البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

1

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 177
Kur'an Kitaplığı: 21
yayin@semerkand.com
ISBN: 978-605-4565-04-7 (1.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Haseni
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ekim 2011, İstanbul
1. Baskı

© *Bu eserin tüm yayın hakları*
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL
AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinefuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

1

İbn Acîbe el-Hasenî (k.s)

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

Kısaltmalar

a.g.e. : Adı geçen eser
a.mlf. : Aynı müellif
b. : Bin, İbn= Oğlu
bk. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
h. : Hicrî
Hz. : Hazret-i
k.s. : Kuddise sırruhû
m. : Milâdî
Müt. : Mütercim
nr. : Numara
s. : Sayfa
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
v. : Vefatı
vd. : Ve devamı

İÇİNDEKİLER

Takdim ve Takriz 13
Mütercimin Önsözü 17
Tercümede Takip Ettiğimiz Usul 21

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ TEFSİRİN İLMÎ DEĞERİ ve TEFSİRLER İÇİNDEKİ YERİ

A) Kur'an'ın Zâhiri ve Bâtını Meselesi 25
B) Kur'an'daki Zâhirî ve Bâtınî İlimler 25
C) İşârî/Tasavvufî Tefsir Hakkında 41
  a) Genel Olarak Tefsir Çeşitleri 41
  b) İşârî Tefsire Duyulan İhtiyaç 42
  c) İşârî/Tasavvufî Tefsir Nedir? 46
  d) İşârî Tefsirde Aranan Şartlar 49
  e) İşaret Ehlinin Tefsirdeki Usulü 52
  f) Sûfîlerin Zâhir-Bâtın Konusundaki Hassasiyetleri 52
  g) Bâtıniyye ile Sûfiyye Arasındaki Fark 54
  h) Şartlarına Uygun İşârî Tefsir Örnekleri 55
D) Tefsir Çeşitleri ve İbn Acîbe'nin Tefsiri 57
E) Müfessirde Aranan Şartlar 63

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ACÎBE'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TEFSİRİNDEKİ METODU

A) İbn Acîbe'nin Hayatı 71
- a) İsmi 71
- b) Doğumu 72
- c) Ailesi 72
- d) Soy Şeceresi 73
- e) Çocukluğu ve Yetişmesi 74
- f) Hocaları 79
  - f.a) İlk Ders Aldığı Hocaları 79
  - f.b) Tıtvan'da İlim Aldığı Hocaları 79
  - f.c) Fas'ta İlim Aldığı Hocaları 83
- g) İbn Acîbe'nin Aldığı İlmî İcâzetler 85
- h) İbn Acibe'nin Tasavvufî Terbiyeye Girişi 87
- ı) İbn Acibe'nin Tasavvuftaki Şeyhleri 87
  - 1. Şeyh Mevlây Arabî Derkâvî el-Hasenî 87
  - 2. Şeyh Muhammed Bûzîdî el-Hasenî 89
- i) İbn Acîbe'nin Tarikat Silsilesi 94
- j) Âlimlerin İbn Acîbe Hakkındaki Övgüleri 96
- k) Vefatı 97

B) İbn Acîbe'nin Eserleri 97
- a) Tefsir ve Kıraate Ait Eserleri 98
- b) Hadis ve Dualara Ait Eserleri 99
- c) Fıkıh ve Akaide Ait Eserleri 100
- d) Lugatla İlgili Eserleri 100
- e) Şahıs, Tarih ve Tabakatla İlgili Eserleri 101
- f) Tasavvufla İlgili Eserleri 101

C) İbn Acîbe'nin İtikadı ve Tasavvufî Görüşü 105
- a) İbn Acîbe'nin İtikadî Yönü 105
- b) Tasavvufî Görüşü 108

D) el-Bahrü'l-Medîd 129
- a) Yazılış Sebebi 129
- b) Yazılış Tarihi 129
- c) Yazma Nüsha ve Baskıları 130
- d) Üzerinde Yapılan Çalışmalar 131
- e) Dili ve Üslubu 131
- f) Kaynakları 131

E) İbn Acîbe'nin Tefsirindeki Metodu 139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM ve İSTİÂZE

Kur'ân-ı Kerîm Nedir? 155
Eûzü Besmelenin Mana ve Hikmetleri 168
Eûzünün Manası ve Temel Konuları 168
Eûzüdeki Hikmet ve İncelikler 175
Şeytandan Korunmanın En Güzel Yolu 185
Besmeledeki Hikmet ve İncelikler 186
Besmele ile İlgili Hükümler 198
Müellifin Önsözü 201
(1) FÂTİHA SÛRESİ 207
Sûre Hakkında Bilgi 208
Fâtiha Sûresinin Fazileti 209
Besmele Hakkındaki Görüşler 211
Besmelenin Namazdaki Kıraatte Okunmasının Hükmü 212
Önemli Tabirlerin Açıklaması 213

FÂTİHA SÛRESİNİN TEFSİRİ 215
Önce İbadet 222
5. Âyetin Tefsiri 224
Doğru Yol İçin Dua 228
Dua Âyetlerinin Tasavvufî İşaretleri 237
Fâtiha ile İlgili Hüküm ve Edepler 241
Namazda Fâtiha'yı Okumanın Hükmü 245
Fâtiha'dan Sonra "Âmin" Demenin Hükmü 245
(2) BAKARA SÛRESİ 249
Sûre Hakkında Bilgi 249
Sûre Başındaki Harflerin Mana ve Hikmeti 250
Kurtuluşa Eren Müttakiler 253
Ehl-i Kitap'tan İman Edenler 259
Kalbi Mühürlenmiş Kâfirler 261
Münafıkların Hali 263
Münafıkların Misali 274
Bütün İnsanların Kulluğa Çağrılışı 279
Kur'an, Kâfirlere Meydan Okuyor 282
Allah Hakkı Açıklamaktan Hayâ Etmez 286
Yüce Yaratıcıyı Nasıl İnkâr Edersiniz? 289
Yeryüzünde Hükmedecek Halifenin Yaratılması 292
Halifenin Sıfatı ve Görevi 297
Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesi 300
Şeytanın Hz. Âdem ve Eşini Hataya Düşürmesi 301
Hz. Âdem'in Cennetten Yeryüzüne İndirilişi 304
İsrâiloğulları'nın İbretlik Halleri 306
İyiliği Başkasına Emredip Kendini Unutanlar 311
Sabır ve Namazla Allah'tan Yardım 313
Nimete Şükür, Ahirete Hazırlık 315
İsrâiloğulları'na Verilen Diğer Nimetler 318
Buzağıyı Put Edinenler 321

İsrâiloğulları'nın Tuhaf İstekleri 326
İsrâiloğulları'nın Tîh Çölündeki İmtihanları 328
İsrâiloğulları'nın İlâhî Emre Muhalefeti 331
Tîh Çölündeki Mucize ve İmtihanlar 334
Kurtuluşa Erme Yolu 340
İlâhî Ahdi Çiğnemenin İbretlik Cezası 343
İnek Kesme Olayı 346
Kalpleri Taş Kesilenler 352
Tevrat'ı Tahrif Edenler 359
İsrâiloğulları'nın Boş İddia ve Temennileri 361
Allah'la Yaptıkları Sözleşmeyi Bozanlar 364
Peygamberlerini Yalanlayan ve Öldüren Millet 371
İnkâr ve Alay Etmenin Sonu 373
İsrâiloğulları'nın Hak Dine Karşı Tavırları 375
Kalbe İşleyen Buzağı Sevgisi 381
Yahudilerin "Cennet Bizimdir" İddiası 383
Meleklere Düşman Olanlar 388
Mucize Beklentisine Girenler 391
Ahidlerini Bozanlar 392
Sihrin Hakikati 396
Hârût ve Mârût Olayı 398
Hz. Peygamber'e Karşı Edep 403
Yahudilerdeki Kin ve Haset 405
Nesih Meselesi 406
Hz. Peygamber'den Mucize İsteyenler 410
Cenneti Tekeline Alanlar 414
Mescidlerde Allah'ın Zikrine Mani Olanlar 418
Bütün Yönler Allah'ındır 420
Allah'a Oğul İsnadında Bulunanlar 423
Kâfirlerin Mucize Talebi 426
Yahudi ve Hıristiyanlar Nasıl Razı Olur? 429

Hz. İbrahim'in İmtihanı ve Kâbe'nin İnşası 433
Hz. İbrahim'in Dininden Ayrılanların Hali 435
Yahudilik Hz. İbrahim'in Dini Değildir 446
Hz. İbrahim'in Hanîf Dini 449
Allah'ın Kabul Ettiği İman 451
Kıblenin Değişmesi 458
Ehl-i Kitabın Kıble Konusundaki İnatları 468
Mekke Dışındakilerin Kıblesi 472
Cenâb-ı Hakk'a Vuslat Yolları 476
Can ve Mallarda Yaşanacak İmtihan 480
Safâ ile Merve Arasında Sa'y 487
Hakkı Gizleyenlerin Durumu 488
İlimlerin Sınıfları 491
Tevhide Davet 491
Müminlerin Allah Sevgisi 496
Bâtıl Yolun Takipçileri 503
Allah Adına Hüküm Vermekten Sakınmak 506
Körü Körüne Geçmişini Taklit Edenler 509
Haram Edilen Yiyecekler 512
Para Karşılığında Âyetleri Satanlar 515
Asıl İyilik Nedir? 518
Kısastaki Hikmet ve Hayat 522
Ölmeden Önce Vasiyet 527
Oruç Emri ve Ramazan Ayı 530
Oruç Gecesine Ait Hükümler 538
Haram Kazançtan Sakının 544
Helâl ve Haram Aylar 546
Evlere Kapısından Giriniz 548
Kâfirlere Karşı Cihad Emri ve Edebi 551
Hac ve Umrenin Hükümleri 557
Hac Ayları 562

Hacda Ticaretin Hükmü 564
Hacda Vakfe ve Diğer Vazifeler 566
Fesat Peşinde Koşanlarla Canını Allah'a Feda Edenler 573
Sulh ve Barış Dini İslâm'a Girin 577
İsyan Edenler Neyi Bekliyor? 579
Allah'ın Nimetini Değiştirenler 580
İnsanların Tevhidden Sonra Tefrikaya Düşmesi 584
Cennet Ucuz Değil 587
Neyi İnfak Etmeli? 589
Cihad Emri ve İnsanların Cihada Bakışı 591
Haram Aylarda Savaşın Hükmü 593
İçki ve Kumarın Durumu 597
Maldan Ne Kadarını Vermeli? 602
Yetimin Malında Tasarrufun Hükmü 605
Nikâhları Haram Olanlar 607
Hayız Halindeki Yasaklar 610
Boş Yere Yemin 615
İlâ (Hanımına Yaklaşmamaya Yemin) 618
Boşanan Kadınların İddeti 620
Karı Kocanın Karşılıklı Hakları 622
Boşamanın Sayısı ve Hukuku 624
Kadınların Evlenmesine Mani Olmayın 629
Çocuğun Sütten Kesilmesi 631
Kocası Ölen Kadınların İddeti 634
Cimâdan Önce Boşamanın Hükmü 637
Namazı Muhafaza ve Orta Namaz 639
Kadınların Diğer Hakları 642
Boşanan Kadınlara Mal Vermek 643
Ölümden Kaçış Yok! 645
Allah Yolunda Cihad 650
Allah İçin Güzel Borç Vermek 651

İsrâiloğulları'nın Savaşla İmtihanı 655
Ordunun Nehir Suyu ile İmtihanı 662
Hz. Davud'un Câlût'u Öldürmesi 666
Peygamberler Farklı Derecelere Sahiptir 671
Ümmetler de Farklı Farklıdır 675
Allah Yolunda İnfak 676
Âyetü'l-kürsî 677
Yüce Yaratıcının Özellikleri 683
Ayetü'l-kürsî'nin Fazileti 684
Dinde Zorlama Yoktur 686
Nura ve Zulmete Davet Edenler 688
Hz. İbrahim'le Nemrûd'un Tartışması 690
Ölüler Nasıl Dirilir? 692
Malını Allah Yolunda İnfak Edenlerin Misali 698
İnfak Ahlâkı 702
İhlâsla Yapılan İnfakın Bereketi 706
Amelini Bozanın Durumu 708
İnfak Edilecek Mal 710
Şeytanın Vaadi, Allah'ın Vaadi 712
Hikmet 714
İnfakta İhlâs 717
Kendilerine Hayır Yapılacak Fakirler 721
Her Zaman İnfak 725
Faiz Yiyenlerin Hali 726
Faizin Tehlikesi 729
Darda Kalan Borçluya Süre Tanımak 732
Alışverişte Borçların Yazılması 736
Rehin ve Hükmü 740
Kalpten Geçen Düşüncelerin Hükmü 743

TAKDİM ve TAKRİZ

Prof. Dr. Abdulaziz Hatip[1]

Kur'ân-ı Kerîm'i bir hidayet rehberi olarak gönderen yüce Allah'a, Kur'an'ın mana ve işaretleri sayısınca hamd; bu eşsiz kitabın mübelliği ve en büyük müfessiri olan Hz. Muhammed'e de [sallallahu aleyhi vesellem] sayısız salât ve selâm olsun. Kur'an, indiği günden itibaren kıyamete kadar gelecek bütün insanlığa seslenen ezelî ve ebedî bir hitabe olduğu için, onun mesaj, sır ve incelikleri de bitmez. Her dönemde onlarca müfessir, bu eşsiz hikmet deryasına dalarak bütün insanlığa rahmet olacak ilim ve hükümleri çıkarıp istifadeye sunmuşlardır. Malumdur ki, hak sözü ancak gerçeğe kalbini açan, onu can kulağı ile dinleyen ve hakikate şahit olmak için yanan gönüller anlar.

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dininin birinci ve en güvenilir kaynağıdır. Onun bu merkezî konum ve öneminden dolayıdır ki, her İslâmî mezhep ve grup kendi esaslarını ona dayandırma ihtiyacını hissetmiştir. Bu eğilimlerden biri de tasavvufî çizgidir. O da, tıpkı diğerleri gibi bir yandan esas ve prensiplerini Kur'an'a dayandırmaya çalışırken, diğer yandan da onu kendi manevi birikim, bilgi ve terminolojisi ışığında yorumlamaya gayret etmiştir. Böylece tasavvuf ehlinin kendilerine özgü bir tefsir çeşidi ortaya çıkmıştır. Buna, "irfanî", "tasavvufî" veya daha meşhur ismiyle "işârî" tefsir denilir.

---

[1] M.Ü. İlâhiyat Fakültesi öğretim üyesi.

İşârî yorum sahipleri, bu yorumlarının aslında tefsir olmadığını, tamamen kalbî keşif ve sezgilerinin ürünü olduğunu, diğer bir ifadeyle mananın ârifin kalbine doğrudan ilham edildiğini söylerler. Bu ilhamlar, sade bir fikrin değil, ciddi bir mücâhedenin sonucu ulaşılan takvanın meyveleridir, gayp âleminden ihsan edilen Rabbânî lutuflardır. Onları, sadece zâhirî kriterlerle göre değerlendirmek isabetli olmaz. Nitekim elinizdeki tefsirin sahibi İbn Acîbe de, işârî tefsiri şöyle tanımlar: "İşârî tefsir, âyetin lafzından anlaşılan (zâhirî mana) ortaya konulduktan sonra bu zâhirî mananın dışında, âyetten işaret ehlinin (âriflerin) gönüllerine açılan birtakım işaret ve ince manalardır" (*el-Bahrü'l-Medîd*, 1/43).

Yine müfessirimiz, İbn Atâullah-ı İskenderî'den naklen der ki: "Sûfîlerin, Allah'ın ve Resûlullah'ın kelâmını alışılmışın dışındaki (garîb) manalarla yorumlamaları, âyetin zâhirî manasını değiştirmek olarak değerlendirilmemelidir. Âyetin zâhirî manası, bağlam ve dilin delalet ettiği şekilde anlaşılır. Ancak bu zâhirî manayla birlikte âyet ve hadislerde, Allah tarafından basireti açılan kimselerin anladığı birtakım bâtınî manalar da mevcuttur. Bazı kimselerin, 'Sûfîler, Allah ve Resûlü'nün sözlerini değiştirdi' şeklindeki itirazları doğru değildir. Eğer sûfîler, 'Bu âyetin bu yorumdan başka manası yoktur' deselerdi o zaman bu yorum Allah ve Resûlü'nün sözlerini değiştirmek olurdu. Aksine onlar, önce zâhirî manayı olduğu gibi kabul ediyor, onu amelde esas alıyor, daha sonra, Allah'ın kendilerine öğrettiği bir takım ince hikmet ve manaları ilave ediyorlar" (*el-Bahrü'l-Medîd*, 1/49-50).

Müfessirimiz İbn Acîbe (rahmetullahi aleyh), Ehl-i sünnet çizgisinden taviz vermez, zâhirle bâtını birleştirirken zâhirî ölçüleri esas alır, bâtınî manaları dinin ruhuna uygun şekilde dile getirir. Bu ölçüye bütün tefsirinde titizlikle uymuş ve zâhirle bâtını, şeriatla hakikati, hükümle hikmeti, delille müşahedeyi, ilimle ameli, sözle kalbi en güzel şekilde birleştirmiştir. İbn Acîbe, tefsirle işârî manayı karıştırmamak için ikisini ayrı başlıklar altında işlemiş; her iki alanda da en muteber Ehl-i sünnet tefsir, tabakat ve tasavvuf kaynaklarından yararlanmıştır. Bütün bunlara kendi tecrübe, irfan ve müşahedesini de ekleyerek bu eseri insanlık ailesine sunmuştur. Diğer eserleri yanında özelikle *el-Bahrü'l-Medîd* onun ilmî ve tasavvufî alandaki otoritesini göstermektedir.

Bundan dolayı İbn Acîbe, eserleri ve fikirleriyle Türkiye, İslâm dünyası ve Batı'da birçok akademik araştırmaya konu olmuştur.

et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn adlı ünlü eserin sahibi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-Bahrü'l-Medîd*'i değişik yönlerden örnekleriyle tanıtıp değerlendirmeye tâbi tuttuktan sonra sözlerini şöyle noktalamaktadır: "İşte İbn Acîbe'nin tefsiri ... Onu, işârî yorumlarından bazı örneklerle sana tanıttım. Bunların bir kısmını, biz, âyetlerin zâhirinin gerektirdiği tarza uygun olduğundan dolayı makbul görürken, bir kısmını ise, 'şatahat' türünden şeyler içerdiğinden zâhiri üzere kabul edemeyiz. 'Zâhiri üzere' diyorum, çünkü belki de bu zâhirî anlamın ötesinde müellif kusursuz manalar kastetmiş olabilir. Bu durumda, onun tam olarak neyi kastettiğini ben bilememiş olabilirim" (Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3/415).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, irfan ehli (ârif) olmayanlar, tasavvufî, işârî tefsir ve yorumları tam olarak anlayamazlar. Çünkü keşif ve manevi zevkin ürünü olan bilgilerin dille ifade edilmesi oldukça zor ve çoğu defa mahzurludur.

Kıymetli okuyucularımız, bu değerli tefsiri okurken, bir ilim ve hikmet hazinesine kavuştuklarını bilmeli, onun halka hitap ettiği gibi âlimlere ve âriflere de hitap ettiğini unutmamalı, herkes derecesine göre anladığını almalı, anlayamadıklarını erbabına bırakmalıdır. Kıymetli meslektaşım, kalem ehli değerli araştırmacı Dr. Dilaver Selvi Bey'in yıllar süren emeğinin ürünü olan elinizdeki bu tercümenin amaca en yakın biçimde gerçekleştirildiğini düşünüyorum. İnşallah bu eser, Kur'an'ın anlaşılmasına beyanî ve burhanî yönüyle olduğu gibi irfanî, tasavvufî ve işârî cihetiyle de büyük hizmet edecektir. Bu vesileyle, başta değerli mütercim Dr. Dilaver Selvi olmak üzere, Semerkand Yayınları çalışanlarını, özellikle Dr. Mustafa Bahadıroğlu, Ahmet Kasım ve Ali Sözer beylerin şahsında bu büyük eserin güzel bir şekilde biz okuyucuların eline geçmesinde emeği geçen herkesi tebrik ediyor, dua ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Bize de, bu kıymetli tefsire redaksiyon ve tashih açısından katkıda bulunmayı nasip ettiğinden dolayı yüce Rabbimiz'e şükretmek düşer.

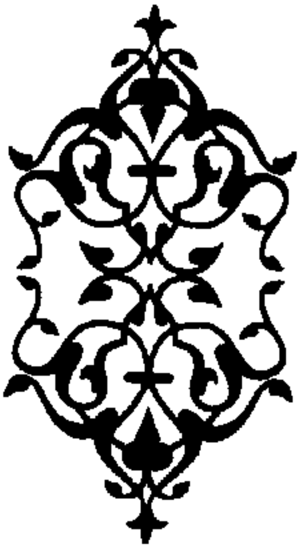

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Bizi sonsuz kudretiyle insan olarak yaratan, rahmetiyle yaşatan, ilmiyle kuşatan, nuruyla aydınlatan, habibine ümmet, kitabına vâris yapan, ezelî kelâmında muhatap alarak bize, "Ey mümin kullarım!" diye hitap buyuran Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve senâ olsun.

Bütün âlemlere rahmet kılınan, müminler için manevi tezkiye, terbiye ve terakki rehberi yapılan, Allah'ın habibi, yaratılmışların en hayırlısı efendimiz Hz. Muhammed'e, onun tertemiz âline, Ehl-i beyt'ine ve güzide ashabına razı oldukları kadar salât ve selâm olsun.

Kıymetli okuyucularımız, size değerli bir eseri sunmanın mutluluğu içindeyiz. Bu eser, büyük âlim ârif şeyh seyyid Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'ye [kuddise sırruhû] (v. 1224/1809) ait *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirin tercümesidir. Bu tefsir, yüce Kur'an'ın zâhirî tefsiri ile tasavvufî işaretlerini bir arada sunan; zâhirle bâtını, şeriatla hakikati, ilimle irfanı, nakille tecrübeyi, delille müşahedeyi, amelle edebi, dille gönlü, sözle aşkı kaynaştıran orijinal bir tefsirdir.

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî (kuddise sırruhû), elliye yakın eserin sahibi bir âlim ve kâmil mürşid olarak bu tefsirini mürşidlerinin tavsiyesi ile ömrünün son döneminde yani en verimli devresinde yazmıştır.

Müfessirimiz, *el-Bahrü'l-Medîd*'in zâhirî "tefsir" kısmını Beyzâvî, Ebüssuûd, Nesefî, İbn Atıyye, Kurtubî ve *Hâşiyetü'l-Fâsî* gibi muteber tefsirlerin açıklama ve nakillerinden oluşturmuştur. "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" kısmında ise Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât*'ı, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân*'ı, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i başta olmak üzere *Kûtü'l-Kulûb, İhyâ, Avârifü'l-Maârif* gibi pek çok tasavvuf klasiğinden istifade etmiş, bazan ilk dönem sûfîlerinin sözlerine yer vermiş, yer yer Şâzelî pîrlerinden nakillerde bulunmuş, ayrıca kendi tecrübe ve müşahedeleriyle konuyu desteklemiştir.

İbn Acîbe el-Hasenî (kuddise sırruh), "Âyetin Tasavvufî İşaretleri" kısmında, daha önce tefsirini yaptığı âyetlerin muhtevasını göz önüne alarak açıklamalarda bulunmuş; bu arada mürşidlere, müridlere, muhiplere veya münkirlere en az bir hatırlatma yapmıştır. Bu bölümde bazan tasavvufî kaynaklardan konuyla ilgili geniş açıklamalar nakletmiştir.

Kıymetli okuyucularımız, her mümin, kendisine hitap eden ilâhî emir ve nehiyleri bilmekle yükümlüdür. Bunun birinci kaynağı Kur'ân-ı Hakîm'dir. Sonra sünnet ve sahabe uygulaması gelir. İlâhî emirleri doğru anlayıp uygulamak için Kur'an mealleri yeterli değildir. Buna sadece tefsirler de cevap vermez. Halk için bunun en güzel yolu, bağlı olduğu mezhebe göre ibadet ve muamelatı anlatan güvenilir ilmihallerdir. Âlimler için durum farklıdır.

Tefsirleri fıkıh ve ilmihal kitabı gibi görmemek gerekir. Bununla birlikte halk için Kur'ân-ı Hakîm'deki hikmet, ibret, kıssa, zikir, dua, mesaj, ahlâk ve uyarıları öğrenmenin en güzel yolu, güvenilir müfessirlerin tefsirlerini okumaktır. Bu tefsirlerin, çok uzun veya çok kısa olanları değil, orta hacimli olup ihtiyaca cevap verenleri tavsiye edilir. İşte siz kıymetli okuyucularımıza tavsiye edeceğimiz tefsirlerden biri de bahsettiğimiz vasıflara uyan elinizdeki bu tefsirdir.

Biz *el-Bahrü'l-Medîd*'i incelediğimizde bunun halkımıza faydalı bir tefsir olduğunu tesbit ettik ve istişarelerimiz sonucunda tercümesine karar verdik. Tefsirin tercümesi için izin ve dua alındıktan sonra, tarafımızca tercümeye başlandı ve -yüce Allah'a sonsuz hamdolsun- birinci cildin basım aşamasına gelindi. Tefsirin tamamı -inşallah- on bir ciltte tamamlanacaktır.

Bu arada tercüme sırasındaki dipnot kısmındaki ilave çalışmalarımızı "Tercümede Takip Ettiğimiz Usul" başlığında zikrettik. "Giriş" kısmında zikredilen "İbn Acîbe'nin Tefsirindeki Metodu" bölümü de tefsirin genel özellikleri ve bizim tefsir üzerindeki tasarruflarımız hakkında ilave bilgi vermektedir.

Tefsirin "Giriş" kısmı tarafımızca hazırlanmıştır. Bu kısmın birinci bölümünde Kur'an'ın zâhiri ve bâtını meselesini, işârî/tasavvufî tefsirlerin tanımını, tefsirler içindeki yerini ve değerini, ayrıca müfessirleri konu eden inceleme çalışmalarımız oldu.

Giriş kısmının ikinci bölümünde İbn Acîbe'nin doğumu, ailesi, yetişmesi, hocaları, eserleri ve tefsirindeki metodu yeterince tanıtıldı. Müfessirimizin nasıl bir âlim, mücahid ve kâmil mürşid olduğunu anlamak için bu bölümün okunmasını özellikle tavsiye ediyoruz.

Üçüncü bölümde ise Kur'an'ın tarifiyle birlikte, eûzü besmelenin mana, hüküm ve hikmetleri işlendi.

Tefsir, müfessirimizin önsözü ve Fâtiha sûresiyle başlamaktadır.

Kıymetli okuyucularımız, tercümesini sunduğumuz bu kıymetli tefsiri, bazıları farklı yönlerden tenkit edebilir. Mesela, hüküm bildiren âyetlerin tefsirinin kısa geçildiği, bazı kıssa ve haberlerde çok seçici davranılmadığı, tasavvufî işaretlerde bazan herkesin anlayamadığı konuların işlendiği, yer yer cezbe ve aşk diliyle söylenmiş kapalı manaların bulunduğu, bazan vahdet-i vücûd ve Cebriyye anlayışını vehmettiren ifadelerin mevcut olduğu söylenebilir. Bütün bunların cevabı tefsirin içinde mevcuttur. Tefsir sabır ve insafla okunursa, onun baştan sona Ehl-i sünnet çizgisinden hiç ayrılmadığı görülecektir. Tefsirde fazla olmasa da herkesçe anlaşılamayan bazı manaların ve konuların bulunması tabiidir. Bu tür konular için müfessirimizin cevabı şudur: "Bir kâmil mürşid terbiyesine girip seyrü sülûk yapmadan ve müşahede halinde safi tevhide ulaşmadan bunlar anlaşılmaz!" Bu tür konuları ehline havale etmek ve anlaşılan mana ile yetinmek en doğrusudur. Zaten âyetlerin bir kısmı müteşâbih olup manaları ehli olmayana kapalıdır; onlara iman etmek yeterlidir.

Burada, tercümenin mana ve muhteva yönünden incelenmesini üstlenerek kıymetli değerlendirme ve tavsiyeleriyle katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Abdulaziz Hatip hocamıza ve eseri sizler için yayına hazırlayan bütün Semerkand ekibine teşekkür ederiz.

Bizi, takip, uyarı, sevgi ve dualarınızla destekleyiniz.

Bütün yardım ve başarı sonsuz kerem sahibi Mevlâmız'dandır.

Hamdolsun âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a.

Dr. Dilaver Selvi

TERCÜMEDE TAKİP ETTİĞİMİZ USUL

Tercümede tarafımızca birtakım ilave çalışmalar yanında çok az tasarruflar da yapılmıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Âyetlerin metninden sonra, tefsir kısmının kontrolünde ve onunla uyum içinde yeni bir meal oluşturuldu.

2. Tefsirin içinde geçen ve genelde âyetlerin hemen peşinden verilen i'rab, kıraat şekilleri ve kelime tahlilleri tercüme edilmedi. Onlardan mananın yönlendirilmesinde istifade edildi. Bazan bir kelimenin kullanımına delil olarak zikredilen veya asıl konuya ilaveten detay bilgi veren bazı şiirleri de tercüme etmedik.

3. Zâhirî tefsir kısmı, "Tefsir" başlığı ile verildi. Bu kısımda müfessirin açıklamaları âyetin meali ile kaynaştırılıp bütünleştirilerek verildi. Ancak, mealle tefsir kısmının belli olması için meal "italik" yazıldı. Tefsir kısmındaki meal ile, üstteki müstakil meal genelde aynı cümle kuruluşu içinde sunulmuştur, fakat bazan açıklama kısmında takdim, tehir gibi sebeplerle âyete verilen manada çok az farklılık olmuştur. Bu, aynı mananın farklı ifadelerle sunulmasından ibarettir.

4. Müfessirin "el-İşaret" başlığı ile verdiği tasavvufî açıklamalar, "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" başlığı ile verildi.

5. Tefsir sırasında geçen diğer âyetlerin numaraları, metin içinde geçtiği yerde verildi. Bütün hadislerin tahrici yapıldı. Müfessirimiz, bazı hadisleri mana olarak, bazılarını da özetle nakletmiştir; biz gerek gördüğümüz yerde, hadisi asıl kaynaktan tam manası ile veya konuyu ilgilendiren kısmıyla tercüme ettik.

6. Önceki tefsirlerden nakledilen fakat bazı yönlerden tenkide açık birtakım bilgileri veya nakilleri tercüme etmedik. Bunlar çok azdır.

7. Mananın rahat anlaşılması veya metnin tamamlanması için bazan birkaç kelime veya cümle eklediğimiz oldu. Uzunca yapılan eklemeler dipnotta belirtildi.

8. Açıklanması gerekli görülen bazı tabir ve ıstılahlar, dipnotta açıklandı. Tanıtılmasına gerek duyulan şahıs veya eserler de dipnotta kısaca tanıtıldı.

9. Müfessirin istifade ettiği ve nakilde bulunduğu kaynaklar -çok azı hariç- tercüme sırasında el altında bulunduruldu. Bazan, konunun netleşmesi ve rahat anlaşılması için, tercümede ilk kaynağın metni esas alındı; bu durum, dipnotta belirtildi.

10. Tefsir boyunca âyetlerin konusunu yansıtan ara başlıklar eklendi. Bu ara başlıklar, "İçindekiler" kısmını oluşturdu. Bu haliyle içindekiler kısmı, genel bir konu fihristi hüviyeti arzetmektedir.

11. Tercümenin dilinin anlaşılır ve sade olmasına elden geldiğince özen gösterildi. Ancak tefsirin konu ettiği bazı tasavvufî incelik, manevi makam ve haller, bir mürşid terbiyesi olmadan anlaşılmayacak şeylerdir. Onları ehline havale etmelidir. Tefsirin son cildine -inşallah- indeks, tercümede meal, tahric ve izahlarda istifade ettiğimiz kaynakların listesi ve kısa bir "Tasavvufî Istılahlar" lugatı eklenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ TEFSİRİN İLMÎ DEĞERİ ve TEFSİRLER İÇİNDEKİ YERİ

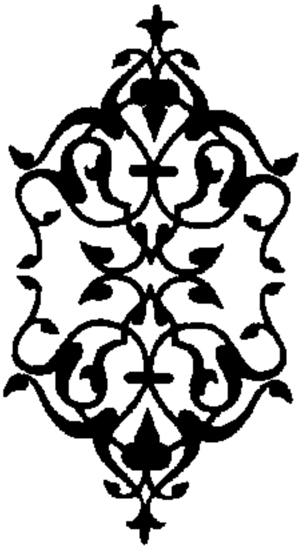

A) KUR'AN'IN ZÂHİRİ ve BÂTINI MESELESİ

Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusu, tefsir ilmi açısından çok önemlidir. Özellikle "tasavvufî tefsir" dediğimiz işârî tefsirlerin, tefsir olarak kıymeti ve dindeki yerinin bilinmesi açısından, bu konuyu İslâm âlimlerinin açıklamalarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Bu konunun temelini Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadis-i şerifi oluşturmaktadır:

"Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri, bir bâtını vardır. Onun her harfi için bir had (sınır) ve her had için bir matla' (hakikatini müşahede yeri) vardır."[2]

a) Müfessir ve Muhaddislerin Konuyla İlgili Açıklamaları

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], âyetlerin zâhiri ve bâtını konusunda ilk açıklamayı yapan kimsedir. O der ki:

"Kur'an, birçok bölüm ve ilimler içerir. Onda, zâhir ve bâtın olan birçok şey vardır. Onun insanı hayrette bırakan ilimleri bitmez; ilimlerinin sonuna ulaşılamaz. Kim ona, yumuşaklıkla dalarsa kurtulur; ona sert olarak dalan kimse batıp helâk olur. Onda birçok haber, misal, helâl ve haramı bildiren hükümler, nâsih (önceki hükmü kaldıran), mensuh (hükmü kaldırılan), muhkem (hükmü açık ve kesin), müteşâbih (manası kapalı), zâhir ve bâtın âyetler vardır. Onun zâhiri, okunuşu, bâtını ise tevilidir (muhtemel manalardan birine göre açıklanmasıdır). Kur'an'ı öğrenmek için âlimlerin meclisinde bulunun, aman sefihlerden (dengesiz kimselerden) uzak durun."[3]

---

[2] bk. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzi, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûti, *es-Sagir*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 10107; Heysemi, *ez-Zevâid*, 7/152.

İbn Cerîr-i Taberî (v. 310/922), konumuzla ilgili hadis-i şerifi, senediyle birlikte şu şekilde zikretmiştir: *"Kur'an yedi harf üzere indirildi; ondan her harfin bir zâhiri bir bâtını vardır. Yine her harfin bir haddi (sınırı) ve her had için de bir matla' (veya muttala') vardır."*[4]

Taberî, "yedi harf" üzerinde geniş açıklama yaptıktan sonra, âyetlerin zâhir ve bâtını hakkında der ki:

"Âyetlerin zâhiri, (kaidelerine göre) okunuşudur; bâtını ise onun gizli olan tevilidir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *'Âyetlerden her bir had için bir matla' (veya muttala') vardır'* sözünün manası şudur: Allah Teâlâ'nın, Kur'an'da sınırlarını belirlediği helâl, haram ve diğer hükümlerden her biri için, belirlenmiş (yapan için) bir sevap ve terkeden için bir azap vardır; kul onu ahirette görür, kıyamet günü onunla karşılaşır."[5]

Mühyissünne el-Begavî (v. 516/1122), yukarıda zikredilen hadis-i şerifi, senediyle birlikte naklettikten sonra şu açıklamaları yapmıştır:

Hadisin râvilerinden Ali b. Zeyd demiştir ki: "Kendisinden bu hadisi dinlediğim Hasan-ı Basrî'ye,

'Her had için bir matla' vardır, sözünün manası nedir?" diye sordum, Hasan-ı Basrî,

"Bir topluluğun onun hakikatini anlayıp kendisiyle amel etmesidir" dedi.

Ebû Ubeyd (Kasım b. Sellâm) demiştir ki: "Hasan-ı Basrî'nin bu sözünün, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şu sözüyle aynı manada olduğunu düşünüyorum:

---

[3] bk. Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1220 (İbn Ebû Hâtim, Dahhâk'tan rivayet etmiştir); Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/500 (Beyrut 2005).

[4] bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22.

[5] İbn Cerîr, *Câmiü'l-Beyân*, 1/66-67.

"Kur'an'ın her bir harfi veya âyetiyle amel eden bir topluluk olmuştur yahut amel edecek bir topluluk olacaktır."

Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda şu açıklamalar yapılmıştır:

1. Zâhir Kur'an'ın lafzı, bâtın ise onun tevili yani muhtemel olan gizli manalara yorumlanmasıdır.

2. Kur'an'ın zâhiri, Allah Teâlâ'nın bir kavme gazabından ve onlara azabından haber verdiği kıssalardır. O, zâhirde bir haberdir, onun bâtını ise onların yaptığı şeylerin benzerini yapan kimsenin başına da onlara gelen azabın geleceğine dikkat çekerek onu sakındırmadır.

3. İnen âyetin zâhiri, ona iman etmek, bâtını ise gereğince amel yapmaktır. Bütün âyetlerde şu iki durum birlikte zikredilir: Emir-nehiy, müjde-tehdit, öğüt-misal, geçmişte olan ve gelecekte olacak şeyler. Bütün bunlara, iman ve tasdikten sonra, gereğince amel etmek gereklidir.

Emirle amel, onu yapmaktır.
Nehiyle amel, ondan sakınmaktır.
Müjde ile amel, onu elde etmeye rağbet etmektir.
Tehditle amel, ondan korkmaktır.
Öğütlerle amel, onları tutmaktır.
Misallerle amel, onlardan ibret almaktır.

4. Kur'an'ın zâhiri, Allah Teâlâ'nın, *"Kur'an'ı ağır ağır, tane tane hakkını vererek oku"* (Müzzemmil 73/4) âyetinde bildirdiği gibi onu indiği şekilde okumak, bâtını da o âyetler üzerinde derinlemesine düşünmek ve tefekkür etmektir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Bu Kur'an, âyetlerini iyiden iyiye düşünsünler ve temiz akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek (çok şerefli ve bereketli) bir kitaptır" (Sâd 38/29).

Kur'an'ı güzel okumak, tâlim ve ders yoluyla olur; onu güzel anlamak ise sadık niyet, hürmet ve saygısını yüce tutmak ve temiz helâl lokma yemeye bağlıdır.

Hadis-i şerifin, *"Her harfin bir haddi (sınırı) ve her had için de bir matla' (veya muttala') vardır"* kısmının açıklaması hakkında şunlar söylenmiştir:

Her harfin haddi, onu okurken durulması gereken noktada durmaktır; âyeti tefsirinde de aynı şekilde hareket etmektir. Yani âyetleri, Hz. Osman'ın çoğalttığı imam mushafın kaidelerine göre okumak ve onu tefsir ederken de nakledilen ve işitilen doğru haberlerin dışına çıkmamaktır.

Hadisteki, "matla'" yükselecek yer demektir. Yani her âyet için, onun taşıdığı ilmi anlamak için ulaşılacak bir yer ve makam vardır.

Matlaın, derin anlayış olduğu da söylenmiştir. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, Kur'an üzerinde güzelce düşünen ve tefekkür edenlere öyle anlayışlar ve manalar açar ki onu başkasına açmaz. Her bilenin üzerinde daha iyi bilen biri vardır.

Ebü'd-Derdâ (radıyallahu anh) demiştir ki: "Kişi, Kur'an için birçok izah ve yorum şekilleri bilmedikçe, tam manasıyla fakih olamaz."[6]

İbnü'n-Nakîb el-Makdisî el-Hanefî (v. 698/1298),[7] Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda, Begavî'nin açıklamalarına şu ilaveyi yapmıştır:

"Kur'an'ın zâhiri, zâhir ilmine sahip kimselere açılan zâhirî manalardır; bâtını ise Allah Teâlâ'nın hakikat ehli âriflere bildirdiği sırlardan içerdiği şeylerdir."[8]

İmam Süyûtî (rahimehullah) (v. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı meşhur eserinde, âyetlerin zâhiri ve bâtını konusundaki yukarıdaki hadisi Firyâbî'nin naklettiği zikrederek, bu konudaki birçok açıklamayı vermiş ve bu arada bir âlimin şu tarifini nakletmiştir:

---

[6] Buraya kadar yapılan açıklamalar için bk. Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214/215 (Beyrut 2003). Begavî'nin açıklamalarında kısmen tasarrufta bulunduk (Mütercim).

[7] İbnü'n-Nakîb el-Makdisî Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Süleyman el-Belhî (v. 698/1298), müfessir, mutasavvıf ve Arap dili âlimidir. *Mukaddimetü Tefsiri İbni'n-Nakîb* adlı eseriyle *et-Tahrîr ve't-Tahbîr* adlı tefsiri önemli eserlerindendir (bk. Abdülhamid Birışık, "İbn Nakîb el-Makdisî", *DİA*, 21/165-166).

[8] bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1220.

"Kur'an'ın zâhiri, onun okunuşu; bâtını, manasının anlaşılması; haddi, helâl ve haram bildiren hükümleri; matlaı ise müjde ve tehditlerine dikkat kesilmektir."[9]

Şerefeddin et-Tîbî (v. 743/1343), *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhinde, bu hadis-i şerifi açıklarken ayrı bir tarif olarak demiştir ki:

"Kur'an'ın zâhiri, onun nakil yoluyla yapılan açıklaması, bâtını ise tevil yoluyla açığa çıkarılan gizli yönüdür."

Tîbî, Kevâşî'den naklen der ki: "Tefsir, rivayetle ilgilidir; tevil ise dirayetle ilgilidir. Âyetlerin haddi ve matlaı yani müşahede yeri için bir son yoktur; çünkü onlar, ârifibillâh zatların (Hakk'a vuslat) yoludur. Onlar, Allah Teâlâ ile kulları içinden seçtiği peygamberleri ve velileri arasında bir sırdır. Âyetlerin zâhirine ulaşma yolu, Arapça'yı güzel öğrenmek ve âyetlerin zâhirî manalarıyla ilgili nakilleri iyi tesbit etmektir. Âyetlerin bâtınına ulaşma yolu ise nefsi günahlardan temizlemek ve riyâzetle terbiye etmektir."[10]

Molla Ali el-Kârî (v. 1014/1605), Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh* isimli hadis kitabını şerhettiği *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eserinde, Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili hadis-i şerifi izah ederken, Begavî ve Tîbî'nin açıklamalarını verdikten sonra, ayrı olarak şu tarifleri eklemiştir:

Kur'an'ın zâhiri, ona iman edip gereğince amel etmek, bâtını ise fazilet derecelerine göre, kulların farklı anlayışlarıdır.

Kur'an'ın zâhiri, açık manası, bâtını ise gizli olanıdır. Bu gizli kısmı, Allah ile seçilmiş kulları arasındaki bir sırdır.

Hadisin, *"Her haddin bir matlaı vardır"* kısmına gelince, Kur'an'ın haddi, kulu engelleyen kısımlarıdır. Onlara, kulu, belirlediği çerçeveden çıkmaktan menettiği için "Allah'ın hududu" denir.

Matla', "yüksek bir yerden çıkıp etrafa bakma mekânı" demektir. Buna göre hadisin manası şudur: Allah Teâlâ'nın Kur'an'da belirlediği her bir hadde yani kulları için koyduğu hükümlere ulaşma noktası vardır; kim ona yükselmeye muvaffak olursa o hükmün hakikatini anlar.

---

[9] bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1220.

[10] bk. Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh*, 1/435 (Beyrut 2001).

Kur'an'ın zâhirine ulaşma yolu, Arapça'yı ve onun zâhirî manasının bilinmesinin bağlı olduğu ilimleri öğrenmektir. Bu ilimler, âyetlerin iniş sebebi, nâsih-mensuh ve bunların dışındaki diğer ilimlerdir. Kur'an'ın bâtınına ulaşma yolu ise nefsi manevi kirlerden temizlemek, zâhirî ilmin gereğiyle amel etmek ve âzaları dinin edebiyle edeplendirmek için riyâzet yapmaktır.[11]

Allâme Münâvî (v. 1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr* isimli eserinde, yukarıdaki hadis-i şerifi izah ederken, Begavî, Tîbî ve Ali el-Kârî'nin açıklamalarını özetleyerek, sonunda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin şu sözünü nakletmiştir:

"Eğer nefesi geniş biri isen, (sırlarını çıkartmak için) Kur'an denizine dal, yoksa zâhirî tefsirleri incelemekle yetin. Ehli değilsen ona dalma; dalarsan helâk olursun. Gerçekten, Kur'an'ın (ilim ve sır) denizi çok derindir."[12]

b) Sûfî Âlimlerin Zâhir-Bâtın Konusundaki Açıklamaları

Bu başlık altında, bazı sûfî âlimlerin Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili açıklamalarını zikredeceğiz.

İlk dönem sûfî âlimlerinden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî (v. 283/896), ilmin zâhir ve bâtın olarak iki kısma ayrıldığını, her birinin ehli bulunduğunu belirttikten sonra şu önemli tesbiti yapar: "Bâtın ilminin neticeleri, zâhir ilmi kabule ve onun edeplerine göre amel etmeye bağlıdır."[13]

Ebû Tâlib-i Mekkî (rahimehullah) (v. 386/996) bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

"Deriz ki Kur'an'ın zâhirî manasını Arapça'yı bilenler anlar. Bâtınî manasını ise yakîn ehli ârifler anlar. Onun haddini yani âyetlerin manalarının sınırını zâhir ilme sahip âlimler bilir. Matlaını, yani âyetlerin kalp gözüyle görülebilecek gizli sırlarını ise seçkin ârifler, Allah dostları ve gerçek manada O'ndan korkanlar bilir. Ârifler, kendilerini bu ilme ulaştıran Rab'lerinin azabından korktukları zaman O'nun özel ihsanlarına ulaştılar. Bundan sonra kendilerine emin bir makamda özel sırlar emanet edildi, sağlam bir hale ulaştıklarında gizli haberlere vâkıf edildiler. Böylece ilâhî huzurda yakınlık elde ettiler. Çünkü onlar devamlı O'nu müşahede etmekteydiler. Bunun için herkesten ayrı bir ilme sahip oldular. Onların bu halini Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle ifade buyurmuştur:

---

[11] bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, 1/453-454 (Beyrut 2001).

[12] Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 5/2316 (Riyad 1998).

[13] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/133 (Beyrut 2001).

"Bir şeye şahit olan kimse, uzakta olanın görmediği şeyleri görür."[14]

Kim ilâhî huzurda kabul görürse özel tecellilere şahit olur. Şahit olan O'nu bulur. Bulan O'nu tevhid eder, birliğine yakînen inanır. Tevhid eden aziz olur. Kim ilâhî huzurdan uzakta ise gözü kör olur. Kör olan kaybeder. Kaybeden unutur. Unutan unutulur. Bu kimsenin hali âyette şöyle anlatılmıştır:

"İşte böyle, sana âyetlerimiz geldi, ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun" (Tâhâ 20/126).

Yani ona, "Âyetlerimizi terkettin, onları anlamaya, onlar üzerinde düşünmeye çalışmadın; işte bugün sen de kendi haline terkedileceksin, sana rahmet nazarı ile bakılmayacak, ilâhî huzurda yakınlık ve kabul görmeyeceksin" denir. Bu halden yüce Allah'a sığınırız.[15]

Şehâbeddin-i Sühreverdî (kuddise sırruh) (v. 632/1234) *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde, Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili hadis-i şerifi kendilerine şeyhi Ebü'n-Necib-i Sühreverdî'nin senediyle birlikte naklettiğini söyleyerek, yukarıda Begavî'nin yaptığı açıklamaların çoğunu aynen naklettikten sonra der ki:

"Hadiste geçen matla', (âyetin hakikatinin müşahede edildiği) öyle bir noktadır ki oraya ancak ilim ve marifet ehli olan yükselebilir. Demek ki matla', her kalpte, Allah Teâlâ'nın verdiği nur ve destekle oluşan ilâhî bir anlayıştır."

---

[14] Ahmed, *Müsned*, 1/83; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, 1/177; Bezzâr, *Müsned* (*Bahrü'z-Zehhâr*), 2/237 (nr. 743).

[15] Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*: *Kalplerin Azığı*, 1/239-240 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Sühreverdî, İbn Mesud'un [radıyallahu anh], "Kur'ân-ı Kerîm'deki her bir âyetle amel edecek bir topluluk mutlaka bulunacaktır" sözünü nakledttikten sonra der ki:

Bu söz, gayret sahibi bütün ilim tâliplerini, ilâhî kelâmın ulaşacağı yer olan kalplerini tasfiye ederek onun ince manalarını anlamaya ve sırlarına dalmaya teşvik etmektedir.

Sûfîler, dünya malından ve muhabbetinden gönüllerini tamamen çektikleri ve kalplerini Allah'tan başka her şeyden temizledikleri için, her âyetin manasına vâkıf olmuşlardır. Onlar Kur'ân-ı Kerîm'i her okuyuşlarında yeni bilgilere ve taze anlayışlara sahip olurlar. Her anlayış onları yeni bir amele, her amel yeni bir marifete, her marifet daha yüksek bir sır ve hikmete ulaştırır. Böylece anlayıştan amele, amelden yeni bir marifete intikal edip dururlar. Hemen şunu hatırlatalım ki bu amel, sadece kalbin amelidir. Kalplerin ameli, kalıbın (âzaların) ameline benzemez. Onlar, letâfet (incelik) ve doğruluk yönüyle ilimlere benzer. Çünkü kalbî ameller birtakım niyetler, duygular, ruhî alakalar, ilâhî edepler ve gizli sohbetlerden ibarettir. Ârifler bu amellerden birini yaptıkları zaman, ilimlerine yeni bir ilim ve anlayışlarına daha güzel bir anlayış eklenir.

Bence, yukarıdaki haberde geçen, *"Her âyetin bir matlaı vardır"* sözünün manası, anlayışın safileşmesi sebebiyle, âyetlerdeki ince manalara ve gizli sırlara vâkıf olmak değildir. Asıl matla', her âyeti okurken, nuru ile konuştuğu Allah Teâlâ'yı müşahede etmek, sanki O'nunla karşı karşıya konuşuyor durumuna gelmektir. Çünkü âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın sıfat ve esmasını yansıtan birer ayna durumundadır. O'na her nazarda, yeni bir tecelli ve ayrı bir sıfatın tezahürü görülür.

Cafer-i Sâdık'ın [rahimehullah] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, kelâmı okunurken kullarına tecelli eder, fakat onlar göremezler." Bu açıdan bakılınca, her bir âyetin bir tecelli yönü vardır, denebilir.

Bir diğer tarife göre had, kelâmın sınırları yani içerdiği manalardır; matla' ise okuduğu âyetin lafzında kalmayıp o kelâmın sahibi Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye yükselmektir.

Nakledildiğine göre, Cafer-i Sâdık (rahimehullah) namaz kılarken kendisinden geçip bayıldı. Kendisine geldiğinde, "Niçin bayıldınız?" diye sorulunca, hazret, "Âyet-i kerimeyi okurken, onu, sahibi Allah Teâlâ'dan dinlemeye başladım" demiştir.

Aynen bunun gibi sûfî, tevhid nurunu müşahede ettiğinde, ilâhî müjde ve tehditlere kulak verdiğinde, Allah Teâlâ'dan başka her şeyden gönlünü çekip tamamıyla O'na yöneldiğinde, ilâhî huzura girmeye liyakat kazanır ve Cenâb-ı Hakk'ı müşahede eder. Bu makamda sûfî, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'ya ağaçtan, *"Ben Allahım"* (Kasas 28/30) sözüyle hitap ettiği gibi; duyduğu ve okuduğu her kelâmı, ister bizzat Allah'tan duysun, isterse bir vasıtayla olsun, hepsini O'ndan bilir, öyle görür. Duydukları Allah'tan, işitmesi Allah adına olunca, işitmesi görmesi, görmesi işitmesi, ilmi ameli, ameli de ilmi durumunda olur. [16]

İmâm-ı Rabbânî (kuddise sırruh) (v. 1034/1625), İmam Sühreverdî'nin, Kur'an'ın zâhir ve bâtınıyla ilgili yukarıda zikrettiğimiz bazı açıklamalarını yeterli bulmayarak tenkit etmiş, meseleyi kendi müşahedelerine göre farklı boyutta izah etmiştir.[17]

İmâm-ı Rabbânî, çeşitli mektuplarında, sûfîlerin seyrü sülûklerinin sonunda elde ettikleri bütün ilimlerin, şeriatın ilminden ayrı olmadığını, aksine, sûfîlerin söz sahibi olduğu tarikat ve hakikat ilminin şeriat ilmine hizmet ettiğini, onun hakikatlerini açtığını, şeriat ilmiyle hakikat ilminin, zâhirle bâtının arasında hiçbir aykırılığın bulunmadığını, ancak şeriat ilmine sahip bir âlimin delille bildiği şeyleri, keşif sahibi âriflerin yakîn ve kesin bir ilimle bildiğini, hiçbir ilham ve keşfin, dinin helâl kıldığı bir şeyi haram edemeyeceğini belirtmiştir.[18]

İmam Şa'rânî (kuddise sırruh) (v. 973/1565), Kur'an'ın zâhiri ve bâtını hakkındaki hadisi açıklarken der ki: "Zâhir, kendisiyle salih amellerin meydana geldiği faydalı ilimlerden makul ve makbul olanlarıdır. Bâtın, ilâhî marifetlerdir. Matla', zâhirle bâtının birleştiği bir manadır. Had, her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye götüren bir yoldur."[19]

---

[16] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 2. bölüm.

[17] bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 3/559-567 (117. Mektup) (İstanbul: Semerkand, 2009).

[18] Örnek olarak bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/29, 33, 41, 43. mektuplar.

[19] Şa'rânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, s. 12 (Beyrut 1997).

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî (v. 1224/1809), Kur'an'ın zâhiri ve bâtını hakkında der ki: "Bil ki yüce Kur'an'ın, zâhir ehli için bir zâhirî manası, bâtın ehli için de bir bâtınî manası vardır. Bâtın ehlinin yaptığı tefsiri, gerçek manasıyla ancak bâtın ehli olanlar anlar; onu onlardan başkası anlamaz ve zevkine varmaz. Bu bâtınî mana, ancak zâhirî manayı kabul ettikten sonra geçerlidir. Zâhirî mana kabul edildikten sonra ehli olan kimse, ince bir ifade ve gizli bir işaretle bâtın ilmine işaret eder. Kimin anlayışı bu ince işaretleri anlama ve gizli sırlardan zevk alma derecesine ulaşmamışsa o, bunları anlayanlara teslim etsin ve hemen onları inkâra kalkmasın. Hiç şüphesiz zevke (bizzat ulaşmaya ve tatmaya) dayalı ilimler, aklın kavrayış gücünün ötesindedir; onlar, haber ve nakil yoluyla idrak edilemez.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *'Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır'* hadisine gelince, bu konuda deriz ki:

Âyetin zâhiri, nahiv, dil ve sarf gibi lafzın zâhiri üzerinde duran kimseler içindir.

Âyetin bâtını, lafzın manası üzerinde duran kimseler içindir; onlar ilâhî kelâmın ifade ve delalet ettiği emir, nehiy, kıssalar, haberler, tevhid ve bunların dışındaki Kur'an ilimlerini tesbitle meşgul olurlar. Bu, müfessirlerin inceleme alanıdır.

Âyetin haddi (sınırı), ondan hüküm çıkarmak için uğraşan fakihlere aittir. Fakihler, âyetin lafzı neye delalet ediyor ve hangi hüküm için beyan edilmişse onu tesbitle uğraşır, o noktada durur ve ötesine geçmezler.

Âyetin matlaı (hakikatini müşahede) ise sûfîlerin büyüklerinden hakikat ehline hastır. Onlar, âyetin zâhirî manasından sonra onun bâtınî yönüne nazar ederler; âyetler üzerinde derin düşünme esnasında kendilerine birtakım gizli sırlar ve kapalı ilimler açılır. Hiç şüphesiz hakikat ehli kimseler, âyetin zâhirinden onun içindeki sırlara bakar ve âyetin mana denizinin coşkun dalgaları arasına dalarlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[20]

---

[20] İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*, mukaddimeden özetlenerek verildi.

İbn Acîbe [rahimehullah], *"Onlar, Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?"* (Muhammed 47/24) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Onlar Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Onda, zâhirî ve bâtınî ilimler vardır; fakat bu ilimler ancak kalplerin üzerindeki kilitler (perde ve engeller) kalkınca anlaşılır. Bu perdeler temelde dört şey olup şunlardır: Dünya sevgisi, makam sevgisi, nefsanî hazlara ve şehvetlere dalmak, insanı meşgul eden alaka ve bağların çokluğu. Kalp bunlardan temizlenip safi hale gelince, içinde yüce zat ve ilâhî sıfatlara ait sırlar tecelli edince Kur'an'ı iyice düşünür, onun sırlarının denizine dalar, ondaki mana inci ve yakutlarını çıkarır."

Allâme Âlûsî (v. 1270/1853), Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda yukarıdaki görüşleri özetledikten ve İbnü'n-Nakîb'den ince bir izah naklettikten sonra der ki: "Zerre kadar aklı ve imanı olan bir kimsenin, Kur'an'ın, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediklerinin bâtınlarına attığı ve akıttığı nice bâtınî manaları içerdiğini inkâr etmesi uygun değildir."[21]

B) KUR'AN'DAKİ ZÂHİRÎ ve BÂTINÎ İLİMLER

Bu konuyla ilgili aşağıdaki yazı, Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin [rahimehullah], *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr* isimli eserinin giriş bölümündeki dördüncü mukaddimeden özetlenerek verilmiştir. İbn Acîbe der ki:

"Bil ki Kur'ân-ı Azîm, büyük bir ilim ve hikmet deryasıdır; onun insanı hayrette bırakan ilimleri bitmez, onun sırlarının sonuna ulaşılmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Biz kitapta (Kur'an'da) hiçbir şeyi eksik etmedik' (En'âm 6/38).

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Kur'ân-ı Hakîm'i şöyle tanıtmıştır:

Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, bu Kur'an'ı, emreden, nehyeden, geçmiş milletlerin halini zikreden ve ilginç misaller veren bir kitap olarak indirmiştir.

Onda, sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberleri, aranızdaki meselelerin hükmü mevcuttur.

---

[21] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 1/29 (Kahire 2005).

Onu, çokça okumak eskitmez, ibretlerini sona erdirmez, hayret verici şeylerini bitirmez.

O, hak ile bâtılın arasını ayıran bir kitaptır.

O, boş bir eğlence değildir.

Kim onunla konuşursa doğru söyler, onunla hükmeden adaletle hükmetmiş olur. Onunla amel eden sevap kazanır. Ona sımsıkı sarılan kimse doğru yola ulaştırılır. Onun dışında doğru arayanları Allah saptırır. Ondan başkasıyla hüküm verenlerin Allah belini kırar.

O, hüküm ve hikmetlerle dolu bir zikirdir, parlayan bir nurdur, dosdoğru bir yoldur, Allah'ın kopmaz ipidir. Kendisine sıkı tutunan için (kötülük ve azaptan) bir korunaktır. Ona tâbi olan için bir kurtuluştur. O, eğrilmez ki düzeltilsin, saptırmaz ki hizaya getirilsin. Âlimler ondan doymaz. Hevâlar (kötü arzular) onu eğriltmez, diller ona bâtılı karıştıramaz. O öyle bir kitaptır ki cinler onu apaçık dinledikleri zaman şöyle dediler:

'Biz, doğru yola ulaştıran hayret verici bir Kur'an işittik ve ona iman ettik. Artık Rabbimiz'e hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız' (Cin 72/1-2)."[22]

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Bir adam, Kur'an için birçok izah yönü görmedikçe, gerçek fakih olamaz."[23]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Bir adama, Kur'an'ın her bir harfine (kelimesine) karşılık bin anlayış verilse onun sonuna ulaşamaz; çünkü Kur'an, Allah Teâlâ'nın kelâmı ve yüce sıfatıdır. Cenâb-ı Hakk'ın bir sonu olmadığı gibi, kelâmını anlamanın da bir sonu yoktur. Onun kelâmı yaratılmış değildir. Yaratılmış varlıkların anlayışı, onu anlamanın sonuna ulaşamaz."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], *"Allah, yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasında inip durmaktadır ki Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bileseniz"* (Talâk 65/12) âyeti hakkında demiştir ki: "Eğer onu bütün manasıyla tefsir etseydim, beni taşlardınız."

---

[22] Biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 14; ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 1/91; Dârimî, *Sünen*, nr. 3334, 3335; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 367.

[23] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/271 (Beyrut 2002).

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Kânûnü't-Te'vîl* adlı eserinde demiştir ki: "Kur'an'da yetmiş yedi bin dört yüz elli (77.450) kelime mevcuttur. Her kelimenin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matlaı vardır. Buna göre her kelimeyi dörtle çaptığımız zaman, toplam üç yü z dokuz bin sekiz yüz (309.800) ilim ortaya çıkar. Şu halde (delil ve işaretini anlayabilenler için) Kur'an'da bu sayıda ilim mevcuttur."[24]

İmam Sühreverdî [rahimehullah], *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde, bu konudaki şu hadis-i şerifi zikretmiştir:

"Kur'an'dan inen her âyetin bir zâhiri bir de bâtını vardır. Her harfin (âyetin) bir sınırı, her sınırın da bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır."[25]

Hadiste geçen, zâhir ve bâtın konusunda değişik açıklamalar yapılmıştır.[26]

Hasan-ı Basrî [rahimehullah] der ki: "Allah Teâlâ, yüz dört kitap indirdi; onların hepsinin ilmini Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'a yani Kur'an'a koydu, sonra diğer üç kitabın ilmini Kur'an'da topladı."

İmam Şâfiî [rahimehullah] ise şöyle demiştir: "Bütün ümmetin din adına söyledikleri, sünnetin açıklamasıdır; bütün sünnet de Kur'an'ın açıklamasıdır."

Yine İmam Şâfiî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği bütün hükümler, onun Kur'an'dan anladığıdır."

Saîd b. Cübeyr[27] demiştir ki: "Bana Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] hangi hadis ulaşmışsa ben, muhakkak Allah'ın kitabında onu tasdik eden bir âyet buldum."[28]

---

[24] İbnü'l-Arabî, *Kânûnü't-Te'vîl*, s. 227; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1034 (Dımaşk 2006).

[25] bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/15 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

[26] İbn Acîbe'nin bu konuda naklettiği açıklamalar, "Kur'ân'ın Zâhiri ve Bâtını" başlığı altında genişçe verildiği için burada tekrarlanmadı.

[27] Saîd b. Cübeyr İbn Hişâm el-Esedî (v. 95/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[28] Rivayetler için bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn*, 5/132.

Mücâhid'in[29] şöyle dediği nakledilmiştir: "Âlemde her ne varsa, muhakkak o şey, Kur'an'da bir şekilde mevcuttur." Kendisine,

"Peki, Kur'an'da dükkânlar nerede zikrediliyor?" diye sorulunca, Mücâhid,

"Allah Teâlâ'nın, *'İçinde oturulmayan ve orada sizin için eşya bulunan evlere izinsiz girmenizde size bir sakınca (ve günah) yoktur'* (Nûr 24/29) âyetinde kastedilen yerler, dükkânlardır" demiştir.

İbn Berrecân[30] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) bütün söyledikleri muhakkak Kur'an'da mevcuttur yahut uzak veya yakın manada onda aslı bulunur. Onu anlayan anlar, delilini göremeyen bilmez. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) verdiği bütün hükümler de böyledir. Ancak tâlip bunu, ictihadı derecesinde, vüsati seviyesinde ve anlayışı ölçüsünde anlar."[31]

Bir başka âlim der ki: "Allah Teâlâ'nın kendisine özel anlayış verdiği kimse için, (dinle ilgili aradığı) her şeyi Kur'an'dan çıkarma imkânı vardır. Öyle ki bir tanesi, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) ömrünün altmış üç sene olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, Münâfikûn sûresindeki, *'Allah, eceli gelen hiçbir nefsi tehir etmez'* (63/11) âyetinden çıkarmıştır. Şöyle ki bu sûre, altmış üçüncü sûredir; onu Tegâbün sûresi takip etmektedir. Tegâbün, 'aldanış ve zarar etme' demektir; Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi vesellem) dünyadan ayrılmasıyla bu aldanışın ortaya çıkması için Allah onun ecelini tamamlamıştır."[32]

İbn Ebü'l-Fazl el-Mürsî (rahimehullah) demiştir ki: "Kur'an, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini içinde toplamıştır; şöyle ki onları hakiki bir ilimle ancak Kur'an'ın sahibi Allah bilir. Sonra, Allah Teâlâ'nın kendi zatına tahsis ettiği ilimler hariç, Kur'an'daki ilimleri Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bilir. Sonra ondan bu ilimlerin büyük bir bölümünü sahâbe-i kirâm efendilerimiz aldı. Onların ilimde en üstün olanları, dört halife, İbn Mesud ve Abdullah b. Abbas'tır [radıyallahu anh]. Hatta İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

---

[29] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın (radıyallahu anh) talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[30] Ebü'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdurrahman b. Muhammed el-Lahmî el-İşbîlî (v. 536/1142), Endülüslü âlim sûfîlerden ve salihlerdendir. Kendisinin, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tasavvufî neşe ile yazılmış tefsiriyle, *Şerhu'l-Esmâillahi'l-Hüsnâ* adlı eseri meşhurdur; başka eserleri de vardır (bk. Osman Karadeniz, "İbn Berrecân", *DİA*, 19/371-372).

[31] Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1027 (Dımaşk 2006).

[32] Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1027.

'Eğer devemin bağını kaybetsem, onu (nasıl bulacağımı gösteren ilim ve işaretleri) Kur'an'da bulurdum.'"[33]

Sonra, Kur'an'ın ilimlerini sahâbe-i kirâmdan güzel bir şekilde tâbiîn aldı. Onlardan sonra himmetler zayıfladı, azimetler gevşedi, ehl-i ilim azaldı. Daha sonra gelenler, sahabe ve tâbiînin kendilerine taşıyıp aktardıkları Kur'an'ın ilimlerini bütünüyle taşımaktan âciz kaldılar ve onun ilimlerini çeşitli kısımlara ayırdılar. Her grup kendi alanına ait ilimleri ayakta tutmaya yöneldi. Bu alanları şöyle özetleyebiliriz: Kıraat, belâgat, sarf-nahiv, akîde, fıkıh, kıssa, icaz, hikmet, ibret-öğüt, ferâiz (miras).[34]

Âlimler içinde bir grup da Kur'an'ın gizli sırlarına ve işaretlerine yöneldi. Onun lafız ve manalarından birtakım ıstılahlar ortaya çıkarttılar; fenâ, bekâ, huzur, gaybet, üns, kabz, bast halleri gibi.[35] Hakikat ve işaret ilmine sahip ârifler, bu ilimleri sadece âyet ve hadislerin lafzından değil, onları bizzat yaşayarak ve hakikatine ulaşarak elde ettiler ve ona "tasavvuf ilmi" dediler. Bu ilme sahip olanlar, Allah Teâlâ'nın ve resûlünün kelâmına ait yaptıkları tefsir ve açıklamalara "işâret tefsiri" ismini verdiler.[36]

Fahreddin-i Râzî şöyle demiştir: "Şunu bil ki müfessirlerden nakledilen değişik görüşler, bizzat peygamberlerin efendisinden yazılı olarak gelmiş değildir ki üzerine bir ilave yapmak mümkün olmasın. Onların zikrettikleri, ancak âyetin muhtemel manalarından biridir. Biz, manalar arasında ortak bir anlayış bulduğumuzda, lafzı onun altına giren manalardan birine yorumlarız; fakat kesin olarak, 'Allah'ın muradı budur' demeyiz."

---

[33] Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1027-1028.

[34] Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1028.

[35] bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1025-1030. Mana, *el-İtkân*'a göre verildi ve bir önceki makalede tefsir alanları geçtiği için burada isimleri zikredilerek verildi (Mütercim).

[36] İbn Acîbe'nin bu kısımda yaptığı bazı nakiller, "İşârî/Tasavvufî Tefsir Nedir?" başlığı altında verildiği için burada tekrarlanmadı.

Birzâlî de şeyhi İbn Arafe'den[37] ve Mercânî'den buna benzer açıklamalar nakletmiştir. Bu şekilde, İbn Atıyye'nin, Kur'an'ı işaret ve rumuzla tefsir edenlere yaptığı tenkit reddedilmiş olur. Birzâlî demiştir ki: "İmam Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsiri de bu şekildedir; onun büyük çoğunluğu işaretlerden oluşmaktadır. Kuşeyrî, tasavvuf yolunun imamlarındandır. (Kuşeyrî, tefsir alanında da yüksek payeye sahip bir âlimdir)."

İbn Hallikân, Ebü'l-Kasım Kuşeyrî'nin, *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* isminde büyük bir tefsir kaleme aldığını ve onun tefsirlerin en güzeli olduğunu zikretmiştir.[38] İmam Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı başka bir tefsiri daha vardır. Bu iki tefsire ulaştım; *et-Teysîr* isimli tefsir dört ciltten oluşuyordu; diğeri ise ondan daha küçük olup iki cilt olarak hazırlanmıştı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İşaret ehlinin yaptığı tefsir, lafzın zâhirinin gerektirdiği mananın dışındadır; o ancak birtakım ince işaretlerden oluşmaktadır. Onlar, ârifler için, lafzın zâhirinden anlaşılan ilk manayı kabul ettikten sonra açılan ince ilim ve işaretlerdir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Burada zikrettiklerimiz, ümmet-i Muhammed'in Kur'an'dan elde ettiği ve onun tefsirinde kullandığı ilimlerdir. Kur'ân-ı Hakîm, bunlardan başka ilimleri de içermektedir. Mesela ilk olarak yapılan şeylerin ilmi, tıp, mantık, cedel, hey'et (astronomi), hendese (matematik), kıssa, hesap ve bunların dışında açıklaması uzun sürecek ilimler buna örnektir. Bu ilimleri, Celâleddin-i Süyûtî *el-İtkân* isimli eserinde zikretmiştir.[39]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.[40]

---

[37] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâliki fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî, İbn Hacer el-Askalânî ve Birzâlî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîrü İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

[38] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/205-206; Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 18/228.

[39] bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1025-1040.

[40] bk. İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 97-104 (Dârü'l-Hâvî 1999).

C) İŞÂRÎ/TASAVVUFÎ TEFSİR HAKKINDA

Bu başlık altında, tefsirler içinde özellikle işârî/tasavvufî işaretlerin yerini, gereğini, ölçülerini, hedefini ve Bâtıniyye gibi bâtıl mezheplerden ayrıldığı noktaları kısaca tesbit etmeye çalışacağız.

a) Genel Olarak Tefsir Çeşitleri

"Kur'an'ın tercümanı" olarak tanınan Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kur'an'ın dört türlü tefsiri vardır:

1. Âlimlerin bileceği tefsir.

2. Arapça'yı bilenlerin yapabileceği tefsir.

3. Kur'an'ın helâl ve haram hükümlerini bildiren âyetlerin tefsiri gibi, kimsenin hükmünde cahil olmaktan mazur görülmeyeceği tefsir.

4. Hakikatini ancak Allah'ın bileceği tefsir; kim bunu bildiğini söylerse yalan söylemiş olur."[41]

Tefsirler, genel olarak üç kısma ayrılır:

1. Rivayet,
2. Dirayet,
3. İşârî/tasavvufî tefsir.

Rivayet tefsiri, ağırlıkla Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sahâbe-i kirâm ve tâbiînden gelen nakillere dayanır.

Dirayet tefsiri, nakil yanında aklı, ilmi ve bilimi de kullanarak Kur'ân-ı Hakîm'in icazını ve âyetlerdeki ilâhî muradı açıklamaya çalışır. Dirayet tefsirleri, kendi arasında nahiv, belâgat, icaz, fıkıh, hikmet, tarih, kıssa ve özel konu gibi yöneldiği alana göre çeşitlere ayrılır.

İşârî/tasavvufî tefsir ise manevi mücâhede ve müşahede sonucu elde edilen feraset ve ledün ilmiyle, Kur'an âyetlerinin içinde saklı olan bâtınî manayı, gizli ilimleri, işaretleri ve edepleri tesbit etmeye çalışır.

---

[41] bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/253 (Beyrut 1999); Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/181 (Beyrut 2001).

Tefsirler içinde, dirayet ve işareti birleştiren tefsirler de vardır ki en faydalısı bunlardır. İsmail Hakkı Bursevî'nin (v. 1137/1274) *Rûhu'l-Beyân*'ı, Seyyid Ahmed İbn Acîbe'nin (v. 1224/1809) *el-Bahrü'l-Medîd*'i ve Seyyid Mahmud Âlûsî'nin (v. 1270/1853) *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsiri bu türün en güzel örnekleridir. Esasen halka tavsiye edilecek tasavvufî tesirler bu tür tefsirlerdir; sırf işaret diliyle yazılmış tefsirleri ehline havale etmek en uygun olanıdır.

Ehl-i sünnet çizgisinde yapılmış bütün tefsirler sonuçta yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı Hakîm'deki ilâhî muradı, hükümleri, ilimleri, işaretleri ve edepleri açıklamaya çalışır. Rivayet ve dirayet tefsirleri, dinin iman ve İslâm alanını işler; tasavvufî tefsirler ise ağırlıkla dinin ihsan boyutunu konu eder. Bütün tefsir çeşitleri birbirini tamamlar, dinin zâhir ve bâtın yönünü ortaya koyar; böylece din, her iki yönüyle tanıtılmış olur.

b) İşârî Tefsire Duyulan İhtiyaç

Kur'ân-ı Hakîm, insanların hidayeti için indirilmiştir. Hidayet, kulun yüce Rabb'inin yoluna girmesi ve rızasına ulaşmasıdır. İmam Gazâlî'nin [rahimehullah] belirttiği gibi insan, cismanî âlemle ruhanî âlemin özelliklerinden yaratılmıştır. İnsan, bedeni ile cismanî âlemden, ruhu ile ruhanî âlemdendir. Yüce Kur'an insanın her iki yönünü de kemale erdirmek için indirilmiştir. Onlardan bir yönü ele alıp diğerini ihmal etmek noksanlıktır. Kur'an'ın zâhirî ve bâtınî yönünün bulunmasının hikmeti budur. Onun her iki yönünün bilinmesiyle hakikat ortaya çıkar.

Bu konuda İmam Gazâlî [rahimehullah], *Mişkâtü'l-Envâr* isimli eserinde mana olarak der ki: "Kim, 'Âyetlerin ancak zâhirî manası vardır, başka manası yoktur' derse o kimse, (dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden ve sırf nasların zâhirine bağlı kalarak Allah'ı varlıklara benzeten, O'nun el-ayak gibi cisim sahibi olduğunu söyleyen sapık) Haşviyye grubuna dahil olur. Kim, zâhir manayı inkâr edip sadece bâtını kabul ederse o da, (keyfî yorumlarıyla dini tahrif eden) Bâtıniyye grubuna dahil olur. Her kim de âyet ve hadislerin zâhirini ve bâtınını kabul edip her birinin hakkını verirse sünnet üzere amel eden kâmil bir mümin olur."[42]

---

[42] bk. Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, s. 77 (Beyrut 1994); Taşköprizâde, *Mevsûatü Mustalahi Miftâhi's-Saâde ve Misbâhi's-Siyâde*, s. 309 (Beyrut 1998).

İmam Gazâlî hazretleriz, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, kalbi Kur'ân-ı Hakîm'in inceliklerini anlamaktan perdeleyen şeyleri sayarken der ki: "En büyük perdelerden biri de bir kimsenin zâhirî bir tefsiri okuyup Kur'an'ın kelimeleri için ondan başka manasının bulunmadığına, tefsirin sadece İbn Abbas, Mücâhid ve diğerlerinden nakledilen rivayetlerden ibaret olduğuna itikad etmesi, diğer tefsirleri kendi görüşü ile yapılan ve hadiste yasaklanan tefsir olarak görmesidir."[43]

İmam Gazâlî (rahimehullah) yine *İhyâ*'da, "Kur'an'ı anlama ve onu nakle dayanmadan kendi görüşü ile tefsir etme" başlığı altında, konumuza ışık tutacak şu açıklamaları yapmıştır:

"Şunu bil ki kim, 'Kur'an'ın, zâhiri tefsirin açıkladığından başka bir manası yoktur' diye iddia ederse o kimse, ilim ve anlayış olarak kendi nefsinin bulunduğu noktayı haber vermiş olur. Onun nefsi adına söylediği doğrudur, fakat bütün insanları kendi anlayış seviyesine indirmesi hakkındaki hükmü yanlıştır. Onun dediğinin aksine, haber ve eserler, derin anlayış sahipleri için Kur'an'ın manalarının çok geniş olduğunu göstermektedir. Hz. Ali (radıyallahu anh) demiştir ki:

'Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), insanlardan ayrı olarak bana gizli bir ilim vermedi; ancak Allah Teâlâ'nın bir kula, kitabındaki âyetleri anlayacak özel bir anlayış vermesi bunun dışındadır, bana verilen de budur.'[44]

Eğer, Kur'an'ın nakledilen tercümesinden başka bir ilim yoksa, bu özel anlayış nedir? Ayrıca Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

'Kur'an'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı), bir matlaı (hakikatinin müşahede yeri) vardır'[45] buyurmuştur.

---

[43] bk. Gazâli, *İhyâ*, 1/378 (Beyrut 2000).

[44] bk. Buhâri, İlim, 39; Nesâi, Kasâme, 13 (nr. 4758).

[45] Hadis için bk. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrizi, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûti, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

Bu söz, Abdullah b. Abbas'a (radıyallahu anh) ait olarak da nakledilmiştir; kendisi tefsir âlimlerinden biridir. Kur'an'ın tek manası vardır denirse o zaman, hadiste geçen zâhirin, bâtının, haddin ve matlaın manası nedir?

Yine Hz. Ali (radıyallahu anh), 'Eğer isteseydim Fâtiha sûresi hakkında yetmiş deve yükü tutacak kadar tefsir yapardım' demiştir. Fâtiha'nın zâhirî tefsiri çok kısa iken, onun böyle söylemesinin manası nedir? (Demek ki onda, âyetlerinin Arapça ile bilenecek zâhirî manasının dışında nice manalar, sırlar, ilimler ve hikmetler mevcuttur).

Sahabeden Ebü'd-Derdâ (radıyallahu anh) demiştir ki: 'Bir kimse, Kur'an için birçok izah ve yorum şekilleri bilmedikçe gerçek fakih olamaz.'

Abdullah b. Mesud (radıyallahu anh) ise, 'Kim, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini elde etmek isterse, Kur'an'ın âyetleri üzerinde düşünsün' demiştir. Bu ilimleri elde etmek, sırf zâhirî tefsirle hâsıl olmaz.

Özetle deriz ki: Bütün ilimler, Allah Teâlâ'nın fiilleri ve sıfatlarının tecellileri hakkında söz etmektedir; Kur'an'da da yüce Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında açıklama mevcuttur. Bu ilimlerin bir sonu yoktur. Kur'an'da hepsine özetle işaret vardır. Onların tafsilatına dalmak, Kur'an'ı anlamaya bağlıdır. Sırf zâhirî tefsir, bu gizli ilimlere ve makamlara işaret etmez. Hatta şunu diyebiliriz: İnsanların ihtilafa düştüğü bütün konulara Kur'an'da bir işaret vardır, ancak onu derin anlayış sahipleri anlar. Kur'an'ın sadece zâhirî manası ve tefsiri buna nasıl yeter? Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

'Kur'an'ı okuyunuz ve onun gizli manalarını araştırınız'[46] buyurmuştur."[47]

İmam Gazâlî, bu açıklamalarla birlikte, Kur'an hakkında, nefsin hevâsı (kötü arzuları) ve bâtıl mezheplerin desteklenmesi için delilsiz, sebepsiz ve faydasız tefsirler yapmanın haram olduğunu, onların İslâm'a büyük zarar verdiğini, cahiller gibi, aklî dengesini kaybetmiş şatahat ehlinin de Kur'an hakkındaki sözlerinin geçersiz olduğunu, bütün bunların yerilen ilimlere ve yasaklanan tefsire girdiğini belirtmiştir.[48]

---

[46] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6560; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/150; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/163; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/529.

[47] bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/383-384.

Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili İslâm âlimlerinin ve âriflerin görüşlerini yukarıda zikretmiştik. Bu açıklamalardan çıkan sonuç özetle şudur:

Yüce kitabımızın her âyetinde zâhirî ilimle anlaşılacak ilâhî hüküm ve haberler yanında, irfan, feraset, keşif ve ledün ilmiyle açıklanabilecek birçok işaret, hikmet ve sırlar vardır. Allah Teâlâ onları, kitabıyla amel etmelerinin bereketi sebebiyle dilediği kullarına açar. Çünkü hadis-i şerifte belirtildiği gibi Cenâb-ı Hak, bildiğiyle amel edene bilmediklerini öğretir, kendisine özel bir ilim ve anlayış bahşeder.[49]

Âriflerden Ebû Nasr es-Serrâc, bu hadiste müjdelenen gizli ilmin, Allah Teâlâ'nın, kullarının durum, zaman ve zikirlerindeki safiyete göre, kalplerine açığı işaret ilmiyle, Kur'an ve Sünnet'in haberlerindeki nadir hikmetler olduğunu belirtmiştir.[50]

Âriflerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'nin (rahimehullah) belirttiği gibi kula, Kur'an âyetlerini anlama konusunda binlerce mana açılsa, ondaki manaların sonuna yine ulaşamazdı. Çünkü Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, kelâm da Allah'ın sıfatıdır. Allah Teâlâ'nın sıfatları sonsuz olduğu gibi, O'nun kelimelerinin manaları da sonsuzdur, yaratılmış bir varlığın O'nu ihata edebilmesi mümkün değildir."[51] Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

"Yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsa, denizlere de yedi deniz katılıp onlar da mürekkep olsaydı, bunlar tükenir de yine Allah'ın sözleri tükenmezdi" (Lokmân 31/27).

Abdülvehhâb-ı Şa'rânî şöyle der: "Şeriatın ahkâmıyla ihlâslı olarak ibadet eden ârif sûfî, zâhir âlimlerin bilemeyeceği öyle ilimlere vâkıf olur ki tarifi mümkün değildir. Bu ârif zatlar, Kur'an ve Sünnet'in zâhirinden hüküm çıkarmaya muktedir olduğu gibi zâhir ulemasının anlayamayacağı manalara da âşina olurlar. O halde (müşahedeye ulaşan) her sûfî aynı zamanda bir fakihtir; fakat her fakih sûfî değildir."[52]

---

[48] Geniş açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/58-60, 384-386.

[49] bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/13 (Beyrut 2002); Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/347.

[50] bk. Serrac, *el-Lüma'*, s. 147.

[51] bk. Tûsî, *el-Lüma'*, s. 107.

Bu konuda âriflerin ortak görüşü şudur: Kur'ân-ı Hakîm'in tefsirinde, âyetlerin zâhiri gibi bâtını da önemlidir. Tek taraflı bir tefsir, ilâhî muradı vermede yetmez. Ancak her zaman zâhirî tefsir esastır. Dinin, helâl-haram gibi hükümleri âyetin zâhirî manasıyla tesbit edilir. Her mümin, Ehl-i sünnet dairesinde yapılmış geçerli bir tefsirin açıkladığı şekilde âyetleri anladığında sorumluluktan kurtulur. İşârî tefsir, zâhirî tefsiri kabul ettikten sonra sıhhatli ve geçerlidir.

Şu halde, hiçbir zaman Kur'an ve Sünnet'in zâhirinden kopmayan ve onlarla amelden ayrılmayan âriflerin âyetler ve hadis-i şerifler üzerinde yapmış oldukları işârî tefsirleri ve ince yorumları, Kur'an ve hadis-i şeriflerin mana hazinesinden sunulmuş birer ilâhî hediye kabul etmek gerekir.

Bütün bunlarla birlikte âlimler, işârî tefsiri, sapık Bâtıniyye fırkasının bâtıl yorumlarından ayırmak için ona ilmî bir tanım getirmişler ve belirli kurallar koymuşlardır.

c) İşârî/Tasavvufî Tefsir Nedir?

İşârî tefsir, Kur'ân-ı Hakîm'deki gizli manaların, ilim ve işaretlerin ortaya çıkarılması olup kısaca şöyle tarif edilmiştir:

"İşârî tefsir, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin zâhir manasından farklı olarak, seyrü sülûk ehlince vâkıf olunan birtakım gizli işaretlere göre tevil edilmesi olup, âyetin zâhirinden kastedilen mana ile bu tevilin arasını birleştirmek mümkündür."[53]

Bu işârî manalar herkese açılmaz; onlar nakil ve akıl yoluyla değil, takva halini elde etmiş ve müşahede devletine ulaşmış safi kalp yoluyla elde edilir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu tür gizli ilimlere şöyle işaret buyurmuştur:

---

[52] Şa'râni, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/4.

[53] Konuyla ilgili bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/497 (Beyrut 2005); Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3/18.

"İlimler arasında sedef içerisindeki inci gibi saklı bir ilim vardır ki onu Allah'ı bilen âlimlerden başkası bilemez. Onlar bu ilmi söyledikleri zaman, Allah'tan gafil ve cahil olanlardan başkası onu inkâr etmez."[54]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"İlim ikidir: Biri kalpte gizlidir ki faydalı olan budur; diğeri ise dildedir; o, Allah'ın insanlara karşı bir delilidir."[55]

Konumuzla ilgili bir diğer hadis şudur:

"Benim bildiğimi bilseydiniz, çok ağlar az gülerdiniz; hanımlarınızla yatakta keyfedemez, (gördüğünüz gerçeklerin dehşetinden) dağlara çıkar Allah'a yalvarırdınız."[56]

Serrâc (v. 378/988) bu hadis hakkında der ki: "Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] işaret ettiği bu ilim, halk arasında herkesin bileceği bilinen ilimlerden olsaydı, '*Benim bildiğimi bilseydiniz ...*' dediği zaman, dinleyenler, 'Senin bildiğini biliyoruz' derlerdi. Onun risaletinin hakikati ve Allah'ın ona verdiği özel ilim, dağlar üzerine konsaydı, dağlar erirdi. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına ancak anlayabilecekleri şeyleri söylerdi."[57]

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr* adlı eserinin 4. mukaddimesinde der ki:

"Sahabe ve tâbiînden sonra âlimler, Kur'an'ın değişik ilimlerine yöneldiler; onlardan bir grup da Kur'an'ın gizli sırlarına ve işaretlerine yöneldi. Onun lafız ve manalarından fenâ, bekâ, huzur, gaybet, üns, kabz, bast halleri gibi birtakım ıstılahlar ortaya çıkarttılar. Hakikat ve işaret ilmine sahip ârifler, bu ilimleri sadece âyet ve hadislerin lafzından değil, onları bizzat yaşayarak ve hakikatine ulaşarak elde ettiler ve ona, 'tasavvuf ilmi' dediler. Bu ilme sahip olanlar, Allah Teâlâ'nın ve resûlünün kelâmına ait yaptıkları tefsir ve açıklamalara 'işaret tefsiri' ismini verdiler."[58]

---

[54] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, 1/258; Münzirî, *et-Tergîb*, 1/103; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/260.

[55] İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/190; Dârimî, Mukaddime, 34; Hatîb, *Târih*, 4/346.

[56] Tirmizî, Zühd, 9; İbn Mâce, Zühd, 19. Hadisin ilk kısmı için bk. Buhârî, Küsûf, 2.

[57] Serrâc, *Lüma'*, s. 159.

Sadeddin-i Teftâzânî, *Akâidü'n-Nesefî* şerhinde, nasları (âyet ve hadislerin lafzını) yorumlamada dinin dışına çıkan kimseleri zikrettikten sonra der ki:

"Bazı muhakkik âriflerin, 'Naslar (âyet ve hadisler), zâhirî manası üzere anlaşılıp o şekilde kabul ve amel edilir; bununla birlikte onlarda, seyrü sülûk sahiplerine açılan birtakım gizli işaretler mevcut olup onlarla zâhirî muradın arasına birleştirmek mümkündür' görüşüne gelince; onların bahsettiği işaretler, kâmil imanın ve safi irfanın sonucudur."[59]

İbnü's-Salâh, fetvalarında, müfessir Vâhidî'nin, Ebû Abdurrahman-ı Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr* adlı işârî tefsiri hakkında ağır bir tenkidini zikrettikten sonra der ki:

"Bu konuda derim ki: Sülemî gibi kendisine güvenilen kimseler hakkında düşüncem şudur: Onlar, Kur'an'ın âyetleri hakkında işaret yollu bir şey söyledikleri zaman; onu tefsir olarak zikretmiyorlar ve onun âyetin kelimesinin bir şerhi olduğu görüşünde değiller. Eğer böyle yapmış olsalardı, bozuk Bâtıniyye yoluna girmiş olurlardı. Ârif sûfîlerin yaptığı ancak, Kur'an'da gelen bir mananın benzerini dile getirmektir. Bir şey, benzeri ile kıyaslanarak zikredilebilir. Bununla birlikte, keşke onlar, işârî manaları zikrederken bu derecede geniş ve rahat davranmasalardı, çünkü onda (ehli olmayanlar için) bir kapalılık ve karışma vardır."[60]

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî, *el-Bahrü'l-Medîd* isimli tefsirinin mukaddimesinde der ki:

"Bil ki yüce Kur'an'ın, zâhir ehli için bir zâhirî manası, bâtın ehli için de bir bâtınî manası vardır. Bâtın ehlinin yaptığı tefsiri, gerçek manasıyla ancak bâtın ehli olan ârifler anlar; onu onlardan başkası anlamaz ve zevkine varmaz. Bu bâtınî mana, ancak zâhirî manayı kabul ettikten sonra geçerlidir. Zâhirî mana kabul edildikten sonra ehli olan kimse, ince bir ifade ve gizli bir işaretle bâtın ilmine işaret eder. Kimin anlayışı bu ince işaretleri anlama ve gizli sırlardan zevk alma derecesine ulaşmamışsa o, bunları anlayanlara teslim etsin ve hemen onları inkâra kalkmasın. Hiç şüphesiz zevke (bizzat ulaşmaya ve tatmaya) dayalı ilimler, aklın kavrayış gücünün ötesindedir; onlar, tevâtür ve nakil yoluyla idrak edilemez."

---

[58] İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 102 (Dârü'l-Hâvî 1999).

[59] bk. Teftâzânî, *Şerhu Akîdeti'n-Nesefî* (nşr. Muhammed Adnan Derviş) s. 257 .

[60] bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2 / 1218; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1 / 498.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî [kuddise sırruhû], âriflerin âyetler hakkındaki işaretleri hususunda özetle der ki: "Allah Teâlâ'nın, özel hizmetine tahsis ettiği ârifibillâh zatlara, ilham yoluyla bahşettiği sırlarla, Kur'ân-ı Hakîm'in mana ve işaretlerine ait ince anlayışlar aslında, ilâhî kelâmın hakikati ve tefsiridir. Bu işaret ve anlayışlar, âriflerin Kur'an'ın herkese hitap eden zâhirî mana ve hükümlerini kabul ettikten sonra, kalplerine ihsan edilmiş ilâhî lutuflardır; ancak ârif zatlar onlara, 'işaret' ismini vermişlerdir. Bunu, ilâhî hitabın hakikatini bilmeyen bazı katı zâhirî ilim ehlinin inkâr ve itiraz ederek zarar etmemesi ve, 'Nasıl olsa onların söyledikleri tefsir değildir, işarettir' diyerek onlara sıcak bakması için yapmışlardır. Allah Teâlâ dileseydi, âriflerin âyetlerden çıkarttıkları gizli manaları açıkça beyan ederdi, fakat bunu yapmadı, o gizli manaları ilâhî âyetler içinde sakladı; onları kendilerine özel anlayış verdiği kimselere açtı. Eğer zâhir âlimleri insaf edip ibretle baksalardı, âriflerin yaptığı ince tesbitleri teslim ederler ve onların bu konuda kendilerinden daha ileride olduğunu görürlerdi. Aslında hepsinin kaynağı aynıdır, ancak anlayışlar farklıdır."[61]

d) İşârî Tefsirde Aranan Şartlar

Tefsir âlimleri, işârî / tasavvufî işaretleri kabulde bazı şartlar aramışlardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

1. Yapılan açıklamanın Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirî manasıyla çelişmemesi, âyetin hükmünü ortadan kaldırmaması, onu ihmal etmemesi, onun yasakladığı bir şeyi dile getirmemesi.

---

[61] bk. Mahmud el-Gurâb, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân*, 1 / 15-16 (Dımaşk 1989).

2. Kitaptan, sünnetten veya itimat edilen diğer şer'î delillerden onu destekleyecek bir delilin olması.

3. Kesin bir şer'î hükmün onunla çelişmemesi.

4. "Nastan (âyet ve hadisten) maksat, zâhirî değil sadece bu işaret manasıdır" diye iddia edilmemesi, aksine önce zâhirî hüküm ve mananın kabul edilip sonra işârî mananın zikredilmesi.

5. Yapılan tevil dinî ölçülerden çok uzak ve çürük olmamalı.

6. Yapılan yorumlar insanların fikrini karıştıracak, onları fitneye düşürecek cinsten olmamalı.[62]

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde, işârî tefsiri şöyle tanıtır:

"Şunu bil ki bu sûfîler taifesinin, Allah'ın kelâmı ve resûlünün sözleri hakkında insanlara garip (yabancı ve farklı) gelen manalarla yapmış oldukları açıklamalar, Kur'an'ın zâhirinden ayrılarak ona aykırı olarak yapılmış değildir. Durum şudur: Âyetin zâhirinden lafız olarak anlaşılan ve kelimelerinin gösterdiği bir mana vardır; bu aynen kabul edilir. Sonra âyet ve hadislerde, Allah Teâlâ'nın kalbini açtığı kimselerin anlayacağı birtakım bâtınî manalar vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri bir bâtını vardır. Onun her harfi için bir had (sınır) ve her had için bir matla' (hakikatini müşahede yeri) vardır.'[63]

Sakın seni, cedel ve muaraza sahibi birinin, 'Bu sûfîlerin yaptığı iş, yüce Allah'ın kelâmını ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sözlerini asıl manasının dışında yorumlamaktır" demeleri, seni, sûfîlerin yaptığı sırlı anlamları almaktan alıkoymasın! Onların yaptığı iş, âyet ve hadisi asıl manasının dışında yorumlamak değildir. Eğer onlar, verdikleri mana için, 'Âyetin bundan başka bir manası yoktur' deselerdi o zaman, âyetleri asıl anlamdan başka anlama yorumlamış olurlardı. Sûfîler böyle bir söz söylemiyorlar; tam tersine onlar, âyet ve hadislerin zâhirî manasını, kastettiği muradı ve neyi emrediyorsa onu kabul ve tasdik ediyorlar, sonra yüce Allah'ın, âyetten kendilerine açıp öğrettiği gizli manaları anlıyorlar."[64]

---

[62] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/69 (Kahire 2001); Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 3/43; Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 240 (İstanbul: Dersaâdet, ts.).

[63] Hadisin tamamı için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2003); Begavi, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

Şeyh Ahmed Zerrûk [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Ârif sûfînin âyet ve hadislere bakışı (ve onlardan elde ettiği sonuçlar), müfessirin ve hadis fıkhını bilen kimsenin bakışından daha özeldir; çünkü müfessir ve fakihler ancak âyet ve hadisin zâhirî hükmünü ve manasını itibara alır, öbür tarafına bakmaz. Ârif sûfî ise müfessir ve fakihin kabul ettiği zâhirî manayı kabul ettikten sonra, daha fazlasını talep eder, âyet ve hadislerin gizli işaretlerine yönelir. Eğer bir kimse âyet ve hadislerin zâhirî hükmünü kabul etmezse o, mutasavvıf olmak şöyle dursun, şeriatın dışına çıkmış bir bâtınîdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[65]

İmam Gazâlî de bu konuda şunları ifade etmektedir:

"Yanılmadan sakınmak için tefsirin zâhirinde evvela nakil ve rivayet mutlaka gereklidir. Bundan sonra nassı anlamaya ve hüküm çıkarmaya imkân vardır. Zâhiri görmezlikten gelmek, zâhir yönü iyice anlayıp sağlama almadan bâtına yönelmek câiz değildir. zâhir tefsiri ihmal ederek Kur'an'ın sırlarını anladığını iddia eden kimse, kapıyı geçmeden evin içine ulaştığını iddia eden kimse gibidir ..."[66]

Allâme Âlûsî, *"Onlar kelimeleri, konuldukları mananın dışına çıkarak tahrif ederler"* (Mâide 5/41) âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Bizim yaptığımız şey, yani işârî tefsir, bu âyette bahsedilen bâtınî tefsirlerin dışındadır. Çünkü Bâtınîler zâhirin Allah Teâlâ'nın muradı olduğunu inkâr edip gerçek maksadın bu teviller olduğunu iddia etmektedirler. Biz bundan Allah'a sığınırız. Zira bu açık bir küfürdür. Biz deriz ki: Nastan (âyet ve hadisten) murat, onun zâhirî olarak verdiği mana ve hükümdür. Allah kullarını bununla sorumlu tutmuştur. Fakat o nasta, saymakla bitmeyecek kadar başka şeylere işaret vardır, bunlardan ancak bir kısmı zikredilebilir."[67]

---

[64] bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 109 (Beyrut, ts.).

[65] Zerrûk, *Kavâidü't-Tasavvuf*, s. 81, Kâide: 55 (Dımaşk 2004).

[66] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 1/386.

[67] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 6/147.

İbn Acîbe (rahimehullah), *el-Bahrü'l-Medîd* adlı tefsirinin mukaddimesinde der ki: "Zâhir net bir şekilde tesbit ve ifade edilmeden işârî tefsirin zikredilmesi câiz değildir."[68]

e) İşaret Ehlinin Tefsirdeki Usulü

İbn Acîbe (rahimehullah), bu konuda Bakara sûresinin 91. âyetinin tasavvufî tefsirinde der ki:

"Şunu bil ki işaret (tasavvuf) ehlinin tefsirdeki kaidelerinden biri de şudur: Kur'an'da iman yolunu terkedenlere ve müminleri inkâr edenlere yöneltilen her türlü uyarı ve kınama, aynı şekilde, ihsan makamına giden yolu terkeden ve o makama ulaşanları inkâr eden kimselere de yapılmış kabul edilir. Küfür ehline yapılan her tehdit, ihsan makamına ulaşmak için gereken terbiyeyi terkedenlere de yapılmıştır; ancak ehl-i küfrün azabı bedenle hissedilecek bir azaptır; gaflet ehlinin azabı ise kalbe ait manevi bir azaptır."

f) Sûfîlerin Zâhir-Bâtın Konusundaki Hassasiyetleri

Ârifler, âyetlerin zâhiri ve bâtını konusunda şu temel düsturları göz önünde bulundurmuşlardır.

1. Âyet ve hadislerin zâhirine ters düşen her bâtınî fikir, ilim, hal ve söz bâtıldır.[69]

Burada şunu hatırlatalım: Bir ârifin yaptığı açıklamanın, Kur'an ve Sünnet'in zâhirine uyup uymadığını, ancak zâhir ve bâtın ilminde mütehassıs olanlar anlar.

2. İstikamet üzere kalmanın tek yolu, zâhirde ve bâtında, ilimde ve ibadette, söz ve fiilde âyet ve hadislere uymaktır. Her halinde sünnete uyan kimse, hakkı söyler, hikmetle konuşur; nefsine uyan kimse ise bid'ata dalar, bâtıl konuşur. Yüce Allah, *"O peygambere uyun ki doğru yolu bulasınız"* (Nûr 24/54) buyurmuştur.[70]

---

[68] bk. *el-Bahrü'l-Medîd*, I/35-38 (Kahire 1999). Tefsirin giriş bölümünde.

[69] Söz, Ebû Said-i Harrâz'a (v. 277/890) aittir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 131 [İstanbul: Semerkand, 2007]).

[70] Söz, Ebû Osman-ı Hîrî'ye (v. 295/908) aittir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 116).

3. Sûfî, hangi manevi makama yükselirse yükselsin, ölene kadar kendisinden kulluk sorumluluğu düşmez, ibadetler kalkmaz. İmâm-ı Rabbânî'nin belirttiği gibi, müşahede makamına ulaşan ârifler, avam halktan on kat daha fazla ibadete muhtaçtırlar, onların helâle ve harama daha fazla dikkat etmeleri gereklidir; çünkü ârifler, ancak takvaya dikkat ederek yüce Allah'a vâsıl oldular, o huzurda daha özel edep ve dikkat gereklidir.[71]

Büyük ârif Serî-i Sakatî'nin (v. 257/870) şu sözü, bütün tasavvuf ehlinin ortak görüşüdür: "Tasavvuf şu üç sıfatın elde edilmesidir:

1. Gerçek bir sûfînin marifet nuru, vera'sının nurunu söndürmez; yani onun marifeti arttıkça şüpheli şeylerden çekinmesi daha fazla olur.

2. İç âleminde, Kur'an ve Sünnet'e ters düşen bir ilimden bahsetmez.

3. Elde ettiği keramet türü haller, kendisini, Allah'ın haram kıldığı şeyleri işlemeye sevketmez."[72]

İmam Şa'rânî (v. 973/1565), tasavvuf ilminin, ancak Kur'an ve Sünnet'le bağlı olarak ihlâsla amel eden âriflerin kalbinde parlayan bir ilim olduğunu, bu ilmin asla şeriatın (Kur'an ve Sünnet'in) haricinde olmadığını, çünkü âriflerin her an ancak şeriatla Allah'a vâsıl olduklarını zikrettikten sonra der ki:

"Bazılarının bu ilimleri garip bulmalarının sebebi, tasavvufun şeriatın asıl kaynağından çıktığını farkedemeyişlerindendir. Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî, 'Bizim bu tasavvuf ilmimiz, Kitap ve Sünnet'le çepeçevre kuşatılmıştır' demiştir. Ârifler, şeriat ilminde derinlemesine pay sahibi olmayan kimsenin, Allah yolunda örnek ve önder olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir."[73]

İmam Şa'rânî, sûfîlerin âyet ve hadislerin zâhirî manasına sımsıkı sarılıp onunla amel ettikten sonra, Allah Teâlâ'nın onlara lutuf ve ihsanıyla özel manevi ledünnî ilimlerin kapısını açtığını belirtir. Hazret, bütün bu manevi fetihlerin ve ilimlerin yüce kitabımızın ve hadis-i şeriflerin getirdiği dinin hakikatini anlamaktan ibaret olduğuna dikkat çekerek şu güzel tesbiti yapar:

---

[71] bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/276. Mektup.

[72] bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 74.

[73] Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/9-10 (Beyrut 1997).

"Veli, asla yeni bir şeriat getirmez, o ancak Kur'an ve Sünnet'e daha önce kimsenin tanımadığı yeni bir anlayış (tarif, tanım ve açılım) getirir; onun için bu yola iman etmeyen kimseler, onu son derece garip bularak, veliyi kınamak için, 'Bunu daha önce hiç kimse söylemedi' derler. Halbuki bu kimse için hayırlısı, velilere güzel itikad ederek sözün sahibinden istifade etmektir. Kimin işi inkâr olursa o kimse, devrindeki velilerin hiçbirinden fayda görmez. Bu durum, onun hüsrana düşmesi için yeter. Velilere itiraz eden kimse, çoğu zaman onların söylediği sözü tersine anlar."[74]

g) Bâtıniyye ile Sûfiyye Arasındaki Fark

Kur'an âyetlerindeki işaretleri anlamada tasavvuf büyükleri ile bâtıl bir fırka olan Bâtınîler arasında büyük farklar vardır. Bâtınîler, nastan (âyet ve hadisten) esas maksadın lafzın zâhiri değil, onda gizli olan işaretin olduğunu ileri sürerek, Kur'an'ı bu anlayışla tevil etmişler, kendi bozuk fikirlerine göre İslâm'la hiçbir şekilde alakası olmayan hükümler ve inanç esasları ortaya çıkarmışlardır.

Bâtınîler, âyet ve hadisin zâhirî manasını kabul etmezler ve İslâm'ın namaz, oruç, zekât hac gibi hükümleriyle amel etmezler. Onlara göre bütün mesele, bâtınî manadır. O mana da özel kimselerin anlayıp tesbit edeceği bir şeydir. Onlara göre, bâtınî manayı bilenlerden bütün dinî yükümlülükler kalkar; haram helâl diye bir şey kalmaz, her şey helâl olur. Bunun için İslâm âlimleri, Bâtıniyye fırkasına ayrıca "İbâhiyye" ismini vermişledir.

Onlara göre abdest, bâtın ehli olan bir kimsenin bilgisizliğini bâtınî teviller ile gidermektir. Namaz, imama ve yardımcılarına itaat etmektir. Zekât, mezhep mensuplarına ilim dağıtmaktır. Hac, imamı ziyaret etmektir. Zina, sırları başkasına yaymaktır.[75] Bütün bunlar, dinin asıllarını tarif ve tefsir değil, tağyir ve tahrip etmektir. Bu görüşlerin hepsi bâtıl ve haramdır.

---

[74] Şâ'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1 / 12-13.

[75] Bâtıniyye hakkında geniş bilgi için bk. Avni İlhan, "Bâtıniyye", *DİA*, 5 / 190-194. Bâtıniyye'nin İsmâiliyye, Seb'iyye, Tâlimiyye, İbâhiyye, Melâhide, Zenâdika gibi isimleri vardır.

Tasavvuf büyükleri ise gerçekte âyet ve hadisten maksadın zâhirî yönü olduğunu bilerek onların zâhirî hükümlerine tâbi olurlar. Allah'ın kelâmında, ümmetin üzerinde birleştiği mananın dışına çıkmazlar, ona aykırı açıklamalarda bulunmazlar, ancak bununla birlikte Allah Teâlâ'nın bazı özel kullarına birtakım sırları ve incelikleri açtığını düşünürler. Bu sırlar ve incelikler nassın genel anlamına ek olarak kabul görür ve zâhiriyle çelişik olmaz. Aksine onu teyit eder. Bunlar ilâhî fütuhattır; hiçbir emir ve nehyi ortadan kaldırmadığı gibi ona bir süs ve güzellik katar.[76]

h) Şartlarına Uygun İşârî Tefsir Örnekleri

Sizlere tercümesini sunduğunuz *el-Bahrü'l-Medîd* isimli bu kıymetli tefsir, baştan sona, yukarıda saydığımız şartlara dikkat edilerek yapılmış işârî tefsirin en güzel örnekleriyle doludur. Onlar önümüzde hazır örneklerdir, biz, burada diğer İslâm âlimlerinin yaptığı işârî tefsirlerden iki örneği sizinle paylaşmak istiyoruz.

İmam Gazâlî, Kur'an'ın zâhirî ve bâtınî manasının en doğru şekilde nasıl uygulanacağını şu misalle gösterir:

"Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, *'Ayağındaki nalınlarını çıkart, şüphesiz sen mukaddes vadi Tuva'dasın'* (Tâhâ 20/12) buyurdu. Bu emir, kulun her âlemine bakar. Emir, öncelikle âyetin zâhirinden anlaşıldığı şekilde, zâhirî âlemle ilgilidir. Manası, 'Ayağındaki nalınlarını çıkarıp at' demektir. Hz. Musa (aleyhisselâm), emirden önce bunu anlamış ve öyle yapmıştır. Vahiy almak için Tuva vadisine gelince, ayağındaki nalınları çıkarıp vadinin gerisine atmış, vadiye yalınayak girmiştir. Bu emrin, insanın ruhanî âlemine bakan manası, kalbinden dünya ve ahireti çıkarıp at, demektir. Hz. Musa (aleyhisselâm) ikinci olarak onu da yapmıştır. İnsanın içinde bulunduğu bu iki âlem arasındaki dengeyi ve münasebeti ancak peygamberler ve seçkin veliler bilir. Buna ibret denir. İbret, bir şeyden diğerine, zâhirden sırrına (işin gizli yönüne) geçmektir."

---

[76] Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Zeki İbrahim, "Meâlimü't-Tefsîri's-Sûfî", *Mecelletü'l-Müslim*, Rebîülevvel 1395 h.

İmam Gazâlî, ifadenin zâhirini ve bâtınını doğru anlama ve yerince uygulama konusunda insanların değişik durumlarına şu hadis-i şerifi örnek vermiştir:

"İçinde köpek ve sûret (haram heykel ve resim) bulunan bir eve melekler girmez."[77]

Âyetler gibi hadislerin de zâhirî ve bâtınî manası vardır. Bu hadisin zâhirî manası, "Evinizde köpek bulundurmayın" demektir. Bâtınî manası ise ilâhî marifetlerin ve ilhamın ineceği manevi merkeziniz kalbinizde gazap ve yırtıcılık gibi köpek huyları bulundurmayın, demektir. Bir kimse, "Bu hadisin asıl manası, zâhirî mana değildir, bâtınî manasıdır" diyerek evinde köpek bulundursa ve kalbinden de gazap ve zulüm gibi hayvanî huyları gidermeye çalışsa hadisi noksan anlamış olur. Bir diğeri de önce hadisin zâhiriyle amel ederek evinden köpeği çıkarsa ve sonra, "Hadisin bir manası da kalbimden gazap, zulüm gibi köpek huylarını çıkarmaktır" diyerek onları giderse hadisin hem zâhiri ve hem de bâtınıyla amel etmiş olur. İşte kâmil olan budur.[78]

Beyzâvî'den İşârî Tefsir Örneği

Müfessir Kadı Beyzâvî, *"O Rabb'iniz ki yeri sizin için bir döşek, göğü de (üzerinize) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size rızık olacak pek çok ürün çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın"* (Bakara 2/22) âyetini zâhirî olarak tefsir ettikten sonra demiştir ki:

"Allah Teâlâ, bu âyetteki zâhirî mana ve açıklamanın yanında, onunla insanın yaratılışına ve bahşetmiş olduğu manevi kuvvetlere ve sıfatlara temsil yoluyla işaret etmiş de olabilir. Şöyle ki:

Allah, bedeni yeryüzüne, nefsi gökyüzüne, aklı gökten inen suya benzetti. Aklın ve diğer hassaların kullanılması, bedenî ve nefsanî kuvvetlerin birleşmesi sonucu insana bahşettiği ilmî ve amelî faziletleri de yerden çıkan meyvelere benzetti. Âyette, bu söylediklerimize temsil yollu bir işaret vardır diyoruz, çünkü (hadis-i şerifte belirtildiği gibi) her âyet için bir zâhir bir bâtın mana vardır. Ayrıca âyetlerin her biri için bir had (sınır) vardır; her bir had için de bir matla' (hakikatinin müşahede edildiği nokta) mevcuttur."[79]

---

[77] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 17; Ebû Davud, Libâs, 44; Tirmizî, Edeb, 44; Nesâî, Tahâret, 167; Mâlik, İsti'zân, 6, 8.

[78] Örnekler için bk. Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, s. 77-78 (Beyrut 1994). İlk örnek için bk. Taşköprizâde, *Mevsûatü Mustalahi Miftâhi's-Saâde*, s. 306 (Beyrut 1998). Metin mana olarak verildi.

İsmail Konevî'nin, *Beyzâvî Tefsiri*'ne yazdığı *Hâşiye*'de belirttiği gibi, buradaki temsilde, benzetme yapılan şeylerin her yönden birbirine benzemesi gerekmez; iki şey arasında bir yönden benzerlik bulunması da yeterlidir.

Gökten inen su, yeryüzü için hayat sebebi olduğu gibi, akıl da bedenin manevi hayatı için bir sebep yapılmıştır. Gök, yeryüzüne inen suyun ve güneşin geliş noktası olduğu gibi, insanın nefsi yani benliği de kalbe gelen feyiz ve faziletlerin iniş mahalli yapılmıştır. Gökten inen suyun toprak ile buluşmasıyla yeryüzünde türlü meyveler çıktığı gibi, aklın ve manevi kuvvetlerin kullanılmasıyla da insan vücudunda pek çok faziletli amel ve ilim ortaya çıkmaktadır.[80]

Bütün bunlar, ancak yüce Allah'ın ince hikmeti, güzel takdiri ve sonsuz kudretiyle olmaktadır. Kâinat ve vücut ikliminde bu tecellileri gören ve bilen bir kulun, O'ndan başkasına yönelmemesi ve O'na ibadette hiç kimseyi ortak koşmaması gerekir.

D) TEFSİR ÇEŞİTLERİ ve İBN ACÎBE TEFSİRİ

Bu konuyu Tanta Kur'ân-ı Kerîm Külliyesi Dekanı ve Diyanet İşleri Yüksek Konseyi Âzası Prof. Dr. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî'nin kaleme aldığı güzel bir makaleyle anlatalım:

Yüce Kur'an'ı, kudsî huzurundan, peygamberlerinin en büyüğünün kalbine, bir hidayet kaynağı ve nur olarak indiren Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Allah, onu mucizelerin en büyüğü ve yüce zatına, sıfatlarına, isimlerine ve fiillerine ait hakikatleri içinde toplayan bir kitap yaptı; onda varlık âlemine ait sırları açıkladı.

---

[79] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/64 (Dımaşk 2000).

[80] Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî*, 2/411 (Beyrut 2001).

Allah'ın salât ve selâmı, yarattığı varlıkların en kâmili (en yücesi ve en sevgilisi) Efendimiz Muhammed'e olsun. O sevgili ki yüce Mevlâ'sı ona, Rahmân ismiyle tecelli buyurarak, kendisine Kur'an'ı öğretti. Onu bütün halka, müjdeleyen, korkutan, Allah'ın izniyle O'na davet eden, her tarafa ışık saçan bir peygamber olarak gönderdi.

Allahım, Efendimiz Muhammed'e, onun âline, ashabına ve Kur'an ehli vârislerine salât ve selâm eyle, kendilerine bereket ver (makamların âli yap, şereflerini artır). O vârisler ki bütün hücrelerine kadar Kur'an sevgisiyle doldular, onun âyetlerini inceden inceye düşündüler, onun mana denizine daldılar, ondan hakikat cevherlerini ve sırlar taşıyan incilerini çıkardılar, böylece büyük bir fazileti elde ettiler. Cenâb-ı Hak onlardan razı olsun, bizleri de onların yolunda yürütsün ve kendileriyle birlikte haşretsin.

Bundan sonra derim ki: Gerçekten ilmin hakikatini Allah Teâlâ'dan alıp anlayan fakihler (hakikat ehli âlimler), faziletin zirvesini, şerefin aslını ve saadetin cevherini Cenâb-ı Hakk'ın kitabına sarılmakta buldular. O kitap ki gökten yeryüzüne uzatılmış nuranî bir iptir. O Kur'an, yüce Allah'ın, kullarına açtığı bir sofrasıdır, O'nun ebediyen hükmü değişmeyecek düsturlarıdır; her türlü marifetleri, ilimleri ve en güzel terbiye metotlarını içinde toplayan kitabıdır.

Bütün kalpleriyle vahyin indiği makama yönelenler, kendini onun âyetlerini düşünüp anlamaya, irfan hazinesinden hakikate ait sırları elde etmeye hasreden kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, şu âyetlerine candan kulak verdiler:

"Biz kitapta (Kur'an'da) hiçbir şeyi eksik etmedik" (En'âm 6/38).

"Biz sana, her şeyin açıklayıcısı olarak kitabı (Kur'an'ı) indirdik" (Nahl 16/79).

Onlar, ümmetin en güzide âlimi Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şu sözüne de yakînen inandılar: "Allah Teâlâ, bu kitapta öncekilerin ve sonrakilerin, olmuş ve olacak şeylerin ilmini topladı. Onda ayrıca yüce yaratıcıyı tanıtacak ilmi, O'nun emri ve yaratmasıyla ilgili ilimleri topladı."[81]

---

[81] İbnü'l-Esir, *Câmiu'l-Usûl*, 8/464 (nr. 6233).

Gerçekten, ilk dönemden itibaren Allah Teâlâ'nın kitabının tefsiriyle meşgul olanların çalışmaları sonucunda çok sayıda tefsir çeşidi, tefsir usul, ekol ve yöntemleri ortaya çıktı.

Bazı müfessirler, Kur'an'ın tefsirinde, bütün gayret ve himmetlerini, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sözleriyle, selef-i salihinden yani sahabe, tâbiîn ve onları takip eden üçüncü nesilden gelen rivayetleri toplamaya yöneltti. Bunların bir kısmı, tefsire kendi görüşlerini katmadan, sadece âyetin tefsiriyle ilgili gelen rivayeti naklettiler; bazıları ise rivayetleri tesbit ve nakil yanında belirli kurallar çerçevesinde kendi görüşlerini de kullanarak açıklamalarda bulundular; İbn Cerîr-i Taberî gibi.

Müfessirlerin bir kısmı, tefsirinde lugat ilimlerine yöneldi; böylece tefsir alanında sarf, nahiv, beyan, belâgat gibi çeşitli renkleriyle lugat ağırlıklı tefsir ekolleri ortaya çıktı.

Bir kısmı, kelâm ve akaid yönünü tercih etti; tefsirini, derin kelâm mevzularıyla doldurdu, kendi mezhebinin diğer mezheplere karşı üstünlüklerini ele aldı, kendi mezhebinin görüşlerini öne çıkarttı.

Bir kısmı, tefsirinde, bir mezhebin fıkhî görüşlerine ağırlık verdi (bununla birlikte diğer hak mezheplerin görüşlerini de zikretti); böylece ahkâm tefsirleri ortaya çıktı. Bu tefsirlerde usûl-i fıkıh kaideleri de kullanıldı ve belli bir mezhebin sınırları içinde kalındı.

Bir kısmı ise kıssalara önem verdi; bu kıssaların sahihi ile sakatını tam ayırmadan Kur'an kıssalarını tefsir sadedinde çeşitli rivayet ve nakilleri bir araya getirdi.

İşte bu şekilde tefsirle meşgul olan âlimler, değişik yollar, farklı usuller ve çeşitli yöntemler kullandılar. Böylece kelime tahlili, özel mevzular, mukayese, tarihî mâlûmat, âyetlerden hüküm ve hikmetler çıkarmak gibi çeşitlerden oluşan tefsirler oluştu ve tarihte hiçbir kitaba nasip olmamış büyük bir ilim ortaya çıktı. Bu, Kur'an'ın hak oluşunun ve icazının gereği bir durumdur.

Bütün bunlarla birlikte tefsir ilmi, varlığın hakikatlerini anlamada ve Allah'ın kitabının manalarını tam olarak ortaya koymada ancak işârî/tasavvufî tefsir ekolüyle kemale ermiştir. Bu işârî tefsir, Allah tarafından ihsan edilen özel ilmin meyvesidir. Buna, "vehbî ilim" denir ki o, müfessir için gerekli olan temel ilimlerden biridir.

İmam Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde der ki:

"Müfessirin sahip olması gereken ilimlerin on beşincisi, ilm-i mevhibedir ki o da ilmiyle amel edenlere Allah Teâlâ'nın bahşettiği bir ilimdir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *'Kim ilmiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeylerin ilmini bahşeder'* [82] hadisi buna işaret etmektedir."

İbn Ebü'd-Dünya, "Kur'an ilimleri ve ondan çıkan şeyler, sahili olmayan bir denizdir" demiştir.

İmam Süyûtî, sözüne devamla der ki: "Müfessir için alet hükmünde olan bu ilimleri tahsil etmeyen bir kimse müfessir olamaz. Bu ilimler olmadan tefsir yapan, yasaklanmış olan re'yle tefsir yapmış olur. Bu ilimlerle tefsir yaptığında ise nehyedilmiş olan re'yle tefsir yapmış olmaz." [83]

Evet, Kur'an ibaresinin bâtınını, irfanî zevkle ve manevi keşifle haber veren bu işârî boyuta bakmaksızın yapılan tefsir, Cenab-ı Hakk'ın, cihad-ı ekber kılıcıyla nefislerini öldürdükten sonra kalpleri ve ruhları tertemiz olan irfan sahibi dostlarına bahşettiği bu olgun meyveden, bu çarpıcı güzellikten yoksundur. Bu âriflerin ilmi, Allah katından gelen gerçek bir ilimdir. Cenâb-ı Hak onu, marifet tâliplerine, hakikat âşıklarına lutfetmiştir. Böylece -Şîa'daki değil, Ehl-i sünnet'teki anlamıyla- Kur'an'ın bâtınına vukufiyet kesbederek, onun zâhirî manasının, haddinin ve sırlarının anlaşılması yolunda tefsir ilmi kemale ermiştir. Bütün bunlar, Kur'ân-ı Kerîm için irfan ilminin meyvesi ve destekleridir. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmaktadır:

"Muhakkak Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatin doğuş yeri ve Hakk'ı müşahede yeri) vardır." [84]

---

[82] Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/347.

[83] Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1212 (Dımaşk 2006).

[84] Hadisin tamamı için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/15 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

Zâhirden kasıt, zâhir ilmi ehlince Kur'an'ın manalarından anlaşılandır.

Bâtından maksat ise Allah Teâlâ'nın hakikat ehline vâkıf kıldığı âyetlerdeki sırlardır. Şu halde bâtın, lafızların ruhudur. Yani, kudsî ruhun cevheriyle alet hükmünde olan idraklere gelen manalardır.

"Had"den maksat, Kur'an'dan her âyetin, Allah Teâlâ'nın murat ettiği mana bakımından bir sonunun ve sınırının olmasıdır. Had, ya zâhir ile bâtın arasındadır yahut bâtın ile matla' arasındadır. Sıfatla isim arasındaki irtibat idrak edildiğinde ve Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatının tecellileri altında kulun sıfatı yok olduğunda, kul, bâtınıyla matlaa yani hakikatin doğuş yerine ve Hakk'ı müşahede makamına doğru yükselir. Buna göre âyetin matlaı, kalbin, Allah Teâlâ'nın kelâmını okurken, ilâhî kelâmdan, onun sahibi yüce zata yükselmesidir.

Cafer-i Sâdık [rahimehullah], şu sözüyle bu duruma işaret etmiştir: "Şüphesiz Allah Teâlâ, kelâmı okunurken kullarına tecelli eder, fakat onlar bunu idrak edip göremezler."

Buna göre matla' (veya muttala'), kulun, okuduğu kelâmdan yükselerek (kalbiyle), her şeyin sahibi bütün gaybı bilen Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmesidir Allah Teâlâ, varlığın efendisi Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hürmetine, bizi bu makamın ehli olanlardan eylesin.

Görüldüğü gibi, *"Kur'an'ın bir zâhiri bir bâtını vardır"* hadisi ve benzerleri[85], işârî tefsirin temellendirilmesinde Kur'an'da yapılan işaretleri desteklemektedir. İşârî tefsire işaret eden iki âyet verelim:

"Onlar Kur'an'ı düşünmezler mi? Yoksa kalplerinde kilitler mi var?" (Muhammed 47/24).

"Bu topluma ne oluyor ki hemen hiç söz anlamıyorlar?" (Nisâ 4/78).

---

[85] Bu hadisin benzerlerinden biri olarak Deylemî'nin Abdurrahman b. Avf'tan [radıyallahu anh] merfû olarak naklettiği şu hadisi zikredebiliriz: (تحت العرش له ظهر وبطن يحاج العباد القرآن) Hadisin manası şudur: *Kur'an, arşın altındadır; onun bir zâhiri bir de bâtını vardır, kullara delil getirir (hakkı ispat eder)."* bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 4708; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1202 (Dımaşk 2006).

Bu âyetlerde işârî tefsire güçlü bir işaret vardır. Bundan dolayı ilim şehrinin kapısı olan Hz. Ali'den (radıyallahu anh) şu söz rivayet edilmiştir:

"Eğer isteseydim, Fâtiha'dan yetmiş deve yükü ilim çıkarırdım."[86]

Yine Hz. Ali (radıyallahu anh) demiştir ki: "Kim Kur'an'ı gerçekten anlarsa onun sayesinde bütün ilimleri açıklar."[87]

Tefsir âlimlerinin büyükleri, âriflerin gönlünde ortaya çıkan işârî/tasavvufî tefsiri geçerli saymış, tefsirlerinde bunlara da yer vermiştir.

Büyük müfessirler arasında himmet ve gayretini sadece zâhir tefsire hasreden, işârî tefsirle hiç ilgilenmeyenler vardır; Zemahşerî gibi. Hüseyin ez-Zehebî, zâhir mana ile iktifa etme hususunda Kâdî Beyzâvî'nin de Zemahşerî gibi olduğunu iddia etmiştir; halbuki durum böyle değildir. Biz, müstakil bir araştırmada, Beyzâvî'nin, sadece zâhirî mana ile yetinmeyip aksine tasavvufî tefsire yöneldiğini ve bunun çok güzel örneklerini verdiğini tesbit ettik.[88]

Bazı büyük müfessirler içinde, sa'yü gayretinin çoğunu zâhir tefsire vermekle birlikte bir miktar işârî tefsire yer verenler de bulunmaktadır; Fahreddin Râzî, İmam Nîsâbûrî ile İmam Âlûsî bunlardandır.

Bazı müfessirlerin ise işârî yönünün ağır bastığını, zâhirî tefsire pek az yer verdiğini görmekteyiz; *Vecîzü Celîli'l-Kadr* adlı eserin sahibi Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî (v. 283/896) gibi.

Bazı müfessirlerin ise tamamen işârî tefsirle iktifa ettiğini görmekteyiz. Mesela *Hakâiku't-Tefsîr* sahibi İmam Ebû Abdurrahman es-Sülemî (v. 412/1021) bunlardandır.

Müfessirler arasında belirli dengede, her iki tarafın da hakkını vererek zâhirle işârî tefsiri birleştiren âlimler de vardır ki artık bu şekilde hazırlanmış bir tefsir, cevherlerle, incilerle kemal bulmuştur. Mesela *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirin sahibi allâme İsmail Hakkı Bursevî (v.

---

[86] Gazâlî, *İhyâ*, 1/383 (Beyrut 2000).

[87] Gazâlî, *İhyâ*, 1/384.

[88] Tanta'daki Usûlü'd-Din ve İslâmî Davet Fakültesi'nin Yıllığı, yıl: 1412/1991, sayı: 3, s. 5707. Biz de bu görüşe katılıyoruz. Beyzâvî'nin tefsiri incelendiğinde tasavvuf erbabının diliyle zikredilmiş birçok örneğin bulunduğu görülecektir (Mütercim).

1137/1725) bunlardan biridir. Yine *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eşsiz tefsirin sahibi Şeyh Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî de (v. 1224/1809) bu zatlar arasındadır.

Sizlere takdim ettiğimiz *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli bu tefsir, Kur'an tefsirinde parlak bir delildir. Müfessir İbn Acîbe bu tefsirinde, zâhirî tefsirle işârî/tasavvufî işaretleri en güzel şekilde birleştirmiştir. Bunu yaparken, zâhirî tefsir için gerekli olan bütün kural ve esaslara uymuş, bununla birlikte Sünnî çerçeve içinde kalarak, usul ve kurallarına son derece dikkat ederek, ehl-i bâtının (âriflerin) işaretlerinden, en güzel irfan ve hikmet meyvelerini sunmuştur. Öyle ki bu eser ilâhî hakikatlerin ve seyrü sülûk ilminin öğrenilmesinde Kur'anî bir ansiklopedi sayılır.

Allah Teâlâ'dan, bizden bu ameli kabul buyurmasını ve bizleri, hak dostları olan Kur'an ehli arasında haşretmesini niyaz ederim. Allah'ın salât ve selâmı, Hz. Peygamber'in, onun âl ve ashabının üzerine olsun.[89]

E) MÜFESSİRDE ARANAN ŞARTLAR

Müfessir, yüce Allah'ın kelâmındaki ilâhî muradı açıklayan kimse demektir. Kur'ân-ı Hakîm'in ilk ve asıl müfessiri Resûlullah'tır [sallallahu aleyhi vesellem]. Cenâb-ı Hak onu, insanlara indirilen kitabı kendilerine açıklamak için göndermiştir (bk. Nahl 16/44). Allah Resûlü'nden sonra bu şerefli işi, sahâbe-i kirâm ve onları takip eden nesiller yapmıştır.

Müfessir, âlemlerin Rabb'inden, Cibrîl-i Emin vasıtasıyla Muhammedü'l-Emin Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelen ve onun saadetli lisanıyla insanlığa okunan ibadet, amel ve kulluk kitabımız Kur'ân-ı Hakîm'i, insan gücü nisbetinde anlayıp açıklayan ehil ve emin kimse demektir.

Bu çok şerefli ve büyük sorumluluk isteyen işi görecek kimsede bulunması gereken ilim ve sıfatlar vardır. Âlimlerimiz bunları açıklamışlardır. Onları kısaca özetleyeceğiz. Böylece yüce kitabımız hakkında söz söyleyecek ve dinimiz adına sözü dinlenecek güvenilir âlimi tanımış olacağız.

---

[89] Prof. Dr. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî'ye ait bu makele, *el-Bahrü'l-Medîd*'in Kahire 1999 tarihli baskısının girişindeki tanıtım yazısından alınmıştır. Makalenin dipnotlarındaki kaynaklarda kısmen tasarruf ve eklemelerimiz olmuştur (Mütercim).

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr* isimli eserinin önsözünde yazdığı beşinci mukaddimede, müfessirde bulunması gereken şart, ilim ve edepler konusunda der ki:

"Yüce Allah'ın kelâmını tefsir edecek bir müfessirde aranan pek çok şart vardır. Bunlardan en önde gelenleri şunlardır:

Müfessir müslüman, adalet sahibi, güvenilir, emin bir kimse olmalıdır. Ayrıca müfessir, Ehl-i sünnet akîdesine sahip bulunmalıdır. Buna göre kâfirin, büyük günah işleyen fâsıkın, yalan ve benzeri huylarla hainliği bilinen kimsenin tefsirine güvenilmez. Bir kimse, dini hususunda kusurlu bulunup tenkit edilince, ona dünya işlerinde bile güvenilmezken, din adına ve özellikle âlemlerin Rabb'inin kitabının sırları konusunda nasıl güvenilir?

Dinden çıkma, haktan sapma yahut Mûtezile, Kaderiyye ve benzerleri gibi, inanç konusunda hevâsına uymakla suçlanan kimseler de Allah'ın kelâmını tefsir konusunda kendilerine güvenilmez. Bu kimseler, insanların içine hak sûretinde şüphe atarlar. Bu kimse, Allah'ın kelâmını kendi hevâsına göre yorumlar, ilmi zayıf olan kimse de onun hak olduğunu zannederek aldanır. Bunun için insanlar, itikadda Mûtezile mezhebini desteklediği için, Zemahşerî'nin tefsirini okumaktan sakındırılmıştır. Fakat Kitap ve Sünnet'i iyi bilen, Ehl-i sünnet akîdesinde derin ilme sahip olan, onun asıl ve teferruatını inceleyen kimseye bu tesiri okumaya ruhsat verilmiştir; ancak böyle bir kimse onun sağlamını alır, sakatını ayırıp atar.

Müfessirin Edepleri: Müfessirin, aslî ilimlerde ve onlardan ortaya çıkan fer'î ilimlerde derin bir ilme sahip olması gerekir. Bu ilimler, -inşallah- ileride açıklanacak. Müfessir aslî ilimleri derinlemesine incelemiş ve fer'î ilimleri yeterince araştırmış olmalıdır. Bağlı olduğu mezhebin aslî ve fer'î ilimlerini bilmeyen kimsenin, coşkun deniz gibi olan Kur'an'ın manalarına dalması mümkün olmaz. Allah kendisine rahmet etsin, İmam Bûsîrî, *Kasîde-i Bürde*'sinde Kur'ân-ı Hakîm'i övdüğü bölümde onu şöyle tanıtmıştır:

"O Kur'an'ın coşkun deniz gibi sürekli artıp duran manaları vardır; onlar güzellik ve kıymette cevherinin üzerindedir."

Müfessirin, hakikat ve şeriat ilimlerini bünyesinde toplamış nur sahibi biri olması gerekir. Yukarıda, Kur'an'ın bir zâhiri ve bir bâtını olduğu hakkında hadis-i şerifi zikretmiştik. Bu durumda, Kur'an'ın bâtınî manalarına ancak kalbinde irfan güneşine ait nurların parladığı kimse dalabilir. Bunun için o kimsenin, vera'-takva ehli, zâhid (dünyadan gönlünü çekmiş), yüksek himmet ve keskin basiret sahibi biri olması gerekir. Kim bu sıfatlara sahip olmazsa onun Kur'an'ın tefsirinden payı, zâhirî kısmında kalır; o kimse Kur'an'ın özünden bir şey koklayamaz. Çünkü Kur'an'ın gizli manaları ancak kalp aynası her türlü kirden temizlenmiş kimselere açılır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "İçinde kâinatın sûretleri (eşya) yerleşmiş bir kalp, nasıl parlayıp ışık verir?"

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, kalbi Kur'an'ı anlamaktan perdeleyen şeyleri genişçe saymıştır. Bunları başlıklar halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Bütün himmetini, Kur'an'ın lafızlarını okumaya, harflerini çıkarmaya, tecvid kurallarını uygulamaya hasretmek.

2. Delilini bilmeden körü körüne bir mezhebi taklit edip taassup göstermek.

3. Günahlarda ısrar etmek, kibirli olmak, hevâsına uymak.

4. Zâhirî bir tefsir okuyup, Kur'an'ın bütün manasının bu olduğunu düşünerek onun dışındakilerin yasak tefsire girdiğini iddia etmek.[90]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri, âyetlerimden (onların hakikatini anlamaktan) menederim*" (A'râf 7/146).

Süfyân b. Uyeyne demiştir ki: "Âyetin manası, onlardan Kur'an'ı anlama kabiliyetini çekip alırım, demektir."[91]

---

[90] Gazâlî, *İhyâ*, 1/376-378 (Beyrut 2000).

[91] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/1567 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/562.

Buna göre, her kim dünya muhabbeti, makam ve baş olma sevgisiyle müptela olmuş yahut bunların dışındaki kusurlara bulanmış ise onun, Kur'an'ın sırlarının inceliklerini anlaması beklenmez.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Günah ve kusurlarına tövbe etmeyen kimse, sırların inceliklerini nasıl anlar?"

Müfessirin Muhtaç Olduğu İlimler

Ahmed İbn Acîbe der ki: "İmam Celâleddin-i Süyûtî, *el-İtkân* adlı eserinde, müfessirin ihtiyacı olan ilimlerin on beş tane olduğunu söylemiştir. Biz bundan daha fazla olduğunu söylüyoruz. İmam Süyûtî bu ilimleri şöyle saymıştır:

1. Lugat.
2. Nahiv.
3. Sarf.
4. İştikak.
5. Meânî.
6. Beyân.
7. Bedî.
8. Kıraat ilmi.
9. Usûlü'd-din (akaid-kelâm).
10. Fıkıh usulü.
11. Âyetlerin iniş sebeplerini bilmek.
12. Nâsih-mensuhu bilmek.
13. Fıkıh.
14. Hadis ve siyer.

15. İlm-i mevhibe. Bu, Allah Teâlâ'nın ilmiyle amel edenlere bahşettiği bir ilimdir ki Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"Kim ilmiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeylerin ilmini bahşeder"* [92] hadisi buna işaret etmektedir.

---

[92] Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/347.

İbn Ebü'd-Dünya, "Kur'an ilimleri ve ondan çıkan şeyler, sahili olmayan bir denizdir" demiştir.

İmam Süyûtî sözüne devamla der ki: "Müfessir için alet hükmünde olan bu ilimleri tahsil etmeyen bir kimse müfessir olamaz. Bu ilimler olmadan tefsir yapan, yasaklanmış olan re'yle tefsir yapmış olur. Bu ilimlerle tefsir yaptığında ise nehyedilmiş olan re'yle tefsir yapmış olmaz."[93]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "İmam Süyûtî'nin saydığı ilimlerin dışında müfessir için gerekli olan daha pek çok ilim vardır ki bunların bir kısmı şart, bir kısmı onun için bir kemal sebebidir. Bunlar, kıssa ve haberleri bilmek, mantık ve astronomi gibi ilimlerdir. Kur'ân-ı Hakîm'de tıp, ilaçlar, insanın tabiatı, psikoloji, hesap, ticaret, coğrafya gibi pek çok ilme işaret vardır. Müfessirin ilgili âyetleri açıklarken bu ilimlerden yeteri kadar bilmesi gerekir. Kısaca Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (En'âm 6/38).

Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî demiştir ki: "Bir mürid, (dinî ve manevi terbiyesi adına) bütün (bilmek) istediklerini Kur'an'da buluncaya kadar gerçek mürid olmaz." Bu söz, gerçek bir mürid için söylenmiştir. Kâmil ârif için durum nasıl sen düşün! Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür; kulunu doğru yola ileten O'dur.[94]

İmam Zerkeşî, vahyin hakikatini anlamak ve gaybın sırlarına ulaşmak için müfessirde bulunması gereken hal ve sıfatlar hakkında der ki:

"Allah Teâlâ'nın kitabı derin bir denizdir, onun anlaşılması çok incedir. Onu ancak, tefsir için gerekli ilimleri çok iyi bilen, gizli ve açık hallerinde Allah'tan korkan, şüpheli şeylerden bile çekinen kimse anlar. İnce sırlı ilimleri ve hakikatleri ancak âyetlere candan kulak veren ve kalbi onlara şahit olan kimse anlar.

Âyetlerin zâhirî ifadeleri avam halk içindir; onun yolu dinlemektir. Âyetlerin işaretleri, seçkin kullar içindir, onlar temiz akılla farkedilecek şeylerdir. Sırlı ilimler, veliler içindir; onlar kalple müşahede edilen şeylerdir. Hakikatler ise peygamberlere aittir; onlar Cenâb-ı Hakk'a teslim olmanın sonucu ulaşılan nimetlerdir."[95]

---

[93] Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1212 (Dımaşk 2006).

[94] İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 105-110 (Dârü'l-Hâvi, 1999).

Zerkeşî, Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda birçok açıklama yaptıktan sonra der ki:

"Kısaca, kimin ilmi, güzel anlayışı, takvası ve derin düşüncesi yoksa o kimse Kur'an'ın lezzetinden bir şey tadamaz."[96]

İmam Zerkeşî, vahyin sırlarını ve hakikatini anlamakla ilgili şu mühim uyarıyı yapmıştır:

"Şu kimseler, vahyin hakiki manasını anlamaz ve onlara gaybın marifetle ilgili sırları açılmaz:

1. Kalbinde bid'at türü itikad ve düşünceler bulunan,
2. Günahta ısrar eden,
3. Kalbinde kibir, hevâ ve dünya sevgisi bulunan,
4. İmanı tahkik seviyesine ulaşmamış veya tahkiki zayıf olan,
5. Sadece zâhirî ilme sahip bir müfessire itimat eden,

6. Nakle bakmayıp aklî yorumlara yönelen ve güvenen. Bütün bunlar, kalbi Kur'an'ı anlamaktan perdeleyen ve engelleyen şeylerdir. Onların bazısı diğerinden daha kuvvetli engeldir."[97]

Şu halde, yüce Allah'ın kelâmı ve muradı üzerinde konuşacak kimsenin âlim, ârif ve salih olması gerekir.

---

[95] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/170 (Beyrut 2001).

[96] Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/171.

[97] Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/197; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1212.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ACÎBE'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TEFSİRİNDEKİ METODU

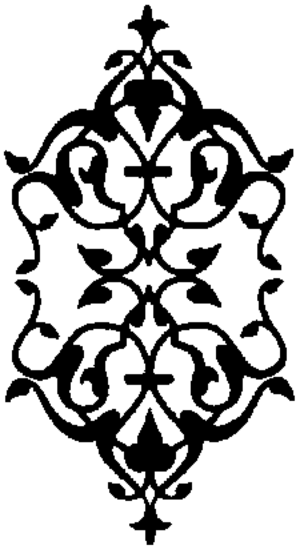

A) İBN ACÎBE'NİN HAYATI

Bu bölümde, İbn Acîbe'nin hayatı, yetişmesi, hocaları, eserleri ve tasavvufî hayatıyla ilgili bilgiler vereceğiz.

a) İSMİ

Müfessirimizin asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Mehdî b. Hüseyin b. Muhammed'dir; ancak o, İbn Acîbe olarak tanınıp meşhur olmuştur. Künyesi Ebü'l-Abbas olan müellif, Hz. Hasan'ın soyundan geldiği için el-Hasenî, Hz. Hasan'ın torunlarından İdris. b. Abdullah'ın (Mevlây İdris el-Ekber, I. İdris, v. 177/793) soyundan geldiği için el-İdrîsî, Faslı olduğu için el-Fâsî,[98] Encera'da doğduğu için el-Encerî,[99] Mâlikî mezhebiyle amel ettiği için el-Mâlikî, tasavvufî meşrepte Şâzelî tarikatına mensup olduğu için eş-Şâzelî nisbeleriyle anılmaktadır. Ayrıca "sûfî," "müfessir",[100] "ârifibillâh" ve "eş-şeyh" unvanları ile de zikredilmektedir.

---

[98] Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 2/163 (Beyrut, ts.).

[99] bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/245 (Beyrut 2007).

[100] bk. Kehhâle, *a.g.e.*, 2/163; Ziriklî, *a.g.e.*, 1/245.

b) DOĞUMU

İbn Acîbe, 1161 (1748) yılında, Tanca ile Tıtvân arasında yaşayan Encera kabilesine ait E'cebîş (bazı kayıtlarda Hamîs) köyünde doğmuştur. Tıtvân, Akdeniz'e 10 km. mesafede, Fas'ın kuzeyinde bulunan bir şehirdir.

c) AİLESİ

İbn Acîbe'nin soyu, Peygamber Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] torunu Hz. Hasan'a [radıyallahu anh] dayanmaktadır. Bu sebeple "şerif" sıfatına sahiptir.

Anne babası ve dedeleri, salih ve müttaki kimselerdir. Dedesinin dedesi olan Abdullah b. Acîbe meşhur bir veli olup kabri Encera'da ziyaret edilmektedir. Babasının dedesi olan Hüseyin el-Hacûcî, kerametleri ve takdire şayan halleri olan veli bir zattır. Dedesi Mehdî, onu şöyle tanıtır: "Sessiz, halveti seven, salih bir zattı, dünya işlerine karşı ilgisizdi. Devamlı Kur'an tilâvetiyle, namazla veya kendisini ilgilendiren işlerle meşguldü."[101]

Mehdî b. Hüseyin'in Muhammed, Ahmed ve Hüseyin isminde üç oğlu olmuştur. Bunlardan Muhammed b. Mehdî, İbn Acîbe'nin babası olup 1196'da (1782) vefat etmiştir. Bu zat da genellikle tek başına oturmayı tercih eden, dünyadan gönlünü çekmiş ve çoğunlukla Kur'ân-ı Kerîm tilâvetiyle meşgul salih bir zattı.

Annesi Rahime, babasının amcası Muhammed'in kızıdır. Bu takva ehli anne, bütün hayatını ibadet, taat ve Allah korkusu üzere geçirmiştir. Sabah akşam dua, zikir ve virdle meşgul olurdu. Hayır işlerine koşan, cömert, yumuşak huylu, bütün halka şefkat ve merhamet eden, herkesi kendi nefsine tercih edip onlara veren biriydi. 1218'de (1804) vefat etmiştir.[102]

İbn Acîbe [rahimehullah], Hâşimî isminde bir erkek kardeşinden bahseder, fakat *el-Fehrese*'de kız kardeşlerinden hiç bahsetmemiştir. Hâşimî b.

---

[101] bk. İbn Acîbe, *Fehrese*, s. 27 (Kahire 1990).

[102] bk. İbn Acîbe, *Fehrese*, s. 23-25; Hasan Azzûzî, *eş-Şeyh Ahmed b. Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 1/97.

Acîbe, 1224 (1809) yılında kardeşi İbn Acîbe'den iki hafta sonra vefat etmiştir. Kendisinin *Kavânînu Sûfiyye* isminde, sûfîlere ait ıstılahları anlatan kısa bir eseri vardır.[103]

İbn Acîbe [rahimehullah], değişik zamanlarda toplam altı evlilik yapmıştır. İlk evliliği 1193'te (1780) gerçekleşmiştir. Evlendiği kimselerin bir kısmı şeriflerden (Hz. Hasan'ın neslinden), bir kısmı ise diğer halktandır. Bu evliliklerden toplam otuz bir çocuğu olmuş, bunların dokuzu hariç diğerleri kendisi hayatta iken vefat etmiştir. Hayatta kalan dokuz çocuktan altısı erkek, üçü kızdır. Erkeklerin ismi ve doğum tarihleri şöyledir:

1. Muhammed Mehdî (1215/1801).
2. Muhammed Sıddîk (1220/1806).
3. Abdülbâki (1221/1807).
4. Ahmed el-Hâdır (1222/1808).
5. Abdüsselâm (1222/1208). Diğer bir hanımından.
6. Abdülkadir (1224/1809).[104]

d) SOY ŞECERESİ

İbn Acîbe, *el-Fehrese* isimli eserinde hayatını, üstatlarını, şeyhlerini ve eserlerini anlatmaktadır. Bu arada kendi soy şeceresini de vermiştir. Soyu, Mevlây İdris el-Ekber'e kadar zikredilmiştir. Biz, şecerenin üst kısmını diğer kaynaklardan tamamladık. İbn Acîbe'nin soy şeceresi Hz. Ali'den [radıyallahu anh] itibaren baba-oğul silsilesiyle şöyledir:

Hz. Ali [radıyallahu anh] (v. 40/661)
Hz. Hasan [radıyallahu anh] (v. 49/669)
Hasan el-Müsennâ (v. 99/710)[105]

---

[103] bk. Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/97-98.

[104] bk. İbn Acîbe, *Fehrese*, s. 85-87; Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/98-99.

[105] Şeblencî, Hasan el-Müsennâ'nın [rahimehullah], amcası Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anh] kızı Fâtıma ile evlendiğini ve ondan Abdullah, İbrahim ve Hasan (III. Hasan) isminde üç oğlu olduğunu kaydetmiştir. bk. Şeblencî, *Nûrü'l-Ebsâr fi Menâkıbi Âli Beyti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, s. 293 (Beyrut 2005); Hüsrev Şâhî, *Ehlü'l-Beyt fi Mısr*, s. 311, 316 (Tahran 2006). Hasan el-Müsennâ'nın çocukları için bk. Ensârî (Muhammed b. Ebû Bekir et-Tilimsânî el-Bürrî), *el-Cevhere fi Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşere*, 2/220 (Birleşik Arap Emirlikleri 2001). İbn Acîbe, Hz. Abdullah'ın oğlu İdris el-Ekber'in neslinden gelmektedir.

Abdullah el-Kâmil
Mevlây İdris el-Ekber (I. İdris; v. 177/793)[106]
Mevlây İdris el-Asgar (II. İdris; v. 213/828)
Mevlây Ahmed
Mevlây Musa
Mevlây Muhammed
Mevlây İbrahim
Senhûn
Abdullah b. Acîbe
İbn Acîbe el-Hacûcî
Muhammed
Hüseyin
el-Mehdî
Muhammed
Ahmed İbn Acîbe (v. 1224/1809).[107]

e) ÇOCUKLUĞU ve YETİŞMESİ

Şeyh İbn Acîbe [rahimehullah] edep, takva ve iyilik dolu bir evde yetişti. Annesi ona hamile iken, "Allahım, bana salih bir nesil ihsan et!" diyerek dua eder, bu duayı her namazın peşinden ve duaların kabul edildiği ramazan ayında sıkça tekrar ederdi.

Annesi, İbn Acîbe'nin küçüklüğünü şöyle anlatmıştır: "Namaz vakti girince, bize seslenerek, 'Kalkın namazınızı kılın!' derdi. Biz namaza kalkana kadar sesli olarak ağlardı. Bunun üzerine ben de onu arkama alarak namaza giderdim."

---

[106] İdris b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib, Fas'ta ilk İslâm devletini kuran şeriflerdendir. Milâdî 789'da İdrîsîler Devleti'ni kurmuş ve 793 yılında vefatına kadar beş yıl hüküm sürmüştür. İdrîsîler Devleti 789-985 yılları arasında iki asır hüküm sürmüştür (geniş bilgi için bk. *DİA*, 21/480-481, 483, 495-496).

[107] Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* adlı eserinde İbn Acîbe'yi tanıtırken (bk. 2/163) el-İdrîsî nisbesini de kullanmıştır. İbn Acîbe, daha çok el-Hasenî eş-Şâzelî el-Fâsî nisbesiyle anılmaktadır.

İbn Acîbe, küçük yaştaki ibadet ve ilim sevgisini şöyle anlatır:

"Ne yaptığımı bilecek bir yaşa geldiğim günden itibaren namazımı alsa terketmedim; kendimi bildim bileli namazı vaktinde kıldım. Küçükken, her namaz için bir abdest alırdım; bu arada elbiselerimi de ıslardım. Bunu gören annem, elbiselerimi eskitirim korkusuyla bana, 'Teyemmüm al ve onunla namaz kıl!' dedi ve bana teyemmüm abdesti almasını öğretti. Ben günlerce teyemmümle namaz kıldım; su bulunsa da bu şekilde namazın geçerli olacağını zannediyordum. Sonra annem beni tekrar su ile abdest almaya yöneltti.

Ben küçük yaşta mektebe giderken, gece yarısı kalkıp Seyyid Abdullah b. Acîbe'nin türbesinin yanında bulunan kabristandaki mescide giderdik, bize izin verilir, içine girer, sabah namazına kadar orada otururduk. Benim o zaman Kur'an okuyuşum henüz güzel değildi. Allah'a hamdolsun, Allah küçük yaşta bana yalnız kalmayı ve kendi başıma olmayı sevdirdi. Ben çocuklarla oynamaz ve onların yaptığı işlere iltifat etmezdim. Hatta bazı kadınlar beni kınayarak,

'Hey evlat, yalnızlık Allah'a mahsus bir şeydir; git çocuklarla oyna!' derlerdi, ben onlara aldırış etmezdim.

Allah Teâlâ, ben daha çocukken kalbime ilim sevgisini attı, o sırada, Kur'an'dan ilk silkeyi yani altmış hizbi hatmetmeden önce *el-Kurtubiyye*'yi[108] okudum. Kitabın ismini dahi bilmiyordum, ancak onun namazın hükümlerinden bahsettiğini gördüm. Küçük yaşta bir taraftan ilim öğrenirken diğer taraftan koyun otlatıyordum. Koyun otlatırken de Kur'an okumakla meşgul oluyordum. Bunun büyük faydasını görüyordum."[109]

İlim Tahsilinde İlk Dönem

İbn Acîbe, öğrenimine erken yaşlarda Hamîs'te başladı ve önce Kur'an'ı ezberledi. Kur'an hıfzından sonra ilim hayatına Kasrülkebîr şehrine giderek devam etti ve orada iki sene kalarak ilim tahsiliyle meşgul oldu.

---

[108] Eser, Mâlikî fakihlerinden ve muhaddis Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî el-Kurtubî'ye (v. 656/1258) ait olup İslâm'ın beş şartını işlemektedir.

[109] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 26.

Kendisi, o sıradaki halini şöyle anlatır:

"Kendimi ilme öyle verdim ki nefsimi ihmal ettim ve onu unuttum. Kendisinden ders aldığım fakih bana, 'ilim delisi' diyordu. Gece gündüz yedi tane ilim meclisine devam ediyordum. Gecenin üçte biri geçince, teheccüd namazı için kalkıyorduk, abdest alıp büyük camiye gidiyorduk. Her birimiz bir direğin arkasına geçerek teheccüd namazını kılıyor ve fecir yaklaşana kadar orada ibadetle meşgul oluyorduk; sonra ilim okumak için medreseye dönüyorduk. Bütün vakitlerimiz, ilim müzakeresi, üstadımızdan ders almak ve ibadetle doluyordu. Bu şekilde iki sene kaldım; sonra humma hastalığına yakalandım, beldeme döndüm. Orada Allah'ın dilediği kadar kaldım; sonra 1180 (1766) yılında ilim tahsili için Tıtvân'a gittim."[110]

Kasrülkebîr'deki ilim tahsili onu tatmin etmedi. Bilakis ilme ve hikmete olan iştiyakı, âlimlerin arasında bulunma arzusu, onu yirmi yaşındayken 1180 (1767) yılında Tıtvân'a getirdi. Orada yerleşti ve bütün gayretiyle ilim tahsiline yöneldi. Fıkıh, tefsir, hadis, lugat, sarf, nahiv, mantık âlimleri arasında birçok ilim meclisine devam etti. Âlimler de büyük kabiliyeti ve kapasitesinden dolayı ne biliyorlarsa ona öğrettiler. Aşağıda İbn Acîbe'nin hocalarını tanıtırken, onlardan aldığı ilimlere ve okuduğu eserlere de değineceğiz.

İlim-İbadet Bir Arada

İbn Acîbe, Tıtvân'da ilim alırken, her ilim ehline örnek olacak güzel halini şöyle anlatır:

"Allah'a hamdolsun, bütün ilim hayatım ibadetle birlikte iç içe devam ediyordu; ilim tahsilimiz sırasında -çok az hariç- gece namazını hiç terketmedik. Geceyi üçe bölüyorduk: Bir kısmında uyuyorduk, bir kısmını teheccüd namazına ayırıyorduk, diğer kısmında ise ilim mütalaa ediyorduk. Bana yalnızlık sevdirilmişti; ilim ve ibadete ayırmak için ancak yalnızlıkla huzur ve sükûn buluyordum. Allah'a hamdolsun, bütün ilim meclislerinde abdestli bulundum. Üstadımız Şeyh Muhammed Cenevî el-Hasenî vefat edince (v. 1200/1786) Fas şehrine gittim."[111]

---

[110] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 30.

[111] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 32.

İbn Acîbe, hayatını anlattığı *el-Fehrese* isimli eserin diğer bir yerinde der ki:

"Kuşluk namazında Kur'an'dan on beş hizip[112] okuyordum. Gece namazında da bu miktar Kur'an okuyordum. Gece gündüz Allah'ı zikirden hiç gevşeklik göstermiyordum. Bir zaman Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salavat okumakla meşgul oldum, öyle ki (Süleyman el-Cezûlî'nin) *Delâilü'l-Hayrât* kitabını ezberden okuyacak hale geldim. Allah Resûlü'ne salavat okumanın içinde kaybolduğumda üzerimde nurlar parladı; bende harika haller zuhur etti; onları zikretmiyorum. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] defalarca rüyamda gördüm. Sonra bana Kur'an okumak sevdirildi; Kur'an okumadan sabredemiyordum. Namazda, ayakta Kur'an okuyordum, zayıf düşünce oturarak kılmaya devam ediyordum. Çok defa ayda on dört kere Kur'an'ı hatmediyordum. Zikrettiğim ibadet ve mücâhede haliyle birlikte zâhirî ilim öğrenmeye oturdum. Bu şekilde on beş sene veya on altı sene devam ettim."[113]

Müjde İçeren Bir Rüya

İbn Acîbe, gördüğü bir rüyayı şöyle anlatır:

"Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'yi (v. 656/1258), küçük yaşta ilme başladığım sırada rüyamda gördüm; bana, 'İlme devam et; ona sıkı sarıl, vallahi senden kırk tane âlim ilim alacak!' buyurdu. Allah en iyisini bilir, bu zâhirî ilimde böyledir; bâtın (tasavvuf) ilmine gelince, bizden bu ilmi alanların sayısı belli değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[114]

İbn Acîbe'nin gayret ve çalışmalarının meyveleri çok çabuk gözükmeye başladı. Kendisi yirmi dokuz yaşına henüz ulaşmıştı ki yıldızı parlamış, ismi her tarafta duyulur olmuştu. Tıtvân mescidlerinde ve medreselerinde ders vermeye başlamıştı. Bu durum onun ilim öğrenme arzusunu kesmemiş, aksine daha çok artmıştı. Çünkü onun için ilmin sonu ve sınırı yoktu. Ders vermeye başladıktan sonrası için şöyle der:

---

[112] Bir hizip beş sayfadır. Bir cüzde dört hizip vardır. On beş hizip yaklaşık dört cüz eder.

[113] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 43-44.

[114] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 44.

"Zâhir ilmi öğreniyor ve öğretiyordum. Muallim olarak öne çıktıktan sonra bile ilim öğrenmeyi asla terketmedim. Bizden altta olanlara öğretiyor, üstümüzde olanlardan öğreniyorduk."

Şeyh İbn Acîbe, bitmek tükenmek bilmeyen öğrenme arzusundan dolayı kırk yaşında 1200 (1786) yılında ilme devam etmek için Fas'a gitti. Fas ulemasını dinledi, onlardan ilim aldı. Muhtelif dallardaki ilmi birikimini artırdı. Mesela zamanın muhaddisi İbn Sûde et-Tâvüdî'den hadis ilmini öğrendiği gibi, diğer ilimleri zamanın meşhur âlimlerinden okudu. Daha sonra telif ve tedris çalışmalarını sürdürmek için tekrar Tıtvân'a döndü. İbn Acîbe'nin, yazdığı elliye yakın eseri, aşağıda ayrı bir başlık altında vereceğiz.

İbn Acîbe, tahsil ettiği zâhirî ve bâtınî ilimleri şöyle özetler:

1. Aklî ilimlerden mantık.
2. Kelâmdan Ehl-i sünnet kelâmı.
3. Astronomiden (ilm-i hey'et) önemli bir miktar.

Dinî ilimlerden;

4. Kur'an ilimleri, özellikle tefsir,
5. Bütün branşlarıyla fıkıh,
6. Usûl-i fıkıh,
7. Usûlü'd-din (bu delile dayalı akaid ilmidir),
8. Hadis,
9. Siyer,
10. Megâzî,
11. Tarih,
12. Şemâil.

Dil bilimlerinden;

13. Lugat,
14. Sarf-nahiv,
15. Beyân ve diğerleri.

16. Tasavvufa gelince, o benim için asıl ilim ve esas duraktır. Benim bu alanda, bizzat tadarak elde ettiğim geniş bir ilim, yüksek bir paye ve üstün bir başarı vardır. Bütün hamd ve şükür Allah'a aittir." [115]

İbn Acîbe der ki: "1190 (1777) yılında ilim öğretmeye, ders vermeye başladım. 1208 (1794) yılında Şeyh Muhammed el-Bûzîdî ile karşılaştım, ondan bâtın (tasavvuf) ilmini aldım." [116]

f) HOCALARI

İbn Acîbe Kur'an, kıraat, tecvid, akaid, sarf, nahiv ve fıkıh gibi ilk derslerini bulunduğu beldede Kasrülkebîr'de almıştır. Daha sonra 1180'de (1767) Tıtvân'a gitmiş ve asıl ilim hayatı burada başlamıştır. Tıtvân'da, 1180-1200 (1767-1786) yılları arasında yaklaşık yirmi sene süren ilim hayatından sonra, 1200'de (1786) Fas'a gitmiş, 1208 (1794) yılına kadar orada ilim alıp ders vermiştir.

İbn Acîbe'nin, ilmî hayatında ders aldığı hocalarını üç grupta vereceğiz.

f.a) İlk Ders Aldığı Hocaları

1. Mehdî b. Hüseyin. Bu zat, İbn Acîbe'nin baba tarafından dedesidir.
2. Seyyid Ahmed Talib,
3. Abdurrahman el-Kettâmî es-Sanhâcî,
4. el-Arabî ez-Zevvâdî,
5. Muhammed Eşmel,
6. Muhammed es-Sûsî es-Simlâlî.[117]

f.b) Tıtvân'da İlim Aldığı Hocaları

7. Fakih, Kadı Abdülkerim b. Kureyş (v. 1197/1783). Tıtvân'da İbn Acîbe'nin kendisine talebelik yaptığı ilk hocadır. Muhammed Davud, *Târih-i Tıtvân* adlı eserinde bu zat hakkında şöyle der:

---

[115] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 101.

[116] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 44.

[117] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 27.

"Müderris, hatip, birçok ilmi bilen, *Muhtasar-ı Halîl*'i ezberlemiş, büyük imam, âlim, fakih bir zat. Zamanında Tıtvân'da fetvanın merkezi."[118] Zorla Tanca kadılığını üstlendi. Adil davrandı, ahlâkı övüldü. Talebesi İbn Acîbe'nin dediği gibi, hem fetva meselelerinde hem de idareciler nezdinde şefaat makamı olarak insanların sığınağı idi. Hicaz'da 1197 (1783) senesinde vefat etti.

İbn Kureyş, İbn Acîbe'nin kendisinden en çok ilim aldığı hocalarından biridir. İbn Acîbe, bu üstadından *Sahîh-i Buhârî*'yi defalarca dinlemiş ve kendisinden ayrıca şu eserleri okumuştur:

Sahîh-i Müslim,

Celâleyn Tefsiri,

Muhtasar-ı Halîl,

er-Risâle, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'ye ait,

el-Elfiyye, İbn Mâlik'e ait,

Lâmiyyetü'l-Ef'âl,

Tavzîhu İbn Hişâm, yine İbn Hişâm'a ait *Muğni'l-Lebîb* isimli eserden bir bölüm,

es-Süllemü'l-Mürevnak fi İlmi'l-Mantık.[119]

Muhtasaru Şeyh Senûsî, ayrıca onun büyük ve küçük akîde kitapları,

Telhîsü'l-Miftâh. Eser, beyân konusunda olup Ebü'l-Kasım el-Kazvînî'ye (v. 739/1338) aittir. Eser, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin muhtasarıdır.

Şifâ-i Şerîf. Eser, Kâdî İyâz'a aittir.

el-Hemziyye fi Mehdi Hayri'l-Beriyye. Eser, *Kasîde-i Bürde* sahibi İmam Bûsîrî'ye aittir.

Lâmiyyetü'z-Zekkâk,

---

[118] Davud, *Târihu Tıtvân*, 3/96.

[119] Eser, Esîrüddin el-Ebherî'ye ait *İsâgûcî* isimli mantık kitabının nazım halinde sunumu olup Ebû Zeyd Abdurrahman b. Seyyidî Muhammed es-Sagîr el-Ahdarî'ye aittir. bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, nr. 7690 (Beyrut 2008); Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fi Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/412 (nr. 1105) (Beyrut 2003); Naci Bolay, "Ahdarî", *DİA*, 1/508.

Muhtasarü's-Sübkî. Eser, fıkıh usulü hakkındadır.

Tuhfetü'l-Hükkâm. Eser, İbn Âsım'a aittir.[120]

8. Fakih, Şeyh Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Şatîr el-Hasenî (v. 1190/1777).

Muhammed Davud, *Târih-i Tıtvân* isimli eserinde kendisinden şöyle bahseder: "Fakih, imam, muhaddis, büyük âlim, tam bir vera' sahibi bir zat." Şeyh Ebü'l-Hasan, Tıtvân'da, Buhârî'yi, *Elfiyye*'yi, *Muhtasar-ı Halîl*'i, Tirmizî'nin *Şemâil*'ini ders olarak okutmuştur.

İbn Acîbe ondan şöyle bahseder: "Ders vermede sabırlı, ilme önem veren, mütevazi, lüksü terketmiş, selef-i salihin meşrebi üzere kaba elbiseler giyen bir zat."

İbn Acîbe, kendisinden İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini, *Muhtasar-ı Halîl*'i ve başka eserleri okumuştur.

9. Fakih, allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Cenevî el-Hasenî (v.1200/1786).

Tıtvân'ın sembol isimlerinden ve zâhidlerinden biridir. İbn Acîbe'nin en meşhur hocasıdır. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr* adlı eserinde ondan, "Şeyh, imam, muhakkik, mütefennin (birçok alanda ilim sahibi), fehham (çok zeki), ârifibillâh, salih ve müttaki bir zat" şeklinde bahsetmektedir.

İbn Acîbe de ondan övgüyle söz eder. Usul ve fürûda büyük bir ilim sahibidir. Karşılaştığı meseleleri araştıran ve yazan biridir, taklide razı olmaz. Meselelerin çözümünde müracaat makamıdır. Mağrib'in değişik bölgelerinden fetvalık konular ona gelir. Aynı zamanda tasavvufta da derin bir ilim sahibidir. Şöhretten ve sultanlarla karşılaşmaktan devamlı kaçınır.

İbn Acîbe, Cenevî'ye tam olarak tâbi olmuş, 1200'de (1786) vefat edene kadar ondan istifade etmiştir. Kur'an tefsirinin yanında Buhârî, Müslim, *Muhtasar-ı Halîl*, Cüveynî'nin usûl-i fıkha dair *Varakâtü'l-Hitab* adlı eseri, tasavvufta *Kuşeyrî Risâlesi, Hikem-i İbn Atâ*, Şeyh Zerrûk'un *Usûlü't-Tarîka* ve *en-Nasîhatü'l-Kâfiye* adlı eserleri, bu zattan okuduğu kitaplar ve dersler arasındadır.

---

[120] bk. Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/114-115.

10. Abdülkerim b. Ali el-Yâzüğî el-Fâsî (v. 1199/1784). İbn Acîbe, kendisinin ders usulünü şöyle zikreder: "Dersini, araştırmaya dayalı olarak özetle verirdi, ancak mühim şeyleri zikrederdi, fazlasıyla uğraşmazdı."

Abdülkerim el-Yâzüğî, Fas âlimlerinden olmakla birlikte, zamanın Fas hükümdarı onu ders vermesi için Tıtvân mescidlerine göndermiştir. Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs* isimli eserinde, ona ait bir *Fehrese*'den bahsetmiştir.[121]

11. Abdüsselâm b. Muhammed b. Kureyş (v. 1207/1793). Yukarıda tanıtılan Abdülkerim b. Kureyş'in amcasının oğludur. İbn Acîbe kendisinden tefsir, Tirmizî'nin *Şemâil*'ini ve başka eserler okumuştur.

12. Ahmed b. Abdurrahman er-Ruşâ (v. 1210/1796). İbn Acîbe kendisinden şöyle bahseder: "Derin bir anlayış ve keskin idrak sahibiydi; nahiv, fıkıh ve astronomide güzel ilmi vardı."[122]

İbn Acîbe kendisinden, İbn Mâlik'e ait *Elfiyye*'yi, *Muhtasar-ı Halîl*, *es-Süllemü's-Subût*'u, *Muhtasaru Şeyh Senûsî*'yi -bu iki kitap mantıkla ilgilidir-, ayrıca Şeyh Senûsî'nin büyük ve küçük akîde kitaplarını, *Hazreciyye*[123] ve başka kitapları okumuştur.

13. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Verzâzî et-Tıtvânî (v. 1214/1800). İbn Acîbe kendisinden, beyân ilmine dair *Telhîsü'l-Miftâh*, usûl-i fıkha dair *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserleri okumuş ve icâzet almıştır. İbn Acîbe, ondan ayrıca *Muhtasar-ı Halîl* ve *Elfiyye*'den bir bölüm okumuştur.

14. Muhammed Gaylân (v. 1188/1775). İbn Acîbe, kendisinden fakih ve salih bir zat olarak bahsedip, ilim halkasında birkaç defa bulunduğunu kaydetmektedir.[124]

15. Muhammed Abbas. Meşhur bir nahiv âlimidir. İbn Acîbe kendisinden İbn Hişâm'ın *Kavâid*'ini ve İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini okumuştur.

---

[121] Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/114 (Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs*, 2/115'ten naklen); ayrıca bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/320; Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, 1/516.

[122] Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/116 (İbn Acîbe, *Ezhârü'l-Bustân*, s. 228'den naklen).

[123] Eser, Ziyâeddin Ebü'l-Ceyş Ebû Muhammed el-Hazrecî'ye (v. 650/1252) ait olup aruz ve kafiye hakkında nazımla yazılmıştır. Bu isimde farklı eserler vardır (bk. *DİA*, 17/146).

[124] İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 31.

f.c) Fas'ta İlim Aldığı Hocaları

16. Allâme, muhaddis Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tâlib et-Tâvüdî el-Fâsî İbn Sûde el-Mürrî (v.1209/1795).

Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr* adlı eserinde ondan övgüyle şöyle bahseder: "İmam, himmet sahibi, şeyhülislâm, büyük muhakkik âlimlerin sonuncusu, Mağrib'in hilali, dayanağı, bereketi ..."

Hafız Zebîdî de onun hakkında şu anlama gelen beyitler nakleder: "... onlardan biri de Muhammed b. Tâlib et-Tâvüdî'dir. Adil ve ilâhî ikramlara mazhar olmuş bir zattır. Fas'ın reisidir. Bulutların arkasını keşfedecek kadar derin bir ferasete sahiptir. Aklî ve naklî ilimlerde âlimdir. Bölgesinde ona danışılır, ilim ve marifetin merkezinde o vardır ..."

Ebû Abdullah Muhammed Tâvûdî tefsir, fıkıh, tasavvuf, kelâm, mantık ve usulde imam olduğu gibi hadiste de büyük bir âlimdir. Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris* adlı eserinde onun hakkında şunları yazar:

"Mağrib'de ilme onun kadar katkı sağlayan bir kimse bilmiyorum. Bu bölgede herkes, ilim adına, doğrudan veya dolaylı olarak ona minnet borçludur." İbn Acîbe de *Ezhârü'l-Bustân* adlı eserinde ondan övgüyle bahseder.

İbn Sûde et-Tâvüdî, ilmini Ahmed Mübarek el-Lamtî es-Sicilmâsî, Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî, Muhammed Cessûs gibi âlimlerden aldı. Şeyh Ayderûs, Hasan el-Cebertî, Ebü'l-Hasan el-Adevî Mısır'daki hocalarındandır. Üstat, Mısır ve Hicaz'a bir ilim yolculuğu yapmıştır. Ezher'de *Muvatta*'ı okutmuştur. Bu derslerine Şeyh Derdîr, Hafız Zebîdî gibi dört mezhebe mensup büyük âlimler, Mısır'ın salihleri, din büyükleri başta olmak üzere insanlar büyük ilgi göstermişlerdir.

Onun önemli eserleri arasında şunları zikredebiliriz: *Zâdü'l-Müciddi's-Sârî li-Metâlii'l-Buhârî*, İbn Cüzeyy'in tefsirine bir hâşiye, İmam Nevevî'nin *Erbaîn*'ine şerh, *el-Minhatü's-Sabite fi's-Salâti'l-Fâite, Tâliu'l-Emâni alâ Muhtasari'ş-Şeyh ez-Zürkânî.*[125]

---

[125] İbn Sûde'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Şükrü Özen, "İbn Sûde", *DİA*, 20/359-361.

İbn Acîbe bu zattan *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i okumuş ve icâzet almıştır.

17. Hafız Ebû Abdullah et-Tayyib b. Abdülmecid b. Kîrân (v. 1227/1812).

Bu zat, İbn Acîbe'nin Fas'taki üstatlarından biridir. Mahlûf kendisinden şöyle bahseder: "İmam, marifet ve irfan sancağını taşıyan, allâme, çeşitli ilimlere vâkıf, aklî ve naklî ilimlerin bayraktarı."[126]

İbn Kîrân, zamanının muhaddisi olarak tanınan et-Tâvüdî İbn Sûde'den, ayrıca Muhammed b. Hasan el-Bennânî'den, Muhammed Cessûs ve Muhammed el-Hevvârî'den ilim aldı.

Kendisinden, müfessirimiz Ahmed İbn Acîbe yanında, Ebü'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc, Abdülkadir b. Ahmed el-Kûhin el-Fâsî ve başka birçok âlim ders aldı. Meclisinde dönemin Fas Hükümdarı Mevlây Süleyman ve diğer devlet ricali hazır bulunurdu. Karaviyyin'de tefsir dersleri verdi. Derslerinde müfessirlerin bütün görüşlerini toplar, aralarında mukayese ve münakaşa yapardı. Zayıf gördüğü görüşleri sağlam delillerle reddederdi. Arap dilinde de çok güçlüydü. Muhtelif eserleri vardı. Bunlardan biri vefatı sebebiyle tamamlayamadığı tefsiridir. Yine Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leriyle Nesâî'nin *Sünen*'ine yazdığı hâşiyeleri vardır. Hadis alanında Irâkî'nin *Elfiyye*'sine yazdığı bir şerh, *Hikem-i İbn Atâullah*'a bir şerh ile yirmi kadar başka kitapları da bulunmaktadır.[127]

İbn Acîbe, kendisinden *Telhîsü'l-Miftâh* ve *el-Elfiyye*'yi okumuştur.

18. Allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Bennîs el-Fâsî (v. 1214/1800).

Zamanının büyük âlimlerinden biri olan İbn Bennîs el-Fâsî hakkında talebesi İbn Acîbe, *Ezhârü'l-Bustân* adlı eserinde şunları yazar:

"Birçok ilimde pay sahibidir, ferâiz ilminde uzmandır, Fas halkının problemlerini halletmede başlıca müracaat makamıdır."

---

[126] Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr*, 1/539 (Beyrut 2003).

[127] İbn Kîrân'ın hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "İbn Kîrân", *DİA*, 20/137-138.

Muhammed Bennîs, Şeyh Muhammed Cessûs, Abdurrahman el-Mencere ve Muhammed Abdüsselâm el-Fâsî'den ders almıştır. Hacca gittiğinde birçok önemli âlimle tanışmış, ilim alışverişinde bulunmuştur. Kendisinden zamanın Fas Hükümdarı Mevlây Süleyman, Hamdûn b. el-Hâc, Abdülkadir el-Kûhin ve başka âlimler ilim almıştır.

Ebû Abdullah Muhammed Bennîs el-Fâsî'nin güzel eserleri mevcuttur. *Behcetü'l-Basîr fî Şerh-i Ferâiz-i Muhtasar-ı Halîl, Levâmiu Envâri'l-Kevkebi'd-Dürrî fî Şerh-i Hemeziyyeti'l-Bûsîrî, Tahsîlü mâ li'l-Eimmeti'l-E'lâm fî Mesâil-Hıyâzeti'd-Dâireti Beyne'l-Hükkâm.*

İbn Acîbe bu zattan, ferâiz ilmini, İbn Mâlik'in *Kitâbü't-Teshîl* adlı eserini okumuş ve umumi icâzet almıştır.

19. Seyyid Ahmed Za'rî. İbn Acîbe, kendisinin günlerce tefsir halkasına katıldığını zikretmiştir.[128]

g) İBN ACÎBE'NİN ALDIĞI İLMÎ İCÂZETLER

İbn Acîbe el-Hasenî (rahimehullah), ilim hayatı boyunca, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz hocalarının birçoğundan umumi icâzet (okuduğu bütün ilimleri okutma yetkisi ve izni) almış, bir kısmından da fıkıh ve hadis gibi belirli alanlarda icâzet almıştır. Kendisi *el-Fehrese* isimli eserinde bu icâzetleri senetleriyle birlikte zikretmiştir. Bunlardan fıkıh icâzetini teberrük olarak zikredeceğiz.

Fıkıh İcâzeti Senedi

Hazret bu icâzeti, yukarıda tanıtılan üstatlarından Seyyid Muhammed Cenevî el-Hasenî'den almıştır. İcâzet silsilesi yukarıdan aşağı doğru şöyledir:

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) (v. 11/632)
Abdullah b. Ömer (radıyallahu anh) (v. 73/692).
Nâfi' (v. 117/735).
Mâlik b. Enes (İmam Mâlik) (v. 179/795).
İbnü'l-Kasım (v. 191/806).

---

[128] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 32.

Sahnûn Ebû Saîd Abdüsselâm (v. 240/854).

Yahya b. Ömer el-Kinânî (v. 289/902).

Ebû Bekir Muhammed b. Lebbâd el-Kayrevânî (v. 333/944).

Ebû Muhammed İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî (v. 386/996).

İbn Ebû Zeyd, ayrıca Mâlikî fakihlerinin önde gelen isimlerinden İbyânî, Derrâs ve Ebherî'den icâzet almıştır.[129]

Mekkî b. Ebû Tâlib (v. 437/1045).

Ebû Muhammed b. Itâb (v. 520/1126).

Ebü'l-Kasım b. Beşküvâl (v. 578/1183).

Ebû Musa el-Bünânî.

Ebû Muhammed Salih el-Heskûrî (v. 631/1258).

Ebü'l-Velîd Râşid (v. 675/1276).

Ebü'l-Hasan es-Sagîr.

Abdülaziz el-Karavî (v. 750/1349).

Ebû İmrân el-Abdûsî (v. 776/1374).

Ebû Musa İmrân el-Cânâtî (v. 830/1436).

el-Kuderî (veya el-Kûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım).

İbn Gâzî (v. 919/1513).

Sukkayn, Abdurrahman b. Ali el-Âsımî el-Kasrî (v. 956/1549).

Rıdvân, Ebü'n-Naîm-i Cenevî el-Fâsî (v. 991/1583).

Kassâr, Muhammed b. Kasım-ı Gırnâtî el-Fâsî (v. 1012/1604).

Ebû Zeyd Abdurrahman el-Ârif (v.1036/1626).

Abdülkadir-i Fâsî (v. 1091/1680) (el-Ârif, bu zatın babasının amcasıdır).

İbnü'l-Hâc.

Allâme Ebû Abdullah-ı Misnâvî.

Muhammed Cessûs (v. 1182/1768).

---

[129] Abdullah b. Ahmed el-İbyânî (v. 352/963), Ebû Meymûne Derrâs el-Fâsî (v. 357/968) de İbn Lebbâd'dan ders alanlar arasındadır (bk. *DİA*, 21/119). İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, İbn Lebbâd yanında bu iki âlimden de ders ve icâzet almıştır. İbn Ebû Zeyd, ayrıca Ebû Bekir Ebherî (v. 375/986) ile mektup yoluyla ilim alışverişinde bulunup kendisinden icâzet almıştır (bk. *DİA*, 19/451).

İbn Sûde et-Tâvûdî (v. 1209/1795).
Abdülkerim b. Kureyş (v. 1197/1783).
Muhammed Cenevî (v. 1200/1786).
Seyyid İbn Acîbe el-Hasenî (v. 1224/1809).[130]

h) İBN ACÎBE'NİN TASAVVUFÎ TERBİYEYE GİRİŞİ

İbn Acîbe el-Hasenî, asrının aklî ve naklî ilimlerini öğrenip bölgesinde ilmin reisi olarak kabul görecek bir noktaya eriştikten sonra, bir kâmil insan elinde tarikata girip seyrü sülûk yapma gereğini duydu. Bu dönemde, hicrî ikinci bin yılında Şâzelî tarikatının müceddidi olarak görülen Şeyh Mevlâ el-Arabî el-Hasenî ed-Derkâvî'nin irşadı parlamış ve etrafa yayılmıştı.

İbn Acîbe, Şeyh Derkâvî'yi, gerçek bir mürşidin ve manevi terbiyecinin bütün özellik ve âdâbını nefsinde toplamış bir şeyh olarak gördü ve 1208'de (1794) onun talebesi olan Şeyh Muhammed el-Bûzîdî el-Gamâri'ye intisap etti. İbn Acîbe bu zattan Şâzeliyye'nin Derkâvî kolunun usul ve âdâbını öğrenip seyrü sülûke başladı. İbn Acîbe'nin tasavvufa girişi, seyrü sülûkü ve irşad faaliyetleri vefatına kadar toplam on altı sene devam etti.

Müellif, *el-Fehrese* adlı eserinde bu konuya müstakil bir bölüm ayırmış ve orada maneviyat yolundaki seyrü sülûk, tecrübe, hizmet ve mücâhedesini genişçe anlatmıştır.[131]

ı) İBN ACÎBE'NİN TASAVVUFTAKİ ŞEYHLERİ

İbn Acîbe'nin maneviyat yolunda kendileriyle tanıştığı ve terbiyelerine gerdiği mürşidlerini kısaca tanıtalım:

1. Şeyh Mevlây Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî (v.1239/1823). Hazret, Ebû Deraka lakabına sahip dedesi Muhammed b. Yusuf'a nisbetle

---

[130] Fıkıh icâzet senedi için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 35; Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 2/100-101 (Mağrib 2001).

[131] bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 44-48.

Derkâvî adıyla meşhur olmuştur (Deraka, "kalkan" demektir. Bu zatın büyük bir kalkanı olup savaşlarda onunla korunduğu için "Ebû Deraka" diye anılır olmuştur).

Kûhin, Şeyh Derkâvî'yi tanıtırken der ki: "Kemal ehlinin dayanağı, yüce makamlara ve hallere seyrü sülûk edenlerin mürşidi, himmet sahibi imam."

Askerî de onu, "En büyük ârif, en meşhur kutub" ifadeleriyle övmektedir.

Muhammed el-Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs* adlı eserinde onu şöyle tanıtır: "Sözleriyle, fiilleriyle ve bütün halleriyle Allah'a ulaştıran âriflerden biridir, bütün güzel ahlâkı kendinde toplamıştır."

Ezherî ise onu, "Marifetullahta bir delil idi" diye metheder.

Şeyh Derkâvî, 1150 (1738) Mağrib'in kuzeyinde yerleşik Benî Zervâl kabilesinde doğdu. Fas'ta ilim okumayla meşgul oldu. Sonra Şeyh Ali el-Cemel (v. 1194/1788) ile karşılaştı ve onun elinde yetişti.

Şâzeliyye tarikatında Derkâvî kolunu kurdu. Onun terbiyesinde çok sayıda şeyh yetişti. Şeyh İbn Sûde el-Mürrî der ki: "Mevlây Arabî vefat ettiğinde arkada 40.000 talebe bırakmıştı. Hepsi de Allah Teâlâ'ya delil olmada ve O'nun yolunda rehberlikte ehildi."

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Bişûrü'l-Hediyye fî Mezhebi's-Sûfiyye.* Eser tasavvuf, ahlâk, edep ve kerametlerle ilgili birçok kısa risaleden oluşur. İçindeki her bir konuya "risâle" ismi verilmiş ve eser, bu şekilde 272 risaleden oluşmuştur. Eser, Asım İbrahim el-Keyyâlî editörlüğünde 2009 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

İbn İdris el-Kettânî der ki: "Bu zatın risaleleri bir mürid için eserlerin en faydalısı, seyrü sülûkün keyfiyeti hususunda en açıklayıcı olanıdır. Hiçbir sâlik onları mütalaa etmekten uzak kalamaz."

2. *Cevâhirü'l-Kırtâs.*
3. *Menâkıbü'ş-Şeyh Ali el-Cemel.*

2. Şeyh Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî. Tam adı, Muhammed b. Habîb Ahmed el-Bûzîdî el-Hasenî'dir (v.1229/1814). Mağrib'in kuzeyinde bulunan Gamâra kabilesindendir. Ebü'l-Hasan Şâzelî de bu kabileye mensuptur. Derkâvî'ye intisap etmiş ve onun yanında on altı yıl kalarak seyrü sülûkünü tamamlamıştır. Derkâvî'nin en yakın tâbilerinden biri olarak kabul edilir. Hazret, tedrisat yoluyla ders almamıştı, fakat Allah Teâlâ kendisine, akla gelmeyecek ilimler ve sırlar bahşetmişti. Onun, *el-Âdâbü'l-Merdıyye li-sâliki Tarîki's-Sûfiyye* adlı bir eseri vardır.[132] el-Kûhin, onun hakkında der ki:

"Bu eseri inceleyen bir kimse, onun, zamanın velisi, ehl-i irfanın şeyhi olduğuna hükmeder."

Bu zatın, seyrü sülûk hakkında *Kasîde-i Tâiyye* adlı bir eseri vardır ki talebesi İbn Acîbe bunu şerhetmiştir. Şeyh Bûzîdî, 1229 (1814) yılında vefat etmiştir. Makamı Cezayir'de Vehrân bölgesinde Müstegânim denilen yerdedir.

Bu zatın elinde çok sayıda fazilet sahibi ârif yetişmiştir. Kûhin der ki: "Bu zatın hiçbir talebesi olmasaydı bile, (büyüklüğünü anlamak için) İbn Acîbe yeterdi."

Muhammed el-Bûzîdî hazretlerinin sözlerinden biri şudur: "Zâhirî ve bâtınî istikametten daha büyük keramet yoktur. Zâhirî kerametler, bâtınî istikametin olmadığı, sadece zâhirî istikamet esnasında söz konusu olur. Ancak hem zâhirî hem de bâtınî istikamet oluştuktan sonra sadece manevi kerametler olur. Her kim velâyetin, istikametin dışında bir şey olduğunu zannediyorsa o kimse, velâyeti bilmeyen cahil biridir." [133]

İbn Acîbe [rahimehullah] böyle bir ilmî çevrede yetişmiş, amelî-tasavvufî hayatını Derkâvî ve Bûzîdî arasında yaşamıştır. Onların elinde manevi fetihlere nail olmuş, Allah erlerinin ulaşacağı her şeye ulaşmıştır. Bu konuda kendisi şunları zikretmektedir: "Allah'a yemin olsun ki ilâhî manaların tadını, mana ehli adamlar oluncaya kadar, ne kalplerimiz tanıyabilmiş ne de lezzetini alabilmiştir."[134]

---

[132] *el-Âdâbü'l-Merdıyye* adlı bu eser, Bûzîdî'nin divanı ve Udde b. Tûnus'a ait *Âyâtü'l-Muhibbîn fî Makâmâti'l-Ârifîn* adlı eserle birlikte, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 2006 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır.

[133] Abdülmecid es-Sagîr, *İşkâliyyetü Islâhi'l-Fikri's-Sûfî*, 1/49.

İbn Acîbe, insanın iç âlemindeki manevi temizlikle başlayan ve güzel ahlâk olarak hayata yansıyan tasavvuf ilmini şöyle tarif eder:

"Bil ki bâtın (tasavvuf) ilminin temeli, iç âlemi (kalbi) bütün rezil şeylerden temizleyip onu her türlü güzel ahlâk ile süslemektir. Kalp, rezil işlerden temizlenip faziletli ahlâkla süslenince, üzerinde nurlar parlar ve ilâhî sırlar gözükür; böylece irfan ilmine ait hakikatler ve rabbânî sırlar kefşolur, sahibi müşahedeye dayalı bir marifeti elde eder ve ihsan makamına ulaşır. Tasavvuf ilminin özü ve meyvesi budur." [135]

Allah Seni Cüneyd Gibi Yapsın!

İbn Acîbe, yukarıda kısaca tanıtılan iki maneviyat büyüğü ile karşılaşmasını ve onlardan aldığı güzel bir duayı şöyle anlatır:

"Kendilerinden zâhirî ilim aldığım hocalarımı ziyaret için Fas'a üçüncü gelişimde, dönerken, Allah kendilerinden razı olsun, Şeyh Mevlây Arabî ve Seyyid Muhammed Bûzîdî ile görüşmek üzere Benî Zerval'e uğradım. Yanlarına vardığımda, her ikisi de çok sevindi ve bana öyle bir nazar ettiler ki her şeye değer. Önce, Allah kendisinden razı olsun Seyyid Muhammed Bûzîdî ile karşılaştım. Beni ilk görüşünde,

'Allah seni Cüneyd-i Bağdâdî gibi yapsın; seni onun gibi 114 derviş takip etsin!' dedi. Yahut 'Cüneyd gibi olasın!' dedi. Hangisini dediğini tam hatırlamıyorum. Sonra beni, şeyhi Mevlây Arabî'ye götürdü. Kendisini ziyaret ettiğimde bana,

'Allah seni (Seyyid Abdülkadir) Geylânî gibi yapsın!' dedi. Bunu işiten Seyyid Muhammed Bûzîdî,

'Ben de kendisine, Cüneyd gibi yapsın, diye dua ettim' dedi. O zaman Mevlây Arabî,

---

[134] Kûhin, *Câmiu Kerâmâti'l-Aliyye*, s.163.

[135] İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 44-45.

'İnşallah, ikisinin halini kendisinde toplar' buyurdu. Onların bu duasından çok büyük bir bereket gördüm."[136]

Manevi İntisap

İbn Acîbe [rahimehullah], Şeyh Mevlây Arabî ve Muhammed Bûzîdî ile maneviyat yolunda başlayan ilk hukukunu şöyle anlatır:

Bu iki zatı ilk ziyaretimde, yanlarında üç gün kaldım; beraberce ilimler ve tevhidin sırları konusunda müzakere yapıyorduk. Bana, Tücîbî[137] ile *Şerhu'r-Râiyye*[138] adlı eseri verdi. Birinci eseri mütalaa ediyor, ikinciyi yeni nüshalara yazıyorduk. Geri dönmek istediğim zaman Şeyh Mevlây Arabî'ye,

"Ben, sizin (terbiyenize giren) ashabınızdanım" dedim. O da bana,

"Merhaba, hoş sefa gelmişsin (gelişin mübarek olsun)" dedi. Fakat ben, kendisinden bana vird dersi vermesini istemedim, çünkü Fas'ta iken, Seyyid Ali el-Cemel'in talebelerine vird dersi vermediğini, onları sohbet ve nazarı ile terbiye ettiğini işitmiştim.

İçimde kuvvetli bir muhabbet ve aşk ile Tıtvân'a döndüm; öyle ki üzerimdeki manevi halin etkisini insanlar hissediyorlar ve kendi aralarında, "Bu defa onda bilmediğimiz bir hal var!" diyorlardı. Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Seyyid Muhammed Bûzîdî el-Hasenî bana mektup yazarak, beni kendileriyle sohbete ve bu sayede manevi vuslata teşvik ediyordu. Bir yazısında şöyle diyordu:

"Eğer manevi ilimlerin anahtarlarını ve güzel anlayış hazinelerini elde etmek istiyorsan bize gelmen gerekir."

---

[136] İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 45.

[137] Bahsi geçen eser, İbnü'l-Bennâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Yusuf et-Tücîbî es-Sarakustî'ye ait *el-Mebâhisü'l-Asliyye* isimli eserdir. İbn Acîbe, daha sonra bu eseri, şeyhi Muhammed Bûzîdî el-Hasenî'nin emriyle şerhetmiş ve ismine *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye* ismini vermiştir. Eser birçok defa basılmıştır.

[138] Eser, Tâceddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Bekri eş-Şerîşî'ye (v. 641/1243) ait 140 beyitten oluşan bir kasidedir. İsmi *Envârü's-Serâir ve Serâirü'l-Envâr* olup *eş-Şerîşiyye* ve *Kasîde-i Râiyye* diye de bilinir. bk. Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*, 1/115-116 (nr. 1514); *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/86 (nr. 646) (Beyrut 2008). Kaside, Yusuf-i Fâsî (v. 1021/1612) tarafından şerhedilmiştir.

Hazret, Tıtvân'dan yanına gelen dervişlere de benim için, "Vallahi onun ihtiyacı olan şeyler benim yanımdadır, bize gelsin!" diyormuş; fakat her nasıl oluyorsa ben, Tıtvân'dan kalkıp kendilerine gidemiyordum. Allah kendisinden razı olsun, sonunda kendisi kalkıp benim yanıma geldi ve bana vird dersi verdi; sonra ben, onun elinde ilerledim. Allah Teâlâ, bizim adımıza kendisine en güzel mükâfatları ve karşılıkları versin.

Seyyid Muhammed Bûzîdî el-Hasenî, bana vird dersini telkin edince, ben nefsimi bir kenara atarak kendisine tam bir teslimiyetle,

"İşte önünüzdeyim, size teslim oldum, bana istediğinizi yapın!" dedim. Bunun üzerine şeyhim,

"Allah sana bereket versin, halin mübarek olsun!" dedi. Sonra yanında bulunanlardan birine dönerek,

"Seyyid Ahmed zühd, vera', tevekkül, sabır, hilim, rıza, teslimiyet, şefkat, rahmet, cömertlik ve kerem sahibi biridir" diyerek, on iki makamı saydı. Bunun üzerine ben kendisine,

"Efendim, bu saydıklarınız bütün makamlarıyla tasavvuftur" dedim. Hazret bana,

"Bu, zâhirî tasavvuftur, geride bâtınî tasavvuf kaldı; inşallah onu da yakînen tanıyacaksın" buyurdu. Sonra ben, kendisini sık sık ziyaret etmeye başladım. Bazan Gamâra'ya, bazan da Benî Zerval'e gidiyordum. Nihayet Allah Teâlâ bana, büyük bir manevi fetih kapısı açtı. Bütün hamd, nimet ve ihsan Allah'a aittir. Ben O'nu hakkı ile övüp yüceltemem, Cenâb-ı Hak zatını nasıl yüceltiyorsa öyle yücedir."[139]

İbn Acîbe, önündeki maneviyat büyüğüne tam manasıyla teslim oldu. Öyle ki mürşidi nefis terbiyesi adına neyi emretti ise ölümü pahasına hepsini yerine getirdi.

İbn Acîbe, daha önce, devlet büyükleri dahil herkes tarafından büyük bir âlim olarak tanınan, sevilen ve elini öpmek için sıraya girilen bir zat iken, mürşidi ona, eski adetlerini terketmesini, giyim kuşamını değiştirip derviş kıyafetlerini giymesini emretti; o da kendisine emredilen her şeyi yaptı.

---

[139] bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 45-46.

Mürşidi ona, dükkân ve mescidlerin önünde, halktan bir şeyler dilenmesini emretti, onu yaptı. Sonra, elinde bulunan malını fakirlere dağıtmasını istedi, onu da yaptı. Fakirlere hizmet etmesini, onların elbiselerini yıkamasını emretti, onu da yaptı. Sonra, sokakları temizlemesini ve çöpleri omuzuna alarak şehrin dışına atmasını emretti, onu da yaptı. Sonra, omuzunda kırba ile insanlara su dağıtmasını istedi, onu da yaptı. Öyle bir hale geldi ki kendisini tanıyanlar, ona acımaya başladılar, hatta evindekiler onun bu haline oturup ağlıyor, komşu kadınlar da gruplar halinde onları teselli etmek için evlerine geliyordu.

İbn Acîbe [rahimehullah], böyle bir mücâhedeye başladığı ilk günlerde nefsi feryat ediyor, alnından terler boşalıyordu. O ise mürşidinin emrini ve muradını her şeyin önünde tutuyor, ona vefasını gösteriyor, sonuçta bulacağı gerçek izzet ve asıl hürriyet için, bütün bu zilletlere cesaretle sabrediyordu. Aslında mürşidi onu ileride üstleneceği büyük bir göreve hazırlıyordu. Bu şerefli görev, inkâr, isyan ve nisyan gibi manevi hastalıklara müptela olmuş nefisleri, Allah'ın izniyle temizleyip, ilâhî edeple terbiye etme göreviydi. O, kalpleri, dünya sevgisinden, makam hırsından, malda itibar arayışından, rızık korkusundan, benlik davasından, gaflet hastalığından ve her çeşidiyle hevâdan temizleyip yüce Allah'a bağlama göreviydi. Yani, tam manasıyla peygamber vârisliği idi.

Nefisleri terbiye işi, sadece ilim ve akıllı icra edilecek bir şey değildi. Eşyadan hürriyetine kavuşup bütünüyle yüce Allah'a bağlanmayan, bütün şeref ve itibarı O'nun katında aramayan bir kimse, bu kutsal emaneti taşıyamazdı.

İşte, Seyyid Ahmed b. Acîbe'nin [rahimehullah] başarıyla tamamladığı bu nefis mücâhedesi, seyrü sülûk ameli ve mürşidine yaptığı hizmet, ancak sadıkların ve ihlâs sahiplerinin yapabileceği bir işti. Hazret, bu ihlâsı ve gayreti sebebiyle çok kısa zamanda nefis terbiyesinin meyvelerini elde etmiş, irfan ilminin nurları parlamaya başlamış, büyük bir manevi fethe ve ilâhî yardıma nail olmuştur.

İbn Acîbe'ye çok geçmeden mürşidi Muhammed Bûzîdî el-Hasenî tarafından irşad icâzeti verilmiş, o da bütün gücüyle irşad ve terbiyeye başlamıştır. Öyle ki kendisi, bir grup talebesiyle birlikte köy, belde, şehir ayırmadan geniş bir coğrafyayı dolaşarak halkı irşad etmiş, yüce Allah'ın izni ve yardımıyla büyük bir ıslahat gerçekleştirmiş, binlerce insan elinde tövbe ederek halini ıslah etmiştir.

İbn Acîbe bu dönemde, zamanın yönetimi tarafından takibe alınmış, çeşitli sürgünler yaşamış, vatanından hicret etmiş, hapse girmiş, fakat bütün bunlar ancak onun irşad azmini kuvvetlendirmiş, elinde gerçekleşen manevi fethi genişletmiş, şan ve şerefi artmış, her çileyi marifet meyvesine çevirmiştir.[140]

i) İBN ACÎBE'NİN TARİKAT SİLSİLESİ

İbn Acîbe, *el-Fehrese* isimli eserinde, manevi icâzet silsilesini kimlerden aldığını zikretmiştir. Bu silsile, başka kaynaklarda da geçmektedir. Biz silsilede geçen isimlerin tesbitinde bu kaynaklardan da istifade ettik. Buna göre silsile, İbn Acîbe'ye kadar yukarıdan aşağı doğru şöyledir:

1. **Allah Teâlâ**
2. **Hz. Muhammed Mustafa** [sallallahu aleyhi vesellem] (v. 11/632).
3. Hz. Ali [kerremallahu vechehû] (v. 40/661).
4. Hz. Hasan [radıyallahu anh] (v. 49/669).
5. Ebû Muhammed Câbir.
6. Saîd el-Kazavânî (el-Kazzânî).[141]
7. Kutub Muhammed Fethü's-Suûd.
8. Kutub Sa'd.
9. Kutub Ebû Muhammed Saîd.
10. Ebü'l-Kasım Ahmed el-Mervânî.
11. Kutub Ebû İshak İbrahim el-Basrî.

---

[140] İbn Acîbe'nin hapis ve hicret olayları için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 57-60.

[141] Şeyh Yusuf Nebhânî, kendisinin Şâzeliyye tarikatına ait icâzet silsilesini sayarken, nisbeti bu şekilde vermiştir (bk. Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hak*, s. 415 [Beyrut 1990]).

12. Zeynüddin Muhammed el-Kazvînî.
13. Kutub Şemseddin.
14. Kutub Tâceddin.
15. Kutub Ebü'l-Hasan Nûreddin.
16. Kutub Fahreddin.
17. Kutub Takıyyüddin el-Fukayr.
18. Seyyid Abdurrahman-ı Medenî.
19. Seyyid Abdüsselâm b. Meşîş (v. 625/1228).
20. Seyyid Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (v. 656/1258).
21. Seyyid Ebü'l-Abbas-ı Mürsî (v. 686/1287).
22. Ahmed b. Atâullah-ı İskenderî (v. 709/1309).
23. Davud-ı Bâhilî (el-Bâkır diye anılır).
24. Muhammed Bahrü's-Sefâ.
25. Ali b. Vefa (Muhammed Bahrü's-Sefâ'nın oğludur).
26. Yahya el-Kâdirî.
27. Ahmed b. Ukbe el-Hadramî (v. 854/1450).
28. Ahmed Zerrûk el-Berlisî el-Fâsî (v. 899/1493).
29. İbrahim el-Efhâm.
30. Ali es-Sanhâcî (Devvâr diye meşhurdur).
31. Abdurrahman el-Meczûb (v. 976/1569).
32. Ebü'l-Mehâsin Yusuf el-Fâsî (v. 1013/1604).
33. Muhammed b. Abdullah el-Kebîr el-Ârif.
34. Abdurrahman-ı Fâsî el-Kasrî (Ebû Muhammed; v. 1039/1626). (Muhammed el-Ârif ile Abdurrahman-ı Fâsî, Yusuf-i Fâsî'den icâzet almıştır).
35. Kasım el-Hassâsî (Hassâsî, Abdurrahman-ı Fâsî ile Muhammed el-Ârif'ten hilâfet ve icâzet almıştır).
36. Ahmed b. Abdullah (Muhammed Ârif'in oğludur).
37. el-Arabî Ahmed b. Abdullah (v. 1167/1754) (Bir önceki zatın oğludur).[142]
38. Ali b. Abdurrahman el-İmrânî el-Cemel el-Hasenî (v. 1194/1788).

---

[142] bk. Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hak*, s. 414.

39. Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî (v. 1239/1823).

40. Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî ed-Derkâvî el-Hasenî (v. 1129/1814).

41. **Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe** (v. 1224/1809).[143]

j) ÂLİMLERİN İBN ACÎBE HAKKINDAKİ ÖVGÜLERİ

Ahmed İbn Acîbe (rahimehullah) büyük himmet, keramet, manevi kuvvet ve tasarruf sahibi bir zattı. Kendisi hakkında, mürşidlerinin ve salih zatların da pek çok övgüsü vardır. İbn Acîbe, mürşidi Muhammed Bûzîdî el-Hasenî'yi ilk ziyaretlerinin birinde, kendisine selâm verip duasını talep edince hazret, ona hitaben üç defa,

"Vallahi, senin işin ve irşadın pek büyük olacaktır. Vallahi senin şanın pek yüksek olacaktır" buyurmuş ve sonra şöyle demiştir: "Vallahi sen, hakikat ve şeriat ilimlerini kendinde toplayacaksın." Muhammed Bûzîdî, sonra yanındaki müridlere, "Vallahi, Seyyid Ahmed'in vaktinde büyük bir irşad olacaktır" demiştir.[144]

Şeyh Kûhin, onun hakkında şöyle der:

"Hazretin nazarı iksir gibi tesirliydi. Onu tanıyan biri yanına geldiğinde veya onunla karşılaştığında, bütün günahlarından tövbe ederdi. Ona intisap eden çok sayıda mürid, bâtını nurlanıp yüksek mertebelere ve âriflerin makamına ulaşmıştır."[145] "Ulaşacağı kadar yüce makamlara ulaştı, kemal ehlinin sahip olduğu sırlarla konuştu, insanı hayrette bırakan ilimleri ve sırları ortaya koydu. Bütün Mağrib halkı onun etrafında toplandı."[146]

Şeyh Kûhin başka bir yerde İbn Acîbe'yi şöyle tanıtır: "Şerif, büyük velâyet dairesinin kutbu, ehl-i hakikatin sırlarının kaynağı, zâhirî ve bâtınî yolun şeyhi, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip kimselerin dayanağı, Allah Teâlâ'nın en büyük velisi, en meşhur gavsı, temkin ehli bir zat."[147]

---

[143] bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 62-63 (Kahire 1990); *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 441-442 (Dımaşk 1998); ayrıca, Mevlây Arabî'den itibaren bk. Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hak*, s. 414-415.

[144] İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 67.

[145] Hasan el-Kûhin, *Câmiu'l-Kerâmâti'l-Aliyye*, s.163.

[146] Kûhin, *Tabakâtü'ş-Şâzeliyye*, s. 240.

Askerî, onun hakkında der ki: "Allah yolunda tek başına bir sancak (manevi ordu), emsalleri arasında tekten, birçok eserin müellifi, allâme, sûfî, muhakkik ârif, kâmil şeyh, bereket sahibi şerif, Allah Teâlâ'nın velisi ..."[148]

Muhammed Beşîr el-Ezherî, onu şu sözlerle metheder: "Âlim, hüccet, üstün anlayış sahibi, nuru parlak bir sûfî, şeriat ve hakikati bünyesinde cemetmiş bir zat."[149]

Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr* isimli eserinde İbn Acîbe'den şöyle bahseder: "Allâme, müellif, muhakkik, üstün anlayış sahibi, tetkik ehli ..."[150]

k) VEFATI

Şeyh Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî [rahimehullah] ilim, amel, irşad ve mücadeleyle dolu bir yaşamdan sonra 7 Şevval 1224 (15 Kasım 1809) tarihinde vefat etmiştir. Vefatı ziyaret etmek için geldiği şeyhi Bûzîdî'nin evinde, Gamâre'de, Benî Selman kabilesinde vâki olmuştur. Vefat sebebi taun hastalığıdır. Kendisini, şeyhi yıkayıp namazını kıldırmış ve Gamâre'ye defnedilmiştir. Sonra aziz naaşı Tıtvân'a nakledilmiştir. Kabr-i şerifi ziyaret edilmekte ve her sene kendisini anma törenleri düzenlenmektedir.[151]

---

[147] Kûhin, *Câmiu'l-Kerâmâti'l-Aliyye*, s.163.

[148] Askerî, *Tabakâtü Ashâbi'd-Derkâvî*, yazma nüsha, vr. 142.

[149] Ezherî, *el-Yevâkîtü's-Semîne*, 1/70.

[150] Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr*, s. 400.

[151] İbn Acîbe'nin hayatı için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese* (Kahire 1990); *Ezhârü'l-Bustân fî Tabakâti'l-A'yân*; Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 1/91294-399 (Mağrib 2001); Muhammed el-Ezherî, *el-Yevâkîtü's-Semîne*, 1/70 (Kahire 1908); Muhammed Davud, *Târîhu Tıtvân*, 3/206-224; 6/213-258 (Tıtvân 1962); Bûziyân el-Maaskerî, *Kenzü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Ahyâr*, vr. 124 vd. (Mahtut, Rabat K 2841); Zirikli, *el-A'lâm*, 1/245; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 2/163; Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye*, 1/169-170; Ahmed el-Kuraşî Reslân, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/18-38 (Giriş kısmında) (Kahire 1999); Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294-295; Jean Lois Michon, *Le Soufi Marocain Ahmad Ibn 'Ajiba et son Mi'râj*, Paris 1990.

B) İBN ACÎBE'NİN ESERLERİ

İbn Acîbe'nin tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve lugat alanında birçok eseri vardır. Eserlerinin çoğu tasavvufla ilgilidir. Elliye yakın olan eserlerinin bir kısmı ciltlerden oluşmakta, bir kısmı orta boyutta, bir kısmı da küçük hacimlidir. Eserlerin bir kısmı yazma olup henüz basılmamıştır. Aşağıda bu eserleri konularına göre taksim ederek kısaca tanıtacağız; eserlerin yazma nüshalarının bulunduğu yer ve telif tarihleri yanında, basılanların baskı tarihi ve yeri hakkında da bilgi verilecektir.

a) Tefsir ve Kıraate Ait Eserleri

1. *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. İbn Acîbe'nin dört büyük cilt olarak telif ettiği en hacimli eseridir. Eserin, değişik yazma nüshaları yanında, farklı zamanlarda dört ayrı baskısı da yapılmıştır. Eserden aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

2. *et-Tefsîrü'l-Kebîr li'l-Fâtiha*. Fâtiha sûresinin tefsirine ait olup 268 sayfadır. Müellif bu eseri, *el-Bahrü'l-Medîd*'den önce telif etmiştir. Eserin sonunda, "İnşallah bunun peşine Bakara sûresinin tefsiri gelmektedir" diyerek bu hususu açıkça ifade etmektedir. Yazma nüshanın müstensihi bu ibarenin peşinden şu kayıtları koymuştur: "Müellif bu eserini yani Fâtiha tefsirini, müstakil bir tefsir olarak kaleme almıştır. Sonra muhtasar başka bir tefsir yazmış, *el-Bahrü'l-Medîd*'i de onun üzerine inşa etmiştir." Bu nüsha, Abdülgafur b. Tehâmî tarafından yazılarak, hicrî 1233 yılında tamamlanmıştır.

Eser, Kur'an ilimleri, tefsir, müfessir, Kur'an'ın fazilet ve hususiyetleriyle ilgili on mukaddime ile başlamakta, sonra eûzü besmele ve Fâtiha sûresinin tefsirine geçilmektedir.

Eserin, yeni olarak Arapça iki ayrı baskısı yapılmıştır. Bir baskısı, Dârü'l-Hâvî 1999 tarihli olup Bessâm Muhammed Bârud'un tahkikiyle yayımlanmıştır; toplam 647 sayfadır. Diğeri ise Beyrut 2004 tarihlidir. Bu baskı, Asım Keyyâlî tarafından tahkik edilmiş olup 384 sayfadır.

3. *et-Tefsîrü'l-Vasît li'l-Fâtiha.* Muhammed Sagîr, bunun on yedi sayfa olduğunu zikretmektedir.[152] Bir nüshası el-Hizânetü'r-Rabat'ta (nr. K 148) bulunmaktadır. Yazılması hicrî 1213 senesinde tamamlanmıştır.

4. *et-Tefsîrü'l-Muhtasar li'l-Fâtiha.* Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bir yazma nüshası bulunmaktadır. İki varak halindedir. Müellif bu eserin yazımını hicrî 1219 yılının Rebîülâhir ayının beşinci günü olan Salı günü bitirmiştir.

5. *ed-Dürerü'l-Mütenâsire fî Tevcihi'l-Kırââti'l-Mütevâtire.* Kur'an okuma âdâbını, on kıraat imamını ve onların râvilerini ve her birinin kıraat şekillerini kapsayan bir teliftir. İçinde yirmi cüz bulunmaktadır.

6. *el-Keşf ve'l-Beyân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân.* Bu kitaba ait sayfaları ortaya çıkaran Allâme Davud, yazma nüshayı kaleme alan zatın zikrettiklerinden hareketle, bu yaprakların İbn Acîbe'nin *Elfiyye* adlı eserinin sonuna ait olduğunu söylemektedir. Bu nedenle telifi tamamlanmamıştır.

b) Hadis ve Dualara Ait Eserleri

7. Süyûtî'nin *el-Câmiu's-Sagîr* adlı eserine hâşiye. Müellif bu eserin telifini 1224 yılı Şaban ayı ortalarında vefatına iki aydan az bir süre kala bitirmiştir. Eserin bir yazma nüshası Mağrib'de el-Hizânetü'l-Âmme'de (nr. D 1831) bulunmaktadır. Bu nüshanın yazımı 1251 yılında tamamlanmıştır. Eser üzerinde Seyyid Ali İsmail Temmâm el-Mısrî, yüksek lisans çalışması yaparak 1994 yılında Rabat Edebiyat Fakültesi'ne takdim etmiştir.[153]

8. Usul, fürû ve ibretlik konulara dair kırk hadis.

9. *el-Envârü's-Seniyye fi'l-Ezkâri'l-Nebeviyye.* Müellif bu eserin telifini hicrî 1205 yılında bitirmiştir. Bir yazma nüsha Tıtvân Kütüphanesi'nde (nr. M 853), bir diğer nüsha Mağrib'de el-Hizânetü'l-Âmme'de (nr. D 2134) kayıtlıdır.

---

[152] Muhammed Sagîr, *Islahü'l-Fikri's-Sûfi*, I / 177.

[153] bk. Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, I / 388.

10. *el-Ed'iyyetü ve'l-Ezkâr el-Mümhika li'z-Zünûbi ve'l-Evzâr.* Yazımı hicrî 1222 senesinde bitmiştir. Yazma bir nüshası Tıtvân Kütüphanesi'nde (nr. K M 274) bulunmaktadır.

c) Fıkıh ve Akaide Ait Eserleri

11. *Hâşiye alâ Muhtasarı Halîl.* Müellif, bu eserin tamamlanmadığını zikreder.

12. *Risâle fi'l-Akâid ve's-Salât.* Eserin Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de yazma bir nüshası bulunmaktadır. On sayfalık küçük bir kitaptır.

13. *Teshîlü'l-Medhal li-Tenmiyeti'l-A'mâl bi'n-Niyeti's-Sâlihati inde'l-İkbâl.* Eser, niyeti ve hükümlerini konu etmektedir. Telifi hicrî 1196 senesinde bitmiştir. Müellifin ilk eseridir. Tıtvân'da bir nüshası bulunmaktadır.

14. *Silkü'd-Dürer fî Zikri'l-Kazâi ve'l-Kader.* Müellif bu eseri, 1214 yılında Tıtvân'da veba hastalığı yayılınca yazmıştır. Yirmi sekiz sayfadır. Eserin yazma bir nüshası el-Hizânetü'l-âmme'de (Mağrib) bulunmaktadır. Eser, Asım Keyyâlî tarafından, *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde basılmıştır (Beyrut 2006).

d) Lugatla İlgili Eserleri

15. *el-Fütûhâtü'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye.* Eser, İbn Âcurrûm'un (v. 723/1323) nahiv alanında yazdığı mukaddimeye İbn Acîbe tarafından yapılan ve nahivle tasavvufu birleştiren bir şerhtir. Bu eserde müellif, metin sahibinin ibaresini zikrettikten sonra, önce nahiv, peşinden de işârî manalarıyla onu şerhetmektedir. Eser 219 sayfadır. Yazımı, hicrî 1223 yılının Rebîülevvel ayının 18'inde Pazartesi günü tamamlanmıştır. Eserin, Rabat'ta el-Hizânetü'l-âmme bölümünde bir nüshası bulunmaktadır. İbn Acîbe'nin talebesi olan ve Medine'de vefat eden Şeyh Abdülkadir b. Ahmed el-Kûhin, bu eserin nahivle ilgili ibarelerini almadan sadece üstadın tasavvufî şerhleriyle iktifa eden bir telif yapmış, adını da *Meniyyetü'l-Fakiri'l-Mütecerrid ve Semîrü'l-Müridi'l-Müteferrid* koymuştur. Bu eser İstanbul'da hicrî 1315 yılında basılmıştır.

e) Şahıs, Tarih ve Tabakatla İlgili Eserleri

16. *Ezhârü'l-Bustân fî Tabakâti'l-A'yân.* Muhammed Mahlûf *Şeceretü'n-Nûr*'da bu eseri, *Ezhârü Riyâzi'z-Zaman fî Tabakâti'l-A'yân* adıyla, Muhammed Sagîr *Islah*'ta *Ezhârü'l-Bustân fî Tabakâti'l-Ulemâ ve's-Sülehâ ve'l-A'yân* adıyla kaydetmektedir.

Müellif bu eserinde fukahanın hayatlarını zikreder; özellikle de İmam Mâlik zamanından kendi dönemine kadar kronolojik sıralamayla, meşhur Mâlikî fukahasını tanıtır; sonra da nahivcileri, muhaddisleri ve bazı sûfîleri ele alır. İbn Acîbe bu eserinin, büyük hacmine rağmen tamamlanmadığını belirtir. Bir yazma nüshası Rabat arşivinde, bir sûreti de Kahire'deki Yazma Eserleri İhyâ Enstitüsü'nde (Ma'hedü ihyâi'l-mahtûtât) bulunmaktadır.

17. *el-Fehrese.* Eser, müellifin kendi hayatını anlattığı bir otobiyografidir. 1224 senesinde yazmayı bitirmiştir. Eser ilk olarak, müslüman araştırmacı Fransız John Leviy Mişon (Ali Abdülhalik) tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek basılmıştır. Eser daha sonra, Abdülhamid Salih'in tahkikiyle yayımlanmıştır (Mısır 1990).

f) Tasavvufla İlgili Eserleri

18. *el-Envârü'l-Seniyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Hemziyye.* Eserin metni, İmam Bûsîrî'ye aittir. Telifi, hicrî 1199'da tamamlanmıştır. Şerhin Tıtvân'da yazma bir nüshası vardır. 230 sayfadan oluşmaktadır. Şerhin bir diğer nüshası Rabat'ta, el-Hizânetü'l-âmme'de bulunmaktadır (nr. K 1296). Bu nüsha 188 varaktır.

19. *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye.* İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî'nin manzum eserine yapılmış büyük bir şerhtir. Tasavvuf âdâbı ve erkânı hakkındadır. Yazımı 1211 hicrî yılında sona ermiştir. Birden fazla baskısı vardır. Bir baskısı, Abdurrahman Hasan Mahmud tarafından yapılan tahkikle 1983 tarihli Âlemü'l-fikr baskısıdır. Eserin, Beyrut 2002 tarihli yeni bir baskısı daha yapılmıştır.

20. *el-Levâihü'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Vazifeti'z-Zerrûkıyye.* Eserin telifi hicrî 1196 senesinde bitmiştir. Bir yazma nüshası Tıtvân'da, bir diğer

nüshası da Mısır'da bulunmaktadır. Eser, Abdüsselâm İmrânî el-Hâlidî tarafından derlenen ve Beyrut 2007 tarihiyle ikinci baskısı yapılan *el-Cevâhirü'l-Acîbe min Telifi Seyyidî Ahmed İbn Acîbe* adlı eser içinde birinci eser olarak yayımlanmıştır.

21. *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem.* Müellifin en meşhur kitabı olduğu gibi, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinin en meşhur şerhidir. Eserin telifi hicrî 1211 yılının Cemâziyelevvel ayının sekizinci günü bitmiştir. Suriye ve Mısır'da birçok defa basılmıştır. Muhammed Ahmed Hasbullah tarafından yayımlanan (Mısır 1985) eser Beyrut'ta da basılmıştır (2005).

22. *Dîvânü Kasâid fi't-Tasavvuf.* Tasavvufa dair içinde 500 kadar beyit bulunan divan Abdullah Salih tarafından müellifin *Fehrese* adlı eserine ek olarak yayımlanmıştır.

23. *Risâle fî Zemmi'l-Gıybeti ve Medhi'l-uzleti ve's-Samt.* Eserin telifi, hicrî 1198'de bitmiştir. Bir yazma nüshası Mısır'da bulunmaktadır.

24. *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ.* İbn Acîbe, *Fehrese* adlı eserinde bu kitabı hakkında der ki: "Kuşeyrî'nin *et-Tahbîr* adlı eserinde yaptığı gibi ben de her bir isim için bir bab ayırdım." Eserin bir yazma nüshası Hizânetü'l-Karaviyyîn'de bulunmaktadır.

25. *Şerhu'l-Bürde li'l-Bûsîrî.* Allâme Davud, bu eserin 238 sayfa olduğunu söylemektedir. Eserin telifi, hicrî 1203 yılında bitmiş olup yayımlanmıştır (Tanca 2009).

26. *Şerhu'l-Hizbi'l-Kebîr li'ş-Şâzelî.* Eserin telifi, hicrî 1200 yılında tamamlanmış olup 145 sayfadır. Tıtvân'da bir yazma nüshası bulunmaktadır.

27. *Şerhu Kitâbi'l-Hısni'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn.* İbnü'l-Cezerî'ye (v. 883/1429) ait kitabın şerhidir. Konusu, günlük dua ve zikirlerdir. İbn Acîbe bu eserin tamamlanmadığını belirtir.

28. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hamriyye li'bni'l-Fârız.* Eser hicrî 1213 yılının Ramazan ayının ortalarında Pazartesi günü tamamlanmıştır. Mısır'da bir yazma nüshası bulunan eser, Asım Keyyâlî el-Hasenî tarafından *el-*

Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde neşredilmiştir (Beyrut 2006).

29. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Münferice li'bni'n-Nahvî.* Kırk sayfa kadar olan eserin yazımı 1201'de tamamlanmış olup Tıtvân'da bir yazma nüshası bulunmaktadır.

30. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hâiyye fi't-Tasavvufi li'r-Rifâî.* Eserin 1213 yılında yazımı tamamlanmış olup otuz bir sayfadır. Rabat'ta bir yazma nüshası mevcuttur.

31. *Şerhu'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye.* Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bir yazma nüshası vardır.

32. *Şerhu Tâiyyeti'l-Bûzîdî.* Eser doksan beş sayfa olup yazımı, hicrî 1221 yılının Ramazan ayının 16'sı Cuma günü tamamlanmıştır. Bir yazma nüshası Rabat'ta, bir diğeri de Tıtvân'da bulunmaktadır.

33. Bûzîdî'nin *Tâiyye*'si üzerine bir diğer şerh. Eser, önceki şerhten daha uzun olup 125 sayfadır. Hicrî 1222 yılının Zilkade ayının 14'ünde Çarşamba günü tamamlanmıştır. Mevcut nüshayı Abdülgafur Tihâmî 1235'te istinsah etmiştir.

34. *Şerhu alâ Tâiyyeti Şeyh Ali b. Mes'ûd el-Ca'dî et-Tıtvânî.* Eser hicrî 1196'da telif edilmiş olup otuz beş sayfadır.

35. *Şerhu Râiyyeti'l-Bûzîdî fi's-Sülûk.* Eser hicrî 1214 yılında bitmiş olup otuz sayfa kadardır.

36. *Şerhu Salâti İbn Arabî el-Hâtemî.* Eserin yazımı 1219 Cemâziyelevvel ayının sonunda Perşembe günü tamamlanmış olup on sayfadır. Yazma bir nüshası Hasan Abbas Zeki'nin özel kütüphanesindedir. Bu şerh Fas'ta basılmıştır (Mağrib 1402). Eser, yeni olarak Asım Keyyâlî el-Hasenî tarafından, *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde neşredilmiştir. (Beyrut 2006).

37. *Şerhu Salâti Abdisselâm b. Meşîş.* Eserin bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır. Asım Keyyâlî eseri *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde yayımlamıştır (Beyrut 2006).

38. *"Sır sahibi isen, gayb suyuyla abdest al"* [154] anlamındaki beyitler üzerine bir şerh. Bu beyitler İmam Cüneyd'e isnat edildiği gibi, Şeyh İbn Arabî el-Hâtemî'ye de isnat edilmektedir. İbn Acîbe'nin bu eserinin varlığını *İkâzu'l-Himem* adlı eserinden öğreniyoruz. Bu şerhin yazma bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır. Eser, Asım Keyyâlî el-Hasenî tarafından *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde basılmıştır (Beyrut 2006).

39. Allah sevgisi hakkında Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî'ye (v. 668/1269) ait bir manzumenin şerhi. Müellif eserini hicrî 1214 yılının Safer ayında tamamlamıştır. Bir yazma nüshası Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.

40. Şüşterî'nin lafza-i celâlin anlamına dair yazdığı manzumenin şerhi. Eserin telifi hicrî 1214 senesinin Safer ayının ortalarında Perşembe günü bitmiştir. Bir yazma nüshası Mısır'dadır.

41. *Şerhu'n-Nûniyye li'ş-Şüşterî.* Eserin telifi hicrî 1220 senesinde bitmiş olup altmış üç sayfadır. Bir yazma nüshası Rabat'ta bulunmaktadır.

42. *Keşfü'n-Nikâb an Sırrı Lübbi'l-Elbâb.* Eser dokuz sayfadır. Yazımı hicrî 1219 senesi Zilkade ayının 18'inde bitmiştir. Bazı nüshalarda eserin ismi *Fî Beyâni't-Telâsim Elletî İhtecebet biha'r-Rubûbiyye* şeklinde geçmektedir.[155] İbn Acîbe *el-Fehrese*'de bu eserinden, "Tevhid-i hastan gizlenen gizli işaretler (telâsim) hakkında başka bir eser telif ettim" şeklinde bahseder.[156]

Eserin Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bir yazma nüshası bulunmaktadır. Nüshanın yazım tarihi ise 1335 hicrî senesidir. Eser Abdüsselâm İmrânî el-Hâlidî tarafından derlenen *el-Cevâhirü'l-Acîbe min Telifi Seyyidî Ahmed İbn Acîbe* adlı eser içinde üçüncü eser olarak yayımlanmıştır (Beyrut 2007).

43. *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf.* Tasavvuf ıstılahlarına dairdir. Müellif bu eserde 100'ün üzerinde terimi bir araya getirmiş, onları konularına göre tasnif etmiştir. Yazımını hicrî 1221 senesinde bitirmiştir. Eser Muhammed b. Ahmed el-Hasenî'nin ta'likiyle basılmıştır (Dımaşk 1355/1937). Ayrıca müslüman araştırmacı J. L. Mişon tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Eserin yeni bir baskısı Dımaşk 2004 tarihlidir. Eser ayrıca, Asım Keyyâlî tarafından *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde yayımlanmıştır (Beyrut 2006).

---

[154] İbarenin aslı şu şekildedir: توضا بماء الغيب إن كنت ذا سر............

[155] bk. Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/367.

[156] İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 39 (Kahire 1990).

44. *Kitâbün fi'l-Hamrati'l-Ezeliyye*. Eser ilâhî aşkı ve ezelî muhabbeti konu edilmektedir.

45. *Kitâbün fî Hakâiki't-Tasavvuf.*

46. *Ahzâb*. Çeşitli duaları içeren bir eserdir.

47. *Menâkıbü'z-Zühhâdü's-Seb'a*. Tâbiîn döneminde yaşayan yedi zâhidin hayatını anlatmaktadır. Eser, Abdüsselâm İmrânî el-Hâlidî tarafından derlenen *el-Cevâhirü'l-Acîbe min Telifi Seyyidî Ahmed İbn Acîbe* adlı eser içinde yayımlanmıştır (Beyrut 2007).[157]

C) İBN ACİBE'NİN İTİKADI ve TASAVVUFÎ GÖRÜŞÜ

Bu başlık altında, İbn Acîbe'nin [rahimehullah], sahip olduğu itikadî görüşlerini ve tasavvuf anlayışına kısaca değineceğiz.

a) İbn Acîbe'nin İtikadî Yönü

İbn Acîbe, Ehl-i sünnet akîdesine mensuptur. Selef-i salihin kabul ettiğini kabul eder, reddettiğini de reddeder. Eserlerinin birçoğunda bu yönünü ortaya koymaktadır. İbn Acîbe, "Sûfîlerin mezhebi, her şeyde en güzel olanı almaktır" der ve onların böyle yaparak, *"Hak sözü dileyen ve onun en güzeline uyan kulları müjdele"* (Zümer 39/17-18) âyetiyle amel ettiklerini belirtir.

---

[157] İbn Acîbe'nin eserleri için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 38-39, Kahire 1990; Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 1/297-399, Mağrib 2001; Jean Lois Michon, *Le Soufi Maracain Ahmad Ibn 'Ajiba et-Son Mi'râj*, Paris 1990, 2. baskı; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/245; Ahmed el-Kuraşî Reslân, *el-Bahrü'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* 1/18-38 (Giriş kısmında), Kahire 1999; Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294-295.

İbn Acîbe, itikadda en güzel mezhebin selefin (sahabe ve onlara tâbi neslin) itikadı olduğunu söyleyerek bu itikadın temel düsturlarını şöyle sayar:

"Onda Allah Teâlâ her türlü kusur ve noksanlıktan uzak tutulur (tenzih), teşbih (Allah'ı varlıklara benzetme) reddedilir, müteşâbih (manası kullara kapalı âyetlerin) hakikati Allah'a havale edilir (onları akılla yoruma girilmez), nasları takyide (belli şahıs, durum ve hükümle sınırlamaya) ihtiyaç yoksa, âyet ve hadisin dediği noktada durulur, ancak nassı anlamada bir şüphe oluşuyorsa o şüpheyi gidermek için takyit söz konusu olabilir."

İbn Acîbe, sûfîlerin bidayet haliyle nihayet halleri arasında fark görür ve kemalat basamaklarında yükselerek hakikatleri keşfeden ârifin, halka kapalı kalan nasların iç yüzünü anlayacağını ve genişleyen marifet dairesinde müteşâbihin kaydından kurtulacağını söyler.[158]

İbn Acîbe tefsirinde Sünnî akîdesine göre açıklamalar yapmıştır. İtikad alanında tartışmalı konular geldiğinde, Ehl-i sünnet'in görüşünü ifade etmiş, muhalif fırkaları güçlü bir şekilde reddetmiş ve onların görüşlerini çürütmüştür.

İbn Acîbe'nin itikadî yönünü ortaya koyan en önemli metinlerden biri akaide dair yazdığı *Risâletü'l-Akâid* adlı eseridir. Bu eserinde müellif, müridlerinden birine şu nasihatte bulunur:

"Allah Teâlâ'nın kâinattan önce mevcut olduğuna inanman gerekir. O, kadimdir, evveli yoktur. Ezelîdir, başlangıcı yoktur. Varlığı devamlıdır, sonrası yoktur. Ebedîdir, sonu yoktur. O, bir cisim değildir, cevher de değildir. Hiçbir cisim O'na benzemez. Cevher değildir, hiçbir cevher O'nun yerini alamaz. Araz değildir, hiçbir araz O'nun yerini alamaz. O, hiçbir varlığa benzemez, hiçbir varlık da O'na benzemez. Hiçbir şey O'nun misli değildir, O da hiçbir şeyin misli değildir. Miktarlar O'nu sınırlayamaz. Hiçbir bakış O'nu idrak edemez. Hiçbir yön O'nu kuşatamaz. O, kula, şah damarından daha yakındır. O, her şeyi görendir. O'nun yakınlığı cisimlerin yakınlığı gibi değildir, tıpkı zatının, cisimlerin zatına benzemediği gibi. O, hiçbir şeye hulûl etmediği gibi, hiçbir şey de O'na hulûl etmez. O, zamandan ve mekândan münezzehtir."[159]

---

[158] bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, s. 70.

Allah Teâlâ'nın arşın üstünde istiva etmesi konusunda şöyle der:

"İnanman gerekir ki yüce Allah, âyetlerinde zikrettiği şekilde ve dilediği manada arşın üstünde istiva etmektedir (ona yerleşip hükmünü icra etmektedir) Bu istiva, zorunluluk ve devamlılıktan, temekkün, hulûl ve iştigalden münezzehtir. Arş O'nu taşıyor değildir, bilakis arş ve arşın taşınması, O'nun sonsuz kudretiyle olmaktadır. O, arşla birlikte her şeyin üstündedir."[160]

İbn Acîbe, tevhid-i hassı yani müşahede ehlinin sahip olduğu tevhid anlayışını işler. Bu konuda Enbiyâ sûresinin 92-94. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Manevi yolda seyreden sûfîlerin nihayet hali, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, hakikati görme ve ihsan makamı olan irfan güneşinin kalplerinde parlamasıdır. Sûfîler bu hale, fenâ ve bekâ derler ki o, has tevhiddir."

İbn Acîbe, müşahede ehli sûfîlerin gerçek vücut olarak Allah Teâlâ'yı gördüklerini, O'nun dışındaki bütün varlıkların aslen yok olup yüce Allah ile vücut ve hayat bulduklarını sıkça işlemektedir. İbn Acîbe'nin tefsirinde ve diğer eserlerinde tevhid konusundaki açıklamaları kendisinin vahdet-i vücûd görüşünü benimsediği hissini uyandırmaktadır. Fakat onun açıkça zikrettiği ve hedef gösterdiği tevhid, fenâ ve bekâ hallerinden sonra müşahedeye dayalı has tevhiddir.

İbn Acîbe, aşk meşrebinde bir ârif olup, tevhid konusunda aşk diliyle yazılmış şiirleri de mevcuttur. Onun tevhidi işlerken kullandığı dilde Abdülkadir-i Geylânî, Abdülkerim-i Cîlî, İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî, İbn Atâullah-ı İskenderî ve İbnü'l-Fârız'ın büyük etkisi gözükmektedir. Bu arada Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] hariç diğerlerinin vahdet-i vücûd anlayışının temsilcileri arasında zikredildiğini hatırlatalım.

---

[159] bk. Ahmed er-Râvî, *el-Bahrü'l-Medîd* (İbn Acîbe'nin tercümesi içinde), 1/7, (Beyrut 2002).

[160] bk. Ahmed er-Râvî, *a.g.e.*, 1/7.

Kısaca İbn Acîbe, Kur'an ve Sünnet'e bağlı, tevhid ehli, fıkh-ı zâhird Mâlikî, fıkh-ı bâtında Şâzelî, nesepte Hasenî, Ehl-i sünnet'in müdafii bi âlim ve âriftir.

b) Tasavvufî Görüşü

İbn Acîbe [rahimehullah], tasavvufî görüşlerini, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem* adlı eseri ile *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye* adl eserlerinde genişçe işlemektedir. Kendisi, Kur'an ve Sünnet esaslar üzere kurulu bir tasavvufu savunmakta ve onsuz kemal halinin bulunmayacağını söylemektedir.

İbn Acîbe, tasavvuf ilmini özetle şöyle tarif eder:

"Bil ki bâtın (tasavvuf) ilminin temeli, iç âlemi (kalbi) bütün kötü v düşük huylardan temizleyip onu her türlü güzel ahlâk ile süslemektir Kalp, kötü ahlâk ve sıfatlardan temizlenip faziletli ahlâkla süslenince üzerinde nurlar parlar ve ilâhî sırlar gözükür; böylece irfan ilmine ai hakikatler ve rabbânî sırlar keşfolur, sahibi müşahedeye dayalı bir marifeti elde eder ve ihsan makamına ulaşır. Tasavvuf ilminin özü ve meyvesi budur." [161]

İbn Acîbe'ye göre, zâhir ilme uymadan bâtın ilminin hakikatine ulaşılamaz. Zâhirî ilmin desteklemediği bâtınî hal ve ilimler bâtıldır. İlmi meyvesi ameldir. Amelin neticesi manevi haldir. Halin neticesi manev zevktir. Manevi zevklerin sonu sekrdir (ilâhî aşka düşüp kendi benliğinden geçme). Sekri sahv (manevi uyanıklık) takip eder. Sahvdan sonra kemal ve vuslata ulaşılır. Ona göre Cibrîl hadisinde zikredilen iman, İslâ ve ihsan,[162] sırasıyla şeriat, tarikat ve hakikate tekabül etmektedir.

İbn Acîbe *el-Bahrü'l-Medîd*'de tasavvufun bütün temel konularında görüş bildirmiş ve çok güzel açıklamalarda bulunmuştur. Bunlarda bazı örnekler vererek kendisinin bu konudaki yaklaşımlarını tesbit etmeye çalışacağız.

---

[161] İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 44-45.

[162] Hadis için bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizi İmân, 4.

Kur'an'ın Zâhiri ve Bâtını Vardır

İbn Acîbe, *"Onlar, Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?"* (Muhammed 47/24) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Onlar Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Onda, zâhirî ve bâtınî ilimler vardır fakat bu ilimler ancak kalplerin üzerindeki kilitler (perde ve engeller) kalkınca anlaşılır. Bu perdeler temelde dört şey olup şunlardır: **1.** Dünya sevgisi, **2.** Makam sevgisi, **3.** Nefsanî hazlara ve şehvetlere dalmak, **4.** İnsanı meşgul eden alaka ve bağların çokluğu. Kalp bunlardan temizlenip safi hale gelince, içinde yüce zat ve ilâhî sıfatlara ait sırlar tecelli edince Kur'an'ı iyice düşünür, onun sırlarının denizine dalar, ondaki hakikat incilerini ve mana yakutlarını çıkarır."

Mürşidin Bir Elinde Kur'an, Diğerinde Sünnet Bulunmalıdır

İbn Acîbe, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme; şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur"* (İsrâ 17/36) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"İnsan-ı kâmilin bütün işlerinde Rabb'inden bir delil üzere olması gerekir. O, zâhirî işlerinde şeriat-i Muhammediyye'yi hakem yapar; iç âlemine ise kudsî hakikati hakem yapar. Onun iç âleminde manevi vâridatlardan (ilham türü şeylerden) ve düşüncelerden bir şey ortaya çıkınca, onu Kur'an ve Sünnet'e arzetmeli; eğer onlar, kalbine gelen şeyi kabul ve tasdik ediyorsa onu ortaya çıkarmalı ve kendisiyle amel etmelidir. Şayet Kitap ve Sünnet onu kabul etmiyorsa onu reddetmeli ve açığa vurmayıp gizlemelidir. Bu, ister bir söz olsun, ister bir iş olsun, ister terkedeceği bir amel, isterse karar vereceği bir durum olsun, hepsinde böyle yapmalıdır.

Âlimler şu konuda ittifak etmişlerdir: Bir müslüman bir iş yapacağı zaman, o konuda Allah'ın hükmünü bilmeden o işi yapması helâl değildir. Allah Teâlâ, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme"* âyetiyle buna işaret etmektedir. Eğer yapacağı iş hakkında Kur'an ve Sünnet'te bir hüküm bulamazsa o zaman kalbine danışsın; kalbi maddiyattan yana safi ise ona doğruyu gösterir. Şayet kalbi safi değilse kalbi safi olan zikir ehline danışsın. Bu konuda Allah Teâlâ,

"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun!" (Nahl 16/43) buyurmuştur. Bu durumu, yakîne ulaşmamış zan ehline sormasın; onlar işin zâhirinde kalan kimselerdir. Allah Teâlâ, *"Gerçek şu ki zan, hak adına bir şey ifade etmez"* (Yunus 10/36) buyurmuştur.

Amelsiz Müslümanlık ve Sûfîlik Olmaz!

İbn Acîbe, *"Resûlüm de ki: Ey kitap ehli! Siz, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabb'inizden size indirilen hükümleri hakkıyla uygulamadıkça hiçbir şey değilsiniz"* (Mâide 6/68) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Âyette Ehl-i kitaba söylenen şeyler, işaret yoluyla bu ümmet-i Muhammed'e de söylenir ve onlara denir ki:

Kitabınız Kur'an'ı ayakta tutmadıkça, amel ve hal olarak itibara alınacak bir durumda olmazsınız. Kur'an'ı ayakta tutmak için, onun helâlini helâl, haramını haram sayarsınız, onun çizdiği hudutlarda durur, emirlerine sarılır, yasaklarından kaçınırsınız. Ayrıca, peygamberinizin sünnetini yaşamadıkça da itibara alınacak bir amel ve hal sahibi olamazsınız. Bunun için onun fiillerine uyarsınız, edepleriyle süslenirsiniz ve güç nisbetinde onun ahlâkı ile ahlâklanırsınız (Bunları yaparsanız, Allah katında bir kıymetiniz olur; yoksa hiçbir şey değilsiniz!)." Bunun için seleften biri (Süfyân b. Uyeyne)[163] şöyle demiştir:

"Bana Kur'an'dan, '*Ey Ehl-i kitap, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabb'inizden size indirilenleri hakkı ile ayakta tutmadıkça hiçbir şey değilsiniz!*' âyetinden daha şiddetli gelen bir âyet yoktur."

Müminler, Velileri Kabulde Birkaç Sınıftır

İbn Acîbe bu konuda, Bakara sûresinin 89. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

---

[163] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/92; Buhârî, Rikâk, 19.

"Bir kısım insan, önceki devirlerde yaşayan velileri kabul eder, fakat sonraki devirlerde yaşayanların veliliğini inkâr eder. Bunlar, insanların en kötü durumda olanlarıdır.

Bir kısım insan, önce ve şimdiki zamanda velilerin varlığını kabul eder, fakat onların yaşadıkları zamanda halkın içinde gizli olduklarını söylerler. Böyle düşündükleri için Allah onları, bu velilerin bereketinden (terbiye ve feyzinden) mahrum bırakır.

Bir kısım insan da zamanlarında yaşayan velileri kabul eder, onları tanır, onları bereketiyle pek çok hayır elde eder, kendilerini yüceltir; onlara karşı son derece hürmetli davranır. Bunlar Allah'ın, kendisine ulaştırmak ve huzuruna yaklaştırmak istediği saadet ehli kimselerdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

'Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim (O'nu her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltirim).'"

Din, Bütünüyle Şeriat ve Hakikat İlminden Oluşur

İbn Acîbe, *"Dünya yurdunda yapmış olduğunuz salih amellere karşılık, girin cennete"* (Nahl 16/32) âyetinin tefsirinde der ki: Bir hadis-i şerifte, *"Sizden hiç kimse, ameli ile cennete giremez"* buyruldu. Sahabe,

"Sizde mi giremezsiniz yâ Resûlallah!" diye sordular. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, ben de (sadece amelimle cennete giremem); ancak Allah beni rahmetiyle sarar (ve öylece cennetine koyar)" [164] buyurdu.

"Âyet ile hadiste, şeriatla hakikatin arası birleştirilmiştir. Kulun yaptığı bir ameli kendisine ait görmek, şeriattır; o ameli kulda icra eden aslında Allah olduğu için, amelin kula ait olmadığını söylemek hakikattir. Âyet, ameli kula ait gösterme noktasında olayı, şeriatın diliyle ifade etti. Halbuki o amel, Allah'ın, kuluna bir lutuf ve nimetidir. Âriflerin belirttiği gibi, Allah'ın bir ameli sende yaratıp sonra onu sana ait göstermesi, O'nun sana ihsan ettiği nimetinin tamamındandır. Hadis-i şerif ise durumu hakikat diliyle ifade etti. Çünkü din, bütünüyle şeriatla hakikatten oluşmaktadır. Kur'an bir şeyi şeriat diliyle ifade ettiği zaman sünnet-i seniyye onun hakikat yönünü ortaya kor. Sünnet-i seniyye bir durumu şeriat diliyle ifade edince, Kur'an onun hakikat yönünü belirtir En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

---

[164] Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfıkîn, 71-73; İbn Mâce, Zühd, 20; Ahmed, *Müsned*, 2/235.

İnsanlar Üç Gruptur: Avam, Havas ve Havassü'l-Havas

İbn Acîbe, bu konuda, Enfâl sûresinin 74-75. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"İnsanlar üç gruptur: Avam, havas ve havassü'l-havas.

Avam, kendilerini terbiye edecek bir şeyhi olmayan kimselerdir.

Havas, bir terbiye şeyhinin sohbetine girmiş, fakat henüz tecrit makamına yani bütün varlıklardan gönlünü çekip sadece yüce Allah'a bağlanma haline yükselmemiş kimselerdir.

Havassü'l-havas ise bir terbiye şeyhinin sohbetine girmiş, zâhiren ve bâtınen tecrit haline ulaşmış; zâhirlerini harap, bâtınlarını mâmur etmiş kimselerdir. Onlar, tevhid denizine dalmış ve tek ilâha ait sırları tatmış kimselerdir."

Veli İçin Keramet Şart Değildir

İbn Acîbe, bu konuda, Bakara sûresinin 108. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

Bir velide kerametin gözükmesi şart değildir. Veli için şart olan, ancak tam bir istikamet halidir. Velinin elinde insanların hidayete gelmesi de şart değildir; çünkü bu bir peygamber için şart değilken, veli için nasıl şart olur? Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur:

"İman etsinler diye insanları zorlayacak mısın?" (Yunus 10/99).

Halkın tabiatına, kâfirlerin tabiatında olan hal sirayet etmiştir. Kâfirler, Hz. Peygamber'e, *"Sen bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana iman etmeyiz!"* (İsrâ 17/90) dediler. Avam halkın çoğu, kendisinden bir keramet ve olağan üstü bir hal görmeden veliyi kabul etmezler. Halbuki bir veli, marifette ileri seviyeye yükseldikçe ve makamında sabit kadem oldukça, kendisinden keramet gözükmesi azalır; çünkü keramet, ancak zayıf insanlara bir yardım, destek, imanlarını artırma ve yakînlerini temin sebebidir. Büyük ve yüksek dağların herhangi bir dayanağa ihtiyacı yoktur.

Bu konuda hak olan, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin söylediği gibi şudur:

"İki keramet vardır ki onlar, bütün keramet çeşitlerini içine alır, hepsini kapsar. Bunların biri, müşahede ve basirete dayalı yakînin artmasıyla elde edilen iman kerametidir. Diğeri de sünnet-i seniyyeye uyarak, boş dava ve aldatıcı şeylerden sakınarak ortaya konan amel kerametidir. Kime bu iki keramet verilir de o, bunların dışında başka şeyleri arzularsa bu kimse (ben veliyim sözüyle) hak adına iftira eden yalancı biridir. Yahut o, maneviyat yoluna ait ilimde ve anlayışta hatalı biridir. Bu kimsenin durumu, kendisine sultanla birlikte olma, huzurunda bulunma ve rızasına ulaşma nimeti verilmişken, bunlarla yetinmeyip sultanın ahırındaki hayvanlarının hizmetine can atan ve kendisinden sultanın hoşnutluğu alınan kimseye benzer."

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz derdi ki: "Hakiki keramet, peygamber ahlâkı ve onun meyvesi olan ledünnî ilimlerdir."

Velilik Belli Şahıslara ve Zamanlara Has Değildir

İbn Acîbe, bu konuda Bakara sûresinin 111-112. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bazı dervişlerin düştüğü yanlışlardan biri de veliliğin, sadece kendilerine ve kendi şeyhlerine tâbi olanlara ait olup onun başkalarında bulunmadığını söylemeleridir. Bu, yahudilere ait bir tutum olup ilâhî kudrete karşı hüküm vermeye kalkmaktır. Bu kimselere denir ki:

Bu sizin boş bir kuruntunuzdur; durum sizin düşündüğünüz gibi değildir, veliliğe asıl sizden başkaları ulaşır. Kim, sadakatle Allah'a yönelirse O'nu bulur; Allah kuluna vaat ettiği şeyleri yerine getirir. Kim Allah için boyun eğip tevazu gösterir ve Allah'ın velilerine teslim olursa onun ecri Rabb'i katındadır. Bu ecir, yüce Allah'ı tanımaktır. Artık onun için Allah'tan kopma korkusu yoktur; onun ilâhî marifetten nasibini kaçırmaktan dolayı üzüleceği bir durum da olmaz."

Ümmet Arasındaki İhtilaf Kaçınılmazdır

İbn Acîbe, bu konuda, Hûd sûresinin 118-119. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"İnsanlar arasındaki ihtilaf, ezelî bir hükümdür; olması kaçınılmazdır. Hak ehli ile bâtıl ehli arasında sürekli ihtilaf olmuştur. Bazan bu ümmet de dinin asılları ve hükümleri hususunda ihtilaf etmiştir.

Usul (inanç) konusuna gelince, delille tevhid inancına sahip olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Mûtezile, Kaderiyye, Cehmiyye ve Cebriyye mezheplerinin, bu konuda Ehl-i sünnet ile ihtilafa düşmesi gibi.

Fürû yani ilâhî hükümler konusuna gelince, bu konudaki ihtilaf meşhurdur. Sahabeden sonra İslâm'ın ilk dönemlerinde on iki tane fıkhî mezhep vardı. Hemen hemen bütün fıkhî meselelerde ilim ehli arasında bir ihtilaf bulabilirsin. Ancak has tevhid ehli ârifler böyle değildir. Onlar, sûfîler içinde muhakkik (delil ve müşahedeyle hakikate ulaşmış) kimselerdir. Hepsi, manevi zevk ve vecd halinde ittifak içindedir. Onların terbiye yolları ve manevi seyir şekilleri değişik olsa da nihayette ulaşılacak şeylerde birlik içindedirler. Bu da zevk ve vecd yoluyla ulaşılan müşahede ve görmeye dayalı marifettir. Bu konuda İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî (rahimehullah) demiştir ki:

'İnsanların mezhebi, ihtilaf üzere kuruludur; sûfîlerin mezhebi ise ittifak üzere kuruludur.' [165]

---

[165] bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 50 (Beyrut 2000).

Velilerden biri (Ruveym [kuddise sırruhû]) demiştir ki: 'Sûfiler, (hakkı iptal ve ihmal edenlere karşı) ihtilaf ettikleri (karşı durdukları) sürece hayır üzere kalırlar, (yanlışta) ittifak ettiklerinde ise onlarda bir hayır yoktur.'

Buradaki ihtilaftan maksat, bir noksanlık, ayıp, kusur ve günah gördüklerinde, birbirlerine tavırlarını değiştirmeleridir. Eğer kusurda ittifak eder ve birbirlerine ses çıkarmazlarsa onlarda hayır yoktur.[166]

Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *'Ümmetimin ihtilafı rahmettir.'* [167]

Bu hadisteki ihtilaf ise fıkhî mezheplerde olduğu gibi hükümlerdeki ihtilaftır. Bunda, zor durumda olanlar için bir ruhsat vardır. Hiç şüphesiz fakih bir âlimi taklit eden kimse, Allah'a (bu konudaki mesuliyetten) salim olarak kavuşur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Bütün Sûfilerin Hedefi Has Tevhiddir

İbn Acîbe, bu konuda Enbiyâ sûresinin 92-94. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Allah kendilerinden razı olsun, sûfîler, ilâhî huzura seyirlerinde ve terbiye yolundaki gidişatlarında zaman, mekân ve şahıslara göre farklı usul ve yöntemlere sahiptirler. Nihayet hallerinde ise birdirler. Onların nihayet hali, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, hakikati görme ve ihsan makamı olan irfan güneşinin kalplerinde parlamasıdır. Sûfîler bu hale, fenâ ve bekâ derler ki o, has tevhiddir.

Bir tanesi bu durumunu şöyle dile getirmiştir: Bizim sözlerimiz farklıdır, ancak senin güzelliğin birdir; hepimiz senin güzelliğine işaret etmekteyiz."

Başkalarını Kötülemekle Meşgul Olma Hastalığı

İbn Acîbe, bu konuda Bakara sûresinin 113. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

---

[166] bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 143.

[167] Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 288; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686.

Bir kimseyi, insanları noksan görürken ve küçültürken görürsen, bil ki o kimse, insanların en düşüğüdür. Kimi, "Falanca efendinin talebeleri bir şey değildir, filanca efendinin müridlerinde hayır yoktur" gibi sözler söylerken duyarsan, bil ki o kimsede hiçbir hayır yoktur.

Tasavvuf ehli gözüken bazı kimseler, bu kötü ahlâk ile müptela olmuşlardır. Bu kimseler hemen insanlar için teraziyi kurar (kendi zannına göre onlar hakkında hüküm vermeye başlar); bir grubu alçaltır, bir grubu yükseltir. Halbuki bu kimse, Allah'ın kitabını okumakta ve şu âyeti işitmektedir:

"Başkasının kusurunu araştırmayın ve birbirinizin gıybetini yapmayın" (Hucurât 49/12).

Bu sıfattaki insanların çoğu, sadece dinin zâhirine bakan katı fakihler içinde bulunur; bu kimse kendi ilminin üstünde bir ilim, kendi anlayışının üstünde bir anlayış bulunmadığına inanır. Bu nasıl olur? Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Size ilimden ancak az bir miktar verildi" (İsrâ 17/85).

"Her ilim sahibinin üstünde (ondan) daha âlim biri vardır" (Yusuf 12/76).

Velâyet Yolunda Taassup Olmaz!

İbn Acîbe, bu konuda Bakara sûresinin 134. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

Velâyet ve irşadın sadece kendi atalarında olduğunu ve başka kimsede bulunmadığını söyleyen kimselere denir ki: "Siz, atalarınız böyle bir vasiyette bulunurken yanlarında hazır mıydınız? Kâmil insanlar böyle bir şey yapmazlar; onlar ancak ihlâsla kulluğu, yüce ilâhın birliğine imanı ve rubûbiyyetin azametini müşahede etmeyi vasiyet ederler. Kim bu hasletleri elde etmişse o, nerede olursa olsun, yüce Allah'ın seçkin kullarına ikram ettiği velâyet sıfatı ondadır. Kim, bu halin dışına çıkar ve hevâsına tâbi olursa o kimse, hak yoldan başka tarafa gider." Bu taassup sahibine ayrıca denir ki:

"Senden öncekiler, bu yolda ciddi oldular ve hakkı buldular. Sen velâyet yolunda (kendin amel etmezsen) onların amelleriyle bir fayda görmezsin. Onlar bir cemaatti; geçip gittiler; onların kazancı onlara aittir, sizin yapıp kazandıklarınız da size aittir."

İman Artıp Eksilir

İbn Acîbe, bu konuda Âl-i İmrân sûresi 173. âyetin tefsirinde der ki: *"İnsanlar, kendilerine, 'İnsanlar, sizin kökünüzü kazımak için toplandı; onlardan korkun' dediklerinde bu, onların imanını, dindeki yakînlerini ve sebatlarını artırdı."*

Bu âyet, imanın artıp eksildiğe delil olmaktadır. İman, Allah'a yönelme ve O'ndan başkasından kalbi boşaltma derecesinde artar; kalbin dünyaya ve onun âfetlerine yönelme derecesinde zayıflar. Aynı şekilde iman, taat, tefekkür ve ibret ile artar; isyan, gaflet ve boş şeylere dalmakla zayıflar.

Allah Veli Kullarını Kerametle Destekler

İbn Acîbe, bu konuda Nisâ sûresi 80. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Cenâb-ı Hak, kendileri için mucizeler ortaya koyarak peygamberlerinin peygamberliğine şahitlik ettiği gibi; velilerinin velâyetine de kendilerine birçok keramet ihsan ederek şahitlik yapmıştır.

Kerametten murat, gerçek irfanın elde edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ı keşif ve zevk yoluyla tanımak, zâhirde ve bâtında istikamet üzere olmak, güzel ahlâklarla süslenmek ve insanların onun elinde her şeyin yaratıcısı yüce Allah'a sevkedilmesidir. Muhakkik (hakikate ulaşmış) zatlara göre, itibar edilecek keramet budur.

Kim velilere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur; kim onlardan yüz çevirirse Allah'ın marifetinden yüz çevirmiş olur. Kim onları severse Allah'ı da sever, kim onlara kızarsa Allah'a kızmış gibi olur; çünkü onlar, Allah'ın nurlarından bir nurdur ve O'nun nuruyla hakikati gören bir gözdür. Onlar, kendilerinde mâsivadan hiçbir şey kalmayınca (bütün sevgi, korku ve hedefleri sadece Allah olunca), kademleri (bütün hal ve hareketleri) Resûlullah'ın kademine (hal ve gidişatına) bağlı olmuştur. Cenâb-ı Hak, resûlü için şöyle buyurmuştur:

'Hiç şüphesiz, sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar' (Feth 48/10). Âyetteki inceliği iyi anla! En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Hiçbir Makamda Hz. Peygamber'e Tâbi Olmak Kalkmaz

İbn Acîbe, bu konuda A'râf sûresini 158. âyetin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bir mürid, hangi makama ulaşırsa ulaşsın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olmaktan uzak kalamaz, çünkü Cenâb-ı Hak, *'Ona tâbi olun ki doğru yolu bulasınız'* buyurmuştur. Hidayetin sonu yoktur; zira kulluk edebi rubûbiyyet edebiyle iç içedir. Allah Teâlâ'yı bir Rab olarak azametini müşahede içinde yükselmenin bir sonu olmadığı gibi, kulluk edebinin de bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hakk'a karşı edebin nasıl olacağı da ancak Resûlullah'ın öğretmesiyle bilinir. Kul, ne kadar irfan sahibi olursa olsun, hangi makama çıkarsa çıksın Resûl-i Ekrem'in aracılığı ve rehberliği hiçbir zaman ortadan kalkmaz."

İlk Yaratılan Varlık: Muhammedî Nurdur

İbn Acîbe, Hûd sûresi 7. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Özetle şunu söylemek mümkündür: Cenâb-ı Hak, ezelde her türlü noksan sıfattan uzak ve bütün kemal sıfatlara sahipti. Hakikatiyle akıllardan gizli ve saklı idi. Kemal sıfatlara sahip nur sahibiydi. Kendisiyle birlikte hiçbir şekil ve resim yoktu. Allah Teâlâ sonra, nurundan bir parça ortaya çıkardı, ona maddi ve manevi bir sıfat verdi. Çünkü maddi şey olmadan mana ortaya çıkmaz. Ona, 'Muhammed ol' dedi (Önce habibi Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] nurunu ve ruhunu yarattı). Bu nur, maddi yönüyle sınırlıdır, manevi yönüyle ise nihayeti ve bir sınırı yoktur; kendisinden ortaya çıktığı ezelî mana denizine bitişiktir. Bu nurun, maddi yönüyle mana denizine nisbeti, havadaki bir zerrenin, hava boşluğuna nisbeti gibidir. İbnü'l-Fârız, bu ezelî aşka işaret ederek şöyle demiştir: Bu aynı zamanda daha önce geçen âmânın tefsiridir.

'O, safadır, su değildir. Lutuftur, hevâ değildir. Nurdur, ateş değildir. Ruhtur, cisim değildir. Onun sözü, bütün kâinattan öncedir, ezelîdir. Orada bir şekil ve resim yoktur. Bütün eşya, onunla var oldu; sonra bir hikmet icabı, onu anlamayacak herkesten perdelendi.' [168]

Bütün şekil ve resimler, bu Muhammedî nurdan ortaya çıktı. O nur da nihayeti olmayan ceberût denizinden fışkırdı, hakikati itibariyle ondandır. Bu nurun sınırlandırılması maddi yönüyledir. O, bir denizin üzerinde bulunan kar gibidir. Karın iç kısmındaki suyu denize bitişiktir, zâhirî ise sınırları belli ve çevrilidir. Aslında bütün şekiller, ceberût denizinde batıp kaybolmuştur."

Bazı Velilerin İttihat ve Hulûl Fikriyle Suçlanmasının Sebebi

İbn Acîbe (rahimehullah), bazı velilerin, aslında öyle bir halde olmadıkları halde, ittihat (Allah ile birlik) ve hulûl (Allah'ın varlıkların içine girmesi) fikriyle suçlandıklarını, Mâide sûresinin 17. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

Muhakkik velilerden çoğuna, ittihat ve hulûl itikadına sahip diye iftira atılmıştır; Muhyiddin İbnü'l- Arabî, İbnü'l-Fârız, İbn Seb'în, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî ve Hallâc gibi ... Allah kendilerinden razı olsun, aslında bu zatlar böyle bir itikaddan çok uzaktırlar. Onların sözlerine bakıp böyle bir hükme varılmasının sebebi şudur:

Bu zatlar, tevhid denizine daldılar, kendilerine Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin sırları keşfedildi yahut onlar, bütün varlıklarda manevi sırların bulunduğunu, bu sırların her şeyde sirayet ettiğini ve sonuçta her şeyi silip yok ettiğini gördüler. Bu konuda İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın var etmesiyle vücut bulmuştur ve aynı zamanda O'nun zatının birliği karşısında yok olup kaybolmuştur."

Onlar, kendilerine açılan bu manevi sırları ifade etmek istediler, fakat onları anlatmaya ifade ve kelimeleri dar geldi; çünkü bu sırlı hakikatler, aklın idrakinin dışındadır. Onlar yazı ve nakille anlaşılacak şeyler de değildir. Bu sırları anlamak ancak zevk ve gönülle olur. Kim onları dile getirmek istese küfre düşer ve zındık olur. Bu manevi sırlar, aslı itibariyle gizli, latif olan ezelî aşktır. Onun daha sonra güzelliği zuhur etti, nurları ve sırları ortaya çıktı. Onlar, zatın sırları ve ilâhî sıfatların nurlarıdır. Kim bunları yakînen tanır ve onların hakikati kendisine açılırsa onun nazarında bütün varlık bir olur ve bu kimse müşahede makamına dalar. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara girmesinden (hulûl) ve onlarla birleşmesinden (ittihat) uzaktır; çünkü O'nun bir ikincisi yoktur ki ona hulûl etsin yahut onunla birleşsin. Ben bu konuya *Tâiyyetü'l-Hamriyye* şiirimde işaret ederek şöyle demiştim:

---

[168] bk. Bûrînî-Nablûsî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârız*, 2/260-262 (Beyrut 2003).

"O, sıfatı itibariyle hulûlden (eşyaya girmekten) uzaktır. O'nun bir benzeri yoktur ki ona hulûl etsin. O, cemalinin güzelliğini görünen varlıklarda yansıttı. Yüceliğini gizlemek için varlıkların üzerine ululuk perdelerini çekti. Kâinatta O'nun güzelliğinden başka görünen bir şey yoktur. O, sırrını saklamak için zatını perdeledi."

Bu ilâhî sırlar kime açılırsa o, Cenâb-ı Hak'tan başka bir varlık görmez. Âriflerden biri bu konuda der ki:

"Eğer O'ndan başkasını görmem için zorlansam, buna güç yetiremem. Gerçek şu: O'ndan başka (hakiki vücut sahibi) bir varlık yoktur ki ben onu müşahede edeyim."

Şayet Allah Teâlâ bu sırrı kâfirlere açsaydı, onlar kendilerinin, başkasına değil, Allah'ın hüküm ve kahrına boyun eğip tâbi olduklarını görürlerdi. İbnü'l-Fârız, bu manayı ifade için hakikat lisanıyla der ki:

"Onların kastı her ne kadar O'ndan başkası olsa ve asıl niyetlerini açıklayıp ortaya koyamasalar da aslında O'ndan başkasına yönelmiyorlar."

Şeriat ve Hakikat İlmi

İbn Acîbe, En'âm sûresi 148-150. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bil ki Cenâb-ı Hak, bu dünyada kullarını iki vazifeyi yerine getirmekle mükellef tutmuştur. Bunlar, şeriat ve hakikattir. Şeriatın hükümlerinin icra mahalli zâhirî âzalardır; hakikatin tahsil mahalli ise iç âlemdeki manevi hassalardır.

Şeriat teklifi (hüküm koymayı) hakikat ise tarifi (marifeti) gerektirir.

Şeriat, hikmeti müşahede etmektir; hakikat ise ilâhî kudreti müşahede etmektir.

Allah Teâlâ şeriatı, hakikatin ridâsı ve libası yapmıştır. Cenâb-ı Hak, sonra kalbe iki göz koymuştur, ona basiret denir. Onların biri hikmete bakar, ilâhî hükümleri korur; diğeri ise kudrete bakar, hakikatleri ayakta tutar.

Kim, hakikat ilimlerine sarılır da şeriatı ihmal ederse zındık olur, dinden çıkar. Kim, şeriatın zâhirî hükümlerine sarılır da hakikat ilmini ihmal ederse fâsık olur (marifetinin azlığından Allah korkusu da az olur ve kalbi gaflet içinde kaldığı için günahlara dalar).

Kim, ilâhî hükümleri uygulamak ister de buna gücü yetmezse bakılır:

Eğer bu kimse elinde olmayan, kendini aşan bir manevi cezbe ve sarhoşluktan dolayı ilâhî hükümleri icraya muvaffak olamıyorsa mazurdur (Normale dönünce, emri yapar).

Şayet tembellikten dolayı yapmıyorsa o kimse, ilâhî yardımdan mahrum kalmış ve kendi haline terkedilmiş biridir (ancak bu kimse mesuldür).

Eğer bu hükümlerden birini inkâr ettiğinden dolayı amelden geri kalmışsa o kimse huzurdan kovulmuş ve şeytanın grubuna katılmış biridir. Böyle bir halden Allah'a sığınırız."

Dinin Zâhirine ve Bâtınına Riayet Gerekir

İbn Acîbe, Yûnus sûresi 13-14. âyetlerin tefsirinde der ki:

"Helâk olan kimseler, ya dinin zâhirdeki hükümlerini veya hakikat ilminin edebini çiğnedikleri için helâk olmuştur. Dinin zâhirî hükümleri, beden için azaptan kuruyucudur; hakikat ilimleri ise ruhlar için azaptan koruyucudur.

Kim, dinin zâhirî hükümlerini ihlal ederek hakikat ilimlerinden bahsederse durum şudur: Eğer bu kimse, işin ehli olmayıp yalan dava peşinde ise zındık olduğu için cismi ve ruhu azap görür. Şayet (işin hakikatine göre) sözlerinde haklı ise (dinin zâhirî ilmine ters bir şeyi dile getirdiği için) dünyada öldürülerek cismi azap görür, Hallâc-ı Mansûr'a yapıldığı gibi; fakat o, ahirette mukarrebîne (ilâhî huzurda yakınlık elde eden velilere) katılır.

Sebepleri, Peygamber ve Velileri Putlaştırmak Haramdır

Âriflerden Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) Allah Teâlâ'nın, *"O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ..."* (Tevbe 9/33) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Allah Teâlâ, ezelî takdirinde şu kanunu ortaya koydu: Kendisine Allah'ı tanıyan, O'nun dininin ve rubûbiyyetinin sırrını bilen, Allah'a kulluğun usul ve metotlarını öğreten, ruh ve kalbin yükseliş makamlarını gösteren ve onu Rabb'inin müşahedesine sevkeden bir üstat (mürşid) nasip edilmeyen hiç kimse, Allah'ın yolunu bulamaz. Bu mürşid, onunla Allah arasında bir vasıtadır.

Aslında bütün iyilik ve ihsan Allah'ın elindedir; Allah, bu ihsanını dilediklerine sebepli ve sebepsiz olarak verir. Allah mürşidi, müride, onu terbiye etmesi için bir vesile yapmıştır. Kula ilâhî yakınlık derecesini vermek mürşidin değil Allah'ın işidir. Allah, mürşidi, hidayette kendisine ortak yapmadı, onu ancak kulun cinayetleri için (yani onun işlediği günah ve isyanların affedilmesinde) bir şefaatçi yaptı. Onu Kur'an'ın nuruna ulaştırdı; hakkı ispat eden delili ortaya koyarak kendisine hakikati açıkladı.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, vasıtaları (peygamberleri ve velileri) kulları için, kendisine götüren bir yol yaptı; onları hak yollarına birer alamet ve kendileriyle hidayetin bulunduğu birer nur olarak gönderdi. Onlara hak yolu ve dinin hakikatini öğretti. Cenâb-ı Hak bu durumu ifade için,

'O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ...' buyurdu."[169]

---

[169] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, 2/13 (Beyrut 2008).

Şeyhler de Acı Tatlı Halleri Yaşar

İbn Acîbe, Yûnus sûresi 49-52. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bir veli için gayba ait işleri keşfetmesi, böylece kötü olaylardan sakınması ve faydalı şeyleri ele geçirmesi şart değildir. Çünkü bu durum Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bile olmamışken, veli için nasıl olur? Bilakis veli, halkın başına gelen ilâhî tecellilerle yüz yüze gelir; onların başına gelen velinin de başına gelir. Evet, veli de kaderin acı tatlı tecellileriyle yüz yüze gelir, fakat velinin iç âlemi başına gelen tecellilere karşı kızmaktan veya rahmetten ümidini kesmekten korunmuştur. Veli, başına gelen her şeyi rıza ve teslimiyetle karşılar. Kim velide gaybı bilmeyi ve hiçbir sıkıntıya düşmemeyi şart görürse o kimse, zamanındaki velilerin bereketinden mahrum kalır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Tasavvuf Boş Dava Yolu Değildir

İbn Acîbe [rahimehullah] bu konuda, Yûnus sûresinin 17-18. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bu âyette, iki gruba büyük bir azarlama vardır. Bunlardan biri, yalan yere kendilerinin veli olduğunu söyleyen boş dava sahipleri; diğeri de Allah'ın seçilmiş velisi olduğu sabit olan kimseleri inkâr edip yalanlayan kimselerdir. Âyet onların mücrim olduğunu, başarı ve kurtuluşa eremeyeceklerini tescil etmektedir.

Bu âyette ayrıca, bir faydayı elde etmek veya bir zararı defetmek için bir mahluka güvenip dayanan kimseye de azarlama vardır.

Âyetin uyarı ve azarına muhatap olanlardan biri de günahlarda ısrar ettiği ve büyük günahları işleyip durduğu halde, kendisine şefaat edeceğini zannettiği bir velinin sohbetinde bulunmakla aldanan kimsedir."

Velilerin Herkes Tarafından Kabul Edilmesi Gerekmez!

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 19. âyetin tasavvufî işaretler de der ki:

"İnsanların peygamberler hakkında ihtilafa düştükleri gibi, veli hakkında ihtilafa düşmeleri de hakkında ezelî hüküm verilmiş, olm muhakkak bir iştir. Kim bütün insanların bir peygamberi veya ve kabulde ittifak etmesini isterse o kimse, Allah'ı ve ehlullahın yolunu nımamış cahil biridir."

Velilerdeki Gerçek Keramet

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 20. âyetin tasavvufî işaretler de der ki:

"Avam halk, terbiye şeyhlerinden sürekli kerametler görmek is Onlara verilecek cevap, Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hz. Muhamm [sallallahu aleyhi vesellem] için buyurduğu şu sözüdür:

'De ki: Gayb ancak Allah'a aittir.' Ey velilerden keramet bekleyen Allah'ın onların elinde ortaya koyduğu hidayet ve irşada, Allah'ın z riyle kulları ve beldeleri ihya etmelerine bakın; kerametlerin en büyü budur. Hiç şüphesiz, insanların kötü âdetlerinden ve dünya sevgis den çıkarılmaları, hârikulâde bir iştir. Özellikle dünya sevgisinin ka leri kuşattığı şu zamanda! Bu öyle bir zamandır ki âlim, salih, münte kimi görsen muhakkak dünyanın zulmeti içine dalmıştır. İnnâ lillah innâ ileyhi râciûn (Allah hepimize rahmet eylesin)."

Şeyhin Görevi Nereye Kadar?

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 39. âyetin tasavvufî işaretler de der ki:

"Ârifibillah kâmil bir şeyhin sohbetine girmeden, hiç kimsenin ve evhamlardan (şek, şüphe ve boş kuruntulardan) temizlenmesi bek nemez. Mürid, nefsini kâmil şeyhin önüne atar (ona teslim eder); şe onu sürekli Hak yolunda manen ilerletir. Nihayet onu ilâhî huzura ul tırır ve kendisine, 'İşte sen ve Rabb'in!' deyip aradan çekilir. İşte o zaman kuldan şek, zan ve evhamlar kalkar, hepsi yok olup gider; kul ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn derecelerine yükselip Hakk'ı müşahedeye ulaşır."

İrşad Kutbu Her Devirde Vardır

İbn Acîbe [rahimehullah] Yûnus sûresinin 53-54. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Pek çok insan, terbiye şeyhinden, onun varlığının hak olup olmadığından sorar? Onlara de ki: Allah'a yemin olsun ki onun varlığı haktır. O, her devirde vardır. Onsuz bir zaman yoktur. Çünkü kutub ve âlemin ayakta durmasına sebep yapılan veliler grubu hiç kesilmez. Kutubluk makamı da terbiye olmadan asla elde edilmez. Eğer onu sıdk ile samimi olarak talep ederseniz, kendisinden mahrum olmazsınız."

Velileri Kabul, İlâhî Nasiple Olur

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 74. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Allah her ümmete, topluma, kendilerini uyaran ve Allah'a davet eden bir peygamber gönderdiği gibi; her asırda, halkı marifetullaha ve has tevhide davet eden bir ârif veli de göndermiştir. Kime ezelde ilâhî inayet takdir edilmişse o kimse, hiçbir delil (keşif, keramet, hârikulâde ilim ve haller) istemeden bu veliye iman eder. Kime de şekavet (rahmetten mahrumiyet) takdir edilmişse o kimse, bin tane delil görse onu yine tasdik etmez."

Hidayet Rehberi Veliler Her Asırda Bulunur

İbn Acîbe [rahimehullah], bu konuda Ra'd sûresinin 7. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Her toplum için bir hidayet rehberi vardır" âyeti hakkında deriz ki: Her asırda, insanları Allah'ın huzuruna sevkeden ârifibillah zatlar bulunur. Onlar, en büyük hidayet rehberi ve en yüce peygamber Peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] vârisleridir. Bu

vârislerin ilki, daha önce hadiste geçtiği gibi, Hz. Ali'dir (kerremallahu vecehû). Çünkü tasavvuf ilmini ilk olarak açıklayan ve yayan odur. Bu ilmi ondan Hasan-ı Basrî (rahimehullah) alarak geliştirdi. Ondan Habib-i Acemî, ondan Davud-i Tâî, ondan Ma'rûf-i Kerhî, ondan Serî-i Sakatî, ondan da tarikatın imamı Ebü'l-Kasım Cüneyd-i Bağdâdî (kuddise sırruhû) aldı. Sonra bu ilim yeryüzünde yayıldı.

Her devirde hakikat bayrağını taşıyan ve insanları şeriatın özüne sevkeden insanlar bulunur. Onlar, ârifibillah zatlardır. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ her yüzyılın başında bu ümmet için dinlerini yenileyecek (onların sönmüş dinî anlayış ve yaşayışlarını dinin asılları üzere canlandıracak) bir müceddid gönderir."[170]

Kutbun Sıfatı ve Görevi

İbn Acîbe (rahimehullah), bu konuda İbrahim sûresi 1. âyetin tasavvufî işaretlerinde demiştir ki:

"Allah Resûlü ümmetini ilk olarak, inkâr ve şirk karanlığından, iman ve İslâm nuruna çıkardı.

Sonra, cehalet ve taklit karanlığından, ilim ve tahkik nuruna çıkardı.

Sonra, günah ve isyanların karanlığından, tövbe ve istikamet nuruna çıkardı.

Sonra, gaflet ve tembellik karanlığından, kalp uyanıklığı ve mücâhede nuruna çıkardı.

Sonra, nefsanî hazların ve şehvetlerin karanlığından, zühd (dünyadan gönlü çekme) ve iffet nuruna çıkardı.

Sonra, sebepleri görme ve âdetlere (maddi engellere) takılıp kalma karanlığından, sebeplerin sahibini müşahede ve âdetleri terketme nuruna çıkardı.

Sonra, kerametlere bağlanıp kalmanın ve taatlerin manevi tadına takılmanın karanlığından, yüce mâbudunu müşahede nuruna çıkardı.

---

[170] Ebû Davud, Melâhim, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 4/523.

Sonra, kâinat ve varlıkların zâhirine bakıp onunla yetinme karanlığından, onun içindeki sırları müşahede nuruna çıkardı. Böylece kul, kâinatın sahibini müşahede ederek, varlıklardan gönlünü çekip uzaklaşır. Bu (kâinat ve varlıkların zâhirine bağlanıp kalmak), nefiste kalan en son karanlıktır.

Bütün bu karanlıklardan kurtulan nefis, ruhanî olur, Allah'ın sırlarından bir sır haline gelir. Bu nefsin sahibi de ruhanî, rabbânî bir ârifibillah olur. Artık onun için, sürekli ilâhî sırları müşahede içinde yükselme kalır. Bu, kutubluk ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) usulü üzere insanlara terbiye vermeye hazır olma makamıdır. Bu kimse, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) yolu ve meşrebinde bir veli olur; insanları bu karanlıklardan zikrettiğimiz nurlara çıkarır."

Nefsi Tedavinin En Güzel ve En Kolay Yolu

İbn Acîbe (rahimehullah), bu konuda Hac sûresinin 15-16. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde demiştir ki:

"Kime nefsi galip gelmiş, onu hükmü altına alıp elinde esir etmişse onun devası, yüce Allah'a koşmak ve gece-gündüz O'na yalvarıp yakarmaktır.

Nefsin tedavisinin ve serkeşliğinin giderilip Hakk'a boyun eğdirilmesinin en güzel yolu, kâmil bir şeyhin elinde seyrü sülûkünü tamamlamış ârifibillah Allah dostlarına koşmaktır. İnsan onlardan birini bulunca, onların sohbetine yapışsın, yollarına tâbi olsun, onun kendisine işaret ettiği her işi, hiç tereddüt etmeden ve durmadan yapmaya koşsun; o işin dinen manasını (dindeki hükmünü) anlasa da anlamasa da ârifin sözüne tâbi olsun. Hiç şüphesiz yüce Allah, ona yardım eder ve kendisini destekler. Bunu yapan kimse, en kısa sürede kendine gelir, nefsine sahip olur. Bir şeyin haberini işitmek onu bizzat görmek (içinde olmak, tatmak ve yaşamak) gibi değildir. Söylediklerimi tecrübe et; bu tecrübede hakikat ilmi vardır.

Aynı şekilde, tevhid işinde (Allah'ın zatı ve birliği hakkında) vesveselere ve kötü düşüncelere müptela olan kimse de ârifibillah zatlara koşsun. Koşsun ki onlar, onun kalbinden şüphe ve vehim damarlarını kökünden söküp atsınlar; kalbine irfan güneşinin doğmasıyla ondan hastalık ve bozukluklar gitsin, ârif onu manevi zevk ve hakikati görerek, yaşayarak, tadarak bulma yoluna ulaştırsın.

Bunun dışındaki arayışlar bir sıkıntı ve yorgunluktan ibarettir. Bu kimseden vesveselerin kesildiği farzedilse bile, ondan bütünüyle çekip gitmez. Bu vesveseler çok kere, ölüm anında insanın zayıf bir vaktinde ona hücum eder, kul onu defetmeye güç yetiremez ve hasta bir kalple Allah'a kavuşur. Bu halden Allah'a sığınırız.

Eğer sen, 'Bana gösterdiğin bu yol, ulaşılması çok uzak ve zordur; sen beni mağrib-i anka kuşu gibi, ulaşılması zor bir şeye sevkettin; ona nasıl ulaşabilirim?' desen, derim ki: Vallahi, eğer Allah Teâlâ hakkında güzel zan sahibi olursan (O'nun sana bunu bulduracağına inanırsan), ayrıca Allah'ın kulları hakkında da güzel zan beslersen (Allah'ın kulları içinde bu sıfattaki âriflerin bulunacağını kabul edersen), sonra susuzluktan ciğeri yanmış bir kimsenin suya ulaşma isteği gibi, Allah'a yalvarıp yakarırsan, onu sana her şeyden daha yakın bulursun. Vallahi biz böyle zatları bulduk ve onların sayesinde hedefimize ulaştık. Onlar, Cüneyd-i Bağdâdî ve benzeri âriflerin usulü üzere giden kimselerdir. Onlar nazarlarıyla bütün müşkülleri çözer, müridi manevi yolda ilerletir, nihayet, 'İşte sen ve Rabb'in!' diyerek aradan çekilir. Bütün nimet ve ihsanlar yüce Allah'tandır.

Kim bu dediğimi (âriflerin terbiyesine girmeyi) terkeder, manevi tedaviden ümidini keser ve Allah'ın dünyada ve ahirette kendisine yardım etmeyeceğini zannederse öfke ve ümitsizliğinden ölsün! O böyle yapmakla ancak kendisine zarar verir. Şüphesiz Allah dilediğini hidayete ulaştırır ve onu nefsinin hastalıklarını tedavide muvaffak eder. Allah kimin de fitneye düşmesini dilerse sen Allah'tan gelen şeye karşı onun için hiçbir şeye sahip olamazsın. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür."

D) EL-BAHRÜ'L-MEDÎD

Bu bölümde, İbn Acîbe'nin tefsiriyle ilgili bilgiler vereceğiz.

a) Yazılış Sebebi

İbn Acîbe el-Hasenî (rahimehullah) tefsirin mukaddimesinde, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirini yazma sebebini şöyle açıklar:

"Şeyhim, rabbânî ârif seyyidim Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî ile onun şeyhi kutub, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip, şeyhlerin şeyhi Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî beni, zâhir ehlinin yaptığı açıklamalarla bâtın ehlinin işaretlerini bir araya getiren bir tefsir yazmaya teşvik ettiler. Ben de bu iki büyük zatın isteklerine cevap vermek ve arzularını yerine getirmek için bu tefsiri yazdım. Ümidim, bu eserin herkese fayda vermesi, kalpler için manevi bir gıda ve kulaklar için hoş bir seda olmasıdır."

İbn Acîbe el-Hasenî mukaddimede, tefsirinde takip ettiği usulü kısaca şöyle açıklar:

"Bu eseri yazarken şu usulü takip ettim: Önce her âyetle ilgili Arapça ve dil bilgisi yönünden mühim hususları açıkladım. Sonra (dirayet ve rivayet tefsiri usulünce) âyetlerin zâhirî manasını verdim; peşinden tasavvuf ehlinin yaptığı bâtınî işaretleri (âyetten çıkarılan gizli manalarla seyrü sülûk sahiplerine yönelik mesaj ve edepleri) zikrettim. Yaptığım açıklamaları, ne çok uzun ne de çok kısa tuttum, ikisi arası bir yol takip ettim. Bütün bunları, sonsuz ikram ve af sahibi yüce Allah'ın gayb hazinlerinden bana açtığı hikmet ve hakikatlere bakarak yaptım. Esere, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* ismini verdim."

b) Yazılış Tarihi

İbn Acîbe el-Hasenî, mürşidi Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî'ye 1208 (1793) yılında intisap etmiştir. Tefsirin yazılışı, bu şeyhinin tavsiyesiyle olduğu için, tefsirin yazılmaya başlama tarihinin 1208'den sonrası olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İbn Acîbe, tefsirini dört büyük cilt olarak tamamlamış ve sonuna bitiş tarihi olarak, 1221 (1806) kaydını düşmüştür. Hasan Azzûzî, *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde yaptığı çalışmada, tefsirin dört nüshasını incelediğini, her cildin üzerinde bitiş tarihi olarak şu kayıtların düşüldüğünü belirtmiştir:

Birinci cilt: Hicrî 1216.
İkinci cilt: Hicrî 1218.
Üçüncü cilt: Hicrî 1219.
Dördüncü cilt: Hicrî 1221.

Azzûzî, bu tarihleri değerlendirerek, İbn Acîbe'nin *el-Bahrü'l-Medîd*'i altı ile sekiz sene arasında tamamlamış olabileceği sonucuna varmıştır.[171]

c) Yazma Nüsha ve Baskıları

el-Bahrü'l-Medîd, İbn Acîbe tarafından dört büyük cilt olarak yazılmıştır. Daha sonra bu nüshalar defalarca çoğaltılmıştır. Tefsirin nüshalarının bir kısmı genel kütüphanelerde, birçoğu da şahısların özel kütüphanelerinde bulunmaktadır. Tefsirin bazı nüshalarının genel kütüphanelerdeki yer ve kayıt numaraları şöyledir:

Mısır, el-Hizânetü't-Teymûriyye, nr. 541.
Rabat, el-Hizânetü'l-âmme, nr. D. 2291.
Rabat, el-Hizânetü'l-Hüseyniyye, nr. 3322, 3329.

İbn Acîbe'nin, *el-Bahrü'l-Medîd* isimli tefsirin yazma nüshası Türkiye'deki kütüphanelerde mevcut değildir.

el-Bahrü'l-Medîd'in ilk baskısı, 1375-1376 (1955-1956) yılları arasında Kahire'de, Seyyid Muhammed el-Fizârî tarafından gerçekleştirilmiştir; ancak bu baskı, tefsirin tamamı için değil, ilk iki cildi için yapılmıştır.

el-Bahrü'l-Medîd'in daha sonra değişik baskıları yapılmıştır. Bu baskıların yer ve tarihleri şöyledir:

Kahire 1999, altı cilt.
Beyrut 2002, sekiz cilt.

---

[171] bk. Hasan Azzûzi, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 1/398-399 (Mağrib 2001).

Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts., sekiz cilt.

Bunlardan başka, Bessâm Muhammed Bârûd, *el-Bahrü'l-Medîd*'in kendi tahkikiyle Ebûzabî'de Matbûatü'l-Mecmai's-Sekâfî tarafından iki cilt halinde basıldığından bahsetmektedir.[172]

d) Üzerinde Yapılan Çalışmalar

İnceleme Çalışmaları: *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde ilk ilmî çalışmayı yapan Fransız müslüman ilim adamı Can Levi Mişon (yeni ismiyle Ali Abdülhâlik) olmuştur. Ali Abdülhâlik, İbn Acîbe ve tefsiri *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır. Bu çalışma Fransızca olarak Paris'te 1973 yılında yayımlanmıştır. Eserin 1990 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. Bu çalışmada, İbn Acîbe'nin hayatı, eserleri, *el-Bahrü'l-Medîd*'deki tefsir usulü işlenmiş, ayrıca İbn Acîbe'nin tasavvuf ıstılahlarına dair yazdığı *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf* isimli eseri tercüme edilerek çalışmaya eklenmiştir.

İbn Acîbe ve *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde en geniş çalışmayı Hasan Azzûzî yapmıştır. Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr* isimli iki ciltlik doktora çalışmasında İbn Acîbe'nin hayatı, yetişmesi, hocaları, şeyhleri, tasavvufa girişi, eserleri ve tefsirindeki metodu hakkında geniş bilgiler vermiştir. Çalışma Fas'ta yapıldığı için Azzûzî İbn Acîbe'nin eserlerini yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. Eser 2001 yılında Mağrib'de basılmıştır. Bu çalışma, İrşad Kitabevi aracılığı ile elimize geçmiş olup İbn Acîbe'yi ve eserlerini tanıtmada, İbn Acîbe'nin kendi hayatını anlattığı *el-Fehrese*'den sonra ikinci önemli kaynağımız oldu.

İbn Acîbe ve *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde Türkiye'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı'nda Mahmut Ay tarafından *Ahmed İbn Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahrü'l-Medîd* isimli bir doktora çalışması 2010 yılında tamamlanmıştır. Bu yeni çalışmayı inceleme fırsatı bulamadık.

Ahmed İbn Acîbe ve *el-Bahrü'l-Medîd*'ini tanıtmak için yaptığımız bu makale de Türkiye'de yapılan yeni çalışmalardan biridir.

---

[172] bk. Heytemî, *el-Umde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 464-464 (Duba 2003). Dipnotta.

Tercüme Çalışmaları: Türkiye'de *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde ilk tercüme çalışması tarafımızca başlatılmıştır. Önce, *el-Bahrü'l-Medîd*'den seçtiğimiz bazı sûrelerin tercümesi yapılmıştır. Bu çalışma, *Kısa Sûrelerin Tefsiri* ismiyle basılmıştır (İstanbul: Semerkand, 2005).

el-Bahrü'l-Medîd'in tamamen tercümesine de yine tarafımızca başlanmış olup yirmi yedi cüzün tercümesine kadar gelinmiştir. Tercümenin bir sene içinde bitirilerek toplam dokuz veya on cilt halinde basılması planlanmaktadır.

e) Dili ve Üslubu

el-Bahrü'l-Medîd Arapça yazılmış olup dili, iki yönden biraz ağırdır. Birinci yön, eserin zâhirî tefsir kısmını ağırlıkla Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerinden yapılan açıklamaların oluşturmasıdır. Bu iki tefsir, âyetlerin ince hikmetlerini ve belâgat inceliklerini vermede en önde gelen tefsirlerdendir; ancak dil ve üslupları biraz ağırdır. Bu durum, tabii olarak *el-Bahrü'l-Medîd'e* de yansımıştır.

Eserin dilini bazan ağırlaştıran ikinci yön ise, "İşaret" başlığı ile verilen tasavvufî açıklamalardır. Bu bölümde, müfessir bazan manevi makamlardan, bu makamların ince edeplerinden ve tasavvuf erbabının yaşayarak elde ettiği yüksek hallerden bahsetmektedir. Müfessir bu halleri, bazan mecazi anlatımlarla dile getirmekte ve anlatılan manevi hal, idrak seviyemizin üstünde, tecrübemizin dışında olmaktadır. Bu gibi hallerde, anlatılan şeyi kabul veya redle uğraşmak yerine, anladığımız ve bizim seviyemize hitap eden kısmıyla yetinmek en faydalısıdır. Zaten tefsir, halkın bu konudaki ihtiyacını gidermek için yazılmış olup ağırlıkla halka hitap etmektedir. Mana ve muradın anlaşılması için biraz dikkatli ve düşünerek okunması yeterlidir.

f) Kaynakları

İbn Acîbe (rahimehullah) *el-Bahrü'l-Medîd*'i, hayatının son on senesi içinde yazmıştır. Kendisi, tasavvufa intisap etmeden önce birçok âlimden ders ve icâzet almış, zâhirî ilimlerde üstat olmuştur. Hazret, tefsirden önce akaid, tefsir, hadis, tabakat ve tasavvuf alanlarında elliye yakın eser telif etmiştir. 1208 (1793) yılında tasavvufa intisap etmiş ve kısa zamanda manevi terbiyedeki seyrü sülûkünü bitirip kemalat makamlarını katetmiş ve mürşidinin verdiği icâzetten sonra irşad görevine başlamıştır. Yani İbn Acîbe, ilmin zâhirinde ve bâtınında üstattır. Dolayısı ile tefsirin alt yapısı ilim ve amel temelleri üzere çok sağlam atılmış, İbn Acîbe, bütün ilmî ve amelî birikimini tefsirine yansıtmıştır.

İbn Acîbe, tefsirin son cildinde, en çok kullandığı temel kaynakları şöyle zikretmiştir:

"Bu tefsirde kullandığımız ana kaynaklar: Beyzâvî, Ebüssuûd tefsirleriyle şeylerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sidir. Ayrıca İbn Cüzey'in, Sa'lebî'nin ve Kuşeyrî'nin tefsirlerinden de kısmen istifade edilmiştir. Tefsirin bitiş tarihi, 6 Rebîülevvel 1221'dir."

İbn Acîbe (rahimehullah), *el-Bahrü'l-Medîd*'in zâhirî tefsir kısmında en fazla Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerini kullanmıştır. Öyle ki tefsirinde başından sonuna kadar bu iki tefsiri takip etmiş; bazan isim vererek bazan isim vermeden alıntılar yapmış, kısaca bu iki tefsirin özünü vermiştir. Gördüğümüz kadarıyla İbn Acîbe, tefsirin ilk yarısında Beyzâvî'den daha fazla alıntı yapmakta ve onun ismini sıkça kullanmaktadır. Tefsirin ikinci yarısında ise Ebüssuûd'un tefsirinden alıntılar öne çıkmakta ve daha çok onun ismi geçmektedir.

Biz, tercüme sırasında her iki tefsiri elimizin altında bulundurarak, onlardan alınan kısımları kontrol ettik. Bazan, manayı bu iki tefsirin ibarelerinden destekleyip tamamladık. Bunu dipnotta belirttik. Müfessirimizin kullandığı diğer tefsirlerden yapılan alıntılar için de -çok azı hariç- aynı kontrol ve karşılaştırmayı yapıp alıntı yapılan eserin cilt ve sayfasını dipnotta vermeye çalıştık.

Biz, Beyzâvî'den yapılan alıntıları tercüme ederken, bu tefsir üzerine yapılmış şu üç hâşiyeden de istifade ettik:

1. *Hâşiyetü Şeyhzâde*, Şeyzâde Muhyiddin (v. 951/1544).
2. *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, Şehâbeddin-i Hafâcî (v. 1069/1658).
3. *Hâşiyetü'l-Konevî*, İsmail Konevî (v. 1195/1780).

İbn Acîbe'nin, Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirleri yanında en fazla kullandığı diğer tefsirler, *İbn Atıyye Tefsiri*, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'si ve *Nesefî Tefsiri*'dir. Onları, İbn Cüzey'e ait *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl* adlı tefsir takip etmektedir.

Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'si[173] İbn Acîbe'nin, zâhirî ve tasavvufî tefsir kısmında sıkça kullandığı bir eserdir. İbn Acîbe, Abdurrahman-ı Fâsî'den yaptığı alıntıları değişik ifadelerle belirtir. Genelde şu ifadeleri kullanmıştır:

"Sâhibü'l-hâşiye demiştir ki ...",

"el-Muhaşşî demiştir ki ...",

"*el-Hâşiye*'de der ki ...",

"*el-Hâşiyetü'l-Fâsî*'de demiştir ki ...",

"el-Muhaşşi'l-Fâsî demiştir ki ...",

"Seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki ..."

"Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki ...",

"Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif demiştir ki ...",

Müellifin, *el-Bahrü'l-Medîd*'de istifade ettiği bir diğer hâşiye, Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Beyzâvî Tefsiri* üzerine yaptığı *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* adlı hâşiyedir; ancak bundan yapılan alıntı çok azdır.

Hasan Azzûzî'nin, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr* adlı eserinde kaydettiğine göre, İbn Acîbe (rahimehullah) kendisinden alıntı yaptığı bazı tefsirleri bizzat görmeyip onları Abdurrahman-ı Fâsî'nin hâşiyesinden almıştır. Bunlar Taberî, Uklîşî, İbn Üzeyz (*Garîbü'l-Kur'ân* sahibi Ebû Bekir es-Sicistânî), İbn Arefe, Ebû Hayyân, Seâlibî, Mekkî b. Ebû Tâlib, *Tefsîr-i Kebîr*, Kurtubî ve Kevâşî tefsirleridir.[174]

---

[173] bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/394, nr. 3586 (Beyrut 2008); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/194; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/597 (İstanbul 1974); Kaytûnî (İdris b. Mâhî), *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Mağribiyye*, s. 264-265 (Selâ 1988); Habeşî (Abdullah Muhammed), *Câmiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî*, 2/701 (Ebûzabi 2006).

[174] bk. Hasan Azzûzî, *İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 2/44-87 (Mağrib 2001).

İbn Acîbe, "el-İşâret" başlığı ile verdiği "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" kısmında da, tasavvufî tefsirler yanında değişik eserlerden istifade etmiştir. Biz, her iki bölümde geçen ve tesbit edebildiğimiz temel eserleri, liste halinde üç başlık altında vereceğiz.

f.a) İbn Acîbe'nin Zâhirî Tefsir Kısmında Bizzat Kullandığı veya Diğer Eserlerden İstifade Ettiği Kaynaklar

Burada zikredeceğimiz tefsir kaynaklarını, müellifinin vefat tarihi sırasına göre vereceğiz. Bütün eserlerin tam adıyla baskı yer ve tarihleri eserin son cildinde, "Tercümede İstifade Edilen Kaynaklar" bölümünde verilecektir.

1. *Câmiu'l-Beyân*, İbn Cerîr-i Taberî (v. 310/922).

2. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, İbn Ebû Hâtim (v. 327/938).

3. *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Sa'lebî (v. 427/1035).

4. *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Vâhidî (v. 468/1075).

5. *Esbâbü'n-Nüzûl*, Vâhidî.

6. *el-Keşşâf*, Zemahşerî (v. 538/1144).

7. *el-Muharrerü'l-Vecîz*, İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Gırnâtî el-Endelüsî (v. 541/1147).

8. *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Fahreddin-i Râzî (v. 606/1209).

9. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kurtubî (v. 671/1272).

10. *et-Tezkire*, Kurtubî.

11. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır*, Kevâşî (v. 680/1281).

12. *Envârü't-Tenzîl*, Kâdî Beyzâvî (v. 685/1288).

13. *Behcetü'n-Nüfûs* (muhtasar Buhârî şerhi) İbn Ebû Cemre (v. 699/1300).

14. *Medârikü't-Tenzîl*, Ebü'l-Berekât Nesefî (v. 710/1310).

15. *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gırnâtî (v. 741/1340). Mâlikî fakihi ve müfessir.

16. *Şerhu't-Tîbî*, Şerefeddin-i Tîbî (v. 743/1242).

17. *Tefsirü't-Tîbî*, Şerefeddin-i Tîbî.

18. *Tefsîru İbn Arefe*, İbn Arefe et-Tûnisî (v. 803/1401).

19. *el-Cevâhirü'l-Hısân*, Seâlibî (v. 875/1471).

20. *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Celâleddin-i Mahallî (v. 864/1460)- Celâleddin-i Süyûtî (v. 911/1505).

21. *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâhidü'l-Efkâr* (Beyzâvî üzerine hâşiye), Celâleddin-i Süyûtî (v. 911/1505).

22. *el-Bahrü'l-Muhît*, Ebû Hayyân el-Endelüsî (v. 945/1344).

23. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Ebüssuûd (v. 982/1574).

24. *Hâşiyetü'l-Fâsî* (*Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış hâşiye), Abdurrahman b. Muhammed el-Kasrî el-Fâsî (v.1036/1626).

f.b) İbn Acîbe'nin İşârî/Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri Kısmında Kullandığı Kaynaklar

25. *Letâifü'l-İşârât*, Abdülkerim-i Kuşeyrî (v. 465/1072).

26. *Kuşeyrî Risâlesi*, Abdülkerim-i Kuşeyrî.

27. *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*, Abdülkerim-i Kuşeyrî.

28. *Hikem-i Atâiyye*, İbn Atâullah-ı İskenderî (v. 709/1309).

29. *Letâifü'l-Minen*, İbn Atâullah-ı İskenderî.

30. *et-Tenvîr fî Iskâti't-Tedbîr*, İbn Atâullah-ı İskenderî.

31. *Miftâhü'l-Felâh*, İbn Atâullah-ı İskenderî.

32. *el-Mebâhisü'l-Asliyye*, İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî.

33. *Kavâidü't-Tasavvuf*, Ahmed Zerrûk (v. 899/1493).

34. *en-Nasihatü'l-Kâfiye*, Ahmed Zerrûk.

35. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, İmam Gazâlî (v. 505/1111).

36. *Kitâbü'l-Erbaîn*, İmam Gazâlî.

37. *Avârifü'Maârif*, Sühreverdî (v. 632/1234).

38. *Kûtü'l-Kulûb,* Ebû Tâlib-i Mekkî (v. 386/996).

39. *Nevâdirü'l-Usûl,* Hakîm et-Tirmizî (v. 285/898).

40. *Menâzilü's-Sâirîn,* Abdullah el-Herevî (v. 481/1089).

41. *el-Büdûrü'l-Sâfire,* Celâleddin-i Süyûtî (v. 911/1505).

42. *Kitâbü'l-Âkibe fî Zikri'l-Mevt,* Abdülhak İbnü'l-Harrât (v. 582/1186).

43. *Kasîde-i Ayniyye,* Abdülkadir-i Geylânî (v. 561/1165).

44. *Kasîde-i Ayniyye,* Abdülkerim-i Cîlî (v. 832/1428).

45. *Kaside-i Tâiyye,* İbnü'l-Fârız (v. 632/1235).

46. *Divan,* İbnü'l-Fârız.

47. *el-Hamriyyetü'l-Ezeliyye,* Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî (v. 668/1269).

48. *Kasîde-i Bürde,* Bûsîrî (v. 695/1296).

49. *Kasîde-i Hemziyye,* Bûsîrî.

50. *et-Tenbîh (Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye)* İbn Abbad en-Nefezî (v. 792/1390).

f.c) İbn Acîbe'nin Hadisle İlgili Kullandığı Kaynaklar

51. *Sahîh-i Buhârî.* İbn Acîbe, *Sahîh-i Buhârî*'yi hocaları Muhammed el-Cenevî ile İbn Sûde Muhammed et-Tâvüdî'den defalarca okumuş ve icâzet almıştır.

52. *Sahîh-i Müslim.* İbn Acîbe, *Sahîh-i Müslim*'i hocası Abdülkerim b. Kureyş'ten okuyarak icâzet almıştır.

53. *Sünen-i Ebî Davud.*

54. *Sünen-i Tirmizî.*

55. *Sünen-i Nesâî.*

56. *Sünen-i İbn Mâce.*

57. *Muvatta-i Mâlik.*

58. *Müsned-i Ahmed.*

59. *Sünen-i Beyhakî.*

60. *el-Câmiu's-Sagîr,* Süyûtî (v. 911/1505).

61. *et-Tergîb ve Terhîb.* Abdülazim Münzirî (v. 656/1258).

62. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* İbn Hacer (v. 852/1449).

İbn Acîbe'nin, kendisinden zaman zaman hadis ve haberler naklettiği eserlerden biri de Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsiridir. Bu eser, rivayet tesirleri içinde önde gelen bir tefsirdir; ancak İbn Acîbe'nin de belirttiği gibi,[175] içinde ihtiyatla karşılanacak ve ayıklanıp ayrılacak haberler mevcuttur. Bununla birlikte İbn Acîbe, diğer eserlerde pek bulunmayan bazı hadis ve haberleri Sa'lebî'den almıştır. Biz, *el-Bahrü'l-Medîd*'de geçen bütün hadis ve haberlerin kaynaklarını tesbit edip dipnotta göstermeye çalıştık.

f.d) İbn Acîbe'nin Tarih ve Tabakatla İlgili Kullandığı Kaynaklar

63. *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* İbn Hişâm el-Basrî (v. 218/833).

64. *Kitâbü'l-Megâzî,* İbn İshak (v. 151/768) ve Vâkıdî (v. 207/823).

65. *er-Ravzü'l-Ünüf,* Süheylî (v. 581/1185).

66. *Hilyetü'l-Evliyâ,* Ebû Nuaym (v. 430/1038).

f.e) İbn Acîbe'nin Lugat ve Nahivle İlgili Kullandığı Kaynaklar

67. *Meâni'l-Kur'ân,* Ebû Zekeriyya el-Ferrâ (v. 207/822).

68. *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh,* Ebû İshak ez-Zeccâc (v. 311/923).

69. *Elfiyyetü İbn Mâlik,* İbn Mâlik et-Tâî (v. 672/1274).

70. *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân,* İbn Üzeyz Ebû Bekir Muhammed es-Sicistânî (v. 330/941).

71. *el-Kâmûsü'l-Muhît,* Fîrûzâbâdî (v. 817/1415).

72. *Mugni'l-Lebîb,* İbn Hişâm en-Nahvî (v. 761/1360).

İbn Acîbe'nin, tefsirinde bunlardan başka kullandığı eserler de olmuştur.

---

[175] bk. İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr,* s. 121 (Dârü'l-Hâvî 1999).

E) İBN ACÎBE'NİN TEFSİRİNDEKİ METODU

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî [rahimehullah], *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirini, mürşidlerinin tavsiyesi üzere, dirayetle işareti, Kur'an'ın zâhirî manasıyla bâtınî manasını birleştirerek vermek hedefiyle yazmıştır. Hedef bu olunca, takip edilen usul de bu hedefe uygun olmuştur.

İbn Acîbe, tefsirindeki ana hedefini Bakara sûresinin 16. âyetinin tefsirinde şöyle belirtir:

"Bu son âyette, belâgat ve istiare sanatıyla ilgili çok önemli incelikler vardır; onları izah etmek uzun sürer. Hem bizim âlemlerin Rabb'i yüce Allah'ın kelâmından muradımız, bizlere yakînî imanı kazandıracak ilâhî terbiyeyi açıklamaktır (Bunun için tefsir ilminin teknik bilgilerine fazla girmiyoruz)."

Asıl hedef bu olmakla birlikte, tefsirin bir bölümü zâhirî tefsirden oluşunca, zâhirî tefsirin bütün özellikleri tefsire yansımıştır. Şimdi, tefsirde uygulanan genel usulleri ve *el-Bahrü'l-Medîd*'i diğer tefsirlerden ayıran kendisine has durumları özetle zikredeceğiz:

İbn Acîbe, tefsirinde esasları açık bir metot izlemiştir; şöyle ki:

Müfessirimiz tefsirine, her sûrenin indiği yeri ve âyetlerinin sayısını açıklayarak başlar. Varsa âyet sayısındaki ihtilafları, sûrenin önceki sûre ile münasebetini, yine varsa nüzûl sebebini, sûrenin faziletlerini ve genel olarak içeriğini zikreder; sonra âyetlerin tefsirine başlar.

Her âyette olmasa da bazan tefsirini ele aldığı âyetlerdeki garip kelimelerin sözlük anlamlarını ve i'rablarını açıklar. Peşinden de âyetlere, hadislere, selefin rivayetlerine ve önceki müfessirlerin görüşlerine dayanarak âyetin zâhirinden kastedilen manayı açıklar. Sonra, "el-İşâret" başlığı ile tasavvufî işaretlere ve hikmetlere geçer. Bu usulü bütün tefsir boyunca uygular.

Şimdi tefsirin bu temel usullerini biraz açıklayalım.

Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir. İbn Acîbe, âyeti âyetle tefsire öncelik ve önem vermektedir. Bir yerde kısa veya kapalı olan bir âyet, başka bir yerdeki âyetle geniş ve açıkça tefsir ediliyorsa bu, en güzel tefsir olup müfessir onu tercih ve tatbik etmektedir.

Buna bir örnek verelim: Âyet-i kerimede, *"Âdem, Rabb'inden bazı kelimeler öğrendi"* (Bakara 2/37) buyruluyor. İbn Acîbe, bu âyette geçen "kelimeler"den maksadın, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] Bakara sûresinin 198. âyetinde geçen şu duası olduğunu ifade etmektedir:

"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Bize mağfiret etmez ve acımazsan, şüphesiz biz, hüsrana düşenlerden oluruz" (Bakara 2/198). Benzer örnekler çoktur.

Kıraatler. İbn Acîbe, âyetlerin tefsirinde farklı kıraatleri, buna uygun mana değişikliklerini zikretmeye önem vermektedir. Genellikle kıraatin sahibini de belirtir. Bazan da "şöyle okunmuştur" diyerek kıraatin sahibini gizli bırakır. Kimi yerlerde de şâz kıraatleri zikreder.

Sebeb-i Nüzûl. İbn Acîbe'nin tefsirindeki önemli özelliklerden biri de âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak üzere iniş sebeplerine yer verilmiş olmasıdır.

Sünnet ve selefe ait haberler. Sünnet, İbn Acîbe'nin tefsirde dayandığı temel unsurlardan biridir. Sünnet, İbn Acîbe için Kur'an tefsirinde vazgeçilmez ikinci kaynaktır; ancak sünneti kullanma şekilleri ve tercihleri farklıdır.

Mesela Hz. İsmail [aleyhisselâm], Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] amcası olduğu halde Bakara sûresinin 133. âyetinde dedelerinden sayılmaktadır. İbn Acîbe bu âyetin tefsirinde, *"Kişinin amcası, babasının yerindedir"*[176] hadisini delil olarak zikrederek, âyette geçen ifadenin mecaz manada doğru olduğunu teyit eder. Allah Resûlü, amcası Abbas [radıyallahu anh] için de, *"Babalarımın bâkiyesi"*[177] demektedir.

İbn Acîbe, tefsirinde sahabe ve tâbiînin söz ve nakillerini bolca kullanmıştır. Bir âyet veya kelime hakkında birden fazla rivayet varsa, bir kısmını tercih edip diğerini eleştirmeden hepsini zikretmektedir. Bununla, ilgili âyetin veya kelimenin birçok manaya geldiğine işaret etmektedir.

---

[176] Müslim, Zekât, 11; Ebû Davud, Zekât, 22; Tirmizî, Menâkıb, 28.

[177] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/296.

İbn Acîbe'nin tefsirinde hadisleri nakil ve değerlendirmedeki usulü şu şekillerde seyretmektedir:

İbn Acîbe, tefsirinde bazan hadislerin kaynaklarını zikreder; mesela, "Buhârî'de, Müslim'de, Tirmizî'de zikredildiği gibi" der. Çoğu defa bunu gerekli görmeyip kaynak göstermeden hadisi zikretmekle yetinir.

Kelâmın akışı içinde, hadis olduğunu beyan etmeksizin kullandığı yani mana olarak naklettiği hadisler vardır.

Bazan verdiği hadis için, "Sahihte sabittir" veya, "Bu manada bir hadis vardır" diyerek yetinir.

Bazan hadis hakkında, "sahihtir" veya "zayıftır" veya, "Bu söz, hadis değildir" şeklinde değerlendirmeler yapar.

Bazan kelâm-ı kibar olup hadis diye meşhur olan sözlerin kime ait olduğunu zikrederek aslını söyler. "Kim nefsini tanırsa Rabb'ini tanır" sözünün, velilerden Yahya b. Muâz'a ait olduğunu belirtmesi gibi. Bazan hadis hakkında Nevevî, Süyûtî, Zerkeşî, İbn Hacer, Münzirî, Irâkî, Ali el-Kârî gibi âlimlerin değerlendirmelerini zikreder.

İbn Acîbe, bazı hadisler hakkında da, kendisinden hadis icâzeti aldığı üstadı Muhammed Cenevî'nin hadis hakkındaki değerlendirmesini zikreder.

İbn Acîbe'nin hadis konusunda dikkatimizi çeken bir yönü de, zâhirî tefsir kısmında kendilerinden sıkça nakillerde bulunduğu Beyzâvî ve Ebüssuûd'un, hemen her sûrenin sonunda zikrettikleri, o sûrenin faziletiyle ilgili tartışmalı ve uydurma hadisleri hiç nakletmemesidir.

İbne Acîbe, faziletlerle ilgili konularda zayıf hadisleri kullanmakta bir beis görmez ve bazan bu tür nakillerde bulunur. Ancak, sıhhatinde tereddüt ettiği haber ve rivayetleri, "Denilmiştir ki ... ", "Eserde geçer ki ..." şeklinde zikreder.

İsrâiliyat. İbn Acîbe, tefsirinde bazan İsrâiliyat'a yani Ehl-i kitap yoluyla gelen geçmişteki haberlere yer verir; Hârût-Mârût kıssasında yaptığı gibi. Müellif, bu tür haberleri önceki müfessirlerden güç ve destek alarak nakletmektedir. Ancak bu tür nakilleri, onlara nisbetle daha az kullanır.

İbn Acîbe, bazan, bir konuda Ehl-i kitap'tan gelen rivayetleri verip onları ciddi olarak tenkit eder, gelen haberi akîde ölçülerine göre değerlendirir, doğru olan haberi veya görüşü ortaya koyar; A'râf sûresinin 189-190. âyetlerinin tefsirinde Hz. Âdem'in ve Hz. Havva'nın çocukları yüzünden şirke düştüğünü söyleyen Ehl-i kitap kaynaklı haberleri tenkite tâbi tuttuğu gibi.

İbn Acîbe, Ehl-i kitap'tan gelen haberleri verirken, çok defa "rivayet olundu ki ...", "denildi ki ..." şeklinde lafızlar kullanır ki bununla haberin zayıflığını ve sıhhatten uzaklığını hissettirir. Bu tür haberleri hiç kullanmasaydı belki daha iyi olurdu; fakat *el-Bahrü'l-Medîd*'de bu tür rivayetler çok değildir.

Lugat ve Nahiv. Müfessir, i'raba önem vermektedir. Âyet farklı i'rablar ihtiva ediyorsa bu farklılığın getirdiği anlam değişiklikleriyle birlikte bunları beyan eder. Çoğu kez nahiv meselelerine girer ve bunlarla ilgili açıklamalar yapar. Bu tür açıklamaları ağırlıkla Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerine tâbi olarak yapar.

Müellif, tefsirinde şiir metinlerini verirken genellikle şiir sahibinin ismini zikretmez.

İbn Acîbe, zâhirî tefsir bölümünde Beyzâvî ve Ebüssuûd gibi, belâgata önem veren iki büyük tefsiri esas aldığı için, tefsirinde belâgatın her örneğine yer vermiştir. Kendisinin de bu alanda ayrı bir ihtisas, zevk ve tecrübesi vardır.

Fıkıh. İbn Acîbe, tefsirinde ahkâm âyetleri geldiğinde fıkıh hükümlerine özetle yer vermekte, delil ve detaya fazla girmemekte, o konuda varılan fıkhî sonuçları zikretmekle yetinmektedir. Kendisi Mâlikî olup özellikle o mezhebin fıkhında icâzeti ve derin bir ilmi olmakla birlikte, tefsirin ana hedefi fıkhî meseleleri detaylıca vermek olmadığı için, ilgili âyetlerin tefsirinde özet bilgiyle yetinip detayı fıkıh kitaplarına havale etmektedir.

İbn Acîbe fıkıh hükümlerini beyan ederken sadece Mâlikî mezhebinin görüşlerini değil, çoğu kez diğer mezheplerin görüşlerini de zikreder. Bazan da İmam Mâlik'in görüşleriyle yetinip diğer mezheplerin ictihadlarını zikretmez. Biz, müfessir tarafından zikredilmediği zaman, Hanefîler'in ve bazan Şâfiîler'in görüşünü dipnotta ayrıca zikrettik.

İşârî / Tasavvufî Tefsir. İbn Acîbe'nin tefsirini orijinal yapan özelliği, bütün Kur'an âyetlerinin zâhirî tefsiri yanında, tasavvufî işaretlerini de yapmış olmasıdır. Müfessir, her iki tefsirde de söz sahibi olarak güzel nakil, değerlendirme ve açıklamalar yapmaktadır.

İbn Acîbe el-Hasenî, İmam Süyûtî'nin, *el-Câmiu's-Sagîr* adlı eserinde zikrettiği, *"Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri, bir bâtını vardır. Her harfin (âyetin) bir haddi, her haddin bir matlaı vardır"*[178] hadisini şerhederken demiştir ki:

"Her âyetin bir sınırı vardır ki onu zâhir ilim ehli anlar; ondan ancak bâtın ehlinin (âriflerin) anlayacağı gizli sırlar ve işaretler vardır ki biz, *el-Bahrü'l-Medîd* isimli tefsirimizde başından sonuna kadar bu iki yolu (zâhirî manayı ifadeyle gizli işaretleri tesbit usulünü) takip ettik."[179]

İbn Acîbe tefsirindeki muradını, "Muradımız, âlemlerin Rabb'inin kelâmıyla yakînî terbiyeyi elde etmektir" şeklinde açıklar. İşaretlerinde seyrü sülûk âdâbından, ahlâktan, makamlardan, bunların meyvelerinden uzunca bahseder. Bu esnada, nefsini tezkiye, ruhunu tasfiye, kalbini Hak Teâlâ'nın nurlarıyla ihya etmek isteyenlerin tâbi olabileceği, kâmil bir İslâmî-tasavvufî terbiye metodunu bize verir.

İbn Acîbe Kur'an'da vârid olan bazı hitapların belli bir gruba mahsus olmadığını, bu âyetlerdeki hitabın hâlâ geçerliliğini sürdürdüğünü, her asrın ve zamanın insanına yönelik olduğunu düşünmektedir. Bu hususu şöyle açıklamaktadır:

---

[178] Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727. Hadisin geniş tahrici yukarıda geçti.

[179] bk. Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 2/270 (İbn Acîbe, *Hâşiye alâ Câmii's-Sagîr*, 2/411. thk. Ali İsmail Temmâm). İbn Acîbe, bu *Hâşiye*'yi, *el-Bahrü'l-Medîd*'den sonra, vefatından iki ay önce hicrî 1224 yılında tamamlamıştır.

"İlâhî hitap bir gruba yönelmiş olsa da mana ehli bunu umuma hamleder. Çünkü bir melik başkalarının huzurunda belli bir grubu azarladığı zaman, bu aslında duyan herkese yönelik bir uyarı anlamını da taşır."

İbn Acîbe, sûfî bir mürşid olması itibariyle, herkesi ihsan makamına davet etmektedir. Bu konuda der ki: "Bilesin ki işaret ehlinin tefsirdeki temel kaidesi şudur: Kur'an'da geçen her uyarı ve kınama, iman yolunu terkeden, bu yolun ehlini inkâr eden kişiye yönelik olduğu kadar, ihsan makamına giden yolu terkeden ve o yolun ehlini inkâr eden kişilere de yöneliktir."

İbn Acîbe [rahimehullah], tefsirinin işârî/tasavvufî işaretler bölümünde nazım ve nesir olarak çok kıymetli bilgiler sunmaktadır. Müellif bu bölümde, tasavvuf büyüklerinden Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî, Kuşeyrî gibi ilk dönem sûfîlerin yanında, özellikle kendisinin de bağlı bulunduğu Şâzelî terbiye yolunun pîrlerinden Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, Ebü'l-Abbas-ı Mürsî, İbn Atâullah-ı İskenderî, Ahmed ez-Zerrûk, Mevlây el-Arabî Derkâvî, Muhammed Bûzîdî gibi sâdât-ı kirâmın sözlerinden güzel alıntılar yapmaktadır.

İbn Acîbe, bu bölümde ayrıca İbnü'l-Fârız, Abdülkerim-i Cîlî, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî gibi zatların şiirlerinden, İbn Atâullah-ı İskenderî gibi zatların hikmetlerinden çokça zikreder. Birçok yerde de Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinden alıntılar yapar. Bu alıntılar bazan zâhirî tefsir kısmında olmaktadır. *Letâifü'l-İşârât*'tan yapılan alıntılar, tefsirin son yarısında daha fazla göze çarpmaktadır. Bu şekilde *el-Bahrü'l-Medîd*, okuyucuyu bir diğer tasavvufî tefsirin güzel açıklama ve incelikleriyle buluşturmaktadır.

İbn Acîbe, tefsirinin tasavvufî işaretler kısmında ayrıca Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*'undan, Gazâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*'inden, İbn Abbâd'ın *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye*'sinden nakiller yapmaktadır. Bu bölümde yer yer alıntı yapılan bir diğer tasavvuf klasiği de İmam Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eseridir. Bu bölümde çok az da olsa Şîrâzî'nin *Arâisü'l-Beyân* adlı eserinden de alıntılar yapılmıştır.

İbn Acîbe, ilk dönem işârî tefsirlerden isim vermeden alıntı yapmaktadır. Bu alıntıların çoğu Nesefî'dendir. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* isimli eserinde yer yer ilk dönem sûfîlerinden yorumlar nakletmektedir. Bu nakiller daha çok Sülemî'nin (v. 412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr* isimli eserinde geçmektedir, fakat Nesefî nakillerinde herhangi bir eser ismi vermemektedir. İbn Acîbe ve Nesefî'nin nakillerini Sülemî'de geçen açıklamalarla karşılaştırdığımızda her ikisinin kaynağının *Hakâiku't-Tefsîr* olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Acîbe, işârî tefsir bölümünde bazan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (v. 638/1240) görüşlerini nakletmekte, fakat herhangi bir eserinin ismini vermemektedir.

Zâhirî tefsir yanında işârî tefsir kısmındaki açıklama ve nakilleriyle *el-Bahrü'l-Medîd*, tasavvufî düşünceye ait ilim, hikmet, edep, usul ve kültürle doludur.

el-Bahrü'l-Medîd'i Diğerlerinden Ayıran Önemli Yönler

el-Bahrü'l-Medîd'i diğer tefsirlerden ayıran önemli özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

1. *el-Bahrü'l-Medîd*, zâhirî ve tasavvufî işaretlerin şartlarına dikkat ederek Kur'an'ı baştan sona tefsir eden en başarılı bir tefsirdir. Bilinen ve elde mevcut tasavvufî tefsirlerin çoğu, sadece Kur'an'ın işârî/tasavvufî işaretlerini yapmakta, zâhirî tefsiri diğer tefsirlere bırakmaktadır. Bu durumda, onları okuyan bir kimse, Kur'an âyetlerinin iniş sebeplerini, zâhirî muradını ve hükümlerini bilmiyorsa birkaç yönden sıkıntıya düşmektedir. Şöyle ki:

Sadece tasavvufî işaretleri okuyan bir kimse, ya tek mananın bu olduğunu zannetmekte, ya yapılan işârî tefsirle âyetin zâhirindeki irtibat yönünü bulamamakta ya da yapılan tasavvufî işaretleri anlamamaktadır. Bu durumda o kimse, yüce Kur'an'ın anlaşılması çok güç bir kitap olduğu vehmine kapılmaktadır. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*'de zâhirî tefsiri usulünce ve yeterince verdikten sonra işârî/tasavvufî tefsire geçtiği için, bu sorunlar büyük ölçüde giderilmiştir.

2. *el-Bahrü'l-Medîd,* iki asır öncesinde yani ilk tefsir kitaplarından çok sonra yazıldığı için, o güne kadar ortaya konan ilmî birikimden istifade etmekte, ayrıca İslâm âleminde yaşanan çeşitli sorunları dile getirmede ve özellikle tasavvuf çevresiyle ilgili problemleri çözmede önde gitmektedir. Müfessirimiz, ilmî hizmetler yanında, irşad işiyle de meşgul olduğu için, insanların iman, amel ve edep noktasında yaşadıkları sorunları yakînen bilmekte ve onlara mütehassıs, şefkatli bir doktor yaklaşımıyla çözümler sunmaktadır.

3. *el-Bahrü'l-Medîd*'de açıklamalar ne uzun ne de çok kısadır; âyetin zâhirindeki ilâhî murat yeterince açıklanmakta, detaylara fazla girilmemekte, ele aldığı konu, okuyucuyu usandırmadan sunulmaktadır. "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" bölümünde ise manevi terbiye yoluna ait en az bir edep, bir ilim veya bir hal zikredilmekte, bazan âyetle irtibatına göre tasavvufun ana konuları detaylı olarak açıklanmaktadır.

4. *el-Bahrü'l-Medîd,* avam havas herkese hitap etmektedir. Seyyid Ahmed İbn Acîbe [rahimehullah], aynı zamanda kâmil bir mürşid olduğu için, "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" kısmında, avam-havas, mürid-mürşid, cahil-âlim herkesi muhatap almış ve duruma göre her gruba ait bir uyarıda bulunmuş, bir edep zikretmiş, bir tavsiyede bulunmuş veya bir sorunu dile getirip çözüm söylemiştir.

5. *el-Bahrü'l-Medîd*'de, âyetlerin işârî/tasavvufî işaretleri, zâhirî tefsirle oldukça uyum içinde, dinî ve aklî ölçülere uygun ve mümkün olduğu kadar anlaşılır bir dille verilmiştir. Ancak, zâhirî tefsir kısmında bazan Kur'an'ın icâz yönü ve edebî sanatlar işlenirken tefsirin dili ağırlaşıp ehli olmayanlar için anlaşılması zor olduğu gibi, tasavvufî işaretler kısmında da ancak seyrü sülûk ehlinin yaşayarak elde ettiği manevi makamlar, yüksek haller ve ince edepler anlatılırken okuyucu anlamakta zorlanabilir. Bu durumda, hemen inkâr ve itiraza gitmeden veya kabul için kendini zorlamadan, o kısımları geçmeli, anladığı kısımlarla yetinmelidir. Yüksek manevi hallerin veya sırlı sözlerin herkes tarafından aynı seviyede anlaşılması gerekmez.

Şunu da göz önünde bulundurmalıyız: Günümüz insanı, Kur'an'dan ve onun davet ettiği yüksek hallerden ve ince ilimlerden o kadar uzakta kaldı ki değil onun işaretlerini, açık ifadelerini bile anlamakta zorlanmaktadır. Dinimizin sadece anlatmakla anlaşılmayan, ancak yaşanmakla öğrenilecek yönleri de vardır; âriflerin manevi terbiye ve seyrü sülûk sırasında ulaştığı yüksek haller ve makamlar da bu kısma girmektedir.

İbn Acîbe (rahimehullah), işaret ilminin çok geniş ve kapalı olduğunu, kendisinin bu konuda oldukça seçici davrandığını, Yusuf sûresinin 80-83. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde şöyle ifade eder:

"Kitabının sırlarını ve hikmetlerini en iyi Allah Teâlâ bilir; işaret ilmi, bu tür açıklamaları ve daha fazlasını kabul eder. Onları tenkitten sakın. Bu alanda, bundan daha ince ve garip olan açıklamalar yapılmıştır."

6. *el-Bahrü'l-Medîd*, ilimle ameli birleştirerek müslümanların sorunlarına çözüm üreten bir tefsirdir. Onda, Kur'an'ın, tasavvuf neşesi ile nasıl anlaşılacağı ve yaşanacağı genişçe anlatılmaktadır. İbn Acîbe el-Hasenî, Kur'an ve Sünnet'in hakikatiyle yaşanması için kâmil bir mürşid terbiyesini gerekli görmekte ve âyetlerin tasavvufî işaretlerinde buna sıkça vurgu yapmaktadır.

İbn Acîbe, dinin kâmil bir mürşid rehberliğinde cemaat halinde tam olarak yaşanacağını söylemekte ve bunun için âyetleri günümüz insanına uygularken, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) yerine, onun vârisi olan insan-ı kâmili, sahâbe-i kirâmın yerine, bu vârise tâbi olan müridleri, münafıkların yerine, mürşide dünya menfaati için intisap edenlerle avam halk içindeki münafıkları, kâfirlerin yerine de maneviyat yolunu inkâr edenleri koyarak hepsinin haline uygun açıklama ve uyarılar yapmaktadır.

İbn Acîbe, Kur'an'da bahsedilen şahıs, kavim ve milletlerin halinden günümüz insanlarına ait sonuçlar çıkarır. Hazret, inkârcıları iki gruba ayırır: Biri, âyetleri inkâr eden, diğeri ise maneviyat yolunu ve velilerin hallerini inkâr eden grup. Bunların sonlarını şöyle özetler:

"İnkâr üzere ölen kâfir, ebedî cehennemde kalır. Hakikat ilmini ve maneviyat yolunu inkâr eden mümin de Allah'tan kopma ve kalbinin perdelenme ateşi içinde manevi azap çeker. Bu kimse, âlim de olsa, ahirette avam halk mertebesinde kalır, âriflerin derecelerine ulaşamaz ve bu hale çok pişman olur."

7. İbn Acîbe, olayları ve durumları zâhirî ve bâtınî olarak iki yönlü izah eder. Mesela hicret, maddi ve manevi olarak ikiye ayrılır. Maddi hicret, vatanından ayrılmak, manevi hicret ise günahlardan uzaklaşmaktır. Nimet maddi ve manevi olarak iki kısımdır; maddi nimet, mal, mülk, evlat gibi şeylerdir; manevi nimeti ise ilim, marifet, nur, feyiz, güzel haller ve yüksek makamlar gibi şeylerdir. Diğerleri de bunun gibidir.

İbn Acîbe, müminleri avam, havas ve havassü'l-havas olarak üç gruba ayırır ve onları şöyle tarif eder:

Avam, kendisini terbiye edecek kâmil bir şeyhi olmayan kimsedir.

Havas, bir terbiye şeyhinin sohbetine giren fakat tecrit makamına (kalbi mâsivadan sıyırıp tamamen Allah'a bağlanma haline) ulaşmayan kimsedir.

Havassü'l-havas, bir terbiye şeyhine tâbi olarak zâhiren ve bâtınen tam bir tecrit haline ulaşan, iç âlemini mamur eden, tevhid denizine dalan ve tevhidin sırlarını tadan kimsedir.

İbn Acîbe âyetlerde zikredilen ahlâk ve sıfatları bu üç gruba göre tarif eder. Mesela tövbeyi, avamın tövbesi, havassın tövbesi ve havassü'l-havassın tövbesi olarak açıklar. Murakabe, muhasebe, zikir, şükür, korku gibi makamları da aynı usulde açıklar.

Üç Çeşit Tefsir Bir Arada!

Yukarıda özetle tefsir usulünü tanıttığımız İbn Acîbe el-Hasenî'nin (rahimehullah), *el-Bahrü'l-Medîd* adlı tefsiri, gerçekten sahasında çok orijinal ve kendisine has bir tefsirdir. Bu tefsir, rivayet-dirayet ve işaret tefsirlerini birleştirerek özetle hepsinin örneklerini sunmaktadır. İşte bir örnek:

Allah Teâlâ, Hac sûresinin 52. âyetinde şöyle buyurmuştur:

"Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın; ancak Allah, şeytanın attığı şeyi ortadan kaldırır; sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır (onları şeytanın attığı şeyden korur). Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir."

İbn Acîbe [rahimehullah] bu âyeti şöyle tefsir etmiştir:

Allah kendilerinden razı olsun, Abdullah b. Abbas ve onun dışındaki ilk müfessirler demişledir ki:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin kendisinden uzaklaşıp yüz çevirdiğini görünce, bu durum kendisine çok ağır geldi ve Allah Teâlâ'nın, kendisiyle kavminin arasını yaklaştıracak bir şey göndermesini arzuladı. Resûlullah, bir gün müşriklerden bir toplulukla birlikte oturuyordu. O sırada, Necm sûresi indi. Allah Resûlü, onlara Necm sûresini okudu. *'Gördünüz mü Lât'ı ve Uzzâ'yı ve bir de diğer üçüncü put Menât'ı'* (Necm 53/19-20) âyetlerine gelince, şeytan onun dilinden, "Onlar ulu ak kuğulardır (ak kuğular gibi cezbedicidir); şefaatleri umulur' manasına gelen, 'Tilke'l-Garâniku'l-ûlâ ve inne şefâatehüm letürcâ' sözünü attı."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Evet, şeytan böyle bir sözü attı, fakat onu sadece müşriklerin kulağına attı; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], böyle bir sözü asla söylemedi. Rivayet şöyle devam ediyor:

"Müşrikler, putlarını öven bu sözü işittiklerinde çok sevindiler. Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sûrenin sonunda geçen secde âyetinden dolayı secde yaptı, müşrikler de secde yaptılar; ancak Velîd b. Mugîre secdeye varmadı, yerden bir avuç toprak alarak ona secde etti. Bu olay üzerine Kureyş,

'Muhammed bizim ilâhlarımızı övdü; gerçekten biz yakînen bildik ki Allah diriltir ve öldürür, yaratır ve rızık verir; bizim bu ilâhlarımız ise Allah katında bize şefaat eder. Muhammed onları böyle över ve kendilerinin bu işte bir payı olduğunu söylerse biz onunla beraberiz' dediler. Ertesi gün Cibrîl [aleyhisselâm] geldi ve,

'Ey Muhammed, sen ne yaptın? Benim sana getirmediğim bir şeyi insanlara okudun!' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çok üzüldü, peşinden kendisini teselli için bu âyet indi."[180]

---

[180] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/245 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/306 (Beyrut 2004); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/292-293 (Beyrut 2002); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/65-69.

Cenâb-ı Hak, inen âyette buyurdu ki: *"Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın."*

Âyette, "resûl" ve "nebî" ayrı zikredilmiştir.

Bir tarife göre resûl, kendisine yeni bir din vahyedilen ve onu tebliğ etmesi emredilen kimsedir; nebî ise kendisine vahyedilen ancak tebliğ emredilmeyen kimsedir. Buna göre resûl, başkalarıyla mükelleftir, nebî ise yapılan vahiy kendisine has olan kimsedir.[181]

Yahut resûl, yeni bir dinle gönderilen peygamberdir; nebî ise önceki dini tebliğ ve talim etmekle görevli peygamberdir. Bunun için Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinin âlimlerini nebîlere benzetmiştir (Onlar da Hz. Peygamber'in getirdiği dini tebliğ ve talim görevini yapmaktadır). Buna göre, nebî, resûlden daha umumi bir mana içermektedir.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], nebîlerin sayısı sorulunca, *"Yüz yirmi dört bin"* olduğunu söylemiştir. Resûllerin sayısı sorulunca ise, *"Üç yüz on üç"* olduğunu ve hepsinin büyük bir çoğunluk oluşturduğunu belirtmiştir.[182]

Peygamber, bir şeyi temenni ettiği zaman, yani kavminin hidayeti ve onların kendisine yaklaşmaları gibi içinden bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan, onun arzusunun geçekleştiğini gösteren bir şeyi onun istediği şeye atar; müşriklerin kulaklarına, onları Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaştıracak bir sözü atması gibi. Sonra Allah, şeytanın attığı bu şeyi kaldırıp giderir.

Âyetteki "bir şeyi arzulamak" manasını verdiğimiz "temennâ" kelimesinin, "okumak" anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Peygamber, vahyi okurken, şeytan onun içine bir şey atmak ister. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Necm sûresini okurken, *"Gördünüz mü o gerideki üçüncü put olan Menât'ı"* (Necm 53/20) âyetinden sonra, şeytanın müşriklerin kulağına, "Onlar ulu ak kuğulardır; şefaatleri umulur" sözünü atması gibi. Bu, yukarıda geçti.

---

[181] Bu tarif, açık ve yeterli değildir. Nebî de Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Gönderilmiş olması, tebliğ yapmasını gerektirir; ancak bu tebliğ yeni bir din için olmayabilir. Müfessir İbn Acîbe'nin [rahimehullah] zikrettiği bir sonraki tarif, daha açık ve tercihe şayandır (Mütercim).

[182] Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/266. Aynı konuda az değişik bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/262; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7545; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/210.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Kur'an okurken, her âyetin bitiminde ara verip bir müddet dururdu. İşte şeytan o arada bazı sözleri ortaya attı. Kur'an hakkında bir bilgisi olmayanlar, onu Resûlullah'a ait bir söz zannettiler; böylece bu durum bazıları için bir fitne oldu."[183]

İbnü'l-Bennâ demiştir ki: "Temenninin bir manası da, anlaşılması istenen bir şeyi okumaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], âyetleri okuyor ve onların manasının anlaşılmasını istiyordu; şeytan ise dinleyenlerin anlayışına, murat edilen mananın dışında bir şeyler atıyordu.

Müfessir Zemahşerî'nin, "Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], yanılarak hata ile, 'Tilke'l-Garâniku'l-ûlâ ve inne şefâatehüm letürcâ=O putlar, ulu kuğulardır; hiç şüphesiz onların şefaatleri umulur' sözünü söyledi" demesi, bâtıldır, çünkü yüce Allah,

"O peygamber, hevâsından söylemez, onun söylediği kendisine vahyedilenden başka bir şey değildir" (Necm 53/3-4) buyurmaktadır. Demek ki Resûlullah, vahyin tebliğinde yanılma ve hatadan korunmuştur."[184]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu sözleri, ne hata ile ne de bilerek söylemiştir; ancak Allah Resûlü'nün, müşriklerin kendisine yakınlaşmaları konusundaki temennisi hâsıl olsun diye, bu sözler kâfirlerin kulağına atılmıştır. Orada hazır bulunan müslümanların ondan hiçbir şey işitmemeleri de bunu göstermektedir.

Durum böyle olunca, şunu bil ki müfessirlerden ve siyer âlimlerinden geçmiş salihlerin, âyetin iniş sebebiyle ilgili naklettikleri kıssa sahihtir, fakat onun ince bir tetkike ve murada yakın bir yoruma ihtiyacı vardır. Onu hemen inkâra gitmek ve âlimlerin sözlerini reddetmek güzel değildir. Hem onlar, sözlerine itibar edilecek adalet sahibi kimselerdir.

---

[183] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/224-225.

[184] Bu olayla ilgili geniş ve güzel bir değerlendirme için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/368-369 (Beyrut 2000).

Özellikle bir haber, bu ümmetin büyük âlimi İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelmişse, onu değerlendirirken daha hassas olmalıdır.

Böyle bir durumda, akıllı kimseye, nakledilen haberle aklî ölçülerin arasını bulması gerekli olur. Bu mümkün olmadığında, eğer nakledilen şeyin sahih olduğu sabitse onu öne alır; aklın onu anlamakta âciz kaldığına hükmeder. Allah kendilerinden razı olsun, tetkik ehli sûfîlerin görüşü budur.

Araya sözün atılma olayının şeytana nisbet edilmesi, Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edep ve olayı dinin zâhirî ölçülerine göre ifade etmektir; çünkü geçekte, Allah Teâlâ'dan başka hakiki fâil (iş yapan) yoktur."

İbn Acîbe [rahimehullah], bu âyetin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Cenâb-ı Hak tarafından bir söz söylendiği (Kur'an okunduğu) zaman, dinleyenlerin her biri, onu kendi makamına (haline ve niyetine) göre işitir ve âyetleri kendi görüşünü takviye için kullanır.

Bâtıl ehli, âyetleri, bâtıl hallerine göre dinler; onları kendi bâtıl düşüncelerini takviye edecek şekilde yorumlayıp kullanırlar.

Hak ehli, Allah'ın sözünü, hakka layık şekilde dinler ve onlarla hak yolda ilerler.

İman ehli, Allah'ın sözünü, imanlarını takviye edecek ve yakînlerini artıracak şekilde dinlerler.

Hakk'a vâsıl olmuş ârifler ise Allah'ın sözünü, makamlarına uygun şekilde dinler ve onunla manen terakki ederler. Bu şekilde herkes, Allah'ın sözünü kendi haline ve makamına göre işitip ondan istifade eder. İnsanların sözlerini dinleme ve anlamada da durum böyledir.

Velilerin meclisine gelen herkes, onların sözlerini niyet ve haline göre işitir. Kim, velileri ölçüp imtihan etmek için gelirse, ancak kendisini onlardan uzaklaştıran şeyleri işitir. Kim, onları tasdik ederek ve kendilerine saygı göstererek gelirse, onlardan ancak kendisini kemalata ve nurlara yaklaştıracak şeyleri işitir ve görür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[185]

---

[185] İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*, 4/425-427.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM
ve
İSTİÂZE

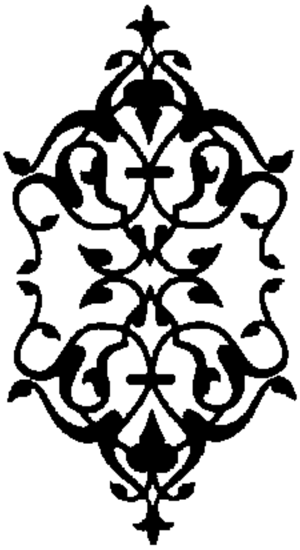

KUR'ÂN-I KERÎM NEDİR?

Kur'ân-ı Kerîm, âlemlerin Rabb'i Rahmân ve Rahîm olan Allah Teâlâ'nın kelâmı ve insanlık âlemine en büyük ikramıdır.

Kur'ân-ı Kerîm, kâinatın sahibi tarafından kâinatın efendisi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) indirilmiş baştan sona nur, ilim, hikmet, hüküm, şifa ve safa dolu mübarek bir kitaptır. Yüce Allah'ın mümin kullarına en tatlı hitabı, en bereketli selâmı, en kutlu kelâmı, en ağır ahdi ve en şerefli emanetidir.

Kur'ân-ı Kerîm, sözlerin en hayırlısıdır. İnsanların en hayırlısına indirilmiştir. Ümmetlerin en hayırlısına gönderilmiştir. En doğru hükümleri içermektedir. En tatlı hitapları etmektedir. En güzel müjdeleri vermektedir. En ilginç haberleri bildirmektedir. En güvenilir rehberdir. En sağlam ölçüdür. En adaletli hâkimdir. Manevi hastalıklara en tesirli ilaçtır. Ruhlara ve kalplere en güzel şifadır. En özlü duadır. En faziletli zikirdir.

Kur'ân-ı Kerîm, bütün insanlığa gönderilmiş son ilâhî kitaptır. Kendisinden önceki bütün hak kitapları tahrif edilmemiş haliyle tasdik ve aynı zamanda onları kontrol eder. Onlardan misaller verir. Hepsinin ortak hükmünü ve hedefini hatırlatır. Yeni hükümler içerir. Son din İslâm'ın iman, ibadet, hukuk ve ahlâk esaslarını öğretir.

Yüce Allah kitabını şöyle tanıtır:

"Bu Kur'an, insanlar için apaçık delillerdir, yakînen inanan toplum için ise hidayet ve rahmettir" (Câsiye 45/20).

"Bu Kur'an, bütün insanlığa bir açıklamadır; takva sahipleri için ise bir hidayet ve öğüttür" (Âl-i İmrân 3/138).

Bizlere bu Kur'an'ı okumak emredildiği gibi, onu anlamaya çalışmak da emredilmiştir. Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'ı okuyunuz ve onun gizli manalarını araştırınız."[186]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], şerefli kalbine indirilen bu nurlu kitabı şöyle tanıtmıştır:

"Dikkat edin, önünüze birçok fitne çıkacaktır; onlardan kurtulmak için tek çare Kur'an'dır. Onda, sizden öncekilerin halleri, sizden sonrakilerin haberleri mevcuttur.

Aranızda çıkacak müşküllerin hükmü ondadır. O, adaletle hüküm verip meseleyi çözer, bitirir.

Kur'an, bir oyun ve eğlence değildir. Onun hükmünü terkeden zalimin Allah belini kırar. Onun dışında doğru yolu arayanı Allah saptırır.

Kur'an, Allah'ın kopmayan sağlam ipidir.

Kur'an, en güzel bir zikir ve öğüt kitabıdır. O, dosdoğru bir yoldur. Onu insanların hevâsı eğriltemez. Diller onu okumakla eskitemez. Âlimler ona doyup ilim ve hikmetlerini bitiremez. O, çok okumaktan dolayı eskimez; tadını ve değerini yitirmez. Onun incelikleri bitmez. O herkesi doğru yola ulaştırır. Onunla konuşan doğru söyler. Onunla amel eden sevap alır. Onunla hüküm veren âdil olur. Ona çağıran doğru yola çağırmış olur."[187]

---

[186] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6560; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/150; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/163; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/ 529.

[187] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 14; ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 1/91; Dârimî, *Sünen*, nr. 3334, 3335; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 367.

Sahabeden Hz. Huzeyfe (radıyallahu anh) anlatıyor:

"Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), kendisinden sonra doğacak birtakım ihtilaf ve gruplaşmaları haber verdiğinde, ben,

"Yâ Resûlallah! O zamana yetişirsem bana ne yapmamı emredersiniz?" dedim. Şöyle buyurdu:

"Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin; bu seni onlardan kurtarır." Ben aynı soruyu tekrar sordum. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) yine,

"Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin; o seni ihtilaf ve fitnelerden kurtarır" buyurdu. Ben tekrar aynı soruyu dile getirdim. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) tekrar,

"Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin. Kurtuluş Kur'an'dadır" [188] buyurdu.

İbn Mesud (radıyallahu anh) şöyle demiştir: "Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilmini elde etmek istiyorsa Kur'ân-ı Kerîm'e sarılsın."[189]

Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'in bazı temel özelliklerini hatırlatalım.

Kur'ân-ı Kerîm Allah Kelâmıdır

Kur'ân-ı Kerîm'in içinde bir kelime olsun insan sözü mevcut değildir. Onu getiren meleğin ve tebliğ eden peygamberin bir katkısı, eklemesi, çıkarması, değiştirmesi, müdahalesi olmamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm Arapça olarak indirilmiştir. Bizlere hem sözlü hem yazılı şekilde, tevâtür yoluyla, tam bir emniyet içinde nakledilmiştir. O, nesilden nesile hiçbir değişikliğe uğramadan, ilk indiği şekilde sonraki insanlara intikal etmiş tek kitaptır. Bu intikal bir kişi veya birkaç kişi tarafından değil, büyük kitleler tarafından yapılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'i vahiy meleği Cebrâil aleyhisselâm, son peygamber Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem), yirmi üç senede, parça

---

[188] Ebû Davud, Fiten, 1; İbn Mâce, Fiten, 13.

[189] Kur'an okumanın fazilet ve edebi konusunda geniş bilgi için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 16 ve 17. bölümler (İstanbul: Semerkand, 2003).

parça getirmiştir. Önce birçok insan tarafından ezberlenmiş, bizzat Hz. Peygamber'in kontrolünde deri, kemik, ağaç gibi değişik yazı maddelerine yazılmıştır. Bu yazılar Resûlullah'ın vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] tarafından toplatılıp kitap haline getirilmiştir. Bugün elimizde bulunan Kur'an, Hz. Ebû Bekir'in kitap haline getirdiği Kur'an'ın aynısıdır.

Kur'ân-ı Kerîm En Son İlâhî Kitaptır

Kur'ân-ı Kerîm önceki kitapların hükmünü kaldırmıştır. Onların içindeki hiç değişmeyen tevhid ve iman esaslarıyla, insanlığa lazım olan gerçekleri tekrar hatırlatmıştır. Ondan sonra hiç kimseye ilâhî bir kitap gelmeyecektir. Kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlık Kur'an'dan sorumludur.

Kur'ân-ı Kerîm İlâhî Koruma Altındadır

Kur'ân-ı Kerîm'in bir harfi dahi değişmeden kıyamete kadar korunacak, aslı bozulmayacak, ona bir ekleme veya çıkarma yapılamayacaktır. Sadece, indiği gibi ezberlenecek, yazılacak, okunacak ve yeni nesle öğretilecektir. Cenâb-ı Hak bu konuda şu kesin hükmünü vermiştir:

"Hiç şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik ve muhakkak onu koruyacak olan da biziz" (Hicr 15/9).

Kur'ân-ı Kerîm'i koruma deyince sadece lafızlarının ezberlenmesi ve korunması anlaşılmasın; onu korumanın bir şekli de ondaki bütün hükümlerle amel eden kimselerin bulunmasıdır. Bu iş her zaman cemiyet halinde olmasa da fert olarak ilâhî hükümleri tatbik eden insanlar muhakkak bulunacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'deki övülen sıfatlara ulaşmış, emredilen amelleri tatbik eden, onda bahsedilen ilim, makam ve sırlara ulaşmış ârifler eksik olmayacaktır. Bu da ilâhî koruma garantisinin bir gereği ve sonucudur. Bu durum kıyamete kadar devam edecek, kıyamet saati geldiğinde, biraz öncesinde Kur'ân-ı Kerîm, sayfalardan ve göğüslerden kıldırılacak, yazı ve ezberlerden silinecek, sonra sahibine dönecektir.

Kur'ân-ı Kerîm Mucize Bir Kitaptır

Mucize, "insanı âciz bırakan, taklit edilemeyen" demektir. Kur'ân-ı Kerîm, mucizedir. Gelişi, inişi, okunuşu, haberleri, ilimleri, insanlığa verdiği terbiyesi ile mucizedir. İnsanlar onun bir âyetinin benzerini getirmekten âcizdir. Bu konuda Kur'an açıkça meydan okumuştur. Bütün inkârcı insan ve cinleri, Kur'an'ın benzerini getirmeye çağırmıştır (bk. Bakara 2/23-24; Hûd 11/13-14; İsrâ 17/88). Şimdiye kadar bunu başaran olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır. Kur'an'ın nasıl mucize olduğunu halkın bu şekilde bilmesi yeterlidir. Şunu da hatırlatmak gerekir:

Bu yüce kitabın daha önce hiç okuma yazma bilmeyen ümmî bir Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilmesi, onun diliyle insanlığa kâinatın sırlarının öğretilmesi, geçmiş ve gelecekten haber vermesi ve kendisiyle amel eden bedevî bir toplumu insanlığın iftihar edeceği bir nesil haline getirmesi onun en büyük mucize şekillerinden biridir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu mucize özellikleri halen devam etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm Bir Hidayet Kitabıdır

Kur'ân-ı Kerîm, hak yolda insanlığın önünde en emin rehberdir. Kıyamete kadar gelecek bütün insanlığın iç ve dış terbiyesini, sosyal düzenini, huzur ve saadetini sağlayacak ilâhî kaynaktır.

Kur'ân-ı Kerîm, yüce Allah'ın insanlık ile yazılı bir sözleşmesidir. O, insanların dünya ve ahiret mutluğunu garanti etmiştir. Bunun tek şartı, ona şeksiz iman edip hükümleriyle İhlâsla amel etmektir.

İnsanlardan, "Ben Kur'an'a iman ettim" diyen kimse, onun içinde bildirilen bütün hüküm, emir ve haberlerinin hak olduğunu kabul etmiş olur. Kur'an'ın helâl dediğini helâl, haram saydığını haram kabul etmek imanın bir şartıdır ve bu farzdır. Allah Teâlâ'nın indirdiği diğer kitaplara sadece imanla mükellefiz; fakat yüce Kur'an'a hem iman hem de hükümlerini bilmek ve amel etmekle mükellefiz.

Kur'ân-ı Kerîm Kulu Allah'a Götüren Nurlu Bir İptir

Kur'ân-ı Kerîm, hadiste belirtildiği gibi, bir ucu Rabbimiz'de, bir ucu bizde olan, kendisine yapışanı Allah'a ulaştıran, iman ve amel edene dünyada şeref, ahirette saadet temin eden nurlu, kutlu, tatlı bir kitaptır (İsrâ 17/9).

Kur'ân-ı Kerîm, kendisini inkâr ve ihmal eden için ise bir hasret ve pişmanlıktır (İsrâ 17/10; Hâkka 69/50).

Kur'ân-ı Kerîm, kendisiyle yüce Mevlâ'ya ibadet yapılan şerefli bir kitaptır. Onunla namaz kılınır, zikir çekilir, tefekkür edilir, kalp incelir, gönül yıkanır, ibret alınır, ağlanır.

Kur'ân-ı Kerîm, bir hidayet kitabıdır. Kullara tevhidi gösterir; sadece eşi ve benzeri olmayan yüce yaratıcıya kulluk ettirir. Kalpten şirki temizler, kula şükrü öğretir.

Kur'ân-ı Kerîm, bir zikir kitabıdır; okuyana Allah'ı hatırlatır. Her harfine en az on sevap verilir. Onu okumak ibadet, dinlemek ibadet, yazmak ibadet, yüzüne bakmak ibadet, sevmek ibadet, hürmet etmek ibadettir. O her şeyi ile ibadet ve rahmettir.

Kur'ân-ı Kerîm Şifadır

Allah Teâlâ yüce kitabını iman edenlerin kalbine bir şifa olarak indirmiştir (İsrâ 17/82). Kur'ân-ı Hakîm, öyle yüksek ilim, hikmet, edep ve ölçüler içerir ki onları içine sindiren her kalp şifa ve safa bulur. Onu inkâr veya ihmal edenlerin ise kalbi kurur. Kalbi kuruyan insan manen ölür; bu durumda âlem için onun yokluğu varlığından daha hayırlı olur.

Yüce Rabbimiz'in beyanı ile Kur'ân-ı Hakîm, kalbi ve kâinatı aydınlatan, insanlığı karanlıklardan nura ve aydınlığa çıkaran bir kitaptır (İbrahim 14/1). O, dengesini kaybeden insanlığa denge verir; insanı insan yapar.

Kur'ân-ı Kerîm, kendisine inanmayana fayda vermez (İsrâ 17/46, 82). Kalbini Rabb'ine açıp teslim olmayana güzelliğini göstermez (A'râf 7/146). Candan kulak vermeyen ondan bir şey anlamaz. Yani münkir ve münafıklara Kur'ân-ı Kerîm bir şey ifade etmez (Kâf 50/37).

Kur'ân-ı Kerîm, sevmeden bilinmez; bilmeden sevilmez bir edep hazinesidir.

Kur'ân-ı Kerîm Kâinatın Kalbidir

Kur'ân-ı Kerîm, kâinatın ve özellikle insanlığın ruhudur, canıdır, kuvvetidir, nefesidir, âlemin ayakta durması için en büyük garantidir.

Kur'ân-ı Kerîm elimizde, dilimizde ve gönlümüzde bulunduğu sürece kıyamet kopmayacaktır. Onunla amel edildiği sürece, şahıs ve milletlerin de düzeni yıkılmaz, huzuru bozulmaz. Onunla öğretilen ilâhî dostluk ve ahlâk terkedilince, ortada insan ve insanlık diye bir şey kalmaz. Belki dünya şekil olarak ayakta durur, fakat yüce Rabb'inin dostluk ve terbiyesinden kaçan insan, ruh depremi yaşar, maneviyatı altüst olur, değerleri kaybolur, hakiki insanlıktan çıkar, dengesi bozulur, et ve kemikten ibaret bir varlık olarak ortada kalır. Bu kimsenin günah karanlığı içinde dünyası karardığı gibi Allah korusun, ebedî hayatı da gazap ve azap içinde kalır.

Kur'ân-ı Kerîm insanı düşünmeye, derin tefekküre sevkeden bir kitaptır. O her yönüyle insanı ve varlığı fikrettirir. Gaybdan bilgi verir; insanın müşkülünü giderir, ıstırabını dindirir. Geçmiş milletlerin hallerinden, gelecekteki nimet ve tehlikelerden bahseder; insanı düşündürür, ümitlendirir, korkutur, güldürür, ağlatır.

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı filozofların hezeyanlarından, kıssacıların yalanlarından, şeytanların tuzaklarından kurtaran bir kitaptır.

Aklına, aklını bile tarif ettiremeyen filozof, insanlığın önüne çıkıp akıl ötesi şeyleri tarife kalkınca, aklı şaşırdı, zihni karıştı, gözü karardı ve mecburen bocaladı. Bir şey üreteyim derken çok şeyini tüketti, müşkülü çözeyim derken kör düğüm etti. Eğer, Kur'ân-ı Kerîm imdadımıza yetişip akılla bilinmez, gözle görülmez bu hakikatlerin üzerindeki perdeyi bir derece kaldırmasaydı, insanlık kıyamete kadar şaşkınlık içinde kalırdı.

Kur'ân-ı Kerîm, insanoğlunun, "Ben kimim, nereden geliyorum, nereye gidiyorum?" sorularına en güzel cevabı veren, onun meçhule gidiş korkularını dindiren; hayatı sevdiren, ümit veren, ölümü yeni bir doğum gösteren, önündeki cehennemden çekindiren ve ebedî saadet yurdu cennete davet eden bir kitaptır.

Kur'ân-ı Kerîm İnsanın Aynasıdır

Yüce Allah'ın kitabı, insanın aslını gösteren bir aynadır. Herkes onunla kalbini görür, nefsini tanır, aklını ölçer, sıfatlarını seyreder, ahlâkını kontrol eder, hangi sınıfa girdiğini tesbit eder. Bu ilâhî ayna yanılmaz, yanıltmaz, aldatmaz; o nasıl gösterirse, ne derse öyledir. Buna göre herkes kendisini çek etmeli, haline çeki düzen vermelidir. Vermelidir ki Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna yüz ak çıkanlardan olsun.

Yüce Mevlâ, mümin dostlarını tanıtırken şöyle buyurmuştur:

"Onlar, Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla okurlar ve ona inanırlar" (Bakara 2/121)

Büyük ârif Ebû Tâlib-i Mekkî [rahimehullah] der ki:

"Kur'an'ı hakkıyla okumak müminlere aittir. Çünkü yüce Allah, onlara imanla ilgili bir hakikat ihsan ettiğinde, manalarını anlamalarını da onlara ihsan eder. Bu ilmin kaynağı, müşahede ile hakikate ermektir. Bu kimselerin Kur'an okuyuşları müşahede ile olur ve her okuyuşları ile yeni yeni manalara ererler. Bu da imanlarındaki hakikatin derecesine göre olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Müminler ancak, Allah'ın âyetleri okunduğunda imanları artan ve yalnız Rab'lerine dayanıp güvenen kimselerdir" (Enfâl 8/2).

"Onlar, gerçekten müminlerdir" (Enfâl 8/4).

"Onlar korku ve ümit içinde Rab'lerine yalvararak ibadet ederler" (Secde 32/16).

Bu kimseler, yüce Allah'ın seçilmiş dostlarından muhabbet ehli müminlerdir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bize onları şöyle tanıtmıştır:

"Kur'an ehli, Allah'ın dostlarıdır ve onlar halkın içinde Allah'ın seçkin kullarıdır."[190]

---

[190] İbn Mâce, Mukaddime, 16; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 1; Ahmed, *Müsned*, 3/127, 128, 242

İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Herhangi birinizin kendi durumunu öğrenmesi için, Kur'an'a bakması gerekir. Eğer Kur'an'ı seviyorsa Allah'ı da seviyor, Kur'an'ı sevmiyorsa Allah'ı da sevmiyor, demektir."

Bu, şu şekilde de ifade edilebilir:

"Sen konuştuğun kimseyi sevdiğinde, onun sözünü de seversin. Ama onu sevmediğinde sözlerini de sevmezsin."

Ebû Muhammed Sehl şöyle demiştir: "İmanın alameti, Allah sevgisidir. Allah sevgisinin alameti Kur'an sevgisidir, Kur'an'ı sevmenin alameti Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] sevmektir. Hz. Peygamber'i sevmenin alameti ona uymaktır. Ona uymanın alameti ise dünya malına gönül vermeden yaşamaktır."

Manevi yola yeni girenlerden biri şöyle anlatmıştır:

"Bir gün içime Kur'an okuma isteği geldi. Ama aradan günler geçti, Kur'an okuyamadım. Bunun üzerine Allah tarafından bir gizli ses bana şöyle seslendi:

"Eğer beni seviyorsan kitabımı niçin terkederek mahzun bıraktın?"[191]

Kur'ân-ı Kerîm İnsanlığa İlâhî Emanettir

Kur'ân-ı Kerîm, kâinata indirilen en büyük, en ağır ve en şerefli bir emanettir. Cenâb-ı Hak,

"Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, hiç şüphesiz onu Allah'ın korkusundan paramparça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz" (Haşr 59/21) buyurmuştur.

O emaneti taşıyan kalp ne güzel bir kalptir. Onun hizmetini gören kimse ne güzel bir kuldur. Bu emanete sırt çevirenler, kendilerine ve kâinatın nimetlerine ne kadar yazık ediyorlar. Haktan kaçan kimsenin kalbine ağlamalıdır. Bala zehir diyenlerin zihniyetine acımalıdır.

---

[191] Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/243-245.

Kur'ân-ı Kerîm inişiyle, gelişiyle, hükmüyle, edebiyle, belâgatındaki terkibi, fesahatindeki tadıyla, okunması ve ezberlemesiyle eşi benzeri olmayan mucize bir kitaptır.

Kur'ân-ı Kerîm, insan ve cinlere ikram edilmiş ilâhî bir hitaptır ve rabbânî bir selâmıdır. Bu selâmı sevgi ve edebince alanlara selâm olsun

Kur'ân-ı Kerîm Amel Kitabıdır

Ashaptan İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Kur'an, insanlara kendisiyle amel etsinler diye indirilmiştir. Onlar ise sadece okunmasını amel kabul ediyorlar. Onlardan biri, Kur'an'ı Fâtiha'dan sonuna kadar hiçbir harfini terketmeden okur, fakat onunla amel etmeyi terkeder."

Sahabeden İbn Ömer ve Cündeb b. Abdullah [radıyallahu anh] şöyle demişlerdir:

"Biz öyle bir zaman diliminde yaşadık ki bizden birimiz, önce iman ederdi. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], bir sûre nâzil olduğunda ondaki helâlleri, haramları, emirleri, yasakları ve bilmemiz gereken bilgileri, sizin şimdi Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi hemen öğrenirdik. Aradan zaman geçti, birtakım insanlar gördüm ki onlar, imanlarını sağlamlaştırmadan Kur'an'la meşgul olmaya başladılar. Kur'ân-ı Kerîm'i Fâtiha'dan sonuna kadar hatmediyorlar ama onun emirlerini, yasaklarını, ondan neyi bilmeleri gerektiğini bilmiyorlar. Onu sadece okuyorlar. Oysa yüce Allah'ın bildirdiği gibi, Kur'an'ın gönderilmesinden maksat. onun emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmaktır. Çünkü Kur'an'ın çizdiği sınırların içinde kalınması farzdır ve kul, bundan mesuldür. Bunun için onlara aykırı davrananlara azap olunacaktır. Halbuki Kur'an'ın harflerinin sayılması farz değildir ve kul, bundan dolayı cezalandırılmayacaktır."

Velilerden Yusuf b. Esbât'a, "Kur'an'ı hatmettiğinde nasıl dua edersin?" diye sorulduğunda şöyle demiştir:

"Nasıl dua edeyim ki, okuyuşumdaki eksiklerimden dolayı yüz defa istiğfarda bulunuyorum."

Yine o şöyle derdi: "Ben, Kur'an okumaya başlıyor ve okuyorum. Ama onda olan emir ve yasakları düşündüğümde, söylediğini yapmayıp Allah'ın hoşnutsuzluğuna uğrayacağımdan korkuyorum. Hemen tesbih ve istiğfara sarılıyorum."

Kur'ân-ı Kerîm Eşsiz Bir Nimettir

Ebû Tâlib-i Mekkî (rahimehullah) der ki:

"Kur'an Allah'ın, kulları içinde en açık alametidir. Yeryüzünde Allah'ın varlığını gösteren en büyük ve en azametli âyetlerdendir. Bize Cenâb-ı Hakk'ın ihsan buyurduğu en büyük nimetlerdendir. Kulun, Kur'an'a hürmet ve edebi takvası kadar olur. Yine onun, ilâhî hitabı anlaması ve ona tâzimde bulunması kendisiyle kelâm ettiği Allah Teâlâ hakkındaki marifeti ve övgüsü kadar olur.

Eğer yüce Allah, kulun kalbinde azametli ve ulu ise o zaman O'nun kelâmını derin derin düşünmeyi, O'nun kendisine yaptığı hitabı üzerinde uzun süre tefekkürde bulunmayı, onu çokça tekrar etmeyi, bir musibetle yüz yüze geldiğinde hemen ona koşmayı kendisine bir nimet olarak görür. Artık o kimse takvaya sarılır ve haramlardan uzak durur. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

'Onda olanı zikrediniz ki takva sahibi olabilesiniz' (Bakara 2/63).

'Allah, insanlara âyetlerini açıklıyor ki takva sahibi olsunlar ve tezekkür edip öğüt alsınlar' (Bakara 2/187).

Çünkü her kelâm, söyleyenin durumuna bağlıdır. Sözü söyleyendeki hürmet ve tâzime göre söz yücelik kazanır, onun makamının yüceliğine göre kalbe etki eder veya konuşanın basitliği ile önemini yitirir.

Yüce Allah kendisini şöyle tanıtmıştır:

'Hiçbir şey, O'nun benzeri/dengi değildir' (Şûrâ 42/11).

Yani ululuk ve hâkimiyette hiçbir şey O'nun dengi değildir. Aynı şekilde hüküm ve açıklamada da O'nun kelâmı gibi bir kelâm yoktur."[192]

---

[192] bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/253.

Kur'ân-ı Kerîm'i Niçin Okumalıyız?

Allah Teâlâ'yı seviyorsak, O'nun dostlarına hitabı ve selâmı olan yüce Kur'an'ı okumalıyız. Sevgilisinden gelen bir mektubu açıp okumayan veya birine okutup içindeki meramı anlamayan, ondaki kelâmdan ve selâmdan hiçbir zevk almayan kimsenin sevgisi ne kadar samimidir?

İlk âyeti, "Oku!" emriyle başladığı ve okumadan anlaşılmadığı için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Kendisini okuyacak dil, hikmetini düşünecek akıl, haberlerinden ibret alacak kalp ve hükümleriyle amel edecek vücut bize verildiği için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem),

"Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı büsbütün terkettiler" (Furkan 25/30) şeklindeki şikâyetinden ve dünyada Kur'an'sız, ahirette imansız kalma felaketinden kurtulmak için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Yine Resûlullah Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem),

"Sizin en hayırlınız, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen ve öğretendir"[193] hadisindeki şerefe ulaşmak için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Ayrıca, *"Kalbinde Kur'an'dan bir şey bulunmayan kimse harap ev gibidir"*[194] hadisinin tehdidinden kurtulmak, kalbimizi, evimizi, beldemizi ve iş yerimizi mâmur etmek için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

"Kur'an'ı güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir"[195] hadisinin müjdelediği gibi, meleklerle dost ve arkadaş olmak için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Kur'an okumasını yeni öğreniyor ve okumada zorlanıyorsak, bunun zahmeti gibi rahmetinin de çok olduğunu bilerek Kur'an'ı okumalıyız. Resûlullah Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem),

---

[193] Buhârî, nr. 5027; Ebû Davud, nr. 1452.

[194] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 18; Dârimî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1.

[195] Buhârî, Tevhid, 52; Müslim, Müsâfirîn, 243.

"Kur'an'ı okumak için gayret eden ve ancak kekeleyerek zorlukla okuyan kimseye iki kat sevap vardır"[196] müjdesinden cesaret alarak, zorlansak da, daralsak da yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Bütün hayatını yüce Kur'an'ı tebliğ ve talimle geçiren rahmet Peygamberimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem),

"Kur'an'ı okumak ve onu hafızada tutmak için onunla çok meşgul olun. Vallahi öğrenilen Kur'an'ın unutulması, bağından boşlanan bir devenin kaçmasından daha süratlidir"[197] uyarısını dikkate alıp, her gün az da olsa yüce Kur'an'ı okumalıyız. Hiç değilse,

"Kim bir gecede on âyet okursa, gafil kimselerden yazılmaz"[198] hadisiyle amel etmeliyiz. Yoksa alnımıza gafil damgası vurulabilir.

Yüce Mevlâmız'ın muradını anlamak için Kur'an'dan ve onu tefsir eden şerefli sünnetten başka bir yolumuz yoktur. Kur'an'ı yaşamak için yaratılmış bir müslüman olarak yüce Kur'an'ı okumalıyız. Hükümlerini âlimlerden öğrensek de mübarek lafızlarını biz okumalıyız.

Meal Yerine Tefsir Tercih Edilmeli

Kur'ân-ı Hakîm'i başka bir dildeki mealinden okumak faydalıdır, fakat bu meal Kur'an yerine geçmez. Meal ve tefsir Kur'an'ı anlamak içindir. Meal, dini yeni öğrenen kimseye tavsiye edilmez. Bu kimsenin önce, bütün âyetleri yeterince açıklayan kısa ve kolay bir tefsir okuması uygundur. Sadece meal ile amel edilmesi sakıncalıdır.

Mükellef kimseye Kur'ân-ı Hakîm'den namazda okuyacağı kadarını bilmesi farzdır. Bunun için her müminin bu yüce kitabı okumasını öğrenmesi gereklidir. Yaşı ne olursa olsun, aklı başında herkes, yirmi günlük bir çalışma ile Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okumasını öğrenebilir.

Her namazda okumakta olduğumuz namaz sûrelerini muhakkak yanlışsız okumalıyız. Bir bilenin önüne gidip okuyuşumuzu kontrol ettirmeliyiz. Çünkü namazda Kur'ân-ı Hakîm'den bir miktar okumak farzdır. Namazda okunacak şeylerin başında Fâtiha sûresi gelir. Namazda Fâtiha'yı okumak, Hanefî mezhebinde vâcip, diğer mezheplerde farzdır. Okunan âyetleri manayı bozacak şekilde okumak, hem vebal olur hem de namazı bozar. Hiç değilse namaz sûrelerini tam ve yanlışsız okumayı öğrenmeliyiz.

---

[196] Buhârî, Tevhid, 52; Müslim, Müsâfirîn, 243.

[197] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 23; Müslim, Müsâfirîn, 231.

[198] Hâkim, *Müstedrek*, 1/500.

Kur'ân-ı Kerîm'i bir beze sarıp duvara asmak, kendimizi darağacına asmaktan farksızdır. Kim ki Kur'an bilmedi, sanki dünyaya gelmedi demektir.

Bahsimizi Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] şu sözleriyle tamamlayalım:

"Eğer kalpleriniz temiz olsaydı, yüce Allah'ın kelâmına doymaz, onu okumaktan ve inceliklerini düşünmekten usanmazdınız."

"Yüce Rabbim'in kelâmına hiç bakmadan ve ondan okumadan bir gün ve gece geçirmeyi sevmem."[199]

EÛZÜ BESMELENİN MANA ve HİKMETLERİ[200]

Burada, eûzü besmelenin, mana, hüküm ve hikmetleri üzerinde özetle bilgi vereceğiz. Konunun, her müslümanı ilgilendiren yönleri vardır. Bunun için konuyu diğer tefsir ve eserlerden istifadeyle *el-Bahrü'l-Medîd*'in giriş bölümüne eklemeyi faydalı bulduk.

EÛZÜNÜN MANASI ve TEMEL KONULARI

"Eûzü" ile şu söz kastedilir:

"Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm"

Kısaca manası şudur: Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.

---

[199] bk. Ahmed, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 778, 679 (Beyrut 1998).

[200] Bu bölüm, büyük müfessir Fahreddin-i Râzî'nin [rahimehullah] *Tefsîr-i Kebîr* isimli meşhur tefsirinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Diğer eserlerden de alıntılar yapılmıştır. Konu, kendi üslubumuz içinde sunulmuştur. Kısmen eklemelerimiz olmuştur Tercümesini yaptığımız, *el-Bahrü'l-Medîd* tefsirinde mevcut değildir. Pek çok hikmet ve inceliği içeren bu konuyu, faydalı olacağı ümidiyle tercümeye ekledik (Mütercim).

Eûzü, yüce Allah'a sığınmaktır. Buna "istiâze" de denir.

Büyük müfessir Fahreddin-i Râzî (rahimehullah), bu sığınma işinde beş tane ana konunun olduğunu bildirir ve bunları genişçe açıklar. Biz bu açıklamaları mana olarak şöylece özetleyeceğiz.

1. Konu: Şeytandan Allah'a Sığınmanın Manası

Eûzü ile yapılan sığınmanın manası, yüce Allah'ın yardımını istemek, himayesine girmek ve rahmetine yapışmaktır. Buna göre, "Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" diyen kimse kısaca şunu demiş olur: "İlâhî huzurdan kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'ın himayesine sığınırım, O'nun lutuf ve rahmetine yapışırım."

Şeytan kelime olarak sıfat olup iki manaya gelir. Biri, "uzaklaştı", diğeri de "bâtıl oldu" demektir. **Racîm** ise "taşlanan, kovulan ve lânetlenen" manasındadır.

İki türlü şeytan vardır; biri cinlerden, diğeri insanlardan. Sürekli şeytana uyan, onun yardımcısı olan, kötü işlere bulaşan, haddi aşan, insanları hak yoldan alıkoyan, dostların arasını bozan, kalpleri fitneye düşüren insanlara da şeytan denir. Âyette, cinler gibi insan şeytanlarından da bahsedilmiştir (bk. En'âm 6/112; Nâs 114/5-6).

Eûzü çeken kul, şeytanın kalbe vereceği vesveseden Allah'a sığınmış olur. Kul şeytanı baş gözüyle göremediği için ondan korunmanın en güzel yolu, onu gören, her hilesini bilen ve bütün kötülüklerini defetmeye gücü yeten yüce Allah'a sığınmaktır.

Bunun için kulun yüce Rabb'inin her şeye gücü yettiğini, kendisinin âcizliğini ve şeytanın tehlikesini çok iyi bilmesi gerekir. Bu sığınma her kulun marifet derecesine göre değişik olur. Kul nefsinin acziyetini, hiçliğini, zayıflığını ve ilâhî yardıma ihtiyacını anladığı ölçüde Rabb'ine sığınır, yalvarır ve yakın olur.

Eûzü ile Allah'a sığınma, bilerek ve kalpten yapılırsa fayda verir. Taklit ve gafletle yapılan duaların faydası ya az olur ya da hiç olmaz. Bazıları eûzü çekerken şeytan ondan kaçmak yerine, daha fazla ona yakın olur, kalbine girer, vesvese verir. Bunun sebebi cehalet ve gaflettir. Bu kimse eûzü derken manasını bilmez, kime neden sığındığını düşünmez, aslında şeytanın çağırdığı işlerden kurtulup şeytanlıklarına tövbe etmez, kendisine sığındığı Rabb'ini tanımaz, bir de yaptığı dua, amel ve zikir ile gösteriş yapar, kendini beğenir. İşte şeytan bu kimsenin yakasına yapışır, kalbine yerleşir. Bu kulun dili Mevlâ derken, kalbi dünya için yanar; zikri dünyaya alet yapar.

2. Konu: Allah'a Sığınma Hangi Lafızlarla Olur?

Kur'an ve Sünnet'te çokça yapılan iki türlü sığınma şekli öğretilmiştir. Biri, *"eûzü billâh"* sözüdür. Diğeri ise *"eûzü bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti"* sözüdür.

Birincisi, "Allah'a sığınırım" demektir. Diğerinin manası ise, "Allah'ın tam ve mükemmel kelimelerine sığınırım" demektir. Önceki sığınma doğrudan yüce Allah'ın zatına olurken, ikincisinde yüce Allah'ın zatına ait sıfatlara yapılmaktadır. Değişik yer ve durumlara göre ikisiyle de sığınma olur. Bu sığınmalar sünnette öğretildiği şekilde ve yerlerde yapılırsa faydalı olur. İşte sünnet-i seniyyeden birkaç sığınma ve tehlikeden korunma örneği:

Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) cin, şeytan, karanlık, yalnızlık gibi her türlü korkudan kurtulmak için şu duayı tavsiye buyurmuştur:

"Eûzü bi-kelimâtillahi't-tâmmeti min gadabihî ve ikâbihî ve min şerri ibâdihî ve min hemezâti'ş-şeyâtîni ve en yehdurûn."

"Allah'ın gazabından, azabından, kullarının kötülüğünden, şeytanların vesveselerinden ve bana yakın olup zarar vermelerinden Allah'ın mübarek ve mükemmel kelimelerine sığınırım."[201]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem), çocuğumuzu şeytan, insan ve başka varlıkların kötülüklerinden korumak için şu duayı tavsiye buyurmuştur:

---

[201] Ebû Davud, nr. 3893; Tirmizî, nr. 3519; Ahmed, *Müsned*, 2/181.

"*Ûîzüke bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti* min külli şeytânin ve hâmmetin ve min külli aynin lâmmetin."

"*Seni bütün şeytanların, zararlı hayvanların ve kötü gözlerin şerrinden koruması için Allah'ın mübarek ve mükemmel kelimelerine sığınırım.*"[202]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], bir yere konaklayan, bir beldeye giren kimsenin oradaki kötülüklerden ve zararlı varlıklardan korunmak için şu duayı tavsiye buyurmuştur:

"*Eûzü bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti* min şerri mâ halak."

"*Yarattığı şeylerin (insanların, hayvanların, hastalıkların ve cinlerin) şerrinden Allah'ın mübarek ve mükemmel kelimelerine sığınırım.*"[203]

"*Eûzü billâh*" ile "*Eûzü bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti*" en meşhur sığınma şekilleridir. Yüce Allah'a bunlardan başka sığınma şekilleri de vardır.

3. Konu: Sığınmayı Yapacak Kimse

Peygamberler dâhil herkes yüce Allah'a sığınmaya muhtaçtır. Bu sığınma her zaman bir korkudan veya düşmandan olmaz. Kul her an her şeyi ile yüce Allah'a muhtaçtır. Her nefesini O'nun rahmetiyle alıp vermektedir. Rahmân ve Rahîm olan Rabb'ini tanıyan kul, her halde, her işte ve her yerde O'na sığınır, O'ndan yardım ister, O'nun himayesine girer, O'nunla huzur bulur, emniyette olur. Bu sığınma, imanın alametidir, İslâm'ın şiarıdır, kalpteki marifetin meyvesidir, ilâhî sevginin gereğidir.

Kur'an ve Sünnet'te bildirilen pek çok habere göre, bütün peygamberler, yüce Allah'ın razı olmadığı her türlü hal, ahlâk ve sonuçtan yüce Allah'a sığınmışlardır. Âlemlere rahmet Hz. Muhammed de [sallallahu aleyhi vesellem], ilâhî gazaptan, azaptan, kötü hallerden, zararlı şeylerden, dünya ve ahiretin, zenginliğin ve fakirliğin fitnelerinden, özellikle şeytanlardan ve kalp huzurunu bozacak bütün durumlardan yüce Allah'a sığınmıştır. Âyette, Hz. Peygamber'e bizzat şeytandan Allah'ı sığınması için emir de verilmiştir. İlgili âyet şöyledir:

---

[202] Buhârî, nr. 3371; Ebû Davud, nr. 3738; Tirmizî, nr. 2061; Ahmed, *Müsned*, 1/236.

[203] Müslim, nr. 2708; Tirmizî, nr. 3433; Ahmed, *Müsned*, 6/377.

"Habibim de ki: Rabbim, şeytanların vesveselerinden sana sığınırım. Rabbim, onların yanımda bulunup bana zarar vermelerinden de sana sığınırım" (Mü'minûn 23/97-98).

Allah Resûlü, bütün bu kötü sonuçlardan ve şeytanlardan özel korunmaya alınmış iken, sürekli yüce Allah'a sığınması, aslında ümmetine usul öğretmek, edep ve duaya teşvik etmek içindir. Her müminin bildiği eûzü ile Felak ve Nâs sûreleri bunun en güzel örneğidir. Bunun için mümin-kâfir, âlim-cahil bütün insanların yüce Allah'a sığınmaya ihtiyacı vardır. O'na sığınmayan kimse, zayıf kalır, şeytanın ağına düşer, zarar eder, zelil olur.

Dua mümin için belalara karşı korunacağı bir kalkanıdır, zikir ise kendini düşmandan muhafaza edeceği en sağlam kalesidir. Herkes onlarla kendini koruma altına almalıdır. Bunlar aynı zamanda bir çeşit ibadettir; kalbe kuvvet ve neşe verir, kula kulluk tadını tattırır.

Dua ve zikir aynı zamanda ilâhî bir emirdir, her mümine farzdır.

Dua ve zikir de birer kaderdir; ilâhî takdirle nice belalara engel olurlar; nice nimet ve rahmete kapı açarlar.

4. Konu: Kendisinden Allah'a Sığınılacak Varlık

Kendisinden yüce Allah'a sığınılacak varlıkların başında şeytan gelmektedir. Şeytan, bütün kötü işlerin ve zararlı şeylerin temsilcisi olduğu için, eûzüde özellikle o zikredilmiştir.

Şeytan, cin taifesindendir (bk. Kehf 18/50). Cinler, insandan önce alevli bir ateşten yaratılmıştır (bk. Hicr 15/27; Rahmân 55/15). Şeytan deyince genelde İblîs kastedilir. İblîs'in bir ismi de Azâzîl'dir. Şeytan onun bir sıfatı iken, adı gibi kullanılmış ve böylece meşhur olmuştur. Şeytan kâfir, azgın ve zararlı cinlerin reisi ve komutanıdır; onları sevk ve idare eder.

Cinler, hava gibi latif, ince ve sırlı bir yapıya sahiptirler. Baş gözüyle gözükmezler, fakat kalp gözüyle görülebilirler. Şeytan ve taifesi insanları görürler. İnsan vücuduna kolayca girebilirler. Kanın ve havanın iç bünyede dolaştığı gibi insanın vücuduna nüfuz edebilirler. Vesvese, korkutma ve başka yollarla zayıf bünyelere zarar vermeleri mümkündür. Hepsi ilâhî izinle meydana gelir. Zarar verebildikleri için kendilerinden yüce Allah'a sığınma ve korunma yolları öğretilmiştir.

Şeytanların zararı daha çok kalbe attıkları vesvese ile olur. Bu yolla insanın kalp huzurunu bozarlar, ona kötü şeyleri süsler, bâtılı güzel gösterir, hak yoldan uzaklaştırırlar. Kul şeytanın bu davetine uyunca, vesvese fiile ve maddi zarara dönüşür. Bu yüzden birçok günaha dalınır, zulümler işlenir, yuvalar yıkılır, cemiyetin düzeni bozulur.

Şeytan, cennetten kovulmuştur. İlâhî dostluk ve rahmetten mahrum kalmıştır. Kendini beğenip ilâhî hükmü beğenmediği için lânetlenmiştir. Yüce Allah şeytana uzun bir ömür vermiştir. Şeytan, kıyamete kadar insanları sapıtma sebebi yapılmıştır. Yüce Allah'ın "ed-Dâll" (dilediğini sapıtan) ism-i şerifinin tecellisi daha çok şeytan üzerinden olmaktadır. Şeytana ve onun peşinden gidenlere ateş hazırlanmıştır.

Aynı şeytan, ihlâs sahibi ve uyanık kulların Allah'a koşma, sığınma, yaklaşma ve yalvarma sebebi de olmaktadır. Çünkü ondan kaçan kimse, yüce Rabb'ine yaklaşmaktadır. Ona düşman olan kimse, yüce Mevlâ'ya dost olmaktadır. Allah Teâlâ'nın her işi hikmetli, sebepli ve faydalıdır.

5. Konu: Yüce Allah'a Sığınılacak Şeyler

İnsanın özetle iki şeye ihtiyacı vardır. Biri, hayırlı şeyleri elde etmek, diğeri de zararlı şeylerden korunmaktır. Hayırlı ve faydalı şeyleri elde etmek, kötü ve zararlı şeylerden korunmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kul "eûzü billâh" (Ben Allah'a sığınırım) dediği zaman, görünen ve görünmeyen, maddi veya manevi bütün zararlı şeylerin şerrinden Allah'a sığınmış olmaktadır. Bunlar da sayısız denecek derecede çoktur.

İnsanın yüce Allah'a sığınacağı şeyleri şu şekilde üç grupta toplamak mümkündür:

1. Cehalet.
2. Günahlar.
3. Hoşa gitmeyen sevimsiz şeyler, âfetler ve korkular.

Bu üç şeyin içinde sayıya gelmeyecek kadar durum ve hal vardır. Kul, uyanık bir kalple "eûzü billâh" dediği zaman, hepsinden yüce Allah'a sığınmış olur. Aklı başında bir mümin bu sığınmayı yaptığında bütün bu şeyleri düşünmeli, gücü yettiği ölçüde onları aklına getirmelidir. Kul, bütün bu tehlikeleri düşünmekten bile âciz kaldığını görünce, o zaman hepsini bilen, her şeye gücü yeten ve her yerde hükmü geçen yüce Rabb'ine sığınması gerektiğini anlar, samimi olarak O'na yönelir, O'na sığınır, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" der, demelidir.[204]

Müfessir İsmail Hakkı Bursevî [rahimehullah], özellikle Kur'an okumaya başlarken eûzü çekilmesinin emredilmesindeki hikmeti şöyle açıklar:

"Bil ki eûzü, ilâhî huzura girmek için izin istemek ve kapıyı çalmak gibidir. Bir sultanın kapısına gelen kimse onun izni olmadan içeri giremez. Kur'an okumak isteyen kimse de ebedî sevgili yüce Allah ile özel konuşmak istemektedir. Bunun için dilinin temiz olması gereklidir. Çünkü insanın dili boş söz, yalan, gıybet, iftira gibi şeylerle kirlenmektedir. Bu durumda kul eûzü çekerek dilini temizler.

Marifet ehli der ki: Eûzü besmele, velilerin Allah'a yaklaşma sebebidir, korkanların sarılacağı ipidir, günaha düşenlerin tutunacağı dalıdır, helâke gidenlerin müracaat yeridir, Allah'ı sevenlerin huzur mahallidir. İstiâze, âlemlerin Rabb'inin şu emrine uymaktır:

'Kur'an okumak istediğin zaman, ilâhî rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığın' (Nahl 16/98).

Bunun için eûzü besmele, Kur'an okumaya başlamadan önce okunmalıdır. Doğrusu ve genel olarak kabul edilen görüş budur."[205]

---

[204] Geniş bilgi ve izahlar için bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/70-91 (Beyrut 1997); ayrıca bk. Heyet, *Tefsîr-i Kebîr Tercümesi*, 1/89-121 (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988).

[205] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2001).

EÛZÜDEKİ HİKMET ve İNCELİKLER

Eûzüde pek çok hikmet ve incelik vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Birinci İncelik

Eûzü billâh dediğimizde, yaratılmıştan yüce yaratana ve mümkün varlıktan vâcibü'l-vücûda (yüce Allah'a) yönelip yükselme vardır.

İşin başında tutulacak yol budur. Çünkü her şeyden önce yaratanı bilmenin yolu, kulun, her şeye gücü yeten ve hiçbir varlığa muhtaç olmayan Cenâb-ı Hakk'a muhtaç olduğunu anlamasıdır. O zaman "eûzü" sözü, bu her an devam eden ihtiyaca işaret etmektedir. Çünkü böyle bir varlığa ihtiyaç söz konusu olmasaydı, bu sığınmada bir fayda olmazdı.

"Billâhi" sözü de, yüce Allah'ın âlemde hiçbir varlığa ihtiyacı olmadığını gösterir. Buna göre kulun, "eûzü" demesi, kendisinin tam bir fakirlik ve ihtiyaç içinde olduğunu ifade etmesidir. Kul, "billâhi" demesiyle de şu iki hakikati ikrar etmiş olur:

1. Allah Teâlâ'nın bütün hayırları yaratmaya ve bütün kötülükleri defetmeye gücü yeter.

2. Yüce Allah'tan başka hiç kimse bu sıfatla nitelenemez; dolayısıyla, bütün ihtiyaçları ancak O giderir ve her türlü hayrı kuluna ancak O verebilir.

Kul bu durumu müşahede ettiği zaman, Allah'tan başka her şeyden kaçar. Bu kaçışında da Allah Teâlâ'nın,

"Hepiniz Allah'a kaçın" (Zâriyât 51/50) sözünün sırrını seyreder. Kul, "eûzü billâh" dediğinde bu durum meydana gelir.

Sonra kul, bu şekilde Hak'ta kaybolma derecesine ulaşıp Hakk'ın celâlinin nurunda gark olunca, Allah Teâlâ'nın,

"Sen, 'Allah' de işine bak, o müşrikleri kendi haline bırak" (En'âm 6/91) sözünü müşahede eder ve O'na olan ihtiyacını dile getirip "eûzü billâh" der.

İkinci İncelik

"Eûzü billâh" demek, insanın nefsinin âcizliğini, yüce Rabb'inin kudretini itiraf etmektir. Bu ise Allah'a yaklaşma yolunun ancak aczini bilmek ve mahzun gönüllü olmak olduğunu gösterir. Bu konuda şu meşhur sözü hatırlatalım:

"Nefsini bilen Rabb'ini bilir."[206]

Bunun manası şudur: Kim nefsinin güçsüz ve âciz olduğunu bilirse, o nisbette Rabb'inin her şeye gücü yettiğini bilir. Kim nefsinin hiçbir şey bilmediğini bilirse, o nisbette Rabb'inin ihsanını ve adaletini bilir. Kim nefsinin halinin bozuk olduğunu bilirse o nisbette Rabb'inin kemal ve celâlini bilmiş olur.

Üçüncü İncelik

Hayır ve taatlere yönelmek kul için ancak şeytandan kaçmakla mümkün ve kolay olur. Bu da Allah'a sığınmakla gerçekleşir. Allah'a sığınmak da bir çeşit taattir. Bu taat için de ayrı bir sığınma gerekir Bu böyle devam eder gider. Kul bütün bunları yapmaktan âciz kalır. O zaman kendisine denir ki: Ey kulum, bu iş senin gücün dahilinde değildir. Sen bunu anlar ve âcizliğini itiraf ederek bana yönelirsen ben sana yardım ederim, bu taatlere nasıl dalınacağını sana öğretirim. Bunu için sen, *"eûzü billâhi mineşşeytânirracîm"* (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) de.

Dördüncü İncelik

Eûzü ile Allah'a sığınmanın sırrı, senden âfetleri savuşturan ve her şeye gücü yeten yüce Rabb'ine sığınmaktır.

Şeytanın vesvese verdiği işlerin en başta geleni Kur'an okumaktır. Çünkü kim Kur'an'ı okur, onunla Rahmân olan Allah'a ibadete niyet eder, O'nun müjde ve azap haberlerini, âyetlerin mana ve inceliklerini düşünürse itaat olan işleri daha çok arzular, haramlardan daha fazla kaçar. Kur'an okumak taatlerin en büyüğü olduğu içindir ki şeytan, Kur'an'dan insanları uzaklaştırmaya daha çok çaba sarfeder. Bu durumda kulun, kendisini şeytanın şerrinden koruyacak olan yüce varlığa ihtiyacı o nisbetle artar. İşte bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm okunacağı zaman eûzü besmele özellikle emredilmiştir.

---

[206] Söze hadis diyenler vardır. Fakat, hadis âlimlerine göre söz velilerden Yahya b. Muaz-ı Râzî'ye aittir (bk. Sehâvî, *Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 1149).

Beşinci İncelik

Şeytan insanın düşmanıdır. Bunu yüce Allah şöyle haber vermiştir:

"Şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin" (Fâtır 35/6).

Rahmân olan Allah ise insanın yaratıcısı, dostu ve bütün işlerini düzenleyendir. İnsan, taate ve ibadetlere başladığı zaman, düşmanından korkar ve kendisini bu düşmanının sıkıntısından kurtarması için yüce Mevlâ'sının rızasına yönelip sürekli onu elde etmeye çalışır. İnsan, ilâhî huzura varıp her çeşit güzellik ve ikramları müşahede edince, düşmanını unutur ve bütünüyle dostunun hizmetine yönelir. Bunun için birinci yapılacak iş, düşmandan kaçmaktır. Bu iş, kulun, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) sözüyle gerçekleşir. İkinci iş ise her şeyin sahibi ve hâkimi yüce Mevlâ'nın huzurunda karar kılıp sürekli hizmetinde bulunmaktır. Bu da kulun, *"bismillâhirrahmânirrahîm"* (Sonsuz rahmetiyle bütün varlıklara rahmet eden ve dostlarına çok acıyan Allah'ın adıyla) sözüyle gerçekleşmektedir.

Altıncı İncelik

Cenâb-ı Hak bir âyette, *"Ona (Kur'an'a) ancak temiz olanlar dokunabilir"* (Vâkıa 56/79) buyurmuştur. Kalp, Allah'tan başkasına bağlanıp dil de sürekli O'ndan başkasını zikredince, kalpte manevi bir kirlenme meydana gelir; bundan dolayı onu temizlemek gerekir. Kul, "eûzü billâh" deyince kalp temizlenir. Kul o zaman gerçek namaza hazır hale gelmiş olur. Allah'ın zikri olan bu namaza girmek için kul, "bismillâh" der.

Yedinci İncelik

Tasavvuf ehli der ki: Ey insan, senin iki düşmanın vardır. Biri görünür, diğeri gizlidir, göze gözükmez. Sana bunların her ikisiyle de savaşmak emredildi. Cenâb-ı Hak görünen düşman hakkında,

"Allah'a inanmayanlarla savaşın" (Tevbe 9/29) buyurmuştur. Görünmeyen düşman hakkında da,

"Şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin" (Fâtır 35/6) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerle sanki şöyle demek istemiştir: Zâhirî düşmanınla savaştığında, senin yardımcın yüce Allah olur. Bu konuda Allah Teâlâ,

"Rabb'iniz size nişanlı beş bin melekle yardım eder" (Âl-i İmrân 3/125) buyurur. Görünmeyen düşmanın şeytanla savaştığında da yardımcın yine yüce Allah'tır. Bu konuda da Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Benim gerçek kullarım var ya (ey İblîs) senin onlar üzerinde hiçbir hâkimiyetin yoktur" (İsrâ 17/65).

Bu konuda şunları da bilmeli: Gizli düşmanımız nefis ve şeytanla savaşmak, görünen düşmanla savaşmaktan daha önemlidir. Çünkü görünen düşman eğer bir fırsatını bulursa senin dünya malını almak için savaşır. Görünmeyen gizli düşman ise fırsatını bulursa senin dinini bozmak ve imanını almak için uğraşır.

Aynı şekilde, görünen düşmanımız bize galip gelse bile, biz Allah yolunda savaşma sevabını alırız. Ama gizli düşman bize galip gelirse o zaman -Allah korusun- fitneye ve azaba düşeriz.

Yine açık düşmanın öldürdüğü kimse şehid olur, gizli düşmanın (nefis ve şeytanın) öldürdüğü kimse ise Allah'ın rahmetinden uzak kalır.

Bundan dolayı gizli düşmanın şerrinden korunmak daha önemli ve daha gereklidir. Bu da ancak kişinin kalbi ve diliyle, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) demesiyle olur.

Sekizinci İncelik

Müminin kalbi en şerefli yerdir. Yeryüzünde müminin kalbinden daha şerefli, daha güzel, daha parlak, daha hoş bir belde ve bahçe yoktur. Daha doğrusu müminin kalbi, temizlik bakımından bir ayna gibidir, hatta ondan da üstündür. Çünkü aynanın önüne bir perde gelse onda hiçbir şey gözükmez. Ama müminin kalbini yedi kat gökler, kürsî ve arş bile perdeleyemez. Kalbin bu halini anlatan bir âyette yüce Allah şöyle buyurur:

"O'na ancak güzel kelimeler yükselir. Onu da (ilâhî huzura) iyi amel yükseltir" (Fâtır 35/10).

Bütün bu perdelerle birlikte kalp, yüce Allah'ın celâlini müşahede eder ve O'nun yüce sıfatlarını kendi derecesinde bilir ve anlar.

Yüce Allah kuluna der ki: "Ey kulum, ben senin kalbini böyle şerefli bir yer yaptım. Onu kendim için tahsis ettim. Senin için cennet bahçelerini hazırladım. Sen cennete daha gelmeden senin düşmanın olan şeytanı oradan çıkarıp kovdum. Şimdi sen de kalp bahçenden onu kov, kalbini temizle, benim için hazırla."

O zaman kul der ki: "Ey Allahım! Sen o şeytanı cennetinden çıkarmaya kadirsin, bense âciz ve zayıfım; onu oradan çıkaramam." Yüce Allah ona buyurur ki:

"Âciz bir kul, her şeye gücü yeten bir hükümdarın himayesine girdiği zaman güçlü olur. O halde sen de bana sığınıp himayeme gir ki güçlü olasın ve düşmanını kalp bahçesinden çıkarabilesin. Onun için, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) de."

Eğer, "Mademki kalp Allah'ın bahçesidir; o halde şeytan oradan niçin çıkmıyor?" denilirse deriz ki: Tasavvuf ehli şunu söylemiştir: Cenâb-ı Hak kuluna şöyle der:

"Sen ki âlemlerin sultanını (Allah'ı) kalbinde ağırlamak, oraya sultan yapmak istiyorsun, o halde bunun için bir hazırlık yap. Kim, can evinde bir sultanı ağırlamak isterse orayı temizleyip sultana layık şekilde hazırlamak ona düşer, sultana düşmez. Öyleyse sen, kalp evini şeytanî ahlâklardan ve vesvese kirinden temizle. Bunun için, 'eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' de."

Dokuzuncu İncelik

Allah Teâlâ âdeta şöyle buyurur:

"Ey kulum! Bana karşı insaflı davranmadın. Benimle şeytanın arasının neden bozulduğunu biliyor musun? O, bana meleklerin ibadet ettiği gibi ibadet yapıyordu. Zâhirde ilâhlığımı kabul ediyordu. Onunla benim aramı bozan şey şudur: Ben ona baban Âdem'e secde etmesini emrettim, o bu emri yerine getirmedi. Kibirlenip kendini beğendi. Ben de onu hizmetimden kovdum. O, gerçekte senin atana düşmanlık yapmadı, benim emrime uymaktan kaçındı. Sonra bu şeytan yetmiş senedir sana düşmanlık ediyor, sen ise hâlâ onu seviyorsun. O, bütün hayırlarda sana engel oluyor, sen ise onun bütün isteklerine boyun eğiyorsun. Artık bu kötü yolu terket, ona karşı düşmanlığını gösterip 'eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) de."

Onuncu İncelik

Ey insan, sen baban Âdem'in [aleyhisselâm] kıssasına ibret nazarıyla bakarsan şunu görürsün: Şeytan Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] ve eşine gelerek, *"Ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim, size samimi olarak bir şey diyeceğim"* (A'râf 7/21) diyerek yemin etti. Sonra, bu şeytan Hz. Âdem'i [aleyhisselâm] ve eşini cennetten çıkartmak için çalıştı ve bunu başardı. Şeytan insanlar hakkında ise şöyle yemin etti:

"Senin izzetine (mutlak kudretine ve yüceliğine) yemin ederim ki ben de bundan sonra insanların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa ermiş (mümin) kulların müstesna" (Sâd 38/82-83).

Şeytan iyiliğini istediği Hz. Âdem'e böyle yaparsa, saptırmak ve azdırmak için yemin ettiği insanlara karşı neler yapar, bir düşün? Bu sebeple onun şerrinden Allah'a sığın.

On Birinci İncelik

Yüce Allah, bizlere şeytandan sığınmayı öğretirken sadece "eûzü billâh" dedi; sığınmak için Allah isminden başka isim zikretmedi. Çünkü Allah ismi, O'nun diğer isim ve sıfatları içinde insanı günahlardan sakındırma hususunda en etkili olanıdır. Çünkü ilâh, ibadete müstahak olandır. O ancak her şeye gücü yeten (kadîr), her işi hikmet üzere olan (hakîm) ve her şeyi bilen (alîm) olduğu zaman ibadete müstahak olur. "Eûzü billâh" sözü, "Kadîr, hakîm ve alîm olana sığınırım" demek gibidir. Bu üç sıfat, kulu günahtan son derece alıkoyar. İnsan, "eûzü billâh" dediği zaman sanki şöyle demiş olmaktadır:

"Ben her şeye gücü yeten, her işi hikmet üzere olan ve hiçbir kötü işe razı olmayan, gizli-açık, büyük küçük her şeyi bilen Allah'a sığınırım."

Rabb'ini bu şekilde tanıyan bir kul, kusur ve günahlardan son derece sakınır.

On İkinci İncelik

Kul, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) dediğinde bu söz onun şeytana yakın olmaya razı olmadığına gösterir. Mümin şeytana yakın olmaya razı olmaz; çünkü şeytan yüce Rabb'ine isyan etmiştir. Aslında şeytanın bu isyanı müslümana bir zarar vermez. Kul, isyan edene yakın olmaya razı olmayınca, bizzat isyana ve onu yapmaya hiç razı olmaz.

On Üçüncü İncelik

"Şeytan" bir isimdir; "Racîm" ise sıfattır. Allah Teâlâ, sadece isimle yetinmemiş, onun sıfatını da zikretmiştir. Böylece yüce Allah (celle celâluhû) sanki şöyle demektedir:

"Bu şeytan binlerce yıl bizim hizmetimizde bulundu. Sen, hiç onun bize zarar verdiğini ve bir kötülük dokundurduğunu duydun mu? Bu mümkün değildir. Bununla birlikte biz onu, kendine zarar veren bir isyanı sebebiyle lânetleyip huzurumuzdan kovduk. Ey insan, sana gelince; bu şeytan seninle bir an otursa seni ebedî ateşe atar. Öyleyse niçin onu yanından kovmuyor ve lânetlemiyorsun. Artık sen de, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) de."

On Dördüncü İncelik

Bir kimse şöyle diyebilir: "Derecesi en küçük melek bile şeytanı kuldan defetmeye yeterli iken Allah Teâlâ niçin "Eûzü bi'l-melâiketi" (Şeytanın şerrinden meleklere sığınırım) demedi de, bu şeytan köpeğini, kendi yüce ismiyle birlikte zikretti?"

Bunun cevabı şudur:

Yüce Allah demek istedi ki: "Ey kullarım! Siz o şeytanı görmeseniz de o sizi görür. Bunun için o size tuzak kurar ve sizi avlar. O halde siz de şeytanı gören, ama şeytanın kendisini göremediği zata sığının; O'na sımsıkı sarılın. O zat, Rabb'iniz yüce Allah'tır. Bunun için, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) deyin."

On Beşinci İncelik

Eûzüdeki "eş-şeytan" kelimesi, yapısı itibariyle bütün şeytan cinslerini ifade eder. Görünen ve görünmeyen şeytanlar çoktur. Hatta görünen insan şeytanları çoğu kez cin şeytanlarından daha zararlıdır.

Bir vaiz sohbet ederken bir ara cemaate şöyle dedi:

"Bir kimse bir sadaka vermek istediği zaman yetmiş şeytan gelip onun ellerine, ayaklarına ve kalbine yapışarak onu sadaka vermekten engellemek ister."

Orada bulunanlardan biri bunu işitince, "Ben bu yetmiş şeytanla savaşacağım" dedi ve mescidden çıkıp evine gelerek eteğini buğdayla doldurdu. Sonra onu fakirlere sadaka olarak vermek için evinden çıktı. Tam o anda hanımı kendisini gördü, önüne çıkarak ona engel olmak istedi, adamla çekişmeye başladı. Derken eteğindeki buğdayı döktürdü. Bunun üzerine adam perişan bir halde mescide geri döndü. Vaiz, adama,

"Ne yaptın?" diye sordu. Adam da,

"Hayra engel olan yetmiş şeytanı hezimete uğratmıştım, tam o anda hepsinden kuvvetli bir insan şeytanı geldi, o da beni hezimete uğrattı" dedi.

Şeytan deyince, genelde İblîs akla gelir. Çünkü bütün günahlar onun vesvesesi ve günahı süsleyip nefse tatlandırmasıyla başlar.

On Altıncı İncelik

Şeytan, "uzaklaşmak" anlamına gelir. Allah'ın rahmetinden uzak olduğu için İblîs'e kötü bir sıfat olarak "şeytan" denmiştir. İtaat eden kişi ise Allah'a yakındır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Secde et (de Rabb'ine) yaklaş" (Alak 96/19).

Yüce Allah da kuluna yakındır. Bu hususta şöyle buyurmuştur:

"Kullarım sana beni sorduğunda onlara benim kendilerine çok yakın olduğumu söyle" (Bakara 2/186).

"Racîm" kelimesi de "lânetlenmiş, taşlanmış, kovulmuş" demektir.

Sana gelince, ey mümin, seni ebedî mutluluğa götüren Allah'ın ipine tutunmuşsun. Bu ip iman, ihlâs ve takvadır. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Allah müminleri takva sözü (ve hali) üzere sabit tuttu" (Feth 48/26).

Bu âyetler, Allah Teâlâ'nın, şeytanı kendisinden uzaklaştırıp kovduğunu, seni de kendisine yakın ettiğini göstermektedir. Sonra Cenâb-ı Hak uzaklaştırdığı şeytanı, kendisine yaklaştırmayacağını haber vermiştir. İlâhî kanun böyle cereyan etmektedir. Âyette şöyle buyrulmuştur:

"Sen Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın" (Fâtır 35/43).

Böylece Hak Teâlâ seni kendisine yakınlaştırınca, artık huzurundan kovmayacağını ve rahmetinden uzaklaştırmayacağını bildirmiş olmaktadır.

On Yedinci İncelik

Cafer-i Sâdık [rahimehullah] şöyle demiştir:

"Kur'an okumaya başlamadan önce mutlaka eûzü çekip şeytandan Allah'a sığınmak lazımdır. Ama diğer taatlerde eûzü çekilmesi şart değildir. Bunun hikmeti şudur: Kul dilini yalan, gıybet ve koğuculuk gibi günahlarla kirletmiş olabilir. Hal böyle olunca Cenâb-ı Hak, kulun ilâhî kelâmı okuyacak dili temiz olsun diye istiâzeyi (kendine sığınmayı) emretmiştir. Bu durumda o, temiz ve güzel Rabb'i tarafından indirilen kelâmı temiz bir lisanla okumuş olur."

On Sekizinci İncelik

Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyor: O, kovulmuş, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış bir şeytandır. Ben ise, Rahmân ve Rahîm olan bir Rabbim! O halde Rahmân ve Rahîm'e ulaşabilmen için, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış şeytandan uzak ol, bana koş!

On Dokuzuncu İncelik

Şeytan senin düşmanındır. Sen ise ondan habersizsin ve onu görmüyorsun. Yüce Allah bunu şöyle haber vermiştir:

"Şeytan ve taifesi sizi, sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerlerden görürler" (A'râf 7/27).

Buna göre senin görünmeyen bir düşmanın ve her şeye galip bir sevenin var. Çünkü Allah Teâlâ kendisi şöyle tanıtmıştır:

"Allah her işinde hâkim ve galiptir" (Yûsuf 12/21).

O halde bu görünmeyen düşmanın sana saldırdığında, her şeye gücü yeten ve seni seven Rabb'ine sığın, iltica et.

Yüce Allah muradını en iyi bilendir.[207]

---

[207] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1/91-95; ayrıca bk. *Tefsir-i Kebir Tercümesi*, 1/122-128.

Şeytandan Korunmanın En güzel Yolu

Müfessir İsmail Hakkı Bursevî [rahimehullah], *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde şeytandan yüce Allah'a sığınmayla ilgili şu ibretlik kıssayı nakleder:

Bir adam, ilim öğrenmek için Horasan'dan Irak'a gitti. Bir âlimin derslerine katıldı. Ondan pek çok ilim yanında 4000 tane hikmetli söz öğrendi. Vatanına dönmek istediği zaman üstadına gelip izin istedi. Üstadı ona,

"Sana öyle bir şey öğreteceğim ki bu zamana kadar öğrendiklerinin hepsinden daha hayırlı ve faydalıdır" dedi. Adam,

"Buyurun öğretin" dedi. Üstadı,

"Horasan'da şeytan bulunur mu?" diye sordu. Adam,

"Evet, bulunur" dedi. Üstadı,

"O size vesvese verir mi?" diye sordu. Adam,

"Evet, verir" dedi. Üstadı,

"O size vesvese verince ne yapıyorsunuz?" diye sordu. Adam,

"İçimizden defetmeye çalışıyoruz" dedi. Üstadı,

"Tekrar vesvese verince ne yapıyorsunuz?" diye sordu. Adam,

"Yine defediyoruz" dedi. O zaman üstadı adama şu uyarıda bulundu:

"Allah'ın düşmanı şeytan size gelip vesveseyle sıkıntı verince ve sizi taatten alıkoymaya çalışınca kendi başınıza onun vesvesesini defetmekle uğraşmayın. Onunla baş etmek zordur. Bu durumda yapılacak en güzel iş, size bir çoban köpeği saldırınca yaptığınızı yapmaktır. Siz bir koyun sürüsünün yanından geçerken sürüyü bekleyen köpek size saldırsa ondan korunmanın en güzel yolu, hemen çobana seslenip köpeğini tutmasını istemektir. İşte bunun gibi, Allah'ın köpeği olan şeytan size saldırınca, onunla uğraşmayıp hemen sahibi yüce Allah'a sığının ve sizi ondan korumasını isteyin; O sizi korur."[208]

---

[208] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/25 (Beyrut 2001).

BESMELEDEKİ HİKMET ve İNCELİKLER

Besmele ile *"bismillâhirrahmânirrahîm"* sözü kastedilir.

Kısaca manası, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım" demektir.

Her şey yüce Allah'tan başlar, Allah'ta biter. Her şeyden evvel var olan, her şeyi var eden O'dur. Her şey sonuçta O'na döner, O'nun hükmüne tâbi olur. Yerde ve gökte her ne varsa O'nun mülkü ve kuludur Hepsi O'nun emrine âmâdedir. Her yerde O'nun adı bilinir, mührü tanınır, hükmü uygulanır. Bismillâh her hayrın anahtarıdır. Yüce Allah'ın adıyla başlamayan her hayırlı iş, bereketsiz ve sonuçsuz kalır.

Ârifler der ki: Bütün ilimler, hikmetler, sırlar, sevgiler, feyizler, makamlar ve nurlar besmelede gizlidir.

Şimdi *Tefsîr-i Kebîr*'den besmelenin bazı hikmet ve inceliklerini nakledeceğiz.

Birinci İncelik

Hz. Musa (aleyhisselâm) hastalanmıştı. Karnının ağrısı iyice şiddetlenince halini, Cenâb-ı Allah'a arzetti. Allah da ona, sahradaki bir otu gösterdi. Hz. Musa Allah'ın izniyle şifa buldu. Sonra, bir başka zaman aynı hastalığa tekrar yakalandı. Bunun üzerine gidip aynı ottan yedi, fakat hastalığı arttı. Bunun üzerine,

"Yâ Rabbi, ilk önce bu ottan yedim ve ondan şifa buldum. Aynı ottan ikinci defa yediğimde ise hastalığım arttı. Bunu sebebi nedir?" diye sordu Cenâb-ı Hak ona şöyle buyurdu:

"Birincide seni ota sevkeden bendim, onun için ot şifa verdi. İkincisinde ise ota kendin gittin; bunun için hastalığın arttı. Bilmiyor musun ki aslında dünya öldürücü bir zehirdir, onun panzehiri de benim ismimdir."

Demek ki bir iş Allah'ın izni ve ismiyle yapılırsa sonu hayır olur.

İkinci İncelik

Kadın velilerden Râbia el-Adeviyye, bir defasında bütün geceyi ibadetle geçirmişti. Tan yeri ağarırken uykuya daldı. O sırada evine bir hırsız girdi. Bulduğu elbiseleri alıp kapıya yöneldi, fakat kapıyı bulamadı. Bunun üzerine elbiseleri bıraktı, bu defa kapıyı buldu. Tekrar dönüp elbiseleri aldı, yine kapıyı bulamadı. Tekrar bıraktı. Bırakınca kapıyı buldu. Bu işi bir daha tekrarladı. Üçüncüde evin bir köşesinden,

"Elbiseyi bırak ve çık, şayet seven uyuduysa, onun sultanı uyanıktır" diye bir ses geldi.

Allah diyeni Allah korur. Kul geniş vaktinde yüce Rabb'ini zikrederse dar anında da Rabb'i onu özel olarak zikreder ve korur.

Üçüncü İncelik

Âriflerden biri koyun otlatıyordu. Sürünün içine kurtlar karışmış, koyunlara zarar vermeden birlikte dolaşıyorlardı. O sırada sürünün yanına bir adam uğradı. Kurdun koyunların içinde dolaştığını görünce şaşırdı. Çobana,

"Ne zaman koyunlarla kurtlar anlaşma yaptılar?" diye seslendi; çoban da,

"Koyunların çobanı Allah'la sulh yaptığından (Rabb'i ile arasını düzelttiğinden) beri!" dedi.

Dördüncü İncelik

"Bismillâh" sözünün manası, "Allah'ın adıyla başlıyorum" demektir. Sözde kolaylık olsun diye, başındaki (başlıyorum) kelimesi kaldırılmıştır. Bu nedenle, "bismillâh" dediğinde, onu demiş olursun. Bundan maksat, işe başlamadan önce, işinin kolaylığa, hafifliğe ve müsamahaya dayanmakta olduğuna kulun dikkatini çekmektir. Böylece Cenâb-ı Hak besmeleyi, sana müsamahalı davranıp kusurlarını bağışlayacağına ve sana lutufta bulunacağına bir delil yapmıştır.

Beşinci İncelik

Anlatıldığına göre Firavun, kendisinin ilâh olduğunu iddia etmeden önce, bir saray yaptırdı ve sarayın dış kapısına da, "bismillâh" yazılmasını emretti. İlâhlık iddiasına kalkışınca yüce Allah ona Hz. Musa'yı gönderdi, kendisini hak dine davet etti. Hz. Musa onda hiçbir hayır alameti göremedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ'ya,

"Yâ Rabbi, onu ne kadar dine davet ettimse de onda herhangi bir hayır görmedim" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Ey Musa, herhalde sen, küfrüne bakarak onu helâk etmemi istiyorsun. Halbuki ben, onun sarayının dış kapısının üzerine yazmış olduğu 'bismillâh' sözüne bakıyorum ve azabını tehir ediyorum."

Buradaki incelik şudur: Kâfir de olsa kim bu kelimeyi kapısının giriş kısmına yazarsa hemen helâk olmaktan kurtulur, azabı tehir edilir. Belki hidayetine sebep yapılır. Bu kelime kâfire böyle fayda verirse, bir de onu kalbine yazıp ömrünün sonuna kadar kalbinden ve dilinden düşürmeyen kimseye nasıl fayda vereceğini bir düşün!

Altıncı İncelik

Cenâb-ı Hak kendisini Rahmân (herkese rahmet eden) ve Rahîm (dostlarına çok merhamet eden) diye tanıttı. Öyleyse nasıl merhamet etmesin?

Anlatıldığına göre bir dilenci zengin bir kimsenin kapısında durarak bir şeyler istedi. Kendisine azıcık bir şey verildi. Dilenci ikinci gün, elinde bir baltayla geldi ve kapıyı kırmaya başladı. Ona,

"Ne yapıyorsun?" denilince, şöyle cevap verdi:

"Ya bu kapı, verilen hayra ve yapılan iyiliğe uygun olmalı veyahut da yapılan bağış kapıya uygun olmalı (Böyle zengin görünümlü bir kapıdan bu kadarcık mı iyilik olur?)."

Ey Rabbimiz! Rahmet denizleri senin rahmetinin yanında, arşın yanındaki bir zerreden daha az kalır. Kitabının başında rahmetinin sonsuzluğunu kullarına bildirdin; artık bizi de bu rahmetinden ve lutfundan mahrum bırakma. Bize, amelimize göre değil, Rahmân ve Rahîm sıfatlarına göre ihsan ve ikramda bulun.

Yedinci İncelik

Allah lafzı, kudret, hükümranlık ve yüceliğe işaret eder. Yüce Allah bu ism-i şerifin hemen peşinde Rahmân ve Rahîm sıfatlarını zikretti. Bu da O'nun rahmetinin, kahrından daha çok, merhametinin azabından daha fazla olduğuna işaret eder.

Sekizinci İncelik

Şu olayı herkes bilir: Hükümdar için bir binek satın alınınca hükümdarın düşmanlarından kimsenin onda gözü olmasın diye, ona hükümdarın damgası vurulur, özel alameti asılır. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak da mümin kuluna sanki şöyle buyurmaktadır:

Şüphesiz senin yaptığın taatlere musallat olacak şeytan diye bir düşmanın var. Sen bir işe başladığında, "bismillâhirrahmânirrahîm" diyerek o taate benim damgamı vur ki şeytan bir zarar vermesin.

Dokuzuncu İncelik

Nefsini, sürekli Allah'ın zikriyle meşgul et ve zikrullahtan hiç ayrılma ki her iki dünyada Allah ile beraber olasın ve O'ndan ayrılmayasın. Şu olayı düşün:

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Hz. Ebû Bekir'e (radıyallahu anh) yüzüğünü vererek,

"Bu yüzüğe, 'lâ ilâhe illallah' yazdır" buyurdu. Hz. Ebû Bekir yüzüğü, nakışçıya götürüp,

"Buna 'Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah' yaz" dedi. Nakkaş, yüzüğe bu cümleyi yazdı.

Daha sonra Hz. Ebû Bekir yüzüğü Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) getirdi, Resûl-i Ekrem yüzükte, *"Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah Ebû Bekir Sıddîk"* diye yazıldığını gördü. Bunun üzerine, *"Yâ Ebâ Bekir, bu ilaveler ne?"* diye sordu. Ebû Bekir de,

"Yâ Resûlallah, senin ismini, Allah'ın isminden ayrı düşürmeye gönlüm razı olmadı. 'Ebû Bekir Sıddîku' cümlesine gelince, bunu ben söylemedim" dedi ve utandı. Bunun üzerine o anda Cebrâil gelerek şöyle dedi:

"Yâ Resûlallah 'Ebû Bekir Sıddîku' cümlesini ben yazdım. Çünkü Ebû Bekir, senin isminin Allah'ın isminden ayrı olmasına razı olmadı. Allah da, onun isminin senin isminden ayrılmasına razı olmadı."

Buradaki incelik şudur: Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] isminin Allah'ın isminden ayrılmasına razı olmadığı için bu ikrama nail oldu. Bir insan yüce Allah'ın ismini sürekli zikrederek O'nu kalbinden hiç ayırmazsa ona nasıl ikramlar yapılır, düşün!

Onuncu İncelik

Hz. Nuh [aleyhisselâm] gemiye bindiği zaman,

"Bismillâhi'l-meliki'r-rahmâni mecrâhâ (Geminin gitmesi ve durması Allah'ın ismiyledir" (Hûd 11/41) dedi. Besmelenin yarısını okuyarak kurtuluşa erdi. Ömrü boyunca bu kelimeye devam eden kimse, kurtuluştan nasıl mahrum kalır? Bunun gibi, Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Bu mektup Süleyman'dan gelmektedir. O, 'Bismillâhirrahmânirrahîm' diye başlamaktadır" (Neml 27/30) sözüyle dünya ve ahiret mülkünü elde etti. Kulun bu besmeleyi söylediğinde onun bereketiyle dünya ve ahiret mülküne ulaşacağı umulur.

On Birinci İncelik

Biri, "Hz. Süleyman niçin Allah'ın isminden önce kendi ismini zikretti?" diyebilir. Buna şu cevapları vermek mümkündür:

1. Belkıs, odasına hiç kimsenin girmesi mümkün olmadığı halde, mektubu yastığının üzerine konulmuş olarak buldu. Duvarın üzerinde,

mektubu getiren hüdhüd kuşunu gördü. Onu görünce, bu mektubun Hz. Süleyman'dan olduğunu anladı. Mektubu eline aldı ve,

"Bu mektup Süleyman'dandır" dedi. Mektubu açınca, "Bismillâhirrahmânirrahîm" ifadesini gördü.

Bundan şu anlaşılıyor: "Bu mektup Süleyman'dandır" ifadesi, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] sözü olmayıp, Belkıs'ın sözüdür.

2. Belki de Hz. Süleyman [aleyhisselâm] mektubun zarfına göndereni tanıtmak için, "Bu mektup Süleyman'dandır" diye yazdı. Belkıs mektubu alınca, zarfın üstünü okuyarak, "Bu, Süleyman'dan" dedi. Zarfı açınca da, "bismillâhirrahmânirrahîm" cümlesini okudu. O zaman "Bu mektup, 'bismillâhirrahmânirrahîm' ile başlıyor" dedi.

3. Belkıs, o zaman kâfir idi. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs mektuba baktığı zaman, Allah hakkında kötü şeyler söylemesinden korktuğu için, uygunsuz bir şey söyleyecekse bana söylesin, Allah için söylemesin diye, kendi ismini Allah'ın isminden önce yazdı.

On İkinci İncelik

Besmelenin ilk harfi olan "bâ" aynı zamanda iyilik ve ihsanı ifade etmektedir. Yüce Allah müminlere dünyada pek çok iyilik ve ihsanda bulunmuştur. O, ahirette müminlere cemalini göstererek daha fazla iyilik ve ikramda bulunacaktır.

Müslümanlardan birinin yahudi bir komşu vardı. Bir ara hastalandı. Müslüman onu ziyarete gitti. Bundan sonrasını müslüman şöyle anlatıyor:

Ziyaret için hastanın yanına girdim ve ona,

"Müslüman olsana!" dedim. O da bana,

"Niçin müslüman olayım?" dedi. Ben,

"Cehennemden kurtulman için" dedim. O,

"Cehenneme aldırış etmiyorum, bunun için müslüman olmam" dedi. Ben,

"Öyleyse cennete girmen için müslüman ol" dedim. O, "Cenneti de istemiyorum" dedi. Ben,

"Öyleyse ne istiyorsun?" dedim. Yahudi,

"Yüce Allah'ın, cemalini bana göstermesini istiyorum" dedi. Ben de,

"O halde bu arzuna ulaşmak için müslüman ol" dedim. O,

"Bunu yazı ile yaz" dedi. Ben de yazdım. Bunun üzerine yahudi komşum müslüman oldu ve çok geçmeden öldü. Cenazesini kıldık ve defnettik. Onu rüyamda gördüm. Salınarak gururla yürüyordu. Kendisine,

"Şemon! Rabb'in sana nasıl muamele etti?" diye sordum. O da,

"Allah bana, 'Cemalimi görme şevkiyle müslüman oldun' buyurdu ve beni affetti" dedi.

Besmelenin "sin" harfi yüce Allah'ın "Semî" (her şeyi işiten) isminden gelmektedir. Allah Teâlâ, arştan toprağın altına kadar, bütün mahlûkatın sesini, iniltisini ve duasını işitir.

Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Hârise (radıyallahu anh), bir münafık ile beraber Mekke'den Tâif'e doğru yola çıktı. Bir harabeye vardıkları zaman münafık,

"Şuraya girip istirahat edelim" dedi. Girdiler ve Zeyd (radıyallahu anh) uyudu. Münafık, o esnada Zeyd'in elini ayağını iyice bağlayarak onu öldürmek istedi. Uykudan uyanan Zeyd,

"Beni niçin öldürmek istiyorsun?" diye sordu. Münafık,

"Çünkü Muhammed seni seviyor, ben ise ona kızıyorum" dedi. Zeyd (radıyallahu anh),

"Yâ Rahmân! Bana yardım et!" diye yakardı. O sırada bir ses, münafığa hitaben,

"Yazıklar olsun sana, onu öldürme!" diye seslendi. Münafık hemen dışarı çıktı, sağa sola baktı, kimseyi göremedi. Tekrar geri dönüp Zeyd'i öldürmek istedi. Bu sefer, aynı ses daha yakından şiddetli bir şekilde,

"Onu öldürme!" diye bağırdı. Münafık tekrar dışarıya çıktı, baktı kimseyi göremedi. Üçüncü defa aynı durum oldu.

Münafık tekrar dışarı çıkınca, mızraklı bir süvari gördü. Süvari mızrağı ile bir vuruşta münafığı öldürdü. Harabeye girerek, Zeyd'in iplerini çözdü. Ona,

"Beni tanıyor musun? Ben Cebrâil'im. Sen Allah'a dua ettiğinde, ben yedinci kat semada bulunuyordum. Allah Teâlâ, 'Kuluma yetiş' dedi. İkinci defa öldürmek istediğinde, ben en yakın semadaydım. Üçüncüsünde münafığa yetiştim" dedi.

Besmeledeki "mîm" harfi de, arştan toprağın altına kadar mevcut olan her şeyin, yüce Allah'ın mülkü olduğuna işarettir.

Süddî [rahimehullah] şöyle demiştir: Süleyman [aleyhisselâm] zamanında insanlar kıtlığa düştüler Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] gelip,

"Ey Allah'ın peygamberi, insanlarla yağmur duasına çıksanız!" diye istirhamda bulundular. O da kabul etti ve hep beraber yağmur duasına çıktılar. Süleyman [aleyhisselâm] yolda bir karıncanın yüzünü semaya çevirip,

"Yâ Rabbi, ben senin yaratıklarındanım. Senin lutfuna muhtacım" diye dua ettiğini gördü. Bunun üzerine, yüce Allah onlara bol yağmur indirdi. Bunu gören Hz. Süleyman insanlara,

"Haydi, geri dönün! Sizden başka varlıkların yakarmasıyla size yağmur verildi" dedi.

Büyük müfessir Fahreddin-i Râzî [rahimehullah] sözüne devamla der ki:

Bismillâh sözündeki "Allah" lafzına gelince, ey insanlar, biliniz ki ben bütün hayatım boyunca Allah dedim, ölene kadar Allah demeye devam edeceğim. Öldüğüm zaman Allah diyeceğim. Kabirde sual sorulduğunda, Allah diyeceğim. Kıyamet günü kabrimden kalkıp mahşere giderken Allah diyeceğim. Amel defterimi aldığımda Allah diyeceğim. Amellerim tartıldığında Allah diyeceğim. Sıratı geçerken, Allah diyeceğim. Cennete girerken Allah diyeceğim. Ve –inşallah- yüce Allah'ın cemalini gördüğümde, yine Allah diyeceğim ve cennette ebediyen Allah demeye devam edeceğim.

On Üçüncü İncelik

Besmelede Allah, Rahmân ve Rahîm isimlerinin zikredilmesinin bir hikmeti şudur: Kur'ân-ı Kerîm'de, ilâhî hükümlerle muhatap yapılanlar üç kısımdır. Bunlar bir âyette şöyle tanıtılır:

"Onlardan bir kısmı nefsine zulmeder. Bir kısmı orta haldedir. Bir kısmı ise Allah'ın izniyle hayırlarda önde gider" (Fâtır 35/32).

Bu âyette Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır:

"Ben, hayırlarda önde gidenler için Allah ismimle tecelli ve muamele ederim. Orta yolu tutanlar için Rahmân sıfatımla tecelli muamele ederim. Zulmedenler içinse Rahîm sıfatımla tecelli ve muamele ederim."

Bu isimler şöyle de açıklanmıştır:

"Allah" karşılıksız verir. Rahmân, veli kullarının bilmeden düştükleri ufak kusurlarını affeder. Rahîm, kullarının kusur ve günahlarını bağışlar.

Yüce Allah sonsuz rahmete sahip olduğu için sanki şöyle diyor:

"Ey kulum! Ben senin öyle durumlarını bilmekteyim ki eğer anne ve baban onları bilmiş olsaydı seni terkederdi. Eğer hanımın bilseydi sana cefa ederdi. İnsanlar bilseydi, senden kaçardı. Komşun bilseydi evini başına yıkardı. Ben senin bütün kusurlarını biliyorum, fakat sen benim Kerîm bir Rab olduğumu bilesin diye, hepsini lutfumla örtüyorum."

On Dördüncü İncelik

"Allah" ismi, Allah'ın dostluğunu gerektirir. Bunu şu âyet ifade eder:

"Allah, iman edenlerin dostudur (yardımcısıdır)" (Bakara 2/257).

"Rahmân" ismi, Allah'ın muhabbetini gerektirir. Bunu şu âyet ifade eder: *"Hakikaten, iman edip de salih ameller işleyenler yok mu? Rahmân olan Allah onların gönüllerinde (kendi) sevgisini yaratacaktır"* (Meryem 19/96).

"Rahîm" ismi ise Allah'ın acımaya ve merhametini gerektirir. Bunu da şu âyetten anlıyoruz: *"Allah, müminlere çok merhametlidir"* (Ahzâb 33/43).

On Beşinci İncelik

Enes b. Mâlik'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İnsanların elbiselerini çıkardıkları zaman 'bismillâh' demeleri insanların mahrem yerleri ile cinlerin gözleri arasında perde olur."[209]

Bu hadiste şuna işaret edilmiştir: Besmele, bu dünyada seninle cinlerden olan düşmanların arasında perde olduğu gibi, ahirette de seninle zebânîler arasında perde olur, seni cehennem azabından korur.

On Altıncı İncelik

Bizans imparatoru Hz. Ömer'e [radıyallahu anh], devamlı baş ağrısı çektiğini, bunun için kendisine bir ilaç göndermesini yazdı. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh] ona bir fes gönderdi, imparator bu fesi başına koyduğunda baş ağrısı duruyor, çıkarınca başı yeniden ağrımaya başlıyordu. Bunun üzerine imparator hayret ederek fesi kontrol etti, içinde "besmele"nin yazılı olduğu bir kâğıt buldu.

On Yedinci İncelik

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim abdest alır da besmele çekmezse sadece yıkadığı âzaları temizlenmiş olur. Kim de abdest alır ve besmele çekerse bütün vücudunu (manen) temizlemiş olur."[210]

Abdestte besmele çekmek, bütün bedeni temizlediğine göre, o besmeleyi samimi kalp ile çekmek, kalbi küfür ve bid'atlardan temizler.

---

[209] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6197; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 3330; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4663.

[210] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 26022.

On Sekizinci İncelik

Bir Mecûsî, Hâlid b. Velîd'e (radıyallahu anh),

"Sen İslâm'ın hak olduğunu iddia ediyorsun. O halde bir delil göster de biz de müslüman olalım" dedi ve kendisinden bir delil istedi. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd (radıyallahu anh),

"Bana öldürücü bir zehir getirin" dedi. Bir tas zehir getirildi. Hz. Hâlid (radıyallahu anh) tası eline aldı ve, "bismillâhirrahmânirrahîm" diyerek hepsini içti. Allah'ın izni ile hiçbir şey olmadı, sapasağlam ayağa kalktı. Bunun üzerine Mecûsî,

"İşte gerçek din budur" diyerek müslüman oldu.

On Dokuzuncu İncelik

Hz. İsa (aleyhisselâm), bir kabrin yanından geçerken azap meleklerinin bir ölüye azap ettiklerini gördü. Hz. İsa işini görüp dönerken tekrar aynı kabre uğradı. Bu sefer kabirde yanlarında nurdan tabaklar bulunan rahmet meleklerini gördü. Bu hale şaşırdı. Durumu öğrenmek için namaz kılıp Allah'a dua etti. Yüce Allah ona şöyle vahyetti:

"Ey İsa, o kabirdeki şahıs âsi ve günahkâr bir kul idi. Öldüğünden beri azap görmekteydi. Geride hanımını hamile olarak bırakmıştı. Hanımı bir çocuk doğurdu ve büyüyünceye kadar onu terbiye etti. Daha sonra onu mektebe verdi. Hocası ona besmeleyi öğretti. Çocuk benim ismimi zikretti. Oğlu yeryüzünde benim adımı söylerken ben, yerin altında ona ateşimle azap etmekten haya ettim; bu sebeple kendisini affedip nimetlerime kavuşturdum."

Yirminci İncelik

Kadın sûfîlerden Umretü'l-Fergâniyye'ye şu soru soruldu:

"Cünüp ve hayızlı kimselere Kur'an okumak yasak edildi, fakat besmeleyi söylemeleri yasak edilmedi. Bunun hikmeti nedir?"

Allah dostu kadının cevabı şu oldu:

"Besmele çekmek, dostun ismini anmaktır. Dost dostunu anmaktan menedilmez."

Yirmi Birinci İncelik

"Rahîm" ismi hakkında şöyle denmiştir:

Allah Teâlâ, müminlere altı yerde rahmet eder:

1. Kabirde ve kabirdeki dehşet anlarında.
2. Kıyamette ve kıyametin karanlıklarında.
3. Ameller tartılırken mîzanda.
4. Amel defterlerinin dağıtılma esnasındaki korku anında.
5. Sıratı geçerken çekilen korku sırasında.
6. Cehennemde ve azap anında.

Yirmi İkinci İncelik

Âriflerden biri besmeleyi yazdı ve bunun kefenine konulmasını vasiyet etti. Kendisine,

"Bundan ne umuyorsun?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Kıyamette şöyle derim: Allahım! Sen bir kitap gönderdin ve başına besmeleyi koydun. O halde bana, o besmelede bildirdiğin rahmet sıfatlarınla muamele et."

Yirmi Üçüncü İncelik

Besmelenin harflerinin on dokuz tane olduğu tesbit edilmiştir. Bunda iki fayda vardır:

Birincisi, cehennemdeki zebânîler de on dokuz tanedir. Böylece Allah Teâlâ bu on dokuz harfe karşılık mümin kulundan zebânîlerin azabını savuşturur.

İkincisi, Cenâb-ı Hak, gece ve gündüzü yirmi dört saat olarak yarattı. Sonra beş ayrı saatte beş vakit namazı farz kıldı. Buna göre besmelenin bu on dokuz harfi, yirmi dört saatten geriye kalan on dokuz saatte meydana gelen günahlar için kefâret olur, onları temizler.

Yirmi Dördüncü İncelik

Tevbe sûresi, kâfirlere savaş ilanıyla başladığı ve savaş hükümleri içerdiği için, başına "bismillâhirrahmânirrahîm" (Bütün varlıklara acıyan ve merhamet eden Allah'ın adıyla) sözü yazılmadı. Yine bir hayvanı keserken de, "bismillâhirrahmânirrahîm" denmeyip sadece, "Bismillâh, Allahüekber" denir; Allah'ın Rahmân ve Rahîm sıfatları zikredilmez.

Bundan şu sonuç çıkar: Allah Teâlâ her mümine farz namazlarda günde en az on yedi defa bu kelimeyi söyletmektedir. Bu şunu gösterir: Allah Teâlâ seni, başkalarını öldürmen ve onlara azap etmen için değil, bütün halka merhamet, iyilik ve lutufta bulunman için yaratmıştır. Bunun için sana Rahmân ve Rahîm sıfatlarını sıkça söyletmektedir ki sen de bu ahlâk üzere olasın.

Kulunu doğruya ulaştıran Allah Teâlâ'dır.[211]

Besmele ile İlgili Hükümler

Bu konuda müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (rahimehullah) der ki:

Kur'ân-ı Kerîm'i yazarken Tevbe sûresi hariç her sûrenin başında besmele yazılması farzdır.

Hayvan keserken bismillâh denmesi farzdır. Ava ateş edilirken ve hayvan salınırken bismillâh demek de farzdır. Bilerek kasten terkedilirse kesilen hayvan yenmez, haramdır; ancak unutulmuşsa zararı yoktur.

Namaz dışında Kur'an okumaya başlarken ve sûre başlarında eûzü besmele çekmek âlimlerin çoğunluğuna göre sünnettir.[212]

Bütün hayırlı ve helâl işlerin başında besmele çekmek sünnettir, sevaptır. Bu konuda şu hadis-i şerif her şeyi özetle ifade etmektedir:

"Besmele ile başlamayan her iş bereketsizdir."[213]

---

[211] bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/152-156 (Kısmen tasarruf edilerek alındı; ayrıca bk. *Tefsîr-i Kebîr Tercümesi*, 1/235-241.

[212] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/60 (Sadeleştirme, Azim Dağıtım).

[213] Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 6284; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2491.

Besmele, hayırlı ve helâl işlerde çekilir. Besmele İslâm'ın şiarıdır. Müminin alametidir. Besmele, helâl ile haramı birbirinden ayırır. Besmele, yüce Allah'ın ismini anarak O'ndan ilâhî yardım istemektir. Bereket ve rahmet sebebidir. Allah'a yönelіştir. O'nun yüceliğini ilan ve ikrardır. Besmele, en özlü bir zikir, ilâhî bir izindir.

Haram bir iş yapılırken besmele çekilmez; çekilirse günaha girilmiş olur. Eğer haram bir iş yapılırken kasten ve hakaret için besmele çekilirse bunu yapan kimse küfre girer.

Namazda besmelenin hükmü, aşağıda Fâtiha'nın tefsirinde gelecektir.

Şimdi, *el-Bahrü'l-Medîd*'in tercümesine geçiyoruz.

Dr. Dilaver SELVİ

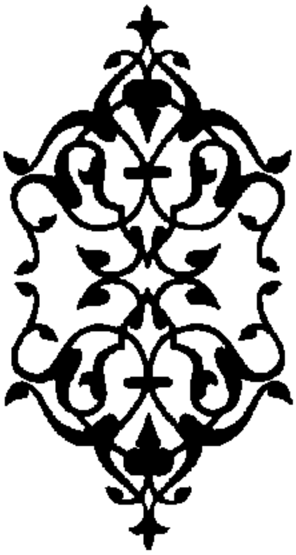

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Şeyh, maneviyat yolunda rehber, büyük âlim, rabbânî ilimlerde ârif, maneviyat yolunun kutbu, Hakk'a gidenlerin örneği, vuslata erenlerin ışığı, irfan deryası, gönlünde müşahede güneşinin parladığı zat, tarikatın inceliklerini açıklayan ve onu insanlar arasında yayan, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Acîbe el-Hasenî -Allah kendisinden razı olsun ve onu razı etsin- der ki:

Ey eşsiz güzelliği ve sonsuz cemaliyle yüce kelâmında kullarına tecelli eden Rabbimiz, sana sonsuz hamdederiz. Kelâmındaki hikmet incilerini çıkarmak için mütehassıs âlimlerin dilini açan, onların Kur'an'ın temel hükümleriyle desteklenmiş kalplerinden hikmet pınarlarını fışkırtan Allah'a sonsuz hamdolsun. O âlimler ki Kur'an'ın deryasına her dalışlarında onun eşsiz güzellikteki ilimlerinden birçok ilim elde ettiler. Kur'an'ın apaçık âyetleri ve kuvvetli delilleriyle, onun hakkında fitne çıkarmak isteyenlerin şüphelerini çürütüp zararlarını defettiler. Bununla birlikte hepsi, Kur'an'ı hakkıyla anlamaktan yana noksan olduklarını; onun sır ve mana denizinden ancak anlayışları nisbetinde ve kendilerine kolaylaştırıldığı ölçüde elde ettiklerini itiraf ettiler.

Kur'ân-ı Hakîm, derin ve coşkun bir denizdir. O, çiçekleri hiç solmayan ve bakanı hayrette bırakan güzel bir bahçe gibidir. Nasıl böyle olmasın ki yüce Kur'an, bütün gizlilikleri, geçmiş ve şimdiki hali ve gelecekte olacak her şeyi bilen Rabbimiz'in kelâmıdır.

Allah'ın sonsuz rahmeti ve selâmı, ilâhî rahmetin zuhur mahalli yapılan, harika mucize ve apaçık delillerle gönderilen seyyidimiz efendimiz Muhammed'e olsun. O'nun rahmet ve selâmı ayrıca Peygamber Efendimiz'in cömert, hoş görülü, zorluk ve sıkıntılar anında dağlar gibi sarsılmaz bir yakîne sahip ailesinin, Ehl-i beyt'inin ve ashabının üzerine olsun.

Hiç şüphesiz Kur'an'ı tefsir ilmi, ilimlerin en yücesidir. O, içindeki hakikatleri anlamak için fikir ve anlayışların kullanılacağı en faziletli bir ilimdir. Bu çok şerefli ve bir o kadar da mesuliyeti büyük işe ancak alanında mütehassıs bir âlim adım atmalıdır. Bu âlim, zâhirî ilimlerde söz sahibi olmuş ve Kur'an'ın insanı hayrette bırakan manaları içinde fikir yürütebilecek hale gelmiş olmalıdır. Bu ise zâhirî ilimlerden Arapça, sarf, lugat, beyân, fıkıh, hadis ve tarih gibi ilimleri, bizzat ehlinin ağzından (kaynağından) öğrenip peşinden tasavvuf ilimlerine dalarak, onları da kemalat sahibi ve manevi hal ehli bir ârifin sohbetinde zevk, hal ve makam olarak elde ettikten sonra ulaşılacak bir mertebedir. Bir kimse bu merhalelerden geçmemişse onun, bu sorumluluğu ağır konuda susması daha selâmetlidir ve onun şeriatın zâhirî ilimlerinden gücünün yettiği kısımlarıyla meşgul olması daha hayırlıdır.

Bil ki yüce Kur'an'ın, zâhir ehli için zâhirî bir manası, bâtın ehli için de bâtınî bir manası vardır. Bâtın ehlinin tefsirini, gerçek anlamıyla ancak bâtın ehli anlar; onu başkası anlamaz ve zevkine varmaz. Bu bâtınî mana, ancak zâhirî manayı kabul ettikten sonra geçerlidir. Zâhirî mana kabul edildikten sonra ehli olan kimse, ince bir ifade ve gizli bir işaretle bâtın ilmine işaret eder. Kimin anlayışı bu ince işaretleri anlama ve gizli sırlardan zevk alma derecesine ulaşmamışsa o, bunları anlayanlara havale etsin ve hemen onları inkâra kalkmasın. Hiç şüphesiz zevke (bizzat ulaşmaya ve tatmaya) dayalı ilimler, aklın kavrayış gücünün ötesindedir; onlar nakil yoluyla idrak edilemez.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*[214] adlı eserinde der ki:

"Şunu bil ki bu sûfîler taifesinin, Allah'ın kelâmı ve resûlünün sözleri hakkında insanlara garip gelen manalarla yapmış oldukları açıklamalar, Kur'an'ın zâhirinden ayrılarak ona aykırı olarak yapılmış değildir. Durum şudur: Âyetin zâhirinden lafız olarak anlaşılan ve kelimelerinin gösterdiği bir mana vardır; bu aynen kabul edilir. Sonra âyet ve hadislerde, Allah Teâlâ'nın kalbini açtığı kimselerin anlayacağı birtakım bâtınî manalar vardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır.'[215]

Münakaşa ve çekişmeye giren birinin, 'Bu sûfîlerin yaptığı iş, yüce Allah'ın kelâmını ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerini asıl manasının dışında yorumlamaktır!' demesi, sûfîlerin yaptığı sırlı manaları anlamaktan ve almaktan sakın seni alıkoymasın! Onların yaptığı iş, âyet ve hadisi asıl manasının dışında yorumlamak değildir. Eğer onlar, verdikleri mana için, 'Âyetin bundan başka bir manası yoktur' deselerdi o zaman, âyetleri asıl manasından başka manaya yorumlamış olurlardı. Sûfîler böyle bir söz söylemiyorlar; tam tersine onlar, âyet ve hadislerin zâhirî manasını, kastettiği muradı ve neyi emrediyorsa onu kabul ve tasdik ettikten sonra yüce Allah'ın, âyetten kendilerine ilhamla açıp bildirdiği gizli manaları anlıyorlar."[216]

---

[214] *Letâifü'l-Minen* isminde iki tane meşhur eser vardır. Bunlardan biri İbn Atâullah-ı İskenderî'ye (v. 709/1309) aittir. İbn Atâullah, İbn Acîbe gibi Şâzelî tarikatının büyüklerinden olup Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin (v. 686/1287) halifesidir. İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde, şeyhi Ebü'l-Abbas-ı Mürsî ile onun şeyhi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin (v. 656/1258) menâkıb, keramet, söz ve zikirlerini konu etmektedir. İkinci eser Abdülvehhâb-ı Şa'rânî'ye (v. 973/1565) ait olup konusu tasavvuf ve güzel ahlâktır. Her iki eser de basılmıştır (Mütercim).

[215] Hadisin tamamı için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/15 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727, ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152. Hadisin açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, nr. 2727; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 20-22 (Beyrut 1999); *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 25-28 (İstanbul: Semerkand, 1999).

[216] bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 109 (Beyrut, ts.).

Sadeddin-i Teftâzânî, *Akâidü'n-Nesefî* şerhinde, nasları (âyet ve hadislerin lafzını) yorumlamada dinin dışına çıkan kimseleri zikrettikten sonra der ki:

"Bazı muhakkik ârif zatların, 'Naslar (âyet ve hadisler), zâhirî manası üzere anlaşılıp o şekilde kabul ve amel edilir; bununla birlikte, onlarda, seyrü sülûk sahiplerine açılan birtakım gizli işaretler mevcut olup onlarla zâhirî muradın arasına birleştirmek mümkündür' görüşüne gelince; onların bahsettiği işaretler, kâmil imanın ve safi irfanın sonucudur."[217]

Şeyh Ahmed ez-Zerrûk [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Ârif sûfînin âyet ve hadislere bakışı (ve onlardan elde ettiği sonuçlar), müfessirin ve hadis fıkhını bilen kimsenin bakışından daha özeldir. Çünkü müfessir ve fakihler ancak âyet ve hadisin zâhirî hükmünü ve manasını nazarı itibara alır, öbür tarafına bakmaz. Ârif sûfî ise müfessir ve fakihin kabul ettiği zâhirî manayı kabul ettikten sonra, daha fazlasını talep eder, âyet ve hadislerin gizli işaretlerine yönelir. Eğer bir kimse âyet ve hadislerin zâhirî hükmünü kabul etmezse o, mutasavvıf olmak şöyle dursun, şeriatın dışına çıkmış bir bâtınîdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[218]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır"* hadisine gelince; âyetin zâhiri, nahiv, dil ve sarf ilmiyle uğraşanlar gibi, lafzın zâhiri üzerinde duran kimseler içindir.

Âyetin bâtını, lafzın manası üzerinde duran kimseler içindir. Onlar ilâhî kelâmın ifade ve delalet ettiği emir, nehiy, kıssalar, haberler, tevhid ve bunların dışındaki Kur'an ilimlerini tesbitle meşgul olurlar. Bu, müfessirlerin bakış ve inceleme alanıdır.

Âyetin haddi (sınırı), ondan hüküm çıkarmak için uğraşan fakihlere aittir. Fakihler, âyetin lafzı neye delalet ediyor ve hangi hüküm için beyan edilmişse onu tesbitle uğraşır, o noktada durur ve ötesine geçmezler.

---

[217] bk. Teftâzânî, *Şerhu Akîdeti'n-Nesefî*, s. 257 (thk. Muhammed Adnan Dervîş).

[218] Zerrûk, *Kavâidü't-Tasavvuf*, s. 71, Kaide: 55 (Dımaşk 2004).

Âyetin matlaı (iç yüzünü keşfetme, sırrına erme noktası) ise sûfîlerin büyüklerinden hakikat ehline hastır. Onlar, âyetin zâhirî manasından sonra onun bâtınî yönüne nazar ederler; âyetler üzerinde derin düşünme esnasında kendilerine birtakım gizli sırlar ve kapalı ilimler açılır.

Cevherî, *es-Sıhâh* isimli eserinde der ki: "Matla' (veya el-müttala'), yüksekçe bir yerden, aşağıya doğru bakıp olanı görme yeridir. Hz Ömer (radıyallahu anh) şöyle demiştir:

'Eğer yeryüzündeki bütün şeyler benim olsa, ölümden sonra görülecek şeylerin dehşetinden kurtulmak için hepsini verirdim.'[219]

Hz. Ömer'in sözünde geçen el-matla' veya el-müttala', 'gelinen yer, bakılacak nokta, görülecek şey' demektir."[220]

Hiç şüphesiz hakikat ehli kimseler de âyetin zâhirinden onun içindeki sırlara bakar ve âyetin mana denizinin çoşkun dalgaları arasına dalarlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tefsirin yazılış sebebi: Bu kitabın yazılış sebebine gelince; şeyhim, rabbânî ârif, seyyidim Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî ile onun şeyhi kutub, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip, şeyhlerin şeyhi Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî beni, zâhir ehlinin yaptığı açıklamalarla bâtın ehlinin işaretlerini bir araya getiren bir tefsir yazmaya teşvik ettiler. Ben de bu iki büyük zatın isteklerine cevap vermek ve arzularını yerine getirmek için bu tefsiri yazdım. Ümidim, bu eserin herkese fayda vermesi, onun kalpler için manevi bir gıda ve kulaklar için hoş bir seda olmasıdır.

Tefsirde takip edilen usul: Bu eseri yazarken şu usulü takip ettim: Önce her âyetle ilgili Arapça ve dil bilgisi yönünden mühim hususları açıkladım. Sonra, (dirayet ve rivayet tefsiri usulünce) âyetlerin zâhirî manasını verdim; peşinden tasavvuf ehlinin yaptığı bâtınî işaretleri (âyetten çıkarılan gizli manalarla, seyrü sülûk sahiplerine yönelik mesaj ve edepleri) zikrettim. Yaptığım açıklamaları, ne çok uzattım ne de çok kısa tuttum; ikisi arasında bir yol takip ettim. Bütün bunları, sonsuz ikram ve af sahibi yüce Allah'ın gayb hazinlerinden bana açtığı hikmet ve hakikatlere bakarak yaptım. Esere, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* ismini verdim.

---

[219] bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/354-355; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*, 3/132; Ali b. Muhammed es-Sallâbî, *Ömerü'l-Hattâb*, s. 672 (Dımaşk 2003).

[220] bk. Cevherî, *es-Sıhâh: Tâcü'l-Luga*, 3/1254 (Beyrut 1984).

Yüce Allah'tan, bu tefsiri, kendi katında ve halkın yanında güzel kabul gören bir eser yapmasını, onu arzulanan hedefe ve maksada ulaştırmasını diliyorum. Hiç şüphesiz O, her şeye kadirdir; dualara en güzel şekilde karşılık verendir. Yüce ve ulu Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Fâtiha'nın tefsiri için yazmış olduğum *et-Tefsîrü'l-Kebîr* isimli eserde,[221] on tane mukaddime yazdım ve onlarda ilimlerin asılları ve kolları, Kur'an ilimleri ve ortaya çıkışları hakkında geniş açıklamalarda bulundum; isteyen o esere bakabilir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şimdi, Fâtiha sûresinin tefsirine başlıyoruz.

---

[221] Bu eser, İbn Acîbe'nin eserleri bölümünde tanıtılmıştır.

(1) FÂTİHA SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٣﴾ مَالِكِ
يَوْمِ الدّ۪ينِۜ ﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ﴿٥﴾ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ
الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْۙ غَيْرِ
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧﴾

1. ***Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla.***

2. ***Hamd** (her türlü övgü), **âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.***

3. ***O, rahmândır, rahîmdir.***

4. ***Din** (ceza ve hesap) **gününün mâlikidir.***

5. *(Rabbimiz!) **Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.***

6. ***Bizi doğru yola ilet.***

7. ***Kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna; senin gazabına uğramışların ve** (haktan) **sapmışların yoluna değil!***

Sûre Hakkında Bilgi

Fâtiha sûresi Mekke'de inmiş olup yedi âyettir.

Fâtiha sûresinin on tane meşhur ismi vardır. Bunlar şunlardır:

1. **el-Fâtiha** (Yüce kitabın kendisiyle başladığı sûre).[221]

2. **el-Vâfiye** (Namazda bölünmeden tam olarak okunacak sûre).

3. **el-Kâfiye** (Namaz ve diğer şeyler için yeten, başka sûrelerin yerine geçen sûre).

4. **eş-Şâfiye** (Maddi ve manevi hastalıklara şifa olan sûre).

5. **es-Seb'u'l-mesânî** (İçinde Allah'ın övülüp yüceltildiği ve her namazda tekrarlanan yedi âyet). Fâtiha'ya "es-seb'u'l-mesânî" isminin verilmesinin sebebi şudur:

İmamı Şâfiî'ye göre Fâtiha, besmeleyle birlikte yedi âyettir. İmam Mâlik besmelenin Fâtiha'dan (ve diğer sûrelerden) bir âyet olmadığı görüşündedir. Ona göre de Fâtiha yedi âyettir, fakat yedinci âyet *"gayri'l-mağdûbi aleyhim"* ile başlayan kısımdır.

Fâtiha'ya "es-seb'u'l-mesânî" denilmesinin bir sebebi de onun her namazda tekrar edilerek okunmasındandır. Diğer bir sebebi ise onda yüce Allah'ı övüp senâ eden âyetlerin bulunmasıdır.

6. **Ümmü'l-Kur'ân**. Fâtiha'ya bu ismin verilmesi, Kur'an'ın onunla başlamasındandır. Yahut onun Kur'an'ın bütün manalarını kısaca, öz olarak içermesindendir. Bu konuda ileride açıklama gelecektir.

7. **Hamd ve Şükür Sûresi** (Allah'a hamd ile başlayan, ayrıca içinde Allah'a senâ ve şükür yapılan sûre).

8. **İstek ve Dua Sûresi** (Yüce Allah'a nasıl hamdedileceğini ve O'ndan neyin nasıl isteneceğini öğreten sûre).

9. **Sûretü's-Salât** (Namaz sûresi). Fâtiha, her namazda okunan bir sûre olduğu için ona bu isim verilmiştir.

10. **Esâsü'l-Kur'ân**. Bu ismin verilme sebebi şudur: Fâtiha, Kur'an'ın aslı ve başlangıcıdır. Bir de Kur'an'daki diğer sûrelerin hükümleri onun

---

[221] İsimlerin açıklaması için bk. Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 1 / 144-147 (Beyrut 1990).

üzerine bina edilmiştir, yani bütün âyetlerin muhtevası özet olarak onda mevcuttur.

Fâtiha Sûresinin Fazileti[222]

Ashaptan Said b. Muallâ [radıyallahu anh] anlatıyor:

Mescid-i Nebî'de namaz kılıyordum. Tam o sırada Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] beni çağırdı. Namazı bitirene kadar kendisine cevap veremedim. Namazı bitirir bitirmez huzuruna geldim. Bana,

"Seni çağırınca gelmene ne mani oldu?" diye sordu. Ben de,

"Namaz kılıyordum!" dedim. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen, Allah'ın, 'Ey iman edenler! Sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resûlü'ne hemen icabet edin' (Enfâl 8/24) âyetini işitmedin mi?" buyurdu. Ben,

"İşittim, inşallah bir daha böyle yapmam" dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sana, Tevrat'ta, İncil'de, Zebûr'da ve Furkan'da (Kur'an'da) benzeri indirilmeyen bir sûreyi haber vereyim mi?" diye sordu. Ben de,

"Evet, ey Allah'ın resûlü, haber veriniz" dedim; resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"O, Kur'an'ın esası olan ve namazın her rekâtında okunan yedi âyettir. O bana verilen en büyük (en faziletli) Kur'an'dır."[223]

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Allah Teâlâ buyurur ki:

'Namazı (Fâtiha'yı) kulumla benim aramda iki kısma ayırdım (onun bir kısmı bana, bir kısmı kuluma aittir).' Kul,

'Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn; bütün hamd ve övgüler âlemlerin Rabb'ine mahsustur' dediği zaman, Allah [celle celâluhû],

---

[222] Fâtiha'nın fazileti kısmı tarafımızca eklenmiştir (Mütercim).

[223] Buhârî, nr. 4474; Ebû Davud, nr. 1458; Tirmizî, nr. 2875; Ahmed, *Müsned*, 4/211; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

'Kulum bana hamdetti' der. Kul,

'Errahmânirrahîm; O, rahmândır, rahîmdir' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Kulum beni övdü' der. Kul,

'Mâlikiyevmiddîn; O, hesap gününün tek mâliki ve sahibidir' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Kulum beni yüceltti' der. Kul,

'İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn; ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Bu, benimle kulum arasındadır. Kulumun istediği kendisine verilecektir' der.

Kul, 'İhdinassırâta'l-müstakîm sırâtallezîne en'amte aleyhim gayri'l-mağdûbi aleyhim veleddâllîn; bizleri kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolu olan dosdoğru yola ilet ve onda sabit tut. Bizleri gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna sevketme!)' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Bunlar hepsi kulum içindir, kuluma istedikleri verilecek' buyurur."[224]

İbn Abbas (radıyallahu anh) naklediyor:

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) oturuyordu. Yanında da Cibrîl (aleyhisselâm) vardı. O sırada gökten bir gıcırdama sesi duyuldu. Cibrîl semaya baktı. Gökten bir melek indi. Cibrîl (aleyhisselâm) Hz. Peygamber'e,

"Yâ Muhammed, bu melek ilk defa yeryüzüne iniyor" dedi. Melek Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) gelip selâm verdi, sonra şöyle dedi:

"Müjde! Sana verilen iki nurla sevin. Onlar senden önce hiçbir peygambere verilmedi. Bunlar Fâtihatü'l-kitâb ve Bakara sûresinin son iki âyetidir. Onlardan okuduğun her harfin sevabı sana verilir."[225]

Abdullah b. Câbir (radıyallahu anh) naklediyor:

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bana,

"Sana Kur'an'da indirilen en faziletli sûreyi haber vereyim mi?" diye sordu; ben de,

---

[224] Müslim, Salât, 38, 40; Ebû Davud, Salât, 132; Tirmizî, Tefsîru Sûre (1) 2; İbn Mâce, Edeb, 52.

[225] Müslim, nr. 806; Nesâî, *Sünen*, 2/138; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

"Evet, ey Allah'ın resûlü, haber veriniz" dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem];

"O, Fâtihatü'l-kitab'dır. Onda bütün dert ve hastalıklara şifa vardır" buyurdu.[226]

Besmele Hakkındaki Görüşler

Bütün mushaflar besmele ile başlar. Besmele, *"bismillâhirrahmânirrahîm"* sözüdür. Besmelenin Kur'an'dan ve başında bulunduğu sûrelerden bir âyet olup olmadığı hakkında âlimler farklı görüşler dile getirmişlerdir.

İmam Mâlik'e göre sadece Neml sûresinde geçen besmele Kur'an'dan bir âyettir, bunda ittifak vardır. Fâtiha ve diğer sûrelerin başında geçen besmeleler o sûrelere ait bir âyet değildir.

Yalnızca İmam Şâfiî, besmelenin Fâtiha'nın bir âyeti olduğunu söylemiştir.[227]

İbn Abbas [radıyallahu anh], besmelenin her sûreden bir âyet olduğunu söylemiştir.[228]

İmam Mâlik'in delili:

Sahih bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana öyle bir sûre indirildi ki Tevrat'ta, İncil'de ve Furkan'da (Kur'an'da) onun gibisi indirilmedi." Sonra, "Elhamdülillâhi rabbilâlemîn" sûresini okudu,[229] başında besmele çekmedi.

Yine sahih bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[226] Ahmed, *Müsned*, 4/177 (Son kısmı yok). Tamamı için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2367.

[227] İmam Şâfiî'nin diğer sûrelerin başındaki besmelelerin o sûreye ait bir âyet olup olmadığı konusunda iki değişik görüşü vardır. Besmelenin her sûreden bir âyet olduğu görüşü daha kuvvetlidir. bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/5 (Beyrut 1984); Kurtubî, *el-Câmi li -Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/89 (Beyrut 1993).

[228] İmâm-ı Âzam'a göre besmele tek başına bir âyettir, sûrelerin arasını ayırmak için indirilmiştir. Fâtiha'dan ve diğer sûrelerden bir âyet değildir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/8 (Beyrut 1994)).

[229] Buhârî, Tefsîr, 1 (nr. 4474) Ebû Davud, nr. 1458; Tirmizî, nr. 2875; Ahmed, *Müsned*, 4/211; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

"Namazı (Fâtiha'yı) kulumla benim aramda iki kısma ayırdım." Kul, *"Elhamdülillâhi rabbilâlemîn"* dediği zaman ..."[230] Burada da besmele çekilmeden doğrudan Fâtiha'ya başlamıştır.

İmam Şâfiî'nin delili: Sahih bir hadiste rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Fâtiha'yı besmele ile birlikte okurdu.[231]

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] delili ise besmelenin Kur'an'da bütün sûrelerin başında yazılmış olmasıdır; çünkü sahâbe-i kirâm Kur'an'ı yazarken ona Allah'ın kelâmı olmayan hiçbir şeyi koymamışlar ve, "Bu iki kapak arasındaki her şey Allah'ın kelâmıdır" demişlerdir.

Berat (Tevbe) sûresi hariç, okumaya başladığın her sûrenin evvelinde besmele çekilir; sûrenin içinden bir parçasını okurken ise âlimlerin çoğunluğuna göre okuyan serbesttir; isterse besmele çeker, isterse besmele çekmeden de okuyabilir. Bir sûreyi bitirip diğer sûreye başlarken besmele çekilip çekilmeyeceği konusunda da âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Besmelenin Namazdaki Kıraatte Okunmasının Hükmü

Yukarıdaki delil ve açıklamalara göre, besmelenin farz namazlarda Fâtiha ile birlikte okunması, İmam Mâlik'e göre mekruhtur, nâfile namazlarda ise mekruh değildir. İmam Şâfiî'ye göre besmelenin bütün namazlarda Fâtiha ile birlikte okunması farzdır. Kıraati gizli olan namazlarda gizlice, açık olan namazlarda ise açıktan okunur. İmâm-ı Âzam'a göre ise besmelenin namazda Fâtiha ile birlikte okunması farz değil, sünnettir; kıraati açıktan veya gizli okunan her iki tür namazda da besmele gizli okunur.

İmam Mâlik'in delili, besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olmamasıdır. Bunun delili de Enes'ten [radıyallahu anh] sahih bir yolla gelen şu hadistir: Enes [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Ben Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın arkasında namaz kıldım; hepsi de Fâtiha'ya 'Elhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn' diyerek başlıyorlardı, besmeleyi hiç zikretmiyorlardı."[232]

---

[230] Müslim, Salât, 38, 40; Ebû Davud, Salât, 132; Tirmizi, Tefsîru Sûre (1) 2; İbn Mâce, Edeb, 52.

[231] İbn Hüzeyme, *Sahîh*, nr. 493; Hâkim, *Müstedrek*, 1/356.

[232] Müslim, Salât, 52.

İmam Şâfiî'nin delili, ona göre besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olmasıdır. Fâtiha'nın besmeleyle beraber okunmasıyla ilgili hadis yukarıda geçti.

İslâm'ın ilk günlerinde gerektiğinde, "Bismikellâhümme" yazılırdı. Sonra Hûd sûresinde, *"Bismillahi mecraha"* (O geminin seyri Allah'ın adı (ve izni ile) olmaktadır) (Hûd 11/41) âyeti nâzil olunca, "bismillâh" yazıldı. İsrâ sûresinde, *"İster Allah diyerek dua edin isterse Rahmân diyerek dua edin"* (İsrâ 17/110) âyeti inince, "Bismillâhirrahmân" yazıldı. Neml sûresinde, *"ve innehû bismillâhirrahmânirrâhim"* (Neml 27/30) âyeti nâzil olunca, "Bismillâhirrahmânirrâhim" yazdılar ve öyle kaldı.

Önemli Tabirlerin Açıklaması

Hamd, sözlükte "yüceltmek kastıyla güzel övgüde bulunmak" demektir. Örfte ise, nimet sahibini yüceltme adına yapılan her işe hamd denir. Sözlükte şükür, hamdle aynı manadadır. Fakat dinimizde şükür, kulun Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği göz, kulak gibi bütün nimetleri, yaratılış gayesine uygun biçimde kullanmak ve verdiği nimetlerle O'na isyan etmemektir.[233]

---

[233] Hamdle şükür arasında fark vardır. Hamd nimete bağlı değildir, o sadece zatın taşıdığı yüce sıfatlar için de yapılır. Bunun için kul bir nimete ulaşsa da ulaşmasa da yüce Allah'a her durumda hamdetmelidir. Bu yönüyle hamde sebep olan şeylerin alanı daha geniştir. Şükür ise bir nimete ulaşınca yapılır. Fakat icra ve ifa yönüyle şükür daha geniş bir alanı kaplar. Şöyle ki hamd sadece dille yapılırken, şükür kalp, dil ve âzalarla yapılır.

İmam Kuşeyrî [kuddise sırruhû] şükrü şöyle tarif ve taksim etmiştir:

"Şükrün hakikati, iyilik sahibini iyiliği ile övmektir. Buna göre kulun yüce Allah'a şükrü, O'nun kendisine yaptığı iyilikleri zikrederek O'nu övüp yüceltmesidir. Allah Teâlâ'nın kuluna şükrü ise kulun iyiliklerini zikrederek onu övmesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın kuluna iyiliği, kendisine şükretmesi için ona tevfikini (özel yardım ve desteğini) ikram etmesidir.

Hakikatte kulun şükrü, Rabb'inin nimetlerini kalp ile tasdik ve dil ile ifade etmesidir.

Şükür birkaç kısma ayrılır:

1. Dille şükür. Bu, kulun tevazu ve boyun büküklüğü içinde kendisine verilen nimeti zikretmesidir.

2. Beden ve âzalarla şükür. Bu, nimet sahibine vefa gösterip hizmet etmek, verdiği nimetle O'na isyan etmemektir.

3. Kalple şükür. Bu, nimet verene karşı hürmeti muhafaza ederek kalbi (nimete değil) sürekli onu vereni müşahedeye bağlamaktır.

Ebû Osman Hîrî demiştir ki: "Şükür, kulun gerçek manada şükürden âciz olduğunu bilmesidir." bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 363-364 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005).

Allah lafzı, herhangi bir kelimeden türememiştir; lafzın Arapça'sındaki "elif ve lâm", kelimenin aslından ayrılmaz bir parçasıdır, marifelik (kelimeyi belirli yapmak) için değildir.

Vâhidî demiştir ki: "Allah ism-i şerifi, sadece âlemlerin Rabb'ine verilmiş özel bir isimdir; bu isim bütün esmâ-i hüsnâ yerine geçer; o her herhangi bir kelimeden türememiştir."[234]

Uklîşî[235] demiştir ki: "Bu isim bir kelimeden türetilmeyince o, doğrudan zatın kendisine delil olmaktadır; artık onun için Âlim, Hak, Hâlik ve Râzık gibi isimlerde arandığı gibi, herhangi bir sıfata veya sıfattan türetilmiş isme bakmaya gerek yoktur. Allah lafzındaki elif ve lâm harfleri kelimenin aslındandır; zeyd kelimesindeki "z" gibi. Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir; İmam Gazâlî de bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir:

"Allah isminin hangi kökten türetildiği hakkındaki bütün sözler, bir zorlamadan ibarettir."

Allah isminin, kulluk yapma manasındaki "teellüh" kelimesinden veya aklı hayrette bırakma manasındaki "velehân" kelimesinden türetildiğini söyleyenler bulunduğu gibi, onun aslının "ilâh" olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Rab, müfessir İbn Cüzey'in belirttiği gibi dört manaya gelir: İlâh, seyyid, sahip ve ıslah eden. Bunların hepsi âlemlerin Rabb'i Allah için uygun manalardır, fakat ilk akla gelen ve tercih edileni ilâh manasıdır. Çünkü ilâhlık sıfatı sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur.

Âlem, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki bütün varlıklardır. Cevher olsun araz olsun bütün varlıklar, mümkün sınıfına girerler, yani hepsinin varlıkları ve yoklukları eşit olup hepsi vaoluş ve varlıklarının devamı için yüce Allah'a muhtaçtır ve bu halleriyle O'nun varlığına delildirler.

---

[234] Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/63 (Beyrut 1994).

[235] Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mead b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 550/1155), Mâlikî âlimlerinden olup pek çok eseri vardır. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 (nr. 582), (Beyrut 2008). Kâtib Çelebi, Uklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Meânî fi's-Seb'i'l-Mesânî* adlı eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir." bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 (nr. 7605) (Beyrut 2008).

Âyetteki "âlemlerin Rabb'i" ifadesi, bütün varlık cinslerini ve çeşitlerini içine almak içindir.

Bazıları da âlemin, meleklerle insan ve cin gibi akıllı varlıklara verilen bir isim olduğunu, bunlara bağlı olarak diğer varlıkları da içerdiğini söylemişlerdir.

Bazıları ise âlemle insanın kastedildiğini, her bir insanın bir âlem olduğunu, çünkü insanın büyük âlemde ne varsa hepsini bir benzerini bünyesinde topladığını söylemişlerdir. Bunun için âyette, her iki âleme bakıp ibret almak eşit görülerek şöyle buyrulmuştur:

"Yeryüzünde olduğu gibi, içinizde de (O'nun varlığını gösteren deliller) mevcuttur; hâlâ bakmıyor musunuz?" (Zâriyât 51/21).

Rahmân ve Rahîm, mübalağa sîgasında iki isimdir; ikisi de "rahîme" fiilinden gelmektedir.

Sözlükte rahmet, kalp inceliği, ihsan ve ikramı gerektiren acımadır. Anne rahmine de içindeki yavruyu şefkatle sarıp sarmaladığı için "rahim" denmiştir (Yine aralarındaki acıma ve şefkatten dolayı akrabalara da "rahm" denmiştir). Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinde dikkate alınacak husus, onların bize yansıyan sonuçlarıdır, yoksa insanlardaki gibi birtakım etkilenmeler değildir.[236]

FÂTİHA SÛRESİNİN TEFSİRİ

Cenâb-ı Hak kullarına, yüce zatını nasıl övüp yücelteceklerini ve kendisinden nasıl isteyeceklerini öğretmek için buyuruyor ki:

2. ***Hamd** (her türlü övgü), **âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.***

Âyetin manası şudur: Ey kullarım! *"Elhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn"* deyin. Yani en güzel övgüler, tek, yücelik ve ululuk sahibi Allah'a aittir. O'ndan başkası hamde müstahak değildir. Çünkü hakikatte Allah'tan başka nimet veren ve ihsan eden yoktur. Âyette belirtildiği gibi, size her ne nimet ulaşmışsa hepsi Allah'tandır (Nahl 16/53).

---

[236] Bu isimlerin ve diğer bazı tabirlerin mana ve açıklaması ileride geleceği için kelime üzerinde yapılan teknik açıklamaları burada tercüme etmedik (Mütercim).

Âyetin bir manası şudur: Bütün övgüler aslında Allah içindir (Kim kimi övse gerçekte O'nu övmüş olur; çünkü herkesin sahibi, yaratıcısı, hayat ve nimet vereni O'dur).

Âyete şu mana da verilmiştir: Asıl hamd, yüce Allah'ın halkı yaratmadan önce ezelde kendi zatını övmesidir. O, halkı yaratınca onlara buyurdu ki: Gerçek hamd Allah'a aittir (asıl hamdi O yapar, zatını en güzel şekilde kendisi tanır ve över), siz de ey insanlar, ezelde yaptığım bu hamdle bana hamdedin.

Gerçekten hamde sadece yüce Allah layıktır; çünkü O, âlemlerin Rabb'idir. Sanki biri, "Yâ Rabbi, hamdi niçin sadece zatına tahsis ettin?" diye sorarsa yüce Allah onu şu cevabı verir:

"Ben âlemlerin Rabb'iyim. Onları rahmetimle ben var ettim, nimetimle onlara hayat verdim, yardım ettim. Benden başka nimet veren yoktur. O halde hamd ve övülme de sadece benim hakkımdır. Bütün varlıkların varlığı bendendir. Onlara sürekli hayat bahşeden de benim. Ben kulların Rabb'iyim. Bütün çeşit ve cinsleriyle âlemler benim elimde, benim terbiyem ve gözetimim altındadır."

Fahreddin-i Râzî der ki: "Rivayet edildiğine göre insanlar cinlerin onda biri kadardır. İnsanlar ve cinler de karadaki hayvanların onda biri kadardır. Bunların hepsi de kuşların (kanatlı canlıların) onda biri kadardır. Bütün bunlar da deniz hayvanlarının onda biri kadardır. Bu saydıklarımızın hepsi yeryüzünde insanlar için görevlendirilmiş meleklerin onda biri kadardır. Bunların hepsi de dünya semasındaki meleklerin onda biri kadardır. Onların hepsi de ikinci kat semadaki meleklerin onda biri kadardır. Bu şekilde yedinci kat semaya kadar devam eder. Sonra bütün bunlar kürsînin karşısında çok az bir sayıda kalır. Onlar da arşı saran meleklerin onda biri kadardır. Arşı saran 100.000 melek grubu vardır. Her bir grubun uzunluğu ve genişliği öyle büyüktür ki yerler, gökler ve içindekiler onun yanında çok küçük kalır. Gökte melek bulunmayan bir karış boş yer yoktur. Her yer melekle doludur. Bu meleklerin bir kısmı secde, bir kısmı rükû, bir kısmı kıyam halinde sürekli yüce Allah'ı tesbih ederler. Bu yapılan tesbih ve tehlillerden dolayı sema ses verir (üzerindeki ibadet ve ağırlıktan dolayı titreyip gıcırdama gibi bir ses çıkarır). Sonra bütün bu bahsettiğimiz melekler, arşın etrafında tavaf edip duran meleklerin yanında denizde bir damla gibi az kalır. Onların sayısını da ancak Allah Teâlâ bilir. Nitekim bir âyette bu durum şöyle belirtilmiştir:

"Rabb'inin ordularının sayısını ancak O bilir" (Müddessir 74/31).

Bütün bu âlemler Cenâb-ı Hakk'ın kudret elinde, himaye ve koruması altındadır. O, bu âlemlerdeki her bir varlığa bulunduğu yerde yardım ulaştırır. Bu yardım ilim ve marifetler gibi ya manevi olur ya da maddi olur. Manevi yardım o varlığın ruhuna ulaşır, maddi yardımlar da bedenine ulaşır. Allah Teâlâ arştan ferşe kadar bütün âlemlere bu şekilde yardım eder. O'nun tarafından hepsinin rızkı belirlenmiştir. Ecelleri tesbit edilmiştir. Bedenleri korunmaktadır. Mekânları bilinmektedir. Gökte ve yerde O'na gizli kalan hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işiten ve bilendir.

Sonra şunu da bilmeliyiz ki, Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıklara bahşettiği hayat, yardım ve nimetler, O'nun tarafından bir rahmet ve ihsan olarak verilmiştir; yoksa mahlûkatı yaratmak O'nun üzerine gerekli ve vâcip değildir. Cenâb-ı Hak, âlemlerin Rabb'i olduğunu bildirdikten sonra peşinden şu iki sıfatını zikretmiştir:

3. *O Allah, rahmândır, rahîmdir.*

O, "rahmândır" (rahmeti sonsuzdur), bu sebeple yarattıklarına varlık ve vücut nimetini ihsan etmiştir. O, rahîmdir (çok merhamet edendir), bu sebeple bütün yarattıklarına sürekli yardım etmekte, onlar için lazım olan her şeyi kendilerine vermektedir. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bunu şöyle ifade eder:

"İki nimet var ki hiçbir varlık ondan uzak kalamaz. Bu iki nimet her yaratılan varlık için muhakkak lazımdır. Bu nimetlerin biri yaratılma, diğeri de ilâhî yardımla desteklenip yaşatılma nimetidir. Yüce Allah her varlığa onu önce yaratmakla nimet verdi, peşinden ona sürekli nimetini akıtarak nimet vermeye devam etti."

Şu halde, rahmân sıfatı, varlıkları yaratmayı ve ortaya çıkarmayı gerektirdi. Rahîm sıfatı da onların ihtiyacını gidermeyi ve kendilerine sürekli yardım etmeyi gerektirdi. Bunun için Rahmân ismi, kullardan hiç kimseye doğrudan isim olarak verilmez, bu câiz değildir. Hem müslümanlar içinde kimse bu ismi kullanmamıştır.[237] Çünkü yoktan var etmek ancak Allah Teâlâ'nın işidir, başkasında bu sıfatın olduğunu söylemek doğru değildir. Rahîm ismi ise böyle değildir; onu doğrudan bir kula vermek câizdir. Zira bazı kullar zâhirde diğer varlıklara yardım için bir sebep yapılmıştır. Yardımın asıl sahibi yüce Allah olmakla birlikte, mecazen insanlar da bu işi yapabilirler.

Bu iki ism-i şerif şu şekilde de açıklanmıştır:

Allah, dünya ve ahirette rahmândır. Allah dünyada mümin-kâfir bütün kullarına rahmet etmekte, onlara hayat, sıhhat, rızık gibi çeşitli nimetler vermektedir. Ahirette de mümin kullarına özel rahmet ve ihsanları devam edecektir.

Allah, ahirette rahîmdir; çünkü orada sadece müminlere rahmet edecektir.

Yahut Allah, rahmân sıfatıyla kullarına büyük nimetler vermektedir. Rahîm sıfatıyla da daha küçük ve özel nimetler vermektedir. Büyük nimetler İslâm, ihsan, marifet, hidayet, kalpten perdelerin kaldırılması, maneviyat kapısının açılması, Allah dostlarıyla birlikte ilâhî huzura (cennete) girilmesi gibi nimetlerdir. Birinciye göre küçük ve özel nimetler ise sıhhat, âfiyet, helâl mal ve benzerleridir. Bu nimetler hakkında ileride açıklama gelecektir.

Kimde yoktan var etme ve yaratıklara hayat verme kudreti varsa o, bütün kulların meliki, sultanı ve hâkimidir. Bunun için yukarıdaki sıfatların peşinden yüce Allah şu âyeti zikretti:

---

[237] İslâm tarihinde hiçbir mümin bu ismi tek başına kullanmamıştır. Ancak peygamber olduğunu iddia eden yalancı Müseylemetülkezzâb bu ismi kullanmış, o da helâk olup gitmiştir. Fakat bu sıfatın başına "kulu" manasına gelen "abdü" eklenerek Abdurrahman şeklinde isim verilebilir. Manası, "Rahmân'ın kulu" demektir. Yüce Allah'ın diğer isimleri de bu şekilde kullara verilebilir. Abdullah, Abdülcelil, Abdülkadir gibi ...(Mütercim).

4. *O Allah din (ceza ve hesap) gününün mâlikidir.*

Yani Allah kulları arasında dilediği gibi hükmeder, tasarrufta bulunur. O'nun hükmünü kimse geri çeviremez, verdiğine de engel olamaz. O, bu dünyada da o dünyada da meliklerin meliki, sultanların sultanı, bütün sahiplerin asıl sahibidir.

Ahiretteki hesap gününün özellikle yüce Allah'ın melik (sahip ve hâkim) sıfatıyla birlikte zikredilmesinin sebebi şudur:

O günde yüce Allah'ın gerçek melik ve sahip olduğu herkese apaçık belli olacaktır. Allah Teâlâ kullarının hesabını görmek için tecelli edecektir; hatta müminler O'nu gözleriyle göreceklerdir. Dünyada ise durum farklıdır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın tasarruf ve tecellilerini ancak kâmil müminler anlayıp müşahede eder; diğer insanlar bundan gafildir. Bu sebepten cahillerin çoğu mülk iddiasında bulunmuş; mal, mülk ve saltanatın kendisine ait olduğunu söylemiştir. Ahirette ise âlim-cahil, avam-havas herkes, mülkün ve hükmün sadece Allah'a ait olduğunu görür ve bilir. Yüce Allah bu durumu âyet-i kerimede şöyle haber vermiştir:

"Onlara, 'Bu gün mülk (hüküm ve saltanat) kimindir?' diye sorulur. Tek olan ve kahhâr olan (her şeyi hükmüne boyun eğdiren) Allah'ındır" (Mü'min 40/16).

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, ceberût âleminden melekût âlemine, diğer bir ifadeyle, gayb âleminden şehadet âlemine tecelli edince, kendi zatını övüp yücelterek zatının tek olduğunu ilan etti. Allah kendisine rahmet etsin, bu konuda Abdullah-ı Herevî bir şiirinde der ki:

"Hiç kimse yüce Allah'ın tekliğini ve birliğini hakikatiyle ifade edemez. Çünkü kim O'nu kendi aklı ve nefsiyle birlemeye kalkarsa şaşırır, inkâra kadar gider. Bir kulun O'nu kendi aklınca birlemesi mecazidir, hakikat değildir. Hem yüce Allah, onun vardığı sonucu, iptal ve reddeder. O'nun varlığının ve birliğinin hakikatini ancak kendisi bilir. Başkasının O'nun hakkındaki tanım ve tarifleri hakikatten sapmadır."[238]

---

[238] Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 48 (Kahire 1966, 2. baskı). Sözün açıklaması için bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn*, s. 618 (Kum 1413); İbn Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, 3/536-537 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.).

Allah Teâlâ, kendisinin zatını nasıl birlediğini bizlere Fâtiha'nın ilk âyetinde şu şekilde açıklamıştır: *Bütün hamdler (övme ve övülmeler) âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.*

Allah Teâlâ yüce kitabında ve sırlı hitabında sanki şöyle diyor:

"Öven benim, övülen de ben. Ben her şeyi yaratan ve ayakta tutanım. Ben bütün mülk sahiplerinin sahibi, sultanların sultanı, hâkimlerin hâkimiyim. Ben, sözün hakikatini anlayan için, bütün sebepleri var edenim. Ben âlemlerin sahibiyim. Ben gökleri ve yerleri var edip varlıklarını devam ettirenim. Ben yarattığım bu âlemde tekim. Kullarıma ihsanım ve zatımla tecelli ederim. Bütün âlemler benim var etmemle var olup ayakta durmaktadır. Benim birliğim yanında her şey yok olur. Gerçekte var olan benim."

Bir adam Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında, "elhamdülillâh" dedi fakat peşinden "rabbi'l-âlemîn" demedi. Cüneyd-i Bağdâdî adama,

"Kardeşim, 'elhamdülillâh' sözünü 'rabbi'l-âlemîn' ile tamamla" dedi. Adam,

"Âlemlerin ne kıymeti var ki yüce Allah'la birlikte zikredilsin?" dedi. O zaman Cüneyd-i Bağdâdî,

"Sen onu da söyle. Hem sonradan yaratılmış bir varlık ezelî olan Allah ile birlikte zikredilince, yaratılan yok olur, ezelî olan zat kalır" dedi.

Cenâb-ı Hak bu âyetlerde mana olarak buyuruyor ki:

"Ey bana yakın olan kulum! Sırrımı çok iyi düşün; çünkü o, (sözde ve özde) saklıdır. Seven benim, sevgili de ben. Ben herkese yakınım. Duaları kabul ederim. Ben Rahmân ve Rahîm'im; rahmeti ve merhameti sonsuz olanım. Ben en güzel şekilde hesap görücüyüm. Ben varlıklara vücut nimeti veren Rahmân'ım. Onlara sürekli yardım eden Rahîm'im. Varlık bendendir. Onlara sürekli yardım etmek ve ihsanda bulunmak da bana aittir. Ben kulların sahibiyim. Hesap görücü sultanım. Ben iyiliğe ancak iyilikle (hatta daha güzeliyle) karşılık veririm. Ben, mutlak hüküm ve saltanat sahibi bir sultanım. İnkârda inat edenlerin ve haktan sapanların cehaleti olmasaydı, bu gerçek dünyada da bilinirdi. Bütün iş bize aittir. Kulların içinde bizden ilim alıp anlayanlar bunu çok iyi bilirler."

Muhammed b. İbrahim Ubbâd en-Nifezî eş-Şâzelî, *er-Resâilü'l-Kübrâ* adlı eserinde der ki:

"Eşyanın zâhirine itibar edilmez, asıl itibar varlıklardaki gizli olan sırradır. Bu sırra da ancak Hakk'ın hüküm ve işlerindeki hakikatin ortaya çıkması, onlardaki örtünün kalkması, perdenin açılması ve gizliliğin yok olmasıyla ulaşılır. Bu tecelli ve zuhur gerçekleşince, bütün eşyayı bir fânilik kaplar, izleri silinir gider, ilâhî nurun parlamasıyla karanlıklar aydınlanır. İşte orada yakînin kaynağı ortaya çıkar, Hak apaçık belli olur. O zaman boş iddialarda bulunanların davası iptal olur, Hakk'ın dışındaki her şeyin bâtıl olduğu anlaşılır; tıpkı hesap günü herkesin Hakk'ın dışındaki her şeyin bâtıl olduğunu anlaması gibi. Nihayet bütün mülk ve saltanatın âlemlerin Rabb'i Allah'a ait olduğu bilinir. Ah şunu bir bilseydim; bu mülk ne zaman O'ndan başkasına ait oldu ki âyetlerde şu kayıt kondu:

'O gün mülk (bütün hüküm ve saltanat) Allah'a aittir' (Hac 22/56).

'O gün bütün iş Allah'a aittir' (İnfitâr 82/19).

Eğer dünyada manen hasta kalp sahiplerinin, 'benim mülküm, benim hükmüm' gibi boş davaları olmasaydı, ahirette gerçekte mülkün kime ait olduğunu belirtmeye gerek kalmazdı."

Allah Teâlâ bundan sonra kulluğun aslını açıklamak için buyurdu ki:

5. *Rabbimiz! Ancak sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz.*

5. Âyetin İfadesindeki İncelikler

Âyette *"Ancak sana kulluk ederiz"* şeklinde Cenâb-ı Hakk'ın zatının ibadetten önce zikredilmesinin birçok hikmeti vardır. Bunlardan birkaçı şudur:

Bu şekilde Allah Teâlâ yüceltilmiş ve asıl önemli olanın O'nun rızası olduğu belirtilmiş oldu.

Ayrıca ibadetin sadece Allah'a yapılacağı vurgulandı.

Sonra Cenâb-ı Hak her şeyden önce mevcut olduğu için, önce O zikredildi; çünkü Allah Teâlâ her şeyin sahibidir ve ibadete layık gerçek mâbud O'dur.

Bir de kula düşen şudur: Kul önce nazarını yüce mâbuduna ve O'nun zatına yöneltmeli, O'ndan gelen bir rahmet ve kuvvetle ibadete girdiğini bilmelidir. Yoksa kul, yaptığı ibadetin kendisinden başlayan bir iş olduğunu düşünmemeli, tam aksine onun Cenâb-ı Hakk'a ait şerefli bir iş ve kendisiyle Rabb'i arasında vuslatı gerçekleştiren bir vesile olduğunu kabul etmelidir.

Gerçek şu ki bir ârif, Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğu düşüncesinde tamamen kaybolduğu ve O'ndan başka her şeyden gönlünü çektiğinde O'na vuslatı gerçekleştirir. Hatta o anda kendi nefsini ve ona ait halleri bile düşünemez. Düşünürse ancak nefsin Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden bir tecelli ve O'nun rabliğini yansıtan bir zuhur mahalli olduğunu düşünür. Bunun için Allah Teâlâ habibi Hz. Muhammed'in [aleyhisselâm] hicret sırasında mağaradaki söylediği,

"Hani o vakit peygamber arkadaşına şöyle diyordu: Korkma, Allah bizimle beraberdir" (Tevbe 9/40) sözü, kelîmi Hz. Musa'nın [aleyhisselâm],

"Şüphesiz Rabbim benimle beraberdir, O bana bir yol gösterecektir" (Şuarâ 26/61-62) sözünden faziletli görülmüştür.[239] Çünkü o, sadece asıl matlubu olan Cenâb-ı Hakk'ı zikretti.

Âyetin, *"Sadece senden yardım dileriz"* kısmı için de aynı hikmetleri söyleyebiliriz.

Önce İbadet

Âyette, ibadetin yardım isteğinden önce zikredilmesinin de hikmetleri vardır. Bunlardan birkaçını zikredelim:

Birinci hikmet, âyetler arasındaki ses uyumuyla ilgilidir. "Ve iyyâke nestaîn" lafzı daha sonra getirilerek âyet sonlarındaki ses uyumu temin edilmiştir.

---

[239] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/10 (Beyrut 1988).

İkinci hikmet şunu öğretmek içindir: Bir ihtiyacını istemeden önce arada vesile olacak işi yapmak, istenilen şeyin kabulü için daha etkilidir. Bir kimse bir sultanın hizmetine âmâde olup elinden geleni yapsa, sonra da ona bir ihtiyacını arzetse, istediği şeye daha kolay ulaşır. Bunun aksi şudur: Sultan bir kimseye bir hizmet verdiğinde, o daha işin başında,

"Bana yardımcı olacak şu şeyleri de ver" demesi kötü bir davranıştır.

Yüce Allah'a ibadet, kula verilecek nimetlerden daha büyük ve daha kıymetlidir. Bir kimse gücü nisbetinde yüksek sıfatları ve şerefli işleri göz önüne getirdiğinde bu onu tevazu ve ibadete koşturur.

Bazan kul yaptığı ibadeti kendi nefsine nisbet edip, onu "ben yaptım" diye düşünebilir; bunun için, *"Sadece sana kulluk ederiz"* ifadesinin peşinden, *"Yalnız senden yardım dileriz"* niyazı getirilerek böyle bu boş düşünce giderilmiş olur.

İbadet, tam bir hudû ve tezellül (nefsi zillet ve tevazuya büründürme) halidir.

İstiane ise, her iş ve ibadette yüce Allah'tan yardım istemektir.

Âyette geçen *"ibadet ederiz"* ve *"yardım dileriz"* ifadeleri fiildir. Fiilin fâili gizli olup "biz" zamiridir.

Beyzâvî'nin belirttiği gibi bu âyeti okuyan herkes, "Yâ Rabbi, ancak sana ibadet ederiz, yalnız senden yardım dileriz" derken, "biz" zamiriyle kendisini, yanındaki hafaza meleklerini ve namazda hazır olan bütün cemaati kasteder. Yahut kendisini ve bütün mevcudatı kastederek, hepsi adına, "Rabbimiz, ancak sana ibadet ederiz" demiş olur. Böylece kendi ibadetini görüp beğenmez, yaptığı ibadeti diğer müminlerin ibadeti içine katar, ihtiyacını onların ihtiyacıyla birlikte ilâhî huzura sunar; onların bereketiyle ibadetinin kabul edileceğini ve ihtiyacının giderileceğini umar. Bu fayda ve hikmetten dolayı dinimizde cemaat halinde ibadet yapmak emredilmiştir.[240]

---

[240] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/9-10.

5. Âyetin Tefsiri

Allah Teâlâ, kullarına daha ne yapacaklarını öğretmek için mana olarak buyurur ki:

"Ey kullarım, sizler beni övüp yücelttiğinizde benim rabliğimi ikrar ve ilan edin, kendinizin de kul olduğunu ortaya koyun ve her zaman benden yardım isteyerek, '*Ancak sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz*' deyin."

Yüce Allah, daha önce kendisinin (yapılmış ve yapılacak) bütün hamd ve övgüleri hak ettiğini zikretti. Çünkü O, âlemlerin Rabb'idir, hepsini ayakta tutup sevk ve idare edendir. Her şeyin varlığının aslı O'dur. Her şeyin hayat bulması ve varlığını devam ettirmesi de O'nun elindedir. O, varlıklara önce yokluktan varlık âlemine gelme nimetini vermiştir, sonra da onlara hayatı için lazım olan her türlü yardım ve sebepleri bahşetmiştir.

O, bütün varlıkların tek sahibi ve hâkimidir. Durum böyle olunca O'ndan başka hiç kimse, kendisine ibadet edilme hakkına sahip değildir. Çünkü gerçekte bütün nimetleri veren yüce Allah'tır. Öyleyse ibadet edilmeye sadece O hak sahibidir ve kendisine yönelmeye layık olan ancak O'dur. O, yarattığı her varlığa ihtiyacı olan şeyleri verir, kendisi kimseden bir yardım istemez. Her şey O'nun ihsanıyla var olmuştur; O'nun yardımı kesilince varlık yok olur.

Kâdî Beyzâvî der ki: "Sûrenin evvelinde bütün hamd ve övgüyü hak eden zikredilip O'nu diğer varlıklardan ayıracak yüce sıfatları belirtilince, bunların sahibi yüce zat hakkında kesin bilgi hâsıl oldu ve bu sebeple O'na şöyle hitap edildi:

'Ey bu sıfatların sahibi Rabbimiz, biz ancak sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.'

Bu ifade tarzı, ibadet ve yardımın O'na ait olduğunu en güzel şekilde ortaya koymak içindir. Ayrıca onda gaybet halinden müşahede haline bir yükselme vardır. Sanki, varlığı ilmen kesin olarak bilinen bir şey gözle görülür olmuştur. Akılla bilinen zat, müşahede edilmeye başlanmıştır. Gaip, hazır olmuştur.

Sûrenin ilk âyetleri yani 'el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn'den 'iyyâke na'büdü'ye kadar olan kısmı, ârif bir kulun ilk haline göre ifade edilmiştir. Şöyle ki:

Ârif kimse, ilk halinde sürekli zikrederek, fikrederek, esmâ-i hüsnânın tecellilerini düşünerek, Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine nazar ederek, ilâhî sanatlardan O'nun yüceliğine ve sonsuz kudretine delil çıkararak yüce Allah'a yönelir. (Bu ârifin, müşahededen önceki halidir. Onun için, *'Hamd âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur'* derken O'nu övmesi, huzurdaki kimsenin hitabıyla değil, gaip kimsenin hitabıyla olmaktadır. Daha sonraki âyetlerde ise hitap, huzurunda bulunulan zata yapılmaktadır).

Sûrenin *'iyyâke na'büdü'*den sonraki kısmı ise ârifin maneviyattaki son haline göre ifade edilmiştir. Şöyle ki: Ârif, manen ilerleyerek nihayet vuslat denizine dalar ve müşahede ehlinden olur. O zaman Cenâb-ı Hakk'ı kalp gözüyle görür ve O'na doğrudan hitap eder.

Allahım, bizleri kudretinin eseri olan varlıklara takılıp kalanlardan değil, zatına vâsıl olanlardan eyle.

Söz sırasında üslubu değiştirip farklı hitaplarda bulunmaya Arapça'da 'iltifat' denir. Bu bir söz sanatıdır. Araplar çok kullanır. Her dilde vardır. Bu şekilde muhatap canlı tutulur, dikkati toplanır. Kur'an'da da örneği çoktur." Beyzâvî'nin sözü burada bitti.[241]

Ahmed b. Kasım-ı Uklîşî el-Endelüsî der ki:

Meşhur bir kudsî hadiste şöyle buyrulur:

Kul, *"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn:* Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz" dediğinde, Allah [celle celâluhû],

"Bu, benimle kulum arasındadır. Kulumun istediği kendisine verilecektir" der.[242]

---

[241] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/9.

[242] Müslim, Salât, 38, 40; Ebû Davud, Salât, 132; Tirmizî, Tefsîru Sûre (1) 2; İbn Mâce, Edeb, 52.

Bunun manası şudur:

"Hangi kul ibadetle bana yönelir ve benden ibadet için yardım isterse onun ibadeti makbuldür ve ona benim yardımım ulaşır. İbadet etmek kulun sıfatıdır, kuluna yardım etmek ise yüce Allah'a ait bir iştir. Bunun için kudsî hadiste, *'Bu benimle kulum arasındaki bir iştir'* buyrulmuştur."

Müfessir İbn Cüzey-i Gımâtî der ki: "Âyetin manası şudur: Rabbimiz, ibadet ve bütün işlerimizde senden yardım dileriz. Bu âyette, kaderi inkâr eden ve, 'Kul yaptığı işi kendisi yaratır' diyen Kaderiyye mezhebiyle, 'Kulun yaptığı işte hiçbir etkisi ve yetkisi yoktur' diyen Cebriyye mezhebinin görüşlerinin bâtıl olduğuna delil vardır."[243] Hak olan görüş, bu ikisinin ortası olan Ehl-i sünnet'in görüşüdür.[244]

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak ceberût âleminden melekût âlemine tecelli edince ve kendi zatını kendisi övünce, yine yüce isimlerinin ve sıfatlarının eserini göstermek için kudreti ve hikmetiyle melekût âleminden mülk âlemine tecelli edince, ubûdiyyeti (kullara ait sıfat ve görevleri) ortaya koydu, kendi rablik sıfatını gözlerden gizledi. Hikmetini ortaya koyup kudretini sakladı. Hikmet âlemini kudret âlemine muhatap yaptı. Bu halde bütün varlık o sonsuz kudret sahibine boyun eğer, ibadet eder, O'ndan yardım ister. Bütün işlerde yardım O'ndandır, hidayet O'nun elindedir. Dalâlet ve sapıklıktan ancak O'nun yardımı ile korunmak mümkündür.

---

[243] Çünkü âyette, *"Ancak sana ibadet ederiz"* derken, ibadeti yapanın kul olduğu ortaya konuyor. Demek kullar iradeli olarak iş yapabiliyorlar. Âyetin bu kısmı Cebriyye'yi reddeder. Âyetin devamında, *"Yalnız senden yardım dileriz"* derken de, kulun kendi başına bir iş veya ibadet yapamayacağı belirtilmiş oluyor. Demek ki kul ilâhî izin ve yardım olmadan kendi başına bir iş yapamaz. Âyetin bu kısmı da ezeldeki takdiri ve ilâhî yardımı inkâr eden Kaderiyye mezhebini reddeder (Mütercim).

[244] Kaderiyye mezhebi, kaderci değil tam tersine kaderi inkâr eden görüştür. Onlar, kul kendi işini kendi yaratır, iş kadere bağlı değildir, der. Cebriyye mezhebi ise kulun yaptığı işlerde hiçbir dahli ve etkisi yoktur, kul kaderin önünde, rüzgâr karşısındaki bir yaprak gibidir, onun sevkettiği yöne gitmeye mecburdur, der. Ehl-i sünnet ise şöyle der: Kulun mesul olduğu iradeli işlerde kendisinin bir iradesi vardır. Bir işin olmasını kul ister, yüce Allah da dilerse ona uygun yaratır, yaratmadığı da olur. Böyle bir iş gerçekleşince kula ait bir sonuç ve sorumluluk oluşur. Kulun yaptığı her iş ezelde ilâhî ilimde bilinmektedir, ona uygun da levh-i mahfûza yazılmıştır. Fakat bundan kuldaki iradeyi ve onun amele etkisini inkâr etmek sonucu çıkmaz. Bir kula akıl, irade ve amel imkânı verilmiş, yapılan işin hükmü de öğretilmiş ise bundan sonra kul iradeli olarak o işi yaptığında sorumlu olur (Mütercim).

Hikmet âlemi yani dünya, teklif (yükümlülük) yeridir; kullar burada ilâhî hükümlerle mükelleftir. Kudret âlemi ise tasarruf âlemidir (Orada her şey sebeplerle değil, ilâhî kudretle doğrudan ve bir anda yaratılır). Hikmet âlemi, cesetlerin âlemidir. Kudret âlemi ise ruhların âlemidir.

"Ancak sana kulluk ederiz" sözü hikmet âlemindekilere aittir. *"Yalnız senden yardım isteriz"* sözü ise kudret âlemi ehli içindir. Bunun için Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] şöyle demiştir:

"Ancak sana kulluk ederiz" âyeti şeriatı temsil eder. "Yalnız senden yardım dileriz" âyeti ise hakikati ifade eder. "Ancak sana kulluk ederiz" İslâm'dır. "Yalnız senden yardım dileriz" ihsan halidir. "Ancak sana kulluk ederiz" ibadettir. "Yalnız senden yardım dileriz" ubûdiyyettir (Her şeyi ile Hakk'a teslim olmaktır). "Ancak sana kulluk ederiz" fark makamıdır. "Yalnız senden yardım dileriz" cem' makamıdır.[245]

Bu âyet hakkında şöyle demek de mümkündür:

"Ancak sana kulluk ederiz" kısmı Allah için amel eden ihlâslı kullara aittir. "Yalnız senden yardım dileriz" kısmı ise amelini Allah ile (O'nun özel izin ve desteği ile) yapan gerçek tevhid ehline aittir.

Allah için amel yapmak sevabı gerektirir. Allah ile amel yapmak ise yüce Allah'a yakınlığı temin eder.

Allah için amel etmek, ibadeti gerçek manada yapmayı gerektirir. Allah ile amel etmek ise iradenin (ve teslimiyetin) sahih olmasını gerektirir.

Allah için amel etmek, her ibadet edenin sıfatıdır. Allah ile amel etmek ise tek hedefi Hak olan âşıkların sıfatıdır.

---

[245] Fark, kula nisbet edilen şeydir. Fark, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları görmek, onları zat-ı bârîden ayırmak ve kendilerine ait amellerin bulunduğunu kabul etmektir. Cem' ise Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilen ve O'na ait olan şeydir. Cem', her şeyi asıl sahibi ve yaratıcı olan Allah'a ait görmek, yaratılmış varlıklarda gerçekte bir vücut ve kudretin bulunmadığını müşahede etmektir (Geniş bilgi için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 62. bölüm; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377).

Allah için amel etmek, dinin zâhirî hükümlerini yerine getirmekle olur. Allah ile amel etmek ise, kalbi ıslah edecek şeyleri elde ederek gerçekleşir. İmam Kuşeyrî böyle söylemiştir.[246]

Sonra insanlar ilâhî kudret ve hikmeti müşahede konusunda üç gruba ayrılır:

Bir grup insan, hikmete takılıp kudreti müşahede etmekten perdelenmiştir. Bunlar kalpleri perdelenmiş gaflet içindeki kimselerdir. Onlar âyetin, *"Ancak sana kulluk ederiz"* kısmında kalmışlardır.

Bir grup insan, ilâhî kudreti müşahedeye dalıp hikmetten (insanları ve eşyayı görmekten) perdelenmiştir. Bunlar fenâ fillâh halindeki kimselerdir. Onlar da âyetin, *"Yalnız senden yardım dileriz"* kısmında kalmışlardır.

Diğer bir grup insan vardır ki onlar, hikmetle kudretten, kudretle hikmetten perdelenmezler. Onlar herkese hakkını verirler, her halin gereğini hakkı ile yerine getirirler. Onlar manen kemale ermiş ve bekâ halini elde etmiş ârifler olup âyetin her iki kısmını kendilerinde birleştirmişlerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyladır.

Doğru Yol için Dua

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetten sonra en büyük maksadı ve istenecek en önemli hususu açıkladı. O, hidayet ve kulluğun hakikatine ulaşmaya muvaffak olmaktır. Bunu ifade eden âyette buyurdu ki:

6. *"Bizi dosdoğru yola ilet."*

Doğru yol, kulu Allah'a ulaştıran hak yoludur.

Bu âyette Allah Teâlâ kullarına kendisinden nasıl isteyeceklerini ve neyi istemeleri gerektiğini öğretmek için, mana olarak şöyle buyurmaktadır:

Ey kullarım, deyin ki: "Rabbimiz, bizleri senin huzuruna ulaştıran dosdoğru yola ilet."

---

[246] Kuşeyrî'nin âyeti tefsiri için bk. *Letâifü'l-İşârât*, 1/21-22 (Kahire 1999).

Sırat-ı müstakîm denilen doğru yol, zâhirde Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) getirdiği din üzere girmek, bâtında da kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp bütün varlığı ile Allah'a bağlanmaktır. Bu kulun, dışının şeriata, içinin hakikate uymasıdır. Dışta ubûdiyyetin (güzel kulluğun), içte hürriyetin elde edilmesidir. Zâhirinde halkı görüp onlarla güzel muamele içinde olurken, bâtınında varlıklara ait nişan ve eserleri silip Hakk'ı müşahede ile meşgul olmandır. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Cenâb-ı Hak ne zaman seni zâhirde emrine sımsıkı sarılmış ve bâtında her şeye boyun eğdiren kudretine teslim olmuş bir vaziyette tutarsa, sana en büyük ihsanını yapmış demektir."

Kulu Allah'a ulaştıran doğru yol, Allah Teâlâ'nın bizlere kendisinden istemeyi emrettiği şeriat ile hakikati birleştiren yoldur. Bu yol, "*Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz*" âyetinde özetle ifade edilmiştir. Böyle olursa kul Allah'a ulaşabilir. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde sanki şöyle demiş oluyor:

"Ey kullarım! Bana hamdedin. Beni övüp yüceltin. Sadece bana yönelin. Sırf benim için ibadet edin. Zâhirinizle bana ibadetle meşgul olurken, kalbinizle benden yardım ve kuvvet isteyin. Yahut zâhirinizde benim hizmetimle edeplenin, bâtınınızda kudretimi ve rabliğimdeki azameti müşahede edin."

Hz. Ali (keremallahu vechehû) der ki: "Bu âyette geçen doğru yoldan maksat Kur'ân'dır."

Câbir b. Abdullah (radıyallahu anh) ise, "Doğru yoldan maksat İslâm'dır" demiştir. O bununla şirkten uzak ve kolaylık esası üzere kurulu hak dini kastetmiştir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî der ki: "Doğru yol, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) yoludur." Yani, onun din olarak Allah'tan getirdiklerine uymaktır.

Özetle, kulu Allah'a ulaştıran doğru yol, zâhiri şeriatla, bâtını hakikatle ıslah ve mâmur etmektir. İşte bu, içine girenin Allah'a ulaşacağı, ilâhî huzurda kabul göreceği, peygamber ve sıddıklarla beraber olacağı doğru yoldur.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Bir kul doğru yol üzere gidiyorsa, onun zaten sahip olduğu şeyi istemesi nasıl olur? Bu soruya şöyle cevap verilebilir:

Doğru yol üzere giden bir kimse bu duayı yapmakla yüce Allah'tan iki şey istemiş olur: Birincisi, elde ettiği güzel halde sabit ve devamlı tutmasını; ikincisi de henüz elde etmediği güzelliklere ulaştırmasını.

Mesela bir müslüman, bu âyeti okuyarak, "Yâ Rabbi, beni doğru yola ilet" diye dua edince, önce, İslâm dini üzere sabit kalmayı istemektedir. Bu dua ile ayrıca henüz elde etmediği yakînî imana ulaşmayı talep etmektedir. Bu iman seviyesi gerçek sûfîlerin yoluna girerek elde edilecek bir seviyedir. Onlar, zâhirî amelleri İslâm'ın edebine göre icra etmekte, kalple ilgili bâtınî amelleri de imanın hakikatine göre yapmaktadırlar.

Aynı şekilde gerçek imana ulaşmış bir mümin, "Yâ Rabbi, beni doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, yüce Allah'ın onu sahip olduğu iman üzere sabit tutmasını ve ayrıca henüz elde etmediği ihsan makamına yükseltmesini istemektedir.

İhsan haline sahip bir kul bu duayı yaptığında, o halde sabit kalmayı talep ederken ayrıca sonu olmayan marifetleri ve keşif haline yükselmeyi de istemektedir. Bir âyette bu marifet ilminden şöyle bahsedilmiştir:

"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır" (Yusuf 12/76).

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] demiştir ki:

"Bizi doğru yola ilet" duası, ele geçen hayırda sabit kalmak, elde olmayana da ulaşmak için yapılır.

Bu duayı avam derecesindeki müminlerden biri yaptığında şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni ulaştığım hayırda sabit tut, elde edemediklerime de ulaştır. Mümin, tevhid inancını elde etmiştir, fakat henüz salihlerin derecelerine ulaşamamıştır.

Bu duayı salihlerden biri yaptığında şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum güzel halde sabit tut, elde edemediklerime de ulaştır. Çünkü o, salih bir hale sahiptir, fakat henüz şehidlerin (veya müşahede ehlinin) derecesini ele geçirememiştir.

Müşahede ehlinden biri, "Yâ Rabbi, bizi doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum halde sabit tut, elde edemediklerime de ulaştır. Çünkü o, müşahede haline sahiptir, fakat henüz sıddıkların derecesini elde edememiştir.

Sıddıklardan biri, "Yâ Rabbi, bizi doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum sıdk halinde sabit tut, elde edemediğim manevi derecelere de ulaştır. Çünkü o, sıddıkların derecesini elde etmiştir, fakat kutbun[247] derecesini elde edememiştir.

Kutub olan zat, "Yâ Rabbi, bizi doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum kutubluk makamında sabit tut, elde edemediğim manevi derecelere de ulaştır. Çünkü o, kutubluk derecesini elde etmiştir, fakat Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına verdiği daha yüksek ilim ve halleri elde edememiştir.

Âlimlerden biri der ki: "Hidayet, ya zata olur ya da zata delil olan eserlere olur. Birinci halin (yani Allah'ın zatına ait ilmin) bir sonu yoktur."

Bu konuda derim ki: Bunlardan birinci hal, Cenâb-ı Hakk'ın zatını müşahede edenler içindir; ikincisi ise O'nun zatını delil ve burhanla tanıyanlar içindir. Bir kimsenin zata hidayet edilmesi, Allah'a sevkedilmesidir; zatın dışındaki bir şeye sevkedilmesi ise amele yöneltilmesidir.

Seni Allah'a sevkeden kimse, sana karşı samimi olup gerçek dostluğunu göstermiştir; sadece amele sevkeden kimse ise seni yormuştur.

Yüce zata yaklaşmanın bir sonu yoktur; çünkü marifetten sonra alınacak makamların bir sonu yoktur. Amel yoluyla gitmenin ise bir sonu vardır; onun sonu zata ulaşmaktır. Eğer amele sevkeden kimse yolu bilen bir ârif ise böyledir, değilse kul Hakk'a ulaşamaz.

Beyzâvî der ki: Allah Teâlâ'nın varlıklara yol göstermesi yani hidayet şekilleri çok çeşitlidir. Onları bir sayı ile sınırlamak mümkün değildir. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Eğer Allah'ın nimetlerini topluca saymaya kalksanız sayamazsınız" (İbrahim 14/34).

---

[247] Kutub, velilerin reisi, irşad ehlinin imamı ve gavs sıfatıyla anılan kimsedir.

Fakat hidayet şekillerini aşağıdaki sıra üzere dört grupta toplayabiliriz:

Hidayetin birinci şekli, Cenâb-ı Hakk'ın insana kendisiyle gerekli ihtiyaçlarını görebileceği manevi kuvveleri vererek onu yaratıldığı şeyleri yapabilecek imkâna ulaştırmasıdır. Bu kuvveler, akıl kuvveti, (kalp, vicdan gibi) bâtınî hassalar ve zâhirî his organlarıdır (Yüce Allah her varlığa yaratılış hedefine uygun işleri yapacak bir kuvvet ve kabiliyet vermiştir).

Hidayetin ikinci şekli, insanların önüne hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü birbirinden ayıran delillerin konulmasıdır. Şu âyet-i kerimeler bu hidayet şekline işaret etmektedir:

"Biz insana iki yolu (hak ile bâtılı) gösterdik" (Beled 90/10).

"Biz onlara doğru yolu gösterdik, onlar körlüğü (bâtılı) hak yola tercih ettiler (imana gelmediler)" (Fussılet 41/17).

Hidayetin üçüncü şekli, hak yolunu tarif edecek peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesidir. Şu âyet-i kerimeler de bu hidayet şeklinden haber vermektedir:

"Onları, emrimizle hidayet yolunu gösteren rehberler yaptık" (Enbiyâ 21/73).

"Hiç şüphesiz bu Kur'an, en doğru yolu gösterir" (İsrâ 17/9).

Hidayetin dördüncü şekli, kalplere sırları açmak, onlara vahiy, ilham ve sadık rüya yoluyla eşyanın iç yüzünü göstermektir. Bu hidayet şekli, peygamberlere ve velilere hastır. Şu âyetler bunu ifade etmektedir:

"Onlar (senden önceki diğer peygamberler) Allah'ın kendilerini hidayete ulaştırdığı (hakikat ilmini öğrettiği) kimselerdir; sen de onların yoluna uy (onlar gibi davete devam et, halkın eziyetine sabret)" (En'âm 6/90).

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, elbette bize varan yollarımıza ulaştırırız" (Ankebût 29/69).

Âyette yüce Allah'tan istenen şey, ya ihsan edilen hidayet halinin artması ve onda sabit kalmak ya da henüz elde edilmeyen diğer hidayet mertebelerinin elde edilmesidir. Hakk'a vâsıl olmuş bir ârif, "Bizi (sana götüren) doğru yola hidayet et" diye dua ettiğinde şunu demek ister:

"Yâ Rabbi, bizi sana götüren yola sevket; beşeriyet icabı hallerimize ârız olan zulmetleri temizle, ruhumuzu müşahededen perdeleyen şeyleri gider, böylece kudsî nurunla aydınlanıp senin nurunla seni görelim."[248]

Beyzâvî'nin, dördüncü şıktaki sözünde biraz sıkıntı ve kapalılık vardır. Orada şöyle demesi daha doğru olurdu:

"Hidayetin dördüncü şekli, Cenâb-ı Hakk'ın kalpten zulmetleri temizlemesi, mâsivanın düşüncesini silip atması, kalplere nurlar saçması, sırlar akıtması, vahiy, ilham ve her şeyi bilen yüce melikin azametini tefekkür yoluyla eşyanın hakikatini göstermesidir. Eşyanın hakikatini görenlere öyle bir hal verilir ki onlar manevi nurların bütün varlıkları sardığını görürler. İşte bu, sadece peygamberlerin ve (derecelerine göre) velilerin ulaştığı hidayet şeklidir.

Beyzâvî, son sözünde, ârif yerine "Hakk'a doğru seyir halindeki bir mürid" deseydi daha isabetli olurdu. Bilindiği gibi Hakk'a vâsıl olmuş bir âriften bütün zulmetler temizlenir, perdeler kaldırılır, diğer sıkıntı ve engeller giderilir. Çünkü Allah Teâlâ huzuruna aldığı ârife yüce sıfatlarından özel tecellilerde bulunmuş, ona diğer kullardan ayrı sıfatlar kazandırmıştır. Bu durumda onda zülmanî (kalbe perde olan kötü) bir sıfat kalmamıştır.

Yine Beyzâvî'nin, ârifin duasını zikrederken, "Bizi sana götüren yola sevket" sözü, Allah vâsıl olmuş bir ârif için değil, henüz seyir halinde olan mürid için daha uygundur. Çünkü Allah'a vâsıl olan ârif için artık vuslat değil, daha yüksek makamlara ve hallere terakki söz konusudur. Sûfîlerin ıstılahında seyir ifadesi vuslattan önceki hal için kullanılır. En doğrusunu Allah bilir.[249]

---

[248] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/10-11.

[249] Fahreddin-i Râzi (rahimehullah) der ki: "Bu âyetten şunu anlıyoruz: Hakk'a ulaşmak isteyen bir mümin, hidayet ve manevi keşif makamlarına, ancak kendisini doğru yola iletecek, kendisini hata ve sapıklıklara düşmekten kurtaracak bir mürşide intisap etmesiyle ulaşabilir. Bunun sebebi şudur: Halkın pek çoğu akıl ve hal olarak noksandır. Akılları hakkı tam olarak idrak edemez, doğruyu yanlıştan ayıramaz. Bu durumda noksan olan kimsenin, kâmil bir insana uyması gerekir. Böyle yaparsa onun noksan olan aklı, kâmil olanın aklının nuruyla aydınlanır, güçlenir; sonuçta ebedî saadete götüren manevi derecelere ve kemalat basamaklarına ulaşır." Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/164 (Beyrut 1998).

Allah Teâlâ, hidayet isteğini bildiren âyetin peşinden kulu kendisine götüren doğru yolu şöyle açıklamıştır:

7. Bizi kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna ulaştır; senin gazabına uğramışların ve haktan sapmışların yoluna değil!

Allah Teâlâ bu âyette lutuf ve ikramı kendi zatına nisbet etti, gazaba uğramayı ve haktan sapmayı ise fâili belli olmayan kimselere nisbet etti. Bu, kullara edep öğretmek içindir. (İyiliği ve kötülüğü yaratan yüce Allah olmakla birlikte, edep olarak, "İyilikler Allah'tan, kötülükler nefis ve şeytandandır" denir). Şu âyette de bu edebe dikkat çekilmiştir:

"Sana gelen her türlü iyilik Allah'tandır, başına gelen kötülükler ise nefsindendir" (Nisâ 4/79).

Allah Teâlâ doğru yolu şöyle açıklamıştır: Bana ulaştıran doğru yol, kendilerine hidayet, istikamet, umumi ve özel marifetle ihsanda bulunduğum peygamberlerimin, sıddıkların, şehidlerin ve salihlerin yoludur.

Âyette kendilerine nimet verilenler, isim veya sıfatları belirtilmeden genel olarak zikredilmiştir. Bu durumda sahabe ve diğer nesillerden kendilerine marifet ve dinde istikamet verilen herkes nimet verilen gruba girer. Âyetteki nimet verilenlerin dinlerinde tahrifat yapmadan önce Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) ümmeti olduğu söylenmiştir. Yine nimet verilenlerin Hz. İsa'nın (aleyhisselâm) dinlerini değiştirmeden önceki ümmeti olduğu da söylenmiştir. Fakat doğru olan, bunun bütün hidayet ve istikamet sahiplerini içerdiğidir.

Beydâvî der ki: "Allah Teâlâ'nın nimetleri saymakla bitmez. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

'Eğer Allah'ın nimetlerini topluca saymaya kalksanız sayamazsınız' (İbrahim 14/34).

Durum böyle olmakla birlikte, bütün nimetleri iki kısımda toplamak mümkündür. Bunlar, dünya nimetleri ve ahiret nimetleridir.

Dünya nimetleri de iki kısımdır. Bir kısmı, doğrudan Allah vergisi olan (vehbî) nimetler, diğeri kulun çalışmasına bağlı olan (kesbî) nimetlerdir.

Allah vergisi olanlar da iki kısımdır. Biri, ruhanî (manevi) nimetlerdir. İnsana ruhun verilmesi, akıl ve ona tâbi olan kuvvetlerle aydınlatılması bu kısma girer. Akla tâbi olan kuvvetler, anlama, düşünmek ve konuşmadır. Diğeri cismanî (bedene ait) nimetlerdir. Bunlar bedenin sahip olduğu kuvvet ve kabiliyetlerle birlikte sıhhatli ve düzgün bir şekilde yaratılmasıdır.

Kulun çalışmasına bağlı dünyevî nimetlere örnek olarak şunları sayabiliriz: Kulun nefsini aşağılık ve kötü işlerden temiz tutması, onu güzel, faziletli ve yüksek ahlâklarla bezemesi, bedenini temiz ve güzel şeylerle süslemesi, mal ve mevki sahibi olması.

Kula verilecek ahiret nimetlerinin başında şunlar gelir: Allah Teâlâ'nın kulun günahlarını affetmesi, kendisinden razı olması ve ona özel yakınlığındaki melekleriyle birlikte en yüce meclis ve makamlarda ebediyen ihsanda bulunmasıdır. Burada nimet denince ahiretteki nimetlerle ona ulaşmaya vesile olan birinci gruptaki dünyevî nimetler kastedilmiştir. Bunların dışındaki nimetlerde müminle kâfir ortaktır."[250]

Müfessir İbn Cüzey de demiştir ki: "Kendisine şükür gerekli olan nimetler üç kısımdır:

1. Dünya nimetleri: Bunlar sıhhat, âfiyet ve helâl mal gibi nimetlerdir.

2. Dine ait nimetler: İlim, takva ve marifet gibi nimetlerdir.

3. Ahiret nimetleri: Kulun az bir ameline karşılık olarak ona pek çok sevabın verilmesi gibi nimetlerdir."

Yine İbn Cüzey der ki: "Şükür konusunda insanlar iki durumdadır. Bir grup, sadece kendisine ulaşan nimetlere şükreder. Diğer grup ise bütün kullara verilen nimetlere karşılık olarak hepsi adına yüce Allah'a şükreder.

Şükür üç derecede icra edilir.

1. Avamın şükrü: Avam halk, bir nimete ulaşınca şükreder.

2. Havassın (veli kulların) şükrü: Onlar, nimete ulaşınca, sıkıntıya düşünce ve her halde yüce Allah'a şükrederler.

---

[250] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/11.

3. Havassü'l-havasın (seçkin velilerin) şükrü: Onlar sürekli nimetin sahibi yüce Mevlâ'yı müşahedeye dalmış olduklarından, nimeti görmezler (kalpleri Allah ile meşguldür).

Sûfîlerden biri (Şakîk-ı Belhî), İbrahim b. Edhem'e,

'Bizim beldedeki dervişler bir nimete kavuşunca şükrederler, bir şey bulamayınca sabrederler' deyince, İbrahim b. Edhem ona şöyle demiştir:

'Köpekler de böyle yapar (onlar da önlerine bir yiyecek atılınca sevinir, bir şey bulamayınca yatıp sabrederler). Gerçek sûfîlerin ahlâkı bu değildir. Gerçek sûfîler, kendilerine nimet verilmeyince yüce Mevlâ'ya şükrederler, verilince nefislerinden önce onu başkasına ikram ederler.'"[251]

Allah Teâlâ daha sonra, doğru olmayan yoldan sakındırarak hidayet duasına şunun eklenilmesini de istendi:

Yâ Rabbi, bizi senin gazabına uğramışların yoluna sevketme; bizi ona götürecek her şeyden koru.

Gazaba uğramışlardan maksat yahudilerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] âyeti böyle tefsir etmiştir. Bununla birlikte ifade umumi bir mana taşıdığından, Allah'ın gazap ettiği herkesi içine alır.

Hidayet duası şöyle bitmektedir: Yâ Rabbi, bizi haktan sapıtmışların da yoluna sevketme.

Haktan sapan grup ise yine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] belirttiği gibi hıristiyanlardır.[252]

Bu tefsirler Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinden alınmıştır. Cenâb-ı Hak yahudiler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar (İsrâiloğulları) bu yaptıklarıyla gazap üstüne gazaba uğradılar" (Bakara 2/90).

---

[251] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/64 (Beyrut 1995). Kıssa için bk. İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s. 8-9 (Kahire 1994); Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 447 (Burada İbrahim b. Edhem yerinde Cafer-i Sâdık [rahimehullah] geçmektedir).

[252] bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 1 (2); Ahmed, *Müsned*, 4/378-379; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/41-42.

Cenâb-ı Hak hıristiyanlar hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Daha önceden sapan, birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma (hıristiyanlara) uymayın" (Mâide 5/77).

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, halkı üç kısma ayırmıştır:

Bir kısmına ikram ve ihsanlarını hazırlamıştır; onların üzerinde Kerîm (bolca ikram eden ve ihsanda bulunan) ve Rahîm (dostlarına çok acıyan) sıfatlarını göstermek istemektedir. Bunlar, kendilerine iman ve istikamet verilmiş kimselerdir.

Allah Teâlâ bir kısım insanı intikam ve gazabı için hazırlamıştır; onlara Müntakîm (zalimden intikam alıcı) ve Kahhâr (düşmanlarını kahredici) sıfatlarını göstermek istemektedir. Bunlar, kendilerine gazap edilip akıllarıyla ve amelleriyle hak yoldan sapan kimselerdir. Kâfirler bu grubu oluşturmaktadır.

Cenâb-ı Hak bir kısım halkı da hilim ve affı için hazırlamıştır; onlarda Halîm (çok merhametli ve yumuşak muamele sahibi) ve Afüv (çok affedici) sıfatlarını göstermek istemektedir. Bu grup müminlerin günahkârlarıdır.

Kim dünyada bu üç grubun bulunmadığını, herkesin hidayet veya sapıklıkta eşit olduğunu düşünürse, o kimse yüce Allah'ı ve isimlerini tanımayan cahil bir kimsedir. Çünkü yüce Allah'ın isimlerinin eserleri lutuf, kahır, hilim ve başka şekillerde insanoğlunun üzerinde tezahür etmesi gerekmektedir. Bu sebeple her ism-i şerif tecelli için bir mahal ister; bunun için kâinat ve insan yaratılmıştır.

Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

Dua Âyetlerinin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kendisinden istememizi emrettiği doğru yol, bizi huzuruna götüren yol olup o, müşahedeyle Allah'ı tanımaktır.

Bu marifet, tevhid ehlinin en yüksek derecesi olan has tevhid makamıdır. Bunun üzerinde ancak nebî ve resûllerin tevhid makamı vardır. Bu makamı elde etmek için insanın, bu yoldaki seyri bilen, zevk ve keşif yoluyla bütün makamları geçmiş, fenâ fillâh ve bekâ billâh makamlarına ulaşmış, cezbe ve sülûkünü tamamlamış bir ârifin elinde terbiye alması gereklidir. Çünkü bu yol zor ve meşakkatlidir. Tehlikelere düşmeden giden azdır. Engelleri fazla, yol keseni çoktur. Bu yolun en büyük düşmanı olan şeytan, yoldaki makamları ve halleri çok iyi bilmektedir. Bunun için bu yolda insana bir delil ve rehber lazımdır, yoksa tek başına giden kimse doğruyu bulamaz, sapıtır.

Ârif İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde bu manaya şu şekilde işaret eder:

"Hak yolunun yolcusu olan gerçek sûfîler, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna yolculuk yaparlar, sürekli bir menzilden diğerine göçerler. Bu yola çıkan kimselerin, yolun seyrini ve yolcuların halini iyi bilen, önce bu yolda gitmiş, sonra öğrendiklerini insanlara öğretmek için geri gönderilmiş, yani kendisine irşad görevi verilmiş bir rehbere ihtiyaçları vardır."[253]

Letâifü'l-Minen adlı eserde der ki:

"Kendisini manevi bir silsileyle Hakk'a ulaştıran ve kalbinden perdeyi kaldıracak bir mürşidi olmayan kimse, bu işte babası olmayan yetim çocuk hükmündedir. Bu kimsede nur bulunsa bile, ona hal galip gelir. Ondaki galip hal, kendisine Allah'tan gelenle yetinmektir. Bu durumda o, terbiye ve güzel ahlâkla bezenme yoluna girmez, sahip olduğu hal kendisini manevi yolda ilerletmez."

Bu bahsettiğimiz yol, Fâtiha'yı okuyan kimsenin, "Rabbimiz, bizi doğru yola ilet" diyerek talep ettiği ve terakki ederek tanımak istediği manevi yoldur. Bu konuda Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin sözü yukarıda geçmişti. Fâtiha'yı okuyan kimse,

"Senin kendilerine ikram ve ihsanda bulunduğun dostlarının yoluna" deyince, gerçeği görerek şöyle demek istiyor:

"Yâ Rabbi, bizleri, vuslata erdirip marifetine ulaştırarak kendilerine ihsanda bulunduğun kimselerin yoluna ulaştır."

---

[253] bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 72 (Beyrut 2000).

Vertecübî[254] der ki: "Âyetin bir manası da şudur: Yâ Rabbi, bizi, bizden istediğin şeye ulaştır. Çünkü doğru yol, Cenâb-ı Hakk'ın kulluk ve hizmetinde insanlardan istediği sadakat ve ihlâs yoludur."[255]

Âyete şu mana da verilmiştir: Yâ Rabbi, bizi, söz ve delilden sonra müşahede haline ulaştır da senin iradene uygun dosdoğru kulluk yapalım.

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Yâ Rabbi, bizi, hak yola girişi senin özel yardımınla olan ve sonu da sana ulaşan kimselerin yoluna ulaştır.

Âlimlerden biri âyete şu manayı vermiştir: "Yâ Rabbi, bizi içinde hiçbir eğrilik ve bozukluk bulunmayan hak yolda sabit tut." Bu yol İslâm'dır. Doğru yol ve takip edilecek en sağlam usul odur.

Âyetin, *"Kendilerine özel ikram ve ihsanda bulunduklarının yoluna"* kısmına da şu manayı vermiştir: Bizi, kendilerine marifet, muhabbet ve sana hizmette güzel edep vererek ihsanda bulunduğun kimselerin derecesine ulaştır. Gazaba uğramışların, yani kulluk kapısından kovulmuşların ve sapıtmışların yani marifetten yana iflas etmişlerin yoluna değil.

Ben de (İbn Acîbe) derim ki: En güzeli şöyle demektir:

Kendilerine gazap edilen kimseler, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tâbi olmanın kendilerini hak yolunda gitmekten alıkoyduğu, onları isyan çukurlarına ve hakka muhalefet içine düşürdüğü kimselerdir.

Sapıtanlar ise, cehalet ve taklidin kendilerini hapsettiği ve bu sebeple basiretleri tevhidin hakikatine ulaşamayan kimselerdir. Bu durumda onlar hakkı müşahede derecesindeki tevhidi terkedip delil ve hüccete dayalı tevhide yönelmiş ve o seviyede kalmışlardır. Bu hal, müşahede ehline göre hak yoldan bir çeşit sapmadır. Bu kimse son derece güzel ahlâk sahibi olsa da durum böyledir.

---

[254] Vertecübî, meşhur işârî tefsirlerden *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân* sahibi Rûzbihân-ı Baklî eş-Şîrâzî el-Fesevî'dir (v. 606/1209). Kendisi Baklî lakabı, Şîrâzî ve Mısrî nisbeleriyle tanınırken, *el-Bahrü'l-Medîd*'de niçin bu nisbe ile anıldığını tesbit edemedik. Şunu da hatırlatalım ki İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*'de Vertecübî'den yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserinden almıştır (Mütercim).

[255] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, 1/24 (thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut 2008).

İmam Gazâlî (rahimehullah), *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde der ki:

"Fâtiha'dan önce, 'bismillâhirrahmânirrahîm' dediğin zaman, önce Allah'ın kelâmını okumaya başlarken onunla bereketlenmeye niyet et ve sonra şunu iyi anla: Bütün işler Allah'ın izin ve yardımıyla var olur Bismillâh=Allah'ın ismiyle derken, asıl murat isim değil, ismin sahibi Allah'tır. Bütün işler Allah'ın yardımı ile olunca, hiç şüphesiz bütün hamdler (övgü, yüceltme ve sevgiler) de O'na ait ve layıktır.

Sonra *'errahmânirrahîm'* (O Allah bütün varlıklara rahmet eden ve dostlarına çok acıyandır) âyetini okuduğun zaman, kalbinle O'nun bütün nimet ve ihsanlarını düşün ki bu düşünce ile O'nun sonsuz rahmeti sana gözüksün ve bu seni O'nun rahmetini ümit etmeye sevketsin.

Sonra, *'Mâlikiyevmiddin'* (O Allah hesap gününün sahibi ve hâkimidir) âyetini okuduğun zaman, bu senin kalbinde O'na karşı bir tâzim, yüceltme ve korku hissi oluştursun.

Sonra, *'İyyâke na'büdü'* (Allahım, ancak sana ibadet ederiz) âyetini okuduğun zaman, ihlâsını yenile, niyetini temizle, kalbini (düşünceni) Allah rızasında topla.

Sonra, *'ve iyyâke nestaîn'* (ve yalnızca senden yardım dileriz) âyetini okuyunca, her şeyden âciz olduğunu, her şeyinle O'na muhtaç bulunduğunu bir daha düşün, kendinde hiçbir kuvvet ve kudret görme, benliğinden sıyrılıp O'na sığın.

Sonra, *'İhdinassırâtalmüstakîm'* âyetiyle yüce Mevlâ'dan asıl ihtiyacını iste, "Allahım, bizi senin huzuruna ulaştıran ve rızanı kazandıran doğru yola ulaştır" de.

Sonra, bu isteğini açarak O'ndan daha fazlasını iste. Allah'ın kendilerine özel ihsanlarda bulunduğu ve sayısız nimetler verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birlikte olmayı iste. Seni kendilerine gazap edilen kâfir, müşrik, yahudi, hıristiyan ve diğer sapkın fırkalardan yapmaması için O'na yalvar."[256]

Hidayet duası yapılan âyetin tefsirinde İmam Kuşeyrî (rahimehullah) der ki:

---

[256] Gazâlî, *İhyâ*, 1/227 (Beyrut 2000). Müfessir, biraz kısaltarak almıştır. Biz, manayı *İhyâ*'dan verdik.

"Hidayet, kulun hakka irşadıdır. Hidayete ulaşan kimse, Cenâb-ı Hakk'ı tanıyan, O'nun rızasını her şeye tercih eden ve O'na yakînen inanan kimsedir. Sırat-ı müstakîm, Hakk'ın yoludur. Bu yol, gerçek tevhid ehlinin yoludur. Buna göre âyetin manası şudur:

'Yâ Rabbi, yönümüzü ve gönlümüzü sana çevir, kendine çek, bizim delilimiz ol, sana gelen yolu bize kolaylaştır, kalbimizi sende topla.'

Âyetin bir diğer manası şöyledir:

"Yâ Rabbi, bizi sana yönelt; yönelt ki senden uzaklaşıp başka sebeplere bağlanmayalım, amel ve işlerimize güvenmeyelim, tevhid inancımız zedelenmesin, zan ve şüphelere düşmeyelim, senin rızandan başka hesaplara girmeyelim."

İmam Kuşeyrî, sırat-ı müstakîmi şöyle açıklar:

"Sırat-ı müstakîm, Kur'an ve Sünnet'in öğrettiği yoldur. Bid'at yolu ise hakkında Kur'an ve Sünnet'te hiçbir delil bulunmayan yoldur. Sırat-ı müstakîm, bizden önceki salihlerin takip ettiği yoldur. O yolda giden kimse, gerçek tevhide ulaşır, Cenâb-ı Hakk'ın özel yardım ve ikramlarını görür, çünkü o yol, Allah'a vâsıl olmuş evliya ve asfiyaların yoludur. Âyetin devamında açıklandığı gibi sırat-ı müstakîm, Allah tarafından kendilerine özel nimetler ihsan edilen peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerin yoludur.

Gazaba uğrayanlara ve sapıtanlara gelince, onlar, Cenâb-ı Hakk'ın özel desteğinden mahrum bırakılmış, kendi haline terkedilmiş, kulluk edebini zayi etmiş, taatten kaçmış ve nefsinin elinde kalmış kimselerdir."[257]

FATİHA ile İLGİLİ HÜKÜM ve EDEPLER

Fâtiha sûresi Kur'an'ın bütün manalarını içinde toplamaktadır. O, Kur'an'ın sanki kısa bir nüshasıdır. Bu sebeple ona "ümmü'l-Kur'ân" yani Kur'an'ın özü ve aslı denmiştir. Bunun izahı şudur:

---

[257] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/22-26 (Kahire 1999). Müfessir İbn Acîbe'nin Kuşeyrî'den alıntısı biraz kısa olup anlamda zorluk oluştuğu için, biz âyetlerin manasını İmam Kuşeyrî'nin kendi tefsirinden özetledik (Mütercim).

Kur'an'ın ana konularından biri, yüce ilâhı tanıtmaktır. Buna ilâhiyat denir. Fâtiha'daki *"Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn errahmânirrahîm"* âyetleri, âlemlerin Rabb'i yüce Allah'ı tanıtmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından bir diğeri, ahiret hayatıdır. Fâtiha'daki, *"Mâlikiyevmiddîn"* (O Allah hesap gününün tek sahibi ve hâkimidir) âyeti özetle ahireti anlatmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından bir başkası, bütün ibadetlerdir. İtikadlar, emir ve yasaklarıyla bütün zâhirî hükümler bu kısma girer. Fâtiha'daki, *"İyyâke na'büdü"* (Rabbimiz, ancak sana kulluk ederiz) âyeti özetle bütün ibadetleri içermektedir.

Kur'an'ın bir başka ana konusu, Allah dostlarına ihsan edilen manevi makamlar ve kalple ilgili sırlardır. Bunun aslı da kalbi bütün kötülüklerden temizleyip güzel hal ve ahlâklarla süslemektir. Fâtiha'daki, *"İhdinassırâtalmüstakîm"* (Rabbimiz, bizi sana kavuşturan doğru yola ilet) âyeti, özetle bunları anlatmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından bir diğeri, geçmiş peygamberleri ve salihleri anlatmaktır. Fâtiha'daki, *"Sırâtallezîne en'amte aleyhim"* (Yâ Rabbi, bizleri kendilerine özel ihsanlarda bulunup has nimetler bahşettiğin kimselerin yoluna sevket) âyetiyle bunlar anlatılmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından biri, inkârcıların halini ve sonunu anlatmaktır. Fâtiha'daki, *"Gayril mağdûbi aleyhim veleddâllîn"* (Yâ Rabbi, bizi senin gazabına uğramış ve hak yoldan sapmış kimselerin yoluna sevketme) âyetiyle özetle bu gruplar anlatılmaktadır.

Şeyh Abdullah İbn Ebû Cemre [rahimehullah],[258] Fâtiha sûresinin Allah'ın kitabını özetle nasıl içerdiğini şöyle belirtmiştir:

"el-Hamd" ifadesi, Allah'ın kitabında bulunan bütün hamd ve şükürleri içerir. Çünkü hamd, şükürden daha umumi bir mana ifade eder.

---

[258] İbn Ebû Cemre, Endülüslüdür. Müfessir, muhaddis ve tarihçi olup 699'da (1300) Kahire'de vefat etmiştir. Muhtasar Buhârî şerhi *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eseri meşhurdur. Bu eser, emsali az bulunan kıymetli bir şerhtir. Eser, hikmet ve tasavvufî açıklamalarıyla orijinaldir. İbn Ebû Cemre'nin, tefsir ve tarih kitapları yanında başka hadis şerhleri de mevcuttur. Hayatı ve diğer eserleri hakkında bk. Ali Yardım, "İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa'd", *DİA*, 19/426-427.

Bunun için her iki sıfata da delalet etsin diye daha umumi mana içeren lafız zikredilmiştir.

"Allah" lafz-ı şerifi, Kur'ân-ı Hakîm'de yücelik ve ululuk ifade eden bütün güzel isimleri kapsar. Allah ism-i şerifinin en büyük isim (ism-i a'zam) olduğu söylenmiştir.

"Rabbilâlemîn" ifadesi, yüce Allah'ın Kur'ân-ı Hakîm'deki isimlerine, bütün çeşitleriyle âlemlere, bu âlemlerin yaratıcısına ve onlarda dilediği gibi tasarruf eden sahibine delalet eder.

"Errahmânirrahîm" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen bütün mağfiret, rahmet, ihsan, af ve faziletleri içerir.

"Mâlikiyevmiddîn" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen ahiret hallerini ve ondaki dehşetli şeyleri mana olarak içerir.

"İyyâke na'büdü" ifadesi Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen bütün ibadet çeşitlerini ve Allah Teâlâ'nın tek ilâh oluşunu mana olarak içerir.

"Ve iyyâke nestaîn" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen yardım taleplerini ve yakarışları içerir.

"İhdinassırâtalmüstakîm" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen hayır yoluna ulaşma taleplerini içerir.

"Sırâtallezîne en'amte aleyhim" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen seçkin kulları, Allah'ın kendilerinden razı olduğu kimseleri ve saadet ehlini içerir.

"Gayril mağdûbi aleyhim veladdâllîn" âyeti, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen bütün inkâr ve isyan çeşitlerini, kâfir ve fâsıkların kötü durumlarını ve gideceği sonuçları içermektedir.

İşte bundan dolayı Fâtiha "ümmü'l-Kur'ân" (Kur'an'ın esası ve özü) ismini almaya hak kazanmıştır."

Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Hz. Musa (aleyhisselâm) Tevrat'ı yetmiş bölümde açıklamıştır; eğer Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bana izin verseydi ben sadece Fâtiha'yı yetmiş deve yükü kitapta açıklardım."

Ben de derim ki: Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] yetmiş ifadesi "yaklaşık olarak" demektir. Yoksa Fâtiha sûresi bundan daha fazla kitapta açıklanmaya müsaittir. Bunun açıklaması uzun sürer. Biz, Fâtiha'nın içerdiği temel ilimleri Fâtiha üzerine yazdığımız *et-Tefsîrü'l-Kebîr* isimli eserimizde açıkladık. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî der ki: "Muhakkik âlimlere göre *'Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn'* sözü, 'lâ ilâhe illallah' sözünden daha faziletlidir. Bu, iki yönden böyledir. Birincisi Nesâî'nin rivayet ettiği şu hadis-i şeriftir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

'Kim, lâ ilâhe illallah derse ona yirmi sevap yazılır. Kim de, elhamdü lillâhi rabbilâlemîn derse, ona otuz sevap yazılır.'[259]

İkincisi şudur: 'Lâ ilâhe illallah' (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözüyle ifade edilen tevhid, hamdin içinde geçen *'Rabbilâlemîn'* (âlemlerin Rabb'i olan Allah) sözünde de mevcuttur. Bunda ayrıca hamd de edilmektedir. Hamdin içinde daha önce açıkladığımız manalar mevcuttur. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem],

'Benim ve benden önce geçen peygamberlerin söylediği sözlerin en faziletlisi lâ ilâhe illallah sözüdür'[260] hadisine gelince, bununla anlatılmak istenen şey, yüce Allah'ın bütün âlemlerde tek ilâh olduğudur. *'Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn'* sözü zaten Cenâb-ı Hakk'ın âlemlerin Rabb'i olduğunu ifade ediyor, onda ayrıca yüce Allah'a hamd de mevcuttur. Hamdin daha faziletli olması, imanın hakikatine ulaşmış ve daha fazla sevap isteyen mümin içindir. Fakat İslâm'a yeni girmiş kimseye gelince, onun için en faziletli ve gerekli olan söz 'lâ ilâhe illallah'tır."[261]

Bu konuda derim ki: Bennânî'nin hâşiyesinde belirttiği gibi, yüce Allah'ın birliğini ifade eden her söz, İslâm'a girmek için yeterlidir.

---

[259] Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, Ameli'l-Yevmve'l-Leyle, 200 (nr. 10676, 10679).

[260] Tirmizî, Daavât, 123 (nr. 3585); Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2276.

[261] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/64.

Namazda Fâtiha'yı Okumanın Hükmü

Namazda Fâtiha'yı okumak İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre farzdır; İmâm-ı Âzam'a göre ise vâciptir. Bu farklı görüşlerin delil ve izahlarını *eş-Şerhu'l-Kebîr* adlı eserimizde zikrettik.

Fâtiha'dan Sonra "Âmin" Demenin Hükmü

Fâtiha bittikten sonra peşinden "âmin" yani "Yâ Rabbi, duamızı kabul et, isteğimizi yerine getir" demek, yapılan dua için güzel görülmüştür ve sünnettir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Yahudiler, sizin selâm alıp vermenize ve (imamın arkasında Fâtiha'dan sonra) 'âmin' demenize haset ettikleri kadar hiçbir şeye haset etmezler."[262]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ bana üç şey verdi; bunlar şunlardır:

1. *Namazda (melekler gibi) saf oluşturmak.*

2. *Selâmlaşmak. Cennet ehlinin selâmlaşması da bu şekilde olacaktır.*

3. *Duadan sonra 'âmin' demek.*

Allah Teâlâ bu üç şeyi benden başka hiçbir peygambere vermedi. Ancak 'âmin' demeyi Musa ile Harun'a da öğretti. Musa dua eder, Harun da 'âmin' derdi."[263]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir adamın iştiyakla dua ettiğini işitti. Kendisini biraz dinledikten sonra,

"Eğer tamamlarsa kendisine (istediğinin verilmesi) vâcip oldu" buyurdu. Orada bulunanlardan biri,

"Ne ile tamamlarsa kendisine vâcip oldu?" diye sorunca, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[262] İbn Mâce, İkame, 14 (nr. 856); Ahmed, *Müsned*, 6/135; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 2/56. İmam Ahmed'in rivayetinde, yahudilerin kıskanıp müslümanlara haset ettikleri şeyler içinde cuma günü ile kıblenin Kâbe yapılması da geçmektedir.

[263] İbn Huzeyme, *Sahih*, nr. 1586; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/392 (Beyrut 1992); Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/44.

"Duasının peşinden âmin derse, isteğinin verilmesi vâcip olur" buyurdu.[264]

Hadisin râvisi olan Ebû Züheyr en-Nümeyrî [radıyallahu anh] şöyle demiştir ki: "Duadan sonra âmin demek, kâğıda mühür vurmaya benzer." Bu sözün Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait olma ihtimali de vardır.[265]

"Âmin" lafzı, ilk harfi uzatarak okunduğu gibi "emîn" şeklinde çekmeden de okunabilir. Meşhur olan birinci okuyuştur. Âmin lafzının yüce Allah'ın isimlerinden biri olduğunu söyleyen âlimler de vardır.[266]

"Âmin" sözü, "Allahım, duamı kabul et" manasındadır. Yahut, "Bu şekilde yap" veya "öyle olsun" manaları da vardır. Hafız Münzirî [rahimehullah], *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde böyle demiştir.[267]

Beyzâvî der ki: "Âmin" sözü Kur'an'dan bir âyet değildir. Bunda bütün âlimler görüş birliği içindedir. Fakat Fâtiha sûresini onunla bitirmek sünnettir. Fâtiha'dan sonra "âmin" demeyi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Cebrâil [aleyhisselâm] öğretmiştir.[268]

İmam, kıraati açık olan namazlarda, Fâtiha'dan sonra açıkça "âmin" der (İmam Şâfiî'ye göre böyledir). Vâil b. Hucr'un [radıyallahu anh] rivayet ettiği hadiste, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Fâtiha'yı bitirince hemen peşinden sesli olarak "âmin" derdi.[269]

İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise imam Fâtiha'dan sonra bir şey demez. Ancak ondan gelen meşhur görüşe göre, imam Fâtiha'dan sonra gizlice "âmin" der. Bunun delili sahabeden Abdullah b. Mugaffel ve Enes'ten [radıyallahu anhüm] gelen rivayetlerdir.[270]

---

[264] Ebû Davud, Salât, 168 (nr. 938); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/44.

[265] Aynı konuda benzer bir hadis Taberânî'nin *Kitâbü'd-Duâ* adlı eserinde 219 sıra numarasıyla nakledilmiştir. Ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/44; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/440 (Beyrut 1985).

[266] İmam Mücâhid ve Hilâl b. Yesâr da bunlardandır (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/45; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 2/426).

[267] Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 718.

[268] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/43.

[269] Ebû Davud, Salât, 168 (nr. 932); İbn Mâce, İkame, 14; Dârimî, Salât, 39.

[270] Rivayet ve değerlendirmeler için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/301 (Beyrut 1995).

İmam Mâlik'ten gelen meşhur görüşe göre, kıraati açık olan namazda imam "âmin" demez.

İmamla birlikte cemaat de "âmin" der. Bunu şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

"İmam namazda Fâtiha okurken 'veladdâllîn' deyince, sizler de 'âmin' deyin. Hiç şüphesiz o anda melekler de 'âmin' derler. Kimin 'âmin' duası meleklerin 'âmin' duasına denk gelirse, geçmiş günahları affedilir."[271]

Hayırlara muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur. Allah Teâlâ, hakikatin kaynağı efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], sonra onun tertemiz ailesine ve hak yolun delilleri olan ashabına en mükemmel şekliyle salât ve selâm etsin.

Fâtiha sûresinin tefsiri burada bitti.

---

[271] Buhârî, Ezân, 111; Müslim, Salât, 71, 72; Ebû Davud, Salât, 168; Tirmizî, Mevâkît, 71; Nesâî, İftitah, 33. Bu konudaki hadisleri topluca görmek için bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 718-729.

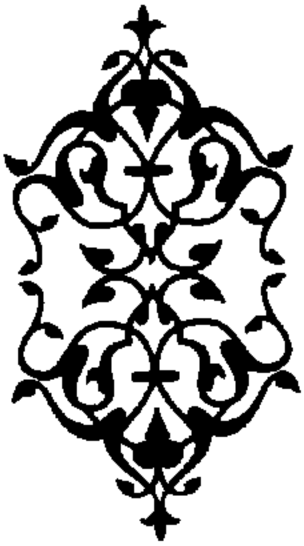

(2) BAKARA SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Medine'de ilk inen sûre, Bakara sûresidir."[272]

Bu sûre, 286 âyettir. Âyet sayısının 287 olduğunu söyleyenler de vardır. Sûrede 6121 kelime mevcuttur.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Her şeyin bir zirvesi vardır; Kur'an'ın zirvesi (en fazla hüküm içeren sûresi) Bakara sûresidir. Kim onu, evinde gündüz okursa, şeytan üç gün o eve giremez. Kim onu evinde geceleyin okursa, şeytan o eve üç gece giremez. O sûrede Kur'an âyetlerinin en faziletli âyeti vardır ki o, âyetü'l-kürsîdir."[273]

Bu sûreye Kur'an'ın zirvesi denmesi, ondaki iman ve İslâm'la ilgili bütün konuları içermesinden dolayıdır.

---

[272] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/61 (Beyrut 2004); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/46 (Buradaki rivayet İbn Abbas ve İkrime'dendir).

[273] İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 780; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5864; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2379; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7554; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/312. Aynı konuda daha kısa bir rivayet için bk. Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 2; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 13; Hâkim, *Müstedrek*, 1/561.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bakara sûresi bana önceki kitaplardan verildi. Tâhâ ve Tâ Sîn'ler bana Musa'nın levhalarından verildi. Fâtihatü'l-kitap ve Bakara sûresinin son iki âyeti (Âmene'r-resûlü) bana arşın altından verildi."[274]

Sûre Başındaki Harflerin Mana ve Hikmeti

Allah Teâlâ bu sûreyi kendisiyle habibi arasında bilinen bir işaret ve şifre ile başlatarak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ

Rahmân ve Rahîm (olan) Allah'ın adıyla.

Elif. Lâm. Mîm.

İnsan aklı bazan hikmet sahiplerinin işaret ve şifreli sözlerinden bile şaşırıp hayret içinde kalırken artık peygamberlerin işaret ve şifreli sözleri karşısında aklın durumu nasıl olur? Yine peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] bazı işaret ve kapalı konuşmaları karşısında aklın halinin nasıl olacağı düşünülmelidir. Bu durumda bir insanın âlemlerin Rabb'inin işaret ve şifreli sözlerini hakikatiyle bilmesi nasıl beklenir?

Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] demiştir ki: "Her kitapta bir sır vardır; Kur'an'ın sırrı da sûre başlarındaki harflerdir."[275]

Bu harflerin sırrını ancak velilerin büyüklerinden seçkin zatlar bilebilir. Her biri için bu sırlardan gönül safiyetince manalar açılır.

---

[274] Hadisin ilk kısmı için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/561. Tamamı için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2478; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1167.

[275] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/62; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/44 (Beyrut 2002).

Bu konuda söylenecek şeylerin akla en yakın olanı şudur: Bu harfler birtakım şeyleri temsil etmektedir; Allah Teâlâ bu şeylerin önem ve değerinden dolayı kendilerine yemin etmiştir.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Bu harfler, Allah Teâlâ'nın bazı isimlerinin kısaltılmış şeklidir. Elif, Allah isminin; lâm, Latîf isminin; mîm ise Müheymin veya Mecîd isminin kısaltılmışıdır.

Bu harflerin bir kısmı Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) isimlerinin kısaltılmış şekli olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki: Mîm, Mustafa'nın kısaltılmış şeklidir. A'râf sûresinde, "Elif, lâm, mîm, sâd" buyrularak "sâd"ın eklenmesi Mustafa ismine işarettir.

Yahut bu harflerin bir kısmı Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) mürsel isminin kısaltılmış şeklidir. Ra'd ve Hicr sûrelerinin başındaki "Elif, lâm, râ" harfleri mürsel ve resûl isimlerine işaret etmektedir. Bu harflerle başlayan sûrede Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır:

Ey Mustafa! Yahut ey resûl! Bu kitap (Kur'an) öyle bir kitaptır ki onda hiçbir şüphe yoktur.

A'râf sûresinin başındaki harfler için de mana böyle olur. Bu işaretlerden sonra hitabın Hz. Peygamber'e yöneltilmesi de bunu göstermektedir. Diğer sûrelerin başındaki harfler de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) bir ismine işaret etmektedir.

Mesela Meryem sûresinin başındaki "kâf hâ yâ ayn sâd" harfleri şu isimlere işaret eder: Kâfî, Hâdî, Velî, Âlim, Sâdık.

Tâhâ sûresindeki harfler, Tâhir isminin kısaltılmış şeklidir. Neml sûresinin başındaki "tâ sîn"; yâ Tâhir ve yâ Seyyid demektir. Şuarâ sûresinin başındaki "tâ sîn mîm"; yâ Tâhir, yâ Seyyid, yâ Muhammed demektir. Diğerlerini de böyle düşünebiliriz.

İşaret ehline göre, bu sûrenin başındaki harflerle Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Elif: Ey kulum, elif harfinin diğer harfler içinde tek olması gibi sen de sırrını (gönlünü) bana tahsis et, sadece benimle ol.

Lâm: Âzalarını benim ibadetim için yumuşat, ona boyun eğdir.

Mîm: Kendine ait beşerî sıfatlarını mahvederek benimle ol ki, ben de seni benimle ünsiyetin ve bana yakın olmanın sefasıyla süsleyeyim. Bu açıklama Sa'lebî'ye aittir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda en açık görüş şudur: Bu harfler üç âleme işaret etmektedir. Elif, ceberût âleminde yüce zatın birliğine; lâm, zatın sırlarının melekût âleminde zuhuruna; mîm, varlıkların vücut bulduğu rahmet ve hikmet âleminde zat-ı ilâhînin bütün varlıklara yardımın ulaşmasına; sâd ise zat-ı ilâhînin mülk âlemindeki tasarruflarının zuhuruna işaret etmektedir. Kısaca, sûre başlarında zikredilen her harf, yüce zatın şehadet âlemindeki tecellilerinin zuhuruna işaret etmektedir.

Mesela elif, kâinattaki bütün varlıklarda yüce zatın birliğinin mevcudiyetine; lâm, melekût nurlarının ceberût denizinden kaynayıp ortaya çıkmasına; mîm, yüce Melik'in mülk âlemindeki tasarrufuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır:

Ey Muhammed! Senin okuduğun bu kitap, ceberût denizinden melekût âlemine inen bir nurdur. Melekût âleminden de rahmet âlemine inmiştir. Sonra Rûhulemîn (Cibrîl) onu mülk ve şehadet âlemine indirmiştir. Artık onda şüphe etmek yersizdir. Bu sebeple yüce Allah şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَۚۛ فِيهِۚۛ هُدًى لِلْمُتَّقِينَۙ

2. ***İşte bu kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur.***

Şüphe, kalbin şek ve şüphe içinde kaynaması ve karasızlık içinde bulunmasıdır. Bunun zıddı, sürekli Hakk'a bağlı olup sükûnetle huzur içinde olmasıdır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Hak tarafından seçilmiş resûl ve seçkin peygamber! Sana kudsiyetimizi temsil eden ceberût âleminden ve yüceliğimizi temsil eden melekût âleminden indirdiğimiz *bu Kur'an'da hiçbir şüphe yoktur;* kuşkusuz o, bizim katımızdan indirilmiştir. Kim bu kitap hakkında tereddüde düşer ve onu bizden başkasına ait görürse, o kimse rahmetimizden uzak olur ve şiddetli azabımıza uğrar. Kim de onun bizim katımızdan indirildiğini kesin olarak bilir, onun bizden getirip haber verdiği şeylere iman ederse, o kimse bizim kudsî yakınlığımıza ulaşır, huzurumuza girer; öyle ki bizden işitir ve bizimle konuşur duruma gelir. Ben bir kulumu sevince onun kulağı, gözü, dili, eli ve ayağı olurum; o benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar, benimle yürür.[276]

Bu kimse, peygamberlerle birlikte ilâhî huzurda kabul görmüş sıddıklardan olur, Kur'ân-ı Mübîn'in gösterdiği yoldan giden müttakilerin en zirvesinde bulunur. Yüce Allah bu hale şöyle işaret buyurmuştur:

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ

"O Kur'an, müttakiler için bir hidayet rehberidir."

Hidayet, Hakk'a yöneltmek ve doğruyu açıklamak demektir. Âyetin manası şu olur: Bu Kur'an, müttakileri Hakk'a ulaştıran bir delildir.

Kurtuluşa Eren Müttakiler

Müttaki, kendisini Allah'ın gazabına düşürecek her tür halden sakınan kimse demektir.

Takvanın üç derecesi vardır:

Birinci derecesi, bütün vücut âzalarını haram işlerden korumaktır.

İkinci derecesi, kalbi her türlü kötü düşünce ve zararlı şeylerden korumaktır.

Üçüncü derecesi, sırrı, eşyaya bağlanmaktan koruyup sürekli Allah ile birlikte olmaktır.

---

[276] Bu mana bir kudsî hadisten alınmıştır. Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Birincisi, İslâm makamıdır; bu makamdakilere yüce Allah şöyle hitap etmektedir: *"Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"* (Teğâbün 64/16). İkincisi, iman makamıdır; bu makamdakilere yüce Allah şöyle hitap etmektedir: *"Ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun"* (Mâide 5/100). Üçüncüsü, ihsan makamıdır; bu makamdakilere yüce Allah şöyle hitap etmektedir: *"Allah'tan hakkı ile korkun"* (Âl-i İmrân 3/102).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kendisine hiçbir şek ve şüphenin yanaşamayacağı *bu kitap,* gerçek akıl sahibi *müttakiler için bir hidayet kaynağıdır.*" Onlar bu kitap sayesinde manevi makam ve hallerde yükselerek öyle bir ilâhî yakınlığa ulaşırlar ki arada hiçbir vasıta olmadan ulu ve yüce Allah'tan, kelâmını dinler duruma gelirler. Bu hale ulaşan kimselerin gönlünden bütün zâhirî resim ve şekiller silinir gider; onlar sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ederler. İşte hidayetin asıl gayesi budur. Bu aynı zamanda kula ezelde takdir edilen ilâhî yardımın tahakkuk etmesidir.

Cafer-i Sâdık (rahimehullah) şöyle demiştir: "Vallahi, yüce Allah halka kelâmında tecelli etmiştir; fakat onlar bunun farkında değiller."

Bir gün Cafer-i Sâdık (rahimehullah) namazda iken bayıldı. Kendine geldiğinde sebebini sordular; şu cevabı verdi: "Okuduğum âyeti tekrar ederek kalbimde düşünüyordum; nihayet onu, asıl sahibinden duymaya başladım. Artık vücudum yüce Allah'ın kudretini müşahede etmeye dayanamadı."[277]

Kur'an okumanın üç derecesi vardır:

En alt derecesi, Kur'an okuyanın, okuduğu Kur'an'la Rabb'ine münâcâtta bulunduğunu bilmesidir. Bu kimsenin hali, Cenâb-ı Hak'tan isteme, O'na boyun bükme, yalvarıp yakarmadır.

Kur'an okumanın ikinci derecesi, okuyucunun okuduğu Kur'an âyetleriyle Rabb'inin kendisine hitap ettiğini kalbiyle müşahede etmesi,

---

[277] bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 1/227 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003); Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn,* 1/381-382 (Beyrut 2000); Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf,* s. 27-28 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2008, 6. baskı).

O'nun nimet ve ihsanlarıyla kendisine yöneldiğini bilmesidir. Bu kimsenin makamı hayâ ve tâzim makamıdır. Onun hali; (Allah'ın emirlerine) kulak verme ve onları anlama halidir.

Kur'an okumanın üçüncü derecesi, okuyucunun okuduğu âyetlerde kendisine hitap ettiği yüce Rabb'ini müşahede etmesi, kendi nefsine ve okuduğu şeye nazar etmemesi, tam aksine kendini Rabb'ini müşahedeye vererek nefsinden fâni olması, kendinden hiç haberi olmaması ve Allah'tan başkası ile sükûn ve huzur bulmamasıdır.[278]

Birinci derece, fiillerde fâni olanların halidir. İkinci derece, sıfatlarda fâni olanların halidir. Üçüncü derece ise yüce zatı müşahedede fâni olanların halidir. Allah hepsinden razı olsun ve bizleri dünyada onların hali üzere yaşatıp ahirette kendileriyle birlikte haşretsin. Âmin.

Allah Teâlâ bu âyetin peşinden Kur'ân-ı Mübîn'in kendilerine hidayet rehberi olduğu müttakilerin üç sıfatını şöyle zikretmiştir:

اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ

3. ***Onlar gayba inanırlar, namazı hakkını vererek kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden** (Allah yolunda) **harcarlar.***

Müttakilere ait bu sıfatlar üç çeşit ameli içermektedir: Birincisi, kalbin ameli olup bu, imandır. İkincisi, bedene ait amel olup bu, namazdır. Üçüncüsü de malla ilgili amel olup bu, Allah yolunda infak etmektir. Bu üç amel, takvanın esasını teşkil eder. Takva bunlar üzerine kurulur ve kemal halini bulur. Bu amel çeşitlerini biraz açıklayalım.

Kalbe ait amel: Kalbin ilk ameli imandır. İkinci olarak marifet (Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanımak) gelir. Kul, kendini müşahede ile perdelendiği, kâinattaki varlıklara takılıp kaldığı ve bedenine hapsolduğu sürece gayba iman eden biri olur. Bu durumdaki bir mümin Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve O'nun haber verdiği gaybla ilgili şeylere iman eder, zat-ı bârînin varlığını gösteren delillere bakarak O'nun var olduğu sonucunu çıkarır.

---

[278] Kur'ân-ı Hakîm'i okumanın edepleri hususunda geniş bilgi için bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/217-249; Gazâlî, *İhyâ*, 1/366-382.

Kul, nefsinden fâni olunca, maddi varlığının katılığından kurtulup latif bir hale gelince, fikri varlıklara ait bütün kaygı ve düşüncelerden kurtulunca hakkı müşahede eder, hakikati gözle görür duruma gelir. Artık gayb olan şeyler onun için müşahede edilen varlıklar gibi olur. Görünen şeyler gayb olur. Gelecek zaman şimdiki hal gibi kesin ve yakın olur. İleride olacak işler olmuş gibi bilinip tanınır. Bu konuda bir beyitte şöyle demiştim:

Allah'tan başkasının dostluğuna razı olma; O'na karşı sürekli aşk ve iştiyak içinde ol; böyle olursan gayb olan işleri gözle görürsün; Hakk'a ulaşmanın ve kavuşmanın hazzını yaşarsın.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Şayet yakîn nuru kalbinde parlasaydı, ahireti sana, bir adım atarak gitmekten daha yakın görürdün; dünyanın parlayan zâhirî güzelliğinin de fânilik kisvesi ile sarıldığını ve bir karanlıktan ibaret olduğunu müşahede ederdin."[279]

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî *et-Tenvîr fî Iskâti't-Tedbîr* adlı eserinde der ki: "Eğer (kalbinden) vehim perdesi yırtılıp kalkacak olsaydı, aslında eşyanın yok olduğunu (gerçek bir vücuda sahip olmadığını) görürdün, kalbinde yakîn nuru parlar ve bütün varlıkları sarardı."[280]

Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede sadece gayba iman etmeyi zikretti; çünkü insanların mükellef olduğu şey odur. Kulların çoğunluğu ancak gayba iman etmeye güç yetirir; seçkin marifet ehlinin sahip olduğu müşahedeye dayalı imana herkes güç yetiremez; ona ancak seçilmiş ârifler güç yetirir. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

Bedene ait amel: Âyet-i kerimede zikredilen amel, namazın hakkı ile kılınmasıdır. Namazın hakkıyla kalınması, onun dışındaki ve içindeki farzlarını tam olarak yapmak, namazı huşû ile kılmak ve namazda kalbi huşûya aykırı düşüncelerden korumaktır.

---

[279] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 268 (Beyrut 2005).

[280] İbn Atâullah-ı İskenderî'ye ait bu eserin, Dımaşk 2002'de 2. bakısı yapılmıştır.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî (rahimehullah) der ki: "Kur'ân-ı Kerîm'de ne zaman namaz kılanlar övülerek anlatılsa, onların namazı hakkı ile kıldıklarını anlatan bir ifade kullanılmıştır. Mesela bu âyette,

'Onlar gayba iman ederler ve namazı hakkı ile kılarlar' buyruldu. Diğer âyetlerde şöyle buyrulur:

'Namazı hakkı ile kıl' (İsrâ 17/78).

'Onlar ki namazı hakkı ile kılarlar' (Hac 22/35).

Namazı gaflet içinde kılanlar anlatılırken ise sadece namaz kılma ifadesi kullanılmıştır. Şu âyette olduğu gibi:

'Yazık o namaz kılanlara ki onlar, namazlarından gaflet içindedirler' (Mâûn 107/4-5).

Görüldüğü gibi âyette, 'Yazık namazı hakkı ile kılanlara' denmedi."

Mala ait amel: Âyette anlatılan malla ilgili amel, Allah yolunda infak etmektir. Bu infak farz veya nâfile olabilir. İnfak, kulu Allah'a yaklaştıran en faziletli amellerden biridir.

Bir kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey âdemoğlu, sen elindeki maldan harca ki ben de sana (daha fazlasıyla) ihsan edeyim."[281]

Diğer bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Bilâl'e (radıyallahu anh) hitaben şöyle buyurmuştur:

"Ey Bilâl, elindeki maldan infak et; arşın sahibinin senin malını azaltacağından korkma!"[282]

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), sadakanın fazileti hakkında şöyle buyurmuştur:

"Cennette öyle odalar vardır ki (şeffaflığından dolayı) içinden bakılınca dışı gözükür, dışından bakılınca içi gözükür." Ashap, "Onlar kimler içindir?" diye sorunca, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu:

---

[281] Buhârî, Tefsîru Sûre-i Hûd, 2; Müslim, Zekât, 36.

[282] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6040; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1024-1025; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/126.

"Allah için yemek yediren, selâmı yayan ve insanlar uykuda iken gece kalkıp namaz kılanlar içindir."[283]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bazı hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ fakirlere verilen bir lokma ekmek, bir parça hurma ve benzeri şeylerden dolayı üç kimseyi cennete kor: 1. Fakire sadaka verilmesini isteyen evin reisini, 2. O malı koruyan ve bakımını yapan ev hanımını, 3. Malı fakire veren hizmetçiyi."[284]

"Hiç şüphesiz sadaka yetmiş tane kötülüğün kapısını kapatır."[285]

"Yapılan iyilikler kulu kötü durumlara düşmekten korur. Gizli olarak verilen sadaka, Rabb'in gazabını söndürür. Akraba hukukunu korumak insanın ömrünü bereketlendirir."[286]

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey zat denizine dalan ve sıfat tecellileri içinde kaybolan kulum, melekût âleminin nurlarından ve ceberût âleminin sırlarından işittiğin bu kitap, bizim katımızdan olduğuna hiçbir şüphe bulunmayan bir kitaptır. Öyleyse onu bizden başkasından dinleme. Biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. (Kıyâme 75/18).

Bu Kur'an, bizden başkasını müşahededen sakınan ve vahdet denizine dalan kimseyi zatımızı müşahedeye ulaştıran ve huzurumuza vâsıl olmaya götüren bir kitaptır. O kimse bizim gayb olarak tanıttığımız şeylere ve ceberût âleminin sırlarına iman eder. O gayb ve ceberût âlemini varlıkların ilmi ihata edemez, onun nihayetine fikir ve düşünceler ulaşamaz. O kimse, rubûbiyyete ait tecellileri müşahede etmiş ve aynı zamanda kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getirmiştir. Bunu ilâhî kudreti müşahededen sonra ubûdiyyetteki hikmet sırrını göstermek için yapmıştır. Bu kimse namazında devamlıdır, kalbi melekût âleminin sırları içinde kaybolmuştur. Allah Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği ilimlerin sırlarından ve anlayışların hazinelerinden başkalarına infak eder. Sahip olduğu geniş ilminden ve feyzinin nurlarından sürekli infakta bulunur. Hiç şüphesiz bu kimse, Rabb'inden gelen bir delil üzeredir.

---

[283] Ahmed, *Müsned*, 1/150.

[284] Hâkim, *Müstedrek*, 4/124; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/112; Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 1256.

[285] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 4402; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/109.

[286] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8014; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/115; Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 1305.

Ehl-i Kitap'tan İman Edenler

Cenâb-ı Hak, Araplar içinde iman edenleri zikrettikten sonra Ehl-i kitap'tan iman edenleri zikrederek buyurdu ki:

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَۚ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ④ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ⑤

4. ***Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilen kitaplara iman ederler; ahiret gününe de yakînen inanırlar.***

5. ***İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır.***

Önceki kitaplar zikredilirken onların kime indirildiği söylenmedi; mesela, *"Senden önce şu kimseye indirilen kitaba iman ederler"* denmedi. Bununla şuna işaret edilmiş oldu: Bir kimse önceki kitapların kime indirildiğini bilmeden, hepsine iman etse bu yeterlidir. Ancak Kitap ve Sünnet'te hangi kitabın hangi peygambere indirildiği belirtilmiş ise ona öylece iman etmek gerekir. Kur'ân-ı Azîm'e gelince, onun Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirildiğine iman etmek farzdır. Kim Râfizîler gibi, Kur'an'ın Hz. Peygamber'den başkasına indirildiğine itikad ederse o kimse, bütün âlimlerin ittifakı ile kâfirdir. Âyetteki *"sana indirilene"* ifadesi bunu göstermektedir.

Tefsir

Ey Muhammed! Sana indirilen gayb haberlerini ve dinî hükümleri, rabbânî sırları ve ledünnî ilimleri ve ayrıca senden önce indirilen semavî kitapları ve kudsî haberleri tasdik edenler, bir de kitaplarımda haber verdiğim ve peygamberlerimin diliyle bildirdiğim şekilde öldükten sonra dirilmeye, hesaba ve bize döneceklerine şüphe etmeden yakînen iman edenler var ya, onlar gerçekten hidayet üzeredirler. Onlar, Rab'lerinin inayetiyle hak yolunda götürülmüş, ilâhî yardım ve kontrol ordusuyla sarılıp desteklenmişlerdir. Onlar, bütün aradıklarını bulmuşlar, her türlü korku ve endişeden kurtulmuşlardır.

Onların dışındakiler ise böyle değildir. Onlar hakkında ezelde hızlân (ilâhî rahmet ve inayetten mahrumiyet) hükmü verilmiştir; artık o kimse iman etmez, inanmaz, hidayet yoluna gelmez. Onun için bir kurtuluş ve felah yoktur.

Allah Teâlâ'dan lutuf ve ihsanı ile bizleri bu hale düşmekten korumasını dileriz.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şöyle diyebiliriz: Sanki önceki âyet, Hakk'a vâsıl olan ârifler içindir. İkinci âyet ise manevi seyir halinde olan sâlikler içindir. Çünkü öncekilerin hali anlatılırken onların sahip oldukları geniş ilimlerinden infak ettikleri ifade edilmiştir. Diğerlerinin ise kalpleriyle tasdik ettikleri belirtilmiştir. Eğer onlar da manevi seyirlerine devam ederlerse, öncekilerin elde ettiklerine ulaşarak kurtuluşa ererler.

Birinci âyette anlatılanlar, müşahede ehlidir; ikinci âyette anlatılanlar ise iman ve tasdik ehlidir. Birinciler, Allah tarafından özel olarak seçilmenin tadını tatmışlar, rubûbiyyet tecellilerini müşahede etmişler ve kulluk edeplerini hakkı ile yerine getirmişlerdir. İkinciler ise seçilmiş kullara indirilen manevi halleri tasdik etmişler, onlara verilen ihsanların devamlı olduğunu görmüşler, bu sır ve ilimlerin kokularından bir parça elde etmek için çalışmışlardır. Onlar hakikatin varlığına yakînen inanırlar, tarikatın kendine has usul ve âdâbını bilirler. Bu halleriyle onlar doğru yolda ve hidayet üzere bulunmaktadır. Onlar, inayet kaynağına ulaşarak felahı elde edecek kimselerdir.

Kalbi Mühürlenmiş Kâfirler

Bunların dışında bir de üçüncü bir grup vardır ki onlar inkârla damgalanmış, ilâhî yardıma ulaşmaktan mahrum bırakılmışlardır. Cenâb-ı Hak şu âyette onlara işaret etmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾
خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

6. ***Gerçek şu ki kâfir olanları** (azap ile) **uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler.***

7. ***Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde çekilmiştir ve onlar için büyük bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz Kur'an'ı açıktan *inkâr edenler var ya,* aslında onlar hakkında benim ezeldeki şekavet (cehennemlik) hükmüm tahakkuk etmiştir. Bu durumda onlara hiçbir nasihat, uyarı, müjde ve hatırlatma fayda vermez. *Senin onları azapla uyarman veya uyarmaman kendileri için eşittir;* çünkü haklarında benim tarafımdan rahmetten uzaklaştırılma ve cehennemlik hükmü gerçekleşmiştir. Bu durumda onları uyarman yorulmaktan ibarettir; onlardan uzak olman ve onları kendi hallerine terketmen ise senin için rahatlıktır. Ben onların kalplerini inkâr mührü ile mühürledim; artık *onlar iman etmez* ve İslâm'a girmezler. Ben onların kulaklarını vaaz ve uyarıları işitmekten menettim; bundan sonra onlara hiçbir korkutmanın ve sakındırmanın faydası olmaz. Onların gözlerini zulmet perdesiyle örttüm; artık onlar hakkı ve doğruyu görmezler. Onlar için azabımı ve cezamı hazırladım; onları rahmetimden ve nimetimden uzaklaştırdım.

Sana onları uyarma emrini vermemin tek sebebi, onların aleyhine delil oluşturmak içindir. Ben her ne kadar onların bana muhalefet edip emrime karşı çıkacaklarına hükmetmişsem de, ben yarattığım hiçbir varlığa ve kuluma zulmetmem.

"De ki, kesin ve en mükemmel delil Allah'a aittir. Eğer O dileseydi hepinizi hidayete erdirirdi" (En'âm 6/149).

Ben o kâfirlere zulmetmedim; çünkü ben onlara kendilerine müjde ve korku ile davet yapan peygamberler gönderdim; fakat onlar inkâra giderek kendilerine zulmettiler; asıl zalim onların kendileridir. Hikmetim onları uyarmayı gerektirdi, kudretim ise kahır ve zorlamayı (hükmümü her halde icra etmeyi) icap ettirdi.

Ey kulum, sana iki göz gereklidir; bir gözle hikmetime ve emirlerime bakıp edep üzere yaşamalısın; diğer gözle de kudretime ve işin hakikatine bakıp bana teslim olmalısın. Böylece emniyet ile korku arasında bulunursun. Ben sana emniyet vermişsem de sen benim gizli imtihan ve tuzağımdan kendini emin görme; seni şimdilik rahmetimden uzaklaştırmışsam da sen benim hilmimden (rahmet ve merhametimden) ümidini kesme. Benim ilmimi (ve işlerimin gizli hikmetini) benden başka kimse bilemez.

6-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ tarafından özel olarak seçilmiş velileri ve Hz. Peygamber'in sünneti üzere terbiye veren müşahede ehli ârifleri inkâr edenlere hiçbir vaaz ve uyarı fayda vermez; çünkü her şeyin sahibi ve her şeye gücü yeten Cenâb-ı Hakk'ın ilminde onlar hakkında bu hüküm verilmiştir.

Onları haktan kopmanın ve manen perdelenmenin vebali ile korkutsan da korkutmasan da sonuç birdir; onlar için manevi fetih gerçekleşmediği için, yapılan uyarıların bir faydası olmaz. Maddi engellere bağlanmaları ve hep şehvetleriyle meşgul olmaları sebebiyle Allah Teâlâ onların kalbini mühürlemiştir.

Bazılarının kalplerinin perdelenmesinin bir sebebi de sahip oldukları zühd halinin ve taatlerin manevi tadına takılıp kalmalarıdır. Bu perdelenmenin bir diğer sebebi de onların sürekli zâhirî meseleleri araştırma ve müşkülatları çözmekle uğraşmalarıdır.

Allah, boş düşünce ve gafletleri sebebiyle onların kalp kulaklarını kapatmış, gözlerine manevi perde çekmiştir; artık onlar sadece duyu organlarının alanına giren maddi şeyleri görürler; işin sırlarından ve ilâhî tecellilerin nurlarından habersizdirler. Âriflerin kalpleri ise böyle değildir. Âriflerin kalbi, başkasının kafa gözüyle göremediği sırları ve manaları görür. Bu konuda bir şair der ki:

"Âriflerin kalbinde öyle gözler vardır ki bizlerin kafa gözüyle göremediği şeyleri onlar bu gözlerle görürler. Onların kalbinin öyle dilleri vardır ki onunla Cenâb-ı Hakk'a gizlice yalvarırlar; amellerimizi yazan şerefli melekler bile onların bu gizli dualarından habersizdirler. O kalplerin öyle kanatları vardır ki onu harekete geçiren tüyler olmadan âlemlerin Rabb'inin melekûtunda (gayb âleminde) uçarlar."

Allah ne kadar yücedir; O'nun işleri ne kadar hayret verici ve hikmetlidir. Cenâb-ı Hak, avam halkı, madde ve menfaatleriyle meşgul edip kalplerini nimetin asıl sahibinden perdelemiştir. Âlimleri de ilimleriyle meşgul edip malumdan (yani yüce zatından) perdelemiştir. O, bir grup insanı da özel seçip onları bütün azim ve gayretleriyle zatını müşahedeye yöneltmiştir. Onlar melekût âleminin nuranî bahçesinde dinlenip keyif ederler; ceberût âleminin mana denizinde yüzerler. Âyette belirtildiği gibi, amel edenler işte bu saadete erişmek için amel etsinler (Sâffât 37/61).

Münafıkların Hali

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyetlerde inkârını açıkça ilan eden kâfirleri zikrettikten sonra, inkârını içinde saklayıp dışından mümin olduğunu söyleyen münafıkları zikrederek buyurdu ki:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِن۪ينَۢ ﴿٨﴾
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُواۚ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَۜ ﴿٩﴾ ف۪ي
قُلُوبِهِمْ مَرَضٌۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاًۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌۙ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

8. *İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler.*

9. *Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar, fakat bunun farkında değiller.*

10. *Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını artırdı. Söyledikleri yalanları sebebiyle onlar için şiddetli bir azap vardır.*

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Yahudi ve münafıklardan nifakta başı çeken *bazı insanlar*, kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söyleyerek, *"Biz Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" diyorlar. Halbuki onlar mümin değildir. Kendi hesaplarınca,* dıştan iman ettiklerini açıklamakla *Allah'ı ve müminleri aldattıklarını zannediyorlar; gerçekte onlar sadece kendilerini aldatıyorlar;* çünkü bunun vebali onlara dönecektir. Fakat onlar bu aldatmanın kendileri için bir vebal olduğunun farkında değiller. Onların bu aldatma hesapları ancak kalplerinden bulunan şüphe ve haset hasatlığından kaynaklanmaktadır. Onların kalpleri iman ile nifak arasında gidip gelmektedir; nefisleri endişe ve sıkıntı içindedir. *Allah da* onları rezil ve rüsva eden âyetleri indirerek *kalplerindeki hastalığı artırdı. Onlar* ahirette Allah'ın huzuruna geldiklerinde, Resûlullah'ı yalanlamaları yahut Allah hakkında yalan söylemeleri sebebiyle, kendileri için *acı veren bir azap vardır.* Âyetin içerdiği mana budur.

Cenâb-ı Hak, bu sûrede ilk olarak dini sırf Allah için yaşayan ve kalpleriyle dilleri bir olan müminleri zikretti. İkinci olarak, dışı ve içiyle kâfir olup küfrünü ilan eden inkârcıları zikretti. Üçüncü olarak da dilleriyle iman ettiklerini söyleyen fakat kalpleriyle mümin olmayan münafıkları zikretti. Münafıklar, kâfirlerden daha kötü bir haldedir; çünkü onlar alay ederek ve aldatma düşüncesiyle imanla inkârı birbirine karıştırmışlardır; bu yüzden münafıklar cehennemin en alt tabakasında olacaklardır.

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazısı seçilmiş bir insan olduğunu düşünür, velilik davasına kalkar ve Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini müşahede ettiğini iddia eder; halbuki o, manevi körlük içindedir ve hem de en alt seviyede bulunmaktadır. Bu kimse halis iman sahibi olduğunu ve gerçek irfanı elde ettiğini söylemektedir, fakat aslında şüphe vadilerinde şaşkınlık içinde yol almakta, vesvese içinde yüzmekte, Hak'tan kopukluk ve ayrılık çöllerinde susuz dolaşmaktadır. Dili velilik iddiasında bulunmakta, kalbi ise hak yoldan kaçmaktadır. Kusurlu ve kötü hallerine razı olarak Allah'a karşı hile içine girmekte, zâhirini süsleyip güzel hal sahibi gözükerek müslümanları aldatmaktadır; halbuki iç âlemi nefsanî hazlar ve hevâî düşüncelerle sarılmış durumdadır. Âriflerin giysisini giymekte fakat cahiller gibi muamele etmektedir. Bu kimse hakkında şu söz çok doğrudur:

> "Görünüşte çadırları sevgilinin kabilesinin çadırlarına benziyor, ancak içindeki kadınlar sevgilin kabilesinin kadınları değildir."

Bu kimse aslında sadece kendini kandırmaktadır; çünkü bu haliyle o, nefsini vuslattan mahrum bırakmış, onu madde vadisinde şaşkınlık içinde terketmiştir. Kalbi haktan kopukluk ve ayrılık hastalığı ile hastadır. O ise kendini Allah'a selim bir kalple gelenlerden saymaktadır. Bu kimse hastalık ve kusuruna razı olup onları terk ve tedavi yoluna gitmediği için, Allah da onun hastalığını artırmıştır. Allah'a karşı yalan söylemesi ve Allah'ın velilerini inkâr etmesi sebebiyle, onun için, perdelenme darlığı içinde yorgunluk ve hırs azabı vardır. Onun cezası, rahmetten uzaklık ve ilâhî yardımın kesilip nefsi ile baş başa bırakılmasıdır. Ayrıca kötü âkıbet ve rahmetten mahrumiyet de onu beklemektedir.

Böyle gizli bir tuzağa düşmekten ve nefsine uyup haddi aşmaktan yüce Allah'a sığınırız.

Allah Teâlâ sonra münafıkların çirkin sözlerini ve kötü hallerini zikrederek şöyle buyurmuştur:

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِۙ قَالُوٓا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾
اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

11. ***Onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler.***

12. ***Dikkat edin, gerçekte onlar bozguncuların ta kendileridir, fakat farkında değiller.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu münafıklara,* 'Günah işleyerek, insanları imandan engelleyerek, kâfirleri ve zalimleri müslümanlara ve müminlere karşı kışkırtarak, savaş ve fitneleri körükleyerek, ortalıkta fitne, fesat ve anarşi çıkararak, müslümanların sırlarını kâfir düşmanlarına taşıyarak *yeryüzünde fesat çıkarmayın'* dendiğinde -çünkü bütün bu işler âlemin nizamını bozmakta ve halktan ilâhî ihsanları kesmektedir- onlar buna cevaben,

"Biz ancak ıslah edicileriz! Bize bu şekilde hitap etmeniz hiç doğru değildir. Bizim işimiz ıslah ve halkı doğruya sevktir. Biz fitne türü işlerden uzağız!" *derler. Gerçekte onlar* her halleriyle *bozgunculuk yapanların ta kendileridir; fakat farkında değiller.* Onlarda bunu anlayacak şuur ve izan yoktur.

Allah Teâlâ onların, *"Biz ıslah edicileriz"* iddiasını en ağır ve en açık ifadelerle reddetmiştir. Eğer onlarda zerre kadar şuur olsaydı, kendilerinin bozgunculuk yaptıklarını anlarlardı.

Bu âyet, kendisini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olan ve insanları seçkin velilerin yolundan alıkoyan herkesi içine almaktadır. Bu sıfattaki kimsede nifaktan bir huy bulunmaktadır. *Sahîh-i Buhârî'de* geçen bir hadiste, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kimde şu huylar bulunursa o tam bir münafıktır: Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edildiğinde ona hainlik yapar."[287]

11-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları Allah Teâlâ'nın yolundan alıkoymakla uğraşan ve Allah'ın velilerini inkâr eden kimseye, "Bu ifsadı bırak, insanları saptırmaktan ve inattan vazgeç; muhabbet ve aşk ehli için irşadın ve kâmil mürşidin alametleri apaçık ortadadır" dendiği zaman, o,

"Ben samimi olarak ıslahla uğraşıyorum. Benim bütün hallerimdeki niyet ve tutumum güzeldir" cevabını verir. Allah Teâlâ bu kimseye şöyle der:

"Hayır, dediğin gibi değil! Sen ıslah etmiyorsun; bilakis kullarımın kalbini ifsat ettin. Onları benim muhabbet ve aşk yolumdan çevirdin. Onların benim huzuruma girmesine mani oldun. Onların benim zatımı ve sıfatlarımı müşahede etmesini engelledin; benim sevdiklerimin yüzüne kapımı kapattın, onları alacakları manevi terbiyeden ümitsiz bıraktın. Hakkın ve haddin olmadığı halde benim ezelî kudretime karşı durmaya çalıştın; fakat sen nasıl bir fitne içinde olduğunun farkında değilsin!"

İlâhî yardıma ulaşmış ve kendisine hidayet yolunun güzelliği bahşedilmiş bir zat ne kadar doğru söylemiş:

"Bu (âriflerin yolu) aydınlık yoludur; kâinat durduğu sürece bu yol devam eder."

Yine bu zat demiştir ki:

"Bu âriflerin yolunu avam halk inkâr etti; onun maksadını anlamadılar ve aleyhine konuşup durdular."

---

[287] Buhârî, İmân, 24; Müslim, İmân, 107-108; Tirmizî, İmân, 20.

Ey kusurunu anlayan kimse, fırsat geçmeden önce tövbe et. Ölmeden önce senin elinden tutup hidayet yoluna sevkeden kimseyi arayıp bul. Böyle birini bulup terbiyesine gir ki hasta bir kalp ile Allah'ın huzuruna çıkmayasın. Yoksa O'nun elim azabı içinde en aşağı derecelerde olursun. Azaba düşme sebebin, kalbinin perdelenmesidir. Allah'ın nimetlerinin en mükemmeli, O'nun yüce zatının müşahede edilmesidir. Yüce Allah dünya ve ahirette bizlere bu nimetten en büyük payı ihsan eylesin. Âmin.

Cenâb-ı Hak, daha sonra münafıkların İslâm'la alay etmelerini ve ondan kaçınmalarını zikrederek buyurdu ki:

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُۜ
اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13. ***Onlara, "İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin" denildiği vakit, "Biz hiç, sefihlerin** (akılsız ve ahmak kişilerin) **iman ettikleri gibi iman eder miyiz!" derler. Biliniz ki sefihler ancak kendileridir, fakat bilmezler.***

Tefsir

Müşriklerden ve yahudilerden olan münafıklara, "İçinde bulunduğunuz şu inkârı terkedin, her şeyin sahibi ibadete layık olan yüce Allah'a yönelin, kalbinizi küfür ve nifaktan temizleyin, içine düştüğünüz ayrılık ve isyana son verin ve müslümanlar gibi halis bir şekilde iman edin ki onlarla birlikte en yüce makamlarda birlikte olasınız; herkes sevdikleriyle birlikte haşredilir ve kişi sevdiği ile beraberdir, hadislerinin müjdelerine eriniz" dendiği zaman, onlar kalplerindeki küfür ve nifakı şöyle dile getirirler:

"Aklı olmayan, hepsi birer fakir ve köle olan şu sefih kimseler gibi mi iman edeceğiz!"

Cenâb-ı Hak onların sözünü reddetmek ve görüşlerinin ne kadar çirkin olduğunu belirtmek üzere şöyle buyurdu:

"Dikkat edin, müminler değil, asıl *sefihler ancak o münafıklardır."* Çünkü münafıklar, ebedî cennet nimetleri içinde en büyük kurtuluşa vesile olan imanı terkettiler ve kendilerinin cehennemin en alt tabakasında ebedî azap içinde kalmasını gerektiren nifakı tercih ettiler; fakat yaptıkları işin vahametini bilmiyorlar. O zalimler yakında nasıl bir âkıbete uğrayacaklarını bilecekler.

Allah Teâlâ bu âyette, *"Onlar bilmezler"* buyurdu. Bir önceki âyette ise, *"Onlar fesat çıkardıklarının farkında değiller"* buyurmuştu. Çünkü yeryüzünde fesat çıkarmanın zararı, azıcık şuuru olan kimse tarafından kolaylıkla bilenecek bir şeydir; iman ve hak ile bâtılı ayırt etme ise böyle değildir; o daha fazla düşünme ve ilim sahibi olmayı gerektirir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın azametini müşahedeye yönelmiş, şan ve şöhret elbisesinden soyunmuş, fakirlik ve tevazu elbisesini giyinmiş seçkin ârifleri inkâr eden kimselere, "Şu seçkin velilerin imanı gibi iman edin, Allah'a yakın olmak için onlarla birlikte olun, onların halkasına katılın" dendiği zaman onlar, "Bu sefih kimseler gibi mi iman edeceğiz, sahip olduğumuz izzet ve ululuğu terk mi edeceğiz?" derler. Cenâb-ı Hak, onların görüşlerini reddetmek ve durumlarının kötülüğünü beyan etmek üzere buyurdu ki:

Dikkat edin, asıl sefih (aklını kullanamayan) münkirlerdir; çünkü onlar fâni olacak şeylerde izzet ve şeref arıyorlar, ebedî izzeti ise terkediyorlar.

Bu konuda bir şair demiştir ki:

"İzzet kazanmak için, kalbini Hakk'a veren kimseye boyun eğip tevazu göster. Nice izzetler vardır ki insan ona nefsini zillete iterek ulaşır. Hakk'a gönül veren kimse azizdir ve artık onu zelil edecek hiçbir şey yoktur; sen Hakk'a vâsıl olmuş o kimseye benden selâm götür!"

Eğer münkirler, velilerde gördükleri o zillet ve tevazu hali içinde nasıl bir izzetin olduğunu ve o fakirlik hali içinde nasıl bir manevi zenginliğin bulunduğunu bilselerdi, onlardan o izzet ve zenginlik hallerini almak için üzerlerine kılıçla saldırırlardı; fakat münkirler o hallerin güzelliğini bilmezler ve onu elde etmenin derdine düşmezler.

Cenâb-ı Hak, daha sonra münafıkların içlerinde gizledikleri nifak ve kimlerle dostluk kurduklarını şöyle açıkladı:

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ قَالُٓوا
اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ ف۪ي
طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰىۖ فَمَا
رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَد۪ينَ ﴿١٦﴾

14. *(Bu münafıklar)* ***müminlerle karşılaştıkları vakit, "****(Biz de)* ***iman ettik" derler.*** *(Kendilerini saptıran)* ***şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise, "Biz sizinle beraberiz, biz*** *(o müminlerle)* ***sadece alay ediyoruz" derler.***

15. ***Halbuki Allah onlarla alay eder,*** *(onların alayına karşılık verir, bu sebeple)* ***onlara azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmaları için mühlet verir.***

16. ***İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yolu bulamamışlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde, münafıkların halini ortaya koymak için şöyle buyurmaktadır:

Onlar sahabilerle karşılaştıklarında, imanlarını açıklayıp "biz de müminiz" derler; küfür ve azgınlıkta başı çeken şeytanlarının yani elebaşlarının yanına döndüklerinde "Biz sizlerle beraberiz, dinimizden dönmedik, biz ancak müminlerle alay ediyoruz, onların durumuyla eğleniyoruz" derler.

Bu âyet, münafıkların reisi Abdullah b. Übey hakkında nâzil olmuştur. Abdullah b. Übey, sahabeden Sa'd ile karşılaşınca, "Muhammed'in dini ne güzel bir dindir" derdi; kavminin inkârcı reisleriyle baş başa kalınca da, "Babalarınızın dinine sımsıkı sarılın, aman ondan vazgeçmeyin!" derdi.

Bir gün Abdullah b. Übey, yanında adamlarıyla birlikte giderken sahabeden bir grupla karşılaştı. Abdullah adamlarına, "Bakın şimdi bunları sizden nasıl geri çevireceğim!" dedi. Gidip Hz. Ebû Bekir'in (radıyallahu anh) elini tutarak,

"Merhaba, ey Sıddık, Benî Temîm kabilesinin reisi, İslâm'ın büyüğü, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) mağara arkadaşı, canını ve malını Allah Resûlü için feda eden insan!" dedi.

Sonra Hz. Ömer'in elini tutarak, "Merhaba, Adî b. Kâ'b oğullarının reisi, hak ile bâtılı ayıran Fâruk, Allah'ın dininde kuvvet sahibi, canını ve malını Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) için feda eden insan!" dedi.

Sonra Hz. Ali'nin elini tutarak, "Merhaba, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) amca oğlu ve damadı, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi vesellem) sonra Hâşimoğulları'nın efendisi!" diye onu övdü. Hz. Ali (radıyallahu anh),

"Ey Abdullah, Allah'tan kork, münafıklık yapma; hiç şüphesiz münafıklar Allah'ın yarattığı varlıkların en şerlileridir" dedi. Bunları işiten Abdullah b. Übey, Hz. Ali'ye,

"Ey Ebû Hasan, yavaş ol, bunları nasıl söylersin? Vallahi bizim imanımız sizin imanınız gibidir, İslâm'ı tasdikimiz de sizin tasdikiniz gibidir" dedi. Bu olay üzerine bu âyet indi.

Allah Teâlâ, onların sözlerini reddederek şöyle buyurdu: *"Allah da onlarla alay eder."* Yani alay edenlerin yaptıklarını kendilerine yapar. Bu iş ahirette şöyle olur:

Münafıklar cehennemin içindeyken kendilerine cennetten bir kapı açılır; müminler kendilerine gözükür. Allah münafıklara, "Cennete girin!" der. Girme hevesiyle koşarak cennete doğru geldiklerinde, cennetin kapıları yüzlerine kapanır, cehenneme geri dönerler. Bu durum âyette şöyle belirtilir:

"Bu gün de müminler kâfirlere gülerler" (Mutaffifîn 83/34).

Allah münafıklara mühlet verir, onlar da kıyamet gününe kadar bu hallerinin içinde şaşkın şaşkın dolaşıp dururlar, çünkü onlar asıl sermayeleri olan imanı bırakıp dalâleti, sapık yolu tercih etmişlerdir. Bu yaptıkları işle kâr etmek bir yana, ana sermayeleri de elden gitmiştir. Çünkü iman, ana sermeyedir, taatler ise onun kazancıdır. Ana sermaye gidince elde bir kazanç kalmaz. Bunun için onların bu alışverişi kendilerine hiçbir kazanç sağlamadı, alışverişleri zararla bitti; onlar, ana sermayeleri olan imanı bırakıp helâk sebebi olan küfrü tercih ettikleri için hiçbir zaman kazanç yoluna ulaşamadılar, hidayeti bulamadılar.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Bu son âyette (16. âyet), belâgat ve istiare sanatıyla ilgili çok önemli incelikler vardır; onları izah etmek uzun sürer. Hem bizim âlemlerin Rabb'i yüce Allah'ın kelâmından muradımız, bizlere yakînî imanı kazandıracak ilâhî terbiyeyi açıklamaktır (Bunun için tefsir ilminin teknik bilgilerine fazla girmiyoruz).

14-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tasavvuf yolunda insanlar dört gruptur:

Birinci grup: Bu gruptakiler için ezelde yüce Allah'ın özel yardımı takdir edilmiştir, onların üzerine hidayet rüzgârı esmiştir; onlar da bu manevi yolu tasdik edip ona girmişlerdir. Allah yolunda canlarını ve mallarını feda etmişlerdir. Bu yolda manevi ticaret olacak işleri yapmışlar ve büyük kazanç elde etmişlerdir. Allah Teâlâ onların bu yaptıklarına karşılık olarak kendilerine dünyada marifet cennetini vermiştir. Onlar bu cennette diledikleri yerde yerleşip kalırlar. Ahirette huzuruna geldiklerinde de Allah onları ebedî nimetlerle donatılmış cennetlere koyar.

Onlar arada diledikleri gibi hoşluk ve huzur içinde yaşarlar. Cenâb-ı Hak onlara ayrıca cennette yüce cemalini seyretme nimetini insan eder.

İkinci grup: Bu gruptakiler için ezelde yüce Allah hidayeti takdir etmiştir, onlar dalâlete düşmekten özel olarak korunmuştur. Bunlar, maneviyat yolunu tasdik ve kabul ederler; fakat bu yola girme konusunda zayıftırlar, Hakk'a vuslata himmetleri yetmez, müslümanların zayıfları içinde kalırlar. Bunlar şu âyette anlatılan kimselere dahildirler:

"Allah'a ve Resûlü'ne karşı samimi olmak şartıyla zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara (cihada çıkamadıkları için) bir günah yoktur" (Tevbe 9/91).

Üçüncü grup: Bunlar velileri açıkça inkâr ederler, bu inkârlarını her yerde söylerler. Onlar kendilerine göre bir iş yapmışlar, fakat bu işte zarar etmişlerdir. Bu kimseler şu kudsî hadisin tehdidi altına girmektedir:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Kim benim bir velime düşmanlık ederse, ben ona harp ilan ederim (ona karşı dostumu savunur, korur ve intikamını alırım)."[288]

Dördüncü grup: Bunlar velileri kabul ile red arasında gider gelirler. Tasavvuf ehli âriflerle karşılaşınca onlara, "Sizin Hak yolunda olduğunuza inandık, halinizi tasdik ettik" derler. Tasavvufu ve velileri şiddetle inkâr eden münkirlerin yanına geldiklerinde, veliler hakkında ileri geri konuşurlar, onları inkâr ederek, "Biz onlarla alay ediyorduk" derler. Allah da onlarla alay eder. Allah'ın bu kimselerle alay etmesi şöyle olur:

Kendilerinde keramete benzer bazı şeyler ortaya çıkarır, istidraç olacak işlere imkân verir, onları nimet ve şehvetlerle oyalar, yükselme ve baş olma talebiyle koşturur, boş arzular ve gaflet içinde şaşkın bir halde bırakır. Böylece onlar, Hakk'a vâsıl olmuş velilerin yolundan yüz çevirip kendilerini helâke götüren şeyleri tercih etmiş olurlar (Bu onlar için gizli bir tuzaktır, içinde bulundukları halle aldanıp hakikatten mahrum kalmaktır. Bütün bunlar velilerle alay etmenin cezasıdır). Keşke velileri tasdik edip onların yoluna girselerdi. Bunu yapmadılar. Bu durumda yaptıkları şeyler onlara bir kazanç sağlamadı, onlar arzularına da ulaşamadılar.

---

[288] Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Âriflerden biri demiştir ki: "Bizim bu yolumuzu tasdik etmek, velâyettir (Allah'a dostluktur). Bu yola girmek, ilâhî inayettir. Onu tenkit etmek ise (hakikate yönelik yapılmış bir) cinayettir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Münafıkların Misali

Allah Teâlâ, sonra münafıkları daha fazla kınamak ve kötü hallerini ortaya koymak için hallerini bir misalle açıklayarak şöyle buyurdu:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًاۚ فَلَمَّٓا اَضَٓاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ
وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَۙ ﴿١٨﴾

17. ***O münafıkların durumu,*** *(karanlık gecede)* ***bir ateş yakan kimsenin durumu gibidir. O ateş etrafını aydınlatınca Allah, onların ışığını söndürür ve onları karanlıklar içinde bırakır;*** *(artık hiçbir şeyi)* ***görmezler.***

18. ***Onlar sağırdır, dilsizdir ve kördür*** *(bu halleriyle hakkı tanıyamazlar).* ***Bu sebeple*** *(hidayete)* ***dönemezler.***

Tefsir

Münafık yahudilerin misali, karanlıkta kalmış ve yolunu şaşırmış bir adama benzer. Adam, yolunu aydınlatmak için bir ateş yakar. Ateş tutuşup etrafını aydınlatınca, yolu görür ve yoldaki işaretler ortaya çıkar. Tam o sırada Allah ateşi söndürür ve nurunu (ışığını) yok eder; ateşin geride sadece közü ve sıcaklığı kalır.

Yahudilerin durumu da böyledir. Onlar (İslâm gelmeden önce) küfür ve isyan karanlığı içindeydiler, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) nurunun parlamasını bekliyorlar ve onun gelmesini istiyorlardı. Resûlullah gelip nuru önlerini aydınlatınca, onu inkâr ettiler; Allah da onlardan peygamberinin nurunu aldı, onları küfür, şüphe ve nifak karanlıkları içinde bıraktı. Onlar bu halde hakkı görüp hidayete gelmezler. Onların (kalp) kulakları sağırdır; hakkı işitmezler. Hakkı söylemeye sıra gelince dilleri tutulur, konuşamazlar; onun nurunu görme konusunda kördürler. Bu halde onlar azgınlıklarından dönmezler, sapık hallerine son vermezler.

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsanî perdelerin karanlığı içinde kalan, kendisini her yandan şek ve şüpheler saran, bu halde iken elinden tutup kendisini doğru yola sevkedecek birini arayan (fakat niyeti Allah rızası olmayan) kimsenin hali de böyledir.

Âriflerin nurları parladığında, mukarrebînlerin (Hak katında manevi yakınlığa ulaşmış velilerin) sırları onu sardığında, öyle olur ki âriflerin nurlarıyla bütün âlem aydınlanır ve onlar vesilesiyle nice insanlar manen hayat bulur. Hal böyle iken bu kimse onları inkâr eder, onlardan uzaklaşır, onların sözlerini ve vaazlarını işitmemek için sağır gibi davranır, onları tasdik konusunda dilsiz gibi tavır alır; onların üstün hallerini görmeye sıra gelince gözleri kör olur. Bu durumda o kimse, nefsanî hazlarından ve hevâsından vazgeçemez, onu peşine düştüğü dünyasından vazgeçirecek bir uyarıcı bulunmaz.

Onun hali, karanlık gecede kaybolup yolunu bulmak için ateş yakan kimseye benzer. Ateş tam parlayıp da etrafını aydınlatınca, Allah ışığını söndürür; geride ateşin sadece közü ile sıcaklığı kalır, o da bir işe yaramaz.

Şu, her zaman geçerli bir durumdur: Bir veliden uzağında yaşayan insanlar istifade eder (çoğu zaman yakınında oturanlar onu inkâra gider).

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir âlimden en az istifade edenler, yakınında bulunanlardır."[289]

Âriflerden biri veliyi bir nehre benzetmiştir; nehir suyu yatağından uzaklaştıkça faydası daha çok insana ulaşır. Bazıları da veliyi, hurma ağacına benzetir; hurma ağacının gölgesi uzağına düşer, ondan ancak uzakta bulunan kimseler istifade eder.

---

[289] Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 691. Hadisin güzel bir açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 691 nolu hadisin şerhi.

En doğrusunu yüce Allah bilir.

Allah Teâlâ, münafıklar hakkında başka bir misal vererek buyurdu ki:

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِى
آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ
الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا
وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

19. ***Yahut*** *(onların durumu)*, ***gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gök gürültüsü ve yıldırımlar bulunan yağmura*** *(tutulmuş kimselere)* ***benzer Onlar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Halbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.***

20. *(O esnada çakan)* ***şimşek neredeyse gözlerini alır. Şimşek etraflarını aydınlattıkça onun ışığında yürürler; şimşek*** *(sönüp de)* ***onları karanlık içinde bırakınca oldukları yerde kalırlar. Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Hiç şüphesiz Allah her şeye kadirdir.***

İbn Azîz [rahimehullah] der ki: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

"Azîz ve celîl olan Allah bulutu ortaya çıkartır; bulut en güzel şekilde konuşur ve en güzel şekilde güler. Onun konuşması, gök gürültüsüdür, gülmesi şimşektir."[290]

---

[290] Ahmed, *Müsned*, 5/435; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/216; Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azeme*, nr. 722 Hadisin son kısmı hariç. Hadisin tamamı için bk. Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, 6/15 (nr. 15193); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/620.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Ra'd, bir melektir, bulutları sevkeder. Şimşek ise nurdan bir kamçıdır; melek onunla bulutları dağıtır."[291]

Yıldırım da bu bulutları sevkeden meleğin elinden düşen bir ateş parçasıdır. Onun yer ile gök arasındaki bir ateşten düştüğünü söyleyenler de vardır. En doğrusunu yüce Allah bilir.

Tefsir

Münafıkların durumu, sağanak yağmura tutulmuş kimselere benzer. Bu yağmur, onları karanlık bir gecede, çölün ortasında sarmıştır; içinde zifiri karanlıklar, gök gürültüsü mevcuttur. Yağmur yağarken şimşek çakmakta, yıldırım düşmektedir. Gök gürlemesi şiddetlenince onlar, dehşet içinde kalıp ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Aslında onların ruhları ve kalpleri ölmüş durumdadır. Şimşek çaktıkça neredeyse gözlerini alır. Şimşek ışık verince yollarını görürler ve o ışık arasında biraz yürürler. Şimşek sönüp de onları karanlıklar içinde bırakınca, şaşkınlık içinde oldukları yerde kalırlar, doğru yoldan saparlar. Allah onları her yandan sarmıştır. Eğer Allah dileseydi bu gök gürültüsünün dehşetli sesiyle onların kulaklarını sağır, şimşeğin parlamasıyla gözlerini kör ederdi. Hiç şüphesiz Allah her şeye kadirdir; hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz.

Bu, münafıkların şaşkınlık ve ıstıraplarını anlatan bir misaldir. Bu âyette onların durumu bir teşbihle (benzetme yapılarak) anlatılmıştır. Bu teşbihte benzetilen ile benzeyen şeyler şunlardır:

Yağmur, Kur'an'ın misalidir. Onda zikredilen küfür ve nifak, karanlıklara benzemektedir. Kur'an'da mevcut olan azap tehditleri ve uyarılar, gök gürültüsüne benzemektedir. Kur'an'da kâfir ve münafıkları susturan apaçık deliller, yıldırıma benzemektedir. Onların İslâm'a meylederiz endişesiyle bu delilleri işitmemek için kulaklarını tıkamaları, yıldırım korkusundan kulaklarını tıkamaya benzemektedir. Onların âyetlerden korkmasının bir sebebi de nifaklarının ortaya çıkarılması ve hoşlanmadıkları dinî hükümlerin emredilmesidir. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

---

[291] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/622.

19-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah tarafından seçilmiş veliler, şaşılacak halleri, vehbî ilimleri, rabbânî sırları ve nuranî zikirleriyle halkın arasında ortaya çıkınca, bazı münkirler onların bu halinden dehşete kapıldılar ve durumları karşısında şaşkınlığa düştüler; kendileri adına korkuya kapıldılar. Bu velilerden ledünnî ilimleri, rabbânî sırları işitince, onlardan kaçtılar, nefisleri adına korktular ve o ilimlere karşı kulaklarını tıkadılar. Korkuları da bu ilimleri işitirlerse, nefislerinin nimet ve hevâsından ayrılmak zorunda kalmalarıydı. Avam halktan biri onlarla tartışınca, onu delille sustururlar. Aslında bu deliller onun gözünü hakka açmakta ve kendisini ilâhî huzura çekmektedir. Onun önünde haktan bir ışık parlayınca, onun ışığında yürür. Ancak hasımlar ve havâtır (kötü düşünceler) kendisine hücum edip hali kararınca, şaşkın bir vaziyette kapıda kalır, ilerleyemez.

Eğer Allah dileseydi onun aklını, işitmesini ve görmesini (nefsinin hevâsına göre kullanmasını) elinden alır, böylece ona huzuruna giden yolu gösterirdi.

Kim, yüce Allah'ın onu şehvetinden kurtarmasını ve gafletten uzaklaştırmasını olmayacak bir şey gibi görüyorsa, yüce Allah'a âcizlik isnat etmiş olur. Oysa Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Gökten inen yağmur, âriflerin kalbine gelen manevi halleri ve vâridatları anlatmaktadır. Bu hal ve vâridatların (ilhamların) eseri onların dış âzalarında gözükür. Yağmurun içindeki karanlıklar, o manevi hallerin bir kısmının, dinin zâhiriyle yetinen kimselere gizli kalmasına işarettir. Bunun için onlar, bu ilimleri inkâr etmektedirler.

Âyetteki gök gürültüsü, velilerin meclis ve halkalarda Allah'ı açıkça zikir şeklini anlatmaktadır. Şimşek, âriflerin konuştuğu sırlı ilimlere ve hasımlarına karşı kullandıkları açık delillere işaret etmektedir. Avam halk o ilimleri işitince kalpleri onları kabulden kaçar, ancak bu ilimleri insafla incelediklerinde onların gerçek olduğunu görürler ve onlara meyledip bu ilimlerin çağırdığı tarafa doğru yürürler. Ancak hasımlar kendilerine saldırınca oldukları yerde kalırlar ve inkâra giderler. Allah dileseydi bütün insanları hidayet üzere tutardı; fakat âyette belirtildiği gibi onlar, sürekli ihtilaf içinde olacaklardır (Hûd 11/118).

Bütün İnsanların Kulluğa Çağrılışı

Allah Teâlâ, sûrenin evvelinden buraya kadar üç sınıf insanı tanıttı. Bunlar, içi ve dışıyla iman edip iman ahlâkıyla süslenen müminler, açıkça inkâr eden kâfirler, içinde inkârını gizleyip dıştan mümin gözüken münafıklardır. Cenâb-ı Hak, bundan sonra mümin-kâfir bütün kullarını tevhide ve zatına ibadete çağırarak buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ
﴿٢١﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَاداً وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

21. ***Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize kulluk ediniz ki takvaya ulaşmış** (ve azaptan korunmuş) **olasınız.***

22. ***O Rabb'iniz ki yeri sizin için bir döşek, göğü de** (üzerinize) **bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size rızık olacak pek çok ürün çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın.***

Birinci âyetin sonundaki, "Lealleküm tettekûn" cümlesi, "u'büdû" fiilinin fâilinin halidir. Buna göre mana şöyle olur: Hidayet ve felahı elde etmiş, Allah Teâlâ'nın yakınlığını kazanmış müttaki kulların yoluna girmek ümidiyle Rabb'inize kulluk edin.

Bununla şuna da dikkat çekilmiş oluyor: Takva, hak yolunda giden sâliklerin ulaşacağı en son derecedir. Takva, Allah Teâlâ'nın dışındaki her şeyden kalben uzaklaşmak ve bütün benliği ile O'na yönelmektir.[292]

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde mana olarak buyuruyor ki: Ey kullarım! Kalplerinizle tevhid ve imana ulaşarak, âzalarınızla taatlere sarılıp emirlerime boyun eğerek, ruhlarınızla da müşahedeye ve yakîn haline ererek bana kulluk edin. Ben, sizi ve sizden önceki insanları yoktan yarattım. Üzerinize bolca nimetlerimi akıttım; yer sizi üzerinde taşır, gök sizleri gölgelendirir, yönler (âfâk) sizi çepeçevre sarar. Gökten su indirip onunla size rızık olacak nice ürünler çıkarttım. Sizler birer cevhersiniz. Varlık sedefleri içinde özel olarak korunmaktasınız. Sizleri kâinattaki gizli sırlarıma vâkıf ettim. Artık bundan sonra benden başkasına yönelmeniz nasıl uygun olur? Ben sizleri en güzel lutuf ve ihsanlarımla zengin ettim; sizlere önce vücut verip varlık âlemine getirerek ihsanda bulundum; sonra hiç kesilmeyen iyilik ve yardımımla sizleri hayatta tuttum. Sizlere özel olarak akıl ve anlayış nuru verdim. Ezelî nurlardan sizin üzerine bir parça saçtım; sizler benim yardımımla beni tanıdınız, benim verdiğim kuvvetle bana ibadet yaptınız. Benim hiçbir ortağım ve yardımcım yoktur. Hem ben bir ortağa ve yardımcıya muhtaç değilim. Siz de bana hiçbir varlığı ortak koşmayın!

---

[292] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/36; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/106.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin hitabı insanlar içinde özellikle kâmil âriflere yapılmıştır. O ârifler ki Allah'a rubûbiyyet hakkını yücelterek ve kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getirerek kulluk ederler. Kâmil ârifler hakkında *Kasîde-i Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) der ki:

"Gerçek insan onlardır; eğer yüce zatlarını tanımışsan, onlara yapış; âlemin zararlarına karşı fayda onlardadır."

Bundan önceki beyitte ise şöyle demiştir:

"Onlar, darda kalanların yöneldiği kimselerdir. Onlar birer hazine ve ümit kaynağıdır. Âşık kimse, muradına onlarla ulaşır. Körlük içinde yolunu kaybetmiş kimse onlarla yolunu bulur. Âşıklar onlarla hakka cezbedilir. Âlem onlarla aydınlık olur. Onlar, hedef insanlardır, aranılan kimselerdir, aranıp sorulacak ve peşlerine düşülecek ideal şahsiyetlerdir. Onların ismi muhabbet meydanında âşıklar için şifadır."[293]

---

[293] *Kaside-i Ayniyye*, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî'ye aittir (v. 561/1165). Beyitler için bk. Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr ve Mazharü'l-Envâr*, s. 160 (Beyrut 2005).

Âriflerin ibadeti, Allah ile, Allah'tan gelen aşkla ve Allah için olur. Cahillerin ibadeti ise nefisleriyle, nefislerinden gelen arzularla ve nefisleri için olur. Âriflerin ibadeti, hamd ve şükür içindir; gafillerin ibadeti ise nefsanî hazların icabı ve sevap düşüncesiyledir. Âriflerin ibadeti, kalp ve beden birlikte olur; gafillerin ibadeti ise beden ve duyu organlarıyla olur, yaptığı ibadetten kalbi habersizdir.

Allah Teâlâ âriflere şöyle hitap eder:

Ey benim özel muhabbet ve yakınlığım için seçtiğim insanlar, bana yakın kulların ibadeti ve sevdiklerimin müşahedesi üzere ibadet yapmaya devam edin. Ben benimle sizin aranızdaki perde ve engelleri kaldırdım; sizi lutuf ve sırlarımın hayret verici güzelliklerine şahit ettim; sizi varlıklara tanıttım, kerem ve ihsan kapısından içeri aldım, size fazlımla en yüksek müşahede hallerini ikram ettim. Sizlere bu ihsanları yaptım ki inkârdan ve hakkı yalanmaktan korunasınız; her şeyde ve her yerde beni görüp tanıyasınız.

Ey ârif kullarım! Ben sizin nefis toprağınızı din ilimlerinin neşvünemâ bulması için bir zemin yaptım; sizin kalp semanızı hakikat sırları için bir tavan yaptım. Melekût semasından nefislerin hayat bulduğu ve ilâhî huzurdan gelen feyizlerle canlanıp coştuğu manevi gayb suyu indirdim. Böylece ledünnî ilimlerin, rabbânî sırların ve güzel hallerin meyveleri ortaya çıktı; onlardan hakka kulak verenleri besleyecek ve hak yolcularının sırlarını harekete geçirecek manevi gıdalar elde edildi. Öyleyse benimle birlikte başka birini müşahede etmeyin, benim ihsanım ve iyiliklerimden başkasına meyletmeyin. Sizler benim iyilik ve ihsanda tek olduğumu yakînen bildiniz. Bütün lutuf ve cömertliklerin bana ait olduğunu gördünüz. Ben ihsanlarımı hiç kesmediğime göre nasıl oluyor da benden başkasına ümit bağlanıyor! Ben sizlere her türlü nimetleri yağdırıp dururken, nasıl oluyor da benden başkasına iltifat ediliyor, kalpler yöneliyor?

Bütün varlıklar, benimle vücut buldu. Onlara her an hayat vermek ve yardım ulaştırmak bana aittir. Öyleyse her şeyinize kefil olarak bana güvenin, beni kendinize vekil edinin ki sizlere bol ihsanlarda bulunayım ve en yüksek şerefleri bahşedeyim.

Kur'an, Kâfirlere Meydan Okuyor

Allah Teâlâ, kullarına ibadeti ve tevhidi emrettikten sonra, onlara kelâmını tasdik ve peygamberine iman etmelerini emrederek buyurdu ki:

وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا
شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا
فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَبَشِّرِ
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ
وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

23. *Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an'ın Allah'tan geldiğine dair herhangi bir şüphe içindeyseniz, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer* (iddianızda) *doğru iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın.*

24. *Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- öyleyse yakıtı, insan ve taşlar olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.*

25. *İman edip salih amel yapanlar için altından ırmaklar akan cennetleri müjdele! Onlara ne zaman cennetlerdeki meyvelerden ikram edilse, "Bu daha önce de bize verilmişti" derler. Halbuki kendilerine onun* (aynısı değil, isim ve şekil olarak bir) *benzeri verilmiştir. Onlar için cennette ayrıca tertemiz eşler vardır. Ve onlar orada ebedî olarak kalacaklardır.*

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Kâfirlerin Kur'an hakkındaki şüpheleri kesin iken, âyette "eğer şüphe içindeyseniz" buyruldu; bunun hikmeti nedir?

Bunun cevabı şudur: Aslında onların şüphesi yerinde bir şüphe değildi; çünkü eğer onlar azıcık düşünselerdi, bu apaçık iş ve güneş gibi parlayan delil karşısında şüpheleri ortadan kalkardı. Sanki onların şüphesi, meydana gelişi itibariyle tereddütle oluşan bir şüphedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kâfirler! *Eğer siz* peygamberimiz ve vahyimiz için seçtiğimiz *kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an hakkında şüphe içinde iseniz,* hadi siz de belagat ve fesâhatta *ona benzer,* benim kitabımın içerdiği gibi gayba ve sırlara ait ilimleri içeren *bir sûre getirin. Bunun için, Allah'tan başka,* yardım alacaklarınızdan kimi çağırmaya gücünüz yetiyorsa, bütün *şahitlerinizi* hepsini *çağırın.* Bu çağıracaklarınız, kıyamet günü sizin için güzel şehadette bulunacağını düşündüğünüz putlarınız olabileceği gibi, kendilerinden yardım isteyeceğiniz aranızdaki belagat ve fesahat ustaları da olabilir. *Eğer* onların size fayda vereceği iddianızda *doğru iseniz* bunu yapın.

"Eğer bunu yapmazsanız ki yapmaya asla gücünüz yetmeyecek, öyleyse Kur'an'a teslim olun, İslâm'a girin ve hakkı kabul edin. *Yakıtı,* çırası ve odunu *insanlarla taşlardan oluşan cehennem ateşinden sakının. Bu ateş kâfirler için hazırlanmıştır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Ey Muhammed veya ey müjde vermeye ehil olan kimseler! Allah'a ve Resûlüne *iman edip* mükellef oldukları *salih amelleri yapanlar* için, köşklerinin *altından nehirler akan cennetleri müjdele*! Bu nehirler, su, bal, süt ve içenlere lezzet veren cennet şarabından oluşan nehirlerdir. *Onlara cennet nimetlerinden herhangi biri verildiğinde, "bu bize daha önce dünyada verilmişti!" derler.* Hiç şüphesiz insan tabiatı, bilip tanıdığı şeylere meyleder. Bu verilen şeylerin şekli birbirine benzer fakat her birinin tadı değişiktir.

Bu söz, cennette cennet nimetleri hakkında da söylenir. Bu konuda rivayet edilen bir hadiste, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederek söylüyorum; cennet ehlinden bir adam, cennetin meyvelerinden yemek için eline alır; ağzına

götürür, o meyve daha karnına ulaşmadan Allah Teâlâ o meyvenin yerine bir benzerini kor."[294]

Cennetlikler, diğer meyveyi öncekinin şeklinde gördüklerinde, son derecede hayret ederler, iki meyvenin şekillerindeki aşırı benzerlik ve tatlarındaki büyük farklılıktan dolayı duydukları sevinçten böyle derler.

"*Onlar için* cennette ayrıca *tertemiz eşler* yani huriler vardır. Onlar, hayızdan ve diğer kirlerden tertemizdir, kötü ahlâklardan ve sevimsiz sıfatlardan arınmışlardır. *Orada ebedi olarak kalacaklardır.*" Hiç şüphesiz bir nimet, sonunda yok oluyorsa, bu durum sahibini üzer, hayatının tadını kaçırır.

Bu konuda şairlerden biri der ki:

"Ölüm ve ihtiyarlıkla lezzetleri kedere dönüştüğü müddetçe, yaşamakta hayır yoktur."

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey avam halk, eğer sizler bir veli kulumuza özel olarak verdiğimiz nurlardan, onun kalbine indirdiğimiz marifet ve sırlardan, onun üzerinde zuhur eden güzel hallerden ve yüzünde parlayan nurdan, onun elinde salihlerin ve fazilet sahiplerinin hidayet bulmasından şüphe içinde iseniz, haydi bunlardan bir şey de siz ortaya koyun. Eğer benim veli kulumla çekişmede kendinizi haklı görüyorsanız, Allah'tan başka yardım alabileceğiniz herkesten yardım isteyin.

İmam Kuşeyrî, demiştir ki: "Kâfirlerin hile ve tuzakları peygamberlerin mucizeleri karşısında sönüp yok olduğu gibi, velilerle çekişmeye giren ehliyetsiz sahte kimselerin iddiaları da, sıddıkların nurları karşısında öylece söner gider."![295]

Ey avam halk, bu bahsettiğimiz hususlarda ortaya bir şey koyamayacaksanız, aslında buna hiçbir zaman güç yetiremeyeceksiniz, öyleyse insaf edin, hakka boyun eğin; Hak'tan uzaklaşma, nefsânî hazlara dalma, dünyaya tamah ve cimrilik ateşinden sakının. Bu ateşin maddesi nefisler ve paradır. Çünkü helak olanlar bu ikisi yüzünden helak oldu; kurtulanlar da onlardan korunarak kurtuldu. Bu ateş, Allah'ın seçkin velilerini inkâr eden ve onların elinde gerçekleşen peygamberî terbiyenin varlığını kabul etmeyenler için hazırlanmıştır.

---

[294] Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Taberânî, *el-Kebir*, nr. 1449; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3530; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/414.

[295] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/47-48 (Kahire 1999).

Allah tarafından irşad için seçilmiş ârifleri tasdik eden ve onlara teslim olanlara şunu müjdele: Onlar için dünyada marifet cennetleri, ahirette de nimet cennetleri vardır. O velilerin kalplerinin içinden ilim ve marifet nurları akar. Kıyamet günü onlara yüce Zatın sırları açılınca, veliler, "Bu, daha önce bizim dünyada tanıdığımız zat" derler. Çünkü vücut birdir, marifetler farklıdır. Onlara birbirine benzer marifet nimetleri ikram edilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı dünyada tanıyanlar, ahirette de özel bir marifetle tanırlar. Dünyada inkâr edenler, ahirette de inkâr ederler. Ancak bütün bunlar özel bir vakitte özel bir şekilde olur.

Veliler için marifet cennetlerinde çok özel marifetler (ilahî ilimler) ve keşifler vardır. Bu marifetler her türlü kirden, hevâ ve şehvetin bulanıklığından temizlenmiştir. Allah dostları, O'nun zatını müşahede nimetine erdikten sonra, ilahî huzurda Rabbanî himayede ebediyen kalırlar; orada sakin olur, hep ona sığınırlar.

İmam Kuşeyrî, demiştir ki: "Cennet ehline cennette yeni bir nimet verilir; onu yedikten sonra ikinci olarak başka bir nimet verilir. Cennetlik kimse, ikinci nimeti birinci ile aynı zanneder; tadına baktığında onun öncekinden farklı olduğunu görür. Hakikat ehli olan âriflerin dünyadaki hali de böyledir. Onlar devamlı manen ilerleme ve yükselme içindedirler. Onlardan biri, yeni bir makama yükselince, orada önceki halle karşılaşacağını zanneder; yeni hali tadınca onun öncekinden çok farklı ve üstün olduğunu görür. Bu konuda âriflerden biri der ki:

"Senin muhabbetinle öyle makamlara yükseldim ki, akıllar o makamın önünde hayret içinde kalır."[296]

---

[296] Kuşeyrî, *Letaifü'l-İşârât*, 1/49.

Allah Hakkı Açıklamaktan Haya Etmez

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de münafıkların ve diğer insanların halini anlatan misaller verdi. Kâfir ve inatçılardan bazıları bu verilen misaller hakkında ileri geri konuştular. Cenâb-ı Hak bu misallerin niçin verildiğini açıklayarak buyurdu ki:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ فَاَمَّا الَّذٖينَ
اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۚ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا
اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًاۢ يُضِلُّ بِهٖ كَثٖيرًا وَيَهْدٖي بِهٖ كَثٖيرًاۜ وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا
الْفَاسِقٖينَۙ ﴿٢٦﴾ اَلَّذٖينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مٖيثَاقِهٖۖ وَيَقْطَعُونَ مَٓا
اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

26. Şüphesiz Allah *(hakkı açıklamak için)* **_sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten haya etmez_** *(çekinmez).* **_İman edenlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfirlere gelince, onlar, "Allah bu misalle neyi kasteder ki?" derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Allah onunla ancak fâsıkları saptırır._**

27. Onlar ki, *(ruhlar âleminde)* **_Allah'a verdikleri sağlam sözü_** *(veya Allah'ın adıyla yemin ederek verdikleri sözleri)* **_bozarlar, Allah'ın korunmasını istediği hakları korumazlar, yeryüzünde fitne ve fesat_** *çıkarır***_lar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır._**

Hayâ, yüce bir ahlâktır. Hayâ, sahibini ayıplanacak işleri yapmaktan men eder. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, son derece hayâ sahibidir ve çok cömerttir."[297]

---

[297] Ebû Davud, Vitr, 23 (nr. 1488); Tirmizî, Deavât, 105 (nr. 3556); İbn Mâce, Dua, (nr. 3865).

Allah'ın hayâ etmesi, bir şeyi terk etmesi manasındadır. Yüce Allah yapılması güzel olan bir işi, insanlardan çekinip de terk etmez. Bu iş, bir sivrisineğin veya ondan daha küçük bir varlığın misal olarak verilmesi olsa bile. Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] bir durumu izah ederken bu tür varlıklar üzerinden misal vermiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi."[298]

Tefsir

Hiç şüphesiz Allah, gerektiği zaman sivrisinek, örümcek ve küçük-büyük diğer hayvanlardan misal vermekten çekinmez. Bu misal karşısında müminler, onun Rab'lerinden gelen hak bir şey olduğunu kesin olarak kabul ederler. Misalin hikmeti, anlaşılması kolay olsun diye, ince ve kapalı manaları, görülen bilinen maddi şeylere benzeterek ortaya koymaktır.

Bu misaller karşısında kâfirler itiraz ederek, "Allah bu misalle neyi kastediyor? Allah böyle basit varlıklarla misal vermekten uzaktır" derler. Allah Teâlâ onların bu sözünü reddetmek üzere buyurdu ki:

"Allah bu misalle, onu inkâr etmeleri sebebiyle *bazılarını saptırmayı istiyor;* ona iman etmeleri sebebiyle de *bazılarını hidayete ulaştırmak istiyor. Allah onunla ancak* kendisine itaatten *kaçan fâsık kimseleri saptırır."*

"Bu kimseler, ruhlar âleminde Rab'lerine verdikleri kulluk sözünü yahut insanlara *verdikleri sözleri tutmazlar, Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri korumazlar;* peygamberlere, akrabalarına ve diğer insanlara karşı emredilen görevlerini yapmazlar ve *yeryüzünde* isyan ederek, insanları imandan alıkoyarak *fesat yayarlar. İşte onlar tam manasıyla zararda olan kimselerdir."*

İlâhî rahmetten mahrum edilip kendi nefsimizle baş başa bırakılmaktan yüce Allah'a sığınırız.

---

[298] Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3.

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hiç şüphesiz Allah, kullarına kudsî nurlarından misal vermeyi terketmez. Allah, yüce kudretini ortaya koymak, hikmetini göstermek, zatına ait sırları bir sebep içinde sunmak, zerreden sonsuza kadar tecelli eden sıfatlarına ait nurları eşya perdesi üzerinden yansıtmak için bu misalleri verir. Bir karıncada tecelli eden kimse, filde de tecelli eden odur.

İlâhî sıfatların nurları içinde zuhur eden bu zâtî tecellileri tasdik eden müminler şöyle derler: "Hiç şüphesiz O, haktır. Bütün varlıklar Rabb'in nurundan ortaya çıkmıştır. O bu âlemi, ululuğunu ve ilâhlığını (zatının hakikatini) perdeleyerek yaratmıştır."

Yüce zatın nurlarının zuhurunu ve O'nun zuhur anındaki halini inkâr edenlere gelince, onlar da şöyle derler: "Allah, şu görünen âlemleri yaratmakla neyi kastetmiştir ki?"

Cenâb-ı Hak onlara cevap olarak şöyle buyurur:

"Ben âlemleri yaratmakla, kudretimi göstermek ve akılları hayrette bırakacak hikmetimi açığa çıkarmak istedim; bunu ubûdiyyet içinde rablik sırrımı göstermek için yaptım."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (rahimehullah) demiştir ki: "Kulluk bir cevherdir; onunla rablik sırları ortaya çıkar."

Ebü'l-Hasan-ı Nûri'ye, "Bu kâinat ve görünen mahlûkatın aslı nedir?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Bu âlem, ortaya çıkan ilâhî izzet ve her şeyi hükmü altına alan rabbânî hâkimiyettir. Bütün mahlûkat Allah'ın kudretiyle ortaya çıkmıştır; hepsi O'nunla meydana gelmiştir. Varlıklar O'na bitişik değildir; hiçbir şey O'ndan bağımsız da değildir. O, eşya hakkındaki hükmünü verip bitirmiştir; fakat eşyanın O'nunla işi bitmemiştir; çünkü bütün varlıklar her an O'na muhtaçtır; O ise hiçbir varlığa muhtaç değildir."

Allah Teâlâ, bu kâinatı ortaya koyarak, onun zâhirî güzelliğine bakan ve onunla yetinen bir grubu saptırmak istemiştir. Allah diğer bir grubu da bu kâinatla hidayete erdirmek istemiştir; onlar bu kâinatın ibret alınacak iç yüzüne bakıp eşyanın hakikatine ulaşırlar.

Allah onunla ancak fâsık kimseleri saptırır. Onlar, varlıklarda yansıyan ilâhî tecellileri müşahededen çok uzaktırlar, kendisine ibadet edilecek yüce mülk sahibinin tecellilerini inkâr ederler, Allah'a verdikleri sözü bozarlar. Bu söz, ruhlar âleminde ruhun Rabb'ini tanıyıp O'nu rab olarak tanıdığına dair verdiği sözdür. Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği ârif ve kâmil mürşidlere ulaşma (ve onların haklarını gözetme) emrini yerine getirmezler. O kâmil mürşidler ki Allah onları, manevi terbiye ve terakki işinde ehliyet sahibi yapmıştır. Bu dünyada ümmet-i Muhammed bulunduğu sürece kâmil mürşidler hiç eksik olmaz.

Bu fâsık kimseler, yeryüzünde hakkı inkâr ederek ve insanları seçilmiş velilerin yolundan alıkoyarak fesat yayarlar. Bu fesadın bir şekli de terbiye yolunun esaslarını zayi etmeleridir. Bu esasların başında, âriflerle sohbet etmek, onların terbiyesine girmek, kendilerine karşı edepli davranmak ve hürmetlerini büyük tutup haklarını korumak gelir.

Doğru yolda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile olur. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Yüce Yaratıcıyı Nasıl İnkâr Edersiniz?

Cenâb-ı Hak, aslında zuhurunun şiddetinden gözlerden gizlenen zatını inkâr eden halkın haline taaccüp ederek buyurdu ki:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْۚ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28. ***Sizi ölü iken dirilten*** *(sizlere nutfe halinden sonra ruh üfürerek hayat veren)* ***Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? O, sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizler Allah'ı* ve O'nun sizlere sürekli akıttığı nimetlerini *nasıl inkâr ediyorsunuz? Halbuki O, sizler* anne rahminde bir nutfe halinde *ölü iken*, cesetlerinize ruh üfürerek *sizleri diriltti. Sonra O, sizleri* eceliniz tamamlanınca *öldürecek, sonra* hesap için *sizleri tekrar diriltecek, sonra O'na döndürüleceksiniz* ve O sizleri ebedî kalacağınız yerlere sevkedecektir. Bu yer, ya cennet ya da cehennemdir. Bütün bu eserler ve işler, O'nun apaçık kudretini ve mükemmel hikmetini göstermektedir. Hak apaçık ortaya çıkmıştır; artık dileyen iman etsin, isteyen inkâra sapsın! (Kehf 18/29).

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey insanlar, sizler kâinatta Hakk'ın nurunun zuhur etmesini nasıl inkâr ediyorsunuz ve O'nun tecellilerini müşahede etmekten uzaklaşıyorsunuz? Ey mümin dostlarım! Sizler, gaflet ve hicap perdesi içinde manen ölü idiniz; Allah sizlere kalp uyanıklığı vererek ve kendine yönelterek diriltti. Sonra sizleri kendinden başkasını müşahede halinden tamamen çekip alarak nefis ve hevânızı öldürdü, sonra sizleri bütünüyle zatına ait eserleri müşahede etmeye döndürerek kendisiyle diriltti. Bundan sonra sizler, her şeyde O'nun nurunu müşahede etmek için bütün varlıklarda O'na dönersiniz. Böylece siz, her şeyde, her şeyden önce, her şeyden sonra ve her şeyin yanında Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini müşahede edersiniz. Yüce Allah ezelde mevcut iken, O'nunla birlikte hiçbir varlık yoktu; O, ezelde nasılsa, şu anda da o sıfat ve haldedir.

Allah Teâlâ, bu âyette insanlara yaratma nimetini hatırlattıktan sonra peşinden, insanlara yaptığı ilâhî yardımları zikrederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ
فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٩﴾

29. ***O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra*** *(yüce iradesiyle)* ***semaya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi. O, her şeyi çok iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'iniz Allah, yeryüzünde mevcut olan her şeyi sizin için yarattı."* Onlardan, maddi hayatınızda gıda, ilaç ve temel ihtiyaçlarınız için faydalanırsınız. Bu nimetlerden kalp âleminiz için de, onları tefekkür ederek, ibret alarak, imanınızı artırarak ve yakîninizi kuvvetlendirerek manen istifade edersiniz.

"Allah sonra iradesiyle *göğe yöneldi ve gökleri düzgün ve muntazam bir şekilde yedi kat olarak yarattı."* Onlarda hiçbir kusur ve bozukluk yoktur. Gök, bütün haşmetiyle sizleri sarar; içindeki güneş, ay ve yıldızlarla sizleri aydınlatır. *O her şeyi bilir;* ilmi bütün eşyayı kaplar; hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalmaz. Bunun için Allah, gökleri hayret verici bir şekilde ve akıllara durgunluk verecek sağlamlıkta yarattı.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey kullarım! Ben her şeyi sizin için yarattım; yeryüzü sizi üzerinde taşır, gök sizi üstten kuşatır, bütün yönler sizi çevreler, hayvanlar size hizmet eder, bitkiler size fayda verir. Sizleri de kendim için yarattım; artık nasıl oluyor da benden başkasına meylediyorsunuz, benim size yaptığım iyilik ve ihsanları unutuyorsunuz! Bütün eşya sizin hizmetinizdedir; sizler de benim hizmetimde olun.

İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde dediği gibi; sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin (O'nu tanıyıp zatına teslim olmadığın) zaman, varlıklarla birlikte olursun; kâinatın sahibini müşahede ettiğin zaman ise bütün kâinat seninle birlikte olur (sana hizmet eder)."

Daha önce indirilen kitaplardan birinde yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Ey kulum! Beni tanıyasın diye zatıma ait bazı sıfatlardan bir numune de sana verdim. Eğer sen o sıfatların sana ait olduğunu iddia edersen, senden dostluğumu çeker alırım; verdiğim sıfatları ise sende bırakırım.

Ey kulum! Sen bana dön, ben de özel olarak sana yöneleyim. Sende ilimlere açılan bir kapı vardır; o kapının anahtarı benim (sen o ilimlere ancak benimle ulaşırsın). Yine sende cehalete açılan bir kapı vardır; o kapının anahtarı da sensin (benden kaçıp kendine yönelirsen cahil kalırsın); artık istediğin kapıya yönel.

Ey kulum! Sen nefsinden uzaklaştığın ölçüde bana yaklaşırsın; nefsine yaklaştığın (ve onun kötü arzularına uyduğun) ölçüde de benden uzaklaşırsın. Ben sana bana gelen yolu tanıttım; nefsini terket; bir adımda bana ulaşırsın.

Ey kulum! Seni bana yönelten, kalbini bütünüyle bana bağlayan her hayırlı iş, sana benden gelmiştir. Seni benden ayıran her iş de senin nefsindendir. O halde nefsinle mücadele et ki bana ulaşasın. Şunu da bil ki benim bu âlemde hiç kimseye ihtiyacım yoktur.

Ey kulum! Sen nefsini bana adarsan, ben onu, benden razı ve benim kendisinden razı olduğum bir sıfatta sana geri veririm. Eğer nefsini kendi yanında tutarsan, şunu bil ki o, senin için büyük bir beladır. Senin için en tehlikeli düşman odur. Onu terbiye için bütün gayretinle çalış ki sana fayda versin."

Bir haberde yüce Allah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ey kulum! Ben senin için her hâlükârda lazım biriyim; öyleyse var gücünle bana yönel."[299]

Âyetten şu işaretleri çıkarmak da mümkündür: Yer, kulluğa; gök, hakikate; yedi kat gök de şu yedi makama işaret etmektedir: Sabır, şükür, tevekkül, rıza, teslimiyet, muhabbet ve marifet.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yeryüzünde Hükmedecek Halifenin Yaratılması

Allah Teâlâ, ulvî ve süflî âlemin (göğün ve yerin) yaratılışını zikrettikten sonra, süflî âlemi yani yeryüzünü mâmur edecek insan cinsinin başlangıçta nasıl yaratıldığını şöyle anlattı:

---

[299] Benzer bir rivayet için bk. Hatîb, *Târih*, 2/248.

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةًۜ قَالُٓوا اَتَجْعَلُ
ف۪يهَا مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَۜ
قَالَ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ
عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا
سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ
يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي
اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۙ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

30. *Hani bir zaman Rabb'in meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dedi. Melekler, "Bizler sana hamd ile zatını her türlü noksanlıklardan yüceltip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi halife yapacaksın?" dediler. Allah da onlara, "Ben sizin bilemeğiniz şeyleri bilirim" dedi.*

31. *Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere arzedip "Eğer* (biz insandan daha öncelikli ve halifeliğe daha layığız) *sözünüzde doğru iseniz, bunların isimlerini bana bildirin" dedi.*

32. *Melekler, "Rabbimiz! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen her şeyi en iyi bilen ve her şeyi hikmetle yapansın" dediler.*

33. *Allah Âdem'e, "Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere sen haber ver" dedi. Âdem eşyanın isimlerini onlara haber verince Allah, "Ben size, göklerin ve yerin gaybını* (içlerindeki her şeyi) *bilirim, ayrıca sizin açıkladığınız ve gizlediğiniz şeyleri de bilirim, dememiş miydim?" dedi.*

Tefsir

Allah Teâlâ, gökleri meleklerle mâmur ettikten sonra, yeryüzünü de mâmur etmek istediğinde, bu konuda yapacağını meleklerine haber verdi. Bunu, Hz. Âdem'i yüceltmek, zürriyetine şeref vermek ve kullarına istişareyi öğretmek için yaptı.

Yüce Allah meleklere, *"Ben yeryüzünde,* benim emrim üzere iş görecek, istediğim işleri yapacak ve hükümlerimi uygulayacak *bir halife yaratacağım"* buyurdu. Melekler,

"Yâ Rabbi, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek kimseleri mi halife yapacaksın; halbuki halifenin işi ıslahtır. *Hem bizler sürekli sana hamdederek seni tesbih ediyoruz* ve zatını, şanına layık olmayan her türlü noksanlık ve kusurlardan yüceltiyoruz. Bu halimizle halifeliğe bizler onlardan daha layığız" dediler.

Meleklerin, *"ve nükaddisü lek"* sözünün bir manası da, senin için kendimizi temizliyoruz, her türlü gaflet ve kirden arınıp seni öyle zikrediyoruz, demektir.

Meleklerin sorusu, ya işin iç yüzünü öğrenmek için yahut daha önce yeryüzünde cinlerin yaptığı kötülükler göz önüne alınarak sorulmuştur. Melekler, daha önce cinlerin yeryüzünde fesat çıkarıp kan döktüğünü gördükleri için, onların haline kıyasla bu soruyu sormuşlardır. Bu soruda aşırı muhabbetten kaynaklanan bir naz da olabilir. Eğer soruyu mukarrebînden (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş) melekler sormuşsa, bu mana da uygundur.

Allah Teâlâ meleklere şöyle buyurdu: *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* Ben biliyorum ki o insanlar içinden resûl, nebî ve veliler çıkacak. Bazıları sizler gibi yahut sizden daha üstün olacak.

İşte bunun bir misali: Halil İbrahim (aleyhisselâm), Nemrûd tarafından ateşe atıldığı zaman, melekler inleyip feryat ederek, "Yâ Rabbi, dostun ateşle yakılıyor!" dediler. Allah Teâlâ meleklere, "Gidin sorun; eğer sizden bir yardım isterse ona yardım edin!" buyurdu. Meleklerin reisi Cebrâil (aleyhisselâm) geldi, Hz. İbrahim yukarıdan ateşe doğru inerken ona gözüktü; bir ihtiyacının olup olmadığını sordu. Halil (aleyhisselâm), "Sana ise hayır, senden bir isteğim yok; Rabbim'e gelince, O zaten benim halimi görüyor; O'nun benim halimi bilmesi bana yeter" dedi. Allah Teâlâ meleklerine, "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim demedim mi?" buyurdu.

Sonra Cenâb-ı Hak, insanın halifeliği ne ile hak ettiğini açıkladı. Bunun sebebi ilimdi. Yüce Allah bunu şöyle belirtti:

"Allah, Âdem'e bütün isimleri yani varlıkların isimlerini *öğretti."* Allah, Hz. Âdem'e zürriyetinin ihtiyaç duyacağı dilleri, harfleri, eşyanın özelliklerini ve faydalarını onun kalbine ilka edip bir bir öğretti. *"Sonra bunları meleklere arzetti."* Bunu onların acziyetini ortaya çıkarmak ve Âdem'in ilimle kazandığı şerefi göstermek için yaptı. Yüce Allah meleklere,

"Haydi bakalım, eğer halifeliğe sizin layık olduğunuz *sözünüzde doğru iseniz şu varlıkların isimlerini bana söyleyin"* buyurdu. *Melekler* bu isimleri bilmekten âciz kalınca,

"Rabbimiz, seni tesbih ederiz; seni bütün boş işlerden yüce tutarız. *Bizim senin bildirdiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Sen her şeyi en iyi bilen ve her yaptığını en güzel şekilde yapansın"* dediler.

Bu söz, meleklerin kusur ve âcizliklerini bir itiraftır. Bundan şu da anlaşılıyor: Meleklerin sorusu Cenâb-ı Hakk'a bir itiraz için değil, anlamakta zorlandıkları bir hususun açıklanmasını isteyerek sorulmuş bir sorudur.

Cenâb-ı Hak, *"Ey Âdem, şu varlıkların isimlerini meleklere sen haber ver" buyurdu. Hz. Âdem hepsini tek tek haber verdi.* Mesela, "Şu attır, şu devedir" şeklinde, bütün varlıkları meleklere göstererek isimlerini söyledi. Böylece Hz. Âdem'in ilimle meleklere üstünlüğü belli oldu ve halifeliğe layık olduğu ortayı çıktı. O zaman yüce Allah meleklere şöyle buyurdu:

"Size, 'Ben göklerin ve yerin sırlarını, gözle görünmeyen bütün gizliliklerini bilirim, ayrıca sizin de açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeyi en iyi şekilde bilirim' demedim mi?"

Meleklerin açıkladığı şey, "Yâ Rabbi, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek bir kimseyi mi halife yapacaksın?" sözleriydi. İçlerinde gizledikleri ise, "Halife olmaya bizler daha layığız, Allah Teâlâ, bizden daha bilgili bir varlık yaratmaz, bizim önceliğimiz var!" düşünceleriydi. Halbuki fazilet, önce yaratılanın değil, doğru söyleyen ve sadık olanındır.

Beyzâvî der ki: "Bu âyet-i kerimeler, insanın şerefini, ilmin faziletini ve onun ibadetten üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca halifelik için ilmin şart olduğunu, hatta işin temelini ilmin oluşturduğunu göstermektedir."

Bu âyetlerden şu sonuçlar da çıkmaktadır:

Allah Teâlâ için, "Talim etti, öğretti" ifadesi kullanılabilir, fakat O'nun için, "öğretmen, öğretici" ifadelerini kullanmak uygun değildir; çünkü öğretmenlik, onu meslek edinen kimseler için kullanılır.

Bugün konuşulan dillerin aslı vahye dayanmaktadır; yüce Allah Hz. Âdem'e bütün dilleri ve varlıkların isimlerini vahiyle öğretmiştir.

Hz. Âdem [aleyhisselâm], bu âyette zikredilen meleklerden daha üstündür; çünkü o, meleklerden daha bilgilidir. Daha bilgili olan, daha üstündür. Bu sonuca, yüce Allah'ın, *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer 39/9) âyetinden varıyoruz.

Âyetten çıkan bir sonuç da şudur: Yüce Allah bütün şeyleri, onlar daha meydana gelmeden önce bilir.

Beyzâvî, meleği açıklarken demiştir ki: "Melekler, değişik şekillere girebilen latif varlıklardır. Melekler iki kısımdır. Bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın marifet denizine dalmış, O'ndan başka her şeyden uzaklaşmış, tamamen O'nu zikirle meşgul olan meleklerdir. Onlar, illiyyîn ve mukarrebîn melekleridir. Meleklerin bir kısmı da yer ile gök arasında yüce Allah'ın ezelde takdir ettiği işleri görmekle görevlidir. Onlar, işleri gören, onları sevk ve idare eden meleklerdir. Onların bir kısmı gökte, bir kısmı da yerde görev yapar."

Beyzâvî'nin açıklamaları daha uzundur. Biz, ondan özetle naklettik.[300]

---

[300] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/52-53.

Halifenin Sıfatı ve Görevi[301]

Kâdî Beyzâvî (v. 685/1286), yeryüzünde halife yapılan kimseleri şöyle tanıtır:

"Allah Teâlâ'nın, *'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'* (Bakara 2/30) âyetindeki halifeden maksat, Hz. Âdem ve ondan sonra gelen bütün peygamberlerdir. Yüce Allah onları yeryüzünü mâmur etmek, insanların hayatını düzene sokmak, onların nefislerini olgunlaştırmak ve aralarında ilâhî emirleri uygulamak için halife seçmiştir. Aslında Cenâb-ı Hakk'ın kendi işlerini gördürmek için bir halifeye ihtiyacı yoktur. Bunun sebebi, kendilerine halife gönderilen insanların ilâhî feyzi almadaki kusurları ve bir vasıta olmadan ilâhî emirleri alamayışlarıdır. Bunun için bir vasıta gerekir. Bu vasıta peygamberlerdir (ve onlardan sonra, peygamberlere vâris olan rabbânî âlimler ve kâmil insanlardır).

Bunun misali bedenimizde de mevcuttur. Şöyle ki:

Aralarındaki farklı yapıdan dolayı kemik etten gıda alamadığı için Allah Teâlâ hikmetiyle ikisi arasında, her ikisinin haline uygun bir kıvamda olan 'kıkırdak' dokusunu yaratmıştır. Kıkırdak gıdayı etten alıp kemiğe verir. Allah'ın halifelerinin yaptığı da budur. Allah Teâlâ'dan aldıkları nuru ve feyzi kendi cinslerine aktarırlar."[302]

Allâme Âlûsî [rahmetullahi aleyh], insanlar içinden bazı kulların seçilerek diğer insanlara nur ve feyiz vesilesi yapılmasının hikmetini şöyle açıklar:

"İnsan, pek çok kusur, noksanlık ve manevi karanlık içinde yüzmektedir. Allah Teâlâ ise kusur ve noksanlıktan son derece uzaktır. Bu kusur ve noksanlığı ile insan ilâhî feyzi alamaz. Bunun için Allah ile kul arasında bir vasıta gerekir. Bu vasıta, Allah'tan alacağı feyzi kula ulaştıracak halifedir. Halifeyi Cenâb-ı Hak tayin eder."[303]

Allah dostlarının işi, ilim ve nurla kalpleri ihya etmektir. Bu iş, insanların hidayetine sebep olmak, kalpleri uyandırmak, kötü sıfatları terbiye ederek dinin gerçek anlamda yaşanmasına hizmet etmektir. Şu hadis-i şerif, bu hayatî işi yapanları haber vermektedir:

---

[301] Bu kısım tarafımızca eklenmiştir, tefsirin metninde yoktur (Mütercim).

[302] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/49-50; ayrıca bk. Şirbînî, *Sirâcü'l-Münîr*, 1/25.

[303] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 1/220.

"Allah Teâlâ, her yüz senenin başında bu ümmete dinini yenileyen ve canlandıran bir kimse (müceddid) gönderecektir."[304]

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra bu ümmetin terbiyesi ile meşgul olan halifeleri şöyle tanıtır:

"Allah'ın öyle kulları vardır ki kendi zamanlarında arzın manevi direkleri olan peygamberlere halife olmuşlardır. Peygamberlik kesilince Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed içinden abdal denilen velilerden bir grubu peygamberlerin yerine koydu. Onlar ne çok namaz kılarak, ne çok oruç tutarak, ne de çok tesbih çekerek insanların önüne geçtiler. Fakat onları öne geçiren husus, güzel ahlâk, sadakatle takvaya sarılmaları, güzel niyet, bütün müslümanlara karşı sahip oldukları safi gönül ve onlara Allah için nasihat gibi güzel ahlâklarıdır."[305]

Abdurrahman-ı Câmî [rahimehullah] demiştir ki:

"Rabbânî âlimlerin üstlendiği imamete hilâfet de denilebilir. Bu, vasıtalı ve vasıtasız olarak iki kısma ayrılır. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] varis olan bu ümmetin kâmil ve kutubları, onun gibi ümmet içinde tasarrufta bulunurlar. Hz. Resûlullah'a [aleyhisselâm] vâris olanlar, kendisinin bütün hal ve ahlâkına da vâris olurlar. Onun gibi, kendi dereceleri nisbetinde diğer insanlara feyiz verir, irşad eder, onların kemalat kazanmalarını sağlarlar."[306]

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki bu insanı ayakta tutan ruh, bütün varlıkları (kâinatı) ayakta tutan ruhtan bir parçadır. Ona en büyük Âdem denir. İnsanlığın ilk babası, zâhirde Hz. Âdem, bâtında bu ruhtur. Bu konuda İbnü'l-Fâriz bir beytinde der ki:

---

[304] Ebû Davud, Melâhim, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 4/ 523.

[305] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/165 (Beyrut 1992); Süyûtî, *el-Haberü'd-Dâl* (*el-Hâvi* içinde), 2/465 (Beyrut, ts.).

[306] Abdurrahman-ı Câmî, *Nakdü'n-Nusûs fi şerhi Nakşi'l-Fusûs*, s. 294-297 (Tahran 1389 h.); Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/107 vd. (İstanbul 1987).

"Ben her ne kadar sûret olarak âdemoğlu isem de bende varlığın babası olduğuma şahit olacak bir mana vardır."

Cenâb-ı Hak, bu insanî ruhu, insanlık âleminde onları sevk ve idare edecek ve emredildiği konularda tasarrufta bulunacak bir halife yapmak istediğinde melekler hal lisanlarıyla,

"Yâ Rabbi, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine meylederek yeryüzünde fesat çıkaracak, gazap ve ırkçılık duygularıyla kan dökecek bir kimseyi nasıl halife yapacaksın? Hem bizler seni sürekli tesbih ediyoruz, zatına layık olmayan şeylerden yüceltiyoruz" dediler. Melekler, bazı ruhların düşük şeylere yöneldiklerini gördüler, fakat diğer bazılarındaki manevi temizlik ve terakkiyi göremediler. O zaman Allah Teâlâ onlara,

"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim. Gerçekten bu insanî ruhların içinde öyle ruhlar vardır ki arşa ve huzuruma kadar yükselir, bana derin fikir ve ibretle ibadet eder, nuru ile bütün varlıkları sarar; bundan sonra kendisine zatımın sırları açılır, isim ve sıfatlarımın nurları akıtılır" buyurdu. Cenâb-ı Hak sonra meleklere,

"Sizin içinizde bu gizli sırrı ve isimlerin hakikatini bilen kimse var mıdır?" diye sordu. Melekler,

"Yâ Rabbi, seni tesbih ederiz; zatını, şanına layık olmayan her şeyden uzak tutarız. Bizler, zatına ait sırlardan bir şey bilmeyiz, sıfatlarına ait şeylerden de ancak senin bildirdiğini biliriz. Sen her şeyi en iyi bilen ve her işini hikmet üzere en güzel şekilde yapansın" dediler.

Cenâb-ı Hak, zat-ı ilâhîsinin vahdet deryasına dalmış ve yüce sıfatların hakikatine ulaşmış ârifin ruhuna,

"Ceberût âleminin sırlarından ve melekût (gayb) âlemindeki varlıkların isimlerinden meleklere saklı olan şeyleri kendilerine haber ver" buyurur. Ârifin ruhu, kendisine açılan sırlardan ve ihsan edilen nurlardan meleklere haber verince, onlar insanın şerefini kabul ve itiraf ettiler, Âdem aleyhisselâmın nuranî şahsiyeti önünde secde ettiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara şöyle buyurdu:

"Ben size, göklerin ve yerin gaybını ben bilirim, demedim mi? Yani, ruhların semasında gizli olan sırları ve nefislerin arzında bulunan nurları ben bilirim; yine sizlerin ortaya koyduğunuz teslimiyeti ve içinizde sakladığınız itikadları da en iyi şekilde ben bilirim."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesi

Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) şerefi belli olup fazileti ortaya çıkınca, Allah Teâlâ meleklere ona secde etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ

وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾

34. ***Hatırla, bir vakit biz meleklere, "Âdem'e secde edin" dedik. İblîs hariç hepsi secde ettiler. İblîs** (secdeye) **yanaşmadı ve büyüklük tasladı; böylece kâfirlerden oldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Habibim hatırla, bir zamanlar biz, meleklere, 'Âdem'e secde edin' dedik."* Âdem'in fazileti ortaya çıkınca, Allah Teâlâ meleklere secde emrini vererek, "Âdem'e secde edin" buyurdu. Bu, hürmet secdesiydi. *"Bütün melekler kendisine secde ettiler."* Çünkü onlar varlıkları değil, sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ediyorlardı. Onlar Hz. Âdem'i yüce Allah'a yönelmek için bir kıble olarak yahut O'nun azametinin nurlarından bir nur olarak gördüler. *"Ancak İblîs secdeye yanaşmadı"*; zira o, Allah Teâlâ'nın hikmetiyle ortaya koyduğu varlığa baktı, eşyaya takıldı, sahibine ulaşamadı; üstünlük taslayıp kibre düştü ve böylece kâfirlerden oldu. İblîs'in kâfir olması, secde etmemesinden değil, Allah'a itirazı ve ilâhî hükmü hafife almasından dolayı idi. Çünkü helâl görmedikten sonra, sadece büyük günah işlemek insanı kâfir etmez.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhun manevi temizliği tamam olup şerefi ortaya çıkınca, her şey ona boyun eğer, her şey ona karşı tevazu gösterir. Ezelde kendisine ilâhî yardım takdir edilmiş ve üzerine hidayet rüzgârı esmiş kimseler bu ruha boyun eğip teslim olur. Çünkü bu ruh, en büyük insan özelliğini kazanmıştır. Ancak ilâhî iradenin şüphe içinde bıraktığı ve ilâhî kudretin özel yakınlıktan kovduğu kimseler, o kâmil ruha karşı kibirlenir, onu kendisi gibi görerek emri altına girmez. Bu kimse Allah'ın seçkin velilerini inkâr edenlerden olur. Onun cezası, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet nurunu görmekten mahrum kalmak ve manevi körlük içinde en düşük seviyelere düşmektir.

Şeytanın Hz. Âdem ve Eşini Hataya Düşürmesi

Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden Hz. Âdem'in cennete girmesini ve daha önce haber verdiği halifelik görevini icra için yeryüzüne indirilmesini zikrederek buyurdu ki:

وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ شِئْتُمَاۖ
وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا
فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي
الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ
عَلَيْهِۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

35. ***Biz, "Ey Âdem! Sen ve eşin*** *(Havva)* ***beraberce cennete yerleşin; orada istediğiniz yerde cennet nimetlerinden bolca yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın; eğer bu ağaçtan yerseniz kendinize kötülük eden zalimlerden olursunuz" dedik.***

36. ***Şeytan ikisini hataya düşürüp*** *(yasak ağaçtan yedirdi ve böylece)* ***onları içinde bulundukları cennet nimetlerinden çıkardı. Biz de, "Bir***

kısmınız diğerine düşman olarak (yeryüzüne) inin; sizin için orada belirli bir vakte kadar kalma ve faydalanma imkânı vardır" dedik.

37. Âdem, Rabb'inden birtakım kelimeler öğrendi** (ve onlarla Rabb'ine tövbe etti), **Allah da tövbesini kabul etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Biz, melekler kendisine secde edip cennete girdiğinde Âdem'e,

"Ey Âdem, sen ve zevcen Havva cennete yerleşip kalın" dedik. Havva, Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmıştı. Onlara ayrıca, "Cennetin meyvelerinden istediğiniz şekilde yiyin, ancak şu ağaca (üzüm, incir veya buğday ağacına) yaklaşmayın; eğer ondan yerseniz kendinize zulüm yapmış, kötülük etmiş olursunuz" dedik.

Bundan sonra İblîs gizlice veya yılanın ağzında cennete girdi; Hz. Âdem (aleyhisselâm) ile konuştu. Âdem (aleyhisselâm) ona, "Bu ne güzel bir haldir; keşke ebedî olsaydı!" dedi. İblîs bu sözü aklında tuttu, Hz. Âdem'in bu ebedîlik arzusunu değerlendirerek bir giriş yolu buldu ve ona,

"Ey Âdem, sana ebedî bir ömür kazandıracak ağacı ve hiç yıkılıp bozulmayacak bir saltanatı göstereyim mi?" (Tâhâ 20/120) diyerek ona, yasak ağaçtan yemesini söyledi ve, *"Rabb'inizin size bu ağacı yasak etmesinin tek sebebi, onu yediğinizde melek olmanız veya ebedî bir hayat bulmanızdır; ben size samimi olarak doğruyu söylüyorum, diyerek yemin etti"* (bk. A'râf 7/20-21).

Yasak ağaçtan önce Havva yedi, sonra Âdem'e (aleyhisselâm), "Bak ben yedim ve bir zarar görmedim" dedi. Hz. Âdem, yasak edilen ağaçtan yemedi, fakat aynı cinsten başka bir ağacın meyvesinden yedi. Bunu, yasağın kendilerine gösterilen ağaç için geçerli olup, aynı cinsten diğer ağaçlara ait olmadığı düşüncesiyle yaptı. Hz. Âdem (aleyhisselâm) yasak ağacın meyvesinden yer yemez, başındaki cennet tacı ve üzerindeki cennet elbiseleri uçtu. Böylece Allah onları cennetteki güzel ve hoş nimetlerin içinden çıkarıp ezelde takdir edilen halifeliği icra etmesi için zorluk ve sıkıntı yurdu dünyaya indirdi.

Allah Teâlâ onlara (Âdem, Havva, İblîs ve yılana) buyurdu ki:

"Birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin; sizin için orada ölüm anına kadar kalmayı ve dünyanın nimetlerinden faydalanmayı takdir ettim. Ey insanlar ve cinler, sizler yaptığınız amellerle huzuruma gelirsiniz; ben iyi işler yapanlara iyilikle, kötü işler yapanlara da ona göre bir karşılık veririm."

O zaman Âdem, ilham yoluyla Rabb'inden bazı kelimeler öğrendi, onlarla tövbe etti. Bu kelimeler şunlardı:

"Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik; eğer sen bizi affetmezsen gerçekten biz, zarara uğrayanlardan oluruz" (A'râf 7/23).

"Yüce Rabb'i, Hz. Âdem'in tövbesini kabul etti; onu seçip huzuruna kabul buyurdu. *Gerçekten O, kullarının tövbesini çokça kabul edendir; onlara karşı çok merhametlidir;* öyle ki kullarına anne babalarından daha fazla acıyıp şefkat eder."

Allahım, bizlere merhamet buyurup tarafından öyle bir rahmet ihsan et ki o rahmet bizleri bütün kötü hallerden korusun. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.

35-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, terbiyesini kemale erdirdiği ve manevi yükselişini tamamladığında Cenâb-ı Hak ona der ki:

"Sen ve seninle birleştirdiğim bedenin, birlikte marifet cennetine girin; onun meyvelerinden bolca yiyin, ilim sularından kana kana için, o marifet cennetinin terakki köşklerinde yerleşin, edebi muhafaza ettiğiniz sürece orada kalın, sakın günaha yaklaşmayın, kötü edepten uzak durun; yoksa zalimlerden olursunuz.

Ruh, ebedî cennete yerleşip orada ebedî kalmaya aşırı arzu gösterdiği zaman, Allah Teâlâ onu kulluk meydanına indirdi; halifeliğin hakkını vermesi ve Rabb'ine ait hakları yerine getirmesi için ona süre verdi. Bunun sebebi de yaptığı kusuru oldu; bu kusur ruhun aşırı derecede sürekli hür kalmayı arzulamasıdır. O ne güzel bir kusurdur ki peşinden halifelik getirmiştir.

Ruhu güzel kulluğa sevkeden her şey, ruh için Rabb'inin nurunu müşahede etmeye yükseliş sebebidir. Çok kere senin için takdir edilen bir kusur, vuslat sebebin olur (işlediğin günaha yapacağın samimi tövbe, seni Allah'a ulaştırır).

Cenâb-ı Hak ruhu, manevi cezbe halinden sonra seyrü sülûk için kulluk meydanına indirmek istediği zaman, ruha ve onun savaş yaptığı şeytan, hevâ, dünya ve nefsanî hazlara dedi ki:

"Birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin. Ey ârif kullarım! Bu düşmanlarla cihaddan sonra, kulluk meydanında sizin için bir istikrar vardır ve Rabb'inizle ahirette buluşana kadar O'nun nurlarının tecellilerinden istifade mevcuttur."

Manevi kemalatını tamamlamış ruh, Rabb'inden O'na dua edeceği ve yöneleceği kelimeleri öğrendi. Bu ruhun üzerine kendisi için ezelde takdir edilen hidayet rüzgârı esti. Böylece ruh Rabb'ine tam bir dönüş yaptı. Rabb'i onun tövbesini kabul buyurup onu yüce zatını müşahede için huzuruna yaklaştırdı. Hiç şüphesiz Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve kullarına çok merhamet edendir; O, ihsanı bol, lutfu sonsuz bir cömerttir.

Hz. Âdem'in Cennetten Yeryüzüne İndirilişi

Cenâb-ı Hak, onlara cennetten inme emrini tekrarlayarak buyurdu ki:

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعاًۚ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38. ***Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Benden size bir hidayet*** *(peygamber ve kitap)* ***geldiğinde kim hidayetime tâbi olursa onlar için hiçbir korku yoktur, onlar hiç üzülmezler de.***

39. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar, cehennemliktir, orada ebedî olarak kalacaklardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak Hz. Âdem'e, cennetten inmesini ilk emrettiği zaman o, ağlayıp yalvararak, "Allahım! Sen beni elinle yaratmadın mı? Bana meleklerini secde ettirmedin mi? Beni cennetine koymadın mı?" dedi.

"Bundan sonra kendisine, Rabb'i tarafından birtakım dua ve zikir kelimeleri ilham edildi. Hz. Âdem onlarla Rabb'ine dua ve tövbe etti. Allah Teâlâ onun tövbesini kabul ve kendisine merhamet buyurdu. Âdem [aleyhisselâm], Rabb'inden bu ikramları görüp tövbesinin kabul edildiğini işitince, cennette kalmaya heves etti. O zaman Cenâb-ı Hak ona,

"Ey Âdem, bana isyan eden kimse, manevi yakınlığım içinde kalamaz. Ben, ezelde senin ve zürriyetinin inip yeryüzünde halifem olmanız için hüküm verdim" buyurdu ve ikinci kez yeryüzüne inme emrini vererek buyurdu ki:

"*Sen ve zürriyetin yeryüzüne inin; benden size* bir peygamberim veya onun vekili eliyle tevhide ve marifetime ulaştıran *bir hidayet delili gelince, kim ona uyar,* marifet ve tevhide ulaşır, emirlerime uyarak salih amel işlerse, *onlar için hiçbir korku yoktur;* onlar sevmedikleri bütün hallerden manevi koruma altındadırlar. *Onlar,* sevdikleri hal ve nimetleri kaybetmekten dolayı da *hiç üzülmezler de;* çünkü ben onları her türlü istenmeyen üzücü şeylerden korur, kendilerine faydalı ve hayırlı şeyleri veririm."

Âyet şöyle bitiyor: "Kudretimizi gösteren delilleri ve peygamberime *indirdiğim âyetleri inkâr edip yalanlayan,* onlara karşı büyüklük taslayarak içlerindeki hüküm ve hikmetlere nazar etmeyen yahut onları getirene teslim olup boyun eğmeyen kimseler, *cehennemliktir; onlar orada ebedî olarak kalacaklardır."*

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar, ilâhî himayede korunup sükûnet bulduğu ve tam bir müşahede haline ulaştığında, Cenâb-ı Hak onlara, hakların korunduğu, emir ve hükümlerin uygulandığı ve nefsanî hazların yaşandığı dünyaya inmesini emreder. Ruh, ilâhî izinle, halinde temkin içinde ve sağlam bir yakînî imanla yeryüzüne iner; onun inişi bir mükâfat talebi veya nefsanî arzusunu gidermek için değildir. Kâmil insanın bu âleme inişi, Allah'ın izniyle, Allah'tan gelen bir emirle ve Allah'a gitmek için olur. Kim bu güzel yol üzere giderse onlar için hiçbir korku yoktur ve o kimseler asla mahzun da olmazlar.

Kim, önünde yolu bilen bir kaptan olmadan, şeriat gemisine binmeden tevhid denizine açılır ve kibirlenerek dinin emirlerine boyun eğmeye yanaşmazsa, onu dalgalar yutar ve bu denizde boğulup gider. Onlar cehennemlik kimselerdir ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

Şu bir gerçektir ki kim dinin emirlerini öğrenmeden hakikat ilimlerine dalarsa o kimse dinden çıkacak işler yapar, zındık olur. Kim dinin zâhirî ilimlerini öğrenir fakat tasavvuf yoluna girip maneviyat terbiyesi almazsa o kimse, büyük günahlara dalıp fâsık olma tehlikesiyle yüz yüze gelir. Kim de her ikisini birleştirirse o, hakikate erer, kâmil insan olur. Allah Teâlâ bizleri her ikisini elde edenlerden ve ölene kadar bu yolda gidenlerden eylesin. Âmin.

İsrâiloğulları'nın İbretlik Halleri

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde yüce kitabı Kur'ân-ı Hakîm'in şerefini zikretti, onun Allah'tan gelen bir vahiy olduğunda hiçbir şüphe bulunmadığını belirtti, sonra kullarını tevhide, yüce zatını birlemeye davet etti, âlemin başından itibaren arştan ferşe (yere) her şeyin O'nun varlığına apaçık bir delil olduğunu açıkladı ve bu âlemi insanla mâmur etmeye nasıl başladığını zikretti, sonra İsrâiloğulları'na hitap etti. Çünkü onlar, önceki milletlerin haberlerini bilen kimselerdi. Bu haberleri bir de okuma yazma bilmeyen ümmî bir peygamberden işittiler; böylece onların gerçek olduğu ortaya çıktı ve Kur'an'ın Allah katından olduğu kesin delillerle önlerine konmuş oldu.

İsrâiloğulları'nı İslâm'a girmekten engelleyen ancak haset ve baş olma sevgisidir. Bunun için yüce Allah onlardan uzun uzun söz etti. Cenâb-ı

Hak, bu âyetlerde bazan İsrâiloğulları'nı iman etmeyişlerinden ve peygamberlerine yaptıkları zulümlerden dolayı kınayıp ayıpladı; bazan kendilerinden önceki atalarına ihsan ettiği nimetleri hatırlatıp şükretmelerini istedi. Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'yla ilgili âyetlerde şöyle buyurdu:

يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْد۪ٓي
اُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ
وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ۖ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَناً قَل۪يلاًۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾
وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾ وَاَق۪يمُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِع۪ينَ ﴿٤٣﴾

40. ***Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.***

41. *(Tevrat'tan)* ***yanınızda bulunan şeyleri tasdik edici olarak indirdiğim Kur'an'a iman edin. Sakın onu ilk inkâr edenler siz olmayın! Âyetlerimi az bir*** *(maddi)* ***karşılığa değişmeyin, ancak bana isyan etmekten sakının.***

42. ***Hakkı bâtıl ile karıştırmayın ve bile bile hakkı gizlemeyin.***

43. ***Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.***

İsrâil, Hz. Yakub'un (aleyhisselâm) lakabıdır. Arapça değil, İbrânîce bir kelimedir. "Abdullah" veya "Allah'ın seçilmiş kulu" manasındadır. İsrâiloğulları da Hz. Yakub'un evlatlarına verilen isimdir. Hz. Yakub, Hz. İshak'ın, o da Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) oğludur.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim özel nimetlerimi hatırlayın;* ben sizi içinde bulunduğunuz zamanda diğer insanlardan üstün kıldım, içinizden pek çok nebî ve resûl gönderdim, içinizde bir peygamber vefat edince başka bir peygamber gönderdim. Sizi, peygamberleri öldürerek yeryüzünde fesat çıkarmadan önce insanlara hükümdar ve hâkim yaptım. Siz de bu nimetlerimi hatırlayın.

Hiç şüphesiz insan, yaratılışı itibariyle çok kıskanç ve hasetçidir. Allah Teâlâ'nın başkasına ihsan ettiği nimetleri gördüğünde içindeki haset ve kıskançlık onu, kızgınlık ve nankörlüğe sevkeder. Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetlere bakınca ise nimetlere sevgisi onu rıza ve şükre sevkeder. İnsandaki bu tabiattan dolayı yüce Allah onlara şöyle hitap buyurdu:

"*Size verdiğim nimetleri hatırlayın* ve onlara şükrederek elinizde tutun. *Sizinle yaptığım anlaşmaya uyun.* Bu anlaşma şudur: Eğer sizler son peygamberim Muhammed'e yetişirseniz muhakkak ona iman edeceksiniz ve kendisini destekleyeceksiniz, onun elinizdeki kitapta yazılı sıfatlarını insanlara açıklayacaksınız, hiçbir şeyi gizlemeyeceksiniz. İşte sizler bu anlaşmaya uyun ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Benim sözüm de şudur: Sizi cennete koymak, size cemalimi seyretme nimetini bahşetmek ve diğer kullarımla birlilikte sizden ebediyen razı olmak."

Âyet şöyle bitiyor: "Şu halde *benden başka hiç kimseden korkmayın."* Çünkü kâinatta benden başka gerçekte hüküm veren ve iş yapan yoktur. Her şey benim iznim, emrim ve kudretimle olur.

Devamındaki âyette şöyle buyuruyor: "Peygamberim Muhammed'e *indirdiğim Kur'an'a iman etmeye koşun. O öyle bir kitaptır ki Tevrat'tan yanınızda olan şeyleri tasdik ve ayrıca onları kontrol etmektedir. Sakın onu ilk inkâr edenler siz olmayın;* yoksa hem kendi günahınız hem de size tâbi olanların günahıyla ilâhî huzura varırsınız."

"Sizin iki cihanda kurtuluş sebebiniz olan *imanı,* düşük kimselerden alacağınız basit dünya menfaati ile değiştirmeyin. Alacağınız azıcık maddi karşılık, peşinden büyük bir azabı ve perişanlığı getirir. *Benden başka hiç kimseden korkmayın;* hiç şüphesiz her türlü fayda ve zarar benim elimdedir."

Devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Hakkı bâtıl ile karıştırmayın."* Son peygamberim Muhammed'in elinizdeki kitapta isminin ve sıfatlarının zikredilmesi haktır. Sizin bu âyetleri değiştirip bozmanız ve keyfinize göre yorumlamanız ise bâtıldır, yanlıştır. Yine siz, elinizdeki kitapta zikredilen Muhammed'in sıfatlarını ve peygamberliğini insanlardan bile bile gizlemeyin. Siz, yaptığınız tahrifi biliyorsunuz, bunu inat ve hasedinizden yapıyorsunuz. Bu yaptığınıza tövbe etmezseniz gazabıma uğrar, azabıma düşersiniz. Gazabıma uğrayan kimse, baş aşağı gidip helâk olur (Tâhâ 20/81).

Devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Ey İsrâiloğulları!* Dinin aslı olan imana girdikten sonra, imanın gereği olan amelleri yapın. *Namaz kılın, zekât verin* ve diğer farzları yerine getirin. Bu ibadetleri kendi bildiğinize göre değil, müslümanların yaptığı usulde yapın. Namazı müminlerin içine karışarak cemaat halinde kılın. Şunu bilin ki cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir. Cemaatle namaz kılarken, salihlerin sırlarındaki ilim ve feyizden nasiplenmek yanında, onların nurlarından nur almak ayrı bir kazançtır."

Hayırlara muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla olur.

40-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'ân-ı Kerîm'de belli bir gruba hitap edilince, ilimlerini Allah'tan alıp anlayan ârifler, bu hitabın, onu işiten herkese yapılmış olduğunu kabul ederler. Bir sultan, huzurunda bulunan bazı kimseleri bir konuda ayıplayınca, bununla onu işiten herkesi bu işten sakındırmak istemektedir. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak, sanki şöyle buyuruyor:

Ey insanlar! Size verdiğim nimetleri hatırlayın; o nimetlerin aslını, kimden geldiğini, nasıl oluştuğunu ve sizlere ne faydalar sağladığını iyice düşünün. O nimetlerin sadece zatıma ait olduğunu görüp bana şükredin. Şunu iyi bilin ki gerçekte benden başka nimet sahibi yoktur. Kim bana şükrederse ben de ona şükrünün karşılığını veririm, kim benim ihsan ve iyiliğimi dile getirir ve onu etrafına yayarsa ona verdiğim nimetleri artırırım. Kim nimetlerime karşı nankörlük ederse nimeti elinden çekip alır, onu kapımdan kovarım.

Ey kullarım, siz kulluk görevlerinizi yaparak bana verdiğiniz itaat sözünü yerine getirin; ben de size zatıma ait sırları öğreteceğime (sizi marifetime erdireceğime) dair verdiğim sözü yerine getireyim.

Bu âyete şu manalar da verilmiştir:

Siz, şeriatın hükümlerini yerine getirerek bana verdiğiniz kulluk sözünü yerine getirin; ben de sizi tarikatın güzelliklerine ulaştırarak (mücâhede ehline verdiğim) sözümü yerine getireyim.

Siz, tarikatın usulünce seyrü sülûk ederek bana verdiğiniz söze vefa gösterin; ben de sizleri hakikate ulaştırarak, (mücâhede ehlini bana ulaştıracağıma dair) sözümü yerine getireyim.

Siz, müşahede denizine dalarak bana verdiğiniz sözü yerine getirin; ben de sizi bana ulaştıracak yolda sürekli ilerleterek (dostlarıma zatımı müşahede ettireceğime dair) sözümü yerine getireyim.

Ey kullarım, sadece benden korkun ve ancak bana rağbet edin; bütün istek ve arzularınızda bana yönelin; yönelin ki size inayet ve sevgimi ihsan edeyim; sizlere sonsuz ihsanlarımı bahşedeyim.

Ey müminler, veli kullarımın kalbine indirdiğim feyiz, sır ve manevi nimetlere inanın; çünkü onlar aslında peygamberlerime indirdiğim şeylerin ispatıdır; öyleyse peygamberime ihsan ettiğim şeyleri tasdik için velilerimi tasdik edin. Veli kulların üzerinde ortaya çıkan her güzellik ve keramet, peygamberlerin mucizesi ve onların getirdiği gerçekleri tasdikten ibarettir. Hemen velilerimi inkâr etmeyin; onları inkârla uğraşırsanız; size tâbi olan kullarımın kapımdan kovulmasına sebep olursunuz. Sakın makam hırsı ve baş olma sevgisi sizi, irşadla görevli velilerime boyun eğmekten menetmesin.

Benden başkasına yönelip onun rızasını aramaya çalışmayın; böyle yaparsanız, sizi, bana ait sırları müşahededen menederim.

Hakkı bâtıl ile karıştırmayın. Dışta salih insan gözüküp içte fâsıkların ahlâkı üzere olmayın. Evliya kisvesi giyinip eşkıyaların işini yapmayın!

Kullarımdan birinin irşadla görevli kâmil bir insan olduğunu bildiğiniz zaman, onun halini beni sevenlerden gizlemeyin.

Kalplerinizin namazını yerine getirin; yani kaderin tecellileri karşısında itirazı bırakarak kalbinizle Rabb'inize teslim olun.

Nefsinizin zekâtını verin; onu hakka boyun eğdirip kibrini kırarak temizleyin. Huşû sahipleriyle birlikte olun. Rükû edenlerle birlikte rükû edin. Bunları yapın ki sizlere özel yardımımı bahşedeyim, ihsan ve iyilik denizinden üzerinize bolca nimet akıtayım. Ben, benim için kalbi mahzun, gönlü kırık olan kullarımın yanındayım.

İyiliği Başkasına Emredip Kendini Unutanlar

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, hakkı tanıyıp da kendini ondan mahrum eden Ehl-i kitabı ve diğer insanları kınayarak buyurdu ki:

اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ
تَتْلُونَ الْكِتَابَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

44. ***Siz kitabı okuduğunuz*** *(gerçekleri bildiğiniz)* ***halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?*** *(Bu yaptığınız işin ne kadar kötü olduğunu)* ***anlamıyor musunuz?***

Tefsir

Yüce Allah bu âyette yahudi âlimlerini kınamaktadır. Araplar'dan biri, bu âlimlere gelip de doğru yolun hangisi olduğunu sorunca, ona İslâm'ı göstererek, "Muhammed'in dini haktır" derdi, fakat kendisi bu dine girmekten kaçınırdı.

Yine bu âlimler, insanlara sadaka vermeyi emreder, kendileri ise cimrilik yaparlardı. Bunun için Allah Teâlâ onları şöyle uyardı:

"Nasıl oluyor da *siz, insanlara iyilik ve ihsanı emredip kendinizi* küfür ve isyan içinde *bırakıyorsunuz?* Halbuki siz, Tevrat'ın bozulmamış kısmını da okuyor, okutuyor ve bu yaptığınız işin çok çirkin bir şey olduğunu biliyorsunuz. Sizi bu kötü ahlâktan sakındıracak aklınız yok mu?"

Aklın işi, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırmaktır. Kim kendisine zarar veren şeylere dalarsa onun aklı yok demektir.

44. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim bizzat ulaşmadığı bir makamdan bahsederse bu âyetteki kınama ona da yapılmış olur. Her kim, başkasındaki bir kusurdan bahseder de kendisi o kusur içinde yaşarsa ona, "Sen insanlara iyiliği emredip kendini unutuyor musun? Kendini o kusurdan uzak mı görüyorsun?" denir. Aslında bu âyetin kınamasından safa ve vefa ehli çok az insanın dışında, hiçbir vaiz ve sohbetçi kurtulamaz.

Beyzâvî der ki: "Bu âyetten maksat, halka vaazla meşgul olan kimseleri nefislerini kötü ahlâktan temizlemeye, onu kemale erdirip güzel kulluk yapmaya ve başkasının da güzel kulluk yapmasına sebep olmaya teşviktir; yoksa günah işleyen bir kimseyi vaaz ve tebliğ işinden menetmek değildir. Bir âlime iki iş emredilir, biri ilmiyle amel, diğeri de ilmi öğretmek. Bunlardan birini yapamayışı, diğerini terketmeyi gerektirmez."[307]

Âriflerden biri bu konuda nazım halinde der ki:

"Ey başkasına doğruyu öğreten kimse, onları kendi nefsine de anlatman gerekmez mi? Hastalara ilaç tavsiye ediyorsun, kendin ise hastalık içinde yüzüyorsun. Bakıyorum, bize samimiyetle nasihat edip akıl vererek doğru yolu gösteriyorsun; kendin ise doğru yoldan uzaksın. Sen önce nefsinden başlayıp onu kötü işlerden sakındır; eğer nefsin sözünü dinleyip kötü işlerden el çekerse hikmet ehli bir kimse olursun. Artık bundan sonra vaaz etsen kabul edilir, sözün dinlenir, ilmin fayda verir. Senin yapıp durduğun kötü işleri halka yasaklaman, büyük bir ayıptır."

Fakat şunu da hatırlatalım ki kendisi bir derece safa ehli ve iyi hal sahibi olan kimse, başkalarının kusurlarını söylerken, kendi nefsini de onların içinde zikreder. Mürşidlerimizden biri dervişleri zikrederken, "Biz ancak kendi nefsimizi uyarıyor, ona sesleniyoruz" derdi.

---

[307] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/59.

Sabır ve Namazla Allah'tan Yardım

Allah Teâlâ, sonra bu hastalığın ilacına işaret ederek buyurdu ki:

وَاسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ وَاِنَّهَا لَكَب۪يرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِع۪ينَۙ
﴿٤٥﴾ اَلَّذ۪ينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ۟ ﴿٤٦﴾

45. ***Sabır ve namaz ile** (Allah'tan) **yardım isteyin. Şüphesiz bu işler, zor ve ağırdır; ancak** (samimi olarak Allah'a yönelen) **huşû sahiplerine kolay gelir.***

46. ***Onlar, muhakkak Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilirler** (ve buna yakînen inanırlar).*

Sabır, Rabb'in hükmüne karşı gelmekten kalbi muhafaza etmek ve itirazdan korumaktır. Sabırla, zâhirî zorluklara karşı dayanmak ve ayakta durmak manası da kastedilebilir. Sabırdan maksadın, oruç olduğu da söylenmiştir; çünkü oruçta nefsin arzularına karşı sabır vardır.

Huşû iki türlü olur: 1. Âzalarda, 2. Kalpte. Âzalarda huşû, onların sükûnet ve tevazu içinde olmasıdır. Kalpteki huşû ise onun Rabb'inin hükmüne severek teslim olmasıdır.

Tefsir

Ey baş olma hırsına kapılmış, makam sevdasına müptela olmuş, Peygamber'in Allah'tan getirdiği hükümlere boyun eğip tâbi olmaya karşı kibir gösteren kimse, nefsine karşı onun alıştığı sevimsiz huylarını kesmek ve kötü arzularını terketmek hususunda sabrederek Allah'tan yardım iste. Nefsin kötü arzularının aslı, baş olma hırsı ve insanlar arasında itibar edinme hevesidir. Kim onları terketmede sabırlı olursa Allah'ın rızasını kazanır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Nefsin hoşlanmadığı işleri yapmaya sabretmende büyük hayır vardır."[308]

---

[308] Ahmed, *Müsned*, 1/307; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 1074.

Bir şair der ki:

"Sabır, ilk anda sabır otu gibi acıdır, fakat sonu baldan daha tatlıdır."

Âyetin bir manası şudur: Oruç ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin.

Hiç şüphesiz oruçla aşırı şehvet kırılır ve nefis temizlenir. Nefis kötü duygu ve arzulardan temizlenince de tevazu, insaf, huşû ve diğer yüksek sıfatlardan faziletli huylarla süslenir.

Namazda insanın nefsine ve bedenine ait her türlü ibadet çeşidi vardır. Temizlik, avret yerlerini örtme, bunların temini için mal harcama, Kâbe'ye yönelme, ibadet için mescidlerde bulunma, âzalarla huşû içinde olma, kalbiyle ihlâsla niyet etme, şeytanla mücadele, Rabb'ine yalvarma, Kur'an okuma, kendini yeme içmeden çekme gibi güzel işlerin hepsi namazda yapılmaktadır. Namazda ayrıca ihtiyaçların giderilmesi ve musibetlerden korunma gibi faydalar da mevcuttur. Bundan dolayı Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], üzüntü ve sıkıntı verecek bir işle karşılaştığı zaman hemen namaza koşardı.[309]

Hiç şüphesiz namaz, nefse ağır gelen bir iştir; çünkü namaz her gün tekrarlanmakta ve bazı namaz vakitleri uykunun en tatlı anına rastgelmektedir. Ancak bu ibadet, huşû sahiplerine ağır gelmez. Huşû sahipleri öyle kimselerdir ki kalplerinde namazın tadı yerleşmiştir; onlar namazda Rab'leriyle konuşmakta, O'na yalvarıp yakarmaktadırlar. Namaz onlar için öyle tatlı ve huzur vericidir ki namazla gözleri aydınlık, gönülleri hoş olur.

Bu huşû sahipleri, ahirette Rab'lerine kavuşacaklarına ve O'nun cemaline nazar ederek nimetlerin en güzeline ereceklerine yakînen inanırlar. Onlar ayrıca, öldükten sonra dirilerek Rab'lerine döneceklerine, O'nun huzurunda hesap vereceklerine ve amellerinin karşılığını sevap veya azap olarak göreceklerine kesin olarak inanırlar.

Cenâb-ı Hak âyette, "yakînen inanırlar" yerine "zannederler" ifadesini kullandı. Bu ifadede günaha ve isyana dalanlar için bir kolaylık ve

---

309 Ebû Davud, Tetavvu', 22; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/163.

rahmet vardır; çünkü onlarda safi yakîn hali yoktur; eğer safi yakîn hali zikredilseydi ve istenseydi, bu kimseler onun dışında kalırdı.

Kullarına hilmiyle muamele eden, onlara karşılıksız ikram ve ihsanda bulunan Rabbimiz ne kadar yücedir.

Allahım, bizlere safi yakîn ve marifetini ihsan eyle; bu sayede öyle bir imana sahip olalım ki kalbimizde hiçbir zan ve şüphe kalmasın. Ey âlemlerin Rabb'i, senden bunu istiyoruz; bize lutfeyle.

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'ın huzuruna girmek isteyen kimse, Allah'ın velilerine karşı nefsini ezip tevazu göster; bu konuda sabret ki onlar seni Allah'ın huzuruna ulaştırsınlar. Bu konuda bir ârif der ki:

"Hakk'a boyun eğmiş kimseye nefsini ezip tevazu göster; âriflere gönül verip teslim olmak kolay değildir. Sevgili razı olunca, senin için vuslat gerçekleşir."

Eğer baş olma hırsın ve insanlarca sevilme hevesin seni bundan engellerse, o devleti elde etmek için sabır ve namazla Allah'tan yardım iste. Hiç şüphesiz sabır, zaferin elde edileceğine işarettir. Namaz ise insanı çirkin işlerden ve kötülüklerden uzak tutar. Öyleyse dostun kapısını çalmaya devam et ki dostlarla birlikte içeri giresin. Namaz ibadetine devam etmek, büyük ve zor bir iştir; ancak yüce Rabb'ine münâcâtta ihlâs sahibi olan, O'nu müşahede nimetine ulaşan, her an yüce Mevlâ'sına yönelen kimseye bu iş kolaydır. Gerçekten o zaman namaz bu kul için bir göz aydınlığı olur; kalbi onunla huzur bulur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Nimete Şükür, Ahirete Hazırlık

Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na iman ve amelle ilgili şeyleri emrettikten sonra, onlara verdiği nimetleri hatırlattı ve eğer şükretmezlerse kendilerini azapla korkutarak buyurdu ki:

يَا بَنِي إِسْرَٓائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ
عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا
وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

47. Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve** (bir zamanlar atalarınızı iman, ilim, salih amel, hükümranlık ve peygamberlik nimetleriyle şereflendirerek) **sizi bütün âleme üstün kıldığımı hatırlayın.

48. Öyle bir günden korkun ki o günde** (kâfirlerden) **hiç kimse bir diğerine fayda veremez; hiç kimseden şefaat kabul edilmez,** (azaptan kurtuluş için) **fidye alınmaz ve kendilerine yardım da edilmez.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları,* kendilerini hidayete ulaştırarak ve içlerinden peygamberler göndererek *size* yani babalarınıza *verdiğim nimetlerimi hatırlayın. Ben o devirde sizi diğer bütün insanlara üstün kılmıştım.* Bu nimetleri hatırlayın ve yanınızdaki Tevrat ve İncil'de sıfatlarıyla geleceği yazılı olan kadri yüce peygamberime tâbi olarak bana şükredin.

"Eğer ona iman edip tâbi olmazsanız, *öyle bir günden korkun ki o günde hiç kimse* -benim iznim olmadan- bir diğerine zerre kadar *fayda veremez;* ondan bir zararı gideremez. Şefaat yapacak olsa *şefaati kabul edilmez.* Onu fidye verip kurtarmak istese *fidyesi alınmaz.* O kimse de azabı savmak için kavim ve kabilesinden yardım istese *kendisine yardım edilmez.*"

Allah Teâlâ böylece, bir kâfirin azaptan kurtulmak için başvuracağı muhtemel bütün yolları ortadan kaldırdı. Bir insan azap edilmek için yakalandığında, kendisini kurtarmanın yollarını arar. Bunun için kendisine şefaat edecek aracı bulur. Aracı kabul edilmezse fidye vererek kurtulmayı düşünür. O da olmazsa yakınlarından yardım ister.

Bu âyet kâfirler hakkındadır. Bu âyette, günahkâr müminlere şefaat olmayacağını söyleyenlere bir delil yoktur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

47-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet, İsrâiloğulları'nı uyardığı gibi, bu ümmet içindeki makam ve itibar sahibi âlimlerle salihleri de uyarmaktadır. Aynı şekilde kendisine özel bir şeref ve özellik verilen kimselere de hitap etmektedir. Cenâb-ı Hak onlara şöyle buyurur:

Benim size verdiğim ilim, itibar ve takva nimetini hatırlayın; sizi zamanınızdaki insanlara üstün kıldığımı ve emsallerinizden farklı özelliklerle donatmamı düşünün.

Bir haberde denir ki: "Kul, malından hesaba çekileceği gibi, sahip olduğu makam ve itibardan da hesaba çekilir."

Kim sahip olduğu makam, yetki ve itibarı, Allah'a taat yolunda kullanır, Allah'ın kullarına karşı tevazu gösterir, insanların ihtiyaçlarını görmek için koşar ve onların dertlerini dindirmek için var gücüyle çalışırsa bu yaptığı hizmetler o makamın şükrü olur. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim bir müslüman kardeşinin ihtiyacını görmek için koşarsa, -ihtiyacı görülsün veya görülmesin- onun geçmiş günahları affedilir; ayrıca kendisine, biri, cehennemden, diğeri de nifaktan kurtulduğuna dair iki berat yazılır."[310]

Bu kimse, insanlara Allah rızası için yapılacak hizmetlerine karşılık bir ücret almamalıdır; çünkü bu bir çeşit rüşvet olup helâl değildir. Kim kendisine verilen nimetlerle kendini beğenir, haddi aşar yahut Allah için yapılacak işlerde bir ücret alırsa kıyamet günü ona,

"Sen yaptığın hizmetlerin bütün karşılığını dünyada aldın, artık bizden alacağın bir payın kalmadı" denir. Ona hiç kimsenin şefaati fayda vermez; onun adına kimseden bir fidye kabul edilmez; onu düştüğü zillet ve alçalıştan kurtarmaya kimsenin gücü yetmez.

---

[310] Son kısmı hariç, aynı konuda biraz farklı lafızlardaki hadisler için bk. İbn Ebü'd-Dünya, *İstınâu'l-Ma'rûf*, nr. 182; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2789; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/190; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16479.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ, dünyada fakirliklerinden (zâhidliklerinden) dolayı insanlar tarafından hürmet ve saygı gören bazı kimselere kıyamet günü şöyle buyurur: "Bir şey satın alırken sizler için fiyatlarda indirim yaptırmadım mı? Sizlere meclislerde yer açtırmadım mı? Kullarımı sizlere merhamet ve şefkatle davrandırmadım mı? Siz ücretinizi dünyada aldınız."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İsrâiloğulları'na Verilen Diğer Nimetler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'na verdiği başka bir nimeti hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٤٩﴾

49. ***Hani bir zamanlar sizi, Firavun'un taraftarlarından kurtarmıştık. Onlar size çok kötü bir azabı uyguluyordu;*** *(yeni doğan)* ***erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı bırakıyorlardı. Bunda size Rabb'inizden gelen büyük bir imtihan vardır.***

Firavun, eski Mısır hükümdarlarına verilen bir unvandır. O devirde Rum (yani Bizans) hükümdarlarına kayser, İran hükümdarlarına ise kisrâ deniyordu. Bir rivayete göre Hz. Musa (aleyhisselâm) zamanında yaşayan firavunun ismi Mus'ab b. Reyyân'dı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları, sizin dedelerinize verdiğim diğer bir nimeti de hatırlayın.* Aslında siz onu biliyorsunuz. *Hani sizi, Firavun ve adamlarının azabından kurtarmıştık; onlar size en ağır ve acı bir* *azabı uyguluyordu.* Daha önceleri sizin erkeklerinizi ve kadınlarınızı ağır hizmetlerde ve zor işlerde çalıştırıyorlardı. Firavun'un kâhinleri ona, İsrâiloğulları'nın içinden bir çocuğun çıkıp saltanatını yıkacağını haber verince, bu defa *Firavun, sizin yeni doğan erkeklerinizi kestirmeye başladı; kız çocuklarınıza ise dokunmuyordu. Bunda sizin için Rabb'iniz tarafından gelen büyük imtihan ve bela vardır.* Yahut sizin böyle bir azaptan kurtarılmanızda büyük bir imtihan vardır. Bu nimeti hatırlayın ve peygamberim Muhammed'e iman ederek diğer bir azap ve sıkıntıdan kendinizi koruyun. Şunu da bilin ki ilâhî kader tecelli edeceği zaman tedbirin ve sakınmanın bir faydası olmaz. Allah'ın emri, mutlaka meydana gelecek bir kaderdir (Ahzâb 33/38).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile olur.

49. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her devirde insanları Allah'a bağlanmaktan ve huzuruna girmekten engelleyen firavunlar ve zalimler vardır. Âyette belirtildiği gibi onların dünyadaki çalışmaları boşa gitmiştir; halbuki onlar kendilerinin güzel bir iş yaptığını zannediyorlar (Kehf 18/104).

Cenâb-ı Hak, bu zalimlerin şerrinden kurtulan kimselere der ki: Zamanınızdaki firavunlardan kurtarmak suretiyle sizlere verdiğim nimeti hatırlayın. Onlar sizi, sürekli gaflet perdesinin ve dostlardan ayrı düşmenin sancısı içinde tutarak vicdanınıza azap ediyorlardı. Kalplerinizde yeşeren yakîni ve sırlarınızda gelişen marifeti yok ediyor, içinizde şehvetlerinizi ve kötü arzularınızı bırakıyorlardı. Bu iş sizin için, Rabb'inizden gelen büyük bir imtihandır.

Allah Teâlâ âyetinde buyurur ki:

"Eğer sen yeryüzündeki insanların çoğunluğuna uyacak olsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak boş bir zanna tâbi olmaktadır" (En'âm 6/117).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Gerçekten kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden başka bir nimeti daha hatırlatarak buyurdu ki:

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝٥٠

50. ***Hani bir zamanlar biz sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış, Firavun'un taraftarlarını da suda boğmuştuk; siz de onların boğulmasını seyrediyordunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yine hatırlayın, bir zamanlar* siz düşmanınızdan kaçarken biz *sizin için önünüze çıkan denizi yarmış, size yol açmıştık*. Siz, denizin içinde oluşan on iki tane kupkuru yola girerek karşıya geçtiniz, Şam bölgesine ulaştınız. Düşmanlar peşinizden yetişerek sizin için açılan yollara girdi. Bütün ordu denizin içindeki yolların tam ortasına gelince, denizi üzerlerine kapattık. *Böylece sizi kurtarıp Firavun'u ve ordusunu suda boğduk. Siz de karşı tarafta onların suda boğuluşunu seyrediyordunuz.*" Sizden öncekilere verdiğim (ve sonuçları size yansıyan) şu nimete şükredin. Rabb'inizden ümmî peygamber Muhammed'e indirilen gerçeklere en güzel şekilde tâbi olun. O peygamber bunları daha önce bilmiyordu, onları Rabb'inizden vahiyle öğrendi.

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehlinden biri der ki: "Nefsin hevâsı (kötü arzuları) öyle bir denizdir ki onun sahil-i selâmeti ancak ölümdür (insanı nefsin elinden ancak maddi veya manevi ölüm kurtarır)."

Gerçekten, nefsin kötü arzularından ve engellerinden oluşan bu denizi, ancak Allah'ın seçilmiş velileri aşıp geçebilirler. Onlar, Allah Teâlâ'nın, kendilerine şeriat ve hakikat ilimlerine sahip bir mürşidin elinde tarikat yolunda sülûk etmeyi ve hakikat denizine dalmayı lutfettiği kimselerdir. Cenâb-ı Hak, hevâ denizinde boğulmaktan kurtarıp Mevlâ'sını müşahede nimetine kavuşturduğu kullarına der ki:

Size lutfettiğim nimetimi hatırlayın; bu nimet şudur: Sizi şehvet denizinde ve dünya engelleri içinde boğulmaktan kurtardım; sizleri manevi ilimlerin sırlarına ve hikmet hazinelerine kavuşturdum. Kendini beğenip haddi aşanları ise hevâ denizinde boğdum. Sizler, insanların hevâ denizinde, gaflet içinde ve kötü bir halde çektikleri acıları seyredip durmaktasınız.

Hevâ denizi öyle karanlık bir denizdir ki onu önce günah dalgaları sarar, onun üzerinde nefsanî haz dalgaları vardır; onu kendini beğenme bulutu sarmıştır. Bu haliyle öyle karanlıktır ki içindeki insan elini çıkarıp görmek istese, neredeyse göremez durumdadır. Allah bir kuluna nur vermezse, ona nur verecek hiç kimse yoktur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Buzağıyı Put Edinenler

Allah Teâlâ sonra İsrâiloğulları'na Hz. Musa'ya indirdiği Tevrat nimetini hatırlattı, bu arada onların buzağıya tapmalarını kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَعٖينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ
وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٥٢﴾ وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

51. *Şunu da hatırlayın: Biz Musa ile kırk gece (gündüzleri oruç tutarak Tur dağında vahiy beklemesi) için sözleşmiştik. O sizden ayrıldıktan sonra tutup buzağıyı put edinmiş ve (bu yaptığınızla) zalimlerden olmuştunuz.*

52. *Bundan sonra şükredesiniz diye sizi affetmiştik.*

53. *Yine doğru yolu bulasınız diye Musa'ya kitabı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri vermiştik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları, yine hatırlayın, hani biz, Musa ile kırk gece,* gündüzleri hiç ara vermeden oruç tutarak vahiy beklemesi *için sözleşmiştik.* Bu durum sizin ondan, kendisine içinde ilâhî hükümleri açıklayan bir kitap indirilmesini istediğinizde oldu. Musa bu orucu, otuz günü zilkade ayında, on günü de zilhiccede tutarak kırk güne tamamladı. Sonra Rabb'i ile özel konuşmaya geldi.

"Sizler ondan sonra inkâra gittiniz; Sâmirî'nin altından yaptığı bir *buzağıyı put edinip ona taptınız."*

Bu altını İsrâiloğulları'nın kadınları Mısırlı bir Kıptî'den ödünç olarak almışlardı. Firavun ordusuyla helâk olunca, birileri bu altınların İsrâiloğulları'na helâl olduğu görüşünü yaydı. Harun (aleyhisselâm), "O sizin için helâl değildir" dedi. Onlar da bu altınları bir kuyuya attılar.

Sâmirî bu altınları alıp ondan bir buzağı şekli yaptı. Sonra Hz. Musa ile denizden geçerken Cebrâil'in (aleyhisselâm) atının ayağı altından aldığı bir avuç toprağı, bu buzağının içine attı. Ona öyle şekil verdi ki buzağı (arkasından girip ağzından çıkan rüzgârdan) ses verip böğürüyordu. Sâmirî, insanlara, *"İşte sizin ve Musa'nın ilâhı budur!"* (Tâhâ 20/88) dedi. Bir kısmı kendisine inanarak bu puta tapmaya başladı.

Yüce Allah onların bundan sonraki halini şöyle bildiriyor: "Sizler ona tapmakla kendinize zulmettiniz. *Sonra biz, yaptığınız tövbe* ve puta tapanları öldürmeniz *sebebiyle sizi affettik. Bunu, şükredin ve hiçbir nimete isyan etmeyin, diye yaptık."*

"Yine hatırlayın, biz, Musa'ya sizin kendisinden istediğiniz *kitabı verdik.* Bu kitap Tevrat'tır. *Onun içinde, hak ile bâtılı birbirinden ayıran hükümler vardır. Onu da size, doğru yolu bulasınız* ve ebedî azaptan kurtulasınız *diye verdik."*

52-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Önceki şeyhler ve veliler, Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) bu kırk günlük çile ve riyâzet sünnetini sürekli ihya etmişlerdir. Onlar bu kırk gün içinde halktan ayrılarak, kendilerini yüce Mevlâ'nın zikrine verir, O'nunla ünsiyet eder, kendisine yakarışta bulunurlardı. Bu konuda İbnü'l-Fârız[311] [rahimehullah] der ki:

"Dağınık himmet ve düşüncelerim toplanıp bütün varlığımla yüce Mevlâ'ya yöneldiğimden beri ben, zamanımın Musa'sı oldum. Varlık dağım, ona tecelli eden Rabb'inin heybetinden eridi, yerle bir oldu."

Bazı Allah dostları belli bir zaman için aile, aşiret, arkadaş ve dostlarını terkederek bir yere çekilip Allah için zikir, fikir, ibadet ve dua ile meşgul olurlardı. Onların talebe ve müridlerinden bazıları, şeyhinin yokluğunda, daha önce kendisine verdiği söz üzere kalmaya devam ederken, bazılarının kalbini dünya sevgisi çeler, bu kimse nefsinin hevâsına ve kötü arzularına tapar; dünyanın peşine düşerek kendine zulmeder. Eğer bu kimse, hemen tövbe edip kalbinden kötü arzuları söküp atarak şeyhinin huzuruna döner, onun sözünü dinler ve emirlerine itaat ederse affedilip bağışlanır. Bu durumda o, arzuladığı müşahede haline ulaşmayı ümit edebilir. Şayet hevâsının peşinde gitmeye devam ederse azaba düşer, helâk olur.

Kim, kalbini toplamak ve Allah rızasını elde etmek için ahbap, aşiret ve arkadaşlarından ayrılıp kendini Cenâb-ı Hakk'a verirse, muhakkak kendisine her şeyi bilen hikmet sahibi Rabb'i tarafından birçok rabbânî sır ve manevi ilimler verilir; onlarla hakkı görür, bâtıldan korunur; hak ile bâtılın arasını ayırt eder.

Cenâb-ı Hak sonra, İsrâiloğulları'dan buzağıya tapanların nasıl tövbe edeceğini şöyle açıkladı:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ
فَتُوبُٓوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْؕ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْؕ فَتَابَ
عَلَيْكُمْؕ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٥٤﴾

---

[311] İbnü'l-Fârız, sultanü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefüddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir. 632'de (1235) Kahire'de vefat etmiştir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir (geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43).

54. *Musa kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı put edinmekle kendinize zulmettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin; bunun için (aranızdan puta tapan) nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha hayırlıdır. Bu şekilde Allah tövbenizi kabul etti. Hiç şüphesiz O, tövbeleri kabul eden ve kullarına çok acıyandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İsrâiloğulları, yine şunu da hatırlayın: *Bir zamanlar Musa,* vahiy alıp Tur'dan döndüğünde kavmini buzağıya tapar halde buldu. Onlara, *'Ey kavmim, siz, bu buzağıyı put edinip tapmakla kendinize zulmettiniz,* nefsinize kötülük yaptınız. *Gelin sizi* en güzel şekilde *yaratan Rabb'inize tövbe edin. Bunun için, nefislerinizi öldürün',*[312] yani içinizden puta tapanların vücudunu yok edin. O vücut ki en güzel şekilde yaratılıp size emanet edilmişti, siz onun hakkını yediniz, kıymetini bilmediniz, tutup en akılsız hayvana, bir ineğe taptınız. Kim, kendisine verilen nimetin kıymetini bilmezse ondan bu nimetin geri alınması haktır."

"Bunu yapmanız, yani sizin puta tapanları öldürmeniz ve tövbeye koşmanız, *yaratıcınız katında sizin için daha hayırlıdır;* çünkü bu sizi ebedî bir hayata ve dâimî bir güzelliğe ulaştırır."

Size puta tapan kardeşlerinizi ve yakınlarınızı öldürmek zor gelince, biz üzerinize bir bulut gönderdik, bulut ortalığı karanlık hale getirdi, siz de sabahtan akşama kadar onları öldürdünüz.

Hz. Musa ile Hz. Harun [aleyhisselâm] bu karanlığın açılması için dua ettiler, bulut kalktı. Bu arada 70.000 kişi öldürmüşlerdi.

"Siz bu şekilde puta tapanları öldürerek tövbe edince, *Hak Teâlâ tövbenizi kabul buyurdu,* böylece geride kalanların tövbesini kabul etti, ölenlerin de günahını affetti. *Hiç şüphesiz O, kullarının tövbesini kabul edendir;*

---

[312] Âyetteki, *"Nefislerinizi öldürün"* emri üç manada anlaşılmıştır: 1. Tövbenizin tamamı olarak kendinizi öldürün ve puta tapan nefsinizi böylece temizlemiş olun. 2. Yaptıklarının bir cezası olarak içinizden puta tapanları öldürün. 3. Tövbe, tezkiye ve riyâzetle nefsinizin şehvetlerine keserek ve kötü huylarını temizleyerek onu manen öldürün. bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/62; Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî,* 9/356 (Beyrut 2001); Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne,* 1/462-463 (Beyrut 2005).

yani onları tövbe yapmaya muvaffak kılan yahut tövbelerini çokça kabul edendir. *Bir de O, mümin kullarına çok merhamet edendir."*

54. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) kavmine bunları söylediği gibi, hevâsına tapan ve sürekli dünyalık peşinde koşan kimseye de şunlar söylenir:

Ey ipini nefsinin eline verip kötü arzularının peşine düşerek ona zulmeden, değerini hiçe indiren ve kendini yüce Mevlâ'sının cemalini müşahededen mahrum eden kimse! Rabb'ine dönüp tövbe et, gaflet uykusundan uyan, nefsinin kötü arzularına muhalefet ederek onu manen öldür; öldür ki yüce Mevlâ'yı müşahede ile onu yeni bir hayata kavuşturabilesin. Nefis kötü sıfatlarıyla mevcut olduğu, sürekli keyfine göre hareket ettiği ve boş arzuları sürekli arttığı sürece, sen Allah'ın huzuruna girmeyi ve O'nun cemalini müşahede etmeyi nasıl beklersin? Bir beyitte geçtiği gibi sana denir ki:

"Eğer bize ulaşmak istiyorsan, ölmen şarttır; içinde bizden başkasına ait şeyler bulunan kimse vuslata eremez."

Hallâc-ı Mansûr (rahimehullah) bu manada demiştir ki:

"Nefsimi onu telef eden hastalıklara teslim etmemin tek sebebi, şunu bildiğim içindir: Nefis ölünce vuslat gerçekleşir, bu da ona yeni bir hayat kazandırır."

Yine o der ki:

"Ey güvendiğim dostlar! Beni öldürün, hiç şüphesiz bu ölümümde benim için hayat vardır. Benim asıl hayatım ölümümdedir. Ölümüm ise (nefsimin keyfine tâbi olduğum) hayattadır. Zatımı yüce sevgili için yok ettiğimde, bu benim için en büyük iyiliktir. Kendi sıfatımda kalışım ise en zararlı kötülüktür."

Bir başka sözünde de şöyle der:

"Eğer benim kanımı dökmek sizin en büyük muradınız ise bu durumda sizin bir bakışınız, benim kanımın dökülmesinden daha değerli değildir."

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî (rahimehullah) der ki: "Allah Teâlâ'nın huzuruna iki kapıdan girilir; biri maddi ölümdür, bu bedenin ölmesidir. Diğeri ise sûfîlerin bahsettiği ve hedeflediği ölümdür; bu, nefsin arzularının ölmesidir. Bu şekilde nefsini öldürmeyen kimse ruhunu diriltemez."

Âriflerden biri şöyle demiştir: "Dört çeşit ölümle ölmeden Allah'ın huzuruna girilmez. Bunlar, kırmızı ölüm, siyah ölüm, beyaz ölüm ve yeşil ölümdür. Kırmızı ölüm, nefsin kötü arzularına muhalefet etmektir. Siyah ölüm, insanların eziyetlerine tahammül etmektir. Beyaz ölüm, nefsi açlığa alıştırmaktır. Yeşil ölüm ise yamalı elbise giymektir. Yani nefsin kibrini kırmak ve benliğini yok etmektir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kötü arzuların temeli ve kaynağı, insanlar içinde itibar (şan-şöhret) sahibi olma hevesi ve baş olma hırsıdır. Kim, tevazua bürünüp kendini halktan saklar ve nefsinin engellerini aşarsa onun için perde açılır, nurlar parlar; kısa zamanda ilâhî sırları keşfeder.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

İsrâiloğulları'nın Tuhaf İstekleri

Cenâb-ı Hak bundan sonra, İsrâiloğulları'nın zamanı gelmeden ve şartlarını yerine getirmeden önce Allah'ı görme isteklerini kınayarak şöyle buyurdu:

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ
وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

55. *Bir zaman, "Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz. Bunun üzerine siz (birbirinize) bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.*

56. *Ölümünüzün peşinden sizi tekrar dirilttik ki şükredesiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları, şunu da hatırlayın:* Musa [aleyhisselâm], Tur dağından döndüğünde sizi buzağıya tapar bir halde buldu. Sizden buzağıya tapmayanlardan yetmiş kişi seçip onlarla birlikte halk adına özür dilemek için Tur dağına gitti. Tur'a geldiklerinde bu yetmiş kişi Musa'dan vahiy sırasında Allah'ın sesini işitmek istediler. Musa [aleyhisselâm] Allah'tan vahyi onlara işittirmesini istedi, Allah da kabul etti. Vahiy sırasında Allah'ın kelâmını işittiler. Fakat bununla yetinmediler; sözlerini değiştirdiler.

Âyette onların bundan sonraki hali şöyle anlatılıyor:

"Sizler Musa'ya, 'Biz Allah'ı apaçık bir şekilde gözlerimizle görmedikçe, sana indirilen şeylerin Allah'tan olduğuna iman etmeyiz' dediniz. Ondan gücünüzü aşacak bir şeyi istemeniz sebebiyle, *sizi yıldırım çarptı;* hissinizi kaybettiniz, ruhunuz çıktı. *Sizler* başınıza gelmekte olan *bu âfeti görüyordunuz.* Sonra Musa sizin için şefaatçi oldu, Allah'a yöneldi ve,

'Yâ Rabbi, dileseydin bunları ve beni daha önce de helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği günah yüzünden bizi helâk mi edeceksin?' (A'râf 7/155). Ben bunlar olmadan kavmimin yanına nasıl dönerim, diye halini arzetti.

Bunun üzerine sizi tekrar dirilttik; ölümünüzün üzerinden kısa bir zaman (bir gece) geçtikten sonra hayata döndünüz. *Bunu size, nimetlerime şükredesiniz,* bana güzelce kulluk yapasınız, rabliğimi ikrar ve peygamberlerimi tasdik edesiniz *diye ihsan ettik;* fakat siz bunu yapmadınız."

55-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Temiz ruhların hali, ilâhî huzura ulaşma ve zat-ı bâriyi müşahede etme şevkiyle yanmaktır. Ruh için tam bir tasdik ve yakînî bir iman ancak müşahededen sonra gerçekleşir. Allah Teâlâ, bazı ruhların bu taleplerindeki samimiyetlerini bildiği için, ondan perdeyi kaldırır, ona kapıyı açar. İşte o anda ruhu, hayret ve dehşet kaplar; ruh, müşahedenin ve görmenin ilk tecellisine dayanamaz; her şeye hayat veren ve bütün varlıkları ayakta tutan yüce Rabb'inin nurları içinde şekil ve resimlerden fâni olur, kendinden geçer. Cenâb-ı Hak kulu bu fenâ hali içinde yaşadığı manevi ölümünden sonra diriltip bekâ haline geçirerek ona ihsanda bulunur; artık kul, kötü âkıbetten emin olur; onun için dâimî bir hayat ve ebedî bir saadet gerçekleşir.

Âriflere göre yıldırım, nefsinden fâni olup gaybet halini yaşamak ve his dairesinden çıkmaktır. Bu ise Allah Teâlâ'nın varlığı karşısında kendi yokluğunu müşahede etmektir. Sonra bu halden bekâ makamına yükselmektir. Bu, bütün, her şeyde Allah'ı müşahede etmektir. Bu ise hakka'l-yakîn makamıdır. Bu işin özü, her şeyde, kendinin yokluğunu ve varlığını değil, sadece Cenâb-ı Hakk'ın varlığını müşahede etmektir. Şu temel kaideyi de bilmelidir: Allah Teâlâ ezelde mevcuttu, kendisiyle birlikte hiçbir varlık yoktu; O şimdi de ezeldeki gibidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

İsrâiloğulları'nın Tih Çölündeki İmtihanları

Allah Teâlâ bundan sonra, İsrâiloğulları'na Tih çölündeki ihsanını hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

57. ***Ve üzerinize*** *(çölde)* ***bulutla gölge yaptık, size bal ve bıldırcın indirdik, "Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyiniz"*** *(dedik).* ***Onlar*** *(bunca ikramlarımıza nankörlük ve emrimize muhalefet etmekle)* ***bize değil, sadece kendilerine kötülük ediyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'na Tih çölündeki ihsanını hatırlatarak şöyle buyurmaktadır:

"Siz Tih çölünde kaldığınız günlerde, sizi sıcaktan koruması için *üzerinize buluttan gölge yaptık. Ayrıca size gökten bal (tatlı) indirdik.* Bu bal, fecirden başlayarak güneş doğana kadar ağaçların üzerine iniyordu; onlar da avuçlarıyla istedikleri kadar alıyorlardı. *Size bir de bıldırcın kuşu indirdik.* Bu kuşları güney rüzgârı onlara doğru sevkediyor, kuşlar gelip üzerlerine konuyor; onlar da istediklerini yakalıyorlardı. Kuşlar onlardan kaçmıyordu. Tuttukları kuşu kesip taze taze pişirip yiyorlardı.

İsrâiloğulları'na, *'Size verdiğimiz bu güzel nimetlerden yiyiniz'* dedik. Fakat onlar, peygamberlerinin emrine muhalefet ettiler ve ona karşı kötü davranışlarda bulundular. Peygamberleri Musa'ya [aleyhisselâm], *'Sen ve Rabb'in gidin birlikte savaşın; biz burada oturacağız'* (Mâide 5/24) dediler. Bunun üzerine Allah onları Tih çölünde kırk sene cezalandırdı; 5 veya 6 fersahlık bir mekân içinde şaşkın bir halde dönüp durdular. Aslında *onlar,* bu nankörlük ve muhalefetleriyle *bize değil,* nefislerini bela ve mihnetlere düşürerek *kendilerine zulmettiler."*

Rivayet edildiğine göre, İsrâiloğulları'na zalimlerle cihad etmeleri emredilince yukarıdaki sözü söylediler. Bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara beddua etti; Mısır'la Şam arasında bir çölde kalarak isyanlarının cezasını çektiler. Çölde, bir çıkış bulacağız diye gündüz akşama kadar yürüyorlardı, vardıkları yerde sabahlıyorlardı, sabah olunca, dün hareket ettikleri yere geri dönmüş olduklarını görüyorlardı. Gece boyunca yürüyorlar, sabah olunca akşamki yerde olduklarını görüyorlardı. Belli bir mekân içinde dönüp duruyorlardı. Bunun üzerine Musa'ya [aleyhisselâm],

"Bize bu çölde kim yiyecek verecek?" dediler. O zaman Allah Teâlâ kendilerine bal (veya helva türü tatlı) ve bıldırcın indirdi. İsrâiloğulları,

"Bu çölde güneş sıcağına karşı nasıl korunacağız?" dediler; Allah, üzerlerine buluttan gölge yaptı. "Gece ne ile aydınlanacağız?" dediler, Allah gece bulundukları mahallin ortasında direk şeklinde bir nur yükseltti, onunla aydınlandılar. Yine İsrâiloğulları, "Bize bu çölde kim su verecek?" dediler; Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, elindeki asâyı taşa vurmasını emretti, Hz. Musa taşa vurunca taştan on iki çeşme halinde su fışkırdı. İsrâiloğulları, "Bize kim giyecek verecek?" dediler; Allah kendilerine öyle bir elbise verdi ki bu elbise solmuyor, eskimiyor, kirlenmiyor ve sahibinin boyu uzadıkça veya genişledikçe elbise de ona göre uzuyor ve genişliyordu. Denildiğine göre, Cenâb-ı Hak onlara tırnak gibi kendiliğinden çıkıp uzayan bir elbise giydirmişti. Allah her şeye kadirdir.

57. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar ceberût âleminden ayrıldıklarında, ilk yaratılışlarındaki aslî temizlik ve saflık üzere bulunuyorlardı; rubûbiyyetin sırlarını ve ulûhiyyetin azametini biliyorlardı; Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanıyorlardı. Fakat bu durumda onlar ancak mana âlemindeki hürriyet cennetinde bulunuyorlardı, kulluk cennetine girmemişlerdi. Allah Teâlâ, ruhları sağdan soldan ve her yandan bu iki cennetle nimetlendirmek istediğinde, onların kulluk meydanına (dünyaya) inmesini emretti. Bu meydanda ruhları, beşeriyet bulutunun gölgesi içinde tuttu. Onlara, tecellilerini müşahede tadını ve kendisine münâcât nimetini ihsan etti. Ruhlara, "Size rızık olarak verdiğimiz taze, hoş ilimlerden ve güzel anlayış meyvelerinden yiyin" dedi.

Bu hitap, ruhuna yönelen, onunla ilgilenen, onun faziletlerini kemale erdiren, nefsinin hevâsına muhalefet eden, böylece maddi âlemden ruhlar âlemine yükselen, nurları müşahedede madde ve eşya perdesiyle perdelenmeyen, tam aksine ilâhî nurları müşahede ederek eşyayı görmekten fâni olan kimselere yapılmaktadır.

Varlıklara takılıp kalarak ilâhî nurları müşahededen perdelenen, nefsanî haz ve şehvetlerin ağına düşen, sebeplerin ve alışkanlıkların bağı içinde takılıp kalan kimselere gelince, onlar kendilerine zulmetmiş, ruhlarının hakkını yiyerek onları Mevlâ'sını müşahededen mahrum bırakmışlardır. Bu durumdaki ruhlar, tamamen maddi âleme açılmış, bedenî hazlara yönelmiş, ilâhî müşahedeye ve ünsiyete yol bulamamıştır.

Bu konuda şiir halinde şöyle denmiştir:

"Kemale ermemiş hakikatini kemale erdir, cismini ise en düşük seviyede tut. Sen fâni olan cismine önem verip ebedî olan ruhunu ihmal mi ediyorsun? Halbuki sen, cisminle bir şey elde edemezsin, hedefine gidemezsin. Cisim, yüce ruhlar için bir alettir; onu kullanmadıkça bir şey elde edemez.

Cisim fâni olur; çürür gider, ruh ise (cesetten çıktıktan sonra da) daim kalır. Ancak bu kalışı ya gıpta edilecek bir halde ya da sürekli bir azap ve pişmanlık içinde olur.

Cismin sana, ruhuna hizmetçi olarak verilmiştir, sen ise sürekli ona hizmet etmektesin; şerefli olan ruhunu onun kölesi olan cismin hizmetine mi veriyorsun?

Sen, bu cisim tuzağında yakalanıp kalmışsın, ondan kurtulma imkânın varken acele et, bu tuzaktan kurtul. En yüksek makama ulaşmaya gücü yeten kimsenin, en düşük makama razı olması akıl işi midir?"

İsrâiloğulları'nın İlâhî Emre Muhalefeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın ilâhî emre muhalefet edişlerini kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً
وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ
فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزاً مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

58. *(Ey İsrâiloğulları!)* ***Bir zaman size şöyle demiştik: Bu kasabaya*** *(Beytülmakdis'e)* ***girin. Oradaki rızıklardan dilediğiniz gibi bol bol yiyin. Kapısından eğilerek girin.*** *(Girerken)* ***"Hıtta!"*** *(Yâ Rabbi bizi affet)* ***deyin ki hatalarınızı bağışlayalım. Biz,*** *(emirlerimize itaat eden)* ***iyilik sahiplerine*** *(dünyada ve ahirette)* ***pek çok mükâfat veririz.***

59. ***Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları! Hatırlayın, biz bir zaman sizden önceki atalarınıza,* Tih çölünden çıktıktan sonra *şöyle demiştik:*

İçindeki zalimlerle savaştıktan sonra *bu şehre* yani Beytülmakdis'e veya Eriha'ya *girin. Oradaki bol rızıklardan dilediğiniz gibi yiyin;* çünkü onlardan bol miktarda vardır. Allah'a karşı bir tevazu ve şükür olarak *şehrin kapısından rükû halinde eğilerek girin. Girerken, 'Hıttatun'* yani bizim işimiz, Allah'a boyun eğmek ve tevazu göstermektir, (Allahım bizi affet) *deyin. Eğer böyle yaparsanız, hatalarınızı bağışlarız* ve *emrimize itaat eden,* bize karşı güzel edep sahiplerine dünyada ve ahirette *pek çok mükâfat veririz.*"

"*Fakat* onların içindeki *zalimler, kendilerine emredilen sözü değiştirdiler;* hıtta (bizi affet) yerine; hınta (buğday) dediler. *Bunun üzerine biz de yaptıkları kötülüklerden dolayı zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.*"

Gökten indirilen azabın taun hastalığı olduğu da söylenmiştir. İsrâiloğulları'nın kötülük ve haddi aşmaları yüzünden kendilerine bu azap gönderilmiş ve onunla bir günde 70.000 kişi ölmüştür.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların Allah'ın razı olmadığı hallerden temizlenmesi tam olarak gerçekleştiğinde ve yüksek meziyetlerle mükemmel bir hale geldiğinde, Cenâb-ı Hak onlara der ki: "Mukaddes huzuruma girin ve orada dilediğiniz şekilde müşahede, benimle konuşma, zatıma yönelme, muhabbetimle kendinizden geçme, manevi fetihlere ulaşma ve münâcât nimetlerinden nasiplenin, istifade edin. Huzuruma zillet ve tevazu içinde girin. Benim mukaddes huzuruma ancak zillet ve iftikar (kendini Allah'a muhtaç görüp sürekli O'na yalvarma) kapısından girilir."

Ârifler bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Zelil bir kulun girişi gibi kendimi zillet haline bürümeden onun huzuruna girmeyi hiç istemedim. O huzura girerken, gözlerimi yere indirdim ve nefsimi her türlü kîlu kalden (boş şeylerden) uzak tuttum."

Bayezid-i Bistâmî'ye, manen şöyle denilmiştir: "Bizim hazinelerimiz, hizmetle doludur; sen bana zillet ve iftikar yolundan gel!"

Başka bir rivayette Bayezid-i Bistâmî'ye, "Ey Bayezid, bize, bizim katımızda olmayan şeyle yaklaş" denildi. Bayezid, "Yâ Rabbi, senin katında olmayan şey nedir?" diye sordu; Cenâb-ı Hak, "Zillet ve iftikardır" buyurdu.

Şeyhlerin şeyhi zamanın kutbu Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna girmek için bütün kapılara geldim, hepsinde izdiham gördüm; sonra zillet ve iftikar kapısına geldim, onu ise bomboş buldum; oradan içeri girdim. Sonra diğer insanlara, 'Bu kapıdan gelin' diye seslendim."

Bir şair der ki:

"Gönlünü Allah'a vermiş kimseye karşı nefsini zelil edip tevazu göster. Gerçekten Hakk'a gönül vermek kolay bir şey değildir. Dost razı olunca, senin için vuslat gerçekleşir."

Bu ruhlara denir ki: "İlâhî huzura girerken şöyle deyin: Bizim halimiz, ululuk değil, zillettir; yücelik değil hiçliktir."

Evet, ilâhî huzura ermek için zillet ve tevazu yolundan gitmek gereklidir; yoksa vuslat mümkün değildir. Kim, hiçlik ve zillet yoluna girerse, ruhu boş şeylerden temizlenir ve yüksek meziyetlerle süslenir. O zaman ilâhî huzura girmeye layık olur, müşahede ehlinin yolundan gider ve Allah huzurunda kabul görmüş muhsinlerden olur. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, huzuruna kabul buyurduğu dostlarını, bu dünyada ve ahirette ilâhî ilimler ve sırlar içinde sürekli terakki ettirir.

Kendisine emredilenin tersine giden, zillet ve tevazu yoluna girmeyen, terbiyesini kemale erdirmeden kadri yüce işleri üstlenmeye kalkan kimseler ise bu nimetlerden ve terakkiden mahrum kalır. Böyleleri

Hak'tan perdelenmenin gam ve kederi içinde bocalar; Allah'ın dostlarının yolundan çıkıp, gaflet ve şüphe ehlinin yoluna girmesi sebebiyle kötü bir hesapla yüz yüze gelir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Gerçekten kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Tîh Çölündeki Mucize ve İmtihanlar

Cenâb-ı Hak, sonra İsrâiloğulları'na Tîh çölünde su verme nimetini hatırlatarak buyurdu ki:

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۜ
فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناًۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ
كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٦٠﴾

60. ***Hani bir zamanlar Musa** (Tîh çölünde) **kavmi için su istediğinde biz ona, "Asânla taşa vur!" demiştik.** (Musa asâsı ile taşa vurunca) **taştan on iki çeşme fışkırdı. Her grup su içeceği yeri bilmekteydi.** (Onlara), **"Allah'ın rızkından yiyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın" dedik.***

Âyette zikredilen taş, bilinen bir taş olabilir. Bazılarına göre bu taş, Hz. Musa nehirde yıkanırken, üzerine koyduğu elbisesini alıp kaçıran taştır.[313] Yahut o, insan başını andıran dört köşeli hafif bir taştır. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya bu taşı yanında taşımasını emretmişti. Hz. Musa, bir yere gideceği zaman onu bir sandığın içine kordu. Su ihtiyacı olunca ona vururdu, taştan su akardı. Onun beyaz ve gözeleri olan yumuşak bir taş olduğu da söylenmiştir.

Bu taşta on iki delik vardı; her delikten bir tatlı su çeşmesi kaynardı. Bu on iki çeşme, İsrâiloğulları'nın on iki kabile sayısına göre akıyordu

---

[313] Bu olayı anlatan bir hadis-i şerif için bk. Buhârî, Gusül, 20; Müslim, Hayız, nr. 339; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6211; Ahmed, *Müsned*, 2/315.

Hz. Musa, taşı alıp götürmek istediği zaman asâsıyla vurunca su kesiliyor, taşı sandığa koyup götürülüyordu.

Âyette geçen taşın, belirli bir taş olmayıp herhangi bir taş olması da muhtemeldir. Buna göre Hz. Musa, su lazım olduğu zaman bulduğu herhangi bir taşa asâsıyla vuruyordu; taştan çeşme gibi su akıyordu. Sonra bu çeşmeler kabile adedince kollara ayrılıyordu. Bir ara İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, "Taş olmayan bir yere gittiğimizde, susuz kalırız!" dediklerinde, Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle vahyetti:

"Sen suyu Rabb'inden iste, sana (dilediği şekilde) verir; onlar da belki ibret alırlar."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İsrâiloğulları, hatırlayın, sizler Tîh çölünde susuz kalınca, *Musa'dan su istemiştiniz, o da size su vermem için bana yalvarmıştı. Biz ona, 'Elindeki asâ ile taşa vur' dedik."*

Hz. Musa, bu asâyı Hz. Şuayb'dan (aleyhisselâm) almıştı. Asâ, cennetten gelmiş ve Hz. Âdem'den (aleyhisselâm) miras kalmıştı. Asânın uzunluğu 10 zirâ (yaklaşık 2,5 m.) idi.

"Musa elindeki asâ ile taşa vurdu; taştan İsrâiloğulları'nın kabile adedince *on iki tane çeşme fışkırdı.* Her bir çeşme bir kabile için akıyordu. *Herkes kendine ait su alacağı yeri biliyordu.* Kimse kimsenin suyuna tecavüz etmiyordu. *Onlara, dedik ki: Baldan* (kudret helvasından) *ve bıldırcın etinden yiyin, size rızık olarak verdiğimiz sudan için.* Nimetlerle taşkınlık yapmayın, isyan ve günahlara dalarak *yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın.* Eğer taşkınlık yaparsanız bu, size verilen nimetin alınmasına sebep olan bir nankörlük olur."

Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları 600.000 kişiydiler. Bir araya geldiklerinde ordunun uzunluğu 12 mili buluyordu. En doğrusunu Allah bilir.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki ruhlar manevi bulanıklık ve kirlerden temizlendiğinde, ağyardan (Allah'tan gayri bütün varlıklardan) kurtulup hürriyetine kavuştuğunda, üzerinde ilâhî nurlar parlayıp sırlar akmaya başladığında, temizliği kemale erip tasfiyesi tamamlandığında, bu ruhun sahibi, yeryüzünde Allah'ın âyetlerinden bir âyet ve delillerinden bir delil olur. Himmet asâsıyla katı kalplere yahut Hak'tan kaçan nefislere vurduğu zaman, onlar yumuşar, içlerinden kudsî ilimler fışkırtır.

Herkeste fıtratına uygun ilim ve haller ortaya çıkar. Bazılarından vehbî ilimler fışkırır. Bazılarından zâhirî ilimler ortaya çıkar. Bazılarından kerametler ve harika işler zuhur eder. Bazılarından ise manevi keşifler ve sırlar kaynar. Her biri, kendine ezeldeki takdire göre nasip olan ilim ve feyzin kaynağını bilir. Allah Teâlâ onlara şöyle der:

"Sizlere verdiğim ilim ve marifetlerden elde ettiğiniz meyveleri yiyin; sizi içinde bulundurduğum manevi makamların tertemiz kaynaklarından için."

Yahut onlara şöyle denir:

"Maneviyatınızı kuvvetlendirecek marifet meyvelerinden yiyin. Sevgilinin, sizi maddi varlığınızdan geçirecek aşk şarabından için. Kulluk görevlerinizde haddi aşmayın ve azamet-i ilâhîyenin marifeti konusunda taşkınlık yapmayın. Yoksa size verilen imkânlar elinizden alınır, siz Hak'tan yüz çevirirsiniz ve ilâhî azabı hak edersiniz."

Güzel nimet ve hallere ulaştıktan sonra, onların elimizden çekilip alınmasından yüce Allah bizleri korusun. Âmin.

İsrâiloğulları, ilâhî kudretle indirilen bal (tatlı) ve bıldırcın etinden usandıklarında bunların değiştirilmesini istediler. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek buyurur ki:

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ
لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَاۜ قَالَ

اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذ۪ي هُوَ اَدْنٰى بِالَّذ۪ي هُوَ خَيْرٌۜ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا
سَاَلْتُمْۜ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّ۪نَ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ ذٰلِكَ بِمَا
عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ۟ ﴿٦١﴾

61. ***Yine siz bir zamanlar şöyle demiştiniz: "Ey Musa! Biz, böyle sürekli bir çeşit yemeğe*** *(tatlı ve bıldırcın etine)* ***sabredemeyiz. Rabb'ine dua et de bize yerin bitirdiği yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türü sebzelerden çıkarsın." Musa da, "Siz daha hayırlı*** *(ve faydalı)* ***olanı daha basit olan şeylerle değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin; sizin için istedikleriniz orada var" dedi. Bundan sonra onların üzerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleriydi. Evet, bu durum, onların*** *(sürekli)* ***isyan etmeleri ve haddi aşmaları sebebiyle başlarına geldi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları, yine hatırlayın; hani sizler,* bal (tatlı) ve bıldırcın etinden usandığınızda ve alıştığınız kötü arzularınıza meylettiğinizde *şöyle demiştiniz:*

'Ey Musa, biz tek bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz.'"

Bu sözü söyleyenler çiftçi idi. Bunun için şu talepte bulundular: *"Bizim için Rabb'ine dua et de O bize yeşillik, salatalık, mercimek, sarımsak ve soğan türü yerde yetişen sebzelerden çıkarsın."* Onların bu tuhaf taleplerine karşı Musa da [aleyhisselâm] onlara şöyle dedi:

"Sizler bal ve bıldırcın eti gibi *en hayırlı yiyecekleri,* salatalık ve soğan gibi *en basit yiyeceklerle değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyleyse herhangi bir beldeye inin, orada bu istediklerinizi bulursunuz.* Çünkü bunlar ancak köy ve kasabalarda bulunur."

Yahut bunun için daha önce zillet içinde hizmet ve kölelik yaptığınız Mısır şehrine inin; orada istediklerinizi ve arzuladıklarınızı bulursunuz. Çünkü bu istek ve arzularınıza ulaşmanız, ancak zillet ve horluk içinde çalışmanıza bağlıdır.

"Onların üzerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu." Bu zillet, kendilerini idare edenlere vermekle yükümlü oldukları cizyedir; yoksulluk ise içlerindeki fakir kalma korkusudur. Onların elinde fazlaca mal bulunsa bile, hep gönüllerinde fakirleşme korkusu hâkimdir.

İsrâiloğulları'nın üzerine zillet ve yoksulluk damgası vurulması, Cenâb-ı Hakk'ın tedbirine razı olmamaları ve O'nun verdiği rızka kanaat etmemeleri sebebiyledir. Her kim, Allah Teâlâ'nın kendisi için yaptığı taksime kanaat etmez ve bir cins de olsa, verdiği rızıktan usanırsa, onun üzerine zillet ve yoksulluk damgasının vurulmasından korkulur.

"İsrâiloğulları ayrıca Allah'ın gazabına uğradılar; çünkü *onlar* verdikleri sözleri bozdular, hududu aştılar, küfre girdiler, azgınlık yaptılar, *-haksız yere* (Şuayb, Zekeriyya ve Yahya gibi) peygamberleri *öldürdüler. Bu hale düşmelerinin sebebi ise isyanda ısrar etmeleridir.* Hiç şüphesiz günah günahı çeker; (bu günahlara tövbe yapılmaz ve ısrar edilirse) işin sonu inkâra kadar gider. Gazap ve azabından yüce Allah'a sığınırız.

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, ezelde kendisi için takdir edilen kısmete kanaat etmez, ilâhî kudretin kendisini sevkettiği yerde (gönül hoşluğu ile) durmaz, kendi hazlarına ve nefsinin kötü arzularına meyleder, onun istek ve arzularını elde etmeye hırs gösterirse kendisine şöyle denir:

Sen Cenâb-ı Hakk'ın daha hayırlı olan tedbirini, kendi basit tedbirinle değiştirmek mi istiyorsun? Sen, her işini bir hikmetle yapan, her şeyi bilen, kullarına çok acıyan ve merhamet eden Rabb'inin tedbirini terkedip kendi zayıf, cahil ve basit aklının tedbirine mi güveniyorsun? Ne bilirsin, belki de senin hayır zannettiğin şey zararındır. Yine senin zarar diye baktığın şey sana mutluluk getirebilir. Mutluluk sebebi gördüğün şey de seni bedbaht edebilir.

Allah kendisine rahmet etsin; bir hikmet ehli der ki:

"Yâ Rabbi, nice defa, senin benim için tercih ettiğin bir işten yüz çevirmek istedim; fakat sen beni o işte tutarak bana sürekli iyilik ve merhamet ettin. Ben de kalbime bir düşünce geldiğinde, senin rızanı her şeyin önünde tutmaya azmettim. En büyük dileğim şudur: Sen kalbimde öyle büyük ve ulu olasın ki kalbim senin azametini müşahede ile dolsun ve (bu hal beni bütün günahlardan uzak tutsun, öyle ki) sen beni, yasak ettiğin hiçbir işi yaparken görmeyesin."

Nefsinin keyfini Rabb'inin hükmüne tercih edene denir ki: Ey yüce Mevlâ'sının tedbiriyle yetinmeyen ve kendi haz ve hevâsına ulaşmaya meyleden kimse! Nefsanî hazların ve şehvetlerin bulunduğu yere in; orada alışıp tanıdığın bütün kötü alışkanlıkları bulursun. Ey nefsini sürekli hevâsının peşinde ve şeytana itaatte koşturan kimse; Hakk'a itaatteki ebedî izzeti nasıl oluyor da nefse uymadaki zillet ve alçaklıkla değiştiriyorsun?

Ârifler der ki: "Nefsini kötü arzularının peşinde koşturma; şunu bil ki nefsin kötü arzularına uymak insanı alçaltır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *et-Tenvîr* adlı eserinde der ki:

"İsrâiloğulları, Tîh çölüne girip bal (kudret helvası) ve bıldırcın etiyle rızıklandıkları zaman, bu rızkı kendilerine yüce Allah seçmişti. Bu nimetler onlara, kendileri hiçbir sıkıntı ve yorgunluk çekmeden rahmet hazinesinden geliyordu. Hal böyle iken, onların katılaşmış nefisleri, alıştıkları şeylere muhabbet ve Allah'ın tedbirini müşahededen gaflet içinde olduklarından, daha önce alıştıkları şeyleri istedi. Bunun için Hz. Musa'ya,

'Rabb'ine dua et de bize yerin bitirdiği yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türü sebzelerden çıkarsın' dediler.

Hz. Musa da onlara, 'Siz daha hayırlı olanı daha basit olan şeylerle değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin; sizin için istedikleriniz orada var' dedi. Bundan sonra onların üzerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar.

Bunun sebebi şuydu: Onlar, nefislerinin tercih ettiği şeylere meylederek, Allah'ın onlar için tercih ettiği şeyleri terkettiler. O zaman yaptıkları kınanarak kendilerine şöyle dendi:

'Siz daha hayırlı olanı daha basit olan şeylerle değiştirmek mi istiyorsunuz?'

Âyetin zâhirî tefsiri şudur: Siz, bal (kudret helvası) ve bıldırcın etini, sarımsak, mercimek ve soğanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Halbuki bunlar, lezzet olarak eşit olmadığı gibi, meşakkatsiz elde edilmeleri yönünden de bir değillerdir.

Âyetin ibret alınacak gizli uyarısı ise şöyledir: Siz Allah'ın sizin için murat ettiği şeyi, nefsinizin muradı ile değiştirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın sizin için istediği daha hayırlı olan şeyleri nefsinizin daha değersiz istekleri ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin; sizin arzuladığınız şeyler ancak şehir ve köylerde bulunur. Bu âyetteki bir gizli uyarı da şöyledir:

İşinizi bize havale etme ve bizim güzel tedbirimizle yaşama semasından, kendinizin nefsiniz için yaptığınız tercih ve tedbir meydanına inin. Allah'ın tercihini bırakıp kendi tercihinize döndüğünüz ve Allah'ın tedbirini terkedip kendi tedbirinize yöneldiğiniz için orada zillet ve meskenet (horluk, zorluk ve fakirlik korkusu) içinde yaşayın."[314]

Kurtuluşa Erme Yolu

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'na nimetini hatırlatıp yaptıkları kötülüklerden dolayı kendilerini kınadıktan sonra, onları İslâm'a girmeye teşvik ederek buyurdu ki:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

---

[314] İbn Atâullah, *et-Tenvîr fi İskâtı't-Tedbîr*, s. 26 (Beyrut 1998).

62. *Şüphesiz müminlerden, yahudilerden, hıristiyanlardan ve Sâbiîler'den kim Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla iman edip salih amel işlerse onlar için Rab'leri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmezler.*

Yahudi, Hz. Yakub'un en büyük oğlu Yahuda'ya nisbet edilen İsrâiloğulları'na verilmiş bir addır. Bu kelimenin "tövbe etti" manası da vardır; buna göre İsrâiloğulları içinde buzağıya tapmaktan tövbe edenlere bu isim verilmiştir.

Nasârâ, "nasrân" kelimesinin çoğuludur. Kök olarak "yardım etti" manasına gelir. Nasârâ, hıristiyanlar için kullanılır. Hz. İsa'ya yardım etmeleri sebebiyle kendilerine bu isim verilmiştir. Bir diğer görüşe göre, onlar Hz. İsa ile Nasrân kasabasında yaşadıkları için, bu beldeye nisbet edilerek "Nasrânî" nisbesiyle anılmışlardır.

Sâbiîler, Ehl-i kitap'tan bir gruptur; Yahudilik'ten çıkıp yıldızlara tapanlara bu ad verilmiştir. Din değiştirenlere de Sâbiî denir (Kısaca, hak dinden çıkıp yıldız, felek ve melek gibi varlıklara tapanlara bu ad verilir). ??

pek mantıklı gelmi

Elmalılı'ya göre

Tefsir

Hiç şüphesiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenlerden, ayrıca Musa ve İsa'ya [aleyhisselâm] iman edenlerden ve dinlerinden çıkıp başka varlıklara tapanlardan kim, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ihlâsla tâbi olur ve onun getirdiği dinle amel ederse onlar için ahirette Rab'leri katında ebedî nimetler ve yüce cemalini seyretme gibi mükâfatlar vardır. Kâfir olanlar korkarken onlar korkmazlar, haddi aşanlar ve sürekli şer işlerle uğraşanlar üzülürken onlar üzülmezler. Çünkü onlara azap ulaşmaz, onlar hiçbir nimeti kaçırmazlar.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hiç şüphesiz içine vehim, şek ve şüphe karışmamış sahih bir imanla iman edenler -onlar bu imanı ya kesin bir delille yahut nuranî bir müşahede ile elde etmişlerdir-, ayrıca içindeki nefsanî vesveselerden ve kalpteki gafletten tövbe edenler, Allah'ın dinine yardım edenler, İslâm dininin alametlerini koruyan ve ibadetlerini ayakta tutanlar, yüce sevgiliye âşık olup uzak yakın herkesten kalbini çekenler var ya, onlar için ezelde ilâhî inayet takdir edilmiştir, üzerlerine hidayet rüzgârı esmiştir. Onlar, iç âlemlerini yakînî imanın nurları ile bezemişler, dışlarını da her türlü taat ve itaatle süslemişlerdir. Hiç şüphesiz onlar, Rab'lerinin huzuruna geldiklerinde, Rab'leri onları en yüce derecelerle taltif eder, kendilerine bolca sevap verir ve en yüksek makamlara yükseltir. İşte bunlar, kendileri için hiçbir korku bulunmayan ve hiçbir zaman üzülmeyecek olan Allah dostlarıdır.

Yüce Allah'ın ilâhî inayetiyle hidayet yoluna seçtiği kulları dört gruptur:

Cenâb-ı Hak bir gruba, imanı takviye ve yakînî imanın terbiyesini gerçekleştirme görevi vermiştir. Onlar bunu, ya delil ve hüccetle yaparlar ki bunlar nazar ve tefekkür ehli kimselerdir. Yahut bu işi müşahede ve hakka'l-yakîn görme ile gerçekleştirirler; bunlar da müşahede ve basiret sahipleridir.

Allah Teâlâ bir grubu tövbe ile nefislerini terbiye etme, hallerini temizleme ve bütün kötü sıfatları içlerinden söküp atma işine yöneltmiştir. Onlar, Hak yolunda giden sâlik ve müridlerdir.

Cenâb-ı Hak bir grubu da dinine yardım ve İslâm dinini yaymakla görevlendirmiştir. Onlar bunu ya dinin esaslarını sağlam bir şekilde öğreterek ya da dine karşı çıkanlarla cihad ederek yaparlar. Bu grup âlim ve mücahidlerdir.

Bir grup insan daha vardır ki Allah Teâlâ onları kendi hizmeti için seçmiştir; onların kalbini heybeti ile doldurmuştur. Onlar, kendini ibadete vermiş âbidler ve gönlünü dünyadan çekmiş zâhidlerdir. Bu zatlar, şehvetlerinden yüz çevirmişler, halvetlerinde Allah ile ünsiyet (huzur ve muhabbet) içinde olmuşlar, vatanlarını terketmişler, dost ve kardeşlerinden ayrılmışlar, yüce sevgilinin muhabbetine dalmışlar, O'na münâcâtın zevkine varmışlardır. Onlar, ilâhî inayetle özel olarak seçilmiş kimselerdir; Cenâb-ı Hakk'ın koruması altında himaye edilmektedirler. İnsanlar korktuğu zaman onlar korkmazlar; herkes hüzün ve üzüntü içine düşeceği zaman onlar üzülmezler.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri bütün bu makamları elde edenlerden eylesin. Âmin.

İlâhî Ahdi Çiğnemenin İbretlik Cezası

Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra İsrâiloğulları'nı verdikleri sözü bozmaları ve kendilerine emredileni yapmayıp haddi aşmalarından dolayı kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَۚ فَلَوْلَا
فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ
الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَۚ ﴿٦٥﴾
فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

63. ***Hani bir zamanlar sizden*** *(Tevrat'taki hükümlerle amel edeceğinize dair)* ***söz almıştık.*** *(Siz sözünüzde durmayınca)* ***Tûr dağını üzerinize kaldırarak, "Size verdiğimiz kitaba kuvvetle sarılın, onda bulunanları iyi düşünün ki takvaya ulaşasınız"*** *(günahtan ve azaptan korunasınız)* ***demiştik.***

64. ***Ondan sonra*** *(yine)* ***sözünüzden döndünüz. Eğer üzerinizde Allah'ın ihsanı ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz.***

65. ***İçinizden cumartesi günü yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Onlara, "Aşağılık maymunlar olun!" dedik.***

66. Biz bu hadiseyi onu bizzat görenlere ve sonradan gelenlere ibret olacak bir ders, müttakiler için de bir öğüt vesilesi yaptık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları*, hatırlayın, hani sizden Tevrat'taki hükümleri kabul etme konusunda *sağlam bir söz almıştık*. Tevrat'taki hükümler size ağır geldi. Onu kabulden çekindiğiniz zaman Tur dağını yerinden söküp bir bulut gibi üzerinize kaldırmış ve size, *Tevrat'tan size verdiğimiz hükümleri ciddiyetle alın*, onları bütün gayretinizle uygulayın; *ondaki vaaz ve öğütleri iyice düşünün. Böyle yaparsanız Allah'tan korkmuş olursunuz* ve böylece pek çok hayır elde edersiniz, *demiştik*. Siz de bunu ister istemez kabul ettiniz. *Sonra sözünüzü tutmadınız*, itaatten yüz çevirdiniz, haksız yere kan döktünüz ve peygamberleri öldürdünüz."

"*Eğer* sizi tövbe etmeye muvaffak kılarak *Allah size ihsanda bulunmasaydı ve* tövbenizi kabul ederek *size rahmet etmeseydi*, dünyada ve ahirette *zarara uğrayanlardan olurdunuz.*"

"*Sizler içinizdeki cumartesi yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz.*"

Bu olay Davud [aleyhisselâm] zamanında, deniz kenarında bulunan Eyle kasabasında olmuştu. Bu kasabada yaşayan İsrâiloğulları'na, cumartesi günleri balık avlama yasağı getirilmişti. Balıklar da cumartesi günü sürüler halinde su üstüne çıkıyorlardı; öyle ki çokları karaya vuruyordu. Pazar günü olunca ise bütün balıklar denize dalıp kayboluyorlardı. İsrâiloğulları'dan bir kısmı, denizin kenarına büyük havuzlar yaptılar; denizden havuzlara kanallar açtılar. Balıklar cumartesi günü bu kanallardan akan su ile havuzlara doluyor; onlar da pazar günü bu balıkları avlıyorlardı. Bundan dolayı bir azaba uğramayınca, cumartesi günü de balık avlamayı helâl gördüler.

Kasaba halkı üç gruba ayrılmıştı. Bir grup, insanları bu işten sakındırdı, bir grup olana ses çıkarmadı, diğer grup ise yasak günde balık avladı. Yasak günde balık avlayanlar, bir ceza olarak maymun ve domuza çevrildiler. Gençler maymuna, ihtiyarlar da domuza çevrildi. Üç gün o halde kalıp sonra ölüp gittiler.

Son âyette deniyor ki: *"Biz bunu, o zamanda yaşayıp olayı bizzat görenlerle onlardan sonra gelenler için ibret alınacak bir ceza yaptık;* onu ayrıca ümmet-i Muhammed içindeki *müttakiler için bir öğüt ve uyarı yaptık."*

63-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki müridler bir kâmil şeyhin elini tutup terbiyesine girdiklerinde (intisap ettiklerinde) ve onlarla Allah yolunda gideceklerine dair sözleşme yaptıklarında, kâmil şeyhler, müridlerin ilâhî emirleri yapmada zorlandıkları zaman manen onlara destek verip ağır yüklerini taşımaya, onların nefislerini öldürecek ve kalplerini diriltecek işleri başarmalarına yardımcı olurlar. Mesela nefsin çirkin huylarının kesilip atılması, kibrin kırılıp başın tevazu ile eğilmesi, madde sevgisinin kalpten atılması gibi işler bunların başında gelir.

Müridler gevşeyip kusurlu işlere yöneldikleri zaman kâmil şeyhler, onları dağ gibi himmetleriyle gölgelerler, kendilerini sürekli manevi koruma ve gözetim altında tutarlar.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah] der ki: "Vallahi bir şeyh, müridi her nereye giderse, eli onunla birlikte olmazsa o, gerçek bir şeyh değildir." Buradaki el, manevi himmet ve korumadır.

Şeyh, müridlerine sürekli ilâhî emirleri tebliğ eder; onları ne emredilirse almak ve gayret edip yapmak için teşvik eder. Bu şekilde müridleri öyle bir noktaya getirir ki nefisleri ölür, kalpleri dirilir, marifet-i ilâhîye içlerine yerleşir, terbiyeleri tamamlanır. İşte o zaman müridler, müşahede ve ilâhî tecellileri seyir cennetleri içinde hoşluk ve huzur içinde dolaşıp dururlar.

Manevi terbiyeye ilk girdiğim günlerde şeyhimiz bizlere mektuplar gönderirdi; onları açtığımda içindeki emir ve tavsiyelerden nefsim irkilirdi, çünkü nefsim kendisine gönderilen şeylerde onun ölümünün gerçekleşeceğini (bütün kötü sıfatlarının kalpten silinip atılacağını) bilirdi. Cenâb-ı Hak bizlere bu mektuplar içindeki şeylerle amel etme kuvveti verdi de onları yapabildik; eğer üzerimizde Allah'ın sonsuz ihsanı ve rahmeti olmasaydı, hüsrana uğrayanlardan olurduk.

Bazı kimselere ilâhî yardım olmadı; bu kimseler şeyhlerinin belirlediği usullere riayet etmediler, haddi aştılar yahut daha kemale ermeden onların terbiye dairesinden çıktılar. Bunun üzerine o kimselerin kalpleri ters çevrildi, velilik divanından isimleri silindi. Allah Teâlâ bu durumu diğerleri için bir ibret vesilesi ve tedbirini alacaklar için bir sakınma sebebi yaptı.

İlâhî ihsanlara ulaştıktan sonra onun elimizden geri alınmasından, verilen nimetlere nankörlük yapmaktan ve ilâhî rızadan mahrum kalmaktan Allah'a sığınırız. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

İnek Kesme Olayı

Cenâb-ı Hak bundan sonra, İsrâiloğulları'nın atalarının bir adam öldürmesi ve peygamberleri ile çekişmeye girmesi sebebiyle onları kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةًۜ قَالُٓوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُواًۜ
قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا
هِيَۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌۜ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَۜ فَافْعَلُوا
مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَاۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا
بَقَرَةٌ صَفْرَٓاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِر۪ينَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ
لَنَا مَا هِيَۙ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَاۜ وَاِنَّٓا اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ
اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُث۪يرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَۚ مُسَلَّمَةٌ
لَا شِيَةَ ف۪يهَاۜ قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّۜ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

67. Hani bir zamanlar Musa kavmine, "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor" demişti. Onlar, "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. Musa, "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi.

68. İsrâiloğulları, "Rabb'ine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın" dediler. Musa, "Allah buyuyor ki: O ne pek yaşlı ne de çok gençtir; ikisi arasında (dinç) bir inektir. Size emredileni hemen yapın" dedi.

69. Bu defa, "Rabb'ine dua et de bize onun rengini açıklasın" dediler. Musa da, "Allah, 'O sarı renkli, parlak tüylü, görenlerin içini açan bir inektir' buyuruyor" dedi.

70. Onlar tekrar, "Rabb'ine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın; bize göre inekler birbirine benziyor *(anlatılanın nasıl bir inek olduğunu tam anlayamadık);* ***inşallah isteneni yapmaya muvaffak oluruz" dediler.***

71. Musa dedi ki: "Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına sokulmamış, çift sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan *(salma),* ***renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir." Onlar, "İşte şimdi gerçeği*** *(anlayacağımız şekilde)* ***anlattın" dediler ve nihayet sığırı*** *(bulup)* ***kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İsrâiloğulları, *hatırlayın,* hani bir köyde öldürülen ve katili bilinmeyen bir ölü hakkında Musa'ya giderek davanın hallini istemiştiniz."

Olayın aslı şu idi: İsrâiloğulları'dan fakir bir adam, yakınlarından zengin bir adamı öldürdü; gayesi mirasına konmaktı. Sonra onu götürüp başka bir köyün arazisine attı. Sonra da onlardan kan bedelini istemeye gitti. Onlar da Musa'ya [aleyhisselâm] gelerek meseleyi halletmesini istediler. Musa da aldığı vahiy gereği onlara,

"Allah sizin bir inek kesmenizi emrediyor" dedi.[315] İsrâiloğulları bu emrin sebebini anlayamadılar ve Musa'ya,

---

[315] Müfessirler, İsrâiloğulları'na hayvanlar içinde özellikle sığırın kesilmesinin emredilmesindeki hikmetleri açıklarken birkaç önemli sebep zikretmişlerdir. Bunların en önemlisi, onların içindeki buzağıya tapma sevgisini temizlemektir. Çünkü bu kavim içinde öküz, buzağı, inek gibi sığır cinsini kutsal görülüyordu. Bakara sûresinin 93. âyetinde belirtildiği gibi buzağı sevgisi İsrâiloğulları'nın kalplerine iyice işlemişti. Bu emirle buzağıya tapmaktan tövbe edenlerin imtihan edilmesi de ayrı bir hikmettir. Ayrıca, Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesi, Hz. Musa'nın bu mucize ile desteklenmesi ve gelecek nesillerin ibret alması diğer hikmetler olarak sayılabilir (Mütercim).

"Sen bizimle alay mı ediyorsun? Biz senden katilin bulunmasını istiyoruz, sen ise bize bir inek kesmemizi emrediyorsun!" dediler. Onların bu sözü, inatçılık ve edepsizlikten kaynaklanıyordu. Musa [aleyhisselâm],

"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım; çünkü dinin emri ile ancak cahil kimseler alay eder" *dedi.* Onlar işin ciddi olduğunu görünce,

"Rabb'ine dua et de o hayvanı bize açıklasın; o yaşlı mıdır, küçük müdür, yoksa ikisi arasında bir yaşta mıdır?" *dediler.* Musa onlara, *"Allah şöyle buyuruyor: "O, ne çok yaşlı ne de çok küçüktür, ikisi arası bir yaştadır. Size emredileni yapın.* Allah katili açıklayacak" *dedi. Onlar,*

"Rabb'ine dua et, bize onun rengini açıklasın; bu inek kırmızı mı, siyah mı, sarı mı?" dediler. Musa [aleyhisselâm] dedi ki: *"Allah şöyle buyuruyor: O, safi sarı renktedir, besili vücudu ve parlak rengiyle bakanların hoşuna gider."*

Onlar tekrar, *"Rabb'ine dua et, onu bize tam açıklasın; sarı renkte inekler çoktur; inekler birbirine benziyor, onun nasıl bir inek olduğunu tam anlayamadık" dediler.* Musa da onlara dedi ki:

"Allah şöyle buyuruyor: O, işlerde kullanılarak ezilmemiştir, çifte koşulmaz, ekin sulamada kullanılmaz, bütün ayıplı hallerden uzaktır, rengi safi sarıdır, üzerinde sarıdan başka beyaz, siyah gibi bir renk yoktur."

Hayvanın sıfatı apaçık belli olunca İsrâiloğulları, *"İşte şimdi yapacağımız işi açıkça belirttin" dediler.* Sonra bu sıfattaki hayvanı aramaya başladılar, onu bir gencin yanında buldular. Genç annesinin elinde büyümüştü. Babası bu hayvanı ormanlık bir yerde çocuk için Allah'a emanet bırakmıştı. İsrâiloğulları, gence hayvanın derisi dolusu veya ağırlığınca altın vererek satın aldılar ve onu kestiler.

Sonra bu hayvanın bir parçası ile öldürülen kimsenin cesedine vurdular; öldürülen kimse, damarlarından kan akar vaziyette kalkıp oturdu, "Beni amcamın oğlu öldürdü" dedi ve yeniden ölü haline geri döndü.

İsrâiloğulları, kendilerine verilen emir karşısında çok fazla tereddüt etmelerinden yahut aşırı azgınlıklarından dolayı az kalsın kendilerine emredilen işi yapmayacaklardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Eğer onlar ilk emri alınca herhangi bir inek kesselerdi, kendileri için yeterli olurdu; fakat onlar (bir sürü soru sorarak) işi zorlaştırdılar; Allah da onların işini zora soktu."[316]

Allah Teâlâ bundan sonra, adam öldürme olayının evvelini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ ف۪يهَاۜ وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَۚ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ
بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

72. ***Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında suçu birbirinize atmaya çalışıyordunuz. Halbuki Allah gizlemekte olduğunuz şeyleri ortaya çıkaracaktı.***

73. ***Onlara, "Haydi, öldürülen adama** (kestiğiniz ineğin) **bir parçasıyla vurun" dedik.** (Vurduklarında ceset dirildi). **İşte Allah ölüleri böyle diriltir ve düşünüp anlayasınız diye âyetlerini böyle gösterir.***

Bu âyetin normal seyirdeki yeri, "Allah size bir inek kesmenizi emrediyor" âyetinin öncesidir. Cenâb-ı Hakk'ın onu sonra zikretmesindeki hikmet, onları iki defa kınamak içindir. Birincisi, verilen emre hemen uymamaları, diğeri de bir cana kıymalarıdır. Eğer bu âyet, önceden zikredilseydi tek bir kıssa olur ve kınama bir kere yapılmış olurdu.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları, yine hatırlayın, siz* bir zamanlar dünya hırsı ile *bir adam öldürmüştünüz. Sonra onun hakkında* herkes bir diğerini suçluyor, *suçu birbirinizin üzerine atmaya çalışıyordunuz. Halbuki Allah içinizde sakladığınız öldürme işini* ve kimin öldürdüğünü *ortaya çıkaracaktı. Bunun için onlara, 'Kestiğiniz sığırın bir parçası ile öldürülen kimseye veya kabrine vurun' dedik.*"

---

[316] Hadis için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/189; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/314.

Bu vurulan parçanın, hayvanın dili, kalbi, bacağı veya kuyruğu olduğu söylenmiştir. O parça ile vurduklarında ceset dirildi ve kendisini kimin öldürdüğünü haber verdi. Olayın seyri yukarıda anlatıldı. "*İşte Allah,* bu öldürülen adamı dirilttiği gibi, *ölüleri* kabirlerinden *böyle diriltir. O,* kudretini gösteren *âyetleri sizlere göstermektedir ki gerçeği düşünüp anlayasınız* ve tek bir ölüyü diriltmeye gücü yetenin bütün ölüleri diriltmeye gücü yeteceğini bilesiniz."

İmam Mâlik [rahimehullah] bu kıssadan, öldürücü yara alan bir kimsenin ölmeden önce, "Beni falanca öldürdü" sözünün kabul edileceğine delil çıkarmıştır. Bu, tenkide açık bir görüştür. Çünkü bu kıssadaki kimse, öldükten sonra dirilmiştir; onun yalan söylemesi düşünülemez; yaralanan kimse ise ölmeden önce yalan söyleyebilir.

İmam Mâlik ayrıca, bu kıssadan, katilin öldürdüğü kimsenin mirasından mahrum bırakılacağına delil getirmiştir. Bu da tenkide açık bir görüştür; çünkü bu kıssadaki durum bizden öncekilerin şeriatıdır; onun neshedilmiş olması söz konusudur; fakat hadis-i şerifte de katilin, öldürdüğü kimsenin mirasından mahrum bırakılacağı belirtilmiştir (Bu durumda bize düşen, hadisin hükmüyle amel etmektir). En doğrusunu Allah bilir.

67-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir şeyh, müridlerine nefislerinin engellerini aşarak onun kötü huylarını kesmelerini emrettiğinde, onlardan kim nefsini manen öldürecek şeyi yapmada tereddüt gösterirse, bu onun sadakatinin az ve ulaştığı halinin yetersiz olduğunu gösterir. Kim de nefsini öldürecek şeyleri yapmaya koşarsa bu onun sadakatini, kurtuluşa erdiğini ve ulaştığı halin güzelliğini gösterir. Nefis tamamen ölünce, ruh ilâhî marifet ve dâimî müşahede ile dirilir; bundan sonra onun için ebediyen ölüm yoktur. Buna işaret olarak yüce Allah şöyle buyurur:

"O müttaki kullar ilk tattıkları ölüm hariç artık (cennette) ölüm tatmazlar" (Duhân 44/56).

Tabii ölüm, bir makamdan diğerine intikal etmek ve dar bir vatandan geniş bir vatana (dünyadan ahirete) göçmektir. Bu konuda şu manadaki beyitler söylenmiştir:

"Ölümü yokluk zannetmeyin, gerçekte o, asıl arzulanan bir hayattır. Ölümün âniden gelişi sizi korkutmasın, o sadece buradan ebedî yurda intikal etmektir. Cesetlerinizi nefislerinizden boşaltın; Cenâb-ı Hakk'ı ayan beyan görürsünüz."

Nefsin hemen işini bitiren ve onu süratle öldüren en keskin kılıç, Allah'a karşı zillet ve fakirliktir (Yani her an yüce Mevlâ'ya muhtaç olduğunu bilip sürekli yalvarış içinde olmaktır). Kim, insanlar içinde nefsini zelil eder, nefsin engellerini aşıp geçer ve dünyadan kalbini çekerse nefsi o anda ölüverir, ruhu dirilir ve gözünü aydın edecek devleti elde eder. Bu devlet, yüce Mevlâ'sını tanımak ve O'ndan başka her şeyden kalbi uzak tutmaktır.

Nefsin kötü huylarının kesilmesinin en güzel vakti, küçüklük ile yaşlılık arasındaki orta yaştır. Hiç şüphesiz küçüklükte, eski haline dönmekten emin olunamaz. Yaşlılıkta ise önündeki engellerle baş etmek ve bütünüyle Hakk'a yönelmek gerçekten zordur. İkisinin arasındaki dönemde ise insan güzel zühd ve iffetiyle kemal sıfatları elde eder, bu kimsenin nuranî hali ve güzel görünüşü bakanlara huzur verir.

Müşahede ve basiret sahipleri de böyledir; onların görülmesi gönülleri çeker, mest eder ve onları süratle her şeyi bilen yüce Allah'ın huzuruna sevkeder. Çünkü o, sürekli melekût âlemini müşahede etmektedir; öyle ki o âlemi tefekkür ederken bütün beşerî halleri unutur, onu ruhanî âlemin nurları kaplar; yüce sevgilinin zikrine dalarak uzak yakın herkesten kopar. Bir hadis-i şerifte Allah dostlarının bu hali şöyle belirtilmiştir:

"Allah'ın dostları, görüldüklerinde (üzerlerindeki nuranî hal, heybet ve edepleriyle) Allah'ı hatırlatan kimselerdir."[317]

Kemale ermiş bu nefis, dünya talebi ve hırsı ile zillete düşmez, bütün ayıplı hallerden uzak ve temizdir. Hiçbir şey onu esareti altına alamaz. Böyle bir nefsin ilâhî huzura girmesi mümkün olur; orada müşahede nimetiyle şereflenir ve ilâhî tecellileri seyirle zevklenir. Kendisiyle çekişen ve onu suçlayan hiçbir hasım kalmaz; hepsi onun faziletini ikrar eder, niza ortadan kalkar.

---

[317] Hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 10/205; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 217-218; İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü'l-Evliyâ*, s. 48; biraz farklı bir rivayet için bk. İbn Mâce, Zühd, 4.

Kalpleri Taş Kesilenler

Allah Teâlâ sonra, bu mucizenin İsrâiloğulları'nın kalplerinde bir tesir yapmamasından dolayı kendilerini kınayarak buyurdu ki:

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ
الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ
وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74. ***Sonra bu olayın arkasından kalpleriniz katılaştı; taş gibi yahut daha katı oldu. Çünkü taşlardan öylesi vardır ki içinden ırmaklar fışkırır. Öyle taşlar vardır ki yarılır da içinden sular akar. Yine öyle taşlar vardır ki Allah korkusuyla*** *(yerinden kopup)* ***yukarıdan aşağıya yuvarlanır. Allah yapmakta olduğunuz hiçbir şeyden habersiz değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey yahudi topluluğu, *bu olaydan sonra sizin kalbiniz katılaşıp kurudu.*" Tih çölünde taştan su fışkırması, gökten bal (kudret helvası) ve bıldırcın etinin inmesi, bulutla gölgelenme, ölünün dirilmesi ve bunların dışında pek çok âyet ve mucize gördüğü halde kalbiniz yumuşamadı, Allah'a karşı huşû (tevazu ve saygı) sahibi olmadı.

Kelbî der ki: "İsrâiloğulları bütün bu mucizeleri gördükten sonra inkâra gittiler ve, 'Biz öldürmedik' dediler. Bu sebeple, onlardan kalpleri daha kör ve peygamberlerini daha fazla yalanlayan kimse olmadı."

İsrâiloğulları'nın kalpleri taş gibi, hatta ondan daha sert bir şekilde katılaştı.

Yahut şöyle de denebilir: Eğer onların kalplerini taşa benzetseniz, isabet etmiş olursunuz; ondan daha sert bir şeye benzetseniz de yine doğru yapmış olursunuz. Aslına bakılırsa taş onlardan daha yumuşaktır; çünkü bazı taşlar vardır ki onların içinden büyük nehirler fışkırır akar. Öyle taşlar vardır ki yarılır da içinden akarsular kaynar. Yine öyle taşlar vardır ki Allah korkusundan bir dağın tepesinden aşağıya doğru yuvarlanır.

Bir rivayette de şöyle nakledilmiştir: "*Dağın tepesinden yuvarlanan her taş, Allah korkusundan dolayı yuvarlanmaktadır.*"[318]

Ey yahudi topluluğu, sizin kalpleriniz ise yumuşamıyor, korku ve saygı içinde Hakk'a boyun eğmiyor ve ondan hiçbir hayır gelmiyor.

Yüce Allah'tan lutuf ve keremiyle bizleri böyle bir halden korumasını dileriz.

74. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, üstadına karşı edebini bozarsa veya onun terbiye dairesinden çıkıp başkasının terbiyesine girerse kalbi katılaşır, güzel hali gider, aklı karışır. Eğer kusurunu anlayıp çok geçmeden mürşidine dönerse kaybettiği şeyleri tekrar kazanır, kalbi yumuşar, hali güzelleşir; aksi durumda Hak'tan kopma tehlikesine düşer ve ondan hiçbir hayır gelmez.

Kalbin katılaşmasının birçok alameti vardır. Bunların en önemlileri şunlardır: Göz yaşlarının kuruması, uzun emel (ölümü unutup dünyevî hesaplara dalmak), kaçırdığı bir taate üzülmemek, yaptığı kötülükten vicdanı rahatsız olmamak, yaptığı taatlerden sevinç duymamak. Halbuki mümini, iyilikleri sevindirir, kötülükleri üzer.

Kalp katılığının ilacı şunlardır: Zikir ve huşû ehli fakirlerle (devişlerle) sohbet etmek, irfan ehli kâmil mürşidlerin huzur ve nazarlarında bulunmak, sıkça oruca devam etmek, insanlar uyurken gece kalkıp namaz kılmak, her şeyi ayakta tutan ve hiç uyumayan yüce Mevlâ'ya yalvarıp yakarmak.

---

[318] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/197.

Allah kendisinden razı olsun, İmam Şâfiî şu manadaki beyitleri söylemiştir:

"Kalbim katılaşıp (maneviyat) yollarım daralınca, senin affına olan ümidimi, bu halden kurtuluş vesilesi yaptım. Günahlarım gözümde büyüdü; fakat onları senin affınla kıyas ettiğimde, affının daha büyük olduğunu gördüm (Onun için sevindim ve ümitlendim)."

Âyette, *"Taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar fışkırır"* buyruldu. Aynı şekilde katı kalpler de Rabb'ine yönelerek ve alıştığı kötü âdetlerini terkederek yumuşadığı zaman, ondan manevi ilim nehirleri fışkırır ve hikmet sırları ortaya çıkar. Öyle kalpler vardır ki kendisine tecelli eden Rabb'inin heybetinden erir, gönül dağı yerle bir olur, nefislerin arzı sarsılır. Bir tanesi bu manada nazım halinde şöyle demiştir:

"Eğer gözlerin, ilâhî tecelli ile nefislerin arzının sarsıldığı ve gönüldeki dağların yerle bir olduğu günü görecek olsaydı, o sarsıntı esnasında Cenâb-ı Hakk'ın nurunun her şeyi sardığını görürdün. Bir de bu âlemde kimin gerçek er kişi (ricalullah) olduğunu bilirdin."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin bu karakterde olan kimselerin imana gelme beklentilerini keserek buyurdu ki:

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ
اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَاِذَا لَقُوا
الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُوا
اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ اَفَلَا
تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

75. Şimdi onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir grup, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.

76.** (Yahudi münafıklar)* ***Müminlerle karşılaştıklarında, "İman ettik" derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise şöyle derler: "Allah'ın size açtıklarını** (Tevrat'taki bilgileri),* ***Rabb'iniz katında aleyhinize delil olarak kullanmaları için mi onlara anlatıyorsunuz;** (bu kadarcık şeye)* ***akıl erdiremiyor musunuz?"

77. Onlar bilmezler mi ki Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *siz, Ehl-i kitap yahudilerin* can kulağı ile sizi dinlemesini ve *dininizi tasdik etmesini mi bekliyorsunuz? Halbuki onlardan bir grup* -ki bunlar, buzağıya tapanlar adına Allah'tan özür dilemek için Musa [aleyhisselâm] ile Tur dağına giden yetmiş kişidir- Allah kendileriyle konuşup onları Tevrat'ın hükümleriyle mükellef tuttuğunda, onlar *Allah'ın kelâmını işitmişlerdi.* Buna rağmen Allah'ın kelâmını değiştirdiler ve 'Allah, gücünüzün yettiğini yapın, buyuruyor' dediler. Onlar, vasıtasız bir şekilde ilâhî kelâmı işittikleri halde imana gelmemişlerse nasıl olur da size gelen dine iman ederler; halbuki onlar İslâm hakkındaki ilâhî hükümleri ancak peygamber vasıtasıyla işitmektedirler."

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Onlardan bir grup Allah'ın Tevrat'taki kelâmını işitmekte, fakat sonra onu silerek veya ilâhî muradın dışında yorumlayarak tahrif etmektedirler. Mesela Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tevrat'taki sıfatları, recm âyeti ve diğer hükümlerde yaptıkları böyledir. Bunu da onların Allah'ın kelâmı olduğunu bildikleri ve muradını anladıkları halde yapmaktadırlar.

Yahut onlar, Allah'ın kelâmını değiştirdiklerini bile bile bunu yapmaktadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yine siz nasıl oluyor da bu münafıkların imana gelmesini umuyorsunuz? *Onlar müminlerle karşı-*

laştıklarında, 'Biz iman ettik; peygamberiniz sıfatları bizim kitabımızda zikredilmektedir' *derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise* münafıklık yapmayanlar onları kınayarak şöyle derler:

Allah'ın size Tevrat'tan açıp öğrettiği bilgileri, dünyada ve ahirette Rabb'iniz katında *sizin aleyhinize delil olarak kullanmaları* ve sizi mağlup etmeleri *için mi müslümanlara anlatıyor,* onları bundan haberdar ediyorsunuz? Onlar size, 'Siz, bizim peygamberimizin hak peygamber olduğunu biliyorsunuz, sonra da inkâr edip inadına karşı çıkıyorsunuz' demezler mi?" *Bunları düşünemiyor musunuz* ki Allah'ın size Tevrat'ta öğrettiği şeyleri gidip müslümanlara haber veriyorsunuz.

Yahut Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: Ey müslümanlar, siz düşünemiyor musunuz ki kendilerindeki bu kötü sıfatları gördükten sonra münafık yahudilerin imana gelmesini umuyorsunuz.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyurur ki: "*Onlar, Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını, onların gizlediği ve açıkladığı her şeyi bildiğini,* gizli-açık her türlü amellerinin karşılığını vereceğini *bilmiyorlar mı?"*

75-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî irade ezelde kimin hakkında hizlanı (kendi haline terkedilmesini) dilemiş, ilâhî kader ve kazâ onun ilâhî rahmetten mahrumiyetine hükmetmişse[319] o kimse, müşahede haline yöneldikten sonra, delil ve burhana döner; eşya ve varlıkları müşahedeye yönelir, daha önce bildiği ince hikmetli ilimleri unutur.

Bütün bunların sebebi; mürşidlere ve hak yolundaki arkadaşlarına karşı edebini bozmak, Allah için beraber olduğu kardeşlerini terketmek, irfan ehli âriflerden ilişiğini kesmek, ayrıca Allah dostlarını inkâr etmek, onlardan işittiği manevi ilim ve halleri yanlış yorumlamak ve bozmaktır. Bu durumdaki bir kimsenin hakka dönmesi ve teslim olması ümit edilmez. Çünkü o, manevi fetihten ve onun sebeplerinden uzaktır; özellikle onda münafıklık da varsa, işi hepten felakettir. Bu kimse, manevi terbiye yoluna girmiş kimselerle karşılaştığı zaman, kendileriyle aynı görüşte olduğunu belirtir; avam halk ile baş başa kalınca da sûfîlere katılmadığını söyler. Bu özellikteki bir kimsenin kurtuluşa ermesi beklenemez ve onun güzel hal sahibi olup gerçek mutluluğa ulaşması düşünülemez.

---

[319] Bu tefsirde, "Kime ezelde saadet veya şekavet yani cennetlik veya cehennemlik olduğu takdir edilmişse..." ifadeleri sık sık geçmektedir. Bunun manası şudur: Yüce Allah, kulun dünyada hak veya bâtıl hangi yolu seçeceğini, iyi-kötü hangi tercihte bulunacağını, sevap-günah hangi ameli yapacağını ezelde bildiği için, bütün bunları ve sonuçlarını levh-i mahfûza yazmıştır. Yüce Allah dilediklerine özel ihsan ve ikramlarda bulunur. O'nun cenneti rahmetinin, cehennemi ise adaletinin sonucudur.

Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

Cenâb-ı Hak, yahudilerin reislerini bekirttikten sonra, peşlerinden onlara tâbi olanları zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ۝٧٨

78. ***Onlardan bir grup vardır ki ümmîdir; kitabı*** *(Tevrat'ı okumayı ve yazmayı)* ***bilmezler. Bütün bildikleri yalan yanlış şeylerdir. Onlar*** *(kesin bir ilme sahip olmayıp)* ***sadece zanda bulunurlar.***

Âyette geçen "emânî", "ümniye" kelimesinin çoğuludur. Ümniye, insanın kafasında kurduğu boş ve mesnetsiz düşünceler demektir. Daha çok, aslı olmayan yalan şeyler için kullanılır. Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] şu sözü bu manadadır:

"Vallahi, müslüman olduktan sonra, hiçbir günahı içimden bile temenni etmedim, bu arada hiç türkü-şarkı da söylemedim."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yahudilerin avam halkından *bir grup vardır ki ümmîdir; kitabı okumasını bilmezler* ve manasını anlamazlar; fakat âlimlerinden bir sürü yalan yanlış haberler ve kitaptan zannettikleri birtakım şeyler dinlerler. Onların sağlamlığı ve doğruluğu hakkında bir bilgileri yoktur. Mesela yahudi âlimleri Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tevrat'taki sıfatlarını değiştirip farklı bir sıfatta tanıtmışlar; bu ümmî halk da işin aslının öyle olduğunu zannetmişlerdir. Diğer hükümlerde de durum aynıdır. Yahut halk, bu âlimlerden birtakım boş vaatler ve beklentiler işitmektedir. Âlimler kendilerine, cennete ancak yahudilerin gireceğini, onlara birkaç günden başka cehennem ateşi dokunmayacağını ve daha başka bir sürü boş temenniler söyleyip durmaktadır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilere münkirlik yapanlar üç gruptur: 1. Kibirli, zalim idareciler. 2. Katı fakihler. 3. Taklitle yaşayan avam halk.

Bu üçüncü grup için Allah Teâlâ'nın şu âyeti uygun düşmektedir: *"Onlardan bir grup vardır ki ümmîdir; kitabı (okumasını ve yazmasını) bilmezler, bildikleri ancak birtakım yalan yanlış şeylerdir."*

Onların ilmi olmadığı için, hak ile bâtılı birbirinden ayıramazlar; onlar sadece rehber bildikleri kimseleri taklit ederler. Bu kimselerin vebal ve günahı, onları veliler hakkında güzel itikadın bereketinden mahrum eden ve Allah dostlarını tenkit etme tehlikesinin içine sürükleyenlerdir.

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, velileri inkâr edenlerin halini çok güzel ifade etmiştir. O, nazım halinde der ki:

"Allah seni korusun, sadık bir arkadaşın söylediği şu gerçeği bil: Gerçekten halk, tahkik halinden (hakikat ilimlerinden) uzaklaştılar.

Çünkü onlar, nefislerin ve kalplerin cahili olup insanın maneviyatını hiç tanımadılar. Onlar, peşine düşülmeyecek basit işlerin peşine düştüler.

Bu kimseler hep maddiyat ve bedenle meşgul oldular. Halbuki her şey onlardan uzaktadır, Cenâb-ı Hak ise onlara çok yakındır.

Onlar bilmedikleri şeyi inkâr yoluna gittiler ve görülen maddenin ötesinde bilinecek hiçbir şey yoktur zannettiler.

Vera' (takva) ve gerçek akıl sahibi bir hakikat ehli onları mana âlemine çağırınca onu inkâr ettiler, zındıklıkla suçladılar ve bid'at çıkarttığını söyediler.

Onların hiçbiri, kendi anlayışının üstünde bir anlayış ve kendi bildiğinin ötesinde bir ilim görmez.

Onlar, manevi mertebeleri görmekten perdelidir. Aslında bu durumdaki bir kimseye âlim ve tâlip demek yanlıştır.

Heyhât, esasen bütün bu haller kusurdur; maharet sahibi derin bir âlim hepsinden uzak durur."[320]

Tevrat'ı Tahrif Edenler

Allah Teâlâ bu âyetten sonra, Tevrat'ı tahrif eden âlimleri azapla korkutarak şöyle buyurdu:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا
بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًاۜ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79. ***Veyl** (helâk ve azap)* ***o kimselere ki elleriyle kitabı yazarlar, sonra onu az bir bedel karşılığında değişmek için, "Bu Allah katındandır" derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından ötürü onların haline!***

Veyl, azaba düşen herkes için kullanılan bir kelimedir; asıl manası "azap ve helâk"tir. Bu kelime mastar olarak kullanılır; onun fiili yoktur. Bir bedduaya onunla başlanılması câizdir. Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh] Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Veyl, cehennemde bir vadidir."[321]

Eğer bu ateş vadisinin içine dağlar sürülse eriyip gider.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın kitabını tahrif için onu elleriyle yazan ve 'Bu, Allah katından gelmiştir' diyen kimselere veyl olsun*, azap olsun.

---

[320] Söz ve açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 269-272 (Beyrut 2000).

[321] Tirmizî, Tefsîr, 22 (nr. 3164); Hâkim, *Müstedrek*, 2/507.

Onlar bunu, ellerindeki reisliğin gitmesinden ve ayak takımı halktan aldıkları maddi menfaatlerin kesilmesinden korkarak yapmaktadırlar."

Bu âyet-i kerime yahudi âlimleri hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Medine'ye geldiğinde, sahip oldukları mevki ve reisliğin ellerinden gitmesinden korktular ve yahudileri İslâm'a girmekten engellemek için hileler aramaya başladılar.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) Tevrat'ta, "güzel yüzlü, güzel saçlı, gözleri sürmeli, orta boylu" olarak tanıtılıyordu; onlar bunu değiştirip yerine, "uzun boylu, mavi gözlü ve düz saçlı" olarak yazdılar.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "*Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline!* Yine, halktan alıp *kazandıkları şeylerden dolayı vay onların haline!*" O kazandıkları şeyler, maddi olarak çok da olsa, onun yüzünden başlarına gelecek azabın yanında çok derece önemsizdir.

79. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetle iki sınıf insan sakındırılmaktadır. Biri, hüküm veren âlimlerdir. Eğer bu âlimler, verecekleri fetvaya karşılık elde edecekleri fâni dünya malına rağbet ederek, o konudaki meşhur doğru görüşün dışında fetva verirlerse bu tehdidin kapsamına girerler. Alacakları rüşvete rağbet ederek veya sahip olacakları mevkii düşünerek keyiflerine göre haksız hüküm veren hâkimler de böyledir; onlar da bu tehdidin içine girerler. Elleriyle yazdıkları yanlış şeylerden dolayı ve haksız yere kazandıklarından dolayı vay onların haline!

İkinci grup, salihlerin çocuklarından veya diğer insanlardan idare ve mevki sahibi kimselerdir. Onlar bir kimsenin veli olarak veya manevi nisbet sahibi biri olarak ortaya çıktığını gördüklerinde, halk arasındaki otoritelerinin gitmesinden korkarlar ve insanları onun yoluna girmekten engellemek için bir sürü hilelere başvururlar. Bunun için güya mantıkî bir silsile içinde bir sürü yalan yanlış şeyler yazarlar, onları halk içinde yayıp insanları hakka uymaktan nefret ettirmeye çalışırlar (fakat halkı gerçek velilerden ve manevi terbiye yolundan soğutamazlar). Çünkü âyette buyrulduğu gibi, kâfirler (ve münkirler) hoşlanmasa da Allah nurunu tamamlamak istemektedir (Tevbe 9/32).

İsrâiloğulları'nın Boş İddia ve Temennileri

Cenâb-ı Hak sonra, İsrâiloğulları'nın birtakım boş temennilerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ
اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطٖيٓـَٔتُهُ
فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

80. ***İsrâiloğulları, "Sayılı birkaç gün hariç, bize ateş dokunmayacaktır" dediler. Onlara de ki: "Siz Allah katından bir söz mü aldınız? Eğer öyle ise Allah sözünden dönmez. Yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"***

81. ***Hayır!*** *(Öyle bir söz yok)* ***Kim bir kötülük eder*** *(inkâra düşer)* ***de günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktir. Onlar orada devamlı olarak kalırlar.***

82. ***İman edip salih amel yapanlara gelince onlar cennetliktir. Onlar orada ebedî olarak kalırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsrâiloğulları,* bâtıl ve boş düşünceleri içinde, *'Bize sayılı günler dışında cehennem ateşi dokunmayacaktır;* bu günler de buzağıya tapılan kırk gündür. Bizden sonra ateşe müslümanlar girecektir' *dediler."*

Cenâb-ı Hak buyuruyor: "Ey Muhammed, onlara de ki: *Siz bu şekilde Allah'tan bir söz mü aldınız?* Aldıysanız ne âlâ; *hiç şüphesiz Allah sözün-*

den caymaz. Yoksa siz, Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Hayır, durum sizin dediğiniz gibi değildir; size cehennem ateşi dokunacak ve siz onun içinde ebedî olarak kalacaksınız. Çünkü *kim,* en büyük kötülük *olan inkâr fiilini işler,* küfür üzere ölür *ve yaptığı kötülüğü kendisini çepeçevre sarıp istila ederse, o kimse cehennemliktir; orada ebedî olarak kalır.* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilene *iman edip* onun dinine göre *salih amel yapanlar ise cennetliktir; orada ebedî olarak kalırlar."*

Allah Teâlâ genelde böyle yapar; bir grubun halini zikredince, peşinden onun zıddı olan diğer grubu da zikreder; bu, kullarını iyi olan şeylere rağbet ettirmek, kötü işlerden de korkutmak içindir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

80-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Pek çok insan, velilerin sohbetine girmesine güvenir, nefsini günah ve şehvetlerin içine salar, her türlü günaha dalar, bir de kalkıp şöyle der: "Falanca efendimin şöyle dediğini işittik: Kim bizi görürse, ona ateş dokunmaz, o kimse cehennemde yanmaz!"

Bu, büyük bir hata ve aldanıştır. Halbuki Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kızı Fâtıma'ya [radıyallahu anhâ] şöyle buyurmuştur:

"Ey Muhammed'in kızı Fâtıma, ben, sana Allah'tan gelecek bir azabı (ilâhî izin olmadan, kendi başıma) gideremem. Sen, (yapacağın salih amellerle) kendini Allah'ın azabından kurtarmaya çalış."[322]

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], "Allah'a dua ediniz de cennette sizin yakın komşunuz olayım" diyen bir sahabiye şöyle buyurmuştur:

"Sen de çokça secde ederek (ibadet ve taat yaparak) bu işte, kendi adına bana yardımcı ol!"[323]

Evet, eğer bu söz yani, "Bizi gören kimseye ateş dokunmaz" sözü, Allah ile temkin halinde (her haliyle Allah'a itaat içinde ve ilâhî huzurda kabul görmüş) bir veli tarafından söylenmişse o haktır, doğrudur; fakat şu şartla: Bu veliyi gören (ve terbiyesine giren) kimse, gücü yettiği ölçüde ilâhî emirleri yerine getirecek ve bütün haramları terkedecek. Böyle yaparsa evliyaların bereketiyle Allah'ın fazlı ile yaptığı güzel amelleri kabul etmesi ve günahlarını affetmesi umulur.

---

[322] Buhârî, Vesâyâ, 11; Nesâî, Vesâyâ, 6; Dârimî, Rikâk, 23.

[323] Müslim, Müsâfirîn, 164-165; Ebû Davud, Tetavvu', 2; Tirmizî, Mevâkıt, 168.

Gerçekten takva ve velâyet halinde istikrarlı veliler, Allah katında bir söz almışlardır; hiç şüphesiz Allah verdiği söze aykırı davranmaz. Bu söz şudur: Kim samimiyetle velilere tutunur (onların usul ve tavsiyelerine tâbi olur) ve dinin hükümlerine sımsıkı sarılırsa veliler o kimseye ahirette şefaatçi olur.

Allah dostlarının terbiye dairesine girip onlarla beraber olan kimselerin genel hali, kendilerini kötülüklerden korumak ve günahta ısrar etmemektir. Kim bu hal üzere yaşar ve ölürse ona cehennem ateşi dokunmaz. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah bir kulu sevdiği zaman, günah ona zarar vermez."[324] Yani, Allah kendisine hemen tövbe etmeyi ilham eder (günah daha yazılmadan ve kalbine yer etmeden tövbe, göz yaşı ve salih amellerle temizlenir gider). Nitekim Bedir Savaşı'na katılan müminlere Allah tarafından şöyle denmiştir:

"İstediğinizi yapın; ben sizin (insanlık icabı düşebileceğiniz) günahlarınızı affettim."[325]

Allah katından bu manada söz alanlar, ancak fenâ ve bekâ makamlarına ulaşmış kâmil velilerdir; çünkü onlar söyledikleri bir sözü Allah'ın kendilerine bildirmesiyle söylerler, onlar (gaybla ilgili bir konuda) kendi nefisleriyle haber vermezler. Hem onların Allah'tan başka kimseyle karar ve huzuru yoktur.

Bu makama ulaşmamış kimseye gelince, onun için Allah katında böyle bir söz (yetki ve müjde) yoktur; çünkü o kimse nefsi ile hareket etmektedir. Kim böyle bir kimseye tutunursa büyük bir hata ve tehlike içindedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[324] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 10175; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3386.

[325] Buhârî, Megâzî, 9, Edeb, 74; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 161 (nr. 2494); Ebû Davud, Cihâd, 98 (nr. 2650).

Allah Teâlâ'nın, *"Hayır öyle değil* (onlara ateş dokunacaktır). *Kim bir kötülük eder de günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa"* âyetinin ışığında şunları söylemek mümkündür:

Kim dünya muhabbetiyle yetinirse onu dünya meşgaleleri ve dertleri sarar; bu kimse sürekli Allah'tan uzaklık ve gaflet ateşi içinde kalır; onu her yandan gam ve kederler sarar; kalbini şek ve şüphe akrepleri zehirler, gönlünü Allah'tan başka varlıkların derdi yakar. Üzerine iman nurları parlayan, müşahede ehli âriflerin sohbetine giren kimse ise böyle değildir; o, kalbiyle güzel bir hal ve huzur içindedir, manevi cennet ve Allah'ın hoşnutluğu içinde yüzmektedir.

Allah Teâlâ, her iki dünyada bizi bu güzel hallerle şereflendirsin. Âmin ...

Allah'la Yaptıkları Sözleşmeyi Bozanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette İsrâiloğulları'nı, kendisiyle yaptığı sözleşmeyi bozduklarından dolayı kınayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا
وَذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقٖيمُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83. ***Hatırlayın, bir zamanlar biz, İsrâiloğulları'yla şu şekilde sözleşme yapmıştık: "Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, insanlara güzel söz söyleyeceksiniz, namazı hakkı ile kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz." Sonra içinizden azınız müstesna, sözünüzden döndünüz, hâlâ da dönmeye devam ediyorsunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın hani biz, İsrâiloğulları'yla bir sözleşme yaparak onlara şöyle demiştik:* Sakın bana hiç kimseyi ortak koşmayın ve benden başkasına meyletmeyin. *Ancak bana kulluk edin. Anne babanıza en güzel şekilde davranın.* Nesep ve din yönünden *sizinle yakınlığı olan kimselere ihsanda bulunun. Yetim ve miskinlere,* yoksullara *tatlı dil ve güler yüzle bolca iyilikte bulunun. İnsanlara güzel söz söyleyin* yahut onlarla güzel şeyler konuşun. İçinde boş söz ve yalan olmayan, güzel nasihat ve irşad olan şeyler konuşun. *Namazı,* bütün şartlarını en güzel şekilde yerine getirerek *kemal-i edeple kılın, zekâtı* emredilen yere *verin."*

"Bundan sonra sizler, verdiğiniz sözden döndünüz, ancak içinizden müslüman olan az bir grup verdiği sözü korudu; diğerleriniz ise hak apaçık ortaya çıktıktan sonra *hâlâ ondan yüz çevirip duruyorsunuz."*

Allah Teâlâ bu sözleşmede dört çeşit ameli zikretti. 1. Sadece kalbe ait amel; bu tevhiddir (Allah Teâlâ'nın birliğini kabul etmek ve hiçbir şeyi O'na şirk koşmamaktır). 2. Sadece bedene ait amel; bu namazdır. 3. Mala ait amel; bu, zekâttır. 4. Umumi amel; bu, iyilik ve ihsandır.

Cenâb-ı Hak, bu âyette kendisine iyilikte bulunulacak kimseleri önem sırasına göre zikretmiştir. Bunun için önce (kendisine ibadetten sonra) en büyük hak sahibi olduklarını vurgulamak için anne babayı öne aldı. Sonra diğer yakınları zikretti; çünkü onlara yapılan iyilikte, hem iyilik yapma hem de akrabayı gözetme sevabı vardır. Peşinden, genellikle geçim imkânı ve çareleri çok az olduğu için yetimleri zikretti. Son olarak da zayıflıklarından dolayı miskinleri (kazanma gücü olmayan yoksulları) zikretti.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İsrâiloğulları'dan alınan her ahdin (sözün) bir benzeri de ümmet-i Muhammed'den alınmıştır. Bize onların kıssalarının zikredilmesinin ve kötü hallerinin anlatılmasının hikmeti budur. Bütün bunlar, onların düştüğü hatalara düşmekten sakınmamız ve aksi halde onların helâk olduğu gibi bizim de helâk olacağını bilmemiz için bize nakledilmektedir. Aynı şekilde, umum halk ile zâhirde yapılan bütün sözleşmeler, seçkin velilerle bâtınî olarak yapılmış olur.

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelmiş velilerle şu sözleşmeyi yapmıştır:

Himmetiniz (kalbiniz, gönlünüz ve duygularınız) sadece Allah'a yönelecek. Kalplerinizle Allah'tan başkasına itimat edip bağlanmayacaksınız. Yakınlara, yabancılara ve bütün din kardeşlerinize karşı iyilik ve ihsanla muamele edeceksiniz. Bu konuda özellikle anne ve babanıza karşı çok dikkatli olacaksınız. Bu anne ve babanız, ya zâhirî ya da ruhanî olur. Ruhanî baba, insana peygamberî terbiyeyi veren kimsedir. Ruhanî babanın hakları, zâhiri babadan daha önemli ve önceliklidir. Çünkü zâhirî baba, insanın fâni dünyaya gelmesine bir sebep yapılmıştır; ruhanî baba ise insanın ebedî huzur ve hoşnutluk bulacağı maneviyat âlemine girmesine sebeptir.

Yüce Allah, kendisine yönelmiş velilerle şu sözleşmeyi de yapmıştır:

Bütün insanlara karşı yumuşak ve güzellikle konuşacaklar ve insanları sonsuz iyilik ve ihsan sahibi yüce Mevlâ'ya irşad ve sevkedecekler. Namazı kalpleriyle ve bedenleriyle birlikte huşu içinde kılacaklar. Nefislerini bütün ayıp ve kusurlu işlerden temizleyerek gerçek zekâtı eda edecekler. Kim bundan sonra ahdini bozar ve haktan yüz çevirirse onlar fâsık kimselerdir, böyle yapanlar velâyet dairesinden çıkmışlardır.

Allah Teâlâ, bundan sonraki âyetlerde, İsrâiloğulları'nı bozdukları başka bir ahidden dolayı kınayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاۤءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ اَنْتُمْ هٰۤؤُلَاۤءِ تَقْتُلُونَ
اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ
بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَاْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ

اِخْرَاجُهُمْۜ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ فَمَا
جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

84. ***Yine sizden, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız" diye söz almıştık. Bizzat kendiniz şahit olarak bunları kabul etmiştiniz.***

85. ***Sonra*** *(ey yahudiler)* ***sizler,*** *(verdiğiniz sözün tersine)* ***birbirinizi öldürüyor, aranızdan bazılarını yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram kılındığı halde*** *(hem çıkarıyor hem de)* ***size esir olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında ancak zillet ve horluk içinde yaşamaktır. Kıyamet gününde ise onlar en şiddetli azaba uğratılırlar. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yine hatırlayın, sizinle ahidleşerek size şöyle demiştik: Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, bir kısmınız diğerini yurdundan çıkarmayacak,* vatanından göç ettirmeyecek."

Âyetin metninde, birbiriniz yerine "nefsinizi yurdundan çıkarmayacaksınız" dendi; Cenâb-ı Hak, hepsini tek bir nefis (can) kabul ederek hepsine birden nefsiniz/kendiniz diye hitap etti. Hakikatte durum böyledir; bütün insanlar tek bir nefis gibidir. Bu konuda bir şair der ki:

"İnsanlar olarak hepimizin nefislerinin ana maddesi birdir; bizim dışımızdaki cisimler de asıl itibariyle birdir."

İlâhî hitap şöyle devam ediyor: *"Sonra siz, bizzat kendiniz şahit olarak bu ahdi kabul ettiniz* ve onun bütün şartlarını üstlenip yerine getirme sözü verdiniz. *Sonra ey yahudiler siz, bu sözleşmeye rağmen birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grup diğerini yurdundan çıkarıyor,* oradan göç ettiriyor, zulüm ve taşkınlıkla *onlara karşı başkalarıyla yardımlaşıyorsunuz; bununla birlikte içlerinden bazıları esir olarak önünüze geldiğinde, mallarınız ile fidyesini verip onları kurtarıyorsunuz.* Halbuki onları yurtlarından çıkarmanız size haram kılınmıştı.

Bu âyetin özeti şudur: Allah Teâlâ, Tevrat'ta İsrâiloğulları'yla yaptığı sözleşmede onlara şunu emretti: Birbirinizi öldürmeyeceksiniz. İçinizden bazıları diğerlerini yurtlarından çıkarmayacak. İsrâiloğulları'dan bir erkek veya kadın kölenin esir edildiğini görürseniz, parasını verip onu satın alacak ve âzat edeceksiniz.

Kurayza yahudileri Medineli Evs kabilesi ile yardımlaşma antlaşması yapmışlardı. Nadîr yahudileri de Hazrec ile aynı anlaşmayı yapmışlardı. Evs ile Hazrec kabileleri birbiriyle savaşa tutuşunca, Kurayzaoğulları kendileriyle yardımlaşma anlaşması yaptıkları Evsliler'e yardıma gelip Hazrec ile birlikte savaşa katılan Nadîroğulları'yla savaşıyorlardı. Galip geldiklerinde, evlerini yıkıp kendilerini yurtlarından sürüyorlardı. İki taraftan bir adam esir edilirse, aralarında para toplayıp onu esirlikten kurtarıyorlardı. Araplar onların bu durumu ve tutumunu ayıplayarak,

"Bu nasıl bir iştir; hem birbirinizle savaşıyorsunuz hem de içinizden biri esir düşünce birleşip onu kurtarıyorsunuz!" dediler. Yahudiler de, "Bize onları kurtarmamız emredildi, onlarla savaş ise haram kılındı" diyorlardı. Araplar, "Savaşmanız haram kılındı ise niçin savaşıyorsunuz?" dediklerinde yahudiler, "Anlaşma yaptığımız kimselerin mağlup olup zillete düşmelerinden utanıyoruz, onun için savaşmak durumundayız!" diyorlardı. Allah Teâlâ onların bu halini kınayarak buyurdu ki:

"Sizler, kitabın bir kısmına inanıp -esirleri kurtarma emri gibi- bir *kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"* İnkâr edilen şey, birbirini öldürmek ve yurtlarından çıkarmaktır. *Sizden bunu yapanların cezası, ancak dünyada hor hakir bir hayat içinde yaşamaktır.* Bunun örneği, esir edilmeleri, Kurayzaoğulları'nın öldürülmesi, Nadîroğulları'nın vatanlarından çıkarılmasıdır. Yahut her iki grubun kıyamete kadar zillet içinde yaşamaları

ve cizye yükünün altında ezilmeleridir. Kıyamet günü ise en şiddetli azabın içine atılacaklardır. Dünyada çektikleri zillet ve sıkıntı, günahları için bir kefaret olmayıp ancak azap ve gazap sebebi olacaktır. *"Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*

84-85. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dini yaşayan insanlar iki kısımdır. Bir kısmı manen zayıftır; dinin zâhirî hükümlerine sarılır, bâtınına (mana ve sırrına) nüfuz edemez, nefislerini manen öldürmeye ve onu alıştığı kötü âdetlerinden kurtarıp uzaklaştırmaya güç yetiremez. Cenâb-ı Hak bunlara şöyle der:

"Muhabbetim uğruna kanınızı dökmeyin; çünkü siz buna güç yetiremezsiniz. Kalplerinizle (gayb âlemindeki) seyahatiniz için nefislerinizi yurtlarınızdan çıkarmayın. Sizler aciz ve zayıf olduğunuzu kabul ettiniz."

Cenâb-ı Hak manen halleri kuvvetli olan kimselere ise şöyle der:

"Sonra ey âşıklar, siz, marifetimi elde etmek için nefsinizi manen öldürüyorsunuz, benim rızamı talep uğruna nefislerinizi alışıp kaynaştığı âdetlerinden uzaklaştırıyorsunuz, nefsinizi kahredip ezmede birbirinizle yardımlaşıyorsunuz."

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Allah Teâlâ kuluna önce, 'Afiyet, cennet, amel ve başka şeylerden ne istiyorsan iste!' der. Eğer kul, 'Ben senden başkasını istemiyorum' derse Cenâb-ı Hak ona şöyle der: 'Benim huzuruma girenler ancak, bütün hazlarını terkederek, yaratılmışları ortadan kaldırarak, sadece ezeli olan zatımı ispat ederek girebilirler. Bu da beşerî varlığından yokluğu gerektirir."

Bu konuda şu beyitler söylenir:

"Kim bütün hazlarından ve sevdikleriyle muhabbetten tamamen fâni olmamışsa o kimse (Hakk'a vâsıl olamaz), hazlarına ulaşması ve güzel hedefleri için menziller arasında durdurulur."

Cenâb-ı Hak yine, nefislerini öldüren ve bütün boş âdetlerinden sıyrılıp kurtulan manevi hali kuvvetli kimselere der ki: "Size, nefislerinin ve âdetlerinin elinde, yahut dünya talebi ve şehvetlerinin peşinde esir olmuş kimseler geldiğinde, onları esirliklerinden kurtarın, kendilerini saran bağlardan çıkarın ve onları Mevlâ'larının huzuruna dahil edin."

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Dünyayı isteyen esirdir, ahireti isteyen ücret peşindedir, Cenâb-ı Hakk'ı isteyen ise emîrdir (nefsinin âmiri ve hâkimdir)."

Nefsine hükmeden kimse, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği kabiliyet ve kuvvettin hakkı olarak, nefsinin esiri olan kimseleri onun elinden kurtarmalıdır. Kul, nefsinin hevâsından kurtulunca Mevlâ'sının huzuruna girer. Oraya girdikten sonra onu çıkarmak isteyenlere şöyle denir:

"Onları, (bulundukları bu âli makamdan) çıkarmanız haramdır. Siz nasıl oluyor da dinin zâhirine iman edip tarikat ilmini ve hakikat nurlarını inkâr ediyorsunuz? Sizden kim bunu yaparsa onun dünyadaki cezası zillettir; bu da hırs, tamah, korku, endişe, uzun emel, salih amelden mahrumiyet içinde yaşamaktır. Onlar, kıyamet günü en şiddetli azaba atılırlar. Bu azap, Hak'tan perdelenmenin kederi ve kötü hesabın dehşetidir. Allah, onların yapmakta olduğu hiçbir şeyden habersiz değildir."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'nın sıfatlarını ve kendilerine hazırladığı azabı zikrederek buyurdu ki:

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

86. ***Onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık onlardan azap hafifletilmez ve kendilerine yardım da edilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O ahidlerini bozanlar* ve haddi aşanlar, ebedî *ahiret hayatını verip dünya hayatının aldatıcı süsünü satın alan kim-*

selerdir. Artık onlardan azap bir an olsun *hafifletilmez;* onlar dünyada sürekli zillet ve horluk içinde yaşarlar; ahirette de ebedî cehennem ateşi içinde kalırlar. *Kendilerine yardım da edilmez;* çünkü onlar dünyada iken her zaman hak ve hayırdan uzak dururlardı."

86. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sürekli kâinatın zâhirindeki aldatıcı güzelliğe bakan fakat onun içinde saklı ibretlik hakikatlere nüfuz edemeyen kimseler, hep vehim ve manen perdelenme azabı içinde kalırlar, onları bu elim azaptan kurtaracak hiçbir yardımcı da bulunmaz.

Peygamberlerini Yalanlayan ve Öldüren Millet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'nın peygamberlerini yalanlamalarını ve onları öldürmelerini kınayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِه۪ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى
ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ
بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَر۪يقاً كَذَّبْتُمْ وَفَر۪يقاً تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87. ***Hiç şüphesiz biz Musa'ya kitabı** (Tevrat'ı) **verdik. Ondan sonra peş peşe peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik ve onu, Rûhulkudüs ile destekledik. Size, herhangi bir peygamber, nefislerinizin hoşlanmadığı bir şeyi getirdiğinde, kibirlenip** (onların) **bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?***

İsa, Arapça değildir, Süryânîce "îşû" kelimesinden dönüştürülmüştür.

Meryem, Süryânîce dilinde "hizmetçi kadın", manasındadır.

Rûhulkudüs, Cebrâil aleyhisselâmdır. "Mukaddes ruh" demektir; her türlü kötü şeyden temiz ve uzak olduğu için kendisine bu isim verilmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz biz Musa'ya Tevrat'ı verdik;* fakat (ey İsrâiloğulları) siz, onun hakkını yerine getirmediniz, içindeki hükümleri hakikatiyle bilmediniz. *Biz ondan sonra peş peşe pek çok peygamber gönderdik.* Bir peygamber vefat ettiğinde, sizi koruyup gözetmek için başka bir peygamber gönderdik. *Meryem oğlu İsa'ya da* apaçık *mucizeler verdik.* Bunların başında ölüleri diriltmek, körleri ve alaca tenli hastaları iyileştirmek, gaybdan haber vermek ve İncil gelir. *Biz onu Cibrîl (aleyhisselâm) ile destekledik.* O nereye gitse Cibrîl de (aleyhisselâm) kendisiyle birlikte giderdi. Ey yahudiler, siz kendisini öldürmek istediğiniz zaman Cibrîl onu göğe yükseltti.

"Size, herhangi bir peygamber, meşakkat içeren ibadet, nefsanî hazları ve şehvetleri terk gibi nefsinizin hoşlanmadığı şeylerle *geldiğinde, büyüklenip* ona imandan yüz çevirerek *o peygamberlerden* Süleyman, İsa ve Muhammed (aleyhisselâm) gibi *bir kısmını yalanlayıp* Zekeriyya ve Yahya (aleyhisselâm) gibi *bir kısmını da öldürmediniz mi?"*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, kendilerini hakka davet edenleri hevâ kulağı ile dinlediler; nefislerinin arzusuna uyan şeyleri aldılar, ağır gelenleri inkâr ettiler. Hevâları (nefislerinin kötü arzusuna uymaları) onların sıfatı oldu; sonra bu sıfata taptılar; bu durumda onların taptığı, çirkin sıfatları ve hevâları oldu."[326]

87. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'na mana olarak hangi hitapta bulunmuş ise onları gizli bir hitapla bu ümmete de yapmış olmaktadır. Hiç şüphesiz Allah, bizlere de kitabı (Kur'an'ı) verdi. Onda hidayet yolunu ve doğruyu açıkladı. Onu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) indirdikten sonra, peşinden, o kitapla hükmeden ve onun gösterdiği hidayet yolundan giden müttaki âlimler ve seçilmiş veliler getirdi. Onlar insanlara dünyadan gönüllerini çekmeyi, nefislerinin kötü arzu ve isteklerini terketmeyi emrettiklerinde, çokları onları terketti ve yalanladı.

---

[326] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/89 (Müfessir İbn Acîbe'nin özetle verdiği nakil, Kuşeyrî'nin kendi ifadeleri ile tamamlandı).

Çoğu zaman da onları inkâr ettiler ve hatta öldürmeye kadar gittiler. Kibirlenerek onlara kulak verip sözlerine boyun eğmeye yanaşmadılar; bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz siz, sizden önceki milletlerin gidişatını karış karış takip edeceksiniz. Öyle ki onlardan biri kiler denen hayvanın deliğine girse siz de oraya gireceksiniz!" Ashap,

"Ey Allah'ın resûlü, onlar kimlerdir; yahudi ve hıristiyanlar mıdır?" diye sorduklarında Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Evet, başka kim olacak!" buyurdu.[327] Yani onlardan başka tâbi olacağınız kim var ki!

Dünya durduğu ve dinî hayat devam ettiği sürece, bu ümmetin içinden Allah'a davet edenler hiç eksik olmaz. Bir grup Allah'ın hükümlerine davet eder, bir başka grup da Allah'ı tanımaya (marifetullaha) davet eder. Birinci grup âlimler, ikinci grup ise velilerdir. Bunlar, insanlara kötü âdetlerini ve şehvetlerini terketmeyi emrettiklerinde halk onları kınamaya, tenkit etmeye ve kendilerine muhalefet etmeye başlarlar. Çünkü tarihte onların yaptığını yapan herkes bir sürü engelle karşılaşmıştır. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine özel inayet edip desteklediği ve üzerine hidayet rüzgârı esen kimseler bu engelleri aşmış, halk onların izine tâbi olmuş, peşlerinden gitmiştir. Fakat bunlar da çok azdır.

İnkâr ve Alay Etmenin Sonu

Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra, İsrâiloğulları'nın peygamberlerine karşı söyledikleri çirkin sözlerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلاً مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

---

[327] Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 50; Müslim, İlim, 6; İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed, *Müsned*, 2/325.

88. *Onlar (peygamberleriyle alay ederek), "Kalplerimiz örtülüdür" dediler. Hayır (öyle değil), Allah onlara inkârları (ve isyanları) sebebiyle lânet etmiştir. Bu durumda onlar çok az inanırlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yahudiler,* kendilerini Allah'a davet eden peygamberleriyle alay ederek, *'Kalplerimiz örtülüdür,* bir kılıfla sarılmıştır; söylediğini anlamıyoruz' *dediler.* Yahut, 'Kalplerimiz ilimle doludur; sizin ilminize ihtiyacımız yoktur' dediler." Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Hayır öyle değil." Kalplerinin üzerinde zâhiren bir kılıf ve örtü yoktur; tam aksine kalpleri yaratıldığı fıtrat üzere bulunmaktadır, fakat *Allah onlara, inkârları sebebiyle lânet etmiştir;* onları huzurundan kovmuş, rahmet ve inayetinden mahrum edip kendi hallerine terketmiş; bu hallerini ezelde bildiğinden onların kalplerinin iman etme kabiliyetlerini iptal etmiştir. *Bu durumda onlar çok az inanırlar;* yani kitabın çok azına, ancak bir kısmına iman ederler.

Yahut onlardan, çok azı iman ederler; Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi ...

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

88. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden kimseler, dünya ehline, ilâhî huzura girmeye ehil olmaları için, nefislerinin kötü sıfatlarını temizlemeyi, kibri bırakıp tevazu göstermeyi, para ve mal hırsını terketmeyi emrettiğinde yahut kalplerindeki perdelerin açılması için boş âdetlerini bırakmayı isteğinde kibir gösterip burun kıvırarak, "Sizin bizi davet ettiğiniz bu şeylere karşı kalbimiz örtülüdür (ne demek istediğinizi anlamıyoruz)!" derler. Onlara şöyle denir:

Hayır, kalbinizde zâhiren bir örtü yok, fakat Allah halinizi bildiğinden sizin için ezelde rahmetinden uzak olmayı ve inayetinden mahrum kalmayı takdir etmiştir; bu sebeple siz, Hakk'ı müşahede sebebi olan şeyleri inkâra gittiniz; fakat Allah tarafından ezelde kendisi için ilâhî inayet takdir edilen ve üzerinden hidayet rüzgârı esen kimseye, işlediği kusurlar zarar vermez; o bunlardan tövbe edip seçkin velilerin arasına katılır; kendisi bir zamanlar en büyük hırsızlardan olsa bile. Gerçi bu tür kimseler, ilâhî rızaya ulaşmak için hak yolunda nefsi ile mücâhede edenlere göre çok azdır.

Allah'ın her şeyi yapmaya gücü yeter (Kehf 18/45).

İsrâiloğulları'nın Hak Dine Karşı Tavırları

Allah Teâlâ bu âyetten sonra, kendisi gelmeden önce Hz. Muhammed'i (aleyhisselâm) kabul ettikleri halde, peygamber olarak gelince Kur'an'a iman etmeyen İsrâiloğulları'nı kınayıp lânetleyerek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89. ***Onlara, Allah katından,*** *(Tevrat'tan)* ***ellerinde mevcut olan şeyleri tasdik eden bir kitap*** *(Kur'an)* ***geldiğinde, kendileri daha önce*** *(putperest)* ***kâfirlere karşı*** *(kendisini vesile ederek Allah'tan)* ***yardım istedikleri halde, o tanıdıkları*** *(peygamber)* ***kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerine olsun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yahudilere,* Tevrat'tan *ellerinde bulunan şeyleri tasdik eden,* ona uygun hükümler içeren ve onun doğru olduğuna şahitlik eden *Kur'an geldiğinde, kendileri daha önce,* peygamber olarak ortaya çıkmadan Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) vesile ederek *düşmanlarına karşı Allah'tan yardım istiyorlardı* ve şöyle diyorlardı:

'Allahım, sıfatlarını Tevrat'ta bulduğumuz o ahir zamanda gönderilecek peygamberin hürmetine düşmanlarımıza karşı bize yardım et!'

Yine onlar, müşrik düşmanlarına şöyle derlerdi: 'Ahir zaman peygamberinin gelme vakti yaklaştı; o yakında çıkar ve bizim dediklerimizi tasdik eder; biz de onunla birlikte Âd ve İrem kavimlerinin öldürülüşü gibi sizi öldürürüz.'

Allah Resûlü ortaya çıkıp *kendilerine gelince, onu tanıdılar fakat* bile bile *inkâr ettiler. Allah'ın lâneti o kâfirlerin üzerine olsun."*

Âyette, "kâfirler" ifadesinin açıkça zikredilmesi, onların inkârları sebebiyle lânete uğradıklarına işaret içindir. Kâfirler lafzındaki "lâm-ı tarif" (bilirlilik takısı olan lâm), ilk akla gelen ve bilinen kâfirleri ifade içindir; bunlar yahudiler içindeki inkârcılardır. Yahut bu "lâm", cins bildirir, o zaman bütün ikrar çeşitleri ve kâfir grupları bu lânetin içine girer. Yahudiler içindeki kâfirler, zaten öncelikle lanetlenen bu grubun içine girerler.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Pek çok insan görürsün ki kendilerine önceki devirlerde yaşayan velilerden bahsedilince onları kabul ve tasdik ederler; fakat kendi zamanlarında yaşayan velilerden bahsedilince onları inkâr ve reddederler. Halbuki bu insanlar, gerektiği zaman kendi devirlerinde yaşayan velileri topluca zikrederek (onların bereketiyle) Allah'tan yardım istemektedirler. Bu şekilde, velilerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek, yahudice bir tutumdur.

Velileri kabul ve ret konusunda inanan insanlar üç kısma ayrılır:

Bir kısım insan, önceki devirlerde yaşayan velileri kabul eder, fakat sonraki devirlerde yaşayanların veliliğini inkâr eder. Bunlar, insanların en kötü durumda olanlarıdır.

Bir kısım insan, önce ve şimdiki zamanda velilerin varlığını kabul eder fakat onların yaşadıkları zamanda halkın içinde gizli olduklarını söylerler. Böyle düşündükleri için Allah onları, bu velilerin bereketinden (terbiye ve feyzinden) mahrum bırakır.

Bir kısım insan da zamanlarında yaşayan velileri kabul eder, onları tanır, onların bereketiyle pek çok hayır elde eder, kendilerini yüceltir; onlara karşı son derece hürmetli davranır. Bunlar Allah'ın, kendisine ulaştırmak ve huzuruna yaklaştırmak istediği saadet ehli kimselerdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim (O'nu her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltirim)."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra imanı inkârla, ebedî kazancı zararla değiştiren yahudilerin görüşlerinin ne kadar ahmakça olduğuna işaret ederek buyurdu ki:

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ
اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ فَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍۜ
وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٩٠﴾ وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُۗ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَهُمْۜ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩١﴾

90. ***Allah'ın kullarından dilediğine lutfuyla vahiy indirmesini*** *(kendisine peygamberlik vermesini)* ***kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini*** *(Kur'an'ı)* ***inkâr ederek kendilerine satın aldıkları o durum ne kötü bir şeydir! Bu yüzden onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.***

91. *Onlara, "Allah'ın indirdiğine iman edin" denilince, "Biz sadece (Tevrat'tan) bize indirilene inanırız" derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o (Kur'an, Tevrat'tan), ellerinde bulunanı tasdik edici olarak gelmiş hak bir kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara de ki: "Eğer siz, (Tevrat'a) gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak yahudiler hakkında buyuruyor ki: *"Kendileri için satın aldıkları o şey, ne kadar kötüdür. Bu şey, Allah'ın indirdiklerini inkâr etmeleridir."*

Yahut onların kendi zanlarınca düşündükleri şey ne kadar kötüdür. Gerçekten onlar, yaptıklarına karşı başlarına gelecek azaptan kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Yaptıkları iş, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilenleri inkâr etmektir. Onlar bunu, peygamberin kendileri dışındaki bir kavimden gelmesine düşmanlık ve hasetten yapıyorlardı. Onlar, halkın en faziletlisi olan Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] *inkâr yoluna gitmeleri ve kendisine haset etmeleri sebebiyle gazap üzerine gazaba uğradılar.*

Yahut onlar, Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] sonra, Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr etmeleri sebebiyle gazap üzerine gazaba uğradılar.

Ya da onlar, Tevrat'ın hükümlerini ihmal etmeleri ve Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâra gitmeleri sebebiyle, gazap üzerine gazaba uğradılar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."* Yani, onları dünya ve ahirette zelil edip hor ve hakir bırakan bir azap vardır. Günahkar müminlerin çektiği azap ise böyle değildir; onların çektikleri (sıkıntı ve azaplar) günahlarına kefaret olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *'Onlara, 'Allah'ın Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdiğine iman edin' denilince onlar, 'Biz sadece Tevrat'tan bize indirilene inanırız' derler ve ondan başkasını* yani Kur'an'ı *inkâr ederler. Halbuki o Kur'an, Tevrat'tan ellerinde bulunan şeyleri tasdik* *ve kontrol edici olarak gelmiş hak bir kitaptır.* Ey Muhammed! *Onlara de ki: 'Eğer siz, Tevrat'a gerçekten inanıyor idiyseniz, o zaman Tevrat'ta size haram kılındığı halde Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?'* Bu yaptığınız, sizin, 'Tevrat'a iman ederiz' davanızı iptal ediyor. Çünkü kitaba iman, onunla amel etmeyi gerektirir; aksi halde (ona iman ediyoruz sözü) boş bir iddia olur. Gerçi bunu bizzat siz değil sizden önceki atalarınız yapmıştır, fakat siz de ona razı olup aynısını yapmaya kararlısınız."

90-91. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki işaret (tasavvuf) ehlinin tefsirdeki kaidelerinden biri de şudur: Kur'an'da iman yolunu terk edenlere ve müminleri inkâr edenlere yöneltilen her türlü uyarı ve kınama, aynı şekilde ihsan makamına giden yolu terkeden ve o makama ulaşanları inkâr eden kimselere de aynen yapılmış kabul edilir. Küfür ehline yapılan her tehdit, ihsan makamına ulaşmak için gereken terbiyeyi terkedenlere de yapılmıştır; ancak ehl-i küfrün azabı bendenle hissedilecek bir azaptır; gaflet ehlinin azabı ise kalbe ait manevi bir azaptır.

Bunun için, ayıp ve kusurlarına razı olan, kalbinin hastalığı ile kalıp ona bir çare aramayan, manevî doktorları ve terbiye ehlini inkâr eden kimselere diyoruz ki:

Kendiniz için satın aldığınız (tercih edip razı olduğunuz) bu durum ne kadar kötü bir şeydir. Bu, onların, Allah'ın seçkin velilerinin kalbine indirdiği şeyleri (nur, marifet, hikmet, feyiz ve sırları) inkâr etmeleridir. Onlar bunu düşmanlık ve hasetle yapmaktadırlar yahut Allah'ın, kulları içinde dilediklerine lutuf ve ihsanından verdiği şeyleri bilmeyerek ve kötü zanda bulunarak yapmaktadırlar. Bu halleriyle onlar, haktan uzaklık ve şüphe gazabının üzerine bir de gaflet gazabına uğradılar. Yahut günah ve kusurlarda ısrar halinden dolayı uğradıkları gazabın üzerine, bir de kalp hastalığının celbettiği gazaba uğradılar.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah] demiştir ki: "Kim bizim şu ilmimizle (tasavvuf ilmiyle meşgul olup ondan pay sahibi olmazsa büyük günahlarda ısrar ederken ölür de farkında bile olmaz."

Bu ilimle meşgul olup ondan büyük pay sahibi olmak ancak ehli ile sohbetle olur. Velileri inkâr edenler için, mala tamah azabı ve madde hapishanesinde kalma cezası vardır. Bunlar bir insan için zillet ve horluk sebebidir.

Bu kimselere, "Allah Teâlâ'nın (âriflerin kalbine) indirdiği hakikat sırlarına ve tarikat nurlarına inanın" dendiği zaman, "Biz, bize indirilen şeriatın zâhirine iman ederiz" derler ve onun dışında Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların ve ilâhî sıfatların nurlarının keşfi gibi hakikat sırlarını inkâr ederler. Halbuki bu hakikat ilmi haktır; çünkü o, şeriat ilminin özünden süzülerek elde edilen bir ilimdir.

Allah kendisine rahmet etsin, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabının sahibi İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî nazım halinde demiştir ki:

"Şeriat ilmi ile bâtın (maneviyat) ilmi, cesetle içinde yerleşen ruh gibidir; başka bir şey değildir."

Yine o nazım halinde demiştir ki:

"Nakil ilmi ile âriflerin anlayıp ortaya koyduğu marifet ilmi, coşkun bir denizin içinde sedefte saklı inci gibidir. Bu denize bir kimse dalıp da bu sedefi çıkarsa inci yine meydana çıkmış olmaz; onun ortaya çıkışı, üzerindeki örtünün (sedefin kabuğunun) açılıp içinden incinin meydana çıkmasıdır. Sedef, zâhir ilmidir; inci âriflerin ondan anlayıp ortaya çıkardıklarıdır. Cehalet ise bunları saran denizdir."[328]

Şeyh İzzeddin b. Abdüsselâm (rahimehullah), daha tasavvuf yoluna girmeden önce kendisine, "Şeyh Şâzelî bugün, nice manevi ilimler ve sırlardan bahsetti, ağzından ne hikmetli ilimler döküldü!" dendiği zaman, "Bizim Kur'an ve Sünnet'ten anladığınız ilimlerin dışında ilim mi var ki ondan bahsediyor!" derdi. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî ile karşılaşıp onun elinden tutarak manevi halkasına girdiğinde ise şöyle demiştir:

"Vallahi, şeriatın hiç sarsılmayan esasları üzere ancak sûfîler (kâmil veliler) amel ediyor."

Şeriatın zâhirî ilimlerine yapışıp da diğerlerini inkâr eden kimseye şöyle demek lazım: "O halde sen niçin dünya malı toplayıp biriktirmekle uğraşıyorsun? Neden fakirlikten korkuyorsun ve rızık işini dert edinip başa gelecek musibetlerden endişeleniyorsun? Eğer sen gerçekten müminsen, şeriatın bütün bunları kötülediğini bilmiyor musun?"

---

[328] bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 266-267.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kalbe İşleyen Buzağı Sevgisi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'nın birçok âyet ve mucize gördükten sonra buzağıya tapmalarını kınayarak ve onların, "Biz Tevrat'a inandık!" iddialarını iptal ederek buyurdu ki:

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ
مِنْ بَعْدِه۪ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾

92. ***Gerçekten Musa size apaçık mucizelerle gelmişti. Sonra onun ardından siz, zulmederek (haddi aşarak) buzağıyı (put) edindiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten Musa size,* taşa vurduğunda su çıkaran asâ, nur saçan el, denizin yarılması gibi *apaçık mucizelerle gelmişti.* Bunlar size hiçbir fayda vermedi; Musa Tur dağına gittikten *sonra, altından yapılan bir buzağıyı put edinip ona taptınız. Bu konuda siz zulmettiniz,* haddi aştınız; bu yaptıklarınız yanında, Tevrat'a iman iddianız nerede kaldı?"

92. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ayıp ve kusurlu hali üzere kalan, kalbinin manevi hastalığına razı olan ve hasta bir kalple Allah'a kavuşana kadar öyle yaşayan kimseye denir ki:

"Hiç şüphesiz size, velilerim apaçık âyet ve delillerle geldi; onların elinde kalp hasatlıklarına şifadan başka hiçbir şey bulunmasaydı, bu bile onların hak üzere olduğunu ispat etmeye yeterdi. Fakat siz hevânızı ilâh edindiniz, kalbinizle geçici dünya malına taptınız. Nefsiniz size galip geldi, gözünüzde para (ve dünya malı) büyüdü. Siz, kötü ahlâk ve ayıplarınız içinde kendinize zulmettiniz. Oysa kalbine şifa arayan, güzel zan sahibi olan ve manevi safa halini müşahede eden kimseler için doktor mevcuttu. Ey mümin, ararsan bir mürşid bulursun!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudilerin atalarının iman iddialarını iptal eden kötü ahlâklarını sayarak buyurdu ki:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا فٖى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهٖٓ اٖيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ۝

93. ***Hani bir zamanlar sizden,*** *(Tevrat'taki hükümlerle amel edeceğinize dair)* ***söz almıştık.*** *(Siz sözünüzde durmayınca)* ***Tur dağını üzerinize kaldırarak, "Size verdiğimiz kitaba kuvvetle sarılın ve*** *(onda size söylediklerimi)* ***işitin" dedik. Onlar ise, "İşittik ve isyan ettik" dediler. İnkârları sebebiyle buzağı sevgisi kalplerine iyice işlemişti. De ki: "Eğer inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler emrediyor!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yine hatırlayın, bir zamanlar sizden,* Tevrat'la amel edeceğinize dair söz *almıştık.* Siz buna yanaşmayınca, *Tur dağını üzerinize kaldırarak, 'Size verdiğimiz kitabı kuvvetle alın,* ona ciddi olarak sarılın *ve içinde size söylediklerimi iyi dinleyin' dedik. Onlar,* lisan-ı halleriyle, *'Sözünü işittik, amma emrine isyan ettik' dediler.* Yahut kötü edeplerinden dolayı, bunu dilleriyle söylediler. *Buzağı sevgisi onların kalbine iyice işlemişti.* Öyle ki bir boyanın elbiseye işlemesi gibi, buzağı sevgisi de onların kalbine öyle işlemiş ve iyice yerleşmişti; çünkü onlar mücessime idi (yaratıcının varlıklara benzer bir vücut sahibi olduğuna inanıyorlardı). Onlar, Sâmirî'nin altından yaptığı buzağıdan daha güzel bir görüntü ve sûret görmediler, onu kendilerine ilâh edindiler. Ey Muhammed, onlara de ki:

'İddia ettiğiniz gibi, eğer siz Tevrat'a inanıyorsanız, bu imanınız size ne kötü şeyler emrediyor. Fakat gerçek iman böyle bir şeyi emretmez. İşin doğrusu şu ki siz mümin değilsiniz."

93. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, nefsinin kötü alışkanlıklarına takılıp kaldığı ve sadece gördüğü maddi varlıkları müşahede ederek haktan (işin hakikatinden) perdelendiği halde kâmil iman sahibi olduğunu iddia eden, bununla birlikte ihsan derecesine ulaşmış velileri inkâr eden kimselere der ki:

"Hani biz sizden nefsinizle mücâhede edeceğinize ve Rabb'inizin huzuruna girmeniz için önünüzdeki engelleri aşacağınıza dair söz almıştık. Başınızın üstüne korku kılıcını yahut teşvik dağını kaldırdık ve sizin için doğru yolu açıkladık. Sona size dedik ki:

'Size, nefsinizin engellerini aşmanız ve faydalı şeyleri elde etmeniz için verdiğimiz şeyleri (ilim, amel ve terbiye usullerini) ciddi olarak alın, samimi olarak uygulayın.' Fakat siz bundan çekindiniz, nefisleriniz size galip geldi; hal diliyle, 'İşittik ve isyan ettik' dediniz. Acilen ele geçen dünya sevgisi kalbinizi iyice sardı; dünyayı ahirete tercih ettiniz. Eğer gerçek mümin iseniz, böyle yapmazsınız. Şu içinizdeki sözde imanınız size ne kötü şeyleri emrediyor!"

Yahudilerin "Cennet Bizimdir" İddiası

Yahudilerin iddialarından biri de cennetin sadece kendilerine ait olduğunu söylemeleridir. Allah Teâlâ onları reddederek buyurdu ki:

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا
الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ وَاللّٰهُ
عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٩٥﴾

94. ***Onlara de ki: "Eğer (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu (cennet) Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin!"***

95. ***Fakat onlar, elleriyle yapıp gönderdikleri şeyler (inkâr ve isyanlar) sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmezler. Allah zalimleri çok iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Cennetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia eden İsrâiloğulları'na *de ki: Eğer Allah katında,* yani gayb ilminde *ahiret hayatı, yani cennet, diğer insanlara* veya müslümanlara *değil de sadece size ait ise ve siz bu iddianızda samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin!"*

Hiç şüphesiz bir kul, cennete gideceğini kesin biliyorsa kendisini ona ulaştıran ölüme iştiyak duyar. Nitekim Ammâr [radıyallahu anh],[329] ölüm anında şöyle demiştir: "Ben şu anda sevgililere; Muhammed'e ve ashabına kavuşmak üzereyim!"

Huzeyfe de [radıyallahu anh] ölüm döşeğinde iken şöyle demiştir: "Kul ihtiyaç halindeyken sevgili (ölüm meleği) geldi; (boş temennilerine yahut terkettiği dünyaya, son anda) pişman olan kimse felaha eremez."

Allah Teâlâ buyurur ki: *"Fakat onlar, yapıp gönderdikleri inkâr ve isyanları sebebiyle ölümü asla temenni etmezler;* onlardan hiçbiri ölümü sevmez ve istemez."

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Şayet yahudiler ölümü temenni etselerdi derhal ölürler ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi."[330]

İhyâ'da şöyle rivayet edilir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyet inince yahudileri ölümü istemeye davet etti ve onların onu asla temenni etmeyeceğini bildirdi. Böylece onlarla bu istekleri arasına bir engel konulmuş oldu."

---

[329] Bu söz, Hz. Bilâl'den de [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir (bk. Gazâlî, *İhyâ*, 5/231).

[330] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/220.

Bir başkası şu olayı nakletmiştir: (Bu âyet indikten sonra) yahudilerden biri ölümü istedi; yatsı vakti olunca boğazında bir tıkanma oldu, adam ölüp gitti.

"Allah zalimleri çok iyi bilir." Bu âyette onlar için bir tehdit vardır. Ayrıca yahudilerin kendilerinde olmayan şeyleri iddia etmek ve kendilerine ait olanı yok saymakla zalim olduklarına dikkat çekilmektedir.

94-95. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet-i kerimede, bütün amelleri ve halleri ölçecek, boş iddia sahipleriyle yiğit insanları birbirinden ayıracak sağlam bir ölçü vardır.

Hangi ameli ölüm yıkıp yok ediyorsa o geçersiz ve hayırsız bir ameldir. Ölümün dağıtıp bozduğu bütün haller sakattır. Ölümden kaçan herkes, Allah'ı sevme iddiasında yalancıdır. Kim, insanlardan ayrı olarak özel bir duruma ve makama sahip olduğunu iddia ederse o, bu âyetin öğrettiği şekilde sınanır, davasındaki samimiyeti ölçülür.

İnsanlar dünyada kalma muhabbetinde dört kısma ayrılır:

Bir kısım vardır ki nefsanî lezzetlerle keyiflenmek ve şehvetlerine ulaşmak için dünyada kalmayı sever, ahireti bir kenara iter, bütünüyle dünyaya yönelir, nefsini kendine put edinir. Bu hal onun kulağını sağır, gözünü kör eder. Yanında ölüm zikredilse ondan kaçar ve uzaklaşır. Kendisine bir vaaz ve nasihat edilse, kibir ve inatla reddeder. Her gün ömrü azalırken hırsı çoğalır, cismi eskirken boş arzuları tazelenir. Ölümü yakındır; isteği çok uzaktır. Eğer bu kimseye Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir ettiği yardım ve desteği yetişip onu iman üzere tutar ve son nefesinde İslâm üzere ölürse ne âlâ, yoksa helâk olur gider.

Bir kısım vardır ki gözündeki perde kaldırılmıştır. O, nefsinin halini ve arzularını görüp bilmektedir; bu onu kötü işlerden sakındırmakta ve uzak tutmaktadır. Bu kimse, geçmişte kaçırdığı hayırlı işleri telafi etmek için kolları sıvar, geleceğe bakar, ölüme ve kabre hazırlanır. Bununla birlikte ölüm halini müşahede etmekten ve ölümün habercisi sayılan şeyleri görmekten hoşlanmaz. Onun hoşlanmadığı ölümün kendisi ve dünya lezzetlerini yok etmesi değildir, fakat o, ölümün ahirete hazırlanmayı keseceğinden korkar, emeline ulaşmadan önce amel defterinin toplanıp dürülmesinden ve bozuk hallerini düzeltmenden ecelinin aniden gelmesinden hoşlanmaz. O, dünyada bu hayırlı hedeflerini yerine getirmek için kalmak ister. Onun hayatı ne faziletli bir hayattır ve ölümü ne hoş bir ölümdür. Bu kimse, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şu sözünün kapsamına girmez:

"Kim, Allah'a kavuşmayı sevmezse Allah da ona kavuşmayı sevmez."[331]

Bir diğer kısım vardır ki Allah Teâlâ'yı yüce isim ve sıfatları ile tanımıştır, rabliğinin kemalinden ve ulûhiyyetinin cemalinden nasip olduğu kadarını müşahede etmiştir, gözü ve kalbi nurla dolmuştur, (ilâhî tecelliler karşısında) aklı başından gitmiştir, fikri hayrete düşmüştür, o ise hep o müşahede ettiği şeylere ulaşmak için çırpınmaktadır, ahirette buluşma yerine geçmek için acele etmektedir. O, dünya hayatının kendisi ile sevdiği Rabb'i arasında bir perde, aradığı ile arasında bir engel olduğunu yakînen bilmektedir. İşte bu kimse, yüce Allah'ı seven âşık kullardandır. O, Allah'a kavuşmak ve O'nunla buluşmak için inleyip durmaktadır. Bu kul, Allah'a kavuşmayı sever, Allah da onu kavuşmayı sever, onun hayatı ve Rabb'ine kavuşması ne kadar güzeldir!

Bir diğer kısım daha vardır ki o, bu bahsettiklerimizden nasip olduğu kadar müşahede etmiştir; çok kere buradakilerden daha fazlasına da ulaşmıştır; fakat bu kimse, bütün işlerini yüce Yaratıcısına havale eder, her şeyi O'na teslim eder. Bu kimse ancak Rabbinin razı olduğu şeye razı olur; O'nun istediğini ister; O'nun kendisi için hükmettiğini tercih eder. Eğer Rabbi, onu dünyada tutarsa, o da gönül hoşluğu ile durur; eğer ruhunu alırsa, zaten aradığı ve beklediği odur. Bu kimse, ilâhî huzurda kabul görmüş âriflerdendir. Allah Teâlâ, lütuf ve ihsanı ile bizleri onlardan eylesin. Âmîn...

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yahudilerin "Cennet ancak bize aittir" şeklindeki boş iddialarını iptal eden hali zikretti. Bu hal, onların bu dünyada sürekli kalma hırsıdır. Bunu ifade eden âyette buyurdu ki:

---

[331] Buhârî, Rikâk, 41; Müslim, Zikir, 14-18; Tirmizî, Cenâiz, 68; Nesâî, Cenâiz, 10.

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ
اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِه۪ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَؕ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

96. ***(Resûlüm!) Yemin olsun ki sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Onlar müşriklerden de daha fazla hayata düşkündür. Onların her biri bin sene yaşamayı arzular. Halbuki onun bu kadar yaşatılması kendisini azaptan uzaklaştırıp kurtaracak değildir. Allah onların yapmakta oldukları her şeyi görmektedir.***

hiç değişmiyor

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Sen, yahudileri bu fâni dünyada kalmaya insanların en hırslı olanı olarak bulursun*. Böyleyken onlar, insanlar içinde cennete en layık kimse olduklarını nasıl düşünüyorlar! Dünyada kalma hususunda *onlar*, ahiret gününü kabul etmeyen *müşriklerden de hayata daha düşkündür.* Bu durum onların cehenneme gideceklerini göstermektedir. Bu sebeple onlar, Allah'la buluşmaktan hoşlanmazlar ve sürekli dünyada kalmaya hırs gösterirler. *Onların her biri bin sene yaşamak ister; halbuki bu, onu azaptan uzaklaştırıp kurtaracak değildir*. Onun uzun yaşaması ancak azabını artırır. *Allah onların yapmakta oldukları her şeyi görmektedir."*

96. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetteki gizli işaretten şunu anlayabiliriz:

Kim emelini kısa tutar, amelini güzel yapar, nefsini hoşluk içinde yüce sevgiliyle buluşmaya hazırlar ve şu kısa süre içinde kendisini Cenâb-ı Hakk'a yaklaştıracak işlerle meşgul ederse onun Allah'a yakınlığı, O'na kavuşma sevgisi derecesinde olur. Her kim de emelini uzun tutar ve şu fâni dünyada sürekli kalmaya hırs gösterirse, onun Allah'tan uzaklığı, burada kalma muhabbeti derecesinde olur. Ancak, kim bu dünyada uzun süre yaşamayı daha fazla salih amelde bulunmak yahut manevi makam ve hallerde yükselmek için isterse bunda bir sakınca yoktur.

Bu âyetten şunu da anlayabiliriz: Kim bu fâni dünyada uzun süre kalmaya hırs gösterirse onda yahudilere ait bir huy vardır.

İnsanlar, uzun ve kısa emelli olma konusunda iki kısımdır: İnsanlar içinde öyleleri vardır ki emelini uzun tutar, fakat bu onun tembelliğini artırır, onu amelde gevşetir. Bir diğer insan ise emelini kısa tutar, takvayı ana sermaye yapar, ibadet onun sanatı olur, sadece içinde bulunduğu saati düşünür (elindeki zamanı ve fırsatı değerlendirmekle meşgul olur). Cenâb-ı Hak özel yardımı ile böyle bir kimsenin şanını yüceltir; ona takva elbisesi giydirir, kendisine manevi bir güzellik ve heybet verir.

Allah hayrını versin, bak; bu iki adamdan hangisi olmak istiyorsun? Hangisinin amelini yapmak, (tembellik veya takvadan) hangi hale bürünmek istiyorsun? Şunu unutma; bu dünyada hangi hal içinde olursan, ahirette de ona uygun bir konumda olursun. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Meleklere Düşman Olanlar

İsrâiloğulları'nın en çirkin küfür ve en kötü hallerinden biri de, onların Hz. Cebrâil'e [aleyhisselâm] düşman olmalarıdır. Cenâb-ı Hak onların bu haline işaret ederek buyurdu ki:

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْر۪يلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ
وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَرُسُلِه۪ وَجِبْر۪يلَ وَم۪يكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٩٨﴾

97. ***De ki: Her kim Cebrâil'e düşman ise şunu iyi bilsin ki kendisinden önce gelen kitapları tasdik eden, müminler için bir hidayet rehberi olan ve müjde taşıyan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine o indirdi.***

98. ***Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır.***

Cebrâil, Süryânîce bir kelimedir; "Allah'ın kulu" manasındadır. Sekiz türlü okunuşu vardır; en meşhur ve malum olanları Cebrâil ile Cibrîl'dir.

Mîkâil'in de değişik okuyuş şekilleri vardır; en yaygın olanları Mîkâil ve Mîkâl'dir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyette yahudilerin melekler hakkındaki sözlerini reddetmektedir.

Rivayete göre Fedek yahudilerinin âlimlerinden Abdullah b. Sûriyâ, Hz. Peygamber'e gelerek, çeşitli sorular sordu. Bir sorusunda da, "Sana vahyi getiren kimdir?" dedi. Allah Resûlü, "Cebrâil" deyince İbn Sûriyâ, "O melekler içinde bizim düşmanımızdır. O şiddet ve azap getiriyor. Eğer sana vahyi getiren Mîkâil olsaydı sana tâbi olurduk, çünkü o, bolluk, bereket ve selâmet getirmektedir" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi. Bu âyette Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

"Kim Cebrâil'e düşman ise kin ve düşmanlığından patlasın! *O melek, Allah'ın izni ile senin kalbine Kur'an'ı indirdi. O Kur'an ki, kendisinden önceki kitapları tasdik eder; müminler için bir hidayet rehberi ve müjdecidir.* Cebrâil, kâfirlere şiddet ve azapla, müminlere ise hidayet ve müjde ile iner.

Kim Cebrâil'e düşman ise o kimse Allah'a da düşmandır; çünkü o, peygamberi ile kendi arasında bir elçidir; melekleri içinde en seçkinidir. O kimse, Mîkâil'in de düşmanıdır; zira o, Cebrâil'in veziridir. Bu kimse, bütün peygamberler için de bir düşmandır, çünkü Cebrâil onlara vahiy getiren ilâhî elçidir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da böylesi kâfirlerin düşmanıdır." Bu son ifadeden anlaşıldığına göre, Allah onlara kâfir oldukları için düşman olmuştur. Hiç şüphesiz meleklere ve peygamberlere düşman olmak, küfürdür. Allah Teâlâ, bizleri böyle bir düşüş ve benzeri tehlikelerden korusun. Âmin.

97-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Meleklere ve peygamberlere düşmanlık Allah'a düşmanlık olunca, Allah'ın veli kullarına düşmanlık da yine Allah'a düşmanlık olur. Bunun için Cenâb-ı Hak bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kim benim herhangi bir velime düşmanlık ederse bana karşı harp açmış olur."[332]

Velilerin bir kısmına düşmanlık, hepsine yapılmış olur. Bu âyetin mefhumundan şu da anlaşılır:

Allah'ın meleklerine ve peygamberlerine gösterilen muhabbet, Allah'a muhabbettir. Aynı şekilde Allah'ın veli kullarını sevmek de Allah'ı sevmektir. Kısaca Allah'ın salih kullarını sevmek Allah'ı sevmektir; onlara düşman olmak Allah'a düşman olmaktır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bütün halk Allah'ın bir aile bireyleri gibidir. Bu aile içindeki insanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır."[333]

Her kim Allah'ı sevdiğini söyler, fakat kalbinde bir müslümana karşı düşmanlık bulunursa o kimse sevgisinde yalancıdır. Yine her kim Allah'ı tanıdığını, marifetullaha ulaştığını iddia eder, ancak kalbinde yaratılmışlardan herhangi birine karşı nefret bulunursa o kimse marifet davasında yalancıdır. Kula düşen şey, bütün kulları sevmektir. Allah'a itaat edenlerin niçin sevileceği bellidir. Allah'a isyan eden kul için sevilecek şey ise onun tövbe edip Allah'a yönelmesidir. Küfür ve inkâr içinde olan kul için sevilecek şey de onun hidayete gelmesi, İslâm'a girmesidir. Bir kimsenin şahsı değil, yaptığı haram işleri kötü görülür, bu tür fiiline kızılır.

Allah kendisine rahmet etsin, bir âlim bu konuda der ki:

"Yavrum, bütün halka merhamet et, hepsine hilim ve şefkat nazarı ile bak; büyüklerine hürmet, küçüklerine merhamet et, herkes hakkında onu yaratanın hakkını koru, hatırını gözet!"

---

[332] Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

[333] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 6/ 65; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/191.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Mucize Beklentisine Girenler

Yahudi âlimi İbn Sûriyâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Ey Muhammed, sen bir şey getirmedin ki onu tanıyalım, bir âyet ve mucize getirmedin ki ona bakıp sana tâbi olalım" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَٓا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99. *(Ey Muhammed!)* ***Hiç şüphesiz biz sana apaçık âyetler indirdik; onları ancak fâsıklar inkâr eder.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *hiç şüphesiz biz sana apaçık âyetler indirdik.* Bu âyetler gayba ait ilimler, peygamberlerle ilgili haberler, sağlam hükümler, kudsî nurlar ve ceberût âlemine ait sırlar içirmektedir. *Onları ancak,* küfür ve azgınlıkta ısrar eden, iman ve taatten uzaklaşan *fâsık kimseler inkâr eder.*"

Fısk, herhangi bir günah için kullanıldığında, onun en büyük ve en çirkin günahlardan biri olduğunu gösterir. Bu âyette fısk, inkâr için kullanılmıştır. Allah bizi bütün fısk çeşitlerinden korusun.

99. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Allah tarafından bir kul için ezelde ilâhî inayet takdir edilmişse herhangi bir alamet ve âyete ihtiyaç olmaksızın Allah onun kalbine, hakkı tasdik ve hidayeti kabul duygusunu koyar. Hatta Cenâb-ı Hak ona veliliğin sırrını ve nurlarını açar; bundan sonra kulun kalbi, kimin veli olduğunu şüphe götürmeyecek şekilde müşahede eder, ruhu o veliye hürmet ve tazim ile boyun eğer, teslim olur. Bundan sonra herhangi bir delil ve ispat aramaksızın, kendisine imanın nurları gözükür; üzerine irfan güneşleri doğar.

Hakkında ezelde mahrumiyet takdir edilen kimse ise böyle değildir; ona hiçbir delil ve ispat fayda vermez.

Hızlân halinden (ilâhî rahmetten ve yardımdan mahrum edilip kendi haline terk edilmekten) Allah'a sığınınız.

Ahidlerini Bozanlar

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), yahudilere, Allah'ın onlardan kendisi hakkında aldığı söze ilişkin tutumlarını hatırlatınca Mâlik b. Sayf, "Vallahi, bizimle Muhammed hakkında bir ahidleşme ve sözleşme yapılmadı!" dedi. Bunun üzerine şu âyet indi:

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

100. ***Onlar her ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden bir grup onu bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudilerin durumlarını bildirmek ve yaptıklarını reddetmek için buyurdu ki: "*Onlar her ne zaman bir antlaşma yapıp onu kabul etmişse içlerinden bir grup onu bozmuştur.* Yahudilerle şu sözleşme yapılmıştı: 'Eğer onlar son peygamber Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) ulaşırlarsa muhakkak ona iman edip kendisine yardım edecekler.'

Ona ulaştıklarında bu anlaşmayı terkettiler ve verdikleri sözü unuttular. Aynı şeklide yahudilerle, Hz. Peygamber'e karşı müşriklere yardımcı olmayacaklarına dair sözleşme de yapılmıştı; fakat onlardan Kurayza ve Nadîroğulları bu anlaşmayı terkettiler, müşriklerle bir olup Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) düşmanlık yaptılar. Bu anlaşmayı bozanlar hepsi değil, içlerinden bir gruptu, bu grup da onların çoğunluğunu oluşturuyordu. Bunun için âyette, '*Zaten onların çoğu iman etmez*' dendi. İşte bu çoğunluk, yaptıkları ahdi bozan ve haddi aşan kimselerdir."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

100. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah ile veya O'nun kullarıyla yapılan sözleşmeyi bozmak nifak (münafıklık) alametidir. Bu, haktan uzaklaşan ve isyan edenlerin huyudur. Sözüne vefa göstermek ise iman alametidir. Bu da muhabbet ve irfan ehlinin karakteridir. Allah Teâlâ kurtuluşa erenlerin sıfatlarını anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Onlar, emanetlerine sahip çıkan ve sözlerine riayet eden kimselerdir" (Mü'minûn 23/8)

Özellikle temkin ve rüsuh sahibi (takva ve ilimde rehber) kâmil şeyhlerle yapılan manevi ahdi (biat ve intisabı) korumaya çok dikkat etmelidir.

Kim terbiye ehli kâmil bir şeyhle sözleşip (ona intisap edip) manevi terbiyesine girerse bu akdi bozmaktan sakınmalıdır. Akdin bozulması, müride gelecek manevi yardımları keser, peşinden kapıdan kovulmayı ve uzaklaşmayı getirir. Mürşidinden başkasına yönelmek, kalpteki iradeyi (muhabbet ve teslimiyetini) bozar, manevi ilerleme ve istifadeyi keser. Şunu unutmamak lazım:

Kalbi bir mürşide bağlamak ve ondan başkasından gözü ve gönlü çekmek müridin olgunlaşmasına sebeptir. Kulun Allah'a karşı durumu da böyledir. Mürid, mürşidine bağlanıp itaat ettiği derecede, Allah'a bağlanmış ve itaat etmiş olur. Mürşidinin emirlerine karşı kendi tercihini terk ettiği ve iradesinden sıyrıldığı ölçüde, Allah'ın emirlerine karşı teslimiyet göstermiş olur. Terbiyesine girdiği mürşidiyle yaptığı sözleşmeye vefa gösterdiği ölçüde, Cenâb-ı Hakk'ın haklarını korumak için verdiği kulluk sözüne vefa göstermiş olur.

Kimin mürşidinin halinde fâni olması daha kuvvetli, ona yönelmesi daha çok ve kalbini ona bağlaması daha devamlı olursa, onun Rab ile hali de o derece güzel olur. Mürşide karşı gösterilecek tâzim, hürmet ve edep de böyledir. Allah kula, onun mürşidine karşı davranışına göre muamele eder (Çünkü mürşid-i kâmil yeryüzünde Allah'ın halifesi ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) vârisi olarak görev yapmaktadır. Ona gösterilen hürmet ve saygı, kalpteki takvadan ileri gelir; herkesin takvası edebi ölçüsündedir).

Şeyh Zerrûk [rahimehullah] der ki: "Kendisinden daha yüksek bir kimse görsen de terbiyesine girdiğin mürşidinden ayrılma; ayrılırsan hem onun hem de gittiğin kimsenin bereketinden mahrum kalırsın."

Bundan dolayı, meşâyih-i kirâm talebelerini başka şeyhlerin sohbetine katılmaktan menediyorlardı, hatta onlara diğer şeyhleri ziyaret etmeyi bile yasaklıyorlardı. Büyükler bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Sen gördüğünü al, işittiğin şeyi terket. Dolunayın ışığına ulaşmışsan, bu seni Zühal yıldızını aramaktan kurtarır."

Mürşidinden başkasını ziyaret konusu, biraz açıklama ister. Bu konuda ölçü şudur:

Kimin sadakati tam ve aklı yeterli ise şöyle ki mürşidinden başkasını ziyaret ettiğinde mürşidini ve ziyaret ettiği kimseyi gözünde küçültmüyorsa, onun istediği kimseyi ziyaret etmesi câizdir. Kimin sadakati ve aklı tam değilse, şöyle ki bir şeyhi ziyaret ettiği zaman, kendi şeyhi ve ziyaret ettiği zat gözünde küçülüyor, (muhabbetinde bir azalma oluyorsa), onun kendi şeyhinden başkasını ziyaretten kaçınması gerekir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî [rahimehullah] demiştir ki: "Müridin şeyhi hakkında şöyle itikad etmesi gerekir: Şeyhim yüce Allah'ı tanıyan bir zattır, Allah'ın kullarına karşı samimidir (onlara Allah için nasihat ve hizmet eder). Müridin, mürşidinin, (peygamberler gibi) hiç günah işlemeyen bir kimse olduğuna itikad etmesi uygun değildir."

Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Ârif (veli) büyük günah işler mi?" diye sorulunca hazret, *"Allah'ın emri (hükmü) muhakkak meydana gelecek bir kaderdir"* (Ahzâb 33/38) âyetini okumuştur.

Bir kimse, bir şeyhin elinden tutup terbiyesine girdi. Bir gün onu (beldesinde fahişe olarak tanınan) bir kadınla baş başa gördü (Bu kadın şeyhin kendi hanımı idi, fakat kötü işle meşgul olan kadına çok benziyordu. Mürid ise bunu bilmiyordu). Mürid, zâhirde gördüğü bu duruma hiç takılmadı, halinde ve hizmetinde bir değişme olmadı, şeyhinden aldığı vazifelerde hiçbir gevşeme göstermedi, aksatma yapmadı. Şeyhine karşı hürmetinde bir noksanlaşma da olmadı. Şeyh, müridin o kadınla kendisini baş başa gördüğünü biliyordu. Bir gün onu yanına çağırarak,

"Yavrum, sen benim bir kadınla baş başa kaldığımı gördün; bu sebeple senin beni terkedeceğini bekliyordum!" dedi. Mürid, şeyhine şunları söyledi:

"Efendim, insan, her an Allah'ın takdir ettiği şeylerle yüz yüzedir. Ben sizin hizmetinize girerken, sizin hiç günah işlemeyen masum bir kimse olduğunuzu düşünerek girmedim. Ben size hizmet ederken, sizin Allah Teâlâ'nın yolunu iyi tanıyan, O'na gidişin usul ve âdâbını iyi bilen bir kimse olduğunuza inanarak yanınızda bulundum. Benim aradığım da bu idi. Sizin günah işleyip işlememeniz sizinle yüce Allah arasında bir meseledir; bu konuda bana bir şey düşmez. Efendim, sizden gördüğüm bir kusur, hemen sizden nefret edip ayrılmamı gerektirmez. Benim inancım budur."

Bunu dinleyen şeyh müride, "Sen işte bu itikadla muvaffak oldun ve saadeti buldun; yoksa bir sonuç alamazdın" dedi. Mürid, bu şekilde kazanacağını kazandı; kendisinden çok güzel haller ortaya çıktı, yüksek makam sahibi oldu.

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'nı ahidlerini bozan kimseler olarak tanıttıktan sonra, bu sıfatlarından bir örnek zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101. ***Allah tarafından kendilerine,*** *(Tevrat'tan)* ***yanlarında bulunanı tasdik eden bir peygamber gelince Ehl-i kitap'tan bir grup, sanki*** *(işin aslını)* ***bilmiyormuş gibi Allah'ın kitabını*** *(Tevrat'ı)* ***arkalarına atıp*** *(ondaki hükümlerle ameli)* ***terkettiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah tarafından yahudilere, Tevrat'tan yanlarında bulunan şeyleri tasdik eden,* ona uygun bazı haberler veren *bir peygamber* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] *gelince, kendilerine kitaba ait ilim verilen bir grup* inkârcı yahudi âlimi, *Allah'ın kitabı Tevrat'ı arkalarına attılar;* ondaki Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman ediniz emriyle *ameli terkettiler,* onun Tevrat'taki sıfatlarını değiştirdiler ve gizlediler. Böylece onlar sanki Tevrat'ı arkalarına atmış oldular ve sanki bu konuda hiçbir şey bilmiyormuş gibi davrandılar."

Beyzâvî der ki: "Allah Teâlâ bu iki âyetle yahudilerin dört grup olduğunu gösterdi. Bir grup, Tevrat'a iman etti ve onun emirlerini yerine getirdi. Bunlar, Ehl-i kitap'tan iman edip İslâm'a giren kimselerdir. Onların sayısı azdır; *'Onların çoğu iman etmezler'* (Bakara 2/100) âyeti bunu göstermektedir.

Bir grup, Tevrat'taki ilâhî ahidleri terkettiklerini ve hükümlerini çiğnediklerini açıkça ilan ettiler, bunu inat ve isyan olsun diye yaptılar. Bunlar, bir önceki âyette, *'Onlardan bir grup Allah'ın kitabını terketti'* şeklinde bahsedilen kimselerdir.

Onlardan bir grup da Tevrat'ı terkettiklerini açıkça söylemediler, fakat cehaletleri sebebiyle onu terkettiler. Bunlar çoğunluktadır.

Onlardan bir grup ise görünüşte Tevrat'ın hükümleriyle amel ettiler, fakat onu gizli hallerinde terkettiler. Bunu da bilerek, düşmanlık ve inatlarından yaptılar. Onlar kendilerini Tevrat'ı bilmiyormuş gibi cahil gösteren kimselerdir."[334]

Herhalde bunlar, yahudilerin münafıklardır.

Sihrin Hakikati

Yahudiler, Allah'ın kitabı Tevrat'ı terkedince, onun yerine sihir kitapları ile meşgul oldular. Cenâb-ı Hak onların bu durumunu şöyle açıkladı:

---

[334] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/78.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَۚ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ
وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَۗ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى
الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَۜ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى
يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْۜ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِه۪ بَيْنَ
الْمَرْءِ وَزَوْجِه۪ۜ وَمَا هُمْ بِضَٓارّ۪ينَ بِه۪ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا
يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْۜ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ
مِنْ خَلَاقٍۜ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِه۪ٓ اَنْفُسَهُمْۜ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ
اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌۜ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

102. ***Onlar, tuttular Süleyman'ın hükümranlığı zamanında, şeytanların*** *(sihir olarak insanlara)* ***söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman*** *(sihir yapıp)* ***kâfir olmadı, fakat şeytanlar insanlara, sihri ve Bâbil'de Hârût ile Mârût isimli iki meleğe indirileni öğretmeleri sebebiyle küfre girdiler. Halbuki o iki melek herkese, "Biz ancak bir imtihan için gönderildik, sakın*** *(sihri helâl görerek)* ***küfre girme!" demeden hiç kimseye*** *(sihir ilmini)* ***öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Aslında onlar, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar verecek değillerdi. Onlar, kendilerine zararı dokunacak ve hiç fayda vermeyecek şeyleri öğreniyorlardı. Onlar, sihri satın alanların*** *(ona inanıp para verenlerin)* ***ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Kendileri için satın aldıkları bu şey ne kadar kötüdür! Keşke bilselerdi!***

103. ***Eğer iman edip*** *(inkâr ve isyandan)* ***sakınsalardı, şüphesiz Allah katında kazanacakları sevap, kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!***

Tefsir

Bu âyetler, yahudilerin halini açıklamaktadır. Onlar, Allah katından kendilerine gelen kitabı terkedince, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hükümranlığı zamanında şeytanların insanlara sihir olarak okuyup söylediği şeylere tâbi oldular. Bu şöyle olmuştu:

Şeytanlar, semadaki haberleri gizlice dinler, oradan işittiklerine bir sürü yalan katarak bunları kahinlerin kalbine atarlardı. Onlar da bunu kitap haline getirip insanlara öğretirlerdi. Bu durum Hz. Süleyman'ın zamanında iyice yayıldı. Hatta, "Cinler gaybı bilirler. Süleyman'ın saltanatı sihirle ayakta durmaktadır. Süleyman cinlere, insanlara ve rüzgâra sihir yaptı da hepsine öyle hükmedebildi" gibi sözler söylenmeye başladı. Bunun üzerine Süleyman [aleyhisselâm] kâhinler tarafından yazılan yazıları toplattı, onları bir yere gömdü.

Hz. Süleyman vefat edince, şeytanlar bu gömülü şeyleri ortaya çıkarttılar. Allah Teâlâ, onların Süleyman [aleyhisselâm] hakkındaki sözlerini şöyle reddetti:

"*Süleyman* sihir yaparak *kâfir olmadı.*" Çünkü sihir, şeytanlara yakınlaşarak Allah'tan başkasını yüceltmektir. Bir peygamber, böyle bir şey yapmaktan korunmuştur. Fakat kâfir olanlar, insanları azdırmak ve saptırmak için onlara sihir öğreten şeytanlardır. Bu şeytanlar insanlara, Kûfe topraklarında bulunan Bâbil'de Hârût ve Mârût isimli iki meleğe indirilen şeyleri de öğretiyorlardı.

Hârût ve Mârût Olayı

Hârût ve Mârût, en fazla ibadet eden meleklerdendi. İdris [aleyhisselâm] zamanında, melekler insanların göğe yükselen kötü ve çirkin amellerini görünce, onları kınayıp ayıplayarak,

"Ey Rabbimiz, sen yeryüzünde sana isyan eden şu kimseleri mi halife yaptın?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklere,

"Şayet sizi yeryüzüne indirsem, onlara verdiğim sıfat ve özellikleri size versem, siz de onların yaptıklarını yapardınız!" buyurdu. Melekler, "Yâ Rabbi, seni tesbih ederiz; bize sana isyan etmek yakışmaz!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"En hayırlılarınızdan iki melek seçin; onları yeryüzüne indireyim" buyurdu. Melekler Hârût ile Mârût'u seçtiler. Bu ikisi, melekler içinde en fazla ibadet yapanlardandı. Allah Teâlâ, onların vücuduna insanlara verdiği şehvet hissini koydu ve kendilerine, yeryüzünde insanlar arasında hak ile hükmetmelerini emretti, onları şirkten, haksız yere cana kıymaktan, zinadan ve içki içmekten nehyetti.

Bu iki melek, gündüzleri insanlar arasında hüküm veriyorlar, akşam olunca ism-i azamı zikrederek göğe yükseliyorlardı. Bir gün bunlara, davacı olarak Zühre isminde bir kadın geldi. Kadın, İranlılar' ın içinde en güzel kadınlardan biriydi. Kadının güzelliği onları mest etti, (içlerine insanlardaki gibi şehvet konduğu için) kendisiyle beraber olmak istediler, kadın yanaşmadı. Kadın ikinci gün tekrar geldi; kendisine aynı teklifte bulundular, kadın yine yanaşmadı ve,

"Bunu şu şartla kabul ederim; benim ibadet ettiğime ibadet yapacaksınız, şu puta karşı namaz kılacaksınız, (yakınlarımdan bana düşmanlık eden) birini öldürecekseniz ve içki içeceksiniz, yoksa olmaz!" dedi. Melekler bunlardan kaçınarak,

"Allah bize bunları yasakladı" dediler. Kadın da çekip gitti. Üçüncü gün yine geldi. Onlar yine kendisiyle beraber olmak istediler. Kadın, önceki gün söylediği şeyleri tekrar kendilerine arzetti. Onlar,

"Allah'tan başkası için namaz kılmak büyük bir günahtır. Kalan üç şeyin içinde en hafifi şarap içmektir" diyerek şaraptan içtiler, sarhoş oldular, kadına yaklaştılar. İşlerini bitirince, bir adam gördüler; aleyhlerine şahitlik edip olayı halka yaymasından korkarak kendisini öldürdüler.

Hz. Ali'den (kerremallahu vechehû) gelen rivayette olay şöyle anlatılır: "Kadın onlara,

'Siz, okuyarak göğe yükseldiğiniz duayı bana haber vermedikçe, beni elde edemezsiniz!' dedi. Onlar da, 'O, ism-i azamdır' dediler ve onu kadına öğrettiler. Kadın ism-i azamı okuyarak göğe yükseldi; Allah onu bir yıldıza çevirdi."

Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Süheyl'i gördüğü zaman şöyle demiştir:

"Allah Süheyl'e lânet etsin; o, Yemen'de (halktan zulümle) vergi tahsil ederdi. Allah Zühre'ye de lânet etsin; o, iki meleği fitneye düşürdü."[335]

Bu konuda derim ki: Hârût ile Mârût kıssasını İmam Münzirî, *et-Tergîb* adlı hadis kitabında "İçki İçmeden Sakındırma" bölümünde zikretmiştir.[336] Mürzirî, hadisi İmam Ahmed'in *Müsned'in*de ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde rivayet ettiklerini zikrettikten sonra şu kaydı da eklemiştir. Denilir ki: "Sahih olan görüş, bu haberin Kâ'b'a ait olduğudur."

İbn Hacer demiştir ki: "Hârût ve Mârût kıssası, onun bâtıl olduğunu düşünen Kâdî İyâz ve ona tâbi olanların aksine, hasen senetle gelmiş bir rivayettir."

Hârût ile Mârût kıssasının devamı şöyledir:

Bu iki melek, bahsedilen suçu işledikten sonra, akşam olunca göğe yükselmek istediler, fakat kanatlarını kaldırmaya güç yetiremediler. O zaman kendilerine göğe çıkmanın helâl olmadığını bildiler. İdris aleyhisselâma giderek durumu haber verdiler ve ondan kendileri için Allah'a yalvarıp şefaatçi olmasını istediler, o da şefaatçi oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ onları, dünya azabı ile ahiret azabı arasında bir tercihte bulunmaları için serbest bıraktı. Onlar, geçici olduğu için dünya azabını tercih ettiler. Onlara Bâbil Kuyusu'nda azapları uygulandı. Ayaklarından zincirlere bağlı olarak baş aşağı asıldılar. Gözleri dışarı fırlamış bir şekilde, su ile aralarında dört parmak mesafede asılı tutularak susuzluk ile azap edildiler.[337]

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Melekler mâsumdur, günah işlemekten korunmuştur; buna göre Hârût ile Mârût kıssası nasıl sahih olabilir?"

---

[335] Hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 1/108 (nr. 181); Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/88-89. Son kısmı hariç. Zühre ile ilgili hadis için bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7259.

[336] Hadis için bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 3492; Ahmed, *Müsned*, 2/134; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6153; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2938; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 10/4.

[337] Bu konudaki rivayetleri toplu olarak görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/238-248.

Buna cevap olarak deriz ki: Allah Teâlâ, bir imtihan olarak bu iki meleğe insanlardaki şehvet duygusunu verince, onlar meleklikten çıkıp insan hükmünü aldılar; artık onlarda günahlardan korunma gibi meleklik vasfı ve hükmü kalmadı.

Âyetlerin açıklamasına dönüyoruz:

"Bu iki melek, kime sihir ilmini öğretseler, muhakkak ona şu nasihati yapıyorlardı: Biz sizin için ancak bir fitneyiz; Allah tarafından gönderilip kulları denemek için imtihan vesilesi yapılan kimseleriz." Bunun sebebi, ona sabredenle sabredemeyen kimseleri ortaya çıkarmaktır. O zamanda sihrin öğrenilmesi küfürdü. Melekler o kimseye şöyle derdi:

"Sakın onu öğrenerek küfre düşme." Halk, bu meleklerden, özellikle koca ile hanımının arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. *"Halbuki onlar, Allah'ın izni* ve kudreti olmadan, bu öğrendikleri sihirle *hiç kimseye bir zarar verecek değillerdi."* Allah'ın izni olmadan hiçbir şeyde başkasına tesir etme (zarar veya fayda verme) imkânı yoktur.

"Yine halk onlardan, kendilerine kıyamette zarar verecek ve *hiçbir fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Aslında İsrâiloğulları, Allah'ın kitabını ve ondaki ilmi bırakıp onun yerine başka şeyleri satın alan kimseler için, ahirette hiçbir nasip olmayacağını çok iyi biliyorlardı. Kendileri için satın aldıkları bu şeyler ne kadar kötüdür; keşke bilselerdi!* Fakat onlar, bildikleri ile amel etmeyince, sanki hiç ilmi olmayan kimse gibi oldular."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Eğer onlar, Allah'a ve Resûlü'ne *iman edip* küfür ve sihirden *sakınsalardı,* Allah katında büyük bir sevap kazanmış olurlardı. *Bu sevap, onlar için,* azabı hak etmelerine sebep olan o şeylerden *daha hayırlıdır. Keşke bilselerdi!"*

102-103. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bütünüyle dünyaya yönelir, nefsanî hazlarına ve hevâsına tâbi olur ve Allah tarafından gönderilen şeylerle ameli terkederse o kimse için de, "Allah'ın kitabını terketti, O'ndan başkasıyla dünya sevgisi, baş olma hevesi ve itibar edinme derdi ile meşgul oldu" demek uygundur. Dünya, çok aldatıcı bir sihirbazdır; sevgisi ve çekiciliği ile kalpleri büyüler ve onu gizli açık her şeyi bilen yüce Allah'ın huzurundan uzaklaştırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünyadan sakının; hiç şüphesiz dünya, Hârût ve Mârût'tan daha fazla kalbi büyüleyicidir."[338]

Hiç şüphesiz dünya sevgisi ve hırsı, dostların, akrabaların ve arkadaşların arasını ayırır, onları birbirine düşman eder. Dünya malını ve nimetlerini tercih edip bütünüyle ona yönelen kimse, kendisi için ahirette bir nasibin olmadığını bilir. Kulun dünya nimetlerinden ve şehvetlerinden aldığı ölçüde, ahiret nimetlerinden nasibi noksanlaşır. Onların, dünyayı ahirete tercih ederek kendileri için tercih ettikleri bu şey ne kadar kötüdür; keşke bunu bilselerdi! Eğer onlar, Allah'a iman edip kendilerini Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınsalardı, Allah'ın velilerinden olurlardı. Bu sonuç, onlar için daha hayırlıdır; âh bir bilselerdi!

Velilerden Abdülvahid b. Zeyd şöyle anlatır: "Übülle harabesinde yaşayan ve hikmetli sözler konuşan deli diye bilinen bir câriyenin olduğunu işittim. Onu aradım ve buldum. Baktım başını kökten kazıtmıştı, üzerinde de yünden bir cübbe vardı. Beni görünce,

'Merhaba, hoş geldin ey Abdülvahid' dedi ve sonra,

'Ey Abdülvahid, ne için geldin?' diye sordu. Ben de,

'Bana vaaz et, bir nasihatte bulun' dedim. Câriye,

Hayret, vaiz benden vaaz istiyor' dedi ve şunları söyledi:

'Ey Abdülvahid, şunu iyi bil: Bir kulun elinde kendisine yetecek rızkı bulunur da hâlâ dünya malına meylederse Allah onun kalbinden zühdün tadını çeker alır, kul şaşkınlık ve hayret içinde kalır. Eğer onun Allah katında bir nasibi varsa, Allah onun kalbine ilham ederek kınar ve ona şöyle der:

'Ey kulum, ben meleklerim yanında senin kadrü kıymetini yükseltmek, seni dostlarım için bir delil ve taatimi isteyenler için bir mürşid yapmak istedim; sen ise dünya malına yöneldin ve beni terkettin. Bu da sana benimle ünsiyetten sonra vahşeti (sevgimden kesilip kendi başına kalmayı), izzetten sonra zilleti, zenginlikten sonra fakirliği getirdi. Sen daha önceki güzel haline dön ki ben de sana o bilip tanıdığın güzel hale döneyim.'

---

[338] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zemmi'd-Dünyâ*, nr. 132; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10504; Hatîb, *Târih*, 10/41; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/244.

Kadın bunları söyledikten sonra dönüp gitti, sözlerinin hasreti kalbimde kaldı."

Hz. Peygamber'e Karşı Edep

Müslümanlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bize bak, bize kulak ver, bizimle ilgilen" manasında "râinâ" derlerdi. Yahudilerin dilinde bu kelime, "Kaba ve ahmak adam!" manasına gelen bir çeşit sövme kelimesiydi. Yahudiler, bu kelimenin Hz. Resûlullah'a kullanılmasından hoşlanarak, "Biz Muhammed'e gizlice hakaret ediyoruz" derlerdi. Sonra Allah Resûlü'ne karşı bu kötü sözü açıkça söyleyerek, "Ey Muhammed, râinâ!" deyip gülerlerdi. Allah Teâlâ müslümanları bu sözden menederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُواۜ
وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٠٤﴾

104. ***Ey iman edenler!*** *(Peygamber'e hitaben)* ***"râinâ" demeyin, "ünzurnâ" deyin.*** *(Size söylenenleri iyi)* ***dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey müminler,* Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *'râinâ' demeyin;* ona hitaben, 'bize bak, bize mühlet ver' manasına gelen bu kelimeyi kullanmayın; çünkü onda yahudilere göre başka manalar var; onlar bunu Hz. Peygamber'e kötü söz söylemek için bir vesile biliyorlar. Yahut onda az edep var. Siz onun yerine, (yine sizin kullandığınız manada olan fakat yahudilerin bozuk manaya çekemedikleri), *'Ünzurnâ*/bize bak, bize mühlet ver, bizimle ilgilen' *deyin. Allah'ın resûlüne eziyet veren kâfirler için elem verici bir azap vardır."*

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Karşısındakine güzel hitap etmek, güzel edeptendir; bu, insandaki edebin kemalini gösterir. Güzel edep, insanı doğruya ve kemale ulaştıran bir vesiledir. Kimin edebi yoksa onun terbiyesi yoktur. Kimin terbiyesi yoksa onun manevi seyri yoktur. Manevi seyri olmayan kimse Allah'a vâsıl olamaz. Kâmil bir mürşidden terbiye almayan kimse kâmil insan yetiştiremez.

Ârifler şöyle demişlerdir: "Kim, Allah dostlarına (özellikle mürşidine) karşı edepsizlik yaparsa huzurdan kapıya kovulur. Kapıda edepsizlik yapan kimse, ahıra hayvanların bakımına gönderilir."

Yine büyükler der ki: "Amelin (bir ekmekteki) tuz gibi az olsun, fakat edebin ekmeğin unu gibi çok olsun."

Bir diğer ârif de şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz bir insan, ameli az da olsa güzel ahlâkı ve edebiyle büyük derecelere ulaşır. Edepten mahrum olan kimse, bütün hayırlardan mahrum olur. Kime edep verilmişse ona kalpleri açma (gönüllere girme) imkânı verilmiştir."

Ebû Osman [rahimehullah] demiştir ki: "Büyük zatların yanında ve ulu velilerin meclisinde edebe dikkat etmek, insanı yüksek derecelere, dünya ve ahirette pek çok hayra ulaştırır."

Ebû Hafs Haddâd [rahimehullah] der ki: "Tasavvuf, bütünüyle edepten ibarettir. Her vaktin, her halin ve her makamın kendine göre bir edebi vardır. Kim her anında ve her işinde edepten ayrılmazsa Allah dostlarının ulaştığı hal ve makamlara ulaşır. Edebi gözetmeyen kimse, her ne kadar kendisini Hakk'a yakın zannetse de aslında ondan uzaktır; kendisini ilâhî huzura vâsıl olmuş görse de oradan kovulmuştur."[339]

---

[339] bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 51; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 66-67 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2008).

Zünnûn-i Mısrî [rahimehullah] demiştir ki: "Bir mürid edep dairesinin dışına çıkınca geldiği yere geri döner."

Bu konuda şöyle denilmiştir: "Kim, içinde bulunduğu vaktin edebini korumazsa, o vakit kendisi için bir azap sebebi olur."

Bir diğer söz şöyledir: "Kimi nesebi hapsetmişse (kölelik ve benzeri işlerden dolayı ilerleyememişse) güzel edebi onu âzat eder. Kimin edebi azalırsa huzursuzluğu çoğalır."

Yine denilmiştir ki: "Edep, fakirlerin dayanağı, zenginlerin süsüdür."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Yahudilerdeki Kin ve Haset

Yahudilerin kötü ahlâklarından biri de kin ve hasettir. Cenâb-ı Hak onların bu sıfatına işaret ederek şöyle buyurdu:

مَا يَوَدُّ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكٖينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ
خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿١٠٥﴾

105. *(Ey müminler!)* ***Ehl-i kitap'tan kâfirler ve müşrikler Rabb'inizden size hiçbir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ehl-i kitap'tan kâfirler ve müşrikler,* hasetlerinden dolayı *Rabb'inizden size hiçbir hayrın indirilmesini istemezler;* onların tek istediği, sizin, dalâlet ve zillet içinde kalmanızdır. *Halbuki Allah,* nübüvvet ve velâyet gibi *rahmetini, kullarından dilediği kimselere* tahsis eder, *verir.* Aslında O'na hiçbir şeyi yapmak zorunlu değildir; aynı zamanda mümkün olan bir şeyi yapmak O'nun için muhal de değildir. *Allah büyük lutuf sahibidir;* kullarından dilediğine lutuf ve ihsanıyla peygamberlik ve velilik ihsan eder."

105. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette iki şeye dikkat çekilmiştir.

Birincisi, kim Allah'ın velilerine haset eder ve kendilerini inkâra karkışırsa onda, bir Yahudilik tabiatı ve müşriklere ait bir huy vardır.

İkincisi, Allah tarafından özel olarak seçilmiş velilere haset edilmesi ve onların inkâr edilmesi, geçmişten beri devam edegelen bir iştir; mürid kendini buna alıştırmalı ve ona söylenen şeylerin, kendisinden önceki velilere söylenmiş şeyler olduğunu bilmelidir. Bu bir ilâhî kanundur; âyette buyrulduğu gibi, Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62).

Her nimete haset eden birileri muhakkak bulunur.

Cömertliği ile meşhur Hâtim-i Tâî demiştir ki:

"Hasetten dolayı kavmim bana zulmediyor; bana haset etmeyenlerin bulunduğu bir zaman bulunur mu acaba?"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Nesih Meselesi

Yahudilerin kötü ahlâklarından biri de ilâhî hükümlerin neshedilmesini (Allah tarafından değiştirilmesini veya tamamen kaldırılmasını) inkâr etmeleridir. Allah Teâlâ şu âyetle onları reddetti.

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَٓا اَوْ مِثْلِهَاۜ اَلَمْ
تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿١٠٧﴾

106. ***Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak** (veya indirilişini ertelersek) **mutlaka daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?***

107. ***Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü** (hükümranlığı ve tasarrufu) **yalnızca Allah'ındır. Sizin için Allah'tan başka bir dost ve yardımcı yoktur.***

Nesih sözlükte iki manaya gelir. Biri "değiştirme", diğeri de "ortadan kaldırma ve iptal etme"dir. Âyetteki nesih, ikinci manadadır.

Tefsir

Yahudiler, "Muhammed'e bakın, önce ashabına bir şeyin yapılmasını emrediyor, sonra onu yasaklıyor!" diyorlardı. Allah Teâla, bu âyette onlara cevap olarak buyurdu ki:

"*Biz bir âyeti neshettiğimizde,* lafzını, hükmünü veya her ikisini ortadan kaldırdığımızda yahut onu Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinden silip kendisine unutturduğumuzda, amel yönünden hafiflikte veya sevapta *ondan daha hayırlısını getiririz.*"

Bir diğer mana şudur: Biz, bir âyetin lafzını kaldırmadan hükmünü terkettiğimizde yahut onun indirilmesini veya neshini tehir ettiğimizde, mutlaka daha hayırlısını veya benzerini getiririz.

Verdiğimiz bu manalar, âyetin okunuş şekillerine göre değişmektedir. Âyet şöyle bitiyor:

"Ey Muhammed, sen *Allah'ın her şeye kadir olduğunu,* neshin ve başka bir şeyin O'nu âciz bırakmadığını *bilmez misin?*"

"*Yine sen, göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu bilmez misin?* O, bunlarda dilediği gibi tasarrufta bulunur; O'nun verdiği kararı geri çevirecek, hüküm ve icraatını takibe alıp hesap soracak hiç kimse yoktur. O, şeriatların hükümlerinden dilediğini kaldırır, dilediklerini yerinde bırakır. Bütün bunları, kulların menfaati icabı ve sonsuz sevgi ve merhametinin gereği olarak yapar.

Nesih, aklen ve dinen câizdir. Nasıl ki yahudilerin şeriatı, kendisinden önceki şeriatların hükümlerini kaldırmış ise ondan sonraki şeriatlar da onun hükümlerini kaldırmıştır.

Kim Allah'ın hükmüne karşı gelir yahut onun emirlerini kullarına tebliğ için kulları içinde seçtiği peygamberlerini reddederse onun için, *Allah'tan başka,* kendisini ilâhî azaptan kurtaracak bir *dost ve* Allah'ın gazabına karşı ona yardım edecek *bir yardımcı yoktur.*"

Nesih, ancak emir ve nehiylerde olur; haberlerde nesih olmaz. Çünkü bu, verilen haberin yalan olduğu manasına gelir ki böyle bir şey söz konusu değildir.

Nesih, yürürlükte olan hükümle amele son verilmesi ve kulların bir hükümden diğerine nakledilmesi demektir. Yahudilerin dediği gibi bunda bedâ (bir şeyi sonradan farketmek ve bilmek) yoktur.

Bize göre nesih, üç kısımdır:

1. Âyet, hem lafız hem de hüküm olarak kaldırılır. "*Babanızdan yüz çevirmeyin, hiç şüphesiz bu küfürdür*" manasındaki âyetin, lafız ve hüküm olarak kaldırılması buna örnektir.

2. Âyetin lafzı kaldırılıp hükmü bırakılır. "*Evli erkekle evli kadın zina ederse onları recmedin*" manasındaki âyetin lafzının kaldırılıp hükmünün bırakılması buna örnektir.

3. Âyetin hükmü kaldırılıp lafzı bırakılır. Kâfirlerle ateşkes anlaşmasını emreden âyetten sonra kılıçla savaş âyetinin gelmesi buna örnektir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

106-107. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Biz bir bedeli (abdallardan bir veliyi) ölümle ahirete götürdüğümüzde, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz."[340]

---

[340] bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 18 (Beyrut, ts.).

Bunun manası şudur: Biz bir veliyi ruhunu alıp ahirete götürdüğümüzde, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz. Bu, kıyamete kadar böyle devam eder.

Bu açıklamayla, insanları terbiye edecek velilerin kesildiğini (artık kâmil mürşid gelmeyeceğini) iddia edenlerin görüşleri reddedilmiş olur. Hiç şüphesiz Allah'ın kudreti bütün zamanları ve insanları içine alır. Allah'ın mülkü devam etmektedir; öyleyse kıyamete kadar yeryüzünde ilâhî hücceti ayakta tutacak (ilâhî ahlâkı ve ahkâmı yaşayacak) kâmil insanlar hiç eksik olmaz.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde der ki: "Âriflerden birine, halka yardım eden velilerde zaman içinde bir azalma olup olmayacağı sorulunca, ârif şöyle dedi:

'Eğer onlardan biri noksanlaşacak olsa, gök yağmur yağdırmaz, yeryüzü bitki bitirmezdi. Hem vaktin bozulması onların sayılarının düşmesi ve manevi yardımlarının azalması sebebiyle değildir, fakat zaman bozulunca Allah'ın muradı, onlar halkın içinde mevcut olduğu halde kendilerinin gizli kalması şeklinde tecelli etmiştir.'"[341]

Müellif sonra der ki: "Hz. Ali [kerremallahu vechehû], Kümeyl'e yaptığı bir konuşmasında şöyle demiştir:

'Allahım, yeryüzü senin hüccetini ayakta tutan (hükümlerini yaşayan ve yayan) kimselerden hiçbir zaman boş kalmaz. Onlar adet olarak azdırlar, fakat Allah katındaki kıymetleri çok büyüktür. Onların kalpleri, en yüksek mahalle (arş-ı a'lâya) bağlıdır. Onlar, yeryüzünde kulları içinde Allah'ın halifesidir. Âh! Onları görmeyi ne kadar isterim.'"[342]

Tirmizî, İbn Ömer'den [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ümmetim, yağmur gibidir; öncesi mi daha hayırlı sonrası mı daha hayırlı bilinmez."[343]

---

[341] İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 18.

[342] Hz. Ali'nin sözü için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/27-28 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004).

[343] Tirmizî, Edeb, 81; Ahmed, *Müsned*, 3/130, 134; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/68.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hz. Peygamber'den Mucize İsteyenler

Yahudilerden Râfi' b. Hüreymile, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi vesellem), yerden su çıkarmak veya başka bir şekilde kendisine bir mucize göstermesini istedi. Bunun üzerine şu âyet indi:

اَمْ تُر۪يدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ
الْكُفْرَ بِالْا۪يمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿١٠٨﴾

108. ***Yoksa siz, daha önce Musa'dan istendiği gibi, peygamberinizden (birtakım mucizeler) mi istiyorsunuz? Kim imanı bırakıp küfrü alırsa şüphesiz doğru yoldan sapmış olur.***

Âyet, yahudilere hitap ediyor. "Peygamberiniz" denmesi, Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) onlara da gönderildiği içindir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyette yahudilere hitaben buyuruyor ki:

"Ey yahudi topluluğu! *Sizler*, size ve sizin dışınızdaki bütün insanlara gönderdiğim peygamberinizden (resûlüm Muhammed'den) edepsizce isteklerde bulunup *daha önce Musa'dan istediğiniz gibi, size birtakım mucizeler göstermesini mi istiyorsunuz?* Sizler Musa'ya, inat ve imtihan için, *'Bize Allah'ı açıkça göster'* (Nisâ 4/153) demiştiniz. Bütün bunlar gerçekleştikten sonra da iman etmekten kaçındınız, imanı bırakıp küfür ve isyanı tercih ettiniz. *Kim, imanı terkedip küfrü alırsa* hak ve *doğru yoldan sapmış olur.* Onun varacağı yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir."

108. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir velide keramet görünmesi şart değildir. Veli için şart olan, ancak tam bir istikamet halidir. Velinin elinde insanların hidayete gelmesi de şart değildir; çünkü bu bir peygamber için bile şart değilken, veli için nasıl şart olur? Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur:

"İman etsinler diye insanları zorlayacak mısın?" (Yunus 10/99).

Halkın tabiatında, kâfirlerin tabiatında olan hal sirayet etmiştir. Kâfirler Hz. Peygamber'e, *"Sen bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana iman etmeyiz!"* (İsrâ 17/90) dediler. Avam halkın çoğu, kendisinden bir keramet ve olağan üstü bir hal görmeden veliyi kabul etmezler. Halbuki bir veli, marifette ileri seviyeye yükseldikçe ve manevi makamında sabit kadem oldukça, kendisinden keramet görülmesi azalır; çünkü keramet, ancak zayıf insanlara bir yardım, destek, imanlarını artırma ve yakînlerini temin sebebidir. Büyük ve yüksek dağların herhangi bir dayanağa ihtiyacı yoktur.

Bu konuda doğru olan, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin söylediği gibi şudur:

"İki keramet vardır ki onlar, bütün keramet çeşitlerini içine alır, hepsini kapsar. Bunların biri, müşahede ve basirete dayalı yakînin artmasıyla elde edilen iman kerametidir. Diğeri de sünnet-i seniyyeye uyarak, boş dava ve aldatıcı şeylerden sakınarak ortaya konan amel kerametidir. Kime bu iki keramet verilir de o, bunların dışında başka şeyleri arzularsa bu kimse (ben veliyim sözüyle) hak adına iftira eden yalancı biridir. Yahut o, maneviyat yoluna ait ilimde ve anlayışta hatalı biridir. Bu kimsenin durumu, kendisine sultanla birlikte olma, huzurunda bulunma ve rızasına ulaşma nimeti verilmişken, bunlarla yetinmeyip sultanın ahırındaki hayvanlarının hizmetine can atan ve kendisinden sultanın hoşnutluğu alınan kimseye benzer."

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz derdi ki: "Hakiki keramet, peygamber ahlâkı ve onun meyvesi olan ledünnî ilimlerdir."

Kim, zamanındaki velileri inkâr eder, daha önce geçtiği şekilde onlardan delil ve kerametler isterse hak yoldan sapmış ve kalbi delil arama derdi içinde hapsolmuştur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Yahudilerin hasedi ve İslâm'ı reddetme gayretleri ortaya çıkınca, Cenâb-ı Hak müslümanlara, kendileriyle savaşma emri gelene kadar onları affetme ve bağışlamayı emrederek buyurdu ki:

وَدَّ كَث۪يرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِكُمْ كُفَّاراًۚ حَسَداً مِنْ
عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّۚ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ
بِاَمْرِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٠٩﴾ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا
تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١٠﴾

109. ***Ehl-i kitap'tan çoğu, kendilerine hak apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek isterler. Allah onlar hakkındaki*** *(savaş yahut sürgün etme)* ***emrini getirinceye kadar siz onları affedin, kendilerinden yüz çevirin. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.***

110. ***Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin. Kendiniz için hayır olarak önden ne yapıp gönderirseniz, Allah'ın katında onu bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yaptığınız her şeyi görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak bu âyetlerde, müslümanları yahudilerden ve onların dışındaki kâfirlerden sakındırarak şöyle buyurmaktadır:

"Ehl-i kitap'tan olan kâfirler ve diğer kâfirler *sizi dininizden döndürmek* ve peygamberinize imandan sonra sizi, daha önce içinde bulunduğunuz hal gibi, hak yoldan çıkarıp *kâfir yapmak isterler. Onlar bunu, hak kendilerine apaçık belli olduktan* ve Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıktan *sonra yapmaktadırlar. Şimdilik siz, onlar hakkında Allah'ın* savaş veya sürgün etme *emri gelinceye kadar,* onları cezalandırmaktan *vazgeçin,* yaptıkları fitne ve bozuk işlerinden *yüz çevirin. Hiç şüphesiz Allah her şeye kadirdir."*

"Siz, hakkıyla namaz kılmak ve zekât vermek gibi, Allah'ın sizi mükellef tuttuğu kulluk haklarını ve Rabb'inize karşı görevlerinizi yerine getirmekle meşgul olun. Şunu bilin ki Allah sizin hiçbir amelinizi zayi etmez; muhtaç durumda olduğunuz *ahiret günü için hayır olarak önden ne gönderirseniz, onu Allah katında* daha büyük bir sevap olarak *bulursunuz*. Sizin amel ve halinden hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

Bu âyet, Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe el-Yemânî [radıyallahu anhüm] hakkında inmiştir. Bu iki sahabi, yahudilerin ders gördükleri bir yere geldiler; onlara yumuşak sözler söylediler, yahudiler de onları İslâm'dan döndürme hevesine kapılarak kendilerine bu yönde teklifte bulundular. Onlar şiddetle reddedip Allah Resûlü'ne olan muhabbetlerini dile getirdiler, Allah yahudileri rezil etti, onların hilesini kursaklarında bıraktı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

109-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhlerini taklitte aşırı derecede katı olan bazı gruplar vardır ki bunların huyu, şeyhlerinin yoluna karşı taassup ve tutuculuktur. Hak onların dışında bir kimsede ortaya çıksa, özellikle onlardan salihlerin çocukları, bir başkasında velâyet nurlarının ve sırlarının ortaya çıktığını gördüklerinde, onları hak yoldan çevirmeyi arzu ederler ve onları halkın içine çekmeyi isterler. Bunu, hak kendilerine belli olduktan sonra, içlerindeki hasetten dolayı yaparlar. Bu durumda Hakk'a yönelmiş kimselere denir ki:

"Siz onların kusurunu affedin, kötü işlerinden yüz çevirin; hak ortaya çıkıncaya kadar böyle devam edin, onların boş sözlerine iltifat etmeyin, sakın onların ayıplarıyla meşgul olmayın; yoksa onlardan daha kötü olursunuz."

Âriflerden biri demiştir ki: "Sakın sana eziyet eden kimse ile meşgul olma! Sen Allah ile meşgul ol; Allah onu ve tehlikesini senden uzaklaştırır. Pek çok kimse bu konuda hata etmiştir. Onlar, kendilerine eziyet eden kimselerle meşgul olmuşlar, böylece bir sürü günahla birlikte eziyet uzayıp gitmiştir. Eğer onlar, böyle bir durumda yüce Mevlâ'larına yönelmiş olsalardı Allah onlara yeter, işlerini en güzel sonuca ulaştırırdı."

Kendisine haset ve eziyet edilen kimseye gereken şey, haset edenle uğraşmak değil, tam aksine ondan ve hilesinden uzaklaşıp mükellef olduğu kulluk görevleriyle ve Rabb'inin azametini müşahedeyle meşgul olmasıdır. Hiç şüphesiz Allah, kendisine sığınan kimseyi zayi etmez. O'na güvenen kimse maksadına ulaşır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenneti Tekeline Alanlar

Yahudilerin (ve hıristiyanların) boş kuruntularından biri de cennetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia etmeleridir. Cenâb-ı Hak onların bu düşüncesini şöyle açıklamıştır:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ
قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ
وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

111. ***Onlar, "Yahudiler yahut hıristiyanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecek" dediler. Bu onların boş kuruntusudur. Resûlüm, onlara, "Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin" de.***

112. ***Hayır, öyle değil; kim iyi amel sahibi olarak yüzünü Allah'a döndürürse onun ecri Rabb'i katındadır. Böyle kimseler için hiçbir korku yoktur, onlar asla üzülmezler de.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yahudiler, 'Cennete ancak yahudiler girecek' dediler. Hıristiyanlar da, 'Cennete ancak hıristiyanlar girecek' dediler. Bunlar, bir delile dayanmayan asılsız iddialar ve boş temennilerdir,* temenniden öte, onların tamamen yalan kuruntularıdır. Ey Muhammed, *onlara de ki: 'Cennetin size ait olduğu kuruntunuzda sadık iseniz delilinizi getirin.*

Hayır, cennete sizler değil, sizden başkaları, İslâm'a girmiş iyilik sahipleri girecektir. *Kim yüzünü Allah'a dönerek,* itikad ve fiillerinde ihsan hali üzere olup bütün varlığı ile *O'na teslim olmuşsa onun ecri Rabb'i katında hazırdır;* bu ecir cennete girmek ve Rabb'inin cemalini seyretmektir."

"*Onlar için* başlarına gelmesinden korktukları *hiçbir korku yoktur ve onlar,* ihtiyaç duydukları bir şeyi kaçırmaktan dolayı *asla üzülmezler;* çünkü onlar, sonsuz cömertlik ve ihsan sahibi yüce Allah'ın ağırladığı konuklardır. Onlara hep sevinecekleri şeyler verilir, üzüntü sebebi olacak şeyler onlardan defedilir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

111-112. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı dervişlerin düştüğü yanlışlardan biri de veliliğin, sadece kendilerine ve kendi şeyhlerine tâbi olanlara ait olup başkalarında bulunmadığını söylemeleridir. Bu, yahudilere ait bir tutum olup ilâhî kudrete karşı hüküm vermeye kalkmaktır. Bu kimselere denir ki:

"Bu sizin boş bir kuruntunuzdur; durum sizin düşündüğünüz gibi değildir, veliliğe asıl sizden başkaları da ulaşır. Kim sadakatle Allah'a yönelirse O'nu bulur; Allah kuluna vaat ettiği şeyleri yerine getirir. Kim Allah için hakka boyun eğip tevazu gösterir ve Allah'ın velilerine teslim olursa onun ecri Rabb'i katındadır. Bu ecir, yüce Allah'ı tanımaktır. Artık onun için Allah'tan kopma korkusu yoktur; onun ilâhî marifetten nasibini kaçırmaktan dolayı üzüleceği bir durum da olmaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Hıristiyan Araplar'dan oluşan Necran heyeti Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) huzuruna gelince, Medine'deki yahudiler onların geldiğini işitip yanlarına geldiler. O huzurda münakaşaya tutuştular. Birbirlerine kötü sözler söyleyerek atıştılar. Yahudiler Hz. İsa'yı, onun ümmetini ve İncil'i inkâr ettiler; hıristiyanlar da Hz. Musa'yı ve Tevrat'ı inkâr ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların durumunu bildiren şu âyeti indirdi:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍۖ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ
الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍۙ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ
قَوْلِهِمْۚ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۝١١٣

113. ***Yahudiler, "Hıristiyanlar doğru yolda değildir" dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler doğru yolda değildir" dediler. Halbuki onlar kitabı** (Tevrat'ı ve İncil'i) **okumaktadırlar. Hiçbir şey bilmeyen** (müşrikler) **de onların söylediği gibi** (müslümanlar için) **söylediler. Allah, aralarında ihtilafa düştükleri hususlarda kıyamet günü hükmünü verecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyette yahudi ve hıristiyanların birbirlerine söyledikleri sözleri haber vermekte ve onların yaptığını kötüleyerek şöyle buyurmaktadır:

"*Yahudiler,* hıristiyanları reddetmek için, *'Hıristiyanlar, itimat edilecek doğru yolda değildir' dediler. Hıristiyanlar da* yahudileri kötüleyerek, *'Yahudiler kendisine güvenilecek doğru yolda değildir' dediler. Halbuki her iki grup da kitabı okumaktadırlar.*" Yahudiler Tevrat'ı okumaktadır; onda Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] geleceği müjdelenmektedir. Hıristiyanlar ise İncil'i okumaktadır; onda da Tevrat'ın hükümleri ve Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] hak bir peygamber olduğu zikredilmektedir. Her bir grup, düşmanlık ve taassup ile diğerinin kitabını inkâr etti.

"Kitap ve din konusunda *hiçbir şey bilmeyen müşrikler de* müslümanlar hakkında, 'Müslümanlar hak yol üzere değildir' şeklinde, onların sözlerine *benzer şeyler söylediler.*"

"*Allah, aralarında ihtilaf ettikleri hususlarda kıyamet günü hükmünü verecek*; hak üzere olanları cennete, bâtıl üzere olanları cehenneme gönderecektir. "

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

113. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, başkalarının kötü halinden bize her neyi anlatmışsa bundan maksat, o kimselerin yaptığı işlerden nefret ettirmek, sakındırmak ve onların yaptığı şerlerin zıddı olan güzel ahlâka sahip olmamızı sağlamaktır.

Bir kimseyi, insanları noksan görürken ve küçümserken görürsen, bil ki o kimse, insanların en düşüğüdür. Kimi, "Falanca efendinin talebeleri bir şey değildir, filanca efendinin müridlerinde hayır yoktur" gibi sözler söylerken duyarsan, bil ki o kimsede hayır yoktur.

Tasavvuf ehli gözüken bazı kimseler, bu kötü ahlâk ile müptela olmuşlardır. Bu kimseler hemen insanlar için teraziyi kurar (kendi zannına göre onlar hakkında hüküm vermeye başlar); bir grubu alçaltır, bir grubu yükseltir. Halbuki bu kimse, Allah'ın kitabını okumakta ve şu âyeti işitmektedir:

"Başkasının kusurunu araştırmayın ve birbirinizin gıybetini yapmayın" (Hucurât 49/12).

Bu nitelikteki insanların çoğu, sadece dinin zâhirine bakan katı fakihler içinde bulunur; bu kimse kendi ilminin üstünde bir ilim, kendi anlayışının üstünde bir anlayış bulunmadığına inanır. Bu nasıl olur? Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Size ilimden ancak az bir miktar verildi" (İsrâ 17/85).

"Her ilim sahibinin üstünde (ondan) daha âlim biri vardır" (Yusuf 12/76).

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî demiştir ki: "(Müslüman olduğunu gösteren) bir işaretten dolayı bin kâfiri İslâm'a dahil edip onların müslüman olduğu kanaatini taşımak, (kâfir olduğu ihtimalini veren) bir işaretten dolayı bir kimseyi İslâm'dan çıkarmaktan daha hayırlıdır."

Selamet isteyen kimseye gereken, bütün müslümanlar hakkında güzel zan besleyip hepsinin salih kimseler olduğuna itikad etmektir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"İki haslet (huy) vardır ki onlardan daha büyük hayır yoktur; bunlar Allah hakkında ve Allah'ın kulları hakkında güzel zan sahibi olmaktır. İki haslet

vardır ki, onlardan daha büyük şer yoktur; bunlar, Allah ve Allah'ın kulları hakkında kötü zan sahibi olmaktır."[344]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Mescidlerde Allah'ın Zikrine Mani Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette hıristiyanların insanları Beytülmakdis'e girmelerini engellemelerini, orada namaz kılanlara eziyet etmelerini, oraya pis şeyleri atmalarını kınadı. Halbuki onlar, kendilerinin hak üzere, diğer insanların ise bâtıl yolda olduklarını düşünüyorlardı. Bu görüş, Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh] aittir.

Yahut bu âyette kınanan kimseler Kureyş kâfirleridir; çünkü onlar müslümanları Mescid-i Harâm'da namaz kılmaktan menediyorlar ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] oraya girmesine engel oluyorlardı. Bu görüş de İbn Zeyd'e aittir.[345] İşin aslı şu ki Cenâb-ı Hak hepsini kınayarak şöyle buyurdu:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَاۜ
اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفٖينَۜ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١١٤﴾

114. ***Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir*** *(Nasıl oluyor da müminleri oradan engelliyorlar?).* ***Onlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.***

---

[344] Biraz değişik ifadelerle benzer bir hadis için bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2810; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/248; Gazâlî, *İhyâ*, 2/261.

[345] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/697 (Beyrut 1995).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın mescidlerinde* cemaat halinde ve tek olarak, namazda ve namazın dışında *Allah'ın isminin anılmasına mani olan,* bir de yapım *ve* onarımını ihmal ederek *mescidlerin harap olmasına çalışan kimselerden daha* büyük günah ve *zulüm işleyen kim vardır? Onların bu mescidlere korku* ve huşû ile *girmeleri gerekir,* hal böyle iken nasıl oluyor da oraları tahrip etmeye cüret ediyorlar?"

Yahut onlara gereken, müminleri oradan menetmek bir yana, müminlerin onları yakalayıp cezalandırmalarından korkarak oraya girmeleridir.

Âyete verilen bir mana da şudur: Onlar için Allah'ın ilminde ve hükmünde olan şey, oraya ancak korku içinde girmeleridir. Bu, müminler adına bir müjde olup, Allah onu gerçekleştirmiştir. Allah müminlere Mekke'nin ve Şam bölgesinin fethini nasip etmiştir. Bundan sonra bir kâfir, Allah'ın (içinde ve etrafında birçok şeyi) haram kıldığı beytine ancak öldürülmekten korkarak girerdi. Aynı şekilde hıristiyanlar da Beytülmakdis'e müslümanlardan korkarak girerlerdi.

Böylece onlar dünyada bir zillet yaşadılar. Hıristiyanların yaşadığı zillet, müslümanlarla harp edenlerin öldürülmesi, anlaşma yapanlara ise cizye yükünün yüklenmesidir. Müşriklerin zilleti ise Mekke'nin fethi günü kendileriyle savaşılması ve Mekke'ye zorla girilerek hor ve hakir bir vaziyette bırakılmalarıdır.

"Onlar içinde küfür üzere ölenler *için ahirette büyük bir azap vardır."*

Bu âyet, her ne kadar kâfirler hakkında inmiş olsa da insanları mescidlerde zikretmekten alıkoyan herkesi içine alır. Bu zikir ayakta, oturarak, cemaat halinde veya tek başına yapılsın farketmez. En doğrusunu yüce Allah bilir.

114. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın mescidleri, (yani O'na secde edilen, boyun eğilen yerler) ilâhî huzurda olan kalpler, ruhlar ve sırlardır. Kalplerin huzuru, iman sahiplerinden murakabe ehline aittir. Ruhların ve sırların huzur hali, ihsan sahiplerinden müşahede ehli ve Cenâb-ı Hak ile özel konuşma devletine eren âriflere aittir.

Her kim nefsini, bu üç huzur mahalline girmekten meneder, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tâbi olarak iç âlemini harap etme yolunda koşar, dünyaya ve onun aldatıcı süslerine meylederse nefis olarak ondan daha zalim bir kimse yoktur, ondan daha kötü biçimde zarar eden de bulunmaz.

Bu gibi kimselere ancak, kalplerini saran bir korku veya içindeki kötü duyguyu söküp atacak ilâhî bir şevk fayda verir. Bu iki şeyden biri bulunmazsa o kimse, ölüm anına kadar günah ve azgınlık içinde kalır. O anda güzel hale girmek için can atar, fakat o zamanki pişmanlık fayda vermez; o anda ayak kayar. O kimse için dünyada fakirlik ve korku vardır; ahirette ise perdelenme gamı, kötü hesap ve Hak tarafından azarlanma vardır. Biz, yüce Allah'tan lutuf ve ihsanı ile bizlere her iki dünyada afiyet vermesini diliyoruz.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âbidin nefsi, ibadet vatanıdır. Ârifin kalbi, marifet vatanıdır. Vecd sahibinin ruhu, muhabbet vatanıdır. Muvahhidin (gerçek tevhide erenin) sırrı, müşahede vatanıdır. Âbidin vatanını şehvetlerle harap etmek için çalışan kimseden daha zalim kimse yoktur. Yine marifet vatanını boş temenniler ve dünyevî bağlarla harap eden kimseden daha zalim kimse yoktur. Aynı şekilde muhabbet vatanını düşük ve adi işlerle harap eden kimseden daha zalim kimse yoktur. Yine muvahhidin vatanını yani Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halini, yakınlık sebebi olan amellere iltifat ederek harap eden kimseden daha zalim kimse yoktur."[346]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Bütün Yönler Allah'ındır

Cenâb-ı Hak, bazı mescidlerin görevlerini yapamaz hale getirildiğini ve oralarda namaz kılmanın engellendiğini zikrettikten sonra, kullarına diledikleri yerde namaz kılma ruhsatını vererek şöyle buyurdu:

---

[346] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/100 (Kahire 1999).

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿١١٥﴾

115. ***Doğu da batı da Allah'a aittir. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü*** *(zatı)* ***oradadır. Şüphesiz Allah,*** *(ilim, kudret ve rahmetiyle)* ***her şeyi kuşatan ve her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Doğu da batı da,* bütün yönler *Allah'a aittir"* Her yer O'nun mülküdür; O'nun mülkü olmayan hiçbir yer yoktur. Ey müminler, siz mescidlerde namaz kılmaktan engellendiğinizde, hangi mekânda bulunuyorsanız orada iken, yüzünüzü namazda emredilen yöne çevirdiğinizde, işte o yön, Allah'ın size emrettiği yöndür.

Diğer bir mana: Siz ibadet için her ne tarafa dönseniz, Rabb'inizin mukaddes zatı oradadır. Yani O, sizin bütün yaptıklarınızı görmekte ve bilmektedir.

"Hiç şüphesiz Allah, bütün eşyayı kuşatmıştır. Yahut Allah, rahmetiyle kullarına genişlik istemektedir. O, kullarının bütün mekânlarda yaptıkları işleri ve faydalarına olan *her şeyi bilmektedir."*

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, yolcunun bineği üzerinde (veya vasıtada) onun döndüğü tarafa doğru namaz kılması hakkında nâzil olmuştur."

Bu âyetin iniş sebebi olarak şu da zikredilmiştir: Sahabeden bir grup, yolculuk esnasında, aşırı sis ve karanlık sebebiyle kıbleyi tayin edemeyip farklı taraflara doğru namaz kıldılar. Yöneldikleri tarafa işaret koydular. Güneş çıkınca, kıbleyi tayinde hata ettiklerini anladılar. Onların durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] arzedilince, Allah Resûlü sükût buyurdu; o sırada bu âyet indi.[347]

Beyzâvî demiştir ki: "Buna göre müctehid kimse, bir konuda ictihad etse, daha sonra hata ettiği anlaşılsa önceki fetvasına göre yaptığı ibadetleri yeniden yapması gerekmez."[348]

---

[347] Değişik rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/265-268.

[348] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/83.

115. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki mekânlar, yönler ve kâinatta mevcut olan bütün şeyler, ilâhî sıfatların nurlarıyla ayakta durmaktadır ve Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatı karşısında yok hükmündedirler. Allah ezelde mevcuttu, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O, şu anda da ezeldeki sıfatı üzeredir. Çünkü Allah'ın varlığı yanında hiçbir şeyin varlığından söz edilmez. Artık siz her ne tarafa yönelseniz, Allah'ın zatı oradadır. İlâhî nurların parlamasıyla bütün varlıklar görünmez olur, zat-ı ahadiyyetin sırları karşısında da nurlar silinir gider; sonunda bir ve kahhâr olan Cenâb-ı Hak zatıyla kalır.

Allah şu sözün sahibine rahmet eylesin, bakın ne demiş:

"Yüce ilâhımı tanıyınca, (kâinatta) başka birini görmedim. Zaten başkaları bizim yanımızda (kalbe girmekten) menedilmiştir. Kalbimi bütünüyle O'na verdikten bu yana ayrılıktan korkmadım. Ben bu gün de kalbim O'nunla birlik içinde kendisine vâsıl olmuş bir haldeyim."

Bir başkası da der ki:

"Allah'tan başka her şey, eğer gerçek halini bilirsen, bütünüyle yokluktan ibarettir. Bir varlık ki Allah'ın zatı olmadan kendi başına bir varlığa sahip değildir, eğer O olmasa onun varlığı imkânsızdır."

Kasîde-i Ayniyye sahibi de (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) şöyle demiştir:

"Sevdiğim, cemalini yansıtan aynalarda (varlıklarda) tecelli etti; her bir varlıkta sevgiliye ait alametler vardır. O'nun güzelliği değişik şekillerde kendini gösterince, her birine ayrı bir isim verildi; hepsi ona nazar edilecek birer mahal oldu."

Şüşterî[349] demiştir ki: "Sevdiğim, bütün varlıkları kuşattı; bütün beyaz ve siyahlarda hep O zuhur etti."

---

[349] Şüşterî, asıl adı Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Vefatı, hicrî 668, milâdî 1269'dur. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhu şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

Seleften bir zat şunu anlatmıştır: "Yabancı bir beldeye gitmiştim, orada namaz vakti geldi. Bir hıristiyan gördüm, ona, 'Bize temiz bir yer göster de orada namaz kılalım' dedim. Adam bana, 'Kalbini Rabb'inden başkasından temizle, istediğin yerde namaza dur!' dedi. Onun bu sözünden utandım ve aynı zamanda söz çok hoşuma gitti."

Anlatıldığına göre Bâyezid-i Bistâmî [rahimehullah] (kıbleyi tayin için araştırma yaptıktan sonra), bu âyeti okur ve istediği yöne doğru namazını kılardı.

Âyette geçen vech/yüz, hakikat ehline göre yüce zatın kendisidir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Her nereye yönelseniz, yüce zatın sırları ve ilâhî sıfatların nurları oradadır.

Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur: *"O'nun zatı hariç, her şey helâk olacaktır"* (Kasas 28/88). Yani her şey fânidir; şu anda ve gelecekte yok olmaya mahkûmdur; sadece O'nun mukaddes zatı bâkidir.

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Ârifler yüce ve ulu Allah'tan başka hiçbir şeyi görmeyerek O'nda fâni oldular. Onlar, gerçekte Allah'tan başka bütün varlıkların geçmişte, şimdiki halde ve gelecekte yokluğa mahkûm olduğunu gördüler."

Aklı sarhoş eden ezelî aşkı anlattığım bir şiirimde şöyle demiştim:

"Zat-ı bârî, sıfatı itibariyle herhangi bir varlığa girmekten münezzehtir/yüce ve uzaktır. O, ezelde nasılsa, o halden başka bir şekle girmemiştir. O'nun sıfatları, cemalini yansıtan aynalarda (varlıklarda) sürekli tecelli etti, ancak O, varlıkların üzerine azamet ve yüceliğini gizleyecek perdeler çekti. Kâinatta O'nun sıfatlarının güzelliğinden başka görünen bir şey yoktur; ancak bu güzellik insanlara, kalplerindeki perdelerden dolayı perdelendi."

Allah'a Oğul İsnadında Bulunanlar

Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar, "Mesih İsa Allah'ın oğludur" dediler. Müşrikler de, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" dediler. Allah Teâlâ onların bu sözlerini şu âyetle reddetti.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۙ سُبْحَانَهُۜ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ۝١١٦ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۝١١٧

116. *"Allah çocuk edindi" dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir.*

117. *Allah, gökleri ve yeri hiç yoktan var edendir. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yahudiler, hıristiyanlar ve müşrikler, *'Allah çocuk edindi' dediler. Allah Teâlâ onların bu sözünden ve çocuk edinmekten münezzehtir;* böyle bir halden yüce ve uzaktır. Çünkü çocuk edinmek, onunla aynı cinsten olmayı, birbirine benzemeyi ve bir ihtiyaç sahibi olmayı gerektirir, Cenâb-ı Hak, bütün bu hallerden uzaktır. Yedi kat *göklerde ve* yedi kat *yerlerde her ne varsa hepsi O'nun mülküdür* ve kuludur. Bir kul, asıl sahibi için nasıl çocuk olur? Aynı şekilde, bu varlık âleminde mevcut olan *bütün varlıklar, Allah'a boyun eğmiştir,* teslim olmuştur. Hepsi O'nun hizmetindedir. Her şey O'nun hükmü ve iradesi altında boyun eğmeye mahkûmdur. Bu, Allah'ın çocuk edinmesine aykırıdır.

Yine, bu varlık âleminde yaratılmış her ne varsa, hepsi Allah tarafından ilk olarak yoktan ver edilmiştir; hepsi O'nun sanatıdır; bu durumda hiçbir varlığın O'na çocuk olması uygun değildir.

Daha da önemlisi, çocuk edinmek için bir eş lazımdır; ayrıca onunla birleşmek ve bir müddet beklemek gereklidir; Cenâb-ı Hak bütün bunlardan yüce ve uzaktır. Onun işi, 'kün' diyecek bir süre içinde olup biter, yani bir anlıktır. Hatta bir andan daha hızlıdır. *'O, bir işin olmasını dilediği zaman, ona 'kün/ol' der, o şey de* (nasıl, ne şekil, ne zaman olmasını istemişse) *öylece oluverir.'* İlâhî iradenin isteği şeyin olması 'kün/ol' lafzına bağlı değildir, (yani her olan işe, lafız olarak bu emir verilmez), bu, O'nun hüküm ve iktidarının süratini anlatmak için kullanılan bir tabirdir."

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette sözü edilen kimselerin sapıtma sebebi şudur: Önceki din sahipleri, Allah Teâlâ'nın her şeyin ilk sebebi olduğuna bakarak, O'na 'baba' tabirini kullanırlardı. Hatta onlar şöyle derledi: 'Dünyaya geliş sebebi olan baba, küçük rabdir; Allah Teâlâ ise büyük rabdir.' Daha sonra onların cahilleri, Allah'a baba denmesinin (ilk sebep, ilk yaratıcı manasında değil), çocuk doğurma manasında olduğunu zannettiler, böylece işin aslını düşünmeden taklit yoluyla bu şekilde inandılar. Bundan dolayı Allah'a 'baba' diyen kimsenin kâfir olduğuna hükmedilir ve itikad bozukluğuna sebep olmasın diye, Allah için baba tabirini kullanmaktan insanlar kesinlikle menedilir."[350]

116-117. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sen bütün varlıklara nuranî bir kalp gözüyle yahut gerçek bir basiretle baktığında, onun aslında tek bir vücut olduğunu görürsün. Bütün varlıkların Allah'a nisbeti de tektir; hepsinde bulunan, zâhirî nurlar ve bâtınî sırlardır. Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti açıkça gözükmektedir; kudreti ise gizlidir. Zâhirî güzellik gözükmekte, bâtınî mana gizlenmektedir. Her şeyin zâhiren O'na boyun eğdiği, kulluk yaptığı gözükmektedir; onlarda saklı rubûbiyyet sırları ise gizlidir. Çünkü varlıkların O'na kulluk yapabilmesi, ancak onlardaki rubûbiyyet sırlarıyla olmaktadır. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Hiç şüphesiz gökleri ve yeri, yıkılıp yok olmaktan koruyan Allah'tır" (Fâtır 35/41).

Diğer âyette ise şöyle buyrulmuştur:

"Göklerin ve yerin nuru (onları yaratıp hayat veren ve ayakta tutan) Allah'tır" (Nûr 24/35).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kâinatın dış yüzü aldatıcıdır; iç yüzü ise ibret vericidir. Nefis, varlıkların dışındaki güzelliklere, kalp ise içindeki ibretlere bakar." !!

Varlıkları müşahede edenler, eşyanın Allah'ın yanı sıra müstakil bir varlığa sahip olduğunu söylemektedirler. Bazıları çok ileri giderek, eşyayı ulûhiyyet sıfatlarında Allah'a ortak etmektedir. Allah Teâlâ böyle bir durumdan yüce ve münezzehtir.

---

[350] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/84 (Beyrut 1988).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Kim halkın, kendisine ait bir fiili olmadığını (her şeyin ilâhî hesap ve kudretle meydana geldiğini) görürse kurtulur. Kim onların, (aslında kendisinden ait) bir hayatı olmadığını görürse bu câizdir. Kim de onları yokluk gözüyle görürse işte bu kişi Hakk'a ulaşır."

Ben de derim ki: Kim de varlıkların Allah ile hayat bulduğunu ve ayakta durduğunu söylerse o kimse vuslatını sağlam bir esasa göre gerçekleştirmiş olur.

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Kim halkı (yaratılmış varlıkları), bir serap gibi görürse o, perdeden kurtulup her şeyin kendisinde birleştiği tek bir varlığa (yaratıcıya) yükselir; ancak varlıkların o varlıkla bütünleşmesi, bir uzaklık veya yakınlık olmaksızın (ve yüce zata hulûl etmeksizin) olmaktadır. Sen O'ndan başkasını müşahede etme ki doğruya ulaşasın. O'nunla O'na hitap olmaz, (O'na kavuşanın artık sözlü olarak konuşmasına gerek yoktur) çünkü o yakınlık halinde hitaba gerek duyulmaz."

Kâfirlerin Mucize Talebi

Yahudi âlimlerinden Râfi' b. Hüreymele, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Eğer sen Allah'ın resûlü isen, bize O'nun kelâmını işittir yahut doğru olduğunu kanıtlayan bir mucize göster" dedi. Allah Teâlâ onu reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتِينَٓا اٰيَةٌۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْۜ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْۜ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ اِنَّٓا
اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَح۪يمِ ﴿١١٩﴾

118. ***Hakkı bilmeyenler şöyle dediler: "Allah bizimle konuşsa ya da bize bir âyet (mucize) gelse ya!" Onlardan öncekiler de benzer şeyler söylemişlerdi. Kalpleri birbirine nasıl da benzedi! Biz, yakînen inanmak isteyenlere âyetleri açıkladık.***

119. ***Hiç şüphesiz biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Sana cehennemliklerden sorulmaz.***

"Allah bizimle konuşsa" sözünü, bazı yahudilerle müşrikler söylediler. Böyle bir talebi, iman ve yakînlerinin artması için değil, işi zora sokmak ve inat için yaptılar. Bunun için Allah Teâlâ, ta baştan onların bir şey bilmediğini ifade etti. Bütün bu âyetlerden maksat, yahudilerin yaptıklarını kınamaktır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hak adına hiçbir ilimleri olmayan kimseler, *'Allah bizimle konuşsa,* O'ndan senin peygamber olduğunu işitsek *yahut bize,* Musa'da [aleyhisselâm] olduğu gibi, senin peygamber olduğunu gösteren *bir mucize gelse ya!' dediler."*

Yahudiler bunu Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] zor durumda bırakmak ve ona karşı inat olusun diye yaptılar. Benzer söz ve talepler, kendilerinden öncekiler tarafından da yapılmıştı. Mesela yahudiler Hz. Musa'ya, *"Bize Allah'ı açıkça göster!"* (Nisâ 4/153). dediler. Hıristiyanların bir kısmı Hz. İsa'ya, *"Rabb'inin, bize gökten bir sofra indirmeye gücü yeter mi?"* (Mâide 5/112) dediler. Bazı müşrikler de Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bize yerden fışkıran pınarlar akıtmadıkça yahut senin hurma ve üzüm bağların olup onların arasından ırmaklar akıtmadıkça sana asla iman etmeyeceğiz" dediler (İsrâ 17/90-91).

Onların kalpleri küfür ve inatta birbirine benzedi, bunun için azgınlık ve fesatta da birbirine benzemektedir. Halbuki biz senin için apaçık âyetleri açıkladık; hepsi, daha fazla yakînî imanı ve müşahede halinin inkişafını isteyen kimseler için senin peygamberliğini ispat etmekte ve senin seçilmiş bir kul olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mucizelerin en büyüğü Kur'an'dır. Sonra onda açıkladığımız ilâhî hükümler, helâl ve haramlar da senin peygamberliğini ispat eden birer delildir.

Ayrıca senin gaybdan haber vermen, kalpleri saran üzüntü ve kederleri gidermen, hurma kütüğünün inlemesi ve ağaçların emrini yerine getirmesi gibi cansız varlıkların ve taşların seninle konuşması, çakıl taşlarının tesbih etmesi, taşların sana selâm vermesi, parmaklarının arasından suyun akması gibi sayılamayacak kadar mucize senin hak peygamber olduğuna şahitlik etmektedir.

Diğer âyette şöyle buyrulmuştur:

"Hiç şüphesiz bizi seni, hak ile, hakkı açıklayan, seni tasdik edip tâbi olanlara ebedî cennet nimetlerini *müjdeleyen,* sana muhalefet edenleri de cehennem azabıyla *korkutan bir peygamber olarak gönderdik.* Cehenneme girenler o ateşin içine atıldıklarında onların halinden hiç sorma! O öyle bir büyük azaptır ki sözle anlatılamaz; öyle korkunçtur ki kulaklar onu işitmeye tahammül edemez. Çünkü onların halini tam olarak açıklamak mümkün değildir, hiç kimse onların korkunç halini dinlemeye güç yetiremez."

Allah Teâlâ bizi böylesi tehlikeli hallere düşmekten korusun, hak ve hidayet yoluna uymada muvaffak eylesin.

Son âyete şu mana da verilmiştir: *"Rabb'in sana o cehennemliklerin halinden bir şey sormaz;* kendisi, onların halini en iyi bilendir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

118-119. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Keramet ve hârikulâde işlerin gösterilmesini istemek, cahillerin ve inatçı kimselerin huyudur. Böyle bir beklenti, hidayet ehlinin ve irşad olmak isteyen samimi kimselerin ahlâkı değildir. Usulünce gitmek isteyen için hak yol açıktır. Delili gören kimse için hak apaçıktır. Kimin basiret gözü, özel tevhid nuruyla boyanmışsa nereye baksa sadece Hakk'ı görür, ancak Hakk'ı tanır. Bütün varlıkların, Allah ile vücut bulduğunu ve ayakta durduğunu görür; hatta Allah ile birlikte hiçbirinin gerçekte bir varlığa sahip olmadığını görür. Allah kimin kalp kulağını açarsa o kimse, doğrudan Hak'tan işitir, Hak ile (O'nun özel desteği ile) işitir. Âriflerden biri şöyle demiştir:

"Ben Allah ile (O'nun bana verdiği özel bir nur ve destekle) konuşuyorum; işittiğimi Allah'tan işitiyorum."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahimehullah] demiştir ki: "Kırk senedir ben, (gönlümde) Hak ile özel konuşuyorum; halk ise beni kendileriyle konuşurken görüyor."

Hakikat ilmini elde edenler için, halk (varlıklar) yok hükmündedir. Cahiller ve tefrik ehli (yaratılanlara müstakil vücut sahibi olarak bakanlar) ise onları gerçekte bir vücut sahibi zannederler.

Cahiller, "Allah bizimle konuşsa yahut bize bir mucize gelse ya!" derler. Halbuki her vakit ve saatte Allah onlarla bir şekilde konuşmaktadır. Allah'ı tanımayan cahillere katılan kimseler de benzer şeyler söylediler. Halbuki Allah'ı tanıyanlar için mucize ve harika şeyler her yerde apaçıktır. Kulunu doğru yola ulaştıracak olan yüce Allah'tır.

Yahudi ve Hıristiyanlar Nasıl Razı Olur?

Yahudiler ve hıristiyanlar Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Bizimle senin aranda bir anlaşma yap, ondan sonra sana tâbi olalım" dediler. Halbuki asıl niyetleri Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dinlerine tâbi olmadıkça kendisine uymamaktı. Allah Teâlâ onların asıl niyetlerini açıklayıp kendilerini rezil ederek buyurdu ki:

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى
اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ى جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ
مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

120. *Resûlüm, sen onların milletine (dinine) uymadıkça yahudiler ve hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: "Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur." Sana gelen bunca ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, senin için Allah'a karşı hiçbir dost ve yardımcı bulunmaz.*

Âyette geçen millet, "din ve şeriat" manasındadır. Şeriat, Allah'ın peygamberleri diliyle ortaya koyduğu kanunlarıdır.

Hevâ ise şehvete (nefsin kötü arzularına) tâbi olan görüştür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne şöyle buyurmaktadır: "Resûlüm, olmaz ya, farzımuhal, *sen onların dinine tâbi olmadıkça, yahudi ve hıristiyanlar asla senden razı olup dinine tâbi olmazlar."*

Bundan maksat, onların kendi istekleriyle İslâm'a girmelerinden Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) beklentisini tamamen kesmektir. Çünkü onların dinine tâbi olması imkânsızdır. Dolayısıyla onların (topluca) İslâm'a girmesi de imkânsızdır. Bu durum, hepsi için değil, onlardan özel bir grup için de olabilir.

Allah Teâla sonra, resûlünü onlara tâbi olmaktan daha fazla nefret ettirmek ve uzaklaştırmak için şöyle buyurdu: "Farzımuhal, hiç olmaz ya, *eğer sen onların dinine tâbi olursan, seni azabımızdan koruyacak hiçbir yardımcı ve bizden başka sana yardım edecek hiçbir kimse bulamazsın."* Yani, senin bizden başka dostun ve yardımcın bulunmaz. Çünkü sen sadece bizi dost edindin ve bizi sevdin, bizim şeriatımızı yaydın. Sevdiğin ve razı olduğun bu işte biz seni desteklemekteyiz.

120. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların rızasını aramak, manen iflas alametidir. Sen insanların hevâsına (boş arzularına) uymadıkça, onlar asla senden razı olmazlar. Ey hakikate ermiş mümin, eğer sen sahip olduğun bu halden sonra onların keyfine uyacak olursan, sen gerçekten zalimlerden olursun. Kim, her işte Allah'ı bırakıp insanların rızasını ararsa Allah'ın gazabına uğrar. Kim her işinde Allah rızasını ararsa insanlardan ümit ve beklentisini keser. Bunun için âriflerden biri şöyle demiştir:

"Halkın gözünden düşen her şey, Hakk'ın nazarında büyür. Halkın gözünde büyüyen her şey de Hakk'ın nazarında değersiz olur."

Bir diğer ârif de şöyle demiştir: "İnsanların benden hoşlanmadığı şeyleri kalbim sevip istiyor."

Salihlerden biri şöyle anlatmıştır:

"Abdallardan (ricâlü'l-gaybdan, seçkin velilerden) biriyle buluştum. Ona,

'Bana, Hakk'a giden selâmet yolunu göster!' dedim. O,

'Halka karışma; onlara karışmak zulmettir!' dedi. Ben,

'Onlara karışmak zorundayım, ben onların arasında bulunuyorum' dedim. O,

'Onlarla (bir zaruret yoksa) hiçbir muameleye girme, onlarla iş yapmak pişmanlıktır' dedi. Ben,

'Onlarla birtakım işler yapmak zorundayım' dedim. O,

'Sakın onlara güvenip dayanma, insanlara güvenmek kişiyi helâk eder' dedi. Ben,

'Bu durum da zaman zaman olabilir' dedim. O zaman ârifibillah şöyle dedi:

'Be adam! Hak yolunda tembel insanlara karışıyorsun, cahillerle işler yapıyorsun, seni helâke götüren şeye güveniyorsun, bir de kalbinin Allah'la olmasını istiyorsun! Heyhât! Bu olacak iş değil!'

Ârif bunları söyledi ve benden uzaklaşıp gitti, nereye gittiğini göremedim."

Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'nı azarlayıp kınadıktan sonra, onlardan iman edenleri ayrı tutarak şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِۜ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121. *Kendilerine kitap verdiğimiz (bazı) kimseler onu, hakkını vererek okurlar. Ona iman edenler de onlardır. Onu inkâr edenlere gelince, onlar gerçekten hüsrana uğramış kimselerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi, *kendilerine kitap* ilmini (Tevrat ve İncil'e dair ilim) *verdiğimiz bazı kimseler o kitabı,* âyetlerini tahrif etmeden ve içindeki doğruları gizlemeden *hakkıyla okurlar.* Onlar gerçekten iman etmiş kimselerdir. Kitabı tahrif eden ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) ondaki sıfatlarını gizleyen diğerleri ise onu inkâr etmişlerdir. *Onu inkâr edenler, gerçekten hüsrana uğramış kimselerdir;* çünkü onlar kendilerini dünya ve ahiret şerefinden mahrum etmişlerdir."

121. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tevrat ve onunla mükellef olanlar hakkında her ne söylenmişse, Kur'an ve ona iman edenler hakkında da aynı şeyler söylenir. Allah kime Kur'an'ı verir de o kimse, tecvidine dikkat ederek, harflerinin hakkını vererek, manalarını iyice düşünerek ve içindeki hükümlerle amel ederek onu hakkı ile okursa işte o gerçek mümindir. Böyleleri, Kur'an'ın manalarının tadını ve manevi lezzetini elde eden kimselerdir. Kim Kur'an'ın anlamlarını düşünmeyi (ve ondaki ilâhî muradı anlamayı) terkederse kendini onun manevi tadını tatmaktan mahrum etmiştir. Yakîn ehli yanında bu durum tam bir hüsran ve zarardır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette İsrâiloğulları'na nimetlerini hatırlatmaya yeniden dönerek şöyle buyurdu:

يَا بَنٖى اِسْرَٓائٖلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتٖى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّٖى فَضَّلْتُكُمْ
عَلَى الْعَالَمٖينَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزٖى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ
مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ۝

122. ***Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi*** *(bir zamanlar)* ***âleme üstün kılmış olduğumu hatırlayın.***

123. ***Öyle bir günden sakının ki o günde*** *(kâfirlerden)* ***hiç kimse başkasına bir fayda sağlayamaz, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları,* içinizden sizi terbiye edecek peygamberler göndererek, işlerinizi idare edecek hükümdarlar getirerek ve *sizi* yaşadığınız zamanda *herkese üstün kılarak size verdiğim nimetimi hatırlayın.* Size gönderdiğim peygambere iman ederek bu nimetlere şükredin. Kıyamet gününün dehşetli hallerinden korkun. O öyle bir gündür ki o günde kâfirlerden hiç kimse bir diğerinin işini göremez, kendini azaptan kurtarmak için fidye vermek istese bile fidye kabul edilmez, ona hiç kimsenin şefaati fayda vermez. Hiçbir dost ve yardımcı ondan bu günün dehşetli azabını gideremez. Ancak her şeye gücü yeten gerçek mülk sahibinin kendilerine şefaat için izin ve yetki verdikleri hariçtir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Bu âyet üzerindeki tasavvufi açıklama, aynı manadaki 48. âyette daha önce geçti.

Hz. İbrahim'in İmtihanı ve Kâbe'nin İnşası

Hak Teâlâ, önceleri (Kudüs'teki) Beytülmakdis'e doğru olan kıbleyi değiştirmek ve etrafı haram bölge yapılan Beytullah'a (Kâbe'ye) çevirmek istediği zaman, onu bina edenin özelliklerini ve onu nasıl bina ettiğini zikretti. Bu arada, ilâhî emre imtisale yönelik bir davet (ve hazırlık) olması için Kâbe'nin şerefini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّۜ قَالَ اِنّ۪ي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًاۜ
قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪يۜ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِم۪ينَ ﴿١٢٤﴾

124. ***Hatırla, bir zamanlar Rabb'i İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti. O kendinden istenenleri tam olarak yerine getirince Rabb'i ona, "Ben seni insanlara (dinde) önder yapacağım" dedi. İbrahim, "Soyumdan da** (önderler yap yâ Rabbi!)**" dedi. Allah, "Benim ahdim** (verdiğim söz) **zalimleri kapsamaz" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *hatırla*. Yahut ey İsrâiloğulları, sizler hatırlayın. *Hani bir zamanlar Rabb'i, İbrahim'i birtakım işleri yapmakla imtihan etmişti."*

Hz. İbrahim'in imtihan edildiği önemli işler, Nemrûd'un yaktığı ateşe atılmayı göze alması, oğlunu kurban etmeyi kabul etmesi ve misafirlere yiyeceğini ikram etmesidir.

Bazılarına göre, Hz. İbrahim'in yapmakla yükümlü tutulduğu işler on tane olup, onların beşi baş bölgesinde, diğer beşi ise bedenle ilgilidir. Baş bölgesinde yapılacak işler şunlardır: Abdestte ağzı yıkamak, burnu temizlemek, bıyıkları kısaltmak, misvak kullanmak ve saçları ortadan ikiye ayırmaktır. Başka bir rivayette son sırada sakalı bırakmak zikredilmiştir. Bedenle ilgili olanlar ise şunlardır: Tırnakları kesmek, etek tıraşı olmak, koltuk altındaki tüyleri temizlemek, su ile taharetlenmek ve sünnet olmaktır.

Hz. İbrahim'in imtihan edildiği şeylerin, hac görevleri olduğu da söylenmiştir.

Diğer bir rivayete göre bu şeyler yıldız, ay, güneş, ateş, hicret ve oğlunu kesmektir.

En güzeli şöyle demektir: İmtihan edilen şeyler şu üç şeydir: Vatanından hicret etmesi, oğlunu (annesiyle birlikte tek başına) Mekke'de bırakması ve oğlu buluğa erip işlere koşma yaşına gelince (ilâhî emirle) onu boğazlamayı kabul etmesi.

İbrahim [aleyhisselâm] bütün bunları en güzel şekilde yerine getirince *Allah Teâlâ ona, "Seni insanlar için dinde bir önder (imam) yapacağım"* buyurdu. Yani, seni tevhid inancında yahut dinin itikad ve amelleri konusunda kendisine uyulan bir rehber yapacağım, dedi. Gerçekten de Hz. İbrahim'den sonra gelen bütün peygamberler onun zürriyetinden gelmiş olup hepsine (tevhid inancında) ona uyması emredilmiştir.

Allah Teâlâ onu dinde önder imam yapınca, o bunu evlatları için de isteyerek, *"Yâ Rabbi, zürriyetimden gelenleri de dinde önder imam yap!" dedi. Hak Teâlâ, "Benim imamet sözüm* (vaadim), *onlardan zalim olanları kapsamaz" buyurdu.* Çünkü imamete ancak takva sahibi salih kullar layıktır. İmamet, Allah'ın bir emaneti ve yüklediği bir görevidir; zalim kimse onu taşımaya uygun ve layık değildir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet şuna da işaret ediyor: Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] zürriyetinden bazıları zalim olup imamete ehil olmayacaklardır. Yine bu âyet, peygamberlerin peygamber olarak gönderilmeden önce de günahlardan korunduğunu göstermektedir; çünkü büyük günah işleyen fâsık kimse dinde önderliğe uygun değildir."[351]

124. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, velilerinden birini kendisine uyulacak bir rehber imam ve kendi yoluna bir davetçi yapmayı murat edince, onu çeşitli sıkıntılarla imtihan eder; eğer bu kul sabreder ve rıza gösterirse onu diğer insanlardan ayırır ve huzuruna alacağı bir kul olarak seçer. Bundan sonra o kimse, hak yolunda kendisine uyulan bir imam ve hidayet yolunda rehber olan bir davetçi olur. Bu, Allah Teâlâ'nın seçkin dostlarında uyguladığı bir kanunudur. Cenâb-ı Hak, velileri halkı kendilerine musallat ederek ve onları çeşitli sıkıntılar içine atarak deneyip imtihan eder. Kalpleri Allah'ın razı olmadığı her şeyden temizlenince ve kendilerinde güzel sıfatlar kemal halini bulunca, Allah Teâlâ onları, kendisine davetçi ve yolunda mürşid olarak halkın önüne çıkarır.

---

[351] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/85-86.

Bazan imamet (halkı irşad işinde rehberlik) bu mürşidin neslinde kalır. Tabii ki onun yolunda giderlerse. Bu yola girmeyen (seyrü sülûkünü bitirmeyen) kimsenin imameti uygun değildir. Eğer ehil olmayan kimse bu işe yönelirse halkı hakka davette (ve terbiyede) noksan kalır. Bunun için âriflerden bir der ki:

"Bir kimsenin Cenâb-ı Hakk'ın celal sıfatıyla edeplenmeden (sıkıntı ve mihnet içinde pişmeden) önce, O'nun cemalini müşahede ettiği iddiasında bulunduğu görürsen onu terket, çünkü o (hali ve diliyle insanları aldatan) bir sahtekârdır."

Her kimde kullara zulmetme sıfatı bulunuyorsa o kimse, irşad yolunda imam olma makamına ulaşamaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kullarını doğru yola ulaştıran O'dur.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanların ibadette yöneliş yeri olan evinin (Kâbe'nin) şerefini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًاۜ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّىۜ
وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125. ***Biz, beyti (Kâbe'yi) insanlar için bir toplanma*** *(ayrıca sevaba ulaşma)* ***mahalli ve*** *(oraya giren herkes için)* ***emniyetli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin Biz, İbrahim ve İsmail'e, "Tavaf yapanlar, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) temiz tutun" diye emrettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, hatırla, *hani biz bir zamanlar etrafını harem bölgesi yaptığımız evi* yani Kâbe'yi, her sene *insanların ziyaret ve tavaf için toplanacağı bir mahal ve emniyetli bir yer yaptık. Kim* *oraya girerse dünya ve ahiretin azabından emin olur."* Dünyadaki emniyeti şöyle olur: O beldenin dışında yaşayan insanların malı ve canı düşmanlar tarafından yağmalanırken, o beldede oturanlar emniyet içinde yaşar. Ahiretteki emniyeti ise şöyledir: Allah için edebine uygun yapılan bir hac, insanın geçmiş günahlarını temizler, böylece o kimse ahiret azabından kurtulur.

Bu âyet, beytin yani Kâbe'nin şerefini ve ne kadar hürmete layık olduğunu göstermektedir.

Biz onlara, "İbrahim'in makamından namaz kılacağınız bir yer edinin" dedik. İbrahim'in [aleyhisselâm] makamı, ayağının izi bulunan taştır. Tavaf eden kimse tavaftan sonra orada iki rekât tavaf namazı kılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz İbrahim ve oğlu İsmail'e vahiyle şu emri verdik: Evimi, onu tavaf edenler, ibadet için orada kalanlar, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için her türlü kirden, pislikten ve putlardan temizleyin."*

Kâbe, bu iki peygamber döneminde ve onlardan sonra uzun bir zaman temiz kaldı. Sonra içine putlar doldurularak kirletildi; onları da bizim peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] temizledi. Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar Kâbe, (putlardan ve diğer pisliklerden) temiz kalmaya devam eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

125. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalp, Rabb'in evidir. Allah Teâlâ peygamberlerden birine, "Benim için bir evi temiz tut ki orada durayım!" dedi. Peygamber, "Yâ Rabbi, seni hangi ev içine alabilir ki?" diye sordu. Allah Teâlâ şöyle buyurdu.

"Beni yerim ve göğüm içine alamaz; ancak mümin kulumun kalbi içine alır (benim marifet ve muhabbetimi o taşır)."

Kalp, Allah'tan gayri şeylerden temizlenir, nurlarla dolar, içinde marifet ve sırlar yerleşince, diğer kullar için bir merci ve sığınak olur. Kim o kalbe ulaşır ve onu tavaf ederse (onun etrafında pervane olursa), doğru yoldan sapmaktan, inattan, kötü düşüncelerden ve bozuk itikaddan emniyette olur. Kim o kalbe muhabbet ve sevgiyle girerse hak kapısından kovulmaktan ve uzaklaştırılmaktan emin olur ve Allah'ın en faziletli kulları arasına girer.

Kalp kâbesinde Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) makamı, orada müşahede denizine dalmak ve kendisine ibadet edilen yüce sultanın dışındaki herkesten gönlü çekip himmetini sadece yüce Mevlâ'ya yöneltmektir. İşte bu, âriflerin kalplerinin namazı için Kâbe edindiği ve en son hedef olarak yöneldiği makamdır.

Bir ârif der ki: "Yâ Rabbi! Yarattığın bütün varlıkların dili ve ifadeleri değişik değişiktir; halbuki senin güzelliğin birdir. Her bir varlık kendi dilince senin güzelliğine işaret etmektedir."

Allah Teâlâ, peygamberlerine ve seçtiği dostlarına kalplerini ağyardan (kendisinden başka her şeyden) temizlemelerini ve O'nun dışında, kalbe keder verecek her şeyi terketmelerini emretmiştir. Cenâb-ı Hak onlara bunu, ilâhî vâridat ve nurların sürekli kalplerini sarması, marifet ve ilâhî sırların oraya yerleşmesi, O'nun heybeti karşısında insan ve diğer varlıkların boyun eğmesi, güzelliğine kalplerin ve ruhların teslim olması için emretmiştir. Bu, Allah'a zor değildir.

Hak Teâlâ, bu âyetten sonra Halil İbrahim'in (aleyhisselâm), şerefi daha ziyade olsun diye beytin bulunduğu mekân için yaptığı duayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ
اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلٖيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُ اِلٰى
عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٢٦﴾

126. ***Hani İbrahim, "Ey Rabbim! Burayı emin bir belde yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır" diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse onu (dünyada) az bir miktar faydalandırırım, sonra onu cehennem azabına sokarım. Orası ne kötü bir yerdir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, hatırla, *hani bir zamanlar İbrahim,* oğlunu hiçbir ekili arazisi bulunmayan bir vadiye bırakıp Allah Teâlâ'nın himayesine terkettiğinde Mekke için şöyle dua etmişti:

"*Rabbim, bu mekânı,* her girenin emniyette olduğu *emin bir belde yap, orada oturanlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları* hububat ve diğer meyvelerden *çeşitli ürünlerle rızıklandır."* Cenâb-ı Hak onun bu duasına karşılık olarak şöyle buyurdu:

"*Ben* sadece orada oturan iman edenleri değil, *inkâr edenleri* bile dünyada az bir zaman veya *az bir rızıkla faydalandırırım;* fakat *sonra onu ahirette cehenneme sokarım. Onun varacağı yer ne kötüdür!"*

Halil İbrahim [aleyhisselâm], rızkı da imamete kıyas ederek, "O beldede oturan müminleri rızıklandır" diye dua etti. Cenâb-ı Hak ise rızkın dünyevî bir rahmet olduğuna; imametin ve dinde rehberliğin tersine, onun mümin-kâfir herkesi kapsadığına işaret etti. Hiç şüphesiz imamet, ahiret nimetlerini elde etme sebebidir; ona ancak iman ve iyi hal sahibi kimseler ulaşır.

126. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin duası zâhirî dış âleme uygun olduğu gibi, iç âleme de uygun olur. Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] bu duası, imanın beldesi olan kalplerle, ihsanın ve manevi sırların madeni olan ruhları da kapsar. Cenâb-ı Hakk'ın özel korumasına aldığı kalpler, şeytanın âfetlerinden emniyette olur, eşyaya bağlanıp kalmaktan korunur, kederlerden emin olur, ağyara bakmaktan muhafaza edilir. Allah Teâlâ onları manevi ilim meyveleriyle rızıklandırır, onlara anlayış hazinelerini açar. Bu nimetler, şeriatın zâhirî hükümlerine iman eden, tarikatın hedeflediği bâtınî amelleri yapmak için nefsi ile mücâhede eden ve nihayet üzerinde müşahedeye dayalı hakikat nurları parlayan kimselere hastır.

Velilerin yolunu inkâr eden, sadece nasların (Kur'an ve Sünnet'in) zâhirî ile yetinen kimseye gelince ona, tadı dilde kalan zâhirî ilimlerden bir parça verilir, sonra o, kalbin perdelenme azabına atılır ve kötü bir hesaba çekilir. O, gönülle tadılan müşahedenin ve yüce Allah'ı görmenin hazzına ulaşamaz. Bu müşahedenin sonu, cennet nimetlerine ulaşmaktır. Bu nimetler, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini müşahede ile tamam olur. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bu nimetlerden bizlere bolca ihsan eylesin.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Kâbe'nin yapılış şeklini ve Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] bu yapım esnasında nasıl bir tutum sergilediklerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰه۪يمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰع۪يلُۜ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ اِنَّكَ
اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿١٢٧﴾

127. *İbrahim ve İsmail, Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: "Ey Rabbimiz! Bizden bu amelimizi kabul buyur; şüphesiz sen, her şeyi işitensin, her şeyi bilensin."*

Tefsir

İbrahim ve İsmail'in, Beytullah'ın temellerini yükseltmesini hatırla. Bu iki peygamberin Kâbe'yi inşası, Hz. Nuh zamanındaki tufanla Kâbe'nin yıkılıp temellerinin toprak altında kalmasından sonra gerçekleşti. Kâbe'yi ilk olarak Hz. Âdem [aleyhisselâm] yapmıştı. Hz. Âdem [aleyhisselâm] yeryüzüne indirilince meleklerin Kâbe'nin yerini ve yapılış şeklini bildirmesiyle onu inşa etmişti.

!?!

Hz. İbrahim ve Hz. İsmail [aleyhisselâm] Kâbe'yi yaparken İsmail [aleyhisselâm] taş veriyor, İbrahim de [aleyhisselâm] duvarını örüyordu. Bu işi birbirleriyle yardımlaşarak yaptıkları için, âyette yapım işi ikisine nisbet edilerek anlatılmıştır. Bir rivayete göre, her biri Kâbe'nin bir köşesini inşa ediyor; yapım sırasında da şöyle dua ediyorlardı:

"Rabbimiz, bizden bu amelimizi kabul buyur; şüphesiz sen duamızı işitensin, niyetimizi ve içimizi bilensin."

127. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kula, İslâm dininin temel esaslarını yüceltmesi ve bu temel esasları hakkıyla yerine getirerek iyice kuvvetlendirmesi gerekir. Mesela kelime-i şehadetin sağlamlaştırılması, onun manasının hakikatine ulaşılması ve ona göre yaşanmasıdır. Namazın sağlam bir şekilde yapılması, onun zâhirî ve bâtını farzlarının en güzel şekilde yerine getirilmesidir. Zekâtın sağlam bir şekilde yapılması, ihlâsla yerine getirilmesidir. Orucun sağlam bir şekilde yapılması, edeplerini koruyarak tutulmasıdır. Haccın sağlam bir şekilde yapılması, farz olduktan sonra ona ait ibadetlerin ifa edilmesidir.

Kul, ayrıca imanın farzlarına hakikatiyle inanarak, onun temelini de yükseltmelidir. İmanın farzları Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerri, acı ve tatlısıyla kadere iman etmektir. Bu iman, sadece dilde kalan değil, kalp ve ruhla zevkine varılan bir iman olmalıdır.

Kul, ayrıca müşahedeye ulaşıncaya dek, değişik mertebelerini elde ederek ihsan halinin de temelini yükseltmelidir. İhsan, Allah'a O'nu görüyormuş gibi kulluk yapmaktır. Kul buna güç yetiremezse, Allah'ın kendisini gördüğünü bilerek ibadet etmesidir.

Şöyle de diyebilirsin: İslâm'ın temellerinin yükseltilmesi, gerçek bir tövbe, takva hali ve istikametle olur. İmanın temellerinin yükseltilmesi ihlâsı, sadakati ve kalp huzurun elde etmekle olur. İnsanın temellerinin yükseltilmesi ise murakabe, müşahede ve marifetle olur. Bu açıklamalar Sâhilî'nin *Buğyetü's-Sâlik* isimli kitabında yapılmıştır.

Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra, Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] Kâbe'nin inşasını bitirince yaptıkları duayı zikrederek şöyle buyurdu:

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَٓا اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَۖ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا

وَتُبْ عَلَيْنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ ف۪يهِمْ رَسُولًا

مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكّ۪يهِمْۜ اِنَّكَ
اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ۟ ﴿١٢٩﴾

128. ***Ey Rabbimiz! Bizi** (içi ve dışıyla) **sana teslim olanlardan eyle. Neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster. Tövbemizi kabul buyur. Şüphesiz sen tövbeleri kabul eden, çokça acıyansın.***

129. ***Ey Rabbimiz! Onların içinden kendilerine senin âyetlerini okuyan, onlara kitap ve hikmeti öğreten, onları** (her türlü kirlerden) **temizleyen bir peygamber gönder. Şüphesiz sen azîzsin** (her şeye gücün yeter, hükmün geçer); **hakîmsin** (her şeyi hikmetle yaparsın).*

Tefsir

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "İbrahim ve İsmail (aleyhisselâm), Kâbe'nin inşasını bitirince şu şekilde dua ettiler:

"Rabbimiz! Bizi, senin zâhirî emirlerine ve celalinin tecellisi olan hükümlerine boyun eğip *sana teslim olan kullarından eyle. Neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar."*

Onlar, vahiy veya ilham yoluyla, zürriyetlerinden bir kısmının Allah'ı inkâr edeceğini bilmişlerdi ki böyle dua ettiler ve dualarına şöyle devam ettiler:

"Bize hacda yapacağımız ibadetleri öğret."

Âyette geçen "nüsük" (çoğulu menâsik) kelimesinin asıl manası, "bütün gücüyle kendini ibadete vermek"tir. Bu kelime, içinde meşakkat ve zahmet bulunduğu, insanı âdetlerinden uzaklaştırdığından dolayı daha çok hac ibadetleri için kullanılmaktadır.

Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in (aleyhisselâm) duası şöyle devam ediyor:

"Rabbimiz, biz, halimize layık olmayan bir kusur işlemişsek onu affet, *tövbemizi kabul et."*

Onların tövbesi, yapılması haram olan bir işten dolayı değildir, onlar kendi makamlarına uymayan şeylerden tövbe etmektedir. Bu durumu ârifler şöyle ifade ederler: "Hasenâtü'l-ebrâr, seyyiâtü'l-mukarrebîn." Yani, salih insanlar için güzel olan nice işler, Allah katında özel kabul görmüş veliler için kusur sayılır.

Sahibi kâmil olsa da her makam için noksanlık sayılacak bir durum vardır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir mecliste yetmiş defa istiğfar ederdi. Çünkü kulun, aldığı her yeni makama göre, öncekinde bir noksanlık bulunur; yeni makama yükselince, öncekinin noksanına istiğfar eder. Âyet şöyle bitiyor:

"*Şüphe yok ki sen,* tövbeleri çokça kabul edensin ve tövbe eden kullarına rahmetinle yönelensin."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Rabbimiz, zürriyetimizin içinde, kendilerinden peygamber gönder!"

Gönderilmesi için dua edilen peygamber, Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Resûlullah bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ben babam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annem Âmine'nin rüyasıyım."[352]

"*O peygamber kendilerine senin* birliğini ve gönderdiğin şeylerin hak olduğunu gösteren *âyetlerini okuyup* tebliğ eder, *onlara kitabı* yani Kur'an'ı *ve hikmeti,* şeriatı yahut sünneti *öğretir.*"

İmam Mâlik hikmeti şöyle açıklamıştır: "Hikmet, dinde derin ilim sahibi olmak ve onu doğru olarak anlamaktır."

Yahut hikmet, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediklerinin kalbine koyduğu bir nurdur.

Duaları şöyle bitiyor:

"*O peygamber, onları* günah kirlerinden ve maddi pisliklerden *temizler. Şüphesiz sen Azîz'sin;* hüküm ve tasarrufunda her istediğini yapan mutlak güç sahibisin, *Hakîm'sin*, her işini hikmet üzere en güzel şekilde yapansın."

---

[352] Ahmed, *Müsned,* 4/128; Hâkim, *Müstedrek,* 2/600; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye,* 1/67; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/334; *Hasâisü'l-Kübrâ,* 1/16 (Beyrut 2003); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 1/80; Heysemî, *ez-Zevâid,* 2/220.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

128-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] bu duası, herkesin peşine düşeceği ve elde etmek isteyeceği şu üç şeyi içermektedir:

1. Zâhir ve bâtında her emrine uyarak ve hükmüne teslim olarak Allah'a boyun eğmek. Bu teslimiyet, dinin asılları yanında diğer bütün hüküm ve edeplerde de gerçekleşmelidir. Asıl gaye budur. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* kitabında der ki:

"Cenâb-ı Hak, ne zaman seni zâhirde emirlerine uyan, bâtında da hükümlerine teslim olan bir kul yaparsa sana en büyük ihsanını yapmıştır."

2. Hak yolu tanımak ve istikamet caddesinde gitmek. Bu yola giren kimse, taatlerin meşakkatini taşıyabilmeli, hevâ ve şehvetlerine karşı koymanın zorluğunu bilip üstesinden gelmeli, kusurlarını görmeli ve yaptıkları hayırlı işler de olsa içindeki kusurlara tövbe etmelidir. İşte bu, kalplerin yapacağı hac ibadetleridir ve kulu gayb âleminde ilâhî huzur arafatına ulaştıran yoldur.

3. Allah'a davetçi ve delil olma halini elde etmek. Bu hal, kâmil insanların elde ettiği en büyük muallimliktir. Onun sohbeti, insanı ayıplardan temizler, onu görmek kalpleri başka şeylere ihtiyaç duymaktan kurtarır ve onları ilâhî huzura ulaştırır. Bu kâmil insanın zâhiri, hikmet üzere dinî vazifeleri yerine getirmekle meşguldür, bâtını ise sürekli ilâhî kudretin tasarruflarını müşahede eder. İşte bu kimse, peygamberî terbiyeyi icra eden biridir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hz. İbrahim'in Dininden Ayrılanların Hali

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] yüceliğini belirtip onu, dinde kendisine uyulacak bir rehber yapınca, onun dinini terkeden ve yolundan ayrılan kimseleri sakındırarak şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهٖيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُۜ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِى
الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ۝ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْۙ قَالَ
اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ۝ وَوَصّٰى بِهَا اِبْرٰهٖيمُ بَنٖيهِ وَيَعْقُوبُۜ يَا
بَنِىَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّٖينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَۜ ۝

130. ***Kendini bilmeyen sefih kimseden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Biz onu dünyada*** *(nübüvvet için)* ***seçtik, şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir.***

131. ***Hani Rabb'i ona, "Teslim ol" dediğinde o, "Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum" demişti.***

132. ***İbrahim bunu*** *(Hak dini ve Allah'a teslimiyeti)* ***oğullarına vasiyet etti, Yakub da dedi ki: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. Öyleyse siz ancak müslüman olarak can verin."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kendi kıymetini bilmeyen ve nefsinin hakkını ihmal eden yahut aklı kıt, *sefih kimseden başka, İbrahim'in* apaçık *dininden kim yüz çevirir?* Akıllı bir kimse ondan nasıl yüz çevirebilir ki? *Gerçekten biz onu dünyada seçip* zâhir ve bâtın ehlinin kendisine uyacağı bir önder yaptık. *Hiç şüphesiz o, ahirette de* huzurumuzda kabul görmüş ve yakınımızda yerleşmiş *salihlerdendir."*

Biz onu ancak bunun için seçtik. *"Hani bir zaman Rabb'i ona, 'Hükmümüze teslim ol,* emrimize boyun eğ!' dediğinde o derhal, *'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum,* bütün varlığımla O'na bağlandım' *demişti."*

İbrahim [aleyhisselâm], vefatı anında oğullarına bu sözü (yani "Ben âlemlerin Rabb'ine teslim oldum" sözünü) veya hak dini vasiyet etti. Oğulları dört tane olup şunlardı: İsmail, İshak, Medyen, Medân. Aynı şekilde torunu Yakub da oğullarına bu sözü vasiyet etti. Yakub'un oğulları on iki tanedir. İleride Esbât'ı açıklarken haklarında bilgi verilecektir. Onlar bu vasiyeti şöyle diyerek yapıyorlardı:

"*Evlatlarım! Allah sizin için bu* tevhid üzere kurulu, hükümleri apaçık olan yüce *dini seçti.* Yaşadığınız sürece ona sımsıkı sarılın *ve ancak* ona yapışmış bir halde *müslüman olarak can verin!*"

130-132. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Babamız İbrahim'in [aleyhisselâm] dini ve yolu şudur: Gönlünü halktan çekmek, yönünü sadece mülkün sahibi Cenâb-ı Hakk'a yöneltmek, vasıta ve sebepleri kalben atıp bütün varlıkların Rabb'ine tutunmak. Bu konuda Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî[353] şöyle demiştir:

"Allah'tan gayri her şeyi terketmek bize farzdır; çünkü biz, şirki ve şüpheyi gönülden silip atma yolunu kendimize din edinmişiz."

Şunlar da Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] yolundandır: Kendi tedbir ve tercihini terketmek, her şeye hükmü geçen tek ilâhın hükümlerine teslim olmak.

Kim, bu hasletlere tam olarak sahip olur ve onları sözü geçtiği herkese tavsiye ederse, Allah onu dünyada sözlerine uyulacak ve nurlarıyla hidayet yolunun güzelliklerine ulaşılacak bir rehber yapar; bu kimse ahirette de peygamberlerle birlikte ilâhî yakınlığa ulaşmış salihlerden olur. Kim de bu tevhid dininden yüz çevirirse o kimse dünyada ve ahirette perişan olur. Allah'tan lutuf ve keremiyle bizleri böyle bir halden korumasını dileriz.

Yahudilik Hz. İbrahim'in Dini Değildir

Yahudiler, Yahudiliğin Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dini olduğunu iddia ettiklerinde, Allah Teâlâ onları yalanlayarak şöyle buyurdu:

---

[353] Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî, Bakara 115. âyetin tasavvufî tefsiri yapılırken tanıtıldı.

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُۙ اِذْ قَالَ لِبَنٖيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ
بَعْدٖيۜ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا
وَاحِدًاۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا
كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

133. ***Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Yakub) oğullarına, "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" demişti. Onlar da, "Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuş kimseleriz" dediler.***

134. ***Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Size onların yaptıklarının hesabı sorulmaz.***

Beyzâvî der ki: "Âyette, Hz. İsmail baba olarak geçmiştir, (halbuki İsmail [aleyhisselâm], Hz. Yakub'un amcasıdır). Bu, iki sebeple olmuştur. Biri, İsmail [aleyhisselâm], dede ve babayla birlikte zikredildiği için, ifade çoğunluğa göre kullanılmıştır. Diğeri ise amcanın baba gibi kabul edilmesindendir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde,

"Kişinin amcası, babası hükmündedir" buyurmuştur.[354]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] amcası Abbas [radıyallahu anh] hakkında da,

"O, babamın parçasıdır (ondan kalan bir hatıradır)"[355] buyurmuştur.[356]

---

[354] Müslim, Zekât, 11; Ebû Davud, Zekât, 22; Tirmizî, Menâkıb, 28.

[355] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/296.

[356] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/89.

Tefsir

Cenâb-ı Hak bu âyette yahudilerin, "Yahudilik İbrahim'in dinidir, Yakub [aleyhisselâm] vefatı anında oğullarına bu dini vasiyet etmiştir" şeklindeki yanlış görüşlerini kınayarak şöyle buyurdu:

"Ey yahudiler! Siz, Yakub vefat ederken yanında hazır mıydınız ki sizin iddia ettiğiniz şeyi vasiyet etmiş olduğunu bilesiniz? Aksine, onun oğullarına vasiyeti şöyle oldu. *Yakub [aleyhisselâm] oğullarına,*

'Oğullarım, benden sonra hangi şeye, *kime kulluk* ve ibadet *edeceksiniz?' dedi."* Onun bu soruyla maksadı, onları tevhid inancında sabit tutmak ve kendilerinden onda sabit kalacaklarına dair söz almaktı. Onlar da şu cevabı verdiler:

"Biz, varlığı ve ilâhlığı konusunda ittifak edilen *senin ilâhına ve senden önce gelen baban İbrahim'le oğulları İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha (Allah'a) ibadet edeceğiz. Biz,* ölene kadar *O'nun hükümlerine boyun eğmiş ve emrine teslim olmuş kimseleriz."*

Yakub, oğullarına işte bu şekilde vasiyette bulundu. Ey yahudi topluluğu, sizin kendinizi onlara nisbet etmeniz (onların dinine mensup görmeniz), onların amellerinden bir fayda sağlamanızı gerektirmez; siz ancak hak yolda onlarla aynı görüşte ve kendilerine tâbi olarak fayda görürsünüz. Çünkü *onlar, bir ümmetti; gelip geçtiler. Onların* hayır olarak *yaptıkları kendilerine aittir, sizin yaptıklarınız da size aittir. Siz onların* iyiliklerinden bir sevap elde edemediğiniz gibi *varsa kötü işlerinden de hesaba çekilmezsiniz."*

Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kavmi Kureyş'i şöyle uyarmıştır:

"Diğer insanlar ahirette yanıma salih amelleriyle gelirken, sakın sizler (hiç hayır ameliniz olmadan sadece) nesebinize güvenerek gelmiş olmayın; bu halde benim size bir faydam olmaz."[357]

---

[357] Aynı konuda benzer hadisler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/326.

133-134. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velâyet ve irşadın sadece kendi atalarında olduğunu ve başka kimsede bulunmadığını söyleyen kimselere denir ki: "Siz, atalarınız böyle bir vasiyette bulunurken yanlarında hazır mıydınız? Kâmil insanlar böyle bir şey yapmazlar; onlar ancak ihlâsla kulluğu, yüce ilâhın birliğine imanı ve rubûbiyyetin azametini müşahede etmeyi vasiyet ederler. Kim bu hasletleri elde etmişse o, nerede olursa olsun, yüce Allah'ın seçkin kullarına ikram ettiği velâyet sıfatı ondadır. Kim, bu halin dışına çıkar ve hevâsına tâbi olursa o kimse hak yoldan başka tarafa gider." Bu taassup sahibine ayrıca denir ki:

"Senden öncekiler, bu yolda ciddi oldular ve hakkı buldular. Sen velayet yolunda (kendin amel etmezsen) onların amelleriyle bir fayda görmezsin. Onlar bir cemaatti; geçip gittiler; onların kazancı onlara aittir, sizin yapıp ettikleriniz de size aittir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hz. İbrahim'in Hanîf Dini

Yahudi ve hıristiyanlar, kendilerinin daha önce gelmiş olmasından dolayı müslümanlara, kendi dinlerine tâbi olmalarını isteyince, Allah Teâlâ onları reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُواۜ قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٣٥﴾

135. ***Onlar, "Yahudi ya da hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır! Biz, ancak hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi."***

Hanîf, her türlü bâtıl dinden uzak durup yalnızca hak dine yönelen kişi demektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yahudiler* müslümanlara, 'Bizimle birlikte *yahudi olun ki doğru yolu bulasınız;* şüphesiz bizim dinimiz sizinkinden öncedir' dediler. *Hıristiyanlar da* aynı şekilde, 'Bizimle birlikte *hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız;* gerçekten bizim dinimiz en doğru dindir' dediler. Ey Muhammed, *onlara de ki: 'Hayır, biz ancak bâtıldan kaçıp Hakk'a tâbi olan,* sadece O'nu müşahede eden, sizin, 'Üzeyir ve İsa Allah'ın oğludur' diyerek şirke düştüğünüz gibi şirke düşmeyen *İbrahim'in dinine uyarız."* Allah sizin şirk içeren bütün sözlerinizden yüce ve münezzehtir.

135. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yahudi ve hıristiyanlardaki bu huy, tasavvuf yoluna mensup bazı kimselere de sirayet etmiştir: Onlar, insanları kendilerinin bağlı bulunduğu yola teşvik ederler, insanların kendilerine tâbi olmasına ve yollarına girmesine hırs gösterirler, bu arada kendilerinin dışındaki yolları da kusurlu gösterirler. Bu, dinimizce kötülenmiş bir tutumdur.

İnsana gerekli olan, olaya benlikle değil, basiret gözüyle bakmasıdır. Olaya basiretle ve Allah rızası için bakan bir kimse, kimin, kulları Allah'a yönelttiğini, gönülleri O'dan başkasından çektiğini, haliyle hayra, sözüyle Allah'a sevkettiğini görürse ona tâbi olur, kendisine boyun eğer, yoluna ve gidişatına sarılır. O kimse, nerede bulunursa bulunsun, nasıl olursa olsun Allah yolunda kendisine uyulur. Kimi de bu halin dışında bulursa ondan yüz çevirip başkasını arar.

İnsanları etrafında toplamaya hırs göstermek yahut onların kendisine tâbi olmasına heves etmek, Allah'a davet edenlerin vasfı değildir; tam aksine onlar, insanlar içinde bu işten en fazla gönlünü çekmiş kimselerdir. Onlara kim gelirse onu Allah'a sevkederler, kendileriyle karşılaşan kimselere Allah için nasihat ederler. Gerçek davetçiler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] izinde giderler. Hak Teâlâ, peygamberine şöyle buyurmuştur:

"İman etsinler diye sen insanları zorlayıp duracak mısın?" (Yunus 10/99).

"Sen onların üzerinde (kendilerini imana) zorlayan biri değilsin" (Gâşiye 88/22).

"İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (Şuarâ 26/3). Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bundan sonra, Allah Teâlâ'ya davet ediyor ve O'nun ne yapacağına bakıyordu (Bunlar niçin iman etmiyorlar, diye bunalıma girmiyordu).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah'ın Kabul Ettiği İman

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanda bulunması gereken imanın nasıl olacağını açıklayıp onun dışındaki inançları iptal ederek şöyle buyurdu:

قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَع۪يسٰى وَمَٓا اُو۫تِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۚ
لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَٓا اٰمَنْتُمْ بِه۪
فَقَدِ اهْتَدَوْاۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ ف۪ي شِقَاقٍۚ فَسَيَكْف۪يكَهُمُ اللّٰهُۚ وَهُوَ السَّم۪يعُ
الْعَل۪يمُۜ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ اللّٰهِۚ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةًۘ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

136. ***Deyin ki: "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rab'leri tarafından diğer bütün peygamberlere verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırmayız. Biz sadece Allah'a teslim olduk."***

137. ***Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulurlar; yüz çevirirlerse onlar ancak bir muhalefet içinde olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

138. ***Siz Allah'ın boyasına (İslâm'a) sarılın. Allah'tan daha güzel boyayı kim vurabilir? "Biz ancak O'na kulluk ederiz" deyin.***

Âyette geçen sıbt, "torunlar" demektir. İsrâiloğulları içinde "sıbt", Hz. İsmail'in oğulları yani Araplar içindeki kabileler gibidir.

Sıbgatullah (Allah'ın boyası) ifadesi, âyetteki, "İman ettik" cümlesini tekit eden bir masdardır. Çünkü iman, kalplere rengini verir ve etkisi dış âzalarda kendisini gösterir; tıpkı bir boyanın elbiseye renk vermesi gibi. İman onların kalbine, boyanın elbiseye nüfuz etmesi gibi nüfuz edip kalbin ta derinliklerine işlemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Biz iman ettik, Allah da bizi iman nuruyla boyadı.

Bu ilâhî boya, Allah Teâlâ'nın kullarını yarattığı İslâm fıtratıdır. Âyette fıtratullah yerine, sıbgatullah denmiştir; buna belâgat sanatında "müşâkele" denir (Müşâkele, lafızları farklı, manaları birbirine yakın olan kelimelerden birinin diğerinin yerine kullanılmasıdır).

Hıristiyanlar çocuklarını, doğumlarının yedince gününde "vaftiz" adını verdikleri sarı renkli bir suya daldırırlar ve, "Bu onlar için bir temizliktir, işte şimdi gerçek hıristiyan oldu!" derlerdi. Allah Teâlâ onların dediklerini reddederek, Allah'ın boyasının (iman ve İslâm nurunun) onların söz konusu boyasından daha güzel olduğunu belirtti.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, imanınızın hakikatini göstermek için *deyin ki: Biz Allah'a iman ettik.* Onun, bütün kemal sıfatlara sahip ve her türlü noksanlıklardan uzak olduğunu tasdik ettik. *Yine biz, bize indirilen Kur'an'a iman ettik. Ayrıca İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, oğlu Yakub'a ve onun torunlarına indirilen sayfalara iman ettik."*

Hz. Yakub'un oğulları şunlardı: Rubil, Şem'ûn, Lavî, Yahuda, Rübâlün, Yeşhur. Kız olarak Dinye. Bunların annesi Leyyâ'dır. Hz. Yakub daha sonra hanımının kız kardeşi Râhil ile evlendi; ondan Yusuf ile Bünyamin doğdu. Hz. Yakub'un iki câriyesinden de Dân, Niftâlî, Câd ve Âşir isminde dört oğlu oldu.

12 oğul - 1 kız
2 hanım - 2 cariye

İbn Hacer der ki: "Hz. Yakub'un oğullarının peygamber olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir; onların peygamber olduklarını söyleyenler olduğu gibi, hepsinin peygamber olmadığını söyleyenler de olmuştur. Esbât denince, İsrâiloğulları içindeki kabileler kastedilir; onların içinden de pek çok peygamber gelmiştir."

Onların hepsinin peygamber olmadığını söyleyenler içinde Kadı İyâz vardır; müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Bu konudaki görüşler için Abdurrahman el-Fâsî'nin hâşiyesine[358] bakılabilir.

Âyet şöyle devam ediyor:

"Ey müslümanlar, *yine deyiniz ki: Biz, Musa'ya verilen Tevrat'a, İsa'ya verilen İncil'e ve* kendilerini tanıyalım tanımayalım, *Rabbimiz tarafından bütün peygamberlere verilenlere iman ettik.* Yahudi ve hıristiyanların yaptığı gibi, *onlardan hiç birini diğerinden ayırmayız.* Biz Allah'a ve bütün peygamberlere iman ettik. *Biz, sadece O'na teslim olmuş;* zâhirî ve bâtınî hükümlerine boyun eğmiş *kimseleriniz*"

Devamındaki âyette buyruluyor ki: "*Eğer* kitap ehli yahudi ve hıristiyanlar, *sizin gibi iman ederlerse hidayete,* hakka ve doğruya *ulaşmış olurlar. Şayet bundan yüz çevirirlerse* haklarında emrimiz gelene kadar onları kendi hallerine bırak. *Onlar* ancak sana karşı *bir muhalefet içinde olurlar.* Onların tutumundan endişelenme! *Onlara karşı sana Allah yeter.* O seni, onların şerrinden koruyacak ve onlara karşı sana yardım edecektir. *O,* sizin dualarınızı *işiten* ve samimiyetinizi en iyi *bilendir.*"

Son âyette şöyle buyruluyor: "Öyleyse *siz Allah'ın boyasına,* yani zikredilen ve size rengini veren imana *sarılın. Allah'tan daha güzel boya vuran kimse yoktur.* Siz, *'Biz sadece O'na kulluk ederiz' deyin.*"

---

[358] *Hâşiyetü'l-Fâsî,* Abdurrahman b. Muhammed el-Kasrî el-Fâsî (Ebû Muhammed) (v. 1036/1626) tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* 1/394, nr. 3586 (Beyrut 2008); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 5/145; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi,* 2/597 (İstanbul 1974); Hasan el-Azzûz, *eş-Şeyh Ahmed İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr,* 1/85 (Mağrib 2001).

136-138. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, umum halka gönderilen bütün peygamberlere imanı farz kıldığı gibi, özel olarak dostluğuna seçtiği sabit olan bütün velilerini tasdik etmeyi de farz kılmıştır. Kim veliler arasında ayırım yaparsa onların yolunu inkâr etmiş olur. Kim onların yolunu inkâr ederse kapılarından kovulur. Onların kapısından kovulan, Allah'ın kapısından da kovulur; çünkü bir velinin velayetini inkâr etmek, ona eziyet etmektir. Her kim velilerden birine eziyet ederse (veliyi haksız yere üzerse) Allah ona harp ilan eder.[359]

Şu halde onların tertemiz feyiz kaynaklarından istifade etmek isteyen kimseye gerekli olan, bütün velileri tasdik etmek ve onlara intisap edenlere karşı son derece saygılı olmaktır. Böyle yapmalı ki kalbinde imanın tadı yerleşsin ve üzerine irfan güneşleri doğsun. Kim böyle yaparsa hakka ve doğruya ulaşmış, dostlarla birlikte ilâhî huzura girmeye hak kazanmış olur. Kim de bundan yüz çevirirse o kimse ancak hakka muhalefet içindedir; onun inkâr ve nifak tehlikesine düşmesinden korkulur. Allah o kimsenin kötülüğüne karşı dostlarına yeter. O, her işini yapar, kimse engel olamaz.

Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kalplere ait bir boya vardır, ruhlara ait bir boya vardır, sırlara ait bir boya vardır; dış organlara ait bir boya vardır. Beden ve dış organların boyası, ilâhî tevfikin kulda tecellileri ile gerçekleşir; ruhların ve sırların boyası ise tahkik halinin nurları ile gerçekleşir."[360]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "Sıbgatullah (Allah'ın boyası), Âdem'in yaratılışının gerçekleştirildiği özel bir sıfattır; bu sıfat, veraset yoluyla Hz. Âdem'in zürriyeti içindeki peygamber ve velilerin ruhlarında devam edegelmiştir."

Devamında der ki: "Allah o ruhu, kendine yakınlık suyu ile suladı; ona özel rabbânî ilimler ilham etti; böylece ruh marifet nuruyla aydınlandı, rubûbiyyet denizine (rabbânî sırlara) daldı. Ondan vahdaniyyetin sırlarının tecellileri ortaya çıktı, ruh ilâhî sıfatların boyası ile olgunlaştı, kemale erdi."[361]

---

[359] Velilerin halini en güzel şekilde özetleyen meşhur kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur "*Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim ...*" (bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142).

[360] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/115 (Kahire 1999).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yahudi ve hıristiyanlar, dinlerinin tarihi olarak önce olmasından dolayı insanlar içinde kendilerinin Allah'a en yakın (en sevimli) kimseler olduğunu iddia edince, Allah onların sözünü reddederek ve kendilerini kınayarak aşağıdaki âyeti indirdi.

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay da nakledilmiştir: Yahudiler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bütün peygamberler bizden gelmiştir; eğer sen de peygamber olsaydın bizden olurdun!" dediklerinde, Allah Teâlâ onları şu âyetle reddetti.

قُلْ اَتُحَٓاجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۚ وَلَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۚ
وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَۙ ﴿١٣٩﴾ اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰىۜ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۜ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ
كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ
خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

139. ***De ki: "Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabb'inizken, O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da sizedir. Biz O'na ihlâsla kulluk edenleriz."***

140. ***Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve oğullarının yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Bunu siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Kendisine Allah tarafından bildirilen şahitliği** (gerçek bilgiyi) **gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."***

---

[361] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/63-64 (Beyrut 2008).

141. *Onlar bir ümmetti; gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Kitap ehli yahudi ve hıristiyanlara *de ki*: 'Biz Allah'a herkesten daha sevimli kimseleriz!' diyerek *bizimle Allah hakkında mücadeleye mi giriyorsunuz? Halbuki O, bizim ve sizin hepimizin Rabb'idir.* Onun yanında hiç kimse (doğuştan bir sebeple), diğer insanlardan ayrı ve özel bir konuma sahip değildir. Bizim hayırlı amellerimiz bize fayda verir; biz onlarla Allah'a yaklaşırız; sizin (hayırlı) amelleriniz de size fayda verir; siz de onlarla Allah'a yaklaşırsınız. Ayrıcaklı olarak siz nasıl oluyor da Allah katında özel bir konum elde ediyorsunuz? Halbuki sizler değil, bizler kalbimiz ve amellerimizde O'na ihlâsla bağlıyız. Siz ise O'na başkasını ortak edip şirke girdiniz. Eğer bütün peygamberlerin sizden geldiğini ve sizin dininiz üzere olduklarını söylerseniz, yalan söylemiş olursunuz."

"Yoksa siz ey yahudiler; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve oğullarının sizin dininiz üzere yahudi olduklarını mı söylüyorsunuz? Yahut ey hıristiyanlar, onların sizin dininiz üzere hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?"

Ey Muhammed, onlara *de ki: "Onların hangi din üzere olduğunu siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?"*

Allah, İbrahim'in her iki dinden de olmadığını şöyle bildirmiştir:

"İbrahim, ne yahudiydi ne de hıristiyandı, fakat o, tevhid dini üzere yaşayan bir müslümandı" (Âl-i İmrân 3/67).

Diğer âyette ise şöyle buyurmuştur:

"Ey Ehl-i kitap, İbrahim hakkında niçin tartışıp duruyorsunuz; halbuki Tevrat da İncil de ondan sonra indirildi. Akıl erdiremiyor musunuz?" (Âl-i İmrân 3/65).

Din olarak İbrahim'e bağlı olanlar da yahudi ve hıristiyan değildi. Artık siz nasıl oluyor da onların hepsinin sizden olduklarını, sizin dininizde bulunduklarını söylüyorsunuz. Hem siz, zaman zaman onların sizin dininizden olmadığını söylemiyor muydunuz?

"Allah'ın kendilerine bildirdiği şahitliği Tevrat ve İncil'deki hakikatleri gizleyenden daha zalim kim vardır?"

Bu şahitlik, Allah'ın onlara Hz. İbrahim'in şirkten uzak, tevhid dini üzere olduğunu, yahudi ve hıristiyan olmadığını bildirmesiydi.

"Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir." O, hepsini bilmekte olup en küçük amelinizin karşılığını dahi verecektir. Eğer siz, nesep olarak onlara (Hz. İbrahim ve oğullarına) dayanmanıza güveniyorsanız, gerçekten aldanıyorsunuz.

"Onlar bir ümmetti, gelip geçtiler; onların yaptıkları hayır *kendilerine aittir,* başkasına fayda vermez. *Sizin yapmış olduğunuz* hayırlı *ameller de size aittir;* başkasına fayda vermez. Onlara sizin yaptıklarınız sorulmaz, *size de onların yaptıkları sorulmaz."*

Beyzâvî der ki: "Allah Teâlâ, onları içlerinde yerleşen babalarıyla övünme ve onlara güvenme hastalığından daha fazla sakındırıp uzak tutmak için âyeti iki kez tekrarladı. Bu âyetler hakkında şöyle denilmiştir: 'Önceki âyette hitap onlara, bu âyette ise onlara uymaktan sakındırmak için bizedir.' Bir diğer görüş de şöyledir: 'Birinci âyette geçen ümmetten murat, peygamberlerdir, ikinci âyetteki ümmetten murat ise yahudi ve hıristiyanların geçmiş atalarıdır.'"[362]

139-141. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kimi rızası yolunda tutup kendisine yöneltirse o kimse, amelini Allah için yapar ve o işte Allah'ın muradı üzere olur. Amellerdeki farklılık, kulların maksatlarına göre olmaktadır. İnsanlar ancak ihlâs yönünden birbirinden farklı olabilirler. Aslında bütün halk, mülkün sahibi ihsanı sonsuz yüce Allah'ın kullarıdır; O'na karşı ihlâs ve samimiyet hali hariç, kimsenin kendiliğindin bir ayrıcalığı yoktur. Kimin Allah'a karşı samimiyet ve ihlâsı daha çoksa o kimse Allah'a, diğer insanlardan daha sevimli ve yakındır. Kul, kalbinin safiyeti kadar Allah katında seçkin ve sevgili olur.

---

[362] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/91.

Sûfîler, âlimler, âbidler, zâhidler ve değişik halleriyle bütün müminler, Allah için amel etmektedirler. Allah katında hiç kimse, ihlâs ve kalbini sadece Allah'a vermekten başka bir şeyle diğerlerinden daha hayırlı ve üstün değildir. Kim bunların dışında bir şeyle Allah tarafından seçilip sevildiğini iddia ederse yalancıdır. Kim, başkasının yaptığı amele güvenirse aldanmıştır. Ona şöyle denir:

"Onlar bir cemaatti, gelip geçti. Onların yaptığı hayırlı ameller kendilerine, sizin yaptıklarınız da size aittir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz."

Kıblenin Değişmesi

Allah Teâlâ kıbleyi, Şam cihetinde bulunan Kudüs'ten Kâbe'ye çevirmeyi murat edince, anlayışları kıt ve kör taklitle akılları bozulmuş kimselerin onu inkâr edeceğini haber verdi. Bu kimseler yahudi âlemleri, münafıklar ve müşriklerdir. Cenâb-ı Hak onların halini şöyle bildirdi:

سَيَقُولُ السُّفَهَٓاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِى كَانُوا عَلَيْهَاۜ
قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُۜ يَهْدِى مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142. ***İnsanlardan bir kısım aklı kıt kimseler, "Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanlardan bir kısım aklı kıt* ve istikamet üzere bir dinî hayatı olmayan *kimseler,* kıble Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrildiğinde, '*Onları, yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?* Eğer önceki kıblelerinde devam etselerdi belki onlara tâbi olurduk!' derler. Ey Muhammed, onlara de ki:

'Doğu da batı da Allah'ındır.' Hiçbir bir mekân, zatı itibariyle, diğer mekânlardan ayrı bir özelliğe sahip değildir. Hiçbir mekân, başka bir mekânın kendi yerine konulmasına mani olacak bir özellik taşımaz; bilakis, Allah katında bütün mekânlar birdir; o mekân konusunda bütün halk eşittir. *Allah dilediğini doğru yola iletir;* dilediklerini de doğru yoldan saptırır. O'na yaptığının hesabı sorulmaz; kullar ise yaptıklarından sorguya çekilir."

Burada doğru yolla kastedilen şey, ilâhî hikmetin istediği ve maslahatın gerektirdiği gibi, kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesidir.

Kıble çevrilmeden önce ondan haber verilmesinin faydası, nefsi olaya alıştırmak ve onu inkâr edenlere karşı verilecek cevabı hazırlamaktır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Kırk sene var ki Cenâb-ı Hak beni hangi halde tuttu ise onu kötü görmedim; halimi değiştirip beni naklettiği hiçbir hale de kızmadım."

Bu, âriflerin halidir. Aklı kıt cahil kimseler ise böyle değildir, onların halleri değişince hemen inkâr ve itiraza kalkarlar. Onlar, kimin, maddi sebeplerden elini çekip ihsanı sonsuz yüce Allah'a bütünüyle bağlandığını görseler,

"Onu önceki bulunduğu halden çeviren nedir?" diyerek kendisine bir sürü itiraz ve tenkit yöneltirler. Aynı şekilde bu cahil kimseler, kemal halini bulduktan sonra tekrar maddi sebeplere dönen birini görseler, onun için de,

"Velâyet derecelerinden düştü de maddeye döndü" derler. Halbuki o kimse, manevi olgunluk derecelerinde yükselmiştir.

Bütün mülk (hüküm ve yetki) Allah'a aittir; dilediğini doğru yola ulaştırır; dilediğini de hikmetli adaletiyle saptırır.

Hak Teâlâ bundan sonraki âyette, bu ümmetin adalet ve faziletine şahitlik ederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ
وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَه۪يدًاۜ...

143. ***İşte böylece sizi, (ifrat ve tefritten uzak) orta yolda giden bir ümmet yaptık ki siz (kıyamet günü) insanlığa şahit olasınız, Resûl de size şahit olsun.***

Âyette geçen "vasat ümmet", "adaletli, en hayırlı ve faziletli" manasındadır. Bu ümmet-i Muhammed, her işinde ifrat ve tefritten uzak, ikisinin ortasında denge üzere ve ölçülü hareket ettiği için, ona vasat ümmet denmiştir. Mesela, harcamada israf ifrat, cimrilik tefrittir; ikisinin ortası cömertliktir. Düşman karşısında, boş yere tehlikeye atılmak ifrat, korkup kaçmak tefrittir; ikisinin ortası yiğitliktir. Bu açıklama müfessir Beyzâvî'ye aittir.[363]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey ümmet-i Muhammed, sizi, sırat-ı müstakîme ulaşmış kimseler, kıblenizi de en faziletli yön yaptığımız gibi, diğer milletler hakkında şahitlik yapabilmeniz için sizi, ilim ve amelle süslenmiş, adaletli, hayırlı ve en faziletli ümmet yaptık. Siz kıyamet günü, diğer insanlar hakkında şahitlik yaparsınız, peygamberiniz de sizi temize çıkarıp adaletli olduğunuza dair şahitlik yapar."

Bu konuda rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü diğer ümmetler, peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettiğini inkâr ederler. Allah, her şeyi en iyi bildiği halde, inkârcılara karşı delil ortaya koymak için, peygamberlerden tebliğ yaptıklarına dair delil ister. Onlar da ümmet-i Muhammed'in buna şahit olduğunu söylerler; şahitlik yapması için ümmet-i Muhammed getirilir. Diğer milletler, onlara,

'Siz, bizim halimizi nereden biliyorsunuz?' diye sorarlar. Onlar da,

---

[363] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/91.

'Biz bunu, Allah'ın, sadık Peygamber'ine indirdiği hak kitabın (Kur'an'ın) bildirdiği haberlerden öğrendik' derler. O zaman Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem) *getirilir; ümmetinin hali ona sorulur; o da, onların adil olduğuna, doğru söylediklerine şahitlik eder."*[364]

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde der ki: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kıyamet günü ümmetinin hayrına şahitlik yapacaktır; fakat o, ümmeti üzerinde sanki bir murakıp ve hallerini kontrol eden biri olduğu için, âyetteki fiil, 'alâ' herf-i ceriyle (aleyküm şehîden şeklinde) gelmiştir. Bir de 'aleyküm' ifadesinin, 'şehîden' kelimesinden önce gelmesindeki hikmet, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) özellikle bu ümmet hakkında şahitlik yapacağını ifade etmek içindir."[365]

143. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar arasında fazilet ilim ve halle olur. Kimin Allah'ı tanıması (marifetullahı) kuvvetli ise onun Allah katındaki kıymeti daha yüksektir. Allah katında en şerefli ilim, Allah'ın zatı, sıfatları ve isimlerine dair ilimdir. Aynı şekilde, Allah'ın hükümlerini bilmek de beraberinde Allah'ı bilmeyi temin ediyorsa en şerefli ilimler kapsamına girer.

Kalpten ne zaman perde kaldırılırsa o an Rabb'ine en yakın halde olur. Kalpten perdenin kaldırılması, onun içindeki kötülüklerden temizlenip güzel sıfatlarla süslenmesi derecesinde olur. Kalp, rezil işlerden ne derece temiz olur, onu Hak'tan alıkoyan engel ve meşguliyetlerden ne ölçüde uzaklaşır ve fazilet çeşitleriyle ne derecede süslenirse o nisbette üzerindeki perde kaldırılır, dostlarla birlikte ilâhî huzura girer. Kalbi ne derecede kötü düşünceler ve boş meşguliyetler sarar, içini kötü ahlâk ve rezil işler sararsa o derece Allah'tan uzaklaşır, hatta Allah'ın kapısından kovulur.

Kulun amelinin çokluğu onun kâmil bir insan olduğunu göstermez; onun kâmil olduğunu gösteren şey, yüksek himmet ve güzel haldir. Yüksek himmet, kalpteki yakîn ölçüsünde olur. Kalpteki yakîn miktarı, marifet ölçüsündedir. Marifet, kalbin Allah'a yönelmesi ve temizliği nisbetinde olur. Allah'a yönelme, ezeldeki taksime tâbidir. Bu, Allah'ın ihsanıdır; onu dilediğine verir.

---

[364] İlgili hadis ve haberler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/349-352.

[365] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/92.

Sonra, Allah'ın hükümlerini (fıkhı) bilen âlimler, kendilerine Allah'ın zatına ait keşif hâsıl olmadığı zaman, Allah'ın kulları üzerinde bir delil olurlar. Kendilerine Allah'ın zatına ait sırlar keşfolan, o derece ki müşahede ve görme nimetine ulaşan rabbânî âlimler ise Allah'ın hükümlerini bilen âlimler üzerinde bir delil olurlar. Ümmet-i Muhammed, diğer insanlar hakkında şahitlik yaptığı, Hz. Peygamber'in de [sallallahu aleyhi vesellem] ümmeti hakkında şahitlik yapıp onları temize çıkardığı gibi; âlimler insanlar hakkında, veliler de âlimler hakkında şahitlik ederler; onlardan hak edenleri temize çıkarır haklarında güzel şehadette bulunurlar, hak etmeyeni de reddederler. Çünkü Allah'ı bilen ârifler, zâhir âlimlerin makamlarını bilirler, âriflere onların hal ve makamlarından bir şey gizli kalmaz. Zâhir âlimlerse böyle değildir; onlar, velilerin makamlarından bir şey bilmezler, onlardan bir koku almazlar. Bu konuda bir ârif şöyle der:

"Coşkun denizleri arkamızda bırakıp nice merhaleler aştık; gerideki insanlar bizim nereye yöneldiğimizi ne bilsinler!"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu ümmet, bütün ümmetlerin en hayırlısı yapılmıştır. Bu ârifler de (gerçek sûfîler) bu ümmetin en hayırlısı yapılmıştır. Bu durumda onlar, hayırlıların hayırlısıdır. Bu ümmet, kıyamet günü diğer ümmetler hakkında şahit olduğu gibi, bu veliler taifesi de âlemin övünç kaynağıdır. Onlar kutub insanlardır. Allah Teâlâ onların bereketiyle bütün ümmeti korur. Onların kalbi kimi kabul ederse o kimse (Allah katında da) makbul biridir. Onların kalbi kimi reddederse o, (Hak tarafından da) kovulmuştur. Onların bu doğru hükmü, ferasetlerinden kaynaklanır. Doğru olan, onların hükmüdür. İsabetli olan, onların görüşüdür. Bu ümmet, toplu halde hata etmekten korunmuştur. Bu ârifler taifesi de bakış, hüküm, kabul ve reddetme konusunda hata etmekten korunmuştur. Sonra onların bütün işleri, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine dayalıdır. Hz. Peygamber'e uymayan kimse, velilere göre hak kapısından kovulmuştur; onun hiçbir değeri yoktur."[366]

---

[366] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/117.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kıblenin değiştirilme hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

...وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّت۪ي كُنْتَ عَلَيْهَا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ
مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِۜ وَاِنْ كَانَتْ لَكَب۪يرَةً اِلَّا عَلَى الَّذ۪ينَ هَدَى
اللّٰهُۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُض۪يعَ ا۪يمَانَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٣﴾

... Bizim, senin yönelmekte olduğun yeri** (Beytülmakdis'i) **kıble yapmamız, ancak, Peygamber'e uyanla, uymayıp geri döneni ortaya çıkarmak içindir. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına gerçekten ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in Medine iken Beytülmakdis'e doğru yönelmekte olduğu kıbleyi, daha sonra Kâbe'ye çevirmesi, imanda sabit kalanlarla kalmayanları tesbit içindir. Âyetin ilk kısmına şu mana da verilmiştir:

"Senin Mekke'de iken yöneldiğin Kâbe'yi kıble yapmamız, Peygamber'e uyanla uymayanı göstermek içindir."

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) Mekke'de iken, Kâbe'ye yönelerek namaz kılıyordu.

İbn Abbas'ın (radıyallahu anh) söylediği gibi, şöyle bir görüş de vardır: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Mekke'de iken de Beytülmakdis'e doğru yöneliyordu, ancak Kâbe'yi kendisi ile Beytülmakdis arasına alıyordu; böylece ikisine birden yönelmiş oluyordu.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bizim*, kıbleyi değiştirip *senin* Mekke'de iken *yönelmekte olduğun yeri* Beytülmakdis'i (dilediğimiz kadar bir süre) kıble yapmamız, ancak, bu işte, *Peygamber'e uyanla*, imanın zayıf ve yakîni az olması sebebiyle *ona uymayıp geri döneni ortaya çıkarmak içindir*. Onların hali bizim tarafımızdan bilinmekte idi; yapılan iş, bizce bilineni size de açıkça göstermek oldu."

"*Hiç şüphesiz bu iş*, yani birinci kıblenin değiştirilip ikinciye çevrilmesi *nefislere çok ağır gelecek bir iştir*. Ancak kendileri hakkında ezelde hidayet takdir edilen ve emre uymak kendisine kolay gelen kimse için zor değildir; bu kimse Allah'ın muradına tâbi olur; O, kıbleyi ne tarafa döndürürse o tarafa döner; O'nun peygamberi nereye giderse o da oraya gider."

Kıble Kâbe'ye çevrilmeden önce vefat eden müminlere gelince, hiç şüphesiz Allah amellerinin sevabını zayi etmez. "*Allah sizin imanınızı* yani daha önce Beytülmakdis'e doğru kıldığınız namazları *zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir.*"

143. Âyetin Devamının Tasavvufî İşaretleri

Âdetlerinden ayrılmak ve alıştığı şeyleri terketmek nefislere çok ağır gelir; ancak Allah'ın hidayetine ulaştırıp desteklediği kimseler bunu başarabilirler. Bunun için, kötü alışkanlıklarını terkedebilmek, velilerle avam halkı birbirinden ayıran bir ölçüdür. Bu durum, aynı zamanda manevi ilimlerin ve derin anlayışların hazinelerine ulaşmak için bir anahtardır.

Kim nefsinin kötü alışkanlıklarını kesip atmazsa Cenâb-ı Hakk'ın kudsî huzuruna girmeye heves etmesin. Bir ârifin dediği gibi; sen nefsinin kötü alışkanlıklarını terketmeden, senin için hârikulâde işler nasıl gerçekleşir? Bu, öyle bir meydandır ki Allah'a gidenlerin seyri bu meydanda gerçekleşir. Yine ârifin dediği gibi; eğer nefisler olmasaydı, Allaha gidenlerin seyri gerçekleşmezdi.

Bu durum, terbiye veren kâmil mürşidlerin yanında bir ölçüdür; Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) tâbi olup Hakk'a vuslat yolunda onun sünnetine sarılanla, Hak yolundan geri dönenler bununla birbirinden ayrılır. Kâmil mürşidler kimi, nefsinin kötü alışkanlıklarını terkedip giyim kuşam ve insanlardan gönlünü çekmiş görürlerse onun ilâhî huzura girmesine vesile olurlar. Ancak, ezelde bu nimetten mahrum edilen kimseye bunu yapamazlar. Hızlân halinden (ilâhî rahmetten mahrum edilip kendi haline terkedilmekten) Allah'a sığınırız.

Kâmil mürşidler, kimi, nefsanî tutkularına saplanıp kalmış, alıştığı şeylere bağlanmış, ruhsat ve tevillere meyletmiş bir halde görürlerse onun yeriyle kalbi perdeli kimselerin yerinin aynı olduğunu bilirler. Bu kimse, yaptığı hayırlı amellerin ücretini sultanın huzurunda değil de kapının arkasından alır; onun dostlarla birlikte ilâhî huzura girmekten nasibi yoktur.

Bu olayların bir hikmeti de şudur: Durum ve hallerin değişmesiyle insanların iman ve inkâr halleri ortaya çıkar. Gerçek iman ehli, her halde irfanlarıyla hareket ederler, kaderin tecellileri nasıl cereyan ediyorsa ona tâbi olurlar, onun sevkettiği tarafa giderler. İnkâr ehli ise hiçbir halde Allah'ı tanımaz, cahildir; içinde bulundukları halleri değişince hemen itiraz ederler.

Hak yoldan sapmaktan Allah'a sığınırız.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kıblenin değişmesinin nasıl başladığını zikrederek şöyle buyurdu:

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَاۖ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۜ

144. *(Ey Muhammed!)* ***Biz senin yüzünün*** *(sürekli)* ***göğe doğru çevrilmekte olduğunu*** *(vahiy beklediğini)* ***görüyoruz. İşte şimdi, seni razı olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.*** *(Ey müminler!)* ***Siz de nerede olursanız olun,*** *(namazda)* ***yüzlerinizi o tarafa çevirin.***

Tefsir

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kıblenin Kâbe'ye çevrilmesini arzuluyordu. Çünkü Kâbe, atası İbrahim'in de kıblesiydi ve oranın kıble olması Araplar'ın İslâm'a girmesinde daha etkili olurdu. Hem Kâbe'nin kıble oluşu, Beytülmakdis'ten daha önceydi. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), vahiy inmesini arzulayarak yüzünü semaya doğru çevirip duruyordu. Kemal-i edebinden, semaya bakıyor fakat diliyle istemiyordu. Cenâb-ı Hak, onun bu halini zikrederek kendisine şöyle buyurdu:

"Gerçekten biz senin, vahiy bekleyerek yüzünü semaya doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Şimdi sana istediğini veriyoruz; *seni, sevdiğin kıbleye döndürüyoruz.* Senin bunu istemen, ilâhî murada uyan dinî maksatlar içindir ve ilâhî hikmet de onu gerektirmektedir."

"Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Ey müminler! *Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin."*

Cenâb-ı Hak bu âyette, "Kâbe'nin tarafına yönelin" buyurdu, "bizzat kendisine yönelin" buyurmadı. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), o zaman Medine'de bulunuyordu. Uzaktaki kimsenin, Kâbe'nin bulunduğu tarafa yönelmesi yeterlidir. Bizzat kendisine yönelmekte zorluk vardır. Ancak Kâbe'nin yakınında olan kimse için durum böyle değildir. Zira onun Kâbe'nin bizzat kendisine yönelmesi kolaydır.

Denilir ki Kâbe'nin kıble oluşunu Cebrâil (aleyhisselâm) vahiyle belirlediği için, ona "vahyin kıblesi" denmiştir.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde der ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Medine'ye geldiğinde, on altı ay Beytülmakdis'e doğru yönelerek namaz kıldı, sonra kıble Kâbe'ye çevrildi. Bu olay, Bedir Savaşı'ndan iki ay önce, receb ayında, zevalden sonra (öğle vakti) gerçekleşti. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), Benî Seleme Mescidi'nde ashabına öğle namazının ilk iki rekâtını kıldırmıştı; namazda iken kıble değişti, Kâbe'ye yöneldi. Erkeklerle kadınlar saflarını değiştirdiler. Bu mescide, 'Mescidü'l-kıbleteyn' yani iki kıbleli mescid adı verildi."[367]

---

[367] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/148 (Beyrut 2000).

144. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette şuna işaret edilmektedir: Bazan bir şeyi açıkça istemeyi terketmek, edebin kemalindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Çoğu zaman edep onları (ârifleri), dille istemeyi terketmeye sevkeder."

"Senin sonradan yaptığın bir duan, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde vermiş olduğu hüküm için nasıl bir sebep olabilir ki? Ezeldeki ilâhî hüküm, herhangi bir sebebe bağlı olmaktan yücedir."

"Senin O'ndan bir şey istemen, O'na karşı kulluğunu göstermek ve yüce Mevlâ'nın rubûbiyyet haklarını yerine getirmek için olsun."

Buna göre, bir şeyi arzuladığında ve bir iş üzerinde durduğunda sabret, edep göster ve peygamberine uy ki Allah senin istediğini versin yahut onun yerine sana rıza makamını lutfetsin.

Bu konuda farklı şeyler söylenmiştir. İşin gerçeği şudur: Kul Cenâb-ı Hak'tan bir şey isteyeceği zaman, kalbinin durumuna bakar; eğer kalbi dua için açılmışsa dua eder; fakat duaya karşı kalbinde bir tutukluk varsa sükût eder. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır; bunun için herhangi bir sebep ve bahane bulunması gerekmez.

Bu âyetten şöyle bir mana da çıkarılabilir:

Ey ârif kulum, biz senin fikrinin varlıklardan fâni olarak mana semasına doğru dönüp durduğunu görüyoruz; artık seni, razı olduğun ve güzelliğini müşahede ile lezzet bulduğun kıbleye döndürüyoruz. O, kalplerin namazı olan ilâhî huzurdur. Artık yönünü ve gönlünü hep bu huzura yönelt; her nerede olursan yönünü o tarafa çevir, fikir ve ibret namazına devam et. O, âriflerin namazı ve Hakk'a yönelenlerin nihaî arzusudur.

Hayırlara muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Ehl-i Kitabın Kıble Konusundaki İnatları

Kıble, Kâbe'ye çevrilince yahudiler kızdılar. Öyle ki inat ve kibirlerinden dolayı kendi kıblelerini bile terkettiler. Bir de dediler ki: "Eğer o peygamber, bizim kıblemiz üzerinde kalsaydı, onun ahir zamanda gönderilen peygamber olabileceğini kabul eder ve kendisine uyardık."

Allah Teâlâ onların sözlerini reddetti ve yalan söylediklerini belirterek şöyle buyurdu:

... وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا
قِبْلَتَكَۚ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ
اَهْوَاۤءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاۤءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ اِنَّكَ اِذاً لَمِنَ الظَّالِم۪ينَۢ ﴿١٤٥﴾ اَلَّذ۪ينَ
اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاۤءَهُمْۜ وَاِنَّ فَر۪يقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ
الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَ ﴿١٤٧﴾

"... Şüphe yok ki Ehl-i kitap (yahudi âlimleri) onun Rab'lerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.

145. *(Resûlüm!)* ***Sen Ehl-i kitaba her türlü âyeti*** *(mucizeyi)* ***getirsen bile, onlar yine senin kıblene yönelmezler. Sen de onların kıblesine yönelecek değilsin. Onlar, birbirlerinin de kıblesine yönelmezler. Sana gelen bunca ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman zalimlerden olursun.***

146. ***Kendilerine kitap verdiklerimiz onu*** *(Peygamber'i)*, ***öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bilerek gerçeği gizler.***

147. *(Resûlüm senin yolun)* ***Rabb'inden gelen gerçektir; sakın*** *(onun hak olduğunda)* ***şüphe edenlerden olma!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine kitap ilmi verilen yahudi âlimleri, kıble değişikliğinin Rab'lerinin emriyle meydana gelen hak bir iş olduğunu kesin olarak bilirler;* çünkü onların elindeki kitapta ahir zamanda gelecek peygamberin, iki kıbleye doğru namaz kalacağı yazılıdır. Onlar bunu görmekte ve ayrıca Allah Teâlâ'nın âdetinin her ümmete özel bir şeriat tahsis etmek olduğunu bilmektedirler. *Allah onların* inat ve düşmanlıkla *yapmakta oldukları şeylerden gafil değildir;* ancak onlara hesap gününe kadar mühlet vermektedir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, vallahi *sen,* kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinin doğruluğu hakkında *her türlü âyeti,* bütün delil ve ispatları *getirsen, onlar yine de senin kıblene yönelmezler;* çünkü onlar senin kıbleni, delil ile ortadan kalkacak bir şüpheden dolayı terketmediler. Onların sana muhalefetleri, kibir ve inattandır. Bir de onlar senin kendi kıblelerine dönmeni beklediler; halbuki *sen onların kıblesine yönelecek değilsin."*

Yahudilerin kıblesi, Beytülmakdis'teki büyük kayaya doğrudur. Hıristiyanların kıblesi, güneşin doğduğu tarafadır. Her grup, hata ve asılsız da olsa üzerinde bulunduğu durumu takviye için uğraştığından, *onlar birbirinin de kıblesine yönelmezler.* Çünkü burada öne çıkan engelleri aşmak nefislere çok zor gelir. Ancak, Allah'ın kendisine ezelde inayet takdir ettiği kimseler, bu zorlukları aşıp hakka tâbi olabilirler. Âyet şöyle devam ediyor:

"Hiç olmaz ya, *eğer sen, sana gelen bunca* apaçık vahiy ve *ilimden sonra, onların arzularına uyacak olsan, işte o zaman zalimlerden olursun;* fakat sen bundan korundun, artık senin onlara uyman asla düşünülemez."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Kendilerine kitap verdiklerimiz yani yahudiler, *o Peygamber'i* [sallallahu aleyhi vesellem], öz *oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar;* çocuklarını tanımada şüphe etmedikleri gibi onun peygamberliğinin hak oluşunda da şüphe etmezler."

Daha önce, açıkça kendisinden bahseden bir âyet bulunmadığı halde, âyetin bu kısmında Hz. Peygamber'in kastedildiğini sözün akışı göstermektedir. Onların tanıdığı şeyin, Kur'an veya kıblenin değişmesi olduğu da söylenmiştir; ancak birinci mana daha uygundur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], (önceleri yahudi âlimi iken müslüman olan) Abdullah b. Selâm'a, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] önceden tanıyıp tanımadığını sorunca Abdullah b. Selâm,

"Ben onu kendi oğlumdan daha iyi tanırım!" dedi. Ömer [radıyallahu anh],

"Niçin?" diye sorunca Abdullah b. Selâm,

"Ben Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'ın peygamberi olduğunda hiç şüphe etmem, fakat benim oğluma gelince, bilemem, belki de annesi beni aldatıp ona başka bir erkekten hamile kalmış olabilir!" dedi.[368]

Yahudiler, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] bu derece tanıdıktan sonra, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Allah Teâlâ'nın kendilerine iman nasip ettiği kimseler hariç, diğerleri onu inkâr edip sıfatlarını gizlediler. "*Onlardan bir grup* yahudi âlimi, *gerçeği bildikleri halde, onu* sırf haset ve inattan dolayı *gizledi.*"

"Ey Muhammed, senin üzerinde bulunduğun yol, *Rabb'inden gelen gerçektir, sakın* onun hak olduğunda *şüphe edenlerden olma*! Veya onların bilerek hakkı gizlediklerinden şüphe etme.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde der ki: "Buradaki hitap, esasında Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] değil, âyeti işitenleredir; çünkü onun böyle bir şüphe içine düşmesi söz konusu değildir. Bundan murat, onun işinin hak olduğunu ortaya koymaktır. Resûl-i Ekrem öyle bir hale sahipti ki ona bakan kimse, (iman etmese de) kendisinin hak peygamber olduğunda şüphe etmezdi.

Yahut burada çok beliğ bir şekilde ümmete emir vardır. Bu emir, onların, şüpheleri ortadan kaldıran marifetleri elde etmeleri, kendi irade ve istekleriyle bunu gerçekleştirmeleridir."[369]

---

[368] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/358.

[369] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/94.

145-147. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın bir imtihan olarak, öteden beri halk içinde cereyan ettirdiği durum şudur: Hakikat ehli ârifler, genelde dinin zâhirî ilimleriyle yetinen âlimler tarafından inkâr edilmişlerdir. Şöyle de diyebilirsin: Bâtın âlimleri, çoğu zaman zâhir âlimleri tarafından inkâr edilmişlerdir. Zâhir âlimleri onlara karşı genelde eziyet ve inkârla karşılık verirler. Halbuki bu âlimler, hakikat ilminin Allah tarafından gelen bir hak ilim olduğunu bilirler. Hiç şüphesiz bâtın ilmi haktır. Şu hadis-i şerifler bu ilimden bahsetmektedir:

"Öyle gizli ilimler vardır ki onları ancak Allah'ı tanıyan âlimler bilir; Allah'tan gafil kimseler, o ilmi işitince, onu ve sahibini inkâr ederler."[370]

"Her âyetin bir zâhirî, bir bâtını, bir haddi ve matlaı vardır."[371]

Allah, onların yaptıklarından gafil değildir. Bu ilimleri inkâr edenlerin cezası, müşahede ve hakkı görmenin lezzetinden mahrum kalmaktır. Bu durumda tasavvuf ehline denir ki:

"Sen onlara, bütün âyet ve delilleri getirsen, onlar senin yöneldiğin yöne ve hale tâbi olmazlar. Çünkü senin yöneldiğin halin elde edilmesi, nefislerin ölmesine, başların kibrini kırıp tevazuyla eğilmesine, maddenin kalpten atılmasınan, faydalı şeylerin elde edilmesi için boş alışkanlıkların ve engellerin terkedilmesine, gerektiğinde vatandan ayrılmayı, aile ve çocuklardan uzak kalmayı göze almaya bağlıdır. Ey mürid, sen de onların yöneldiği şeylere yönelecek değilsin. Sana açılan bunca hakikat ilminden sonra, eğer onların arzularına uyarsan, işte o zaman kendine zulmetmiş kimselerden olursun."

Kendilerine kitap ilmi verilen şekilci şeriat âlimleri, aslında, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi hakikat ilminin varlığını bilirler. Onlar bu ilmin varlığını gerçekte kabul ve itiraf da ederler, fakat ona sahip olan seçkin âriflerin varlığını inkâr ederler. Bazan kendileri bu ilmi yakînen tanırlar, ona sahip seçkin velilerin varlığını bilirler, ancak hasetlerinden dolayı hakkı gizlerler. Bu durumda ârife denir ki:

---

[370] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 799; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 141, Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/260; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28942.

[371] İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/276; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/262; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

"Senin yürüdüğün tarikat caddesi ve elde ettiğin hakikat ilmi, Rabb'in tarafından gelen hak bir yoldur. Sakın sen, hak üzere olduğundan şüpheye düşenlerden olma!"

Mekke Dışındakilerin Kıblesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Mekke'den uzakta olanların kıblesini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلّٖيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِۜ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ
جَمٖيعًاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ
شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾
وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ
فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۙ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌۗ اِلَّا الَّذٖينَ ظَلَمُوا
مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنٖي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتٖي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۙ ﴿١٥٠﴾

148. ***Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır.*** *(Ey müminler!)* ***Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.***

149. ***Nereden*** *(yola)* ***çıkarsan çık,*** *(namazda)* ***yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Hiç şüphesiz bu, Rabb'inden sana gelen gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.***

150. *(Resûlüm!)* ***Nereden*** *(yola)* ***çıkarsan çık,*** *(namazda)* ***yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir.*** *(Ey müminler!)* ***Siz de nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki insanların aleyhinize kullanacakları bir delili olmasın. Yalnız zalimler başka*** *(onlar bunu aleyhinize bir delil olarak kullanabilir).* ***Siz onlardan da korkmayın; yalnız benden korkun ki*** *(hem sizi koruyayım hem de)* ***size olan nimetimi tamamlayayım; böylece doğru yolu bulasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Müslümanlardan *her bir kesimin* bulunduğu yöne göre Kâbe'den kendisine yöneldiği özel *bir kıble vardır.* Her nerede olsa ve nerede bulunsanız farketmez, siz bulunduğunuz taraftan Kâbe'ye yönelerek çokça namaz kılın, lezzetleri yok eden ölüm gelmeden önce hayırlara yönelin. Siz, yerin doğusunda veya batısında her nerede olsanız ölüm size gelir. Ardından yalın ayak çıplak bir vaziyette sizi mahşere getirir. Size o anda ancak daha önce yapmış olduğunuz salih ameller yahut sizin adınıza arkanızdan yapılan hayırlı işler fayda verir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir. Kulları diriltmek, onları yerin direnliklerinden ve uzak beldelerinden toplayıp bir araya getirmek ona güç gelmez."

"Resûlüm sen, her kavmin yöneldiği bir kıblesi olduğunu bilince, *nereden,* hangi mekândan yola *çıksan* veya hangi mekâna girsen *yüzünü,* yönünü namazda *Mescid-i Harâm tarafına çevir. Vallahi bu, senin Rabb'inden gelen bir gerçektir;* sen derhal ona uy. *Allah* sizin hayır veya şer olarak *yaptıklarınızdan habersiz değildir;* herkese yaptığı işlere göre karşılığını verir."

Allah Teâlâ bundan sonraki âyette, peşinden sebebini zikrederek, Kâbe'ye yönelme emrini tekrarlayarak buyurdu ki:

"(Resûlüm!) *Nereden* yola *çıkarsan çık,* namazda *yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. Ey müminler, siz de nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o tarafa çevirin."*

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde der ki: "Kâbe'ye yönelme emri, birkaç sebepten dolayı tekrar edildi. Allah Teâlâ kıblenin değişmesinde üç sebep zikretti:

1. Hz. Peygamber'in istediği ve razı olduğu şeyi kendisine vererek onun şanının yüceliğini göstermek.

2. Allah'ın önceden beri devam ettirdiği âdeti gerçekleştirmek. Yüce Allah, her millete ve davet sahibi peygambere yönelecekleri bir kıble tayin etmiştir; bu ümmet için de böyle olmuştur.

3. Bu işe muhalif olanların itiraz ve bahanelerini reddetmek.

Her bir sebep, ait olduğu durumla birlikte zikredilmiştir. Bir de şu var: Kıblenin değişmesi çok mühim bir iştir; ayrıca nesih olayı (önceki bir hükmün kaldırılıp yerine başkasının getirilmesi), fitne ve şüphelere çok müsait bir durumdur. Bu sebeple, yeni kıblenin tekit edilerek belirtilmesi ve tekrar edilerek zikredilmesi gayet yerindedir."[372]

Cenâb-ı Hak, muhaliflerin delillerini def ve reddettiği âyette üçüncü sebebi zikrederek şöyle buyurdu:

"Benim size, Beytülmakdis'ten Kâbe'ye dönmenizi emretmem, ancak insanların boş iddialarını çürümek ve bahanelerini ortadan kaldırmak içindir."

Yahudiler çok defa şöyle derlerdi:

"Tevrat'ta, bu peygamberin kıblesinin Kâbe olduğu zikrediliyor; o ise Sahra'ya (Beytülmakdis'e) yöneliyor."

Bazan da şöyle derlerdi: "Muhammed, hem bizim dinimize muhalefet ediyor hem de kıblemize yöneliyor."

Müşrikler de çoğu zaman şöyle demekteydi: "Bu peygamber, İbrahim'in dininde olduğunu iddia ediyor, fakat onun kıblesinden ayrı kıbleye (Beytülmakdis'e) yöneliyor."

Cenâb-ı Hak buyurmaktadır ki: "Ey müminler, işte ben, insanların dillerini tutmak ve delillerini çürütmek için size kıble olarak Kâbe'ye dönmenizi emrettim. Ancak onların içindeki inatçı kimselerin fitnesi kesilmez, yaygaraları bitmez. Bu defa onlar şöyle derler: 'Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi, ancak onun kavminin dinine meylinden ve kendi beldesine muhabbetinden oldu.'"

Yine bu inatçılar şöyle dediler: "Peygamber, önceki kıblenin yanlış olduğunu anladı da atalarının kıblesine döndü; böyle giderse onların dinine dönmesi de yakındır!"

Âyet şöyle bitiyor: "Ey müminler, *siz onlardan korkmayın,* onların tenkit ve saldırılarına aldırmayın; bu size zarar vermez. *Siz yalnız benden*

---

[372] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/94.

korkun ki sizi onların şerrinden koruyayım. Şu bir gerçek ki kim benden korkarsa her şey de ondan korkar; kim benden korkmazsa o kimse her şeyden korkar. Ben size ayrıca ceddiniz İbrahim'in kıblesine dönmenizi emrettim ki peygamberinizin gözünü aydın ve sizi hidayet yolunda muvaffak ederek *size olan nimetimi tamamlayayım.* Size verdiklerime şükredin ve lutfettiklerimi zikredin ki ihsanlarımı artırayım ve üzerinize (maddi-manevi) nimetlerimi bolca akıtayım."

148-150. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, şu koskoca kâinatı sonsuz hikmetiyle en güzel şekilde sevk ve idare etmektedir. O'nun her bir insan grubunu ayrı bir işe yöneltmesi, kullarının menfaati icabıdır. O, bazılarına vermediği şeyleri diğerlerine vermiştir.

Allah Teâlâ, bir grup insanı muhabbetine tahsis etmiş ve onları huzuru için seçmiştir; bunlar âriflerdir. Bir grup insanı hizmetinde tutmuş ve ibadetinde fâni etmiştir; bunlar âbid ve zâhidlerdir. Bir grup insanı, hükümlerini taşımak ve dinini yaymak için görevlendirmiştir; bunlar ilmi ile amel eden âlimlerdir. Bir grup insanı kitabının yazılması, okunması ve anlaşılmasında görevlendirmiş, onlarla Kur'an'ı muhafaza etmiştir. Bunlar, kıraat imamları ve müfessirlerdir. Bu konuda Allah Teâla şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz o Kur'an'ı biz indirdik, onu koruyacak da elbette biziz" (Hicr 15/9)

Cenâb-ı Hak, bir grup insanı fitnenin söndürülmesi, zulüm ve sıkıntıların defedilmesi için görevlendirmiştir; bunlar hâkimler ve bu konuda onlara yardım eden kimselerdir. Allah Teâlâ, bir grup insanı nizamındaki hikmeti korumak için görevlendirmiştir. Bunlar, bütün çeşit ve teferruatıyla ilâhî hükümleri icra eden ve geçim sebeplerini ayakta tutan müminlerdir. Yüce Mevlâ, bazılarını, hilminin tecelli etmesi ve affedici sıfatının görülmesi için hazırlamıştır; bunlar günah ve isyana dalan kimselerdir. Bazılarını da intikam ve kahhâr isminin tecelli etmesi için hazırlamıştır; bunlar da bütün gruplarıyla kâfirlerdir.

Bu grupların her biri, ilâhî kudretin önlerine koyduğu, kazâ ve kaderin kendilerine hükmettiği işe yönelmişlerdir. Ancak son iki grubun yaptıklarını din kabul etmemektedir. Eğer hepsinin maksadı güzel olsaydı, hepsi Allah için amel eden kimseler olurdu. Onlara şöyle denir:

Niyet ve maksatlarınızı güzelleştirerek hayır işlerde yarışın; size lezzetleri yok eden ölüm gelmeden önce taat ve ibadetlere koşun. Siz nerede olursanız olun, Allah sizi hesap için toplar; geçmişte yapmış olduğunuz amellerin karşılığını sevap veya azap olarak görürsünüz.

Ey ârif, nereden çıksan, her nerede bulunsan yüzünü ve bütün varlığını fikir ve nazarını kullanarak ilâhî huzur mescidine çevir (Allah'a yönel), gerçek hak O'dur; gerisi boştur. Bu konuda şair der ki:

"Dikkat edin, Allah hariç, her şey bâtıl ve boştur; her nimetin sonu çaresiz yok oluştur."

Ey ârifler, siz her nerede olursanız, yüzünüzü ve gönlünüzü bu ilâhî huzur kıblesine çevirin; Rabb'inize fikir ibadetiyle kulluk edin; şüphesiz o, kalplerin namazıdır, gayb âleminin anahtarıdır. Bu konuda bir ârif demiştir ki:

"Ey benim namazdaki kıblem; ben namaza durduğun zaman güzelliğiniz tam karşımda gözümün önünde durur; bütün varlığımla ona yönelirim."

Ey ârif kullarım, siz, bu huzura ulaştığınız ve müşahede kalesine girerek korunduğunuz zaman, nefis ve insan düşmanlarının delili kesilir, artık size zarar veremezler; ilâhî yakınlık ve ünsiyet cennetinde sefa sürersiniz; ancak kalpleri saran vesveseler kalır, onlar da gaybı müşahedeye engel olmaz. Artık benden başka kimseden korkmayın; bütün himmetiniz ancak benim ihsan ve ikramlarıma çevrilsin. Ben size nimetimi tamamlarım, sizi marifetimin kemaline ulaştırırım, size yardım ve desteğimi ihsan ederim.

Cenâb-ı Hakk'a Vuslat Yolları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onları huzuruna ulaştıracak nimetini zikrederek şöyle buyurdu:

كَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪يكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكّ۪يكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَاذْكُرُون۪ٓي اَذْكُرْكُمْ
وَاشْكُرُوا ل۪ي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

151. ***Nitekim içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi öğreten bir resûl gönderdik.***

152. ***Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kullarım, benim size olan iyilik ve ihsanımı zikredin. Hiç şüphesiz ben size kıbleyi değiştirme lutfunda bulunarak nimetimi tamamladım. Yine nimetlerin en büyüğünü size ihsan ederek nimetimi tamamladım. *Bu nimet, size içinizden bir peygamber göndermemdir. O öyle bir peygamberdir ki sizi* huzuruma ulaştıracak *âyetlerimizi okur,* sizi her türlü kötülük ve ayıplardan temizler, *size* nice gayb ilmini ve kalplerin ilacını taşıyan *kitabı* Kur'an'ı *öğretir, ayrıca hikmeti* yani tertemiz şeriatı ve sünneti *öğretir. Bunlarla birlikte o size, daha önce hiç bilmediğiniz,* tanımadığınız gayba ait *ilimler öğretir.* Bundan sonra, *siz beni* taat ve güzelce kulluk yaparak *zikredin ki ben de sizi* sevap ve cennet nimetleri ile ikram ederek *zikredeyim.*"

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda buyurmuştur ki:

"Kim Allah'a itaat ederse o kimse, gerçekten Allah'ı zikretmiş olur; isterse bu kimsenin namazı, orucu ve Kur'an okuması az olsun. Kim de Allah'a isyan ederse (harama dalarsa) gerçekten o kimse Allah'ı unutmuştur; isterse onun namazı, orucu ve Kur'an okuması çok olsun."[373]

---

[373] Dârimî, *Sünen,* 2/17; Taberânî, *el-Kebîr,* 22/154 (nr. 413); Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 8463.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Siz beni gönlünüzle zikredin, ben de sizi müşahede ve cemalimi seyir nimetine ulaştırarak zikredeyim.

Siz beni kalplerinizle zikredin, ben de sizi kalbinizden perdeleri kaldırarak zikredeyim.

Siz beni tevhid ve imanla zikredin, ben de sizi cennette manevi derecelere yükselterek zikredeyim.

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] demiştir ki: "İbadet olarak tevhid, sevap olarak cennet yeterlidir."

Siz beni şükürle zikredin, ben de sizi daha fazla ihsan ederek zikredeyim.

Siz beni yeryüzünde zikredin, ben de sizi yerin altında (kabirde) zikredeyim.

Esmaî der ki: "Hac zamanı Arafat'ta vakfeye durmuş bir bedevi gördüm, şöyle dua ediyordu: İlâhî! Herkes farklı farklı dillerle ağlayıp sızlayarak senden ihtiyaçlarını istiyor; benim senden isteğim, bir bela anında ehl-i dünya beni unutunca, senin beni zikretmendir."

Siz beni dünyada zikredin, ben de sizi ahirette zikredeyim.

Siz beni taatlerle zikredin, ben de sizi hoş bir hayatla afiyet içinde yaşatarak zikredeyim.

Siz beni tenhada ve topluluk içinde zikredin, ben de sizi onlardan daha hayırlı bir topluluk içinde (meleklerin arasında) zikredeyim. Buna şu kudsî hadis delildir. Cenâb-ı Hak buyurur ki:

"Kulum benim hakkımda nasıl düşünürse ben kendisine ona göre muamele ederim. Artık hakkımda istediğini düşünsün. Kulum beni zikrettiği zaman ben onunla beraberim. Kim beni gizlice içinden zikrederse ben de onu özel olarak zatımda zikrederim. Kim beni bir topluluk içinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim."[374]

Siz beni nimet ve rahatlık içindeyken zikredin, ben de sizi sıkıntı ve belaya düştüğünüzde zikredeyim.

---

[374] Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Tevbe, 1; Ahmed, *Müsned*, 2/251, 413; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 811, 812.

Siz beni hükümlerime teslim olup rıza göstererek zikredin, ben de sizi işlerinizi güzel yoluna koyarak ve üzerinizde hükmümü yumuşaklıkla icra ederek zikredeyim. *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter"* (Talâk 65/3).

Siz beni şevk ve muhabbetle zikredin, ben de sizi huzuruma vâsıl edip zatıma yaklaştırarak zikredeyim.

Siz beni tövbe ile zikredin, ben de sizi kusurlarınızı affederek zikredeyim.

Siz beni dua ile zikredin, ben de sizi ihsanla zikredeyim.

Siz beni ihtiyaçlarınızı benden isteyerek zikredin, ben de sizi nimetlerimi vererek zikredeyim.

Bil ki zikir üç çeşittir. 1. Sadece dille zikretmek; bu, gafillerin zikridir. 2. Dil ve kalple yapılan zikir; bu, seyrü sülûk sahiplerinin zikridir. 3. Sadece kalple yapılan zikir; bu, Hakk'a vâsıl olanların zikridir.

Zikir, amellerin en faziletlisidir. Kur'an âyetleri ve hadis-i şerifler bunu göstermektedir. Zikir, kâmil bir mürşidin talimiyle yapıldığında, kulu Allah Teâlâ'ya ulaştıran en kısa yoldur.

Zikrin çeşitleri çoktur. Tehlil (lâ ilâhe illallah), tekbir (Allahüekber), tesbih (sübhânellah), hamdele (elhamdülillâh), hasbele (hasbiyallah), havkale (lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh) ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salavat bunların en başında gelir. Bütün zikirler ism-i has olan "Allah" zikrinde toplanır. Bu zikrin sonucu, zatta fâni olmaktır (yani fenâ fillâh haline ulaşmaktır); asıl gaye ve nihaî hedef odur. Zikir hakkında geniş bilgi için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[375]

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyuruyor: "Size yaptığım ihsanları, verdiğim nimetleri, başkasına değil sadece bana nisbet ederek ve hepsini benden bilerek ***bana şükredin, sakın bana*** yani nimetlerime karşı *nankörlük yapmayın,* yoksa daha önce verdiklerimi sizden çeker alırım."

---

[375] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/101-102.

151-152. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed'e içlerinden, kendilerine dini öğreten, onların kalplerini Allah'tan gayri şeyleri müşahede etmekten temizleyen ve onlara ledünnî ilimleri öğreten bir peygamber göndermekle çok büyük bir iyilikte bulunduğu gibi, aynı şekilde bu ümmete her devirde onları terbiye eden, ayıp ve kusurlardan temizleyen, onları ilâhî huzura girmeye ehil yapan, kendilerine ezelî kudretin tecellilerini ve ilâhî hikmeti müşahede ettirip gösteren, onlara ilimlerin sırlarını öğreten, kendilerine güzel anlayış hazinelerini açan terbiye şeyhlerini (kâmil mürşidleri) göndermekle de büyük ihsanda bulunmuştur. Ümmet bu sayede birçok sırra vâkıf olur; bilmedikleri nice şeyleri öğrenir. Cenâb-ı Hak onlara der ki:

"Siz beni, ruhlarınız ve sırlarınızla zikredin; ben de sizi maddi varlığınızı görmekten kurtararak zikredeyim. Siz beni fikir ve nazar yoluyla zikredin, ben de sizi sürekli müşahede halinde tutarak zikredeyim. Benim nimet ve ihsanlarıma şükredin; benden başkasına güvenip dayanarak nankörlük yapmayın, yoksa sizden, daha fazla yapacağım yardım ve desteği çeker alırım."

Can ve Mallarda Yaşanacak İmtihan

Cenâb-ı Hak kullarına şükrü emredince, hemen peşinden sabrı da emretti; çünkü sabır aksi hallerde şükrün kardeşidir, onun yerine geçer. Şükür nimetlerde, sabır ise mihnetlerde olur. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اسْتَعٖينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿١٥٣﴾
وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌۜ بَلْ اَحْيَٓاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾
وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَیْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِۜ
وَبَشِّرِ الصَّابِرٖينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذٖينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصٖيبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ
رَاجِعُونَۜ ﴿١٥٦﴾ اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

153. ***Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin; şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.***

154. ***Allah yolunda öldürülenlere "ölü" demeyin. Aslında onlar diridirler, fakat siz onu anlayamazsınız.***

155. ***Hiç şüphesiz biz sizi biraz korku biraz açlık biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden azaltarak*** *(fakirlik ve ölümle)* ***imtihan ederiz.*** *(Resûlüm!)* ***Sabredenleri müjdele!***

156. ***O sabredenler, kendilerine bir musibet geldiği zaman, "Biz*** *(her şeyimizle)* ***Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler.***

157. ***Onlar için Rab'lerinden bağış ve rahmet vardır; onlar gerçekten hidayete ulaşmış*** *(dünya ve ahiret saadetini bulmuş)* ***kimselerdir.***

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "ibtilâ" kelimesi, "imtihan etmek ve denemek" manasındadır. Allah'ın kullarını imtihan etmesinin anlamı, kendisinin bildiği bir şeyi ortaya çıkarmasıdır. Bu, insanların, bilmedikleri bir şeyi öğrenmek için birbirini imtihan etmesine benzemez; çünkü Allah, meydana gelmiş ve gelecek olan her şeyi önceden bilir.

Son âyette geçen "salât"ın manası, "mağfiret ve manevi temizlik"tir; "rahmet"in manası da "lutuf ve ihsan"dır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler,* benim rızam, nimet ve ihsanıma ulaşmak için, taatlerin zorluğuna, isyan ve hataları terketmeye *sabrederek Allah'tan yardım isteyin.* Yine, ibadetlerin özü, münâcât mahalli ve sırların madeni olan *namazla Allah'tan yardım isteyin.* O namazda kalbe nurların parıltıları yansır, sırların kapısı açılır. Namaz, müminlerin ruhlarının mi'racı ve âlemlerin Rabb'iyle münâcâtıdır. Eğer sabrın acılığını yutabilirseniz, *şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.*"

Sabrın en fazla gerekli olduğu yer, dostların ayrıldığı, yakınların ve arkadaşların ölüp gittiği zamandır. Eğer onların ölümü Allah yolunda cihadda olmuşsa onlar için esef ve üzüntü çekmek uygun değildir; çünkü onlar, Allah katında diri olup ahiret nimetleriyle rızıklanmaktadır.

Aynı şekilde bir deprem, suda boğulma, yangın, doğum ve taun sebebiyle ölüp şehidlere katılan kimselerin durumu da aynıdır.

"Müminlerden Allah yolunda öldürülenler için 'onlar ölüdür' demeyin: onlar ölü değildir, bilakis ruhanî bir hayatla diridirler, *fakat sizler onların hayatını farkedemezsiniz;* çünkü onlar sadece ruhtan ibarettir; sizler ise beden ve dünya âleminin şartlarıyla sarılısınız, ruhların makamı sizden gizlidir."

Bütün müminlerin ruhları da aynı şekilde berzah âleminde diridir. Âyette sadece şehidlerin zikredilmesi, onların kavuştuğu güzellik ve ikramların büyüklüğünü ifade etmek, diğerlerinden ayrı olarak, rızıklarının kolayca kendilerine gelişini anlatmak içindir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şehidlerin ruhları, yeşil kuşların kursakları içinde gezerler, cennet meyvelerinden alıp yerler."[376]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ şehidlere, kuş sûretinde yeşil iri binekler yaratır; onların kursağına girer, onunla cennette uçarak dolaşırlar, meyvelerinden yer, nimetlerinden alırlar. Kıyamet günü mahşerde toplanana kadar böyle devam eder."

Zamanı gelinceye kadar sıddıklardan başka kimse şehidlerle birlikte cennete giremez. Sıddıklar ârif zatlar olup hepsinden üstündür. Çünkü onlar, ileri derecede tasarruf imkânına, ilâhî huzur ve neşeye, müşahede ve Hakk'a nazar nimetlerine mazhar olmuşlardır. Onlar da şehidler gibi nimet cennetlerindedir, fakat sıddıklar, şehidler gibi kuşların kursağında mahsur değildir. Onların kendine mahsus şekil ve sûretleri vardır, o vaziyette diledikleri yere rahatça giderler. Onlardan üstün olan peygamberler de aynı şekilde rahat ve serbest hareket ederler.

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurur:

"Ey müslümanlar, *biz sizi, bir miktar korku ile imtihan edeceğiz.* Bu korku düşman saldırısı ve kâfirlerin kuvvetli taarruzdur. *Yine sizi,* fiyatların artması ve meyvelerin azalması sonucu oluşan *açlıkla imtihan*

---

[376] Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, nr. 1641; Dârimî, Cihâd, 18; Ahmed, *Müsned,* 6/386.

edeceğiz. Ayrıca sizi, hayvanların ölümü, ticaretin zorlaşması yahut bir sürü zararların sonucu *mallarınız azalmasıyla imtihan edeceğiz. Yine sizi, cihadda canlarınızın gitmesi, âfetlerle meyve ve ziraatınızın telef olmasıyla imtihan edeceğiz."*

İmam Şâfiî [rahimehullah] âyete şu manayı vermiştir: "Âyetteki korku, Allah korkusudur; açlık ramazan orucudur; malın noksanlaşması zekât ve sadakalardır; nefsin (bedenin) noksanlaşması, hastalıklardır; meyvelerin noksanlaşması ise evlatların ölümüdür."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Mümin bir kulun çocuğu vefat edince, yüce Allah meleklerine,

'Kulumun çocuğunu aldınız mı?' diye sorar. Melekler,

'Evet' derler. Yüce Allah,

'Siz onun gönlünün meyvesini (en sevdiği ciğerpâresini) aldınız değil mi?' diye sorar. Melekler,

'Evet yâ Rabbi, öyle oldu' derler. Yüce Allah,

'Çocuğu vefat edince kulum ne dedi?' diye sorar. Melekler,

'Sana hamdetti ve, 'Biz Allah'a aidiz, O'ndan geldik, O'na döneceğiz, diye teslimiyet gösterdi' derler. O zaman yüce Allah şöyle buyurur:

'O kulum için cennette bir ev yapın, ismini de 'hamd evi' koyun."'[377]

"Ey müjdeci *resûlüm, sabredenleri müjdele. Onlar öyle kimselerdir ki kendilerine* beden, aile, mal ve yakın arkadaşlarıyla ilgili *bir musibet gelse şöyle derler:*

"Bizler, Allah'ın mülkü ve kullarıyız; O bizde dilediği gibi hüküm ve tasarruf eder. *Biz sonuçta O'na döneceğiz.* O bize, (iman ve teslimiyetimiz karşılığı olarak) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insanın hayal edemediği nimetler verir; onun yanında bu dünya musibetleri hiç kalır."

---

[377] Tirmizî, Cenâiz, 36; Ahmed, *Müsned*, 4/415; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2937.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kimin başına bir musibet gelince, 'İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn (Biz Allah'ın kullarıyız, elbette yine O'na döneceğiz); Allahım, başıma gelen bu musibette bana ecir ver ve bana ondan daha hayırlısını nasip et' derse, Allah muhakkak ona (elinden aldığından) daha hayırlısın verir."[378]

Ümmü Seleme validemiz [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Kocam Ebû Seleme vefat edince ben böyle söyledim; Allah bana onun yerine daha hayırlısını, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] nasip etti."[379]

Âyetin sonu şöyle bitiyor: "Musibet anında sabredip Allah'a teslim olanlar var ya, *onlara Rab'lerinden bir mağfiret,* günahlardan temizlik ve *rahmet vardır. Onlar, gerçekten hidayete;* dünyada ve ahirette bütün hayırlara *ulaşmış kimselerdir."*

153-157. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey velilerin yoluna inananlar, nefsinizin sevmediği şeylere sabrederek huzurumuza gelen yola sülûkte ve kudsî nurlarımızı müşahede etmede Allah'tan yardım isteyin. Nefislerin hoşlanmadığı şeyler, hazlarını, şehvetlerini, boş âdet ve kötü alışkanlıklarını terketmektir. Bir de sürekli namazla Allah'tan yardım isteyin. Bu namaz, kalplerin sürekli ilâhî huzura bağlanmasıdır. Hiç şüphesiz Allah yardımı, desteği ve (kalplerinde) tevhid nurlarını parlatarak sabredenlerle beraberdir.

Siz, zillet ve iftikarla,[380] kötü âdetlerini terkederek ve halktan utanmayı bir kenara atarak nefsini manen öldüren birini gördüğünüz zaman, sakın ona "ölmüş" demeyin, bilakis o, (nefsini terbiye edip Allah'a teslim ederek) manen hiç ölmeyecek bir hayat bulmuştur. Allah Teâlâ'nın âyetinde belirttiği gibi onlar, ilk ölümleri hariç, artık daha ölümü tatmazlar (Duhân 44/56).

---

[378] Müslim, Cenâiz, 3 (nr. 918); Ahmed, *Müsned,* 6/309.

[379] Müslim, Cenâiz, 3, 4; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/379.

[380] İftikar, kendini hiçbir şeye sahip görmeme ve her nefeste, her halinde yüce Allah'a muhtaç olduğunu bilme halidir.

Müridin nefsi ölünce, onun yanında zillet ile izzet, övülmekle yerilmek, zenginlikle fakirlik, ölümle hayat eşit olur. Bu durumda onun ruhu, yeni bir hayat bulmuş, müşahede alanı genişlemiş, mülkün sahibi yüce mâbuduna nazar etme nimetine ulaşmış olur. Onun zâhiren ölmesi kendisinin ancak Allah'a daha çabuk ulaşmasını, manevi nimetlerden daha fazla istifade etmesini ve müşahedesinin daha güzel olmasını sağlar. Bu hali elde eden bir ruh sürekli terakki halindedir, fakat siz, onların bu dünyadaki ve öteki âlemdeki yüksek hallerini bilemezsiniz.

Hak yolcuları tahkik haline ulaşmak için bu yola girmek istediklerinde, kendilerine şöyle denir: "Ey müridler, vallahi sizi halkın eziyeti, rızık darlığı, malın zayi olması, mücâhede ile bedenlerin zayıflaması, müşahede halinin elde edildiği manevi fethin gecikmesi gibi hallerle imtihan ederiz."

Bu imtihan, üzerine rubûbiyyet nurları parlayıncaya kadar kulluk vazifelerine devam ederek talebinde sadık olanla, âdet ve şehvetlerine dönerek, (azimeti bırakıp) ruhsat ve tevillere yönelerek hakkı talep davasında yalancı olanları ortaya çıkarmak içindir. Hakkı talebinde sebat gösterip sabredenleri, bütün arzularına ulaşacaklarını ve yolunca gittikleri hedeflerine ulaşacaklarını müjdele. Onlar öyle kimselerdir ki başlarına bir sıkıntı ve duraklama hali gelince, kulluktaki zayıflıklarını yakînen görürler, yüce Rab'lerinin sonsuz kuvvetine sarılırlar. Her şeyde ve her halde O'na dönerler. O da her şeyden onları korur, özel himayesine alır. Onlar için Rab'lerinin ikram ettiği bir şefkat ve yakınlık vardır. Onlar yüce sevgilinin huzuruna ulaşmış kimselerdir.

Müfessir İbn Cüzey der ki: "Sabır Kur'an'da yetmişten fazla yerde zikredilmiştir. Bu, onun dinde ne kadar büyük bir yere sahip olduğunu göstermek içindir. Âlimlerden biri şöyle demiştir: Her iyiliğin sevap olarak belirli bir karşılığı vardır; ancak sabır için böyle değildir; onun sevabının bir sınırı yoktur. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

'Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir' (Zümer 39/10).

Allah Teâlâ Kur'an'da sabredenler için verilecek sekiz lutuf zikretmiştir:

1. İlâhî muhabbet. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Allah sabredenleri sever'* (Âl-i İmrân 3/146).

2. İlâhî yardım. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir'* (Bakara 2/153).

3. Cennet köşkleri. Bu, şu âyette zikredilmektedir:

'Onlar, sabretmelerinden dolayı kendilerine mükâfat olarak cennet köşkleri verilecektir' (Furkan 25/75)

4. Bol sevap. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir'* (Zümer 39/10).

Diğer dördü de bu âyetlerde zikredilmiş olup şunlardır:

5. Müjde. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Sabredenleri müjdele'* (Bakara 2/155).

6, 7, 8. Mağfiret, rahmet, hidayet. Bunlar da diğer âyette şöyle zikredilmiştir: *'Onlar için Rab'lerinden bolca bağış ve rahmet vardır; onlar gerçekten hidayete ulaşmış kimselerdir'* (Bakara 2/157).

Sabır dört şekilde olur.

1. Belaya sabır. Bu, sıkıntı anında nefsi ilâhî takdire karşı hoşnutsuzluk göstermekten, endişeye düşmekten ve korkuya kapılmaktan menetmektir.

2. Nimetlere sabır. Bu, onu şükürle elde tutmak, nimetle azgınlık yapmamak ve kendini beğenmemektir.

3. Taatlere sabır. Bu, onları sürekli yapmak ve onu zayi edecek şeylerden muhafaza etmektir.

4. Günahlara sabır. Bu, nefsi günahlardan uzak tutmaktır.

Sabrın bir üst derecesi, teslimiyettir. Teslimiyet, zâhiren ilâhî takdire kızmayı terkettiği gibi, onu içinden kötü görmeyi de terketmektir. Teslimiyetin bir üstü, ilâhî takdire rızadır. Rıza, Allah'ın fiilinden dolayı nefsin sevinç içinde olmasıdır. Bu, muhabbetten oluşan bir haldir; (gerçek âşığın nazarında) sevgilinin yaptığı her şey sevimlidir."[381]

---

[381] İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/103.

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde Kâbe'yi ve ona yönelme işini zikrettikten sonra, onlara yakın olan ve din işinde onlarla bağlantısı olan Safâ ile Merve'nin durumunu zikretti. Bunun bir sebebi de şudur:

Safâ ile Merve Arasında Sa'y

Sahâbe-i kirâm, Safâ ile Merve arasında sa'y etmenin günah olduğunu düşünüyorlardı; çünkü (Câhiliye devrinde) Safâ'da İsâf, Merve'de ise Nâile isminde birer put bulunuyordu. Sahâbe-i kirâm, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'yin putlara saygı gösterme manasına geleceğini düşünerek sa'y etmekten korktular. Allah Teâlâ bunun kendileri için bir günah olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَل۪يمٌ ١٥٨

158. ***Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın dininin alametlerindendir. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim** (kendi isteği ile Allah için)* ***bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah onun karşılığını verir, her şeyi bilir.***

Safâ ile Merve, Mekke'de bulunan iki tepeciktir. Hac ve umrede sa'y edilen yerlerdir.

Şeâirullah, "Allah'ın dininin alametleri" demektir. Kulu Allah Teâlâ'ya yaklaştırmak için öğretilmiş ve belirlenmiş olan her türlü dua, namaz, diğer farzlar, kurban ve benzeri ibadetler İslâm'ın alametidir.

Hac sözlükte, "kastetmek, bir şeye yönelmek" manasındadır. Umre ise "ziyaret etmek" anlamına gelir. Sonra hac ve umre, dinimizce belirlenen iki özel ibadete ad olarak yaygınlaşmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve arasında sa'y etmek Allah'ın dininin alametlerinden* ve hacca ait ibadetlerdendir. *Kim, hac ve umre için Kâbe'yi ziyaret ederse onun Safâ ile Merve arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur."* Câhiliye zamanında bu iki tepede bulunan putlar, ona bir zarar vermez. Allah İslâm geldikten sonra onları oradan temizlemiştir.

"Kim Allah için hac, umre, namaz ve diğer ibadetlerden bir iyilik *yaparsa şüphesiz Allah onun yaptığına karşılık olarak kendisine sevabını verir."*

Tavafın devamı olan Safâ ile Merve arasında sa'y etme konusunda fakihler farklı görüşler söylemişlerdir. Mâlik ve Şâfiî, onun temel bir rükün olup terkedildiğinde kurban ile tamamlanmayacağını belirtmişlerdir. Ebû Hanîfe, Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyi vâcip görüp bir özürden dolayı yapılamadığı zaman kurbanla tamamlanmış olacağı hükmüne varmıştır. İmam Ahmed ise sa'y etmenin sünnet olduğunu söylemiştir.

158. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Safâ ve Merve, safi ruha ve yumuşayıp itaate hazır hale gelmiş nefse işarettir. Bu ikisinin temizlenmesi ve her türlü kötülüklerden arındırılması, hak yolun alametlerindendir. Onlarla gerçek tahkik haline ulaşılır. Kim, zatta fâni olarak ruhun haccını gerçekleştirmek için ilâhî huzura yönelirse yahut ilâhî sıfatlarda fâni olarak nefsin umresini yapmak isterse, onları tavaf etmesinde ve ikisini hissetmeyecek hale gelene kadar ilâhî aşk kâsesinden içmesinde bir günah yoktur. Kim ruhunu Allah'a feda ederek ve Mevlâ'sının müşahedesi içinde ruhtan (ve diğer varlıklardan) tamamen geçip bir hayır yaparsa şüphesiz Allah onun fiilini bilir, onun faziletini âleme yayar, onunla hayrı ortaya çıkarır, onun işini bizzat üstlenir. Allah büyük ihsan sahibidir.

Hakkı Gizleyenlerin Durumu

Cenâb-ı Hak, yahudileri ve neshi inkâr edenleri reddederek kıblenin değişme hadisesini zikrettikten sonra, onların hakkı gizlemesini kınamaya dönerek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِۙ اُو۬لٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَۙ ﴿١٥٩﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ تَابُوا
وَاَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَاُو۬لٰٓئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْۚ وَاَنَا التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١٦٠﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ
اَجْمَع۪ينَۙ ﴿١٦١﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

159. ***İndirdiğimiz delilleri ve hidayet yolunu, biz insanlara kitapta güzelce açıkladıktan sonra gizleyenler var ya, onlara Allah ve bütün lânet ediciler lânet eder.***

160. ***Ancak tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıklayanlar bunun dışındadır; ben onların tövbelerini kabul ederim. Hiç şüphesiz ben, tövbeleri kabul edenim ve çok merhamet edenim.***

161. *(Âyetlerimizi)* ***inkâr eden ve kâfir olarak ölen kimselere gelince, Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerinedir.***

162. ***Onlar*** *(bu lânet ve azap)* ***içinde ebediyen kalırlar. Artık ne azapları hafifletilir ne de kendilerine bakılır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatını gizleyen yahudi âlimlerinin durumu hakkında şöyle buyurdu:

"Bizim, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu, sıfatı, beldesi, dini, ona uymanın zorunlu olması ve kendisine iman edilmesiyle ilgili olarak kitaplarında kendilerine *indirmiş olduğumuz apaçık âyetleri, biz insanlara açıkladıktan sonra gizleyenler var ya, Allah onlara lânet eder,* onları rahmetinden uzaklaştırır. *Onlara ayrıca* cinler, insanlar, melekler ve onların dışındaki varlıklardan lânet edebilecek *bütün lânet ediciler lânet eder."*

"*Ancak* hakkı gizlemekten ve tövbe edilecek her şeyden *tövbe edip,* din adına yaptıkları tahribatı tamir ederek *hallerini düzeltenler ve gizledikleri gerçekleri açıklayanlar, bu lânetin dışındadır; ben onların tövbesini kabul ederim, kendilerine çok merhamet ederim.* Şüphesiz ben, yapılan tövbeleri çokça kabul eden ve onlara rahmetimi akıtarak bolca merhamet edenim. *Amma kim tövbe etmeden küfür üzere ölürse Allah'ın lâneti, meleklerden ve insanlardan lânet edebilecek bütün varlıkların lâneti onlaradır. Onlar bu lânet veya ateş içinde ebediyen kalırlar. Onların* bir saat olsun *azapları hafifletilmez, kendilerine hiç mühlet verilmez.* Yahut onlara özür dilemeleri veya kurtuluş için fidye vermeleri için bir imkân tanınmaz.

159-162. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde yahudi âlimlerine yapılan uyarıların benzeri, bu ümmet içindeki kötü âlimlere de söylenir. Bu âlimleri dünya leşinin muhabbeti sarmış ve nefsin hevâsı esir almıştır. Onlar verdikleri hükümler karşılığında rüşvet alırlar. Meşhur ve açık hükümleri gizleyip nefislerinin arzusuna göre hüküm verirler. Lânet edebilen herkes onlara lânet eder. Allah kendisine rahmet etsin, Abdullah b. Mübârek bu konuda der ki:

"Bu dini ancak zalim sultanlar, kötü âlimler ve kendini ibadete veren cahiller bozdu. Onlar (kendilerince güzel zannettikleri bir hedef için) nefislerini sattılar, fakat bir kazanç elde edemediler; bu satışta kıymetleri de yükselmedi. Bir grup insan bir leşin içine (dünya sevgisine) dalmış ondan istifade etmeye çalışıyorlar, halbuki gerçek akıl sahiplerince o leşin ne kadar pis bir şey olduğu apaçık ortadadır."

Velilerden Yahya b. Muaz-ı Râzî [rahimehullah], kendi devrindeki âlimlere derdi ki: "Ey âlimler topluluğu, evleriniz Hâmân'ın evine, giysileriniz Kârûn'un giysilerine, bineklerıniz Firavun'un bineklerine benziyor, davet ve ziyafetleriniz de Câlût'un ziyafeti gibidir. Hani nerede kaldı Hz. Muhammed'in sünneti!"

Ancak tövbe edip bozduklarını ıslah edenler ve gizledikleri hakikatleri açıklayanlar böyle değildir; Allah onların tövbesini kabul eder.

İlimlerin Sınıfları

İlimler, açıklanmasının ve gizlenmesinin gerekliliği yönüyle üç kısımdır.

1. Açıklanması farz olan ilimler. Kim böyle bir ilmi gizlerse âyetin tehdidi altına girer. Bu, dinin (herkesi ilgilendiren ve amel edilecek) zâhirî ilimleridir. Kendisine soru sorulan kimse, eğer o olay hakkında fetva verecek başka bir kimse yoksa bildiği ilmi öğretmek zorundadır.

2. Gizlenmesi gerekli olan ilimler. Bu, yüce Allah'ın rubûbiyyet sırrıyla ilgili ilimlerdir; bununla özel tevhid ilmini kastediyorum. Bu ilmin, ehli dışınca diğer insanlara açıklanması câiz değildir. Ona ehil olan kimse de nefsini ve malını Allah yolunda feda eden, nefsinin kötü tutku ve engellerini aşıp geçen kimsedir. O, bu ilimden bir şey sorunca kendisinden gizlenmesi helâl olmaz.

3. Gizlenmesi güzel olan ilimler. Bu, gayba ait kaderin sırlarıyla ilgili ilimlerdir. Onlar, keramet türü şeyler olup gizlenmesi müstehaptır, fakat vâcip değildir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tevhide Davet

Bu âyette, İsrâiloğulları için yapılan kınamalar ve onlar hakkındaki açıklamalar sona erdi. Sûrede onlar hakkındaki şu âyetle söze başlanmıştı: *"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden çekinip korkun"* (Bakara 2/40).

Onlar hakkındaki açıklamalar devam ederken, araya İsrâiloğulları'nın inkâr ettiği kıble değişimine bir hazırlık olarak Hz. İbrahim'in ve oğullarının bahsi girdi. Bu arada Kâbe'nin yapımı ve şerefi zikredildi. Kâbe'ye yakın ve onunla ilgili olması sebebiyle söz Safâ ile Merve'yi zikretmeye kadar devam etti.

Allah Teâlâ İsrâiloğulları'nı kınamayı bitirince, onları tevhide yöneltti ve bu konuda diğer insanları da onlara katarak şöyle buyurdu:

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿١٦٣﴾ اِنَّ ف۪ي خَلْقِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّت۪ي تَجْر۪ي فِي
الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ
بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍۖ وَتَصْر۪يفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ
بَيْنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

163. ***Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O rahmândır, rahîmdir.***

164. ***Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirdiği su ile ölü haldeki toprağa hayat vermesinde, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları*** *(farklı yönlere)* ***sevketmesinde düşünen bir toplum için*** *(Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan)* ***pek çok delil vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "Ey kullarım, *sizin* ibadet edilmeye layık *ilâhınız, tek ilâhtır,* O'nun bir ortağı, benzeri, zıddı ve dengi yoktur. *O'ndan başka ilâh bulunmaz.* Çünkü O'ndan başka ibadete layık kimse yoktur. *O, Rahmân'dır;* nimetleri yoktan var ederek kullarına insan eder. *Rahîm'dir;* kullarına özel yardımda bulunur. O'ndan başkası ise sonradan yaratılmış varlıklardır. Bu varlıklar, ya kendisine nimet verilen biridir ya da bir nimettir. Kısaca, O'ndan başkası ibadete layık değildir."

Allah Teâlâ sonraki âyette varlığına delil olacak ve birliğini ispatlayacak sekiz tane delil zikrederek buyurdu ki:

"Hiç şüphesiz, birbirinden ayrı tabakalar halinde, direksiz bir halde yükseltilerek içindeki yıldızlar, burçlar ve yörüngelerle *göğün yaratılma-*

sında, yine içindeki dağlar, denizler, nehirler, ağaçlar ve çeşitli meyvelerle yerin yaratılmasında Allah'ın varlığına ve birliğine delil olacak *pek çok âyet vardır."*

"Yine, uzayıp kısalarak yahut birbirine takip ederek *gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde,* Allah'ın varlığına ve birliğine delil olacak *pek çok âyet vardır."*

"Yine, dibe çökme imkânı varken, ticaret ve başka şekillerde *insanlara fayda veren şeyleri taşıyarak* Allah'ın kudretiyle denizde *yüzüp giden gemilerde* de Allah'ın varlığına ve birliğine delil olacak pek çok âyet vardır."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyetten kasıt, denizin ve ondaki hallerin ilâhî kudrete nasıl delil olduğunu ortaya koymaktır. Âyette, özellikle geminin zikredilmesi, onunla denize açıldığı ve böylece içindeki acayip şeylerden haberdar olunduğu içindir. Bunun için deniz, yağmur ve buluttan önce zikredilmiştir; çünkü bunların oluşması genelde denizden olmaktadır."

Âyetin devamında şöyle buyruluyor:

"Yine Allah'ın, bir maddeden zuhur etmeksizin, ilâhî kudretiyle gayb âleminden yeni olarak ortaya çıkararak *gökten indirdiği suda, O'nun varlığına delil olacak pek çok âyet vardır."* Yağmurdaki bu hikmetten olayı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], baharın ilk yağmuru yağınca, onunla bereketlenmek için yüzüne sürer, üzerine serperdi. Cenâb-ı Hak bu yağmurla, içinde çeşit çeşit bitkiler, çiçekler ve meyveler bitirerek ölü yani kupkuru toprağı diriltir.

"Yine Allah'ın, karıncadan file kadar *yeryüzünde yaydığı hayvanlarda da O'nun varlığını ispatlayan pet çok delil vardır."*

"Ayrıca, değişik yönlerden rüzgârın estirilmesinde de O'nun varlığını ispatlayan delil vardır." Yönler dört tanedir; rüzgâr bunlar arasında değişik şekillerde eser. Bir kısım rüzgâr, (çiçek tozlarını taşıyarak) ağaçların aşılanmasını temin eder, bir kısmı onları kurutur. Bir kısım rüzgâr şiddetli soğuk taşır. Bazı rüzgârlar kullara yardım veya helâk için gönderilir.

"Bunun gibi, yer ile gök arasında hizmete hazır hale getirilmiş; aşağıya düşmeyen, yukarıya da yükselip gitmeyen *bulutlarda da O'nun varlığını*

ispatlayan nice deliller vardır. Bulutlar bu şekilde hizmete sunulmuştur; normalde eşyanın tabiatında ya aşağı düşme ya da yukarı yükselme özelliği vardır.

Yahut bu bulutlar, rüzgâra boyun eğdirilmiştir; rüzgâr Allah'ın dilediği şekilde onları gök boşluğunda dolaştırır durur.

"Evet, bütün bunlarda, gerçek akıl sahipleri için O'nun varlığını ispatlayan pek çok delil vardır." Yani bu yaratılanlar, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini gösteren ve kudretini gözler önüne seren âyetlerdir. Diğer bir âyette belirtildiği gibi; yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, yer ile gök fesada gider, düzenleri bozulurdu.[382]

Bu âyette tefekküre teşvik vardır. Bunun için Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bu âyeti okuyup da üzerinde tefekkür etmeyen (ibret alıp zikre ve şükre yönelmeyen) kimseye ne kadar yazık!"[383]

Yine bu âyet, umumi olarak herkesten istenen ve hususi olarak velilere bahşedilen tevhidin yüceliğini göstermektedir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

163-164. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Tevhid öyle bir manadır ki onda resim ve şekiller yok olur, ilimler kaybolur, Allah ezeldeki haliyle kalır."

Bu, müşahede ve Hakk'a nazar ehline has olan özel tevhiddir. Sonra der ki:

"Bu tevhidin usulü (ona ulaşma yolu) şu beş şeydir:

1. Sonradan yaratılanları gönülden çıkarmak (onları ölü saymak),
2. (Kalpte) sadece ezelî olan zatı bırakmak,
3. (O'na gidişte yardımcı olmayan) dostları terketmek,

---

[382] Enbiyâ 21/22.

[383] Hadis, aynı lafızlarla başlayan Âl-i İmrân 190. âyet hakkındadır (bk. İbn Balabân, *el-İhsân*, nr. 620; Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 186.

4. (Gaflet ve isyan sebebi olan) yerden yurttan ayrılmak,

5. Bildiği ve bilmediği her şeyi unutmak (kendinde hiçbir varlık görmeyip gönlü sadece Cenâb-ı Hakk'a bağlamak)."

Dostları terketmek sözüyle kastettiği kimseler, kendisine seyrü sülûkte yardımcı olmayan kimselerdir. Ona bu yolda yardımcı olan dostlara gelince, onlardan uzak kalamaz.

Bil ki halkın Allah Teâlâ'yı tevhidi üç derecede olur:

1. Avam halkın tevhidi. Bu tevhid, dünyada insanın canını ve malını helâk olmaktan korur. İnsan onun sayesinde ahirette ateşte ebedî olarak kalmaktan kurtulur. Bu tevhid, kulun Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir ortağı, dengi, eşi, çocuğu, benzeri ve zıddı olmadığını bilmesi ve söylemesidir.

2. Seçkin velilerin tevhidi. Bu, kulun bütün fiillerin aslı itibariyle sadece Allah'tan meydana geldiğini görmesi, bunu delille değil, keşif yoluyla müşahede etmesidir. Çünkü delile dayanan tevhid, her mümin için mevcut olan bir tevhiddir. Velilerin makamı ise haricî bir delile ihtiyaç duymayan zaruri bir ilimle kalpte oluşan yakîndir. Bu ilmin meyvesi, her şeyden kesilip tamamen Allah'a bağlanmak, sadece O'na güvenip dayanmak, ancak O'ndan beklemek ve O'ndan başka kimseden korkmamaktır. Zira bu kimse fâil olarak sadece Allah'ı görmekte, sebepleri atmakta ve diğer mal mülk sahiplerini terketmektedir.

3. Üçüncü derecedeki tevhid. Bu derecedeki tevhide ulaşan kul, varlık âleminde sadece Allah'ı görür, O'nunla birlikte başka birini müşahede etmez, yüce yaratıcının müşahedesi içinde yaratılmış varlıklara nazar etmekten fâni olur. Bu fenâ makamıdır. Eğer bundan sonra Allah ile birlikte varlıkları da görme haline döndürülürse ona bekâ makamı denir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların bir kısmı İbn Cüzey'e aittir. O, bunlara kısaca değinmiştir.[384]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gerçekte tevhid makamları iki tanedir. Biri, delil ve burhan ehlinin makamı olup bu, âyette zikredilen tevhiddir. Çünkü ona bütün kullar ulaşabilir. Diğeri ise müşahede ve nazar ehlinin tevhidi olup bu, seçilmiş velilere hastır. Onlar, Allah'ın rızasını talepte bütün güçlerini sarfetmiş; Allah yolunda canlarını ve mallarını feda etmiş kimselerdir. Yüce Allah da onların bu yaptıklarına karşılık olarak kendilerine dünyada marifet cennetini, ahirette de nimet cennetini bahşetmiştir.

---

[384] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/104-105.

Delil ve burhan sahipleri, müşahede ve nazar ehlinin yanında avam halktan sayılır; çünkü müşahede ehli, Cenâb-ı Hakk'ı bir delile ihtiyacı olmaktan yüce ve uzak tutarlar.

Düşünsene, senin bütün bilgileri kendisiyle bildiğin bir zat, marifet ve bilgilerle nasıl bilinir? Her haliyle Allah Teâlâ'ya muhtaç olan bir varlık, O'na nasıl delil olur? Zuhuru kendisine ait olmayan bir varlık, başkasına delil olabilir mi? O ne zaman kayboldu ki delile ihtiyacı olsun? Ne zaman uzak oldu ki varlıklar O'na ulaştırsın?

Allah şu sözün sahibine rahmet etsin; bak ne güzel şöylemiş:

"Sen zuhur ettin, öyle ki hiç kimseye gizli kalmadın. Ancak, tepenin üzerinde olduğu halde gökteki dolunayı göremeyen kimse (gönül gözü kör olan) seni göremez. Fakat sen ortaya koyduğun şeyle kendini perdeledin. İzzetiyle kendini gizleyen yüce zat nasıl görülebilir?"

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Aslında sana perde olacak hiçbir şey yoktur; ancak sen, *'Dağa bak, eğer yerinde durursa beni görebilirsin!'* (A'râf 7/143) âyetinin sırrı ile kendini sakladın. Ezelden beridir sen hep kendine delil oldun; ezel sırrını bize açarak kendini tanıttın, zatından haber verdin. İşte sen kendini tanıttığın gibisin, ey kalbimin hayatı ve tek arzum olan yüce zat!"

Müminlerin Allah Sevgisi

Kalpteki muhabbet, kulun Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyyetini müşahedesine göre çoğalıp azalır. Her ne zaman kalpte tevhid kuvvetlenirse muhabbet de kuvvetlenir. Çünkü kalp, ancak bu tevhidle tek bir zata tahsis edilmiş olmaktadır. Bunun için Allah Teâla, tevhidin peşinden muhabbeti zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِۜ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِۜ....

165. *İnsanlardan bazıları Allah'tan başkalarını O'na ortak koşarak onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) daha fazladır.*

Bu âyetin, önceki âyetle şöyle bir irtibatı kurulabilir: Cenâb-ı Hak önceki âyette, birliğinin delillerini zikretti, bu âyetle ise bunca açık delilden sonra bu tevhidden yüz çevirip O'na ortak koşan kimselerden bahsetti. Böylece o kimselere hazırlanan azabın sebebi anlaşıldı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan bazıları, Allah'tan başkalarını,* putları ve reislerini *O'na* benzer ve emsal görüp *ortak koşarak onları ilâh edindiler ve kendilerini Allah Teâlâ'yı sever gibi sevdiler;* onlara boyun eğdiler, her şeyden yüce ve ulu olan Allah'ın muhabbetiyle sonradan yaratılmış zelil ve hakir varlıkların sevgisini bir tuttular. Allah'a iman edip O'nun birliğini ikrar eden *müminlerin Allah'ı sevmeleri ise onlarınkinden çok daha fazladır."* Çünkü müminler, zorlukta ve rahatlıkta Allah'ın muhabbetinden yüz çevirmezler. Kâfirler ise böyle değildir; onlar, rahatlık halinde putlara muhabbet ederler, başlarına bir bela gelince de Allah'a sığınırlar. Yüce Allah bu durumu şöyle haber verir:

"Sonra size bir zarar dokunduğu zaman hemen O'na yalvarırsınız" (Nahl 16/53).

Müminler Allah'a, arada bir vasıta olmadan ibadet ederler; müşrik kâfirler ise O'na putları aracı yaparak ibadet ederler. Şu âyet onların bu durumunu haber vermektedir:

"Derler ki: Biz onlara (putlara) sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer 39/3).

Bir de müminler, tek bir rabbe ibadet ederler; böylece muhabbetleri bir olur.

Saîd b. Cübeyr demiştir ki: "Allah Teâlâ kıyamet günü, 'Kim putlara ibadet ediyorsa onlarla birlikte cehenneme girsin' diye emreder. Müşrikler orada ebedî kalacaklarını bildikleri için bundan kaçınırlar. Sonra Allah Teâlâ, kâfirlerin önünde müminlere, 'Eğer siz beni seviyorsanız ateşe girin!' buyurur; müminler hemen ateşe dalarlar. O zaman arşın altından bir münâdî şöyle seslenir: 'Müminlerin Allah'a muhabbetleri daha fazladır.'"

Bu konuda İbnü'l-Fârız[385] der ki:

"Ey benim dostlarım, zaman beni ister iyi ister kötü duruma düşürsün, siz istediğiniz gibi olun, (nasıl isterseniz öyle davranın, bu benim sevgimi azaltmaz); ben her hal ve durumda sizin dostunuzum."

Yine İbnü'l-Fârız der ki:

"Sevdiğim bana, bildiğim bir gaye ve hikmet olmaksızın öylesine,'Şu ateş korunun üzerinde dur!' dese onun emrine uymak için gözümü kırpmadan dururum."[386]

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Şayet sen bana kesin olarak ateşte azap edersen, ben ateşin ortasına isteyerek dalarım. Senin benden razı olduğun yer cehennemse benim için cehennemden daha hoş nimet yoktur."

165. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Muhabbet, aşkla tutuşmuş bir kalple sürekli sevgiliyi özlemektir.

Muhabbet için şu tarifler de yapılmıştır:

Muhabbet, görünen ve görünmeyen her yer ve halde sevgiliyi murakabe etmek ve hep onu gözetlemektir.

---

[385] İbnü'l-Fârız Ebû Hafs Şerefüddin Ömer b. Ali el-Mısrî (v. 632/1235), "sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. *Kasîde-i Tâiyyesi* ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43

[386] İlk beytin açıklaması için bk. Galib Lübnânî, *Şerhu Dîvân-ı İbni'l-Fârız*, 2/162; ikinci beyit için bk. 1/300 (Beyrut 2003).

Muhabbet, kalbin, Rabb'inin muradına uygun halde olmasıdır.

Muhabbet, hürmette kusur etmemekle birlikte, sevgilinin hizmetini terketmekten korkmaktır.

Muhabbet, kendisinin yaptığı çok şeyleri az bulmak, sevgilinden gelen az şeyleri ise çok görmektir.

Muhabbet, sevgiliye sürekli itaat içinde olup ona muhalefet etmekten kaçınmaktır.

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Muhabbet, sevgilinin senin gibi birini sevmesini kıskanmandır (Onu kendinden bile kıskanman ve kendini ona layık görmemendir)."

Gerçek manada seven kimse, kalbinde sevdiğinin dışında kimsenin bir etkisi olmayan ve onun istediklerinin dışında bir iradesi bulunmayan kimsedir.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (rahimehullah) demiştir ki:

"Muhabbet, Allah tarafından mümin kulun kalbinin O'nun dışındaki her şeyden arındırılmasıdır. Bu hal içinde nefis, O'nun taatine meyleder, akıl O'nun güzel gördüğü şeylere yönelerek kötü düşüncelerden korunur, ruh ilâhî huzura çekilir, sır O'nun müşahedesi içinde kendinden geçer, kul O'nun muhabbetinin artmasını ister ve muhabbeti artar. Ona en tatlı münâcât kapıları açılır. Kendisine ilâhî yakınlık bahşedilip Allah'a yaklaşma kaftanları giydirilir. Hakikat alanında yepyeni ilimlere ve marifetlere ulaşır. Bundan dolayı şöyle denmiştir: "Allah'ın velileri, (özel odalarda saklanan) gelinler gibidir; onları (hakikatleriyle) günahkâr kimseler göremez."

Bil ki kulun Rabb'ini sevmesi iki sebeple olur:

Birincisi, kulun Rabb'inin kendisine bahşettiği ihsanlara ve nimet çeşitlerine bakmasıdır. Kalpler, kendisine iyilik edenleri sevme fıtratında yaratılmıştır. Buna "hevâ sevgisi" denir. Bu, çalışarak elde edilecek bir sevgidir. Çünkü insan, Allah Teâlâ'nın ihsanlarıyla çepeçevre sarılmıştır ve kendisine bunlara nazar etme imkânı verilmiştir. Kul her ne zaman yüce Allah'ın bu sayısız nimetleriyle kendisine yapmış olduğu bir iyiliğe baktığında, bu onun temiz ve hoş kalbinde, toprağa atılan bir tohum gibi olur. Kul ihsanları sürekli düşünmeye devam ettiğinde, her ihsanın bir öncekinden daha büyük olduğunu görür. Kendisine verilen ilâhî ihsanlara her bakışında kalbi nurlanır, imanı artar, kendisine daha önce açılmayan nice gizli ihsanlar açılır, saklı lutuflar ortaya çıkar ve böylece muhabbeti çoğalır.

İlâhî muhabbetin ikinci sebebi, kalbinden perdenin açılması ve kalbin görüşüne engel olan şeylerin ortadan kaldırılmasıdır; öyle ki Cenâb-ı Hakk'ın cemalini ve kemalini görecek hale gelmesidir. Güzellik, tabii olarak sevilecek bir şeydir. İşte bu iki husus, Râbia el-Adeviyye'nin (rahimehullah) şu sözünde kastettiği şeylerdir:

"Seni severim ben iki sevgiyle;

Biri hevâ sevgisi, diğeri sen layıksın diye.

Heva sevgisi, senden başka herkesten kesilip sadece senin zikrinle meşgul olmamdır.

Senin layık olduğun sevgi ise senin aradan perdeyi kaldırıp cemaline bakmamdır.

Her iki sevgide de bana övgü gerekmez;

Hepsinde hamd sanadır, bu şüphe götürmez."

Râbia el-Adeviyye, bu şiirinde, ilâhî cemali müşahededen kaynaklanan muhabbeti, özellikle Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmiştir. Halbuki Allah, bütün sevgilere layıktır. Onun böyle söylemesi, bu muhabbetin ona Allah tarafından bahşedilmesindendir. Onda kulun bir çaba ve ameli yoktur. Hem kulun ameli kusurludur.

Râbia el-Adeviyye, "Senden başka herkesten kesilip sadece senin zikrinle meşgul olmamdır" sözünde olayı, sebeple değil, müsebbiple anlattı. Sözün aslı şöyledir: "Bu muhabbetin sonucu, senden başka herkesten kesilip sadece senin zikrinle meşgul olmamdır."

Beyitteki hevâ ile kastedilen şey, nefsi celbeden ilâhî ihsanlar ve nimetlerdir. Bu ihsanlar, bizim için bir muhabbet sebebidir.

Beyitteki, "Senin aradan perdeyi kaldırıp cemaline bakmamdır" sözünde de olay, müsebbip yerine sebeple anlatılmıştır. Sözün aslı şöyledir: "Bu sevgimin sebebi, aradan perdeyi kaldırıp kalbimin seni görmesidir."

Râbia hazretleri, "Her iki sevgide de bana bir övgü gerekmez" sözüyle şunu demek istiyor: Her iki sevgi de hakikatte Allah'tandır, O'nun tarafından verilmiş birer ihsandır. İşin hakikatine bakılırsa onların hiçbirinde kulun bir katkısı ve rolü yoktur; gerçekte hamdeden de hamdedilen de Allah'tır.

Bu iki makam arasındaki farkı idrak etmek yani ilâhî nimetler yoluyla oluşan muhabbetle, ilâhî cemali müşahededen kaynaklanan muhabbet arasındaki farkı bilmek, muhabbeti tadan herkes için zaruridir. Hiç şüphesiz ikinci muhabbet, daha kuvvetlidir. Ahmed b. Yusuf-i Fâsî, *Şerîşiyye* şerhinde böyle demiştir.[387]

İbn Cüzey demiştir ki: "Bil ki kulun Rabb'ine muhabbeti iki derecede olur. Birincisi, umumi muhabbettir ki bu, her müminde bulunması gereken bir muhabbettir. Hem bu derece bir muhabbet farzdır. Diğeri ise ancak rabbânî âlimlerin, evliya ve asfiyanın sahip olduğu özel muhabbettir. Bu muhabbet makamların en yükseğidir ve talep edilecek şeylerin en zirvesidir. Gerçekten salihlerin korku, ümit, tevekkül ve benzeri diğer makamları, temelde nefsin hazlarına dayanır. Mesela Allah'tan korkan bir kimseyi düşün, o ancak kendi adına korkmaktadır. Aynı şekilde ümit sahibi de sadece kendi yararına bir menfaati ümit etmektedir. Muhabbet ise böyle değildir; o bizzat sevgiliden kaynaklanmakta ve bir karşılığa dayanmamaktadır.

Şunu da bil ki Allah'ı sevme sebebi marifettir, yani O'nu tanımaktır. Muhabbet, marifet miktarınca kuvvetli olur, marifetin zayıflamasıyla da zayıflar.

Hiç şüphesiz muhabbeti gerektiren şey, iki husustan biridir veya her ikisidir. Bu hususlar, Allah Teâlâ hakkında düşünüldüğünde, en kâmil manada mevcut olduğu görülür. Muhabbetin birinci sebebi, güzellik ve cemal; diğeri ihsan ve iyiliktir.

---

[387] *eş-Şerîşiyye*, Ahmed Muhammed b. el-Bekrî eş-Şerîşî'ye ait 140 beyitten oluşan bir kasidedir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 5/94). Kaside, Ahmed b. Yusuf-i Fâsî tarafından şerhedilmiştir.

Cemal ve güzelliğe gelince, bu tabii olarak sevilen bir şeydir. İnsan, güzel gördüğü her şeyi sever. Allah Teâlâ'nın cemali gibi bir güzellik de hiç kimsede yoktur. O, işlerindeki hikmetinde, harika sanatlarında, güzel sıfatlarında, akılları aydınlatan, kalpleri güzelleştiren nurlarında eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Cenâb-ı Hakk'ın cemali, kafa gözüyle değil, !! gönül gözüyle (basiretle) idrak edilir ve görülür.

İhsan ve iyiliklere gelince, gerçekten insanın kalbi, kendisine iyilik edeni sevme özelliğinde yaratılmıştır. Allah'ın kullarına ihsanı ise haddinden fazladır. O'nun kullarına verdiği nimetler maddi ve manevi olmak üzere iki kısımdır. Bu nimetler o kadar çoktur ki âyette belirtildiği gibi, onları saymaya kalksanız sayamazsınız (İbrahim 14/34).

Cenâb-ı Hakk'ın, itaat edene de isyan edene de, mümine de kâfire de ihsanda bulunması bunu anlamana yeter. O'nun dışındaki varlıklara aitmiş görülen bütün nimet ve ihsanlar, hakikatte Allah'tandır ve hepsi sadece O'na aittir. Dolayısıyla asıl muhabbeti hak eden de sadece O'dur.

Şunu da bilmeli ki Allah sevgisi kalpte yer edince, onun etki ve izleri dış âzalarda gözükür. Gerçek muhabbeti elde eden bir kimse, Allah'a itaatinde ciddidir, şevkle O'nun kulluğuna koşar, ilâhî rızayı elde etmek için gayret gösterir, O'nun münâcâtından zevk alır, takdirine rıza gösterir, O'na kavuşmaya can atar, zikri ile huzur bulur, O'ndan başka her şeyden kalbini çeker, insanlardan uzak durur, tek başına halvetlerde bulunur, dünyayı kalbinden çıkarır, Allah'ın bütün sevdiklerini ve Allah'ı seven herkesi sever, Allah'ı herkese tercih eder.

Hâris-i Muhâsibî demiştir ki: 'Muhabbet, senin bütün varlığınla sevgiliye yönelmendir. Sonra onu nefsine ve ruhuna tercih etmendir. Sonra gizli-açık bütün hallerinde ona uymandır. Sonra da onu sevmede kendini kusurlu görmendir.'"[388]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Cüzey'in açıklamalarından, muhabbetin marifetten daha üstün olduğu sonucu ortaya çıkıyor; iyice incelenirse görülecektir ki marifet, bütün makamların en üstünüdür. Çünkü marifet elde edilince, onunla birlikte kalpte hiçbir perde kalmaz. Muhabbette ise böyle değildir. Kulda manevi perdelenme halinden bir şeyler kalsa da muhabbet bulunur. Nitekim muhabbet ehli, halktan çekinip uzaklaşırken ârif her şeyde Rabb'ini görüp tanıdığı için, hiçbir şeyden çekinip kaçmaz.

---

[388] Açıklamalar için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/105-106.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Âbidler ve zâhidler her şeyde Allah'ta fâni oldukları için her şeyden kaçıp uzaklaştılar. Eğer onlar her şeyde Allah'ı tanısalardı hiçbir şeyden ürküp kaçmazlardı."

Burada şu farkı da hatırlatalım: Ârif, edep bakımından muhabbet ehlinden daha olgundur; çünkü marifet ancak tam manasıyla güzel ahlâkla süslendikten ve manevi eğitimden geçtikten sonra elde edilir. Muhabbet ise bazan bu derece bir güzellik ve kemalat sahibi olmadan da elde edilebilir. Ayrıca marifet, muhabbetin gayesi ve zirvesidir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bâtıl Yolun Takipçileri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yüce zatının birliğini ispatlayan bunca delilden sonra, O'nun ibadetinde ve sevgisinde başkalarını ortak koşanları azapla korkutarak şöyle buyurdu:

...وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا
وَأَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ
اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ
اللّٰهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

... Keşke zalimler azabı gördükleri zaman** (anlayacakları gibi)* ***bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu** (önceden)* ***anlayabilselerdi.

166. ***İşte o vakit,** (dünyada)* ***kendilerine uyulan kimseler, uyanlardan uzaklaşır,** (hepsi)* ***azabı görür ve aralarındaki bağlar kesilir.***

167. *(Kötülere)* ***uyanlar, "Âh, keşke bir kere** (dünyaya geri dönme* ***imkânımız olsaydı da, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!" derler. Bu şekilde Allah, kendilerine amellerini gösterir; bu ameller onlar için bütünüyle pişmanlık sebebi olur Zaten onlar ateşten dışarı çıkacak değillerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut görme imkânı olan her muhatap! Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra Allah'a ortak koşarak ve putlara taparak kendilerine zulmeden *zalimlerin, azabı gördükleri andaki hallerini bir görseydin*; o anda azap kendilerini çepeçevre sarar, zebâniler onları teslim alır, ateş onları içine çeker, işte o anı görseydin, korkunç bir iş ve büyük bir olay görürdün ve bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilirdin."

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer o zalimler, Allah'a şirk koşmaları sebebiyle kendileri için hazırlanan azabı görmüş olsalardı, çok korkunç bir durum görmüş olurlar ve bütün kuvvetin Allah'a ait ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu yakînen bilirlerdi.

Bu durum, peşlerinden gidilen reislerin, kendilerine tâbi olan zayıf kimselerden kaçtıkları zaman olur. Onlar bu korkunç azabı gördükleri zaman, dünyada iken aralarında kurulan dostluk ilişkileri kesilir, bağlar kopar; dostlukları düşmanlığa dönüşür. O zaman, inkâr ve sapıklıkta başlarındaki şeytanlarına *uyan zayıflar, "Keşke dünyaya bir dönüş imkânı olsa da, bu gün azgın reislerin bizden uzaklaştığı gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık" derler.* Bu şekilde Allah, onların birbirinden kaçtıkları yetmiyormuş gibi bütün yaptıklarını kendilerine gösterecektir. Bu yaptıkları onların ancak hasret ve pişmanlıklarını artıracak, bunların sonucu olarak ebediyen kalmak üzere ateşe gireceklerdir. Zaten oradan hiç çıkacak da değillerdir.

165-167. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Mevlâ'sına yönelen, Rabb'inin muhabbetini biricik hedef ve gayesi yapan, O'na sevgisinde hiç kimseyi ortak koşmayan kimse! Eğer sen, kötü arzularına tâbi olarak nefsine zulmeden, dünya hazlarının peşine düşerek Allah sevgisine O'dan başkasını ortak eden kimseyi bir görmüş olsaydın; korkunç bir durum ve dehşetli bir olay görmüş olurdun.

Bu, onların yaşadıkları manevi çöküşü ve Cenâb-ı Hak'tan uzak düşmelerini gördükleri zamandır ve ayrıca Allah Teâlâ'nın kendisini sevenlere hazırladığı nimetin görüldüğü andır. Bu nimet, yüce sevgilinin onları özel yakınlığına alıp cemalini müşahede ettirerek kurtuluşa erdirmesidir.

İşte bütün bunları görünce, tüm kuvvetin Allah'a ait olduğunu, O'nun dilediği kimseleri ihsanı ve rahmetiyle kendisine yaklaştırdığını, dilediklerini de adalet ve hikmetiyle kendisinden uzaklaştırdığını bilirsin.

Bu durum, dünyada iken günahta başı çeken elebaşların, kendilerine tâbi olan zavallı kimselerden uzaklaştığı, bütün arkadaş ve yandaşların arasında ayrılığın meydana geldiği zaman olacaktır. Ancak yüce Allah'ın muhabbeti etrafında toplanan ve O'na itaatte birbiriyle yardımlaşan kimselerin arasındaki dostluk bağı kopmayacaktır. Bu konuda âyette şöyle buyrulmuştur:

"O gün (Allah için birbirini seven) müttakiler hariç, bütün dostlar birbirine düşman kesilir" (Zuhruf 43/67).

Öyleyse, hali seni hayra teşvik etmeyen ve sözü Allah'a sevketmeyen kimseyle arkadaş olma. Kim gaflet ehliyle arkadaş olur veya dünya ehline güvenip dayanırsa yaptığından kıyamet günü muhakkak pişman olur. Ne yazık ki o gün, pişmanlık fayda vermez ve o gün ayakların kaydığı gündür.

Allah kendisine rahmet eylesin, *Kasîdetü'l-Ayniyye* sahibi[389] der ki:

"Gaflet günlerinde kendisiyle birlikte olduğun kimseleri terket. Herkesi tenkit edip duran kimselerle beraberliğin sonu ayrılmaktır. (Hakk'ın dışındaki) yabancıların yakınlığından uzak dur; o kimse sana olan bir yakınlığından dolayı rüyanda bile senden ayrılmasa sen onu uyanıkken terket. Nefsin bütün nisbetleri (kazandığı sıfat ve haller), kendisiyle sürekli beraber olduğu kimselerden gelir. Kalpte kök salan huylar da insanlarla kurduğu dostluklardan oluşur."

Allah Adına Hüküm Vermekten Sakınmak

Cenâb-ı Hak, gizli ve açık her türlü şirkten sakındırdıktan sonra, dinî bir delile dayanmadan bir şeyi helâl ve haram sayma konusunda müşriklere uymaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباًۘ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٦٨﴾ اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّٓوءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ
تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

168. ***Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşinden gitmeyin. Şüphesiz şeytan sizin için apaçık bir düşmandır.***

169. ***O size ancak kötülüğü, çirkin işleri ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.***

Âyette geçen kötülük (**sû**), yapanı üzen ve mahzun eden şeylerdir. **Fahşâ** ise çirkin olan bütün söz ve işlerdir.

İbn Abbas (radıyallahu anh) der ki: "Fahşâ, yapana had (ceza) gereken işlerdir; kötülük ise hukuk tarafından belirli bir ceza verilmeyen işlerdir."

---

[389] Bahsi geçen *Ayniyye* sahibi Seyyid Abdülkadir-i Geylânî'dir. İbn Acîbe *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye* adlı eserinde ondan Cîlî nisbesini zikrederek nakilde bulunmuştur. bk. *Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 212 (Beyrut 2000).

Mukatil [rahimehullah] demiştir ki: "Kur'an'da zikredilen her fahşâ (fuhuş), zinadır; ancak şu âyette fuhuş cimrilik manasındadır:

'Şeytan size fakirliği vaat eder (sizi fakirlikle korkutur) ve fuhşu (cimriliği) emreder'" (Bakara 2/268).

Beyzâvî der ki: "Kötülük ve fahşâ, aklın kötü gördüğü, dinin çirkin bulduğu şeylerdir. Bunların bir bağlaçla peş peşe zikredilmesi (aynı manayı tekrar için değil), farklı sıfat olduklarındandır. Kötü, sonucu itibariyle aklı üzdüğü için, ona 'kötü' denmiştir; fahşâ ise akıl onu baştan çirkin bulur (fahşânın çirkinliği daha açık, tehlikesi daha büyük, cezası daha ağırdır). Şöyle denilmiştir: Kötü, bütün çirkin işleri kapsayan bir kelimedir; fahşâ ise büyük günahlardan son derece çirkin işlerdir. Bir diğer yaklaşıma göre kötü, hakkında belirlenmiş bir ceza bulunmayan yasak işlerdir; fahşa ise belirli bir cezası olan haramlardır."[390]

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde mana olarak buyuruyor ki: "Ey insanlar, sizin için yeryüzünde yarattığımız bitkilerden yenmesi hoş olanlardan ve haram kıldıklarımız hariç, hayvanlardan helâl yolla yiyin. Helâl, içinde kimsenin talep edeceği bir hakkı bulunmayan ve şüpheden uzak olan her şeydir. Bir de bunların temiz olanlarından yani insan tabiatının lezzet aldığı ve dinin güzel bulduğu kısımlarından yiyin."

"Şeytanın peşinden gitmeyin; onun yollarına uyup da Allah'ın helâl kıldıklarını kendi görüşünüzle haram saymayın; bahira, sâibe, vasîle ve hâm[391] ismini verdiğiniz hayvanları putlara adamanız ve ekinlerinizden bir kısmını putlara ayırmanız buna örnektir. Hiç şüphesiz bunlar, şeytanın süslemesi ve güzel göstermesi sonucu yapılan işlerdir. *Şüphesiz şeytan, sizin için apaçık bir düşmandır.* Düşmanın işi, hile ve aldatmaktır."

---

[390] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/99 (Beyrut 1988).

[391] Bunlar müşriklerin putlar için adadıkları hayvan cinsleridir. Bahira, beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan hayvandır. Sâibe, sütünden istifade edilsin diye putlar adına serbest bırakılan hayvandır. Vasîle, biri erkek diğeri dişi olmak üzere ikiz doğuran hayvandır. Hâm, on nesli dölleyen erkek devedir (Mütercim).

"Şeytan *size ancak* (dünyada ve ahirette) yüzünüzü kara edecek *kötülüğü,* sizi isyan ve ayıp işlere düşürecek *çirkin şeyleri emreder. Bir de* size, helâli haram, haramı helâl saydırarak yahut Allah'ın oğlu ve eşi vardır gibi iddialarda bulundurarak yüce *Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."*

168-169. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bedeni ayakta tutacak bir gıda ve istifade edeceği nimetler yarattığı gibi, ruh için de bir gıda ve lezzetleneceği nimetler yaratmıştır. Bedenin gıdası yiyecek ve içeceklerdir. İstifade edeceği nimetler ise giyecekler, evlenmek ve bineklerdir. Ruhun gıdası yakîn, ilimler ve nurlardır. Lezzetleneceği şeyler ise müşahede, eşyanın hakikatini seyir, marifet ve sırların içinde terakki etmesidir.

Nefis (beden), yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yediği gibi, ruh da yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yararlanır. Ancak nefsin yemesi maddidir; ruhun yemesi ise tefekkür, ibret, müşahede, eşyanın hakikatini seyir gibi manevi şeylerdir. Bu konuda Meczub [rahimehullah] der ki:

"Halk, bir çiçek bahçesi gibidir; ben hepsinden bir şekilde istifade ederim. Onlar aynı zamanda en büyük perdedir; bununla birlikte onların içinde hakikate giden bir yol (marifet ilmi) vardır."

Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî de şöyle demiştir: "Bu kalabalıklar, bizim mahallemize (dostumuza) bir gidiş yoludur."

Şeyhlerimizin şeyhi efendim Ali Cemel [rahimehullah] şöyle der di: "Kim, zikrin zevkini tatmak isterse çarşıya gitsin (kalabalıkların ve gafillerin içinde zikretsin)." Çünkü çarşı, genelde insanların toplandığı yerlerdir. Hali kuvvetli (kalbi uyanık zikir ehli) kimseler için bu tür yerlerde manen büyük kazanç vardır.

Onlara denir ki: Ey kâmil insanlar, ruh ve sırlarınızla müşahede ve ibret yoluyla yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; sakın şeytanın adımlarını takip etmeyin. Ona uyarsanız varlıkların zâhirinde kalırsınız; eşyanın hakikatini müşahede etmekten ve ibret almaktan perdelenirsiniz. Şeytan sizin için açık bir düşmandır. Fakat aslında o, sizi manen daha sağlam bir hale ve temkin sahibi olmaya sevketmektedir. Şöyle ki: Şeytan vesvesesiyle sizi her tahrik edişinde, siz, onu defetmek için hemen Rabb'inize koşarsınız. Eğer şeytana uyarsanız, ona içinize yerleşme imkânı verilir; bu durumda o size sadece yüzünüzü karartacak ve kalbinizi üzüntüye gark edecek şeyleri emreder. Bu da, dostları müşahededen mahrum olmak ve kapının dışında kalmaktır. Ayrıca o size, Allah'tan gayri varlıkları görme veya nefsin hevâsına yönelme gibi, Allah hakkında hak ve doğru olmayan şeyleri söylemenizi ve yapmanızı emreder.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Körü Körüne Geçmişlerini Taklit Edenler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, hakkında cehennemlik hükmü verilmiş bazı kimselerin hevâsından ayrılmayacağını ve böylelerinin kendilerini hakka davet edene uymayacağını bildirerek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَاۜ
اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـٔاً وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı hangi yolda bulmuşsak ona uyarız" dediler. Onların ataları*** *(hak adına)* ***bir şey bilmeyen ve doğruyu bulamamış kimseler ise de mi kendilerine uyacaklar?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kâfir Araplar içindeki *müşriklere, 'Allah'ın,* peygamberine *indirdiği tevhid inancına uyun,* ayrıca Allah'a ortak koşma, O'na bazı varlıkları denk görme, haramı helâl, haramı helâl sayma gibi işleri terketmenizi emreden hükümlerine tâbi olun' *dendiğinde onlar, 'Biz,* putlara tapma, günah ve kötülüklere bulaşma bile olsa, *atalarımızı hangi yolda* ve halde *bulmuşsak ona uyarız' dediler."* Cenâb-ı Hak buyurur ki:

"Atalarınız cahil ve din adına hiçbir şey bilmiyor, doğru yolun ne olduğu hakkında da hiç düşünmüyorlarsa, siz yine de körü körüne bir taklitle onlara uyacak mısınız?"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yahudileri İslâm'a çağırdı ve bu konuda onları teşvik etti. Bunun üzerine Râfi' b. Hârice ve Mâlik b. Avf, 'Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız; onlar daha hayırlı ve bizden daha bilgiliydiler' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi."

170. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütünüyle dünyaya yönelen, hevâsını (kötü arzularını) kendine ilâh edinen ve Allah sevgisinde başkasını ortak yapan kimseye, "Nefsanî hazlarından ve nefsin kötü arzularına uymaktan kendini çek, sadece Mevlâ'na yönel, Allah'ın, 'Hevâya muhalefet ediniz ve Mevlâ'yı seviniz' emrine uy!" denildiği zaman o, "Ben babalarımı ve dedelerimi bulduğum hale ve insanların çoğunluğunun yöneldiği yola uyarım" der. O zaman kendisine,

"Onlar, hidayet yolları hakkında hiçbir şey bilmiyorlarsa bile, sen hevâya tâbi olmada onlara uyacaksın, öyle mi?" denir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, bütün hevâsını (düşünce ve arzularını) benim getirdiğim şeylere tâbi kılmadıkça, gerçek bir mümin olmaz."[392]

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hevâsına tâbi olup nefsanî arzuların kendisini sağır ve kör ettiği kimsenin halini bir misalle anlatarak şöyle buyurdu:

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءًۜ صُمٌّ
بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

---

[392] Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/213; *el-Envâr*, 2/771 (nr. 1234); İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 2/269; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/178

171. *(Hakka davet edilen)* ***kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten*** *(fakat ne söylediğini bile anlamayan)* ***hayvanların durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördür; bundan dolayı*** *(kendilerine söylenen şeyi)* ***anlamazlar.***

Tefsir

Kâfirlere öğüt veren ve onları Allah'a davet eden kimsenin durumu, hayvanları otlatan, onlara seslenip sakındıran veya kendisine çağıran bir çobanın durumuna benzer. Hayvanlar çobanın sesini işitince başlarını kaldırıp bakarlar, fakat ne söylediğini anlamayıp otlamaya devam ederler. Çobanın sakındırmasını ancak bir bağırtı ve uğultu olarak işitirler, kendilerine ne söylediğini anlamazlar. Küfür içinde dalmış kâfirler de böyledir; biri onları tevhide çağırdığında ona yönelmezler, kendilerine ne söylediğini bile anlamazlar. Onlar aynen hayvanlar gibidir, hatta onlardan daha şaşkın bir haldedir.

Yahut taklit ve cehalet içinde çakılıp kalan kâfirlerin, kendilerini Allah'a davet eden kimse karşısındaki durumu, çobanın kendilerine çağırıp seslendiği hayvanlar gibidir; onlar sadece bir bağırtı ve ses işitirler, fakat kendilerine ne söylendiğini anlamazlar.

Yahut kâfirlerin, işitmeyen ve akıl etmeyen putlara yalvarışları, çobanın koyun sürüsüne seslenmesine benzer. Bu bağırmanın bir faydası olmaz; ancak çağıranı yorar.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların mecazen sağır, dilsiz ve kör olduklarını belirtti. Yani onlar hakkı işitmekten yana sağırdırlar, bunun için onu anlamazlar. Hakkı söylemekten yana dilsizdirler, gerçekleri söylemezler. Hakkı ispat eden sebepleri görmeye karşı kördürler. Yahut hidayet yoluna karşı kördürler, onu görmezler. Böyle oldukları için de hiçbir şey anlamazlar ve işin hakikatini düşünmezler.

171. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hevâ (nefsin kötü arzuları) kalbe iyice yerleşince, ilacını bulmak güçleşir, tedavi etmek çetinleşir, onunla uğraşmak mana doktorlarına çok ağır gelir. Gaflete dalmış kimselere hatırlatma fayda vermez, korkutma ve sakındırma bir yarar sağlamaz. Gafillere öğüt, bağırtıdan başka bir şey işitmeyen hayvanlara seslenen kimse gibidir; hevâ onları manen kör yapmış, kendilerini doğru yola götürecek şeyleri işitmekten yana kulaklarını sağır etmiştir. Bu konuda İmam Bûsîrî (rahimehullah *Kasîde-i Bürde*'sinde der ki:

"Nefsi, hevâsına uymaktan uzaklaştır ve hevânın ona hâkim olmasından sakındır. Şüphesiz hevâ, nefsi emri altına alırsa onu ya (büyük günahlarla) manen öldürür veya kusurlu hallere bulaştırır."[393]

Bu kimselerin kalbine yerleşmiş hevâ (kötü huylar ve düşünceler) ancak Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir ettiği özel inayeti veya hidayet rüzgârının esmesiyle sökülüp atılır. İlâhî rahmet gelince onların kalbinde ürperten bir korku, onu harekete geçiren bir şevk ve içindeki kötülükleri yakan bir nur yayar (böylece kötü düşünceler kalpten sökülüp atılır). Bu, yüce Allah'a zor gelecek bir iş değildir.

Haram Edilen Yiyecekler

Cenâb-ı Hak, kâfirleri uyarmayı ve korkutmayı tamamlayınca, müminlere bir hatırlatma yaparak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْز۪يرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِه۪ لِغَيْرِ
اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٧٣﴾

172. ***Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.***

173. ***Allah size ancak meyteyi** (kendi başına ölmüş leşi), **kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanları** (yemeyi) **haram***

---

[393] Tefsirde, beytin ikinci kısmı alınmış, biz öncesiyle birlikte tercüme ettik. Beyit için bk. İbn Hacer-i Heytemî, *el-Umde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 160-162 (Duba 2003).

kıldı. Her kim başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bunlardan yemeye mecbur kalırsa kendisine bir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz ve leziz olanlarından yiyin,* size helâl kılınan şeylerin sınırında durun. Size helâl kıldıklarımızı, sizden öncekilerin yaptığı gibi kendi görüşünüzle haram saymayın. *Eğer sadece Allah'a kulluk yapıyorsanız,* Allah'ın size vermiş olduğu zâhirî ve bâtınî nimetlere *şükredin.*"

"Biz, sizi üzerinde taşıyan yeryüzünün içindeki her şeyi size helâl kıldık, *ancak size zarar veren şeyleri haram kıldık. Bunlar içinde meyte* (kendi başına ölmüş hayvan), pis olduğu için size haram kılındı. İkinci olarak *kan haram kılındı;* çünkü o kalbinizi katılaştırır. Üçüncü olarak *domuz eti haram kılındı;* zira onun etini yemek, insandaki namusunu kıskanma duygusunu yok eder. *Bir de* Allah ismi anılmadan kesilen, kesim sırasında *Allah'tan başka varlıkların, putların ismi zikredilen hayvanları yemeniz haram kılındı. Kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, bu haram kılınan şeyleri yemek zorunda kalırsa, kendi isteği ile yiyen bir zalim olmaksızın ve kendisine yetecek helâl yiyecek varken harama el uzatmaksızın zaruret kadar yerse, kendisine bir günah yoktur.*"

Yahut darda kalan kimse, yol kesip eşkıyalık yapan ve İslâm cemaatinden ayrılan bir kimse değilse bu ruhsattan istifade edebilir. Buna göre kim, akraba hukukunu çiğnerse, yolcuları korkutursa, yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışırsa veya efendisini terkederse yahut alacaklısından kaçarsa veyahut bir isyan için yola çıkmışsa, bu tür kimseler darda kaldıklarında bu haram şeylerden yemeleri helâl değildir; eğer bu işlerden tövbe ederlerse, o zaman darda kalınca bu şeylerden yiyebilirler. Şüphesiz Allah çok affeden ve çok acıyandır.

Sehl b. Abdullah demiştir ki: "Bâğî olmaksızın demek, cemaatten ayrılmaksızın demektir; haddi aşmaksızın demek ise sünnete muhalif bir bid'at çıkarmaksızın demektir. Buna göre, bid'at ehli bir kimseye, darda kalınca bu haramlardan yeme ruhsatı yoktur."

172-173. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey irfan ehlinin imanı gibi iman edenler, size müşahede ve basiretten rızık olarak verdiğimiz temiz şeylerden yararlanın. Sonsuz lutuf ve ihsan sahibi Allah'a şükredin. Eğer bütün ibadet ve iyiliklerinizi sadece Allah için yapıyorsanız, size düşen budur.

Yahut ey safa ehli gibi iman edenler, Allah'ın size çizdiği sınırlarda vefa ehli gibi durun (hak dairesinden ayrılmayın), size rızık olarak verdiğimiz ilim bahçelerinin meyvelerinden yiyin ve Allah'a şükredin ki size ihsan ettiği manevi nimetleri ve güzel anlayışları artırsın. Eğer siz her şeyi ayakta ve hayatta tutan gerçek hayat sahibine kulluk ediyorsanız, yapacağınız budur.

Allah ancak bu manevi ihsanlara ulaşmanıza engel olan yahut bu yüksek derecelerden düşmenize sebep olacak şeyleri size haram kıldı. Bunlar, bir leş hükmünde olan dünyaya meyletmek, nefsin hevâsına kapılmak, dünyadan Allah rızasının dışında mal kazanmak veya elde ettiği nimetleri Allah'tan başkasının elinden almak (sebepleri görüp Allah'ı unutmak) gibi hallerdir. Kim bu değersiz dünya malından almaya mecbur kalır da ondan fazlasına göz dikmeden, şehvetini tatmin ve keyif niyeti olmaksızın, sadece ihtiyacı kadarını alırsa ona bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok acıyandır.

Şeyhlerimiz şeyhi Ali Cemel (rahimehullah), gönlü Allah ile zengin olan ârifin halini anlatırken şöyle demiştir:

"Allah ile zengin olan kimsenin hali şudur: O, dünyayı dünya ehline terkeder, öyle ki kendisi için dünya malında onlarla birlikte bir hak görmez. Ancak kendisi için bir zaruret ve ihtiyaç oluşunca, onlardan artan dünya malından bir miktar alır. Bu kimse, ahireti de Mevlâ'sı için terkeder. Öyle ki Allah'ın cemaline bakmaktan başka ahirette kendisi için bir hak görmez. O, nefsini de Allah için terkeder. Öyle ki onda Allah'tan başka kimsenin hakkı yoktur. Onun Mevlâ'sının iradesinden başka bir irade ve isteği de yoktur. Bu kimse ilâhî irade karşısında, sanki rüzgâr önündeki kuru bir yaprak gibidir; rüzgâr onu ne tarafa sevkederse o tarafa gider. Bu kimse, halkın hiçbir haline takılmaz, onlardan gördüklerini hoşnutsuzla karşılamaz."

Para Karşılığında Âyetleri Satanlar

Önceki âyette haram kılınan şeylere dahil olacak haramlardan biri de rüşvet almak ve insanların mallarını haksız yolla yemektir. Cenâb-ı Hak, müminlere helâl kıldığı şeylerin peşinden bunları zikrederek buyurdu ki:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلاًۙ
أُولٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلاَّ النَّارَ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلاَ
يُزَكِّيهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلاَلَةَ بِالْهُدٰى
وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّۜ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

174. *Allah'ın kitapta (Tevrat'ta) indirdiği şeyleri gizleyen ve onu az bir bedel karşılığında satanlar var ya, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve kendilerini temize çıkarmaz. Onlar için elem verici bir azap vardır.*

175. *Onlar, hidayeti dalâletle değiştiren, mağfiretin yerine azabı satın alan kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar da sabırlıdırlar!*

176. *Bu azabın sebebi, Allah'ın, kitabı (Kur'an'ı) hak olarak indirmiş olmasıdır. Hiç şüphesiz (böyle bir) kitap hakkında ayrılığa düşenler, büyük bir ihtilaf içindedir.*

Tefsir

Bu âyetler, yahudi reisleri ve âlimlerini anlatmaktadır. Onlar, avam halktan hediye ve haraç (vergi) alıyor ve ahir zamanda gönderilecek peygamberin kendilerinden olacağını iddia ediyorlardı. Son peygamber olarak Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilince, haksız kazanç yollarının kesileceğinden ve reisliklerinin ellerinden gideceğinden korktular. Allah onlar hakkında bu âyetleri indirerek buyurdu ki:

"Hiç şüphesiz Allah'ın kitapta yani Tevrat'ta, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarıyla ilgili *indirdiği şeyleri gizleyenler,* âyetlerin manasını bozup değiştirenler, *bu âyetleri* Tevrat'tan çıkaranlar, yaptıkları tahrifle âyetleri kısa zamanda yok olup gidecek *az bir para karşılığında satanlar var ya, onlar,* yani âyetleri gizleyip onun karşılığında aldıkları basit dünya malını yiyenler, *karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar.* Hiç şüphesiz ateş, varacakları yerleri ve yedikleri haramların cezasıdır. *Allah, kıyamet günü* dostları ile konuşup onlara selâm verirken, bu kimselere gazap edip kendilerini alçaltarak *onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz.* Yani huzuruna girmeye layık olmaları için kendilerini günah kirlerinden temizlemez. *Onlar için elem verici bir azap vardır."*

"Onlar, hidayetle dalâleti değiştiren, yani hidayeti terkedip sapıklığı tercih eden ve eğer iman edip hakkı açıklasalardı elde edecekleri *mağfiretin yerine azabı satın alan kimselerdir. Onlar, ateşe karşı ne kadar da sabırlıdırlar!* Onları ateşe götürecek işlere sarılarak ateşin içine dalmaya cesaretlendiren nedir? Yahut onları ateşin içinde ebedî kalmaya iten nedir? Yahut onları ateşe karşı sabırlı (ve cesaretli) yapan nedir ki böyle hakkı terkedip bâtıla yöneliyorlar?

Buradaki hayret ifadesi, onların yaptığı işi kınamak içindir. Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Onların bu azabı hak etmesinin ve ona karşı böyle cüretkâr davranmalarının *sebebi, Allah'ın Kur'an'ı hak üzere indirmiş olması* ve onların da bu kitap hakkında ihtilafa düşüp bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr etmeleridir. *Hiç şüphesiz bu kitap hakkında ihtilafa düşenler, büyük bir ayrılık* ve sapıklık *içindedir."*

174-176. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlmini gizleyen ve onu ancak bir dünyevî menfaat karşılığında açıklayan kimseye, *"Allah'ın indirdiği şeyleri gizleyen ve onu az bir bedel karşılığında satanlar var ya, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar"* âyetini okumak uygun düşer.

Rivayet edildiğine göre, sahabilerden biri, Suffe ehline Kur'an öğretiyordu. Onlardan biri kendisine bir yay hediye etti. O da yayı alıp Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek,

"Yâ Resûlallah, Suffe ehline Kur'an öğretiyordum, içlerinden falanca bana bir yay hediye ederek, 'Bu Allah için sana hediyedir' dedi; bunun durumu nedir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem),

"Sen onu almakla boynuna ateşten bir yay takmış oldun!"[394] buyurdu ve onu geri vermesini emretti. Bu nehiy, alınan hediyenin haramlığından değil, vera' (şüpheli şeylerden bile sakınma) yönünden olabilir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bu sahabinin himmetini yüksek tutarak onu bu tür şeylerden sakındırmıştır. Yoksa diğer bir hadis-i şerifte böyle bir hediyenin alınmasının câiz olduğu şöyle belirtilmiştir:

"Ücret almayı hak edeceğiniz en güzel şey, Allah'ın kitabıdır."[395]

Kimin nefsi onu hükmü altına almış ve hevâsı kendisini esir etmişse o kimse, hidayeti bırakıp dalâleti satın almıştır. O, nefsini ve hevâsını hükmü altına alan Allah'ın dostlarının gittiği hidayet yolunu terkedip dalâleti almıştır. Ayrıca o, Allah'ın mağfiretini ve dostlarla birlikte huzura girmeyi bırakıp Hak'tan kopma ve perdelenme azabını almıştır. Bu kimseleri Hak'tan perdelenme ve kötü hesabın elemine karşı sabırlı yapan nedir? Bunun sebebi, o kimsenin kalbinin ihtilafa düşmesi, himmetinin ve aklının dağılmasıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), ümmetini kalp dağınıklığından sakındırmak için şöyle buyurmuştur:

"Kalpleriniz üzerinde toplandığı sürece Kur'an'ı okuyun; ihtilafa düştüğünüzde (kalbiniz dağılıp farklı düşüncelere dalınca okumayı bırakıp) kalkın!"[396]

Kalbin dağılmasının ve huzurunun olmayışının sebebi, dünya sevgisidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Kimin bütün derdi dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır, gözünün önüne fakirliği kor; dünyadan da eline, takdir edilenden fazla bir şey geçmez.

---

[394] Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 279; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/95.

[395] Buhârî, İcâre, 16, Tıb, 34; İbn Mâce, Ticâret, 8; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2643.

[396] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 37; Müslim, İlim, 3, 4; Ahmed, *Müsned*, 4/313.

Kimin bütün derdi ahiret olursa Allah onun dağınık işlerini toparlar, kalbine zenginlik verir; dünya da ona koşarak gelir."[397]

Kitabı anlamada ihtilaf içinde olan ve ondan kopup farklı şeylere yönelen kalp, ilâhî huzurdan son derece uzaklık içindedir; çünkü kalbin Allah ile sohbet etmesinin alameti, O'nun duygu ve düşüncesiyle Allah'ın kelâmında toplanması, ilâhî hitabı düşünmesi, O'nun kelâmını işitmekten haz almasıdır. Sûrenin başında Kur'an okumanın farklı derecelerini zikretmiştik; isteyen oraya bakabilir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Asıl İyilik Nedir?

Yahudi ve hıristiyanlar iyiliğin sadece kendi kıblelerinde bulunduğunu, çünkü onun peygamberlerin kıblesi olduğunu iddia edince, Allah Teâlâ iddialarını reddederek şöyle buyurdu:

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ
الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَۚ
وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينَ وَابْنَ
السَّبٖيلِۙ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ
وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ وَالصَّابِرٖينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ
وَحٖينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ صَدَقُواۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177. ***İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, şu kimselerin yaptığıdır: Onlar Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. Sevdiği maldan*** *(Allah rızası*

---

[397] Tirmizî, Kıyâmet, 30; İbn Mâce, Zühd, 2; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11690; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 181; İbn Balabân, *el-İhsân*, nr. 680.

için) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere verir. Namazı kılar, zekâtı verir. Bir antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte onlar, sadık kimselerdir ve müttakiler de ancak onlardır!

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, dinin esası olan tevhidi ve onun delillerini zikretti, şirkten ve ona bağlı şeylerden sakındırdı. Bu âyette ise dinin diğer rükünlerini zikretmektedir. Bunlar, iman ve İslâm'dır.

Allah Teâlâ bu âyette, imanın temeli olan hususların yanı sıra, İslâm'ın temel esaslarını zikretmektedir ki bunlar namaz ve zekâttır. Bundan sonraki âyetlerde orucu ve hükümlerini zikredecektir. Daha sonraki âyetlerde de haccı ve hükümlerini, peşinden cihadı, nikâhı, boşama ve iddeti, sonra alışverişi onunla ilgili olarak faizi ele alacak, sonra şahitlikleri ve rehinle ilgili hükmü zikredip sûreyi bitirecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Ehl-i kitabın (yahudi ve hıristiyanların) iddialarını reddederek buyurdu ki:

"İyilik sadece kıble işine mahsus bir şey değildir; asıl üzerinde durulacak ve özen gösterilecek iyilik, Allah'a iman etmek ve bu imanın gereği olan kemalatları kazanmaktır. Sonra asıl iyilik, ahiret gününe ve sonrasına, meleklere ve onlar hakkında inanılması gereken hususlara, Kur'an ve diğerleri gibi semadan inen kitaplara, gönderilen peygamberlere ve onlar hakkında gerekli olan hususlara iman etmektir ve peygamberler hakkında mümkün olmayan hususları bilmektir."

İşte asıl iyilik, gönülden bu şeylere inanan ve inandığı şeylerde samimi olduğunu âzalarında (fiillerinde) ortaya koyan kimsenin yaptığıdır. Bu da cömertlik ve iyilik gibi güzel huylara sahip olup sevdiği maldan Allah yolunda vermektir.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hangi sadaka daha faziletlidir?" diye sorulunca, Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bedenin sıhhatli iken ve kalbinde cimrilik duygusu bulunup fakirlikten korkar ve zenginliği hayal eder bir haldeyken verdiğin sadaka daha faziletlidir."[398]

Bu kimse malını, bir karşılık ve teşekkür için değil, sırf Allah sevgisiyle verir. Bu malı, önce ihtiyaç sahibi akrabalarına verir, iyiliğe onlardan başlar. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Senin fakirlere verdiğin sadaka, bir sadakadır; akrabaya verince ise iki hayır olur; biri sadaka diğeri sıla-i rahim (akraba hukukunu gözetme) sevabıdır."[399]

Bu iyilik sahibi kimse, malından yetimlere de verir, çünkü onlar çoğunlukla ihmal edilirler. Sonra bu kimse malından, fakirlik sebebiyle içine düştükleri çaresizlikten evlerine kapanmış miskinlere, garip kimsesiz yolculara yahut misafirlere, ihtiyacından dolayı el açmak zorunda kalan dilencilere de verir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"At üzerinde de gelse, (görünüşü zengin de olsa) isteyene bir şeyler ver!"[400]

Diğer bir hadiste ise şöyle nakledilmiştir:

"Bir müminin kapısına dilencinin gelmesi Allah'ın ona hediyesidir (mümkünse onu boş çevirmesin)."[401]

Bu iyilik sahibi ayrıca, kölelikten veya esirlikten kurtuluş bekleyen kimseleri kurtarmak için malını harcar. Farz namazlarını kılar ve malının belirlenmiş olan zekâtını verir.

Bu kimseler ayrıca, Allah'a veya insanlara bir söz verdiklerinde yerine getirirler. Bir şey vaat ettiklerinde, bir işi üstlendiklerinde, yemin ettiklerinde veya bir adakta bulunduklarında hepsini yerine getirirler. Konuştuklarında doğru söylerler. Kendilerine bir şey emanet edince ona hainlik etmezler. Bu iyilik sahiplerinin bir özelliği de onlar fakirlik, ezilme ve halkın eziyeti gibi sıkıntılarda, sürekli hastalık gibi zor hallerinde, felaket zamanlarında, harp ve cihad meydanlarında sabrederler. Onlar, Hak rızasını talepte samami kimselerdir ve onlar kendilerini Hak'tan alıkoyan ve meşgul eden her şeyden sakınan gerçek müttakilerdir.

---

[398] Buhârî, Zekât, 10; Müslim, Zekât, 92-93; Ebû Davud, Vesâyâ, 3; Nesâî, Zekât, 60.

[399] Tirmizî, Zekât, 26; Nesâî, Zekât, 82; İbn Mâce, Zekât, 28; Hâkim, *Müstedrek*, 1/408.

[400] İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1162.

[401] Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 9588.

Bu âyet-i kerime, bir insanda bulunması gereken bütün kemalat hallerini içermektedir. Âyet insanın iç âlemini süsleyen doğru itikadları içerdiği gibi, insanın dışını süsleyen hususları da kapsamaktadır. Nefsin temizlenmesi gereken kötü davranışlarını ve onu süsleyecek güzel halleri topluca vermektedir. Bundan dolayı, bunlara sahip olan kimse, sadık ve müttaki olarak tanıtılmıştır. Bu iki şey, tarikatın esası ve hakikat sırlarının temelidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu hidayete sevkeden ve doğru yola ulaştıran O'dur.

177. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuldan istenen şey, sadece bir yönden Allah'a yönelmesi değil, bütün yönleri ve halleriyle O'na yönelmesidir. Mesela bazıları zâhirî ile Allah'a dönüp bâtınını (kalbini) ihmal eder yahut bâtını ile Allah'a dönüp zâhirini ihmal eder. Kuldan istenen bu değildir. Ondan istenen, bâtınını iman ve yakîn nurlarıyla, zâhirini de dinin diğer vazifeleriyle (ibadet ve taatle) süslemesidir. Bunun için kul, nefsini cimrilik, düşmanlık, hıyanet, yalan, korku ve boş endişe gibi çirkin huylardan temizlemeli; cömertlik, ihsan, ahdine vefa, emanete sahip çıkma, sabır, şecaat, iffet, kanat ve diğer fazilet çeşitleriyle süslemelidir. Kul, nefsini çirkin işlerden temizleyip faziletli şeylerle süsleyince, iyilerle birlikte ilâhî huzura girmeyi hak eder, büyük âriflerden olur.

İşte onlar, hakkı taleplerinde sadakati ele geçirip istenen bütün hedeflerine ulaşmışlardır. Onlar gerçek takvayı elde ederek en yüksek derecelere nail olmuş müttakilerdir. Allah Teâlâ lutuf ve ihsanıyla bizleri bu halden bolca nasiplendirsin.

Kısastaki Hikmet ve Hayat

Allah Teâlâ, sabrı ve harpteki cesareti övdükten sonra, insanlar bu konuda rahat davranıp suçsuz yere birinin kanını dökmesinler diye kısası emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ
بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ
شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ
مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٧٨﴾
وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

178. ***Ey iman edenler!*** *(Kasten adam) öldürmelerde* ***size kısas farz kılındı. Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın*** *(öldürülür).* ***Ancak kime kardeşi*** *(öldürülenin velisi)* ***tarafından bir şey bağışlanırsa artık*** *(kısas düşer, diyet gerekir. O zaman diyeti alacak kimse onu)* ***iyilikle istemeli, diğeri de*** *(belirlenen diyeti)* ***iyilikle ödemelidir. Bu*** *(affetme ve diyet),* ***Rabb'inizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.***

179. ***Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için bir hayat vardır. Olur ki*** *(Allah'a isyandan ve haksızlıktan)* ***sakınırsınız.***

Beyzâvî der ki: *"Kısasta sizin için bir hayat vardır"* âyetinde son derece belâgat ve fesahat vardır. Âyette, kısas yoluyla öldürme, onun tam zıddı olan hayat sebebi yapılmıştır. Âyetin metninde, kelimenin 'hayâtün' şeklinde nekre (belirsizlik haliyle) getirilmesi, onun büyüklüğünü ve umumi bir mana içerdiğini ifade içindir. Yani, 'Bu işte sizin için büyük bir hayat vardır' deniyor. Bunun sebebi şudur:

İnsanın haksız yere birini öldürdüğünde kendisinin de öldürüleceğini bilmesi, onu öldürme işinden geri çevirir. Böylece bu bilgi iki canın kurtulmasına sebep olur. Bir de Araplar bir öldürme olayında, katilin dışındaki kimseleri de öldürüyorlardı. Bazan bir kişiye karşılık bir topluluğu öldürüyorlardı. Böylece aralarında fitne alevleniyordu. Öldürülen kimseye karşılık olarak sadece katili öldürülünce, diğerleri selâmette kalır ve bu iş, onlar için bir hayat sebebi olur."[402]

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde mana olarak şöyle buyurmaktadır:

"*Ey iman edenler,* kasten *öldürme olayında* öldüren kimseye *kısas uygulamanız size farz kılındı;* kısas hükmüne teslim olun. *Hüre karşılık hür öldürülür.* Köleye karşılık hür öldürülmez, onun yerine efendisine kıymetini tazmin eder." Bu hükmün delili şu hadis-i şeriftir:

"Kâfire karşılık müslüman öldürülmez, köleye karşılık da hür kimse öldürülmez (ancak diyetleri verilir)."[403]

"*Köleye karşılık köle öldürülür.*" Eğer öldürülen kölenin efendisi isterse katil köleyi öldürür, şayet buna yanaşmazsa onu asıl sahibine teslim etmekle kıymetini alıp serbest bırakmak arasında tercih hakkını kullanabilir. Aynı şekilde hür bir kimse öldürülünce onun velileri öldüren kimseyi öldürmekle köle olarak hizmetlerinde kullanma arasında bir tercihte bulunabilirler. Buna yanaşmazlarsa, öldürülen hür kimsenin diyetini alarak katili serbest bırakabilirler.

"Hür bir kadını veya erkeği *öldüren kadın* öldürülür." Kadına karşılık katil erkek de öldürülür.

Âyet, kısas için özellikle eşitliği ortaya koymaktadır. İmam Mâlik demiştir ki: "Bu âyet hakkında işittiğim en güzel görüş şudur: Âyet cinsi kastetmektedir." Yani hürler birbirine karşı, köleler de birbiriyle kısas edilir. Erkekle kadın hürriyet bakımından eşittir. Âyette kadının ayrıca zikredilmesi, hükmü kuvvetlendirmek ve Câhiliye devrindeki yanlış anlayış ve uygulamayı ortadan kaldırmak içindir. Câhiliye devrinde öldürülen bir kadına karşılık kısas uygulanmazdı.

---

[402] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1 / 103 (Beyrut 1988).

[403] Ebû Davud, Diyât, 4, 7; Tirmizî, Diyât, 17.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurur ki: "*Ancak kime, kan talebinde bulunacak kardeşi tarafından* (yani öldürülen kimsenin velisi tarafından) *bir şey bağışlanırsa,* bu şey az bir şey de olsa kısas işi düşer, diyet ödenir. Bu durumda, diyeti alacak kimseler, öldüren kimseye kaba ve kırıcı davranmadan diyeti iyilikle istemeli; katil de geciktirmeden ve bir eksiltme yapmadan diyeti iyilikle ödemelidir."

"Size müsaade edilen *bu affetme ve diyet verme işi, Rabb'iniz tarafından size bir hafifletme ve rahmettir.*"

Yahudilere kısas farz kılınmış; hıristiyanlara ise her hâlükârda affetme emredilmişti. Ey ümmet-i Muhammed, Allah sizi, kısas ile diyet arasında serbest bıraktı.

Âyet şöyle bitiyor: "*Her kim bundan sonra* yani diyet aldıktan sonra karşı tarafı öldürerek *haddi aşarsa onun için* dünyada ve ahirette *elemli bir azap vardır.*" Onun dünyadaki azabı mutlaka öldürülmesidir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bunu göstermektedir:

"*Diyet aldıktan sonra, (karşı tarafı) öldüren kimseyi affetmem, muhakkak kısas uygularım.*"[404]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Ey müslümanlar, *kısasta,* onun hüküm olarak konulmasında *sizin için* dünyada büyük *bir hayat vardır;* çünkü haksız yere birini öldürmeyi düşünen kimse, ona karşı kendisinin de öldürüleceğini bilince, bu işten vazgeçer. Bazan insanlar bir kişi için bir topluluğu öldürüyorlardı; kısasın emredilmesiyle bundan vazgeçmek zorunda kaldılar."

Yahut sizin için kısasta ahirette bir hayat vardır. Bir katile kısas uygulanınca, artık bu suçundan dolayı ahirette tekrar hesaba çekilmez.

"*Ey* kâmil *akıl sahipleri,* kısastaki ruhların hayatını devam ettirme ve nefislerin korunması gibi hikmetleri iyice düşünüp ibret alın. *Umulur ki* kısas emrini gözetmede, uygulamada ve ilâhî emre kulak vermede *Allah'tan korkarsınız* yahut Allah'tan korkarak haksız yere adam öldürmekten uzak durursunuz."

---

[404] Ebû Davud, Diyât, 5; Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh,* nr. 3479; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 9801.

178-179. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, maddi suçlarda kısas hükmünü koyduğu gibi, manevi suçlarda da kısas koymuştur. Manevi suç, kişinin Rabb'iyle olan güzel edebini bozarak nefsine karşı işlediği suçlardır. Kimden bir hata ve sürçme meydana gelirse Cenâb-ı Hak dünyada onun karşılığını verir. Bu herkes için geçerli olmayıp bazı seçkin kullara hastır. Eğer o kimse, Allah'ın özel inayetine mazhar olmuş biriyse onun büyük kusurlarına büyük, küçük kusurlarına küçük ceza verilir (Bu şekilde yüce Allah, sevdiği kulların kendisine karşı edepteki kusurlarını dünyada temizler).

Şu olayları düşün:

Adamın biri Kâbe'yi tavaf ediyordu; tavaf esnasında bir kadına baktı; tam o sırada havadan bir el gözüne bir tokat attı, gözü kapandı. Adam, "Âh!" diye inledi. Kendisine, "Bir bakışa bir tokat! Eğer kusuru artırırsan biz de cezayı artırırız!" denildi.

Ebû Türâb Nahşebî'nin olayı da ibretliktir. Allah kendisinden razı olsun, o şöyle anlatmıştır:

"Ben manevi terbiye yoluna girdikten sonra, nefsim benden bir şey istemedi; sadece bir defa ekmek ve yumurta istedi. O sırada bir yolculuktaydım. Bu arzumu yerine getirmek için bir köye yöneldim. Köye giderken âniden bir adam üzerime atladı, (beni biriyle karıştırarak) yakama yapışıp,

'Bu da hırsızlarla beraberdi' dedi. Beni yakaladılar, sırtıma yetmiş sopa vurdular. Nihayet biri beni tanıyıp evine götürdü, önüme ekmekle yumurta getirip buyur etti. Ben de nefsime dönüp, 'Yetmiş değnekten sonra, haydi ye!' dedim."

Bir diğer olay şudur:

Ebü'l-Hayr Askalânî'nin canı balık yemek istemişti. Sonra alma imkânı buldu. Balığı aldı kızarttı, yemek için elini uzattığında, balığın kılçıklarından biri parmağına battı, onu yaralayıp canını yaktı. Bunun üzerine, "Yâ Rabbi! İştah ve hırsla helâle elini uzatanın cezası bu ise, şehvetle harama elini uzatanın cezası nasıl olur acaba?" dedi.

Bir diğer olay şudur:

Velilerden İbrahim b. Şeybân der ki:

"Bir defasında canım ekmekle mercimek çekti. Nasip oldu buldum ve doyana kadar yedim. Sonra dışarı çıktım. Bir dükkânda birtakım asılmış cam şişeler gördüm, içinde sıvı bir şey vardı. Ben onu sirke zannettim. Oradan biri,

'Neye bakıyorsun? Onlar şarap numuneleridir; şunlar da şarap küpleridir' dedi. O zaman ben kendi kendime,

'Bunları kırmak bana farz oldu' dedim ve şarap dükkânına girdim. Küpleri kırmaya başladım. Dükkân sahibi benim onları sultanın emri ile kırdığımı zannetti. Durumun öyle olmadığını anlayınca, beni tutup sultan İbn Tolun'a götürdü. O da bana 200 değnek vurulmasını emretti. Beni zindana attırdı. Bir müddet zindanda kaldım. Üstadım Ebû Abdullah Mağribî o beldeye gelene kadar zindanda kaldım. Üstadım benim için aracı oldu, beni hapisten çıkardılar. Üstadım beni görünce,

'Sen ne yaptın?' diye sordu; ben de, 'Bir defa mercimekle karnımı doyurdum ve 200 değnek yedim" dedim. Üstadım,

'Ucuz kurtulmuşsun!' dedi."[405] Yani, cezanı zâhirinde çekmişsin, bâtınında çekmemişsin, buna razı ol demek istedi.

Bu konuda ibretlik bir olay da şudur:

Velilerden Hayr en-Nessâc der ki:

"Allah ile özel bir sözleşme yaptım ve taze hurma yememeye söz verdim. Bir ara nefsim bana galip geldi, dayanamadım bir miktar taze hurma aldım. Bir tane yemiştim ki o sırada bana bakan bir adam,

'Ey Hayr, sen niçin benden kaçtın?' diyerek beni yakaladı. Adamın Hayr isminde bir kölesi varmış, kendisinden kaçmış. Adam onu arıyormuş, beni ona benzetti; o sırada bana da ona benzeme hali verildi. Adam beni alıp evine götürdü; aylarca yanında kaldım, dokuma işinde çalıştım. Sonra Allah'a tövbe ettim; bendeki o benzeme hali alındı, benim köle olmadığım anlaşıldı; beni serbest bıraktılar.

---

[405] Tefsirde olay kısaca anlatılmıştır; biz olayın anlaşılması için tam olarak naklettik. Hadise için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 321-322 (İstanbul: Semerkand, 2005).

Bu adam beni Hayr diye çağırdığı için ben de bir müslümanın bana verdiği bu ismi değiştirmedim, adım Hayr en-Nessâc (dokumacı Hayr) olarak kaldı."[406]

Kime, işlediği bu tür suçlardan bir kısmı, edepten önce veya sonra bağışlanırsa Rabb'ine şükretsin, kendisine emredilen şeye tâbi olsun, O'nun kendisine farz kıldığı şeyleri, fazla ve eksik yapmaksızın güzelce yerine getirsin. Bu, onun için Allah tarafından bir hafifletme ve rahmetidir.

Kim bundan sonra haddi aşar ve tövbe ettiği şeylere geri dönerse ona elim bir azap vardır. Bu azap, dostların huzurundan uzaklaştırılıp kapıda bekletilmek veya hayvanların bakım işine gönderilmektir. Ancak kim tövbe eder ve salih amel işlerse şüphesiz Allah, tövbe edenlerin tövbesini kabul eder. Sizin için dünyada uygulanacak kısasta, ruhlarınız ve sırlarınız için büyük bir hayat vardır; çünkü ey akıl sahipleri, bunda sizi koruyup gözetme vardır; umulur ki sizler de sizi Mevlâ'nızdan alıkoyan her şeyden sakınırsınız.

Ölmeden Önce Vasiyet

Allah Teâlâ, önceki âyette kısası zikretti; kısas genelde ölümün gerçekleştiği bir olaydır. Ölüm ise vasiyeti gerektiren sebeplerden biridir. Bunun için, Cenâb-ı Hak kısas âyetinin peşinden vasiyeti zikrederek şöyle buyurdu:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَۜ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ
فَاِنَّمَٓا اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۜ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌۜ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ
مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

---

[406] Olay, Kuşeyrî'deki rivayetle birleştirilerek nakledildi (bk. *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 145).

180. ***Sizden birine ölüm (hali) geldiği zaman, eğer geride bir mal bırakacaksa onu anaya, babaya ve yakınlara (dine) uygun bir biçimde vasiyet etmesi Allah'tan korkanlara bir görev olarak farz kılındı.***

181. ***Her kim bu vasiyeti işittikten (ve bildikten) sonra onu değiştirirse günahı değiştirenleredir. Şüphesiz Allah her şeyi işiten, her şeyi bilendir.***

182. ***Her kim, vasiyet edenin haksızlığa yahut günaha meyletmesinden korkar da (vasiyet edilenlerle mirasçıların) aralarını düzeltirse kendisine bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizden birine ölüm hali geldiği zaman, eğer geride bir mal bırakacaksa onu anaya, babaya ve yakınlara vasiyet etmeyi Allah size farz kıldı."*

Hz. Ali [kerremallahu vechehû] demiştir ki: "Ölüm halindeki kimse, 1000 dirhem ve daha fazlasına sahipse vasiyette bulunur; bundan daha az malda vasiyet etme görevi yoktur."

Zührî,[407] az veya çok, her malda vasiyetin gerekli olduğunu söylemiştir.

Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] şöyle rivayet edilmiştir:

Bir adam vasiyet yapmak istedi; Hz. Âişe, adama ne kadar malı olduğunu sordu; adam, "3000 dirhemim var" dedi. Hz. Âişe, "Kaç çocuğun var?" diye sordu; adam, "Dört tane" dedi. O zaman Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], "Hayır, bu kadarlık maldan vasiyet gerekmez; yüce Allah, "Geride mal bırakırsa" buyurdu. Senin bahsettiğin miktar, az bir şeydir; onun ailene bırak!" dedi.

Bu vasiyet iyilikle, yani adaletle olmalıdır; erkeklere fazla verilmemeli ve vasiyet edilen şey mirasın üçte birini geçmemelidir. Allah bunu, müttakilere bir hak olarak farz kıldı. Vasîlerden veya şahitlerden *her*

---

[407] Muhammed b. Şihâb ez-Zührî, Tâbiînden Medineli fakihlerdendir (v. 124/742).

kim bu vasiyeti işittikten ve bildikten sonra *onu değiştirirse günahı değiştirenleredir;* çünkü o kimse dinin emrine muhalefet etmiş ve ölenin izni olmadan değişiklik yapmıştır. *Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir.* Vasiyeti değiştiren veya bozan kimse Allah'a gizli kalmaz; onu takip eden ve kendisine hesabını soracak olan O'dur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Her kim, vasiyet yapan kimsenin vasiyette bir hata etmesinden veya bilerek günah işlemesinden korkar* ve bunu bilir de kendilerine *vasiyet edilenlerle mirasçılar arasını düzeltirse bunda onun için bir günah yoktur.* Bu, faydalı bir amaç için yapılmış bir düzeltmedir. Günah olan değişiklik, nefsin keyfine göre yapılan değişikliktir. *Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.* Bir maslahattan dolayı vasiyette değişiklik yapan kimseyi affeder ve ona merhamet eder."

Bu âyet, anne babaya vasiyet konusunda hükmü kaldırılmış bir âyettir, fakat vârislerin dışındaki akrabalar hakkında hükmü devam etmektedir. Bunu şu meşhur hadis-i şeriften anlıyoruz:

"Hiç şüphesiz Allah, her hak sahibinin (mirastaki) hakkını (âyette oranıyla) vermiştir; artık vârisler için vasiyette bulunmaya gerek yoktur."[408]

Anne baba kâfir ve köle oldukları için vâris sınıfına girmezlerse o zaman bu âyetin hükmü geçerlidir (malı olan kimse onlar için vasiyette bulunabilir). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

180-182. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu iyi bil ki bir mürid, nefsini haram arzularından uzak tutar, kalbini boş ve kötü düşüncelerden muhafaza eder ve sırrını gaflet sebebi olan şeylerden korursa o, pek çok manevi ilim ve hal elde eder. Şehvetlerin en büyüğü, baş olma sevdası ve makam sevgisidir. Kul manen nefsini öldürüp onu zillet ve tevazu sebebi olan şeylere alıştırır ve buna ölene kadar devam ederse ondan boş düşünceler ve kötü hayaller kesilir gider.

Manevi ilim ve hallere sahip olan kimseye mutlaka gereken şey, onlardan istifade etmesi ve onları alıp koruyacak kimselere vasiyet etmesidir. Bunu, anne babası hükmünde olan şeyhlerinin ve yakınları durumunda olan din kardeşlerinin onlardan istifade etmesi için yapmalıdır. Bir hikmet, tecelli halinde kalbe dağ gibi büyük olarak gelir; sahibi onu kayıt altına alıp korumaz ve ihmal ederse deve kadar küçülür, onu ihmal ederse koça döner, yine ihmal ederse kuşa döner, onu da ihmal ederse yumurtaya döner, ihmal devam ederse hikmet kaybolup gider. Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi efendim Ali Cemel böyle derdi. Onun şeyhi efendim Arabî b. Abdullah [rahimehullah] kendisine şöyle derdi:

---

[408] Ebû Davud, Vesâyâ, 6; Büyû, 88; Tirmizî, Vesâyâ, 5; İbn Mâce, Vesâyâ, 6; Dârimî, Vesâyâ, 28.

"Sana bir vâridat (manevi feyiz ve hal) gelince, onu yazıp kaydet ve ondan bir nüsha da bana ver!"

Şeyhlerimiz bizlere gelen vâridatların yazılarak kayıt altına alınıp korunmasını isterlerdi. Kim bir vâridatı kayıt altına alır yahut onu başkasından işitirse onu kendi görüş ve hevâsına göre değiştirmemelidir Eğer onda bir noksanlık yahut tarikat ve hakikat usulünden kayma tesbit eder de onu düzeltirse bunda kendisi için bir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Oruç Emri ve Ramazan Ayı

Cenâb-ı Hak, yukarıda asıl iyiliğin ne olduğunu beyan ettiği âyette imanın temel rükünlerini zikrettikten sonra, *"Namazı kılarlar ve zekâtı verirler"* âyetiyle İslâm'ın temel iki esasını zikretti. Burada da İslâm'ın üçüncü esası olan orucu zikrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضًا اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ وَعَلَى الَّذ۪ينَ يُط۪يقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْك۪ينٍۜ فَمَنْ
تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُۜ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾
شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ ف۪يهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى

وَالْفُرْقَانِۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُۜ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَۘ
وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

183. ***Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı; tâ ki takva sahibi olasınız.***

184. (*Oruç ayı*) ***sayılı günlerdir. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa*** (*tutamadığı günler kadar*) ***diğer günlerde kazâ eder. Oruç tutmakta zorlananların fidye vermesi gerekir; o da bir fakirin*** (*günlük*) ***yiyeceğidir. Bununla beraber kim gönüllü olarak*** (*daha fazla*) ***hayır yaparsa bu, onun için daha iyidir. Eğer*** (*faziletini*) ***bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.***

185. (*Size orucun farz kılındığı*) ***Ramazan ayı, içinde Kur'an'ın indirildiği bir aydır. O Kur'an, insanlar için bir yol gösterici, hidayet yolunu ve hakkı bâtıldan ayıracak delilleri açıklayan bir kitaptır. Artık sizden kim o aya ulaşırsa onda oruç tutsun. Kim*** (*o ayda*) ***hasta veya yolcu olursa*** (*tutamadığı günler sayısınca, ramazanın dışındaki*) ***diğer günlerde kazâ etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*** (*Bütün bunlar*) ***sizin*** (*emredilen*) ***sayıyı tamamlamanız, sizi hidayete ulaştırdığı için Allah'ı yüceltmeniz ve*** (*O'nun nimetlerine*) ***şükretmeniz içindir.***

Ramazan, kelime olarak "yakmak" manasındadır. Bu aya ramazan denmesi, o ayda tutulan oruç esnasında çekilen açlık ve susuzluğun hararetinden kalbin yanması (ve içinin parlaması) sebebiyledir. Oruç ayına ramazan denmesinin bir diğer sebebi, o ayda günahların yanıp temizlenmesidir. Bir diğer sebep ise Araplar'ın önceki dillerden ayların isimlerini alırken, bu ayın aşırı sıcağa denk gelmesidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler*, oruç Âdem'den (aleyhisselâm) bu yana, *sizden önceki* bütün peygamberlere ve *ümmetlere* *farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.* Onlarda sizin için bir örnek vardır; artık oruç size zor gelmez. *Bu oruç size, günahlardan korunarak takva sahibi olmanız için emredildi.* Şüphesiz oruç, şehveti kırar"; bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Sizden kimin evlenmeye imkânı varsa evlensin; evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun; hiç şüphesiz oruç onun aşırı şehvetini kırar (heyecanını teskin eder)."[409]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Bu oruç sayılı günlerdir;* onun durumu sizi korkutmasın. *Sizden kim hasta olur da oruç tutması kendisine güç gelirse veya yolculuk halinde bulunur da oruç tutmazsa ona, yediği günler sayısınca, orucu tamamladıktan sonra, başka günlerde oruç tutması gerekir.* Meşakkate düşmeden oruç tutmaya gücü yetenler,[410] eğer oruç tutmamak isterlerse, onlara tutmadıkları her güne karşılık olarak fakirlere[411] fidye vermeleri gerekir; bu da her gün için bir müd (yaklaşık 852 gr.) yiyecektir (veya bedelidir).

Âyetin bir diğer okunuş şekline yani *"fediyetün taâmü miskîn"* kıraatine göre şu mana da verilmiştir: Onun bir fakiri doyurması gerekir.

"Kim, gönüllü olarak hayır yaparsa fakire daha fazla yiyecek verir veya günlük olarak iki fakiri doyurursa *bu,* sevap bakımından *onun için daha hayırlıdır.* Ey sıhhat ve takatleri yerinde olanlar, *eğer* oruçtaki sırları ve bol hayırları *bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.* Sonra bu âyet, *"Kim o aya ulaşırsa onda oruç tutsun"* âyetiyle neshedilmiştir (ve artık gücü yeten kimsenin, hastalık veya yolculuk gibi bir sebebi yoksa oruç tutması farz olmuş, oruç yerine fidye verme tercihi kaldırılmıştır).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Size orucun emredildiği *ramazan ayı, içinde Kur'an'ın indirildiği mübarek bir aydır.* Onun inmesinden maksat, Kur'an'ın ilk nâzil olmaya başlamasıdır yahut topluca dünya semasına indirilmesidir. *O Kur'an, insanlar için bir hidayettir,* yani onları Hakk'a vâsıl edecek yola sevkeden bir kitaptır. *Yine o Kur'an, hidayet yoluna ait delilleri ve hak ile bâtılı birbirinden ayıracak hakikatleri apaçık ortaya koyan bir kitaptır."*

---

[409] Buhârî, Savm, 10; Müslim, Nikâh, 13; Ebû Davud, Nikâh, 1; Nesâî, Sıyâm, 43.

[410] Bu mana şu görüşe göredir: Orucun ilk farz olduğu zaman, oruç tutmaya gücü yetenler, oruç tutmakla onun yerine fakirlere her gün için bir fidye (onu bir gün doyuracak yiyecek) vermek arasında serbest idiler. Bu, fakirleri korumak amaçlı yapılmıştı. Daha sonraki âyette bu serbestlik kaldırıldı. Âyetteki "yutîkûne" ifadesine, zorla oruç tutanlar, oruç tutmakta zorlananlar manası verilmiştir. Biz meali buna göre verdik; fakat açıklamayı, müfessirin ifadelerine göre yaptık (Mütercim).

[411] Bu mana, âyetin, "mesâkîn" (fakirler) okunuş şekline göredir. Meşhur kıraat "miskîn" şeklinde olup peşinden ona göre de mana verilmiştir.

Şöyle de diyebilirsin: Onda insanları İslâm (teslimiyet) makamına ulaştıran hidayet mevcuttur ve imanın hakikatine, hak ile bâtılın arasını ayıracak tahkik haline ulaştıran apaçık deliller vardır. Bu hale ulaşan kul da Allah'tan başka her şeyin boş olduğunu farkederek ihsan makamını elde eder. Âyet şöyle devam ediyor:

"Sizden kim o aya ulaşır da yolcu olmazsa farz olarak *oruç tutsun."*

İslâm'ın ilk günlerinde oruç tutmak tercihe bırakılmıştı; müslümanlar henüz oruca alışamadıkları için kendilerine zor geliyordu; ona alışıp da devam ettikleri zaman Allah Teâlâ, ramazan ayına ulaşan sıhhatli kimselere orucu kesin olarak farz kıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizden kim hasta olup oruçta zorlanırsa veya fecirden önce yolculuğa çıkıp o gün oruç tutmazsa ona tutamadığı günler sayısınca ramazanın dışındaki diğer günlerde oruç tutması farzdır. Allah sizin için kolaylık sağlamak istiyor; bu* sebeple yükünüzü hafifletti, hasatlık ve yolculuk halinde oruç tutmamaya izin verdi. *Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez;* çünkü O, dinde size güçlük yüklemedi."

"Allah size orucu kazâ etmenizi emretti ki size emredilen sayıyı tamamlayasınız; bu da ramazan ayının tamamını oruçlu geçirmektir. *Allah size orucu emretti ki sizi hidayete ulaştırdığı için Allah'ı yüceltesiniz* ve orucu tamamlayınca tekbir getiresiniz."

İmam Mâlik'e göre tekbirin vakti,[412] bayram sabahı güneş doğduktan sonra bayram namazı için evinden çıkıp musallaya (mescide) giderken başlar, imamın namaza gelişine kadar devam eder. Tekbir için tercih edilen lafızlar şunlardır:

---

[412] Hanefîler'de, bu tekbirlerin ramazan bayramında mescide giderken gizlice, kurban bayramında ise yüksek sesle söylenmesi menduptur (dinimizce teşvik edilmiş olup sevaptır). Kurban bayramı günlerinde arefe günü sabah namazından başlayarak yirmi üç vakit farz namazların peşinden söylenen teşrîk tekbirleri ise vâciptir.

Allahüekber Allahüekber lâ ilâhe illallah Allahüekber ve lillahil hamd ala mâ hedânâ Allahümmecalnâ mine'ş-şâkirîn (Allah büyüktür, Allah büyüktür, Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah büyüktür, bizi hidayete ulaştırdığı için Allah'a hamdolsun. Allahım, bizi şükreden kullarından yap).

İçinde tehlil, tekbir ve şükür bulunduğu için bu lafızlar tercih edilmiştir; bir de bununla, *"Umulur ki şükredersiniz"* âyetine uyulmuş olmaktadır.

Âyet şu uyarı ile bitmektedir: "Size verdiğimiz bolca nimetlere ve oruçta sağladığımız kolaylıklara karşılık *umulur ki şükredersiniz."*

183-185. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Hak yolcuları, sizden önce hak yolda giden güvenilir âriflere farz kılındığı gibi nefisle mücâhede ve terbiye günlerinde, nefsanî hazlardan ve şehvetlerden kendini alıkoymak sizlere de farz kılındı. Bu manevi oruca devam ederseniz, müşahede haline ulaşırsınız. Umulur ki bu halin bereketiyle kâinattaki varlıkları müşahede etmekten (onlara takılıp kalmaktan) korunursunuz ve sizlere yüce zatın sırları açılır.

Sizden kim, ömrünün önceki günlerinde hevâ sevgisiyle hasta olmuşsa yahut dünyanın peşinde koşma amacıyla seferde idiyse, artık zayi ettiği şeyleri bundan sonraki günlerde telafi etmeye koşsun. Bu manevi orucu tutmaya gücü yetenlere, elde ettikleri yakînî iman kuvvetinden ve âlemlerin Rabb'inin marifetinden, bu yolda zayıf kalmış olanlara vermesi gerekir. Kim Allah'ın kullarını, onların yakînlerini kuvvetlendirecek ve himmetlerini yükseltecek şeylere irşad ederek hayır yaparsa bu, kendisi için daha hayırlıdır.

Ey hali kuvvetli ârifler, Allah'tan gayri varlıkları müşahededen korunma ve temkin halinden sonra maddi şeylere karışmaktan çekinme orucuna devam edin. Eğer kalbin dağılması ve himmetlerin zayıflamasından dolayı maddi şeylere karışmaktaki zararı bilirseniz, bu sizin için daha hayırlı ve daha selâmetlidir. Çünkü bu orucun içinde sizde manevi anlayışlar ve ilhamlar gerçekleşir, kalbinize peş peşe nurlar ve irfan parıltıları gelir. Kim bu hali müşahede ederse manevi orucuna devam etsin; kim de buna güç yetiremezse zayi ettiği günleri için oturup nefsine ağlasın.

Bil ki üç çeşit oruç vardır: 1. Avam halkın orucu, 2. Havassın (velilerin) orucu, 3. Havassü'l-havassın (veliler içinde seçkin âriflerin) orucu.

Avamın orucu, fecirden akşam güneş batana kadar yemek-içmekten, cinsî ilişkiden ve bunların yerine geçecek işlerden kendini uzak tutmasıdır. Bunu yaparken, vücut âzaları rahatça günahlara dalar, kalbi gaflet meydanlarında dolaşır. Bu oruç sahibinin oruçtan elde edeceği şey, ancak açlıktır; bunu Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şu hadisinden anlıyoruz:

"Kim yalan konuşmayı ve yalanla iş yapmayı terketmezse Allah'ın o kimsenin yemesini ve içmesini terketmesine bir ihtiyacı yoktur."[413]

Havassın orucu, bütün âzalarını boş ve faydasız işlerden uzak tutmaktır. Boş iş, kulu Hakk'a vuslattan alıkoyan her şeydir. Bu oruç özetle, zâhirî ve bâtınî âzaları (kalbi ve kalıbı) bütün mâlâyâni şeylerden korumaktır.

Havassü'l-havassın orucu ise kalbi Allah'tan gayrisine yönelmekten ve sırrı başkasına bağlanmaktan muhafaza etmektir. Özetle gönlü, Cenâb-ı Hak'tan başkasını müşahede etmekten uzak tutmak ve kalbi sürekli yüce Mevlâ'nın huzurunda tutmaktır. Bu orucun sahibi, sürekli oruç halindedir. İlâhî huzurda kabul gören ârifler, sürekli oruçludur (kendilerini Hak'tan perdeleyen şeylerden devamlı korunurlar), kalpleriyle sürekli namaz halindedirler (gönülleri hep ilâhî huzurdadır). Allah bizleri onlardan istifade ettirsin ve kendileriyle birlikte haşretsin. Âmin.

Oruç kalbi inceltip bu sayede Hakk'a yakınlık hâsıl olunca, Cenâb-ı Hak orucun peşinden bu hali zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖى عَنّٖى فَاِنّٖى قَرٖيبٌۜ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِۙ
فَلْيَسْتَجٖيبُوا لٖى وَلْيُؤْمِنُوا بٖى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186. ***Kullarım sana, beni sorarlarsa*** *(bilsinler ki)* ***ben*** *(onlara)* ***çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin isteğine karşılık veririm. O halde davetime uysunlar ve bana inansınlar. Umulur ki bu şekilde doğru yolu bulmuş olurlar.***

---

[413] Buhârî, Savm, 8; Ebû Davud, Sıyâm, 26; Tirmizî, Savm, 16; İbn Mâce, Sıyâm, 21.

Tefsir

Sahabeden biri, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Rabbimiz yakın mıdır, uzak mıdır; yakınsa gizlice, uzaksa yüksek sesle O'na dua edelim?" diye sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sükût buyurdu; o zaman bu âyet indi.[414]

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kullarım sana beni sorduklarında onlara haber ver ki,* ruhlarının bedenlerine ve kalplerinin içindeki duygulara yakınlığından daha fazla *ben kendilerine* ilim, kudret ve ihata ile *yakınım. Bir kul,* gizli veya açık, gece veya gündüz *bana dua ettiğinde onun duasına karşılık veririm.* Bu karşılık kulun değil, bizim istediğimiz vakitte, onun haline uygun bir şekilde olur. *Öyleyse* ben onları iman ve itaate davet ettiğimde *davetime uysunlar* ki ben de onları marifet yoluna sevkedeyim. *Ayrıca* benim onlara çok yakın olduğuma *iman etsinler* ve her yerde beni kendisiyle birlikte gören kimsenin hayâ ettiği gibi benden hayâ etsinler; *umulur ki bu şekilde* benim yolumda gitmeye ve devamlı muhabbetim üzere kalmaya muvaffak olarak *doğru yolu bulmuş olurlar."*

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ kullarına önce ramazan orucunu emretti, onları tekbir ve şükür vazifelerini yerine getirerek sayıyı tamamlamaya teşvik etti. Peşinden de kendisinin onların bütün hallerini bildiğini, sözlerini işittiğini, dualarına icabet ettiğini ve amellerine karşılık verdiğini bildiren bu âyeti getirdi, bunu önceki emri kuvvetlendirmek ve onu yapmaya teşvik için yaptı."

186. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yakınlığı, manevi bir yakınlıktır, bu, maddi şeylerin yakınlığından farklıdır. Diğer bir ifadeyle O'nun yakınlığı zatıyla değil, sıfatlarıyla olur. O'nun yakınlığı sıfatlardan ayrı olarak zatı ile de olabilir. Kulda mahv ve fenâ hali gerçekleşip ayrılık ortadan kalkınca ve vuslat gerçekleşince yakınlık, uzaklık, mesafe ve ayrılık diye bir şey kalmaz.

---

[414] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/469.

Şeyh, kutub, büyük ârif, efendim Abdüsselâm b. Meşîş [rahimehullah], Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye [rahimehullah] demiştir ki:

"İman gözünü (basiretini) keskinleştir, bunu yaparsan Allah'ı her şeyin içinde, her şeyin yanında, her şeyle birlikte, her şeyden önce, her şeyden sonra, her şeyden yakın, her şeyi kuşatmış olarak bulursun. Bu, O'nun kendine has bir yakınlıktır; zatına ait bir ihatadır. Allah'tan yeri, hududu, mekânları ve cihetleri uzak tut, yine O'ndan mesafeler içinde zatına yakın olma ve kendisiyle beraber bulunma halini, mahlûkatla hareket etme durumunu uzak tut. O'nun evvel, âhir, zâhir ve bâtın sıfatlarıyla her şeyi yok et. Şunu bil ki Allah ezelde kendisiyle hiçbir varlık bulunmadan mevcuttu, şimdi de ezeldeki sıfatı üzere bulunmaktadır."

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bir yerde olmaktan, herhangi bir yönde bulunmaktan, şekilden, madde ve sûretten münezzehtir (uzak ve yücedir). Bununla birlikte O'nun bulunmadığı hiçbir yer, mekân, boşluk, şekil, sayı, cisim, cevher ve araz yoktur. Çünkü O, yüce lutfu ile her şeyde tecelli etmiştir, nuru ile her şeyde gözükmektedir, her şeyi ilmi ile ihata ederek şekillendiren O'dur; fakat yarattığı hiçbir varlıkla kayıtlı değildir. Kim bunu bilmezse O'nu tanıma zevkine varamaz ve müşahede makamına ulaşamaz. Bu kimse, basireti kör olmuş biri olup Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen mahrum kalmıştır."

Bu işaret ve ifadeleri ancak ince manadan anlayan zevk ehli anlayabilir; sen de mana ehli er kişilerle (ricalullah ile) beraber ol ki onların sırlarından tadabilesin ve işaretlerinden anlayabilesin. Buna imkânın yoksa Cenâb-ı Hakk'ın bütün noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna ve hiçbir varlığa benzemediğine itikad etmen sana yeter. Sen Allah'ın şu âyetine sarıl:

"O'nun misli (dengi ve benzeri) hiçbir varlık yoktur; O, her şeyi işiten ve görendir" (Şûrâ 42/11).

Ayrıca, büyük zatların bütün hallerini inkâr etmeden onların söylediklerinde sadık olduklarını bil. Eğer sen gökteki hilali görmemişsen, onu gözüyle görenleri kabul et, onların görmesini inkâr etme!

Sen Cenâb-ı Hakk'ın sana yakınlığını yakînen bilince, artık O'ndan dilinle bir şey istemene gerek kalmaz, hal diliyle istemen yeterlidir.

Oruç Gecesine Ait Hükümler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette orucun diğer hükümlerini zikrederek şöyle buyurdu:

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلٰى نِسَٓائِكُمْۜ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ
لِبَاسٌ لَهُنَّۜ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا
عَنْكُمْۚ فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا
الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَۙ فِي الْمَسَاجِدِۜ تِلْكَ
حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187. ***Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için** (kötülükten koruyan)* ***birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin** (hududa dikkat edemeyerek)* ***kendinize kötülük ettiğinizi bildiği için tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık** (ramazan gecelerinde)* ***onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiği şeyi arayın. Sabahın aydınlığı, gecenin karanlığından ayırt edilinceye kadar** (fecre yani şafak sökünceye dek)* ***yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde itikâf halindeyken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, günahlardan korunup sakınsınlar diye insanlara bu şekilde âyetlerini açıklıyor.***

İslâm'ın ilk zamanlarında farz olan ramazan orucunu tutarken sahur yemeği yoktu. Oruç tutan kimse, akşam orucunu açınca yatsı namazını kılıp uyuyuncaya kadar yer içerdi. Bundan sonra yemek, içmek ve kadınlara yaklaşmak haramdı. Bir defasında Hz. Ömer [radıyallahu anh] yatsıdan sonra hanımına yaklaştı; yaptığına pişman oldu, hemen gelip durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] anlattı, özrünü beyan etti. O sırada başka erkekler de ayağa kalkıp yatsıdan sonra oruca aykırı olarak yaptıkları işleri itiraf ettiler. O zaman bu âyet indi.[415]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *size, ramazan gecelerinde* fecirden önce *hanımlarınıza yaklaşmanız,* onlarla cimâ yapmanız *helâl kılındı."* Âyetin lafzında cimâ yerine "refes" ifadesi kullanıldı; bu, onların yapmış olduğu hatanın çirkin bir iş olduğunu ifade etmek içindir.

Allah Teâlâ, cimânın helâl kılınmasının sebebini şöyle açıkladı:

"Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz." Yani size, kadınlarınızla cimâyı onlara karşı sabrınızın azlığından dolayı serbest kıldım; artık elbisenin bedeni sardığı gibi, birbirinize sarılıp içli dışlı olabilirsiniz. Bu yakınlık halinde cimâya karşı sabretmek çok nadir olur. *Allah sizin kendinize yaptığınız kötülüğü bilmektedir.* Yani siz, (ilâhî hududa dikkat etmeyerek) nefsinize kötülük ediyor, onu azaba itiyor, sevaptan mahrum bırakıyorsunuz. Siz hatanızı itiraf edip tövbe yaptığınızda *Allah tövbenizi kabul etti;, sizi* affederek günahlarınızı *bağışladı. Artık* bundan sonra, ramazan gecelerinde *hanımlarınıza yaklaşın,* onlarla cimâ yapın (yapabilirsiniz) *ve Allah'ın size takdir ettiği şeyi, nesli arayın.* Onlarla sadece şehvetinizi teskin için cimâ yapmayın, bilakis Allah'ın sizin için takdir ettiği ve levh-i mahfûzda yazdığı çocuğu elde etmenin peşine düşün; çünkü nikâhın emredilmesinden ve insanda şehvet duygusunun yaratılmasından maksat, nesil yetiştirmektir; yoksa sadece şehevî ihtiyacını gidermek değildir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İnsan öldüğü zaman amel defteri kapanır; ancak şu üç yoldan kendisine sevap gelmeye devam eder:

1. *Faydası devam eden sadaka.*
2. *İnsanların istifade ettiği ilim.*
3. *Kendisine hayır dua eden salih evlat."*[416]

---

[415] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/475-478 (Beyrut 2002).

[416] Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Davud, Vesâyâ, 14; Nesâî, Vesâyâ, 8.

Hz. Âişe'den (radıyallahu anhâ) gelen uzunca bir hadiste ensardan Havle isminde bir kadına, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bir kadın kocasından hamile kalınca Allah ona gecelerini ibadetle, gündüzleri oruçla geçiren kimsenin ve Allah yolunda cihad eden gazinin sevabını verir. Kadın bir çocuk doğurduğu zaman her doğan çocuk adedince kendisine bir köleyi âzat etmiş sevabı verilir. Kadın çocuğunu sütten kesince, gökten bir melek şöyle seslenir:

'Geçmişindeki amelin, senin için yeterlidir; sen kalan günlerinde amele baştan başla.'" Bunları işiten Hz. Âişe (radıyallahu anhâ),

"Kadınlara pek çok hayır verildi; ey erkekler topluluğu sizin için ne vardır?" dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) tebessüm buyurarak sözlerine şöyle devam etti:

"Bir erkek hanımının elinden tutup ondan kendisiyle birlikte olmasını isterse; Allah kendisine bir sevap yazar. Onun boynuna sarılınca on sevap yazar. Onunla birlikte yatağa uzanınca yirmi sevap yazar. Kendisiyle cimâ yaptığında bu onun için dünyadan ve içindeki nimetlerden daha hayırlıdır. Cimâdan sonra kalkıp gusül abdesti aldığında su, vücudundaki her bir tüyden akıp geçtikçe kendisinden bir günah temizlenir ve ona bir derece verilir. Bu aldığı gusül sebebiyle kendisine verilen şey, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Allah Teâlâ o kimseyle melekleri yanında övünerek şöyle buyurur:

'Kuluma bakın; karanlık gecede kalkmış cünüplükten yıkanıyor; benim kendisinin Rabb'i olduğumu yakînen biliyor. Siz şahit olun ki ben onu affettim.'" Bu rivayeti Sa'lebî nakletmiştir.[417]

Cenâb-ı Hak, sonra ramazan gecelerinde fecir vaktine kadar yeme içmeyi de serbest bırakarak şöyle buyurdu:

"Beyaz iplik (sabahın aydınlığı), siyah iplikten (gecenin karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için."

---

[417] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* 1/272 (Beyrut 2004). İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eserinde, bu hadisin bir kısmını verdikten sonra, hadisi uzun şekliyle Bezzâr'ın rivayet ettiğini, fakat hadisin senedinin çok zayıf olduğunu belirtir. bk. *el-İsâbe,* 8/94 (Beyrut 1995).

Bu âyette, fecir vaktinin evvelinde ufukta genişlemesine yayılan alacalık beyaz ipliğe benzetilmiş, onunla birlikte uzayan gecenin karanlığı da siyah ipliğe benzetilmiştir.

Âyetteki "fecirden" ifadesi bu âyetin inişinden bir müddet sonra inmiştir. Bu arada sahabeden bazıları beyaz ipliği siyah iplikten ayırmayı zâhir manasında düşünerek, biri beyaz biri siyah iki ip alarak yastığın altına koydu. Onlardan biri, gece kalkıp bir miktar yemek yiyor ve iplere bakıyordu; eğer ipleri birbirinden ayırt edemezse yemeye devam ediyordu.

Adî b. Hâtim de [radıyallahu anh] bunlardan biriydi. O demiştir ki: "İki ipliğe göre yiyip içtiğim sabah Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna vardım, durumu kendisine haber verdim; Resûlullah güldü ve şöyle buyurdu: "Sen gerçekten anlayışı kıt bir kimsesin; burada anlatılan, gündüzün beyazlığının gecenin siyahlığından ayırt edilmesidir."

Bu hadis Buhârî'de ve diğer hadis kitaplarında geçmektedir.[418]

Zemahşerî buna itiraz ederek der ki: "Âyetteki beyaz iplikle siyah ipliğin ne manaya geldiğini açıklayan 'mine'l-fecri' kısmı sonradan gelmiştir denirse bunda, ihtiyaç duyulan bir anda açıklamanın gecikmesi söz konusu olur ki bu, câiz değildir; çünkü onda kulların güçlerini aşan bir şeyle mükellef tutulması söz konusudur."[419]

Buna şöyle cevap verilmiştir: Burada açıklama, ihtiyaç duyulan bir andan sonraya tehir edilmemiştir, sadece ihtiyaç duyulan bir vakte tehir edilmiştir; bu da câizdir. Bunun açıklaması şudur:

Allah Teâlâ'nın, "*Beyaz iplik (sabahın aydınlığı), siyah iplikten* (gecenin karanlığından) *ayırt edilinceye kadar yiyin, için*" âyeti nâzil olunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminler Cenâb-ı Hakk'ın bunlardaki muradını anladılar ve ona göre amel ettiler. Bu durumda âyetin mana ve muradı onlar için belliydi, kapalı değildi.

Adî b. Hâtim'e gelince, o çölde yaşayan ve av ile meşgul olan bir kimseydi. Onda şehirde yaşayanların tecrübe ve olgunluğu yoktu; bu haliyle o, âyeti zâhirine göre yorumladı. Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) kendisine, *"Sen gerçekten anlayışı kıt birisin"* dedi. O zaman âyet indi ve Adî b. Hâtim'e ihtiyaç duyduğu bir anda Allah'ın muradını açıkladı. Süyûtî *et-Tevşîh* adlı eserinde, bunun tersine bir değerlendirmede bulunmuştur. Oradaki ifade şöyledir:

---

[418] Buhârî, Tefsîru Sûre (2), 28; Müslim, Savm, 33; Ebû Davud, Savm, 17.

[419] bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/339 (Dârü'l-Fikr, ts.).

Bir tanesi şöyle demiştir: Adî (radıyallahu anh), âyetin bu lafzını işitmemişti; çünkü bu âyet onun müslüman olmasından bir müddet önce inmişti. Adî b. Hâtim'in müslüman olması (risaletin) dokuzuncu veya onuncu senesinde, oruç âyetinin inmesinden bir müddet sonra gerçekleşmişti. O demiştir ki:

"Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bana namazı ve orucu öğretti ve, 'Şu şekilde namaz kıl, şu şekilde oruç tut; güneş battıktan sonra beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilenciye kadar ye' buyurdu. Ben de biri beyaz biri siyah iki ip aldım; onları birbirinden ayırt edinceye kadar yemeye devam ettim." Bundan anlaşıldığına göre, diğer hadiste geçen, "Allah 'fecre kadar' ifadesini indirdi kısmı, râvinin kendi sözüdür."[420]

Süyûtî'nin açıklamalarını özetle verdik. Bundan şu anlaşılıyor: Âyetin manası ve muradı tamamen açıktır, onda bir tehir yoktur. En doğrusunu Allah bilir.

Cenâb-ı Hak, sonra, orucun ne zamana kadar devam edeceğini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Geceye, yani güneş bâtıncaya kadar oruca devam edin."

Buna göre kim, güneşin batması konusunda şüphe ederek orucunu açarsa ona kefâret gerekir; fecir vaktinin girip girmediğinde şüphe ederek yemeye devam eden kimseye ise kefâret gerekmez; çünkü fecir, geceye bitişik bir vakittir; onda tereddüt etmek mümkündür.

İtikâf oruçla ilgili bir ibadet olduğu için, Cenâb-ı Hak, orucun peşinden itikâfla alakalı bazı hükümleri açıklayarak şöyle buyurdu:

"Mescidlerde itikâf halindeyken hanımlarınıza yaklaşmayın, onlarla cimâ yapmayın."

---

[420] bk. Süyûtî, *et-Tevşîh Şerhu'l-Câmii's-Sahîh*, 4/1427 (Riyad 1998).

İtikâfa giren kimseye, hanımı ile cimâ etmesi haramdır, bu, itikâfı bozar. Bu cimânın mescidde veya dışında olması farketmez. Bazı insanlar mescidde itikâf halindeyken, mescidden çıkar, hanımının yanına gider, onunla cimâ edip mescide geri dönerdi. Bunun üzerine bu âyet inerek şöyle buyurdu:

"Bu Allah'ın sizin için çizdiği sınırlardır; onları çiğneyip geçmek bir yana *sakın onlara yaklaşmayın. İşte bu şekilde Allah insanlara hükümlerini açıklıyor ki* haramlardan *korunsunlar."*

187. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıda havassın ve havassü'l-havassın orucunu anlatmıştık. Bu oruç, kendini bütün faydasız şeylerden ve Hakk'a vuslata mani hallerden uzak tutmaktır. Yahut seçkin velilerin orucu, Allah'tan gayri varlıkları müşahede etmekten ve kalbi karıştırıp bulandıran her şeyden kendini korumaktır. Gerçekten hangi nefis böyle bir oruca azmeder ve bu konuda kararını kesin olarak verirse onun yepyeni manevi ledünnî ilimlere ve irfanî hakikatlere ulaşması helâl olur. Ayrıca bu azim ve niyet onu çalışarak elde edilen zâhirî ilimlerin de en olgunlarını elde etmeye götürür. Allah tarafından ihsan edilen vehbî ilimler onun iç elbisesi, zâhirî ilimler de dış elbisesi gibi olur.

Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Nefisler günahları bütünüyle terkedip bu onda bir meleke haline gelince, melekût (gayb) âleminde dolaşır, sonra sahibine yepyeni ilimlerle geri döner. Bu ilimler bir âlimden öğrenilerek elde edilen ilimlerden değildir (onlar yüce Allah tarafından ihsan edilen ledünnî ilimlerdir."

Cenâb-ı Hak, işaret yoluyla buyurur ki: "Allah sizin hata ve yanılma kirlerine bulaşarak kendinize kötülük ettiğinizi bildiği için sizi bu vehbî ilimlere dalmaktan menetti. Siz, tövbeye kesin karar verip kusurları terketmeye azmettiğiniz zaman tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Artık bundan sonra bu ilimlere dalın ve Allah'ın sizin için takdir ettiği marifetine vâsıl olmanın ve kudsî huzurunda karar kılmanın peşine düşün. Bu manevi ilimlerin meyvelerinden yiyin. Her şeye hayat veren ve bütün varlıkları ayakta tutan Allah'ın aşk şarabından için; tâ ki size keşif ve beyan fecri doğsun, kalplerinizde irfan güneşleri parlasın.

Hakk'ı müşahede gerçekleşince, (onun nuraniyeti içinde) bu ilimler kaybolur, bütün zâhirî ilim ve şekiller silinir; sadece el-Hayyü'l-Kayyûm olan yüce zatın müşahedesine dalıp gitmek kalır. Siz bu manevi huzur mescidlerinde bulunuyorken artık o ilimlere dalmayın; çünkü yüce sevgilinin cemalini müşahede etmek, sizi bu tür ilim ve müşahedelere dalmaktan müstağni kılar (başka şeye hacet bırakmaz). Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; sakın onlara yaklaşmayın; yani bu ilimlere ve zâhirî şeylerin tadına bağlanıp kalmayın (onlarla yetinmeyin ve perdelenmeyin); hiç şüphesiz onlar sizi yüce Rabb'inizi müşahede etmekten engeller. İşte Allah, kendisine vâsıl edecek yolu gösteren âyetleri insanlara böyle açıklıyor ki onlar mâsivayı (zatının dışındaki başka varlıkları) müşahede etmekten korunsunlar.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Haram Kazançtan Sakının

Cenâb-ı Hak, hacdan bahsetmeyi murat edince, ondan önce mallar üzerinde durdu; çünkü mal, haccın farz olmasının ve genelde ona ulaşmanın sebebidir. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا
فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188. *Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bilerek haram yoldan yemek için hâkimlere (rüşvet olarak) mal vermeyin.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *birbirinizin malını* dinî bir hak olmadan *bâtıl yollarla yemeyin.*"

Yahut birbirinizin mallarını gasp, hırsızlık, hıyanet, hile, ölçüde noksanlık yapmak ve aldatmak gibi aslen bâtıl olan yollarla yemeyin.

Yahut bâtıl bir kazançla birbirinizin malını yemeyin. Bu kazanç, sihir, kâhinlik, fal, kumar gibi işlerden alınan ücretlerdir; ayrıca bulunduğu makam sebebiyle kendisine verilen hediyeler, borç veren kimseye karşı tarafın verdiği hediyeler, karz-ı hasen cinsinden (sırf Allah rızası için verilen) borçlara karşılık alınan hediyeler, haksız tazminatlar, dinin haram kıldığı faiz ve benzeri yollarla elde edilen mallar da haram kazanç kısmına girer.

Kur'an ve Sünnet'e uygun olarak şifa için yapılan okumalara ve yazılan muskalara karşılık alınan hediyeler haram kazanç sayılmaz. Satıcı, malının kusurunu söyler, alıcı da bu kusuru bilerek malı alırsa alışverişteki eksiklikler haram kazanca girmez.

Bir başka mana: Mallarınızı haram eğlence, zina ve içki gibi dinin haram kıldığı işlerde harcayarak yemeyin.

Âyet şöyle bitiyor: *İnsanların mallarını haram yolla yemek için hâkimlere, lehinize karar versin diye rüşvet olarak mal vermeyin. Aldığınız malın size ait olmadığını bilerek böyle bir şey yapmayın.* Şunu iyi bilin ki hâkimin hükmü haram bir işi helâl yapmaz.

Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Ben de sizin gibi bir insanım. Bazan bir davada hüküm vermem için iki kişi bana gelir. İçlerinden biri delilini diğerinden daha güzel anlatır ve ben de ona göre bir hüküm veririm. Bu durumda kime, deliline bakıp kardeşinin malından (hak etmediği) bir şeyi vermişsem (onu almasın), çünkü bu durumda ancak kendisine ateşten bir parça kesip vermiş olurum."[421]

188. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hakikatte, Cenâb-ı Hak'tan başka her şey bâtıldır (gerçek vücuda sahip değildir). Buna göre her kim, halkın elinden bir şey alır da onda yüce Hakk'ı müşahede etmezse o kimse insanların malını bâtıl yolla almış olur.

---

[421] Buhârî, Ahkâm, 20; Müslim, Akzıye, 4; Ebû Davud, Akzıye, 7; Tirmizî, Ahkâm, 11.

Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Yaratılmış varlıklardan bir şey alırken, onlarda nimeti asıl veren Mevlâ'nı görmeden sakın o şeye elini uzatma. Böyle yaptığında da ilme (dine) uygun olan şeyi al."

Bununla amel edecek kimse, kendini kontrol edecek büyük bir ilme ve kuvvetli bir müşahede haline muhtaçtır; ancak o zaman mülkün sahibi Cenâb-ı Hakk'ı müşahede içinde gözünden halk silinir gider.

Bir tanesi, bu anlattığımız vasıfta fakirleri (dervişleri) araştırır ve onlara bir şeyler verirdi. Verirken de, "Al bunu, o sana ait değil (Allah'ın mülküdür)" derdi. Karşılık olarak hiç kimseden de bir şey işitmezdi. Yine bir defasında, dervişlerden birine bir şey vererek, "Al bunu, o sana ait değil" dedi. O derviş de,

"Alıyorum fakat senden değil (O bana Rabbim'den gelen hediyedir)" dedi.

Seçkin velilerin yolunda, bir dünya meselesi veya nefsine yardım için hâkimlerin kapısına gidilmesi haramdır. Ârif, Allah'ın kendisiyle hasmı arasında hüküm vermesine kadar sabretmelidir; şüphesiz Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır. Eğer böyle bir şeye mecbur kalır ve başka yolu olmazsa kendi yerine birini vekil tayin etmelidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hilâl ve Haram Aylar

Cenâb-ı Hak, haccın hükümleriyle ilgili açıklama yapmak isteyince, önce hilâlle ilgili açıklama yaptı; çünkü haccın edasında ve kazâsında hilâlin seyri dikkate alınmaktadır. Bu konudaki âyette şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ

189. ***Sana, hilâlin (büyüme ve küçülme) hallerini soruyorlar. De ki: O, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir...***

Ashaptan Muâz b. Cebel ile Sa'lebe b. Ganm [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, bu hilâlin durum nedir? Önce iplik gibi ince bir şekilde ortaya çıkıyor, sonra her gün büyümeye başlıyor, bir zaman sonra her tarafı eşit büyüklükte dolunay oluyor. Peşinden noksanlaşmaya başlıyor, bir ip haline gelene kadar incelmeye devam ediyor; bu nasıl oluyor?" diye sordular. Cenâb-ı Hak bu âyeti indirerek şöyle buyurdu:

"Sana, hilâlin büyümesinin ve küçülmesinin hikmetini soruyorlar. Ey Muhammed, *onlara de ki: O, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir."*

Onunla insanlar borçlarının vaktini belirler, ziraat vakitlerini bilir, hanımlarının iddet günlerini, oruçlarının vaktini tesbit ederler. O aynı zamanda hac için de bir vakit ölçüsüdür; onunla hac aylarının girişini ve çıkışını bilirler, eda ile kazâ vaktini tayin ederler; eğer ay, bir hal üzere kalsaydı, bunları bilemezlerdi.

Allah Teâlâ onlara, beklediklerinin dışında bir cevap verdi. Bununla şuna da işaret edilmiş oldu: Ayın değişik şekillere girmesinin sırrını sormada dinî bir fayda yoktur; asıl üzerinde durulması gereken şey, meselenin dinî bir menfaat olan yönüdür.

Gök bilimciler, ayın, ışığını güneşten aldığını, değişik yörüngeleri içinde güneşe olan uzaklık ve yakınlığına göre, güneşten ışık alan bölgelerin değiştiğini belirtmişlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

189. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İrade ufkunda saadet hilâli gözükünce ve kula ezelde takdir edilen inayetle hidayet rüzgârı esince, kalplerin, bütün gaybı bilen yüce Mevlâ'nın huzuruna yapacakları haccın zamanı girmiş olur.

Hidayet hilâli, hak yolunda giden seyrü sülûk sahiplerine aittir. Onlar telvin ehli hal sahipleridir. Onların yakîni arttıkça nurları da artar, yakînleri noksanlaştıkça nurları da noksanlaşır. Bu, onun içinde bulunduğu halin zayıflığına göre değişir. Hakk'a vuslat gerçekleşinceye ve kendisine kâmil insan sıfatı verilinceye kadar bu böyle devam eder.

Bu konuda şu beyti okurlar:

"O, her gün değişik hallere girer çıkar ve seninle daha da güzelleşir."

Telvin sahibi, kendisine irfan güneşi doğana kadar manen artış ve noksanlık arasında gider gelir; irfan güneşi doğunca artık ondan sonra artma ve noksanlaşma diye bir durum olmaz. Bu konuda da şu manadaki şiiri okurlar:

"Sevdiğimin güneşi (kalbime) geceleyin doğdu ve ortalığı aydınlattı; bu güneşin batışı olmaz. Gündüz ortaya çıkan güneş, geceleyin batar kaybolur, kalplerin güneşi ise batıp kaybolmaz."

Temkin sahibi (manevi halinde karar kılmış ârif) ise böyle değildir; o sürekli marifet aydınlığı içindedir; yükseldiği saadet burçlarında sabitkademdir. Onun güneşinde bir tutulma ve perdelenme olmaz; onun nurunu hiçbir zulmet ve bulut örtüp gizleyemez. Kendisi perdelenmey istese bile perdelenmez.

Âriflerden biri demiştir ki: "O'ndan başkasını görmeye zorlansam da buna güç yetiremem; O'nunla birlikte başka kimse yoktur ki ben onu müşahede edeyim!"

Evlere Kapısından Giriniz

Cenâb-ı Hak, sonra, müşriklerin hacla ilgili uydurdakları bid'attan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰىۚ
وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَاۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

... İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir; fakat asıl iyilik, takva sahibi olan kimsenin yaptıklarıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa erebilesiniz."

Ensar, hac veya umre için ihrama girdikleri zaman şöyle derdi: "Evimize girene kadar gök ile aramıza hiçbir çatı girmeyecek (yani güneşten hiç gölgelenmeyeceğiz). Evlerine döndüklerinde (normal kapısından girmeyip) evlerine duvara tırmanarak çatıdan girerler veya evin arkasından bir delik açarak eve oradan giriş yaparlardı. Onlardan biri hacdan gelip de evine normal kapısında girince onu ayıpladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.

Âyette buyruluyor ki: "*İyilik* ve taat, evlere *arkadan gelip duvara tırmanmak* veya evin üstünden delik açmak *değildir; asıl iyilik* haramlardan sakınan ve şehvetlerine karşı duran *takva sahibi kimsenin yaptığıdır.*"

Bir diğer mana: İyilik, size fayda vermeyen şeyleri sorarak, bir de dünyada ve ahirette size faydası olan şeylerin ilmini sormayı terkederek sorularınızı çarpıtmanız değildir; fakat asıl iyilik, bundan sakınan ve ilmi yerinden ve ehlinden alan kimsenin yaptığıdır. Böyle yaparsanız, güzel sualler sorarsınız, sözün edebine dikkat edersiniz, size gereken en önemli ve en faydalı şeyleri öne alırsınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'tan korkun;* O'nun hükümlerini değiştirmeyin ve işlerine itiraz etmeyin *ki* O'nun özel yardımı ve hidayetiyle *kurtuluşa eresiniz."*

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki müridin gireceği evler üç tanedir. Bunlar şeriat, tarikat ve hakikat evleridir. Her bir evin kapıları vardır. Kim o eve bu kapılardan gelirse içeri girer; başka yerden gelenler ise kovulur.

1 Şeriat evinin üç kapısı vardır. Birincisi tövbedir. Bir kimse bu kapı-
dan girip tövbenin rükün ve şartlarını tam olarak yerine getirirse karşı-
2 sına istikamet kapısı çıkar. İstikamet, bütün sözlerinde, işlerinde ve hal-
lerinde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) uymaktır. Bu kapıdan
girip gerçek bir istikamet halini elde edince, karşısına bütün kısımlarıy-
3 la takva kapısı çıkar. Kul, zâhiren ve bâtınen bütün hallerinde gerçek bir
takva sahibi olunca, tertemiz şeriat evine girer; onun güzellikleri ve hoş
manalarıyla dinlenir, manen safa sürer.

Sonra tarikat evine girmek ister. Onun da üç kapısı vardır.

Birinci kapı ihlâstır. İhlâs, bütün amelini sadece Allah için yapmak, bir söz ve bir haz bile olsa hiçbir amelde O'na başkasını ortak etmemektir.

Kul gerçek ihlâsı elde edince, karşısına arınma kapısı çıkar. Bu, bütün manevi ayıp ve kusurlardan temizlenmektir. Bunların sayısı belli değildir, fakat kim kâmil bir şeyh bulursa şeyh ona bütün kusurlarını gösterir ve ona bunların ilacını öğretir.

Kul bu temizlik halini tam olarak gerçekleştirince, karşısına güzel ahlâkla süslenme kapısı çıkar. Bu, hilim (yumuşak muamele), doğruluk, sükûnet, cömertlik, başkasını kendine tercih gibi bütün kemalat ahlâkına ve faziletlere sahip olmaktır. Kul ihlâsı, manevi temizliği ve güzel ahlâkla süslenmeyi tam olarak elde edince, tarikat evine girmiş olur.

Sonra onun karşısına hakikat evi çıkar. Hakikat evine girişte ilk çalınacak kapı, murakabe kapısıdır.

Murakabe, kalbi ve sırrı, kötü düşüncelerden korumaktır. Kalp içinde bulunan kötü ve boş düşüncelerden temizlenince, müşahede kapısına yönelir.

Müşahede, Cenâb-ı Hakk'ın nurlarını müşahede içinde bütün şekil ve resimlerin gönülden silinmesidir. Yahut manevi hallerin zuhuru anında, maddi şeylerin gizlenip yok olmasıdır. Kul, müşahede kapısından girip orada yerleşince, karşısına marifet kapısı çıkar.

Marifet, manevi halde derinleşme ve temkin sahibi olma mahallidir. İstenen hedef ve ulaşılmak istenen son nokta odur. Hakikat evi, rabbânî huzur mescididir; ondan sonra sadece ebediyen manevi makamlarda yükselme ile marifet ve keşiflerin artışı kalır.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri bu halden bolca nasiplendirsin.

Kâfirlere Karşı Cihad Emri ve Edebi

Hac farz olduğu zaman Beytülharam (Kâbe ve çevresi), kâfirlerin yaşadığı bir bölgeydi. Allah Teâlâ, müslümanların rahatça hac görevlerini yapmaları için kâfirlere karşı cihad yapmalarını emrederek şöyle buyurdu:

وَقَاتِلُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ الَّذٖينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ
لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ
مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فٖيهِ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ
جَزَٓاءُ الْكَافِرٖينَ ﴿١٩١﴾ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ
حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّٖينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى
الظَّالِمٖينَ ﴿١٩٣﴾ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ
فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقٖينَ ﴿١٩٤﴾ وَاَنْفِقُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا
تُلْقُوا بِاَيْدٖيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٩٥﴾

190. ***Sizinle savaşanlarla, siz de Allah yolunda savaşın. Sakın haddi aşmayın. Şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez.***

191. ***Onları** (size karşı savaşanları) **bulduğunuz yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne** (şirk), **adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.***

192. ***Eğer onlar** (şirkten)* ***vazgeçerlerse** (ve İslâm'a girerlerse)* ***Allah çok affedici ve çok merhamet edendir.***

193. ***Fitne** (şirk)* ***tamamen ortadan kalkıp din yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.***

194. ***Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler** (dokunulmazlıklar)* ***karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de onun saldırdığı ölçüde ona saldırın. Allah'tan korkun** (nefsiniz için kimseye zulüm yapmayın).* ***Bilin ki Allah takva sahipleriyle beraberdir.***

195. ***Allah yolunda harcayın; ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik yapın. Şüphesiz Allah iyilik sahiplerini sever.***

Âyetin iniş sebebi şudur:

Müşrikler, Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı sene (hicretin altıncı yılı) Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi vesellem) ve ashabını umre yapmaktan engellediler. Hz. Peygamber onlarla bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre müslümanlar, Kâbe'yi gelecek sene ziyaret etmek üzere geri dönecekler, bu ziyaret yapılırken müşrikler de Kâbe'yi üç gün boşaltacaklardı.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) gelecek sene umreyi kazâ etmek üzere Kâbe'ye geri döndüğünde müslümanlar, müşriklerin sözlerinde durmayacaklarından ve haram bölgesinde haram ayların içinde kendileriyle savaşmalarından korktular ve bu aylarda savaş olmasını hoş görmediler. Bunun üzerine bu âyetler indi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda* O'nun dinini yüceltmek için *savaşın*; müşrikler savaşı başlatmadan önce onları öldürerek sakın haddi aşmayın. *Şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez;* onlara yardım etmez, kendilerini desteklemez." Bu âyet daha sonra, "*Müşriklerle toptan savaşın...*" (Tevbe 9/36) âyetiyle neshedilmiş, hükmü kaldırılmıştır.

"Müşriklerden *sizinle savaşanları bulduğunuz yerde öldürün;* onları haram bölgesinde öldürmeyi günah saymayın; çünkü sizi Kâbe'yi ziyaretten engelleyen ve size eziyeti başlatan onlardır. *Onlar sizi çıkardıkları gibi, siz de onları Mekke'den çıkarın.* Aslında *fitne* yani onların içinde bulunduğu küfür hali, *onlar için haram bölgesinde öldürmelerinden daha büyük bir günahtır.*"

"Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar orada *sizinle savaşırlarsa siz de* onlarla orada ve başka yerde savaşıp *onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir;* onların başkasına yaptığını Allah da onlara yapar."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar şirkten vazgeçer* ve İslâm'a girerlerse *Allah* öyleleri için *çok affedicidir* ve onlara *çok merhamet edendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fitne* yani şirk *tamamen ortadan kalkıp din yalnız Allah için oluncaya kadar,* öyle ki bölgenizde sadece İslâm dini kalıncaya dek *onlarla savaşın. Şayet vazgeçer ve savaşa son verirlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur,* çünkü zulüm yapmayana saldırmak uygun değildir; ancak zulmedene zulmünün karşılığı verilir."

"Haram ayında, sizin onlara karşı açtığınız savaş, onların haram ayında sizi Kâbe'yi ziyaretten engellemelerine karşılık olmuştur. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim hürmetsizlik ederse ona aynısıyla karşılık verilir. Onlar sizin Kâbe'yi ziyaret etmenize engel olarak haram ayın hürmetini çiğnedikleri gibi, siz de o ayda savaşarak onların hürmetini çiğneyin (dokunulmazlığını tanımayın)."

"Müşrikler, haram aylarda yahut harem bölgesinde savaşarak *size saldırırlarsa siz de onların yaptığının aynısı ile onlara karşı muamelede bulunun.* Bunu yaparken *Allah'tan korkun;* nefsiniz adına intikama kalkmayın; şunu *bilin ki Allah,* koruma ve desteği ile *takva sahipleriyle beraberdir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah yolunda,* düşmanla cihadda malınızdan *harcayın;* bu konuda infak etmekten çekinmeyin, yoksa *kendinizi ellerinizde tehlikeye atmış olursunuz;* yani düşmanlarınız sizi istila eder, helâk olursunuz."

Ebû Eyyûb-i Ensârî'den (radıyallahu anh) şu olay rivayet edilmiştir:

Bizanslılar'la bir savaş sırasında müslümanlardan bir kişi düşman askerinin içine daldı. Bazıları, "Adam eliyle kendini tehlikeye attı!" dediler. Ebû Eyyûb (radıyallahu anh), "Hayır, bunun yaptığı kendini tehlikeye atmak değildir. Bu âyet biz ensar hakkında indi. Allah İslâm'ı kuvvetlendirip müslümanların sayısını çoğaltınca bazıları, 'Artık bize hacet kalmadı, keşke ailemizin ve mallarımızın yanına dönsek de biraz da onların bakım ve ıslahı ile uğraşsak!' dediler. Bunun üzerine Allah *'Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın'* âyetini indirdi. Bu adam ise Allah Teâlâ'nın hakkında, *'İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah rızası için kendini feda eder'* (Bakara 2/207) buyurduğu kimselerdendir."[422]

Âyete şöyle bir mana da verilmiştir: Bütün malınızı harcayarak kendinizi helâke mâruz bırakmayın veya halkın elindeki mala tamah edecek duruma düşürmeyin. En iyisi, her işte orta halli olmaktır.

Âyet şöyle bitiyor: "Muhtaçlara ve mücahidlere malınızdan ikram ederek *iyilikte bulunun; şüphesiz Allah iyilik sahiplerini sever;* kıyamete kadar onları ve peşlerinden gelen nesillerini korur."

190-195. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanı Rabb'inin huzuruna ulaşmaktan engelleyen düşmanlar dört tanedir; bunlar nefis, şeytan, dünya ve insanlardır.

Nefisle mücâhede (savaş), onun hevâsına (kötü arzularına) muhalefet ederek ve terbiye olana kadar kendisine ağır gelen işleri yükleyerek olur.

Şeytanla mücâhede, ona isyan ederek ve kendisini bırakıp sürekli Allah ile meşgul olarak olur. Şeytan Allah'ın zikriyle erir, gider.

Dünya ile mücâhede, ondan gönlü çekip zühd sahibi olarak ve ondan ele geçen az bir şeye kanaat ederek olur.

İnsanlarla mücâhede, onlardan uzak durarak, zenginlik ve fakirlik hallerinde onlardan bir şey beklemeyip Allah'a bağlanmakla olur.

---

[422] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/323 (Riyad 2003); Ebû Davud, nr. 2512; Tirmizî, nr. 2972; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 4711; Hâkim, *Müstedrek*, 2/275; Süyûtî, ed-*Dürrü'l-Mensûr*, 1/500.

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen kullarına der ki: Sizi ilâhî huzura girmekten engelleyerek sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat bu işte haddi de aşmayın; yoksa onlarla meşgul olup zikrimden ve bana yönelmekten uzak kalırsınız. Hiç şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez. Siz ancak, onlar size saldırdığı zaman kendileriyle savaşın. Mesela nefis bir şekilde ortaya çıkınca, ona edebini ver ve hemen Allah'a yönelip ondan uzaklaş. Diğer engellere karşı da böyle yap!

Şeyhlerimizin şeyhi Ali Cemel (rahimehullah) derdi ki: "Düşmana karşı yapılacak gerçek düşmanlık, sevgilinin muhabbetiyle meşgul olmaktır. Sen sevmediğin kimsenin düşmanlığı ile uğraşırsan, sevgilinin muhabbetini kaybedersin. Böylece düşmanın senden istediği şeye ulaşmış olur."

Hak yolcusuna denir ki: O düşmanlar sizi Rabb'inizin huzurundan çıkardığı gibi siz de onları kalbinizden çıkarın; yani onlar sizi gaflet günlerinizde ilâhî huzurdan çıkardığı gibi siz de manen uyandığınız günlerde onları kalbinizden çıkarıp atın.

Bu düşmanlarla meşgul olarak içine düşülecek fitne, onları öldürmekten daha şiddetlidir (tehlikesi daha büyüktür). Onları ilâhî huzur mescidinin yanında ve siz Allah'ta gaybet (ilâhî muhabbet içinde kendinden geçme) halindeyken öldürmekle meşgul olmayın, çünkü bu, Allah'tan başkasına yönelmektir. Bu durumda onun hali, sevgilisi kendine yönelmişken onu bırakıp kendini konuşturan ve ondan meşgul eden kimseye yönelen adama benzer. Bu, sevgiliye son derece eziyet ve sıkıntı veren bir durumdur.

Kalbinizin düşmanları ilâhî huzurda sizinle savaşmadıkça ve vesveseleriyle sizi oradan çıkarmak istemedikleri sürece onlarla savaşmayın. Eğer onlar sizinle savaşır ve vesveselerinden kalbinize bir şey atarlarsa siz de Allah'ın zikrine sarılarak ve onlardan Allah'a sığınarak kendileriyle savaşın. Hiç şüphesiz Allah, onlara karşı size yeter; Allah'ın yardımı ile onları mağlup edersiniz. Kâfirlerin cezası böyledir.

Eğer bu düşmanlar size saldırmaya son verirler ve sizden vesveseleri kesilirse onlardan uzak durun; hiç şüphesiz Allah onlara karşı sizi gizleyip korur.

Kalbinizde bu düşmanlara ait bir fitne kalmayıncaya kadar ve bütün yönelişiniz Allah'a oluncaya kadar onlarla savaşın; öyle ki kalbinizde Allah'tan başka hiç kimseye yer kalmasın. Eğer onlar size saldırıya son verirlerse artık siz de onlara saldırıya geçmeyin; hiç şüphesiz bu, haddi aşmak ve zulüm olur. Zalimlerden başkasına da saldırılmaz.

Şayet nefsin, ilim öğrenmek, cihad yapmak ve benzeri işlerde koşmak gibi zâhirî taatlerin hürmetini korumaya meyleder ve ilâhî huzurun kudsî hariminden çıkmayı isterse onunla savaş ve kendisini taatlerin zâhiriyle yetinip kaldığı hariminden çıkart. Hürmetler karşılıklıdır. Zâhirî ibadetler, seni nasıl Rabb'inin kudsî huzurundan çıkarmışsa sen de onları, birer maddi taat olmaktan çıkarıp kalbî taatlere dönüştür. Hiç şüphesiz kalplerin yaptığı zerre kadar amel, dağlar gibi zâhirî amellerden daha faziletlidir.

Bu düşmanlardan kim sizin gaflet ve tembellik günlerinizde size saldırmışsa siz de manevi uyanıklık zamanında aynı şekilde onlara saldırın.

Şeyhimiz Bûzîdî [rahimehullah] derdi ki: "Nefsinizin size yaptığı zulüm ve eziyet gibi siz de ona eziyet edin." Yani, o sizi Rabb'inizden uzaklaştırarak manen öldürdüğü gibi aynı şekilde siz de onu öldürün.

Yine o derdi ki: "Şüphe ve boş vehimler, kalbinizi ele geçirip size zulmetmeden önce, sizler onlara zulmedin (kalbinizden söküp atın)."

Allah'tan korkun; hiç şüphesiz Allah düşmanlarınıza karşı size yardım eder. Şunu bilin ki Allah takva sahipleriyle beraberdir.

Nefsinizi ve ruhunuzu Allah'ın iradesine teslim ederek O'nun yolunda feda edin ki O dilediğini yapsın. Siz kendinizce onların işlerini tedbir ederek, onlar için tercihlerde bulunarak ve onların durumuna özen göstererek ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın; şüphesiz bu davranış, Rabb'inizden gafletten ileri gelmektedir. Bir de ihsan sahibi olun; yani sanki Allah'ı görüyormuş gibi ibadet ederek ihsan makamına girin. Hiç şüphesiz Allah, ihsan sahiplerini sever, onları huzuruna yaklaştırır, özel muhabbeti ve marifeti için seçer.

Yüce Allah lutuf ve ihsanı ile bizi de onların izinde yürütsün.

Hac ve Umrenin Hükümleri

Cenâb-ı Hak, kulun başladığı bir ibadeti tamamlamasını emretti ve ayrıca kulun ibadetinde ihlâslı olmasını teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ
وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُ۫سَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَر۪يضًا اَوْ بِه۪ٓ اَذًى مِنْ رَاْسِه۪ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍۚ

196. *(Başlamış olduğunuz)* ***haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer*** *(düşman veya başka bir sebeple)* ***engellenirseniz,*** *(ihramdan çıkmak için)* ***kolayınıza gelen bir kurbanı*** *(kesilmek üzere Harem bölgesine)* ***gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa ona oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere bir fidye vermesi gerekir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Başlamış olduğunuz *haccı ve umreyi tamamlayın."* Bu, namaz ve oruçta olduğu gibi farzdır. Bu ibadetler, gösteriş için veya halk duysun diye değil, sadece Allah için olsun.

Âyette, hac ve umrede ihlâslı olmaya özellikle teşvik edilmesi, diğerlerine nazaran, ibadeti bozacak şeylerin onlara daha fazla karışmasındandır. Kim hac ve umreyi bozarsa kazâ yapması farzdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer* ihrama girerek başladığınız hac veya umreyi tamamlamadan bir sebeple *engellenirseniz,* ihramdan çıkın, *ancak o zaman kolayınıza gelen bir hayvanı kurban etmeniz gerekir.* Bu da en azı bir koyundur. *Bu kurban,* kesilmesi helâl olan *yere ulaşıncaya kadar, başınızı tıraş edip ihramdan çıkmayın."*

Bu kurbanın kesileceği yer İmam Şâfiî'ye göre, kişinin engellendiği yerdir; ihramdan çıkmak niyetiyle orada kurbanını keser ve tıraş olur. İmam Mâlik'e göre, bu kurbanın kesileceği yer Mina'dır; hayvanı oraya gönderir; onun Mina'ya ulaştığına ve kesildiğine kesin kanaat getirince, tıraş olarak ihramdan çıkar (Hanefîler'e göre ise bu hayvanın kesilme yeri Harem bölgesidir).

İhrama giren kimseye saçlarını taraması, dikişli bir elbise giymesi yasaktır. *"Kim hasta olur veya başında* baş ağrısı *ve benzeri bir hastalığı bulunur da* başını tıraş eder veya bir âzasına dikişli elbise giymek zorunda kalırsa, *ona* üç gün *oruç tutması* yahut her birine 2 müd (ölçek) yiyecek vererek altı fakiri doyuracak miktar *sadaka vermesi* veya bir koyun veya daha büyük bir hayvanı *kurban etmesi gerekir.* O, bu üçünden birini yapmakta serbesttir. En doğrusunu Allah bilir.

196. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, Rabb'i ile bir anlaşma yaptığı zaman, ona gereken iş, neticelerini alana kadar bu anlaşmayı koruması ve netice alana kadar devam ettirmesidir.

Mürid, mücâhede etmek için bir anlaşma yapmış ise, neticesini alana kadar nefsi ile mücâhede etmelidir; bunun neticesi müşahededir.

Mürid, bir kâmil şeyh ile onun sohbetine girip terbiye olmak için bir anlaşma (intisap, biat) yapmış ise şeyhi onu ilâhî huzura dahil edip buna şahit olana kadar onun hizmetine (terbiyesinde kalmaya) devam etmelidir. Aynı şekilde müridin Allah ile yaptığı her akdi ve sözleşmeyi tamamlaması gereklidir. Eğer onu tamamlamaktan engellenir ve menedilirse, nefsini manen kesip öldürmek veya başını eğip Hakk'a teslim etmekten hangisi kolayına geliyorsa onu yapmalıdır. Âyette belirtildiği gibi Allah, herkese ancak yapabileceği şeyi yükler (Talâk 65/7).

Mürid, zamanı gelmeden manevi fetih için acele etmemelidir; acele ederse bu yüzden ondan mahrum edilmekle cezalandırılabilir. Nice müridler vardır ki mahalline ulaşmadan önce şeyhinden kendisine rubûbiyyet sırlarını öğretmesini istemiştir; bu onun kınanıp azarlanmasına sebep olmuştur. Ona denir ki:

Kurbanlık nefsin, mahalline ulaşıp kesilmeden önce, Allah'tan gayri varlıkları müşahede etmekten başını çekme (halktan nazarını kesme). Nefsin kurban edilip kendisine yetki verilince, artık mâsivadan gözünü çekmek mümkün olur. Bu konuda Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî [rahimehullah] bir beytinde der ki:

"Eğer bize ulaşmak istersen, manen ölmen şarttır; kendisinde bir fazlalık (yani sevgilinin istemediği şeyler) bulunan kimse, vuslata eremez."

Kim, azminin zayıflığı sebebiyle manen hasta ise yahut halinde gayret ve şevk bulunmadığından kendisinde bir sıkıntı varsa ve şartlar nefsiyle mücâhedesinde onu desteklemiyorsa o kimse oruç, sadaka, Kur'an okuma gibi zâhirî ibadetlerle daha fazla meşgul olsun. Bunlara devam etsin ki her şeyi bilen ve her işi hikmet üzere olan yüce Mevlâ, ona da lutuf ve kereminden ihsanlarda bulunsun.

Hiç şüphesiz hayırlı işlerde muvaffak olmak Allah'ın yardımı ile mümkündür; kulunu doğru yola ileten O'dur.

Cenâb-ı Hak, âyetin ilk kısmında hac ve umreden engellenen kimsenin kurbanını ve kendisinde bir hastalık bulunan kimsenin fidyesini zikretti. Âyetin diğer kısmında ise temettu' haccı yapan kimsenin kurbanına değinerek şöyle buyurdu:

فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ فَمَنْ
لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْۜ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌۜ
ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا
اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

...(Hac yolculuğu için) ***emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse onun, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Kurban kesemeyen kimse hac günlerinde üç gün,*** *(memleketine)* ***döndüğü zaman da yedi gün olmak üzere toplam on gün oruç tutar. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar*** *(Mekke dışından gelenler)* ***içindir. Allah'tan korkun ve şunu bilin ki Allah'ın cezası çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Siz, hastalıktan selâmette ve düşmandan emniyette olup hacca geldiğinizde, kim sizden hac aylarında hacdan önce umre yapıp hacca kadar bu imkândan faydalanır ve aynı sene umreden sonra hac yaparsa, ona kolayına gelen bir koyun veya daha değerli bir hayvanı kurban etmesi gerekir. Bu, umre ve hac için ayrı ayrı birer yolculuk yapmadan, her ikisini bir yolculukla yapıp, seferlerden birini düşürmenin karşılığıdır.[423]

Kim, kurban bulamaz veya onu satın alacak parası olmazsa ona, hac zamanında üç gün oruç tutması gerekir. Bu oruç ihrama girdikten sonra Arafat vakfesine kadar tutulmalıdır. Eğer bu arada tutamazsa teşrîk günlerinde tutar.[424]

Ayrıca Mina'dan Mekke'ye veya memleketine döndüğü zaman yedi gün daha oruç tutar;[425] böylece toplam on gün oruç tutmuş olur. Sonra tutulacak yedi gün önceki üç günün yerine anlaşılmasın diye peşinden, toplam on gün kaydı getirilmiştir.

Bu kurban veya oruç, ailesi Mekke'de veya Zûtuvâ'da oturmayan âfâkîler yani Mekke dışından gelip umre ve haccı peş peşe yapanlar için gereklidir. Ailesi Mekke sınırları içinde oturan kimselere bu kurban gerekli değildir; çünkü onlar hac için Mekke'den ihrama girerler, iki yolculuktan birini düşürmüş olmazlar.

Emirlerini yerine getirme konusunda *Allah'tan korkun;* buna özellikle hac ibadetlerinde dikkat edin; çünkü hacda fazla ibadet vardır ve ek vazifeler çoktur; bunun için tek olarak zikredilmiştir. *Şunu da bilin ki* emirlerini terkeden ve yasakladığı işleri yapanlara *Allah'ın vereceği ceza çok şiddetlidir."*

---

[423] Bu hüküm, Mâlikîler'e göredir; Hanefîler'de bu kurban vâciptir; sebebi, umre ile haccı peş peşe yapmaya muvaffak olmaya şükür içindir.

[424] Bu hüküm Mâlikîler'e göredir; Hanefîler'de kurban bayramı günlerinde oruç tutulmaz.

[425] Hanefîler'e göre, bu yedi günü beldesine ailesinin yanına dönünce tutar, Mekke'de tutmaz.

196. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen kimselere işaret yoluyla der ki:

Sizi, huzuruma ulaşmaktan engelleyen düşmanlarınızdan emniyette olduğunuzda yahut vuslattan sonra geri dönmekten güvende olunca veyahut nimetlere ulaştıktan sonra onların çekilip alınmasından emin bulunduğunuzda, bu, zatımın sırlarını ve sıfatlarımın nurlarını müşahedeyle ulaşılacak temkin halinden sonra elde edilecek bir durumdur. Çünkü kerim (cömert) olan zat, verdiği zaman geri istemez. Sizin için bu emniyet hâsıl olunca, kim hakikat sırlarına ulaşıncaya kadar şeriatın nurlarıyla faydalanırsa ona gücünün yettiği kadar istikamet üzere yaşantı, hoş davranış ve güzel ahlâk gerekir. Zira hakikat sırlarını elde eden kimse, kemal (olgunluk) sıfatlarını elde etmiş ve insanları terbiye için öne geçirilmiş bir rehberdir.

Kim bu imkânı bulamazsa; gücü yettiği mücâhede haline dönsün ve ona devam etsin ki bu şekilde istikamet üzere yaşantı, hoş davranış ve güzel ahlâk kendisinde yerleşsin. Bu, ilâhî huzurda kabul görüp karar kılmayan kimse içindir.

Bunun yanında sürekli ilâhî huzurda bulunan ve onun nurlarını müşahede içinde olan kimseye gelince, onun hakkında söylenecek bir şey yoktur; çünkü onu yüce Mevlâ'sı dost edinip işlerini üstlenmiş, onu nefsini ve hevâsını görmekten uzaklaştırmıştır. Artık onun bütün işleri Allah iledir, kendisini Allah'a götürmemektedir. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizi de onlardan eylesin. Fakat bu makamdaki kimse de takvadan uzak kalamaz. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"İçinizde Allah'ı en iyi tanıyan benim ve O'na karşı en takvalı olanınız da benim."[426]

Ârifler şöyle demiştir: "Velinin nihayetteki hallerinin alameti, bidayetteki hallere dönüşüdür" (Veli hangi makama yükselirse yükselsin, terbiyenin başındaki insan gibi bütün ibadet, taat ve hizmetlerle yükümlüdür, onlardan uzak kalamaz).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[426] Buhârî, İmân, 13, İ'tisâm, 27; Müslim, Sıyâm, 74; Ahmed, *Müsned*, 3/317.

Hac Ayları

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette haccın yapılış zamanını zikrederek şöyle buyurdu:

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا
فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ
وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

197. ***Hac** (için ihrama girme vakti)* ***bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse** (ihramını giyerse),* ***hac esnasında kadına yaklaşmak, günah işler ve kavga etmek yoktur. Hayır olarak her ne yaparsanız Allah onu bilir.** (Ölüm gelip çatmadan önce)* ***azık edinin. Hiç şüphesiz azıkların en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, sadece benden korkun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hac* için ihrama girme vakti, *belirli aylardadır.*" Bu aylar şevval, zilkade ve zilhicce aylarıdır. Kim bu aylardan (şevvalden) önce ihrama girerse bu, İmam Mâlik'e göre mekruh, İmam Şâfiî'ye göre bâtıl olup geçersizdir (İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise câizdir).[427]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kim, bu aylarda hacca niyet ederse* artık edebe yapışsın, vakara bürünsün, kadın şehvetinden uzaklaşsın; *ihramdaki kimseye hanımı ile cimâ yapmak,* cinsel ilişki içeren *çirkin sözler konuşmak, günah olan işleri yapmak ve her türlü çekişme yasaktır.* Bu çekiştiği kimse, hayvanını kiraladığı kimse, hizmetçisi veya bunların dışında herhangi biri olması farketmez; o artık bütün mülkün sahibi ve her şeyi bilen Rabb'inin huzurundadır, ona göre davranmalıdır."

"Yumuşak davranma, sabır ve güzel ahlâk gibi *hayırlı işlerden her ne yaparsanız, Allah onu bilir.* Öyleyse hayırlı işlerde koşun. Ölüm halleri gelmeden önce *azık edinin*. Allah'tan hakkıyla korkun. *Hiç şüphesiz azıkların en hayırlısı takvadır;* halkın elindeki mala tamah etmekten sakınmaktır. *Ey akıl sahipleri, sadece benden korkun,* sırrınızda sadece beni bulundurun; size manevi kapıyı açayım ve dostlarımla birlikte sizi huzuruma alayım."

---

[427] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/376 (Beyrut 1998).

197. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bedenle yapılan işler, belirli mekân ve zamanlarda olur; kalplerin ve ruhların işleri ise belirli bir zamana ve mekâna bağlı değildir. Kalplerin haccında, bütün zamanlar onun için mîkat mahallidir (ihrama girip haramlardan sakınma zamanıdır); bütün mekânlar kalp için (Allah'a yöneleceği) Arafat'tır. Kalplerin haccı, kalbin sürekli allâmü'l-guyûb olan (bütün gaybı bilen) yüce Rabb'inin huzurunda olmasıdır. Bu, gece gündüz ve sürekli devam eden bir haldir. Veliler için bütün vakitler Kadir gecesidir. Onlara göre her mekân şerefli ve kıymetli birer Arafat'tır.

Ârifler bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Ey dost, eğer zatımda (içimde) cemalinizi müşahede olmasaydı, bir an bile yaşamaya razı olmazdım. Benim için değeri büyük Kadir gecesi, ancak vakitlerim mâmur olduğunda gerçekleşir. Seven, sevgiliye olan arzu ve sevgisinde tam karar kılınca, artık (ihrama girip lebbeyk; buyur Allahım diye sesleneceği) mîkatlara ihtiyaç kalmaz."

Bir diğeri de şöyle der:

"Sevgilimle geçen her vakit, bin sene kıymetindedir."

Bu hali, bütün boş şeylerden kalbini arındırıp Rabb'ine yönelen kimse elde eder.

Kim kalbine, ilâhî huzurda bulunma haccını farz ederse edebe sarılsın, gönül gözüyle hep O'na nazar etsin, sükût ve tefekküre yapışsın. Allah Teâlâ buyurur ki: *"Rahmân'ın huzurunda bütün sesler kısılır, öyle ki (dudakların kıpırdamasından çıkan) fısıltıdan başka ses işitmezsin"* (Tâhâ 20/108).

Manevi hac içinde olan kimsede hiçbir kötü söz, günah iş, kavga ve çekişme bulunmaz; çünkü âriflerin yolu teslimiyet ve rıza üzere kuruludur. Hayırlı iş olarak her ne yaparsanız, hiçbiri Allah'a gizli kalmaz. Allah'tan başka varlıkları müşahede etmekten sakınarak manevi azık hazırlayın; şunu da bilin ki en hayırlı azık takvadır. Takvanın özü, nefsin hevâsına muhalefet ve yüce Mevlâ'ya muhabbettir. Bu, kalp aynaları tertemiz olup hakkı ve doğruyu gören gerçek akıl sahiplerinin takvasıdır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hacda Ticaretin Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hac aylarında ticaret yapmayı serbest bırakarak şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ ...

198. *(Hac mevsiminde ticaret yaparak)* ***Rabb'inizden gelecek bir lutfu*** *(kazancı)* ***aramanızda size herhangi bir günah yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Niyetiniz halis ve asıl hedefiniz hac olup bu niyetiniz ticarete galip olduktan sonra, hac mevsiminde, *Rabb'inizden gelecek bir lutfu* yani ticaret yoluyla istifade edeceğiniz bir rızkı *aramanızda sizin için bir günah yoktur;* bu, doğrudan uzaklaşıp yanlışa yönelme de değildir."

Burada temel bir kaide vardır ki İmam Gazâlî [rahimehullah] onu *İhyâ* adlı kitabında zikretmiştir. Onun özeti şudur:

"Bir amel bütünüyle Allah rızasının dışında bir niyetle yapılıyorsa o, gazap ve azap sebebidir. Amel sırf Allah rızası için yapılırsa Allah'a yaklaşma ve sevap sebebi olur. Amelin içine gösteriş veya nefsin herhangi bir hazzı karışırsa galip olan niyete ve amele sevkeden sebebe bakılır; eğer nefsin hazzı daha galip ise amelin sevabı gider ve böyle bir amel ceza görmeye daha yakın olur, fakat bunun cezası, ameli hepten ilâhî rızadan başka bir niyetle yapmaktan daha hafiftir.

Amelde Allah'a yaklaşma niyeti daha fazla ise ondan nefsin hazzı olan miktar düşürülür, nefse ait olmayan kısım kulun elinde kalır. Eğer amelde Allah rızası ve nefse ait pay eşitse birbirine karşılık olur, biri diğerini düşürür, amel kulun lehine ve aleyhine bir netice vermez, sanki yapılmamış gibi olur."

İmam Gazâlî, bir miktar açıklama yaptıktan sonra demiştir ki:

"Ümmetin şu konudaki ortak görüşü de buna şahittir: Bir kimse hac niyetiyle yola çıksa fakat bu arada ticaret yapmaya da niyetlense, haccı geçerli olur ve hac sevabını alır. Bu konuda doğru olan şöyle demektir: Onu harekete geçiren asıl sebep hac ise ticaret ona tâbi bir durum olur ve bu yolculuk sevaptan mahrum olmaz. Aynı durum cihadda da geçerlidir. Cihadda asıl hedef Allah rızası olur ve ganimet niyeti ona bağlı olarak bulunursa bu durumda da halis niyete bakılır. Oruçta da durum böyledir; orucun perhiz için mi yoksa Allah rızası ve sevap için mi tutulduğu, galip olan niyete göre belirlenir."[428]

Ben de (İbn Acîbe) derim ki bu kaide bütün işlerde, hareket ve tavırlarda, sanat ve diğer alanlarla geçerlidir. Nefsin hazzından uzak ve sırf Allah rızası için yapılan ameller makbuldür. Sadece nefsanî sebeplerle yapılan ameller reddedilir. Karışık niyetle yapılan amellerde ise yukarıda geçtiği gibi, galip olan tarafa göre hüküm verilir.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah], bu konuda daha ince bir kaideyi zikrederek der ki:

"Allah bir kula zâhirî ve bâtınî işlerinde ikramda bulunduğu zaman, Allah için kulluğu karşısına kor, ondan nefsinin hazlarını gizler, onu kendi kulluğu içinde evirip çevirir. Kendisine takdir edilen şeyler başına gelmekle birlikte nefsanî hazları ondan gizlenmiştir; kul onlara iltifat etmez, çünkü bu tür şeyler ondan uzaklaştırılmıştır.

Allah, bir kulu işlerinde horluk içinde bırakınca, onun karşısına nefsanî hazları kor, kendisinden güzel kulluğunu gizler, bu kul şehvetleri içinde yuvarlanır gider. Allah'a ibadet ondan uzaklaştırılır. Her ne kadar kulda zâhiren bazı ibadetler bulunsa da onda hâkim olan nefsin hazlarına tâbi olmaktır. İşte bu anlattığımız durum velâyet haliyle horluk halidir. En büyük sıddıkıyet ve velâyet-i kübra sahiplerine gelince, basiret ehli bu kimselerin yanında ilâhî hakları korumakla nefsinin hazlarını vermek eşittir, çünkü o her işinde, yaptığı ve terkettiği her şeyde Allah ile (O'nun hükmüne uygun) hareket eder."

---

[428] bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 5/112/113 (Beyrut 2000).

198. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir kul en yüksek kemalat makamlarına çıkmış olsa da daha fazlasını istemekten müstağni değildir; bu bana yeter, daha fazlasına ihtiyacım yok diyemez. Allah'tan gelecek güzel hallere kanaat etmek mahrumiyettir. Son noktaya ulaştığını düşünmek noksanlıktır. Ey ârifler, sizin, Rabb'inizin fazlından yakîn halinizde daha fazla artış ve manevi terakki istemezinde sizin için bir günah yoktur; çünkü Hakk'ın kemalatının bir sonu yoktur ve zatının sırlarını tamamen bilmek mümkün değildir. Kullar O'nu ilmen ihata edemez, hakikatini tam olarak bilemezler.

Kulunu hayırlı işlerde muvaffak eden Allah'tır.

Hacda Vakfe ve Diğer Vazifeler

Cenâb-ı Hak, âyetin bundan sonraki kısmında Arafat'ta vakfeyi, oradan Müzdelife'ye ve Meş'ar-i Harâm'a dönmeyi zikrederek şöyle buyurdu:

...فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ
كَمَا هَدٰيكُمْ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ۝ ثُمَّ اَف۪يضُوا مِنْ
حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ۝ فَاِذَا
قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًاۜ فَمِنَ
النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۝

... Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin ve sizi hidayete ulaştırdığı için siz de O'nu anın; şüphesiz siz daha önce hak yoldan sapmış kimselerdiniz.

199. ***Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir.***

200. ***Hac ibadetlerinizi bitirince,*** *(daha önce haccınızı bitirince bir araya gelip övünmek için)* ***babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın.***

Arafat'a bu ismin verilmesinin bir sebebi şudur: Cebrâil (aleyhisselâm), Hz. Halil İbrahim'e (aleyhisselâm) hac ibadetlerini öğrettiği sırada ona, "Areftü/tamam, hepsini tanıdım, bildim" demiştir. Bu konuşmanın geçtiği yere Arafat denmiştir.[429]

Bir diğer izaha göre Hz. Âdem (aleyhisselâm), Hz. Havva ile Arafat'ta buluşunca onu tanıdığı için oraya Arafat denmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Arafat'ta vakfeye durup oradan ayrıldığınızda* Müzdelife'ye inin ve orada geceleyin. Sabah namazını vaktin evvelinde ortalık henüz aydınlanmadan kıldığınızda *Meş'ar-i Harâm'ın yanında* vakfeye durun. Burası, Müzdelife'nin hududunda bir dağdır. Onun yanında ortalık aydınlana kadar tehlil, tekbir ve telbiye ile *Allah'ı zikredin.*" Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu şekilde yapmıştır.

Size dininin ibadetlerini, hac vazifelerinizi ve dinin diğer amellerini öğrettiği için Allah'ı zikredin. Yahut sizi güzel bir şekilde hidayete ulaştırdığı için siz de O'nu güzel bir şekilde zikredin. Gerçekten siz, İslâm'a hidayetten önce hak yoldan sapıtmış bir haldeydiniz.

Kureyş, kendilerini insanlardan yüksek görerek onlarla birlikte Arafat'ta vakfeye durmaz, Müzdelife'de dururlardı. Allah Teâlâ onlara, insanlarla birlikte vakfeye durmalarını emrederek şöyle buyurdu:

---

[429] Arafat, "tanımak, yakinen bilmek" anlamındaki "arefe" kelimesinden türemiştir.

"Ey Kureyş topluluğu, *insanlarla birlikte olarak onların Arafat'tan Müzdelife'ye indiği yerden siz de inin;* Halil İbrahim'in (aleyhisselâm) öğrettiği hac ibadetlerini değiştirmenizden dolayı *Allah'tan mağfiret isteyin.* Daha önce birbirinize karşı övünmek için *babalarınızı* (geçmiş atalarınızın üstün yönlerini) *andığınız* gibi, *hatta onlardan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı zikredin.*"

Kureyş, hac işlerini bitirince Mina'da mescid ile dağ arasında durur, birbirlerine babalarının ve geçmiş atalarının övünülecek hallerini ve güzel günlerini hatırlatırlardı. Bunun için onlara, babaları yerine Allah'ı zikretmeleri ve O'nun kendilerine yaptığı ihsanları anmaları, dünya ve ahirette onlara bahşettiği asıl iftihar edilecek şeylere şükretmeleri emredildi ve, "*Eğer iman edip Allah'ın resûlüne tâbi olduysanız böyle yapın*" buyruldu.

198-199. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpler, ilâhî marifetlerin tahsil edildiği Arafat dağında vakfeye durduğu ve oradaki manevi güzelliklerin müşahedesinde temkin sahibi olduğunda (halinde sabit kadem olup tam karar kıldığında), hatta bu manalar kalbin ruhu ve sırrı haline geldiğinde ve gelişi gidişi hep bu manalar üzere olduğunda ona, kulluk sahasına inmesi ve Rabb'ine karşı yapacağı vazifeleri yerine getirmesi emredilir. Bütün bunlar, ondan, kalbinin tahkik haline (hakikat sırlarına) ulaştırılmasına ve hak yolundan kendisine açılan gerçeklere bir şükür olarak istenir. Gerçekten onun kalbi daha önce âlemlerin Rabb'ine vuslattan yana tam bir şaşkınlık içindeydi. Sonra bu makamdaki velilere, ruhlarıyla halktan ayrılıp bedenleriyle onlara karışmaları emredilir. Onların bedenleri halk içinde (ibadet, taat, davet ve hizmet işlerinde) koşarken, ruhları melekût âleminde rızıklanıp sefa sürer.

Bu arada onlarda maddi şeylere bir meyil ve onlarla huzur bulma hali meydana gelirse derhal Allah'a istiğfar etsinler; hiç şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir.

Sonra onlara denir ki: Bâtınınızda (iç âleminizde) rubûbiyyetin nurlarını müşahede ile zâhirinizde kulluk vazifelerini yapma halini birleştirerek ibadetlerinizi tamamladığınızda, her şeyin üzerinde, her şeyin yanında, her şeyden önce ve her şeyden sonra Allah'ı zikredin; öyle ki (kalbinizde) maddi varlıklardan hiçbir eser kalmasın. Gaflet zamanınızda babalarınızı ve çocuklarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta ondan daha fazla, daha kuvvetli ve daha kâmil bir şekilde Allah'ı zikredin. Allah büyük lutuf sahibidir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً
وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

... İnsanlardan bazısı, "Rabbimiz! Bize** (vereceğini bu)* **dünyada ver" der. Onların ahiretten hiçbir nasibi yoktur.

201. ***İnsanlardan bazısı da, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!" der.***

202. ***İşte onlar için,** (yaptıkları salih amellerden dolayı)* ***büyük bir nasip vardır. Allah hesabı çok çabuk görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, insanların hacda olsun diğer işlerinde olsun talep ve maksatlarını şöyle açıklamıştır:

"İnsanlardan niyeti kısır, himmeti düşük *bazıları, 'Rabbimiz, bize* dünyada nefislerimizin istediği bütün haz ve arzularını *ver'* der. Onun için ahirette hayırdan hiçbir nasibi yoktur. Çünkü o, nasibini dünyada acele olarak istedi. Şüphesiz Allah kulunu niyetine göre rızıklandırır. *İnsanlardan bazısı da* dünyanın keremini ve ahiretin şerefini isteyerek, şöyle dua eder:

'Rabbimiz, bize dünyada iyilik, güzel hal ver.' Dünyanın güzel hali, marifet, afiyet, helâl mal, beden ve ahlâken güzel eş ve bütün iyilik çeşitleridir.

Onlar ayrıca şöyle dua ederler: *'Rabbimiz, bize ahirette de iyilik,* güzel hal *ver.'* Ahiretin güzel hali, Allah'ın cemalini seyir, beyaz ve iri gözlü hûriler, cennet köşkleri ve diğer bütün nimetlerdir.

Onların duası şöyle biter: '*Rabbimiz, bizi* af ve mağfiret ederek cehennem *azabından koru."*

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Dünyadaki iyilik, hali güzel hanım, ahiretteki iyilik de hûrilerdir. Dünyadaki cehennem azabı, kötü kadındır."

Hasan-ı Basrî [rahimehullah] demiştir ki: "Dünyadaki iyilik, ilim ve ibadet, ahiretteki iyilik ise cennettir."

"Bizi cehennem azabından koru" duasının manası, bizi azaba götüren şehvetlerden ve günahlardan koru, demektir. Bütün bunlar, güzel hal için birer örnektir.

"Onlar için yani, her iki dünyanın hayrını isteyenler için, yaptıkları salih amellerden dolayı *büyük bir nasip* ve güzel bir mükâfat *vardır."*

"Allah hesabı çok çabuk görendir." Kullarının ve amellerinin çokluğuna rağmen hepsinin hesabını bir anda görür ve bitirir.

Hz. Ali'ye [radıyallahu anh], "Allah Teâlâ kullarının hesabını aynı anda nasıl görür?" diye sorulunca, "Aynı anda hepsini rızıklandırdığı gibi" demiştir.

Âyetin bir diğer mesajı şudur: Allah'ın kıyameti koparıp kullarının hesabını görmesi yakındır; öyleyse size ölüm gelip çatmadan önce taatlere sarılmaya ve güzel işleri yapmaya koşun.

200-202. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar üç gruptur. Bir grup insan düşük himmetlidir; bir grup orta himmetlidir; diğer bir grup ise yüksek himmetlidir.

Düşük himmetli olan kimse, bütün himmet ve gayretini basit dünyaya hasreder, her şeyi ile dünyanın fâni nimetlerini elde etmeye yönelir, başka şeye bakmaz. Onun kalbi, yüce Allah'ın sevgisinden yana bomboştur; onun ahirette de hiçbir nasibi yoktur.

Himmeti orta halde olan kimse, her iki dünyanın da selâmetini ister, güzel halini arar, bu dünyada ahirette kendisine fayda verecek şeylerle meşgul olur. Bu arada dünyadan da ihtiyacı olan nasibini almayı unutmaz. Bu kimse için dünyada bir güzellik vardır; bu, yeterli rızık ve zenginliktir. Onun için ahirette de güzellik vardır; bu, cennet nimetleri, sevinç ve mutluluktur.

Yüksek himmet sahibine gelince o, himmetini iki dünyadan da çekmiş, onların nimetlerine gözünü kapatmış, bütün himmetini Mevlâ'sına bağlamış ve O'ndan başka hiçbir şeye kanaat etmemiştir. Bu kimse, dünya malından da ahiret nimetlerinden de yüz çevirmiştir. Onu hiçbir şey Allah'tan uzaklaştırıp kendisiyle meşgul edemez. Bununla birlikte o, yüce Rabb'ine kulluğunu göstermek için diliyle, "Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver" diye dua eder, bununla, Rabb'ine nazar ve müşahedeyi ister, o yüce melikin ve dostun rızasının peşine düşer. Ayrıca, "Rabbimiz, bize ahirette de iyilik ver" diye dua eder; bununla ebedî müşahedeye ulaşmış ve ilâhî huzurda kabul görmüş peygamberlerin oluşturduğu en yüce dostlar meclisine girmeyi ister. Bu dostlar, her şeye gücü yeten yüce melikin huzurunda sıdk makamında bulunmaktadırlar.

Allah Teâlâ sonsuz lutuf ve keremiyle bize ve dostlarımıza bu nimetten çokça ihsan eylesin. Âmin ...

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, haccın diğer ibadetlerinden şeytan taşlama ve Mina'daki görevleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ ف۪ٓي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ ف۪ي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ
وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. ***Sayılı günlerde*** *(teşrîk günlerinde telbiye ve tekbir getirerek)* ***Allah'ı anın. Kim iki gün içinde acele edip*** *(Mina'dan Mekke'ye)* ***dönmek isterse ona günah yoktur. Bunlar günahtan sakınanlar içindir. Allah'tan korkun. Bilin ki hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sayılı günlerde Allah'ı anın."* Sayılı günler, kurban bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü günüdür. Bu günler, teşrîk ve Mina günleridir. Malum günler ise kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günüdür. Âyetteki zikirden maksat, şeytan taşlarken, kurbanları keserken ve beş vakit namazların peşinden tekbir getirmek ve diğer zikirlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim iki gün içinde* Mina'da ikinci ve üçüncü günlerde taşlarını attıktan sonra acele edip Mekke'ye *dönmek isterse ona bir günah yoktur."* Kim taşlamayı dördüncü güne tehir ederse ki bu Mina'da kalma günlerinin üçüncü günüdür, ona da bir günah yoktur.

"Günah yoktur" ifadesinden maksat, hacıyı muhayyer bırakmak ve Câhiliye devrinde yapılan uygulamayı reddetmektir. Onlardan bazıları acele edip Mina'dan Mekke'ye dönmeyi günah sayıyor, bazıları da dördüncü güne kadar gecikmeyi günah kabul ediyordu.

"Bütün *bunlar,* haccında Allah'tan korkarak ihramlıyken hanımıyla cimâ etmeyen ve günah işlere düşmekten *sakınanlar içindir."* Böyle bir hac yapan kimse, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ifadesiyle, anasından doğduğu gün gibi bütün günahlarından temizlenir.[430]

Âyet şöyle bitiyor: "Bütün işlerinizde *Allah'tan korkun;* bu sizin için bir itibar ve şereftir. *Şunun bilin ki hepiniz Allah'ın huzurunda toplanacaksınız;* geçmiş günlerinizde iyilik veya kötülük olarak her ne yapmışsanız onun karşılığını göreceksiniz."

203. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sayılı günler, dünya günleridir. Gerçekten dünya günleri çok az sayılı günlerdir. Dünyanın hepsi bir gün gibidir. Berzah âlemindeki günler, ikinci gündür. Dirilme ve ondan sonraki hayat üçüncü gündür. Kim, acele edip dünya günlerinden ve berzah günlerinden gönlünü çekerek kalbini ahiret günlerine bağlarsa ona günah yoktur. Bu kimse, orta himmet sahibi bir kimsedir. Kim kalbini dünya, berzah ve ahiret günlerinden çekerek bütün sevgi ve himmetini Mevlâ'sına bağlayıp O'ndan başkasına iltifat etmezse bundan dolayı ona da günah yoktur. Eğer bu kimse, Cenâb-ı Hak'tan başkasını müşahede etmekten sakınır ve bütün varlığını Mevlâ'sının sevgisine bağlarsa bu, günah değil en büyük fazilettir. Sonra Allah Teâlâ böyle bir takva haline şöyle teşvik buyurdu:

---

[430] Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kim Kâbe'yi tavaf eder, (ihramlı iken) cinsi münasebetten sakınır, kötü söz ve işlerden uzak durursa anasından doğduğu günkü gibi günahlarından tertemiz olur"* (Buhârî, Hac, 208; Müslim, Hac, 221-222; Ebû Davud, Menâsik, 79; Tirmizî, Hac, 95; İbn Mâce, Menâsik, 45).

Allah'tan korkun; O'nunla birlikte başkasını müşahede etmeyin (mâsivada müstakil bir etki ve yetki görmeyin). Şunu bilin ki hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız, o zaman müttakilerin ne elde ettiğini görürsünüz.

Fesat Peşinde Koşanlarla Canını Allah'a Feda Edenler

Cenâb-ı Hak, takvayı emrettikten sonra, böyle bir hali elde edemeyen ve hevâsına tâbi olup onun emrine tâbi olan kimse ile nefsini Allah'a feda eden kimseyi zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى
مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ
فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُ
اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ
النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

204. ***İnsanlardan bazısı vardır ki dünya hayatıyla ilgili söyledikleri senin hoşuna gider. O kimse bir de kalbinde olana*** *(sözünde samimi olduğuna)* ***Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, azılı bir düşmandır.***

205. ***O,*** *(senin yanından)* ***ayrılınca*** *(yahut idarî bir makama gelince)* ***yeryüzünde fesat çıkarmak, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Oysa Allah bozgunculuğu sevmez.***

206. ***Böylesine, "Allah'tan kork!" denilince benlik ve gurur kendisini günaha sevkeder. Ona cehennem yeter. O, ne kötü bir yataktır!***

207. ***İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah'ın rızasını kazanmak için canını feda eder. Allah kullarına çok şefkatlidir.***

İlk üç âyet, Ahnes b. Şerîk es-Sekafî hakkında inmiştir; son âyet ise Suheyb b. Sinan er-Rûmî hakkında inmiştir.

Ahnes, görünüş olarak güzel ve konuşması tatlı biriydi. Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] sevdiğini söyler ve müslüman olduğunu iddia ederdi. Sonra dinden çıktı. Medine'den ayrılıp giderken yolda müslümanlara ait ekin ve hayvanlara rastladı; hayvanları öldürüp ekinleri telef etti. İbn Atıyye, onun müslüman olmadığını söylemiştir.[431] Halbuki *el-Kamus* kitabında onu sahabe arasında zikretmiştir; oraya bakılabilir. Belki o, bu âyetin inmesinden sonra tövbe etmiş olabilir.[432]

Suheyb er-Rûmî'ye gelince, müşrikler onu yakalayıp dininden döndürmek için işkence ettiler. Suheyb, onlara şu teklifi yaptı:

"Ben ihtiyar bir adamım. Benim sizinle birlikte bulunmam size bir fayda vermez, sizin aleyhinizde olmamın da bir zararı olmaz. Beni kendi halime bırakın, malımı alın, sizin olsun."

Müşrikler, onun bu teklifini kabul ettiler, malını alıp kendisini serbest bıraktılar. Suheyb [radıyallahu anh], Medine'ye geldi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onu görünce,

"Ey Ebû Yahya, alışverişte kazançlı çıktın!" buyurdu.[433]

Bu âyetlerin ilk üçünün münafıklar ve onlara benzeyen kimseler hakkında, son âyetin ise cihadda ve kötülüğü değiştirme uğruna canını Allah'a feda eden müslümanlar hakkında indiği de söylenmiştir.

---

[431] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/279 (Beyrut 1993).

[432] Bu manadaki görüşler için bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 2/501 (Beyrut 1997).

[433] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/576-577.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan öyleleri vardır ki* dili tatlı, gönlü haraptır; *dünya hayatıyla ilgili* meseleler hakkında konuştuğunda, belâgat ve edebiyatından dolayı *söyledikleri hoşuna gider. O kimse, bir de kalbinde olana,* dilinin kalbine, içinin dışına uyduğuna yemin edip *Allah'ı şahit tutar. Halbuki o,* müslümanlar için azılı *bir düşman* ve şiddetli bir hasımdır yahut hasımların en şiddetlisidir. *O, senin yanından ayrılınca,* fesat çıkarma hesapları yapar; Ahnes'in yaptığı gibi, *yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışır, ürünleri telef, nesli mahveder."*

Yahut zalimlerin yaptığı gibi zulüm peşinde koşar, bu yüzden Allah yağmur yağdırmaz, isyalarının uğursuzluğu yüzünden ürünler ve nesil helâk olur.

"Oysa Allah bozgunculuğu sevmez." Yani fesada razı olmaz; öyleyse O'nun gazabından sakının, zulüm ve fesattan uzak durun.

"Ona, 'Allah'tan kork, peşinde koştuğun bu fesattan vazgeç!' *denilince,* işlediği günahlar yüzünden onu bir kibir tutar, kendini beğenmişlik sarar, azgınlığından vazgeçmez. Yahut, *ondaki benlik ve kibir kendisini,* sakınılması gereken *günahlara sevkeder. Ona* azap ve ceza olarak *cehennem yeter.* Cehennem, ateş türü azap evinin ismidir. O cehennem, bu kimsenin kendisi için önceden hazırlayıp döşediği *ne kötü bir yataktır!"*

Bu kimsenin tam zıddı bir sıfata sahip Suheyb yahut nefsini Allah'a feda eden her mümin hakkında şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah rızasını kazanmak yani O'nun huzuruna vâsıl olmak için, *canını Allah'a feda eder,* yani cihadda veya onun dışında canını Allah için satar, ortaya koyar. *Allah* böyle yapan *kullarına çok şefkatlidir."* Onlara zarar veren şeyleri kendilerinden defeder ve her iki dünyada onları sevindirecek şeyleri kendilerine ulaştırır.

204-207. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar iki kısımdır. Bir kısmı dışlarını süslemişler, içlerini harap bırakmışlardır; onların zâhiri güzel, içleri çirkindir. Dünya hakkında veya maddi bir konuda konuştuğu zaman, sözü hoşuna gider, görüntüsü güzeldir. Ahiret hakkında veya manevi konularda konuştuğu zaman, âdeta dili tutulur, şaşırır kalır.

Önceki indirilen kitaplardan birinde şunlar zikredilmiştir:

"Allah'ın kulları içinde öyle kimseler vardır ki dilleri baldan daha tatlıdır, fakat kalpleri sabır otundan daha acıdır. İnsanlara karşı yumuşak kuzu postuna bürünmüşlerdir, niyetleri ise dini alet edip dünya elde etmektir. Allah onlara buyurur ki: Benimle mi aldatmaya çalışıyorsunuz yoksa bana karşı mı geliyorsunuz? İzzetime yemin olsun, size öyle bir fitne gönderirim ki dehşetinden halim selim insanlar bile hayrette kalır."[434]

"Kuzu postuna bürünür" sözü kinaye yoluyla şunu demek istiyor: O, nefsinin dünyevî zevklerine ulaşmak ve insanları kandırmak için onlara karşı zâhiren yumuşak ve kolay geçimli biri gibi gözükür, içiyle dışının aynı olduğunu söyler; halbuki o, Allah dostlarına en azılı bir düşmandır. Senin yanından ayrılınca günah ve isyanla uğraşır, yeryüzünde fesat peşinde koşar, isyanının uğursuzluğu ile ürünleri ve nesli helâk eder. Uyarıldığı zaman, kendini beğenir, büyüklenir, kendisini bir Câhiliye taassubu tutar, hakka yanaşmaz. Ona, ceza olarak Allah'tan ayrılık ateşi içinde Hak'tan uzak kalması yeter.

Diğer grup ise iç âlemlerini süsleyip dışlarını harap bırakırlar. Kalplerini Allah'ın muhabbetiyle mâmur eder, Allah'ın rızası uğruna nefislerini feda ederler. Kalpleri en yüce illiyyîn makamlarındadır; bedenleri ise (tevazu içinde) en düşük seviyede bulunur. Onlar, peygamberlerle birlikte ilâhî huzurda kabul görmüş bahtiyarlardır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Nefsini orada burada gezdirdiğin gibi kalbini de semalarda dolaştır. Maddi tarafından ne kadar noksanlaştırırsan, manevi yönün o derece artar."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim olduğu halden daha aşağısı için tevazu gösterirse, Allah onu bulunduğu dereceden daha yükseğine çıkarır."[435]

---

[434] Rivayet için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6956; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/572.

[435] Aynı konuda benzer bir hadis için bk. İbn Mâce, Zühd, 16; Ahmed, *Müsned*, 3/76; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1104.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Sulh ve Barış Dini İslâm'a Girin!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kullarını bütünüyle İslâm'a girmeye davet ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِى السِّلْمِ كَٓافَّةًۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ
فَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٠٩﴾

208. ***Ey iman edenler! Topluca*** *(hepiniz, içiniz ve dışınızla)* ***İslâm'a girin. Şeytanın peşinden gitmeyin. Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır.***

209. ***Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer*** *(hak yoldan)* ***saparsanız, şunu bilin ki Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Âyetteki, *"Ey iman edenler"* hitabı şu üç gruba yapılmış olabilir:

1. Ey Muhammed'e iman eden Ehl-i kitap, İslâm dinine bütünüyle girin; ondan hiçbir şeyi ihmal etmeyin, başka dine yönelmeyin. Bu âyet, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar İslâm'a girdiklerinde, (Yahudilik'ten kalan önceki âdetleri üzere) cumartesi gününü yüceltmek istediler, deve eti yemeyi günah saydılar. Onlara, İslâm'a tam olarak girmeleri emredildi.

2. Âyet, münafıklara da hitap etmektedir; çünkü onlar dıştan müslüman olmuş gözüküyor, fakat içlerinden inkâr ediyorlardı. Cenâb-ı Hak onlara şöyle buyurdu: "Ey zâhirde iman etmiş gözükenler, içiniz ve dışınızla bütün varlığınızla İslâm'a girin."

3. Bu âyet, müslümanlara da hitap ederek onlara İslâm'ın bütün hükümlerine sımsıkı sarılmayı, dinin hükümlerini ve bu hükümlerin sırlarını inceleyip hakikatini öğrenmeyi emreder.

Âyetin devamında şu uyarı yapılıyor: *"Şeytanın peşinden gitmeyin,* onun ayrılık ve fitneye götüren yollarına uymayın. *Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer size,* İslâm'ın hak olduğunu ve Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini ispat eden bunca *apaçık deliller geldikten sonra,* hak yoldan *saparsanız* ve dinin hükümleri arasında ayırım yapar yahut İslâm'ın hükümlerinden başkasına yönelirseniz, *şunu bilin ki Allah azîzdir;* her hükmünü icra eder, size azap etmek O'nu âciz bırakmaz. O hikmet sahibidir; size belli bir zamana kadar süre vermesinde gizli hikmetleri vardır."

208-209. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bütün kullarına kendisiyle barış halinde olmalarını ve hükümlerine boyun eğmelerini emretmektedir. Şöyle ki; onlardan ilâhî hükümlere karşı hiçbir tepki olmamalı, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerine karşı hiçbir itiraz bulunmamalıdır; tam aksine her zaman ilâhî kudretin tecellisine bakıp başlarına gelen her şeyi rıza ve teslimiyetle, sabır ve sükûnetle karşılamalılar. Bu fiiller ister bir sebeple meydana gelsin ister sebepsiz meydana gelsin, tutumları değişmemelidir. Çünkü O'ndan başka gerçek fâil yoktur. Her şey Allah katında hükme bağlanmaktadır.

Size, O'nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olduğuna dair apaçık âyet ve deliller geldikten sonra, haktan sapar, ilâhî tecellilere itiraz eder ve kızarsanız, şunu bilin ki Allah azîz ve hakîmdir; sizi cezalandırmak ve rahmetinden uzaklaştırmak O'nu âciz bırakamaz, fakat O, bir hikmeti icabı size mühlet verir, ama asla ihmal etmez. Allah istediği her işi yapar, kimse engel olamaz. Kim tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder.

İsyan Edenler Neyi Bekliyor?

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, emrine muhalefet edenleri azapla korkutarak şöyle buyurdu:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فٖي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾

210. ***Onlar, sadece buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelip işlerinin bitirilmesini*** *(azap edilmeyi)* ***mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a döndürülür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O, İslâm dinine girmekten kaçınan kimseler,* ancak kıyametin kopmasını, *Allah'ın buluttan gölgeler içinde gelerek,* zatına yakışır bir şekilde kullarına tecelli edip onların arasında hüküm vermesini *ve meleklerin* gelip kendilerini çepeçevre sarmasını ve azapla *işlerinin bitirilmesini mi bekliyorlar? Bütün işler* sonuçta *Allah'a döndürülür.* O tek olarak dilediği gibi tasarruf eder."

İmam Münzirî [rahimehullah], *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü kullarına tecelli etmesiyle ilgili hadisi uzunca nakletmiştir. O hadiste, Cenâb-ı Hakk'ın nüzûlünü (kürsîye inmesini) kulları arasında hüküm vermesini, insanların sırattan geçmesini ve müminlerin farklı derecedeki nurları içinde sıratı nasıl geçtiklerini zikretmiştir.[436] Abdurrahman-ı Fâsî de (*Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı) *Hâşiye*'sinde bu hadisi tamamıyla zikretmiştir.

Kimin basiret gözü, saf tevhid nuruyla sürmelenmişse o kimse marifetinin genişliğinden dolayı bu ve benzeri hadisleri anlamakta zorlanmaz.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[436] Hadis için bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 5265; Hâkim, *Müstedrek*, 2/376; 4/589; Beyhakî, *el-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 479; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/340-343.

210. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, Allah ile barışık olarak tahkik haline ulaşmayan kalbi perdeli kimselere bir tehdit vardır. Onlar, halkın zâhirî hal ve şekillerine bakıp (niye, neden gibi sorularla) Allah'la çekişmeye girerler, O'nun takdir ve hükümlerine itiraz ederler. Cenâb-ı Hak onlar hakkında der ki:

"Yaptığım işlerde beni beğenmeyen, hüküm ve takdirime itiraz eden şu münkirler, kendilerine bulutlardan karanlıklar içinde gelip kendimi tanıtmamı mı bekliyorlar?

Buradaki buluttan maksat, varlıkları saran perdelerdir.

Onlar beni inkâr ettiğinde, melekler onları yakalar, onları helâk edip işleri bitirilir, bütün işler Allah'a döndürülür. Öyleyse kul, Rabb'ine karşı edebe sarılmalı ve bütün işlerini Allah'a teslim etmelidir. Çünkü O'ndan başka gerçek vücut (varlık ve tasarruf) sahibi yoktur. Kullardan ortaya çıkan her şey Allah'tandır. Bu durumda kim kulları ayıplayıp kınamakla meşgul olursa Allah'a karşı edebi kaybeder. Ancak dinin emrettiği konularda, kulları uyarmak ve kınamak görevi vardır. Bu konuda kul, efendisinin oğluna edep öğreten bir hizmetçi gibi olmalı; eliyle ona edep dersi verirken, kalbiyle onu yüceltir. Allah Teâlâ en iyisini bilir ve kullarına en merhametli olan O'dur.

Allah'ın Nimetini Değiştirenler

Cenâb-ı Hak, sonra, İsrâiloğulları'nı İslâm'a girmemeleri yahut onun bütün hükümlerine sımsıkı sarılmamalarından dolayı azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

سَلْ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍۜ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ
مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

211. ***İsrâiloğulları'na sor: Biz onlara ne kadar açık âyetler verdik. Kim kendisine Allah'ın nimeti geldikten sonra onu değiştirirse bilsin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne yahut ilâhî hitabı işiten herkese buyuruyor ki:

"Kendilerini kınamak için *İsrâiloğulları'na sor;* onlara söyle: *Biz onlara ne kadar açık âyetler verdik."*

Yani, resûlüm, biz onlara senin gerçek peygamber olduğunu, şanının yüceliğini ve kadrinin büyüklüğünü gösteren pek çok âyet ve delil verdik. Bunu, onların işini görüp kendilerine ihsanda bulunmak ve onlardan senin zamanına yetişenlere bir nimet olarak yaptık. Sonra onlar küfre saparak Allah'ın nimetini değiştirdiler, onu inkâr ettiler ve gizlediler. *Kim kendisine Allah'ın nimeti* (âyet, mucize ve delil) *geldikten sonra onu değiştirirse bilsin ki* nimetine nankörlük ve resûlünü inkâr edenlere karşı *Allah'ın azabı çok şiddetlidir."*

Bir nimete ulaştıktan sonra onun elimizden çekilip alınmasından, verilen nimete karşı nankörlük yapmaktan ve ilâhî rızadan mahrum kalmaktan Allah'a sığınırız.

211. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İsrâiloğulları'na söylenen şeyler, Allah'ın velilerinden birinin veli olduğunu yakînen bildikten sonra onu inkâr eden, gizleyen, kendini bu velinin bereketinden mahrum eden ve bu hastalık içinde ölen kimseye de söylenir. Ona denir ki:

Kim, kendisine Allah'ın nimeti geldikten sonra onu değiştirirse bilsin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir. Bu kimsenin azabı, hasta bir kalple ölüp Allah'a kavuşmasıdır. Bu durumda o, müminlerin avam tabakası içinde diriltilir; peygamberlerin derecesini takip eden mukarrebînin (ilâhî huzurda kabul gören has velilerin) derecelerinden mahrum kalır.

Rahmetinden mahrum kalmaktan ve kendi haline terkedilmenin bedbahtlığından Allah'a sığınırız.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bu mahrumiyet sebebinin dünya sevgisi olduğunu zikrederek şöyle buyurdu:

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُواۢ وَالَّذِينَ
اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212. ***Kâfir olanlara dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar, müminlerle alay ederler. Halbuki takva sahipleri kıyamet gününde onların üstünde bir derecededir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ehl-i kitap içindeki kâfirlerle onların dışındaki *kâfirlere dünya hayatı süslendi.*" Yani onların gözünde dünya çok güzel gösterildi, dünya sevgisi kalplerine işledi, öyle ki uğrunda kendilerini helâk edecek şeylere daldılar, onun dışındaki her şeyden yüz çevirdiler, kalpleri tefekkür ve ibret için boş kalmadı, kulakları öğüt ve uyarıları duymadı. Aksine dünya sevgisi onların gözünü kör, kulaklarını sağır etti; onlar bütün himmetlerini (gayret ve hedeflerini) dünyaya hasrettiler. Hatta *onlar,* fakir müslümanlar ve Suffe ehli gibi dünyadan yüz çeviren *müminlerle alay ettiler.* Kâfirler, dünyadan yüz çevirip Allah'a yöneldiler diye fakir müslümanlarla eğlendiler. Allah onların eğlendiği kimseleri ahirette en yüksek makamlara yükseltti, kâfirleri ise en aşağı derecelere indirdi. Kâfirler dünyada müminlerle alay ederler, fakat kıyamet günü *takva sahipleri onların çok üstündedirler;* çünkü onlar en yüce makamlarda bulunurlar; kâfirler ise en aşağı seviyelerde (hor hakir bir şekilde azap içine) yuvarlanırlar.

Yahut müttaki müminler keramet ve nimet içindedir; onlar ise zillet ve horluk içindedir.

Yahut müttaki müminler, dünyada kâfirlerin kendileriyle alay ettiği gibi kıyamet günü onlarla alay ederler.

Cenâb-ı Hak, âyette özellikle takvayı zikretti. Çünkü takva, onların yücelme ve yükselme sebebidir. Müminlerin fakirliğinden dolayı kâfirlerin onlarla alay etmesine gelince, aslında fakirlik kul için bir şereftir; dünya malının çokluğu ise her zaman kulun şerefine alamet değildir. Zenginlik bazan kulun helâke gitmesine sebep olur, bazan da dinini yaşamasına yardımcı olur. Âyet şöyle bitiyor:

"Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır." Yani ona hesapsız rızık verir. Allah bazı kullarına dünyada genişlik verir, fakat bu mal onun imtihanı olur, bazan kendisini azaba götürür. Allah dilediği kullarına da onu denemek ve günahlarını temizlemek için az mal verir. Allah, yaptıklarından hesaba çekilmez, kullar ise her yaptıklarından sorumludur (Enbiyâ 21/23).

212. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki bâtın ehlinin bütün amelleri kalple yapılır, bâtında gerçekleşir. Bu amel tefekkür, ibret, müşahede ve eşyanın hakikatine nüfuz cinsinden bir amel çeşidi olabilir. Şöyle de diyebiliriz:

Kalp ehlinin ameli, ya bir fikir veya ibretli bir bakış ya da ilâhî huzura bağlanma şeklinde olur. Onlar, amellerinden ancak açıklanması zorunlu olan farzları gösterirler. Bunun için âriflerden biri şöyle demiştir:

"Amel, kalbe ulaşınca, âzalar rahat eder (vücut ameli zorlanmadan, severek yapar)."

Bilindiği gibi, kalple yapılan zerre kadar amel, âzaların yaptığı dağlar kadar amelden daha faziletlidir. Çünkü kalbin amelleri gizlidir; onu melek bilmez ki yazsın, şeytan farketmez ki bozsun. Kalbî amellerde ihlâs gerçekleşir. Ayrıca şu hadis-i şerif de kalple yapılan bir amelin ne derece üstün olduğunu göstermektedir:

"(Kalbi Hakk'a bağlayan) bir saatlik tefekkür, (gaflet içinde yapılan) altmış senelik (nâfile) ibadetten daha faziletlidir."[437]

Şu hadis de konumuzla ilgilidir. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem),

"Hangi amel daha faziletlidir?" diye sorulunca,

"Allah'ı bilmek (marifet)" buyurdu. Kendisine,

---

[437] Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 5897.

"Ey Allah'ın resûlü, biz sana amelden soruyoruz. Hangi amel daha faziletlidir?" diye tekrar sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine,

"Allah'ı bilmektir" buyurdu ve sebebini şöyle açıkladı:

"Kul Allah'ı bilerek amel yaparsa ameli az da olsa kendisi için yeterli olur."[438]

Bâtın (kalp) ehlinin amelleri gizli olduğu için, işin zâhirinde kalan kimseler onlarla alay eder ve onları küçük görür; çünkü onlarda âbid ve zâhidlerde gördükleri amelleri görememektedirler.

Allah'tan başkasını müşahede etmekten (onları gerçek varlık ve fiil sahibi görmekten) sakınan yahut kendisini Allah'tan meşgul eden her şeyden korunan kimseler, kıyamet günü onlarla eğlenen kimselerin çok üzerinde yüksek makamlarda bulunurlar. Çünkü onlar, Allah'ın huzurunda özel yakınlık elde etmiş kimselerdir. Diğerleri ise avam müslümanlardan biridir. Allah dilediklerine her iki dünyada da hesapsız rızık verir; yani kısmadan ve kısıtlamadan verir. Allah kendisine yönelen ve kalbini O'ndan başkasından boşaltan kimselere pek çok ilim bahşeder, anlayış hazinelerinin kapılarını açar.

Kulunu hayırlı işlerde muvaffak eden Allah'tır.

İnsanların Tevhidden Sonra Tefrikaya Düşmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, peygamberleri göndermesinin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّ۪نَ مُبَشِّر۪ينَ وَمُنْذِر۪ينَۖ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ ف۪يمَا اخْتَلَفُوا
ف۪يهِۜ وَمَا اخْتَلَفَ ف۪يهِ اِلَّا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ

---

[438] İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/49.

الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْۚ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ
مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهٖۜ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾

213. *İnsanlar* *(ilk dönemde)* ***bir tek ümmetti. Sonra*** *(tevhid ve din konusunda ihtilafa düştüler)* ***Allah, kendilerine*** *(rahmetini)* ***müjdeleyici ve*** *(azabıyla)* ***uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla birlikte hak yolu gösteren kitapları da indirdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü onda ihtilafa düştüler. Bunun üzerine Allah, izniyle, iman edenlere,*** *(Ehl-i kitabın)* ***üzerinde ihtilafa düştükleri konularda hak olanı gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "*İnsanlar,* Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] zamanında ve ona yakın dönemlerde, tevhid inancı ve Allah'a itaat hususunda aynı görüşte toplanmış *tek bir ümmet ve topluluk idi. Daha sonra* tevhid konusunda *ihtilafa düştüler.* Bunun üzerine *Allah,* tevhid ve taat ehlini nimet ve ebedî cennetle *müjdeleyen,* inkâr ve isyan ehlini de acıklı bir azapla uyarıp *korkutan peygamberler gönderdi. Onlarla birlikte hak yolu gösteren kitapları da indirdi.*" Buradaki kitap ifadesi, bütün semavî kitapları içine alır. Bu kitaplar hakkı anlatan ve ona davet eden kitaplardı. Allah onları, peygamberleri diliyle, insanların ihtilafa düştükleri tevhid ve diğer işlerde aralarında hüküm vermek için indirdi.

"İnsanlar daha sonra, indirilen bu kitaplar hakkında da ihtilafa düştüler." Bir kısmı onlara iman etti. Bazıları kitapların hepsini veya bir kısmını inkâr yoluna gitti. *İndirilen kitaplar hakkında ihtilafa düşenler de ancak kendilerine kitap verilenler oldu. Bunun da tek sebebi kibir ve hasettir.* Mesela yahudiler Tevrat'a iman edip İncil'i inkâr ettiler; hıristiyanlar da İncil'e iman edip Tevrat'ı inkâr ettiler. *Onların bu inkârı, kendilerine,* inkâr et-

tikleri fakat aslında iman etmeleri emredilen kitabın gerçek olduğunu gösteren *apaçık delillerin gelmesinden sonra oldu.* Onların inkârı ancak, aralarındaki haset ve düşmanlıktan kaynaklandı. Bunun üzerine Allah, onları birleştirmek ve aralarını kaynaştırıp kendi taatinde buluşmaları için ilim indirdi; onlara ilmin ışığında kaynaşıp birlik içinde olmalarını emretti. Onlar yine birbirlerine haset ettiler. Makam ve mevki için ihtilafa düştüler.

"Allah, habibi Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman edenlere, Ehl-i kitabın ihtilaf ettiği konularda doğruyu gösterdi.* Bu, bütün peygamberlerin getirdiği din ve kitapların hak olduğu gerçeği idi. Müslümanlar, hepsine iman ettiler; Allah'ın izni ve iradesiyle O'na itaat etrafında kaynaşıp birleştiler. *Allah, dilediğini doğru yola iletir,* dilediğini de hak yoldan saptırır." O'na yaptıklarının hesabı sorulmaz, fakat kullar yaptıklarından sorumludur.

213. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütün ruhlardaki aslî durum, hak üzere ittifak ve hakkı ikrar etmektir. Ruhlar için ihtilaf ve inkâr, ancak ruhlar âleminden inip maddi âleme (bedene) girmelerinden sonra oldu. Bunun üzerine Allah, insanlara ilk ahdi (ruhlar âleminde Allah'a verdikleri sözü) hatırlatan peygamberler gönderdi. Kimin hakkında ezelde cennetlik hükmü verilmişse o, kendisini hakka çağıran gelen peygamberleri tasdik etti; ezelde hakkında cehennemlik hükmü verilen kimseler ise onları inkâra saptı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bütün çocuklar, fıtrat üzere (hakkı kabul edecek fıtrat ve yaratılışta) doğar. Sonra anne baba (ve çevre) onları hıristiyan, yahudi veya Mecûsî yapar."[439]

Allah Teâlâ, peygamberlerden sonra insanlara, onların ruhlarında meydana gelen cehalet ve inkâr hastalıklarını tedavi edecek hikmet ehli ârifibillah zatları görevlendirdi. Kime, ezelde ilâhî inayet (Allah'ın özel yardımı) takdir edilmişse o kimse, bu âriflere inanarak kendilerini tasdik etti, bütün varlığı ile onlara teslim oldu ve (hak yolda) hedeflerine ulaştı. Kime de ezelde mahrumiyet takdir edilmişse o kimse âriflere inanmadı, kalbinde sürekli bir şüphe ve şaşkınlık içinde kaldı.

---

[439] Buhârî, Cenâiz, 80, 93; Müslim, Kader, 6; Ebû Davud, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5.

Âriflere karşı inkâr, genelde yönetici ve makam sahibi kimselerle, dünyaya ve hevâsına köle olan kimselerden meydana gelir. Bunun sebebi de onların velilere karşı haset ve düşmanlığıdır. Allah, fıtratı temiz ve niyeti halis müminleri, onların ihtilaf ettiği konuda, izni ile doğruya ulaştırır; böylece onlar velileri tasdik eder, onların bereketiyle tahkik haline (yakînî imana ve müşahede devletine) ulaşırlar.

Allah, dilediğini sırat-ı müstakîme ulaştırır. O, manen tertemiz olan ruhların karar makamı olan kudsî huzura ulaştıran yoldur. Ruhlar, oradan gelmiş, oraya dönmüşlerdir.

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî (rahimehullah) nazım halinde der ki:

"İnsan nefsinin hakikati (aslî haliyle ruh) kudsî huzura bağlıdır; onu, içine konulduğu beden engellemektedir. Onun (hakikat âlemine) doğuşu da bundan başlamaktadır."

Cennet Ucuz Değil , cehennem dahi ucuz değil

İlâhî muhabbeti ve gerçek hidayeti elde etmek, sıkıntı ve imtihanlara bağlı olduğu için Cenâb-ı Hak, hidayetin peşinden sıkıntıyı zikrederek şöyle buyurdu:

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ
مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَٓاءُ وَالضَّرَّٓاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِۜ اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَر۪يبٌ ﴿٢١٤﴾

214. ***Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle darlık ve sıkıntı isabet etti ve öyle sarsıldılar ki nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediler. Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlünü ve müminleri teselli etmek ve onların kalplerine cesaret vermek için buyuruyor ki:

"Yoksa siz, sizden önceki peygamberlerin ve ümmetlerin başına gelenlerin benzeri haller sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Gerçekten onlara, mallarının gasbedilmesi, düşman tarafından yağmalanması veya ölüm gibi pek çok sıkıntıyla, harpte öldürülme, hastalık ve değişik belalara uğrama gibi bedenlerine nice zararlar isabet etti. *İçine düştükleri mihnet ve meşakkat içinde çok sarsıldılar,* üzerlerine çöken bela uzun süre devam etti, ilâhî yardım gecikti, *öyle ki düştükleri hal onları, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' demeye kadar götürdü.* İçine düştükleri belanın şiddeti karşısında, ilâhî yardımın geciktiğini düşünerek böyle söylediler."

Cenâb-ı Hak onlara müjde olarak şöyle buyurdu: *"Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır."* Siz acele etmeyin, sabredin. Şüphesiz Allah, sabredenlerle beraberdir (Enfâl 8/46). Âkıbet (zafer ve ebedî huzur) müttakilerindir (A'râf 7/128).

214. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cennet, nefsin hoşlanmadığı sıkıntılı şeylerle çevrilmiştir. Bu hususta, ahiretteki nimet cenneti ile (dünyada elde edilecek) marifet cenneti arasında fark yoktur.

Kim, kendisine hiçbir sıkıntı dokunmadan marifet cennetine girmek isterse imkânsız olan bir şeyi istemiş olur.

Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî [rahimehullah] demiştir ki: "Kim, Allah'ın celâl sıfatlarının tecellisi olan işlerle (sıkıntı ve zorluklarla) edep dersi almadan, cemali müşahede etmek isterse onu terket; çünkü o, deccaldir (bir aldanış ve fitneye düşmüştür)."

Âriflerden biri der ki: "Düşmanın sesi, Allah'ın kamçısıdır; Allah kendisinden başkasıyla teskin olmaması için, velilerinin kalbini onunla sakındırır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah, başkası ile sükûnete erip huzur bulmasın diye dostlarını eziyetli şeylerle yüz yüze getirir. Allah bunlarla seni her şeyden sakındırmak ister, tâ ki O'ndan başka hiçbir şeyle huzur bulmayasın!"

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (rahimehullah) demiştir ki: "Allahım, sen bu veliler taifesi hakkında, izzet halini bulana kadar zilleti yaşamalarına, yine seni bulana kadar, halk içinde kaybolup bilinmemelerine hükmettin."

Şu halde, Allah dostlarına, manevi terbiyelerinin ilk hallerinde halkın musallat edilip böylece eziyet görmeleri, önceden beri devam eden ilâhî bir kanundur; âyette belirtildiği gibi Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62).

Veliler, kalpte kalan şeylerden (kötü sıfat ve hallerden) kurtulup güzel meziyetlerle tam olarak süslendikleri zaman Allah, halk arasında onların faziletini yayar. Halk kendilerine Allah'a giden yolu tanıtması için onları tasdik eder, terbiyelerine girer. Allah kendilerini cemal ve celâl tecellileri altında terbiye edip kemale erdirdikten sonra, o veliler de kulları Allah'a sevkederler. Veliler, cemal sıfatının tecellisi ile halkla kaynaşır ve onlara şefkat ederler. Kendilerindeki celâl tecellisi ile de onların emirlerine yapışmak ve sözlerini dinlemek gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Neyi İnfak Etmeli?

Allah Teâlâ, cihadda ve diğer alanlarda mal harcamayı emredince, müminler Allah yolunda neyi vereceklerini sordular. Cenâb-ı Hak onlara, Allah için verilecek şeyi ve onun nerelere verileceğini açıklayarak şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَ وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ۝

215. ***Sana (mallarından) neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Malınızdan yapacağınız hayrı (önce, önem sırasına göre) anne babaya, yakınlara, yetimlere, fakirlere ve yolculara yapın. Şüphesiz Allah, yaptığınız her hayrı bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana, mallarından neyi harcayacaklarını soruyorlar; onlara de ki:* Altın, gümüş, yiyecek, elbise, hayvan ve diğer *mallardan hayır namına her ne yaparsanız onu önem sırasına göre verin; önce anne babadan ve akrabalardan başlayın.* Bunda hem onların haklarını korumak hem de sadaka sevabı vardır. *Sonra* babası ölmüş *yetimlere iyilik yapın;* çünkü onların durumu naziktir. *Sonra,* malınızı zayıf güçsüz *fakirlere ve* gurbette kalıp vatanına ulaşmak için desteğe ihtiyacı olan *yolculara harcayın. Hayır namına her ne yaparsanız Allah onu bilir* ve karşılığını size verir. O'na hiçbir haliniz gizli kalmaz."

Bu âyette sözü edilen infak, zekâtın dışındaki bir harcamadır. Buna göre âyette bir nesih olayı (hükmünün kaldırılması) yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

215. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnfak iki türlü olur; biri maddi, diğeri manevidir. Maddi infak, malı ve parayı Allah yolunda harcamaktır. Manevi infak ise Allah yolunda ruhu ve nefsi feda etmektir.

Kim, mallarını Allah için harcarsa bunun karşılığı olarak Allah kendisine nimet cennetlerini verir; kim de nefsini Allah için feda ederse Allah bunun karşılığı olarak ona marifet cennetini ihsan eder. Kim marifet cennetine girerse (kalbi Rabb'ine âşık olur) artık nimet cennetine bile özlem duymaz.

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette zikrettiği üzere, maddi malların harcanacağı yerler olduğu gibi, nefislerin Allah için feda edileceği yerler de vardır. Bu, ârifibillah şeyhlere ve Allah'a vâsıl olmada kendilerinden yardım gördüğü kardeşlerine hizmet etmektir.

Aynı şekilde, şeyhleri olmayan manen yetim kimselerden kendisine muhtaç olanlara yardım etmek de bu kısma girer. O, bu gibi kimselere hak yolu gösterir ve onlara nasihat eder.

Nefisleriyle mücâhede etmeye kudretleri olmayan manen zayıf ve fakir kimselere yardım etmek de bu kısma girer; o, böyle bir kimseyi hali ve sözü ile destek verip nefsini terbiyede yardımcı olur.

Kardeşlerinden ayrı kalıp Allah'a giden yolda destek alacağı kimse bulamayan garip kimselere yardım da nefsi Allah yolunda feda etmektir. O, bu haldeki bir kimseyi muhabbet ehli ile buluşmaya ve onların sohbetine sevkeder.

Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî [rahimehullah], bir sözünde bunlara şöyle işaret eder:

"Kardeşlerine maddi ve manevi olarak sürekli iyilikte bulun; o bir kusur işlerse gözünü yum (görmezlikten gel)."

Cihad Emri ve İnsanların Cihada Bakışı

Cenâb-ı Hak, sûrede daha önce, *"Sizin ilâhınız tek ilâhtır"* âyetiyle kelime-i tevhide işaret ettikten sonra, İslâm'ın esasları olan namaz, zekât, oruç ve haccı zikretti. Bu âyette de yeryüzündeki nizamı korumaktan ibaret olan cihadı zikrederek şöyle buyurdu:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ
وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216. ***Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Bazan hoşlanmadığınız bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir; sevdiğiniz*** *(ve olmasını istediğiniz)* ***bir şey de sizin için daha kötü olabilir. Allah bilir, siz bilemezsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Size meşakkatli geldiği ve nefsiniz hoşlanmadığı halde savaş size farz kılındı.* Halbuki onda sizin için büyük hayırlar vardır. *Bazan hoşlanmadığınız bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir."* Cihadda, dininize yardım, İslâm'ın adının yüceltilmesi, ganimet, düşmanlarınıza karşı zafer ve Rabb'iniz katında sizin için çok büyük sevap vardır. Kim cihadda ölürse şehid olur; kim savaş meydanında ölmeyip yaşarsa mutlu olarak yaşar.

Dinin diğer emir ve vazifeleri de böyledir; nefis onları yapmaktan hoşlanmaz; halbuki onlar nefsin salah vesilesi ve kurtuluş sebebidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yine bazan sevdiğiniz* ve olmasını istediğiniz *bir şey, sizin için kötü olabilir.* Sizler, rahat yaşamayı ve cihadı bırakmayı seversiniz; halbuki bunda sizin için zillet içinde yaşamak, düşmanın size galip gelmesi, Rabb'iniz katındaki sevapları kaçırmak, şehidlikten mahrum olmak gibi zarar ve tehlikeler vardır. Esasen bütün haramlarda durum böyledir. Nefis tabiatı icabı haramları sever ve onlara iştiyak duyar; halbuki haramlar onu zillet ve horluk içine iter.

Cenâb-ı Hak âyette "belki, umulur ki " manasına gelen "asâ" ifadesini kullandı; bunda şu duruma bir işaret vardır: Nefis terbiye edilirse sıfatı değişir, durum aksine döner; artık itaat ona kolay gelir, isyan işleri zor olur.

Âyet şöyle bitiyor: "Sizin menfaatinize olan şeyi en iyi *Allah bilir; siz bilmezsiniz;* çünkü siz işlerin sonunu bilmiyorsunuz."

216. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cihad iki kısımdır. Biri küçük cihaddır; bu, maddi düşmana karşı kılıçla yapılan cihaddır. Diğeri büyük cihaddır; bu da nefisle yapılan cihaddır.

İnsan nefsi ile önce, bütün ilâhî emirleri yerine getirmek ve her türlü haramı terketmek için mücâhede eder. İkinci olarak, önündeki engelleri ve şehvetleri terketmek, ruhsat ve zayıf tevillerden sakınmak için cihad eder. Üçüncü olarak da kendi tedbir ve tercihini terketme, kaderin tecellileri altında sükûnetle sabretme hususunda cihad eder; öyle bir hale gelir ki ancak Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için tercih ettiğini tercih eder; sadece Allah'ın kendisi için hükmettiğini ister ve arzular. Çünkü nefis işlerin sonunu bilemez. Nefis bir şeyden hoşlanmazken, o şey kendisi için daha hayırlı olabilir; yine nefis bir şeyi çok sevip isterken o şey, kendisi için kötü olabilir.

Nefsin zarar gördüğü şeyden onu sevindirecek bir sonuç çıkabilir; yine onun sevinç sebebi gördüğü bir şey kendisine zarar getirebilir. Nefis, düşmanlarından bir fayda elde ederken dostlarından zarar görebilir. Nefis, ölmekten hoşlanmaz, halbuki ölüm kendisi için daha hayırlı olabilir. Yine nefis, yaşamayı sever; halbuki hayat onun için daha kötü olabilir. Bu durumda nefse gereken, onun menfaatine olan şeyi en iyi bilen yüce yaratıcısına bütün işlerini teslim etmesidir. İşin hakikatini Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Bütün bunlar, nefsin manevi temizlik ve kemalinden önceki halinde olacak şeylerdir. Nefis temizlenip güzel ahlâklarla bezenerek terbiyesi tamamlanınca ona gereken, kendisinde tecelli eden hale tâbi olmasıdır; çünkü onda artık sadece hak olan şeyler tecelli eder.

Bu, nefisle yapılan büyük cihadın sonucu elde edilecek yüksek bir haldir. Maddi düşmanla yapılan küçük cihada gelince, onda bu türden bir şey meydana gelmez. Bunun için, nefisle büyük cihad yapanlarınkine göre dış düşmanla yapılan cihad, fazilet olarak daha aşağıdır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Haram Aylarda Savaşın Hükmü

İslâm'ın ilk günlerinde haram aylarda savaşmak haramdı. Sahabeden bir grup haram aylarda savaşmak zorunda kaldılar, yaptıklarını günah görerek pişman oldular. Allah Teâlâ, onlardan bu günahı kaldırarak şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِۜ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌۜ وَصَدٌّ عَنْ
سَبِيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهٖ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ
اللّٰهِۚ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِۜ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ
دٖينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُواۜ وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دٖينِهٖ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ
فَاُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ
هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِۙ اُو۬لٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢١٨﴾

217. ***Sana haram ayında savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır.*** *(İnsanları)* ***Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır.*** *(Onların içinde bulunduğu)* ***fitne*** *(küfür hali)* ***de adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Onlar eğer güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.***

218. ***İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah,*** *(müminler için* ***çok affedici ve çok merhamet edicidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana haram ayında savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki: Haram aylarda savaşmak büyük bir günahtır.* Fakat kâfirlerin yaptığı gibi *insanları Allah yolundan çevirmek,* onları İslâm'dan ve Allah'a itaatten alıkoymak, yine onların yaptığı gibi Allah'ı inkâr etmek, müslümanların Hudeybiye senesinde *Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olmak, onları kendi vatanları olan Mekke'den çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Ayrıca onların içinde bulunduğu fitne* yani küfür hali ve insanları dinleri hakkında fitneye düşürmeleri de, haram aylar girmedi zannı ile yapılan savaşta *adam öldürmekten daha büyük bir günahtır."*

Haram ayında gerçekleşen savaş olayı şudur:

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), cemâziyelâhir ayının sonlarında bir grup askeri sefere gönderdi; başlarına da Abdullah b. Cahş'ı emîr tayin etti. Seriye, cemâziyelâhirin son günü güneşin batmasından sonra Kureyş'ten bir grup insanla birlikte Amr b. Hadramî ile karşılaştı. Aralarında savaş çıktı, müslümanlar Amr'ı öldürüp mallarını ganimet aldılar (Müslümanlar, o günün cemaziyelâhir ayının sonu ve haram aylardan recebin birinci günü olduğunu bilmiyorlardı). Medine'ye döndüklerinde Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Ben size haram ayda savaşmanızı emretmedim!" buyurdu. Onlar da pişman oldular. Bu arada Kureyş, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) elçi göndererek, "Haram ayda savaşmayı nasıl helâl görüyorsunuz?" diye olayı kınadılar. Bunun üzerine bu âyet indi. Sonra, *"Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın"* (Tevbe 9/36) âyeti inerek, haram aylarda savaşmayı haram kılan hükmü kaldırdı.[440]

Cenâb-ı Hak daha sonra, kâfirlerden sakındırarak devamla şöyle buyurdu:

"Onlar, eğer güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler; fakat buna güçleri yetmez. *Sizden kim, dininden döner ve* bu halde devam ederek *kâfir olarak ölürse yaptıkları iyi işler dünyada* iptal olur; artık bu kimsenin bir hürmeti ve dokunulmazlığı kalmaz, onun için ganimetlerden bir pay yoktur. Onun *ahirette de* amelleri *boşa gider,* onlara karşılık bir sevap göremez. *Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar."*

---

[440] Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/600-605.

Âyetin ifadesinden şu anlaşıyor: Eğer dinden dönen kimse, ölmeden önce dine geri dönerse daha önce yaptığı salih amelleri boşa gitmez, iptal olmaz. Bu, İmam Şâfiî'nin görüşüdür. Bu konuda İmam Mâlik der ki:

"Dinden çıkan kimsenin daha önce yaptığı bütün amelleri iptal olur. O kimse tövbe edip dine dönünce, eğer irtidattan önce hac yapmışsa haccını iade eder. İslâm'a döndüğü zaman, bu dönüşü kabul edilir. Dönmediği zaman, kendisine üç gün mühlet verilir, bu süre içinde dönmezse öldürülür."

Haram ayda savaşmanın bir günah olmadığını bildiren âyet inince müslümanlar, yaptıkları cihaddan kendilerine bir sevap verilmediğini zannettiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi:

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini yani sevabı *umabilirler. Allah, onlar için çok affedici ve çok merhamet edicididir."* Yani Allah o askerî birliğin cihadını zayi etmez.

Cenâb-ı Hak âyette, hicret ve cihadın büyüklüğünü göstermek için onları ayrıca zikretti. Âyetteki "umabilirler" ifadesi şu inceliğe dikkat çekmektedir: Allah için yapılan amel, esasen bir sevabı gerektirmez, amel sadece kulluk için yapılır. Yetki Allah'ın elindedir; O, dilerse sevap verir, isterse azap eder. O'na yaptığı işlerin hesabı sorulmaz, fakat kullar yaptıklarından sorumludurlar.

217-218. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zamanın ve mekânın kıymet ve büyüklüğü, onda mülkün ve hesabın sahibi yüce Allah'a yapılan itaat ölçüsünde olur. Kabul ve yöneliş rüzgârının (ilâhî rahmetin) estiği zamanda, gürültü ve savaş olmaz; o an, ilâhî huzurda zikir ve tefekkür vaktidir yahut nazarları kalp hastalıkları için iksir olan âriflerle oturma zamanıdır. O huzurda edebe aykırı davranmak büyük bir kusurdur. O huzura yönelen kimseleri engellemek ise daha büyük kusurdur. Kalpleri bu ilâhî huzurun esinti ve rahmetinden alıkoymak ise hepsinde daha büyük günahtır.

Hak yolunu kesenler (mana yolunun eşkıyaları), o yolda hakikat üzere gitmek isteyenleri geri çevirmeye çalışırlar; fakat ezelde kendisi için ilâhî yardım takdir edilmiş kimseyi, herhangi bir zalim ve inatçı hak yoldan geri çeviremez. Kime, ezelde, bu saadetten mahrumiyet takdir edilmiş ve onun kendi haline terkedilmesine hüküm verilmişse o kimse, müşahededen sonra da olsa geri döner.

Gerçekten iman edip Allah yolunu tasdik edenler, Allah rızası yolunda hevâlarını terkedenler, Allah muhabbetini elde etmek için nefisleriyle cihad yapanlar var ya, işte onlar Allah'ın rahmetini umabilirler. İhsanı bol olan Allah onları mahrum etmez; çünkü O, çok affedici ve çok merhamet edendir.

İçki ve Kumarın Durumu

İslâm'ın ilk günlerinde içki haram değildi. O zaman bazı müslümanlar önceki vaziyet üzere içki içiyor, onun ticaretini yapıyor, içkinin ve kumarın kazancından sadaka veriyordu. Cenâb-ı Hak, bunu infak emrinden sonra açıkladı ki sadaka verme sebebiyle muamelede bir gevşeklik meydana gelmesin. Bunun için şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ
وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ

219. ***Sana, şarap ve kumarın hükmünü soruyorlar. De ki: "Her ikisinde hem büyük günah ve hem de insanlar için bazı faydalar vardır. Ancak onların günahı faydasından daha büyüktür." Yine sana*** *(hayır yolunda)* ***neyi harcayacaklarını soruyorlar. Sen, "İhtiyaç fazlasını" de. Allah size âyetleri böylece açıklıyor ki dünya ve ahiret hakkında iyice düşünesiniz.***

Lugatta **hamr**, "bir şeyi gizleyen ve örten şey" demektir. Kadının başını örten örtüye de bu manada "himâr" denmektedir. Hamr (şarap, içki) insanın aklını örttüğü için ona bu isim verilmiştir. Onda bir neşenin ve zevkin olması hükmü değiştirmez. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Aklı sarhoş eden her şey hamrdır (içkidir); bu türden bütün içkiler haramdır."[441]

Kumar kolayca, karşılıksız ve emeksiz, sırf oyun yoluyla elde edilen bir kazanç olduğu için haram kılınmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana şarap ve kumarın hükmünü soruyorlar; onlara de ki: Bu ikisinde büyük günah vardır."* Çünkü kumarda insanların malını bâtıl yolla yemek söz konusudur. Ayrıca o, düşmanlık ve kinin kaynağıdır. İçkide ise aklın gitmesi, birbirine sövme, iftira, eziyet ve taşkınlık gibi çirkin işler mevcuttur. Kıraat imamlarından İmam Hamza ve Kisâî, âyetteki "kebîr", kelimesini "kesîr" şeklinde okumuşlardır. Buna göre anlam, onda pek çok günah vardır manasında olur. Şu hadis-i şerif de buna delil olmaktadır:

"Allah şaraba, onu satana, alana, kendisi için satış yapılana, onu hazırlayana, kendisi için içki hazırlanan kimseye, sunana, içene, taşıyana, kendisi için taşınan kimseye ve içki parasını yiyene lânet etti."[442]

Bunların hepsi günahtır. *Bununla birlikte onlarda insanlar için bazı dünyevî fayda ve menfaatler de vardır;* yorulmadan mal kazanmak, kazancından yetimlere yedirmek gibi. Araplar, kumarda böyle yaparlardı; kazanan kimse yetimlere de bir pay ayırırdı. İçkide de geçici bir lezzet ve keyif mevcuttur. Hassân b. Sâbit [radıyallahu anh] o günlerdeki hallerini şöyle ifade etmiştir:

"Onu içeriz, fakat kendimizi melik ve efendi olarak bırakırız (haddi aşıp rezil hallere düşmeyiz); öyle ki düşmanla karşılaşmak bizi korkutmaz."

Ancak onların günahı, faydasından daha büyüktür; çünkü faydaları dünyadadır, günahlarının cezası ise ahirettedir.

Bu âyet, içkiyi kesin olarak haram kılan âyetten önce inmiştir. İçkinin haram kılınma seyri şöyle olmuştur:

---

441 Buhârî, Ahkâm, 22; Müslim, Eşribe, 7; Ebû Davud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 1.

442 Ebû Davud, Eşribe, 2; İbn Mâce, Eşribe, 6.

Rivayet edildiğine göre Mekke'de, *"Hurma ve üzümden de içki ve güzel gıdalar elde edersiniz"* (Nahl 16/67) âyeti indiği zaman, müslümanlar içki içmeye devam ettiler. Sonra Hz. Ömer ve Muâz (radıyallahu anh), bir grup insanla Resûl-i Ekrem'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek,

"Yâ Resûlallah, içki hakkında bize bir fetva ver, o aklı gideren bir şeydir" dediler. Bunun üzerine, onda hem günahın hem de birtakım faydaların bulunduğunu bildiren bu âyet indi. Bunun üzerine müslümanlardan bazısı içki içti, bazısı onu terketti.

Abdurrahman b. Avf, bir grup insanı evine çağırdı; orada içki içtiler ve sarhoş oldular. Sonra kalkıp onlara namaz kıldırdı; Kâfirûn sûresini yanlış okudu. Bunun üzerine, *"Sarhoş iken namaza yaklaşmayın..."* (Nisâ 4/43) âyeti nâzil oldu. Müslümanlar namaz vakitlerinde içkiden uzak durdular.

Sonra İtbân b. Mâlik, Sa'd b. Ebû Vakkas'ı bir grup insanla evine çağırdı. İçki içip sarhoş olunca, övünmeye ve birbirlerine şiirler okumaya başladılar. Sa'd, ensarı hicveden bir şiir okudu. Mecliste bulunan ensardan biri, eline geçirdiği bir deve kemiği ile ona vurdu ve yaraladı. O da gidip durumu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) şikâyet etti. Orada bulunan Hz. Ömer,

"Allahım, bize şu içkinin hükmünü tam olarak açıklayan sadra şifa bir açıklama yap!" diye dua etti; o zaman, içkiyi ve kumarı kesin olarak yasaklayan âyet indi (Mâide 5/90-91). Âyetin sonundaki, *"Artık son verdiniz değil mi?"* şeklinde uyarıyı işiten Hz. Ömer,

"Elbette son verdik yâ Rabbi" dedi.[443]

İçki tam olarak yasaklandıktan sonra, içki içen müslümanlara ceza olarak Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), ayakkabı ve hurma çubuğu ile bir miktar sopa cezası uyguluyordu; fakat bu, belirli bir sayıda değildi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, içki içenlere kırk sopa cezası uygulamışlardır. İçki içenlere seksen sopa cezasını ilk uygulayan Hz. Osman'dır. İnsanlar içkiye fazla yönelince, bu tedbiri uygulamıştır. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

---

[443] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/158-162. Daha kısa bir rivayet için bk. Ebû Davud, Eşribe, 1; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 6; Nesâî, Eşribe, 1; Ahmed, *Müsned*, 1/442.

219. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ akla, hak ile bâtılı, zararlı ile faydalıyı, yaratılanla yaratıcıyı birbirinden ayıracak bir nur vermiştir. Sonra bu nur, bazan tabii, maddi zulmetle örtülür. Bu, maddi içkinin neşesiyle meydana gelir. Aklın nuru bazan da ilâhî huzurda parlayan nurlarla âniden yüz yüze gelince örtülür, kendinden geçer; o zaman manevi nurların müşahedesi içinde maddi şeyleri hissetmekten uzak kalır. Bu, ezelî zatın sırlarıdır. O anda kul sadece ezelî manaların sırlarını görür, maddi hadiseleri inkâr eder. Sûfîler bu kendinden geçme haline, manevi sarhoşluk derler; çünkü onda, aklın gitmesi noktasında diğer içki ile bir benzerlik yönü vardır. Sûfîler, şiir ve hallerinde manevî sarhoşluk hakkında çok şey söylemişlerdir.

İbnü'l-Fârız (rahimehullah) bir beytinde der ki:

"Sevgilinin adını anarak ebedî aşk şarabı içtik; biz üzüm yaratılmadan önce, ilahî aşk şarabı ile sarhoş idik."

Diğer bir beytinde ise şöyle der:

"Sen, bu aşk şarabından nasibi ve payı olmayıp ömrünü (maddi şeylerle) zayi eden kimsenin haline ağla!"

Ben de (İbn Acîbe) yazdığım bir şiirde şunları söylemiştim:

"Benim ilâhî aşk şarabına hasretim vardır; çünkü benim rahatım, huzurum ve keyfim ondadır. Onda benim için pek çok hayır vardır. Biz onunla sarhoş olduk ve sevgilinin cemalinin güzelliğini seyir içinde hakikati anladık; maddi varlığımızdan uzaklaştık. Üzerimizde parlayan nur her yanı sardı."

Âyette bazı faydalarının bulunduğu bildirilen kumara, işârî olarak şu mana verilebilir: Bu yolda kumar (yani kolayca elde edilen kazanç), manevi sarhoşluk içinde elde edilen zenginliktir. Bu, Allah'tan başka her varlıktan gönlü çekip Allah ile zengin olmaktır.

Âyetin, *"De ki: Onlarda büyük bir günah vardır"* kısmına da, işârî olarak şu manaları verebiliriz:

Aşk şarabında ve Allah ile zengin olmada büyük bir zorluk vardır; onlar elde edilince de artık, onlarda insanlara büyük bir fayda mevcuttur.

Bir diğer mana:

Sırf ücret ve sevap peşinde koşanlar için, onlarda büyük bir günah vardır; ilâhî huzura ulaşmayı ve aradaki perdenin kalkmasını isteyen kimse içinse onlarda büyük fayda vardır.

İlâhî aşk şarabı hakkında şu manadaki beyti okurlar:

"Orucumu aşk şarabı ile açmayı beklerken, eğer bana destek veren biri bulunsaydı, beni memnun ederdi. Senin içtiğin ilâhî aşk şarabı ne kadar yüce bir şeydir; seni (halkın nazarında) kusur olan birtakım işlere sevketse de sen onu içmeye bak. Ey bu safi (aşk) şarabını kınayan kimse! Cennetleri sen al, bırak ben ateşte (ilâhî aşk ateşinde) kalayım!"

Yine İbnü'l-Fârız der ki: "Bana, 'Sen günah olan şeyi mi içtin?' dediler; hayır, ben ancak bana göre terkedilmesi günah olan (manevi) şarabı içtim."

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Halvetlerde sürekli içilen bu aşk şarabı çok hoştur. Ey dostum, bana kâselerle aşk şarabı sun. Bu öyle bir şaraptır ki onu terketmek bize haramdır; onda hiçbir günah ve şüphe yoktur. Bu şarap, Hz. Âdem'den önce kabında yıllanıp olgunlaşmıştır; onun aslı temizdir, temiz şeylerden meydana gelmiştir. Ey fakih, bana fetva ver ve şunu söyle: Bu aşk şarabını Arafat'ta içmek câiz midir?"

Bu konuda şu inceliği de hatırlatalım:

Bu ikisinde, yani ezelî aşk şarabı ile varlıkları tamamen kalpten atıp Allah ile zengin olmada, Hak'tan perdeli kimseler için büyük bir vebal vardır; gerçek akıl sahipleri içinse büyük faydalar mevcuttur.

Yüce Allah'ın, *"Onların günahı, faydalarından daha büyüktür"* sözü, insanların anlayış seviyesine göre bir hitaptır; çünkü onların avam halk için günahı açıktır. Bu, onların sarhoşluk halinde zâhirlerini harap etmesi ve kendilerinden birtakım garip hallerin meydana gelmesi şeklinde ortaya çıkar. Onların faydası ise velilerin arasından seçilmiş âriflere hastır; zaten onu da ancak havas (seçkin veliler) anlar. Hem, bu manevi sarhoşluk hallerini, ehli olmayandan gizlemek gereklidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Maldan Ne Kadarını Vermeli?

Sonra Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) üçüncü olarak, hayır yolunda verilecek şeyin miktarı soruldu; Cenâb-ı Hak şu âyetle buna işaret ederek buyurdu ki:

وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ
تَتَفَكَّرُونَۙ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ

... Yine sana (hayır yolunda) neyi harcayacaklarını soruyorlar. Sen, "İhtiyaç fazlasını" de. Allah size âyetleri böylece açıklıyor ki dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sana, hayır olarak verecekleri şeyin miktarını soruyorlar; onlara de ki: Hayır olarak vereceğiniz şey, ihtiyacınızın fazlasıdır.* Yani verirken meşakkatsiz bir şekilde kolayca verilen, elden çıkmasından veren için bir zarar bulunmayan miktardır."

Rivayet deldiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), yumurta büyüklüğünde bir altınla gelerek,

"Bunu benden sadaka olarak al!" dedi. Allah Resûlü adamdan yüz çevirdi, sadakasını almak istemedi. Adam bunu birkaç defa tekrarladı. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) kızarak,

"*Getir!*" buyurdu ve onu alıp sadaka mallarının içine öyle bir attı ki eğer birine rastlasa onu yaralardı. Sonra şöyle buyurdu:

"Sizden biri, bütün malını getirip sadaka olarak veriyor, sonra da elini açıp insanlardan yardım dileniyor (Bu doğru değil). Sadaka ancak kendi ihtiyacından fazla maldan verilmelidir."[444]

---

[444] Hadis için bk. Ebû Davud, Zekât, 39; Hâkim, *Müstedrek*, 1/413; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/608.

Bu rivayeti Beyzâvî kısaca zikretmiştir.

Bu konuda derim ki: Malından verme işi, insanın yakînî imanına göre değişir. Ebû Bekir-i Sıddîk (radıyallahu anh) Allah yolunda malının hepsini sadaka vermiş, Hz. Ömer (radıyallahu anh) malının yarısını getirmiştir; Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), onların yaptığını kabul etmiş, fakat onların dışındaki insanların bu tür tasarruflarını engellemiştir. Demek ki hayır için verilecek fazla mal, şahısların yakînine göre değişmektedir.

"Allah size âyetlerini böylece açıklıyor." Yani belirttiğimiz şekilde size açıklamada bulunuyor ki sizin için bir müşkil ve kapalı hüküm kalmasın; umulur ki siz de aklınızla düşünüp sizin faydanıza olan şeyleri alırsınız.

"Ayrıca dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz." Yani her mümin, dünyanın süratle elden gidişini, içinde yaşayanların değişik hallerle yüz yüze gelişini düşünür. Dünya, ele geçince fitne (imtihan) olur, elden gidince kalpte hasret bırakır. Onun peşinde koşan kimse, bütün dünyayı eline geçirse maksadına ulaşamaz. Bu dünyanın süresi az, mekânı dardır. Üzerinde yapılan şeyler harap olur, dünyanın hali durmadan değişir, süratle elden çıkar gider, ondan ayrılış yakındır.

İşte dünyanın bu hallerini düşünen akıllı kimseler ondan gönüllerini çeker, himmetlerini ona değil, yüce işlere yöneltirler.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünya benim neyime! Benimle dünyanın hali, sıcak bir yaz gününde bir ağacın gölgesinde biraz gölgelenip sonra kalkıp yoluna giden ve onu terkeden adamın haline benzer."[445]

Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) sahifelerinde şunlar yazılıdır:

"Öleceğini kesin olarak bilen kimsenin, nasıl sevinç içinde olduğuna şaşarım. Cehennemin varlığına yakînen inanan bir kimsenin, nasıl (gaflet içinde) gülüp eğlendiğine şaşarım. Kadere yakînen inanan bir kimsenin, nasıl (tedbir almak ve kazadan korunmak için) kendini yorduğuna şaşarım. Dünyanın ve içindekilerin değişip durduğunu gören kimsenin, nasıl onunla huzur bulduğuna şaşarım."[446]

---

[445] Ahmed, *Müsned*, 1/301; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 6352; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10417; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4808.

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Dikkat et, dünya hayatı ancak uyuyan bir kimsenin rüyası gibidir: Ondaki hiçbir nimet kalıcı ve devamlı değildir. Düşün, dün bir lezzete ulaşıp onu tadarak tükettiğinde, sen ancak bir düş görmüş gibi değil misin?"

"Onlar ahiret hakkında da tefekkür ederler." Onun devamlılığını, cennetin genişliğini ve manzarasının güzelliğini düşünürler, ona ulaşmaya can atarlar, ona kavuşmak için hazırlık yaparlar ve onu bu fâni dünyaya tercih ederler.

Hikmet ehlinden biri der ki: "Şayet dünya, bütünüyle altından olsa geçicidir; ahiret topraktan olsa dâimîdir. Akıllı kimseye, dâimî olanı geçici olana tercih etmek düşer. Özellikle durum, söylediğimizin tam tersi olunca! Dünya toprak olup fânidir; ahiret (cennet) ise altından olup ebedîdir. Bu durumda, şu fâni dünyayı, himmeti düşük ahmak kimseden başkası tercih etmez."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

219. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

Cenâb-ı Hak, mallarda israfı yasakladığı gibi hallerdeki israfı (haddi aşmayı) da yasaklamıştır. Hangi türden olursa olsun, israf ve haddi aşmak, usanmaya ve yolda kalmaya sebep olur. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi amellerin Allah'a en sevimli olanı, az da olsa devamlı olarak yapılanıdır.[447]

---

[446] Rivayet için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 361; Hâkim, *Müstedrek*, 2/597; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/222-223. Kaynaklarda bu sözler Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) sahifelerinde geçmektedir.

[447] Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Müsâfirîn, 215, 216; İbn Mâce, Zühd, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/35.

Vallahi, hallerinde haddi aşıp da usanıp hali zayıflamayan kimse görmedik. Bu konudaki bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sizden biri, hayvanına gücünün üstünde yük vuran kimse gibi olmasın; o ne yol alıp hedefe varır ne de hayvanda sağlam sırt bırakır."[448]

İbnü'l-Bennâ, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde der ki:

"Nefsine genişlik tanı; çoğu kez onun genişlik ve rahatlığı senin hedefine ulaşmanda, sürekli kontrol altında tutulmasından daha faydalıdır."

İnsan, nefsini yavaş yavaş terbiye eder, sonuçta ona tamamen egemen olur, onu ele geçirir. Onu ele geçirince, artık nefis ilim ve marifetlerin avlanmasında bir ağ görevi görür. İlim ve marifet sahibi nefis, dünya hayatını düşünür, onun fâni olduğunu görüp ondan uzaklaşır. Sonra ahireti düşünür, onu ebedî olarak görür. Onda yerleşmeye niyet edince, onun da yaratılmış bir mahluk olduğunu görür, onu bırakıp yüce yaratıcısına yönelir; Cenâb-ı Hak, ona perdeyi açar ve onu dostlarıyla birlikte huzuruna alır. O zaman nefis, kâinatın sahibini müşahedeye dalarak bütün kâinattan uzaklaşır; onun için artık dünya ve ahiret kalmaz, o, daldığı müşahedenin güzellik ve nuru içinde sürekli Rabb'inin cemalini seyreder.

Allah Teâlâ, bize bu yüce makama ulaşmayı lutfetsin. Âmin.

Yetimin Malında Tasarrufun Hükmü

Müslümanlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], ayrıca yetimlerin malının kendi mallarına karışmasını sordular; Hak Teâlâ onlara şu âyetle cevap verdi:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٢٠﴾

---

[448] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18-19; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/476.

220. ***Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onlar için*** *(ma*
ve işlerinde yapacağınız) ***ıslah,*** *(onları kendi hallerine bırakmaktan)* ***daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız,*** *(bilin ki)* ***onlar sizin*** *(din*
kardeşlerinizdir. Allah, ıslah edenle bozanı bilir. Eğer Allah dileseydi, *(yetimlerin malı ve bakımı konusunda)* ***size zor gelecek şeyi emrederdi. Şüphesiz Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sana,* yetimin bakımını üstlenen veya onun yerine bu işi gören kimselerin kendi malı ile *yetimlerin* malını karıştırıp birlikte yemeleri *hakkında soruyorlar. Onlara de ki:*

Yaptığınız şey, yetim için bir *ıslah* ve malını daha güzel korumak ise mesela, yetimin malının onun bakımını üstlenen kimsenin malına karışması yetimin malını daha güzel muhafaza ediyor ve daha fazla artmasını sağlıyorsa bu, *daha hayırlıdır. Onlar sizin din kardeşlerinizdir.* Eğer onların malını kendi malınızdan ayırmanız ve onların mallarından tek başlarına yemesi, mallarını daha fazla artırıyorsa, onları ayırmak daha hayırlıdır. *Allah, niyeti bozmak olanla, ıslah etmek olanı bilir* ve herkese niyetine göre muamele eder. *Şayet Allah dileseydi, size zor gelecek şeyi emrederdi;* yetimleri ayırmayı ve mallarını öylece muhafaza etmeyi emrederdi; bu durum sizi zora sokar, size meşakkat verirdi. Şüphesiz *Allah azîzdir;* her işinde galiptir, hiçbir şey onu âciz bırakmaz; *hakîmdir,* her şeyi bir hikmet ve faydaya yönelik yapar."

Allah Teâlâ'nın, *"Yetimlerin malını yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar..."* (Nisâ 4/10) âyeti nâzil olunca; sahabiler yetimlerin malını kendi mallarına karıştırmayı günah görüp durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sordular; o zaman bu âyet indi.

220. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolunda, bir şeyhi olmayan herkes manen yetimdir, babası yoktur. Eğer o, velilerin yolundan bir şey iddia etse veliler ona, "kayıp" yahut "kendisini babasından başkasına nisbet eden kimse" derler. Kâmil şeyhler, müridlerini avam halka karışmaktan ve bir şeyhi olmayıp terbiyeye muhtaç olan cahil kimselerle içli dışlı olmaktan sürekli sakındırmışlardır. Hatta, "Onlara karışmak, (müridin maneviyatını) öldürücü bir zehirdir" demişlerdir.

Âriflerden biri der ki: "Müridin şu üç sınıf insandan sakınması gerekir:

1. Bir şeyhi olmayan cahil kimseden,
2. İdareci ve halka yağcılık yapan âlimlerden,
3. Kendini beğenen zalim kimselerden."

Bu konuda derim ki: Şeriatın zâhirinde kalmış (dinin manevi boyutundan ve ilâhî aşktan uzak) katı fıkıhçılar da böyledir; onların sohbeti diğer hepsinden daha zararlıdır.

Kim avam halka karışmak zorunda kalırsa onlara nasihat etmeli, kendilerine dinlerine ait vazifelerini öğretmelidir. Onlar ancak dinde kardeş kimselerdir. Allah, insanları ıslah edenle ifsat edeni bilir. Kim, mallarına tamah ederek veya teveccühlerine ulaşmak için insanların arasına karışırsa Allah onun halini bozar. Kim insanlara nasihat ve doğru yolu göstermek için katılırsa Allah onun halini ıslah eder. Eğer Allah dileseydi, dervişlere halkı tamamen terketmeyi emrederdi. Bunda bir zorluk ve meşakkat vardır. Cenâb-ı Hak hikmetiyle halkı, kalbi perdeli olanlar için bir perde, gerçek akıl sahibi ârifler için de Hakk'ın huzuruna ermeye bir giriş kapısı yapmıştır. Yani halk, zayıflar için bir perde, manevi hali kuvvetli kimseler için ise hakikate bir giriş ve Hakk'ı müşahede sebebidir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nikahları Haram Olanlar

Cenâb-ı Hak, cihad ve onunla ilgili bazı şeyleri zikrettikten sonra, nikâh hakkında açıklama yapmaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّۜ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ
وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَتّٰى يُؤْمِنُواۜ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ
خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِۚ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا
اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِه۪ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221. ***İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Mümin bir câriye, hoşunuza giden müşrik bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikçe müşrik erkekleri de*** *(kızlarınızla)* ***evlendirmeyin. Mümin bir köle, hoşunuza giden bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi cehenneme çağırır. Allah ise izni*** *(ve yardımı)* ***ile cennete ve mağfirete çağırır; düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.***

Cenâb-ı Hak, bu âyette nikâh konusunu anlatmaya başladı; bunun tamamı Nisâ sûresinin 23. âyetinde gelecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *iman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin;* onlarla evlenmeniz haramdır. Önceki hak kitaplara inananlarla evlenmek ise haram değildir." Bu konu Mâide sûresinde zikredilecektir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Mümin bir câriye* ile evlenmeniz, güzellik, itibar ve mal yönünden *hoşunuza giden müşrik bir kadından* ve onunla evlenmenizden *daha hayırlıdır.*"

Yahut köle olsun hür olsun, mümin bir kadınla evlenmek, müşrik bir kadınla evlenmekten daha hayırlıdır; çünkü bütün kadınlar Allah'ın kullarıdır (hür köle ayrımı yapmaya gerek yoktur).

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Mersed-i Ganevî'yi, bazı müslümanları getirmesi için Mekke'ye gönderdi. Mersed [radıyallahu anh], Mekke'ye varınca, Anak isminde bir kadın yanına geldi; Mersed'in, Câhiliye devrinde bu kadına karşı bir meyli ve muhabbeti vardı. Kadın, onunla baş başa kalmayı istedi; Mersed [radıyallahu anh], "İslâm bunu haram kıldı, aramıza engel koydu" dedi. Kadın, "Benimle evlenir misin?" diye sordu, Mersed, "Olur, fakat bu konuyu Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile istişare etmeliyim" dedi. İstişare ettiğinde, bu âyet indi.[449] Bu rivayeti Beyzâvî nakletmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor:

"Velisi olduğunuz kadınları müşrik erkeklerle evlendirmeyin. Bu kesin olarak haramdır; çünkü erkekler kadınların reisidir; bir kâfir, mümin bir kadına reislik yapamaz. Bunun için, *kâfir mümin olmadıkça onlarla mümin kadınları evlendirmeyin*. Şunu da bilin ki *mümin bir köle*, itibar ve malı *hoşunuza gitse de müşrik bir erkekten daha hayırlıdır*; çünkü küfür ile itibar ve şeref bir olmaz. Allah kâfirlerle evlenmeyi haram kıldı, bunun tek sebebi şudur: *Kâfirler sizi ateşe* götüren inkâra *çağırırlar*. Onlarla sohbet ve beraberlik, sevgi bağı oluşturur. İnsan tabiatı gereği, beraber bulunduğu kimseden huy kapar. Bu durumda, küfür tarafının iman tarafına galip gelmesinden emin olunamaz. "*Allah ise sizleri, izni* ve kudretiyle *cenneti ve mağfiretine* sebep olan işlere, inkâr ve isyan kirlerinden temizlenmeye *çağırır;* size ancak iman ve yakîn bağınızı kuvvetlendirecek, sizi taatlere yönelik şevklendirecek şeyleri emreder. Bu da iman ve yakîn ehli kimselerle birlikte olmaktır."

Âyet şöyle bitiyor: "*O,* bütün kullarına kendisine sevkeden *âyetlerini açıklıyor ki onlarda düşünüp öğüt* ve ibret *alsınlar.*"

221. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin nefsi Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları müşahede ederek yahut tabiatı icabı hevâsına meylederek gizli şirk içinde olduğu sürece nefsiyle sohbet ve muhabbet bağı oluşturması yahut ona şefkat ve merhamet nazarı ile bakması uygun değildir. Senin yanında tevhid ilmine göre iman eden bir nefsin bulunması, (ibadet ve taatinde) Allah'tan başka varlıkları müşahede ederek (gösteriş yaparak) bir bakıma şirke düşen bir nefsin bulunmasından daha hayırlıdır; velev ki bu nefsin taat içinde olması ve zâhiren istikamet üzere gözükmesi hoşuna gitse bile!

---

[449] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/343; Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm*, 1/204 (Beyrut 1993). Kısa bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/614.

Bu nefis, zâhiren taat ve hizmet üzere gözükür, fakat içinde (Allah rızasının dışında) birtakım haz ve menfaatler gizler. Bu durumda nefis, (Allah rızasının dışında bir niyetle ibadet ve amel ederek) şirke düştüğü sürece onu kusurlu görüp ayıplamalısın. Nefis iman edip Allah Teâlâ'yı birlediği ve O'nunla birlikte başka bir varlığı görmediği zaman, onunla beraberlik bağı kurmanın bir sakıncası yoktur. Bu durumda o, sahibine sadece müşahedesini ve tevhid inancını kuvvetlendirecek şeyleri emreder.

Aynı şekilde müridin, şeyh veya kardeş olarak başkasına bakan (kendi mürşidini ve cemaatini beğenmeyen) kimselerle birlik içinde olması da uygun değildir; bu kimsenin taat ve gayreti hoşuna gitse de ona yanaşmamalıdır. Senin, nefsinden razı olmayan (kendini beğenmeyen) cahil bir kimseyle beraber olman, nefsinden razı olan (kendini beğenen) bir âlimle beraber bulunmandan daha hayırlıdır. Onlar (benlik ve kibir hastalığına yakalanmış) nefis sahibi kimselerdir; kendileriyle birlikte olanları, şehvet ve nefsanî hazların ateşine çağırırlar, dünyada veya ahirette ateşe sebep olurlar. Allah ise kalbinizi Allah'tan başka varlıkları müşahededen temizlemeye ve huzuruna girip ilâhî sırları elde etmeye davet eder. O huzura ve sırlara ulaşmak, ancak, kalbini bütün kirlerden temizleyen ve Allah'tan başka varlıkları müşahede etmekten kurtulmuş âriflere mahsustur.

Allah bu şekilde insanlara, vahdaniyetini gösteren delilleri açıklıyor ki onlar öğüt alıp hevâya uymaktan veya Allah'tan başka varlıkları görmekten sakınsınlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kullarını doğru yola sevkeden O'dur.

Hayız Halindeki Yasaklar

Cenâb-ı Hak nikâhta (evlilikte), temelde haram olan şeyleri açıkladıktan sonra birtakım geçici sebeplerle haram olan hususları da açıklayarak şöyle buyurdu:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي
الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ
حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ
﴿٢٢٢﴾ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا
لِاَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

222. ***Sana kadınların ay halini soruyorlar; de ki: "O, bir rahatsızlıktır; onun için*** *(âdet halinde)* ***kadınlarınızdan geri durun ve temizleninceye kadar onlara cinsel olarak yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çokça tövbe edenleri ve güzelce temizlenenleri sever."***

223. ***Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza*** *(rahim bölgesine)* ***nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için önceden*** *(size sevap getirecek)* ***amel gönderin. Allah'tan korkun ve bilin ki O'na kavuşacaksınız. Müminleri müjdele!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana kadınların ay halini,* o günlerde kendilerine cinsel olarak yakın olmanın hükmünü *soruyorlar; onlara de ki: O, bir rahatsızlıktır;* eziyetli bir dönemdir, yani yaklaşana zarar verir."

Yahut hayız hali, kokusu itibariyle uzak durulacak bir durumdur. Yüksek himmet sahibi bir kimse, o halde hanımına yaklaşmaya razı olmaz. "*Onun için* hayız zamanında kadınlarınızla cimâ yapmaktan geri durun ve kandan temizlenip su ile yakınıncaya kadar *onlara cimâ için yaklaşmayın.* Su ile *temizlendikleri vakit, Allah'ın size,* hayız zamanında sakınmanızı *emrettiği yerden,* yani önden onlara yaklaşın. Çünkü nutfenin konacağı yer orasıdır. Kime nefsi galip gelir de hayız veya nifas zamanı hanımıyla cimâ ederse hemen tövbe etsin; *iyi bilin ki Allah,* bir günah işlediğinde *çokça tövbe edenleri sever."*

Meşhur olan görüşe göre, bu halde cimâ yapanlara bir kefâret gerekmez.

İbn Abbas ve Evzâî demişlerdir ki: "Kim, hayız halindeki hanımına gusülden önce (kanın kesilme döneminde) cimâ ederse yarım dinar (altın) sadaka verir. Kim de hayız kanı akarken cimâ ederse 1 dinar sadaka verir."

Ebû Davud bunu hadis olarak rivayet etmiştir.[450]

Âyet şöyle bitiyor: "Kim sabreder ve bundan sakınırsa *şüphesiz Allah,* günah ve bütün kusurlardan *temizlenen kimseleri sever."*

Allah burada sevme fiilini tekrar zikretmiştir; çünkü onun günahlardan sakınanlara muhabbeti, günah işleyip de tövbe edenlerden daha fazladır.

Beyzâvî (bu âyetin tefsirinde) demiştir ki: "Câhiliye devrinde erkekler, yahudi ve Mecûsîler'in yaptığı gibi, hayız halindeki kadınlarla aynı evde oturmazlar ve onlarla birlikte yemek yemezlerdi. Bu durum sahabeden Ebü'd-Dahdah'ın bir grup insan içinde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) sormasına kadar devam etti. Soru üzerine bu âyet indi. Bu âyete kadar Bakara sûresinde altı defa 'yes'elûneke' yani 'sana soruyorlar' ile başlayan âyetler geçti. Bunların ilk üçünde fiil bir atıf harfi olmadan zikredildi, son üçünde ise bu fiillerin evvelinde 'vav' atıf harfi getirildi. Bunun sebebi şudur: Atıf harfi ile birbirine bağlanmadan zikredilen ilk sorular, ayrı vakitlerde sorulmuştur; son üç soru ise aynı vakitte sorulmuştur; bu sebeple fiiller hepsini birleştiren bir atıf harfi ile zikredilmiştir."

Cenâb-ı Hak bu âyetin peşinden, hayızdan temizlendikten sonra, devamındaki âyette kadınlara yaklaşmanın şeklini açıklayarak buyurdu ki:

"Kadınlarınız sizin için bir tarladır, yani ekin yerinizdir." Kadınların rahmine atılan nutfe, tarlaya atılan tohuma, rahimler de onun gelişip büyüdüğü yere benzetildi.

---

[450] Ebû Davud, Tahâret, 106. Aynı konuda bir hadis için bk. Tirmizî, Tahâret, 103.

"Tarlanıza, hangi yönden (ve ne şekilde) isterseniz, yani nutfenin bırakılma mahalli olan ferce *o şekilde gelin."*

Rivayet edildiğine göre yahudiler, "Kim hanımıyla, arka taraftan cimâ yaparsa doğan çocuk şaşı olur" derlerdi. Onların bu sözü Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) hatırlatılınca bu âyet indi.[451]

Denildiğini göre Kureyş, hanımlarına sırt üstü yatırarak önden yaklaşırlardı; ensar ise hanımlarını diz çöktürerek arkadan cimâ ederlerdi. Mekkeli muhacirlerden biri, ensardan bir kadınla evlendi, onunla âdeti üzere birleşmek istedi, kadın buna yanaşmayıp kendi âdeti üzere birleşmek istedi. Daha sonra aralarındaki anlaşmazlığı Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) götürdüler. Olay üzerine bu âyet indi;[452] ön mahalle yanaşmak şartıyla, erkeklerin istediği şekilde cimâ etmesi tercihine bırakıldı. Arkadan yanaşmaya gelince bu, kesin olarak haram olup onu yapan lânetlenmiştir.

(Ebû Tâlib-i Mekkî) *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: *"Tarlanıza (hanımlarınıza) istediğiniz şekilde yaklaşın"* âyetinin manası şudur: "Önden olmak şartıyla, onlarla istediğiniz vakitte ve istediğiniz mekânda cinsel ilişkide bulunun."[453]

Cenâb-ı Hak daha sonra, kadına yönelik şehvetine tâbi olmaktan ve Allah'tan gaflet içinde bulunmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

"Kendiniz için, önceden sevabını Allah katında bulacağınız *salih amel gönderin."* Bu amel, özellikle gaflet edilen yerlerde Allah'ı zikretmektir. Bu amelin, cimâdan önce besmele çekmek yahut çocuk istemek olduğu da söylenmiştir. İşin hakikati, cimâ anında vücudu şehvet heyecanı sarınca, kalbin Allah ile huzur halinde olmasıdır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Ben cimâ anında da olsa Allah'tan gafil ve uzak olmam."

İşte bu takva, "Allah'tan korkun" âyetinde emredilen takvadır. Yani şehvet anında Allah'tan gaflet içinde olmaktan sakının, demektir.

---

[451] Buhârî, Tefsîru Sûre (2) 39; Müslim, Talâk, 7, 8; Tirmizî, Tefsîru Sûre (2) 25.

[452] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 1/349-350; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/627.

[453] Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 4/423 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bilin ki O'na kavuşacaksınız"*, ilâhî huzurda gafletin vebalini, kalp uyanıklığının sevabını göreceksiniz. *"Müminlere, âlemlerin Rabb'ine yakınlık nimetine ereceklerini müjdele!"*

222-223. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, sana nefsin gafletle içinde düştüğü manevi cünüplük halinden ve dünya sevgisiyle bulaştığı manevi kirlilikten sorulunca de ki: O, bir eziyettir; yani necis ve pisliktir. Kim bu halindeki bir nefse yaklaşırsa, nefis ona pisliğini bulaştırır. Öyleyse bu haldeki nefse yaklaşmak ve kendisiyle beraber olmak helâl değildir. Bu yasak, nefis uyanıklık halini elde edip gaflet cünüplüğünden, dünyaya karşı zühd sahibi olarak ve ondan himmetini çekerek dünya muhabbetinin pisliğinden temizleninceye kadar devam eder.

Nefis bunlardan temizlenince ona yanaş ve onu Allah'ın sana emrettiği gibi, Mevlâ'sının huzuruna döndür. Şüphesiz Allah, tövbe edip kendisine dönenleri sever. Bu halde nefis, tövbe etmiş ve Allah'a dönmüş olur. Allah, temizlenenleri de sever. Nefis gaflet cünüplüğünden temizlenmiş, himmetini (azim ve arzusunu) çekerek dünya necasetinden arınmış olunca, senin için kulluk görevlerini ekip yeşerteceğin bir toprağa dönüşür, rubûbiyyetinin azametini müşahede tohumunu ekeceğin verimli bir arazi olur.

Artık bundan sonra ey ârifler, nasıl isterseniz öylece tarlanıza gelin: yani nefis arzına dilediğiniz şekil ve vakitte kulluk sıfatlarını ekin, yeşertin.

Nefis toprağına ne kadar kulluk tohumları ekerseniz, o derece hürriyet (hevâdan kurtulma) meyvelerini toplarsınız. Oraya ne kadar zillet ekerseniz, o derece izzet toplarsınız. Ne kadar fakirlik kendini Allah'a muhtaç bilme duygusu) ekerseniz, o kadar manevi zenginlik elde edersiniz. Ne kadar tevazu ekerseniz, o kadar şeref ve yücelik kazanırsınız Özetle, nefse ne kadar zillet ve hiçlik halleri yaşatılırsa insan o derece yükseklik ve yücelik elde eder. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz ise yeryüzünde zayıf bırakılmış (zillete düşmüş) kimselere ihsanda bulunmak, onları rehber insanlar yapmak, öncekilere vâris kılmak ve kendilerine yeryüzünde hükmetme imkânı vermek istiyorduk ..." (Kasas 28/5-6).

Nefsi kendi haline bırakırsan, diken ve acı meyve bitirir.

Ahirette Rabb'inizi müşahede etmek şeklinde karşınızda bulacağınız kulluk sıfatlarından nefsiniz için önden amel gönderin. Allah'tan korkun; O'nunla birlikte başka varlıkları müşahede etmeyin (müstakil vücut ve yetki sahibi görmeyin). Şunu bilin ki kendi varlığınızdan uzaklaşıp onu tamamen kaybettiğinizde, Rabb'inize kavuşursunuz. Yakînen inanan müminlere, âlemlerin Rabb'ini müşahede edeceklerini müjdele!

Boş Yere Yemin

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, nikâhın bazı hükümlerinden bahsedince, "îlâ" hakkında da bilgi vermek istedi. Îlâ, bir erkeğin, hanımına dokunmayacağına ve cimâ etmeyeceğine yemin etmesidir. Allah Teâlâ, ondan önce çokça yemin etmekten sakındırdı. Çünkü çokça yemin, îlâ türü işlere düşme sebebidir. Bunun için önce ondan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ
النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ
يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

224. ***Bir de yemin ederek Allah'ın adını, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel yapmayın. Allah her şeyi işitir, bilir.***

225. ***Allah sizi kasıt olmaksızın yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Lâkin kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutar. Allah gafûrdur** (çok bağışlar); **halîmdir** (azapta acele etmez).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ı yani ism-i celâli *yeminleriniz için bir engel yapmayın.* Allah'ın ismiyle çokça yemin ederek, sonra da onu koruyacağım diye hayırlardan geri durmayın. Yemin ettim diye iyilik ve ihsandan, Allah ile aranızdaki hukuku koruyan takvadan geri kalmayın. Bu şöyle olur: Sizden biri, akrabasıyla ilgilenmemeye, falana selâm vermemeye, kimseye kefil olmamaya, borçla satış yapmamaya, veresiye mal satmamaya, sadaka vermemeye yemin eder. Halbuki bütün bu işler iyilik ve takva türünden işlerdir; Allah Teâlâ, onları yapmamak için yemin etmeyi yasaklamıştır. Yahut bir kimse, insanlar arasında ıslah ve arabuluculuk yapmamaya yemin eder. Bu durumda yemin edene gereken, yeminini bozup o hayırlı işi yapması ve yemini için de kefâret vermesidir. Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Ben bazan bir konuda yemin ederim; sonra diğer işi daha hayırlı görürüm, yeminin kefâretini verip o hayırlı işi yaparım."[454]

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), İbn Semüre'ye şöyle buyurmuştur:

"Bir şey için yemin ettiğinde, eğer hayrı onun dışındaki işte görüyorsan, daha hayırlı olanı yap ve yeminin için de kefâret öde!"[455]

Âyete şöyle bir mana da verilebilir: "Allah'ın adıyla çokça yemin ederek O'nu yeminleriniz için bir hedef tahtası yapmayın. Ben sizin iyilik sahibi, müttaki ve insanların arasını ıslah eden kimseler olmanızı isteyerek bu işi yasakladım. Gerçekten çokça yemin eden kimse, Allah'a karşı cüretli davranan biridir; böyle bir kimse iyilik sahibi müttaki olamadığı gibi, iki kişinin arasını düzeltmede güvenilir bir kimse de olamaz." Âyet şöyle bitiyor:

"*Allah,* her türlü yeminlerinizi *işitir,* niyetlerinizi *bilir.*"

Cenâb-ı Hak âyetin devamında, bir kasıt olmaksızın söylenen öylesine yeminin günah olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

---

[454] Buhârî, Eymân, 1, Keffârât, 9; Nesâî, Eymân, 14.

[455] Müslim, Eymân, 11, 13, 16; Tirmizî, Nüzûr, 6; Nesâî, Eymân, 15, 16.

"Allah sizi kasıt olmaksızın boş yere (dil alışkanlığıyla) yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz."

Bu yemin, bir kasıt olmaksızın, konuşma sırasında öylesine dilden çıkan yeminlerdir. Mesela insanın bir söz sırasında, "Hayır vallahi öyle değil, evet vallahi öyle" gibi şeyler söylemesi, bu türden bir yemindir.

İbn Abbas ve Hz. Âişe (radıyallahu anhı), boş yere yemini (yemin-i lağv) böyle tarif etmişlerdir. İmam Şâfiî de böyle söylemiştir.

Ebû Hüreyre ve diğer bir görüşünde İbn Abbas (radıyallahu anhı) bu yemini şöyle tarif etmişlerdir: "Yemin-i lagv (boş yemin), bir kimsenin kendi kanaatine göre "bu iş şöyledir" diye yemin edip, işin aslının aksine çıkmasıdır. İmam Mâlik de böyle demiştir. Birinci görüş, daha uygundur; çünkü âyetin devamında şöyle buyrulmuştur:

"Lâkin Allah sizi kasıtlı olarak yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutar." Yani, kalbinizin kesin bilerek yaptığı yeminlerden sizi hesaba çeker. Âyet şöyle bitiyor:

"Allah gafûrdur; sizi boş (dil alışkanlığı ile öylesine) yeminlerden hesaba çekmez, *halîmdir,* kasıtlı yaptığınız yeminlerin cezasını da hemen vermez, tövbe etmenizi bekleyerek size mühlet verir."

224-225. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Allah'ın adını yeminleriniz için bir engel yapmayın; fakat onu kalplerinizde O'na karşı tâzim ve hürmeti artırmak, sırlarınızda (iç dünyanızda) müşahedeyi gerçekleştirmek için bir vesile yapın. Ben ismimi, sizin yemin ve çekişmelerinizde pervasızca kullanmak için açıklamadım; ben onu size beni tâzim edin ve yüceltin diye açıkladım. Kim benim ismimi yüceltirse zatımı yüceltmiş olur; kim benim zatımı yüceltirse ben onu yerde ve gökte bulunanlar arasında yüceltirim; onu dostlarım ve sevdiklerim içinde hayır ehli bir müttaki, marifetime çağıran bir davetçi, benimle kullarım arasında insanları ıslahla uğraşan bir kimse yaparım. Ben hilmim ve şefkatimden dolayı, bir kasıt olmaksızın dilinizden çıkan kelimelerden dolayı sizi hesaba çekmem, ancak, kalplerinizin bilerek kastettiği sözlerden (ve işlerden) hesaba çekerim.

Uyarı: Allah'ın ismi ile çokça yemin etmek dinimizce kötülenmiş bir durumdur. Bu, hafifmeşreplik ve dengesizliktir. Yemini hepten terketmek de doğru değildir. İşlerin en hayırlısı, orta halde olanıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bazı zamanlarda yemin ederdi. Mesela bazan, "Kalpleri istediği gibi çeviren Allah'a yemin olsun ki o öyle değildir" derdi. Bazan da, "Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin olsun ki ..." şeklinde yemin etmiştir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâ (Hanımına Yaklaşmamaya Yemin)

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, îlânın hükmüne şöyle işaret buyurdu:

لِلَّذ۪ينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍۚ فَاِنْ فَٓاؤُ۫ فَاِنَّ اللّٰهَ
غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٢٧﴾

226. ***Kadınlarına (cinsel olarak) yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse şüphesiz Allah çokça bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

227. ***Eğer boşamaya karar verirlerse şüphesiz Allah her şeyi işitir ve bilir.***

İlâ; erkeğin, dört ay veya daha fazla bir süre eşine cinsel olarak yaklaşmamak için yaptığı yemine denir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kadınlarından uzaklaşıp,* onlara kızarak veya kendilerine zarar vermek niyetiyle dört ay veya daha fazla bir süre *cimâ etmemeye yemin edenler dört ay beklerler*. Bu süre içinde onlara dönmesi istenmediği gibi yeminlerini bozması için de zorlanmazlar."

"*Eğer*, bu müddet içinde kendileri yemin ettiği şeyden vazgeçer, yemini bozup kefâretini öder ve *kadınlarına dönerlerse şüphesiz Allah*, tövbe yerine geçecek bu dönüş sebebiyle, onların kadınlara böylece zarar verme niyetindeki kusurlarını *bağışlar,* onlara hemen bir ceza vermeyerek kendilerine *merhamet eder."*

"*Eğer* onlar, bu süre içinde, yemin ettikleri şeyden dönmeyip kadınlarını kesin *boşamaya karar verirlerse Allah* onların boşama sözünü *işitendir;* kasıt ve niyetlerini *bilendir."*

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî bu konuda şu görüştedirler: Hâkim, hanımına cinsel olarak yaklaşmamaya yemin eden kocayı, gücü yetiyorsa cimâ yapmasını, o anda âcizse daha sonra yapmak üzere söz vermesini yahut İmam Mâlik'e göre, bir ric'î (yeni bir nikâh gerekmeden dönüşü mümkün olan) talâkla boşamasını ister.

İmam Ebû Hanîfe ise dört ayın geçmesiyle erkeğin hanımından kesin bir talâkla (talâk-ı bâinle) boşanacağı görüşündedir. Bu konu, fıkıh kitaplarında genişçe işlenmiştir; onlara bakılabilir.

226-227. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun bütün ömrünü nefsine düşmanlık ve ondan uzaklaşmakla geçirmesi doğru değildir; çünkü asıl maksat düşmanıyla uğraşmak değil, yüce sevgilinin sevgisiyle meşgul olmaktır. Nefisle mücâhede ve ondan uzaklaşmanın belirli bir şekli ve özel bir zamanı vardır. Nefsin, azgınlık ve Allah'a karşı cahillik hali devam ettiği sürece, onu terbiye ve takip devam eder. Nefis azgınlıktan vazgeçer, Allah'a döner, ilâhî huzura girmek için terbiyeye razı olursa onu sevmek ve kendisiyle sulh içinde olmak gerekir. Zira kazanan kimse nefsi ile kazandığı gibi, kaybeden de nefsi yüzünden kaybetmiştir.

Kim nefsinin kıymetini bilir, onu Rabb'ine döndürene kadar terbiye ve takibine devam ederse kazanır; kim onu tanımaz ve ihmal ederse kaybedip zarar eder.

Şeyhlerimizin şeyhi, nefsini kastederek derdi ki: "Allah, bizim adımıza ona hayırlı mükâfatlar versin, vallahi biz (bu güzel halleri ve manevi dereceleri) ancak nefisle mücâhedemizden kazandık."

Bir haberde şöyle denmiştir:

"Kim nefsini tanırsa Rabb'ini tanır."[456]

Eğer âbidler ve zâhidler, nefislerini boşamaya, yani ebediyen bir daha ona dönmemeye kesin karar verirlerse Allah onların, sözlerini işiten ve niyetlerini bilendir; onların niyeti nefsanî hazlar mıdır yoksa yüce sevgilinin muhabbeti midir, onu bilir. Âriflere gelince, onlarda hiç kimseye bir düşmanlık hali kalmaz; onlar bütün âlem ile sulh içindedir, Cenâb-ı Hak onlara, bütün âlemde tasarruf etme gücü ve yetkisi vermiştir. Allah, büyük ihsan sahibidir.

Boşanan Kadınların İddeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, boşanma iddetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا
خَلَقَ اللّٰهُ فٖٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ
بِرَدِّهِنَّ فٖي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحًاۜ ...

228. ***Boşanmış kadınlar,*** *(yeni bir nikâh yapmadan)* ***kendileri için üç âdet beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyi*** *(çocuğu veya hayzı)* ***gizlemeleri kendilerine helâl değildir. Şayet kocaları barışmak isterse bu süre içinde hanımlarına geri dönmeye en fazla onlar hak sahibidir.***

Âyette geçen "kur'", İmam Mâlik'e göre, hayızdan sonra görülen temizlik süresidir. İmam Şâfiî de bu görüştedir (İmâm-ı Âzam'a göre ise kur', hayız halidir).

---

[456] Bu haberin senedi ve geniş bir değerlendirmesi için bk. Süyûtî, *el-Kavlü'l-Eşbeh* (*el-Hâvî li'l-Fetâvâ* içinde), 2/412-417; ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2532.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Boşanmış kadınlar,* yeni bir nikâhla evlenmeden, *kendileri için,* üç temizlik (veya hayız) süresi beklerler." Buna "iddet" denir.

Bu iddetin süresi şöyle tesbit edilir: Kadın, içinde boşanma geçekleşen temizlik süresini bekler, sonra bir hayız görür, peşinden bir temizlik süresi geçirir, sonra tekrar bir hayız görür, üçüncü kez temizlik süresini tamamlar, üçüncü hayzı gördüğü zaman iddetten çıkar. Bu, hamile olmayan kadının iddetidir. Hamile kadının iddeti, çocuğunu doğurmasıyla biter. Âyet şöyle devam ediyor:

"Boşanmış kadınların, Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyi gizlemeleri kendilerine helâl değildir." Kadının, iddetini bir an evvel bitirmek için rahmindeki çocuğu gizlemesi yahut iddeti uzatmak için hayzını gizlemesi helâl değildir. Bunların hepsi, âyetin manasına uygundur. *Eğer boşanan kadın, Allah'a ve ahirete inanıyorsa* kendisine güvenilen konuda, gerçekleri gizlemesi helâl olmaz."

Eğer, boşama ric'î (yani yeni bir nikâh gerekmeden kadına dönüşün câiz olduğu) talâk ise bu süre içinde kadına dönmeye en fazla hak sahibi olan, kocasıdır. Boşama, yeni nikâh olmadan dönülmeyecek türden (talâk-ı bâin) ise kadın kocasından ayrılır. Şayet koca, kadına zarar vermek için değil, ancak aralarını bulmak ve sevgiyi yeniden tesis etmek istiyorsa iddeti içinde hanımına dönmesi uygundur. Bu dönüşü, kadına zarar vermek için yaparsa bu haramdır. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) buyurduğu gibi: *"Zarar vermek ve görülen zarara zararla mukabele etmek yoktur."*[457]

228. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefis boşanıp ondan uzaklaşma meydana gelince, şu üç temizlik süresini tamamlaması istenir:

Birinci temizlik, günahlarda ısrardan ve hakka muhalefetten; ikinci temizlik, ayıp ve gaflet hallerinden; üçüncü temizlik ise âdetlere (sebeplere) bel bağlamaktan ve kalbi maddi şeylere takılıp kalmaktan olur.

---

[457] İbn Mâce, Ahkâm, 17; Mâlik, Akzıye, 31; Ahmed, *Müsned,* 5/327.

Bu temizlikler gerçekleşince, nefse dönmek ve onunla sulh içinde olmak helâl olur. Bu nefislere, Allah'ın içlerinde gizlediği ilim ve marifetleri gizlemesi helâl olmaz. Bu hal, nefis ilâhî huzurdaki sırlara vâkıf olup onları seyrettiğinde olur. O durumda nefis, birçok ilim, hikmet ve sayısız sırlarla dolup taşar. O durumda, nefsin hallerini kontrol için kendisine uyulan kimsenin (mürşidin) ona nezaret etmesi gerekir.

Bu nefislerin sahipleri, onların temizlenmesinden sonra, kendilerine dönmeye ve onlarla sulh içinde olmaya daha fazla hak sahibidir. Eğer bu dönüşle ıslahı istiyorlarsa durum böyledir. Bu ıslah da nefsin ilâhî huzura girmesi, orada müşahede ve cemali seyir nimetlerine ermesidir

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Karı Kocanın Karşılıklı Hakları

Cenâb-ı Hak âyetin bundan sonrasında, karı koca arasındaki hakları zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ
وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

*"... **Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları bir derece fazladır. Allah azîzdir** (her hükmünü icra eder), **hakîmdir** (her işini hikmetle yapar)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır."* Kadının erkeği üzerindeki hakları şunlardır: İnfak (yiyecek temini), giyecek, iffetini korumak ve kendisiyle güzel geçinmektir. Abdullah b. Ömer (radıyallahu anh), "Hanımımın bana süslenmesi gibi ben de onun için süslenmeyi severim" der ve bu âyeti okurdu.

Kocanın hanımı üzerindeki temel hakları ise özetle şunlardır: Yemek ve ev işlerini düzene koyması, kocasının helâl dairedeki her emrine itaat etmesi, namusunu haramdan muhafaza etmesi, kendisine emanet edilen malını koruması ve diğer haklar.

Kadınların üzerinde kocalarının hakları bulunduğu gibi erkeklerin üzerinde de kadınların hakları vardır: Bunların hepsi dinî ölçülçere göre belirlenmiş haklardır. Bu haklar, zarar vermeden, ifrat ve tefrite düşülmeden, aşırılığa kaçmadan ve ihmal edilmeden yerine getirilmelidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ancak erkeklerin kadınlar üzerinde hakları bir derece fazladır.* Çünkü erkekler kadınların idarecileridir. Onların mirasta, mal taksiminde ve birçok hukukta fazla payları vardır. Allah onları kadınlara göre üstün meziyetlerde yaratmış (ve ona göre de görev vermiştir). *Allah azîzdir;* emrine muhalefet edenlere ceza vermek O'nu âciz bırakmaz; bununla birlikte O, kullarına merhamet edip mühlet verir, ama asla ihmal etmez. O, *hakîmdir;* her yaptığı iş, gizli veya açık bir fayda içindir."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsin üzerinde sahibinin hakkı olduğu gibi onun da sahibi üzerinde hakkı vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Rabb'inin sende hakkı var, ailenin sende hakkı var, nefsinin (bedeninin) sende hakkı var; her hak sahibine hakkını ver."[458]

Nefis, sırrı taşıyan bir binek durumundadır; yorulunca sırrı taşıyamaz, sır düşer. İnsan nefsi de böyledir; ona hasta oluncaya ve acı içine düşünceye kadar yük vurulursa birçok ibadeti yapamaz duruma gelir;

---

[458] Buhârî, Savm, 51; Tirmizî, Zühd, 64; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 320; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/276.

özellikle derin tefekküre dalamaz. Öyleyse beşeriyetin (bedenin) korunması gereklidir. Ancak bedenin sıhhatini bozmayacak ölçüde nefsin arzularının öldürülmesi uygundur. Bu durumda, senin nefse zarar veren şeylerden onu koruduğun gibi onun da kendisine emrettiğin hususlarda sana itaat etmesi gerekir.

Manevi hali kuvvetli olan kimselerin, nefse hâkim olma ve onda tasarruf etme yetkileri vardır. Nefis onların elinde teslim alınmış bir köle gibidir, onlar nefiste her istediklerini yapacak güçtedirler. Allah, her işini yerine getirendir; O, azîzdir, hakîmdir.

Boşamanın Sayısı ve Hukuku

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, boşamanın sayısını zikrederek şöyle buyurdu:

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ
اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ
فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ
بِهٖ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ
زَوْجًا غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّا
اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

229. *(Geri dönüşü olan)* ***Boşama iki defadır. Bundan sonra, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmak vardır. Kadınlara*** *(mehir olarak)* ***verdiklerinizden*** *(boşanma esnasında)* ***bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarını*** *(evlilik hukukunu)* ***koruyamamaktan korkarlarsa bu durum müstesna.*** *(Ey hâkimler!)* ***Siz de karı***

ile kocanın, Allah'ın sınırlarını (ilâhî emirleri) koruyamamalarından endişe ederseniz, kadının (erkeğe kendisini boşaması için) fidye vermesinde her iki taraf için de bir sakınca yoktur. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir.

230. ***Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa, (her iki taraf) Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde bir günah yoktur. Bunlar, bilen bir topluluk için Allah'ın açıkladığı sınırlarıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Geri dönüşü olan *boşama iki defadır;* eğer erkek kadını üçüncü defa boşarsa artık *bundan sonra* dönüş yoktur. Erkek bir veya iki defa boşadığında serbesttir; *ya kadını yanında tutar, kendisiyle iyi geçinir* ve evlilik haklarını güzelce korur *yahut da onu serbest bırakır;* iddeti bitene kadar kendisine bir zarar vermeden ve iddetini uzatmadan güzel muamele eder."

"Ey kocalar, kadınlara mehir olarak verdiklerinizden boşanma bedeli olarak bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarını yani evlilik hukukunu koruyamamaktan korkarlarsa bu durum müstesna!" Bu durumda kadın ve koca güzel geçinemeyecekleri ve evlilik hukukunu koruyamayacakları kanaatini taşırlar.

"Ey hüküm makamında bulunan yönetici ve hâkimler! Yahut onların yerine geçen kimseler! *Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını,* ilâhî emirleri *koruyamamalarından endişe ederseniz,* kadının erkeğe kendisini boşaması için, *kendi malından bir fidye vermesinde her iki taraf için bir sakınca yoktur."* Bu durumda kocanın bu parayı alması helâl olur; velev ki kadının sahip olduğu bütün malı alsın. Bu hüküm, zararın kadın tarafından yahut her ikisi tarafından meydana gelmesi durumundadır. Bu işte zarar gören sadece kadın ise (yani geçimsizliğin ve sıkıntının sebebi erkek ise) o zaman erkeğin fidye alması helâl olmaz, kadını boşamakla yetinir.

"Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir." Yani boşamanın sayısı ve usulüne uygun boşama bedeli alınmasıyla ilgili zikrettiğimiz bu hükümler, Allah'ın kulları için belirlediği sınırlarıdır; kim onları çiğneyip geçerse o zalimdir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer erkek kadını üçüncü defa boşarsa ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenip yeni kocası onunla cimâ etmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz."* Bu arada, ikinci koca nikâh kıyarken ona, bu kadınla evlenip sonra boşayarak birinci kocasına helâl kılma şartı koşulmamış olmalıdır. *"Eğer* bu ikinci *koca* normal şartlarda *onu boşarsa her iki taraf aile hukukunu koruyacaklarına* ve güzel geçineceklerine *inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde bir günah yoktur. Bunlar bilen,* işlerin iç yüzünü anlayan ve düşünen *bir topluluk için Cenâb-ı Hakk'ın açıkladığı sınırlarıdır."*

229-230. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, dünyayı boşayıp (sevgisini kalbinden çıkarıp) sonra tekrar dönse, sonra tövbe edip Allah'a yönelse, sonra tekrar dünyaya dönse, ikinci defa tövbe edip yine Allah'a yönelse, bu ikinci boşamadan sonra eğer yine dünyaya dönerse, artık bu müridin felah bulması beklenmez. Genelde durum budur. Çünkü o, ciddi değildir. Allah Teâlâ, "Boşama iki defadır" buyurmuştur. Bundan sonra, ya dünyayı iyilikle elde tutup onunla muhtaç olanlara ikramda bulunmalı yahut onu iyilikle elinden çıkarmalıdır; o, Allah'tan gelmiştir, Allah için verilmelidir. Böyle yapmalı ki Allah onu ihsan makamına dahil etsin.

Eğer dünyayı üçüncü defa boşarsa artık ona bir daha dönmesi helâl olmaz; tâ ki onu, nefsinin arzularına göre alma halinden sonra artık Allah'ın elinden Allah ile (O'nun özel desteği ile) alana kadar. Bu durumda onu sanki yeni bir nikâhla almış gibi olur. Mürid, fenâ ve bekâ makamlarında karar kılınca, Allah ile (O'nun marifet ve müşahedesiyle) zengin olup dünyayı gönlünden çıkardığı için, artık dünyaya dönmesinde bir günah yoktur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Câhiliye devrinde yapıldığı gibi kadınlara zarar vermek için yanında tutmayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ
سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُواۚ وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُٓوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا
نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَٓا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ
يَعِظُكُمْ بِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٢٣١﴾

231. ***Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit onları ya iyilikle tutun yahut iyilikle serbest bırakın. Fakat onlara zarar vermek için nikâh altında tutmayın. Kim bunu yaparsa gerçekten kendine kötülük etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek üzere indirdiği kitabı ve hikmeti (sünneti) hatırlayın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kadınları boşadığınızda onların iddet müddeti bitmeye yaklaşınca, ya kendilerine iyilikle dönerek ve ihsanda bulunarak onları yanınızda tutun yahut iyilikle,* zarar vermeden *serbest bırakın;* başkasıyla evlensinler. *Fakat* onları tekrar boşayıp iddetlerini uzatarak *kendilerine zarar verme niyetiyle nikâh altında tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendine kötülük etmiş olur."*

Bu âyet, hanımı ile arasında şu konuşma geçen bir adam hakkında inmiştir. Adam hanımına, "Seni ne yanımda tutacağım ne de benden başkasına helâl olman için kendi başına bırakacağım!" dedi. Kadın, "Bu nasıl olacak?" diye sorunca adam, "Seni boşarım, iddetinin bitmesi yaklaşınca geri dönerim, böylece elimde kalmış olursun" dedi. Kadın durumu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) şikâyet etti; o sırada bu âyet indi.

Bazı insanlar, hanımlarını boşuyor veya kölelerini âzat ediyor, sonra geri dönüp, "Ben bu şekilde kendisiyle alay ediyorum ve eğleniyorum!" derdi. Bunun üzerine, *"Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın"* âyeti indi. Yani onları alay konusu yapmayın. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Üç şeyin şakası da ciddisi de ciddidir; bunlar nikâh, boşama ve (ric'î talâkta) eşine dönmektir." [459]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini,* sizi hidayet ulaştırmasını, size peygamber göndermesini, ayrıca içinde zâhiren ve bâtınen ihtiyacınız olan şeylerin bulunduğu *kitabı indirmesini* ve *hikmeti,* yani sünnet-i mutahharayı *hatırlayın,* anın. Allah bu şekilde size öğüt vererek sizi temizlemek istiyor. Size emrettiği ve nehyettiği hususlarda *Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.* O, sizin gizlinizi, açığınızı ve bütün yaptığınız işleri bilir (En'âm 6/3).

231. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Maddi şeylerden sıyrılıp dünyadan elini ve gönlünü çekmiş müridlere denir ki:

"Dünyayı boşadığınız ve nefsiniz ona dönme ümidini kestiğiniz zaman, sizde şu durum gerçekleşir: Yakîn (şeksiz iman) kalbinize tam olarak yerleşir, öyle ki kalpten rızık endişesi kesilir gider, şüphe ve evhamlar yok olur. İşte bu durumda dünya ona geri dönerse, onu kalbine koymadan ya iyilikle elinde tutar yahut dünyayı terketmesine karşılık olarak Allah'ın kendisine verdiği ihsan makamında bulunması sebebiyle dünyayı elinden çıkarır.

Ey dervişler, yakînde kemal halini elde etmeden önce, dünyayı elinizde tutmayın; bu sizin için zarardır. Onun yüzünden mana âleminin er kişileri bile hesaba çekilmiştir, özellikle bu yolun çocuğu olan kimseler daha fazla dikkatli olmalıdır. Kim dünyaya yönelirse nefsine zulmetmiş olur; çünkü böyle yapmakla onu vuslattan mahrum etmiş ve boş kuruntularla şaşkınlık içinde bırakmış olur. Öyleyse dünyanın geçici lezzetlerinden ve ahiretteki çirkin halinden sakının. Ruhsat ve tevillere dalarak Allah'ın âyetlerini alay konusu yapmayın, Allah'ın size ihsan ettiği hak yola hidayet etme nimetini düşünün, ayrıca kitaptan size indirdiği gerçeği açıklayan âyetleri ve hikmeti yani hakka isabet nimetini düşünün.

---

[459] Ebû Davud, Talâk, 9; Tirmizî, Talâk, 9; İbn Mâce, Talâk, 13; Dârekutnî, *Sünen,* 4/18-19; Hâkim, *Müstedrek,* 2/197-198; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye,* 1/353.

Allah'tan korkun; O'ndan başkasına güvenip dayanmayın. Eğer kalpleriniz O'ndan başka bir varlığa meyleder yahut hevâ-i nefsin muhabbetine kapılır giderse bilin ki Allah her şeyi bilmektedir; sizi vuslattan sonra uzaklaştırır." Hayırlı işlerde muvaffak olmak ve kötülüklerden korunmak ancak yüce ve ulu Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kadınların Evlenmesine Mani Olmayın

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kadınlara zarar vermek için evlenmekten menedilmelerini yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ
اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِه۪ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232. ***Kadınları boşadığınız ve onlar da iddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, (ey veliler) onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. Sizden Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere bu şekilde öğüt verilmektedir. Bu öğüt sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kadınları boşadığınızda onların iddetleri,* bekleme müddetleri *bittiğinde,* ey veliler, *aralarında iyilikle anlaştıkları* *takdirde, onların,* kendilerine sahip olup sonra boşayan eski *kocalarıyla* yahut evlenme teklifi yapan başka kimselerle *evlenmelerine engel olmayın.* Eğer bu kimseler, kadının dengi olur, onlara münasip mehri rahatlıkla verir ve kadın da evlenme yaşında bulunursa böyle bir evliliğe engel olmayın."

"Size zikrettiğimiz *bu şeyler, sizden, Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselerin öğüt alacağı* ve Allah'ın çizdiği sınırda durarak amel edeceği *şeylerdir.* Çünkü ancak bu kimseye vaaz tesir eder ve uyarı fayda verir. Eğer tutarsanız *bu öğüt sizin için daha hayırlıdır,* yani kıymetinizi daha fazla yükselticidir, sizi günah ve ayıplardan daha temizleyicidir. Sizin faydanıza olanı *Allah bilir, siz bilemezsiniz."*

Bu âyet, Ma'kıl b. Yesâr [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Ma'kıl, kız kardeşini biriyle evlendirmişti, adam bir zaman sonra onu boşayıp iddeti bitene kadar kendi haline terketti, sonra gelip onunla yeniden evlenmek için müracaat etti. Ma'kıl buna karşı çıkarak,

"Adam terketti, iddetini bitirip onunla hiçbir bağı kalmayıncaya kadar onu ihmal etti, şimdi gelmiş yeniden evlenmek istiyor, vallahi bu kadını onunla asla evlendirmem" dedi. Kadın ise kocasına dönmek istiyordu. O sırada bu âyet indi. Bunun üzerine Ma'kıl, yemininden geri döndü ve onu boşayan kocasıyla yeniden evlendirdi.[460]

Bu âyette, kadının kendi kendini evlendiremeyeceğine bir delil vardır; Ebû Hanîfe aksini söylemiştir (Ona göre hür, akıllı ve buluğa ermiş bir kadın, kendi adına evlilik kararı verebilir).

232. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müridler kemal halini elde ettiklerinde ve kendilerinde rüşd (olgunluk) hali gözüktüğünde, şeyhlerin onların maddi sebepleri kullanmasına, bir tamah ve bekleyiş içinde bulunmadan kendilerine gelen dünya malından almasına engel olmaması uygundur. Bazan dünya malı onların dinî hayatlarına yardımcı olur ve zikredenlerin kalacağı yerleri tamir ve mâmur etmeye yarar. Bu, onlar için daha hayırlı ve kalpleri için daha temizdir. Sizin için faydalı olanı Allah bilir, siz bilmezsiniz.

---

[460] bk. Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/685; ayrıca bk. Buhârî, Tefsir, 40; Ebû Davud, Nikâh, 19; Tirmizî, Tefsîru Sûre (2), 28 (nr. 2981).

Çocuğun Sütten Kesilmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, çocuk emzirmenin hükmünü zikrederek şöyle buyurdu:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَۜ
وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِۜ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا
وُسْعَهَاۚ لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهٖ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ
ذٰلِكَۚ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَاۜ
وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا
اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

233. ***Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu süre, emzirmeyi tamamlamak isteyen koca içindir. Onların** (anne ve çocukların)* ***nafakası ve giyimi, örfe uygun şekilde babaya aittir. Hiç kimse gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutulmaz. Hiçbir anne ve baba, çocuk yüzünden zarara uğratılmaz. Babanın vârisine de benzeri bir görev düşer. Eğer anne ve baba, aralarında istişare ederek çocuğu** (iki yıldan önce)* ***memeden kesmek isterlerse kendilerine bir günah yoktur. Çocuklarınızı** (annenin dışında birine)* ***emzirtmek istediğinizde, sütanneye verdiğiniz ücreti iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize bir günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, yaptığınız her şeyi görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."* Yani emzirmeleri gerekir. Anneler nikâh altında bulunup eşraftan birileri değillerse çocuğu kendileri emzirir. O zamanki örf böyle yerleşmişti; eşraftan olanlar, genelde çocuklarını kendileri emzirmeyip sütanneye veriyorlardı.

Yahut bunlar, boşanmış kadınlar da olabilir. Çocuk, annesinden başkasının memesini kabul etmeyince, emzirme görevi ona düşer. *"Bu süre, emzirmeyi tamamlamak isteyen kocalar içindir."*

"Anne ve çocukların nafakasıyla giyim marsafı babaya aittir." Çünkü çocuk nesep olarak ona aittir. *"Bu görev, örfe uygun şekilde yerine getirilir; hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yüklenmez."*

"Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle zarara ve sıkıntıya uğratılmamalıdır.' Şöyle ki anne hasta olur veya sütü kesilmiş bulunursa çocuğu emzirmesi için zorlanmaz. Bu durumda babaya gereken, ücretle başka bir sütanne bulmaktır.

"Aynı şekilde baba da gücünün üstünde nafaka ve giyim masrafıyla *zarara uğratılmaz."* Eğer baba ölür ve geride mal bırakırsa en büyük *vârise de* nafaka ve giyim konusunda *benzeri bir görev düşer*. Vâris bu masrafları babanın malından karşılar ve onu çocuğa ait haktan hesap eder. Şayet babanın bir malı yoksa anne ve çocuğun zaruri masrafları müslüman cemaatine ait olur.

"Eğer baba ve çocuğu emziren anne, aralarında istişare ederek çocuğu iki seneden önce memeden kesmek isterlerse ve bunda çocuğun zayıf kalması gibi bir tehlike söz konusu değilse, onu sütten ayırmalarından dolayı *kendilerine bir günah yoktur."*

"Ey babalar, çocuklarınızı annesinin dışında *başka bir sütannede emzirtmek istediğinizde, ona vereceğiniz ücreti* geciktirmeden ve miktarda bir azaltma yapmadan *iyilikle teslim ettiğiniz takdirde*, başka bir sütanne bulmanızda *size bir günah yoktur*. Sorumlu olduğunuz hakları korumada *Allah'tan korkun ve bilin ki* hiçbir işiniz Allah'a gizli kalmaz, *Allah yaptığınız her şeyi görmektedir."*

233. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin kalbinde gerçekleşen velâyet terbiyesi, küçük çocuğun terbiyesinde olduğu tarzda gerçekleşir. Mürşid, aralarında sohbet bağı bulunduğu süre içinde müridin kalbine muhabbet ve feyiz eker; bu zamanla gelişip artmaya devam eder. Yahut şeyh, emzirme süresi bitene kadar müridi (kalbindeki) medet (manevi destek) sütüyle emzirir. Bunun için şeyhler, "Ölü memeden süt emilmez" demişlerdir. Bununla, vefat eden bir şeyhin (herkese) terbiye veremeyeceğine işaret etmektedirler.

Şeyh, sürekli müridin ruhunu terbiye eder; o, ihsan makamına girene kadar ve fikir ateşi tutuşana kadar kendisini destekler. Bu, onun terbiyesinde hakkı olan iki senenin tamamlanmasıdır. O aynı zamanda, tamamlamak isteyenler için şeriat ve hakikatte kemale erme dönemidir. Bu terbiyeden geçen ruh, (manen) her şeyden yer, içer ve istifade eder. Sonra mürşid, onu irşad olana kadar himmeti ile sevk ve idare eder. İrşad olan ruha tasarruf imkânı verilir ve o, başkalarını terbiye etmeye ehil olur.

Müridlerin manevi kalp gıdaları ve giyimleri şeyhlere aittir. Şeyh onları günah ve kusurlu işlere düşmekten korur; ancak hakkında gayb ilminde ezelde günaha düşme takdir edilenler hariç; onu defetmeye (insanlardan) kimsenin gücü yetmez. Zaten herkes, ancak gücü ölçüsünde mükellef tutulur.

Şeyh vefat ettiğinde, daha önce kendi yerine kimi vâris olarak vasiyet etmişse ona da aynı görevler düşer.

Eğer mürid, şeyhi ile istişare ederek, karşılıklı anlaşma ve rıza ile ondan ayrılmak, halkın içine girip beldeleri mâmur, insanları uyarıp irşad etmek isterse (şeyhi izin verdiği takdirde) bunda ikisi için bir günah yoktur.

Ey şeyhler, (terbiyenize aldığınız manevi) evlatlarınızı, size vekâleten uyarıp irşad edecek ve manen destekleyecek kimselere göndermenizde, sizin için bir günah yoktur. Bu, onları destekleyecek himmeti kendilerine verdiğinizde böyledir; yoksa vebal olur. Müridler hakkında, onların kusurlarını tedavi, noksanlarını telafi ve özürlerini kabul konusunda Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir.

Kocası Ölen Kadınların İddeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kocaları vefat eden kadınların iddetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذٖينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ
اَشْهُرٍ وَعَشْرًاۚ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فٖيمَا فَعَلْنَ فٖى
اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ۝ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فٖيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَٓاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فٖٓى اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ
اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّٓا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا
وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فٖٓى اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلٖيمٌ ۝

234. *Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendileri için dört ay on gün iddet beklesinler. İddetlerini tamamladıkları vakit, kendileri için yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduğunuz her şeyi bilir.*

235. *(İddet beklemekte olan) kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda size bir günah yoktur. Allah, sizin onları zikredeceğinizi bilmektedir. Lâkin meşru sözler söylemeniz hariç, sakın onlara gizlice buluşma sözü vermeyin. Belirtilen iddet dolmadan, onlarla nikâh kıymaya kalkışmayın. Bilin ki Allah, içinizde sakladıklarınızı bilir. Öyleyse Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah gafûrdur (çok bağışlar), halîmdir (kullarına merhametle muamele eder, azapta acele etmez).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendileri için dört ay on gün beklesinler,* bundan önce evlenmesinler." Çünkü genelde, rahimdeki çocuk erkek ise üç ayda, kız ise dört ayda hareket etmeye başlar. Durum ortaya çıksın ve belli olsun diye bu süreye on gün daha eklenmiştir. Bu iddet süresi, hamile olmayan kadınlar içindir. Hamile kadınların iddet süresi ise çocuğunu doğurunca biter.

Âyet şöyle devam ediyor: "Kadınlar *iddetlerini tamamlayınca,* ey veliler, onların süslenme, nikâh ve evlenmeye hazırlık gibi *kendileri için yaptıkları meşru işleri nedeniyle size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduğunuz her şeyi bilir* ve ahirette ona göre karşılığını verir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey kadınlara evlenmek için müracaat edenler, *iddet beklemekte olan kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı bir biçimde, kinaye yoluyla anlatmanızda size bir günah yoktur."* Mesela erkek kadına, "Sizin sohbetinizde bulunmaya can atıyorum, şu anda evlenmek istiyorum, siz rağbet edilecek bir kadınsınız yahut, sizin gibi bir kadın kocasız kalmamalı" gibi sözler söyleyebilir.

"*Veya sizin,* iddeti içindeki bir kadına açıkça evlilik teklifi yapmadan *onu içinizde gizli tutmanızda bir günah yoktur. Allah, biliyor ki* siz onları yani iddet beklemekte olan kadınları söz konusu edeceksiniz, onlarla evlenmeye hırs ve rağbetinizin olduğunu bir şekilde dile getirecekseniz. Bunu dolaylı yoldan arzedin *fakat, sakın onlara gizlice baş başa buluşma sözü vermeyin.* Yahut bu süre içinde onlarla nikâh ve cimâ için anlaşmayın. *Ancak dinen uygun olan ve az önce zikredilen sözlerle evlenme niyetinizi ortaya koymanız hariç, bunda günah yoktur."*

"*İddet bekleyen kadının iddet süresi dolana kadar onunla nikâh yapmaya kalkmayın, bilin ki Allah, içinizde sakladığınızı,* onlarla evlenme rağbetini ve hırsını *bilmektedir. Öyleyse Allah'a karşı gelmekten sakının."* Çünkü bir şeye aşırı hırs göstermek ve vaktinden önce ona rağbet etmek, çoğu zaman insanı o şeyden mahrum eder. Sana takdir edilen bir şey, başkasına gitmez; başkası için takdir edilen bir şey de sana gelmez. Ne yaparsan yap, ilâhî takdiri değiştiremezsin.

"Ve *bilin ki Allah gafûrdur;* sizin acele ile yaptığınız kusurları bağışlar; gerçek şu ki insan çok aceleci yaratılmıştır. Allah *halîmdir;* size hemen ceza vermez, içinizdeki sırları ortaya döküp sizi rezil etmez."

234-235. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefis, hevâsı yönüyle ölüp hazlarını ve şehvetlerini terkedince, bir müddet beklemeden onu bunlara geri döndürmek uygun değildir. Bu bekleyiş, nefiste zühdün (dünyadan rağbetini çekmesinin) eserlerinin gözükmesi, Allah'a yönelişinin ve mâsivadan uzaklaşıp O'nu müşahede etmesinin ortaya çıkması için gereklidir.

Nefis bu sıfatlara ulaşınca, müride nefsinin dine uygun arzu ve isteklerine yardımcı olmasında bir günah yoktur; ancak bu, israfa kaçmadan ve nefsin hevâsına (kötü ve haram isteklerine) meyletmeden olmalıdır. Nefis kemal halini bulunca, her yaptığı Allah ile, Allah'tan gelen bir ilhamla ve Allah rızasına uygun şekilde olur.

Allah bütün yaptıklarınızı bilir; O'na nefsin işlerinden hiçbir şey gizli kalmaz.

Ey müridler, nefisleriniz temizlenince ve kalpleriniz Allah'tan gayri şeylerden arınınca, hakikate ait yepyeni hikmetlere ve ilimlere tâlip olmanızda bir günah yoktur; marifet ve ince anlayışları içinizde gizli tutmanızda da bir günah yoktur. Allah sizin, bu ilimlere ulaşıp gönlünüzde zevkine varmadan önce dilinizle söyleyeceğinizi bilmektedir. Hakikat ilimlerinden herkesin yanında açıkça bahsetmeyin; bu, zındıkların yapacağı bir iştir. Ancak bu ilimlerden dinin müsaade ettiği şekilde işaret yollu bahsedebilirsiniz. Aslında bizim (size açtığımız) ilimlerin hepsi işaretten ibarettir; onlar ifadeye dökülünce gizlenir, akıllar hakikatini anlayamaz.

Zamanı gelmeden önce hakikat ilimlerini elde etmek istemeyin. Onun vakti nefsin ölmesi, paradan ve maldan gönlünü çekmesi, terbiyede kemale ermesi ve manevi temizliğini tam olarak gerçekleştirmesidir. Bilin ki Allah, içinizdeki vakti gelmeden önce iştiyakla elde etmek istediğiniz şeylerden gizlediklerinizi bilir; öyleyse O'nun sizi onlardan mahrum bırakmasından sakının. Yine bilin ki Allah gafûrdur, halîmdir; eğer niyetiniz güzelse sizi, hedeflediğiniz şeyden hemen mahrum etmez.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cimâdan Önce Boşamanın Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cimâdan önce gerçekleşen boşamanın hükmünü zikrederek şöyle buyurdu:

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا
لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ
مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ
قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا
اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ
لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

236. ***Nikâh kıydıktan sonra, kendilerine dokunmadan*** *(cimâ etmeden)* ***veya onlar için bir mehir belirlemeden kadınları boşarsanız bunda size bir günah yoktur. Bu durumda onlara, maddi olarak faydalanacakları bir şeyler verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre onlara güzellikle bir şey versin. Bu, iyilik sahipleri üzerine bir borçtur.***

237. ***Kendilerine bir mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları,*** *(cinsel)* ***temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır. Ancak kadınların veya nikâh bağı elinde bulunan kimsenin vazgeçmesi müstesna! Sizin*** *(boşadığınız kadına mehrin tamamını)* ***bağışlamanız takvaya daha uygundur. Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın. Şüphesiz Allah, yapmakta olduğunuz her şeyi görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nikâh kıydıktan sonra, kendileriyle cimâ etmeden veya onlar için bir mehir belirlemeden kadınları boşarsanız bunda size bir günah* yoktur; bu durumda mehir vermek de gerekmez. *Bu şekilde onları boşadığınızda* kendilerine *maddi olarak faydalanacakları* ve ihtiyaçlarını görecekleri *bir şeyler verin. Zengin, zenginlik durumuna göre* boşadığı eşine bir hizmetçi kadın, elbise veya haline uygun bir mal verir. *Eli dar olan fakir kimse de durumuna göre bir şey verir. Her ikisi de* israfa kaçmadan ve çok da kısmadan *boşadıkları kadınlara güzellikle bir şey versin. Bu, iyilik sahipleri üzerinde bir haktır, borçtur."*

İmam Mâlik, bu âyetteki "bir şeyler verin" emrini, mendup (teşvik) olarak anlamıştır; diğerleri ise farz manasında almışlardır. Bu görüş, âyetin zâhirine daha uygundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Kendilerine mehir belirlemiş olduğunuz kadınları cinsel ilişkiden sonra boşarsanız, belirlenin mehrin tamamını alma hakkına sahip olurlar. *Eğer onlarla hiç cinsel temasta bulunmadan boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır. Ancak kadınların veya nikâh bağı elinde bulunan velinin ya da kocanın kendilerine ait hakkından vazgeçmesi müstesna!"*

Kadın isterse, alacağı mehrin yarısını kocasına bağışlayabilir; İmam Şâfiî'ye göre erkek de mehrin tamamını kadına bağışlayabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey erkeğin velisi olanlar, *sizin, hiçbir şey almadan mehrin tamamını kadına bağışlamanız takvaya daha uygundur.* Çünkü kadının o andaki ıstırabını hiçbir şey gideremez, o yaralıdır. *Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın.* Sizler geniş davranın ve ihsan da bulunun ki Allah da size müsamaha ile muamele etsin. *Şüphesiz Allah, yapmakta olduğunuz her şeyi görmektedir.* Amellerinizden hiçbiri O'na gizli kalmaz. O, iyilik sahiplerine, yaptıkları iyiliklerine göre muamele eder. Allah, iyilik sahiplerini sever."

236-237. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı müridlere nefsiyle mücâhede ve riyâzetten sonra nefsinden gaybet (kendinden geçme) ve Hakk'a cezbedilme hali meydana gelir; o zaman mürid nefsini müşahede ve nazarın feyziyle destekleyip kuvvetlendirir. Seyrü sülûkte yol budur. Bazıları için de nefsiyle bir mücâhede yapmadan gaybet ve cezbe hali hâsıl olur. Bu durum, birinciye göre çok az meydana gelir. Bu gruptaki kimseye şöyle denir:

Nefsinizle bir mücâhedeye girmeden ve ona ağır kulluk vazifeleri yüklemeden önce kendisini terkeder ve ondan uzaklaşırsanız, bundan dolayı size bir günah yoktur. O durumda nefsinizi müşahede ve Hakk'a nazar ile destekleyin. Herkes kendi gücünce bunu yapsın. Manen zengin olan kimse, nefsine müşahedenin lezzetini tattırsın, manen fakir ve marifeti az olan kimse de kendi gücünce müşahedenin lezzetinden nefsini nasiplendirsin. Bu, ihsan makamına çıkan, müşahede ve nazar devletine ulaşan muhsinlere bir haktır, vazifedir.

Sizde ilâhî cezbe hali meydana gelir ve nefsinizi mücâhedeye sokmadan önce onu terkederseniz, bu arada daha önce birtakım kulluk vazifeleri yüklemişseniz, bunların yarısını ona yükleyin; bu vazifeler mühimdir; çünkü nefsin ibadeti daha çok kalbî ibadetlere dönüşmüştür. Bu durumda müridin, zâhirî ibadetlerden mühim olanları yapması yeterlidir; ancak müşahedeyle birlikte kendisini takviye edecek ibadetleri terketmemelidir. Yahut nefsin terbiye bağı elinde bulanan şeyh, ona bazı vazifeler yüklemişse onları yapmak bir izne tâbi olduğu için kendisine zarar vermez.

Ey (nefislerin terbiyesi ile meşgul olan) şeyhler, sizin müridlerden (farzların dışında) bazı zâhir ibadetleri kaldırmanız ve onlara kalple yapılacak ibadetleri emretmeniz, kâmil takvaya daha yakındır. Bu takva, mâsivadan (Allah'tan başka bütün varlıklardan) kalbi korumaktır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Namazı Muhafaza ve Orta Namaz

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyetlerde kadınların durumunu zikretti. Bundan sonraki âyette ise onlarla meşgul olup ibadetten uzak kalmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾
فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا
لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

238. ***Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin. Allah'a karşı saygı ve huşû içinde olun.***

239. ***Eğer** (herhangi bir şeyden) **korkarsanız** (namazlarınızı) **yaya yahut binek üzerinde** (vasıtada kılın). **Güvene kavuştuğunuz zaman, Allah'ın size daha önce bilmediğiniz hükümleri öğrettiği gibi O'nu** (namazda ve namaz dışında) **anın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Beş vakit namaza* vakitlerine, şartlarına, rükünlerine, huşû ve edeplerine dikkat ederek *devam edin*. Kadın şehveti, onlara ilişkin hükümler hakkında tartışma veya başka şeylerle uğraşarak namazdan uzak kalmayın. *Özellikle orta namazı muhafaza edin.*"

İmam Şâfiî'ye göre "orta namaz", ikindi namazıdır (Hanefîler'in tercih ettiği görüş de budur). Bu konuda rivayet edilen bir hadisin zâhirî ifadesinden de bu anlaşılmaktadır.[461] İmam Mâlik ise orta namazın, sabah namazı olduğunu söylemiştir. Bu görüşüne, sabah namazının faziletini ve gece ile gündüz namazlarının ortasında olmasını delil göstermiştir.[462] Aslında, bu mantıkla bakılınca kendisine orta namazı denmeyecek hiçbir namaz yoktur; çünkü her namaz, bir yönden diğer namazların ortasında bulunmaktadır.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Cuma günü duaların kabul edildiği saatin ve Kadir gecesinin gizli tutulması gibi, orta namazın hangi namaz olduğu gizli tutuldu ki bütün namazlara ihtimam gösterilsin.

---

[461] Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hendek Gazvesi'nde şöyle buyurmuştur: *"Allah onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun; bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular!"* bk. Buhârî, Cihad, 98; Megâzî, 29; Müslim, Mesâcid, 202, 206; Tirmizî, Tefsiru Sûre (2), 31; Nesâî, Salât, 14; Ahmed, *Müsned*, 1/79.

[462] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/191-192 (Beyrut 1998).

"Namazda *Allah'a karşı huşû ve sükûnet içinde bulunun.*" Bu âyet inmeden önce, namazda konuşmak câiz idi.

Âyetteki "kânitîn" lafzına, "itaat edin" anlamı da verilmiştir; çünkü Kur'an'da geçen bu kökteki bütün kelimeler, taat (ve itaat) manasındadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer* düşmandan, yırtıcı hayvandan ve sel gibi tehlikelerden *korkarsınız, namazı yaya olarak* ayakta durarak kılın, secdeler için îmâ yapın *yahut binek ve vasıta üzerinde kılın;* rükû ve secdeler için îmâ yapın. Namazda veya namazın dışında tehlikeden *emin olduğunuz zaman,* artık emniyet halindeki gibi namaz kılın; namazda *Allah'ı zikredin* ve onu size öğrettiği şekilde kılın; halbuki siz bundan önce onun nasıl kılınacağını bilmiyordunuz."

238-239. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulluk vazifelerini yerine getirerek âzalarla ifa ettiğiniz namazları muhafaza edin, ayrıca Rabb'inizin azametini müşahede ederek yerine getirilen kalbe ait namazı da hakkı ile ifa edin, bu namaz her saat devam ettiği için ona salâtü'l-vüstâ denir.

Velilerden birine, "Kalpler için bir namaz var mıdır?" diye sorulunca o, "Evet, kalbin namazı, Rabb'ine bir defa secde edip bir daha başını kaldırmamasıdır" demiştir. Yani kalp, Rabb'inin azamet ve heybeti karşısında bir kere boyun eğince, bir daha yukarı kaldırmaz (O'na hiç isyan etmez).

Bu konuda şair der ki: "Huzuruna yaklaşınca celâl sahibi Rabb'inin heybeti karşısında secde et, o huzurda kemal âyetini, Fâtiha'yı oku!"

Kemal âyeti ile kastettiği, Fâtiha'daki, "*İyyâke na'bü ve iyyâke nestaîn*" âyetidir. Bu âyet, şeriat ile hakikati birleştiren bir âyet olduğu için ona bu isim verilmiştir (Âyetin, "*Ancak sana kulluk ederiz*" kısmı, bedenin Hakk'a teslimiyetidir; "*Yalnız senden yardım isteriz*" kısmı ise kalbin teslimiyetidir). Kalbin Hakk'a secde etmesi hakikattir; bedenin secde etmesi ise şeriattır.

Allah'a karşı kulluk edeplerini huşû ve teslimiyet içinde yerine getirin. Ecelinizin bitiminden önce Rabb'inize kavuşamayacağınızdan korkarsanız, O'na yaya ve binekli, teçhizatlı ve teçhizatsız seyrü sülûk ederek gidin. O'ndan kopmaktan emin olursanız -ki bu emniyet, temkin halinden, huzurunda karar kılmaktan sonra olur- o zaman Rabb'inizin azametine ve kulluğun edeplerindeki kemale ait ilimlerden size öğrettiklerine şükür olarak Allah'ı çokça zikredin.

Kadınların Diğer Hakları

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette sözü tekrar kadınlara getirerek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ
مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِي مَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

240. ***Sizden ölüp de geride eşler bırakan kocalar, zevcelerinin, bir yıl süreyle evlerinden çıkarılmadan, geçimlerinin sağlanması hususunda vasiyet etsinler. Eğer onlar kendileri çıkarlarsa bu durumda şahsî olarak yapacakları meşru işlerden dolayı size bir günah yoktur. Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini bir hikmet ve maslahata göre yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizden vefat edip geride eşler bırakan kocalara, eşlerinin giyim, nafaka ve barınma ihtiyaçlarını karşılayacak bir malın kendilerine verilmesini vasiyet etmesi gerekir. Bu destek, kadınlar, ölen kocalarının evinden çıkmadığı sürece bir yıla kadar devam eder. Kadınlar, kendileri çıkarlarsa* ey veliler, sizin onların nafaka, giyim ve barınma ihtiyacını karşılamanız gerekmez. *Kocası vefat etmiş kadınlar, iddetlerini tamamladıktan sonra,* dinin izin verdiği süslenme ve evliliğe adım atma gibi *şahısları adına yapacakları işlerden dolayı size bir günah yoktur."*

Vefat etmekte olan bir kimsenin, geride bıraktığı eşlerine bir mal vasiyette bulunması, miras âyetiyle neshedilip hükmü kaldırılmıştır. Bu kadınların bir yıl iddet bekleme hükmü de yukarıda 234. âyette geçen, *"Geride kalan eşleriniz dört ay on gün iddet beklesinler"* âyetiyle neshedilmiştir.[463] Nesheden bu âyet, neshettiği âyetten Kur'an'daki yazılışı ve kıraati yönüyle öncedir, fakat inişi yani vahyedilmesi yönüyle daha sonradır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah azîzdir, hakîmdir;* bir hikmet ve maslahata göre, dilediği hükmü kaldırır, istediği hükmü yürürlükte bırakır."

240. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsanî hazlarını ve şehvetlerini öldüren ve geride pek çok ilim ve sır bırakan kimselere, bunların korunmasını ve yazılmasını vasiyet etmesi gerekir. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sirruhû], sohbet ederken istiğrak haline girer ve üzerine manevi zuhuratlar akınca, "Bu ilimleri bizden alıp kaydedecek bir adam yok mu?" derdi. Kaydedilen bu manevi ilimlerden Hak yolunda giden sâlik ve tâlipler istifade eder; ancak bu tür ilimleri ehli olmayana açmamak gerekir. Bir kasıt olmaksızın, içinde bulunduğu vaktin icabı, onlardan bahsedilmesinde bir günah yoktur. Bu, ya o anda gelen manevi vecdin galebesiyle olur ya da bir müridi doğruya sevketmek için yapılır.

Allah azîzdir, hakîmdir. O'nun izzeti, ehil olmayanın sırlarını almasına karşı gayreti (onların saklamasını) gerektirdi; hikmeti ise vakti gelince onların ehline açılmasını icap ettirdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Boşanan Kadınlara Mal Vermek

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, boşanan kadınlara bir mal verme emrini tekit ve tekrar için şöyle buyurdu:

---

[463] Kurtubî, bu konuda icmâ bulunduğunu, aksi görüşte olan bazı şâz görüşlere de tâbi olunmayacağını belirtmiştir. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/207 (Beyrut 1998).

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ
لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

241. ***Boşanmış kadınlara örfe ve duruma uygun bir miktar mal verilmesi müttakilere bir borçtur.***

242. ***Allah size bu şekilde âyetlerini açıklıyor ki düşünüp hakikati anlayasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, boşanan kadınlara bir miktar mal verilmesi emrini bu âyette tekrar etti; çünkü önceki âyette bahsedilen kadınlar, mehir belirlendikten sonra kendileriyle cimâ edilmeden boşanan kadınlardır. Bu âyette bahsedilenler ise kendileriyle cimâ edildikten sonra boşanan kadınlardır. Önceki âyette, *"Bunu vermek ihsan sahiplerine bir borçtur"* dendi. Bundaki incelik şudur: Kendisiyle hiç cimâ edilmeden boşanan bir kadına bir mal vermek ancak ihsan sahibi kimselerin yapabileceği bir şeydir; çünkü onu boşayan koca, kendisinden hiç istifade etmemiştir. İkinci kadın ise böyle değildir; onunla kocası birlikte olup kendisinden istifade etmiştir, ondaki takva duygusu kendisini ona bir mal vermeye sevkeder.

Denilir ki birinci âyet indiği zaman müslümanlardan biri, "Eğer ihsanda bulunsaydım kendisinden istifade ederdim, ancak ben kendisini terkettim" dedi. Bunun üzerine emri tekit için ikinci âyet indi ve, "Bu, şirkten sakınan müttakilere yani her mümine bir borçtur" dedi.

Boşanan kadına durumuna göre bir miktar mal vermek, İmam Mâlik'e göre mendup olup teşvik ve tavsiye edilmiş bir şeydir. Bunun geniş açıklaması *el-Muhtasar* adlı eserde mevcuttur. Orada belirtildiği gibi bu mal, kocanın haline göre belirlenir, iddetten sonra dönüş için kadına verilir. Bu mal, şartları gerçekleşmiş bir nikâh içinde boşanan kadınlara verilir. Nikâh lian ve benzeri durumlarda hâkim tarafından feshedilince verilmez. Geniş bilgi için ilgili kitaplara bakılsın.

241-242. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, nefsinin kötü arzularını terk ve hevâsına muhalefet ederse Rabb'ine karşı güzel kulluğun tadına varır. Kim bir terbiye şeyhine bağlanırsa müşahede ve Hakk'a nazar gibi kalbî ibadetlerin tadından istifade eder. Bir şeyhe bağlanmayan kimse ise ancak zâhirî ibadetlerin tadıyla yetinir. Birinci âyet, Hakk'a vâsıl olan müridler hakkındadır; bu âyet ise âbid ve zâhidler hakkındadır. Bunun için birinci âyette, "muhsinler" denmiş, ikinci âyette ise "müttakiler" tabiri kullanılmıştır.

Ölümden Kaçış Yok!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminleri cihada hazırlamak için onları ölümden kaçmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ
لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243. ***Baksana şu sayıları binlerce olmasına rağmen ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenlere! Allah onlara, "Ölün!" dedi** (öldüler)**, sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara büyük lutuf sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, taun zamanı, *ölüm korkusuyla yurtlarından kaçan şu binlerce insanın haline* fikir ve ibret gözüyle baksana!"

Onların on, otuz veya yetmiş bin kişi olduğu rivayet edilmiştir.

Âyette anlatılan kimseler Vâsıt yakınlarındaki Dâverdân kasabasında yaşıyorlardı. Orada taun hastalığı ortaya çıkınca, bir grup insan bu hastalıktan kaçarak kasabayı terketti; bir kısmı da kasabada kaldı. Kalanların ekseriyeti helâk oldu; kasabayı terkedenler kurtuldu. Sonra geri döndüler. Kasabada ölmeden kalanlar,

"Eğer biz de sizin yaptığınız gibi yapsaydık, hepimiz hayatta kalırdık. Bundan sonra tekrar taun hastalığı baş gösterirse biz de kasabayı terkederiz" dediler.

Ertesi sene yine taun hastalığı ortaya çıktı. Bu defa hepsi kasabadan kaçtılar ve geniş bir vadiye indiler. O sırada bir melek vadinin alt tarafından, bir melek de üst tarafından onlara, "Ölün" diye seslendi; hepsi öldüler. Üzerlerinden sekiz veya daha fazla gün geçince, vücutları şişti. Bir rivayete göre üzerlerinden çok zaman geçti, çürüdüler, ortada kemikleri kaldı. Onlar bu halde iken Allah'ın peygamberi Hızkıyel [aleyhisselâm] onlara uğradı, Allah Teâlâ'ya dua edip onlar için şefaatçi oldu; bunun üzerine Allah onları tekrar diriltti, bir zaman daha yaşadılar. Üzerlerinde ölüm alameti vardı; giydikleri elbiseler kefen gibi beyaza dönüşüyordu. Bu hal onların torunlarında da devam etti.[464]

Esmaî demiştir ki: "Basra'da taun hastalığı çıkınca, bir adam ailesiyle birlikte bir merkebe binip oradan çıktı; kölesi de hayvanın başını çekiyordu. Köle, şu manada beyitleri söylemeye başladı:

"Şu hayvanın üzerindekiler ve uçarcasına kaçanlar Allah'ın hükmünün önüne geçemezler; Allah her yolcunun önündedir (her yerde herkes için O'nun hükmü geçer)."

Bu sözleri işiten adam ailesiyle birlikte geri döndü.

Bu âyet, o zamandaki şeriatta taundan kaçmanın haram olduğunu gösteriyor; nitekim bu, bizim dinimizde de haramdır. Bu konuda Abdurrahman b. Avf [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Bir beldede veba hastalığının bulunduğunu işittiğinizde oraya gitmeyin. Bulunduğunuz yerde veba görülünce de oradan kaçarak başka yere çıkmayın."[465]

---

[464] İlgili rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/742-743.

[465] Buhârî, Tıb, 30; Müslim, Selâm, 98.

Ben (İbn Acîbe) bu konuda derim ki: İmamlar taundan kaçmanın ve onun bulunduğu yere girmenin hükmü hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir.

Bazıları, bu hadisin zâhirî ifadesiyle amel ederek taunun bulunduğu yerden çıkmayı ve taun bulunan yere girmeyi yasaklamışlardır. Bazıları da bunun mekruh olduğunu söylemişlerdir. Taundan kaçma konusunda tercih edilen görüş, onun haram olmasıdır. Taunun bulunduğu yere girmeye gelince, bunda farklı hükümler olup açıklama gerekmektedir:

Kimin yakîni kuvvetli ve tevhid inancı safi ise onun bu hastalığın bulunduğu yere girmesi helâldir. Kimin yakîni zayıf ise yani ona bu hastalıktan bir şey bulaşınca, tesiri Allah'tan başka bir sebebe ait görüyorsa onun bu yere girmesi haramdır.

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) der ki:

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), "Yâ Resûlallah, taun nedir?" diye sordum, şöyle buyurdu:

"Develerde görüldüğü gibi bir çeşit beze hastalığıdır. Onun çıktığı yerde durup kalan kimse, şehid gibidir; ondan kaçan ise savaş meydanından kaçan kimse gibidir."[466]

İbn Hacer demiştir ki: "O hastalığın çıktığı yerde kalanın şehid sevabı alması şu şartlara bağlıdır: O kimse, başına ancak Allah'ın takdir ettiği şeyin geleceğini bilmeli; O'nun emrine teslim olup kazâsına rıza göstermeli; bulunduğu mekânda kalmalı ve bu hastalıktan kaçmak için oradan çıkmamalı. Bu şartlarda yerinde kalan kimse için şehidlik sevabı hâsıl olur. Bu da üç şekilde olur:

Kim bu sıfatlara sahip olur ve kendine taun hastalığı bulaşıp ölürse şehid olur.

Kime hastalık bulaşır, fakat ondan dolayı ölmeyip daha sonra vefat etse de şehiddir.

---

[466] Ahmed, *Müsned*, 6/145.

Kime bu hastalık bulaşmaz, fakat o, başka bir sebeple o anda veya daha sonra vefat ederse o da şehiddir. Bu şartları taşımayan kimse, taundan ölse bile şehid değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[467]

Taun olan yerden onun bulunmadığı yere gelmek câizdir. Bu kimse geldiği yere girmekten engellenmez. Âlimlerimizden Bâcî, İbn Hacer, Hattâb ve diğerleri böyle demişlerdir. Onlar bu görüşlerine şu hadis-i şerifi delil göstermişlerdir:

"(İlâhî irade dışında) Hastalık geçmesi ve kuşların uçuşuna göre bir işin hayırlı olup olmadığına hüküm vermek yoktur."[468]

Bu konuda farklı hadisler de vardır. Bunların birinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Aslandan kaçar gibi cüzamlı kimseden kaç!"[469]

Diğer hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Hastalıklı hayvanları, sağlam olanların içine karıştırmayın."[470]

Bu hadisleri, hastalığa sebep olacak şeye baştan engel olmak ve önünü kesmek şeklinde anlamalıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), sağlam olan hayvan hasta olana karışınca, kendisinde bir hastalık gözüktüğünde, bunun tek sebebinin bu karışma olduğu zannedilmesin diye böyle buyurmuştur. Çünkü o durumda birileri, dinen olmadığı söylenen hastalık geçmesinin, vâkıada var olduğunu söylemek durumunda kalacaktır (Hadis, bu durumun kendi başına meydana gelmediğini, her şeyin ilâhî izinle olduğunu belirtmektedir). Farklı hükümler içeren iki hadis arasındaki müşkülü gidermede bu, tercih edilecek bir yorumdur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İhtiyaç ortaya çıktığı için konu hakkında biraz uzunca bilgi verdim. Çünkü bu tefsirin yazılışı, taun hastalığının yaygın olduğu bir dönemde gerçekleşti. Allah bizleri onun vebalinden ve taunun tehlikesinden muhafaza etsin.

---

[467] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/350.

[468] Buhârî, Tıb, 19; Müslim, Selâm, 102-109; Ebû Davud, Tıb, 24; Tirmizî, Kader, 9; İbn Mâce, Mukaddime, 10, Tıb, 43.

[469] Buhârî, Tıb, 19; Ahmed, *Müsned*, 2/443.

[470] Buhârî, Tıb, 19; Müslim, Selâm, 104; İbn Mâce, Tıb, 24.

Denildiğine göre, beldelerinden çıkıp giden kimseler, İsrâiloğulları'ndan bir topluluktu. Bunlara cihad etmeleri emredilince, cihadda öldürülmekten korkarak bulundukları beldeden çıkıp kaçtılar. Bunun üzerine Allah, onlara ölümden hiçbir şeyin kurtaramayacağını göstermek için hepsinin canını aldı, sonra tekrar diriltti ve onlara, "Allah yolunca savaşın" âyetiyle cihadı emretti.

Âyet şöyle sona ermektedir: *"Şüphesiz Allah insanlara büyük lutuf sahibidir."* Yani Allah onlara (aslında bu hastalık ve cihad içinde) rahmetini indirdi. Onlar ise bundan kaçtılar, Allah kendilerini hemen cezalandırmadı, onları öldürdükten sonra tekrar diriltti. Fakat insanların çoğu şükretmez. Felaketler içinde saklı nimetleri anlayarak hem genişlik hem de darlık halinde Allah'a şükreden insan çok azdır.

243. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey dinleyici, nefsin engellerinden ve şehvet vatanlarından çıkıp ayrılan kimselere bakmaz mısın? Onlar, Allah'tan gayri her şeyden gönüllerini çekmiş, gerçek safi tevhide yönelmiş, birlik denizine dalmayı asıl hedef görmüş bir cemaattir. Onlar, ruhlarının cehalet ve maddeye yönelme hastalığı ile ölmesinden korkarak şehvetlerinden kaçtılar. Allah da onları kendi huzuruna özel olarak seçti, kendilerini zatını müşahede etmeye cezbetti ve onlara,

"Nefsânî hazlarınızı öldürün, vücudunuzdan uzaklaşın" buyurdu. Onlar, nefsânî hazlarını öldürüp, varlıklarını görmekten uzaklaşınca Allah onları ilim ve marifetle diriltti.

Şüphesiz Allah insanlara büyük lütuf sahibidir; çünkü Allah onlara Kendisine giden yolun kapısını açtı, onları meliklerin meliki âlemlerin Rabbini tanımaya hazırladı. Fakat insanların çoğu şükretmiyor. Şöyle ki, Allah onlara tecelli edip Kendisini tanıttı. Fakat Allah'ın basiretlerini açtıkları hariç, insanların çoğu bunun farkında değildir. Farkında olan basiret sahipleri de çok azdır.

Allah Yolunda Cihad

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette müminleri cihada teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

244. ***Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah, her şeyi işitir ve bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın dinini yüceltmek ve davetini duyurmak için, bütünüyle din Allah için yaşanıncaya kadar *Allah yolunda* kâfirlerle *savaşın ve bilin ki Allah* her şeyi, bütün söz ve dualarınızı *işitmekte*, niyet ve ihlâsınızı *bilmektedir;* O, ihlâs sahibi kullarına en güzel karşılığı verir, niyeti karışık olanları ise bu güzel nimetlerden mahrum eder."

244. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a vâsıl olma yolunda nefsinizle mücâhede edin (onu manen temizleyip terbiye etmek için bütün gayretinizi sarfedin); O'nun huzuruna gidiş seyrinizde devamlı olun. Her türlü kusur ve noksanlıktan uzak olan Allah'ın huzuru, nefsinin keyfine göre yaşayanlara haramdır.

Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî demiştir ki:

"Eğer bize ulaşmak istersen, ölmen şarttır; içinde mâsiva bulunan kimse, vuslata eremez."

Nefisle mücâhede, nefsi, kendisine ağır gelen şeylerin altına sokmak ve hafif gelen şeylerden uzaklaştırmaktır. Böyle yapılırsa nefse artık hiçbir şey ağır gelmez ve nefis hiçbir şeye aşırı düşkünlük göstermez. Tam aksine nefsin arzusu Mevlâ'sının kendisi hakkında hükmettiği şeylere uymak olur. Velilerden birine, "Neyi arzuluyorsun?" diye sorulunca, "Allah'ın benim için hükmettiği şeyi!" cevabını verdi.

Ey Hak yolcuları, bilin ki Allah zikirlerinizi işitmektedir, ihlâs ve maksatlarınızı bilmektedir.

Allah İçin Güzel Borç Vermek

Cihad, teçhizat desteğine ihtiyaç duyulan bir iştir. Her insan bu maddi imkâna sahip değildir. Bunun için Cenâb-ı Hak, maddi imkânı yerinde olanları fakirlere infak etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

مَنْ ذَا الَّذ۪ي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُٓ اَضْعَافًا كَث۪يرَةًۜ وَاللّٰهُ
يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُۖ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

245. *Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel borç* *(O'nun rızası için sadaka)* ***verecek yok mu? Daraltan da genişleten de Allah'tır. Siz O'na döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Malından halis niyetle *Allah'ın kullarına güzelce borç verecek* Allah ile böyle güzel bir muameleye girecek *yok mu? Kim bunu yaparsa Allah onun sevabını kat kat artırır;* öyle ki kendisine yedi yüz mislinden başlayıp nihayetsiz derecede sevap verir. Fakirlik korkusu onu sadaka vermekten engellemez. Hiç şüphesiz *Allah dilediklerinin rızkını daraltır,* velev ki ona verdiği az olsun; *dilediklerine de rızkı genişletir,* velev ki ona verdiği çok olsun. Bilakis Allah, eli sıkı cimri kimseye rızkını daraltır; elini açıp bolca ikram edene rızkını genişletir." Hadislerde belirtildiği gibi kula şöyle denir:

"Ey âdemoğlu, sen ver ki sana da bolca ihsan edilsin."[471]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Elindeki maldan infak et, arşın sahibinin senin malını azaltacağından korkma!"[472]

Allah Teâlâ'ya borç verme ifadesi, sadaka vermeye teşvik etmek ve olayı akıllara yaklaştırmak içindir. Şu kudsî hadiste de durum aynıdır:

---

[471] Buhârî, Nafakât, 1, Tevhid, 35; Müslim, Zekât, 36; İbn Mâce, Keffârât, 15.

[472] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6040; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 1024; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/126.

"Allah kıyamet gününde, 'Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da sen beni niçin ziyaret etmedin?' diye sorar. Âdemoğlu,

'Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'isin, ben seni nasıl ziyaret edebilirim?' der. Allah Teâlâ,

'Falan kulumun hasta olduğunu bildiğin halde niçin onu ziyaret etmedin? Eğer onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulacaktın' der ve yine sorar:

'Ey insanoğlu! Senden yiyecek istedim, beni niçin doyurmadın?' Kul,

'Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'i olduğun halde ben seni nasıl doyururum?' diye sorar. Allah Teâlâ,

'Hatırlasana, falan kulum senden yiyecek istedi, sen onu doyurmadın. Bilmiyor musun, eğer onu doyursaydın, (yaptığın hayrı) benim katımda bulacaktın. (Onun ihtiyacını görüp sevindirmekle beni memnun etmiş olacaktın)' diye cevap verir. Ve tekrar,

'Ey âdemoğlu! Senden su istedim bana su vermedin' der, kul,

'Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'i olduğun halde ben sana nasıl su verebilirim?' diye sorar. Allah Teâlâ,

'Hatırlasana, falan kulum senden su istedi, sen vermedin. Eğer ona su verseydin bunu benim katımda bulurdun' cevabını verir."[473]

245. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İki dünyanın sevgisinden gönül bağını kesen, her ki âlemden de himmetini çekip Mevlâ'sına yönelten kimdir? Hiç şüphesiz Allah, onun sahip olduğu bu hal sebebiyle kendisini bütün varlığa sahip ederek amelinin karşılığını kat kat fazlasıyla verir. *Hikem* adlı eserde dendiği gibi; sen kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece varlıklarla birlikte olursun (kalbin onlara bağlı kalır); varlığın sahibini müşahede ettiğin zaman ise bütün kâinat seninle olur (hepsi sana hizmet eder; her şey senin için bir zikir ve fikir vesilesi olur).

---

[473] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 526 (Beyrut 1999); Müslim, Birr, 43; ayrıca biraz kısa rivayet için bk. Ahmed, *Müsned*, 2/404; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8717.

Kula kabz ve bast halini veren (kulu ruhen daraltan ve rahatlatan) Allah'tır. Eğer sen himmetini O'ndan çekip kendi varlığına yöneltirsen, Allah vücudunu senin hükmün altında ve himmetin içinde daraltır; şayet himmetini varlıktan çekip onun yüce yaratıcısına yöneltirsen, O sana varlıklarda genişçe tasarruf etme imkânı verir.

Yahut Allah, kalpleri sevdiğini kaybetme ve ondan ayrı kalma sıkıntısı içinde daraltır, onu kendisiyle ünsiyet etme ve manevi güzelliklerle genişletir.

Yahut Allah, vefat ile ruhları kabzeder, ona hayat ile genişlik ve rahatlık verir.

Tasavvuf ehline göre kabz ve bast halleri, gecenin gündüzü takip etmesi gibi birbirini takip eden iki manevi haldir. Sûfîde ilâhî korku hali ağır basınca, kalbi daralır, kabz halini yaşar; ümit hali ağır basınca, rahatlar bast halinde olur. Bu, seyir halinde olanların yani manevi terbiyesi devam edenlerin halidir. Allah'a vâsıl olanların ise korku ve ümit halleri dengededir; onlarda kabz ve bast hali tesir etmez; çünkü onlar hallere hâkimdirler; onları kontrol ederler.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ kuluna cemal sıfatını keşfedince (açınca) gönülünü genişletir; celâl sıfatını keşfedince kalbini daraltır. Kabz, ondan uzak kalmayı gerektirir, bast ise O'nunla ünsiyet (muhabbet) etmeyi gerektirir. Şunu bil ki Allah bazan kulunu beşeriyet haline döndürür, içini iyice daraltır, öyle ki kul bir zerreyi taşıyamayacak hale gelir. Bazan da onu kendi sıfatlarından alır, o zaman kul, kendisinde üzerine gelen hali taşıyacak bir kudret ve takat bulur. Şiblî (rahimehullah) demiştir ki: "Kim Allah'ı tanırsa gökleri ve yeri göz kapağının bir kılı üzerinde taşır (herkese tahammül eder); kim de azîz ve celîl olan Allah'ı tanımazsa kendisine bir sineğin kanadı yüklense, daralır feryat eder."[474]

Marifet ehlinden bir zat der ki: "Allah bir kulunu daraltınca, öyle daraltır ki en ufak bir şeyi taşıyacak hali kalmaz. O, bir kulunun içini genişletince de öyle genişletir ki yapamayacağı şey kalmaz. Bütün haller O'ndandır."

---

[474] Kuşeyrî, *el-Tahbîr fi't-Tezkîr Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, s. 30-31 (Beyrut 1999).

Kim, daraltanın ve genişletenin Allah olduğunu bilirse hiçbir kulu ayıplamaz. İyi ve kötü halinde, zenginlik ve fakirlikte kimseye bağlanmaz. Bir bela anında Allah'tan ümidini kesmez. Kendisine bir nimet verilince gönlünü nimete kaptırmaz. Hiçbir zaman kendi tedbiriyle uğraşmaz (hep yüce Mevlâ'ya yönelir ve güvenir).

Kabz (kalbin daralması, tutulması, sıkıntı) olsun bast (genişlik, rahatlık ve huzur hali) olsun hepsinin kendisine has edepleri vardır. Kabz halinin edepleri, kaderin tecellileri altında kalbin (itiraz ve isyan etmeden) sükûnet içinde bulunması, çok affedici ve sonsuz ikram sahibi Allah'tan o halden çıkış ve kurtuluş beklemesidir. Bast halinin edepleri, dili tutmak, gevşememek, ikram ve ihsan sahibi Allah'tan hayâ etmektir. Bast, nice er kişilerin ayaklarının kayıp zarara düştükleri bir haldir.

Velilerden biri der ki: "Bana basttan bir hal açıldı, o hal içinde bir hata ettim; bu yüzden otuz senedir sahip olduğum manevi makamdan perdelendim."

Bunun için denir ki: Bast sergisinde dur, fakat o hal içinde gevşeyip rahat davranmaktan sakın!

Bil ki kabz ve bast, korku ve ümit halinden daha yüksek iki haldir. Kabz ve bastın üstünde ise heybet ve üns vardır. Korku ve ümit, müminler içindir. Kabz ve bast, seyrü sülûk halinde olanlar içindir. Heybet ve üns ise ârifler içindir. Sonra varlıkları görmekten mahv (Allah'tan gayri her şeyin gözden silinme ve yok olma) hali gelir ki bu temkin sahibi (manevi halinde karar kılmış) ârifler içindir. Onlar için herhangi bir heybet, üns, ilim ve his bulunmaz (onlar Allah'ta fâni olduklarından. hal ve makamların kaydından kurtulmuşlardır).

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Sen gerçekten Hakk'ı bulan biri olsaydın, bütün kâinattan, arştan ve kürsîden kalbini çeker uzaklaşırdın. Allah ile hiçbir hale bağı olmaksızın birlikte olurdun; öyle ki cin ve insanları hatırlamaktan kurtulurdun."

İsrâiloğulları'nın Savaşla İmtihanı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendilerine cihad emredilip ondan korkan kimselerin kıssasını zikretti; müminleri onlara benzemekten sakındırarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنِي اِسْرَٓائِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى اِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ
لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَٓا اَلَّا نُقَاتِلَ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَٓائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ
عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

246. ***Musa'dan sonra, İsrâiloğulları'dan ileri gelen kimseleri görmedin mi*** *(ne yaptılar)*? ***Onlar kendilerine gönderilmiş bir peygambere, "Bize bir hükümdar gönder ki*** *(onun komutasında)* ***Allah yolunda savaşalım" dediler. Peygamber, "Ya size savaş emredilir de savaşmazsanız?" dedi. Onlar ise, "Bizler yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış iken Allah yolunda neden savaşmayalım?" dediler. Kendilerine savaş emredilince, içlerinden pek azı hariç, geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri çok iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *Musa'nın vefatından sonra* cihad talebinde bulunan şu *İsrâiloğulları'dan bir grubun kıssasına ibret için bakmaz mısın, ne yaptılar? Onlar, kendilerinden gönderilmiş bir peygambere,*

'Bize, işlerimizi yönetecek ve görüşlerine müracaat edeceğimiz bir melik gönder; çünkü başında bir komutan olmadan düzgün bir harp yapılamaz; onunla birlikte *Allah yolunda savaşalım' dediler*. Bu peygamberin ismi Şimuel veya Şem'ûn'du. *Peygamberleri onlara,*

'Ya size savaş emredilir de savaşmazsanız?' dedi." Yani eğer size savaş emredilirse siz savaştan kaçmaya, savaşmaktan daha yakın kimseler değil misiniz?

Mana şudur: Eğer size savaş emredilirse savaştan korkar mısınız? Yani, ihtimal ki size savaş emredilirse ondan korkarsınız.

"Onlar da cevaben şöyle dediler: Biz Allah yolunda neden savaşmayalım? Savaşmayı gerektirecek sebep ortada iken, bizi savaştan meneden nedir? *Savaş sebebi, düşmanın* başımıza musallat olup *bizi yurtlarımızdan çıkarması ve çoluk çocuğumuzu esir almasıdır."*

Allah Teâlâ onlara Câlût isminde bir hükümdarı ve beraberindeki Amelika ordusunu musallat etmişti. Bunlar, Mısır'la Filistin arasında yaşıyorlardı. Câlût ve ordusu İsrâiloğulları'na saldırdı, pek çok kan döktüler, Beytülmakdis'i harap ettiler, Tevrat'ı yaktılar, ellerinde bulunan ve kendisiyle Allah'tan yardım istedikleri tabutu aldılar, kadın ve çocuklarını esir ettiler. Rivayet edildiğine göre, meliklerin çocuklarından 440 kişiyi esir ettiler. Bunun üzerine İsrâiloğulları, peygamberlerinden, komutasında düşmanlarıyla savaşacakları bir hükümdar göndermesini istediler.

Âyet şöyle sona eriyor: *"Kendilerine savaş emredilince,* başlarına onları sevk ve idare edecek Tâlût isminde bir hükümdar gönderilince, *savaştan korktular ve geri dönüp kaçtılar; ancak içlerinden çok azı hariç.* Onlar da Tâlût ile nehri geçenlerdir. *Allah, zalimleri çok iyi bilmektedir;* onları rezil ve rüsva eder, oların düzen ve hilelerini bozar. Bu halden Allah'a sığınınız."

246. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların çoğunun, bir terbiye şeyhini bulabilmeyi temenni ettiklerini görürsün. Bunlar der ki: "Eğer böyle bir şeyh bulsak, nefislerimizle herkesten çok mücâhede ederiz."

Böyle bir şeyh ortaya çıkınca ve terbiye vermeye ehliyetli olduğunu bilince, o kimse ondan yüz çevirir ve davasından vazgeçer, gerisin geri döner. Buna sebep olarak da önce şeyhin bazı hallerini yadırgar, sonra onun bu işe ehliyetli olmadığını öne sürer. Ancak Allah Teâlâ'nın kendilerine özel yardım ettiği çok az kimseler o şeyhe tâbi olur (kendisinden feyiz ve terbiye alır). Allah, özel rahmetini dilediğine tahsis ve nasip eder; Allah büyük ihsan sahibidir.

Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim.

Cenâb-ı Hak onlara, istedikleri meliki açıklayarak şöyle buyurdu:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًاۜ قَالُوا اَنّٰى
يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ
سَعَةً مِنَ الْمَالِۜ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي
الْعِلْمِ وَالْجِسْمِۜ وَاللّٰهُ يُؤْت۪ي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٤٧﴾

247. Peygamberleri onlara, "Allah, size hükümdar olarak Tâlût'u gönderdi" dedi. Onlar, "O bize nasıl hükümdar olabilir? Biz, hükümdarlığa ondan daha layığız ve hem ona mal olarak bir genişlik (zenginlik) verilmemiş!" dediler. Peygamber, "Allah sizin üzerinize onu seçti, kendisini ilimde ileri seviyede, beden olarak da güçlü kıldı. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah, rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir" dedi.

Tefsir

Peygamberleri Şimuel *onlara, "Allah, size bir hükümdar gönderdi,* komutasında savaşmanız için onu tayin etti. O, Tâlût'tur" *dedi.* Tâlût, Davud gibi İbrânîce bir isimdir.

"Onlar, inat ve bozgunculuk için, *'O bize nasıl hükümdar olabilir?'* Yani, o bizi yönetmeye nasıl ehil olabilir ki kendisi meliklerin çıktığı hanedandan değildir" dediler. Çünkü o zamana kadar başlarına melik olan kimseler Hz. Yakub'un oğullarından Yahuda'nın çocukları içinden

çıkıyordu; Tâlût ise Bünyamin'in neslinden geliyordu. Peygamberlik ise Lâvî'nin çocukları içinde devam ediyordu.

Onlar sözlerine şöyle devam ettiler: *"Biz,* vâris olarak ve yetki yönünden *hükümdarlığa ondan daha layığız;* çünkü hükümdarlar bizim içimizden çıkar, *hem o fakirdir,* düşmana karşı kendisine takviye sağlayacağı *fazla malı yoktur, dediler."*

Tâlût, çobanlık yapan fakir bir kimseydi. Onun hayvan sulayan veya dericilik yapan biri olduğu da söylenmiştir.

"Peygamberleri şöyle dedi: "Allah size Tâlut'u seçti, siz beğenmeseniz de hüküm budur."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah, onların peygamberine, 'Senin yanına bir adam girdiğinde, eğer boynuzun içine konmuş olan yağ cızırdayıp ses verirse o kimse onların hükümdarıdır' diye vahyetti. Tâlût, peygamberin yanına girince, boynuzdan yapılmış yağ kabı içindeki yağ cızırdayıp ses verdi, bunun üzerine peygamber onu İsrâiloğulları'na hükümdar yaptı."[475]

Süddî demiştir ki: "Allah, o zamanki peygamberine bir asâ göndererek, 'Senin yanına bu asânın uzunluğunda bir adam girince, İsrâiloğulları'nın meliki (hükümdarı) odur' diye vahyetti. Verilen ölçüye Tâlût uydu; böylece Allah Teâlâ'nın onu melik olarak seçtiği anlaşıldı."

Peygamberlerinin sözü şöyle devam ediyor: *"Allah kendisine engin bir ilim verdi."* Tâlût, İsrâiloğulları içinde Tevrat'ı en iyi bilendi. Onun harp ve idare sanatında çok ileri olduğu da söylenmiştir. "Onu *beden olarak da güçlü kıldı."*

Tâlût, boyu uzun, heybetli biriydi; öyle ki İsrâiloğulları'nın en uzun adamı Tâlût'un omuzuna geliyordu. Bu hal kalplerde daha fazla heybet ve hürmet hissi uyandırır; bir de düşman karşısında ve savaşın zorluklarına karşı daha fazla kuvvet kazandırır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah mülkü* (hüküm, idare ve malı) *dilediğine verir.* Çünkü bütün mülkün sahibi O'dur; onu dilediğine verir. *Allah,*

---

[475] İlgili rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/749-753.

rahmeti geniş olandır; fakir olana genişlik verir; onu sebepsiz zengin eder. O, mülke (halkı idare etmeye, hüküm vermeye ve zenginliğe) sebepli *ve* sebepsiz olarak kimin layık olduğunu *en iyi bilendir."*

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Tâlût'un hükümdarlığına delil olacak başka bir alameti zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٤٨﴾

248. ***Peygamberleri onlara dedi ki: "Onun hükümdarlığının alameti, tabutun size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o tabutun içinde Rabb'inizden size sekînet*** *(kalplerinizi sükûnete kavuşturacak şey)* ***ve Musa ile Harun ailesinin geride bıraktığı eserler*** *(miras olan kutsal emanetler)* ***vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir işaret vardır."***

Tefsir

İsrâiloğulları, peygamberlerinden Tâlût'un Allah tarafından hükümdarlık için seçilmiş olduğuna bir delil ve alamet isteyince, peygamberleri onlara şöyle dedi: *"Onun hükümdarlığının alameti, tabutun size gelmesidir."*

Bu tabut, şimşir ağacından yapılmış, altın ile süslenmiş bir sandıktır. Sandığın uzunluğu 3 genişliği 2 zirâ idi.

Onun tanıtımı şöyle devam ediyor: *"Onda Rabb'inizden sizin için bir sekînet vardır."* Yani onda harp anında kalplerinizi sükûnete kavuşturacak ve sizi harp meydanda sabit tutacak bir meziyet vardır. İsrâiloğulları, bu sandığı harplerde önlerine koyuyorlar, (onun bereketiyle ve ondan aldıkları manevi kuvvetle) savaştan kaçmıyorlar ve böylece düşmanlarına galip geliyorlardı.

Denildiğine göre bu sandığın içinde Hz. Âdem'den [aleyhisselâm] Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] kadar bütün peygamberlerin resimleri vardı.

Diğer bir rivayete göre sandığın içinde peygamberlerin kalplerinin yıkandığı altından yapılmış bir tas vardı; işte sekînet budur.

"Ayrıca bu sandıkta Musa ailesinin bıraktığı emanetler vardır." Bunlar, Tevrat levhalarının parçaları, Hz. Musa'nın asâsı, elbisesi ve Hz. Harun'un sarığı idi.

"Onu melekler taşımaktadır."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Tabut, İsrâiloğulları'nı mağlup eden kavmin eline geçti. Onlar bunu içinde putlarının bulunduğu kiliseye koydular; putlar parçalanıp yere düştü. Onu bir kavmin beldesine götürdüler, onlara açlık ve kıtlık isabet etti. Bunun üzerine, 'Bütün bunlar bu tabut yüzünden oluyor, onu İsrâiloğulları'na muhakkak geri vermeliyiz' dediler. Sonra bir araba hazırlayıp tabutu üzerine koydular, onu iki öküze bağlayıp hayvanları İsrâiloğulları'nın beldesine doğru saldılar. Allah dört melek gönderdi; melekler bu öküzleri İsrâiloğulları'nın bulunduğu yere kadar sürüp getirdi. İsrâiloğulları, o sırada Tâlût'un hükümdarlık işini tartışıyorlardı; tabut gelince bunun Allah'tan özel bir yardım olduğunu yakînen inandılar."[476]

Bu konuda başka şeyler de söylenmiştir.

Allah Teâlâ âyetin sonunda buyurur ki: *"Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir işaret vardır."*

Âyet, onların peygamberlerinin sözüne inanmayı kastetmiş olabileceği gibi, bizim Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'tan getirdiği ilâhî kelâma iman etmeyi kastetme ihtimali de vardır.

248. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Genelde nefisler, bir şahsın Allah tarafından seçilmiş bir kul olduğunun alameti ortaya çıkmadıkça, onu kabul etmez. Bunun için kâfirler, peygamberlerden mucize talebinde bulunmuşlar; avam halk da velilerden keramet görmek istemişlerdir. Halbuki bir kimsenin veli olmasına, zâhirinde istikamet üzere bulunması ve bâtınında yakînî imana ulaşması yeterlidir.

---

[476] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/402-403; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/229-230 (Beyrut 2002, 5. baskı); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/226.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah] demiştir ki: "İki şey var ki her şeyi içine alan asıl keramet onlardır: Bunlardan biri, yakîninin artması ve müşahede halinin elde edilmesiyle gerçekleşen iman kerametidir; diğeri ise sünnet-i seniyyeye uyarak, boş davaları ve aldatıcı şeyleri terkederek gerçekleşen amel kerametidir. Kime bu iki keramet verilir de o, bunların dışındaki şeylere iştiyak duyarsa o kimse velilik davasında yalancı ve hakikat adına iftira eden biridir yahut işin zâhirî ilminde ve amelinde kalmış biridir ..."

İmam Sühreverdî [kuddise sırruhû] *Avârifü'l-Maârif'te* der ki: "Bazan kaderin sırlarından ve ilâhî kudretin gizli tecellilerinden kendisine bir şey keşfolmayan kimse, onların kendisine açıldığı kimseden daha faziletli olabilir. Allah Teâlâ, ona safi marifetini açtığı zaman bu hali elde eder. Kudretin tecellisi olan şeyler, her şeye kadir olan Allah'ın eseridir.

Kim, her şeye gücü yeten Mevla'nın huzuruna girmeye ehil olursa o, hiçbir şeyi garip bulmaz ve ilâhî kudretten daha fazla bir şey istemez. Bu kul, ilâhî kudretin hikmet âlemindeki bütün varlıklarda ayrı ayrı tecelli ettiğini basiretiyle görür.

Keramet ancak şüphe ve tereddüt içinde bocalayan kalpler ve sarsıntı içindeki kararsız nefisler için ortaya konur. Kimin kalbi yakîn ile sükûna erer, nefsi müşahede ile huzur halini elde ederse onun başka bir delil ve ispata ihtiyacı olmaz; çünkü sağlam dağların ayakta durmak için direklere ihtiyacı yoktur."[477]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kim velilerden maddi keramet isterse onda İsrâiloğulları'na ait bir damar ve huy vardır. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine mülk (hükümdarlık) ihsan ettiği kimse kendilerine tanıtıldıktan sonra peygamberlerine, "O bizim başımıza nasıl melik olur, halbuki melik olmaya biz ondan daha layığız " dediler. Allah Teâlâ da onlara şu şekilde cevap verdi: "Allah mülkünü dilediğine verir."

---

[477] İmam Sühreverdî'nin keramet hakkındaki açıklamaları için bk. *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 38-39; 278-279 (İstanbul: Semerkand, 1999).

Onlara gösterilen tabut kerameti, kendilerine bir rahmet olarak emredilen cihaddan kaçınmalarından sonra gerçekleşti.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ordunun Nehir Suyu ile İmtihanı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onların düşmana doğru gidiş kıssasını tamamlayarak şöyle buyurdu:

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلٖيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ
فَلَيْسَ مِنّٖي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنّٖٓي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهٖ
فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا
لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ قَالَ الَّذٖينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا
اللّٰهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلٖيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثٖيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿٢٤٩﴾

249. ***Tâlût askerleriyle beraber*** *(beldesinden)* ***ayrılınca onlara, "Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna, kim ondan içmezse bendendir" dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve iman edenler ırmağı geçince*** *(içlerinden bazıları),* ***"Bugün bizim Câlût'a ve ordusuna karşı koyacak bir gücümüz yoktur" dediler. Allah'a kavuşacaklarına yakînen inananlar ise, "Sayıca az olan nice birlikler, Allah'ın izniyle, sayıca fazla olan nice toplulukları yenmiştir; Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.***

Tefsir

İsrâiloğulları Tâlût'un hükümdarlığı üzerinde ittifak edince Tâlût, savaş hazırlığına başladı ve kendisiyle birlikte ancak genç, dinç ve geride çoluk çocuk gibi bir bağlantısı olmayan kimselerin savaşa katılmasını istedi. Seçtiği kimselerden 80.000, bir rivayete göre 30.000 kişi toplandı. Ordu, beldesinden ayrılıp çöle gelince, bir sıcak yaz günüydü, susadılar ve Tâlût'tan kendileri için bir nehir bulmasını istediler. *Tâlût,* Allah'tan aldığı vahiy, ilham veya peygamberinin emriyle *onlara,*

"Allah, bu cüretiniz sebebiyle sizi bir nehir ile imtihan edecek; kim ondan el veya alet olmaksızın ağzıyla içerse benden yani benim ordumdan değildir; kim de ondan avucuyla alacağı bir yudum hariç, daha fazla içmezse o bendendir" dedi. Bu alacağı bir avuç su, kendisine ve atına yetiyordu.

"İçlerinden pek azı hariç, diğerleri yüz üstü suya kapanıp ağızlarıyla *ırmaktan* kana kana *içtiler."* İçmeyenler Bedir ehlinin sayısınca 314 kişiydi.[478]

Süddî, onların 4000 kişi olduğunu söylemiştir.[479]

Rivayet edildiğine göre kim (emre uyarak) sadece bir avuç su aldıysa bu, kendisine ve hayvanına yetti. Kim bir avuçla yetinmediyse susuzluğu arttı, dudakları karardı, nehri geçmeye gücü yetmedi.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ordudaki herkes yakînleri ölçüsünde sudan içtiler. Kâfirler, hayvanlar gibi ağzını suya koyup kanıncaya kadar içtiler. Günahkârlar, onlardan daha az içtiler. Onlardan 76.000 kişi geri döndü. Bazı müminler hiçbir şey içmediler. Bir kısmı, bir avuç su aldı. Fazla su içenlerin susuzluğu arttı ve yere düştü. Hiç su içmeyenlerin ise hali daha güzel oldu; öyle ki bunlar bir avuç içenlerden bile daha dayanıklıydılar."[480]

Bu imtihanın hikmeti, cihad için ihlâslı itaatkâr kimselerin seçilmesiydi; çünkü ilâhî yardım ancak bu sıfattaki insanlara yapılmaktadır.

---

[478] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 1/231 (Beyrut 2002, 5. baskı); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/232; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/760.

[479] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 1/405.

[480] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/231-232.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Tâlût ve* su içmeyenlerden yanında kalanlar *iman edenler nehri geçince bazıları, 'Bizim bugün Câlût ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yoktur,* çünkü onların sayısı çok fazla, bizim sayımız ise az' *dediler.* İçlerinde, *Allah'a kavuşacaklarına yakînen inanan* ve şehidlik için can atan basiret ehli kimseler *ise,*

'Onların çokluğundan korkmayın; *sayıca az olan nice birlikler, Allah'ın izni,* iradesi ve yardımı *ile sayıca fazla olan nice topluluklara galip gelmiştir; Allah sabredenlerle beraberdir'* dediler."

249. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Dünya, Tâlût'un ordusunu imtihan ettiği nehir gibidir, ondan ancak avucuyla bir yudum içenlerden (zaruret miktarı alanlardan) başkası kurtulamaz. Kim ondan zaruret miktarı alırsa kendisine yeter ve Mevlâ'sının ibadetine dinç bir şekilde vakit ayırır. Kim ondan ihtiyaç dışında alırsa dünya hapishanesinde hapsolur, malın elinde esir kalır."

Velilerden biri der ki: "Dünyayı isteyen kimse, tuzlu deniz suyundan içen kimseye benzer; ne kadar çok içerse o derece susuzluğu artar."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Kimin kalbi dünya muhabbetiyle dolarsa ondan üç şey hiç ayrılmaz: Yorgunluğu bitmeyen meşguliyet, sonu gelmeyen emel, doyumsuz bir hırs.*"[481]

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: "Dünya, İblîs için bir ekin tarlasıdır; dünya ehli de onun çiftçileridir."

Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Dünya yılan gibidir; dokunuşu yumuşaktır, fakat zehri insanı öldürür. Öyleyse ondan dolayı başına geleceklerden sakın. Kim ondan gelen şeylere muhabbet ederse kalbinden ona karşı soğukluk gider."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: "*Dünyanın Allah katındaki değersizliğini gösteren şeylerden biri, Allah'a ancak orada isyan edilmesi, diğeri de Allah katındaki şeylere onu terkederek ulaşılmasıdır.*"[482]

---

[481] İbn Ebü'd-Dünya bu sözü, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] ait olarak nakletmiştir (bk. İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü Zemmi'd-Dünyâ*, nr. 30).

[482] Bu söz *İhyâ*'da Ebü'd-Derdâ'ya ait olarak nakledilmiştir (bk. Gazâlî, *İhyâ*, 3/257).

Hz. Ali (radıyallahu anh) demiştir ki: "Dünyanın evveli meşakkat, sonu fânidir. Helâlinin hesabı, haramının azabı vardır. Karışık olandan dolayı sahibi kınanıp azarlanır. Dünyada zengin olan fitneye düşer, fakir olan hüzünlenir ..."

Denilmiştir ki: Dünya, bir şeyi çok isteyenin gelişi gibi sana yönelir, kaçan kimse gibi sırt dönüp uzaklaşır, melül (bezgin) kimsenin ulaşması gibi ulaşır, acele eden gibi ayrılır gider. Onun hayrı az, ömrü kısa, lezzeti fâni fakat azabı devamlıdır.

Hz. İsa (aleyhisselâm) demiştir ki: "Sizler dünyayı elde etmek için çalışıp duruyorsunuz, halbuki dünyada çalışmadan da rızka kavuşursunuz. Siz ahiret için amel yapmıyorsunuz, oysa siz ahirette ancak salih amel sebebiyle ilâhî ihsanlara kavuşursunuz."

Denildiğine göre Allah Teâlâ, dünyaya şöyle vahyetmiştir: "Kim bana hizmet ederse sen de ona hizmetçi ol; kim sana hizmet ederse onu hizmetinde kullan."

Ömer b. Abdülaziz, dünyanın halini şu manadaki beyitlerle dile getirirdi:

"Ey dünya ile aldanan kimse, senin gündüzün yanılma ve gaflet, gecen ise uykudan ibarettir. Bu halinle gam ve keder senden hiç ayrılmaz. Sen, fâni lezzetlerinle mesrur olur, boş hayalinle ferahlarsın. Bu hal, rüya gören kimsenin uykusunda bir şeylerle lezzetlenmesine benzer. Senin bütün meşguliyetin dünya içindir; fakat âkıbetinde ondan nefret edersin. Dünyada bu şekilde ancak hayvanlar yaşar ..."

Bir başkası da bu konuda der ki:

"Bu dünya, eziyet ve sıkıntı yurdudur, fâni bir yerdir; nice değişik hallerin yaşandığı bir evdir. Bütün dünya senin olsa sonuçta ölüp gidersin, ondan muradına eremezsin. Ey bu dünyada uzun süre yaşamak arzusunda olan kimse, şunu bil ki onda uzun süre kalmak zarardır. İhtiyarlayıp gençlik elden gidince, artık hayatta bir hayır ve lezzet kalmaz."

Hz. Davud'un Câlût'u Öldürmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Câlût'un kıssasını ve Davud'un [aleyhisselâm] hükümdarlığa gelmesini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ قَالُوا رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَۜ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَقَتَلَ دَاوُ۫دُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَٓاءُۜ
وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿٢٥١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّۜ
وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٢٥٢﴾

250. *(Müminler)* ***Câlût ve askerleriyle karşılaştıklarında, "Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sabit tut*** *(bize cesaret ve sebat ver)****, kâfirlere karşı bize yardım et" dediler.***

251. ***Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler. Davud da Câlût'u öldürdü. Allah ona*** *(Davud'a)* ***hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti. Eğer Allah, insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savmasaydı, yeryüzü fesada giderdi*** *(âlemin düzeni bozulurdu)*. ***Fakat Allah, âlemlere büyük lutuf*** *(ve rahmet)* ***sahibidir.***

252. ***İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak anlatıyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâlût, beraberindekilerle Câlût'a karşı meydana çıkıp iki ordu birbirine yaklaşınca, müminler Allah'a yalvarıp O'ndan yardım isteyerek şöyle dua ettiler:*

'Rabbimiz, bizim üzerimize sabır yağdır, düşmanla karşılaşınca onlardan korkup kaçmamak için *ayaklarımızı sabit tut ve kâfirlere karşı bize yardım et.'"*

Bu duada güzel bir tertip vardır. Şöyle ki onlar önce, kalplerine sabır akıtılmasını istediler; çünkü sabır, zaferin temelidir Sonra sabrın bir sonucu olarak, savaş meydanında ayaklarının sabit kalmasını istediler ve peşinden, düşmana karşı yardım dilediler. Bu yardım, genelde sabır ve sebata bağlıdır.

"Allah, izni ve *kudreti ile* onların dualarını kabul edip düşmanlarını hezimete uğrattı; *onları yendiler; Davud, Câlût'u öldürdü."*

Davud'un [aleyhisselâm] Câlût'u öldürmesi özetle şöyle oldu:

Tâlût'un ordusu içinde İşâ oğullarından kimseler vardı. Davud'un babası da onlardan biriydi. Bunlar altı veya yedi kişiydiler. Davud küçük olup koyun otlatıyordu. Harp patlak verince kendi kendine, "Gideyim şu savaşı göreyim" diye savaş olan yere doğru gitti. Yolda giderken bir taşa rastgeldi, taş ona seslenerek,

"Ey Davud, beni al, benimle Câlût'u öldüreceksin" dedi. Sonra iki taş daha aynı şekilde seslendi, onları alıp torbasına koydu ve yoluna devam etti.

Savaş alanına geldiğinde, Câlût meydana çıkmış, Tâlût'un ordusundan kendisiyle teke tek savaşacak adam istiyordu. İnsanlar da ondan çekinerek geri duruyorlardı. Sonunda Tâlut, bir siyaset takip ederek,

"Kim Câlût'un karşısına çıkar ve onu öldürürse kendisini kızımla evlendireceğim ve malımın yarısını kendisine vereceğim" dedi. Onun karşısına çıkmak için Davud geldi. Tâlût ona, "Benim atıma bin ve silahımı al" dedi. Davud da öyle yaptı, heybetli bir görüntü içinde ortaya çıktı, biraz yürüdükten sonra geri döndü. İnsanlar, "Genç korktu!" dediler. Davud,

"Eğer Allah onu öldürmez ve bu işte bana yardım etmezse bu atın ve silahın bana bir faydası olmaz; fakat ben onu kendi usulüme göre öldürmek istiyorum" dedi.

Davud, çok güzel sapan kullanırdı. Attan indi, torbasını alıp boynunu astı, içinden sapanı alıp Câlût'un karşısına çıktı. Câlût, tam teçhizat silahlıydı. Davud'a,

"Ey genç, karşıma sen mi çıktın?" diye sordu, o da,

"Evet" dedi. Câlût,

"Bu ne hal, bu şekilde ancak bir köpeğin karşısına çıkılır" dedi. Davud,

"Evet, sen benim için köpekten de aşağısın" dedi. Câlût,

"Seni bugün parça parça edip etini kuşlara ve yırtıcı hayvanlara yedireceğim" dedi. Sonra birbirlerine yaklaştılar. Davud, onu biraz oyalayıp sapanını aldı, taş almak için elini torbasına soktu, rivayete göre taşlar birbirine kaynayıp tek bir taş oldu, onu alıp sapana koydu, Allah'ın ismini andı ve taşı Câlût'a fırlattı. Taş Câlût'un başına isabet etti, onu öldürdü. Davud, Câlût'un başını kesip torbasına koydu. Askerler birbirine karıştı, Tâlût'un ordusu karşı tarafa saldırıya geçti ve sonunda düşman mağlup edildi.[483]

Davud, Tâlût'a gelip şartına uymasını istedi. O da, "Şu insanlara zarar veren düşmanlardan 200 kişiyi öldürüp mallarını bana getirirsen olur" dedi. O da 200 kişiyi öldürüp mallarını getirdi. Tâlût, kızını onunla evlendirdi ve malının yarısını ona verdi.

Davud [aleyhisselâm] zaman içinde yetkiyi eline alınca, Câlût'un ordusundan geride kalanları Mağrib'e sürgün etti. Berberîler, onların kalıntılarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah, Davud'a mülk ve hikmet* yani peygamberlik *verdi.*" Ona verilen özel şeylerin, zırh yapımı ve kuşlarla konuşması olduğu da söylenmiştir. "*Allah ona,* ayrıca *dilediği ilimleri,* marifet ve sırları *öğretti.*"

Allah, kâfirlerin zararını defetti, hile ve tuzaklarını kendi başlarına geçirdi. "*Eğer Allah, insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savmasaydı yeryüzü fesada giderdi.*" Yani, şayet Allah kâfirlere karşı müslümanlara yardım edip onların şerrini defetmeseydi, kâfirler galip gelir, yeryüzünde fesat çıkarırlardı.

---

[483] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 1/232 (Beyrut 2002); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/234-235; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/762-7633.

Âyete verilen bir diğer mana şudur:

Eğer Allah, insanların başına, zalimden mazlumun hakkını alan, kuvvetliye karşı zayıfı koruyan sultanı koymasa ve içlerinde hâkimleri bulundurmasa halk birbirine saldırır, kuvvetli zayıfın hakkını yer ve âlemin nizamı bozulurdu.

Âyete şu mana da verilmiştir:

Şayet Allah malları, canları, kan ve namusu korumada, doğacak haksızlıkları insanlardan şahitlerle defetmeseydi, yeryüzünde fesat yayılırdı.

Bir diğer mana:

Eğer Allah, taat ve iyilik sahiplerinin bereketiyle gaflet ve isyan ehlinden azabı defetmeseydi, isyan ehlinin uğursuzluğu yüzünden yeryüzü fesada giderdi.

Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) rivayet edilen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Hiç şüphesiz Allah, ümmetimden namaz kılanların bereketiyle, namaz kılmayanlardan azabı defeder. Aynı şekilde zekât verenlerin, oruç tutanların, haccedenlerin ve cihad edenlerin bereketiyle, bu işleri yapmayan kimselerden azabı savar. Eğer hepsi bu işleri terkedecek olsalardı, onlara bir an mühlet tanımaz (cezalarını verirdi)."[484]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Eğer aranızda Allah için rükû eden ibadet ehli, yerde otlayan hayvanlar ve süt emen küçük çocuklar olmasaydı, yaptığınız isyanlar yüzünden üzerinize azap yağardı."[485]

---

[484] İbn Abbas'a ait bir rivayet için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7597; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/764.

[485] Taberânî, *el-Kebîr*, 22/nr. 785; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/ 345; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7523.

Bir diğer hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ bir salih müslümanın bereketiyle çocuklarını ve etrafındaki komşularını umumi belalardan korur. O kimse aralarında bulunduğu sürece emniyet içinde olurlar."[486]

Bu durum, Allah'ın kullarına bir ihsanıdır; O, zalim kullarını salih kulları ile ıslah eder, hayırlı insanlar, kötülere şefaat eder; eğer böyle olmasaydı derhal helâk edilirlerdi, fakat Allah bütün âlemlere (ve özellikle insanlara) büyük ihsan sahibidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, *bunlar Allah'ın* kudretini ispat eden *âyetleridir."* Burada işaret edilen şeyler, yukarıda anlatılan binlerce insanın ölüp sonra dirilmesi, Tâlût'un hükümdar olması, tabutun getirilmesi ve Câlût'un zalim ordusunun hezimete uğratılmasıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onları sana hak olarak,* Ehl-i kitabın ve tarihçilerin şüphe etmeyeceği şekilde vâkıaya uygun haliyle *anlatıyoruz.* Şu olayları haber vermen de gösteriyor ki *şüphesiz sen, tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdensin."* Çünkü sen bu haberleri, bizzat görmeden, kimseden işitmeden haber veriyorsun, sen bunları Allah'tan başka birilerinden öğrenmiş ve haber almış da değilsin. Onların, her şeyden haberdar olan ve her şeyi bilen Rabb'inin katından gelmiş olduğunda, Allah'ın kalbini mühürledikleri hariç, hiç kimse şüphe etmez. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

250-252. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maneviyat yolunda nihayet halindeki başarının alameti, başlangıç halinde samimiyetle boyun eğerek Allah'a dönmektir.

Mürid nefis, hevâ, şeytan ve yolunu kesen diğer düşmanlarla mücadele için meydana çıktığında, onlara karşı Allah'tan yardım isteyip kendi güç ve kuvvetinden sıyrıldığında; bu onun ilâhî yardıma ulaşmasına ve nefsine karşı zafer kazanacağına bir alamettir. Bu aynı zamanda onun nihayette başarıya ulaşmasının da bir vesilesidir. Bu durumda Allah onu, bütün varlıklara sözü geçen biri yapar, kendisine hikmetinin hazinelerini açar.

---

[486] Aynı konuda bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 2/ 855 (Beyrut 1995); İbn Kesîr, *Tefsir,* 1/669; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/764; *es-Sagîr,* nr. 1784. Bu konuda İbnü'l-Münkedir'den gelen bir haber için bk. Humeydî, *Müsned,* nr. 373.

Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "İnsan, sürekli olarak bütün günahları terketme halini elde ederse melekût âleminde istediği gibi cevelan eder (gezer dolaşır); sonra, herhangi bir âlimden ilim almadan, taze ve yeni hikmetlerle geri döner. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim bildikleri ile amel ederse Allah ona bilmediklerini öğretir."[487]

Bu haldeki kul, diğer kullar için bir rahmet olur; Allah, azabı hak etmiş kullarından, onun bereketine, azabı savar.

Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur: Allah Teâlâ buyurur ki:

"Kuluma benimle meşgul olma hali galip gelince, onun bütün himmet ve lezzetini zikrimde yaparım, benimle onun arasında bulunan perdeyi kaldırırım. İnsanlar yanıldığı zaman o yanılmaz. Onların sözleri, peygamberlerin sözleri gibi haktır. Onlar gerçek yiğit kimselerdir. Onlar öyle kimselerdir ki ben yeryüzündekilere bir azap göndermeyi murat edince, onları zikrederim ve onların hatırına diğerlerine azap etmekten vazgeçerim."[488]

Allah Teâlâ bizlere onların muhabbetini tattırsın ve bizleri de onlardan eylesin. Âmin.

Peygamberler Farklı Derecelere Sahiptir

Allah Teâlâ bu sûrede peygamberlerini topluca zikretti. Resûlü Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilen peygamberlerden olduğuna şahitlik yaptı. Bundan sonraki âyette de özetle peygamberlerin bir kısmının diğerinden üstünlüğünü belirterek şöyle buyurdu:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ
دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ...

---

[487] Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/15; Hâkim et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50.

[488] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 1872; Üsâmüddin es-Sabâbati, *Câmiu'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, 2/33 (nr. 384) (Kahire 2004).

253 ***Biz o peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Rûhulkudüs'le (Cebrâil ile) destekledik ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz,* seni ve sana kıssalarını naklettiğimiz *peygamberlerin bazılarını diğerlerinden üstün kıldık.* Bir kısmına diğerlerinde olmayan hususiyetler ve haller verdik."

Âyette bu üstünlük topluca ifade edilmiş, şu şundan üstündür şeklinde birilerinin derecesini düşürerek ifade edilmemiştir. Öyle olsaydı, fazileti az olanın noksanlığı dile getirilmiş olurdu, bu ise yasak edilmiştir. Bunun için Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Peygamberler arasında (onları birbirine kıyas ederek, kendinizce) ayırım yapmayın."[489]

Diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Bana, Yunus b. Mettâ'ya karşı üstünlük vermeye kalkmayın (benim ondan daha üstün olduğumu söylemeyin)."[490]

Bu hadislerde yasaklanan durum, diğerlerine göre derecesi düşük olan peygamberin ismini vererek diğer peygamberin ondan üstün olduğunu söylemektir. Çünkü bu, onun kusurunu söylemek ve noksanlığını dile getirmektir. Bununla birlikte Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), kendisinin bütün peygamberden üstün olduğunu açıkça şöyle ifade buyurmuştur:

"Ben bütün insanların efendisiyim, bunda övünmek yok (ben bunu Allah'ın bana bahşettiği nimeti zikretmek için söylüyorum)."[491]

---

[489] Müslim, Fezâil, 163; Ebû Davud, Sünnet, 13.

[490] Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 35; Müslim, Fezâil, 159; Ebû Davud, Sünnet, 13.

[491] Tirmizî, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 1/5, 281.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kendisinin bütün insanlardan üstün olduğunu söylemiş, fakat bir noksanlık nisbet edilmesin diye peygamberlerden herhangi birinin ismini vermemiştir. Buna göre, yukarıdaki hadisler arasında bir çelişki yoktur.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyuruyor ki: *"Allah, o peygamberlerin bazısı ile özel olarak konuştu."* Onlardan biri Hz. Musa'dır (aleyhisselâm). Allah onunla Tûr dağında konuşmuştur. Kendisiyle özel konuşma yapılan peygamberlerden diğeri Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi vesellem). Cenâb-ı Hak, kendisiyle mi'racda o çok özel yakınlığın gerçekleştiği makamda konuşmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bazı peygamberleri derece olarak daha üstün yaptı."*

Üstün kılınan peygamber Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi vesellem). Onun üstünlük sebeplerinden bazıları şunlardır:

Allah Teâlâ onu umumi bir davetle bütün insanlara göndermiştir; kendisine pek çok delil, devam eden mucize, her devre hitap eden âyetler vermiş, sayıya gelmeyecek kadar ilmî ve amelî faziletler bahşetmiştir. İfadenin "bazı peygamberler" şeklinde kapalı ifade edilmesi, üstün kılınan peygamberin büyüklüğünü göstermek içindir. Bununla sanki şöyle demek isteniyor: Onun sıfatı öyle meşhur ve malumdur ki isim vererek belirtmeye gerek yoktur.

Bir diğer görüşe göre üstün kılınan peygamber Hz. İbrahim'dir. Çünkü Cenâb-ı Hak, ona en yüksek mertebe olan dostluk (hillet) mertebesini vermiştir. Ben derim ki (Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) verilen) muhabbet mertebesi daha üstündür.

Bazıları bunun Hz. İdris (aleyhisselâm) olduğunu söylemiş ve bu görüşlerine şu âyeti delil göstermişlerdir:

"Biz onu yüce bir makama yükselttik" (Meryem 19/57).

Âyette işaret edilen peygamberlerin ülü'l-azim peygamberler (Hz. Muhammed, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa (aleyhisselâm)) olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik."* Yani ona ölüleri diriltme, gözleri kapalı olanların gözlerini açma ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirme gibi apaçık mucizeler verdik. *"Ve onu Rûhulkudüs'le destekledik."* Yani Cebrâil ile takviye ettik. Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. İsa ile beraberdi, o nereye gitse yanında bulunurdu. Âyette, Hz. İsa'nın diğer peygamberlerden ayrı olarak özellikle zikredilmesi, yahudilerin onu küçük düşürmede, hıristiyanların ise kendisini yüceltmede çok ileri gitmelerindendir. Böylece Cenâb-ı Hak. onlara doğru itikadı gösterdi, Hz. İsa'nın rab değil ancak bir peygamber olduğunu belirtti.

Mukayese

253. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, peygamberlerin bazısını diğerlerinden üstün kıldığı gibi, bazı velilerini de diğerlerinden üstün yapmıştır. Üstünlük ancak, yakîn halinin kemaline ulaşmak, özel tevhid ilminde zevk ve keşif yönüyle derinleşmek, marifetullah ve sırlarda terakki etmekle gerçekleşir. Bu da Allah dostlarına hizmet, kemal ehli zatlarla sohbet; kalbi (mâsivadan) tam olarak boşaltmak; nefsinden, maldan ve insanlardan gönlü tamamen çekmekle olur.

Velilerden bazısına müşahede hali verilir ve ayrıca kendisine (Allah ile) özel konuşma devleti ihsan edilir. Bazısına müşahede hali verilir, özel konuşma verilmez. Bazı velilere açık keramet halleri verilir. Bazı veliler marifet kerameti ile yetinir, diğer kerametlerden bir şey görmez.

Daha aşağı derecede olanı belirtme konusunda peygamberler hakkında ne söylenmişse veliler hakkında da aynısı geçerlidir. Yoksa insan, gıybet günahına düşmüş olur. Velilerin eti zehirlidir, (gıybetlerini yaparak etlerini) yiyeni öldürür. Şu halde, bütün veliler hakkında onların kâmil insanlar olduğuna inanmalı, yukarıda açıkladığımız gibi, bir velinin üstünlüğü anlatılırken, başka bir veli ile kıyas edilip ismi belirtilerek daha düşük derecede olduğu söylenmemelidir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ümmetler de Farklı Farklıdır

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin hallerini ve ilâhî inayete ulaşmadaki farklılıklarını belirttikten sonra, onların ümmetlerinin hallerini ve hidayet konusundaki farklılıklarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذ۪ينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُر۪يدُ ۝

"... Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelenler, kendilerine açık deliller gelmişken birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düşerek içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâra saptı. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı; lâkin Allah dilediğini yapar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, âyetin bu kısmında buyuruyor ki: Ben peygamberleri gönderip onların bazısını diğerinden üstün kıldığımda, onlardan sonra gelen ümmetler ihtilafa düşüp birbirileriyle savaştılar. Bütün bunlar (imtihan gereği) benim iradem ve dilememle oldu.

"*Eğer Allah* bütün ümmetlerin hidayetini dileseydi, *o peygamberlerden sonra gelenler, kendilerine* peygamberlerin hak peygamber olduğunu ispat eden *apaçık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar,* düşmanlık ve haset yüzünden *ihtilafa düştüler; içlerinden bazısı,* peygamberlerin getirdiği dine uymada Allah'ın kendisini muvaffak etmesiyle *iman etti, kimi de* onlara muhalefet ederek *inkâra saptı ve* (cehennem ehli) şakîlerden oldu. *Eğer Allah,* hepsinin hidayet üzere bulunmasını dileseydi, *onlar savaşmazlardı; lâkin* onun hikmeti, kâfirler için tecelli edecek Müntakım ve Kahhâr ismiyle, müminler için tecelli edecek Kerim ve Halîm isminin sırrının ortaya çıkması için ihtilafın olmasını gerektirdi. *Allah dilediğini yapar."* O'na yaptığının hesabı sorulmaz, fakat insanlar yaptıklarından sorumludur (Enbiyâ 21/23).

Âyette şu görüşe bir delil vardır: Hayır olsun şer olsun, bütün olaylar Allah'ın elindedir; kulların bütün işleri Allah Teâlâ'nın kudretiyle meydana gelmektedir. Kâinattan hiçbir varlığın, fiillerin oluşmasında kendi başına bir tesiri yoktur. Bu, kulların kendi fiillerini kendilerinin yarattığını söyleyen Mûtezile'nin görüşünü reddetmektedir. Onlar Allah'tan ne kadar uzak insanlar.

Allah'tan lutuf ve keremiyle bizleri, kötü hallerden korumasını diliyoruz.

253. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların veliler hakkında ihtilafa düşmeleri ezelde verilmiş bir hükümdür ve öteden beri devam edegelen bir durumdur. Âyette belirtildiği gibi, Allah'ın sünnetinde (kâinatta icra ettiği kanununda) bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62). Ve insanlar sürekli ihtilaf edip duracaklar (Hûd 11/118).

Velilerden, kimi hayatta iken insanların kendisine hürmet ve tâzimde ittifak etmiş görürsen, o ya noksan biridir ya da Allah hakkında cahil biridir. Çünkü Allah'ta fâni olanlar halk tarafından hoş karşılanmazlar. İnsanlara yönelen kimse ancak makbul biridir. Genelde durum budur, bunun istisnası olan çok az örnek ise hükme esas olmaz.

Eğer bütün insanları kendisi hakkında ittifak etmesi övülecek bir durum olsaydı, bunun peygamberler için olması en evlasıdır. Bu durum peygamberler hakkında olmayınca, veliler için de olmaz. Çünkü veliler peygamberlerin izinde gitmektedirler ve onların haline tam anlamıyla vâris olan onlardır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Yolunda İnfak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Allah yolunda sadaka vermeye teşvik etmektedir. Çünkü Allah yolunda infak, imanın delili ve hidayetin alametidir. Bunun için şöyle buyurmaktadır:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ
وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌۜ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254. ***Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alışveriş, dostluk ve*** *(Allah'ın izin verdikleri dışında)* ***bir şefaatçi bulunmayan gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıklardan,* vâcip olsun nâfile olsun hayır yollarında ve özellikle teşvik ettiğimiz cihadda *harcayın.* Hesap ve sevapların verileceği gün gelmeden önce, kendiniz için, ölümünüzden sonra karşınızda bulacağınız hayırlı ameller yapıp gönderin. *O öyle bir gündür ki onda hiçbir alışveriş yoktur* ki, insan kendini kurtaracak bir iş yapsın. *O günde,* müttakilerin dışında dostluğu fayda verecek *hiçbir dost da yoktur. Ayrıca,* Allah'ın kendisine izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimselerin dışında, *şefaati umulacak kimse de mevcut değildir.*

Öyleyse size vermiş olduğumuz şeylerden Allah yolunda harcayın, Allah düşmanı olan kâfirlerle cihad edin. Hiç şüphesiz *kâfirler, zalimlerin ta kendileridir.* Çünkü onlar, ibadeti onu hak edene değil başkasına yaptılar, hakkı olmayan varlıklara rablik sıfatını verdiler. Rablik ve ibadete layık olan ancak Hay ve Kayyûm olan ve gelecek âyette zatından bahsedilen Allah'tır.

Âyetü'l-kürsî

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ

وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُح۪يطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِه۪ٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُ۫دُهُ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ ﴿٢٥٥﴾

255. ***Allah, O'ndan başka ilâh yoktur. O, haydır*** *(ebedî hayat sahibidir),* ***kayyûmdur*** *(bütün varlıklara hayat veren ve hepsini ayakta tutandır).* ***Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, kullarının önlerinde ve arkalarındaki şeyleri bilir. Kendisinin bildirdiklerinin dışında insanlar, O'nun ilminden hiçbir şeyi bilemezler. O'nun*** *(hükmünün tecelli yeri olan)* ***kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, çok yücedir, çok uludur.***

Tefsir

Bu âyet-i celilede yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Rabbiniz *Allah,* vâcibü'l-vücûddur (varlığı zorunludur). Ondan başka ibadete müstahak ve layık ilâh yoktur. Kim O'ndan başkasına ibadet ederse büyük bir zulüm etmiş olur.

"O, Allah haydır"; evveli olmayan bir hayatın sahibidir. Hayatı ebedîdir, bir sonu ve zevali yoktur. O'na ölüm uğramaz, yokluk yol bulamaz.

"O Allah, kayyûmdur"; bütün âlemi ve içindekileri ayakta tutan, hepsine gerekli ve faydalı şeyleri ulaştıran, onlardan zararlı şeyleri uzaklaştıran, rızıklarını dağıtan ve diğer bütün ihtiyaçlarını gören O'dur.

"Onu bir uyuklama ve uyku hali almaz." Uyuklama denen şey, uykudan önce vücudun gevşeme ve bir çeşit gaflet halidir. Uyku ise dimağa kadar yükselen latif bir buhar sayesinde damarların gevşemesiyle dış organların görevlerinin durmasıdır.

Önce uyuklamanın zikredilmesi, olayın meydana gelişindeki sıraya göredir. Önce uyuklama, sonra uyku hali meydana gelir. Şu âyette de işin oluş seyrini anlatma yönüyle benzer bir durum vardır:

"Onlar (Allah yolunda) küçük büyük her ne infak ederlerse kendilerine sevap yazılır" (Tevbe 9/121).

(İnfak, Allah için vermektir. Bu, önce küçük şeylerle başlar, sonra büyük şeylerle devam eder.)

Yüce Allah âyette, uyuklama ile uykuyu birlikte zikretmiştir. Bunun hikmeti şudur: Eğer yüce Allah için sadece uyuklama halinin olmadığı bildirilseydi, bazıları uyku halinin bulunabileceğini düşünebilirlerdi. Çünkü uyku daha şiddetli ve ağır bir haldir. Şayet sadece uyku halinin olmadığı bildirilseydi, bu defa da uyuklamanın bulunacağını düşünenler olabilirdi. Zira uyuklama uykudan daha hafif bir haldir.

Bu iki halin kendisinde olmadığını zikretmekten murat, Allah Teâlâ'nın bütün beşerî hallerden uzak bulunduğunu, ebedî hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan bir zat olduğunu kuvvetle ifade etmektir. Hiç şüphesiz gaflet, uyuklama ve uyku hallerine düşen biri varlıkların ihtiyacını göremez, onları ayakta tutup muhafaza edemez, işlerini tedbir etmekte yetersiz kalır. Önceki sıfatların manasını kuvvetlendirmek için, bu cümle ile peşinden gelen cümlenin başına atıf harfi konmamıştır.

Âyetü'l-kürsî'deki el-hayyü'l-kayyûm kısmının, Allah'ın en büyük isim (ism-i a'zam) olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), kızı Fâtıma'ya şöyle buyurmuştur:

"Ey Fâtıma, sana öğrettiğim şu şeyleri sabah akşam okumana mani olan nedir?

'Yâ Hayyü, yâ Kayyûmu, bi-rahmetike esteğîsü. Eslıh lî şe'nî küllehû velâ tekilnî ilâ nefsî tarfete aynin'

Ey ebedî hayat sahibi olan ve bütün varlıkları ayakta tutan Allahım, senin rahmetinden yardım istiyorum. Benim bütün işlerimi ıslah ve hayırlı et. Beni bir göz yumup açma süresince bile nefsimin eline terketme."[492]

İmam Müslim, Ebû Musa el-Eş'arî'den (radıyallahu anh) şu hadisi nakleder:

---

[492] Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10405.

Bir gün Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) ile beraberdik. Âlemlere rahmet efendimiz ayağa kalkarak şöyle buyurdu:

"Yüce Allah uyumaz. Hem O'nun için uyku hali de düşünülmez. Ölçü O'nun elindedir. Dilediğini alçaltır, dilediğini yükseltir. Gece yapılan ameller gece, gündüz yapılan ameller de gündüz O'nun huzuruna yükseltilir. O'nun perdesi (zatını gözlerden perdeleyen) nurdur -bir rivayette- ateştir. Eğer perdeyi kaldıracak olsaydı, zatının nurları bütün yaratıkları yakardı."[493]

"Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi O'nundur."

Âyetin bu kısmı da yüce Allah'ın her şeyi ayakta tutma sıfatını açıklamakta ve O'nun tek ilâh olduğuna bir delil olmaktadır. Âyetin bu ifadesi umumi bir mana taşır. Bu şekliyle âyet, göklerde ve yerde mevcut olan her şeyi, ikisinin dışındaki bütün işleri, onlarda yerleşip yaşayan akıllı akılsız bütün varlıkları kapsar. Bu ifade şekli, *'gökler, yerler ve onlarda bulunanlar O'nundur'* ifadesinden daha açık ve daha kapsayıcıdır.

Kısaca âyetin mesajı şudur: Yüce Allah bütün göklerdeki ve yerlerdeki varlıklara tek başına sahiptir, O'nun mülkünde bir ortağı ve hasmı yoktur.

"İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir?"

Âyetin bu kısmı da Allah'ın şanının ululuğunu açıklamaktadır. Hiç kimse hiçbir yönden O'na denk değildir. Hiç kimse, O'nun olmasını istediği bir şeyi, aracı olarak veya yalvararak değiştirmeye gücü yetmez. Hele O'nun istediği şeyleri inat ve düşmanlıkla engellemeye hiç kimsenin gücü yetmez.

Âyetteki "Kim?" sorusu, inkâr içindir. Azap etmek istediği kimseye O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. Bu şunun için söylenmiştir: Müşrikler, putların kendilerine şefaatçi olacağı düşüncesini taşıyorlardı. Cenâb-ı Hak bu âyetiyle, kendisinin izni olmadan hiç kimsenin şefaatçi olamayacağını bildirdi.

Yüce Allah "izni olmadan" ifadesiyle, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) ve ayrıca şefaat izni vereceği diğer peygamberlerin, veliler ve meleklerin şefaatini kastetmektedir.

---

[493] Müslim, İmân, 293; İbn Mâce, nr. 195, 196; Ahmed, *Müsned*, 4/395.

"O, kullarının önlerinde ve arkalarındaki şeyleri (gelecekteki hallerini ve önceden yaptıkları her şeyi) bilir."

Yani önceden yaptıklarını ve gelecekte yapacakları her şeyi bilir. Çünkü insan, geçmişi arkasında bırakmıştır, geçen zaman onun için arka hükmündedir, gelecekse önündedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onların dünyadaki halleriyle ahiretteki hallerini bilir. Dünya hayatına "öndeki hayat" ahiret hayatına da "arkadan gelen hayat" dendiği gibi; tersi de söylenebilir. Şöyle ki dünya, insanın geride bıraktığı, ahiret ise önünde karşılaşacağı hayattır. İnsan ölümüyle öne gitmekte, dünyayı arkasında ve geride bırakmaktadır. Buna göre dünyaya, "geride kalan" hayat, ahirete de "önümüzdeki hayat" demek uygundur.

Âyetin bir diğer manası şudur: Allah onların önceden yaptıkları hayır ve şer amelleriyle, geride bırakıp yapamadıkları amelleri bilir. Bunun aksi de söylenebilir. Kısaca âyetin kastettiği anlam şudur:

Cenâb-ı Hak her şeyi bilmektedir; O'na gizli kalan hiçbir şey yoktur.

"O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar, O'nun ilminden hiçbir şeyi bilemezler." Yani onlar yüce Allah'ın bildiklerinden, O'nun kendilerine öğrettiklerinden başka hiçbir şeyi bilemezler.

Bu cümle bir bağlaçla önceki cümlelere bağlanmıştır. Hepsi Allah Teâlâ'nın sıfatı olmaktadır. Bu âyet O'nun zatına ait kusursuz ve her şeyi kaplayan ilimde de tekten olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın zatında ve sıfatlarında tek olduğuna, kendisinin bir eşi, benzeri ve dengi bulunmadığına delil olmaktadır.

"O'nun (hükmünün tecelli yeri olan) kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır."

Âyetin lafzında geçen "vesia" kelimesi "bir şeyi taşıma, sarma, ayakta tutmaya gücü yetmek, ihata etmek, her şeyi ile kuşatmak" manalarına gelir. Burada kelimeyi, "her şeyi ile kuşatma" şeklinde anlamak uygun olanıdır.

Kürsî kelimesi de değişik manalara gelir. Örfte kürsî deyince, üzerine oturulan taht ve benzeri bir şey anlaşılır. Âyette geçen kürsî hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Ona arş diyenler olduğu gibi, başka görüşler ileri sürenler de olmuştur.

Sahih olan görüş şudur: Kürsî, yaratılmış büyük bir varlıktır, yedi kat göklerin üzerinde, arşın altında bulunmaktadır. Kürsînin büyüklüğünü ifade için şöyle denmiştir:

Gökler ve yer, kürsînin yanında, çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır. Kürsî de arşın yanında, çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır. İbn Abbas'ın (radıyallahu anh) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Kürsînin içinde gökler, bir kalkanın içine konmuş yedi dirhem gibi küçük kalır."

Bazıları da, "Allah'ın kürsîsi, ilmi demektir" demiştir.[494]

Beyzâvî der ki: "Bu âyet, yüce Allah'ın büyüklüğünü tasvir ve temsil yoluyla anlatmaktadır. Şu âyet de böyledir:

'Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyamadılar. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır, gökler ise sağ elinde dürülmüş vaziyette olacaktır (Hepsi O'nun emrine boyun eğecektir)' (Zümer 39/67).

Hakikatte bizim bildiğimiz anlamda bir kürsî (taht) ve onda oturan kimse yoktur.

Şöyle de denilmiştir: Kürsî, yüce Allah'ın ilmini yahut mülkünü mecazen anlatmak içindir.

Bir diğer görüş şudur: Kürsî, arşın altında bulunan ve yedi kat gökleri kuşatan bir cisimdir. Şu hadis bunu ifade etmektedir:

'Gökler ve yer, kürsînin yanında, çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır. Arşın kürsîye göre büyüklüğü de bu şekildedir. Kürsî de arşın yanında çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır.'[495]

Belki de 'burûc feleki' diye meşhur olan bu kürsîdir."[496]

---

[494] Bu rivayetleri toplu halde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/14-19.

[495] Hadis için bk. Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 206 (Riyad 1998); Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfât*, 2/149 (Beyrut 1994); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/18.

[496] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/134.

Burada bir hatırlatmada bulunayım: Celâleddin-i Süyûtî, Beyzâvî'nin tefsiri üzerine yazdığı *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* adlı hâşiyesinde, onun felek görüşüne itiraz etmiştir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Gökleri ve yeri korumak Allah'a güç gelmez."

Yani onları taşımak yüce Allah'a ağır gelmez, O'na bir meşakkat ve sıkıntı da vermez. Burada, göklerde ve yerde olanlar ayrıca zikredilmedi, zaten onların korunması içindekilerin de korunmasını içermektedir.

"O Allah, çok yücedir." Herhangi bir varlığa benzemekten, bir eşi ve dengi bulunmaktan yücedir.

"Allah çok uludur." Şanı yücedir. Öyle yücedir ki O'nun azameti yanında her şey küçük kalır.

Yüce Yaratıcının Özellikleri

Âyetü'l-kürsî, ilâh inancıyla ilgili temel meseleleri içermektedir. Bu âyet-i kerimede yüce yaratıcıya ait şu özellikler zikredilmektedir:

Allah Teâlâ mevcuttur, ilâhlıkta tektir. Zatına ait, kendinden bir hayata sahiptir. Zatı itibariyle varlığı zorunludur. Diğer bütün varlıkları yaratan O'dur. Çünkü O, kayyûmdur; kendi zatıyla vardır, zatı dışındaki bütün varlıkları O ayakta tutmaktadır.

Yüce Allah, bir yeri kendine mekân edinmez. Bir mekânın veya şahsın içine girmez. Zamanla değişikliğe uğramaz; varlığında bir noksanlaşma olmaz. Varlıklara benzemez. Ruh sahibi canlıların karşılaştığı durumlarla karşılaşmaz. Görünen ve görünmeyen bütün âlemlerin sahibidir. Her şeyi yoktan var eden, bir örneği olmadan, ilk olarak yaratan O'dur. Yakalaması ve azabı çok şiddetlidir. Kendisinin izin verdiklerinden başka kimse O'nun katında şefaatçi olamaz.

Kâinatta küçük büyük, gizli açık ne varsa hepsini eksiksiz bilir. Sahip olunabilecek her şeye sahiptir. Kudreti sonsuzdur. Hiçbir şey O'na ağır gelmez ve meşakkat vermez. Bir işle meşgul olması O'nu diğer işlerden alıkoymaz; dilediği her şeyi aynı anda yapar. Akıllar O'nu kavrayamaz, anlayışlar O'nu hakkı ile tanıyamaz.

Âyetü'l-kürsî'nin Fazileti

İşte bu hakikatleri içerdiği için Âyetü'l-kürsî, diğer âyetler arasında yüksek bir yere ve özel bir fazilete sahiptir. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'daki en büyük (en faziletli) âyet, Âyetü'l-kürsî'dir."[497]

Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Kim her farz namazın peşinden Âyetü'l-kürsî'yi okursa, onun cennete girmesine ölümden başka bir engeli yoktur; ölünce cennete girer."[498]

Hadisin bir rivayetinde şu ifade vardır: *"O kimsenin ruhunu bizzat azamet ve ikram sahibi Allah alır. Onu sürekli okumaya ancak bir sıddık veya âbid devam eder."*[499]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Kim yatağına uzandığı zaman Âyetü'l-kürsî'yi okursa Allah Teâlâ o kimseyi (azap ve âfetlerden) korur, ayrıca evini ve evinin çevresindeki komşularını da âfetlerden emin kılar."[500]

Resûlullah Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisi ise şöyledir:

"İçinde Âyetü'l-kürsî'nin okunduğu evi şeytan otuz gün terkeder. O eve kırk gün sihir ve sihirbaz giremez. Ya Ali! Bunu evladına, ailene ve komşularına öğret. Ondan daha büyük (fayda ve fazileti olan) bir âyet inmedi."[501]

---

[497] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 2386, 2390; Dârimî, *Sünen,* 2/447; Hatîb, *Târih,* 1/345, 346. Aynı konudaki hadisler için bk. Ahmed, *Müsned,* 5/142; Hâkim, *Müstedrek,* 2/272; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/4-10.

[498] Nesâi, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* nr. 9928; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 2385; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 7532; *el-Evsat,* nr. 8068; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/102

[499] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 2396; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/6.

[500] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 2395; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/8.

[501] Biraz farklı lafızlarla aynı konudaki hadisler için bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/259; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 2376-2380; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/14 (Beyhakî'nin rivayetlerinde üç gün ifadeleri mevcuttur).

Bu hadislerden bir kısmını Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerinde zikretmişlerdir. İmam Süyûtî, bu rivayetlerden bazısı üzerinde tenkit yapmıştır. Ancak faziletlerde zayıf hadislerle amel edilebilir. !!!

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. düstur

254-255. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey seçilmiş velilerin imanı gibi iman edenler! Rabb'inize kavuşma günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiğimiz geniş ilimlerden ve güzel anlayış hazinelerinden infak edin (ehil olanlara verin). O kavuşma gününde, muameleler (amel) biter, bu işaretler (ifade ve kelimeler) yok olur; o gün ancak kerem (ihsan) kapısından girmek fayda verir. Bu kapıdan girenler, kalplerinde Allah'tan başka hiçbir varlık bulunmadan O'na kavuşurlar. Bu hali inkâr edenler, kendilerine zulmeden kimselerdir. Çünkü onlar, amellerine güvenip dayanmış ve Allah'ın huzuruna en büyük putla (Allah'tan başkasına itimatla) çıkmıştır. Halbuki her şeye hayat veren, her şeyi ayakta tutan yüceler yücesi ulu Allah, amellerden fayda görmekten ganîdir (kimsenin ameline muhtaç değildir; yapacağı ihsan için kulun ameline ihtiyacı yoktur).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kim Allah Teâlâ'nın ölümsüz, ebedî hayat sahibi olduğunu bilirse O'na tevekkül eder, güvenir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ölümsüz, ebedî hayat sahibi Rabb'ine tevekkül et" (Furkan 25/58).

Yüce Allah'a bağlanmak, ruhun ilim ve muhabbet sayesinde ilâhî yardıma ulaşmasıdır. Kim yüce Allah'ı ebedî hayat sahibi, her şeyi ayakta tutan ulu bir zat olarak tanırsa O'na güvenip teslim olur. Sürekli O'nun zikriyle meşgul olup diğer bütün şeylerin zikrinden ve derdinden kurtulur. O'nun bütün varlıkları ayakta tutmasını müşahede eder, başkasına bakmaz.

Allah'a bağlanmak, O'nun bütün varlıkları ayakta tutmasını yakînen tanıyarak yalnızca O'ndan yardım istemek ve böylece dünya işlerini tedbir etme sıkıntısından kurtulmaktır. Allah'a bağlanmanın bir sonucu da O'nun ahlâkı ile süslenmektir. Bu da müminin bakımını üstlendiği aile, evlat, beden, mal ve diğer bütün insanlara karşı bakım ve muhafaza görevini hakkı ile yerine getirmesidir.

Dinde Zorlama Yoktur

Cenâb-ı Hak, zatını kemal, kibriya, azamet ve celâl sıfatlarıyla tanıttı Bunun halk içindeki şahitleri apaçık ortadadır. Böylece hak bâtıldan tamamen ayrılmıştır. Allah Teâlâ bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ
بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَاۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٥٦﴾

256. ***Dinde zorlama yoktur. Artık iman ile küfür birbirinden tam olarak ayrılmıştır. O halde kim tâgutu*** *(Allah'tan başka tapılan putları)* ***inkâr edip Allah'a iman ederse kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah*** *(bütün sözlerinizi)* ***işitir,*** *(bütün niyet ve fiillerinizi)* ***bilir.***

Tâgut, insanın kendi rızası ile Allah'ı bırakıp taptığı ve kendisine kulluk ettiği her şeydir.

Kopmayan sağlam kulp, sahih bir itikadla yaşanan İslâm dinidir.

Tefsir

Âyet, ensardan bir adam hakkında inmiştir. Bu zatın iki oğlu Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce hıristiyan olmuştu. İslâmiyet geldikten sonra bu iki çocuk Medine'ye geldi, babaları onları İslâm'a davet etti, onlar buna yanaşmadı. Babaları onları yanında tutup, "Vallahi müslüman olmadan sizi bırakmayacağım" dedi. Hep birlikte Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna varıp durumu arzettiler; o zaman Allah,

"Dinde zorlama yoktur" âyetini indirdi.[502]

---

[502] Rivayetler için bk. *Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/20-21.

Âyet, haber ifadesiyle gelmiş, fakat manası nehiydir; buna göre anlamı şudur: Hiç kimseyi dine girmek için zorlamayın! Bu durum, Ehl-i kitaba (yahudi ve hıristiyanlara) hastır.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Çünkü gerçekte zorlama, bir kimseyi hayır olarak görmediği bir işin içinde sürekli bulunmasını istemektir. Dine girmesi için kimseyi zorlamaya gerek yoktur, zira doğru ile sapıklık yani imanla küfür apaçık delillerle birbirinden ayrılmıştır. Bütün deliller göstermektedir ki iman, ebedî saadete götüren hak yoldur; küfür ise ebedî şekavete (cehenneme) götüren yanlış yoldur. Akıllı bir insana bu gerçek apaçık belli olunca, onun nefsi, ebedî saadeti elde etmek için imana koşar; onu bunun için zorlamaya ve kendisine baskı uygulamaya ihtiyaç olmaz."

"Kim tâgutu (putları) inkâr eder, yani onlardan uzaklaşır ve onların rabliğini kabul etmez ve Allah'a iman ederse, O'nun birliğini tasdik ve peygamberlerini kabul ederse kopmayan sağlam kulpa tutunmuştur; yani ebediyen kopmayan dosdoğru dine yapışmıştır. Allah bütün sözlerinizi işitir, bütün niyetlerinizi bilir. Din, dille ikrarı ve kalple tasdiki içermektedir; bu sebeple âyette Cenâb-ı Hakk'ın işiten ve bilen sıfatlarının zikredilmesi güzel oldu. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

256. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İbn Atâullah *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin için yolun karışmasından korkulmaz (hak yol bellidir); senin için korkulacak tek şey, hevânın (nefsin kötü arzularının) sana galip gelmesidir."

Ahmed b. Hadraveyh demiştir ki: "Hak yolu açıktır, gerçek güneş gibi parlamaktadır. Davetçi (peygamber) hakkı herkese en güzel şekilde duyurmuştur. Bundan sonraki şaşkınlık ancak (manevi) körlükten ileri gelir."

Hakk'a gidiş yolu, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde inayet ettiği (özel yardım ve lutfunu takdir buyurduğu) kimseler için açıktır ve bu yol kıyamete kadar devam edecektir. Allah'tan başka her şey (şirkte alet edilirse) tâguttur, puttur. Kim mâsivadan yüz çevirir ve kalbini Mevlâ'sının muhabbetine bağlarsa o, sonsuza dek hiç kopmayan sağlam bir kulpa tutunmuştur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür; kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Nura ve Zulmete Davet Edenler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ilâhî inayete ulaşanların hali ile şekavet ehlinin (rahmetten mahrum kalan cehennemliklerin) halini açıklayarak şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا
اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257. ***Allah, müminlerin velisidir (dostu ve yardımcısıdır), onları karanlıklardan alıp nura çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları ise tâgutlardır; onları nurdan alıp karanlıklara götürürler. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.***

Veli, "sevdiğinin işlerini üstlenen dost" demektir. Velinin bir manası da, sevdiğine yardım eden, onu nefsi ile baş başa bırakıp kendi haline terketmeyen kimsedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "*Allah, müminlerin velisidir,* yani onları seven ve işlerini üstlenendir; *onları* küfür, cehalet, hevâsına (nefsin kötü arzularına) tâbi olma, vesveselere kapılma, tevhid konusunda şüphe ve müşküllere düşme gibi *karanlıklardan çıkarır,* iman, yakîn, sahih tevhid ve Allah'a davet edene uyma *nuruna ulaştırır.*"

"*İnkâr edenlere gelince, onların dostları tâgutlardır;* yani şeytanlardır yahut hevâ, şeytan ve diğer varlıklardan kendisini sapıtanlardır. *Bu tâgutlar onları* fıtratlarına konmuş olan aslî *nurdan alıp karanlıklara gö-*

türürler. Yahut onları İslâm'a girmekten vazgeçirip küfrün, cehaletin, körü körüne taklidin ve nefsin çirkin arzularına uymanın karanlıklarına sevkederler. *İşte bunlar,* ölene kadar küfürde kalma niyetlerinden dolayı *cehennemlik olup orada devamlı olarak kalırlar."*

Âyette, müminlerin cennete gireceği açıkça zikredilmedi; bu, onların ibadetlerinin herhangi bir korku ve beklenti için olmayıp sırf Allah'a kulluk için olmasına teşvik içindir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

257. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah müminlerin dostudur; Allah onları ezelî inayetiyle dost edindi, onları rahmetiyle gözetip himaye etti. Allah onları önce küfür karanlıklarından iman nuruna çıkardı, sonra maddeyi ve varlıkları (müstakil vücut ve güç sahibi) görmenin karanlıklarından ilâhî müşahede ve hakikati görme ile elde edilen manaların nuruna çıkardı. Sen de maddi varlığından fâni ol ki nice ibretler göresin. Kâinat aslında bütünüyle zulmettir, onu ancak kendisinde zuhur eden Hakk'ın nuru aydınlatmıştır. !!

Şöyle de denilebilir: Bütün kâinat, dünya ehli için bir zulmettir. Marifet ehline gelince, onların nazarında her şey bir nurdur; ancak bu nuru, kulların imtihan edilme hikmeti perdeledi.

Kim bu kâinata bakar da onun içinde, öncesinde ve sonrasında nuru görmezse o kimse maddenin zâhirine takılıp kaldığı için varlık nurları ona gizli kalmış ve marifet güneşleri kendisinden perdelenmiştir.

Kâfirlere gelince, onlar, haklarında ezelde şekavet takdir edilmiş, kader ve kazâ onlar hakkında Allah'tan uzaklık hükmünü vermiş kimselerdir. Onların dostları tagutlardır. Tâgut, onların Hakk'a gidişini engelleyen hevâ, şeytan, dünya ve nefistir. Bu tâgutlar onları nurdan çıkarıp zulmetlere sevkederler, yani onları eşyadan önce mevcut olan nurları müşahededen alıkoyup önlerindeki bu karanlıklara takılıp kalmaya sürüklerler. Onlar, kendilerine ezelde ilâhî inayet takdir edilen müminlerin tam tersi haldedirler; ilâhî inayete ermiş müminlerin çıkıp kurtulduğu hale, sapıklık içinde olan kimseler düşer.

Cenâb-ı Hak'tan dünyada ve ahirette bizleri korumasını ve hepimize âfiyet vermesini diliyoruz.

Hz. İbrahim'le Nemrûd'un Tartışması

Cenâb-ı Hak, hakkında ezelde cehennemlik hükmü verilmiş kimsenin halini açıklayarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ي حَاجَّ اِبْرٰه۪يمَ ف۪ي رَبِّه۪ٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَۢ اِذْ قَالَ
اِبْرٰه۪يمُ رَبِّيَ الَّذ۪ي يُحْي۪ وَيُم۪يتُۙ قَالَ اَنَا۬ اُحْي۪ وَاُم۪يتُۜ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ
فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْت۪ي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذ۪ي كَفَرَۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۚ ﴿٢٥٨﴾

258. ***Allah kendisine mülk verdiği için şımararak Rabb'i hakkında İbrahim'le tartışmaya gireni görmedin mi? O zaman İbrahim, "Rabbim hayat veren ve öldürendir" dedi. O da, "Ben de hayat veririm ve öldürürüm" dedi. İbrahim, "Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir" dedi. Bunun üzerine kâfir mat oldu*** *(susup kaldı).* ***Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Nemrûd'un cahilliğine hayret ederek, daha doğrusu dinleyen kimsenin hayret etmesini bekleyerek şöyle buyurdu:

"Ey Muhammed, *Allah kendisine mülk verdiği için şımararak Rabb'i hakkında İbrahim'le çekişmeye giren şu kimsenin cahilliğini görmedin mi?"*

Olay şöyle olmuştu: Hz. İbrahim putları kırınca, Nemrûd onu günlerce hapse attırdı, sonra hapisten çıkardı, onu karşısına alıp,

"Senin ibadet ettiğin rabbin kimdir?" diye sordu, Hz. İbrahim de [aleyhisselâm], *"Benim Rabbim hayat veren ve öldürendir"*, yani bedenlerde ruhu yaratan, ona hayat veren, eceli gelince de ruhu ondan çıkarıp hayatına son verendir" dedi. Nemrûd,

"Ben de hayat veririm ve öldürürüm" dedi. Hapisten iki adam çağırdı, birini öldürdü, diğerine bağışlayıp serbest bıraktı (Böylece kendince birini öldürmüş, diğerine hayat vermiş oldu). Hz. *İbrahim*, onun bu yanıltmacasını ve fitneci tavrını görünce, hemen başka bir delile geçti, insanın benzerini yapamayacağı bir şeyi zikrederek,

"Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir; çünkü sen de rablik iddia ediyorsun" *dedi.* Bunun üzerine kâfir mat oldu, susup kaldı. *Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.* Allah onları, hidayeti kabul etmeye yahut kurtuluş yoluna ulaştırmaz veya bâtıl davalarına delil getirip ispat etmeye imkân vermez.

258. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Nefiste gizli bir sır vardır; bu sır Firavun ve Nemrûd'da ortaya çıktı ve onlar açıkça rablik davasında bulundular."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu sır, ruhun ilk yaratılışından itibaren ruhta mevcut olan bir şeydir; çünkü ruh, izzet ve kibriya âleminden gelmiştir. Bak, Allah Teâlâ âyetlerinde ne buyuruyor:

"Onu (Âdem'i) şekillendirip kendisine ruhumdan üflediğim zaman ..." (Hicr 15/29).

"De ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir" (İsrâ 17/85) Yani, O'nun sırlarından bir sırdır.

Ruh, kulluk için yaratılan beden kalıbıyla birleştirildiğinde, aslına dönmeyi istedi; o zaman Cenâb-ı Hak kendisine, içine girerek aslına döneceği bir kapı (sebep) gösterdi. Bu kapı, zillet, boyun eğme, inkisar (kalp kırıklığı) ve iftikar (her şeyi ile Allah'a muhtaç olduğunu bilip O'na yönelme) halidir. Kim bu kapıdan girer ve kendisine Rabb'ini tanıtacak bir mürşide tutunursa ruhu aslına döner ve bu sırrı idrak eder.

Bazı ruhlar, bu sır için genişler ve onu taşıyacak güce sahip olur. Bazı ruhlar, bu sırrı taşıyacak kadar geniş değil, dardır; onu içinde tutamayıp dışa vurur, ifşa eder; şeriatın zâhirine göre onun öldürülmesi gerekir ve öldürülür; Hallâc-ı Mansûr ve benzerleri gibi.

Kim, girilecek o sözü edilen kapının (yolun) dışında bu sırra dönmek ve ulaşmak ister, onu büyüklük ve kibir ile elde etmeyi düşünürse kapıdan kovulur ve uzaklaştırılır. İşte Nemrûd, Firavun ve onların dışında cehaletle rablik iddiasında bulunan zalimlerde ortaya çıkan hal budur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ölüler Nasıl Dirilir?

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendisine ilâhî inayetinin ulaştığı kimseyi zikretmektedir. Bu zatın kıssasında, Hz. İbrahim'in Allah'ın varlığına delil olarak getirdiği ölüleri diriltmeye ilişkin bir ispat vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

اَوْ كَالَّذ۪ي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَاۚ قَالَ اَنّٰى يُحْـي۪ هٰذِهِ اللّٰهُ
بَعْدَ مَوْتِهَاۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۜ قَالَ كَمْ لَبِثْتَۜ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ
بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْۚ
وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا
ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًاۜ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٥٩﴾

259. ***Yahut evlerinin duvarları çatılarının üzerine çökmüş** (harap olmuş)* ***bir kasabaya uğrayan kimseyi görmedin mi? O** (bu hali görünce kendi kendine),* ***"Acaba ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir?" dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene ölü halde bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ona, "**(Ölü halde)* ***Ne kadar kaldın?" diye sordu. O, "Bir gün yahut daha az" dedi. Allah ona, "Hayır, yüz sene kaldın. Yi-***

yeceğine ve içeceğine bak; onlar henüz bozulmamıştır. Bir de eşeğine bak** (nasıl kemikleri dağılıp çürümüş). **Biz seni insanlara bir ibret yapalım diye** (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik). **Şimdi sen eşeğinin kemiklerine bak, onları nasıl bir araya getirip üzerlerine et giydiriyoruz" dedi. O, durum kendisine apaçık belli olunca, "Şimdi iyice biliyorum ki Allah her şeye kadirdir" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sen *şu harabeye dönmüş beldeye uğrayan kimseyi görmedin mi?"*

Âyette geçen kimse, İsrâiloğulları'nın âlimlerinden Hz. Üzeyir'dir [aleyhisselâm]. Onun başka biri olduğunu söyleyenler de vardır.

Buhtunnasr, Beytülmakdis'i yıkıp harap ettikten bir zaman sonra, Üzeyir oraya uğradı. Şehirdeki evlerin duvarları çatıları üzerine çökmüştü. Bu iş, olayın üzerinden 100 sene geçtikten sonra olmuştu. Bu süre içinde önce evlerin çatıları çürüyüp çökmüş, sonra duvarlar çürüyerek çatıların üzerine yıkılmıştı.

Üzeyir [aleyhisselâm] beldeyi bomboş, ölülerin kemiklerinin de çürümüş olduğunu görünce kendi kendine, *"Allah, ölümlerinden sonra bunları nasıl diriltir acaba?" dedi.* Yani, "Bu ne zaman olur acaba?" diye düşündü. Bunu, diriltme olayındaki bilgisinin azlığını itiraf ve onları dirilten Allah'ın kudretinin büyüklüğünü dile getirmek için böyle söyledi.

Bu görüş, beldeye uğrayan Üzeyir [aleyhisselâm] olursa doğrudur. Eğer oraya uğrayan kimse, bazı rivayetlerde geçtiği kâfir biri ise o bu sözü, ölülerin dirilmesini çok uzak ve ihtimal dışı bir iş olarak gördüğünden söylemiştir.

"Allah onu öldürdü, yüz sene o halde bıraktı. Sonra onu tekrar diriltti; ona, bir meleğin diliyle veya vasıtasız olarak,

"Ölü vaziyette ne kadar kaldın?" diye sordu. O da, "Bir gün yahut daha az bir süre" dedi. Bunun sebebi şuydu: O, kuşluk vakti öldü, 100 sene sonra güneş batmadan önce diriltildi. Güneşe bakmadan önce, "bir gün"

kaldım dedi, sonra güneşe bakıp da günden henüz bir miktar daha kaldığını farkedince, "Yahut günün bir kısmı kadar kaldım" dedi.

"Allah ona, 'Hayır, sen yüz sene kaldın!' dedi."

Olay şöyle başlamıştı:

Üzeyir [aleyhisselâm], ailesine meyve toplamaya gitti. Eşeğinin üzerine bir üzüm selesi, bir de şıra küpü koyarak yola çıktı. Bu beldeye uğrayınca hayvanı bağlayıp beldenin harap olmasını ve mâmur iken bu hale gelmesini şaşkınlıkla seyretmeye başladı. O sırada, içinden bunların nasıl dirileceği geçti. Allah kendisine lutufta bulundu ve ona ölüleri nasıl dirilttiğini açıkça gösterdi. Onu öldürüp 100 sene ölü halde bıraktı. O süre içinde eşeğin kemikleri çürüdü, fakat üzümü ve şırası sanki yeni koparılmış ve yeni sıkılmış gibi taze olarak duruyordu.

Cenâb-ı Hak ona şöyle dedi: *"Yiyeceğin üzüme ve içeceğin şıraya bak;* bu kadar uzun zaman geçmesine rağmen *hiç değişip bozulmamışlar.* Bir de eşeğine bak, nasıl dağılıp kemikleri bile çürümüş. Sana kudretimizi göstermek ve seni sonrakilere bir ibret yapmak için bunları biz yaptık. Şimdi *eşeğinin çürümüş kemiklerine bak, onun kemiklerini nasıl yeniden diriltip dizerek üzerine et giydiriyoruz."*

Üzeyir kemiklere baktı, her kemik olduğu yerde doğruldu, sonra üzerine et ve deri geçirildi, eşeğe ruh verildi, canlandı ve anırmaya başladı. Kendisine garip ve müşkül gibi görünen bu işler apaçık ortaya çıkınca Üzeyir,

"Şimdi yakînen biliyorum ki Allah her şeye kadirdir" dedi.

Yahut, hak kendisine apaçık gözükünce ki bu, Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yetmesidir, nefsine dönerek, "Şimdi biliyorum ki Allah'ın her şeye gücü yeter" dedi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Üzeyir, eşeğinin üzerinde kavminin yanına gelerek onlara, "Ben Üzeyir'im" dedi. Kavmi ona inanmadı. Bunun üzerine onlara ezberinden Tevrat'ı okudu. Ondan önce kimse Tevrat'ı ezberlememişti. Bunu görünce onu tanıdılar ve (onu gözlerinde çok büyüterek) "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Allah onların bu sözlerinden yüce ve münezzehtir.

Şöyle denilmiştir: Üzeyir evine dönünce, kendisi gençti, 100 sene önce yanlarından ayrıldığı çocuklarını ihtiyarlamış olarak buldu. Kendileriyle konuştu, onlar, "Bu senin söylediğin şeyler, 100 senelik şeylerdir" dediler.[503]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

259. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu ve bundan sonraki âyette, yakîn ilminin tertibine ve ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne yükselme seyrine bir işaret vardır.

Gerçek şu ki ruh, sebeplere ve engellere bağlı kalarak, maddi şeyleri (müstakil vücut sahibi) görerek ve aradaki vasıtalara takılarak perdelendiği sürece, şüphelerin ve vesveselerin hücumundan uzak kalamaz. Ruh, bütünüyle Rabb'ine bağlandığında ve nefsin engellerini aşıp geçtiğinde Cenâb-ı Hak ona gayb perdelerini açar, onu gizli sırlarına muttali kılar, kendisine melekût âleminin sırlarını açar ve ona ceberût nurlarını gösterir. O zaman ruh, hiç ölmeyen gerçek hayat sahibi yüce Allah'ın kudretini seyreder, zatın ve ilâhî sıfatların bu hayatta ve ölümlerden sonra tecelli eden nurlarını müşahede ile nimetlenir. İşte o zaman kendisinden bütün şüphe ve vehimler kesilip yok olur, ruh her türlü vesveseden temizlenir, kendisinden manevi hastalık ve arızalar çekip gider.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen, nefsinin kötü alışkanlıklarını terkedip aşmadığın sürece, senin için (Hakk'ı müşahedeye perde olan) aradaki engeller nasıl yok edilip kaldırılsın ki!"

Hz. Üzeyir'e baksana, Cenâb-ı Hak ona, aradaki engelleri kaldırarak kendisini öldürüp sonra yeniden diriltmeden kudretini açıkça göstermedi. Aynı şekilde, ey mürid, sen de bütün nefsanî hazlarını ve hevânı öldürüp ruhunu ve sırrını diriltmeden senin için aradaki engellerin kaldırılıp Allah Teâlâ'nın kudretini ve zatını açıkça görmeyi bekleme. Bu hali elde edince, Rabb'inin sırlarını müşahede edersin ve kalp gözünden perdeler açılır.

---

[503] Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/26-32.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür; kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dostu İbrahim'in (aleyhisselâm), ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne yükselmek için, ölülerin diriltilmesinde ilâhî kudreti açıkça görmek istemesini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اَرِنٖى كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى
وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖى قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ
عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتٖينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ
عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260. ***Hani bir zaman İbrahim Rabb'ine, "Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster" demişti. Rabb'i ona, "Yoksa inanmadın mı?" dedi. İbrahim, "Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için*** *(görmek istedim)"* ***dedi. Bunun üzerine Allah, "Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra*** *(kesip)* ***her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir*** *(hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz),* ***hakîmdir*** *(her yaptığında büyük hikmet sahibidir)"* ***dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut ey dinleyici, şu olayı hatırla: *Hani bir zaman İbrahim Rabb'ine, 'Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster' demişti.* Yani ölüleri diriltme şeklini bana göster de açıkça göreyim, dedi. Hz. İbrahim, bu şekilde ilme'l-yakînden ayne'l-yakîn haline geçmek istedi."

Bu konuda şöyle de denmiştir: Hz. İbrahim, Nemrûd'a, "Rabbim hayat verir ve öldürür" deyince, Nemrûd, "Sen bunu gözlerinle gördün mü?" diye sordu, o da, "Evet, gördüm" diyemedi. Hemen başka bir delile geçti. Hz. İbrahim daha sonra, eğer Nemrûd tekrar böyle bir soru sorarsa kalbinin cevaba hazır ve mutmain olması için, Rabb'inden bunu kendisine göstermesini istedi.

O zaman Cenâb-ı Hak kendisine, "*Yoksa* benim kendilerini bir araya getirip hayat vererek ölüleri diriltmeye kadir olduğuma *inanmadın mı?" diye sordu.* Allah, onun gerçek imanını bildiği halde kendisine bunu sorması, sadece ona cevap verdiğinde cevabını herkese göstermek ve dinleyenlerin onun gayesini öğrenmeleridir.

İbrahim (aleyhisselâm), *"Evet, senin her şeye kadir olduğuna inandım, fakat kalbimin mutmain olması için görmek istedim" dedi.* Çünkü haber, görmek gibi değildir. Yine bir şeyi ilme'l-yakîn bilmek, ayne'l-yakîn bilmek gibi olmaz. Hz. İbrahim, vahiy ve delile, müşahedeyi ve bizzat görmeyi de eklemek istedi.

"Bunun üzerine Allah kendisine *şöyle dedi: Öyleyse dört tane kuş al."* Bunlar tavus, horoz, karga ve güvercindi. Bazıları, güvercin yerine kartalı zikretmişlerdir.

Cenâb-ı Hak devamında şöyle buyurdu: "*Onları,* hatırlaman ve şekillerini tanıman için bir zaman *yanında tut,* sonra *onları kesip parçala, gördüğün dağların üzerine onlardan bir parça koy."* Bu dağların dört veya yedi dağ olduğu söylenmiştir.

"Sonra da, 'Allah'ın izniyle gelin' diyerek onları çağır; onlar süratle sana gelirler."

Rivayet edildiğine göre, Allah ona bu kuşları kesip tüylerini yolmasını, parçalayıp etlerini birbirine karıştırmasını, onları dağlara dağıtmasını, başlarını yanında tutmasını ve sonra onları çağırmasını emretti. Hz. İbrahim emredileni yaptı; onları çağırınca, her parça havada uçarak diğer parçası ile birleşip kaynaşarak bir beden oldu; sonra uçarak Hz. İbrahim'e geldi, o da her kuşa başını verdi; her kuş başı ile bütünleşip havada uçtu.

Hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamadığı ve hiçbir şeyin kendisinden gizli kalmadığı Allah'ı tesbih ederim; O, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir.

Cenâb-ı Hak sonra, akılları hayrette bırakan kudretini ve hikmetini tefekkür etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu: *"Bil ki Allah azîzdir,* hiçbir şey O'nu âciz bırakmaz; *hakîmdir,* yaptığı ve terk ettiği her şeyde sonsuz hikmet sahibidir."

260. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, ruhunun ebedî bir hayatla hayat bulmasını ve ilme'l-yakînden ayne'l-yakîn haline geçmeyi isterse onun, nefsini şu dört yönden öldürmesi gereklidir:

Birincisi, nefsi, şehvetlerin ve dünyevî süslere olan sevgisinden öldürmektir ki bu, tavus kuşunun sıfatıdır.

İkincisi, nefsin saldırganlık ve kendini kuvvetli görme hissini öldürmektir ki bu, horozun sıfatıdır.

Üçüncüsü, nefsi basitlikten, basit işlerden ve uzun emel hissinden öldürmektir ki bu, karganın sıfatıdır.

Dördüncüsü, nefsi, kendini üstün görme ve hevâsının peşinde koşmaktan öldürmektir ki bu, güvercinin huyudur.

İnsan nefsinin bu huylarını kesince, ruhu dirilir, nefsi süslenir ve itaate hazır hale gelir; sahibi onu ne zaman bir taate çağırsa hemen koşarak gelir, itaat eder.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, *Hizbü'l-Kebîr*'inde bu manaya şu sözüyle işaret etmiştir: "Yâ Rabbi, aklımıza karşı bize yardımcı ol, ruhumuzdan gelecek hallere karşı bizi kontrol et, nefsimizi bizim emrimize ver. Bize bunları nasip et ki seni çokça tesbih ve zikredelim; şüphesiz sen bizim her halimizi görmektesin."

Malını Allah Yolunda İnfak Edenlerin Misali

Ruhun hayatı iki şeye bağlıdır: Biri Allah yolunda nefsi feda etmek, diğeri de bu yolda parayı ve malı elden çıkarmaktır. Birincisine, *"Allah yolunda savaşın"* âyetiyle işaret edildi; ikincisine de şu âyetle işaret edildi:

مَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ
فٖى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍۜ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٦١﴾
اَلَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا
اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

261. ***Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır*** *(toplam yedi yüz dane eder);* ***Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lutfu geniştir, O her şeyi bilir.***

262. ***Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan ve*** *(yaptığı hayrı hatırlatıp durarak fakire)* ***eziyet vermeyen kimseler var ya, onların Allah katında*** *(özel)* ***mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kendi yolunda infak etmeye teşvik ederek buyurur ki:

"*Allah yolunda mallarını harcayanların misali,* yani cihad ve başka hayır yollarından Allah yolunda mallarını harcayanların misali, *yedi başak bitiren bir dane eken kimseye benzer ki* her başakta yüz dane vardır, toplam yedi yüz dane eder." Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

"Her iyiliğe en az bire on karşılık verilir; bu, yedi yüz katına ve daha fazlasına kadar devam eder."[504]

Bitirme olayının daneye isnat edilmesi mecazdır, gerçekte bitiren Allah'tır. Bu bir temsildir. Gerçekte böyle bir bitkinin bulunması gerekmez. Bununla birlikte güzel toprakta yetişen mısır gibi bitkilerde bu durum meydana gelmektedir. Şöyle ki bu bitkilerin tohumundan bir sap ortaya çıkmakta, bu sap yedi kola ayrılmakta, her kolda bir sünbül (başak) oluşmakta ve her başakta da pek çok dane bulunmaktadır.

---

[504] Müslim, İmân, 206, 207; Ahmed, *Müsned*, 2/234; aynı konuda bk. Buhârî, Rikâk, 31 (nr. 6491).

Âyet şöyle tamamlanmaktadır: "*Allah,* infak eden kimsenin ihlâsı, ameldeki yorgunluğu ve farklı miktarda sevap getiren çeşitli ameller yapması sebebiyle kullarından *dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lutfu geniştir;* sevap olarak ihsan ettiği şeylerden dolayı hazinesinde bir azalma olmaz. O, her şeyi bilir; infak edenin niyetini ve ne kadar infakta bulunduğunu çok iyi bilir."

Allah Teâlâ, daha sonra infak edilen şeyin kabulü için gerekli olan diğer iki şartı zikrederek şöyle buyurdu:

"Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan ve eziyet vermeyen kimseler var ya ..."

Âyetin lafzında geçen "el-mennü" kelimesi, hayır yapan kimsenin, "Ben ona şu iyiliği yaptım" demesi gibi, yaptığı iyilikleri sayıp durmaktır. Birine karşı üstünlüğünü göstermek için benzeri sözler söylemek de böyledir.

Eziyet etmek ise iyilik yaptığı kimseye karşı kendini üstün görerek yaptığını sürekli dile getirip başa kakmasıdır. Mesela, "Ben olmasaydım, senden hiçbir şey olmazdı!" şeklinde incitici sözler sarf etmek, iyilik yaptığı kimseye eziyet vermektir. Kim böyle yaparsa verdiği sadakanın sevabı yok olur gider. Kim bu hallerden uzak durur ve malını Allah rızası için harcarsa işte onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir.

Zeyd b. Elsem (radıyallahu anh) demiştir ki: "Bir kimseye herhangi bir hayır yaptığında, eğer selâmının bile ona ağırlık ve sıkıntı verdiğini hissediyorsan, o selâmı verme!"

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Osman b. Affân ile Abdurrahman b. Avf (radıyallahu anhüm) hakkında nâzil olmuştur.

Osman b. Affan (radıyallahu anh), Tebük Gazvesi'ne hazırlanan "zorluk ordusu" için 1000 deveyi sırtındaki semer ve çullarıyla birlikte hazırlayıp teslim etti. Abdurrahman b. Semüre (radıyallahu anh) demiştir ki:

"Osman, zorluk ordusu için 1000 dinar getirip onları Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) önündeki serginin içine boşalttı.

Baktım Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], elini serginin içine soktu, dökülen altınları evirip çevirerek şöyle buyurdu:

"Bu günden sonra Osman'a yaptığı hiçbir ameli zarar vermez." Ebû Said [radıyallahu anh], bu olayla ilgili olarak şu ek bilgiyi nakletmiştir: "Baktım Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] elini kaldırdı ve Osman için şöyle dua etti:

'Yâ Rabbi, ben Osman b. Affân'dan razıyım, sen de razı ol!'"[505]

Abdurrahman b. Avf'a gelince o, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sadaka olarak 4000 dirhem gümüş para getirdi, ailesi için de evinde 4000 dirhem bıraktı. Bunun üzerine Allah Resûlü ona şöyle dua etti:

"Allah senin verdiğin ve geride bıraktığın malında bereket versin."[506]

261-262. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya yakınlık bedenî, malî ve kalbî amellerle olur. Dil ile yapılan ameller de bedenî amel kapsamına girer. Bedenle yapılan amellere on, yirmi, otuz, elli, yüz, bundan daha az ve daha fazla sevap verileceğine dair rivayetler mevcuttur. Malî ameller de böyledir. Onlara yedi yüz misline kadar sevap verileceği belirtilmiştir. Sevaplardaki farklılık, niyet ve maksatlara göre olmaktadır. Kalbî amellere gelince, onun için belirlenmiş bir karşılık ve sevap yoktur. Allah Teâlâ bir âyette,

"Biz sabredenlerin sevabını hesapsız olarak vereceğiz" (Zümer 39/10) buyurmuştur.

Kalbin ameli olan sabır, Allah'tan korku, ümit, vera, zühd, tevekkül, muhabbet, rıza, teslimiyet, marifet, güzel ahlâk, tefekkür ve övülen diğer ahlâkların karşılığı, Cenâb-ı Hakk'ın rızası, kuluna yönelmesi, kendisine yaklaştırması ve güzel vuslatını lutfetmesidir. Hak Teâlâ,

"Allah'ın azıcık rızası bile en büyüktür" (Tevbe 9/72) buyurmuştur. Maddî mükâfatların en büyüğü ise köşkler ve hûrilerdir.

---

[505] Ebû Nuaym, *Hilye*, I/97-98; Tirmizî, Menâkıb, 18.

[506] Aynı konuda biraz farklı lafızla bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 2216; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/32.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Bir saatlik tefekkür, (gaflet içinde yapılan) altmış senelik (nâfile) ibadetten daha faziletlidir"*[507] hadisinde tefekkür sevabının bir miktarla ifade edilmesine gelince bu, çokluğu ifade etmek ve sevabın büyüklüğünü mübalağa ile anlatmaktır. Şu âyette de durum böyledir:

"O münafıklar için yetmiş defa istiğfar etsen bile Allah onları affetmeyecek!" (Tevbe 9/80).

Şairin şu sözü de buna bir misaldir: "Sevgilimle geçen her vakit, bin sene gibi kıymetlidir."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnfak Ahlâkı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, güler yüzle yumuşak davranışın ve güzel ahlâkın, safiyeti bozulmuş sadakadan daha hayırlı olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًىۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَل۪يمٌ ﴿٢٦٣﴾

263. ***Güzel bir söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha hayırlıdır. Allah zengindir, çok hilim sahibidir*** *(kusur işleyene hemen ceza vermez).*

Tefsir

Bir insanın, kendisinden bir şey isteyen kimseye verecek bir şey bulamayıp onu geri çevirdiğinde söyleyeceği güzel bir söz, peşinden başa kakma ve eziyet gelen sadakadan Allah katında daha hayırlıdır. Mesela güzel söz olarak,

"Allah bizi ve seni güzel rızıkla rızıklandırsın" veya "Allah bizi ve seni, yüce lutfu ve ihsanı ile zengin etsin" gibi sözler söylenebilir. Yüzünü ekşitmeden ve aşağılamadan böyle *güzel bir söz* söylemek *ve* isteyenin eziyet veren tavırlarını ve ısrarlı taleplerini *bağışlamak, peşinden* başa kakma ve *eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır.*

---

[507] Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 5897.

Cenâb-ı Hak, kendisine bir şey verilmeden geri çevrilmesinin fakire ağır geleceğini, çoğu zaman ileri geri konuşarak şikâyetini ortaya koyacağını bildiği için, kendisinden bir şey istenen kimseye, onu affetmesini ve kendisine tevazu göstermesini emretmiştir. Eğer Allah Teâlâ dileseydi bütün insanları zengin ederdi; fakat, şükürlerini ortaya çıkarmak için zenginlere mal verdi, nasıl sabredeceklerini göstermek için de fakirleri yoksullukla müptela etti.

Allah, peşinden başa kakma ve eziyet gelen *bir infaktan ganîdir,* böyle bir amele ihtiyacı yoktur. *O, halîmdir;* bu tür işleri yapan kimselere ceza vermekte acele etmez.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

263. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetten şu anlaşılmaktadır: Güzel ahlâk, yumuşak davranış, tevazu göstermek, kimseye eziyet etmemek, insanların sıkıntılarına katlanmak ve sefa halini müşahede etmek, amellerin en faziletlisi, hallerin en temizi ve sıfatların en güzelidir. Bir hadis-i şerefte bu konuda şöyle buyrulmuştur:

"Güzel ahlâk, oruç ve gece ibadetine denktir."[508]

"Allah ganîdir (zengindir) ve halîmdir (kusur işleyene bile yumuşak muamele eder, hemen azap etmez)" âyetinde, insanlardan bir şey isteyen ve kendisinden bir şey istenen kimseye yönelik bir terbiye dersi vardır. İsteyen kimseye verilen terbiye; en büyük zengin olan Mevlâ'sı ile yetinip fakir kullardan bir şey istememesi, halinin bilinmesiyle yetinip sözle bir şey istemekten kaçınmasıdır. Kendisinden bir şey istenen kimseye verilen terbiye ise isteyenin cefasına karşı hilimle muamele edip, ona yumuşak hitap etmesi, vermeyecekse nazikçe geri çevirmesi ve güzel cevap vermesidir.

---

[508] Bu manadaki hadisler için bk. Ebû Davud, nr. 4798; Ahmed, *Müsned,* 6/94; Hâkim, *Müstedrek,* 1/60; Münzirî, *et-Tergib,* nr. 3904-3908.

Esmâ-i Hüsnâ şerhinde müellif der ki: "Kulun Allah Teâlâ'nın halîm sıfatını ahlâkına yansıtması şöyle olur: Kusurları affeder, kendisine karşı yapılan kötü davranışlara müsamaha gösterir; hatta kendisine yapılan kötülüğe iyilikle karşılık verir. Bu, hilim ve af ahlâkının gerçek manada elde edilmesiyle olur."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, sadakayı başa kakmaktan ve iyilik yaptığı kimseye eziyet vermekten nehyederek şöyle buyurmaktadır:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ
مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداًۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾

264. ***Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını sırf gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz bir kayaya benzer ki ona şiddetli bir yağmur yağınca*** *(üzerindeki toprağı yok ederek)* ***onu çıplak bir halde bırakıverir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler güruhunu doğru yola iletmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere yaptığınız iyiliği sayıp durarak* ve onu insanlar içinde söyleyip kendilerine eziyet vererek sadakalarınızın sevabını yok etmeyin; böyle yaparsanız sadakalarınız iptal olur. *Bu durumda, Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını sırf gösteriş için harcayan kimse gibi olursunuz.* Hiç şüphesiz bu kimsenin sevabı, kıyamet günü yok olur."

"*Bu kimsenin hali,* sadakasından istifade etmesi, dünyada halinin gizlenip ahirette rezil ve rüsva olması, *düz bir kayaya benzer. Bu kayanın üzerinde biraz toprak bulunup onu örter;* dışarıdan gören onu ziraata elverişli güzel bir toprak zanneder. *Bu arada o kayanın üzerine sağanak bir yağmur yağıp üzerindeki toprağı yok ederek onu dümdüz ve kupkuru bir kaya olarak bırakıverir.* Amelleriyle insanlara gösteriş yapanlar da böyledir; onlar insanların kendilerini övmesi ve asıl hallerinin gizli kalması sebebiyle dünyada amellerinden faydalanırlar, fakat ahirete vardıklarında onları iptal edilmiş bulurlar. *Yaptıkları hiçbir amelden fayda göremezler. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez;* din konusunda onları doğruya ve faydalarına olan hale ulaştırmaz."

Bu âyette gösterişin, yaptığı iyiliği başa kakmanın ve iyilik yaptığı kimseye eziyet vermenin kâfirlere ait bir sıfat olduğuna ve müminlerin bundan kaçınması gerektiğine üstü kapalı bir üslupla işaret edilmektedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

264. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Amellerin (riya, gaflet ve benzeri âfetlerden) temizliği, kalplerin temizliği ölçüsünde olur. Kalplerin temizliği, tüm gaybları bilen Allah'ı murakabe nisbetinde gerçekleşir. Murakabe, marifet (Cenâb-ı Hakk'ı tanıma) ölçüsünde güzel olur. Marifet, müşahede ölçüsünde geçekleşir. Müşahede ise mücâhede ölçüsünde olur. Şu âyet buna işaret etmektedir:

"*Bizim (rıza ve cemalimize ulaşmak) için mücâhede edenleri biz, elbette bize getiren yollara ulaştırırız*" (Ankebût 29/69).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Amellerin güzelliği, hallerin güzelliğinin neticesidir. Hallerin güzelliği ise, manevi makamları geçekleştirmeye bağlıdır."

Hâsılı, kim fenâ fillâh makamını elde etmemişse onun amelleri içine bir şey karışmaktan uzak kalamaz. Kim Allah'tan gayri her varlığın zeval bulacağını (ölüp yok olacağını) yakînen bilirse o kimse, bir şeyi vermede, bir şeyi esirgemede, bir hareket veya sükûnda nefsinde bir güç görmez; o, başkasında da gerçek bir varlık görmez ki ondan bir fayda veya hayır beklesin.

Gösteriş yapanın halinin taşa benzetilmesinde, onun kalbinin katılığına, tabiatının kuruluğuna ve ondan hiçbir hayır beklenmeyeceğine bir işaret vardır. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

İhlâsla Yapılan İnfakın Bereketi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yukarıdakilerden farklı İhlâs sahibi kullarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَمَثَلُ الَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْب۪يتًا مِنْ
اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِۚ فَاِنْ لَمْ
يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢٦٥﴾

265. ***Allah'ın rızasını kazanmak ve içlerindeki yakîni kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede bulunan güzel bir bahçeye benzer ki o bahçeye bol yağmur yağmış ve iki kat ürün vermiştir. Ona bol yağmur yağmasa da bir çisinti iner*** *(bu da onun meyve vermesine yeter).* ***Allah, yaptıklarınızı görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah rızasını arayarak,* Allah'ın vereceği sevaba ulaşmak isteyerek yahut O'nun rızasına ulaşmak için *Allah yolunda mal harcayanların durumu, yüksek bir tepede bulunan bir bahçeye benzer."* Yani onların harcadığı malların bereketlenme ve artma konusundaki misali, yüksek bir tepe üzerindeki bahçeye benzer. Böyle bir yerdeki bahçenin, manzarası daha güzel ve ürünü daha boldur. *"O bahçeye bol yağmur yağmış ve* bu yağmur sebebiyle, normalin üzerinde *iki kat ürün vermiştir.* Yahut bu yağmur sebebiyle, iki senede vereceği ürünü bir senede vermiştir. *Ona bol yağmur yağmasa bile, hafif bir çisinti iner,* toprağı temiz ve mekânı yüksek olduğu için bu bile onun meyve vermesine yeter."

Âyetin muradı şudur: Onların ihlâsları ve yakînlerinin kemalinden dolayı, Allah yolunda harcadıkları, Allah katında çok sayılır, bereketlidir. Bu şey, maddi olarak az da olsa manen fazladır. Bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir kul, bir lokma da olsa sadaka verdiğinde, o sadaka (aslında) Rahmân olan Allah'ın eline konmuş olur. Allah o sadakayı artırıp çoğaltır. Hani sizden biriniz, yeni doğan hayvanını besleyip büyüterek çoğaltır ya, aynen onun gibi, verilen sadaka da (kıyamet günü) dağ gibi büyümüş olarak getirilir (teraziye konur)."[509]

Âyetin, *"Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir"* kısmında, gösterişten sakındırma ve ihlâsa teşvik vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

265. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Amellerin (sevap ve derecesinin) artması, hallerin safiyeti ölçüsünde olur. Hallerin safiyeti ise yakîn makamlarının tam olarak elde edilmesi nisbetinde gerçekleşir. Her kim, yakîn makamlarına ulaşır[510] ve ayağı orada sabit kalırsa bütün amalleri manen büyük olur, sevabı kat kat fazlalaşır.

Bir ârifin tek bir tesbihi (sübhânellah demesi) ve tehlili (lâ ilâhe illallah zikri), bütün varlıklara denktir; onu herhangi bir terazi ölçemez. Ârifin diğer amelleri de böyledir. Hepsi kat kat artırılmış büyük ameldir; çünkü onlar, Allah ile, Allah'tan gelen işaret ve yardımla, Allah için yapılır. Allah ile olan ve Allah'tan gelen destekle yapılan amele bir noksanlık katışmaz, içine onu bozacak bir şey girmez. Bunun için âriflerin bütün vakitleri Kadir gecesi gibi kıymetlidir, bütün mekânları Arafat hükmündedir, bütün nefesleri manevi artış ve yükselmedir, bütün sohbetleri manevi feyiz sebebidir; kendileriyle gerçekleşen bütün buluşmalar berekettir.

---

[509] Buhârî, Zekât, 7; Müslim, Zekât, 63, 64; Tirmizî, Zekât, 28; Nesâî, Zekât, 48.

[510] Ebû Tâlib-i Mekkî, yakîn makamlarının aslının dokuz tane olduğunu söyler ve bunları şöyle sayar: Tövbe, sabır, şükür, recâ (ümit), havf (Allah korkusu), zühd, tevekkül, rıza ve muhabbet. bk. *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/183 vd. (Mütercim).

Allah Teâlâ bizleri onların sohbetinden faydalandırsın ve izlerinde yürümeyi nasip etsin. Âmin.

Amelini Bozanın Durumu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ameli tamamladıktan sonra onu bozacak hallerden sakındırarak şöyle buyurdu:

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ
لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِۙ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُۖ فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ
فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

266. ***Sizden biriniz arzu eder mi ki onun hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinden ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden bulunan bir bahçesi olsun, bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendisine ihtiyarlık gelip çatsın ve*** *(bu arada)* ***bahçeye içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin!*** *(Elbette bunu kimse arzu etmez).* ***İşte Allah size âyetlerini böylece açıklıyor ki düşünüp ibret alasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizden biriniz şöyle bir durumu arzu eder mi?* Onun hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bahçesi olsun. Âyette önce hurma ve üzüm ağacının zikredilmesi, kendilerinden fazlaca istifade edildiği ve genelde bahçelerde onlar bulunduğu içindir.

"Bu bahçenin ağaçları altından ırmaklar aksın." Bir bahçede soğuk suların ve geniş gölgeliklerin bulunması, o bahçenin mükemmelliğini gösterir.

"Bu bahçede, sahibi için hurma ve üzümden ayrı olarak *her çeşit meyve ağacı bulunsun. Fakat bahçenin sahibine ihtiyarlık çöksün;* bahçenin bakımını görmekten aciz kalsın. *Bu arada onun,* küçük olduklarından dolayı *kendi bakımlarına güç yetiremeyecek çocukları bulunsun. Hal böyle iken, bu*

bahçeye içinde ateş olan şiddetli bir kasırga isabet ederek onu yakıp kül etsin." Böyle bir durumda bu bahçe sahibinin, kendisinin ve çocuklarının telef olmasından korkarak çektiği hasret ve hayıflanmayı bir düşünün!

Bu misal, şu kimsenin halini anlatmak için verilmiştir: O namaz, oruç, sadaka, hac, cihad vb. pek çok hayırlı amel yapar, sonra kendini beğenmeye ve ameliyle övünmeye başlar; verdiği sadakayı başa kakar veya sadaka verdiği kimseye bir şekilde eziyet eder; böylece yapmış olduğu amellerin sevabını yok eder gider. Kıyamet günü bunun hasretini çeker, hem de bu amellere en fazla ihtiyacı olduğu günde!

Yahut o, ömrünün son günlerine kadar taat ve ibadet yapar, ölümü yaklaşınca isyan ve günah olan işlere dalar, o şekilde ömrünü tamamlar, bu şekilde önceki amelleri yok olur.

Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah size âyetlerini böylece açıklıyor ki üzerlerinde düşünüp ibret alasınız,* amellerinizde ihlâslı olasınız ve kötü âkıbetten korkup sakınasınız."

Allah bizleri kötü âkıbetten korusun.

266. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, mürid için eski alışkanlıklarına dönmekten ve maddi şeylere yönelmekten bir korkutma vardır. Bu hale düşen mürid, ilim nehirleri kalbinden akan marifet cennetini gördükten sonra dönüp dünya ile meşgul olur; şeyhine verdiği sözü bozar yahut ona karşı edebini kötüleştirir, bu haline tövbe de etmez; nihayet kalbinde yeşeren marifet ağaçları kurur, üzerine hevâ rüzgârları eser, şehvet ateşleri kalbini kavurur.

Beyzâvî demiştir ki: "Şu kimsenin hali âyette anlatılanlara çok benzemektedir: O, önce sırrı ile melekût âleminde dolaşır, fikri ile ilâhî huzura yükselir, sonra gerisin geri çark edip günahlar âlemine döner, Allah'tan başka varlıklara yönelir, böylece bütün çalışması hiç olup boşa gider."[511]

---

[511] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/139-140 (Beyrut 1988).

İnfak Edilecek Mal

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, helâl kazançtan farz veya nâfile sadaka vermeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ
مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَب۪يثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذ۪يهِ اِلَّٓا اَنْ
تُغْمِضُوا ف۪يهِ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٢٦٧﴾

267. ***Ey iman edenler! Kazandığınız malların temizinden ve rızık olarak size yerden çıkardıklarımızdan infak edin. Size verilse, ancak gözünüzü yumarak*** *(istemeden ve utanarak)* ***alacağınız kötü malları başkasına vermeye kalkmayın. Bilin ki Allah zengindir*** *(kimsenin sadakasına ihtiyacı yoktur);* ***hamîddir*** *(övgüye layık olandır).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Ticaret veya başka yollarla *kazandığınız malların temizinden* yani helâlinden *infak edin."* Helâl mal kazanma konusundaki bir hadis-i şerifte Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tüccarları şöyle uyarmıştır:

"Ey tüccarlar, sizler kıyamet günü günahkâr olarak haşredilirsiniz, ancak kim haramdan sakınır, iyilik yapar ve malından sadaka verirse o hariç." [512]

"Kazandığınız malların temizinden" âyetiyle malın helâli veya hayırlısı kastedilmektedir. Zekâtta malın iyisinden vermek farzdır; çünkü zekâtta kötü malı vermek geçerli değildir. Nâfile sadakalarda malın iyisinden vermek, hayrın en kâmilini yapmak içindir.

"Ayrıca sizin için yerden çıkarttığımız hububat, meyve ve sebzelerden de infak edin." Bu konudaki bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

[512] Hadisi, meşhur kaynaklardaki şekliyle tercüme ettik (bk. Tirmizî, Büyû', 4; İbn Mâce Ticârât, 3; Hâkim, *Müstedrek*, 2/6; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/266).

"Hangi müslüman bir ağaç diker yahut bir ekin eker de ondan insan, hayvan, kuş gibi canlılar yerse muhakkak kıyamet gününe kadar kendisine bir sadaka sevabı yazılır." [513]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Size verilse, ancak gözünüzü yumarak,* utanarak, istemeden veya müsamaha göstererek *alacağınız kötü malları başkasına sadaka olarak vermeye kalkmayın."*

Bu âyet, elindeki en kötü hurmayı sadaka olarak vermek isteyen kimseler hakkında nâzil olmuştur. Cenâb-ı Hak onlara, âyetin şu kısmıyla edep öğretti:

"Bilin ki Allah zengindir; sizin infak edeceğiniz şeylere ihtiyacı yoktur; sadaka vermeyi size ancak sizin faydanıza olduğu için emretmektedir. *Allah hamîddir;* iyiliği kabul edip en güzel karşılığı vermesiyle hamde ve övülmeye layıktır."

Bunun bir manası da şudur: Eğer O'nun için iyilik yaparsanız, Allah sizin amelinizi över ve en güzel karşılığı verir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konudaki bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah, rızıklarınızı aranızda taksim ettiği gibi ahlâklarınızı da taksim etmiştir. Allah temizdir; ancak temiz olanları kabul eder.

Bir kul, haramdan mal kazanıp ondan sadaka verse sadakası kabul edilmez, ondan harcasa bereketini görmez, arkadan gelenlere miras bıraksa bu onun ancak azabını artırır.

Şüphesiz Allah Teâlâ kötülükle kötülüğü temizlemez; kötülüğü ancak iyilikle temizler. Hiç şüphesiz pis olan bir şey, pis olan diğer şeyi temizlemez." [514]

267. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey seçilmiş velilerin imanı gibi iman edenler, iç dünyanızı tasfiye ve ruhlarınızı tezkiye ederek (her türlü manevi kirden arınarak) kazandığınız temiz ledünnî ilimleri ve rabbânî sırları (ehli olanlara) infak edin, verin. Aynı şekilde, safi amellerle ve razı olunan hallerle temizlenmiş nefis toprağınızdan sizin için çıkarttığımız şeriat ilimlerini ve tarikat nurlarını da infak edip yayın.

---

[513] Müslim, Müsâkât, 7-12. Aynı konudaki biraz farklı lafızla bk. Buhârî, Edeb, 27; Ahmed, *Müsned*, 6/444; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/68.

[514] Ahmed, *Müsned*, 1/ 387; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2030; hadisin ilk kısmı için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/23.

Bu ilimlerden bir şey harcayarak kötü amele ve kötü hale yönelmeyin; hiç şüphesiz bu, nefsin cehaletini ve Allah'tan uzaklığını artırır.

Bir dane, ancak güzel toprakta yetişip büyüyeceği gibi, nefis de ancak razı olunan güzel hal içinde gömülerek inkişafı sağlanır. Nefsi, halk tarafından bilinmeme toprağında gömmedikçe, ondan ledünnî ilimler elde edilemez. Nefsin gömüleceği bu toprak, şeriatın ölçülerine uyan ve razı olunan güzel hallerdir.

"Gözünüzü yummadan onu almazsınız" âyeti buna işaret etmektedir. Yani siz, içine düşüp hissinizi kaybetmedikçe, kötü hal içinden ledünnî ilmi alamazsınız. Kime, manevi hal galip gelirse ona bir söz yoktur (o mâzur görülür). Ancak bu kimseye hal galip geldiği için kendisine uyulmaz.

Bilin ki Allah ganîdir, hamîddir (zengin ve övgüye layıktır); kul O'na ancak övülecek işlerle yakın olur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şeytanın Vaadi, Allah'ın Vaadi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cimrilikten sakındırarak şöyle buyurdu:

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِۚ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًاۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌۚ ﴿٢٦٨﴾

268. ***Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size fahşâyı (cimriliği) emreder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lutuf vaat eder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şeytan sizi,* infak sebebiyle içine düşeceğiniz *fakirlikle korkutur."* Mesela size, "Eğer malını verirsen fakir kalırsın, insanlara el açarsın!" diyerek vesvese verir. *"Ayrıca size eli sıkılığı ve cimriliği emreder."* Araplar cimri adama, "kötü" derler. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cimri, Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Cömert ise Allah'a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Hiç şüphesiz cömert olan bir cahil, Allah Teâlâ'ya, cimri âbidden daha sevimlidir."[515]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allah, (dünyada ve ahirette) cömerdin ayağı kaydığı zaman onun elinden tutar (tehlikelerden korur)."[516]

Yapacağınız infakta Allah, kendi katından size günahlarınız için bir mağfiret, ayıplarınızı örtme ve lutuf vaat eder; yani infak ettiğiniz şeyin yerine dünyada ve ahirette daha hayırlısını vermeyi vaat eder. Siz Allah için her ne infak etseniz O, verdiğinizin yerine daha hayırlısını koyar. Allah lutuf ve ihsanı geniştir, infak ettiğiniz şeyi, niçin infak ettiğinizi ve ihlâsla yaptıklarınızı çok iyi bilir; işlerinizden hiç biri O'na gizli kalmaz.

268. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, Allah'a yöneldiği, dünyadan elini, gönlünü çekip tamamen Allah'a bağlanma yoluna girmek istediği zaman, Allah Teâlâ tarafından bir imtihan ve bela olarak şeytan ona musallat olur, çünkü ilâhî huzura giriş, birçok engelle çevrilmiştir. Talebinde sadık olanın, yalancı olandan ayrılması için böyle yapılmıştır.

---

[515] Müellif, hadisin ikinci kısmını önce zikretmiştir. Meşhur rivayet, *"Cömert Allah'a yakındır ..."* şeklinde başlamaktadır (bk. Tirmizî, Birr, 40; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10847; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2384; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 48094; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ*, s. 246).

[516] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10867-10869; aynı manada bir hadis için bk. Kudâî, *Müsned*, nr. 726.

Şeytan onu fakirlikle korkutur, kendisine maddi sebeplere ve alışkanlıklarına bağlı kalmasını emreder; halbuki bu, havassa (seçkin velilere) göre günahların en çirkinidir. Çünkü yüksek himmet sahibi bir veli, ilâhî huzurun dışındaki bir şeyle meşgul olmaktan çekinir.

Ey Allah'a yönelenler, Allah size, günahlarınızı affetmeyi ve kusurlarınızı örtmeyi vaat eder. Sizi kendi vasıf ve sıfatlarının nurlarıyla sarar; sizi, kendinizin mücâhede ve sıkıntı çekmesiyle değil, kendi lutuf ve ihsanı ile huzuruna vasıl eder. Âyette buyrulduğu gibi, eğer Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiç kimse ebediyen temize çıkamazdı (Nûr 24/21). Allah'ın lutuf ve ihsanı geniştir; O, ihsan ve ikramına layık olanı çok iyi bilir.

Hikmet

Zühdün (dünyadan gönlü çekmenin) ve her şeyi ile Allah'a bağlanmanın sonucu, kulun kalbine ve diline hikmetin akmasıdır. Cenâb-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا
يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269. ***Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiştir. Ancak (gerçek) akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.***

Beyzâvî demiştir ki: "Hikmet, gerçek ilim ve sağlam ameldir.

Şöyle de denmiştir: Hikmet, hazır ve isabetli cevaptır.

Hikmetin diğer bir tarifi: Hikmet, iş bitiren isabetli söz veya fiildir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah hikmeti, kullarından dilediğine verir."* Hikmet, dinde derin ilim sahibi olmak ve işlerde basiretle hareket etmektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah kime hayır vermeyi murat ederse onu dinde fakih (güzel anlayış ve derin ilim sahibi) yapar; kendisine doğruyu ilham eder."[517]

Hikmet hakkında şu tarifler de yapılmıştır:

Hikmet, görüşte isabettir.

Hikmet, Allah'ın kitabını anlamaktır.

Hikmet, Allah'tan anlamaktır (yani O'ndan gelen özel bir anlayışa sahip olmaktır).

"Kime hikmet verilmişse ona büyük hayır verilmiştir"; çünkü o, iki dünyanın hayrını elde etmiştir. Hiç şüphesiz kim Allah ve hükümlerin hakkında gerçek ilme ulaşır, amelini Allah'ın emrettiği şekilde sağlam ve güzel yaparsa onun kalbi safileşir, sırrı temizlenir, o zaman gerçek akıl sahibi olur. Bunun için âyetin sonunda, *"Ancak gerçek akıl sahipleri düşünüp ibret alır"* buyruldu.

269. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet, ilâhî sıfatların nurlarıyla zatı müşahede etmektir. Hakiki marifet işte budur. Kim Allah'ı tanırsa O'ndan çekinir; bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Hikmetin başı, Allah korkusudur."[518]

Denilmiştir ki hikmet, ilhamın gelmesiyle sırrın Allah'tan başka her şeyden sıyrılmasıdır.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, vesvese ile ilhamın arasını ayıran bir nurdur.

Bir diğer tarif: Hikmet, her halde Hak Teâlâ'yı müşahede etmektir.

İşin hakikati şudur: Hikmet, bir şeyi sağlam olarak başlatmak ve o en kâmil haline gelene kadar böylece devam etmektir. Bu, ilimde, amelde, halde ve marifette geçerli bir durumdur.

---

[517] Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/107; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 10445; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 9104. Hadisin ilk kısmı meşhur bir hadiste geçmektedir (bk. Buhârî, İlim, 10; Müslim, İmâret, 175; Tirmizî, İlim, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 17).

[518] Hâkim et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/220; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 744; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5873.

Kuşeyrî demiştir ki: "Hikmet, sende bâtıla çağıranın hükmü değil, hakka çağıran duygunun hâkim olmasıdır." Yani sende şeytanın engellemeleri değil, Hakk'ın hükmünün hâkim olmasıdır.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, doğru, sağlam iştir.

Bir diğer tarif şudur: Hikmet, sende beşeriyet katılığının galip olmamasıdır. Kimin, kendi nefsine hükmü geçmezse başkasına da hükmü geçmez.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, Allah'ın emrine uymaktır; sefihlik ise Allah'ın emrine muhalefet etmektir.

Bir diğer tarif: Hikmet, Hakk'ı müşahede etmektir; sefihlik ise Allah'tan başkasını müşahede etmektir. Allâme Fâsî, *Hâşiye*'sinde böyle demiştir.

Şunu bil ki sûfîler ıstılahlarında, zatın sırlarına "kudret" derler; ilâhî sıfatların nurlarına da -ki bu, sıfatların eserlerinin ortaya çıkmasıdır- "hikmet" derler. Buna göre bütün varlık, hikmet ve kudretle ayakta tutulmaktadır. Kudret, varlıkları ortaya çıkarmaktadır; hikmet ise onu örtmektedir. Sûfîler, eşyanın ilâhî tecelli ile irtibatına ve sebepleriyle ona bağlı olmasına hikmet ismini veriyorlar; işin gerçekleştirilmesine ve ortaya konmasına da kudret diyorlar.

Kim, hikmete takılıp kalarak kudreti müşahede etmekten perdelenirse o kimse, Allah'tan perdelenmiş biridir. Kim kudreti müşahede eder, sebepler ve âdetlere takılıp kalmazsa o kimse, Allah tarafından sevilen bir ârif olur. Kâmil ârif, hem kudreti müşahede eder, hem de hikmeti ikrar ve kabul eder; her birine hakkını verir. Hepsini kendi ölçüsünde tam olarak değerlendirir. Fakat bunlar zevk ve keşif ile olur, sadece ilim ve taklitle olmaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnfakta İhlâs

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette ihlâsa teşvik ederek ve infakta nefsanî hazların karışmasından sakındırarak şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُۜ وَمَا
لِلظَّالِمٖينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَۚ وَاِنْ
تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۜ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّـَٔاتِكُمْۜ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿٢٧١﴾

270. ***Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı şüphesiz Allah bilir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.***

271. ***Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Allah bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yaptığınız her şeyi bilir.***

Nezir, "mükellefin kendisine gerekmeyen bir şeyi nefsine yükleyip gerekli kılmasıdır." Mesela şöyle demek gibi: "Şunu sadaka olarak vermek, şu kadar namaz kılmak ve oruç tutmak Allah için boynuma borç olsun." Yahut, "Eğer Allah hastalığıma şifa verirse şunu yapmak borcum olsun" demek de böyledir.

Kim bu tür sözlerden birini söylerse onu yerine getirmesi kendisine gerekli olur. Kim bir şeyin olmasına bağlı olarak böyle bir söz söylerse o şey meydana geldiği zaman sözünü yerine getirmesi lazımdır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Az veya çok, gizli ve açıktan, hak veya bâtıl yolda *her ne tür harcama yaparsanız* yahut şartlı veya şartsız bir taat veya isyanda *nezir olarak bir söz verirseniz, şüphesiz Allah onların hepsini bilir;* size ona göre karşılığını verir. Kim, bir taat yolunda mal harcar veya kendisini Allah'a yaklaştıracak bir işi yapmaya söz verirse o kimse iyilerden olur. Kim de malını günah yolda harcar veya bir kötülük yapmak için söz verirse o kimse zalimlerden olur. *Zalimler için* onları Allah'ın azabından kurtaracak *hiçbir yardımcı yoktur."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer, sadakaları* ihlâslı olarak *açıktan verirseniz ne âlâ!"* Bunun açıktan verilmesi ne güzel! Özellikle bunu, örnek alınan biri yaparsa kendisi için daha faziletli olur.

"Eğer onu fakirlere *gizlice verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* Çünkü gizli vermek ihlâsa daha yakındır. Bu durum nâfilelerde böyledir. Nâfile sadakayı gizli vermek, açıktan vermekten yetmiş derece daha üstündür.

Farz olan sadakaya (zekât ve benzeri hususlara) gelince, bunda farklı durumlar vardır. Kim, farz olan sadakasını verirken gösterişten korkarsa, o kimse gizli verir veya kendi yerine birini vekil yapar. Bundan emin olan kimse ise açıktan verir. Bir rivayette, açıktan yerine getirilen bir farzın, gizli olarak yapılan farzdan yirmi beş derece daha faziletli olduğu nakledilmiştir.[519]

Eğer size emredilen sadakayı her iki şekilden hangisiyle verirseniz, güzel yapmış olursunuz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bu sebeple sizin* bazı *günahlarınızı örter."* Meşhur bir hadiste, sadakasını gizli olarak veren kimsenin, Allah'ın arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet günü, Allah'ın gölgesinde gölgeleneceği müjdelenmiştir.[520]

"Allah, yaptığınız her şeyi bilir." Amelini gizli veya açıktan yapan, niyetinde ihlâslı veya niyeti bozuk olan kimselerin yaptığı hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

---

[519] Haber için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/77.

[520] Hadis şudur: *"Yedi sınıf insan vardır ki Allah Teâlâ, kendi rahmetinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde onları kendi gölgesinde gölgelendirecektir. Bunlar şunlardır:* 1. *Âdil yönetici,* 2. *Allah'ın ibadetinde büyüyen genç,* 3. *Kalbi mescidlere bağlı kimse,* 4. *Birbirini sırf Allah için seven, bu sevgi ile buluşup, bu sevgi içindeyken ayrılan iki kimse,* 5. *Kendisini zinaya çağıran güzel ve itibarlı bir kadına, 'Ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım' deyip harama yanaşmayan kimse,* 6. *Sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin bilemeyeceği şekilde gizli sadaka veren kimse.* 7. *Tek başına gizli bir yerde Allah Teâlâ'yı zikredip gözlerinden yaş boşalarak ağlayan kimse"* (bk. Buhârî, Salât, 187, Zekât, 17; Müslim, Zekât, 91; Tirmizî, Zühd, 53; Nesâî, es-*Sünenü'l-Kübrâ,* Kadâ, 2).

Bu âyette, ihlâsa teşvik ve gösterişten korkutma vardır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

270-271. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun Rabb'ine yönelik muamele ve ibadeti, ya bir ücret için olur yahut kalbinden perdenin kalkıp Rabb'ini müşahede etmek için olur. Birinciye ücreti kapının gerisinden verilir, başkası ile gönderilir; ikincisi ise dostlarla birlikte ilâhî huzura girer. Dünya için amel yapan ise kendine zulmeden biridir; zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

Bir haberde şöyle denmiştir: *"Dünyayı isteyen kimse esirdir; ahireti isteyen kimse ücret peşindedir; Hakk'ı isteyen kimse ise emîrdir (nefsine sultandır)."*

Sonra insanlar, Cenâb-ı Hak için yaptıkları işlerde üç gruba ayrılır. Bir grup için amelini gizlemesi uygundur. Bunlar, seyrü sülûk halinde ihlâsın peşinde olan müridlerdir. Bir grup için amelini açıktan yapması daha uygundur. Bunlar, ihlâs sahibi âlimlerden örnek alınacak kimselerdir. Bir grup insan daha vardır ki onlar bilinmek veya gizlenmekle uğraşmayıp vaktin ve halin icabı ne ise onu yaparlar. Bunlar, kâmil âriflerdir. Bunun için Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] şöyle demiştir:

"Kim halk içinde bilinmek isterse o, bu halin kuludur. Kim kendini gizlemeyi severse o da bu halin kuludur. Kim Allah'ın kulu olursa onun için halinin bilinmesi ve gizli kalması eşittir."

Hidayet bütünüyle Allah'ın elindedir. O'ndan başka kimsenin bu konuda bir yetkisi yoktur. İşte Cenâb-ı Hak bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ...

272. ***(Resûlüm) Onları hidayete ulaştırmak sana ait değildir; fakat Allah dilediğini hidayete erdirir ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberine hitaben şöyle buyurdu: "Ey Muhammed, *onların hidayeti sana ait değildir.*" Yani onların kalbinde hidayeti yaratmak gerekli değildir; hem bu senin işin değildir. Sen ancak bir uyarıcı ve hayrı gösterensin. Sen insanları Allah yolunda infak ve benzeri hayırlara sevkedersin; onları şirk, hayrı başa kakma, fakire söz ve tavırla eziyet etme, kötü malı infak ve benzeri kötü işlerden nehyedersin. *Fakat Allah,* lutuf ve ihsanı ile *dilediğini hidayete erdirir.* Hayır olsun şer olsun bütün işler Allah'ın elindedir; fakat âyetin öğrettiği gibi, edep olarak şöyle denir:

> *"Sana gelen her hayır Allah'tandır; başına gelen her kötülük ise nefsindendir"* (Nisâ 4/79).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

272. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için ne söylenmişse, insanları uyarma işinde onun vârisi olan kimselere de aynı şey söylenir. Hidayet ve hayırlarda muvaffakiyet mürşidlerin elinde değildir. Onların işi sadece doğru yola irşad etmek ve hak yolu açıklamaktır. İnsanları Allah'a davet edenlerin işi, bütün halkın hidayeti için hırs göstermek de değildir; onlara düşen ancak hakkı açıklamaktır. Âyette geçtiği gibi, sen onların hidayeti için hırs göstersen de Allah, saptırdığı kimseyi hidayete ulaştırmaz (Nahl 16/37).

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında tekrar sadakaya ve onda ihlâslı olmaya teşvike dönerek şöyle buyurdu:

...وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِۜ وَمَا
تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

"... Hayır olarak her ne infak ederseniz bu kendi iyiliğiniz içindir. Hem siz, ancak Allah rızası için infakta bulunuyorsunuz. Hayır olarak ne infak ederseniz, karşılığı size tam olarak verilir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."

Âyetteki üç cümlenin her biri, helâl ve temiz maldan infak etmeye ve infakta ihlâslı olmaya teşvik etmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, az veya çok, *hayır olarak her ne harcarsanız o, kendi iyiliğiniz içindir,* yararı ancak sizedir. Eğer verdiğiniz şey helâl ve temiz bir şeyse bu, sizin menfaatinizedir. Şayet kötü bir şey vermişseniz, ecriniz de o kadardır. Eğer verdiğinizi başa kakar, hal veya dille fakire eziyet ederseniz, kendinize kötülük yapmış olursunuz. Şayet yaptığınız hayırda ihlâslı olursanız, bunun sevabı sizedir. *Hem siz,* iddianıza göre, *ancak Allah rızası için infakta bulunuyorsunuz;* bu durumda nasıl oluyor da kötü malı veriyorsunuz ve bunu Allah'ın rızası dışında yapıyorsunuz? Yine nasıl oluyor da Allah rızası için yapılmış bir hayırla fakiri minnet altına sokuyorsunuz? Böyle bir davranış, ihlâs iddiasını yalanlamaktır."

"Az veya çok, *hayır olarak her ne infak etmişseniz,* kıyamet günü *size onun karşılığı* yedi yüz misli ve daha fazlasıyla *tam olarak verilir.* Allah dünyada da onun yerine daha hayırlısını kor. *Sizler* ihlâslı olarak yaptığınız güzel amellerde *asla haksızlığa uğratılmazsınız."*

Bu âyetin tasavvufî işaretleri, bundan sonraki âyetin tasavvufî işaretleriyle birlikte gelecektir.

Kendilerine Hayır Yapılacak Fakirler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, infak edilecek yeri açıklayarak şöyle buyurdu:

لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى

الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِسٖيمٰيهُمْۚ
لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًاۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلٖيمٌ ﴿٢٧٣﴾

273. ***(Yapacağınız hayırları)*** ***kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde (ticaret ve kazanç için) dolaşamayan fakirlere verin. Hallerini bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı şüphesiz Allah bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Vereceğiniz sadakaları, *kendilerini Allah yolunda cihada adamış, ticaret ve benzeri işler için yeryüzünde dolaşma imkânı bulamayan,* bütün meşguliyetleri cihad olan ve maddi şeylerden el çekerek kendini ibadete adayan fakirlere verin."

Bunlar Suffe ashabı olup, fakir muhacirlerden oluşan 400 civarında bir gruptu. Mescidin çardağı altında kalıp bütün vakitlerini ilim, zikir ve ibadetle geçiriyorlardı. Ayrıca Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] gönderdiği her askerî birlikle cihada çıkıyorlardı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün Suffe ashabının karşısında durdu; onların fakirlik ve sıkıntılarıyla birlikte gönüllerinin hoş olduğunu görünce, şöyle buyurdu:

"Ey Suffe ashabı, müjde size! Ümmetimden kim sizin şu haliniz üzere gönül hoşluğu ile kalırsa o benim (cennette) arkadaşımdır."[521]

Şöyle denilmiştir: Âyetten maksat, imkânsızlıktan dolayı yeryüzünde ticaret ve benzeri işler için dolaşamayan bütün fakirlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hallerini bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı* kimseden bir şey istemediklerinden, *onları zengin zanneder; sen ise onları* vücutlarındaki zayıflık ve hallerindeki bitkinlikten dolayı *simala-*

---

[521] Hatîb, *Târih*, 13/276-277.

rından tanırsın." Âyetteki hitap Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] veya herkesedir.

"Onlar yüzsüzlük ederek kimseden bir şey istemezler." Eğer bir zaruretten dolayı isteyecek olsalar, ısrar etmezler.

Bazıları âyetin, her iki durumun da onlarda olmadığını belirttiğini söylemişlerdir; yani onlar kimseden bir şey istemezler ki ısrar ve yüzsüzlük etsinler.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kimin 40 dirhemi (veya o değerde başka malı) bulunur da insanlardan bir şey dilenirse yüzsüzlük yapmış olur."[522]

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır olarak her ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir;* az veya çok hepsine karşılık verir."

Âyetin bu kısmı, infak yapma konusunda bir teşviktir, özellikle sözü edilen bu gruba.

273. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kurtulan kimse, ancak nefsi ve malı vesilesiyle kurtulduğu gibi, helâk olan da nefsi ve malı yüzünden helâk olmuştur. Kim bunların ikisini veya birini Allah için feda ederse kurtulur ve maksadına ulaşır. Nefsi Allah yolunda feda etmek daha büyük bir iştir; bu zaten malı vermeyi de gerektirir. Bir kimse Allah yolunda malını harcamaya devam ederse, bu onu nefsini de Allah için feda etmeye götürür.

Nefsi Allah yolunda feda etmek, onu bir şeyhin (kâmil mürşidin) terbiyesine teslim etmektir. Şeyh onda dilediği gibi tasarrufta bulunur (manevi terbiye ve tedavisi için ne lazımsa onu yapar). Şeyh nefsi öyle bir terbiye eder ki (yapacağı işlerde) bir işareti ona bile yeter, söze gerek kalmaz. Kim nefsi ve malında veya birinde cimrilik edip onları Allah için feda etmezse velilerin yolunda kaybeder, zarara düşer. Nefis ve malın Allah için feda edilecek en güzel yeri, (onları hak yolda değerlendirecek) kâmil şeyh ve kendisini Allah yoluna adamış fakir sûfîlerdir. Bu, en büyük cihaddır.

---

[522] Bu konudaki hadisler için bk. Ebû Davud, Zekât, 24; Tirmizî, nr. 650; İbn Mâce, nr. 1840; Nesâî, nr. 2593.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*'da şöyle demiştir: "Fazilet ehlinden biri, bir ikram ve ihsanda bulunacağı zaman, özellikle sûfîleri tercih eder, başkasına vermezdi. Bunun sebebi sorulunca şöyle demiştir:

'İyilik ve ihsanda sûfîleri tercih sebebim şudur: Onların bütün dert ve düşünceleri yüce Allah'tır. Onlarda bir ihtiyaç hali ortaya çıkınca, kalpleri dağılır. Onlardan birinin ihtiyacını gidererek himmetini (düşünce ve gönlünü) Allah'a çevirmem, onların dışında niyet ve derdi dünya olan bin kişiye iyilikte bulunmamdan daha hayırlıdır.'

Bu söz, Cüneyd-i Bağdâdî'nin [kuddise sırruhû] yanında zikredilince, 'Bu, Allah'ın velilerinden birinin sözüdür' dedi ve sonra şunları ekledi: 'Bu konuda bundan daha güzel bir söz işitmedim.'"

Ebû Tâlib-i Mekkî devamla der ki: "Bana ulaşan bir habere göre bu sözü söyleyen adamın dünya işleri bozuldu, hatta ticaret yaptığı dükkânını kapatmayı düşündü. Bunu haber alan Cüneyd-i Bağdâdî, kendisine gelen bir malı ona gönderdi ve 'Bunu al kendine sermaye yap, dükkânını terketme, senin gibilere ticaret zarar vermez' dedi. Bu adam, fakirlere sattığı malın bedelini almazdı.

Abdullah b. Mübârek, zekâtını (ve diğer hayırlarını) öncelikle ilim ehline vererek şöyle derdi: 'Ben, peygamberlikten sonra, âlimlerden daha faziletli kimse bilmiyorum. Onlardan birinin kalbi kendisinin ve ailesinin ihtiyaçları ile meşgul olursa ilim için boş vakit bulamaz; insanlara ilim öğretmeye yönelemez. Bunun için ben, onların dünya ihtiyaçlarını giderip bütün vakitlerini ilme vermelerini temin etmeyi daha faziletli gördüm.'"[523]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[523] bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/476-4774 (İstanbul: Semerkand, 2004).

Her Zaman İnfak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette her türlü infaka teşvik ederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

274. *Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara bir korku yoktur, onlar asla üzülmezler de.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık* hayra *sarfedenler* ve bütün vakitlerin hayır işlerle mâmur edenler *var ya,* huzuruna geldikleri zaman *onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara* sevmedikleri bir şeyin başlarına gelme *korkusu yoktur; onlar,* sevdikleri bir şeyi kaçırmaktan dolayı *asla üzülmezler de.* Onlar Allah'ı bulmuşlar, Allah da onları her şeyden zengin etmiştir."

Bu âyetin Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] hakkında indiği söylenmiştir. O, Allah yolunda 40.000 altın sadaka verdi. Bunların onunu gece, onunu gündüz, onunu gizlice, onunu da açıktan verdi.

Yine bu âyetin Hz. Ali [radıyallahu anh] hakkında indiği de söylenmiştir. Hz. Ali'nin sadece 4 dirhemi vardı; 1 dirhemi gece, 1 dirhemi gündüz, 1 dirhemi gizlice, 1 dirhemi de açıktan sadaka olarak verdi.[524] Bununla birlikte âyet, bu şekilde hayır yapan herkesi içine almaktadır.

274. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah yolunda malı vermenin ecri, kapının gerisinden mükâfat verilmesi, azaptan ve kötü âkıbetten emniyettir. Allah yolunda canların verilmesinin ecri ise ilâhî huzura giriş, perdenin içinde dostlarla ünsiyet ve muhabbettir. Kim nefsini sürekli Allah yolunda feda ederse selâm (esenlik) yurdu cennette perdelenmekten emin olur. Böyle yapanlar her iki dünyada da başlarına gelecek korkudan emin olurlar, onlara her iki âlemde de üzüntü verecek bir şey arız olmaz.

---

[524] Abdürrezzâk, *Tefsîr,* 1/371 (Beyrut 1999); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/100-101.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Faiz Yiyenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyette kullarını sadaka vermeye teşvik etti. Sadaka genelde malî sebepleri kullanarak ele geçecek bir ibadettir. Bunun yolu da alışveriştir. Bunun için Allah Teâlâ insanlar sadaka verme hırsıyla alışveriş muamelesinde dinî ölçülerde gevşek davranmasınlar diye faizden sakındırarak şöyle buyurdu:

اَلَّذٖينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖى يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا
وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَانْتَهٰى
فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا
خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِى الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ
اَثٖيمٍ ﴿٢٧٦﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

275. *Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin kalkması gibi kalkarlar. Bu hal onların, "Alım satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizden*

vazgeçerse geçmişteki** (eline geçen mal) **kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim** (helâl görerek) **tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar.

276. ***Allah faizi mahveder** (içine faiz karışan malın bereketini giderir), **sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.***

277. ***İman edip salih amel işleyenler, namaz kılanlar ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rab'leri katındadır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar asla üzüntü de çekmezler.***

Dinimizde faiz iki kısımdır. Biri, ribe'l-fadl (fazlalık faizi), diğeri de ribe'n-nesîedir (gecikme, vade faizi). "Fazlalık faizi", aynı cinsten olan iki yiyecek maddesini veya nakit parayı değiştirirken verilen fazlalıktır. Değiştirilen maddeler farklı cinsten olunca, fazlalığın bir günahı yoktur. "Gecikme faizi" ise (aralarında faiz gerçekleşen) iki yiyecek maddesini veya nakdi birbiriyle alıp satarken, birinin peşin diğerinin veresiye olmasıdır. Bu işlem haramdır. Satılan maddelerin cinsi farklı olsa da hüküm değişmez.[525]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Faiz yiyenler,* yani faiz alanlar, kıyamet günü kabirlerinden, *şeytan çarpmış* düşe kalka giden deli *kimselerin* kalkması gibi *kalkarlar.*" Âyette özellikle faiz yemeyi zikretti, çünkü bir maldan en büyük istifade onu yemekle gerçekleşir.

Rivayet edildiğine göre faiz yiyenlerin karnı, geniş bir ev gibi şişkin vaziyette önlerinde durur. Onlardan biri kalkmak istediğinde, karnı tarafına meyleder ve dengesini kaybedip yere yapışır. Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Mi'raca çıktığım gece bir grup insan gördüm; karınları evler gibi büyüktü. İçinde yılanlar vardı, dışarıdan görünüyorlardı. Ayağa kalkmak iste-

---

[525] Faiz sınıfına girmeyen malların veresiye satılması ve vade farkı konması câizdir.

diklerinde yüz üstü yere kapaklanıyorlardı. 'Ey Cebrâil, bunlar kimlerdir?' diye sordum; Cebrâil,

'Onlar faiz yiyenlerdir' dedi." [526]

Âyet şöyle devam ediyor: "Onların başına gelen *bu azap,* faizi helâl görerek, *'Alım satım da tıpkı faiz gibidir' demeleri yüzündendir."* Onlar faizle alım satımı aynı işlem gibi gördüler. Burada tersine bir benzetme vardır. Sözün aslı, "Faiz, alım satım gibidir" şeklindedir. Onlar mübalağa kastıyla böyle söylediler. Onlar sanki faizi asıl ve normal bir iş gibi görüp, alışverişi ona kıyas ettiler. Bunun sebebi şudur:

Câhiliye döneminde birinin borcunun ödeme zamanı gelince alacaklısına, "Bana biraz daha süre ver, ben de buna karşılık olarak sana alacağından fazla mal vereyim" derdi ve böyle yaparlardı. Bunu açıklarken de, "Alışverişin evvelinde kâr olarak bir fazlalığın alınmasıyla, borcu ödeme zamanı gelince bir fazlalığın alınması aynı şeydir; hem bu karşılıklı rıza ile olmaktadır" derlerdi. Cenâb-ı Hak, *"Allah, alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır"* âyetiyle onları yalanladı. Çünkü bir konuda hükmü açıklayan nas yani âyet ve hadis varsa o konuda akıl yürütüp kıyas yapmak fâsit ve geçersizdir. Hem alışverişle faiz arasındaki fark apaçık ortadadır.

Kim 1 dirhemi 2 dirhem karşılığında satarsa fazlalık olan 1 dirhem karşılıksız olarak zayi olmuştur. Alışverişte ise böyle değildir. Bir kimse 1 dirheme aldığı malı, 2 dirheme satabilir. Buna ihtiyaç bulunabilir ve biri mala rağbet etmiş olabilir. Alışverişte piyasa fiyatı geçerli olur ve böylece fahiş aldatmaların önüne geçilir.

Âyet şöyle devam ediyor. *"Bundan sonra kime Rabb'inden, faizin yasaklanması gibi bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişteki eline geçen mal kendisinindir,* onu geri vermez. *Hem onun işi* sizden birine değil, *Allah'a kalmıştır. Kim* kendisine yasaklama emri ulaştıktan sonra helâl görerek *tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar."* Çünkü onlar âyeti inkâr etmiş ve Allah'ın emrini hafife almışlardır.

---

[526] bk. Bezzâr, *Müsned,* nr. 55; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/11-12 (Beyrut 1995); Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye,* 2/359-360; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* 3/81-87; Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/66-68.

"Allah faizi mahveder, yani bereketini giderir, içine karışan malı helâk eder; *sadakaları ise bereketlendirir."* Yani sevabını kat kat fazlalaştırır, içinden sadaka verilen malı bereketlendirir.

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sadakadan dolayı hiçbir mal noksanlaşmaz."[527]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah sadakayı artırıp çoğaltır; öyle ki verilen sadaka (kıyamet günü) dağ gibi büyümüş olarak getirilir (teraziye konur)."[528]

Yahya b. Muâz demiştir ki: "Sadaka olarak verilen daneden başka (ahirette), dünya dağından daha ağır gelen başka bir dane bilmiyorum."

"Allah, haramları helâl görerek *küfürde ısrar eden ve* yasaklanan işlere dalarak *durmadan günah işleyen hiç kimseyi sevmez."* Yani onun haline razı olmaz, tövbe edenleri sevdiği gibi onu sevmez.

Cenâb-ı Hak, sonra, bu kimse gibi olmayan diğer bir grubu zikrederek şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz Allah'a *iman edip* O'ndan gelenleri tasdik edenlerin, *salih amel yapanların, namazı hakkı ile kılanların ve zekâtı tam olarak verenlerin mükâfatları,* huzuruna geldiklerinde *Rab'leri katındadır. Onlara* gelecekte karşılaşacakları şeylerden dolayı *hiçbir korku yoktur,* onlar kaçırdıkları bir şeyden dolayı da *asla üzüntü çekmezler;* çünkü onlar Allah'ı buldukları için kaçırdıkları hiçbir güzellik yoktur."

Faizin Tehlikesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette faiz hakkında daha fazla uyarı yaparak şöyle buyurdu:

---

[527] Tirmizî, Zühd, 17; İbn Mâce, Zühd, 26; Ahmed, *Müsned,* 4/231; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* nr. 4097.

[528] Buhârî, Zekât, 7; Müslim, Zekât, 63, 64; Tirmizî, Zekât, 28; Nesâî, Zekât, 48.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ
﴿٢٧٨﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُ۫سُ
اَمْوَالِكُمْۚ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

278. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız faizden kalan alacaklarınızı bırakın.***

279. ***Şayet bunu*** (*size emredileni*) ***yapmazsanız Allah ve Resûlü tarafından*** (*faizcilere karşı*) ***bir savaş açıldığını bilin. Eğer*** (*faiz almaya*) ***tövbe ederseniz, ana paranız sizindir;*** (*böylece*) ***siz*** (*fazla para alarak borçluya*) ***haksızlık etmezsiniz,*** (*ana paranızı noksan alarak*) ***kendiniz de bir haksızlığa uğramış olmazsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Allah'tan korkun; faizden kalan alacaklarınızı terkedin.*" Yani insanlara faiz olarak vermesini şart koştuğunuz şeylerden vazgeçin. *Eğer gerçekten inanıyorsanız geride kalanları bırakın.*" Hiç şüphesiz imanın delili, size emredilen şeyleri yerine getirmenizdir.

Rivayet edildiğine göre, Sakîfli birinin Kureyşli bir adamda alacağı vardı. Ödeme zamanı gelince hem malını hem de faizini istedi; olay üzerine bu âyet indi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer bunu yapmazsanız* yani size yasaklanan faizi terketmezseniz, *Allah ve Resûlü tarafından faizcilere karşı bir savaş açıldığını bilin.* Yahut bunu onlara haber verin."

Rivayet edildiğine göre bu âyet indiği zaman Sakîfli zat, "Bizim Allah ve Resûlü ile harp edecek gücümüz yoktur" dedi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer* faiz almaktan ve onu helâl görmekten *tövbe ederseniz,* ana paranız sizindir; böylece *siz* fazla para alarak borçluya *haksızlık etmezsiniz,* ana paranızı noksan alarak *kendiniz de bir haksızlığa uğramış olmazsınız.*"

Bundan şu da anlaşılır: Eğer faiz alan kimse (onun haram olduğunu kabul etmeyip) tövbe etmezse onun için malından hiçbir şey yoktur; çünkü o dinden çıkmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

278-279. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun Allah ile muamelesinin (taat ve ibadetinin) safiyeti, yediği lokmanın safiyetine bağlıdır. Kimin lokması safi (helâl ve temiz) ise muamelesi de safi olur. Kimin muamelesi safi olursa sefa onun kalbine sirayet eder. Yediği lokması karışık olanın, muamelesi (taat ve ibadeti) de karışık olur. Muamelesi karışık olanın kalbi de karışık olur. Bunun için âriflerden biri şöyle demiştir:

"Kim helâl lokma yerse ister istemez Allah'a itaat eder; kim de haram lokma yerse ister istemez Allah'a isyan eder."

İlâhî vâridatlar (kalbe gelen feyiz ve ilhamlar) da böyledir; onlar ancak yemesi ve içmesi safi olan kimseye gelir. Bunun için velilerden biri der ki: "Midesine giren lokmanın durumunu (helâl mi haram mı olduğunu) bilmeyen kimse, rabbânî ilhamlarla şeytanî vesveselerin arasını ayıramaz."

Seyyidim Ali Havvâs [rahimehullah][529] demiştir ki: "Bil ki her insanın kalbine akan medet (ilâhî yardım ve feyiz), kalbin durumuna göre değişir. Kalbin hali de yenen şeylerin güzel ve bozuk oluşuna göre değişir."

Faiz ve benzeri haram şeyleri yiyen kimseler, Cenâb-ı Hakk'a karşı muamelesine (ibadet ve taate) ancak şeytanın kendisiyle oynadığı deli kimse gibi yönelir; ne söylediğini ve kendisine ne söylendiğini bilmez. Bu haliyle o, münâcâtın lezzetinden ve halis muamelenin tadından mahrum olur. Eğer o, nefsi için delil getirmeye çalışır ve kendince bir sürü kıyaslara girerse seçkin velilerin yolunda onun felah bulması (başarıya ulaşması) beklenmez. Kime Rabb'inden bir öğüt gelir de o kimse, kötü haline son vererek iffet yolunu tutarsa Allah onun geçmişteki kusurlarını affeder. Kim de tövbe ettiği nefsin hevâsına geri dönerse onun varacağı yer, Hak'tan kopma ve ayrı kalma ateşidir.

---

[529] Ali Havvâs, İmam Şa'rânî'nin üstadı ve şeyhidir. İbn Acîbe, bu sözü ondan nakletmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına karşı muamelesi şöyledir: Kim zâhirî hissini daha fazla artırma derdinde olursa Allah onun iç âlemindeki nurunu yok eder; kim de zâhirî hissini (arzu ve isteklerini) artıracak sebepleri keserse Allah onun iç âlemindeki nurunu kuvvetlendirir.

Allah faizi yok eder, sadakaları artırır; yani sadakaların sevabıyla birlikte gelecek manevi yardımı kuvvetlendirir. Allah küfür ve isyanda ısrar edenleri sevmez; O ancak kendisine yönelen itaatkâr kulunu sever. Bu kul, hakikat ehlinin imanı gibi iman eden, ilâhî yardımla hayırlı işlerde muvaffak olan âriflerin yoluna giren bir kimsedir. Şüphesiz bu kimse, ilâhî inayete mazhar olmuş salihlerin çizgisine tâbi olur, velâyet sahiplerinin yolunda gider. Onlar öyle kimselerdir ki kendileri için hiçbir korku yoktur, onlar hiç üzülmezler de.

Ey iman edenler, Allah'tan hakkıyla korkun. İçinizde kötü his ve kalbe perde olan sebeplerden ne kalmışsa onları terkedin; eğer siz müşahede ehlinin imanı gibi bir imana tâlip iseniz ve kendisine ibadet edilen yüce sultana (Allah Teâlâ'ya) ulaşmak istiyorsanız böyle yapın. Şayet bunu yapmazsanız bilin ki siz, Hak'tan uzaklık halindesiniz, fakat bunu hiç tahmin bile etmezsiniz; Hakk'a karşı bir inat içindesiniz ama farkında değilsiniz.

Eğer Rabb'inize dönerseniz, ana sermayeniz sizindir. Bu sermaye tevhid nurudur. Bu nurunuzda bir noksanlaşma olmadığı gibi onu artırma yoluna da girmezsiniz. Ancak sadece Allah'a yönelir ve O'nun yardımıyla O'na vâsıl olmayı isterseniz, hiç şüphesiz Allah, ihsanını umanları mahrum bırakmaz, lutuf ve keremiyle kapısında bekleyenleri geri çevirmez.

Darda Kalan Borçluya Süre Tanımak

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, darda kalanların halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا
كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

280. ***Eğer** (borçlunuz)* ***darlık içinde ise*** *(size düşen iş)* ***eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermektir.*** *(Darda kalmış borçluya alacağınızı)* ***sadaka olarak bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.***

281. ***Öyle bir günden korkun ki o günde hepiniz Allah'a döndürülürsünüz, sonra*** *(o günde)* ***herkese yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir; hiç kimse haksızlığa uğratılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer borçlu darlık içinde ve zor durumdaysa* o takdirde size düşen ona süre tanımak, yani *eli genişleyene kadar kendisine mühlet vermektir*. Şayet darda olduğunu ispatlamışsa, bu durumda sizin onu sıkıştırmanız ve elinde olmayan malı talep etmeniz helâl değildir. *Eğer* ona verdiğiniz ana parayı kendisine *sadaka olarak bağışlayıp bir şey talep etmezseniz bu, bilirseniz* sizin için *daha hayırlıdır*. Şayet bunda ne kadar çok sevap ve güzel ilâhî övgü olduğunu bilseniz böyle yaparsınız.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim borçlusuna genişlik tanırsa veya borcunu silerse Allah Teâlâ onu, kendi arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelendirir."[530]

Yine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim duasının kabul edilmesini ve sıkıntısının kalkmasını isterse zorda olan borçlusuna ödemede kolaylık göstersin."[531]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Kim darda olan alacaklısına mühlet verirse kendisine her gününe karşılık olarak bir sadaka sevabı yazılır."[532]

---

[530] Hâkim, *Müstedrek*, 2/29; Tirmizî, Büyû', 67; Ahmed, *Müsned*, 5/ 300; Dârimî, Büyû', 50.

[531] Ahmed, *Müsned*, 2/23; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kazâi'l-Hâce*, nr. 101; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/133.

[532] Hâkim, *Müstedrek*, 2/29; İbn Mâce, Sadakât, 14; Ahmed, *Müsned*, 5/351.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], borcun fazileti hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah borcunu ödeyene kadar borçlu ile beraberdir; yeter ki bu borç Allah'ın sevmediği bir şey için olmasın."

Hadisin râvisi Abdullah b. Cafer [radıyallahu anh], hizmetçisine emrederek derdi ki: "Git, benim için birinden borç al da Rabbim benimle beraber olsun; ben Allah Teâlâ'nın (rahmet ve inayetiyle) benimle olmadan bir gece bile geçirmeyi istemiyorum."[533]

Aynı şekilde vakti gelen borcunu geciktirmeden ödemeye teşvik eden hadisler de rivayet edilmiştir. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] bu konudaki bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim alacaklısına hakkını götürmek için yola çıkarsa ona, yeryüzündeki hayvanlar ve denizdeki balıklar dua eder. Her bir adımında kendisi için cennette bir köşk yazılır ve bir günahı affedilir. Eğer böyle yapmaz ve ödemesini geciktirirse haddi aşmış olur." [534]

Allah Resûlü bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Zengin kimsenin vakti gelen borcunu ödemeyip geciktirmesi zulümdür. Sizden birinden (borçlusu) ödeme süresini uzatmasını istediği zaman uzatsın." [535]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

"Öyle bir günden korkun ki o günde hepiniz Allah'a döndürülürsünüz."

Bu, kıyamet günüdür; öyleyse sıdk (Allah'a karşı samimiyet) ve diğer salih amellerle O'na dönüş için hazırlık yapın.

"Sonra o günde herkese dünyada yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir; hiç kimse sevabı noksanlaştırılarak veya azabı çoğaltılarak *zulme uğratılmaz."*

---

[533] İbn Mâce, nr. 2409; Hâkim, *Müstedrek*, 2/23; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2696.

[534] Aynı konuda biraz farklı lafızlardaki hadisler için bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/131, 140; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2711-2712.

[535] Buhârî, Havale, 1 (nr. 2287); Müslim, nr. 1564; Ebû Davud, nr. 3345; Tirmizî, nr. 1308; İbn Mâce, nr. 2403.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, Cebrâil'in getirdiği son âyettir. Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e, "Onu Bakara sûresinin iki yüz sekseninci âyetinin sonuna koy" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyetin inişinden sonra yirmi bir gün yaşadı. Seksen bir gün yaşadığı da söylenmiştir. Başka görüşler de vardır.[536] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

280-281. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer Hak yolcusu mürid, yakîn nuru ve marifetten yana fakirlik ve darlık içindeyse Allah ile (O'nun marifet ve muhabbetiyle gönlü) zengin olanlara baksın; onların sohbetine girsin ve kendilerine yapışsın. Onlar âriflerdir. Hiç şüphesiz ârifler onu (himmet ve) nazarlarıyla manen zengin ederler.

Bazı haberlerde şöyle nakledilmiştir: "Allah'ın öyle dostları vardır ki kim onlara bakarsa öyle bir saadet elde eder ki ondan sonra asla şakî (rahmetten mahrum bedbaht) olmaz."

Yüce Allah'ın öyle has dostları vardır ki bir insana nazar ettiklerinde onun gönlünü her şeyden çekip Allah ile (O'nun marifet ve muhabbetiyle gönlü) manen zengin ederler.

Sahibü'l-Ayniyye (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû]) bu konuda der ki:

"Gayret et ve velilere sığın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah'ın kitabında en güzel halleri anlatılmaktadır. Onlar darda kalanlar için bir sığınaktır, ümit için birer hazinedir. Âşık, istediği şeylere onların bereketiyle ulaşır."

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] demiştir ki: "Vallahi benimle (Hakk'a vuslata ehil) bir adamın arasında ona nazar etmemden başka bir şey yoktur; bir nazarla onu (kalbini ilâhî marifet ve muhabbetle doldurup manen) zengin ederim."

---

[536] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/116.

Ebü'l-Abbas'ın şeyhi (Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî) onun hakkında demiştir ki: "Ebü'l-Abbas ne güzel bir adamdır, çölde yaşayan biri doğru dürüst taharet yapmasını bilmezken yanına gelir (sohbetine girip nazarları altında) bir gece geçirir, Rabb'ine vâsıl olur."

Şeyhlerimizin şeyhi efendim el-Arabî b. Abdullah demiştir ki:

"Eğer bana bir yahudi veya hıristiyan gelip teslim olsa ve bir gece nazarlarım altında kalsa, -biiznillah- onu Allah'a ulaştırırdım."

Her devirde nazarlarıyla insanları terbiye edip Allah'a vâsıl eden er kişiler (ricâlullah) bulunur. Allah'a hamdolsun ki ben onlara ulaştım ve sohbetlerine katıldım.

"Onlara bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır" âyeti, Allah ile (O'nun marifet ve muhabbetiyle manen) zengin olan âriflere işaret ediyor. Onlar, hak yolcusu dervişlere bu şekilde manen zengin olana kadar nazar ve himmetleriyle tasaddukta (destekte) bulunurlar.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Alışverişte Borçların Yazılması

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, borçları yazarak ve buna şahit tutarak malları koruma altına almayı emretmek üzere şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُۜ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِۖ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا
عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذٖي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا
يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔاۜ فَاِنْ كَانَ الَّذٖي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفٖيهًا اَوْ ضَعٖيفًا
اَوْ لَا يَسْتَطٖيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِۜ وَاسْتَشْهِدُوا
شَهٖيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْۚ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ
تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى

282. *Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin; Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da borcunu yazdırsın,* (borcu yazan da yazdıran da) *Rabb'inden korksun ve ondan hiçbir şeyi eksik yapmasın. Şayet borçlu sefih veya aklı zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise velisi adaletle yazdırsın. Bu işi yaparken erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile iki kadın olsun ki kadınlardan biri yanılırsa diğeri ona hatırlatır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit,* yani bir alışverişte yahut vadeli bir satışta, birbirinize belirli bir gün veya aya kadar borçlandığınız zaman, *onu yazın.*" Hasat zamanı veya hacıların dönüşü gibi ifadelerle zaman tayini geçerli değildir, ancak veresiye alışverişte olabilir.

Borcu yazın; çünkü bu, daha emniyetli olup ihtilafı daha iyi ortadan kaldırır.

Âlimlerin çoğunluğuna göre buradaki emir, farz değil müstehap (teşvik ve sevap) ifade eder.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın;* onu çoğaltıp azaltmasın. Bunun için kâtibin âdil biri olması gerekir, âdil olmalı ki yazdığı güven versin. *Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin.* Yani kâtip borcu yazmaktan geri durmasın; *Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazsın.*" Yani Allah Teâlâ'nın bu noter işini kendisine öğrettiği gibi hakkaniyetle yazsın. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın kendisine bu yazmayı öğreterek fayda verdiği gibi, o da yazısıyla insanlara fayda vermekten geri durmasın.

"*Üzerinde hak olan* borçlu *da borcunu* söyleyerek *yazdırsın,* çünkü bu konuda şahitlere ikrarda bulunacak odur. Borcu yazdıran da yazan da *Rabb'inden korksun* ve ondan hiçbir şeyi eksik yapmasın; yani yazdırmada veya yazmada üzerindeki haktan hiçbir şeyi noksan bırakmasın."

"Şayet borçlu, aklı kıt dengesiz bir *sefihse veya aklı zayıf* bir ihtiyar veya küçük çocuksa veyahut dilsiz olduğundan *veya* dil bilmediğinden *kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise* onun adına vasî ve vekilinden *velisi adaletle yazdırsın. Bu işi yaparken müslüman erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer,* hazırda *iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz* yani adaletli olduklarını bildiğiniz *şahitlerden bir erkek ile iki kadın* veya daha fazlası *bulunsun.* Âyet kadınların birden fazla olmasını şart koştu *Bunun tek sebebi, kadınlardan biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatmasıdır.* Yani kadınlardan biri şahitliği unutursa, diğeri ona hatırlatır. Çünkü kadınların (konumları icabı) bu konuda zayıf olduğu malumdur.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, şahitleri şahitliği üstlenmekten ve yeri gelince eda etmekten geri durmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُواۜ وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغٖيرًا اَوْ كَبٖيرًا
اِلٰٓى اَجَلِهٖۜ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا
اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدٖيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا
تَكْتُبُوهَاۜ وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْۖ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهٖيدٌۜ وَاِنْ تَفْعَلُوا
فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٨٢﴾

... Şahitler, şahitlik için çağırıldıkları vakit çekinmesinler. Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak yaptığınız iş, aranızda gerçekleşen peşin bir ticaret olursa bu farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur.

Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ayrıca yazan da şahit de bir zarara uğratılmasın. Eğer bunu yaparsanız *(bir tarafa zarar verirseniz)* ***şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şahitler, şahitlik için çağrıldıkları vakit şahitliği üstlenmekten geri durmasınlar.* Çünkü bu iş onlar için bir görev olmuştur. Onlara şahit denmesi, sonucu itibariyledir. Onlardan başka kimse bulunmazsa, çağrılan kimselerin şahitlik yapması gerekli olur.

Yahut bir zarar olmadığı zaman, şahitliği eda için çağrıldıklarında geri durmasınlar.

"Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan üşenmeyin." Yani, büyük olsun küçük olsun hak olan şeyleri yazmaktan usanmayın; her şeyi zamanına kadar yazın. *Böyle yapmanız Allah katında daha adaletlidir;* yani hakların yazılması ve kayıt altına alınması, Allah katında adalete daha uygundur, çünkü böyle yapmak, aradaki çekişmeyi daha etkin ortadan kaldırır ve hakları daha güzel korur. *Yine bu yazma, şahitlik için daha sağlam bir güvencedir,* bu sayede şahitlik daha sağlam olur ve onu eda etmeye daha çok yardımcı olur. *Bir de bu, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur.* Yani borcu yazmak, onun cinsi, miktarı ve süresi hakkındaki şek ve şüpheyi ortadan kaldırmaya en uygunudur, çünkü borcun cinsini, miktarını ve ödeme zamanını yazınca, bu konuda kimse için bir tereddüt kalmaz.

"Ancak yaptığınız iş, belli bir vakte bırakılmadan aranızda gerçekleşen peşin bir ticaret olursa o ayrı. *Bu durumda,* anlaşmazlık çok az olacağı için, *onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur."*

"Alışveriş yaptığınızda, veresiye veya peşin olsun, bir tarafın borcunu inkâr etmesinden çekinerek *şahit tutun.* Çünkü bu daha ihtiyatlıdır."

Âlimlerin çoğunluğuna göre bu âyette geçen yazma ve şahit tutma emirleri farziyet değil, müstehaplık ifade eder.

"Ayrıca yazan da, şahit de, yazıda veya şahitlikte tahrif ve değiştirme ile *bir zarara uğratılmasın."* Yahut kâtip veya şahit, bir zarar vermesinler veyahut kâtip ve şahit çok uzak yerden çağrılarak zor şartlarda bu işi yapmaya zorlanarak zarara sokulmasınlar veya ücretleri verilmeyerek bir zarara uğratılmasınlar.

"Eğer onlara zarar verir ve size yasaklanan işleri *yaparsanız şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size* ledünnî ilimler *öğretir, Allah her şeyi bilmektedir;* O'ndan korkanın da O'na isyan edenin de hiçbir hali Allah'a gizli kalmaz."

Son üç cümlede Allah lafzı tekrar edildi; bu, onların her birinin müstakil birer cümle olmasındandır. Birinci cümlede takvaya teşvik edildi, ikincide ilim öğretme vaat edildi, üçüncü cümlede ise Allah'ın şanının yüceliği zikredildi. Bu tür bir ifade, Allah'ı yüceltmede kinaye yoluyla (üstü kapalı biçimde) anlatımdan daha etkilidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyetlerin ifade şeklinde şöyle bir incelik mevcuttur: Âyette, "Vettekullah ve yuallimükümullah" buyrularak, emrin cevabında atıf harfi olan "vav" getirildi. Bu şunu anlatmak içindir: Allah Teâlâ'nın takva ehline ilim öğretmesi, takvaya bağlı bir iş değildir; o sırf ilâhî lutuf ve ihsanla olmaktadır. Takva bu ihsana bir ulaşma yoludur, yoksa asıl sebebi değildir. Cenâb-ı Hakk'ın ezelde verilmiş hükmü, bir sebebe bağlı olmaktan yücedir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Rehin ve Hükmü

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette rehinin hükmünü zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ
بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ
وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ۝

283. ***Eğer sizler yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız*** *(bu durumda borca karşılık)* ***alınmış bir rehin de yeterlidir. Birbirinize güvenirseniz*** *(rehin almadan borç verirseniz)* ***kendisine güvenilen*** *(borç verilen)* ***kim-***

se emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabb'i olan Allah'tan korksun. (Ey şahitler) Siz de şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse hiç şüphesiz o, kalbi günahkâr biridir. Allah yaptığınız her şeyi bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer bir yolculukta olur da* alışverişi veya borcu *yazacak kimse bulamazsanız,* bu durumda şahitlerin yerine borca karşılık güvence olarak *alınan bir rehin de yeterlidir."*

Rehinin sıhhati ve geçerli olması için yolculuk hali şart değildir; normal zamanlarda da bu olabilir. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Medine'de bir yahudiye zırhını rehin vererek kendisinden gıda maddesi almıştır.[537]

Yolculukta kâtip bulamama ihtimali kuvvetli olduğu için, Cenâb-ı Hak, hükmü galip duruma göre zikretti. Âlimlerin çoğunluğuna göre rehini kabzetmeye itibar edilir. Eğer borç veren kimse rehini eline geçirmemişse ve bu arada bir mani çıkmışsa o rehin, borç için tahsis edilmiş sayılmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Birbirinize güvenirseniz,* bu güvenle yetinip rehin almadan karşı tarafa bir borç verirseniz, *kendisine güvenilerek borç verilen kimse emaneti* yani borcu konuşulan şekilde *sahibine versin."* Âyette borca emanet denildi, bunun sebebi, onu veren kimsenin, karşı tarafa güvenerek, bir rehin almadan ve şahit bulundurmadan vermesidir.

"Bu şekilde kendisine borç verilen kimse de borcunu ödemede ve onu inkâr etmeme konusunda *Rabb'i olan Allah'tan korksun."*

"Ey şahitler yahut borç alanlar, bizzat şahit olduğunuz konulardaki *şahitliği gizlemeyin.* Sizden *kim onu gizlerse,* üstlendiği şahitliği yerine getirmekten veya üzerindeki borcu ödemekten kaçınırsa hiç şüphesiz o, *kalbi günahkâr biridir;* çünkü kalbiyle bildiği bir şeyi gizlemiştir. Gizlemek aslında kalbin amelidir; bu sebeple günah ona bağlandı. Şu hadis de buna benzemektedir:

---

[537] bk. Buhârî, İstikrâz, 1, Büyû', 14; Müslim, Müsâkât, 124-126, Tirmizî, Büyû', 7.

"Gözler zina eder, onun zinası harama bakmaktır."[538]

Yahut günahın kalbe nisbet edilmesi işin vehametini ifade içindir. Çünkü kalp organların reisidir; kulun kalbi günah işleyince bütün beden günah işlemiş olur. Âyetin ifadesinden şu anlaşılıyor: Günah sanki onda iyice yerleşmiş, en şerefli âzasını sarmış ve diğer bütün günahların üstüne, ötesine geçmiş.

Cenâb-ı Hak sonra, şahitliği gizleyenleri korkutarak şöyle buyurdu: *"Allah yaptığınız her şeyi bilir."* Açıkladığınız ve gizlediğiniz hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kim şahitlik için çağrıldığı zaman, şahit olduğu şeyi gizlerse aynen yalan yere şahitlik yapmış kimse gibi günahkâr olur."[539]

283. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, dünyevî borçların yazılıp kayıt altına alınmasını ve ona özen gösterilmesini emrettiği gibi, ledünnî ilimlerin ve kudsî vâridatların da kayıt altına alınmasını ve bu işe özenerek sahip çıkılmasını emretmektedir. Hatta, bu ilimlerin kayıt altına alınması daha evladır; çünkü onun meyvesi devamlı, neticeleri ebedîdir. Gerçekten hikmet, kalbe kudsî âlemden dağ büyüklüğünde gelir, eğer onu ihmal eder ve hemen kayıt altına almazsan, küçülür deve gibi olur, şayet kayıt altına almayı tehir edersen küçülür kuşa döner, sonra yumurta kadar küçülür, sonra kalpten silinir gider. Bu manada nazım halinde şöyle denmiştir:

"İlim bir avdır; yazmak onun kaydıdır. Avını sağlam iple bağlayıp kayıt altına al! Bir güvercini avladıktan sonra onu insanların arasında serbest bırakmak, cehaletten ileri gelir."

Eğer kalbine hikmet ve vâridat gelen kimse, yazmayı güzel yapamıyorsa, onu güzel yazan birine söyleyerek yazdırmalı, ondan hiçbir şeyi noksanlaştırmayıp kalbine geldiği şekilde yazdırmalıdır. Şayet kendisinin ifade ve anlatımı zayıfsa, onun yerine anlatımı güzel biri, manada bir noksanlık ve fazlalık yapmadan adaletle yazmalı. Buna işin ehli ârif kimselerden şahit tutmalıdır. Eğer âriflerden kimse yoksa, manevi halinde temkin sahibi sûfîlerden hazır bulunanları şahit tutmalı ki sahibinin nâkıslığından dolayı hikmete bir halel gelmesin.

---

[538] Müslim, Kader, 21; Ebû Davud, Nikâh, 43; Ahmed, *Müsned*, 2/343.

[539] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4179; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/200; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8986.

Yahut o kimse kalbine gelen hikmet ve vâridata iki âdil şahidi şahit tutsun; bunlar Kur'an ve Sünnet'tir. Eğer kalbe gelen vâridat bunlara uygunsa kabul edilir, değilse reddedilir.

Cüneyd-i Bağdâdî [rahimehullah] demiştir ki: "Süleyman ed-Dârânî'yi şöyle derken işittim: Kalbime birtakım manevi nükteler (hikmet ve sırlı ilimler) gelir, ben onları iki âdil şahit olan Kur'an ve Sünnet'e arzedip kontrol etmeden kabul etmem." [540]

Eğer siz acele ediyor ve gelen vâridatı yazacak kimse bulamıyorsanız, birbirinizin kalbine rehin olarak verin ki kayıt altına alınmış olsun ve hiç değilse kalplerde korunsun. Kim kalbine gelen vâridatları (manevi ilim, hal ve hikmetleri) şeyhinden yahut terbiye yolundaki kardeşlerinden gizlerse o kalbi günahkâr biridir; çünkü bu, terbiye yolunda bir çeşit hıyanettir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalpten Geçen Düşüncelerin Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kullarını kendilerine emrettiği hususlarda muhalefet etmekten korkutarak şöyle buyurdu:

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُۜ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٢٨٤﴾

---

[540] bk. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 54 (Beyrut 1998); *a.e.: Kuşeyrî Risâlesi*, s. 95 (İstanbul: Semerkand, 2007); Serrâc, *el-Lüma'*, s. 146; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 78.

284. Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çeker, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde ve yerdekilerin hepsi* yaratılış, mülk ve kul *olarak Allah'ındır."* Onlarda dilediği gibi tasarruf eder, dilediğine ihsanıyla rahmet eder, dilediğine adaletiyle azap eder.

"İçinizdeki kötülüğü ve ona yönelik azmi *açıklayıp ortaya koysanız da gizleseniz de Allah* kıyamet günü *ondan sizi hesaba çeker; sonra* mağfiret etmek istediğini *affeder,* azap etmek *istediğine azap eder. Allah her şeye kadirdir.* O'nu birine azap etmek veya günahını affetmek âciz bırakmaz.

Cenâb-ı Hak, âyette muaheze (yakalama ve azarlama) yerine muhasebe (hesaba çekme) tabirini kullandı, çünkü muhasebe daha umumidir. Şu hadis-i şerif, kulun muaheze edilmeden günahlarını kabul ve itiraf etmesinin de affedilmesi için yeteceğini göstermektedir:

"Kıyamet günü mümin Rabb'ine yaklaştırılır, öyle ki Rabb'i onu huzuruna alır, kendisine günahlarını ikrar ettirir. Ona, 'Şu günahını hatırlıyor musun?' diye sorar; kul, 'Evet, hatırlıyorum!' der. Cenâb-ı Hak bu şekilde onun yaptığı bütün günahları sayar, kul hepsini itiraf ve kabul eder. Sonra Allah Teâlâ,

'Ben onları dünyada örtüp gizlemiştim; bu gün de senin için onları affettim' buyurur." [541]

Bütün ihsan ve minnet Allah'a aittir; her türlü hamd ve şükür de O'nun içindir.

284. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İçinizdeki kötü düşünceleri ve şeytanî vesveseleri açıklasanız yahut kalbinizde gizlesiniz, öyle ki sizinle mahbubunuzu müşahedeye perde olsa, Allah sizi ondan hesaba çeker. O, dilediğini affeder; ona tövbe ve uyanıklık halini ilham ederek kalbindeki zulmeti yok eder, dilediklerini de mâsivanın (Allah'tan gayri varlıkların) zulmetinde terkederek ve karışık işlerin içinde bırakarak azap eder.

---

[541] Buhârî, Edeb, 60, Tevhid, 36; Müslim, Tevbe, 52; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

Kalpleri ilâhî nurları müşahededen ancak onların mâsivanın zulmetiyle meşgul olması engeller. Kalbini ağyardan temizlersen, onu marifet ve sırlarla doldurursun. Eğer hakikati gören bir göze sahip olmak istersen, kalbinden mâsivayı temizle. Allah kendisine rahmet etsin, şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

"(Yüce Allah kuluna der ki): Eğer kâinat beni keşfedişin içinde kaybolup giderse, yine de sırrın, sözümde saklı gaybı müşahede eder. Şayet beni görmek istersen gözünden (ve gönlünden) bütün kâinatı silip at, kalbinden mâsivayı temizle!"

Bil ki kalbe gelen düşünceler dört çeşittir: Bunlar, Rahmânî (Rahmân'dan gelen), melekî (melekten gelen), nefsanî (nefisten gelen) ve şeytanî (şeytandan gelen) düşüncelerdir. Rahmânî ve melekî olan, ancak hayrı emreder; nefsanî ve şeytanî olan ise ancak şerri emreder. Bazan nefis ve şeytan, sonu gizlice şerre çıkacaksa hayırlı şeyleri de emrederler.

Nefsanî ve şeytanî düşünceler arasındaki fark şudur: Nefsanî düşünce, kalpte sabit durur, eûzü çekmekle veya başka bir şeyle çekip gitmez; ancak Allah'ın ezelde takdir ettiği inayetiyle kul ondan kurtulur. Şeytanî düşünce ise böyle değildir; o, Allah'ı zikretmekle kalpten yok olur, kalp Allah'tan gafil olunca geri döner.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çeker..." âyeti nâzil olunca, bu, sahâbe-i kirâma çok ağır geldi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf, Muâz b. Cebel ve ensardan bir grup insan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna gelerek diz çöktüler ve,

"Yâ Resûlallah, bize bu âyetten daha ağır bir âyet nâzil olmadı; eğer içimizden geçenlerden de hesaba çekilirsek helâk oluruz!" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Âyet bu şekilde indi!"* buyurdu. Sahabe,

"Gücümüzün yetmediği bir işle mükellef olduk!" dediler. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yoksa siz İsrâiloğulları gibi, 'İşittik, isyan ettik' mi diyorsunuz; siz, 'İşittik ve itaat ettik' deyin" buyurdu. Onlar da,

"İşittik ve itaat ettik" dediler ve dilleriyle sürekli bunu söylemeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu hükmü hafifleten âyeti indirdi,[542] onlardaki imanı ve itaati anlatarak şöyle buyurdu:

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ
وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ وَقَالُوا سَمِعْنَا
وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصٖيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا
اِلَّا وُسْعَهَاۜ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْۜ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ
نَسٖينَٓا اَوْ اَخْطَاْنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَٓا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى
الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖۚ وَاعْفُ عَنَّا
وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٨٦﴾

285. ***Peygamber, Rabb'i tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de*** *(iman ettiler).* ***Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler ve, "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, bizi affet; dönüş sanadır" dediler.***

286. ***Allah herkesi, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar. Herkesin kazandığı*** *(hayır)* ***kendi lehine, işlediği*** *(kötülük)* ***de kendi aleyhinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi hesaba***

---

[542] Müslim, İmân, 199 (nr. 125); Ahmed, *Müsned*, 2/412; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 139; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/127-128.

çekme. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işleri de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize merhamet et! Sen bizim Mevlâmız'sın; kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Peygamber, Rabb'i tarafından kendisine indirilene* tahkik ve müşahede imanıyla *iman etti, müminler de* her biri yakînleri ölçüsünde *iman ettiler. Onlardan her biri Allah'a* O'na layık olduğu şekilde müşahede ve ıyân (görme) derecesinde yahut delil ve burhanla *iman etti.*"

"*Onlar Allah'ın meleklerine de iman ettiler.*" Hiç şüphesiz melekler, Allah'ın seçilmiş yüce kullarıdır; kendilerine emredilen hususlarda Allah'a hiç isyan etmezler ve ne emredilirse onu yaparlar.[543]

"*Onlar Allah'ın kitaplarına da iman ettiler.*" Hiç şüphesiz bu kitaplar Allah'ın kelâmıdır; onda ilâhî emir, nehiy, vaat, tehdit, kıssalar ve haberler mevcuttur. Bu kitaplardan Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan yani Kur'an gibi bilenenlerin bizzat kendisine iman etmek farzdır, bu şekilde bilinmeyenlere ise toptan iman etmek farzdır.

"*Onlar Allah'ın peygamberlerine de iman ettiler.*" O peygamberler ki en yüksek kemalat hallerine sahiptirler, hallerine layık olmayan her türlü noksanlık ve kusurlardan uzaktırlar.

Peygamber ve müminler *şöyle dediler: "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız."* Müminler, yahudi ve hıristiyanların yaptığı gibi, peygamberden hiçbirini diğerinden ayırmadan hepsine birden iman ettiler.

Müminler ayrıca dediler ki: "*Rabbimiz, işittik, itaat ettik;* yani sözünü işittik, emrine itaat ettik; *ey Rabbimiz, bizi affet;* kabirlerden kalkıp mahşerde toplanarak *dönüş sanadır.*"

Bu, müminlerin imanın temel rükünlerinden biri olan öldükten sonra tekrar dirilmeyi ikrar etmeleridir.

---

[543] Tahrîm 66/6.

Müminler, Allah'a gerçek bir imanla iman edip tam manasıyla boyun eğdiklerinde yüce Allah, *"Allah herkesi, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar"* âyetiyle onların yükünü hafifletti.

Yani Allah, herkesi ancak takati nispetinde ve gücü ölçüsünde mükellef tutar. Bu âyet, muhal (imkânsız) bir şeyle mükellef tutulmanın söz konusu olmadığını gösterir, fakat O'nun bundan menedildiğini (yani Allah için böyle bir şeyin olmasının imkânsızlığını) göstermez.

Muhal (insan için imkânsız olan şeyler) iki türlüdür. Biri (insanın bir dağı tutup kaldırması gibi) âdeten imkânsız bir şeydir; bununla mükellef tutulmak (vâki olmasa bile) câizdir. Diğeri ise aklen muhal olan bir şeydir (iki zıddın birleştirilmesi gibi), bu câiz değildir; çünkü bunun olması düşünülemez.

Yüce Allah kullarını takatleri ölçüsünde mükellef tutunca, herkesin yaptığı hayır kendisinedir; onun karşılığı kendisine tam olarak verilir; işlediği kötülük de kendinedir; onun karşılığını görür; ancak celâl ve ikram sahibi Allah affederse o başka.

Âyette, hayır için "kazanma" ifadesi kullanıldı; şer için ise kendi çabasıyla elde etme manasında "iktisap etme" ifadesi kullanıldı. Bu, kullara şu edebi öğretmek içindir: Hayırlar Allah'a nisbet edilir; kötülükler ise kulun kendisine nisbet edilir. Bu inceliği iyi düşün.

Sonra müminler, dualarının devamında şöyle dediler:

"Rabbimiz! Unutursak veya hata ile bir kusur işlersek bizi hesaba çekme!" Yani, ifrat veya ihmalden dolayı hata ve unutmaya sevkeden şeylerden bizi hesaba çekme. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah ümmetimden hata ve unutma ile yaptığı şeylerle, nefsinin verdiği vesvesenin (sadece içinden geçen kötü düşüncelerin) sorumluluğunu kaldırmıştır." [544]

---

[544] Hadisin son kısmı hariç bk. İbn Mâce, Talâk, 16; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 7219; Hâkim, *Müstedrek*, 2/198. Bu rivayetlerde hadis, *"Zorla yapmak mecburiyetinde kaldıkları şeylerden sorumluluk kaldırılmış"* ifadesiyle bitiyor. Hadisin son kısmı için bk. Buhârî, İmân, 15, Itk, 6; Müslim, İmân, 201; Tirmizî, Talâk, 8.

Âyette, hata ve unutmanın kendisinin kastedilmesi de câizdir; çünkü aklen, kulun onlardan hesaba çekilmesi imkânsız değildir.

Hiç şüphesiz günahlar zehir gibidir. Hata ile de olsa nasıl zehri içmek insanı helâke götürürse, bilerek ve isteyerek olmasa bile, günahlara düşülmesi de böyledir; bunun da insanı azaba götürmesi uzak değildir. Fakat yüce Allah, kendi katından bir rahmet ve ihsan olarak bu tür günahları affedeceğini vaat etmiştir. Bununla birlikte insanın hata ve unutmalarının affedilmesi için ayrıca dua etmesi de câizdir; bu şekilde hem bu affedilme nimetinin devam etmesi istenmiş, hem de bu affedilme bir nimet kabul edilmiş olur.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"Allah, ümmetimden hata ve unutma ile yaptığı şeylerin sorumluluğunu kaldırmıştır ..."* hadisinin mefhumundan da bunun bu ümmete has bir nimet olduğu anlaşılıyor. Bu ümmetin dışındaki ümmetler, hata ve unutmadan hesaba çekiliyordu. Bu, hata ve unutmadan mükellef tutulmanın imkânsız olmadığını da gösterir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Sonra müminler dualarında şöyle dediler: *"Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme."* Yani belimizi bükecek, bize ağır gelecek, terkedince ve taşıyamayınca azap göreceğimiz şeyleri bize yükleme! Yahudilerin tövbe için nefislerini öldürmesi, necaset bulaşan yerin kesilmesi ve bunların dışındaki ağır yükümlülüklerle mükellef tutulması gibi şeylerle bizi mükellef tutma.

"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işleri de yükleme!" Yani, takatimizin yetmediği şeyleri bize yükleme. Bu ifade, âdeten güç yetirilmeyecek şeylerle mükellef tutulmanın câiz olduğunu gösteriyor; yoksa ondan kurtulmak için dua edilmezdi.

Dua şöyle devam ediyor: *"Bizi affet, günahlarımızı sil, bizi mağfiret et, ayıplarımızı ört, bize merhamet et!"*

Bu duaya şu mana da verilmiştir: Küçük günahlarımızı bağışla, büyük günahlarımız affet, sıkıntılı ve üzüntülü hallerde bize merhamet et.

Dua şöyle bitiyor: *"Sen bizim Mevlamız'sın;* sahibimiz ve yardımcımızsın; *kâfirlere karşı bize yardım et!"* Hiç şüphesiz dosta düşen, düşmanlarına karşı dostlarına yardımcı olmaktır.

Beyzâvî der ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu duaları yapınca kendisine, *'İstediklerini yaptım'* denildi." [545]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana cennet hazinelerinden iki âyet indirildi ki Rahmân olan Allah onları halkı yaratmadan iki bin sene önce kendi eliyle yazdı. Kim onları yatsı namazından sonra okursa o gece ibadet olarak ona yeter." [546]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim, bir gecede Bakara sûresinin sonundan iki âyet okursa ona yeter." [547]

Beyzâvî der ki: "Bu hadis, 'Bakara sûresi' demeyi kötü görenleri reddetmektedir. Ona, 'İçinde bakara (yani inek) zikredilen sûre' demek de uygundur. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'İçinde bakara (inek) zikredilen bir sûre vardır ki o, Kur'an'ın otağıdır. Onu öğrenin. Onu öğrenmek berekettir, terketmek ise hasrettir. Ona batale güç yetiremez.' Kendisine, 'Batale nedir?' diye sorulunca,

'Sihirbazlar' buyurdu." [548]

285-286. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetin gizli işârî manasından şu anlaşılmaktadır:

Kime, herhangi bir iş ağır gelir yahut bir haceti onu zora sokar veyahut başına bir şiddet ve sıkıntı gelirse Allah'a dönsün, kendisini Mevlâ'sının önüne atsın ve kesin olarak şuna itikad etsin: Bütün işler Allah'ın elindedir. Yüce Allah kendisine dönen ve yönelen bir kulunu yardımından ve özel desteğinden mahrum etmez; onun başına gelen sıkıntıyı hafifletir yahut kendisine onu taşıma kuvveti verir.

---

[545] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/135.

[546] İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/84 (Beyrut 1985); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/139.

[547] Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 10; Müslim, Müsâfirîn, 255; Ebû Davud, Ramazân, 9; Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 4; İbn Mâce, İkame, 183.

[548] Biraz farklı lafızlarla bk. Müslim, Müsâfirîn, 252; Ahmed, *Müsned*, 5/249; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/395; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7544.

Sahâbe-i kirâma, kalplerinden geçen düşüncelerden hesaba çekilmek ağır gelince, itiraz etmeyip teslim oldular ve Mevlâ'larının emrine boyun eğdiler. Bunun üzerine Allah, hükmü hafifleten âyeti indirdi, onlardan bu konudaki ağır yükümlülüğü kaldırdı. Her kim bütün işlerinde Allah'a dönerse Allah'ın yardımıyla bütün ihtiyaçları giderilir.

Ârifler der ki: "Bir kulun nihayette başarıya ulaşmasının alameti, başlangıç hallerinde bütünüyle Allah'a yönelmesidir."

"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işleri de yükleme!" âyetindeki ağır yükün Allah muhabbeti olduğu da söylenmiştir. Buna göre kul, Mevlâ'nın sevgisinden ancak taşıyabileceği kadarını istemelidir. Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] Allah'ın kendisini muhabbetiyle rızıklardırmasını isteyen adamın halini düşün. Hz. Musa [aleyhisselâm], Rabb'inden ona sevgisini vermesini isteyince adam kendinden geçti, şaşkınlık içine düştü, elbisesini yırttı, vücut âzalarını parçaladı, sonunda dayanamayıp öldü. Hz. Musa [aleyhisselâm] Rabb'ine, adamın durumunu sorunca yüce Allah şöyle buyurdu:

"Ey Musa, bin adam benden bu adamın isteğini istedi; ben de muhabbetimden bir parçayı aralarında taksim ettim, bunun payına o muhabbet düştü." Yahut Cenâb-ı Hak bu manada buyurdu.

Salihlerden biri demiştir ki: "Mısır'ın merkezinde Zünnûn-i Mısrî'nin [rahimehullah] meclisinde bulundum. Tahminen meclisinde 70.000 kişi vardı. O gün yüce Allah'ın muhabbeti üzerinde konuştu; mecliste (muhabbet ve cezbeden) on bir kişi öldü. O sırada müridlerden biri hazrete,

"Ey Ebü'l-Feyz, Allah Teâlâ'nın muhabbetinden bahsettin; biraz da kulların O'na muhabbetinden bahset" dedi. Bunun üzerine Zünnûn-i Mısrî şiddetli bir âh çekti, elini gömleğine uzattı, onu iki parça etti ve bir âh çekerek şöyle dedi:

"Onların kendilerini ibadet için hapsettikleri ibadethanelerinin kapısı kapalıdır, gözleri yaş boşaltmaktadır, geceleri uykusuz kalmaya yemin etmişlerdir, uzanıp yatmayı terketmişlerdir. Onların geceleri uzun, uykuları azdır. Hüzünleri hiç bitmez, gam ve kederleri gitmez. İşleri zordur, göz yaşları çoktur, gözleri sürekli ağlar, (ağlamaktan) göz kapakları yaralıdır. Zamane insanları, aile ve komşuları onlara düşmandır ..."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu anlatılanlar, kendilerine kalbi saran korku veya ondaki her şeyi söküp atan şevk hali galebe çalmış gayret ve ciddiyet sahibi âbid ve zâhidlerin halidir. Allah'a vâsıl olmuş âriflere gelince, onlardan bu yorgunluk gitmiştir. Onlar sıkıntıdan sonra rahatlığın içine dalmışlar, sevgilinin müşahedesine ve kendilerine canlarından daha yakın dostla münâcât haline ulaşmışlardır. Onların asıl ibadetleri kalbîdir; amelleri bâtınîdir, kalpleri ilâhî huzura bağlı olarak sürekli fikir ve nazar içindedir. Şevkleri sükûnet bulmuş, ıstırapları gitmiştir. İlâhî muhabbetten içmişler ve iyice doymuşlardır. Önce ilâhî muhabbetle sarhoş olmuşlar, sonra ayıklık halini bulmuşlardır. Artık onları haller hareket ettirmez, sözler heyecanlandırmaz, bilakis onlar kökleri yerde sabit dağlar gibidir. Allah bizleri onların yâdıyla faydalandırsın ve bizleri onların grubundan etsin. Âmin.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Bizi bağışla"* âyetine şu manayı vermiştir:

"Bizim seni az tanıma halimizi bağışla, sana yaptığımız ibadetlerdeki kusurlarımızı affet, vuslatına ve müşahedene ulaştırarak bizlere merhamet et!"[549]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın özel yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur. Allah'ın selâmı bütün peygamberlerin üzerine olsun. Âlemlerin Rabb'ine hamdolsun.

Bakara sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[549] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, 1/123 (Beyrut 2008).

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

2

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND : 180
Kur'an Kitaplığı: 22
yayin@semerkand.com
ISBN: 978-605-4565-12-2 (2.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahriç : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak Hat : Mustafa Cemil Efe
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Aralık 2011, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

ISBN 978-605-4565-12-2
9 786054 565122

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak No 7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlineshop.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

2

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

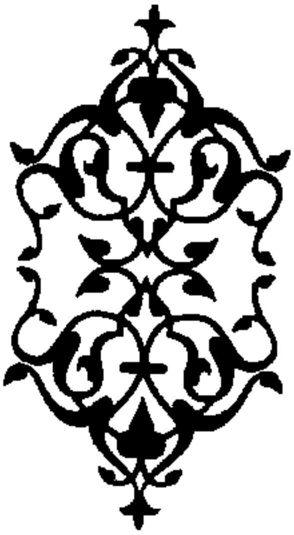

İÇİNDEKİLER

(3) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 15
Sûre Hakkında Bilgi 15
Allah'ın Âyetlerini İnkârın Sonu 18
Rahimlerdekine Şekil Veren O'dur 19
Muhkem ve Müteşâbih Âyetler 21
İnkârcıların Sonu 26
Dünyanın Süslü Nimetleri 31
Müttakiler İçin Hazırlanan Nimetler 36
Allah'ın, Meleklerin ve Âlimlerin Şahidi Olduğu Tevhid 39
Hak Yolda İhtilafın Sebebi 43
İnkârda Israr Edene Karşı Tavır 45
Peygamberlerini Öldüren Millet 47
Haktan Yüz Çevirenler 49
İzzet ve Zillet Allah'ın Elindedir 52
Kâfirlerin Dostluğundan Sakın 58
Allah Sevgisini İspatın Yolu 63
Hz. Meryem Kıssası 66

Hz. Zekeriyya'nın Duası 75
Hz. Meryem'in Özel Seçilişi 80
Hz. İsa'nın Gelişi ve Peygamberliğinin Müjdelenmesi 84
Hz. İsa ve Havârileri 93
Hz. İsa'nın Semaya Yükseltilmesi 98
Hz. İsa'nın Yaratılışı 102
Yalancılar İçin Lânet Duası 105
Tevhide Davet 110
Hz. İbrahim Hıristiyan ve Yahudi Değildi 112
Ehl-i Kitabın Huyu ve Hileleri 115
Yahudilerin Hainliği 122
Allah'a Verdikleri Sözü Az Bir Pahaya Değiştirenler 125
Ehl-i Kitabın Allah'ın Âyetlerini Tahrifi 128
Hiçbir Peygamber ve Âlim İnsanları Şirke Çağırmaz 129
Peygamberlerle Yapılan Sözleşme 132
Herkesi Kurtuluşa Götüren İman 136
İslâm'dan Başka Din Kabul Edilmez 138
Hak Dinden Dönenlerin Cezası 141
İnkâr Üzere Ölenin Sonu 143
Gerçek Hayra Ulaşma Yolu: En Sevdiğini İnfak 144
Helâl Şeyleri Haram Kılanlar 147
Kâbe ve Hac 150
Bilerek Hakkı İnkâr Edenlere Kınama 154
Ehl-i Kitaba İtaatin Tehlikesi 156
Allah'ın İpine Topluca Sarılmak 161
İyiliği Emir Kötülüğü Nehiy 164
Yüzleri Ağaranlar ve Kararanlar 167

İnsanlığın Hayrı İçin Çıkarılmış Ümmet 172
İmandan Kaçanların Hali 176
Bütün Ehl-i Kitap Aynı Değildir 180
Malı ve Evladı Kendisine Fayda Vermeyenler 182
Kâfirlerin Amellerinin Durumu 183
Yabancıları Dost Edinmeyin 185
Uhud Savaşı'yla Gelen Uyarılar 189
Faiz Yasağı 199
Takva Ehlinin Cömertliği 201
Cennetlik Kimselerin Ahlâkı 206
İnanan En Üstündür 211
Acıların İçinde Saklı Rahmet 213
Dinden Dönen Kendine Zarar Eder 217
Allah Yolunda Savaşan Âlimler 222
Kâfirlere Uymanın Sonu 225
Kâfirlerin Kalbine Salınan Korku 227
İlâhî Yardım Ne Zaman Gerçekleşir? 228
Uhud Savaşı'nda Yaşanan Acının Hikmeti 231
Zor Anda Gelen İlâhî Yardım 233
Savaşta Hezimetin Sebebi 237
Münafıklar Gibi Olmayın! 238
Allah İçin Can Verenlerin Bulduğu Rahmet 240
İstişare ve Tevekkül 242
Allah'ın Yardımı Olmadan Zafer Olmaz 247
Ganimete Hıyanet Olmaz 248
Allah'ın Müminlere En Büyük Lutfu: Hz. Resûlullah 252
İlâhî Yardıma Mani Şeyler 254

Zafer de Mağlubiyet de Allah'ın İzniyledir 256
Allah Yolunda Şehid Olanların Hali 259
Allah'a ve Resûlüne İtaatin Sonu 263
Allah Bize Yeter! 265
Kâfirlerden Korkmayın! 269
Verilen Mühleti Nimet Zannetmesinler 270
Müminle Münafık Seçilmeden Bırakılmaz 272
Cimriliğin Sonu 274
Zengin Olan Allah'tır 276
Her Peygamber Yalanlanmıştır 280
Her Nefis Ölümü Tadacaktır 281
Musibet ve Eziyetlere Sabır 283
Ehl-i Kitap'tan Alınan Söz 285
Sahip Olmadıkları Şeyle Övülmeyi Sevenler 286
İlâhî Kudretin Delilleri 288
Her Halde Allah'ı Zikredenler 290
Zikir ve Fikir Ehlinin Duasına İcabet 298
Kâfirlerin Keyfine Aldanmayın 300
Hakka Tâbi Olan Ehl-i Kitap 303
Allah Yolunda Sabır, Sebat, Nöbet ve Takva 305

(4) NİSÂ SÛRESİ 311
Sûre Hakkında Bilgi 311
Yetimlerin Malına Dikkat! 315
Birden Fazla Kadınla Evlenme 318
Nikâhta Kadına Verilen Mehir 320
Sefihlere Mal Verilmez 322

Kadınların Mirastaki Hakkı 328
Miras Taksiminde Yakınlara İhsan 330
Yetimin Malını Haksız Olarak Yemenin Cezası 334
Miras Taksimi 336
Kocanın ve Zevcenin Mirası 343
Zina Edenlerin Cezası 350
Kabul Edilen Tövbe 352
Nikâhla İlgili Hükümler 355
Kadınlarla Güzel Geçim 358
Boşanma Durumunda Korunacak Haklar 361
Nikâhları Haram Olanlar 363
Kendileriyle Evlenmek Helâl Olanlar 370
Câriyelerle Evlilik 372
Zina Eden Câriyenin Cezası 375
Yüce Allah'ın Müminlere Özel İkramları 376
Mal Edinme Yolu 381
Haksız Yere Cana Kıymak 382
Büyük Günahlardan Sakınmanın Mükâfatı 385
İlâhî Taksime Razı Olmak 387
Yakınların Mirası 390
Erkeklerin Aile Reisliği 392
Aile İçi Geçimsizliğin Çözümü 396
Tevhid ve Yakınlara İhsan 398
Cimrilik ve Riyanın Sonu 403
Zerre Kadar Hayır Zayi Olmaz 406
Hz. Peygamber'in Ahirette Şahitliği 407
Sarhoşluk Halinde Namaz 409

Yahudilerin Düşmanlığı 414
Ehl-i Kitabın İmana Davet Edilmesi 417
Affedilmeyen Günah: Şirk 420
Kimse Kendini Temize Çıkarmasın! 421
Yahudilerdeki Haset Hastalığı 427
Emaneti Ehline Verin! 432
İdarecilere İtaat 434
Allah ve Resûlü'nün Hükmünden Başkasını Arayanlar 437
İlâhî Hükme Candan Teslim Olmak 441
Peygamber ve Sıddıklarla Beraber Olmanın Yolu 445
Cihad ve Tedbir 450
Zayıflar İçin Cihad 453
Şeytanın Dostlarıyla Savaş 455
Ölümden Kaçış Yok! 457
İyilik de Kötülük de Allah'tandır 460
Peygamber'e İtaat, Allah'a İtaattir 463
Münafıkların Hali 465
Kur'an'ı Düşünmüyorlar mı? 466
Müminlerin Sırlarını Yaymak 468
Cihad, Şefaat ve Selâm 473
Herkes Allah'ın Huzurunda Toplanacaktır 477
Münafık ve Kâfirlerin Durumu 478
Münafık ve Kâfirlerle Dostluk Etmek 480
Münafıkların Diğer Halleri 483
Hata ile Adam Öldürmenin Cezası 484
Kasten Adam Öldürmenin Cezası 487
Mümine Kâfir Muamelesi Yapılmaz 491

Cihad Edenlerle Etmeyenler Bir Olmaz 494
Hicretten ve Cihaddan Geri Kalanların Hükmü 496
Hicret Yolunda Can Verenler 500
Yoluculukta Namazları Kısaltma 503
Korku Namazı 506
Namaz Vakitleri Belirlenmiş Bir Farzdır 510
Düşman Karşısında Gevşemeyin 511
Hainlere Arka Çıkılmaz 513
Tövbeye Teşvik 517
İftira En Büyük Kötülüktür 518
Her Hayır Allah'ın Rahmetiyledir 520
Her Sözde Hayır Yoktur 521
Müminlerin Yolundan Ayrılmanın Sonu 523
Şirkin Kötülüğü 526
İman ve Salih Amel Sahiplerine Müjde! 529
Sadece Temenni Yetmez 530
Kadın ve Yetimlerin Hakkına Dikkat! 535
Karı Koca Arasında Sulh 528
Kadınlar Arasında Adalet 541
Boşanma ve İlahî Yardım 543
Bütün Hayırların Başı: Takva 545
İki Cihanın Hayrı Allah'ın Elindedir 549
Herkese Karşı Adalet 550
Gerçek İman 553
Dinden Dönenlerin Akıbeti 555
Boş ve Batıl Sözlere Dalanları Terk 557
Dinle Alay Edenlerin Hali 559

Kâfirleri Dost Edinmeyin! 563
Münafıkları Cehennemdeki Yeri 564
Güzel Ahlâk 569
İman Esasları Bölünmez 571
Yahudilerin Çirkin İstekleri 574
Ahdi Bozanların Cezası 577
Hz. İsa'nın Gökten İnişi 581
Yahudilerin Zulüm ve Düşmanlıklarının Sonu 582
Kendisinden Bahsedilmeyen Peygamberler de Vardır 585
Vahyin Şahitleri 590
Kulları Hak Yoldan Alıkoyanların Cezası 592
İman Her Şeyden Hayırlıdır 594
Ehl-i Kitabın Taşkınlığı 595
Hiçbir Peygamber ve Melek Allah'a Kulluktan Çekinmez 598
Bütün İnsanlığın Mesul Olduğu Kitap ve Peygamber 601
Mirasta Kelâle Meselesi 603

(5) MÂİDE SÛRESİ 607
Sûre Hakkında Bilgi 607
Harem Bölgesinde Yasak Olan Şeyler 610
Haram Kılınan Yiyecekler 614
Allah'ın Razı Olduğu Tek Din: İslâm 617
Haramı Helal Yapan Zaruret Hali 619
Helal Olan Yiyecekler 620
Nikahı Helal Olan Ehl-i Kitap Kadınlar 625
Abdestin Farzları 627
Allah'la Yapılan Sözleşmelerin Hakkı 631

Adaleti Ayakta Tutan Şahitler Olun 633
İlahî Koruma Nimetine Şükür 636
Ahdi Bozmanın Vebali ve Cezası 639
Hıristiyanların Ahde Vefasızlığı 643
Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'e İmana Davet Edilmesi 645
Ehl-i Kitabın Hezeyanı 647
Yahudi ve Hıristiyanların Diğer Batıl Sözleri 650
Ehl-i Kitabı Hz. Peygamber'e Uymaya Davet 653
İsrâiloğullarına Verilen Özel Nimet 655
İsrâiloğullarının Korkaklık ve Küstahlığı 658
Hâbil ile Kâbil Kıssası 665
Bir Cana Kıyan Bütün İnsanlara Kıymış Gibidir 674
Haddi Aşıp Fitne Çıkarmanın Cezası 680
Takva ve Vesile 683
Ahirette Fidye Kabul Edilmez 685
Hırsızlığın Cezası 687
Dili Başka Kalbi Başka Olanlar 690
Yahudilerin Çirkin İş ve Davranışları 691
Allah'ın Hükmü İle Hüküm Vermeyenler! 697
Kısas 701
Hz. İsâ ve İncil 704
Her Ümmete Bir Şeriat Verilmiştir 706
Hakkı Bırakıp Cahiliye Hükmünü İsteyenler 709
Hevasına Tabi Olanlarla Dostluk Kurulmaz 712
Dinden Dönenlerin Akıbeti 716
Kâfirlerle Dostluk Haramdır 724
Ehl-i Kitabın Uyarılması 726

Hakkı Batıl, Hayrı Şer Görenler 727
Yahudilerin İki Yüzlülüğü 729
Yahudilerin Diğer Kötü Sıfatları 730
Ehl-i Kitabı İman ve Takvaya Davet 735
Hakkı Tebliğ ve İlahî Himaye 737
Hak Kitapla Amel Etmeyenin Bir Kıymeti Yoktur 740
Her Milletin Davet Edildiği Din: İslâm 743
Peygamberlerini Öldüren Kavim! 745
Hıristiyanların Üçlü İlah Hezeyanı 747

(3) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Medine'de nâzil olmuştur. 200 âyettir. 187 âyet olduğunu söyleyenler de vardır.

Önceki Sûre ile İrtibatı: Bu sûrenin ilk âyetlerinde geçen, *"Hiç şüphesiz Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır"* âyeti (Âl-i İmrân 3/4), sanki önceki sûrenin sonundaki, *"Rabbimiz, kâfirlere karşı bize yardım et"* âyeti için bir tamamlama gibidir ve onun tefsiridir.

Sûrenin İçeriği

Cenâb-ı Hak bu sûrede üç grubu uyarıp kınamıştır. Bunlardan biri hıristiyanlardır. Allah Teâlâ, Hz. İsa hakkındaki haddi aşan bozuk inanışları ve İslâm'a girmeye yanaşmamaları sebebiyle onları kınamıştır. Zaten sûre Necran hıristiyanlarının soruları sebebiyle inmiştir.

Allah Teâlâ, sûrede ikinci olarak Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) tâbi olmaktan geri durmaları sebebiyle yahudileri kınamıştır.

Cenâb-ı Hak, sûrede ayrıca Uhud günü meydana gelen dağılma sebebiyle müslümanları kınamıştır. Bunun için sûre üç hak kitabın zikriyle başlamıştır; çünkü eğer onlar bu kitapların hakkını korusalardı kendilerine bir kınama yapılmazdı.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُۜ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَۙ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ
وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ...

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. *Elif. Lâm. Mîm.*

2. ***Hay** (ezelî hayat sahibi) **ve kayyûm olan** (her şeye hayat verip ayakta tutan) **Allah'tan başka ilâh yoktur.***

3-4. *(Resûlüm!) **O, sana bu kitabı daha önceki kitapları tasdik edici olarak hak ile indirdi. O, daha önce hidayet yolunu göstermek için Tevrat'ı, İncil'i ve Furkan'ı indirmişti.***

Sûre başlarındaki bütün harflerde vakıf yapılır, bunların irabı yoktur; çünkü irabı gerektiren şeyler mevcut değildir. Bu harflerde sakin okunarak durulur. Bu konudaki açıklamalar için Beyzâvî'ye bakılabilir.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Bu sûrenin başındaki 'elif', Allah'ın nimetleri, 'lâm' Allah'ın lutfu, 'mîm' ise Allah'ın mülkü manasındadır."

Ben de (İbn Acîbe) derim ki: Her bir harf, kendilerine uyarı yapılan fırkalara işaret ediyor olabilir. Nimetler, müslüman olan hıristiyanlar içindir; lutuf müslüman olan yahudiler içindir; mülk ise müslüman sahabiler içindir. Geçekten Allah yeryüzünün doğusunun ve batısının hükümranlığını onlara vermiştir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey yüce Peygamber, kavmine şunu tebliğ et: Hiç şüphesiz *Allah* hükümranlık ve yetkide *tektir, O'nunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur.* O, kendisiyle birlikte başka bir ilâha kulluk edilmesini sevmez, çünkü ibadeti hak eden ancak ezelî hayat sahibi olan, her şeyi ayakta tutan, kendisini akılların idrakten, fehimlerin anlamaktan âciz kaldığı, bütün kulların işini görüp gözeten, onlarda kendi muradına uygun olarak tasarruf eden Allah'tır. O, peygamberleri diliyle kendilerine düşeni bildirmiş ve onlara, irşad olmak isteyenler için hakkı açıklayan kitaplar indirmiştir. Bu arada sana da yirmi üç sene içinde kitabı (Kur'an'ı) hak ile parça parça indirdik. O öyle bir haktır ki ona önünden ve arkasından hiçbir bâtıl yaklaşamaz. Yahut o, bütün bâtıl şeyleri reddeden delillerle dolu olarak indirilmiştir. Yahut o kitap adaleti getirmiştir, öyle ki onunla bütün haktan sapanların zulmü ortadan kaldırılmıştır.

O Kur'an, kendisinden önce gelen ilâhî kitapları tasdik edicidir. Çünkü o, önceki kitaplarda geçen kıssa ve haberlere uygun haberler içermektedir; böylece onların sıhhat ve doğruluğuna şahit olmaktadır.

Allah, ondan önce, kendilerine uymakla mükellef tutulan insanları hidayete götüren Tevrat'ı ve İncil'i indirdi. Yahut onları bütün insanlar için bir hidayet rehberi olarak indirdi. Bu yorum, bizden önceki şeriatlar biz müslümanlar için de geçerli kabul edilirse doğrudur. Sonra Allah kitap indirmeyi Furkan (Kur'an) ile tamamlayıp bütün insanları ve cinleri ona iman etmekle mükellef tuttu. Onunla hak ile bâtılın arasını ayırdı, bütün kâfirlerin ve cahillerin zulmetini defetti.

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın büyük şerefinden dolayı onu bütün kitaplardan önce zikretti, indirilmesi daha sonra olduğu için de onu son olarak tekrar zikretti.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, zatının birliğine ve sıfatlarının nurlarının zuhuruna işaret etmek isteğinde, ondan önce birtakım remiz ve işaretleri zikretti. Onları ancak ilâhî zatın tecelli denizine dalanlar ve ilâhî sıfatların tecellileri içinde yüzenler anlarlar. Onlar o denizden fikirleriyle zihinlerin hayret ettiği ve dillerin ifadeden âciz kaldığı birçok cevher gibi ilimler ve sırlı anlayışlar çıkarırlar. İşte o zaman insan bu remizlerin inceliklerinin ve işaretlerin sırlarını anlar, ilâhî zatın sırlarına ve sıfatların nurlarına vâkıf olur; semavî kitapların sırlarını ve içerdikleri ledünnî ilimleri, rabbânî mevhibeleri anlar, kalbinde Furkan'ın (Kur'an'ın) nurları parlar, öyle ki müşahede ve nazar ehlinin derecesine yükselir. Yüce Allah lutuf ve keremiyle bizleri onlardan eylesin.

Allah'ın Âyetlerini İnkârın Sonu

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, hak olduğuna dair deliller apaçık ortaya çıktıktan sonra Furkan'ı yani Kur'an'ı inkâr edenleri azapla korkutarak şöyle buyurdu:

...إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ④

Hiç şüphesiz Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, azîzdir (hiç kimse ona galip gelemez), intikam sahibidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz Allah'ın* peygamberi Hz. Muhammed'e yahut diğer peygamberlerine indirdiği veyahut birliğine delil olarak önlerine serdiği kâinat *âyetlerini inkâr edenler için,* ilâhî müjde ve azapların gerçekleştiği günde *şiddetli bir azap vardır.* O günde Allah, günahkârlardan intikam alır, mümin kullarına ise lutuf ve şefkatle muamele eder. Hiç şüphesiz *Allah azîzdir;* hiç kimse ona galip gelemez, hiç kimse O'dan kaçıp kurtulamaz, *O,* büyük *intikam sahibidir;* aynı zamanda pek çok lutuf ve ihsan sahibidir." Allah bütün müslümanlarla birlikte bizlere de lutuflarda bulunsun. Âmin.

4. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velilerinin ortaya çıkması, O'nun âyetlerindendir. Kim onları inkâr ederse bereketlerinden mahrum olur ve manen perdelenme ve kötü hesap azabı içinde kalır. Allah Teâlâ, özel yakınlığını elde etmiş kullarını en yüksek makamlara yükselttiğinde, velileri inkâr eden kimsenin üzerinde ceza ve mihnet hali gözükür, aldananların ortaya çıktığı o günde gafiller, avam (sıradan) müslümanlarla birlikte olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Rahimlerdekine Şekil Veren O'dur

Cenâb-ı Hak, önceki âyette zatının tek olduğunu, hiç kimseye muhtaç olmayan bir hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutma sıfatına sahip bulunduğunu belirtti. Bundan sonraki âyette ise kendisinin her şeyi içine alan bir ilim ve her yerde hükmünü yürüten bir kudret sahibi olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذٖى
يُصَوِّرُكُمْ فِى الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٦﴾

5. ***Şüphesiz yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.***

6. ***Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O azîzdir** (hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz), **hakîmdir** (her işini en güzel şekilde hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz yerde ve gökte*, iman veya inkâr, taat veya isyan, kullarının hiçbir hali *Allah'a gizli kalmaz.*" O'nun ilmi, göklerin en üstünde olanlarla, yerin en altında olan külli veya cüzi (büyük küçük), maddi manevi (görünen görünmeyen) her şeyi kapsar. Allah Teâlâ, çakıl ve kumların sayısını, suların miktarını, dağların ağırlığını bilir. O, insanın içinde kendi kendine konuştuklarını, kalbinden geçen düşünceleri de ezelî bir ilimle bilir.

O'nun kudreti her şeyde hükmünü icra eder, sonsuz hikmet sahibidir. Sonsuz kudretiyle, *rahimdeki cenine dilediği şekilde sûret verir*, onu noksan veya tamam yapar; hikmetiyle en güzel şekilde yaratır, onu rızkını kolayca elde edeceği âleme çıkarır.

Her şeyi en güzel şekilde tedbir eden (çekip çeviren), her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her işi bir hikmetle yapan, hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamadığı, hiç bir şeyin ilminin dışına çıkamadığı, kendisinden başka gerçek varlık bulunmayan ve sadece kendisine ibadet ettiğimiz Allah'ı tesbih ederim. O, her türlü noksanlık ve kusurdan yüce ve münezzehtir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür, kulunu doğru yola ileten O'dur.

5-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'ın mülkünde tasarruf etmede tek olduğunu; zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ortağı bulunmadığını; O'nun ilmi ile her şeyi kuşattığını, her şeyi işittiğini ve gördüğünü; her işinin "ol" emriyle meydana geldiğini, bir şeyin olmasını isteğinde ona "ol" hükmünü verdiğini, o şeyin de ilâhî murada uygun olarak hemen oluverdiğini yakînen bilirse O'nun tarafından başına gelen şeyi, O'ndan başkasına nasıl şikâyet eder? Yahut ihtiyaçlarını Mevlâ'sından başkasına nasıl arzeder? Yahut sahibi onu hiç unutmamış ve hayırdan mahrum etmemişken, bir derdi ve ihtiyacı olduğunda nasıl başkasına ümit bağlar? Anne karnında karanlıklar içinde senin işlerini tedbir eden, rahimde sana dilediği gibi şekil veren, sana her istediğini ihsan eden yüce Allah, seni iyilik ve ihsanından nasıl unutur? Yahut seni lutuf ve ihsan dairesinden nasıl çıkarır?

Bu konuda yüce Allah hakikat lisanıyla der ki:

"Sen nutfe halindeyken benim sana yaptığım iyiliği hatırla; sana anne karnında şekil ve sûret vermemi unutma! Bütün işlerinde bana güven ki ben korktuğun ve ürktüğün her şeyde sana yeterim. İşlerini bana teslim et. Şunu iyi bil ki ben her hükmümü yerine getiririm ve her istediğimi yaparım."

Muhkem ve Müteşâbih Âyetler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde hak ile bâtılın arasını ayıran kitabının, muhkem yani hükmü açık âyetlerle ancak Allah'ın ve derin ilim sahibi âriflerin bileceği müteşâbih (hükmü kapalı) âyetleri içerdiğini belirterek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ
مُتَشَابِهَاتٌۜ فَاَمَّا الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَٓاءَ
الْفِتْنَةِ وَابْتِغَٓاءَ تَاْوٖيلِهٖۚ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوٖيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُۢ وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ
يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖۙ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَاۚ وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا لَا
تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةًۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾
رَبَّنَٓا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فٖيهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمٖيعَادَ ﴿٩﴾

7. ***Sana kitabı indiren O'dur. Onun** (Kur'an'ın) **bazı âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir** (manası kapalıdır). **Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve** (keyiflerince) **tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki onun tevilini** (hakikatini) **ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise, "Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimiz tarafındandır" derler. Bunu ancak gerçek akıl sahipleri anlar.***

8. *(Onlar şöyle dua ederler): **Rabbimiz! Bizi doğru yola ulaştırdıktan sonra kalplerimizi kaydırma. Bize tarafından bir rahmet lutfet; hiç şüphesiz sen bol lutuf sahibisin.***

9. ***Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen günde** (ahirette) **insanları toplayacak olan hiç şüphesiz sensin. Allah asla sözünden dönmez.***

İbnü's-Sübkî demiştir ki: "Muhkem, manası açık olan âyettir; müteşâbih ise bilinmesini Allah'ın kendisine tahsis ettiği âyetlerdir. Allah, onun ilmini seçtiği kullarından bazısına bildirdiği de olur."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hiç şüphesiz varlığı ve her şeye hayat vermesiyle tek olan, kendisine ulvî ve süflî âlemde hiçbir şeyin gizli kalmadığı zat var ya, işte *sana* hakikatleri açıklayan *kitabı* Kur'an'ı *indiren O'dur. O Kur'an'ın bazı âyetleri muhkemdir;* onların manası açıktır, onlarda hiçbir kapalılık ve gizlilik yoktur; *bunlar kitabın esasıdır,* yani aslıdır; diğer âyetler onlara göre anlaşılır. *Onun bir kısmı ise müteşâbihtir;* birçok manaya gelme ihtimali vardır. Kapalı olduğundan veya zâhire ters gibi durduğundan maksadı açık değildir. Ondaki mana ve maksat ancak derin bir araştırma ve güzel bir tefekkürle anlaşılır.

Bazı âyetlerin müteşâbih olmasının bir hikmeti, güzel tahlil yapan âlimlerin faziletini ortaya çıkarmaktır. Diğer hikmetler ise onlar hakkında düşünmeye teşvik etmek, onlardan ancak derin araştırma ile elde edilecek ilimleri ve ilâhî muradı anlama konusunda gayretlerini artırmak, onlardaki gizli manaları ortaya çıkarmak ve muhkem âyetlerle aralarını birleştirmek için kafa yorup kabiliyetlerini işletip geliştirmektir. Ayrıca bunu yapabilen âlimlerin en üst derecelere ve en yüksek makamlara sahip olduğunu göstermektir.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ müteşâbihten bahsedince, onu iki kısma ayırdı. Onun bir kısmını ancak seçkin âlimler bilir; sûre başlarındaki harfler gibi. Bir kısmını ise peygamberlerden ve onların altındaki insanlardan hiç kimse bilmez; bu, kader sırrıdır. Hem kulluk halindeyken onu bilmek doğru olmaz. Eğer kader sırrı açılmış olsaydı kulluk bozulurdu. Bunun için Allah kader sırrını peygamberlerden ve meleklerden de gizledi; çünkü onlar ubûdiyyet halindedirler. Ubûdiyyet kalktığı zaman, (ahirette) kader sırrını bilirler."

Sehl b. Abdullah'ın şu sözü de bu manaya işaret ediyor:

"Ulûhiyyetin bir sırrı vardır, eğer bu sır açılacak olsa peygamberlik ortadan kalkardı. Peygamberlik için bir sır vardır, şayet bu sır açılacak olsa ilim ortadan kalkardı. İlim için de bir sır vardır, eğer bu sır açılacak olsa hükümler ortadan kalkardı."

Özetle şunu diyebiliriz: Yüce kitabımız Kur'an, muhkem ve müteşâbih âyetleri içermektedir. Bir âyette, *"Bu, âyetleri muhkem bir kitaptır ..."* (Hûd 11/1) buyrulmuştur. Bunun manası, onun bütün âyetleri, mana bozukluğundan ve lafız düşüklüğünden korunmuştur. Bir diğer âyette ise, *"Allah sözün en güzelini (Kur'an'ı) müteşâbih bir kitap olarak indirdi"* (Zümer 39/23) buyrulmuştur. Bu âyetteki müteşâbihin manası, onun âyetleri, manasının sağlamlığı ve lafzının güzelliği ile birbirine benzer demektir.

Sonra insanlar müteşâbih (manası kapalı, hükmü gizli) âyetler hakkında iki kısma ayrılmıştır. Kalplerinde eğrilik bulunan yani kalplerinde şek yahut bid'atçılar ve onlara benzeyenler gibi haktan sapma meyli olanlar, onun müteşâbih âyetlerinin peşine düşerler; onun zâhirî manalarına yapışırlar yahut bâtıl tevillere dalarlar. Onlar bunu fitne çıkarmak yani âyetler hakkında şek ve şüphe yayarak, onun anlamlarını karıştırarak ve muhkemle müteşâbih âyetleri birbirine ters gibi göstererek insanları dinden döndürmek ve bir de âyetleri kendi arzularına göre bid'atlarına uygun biçimde yorumlamak için yaparlar.

Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] rivayet edilen bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'ın müteşâbih âyetlerinin peşine düşen ve onlar üzerinde mücadele eden kimseleri gördüğünüz zaman, bilin ki onlar Allah Teâlâ'nın âyetinde bahsettiği fitneci kimselerdir, onlardan sakının!"[550]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki müteşâbih âyetlerin tevilini,* hakikatini *ancak Allah bilir."* Allah bazı seçkin velilerine de onun hakikatini bildirir. Onlar ilimde rasih yani ilimde derinleşmiş, ilim kalplerine yerleşmiş kimselerdir. Onlar, fenâ ve bekâ hallerini elde etmiş ârifibillah zatlardır. Onlar, has tevhid ehli kimselerdir. Allah Teâlâ onlara gaybının sırlarını bildirmiştir, artık onlar için Kur'an'da ve Sünnet'te kapalı bir mana kalmamıştır. *Bununla birlikte, ilimde yüksek pâyeye erişen bu kimseler şöyle derler:*

"Biz ona iman ettik, onun Allah'ın kelâmı olduğunu tasdik ettik, muhkemi ve müteşâbihi *hepsi Rabbimiz tarafından gelmiştir;* biz her ikisinin de manasını anladık."

---

[550] Buhârî, Tefsiru Sûre (3), 1; Müslim, İlim, 1; Ebû Davud, Sünnet, 2; Dârimî, Mukaddime, 19.

İşte bunlar gerçek akıl sahipleridir. Bunun için Allah onları şöyle övdü: *"Bunu ancak gerçek akıl sahipleri anlar."* Yani hevânın zulmetinden ve hissin karanlığından temizlenmiş kalpler anlar.

Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem), "İlimde yüksek pâyeye ulaşanlar kimlerdir?" diye sorulunca, şöyle buyurmuştur:

"Yemininde sadık, dili doğru, kalbi istikamet halinde olan, karnını ve iffetini haramdan koruyan kimseler var ya işte onlar ilimde yüksek pâyeye sahip olan gerçek ilim sahipleridir."[551]

Nâfi' b. Yezîd şöyle demiştir: "İlimde yüksek pâyeye ulaşanlar, Allah için herkese tevazu gösteren, Allah rızasını aramada nefsine boyun eğdiren; kendilerinden üstün olanlara karşı büyüklük taslamayan, kendilerinden aşağı olanları küçümsemeyen kimselerdir."

Şöyle denilmiştir: "İlimde yüksek pâyeye ulaşan kimse, kendisinde şu dört şey bulunan kimsedir: Allah'a karşı takva, halka karşı tevazu, dünyaya karşı zühd, nefsine karşı mücâhede."

Bütün bunları ârifibillah zatlar kendilerinde toplamışlardır. Daha önce de geçtiği gibi, ilimde yüksek pâyeye ulaşanlar onlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar Allah'a yakarışlarında ayrıca şöyle dua ederler: *Rabbimiz!* Bizleri huzuruna giden *doğru yola ulaştırdıktan sonra,* hevâya tâbi olarak hak yoldan *kalplerimizi kaydırma. Bize tarafından bir rahmet lutfet,* kalplerimizi sende toplasın, ruhlarımızı senin vahdaniyyetini müşahedeye bağlasın. *Hiç şüphesiz sen bol lutuf sahibisin;* senden bir şey bekleyene, beklediğinden daha fazlasını lutfedersin."

"Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen hesap gününde insanları toplayacak olan hiç şüphesiz sensin; bizleri huzurunda kabul görmüş dostlarınla birlikte kıl; şüphesiz sen, vaadinden (kullarına verdiğin sözünden) dönmezsin. O günde vermeyi vaat ettiğin şeyleri bizlere lutfet."

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah asla sözünden dönmez;* O'nun verdiği söze aykırı davranması imkânsızdır."

---

[551] bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7658; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/151; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/324.

Allah'ın hayır vaadine gelince, bunda tereddütlü bir durum yoktur (yüce Allah kullarına hayır olarak ne vaat etmişse, onu hak edenlere yönelik vaadini muhakkak yerine getirir). Şer (azap ve helâk) vaadine gelince, şayet bu vaat belirli bir şahsa yapılmışsa ona aykırı davranmaz; eğer topluca ortalığa yapılmışsa dilediğini affederek farklı muamele edebilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yine Hakîm-i Tirmizî *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde der ki: "Derin ilim sahipleri, *'Ona iman ettik, hepsi Rabbimiz'in katındandır'* diyerek müteşâbih âyetlerin ilmini, asıl bilenine havale ettiklerinde, nefislerinin onu talep etme konusunda aşırılık yapmasından korktular. Hiç şüphesiz ilim tatlıdır; bu tadın fitnesine düşenlere kınama vardır. Bunun için onlar Rab'lerine sığınarak şöyle dediler:

'Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi kaydırma. Bize tarafından bir rahmet lutfet.' Onlar, ilâhî rahmetin bu fitneyi söndüreceğini bildiler, bir de kıyamet günü geldiğinde kader sırrının açılacağını bildiklerinden Cenâb-ı Hakk'a yalvararak şöyle dediler:

'Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen günde (ahirette) insanları toplayacak olan hiç şüphesiz sensin.' Böylece nefisleri, hikmetin gizlenip ilâhî kudretin ortaya çıkacağı o günün gelmesiyle sükûnete kavuştu."

Nevâdirü'l-Usûl adlı eserden naklettiğimiz açıklamalar mana olarak verildi.

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpler safileşip bütün gaybları bilen Allah'ın huzurunda sakin olup sükûnete erince, üzerine ilâhî vâridatlar, ledünnî ilimler ve kudsî ikramlar iner. Onlardan bir kısmı muhkemdir, manası açıktır; bir kısmı ise geliş esnasında manası kapalıdır; onu alıp anladıktan sonra manası açık olur. Bu duruma âyette şöyle işaret edilmiştir: *"Onu sana okuduğumuzda sen onun okunuşunu takip et; sonra onu açıklamak bize aittir"* (Kıyâme 75/18-19). Kalbe gelen vâridatlar bazan aklın idraki dışında şeyler olabilir.

Kalplerinde haktan kayma ve tenkit hastalığı bulunanlar, halkı fitneye düşürmek, onları seçkin velilerin yolundan alıkoymak ve kendilerince tevillerde bulunarak ona karşı şeriatın zâhirî delilini ortaya koymak için bu vâridatlardan müteşâbih (manası kapalı) olanlarının peşine düşerler. Halbuki onların iç yüzünü ancak Allah bilir yahut Allah'ta fâni olmuş ârifler bilir. Onlar, Allah'ın marifetinde derin ilim sahibi kimselerdir. Bu ârifler,

"Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimiz'in katındandır" derler. Çünkü hevâdan (nefsin kötü arzularından) temizlenmiş kalpler, hevâ ve hevesinden konuşmaz. Onlar gönül erbabı kimseler olup şöyle derler:

"Rabbimiz, bizleri huzuruna ulaştırdıktan sonra kalplerimizi kudsî huzurundan ayırma, bize tarafından bir rahmet lutfet ki bizleri senden başkasına nazar etmekten korusun. Şüphesiz sen ihsanı bol olansın. Rabbimiz, geleceğinde şüphe olmayan sana kavuşma gününde, sana ulaşma yolunda seyreden insanları toplayacak olan sensin. Sen verdiğin sözden dönmezsin; bizi seninle buluştur. Bizi senden uzaklaştıran kimselerle aramızı ayır. Şüphesiz sen her şeye gücü yetensin."

İnkârcıların Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, haktan sapan ve fesat çıkaran kimseleri azapla korkutarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَٓا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِۙ ﴿١٠﴾ كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

10. ***Hiç şüphesiz inkâr edenlerin malları ve evlatları Allah'tan gelecek azaba karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtı olan kimselerdir.***

11. *(Onların durumu)* ***Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin hali gibidir; onlar âyetlerimizi yalanladılar, Allah da kendilerini günahları sebebiyle yakalayıverdi. Allah'ın cezası çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hiç şüphesiz,* Peygamberimiz Muhammed'e indirilenleri *inkâr edenler,* azabı gördüklerinde, *malları ve evlatları Allah'tan gelecek azaba karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır.* Yahut Allah'ın rahmetine veya taatine bedel olarak onların mal ve evlatları bir işe yaramayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtı olan kimselerdir."

"*Onların durumu Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin hali gibidir.* Gerçekten onlar âyetlerimizi yalanlamışlardı, *Allah da kendilerini günahları sebebiyle yakalayıverdi,* yani onları helâk etti, onları şiddetli bir azaba çarptırdı. Şu iyi bilinsin ki kendisinden yüz çevirerek başkasına dayanıp güvenenler için *Allah'ın cezası çok şiddetlidir.*"

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'ın kulları içinden seçtiği velilerini inkâr eder, Cenâb-ı Hakk'ın azametini müşahededen nasibini kaçırarak ilâhî huzurdan kovulup uzaklaştırılır ve muhabbet ehli ile beraberlikten mahrum kalırsa, bunlara karşılık onun malları ve evlatları kendisine bir fayda sağlamaz; hüzün ve zorluklar yakasını bırakmaz. Bu konuda bir şair der ki:

"Kim sana vuslatı kaçırmışsa onun nasibi pişmanlıktır. Kimin düşünce ve derdi sen olmuşsan, onun himmeti (ideali) yüce olur."

Bir diğeri de şöyle der:

"Kim O'na (Cenâb-ı Hakk'a) ulaşma ve vâsıl olma isteğini kaybetmişse ona aradığının ne olduğunu sor. Gerçekten seven bir kimseye, sevdiği yanında veya uzağında olsun, onun sevgisinde fâni olması yeter."

Başka bir şair de şunları söylemiştir: "Elden kaçırdığın her şeyin bir bedeli (onun yerine geçecek bir şey) vardır; fakat eğer kaçırırsan, Allah için bedel olacak hiçbir şey yoktur."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki:

"(Yâ Rabbi) Seni kaybeden neyi bulmuştur? Seni bulan neyi kaybetmiştir? Senin yerine başkasına razı olan kimse hüsrana düşmüştür. Yine senden başkasını arayan kimse de geçekten perişan olmuştur."

Kim Allah'tan başka bir varlığa kalbini bağlayıp onunla yetinir ve yüce Mevlâ'sına yönelme nimetinden mahrum kalırsa o kimse, firavun sıfatlı nefisler ve düşük himmetli kimselerle birlikte hevâya uyma ve Allah'tan ayrılık ateşi içindedir.

Allah Teâlâ'dan âfiyet (kötü hallere düşmekten selâmet) isteriz.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette yahudileri kınamaya başladı. Yüce Allah onlara söylenecek söze bir hazırlık olarak, önce yüce kitabının durumunu zikretti, onun muhkem ve müteşâbih âyetleri içerdiğini belirtti; peşinden de onları kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ اِلٰى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ
الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فٖى فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ
فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَاْىَ الْعَيْنِ وَاللّٰهُ
يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُو۬لِى الْاَبْصَارِ ﴿١٣﴾

12. *(Resûlüm!)* ***İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir yataktır!***

13. *(Bedir'de)* ***karşı karşıya gelen iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır. Onlardan bir grup Allah yolunda çarpışmaktadır; diğer grup ise kâfirdir. Onlar*** *(Bedir'de müminleri)* ***açıkça kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah dilediğini yardımı ile destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.***

Âyetin İniş Sebebi

Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Bedir Savaşı'ndan ganimet ve esirlerle birlikte, galip ve muzaffer olarak döndüğünde, Benî Kaynuka' çarşısında yahudileri topladı ve onlara, *"Ey yahudi topluluğu, Allah'tan korkun ve İslâm'a girin. Sizler biliyorsunuz ki ben, gerçekten Allah'ın resûlüyüm. Allah'ın, Bedir'de Kureyş'in başına indirdiği azabı size de indirmesinden sakının!"* dedi. Onlar da,

"Ey Muhammed, harp tecrübesi olmayan birtakım insanlarla karşılaşman (ve onları mağlup etmen) seni aldatmasın; eğer bizimle savaşacak olursan, bizlerin nasıl (savaş ehli) insanlar olduğumuzu anlardın!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlar hakkında bu âyeti indirdi.[552]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "Ey Muhammed, İsrâiloğulları'dan *inkâr edenlere* veya bütün inkâr edenlere *de ki:* Eğer müslümanlarla savaşırsanız *mağlup olacaksınız;* ölümden ve hezimetten sonra *cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir yataktır.* Yani orası sizin kendiniz için hazırladığınız ne kötü bir mekândır."

Allah bu vaadini yerine getirdi; şöyle ki yüce Allah müslümanların eliyle Kurayza yahudilerinin savaşçılarını öldürdü, Benî Nadîr yahudilerini vatanlarından sürdü, Hayber fethini gerçekleştirdi, onların dışındaki düşmanlarına cizye yükledi. Din düşmanları her nerede ele geçirildi ise mağlup edildi ve canları cehenneme sürüldü; onlardan ancak müslüman olanlar kurtuldu.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Bedir'de müslümanlar için gerçekleşen ilâhî yardımdan ibret almaya teşvik ederek onlara şöyle buyurdu:

"Ey yahudiler, gerçekten Bedir'de *karşılaşan iki grubun halinde,* size söylediğimiz 'mağlup olacaksınız' sözünün doğruluğuna bir delil, apaçık bir işaret ve *sizin için büyük bir ibret vardır."*

Bu iki grup müslümanlar ile müşriklerdir. Müslümanlar, 314 kişiydiler, müşrikler ise 1000 civarındaydı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O gruplardan biri Allah yolunda savaşan müminlerdi; diğer grup ise kâfir müşriklerdi."* Ey yahudiler, siz kâfirleri gerçekten müminlerin iki misli görüyordunuz; bununla birlikte Allah müminleri yardım ve imdadıyla destekledi, onları düşmanlarına galip getirdi; Allah, müminlerle savaşma durumunda sizi de aynı şekilde mağlup eder.

---

[552] bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 3/173 (Beyrut 2002); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/158.

Âyetin "yeravne misleyhim" şeklindeki okunuşuna göre manası şudur: *"Kâfirler müslümanları kendilerinin iki misli görüyorlardı."*

Bu şöyle oldu: Allah Teâlâ önce müminleri kâfirlerin gözünde çok az gösterdi; bu durumda kâfirler müminlere karşı cesarete geldi ve onlara yöneldiler; müminlerle karşılaştıklarında bu defa Allah kâfirlere müminleri çok gösterdi, o zaman cesaretleri kırıldı, Allah'ın müminlere yardımıyla mağlup oldular.

Âyete şu mana da verilmiştir: Müminler müşrikleri kendilerinin iki misli görüyorlardı. Gerçekte müşrikler müminlerin üç katı fazlaydı. Cenâb-ı Hak bunu, müminlere sebat vermek ve kendilerine, *"Eğer sizden sabreden yirmi kişi bulunursa, (kâfirlerden) iki yüz kişiyi mağlup eder"* (Enfâl 8/65) âyetiyle vaat ettiği yardımını yakînen göstermek için yapıyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* Bedir ehline yaptığı gibi, *yardım etmek istediği kimseleri yardımı ile destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır."*

Bu yardım şöyle oldu: Allah sayıca ve savaş gücü olmayan bir gruba, sayı ve gücü çok fazla olan bir grup karşısında yardım etti, kâfirlerin sayısı ve gücü Allah'tan müminlere gelen desteğe karşı (veya kâfirlere gelen azaba karşı) onlara bir fayda vermedi.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp Mevlâ'sına yöneldiği zaman, ona iki ordu taarruz eder. Onlardan biri envarın (nurlar) ordusudur; bu, kalbin ordusudur. İkincisi, ağyar (Allah'tan başka varlıklar) ordusudur; bu, nefis ordusudur. Bu iki ordu arasında savaş olmaktadır. Nurlar ordusu, ruhu asıl vatanına yükseltmek istemektedir ki bu, sırlar dairesidir. Ağyar ordusu ise nefsi, haz ve şehvetlerinin alanına indirmek istemekte ve onu varlıklar hapishanesinde hapsetmektedir.

Allah Teâlâ bir kuluna saadet dilediği zaman onun için nurlar (kalp) ordusunu kuvvetlendirir, ağyar (nefis) ordusunu zayıflatır; nefis ordusu kalp ordusu karşısında mağlup olur, nurlar ordusu onun kalbini istila edip her yanını sarar. Bundan sonra kalbe sürekli ilâhî vâridatlar (feyiz ve ilâhî ihsanlar) akıp durur. Nihayet onda Hakk'a yönelme nurları parlar, sırlar dairesine girer. Bu hal, müşahede huzurudur. Artık kalp her şeyin sahibi yüce dostun yanında özel koruma altında olur. Ona gizli bir dil şöyle seslenir:

"Ey ârif, ağyarın yani nefsin ordusu olan kâfirlere de ki çare yok mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz; orası ne kötü bir yerdir."

Allah Teâlâ adaletiyle bir kulu nefsi ile baş başa bırakmak istediği zaman, ondan nurların desteğini keser, onun nefis ordusunu kuvvetlendirir. O zaman nefsin zulmeti kalbin nurlarını sarar, istila eder; onu varlıklar hapishanesinde hapseder, insan vücudunun zulmeti içinde tutar.

Allah dilediğini özel yardımıyla destekler. Şu kalp ordusuyla, nefis ordusunun karşılaşmasında basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.

Dünyanın Süslü Nimetleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, nefis ordusunu destekleyen şeylerle, insanı ibret almaktan alıkoyan şeyleri açıklayarak şöyle buyurdu:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ
الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ
وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

14. ***İnsanlara kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşler, salma atlar, sağmal hayvanlar ve ekinler gibi nefsin aşırı sevdiği şeyler süslü gösterildi. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Asıl varılacak güzel yer, Allah katındadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar için şehvetler (nefsin aşırı sevdiği şeyler)* ve alışılan şeylere güvenip dayanma *işi süslü gösterildi."* Öyle ki bu şeyler, onları nazar ve ibretten yahut Hakk'ı müşahede ve seyirden alıkoydu. Bu, dünya menfaatine kalbini bağlayan ve maddi lezzetlere düşkünlük kendisini aldatan kimse içindir. Fakat bu nimetler kime cennet nimetlerini hatırlatır, hesap görücü yüce sultana itaat etmesine yardım eder, o kimse de kalbini dünyanın maddi menfaatlerine bağlamaz, onun geçici şehvetlerine iltifat etmez, bilakis onlara izin ve temkinle yaklaşıp yakîn halini kuvvetlendirirse o kimse bu âyetin tehdidi altına girmez. Bunu Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) şu sözünden çıkarıyoruz:

"Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi; kadın, güzel koku ve gözümün aydınlığı (gönlümün huzuru) namaz."[553]

Velilerden biri demiştir ki: "Bütün şehvetler kalbi Allah'tan perdeler, ancak helâl cimâ şehveti kalbi perdelemez."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah kullarını şehvetlerle müptela kıldı. Bunu şehvetleri terkederek imanında sadık olanlarla, onların peşinde koşan yalancıların ortaya çıkması için yaptı. Denilmiştir ki: Kim âyette geçen şeylerle meşgul olursa onu hak yolundan engeller. Kim onları gözünde küçültür ve onlardan yüz çevirirse bunun bedeli olarak kendisine onlardan kurtuluş nasip olur ve onun için hakikate giden yol açılır ..."[554]

Âyette, önce şehvetlerin başı zikredilerek ilk sıraya kadınlar kondu. Bu, aşırı derecede kadın sevgisine müptela olan, bu yüzden Allah'ı zikirden uzaklaşan yahut kadınlara haram yoldan ulaşan kimseler içindir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Benden sonraki insanlara kadınlardan daha zararlı bir fitne (imtihan sebebi) bırakmadım."[555]

---

[553] Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160; Ahmed, *Müsned*, 3/128; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78.

[554] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/129.

[555] Buhârî, Nikâh, 18; Müslim, Rikâk, 97-98; Tirmizî, İsti'zân, 65; İbn Mâce, Fiten, 19.

Diğer bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

"Yabancı bir kadının güzelliğine (kasıtlı) bakış, İblîs'in zehirli oklarından bir oktur."[556]

Bundan dolayı kadınlar, Kur'an'da bizzat şehvetin kendisi olarak zikredilerek, *"İnsanlar için aşırı kadın şehveti süslü gösterildi ..."* buyruldu.

Âriflerden biri der ki: "Şeytan hiç kimseden asla ümidini kesmez, (hiçbir yanaşacak kapı bulamasa) ona kadın tarafından gelip zarar vermeye çalışır."

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ey insanlar, (ehil olmadıkları) hiçbir işte kadınlara itaat etmeyin. Geçim işlerini sevk ve idare etmeleri için onları kendi hallerine bırakmayın. Onlar kendi hallerine terkedildiğinde, mülkü bozar, eşlerine isyan ederler. Biz kadınları şöyle tanıdık: Onlar tek başlarına kaldıklarında dinlerini güzel yaşayamazlar. Şehvetleri anında vera'yı (takva halini) koruyamazlar. Onların lezzeti az, hayret ve hasretleri çoktur. Onların salih olanları bile (kendi başlarına kalınca) günahtan kurtulamaz, azgınları ise zinaya düşer. Onların günahlardan tamamen korunanı yok denecek kadar azdır. Zulüm gördüklerini söylerler, fakat asıl zulmeden kendileridir. Engellendiklerini söylerler, ama boş şeylere rağbet eden onlardır. Konuşurken çok yemin ederler, halbuki sözlerinin çoğu yalandır. Onların şerlilerinden Allah'a sığının, hayırlılarından da korku üzere bulunun, vesselâm ..."

İnsanlara sevdirilen şeylerden biri de oğullardır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Çocuklar, kalplerin (gönüllerin) meyvesi, gözlerin aydınlığıdır. Bununla birlikte onlar, babalarına rızık korkusu çektirirler, onları eli sıkı cimri yaparlar, nice dert ve hüzünlere salarlar."[557]

İnsanlar için süslenen şeylerden biri de yığın yığın altın ve gümüşlerle güzel at sevgisidir. Bu atlar, üzerine tanınması için özel işaret konmuş yağız atlar ve diğer çeşitleridir.

---

[556] Hâkim, *Müstedrek*, 4/313-314; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/151; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/599.

[557] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1032; Bezzâr, *Müsned*, nr. 1892; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/155. Hadisin son kısmı için bk. İbn Mâce, Edeb, 3.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kıyamete kadar hayır, Allah için cihada hazırlanan atların alnına bağlıdır" buyurdu. Kendisine, hayrın ne olduğu sorulunca, Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sevap ve ganimettir" cevabını verdi.[558]

Hz. Enes'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kadından sonra, attan daha sevimli gelen bir şey yoktur."[559]

Ebû Vehb-i Çeşmî'den gelen bir rivayette, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cihad için at besleyin, onların alınlarını elinizle sıvazlayın, boyunlarına alamet olacak bir şeyler bağlayın, ancak yay kirişi bağlamayın. Sizler, ayakları ve alnı beyaz al renkte, aşkar (kumral) ve siyah atları tercih edin."[560]

Habbâb [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Atlar üç çeşittir. Biri Rahmân içindir; biri insanın kendisi içindir, diğeri de şeytan içindir. Rahmân için olan at, Allah yolunda cihad için hazırlanan ve üzerinde Allah'ın düşmanlarıyla savaşılan attır. İnsanın kendisi için olan at, binek ve zaruri ihtiyaçları için tahsis ettiği attır. Şeytan için olan at ise haksız rehin ve kumar gibi haram işlere alet edilen atlardır."[561]

İnsanlar için cazip gösterilen şeylerden biri de hayvan sevgisidir. Bunlar deve, sığır ve koyun türü hayvanlardır. Eğer bu hayanlar insanı Allah'ı zikirden meşgul ediyor ve Allah'ın onlardaki haklarını korumaktan menediyorsa zararlı olurlar.

---

[558] Buhârî, Cihad, 43, 44; Müslim, İmâre, 98, 99; Ebû Davud, Cihad, 41; Tirmizî, Cihad, 19 Nesâî, Hayl, 1, 7.

[559] Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Hayl, 2 (nr. 4404); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/221; Kurtubi *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/31.

[560] Ahmed, *Müsned*, 4/345; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 3565. Biraz farklı lafızlarla aynı konuda bir hadis için bk. İbn Mâce, Cihad, 14.

[561] Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Buhârî, Cihad, 48, İbn Mâce, Cihad, 14.

Bir diğer sevgi ise ekim-dikim ve ziraat sevgisidir.

Bütün bu zikredilenler dünyanın geçici metaıdır; varılacak güzel yer ise Allah'ın katındadır. Yani nimetleri fâni olmayan, hayatı sonsuza dek devam eden yurtta güzel mekân, en güzel âkıbet Allah katındadır.

14. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalbi, Hakk'ı müşahededen engelleyen yahut kendisine ibadet yapılan yüce sultana gidişinde onu geri bırakan her şey bir çeşit şehvettir. Bu, Allah'tan gayri varlıklar olsun, nurlar olsun, ilim veya haller olsun veya bunların dışında her ne olursa olsun, farketmez.

Âyette geçen kadınlar, ağyarı (Allah'tan başka varlıkları yani mâsivayı) temsil eder. Çocuklar, nurları temsil eder. Yığın yığın altınlar, tarikat ilimleridir. Gümüşler, şeriat ilimleridir. Nişanlı atlar manevi hallerdir. Mallar zikirlerdir. Ekin ve ürün, tefekkür ederek fikri çalıştırmaktır. Her kim, bu şeylerin tadıyla kalır, Hakk'ı müşahede ve görme rahatlığına geçmezse bunlar da, onun hakkında birer şehvettir.

Cenâb-ı Hak, birçok şehvet çeşidini zikrettikten sonra, onlardan gönlü çektirerek şöyle buyurdu: *"Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir; asıl varılacak güzel yer, Allah katındadır."*

Ebû Hâşim-i Zâhid [rahimehullah] demiştir ki: "Allah dünyayı vahşet yeri olarak tanıttı; bunu, müridin ünsiyetinin dünya ile değil Rabb'i ile olmasını, itaat ehlinin dünyadan yüz çevirip ilâhî rızaya yönelmesini ve marifet ehlinin dünyadan gönlünü çekip Allah'a iştiyak duymasını temin için yaptı."

Gerçek şu ki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dünyanın zararlı fitnesinden (çetin imtihanlarından), onun zenginliğinden ve fakirliğinden Allah'a sığınmıştır. Kur'an'ın ekseriyeti dünyayı yeren ve halkı ondan sakındıran âyetlerden oluşmaktadır. Hatta, kulları Allah Teâlâ'ya davet eden bütün davetçiler, muhakkak insanları dünyadan sakındırmış ve ahirete teşvik etmiştir. Öyle ki şunu bile diyebiliriz: İlâhî hükümlerin açıklanmasından asıl maksat, kalpleri fâni dünyadan çekip Mevlâ'ya döndürmektir.

Nasıl böyle olmasın ki dünya Allah'a giden yolu kestiği için O'nun düşmanıdır. Bu sebeple yüce Allah, dünyayı yarattıktan sonra ona (muhabbetle) nazar etmemiştir. Dünya veliler için de bir düşmandır; çünkü dünya onlara bütün süsü ile süslenmiştir, onlar da dünya sevgisini gönüllerinden kesip atma uğruna nice acılara sabretmişlerdir. Dünya, Allah'ın düşmanları için de bir düşmandır; zira onlara tuzak kurup adım adım azaba yaklaştırmış, onları ağına düşürüp avlamıştır. Böylece onlar dünyaya güvenmişler, dünya ise onları yüzüstü ve muhtaç bir şekilde kendi hallerine terketmiştir.

Yüce Allah, lutuf ve keremiyle bizleri dünyanın şerrinden korusun.

Müttakiler İçin Hazırlanan Nimetler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, gerçek akıl sahipleri için en mühim şeyin ve asıl maksadın ne olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْۜ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ
بَصِيرٌ بِالْعِبَادِۚ ﴿١٥﴾ اَلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا
وَقِنَا عَذَابَ النَّارِۚ ﴿١٦﴾ اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ
وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ ﴿١٧﴾

15. *De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını bildireyim mi? O, takva sahipleri için Rab'leri katında (hazırlanan) altından ırmaklar akan ve içinde ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğudur. Allah kullarının her halini görendir."*

16. *Onlar şöyle derler: "Ey Rabbimiz! İman ettik; bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!"*

17. ***Onlar, sabreden,*** *(özü ve sözü)* ***doğru olan, Allah'a itaat eden,*** *(malını hayırlarda)* ***harcayan ve seher vakitlerinde istiğfar eden kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki:* Size, belirttiğim *bu fâni şehvetlerden* ve geçici lezzetlerden *daha hayırlısını haber vereyim mi? O, Allah'ın* kendisine kavuştukları zaman takva *sahipleri için hazırladığı şeylerdir. Bunlar,* köşklerinin *altından* su, süt, bal ve şaraptan *ırmaklar akan ve içinde ebediyen kalacakları cennetlerdir.* Onlar fâni dünya nimetleri gibi değildir. *Orada kendileri için* iri gözlü hûrilerden, hayız, nifas ve her türlü pisliklerden *tertemiz eşler vardır ve ayrıca en büyük nimet olarak Allah'ın hoşnutluğu vardır."*

Bak, Cenâb-ı Hak, nasıl en düşük, orta ve en yüce nimeti zikretti? En düşük nimet, insanlar için süslenen dünyadır. Ortası, cennet nimetleridir. En yücesi ise Rahmân'ın rızasıdır. Sahih bir hadiste Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah Teâlâ cennet ehline,

'Ey cennet ehli!' diye hitap buyurur. Cennet ehli,

'Rabbimiz, buyur, emrine hazırız; bütün hayır senin elindedir' derler. Allah,

"Size verdiğim cennet nimetlerinden razı mısınız?' diye sorar; cennet ehli,

'Nasıl razı olmayalım ki âlemde hiç kimseye vermediklerini bize verdin!' derler. Allah Teâlâ,

'Haberiniz olsun, size bundan daha üstününü vereceğim' buyurur. Cennet ehli,

'Rabbimiz, bundan daha üstün olan nedir?' diye sorarlar; Allah Teâlâ,

'Sizlerden razı oldum; artık ebediyen sizlere kızmayacağım' buyurur."[562]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah kullarının her halini görendir."* Yaptıkları amellerinden hiçbir şey O'na gizli kalmaz; iyilik yapanı mükâfatlandırır; kötülük yapanı cezalandırır.

---

[562] Buhârî, Tevhid, 38, Rikâk, 51; Müslim, İmân, 302; Tirmizî, Kıyâmet, 18; Ahmed, *Müsned*, 3/88.

Yahut Allah, müttakilerin hallerini çok iyi görmektedir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Onlar şöyle derler: *Ey Rabbimiz! İman ettik; bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!"*

Burada istenen şeylerin, sadece imana bağlı olması, mağfireti hak etmede ve ona hazırlıkta imanın yeterli olacağına bir delildir.

Sonra Allah müttakilerin sıfatını sayarak şöyle buyurdu: "*Onlar,* ilâhî emirleri yerine getirip yasaklardan kaçınmada, sıkıntıda, zorda ve savaşta *sabreden,* sözlerinde, fiillerinde, hallerinde *doğru olan,* içleri dışlarıyla bir olan, Allah'a itaat eden, *malını Allah yolunda harcayan ve seher vakitlerinde istiğfar eden kimselerdir."*

Seher vakitlerinde yapılan dualar kabul edilmeye daha yakındır; çünkü o vakitte ibadet yapmak daha zordur, nefis daha safi haldedir, ruh bir hedefe yönelmeye daha hazır durumdadır; özellikle teheccüd ehli için bunlar daha üst seviyede gerçekleşir.

Denilmiştir ki selef-i salihin, seher vaktine kadar namaz kılar, seherden sonra istiğfar ve dua ile meşgul olurdu. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Ben yeryüzündekilere azap etmek isterim, o sırada evlerimi (mescidleri) mâmur edenlere, teheccüd namazı kılanlara, benim için birbirini sevenlere ve seher vakitlerinde istiğfar edenlere nazar ederim, azap etmekten vazgeçerim."[563]

Süfyân-ı Sevrî demiştir ki: "Allah için tahsis edilmiş bir rüzgâr vardır; ona 'sayha' denir. Bu rüzgâr, seher vakti eser, o vakit içinde yapılan zikir ve istiğfarları yüce Melik ve Cebbâr olan Allah'a taşır."

Yine o demiştir ki: "Bana ulaşan bir habere göre, gecenin evveli olunca bir münâdî, 'İbadet edenler kalksın!' diye seslenir; ibadet ehli kalkıp seher vaktine kadar namaz kılarlar. Seher vakti olunca bir münâdî, 'Seherlerde istiğfar edenler nerede?" diye seslenir; gece namazı kılanlar hemen istiğfar etmeye başlar, başka birileri de kalkıp namaz kılar ve onlara katılıp istiğfar ederler. Fecir doğunca, bir münâdî, 'Dikkat, gafiller kalksınlar!' diye seslenir; gece sabaha kadar uyuyan müminler, ölülerin kabirlerden kalkması gibi yataklarından kalkarlar."

---

[563] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 9051; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/140; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 4/37 (Beyrut 1998).

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mâsivayı müşahededen sakınanlar için Rab'leri katında marifet cennetleri vardır. Bu cennetlerin altından ilim nehirleri ve hikmet pınarları akar. Onlar, her türlü illetten temiz ve bozukluktan uzak ilimlerdir. Onların üzerine rıza nesimi (rüzgârı) eser, ruhlarına hoş manevi kokular taşır. Onlar, müşahede ve Hakk'a nazar nimeti içinde dâimîdirler.

Allah, ihlâslı kullarını görür. Onlar, her türlü ayıptan uzaktır, günah kirlerinden temizdir, nefisleriyle Hak yolundaki mücâhedede devam konusunda sabırlıdır, Hakk'ı müşahede taleplerinde sadıktır, kulluk görevlerini güzelce yerine getirirler, rubûbiyyet nurlarını müşahede uğrunda nefislerini ve ruhlarını harcayıp (feda ederler), ağyarı (Allah'tan başkasını) müşahede etmeye istiğfar ederler. Onlar istiğfarı özellikle seherin yumuşak tatlı meltemi esince yaparlar. Gerçekten seherlerde esen nesimin manevi tadı pek çok âbid ve zâhidi Cenâb-ı Hakk'ın sırlarını müşahede etmekten alıkoymuştur. Bunlar, şu âyette işaret edilen tevhid sırlarıdır:

Allah'ın, Meleklerin ve Âlimlerin Şahidi Olduğu Tevhid

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً بِالْقِسْطِۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۜ ﴿١٨﴾ اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ

18. ***Allah, adaleti ayakta tutarak kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de buna şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur; O, azîzdir, hakîmdir.***

19. ***Allah katında (geçerli hak) din İslâm'dır ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti."* Yani, birliğini gösteren delilleri ortaya koyarak ve tevhidi ilan eden âyetlerini indirerek kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti. Veya insanı hayrette bırakacak tedbiri, mükemmel sanatı ve muhkem işleriyle kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti. Bu konuda şairlerden biri (Ebü'l-Atâhiye) der ki:

"Hayret doğrusu, yüce ilâha nasıl isyan edilir yahut O'nu inkâr eden nasıl inkâr edebilir? Halbuki hareket eden ve etmeyen bütün varlıklarda hep Allah'ın varlığını gösteren bir şahit vardır. Her şeyde O'nu tanıtan bir âyet vardır; hepsi O'nun tek ilâh olduğunu haykırmaktadır."

Bedevî Araplar'dan birine, "Âlemin bir yaratıcısı olduğuna delil nedir?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Bir devenin (araziye bıraktığı) tersi, devenin varlığına alamettir. Yerdeki bir ayak izi oradan birinin geçtiğini gösterir. Peki, üstü ve altı ile şu koskoca kâinatın nizamı onu yaratan ve her şeyi bilen bir zatın varlığına delil olmaz mı?"

Âyet şöyle devam ediyor: *"Melekler de* Allah'ın birliğine ve onun haber verdiğine *şahitlik ettiler, ilim sahipleri de şahitlik etti."* İlim sahipleri, peygamberler ve Allah'ı bilen (rabbânî) âlimlerdir. Onlar Allah'ın birliğine iman ederek ve onun delillerini ortaya koyarak şahitlik ettiler. Bu durum, bir işi beyan etmede ve iç yüzünü ortaya çıkarmada şahidin şahitliğine benzetildi.

Bu âyette ilim ehlinin şerefine ve faziletine bir delil vardır; şundan ki Allah, onların şahitliğini kendi şahitliği ile birlikte zikretti. Çünkü ilim, Allah'ın yüce sıfatlarından bir sıfattır ve O'nun en büyük nimetidir. Âlimler, İslâm'ın en büyük temsilcileridir, cennete giden yolda öncülerdir, yeryüzünün kandilleri ve her zaman halkın önünde dinin rehberleridir.

Hz. Câbir'den [radıyallahu anh] gelen bir rivayette şöyle buyrulmuştur "Bir âlimin yatağına uzanıp ilim kitabına bakması, bir âbidin yetmiş senelik nâfile ibadetinden hayırlıdır."

Hz. Muâz [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"İlim öğreniniz; şüphesiz, Allah için ilim öğrenmek kula ilâhî bir haşyet kazandırır. İlmi müzakere etmek tesbih, ondan bahsetmek bir cihad, onu bilmeyenlere öğretmek sadaka, ehli olana vermek Allah'a yakınlıktır."

Sonra sözünün sonunda ilim ehlinin faziletini belirtmek için şöyle demiştir:

"Melekler onların dostluğuna heves ederler, kanatlarıyla teberrüken onlara dokunurlar. Kâinatta yaş-kuru her ne varsa, denizdeki balıklar, karadaki canlılar, gökteki yıldızlara varıncaya kadar her şey âlimler için Allah Teâlâ'dan mağfiret dilerler. Dikkat edin ilim, körelmiş kalpler için bir hayattır; zulmetler karşısında basiret için bir ışıktır, zayıf beden için bir kuvvettir. İlim, köleyi hürlerin derecesine ve meliklerin meclisine ulaştırır. İlim üzerinde tefekkür gündüz orucuna, onu müzakere etmek gece ibadetine denktir. Helâl ve haram ilimle bilinir, akraba hukuku ilimle korunur. İlim öncüdür, amel ona tâbidir. İlim, iyilere ilham edilen bir nimettir. Şakîler (hak yoldan sapanlar) ondan mahrumdur."[564]

Cenâb-ı Hak, kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti. Bunu adaleti ayakta tutarak yaptı; yani hüküm verip gerçekleştirdiği her şeyde halkın işini adaletle tedbir ederek kendisinden başka ilâh olmadığını gösterdi.

"O'ndan başka ilâh yoktur." Cenâb-ı Hak, aynı âyette birliğine yaptığı şahadeti ikinci kez tekrar etti. Bunun sebebi, önce hükmü tekit, deliller ortaya konduktan sonra da tevhid konusuna fazlaca önem verilmesi ve tevhid hükmünün korunması içindir. Bu tekrarın bir diğer sebebi de, "Azîz ve Hakîm" sıfatlarının tertibini göstermektir. Böylece, kendisinden başka ilâh bulunmayan yüce Allah'ın "Azîz" ve "Hakîm" sıfatlarına sahip olduğu bilinir. "Azîz" sıfatının önce zikredilmesi, Allah'ın kudretinin bilinmesinin, hikmetinin bilinmesinden daha önce geldiğini göstermek içindir.

Cafer-i Sâdık demiştir ki: "Âyetteki birinci şahadet, (yüce Allah'ın kendine ait haber verdiği) bir sıfat ve tevhiddir; ikincisi ise kullara bir işaret ve tâlimdir." Yani ey müminler siz de, (Allah'ın şahitlik yaptığı gibi) "lâ ilâhe illallah" deyin demektir.

---

[564] Kaynaklarda bu hadisin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait olduğunu söyleyenler vardır, fakat onun Muâz'a [radıyallahu anh] ait olduğu görüşü daha ağır basmaktadır. bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/302-303 (Beyrut 2002); Gazâlî, *İhyâ*, 1/28; İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/125.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah katında din İslâm'dır."* Yani Allah katında kabul edilen din, tevhid emrine boyun eğmek ve Allah'tan gelen emirlere kulak verip tâbi olmaktır. Hz. Enes'in (radıyallahu anh) rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim uyumadan önce bu âyeti (Şehidallahu âyetini) okursa Allah yetmiş bin melek yaratır; kıyamete kadar Allah'a onun için istiğfar ederler."[565]

Bu âyet, Allah'ın kitabındaki en büyük şahadettir.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim Şehidallahu âyetini sonuna kadar okursa ve sonunda, 'Ben de Allah'ın şahitlik ettiğine şahitlik ederim, bu şahadetimi Allah'a emanet ediyorum; o, Allah katında benim için bir emanet olarak bulunsun' derse Allah kıyamet günü o kulu ve şahadetini getirip şöyle buyurur:

'Bu kulumun benim yanımda bir emaneti vardır; ahdini en güzel şekilde yerine getirecek olan benim; kulumu cennete koyun!'"[566]

18-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Şehidallah" âyetinin evveli, fark haline (yani Allah'ın dışında diğer varlıkları da görme haline) işaret etmektedir; âyetin sonu ise cem' haline (sadece Allah'ı görme haline) işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak yüce kitabında genelde böyle yapmakta; önce şeriata uygun beyanda bulunmakta, sonra hakikate göre hüküm vermektedir.

Allah Teâlâ, şeriatın sırrını ortaya koymak için, önce kendi şahadetiyle birlikte meleklerin ve ilim ehlinin şahadetine yer verdi; sonra bu ispatı, "lâ ilâhe illâ hüve'l-azîzü'l-hakîm" sözüyle mahvedip hakikatin hükmünü ortaya koydu.

---

[565] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/40.

[566] Hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2414; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10453; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/326; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/166.

Zâhirî şekil ve alametlerin ispatı şeriattır; bütün bu alametlerin (gönülden) silinip sadece Hakk'ın bırakılması hakikattir. Zâhirî resim ve şekillerde kalanların tevhidi, perdenin gerisinden söylenen bir delildir. Allah'tan başka her şeyi kalbinden silip Hak'ta fâni olanların tevhidi ise perdenin iç kısmından ayne'l-yakîn (gözle görerek yapılan) bir şahadettir. Zâhir ehlinin tevhidi, sözle ifade edilen bir delil ve hüccettir. Hak'ta fâni olanların tevhidi ise müşahede ve görmedir. Sadece sözlü delil ve hüccette kalanlar, Hakk'ı müşahede ve görme ehline göre avam halk hükmündedir.

Dinin zâhirî alametlerini ispat, İslâm ve imandır; onları (gönülden) silip sadece Hakk'ı görmek ise müşahede ve ihsan halidir.

Dinin belirlediği kulluk hükümlerine boyun eğip teslim olmak şeklinde vücut âzalarında eseri gözükmeyen her tevhid noksandır. Bunu, şu âyetten anlıyoruz: *"Allah katında (kabul edilen) din İslâm'dır"*, yani ilâhî hükümlere zâhiren ve bâtınen boyun eğip teslim olmaktır. Kim ilâhî hükümlere bu bağlılığı göstermezse onun kâmil bir dini yoktur.

Hak Yolda İhtilafın Sebebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hakkı ispat eden delil ve burhanlar apaçık ortaya çıktıktan sonra onları inkâr eden, haklarında ezelde hızlân (bedbahtlık) hükmü verilmiş kimseleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

... Kendilerine kitap verilenler, ancak onlara ilim geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler şunu iyi bilsinler ki Allah, hesabı çok çabuk olandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine kitap verilen yahudi ve hıristiyanlar,* İslâm'ın hakikati ve din olarak ona uyma konusunda *ancak kendilerine ilim geldikten sonra ihtilafa düştüler."* Yani onlar, İslâm'ın sahih ve Allah katında tek geçerli din olduğunu sağlam bir şekilde bildikten sonra ayrılığa düştüler; zulüm ve hasetle onu inkâra saptılar.

Yahut önceki kitap sahipleri, İslâm hakkında ancak, onun sahih bir din olduğunu ve davetinin bütün insanlığa hitap ettiğini bildikten sonra ihtilafa düştüler; bir grup onu kabul etti, bir grup onun sadece Araplar'a geldiğini söyledi, bir grup ise İslâm'ı toptan inkâr etti.

Yahut onların ihtilafı tevhid konusunda oldu. Hıristiyanlar, üçlü ilâh anlayışını öne sürdüler; yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Onların bu ihtilafı, kendilerine gerçek tevhid ilmi geldikten sonra meydana geldi, onlar tevhid inancını değiştirdiler.

Rebî' şöyle demiştir: "Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) vefatı yaklaşınca, kavminden yetmiş tane âlimi yanına çağırıp Tevrat'ı onlara emanet etti; onu hakkı ile korumalarını istedi. Üç asır geçince, Tevrat'ı elinde bulunduranların arasında ayrılık çıktı. Bunlar, o yetmiş âlimin çocuklarından kendilerine kitap verilen kimselerdi. Çıkan bu ihtilaf yüzünden birbirlerinin kanını döktüler, aralarında kötülük yayıldı, ayrılık meydana geldi."[567]

Bu ihtilaf onlara ilim geldikten sonra yani Tevrat'taki hükümlerin açıklaması geldikten sonra *aralarındaki düşmanlık sebebiyle,* yani iktidar ve riyaseti ele geçirme hırsı ve birbirine hasetleri yüzünden *oldu.* Allah da onlara zalimleri musallat etti.

Âyet şöyle bitiyor: "Kim Allah'ın peygamberlerine indirdiği yahut vahdaniyyetine delil olarak gözleri önüne serdiği âyetlerini inkâr ederse *hiç şüphesiz Allah hesabı çok çabuk görendir.* Bir iş, O'nu diğer işi yapmaktan alıkoymaz." Bu âyette, hak dinde ihtilafa düşenler için bir tehdit vardır.

---

[567] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/167.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler hakkında ihtilaf ve onları inkâr, eğer düşmanlık, haset veya riyasetini yitirme korkusuyla olmuşsa bu hal onu Allah'ın azabına iter. Bu kimse Allah'a harp ilan etmiş olur. Onun cezası, Allah korusun, kötü âkıbettir. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

"Sûfîlerin bütün himmet ve hedefleri, vaktin icabı olan şeyi yapmaktır; onları inkâr eden kimsenin yaptığı ise kendini azaba atmaktır."

Eğer sûfîleri inkâr eden kimse, bunu din gayretiyle veya bir kötülüğü baştan önleme niyetiyle yapıyorsa o kimse mâzurdur veya niyeti sahih ise sevap kazanır. Bu kimse, hali zayıf kimselerin yolunda gitmektedir. Allah Teâlâ bu zayıf kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Allah ve Resûlü için samimi oldukları müddetçe, (cihada katılamayan) zayıflara, hastalara ve infak edecek bir şey bulamayanlara bir sorumluluk yoktur" (Tevbe 9/91).

Bir derviş ancak hakkında hiçbir tevili olmayan ve haramlığında ittifak edilen bir işten dolayı inkâr edilir. Mesela zina, livâta ve benzeri günahları işleyen kimseler mâzur görülemez, kabul edilemez. Mümin, bir kusur görünce, onun işlenmesini mubah kılacak bir mazeret arar, münafıksa hep ayıp bulma peşinde koşar.

Hayırlı işlerde muvaffak eden yüce Allah'tır; kuluna doğru yolu gösteren O'dur.

İnkârda Israr Edene Karşı Tavır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, inkârcı kimseden gelen eziyetin çaresinin ondan yüz çevirmek olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

فَإِنْ حَاۤجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
وَالْأُمِّيِّنَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ
وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

20. *Eğer (din konusunda) seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Ben kendimi Allah'a teslim ettim; bana uyanlar da (teslim etti)." Ehl-i kitaba ve (kitapları bulunmayan müşrik) ümmîlere, "(Bizim gibi) siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de. Eğer teslim olurlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; yok eğer yüz çevirirlerse sana düşen, yalnızca tebliğ etmektir. Allah kullarının bütün hallerini görmektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer,* sıhhati hakkında deliller ortaya konduktan sonra hak din (İslâm) konusunda *seninle tartışmaya girerlerse onlara de ki: 'Ben kendimi Allah'a teslim ettim;* bütün varlığımla O'na bağlandım, O'nun hak olduğuna dair delilleri ortaya konmuş sağlam dinine sarıldım; müminlerden *bana uyanlar da aynı şekilde yaptı.'"* Âyette Allah'a teslimiyet için özellikle yüz zikredilmiştir; bu onun en şerefli âza ve güzelliğin zuhur yeri olmasındandır. İnsanın yüzü dönüp teslim olunca, bütün vücut teslim olmuş demektir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlarla kitapları olmayan ümmî müşriklere,* 'Size açıkladığım delillere bakarak, benim teslim olduğum gibi *siz de Allah'a teslim oldunuz mu?* Yoksa siz düşmanlık ve hasetle inkâr halinize devam mı ediyorsunuz?' *de.*" Buradaki soru, (bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için değil), emir içindir. Şu âyetteki gibi: "*Müslüman oluyor musunuz?*" (Hûd 11/14) Bunun manası, "Müslüman olun" demektir.

"*Eğer teslim olurlarsa doğru yolu bulmuş olurlar;* kendilerini helâkten kurtarırlar, *yok eğer yüz çevirirlerse sana düşen, yalnızca tebliğ etmektir;* onların küfürdeki inadı sana zarar vermez. Sen, sana emredileni tebliğ ettin. *Allah kullarının bütün hallerini görmektedir;* teslim olanla yüz çeviren hiç kimsenin hali O'na gizli kalmaz."

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Ehl-i kitaba bu âyeti okudu. Yahudilere, "Siz, Üzeyir'in Allah'ın kulu, resûlü ve özel tecellisine mazhar olmuş kelimesi olduğuna şahitlik eder misiniz?" diye sordu. Onlar, "Böyle söylemekten Allah'a sığınırız. Üzeyir

Allah'ın kulu değil, oğludur" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] hıristiyanlara, "Siz, İsa'nın Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna şahitlik eder misiniz?" diye sordu; onlar da, "İsa'nın bir kul olduğunu söylemekten Allah'a sığınırız" dediler. O zaman, *"Eğer (İslâm'dan) yüz çevirirlerse, sana düşen sadece tebliğ etmektir"* âyeti indi.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir derviş inkâr, mücadele ve sen ben tartışması ile karşılaştığı zaman, onun için en uygun olan, sükût etmek, sonra hakkı ikrar edip bütün varlığı ile tek ve kahhâr olan Allah'ın hükümlerine teslim olmaktır. Çünkü derviş, Allah'tan başka gerçek fâil görmez ve O'ndan başkasına güvenmez.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Allah sana insanların eziyetini tattırdı ki kalbin onlara yönelip güvenmesin. O, (kendisinden başka) hiç kimseyle kalbin huzur bulmasın diye bu şekilde seni her şeyden çekmek istedi."

Âriflerden biri demiştir ki: "Sakın sana eziyet eden kimseyle uğraşma, sen Allah'la meşgul ol; onu senden defeder. İnsanların çoğu bu konuda hata etmektedir. Onlar, kendilerine eziyet eden kimseyle meşgul oldular, bir sürü günahla birlikte eziyetleri daha arttı. Eğer insanlar Mevlâ'larına dönselerdi, kendilerine eziyet edenlere karşı Allah onlara yeterdi."

Aynı şekilde bir şeyh de kendisine tâbi olanlara hakkı emrede[eder]. Eğer onlar hakkın emrine boyun eğip tâbi olurlarsa vuslata giden yola girmiş olurlar; eğer yüz çevirirlerse şeyhe düşen iş tebliğ etmektir; hidayet ise her şeyi işiten ve gören Allah'ın elindedir.

Peygamberlerini Öldüren Millet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, atalarının yaptığı düşmanlık ve fesada razı olduklarından yahudileri kınayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذٖينَ يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ حَقٍّۙ وَيَقْتُلُونَ
الَّذٖينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٢١﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذٖينَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۘ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٢٢﴾

21. *Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerini öldürenler ve adaleti emreden insanları katledenler var ya, onları acı bir azapla müjdele!*

22. *Onlar, dünyada ve ahirette amelleri boşa giden kimselerdir. Onlar için (kendilerini azaptan kurtaracak) hiçbir yardımcı da yoktur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenleri,* yani O'nun birliğini gösteren ve peygamberlerin hak olduğunu ispat eden delilleri yahut Allah'ın kelâmını inkâr edenleri -ki bunlar yahudilerdir-, *haksız yere* düşmanlıkla *peygamberlerini öldürenleri ve adaleti* korumayı, zulmü terketmeyi *emreden âlimleri katledenleri acı bir azapla müjdele!"*

"Onlar, dünyada ve ahirette amelleri boşa giden kimselerdir; onlar her iki âlemde de onlardan hiçbir fayda göremezler. *Onları azaptan kurtaracak hiçbir yardımcıları da yoktur."*

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e, "Kıyamet günü insanlar içinde en şiddetle azaba uğrayacak kimdir?" diye sordum, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Bir peygamberi öldüren adam veya insanlara kötü işleri emredip iyi işlerden meneden kimsedir." Allah Resûlü sonra,

"Haksız yere peygamberlerini öldürenler ..." âyetini okudu. Sonra da şöyle buyurdu:

"Ey Ebû Ubeyde, İsrâiloğulları, günün evvelinde bir saat içinde kırk üç tane peygamberi öldürdü. İsrâiloğulları'dan yüz yirmi âbid kalkıp onlara iyiliği emretti, kötülükten nehyetti, İsrâiloğulları o günün sonunda onları da öldürdü. İşte onlar, Allah'ın kitabında zikrettiği ve haklarında âyet indirdiği kimselerdir."[568]

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Önceki âyette, müridleri cesaretlendirecek şeyler zikredildi ve onlara, kendilerine eziyet edenlere sabredip Hakk'a teslim olmaları emredildi. Burada ise ilâhî huzurda kabul görmüş seçkin velileri inkâr ve onlara eziyet edenlerin cezası zikredilmektedir. Veliler ve âlimler, peygamberlerin vârisleridir; kim onlara eziyet ederse onun için elim bir azap vardır. Bu azap dünyada, manen perdelenme sıkıntısı ve kötü âkıbet olarak; ahirette ise mukarrebîn velilerden uzaklaştırılma ve esfel-i sâfiline yuvarlanma şeklinde gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Haktan Yüz Çevirenler

Yahudilerin kötü sıfatlarından biri de kendilerine hak geldiği zaman ondan yüz çevirmeleridir. Cenâb-ı Hak onların bu haline işaret ederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ اُوتُوا نَصٖيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ
بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرٖيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا
النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فٖى دٖينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ اِذَا
جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فٖيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

23. ***Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar aralarında hükmetmesi için Allah'ın kitabına çağrılıyor, sonra içlerinden bir grup yüz çevirerek geri dönüyor.***

---

[568] İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 2/620-621 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/168-169.

24. ***Bunun sebebi, "Bize ateş, sadece sayılı günlerde dokunacaktır" demeleridir. Onların uydurdukları (bâtıl) şeyler de dinleri hakkında kendilerini aldatmıştır.***

25. ***Peki, gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde onları topladığımızda ve herkese yaptığı amellerin karşılığı tam olarak verilip kendilerine hiç haksızlık edilmeyeceği o günde halleri nice olur?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut ey görme imkânı olan kimse! *Kendilerine kitaptan bir pay verilen yahudileri görmedin mi?* Onlar, Tevrat'tan hoşlarına giden bir şeye sımsıkı sarılıyorlar, ancak onun bütün hükümleriyle amel etmiyorlar. *Onlar,* tevhid konusunda ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sıhhati hakkında ihtilafa düştükleri konuda *aralarında hükmetmesi için Allah'ın kitabına* Kur'an'a veya Tevrat'a *çağırılıyorlar, fakat içlerinden bir grup bundan yüz çevirerek geri dönüyor,* verilecek hükme tâbi olmaya yanaşmıyor."

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yahudilerden bir grubun yanına girdi, onları Allah Teâlâ'ya davet etti. İçlerinden Nuaym b. Amr ve Hâris b. Zeyd,

"Ey Muhammed, sen hangi din üzeresin?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"İbrahim'in milleti (dini) üzereyim" dedi. Onlar,

"İbrahim yahudiydi!" dediler. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Öyleyse Tevrat'a gelin, o aramızda hakem olsun" dedi; onlar buna yanaşmadılar. O zaman bu âyet indi.[569]

Bu âyetin, recm konusunda indiği de söylenmiştir. İleride akidler konusunda bu hususa değinilecektir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Bunun sebebi,* azap konusundaki aldanışları ve onu kolayca geçiştireceklerini düşünerek, '*Bize ateş, sadece sayılı günlerde,* kırk gün *dokunacaktır'* demeleridir. Bu kırk gün, onların buzağıya taptıkları süredir. Onlar kırk günden sonra kendilerinden azabın kalkıp müslümanların azabının devam edeceğini düşünmektedirler. *Onların* bozuk düşünce ve boş arzularıyla *uydurdukları şeyler, dinleri hakkında kendilerini aldatmıştır."*

---

[569] İbn Ebû Hâtim, *Tefsir,* 2/622; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/170.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peki, gelmesinde şüphe bulunmayan bir günde,* yani ahirette *onları topladığımızda halleri nice olur?"* Bu âyet, onların içine düşecekleri halin dehşetini ve başlarına gelecek tehlikenin büyüklüğünü anlatmaktadır.

"O günde herkese hayır veya şer yaptığı her amelin karşılığı tam olarak verilir, hiç kimseye haksızlık edilmez." Yani amellerinden bir şey eksiltilmez, iyiliklerinde noksanlaşma olmaz, kötülüklerine de ekleme yapılmaz.

Bu âyette, müminlerin ebedî olarak cehennemde kalmayacağına bir delil vardır.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Ahiret gününde insanların önünde ilkin hesap sorulacak olanlar yahudilerdir; Allah Teâlâ onları insanların önünde rezil edecek ve sonra cehenneme atılmalarını emredecektir."

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Çok defa, ilim ve din ehli olarak bilinen birinin rahatça velilik davasında bulunduğunu ve kendisinin mukarrebîn zatların (Allah katında kabul görmüş âriflerin) izinde olduğu söylediğini görürsün. Bu kimse, hakka çağrıldığında yahut nefsinin bir ayıbını gördüğünde, haktan yüz çevirir ve doğrulardan kaçar, nefsi onu aldatır, hevâsı galip gelir; başlar sahip olduğu ilimle veya dinî yaşantısıyla veyahut kendisine intisap eden salihleri zikrederek nefsini haklı çıkaracak deliller getirmeye. Acaba bu kimse, hasta bir kalple Allah'ın huzuruna çıktığında ve selim bir kalple Allah'a kavuşan ihlâs sahiplerinin derecelerini gördüğünde hali nasıl olur? O gün selim kalp sahiplerinin dereceleri mukarrebîn velilerle birlikte yükseltilirken, o kimse cennet ehli avam müminlerle birlikte kalır. Allah Teâlâ bu hale işaret olarak şöyle buyurmuştur:

"Allah'tan hiç hesap etmedikleri şeyler karşılarına çıkar ..." (Zümer 39/47).

İzzet ve Zillet Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Ehl-i kitap'tan mülkün (hükümranlık ve yetkinin) çekilip alınmasını ve izzetlerinin yok edilip müslümanlara intikal etmesini zikrederek şöyle buyurdu:

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِى الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُ
وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٦﴾
تُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَیِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

26. De ki: "Mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Bütün hayır (iyilik ve nimet) senin elindedir. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter."

27. "Sen geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, düşmanlarına karşı yardıma ulaşman konusunda *de ki:*

Ey dünya ve ahiret mülkünün *gerçek sahibi Allahım! Sen, mülkü* ve yardımı *dilediğine verirsin, dilediğinden de mülkü çekip alırsın*. Bizlere iki cihanın mülkünü ve her yerde düşmanlarımıza karşı yardımını lutfet. Mülkü düşmanlarımızın elinden alıp bize ve kıyamete kadar bize tâbi olanlara ver."

Katâde demiştir ki: "Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'inden, İran ve Rumlar'ın mülkünü ümmetine vermesini istedi; Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi."

"Yâ Rabbi, sen dilediğini iman ve taat ile *yüceltir, dilediğini de* küfür ve isyanla *alçaltırsın."* Âyete şu manalar da verilmiştir:

Sen, dilediğini marifetinle yüceltir, dilediğini de kendi fikriyle alçaltırsın.

Sen, dilediğini kanaat ve vera' ile yüceltir, dilediğini hırs ve tamah ile alçaltırsın.

Dilediğini özel yardımınla hayırlı işlerde muvaffak ederek ve hakka boyun eğdirerek yüceltirsin, dilediğini de tembellik ve kendi haline terkederek alçaltırsın.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bütün hayır (iyilik ve nimet) senin elindedir;* bize bol hayrından ver ve bizi her türlü şerden koru. Bütün işler senin elindedir."

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette sadece hayır zikredildi; çünkü hayır (iyilik ve nimet) bizzat istenen ve yapılması emredilen bir şeydir; şer ise ârızî bir durumdur. Çünkü bu âlemde asıl olan hayır olduğu için, bir şeyde küllî bir hayır mevcut olmadıkça, cüzi bir şer bulunmaz."

Yahut, "Hayır senin elindedir" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'a karşı edebe dikkat edilerek söylenmiştir (Aslında şer de Allah'ın elindedir, fakat edeben, "Şer, insanın nefsinden kaynaklanır" denir).

Yahut âyette işlenen konu hayır olduğu için böyle söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hendek Savaşı'nda hendek kazmak için, her on kişiye 40 zirâ yer ayırdı. Her grup kendisine ayrılan yeri kazmaya başladı. Hendeğin bir yerinde büyük bir kaya çıktı. Kayaya balyoz işlemiyordu. Oradakiler Selmân-ı Fârisî'yi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gönderdiler, Selman [radıyallahu anh] durumu haber verdi, Resûlullah geldi, balyozu eline aldı, kayaya bir vurdu, kaya bir miktar parçalandı, o sırada kayadan şimşek gibi bir ışık çıkıp Medine'yi saran kayalıkları aydınlattı. Çıkan ışık, karanlık bir evin ortasında parlayan lamba gibiydi. Bunu gören Allah Resûlü tekbir getirdi, yanındaki müminler de tekbir getirdiler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Bu ışıkla bana Hîre'nin köşkleri aydınlanıp gözüktü; onlar sanki köpek dişleri gibi sıra sıra dizilmişlerdi"* buyurdu. Sonra kayaya ikinci defa vurdu, yine bir ışık çıktı, Resûlullah,

"Bu ışıkla bana Rum toprağından kırmızı köşkler aydınlandı" buyurdu. Sonra balyozu üçüncü defa vurdu, yine bir ışık çıktı, Allah Resûlü,

"Bu ışıktan bana San'a köşkleri aydınlandı. Cebrâil, ümmetimin bütün bu bölgelere galip geleceğini ve hepsini ele geçireceğini haber verdi, müjde size" buyurdu. Bunu işiten münafıklar müslümanlara,

"Siz, bu duyduklarınıza hayret etmiyor musunuz? O size olmayacak şeyleri temenni ediyor ve boş vaatlerde bulunuyor; size Yesrib'den (yani Medine'den) Hîre'nin saray ve köşklerini gördüğünü, sizin oraları fethedeceğinizi haber veriyor; siz ise gelecek düşman korkusundan hendek kazmakla meşgulsünüz!" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.

Yüce Allah, âyetin sonunda, *"Allah her şeye kadirdir"* buyurarak, hayır-şer her şeyin O'nun elinde olduğuna dikkat çekti.[570]

Sonra, Allah'ın kudretinin her şeye nüfuz ettiğini şu sözüyle delillendirdi:

"Allahım, sen geceyi gündüze katarsın", yani birinin peşinden diğerini getirirsin yahut onları uzatıp kısaltarak birbirine dahil edersin. Gündüz uzayıp da on beş saat olduğu zaman, gecenin bir kısmı gündüze dahil edilmiş olur. Gece de genişleyip uzadığı zaman, gündüz geceye katılmış olur. İşte bunları yapmaya gücü yeten zat, zilletten sonra izzeti getirmeye, mülkü çekip aldıktan sonra geri vermeye de kadirdir.

"Allahım, sen ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın." Yani ölü nutfeden (spermden) canlı varlıkları çıkarırsın, canlı vücuttan da ölü nutfe çıkarırsın. Yahut ölü danelerden canlı bitkiler çıkarırsın, canlı bitkilerden de ölü daneler çıkarırsın. Yahut kâfir anne babadan mümini, cahilden âlimi çıkarırsın, bunun tersini de yaparsın.

"Allahım, sen ayrıca *dilediğine* rızık, ilim ve manevi sırlardan *sayısız* şekilde *rızık verirsin*. Allahım bizleri de bu nimetlerden bolca rızıklandır. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter."

---

[570] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/154.

Muâz (radıyallahu anh) nakledivor: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bana, *"Ey Muâz, Allah'ın senin borçlarını ödemesini ister misin?"* diye sordu, ben de,

"Evet, isterim" dedim. Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Şöyle dua et: 'Mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın. Bütün hayır senin elindedir. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.

Sen geceyi gündüze, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine sayısız rızık verirsin.

Ey dünyanın ve ahiretin Rahmân'ı ve her ikisinin Rahîm'i, onlardan dilediğine verirsin; dilediğine vermezsin; benim borcumu öde!'

Bu duayı yap; eğer senin dünya dolusu altın ve gümüş borcun olsa Allah sana onları ödeme imkânı verir."[571]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (radıyallahu anh) şöyle demiştir:

"Allah Teâlâ Fâtiha'yı, Âyetü'l-kürsî'yi, 'Şehidallah' âyetiyle, 'Kulillahümme' âyetinden 'bi-gayri hisâb' kısmına kadar olan âyeti indirmek istediği zaman, bunlar arşa sarılarak,

'Yâ Rabbi, bizi günahların işlendiği yeryüzüne mi indiriyorsun?" dediler. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurdu:

'İzzet ve celâlime yemin olsun ki bir kul sizi farz namazların peşinden okursa muhakkak ben onu, hali ne olursa olsun, firdevs cennetine yerleştiririm, kendisine günde yetmiş defa rahmetle nazar ederim, onun her gün yetmiş tane ihtiyacını gideririm, onu bütün düşmanlarından korurum ve onlara karşı kendisine yardım ederim.'"[572]

Hadis için Sa'lebî'nin tefsirine bak.[573]

---

[571] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/172.

[572] Hz. Ali'nin rivayeti, hadis olarak da nakledilmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/165; İbnü's-Sinnî, *Kitâbü Ameli'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 125).

[573] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/34 (Beyrut 2004).

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim nefsine ve hevâsına hâkim olup onları kontrolü altına alırsa Allah ona her iki dünyanın mülkünü verir; kimi de nefsi ve hevâsı hükmü altına alırsa Allah onu her iki dünyada zelil eder. Kim Allah için nefsine sahip ve hâkim olursa Allah ona bütün kâinatta tasarruf etme yetkisi verir; o, gerçek anlamda hür bir kimse olur. Şairin biri bu konuda nazım halinde der ki:

"Beni mülklerine davet ettiler, davetlerine icabet ettiğimde, bana, 'Seni mülk için davet ettik, saltanat için çağırmadık!' dediler."

Kim nefsini Allah için zelil edip tevazuya bürünürse Allah muhakkak onu aziz eder. Şair der ki:

"İzzet kazanmak için, sevdiğin karşısında nefsini zelil et; nice izzetler vardır ki insan ona ancak zilletle ulaşır. Sevdiğin kimse aziz bir kimse iken sen ona karşı nefsini zelil etmiyorsan, o halde vuslata selâm gönder (çünkü o senden çok uzaktadır)."

Abdullah b. Mübârek demiştir ki: "Süfyân-ı Sevrî'ye, 'Faydalı insanlar kimlerdir?' diye sordum; 'Fakihlerdir' dedi. 'Gerçek sultanlar kimlerdir?' diye sordum; 'Zâhidlerdir (gönlünü fâni dünyadan çekip bâki Mevlâ'ya verenler)' dedi. 'İnsanların en şereflileri kimlerdir?' diye sordum; 'Müttakilerdir' dedi. 'Ayak takımı kimlerdir?' diye sordum; 'İnsanların mallarını yemek (dünya menfaati) için hadis yazanlardır (ilim öğrenenlerdir)' dedi. 'Alçaklar kimlerdir?' diye sordum; 'Zalimlerdir' dedi."

Şiblî demiştir ki: "Gerçek mülk (saltanat ve şeref), kâinatın sahibiyle yetinip bütün varlıklardan elini ve gönlünü çekmektir."

Verrâk da şöyle demiştir: "Yâ Rabbi, sen, dilediğin kimseyi nefsini kahredip hevâsına muhalefetle aziz edersin; dilediğini de nefsinin hevâsına tâbi ederek zelil edersin."

Bu konuda Berâî [rahimehullah] şöyle demiştir: "Nefsini hevâsına tâbi etme (onu kötü arzularının peşinde koşturma)! Hevâya tâbi olmak, gerçekten basitlik ve alçaklıktır."

Vehb (b. Münebbih) demiştir ki: "Zenginlik ve izzet, halkın içinde dolaşmaya başladılar; kanaate rastladıklarında, orada yerleşip kıldılar."[574]

Hz. İsa [aleyhisselâm] ashabına, "Sizler meliklerden (mülk ve saltanat sahibi kimselerden) daha zenginsiniz" dedi. Onlar, "Ey Ruhullah, bu nasıl olur, bizler hiçbir şeye sahip değiliz" dediler. Hz. İsa [aleyhisselâm], "Sizin elinizde hiçbir dünya malı yok, siz de zaten onu istemiyorsunuz, onların ise elinde pek çok eşya var, fakat onlara yetmiyor (gözleri aç, daha fazlasını istiyorlar)" dedi.

İmam Şâfiî [rahimehullah] nazım halinde demiştir ki:

"Ey nefis, eğer sen günlük yiyeceğine razı olursan, ebediyen zengin ve aziz olursun. Tamah ve boş temennileri bırak, nice boş arzular sonuçta ölüm getirmiştir."

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Kanaat bana bütün izzetleri kazandırdı; kanaatten daha büyük bir izzet var mıdır? Kanaati sermayen yap, sonra takvayı da kazancın yap. Böyle yaparsan izzete ulaşırsın, seni kınayan kimselerin dilinden kurtulursun, sabırla cennetlere ulaşırsın."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim emniyet ve âfiyet içinde sabaha çıkar ve günlük yiyeceğine de sahip olursa sanki bütün dünya kendisinin gibidir."[575]

Allahım sen, gece hükmünde olan kabz (darlık, kalp sıkıntısı ve manevi tutukluk) halini, gündüz gibi olan bast halinin (rahatlık, manevi neşe ve kalp huzurunun) içine katarsın; bazan da bastı kabzın içine katarsın. Dilediklerine bu haller içinde hesapsız ve sayısız ilimler ve sırlar verirsin.

Yahut Allahım sen, geceye benzeyen ubûdiyyet halini, gündüze benzeyen hürriyet haline (yani gönlün eşyadan sıyrılıp Mevlâ ile huzura erme haline) katarsın; hürriyet gündüzünü de ubûdiyyet gecesine katarsın. Kim manevi hürriyetin gündüzü içindeyse o, bütün varlıklara karşı şaşkınlıkla bakar (hepsini fâni görür, gönlünden siler atar); kim de ubûdiyyet gecesi içinde kalmışsa (yani zâhirî amellerle yetinip şekilde kalarak gerçek marifet, muhabbet ve tevhide ulaşamamışsa) onun çektiği zillet, yahudilerin zilleti gibi başa yorgunluk getirir.

---

[574] bk. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 232; *a.e.*: *Kuşeyrî Risâlesi*, İstanbul: Semerkand, 2007, s. 342.

[575] Tirmizî, Zühd, 34; İbn Mâce, Zühd, 9.

Kul, kabz ve bast hallerinden uzak kalamaz; bu iki hal, gece gündüz gibi sırayla kula gelip gider. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Dostluğundan Sakın

İzzete, ancak izzet ehli ile sohbet ve beraberlikle ulaşıldığı gibi, zillete de zillet ehliyle birlikte düşülür. Hak Teâlâ müminleri, zillet ehlinin (kâfirlerin) sohbet ve beraberliğinden sakındırarak şöyle buyurdu:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ
فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةًۜ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُۜ
وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾ قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ
وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾ يَوْمَ
تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًاۚ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُٓوءٍۚ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ
بَيْنَهَا وَبَيْنَهُٓ اَمَدًا بَعِيدًاۜ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُۜ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

28. *Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa onun Allah ile bir dostluk bağı kalmaz. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah sizi, kendisinden (zatına karşı gelmekten) sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır.*

29. *De ki: "İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. O, göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye kadirdir."*

30. *O gün herkes, iyilik veya kötülük olarak ne yapmışsa onu karşısında hazır bulur ve ister ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah, sizi kendisinden sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bir akrabalıktan dolayı veya önceden Câhiliye devrinde kurulan bir arkadaşlık sebebiyle yahudilerle dostluk yapan bir grup ensara (ve onlar vesilesiyle bütün müminlere) buyuruyor ki:

"Müminler, kâfirleri dost edinmesin", yani onlarla arkadaşlık kurmasın; çünkü gerçek sevgi ancak Allah için olacağı gibi, kızgınlık da Allah için olur.

Yahut bir savaş ve benzeri durumlarda kâfirlerden yardım istemeyin.

Kısaca müminleri bırakıp da onları dost edinmeyin; zira dostluğu hak eden ancak müminlerdir, hem müminlerle dostluk size yeter, kâfirlerle dostluk kurmaya ihtiyaç bırakmaz.

"Kim bunu yaparsa onun Allah ile bir dostluk bağı kalmaz." Çünkü Allah'ın dostluğu ile düşmanının dostluğu bir arada olmaz. Bir şair der ki:

"Benim düşmanımı seviyorsun, sonra da seninle arkadaş olduğumu düşünüyorsun; bu ahmaklıktan başka bir şey değildir."

"Kâfirleri dost edinmeyin, ancak onlardan sakınmanız başkadır", yani onlardan sakınmayı icap ettiren bir durum olur da bu yüzden bir tehlike geleceğinden korkarsanız, o takdirde, kendilerinden kalben uzak durup zâhiren onları idare etmenizde bir sakınca yoktur. Bu konuda Hz. İsa (aleyhisselâm) demiştir ki:

"Ortada ol, fakat kenarda yürü!"

İbn Mesud (radıyallahu anh) şöyle demiştir: "İnsanlara karışınız, fakat (kalbinizle) onlardan ayrı durunuz; onlarla arzuladıkları gibi musafaha yapınız (selâm verip hal hatır sorunuz), ancak (herkesin keyfine tâbi olup) dininize bir zarar vermeyiniz."

Cafer-i Sâdık [rahimehullah] demiştir ki: "Bazı durumlarda kendini gizlemek gerekir. Ben bir adamın mescidde beni kötülediğini, hakkımda ileri geri konuştuğunu işitirim; adam beni görmesin diye direğin arkasına gizlenirim."[576]

"Allah sizi kendisinden sakındırır." Yani kâfirleri dost edinmeye, emrine muhalefet etmeye ve nehyettiği şeyleri işlemeye karşı azabıyla korkutur.

Araplar, "Falancadan sakının!" derken bununla, zatından değil zararından korunun demek isterler. *"Allah sizi nefsinden sakındırır"* âyetinde, nefsin zikredilmesinde, daha şiddetli bir tehdit mevcut olup bu ifade, gelecek azabın bir sebep vasıtasıyla değil doğrudan doğruya Allah'tan geleceğini bildirmektedir.

"Dönüş Allah'adır." O, herkesi sevdikleriyle birlikte haşreder.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki içinizdekileri,* yani Allah'ın düşmanlarına dostluğu *gizleseniz yahut açığa vursanız da Allah onu bilir;* hayır veya şerden içinizde sakladığınız hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

Allah Teâlâ Bakara sûresi 284. âyette, *"İçinizdeki şeyleri açığa vursanız da gizleseniz de Allah onlardan sizi hesaba çeker"* buyurdu. Görüldüğü gibi, âyette kalptekini açığa vurma işi, gizlemekten önce zikredildi, tefsirini yaptığımız âyette ise kalpte olanı açığa vurma işi daha sonra zikredildi. Bunun hikmeti şudur:

Önceki âyette, her iki durumdan da kulun hesaba çekileceği belirtildi; hesaba çekme işinde, kalptekini açığa vurma ile gizleme arasında bir sıranın bulunması gerekli değildir. Tefsirini yaptığımız âyette ise, *"Allah, kalpte gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilir"* buyruldu. Bilme işinde belli bir tertip ve sıra söz konusudur; bu işte öncelik kalbin içinde gizlediği durumdur. Gerçekten insandan meydana gelen işlerde, önce o şey kalpte tutulup düşünülür, o işi yapmaya kalpte karar verilir, sonra iş fiile dökülür. Allah Teâlâ, o şeyi daha ortaya çıkmadan bilir; onun için tefsirin yaptığımız âyette kalpte gizlenen şeyler önce zikredildi; Bakara sûresinde ise sonra zikredilmişti. Çünkü hesaba çekmede, fiilin gizlenmesinin veya açığa vurulmasının bir sıraya göre olması gerekli değildir.

---

[576] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/42.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Allah göklerde ve yerde olanları da bilir.* O'na hiçbir şey gizli kalmaz. *Allah her şeye kadirdir;* eğer nehyedilen şeyleri yapmaya son vermezseniz, O'nun sizi cezalandırmaya gücünün yettiğini bilin."

Bu âyet, *"Allah sizi kendinden sakındırır"* âyetinin bir açıklamasıdır. Gerçekten âli ve yüce olan zat, her şeyi ihata eden bir ilme ve her şeyi yapabilecek bir kudrete sahiptir; öyleyse O'na isyan etme konusunda cüretkâr olmayın; O, yapılan her isyanı bilmektedir ve kıyamet günü ona karşı ceza vermeye güç sahibidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor. *"O gün herkes, yaptığı iyiliği karşısında (önünde) hazır bulur,* ondan fayda görür; yaptığı bütün kötülükleri de önünde hazır bulur *ve ister ki kötülükleri ile kendisi arasında doğu ile batı arasının uzaklığı gibi uzak bir mesafe bulunsun."* O gün pişmanlık fayda vermez, gerçekten o günde bazı ayaklar kayar, azaba düşer.

"Allah, sizi kendisinden sakındırıyor." Âyetin bu kısmı, verilen hükmü tekit ve insanları isyandan daha fazla sakındırmak için tekrar edildi. "Âyetin Tasavvufî İşaretleri" bölümünde bu tekrarın hikmetlerine değinilecektir.

"Allah kullarına çok şefkatlidir." Bunun için onlara zarar verecek şeylerden kendilerini sakındırdı ve onları Allah'a yaklaştıracak şeyleri emretti. Hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak'tan gelen her iş, kemal noktasındadır.

28-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadık bir müridin, gaflet ehli kimselere karışmaması ve onlarla dostluk kurmaması gerekir; bu onu Rabb'inden alıkor ve kalbinin ilacından uzaklaştırır. *Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) bu konuda, nazım halinde der ki:

"Gaflet günlerinde kendisiyle birlikte olduğun kimseleri terket; sürekli tenkitle uğraşan kimselerle beraberliğin sonu ayrılmaktır. (Hakk'ın dışındaki) yabancıların yakınlığından uzak dur; o kimse seninle bir bağından dolayı rüyanda bile senden ayrılmasa dahi, onu terket. Nefsin bütün nisbetleri, (kazandığı sıfat ve halleri) kendisiyle sürekli beraber olduğu kimselerden gelir; kalpte yerleşen tabiatlar da yaptığı dostluklardan oluşur."

Mürid, kendisini halka karışmaya zorlayan bir sebep olunca, onların zararından korunmak için kendileriyle birlikte olabilir; bu durumda bedeniyle onlara karışır fakat kalbiyle ayrı durur.

Sûfîler, müridleri şu dört grubun sohbetinden sakındırmışlardır. Bunlar, kendini beğenen kibirli zalim kimseler, zenginlere yağcılık yapan Kur'an okuyucuları; kendini derviş gösteren cahiller; işin zâhirinde kalmış katı âlimler. Çünkü onlar Allah'ın velilerini aşırı derecede tenkit ederler ve bunu da Allah'a bir yakınlık sebebi görürler.

Âyette şöyle buyruldu: *"Allah sizi kendinden sakındırır."* Yani kendisiyle birlikte başkasına yönelmekten sakındırır. Bu, terbiye yolunda ilerleyen seyrü sülûk sahiplerine bir hitaptır. Âyetin peşinden gelen, *"Dönüşünüz Allah'adır"* kısmı bunu göstermektir. Yani seyir O'nda biter ve vuslat da O'nadır.

Allah Teâlâ, sonra onlara murakabe konusunda daha ağır hüküm getirerek buyurdu ki: "Mâsivaya meyil, Allah'tan başkasına yönelme veya manevi seyirden geri kalma gibi içinizde sakladıklarınızı gizleseniz de açığa vursanız da Allah onları bilir; bu meyil miktarınca sizden manevi yardımı noksanlaştırır. Bu durum, müşahede beldesine girdiğiniz gün ortaya çıkar, belli olur. O gün herkes, daha önce yaptığı mücâhedeyi bulur; mücâhede miktarınca müşahede olur."

Allah Teâla daha sonra, vuslata erenlere hitap ederek, *"Allah sizi kendinden sakındırır"* buyurdu. Yani O'nunla birlikte başkasını müşahede etmekten sakındırır. Cenâb-ı Hakk'a vâsıl olan bir ârif, Allah'tan başkasını müşahede etmeye zorlansa da bunu yapmaya güç yetiremez, çünkü ârifin gözünde ve gönlünde O'nunla birlikte başka bir varlık yoktur ki onu müşahede etsin. Bu âyetin vuslata erenlere yönelik bir hitap olduğunu, âyetin peşinden gelen, *"Allah kullarına çok şefkatlidir"* kısmı da göstermektedir. Bu özel sevgi ve şefkat, Allah'a vâsıl olan, O'nun tarafından sevilen kâmil âriflere layıktır. Allah, lutuf ve ihsanıyla bizleri onların izinden ayırmasın.

Allah Sevgisini İspatın Yolu

Sonra, bütün bunlara vâsıl olmak için yüce Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) tâbi olmaktan başka bir yol yoktur. Cenâb-ı Hak, buna işaret ederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾ قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

31. ***De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir."***

32. ***De ki: "Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse hiç şüphesiz Allah kâfirleri sevmez."***

"Onları Allah'ı sever gibi severler" (Bakara 2/165) âyetini açıklarken muhabbetin hakikatine ilişkin açıklama geçmişti. Beyzâvî, tefsirini yaptığımız âyetin açıklamasında der ki:

"Muhabbet, nefsin, kendisinde bir kemal olduğunu bildiği şeye meyletmesidir. Bu meyil insanı, o şeye yaklaştıracak işlere sevkeder. Kul, gerçek kemalin (ve cemalin) ancak Allah'a ait olduğunu, kendisinde ve başkasında gördüğü bütün kemal hallerinin Allah'tan geldiğini, Allah ile olduğunu ve sonuçta Allah'a ait olduğunu bilince, sevgisi ancak Allah için ve O'nun yolunda olur. Bu da O'nun taatini istemeyi gerektirir. Bunun için muhabbet, sevdiğine itaatte bulunmayı istemek şeklinde açıklanmıştır ve ilâhî muhabbet, Allah'a ibadette O'nun resûlüne uymayı ve O'na itaatte son derece istekli olmayı gerektirmektedir."[577]

---

[577] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/155-156.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, Allah'ı sevdiğini iddia eden fakat O'nun resûlüne uymayan kimseye *de ki*: "Eğer iddia ettiğiniz gibi siz *Allah'ı seviyorsanız*, sözlerimde, işlerimde ve hallerimde *bana uyun ki Allah da sizi sevsin*, yani sizden razı olup kendisine yaklaştırsın *ve günahlarınızı bağışlasın*. Yani günahlarınızı affedip kusurlarınızı temizleyerek kalplerinizden perdeyi kaldırsın, böylece sizleri yüce huzuruna yaklaşırsın, kudsî yakınlığında yerleştirin. *Allah*, taatine sarılıp peygamberine tâbi olarak kendisine sevilenleri *çok bağışlayıcı ve* onlara karşı *çok merhamet edicidir*."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*De ki*, size emrettiği ve nehyettiği hususlarda *Allah'a itaat edin ve* sizler için gösterdiği sünnetinde ve sizi teşvik ettiği konularda *resûlüne de itaat edin*. *Eğer* bundan *yüz çevirirlerse* inkârları sebebiyle Allah'ın gazabına ve azabına düşmüş olurlar. *Hiç şüphesiz Allah kâfirleri sevmez*, yani onlardan razı olmaz ve kendilerine rahmetiyle yönelmez."

Âyette, "Allah onları sevmez" denmedi, "*Allah kâfirleri sevmez*" dendi. Bunun sebebi, hükmün bu durumda olan herkesi içermesi içindir. Bu ayrıca şunu da göstermektedir: Peygamberden yüz çevirmek küfürdür; böyle yapan bir kimse Allah'ın muhabbetinden uzaktır; çünkü Allah'ın muhabbeti müminlere mahsus bir şeydir.

Rivayet edildiğine göre, Necran hıristiyanları, "Biz Mesih'i (Hz. İsa'yı) Allah için sevip hürmet ederek yüceltiyor ve kendisine ibadet ediyoruz" dediler. Bunun üzerine Hak Teâlâ, "*(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin*" buyurdu.

Bu âyet-i kerime indiği zaman, münafıkların reisi Abdullah b. Übey etrafındaki adamlarına, "Muhammed, kendisine itaati Allah'ın itaati gibi yapıyor, bize, hıristiyanların İsa'yı sevdiği gibi kendisini sevmemizi emrediyor" dedi; bunun üzerine Allah Teâlâ, "*De ki: Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ...*" âyetini indirdi.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur; bana isyan eden Allah'a isyan etmiş olur. Benim emirime (başınızdaki imama) itaat eden, bana itaat etmiştir; ona isyan eden de bana isyan etmiştir." [578]

31-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) ittiba etmek (uymak) tarikatın temel rükünlerinden biridir ve bu ittiba, (kalpte) hakikat nurlarının parlaması için şarttır. Buna göre, kimin ona ittibaı yoksa, onun hak bir tarikatı da yoktur. Hak tarikat üzere gitmeyen kimsenin Allah'a vâsıl olması ise mümkün değildir.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Zerrûk demiştir ki:

"Tarikatın temeli beş şeydir:

1. Gizli ve açık bütün hallerde Allah'tan korkmak.
2. Hz. Peygamber'in bütün sözlerine ve fiillerine uymak.
3. Kendisine yöneldiklerinde veya sırt çevirdiklerinde halka takılmamak.
4. Genişlikte ve darlıkta bütün hallerinde Allah'a yönelmek.
5. Az veya çok kendisine takdir edilen her şeyde Allah'tan razı olmak."

!

Şu halde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), ilâhî huzura girişte teşrifatçı ve kapıcı hükmündedir; kim onu sevip ve kendisine tâbi olarak onun kapısından gelirse ilâhî huzura girer ve orada yerleşip kalır. Kim ondan yüz çevirirse ilâhî huzurdan kovulur ve uzaklaştırılır. Bir zat bu konuda şöyle demiştir:

"Sen Allah'ın kapısısın; kim (seni ihmal edip) senden başkasının hakkını vermekle uğraşırsa o kapıdan giremez."

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde der ki: "Âlimler Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sözlerine uydular;

---

[578] Buhârî, Cihad, 109; Nesâî, Biât, 27, 30.

âbid ve zâhidler fiillerine tâbi oldular. Sûfî (ârif) ise her ikisine tâbi olmada onların önündedir; ancak o buna bir de Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] manevi hallerinde tâbi olmayı eklemiştir."

Kim, Allah'ı veya Hz. Peygamber'i sevdiğini söyler de onlara itaat etmez ve onların ahlâkı ile ahlâklanmazsa onun muhabbet iddası yalandır. Bu konuda Abdullah b. Mübarek demiştir ki:

"Yüce ilâha isyan edersin, bir de kalkmış O'nu sevdiğini söylersin; gerçekten bu aklen muhal ve şaşılacak bir iştir. Eğer sen sevginde sadık olsaydın; Allah'a itaat ederdin. Hiç şüphesiz seven, sevdiğine itaat eder."

Hz. Meryem Kıssası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] ilk yaratılış halini ve annesinin durumunu zikretmektedir. Bunlar, hıristiyanlara söyleneceklere bir hazırlık ve onların İsa [aleyhisselâm] hakkındaki itikadlarını reddetmek içindir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah, önce peygamberine itaati emretti, bunun Allah sevgisini kazandıracağını açıkladı, peşinden de bu itaate teşvik için peygamberlerin örnek hallerini açıklayarak şöyle buyurdu:

اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَۙ
﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌۚ ﴿٣٤﴾ اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ
عِمْرٰنَ رَبِّ اِنّٖي نَذَرْتُ لَكَ مَا فٖي بَطْنٖي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنّٖيۚ اِنَّكَ
اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنّٖي وَضَعْتُهَٓا
اُنْثٰىۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْۜ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰىۚ وَاِنّٖي سَمَّيْتُهَا
مَرْيَمَ وَاِنّٖٓي اُعٖيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجٖيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا

رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًاۙ وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّاۜ كُلَّمَا دَخَلَ
عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًاۚ قَالَ يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ
هٰذَاۜ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

33. Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.

34. Bunlar birbirinden gelen bir nesildir. Allah her şeyi işiten ve bilendir.

35. Hani bir vakit İmrân'ın hanımı şöyle demişti: "Rabbim! Karnımdaki çocuğu her şeyden âzâde olarak sana adadım; onu benden kabul buyur, şüphesiz sen, her şeyi işiten ve bilensin."

36. Onu doğurunca, -ki Allah onun ne doğurduğunu en iyi bilmektedir- şöyle dedi: "Rabbim! Ben onu kız doğurdum; erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Senden onu ve neslini, kovulmuş şeytanın şerrinden korumanı diliyorum."

37. Rabb'i Meryem'i güzel bir şekilde kabul buyurdu; onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Onun bakımını Zekeriyya'ya yükledi. Zekeriyya, onun yanına, mâbede her girişinde orada bir rızık buluyordu. Ona, "Ey Meryem, bu yiyecekler sana nereden geliyor?" diye soruyor, o da, "Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir" diyordu.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şüphesiz *Allah,* Âdem'i hilafet ve risalet (peygamberlik) için seçti; *Nuh'u,* risalet ve halkı uyarmak için seçti; *İbrahim ailesini* de nübüvvet ve risalet için *seçti.* İbrahim'in ailesi, İshak, Yakub ve torunlarıyla; İsmail ve onun neslinden gelen, insanların efendisi Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Yüce Allah onu, bütün âleme nübüvvet, risalet ve muhabbetiyle seçerek gönderdi.

"Allah İmrân ailesini de seçti." (İki İmrân vardır; biri Hz. Yakub'un neslinden, diğeri de Hz. Süleyman'ın neslindendir).

(Hz. Yakub'un neslinden olan) İmrân ailesi, Musa ve Harun'dur [aleyhisselâm]. Bu İmrân, Yakub'un oğlu Levi'nin torunlarından biridir. İmrân'ın babası Yashür, onun babası Fâhüs, onun babası Levi'dir.

Diğer İmrân ise İmrân b. Eşhem b. Emevî'dir. Hz. Süleyman'ın neslindendir, Hz. İsa'nın annesi Meryem'in babasıdır.

Onun, Meryem'in babası İmrân'ın dedelerinden biri olan İmrân b. Mâsân olduğu da söylenmiştir. Allah Teâlâ, özellikle onları zikretti; çünkü bütün Benî İsrâil peygamberleri onların neslinden gelmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Âyette, İbrahim'in ailesi ve İmrân'ın ailesi dendi, bundan kasıt İbrahim'in ve İmrân'ın kendisidir; "aile" kelimesi ek olarak zikredilmiştir. Şu âyette de benzer bir durum vardır:

"Onda (sandıkta), Musa ve Harun ailesinin mirasından kalıntılar vardır" (Bakara 2/248). Yani Musa'nın ve Harun'un mirasından.

"Allah Teâlâ, bu peygamberleri cismanî ve ruhanî özellikleriyle, kendi zamanlarında *âlemdeki bütün insanlara üstün yaptı."* Bu âyet, peygamberlerin meleklerden de üstün olduğuna delil gösterilmiştir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* nesep ve dinde *birbirinden* çoğalıp kollara ayrılarak *gelen bir nesildir. Allah,* kullarının bütün sözlerini *işitendir;* onların gizli-açık her şeyini *bilendir.* O, sözü ve ameli safi, içi temiz olanları risalet ve nübüvvet için seçer."

Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden, Hz. İsa'nın halini zikretmeye bir hazırlık yapmak için, sözü Hz. Meryem'in doğumuna getirerek buyurdu ki:

"Hatırla, *hani bir vakit İmrân'ın karısı,* İsa'nın [aleyhisselâm] ninesi Hanne bint Fâkuzâ *şöyle demişti:*

'Rabbim! Karnımdaki çocuğu her şeyden âzâde olarak, kendisini başka bir şeyle meşgul etmeden Beytülmakdis'in hizmetine veya sırf ibadet için *sana adadım. Onu benden kabul buyur, şüphesiz sen, her şeyi işiten ve bilensin.'"*

İsrâiloğulları birini Allah'a adadığı zaman onu mâbede getirirler, adanan bu kimse mâbedin bakımı ve temizliği ile meşgul olurdu. Buluğa erene kadar böyle devam ederdi. Buluğa erince, kendi tercihine bırakılırdı; eğer isterse kalıp hizmete devam eder yahut istediği yere giderdi. Bu hizmet için ancak erkek çocuklar adanırdı; çünkü kız çocukları hayız gördükleri için mâbed hizmetine uygun değildi. Meryem'in annesi, karnındakinin erkek mi kız mı olduğunu bilmediği için onu mâbede adadı.

Bu kıssanın detayları şöyledir: Zekeriyya ve İmrân, iki kız kardeşle evlendiler. Zekeriyya, Fâkuzâ'nın kızı İyşâ ile, İmrân da Fâkuzâ'nın kızı Hanne ile evlendi. Buna göre, Hz. İsa ve Hz. Yahya teyze çocukları olmaktadır.

Hanne kısır bir kadındı, çocuğu olmamıştı. Bir gün bir ağacın altında gölgelenirken, yavrusuna yiyecek veren bir kuş gördü; bu manzara ondaki çocuk arzusunu harekete geçirdi, Allah Teâlâ'ya dua ederek şöyle dedi:

"Allahım, sana söz veriyorum, eğer bana bir çocuk verirsen, onu, şimdiden Beytülmakdis'in hizmetine adadım."

Bundan sonra Meryem'e hamile kaldı. Hanne, Meryem'e hamile iken İmrân vefat etti. Hanne, karnındaki çocuğu doğurunca şöyle dedi:

"Rabbim! Ben bir kız doğurdum." Bunu, hasretini dile getirmek ve Rabb'ine karşı üzüntüsünü belirtmek için söyledi. Çünkü Beytülmakdis'in hizmetlerini görecek bir erkek çocuk doğuracağını ümit ediyordu; bu sebeple onu hizmete adamıştı.

Hak Teâlâ buyurdu ki: *"Allah onun ne doğurduğunu en iyi bilmektedir."* Bunu onun doğurduğu çocuğun halini yüceltmek için söyledi. Yahut değişik bir kıraate göre bu sözü Hanne söyledi. Bunu kendisini teskin ve teselli için söyledi, yani, "Bunda da Allah'ın bir sırrı vardır" demek istedi.

Hak Teâlâ şöyle buyurdu: *"Erkek, kız gibi değildir."* Yani istediğin erkek çocuğu, hizmete hibe ettiğin kız gibi değildir. Yahut bu sözü Hanne söyleyerek, "Adadığım konuda erkekle kız eşit değildir" demek istedi. Hanne sonra şöyle dedi:

"Ona Meryem adını verdim." Yani ismi işine uygun olsun diye ona "Meryem" ismini verdim. Onların dilinde Meryem, "hizmetle meşgul olan ibadet ehli kadın" demekti. Meryem, zamanının kadınları içinde en güzeli ve en faziletlisiydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Âlemin (dünyanın) kadınları içinde şu dördü, fazilet bakımından eşsizdir. İmrân'ın kızı Meryem, Firavun'nun karısı Âsiye, Hüveylid'in kızı Hatıce ve Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kızı Fâtıma."[579]

Sonra, Meryem'in annesi Hanne dedi ki: *"Yâ Rabbi, senden onu ve neslini, huzurundan kovulmuş ve taşlanmış şeytanın şerrinden korumanı diliyorum."*

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Doğan her çocuğa muhakkak şeytan dokunur (ona bir etki yapmak ister); bundan dolayı çocuk ağlayarak ses verir. Ancak Meryem ve oğlu İsa bundan korunmuştur."[580]

Hadisin manası şudur: Şeytan, doğan her çocuğa bir tesir ederek onu azdırmayı arzu eder; ancak Meryem ve oğlu İsa [aleyhisselâm] ilâhî koruma altında olduklarından şeytan onlara bir zarar verememiştir. Aslında bütün peygamberler böyledir; onlar Allah tarafından korundukları için şeytan kendilerine bir zarar veremez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'i Meryem'i güzel bir şekilde kabul buyurdu."* Yani erkek yerine onun kız adağına razı oldu; onu erkek yerine kabul etti, büyüyüp hizmet etmeye hazır hale gelmeden önce, doğumunun hemen peşinden onu teslim aldı.

Rivayet edildiğine göre, Hanne Meryem'i doğurunca onu bir beze sararak Mescid-i Aksâ'ya götürdü, âlimlerin önüne koydu ve, "İşte benim mâbedin hizmeti için adadığım çocuk!" dedi. Âlimler onun bakımını üstlenme konusunda yarışa girdiler; çünkü o, imamlarının kızıydı.

---

[579] Tirmizî, Menâkıb, 62; Hâkim, *Müstedrek*, 3/186; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 6/471.

[580] Buhârî, Enbiyâ, 44; Müslim, Fezâil, 146.

Meryem'in dedeleri olan Mâsân'ın oğulları İsrâiloğulları'nın reisi ve melikiydi. Zekeriyya, "Onun bakımını üstlenmeye en fazla ben hak sahibiyim; çünkü onun teyzesi benim eşimdir" dedi. Diğer âlimler bunu kabul etmediler, ancak kura çekmeye razı oldular. Toplam yirmi yedi kişiydiler. Kura için bir nehre gittiler, nehir suyuna kalemlerini attılar. Zekeriyya'nın kalemi suyun üstünde kaldı, diğerlerininki suya battı; böylece Meryem'i Hz. Zekeriyya aldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onu güzel bir şekilde yetiştirdi."* Yani güzelce terbiye etti. Meryem çok hızlı büyüdü; öyle ki diğer çocukların bir senede gösterdiği gelişmeyi o, çok kısa zamanda gösteriyordu.

"Onun bakımını Zekeriyya üstlendi." Onu kendi yanına aldı ve işlerini üstlendi. Diğer bir manaya göre, Allah onun bakımını Zekeriyya'ya yükledi, onu Meryem'e veli ve terbiyeci yaptı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Zekeriyya Meryem'i yanına alınca, ona ufak bir ev yaptı, kendisine sütanne tuttu. Buluğa erince, ona mescidin içinde bir mihrap yani yüksekçe özel bir yer yaptı, ortasından bir kapı açtı. Oraya ancak merdivenle çıkılıyordu ve Hz. Zekeriyya'dan başka kimse çıkmıyordu. Hz. Zekeriyya ona günlük olarak yiyecek ve içecek getiriyordu. Dışarı çıktığı zaman bütün kapılarını üzerine kapatıyordu.

Âyetin devamı şöyle: *"Zekeriyya, onun yanına mâbede* yiyecekle *her girişinde orada,* mevsimi olmayan *bir meyve çeşidini buluyordu;* yazın kış meyvesi, kışın da yaz meyvesi görüyordu. *Ona, 'Ey Meryem,* üzerine bütün kapılar kapalı iken, *bu* mevsimi olmayan *yiyecekler sana nereden geliyor?' diye soruyor, o da,* 'Bunda garipsenecek bir şey yok; *onlar, Allah tarafından geliyor' diyordu."*

Denildiğine göre Meryem daha küçükken konuşmuştu.

Şöyle de denmiştir: Yukarıda geçen durumun tersine, Meryem hiç süt emmemişti; rızkı kendisine cennetten geliyordu.

Sonra Meryem dedi ki: *"Hiç şüphesiz Allah, dilediğine sayısız ve hesapsız rızık verir."*

Âyette geçen, "her girişinde" ifadesi, bunun çok defa olmasını gerektirmektedir. Onda şuna da bir işaret vardır: Zekeriyya [aleyhisselâm] onun

yanına gelip gitmeyi hiç terketmedi ve yanında bulduğu rızka güvenm
di, tam aksine her vakit durumunu kontrol ve takip etti; çünkü velile
ihsan edilen kerametlerin sürekli olması gerekli değildir. Velilerde ker
metin devam etmesi de etmemesi de mümkündür. Zekeriyya [aleyhisselâı
Meryem'de gördüğü keramete güvenmemiş ve onunla ilgilenmeyi te
ketmemiştir. Sonra, "Ey Meryem, bunlar sana nereden geliyor?" diyer
sorusunu tekrar soruyordu. Bunu, dünkü gördüğü kerametin devam e
memesinin mümkün olduğunu ve onun yüce Allah'a vâcip olmadığı
bildiğinden yapıyordu. Bu açıklama İmam Kuşeyrî'ye aittir.[581]

Câbir b. Abdullah [radıyallahu anh] şu olayı rivayet etmiştir:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün kalktığında evin
yiyecek bir şey bulamadı; diğer hanımlarının evine uğradı, onlardan
yiyecek bir şey elde edemedi. Sonra Fâtıma'nın yanına gelerek,

'Kızım, yanında yiyecek bir şey var mı?' diye sordu, Fâtıma da,

'Anam babam sana feda olsun, vallahi şu anda evde yiyecek b
şey yok!' dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] çıktıktan sonra, H
Fâtıma'nın hizmetçisi, iki ekmekle bir miktar et gönderdi. Fâtıma h
men Hasan ve Hüseyin'i Hz. Peygamber'e gönderdi, Allah Resûlü ge
di. Fâtıma, yemek çanağını açtığı zaman içinin et ve ekmekle dolu old
ğunu gördü, hayret etti; onun Allah Teâlâ tarafından bereketlendiği
anladı. Resûl-i Ekrem,

'Kızım, bunlar sana nereden geldi?' diye sordu; Fâtıma da,

'O Allah'tan geldi; şüphesiz Allah, dilediğini hesapsız rızıklandır
dedi. Bunu gören Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'a hamd
derek şöyle buyurdu:

*'Seni İsrâiloğulları'nın hanım efendisi Meryem'e benzeten Allah'a ha
dolsun. O da, Allah kendisine bir rızık verince, 'Bu Allah'tan geldi; şüphe
Allah, dilediğini hesapsız rızıklandırır' derdi.'*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sonra Hz. Ali'ye [radıyalla
anh] haber gönderdi, o da geldi. Bütün Ehl-i beyt ve Resûlullah'ın zevc

---

[581] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/225-226 (Kahire 1999).

leri ondan yedi; yemek çanağındaki yiyecekler olduğu gibi duruyordu. Fâtıma onu bütün komşulara da dağıttı; Allah onda pek çok bereket ve hayır yarattı."[582]

33-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Cenâb-ı Hak bu peygamberleri, ancak hak dinin sönen nurlarını parlattıkları ve dinin yok olan sırlarını yeniden ortaya koydukları için seçmiştir. Onlar hidayet yolunun önderleri ve kendilerinden nur alınacak kandilleridir. Bu ümmet-i Muhammed'den her kim, insanlara dinlerini yenileyerek, onlara tarikat ilimlerini ve hakikate giden yolu açıklayarak peygamberlerin kademi (yolu ve usulü) üzere bulunursa o kimse de, Allah Teâlâ'nın zamanındaki insanlar içinden seçtiği biridir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, her yüz senenin başında, bu ümmete dinlerini yenileyecek bir müceddid gönderir."[583]

Harîrî demiştir ki: "Hasan-ı Basrî, cuma günü zevalden sonra vefat etti. İnsanlar cuma namazını kılınca onu kabristana götürdüler. İnsanlar, İslâm geldikten sonra Basra'da cemaatle namaz kılınan camide, ikindi namazını cemaatle kılmayı hiç terketmemişlerdi, ancak Hasan-ı Basrî vefat ettiği gün, bütün insanlar cenazeyi takip ettiklerinden, camide ikindi namazı kılınmadı. Cenazeyi defin sırasında birinin şöyle seslendiğini işittim:

'Şüphesiz Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Hasan'ı da zamanındaki insanlara üstün kıldı.'"

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hasan-ı Basrî, tasavvuf ilmini ilk yayan, ondan bahseden ve hikmetleriyle onu süsleyen kimsedir.

---

[582] İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 4001; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/186; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/703 (Beyrut 1998).

[583] Ebû Davud, Melâhim, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 4/523.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*'de demiştir ki: "Hasan-ı Basrî, bu ilimde yani tasavvuf ilminde bizim imamımızdır."[584]

"Hani bir vakit İmrân'ın hanımı şöyle demişti: Rabbim! Karnımdaki çocuğu her şeyden âzâde olarak sana adadım" âyeti şuna işaret etmektedir: Her kim, nefsini Mevlâ'sının hizmetine adarsa Allah ondan nefsini, güzel bir şekilde kabul eder; onda güzel marifet bitkileri yetiştirir, onu himayesine alıp özel olarak korur ve gözetir, ona takdir ettiği ezelî inayetiyle kendisine yaklaştırır. Onu akılların almadığı ve fehimlerin kavramaktan âciz kaldığı taze hikmetlerden ve ilim meyvelerinden rızıklandırır. O kimse nefsine, "Bunlar sana nereden geliyor?" diye sorunca nefsi,

"O Allah'tan geliyor, şüphesiz Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır" der. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Benden onu kazanacağım bir amel yoktur; olan sadece ilâhî ihsandır ki o da hiçbir sebebe bağlı değildir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Allah onu güzel bir şekilde kabul etti"* âyeti hakkında denmiştir ki: Şu durum da Allah'ın onu güzelce kabulüne bir örnektir: Allah, Meryem'in bütün işini ve yükünü Hz. Zekeriyya'ya bırakmadı. Zekeriyya [aleyhisselâm] ne zaman ona günlük yiyeceğini vermek için yanına girse yanında (Allah tarafından verilmiş) bir rızık buluyordu. Bu durum herkese şunu bildirmek içindir: Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, velisinin işini başkasına havale etmez. Kim Allah'ın velilerinden birinin hizmetinde bulunursa o velinin dostluğu ve koruması altında olur. Bu, sûfîlere hizmet eden kimsenin onların himayesi altında korunduğuna işaret etmektedir; yoksa sûfînin, o kimsenin himayesinde olduğuna değil."[585]

Hz. Zekeriyya'nın Duası

Tefsir ehli der ki: Zekeriyya [aleyhisselâm], Hz. Meryem'e (Allah tarafından) mevsimi dışındaki meyvelerin geldiğini görünce, "Meryem'e mevsiminin dışında bu meyveleri getirmeye kadir olan Zat, benim zevcemi ıslah etmeye yani yaşlı olmakla birlikte bana ondan bir çocuk vermeye kadirdir" dedi ve Allah'tan bir çocuk istedi. Cenâb-ı Hak onun bu duasına işaret ederek şöyle buyurdu:

---

[584] bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/82 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003).

[585] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/225.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۚ قَالَ رَبِّ هَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةًۚ اِنَّكَ سَم۪يعُ
الدُّعَٓاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَٓائِمٌ يُصَلّ۪ي فِي الْمِحْرَابِۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ
بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٣٩﴾
قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ ل۪ي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَاَت۪ي عَاقِرٌۜ قَالَ كَذٰلِكَ
اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ ل۪ٓي اٰيَةًۜ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ
ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًاۜ وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَث۪يرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِۚ ﴿٤١﴾

38. *Orada Zekeriyya, Rabb'ine dua etti: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil lutfet; şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin" dedi.*

39. *Zekeriyya mihrapta namaz kılarken melekler ona şöyle seslendi: "Allah sana, kendisi tarafından gelen kelimeyi (İsa'yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeliyor."*

40. *Zekeriyya, "Rabbim! Bana ihtiyarlık çökmüş ve karım da kısır iken benim nasıl bir oğlum olabilir?" dedi. Allah, "Evet, öyledir; fakat Allah dilediğini yapar" buyurdu.*

41. *Zekeriyya, "Rabbim! Bana bir alamet göster" dedi. Allah buyurdu ki: Senin için alamet, insanlara üç gün, işaretten başka söz söylememendir. Ayrıca Rabb'ini çok an, sabah akşam tesbih et.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Zekeriyya hakkında bilgi vererek buyurdu ki: *"Orada* yani *Zekeriyya* Meryem'in yanında hârikulâde şeyleri gördüğü vakit *Rabb'ine dua etti.* Bunun için mihrabın (mesciddeki özel bölmenin) içine girdi, kapılarını kapattı ve şöyle yalvardı:

"Rabbim! İhtiyar ve kısır Hanne'ye Meryem'i lutfettiğin gibi, *bana da tarafından temiz bir nesil lutfet; şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin.* Yani ona karşılık verensin. Ey duaları kabul eden Rabbim, benim de duamı kabul eyle!"

"Melekler yani Cibrîl (aleyhisselâm) *ona seslendi."* Âyette Cebrâil için "Melekler ifadesi kullanıdı. Çünkü o, meleklerin reisidir. Araplar, reise "siz" şeklinde çoğul ifadeyle hitap ederler; zira reisin yanında halkından muhakkak birileri bulunur. O sırada Zekeriyya mihrapta namaz kılmaktaydı.

Rivayet edildiğine göre, Zekeriyya (aleyhisselâm) mihrabında (özel odasında) namaz kılarken yanına beyaz elbiseli bir genç girdi, ondan korktu; bunun üzerine gelen genç ona seslenerek, *"Allah sana Yahya'yı müjdeliyor"* dedi.

Ona Yahya ismini verdi, çünkü Allah Teâlâ onu, annesinin kısır halinde hayat sahibi yapıp dünyaya gönderdi. Yahut Cenâb-ı Hak onun kalbini marifetiyle ihya etti, öyle ki hiçbir zaman günaha yönelmedi. Ona Yahya denmesinin bir sebebi de, kendisinin şehid olmasıdır; zira şehidler diri olup hayattadır.

Âyette onun vasıfları şöyle sayıldı:

"O, Allah tarafından gelen kelimeyi yani Hz. İsa'yı *tasdik edicidir."* Hz. İsa, alışılan bir sebep olmadan, yüce Allah'ın "Ol!" emriyle meydana geldiği için ona "Allah'ın kelimesi" denmiştir.

"O seyyiddir." Yani kavmini yöneten ve onlara üstünlük sağlamış biridir. *"Ayrıca o hasûrdur,* yani nefsini şehvetlerinden ve eğlence türü şeylerden son derece uzak tutan biridir."

Rivayet edildiğine göre Yahya [aleyhisselâm] küçüklüğünde çocukların yanına uğradı; çocuklar kendisini oyun oynamaya çağırdığında o, "Ben oyun için yaratılmadım" dedi.

Yahut o, şehvet duymayacak ve vücudu şehvet için harekete geçmeyecek bir haldeydi. O zamanki şeriatta bu durum (yani husyelerini kırdırma) bir fazileti, fakat Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği dinimizde erkekliği yok etmek tavsiye ve teşvik edilmemiştir. ???

Vertecübî'de (Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) denmiştir ki: "Âyette geçen 'hasûr', kendisine sahip olan, hiç kimsenin etkisi altına girmeyen, demektir."[586]

Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde der ki: "Hasûr, şehvetlerden âzat edilmiş, kendisi beşer olduğu halde, beşeriyet hükümlerinden (nefsanî tesirlerden) korunmuş kimse demektir."[587]

Âyet şöyle sona eriyor: "*O ayrıca,* peygamberliğe layık ve ilâhî huzura girmeye ehil olan *salihlerden biridir.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Zekeriyya,* bu müjdeyi işitince sevinçten titredi ve, *'Rabbim! Benim nasıl bir oğlum olabilir?'* dedi. Yani, 'Benim için nereden bir oğul olacak?' dedi. Bunu, olayı gözünde büyüterek veya şaşkınlıktan veyahut onun nasıl meydana geleceğini öğrenmek için söyledi. Acaba, bu iş ihtiyarlık ve kısırlık haliyle birlikte mi olacaktı, yoksa bu haller giderilerek mi meydana gelecekti?"

Zekeriyya [aleyhisselâm] halini şöyle dile getirdi:

"*Bana ihtiyarlık çöktü.*" Bu müjdeyi alınca kendisi doksan dokuz yaşındaydı. 120 yaşında olduğunu söyleyenler de vardır.

"*Karım da kısırdır;* hiç çocuk doğurmadı."

Cibrîl de ona şöyle dedi: "İşte böyle, Allah, acayip ve harika işlerden dilediğini yapar; kısır kadından ve ihtiyar erkekten çocuk yaratır."

Yahut şöyle dedi: "*Evet, durum böyle, fakat Allah dilediğini yaratır.*"

---

[586] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1 / 148 (Beyrut 2008).

[587] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 1 / 228.

Hz. *Zekeriyya*, müjdenin gerçek olduğunu görünce, ona bir alamet isteyerek dedi ki: "*Rabbim! Bana bir alamet göster* ki onunla hanımımın hamile kaldığını bileyim, onu sevinç ve şükürle karşılayayım!"

"*Allah buyurdu ki: Senin için alamet, insanlara üç gün söz söyleyememendir.*" Gerçekten Hz. Zekeriyya'nın dili tutuldu, zikir ve şükür haricinde bir söz söyleyemedi. Bu süreyi zikir ve şükre ayırması için böyle olmuştu.

Ona dendi ki: "Ancak elinle, başınla yahut kaşın veya gözünle işaret ederek konuşabilirsin. Konuşmadan alıkonulduğun bu süre içinde *Rabb'ini çokça zikret.*"

Bu, dilin konuşmaktan tutulmasının hedefini açıklıyor.

Yine ona dendi ki: "*O'nu akşam tesbih et.*" Yani öğle vaktinden akşam güneş batana kadar veya ikindiden gecenin bir bölümüne kadar tesbih et, "Ve sabah da tesbih et." Yani fecirden kuşluk vaktine kadar Rabb'ini tesbih et.

Denildiğine göre, onların namazı, iki rekât fecir vaktinde, iki rekât da akşam kılınıyordu. Diğer bir sûredeki şu âyet de bunu desteklemektedir:

"*Zekeriyya onlara, 'Sabah akşam tesbih edin' diye işaret etti*" (Meryem 19/11) En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhanî nesiller, cismanî nesiller gibidir. Bazı zatlar kendisi kâmil olmakla birlikte, peşinden gelen olmaz, yolu son bulur. Bazılarının bir veya iki manevi evladı olur. Bazı zatların ise pek çok evladı (manevi yolundan gideni) olur. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] yaptığından şu sonucu çıkarmak mümkündür: Bir veli, ruhanî neslinin kesilmesinden dolayı manevi halinin ve ilminin sönüp gideceğinden korkarsa Allah'tan evlat isteyebilir. Maddi veya manevi neslin devam etmesinin faziletinde hiç şüphe yoktur. Bu konuda Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İnsanoğlu öldüğü zaman ameli kesilir, ancak şu üç yolla kendisine sevap gelmeye devam eder:

1. *Sadaka-i câriye (insanların istifade ettiği hayırlar).*
2. *İstifade edilen ilim.*
3. *Kendisine dua eden salih evlat."*[588]

Hadisteki salih evlat, insanın sulbünden gelen maddi evladı içerdiği gibi, yolundan giden manevi evladı da içine alır. Allah Resûlü Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur:

"Vallahi, Allah Teâlâ'nın senin sebebinle bir insanı hidayete ulaştırması, dünyanın en kıymetli mallarının senin olmasından ve onları sadaka olarak dağıtmandan[589] *daha hayırlıdır."*[590]

Şairlerden biri demiştir ki:

"Kişinin mîzanına kendisine tâbi olanlar konacaktır; o halde Peygamberimiz Muhammed'in derecesinin ne kadar büyük olacağını hesap et!"

Ruhanî evlat isteme konusunda kutub İbn Meşîş de bu yolda giderek, meşhur salavatında şöyle demiştir:

"Allahım, kulun Zekeriyya'nın duasına icabet ettiğin gibi benim duama da icabet et!"[591] Allah onun duasını kabul etmiş ve kendisine manevi evlat olarak şeyhü'l-meşâyih Ebü'l-Hasan Kutb-ı Şâzelî'yi nasip etmiştir.

Pek çok veli, ilâhî huzur mihrabına girmiş, fikir namazında gizli nida ile Rabb'ine yalvarmış, o anda hal lisanıyla veya kal diliyle gizli bir ses ona şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah sana, senin ilmini ihya edecek, haline vâris olacak ve Allah'tan gelen kelimeyi tasdik edecek kimseyi müjdeler. Onlar Allah'ın velileridir. Bu müjdelenen kimse maddi meşguliyetlerden uzak iffetli ve efendi bir kimsedir; ilâhî yakınlık ve ünsiyeti müşahede içinde gark olmuştur, gayb ilimlerinden haber verir, kalplere girip onlarda tasarruf etmeye ehildir." O bunu gözünde büyütüp hayretle karşılayınca ona şöyle denir: "İşte böyle, Allah dilediğini yapar. O, bir şeyin olmasına hükmettiği zaman ona, 'Ol' der, o da oluverir. Sana Allah'ın zikriyle meşgul olmak ve O'ndan başkasını kalbinden silip atmak yeter."

---

[588] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 38; Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Davud, Vesâyâ, 14; Tirmizi, Ahkâm, 36.

[589] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 10/ 264; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, 6/427.

[590] Buhârî, Cihad, 102; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 35; Ebû Davud, İlim, 10.

[591] bk. Nablusi, *Şerhu's-Salâti'l-Meşîşiyye* (*Unvânü't-Tevfîk* ile birlikte), s. 80 (Dımaşk 2002).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Hz. Meryem'in Özel Seçilişi

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyette genel olarak seçtiği kimseleri zikretti, şimdiki âyette ise özel olarak Meryem'in seçilişini zikrederek şöyle buyurdu:

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَٓاءِ
الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِى لِرَبِّكِ وَاسْجُدِى وَارْكَعِى مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

42. ***Hani bir zaman melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni seçti; tertemiz yaptı ve (kendi zamanındaki) bütün dünya kadınlarına üstün kaldı."***

43. ***Ey Meryem! Rabb'ine ibadet yap; secde et, rükû edenlerle birlikte sen de rükû et.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, *hani bir zamanlar melekler,* Cibrîl veya bir grup melek *Meryem'e dedi ki:*

Melekler, Meryem ile açıkça konuştular, bu onun için bir keramet olarak gerçekleşti. Bu âyette, velilerin kerametinin ispatı vardır; çünkü Meryem bir peygamber değildi. Allah Teâlâ'nın herhangi bir kadını peygamber olarak göndermediği hususunda âlimlerin ittifakı vardır. Şu âyet bunu göstermektedir:

"Biz senden önce ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri (peygamber olarak) gönderdik" (Enbiyâ 21/7).

Melekler ona dedi ki: *"Ey Meryem! Allah seni* evinin (Beytülmakdis'in) hizmeti için *seçti,* senden önce hiçbir kadını kabul etmedi. Seni sırf ibadeti için görevlendirdi, seni bizzat kendisi rızıklandırarak bu konuda seni başka kimseye muhtaç etmedi. Allah seni kadınlar için çirkin görülen kötü ahlâklardan tertemiz etti. *Allah yine seni* hidayetine ulaştırarak, meleklerle konuşmayı sana nasip ederek ve sana babasız bir çocuk müjdeleyerek *seni âlemin kadınlarına üstün yaptı."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Erkeklerden kemale eren çoktur; kadınlardan ise ancak İmrân kızı Meryem, Müzâhim kızı Âsiye ve Hüveylid kızı Hatice kemale ermiştir."[592]

İbn Aziz demiştir ki: "Hz. Meryem, kendi zamanının kadınlarına üstün kılınmıştır; aynı şekilde Hatice ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kızı Fâtıma da ümmet-i Muhammed'in kadınlarına üstün kılınmıştır. Hatta, Ebû Ömer (İbn Abdülber), 'Fâtıma, bütün kadınlardan faziletlidir' demiştir. Bu durum, *'Cennet ehlinin hanım efendisi Fâtıma'dır'* hadisinde açıkça ortaya konmuştur; fakat diğer bir hadiste, *'Meryem hariç'* ifadesi geçmektedir.[593] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

İbn Abdülberr'e ait *el-İstîâb*'da, İmrân b. Husayn'dan [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Fâtıma'yı hasta iken ziyaret etti. Ona,

"Kızım, kendini nasıl hissediyorsun?" diye sordu; Fâtıma,

"Bir ağrım var, gittikçe artıyor, yemek yiyecek halim yok!" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[592] Buhârî, Enbiyâ, 32; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 70; Tirmizî, Et'ime, 31; Ahmed, *Müsned*, 4/394.

[593] Hadisler için bk. İbn Abdülber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* 4/449, (Beyrut 1995); Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/201-202; Ahmed, *Müsned*, 6/282.

"Kızım, sen bütün âlemin kadınlarının hanım efendisi (en üstünü) olmaya razı değil misin?" buyurdu. Fâtıma,

"Babacığım, İmrân kızı Meryem'e de mi?" diye sordu; Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu:

"O, kendi zamanındaki kadınların hanım efendisidir (en üstünüdür); sen ise kendi zamanının kadınlarının üstünüsün. Vallahi ben seni, dünyada ve ahirette efendi olan bir kimseyle evlendirdim."[594]

Yine melekler dediler ki: *"Ey Meryem!* Seni özel olarak seçmesine bir şükür olarak *Rabb'ine ibadet yap,* çokça namaz kıl, *secde et, rükû edenlerle birlikte sen de rükû et."* Yani namaz kılanlarla birlikte namaz kıl.

Şöyle de denilmiştir: Âyetin lafzında geçen kunuttan maksat, sürekli taat içinde bulunmaktır. Şu âyetteki kunut da bu manadadır:

"Allah'a şirk koşan kimse mi yoksa gece saatlerinde ayakta durarak ve secde ederek taat eden kimse mi hayırlıdır?" (Zümer 39/9).

Âyette geçen secdeden maksat da namazdır. Rükû ise huşû ve içten Allah'a yönelmektir. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

Evzâî demiştir ki: "Melekler Meryem'e böyle deyince, o hemen namaza durdu, o kadar uzun süre namaz kıldı ki ayakları şişip kan ve irin aktı."[595]

42-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, bir kulunu ancak şu hususlardan sonra seçip huzuruna kabul eder: Kul her türlü kötü işlerden (haramlardan) temizlenmeli, bütün fazilet çeşitleriyle bezenmeli, kendisini haktan alıkoyan şeyleri kalpten kesip atmalı, kulluk görevlerini hakkı ile yerine getirmeli, Rabb'ine karşı edepli olmalı, ilâhî takdirin tecellileri karşında boyun eğmeli, bir ve kahhâr olan Allah'ın hükümlerine teslim olmalıdır. Kul ancak bundan sonra Allah tarafından seçilip ilâhî huzurda kabul görür.

---

[594] İbn Abdülber, el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, 4/449. Hadisin son bölümü için bk. Ahmed, Müsned, 5/26.

[595] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/399 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/648 (Riyad 1997).

Müridin nefesleri (vakitleri) üç şey içinde geçer: İbadet, ilâhî hükümlere teslimiyet ve kendini her şeyi ile Hakk'a vermek. Bundan sonra gayb âleminin sırlarını müşahede hali gelir. O, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyette işaret buyurduğu haldir:

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهِ اِلَيْكَؕ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ
اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. ***Bunlar, bizim sana vahiy yoluyla bildirdiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar, hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin; onlar*** *(bunun için)* ***çekişirken de yanlarında değildin.***

Tefsir

Allah Teâlâ, habibine buyurdu ki: "*Sana bildirdiğimiz bu kıssalar*, senin daha önce bilmediğin *gayb haberlerindendir*. Sen onları ancak bizim vahyimiz ve bildirmemizle bilebilirsin. Senin peygamberliğinden ancak gönül gözleri kör olmuş kimse şüphe eder.

"*Hem o yahudi âlimleri, hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kura çekerlerken* ve bunun için çekişirlerken *sen onların yanında değildin.*" Böyle olsaydı sen, gördüğün bir şeyden haber vermiş olurdun; ancak böyle bir durum olmadı; o zaman ortaya çıktı ki bu, gerçek bir vahyin haberidir. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ümmî idi, okuma yazma bilmiyordu, geçmiş haberleri yazan kitaplardan herhangi bir şey okumamıştı, bunları bilen bir âlime gidip ders de almamıştı. Onun böyle olduğunda avam, havas herkes aynı fikirdedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

44. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki vahiy dört kısımdır:

1. Rüyada gelen vahiy,
2. İlham yoluyla gelen vahiy,

3. Hüküm bildiren vahiy,

4. Haber veren vahiy.

Bunların üçünde veliler, peygamberlere ortaktır. Bunlar ilham, rüya ve gayba ait haber vermedir. Tabii ki bu gayba ait haber verme işi, melek olmadan gerçekleştiği zamandır.

Haber bildiren vahiy, Allah'ın, peygamberine gayba ait şeyleri bildirmesidir. Eğer bu vahiy melek aracılığıyla olursa bu kısım peygamberlere hastır; tıpkı hüküm bildiren vahyin peygamberlere özgü olduğu gibi. Şayet gaybı bilme hali ilham, rüya veya Allah'tan gelen bir anlayış yoluyla olursa bu, evliyalar için de geçerlidir. Çünkü ruh, safileşip maddi, beşerî kirlerden temizlenince Allah ona, gayba ait bazı şeyleri öz olarak bildirir. Gaybı tafsilatıyla bilmeye gelince, onu, bütün gaybı bilen Allah'tan başkası bilemez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İsa'nın Gelişi ve Peygamberliğinin Müjdelenmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. İsa'nın (aleyhisselâm) müjdelenişini zikretti. Bu kıssadan en büyük maksat da odur. Allah Teâlâ, hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki bozuk düşüncelerini kökünden reddetmek için şöyle buyurdu:

اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُۙ اسْمُهُ الْمَسِيحُ
عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَۙ ﴿٤٥﴾
وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى
يَكُونُ لِى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌۜ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ اِذَا
قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَۚ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا اِلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائِلَ اَنّٖى قَدْ جِئْتُكُمْ
بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْۙ اَنّٖٓى اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطّٖينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فِيهِ

فَيَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِۚ وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ الْمَوْتٰى بِاِذْنِ
اللّٰهِۚ وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَاْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَۙ فٖى بُيُوتِكُمْۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَۚ ﴿٤٩﴾ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِاُحِلَّ
لَكُمْ بَعْضَ الَّذٖى حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَاَطٖيعُونِ ﴿٥٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ رَبّٖى وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٥١﴾

45. ***Hani bir zaman melekler demişti ki: "Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor. İsmi, Meryem oğlu İsa Mesîh'tir. Dünyada ve ahirette şeref sahibidir ve Allah'ın kendisine yakın kıldığı kimselerdendir."***

46. ***"O, beşikte iken de ve yetişkinlik çağında da insanlarla konuşacaktır ve o salihlerdendir."***

47. ***Meryem, "Rabbim! Bana hiçbir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?" dedi. Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. O bir işe hükmedince ona sadece "Ol" der; o da oluverir.***

48. ***Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.***

49. ***Onu İsrâiloğulları'na bir elçi yapacak.*** *(İsa, peygamber olarak gönderilince onlara şöyle dedi:)* ***"Size Rabb'inizden bir mucize getirdim: Size çamurdan bir kuş sûreti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o gerçek kuş oluverir. Yine Allah'ın izni ile gözleri kör ve teni alacalı hastaları iyileştiririm ve ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde yediklerinizi ve biriktirdiğiniz şeyleri size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır."***

50. ***"Ben, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için gönderildim. Size Rabb'inizden bir mucize getirdim; artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."***

51. *"Hiç şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabb'inizdir; öyle ise O'na kulluk edin. İşte dosdoğru yol budur."*

Hz. İsa'ya Mesîh denmesinin sebebi hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

Hz. İsa, her türlü kötü ve pis şeylerden temiz tutulmuş, bereketle meshedilmiş olduğundan, yine ayağının altında çukur bulunmayıp ayağı düz olduğu veya Cebrâil kanadıyla meshedip onu şeytandan koruduğu için kendisine "Mesîh" denmiştir.

Yine hastaları eliyle meshedip iyileştirdiği, gözleri hiç görmeyen kimsenin gözünü meshederek görür hale getirdiği ve yeryüzünde sürekli dolaşarak seyahat ettiği için Hz. İsa'ya "Mesîh" denmiştir.

Ahir zamanda gelecek olan deccale de Mesîh denmiştir. Bunun sebebi, onun bir gözünün silme kör olmasından yahut onun, Mekke ve Medine hariç, bütün dünyayı gezip dolaşmasından dolayı kendisine bu sıfat verilmiştir. Kısaca, Hz. İsa, hayır mesîhidir; deccal ise şer mesîhidir. Bunun için, "İsa Mesîh, deccal mesîhi öldürecek" denmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yine hatırla, *hani bir zaman melekler* Meryem'e verdikleri müjdede *demişti ki: Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor."* Buna göre o, Allah'ın "ol" manasındaki kelimesiyle var olup vücut bulan bir çocuktur.

Hz. İsa'ya "kelime" denmesinin sebebi, Allah'ın "ol" kelimesinin sırrına mazhar olduğu ve bu sırrı bizzat yaşayıp onunla tasarrufta bulunduğu içindir. Bunun için onun üzerinde diğer bütün peygamberlerden daha çok harika olaylar gerçekleşmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor. *"Onun ismi Meryem oğlu İsa Mesîh'tir.'*

Bu hitap Hz. Meryem'e yapılmaktadır. Ona Meryem'in oğlu denmesi, onun babasız olacağına bir işarettir; çünkü, normalde çocuklar babalarına nisbet edilirler; sadece babası kayıp ve bilinmediği zaman, çocuk annesine nisbet edilir.

Sonra, müjdelenen çocuğun niteliklerinden şu şekilde bahsedildi:

"O, dünyada ve ahirette şeref sahibidir." Yani dünyada peygamberlik ve risaletle yüceltilmiş bir kimsedir; ahirette de kendisine tâbi olan kimselere şefaat ederek şeref sahibi biri olacaktır.

"O, dünyada ve ahirette Allah Teâlâ'nın kendisine yakın kıldığı kullardandır."

"O, henüz çocuk iken, hârikulâde bir şekilde *beşikte konuşacak,* annesinin zinadan temiz olduğunu söyleyecek *ve* semaya kaldırılmadan önce *yetişkinlik halinde de insanlarla konuşacaktır."* Yahut göğe kaldırılmadan ve gökten indikten sonra insanlara konuşacaktır. Çünkü yetişkinlik çağı, kırk yaşından sonra başlar. Gerçekten Meryem'e, Hz. İsa'nın peygamber olacağı, bir mucize olarak beşikte konuşacağı, göğe kaldırılmadan önce ve sonra yetişkin halinde insanları hakka davet edeceği müjdelenmiştir. Olması yakın olan bir şeye, olmuş gibi bakılarak böyle söylenmiştir.

"*Ve o,* âlemlerin Rabb'inin huzurunda *salihlerdendir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Meryem,* bu müjdeyi işitince dehşete kapılıp, *'Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?' dedi."*

Buradaki hitap Allah'adır. Hz. Meryem, arada vasıta olan Cibrîl'i tamamen aradan çıkararak doğrudan yüce Allah'a hitap etmiştir. "Nasıl bir çocuğum olacak?" sorusu, ya hayretini ifade etmek içindir yahut bu işin nasıl olacağını, onun biriyle evlenerek mi yoksa evlenmeden mi gerçekleşeceğini öğrenmek içindir.

Melek ona dedi ki: "Durum budur. Allah dilediğini yaratır." Diğer bir mana şudur:

"Evet, iş senin dediğin gibi böyledir; fakat Allah dilediğini yaratır. O'nun, bu iş için herhangi vasıta ve sebebe ihtiyacı yoktur, tam aksine O, *bir işin olmasına hükmedince ona sadece 'Ol!' der, o da oluverir."*

"Allah ona yazmayı ve hattı, *hikmeti,* yani peygamberliği veya görüşünde isabeti, *Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek. Yine Allah onu İsrâiloğulları'na peygamber yapacak."*

İsrâiloğulları'nın ilk peygamberi Hz. Yusuf'tu, son peygamberi ise Hz. İsa [aleyhisselâm] olmuştur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ben, sekiz bin peygamberin peşinden gönderildim; bunların dört bini İsrâiloğulları'dandır."[596]

Hz. İsa, İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilince onlara, *"Size Rabb'inizden bir âyet yani mucize getirdim" dedi.* Onlar da, "O nedir?" diye sorunca İsa [aleyhisselâm] şöyle dedi:

"Size çamurdan kuş sûretinde bir varlık yapar, sonra ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir."

Onlara yarasa sûretinde bir kuş yapıyordu; çünkü yarasa kuşların en mükemmelidir; onun memesi ve dişleri vardır; hayız görür ve uçar. Bu haliyle o, mucize konusunda son derece mükemmel bir örnekti. İsa [aleyhisselâm] kuşu yapıp üfleyince insanlar kendisine baktığı sürece uçuyordu; gözden kaybolunca düşüp ölüyordu. Cenâb-ı Hakk'ın fiili ile kulun fiilinin birbirinden ayrılması için böyle oluyordu.

Sonra İsa [aleyhisselâm] onlara diğer mucizelerini şöyle haber verdi:

"Ben, anasından kör olarak doğmuş kimselerin gözlerini Allah'ın izniyle açarım." Bunu yaptıktan sonra diğer göz hastalıklarını iyileştirmek daha kolaydır. *"Ben, alaca ten hastalığına yakalanmış kimseleri de iyileştiririm."*

Burada özellikle bu iki hastalığın zikredilmesi, onların tedavisi zor iki büyük âfet olduğu içindir. İsa [aleyhisselâm] zamanında tıp zirvede idi. Bu sebeple o da mucizelerini tıp alanında göstermiştir. Rivayet edildiğine göre çoğu kez Hz. İsa'nın yanında bir günde binlerce hasta toplanıyordu; gücü yeten kendisi geliyor; yetmeyenin yanına da Hz. İsa gidiyordu. Onları ancak İslâm'a (imana) girmeleri şartıyla tedavi ediyordu.

Hz. İsa dedi ki: *"Ben, Allah'ın izniyle ölüleri de diriltirim.* Bunu kendi kudretimle değil, Allah'ın izni ve kudretiyle yaparım."

---

596 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/62; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 32280. Peygamberlerin 315 tanesi resûl olmak üzere toplam 124.000 olduğunu bildiren rivayet daha meşhur ve muteberdir. Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/266; Hâkim, *Müstedrek*, 2/266; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 6190; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7545.

O, "Allah'ın izniyle" sözünü kendisinde bir ilâhlık sıfatının olduğunu düşünenlerin yanlış düşüncesini defetmek için söylemiştir; çünkü ölüleri diriltmek insanın gücünde olan bir şey değildir.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa dört kişiyi diriltmiştir. Bunlardan biri arkadaşı Âzer'dir. Âzer'in kız kardeşi Hz. İsa'ya,

"Kardeşim ölüyor, yetiş" diye haber gönderdi. O da üç günlük yoldan geldi; yanına geldiğinde Âzer ölmüştü. Kız kardeşine, "Bana onun kabrini gösterin" dedi. Gösterdiler. Kabir, üst üste kapatılmış bir kaya içindeydi. Hz. İsa, Allah Teâlâ'ya dua etti; Allah Âzer'i diriltti; Âzer, vücudundan yağ damlayarak ayağa kalktı; bir müddet yaşadı, çocuğu bile oldu.

Hz. İsa, ikinci olarak yaşlı bir kadının oğlunu diriltti. Kadının ölmüş oğlu tabutla götürülürken Hz. İsa'nın yanından geçtiler. Hz. İsa dua etti, çocuk dirildi, tabutun üzerine oturdu; kendini taşıyan adamların omuzundan inip elbisesini giydi, sonra tabutu taşıyarak ailesinin yanına geldi, bir müddet daha yaşadı, hatta çocuğu bile oldu.

Hz. İsa, üçüncü olarak öşür toplayan bir adamın kızını diriltti. Hz. İsa'ya, "Bunun kızı dün öldü; onu diriltir misin?" dediler, o da Allah Teâlâ'ya dua etti, kız dirildi, bir müddet daha yaşadı, çocuğu bile oldu.

Hz. İsa, dördüncü olarak Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ı diriltti. Onun kabrinde ism-i a'zam ile dua etti, Sâm, dirilerek kabrinden çıktı. Başının yarısı beyazlamıştı. Sâm, Hz. İsa'ya, "Kıyamet koptu mu?" diye sordu. Hz. İsa, "Hayır, fakat ben dua ettim, Allah seni diriltti. Senin başının yarısını beyazlamış görüyorum; senin zamanında saç ağarması yoktu, bu nasıl oldu?" diye sordu; Sâm, "Bir sayha işittim; kıyametin koptuğunu zannettim; onun korkusundan saçlarım beyazladı" dedi.[597]

Denildiğine göre Hz. İsa, "Yâ hayyü yâ kayyûm" diyerek ölüleri diriltirdi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Hz. İsa*, İsrâiloğulları'na *dedi ki*: *Ben ayrıca evlerinizde yediklerinizi ve kenarda biriktirdiğiniz şeyleri size haber veririm.*"

---

[597] bk. Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/90 (Beyrut 1998); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/63-64 (Beyrut 2004).

Hz. İsa, körleri ve alaca tenlileri iyileştirince halk, "Bu bir sihirdir; sen bize evimizde yediklerimizi ve geride sakladıklarımızı haber verebilir misin?" dediler; o da bir adamın sabah akşam yediklerini kendisine haber verirdi.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm] mektepte okurken, yanındaki çocuklara ailelerinin onlar için hangi yemeği yaptığını haber verir ve çocuğa, "Evine git, ailenin hazırladığı yemekler şunlardır" derdi. Çocuk evine gelince, ailesinin yaptığı yemekleri haber verirdi. Onlar, "Bunu sana kim söyledi?" diye sorduklarında çocuk, "İsa haber verdi" derdi. Bunun üzerine aileler çocuklarını Hz. İsa'dan uzaklaştırdılar,[598] "Şu sihirbaz ile oynamayın!" diyerek onları bir eve hapsettiler. Hz. İsa, çocukları bulamayınca evlerine geldi, içeriden seslerini işitti, onların yanına gelmelerini istedi; babaları, "Evde kimse yok" dediler. Hz. İsa, "Evdekiler kimdir?" diye sorunca babaları, "Onlar domuzdur" dedi. Hz. İsa, "Öyle olsunlar" dedi. Kapıyı açtıklarında, içeridekilerin domuza döndüğünü gördüler, bunun üzerine Hz. İsa'yı öldürmek istediler. Oğlu adına korkan annesi Hz. İsa'yı alarak Mısır'a kaçtı. Bu rivayet Süddî'ye aittir.[599]

Bu konuda Katâde demiştir ki: "Hz. İsa'nın kavmi içinde domuza dönme olayı sadece, gökten inen sofra olayında gerçekleşti. Şöyle ki: İsrâiloğulları'na gökten sofra iniyordu. İçinde sadece kudret helvası ve bıldırcın eti vardı. Hz. İsa [aleyhisselâm] kavmine, hainlik yapmamalarını, içinde bulundukları gün için inen yiyeceklerden ertesi güne saklamamalarını emretti ve bunu yaptıkları takdirde başlarına bir belanın geleceğini haber verdi. Onlar, bu emri dinlemediler, hainlik edip gizlice yiyecek sakladılar. Hz. İsa [aleyhisselâm], onlara sofradan yediklerini ve kenarda sakladıklarını haber verdi. Bu işe devam etmeleri üzerine Allah Teâlâ onları domuza çevirdi."[600] Bu rivayet daha sıhhatlidir.[601]

---

[598] Rivayetin bu kısmı için bk. Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/90.

[599] Rivayet için bk. İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dımaşk*, 47/373 (Beyrut 1997); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/64; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/221.

[600] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/64.

[601] Katâde'nin rivayeti, Sa'lebî tefsirinde önceki rivayetin hemen peşinde nakledilmektedir. Bu, çocukların domuza çevrildiğini bildiren Süddî rivayetindeki sıkıntıyı giderdiği için tarafımızca eklenmiştir (Mütercim).

Âyet şöyle bitiyor. *"Hz. İsa,* sonra onlara *dedi ki: Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır."* Gerçek şu ki mümin olmayan kimseye, inadından dolayı mucizeler fayda vermez.

Devamındaki âyette Hz. İsa [aleyhisselâm] sözlerine şöyle devam etti:

"Ben, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderildim." Yani ben size Tevrat'taki ilâhî hükümleri tasdik edici ve onun sıhhatine şahit olarak geldim. Bir de Musa'nın [aleyhisselâm] şeriatında iç yağı, deve eti ve cumartesi günü çalışmak gibi size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için gönderildim."

Bu, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] Tevrat'ın bazı hükümlerini neshettiğini gösterir, fakat bu onun Tevrat'ı tasdik edici olmasına bir halel getirmez; aynen Kur'an'ın bir kısmının diğerini neshetmesi onun sıhhatini zedelemediği gibi. Hakikatte nesih, yeni hükümle birlikte, öncekiyle amelin sona erdiğini bildirmektir.

Hz. İsa, sonra onlara şöyle dedi: "Gerçekten ben *size Rabb'inizden bir mucize getirdim;* siz de gözlerinizle ona şahit oldunuz, artık inattan başka bir mazeretiniz kalmadı; *artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."*

Hz. İsa, bu delillerden sonra onları gerçek tevhide çağırarak şöyle dedi: *"Hiç şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabb'inizdir; öyle ise O'na kulluk edin, O'nunla birlikte başkasına kulluk etmeyin; işte içinde hiçbir eğrilik olmayan dosdoğru yol budur."*

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hz. İsa onlara dedi ki:

'Ben size kesin mucizelerle ve apaçık âyetlerle geldim; artık emirlerime muhalefet etme konusunda Allah'tan korkun ve sizi davet ettiğim şeylerde bana itaat edin.' Sonra onları davete başladı ve neye çağırdığına kısaca şöyle işaret etti: *'Hiç şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabb'inizdir.'* Bununla, gayesi tevhid olan hak itikadı elde ederek nazarî kuvveti (tefekkür melekesini) kemale erdirmeye işaret etti. Peşinden, *'O'na ibadet edin'* dedi. Bununla da taate sarılarak amelî kuvveti (güzel ahlâkı) kemale erdirmeye işaret etti. Bu, emredilen şeyleri yerine getirmek ve yasaklanan şeylerden kaçınmaktır. Peşinden, her iki kuvveti birleştirmenin (yani gerçek tevhid üzere sürekli taat içinde olmanın) istikamet olarak tanıtılan yol olduğunu belirtti. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü de buna benzemektedir:

'Rabbim Allah de, sonra dosdoğru ol!'" [602]

45-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bütün varlığı ile Allah'a bağlanır, nefsin hazlarından ve hevâsından uzaklaşır, gençliğini Rabb'inin taatinde geçirir, hayatında kalbinin devasını ararsa onun için dünyada ve ahirette ilâhî müjde gerçekleşir, ayıplardan ve kötü hallerden temizlik hâsıl olur, Allah ona, çoklarının anlamaktan âciz kalacağı nice ilimler nasip eder.

İşte iffet timsali Meryem! O, bütün gençliğini Mevlâ'sının taatinde geçirdi, Allah da onu kendine yaklaştırdı, onu kendisine dost edinip işlerini üslendi. Ona Allah tarafından özel seçildiğini ve bütün kusurlardan tertemiz kılındığını müjdeledi; şükür için var gücüyle taat ve ibadete sarılmasını emretti. Peşinden ona, babasız ve sebepsiz, acısız ve zahmetsizce meydana gelen nezih ve yüce bir çocuğu, Allah'ın ruhu ve kelimesini (Hz. İsa'yı) müjdeledi. O da, her işini Allah'ın emriyle yapıyor, Allah'ın izniyle körlerin gözünü açıyor, alaca tenlileri tedavi ediyor ve ölüleri diriltiyordu. Bütün bunlar, her şeyiyle Allah'a bağlanmanın bereketi ve ilâhî emre uymanın sırrıdır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim bütünüyle Allah'a bağlanırsa Allah onun her ihtiyacını görmeye yeter ve onu hiç ummadığı yerden rızıklandırır. Kim de bütünüyle dünyaya yönelirse Allah onu dünya ile baş başa bırakır." [603]

Âriflerden biri der ki: "Mücâhedede samimi olmak, kalbi mâsivadan çekip bütünüyle Allah'a yönelmektir. Küçükken Allah'a yönelmek, yaşlılık halinde insana hizmet eder. Küçükken işlenen günahlar, (fıtrata yerleşir ve günahın) vebalini ihtiyarlığa taşır."

---

[602] Müslim, İmân, 62; Tirmizî, Zühd, 61; İbn Mâce, Fiten, 12; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/161.

[603] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1076; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 321; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/303.

Hz. İsa [aleyhisselâm], gözleri kör olanları ve alaca ten hastalığına yakalananları Allah'ın izniyle iyileştirdiği gibi, kim bütün varlığı ile Allah'a bağlanırsa o da, manen hasta kalpleri Allah'ın izniyle iyileştirir, ölü kalpleri Allah'ın zikriyle diriltir, kalplerin gizleyip sakladığı gizli şeyleri haber verir, insanları Allah'ın taatine sevkeder, haliyle ve sözüyle Allah'a davet eder, onlara sırat-ı müstakîmi gösterir ve kendisine tâbi olanları naîm cennetlerine, ilâhî rızaya ulaştırır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Hiç şüphesiz kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Hz. İsa ve Havârileri

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] müjdesi ve dünyaya gelişi tamam olup kendisi davet vaktine ulaşınca Allah onu İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderdi; fakat onlar kendisini inkâr ettiler. Hz. İsa onların inkârı karşısında, kendisine Allah yolunda yardım edecek kimseleri aradı. Cenâb-ı Hak, bu duruma işaret olarak şöyle buyurdu:

فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارٖٓى اِلَى اللّٰهِؕ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ
نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِۚ اٰمَنَّا بِاللّٰهِۚ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا بِمَٓا
اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٥٣﴾ وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُؕ
وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرٖينَ۟ ﴿٥٤﴾

52. ***İsa, onlardaki inkâr halini sezince, "Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" dedi. Havâriler, "Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, sen şahit ol ki bizler müslümanlarız" cevabını verdiler.***

53. *(Havâriler:)* ***"Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygambere uyduk; bizi*** *(birliğini ve peygamberlerini tasdik eden)* ***şahitlerden yaz" dediler.***

54. ***Onlar*** *(yahudiler)* ***tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, en güzel tuzak kurandır.***

Bir adamın havârileri, zor zamanlarında kendilerinden yardım istediği has dostlarıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Her peygamberin havârisi (yardımcısı) vardır; benim havârim (yardımcım) da Zübeyr'dir."[604]

Hz. İsa'nın havârileri, ona yardım eden ashabıdır. Niyetlerinin halis ve içlerinin temizliğinden dolayı kendilerine "havâri" denmiştir. Kelimenin kökü olan "el-havar", "beyaz ve halis" demektir.

Havâriler, çamaşır temizliği ile meşgul olup çamaşırları beyazlattıkları için kendilerine bu ismin verildiği de söylenmiştir.

Yine onların, beldelerinde eşraftan olup beyaz elbise giydikleri için bu ismi aldıkları da söylenmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: *"İsa, İsrâiloğulları'dan inkâr halini sezince ..."* Hz. İsa onlara peygamber olarak gönderildikten sonra onlardaki küfür hali, bir şeyin duyu organlarıyla hissedilip bilinmesi gibi açıkça ortaya çıktı, öyle ki İsrâiloğulları onu öldürmek istediler; bunun üzerine Hz. İsa onlardan kaçtı ve onlara karşı kendisine yardım edecek kimseler arayarak dedi ki:

"Allah'a yönelerek bana yardım edecek kimdir? Yahut, Allah'ın dinine yardım etmek üzere yola çıkıp bana yardım edecek kimdir?"

"Havâriler şöyle dediler: Biz, Allah'ın dininin yardımcılarıyız; Allah'a inandık, bizim müslüman olduğumuza sen şahit ol ki kıyamet günü peygamberler ümmetlerine şahitlik yaparken sen de bize şahitlik yapasın."

Yine havâriler dediler ki: *"Rabbimiz! Peygamberine indirdiğin hükümlere inandık ve İsa peygambere uyduk; bizi senin* vahdaniyyetine *şahit olanlardan yaz."*

---

[604] Buhârî, Cihad, 40; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe 13; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed, *Müsned*, 1/89; 3/307.

Bu âyete şu manalar da verilmiştir:

"Bizi, senin peygamberlerinin doğruluğuna şahitlik yapanlarla birlikte yaz."

Yahut bizi, kendilerine uyanlara şahitlik eden peygamberlerle birlikte yaz.

Veya bizi, ümmet-i Muhammed'le birlikte yaz; hiç şüphesiz onlar, bütün insanlar üzerine şahittirler.

Atâ demiştir ki: "Hz. Meryem, oğlu İsa'yı çalışması için değişik işlere verdi. Onu son olarak havârilere gönderdi. Havâriler, çamaşır temizliği ve elbise boyama işi yapıyorlardı. Bir gün İsa'nın ustası sefere çıkmak istedi, İsa'ya, 'Yanımda değişik renklerde pek çok elbise var; sana boyama sanatını öğrettim, onları boyayıver' dedi. İsa da hepsini bir kuyuya doldurup elbiselere, 'İstediğim gibi olun' diye seslendi. Havâri gelince bütün elbiseleri bir kuyuda buldu. İsa'ya, 'Elbiseleri mahvettin!' dedi. Bunun üzerine İsa (aleyhisselâm), elini kuyuya uzattı, oradan sarı, kırmız, yeşil ve diğer renklerde elbiseler çıkardı. Havâri hayret etti; bunun Allah Teâlâ tarafından olduğunu anladı, insanları Hz. İsa'ya çağırdı, ona iman ve yardım ettiler. İşte havâriler bunlardır."[605]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "İsrâiloğulları Hz. İsa'yı beldesinden çıkarttıktan sonra o, havârilerle birlikte geri döndü; içlerinde ilâhî daveti duyurdu. Bunun üzerine İsrâiloğulları onu öldürmek istediler ve bu konuda anlaştılar. Bunu gerçekleştirmek için *tuzak kurdular;* onu öldürme yolunu aradılar, *Allah da onlara tuzak kurdu.* Yani onları bir aldanış içine düşürdü, öyle ki kendi arkadaşlarını öldürdüler, İsa (aleyhisselâm) göğe yükseltildi.

Tuzak anlamını verdiğimiz "mekr", asıl manasıyla, "başkasına bir zarar vermek için planlanan hile" demektir. Bu iş, doğrudan Allah'a nisbet edilmez, ancak Allah için, hile yapana karşılık verme anlamında kullanılır. Şu âyetlerde olduğu gibi:

"Şüphesiz münafıklar Allah'ı aldatmak isterler; halbuki Allah onları aldatır" (Nisâ 4/142).

---

[605] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/92; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/63-64.

"Münafıklar, 'Biz müminlerle alay ediyoruz' derler; asıl Allah onlarla alay eder" (Bakara 2/14-15).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, en güzel tuzak kurandır."* Yani onları en şiddetli şekilde tuzağa düşürendir ve onlara hiç hesap etmedikleri yerden en kuvvetli şekilde zarar verendir. Yahut onlara en güzel cezayı verendir; çünkü buna O'ndan daha fazla güç sahibi hiç kimse yoktur.

Bir uyarı: Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Allah başkasının hile yapmasını kınarken, ona kendisi için nasıl razı oluyor?" diye soruldu; o da şu cevabı verdi:

"Bilmiyorum, fakat bana Tâberân'dan filan şu beyitleri okudu:

'Sana feda olayım; ben ancak senin arzuna tâbi olacak bir istidatta yaratıldım; nefsim senden başkasına meyletmiyor. Seni, bir parçam değil, bütün varlığımla seviyorum; her ne kadar sevgin bende bir hareket imkânı bırakmadı ise de. Senden başkasının yaptığı iş bana çirkin geliyor; o işi sen yaptığında ise güzel oluyor.'"

Soruyu sonra kimse, "Ben sana Kur'an'dan bir soru soruyorum; sen ise bana Tâberânlı şairin sözüyle cevap veriyorsun, bu nasıl oluyor?" diye sorunca Cüneyd-i Bağdâdî şöyle dedi:

"Yazıklar olsun sana, eğer anladıysan sana sorunun cevabını verdim. Allah'ın onlara hile yapması için imkân vermesi, aslında onlar için Allah'ın bir tuzağıdır."[606]

Şairin sözünde soruya cevap olacak kısım şudur: "Senden başkasının yaptığı iş bana çirkin geliyor; o işi sen yaptığında ise güzel oluyor."

Bu sözdeki saklı cevap şudur: Allah'ın bütün işleri son derece güzeldir, onda hiçbir ayıp ve kusur yoktur. Bu konuda *Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) der ki:

"Çirkin görülen herhangi bir şeyi bile, O'nun güzelliğine nisbet ettiğin zaman, sana hemen onun içindeki güzel mana gözükür. O'nun cemali, çirkinin noksanlığını tamamlar, artık orada ne bir kusur kalır ne de bir çirkinlik!"

---

[606] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/69.

Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na Hz. İsa'ya tuzak kurma imkânı vermesini, onu semaya yükseltmesi, ahir zamana kadar yaşatması ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) halifesi olarak yeryüzüne indirmesinin bir sebebi yapmıştır. Bu, son derece harika ve mükemmel bir olaydır; ancak onu sadece irfan sahibi kimseler anlar.

52-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbinin devasını arayan sadık bir müride, inkârın (ve isyanın) yayıldığı yerden kaçıp ikrarın (iman ve itaatin) yaygın olduğu bölgeye gitmesi gerekir. Mürid, Allah'ın, dinine yardımcı yaptığı mukarrebîn velilerden ve salihlerden kendisine dini konusunda yardımcı olacak kimselere koşmalıdır. Sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Öyle bir zaman gelir ki o zamanda müminin en hayırlı malı koyunları olur. Mümin, dağ başlarında bu koyunlarının peşinde dolaşarak fitneden kaçmaya çalışır."[607]

Mümin, dinini korumak için dağdan dağa kaçar ve kendisine ölüm gelene kadar bu hal devam eder. Büyük zatlar, tek başlarına dağlara çekilerek dünyanın fitne ve fesadından kaçmaya çalışmışlar ve ancak kendilerine Allah'ı anmada yardımcı olan kimselerle arkadaşlık yapmışlardır. Onlar, Allah'ın halis tevhid için seçtiği tecrid ehli (dünyadan el çekip her şeylerini Allah'a veren) kimselerdir.

Onlar Allah'a kaçtılar; Allah da kendilerini özel himayesine aldı. Onlar şöyle dediler: "Biz Allah'a iman ettik. Rabbimiz, şahit ol ki biz, senin razı olduğun her şeye boyun eğen müslümanlarız. Rabbimiz, bize celâlinin ve cemalinin tecellisi olarak indirdiğin hükümlerine iman ettik; bütün hallerde seni tanıdık. Sen bizi, huzurunda kabul görüp zatını müşahede nimetine ulaşmış şahitlerle birlikte yaz. Gizli engellerden her ne bize tuzak kuruyorsa kudsî nurlarını müşahede ile bizi onlardan uzaklaştır. Bize yardım et; hiç şüphesiz sen, yardım edenlerin en hayırlısısın. Bizi, tuzak kuranların hile ve tuzağı ile baş başa bırakma ya Rabbe'l-âlemîn."

---

[607] Buhârî, İmân, 12, Fiten, 14; Ebû Davud, Fiten, 4; Nesâî, İmân, 30; İbn Mâce, Fiten, 13; Ahmed, *Müsned*, 3/6.

Hz. İsa'nın Semaya Yükseltilmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. İsa'nın semaya yükseltilmesine değinerek buyurdu ki:

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عٖيسٰٓى اِنّٖى مُتَوَفّٖيكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذٖينَ
كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذٖينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ اِلَيَّ
مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فٖيمَا كُنْتُمْ فٖيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾ فَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا
فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدٖيدًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۘ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ
﴿٥٦﴾ وَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّٖيهِمْ اُجُورَهُمْۜ وَاللّٰهُ لَا
يُحِبُّ الظَّالِمٖينَ ﴿٥٧﴾ ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكٖيمِ ﴿٥٨﴾

55. ***Allah buyurdu ki: Ey İsa! Seni bizzat kendim kabzedeceğim ve katıma yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda hükmü ben vereceğim.***

56. ***İnkâr edenlere gelince, onları dünya ve ahirette şiddetli bir azaba çarptıracağım; onlar için hiçbir yardımcı yoktur.***

57. ***İman edip salih amel işleyenler gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri sevmez.***

58. ***Bu sana okuduklarımız,*** *(senin peygamberliğini ispat eden)* ***âyetlerden ve hikmet dolu Kur'an'dandır.***

55. âyetin metninde geçen "İnnî müteveffîke" cümlesine şu şekilde değişik manalar verilmiştir.

1. Seni tam bir şekilde (ruh ve bedeninle kabzedip) kendime yükselteceğim.[608]

2. Seni melekût âlemine yükselmene engel olan şehvetlerinden ve nefsinin hazlarından kurtaracağım.[609]

3. Seni, uyutacağım. Bu görüşe şu âyet delildir: *"Sizi geceleyin vefat ettiren (uyutan) O'dur"* (En'âm 6/60). Rivayet edildiğine göre Hz. İsa uyurken göğe yükseltilmiştir.[610]

İslâm âlimleri Hz. İsa'nın ölmediği konusunda görüş birliği içindedir.[611] Allah Teâlâ, bir âyette şöyle buyurmuştur: *"Onu öldürmediler, asmadılar da, fakat onlara (bir başkası İsa şeklinde) benzetildi"* (Nisâ 4/157).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Habibim, hatırla, Allah, İsa'yı göğe yükseltmek istediği zaman ona şöyle dedi: *Ey İsa! Seni,* bütün bedeninle birlikte kabzedip huzuruma alacağım, *seni katıma* yani özel ihsanlarımın mahalline ve meleklerimin makamına *yükselteceğim. Seni, inkâr edenler-*

---

[608] Fahreddin-i Râzî der ki: "Allah Teâlâ Hz. İsa'nın sadece ruhu ile göğe yükseltildiği düşünen bazı insanların bulunduğunu bildiğinden, onu ruhu ve cesediyle birlikte bütünüyle göğe yükselttiğini göstermek için böyle buyurdu." Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebîr,* 8/60 (Beyrut 1990).

[609] Râzî, aynı yerde bu görüşü Ebû Bekir-i Vâsıtî'den nakleder. Vâsıtî âyete şu manayı verimiştir: "Seni senden (nefsanî hislerinden) öldüreceğim; seni bana yükselteceğim; seni iradenden ve hevândan temizleyeceğim. Bu onda, ilâhî ezelî sıfatların eserinin gözükmesi içindir." bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr,* 1/101 (Beyrut 2001).

[610] Görüşler için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/162; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 1/376 (Beyrut 1999). Şihâb el-Hafâcî, Beyzâvî'nin "şehvet kuvvetinin öldürülmesi" yorumunu uzak bir mana olarak değerlendirmiştir. bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb,* 3/58 (Beyrut 1997). Kurtubî, Dahhâk, Ferrâ ve diğer bir grup âlimin âyette takdim tehir olduğunu söyleyerek ona şu manayı verdiklerini nakleder: "Seni katıma yükselteceğim, kâfirlerden temiz ve uzak tutacağım ve gökten indikten sonra ruhunu kabzedeceğim." bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 4/94 (Beyrut 1998). Zemahşerî, âyetin bu kısmına şu şekilde dört mana vermiştir: 1. Senin ecelini tamamlayacağım, ecelin tam olarak dolunca ruhunu ben alacağım, canına kastedenlere sana ulaşma fırsatı vermeyeceğim. 2. Seni yeryüzünden göğe kabzedip alacağım. 3. Sen gökten indikten sonra ölüm vaktin gelince ruhunu alacağım. 4. Sen uyku halindeyken ruhunu alacağım. bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl,* 1/432-433 (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.); Şeyhzâde, *Hâşiyetü Şeyhzâde,* 3/79.

[611] Kurtubî der ki: "Bu konuda sahih olan görüş şudur: Allah Teâlâ, Hz. İsa'yı vefat ettirmeden ve uyku halinde de olmadan göğe yükseltti. Ahir zamanda gökten inecek, deccali öldürecek ve ondan sonra vefat edecektir. Bu konu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sahih hadislerinde zikredilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 4/95).

den temizleyeceğim, yani onların inkâr kirlerinin bulaşmasından seni tertemiz tutacağım. Hıristiyanlardan ve müslümanlardan peygamberliğini samimi olarak tasdik edenlerden *sana uyanları, kıyamete kadar, inkâr eden yahudilere üstün kılacağım."*

Katâde, Şa'bî ve Rebî', ona uyanların müslümanlar olduğunu söylemişlerdir.

Vallahi, Hz. İsa'nın rab olduğunu iddia edenler, ona gerçekte tâbi olmamıştır. Kim onun dinine gerçekten tâbi olursa Allah onları, onu inkâr eden yahudilere karşı kıyamete kadar üstün yapacaktır; onlar yahudilere karşı delil ve kılıç ile galip gelecektir. Allah, yahudiler hakkında bu vaadini gerçekleştirmiştir; gerçekten yahudilerin bayrağı hiç yükselmemiş, bu zamana kadar onların bir hâkimiyet ve devleti olmamıştır.[612]

Cenâb-ı Hak, peşinden şöyle buyurdu: *"Sonra* dirilerek *dönüşünüz bana olacak; işte o zaman* din ve İsa hakkında *ayrılığa düştüğünüz noktalarda aranızda hükmü ben vereceğim. İnkâr edenlere gelince, onları dünya ve ahirette şiddetli bir azaba çarptıracağım;* yani onların ölüm ve esirlik gibi dünyada içine düştüklere azaba, ahiret azabını ekleyeceğim, *onlar için yardım edecek hiç kimse yoktur."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman edip salih amel işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir."* Bu, dünyada ilâhî yardım ve izzetle, ahirette de rıza ve cemaliyle olacaktır. *Allah zalimleri sevmez."* Onların yaptığına razı olmaz ve onları kendine yaklaştırmaz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm! İsa'nın, Meryem'in ve onlardan öncekilerin haberlerinden sana bildirdiğimiz *bu haberleri biz sana,* senin doğruluğunu gösteren delil ve işaretler olarak okuyoruz; çünkü onlar senin bizzat görmediğin ve bir kitaptan okumadığın işlerin haberleridir. *Bütün bunlar, hikmet dolu zikirden,* her şeyi açıklayan Kur'an'dandır."

---

[612] Müellifin bu sözü 200 sene öncesine aittir. Müslümanlar hak dine tâbi olma şartını tam yerine getirmeyince, bu ilâhî destekten mahrum kalmışlar ve inkârcılar yeryüzünde fesat bayraklarını dikmişlerdir. Ancak hak gelince, bâtıl yok olur (Mütercim).

55-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, sırrını bulanık şeylerden temizler, ruhunu ağyarın kirinden arındırır ve himmetini (gönül ve düşüncesini) bu dünyadan çekip ebediyete yöneltirse Allah onun ruhunu melekût semasına çıkarır, sırrını ceberût âlemini müşahedeye yükseltir, onun namını ölümsüz yapar. Yüce Allah, kendisine yönelen ve bağlanan kimseyi özel korumasına alır, onu yücelik ve ikram mahalline yükseltir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah yolunda hicret edin ki çocuklarınıza şeref kazandırasınız."[613]

Kim nefsanî hazlarından ve şehvetlerinden hicret eder, âdetlerine bağlanmaktan ve alışkanlıklarından uzaklaşırsa ruhu, kuds semasına (ilâhî huzura) ve ünsiyet mahalline yükselir, yok olmayacak bir izzete kavuşur. Bu izzet, Allah yeryüzündekilere vâris oluncaya kadar (kıyamete dek) onda, evlatlarında ve kendisine intisap edenlerde devam eder. Allah vâris olanların en hayırlısıdır. Bu, Allah'ın halk içinde devam ettirdiği sünnetidir. Onlar, Allah'ın dinine yardım ettiler, Allah'ın kelimesini (adını ve hükümlerini) yücelttiler; Allah da onlara yardım etti ve kendilerini yüceltti. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer siz Allah'a (dinine) yardım ederseniz; O da size yardım eder" (Muhammed 47/7).

"Allah, kâfirlerin sözünü alçalttı; Allah'ın kelimesi ise en üstün olandır" (Tevbe 9/40).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Eğer kendin için yok olmayacak bir izzet istersen, fâni olan izzeti isteme!"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kuşeyrî şöyle demiştir: "Bu âyet (Âl-i İmran 55. âyeti) şuna işaret etmektedir: Allah, kendisine yönelen kuluna şöyle hitap eder: Muhakkak ben seni, senden alıp (nefsini) öldüreceğim, senden kötü sıfatlarını çekip alacağım, seni beşeriyetin düşük sıfatlarından arındırıp yükselteceğim, seni bütün iradenden temizleyeceğim, tâ ki bizi, bizim yardımımızla tasdik edinceye ve kendi ihtiyarından hiçbir şey kalmayıncaya kadar. O zaman, sana dostluk ve ihsanımız sürekli olur. Bu sıfatlara sahip olan bir kulun elinde ölüler dirilir. Bütün bunların meydana gelmesi ancak yüce Allah'ın ona verdiği kudretle olur."[614]

---

[613] Hatîb, *Târîh*, 2/94; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44564.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyete şu manayı vermiştir: "Seni, sonradan yaratılmışların bağından çekip alacağım, rubûbiyyet sıfatının tecellileri ile kendime yükselteceğim ve seni beşeriyetin kirlerinden temizleyeceğim."[615]

Hz. İsa'nın Yaratılışı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. İsa'nın yaratılışını zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَۜ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾
اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

59. ***Allah katında İsa'nın** (yaratılış)* ***durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi, o da oluverdi.***

60. *(İşte bu),* ***Rabb'inden gelen haktır; sakın şüphe edenlerden olma.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah katında İsa'nın durumu,* yani onun babasız olarak vücut bulmasındaki garip hali, *Âdem'in durumu gibidir.* Allah, sonra Âdem'in durumunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"*Allah onu topraktan yarattı*" yani kalıbını topraktan yarattı. *Sonra* ona ruh üfürdü ve, *"Ol!" dedi, o da oluverdi."*

Hz. Âdem'in durumu İsa'nın durumundan daha gariptir; çünkü o, babasız ve annesiz meydana gelmiştir; Hz. İsa (aleyhisselâm) ise sadece babasız yaratılmıştır. Bu durumda ancak Allah'ın kalbini mühürlediği kimseler Hz. İsa'nın halini yadırgayıp onun hakkında haddi aşar ve ilâhî kudreti bunu yapmaktan âciz görür. Halbuki Allah'ın her şeye gücü yeter.

---

[614] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 1/233 (Kahire 1999).

[615] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/152.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "İşte bu, *Rabb'inden gelen haktır; sakın şüphe edenlerden olma!"* Yani O'nun yaratıcılığında şüphe etme. Bu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap olmakla beraber aslında onun şahsında diğer insanları uyandırmak ve dikkate sevketmek içindir. Yahut âyetin hitabı, işiten herkesedir.

Bu âyetin iniş sebebi şudur:

Medine'ye gelen hıristiyan Necran heyeti, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen neden bizim peygamberimiz hakkında, 'O bir kuldur' diyerek onu küçük düşürecek şeyler söylüyorsun?" dediler. Resûl-i Ekrem,

"Evet o, Allah'ın kulu ve resûlüdür; iffet sahibi bâkire Meryem'in rahmine ilka ettiği kelimesidir" buyurdu. Hıristiyan heyet buna kızdı ve,

"Sen hiç babasız bir insan gördün mü? Eğer sözünde doğru isen bize bir örneğini göster!" dediler. Bunun üzerine, *"Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir"* âyeti indi.[616] Yani, Âdem'in durumu İsa'nın durumundan daha hayret vericidir; çünkü o, arada hiçbir vasıta olmadan meydana gelmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Meryem, Hz. İsa'ya on üç yaşındayken hamile kalmıştır. Allah Teâlâ Hz. İsa'ya otuz yaşında vahiy indirmiştir ve onu otuz üç yaşındayken Beytülmakdis'ten Kadir gecesinde katına yükseltmiştir. Annesi, Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sonra altı sene daha yaşamıştır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İsa b. Meryem'e insanların en evlası (en yakını) benim; çünkü onunla benim aramda hiçbir peygamber yoktur. O, ümmetim içinde inecektir ve içlerinde benim halifem olarak görev yapacaktır. Onu gördüğünüzde kendisini iyi

---

[616] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 5/460-462 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/228.

tanıyın. O, rengi kırmızı ve beyaza çalan orta boylu biridir. Saçları düzdür. Kendisine bir ıslaklık isabet etmese de saçları sanki ıslak gibidir. O, haçı kırar, domuzu öldürür (onun etini yemeyi yasaklar), malı (serveti) yayar. Hac veya umre yapmak için Revha'ya girer yahut ikisini birden yapmak için oraya girer. İnsanlarla İslâm'a girmeleri için savaşır. Allah onun zamanında (İslâm'a girmeyen) bütün milletleri helâk eder. Allah yalancı sapık Mesîh deccali de onun zamanında helâk eder. Yeryüzünde güven ve emniyet yayılır; öyle ki aslan develerle, pars sığırlarla, kurt koyunlarla birlikte otlar ve yaşar. Çocuklar yılanlarla oynar. Bu arada İsa (aleyhisselâm) evlenir, çocuğu olur, sonra vefat eder, müslümanlar cenaze namazını kılar."[617]

59-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, insanı denilen bu varlığı, garip bir şekilde ve acayip bir sırda (gizemli halde) yaratıp ortaya çıkarmış, onda iki zıt hali birleştirmiş ve kendisinde iki âlemin sırrını yerleştirmiştir. İnsanda nuranî ve zulmanî, ruhanî ve cismanî, semavî ve arzî, melekûtî ve mülkî, manevî ve hissî taraf bir aradadır.

Allah insanda, nuranî lâhûtî (gayb âleminin özelliklerine sahip) ruhu, maddi âlemin özelliklerini taşıyan nutfeye (sperme) koydu. Bu iki zıt şey arasında çekişme başladı. Ruh, gayb âlemindeki vatanına gitmek için inlemektedir, toprak özelliklerine sahip nutfe ise maddi âlemdeki vatanına ulaşmak için can atmaktadır. Kimin ruhaniyeti, maddiyetine galip gelirse o, nefsanî hazlardan ve hevâdan fâni olup ruhanîlere karışır, en yüce makamda mukarrebînden (Allah'a yakınlardan) olur, bütün himmetini (düşüncesin) Mevlâ'sının taatine ve O'nun nurunu müşahedeye yöneltir. Kimin de toprağa bağlı maddi yönü ruhaniyetine galip gelirse o, Mevlâ'sını anmaktan uzaklaşıp hayvanlara ve şeytanlara karışır, esfel-i sâfiline düşer; bütün himmeti nefsanî hazları ve hevâsı olur, hevâsını kendine ilâh edinir.

---

[617] Hadisin ilk kısmı için bk. Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Fezâil, 143, 144; Ebû Davud, Sünnet, 13; Ahmed, *Müsned*, 2/319, 437. Hadisin tamamı için bk. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 14/201. Hz. İsa'nın inmesi ve haçı kırıp domuzu öldürmesi ve malı yaymasıyla ilgili bir rivayet için bk. Buhârî, Enbiyâ, 49.

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] durumunu düşün; o, maddi özelliklerle karışık bir nutfeden meydana gelmediği için nasıl ruhaniyeti maddi yönüne galip geldi? Bu sebeple kendisinde onu düşük maddi âleme çekecek bir sıfat bulunmuyordu. Böylece o, hiçbir zaman bu zulmanî âleme yönelmedi. Diğer peygamberler de böyledir; onlar yaratılışta maddi âlemin kirlerinden temizlendikleri için, ona iltifat etmezler. Aynı şekilde veliler de mücâhede ile nefislerindeki maddi zulmetleri temizledikleri için, ruhları tek ve kahhâr olan Allah'ın muhabbetinde fâni olarak (kendinden geçerek) ancak Allah'ı anmaya ve gizli manevi ilimlere iştiyak duyar. Böylece safi ruhlar, gerçek vatanına kavuşur; Hakk'ı müşahede, O'nunla konuşma, münâcât ve özel muhabbet mahalli olan aslî haline döner.

İşte bu, Rabb'inden gelen haktır; eğer kendisine maddi âlemin zulmeti galip gelmemişse ruhun bu makamı elde etmesi konusunda şüpheye düşenlerden olma! En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yalancılar İçin Lânet Duası

Cenâb-ı Hak, hıristiyanlara karşı delili ortaya koyup onların inadını belirttikten sonra, kendilerini lânetleşmeye çağırarak şöyle buyurdu:

فَمَنْ حَٓاجَّكَ ف۪يهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَٓاءَنَا
وَاَبْنَٓاءَكُمْ وَنِسَٓاءَنَا وَنِسَٓاءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ
اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِب۪ينَ ﴿٦١﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّۚ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُۜ
وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٦٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِالْمُفْسِد۪ينَ ﴿٦٣﴾

61. ***Sana ilim geldikten sonra seninle çekişenlere de ki: "Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım, kendimiz de katılıp sonra Allah'ın lânetinin yalancılar üzerine inmesi için gönülden dua edelim."***

62. ***Şüphesiz bu*** *(sana vahyettiklerimiz)*, ***doğru haberlerdir. Allah'tan başka ilâh yoktur. Hiç şüphesiz Allah, azîzdir*** *(mülkünde dilediği gibi tasarruf eder)*, ***hakîmdir*** *(her işini bir hikmetle yapar).*

63. *Eğer yine yüz çevirirlerse şüphesiz Allah, bozguncuları çok iyi bilendir.*

Tefsir

Âyet, "Ey Muhammed, İsa [aleyhisselâm] hakkında kim seninle çekişirse ..." diye başlıyor.

Hz. Peygamber'le bu konuda çekişmeye girenler, hıristiyanlardan seyyid (reisleri) ve âkıp (ikinci derecedeki adamları) idi. Bu şahıslar hıristiyan Necran heyeti ile Medine'ye geldiklerinde Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"*Müslüman olun!*" buyurdu. Onlar,

"Biz senden önce müslüman idik!" dediler. Resûl-i Ekrem,

"*Yalan söylediniz, sizin İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu söylemeniz, haça ibadet yapmanız ve domuz eti yemeniz, sizin müslüman olmanıza engel olmaktadır*" buyurdu. Onlar,

"İsa Allah'ın oğlu değilse o halde babası kimdir?" diye sordular. Allah Resûlü onlara,

"*Siz, bir çocuğun ancak babasına (veya annesine) benzediğini bilmiyor musunuz?*" diye sordu; onlar,

"Evet, öyledir" dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Siz, Rabbimiz'in diri olup ölmediğini; İsa'ya ise ölüm halinin geleceğini bilmiyor musunuz?*" diye sordu, onlar,

"Evet, öyledir" dediler. Resûlullah onlara,

"*Sizler Rabbimiz'in her şeyi ayakta tuttuğunu, muhafaza ettiğini ve rızıklandırdığını bilmiyor musunuz?*" diye sordu, onlar,

"Evet, öyledir" dediler. Allah Resûlü onlara,

"*Peki, İsa bunlardan bir şeyi yapmaya kadir midir?*" diye sordu, onlar,

"Hayır" dediler. Resûl-i Ekrem onlara,

"*Siz, Allah Teâlâ'ya yerde ve göklerde hiçbir şeyin gizli kalmadığını, O'nun her şeyi bildiğini bilmiyor musunuz?*" diye sordu, onlar, "Evet, öyledir" dediler. Hz. Peygamber,

"Peki, İsa, Allah'ın kendisine bildirdiği şeylerden başkasını bilebilir mi?" diye sordu, onlar,

"Hayır, bilemez" dediler. Resûlullah,

"Hiç şüphesiz Rabbimiz İsa'yı, annesinin rahminde dilediği gibi şekillendirdi. Rabbimiz yemez, içmez ve sonradan meydana gelmemiştir, öyle değil mi?" diye sordu, onlar,

"Evet, öyledir" dediler. Allah Resûlü onlara,

"Siz, diğer kadınların hamile kaldığı gibi İsa'nın annesinin de ona hamile kaldığını, sonra diğer kadınların çocuğunu doğurduğu gibi onun da İsa'yı doğurduğunu, sonra İsa'nın diğer çocukları gibi süt ve gıda ile beslendiğini, yiyip içtiğini ve böylece gelişip büyüdüğünü bilmiyor musunuz?" diye sordu, o zaman adamlar sustular. Bunun üzerine onlar hakkında sûrenin buraya kadar olan kısmı nâzil oldu.[618]

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

"Sana İsa'nın Allah'ın kulu olduğuna dair *ilim geldikten sonra,* hıristiyanlardan İsa hakkında *seninle çekişmeye girenlere de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım, kendimiz de katılıp sonra Allah'ın lânetinin yalancılar üzerine inmesi için gönülden dua edelim."*

Yani, her birimiz kendini ve ailesinin en kıymetli fertlerini çağırsın, onları kendisiyle birlikte lânetleşmeye katsın. Âyette çocuk ve kadınlar, kişinin kendisinden önce zikredildi, çünkü insan onların uğruna kendini tehlikeye atar. Dolayısıyla onların önce zikredilmesi, lânetleşmede daha etkili olması içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra, Allah'ın lanetinin yalancıların üzerine inmesi için gönülden dua edelim."*

---

[618] Biraz farklı lafızlardaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/228-229; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 2/665.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyeti okuyarak hıristiyan Necran heyetini lânet için duaya çağırınca onlar,

"Bize müsaade et de bu işi aramızda bir görüşelim, sonra sana bir cevap veririz" dediler. İçlerinde ileri görüşlü Âkıb'a (ikinci sırada gelen âlime) gelerek, "Bu konuda sen ne diyorsun?" diye sordular, o da,

"Ey hıristiyan topluluğu, vallahi siz de biliyorsunuz ki Muhammed Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. O, peygamberiniz İsa hakkında en nihaî hükmü getirmiştir. Vallahi bir peygamberle lânetleşip de büyükleri yaşayan, küçükleri kalan hiçbir kavim yoktur. Eğer böyle bir şey yaparsanız helâk olursunuz. Bu adamı (Peygamber'i) kendi haline bırakın, dönüp gidin" dedi. Sonra onlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldiler. O sırada Allah Resûlü, Hüseyin'i kucağına almış, Hasan'ın elinden tutmuş, arkasında Fâtıma ve onun arkasında da Ali olduğu halde geliyor ve onlara şöyle diyordu:

"Ben dua ettiğim zaman siz 'âmin' deyin." Bunu gören Üsküf (hıristiyanların baş âlimi),

"Ey hıristiyan topluluğu, gerçekten ben öyle yüzler görüyorum ki eğer onlar Allah'tan bir dağı yerinden kaldırıp başka yere koymasını isteseler, Allah dağı yerinden giderir. Sakın onlarla lânetleşmeye girmeyin, yoksa hepiniz kıyamete kadar helâk olursunuz" dedi. Bunun üzerine onlar, Hz. Peygamber'e,

"Ey Ebü'l-Kasım, seninle lânetleşmemeye karar verdik!" dediler. O zaman Resûlullah,

"Öyleyse İslâm'a girin; müslümanların lehine ve aleyhine olan hükümler sizin için de geçerli olsun" dedi. Onlar buna yanaşmadılar. O zaman Resûl-i Ekrem,

"O halde ben de sizinle savaşırım" buyurdu. Bunun üzerine hıristiyanlar şöyle dediler:

"Bizim Araplar'la savaşacak gücümüz yok, fakat seninle şu şartlarda sulh edelim: Bizimle savaşmayacaksın ve bizi dinimizden döndürmeyeceksin; biz de buna karşılık olarak sana, her sene 2000 takım elbise vereceğiz; bunların 1000'i safer ayında, diğer 1000'i de receb ayında teslim edilecektir. Ayrıca otuz tane de demirden yapılmış zırh vereceğiz."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onlarla bu şartlarda sulh yaptı. Sonra Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Canım kudret elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki eğer lânetleşseydiler, maymun ve domuza çevrilirler, vadi üzerlerine ateş yağdırır, Allah Necran ve ehlinin kökünü kazır, hıristiyanların üzerinden bir sene geçmez hepsi helâk olurdu."[619]

Allah Teâlâ diğer âyette şöyle buyurdu: *"Şüphesiz bu sana vahyettiğimiz, hak olan haberlerdir.* Hıristiyanların düşündüğü üçlü tanrı inancının tersine, *Allah'tan başka ilâh yoktur. Hiç şüphesiz Allah azîzdir;* mülkünde her hükmünü icra eder; *hakîmdir,* her işini en güzel şekilde yapar. Hiç kimse O'nun sonsuz kudretinde ve hikmetinde kendisine eşit değildir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer* yine imandan *yüz çevirirlerse hiç şüphesiz Allah,* kendisinden başkasına ibadet eden bozguncuları çok iyi bilendir."

Apaçık delillerden yüz çevirmek ve tevhidden uzaklaşmak, din adına bir bozgunculuktur; hatta bu iş, bütün âlemin bozulmasına sebep olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

61-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhinin gerçek bir veli olduğunu bilen bir müride, şeyhi hakkında çekişmeye giren bir kimseye lânet edip ondan tamamen uzaklaşması, hakaretini ilerletmesin diye ona yumuşak davranmaması ve gücü yettiği kadar şeyhini savunması gerekir. Bu, müridin saadetine sebep olan bir tâzim ve hürmettir. Mürid, dine yardım eden salihler hakkında kötü konuşan bozguncu kimselere kulak vermemelidir.

Ben (İbn Acîbe) şöyle bir olay yaşadım: Fas'tan ilim ehli olarak bilinen biri yanıma geldi. Bana, "Fas âlimleri sizin şeyhinizin bir bid'at işlediği konusunda ittifak halindedir" dedi. Ben de ona,

---

[619] Birbirini tamamlayan rivayetler için bk. Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, nr. 244, 245 (Beyrut 1991); bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/75; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/229-232.

"Eğer yedi kat gök ve yedi kat yer ehli onun bid'at ehli olduğu konusunda ittifak etse ben şeyhimin Ehl-i sünnet olduğunu söylerim; çünkü ben onun gerçek bir veli olduğunu, bulutsuz bir havada güneşi gördüğüm gibi kesin olarak biliyorum" dedim. Allah Teâlâ bizleri, velilere karşı, kıyamete kadar güzel edep ve tâzim içinde bulundursun. Âmin. Münkirlerden kim Allah'ın velilerinden yüz çevirirse hiç şüphesiz Allah, bozgunculuk yapanları çok iyi bilir.

Tevhide Davet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Ehl-i kitabı, diğer dinlerin üzerinde ittifak ettiği tevhide çağırarak şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا
اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهٖ شَيْـٔاً وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ فَاِنْ
تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

64. De ki: "Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda ortak bir söze gelin: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Bir kısmımız bir kısım insanları Allah'tan başka ilâhlar edinmesin. Eğer bundan yüz çevirirlerse siz, 'Şahit olun ki biz müslümanlarız' deyin."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed *de ki*: *Ey Ehl-i kitap* yahudi ve hıristiyanlar! *Sizinle bizim aramızda ortak bir söze gelin.* Bu sözde önceki peygamberler, kitaplar ve ümmetler ihtilaf etmemiştir: O da şudur: *Allah'tan başkasına tapmayalım;* sadece O'na ibadet yapalım ve O'nun birliğini kabul edelim. *O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım.* Yani ibadeti hak etmede hiç kimseyi O'na ortak yapmayalım. *Bir kısmımız bir kısım insanları Allah'tan başka ilâhlar edinmesin.*" Yani, "Üzeyir Allah'ın oğludur" demeyelim; Mesîh İsa da Allah'ın oğlu değildir. Ayrıca, Allah'ın hükmü dışında kendince helâl ve haram belirleyen bilginlere de itaat etmeyelim; çünkü onlar da bizim gibi birer insandır.

"Onlar (Ehl-i kitap) hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı Allah'tan başka rab edindiler. Halbuki onlara tek ilâh olarak Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti" (Tevbe 9/31) âyeti nâzil olunca, (daha önce hıristiyan olan) Adî b. Hâtim [radıyallahu anh],

"Ey Allah'ın resûlü, biz âlimlere ibadet yapmıyorduk!" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar halka bazı şeyleri helâl, bazı şeyleri haram ediyor, halk da onların sözünü alıp uyguluyordu, öyle değil mi?" diye sordu, Adî, "Evet" deyince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"İşte onlara tapmak budur" buyurdu.[620]

Âyet şöyle bitiyor: *"Eğer* tevhidden *yüz çevirirlerse onlara, 'Şahit olun ki biz müslümanlarız' deyin."* Yani, sizi bağlayacak hak delil ortaya kondu, deyin ve şunu ekleyin: Biz sizden ayrıyız; bizler müslümanız, siz ise bütün hak kitapların söylediği ve peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği gerçeği (Allah'ın birliğini) inkâr ediyorsunuz.

Dikkat: Bu âyetlerdeki delil getirme konusundaki etkili ifade tarzına ve delili belli bir sıra dahilinde ortaya koymadaki güzelliğe bak! Cenâb-ı Hak önce, Hz. İsa'nın, bir insan olarak yaşadığı evreleri ve başından geçen halleri açıkladı. Bütün bunlar Ehl-i kitabın iddia ettiği ilâhlığa ters şeylerdir. Sonra onların müşkülünü çözen ve şüphelerini gideren şeyleri zikretti. Onların inat ve inkârını görünce, kendilerini âciz bırakmak için lânetleşmeye davet etti. Onlar buna yanaşmayıp bir derece itaat eğiliminde bulununca, tekrar onları irşada döndü ve kendilerini İsa'nın, diğer bütün peygamberlerin ve semavî kitapların üzerinde ittifak ettiği gerçeğe davet ederek en kolay ve en bağlayıcı yöntemi seçti. Sonra onlardan bu konuda da bir şey çıkmadığını, bunca âyet ve uyarıların onlara hiçbir fayda sağlamadığını görünce, kendilerinden yüz çevirip şöyle buyurdu:

---

[620] Rivayet için bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr,* 16/ 30; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mesûr,* 4/174; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* 5/84.

"Siz, deyin ki: Şahit olun, bizler müslümanız!" Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[621]

64. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi terbiye yolları çoktur, fakat maksat birdir; o da has tevhiddir. Bununla, fenâ ve bekâ makamını kastediyorum. Kulları Allah'a çağıran bütün davetçiler, bu maksada çağırma konusunda müttefiktirler. Hangi tarik, insanı bu maksada ulaştırmazsa onda hayır yoktur, ona itibar edilmez. Hangi davetçi, insanı bu güzelliğe ulaştırmazsa o, bir deccaldir (sahtekârdır).

Bir kimse insanların kendisini yüceltmesine razı olup yolunu Kur'an ve Sünnet esası üzere kurmazsa ona yakın olan kimse için iflastan başka bir şey yoktur. Her kim Allah'a isyan olan bir hususta, yaratılmış fâni bir mahlûka itaat ederse o, itaat ettiği kimseyi Allah'tan başka bir rab edinmiştir. Her kim de irşad yolundan yüz çevirirse nefsine ilâhî huzurdan kovulmayı ve haktan uzaklaşmayı gerekli kılmıştır. Hakk'a vâsıl olanlar veya hak yolda gidenler ona,

"Eğer yüz çevirirlerse siz, 'Şahit olun ki biz müslümanlarız' deyin" derler. Hayırda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Hz. İbrahim Hıristiyan ve Yahudi Değildi

Hıristiyan Necran heyeti üyeleri Medine'ye geldiklerinde yahudilerle karşılaştılar; Hz. İbrahim [aleyhisselâm] hakkında tartışmaya başladılar. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onların yanına geldi; ona, "Ey Muhammed, İbrahim ve dini hakkında ihtilafa düştük" dediler. Hıristiyanlar, "İbrahim hıristiyandı" dediler. Yahudiler ise, "O yahudiydi; insanların İbrahim'e en yakını yahudilerdir" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[621] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/164.

"Her iki grup da İbrahim'den uzaktır; İbrahim ne hıristiyan ne de yahudi idi; o tevhid dinine mensup bir müslümandı; siz de onun dini İslâm'a uyun" buyurdu. Bu olay üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ فٖى اِبْرٰهٖيمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ
وَالْاِنْجٖيلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِهٖۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ حَاجَجْتُمْ
فٖيمَا لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ فٖيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ اِبْرٰهٖيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ
حَنٖيفًا مُسْلِمًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿٦٧﴾ اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهٖيمَ
لَلَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِىُّ وَالَّذٖينَ اٰمَنُواۜ وَاللّٰهُ وَلِىُّ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٦٨﴾

65. ***Ey Ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Halbuki Tevrat ve İncil ondan sonra indirilmiştir. Bunu akıl etmiyor musunuz?***

66. ***İşte siz böyle (düşüncesi kıt) kimselersiniz. Haydi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.***

67. ***İbrahim ne yahudi ne de hıristiyandı; fakat o, tevhid üzere olan bir müslümandı. O, müşriklerden de değildi.***

68. ***İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve ona iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz?* Neden her fırka onun kendi dininden olduğunu söylüyor? *Halbuki Tevrat ve İncil ondan sonra indirilmiştir.* Bu durumda o, nasıl yahudi olabilir? Oysa sizin dininiz, İbrahim'den 1000 sene sonra ortaya çıktı. Yine o, nasıl hıristiyan olabilir? Hıristiyanlık İbrahim'den 2000 sene sonra ortaya çıktı. *Bunu akıl etmiyor musunuz* da imkânsız bir şeyi iddia ediyorsunuz?"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İşte siz böyle* akılsız *kimselersiniz. Haydi sizler, hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız;* Tevrat'ta ve İncil'de hakkında bilgi bulduğunuz Muhammed'in durumu ve peygamberliği hakkında tartışmaya girip onu inat ve hasediniz yüzünden inkâr ettiniz; *fakat hakkında hiçbir bilginizin bulunmadığı* konuda ve kitabınızda da zikredilmeyen İbrahim hakkında *niçin tartışmaya girdiniz? Allah,* sizin hakkında tartışmaya girdiğiniz şeyleri *çok iyi bilir;* fakat *siz bilmezsiniz,* siz o konuda cahilsiniz."

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette iki grubun yalanını açıklayarak şöyle buyurdu:

"*İbrahim ne yahudi ne de hıristiyandı; fakat o,* bozuk inançlardan uzaklaşıp *tevhid üzere* Rabb'inin hükümlerine teslim olan *bir müslümandı.*" Bundan murat, "İbrahim, İslâm dini üzereydi" demek değildir. Öyle olursa ortak ilzam gerçekleşir (yani yahudi ve hıristiyanları susturmak için söylenen şey, müslümanlar için de geçerli olur), çünkü diğerleri gibi İslâm da daha sonra gelmiştir. Buna göre Hz. İbrahim, tevhid ehlinin imamıdır.

"*O,* yahudi, hıristiyan ve müşriklerin içine düştükleri durum gibi *müşriklerden de değildi.*" Bu âyette onlara bir tariz (üstü kapalı kınama) ve onların, "İbrahim bizim dinimizdendir" sözlerine bir ret vardır.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra ona kimlerin en yakın olduğunu zikrederek şöyle buyurdu:

"*İnsanların İbrahim'e en evlası* yani onun en has dostu ve kendisine en yakın olanları, kendi zamanındaki ümmetinden *ona uyanlar, şu peygamber* Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem) *ve ona iman edenlerdir.*" Çünkü onların tâbi olduğu İslâm'ın ekseri hükümleri İbrahim'in dinine uymaktadır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"*Her peygamberin diğer peygamberlerden dostları vardır; onlardan benim dostum da Rabbim'in dostu babam İbrahim'dir* (aleyhisselâm)."[622]

---

[622] Tirmizî, Tefsîru Sûre (3), 4 (nr. 2995); Ahmed, *Müsned,* 1/400-401; Hâkim, *Müstedrek,* 2, 553.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah müminlerin dostudur."* Yani diğer dinlere karşı onların yardımcısıdır ve onlara en güzel ihsanlarla karşılık verendir.

65-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dervişlik iddiasında bulunan pek çok kimsenin, kemalatı sadece kendi yollarında gördüklerini ve kendileri dışındaki yol hakkında tartıştıklarını görürsün. Bu davranış, Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanların bir huyu olup haktan ve doğrudan sapmaktır.

Hakk'a en yakın olan kimse, Muhammedî sünnete uyan, Allah'ın razı olduğu ahlâka ulaşan, iki dünyadan da gönlünü çekip sırf Allah için kulluk yapan, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ahlâk ve terbiyesini veren kâmil mürşidlere intisap eden kimsedir.

Kâmil mürşidler onu, önce tevhid denizine daldırırlar, sonra manevi uyanıklık ve kemalat makamına yükseltirler. Bu onun için ne yüce bir makamdır. İşte Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] dini budur. Rahmân'ın habibi, bütün zamanların kutbu, peygamberlerin efendisi, âriflerin imamı, âlemlerin Rabb'inin resûlü şanı yüce peygamber Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği din de budur. Allah Teâlâ, kıyamete kadar ona salât etsin.

Ehl-i Kitabın Huyu ve Hileleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde yahudileri kınamaya ve onların kötü hallerini anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْۜ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا
يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾ يَٓا
اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

69. Ehl-i kitap'tan bir grup sizi saptırmayı çok ister; halbuki onlar ancak kendilerini saptırırlar ama farkında değiller.

70. *Ey Ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?*

71. *Ey Ehl-i kitap! Neden hak ile bâtılı karıştırıyorsunuz ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?*

Tefsir

Yahudiler bazı müslümanları dinlerine çağırmışlar ve onların kendi dinlerine gireceği ümidine kapılmışlardı. Bunlar Huzeyfe, Ammâr ve Muâz'dı [radıyallahu anhl. Cenâb-ı Hak onlara hitaben şöyle buyurdu:

"*Ehl-i kitap'tan bir grup sizi saptırmayı çok ister,* yani sizi dininiz hakkında fitneye düşürmeyi ve Hak yoldan çevirmeyi arzu ve temenni eder. *Onlar ancak kendilerini saptırır;* çünkü müslümanlar onların bu teklifini kabul etmezler. Bu durumda sapıklık Ehl-i kitaba kalır; vebali onlara döner, bunun şiddetli azabına kendileri duçar olur. *Fakat onlar* bunun vebalinin kendilerine döndüğünün *farkında değiller."*

Cenâb-ı Hak, bundan sonra onları açıkça kınayarak şöyle buyurdu: "*Ey Ehl-i kitap! Allah'ın,* peygamberi Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdiği *âyetlerini* ve onun peygamberliğini *niçin inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz,* o âyetlerin Allah katından geldiğine, Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna, elinizdeki Tevrat ve İncil'de onun sıfatlarının zikredildiğine *şahitsiniz,* bütün bunları biliyorsunuz." Burada kastedilenler, Ehl-i kitabın âlimleridir.

Yahut siz, onun apaçık mucizelerle gelmiş bir peygamber olduğuna şahitsiniz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Ey Ehl-i kitap!* Hakkı tahrif ederek ve bâtılı hak gibi göstererek *neden hak ile bâtılı karıştırıyorsunuz?* Bu şekilde, Muhammed'in (elinizdeki Tevrat ve İncil'de zikredilen) sıfatlarını gizlediniz; onun yerine nefsinizin size süslediği bâtıl şeyleri ortaya koydunuz. Siz, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'ın resûlü ve getirdiği dinin hak olduğunu *bile bile* bunu *niçin gizliyorsunuz?"*

Yahut siz, gizlediğinizi biliyorsunuz.

69-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Çok defa şunu görürsün: Salihlerin evlatlarından ve onlara nisbet edilenlerden bazı makam ve itibar sahipleri, zamanlarında bir velinin ortaya çıktığını gördüklerinde, kendi itibarlarının gitmesinden korkarak, onların sapıtmasını ve nurlarının sönmesini temenni ederler. Onlar ancak kendilerini saptırmış oluyorlar, fakat bunun farkında değiller. Hem âyette belirtildiği gibi, inkârcılar istemese de Allah nurunu tamamlar (Saf 61/8).

Böyle düşünmek yahudilerin tabiatıdır. Onun sebebi hasettir. Haset eden mesut olmaz. Bazıları da bir kimsenin gerçekten veli olduğunu bilir, onun halinin doğruluğuna şahit iken tutar onu gizler. O zaman bu kimselere şöyle denir:

"Hak olduğuna bizzat şahit iken, Allah'ın âyetlerini niçin gizliyorsunuz? Ve niçin hak ile bâtılı karıştırıp bile bile hakkı gizliyorsunuz?"

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Ehl-i kitabın boş aldatma ve hilelerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ عَلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَجْهَ
النَّهَارِ وَاكْفُرُٓوا اٰخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَۚ ﴿٧٢﴾

72. Ehl-i kitap'tan bir grup (âlim) şöyle dedi: "Müminlere indirilmiş olana sabahleyin inanın, akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler."

Tefsir

Hasan-ı Basrî ve Süddî demiştir ki: "Hayber yahudilerinin âlimlerinden on iki kişi bir araya geldiler. Bazısı diğerlerine şu hileyi söyledi: "Günün evvelinde (sabahleyin) dilinizle Muhammed'in dinine girdiğinizi söyleyin, fakat kalbinizle girmeyin; akşama doğru da, 'Biz kitaplarımıza baktık, âlimlerimize danıştık, Muhammed'in kitaplarda anlatılan kimse olmadığını tesbit ettik, bizim için onun yalancı olduğu ortaya çıktı!' deyin. Bunu ancak onun ashabını şüpheye düşürmek için yapıyoruz."

Bunun üzerine Allah Teâlâ, müslümanları onların sözlerinden sakındırarak şöyle buyurdu:

"Ehl-i kitap'tan bir grup yani onların âlimleri, kendi adamlarına *şöyle dedi*: *'Müminlere indirilmiş olana sabahleyin inanın,* onların dinine girdiğinizi açıklayın, *akşamleyin inkâr edin.'* Onlara, 'Biz kitaplarımıza baktık, âlimlerimize danıştık, Muhammed'i Tevrat'ta anlatılan vasıfta bulamadık' deyin. *Belki bu şekilde* Muhammed hakkında ashabı şüpheye düşer, *dinlerinden dönerler."* Allah onlara lânet etti ve işlerini boşa çıkardı.

Bu konuda şöyle de denmiştir: Âyet, Kâbe'nin durumu hakkında indi. Yahudilerden Kâ'b b. Eşref ve Mâlik b. Sayf adamlarına, "Müslümanlarla birlikte sabahleyin Kâbe'ye doğru namaz kılın; sonra günün sonunda Sahra'ya (Beytülmakdis'e) doğru namaz kılın. Onlar sizi görünce, 'Bunlar bizden daha bilgilidir, onlar Beytülmakdis'e döndüler' deyip kendileri de dönebilirler" dediler. Bunun üzerine Allah onları rezil etti ve zayıf hilelerini boşa çıkardı.

72. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Çok defa şunu görürsün: Bazı insanlar, sûfîlerin yoluna girer; sonra bu yolun yükü kendilerine ağır gelir, bunun üzerine ondan çıkarlar. Bu, ya onların yolun yükünü taşımadaki zayıflıklarından yahut bu yola sûfîleri imtihan etmek için girdiklerinden veya işi önemsemeyip ucundan tuttuklarından veyahut da başkalarına bir hile düşündüklerinden olmaktadır. Onlardan biri girdiği manevi yoldan çıkınca insanlar, "Eğer o, sahih ve sağlam bir yol olsaydı, falanca ondan çıkmazdı!" der. O kimse bu şekilde, insanları tasavvuf yoluna girmekten ve ona devam etmekten engeller. Bu, İsrâiloğulları'nın bir huyu ve tavrıdır. Onlar da adamlarına, "Günün evvelinde iman edin, sonunda inkâr edin; belki müslümanlar dinlerinden dönerler!" derdi. Her devirde onları takip ve taklit edenler bulunur. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Sizden öncekilerin yoluna karış karış, zirâ zirâ uyacaksınız; hatta onlardan biri keler denen hayvanın deliğine girse siz de oraya girersiniz." Ashap,

"Onlar yahudi ve hıristiyanlar mıdır?" diye sorunca Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, onlardan başka kim olacak ki!" buyurdu.[623]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla olur.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Ehl-i kitabın başka çirkin sözlerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَا تُؤْمِنُٓوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دٖينَكُمْۜ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِۙ اَنْ يُؤْتٰٓى اَحَدٌ مِثْلَ
مَٓا اُو۫تٖيتُمْ اَوْ يُحَٓاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْۜ قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِۚ يُؤْتٖيهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ
وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌۚ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿٧٤﴾

73. ***(Yahudiler), "Sizin dininize uyanlardan başka hiçbir kimseye inanmayın" dediler. De ki: "Doğru yol ancak Allah'ın yoludur." Yine (onlar), "Size verilenin benzerinin başka birine de verildiğine yahut onların Rabb'inizin huzurunda sizin aleyhinize delil getireceklerine de inanmayın" dediler. De ki: "Lutuf ve ihsan Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir."***

74. ***"O, rahmetini dilediğine verir; Allah büyük lutuf sahibidir."***

İlk âyete, değişik okuyuşlara göre, şu mana da verilmiştir:

"Size verilen şeylerin bir benzerinin, sizin dininize tâbi olanlardan başka birine verileceğini tasdik etmeyin ve onların Rabb'iniz katında sizin aleyhinize delil getireceğini de kabul etmeyin. Bilakis başkası aleyhine sizler delil getirirsiniz."

---

[623] Buhârî, Enbiyâ, 50, İ'tisâm, 14; Müslim, İlim, 6; İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed, *Müsned*, 2/325.

Âyete verilecek bir diğer mana da şudur:

"Ey yahudiler, siz, size verilen şeylerin başka birine verilmesini istemediğiniz ve müslümanların Rabb'iniz katında aleyhinize delil getirmelerinden korktuğunuz için mi böyle yapıyorsunuz?"

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudi âlimlerinin şöyle dediğini nakletmektedir:

"(Yahudi âlimleri, yahudilere şöyle dediler): Allah'ın size verdiği ilim, hikmet, denizin yarılması mucizesi ve diğer faziletlerin bir benzerinin sizin dininize uyanlardan başka birine verileceğini kabul ve tasdik etmeyin. Yine müslümanların Rabb'iniz katında sizin aleyhinize delil getirip sizi haksız çıkaracağını tasdik etmeyin; çünkü siz, onlardan daha sahih bir din üzeresiniz."

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "*Onlara de ki: Doğru yol ancak Allah'ın yoludur;* dilediğini ona ulaştırır. Hiç şüphesiz lutuf ve ihsan Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir."

Âyete şu mana da verilmiştir:

Onlar, "*Ancak sizin dininize tâbi olanları* ve sizin aşiretinizden olanları *tasdik edin,* sadece onların sözüne kulak verin; şüphesiz peygamberlik size hastır" dediler, Allah da onları yalanlayarak buyurdu ki:

"De ki gerçek hidayet yolu, Allah'ın hidayetidir; O, kullarından diledikleri hidayetine ulaştırır; o halde siz nasıl oluyor da doğru yolun kendinizde bulunduğunu söylüyorsunuz?"

Siz, size verilen şeylerin benzerinin bir başkasına verilmesinden dolayı böyle söylüyorsunuz ve bütün bunları haset ve düşmanlıktan yapıyorsunuz yahut müslümanların, dinleri güneş gibi zuhur ettiği için, Rabb'iniz katında sizin aleyhinize delil getirip sizi delille mağlup etmelerinden korkarak böyle yapıyorsunuz. Ey Muhammed, *onlara de* ki: "*Hiç şüphesiz lutuf ve ihsan Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir;* onu geri çevirmek için hiçbir hile ve tuzak fayda vermez."

Yahut bu âyette Allah Teâlâ, müminlerin imanını sağlamlaştırmak ve kalplerini cesaretlendirmek için onlara şöyle buyurmaktadır:

"Ey müminler, size verilen lutufların ve sağlam dinin bir benzerinin sizin hak dininize ve Hak'tan gelenlere tâbi olanlardan başka kimseye verileceğini tasdik etmeyin. Yine dininiz hakkında hiç kimsenin Rabb'iniz katında sizin aleyhinize delil getireceğini veya buna birinin gücünün yeteceğine inanmayın. Hiç şüphesiz hidayet Allah'ın hidayetidir, lutuf ve ihsan da O'nun elindedir; onu dilediğine verir. Allah büyük ihsan sahibidir; özel dostluğuna ve ihsanına kimin layık olduğunu en iyi O bilir. Allah, dilediklerini peygamberlik ve diğer nimetleri için özel olarak seçer; Allah büyük lutuf sahibidir; O'nun zatının bir sonu ve sınırı olmadığı gibi ihsanının da bir sonu ve sınırı yoktur."

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Azîz ve Celîl olan Allah, özel velâyeti için seçtiği dostlarına şöyle buyurur:

"Ancak sizin dininizde ve yolunuzda olan, sizin şekil ve halinize bürünen, canını ve malını sizin sohbetinizde (Allah için manevi terbiyeniz yolunda) feda eden kimsenin velâyetini kabul edin. Size verilen velâyet nimetinin bir benzerinin, ona ehil olmayan kimselere verilmesinden korkarak böyle yapın. Ehli olmadığı halde, bir şekilde bu yolun ilmini alan kimse, ya zındık olup dinden çıkar ya da fâsık olur, büyük günah işler. Yahut size karşı şeriatın zâhirî ilmini delil olarak kullanıp kanınızı akıtır, ölümünüze sebep olur. Allah kendisinden razı olsun, Hallâc-ı Mansûr'un başına geldiği gibi.

Ârif şairlerden biri demiştir ki: "Kim, hakikate şahit olursa onu korusun (herkese açmasın); yoksa mızrakla öldürülür; muhabbete dalmış Hallâc gibi. Ona, hakikat güneşi yaklaşıp biraz ışığını yayınca (kendini kaybetti, ne söylediğini bilemedi) canından oldu."

Bir diğeri de şöyle demiştir: "İlâhî sırra ulaşanlar, onu halka açarlarsa kanlarını mübah kılarlar. Sırrı açanların kanları mübah olur."

Ey ârif, gerekli şartları yerine getirmeden veliliği isteyenlere yahut şartlarını yerine getiren velâyet ehlini inkâr edenlere de ki: "Hidayet, Allah'ın hidayetidir, ona dilediğini ulaştırır. Lutuf ve ihsan Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir. İlâhî rahmet olan velâyet, Allah'ın hüküm ve tasarrufundadır; onu dilediğine tahsis eder. Allah, büyük ihsan sahibidir."

Kim, Allah'ın özel dostluğunu istiyorsa onu madeninden arasın (ehlinden öğrensin); bunun madeni âriflerdir. Allah'a dost olmak isteyen kimse, (bu uğurda) canını ve malını âriflere feda etmeli ki onlar kendisine velâyeti öğretsinler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yahudilerin Hainliği

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudilerin hainlik vasfını zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ
بِدٖينَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَٓائِمًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا
فِي الْاُمِّيّٖنَ سَبٖيلٌۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ بَلٰى مَنْ
اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقٖينَ ﴿٧٦﴾

75. ***Ehl-i kitap'tan öylesi vardır ki ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar emanet bıraksan, başında dikilip ısrar etmezsen onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur" demelerindendir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.***

76. ***Hayır! (Gerçek onların dediği değil.) Her kim sözünü yerine getirir ve (hainlikten) sakınırsa hiç şüphesiz Allah böylesi müttakileri sever.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ehl-i kitap'tan* İslâm'a girip iman eden ve iman ehlinden olan *öyle kimseler vardır ki ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder;* ona hiçbir hainlik yapmaz." Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kime bir şey emanet edildiğinde, istese ödemeyebileceği halde, onu eksiksiz olarak yerine teslim ederse Allah o kimseyi, hûrilerden dilediği ile evlendirir."[624]

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Ehl-i kitap'tan öylesi de vardır ki* hıyanet ve hüsran ehli olarak dininde kalır, *ona bir dinar ve daha azını emanet bıraksan,* ısrarla isteyerek *başında beklemezsen onu sana vermez."*

Bu âyetin ilk kısmı, Abdullah b. Selâm hakkında inmiştir. Kureyş'ten biri Abdullah b. Selâm'a 2000 ukıyye[625] altın emanet etmişti, o bunları sahibine eksiksiz teslim etti.

Âyetin ikinci kısmı ise yahudi Finhâs b. Âzûrâ hakkında inmiştir. Başka bir Kureyşli ona 1 dinar altın emanet etmişti; Finhâs onu inkâr etti.

Âyetin hıristiyanlar ve yahudiler hakkında indiği de söylenmiştir. Hıristiyanlardaki yaygın ahlâk, emaneti sahibine teslim etmektir. Yahudilerin genel hali ise emanete hainlik yapmaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların bunu helâl görmesinin sebebi, 'Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur' demelerindendir."* Yani onların, "Ehl-i kitap olmayan ve bizim dinimiz üzere bulunmayan kimselerin malını almada ve alınmış mallarını inkâr etmede bize bir vebal ve günah yoktur" demeleri sebebiyledir. *"Onlar, kendilerinin yalan söylediğini bile bile, Allah adına yalan söylüyorlar."* Çünkü onlar kendilerine muhalefet edenlere zulmü helâl görmekte ve, "Allah, onlar yani kendileri dışındakiler hakkında Tevrat'ta bir yasak hükmü koymadı" demektedirler.

---

[624] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/87 (Beyrut 2004).

[625] Bir ukıyye, yaklaşık 1,248 kilogramdır.

Şöyle denilmiştir: Yahudiler Kureyş'ten bazı adamları işçi olarak çalıştırdılar. Bu şahıslar daha sonra İslâm'a girdiler ve gidip yahudilerden ücretlerini istediler. Yahudiler, "Siz dininizi terkettiğiniz için hakkınız düştü, size bir ücret ödemeyeceğiz" dediler. Onlar da durumu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) götürdüler, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Allah'ın düşmanları yalan söylüyorlar. Câhiliye döneminde uygulanan her şey ayaklarımın altındadır, ancak bundan emanet hariçtir; iyi kötü herkese emaneti (ve hakkı) ödenir."[626]

Cenâb-ı Hak sonraki âyette onları yalanlayarak buyurdu ki:

"Hayır! Durum onların dediği gibi değil, Ehl-i kitap, kendileri dışındakilere karşı yaptığı haksızlıklardan sorumludurlar. *Her kim sözünü yerine getirir,* şirk ve isyandan *sakınırsa hiç şüphesiz Allah müttakileri sever."* Allah'ın sevdiği kimsenin malı nasıl mubah olur ve dokunulmazlığı düşer? Tam aksine, kim onun hürmetini yok sayarsa Allah'a ve resûlüne savaş açmış olur.

Yahut Ehl-i kitap'tan kim Allah'a verdiği sözü yerine getirerek Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) iman eder, hainlikten sakınır ve emaneti yerine teslim ederse hiç şüphesiz Allah böyle müttakileri sever. Takva, bütün güzel huyları içine alır. O, işin temelidir ve nefsi (haram ve ateşten) koruma sebebidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dervişlerden öylelerini gördük ki hakikat beldesine girdiğinde, kalbinden şeriatın heybeti ve hürmeti düşüyor, artık insanların mallarında rahat davranmaya başlıyor ve onun nazarında kulların hürmeti ve hakkı düşüyor. Öyle ki kendisine herhangi bir malın ve namusun muhafazası konusunda güvenemezsin. Bu kimseye bir emanet veya borç versen, başında dikilip ısrarla istemeden sana onları geri vermez. Bu, büyük bir günahtır ve bu, İsrâiloğulları'nın huyudur. Bunu insanların en alt seviyesinde biri yapsa ona razı olunmazken, insanların en üst derecesinde bulunduğunu iddia eden kimse için nasıl kabul edilebilir!

---

[626] İbn Ebû Hâtim, *Tefsir,* 1/684 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/244.

Hikmetli sözlerden birinde denir ki: "Dinin kemali, hıyaneti terketmektir."

İflasın en büyüğü, insanları aldatmaktır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Üç huy var ki onlar kimde bulunursa o kimse namaz kılsa, oruç tutsa ve kendini mümin zannetse de münafıktır. Konuştuğunda yalan söyler, vaat ettiğinde vaadine aykırı davranır ve kendisine bir şey emanet edilince ona hainlik yapar."[627]

Hakikate ulaştığını zanneden bir kimse, nefs-i emmâresi için bir delil bularak, "Avamın malını almakta bizim için bir vebal ve sakınca yoktur" derse işte o zaman boynundan İslâm bağını çıkarmış ve boynuna kılıç vurulmasını hak etmiş olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a Verdikleri Sözü Az Bir Pahaya Değiştirenler

Hıyanetin bir çeşidi de yalan yere yemin ederek insanların malını yemektir. Cenâb-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا اُولٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ
وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٧٧﴾

77. Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedele satanlar var ya, onlar için ahirette hiçbir nasip yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onların yüzüne bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem verici bir azap vardır.

---

[627] Müslim, İmân, 59; Ahmed, *Müsned*, 2/398; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr, 257; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/288. Az farklı lafızlarla bk. Buhârî, İmân, 24; Ebû Davud, Sünnet, 15; Tirmizî, İmân, 14.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü satanlar* yani Hz. Peygamber'e iman, onun sıfatlarını beyan ve emaneti yerine getirmek gibi Allah'ın Tevrat'ta İsrâiloğulları'dan aldığı söze vefayı terkedenler, onu gizleyenler ve *onu dünyanın az bir fâni malıyla değiştirenler var ya!* Onlar bu malı içlerindeki avam halktan alıyorlardı. Tevrat'taki gerçekleri açıklarlarsa bu menfaatin ellerinden gideceğinden korktular.

Onlar, Allah Teâlâ'nın kendileriyle yaptığı sözleşmelere yönelik de böyle yaptılar. Cenâb-ı Hak onlardan, eğer Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) yetişirseniz, ona iman ve yardım edeceksiniz, diye yeminle söz almıştı; onlar riyasetin ellerinden gitmesinden korkarak bu yemini de bozdular, az bir menfaat karşılığında sözlerine vefa göstermeyi terkettiler. *İşte onlar için ahirette hiçbir nasip yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla* kendilerini sevindirecek biz söz *konuşmayacak* veya hiçbir şey konuşmayacaktır. Onlara ancak melekler sual soracaktır. Allah onlara rahmet nazarıyla bakmayacak, tam aksine, onlara gazap ederek ve kendilerini alçaltmak için onlardan yüz çevirecektir. *Onları* günahlardan temizlemeyecek yahut onlar hakkında güzel bir övgüde bulunup kendilerini *temize çıkarmayacak. Onlar için elem verici bir azap vardır."*

İkrime demiştir ki: "Bu âyet Ebû Râfi', Kinâne b. Ebü'l-Hukayk, Huyey b. Ahtab ve diğer yahudi reisleri hakkında indi."

Onlar Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sıfatlarını açıklama konusunda kendileriyle Tevrat'ta yaptığı sözleşmeyi gizlediler, onun yerine başka şeyler yazdılar ve onun Allah katından geldiğine yemin ettiler. Onlar bütün bunları, kendilerine tâbi olan halktan aldıkları rüşveti ellerinden kaçırmamak için yaptılar.

Kelbî şöyle demiştir: "Tevrat'ın ilminden pay sahibi olan yahudi âlimlerinden bir grup, kıtlıkla yüz yüze geldiler. Bunun üzerine yiyecek istemek için Kâ'b b. Eşref'e geldiler. Kâ'b onlara,

'Şu adamın (Muhammed'in) sizin kitabınızda zikredilen peygamber olduğunu biliyor musunuz?' diye sordu; onlar da,

'Evet, yoksa sen bilmiyor musun?' dediler. Kâ'b, 'Hayır' dedi. Onlar,

'Biz şahidiz ki o, Allah'ın kulu ve resûlüdür' dediler. Kâ'b,

'Siz bana geldiniz; ben de size yiyecek ve giyecek vermek istiyordum; Allah sizi büyük bir hayırdan mahrum etti' dedi. O zaman yahudi âlimleri,

'Onun durumu bizce karışık; acele etme, bize mühlet ver, gidip kendisiyle bir görüşelim' dediler ve çıkıp gittiler. Bir araya toplanıp Hz. Peygamber'in Tevrat'ta anlatılan sıfatlarını değiştirdiler, onun yerine başka şeyler yazdılar. Sonra Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) yanına gelip kendisiyle konuştular, peşinden Kâ'b. b. Eşref'e giderek,

'Biz onun Allah'ın resûlü olduğunu biliyorduk; kendisine gittik, araştırdık, onun bize Tevrat'ta sıfatları anlatılan peygamber olmadığını tesbit ettik' dediler ve yazdıklarını ortaya çıkardılar. Bunun üzerine Kâ'b sevindi ve kendilerine erzak verdi. Olay üzerine bu âyet indi." Şu dünya malına tamahın insana neler yaptırdığına bir bak! Ondan Allah'a sığınırız.

Bu âyetin, malını pazara çıkarıp, "Buna şu kadar fiyat verildi" şeklinde yalan yere yemin ederek onu satan bir adam hakkında indiği de söylenmiştir.

Âyetin, Eş'as b. Kays hakkında indiğini söyleyenler de olmuştur. Eş'as'la bir adam arasında bir arazi yüzünden anlaşmazlık çıkmıştı, konuyu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) götürdülür. Ortada şahit ve delil olmayınca iş yemine kaldı, adam (veya Eş'as) yalan yere yemin etmeye kalkınca bu âyet indi.[628] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

77. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ ruhlardan, kendisinden başkasına kulluk etmemeleri ve O'ndan başkasına meyletmemeleri için söz almıştır. Her kim, başka bir şeye meyleder ve Allah'tan başkasının muhabbetine güvenip dayanırsa o kimse, Allah ile ahdini bozmuş olur. Onun marifet makamından bir nasibi yoktur. O, tövbe edip bütünüyle Mevlâ'sına yönelmedikçe kendisine bir müşahede ve Cenâb-ı Hak'la özel konuşma hâsıl olmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[628] İlgili rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/245-249; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/88-89.

Ehl-i Kitabın Allah'ın Âyetlerini Tahrifi

Ehl-i kitabın kötü hallerinden biri de Allah'ın kitabını tahrif etmeleridir. Cenâb-ı Hak, onların bu çirkin fiiline işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَر۪يقاً يَلْوُ۫نَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ
الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا
هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

78. ***Ehl-i kitap'tan bir grup, okuduklarını kitaptan sanasınız diye dilleriyle kitabın âyetlerini eğip bükerler*** *(âyetleri değiştirerek okurlar),* ***halbuki okudukları kitaptan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı halde, "Bu Allah katındandır" derler. Onlar, bile bile Allah'a iftira ediyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ehl-i kitaptan bir grup* ki bunlar, Kâ'b b. Eşref, Huyey b. Ahtab, Mâlik b. Sayf, Ebû Yâsir ve Şu'be b. Âmir'dir, onlar *Tevrat'ı okurken, kitabı dillerini eğip bükerek okuyorlar;* indirilen âyeti bırakıp tahrif edilen âyete meylediyorlar. *Bunu, tahrif edilen âyetlerin Tevrat'tan olduğunu zannetmeniz için yapıyorlar; halbuki okudukları kitaptan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı halde, "Bu Allah katındandır" diyorlar.* Onlar, Allah'a nisbet ettikleri şeyde, *onun Allah katından olmadığını bildikleri halde, Allah'a iftira ediyorlar."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, Tevrat ve İncil'in âyetlerini tahrif eden, onlardan olmayan şeyleri içlerine karıştıran ve ondan tevhide dayalı dini çıkaran bütün yahudi ve hıristiyanlar hakkında indi. Allah Teâlâ, bu âyetle onların yalanını müminlere açıkladı."[629]

Âyetin, recmle ilgili bir durum üzerine indiği de söylenmiştir. Şöyle ki zina eden iki yahudi arasında hüküm verilmek için İslâm'ın hükmü kabul edilmeyince, Tevrat getirildi; okuma bilen biri Tevrat'ı okumaya başladı; recm âyetine gelince elini âyetin üzerine koyup sağından solundan okumaya başladı. Orada bulunan Abdullah b. Selâm adama, "Elini çek" dedi. Adam elini çekince, altından recmle ilgili âyet ortaya çıktı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyeti, bir dünya menfaati elde etmek için, meşhur görüşü bırakıp onun dışındaki görüşlerle fetva veren kötü âlimlere uygulamak mümkündür. Âyet, hevâ ve heveslerine göre hüküm veren ve zayıf görüşlere dayanan zalim hâkimlere de tatbik edilebilir. Onlar, Allah katından olmayan şeyler için, "Bunlar Allah katından gelmiş hükümlerdir" demektedirler.

Kendilerinin sûfî olduğunu söyleyen bazı sahte dervişler de böyledir. Onlar, halkın elindeki mala tamah ederek dervişlik taslarlar; insanlara birtakım ilim ve hikmetlerden bahsederler, kalpleri onların manasından boş ve uzak olduğu halde, dilleriyle eğip bükerek bazı şeyler söylerler. Dış görünüşlerine bakan, söylediklerinin kalplerine uygun olduğunu ve onlarla amel ettiklerini zanneder, halbuki iç âlemleri bu konuda kendilerini yalanlamaktadır. Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.

Hiçbir Peygamber ve Âlim İnsanları Şirke Çağırmaz

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, yahudi ve hıristiyanların İsa, Üzeyir ve başkalarına ibadet etme konusundaki şüphelerini ortadan kaldırarak şöyle buyurdu:

---

[629] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/90-91.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ
لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لٖى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ بِمَا كُنْتُمْ
تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَۙ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا
الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًاۜ اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

79. ***Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermişken** (kalkıp) **insanlara, "Allah'ı bırakıp bana kul olun!" demesi yaraşmaz. Bilakis o, "Öğrettiğiniz ve okuduğunuz kitabın gerektirdiği şekilde rabbânî** (Allah'a halis kul) **olun" der.***

80. ***Ve o size, "Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin" diye de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra hiç size kâfirliği emreder mi?***

Rabbânî, "ilim ve ameliyle insanları terbiye eden, onlara edep öğreten ve kendilerini güzel ahlâkla süsleyen kimse" demektir.

İbn Abbas demiştir ki: "Rabbânî, insanlara önce ilmin küçüğünden başlayıp büyüğüne doğru ilerleterek onları (Rabb'inin yarattığı fıtrata uygun bir seyir içinde) terbiye eden kimsedir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki. *"Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine kitap, hüküm* yani kullar arasında hüküm verme yetkisi *ve peygamberlik vermesinden sonra kalkıp insanlara, 'Allah'ı bırakıp* O'ndan ayrı olarak veya O'nunla birlikte *bana kul olun' demesi yaraşmaz."* Yahut böyle birinin Allah'tan başkasına ibadet edilmesine razı olması uygun değildir. *"Bilakis o insanlara, 'Rabbânî olun';* yani Allah'ı bilen âlimler, O'nun dininde fakihler, insanlara karşı halim kimseler olun; insanları ilim, amel, heybet ve güzel hal ile terbiye edin; *bunu 'Allah'ın kitabından öğrettiğiniz ve ondan öğrendiğiniz hükümlerin gereği yapın' der."*

Yahut, "Allah'ın kitabından insanlara öğrettiğiniz faydalı bilgilerin ve onlara kitaptan verdiğiniz derslerin gereği olarak rabbânî olun" der.

İbn Abbas (radıyallahu anh) vefat edince, Muhammed b. Hanefiyye, "Bu ümmetin rabbânî âlimi vefat etti" demiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın kendisine peygamberlik verdiği bir insan, kalkıp da size, 'Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin' diye de emretmez. Siz müslüman olduktan* yani Allah'ın hükümlerine boyun eğip teslim olduktan sonra, *hiç size kâfirliği emreder mi?* "

Bu âyetin inişi hakkında şöyle denmiştir:

Hıristiyan Necran heyeti, Hz. Peygamber'e, "Ey Muhammed, sen, sana ibadet etmemizi ve seni rab edinmemizi mi istiyorsun?" diye sordular; Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), *"Allah'tan başkasına kulluk etmekten ve O'ndan başka birine ibadet yapmayı emretmekten Allah'a sığınırız"* buyurdu.

Bu konuda bir diğer rivayet şudur:

Bir adam, "Yâ Resûlallah, birbirimize selâm verdiğimiz gibi sana selâm veriyoruz; sana ayrıca secde edebilir miyiz?" diye sorduğunda Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Hayır, Allah'tan başka hiç kimseye secde edilmesi uygun değildir; fakat siz, peygamberinize hürmet edin ve onun ailesinin hakkını iyi tanıyın."[630]

79-80. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dervişler sürekli şeyhlerini yüceltir, bu konuda mübalağa yaparlar; öyle ki şeyhlerinin ayaklarını ve önlerinde toprağı öperler ve bütün güçleriyle onların hizmetine koşarlar. Şeyhler onların bu yaptıklarını gördüklerinde, sükût ederler; çünkü bu hürmet ve hizmet, onlar için kazanç ve manevi fetih sebebidir. Bir tanesi bu konuda şöyle demiştir:

"Manevi edep alan kimseler, (bu yolda) canlarını feda ederek ve başları bükerek safileşir."

---

[630] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/91; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/250;

Fakat kâmil şeyhler, müridleri ilâhî huzura ulaşmaları için irşad ederler; onları aradaki vasıtaları görmekten fâni edene (mâsivadan kurtarana) kadar buna devam ederler. Bu durumda müridlerin şeyhlerine hürmetleri ve onların önünde baş eğmeleri, sadece Allah için olmaktadır; başka bir şey için değil... İşte o zaman müridler, Allah'ı tanıyan ve ilâhî huzurda kabul görmüş rabbânî kimseler olurlar.

Şeyhimiz derdi ki: "Beni, şeyhiniz olduğum için ziyaret etmeyin; fakat bizde (gördüğünüz marifet, hal ve edeple) Hakk'ı tanıyın; maddi varlıkları görmekten fâni olun; tâ ki bütün hürmet ve tâzim sadece rabbimiz Allah için olsun."

Demek ki şeyhlerin müridlerini tâzim ve hürmete sevketmesi, kendi nefisleri için değildir; onlar böyle bir düşünceden uzak kimselerdir.

Allah Teâlâ'nın özel velâyetine seçtiği bir kimsenin, kalkıp da insanlara, "Allah'ı bırakıp bana kulluk edin" demesi mümkün değildir; fakat o insanlara, "Allah'ı tanıyan rabbânî kimseler olun ki bütün hürmet ve yüceltmeniz Allah için olsun" der. O size, Allah'tan başka varlıkları görmeyi de emretmez ki insanlar yaratılmışları Allah'tan başka rabler edinsinler. Kâmil şeyh insanlara cem' halini (her şeyin sahibi olarak Allah'ı görme ve bilmeyi) emreder ki onlar Allah'tan başka bütün varlıkları kalplerinden silsinler. O, insanlara ancak her şeyin sahibi olarak Allah'ı bilmeyi ve görmeyi öğretirken, nasıl olur da başka varlıkları da bağımsız bir vücut ve yetki sahibi olarak görmeyi emreder? Siz müslüman olduktan sonra, o size hiç küfrü emreder mi? En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamberlerle Yapılan Sözleşme

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] iman konusunda peygamberlerden ve ümmetlerinden aldığı söze değinerek şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَآ اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَٓاءَكُمْ
رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهُۜ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ

وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرٖيۜ قَالُٓوا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا مَعَكُمْ
مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

81. ***Hani Allah, peygamberlerden şöyle bir söz almıştı: "Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra sizin yanınızdakini tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka iman edip yardım edeceksiniz." Allah, "Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?" dedi, onlar da, "Kabul ettik" dediler. Bunun üzerine Allah, "O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim" dedi.***

82. ***Artık bundan sonra her kim** (sözünden) **dönerse işte onlar gerçekten fâsık kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Habibim, hatırla, bir zamanlar biz,* Âdem'den (aleyhisselâm), İsa'ya (aleyhisselâm) kadar gelen bütün *peygamberden söz alarak, onlara dedik ki: Size kitabı ve hikmeti verdikten sonra, eğer yanınızdakini tasdik eden bir peygamber ortaya çıkarsa muhakkak* siz ve ümmetleriniz, *ona iman ve yardım edeceksiniz."*

Yahut size verdiğimiz bu şeylerden dolayı, eğer Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) ulaşırsanız, muhakkak ona iman ve yardım edeceksiniz.

Hz. Ali (radıyallahu anh) demiştir ki: "Allah, Âdem ve ondan sonra gönderdiği bütün peygamberlerden, eğer kendileri hayatta iken Muhammed (aleyhisselâm) gönderilirse kendisine iman ve yardım edeceklerine dair söz aldı ve ayrıca onlara bu sözü kavimlerinden almayı da emretti."[631]

Cenâb-ı Hak bu sözleşmeyi yapanlara, *"Bunu alıp kabul ettiniz mi, sizinle yaptığım sözleşmeyi üstlendiniz mi?" diye sordu; onlar da, "Aldık kabul ettik" dediler. Allah, "O halde siz kendinize şahit olun* yahut bunu kabul ettiğinize dair birbirinize şahit olun veyahut ey melekelerim sizler şahit olun, *ben de sizinle birlikte şahidim" dedi.* Bu âyette, hem bir tekit hem de büyük bir sakındırma vardır.

---

[631] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/540 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/94; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/252-253.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim bu ikrar ve şahadetten sonra sözünden dönerse* bahsedilen Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ortaya çıktıktan sonra ona iman ve yardımdan yüz çevirirse *işte onlar,* iman dairesinden çıkmış ve küfür üzerinde inat eden *fâsık kimselerdir."*

81-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, önceki peygamberlerden ve ümmetlerinden Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] iman etme konusunda söz aldığı gibi, âlimlerden ve onlara tabi olan halktan da şu sözü almıştır: "Eğer, Allah'ın velilerinden hakikat bayrağını taşıyan ve yanınızdaki şeriat ilmini tasdik eden bir veliye ulaşırsanız, ona muhakkak inanacak ve yardım edeceksiniz."

Kim bu velilere tâbi olmaktan yüz çevirirse o, velâyet dairesinden çıkmış ve ezelî inayetten mahrum kalmış fâsık bir kimsedir.

Hiç şüphesiz hakikat, şeriatın özü ve hulasasıdır. Hakikatle şeriatın misali, ruhla ceset gibidir. Şeriat ceset, hakikat ruh gibidir. Hakikatsiz şeriat, ruhsuz cesettir; şeriatsız hakikat ise cesetsiz ruh gibidir. Biri ancak diğeri ile ayakta durmaktadır. Kim şeriat ilmini öğrenir, fakat hakikat ilminden haberi olmazsa o fıska düşer. Kim hakikat ilmine sahip olur, ancak şeriat ilmini bilmezse zındık olur (dinden çıkaracak işler yapar). Kim de ikisini birleştirirse o hakikate erer, kâmil olur. İkisinden de uzak kalan kimse ise Allah'ın dininden çıkar, başkasını arar. Bu durumda o, şu âyette uyarılan inkârla yüz yüze gelir:

اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

83. ***Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O'na teslim olduğu halde onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Sonuçta (hepsi) O'na döndürüleceklerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyette yahudi ve hıristiyanlara hitap etmektedir. Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanına gelerek onunla tartışmaya girdiler ve kendilerinin İbrahim'in dini üzere olduklarını iddia ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Her ikiniz de İbrahim'in dininden uzaksınız; onun dini üzere olan benim; bu dine girin" buyurdu. Onlar buna kızarak,

"Vallahi, senin hükmüne razı olmayacağız ve senin dinine girmeyeceğiz" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara cevap vererek şöyle buyurdu:

"Siz, Allah'ın, halili (İbrahim) ve habibi (Muhammed) için razı olduğu *dininden başkasını mı arıyorsunuz? Halbuki yerde ve gökte olan her şey, isteyerek ve istemeyerek O'na boyun eğip teslim olmuştur."*

Göktekiler, Allah'a isteyerek ve razı olarak boyun eğmişlerdir. Yerdekilerin bir kısmı tefekkür yoluyla, delile tâbi olarak ve başka yollarla isteyerek Allah'a teslim olmuştur. Yerdekilerin diğer bir kısmı ise istemeyerek yahut (İsrâiloğulları'na yapıldığı gibi) dağın üzerlerine kaldırılması, suda boğulma ve ölümle yüz yüze gelme gibi onları teslimiyete zorlayan sebeplerle Allah'a boyun eğmiştir.

Yahut bazı varlıklar, isteyerek boyun eğmişlerdir. Melekler ve müminler böyledir. Onlar, kendilerinden istenen görevlere severek teslim ve tâbi olmuşlardır. Bazıları ise kerhen boyun eğmiştir; kâfirler gibi. Onlar, kendilerinden istenen şeylere istemeyerek boyun eğmişlerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonuçta hepsi O'na döndürülecektir."* Çünkü hiçbir varlık O'nun hükmü dışına çıkamaz. Yahut hepsi öldükten sonra diriltilip mahşere sevkedilerek O'nun huzuruna döndürüleceklerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki hakiki din, zâhirde ve bâtında Allah'a boyun eğip teslim olmaktır. Zâhirde Allah'a teslim olmak, O'nun emirlerini yerine getirmek ve yasakladığı işlerden kaçınmaktır. Bâtında Allah'a teslim olmak ise hükmüne razı olmak, musibet ve kahrına boyun eğmekle gerçekleşir. Kim, zâhirî teslimiyette kusurlu davranır veya Allah'ın celâl tecellisi olan bela ve musibet gibi hükümlerine kızarsa o kimse kâmil din dairesinden çıkmıştır. Bu durumda ona,

"Yerdekiler ve göktekiler isteyerek ve istemeyerek O'na boyun eğmişken, sen Allah'ın dininden başkasını mı arıyorsun? Ya isteyerek gönül hoşluğu ile Allah'a teslim ol ya da zorla O'na döndürülürsün!" denir.

Kudsî bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kim benim kazâma razı olmaz, verdiğim belaya sabretmezse göğümün altından çıksın ve benden başka bir rab edinsin."[632]

Kalbin, başına gelen ilâhî tecellilerden üzülüp esef etmesinin sebebi, manen hasta olması ve yakîn nurunun zayıf oluşudur. Kim, kalpleri tedavi eden doktorun (kâmil mürşidin) sohbetini (terbiye ve irşadını) beğenmeyip ondan uzaklaşırsa bu âyetteki kınamadan o da payını almış olur.

Veliler, Allah'ın âlimler üzerinde hüccetidir; âlimler de halkın üzerinde Allah'ın hüccetidir. Kimin zâhirî amelleri istikamet üzere olmazsa o kimse âlimlerin sohbetini ihmal etmesinden dolayı kınanır. Kimin de bâtını (kalbi) istikamet üzere olmazsa Allah Teâlâ o kimseyi, velilerin yani âriflerin sohbetini terketmesinden dolayı kınar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Herkesi Kurtuluşa Götüren İman

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bütün insanların uyması gereken İslâm'ın ve imanın hakikatini açıklayarak şöyle buyurdu:

---

[632] bk. Taberânî, *el-Kebîr;* 22/320; *el-Evsat,* nr. 8366; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 200; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 6009, 6010; Heysemî, *ez-Zevâid,* 7/207.

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَع۪يسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا
نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾

84. ***De ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub'un oğullarına indirilenlere, Musa, İsa ve (diğer) peygamberlere Rab'leri tarafından verilenlere iman ettik. Onların arasında bir ayrım yapmayız. Biz O'na teslim olduk.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Muhammed,* peygamberlere iman konusunda ayrım yapıp bazısına inanıp bazısına iman etmeyen Ehl-i kitaba (yahudi ve hıristiyanlara) *de ki*: Siz böyle yapıyorsunuz; *biz ise bize indirilene iman ettik, bunun yanında Allah tarafından bütün peygamberlere indirilenlere de iman ettik. Biz,* sizin yaptığınız ve hak yoldan çıktığınız gibi, *peygamberler arasında bir ayrım yapmayız.* Biz, zâhiri ve bâtınî hükümlerinde Allah'a teslim olmuş kimseleriz. Yahut biz, bütün amellerimizde ihlâs üzere hareket eden kimseleriz.

Âyette, "bize indirilenler" önce, "diğer peygamberlere indirilenler" ise sonra zikredilmiştir; bunun sebebi, Kur'an'ın onları kontrol etmesi ve onların Kur'an sayesinde tanınıp bilinmesinden dolayıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

84. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin, şeyhine hürmet ve tâzimde mübalağa yapması uygundur. Mürid, şeyhini insanlık sıfatından çıkarmadığı ve onu överken başka velileri kusurlu gösterme yahut diğer şekillerde hürmetlerini zedelemediği müddetçe, onu övmede ileri gitmesi câizdir. Velilere hürmet, peygamberlere hürmet gibidir; kim onların arasında ayrım yaparsa hepsinin bereketinden mahrum kalır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İslâm'dan Başka Din Kabul Edilmez

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği İslâm dini, işte bu sahih akîdeyi içermektedir. Kim onun dışına çıkarsa doğru yoldan çıkmış olur. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ
الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ
الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾

85. ***Kim İslâm'dan başka bir din ararsa ondan (bulduğu din) asla kabul edilmeyecektir ve o kimse ahirette hüsrana uğrayanlardır.***

86. ***İman edip Peygamber'in hak olduğuna şahitlik yaptıktan ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra inkâra sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete ulaştırır? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.***

Tefsir

Ensardan bazı adamlar, İslâm'dan çıkıp Mekke'ye (müşriklerin yanına) gittiler. Onlardan biri de Hâris b. Süveyd el-Ensârî idi. Cenâb-ı Hak onlar hakkında buyurdu ki:

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa edindiği din *ondan asla kabul edilmeyecektir ve o kimse ahirette hüsrana uğrayanlardır."* Çünkü bu kimse, Allah'ın kendisini üzerinde yarattığı temiz İslâm fıtratını bozmuş ve apaçık delilleri gördükten ve kendisi bizzat hakka şahit olduktan sonra, bu fıtratı körü körüne taklitle değiştirmiştir. Bunun için onun yaptığına hayret edilmiş ve kendisinin Allah'ın hidayetinden uzaklaştığı belirtilerek şöyle buyrulmuştur:

"Allah, iman edip Peygamber'in hak olduğuna şahitlik yaptıktan ve kendilerine apaçık deliller, mucizeler geldikten sonra inkâra sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete ulaştırır?" Hiç şüphesiz, kendisine kesin bir şekilde belli olduktan sonra haktan sapan kimse sapıklığa dalmış, doğrudan uzaklaşmış, nefsine zulmetmiş ve onu değersiz hale getirmiş olur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* görüşünü bozarak ve imanın yerine kendi fâsit fikrini koyarak kendisine zulmeden *zalimleri doğru yola iletmez."* Bu âyet, haklarında ezelde bedbahtlık (cehennemlik) hükmü verilen belirli bir topluluk hakkında olabilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra onların cezasını zikrederek şöyle buyurdu:

أُو۬لٰٓئِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَۙ
﴿٨٧﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَۙ ﴿٨٨﴾

87. ***İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanlığın lânetine uğramalarıdır.***

88. ***Onlar, bu lânetin** (veya cehennemin)* ***içinde ebedî olarak kalacaklardır. Onların azapları hafifletilmez ve yüzlerine bakılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"İslâm'dan dönen bu kimselerin cezası, onlara Allah'ın, meleklerin* ve müminiyle kâfiriyle *bütün insanların lânet etmesidir."* Çünkü kâfir dahi, kimin hak üzere olduğunu bilmese de hak dini terkeden kimseye lânet eder. *"Onlar, bu lânetin* yahut ateş veya azap *içinde ebedî olarak kalırlar;* bir saat olsun *onlardan azapları hafifletilmez ve kendilerine bir an olsun mühlet verilmez."*

Yukarıda zikredilen Hâris b. Süveyd el-Ensârî, daha sonra pişman oldu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam göndererek tövbesinin kabul edilip edilmeyeceğini sordu. Bunun üzerine şu âyet indi:

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

89. ***Ancak, bundan sonra tövbe edip halini ıslah edenler başka. Hiç şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.***

Bu âyet indiği zaman, Hâris'in kavminden bir adam onu yazarak Hâris'e götürdü ve âyeti kendisine okudu. Hâris âyeti dinleyince, "Vallahi ben biliyorum ki sen doğru söylüyorsun, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] senden daha doğru söylüyor; Allah Teâlâ ise en doğru söyleyendir" dedi ve Medine'ye döndü; İslâm'a girdi; bundan sonra iyi bir müslüman oldu.[633]

85-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim ehil olmayan kimseden velâyeti ararsa veya velâyet terbiyesini madeninden (bu işin ehli bir mürşidden) almadan veli olduğunu iddia ederse bu ondan kabul edilmez. Sûfîlere göre bu kimse, velâyet yolunda hüsrana düşmüş biridir. Kimin velâyet yolunda bir şeyhi yoksa o kimse, babasını kaybetmiş yitik çocuk gibidir veya nesebi belli olmayan şüpheli çocuk hükmündedir.

Bu işin ehlinden murat, fenâ ve bekâ makamlarına çıkmış, cezbe ve sülûk sahibi, manevi sarhoşluk ve ayıklık hallerini yaşamış, ilâhî aşk şarabından içip kendinden geçmiş, sonra ayılıp kendine gelmiş ve kemale ermiş ârifibillâh zatlardır. İşte, kendilerinden velâyet terbiyesinin alınacağı kaynak bu zatlardır. Her kim onların sohbetine (manevi terbiyesine) girmez ve onların tattığı ilâhî aşk şarabından içmezse onda ne kadar keramet türü şeyler zuhur ederse etsin, bu yolda kendisine uyulmaz.

Bu kimseden daha perişanı ise bu aşk ehli zatların sohbetine girmiş, onların yollarının hak olduğuna şahit olmuş, fakat sonra bu yoldan dönmüş olan kimsedir. Bu kimse, bütün halkın nazarında aldanmış ve lânetlenmiş biridir. Yani o kimse, Hakk'ı müşahededen tard edilmiş biridir. Ancak kim tövbe eder, velilerin sohbetine döner ve onlara karşı edebini güzelleştirirse o kimse affedilir; hiç şüphesiz Allah, çok affedici ve çok merhamet edicidir.

---

[633] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/97 (Beyrut 2004).

Hak Dinden Dönenlerin Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dinden dönen ve ölene kadar küfür üzere kalan kimsenin halini zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

90. *İnandıktan sonra inkâr eden ve sonra küfürde ileri gidenler var ya, onların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Onlar, hak yoldan sapmış kimselerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İman ettikten sonra* imandan çıkıp *inkâr eden ve küfürde ileri gidenler* ve, 'Muhammed'in helâk olmasını bekliyoruz' diyenler *var ya, onların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Onlar hak yoldan sapmış kimselerdir.*" Yani onların bir tövbesi yoktur ki kabul edilsin; çünkü Allah onlar hakkında ezelde şekavet (cehennemlik) hükmünü yazmıştır. Yahut onlar ancak, can boğaza dayandığı bir anda tövbe ederler. Yahut onlar, küfürde devam ettikleri müddetçe tövbeleri kabul edilmeyecektir.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, yukarıda ismi geçen Hâris b. Süveyd ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar, on bir kişiydiler. Hâris İslâm'a dönünce onlar, "Durum netleşene kadar biz Mekke'de küfür üzere kalacağız; ne zaman istersek o zaman döneriz" dediler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Mekke'yi fethedince, içlerinden bir kısmı İslâm'a girdi, tövbeleri kabul edildi; bir kısmı ise küfür üzere kaldılar, onlar hakkında da bu âyet indi.

Bu âyetin yahudiler hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, kendi peygamberlerine inandıktan sonra Hz. İsa'yı inkâr ettiler; sonra Hz. Muhammed'i de [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr ederek küfürlerini artırdılar.

Âyetin, hıristiyanlar hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, Hz. İsa'ya iman ettikten sonra Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr ettiler, sonra bu inkârlarında ısrar ederek küfürlerini artırdılar.

Bir görüşe göre de âyet, her iki grup hakkında inmiştir. Onlar, Peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ortaya çıkmadan önce onun geleceğine iman etmişken, gelince kendisini inkâr ettiler; onu inkârlarında inat ve isyanlarında devam ederek küfürlerini artırdılar.[634] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

90. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki kim manevi terbiye yoluna girer, nefsini terbiye etmeye, onu kötü huylardan ve maddi kirlerden temizlemeye çalışır, sonra üzerinde ilâhî kahır tecelli edip bu yoldan dönerse bu kimsenin hali şudur: Eğer o, hemen tövbe edip yola dönerse dönüşü kolay olur, kurtulması umulur ve tövbesi kabul edilir. Şayet girdiği yanlış yoldan dönmemede ısrar eder, nefsi de tembelliğe alışırsa artık onun tövbesi beklenmez ve o hak yoldan çıkmış kimselerden olur.

Bu kimsenin durumu şuna benzer: Bir kabın içindeki süt veya bal boşaltılıp içine katran doldurulsa, eğer bu katran derhal dökülürse kabın yıkanıp temizlenmesi kolay olur; fakat ihmal edilir de katran kaba rengini verecek derecede içinde kalırsa temizlenmesi zor olur ve ondan kokusunu gidermek imkânsız hale gelir.

İmam Kuşeyrî der ki: "Eğer bu kimse, döndüğü son kötü hali üzere ölürse ahirette kendisine bin ârif bile şefaat etse hak yoldaki iyi kimselerle birlikte haşredilmez. O, ahirette şöyle büyük bir tuzakla karşılaşır: Bu adamın yüz şekli başkasına verilir; kendisini tanıyan ârifler, ona benzetilen bu kimseyi o zannederler ve kendisine şefaat ederler; ancak bir başkasına şefaat ettiklerini düşünmezler (Allah onların şefaatini kabul eder, fakat bu şefaat onların yolunu terkeden kimseye değil, ona benzetilen kimseye olur)."[635]

---

[634] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/97-98.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

İnkâr Üzere Ölenin Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, küfür üzere ölen kimseye değinerek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِلْءُ الْاَرْضِ
ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدٰى بِه۪ۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَ ﴿٩١﴾

91. ***Hiç şüphesiz inkâr edip kâfir olarak ölenlerin her biri,*** *(ahirette)* ***kendini kurtarma fidyesi olarak dünya dolusu altın verecek olsa bile bu, kendisinden kabul edilmeyecektir. Onlar için elem verici bir azap vardır ve onların hiçbir yardımcıları yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz inkâr edenler ve inkârlarında ölene kadar devam edenler, ahirette kendilerini azaptan kurtarmak için dünya dolusu altını fidye olarak verseler bile, kendilerinden kabul edilmez;* bilakis onlar için Allah'ın rahmetinden ümitsizlik hâsıl olur. *Onlar için elem verici bir azap vardır;* ona karşı hiçbir fidye, şefaat ve dost onlara fayda vermez. *Onları,* âlemlerin Rabb'inin azabından kurtaracak *hiçbir yardımcıları yoktur."* Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü bir kâfir huzura getirilir; kendisine, 'Dünya dolusu altının olsaydı, bu azaptan kurtulmak için onu verir miydin?' diye sorulur; kâfir,

'Evet, verirdim' der. O zaman kendisine,

---

[635] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 1/246 (Kahire 1999).

'Senden bundan daha kolay bir şey istendi; dünyada 'lâ ilâhe illallah' demen emredildi, fakat sen bundan kaçındın' denir."[636]

Allah bizleri son nefese kadar kelime-i tevhid üzere sabit tutsun ve onun manasını bilerek yaşamayı nasip etsin. Âmin.

91. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Allah tarafından özel seçilmiş velilerin yolunu inkâr eder, nefsini Allah'ın kudsî huzuruna girmekten mahrum bırakır ve ölene kadar bu inkârı üzere devam ederse hiç şüphesiz onun için pişmanlık hâsıl olur. Gerçekten onun ayağı kaymıştır; çünkü o, büyük günahlarda ısrar ederek ölmüştür, fakat bunun farkında değildir. Bu kimse, ahirette avam müslümanlarla haşredilip amel defterini sağ tarafından alan müminlerle birlikte cennetin bir köşesinde bulunur. Orada, ilâhî huzurda özel kabul gören velilerin en yüksek makamlardaki derecelerini görünce pişman olur, üzüntü çeker. Ancak yapacağı bir şey de yoktur. İlâhî takdir ona galip gelip hükmünü icra etmiştir. O, velilerle birlikte bulunmak için dünya dolusu altını verecek olsa bu, kendisine bir fayda vermez. Artık o, (cemalullahtan) perdelenme gamı ve yüksek derecelere ulaşmaktan mahrum kalma azabı içinde kalır. O, Allah dostlarının müşahede ettiği şeyleri müşahededen ve Cenâb-ı Hak ile özel kelâmdan menedilmiştir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gerçek Hayra Ulaşma Yolu: En Sevdiğini İnfak

Cenâb-ı Hak, önceki âyette kıyamet günü fidyenin fayda vermediğini belirtti, sonraki âyette ise kulun dünyada vereceği en faziletli fidyeyi zikretti; çünkü ahirette ona fayda verecek olan odur. Bu konuda şöyle buyurdu:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَؕ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

---

[636] Az değişik lafızlarla bk. Buhârî, Rikâk, 51; Müslim, Sıfâtü'l-Kıyâme, 51.

92. Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız. Her neyi infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça gerçek iyiliğe* yani kâmil taate ve Allah'a yakınlığa *ulaşamazsınız.*"

Yahut mal veya onun dışındaki sevdiğiniz şeylerin bir kısmını infak etmedikçe Allah'ın iyiliğine yani rızasına ve cennetine ulaşamazsınız.

Malın dışında infak edilecek şeylere bir örnek, ihlâslı olmak şartıyla, makam ve itibarını insanlara yardım için seferber etmektir. Yine bedeni sürekli Allah'a itaatte koşturmak ve gerektiğinde canı Allah yolunda feda etmek de bu kısma girer.

Bu âyet indiği zaman Ebû Talha (radıyallahu anh), "Yâ Resûlallah, benim için mallarım içinde en sevimlisi, Beyruhâ denen bostandır; onu Allah'tan ihsanını ve sevabını bekleyerek Allah için sadaka veriyorum" dedi. Bu yer, Mescid-i Nebî'nin arkasında bir bostandı. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

"*Çok hoş, çok güzel; orası gerçekten değerli ve verimli bir yerdir. Ben orayı akrabaların arasında pay etmeni uygun görüyorum*" buyurdu; Ebû Talha da orayı akrabaları arasında paylaştırdı.[637]

Zeyd b. Hârise (radıyallahu anh) sevdiği bir atı getirerek, "Bu, Allah yolunda sadakadır" dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), ona Zeyd'in oğlu Üsâme'yi bindirdi. Bunu gören Zeyd, "Ben onu sırf Allah için sadaka olarak vermiştim!" deyince, Resûl-i Ekrem,

"*Allah Teâlâ, onu senden kabul etti*" buyurdu.[638]

Bu hadis, akrabalara sadaka vermenin daha faziletli olduğunu göstermektedir.

---

[637] Buhârî, Zekât, 44; Müslim, Zekât, 43; Ahmed, *Müsned*, 3/141.

[638] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/577; Abdürrezzâk, *Tefsir*, 1/126; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/99; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/260.

Bir kadının sevdiği bir câriyesi vardı; ondan başka bir malı da yoktu. Onu âzat etti ve kendisiyle birlikte kalmasını şart koştu. Câriye âzat edilince çekip gitti. Durumu öğrenen Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kadına,

"Onu bırak, böyle yapmakla kendini ateşten perdelemiş oldun"[639] buyurdu.

Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh], Irak esirleri içinden kendisine bir câriye satın alınmasını emretti. Câriye kendisine getirilince ona baktı, çok hoşuna gitti. Bunun üzerine, "Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, *'Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız'* buyuruyor" dedi ve onu âzat etti.

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] bu âyeti okuyunca, yanında birlikte olduğu bir tek câriyesinden başka daha sevimli bir şey bulamadı; onu âzat etti ve peşinden şöyle dedi: "Eğer Allah için verdiğim bir şeye geri dönmeme ahlâkım olmasaydı, onu geri alır kendime nikâhlardım."

Rebî', kapısına gelen bir dilenciye şeker verirdi. Niçin böyle yaptığı sorulunca, "Ben şekeri sevdiğim için ondan sadaka veriyorum" derdi.

Hiç şüphesiz Allah, sevilen maldan veya onun dışındaki şeylerden verilen sadakayı kabul eder. Bunun için Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurdu:

"Her neyi infak ederseniz Allah onu bilir, ona göre size karşılığını verir."

92. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir mürid için, iki kaburga kemiği arasında taşıdığı nefsinden (yani ruhundan) daha sevimli bir şey yoktur, bu bütün insanlar için böyledir. Kim ruhunu Allah rızası yolunda feda ederse Allah'ın rızasına ve marifetine nail olur. İşte en büyük iyilik budur. Kim nefsini Allah için zelil ederse Allah onu aziz eder. Kim nefsini Allah için fakir ederse Allah onu zengin eder. Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yükseltir.

Nefsi Allah'a feda etmek, onu terbiye şeyhine (mürşid-i kâmile) teslim etmek ve şeyhin terbiye yolunda onda istediği gibi tasarruf etmesine imkân vermektir. Şeyhi ona neyi işaret ederse mürid, hiç tereddüt etmeden onu yapmaya koşmalıdır. Kim bunu yaparsa en büyük iyiliğe (Allah rızasına) ulaşmış ve en çok sevdiği şeyi Allah yolunda infak etmiş olur. Nefsini Allah için feda eden herkesin, onun dışındaki şeyleri feda etmesi daha kolay olur; çünkü insan için canından daha kıymetli bir şey yoktur.

---

[639] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/99.

Allah kendisinden razı olsun, İbnü'l-Fâriz bu konuda şöyle demiştir:

"Benim ruhumdan başka bir şeyim yok; sevdiğinin muhabbeti uğruna canını feda eden kimse, israf eden biri değildir. Ey sevgili, eğer benden canımı kabul edersen, bana yardım (ve iyilik) yapmış olursun; sen bu yardımı yapmazsan, yazık olur bütün çaba ve emeklere!"

Şeyh Ebû Abdullah-ı Kuraşî demiştir ki: "Muhabbetin hakikati, bütün varlığını sevdiğine hibe etmendir, öyle ki geride sana senden hiçbir şey kalmamalıdır."

Cünyed-i Bağdâdî de (rahimehullah) şöyle demiştir: "Nefislerinizi Allah için feda etmedikten sonra, Allah'ın muhabbetine ulaşamazsınız."

Helâl Şeyleri Haram Kılanlar

Daha önce geçtiği gibi, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) yahudilere, *"Ben İbrahim'in dini üzereyim"* dediğinde onlar, "Sen, deve eti yerken ve deve sütü içerken nasıl İbrahim'in dini üzere olabilirsin? Bunlar İbrahim'e haramdı!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنٖٓى اِسْرَٓاۤئِلَ اِلَّا مَا حَرَّمَ اِسْرَٓاۤئِلُ عَلٰى نَفْسِهٖ
مِنْ قَبْلِ اَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰيةُۜ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ فَاتْلُوهَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ
۝ فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
۝ قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ۝

93. Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, bütün yiyecekler İsrâiloğulları'na helâl idi. De ki: "Eğer doğru sözlü iseniz o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun."

94. Artık bundan sonra her kim Allah'a karşı yalan uydurursa işte onlar, zalimlerin tâ kendileridir.

95. De ki: "Allah doğru söyledi. Öyle ise İbrahim'in şirkten uzak tevhid dinine uyun; o, müşriklerden değildi."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bütün peygamberlere helâl olduğu gibi, İsrâiloğulları'na da bütün yiyecekler helâl idi; ancak Yakub'un,* deve eti ve sütü gibi *kendisine haram kıldıkları hariç.*"

Rivayet edildiğine göre, Hz. Yakub'da siyatik (kalça sinirlerinde iltihaplanma) denen bir hastalık vardı. Yakub [aleyhisselâm], "Eğer Allah bana bu hastalıktan şifa verirse en sevdiğim yiyecekleri yemeyeceğim!" diye adakta bulundu; onun en sevdiği yiyecek de deve etiyle deve sütüydü.

Diğer bir rivayete göre Hz. Yakub [aleyhisselâm], doktorların işaretiyle tedavi için kendisine bunları yasak etmişti. Daha sonra, çocukları da onu yemeyi terkettiler; halbuki o, kendilerine Tevrat'ta haram edilmemişti; onları kendileri haram kılmıştı.

Tevrat indirilmeden önce, bütün yiyecekler İsrâiloğulları'na ve bütün peygamberlere helâldi; Tevrat inince Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'nın zulüm ve taşkınlıkları sebebiyle bazı yiyecekleri kendilerine haram yaptı.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "Eğer onlar, deve etinin İbrahim'e haram olduğunu ve kendilerine haram edilen bütün şeylerin İbrahim'e ve önceki peygamberlere haram olduğunu iddia ediyorlarsa *onlara de ki*: Yalan söylüyorsunuz, *eğer* 'Size haram edilen her şeyin İbrahim'e de haram olduğu, *sözünüzde sadık iseniz, Tevrat'ı getirip okuyun bakalım, onda böyle bir şey bulabilecek misiniz?*'"

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara bunu söyleyince susup kaldılar; Tevrat'ı getirmeye cesaret edemediler; böylece onların Allah adına iftira ettikleri belli oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Artık bundan sonra,* yani gerçek belli olduktan ve onların delille susturulmasından sonra, *her kim,* 'Tevrat inmeden önce Allah deve etini ve sütünü haram yapmıştır' şeklinde kendi zannına göre hüküm verip *Allah'a karşı yalan uydurursa işte onlar,* hak ortaya çıktıktan sonra bâtıla saplanıp büyüklenen *zalimlerin tâ kendileridir.*"

Diğer âyet şöyledir: "Ey Muhammed, *de ki: 'Allah,* indirdiği şeylerde *doğru söyledi;* siz ise bahsettiğiniz konuda yalan söylediniz. Artık ortaya çıktı ki İbrahim'in milleti (dini), Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği İslâm'dan ibarettir; *öyleyse* İslâm'a girin ve *İbrahim'in şirkten uzak dinine uyun.'* Hiç şüphesiz İslâm dini, İbrahim'in dinine uygundur yahut (esası itibariyle) onun aynısıdır. Artık İslâm'a girin de sizi Tevrat'ı tahrif etmeye ve hak dine karşı büyüklenmeye sevkeden, Allah'ın İbrahim'e ve ona tâbi olanlara helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmaya zorlayan Yahudilik'ten kurtulun. Aslında sizler, kendisine sımsıkı sarıldığınızı zannettiğiniz Tevrat'a aykırı davranmakta, Allah'a Üzeyir'i ve başkalarını ortak koşmaktasınız."

Âyet şöyle bitiyor: "Halbuki *İbrahim* şirkten uzak ve bütünüyle Allah'a teslim olmuş biriydi; *müşriklerden değildi.*"

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette, şirkten uzak halis tevhid, dinde istikamet, ifrat ve tefritten sakınma hususunda Hz. İbrahim'e uymanın farz olduğuna bir işaret vardır. Âyette ayrıca, tariz yoluyla (dolaylı biçimde) yahudilerin müşrik olduğu ifade edilmiştir."[640]

93-95. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid gerçek ihlâsı elde ettiğinde ve has tevhide ulaştığında, bütün yiyecekler kendisine serbest olur; çünkü o, nimeti Allah'ın öğrettiği şekilde O'nun kudret elinden alır ve onu Allah için verir. Bütün bunları şeriata uygun olarak yapar ve tarikatın nurlarına da gözü kapalı değildir. Öyle ki onda aşırı bir istek ve tamah bulunmaz. Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] derdi ki:

---

[640] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/171.

"Sende israf ve kibir bulunmadığı sürece istediğini ye, istediğini giyin!"

Âbidler ve zâhidler, nefisleri kendilerini sebeplere bağlayıp ibadetten uzaklaştırır korkusuyla mubah arzularından bile kaçınmışlardır. Aynı şekilde manevi seyir halinde olan müridlere de kalpleri eşyaya takılıp seyirlerinden geri kalmamaları için mal mülk edinme gibi dünyevî şeyleri azaltmaları gerekir. Hakk'a vâsıl olan âriflere gelince, onlarda fenâ ve bekâ halleri gerçekleştiği için, az önce geçtiği gibi onlar, aldıklarını Allah'ın izniyle Allah'ın kudret elinden alırlar.

Özetle nefis, Rabb'inin emirlerini gözetmeye teslim ve tâbi olmadığı sürece onunla cihad etmek ve kendisine muhalefet yapmak gerekir. Rabb'ine boyun eğip teslim olunca ise onunla sulh halinde olmak ve kendisinde olan tecellilerde ona muvafakat etmek gereklidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâbe ve Hac

Yahudiler, kendilerinin Halil İbrahim'in (aleyhisselâm) dininde olduğunu söyledikleri halde, onun bina etmiş olduğu Beytullah'ı ziyaret etmedikleri için Allah Teâlâ, *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev, Mekke'deki Kâbe'dir"* âyetiyle onları reddetti.

Şöyle de denmiştir: Müslümanlarla yahudiler birbirlerine karşı övündüler. Yahudiler, "Beytülmakdis daha faziletlidir; çünkü orası peygamberlerin hicret yeridir" dediler. Müslümanlar ise, "Kâbe daha faziletlidir; zira o, yeryüzünde yapılan ilk binadır" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ
اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ
الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

96. Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbed), Mekke'deki Kâbe'dir.

97. Orada apaçık âyetler, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin beyti haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki Allah bütün âlemlerden müstağnidir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yeryüzünde insanlar için kurulan ilk beyt* (mâbed), *Mekke'deki Kâbe'dir."* Ondan sonra Kudüs'teki Beytülmakdis'tir. İkisinin yapımı arasında kırk sene vardır. Kâbe'yi, ilk olarak (gökte meleklerin tavaf ettiği) beytülma'murun hizasına gelecek şekilde melekler inşa etti. Allah Teâlâ, gök ehli beytülma'muru tavaf ettiği gibi, yer ehline Kâbe'yi tavaf etmelerini emretti. Daha sonra ikinci olarak Beytülmakdis inşa edildi.

Bir rivayete göre, her ikisini de Hz. Âdem (aleyhisselâm) bina etmiştir; sonra Kâbe'yi Hz. İbrahim yeniden yapmıştır.

"O Kâbe, mübarek bir yerdir." Çünkü orada yapılan iyiliklere kat kat karşılık verilir; bir iyiliğe yüz bin sevap verilir, orada günahlar temizlenir, sağanak sağanak rahmet iner, manevi feyiz ve vâridatlar akar. *Orada pek çok âyet vardır. Bu âyetlerden biri, "Makam-ı İbrahim" denen taştır.* Bu taş, Hz. İbrahim'in Kâbe'nin temellerini yükseltirken üzerine bastığı taştır. Bina yükseldikçe taş da yükseliyordu. Kâbe tamamlanıncaya kadar böyle devam etti. Hz. İbrahim'in ayağı çamura basmış gibi taşa gömülüp iz çıkardı.

Buradaki âyetlerden diğerleri şunlardır:

Kuşlar, Kâbe'nin üzerinden uçmazlar.

Allah Kâbe'yi yıkmak için gelen fil ordusunu helâk etmiş ve zalimleri defetmiştir.

Hz. Cebrâil (aleyhisselâm), kanadıyla yere vurarak orada Hz. Hacer için zemzem suyunu çıkarmıştır. Zemzem Kuyusu kapanıp yeri kaybolduktan sonra Abdülmuttalib onu kazıp tekrar kullanıma hazır hale getirmiştir. Zemzem suyu hangi niyetle içilirse ona göre fayda ve sonuç verir.

Kim (mümin olarak) oraya girerse iki dünyanın azabından emniyette olur. Çünkü Halil İbrahim [aleyhisselâm] şöyle dua etmiştir: *"Rabbim, bu beldeyi emin bir yer yap!"* (İbrahim 14/35).

Câhiliye döneminde, suç işleyen bir kimse Kâbe'ye sığındığı zaman kendisiyle savaşılmaz ve orada bulunduğu sürece ceza uygulanmazdı. İslâm geldikten sonra ise Harem bölgesi ceza ve kısasları tatbik etmeye engel değildir.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Kâbe'ye sığınana dokunmama hükmü devam etmektedir. Kendisine bir ceza ve kısas gereken kimse, Harem bölgesine girse kendisiyle savaşılmaz, fakat oradan çıkması için sıkıştırılır; çıkana kadar kendisine yiyecek verilmez ve onunla alışveriş yapılmaz."[641]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim iki Harem bölgesinden birinde (Mekke veya Medine'de) vefat ederse Allah onu kıyamet günü (azaptan) emin olarak haşreder." [642]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Kim hacceder ve bu arada çirkin bir söz söylemez ve günah işlemezse annesinden doğduğu gün gibi günahlarından tertemiz olur." [643]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yoluna gücü yetenlerin beyti haccetmesi, Allah'ın insanlara* farz-ı ayın olarak *yüklediği bir hakkıdır."* Yola gücü yetmek, kendisini Mekke'ye ulaştıracak azığa sahip olup yaya veya binekli bir şekilde sıhhati yerinde, nefsi, malı ve dini konusunda emniyet içinde oraya ulaşmaktır. Yola gücü yetmenin, gerekli azık ve bineğe sahip olmak olduğu da söylenmiştir.

---

[641] bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/28 (Beyrut 1994); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/132 (Beyrut 1998).

[642] Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 17166; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8271; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/319.

[643] Buhârî, Hac, 4; Müslim, Hac, 438; Tirmizî, Hac, 2.

Kim bu şartlara sahip olduğu halde bu vazifeyi terkeder ve yahudi, hıristiyan veya diğer inkâr edenler gibi onu inkâr ederse hiç şüphesiz Allah, o kimseden, onun haccından ve bütün âlemlerden müstağnidir, hiç kimsenin ameline ihtiyacı yoktur.

Âyette, ne kadar büyük bir suç olduğunu anlatmak için, terketme yerine inkâr etme ifadesinin kullanıldığı da söylenmiştir. Şu hadiste olduğu gibi: *"Kim (kasıtlı olarak) namazı terkederse küfre girmiş olur."* [644]

Rivayet edildiğine göre, âyetin ilk kısmı indiği zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], (Medine'de bulunan) bütün din mensuplarını topladı, onlara hitapta bulunarak,

"Hiç şüphesiz Allah size haccı farz kıldı, haccediniz" buyurdu. Müslümanlar ona iman etti, diğer beş topluluk ise (müşrik Araplar, yahudiler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve Sâbiîler) inkâr etti. O zaman, *"Kim inkâr ederse ..."* âyeti nâzil oldu.[645]

96-97. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, insanların önüne iki beyt koymuştur. Biri, maddi beyttir ki o Kâbe'dir. Diğeri ise manevi beyt olup Rabb'in beyti olan kalptir.

Kalp evi, Rabb'in nurundan boş kalınca, maddi beyti ziyaret etmeye iştiyak duyar. Kalp beyti, içinde yerleşenin (Rabb'inin) nuru ile mâmur olunca, başkası için bir kıble hükmünde olur. Artık bu kalbin Rabb'inin nurundan başkasına yönelmeye ihtiyacı olmaz; tam aksine o, kendisini ilâhî vâridatların ve nurların tavaf ettiği, ilâhî marifet, ilim ve sırların her yandan kuşattığı bir kâbe olur. Sonra bu kalp, kâinatın kutbu olur; halk her yönden ve mekândan ona akın akın akar gelir. Bu haldeki bir kalp, bütün kâinat kendisini tavaf ederken o, maddi kâbeyi ziyarete nasıl iştiyak duyar? Allah kendisine rahmet etsin, Hallâc demiştir ki:

"Ey O'nu sevdiğim için beni kınayan kimse! Eğer benim O'ndan gördüklerimi sen de görseydin beni kınamazdın! İnsanların haccedecekleri yerleri vardır; benim haccedeceğim ise gönlümde yerleşen sevgilidir. Kâbe'yi ziyaret edenler, götürdükleri hayvanları kurban ederler; ben ise canımı ve kanımı kurban ederim." [646]

---

[644] Konuyla ilgili hadis için bk. Tirmizî, İmân, 9 (nr. 2621); Nesâî, Salât, 8; İbn Mâce, İkame, 77; Ahmed, *Müsned*, 5/346; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 3372; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/295.

[645] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/622 (Riyad 2003); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, nr. 515; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/276.

Bu kalp beytinde nice parlak âyetler vardır. Bu âyetler, ruhların ve sırların semasında nur ve marifet güneşlerinin ışık vermesi, birliğe ulaşmış ve mâsivadan sıyrılıp Allah'a yönelmiş gönül toprağında tevhid kamerinin nurlarının parlaması, yüksek himmet semasının ufuklarında ilim ve hikmet yıldızlarının nurlarının ortaya çıkmasıdır. İşte bu, tevhid ehlinin imamı Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] makamıdır. Kim oraya girerse kıyamete kadar hak kapısından kovulmaktan ve uzaklaştırılmaktan emin olur. Her kim de bunun varlığını inkâr ederse şüphesiz Allah âlemlerden müstağnidir; âlemde hiç kimseye ihtiyacı yoktur.

(Abdurrahman-ı Fâsî), *Hâşiye*'de *"Kim oraya girerse emin olur ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Aynı şekilde kim, Allah'ın velilerinden bir velinin gönlüne girerse o da azaptan emin olur. Hiç şüphesiz ârifin kalbi, Hakk'ı murakabe ve müşahedelerin gerçekleştiği bir harem bölgesidir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür; kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Bilerek Hakkı İnkâr Edenlere Kınama

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Ehl-i kitabı kınamaya dönerek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ شَه۪يدٌ عَلٰى مَا تَعْمَلُونَ
﴿٩٨﴾ قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا
وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

---

[646] Bu ve önceki sözlerde farz olan haccı ve Kâbe'ye ziyareti hafife alma yoktur, onda Kâbe'nin sahibini bulan, O'nun zatını ve sonsuz tecellilerini müşahede eden gönlün sevinci ve kazancı anlatılmaktadır.

98. *De ki: "Ey Ehl-i kitap! Niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Halbuki Allah bütün yaptıklarınıza şahittir."*

99. *De ki: "Ey Ehl-i kitap! Kendiniz (doğruluğuna) şahit iken, Allah'ın yolunu eğri göstermek için niçin iman edenleri Allah yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, yahudileri kınamak üzere *de ki: 'Ey Ehl-i kitap, Allah'ın,* Peygamber'inin (sallallahu aleyhi vesellem) sizleri davet ettiği İslâm hakkındaki sözlerinin hak olduğunu gösteren aklî ve semavî *âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz? Allah, bütün yaptıklarınıza şahittir;* gizli-açık bütün amellerinizi bilir, ona göre karşılık verir. Allah'ın âyetlerini tahrif etmeniz ve gizlemeniz size bir fayda vermez."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Ey Ehl-i kitap,* Allah'ın *yolunu eğri göstermek için* yani hak yolu insanlara karışık göstererek onu bozmak ve onda hakka aykırı şeyler varmış zannını uyandırmak isteyerek *niçin* İslâm'a *iman edenleri* ve onu getirene tâbi olanları Allah'ın yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz? Bunu da Tevrat'ın neshedilmediği (hükümlerinin kaldırılmadığı) düşüncesiyle yapıyorsunuz.

Ayrıca siz, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sıfatlarını değiştirerek Allah'ın yolunu bozmaya çalışıyorsunuz.

Yahut siz, müslümanlar farklı görüşlere sahip olup din işleri karışsın diye onların arasına fitne sokarak hak yolu bozuk göstermeye çalışıyorsunuz.

'*Halbuki siz,* onun hak ve insanları ondan çevirmenin bir sapıklık olduğuna *şahitsiniz.*'

Yahut siz, kendi dindaşlarınız yanında adaletli, sözlerine güvenilen ve hükümlerde şahitliğine başvurulan kimselersiniz. Bununla birlikte böyle yapıyorsunuz. Fakat *Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.*" Hiç şüphesiz O, size yaptıklarınızın karşılığını verir. Şunu iyi bilin ki Allah, mühlet verse de ihmal etmez.

Beyzâvî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde Ehl-i kitabı şiddetle kınamak ve bütün bahanelerini ortadan kaldırmak için, hitabı ve soruyu iki defa tekrarladı. Bununla ayrıca, yapılan her iki işin de aslı itibariyle çirkin ve her birinin tek başına azabı gerektirecek şeyler olduğunu hatırlattı. Birinci âyette, onların çirkin görülen işinin 'inkâr' olduğu ve onlar bunu açıkça ortaya koydukları için âyet, *'Allah yaptıklarınıza şahittir'* ifadesiyle bitti. Peşinden gelen âyette ise onların çirkin işi müminleri İslâm'dan alıkoymak olduğu ve onlar bunu gizleyerek kendilerince hile ile yapmaya çalıştıkları için âyetin sonu, *'Allah sizin yaptıklarınızdan gafil değildir'* ifadesiyle sona ermektedir."[647]

98-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim gerçek velileri inkâr eder ve onların terbiyesine girmek isteyenleri engellerse hiç şüphesiz o kimse de bu kınamayı hak eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ehl-i Kitaba İtaatin Tehlikesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette müminleri, Ehl-i kitaba kulak vermekten sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُط۪يعُوا فَر۪يقاً مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ
بَعْدَ ا۪يمَانِكُمْ كَافِر۪ينَ ﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيَاتُ اللّٰهِ
وَف۪يكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿١٠١﴾ يَٓا
اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

100. ***Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarsanız, onlar sizi imanınızdan sonra kâfirliğe döndürürler.***

---

[647] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/172 (Beyrut 1988).

101. ***Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik Allah Resûlü de aranızda iken nasıl inkâra saparsınız? Her kim Allah'a sarılırsa hiç şüphesiz o doğru yola iletilmiştir.***

102. ***Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslüman olarak can verin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!"* Âyetin hitabı umumidir; her mümini içine alır. Ancak âyetin indiği andaki muradı, özellikle Evs ve Hazrec kabilelerinden bir grup mümindir. Hitapla gelen uyarı şudur:

"Eğer Ehl-i kitap'tan bir gruba uyarsanız, onlar sizi imanınızdan sonra yeniden kâfirliğe döndürürler."

Âyetin iniş sebebi şudur:

Yahudilerden Şâs b. Kays yaşlı bir ihtiyardı. Müslümanlara karşı kin dolu azgın bir kâfirdi. Bu adam, Evs ve Hazrec'den bir grup müslüman oturmuş sohbet ederken yanlarından geçti. Câhiliye devrinde bu iki kabile arasında düşmanlık vardı. Onların bu şekilde muhabbetle kaynaşıp birleşmeleri onu öfkelendirdi; "Benî Kayle topluluğu (Evs ve Hazrec) burada birlikte olup yerleşti; artık onlarla bilirlikte bizim burada yaşamamız mümkün değil" dedi. Sonra bir yahudi gencini çağırdı, gidip onların arasına oturmasını ve kendilerine Buâs gününü hatırlatmasını söyledi.

Buâs, Câhiliye döneminde Evs ve Hazrec arasında çıkan savaş günüydü. Genç yanlarına gelip o günü hatırlatan bazı şiirleri okumaya başladı. O günkü savaşta zaferi Evs kabilesi kazanmıştı. Genç bunu yapınca, iki kabile bir anda eski günlerin havasına girip tartışmaya, karşılıklı övünmeye ve birbirine öfkeyle bağırmaya başladılar. Öyle ki, "Ne duruyorsunuz, haydin silah başına!" dediler. İki kabileden pek çok insan toplandı. Onlar bu haldeyken Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) ashabıyla birlikte yanlarına uğradı. Durumu öğrenince onları, *"Allah sizi İslâm'la şereflenmiş, onunla aranızdaki Câhiliye çekişmelerini kesip atmış ve aranızı kaynaştırmış, üstelik ben de henüz aranızdayken, sizler Câhiliye davalarını mı güdüyorsunuz?"* diye uyardı. Onlar da bunun şeytanın bir kışkırtması ve hilesi olduğunu anladılar, silahı bıraktılar, Allah'tan affedilmelerini istediler, dostça birbirlerinin boynuna sarıldılar; Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte geri döndüler. Olay üzerine bu âyet indi.

"Ey iman edenler! Yahudilerden bir gruba uyarsanız, onlar sizi imanınızdan sonra kâfirliğe döndürürler"; Câhiliye döneminde olduğu gibi, birbirinizin kanını dökmeyi normal görürsünüz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Size,* cana kıymayı ve düşmanlığı haram kılan *Allah'ın âyetleri okunurken ve* sizi doğru yola sevkeden *Allah'ın resûlü de aranızda iken, siz nasıl olur da inkâra saparsınız?"*

Bu ifade, böyle bir şeyi kınamak içindir, ayrıca onları küfürden döndürüp imana davet eden bütün sebepler mevcutken, küfre girmelerinden hayreti dile getirmek içindir.

Allah Teâlâ önceki âyette, Ehl-i kitaba peygamberinin hitap etmesini emrettikten sonra, bu âyette müminlere bizzat kendisi hitap etmektedir. Bu, onların yüksek kıymetini ortaya koymak ve onların Allah'ın hitap ve konuşmasına en layık kimseler olduğunu hatırlatmak içindir. Ehl-i kitap ise böyle değildir; onlar sonsuz kerem ve ihsan sahibi Allah'ın hitabına muhatap olmayı hak etmekten uzak olduklarından, onlara bizzat hitap etmemiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim Allah'a sarılırsa,* O'nun dinine sımsıkı tutunursa, şüphesiz o, hiçbir eğriliği bulunmayan *doğru bir yola iletilmiştir."*

Cenâb-ı Hak, daha sonra müminleri, kâmil takvaya ve İslâm üzere hayat sürmeye teşvik etti. Bunu, müslüman olmaya yanaşmayan (ve bundan kaçan) kimselere kulak vermekten nefret ettirmek için yaptı ve şöyle buyurdu:

"Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun!"

Hz. Peygamber de (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkmak, O'na itaat edip hiç isyan etmemek, devamlı anıp hiç unutmamak, sürekli şükredip hiç nankörlük yapmamaktır."[648]

Bu âyet indiği zaman ashap,

"Yâ Resûlallah, buna kimin gücü yeter?" dediler. Âyetin istediği takva hali kendilerine ağır geldi. Bunun üzerine, *"Allah'tan gücünüzün yettiği kadar korkun!"* (Tegâbün 64/16) âyeti nâzil oldu ve önceki âyetin hükmünü neshetti.

Mukâtil demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah'tan hakkı ile korkun; eğer buna güç yetiremezseniz, hiç değilse ancak müslüman olarak can verin."

Şöyle de denilmiştir: Âyet neshedilmemiştir. Hiç şüphesiz kim Allah Teâlâ'nın yasakladığı şeylerden kaçınır ve gücünün yettiği kadar taatleri yerine getirirse Allah'tan hakkı ile korkmuş olur. Buna göre her iki âyetin manası birdir. Bunun ölçüsüne, âyetin tasavvufî işaretlerini açıklarken yer vereceğiz inşallah.

Beyzâvî demiştir ki: "*'O'ndan hakkı ile korkun'* âyetinin manası hakkında denilmiştir ki: Allah'tan hakkı ile korkmak, yaptığı taati büyük görmemek ve ona karşılık bir sevap beklentisine girmemektir. Bu âyette, Ehl-i kitaba itaatten sakındırma konusunda kuvvetli bir vurgu vardır. *'Ancak müslüman olarak can verin'* âyetinin manası ise şudur: Size ölüm gelene kadar İslâm'dan başka bir hal ve tutum içinde olmayın."[649]

Allah bize, beden selâmeti ve âfiyeti içinde İslâm'ı yaşayarak hüsn-i hâtime ile ruhlarımızı teslim etmeyi nasip eylesin!

---

[648] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/115; Rivayet, diğer kaynaklarda Abdullah b. Mesud'un (radıyallahu anh) sözü olarak da nakledilmiştir. bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/637-638; Hâkim, *Müstedrek*, 2/295; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 3/722 (nr. 3908); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/282-283.

[649] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/173 (Beyrut 1988).

100-102. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, imandan alıkoyan kimselere itaati menettiğii gibi, ihsan makamından alıkoyan kimseye itaati de yasaklamıştır. Bunu yapan kim olursa olsun, farketmez. Kul, tahkik makamından nasıl geri döner? Gerçekten Cenâb-ı Hakk'ın ezeldeki inayet ve özel yardımına mazhar olan kimse için hak yolun alametleri apaçık ortadadır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Bu yoldan dönen kimse, yolda giderken dönmüştür; Hakk'a vâsıl olan kimse, asla geri dönmez." Çünkü ayne'l-yakîne ulaşan bir kimse ilme'l-yakîne yahut yakînden zanna dönmez. Kim, yakîn üzere sabit kalmak istiyorsa Allah'ın sağlam ipine sımsıkı sarılsın. Bu ip, âriflerin sohbetidir. Kim âriflerin terbiye halkasına girip takva halini elde ederse Allah'a tutunmuş olur. Kim de Allah'a tutunursa o kimse doğru yola ulaştırılmış olur.

Cenâb-ı Hak, sonra ihsan ehline hitap ederek şöyle buyurdu:

"Ey iman edenler! Mâsivadan gönlünüzü çekip uzaklaşarak Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak rubûbiyyet hükümlerine boyun eğmiş olarak ve kulluk vazifelerini yerine getirerek can verin."

Bu âyet, ihsan makamındakilere hitap etmektedir; *"Allah'tan gücünüzün yettiği kadar korkun"* (Tegâbün 64/16) âyeti ise iman ve İslâm makamında olanlara hitap etmektedir.

Yahut bu âyet, tecrid ehline (her şeyden gönlünü çekip sadece Cenâb-ı Hakk'a nazar eden âriflere), *"Allah'tan gücünüzün yettiği kadar korkun"* âyeti ise sebeplere takılıp kalan kimselere hitap etmektedir.

Yahut, *"Allah'tan hakkı ile korkun"* âyeti, bâtın ehline hitap etmekte; *"Allah'tan gücünüzün yettiği kadar korkun"* âyeti ise zâhir ehline hitap etmektedir. Demek ki her âyet için bir ve muhatap ve uygulama alanı vardır. Buna göre, *"Allah'tan hakkı ile korkun"* âyeti neshedilmediği gibi, diğer âyetlerle arasında bir çelişki de yoktur. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki:

"Kim bu iki âyetin mesajını kendinde birleştirmek istiyorsa bâtınında Allah'a layık şekilde, zâhirinde de gücü yettiği kadar O'ndan korksun."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'ın İpine Topluca Sarılmak

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminleri birliğe teşvik etmekte ve onları düşmanın kendilerine yaptırmak istediği ayrılıktan nehyederek şöyle buyurmaktadır:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ
كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِه۪ٓ اِخْوَانًاۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا
حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103. *Topluca Allah'ın ipine sarılın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir zamanlar siz birbirinize düşmandınız da O, gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken Allah sizi oradan kurtardı. Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.*

Sözlükte "ip", "insanı varmak istediği hedefe ulaştıran sebep" demektir. Âyetteki ipe, İslâm veya Kur'an manası da verilmiştir; çünkü onlar insanı ebedî saadete ulaştırırlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *topluca Allah'ın ipine* yani imana veya Allah'ın kitabına *sarılın.*" Âyette geçen iple Kur'an'ın kastedildiğini Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisinden anlıyoruz:

"Hiş şüphesiz bu Kur'an, Allah'ın kopmaz sağlam ipidir. O, apaçık bir nurdur, faydalı bir şifadır, kendisine sarılanı (azaptan) korur ..."[650]

---

[650] Aynı konuda biraz değişik lafızlarla bk. Tirmizî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 14; Ahmed, *Müsned*, I/91; Dârimî, *Sünen*, nr. 3334, 3335; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 367.

"Allah'ın ipi Kur'an'a topluca, onun hükümleri üzerinde birleşerek *sarılın;* Câhiliye zamanında yaptığınız gibi *bölünüp parçalanmayın."*

Yahut Ehl-i kitabın yaptığı gibi, aranızda ihtilafa düşüp haktan ayrılmayın. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İsrâiloğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı; benim ümmetim de yetmiş iki fırkaya ayrılacak; bir fırka hariç hepsi ateşte olacak." Kendisine,

"Ya Resûlallah, kurtulacak bu fırka hangisidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü elini tutarak,

"Cemaattir" buyurdu ve sonra, *"Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin"* âyetini okudu.[651]

"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın." Bu nimetlerden biri de sizi birbirinizle kaynaştıran ve içinizdeki düşmanlığı yok eden İslâm'a ulaştırılmanızdır.

"Hani bir zamanlar siz, Câhiliye döneminde *birbirinizin canına kasteden düşmanlardınız; O,* İslâm'la *gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde* birbirini seven ve Allah için dostlukta birleşen *kardeş oldunuz."* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Birbirinize haset etmeyin, birbirinize buğzetmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, ey Allah'ın kulları kardeş olun. Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez ve ondan ilgisini kesip kendi haline terketmez." [652]

Rivayet edildiğine göre Esv ile Hazrec, anne baba bir kardeş idiler; evlatları arasında düşmanlık meydana geldi; aralarında 120 sene boyunca harp oldu. Nihayet Allah Teâlâ, aralarındaki bu fitne ateşini İslâm'la söndürdü; peygamberi Hz. Muhammed'le [sallallahu aleyhi vesellem] aralarını bulup birbirine dost yaptı. İşte bu âyet onlar hakkında indi.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara şu hatırlatmada bulundu: *"Siz bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz."* Yani cehennem ateşine iyice yaklaşmıştınız; çünkü eğer o halde size ölüm gelecek olsa muhakkak ateşe düşerdiniz. Allah, peygamberiyle sizi oradan kurtardı.

---

[651] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/647 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 3/723.

[652] Buhârî, Edeb, 62; Müslim, Birr, 25; Ebû Davud, Edeb, 47; Tirmizî, Birr, 24.

Rivayet edildiğine göre bir bedevî Arap, İbn Abbas'ı (radıyallahu anh) bu âyeti okurken dinledi, âyet bittikten sonra adam,

"Vallahi Allah onları, kendilerini ateşe düşürmek isteyip de sonradan kurtarmadı (eğer isteseydi düşürürdü; fakat Allah onları daha ateşe düşmeden kurtarmak istedi)" dedi. Bunu işiten İbn Abbas (radıyallahu anh),

"Onun sözünü alın; kendi fakih değil ama, ince bir anlayışı dile getirdi" dedi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah size,* bu şekilde peygamberi diliyle *âyetlerini açıklıyor ki doğru yolu* ve hayrı *bulasınız;* o yolda daha fazla sebat edesiniz."

103. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin mezhepleri hariç, diğer bütün mezheplerde usul ve fürû konularında ihtilaf ve ayrılık mevcuttur. Bütün sûfî mezhepleri ise başlangıçta ve nihayette birdir; çünkü onların başlangıcı nefisle mücâhede, nihayeti ise Hakk'ı müşahededir. *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabının sahibi (İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî) bu duruma işaret ederek der ki:

"İnsanların mezhepleri ihtilaf üzere oluşmuştur; sûfilerin mezhebi ise birlik üzere kurulmuştur."

Sûfîlerin yolunda, maksada ulaştıran yolların bazısında ihtilaf olsa da nihayette birleşirler. Zâhir ehli ise böyle değildir. Çok az mesele hariç, onların bir konuda ittifak ettiklerini göremezsin; çünkü onların mezhebi galip zanna (aklî kanaate) dayalıdır; sûfîlerin mezhebi ise zevk ve keşif yoluyla tahkike dayalıdır. Aynı şekilde sûfîlerin ruhları da birlik içindedir. Onların hepsi şefkat, acıma, sevgi, dostluk ve safiyet ahlâkına sahiptir; çünkü onlar marifet cennetlerine girmişler ve bu şekilde cennet ehlinin ahlâkıyla süslenmişlerdir. Allah Teâlâ cennet ehlinin sıfatları hakkında şöyle buyurmuştur:

"Biz onların içlerindeki kini ve düşmanlığı çıkarır atarız; onlar kardeş olarak tahtlar üzerinde karşılıklı otururlar" (Hicr 15/47).

Onlara manevi fetihten sonra şöyle denir: Allah'ın size lutfettiği nimetini hatırlayın; hani sizler bir zaman tabibe (kâmil mürşide) ulaşmadan önce birbirinize düşmandınız; Allah sizin aranızı uzlaştırdı ve O'nun nimetiyle birbirini seven kardeşler oldunuz. Yine siz, Hak'tan uzak kalma ve perdelenme ateşinden bir çukurun tam kenarında idiniz; sizi oradan kurtardı. Allah bu şekilde âyetlerini yani tecellilerini size gösterip açıklıyor; umulur ki sizler de O'nun sıfatının nurlarında zatını müşahedeye ulaşırsınız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İyiliği Emir Kötülüğü Nehiy

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminlere iyiliği emretmelerini ve kötülükten menetmelerini emretti. Gelecek âyetin önceki âyetle irtibatı şudur: Müminler, yahudiler aralarına fitne soktuğunda sükût ettiler, hatta birbirleriyle savaşmaya kalktılar, onlardan hiçbiri bundan vazgeçmelerini emretmedi. Bunun üzerine Allah, onları aralarına fitne sokan kimsenin tahrikinden sakındırdı, birliğe teşvik etti ve onlara iyiliği emredip bir kötülük gördüklerinde ondan sakındırmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. ***Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.***

İyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak farz-ı kifâyedir. Bu işi bir grup mümin yaptığı zaman diğerlerinden düşer; çünkü onu herkes yapamaz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey ümmet-i Muhammed, *sizden hayra çağıran bir grup bulunsun.*" Hayır, içinde dinî bir fayda bulunan her şeydir. Yine içinde faydası dine dönen dünyevî bir fayda bulunan her iş de hayır sayılır. Yahut hayır, kalp veya ruha fayda sağlayan her şeydir.

"Bir grup, iyiliği emretsin." İyilik, temiz tabiatın güzel bulduğu ve dinin uygun gördüğü şeylerdir.

"Bir grup kötülüğü menetsin." Kötü iş, temiz tabiatın ve hak dinin çirkin bulduğu, kötü gördüğü her şeydir.

"Kim bunu yaparsa *işte onlar,* tam manasıyla *kurtuluşa ermiş kimselerdir."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye sorulunca Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"İnsanların en hayırlısı, onlara en fazla iyiliği emreden, kötülükleri engelleyen, Allah'tan en çok korkan ve akraba hukukunu en fazla gözetendir."[653]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Kim iyiliği emreder ve kötü işlerden menederse o kimse, yeryüzünde Allah'ın, O'nun peygamberinin ve kitabının halifesi olur."[654]

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "En faziletli cihad, iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek ve en azından açıkça günah işleyen fâsıklara kızmaktır. Kim iyiliği emrederse mümini destekleyip kuvvetlendirmiş olur. Kim kötülükten menederse münafığın burnunu yere sürtmüş olur. Kim fâsık bir kimseyi sevmez ve ona Allah için kızarsa Allah da onun düşmanlarına gazap eder."

Ebü'd-Derdâ da [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Ya iyiliği emreder, kötülükten nehyedersiniz yahut da Allah sizin başınıza zalim bir sultanı (idareciyi) musallat eder; o, büyüklerinize hürmet etmez, küçüklerinize acımaz. Hayırlılarınız ona beddua eder, duaları kabul edilmez, ona karşı Allah'tan yardım isterler, kendilerine yardım olunmaz, istiğfar ederler, günahları affedilmez."

---

[653] Ahmed, *Müsned,* 6/432; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd,* nr. 788; Münzirî, *et-Tergîb,* nr. 3417.

[654] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 6243; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 5564.

Huzeyfe de [radıyallahu anh] der ki: "İnsanlara öyle bir zaman gelir ki kendilerine iyiliği emreden ve kötülüğü nehyeden bir mümin, onlara ölmüş bir eşekten daha sevimsiz gelir."[655]

Bu görevi üstlenen kimsede bazı şartlar aranır. Bunların başında, ilâhî hükümleri bilmek gelir; ayrıca bu işi Allah için yapmanın derecelerini, onun nasıl yerine getirileceğini ve onu tam manasıyla ifa şeklini de bilmelidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, hitabı bütün müminlere yapmış, fakat bu işin yapılmasını bir kısmından istemiştir; çünkü herkes iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme işine ehil değildir. Farz-ı kifâye olan işlerin durumu böyledir. Bu farz, her müminden istenir, eğer onu hepsi terkederse topluca cezaya mâruz kalırlar; ancak bir kısmı yerine getirince diğerlerinden sorumluluk düşer.

İyiliği emir, emredilen şeyin durumuna göre farz veya mendup olur. Kötü işlerden nehiy ise bütünüyle farzdır; çünkü dinin çirkin bulduğu her şey haramdır. Mekruh olan işlere gelince, onlar haram hükmünde değildir, ancak onların terkedilmesini istemek müstehaptır. Bu konudaki meşhur olan görüş şudur:

Günah işleyen bir kimsenin işlediği günahtan da sakındırılması farzdır; çünkü bu günah, terkedilmesi farz olan bir iştir. Buna göre, iyiliği emir ve kötü işleri nehiy görevinden birini terketmek, diğerinin farziyetini düşürmez. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bütünüyle yapamazsanız da iyiliği emredin; kendiniz tamamen terkedemezseniz de kötü işlerden nehyedin."[656]

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İçinizden, güzel halleriyle insanları hak yolda gayrete getiren, sözleriyle Allah'a sevkeden, onları her şeyi işiten ve bilen yüce zatı müşahede gibi en büyük hayra çağıran, yüksek himmetleriyle iyiliği emreden ve kuvvetli halleriyle insanları kötülükten meneden bir grup bulunsun.

---

[655] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/126 (Beyrut 2004).

[656] Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 981; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5522; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/277.

Kim temiz bir kalple onları görürse hayra koşar, kötülüğe son verir. Kim vefa ile onların sohbetine (manevi terbiyesine) girerse tam anlamıyla manevi zenginlikten nasibini alır. Allah'ın öyle has kulları vardır ki kim onlara iman ve sevgiyle nazar ederse, öyle bir saadet elde eder ki ondan sonra şekavet (kötü âkıbet) yüzü görmez. Bu büyük zatlar, dilleriyle değil halleriyle iyiliği emreder, kötülükten nehyederler.

Şöyle bir olay anlatılır: Şeyhlerden biri, müridleriyle birlikte bir ağacın altında içki içen bir grup insana rastladı. Müridleri, onların düzenini bozmak, meclislerini dağıtmak istedi. Şeyh onlara, "Eğer gerçekten er kişiyseniz onların halini sözlerinizle değil, halinizle değiştirin!" dedi. Bunun üzerine hepsi bütün himmetleriyle Allah'a yöneldiler, kalpleriyle onların ıslahı çin dua ettiler. Çok geçmeden, içki içenler ellerindeki içki kaplarını kırdılar, tövbe ederek şeyhin yanına geldiler.

Ma'rûf-i Kerhî'nin, gemide içki ve keyif âlemi yapanlarla yaşadığı olay da buna benzemektedir. Bir grup insan gemide oyun ve eğlence ile meşguldü. Ma'rûf-i Kerhî ve talebeleri de deniz kenarında oturuyorlardı. Talebeleri,

"Efendim, şunlara beddua edin" dediler. O da ellerini açıp,

"Allahım, bunları dünyada neşelendirdiğin gibi ahirette de sevindir!" diye dua etti. Biraz sonra sahile çıkan adamlar, durumu ve duayı öğrenince geldiler, Ma'rûf-i Kerhî'nin elinden tutup topluca Allah'a tövbe ettiler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Yüzleri Ağaranlar ve Kararanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ayrılığa düşmenin kötülüğünü vurgulamak için ayrılıktan nehiy emrini tekrarlayarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولٰئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ

وُجُوهُهُمْۜ اَكَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾
وَاَمَّا الَّذ۪ينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَف۪ي رَحْمَةِ اللّٰهِۜ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾
تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّۜ وَمَا اللّٰهُ يُر۪يدُ ظُلْماً لِلْعَالَم۪ينَ
﴿١٠٨﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿١٠٩﴾

105. ***Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın; onlar için büyük bir azap vardır.***

106. ***O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler de kararır. Yüzleri kararanlara gelince, onlara, "İmanınızdan sonra inkâr mı ettiniz; öyleyse inkâr etmeniz sebebiyle tadın azabı!" denilir.***

107. ***Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada ebedî kalacaklardır.***

108. ***İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir; onları sana hak olarak okuyoruz. Allah, âlemde hiçbir kimseye zulüm dilemez.***

109. ***Hem göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Bütün işler sonuçta Allah'a döner.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ı tevhidde ve tenzihte *ayrılığa düşen* ve ahiret hallerinde ihtilaf eden *yahudi ve hıristiyanlar gibi olmayın.*" Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı, hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldı, benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bir fırka hariç, diğer hepsi ateşte olacak." Kendisine,

"Bu bir fırka kimdir?" diye sorulunca, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), *"Benim ve ashabımın yolunda olanlardır"* buyurdu.[657]

Bu hadis, yukarıda verdiğimiz hadisten[658] daha sahihtir. Sahabiler, hadisleri mana ile de rivayet ederlerdi. Önceki hadiste ihtimal ki râvi, hadisin bir kısmını unuttu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonra şunu da belirtmeliyiz ki âyet ve hadislerdeki nehiy, dinin asıllarına ilişkin ayrılıkla ilgilidir; dinin fer'î konularındaki yani itikadî hükümlerindeki ihtilafla ilgili değildir. Çünkü bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ümmetimin (amelî konulardaki) ihtilafı rahmettir."[659]

Diğer hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Kim ictihad yapar ve doğruya isabet ederse ona iki sevap vardır, kim de ictihad yapar ve yanılırsa ona bir sevap vardır."[660]

Âyetin devamı şöyledir: *"Sonra, onlar* yani Ehl-i kitap, *kendilerine deliller geldikten sonra ayrılığa düştüler."* Yani onlar, kendilerine hakkı açıklayan ve onda birleşmeyi gerektiren âyet ve deliller geldikten sonra ayrılığa düştüler. *"Onlar için büyük bir azap vardır."*

Bu azap onlar için, tevhid üzere yaşayan takva sahibi müminlerin yüzlerinin ağardığı ve tevhidde ayrılığa düşen kâfirlerin yüzlerinin karardığı günde gerçekleşecektir.

Yahut o günde, ihlâs sahiplerinin yüzü ağarır, münafıkların yüzü kararır. Yahut o günde, Ehl-i sünnet'in yüzleri ağarır, bid'at ehlinin yüzleri kararır. Yüzlerin ağarması ve kararması, onda sevinç halinin yansımasından ve korku halinin kederinden kinayedir.

---

[657] bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/129; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7659; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/259.

[658] Önceki hadis şudur: *"İsrâiloğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı; benim ümmetim de yetmiş iki fırkaya ayrılacak; bir fırka hariç hepsi ateşte olacak."* Kendisine, "Yâ Resûlallah, kurtulacak bu fırka hangisidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü elini tutarak, *"Cemaattir"* buyurdu ve sonra, *"Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin"* âyetini okudu. bk.Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/647 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 3/723.

[659] Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 288; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686;

[660] Buhârî, İ'tisâm, 21; Akzıye, 15; Ebû Davud, Akzıye, 2; Nesâî, Ahkâm, 2; İbn Mâce, Ahkâm, 3.

Şöyle denilmiştir: O gün ehl-i hakkın alameti, yüzlerinin ve amel defterlerinin beyaz olması, derilerinin parlaması, önlerinden ve sağlarından nurların yollarını aydınlatmasıdır. Bâtıl ehlinin alameti ise bunların tam tersidir (yani onların yüzleri simsiyah, amel defterleri kara, bedenleri zulmet içinde, her tarafları kapkaranlık olur).

"Yüzleri kararanlara gelince, o gün *kendilerine şöyle denir:* Hz. Muhammed ortaya çıkmadan önce geleceğine *iman ettikten sonra,* o ortaya çıkınca kendisini *inkâr mı edersiniz?"*

Bunlar, bir kısım yahudiler veya dinden çıkan kimselerdir. Onlar Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hayatında iman etmişler, fakat vefatından sonra inkâra sapmışlardır.

Yahut âyette bahsedilenler bütün kâfirlerdir; onlar zerreler (ruhlar) âleminde Allah'ın rabliğine iman etmişler, bunu bizzat ikrar etmişler, sonra şehadet âlemi dünyaya gelince ikrara gitmişlerdir. *Onlara* bu hitaptan *sonra* ayrıca *şöyle denir: "Hakkı inkâr etmeniz sebebiyle tadın azabı."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti* yani cenneti *içindedirler, orada ebedî olarak kalacaklardır."*

Âyette "cennet" yerine "rahmet" ifadesinin kullanılması, mümine şunu tembih etmek içindir: Bir mümin bütün ömrünü Allah Teâlâ'nın taatinde bile geçirse yine de cennete ancak Allah'ın rahmeti ve ihsanı ile girer.

Âyette, alışılan cümle dizilişi yerine farklı bir diziliş tercih edilmiştir. Bunun sebebi âyet müminlerden söz ederek başladığı gibi, bitişinin de onların sıfatları ve kendilerine verilecek mükâfatla olması içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bunlar, Allah'ın* müjde ve tehditlerini haber veren *âyetleridir; onları sana hak ile okuyoruz.* Onlarda hiçbir şüphe yoktur. Allah bu âyetlerle kullarına af yolunu göstermiş ve kendilerini uyarmıştır. *Allah âlemde hiç kimseye zulüm dilemez."* Çünkü O'na, hiçbir şeyi yapmak bir hak ve görev değildir ki onu noksan yapmakla zulmetmiş olsun. Yine Allah, hiçbir şeyi yapmaktan menedilemez ki o işi yapmakla zalim olsun. Cenâb-ı Hak, bunu şu şekilde açıklamıştır:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi mülk, yaratılış ve kul olarak *Allah'a aittir;* O, her birine vaat ettiği ve uyardığı şekilde karşılık verir. *Bütün işler sonuçta Allah'a döner;* O, her işte muradına ve ezeldeki dilemesine uygun olarak tasarrufta bulunur. O'na yaptıklarından dolayı hesap sorulmaz, insanlara ise yaptıklarından hesap sorulacaktır (Enbiyâ 21/23).

105-109. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, cem' halinde olanları (âlemde sadece Allah'ı görenleri), fark halini yaşayanlara (Allah'la birlikte diğer varlıkları da görenlere) benzemekten nehyetmiştir. Çünkü bu iki grubun kalplerinde, yüzlerinde, görüş ve bakışında farklılık vardır. Cem' ehline, kalplerini Allah'ta toplamayı, Allah için sevmeyi ve bütün nazarını Allah'ı müşahedeye hasretmeyi isteyen apaçık deliller geldikten sonra, onların fark ehline benzemesi doğru değildir.

Eşyaya nazar eden fark ehline gelince, onlara büyük bir manevi azap vardır. Eşyaya takılıp Mevlâ'dan perdelenmekten daha büyük hangi azap olabilir? O gün âriflerin yüzleri parıldar; etrafa ışık saçan güneş gibi olur. Onlar cennetlerde istedikleri yerlere rahatça giderler. O gün, kendilerini saran pişmanlıktan dolayı cahillerin yüzleri ise kararır. Onların yüzlerinin kararması, âriflerin sahip olduğu hallerdeki noksanlıkları sebebiyle âriflerin yüzüne göre daha sönük kalmalarıdır. Avam halkın yüzü iman nuruyla aydınlıktır, fakat onlar ihsan makamının nurundan mahrum kalmışlardır. Onlara şöyle denir:

"Siz, sizden önceki velilerin varlığına iman ettikten sonra, kendi zamanınızdaki velileri inkâr edersiniz, öyle mi? Öyleyse her an yüce sevgiliyi müşahededen mahrum kalma azabını tadın!"

Ebedî nurla yüzleri aydınlanan ve parlayanlara gelince, onlar, Allah'ın rahmeti yani marifet cenneti içindedir; her şeye gücü yeten yüce sultanın (Allah'ın) huzurunda sıdk makamındadırlar (Kamer 54/55).

Gerçekten hak yol apaçıktır; tahkik halinin bütün alametleri ortadadır; fakat bütün işler Allah'ın elinde olduğu gibi, hidayet de O'nun elindedir; O dilediğini hidayete ulaştırır, dilediğini sapıklık içinde bırakır. Gerçekten Rabb'in, kullarından hiçbirine zulmedici değildir (Fussılet 41/46). Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsanlığın Hayrı İçin Çıkarılmış Ümmet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, iyiliği emir ve kötülükten menetme konusundaki emrini yerine getirmelerinden dolayı ümmet-i Muhammed'i överek şöyle buyurdu:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ...

110. ***Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) ümmeti için buyurur ki: "*Siz*, ezelî ilmimdeki takdirime göre *insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz;* onları âdeta zincirler içinde cennete getirirsiniz (bazı insanlar nefsine uyup kendini ateşe atmak için çırpınır, siz ise onları kötülükten alıkoyup cennete götürmek için çalışırsınız).

Sonra Allah, bu ümmetin fazilet yönünü açıklayarak şöyle buyurdu: "*Siz iyiliği emreder, kötülükten meneder, Allah'a* ve iman edilmesi gereken her şeye *inanırsınız.*"

Bu ümmet-i Muhammed'i övgü hakkında pek çok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Onlardan birinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Ben cennete girmedikçe, diğer peygamberlerin cennete girmesi haramdır. Benim ümmetim cennete girmedikçe, diğer ümmetlere de cennete girmek haram kılınmıştır."[661]

---

[661] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 946; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/69.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim merhamete mazhar olmuş bir ümmettir. Kıyamet günü olunca Allah Teâlâ, ümmetimden her bir kişi yerine müşriklerden bir adam getirerek, 'Bu senin cehennemden kurtuluş fidyendir' buyurur."[662]

Enes (radıyallahu anh) demiştir ki: Resûl-i Ekrem'le (sallallahu aleyhi vesellem) birlikte Medine dışına doğru çıkmıştım. Bir ara Şi'b bölgesinden bir ses geldi. Allah Resûlü bana,

"Ey Enes, kalk bak hele şu ses nedir?" buyurdu. Ben de kalkıp sesin geldiği yere gittim; baktım bir adam bir ağaca doğru namaz kılıyor ve,

"Allahım beni, kendilerine rahmet edilen, günahları affedilen, duaları kabul edilen ve kendilerine bolca sevap verilen ümmet-i Muhammed'den yap!" diye dua ediyordu. Gelip durumu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) haber verdim; Allah Resûlü bana,

"Ona git, 'Resûlullah sana selâm söylüyor ve kim olduğunu soruyor' de" buyurdu. Ben de gelip Hz. Peygamber'in söylediklerini adama ulaştırdım. O da,

"Allah Resûlü'ne benden selâm söyle. Kendisine benim Hızır olduğumu bildir. Bir de kendisine söyle de benim, günahları affedilmiş ve kendisine merhamet edilmiş ümmetinden olmam için dua etsin" dedi.[663]

Hz. İsa'ya (aleyhisselâm), "Bu ümmetten başka bir ümmet var mıdır?" diye sorulduğunda, "Evet, Ahmed'in ümmeti var" dedi. Kendisine,

"Ahmed'in ümmeti nasıl kimselerdir?" diye sorulunca, Hz. İsa şöyle buyurdu:

"Onlar âlimdir, hikmet ehlidir, iyilik ve takva sahibidir. Fıkıhta onların âlimleri sanki peygamberler gibidir. Az bir rızka razı olurlar; Allah da onların az amelinden razı olur. Lâ ilâhe illallah şehadetiyle cennete girerler."[664]

---

[662] İbn Mâce, Zühd, 34. Mana, İbn Mâce'deki rivayete göre verildi.

[663] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/130. Rivayetin uzun ve değişik şekilleri için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/258-264 (Beyrut 1995).

[664] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/130

Bu ümmetin evveli, övgüye ne kadar layık ise sonra gelenleri de en az o kadar övgüye layıktır. Bunu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisinden anlıyoruz:

"Ümmetim yağmur gibidir; evveli mi yoksa sonu mu daha hayırlıdır, bilinmez."[665]

Resûl-i Ekrem diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Kardeşlerimi görmeyi çok özledim!" Bunu işiten sahabiler,

"Yâ Resûlallah, bizler senin kardeşlerin değil miyiz?" diye sordular, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sizler benim ashabımsınız; kardeşlerim ise benden sonra gelip beni hiç görmedikleri halde bana iman edenlerdir."[666]

"Onlardan biri, sahip olduğu her şeyi verme pahasına beni görmeyi çok ister."[667] Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"O zamandaki müminlerden birinin ameli, yetmiş kişinin ameline denktir" buyurunca ashap,

"Onlardan yetmiş kişinin ameline mi denktir?" diye sordular; Hz. Peygamber,

"Onlardan değil, sizden yetmiş kişinin ameline denktir" buyurdu. Ashap,

"Bu neden oluyor yâ Resûlallah?" diye sordular, Allah Resûlü,

"Çünkü sizler hayrı yapmaya birçok yardımcı buluyorsunuz; onlar ise hiçbir yardımcı bulamayacaklar!" buyurdu.[668] Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu manada başka hadisleri de vardır.

---

[665] Tirmizî, Edeb, 81, Emsal, 6 (nr. 2869); Ahmed, *Müsned*, 3/130; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3475; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2843, 2844; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/68.

[666] Ahmed, *Müsned*, 3/155; İbn Mâce, Zühd, 36; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3390; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/66.

[667] Bezzâr, *Müsned*, nr. 2841; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/66.

[668] Müellif, hadisi mana olarak rivayet etmiştir. Hadisin meşhur rivayetinde, "yetmiş kişi" değil "elli kişi" ifadesi geçmektedir. bk. Ebû Davud, Melâhim, 17; Tirmizî, Tefsiru Sûre (5), 18; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/117; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3370; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/282. Bu rivayetlerde de hadisin son kısmı mevcut değil (Mütercim).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste bahsedilen fazilet, amellerin fazileti yönüyledir. Yakîn (kesin iman) ve marifet yönündeki fazilete gelince, peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi sahâbe-i kirâmdır. Hadiste geçen, "Onların ameline denktir" ifadesi de bunu gösteriyor. Dikkat edilirse hadiste, "Onların imanına denktir" demedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

110. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey sûfîler topluluğu, siz insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir topluluksunuz. İnsanlara, tüm kalpleriyle Allah'a yönelmelerini ve O'ndan başka her şeyden gönüllerini çekmelerini emredersiniz, Allah'tan uzaklaştıran ve kulu Mevlâ'sından ayıran her şeyden nehyedersiniz. Allah'a ve Allah'ın vaat ettiği şeylere, ihsan makamı olan müşahede derecesinde ve gözle görürcesine iman edersiniz.

Kuşeyrî, *Risâle* adlı eserinde demiştir ki: "Gerçek şu ki Allah, bu sûfîler taifesini (ârifleri), peygamberlerinden ve sahabeden sonra, bütün insanlara üstün ve faziletli yapmıştır."[669]

Cüneyd-i Bağdâdî (rahimehullah) demiştir ki: "Eğer bu semanın altında, şu bizim ashabımızın (sûfîlerin) bahsettiği marifet ilminden daha üstün bir ilim olduğunu bilseydik, sürünerek de olsa onu elde etmeye koşardık." O, çoğu zaman şu manadaki beyitleri okurdu:

"Tasavvuf ilmi öyle bir ilimdir ki onu ancak derin anlayış sahibi ve Hakk'ı yakînen tanıyan kimseler anlar. O'nu müşahede etmeyen kimseler, onu göremezler; gözleri bağlı ve perdeli kimse güneşin ışığını nasıl müşahede etsin."

Şeyh Sakalî demiştir ki: "Kim bu tasavvuf ilmini tasdik ederse o kimse, Allah'ın seçilmiş bir kuludur. Her kim bu ilmi anlarsa o, seçilmişlerin seçilmişidir. Kim de bu ilmi ifade eder ve onun hakkında konuşursa o, ulaşılmayacak bir yıldız ve bitip tükenmeyecek bir deryadır."[670]

---

[669] bk. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, "Mukaddime", s. 12 (Beyrut 1998).

[670] İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye* adlı eserinde Şeyh Sakalî'nin bu sözü *Envârü'l-Kulûb fi'l-İlmi'l-Mevhûb* adlı eserinde zikrettiğini kaydeder. bk. *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, s. 48 (Beyrut 2000).

İmam Gazâlî *İhyâ*'da, marifetullah ve Allah'ı tanıma hakkında açıklama yaptıktan sonra der ki: "Bu konudaki en yüksek derece peygamberlere, sonra ârif velilere, sonra ilimde derinleşmiş âlimlere ve sonra salihlere aittir."[671]

Gazâlî, velileri âlimlerden önce zikretmiştir. İbn Rüşd demiştir ki: "Kuşeyrî'nin ve Gazâlî'nin söylediği, üzerinde ittifak edilmiş bir konudur." Devamla der ki: "Akıllı bir kimse, Allah'ı ve O'na ait kemal hallerini yakînen bilen bir ârifin, sadece Allah'ın hükümlerini bilen âlimden daha faziletli olduğu konusunda şüphe etmez." Bu konudaki geniş açıklama için *Mi'yârü'l-İlm* adlı esere bak.

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabında der ki:

"Sûfîleri, diğer insanlara tercih edip daha faziletli görenin delili çok kuvvetlidir. Gerçekten onlar, diğer insan grupları içinde insanların en hayırlısı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] en güzel tâbi olanlardır."

Sonra der ki:

"Sûfîlerin, dosdoğru yol üzere olduklarını gösteren iki şey vardır: Biri, onlara, hârikulâde haller ve kerametler verilmiştir; onların dışındaki kimseler için böyle bir meziyet yoktur. Diğeri de onlar, bütün günah ve ayıpları terkedip bedenlerini ve kalplerini tertemiz yapmışlardır. Böylece imanın hakikatine ulaşmışlar ve ihsan makamına götüren yola girmişlerdir."[672]

İmandan Kaçanların Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Ehl-i kitabı imana davet etti ve onların ekseriyetinin nasıl kötü bir durumda olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿١١٠﴾ لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّا اَذًى وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

---

[671] İmam Gazâlî'nin açıklamaları için bk. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 1/62 vd. (Beyrut 2000).

[672] bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, s. 49-50.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوٓا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ
وَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ۝١١٢

... Eğer Ehl-i kitap (İslâm'a) inansaydı, elbet bu, kendileri için daha hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler vardır, fakat çoğu fâsıktır.

111. ***Onlar size, incitmekten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşa girecek olsalar, arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.***

112. ***Onlar (yahudiler) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, kendilerine zillet damgası vurulmuştur; ancak Allah'ın ahdine ve insanların (müminlerin) himayesine sığınmışlarsa o başka. Onlar, Allah'ın gazabına uğramış ve meskenete mahkûm edilmişlerdir. Bunun sebebi, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleridir. Bu da isyan etmeleri ve haddi aşmaları yüzünden olmuştur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Ehl-i kitap,* sizin inandığınız gibi *inansaydı, elbet bu,* içinde bulundukları halden *kendileri için daha hayırlı olurdu.* Ancak Ehl-i kitabın hepsi aynı değildir; *onlardan* Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi *iman edenler vardır, fakat onların çoğu fâsıktır,* küfür ve isyanda ısrar etmektedir.

Sakın onların görüntüsü sizi korkutmasın, onlar size asla zarar veremezler; *onların verecekleri zarar ancak,* dilleriyle sizi çekiştirmek, size kötü söylemek ve aranızı bozmak gibi *eziyet vermektir.* Onların sizinle savaşmaya güçleri yoktur. *Eğer sizinle savaşacak olsalar,* hezimete uğrar, *arkalarını dönüp kaçarlar; sonra* size karşı *kendilerine yardım da edilmez."*

Bu âyet, gayba ait bilgi veren âyetlerden olup verdiği haber yaşanan olaylarla doğrulanmıştır. Âyetin haber verdiği durum, Benî Kurayza, Benî Nadîr, Benî Kaynukâ' ve Hayber yahudileri üzerinde gerçekleşmiştir. Onların asla bayrakları yukarı kalkmamış, hiç pâyidar olmamışlardır. Bilakis onların üzerine zillet, perişanlık ve aşağılık damgası vurulmuştur. Yani bu hal onları, kara çadırın içindekileri kuşattığı gibi sarmıştır. Yahut bir para üzerine vurulan damgalı resim şeklinde, bu hal de onlardan hiç ayrılmayacak şekilde kendilerine yapışmıştır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, kendilerine zillet damgası vurulmuştur;* onlar için bir emniyet ve güven yoktur; *ancak Allah'ın kendilerine* verdiği bir güven *sözleşmesi sebebiyle emniyet içinde olabilirler.* Bu da Allah Teâlâ'nın emrettiği zimmîlik akdidir. Bir de onlar, müslümanların idaresine girip haraç ödedikleri zaman, bu akid sebebiyle dokunulmazlık hakları vardır; bu durumda onların malına, kanına ve ailesine bir saldırı câiz değildir. *Yahut onlar insanlardan birinin güvencesi altında olarak emniyette kalırlar."* Bu da müslümanların, kâfirlerle yapmış olduğu zimmet akdidir. Kâfirler onların zimmeti (güvencesi) altında oldukları sürece bu devam eder. Velhasıl, onlardan zillet hiç ayrılmaz; onlar bir müslümanın veya kâfirin güvencesi altında olma durumu hariç, hiçbir zaman güvencede olamazlar.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar, Allah'ın gazabına uğramış kimselerdir;* yani onlar bu gazabı hak etmişlerdir; *üzerlerine miskinlik damgası vuruldu;* yani onları her yandan zillet sardı." Yahudiler genelde, manen fakir ve miskin kimselerdir; çünkü onların kalbi yakîn ve kanaatten yana bomboştur; bu sebeple bütün dünyanın mülküne sahip olsalar, fakir kalacağım korkusu onlardan hiç ayrılmaz.

"Onların bu şekilde zillete düşmeleri ve Allah'ın gazabına uğramaları, Allah'ın peygamberine indirdiği Kur'an *âyetlerini* ve O'nun birliğini ispat eden kâinat âyetlerini *inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere,* zulmen ve düşmanlıkla *öldürmeleridir. Bu inkâr, onların isyan etmeleri ve Allah'ın çizdiği hududu çiğnemeleri sebebiyledir."*

Hiç şüphesiz küçük günahlarda ısrar etmek, insanı zamanla büyük günahlara daldırır. Büyük günahlarda ısrar etmek ise insanı küfre götürür; çünkü haram işler, küfrün postacısıdır (sonuçta ona götürür). Bu hale düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

110-112. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer zâhirî ilme sahip olanlar, velilik yoluna inansalardı ve velâyet ehli âriflere teslim olup tavsiyelerini dinleselerdi bu, kendileri için daha hayırlı olurdu. O zaman elde edecekleri ilim daireleri kendilerine genişler, anlayış hazineleri açılırdı.

İlim ehlinden bir kısmı, velilerin varlığını kabul eder, ancak bu yolun gerektirdiği şartları yerine getirmekten âciz kalır. Onlardan çoğu da Allah tarafından özel olarak seçilmiş velileri inkâr eder ve birilerinin söylediği, "Manevi terbiye yolu hicrî sekizinci asırda kesilip bitmiştir" şeklindeki sözü kendisine bir delil olarak kullanır. Velâyeti ve manevi terbiyeyi inkâr eden kimseler, inkâr ve isyanlarında ısrar ederek ölürler.

Ey sûfîler, bu kimselerin inkârı size bir zarar vermez. Onların, sizin içinde bulunduğuz halleri bilerek ve onun gereğine riayet ederek size bir zarar verme imkânları yoktur; onlar size ancak dilleriyle eziyet edebilirler. Bu da onların zararının size zâhirde ulaşması takdiriyledir; iç âleminize gelince, hiç şüphesiz Allah bu acının eziyetini sizin bâtınınızdan uzak tutar. Biz bunu bazı çevrelerde müşahede ettik. Onlar sizi ölüm veya sürgünle tehdit etseler dahi, Allah onların galip gelmesi hususunda kendilerine yardım etmez.

Bu tehdit olayı bizim de başımıza geldi. Sûfîlerin yolunu ve halini inkâr eden bazı kimseler, bizi dövmek, sultana şikâyet etmek ve hıristiyan toprağına sürgün etmekle tehdit ettiler; ancak hiçbirini yapmaya güçleri yetmedi. Bu durum bazı sûfîlerin şeref ve izzetini daha fazla artırdı.

Sûfîleri inkâr eden kimse, iç âleminde yakîn nurundan mahrum ve harap olduğu için sürekli sıkıntı, gam, zillet ve meskenet içindedir. Şu bir gerçektir ki velileri tenkit etmek büyük bir hata, onları kabul etmek ise ilâhî bir inayettir. Eğer velilere eziyet eden kimse, bunda ısrar ve devam ederse âkıbeti kötü ölüm olur; Allah'ın dostlarına karşı düşmanlığı sebebiyle Allah'ın gazabına uğrar. Bu konuda kudsî bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kim benim velilerimden birine (düşmanlık ve) eziyet ederse ben ona savaş açarım."[673]

Allah bizlere velilerine karşı edep nasip etsin ve ruhumuzu onların muhabbeti üzere alsın. Âmin.

Bütün Ehl-i Kitap Aynı Değildir

Yahudilerden bir kısmı İslâm'a girip İslâm'ı güzelce yaşadıkları için Allah Teâlâ onları diğerlerinden ayrı tutarak şöyle buyurdu:

لَيْسُوا سَوَٓاءًۜ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ
وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ
﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

113. ***(Ehl-i kitabın) hepsi bir değildir; onların içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki gece boyunca secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar.***

114. ***Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşarlar. İşte onlar, salih kimselerdir.***

115. ***Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takva sahiplerini çok iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ehl-i kitap,* küfür ve inatta *bir değildir;* bilakis *onların içinde* adalet ve dinde *istikamet sahibi* veya Allah'ın emrini ayakta tutan ve namaz kılan *bir grup insan vardır. Gece saatlerinde teheccüd namazlarında secde halinde Allah'ın âyetlerini okurlar.*" Yahut müslüman olup Allah'ın âyetlerini yatsı namazlarında okurlar; çünkü Ehl-i kitap bu namazı kılmazdı. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında yatsı namazını geciktirdi, sonra mescide çıktı; insanlar da namazı bekliyorlardı. Resûlullah onları bu halde görünce şöyle buyurdu:

---

[673] Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l- Evliyâ,* nr. 1; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1 / 142; Beyhakî, *Kitâbü'z- Zühd,* nr. 696.

"Müjde size, gerçekten şu saatte yeryüzünde bu namazı sizden başka kılan kimse yok."[674]

Cenâb-ı Hak, sonra onların imanından bahsederek şöyle buyurdu: *"Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşarlar."*

Bunlar, yahudilerden İslâm'a giren Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarıdır. Cenâb-ı Hak, onların öyle sıfatlarından bahsetti ki onlar, yahudilerde yoktur. Gerçekten genellikle yahudiler, Hak'tan yüz çevirmiş, ibadetten uzak, Allah'a ortak koşan, O'nun sıfatlarını inkâr eden, ahireti farklı tanıtan, iyiliği emir ve kötülükten men konusunda gerekeni yapmayıp halka yaranmaya çalışan ve hayırlardan geri duran kimselerdir. Abdullah b. Selâm ve arkadaşları ise böyle değildir. *"Onlar,* taşıdıkları sıfatlarla salih *kimselerdendir."* Yani Allah katında halleri güzel olup Allah'ın rızasını ve övgüsünü kazanmışlardır. Allah'ın kullarına karşı uygulaması böyledir; kim ona bir karış yaklaşırsa Allah ona 1 zirâ yaklaşır. Bunun için Allah şöyle buyurmuştur:

"Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır." Yani onun sevabından ve mükâfatından mahrum edilmezsiniz, bilakis Allah yaptığınız her hayra karşılık ve sevap verir. Âyette, amelin karşılığından mahrum bırakılmaya küfran denmiştir, amelin karşılığının verilmesine ise şükür ismi verilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah takva sahiplerini çok iyi bilir."* Onların takva makamındaki hiçbir halleri Allah'a gizli değildir. Bu âyette şuna da dikkat çekiliyor: Hiç şüphesiz takva, bütün hayırların temelidir ve amellerin en güzelidir. Gerçekten Allah katında kurtulacak olanlar ancak takva ehli olanlardır. Allah lutuf ve keremiyle bizi takvadan bolca nasiplendirsin. Âmin.

---

[674] Buhârî, Mevâkıt, 22; Müslim, Mesâcid, 224; Tirmizî, Tefsîru Sûre (22), 2; Ahmed, *Müsned,* 4/435.

113-115. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün ilim ehli bir değildir. Bazıları ilmi, dünya malı toplayacağı bir aracı yapmıştır. Bu kimse az bir dünya malı karşılığında dinini satar. Bunlar, kötü âlimler ve zalim hâkimlerdir.

Bazıları ilmi Allah için okur, onu Allah için öğretir; bütün ömrünü onu tâlim ve tesbit için harcar.

Bazıları bütün himmetini ilmin toplanması ve telifi yolunda kullanır.

Bazıları, himmetini ilimle amel etmeye sarfeder ve böylece âbid ve zâhidlere katılır. Onlar, secde halinde gece boyunca Allah'ın âyetlerini okurlar.

Bazıları ise ilmi güzelce araştırır, onda tahkik ehli olur, sonra bâtın ilmine ve âriflerin sohbetine yönelir, böylece mukarrebînden (Allah'ın özel yakınlığını elde eden velilerden) olur. Bunların hepsi hayırlarda yarışan salih kimselerdir. Onlar hakkında şöyle denir:

"Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takva sahiplerini çok iyi bilir."

Malı ve Evladı Kendisine Fayda Vermeyenler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, öncekilerin tam zıddı olan kimseleri zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ۖ
وَأُولٰٓئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾

116. ***İnkâr edenler var ya, onların malları da evlatları da Allah'a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar, cehennemliklerdir; onlar orada ebedî kalacaklardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "Küfre dalanlar ve Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) getirdiklerini *inkâr edenler var ya, onların malları da evlatları da Allah'ın azabına karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar, cehennemliklerdir; onlar* ateş ashabıdır, iki dostun birbirinden hiç ayrılmadığı gibi onlar da ateşten hiç ayrılmayacak, *orada ebedî kalacaklardır."*

116. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hiç şüphesiz kendi zamanlarındaki velileri inkâr edenlere ve onların nurundan mahrum kalanlara, marifetullahtan kaçırdıklarına karşı malları, evlatları ve ilimleri hiçbir fayda vermeyecektir. Allah'ı kaybeden neyi bulmuştur ki? Allah'ı bulan ise neyi kaybetmiştir ki? Bu konuda bir şair der ki:

"Her şey için ondan ayrıldığında bir bedeli (yerine konacak biri) vardır, fakat Allah'tan kopup ayrıldığında O'nun bir bedeli yoktur."

Marifetullaha yani Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halinde tanımaya, müşahede ve nazar ehli âriflerin sohbetinden başka yol yoktur. Her kim onları inkâr ederse onun sonu mahrumiyettir. O kimse boşluktan ve kendi haline terkedilmişlikten kurtulamaz. İstersen tecrübe et. Tecrübe ile hakikat anlaşılır. Kim âriflerin sohbetinden (manevi terbiyesinden) mahrum kalırsa o kimse Allah'tan uzak kalma ve perdelenme azabından, dünya hırsı ve sebeplerin peşinde koşma çilesinden hiç kurtulamaz. Böyle bir hale düşmekten Allah'a sığınırız.

Kâfirlerin Amellerinin Durumu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin amellerini bir misalle anlatarak şöyle buyurdu:

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فٖى هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رٖيحٍ فٖيهَا صِرٌّ اَصَابَتْ حَرْثَ
قَوْمٍ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

117. *Onların bu dünya hayatındaki harcamalarının durumu, kendilerine zulmetmiş olan bir kavmin ekinlerini vurup da mahveden dondurucu rüzgârın hali gibidir. Allah onlara hiçbir zaman zulmetmemiş, fakat onlar kendilerine zulmetmektedirler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirlerin,* iyilik olsun diye veya övünmek ve gösteriş için bu dünya hayatında yaptığı harcamaların durumu yahut yahudilerin avam tabakasının hahamlarına yaptıkları harcamaların misali veyahut da münafıkların gösteriş ve korkudan yaptıkları infakları, *içinde şiddetli yakıcı soğuk bulunan ve bir kavmin ekinine vurup onu mahveden rüzgâra benzer.*"

Burada, onların harcamalarının telef ve zayi olması ve amellerinden hiçbir fayda görememeleri, içinde şiddetli bir soğuk olan rüzgârın vurup mahvettiği bir kâfirin ekinine benzetilmiştir. Rüzgâr ekini mahvedip yerle bir etmiş, onda dünyada ve ahirette fayda verecek hiçbir şey bırakmamıştır. İşte onların amelleri de böyle mahvolmuştur.

Âyet şöyle sona eriyor: "*Allah* onların amellerini hiçbir sebep yokken zayi ederek *kendilerine zulmetmiş değildir, fakat onlar,* amellerini iptal eden inkâr cinayetini işleyerek kendi *kendilerine zulmediyorlar.*"

117. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, ihlâs makamını elde etmezse ve Allah'ın halis ve seçkin velilerinin sohbetine (terbiyesine) girmezse onun amelleri manevi arızalardan uzak kalamaz, halleri karışık durumlardan kurtulamaz. Bu kimsenin amelleri, içi boş ve hafiftir, azıcık bir rüzgâr onu yerinden söküp atar ve değerini yok eder. Şu söz, sıkça kullanılan atasözüdür:

"Sağlam olan ayakta kalır, çürük olanı rüzgâr savurur."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yabancıları Dost Edinmeyin

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, fitneci kimseleri dost edinmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًاۜ وَدُّوا
مَا عَنِتُّمْۚ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۚ وَمَا تُخْف۪ي صُدُورُهُمْ اَكْبَرُۜ قَدْ بَيَّنَّا
لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾ هَٓا اَنْتُمْ اُو۬لَٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ
وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّه۪ۚ وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۗ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ
الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِۜ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ
﴿١١٩﴾ اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۘ وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَاۜ وَاِنْ
تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿١٢٠﴾

118. *Ey iman edenler! Sizden olmayan kimseleri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, onların kin ve düşmanlıkları ağızlarından taşmaktadır. Kalplerinde sakladıkları ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlarsanız, âyetlerimizi size açıkladık.*

119. *Siz, onları sevdiğiniz halde, onlar sizi sevmezler. Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise sizinle karşılaştıklarında, "İnandık" derler; kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: "Kininizden kahrolun! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir."*

120. *Size bir iyilik dokunsa bu onları üzer, başınıza bir musibet gelse buna da sevinirler. Eğer sabreder ve korunursanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Sizin dininizden olmayan kimseleri sırdaş edinmeyin.* Yani onları kendinize sırlarınızı açtığınız özel dost ve yakın arkadaş tutmayın; *çünkü onlar,* aranızda fesat, dedikodu yaparak ve gizli hallerinizi kâfirlere bildirerek aranıza fitne sokmaktan, *size fenalık etmekten asla geri durmazlar."*

Bu âyet, bazı müslümanlar hakkında inmiştir. Onlar, aralarındaki akrabalık ve arkadaşlıktan dolayı yahudilerden bazı kimselerle yakın ilgi ve irtibatlarını devam ettiriyorlardı. Âyetin münafıklar hakkında indiği de söylenmiştir. Müslümanlardan bazıları onlarla yakın irtibat içinde bulunuyordu, bundan sakınmaları istendi.

Cenâb-ı Hak, onların kendilerinden nefret etmeyi gerektiren sıfatlarını açıklayarak şöyle buyurdu:

"Onlar, sizin sıkıntıya düşmenizi isterler." Yani meşakkate düşmenizi, helâk olmanızı ve hak yoldan sapmanızı temenni ederler.

"Gerçekten, onların kin ve düşmanlıkları ağızlarından taşmaktadır." Yani onların düşmanlıkları müslümanlar hakkındaki düşmanca konuşmalarıyla ağızlarından dökülmektedir.

Yahut bu kinleri, onların müslümanların gizli hallerini kâfirlere haber vermeleriyle ortaya çıkmaktadır.

Yahut onların düşmanlıkları, müslümanlarla konuşurken gizleyemedikleri kinleriyle ortaya çıkmaktadır; çünkü onlar aşırı öfke ve düşmalıklarından dolayı kendilerini tutamayıp kinlerini kusmaktadırlar.

"Onların kalplerinde sakladıkları düşmanlık ve kızgınlık ise ortaya döktüklerinden *daha büyüktür."* Çünkü onların kininin ortaya çıkması, bir düşünce ve tercihten değil, tam tersine, kinlerinin galeyanından ve içlerine sığmayıp dışarı taşmasındandır.

Âyet şöyle bitiyor: "Ey müminler, *eğer* size açıklanan gerçekleri düşünüp anlarsanız, kâfirlerden uzaklaşmayı ve müminlerle dost olmayı gösteren *âyetlerimizi size açıkladık;* bu size yeter."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey bu âyete muhatap olan müminler, *siz* aranızdaki akrabalık ve arkadaşlıktan dolayı *onları seviyorsunuz, onlar ise* aranızdaki din ayrılığından dolayı sizi *sevmezler.*"

Yahut sizler, onların müslüman olmasını istiyorsunuz, onlar ise sizin kâfir olmanızı istiyor.

"*Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise* sizin kitabınıza inanmıyor. Onlar sizin kitabınızı ve peygamberinizi yalanlarken, siz onları nasıl seversiniz?"

"*Onlar* ayrıca size ikiyüzlü davranıyorlar. *Sizinle karşılaştıklarında, 'İnandık' derler, kendi başlarına kaldıklarında ise* müminlerin birbiriyle kaynaşmasını gördüklerinden ve sizden intikam almaya imkân bulamadıklarından dolayı *size olan kinlerinden parmaklarının uçlarını ısırırlar.*" Bu, onların, şiddetli kinlerini kinaye yoluyla ifade etmektir; yoksa hariçte bir parmak ısırma söz konusu değildir.

"Ey Muhammed, onlara *de ki: Kininizle* kahrolup *ölün!*" Kininizin zararı sizedir. Yahut kahrolup gidinceye kadar kininizde devam edin; hiç şüphesiz İslâm'a mensup olanlar sürekli artacaktır, siz helâk olsanız da bu devam edecektir.

"*Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir.*" Yani sizin kalbinizdeki kin ve düşmanlığı hakikatiyle bilmektedir. Yahut O, kalplerdeki hayır-şer her şeyi bilmektedir. Bu, onlara ya Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözüdür yahut müstakil bir cümle olarak Allah Teâlâ'nın kelâmının devamıdır. Buna göre mana şöyle olur:

"Resûlüm, benim sana onların içindeki sırları açıklamama hayret etme; hiç şüphesiz ben, onların kalbinde sakladıkları en gizli şeyleri dahi bilirim."

Onların aşırı düşmanlıklarının bir alameti de şudur:

"*Size,* zafer ve ganimet gibi *bir iyilik dokunsa bu onları üzer;* hezimet, ölüm veya düşmanın bir zararı veyahut aranızda ihtilafa düşmek gibi *başınıza bir musibet gelse buna da sevinirler. Eğer* onların düşmanlıklarına ve eziyetlerine *sabreder,* Rabb'inizden korkup size yasaklanan şeylerden *korunursanız,* Allah'ın sabredenlere ve müttakilere vaat ettiği ihsanı ve koruması sayesinde *onların hilesi size hiçbir zarar vermez."* Cenâb-ı Hak şu müjdeleri vermiştir:

"Hiç şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir" (Bakara 2/153).

"Hiç şüphesiz Allah takva sahipleriyle beraberdir" (Nahl 14/128).

Cenâb-ı Hak kiminle olursa ona hiçbir şey zarar vermez. *"Şüphesiz Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."* Küfür ehlinin yaptığı düşmanlık ve kinden hiçbiri O'na gizli değildir; Allah onların bütün amellerinin karşılığını verir.

118-120. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin, kendilerinin dışındaki avam halktan sırdaşlar edinip onlara sırlarını açması uygun değildir. Manevi sırlar, veli olmayan kimselere açılırsa bu, akılda zafiyet ve görüşte zayıflık meydana getirir, ehli olmayana zarar verir. Bu konuda bir zat şöyle demiştir:

"Kim sırrını insanlara açarsa ateşle alnının dağlanmasını (acı bir cezayı) hak etmiştir."

Rubûbiyyet sırrına (Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırlara) gelince, onun ehil olmayana açılması haramdır. Avamdan bazıları, (yüksek hallerini idrak edemedikleri için) velilere karşı tavır alırlar; kalplerinde onlara karşı bir fesat taşımaktan ve haklarında değişik fikirler üretmekten geri durmazlar. Onlarla birlikte olduklarında, onların da kendileri gibi kusur içinde olmalarını ve maddi sebepler peşinde yorulmalarını isterler. Sûfîlerde bir noksanlık ve kusur ortaya çıkınca, ağızlarından kinleri ortaya çıkar, içlerinde sakladıkları kin ve düşmanlık ise daha büyüktür

Ey sûfîler, siz bu kimseler için hayır istersiniz, onlar ise sizin için tam tersini isterler. Siz onların sahip olduğu şeriat ilimlerini kabul edersiniz, fakat onlar sizin ulaştığınız hakikate inanmayıp inkâr ederler.

Onlardan bazısı da ikiyüzlülük yapar; velilerden biriyle karşılaştığı zaman, onları tasdik ettiğini ve sevdiğini söyler; avam ile baş başa kalınca ise düşmanlık ve kinini ortaya kor. Ey sûfîler, size bir izzet, manevi fetih, müşahede ve marifet hali ulaşınca, bu onları üzer. Eğer size bir kötü hal, sıkıntı ve musibet gelirse buna sevinirler. Şayet onların eziyet ve cefalarına sabrederseniz ve onlarda mâsivayı görmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Allah onların bütün yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.

Uhud Savaşı'yla Gelen Uyarılar

Cenâb-ı Hak, Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanları ikaz ve kınama tamamlanınca, bundan sonraki âyette Uhud Savaşı'nda dağılıp çözülen bazı müslümanları kınamaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

121. ***Hani sen, sabah erkenden müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işiten ve bilendir.***

122. ***O zaman içinizden iki grup ayrılmaya niyet etmişti; halbuki Allah onların yardımcısıydı. Müminler, yalnız Allah'a güvenip dayansınlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, hatırla, *hani sen, sabah erkenden müminleri savaş mevzilerine,* harp için duracakları yerlerine *yerleştirmek için ailenden,* Uhud için hazırlanıp çıktığın Âişe'nin evinden *ayrılmıştın. Allah,* sözlerinizi *işiten* ve ihlâsınızı *bilendir."*

Vâkıdî demiştir ki:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] evinden Uhud'a yaya yürümek üzere çıktı. Ashabını savaş için saf yapmaya başladı. Onları, ok gibi düzgün bir vaziyette diziyordu. Biri öne çıkacak olsa ona, *"Geri dur; safa gir!"* diyordu. Bu olay, müşriklerin perşembe günü savaş için gelip Uhud'a yerleşmesiyle başlamıştı.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin gelip Uhud'a karargâh kurduğunu haber alınca, ashabı ile durumu istişare etti. Allah Resûlü daha önce hiç çağırmadığı halde, Abdullah b. Übey b. Selûl'ü de istişare için çağırdı, onun da görüşünü sordu. Abdullah b. Übey ve ensarın çoğunluğu dediler ki:

"Yâ Resûlallah, Medine'de dur, onlarla savaş için şehrin dışına çıkma! Vallahi ne zaman düşmanla savaş için Medine dışına çıkmışsak, düşman bize zarar verdi; ne zaman şehirde kalıp düşman üzerimize gelmişse biz onlara zarar verdik. Hem sen aramızda olunca, bu daha kolay olur. Yâ Resûlallah, onları kendi hallerine bırak; eğer şehir dışında durup beklerlerse beklemekle perişan olurlar, şayet Medine'ye girip savaşırlarsa erkekler onlarla göğüs göğüse çarpışır; kadın ve çocuklar da evlerin damlarından onları taşa tutar. Eğer dönüp giderlerse zelil ve perişan bir vaziyete giderler."

Allah Resûlü bu görüşü beğendi, ancak sahabeden bazıları,

"Yâ Resûlallah, bizi şu düşmanın karşısına çıkar; bizim kendilerinden korktuğumuz ve zayıf olduğumuzu düşünmesinler!" dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ben rüyamda bir sığırın boğazlandığını gördüm; bunu ashabımdan bazı kişilerin öldürüleceğine yorumladım. Yine rüyamda kılıcımın ucundan bir parçanın koptuğunu, ucunda bir gedik açıldığını gördüm; bunu da hezimet olarak yorumladım. Sonra elimi, sağlam bir zırhın içine soktuğumu gördüm; bunu da Medine olarak yorumladım. Eğer Medine'de kalıp düşmanı kendi haline bırakmayı uygun görürseniz öyle yapın!"

Bunun üzerine Bedir Savaşı'nda bulunmayan ve Uhud günü kendilerine şehidlik nasip olan bazı kimseler, Resûl-i Ekrem'e, "Bizi düşmanlarımızın karşısına çıkar, onlarla savaşalım" dediler ve bunda aşırı ısrar ettiler. Sonunda Resûlullah, evine girdi ve zırhını kuşandı. Savaş için ısrar edenler onun silahını kuşandığını görünce pişman oldular ve

"Biz ne kötü bir iş yaptık; Allah Resûlü'ne vahiy gelmekte iken biz kendisine akıl vermeye kalktık!" diyerek hemen gelip Hz. Peygamber'den özür dilediler ve, "Sen nasıl uygun görüyorsan öyle yap!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Bir peygamberin zırhını giydikten sonra, düşman ile savaşmadan onu geri çıkarması uyun değildir" buyurdu.[675]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), ashabıyla birlikte cuma namazından sonra Uhud'a doğru yola çıktı. Hicretin üçüncü yılında, Şevval'in ortalarında cumartesi günü Uhud'a vardı. Vadinin dağa doğru olan yakasına karargâh kurdu. Ordunun arkasını dağa yasladı. Daha önce geçtiği gibi, safları nizama koydu. Abdullah b. Cübeyr'i okçuların başına görevlendirdi ve onlara,

"Arkadan gelecek düşmanı oklarınızla bizden defedin; benden haber gelmedikçe sakın yerinizden ayrılıp bize yardıma gelmeyin!" talimatını verdi. Ancak geleceği üzere, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği oldu.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Uhud Savaşı'na yaklaşık 1000 kişilik bir orduyla çıktı. Onlara, eğer sabrederlerse zafer elde edeceklerini müjdeledi. Ordu Şevat denen yere varınca, münafıkların reisi Abdullah b. Übey, 300 kişilik adamıyla ordudan ayrıldı ve,

"Niçin savaşa girip kendimizi ölüme atacağız ki!" dedi. Ebû Câbir-i Sülemî, onların peşinden koşup, "Peygamberiniz ve kendiniz adına Allah'tan korkmanızı hatırlatırım, siz ona ne söz vermiştiniz!" diye onları uyardı. İbn Übey,

"Eğer kesin bir savaş olacağını bilsek size uyarız, fakat savaş olacağınız sanmıyoruz" diyerek kendini savunmaya kalktı. Bu arada Hârise ve Seleme oğulları da ordudan ayrılıp İbn Übey'e tâbi olmayı düşündüler, ancak sonra vazgeçip Resûlullah'la (sallallahu aleyhi vesellem) birlikte yerlerinde kaldılar. Allah Teâlâ onlara nimetini hatırlatarak şöyle buyurdu:

---

[675] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, s. 177 (Beyrut 2006).

"O zaman içinizden iki grup ayrılmaya niyet etmişti; halbuki Allah onların yardımcısıydı; bu sebeple onları münafıklara tâbi olmaktan korudu "

Câbir [radıyallahu anh] demiştir ki: "(İçinde müminlerden iki grup için kapalı bir kınama bulunan) bu âyetin hiç inmemiş olması bizi daha fazla sevindirmezdi, çünkü âyetin sonunda 'Allah onların yardımcısıydı' buyrulmaktadır."[676]

Selemeoğulları Hazrec'den, Hâriseoğulları da Evs'tendir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Müminler,* başkasına değil *yalnız Allah'a güvenip dayansınlar;* çünkü kuluna O'ndan başka bir yardımcı yoktur."

121-122. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Terbiye şeyhlerinin işlerinden biri de, müridlerini nefisle mücadele etmeye ve onunla savaşmaya sevketmek, buna hazır olmaları için, kendilerine nefsin hile ve tuzaklarını öğretmektir. Allah, onların niyet ve ihlâslarını bilmektedir. Nefisle savaşa çıkanlardan bir kısmı, usanır yorulur ve eski âdetlerine geri döner. Bazıları ise en büyük ganimeti ve sonsuz saadeti elde edene kadar sabreder. Bir tanesi bu konuda nazım halinde der ki:

"Ârifler bu yolda ciddiyette o kadar ileri gittiler ki çokları (yola devam etmekten) usandı; şerefi ise ahdine vefa gösterenler ve sabredenler elde etti."

Âriflerden bir zat demiştir ki: "Hak yolcularının seyri, nefislerine karşı zafer elde edince sona erer; nefsine karşı zafer elde edenler Allah'a vâsıl olurlar."

Bazılarına manevi seyir sırasında bir usanma ve gevşeme hali ârız olur, bu işten vazgeçip dönmeyi düşünür, sonra Allah Teâlâ rahmetiyle onu manevi yolda sabit tutar, kendisine yardım eder ve böylece hayırlarda önde giden sabır ehline kavuşur.

Müridin nefsiyle mücâhedesinde temel dayanağı, Allah'a tevekkül etmek ve mâsivadan gönlünü çekip O'na güvenmektir. Manevi terbiye yolunda nihayette başarıya ulaşmanın alameti, başlangıç hallerinde her şeyi ile Allah'a yönelmektir. Müminler ancak Allah'a güvenip dayansınlar.

---

[676] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 1/501 (Beyrut 2001). Biraz değişik ifadelerle bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 1/269 (Beyrut 2006, 2. baskı).

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Uhud'a katılanların savaş meydanında sabit kalmalarını temin için, Bedir günü sayıca az olmalarıyla birlikte, kendilerine gönderilen ilâhî yardım ve zaferi hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. *Gerçekten, siz güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan korkun ki O'na şükretmiş olasınız.*

Bedir, Mekke ile Medine arasında bir kuyudur. Bu kuyunun sahibinin ismi Bedir idi; onun ismi ile tanındı ve anıldı. Allah Teâlâ'nın resûlü Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yardım ettiği savaş da orada meydana gelmişti; bu sebeple savaş yapıldığı yerin ismiyle anıldı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gerçekten, Bedir Savaşı'nda Allah size yardım etti; o zaman siz güçsüz bir halde* ve zillet içindeydiniz"; binecek hayvanınız ve yeterli silahınız yoktu; karşınızdaki düşmanın ise sayısı ve kuvveti fazlaydı. "*Öyle ise Allah'tan korkun,* O'nun resûlü ile birlikte sebat edin; daha önce sizi alıştırdığı gibi Allah'tan yardım bekleyin ki sizlere lutfettiği izzet ve zafer nimetlerine karşı *O'na şükredenlerden olasınız.*" Böylece Allah, vaat ettiği gibi size, kendi tarafından gelecek nimet ve ihsanlarını artırır.

123. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bazı şeyleri, onların zıddı olan şeylerin içinde gizlemiştir. Kim ilâhî izzet ve yardımı isterse zilleti (nefsinde hiçbir kıymet görmemeyi) ve meskeneti (garipliği) elde etsin. Kim zenginliği isterse manevi fakirliği (sadece Allah'a muhtaç olduğunu bilme halini) elde etsin. Kim manen yükselmek isterse nefsini alçaltmayı ve insanların gözünden itibarını düşürmeyi elde etsin. Kim manen kuvvetlenmek isterse zayıflığı (nefsin aczini idraki) elde etsin. Diğer haller için de durum bu şekildedir. Ârifler der ki: "Sen kendi sıfatlarının hakikatini tanı, Allah seni kendi vasıflarıyla destekler."

Ey müridler, Allah'tan korkun, istediğiniz şeyleri onun zıddı olan şeylerde arayın. Size verdiği nimetlerine karşılık Allah'a şükredin ki O da size olan ihsan ve ikramını artırsın.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Bedir'de müminlere nasıl yardım ettiğini zikrederek şöyle buyurdu:

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ
الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ
هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

124. ***O zaman sen, müminlere şöyle diyordun: "Rabb'inizin indirilen üç bin melekle sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir?"***

125. ***Evet, siz sabreder ve Allah'tan korkarsanız, onlar*** *(düşmanlarınız)* ***hemen şu anda üzerinize gelseler bile, Rabb'iniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buruyur ki: "Allah Bedir'de size yardım etti. Müminler, karşılarındaki düşmanları fazla, kendilerini de sayı ve hazırlık olarak az gördüklerinde, *sen onlara, 'Rabb'inizin* bulut içinde indirilen *üç bin melekle sizi takviye etmesi,* kuvvet ve sayı olarak *sizin için yeterli değil midir?' diyordun."*

"*Evet,* Allah'ın vaat ettiği gibi bunlar size yeter. *Eğer sabredip sebat gösterirseniz ve Allah'tan korkarsanız, düşmanlarınız süratle üzerinize gelseler* *bile, Rabb'iniz* de hiç gecikmeden hemen *nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder."* Yani beyaz sarıklarıyla özel alamet taşıyan melekleri gönderir, ancak Cibrîl'in sarığı beyaz değil, sarı idi. Yahut kendilerine özel alamet konmuş veyahut atları özel alamet taşıyan melekleri gönderir. Denildiğine göre meleklerin atlarının kulakları kesik ve renkleri alaca idi.

Eğer, "Enfâl sûresinde Bedir'de müminlere sadece 1000 melekle yardım edildiği zikrediliyor, burada ise 5000 melekle yardım edildiği bildiriliyor, bunun izahı nasıldır?" dersen, cevap olarak şöyle deriz: Allah Teâlâ müminleri önce 1000 melekle takviye etti; sonra 3000, daha sonra 5000 melek gönderdi.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Melekler ancak Bedir günü savaştılar; onun dışındaki savaşlarda ise bizim savaşımızı seyrediyorlar, (sayı ve kuvvet olarak destek veriyorlar) bizzat savaşa katılmıyorlardı."[677]

124-125. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah için nefsiyle cihada yönelir ve Mevlâ'sını zikirle meşgul olursa Allah onu bâtınında nurlar ve sırlarla, zâhirinde de hayırlı meleklerle destekler. Sayıları az iken karşı tarafa çok gösterilme olayı, bizim müridlerimiz içinde müşahede edilmiştir. Şöyle ki: Onlar üç kişi iken, dışarıdan bakan halk onları otuz kişi olarak görüyordu. Onlar otuz kişi olduklarında halk kendilerini 300 kişi olarak görüyordu. Bir defasında sofrada yetmiş kişi bulunuyorduk, halk bizi 700 kişi görmüşler; bunu daha sonra kendileri söylediler. Şüphesiz Allah, dilediklerini özel yardımı ile destekler.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminlere yardım etmesinin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِه۪ۜ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا
مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِۙ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَوْ

---

[677] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/23 (Riyad 2003); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12085; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/143.

يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ
عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى
الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

126. ***Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede kuvvetlenip huzur bulsun diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır.***

127. ***Allah bu yardımı, kâfirlerden bir kısmının kökünü kesmek veya onları perişan etmek ve böylece boyunları bükük bir halde dönüp gitsinler diye yaptı.***

128. ***Resûlüm, bu işte senin elinde olan bir şey yoktur; Allah dilerse onları affetmek, dilerse onlara azap etmek için*** *(bu yardımı yaptı).* ***Gerçekten onlar zalim kimselerdir.***

129. ***Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır; O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah bu yardımı size sırf bir zafer müjdesi olsun ve kalpleriniz huzur bulup savaş için sebat etsin diye yaptı. Zafer ancak Allah katındandır.* Allah, arada bir vasıta olmadan da size yardım etmeye kadirdir, fakat O, düşmanları sizin elinizle öldürerek size sevap kazandırmak ve meziyeti size nisbet etmek istiyor. *Şüphesiz Allah azîzdir;* hiç kimse O'na galip gelemez; *hakîmdir;* yaptığı işlerde ve verdiği hükümlerde sonsuz hikmet sahibidir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*O'nun size Bedir günü yardım etmesinin tek sebebi, kâfirlerin* bazılarının öldürülüp bazılarının esir edilmesiyle *bir kısmının kökünü kesmektir.*" Gerçekten Bedir günü kâfirlerden yetmiş kişi öldürülmüş, yetmiş kişi de esir alınmıştır. Yahut *Allah bunu, kâfirleri perişan* etmek yani onları kin içinde mahzun bir halde bırakmak *ve* emellerine ulaşamadan *boyunları bükük bir halde dönüp gitmeleri için yaptı.*"

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Uhud Savaşı'nda yüzünden yaralanıp kaşı açıldığında ve ön dişi kırıldığında kâfirlere beddua etmek istedi, hatta etti; bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Bu işte senin elinde olan bir şey yoktur ..."* âyetini indirdi. Bu âyette şöyle dendi:

"Sen ancak onlara gönderilmiş bir peygambersin; onları uyarmak ve gerektiğinde kendileriyle cihad etmekle görevlisin. Onların işi, sahipleri Allah'ın elindedir; O, dilerse onları hidayete ulaştırır, dilerse kendilerine azap eder."

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i müşriklere beddua etmekten menetti, çünkü Cenâb-ı Hak biliyordu ki onların bazısı İslâm'a girecek ve Allah yolunda cihad edecekti. Böyle de oldu. Onların büyük bir bölümü İslâm'a girdi ve Allah yolunda cihad etti. Onlardan biri de Allah'ın yeryüzündeki kılıcı olan Hâlid b. Velîd'dir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Göklerde ve yerde ne varsa,* yaratılış, mülk ve kul olarak *hepsi Allah'ındır; O,* affetmek *istediğini bağışlar,* azap etmek *isteğine de azap eder. Allah, kulları için çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir;* öyleyse sen onlara hemen beddua etmeyi düşünme!"

126-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, bütünüyle kendisine yönelen tecrid ehlini (gönlünü dünyadan çekip Mevlâ'ya veren sâlikleri), tevhidin sefasına ulaştırmak istediği zaman, onlara bela ve meşakkat gönderir. Bunun tek sebebi, onların manevi fethi için bir müjde ve O'nun marifetiyle kalplerinin sükûn bulmasıdır.

Kulun manevi yolda halinin sağlamlığı, yaşadığı imtihanı ölçüsündedir. Her imtihan onun sebat ve sağlamlığını artırır. Bu, Allah Teâlâ'nın velileri hakkında icra ettiği kanunudur. Allah, başlangıç hallerinde velilerine halkı musallat eder, üzerlerine şiddetli sıkıntılar indirir. Onlar, boş şeylerden tamamen temizlenip yüksek meziyetler kendilerinde kemal halini alınca, üzerlerindeki eziyetleri kaldırır, celâl cemale döner. Bu durum onları gözetip kollama ve nefislerine karşı bir yardımdır.

Hiç şüphesiz bütün yardımlar âziz ve hakîm olan Allah'tandır. Allah bunu, onları hakikat semasına yükselmekten engelleyen birtakım engel ve meşguliyetleri kendilerinden kesip atmak için yapmıştır. Gerçekten ruh, dünyevî izzet ve itibarın sarhoşluğu içinde uyuşup kaldığı zaman, bu âlemden çıkışı çok zor olur. Ruh, dünyada sıkıntı içinde bırakılır ve muradının aksi şeylerle yüz yüze gelirse melekût âlemine yönelir, oraya kolayca intikal eder.

Bütün işler Allah'ın elindedir.

Ey derviş, hiçbir iş, senin elinde değildir; sen ancak sebepleri hareket ettirmekle memursun, kapıyı açacak olan Allah'tır.

Ey şeyh, hiçbir iş senin de elinde değildir; sen ancak bir uyarıcısın, sonuç Allah'a aittir; artık kaçırdıklarına üzülme, sana verdikleriyle de sevinme. Göklerin ve yerlerin mülkü ve tasarrufu Allah'ın elindedir; O, dilediğini affeder, dilediğine azap eder. Allah çok affedici ve çok merhametlidir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, habibine kendisini yakînen tanıttığı için, onu zatından başka bütün varlık ve sebeplerden uzaklaştırdı ve hiçbir şeyin onun elinde olmadığını haber verdi. Bu konuda şöyle denmiştir:

Yüce Allah, habibini bir vakit öyle bir makamda bulundurdu ki o, (Bedir Savaşı'nda, müşriklerin yüzüne) bir avuç toprak attı, toprak bütün yüzlere isabet etti. Yüce Allah,

'Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı' (Enfâl 8/17) buyurdu. Allah Teâlâ, bir başka vakit ise, *'Onların işinde sana ait bir şey yoktur'* (Âl-i İmrân 3/128) buyurdu."[678]

Bu söz, iki makama işaret etmektedir. Biri, Allah'ın izniyle O'nun adına iş yapmaktır; ikinci makam ise kulun işini Allah'ın yapmasıdır. Birincisi bekâ, ikincisi fenâ makamıdır. Bu açıklama, *Hâşiye* sahibine aittir.[679] Ben de (İbn Acîbe) derim ki: Birincisi bast makamı, ikincisi kabz makamıdır.

---

[678] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/262-263.

[679] *Hâşiye* sahibi, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Ebû Muhammed Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1036/1626).

Ârifler demişlerdir ki: "Allah, kulunu bast (genişlik, ferahlık) hali içinde tutunca, ihtiyaç ve dert kalmaz; onu kabz (darlık, sıkıntı) halinde tutunca da dayanacak güç olmaz."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Faiz Yasağı

Cihadda zafer ancak helâl lokma ve yüce Allah'a taat olduğu için Cenâb-ı Hak, Uhud olayında savaşı emretmeden önce bunlara değinmeyi öne alarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا
اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِٓي اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَۚ
﴿١٣١﴾ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۚ ﴿١٣٢﴾ وَسَارِعُٓوا اِلٰى
مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُۙ اُعِدَّتْ
لِلْمُتَّقِينَۙ ﴿١٣٣﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَالْكَاظِمِينَ
الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَۚ ﴿١٣٤﴾

130. ***Ey iman edenler! Katlanarak alınan faizi yemeyin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.***

131. ***Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!***

132. ***Allah'a ve resûlüne itaat edin ki rahmete erdirilesiniz.***

133. ***Rabb'inizin bağışlamasına ve takva sahipleri için hazırlanan, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!***

134. ***O takva sahipleri ki bollukta ve darlıkta*** (hayır yolunda) ***infak ederler, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik sahiplerini sever.***

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Faiz yemeyin ve ödeme vakti geçen borca kat kat ekleme yapmayın."*

Âyette, "kat kat" denmesi, o günkü insanların bu şekilde yaptığı işlem sebebiyledir. Âyetin indiği dönemde bir adam, alacağının vakti gelince borçluya, "Ya borcunu öde ya da miktarını artır!" derdi. Bu şekilde borcu erteler ve üzerine biraz daha eklerdi. Bu iş öyle bir noktaya gelirdi ki borçlunun bütün malı faize giderdi. Âyetle insanlar bundan nehyedildiler.

Allah onları iki dünyanın zenginliği olan takvaya teşvik ederek şöyle buyurdu: "Size yasakladığım şeylerde *Allah'tan korkun ki* iki dünyada *kurtuluşa eresiniz."*

Cenâb-ı Hak, sonra, eğer yasaklanan şeylere son vermezlerse onları ateşle korkutarak, *"Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının!"* buyurdu. Bu âyette, cehennemin şu anda mevcut olduğu hatırlatılmıştır; çünkü yok olan bir şey için "hazırlanmıştır" denmez. Cehennem bizzat kâfirler için hazırlanmıştır; günahkâr müminler için de gösterilerek ondan sakındırılmıştır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyette, cehennemin müminler için hazırlanmadığı ve onlar için yaratılmadığına bir işaret vardır; fakat Allah müminleri sakındırmak ve uyarmak için onunla korkutmuştur. Bu aynen, iyi ve şefkatli bir babanın, çocuğunu aslan veya kılıçla korkutmasına benzer. Halbuki baba çocuğuna kılıçla vurmaz ve onu aslanın önüne atmaz. Bu âyet de, Allah'ın kullarına bir lutuf ve şefkat içirmektedir."[680]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Emrettiği ve nehyettiği konularda *Allah'a,* hüküm *ve* sünnetlerinde de *resûlüne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.* İslâm, tövbe, ihlâs ve mağfiret edilmenize vesile olacak diğer taatler gibi *Rabb'inizden gelen bağışlama sebeplerine koşun.* Yine, birbirine bitişecek olsa *genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!* Bu ifade, cennetin genişliğinin akılla idrak edilemeyecek kadar büyük olduğunu anlatmak içindir. *O, takva sahipleri için hazırlanmıştır.* Bu âyet, cennetin yaratılmış olduğunu ve bu âlemin dışında bulunduğunu göstermektedir.

---

[680] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/195.

Takva Ehlinin Cömertliği

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, cenneti hak eden müttakilerin üstün niteliklerini zikrederek şöyle buyurdu:

"O takva sahipleri ki bollukta ve darlıkta infak ederler." Yani cömert kimselerin yaptığı gibi genişlik ve sıkıntı anlarında, kısaca bütün hallerde Allah için mallarından infak ederler. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Cennet, cömertlerin diyarıdır."[681]

"Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Hiç şüphesiz, cömert olan bir cahil, Allah Teâlâ'ya, cimri âbidden daha sevimlidir."[682]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cömertlik, cennette bir ağaçtır, dalları dünyaya uzanmıştır; kim onun dallarından birine tutunursa onu cennete çeker. Cimrilik cehennemde bir ağaçtır, dalları dünyadadır; kim onun dallarından birine sarılırsa onu cehenneme götürür."[683]

"O müttakiler öfkelerini yutarlar." Yani, intikam almaya güçleri yettiği halde bunu yapmaktan vazgeçerler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) buyurmuştur ki:

"Kim, intikam almaya gücü yettiği halde öfkesini tutarsa Allah onun kalbini güven ve imanla doldurur."[684]

---

[681] İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/321; Kudâî, *Müsned*, 1/117, Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3644.

[682] bk. Tirmizî, Birr, 40; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10847; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2384; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4804; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ*, s. 246.

[683] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10877; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 7/92; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/235; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4803.

[684] Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/412 (Beyrut 1999); Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8997. Aynı konuda bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13646; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191.

Şairlerden biri der ki: "*Kızdığın zaman, vakarlı ol ve kinini yut ki ne söylediğini bilesin ve işittiğini anlayasın. İnsana şeref olarak, bir saatlik sabrından dolayı yüce ilâhın kendisinden razı olması ve derecesini yükseltmesi yeter.*"

"*Ve* onlar *insanları affederler.*" Yani kendilerine haksızlık edenleri affederler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğu zaman şöyle buyurmuştur:

"*Onlar, ümmetim içinde az bulunur; ancak Allah'ın korudukları müstesna. Geçmiş ümmetler içinde ise bu sıfatta insanlar çoktu.*"[685]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir:

Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Resûl-i Ekrem'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte otururken bir adam içeri girdi; Ebû Bekir'e ileri geri söz etmeye başladı; Ebû Bekir susuyor, Resûlullah ise tebessüm ediyordu. Sonra Ebû Bekir, adamın bazı sözlerine karşılık vermeye başlayınca, Allah Resûlü kızdı ve meclisten kalktı. Ebû Bekir hemen arkasından yetişip,

"Yâ Resûlallah, adam bana kötü şeyler söylerken siz tebessüm ediyordunuz; sonra ben onun bazı sözlerine karşılık verince kızıp kalktınız, bunun sebebi nedir?" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"*Sen sükût ederken yanında bir melek senin adına ona cevap veriyordu; sen karşılık vermeye başlayınca, şeytan geldi; ben şeytanın bulunduğu bir mecliste oturacak değildim.*

Ey Ebû Bekir, iyi bil ki şu üç şey haktır: Bir kula zulmedilir de o kendisine zulmedeni affederse Allah muhakkak onun izzet ve şerefini artırır, kendisine yardım eder. Hangi kul malını çoğaltmak için dilencilik kapısını açarsa Allah muhakkak onun malını azaltır. Her kim de yakınlarına iyilik ve ihsan kapısını açarsa Allah muhakkak onun malını artırır."[686]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah,* kendisine güzelce kulluk eden ve insanlarla ilişkilerinde güzel davranan *iyilik sahiplerini sever.*" Âyetin bu kısmı, yukarıda sıfatları sayılan iyilik sahiplerini içine aldığı gibi, bütün iyilik ve ihsan sahiplerini de kapsar.

---

[685] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 3/763; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2316.

[686] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8072. Hadisin son kısmı hariç için bk. Ebû Davud, Edeb, 41; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4051. Hadisin son kısmı için bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3457.

130-134. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın hissî ve şehevî tarafını kuvvetlendiren her şey bir çeşit ribâdır, yani fazlalıktır; çünkü onlar, şehevî hisleri artırmakta ve gafleti kuvvetlendirmektedir. Öyleyse bir müridin onları fazlaca kullanması ve gafletini artıracak şeylere dalması uygun değildir. Tam aksine onun, buna sebep olan şeylerden kaçınması gerekir. Bu şeyler üç tane olup şunlardır: Sürekli nefsanî arzularını tatminle meşgul olmak, hep onu düşünmek yahut eşi ile devamlı şehevî şeyleri konuşmaktır.

İnsanın manevi yönünü kuvvetlendiren şeyler şu üç tane olup şunladır: Maneviyat ehli ile sohbet etmek, manevi şeyleri düşünmek ve kalp ile sürekli Allah'ı zikretmektir.

Şehvetlere dalma konusunda Allah'tan korkun ki manevi sıfatlara ulaşarak kurtuluşa erebilesiniz. Velileri inkâr edenler için hazırlanan gaflet ve firak ateşinden sakının. Allah'a ve sizi teşvik ettiği hususlarda Peygamber'ine itaat edin ki manevi sırlarla ruhlarınız ve kalpleriniz ihya edilerek size merhamet edilsin. Kötü hallerinizi örtmeyi gerektirecek şeyleri yapmaya koşun ki Allah sizin kötü sıfatlarınızı giderip kendisinin güzel sıfatları ile sizi süslesin ve kendisinde olan nimetleri size ulaştırsın. O'nun sizden alacağı bir şey yoktur. Böylece, istikamet sahibi müttakiler için hazırlanan ve bir sonu olmayan marifet cennetlerine girin. O müttakiler ki celâl ve cemal hali içinde canlarını ve mallarını Allah yolunda feda etmişlerdir. Onlar, nefislerine ve hallerine sahip olarak kinlerini yutarlar, kendilerine zulmeden insanları affederler; çünkü gerçek sûfînin malı herkese mubah, kanı helâldir (o her şeyini Hak rızası için halkın hizmetine adamıştır).

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Bir dervişin halini yakînen tanımak istersen, onu bir sebeple kızdır ve ne yaptığına bak!"

Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi derdi ki: "Tasavvufun özü şudur: Kimseye kızma, kimseyi de kızdırma!" !

Urve b. Zübeyr (rahimehullah) şöyle demiştir: "Aslen yüksek itibar ve izzet sahibi de olsalar, insanlar zillete düşürülmeden ve halkın diline düşmeden gerçek şerefe ulaşamazlar. O zaman herkesin asıl rengi açıkça görülür. Kendine zulmedeni affetmek, korku ve zilletten olursa bu, fazilet değildir; asıl fazilet, kendine kötülük edene sabrederek ve yaptığını hoş görerek affetmektir."

Allah, ihsan makamına çıkan ve kendisine müşahede ve görme derecesinde kulluk edenleri sever. Onların ihsan ve iyiliği, iyi-kötü, insan ve cin herkesi kapsar.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "İhsan, iyiliğini herkese ulaştırmaktır; bu konuda güneş, rüzgâr ve yağmur gibi olmamaktır." Yani bir beldeye fayda verip diğer beldeyi mahrum etmemektir.

Süfyân-ı Sevrî şöyle demiştir: "İhsan, sana iyilik edene iyilik yapman değildir; asıl ihsan, sana kötülük edene iyilik yapmandır. İyilik edene iyilik yapmak, 'al bunu ve onu' türünden ticaret yapmak gibidir."

Serî-i Sakatî de der ki: "İhsan, imkân bulduğunda hemen iyilik yapmandır; zira her vakit iyilik yapma imkânı bulamazsın."

Ârifler bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Her an iyilik yapma şartları doğmaz; öyleyse iyilik için bir imkân bulunca bu fırsatın bir daha ele geçmeyeceğinden korkarak hemen iyilik yap!"

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Rabb'iniz tarafından vaat edilen mağfirete ve cennete koşun ..."* âyeti hakkında demiştir ki:

"Cenâb-ı Hak, avam halkın hastalıklarını ve nefislerinin arzularına meyillerini bildiği için, onları taatine sarılarak iki şeye ulaşmaya çağırdı; bunlar, mağfiret ve cennettir. Allah, seçkin velilerini ise kendi zatına çağırarak, *'Allah'a koşun'* (Zâriyât 51/50) buyurdu. Hak Teâlâ sonra, herkesin kusur imtihanı içinde olduğunu bildirdi. Âyet, herkesin bir çeşit günahı olduğunu bildirmektedir. Herkesin içine melekler de girmektedir: her ne kadar onlar hata yapmaktan korunmuş iseler de yüce Allah'ı hakkı ile tanıma noktasında noksanları olabileceğinden, bu onların kusuru olmaktadır. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Eğer Allah, meleklere bile azap etseydi, bu O'nun hakkı olurdu.' Ashap,

'Melekler, günah işlemekten korunmuşlardır, kendilerine ne için azap edilsin?' diye sorduklarında Resûlullah,

'Rab'lerine ait marifetlerinin azlığından' buyurdu.[687] Bunun için Cenâb-ı Hak, herkesi mağfiretine çağırmıştır."[688]

Hâşiye'de[689] denilmiştir ki: "Müellifin (Rûzbihân-ı Baklî'nin), 'Âyet hepsinin bir çeşit günah sahibi olduğunu bildirdi' sözü, *'Allah dilediğini affeder'* âyetinin şümulü içine girmektedir. 'Göklerde olanlar' ifadesi melekleri de içermektedir. Affetme, bir günahtan sonra olur; fakat her varlığın günahı, kendi durum ve derecesine göre olur. Yine, *'Rabb'inizin mağfiretine koşun'* âyeti de göklerde olan varlıkları yani melekleri de içine almaktadır. Melekler için düşünülecek ve istiğfarı gerektirecek kusurlar, onların işlerin zâhirine bakıp hüküm vermeleri, bazı konularda aralarında ihtilaf edip tartışmaya girmeleridir. Bunlar da istiğfarı gerektiren şeylerdir. Aynı şekilde, Cenâb-ı Hakk'ın zatının hakikatini tanıma konusunda öyle bir kusur vardır ki ondan hiç kimse uzak kalamaz; çünkü Allah Teâlâ'yı hakikatiyle tanımak kullar için mümkün değildir; bu sebeple marifetteki terakkinin bir sonu yoktur, bu iş ebediyen devam eder."

---

[687] Bu konudaki meşhur hadis şöyledir: "*Şayet Allah Teâlâ, bütün yer ve gök ehline azap edecek olsa muhakkak azap ederdi, bununla onlara zulmetmiş de olmazdı. Eğer onlara rahmet ederse hiç şüphesiz O'nun rahmeti onların amellerinden kendileri için daha hayırlıdır*" (bk. Ebû Davud, Sünnet, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed, *Müsned*, 5/185).

[688] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/196.

[689] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

Cennetlik Kimselerin Ahlâkı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminler içindeki cennetlik kimselerin halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا
لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ اُولٰٓئِكَ جَزَٓاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

135. ***Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikredip hemen günahları için istiğfar ederler; hem günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.***

136. ***İşte onların mükâfatı, Rab'leri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* zina gibi, ileri derecede kötü ve çirkin bir iş yaptıklarında ya da herhangi bir günah işleyerek kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikrederler."

Âyete şu manalar da verilmiştir:

"Onlar büyük veya küçük bir günah işlediklerinde yahut zararı başkalarına ulaşan bir kötülük veya zararı şahıslarında kalan kötü bir iş yaptıklarında yahut fiilleriyle kötü bir davranışta bulunduklarında *veya* sözleriyle *kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikrederler.*"

Âyetin, "*Allah'ı zikrederler*" kısmına şu manalar da verilmiştir:

Onun azabını, gazabını ve huzurundaki büyük hesabı hatırlarlar.

Kendi kendilerine, "Allah bana bunun hesabını sorar" diye düşünürler veya O'nun sürekli kendilerini görüp gözettiğini düşünürler.

Yahut dilleriyle Allah'ı zikrederler, pişmanlık ve tövbe ile *hemen günahları için istiğfar ederler.*

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hem günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!"* Yani O'ndan başka günahları affedecek hiç kimse yoktur. Bundan murat, Allah Teâlâ'nın geniş rahmet ve umumi mağfiret sahibi olduğunu belirtmek ve kulları istiğfara teşvik etmektir.

"Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde ısrar etmezler." Yani istiğfar etmeyerek, günaha devam edip durmazlar. Bunu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisine dayanarak söylüyoruz:

"İşlediği günaha hemen tövbe-istiğfar eden kimse, günde yetmiş defa günaha bulaşsa da günahta ısrar edenlerden sayılmaz." [690] Bu, günahın peşinden pişman olmak şartıyladır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir diğer hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Peşinden istiğfar edilen büyük günah, büyük günah olarak kalmaz. Israrla yapılmaya devam edilen küçük günah da küçük günah olarak kalmaz." [691] !!!

Katâde demiştir ki: "Günahta ısrar etmekten sakının; önceki milletler ancak Allah'a isyanda ısrar ettikleri için helâk oldular; onlar işledikleri günaha tövbe etmediler, o halde iken kendilerine ölüm geldi."

Onlar, günahta ısrar etmenin kendilerine zarar vereceğini bilirler. Yahut onların her biri, işledikleri günahı affeden bir Rabb'i bulunduğunu bilir. Bu mana, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisine göre verilmiştir:

"Kim bir günah işler ve onu affedecek bir Rabb'i olduğunu bilirse diliyle istiğfar etmese bile, Allah onu affeder." [692]

---

[690] Ebû Davud, Vitir, 26; Tirmizî, Daavât, 107; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7822.

[691] Deylemî, *Müsned*, nr. 7944; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 9920.

[692] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4469; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/199, 211.

Bir kudsî hadiste, Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Kim benim, affetme kudretine sahip olduğumu bilirse (ve bana tövbe ederse) ben onu affederim, işlediği günahın ne olduğuna bakmam." [693]

Önceki semavî kitapların birinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Ey âdemoğlu, sen bana dua ettiğin ve benden rahmetimi beklediğin sürece, halin ne olursa olsun, aldırmam, seni affederim." [694]

Yahut onlar, tövbenin günahları temizlediğini bilirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onların mükâfatı, Rab'leri tarafından bağışlanma,* günahlarının örtülmesi *ve altlarından ırmaklar akan ebedî kalacakları cennetlerdir."* Cennetin, tövbe edenlere hazırlanmış olması, oranın sadece onlara tahsis edilmesini gerektirmez. Aynı şekilde, cehennemin de kâfirler için hazırlanmış olması, oraya sadece onların gireceğini, başkasının girmeyeceğini ifade etmez.

Cenâb-ı Hak, tövbe edenlerin sevabını överek, *"Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!" buyurdu.* İhsan sahipleriyle, cennet ehli müminlerin arasındaki büyük farka bak! Önceki âyette, *"Allah ihsan sahiplerini sever"* buyurdu; bu âyette ise, *"Amel edenlerin mükafatı ne güzel!"* buyurdu. Önceki âyetin bahsettiği kimseler, Allah dostlarının seçilmişleridir; bu âyette anlatılanlar ise ücretini kapı arkasından alan kimselerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu tahkik haline ulaştıran O'dur.

135-136. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İhsan makamındaki âriflerin amelleri daha çok kalbîdir; cömertlik, af ve kinini yutmak, hırsını tutmak gibi. Diğer müminlerin ameli ise bedenîdir; onlar taat-mâsiyet, gaflet-uyanıklık halleri içinde gidip gelirler.

---

[693] Tirmizî, Kıyâmet, 48; İbn Mâce, Zühd, 30; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2403.

[694] Bu manadaki bir hadis için bk. Tirmizî, Daavât, 98; Ahmed, *Müsned*, 5/167, 172

Avam halk, büyük bir günah işleyince tövbe ve istiğfar eder; bir taat yapınca ise ferahlanıp sevinir. İhsan makamındaki ârifler ise amellerini ve varlıklarını görmekten uzaktırlar.

Avam müminler, amellerine itimat ederler; bir taat yapınca ümitleri kuvvetlenir, bir hata işlediklerinde ümitleri azalır ve şevkleri kırılır. İhsan makamındaki ârifler ise nefislerinden fâni olup Rab'leriyle bekâ halini elde etmişlerdir.

Avam müminlerin nefisleri mevcuttur, amelleri gözleri önünde durur, hep ona bakarlar. İhsan makamındaki ârifler, Allah tarafından sevilmiş kimselerdir; avam müminler ise Allah'ı sevenlerdir. İhsan makamındaki âriflerin gözünde resim ve şekiller yok olmuş, nazarlarında sadece yüce ve ulu Allah kalmıştır. Avam müminlerin nazarında ise kâinat mevcuttur, fakat kalplerinden marifet güneşleri tutulmuştur.

İhsan makamındaki ârifler, Allah'a müşahede ve nazar halinde kulluk yaparlar; avam müminler ise Allah'a delil ve burhan perdesinin gerisinden kulluk yaparlar. Allah'a sadece delil ve burhanla iman edenler, müşahede ehli âriflerin nazarında avamdan sayılırlar.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görme derecesinde tanımanın birçok güzel neticesi vardır. Âriflerden biri bu neticeleri on bir maddede toplamıştır. Bunların en önemlileri şunlardır:

1. Hürriyet. Bunun manası; ârifin, hiçbir mahlûkun esareti ve etkisi altında olmaksızın sadece tek olan Allah için olmasıdır. Onun, Allah'tan başka, dünyevî veya uhrevî hiçbir maksadı yoktur. Demek ki hürriyet, mükemmel bir kalp tasfiyesi ve temizliğinden ibarettir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Nefsinde bir çekirdek miktarı temizlenecek şey kalan kimse, (ârifler nazarında) hür sayılmaz. Fidye ödeyerek hürriyetine kavuşmak için efendisiyle anlaşan bir kölenin (mükâtep), üzerinde bir dirhem borcu kaldığı sürece köleliği devam eder, hürriyetine kavuşamaz."

2. Vücud. Bu, eşyanın aslını bulmak, hakikatine ulaşmaktır. Vücud, bütün varlığı ile ezelî hakikate dalarak, içinde zâhirî şekillerin ve varlıkların yok olduğu bir makama ulaşmaktır.

3. Kâmil manada cem' hali (sadece yüce Allah'ı görme hali). Bu, sıhhatli bir temkin halinden ve telvînden[695] kurtulduktan sonra, bütün zâhirî işaretlerin kesilmesini, gözün varlıklara ait alamet ve emarelerden çekilmesini gerektiren bir haldir.

4. Sahv, ruhun şaşkınlık ve hayretten kurtulmasıyla birlikte müşahede halinin istikrar bulmasından ve süreklilik kazanmasından ibarettir. Sahv hali, ruhun sürekli cem' halinin feyizle hayat bulmasıyla kemale eder.

5. Tahkik. Bu, marifetullaha ulaşmaktır. Bu öyle bir şeydir ki onun hakikati zâhirî duyularla anlaşılmaz, çünkü onda gönül bütünüyle Hakk'ın özel yardımıyla Hakk'a cezbedilir; Hak'ta fâni olur; öyle ki Hakk'ın dışındaki bütün müşahedeler düşer, ifadeler iptal olur, işaretler yok olur.

6. Bast, bununla kastettiğimiz şey, zâhirî-maddi şeylerin nazardan düşmesiyle ruha manevi âlemi müşahedesinde tanınan serbestlikle genişlik verilmesidir. Bu konuda İbnü'l-Fârız der ki:

"Bu kederle birlikte kalp bir gün olsun hiçbir yerde sakin olmadı; aynı şekilde (sevgiliyi hatırlatan) nağmelerle birlikte de gamı hiç dinmedi."

7. Telbîs. Bu, sebepler perdesiyle sırların örtülmesidir. Bunun sebebi, bir hikmet için eşyadaki perdelenmeyi devam ettirmek ve hakikati avam halktan gizlemektir.

8. Bekâ. Bu, müşahede güneşi hiç batmaksızın ve maddi delillere dayanmaksızın sürekli marifet hali içinde olmaktır. Bu ancak, ruhun manevi şeylerin halâvetiyle ünsiyet içinde sürekli cem' halinde olmasından ibarettir. Bu durumda olan kimse, görünüşte mana ikliminden ayrı gözükür, fakat aslında kalbi Hakk'a çok yakındır (zâhiri halk ile bâtını hak iledir).

---

[695] Telvîn, kulun manevi seyir halinde sürekli bir halden diğerine yükselmesi, bir sıfattan diğerine geçmesi, hep değişiklik içinde olmasıdır. Temkin ise halinde istikrar kazanmasıdır. Temkin, Hakk'a vuslatla elde edilecek bir haldir. Geniş bilgi için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 218-219 (İstanbul: Semerkand, 2005).

Diğer maddeler için *Buğyetü'l-Mesâlik* adlı esere bak. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnanan En Üstündür

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Uhud Savaşı'nda hezimetle moralleri bozulan müminlerin kalbini kuvvetlendirerek şöyle buyurdu:

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾ وَلَا
تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

137. ***Sizden önce nice ibretlik olaylar gelip geçti. Yeryüzünde gezip dolaşın da (hakkı) yalanyanların âkıbetinin nasıl olduğunu bir görün!***

138. ***Bu** (olaylar veya Kur'an), **insanlar için bir açıklama; takva sahipleri için de bir hidayet ve öğüttür.***

139. ***Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizden önce,* peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin başından *nice ibretlik olaylar gelip geçti*"; ilâhî hükümler uygulandı, sen Allah'ın kanunlarında bir değişiklik göremezsin. Önceki ümmetlere yaptığım şudur: Onlar peygamberlerinin davetini yalanlayınca hemen azap etmeyip kendilerine mühlet verdim; onları adım adım azaba yaklaştırdım. Bu durum kendileri için belirlediğim vakte kadar devam etti, vakitleri gelince onları helâk ettim; onlara karşı peygamberlerimi ve tâbi olanlarını galip getirdim. Hakkı yalanlayanlar helâk olunca geride yıkılmış, yerle bir olmuş eserleri kaldı. Bunu geriden gelenlere bir ibret olsun diye yaptım.

Âyet şöyle devam ediyor. *"Yeryüzünde gezip dolaşın da* onların haberlerini yakından öğrenin ve sizden önce peygamberlerini *yalanlayanların âkıbetinin nasıl olduğunu bir görün!* Yalanladığınız peygambere karşı sizin durumunuz da böyle olur."

"Size ibret almanızı emrettiğim *bu olaylar,* kâfirlerden ibret almak isteyen *insanlara bir açıklamadır; takva sahipleri için de bir hidayet* ve basiretlerini artıracak *öğüttür."*

Cenâb-ı Hak, müminleri teselli ettikten sonra onlara şu müjdeyi verdi: *"Gevşeklik göstermeyin,* yani başınıza gelen hezimetten dolayı düşmanla savaş konusunda zafiyete düşmeyin, sizden öldürülenler için de *üzüntüye kapılmayın."* Onlar, ensardan yetmiş, muhacirlerden de beş kişiydiler. Allah hepsinden razı olsun, Hamza b. Abdülmuttalib, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bayraktarı Mus'ab b. Umeyr, Abdullah b. Cahş, Osman b. Şemmâs ve Utbe'nin âzatlı kölesi Sa'd bu şehidler arasındaydı.

Yahut kaçırdığınız ganimet için üzülmeyin; âkıbet ve zafer sizin olarak *üstün gelecek olan sizsiniz.*

Yahut siz, durum itibariyle onlardan en üstün bir haldesiniz. Hiç şüphesiz siz, hak üzeresiniz; sizin savaşınız Allah içindir ve sizden ölenler cennettedir. Onlar ise bâtıl üzeredir, savaşları şeytan içindir ve ölüleri cehennemdedir. Buna göre, eğer inanmışsanız, cihaddan korkup yılmayın, hiç şüphesiz iman, kalbin kuvvetli olmasını sağlar; çünkü imanlı kimse, Allah'a güvenip dayanmaktadır.

Yahut eğer siz, size vaat ettiğim yücelik ve zafere *inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.* En doğrusunu Allah bilir.

137-139. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey müridler, sizden önceki devirlerde Allah'ın velileri ve avamdan onları inkâr eden kullarına Allah'ın uyguladığı nice kanunları geldi geçti. O, velisini inkâr edenleri huzurundan uzaklaştırdı, onları ezelî inayetinden mahrum etti. Onlar Allah'tan uzaklık hali içinde öldüler, eserleri silinip gitti, diyarları harap oldu. Haydi, yeryüzünde dolaşıp Allah'ın velilerini yalanlayanların âkıbetinin nasıl olduğunu bir görün! Bu, ibret alacaklar için bir açıklamadır, müttakiler için de onların hidayetini artıracak ve kendileri için bir öğüt olacak durumdur.

Ey hak yoluna girmiş dervişler, sakın gevşemeyin ve inatçılardan size dokunan eziyetler sebebiyle cehd ve gayret yolundan dönerek hakkı talebinizde zayıflık göstermeyin. Eğer yüce sultanın vaadine inanıyorsanız, O'nun size yardımı, desteği ve tevhid ehlinin seçilmişleriyle birlikte derecenizi yükseltmesiyle en üstün olacak sizsiniz. Kim Allah'ı ararsa O'nu bulur; bu yoldaki vefası sayesinde O'nun vaat ettiği şeylere ulaşır. Fakat bu iş, sabır kâsesindeki acı suyu yudumladıktan sonra, sürekli hamd ve şükür halinde bulunmakla olur. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Sen şerefi, kolayca alıp yediğin bir hurma zannetme; sabrı yalamadan (onun acılığını yudumlamadan) şeref ve izzete ulaşamazsın!"

Acıların İçinde Saklı Rahmet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendilerine isabet eden acıya hakkı yalanlayanların da ortak olduğunu belirterek müminleri teselli etti; bu konuda şöyle buyurdu:

اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُۜ وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا
بَيْنَ النَّاسِۚ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَٓاءَۜ
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ
الْكَافِر۪ينَ ﴿١٤١﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ
الَّذ۪ينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ
الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُۖ فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

140. ***Eğer size (Uhud'da) bir yara dokunmuşsa, şüphesiz o (kâfir) topluluğu da (Bedir'de) benzer bir yara almıştı. Biz, bu şekilde (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında döndürür dururuz. Allah, iman edenleri (münafıklardan ayırıp) ortaya çıkarmak ve sizden bazılarını şehid edinmek için böyle yaptı. Allah zalimleri sevmez.***

141. ***Bir de Allah, (bu şekilde) iman edenleri günahlardan temizlemek ve kâfirleri helâk etmek ister.***

142. ***Yoksa Allah içinizden cihad edenleri ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?***

143. ***Gerçekten siz, ölümle karşılaşmadan önce onu temenni ediyordunuz; şimdi ise (yılgın vaziyette) bakıp duruyorsunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer size* Uhud Savaşı'nda, öldürme ve yaralama gibi *bir yara dokunmuşsa,* düşmanınız olan *o* kâfir *topluluğa* da Bedir Savaşı'nda *benzer bir yara dokunmuştu.*" Uhud günü sizden yetmiş beş kişi öldürüldü, Bedir günü de onlardan yetmiş kişi öldürülüp yetmiş kişi esir alınmıştı.

Yahut Uhud günü, size isabet eden acının bir benzeri de onlara yaşatıldı. Önce siz, Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] emrine muhalefet etmeden önce onlara galip geldiniz ve hezimete uğrattınız. O gün onlar da size acı çektirdi. *İşte biz* günleri insanlar arasında *bu şekilde döndürür dururuz;* yani galibiyeti aralarında dilediğimize nasip ederiz, bir seferinde müminleri galip getiririz, diğer seferinde de bu imkânı diğerlerine veririz. Bu konuda şair der ki:

"Bir gün aleyhimize, bir gün lehimizedir; bir gün üzülür, bir gün seviniriz."

Bedir günü müslümanlar, müşriklere galip getirildi, devlet ve zafer onların oldu; Uhud günü ise müşrikler galip getirildi.

Günlerden murat, dünya günleridir yahut zafer ve galibiyet günleridir. Uhud günü müşriklere galibiyet imkânı verilmesi, müminleri münafıklardan ayırmak, onların halini insanlara göstermek ve sizden bazılarını şehid edinmek içindi. Onlar cihadda öldükleri zaman Allah kendilerine şehidliği ihsan etti.

Allah'ın müşriklere galibiyet fırsatı vermesi onları sevdiğini göstermez, hiç şüphesiz *Allah zalimleri sevmez.* Allah'ın onlara galibiyet vermesi, iman edenleri günahlardan temizlemek içindir. Müslümanları galip getirmesi ise kâfirleri helâk etmek ve köklerini kazımak içindir.

Cenâb-ı Hak sonra müminlere sitem ederek buyurdu ki: "*Yoksa Allah içinizden cihad edenleri ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?*" Yani sizden şehid olanların başına gelen cihad, ölüm ve yaralanmaya sabır gibi işlerin sizin de başınıza gelmeden ve sizin de gayret ve sabrınız açıkça ortaya konmadan cennete girmeyi düşünmeyin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Gerçekten siz,* cihada çıkmadan *önce, ölümle karşılaşmayı* yani savaşı *temenni ediyordunuz.*" Savaşa "ölüm" denmesi, ona vesile olmasından dolayıdır. Bunun için, "Âh keşke bizim için Bedir günü gibi bir gün olsa!" diyordunuz. İşte Uhud günü istediğinizle karşılaştınız ve onu gözlerinizle gördünüz. *O gün siz,* ölen kardeşlerinize *bakıp duruyordunuz.* Size ne oldu ki savaşı gördüğünüzde korktunuz ve bozulup dağıldınız?

Bu, Uhud günü savaşa çıkmayı isteyip de sonra savaştan çekinip bozguna uğrayan kimselere bir kınamadır. İnşallah ileride geleceği üzere, Allah onların tövbesini kabul edip kendilerini affederek kusurlarını telafi etmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

140-143. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey maneviyat yoluna girmiş dervişler, hapis, darp, sıkıntı yahut sürgün edilme gibi hallerle size bir eziyet dokunursa, benzeri şeyler avam halka da dokunmaktadır; ancak siz başınıza gelen bu şeyin hakikatini bildiğiniz için onunla Allah Teâlâ yolunda seyredip O'na yaklaşırsınız. Avam halkın ise bir marifeti olmadığı için, başına gelen durumla Hakk'a seyirleri yoktur.

Yahut size bir acı ve sıkıntı dokundu ise sizden önceki velilere de benzer sıkıntılar dokunmuştur. Sizin için onlarda bir örnek vardır. Bu, Allah'ın, velilerinde uyguladığı bir kanunudur.

Allah bazan velilerini darda bırakır, düşmanları karşısında çaresizlik yaşatır; böylece onları günahlardan temizler ve halis hale getirir. Sonra olayları onların lehine çevirir, kendilerini düşmanlarına galip getirir. Velilerin önce mağlup edilmesi, içlerini bütün nefsanî kalıntılardan temizlemek ve kendilerindeki güzel ahlâkları kemale erdirmek içindir. Bunun bir sebebi de Hakk'ı talepte sadık olanla yalancı olanı birbirinden ayırmaktır.

Gerçekten Allah sevgisi sıkıntı ve imtihanlarla iç içedir. Ayrıca Allah, bu uğurda can veren velilerinden şehidler edinmek için onları sıkıntılarla yüz yüze getirmektedir; Hallâc-ı Mansûr ve diğerleri gibi. Yahut Allah, eğer sabredip müşahede halini elde ederlerse onlardan melekût âlemine şahit olacak kimseler edinmek için böyle yapmaktadır. Hiç şüphesiz Allah, velilerine eziyet eden zalimleri sevmez; bilakis onlardan nefret eder ve kendilerini huzurundan uzaklaştırır.

Allah velâyet yoluna iman edenleri temizlemek yani onları hissî ve nefsî kalıntılardan arındırmak için insanları onlara musallat eder. Bunun bir sebebi de velileri inkâr edenleri, onlara yaptıkları eziyetlerinden dolayı helâk etmektir. Gerçekten bir veliyi inkâr eden kimse, yılan deliklerine elini sokan adama benzer. Adam, birinci ve ikinci defada bir zarar görmeyince, "Bana onlardan hiçbir zarar gelmiyor" der. Elini başka bir deliğe sokunca, bir yılan onu sokar ve helâk eder.

Ey müridler, yoksa siz, Allah Teâlâ'nın nefisleriyle cihad edenleri ve kendilerine eziyet edenlerin eziyetine sabredenleri ortaya çıkarmadan, marifetullah cennetine gereceğinizi mi zannettiniz? Siz, celâl sahibi Allah'la karşılaşmadan önce, nefsinizi öldürmek istiyordunuz ve onu öldürmeye size yardım edecek kimseleri arıyordunuz. Size ne oldu ki bundan korkuyorsunuz ve nefsin ölümünü sağlayacak işlerden kaçıyorsunuz?

Şeyhlerimizin şeyhi (Mevlâ el-Arabî) derdi ki: "Allah'ı tanımak isteyip de bunun yolu kendisine tarif edilince ondan hoşlanmayan kimseye ne kadar şaşılır!"

İbn Atâullah-ı İstenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Allah senin için marifetine bir kapı açınca, amelin az da olsa onunla birlikte amelin azlığına aldırış etme! O sana bu kapıyı ancak sana marifetini kazandırmak (sana zatını tanıtmak) istediği için açtı. Bilmez misin, marifet O'nun sana bir feyiz ve ihsanıdır; senin amellerin ise senin O'na hediye ettiğin bir şeydir. O'nun sana gönderdiği nerede, senin O'na hediye ettiğin nerede! İkisi arasında ne büyük fark var."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Dinden Dönen Kendine Zarar Eder

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] öldürüldüğünü işittiklerinde müminlerin yaşadığı dağılma sebebiyle onları kınayarak şöyle buyurdu:

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَائِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى
اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ
﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ
الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

144. *Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçti. Şimdi o, ölür ya da öldürülürse gerisin geriye* (eski halinize) *mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmaz. Allah, şükredenleri mükâfatlandırır.*

145. ***Muhakkak her nefsin ölümü Allah'ın iznine bağlıdır; hepsinin ölümü belli bir süreye göre yazılmıştır. Her kim, dünya nimetini isterse kendisine ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandırırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Muhammed ancak bir peygamberdir;* onların başına gelen, onun da başına gelir. *Ondan önce de peygamberler gelip geçti;* onlar vefat veya şehid edilmekle dünyadan gittikleri gibi o da gidecektir. *Eğer o,* getirdiği din istikrar bulduktan ve delilleri apaçık ortaya çıktıktan sonra, *ölür ya da öldürülürse siz gerisin geriye eski halinize mi döneceksiniz?"*

Bu âyette Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) vefat eder veya öldürülürse onlardan dinden dönecekleri kınamıştır. Yahut münafıklar geri döndüklerinde onlara sükût etmelerine karşı Allah kendilerini kınamıştır.

Megâzî (Hz. Peygamber'in savaşlarını anlatan kitap) sahipleri der ki:

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), ordusuyla birlikte Medine'den çıktı; Uhud dağının eteğine karargâh kurdu. İslâm ordusu 700 kişiydi. Allah Resûlü, Abdullah b. Cübeyr'i elli kişilik okçuların başına kumandan olarak görevlendirdi ve onlara şu talimatı verdi:

"Arkadan gelen düşmanı oklarınızla bizden savın. Savaşta ister galip gelelim ister mağlup olalım, siz arkamızdan gelmeyin, yerinizden ayrılmayın. Siz yerinizde sabit kaldığınız sürece biz düşmana galip geleceğiz."

Kureyş ordusu da Uhud'a geldi; ordunun sağ cenahında komutan olarak Hâlid b. Velîd, sol cenahında ise İkrime bulunuyordu. Beraberlerinde kadınlar da vardı. Sonra muharebe başladı. Savaşın kızıştığı bir anda Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Şu kılıcı kim alıp hakkını verir?" buyurdu. Bir adam gelip Allah Resûlü'ne saldıran düşmanları geri püskürttü. Sonra Ebû Dücâne geldi,

"Yâ Resûlallah, bu kılıcın hakkı nedir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Eğilinceye kadar onu düşmana çalmandır" buyurdu. Ebû Dücâne yiğit bir adamdı; harp sırasında çalımlı yürürdü. Kılıcı aldı, kırmızı sarığını sardı, iki saf arasında çalımlı çalımlı yürümeye başladı. Bunu gören Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu, Allah'ın buğzettiği bir yürüyüştür, ancak böyle bir yerde olabilir" buyurdu.

Sonra Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabı müşriklerin üzerine saldırdı ve onları bozguna uğrattılar. Zübeyr demiştir ki: "(Ebû Süfyân'ın karısı) Hind'i ve yanındaki kadınları korkup dağa doğru tırmanırken gördüm." Bu arada okçular, düşmanın dağıldığını görünce, "Ganimete koşun, ganimete!" diyerek yerlerinden ayrıldılar. Abdullah b. Cübeyr,

"Hz. Peygamber'in emrini terketmeyin, yerinizden ayrılmayın!" diye uyarıda bulundu ise de çoğu yerinden ayrılıp savaş alanına gitti. Okçuların azaldığını gören Hâlid b. Velîd, müşriklerden oluşan atlı birliğine hücum emri verip Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından geride kalanların üzerine saldırdı, Abdullah b. Cübeyr'i ve beraberindeki müslümanları şehid ettiler. İnsanlar karışıp birbirini öldürmeye başladı. Bu arada müşriklerden Abdullah b. Kamîe el-Hârisî, Allah Resûlü'ne bir taş attı, burun kemiğini ve ön dişlerinden birini kırdı, yüzünü yaraladı, başındaki miğfer parçalandı. Mus'ab b. Umeyr, İbn Kamîe'nin karşısına çıktı. Mus'ab, Hz. Peygamber'in sancağını taşıyordu. İbn Kamîe onu şehid etti; Mus'ab Resûl-i Ekrem'e çok benziyordu, bunun için İbn Kamîe, Resûlullah'ı öldürdüğünü zannederek kavminin yanına döndü ve, "Muhammed'i öldürdüm" dedi. O sırada biri, yüksek sesle, "Haberiniz olsun, Muhammed öldürüldü!" diye bağırdı.

Bu bağıranın şeytan olduğu da söylenmiştir. Bunun üzerine müslümanlar savaşı bırakıp dağıldılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey Allah'ın kulları, bana doğru gelin!" diye çağırmaya başladı. Bunun üzerine sahabeden otuz kişi hemen etrafında toplanıp onu koruma-

ya aldılar, üzerine gelen müşrikleri dağıtıp geri püskürttüler. Bu sırasında Talha b. Ubeydullah, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) doğru gelen bir oku eliyle karşılayıp onu oktan korudu, fakat eli isabet aldı, çolak kaldı. Aynı şekilde Katâde b. Nu'mân'ın da gözüne ok isabet etti, gözü yanağına aktı; Hz. Peygamber gözü yerine koydu, göz iyileşti, öncekinden daha güzel oldu.

Savaşın bir yerinde müslümanlar arasında, "Allah Resûlü öldürüldü!" diye bir haber yayıldı. Müslümanlardan bazısı, "Keşke İbn Übey, bizim için Ebû Süfyân'dan eman alsa!" dediler. Bazı münafıklar da, "Eğer o, gerçekten peygamber olsaydı öldürülmezdi; siz ilk dininize dönün" dediler. Bunun üzerine Enes b. Mâlik'in amcası Enes b. Nadr müslümanlara şöyle seslendi:

"Eğer Muhammed öldürüldü ise hiç şüphesiz Muhammed'in Rabb'i ölmez. Ondan sonra yaşayıp da ne yapacaksınız? O ne için savaşmışsa siz de o uğurda savaşın. O ne için ölmüşse siz de o uğurda ölene kadar savaşın." Sonra,

"Allahım, ben bu müslümanların yaptığından dolayı senden özür diliyorum; şu kâfirlerin yaptığından da sana sığınıyorum" dedi ve kılıcını kuşanıp savaş alanına daldı, şehid olana kadar çarpıştı. Allah kendisine rahmet eylesin.

Münafıkların sözleri üzerine şu âyet indi:

"*Kim,* irtidad edip dininden *geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmaz,* o kimse ancak kendisine zarar verir. *Allah,* Enes b. Nadr ve benzerleri gibi, dinleri üzere sabit kalarak İslâm nimetine *şükredenleri mükâfatlandırır.*"

"*Hem, Allah'ın izni olmadan hiçbir nefsin ölmesi söz konusu değildir.*" Her nefis ancak O'nun iradesi ve dilemesiyle ölür yahut onun ölümü, ruhunu kabzetmesi için meleğe verdiği izinle gerçekleşir. Âyetin manası şudur:

Hiç şüphesiz her nefsin ölümü için Allah Teâlâ'nın ilminde ve takdirinde belirli bir vakti vardır; bu vakit ne bir saat ertelenir ne de öne alınır. Bu vakit, savaştan geri durmakla tehir edilmeyeceği gibi savaşa atılmakla da öne alınmış olmaz.

Bu âyette, müslümanlar savaşa cesaretlendirilmektedir. Ayrıca onda Hz. Peygamber için kendisinin korunacağına ve ecelinin daha sonra olduğuna dair bir işaret vardır.

Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, ölüm vaktini, kendi katında kesin bir vakit olarak belirlemiştir, o vakit ne ileri alınır ne de geri bırakılır.

Ganimet derdine düşerek merkezden gelen emre muhalefet eden okçular hakkında da şu manadaki âyet indi:

"Her kim dünya nimetini isterse kendisine ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse ona da bolca, en büyük mükâfatları *veririz. Biz,* Allah'ın nimetlerine *şükreden,* kendilerini Allah yolunda cihad etmekten hiçbir şeyin alıkoymadığı, tek hedefleri Allah ve Resûlü'nün rızası olan, onların dışında hiçbir şey düşünmeyen *kimseleri mükâfatlandırırız."*

144-145. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müride, Allah ile yetinip O'ndan başka hiçbir şeye güvenip dayanmaması, basiretinin ileriyi görüp vasıtaları yaratanı müşahede ederek aradaki vasıtalardan gönlünü çekmesi gerekir. Böyle olan kimse, şeyhi vefat edince, gerisin geri dönmez. Müridin müşahedesi istikrar bulunca, bütün mevcudattan gözünü ve gönlünü çeker, hepsinden müstağni olur; eğer müşahedesinde istikrar halini bulamazsa kendisini kâmil edene nazar eder. Vasıtalara bağlanmak, nimeti vereni görmeden, nimet ile kalmaktır. Kul, hiçbir şeyin kendisini nimet sahibinden perdelemediği bir hale ulaşmadıkça, nimeti verene şükredici olmaz.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) vefat edince, müslümanlar dehşet ve hayret içinde kaldılar; çünkü onlar, o anda nimeti müşahede etmekteydiler. Ancak Sıddık-ı Ekber (radıyallahu anh) böyle değildi; o, nimeti müşahedede kalmayıp nimeti vereni müşahedeye geçmişti. Hemen insanları toplayarak kendilerine bir konuşma yaptı ve şöyle dedi:

"Kim, Muhammed'e tapıyor idiyse gerçekten Muhammed vefat etmiştir; kim de Allah'a kulluk yapıyor idiyse hiç şüphesiz Allah haydır (ebedî hayat sahbidir), ölmez." Sonra, *"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o, ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski halinize) mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmaz. Allah, şükredenleri mükâfatlandırır"* âyetini okudu.[696]

Gerçek şükredenler, nimeti vereni müşahedeye yükselerek nimete bağlanıp kalmayan kimselerdir.

Âriflerden biri, bir dervişin yanına girdi, onu ağlar vaziyette buldu. Dervişe, "Seni ağlatan nedir?" diye sordu. Derviş, "Üstadım vefat etti" dedi. Bunun üzerine ârif, "Niçin kendine ölümlü bir şahsı üstat edindin; ebedî hayat sahibi, hiç ölmeyen Rabb'ini kendine üstat yapsaydın ya!" dedi. Ârif bu sözüyle, onun, nimete bağlanıp kalmadan basiretini nimeti vereni müşahede etmeye çevirmesini tembih etmiştir. Hakiki şeyh, müridini Rabb'ine sevkederek onu kendisine ve başkasına ihtiyaç duymayacak hale getiren kimsedir.

Allah Yolunda Savaşan Âlimler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müslümanları, kendilerinden önceki müminlerin başına gelenleri düşünerek sabırlı olmaya teşvik ederek şöyle buyurdu.

وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌۚ فَمَا وَهَنُوا لِمَٓا اَصَابَهُمْ فِي
سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾
وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِٓي
اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾ فَاٰتٰيهُمُ
اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَۚ ﴿١٤٨﴾

---

[696] Buhârî, Cenâiz, 3; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/337.

146. *Nice peygamber vardı ki beraberinde birçok rabbânî âlim savaştı; onlar Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, zaaf göstermediler ve (düşmanlarına) boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.*

147. *Onların bu durumda sözleri sadece şu oldu: "Ey Rabbimiz! Günahlarımızı affet, işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla. Ayaklarımızı (yolunda) sabit tut. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!"*

148. *Allah da onlara hem dünya mükâfatını hem de ahiretin güzel mükafatını verdi. Allah, iyilik sahiplerini sever.*

Tefsir

Âyete değişik manalar verilmiştir. Onlardan biri şudur:

Peygamberlerden niceleri, kendisiyle birlikte pek çok rabbânî âlim bulunduğu halde savaş alanında öldürüldü; onlardan sonra bu âlimler, bozulup dağılmadılar, zafiyete düşmediler, tam tersine dinlerinde ve düşmanlarına karşı cihadda sebat gösterdiler.

Âyete verilen diğer bir mana da şudur: Pek çok peygamber var ki beraberinde birçok rabbânî âlim öldürüldü yani harpte öldüler, diğer müminler ise yerlerinde sabit kaldılar, cihadda gevşemediler ve düşmanları karşısında zafiyet göstermediler.

Uhud günü birinin, "Muhammed öldürüldü!" diye bağırması dikkate alınınca, birinci mana tercih edilir. Bunun üzerine Allah, "Nice peygamberler savaş meydanında öldürüldü" âyetiyle onlara benzer olayları misal verip sabretmelerini istemiş olmaktadır. Harpte hiçbir peygamber öldürülmedi, görüşüne göre de ikinci mana tercih edilir.

Âyete (mealde olduğu gibi) şu mana da verilmiştir:

"Nice peygamber vardı ki beraberinde birçok rabbânî âlim savaştı; peygamberleri öldürüldükten sonra yahut çoğunluğu savaşta öldükten sonra *onlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler,* yani peygamberlerinin öldürülmesi yahut bir kısmının öldürülmesiyle *başlarına gelen* musibetten dolayı cihaddan geri durmadılar ve ordularının

cihad azmi kırılmadı, düşmanlarına karşı savaşta ve dinlerini yaşamada bir *zafiyet göstermediler ve* düşmanlarına *boyun eğmediler;* bilakis Allah için sabrettiler. Hiç şüphesiz *Allah sabredenleri sever;* onlara yardım eder, izzetlerini artırır ve kıymetlerini yükseltir."

Onlar, peygamberleri öldürülünce, onun getirdiği dinde sabit kalarak sadece şöyle dediler:

"Ey Rabbimiz! Bizim küçük *günahlarımızı* affet ve *işimizde taşkınlıklarımızı* yani büyük günahlar gibi yaptığımız taşkınlıkları *bağışla;* harp meydanında hezimete uğramamak için *ayaklarımızı sabit tut* ve düşmanlarımız olan *kâfirlere karşı bize yardım et, zafer ver."*

Ey Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı, siz de bu şekilde dua edip onlar gibi yapamaz mısınız?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah da,* yaptıkları istiğfar ve kendisine sığınmalarının karşılığı olarak *onlara dünyanın mükâfatını* yani zafer, ganimet, izzet ve hayırla anılma nimetini *verdi ve* ahiretin güzel mükâfatını verdi; o, hiçbir zaman fâni olmayan ve bitmeyen bir nimettir.

Âyette, "Ahiretin güzel mükâfatı" buyrularak, ahiret sevabına özellikle güzel ifadesinin eklenmesi, onun üstünlüğüne dikkat çekmek ve onun kendi katında hazırlanmış bir nimet olduğunu bildirmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* dinlerinde sabit olan *iyilik sahiplerini sever."* Çünkü onlar, Allah'ın dinini yaşayıp koruyarak Allah ile aralarındaki hukuku güzelce gözeten kimselerdir; bunun için Allah da onları sevmiş ve huzuruna yaklaştırmıştır.

146-148. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhleri vefat etmiş veya öldürülmüş nice müridler, manevi yollarında sabit kaldılar, dağılmadılar, zafiyete düşmediler; kendilerini Hak'tan alıkoyan şeylere boyun eğmediler; bilakis Rab'lerine doğru seyrü sülûkte yahut manevi makamlarda terakki etmeye sabrettiler. Onların içinde henüz irşad olmayan kimseler ise kendilerini kemale erdirecek birini aradı. Allah sabredenleri sever. Kudsî hadiste belirtildiği gibi; Allah bir kulunu sevince onun kulağı ve gözü olur.[697]

Sadık müridlerin şeyhleri vefat edince yaptıkları iş, Rab'lerine iltica, kalan kusurları için istiğfar ve Allah'tan nefislerine karşı mücadele meydanlarında sebat vermesini istemektir. Allah bu kimselere dünya ve ahiretin izzetini verdi; kendilerine nasip ettiği iman ve marifetle dünyanın izzetini; sürekli müşahede ile de ahiretin izzetini verdi. Böylece Allah'ın dostu oldular. Şüphesiz Allah iyilik ve ihsan sahiplerini sever.

Kâfirlere Uymanın Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminleri düşmanlarına güvenip dayanmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِنْ تُطِيعُوا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ
فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِر۪ينَ ﴿١٥٠﴾

149. *Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, onlar sizi gerisin geriye (eski dininize) döndürürler ve sonra ziyana uğrarsınız.*

150. *Bilakis, sizin dostunuz Allah'tır; O, yardımcıların en hayırlısıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız sizi, imanınızdan gerisin geriye döndürürler.*" Burada kastedilen kâfirler, münafıklardır; çünkü müslümanlar Uhud'da hezimete uğrayınca, onlara, "Eski dininize dönün; eğer o gerçek peygamber olsaydı öldürülmezdi!" dediler.

---

[697] Meşhur kudsî hadisin bir kısmı şöyledir: "*Ben kulumu sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden herhangi bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim*" (bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Ahmed, *Müsned*, 6/256; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880).

Âyet şöyle devam ediyor: "Onlara uyarsanız, dininiz hakkında fitneye düşmüş olarak dönersiniz; *ziyana uğrarsınız*, amelleriniz boşa gider; dünya ve ahirette perişan olursunuz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bilakis* siz imanınızda sebat edin. Hiç şüphesiz *sizin dostunuz Allah'tır;* O size yardım eder ve sizi izzete kavuşturur; *O, yardımcıların en hayırlısıdır.*"

Şöyle de denilmiştir: Eğer Ebû Süfyân'a ve adamlarına boyun eğip onlardan size eman vermelerini isterseniz, onlar sizi kendi dinlerine döndürür.

Yine denilmiştir ki âyetin manası umumidir; kâfirlere boyun eğen ve onların hükmüne teslim olan herkesi içine alır. Hiç şüphesiz bu durum, onların dinleri konusunda kendileriyle uyum içinde olmaya götürür; özellikle onların güvencesi uzun sürdüğünde, bu durum daha kolay olur.

Gerçekten, Endülüs'te geride kalan müslümanların dinlerinden çıkma sebebi de budur; onlar uzun süre hıristiyanların himaye ve kontrolünde kaldıklarından kendileri ve çocukları Hıristiyanlığa dönmüşlerdir. Böyle kötü bir halden ve âkıbetten Allah'a sığınırız.

149-150. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey müridler ve özellikle tecrid ehli olanlar;[698] eğer avam halka itaat eder ve onlara güvenip dayanırsanız, onlar sizi gittiğiniz yoldan gerisin geriye döndürürler, siz de dünyayı talep edip sebeplere yapışarak helâk olursunuz. Böylece halinde sabit olan nice ayaklar kayar, yüksek himmet ve hedeflerden basit şeylere düşülür.

Gerçekten insan tabiatı, birbirinden huy kapma özelliğine sahiptir; insan arkadaşının dini ve hali üzeredir. Bilakis siz, tecrid halinde ve gerçek tevhid üzere sabit olun. Hiç şüphesiz Allah sizin dostunuzdur; O, yardım edenlerin en hayırlısıdır. Size yardım eder, sizi izzete kavuşturur ve âyetinde vaat ettiği gibi, sizi sebeplere muhtaç etmeden zengin eder. O'nun bu konudaki vaadi şudur:

---

[698] Tecrid, Allah'tan başka her şeyden eli ve gönlü çekmek, kalbi mâsivadan uzaklaştırıp tamamen Allah'a vermek, dünyada ve ahirette ilâhî rızadan başka bir şeye rağbet etmemektir.

"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona (içine düştüğü zor durumdan) bir çıkış yolu yaratır ve kendisini hiç beklemediği yerden rızıklandırır" (Talâk 65/2-3).

Kâfirlerin Kalbine Salınan Korku

Ebû Süfyân, Uhud'dan ordusuyla birlikte döndüğünde yolda, "Biz ne kötü bir iş yaptık; müslümanların ileri gelenlerinin çoğunu öldürdük, geride az bir kısmı kaldı, geri dönüp onların kökünü kazıyalım" dedi. Bunun üzerine Allah, onun kalbine bir korku attı; geri dönmeye cesaret edemediler. Bu konuda yüce Allah şöyle buyurdu:

سَنُلْقِى فِى قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَٓا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ
بِهِ سُلْطَانًاۚ وَمَاْوٰيهُمُ النَّارُۜ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾

151. ***Allah'a, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri ortak koşmaları sebebiyle, kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Onların kalacağı yer cehennemdir. Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ebû Süfyân ve adamları gibi, *kâfirlerin kalplerine korku salacağız* ve onlar hiçbir sebep yokken sizi terkedip gidecekler. *Bunun sebebi, onların, hakkında hiçbir delil indirilmeyen* ve ibadeti hak ettiklerine dair hiçbir delil bulunmayan *varlıkları Allah'a ortak koşmalarıdır. Onların kalacağı yer cehennemdir;* yani onların makamı orasıdır. *Zalimlerin varacağı yer* yani makamı *ne kötüdür!"* Âyette, onlar yerine "zalimler" ifadesinin açıkça söylenmesi, onları bu hale düşüren sebebin yani zulmün çirkinliğini anlatmak içindir.

151. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, Hak yoluna girmiş dervişler için bir teselli vardır. Gerçekten kim onlara eziyet vermeye niyetlense Allah onun kalbine bir korku atar, onlar hakkında düşündüğü hedefe ulaşmaya güç yetiremez. Ben bu kimseleri bizzat gördüm. Onlar, sûfîleri öldürme, dövme ve hapsetme hesapları yaptılar; bu konuda var güçleriyle çalıştılar, kendi zanlarına göre onların öldürülmesini temin edecek deliller oluşturdular, ancak Allah onların işlerine engel oldu, kalplerine korku saldı, hesapları sonuçsuz kaldı, perişan oldular ve zalim olarak öldüler. Hiç şüphesiz Allah müttakilerin dostudur.

İlâhî Yardım Ne Zaman Gerçekleşir?

Allah Teâlâ, müslümanlara vaat ettiği yardımı hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ
وَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَۜ
مِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْۚ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٢﴾

152. *Siz Allah'ın izni ile düşmanlarınızı öldürürken, Allah, size olan vaadini yerine getirmiştir. Öyle bir an geldi ki Allah size arzuladığınız şeyi (galibiyeti) gösterdikten sonra zaafa düştünüz; iş konusunda çekişmeye girdiniz ve âsi oldunuz. Sizden bir kısmı dünyayı, bir kısmı ise ahireti istiyordu. Sonra Allah, sizi denemek için onlardan (düşmanları mağlup etmekten) alıkoydu. Gerçekten Allah sizi bağışladı. Allah, müminlere karşı çok lutuf sahibidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten Allah size, '*Eğer sabreder ve isyandan sakınırsanız sizi desteklerim şeklinde' *vaat ettiği yardımı yapmıştır. Bu, siz Allah'ın izni ve iradesiyle düşmanlarınızı kılıçla öldürürken gerçekleşmiştir;* o zaman siz düşmanlarınızı öldürüyordunuz, nihayet onlar bozulup kaçtılar. *Öyle bir an geldi ki siz zaafa düştünüz;* yani korktunuz, görüşünüz zayıfladı ve ganimete meylettiniz; müşrikler hezimete uğrayınca *siz* okçularla yerinizde kalıp kalmama hususunda *çekişmeye girdiniz;* bir kısmınız, 'Burada ne duruyorsunuz, haydi ganimete!' dedi; diğerleri ise, 'Peygamber'in emrine muhalefet etmeyin' dedi. *Allah size arzuladığınız şeyi* zaferi ve ganimeti *gösterdikten sonra,* cephedeki yerinizi terkettiniz ve Peygamber'e *âsi oldunuz.* İşte biz de sizi o anda hezimetle imtihan ettik."

"Sizden bir kısmı, ahiret için harcama niyetiyle *dünyayı istiyordu.* Onlar, başlarındaki komutana muhalefet eden ve ganimete gidenlerdir. *İçinizden bir kısmı ise,* sırf *ahireti istiyordu."* Onlar, Allah Resûlü'nün emrini muhafaza etmek için Abdullah b. Cübeyr'le birlikte yerlerinde sabit kalanlardır.

"*Sonra siz,* Peygamber'in emrine muhalefet edince *Allah, sizi denemek için* yani sabredenle korkup kaçan, ihlâslı olanla münafık olan birbirinden ayrılıp belli olsun diye sizi *onları mağlup etmekten alıkoydu. Allah sizi bağışladı;* Peygamber'in emrine isyan ve muhalefetten sonra, azabı hak ettiğiniz halde, sizi toptan helâk etmedi. Yahut Allah sizin günahınızı bağışladı, size tövbe ve mağfiretle ihsanda bulundu. Gerçekten *Allah, müminlere karşı çok lutuf ve ihsan sahibidir."* Onlar ister galip gelsinler ister mağlup olunsunlar, her halde Allah onları affederek kendilerine ihsanda bulunur. Gerçek şu ki aslında bela da bir rahmet ve temizlik vesilesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

152. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, velâyet derecesine yaklaşmışken zafiyete düşüp avam halkın haline geri dönen dervişlere der ki: Allah size, velâyet mertebesine ulaştırma konusundaki vaadini gerçekleştirdi; eğer biraz daha sabretseydiniz ona ulaşacaktınız. Hiç şüphesiz siz, nefsinizle mücâhede ettiğinizde ve onu muhalefet kılıcı ile öldürdüğünüzde, size müşahede nurları parlamıştı, fakat ne zaman ki siz zafiyet gösterdiniz, kalbiniz dağıldı ve şeyhinize isyan ettiniz, işte o zaman manevi desteğiniz azaldı, kalbiniz karardı. Siz, müşahedenin ilk hallerinden sevdiğiniz şeyleri gördükten sonra fâni dünyaya meylettiniz.

Ey bir mürşide intisap edenler, içinizden bazıları dünyayı istemektedir, bundan dolayı onun âriflerle sohbeti eğretidir; o, işin ucundan tutmaktadır. O, zafiyete düşüp dünyaya dönen kimsedir. Sizden bazıları da ahireti ister, dünyaya dönme ümidini içinden kesip atar. O da zafere ulaşana kadar sebat gösteren kimsedir.

Sonra ey dünyayı isteyen müntesipler, Allah sizi âriflerin sohbetinden çevirdi; bunu sizin onlarla Allah için mi yoksa başka bir sebeple mi beraber olduğunuzu ortaya koymak için yaptı. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak sizi affetti, âriflerin sohbetini terketmenin cezası olarak sizden imanı soyup almadan sizi avam müslümanlar içinde bıraktı.

Yahut siz âriflerin sohbetine ve onlara karşı güzel edebe döndüğünüz zaman Allah sizi affetti. Hiç şüphesiz Allah, müminlere karşı büyük lutuf ve ihsan sahibidir; onlara hemen ceza vermez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "'*Sizden bazıları dünyayı ister*' âyetinin işaretlerinden biri de şudur: Sizden öyleleri vardır ki o, ezelî zenginlik denizine dalmış, bu sayede temkin sıfatına ulaşmış, nimet verene şükür içinde nimeti görme halini elde etmiştir; Hz. Süleyman [aleyhisselâm] gibi. Sizden bazıları da ezelî takdis ve tenzih denizine dalmış; kendisinde kudsiyet ve manevi temizlik hali galip gelmiş, Allah karşı fakr sıfatıyla ortaya çıkmıştır. O bunu Cenâb-ı Hakk'ı bütün varlıklardan ayrı tutarak birlemek ve O'nu sonradan yaratılmış varlıklardan ayırarak ezelde tek olduğunu göstermek için yapmıştır. Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] gibi. Allah Resûlü bu halini, '*Fakirlik övüncümdür*'[699] sözüyle ifade etmiştir."[700]

---

[699] Hadis için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/80 (nr. 1833).

[700] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/202-203.

Uhud Savaşı'nda Yaşanan Acının Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müminlerin affa ihtiyaç duyulan hallerini açıklayarak şöyle buyurdu:

اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلٰٓى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ ف۪ٓى اُخْرٰيكُمْ
فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْؕ
وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

153. ***O zaman Peygamber arkanızdan sizi çağırdığı halde siz (savaş alanından) uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bunun üzerine Allah size gam üstüne gam tattırdı. Bunu, kaçırdığınıza ve başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye yaptı. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyruyor ki: "Siz, bozguna uğrayıp Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] uzaklaştığınızda ve kimse kimseye dönüp bakmadan dağıldığınızda Allah sizi affetti. *O zaman Peygamber* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] *sizi arkanızdan,* 'Ey Allah'ın kulları, bana doğru gelin, ben Allah'ın resûlüyüm, kim dönüp düşmana saldırırsa o cennetliktir' *diye çağırıyordu."*

Bu âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] cesaret ve sebatını övme vardır. Çünkü o, dağılan ordunun en gerisinde bulunuyordu. Dağılan bir ordunun gerisinde kalmak, yiğitlerin işidir. Hem Allah Resûlü'nün savaştan kaçması imkânsızdır.

Bunun üzerine Allah, savaş alanından kaçmanın cezası olarak size acı tattırdı. Bu acı, müşriklerin size galip gelmesi ve kardeşlerinizi öldürme acısıdır. Bunun sebebi de sizin emrine isyan ederek ve kendisini savaş meydanında bırakıp kaçarak Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çektirdiğiniz acıdır. *Allah bunu size takdir etti ki elden kaçırdığınız ganimete* ve *başınıza gelen yaralanma ve hezimete üzülmeyesiniz."*

Hiç şüphesiz cezayı ve edeplendirmeyi hak eden kimse, elden kaçırdığına ve başına gelen sıkıntıya üzülmez, çünkü onun suçu bundan fazlasını gerektirmektedir; o ise hak ettiğinin sadece bir kısmını görmüştür. Bu durumda ona, başına gelen sıkıntı veya elden kaçırdığı mala üzüntü hafif gelir.

Âyetin bir manası da şudur: Bunun üzerine Allah size, acı üzerine acı yaşattı. Birinci acı, zaferi ve ganimeti kaçırmanız; ikinci acı ise yaşadığınız öldürülme ve hezimettir. Yahut birinci acı, öldürülme ve yaralanma, ikinci acı ise Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] öldürüldüğüne dair işittikleri yaygaradır. Bütün bunlar onların, mihnet ve sıkıntılara alışmaları ve artık hiçbir şeyden feryat etmeyecek hale gelmeleridir. Bunun için Kâ'b b. Züheyr, onları, bir şiirinde şöyle tanıtmıştır:

"Onlar, mızraklarıyla düşmanlarına bir zarar ulaştırdıklarında bundan dolayı sevinmezler, düşman kendilerine bir zarar ulaştırdığında da endişelenmezler."

Gerçekten sürekli bela ve musibetlerle yüz yüze gelen ve buna alışan kimseye her iş kolay gelir; artık o, başına gelene ve elinden gidene üzülmez.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah bütün yaptıklarınızdan* ve niyetlerinizden *haberdardır*; size ona göre karşılık verir."

153. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden ve peygamberî metotla terbiye veren kâmil mürşidler, insanları sürekli Allah'a çağırır, onlara Allah'a giden yolu tanıtır ve tahkik haline ulaşana kadar kendilerine yolun âdabını açıklarlar. İnsanlar ise onlardan uzaklaşır ve kaçar. Kâmil mürşidler, insanların gerisinde, hal lisanı yahut sözle,

"Ey Allah'ın kulları, bize gelin, size Allah'ı tanıtalım ve sizi Allah yoluna sevkedelim" derler. Allah'ın ezelde kendilerine özel inayetini takdir ettiği ve kendisini velâyet derecesine ulaştırmak istediği kimseler hariç, diğer insanlardan hiç kimse onlara bakmaz ve kendilerine yönelmez. Bir ârif (İbn Atâullah-ı İskenderî) der ki:

"Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim (O'nu her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltirim)."[701]

Allah, âriflerden kaçmanın cezası olarak onlara, maddi sebeplere bağlanma acısıyla birlikte, kalplerinin perdelenme acısını tattırdı. Artık onlar, elden kaçırdıkları marifete üzülmesinler; zira onun kıymetini bilmediler. Onlar içine düştükleri gaflet ve tembelliğe de üzülmezler; çünkü onlar işin hakikatini anlayacak durumda değiller. Ey ibadet ehli, Allah sizin severek veya inadına yaptığınız bütün işlerden haberdardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Zor Anda Gelen İlâhî Yardım

Cenâb-ı Hak Uhud Savaşı'nda, şiddet ve mihnetten sonra müslümanların üzerine emniyet ve sükûnet indirdi. Allah Teâlâ bu hale işaret ederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ وَطَٓائِفَةٌ
قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ
لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ فٖٓي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا
يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ
فٖي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذٖينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ
مَا فٖي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فٖي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

154. ***Sonra o acının arkasından Allah size bir güven ve uyuklama hali indirdi. Bu hal sizin bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kay-***

---

[701] bk. İbn Acîbe, *İkâzu'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 303 (Beyrut 2005).

gısına düşmüş bir grup da Allah'a karşı hakkın dışında Câhiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar, "Bu işte bize ait bir şey var mı?" diyorlardı. De ki: "İş tamamen Allah'a aittir." Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar ve, "Eğer bu işte bize ait bir şey olsaydı *(sözümüz dinlenseydi)* ***burada öldürülmezdik!" diyorlardı. Onlara de ki: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere*** *(mecburen)* ***çıkıp giderlerdi. Allah, içinizde onları ortaya çıkarmak ve kalbinizde bulunanları göstermek için*** *(böyle yaptı).* ***Allah kalplerin sahip olduğu her şeyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *Allah size,* kardeşlerinizin ölümü ve peygamberinizin öldürüldüğüne dair yalan haberle isabet eden *acıdan sonra emniyet* ve sükûnet *indirdi; öyle ki harp halindeyken sizi bir uyuklama aldı.*" Ebû Talha [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Biz savaş için saf halindeyken bizi bir uyuklama sardı; öyle ki o uyuklama içinde bizden birinin elinden kılıcı düşüyor, onu geri alıyordu; kılıcı yine düşüyor, o tekrar eline alıyordu."

Zübeyr de [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Uhud Savaşı'nda korkunun şiddetlendiği anda ben Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanında idim. O sırada Allah üzerimize bir uyku hali indirdi. Vallahi ben, uyuklama halindeyken, münafıklardan Muatteb b. Kuşeyr'in sesini işitiyordum. Onun, 'Eğer bu işte bize ait bir şey olsaydı (sözümüz dinlenseydi) burada öldürülmezdik' dediğini sanki rüyada gibi işitiyordum."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sonra bu uyuklama hali, sizden bir grubu sarıyordu.* Onlar müminlerdir. Yahut bu uyuklama hali sizden sadece bir grubu sarıyordu. *Münafıklara gelince, onlar kendi canlarının derdine düşmüşlerdi.* Yani nefisleri onları gam ve keder içine düşürüyordu. Yahut onlar ancak kendi nefislerinin derdine düşmüş, onu nasıl kurtaracaklarının hesabını yapıyorlardı. Kalpleri korkudan yerinden fırlamıştı, bu durumda onların uyuması düşünülemezdi. *Onlar, Allah hakkında yalan* *yanlış düşüncelere sahiptiler."* Münafıklar, "Allah, Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yardım etmeyecek, onun işi dağılıp gidecek" diye düşünüyorlardı. Yahut onun öldürüldüğünü zannettiler. Bütün bunlar, müşriklerin Câhiliye dönemindeki düşüncelerine benziyordu. *Birbirlerine,*

"Bu işte bize ait bir şey var mı?" diyorlardı. Yani, "Nefsimizi düşünme imkânı elimizden alındı, bu işte bizim için hiçbir şey kalmadı" diyorlardı. Abdullah b. Übey, Hazrecliler'in öldürüldüğü haberini alınca böyle söylemişti.

Ey Muhammed, onlara de ki: "Şüphesiz bütün işler Allah'a aittir; O'nun dışında hiç kimsenin elinde kendi başına bir tedbir ve tercih hakkı yoktur." Münafıklar, sana açıklayamadıkları küfrü ve nifakı içlerinde gizliyorlar ve *şöyle diyorlardı:*

"Eğer bu işte bize ait bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." Yani bize ait bir tedbir ve tercih hakkı olsaydı, Muhammed'le birlikte çıkmazdık ve böylece biz ve reislerimiz burada öldürülmezdik.

"Ey Muhammed, *onlara de ki*: Siz istemediğiniz halde, ilâhî kudret sizi, çeşitli sebeplerle evinizden çıkardı; *eğer evlerinizde* emniyet içinde *kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş* ve eceli gelmiş olanlar, *öldürülüp düşecekleri yerlere, istemeseler de mecburen giderlerdi.* Hiç şüphesiz Allah, ezelî ilminde bütün işleri takdir ve tedbir etmiştir; O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur. Allah'ın bunu yapması ve sizi evlerinizden çıkarması ancak, içinizdeki bildiği hayır ve şerri herkese de bildirmek ve kalplerinizdeki nifak veya ihlâsı ortaya çıkarmak içindir. Gerçekten bu şekilde, içinizdeki kötülük ve yerleşen nifakla hasta olan kalbinizin gerçek hali ortaya çıktı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah kalplerin sahip olduğu her şeyi bilir."* Yani ortaya çıkmadan önce kalplerin gizlediği şeyleri bilir.

Bu âyette, müjde ve tehdit vardır. Onda ayrıca, Allah'ın kimseyi imtihan etmeye bir ihtiyacının olmadığına dikkat çekilmiştir. Allah bunu ancak, müminleri diğerlerinden ayırmak ve münafıkların halini ortaya çıkarmak için yapmıştır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[702]

---

[702] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/186.

154. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a vâsıl olmuş ve manevi halinde istikrar bulmuş ârifler yahut âriflere tâbi olan Hak yolcuları! Nefsinizle yaptığınız mücâhedenin acısından ve murakabenin yorgunluğundan sonra Allah size bir güven indirdi. O, kalbinizde Allah'ı müşahede ile elde edilen huzur ve sükûnet halidir. Allah, ayrıca O'na seyirdeki hizmetin yorgunluğundan sonra âzalarınıza bir rahatlık verdi, nihayet Allah'a vâsıl oldunuz ve böylece ilâhî emniyet gölgesinde uyudunuz; sonsuz cömertlik ve ihsan sahibi Allah'ın huzurunda yerleşip kaldınız.

Âriflerden biri demiştir ki: "Amel kalbe intikal edince, âzalar istirahat eder."

Bu rahatlık, ârifler için gerçekleşir yahut onlara sımsıkı sarılan müridler için hâsıl olur. Onların dışında bir grup vardır ki onlar dervişlik iddiasında bulunan ve kendilerinin bir şeyhi bulunmayan cahillerdir. Onların tek dertleri nefisleridir. Bazan nefisleri onları mağlup eder; bazan onlar nefislerini mağlup ederler. Bazan üzerlerinde Allah'a yönelme nurları parlar; o zaman manevi fetih konusunda ümitleri kuvvetlenir. Bazan nurları kesilir, kabz (manevi sıkıntı) hali yaşarlar. O zaman da, Allah hakkında cahil kimselerin zannı gibi gerçek dışı düşüncelere dalıp, "Bu manevi fetihten bizim için hiçbir şey yok mu?" derler.

Onlara de ki: Bütün işler Allah'a aittir. O, dilediğini kendine vâsıl eder, dilediğini uzaklaştırır. Onlar, sana açıklamadıkları ayıpları ve kötü düşünceleri içlerinde gizlemektedirler. Onlara manevi fethin gerçekleşmesi gecikince ve fakirlik hali galip gelince, dünya nimetlerinden kaçırdıklarına üzülürler ve,

"Eğer bu işte bizim de bir tedbirimiz olsaydı, burada böyle zillet, fakirlik ve açlık içinde ölmezdik" derler. Onlara de ki:

"Bu, Allah'ın ezelî ilminde belirlenmiş bir şeydir; ondan kimsenin kaçıp kurtulması mümkün değildir. Allah, talebinde samimi olanla yalancı olan birbirinden ayrılsın diye böyle yaptı."

Sadık olun, bir mürşid bulursunuz. Eğer talebinizde sadık olsaydınız, muhakkak Allah sizi kendisine vâsıl eden ve yorgunluktan rahata çıkaran bir mürşide sevkederdi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Savaşta Hezimetin Sebebi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hezimete uğrayanların hezimet sebebini zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ
بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

155. ***İki ordu karşılaştığı gün, sizden dönüp kaçanlar var ya, şeytan onları ancak işledikleri bazı hatalar yüzünden kaydırmak istedi. Allah ise onları affetti. Hiç şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır, çok halîmdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Uhud'da *müslümanlarla kâfirler topluluğu karşılaştığı gün, sizden savaştan dönüp kaçan* ve hezimete *uğrayanlar oldu; onların hezimete uğramasının tek sebebi, şeytanın onların ayağını kaydırmak istemesi* ve onların da ona itaat etmeleridir. Yani şeytan onlara savaştan kaçmayı süslü gösterdi; onlar da kendisine itaat ettiler. Bunun sebebi ise Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) emrine muhalefet etmeleri, ganimete hırs göstermeleri ve cihaddan önce işlemiş oldukları birtakım günahlardır. Gerçekten günah, günahı çeker; taatler de böyledir.

"*Allah,* yaptıklarına tövbe etmeleri ve özür dilemeleri sebebiyle *onların* firar *günahını affetti. Hiç şüphesiz Allah, günahları çok bağışlayıcıdır, çok halîmdir,* günah işleyen kimse tövbe etsin diye, hemen cezasını vermez."

155. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey dervişler, sizden bazıları, kalplerinde iki hasım karşılaştığında hezimete uğrar ve şeyhinin sohbetinden (terbiyesinden) vazgeçer. Bu iki hasmın biri onun manevi yolda sabit kalmaya teşvik eder, diğeri ise eski haline dönmeye sevkeder. Sonra bazılarına, eski hale dönmesini isteyen hasım (şeytan) galip gelir ve onlar manevi yoldan vazgeçerler. Şeytan onların ayağını kaydırmayı ancak kötü edeplerinden dolayı istemektedir. Eğer tövbe eder ve dönerlerse şeyhleri onları kabul eder ve Allah tövbelerini kabul buyurup onları affeder; hiç şüphesiz yüce Allah çok affedici ve çok halîmdir.

Münafıklar Gibi Olmayın!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yakîn ve iman zafiyetinde münafıklara benzemekten ve cahillerin sözlerinden sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا
فِى الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُواۚ لِيَجْعَلَ اللّٰهُ
ذٰلِكَ حَسْرَةً فِى قُلُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ يُحْيٖ وَيُمِيتُۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾

156. ***Ey iman edenler! Siz, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere çıkan veya savaşa giden kardeşlerine, "Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi" diyenler gibi olmayın. Allah bu bozuk düşünceyi onların kalbine bir hasret olarak koydu. Halbuki hayat veren ve öldüren Allah'tır. Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Siz, inkâr edenler* ve münafıklık yapan *kimseler gibi olmayın;* Abdullah b. Übey ve adamları gibi. Yine ticaret veya başka bir amaç için *yeryüzünde sefere çıkıp da ölen* *veya savaşa gidip öldürülen* nesep veya inanç *kardeşlerine, 'Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi' diyenler gibi de olmayın. Onların bu şekilde söylemeleri ancak, Allah'ın onların bozuk düşünceden kaynaklanan sözlerini kalplerinde bir hasret kaynağı yapması içindir.* Onlar kaçırdıklarına üzülerek ve elde edemediklerine de hayıflanarak sürekli üzüntü içinde yaşarlar. *Halbuki Allah,* ikamet ve sefer gibi bir sebebe bağlı olmaksızın *hayat verir ve öldürür.* Takdir edilene kimse engel olamaz. Ey müminler, *Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir."*

Bu âyette, müminler için bir tehdit vardır; tehdit münafıkların bozuk itikadlarına benzer bir itikada sahip oldukları takdirdedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

156. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yakîn ehlinden hali kuvvetli kimselerin, yakîni zayıflara benzemesi uygun değildir. Bu kimselerin âlim, salih ve zalim olması farketmez. Onlar, tehlikeli bir bölgeye veya veba salgını olan bir beldeye yolculuk yapan kimselere, "Eğer onlar yanımızda kalsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi" derler; Allah'ın, bütün rızık, iş ve haller gibi ecelleri de takdir ettiğini, ezelî ilminde her eceli belirli bir vakte bağladığını, her takdir edilenin vakti gelince ortaya çıkacağını bilmezler. Senin alıp verdiğin her nefes için bile bir kader vardır; hükmünü sende icra eder."

Yüce Allah'ın ezelî ilminde takdir ettiği her şey muhakkak olur; takdir edilmeyen ise olmaz. Onu ne çalışmak ne de oturmak meydana getirir. Allah kendisine rahmet etsin, şu sözlerin sahibi ne güzel söylemiş:

"Takdir edilmeyen bir şey, hiçbir hile ve çare ile meydana gelmez; takdir edilen şey ise muhakkak olur. Olacak şey, ancak vakti gelince olur. Bunu bilmeyen kimse ise onu yapacağım diye yorulur, olmayınca üzülür. Hırs sahibi koşar durur, fakat hırsı ile hiçbir şeyi elde edemez. Âciz ve güçsüz kimseler ise nice nimetlere kavuşur. Eğer kadere yakînen inanıyorsan, üzüntü verecek şeyleri terket, sıkıntısından kurtul. Dünyanın hallerini gözünde basitleştir. Rabb'ine güven. Hakikat ehlinin özelliği, dünya işlerini basit görmektir."

Hz. Ömer (radıyallahu anh), bu konuyu şu manadaki beyitlerle dile getirirdi:

"Dünyanın hallerini basit gör; hiç şüphesiz bütün işlerin takdiri Allah'ın elindedir. Sana takdir edilmeyen başına gelmeyeceği gibi, takdir edilenden de kaçıp kurtulman mümkün değildir." [703]

Her kim, kadere yakînen iman etmemişse o, keder ve hasretten kurtulamaz. Kim, ebedî nimet cennetini istiyorsa Allah'ın hükmüne rıza ve teslimiyet göstererek kalbini huzura kavuştursun. Kim, huzur ve hoşluk istiyorsa onun irfan cennetine girmesi gerekir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Allah İçin Can Verenlerin Bulduğu Rahmet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminleri cihadda ölmeye teşvik etmekte ve Allah yolunda ölmeyi dünya hayatına tercih ederek şöyle buyurmaktadır:

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ
مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾ وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

157. ***Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, hiç şüphesiz Allah'ın mağfireti ve rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır.***

158. ***Andolsun, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hiç şüphesiz sefer veya savaş, ölümü celbetme veya öne alma sebebi değildir. *Eğer* bu meydana gelir, eceliniz savaşta tamamlanır ve kılıçla *Allah yolunda öldürülürseniz yahut kendiliğinizden ölürseniz, ulaştığınız mağfiret, rahmet,* huzur ve hoşluk, şayet savaşta ölmemiş olsaydınız, *toplayacağınız fâni dünya malından daha hayırlıdır. Hangi şekilde ölseniz veya öldürülseniz,* başka kimsenin değil, ancak *Allah'ın huzuruna toplanacaksınız."* O size amelinizin tam karşılığını verir, sevabınızı bolca ihsan eder. Dünyada sürekli kalmaya gelince, sefere çıkan veya evinde oturan hiç kimse buna tamah etmesin, kimse dünyada bâki kalmaz.

---

[703] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/178 (Beyrut 2004).

Birinci âyette, önce Allah yolunda öldürülme, sonra kendi halinde ölme zikredildi; ikinci âyette ise kendi halinde ölüm önce, savaşta öldürülme sonra zikredildi. Bunun hikmeti şudur: Birinci âyette, işin sonunda mağfiret ve rahmet müjdelendi. Bu iki şey, cihadda öldürülenlere, cihadın dışında ölenlerden daha fazla ihsan edilir. Bu sebeple Allah cihadın öneminden dolayı önce onu zikretti. İkinci âyette ise işin sonunda herkesin ilâhî huzurda toplanacağı belirtildi. Bu iş, savaşta ölenle kendi başına ölen arasında eşittir; onda savaşta öldürülmenin kendi halinde vefat etmeye bir üstünlüğü yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

157-158. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer, sevdiğinizin (Allah'ın) rızasını talepte nefsinizi öldürür, canınızı feda eder ve ölmeden önce O'na vuslatı elde ederseniz yahut sevdiğinize vâsıl olmadan önce, O'na doğru seyir halinde iken ölürseniz, bu arada elde ettiğiniz yakînî kemal ve âlemlerin Rabb'ini müşahede hali yahut sizi O'na bağlayan mağfiret ve rahmet, O'na yönelmeden önce dünyalık olarak topladığınız şeylerden daha hayırlıdır.

Hiç şüphesiz ölüm ve ilâhî huzurda toplanma, herkes için yazılmış bir hükümdür; bu şekilde, Allah'a yönelmiş mücahidlerin (gayret ve amel sahiplerinin) kazancı ile, daha sonra yaparım diyerek amelden geri kalanların aldanışı ortaya çıkar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İstişare ve Tevekkül

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in emrine muhalefet ve savaştan firar gibi olumsuzluklar meydana gelince, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) hiç kimseyi azarlayıp kınamadı, tam tersine onlara yumuşak söz söyledi ve kendilerini affetti. Cenâb-ı Hak, onun bu halini haber vererek şöyle buyurdu:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْۚ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ
لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي
الْاَمْرِۚ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

159. ***Sen Allah'tan bir rahmet sayesinde onlara yumuşak davrandın! Şayet kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında kendileriyle istişare yap. İşe kararını verdiğin zaman da artık Allah'a güvenip dayan; hiç şüphesiz Allah, kendisine güvenip dayananları sever.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sen Allah'tan bir rahmet* ve nimet *sayesinde onlara* hoş görülü ve *yumuşak davrandın!* Emrine isyan edip seni savaş alanında terkettiklerinde, onlara güler yüz gösterdin ve yumuşak davrandın; kızmak bir yana onların başına gelen sıkıntıdan olayı üzüldün. *Şayet sen* eziyet veren, kötü huylu, *kaba ve katı yürekli biri* olsaydın ve onlara ağır söz sarfetseydin, *hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi.* Yani senden uzaklaşır, sana ısınamazlardı. *Şu halde,* sana ait olan durumlarda *onları affet;* Rabb'inin hakkı olan işlerde *bağışlanmaları için dua et* ki Allah onlar hakkında senin şefaatini kabul etsin. *Bir de* istişare edilmesi uygun olan *işlerde,* gönüllerini hoş etmek, kıymetlerini yükseltmek, fikirlerini ortaya çıkarmak ve onları başkası ile istişare yapma sünnetine hazırlamak için *kendileriyle istişare yap.* Özellikle idareci olanlarla istişareye önem ver.

Bu konuda Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"İstişare eden hiçbir kul, bedbaht olmaz (kötü sonuçlara düşmez); kendi görüşünü yeterli bulan (ve istişareden kaçan) kimse ise mesut olmaz."[704]

Hz. Peygamber diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"İstihare eden kimse zarar etmez; istişare eden kimse de pişman olmaz."[705]

Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"İdarecileriniz en hayırlılarınız, zenginleriniz en cömertleriniz olduğu ve işleriniz de istişare ile yürütüldüğü sürece, sizin için yerin üstü yerin altından daha hayırlıdır. İdarecileriniz en kötüleriniz, zenginleriniz en cimrileriniz olduğu ve işleriniz de istişare edilmeden yapıldığı zaman, sizin için yerin altı yerin üstünden daha hayırlıdır."[706]

Âyet şöyle bitiyor: "İstişareden sonra *bir şeye karar verdiğin zaman,* vekil olarak *Allah'a güvenip dayan; hiç şüphesiz Allah, kendisine güvenip dayananları sever;* onlara yardım eder ve onları faydalarına olan şeye sevkeder."

159. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem) sahip olduğu kolay geçim, yumuşak huyluluk ve ümmete şefkatle muamele gibi güzel ahlâka, onun vârisi olan ârif veliler ve ilimde derinleşmiş rabbânî âlimler de sahiptirler. Kulları Allah'a ve Allah'ın hükümlerine davet etmek kolay ve mümkün olsun diye bu ahlâk onlara da verilmiştir. Eğer bu davetçiler, kaba davranışlı, katı kalpli ve sert mizaçlı olsalardı, insanlar etraflarından dağılır gider, onlara hakkı tarif ve tâlim etmek mümkün olmazdı. Bu davetçilerin, kendilerine tâbi olan insanları affetmeleri, onların kusurunu bağışlamaları ve eziyetlerine sabretmeleri, Allah'tan affedilmesini istemeleri ve Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) uyarak bazı işlerinde kendileriyle istişare yapmaları gerekir. Bir şeyi yapmaya karar verince de Allah'a güvenip dayanmalılar; hiç şüphesiz Allah kendisine güvenip dayananları sever.

---

[704] Hadis için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/175; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 4/236-237 (Beyrut 1998). İstişare etmenin önemi konusunda biraz farklı lafızlardaki bir hadis için bk. Tirmizî, Kader, 15; Ahmed, *Müsned,* 1/178; Hâkim, *Müstedrek,* 1/518.

[705] Taberânî, *el-Evsat,* nr. 6623; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 7895.

[706] Tirmizî, Fiten, 78; Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh,* nr. 5367.

Cüneyd-i Bağdâdî (rahimehullah) demiştir ki: "Tevekkül, bütün varlığınla Rabb'ine yönelmen ve O'ndan başkalarından yüz çevirmendir."

Süfyân-ı Sevrî şöyle demiştir: "Tevekkül, kendi tedbirini O'nun tedbirinde yok etmen, vekil olarak ve işlerini tedbir edici olarak Allah'a razı olmandır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

'Vekil olarak Allah yeter'" (Nisâ 4/81).

Zünnûn-i Mısrî de demiştir ki: "Tevekkül, mecazi sahipleri azletmek (Allah'tan başka gerçekte hiçbir mal, mülk ve yetki sahibi görmemek) ve bütün sebepleri gönülden kesip atmaktır."

İbrahim el-Havvâs der ki: "Tevekkül, Allah Teâlâ'dan başka bütün varlıklardan korkuyu ve ümidi kesip atmaktır."

Urcî[707] de şöyle dermiştir: "Tevekkül, hayatı içinde yaşadığın gün olarak görmek ve yarının tasasını içinden silip atmaktır."

Sehl-i Tüsterî der ki: "Tevekkül, bütün mahlûkatın rızıklarını veren zatı tanımaktır. Bir kimse şu itikada sahip olana kadar tevekkülü sahih olmaz: Gök bakır, yer demir olsa, gökten hiç yağmur yağmasa ve yerden de hiçbir şey bitmese, Allah Teâlâ bu ikisi arasında kendisine göndermeyi garanti ettiği rızkı unutmaz ve zamanı gelince geciktirmez."

Denilmiştir ki tevekkül, zelil kulun ulu Rabb'i ile yetinmesidir; tıpkı Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) ateşe atılırken Cebrâil'in gelip kendisine yardım etmek isteyince onun yardımına bakmadan, Allah ile yetinmesi gibi."

Mecnun Behlûl'e, "Kul ne zaman gerçek tevekkül sahibi olur?" diye sorulunca, "Bedeni ile halk arasında garip gibi gözüküp kalbi ile Cenâb-ı Hakk'a yakın olduğu zaman!" demiştir.[708]

---

[707] Tefsirin metninde Urcî geçiyor. Sa'lebî'nin rivayetinde ise İbnü'l-Ferecî'dir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/176).

[708] Tevekkül hakkında velilerin tarif ve açıklamaları için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/175-178.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim insanların en şereflisi olmak istiyorsa Allah'tan korksun. Kim insanların en kuvvetlisi olmak istiyorsa Allah'a tevekkül etsin. Kim insanların en zengini olmak istiyorsa Allah'ın katındaki şeylere kendi elindeki şeylerden daha fazla güvensin." [709]

İbn Cüzey demiştir ki: "Tevekkül, bir faydanın elde edilmesinde, ele geçen faydanın korunmasında, bir zararın engellenmemesinde ve başa gelen zararlı işin kalkmasında Allah'a güvenip dayanmaktır. Tevekkül, makamların en yükseğidir. Bu, iki sebepten dolayıdır: Birincisi, yüce Allah'ın, *'Hiç şüphesiz Allah, kendisine tevekkül edenleri sever'* (Âl-i İmrân 3/159) âyetidir. İkincisi ise, *'Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yeter'* (Talâk 65/3) âyetidir.

Tevekkül bazan farz olur. Bunu, *'Eğer müminseniz, Allah'a tevekkül edin'* (Mâide 5/23) âyetinden anlıyoruz. Bu âyette Allah, tevekkülü iman için bir şart yapmıştır. Şu âyetin zâhiri de tevekkülün farz olduğunu bildirmektedir:

'Müminler ancak Allah'a tevekkül etsinler' (Âl-i İmrân 3/122). Âyetteki emir, istenen işin farz olduğunu gösterir.

Bil ki tevekkül konusunda insanlar üç dereceye ayrılırlar:

Birincisi, kulun Rabb'ine, bir insanın samimiyetinde ve menfaatlerini korumasında hiç şüphe etmediği emin bir vekiline güvendiği gibi güvenmesidir. İkincisi, kulun Rabb'ine karşı, küçük çocuğun annesine gösterdiği teslimiyeti göstermesidir. Çocuk, annesinden başkasını tanımaz ve ancak ona sığınır. Üçüncüsü de kulun Rabb'ine karşı, ölünün kendisini yıkayana teslim olması gibi teslim olmasıdır. Ölü, kendisini yıkayana bütünü ile teslim olmuştur.

Birinci derecede olan kimse, işi vekiline havale etmekle birlikte, kendisinde de bir yetki ve kuvvet görmektedir. İkinci derecede olan böyle değildir; üçüncünün tersine onda da bir tercih ve ihtiyar vardır.

---

[709] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 10/3360 (nr. 18914); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/200; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/156; Sehâvî, *el-Makasıdü'l-Hasene*, nr. 343 (Açıklama kısmında).

Üçüncü derece olanda ise (kendisine ait gördüğü) hiçbir kuvvet ve tercih yoktur. Bu dereceler has tevhid anlayışına göre oluşmaktadır. Biz bu tevhid hakkında, *'Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır'* (Bakara 2/163) âyetinin tefsirinde açıklama yapmıştık. Kalpte iman ve yakîn kuvvetlendikçe insanın Rabb'ine tevekkül hali de kuvvetlenir; o zayıfladıkça tevekkül de zayıflar.

Eğer, 'Tevekkülde sebepleri terketmek şart mıdır değil midir?' şeklinde bir soru sorulursa buna cevap olarak şöyle deriz:

Sebepler üç kısımdır:

Birincisi, etkisi kesin olarak bilinen sebeplerdir. Sebepler âleminde Allah onu icra etmekte, yürürlükte tutmaktadır. Bunları terketmek câiz değildir. Açlığı gidermek için bir şeyler yemek ve soğuktan korunmak için elbise giyinmek gibi ...

İkincisi, sonucu kesin olmayan sebeplerdir. Ticaret, maişet temini ve benzeri şeyler gibi. Bunları yapmak tevekkülü zedelemez; çünkü tevekkül kalbin amelidir; bedenin ameli değildir. İman ve yakîni kuvvetli olan kimsenin bu tür sebepleri terketmesi câizdir.

Üçüncüsü, neticesi çok uzak ve zayıf sebeptir. Bu tür şeyleri yapmak tevekküle zarar verir. Sihir, define peşinde koşmak ve simya gibi işler bu kısma örnek verilebilir.

Sonra, tevekkülün üzerinde tefvîz hali vardır. Tefvîz, Allah Teâlâ'nın emrine bütünüyle teslim olmaktır. Tevekkül sahibinin kendine ait bir muradı ve tercihi vardır; o, Rabb'ine güvenip dayanarak muradına ulaşmak istemektedir. Tefvîz sahibinin ise kendisine ait bir muradı ve tercihi yoktur; tam tersine o, bütün tercihini Allah'a teslim etmiştir. Bu kimse, Allah'a karşı edep bakımından en kâmil noktadır." İbn Cüzey'in açıklamaları burada bitti.[710] Tevekkül konusundaki açıklamaların aslı Gazâlî'ye aittir. Bu konudaki açıklamaların kalan kısmı, *"Hiç ölmeyen ebedî hayat sahibine tevekkül et!"* (Furkan 25/58) âyetinin tefsirinde gelecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[710] bk. İbn Cüzey, *et-Teshil li-Ulûmi't-Tenzil*, 1/169-170 (Beyrut 1995).

Allah'ın Yardımı Olmadan Zafer Olmaz

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine (sallallahu aleyhi vesellem) tevekkülü emrettikten sonra, bütün kullarını da buna teşvik ederek şöyle buyurdu:

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ
مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

160. ***Allah size yardım ederse artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi kendi halinize bırakıverirse ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah'a güvenip dayansınlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bedir'de yaptığı gibi, Allah size yardım ederse *artık* insanlardan *size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer* Uhud Savaşı'nda yaptığı gibi, *Allah sizi kendi halinize bırakıverirse Allah Teâlâ'dan başka size kim yardım eder ki?"* Yani O'ndan başka yardımcınız yoktur.

Bu, tevekküle teşvik eden bir uyarı ve ilâhî yardımı celbeden şeye bir özendirmedir. O da Allah'a itimattır. Âyette ayrıca hızlânı (kulun kendi haline terkedilmesini) gerektiren şeylerden sakındırma vardır. Bu, Allah'ın resûlünün emrine muhalefet ve isyandır yahut Allah'tan başkasına güvenmektir. Bunun için yüce Allah, "*Müminler,* O'ndan başka yardımcının olmadığını bildikleri için, ancak *Allah'a güvenip dayansınlar"* buyurdu.

160. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer, nefisle mücâhedede ve ilâhî huzura doğru seyirde Allah size yardım ederse artık nefis, insanlar, hevâ ve şeytandan size galip gelecek hiç kimse yoktur. Şayet Allah sizi kendi halinize bırakırsa -bu halden Allah'a sığınırız- O sizi terkettikten sonra size yardım edecek kimdir? Öyleyse mürid, manevi seyrinde yüce Mevlâ'sına güvenmeli, hazlarını ve hevâsını kesip atmada O'ndan yardım istemelidir. Gerçekte mürid için Allah'tan başka yardımcı yoktur. Ârifler bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Allah'ın yardımı bir insanın destekçisi olursa zorlukta bile onun muradı kolayca hâsıl olur. Eğer gence Allah'tan bir yardım gelmezse onun çabalarının çoğu kendisine azap olur."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Ganimete Hıyanet Olmaz

Daha önce geçtiği gibi, Uhud Savaşı'nda okçular acele ile ganimete hücum ettiği zaman, vehimlerinde, "Resûlullah bizi ganimetten mahrum eder!" diye bir düşünce oluştu. Halbuki bu, ganimet malına hıyanet olup Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şanına yakışacak bir şey değildi. İşte Allah Teâlâ, Peygamber'inin böyle bir halden uzak olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَاْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى
كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

161. ***Bir peygambere, ganimete hıyanet etmesi yaraşmaz. Kim ganimete hıyanet ederse kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese, yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir; hiç kimse haksızlığa uğratılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir peygambere, ganimete hıyanet etmesi,* ondan gizlice bir şey alması yaraşmaz"; çünkü bu bir hıyanettir; o da peygamberliğe terstir. Bundan murat, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) böyle bir şeyden uzak olduğunu bildirmektir. Şu âyette olduğu gibi: *"Allah'ın bir çocuk edinmesi olacak şey değil!"* (Meryem 19/33).

Âyetin bir muradı da okçuların yanlış düşüncesini defetmektir.

Rivayet edildiğine göre, okçular kendilerine belirlenen yeri terkettiklerinde Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Ben size, 'Benden haber gelmedikçe yerinizden ayrılmayın' diye emretmedim mi?" diye sordu; onlar, "Geride durmak için diğer kardeşlerimizi bıraktık" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Hayır siz, bizim ganimet malında haksızlık yapacağımızı ve size pay vermeceğimizi mi zannettiniz?"* buyurdu. O zaman bu âyet indi.

Yine denildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir grup insanı düşmanı kontrol için gözcü birlik olarak gönderdi. Onlar dönmeden kendisine ganimet malları geldi; Resûl-i Ekrem onları yanında bulunan insanlara dağıttı, gözcü birliğine bir şey ayırmadı. Bunun üzerine âyet indi. Allah Resûlü dağıttığı ganimetleri geri istedi ve onu gözcüler dahil edilerek savaşa katılan herkese dağıttı.

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay da rivayet edilmiştir: Bedir günü ganimetler içinden kırmızı bir kadife elbise kayboldu. Münafıklar, "Onu belki Allah'ın resûlü almıştır!" dediler. Onları reddetmek için bu âyet indi.[711]

Cenâb-ı Hak sonra, ganimet malına hıyanet etmenin cezasını zikrederek şöyle buyurdu:

"Kim ganimete hıyanet ederse kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sakın sizden birini kıyamet günü hesap yerine, boynunda haksız yere gasbettiği böğüren bir deveyle gelirken görmeyeyim. Yine aynı şekilde boynunda böğüren bir sığır ve meleyen bir koyunla da görmeyeyim (Hainlik ve hırsızlıktan sakının)." Allah Resûlü sonra ashabına üç defa,

"Tebliğ ettim mi?" diye sordu.[712]

---

[711] Âyetin iniş sebebiyle ilgili rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/178-179; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/361-364.

[712] Buhârî, Cihad, 189; Müslim, İmâre, 24 (nr. 1831); Ahmed, *Müsned*, 2/426.

Âyet şöyle bitiyor: "*Sonra herkese,* dünyada *yaptıklarının karşılığı noksansız verilir;* onlardan itaat edenin sevabından azaltılarak ve isyan edenin cezası fazlalaştırılarak *hiç kimse haksızlığa uğratılmaz.*"

Âyette, sadece hainlik yapanın değil, herkesin yaptığının tam olarak karşılığını göreceği belirtildi. Bunun sebebi, asıl maksadı ortaya koymak ve daha etkili bir şekilde dile getirmektir. Yani herkes büyük küçük yaptığı her amelinin karşılığını görünce, ganimet ve devlet malında hainlik yapan kimse, bu büyük günahın cezasını haydi haydi çekecektir. Bu son açıklama müfessir Beyzâvî'ye aittir.[713]

161. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için söylenen şeyler, veliler ve müttaki âlimler gibi onun şerefli vârislerine de söylenir. Hiç şüphesiz rabbânî âlimler, peygamberlerin vârisidir; onların da en güzel hal ve yolda olmaları beklenir. Çünkü veliler insanları Allah'ı tanımaya, âlimlerse Allah'ın hükümlerini bilmeye sevketmektedirler. Peygamberler Allah katından bu görevle gelmişlerdir; onlar hakkında hiçbir kusur, noksanlık, aldatma ve bozukluk düşünülemez. Bu durumda, peygamberlere gösterilen hürmetten bir pay da velilerin ve âlimlerin hakkıdır. Özellikle seçkin velilere karşı son derece hürmetli davranmalıdır.

Kim velilerin noksanlık ve bozuk bir hal içinde olduğunu düşünür ve bu tür şeylerle onlara karşı kalbini bozarsa sırların ortaya döküldüğü hesap günü bunun vebalini görür. Sonra Allah, herkese yaptıklarının karşılığını tamam olarak verir, hiç kimseye haksızlık yapılmaz. Velilerin ve âlimlerin eti (onları gıybet etmek ve çekiştirmek) öldürücü bir zehirdir; onlar hakkında kötü düşünmek bir hıyanettir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamberlerin ve velilerin kâmil insanlar olduğuna itikad etmek (ve kendilerine ona göre hürmet göstermek) insana Allah rızasını kazandırır; onları tenkit etmek (haksız yere elle ve dille kendilerine eziyet etmek) ise Allah'ın gazabına sebep olur.[714] Cenâb-ı Hak, buna işaret ederek şöyle buyurdu:

---

[713] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/187.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ
الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

162. ***Allah'ın rızasını arayanla Allah'ın gazabına uğrayan ve yeri cehennem olan bir olur mu? O, varılacak ne kötü yerdir.***

163. ***Onlar** (Allah'ın rızasını arayanlar) **ise Allah katında farklı derecelere sahiptirler. Allah onların yaptıklarını görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın peygamberinin kâmil ve kusursuz biri olduğuna itikad edip acı tatlı her halde kendisine itaat ederek *Allah rızasını arayanla, Allah'ın gazabına uğrayan* münafıklar *bir olur mu?"* Allah rızasını arayanlar müminlerdir; onlar Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] kusurlu hallerden uzak tutarlar. Bu konuda kalbine bir vesvese gelenler de hemen tövbe edip onun yüksek kemalat hallerine sahip olduğunu ifade ederler. Allah'ın gazabına uğrayanlar ise münafıklardır. Onlar, Resûlullah'a karşı ikiyüzlülük yapmışlar ve onu ganimet malında haksızlık etmekle suçlamışlardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: "Taat ve hükümlerine teslimiyetle Allah'ın rızasını arayanla, isyan ve kötü itikadla Allah'ın gazabına uğrayan bir olur mu? *Şu ikincisinin dönüp varacağı yeri cehennemdir; o, varılacak ne kötü yerdir!"*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar ise Allah katında farklı derecelere sahiptirler."* Yani Allah'ın rızasına ulaşan cennet ehli, ilâhî rızayı temin eden işlerdeki gayretlerine göre Allah katında farklı derecelere sahiptir. Allah'ın gazabına uğrayanlar da isyandaki durumlarına göre azapta farklı derecelere sahiptirler.

---

[714] Şu meşhur kudsî hadis, bu konuda mühim bir uyarı içermektedir: *"Allah Teâlâ buyurur ki: Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp açarım (dostumun intikamını alırım)"* (bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880).

"Allah onların bütün yaptıklarını görmektedir." Her birine çalışmasının karşılığını verir.

162-163. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Velileri, âlimleri ve Ehl-i sünnet'i yücelterek Allah rızasını arayan kimse, Allah'ın yüceltilip hürmet edilmesini emrettiği kimseleri hor görerek Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi olur mu hiç? Şu ikincisinin varacağı sonuç, duyularının haktan perdelenmesi ve Allah'tan uzaklık azabıdır. O ne kötü bir haldir.

Allah katında yakınlık elde edenler, Rab'lerine yakınlıkları ölçüsünde farklı derecelere sahiptirler. İlâhî huzurdan uzaklaştırılan kimseler de günahları ve kötü edepleri sebebiyle Rab'lerinden uzaklaşmaları nisbetinde farklı uzaklık hallerine sahiptirler. Allah onların yaptıkları amelleri ve kalplerine yerleşen düşüncelerini bilmektedir.

Allah'ın Müminlere En Büyük Lutfu: Hz. Resûlullah

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltmeyi gerektiren sebepleri zikretti. Bu onun ilâhî bir nimet ve hidayet rehberi olmasıdır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا
عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ
لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

164. ***Andolsun ki Allah, içlerinden kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları (inkâr ve isyan kirlerinden) temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle müminlere büyük bir lutufta bulundu. Hiç şüphesiz onlar daha önce apaçık bir sapıklık içindeydiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki Allah, içlerinden* yani kendi cinslerinden veya neseplerinden onlar gibi Arap olan *bir peygamber göndermekle müminlere büyük bir lutufta bulundu."* Bunu, onun sözünü kolayca anlamaları ve onunla başkalarına karşı övünmeleri için yaptı.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bütün insanlığa bir nimet iken, onun özellikle müminler için bir nimet olarak zikredilmesi, müminlerin ondan diğer insanlardan daha fazla istifade ettiği içindir. Bir de müminlerin onunla şereflenip itibar kazandıkları sebebiyledir.

Onlar daha önce vahyi bilmeyen ve vahiy adına bir şey işitmemiş cahil kimselerken, *o Peygamber kendilerine Allah'ın âyetlerini Kur'an'ı okur, onları* isyan ve ayıp olan işlerin kirlerinden *temizler, kendilerine kitabı* yani Kur'an'ı *ve hikmeti* yani sünneti öğretir. *Şüphesiz onlar,* o gönderilmeden *önce apaçık bir sapıklık içindeydiler."*

164. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gerçekten Allah Teâlâ, Kendisine yönelen ve marifetini talep edenlere, onların elinden tutacak ve kendilerine uzak mesafeleri katettirecek terbiye şeyhleri nasip etmekle büyük bir lutufta bulunmuştur. Bu şeyhler onlara kalplerinden perdeyi kaldıracak ve kendilerine manevi fetih kapısını açacak yolu gösteren âyetleri okurlar; onları gayb ilmine mani olan kusur ve günahların kirinden temizlerler. Sonra onları ilâhî huzurda kurbiyet ve ünsiyetle müşahedeye ulaşana kadar beşerî zulmetlerden arındırırlar. Onlara, gerçek tahkik halini içeren kitapla, dinî hükümleri ve Hakk'a giden yolun âdaplarını içeren hikmeti öğretirler; böylece onlar için hakikatle şeriatın arasını birleştirirler. Gerçekten onlar, daha önce bu ikisinin arasını birleştirme konusunda apaçık bir şaşkınlık içindeydiler.

Bu ilâhî lutuf, bütün zamanları kapsamaktadır; çünkü yeryüzü hiçbir zaman Allah'a çağıran gerçek davetçilerden boş kalmaz. Şu hadis-i şerifler bunu ifade etmektedir:

"Ümmetimden bir topluluk kıyamete kadar Allah'ın emrini ayakta tutmaya devam ederler. Onları terkedenler ve kendilerine karşı çıkanlar onlara

bir zarar veremez. Bu durum, Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar devam eder. Onlar insanlara devamlı üstün gelirler." [715]

"Ümmetimden her devirde sâbikûn (hayırlarda önderlik eden ehlullah) bulunur." [716]

"Şüphesiz Allah Teâlâ bu ümmet için her yüz senenin başında onlara dinlerini yenileyecek bir müceddid (kalpleri marifetle, dinî hayatı Kur'an ve Sünnet edebiyle ihya edecek kimseler) gönderir." [717]

Kim bu irşad ve davet işinin kesildiğine itikad ederse o kimse, Allah'ın lutfunu kesmiş, O'nun kudretini âciz görmüş ve Allah'ın kullarına rahmet kapısını kapamış olur. Bu halden Allah'a sığınırız.

İlâhî Yardıma Mani Şeyler

Sahâbe-i kirâm, kendilerine zafer vaat edilmişken, Uhud Savaşı'nda başlarına gelen olayı şakınlıkla karşılayınca, Cenâb-ı Hak bunun, Peygamber'in emrine muhalefetlerinin bir uğursuzluğu olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنّٰى هٰذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ
أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾

165. ***(Bedir'de) Düşmanınızın başına iki mislini getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) sizin başınıza gelince, "Bu nereden geldi" mi diyorsunuz? De ki: "O, kendi nefsinizdendir." Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.***

---

[715] Buhârî, İ'tisâm, 10; Müslim, İmâret, 53; Tirmizî, Fiten, 27; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 5/34, 269, 278.

[716] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/7; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 7327.

[717] Ebû Davud, Melâhim, 1; Azimâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, 11/385; Hâkim, *Müstedrek*, 4/523. Hadis-i şerifler konuya açıklık getirdiği için tarafımızca eklendi (Mütercim).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Siz* müşriklerden yetmiş kişiyi öldürüp yetmişini de esir alarak *onlara* Uhud'un *iki misli bir musibet dokundurmuşken,* Uhud günü sizden yetmiş kişinin öldürülmesiyle *başınıza bir musibet gelince,* 'Bu nereden geldi, yani bu musibet niye başımıza geldi, halbuki bize zafer vaat edilmişti' mi diyorsunuz? Onlara de ki: '*O, kendi nefsinizdendir.*'" Yani nefsinizin, başındaki emîrine (kumandan ve idarecisine) muhalefet etmesindendir. Vaat edilen zafer, savaşta sebat etmeye ve emre itaate bağlıydı; şart bozulunca, vaat edilen sonuç da bozuldu.

"*Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.*" O, bir şarta bağlı olarak veya hiçbir şart bulunmadan zafer vermeye kadirdir, fakat ilâhî hikmet, sebep ve şartların bulunmasını gerektirmiştir. Çünkü bu âlem kudret ve hikmet üzere kuruludur.

Âyete şu mana da verilmiştir: De ki: "O, sizin Bedir günü esirlere karşı fidyeyi tercihiniz sebebiyle başınıza gelen bir durumdur."

Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (radıyallahu anh) şöyle demiştir: "Bedir günü Cebrâil (aleyhisselâm) Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek, 'Esirler hakkında ashabını serbest bırak; isterlerse onları öldürsünler, isterlerse gelecek sene onların adedince kendilerinden insan şehid edilmesi şartıyla fidye alsınlar!" dedi. Ashap, 'Şimdi fidye alalım, gelecek seneki savaşta bizden de onların sayısınca şehid verelim!' dediler." [718] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

165. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müride, dünyanın musibet ve belalarından bir şey isabet edince, onun meydana gelişini tuhaf karşılamamalı ve ona karşı hoşnutsuzluk göstermemelidir. Şunu unutmasın ki o, musibet ve acılar diyarında yaşamaktadır. İbn Atâullah-ı İskederî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bu dünyada yaşadığın sürece, kederli şeylerin vuku bulmasına şaşırma! O âlem sadece sahip olduğu sıfatı ortaya koymaktadır."

---

[718] Rivayet için bk. Tirmizi, Siyer, 18; Nesâi, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* Siyer, 60; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/367.

Eğer insana, bir vakitte bir musibet isabet etmişse ona pek çok vakitte bir sürü nimet ulaşmıştır. Öyleyse kul, Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeli, gönderdiği belalara da sabretmelidir. Kul, sabreden ve şükreden bir kul olması için böyle yapmalıdır.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah] demiştir ki: "Ârif, Allah'ın ona yaptığı ihsanlar içinde bile kendi kusurlarını gören ve Allah'tan akıp gelen lutuflar içinde zamanın şiddet ve zorluklarını tanıyan kimsedir. Allah'ın nimetlerini unutmayın ki kurtuluşa eresiniz."

Şunu da bilmek lazım ki müminin başına gelen her musibet, işlediği günahlar yüzündendir; halbuki Allah çoğunu da affetmektedir.

Müride, tehlikelerden korunma ve yardım sözü verilmişse bu müridin hakikatini bilmediği, ona gizli kalan şartlara bağlıdır. Bazan Allah'ın hükmünün yerine gelmesi için, mürid bu şartları yerine getirmekten geri kalır. Yoksa âyette belirtildiği gibi, Allah'ın işi, olması kesinleşmiş bir kaderdir (Ahzâb 33/38).

Zafer de Mağlubiyet de Allah'ın İzniyledir

Bütün bunlar, doğru olanın yalancıdan, samimi olanın ikiyüzlüden ayrılması için olmuştur. Cenâb-ı Hak, buna işaret ederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَۙ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ
الَّذِينَ نَافَقُواۚ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُواۜ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ
قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْۜ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاِيمَانِۚ يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا
لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَۚ ﴿١٦٧﴾ اَلَّذِينَ قَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا
لَوْ اَطَاعُونَا مَا قُتِلُواۜ قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

166-167. ***İki birliğin karşılaştığı gün sizin başınıza gelen musibet Allah'ın izniyle oldu. Bu, Allah'ın müminleri ayırt etmesi ve münafık-***

ları ortaya çıkarması içindir. O münafıklara, "Gelin, Allah yolunda çarpışın ya da savunma yapın" denildiği zaman onlar, "Harp etmeyi bilseydik, elbette sizin peşinizden gelirdik" dediler. Onlar o gün, imandan çok, inkâra yakındılar. Ağızlarıyla, kalplerinde olmayan şeyleri söylüyorlardı. Allah, onların içlerinde gizlediklerini çok iyi bilmektedir.

168. *(Evlerinde)* ***oturup da kardeşleri hakkında, "Bize uysalardı öldürülmezlerdi" diyenlere, "Eğer sözünüzde doğru iseniz, kendinizi ölümden kurtarın bakalım!" de.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *Uhud günü müslüman toplulukla kâfir topluluk karşılaştığında, sizin başınıza gelen musibet,* öldürülme, yaralanma ve hezimet, *Allah'ın izni* ve takdiriyle oldu. O'nun hükmünü geri çevirecek kimse yoktur. *O bunu,* şehadet âleminde *mümin olanlarla münafık olanlar bilinip birbirinden ayrılıp tanınsınlar diye yaptı."* Böylece Allah müminlerin imanını, münafıkların da inkârını ortaya çıkardı. Münafıklar, reisleri Abdullah b. Übey ile Uhud'dan döndüklerinde nifakları ortaya çıktı. Onlar 300 kişiydiler. Olay şöyle oldu:

Abdullah b. Übeyy'in görüşü, müslümanların müşriklere karşı savaşa çıkmamasıydı. Müslümanlardan bir grup savaşa çıkmayı isteyince, daha önce geçtiği gibi, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hazırlanıp savaşa çıktı; İbn Übey buna kızdı ve, "Peygamber onlara uydu, bana karşı geldi!" diyerek adamlarıyla geri döndü. Ebû Câbir Abdullah b. Amr b. Harâm, peşlerinden gelerek onlara,

"Geri dönün, Allah yolunda savaşın veya müslümanları müdafaa edin, yani onlarla kalıp sayısını çok gösterin!" dedi. Münafıkların reisi Abdullah b. Übey alay için,

"Savaş olacağını zannetmiyorum; eğer savaş olacağını kesin bilsek size tâbi olur, size katılırız" dedi.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Onlar o gün, imandan çok küfre yakındılar."* Söylediklerinden küfür hali ortaya çıktığı için böyle buyruldu. O gün onların üzerindeki küfür alametleri iman alametlerinden daha çoktu. Yahut onlar, yardım etme yönünden müminlerden çok kâfirlere yakındılar. Çünkü onların İslâm ordusundan ayrılıp geri dönmeleri ve o arada sarfettikleri sözler, kâfirlere bir takviye olurken, müslümanlar için bir güçsüzlük sebebi oldu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar ağızlarıyla, kalplerinde olmayanı söylüyorlardı."* İçlerinde olanın tersine şeyler söylüyorlardı. İman konusunda, kalpleriyle dilleri birbirine uymuyordu. "Halbuki *Allah, onların içlerinde gizledikleri nifakı sizden çok daha iyi bilmektedir."* Çünkü Allah sınırsız ilmiyle, onların içinde gizlediklerini en ince detayıyla bilir; sizler ise onu bazı emarelerine bakıp özetle bilirsiniz."

"Bu münafıklar o kimselerdir ki kendileri savaşa çıkmayıp *evlerinde oturdukları halde,* Uhud günü öldürülen *kardeşleri hakkında, 'Eğer bize uysalardı öldürülmezlerdi'* dediler. Ey Muhammed, *onlara de ki:*

'Eğer siz, bir kimseye takdir edilmiş olan ölümü savma konusunda *doğru sözlü iseniz,* eceliniz geldiğinde, haydi ölümü ve onun sebeplerini kendinizden savıp *kendinizi ölümden kurtarın bakalım!'* Çünkü bunu kendiniz için yapabilmeniz daha çok beklenir."

Savaşa çıkmayıp evinde oturmak, eceli gelen kimseyi ölümden kurtarmaz. Gerçekten ölüm sebepleri çoktur. Ecel gelince, bazan savaşa çıkmayıp evinde oturmak bile ölümün sebebi olur. Bazan da ecel gelmemişse savaşa çıkmak kurtuluş sebebi olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

166-168. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey dervişler topluluğu, sizin halktan kaçıp Cenâb-ı Hakk'a yöneldiğinizde ve cem' haline[719] yaklaştığınızda başınıza gelen şeyler, Allah'ın izniyledir. Gerçekten Allah'a yönelen kimse, halk tarafından hoş karşılanmaz; insanlara yönelenler ise makbul görülür. Bu durum, talebinde sadık olanla yalancı olanı ortaya çıkarmak içindir. Hiç şüphesiz Allah'ın sevgisi, bela ile iç içedir. O'na götüren yol, nefsin hoşlanmadığı şeylerle çevrilidir. Bu yolda nefislerin öldürülmesi, başların eğilmesi (kibrin kırılması), kalbe perde olan şeylerin defedilmesi ve engellerden kaçılması şarttır.

---

[719] Cem', kalbini ve düşüncesini Allah'ta toplamak, her şeyde Allah'ı müşahede etmek, âlemde asıl varlık olarak Allah'ı görmek ve bütün varlığı ile O'na yönelmektir (Mütercim).

Avam halka, "Allah'ın huzuruna girmek için Allah yolunda nefislerinizi öldürün yahut üzerinize hakikat nurları parlaması için nefsinizin önündeki engelleri giderin!" dendiği zaman onlar şöyle der:

"Bu yol kesildi, hakikat ilmine sahip kimseler tarihte kaldı; eğer sizin düşündüğünüz gibi, bizi Rabbimiz'e ulaştıracak bir manevi mücadelenin bulunduğunu bilsek, size katılır, yolunuza girerdik."

Onlar böyle söylerken, imandan çok inkâra yakın duruyorlar. Çünkü onlar, ezelî kudret adına hüküm veriyorlar, ilâhî rahmet kapısını kapatıyorlar. Onlar bunu ancak, kendi nefislerinin keyfini kaçırmamak, onu kapıldığı haz ve alışkanlıkları üzere tutmak için yapıyorlar. Onlar bunu safi bir kalple de söylemiyorlar, onlar kalplerinde olmayan şeyleri söylüyorlar.

Maneviyat yoluna intisap etmiş kimselerin başına bir sıkıntı ve imtihan gelince, bu yolun dışındaki kimseler, kendileri avam halkla birlikte otururken, sûfîlerin yoluna girmiş din kardeşlerine, "Eğer bize tâbi olup bu işe bulaşmasaydınız öldürülmez yahut eziyet görmezdiniz!" derler. Ey derviş, onlara de ki:

"Kazâ ve kader herkese hükmünü icra etmektedir. Eğer, 'Bela ve musibetler ancak nefsini öldürme yoluna giren kimselere gelmektedir' sözünüzde doğru iseniz, haydi, hoşlanmadığınız şeyleri kendinizden giderin de görelim!"

Kitabının sırlarını en iyi Allah Teâlâ bilir.

Allah Yolunda Şehid Olanların Hali

Uhud Savaşı'nda çok sayıda sahabi şehid edilince, Allah onların ruhlarına, dillerin anlatmaktan âciz kalacağı güzellikte nimetler ihsan etti. Onlar, geride kalan kardeşlerini cihada teşvik etmek için, "Keşke kavmimiz, bizim içinde olduğumuz şu güzel hali bilseydi!" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak kendilerine, "Sizin yerinize onlara ben haber veririm" buyurdu ve şu âyetleri indirdi:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًاۜ بَلْ اَحْيَٓاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ
يُرْزَقُونَۙ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖۙ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ
لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْۙ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۢ ﴿١٧٠﴾
يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

169. ***Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Rab'leri katında rızıklanırlar.***

170. ***Onlar, Allah'ın lutuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinç içindedirler. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olanlara, kendilerine hiçbir korkunun bulunmadığını ve onların hiç üzülmeyeceklerini müjdelerler.***

171. ***Onlar, ayrıca Allah'tan bir nimet ve ihsanı; Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceğini de müjdelerler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Peygamber yahut ey sözü dinleyen muhatap! *Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın; bilakis onlar diridirler.* Çünkü Allah, şehidlerin ruhlarını, yeşil kuşların kursağına yerleştirmiş; onlar cennette *Rab'leri katında* ikrama mazhar olmuş ve manevi yakınlık elde etmiş kimseler olarak diledikleri yere uçarak giderler; cennet nimetlerinden ve meyvelerinden *rızıklanırlar.*"

Onların cennet nimetlerinden istifade etme hali, dirilerin hali gibidir. Vefat etmiş diğer müminlerin hali ise böyle değildir; onlar cennete girmedikçe, oranın rızıklarından istifade etmezler. Bu açıklama, müfessir İbn Cüzey'e aittir.[720]

---

[720] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/171.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Melekût âleminin şehidleri olan ârifler, derece bakımından savaşta kılıçla öldürülüp şehid olanlardan daha yüksektir. Bu konuda Bakara sûresinin 154. âyetinin tefsirindeki açıklamalara bakınız.

O şehidler, Allah'ın kendilerine lutfundan ihsan ettiği ikram, yakınlık ve fâni olmayan bâki nimetlerle sevinmektedirler ve arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olanlara, yani henüz şehid olup onlara katılmamış olan mümin kardeşlerine, kendileri için hiçbir korkunun soz konusu olmadığını ve hiç üzülmeyeceklerini müjdelerler.

Yahut onlar, kendileri için hiçbir korku olmadığı ve hiç üzülmeyecekleri için sevinç içindedir.

Kısaca şehidler, ahirette kendilerine ikram edilen nimetler sebebiyle ve gerideki mümin kardeşlerinin ulaşacağı hali bildiklerinden dolayı sevinç içindedirler. Mümin kardeşleri için bildikleri şey, onlar ölür veya öldürülürse ahirette çok özel bir hayat sahibi olacaklarıdır. Bu öyle bir hayattır ki onda insana zarar verecek bir şeyin başa gelme korkusu ve sevdiği bir şeyi kaçırma üzüntüsü yoktur.

Bu âyet şunu gösteriyor: İnsan, etten kemikten oluşan bedenin ötesinde bir varlıktır. İnsanın aslı ruhtur. Ruh, kendi başına idrak eden, bedenin harap olmasıyla yok olmayan, bir şeyi bilmesi, acı duyması ve tat alması, bedenin varlığına bağlı olmayan bir cevherdir. Allah Teâlâ'nın Firavun ailesi hakkındaki şu âyeti bunu desteklemektedir:

"Onlar, sabah akşam ateşe arzedilirler" (Mü'min 40/46).

İbn Abbas'tan (radıyallahu anh) rivayet edilen şu hadis-i şerif de bu görüşü desteklemektedir:

"Şehidlerin ruhları, yeşil kuşların kursaklarında cennetin nehirlerine gelirler, onun meyvelerinden yerler, arşın gölgesinde asılı kandiller içine girip dinlenirler." [721]

Cenâb-ı Hak, onların mümin kardeşlerinin ereceği nimetler sebebiyle sevinçlerini zikrettikten sonra, onlara tahsis edilen şeylerle sevinçleri de zikrederek buyurdu ki:

---

[721] Müslim, İmâre, 121; Ebû Davud, Cihad, 25; Tirmizî, Tefsîru Sûre (3), 19.

"Onlar, Allah'tan gelen bir nimet sebebiyle sevinirler." Bu nimet, bedenle yaptıkları amellerine verilen sevaptır. "Yine *Allah'ın bir ihsanıyla sevinirler."* Bu da, ruhlarının ruhanî olarak ulaştığı nimettir. Bu, yüce Allah'ın cemalini seyretmektir. *Onlar ayrıca Allah Teâlâ'nın* cihadda yahut yatakta ölen *müminlerin ecrini zayi etmeyeceği müjdesiyle de sevinirler.* Çünkü onların iç âlemi güzel, zâhirî halleri şereflidir. Bu müminler hakkında Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın öyle kulları vardır ki Allah onları katil, zelzele ve hastalıklardan uzak tutar. Onların ömrünü uzatır; amellerini güzel yapar, kendilerine güzel rızık ihsan eder; onları âfiyet içinde yaşatır, yatakları üzerinde âfiyet içinde ruhlarını alır; onlara şehidlerin derecesini verir." [722]

Bu hadiste anlatılanlar, ârifibillâh zatlar olabilir. Allah bizleri onların seçkinlerinden yapsın ve bizleri onların yolunda yürümeyi nasip etsin. Âmin.

169-171. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Marifetullahı talep yolunda canlarını feda eden ve boş alışkanlıklarını kesip isteklerinin aksini yaparak nefislerini öldüren kimseleri ölü sanmayın. Bu şekilde nefisleri ölmüştür, ancak ruhları yüce sevgililerini müşahedeyle hayat bulmuştur. O öyle bir hayattır ki ondan sonra daha ölüm yoktur. Onlar, vücut olarak ölmüşlerdir, fakat ruhlarıyla dâimî bir hayat içindedir. Bu konuda bir şair şöyle demiştir:

"Müttaki kimsenin ölümü, öyle bir hayattır ki onda fenâ bulmak yoktur. Bazı insanlar beden olarak ölmüşlerdir fakat (sevgi ve eserleriyle) insanlar içinde yaşamaktadırlar."

Onlar, Rab'lerinin yakınlığında, ebediyen O'nu müşahede ederler; marifet ve ilim meyvelerinden rızıklanırlar. Allah'ın kendilerine ihsan ettiği yakınlık ve gizli sırlarla sevinirler. Mertebe olarak henüz kendilerine katılamayan fakat onlara bağlı olan kimseler için de sevinç içindedirler. Kendilerine bağlı olup arkadan gelenler adına sevinmelerinin sebebi şudur: Onlar da kendilerinin ulaştığı marifete ulaşacaklar, ebedî hayat sahibi, her şeyi hayatta ve ayakta tutan Allah'ı tanıyacaklar. Kalplerinde yüce sevgilinin, her şeyden yakın olan ve her isteklerine icabet eden Mevlâ'nın muhabbeti yerleşince, artık onlara hiçbir korku, hüzün, gam ve keder ulaşmayacak. Bu konuda İbnü'l-Fâriz der ki:

---

[722] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/190. Aynı konuda biraz değişik lafızlarla bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/6; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 4; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/265-266.

"Eğer o, (sevgilinin yâdı), bir gün bir insanın hatırına gelse onun gönlünde sevinç yerleşir, gam çekip gider."

Hak âşıkları, kulluk edebine sahip olma nimetiyle ve Rab'lerinin azametinin sırlarını müşahede ile sevinirler. Onların sevinçlerin bir sebebi de Allah'ın, seçkin velilerin yoluna gönül veren müminlerin ecrini zayi etmeyeceğidir. Hiç şüphesiz bir kimsenin, sûfîlerin yolunu sevmesi özel bir inayettir ve bu yolu tasdik etmek velâyetin ilk basamağıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten de O'dur.

Allah'a ve Resûlüne İtaatin Sonu

Ebû Süfyân ordusuyla Uhud Savaşı'ndan dönüp Revhâ denilen yere geldiğinde, müslümanları tamamen imha etmediklerine pişman oldu ve geri dönüp bunu gerçekleştirmeye niyetlendi. Onun bu niyeti Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) ulaşınca, ashabını düşmanı takip etmeye teşvik ederek,

"Bizimle ancak dün savaşa katılanlar takibe çıksınlar!" buyurdu. Allah Resûlü müşrikleri takip için, ilk anda yetmiş kişiyle birlikte Medine'den çıktı; Hamrâülesed denen yere kadar geldi. Burası Medine'den 8 mil uzaklıkta bir yerdi. Ashabı yaralıydı. Çoğu Allah yolunda sevabı kaçırmamak için kendini zorlayarak yola devam edebiliyordu. Allah Teâlâ, müşriklerin kalbine bir korku attı, hızlıca Mekke'ye gittiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'le birlikte düşmanı takibe çıkanların durumu hakkında şu âyeti indirdi:[723]

---

[723] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/261-262 (Beyrut 1998).

اَلَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُۜ لِلَّذ۪ينَ
اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظ۪يمٌۚ ﴿١٧٢﴾

172. ***Kendilerine yara isabet ettikten sonra Allah'ın ve Peygamber'in davetine uyanlar, (özellikle) onlardan iyilik yapanlar ve Allah'tan korkanlar için büyük bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine yara isabet ettikten sonra,* nefislerini zorlayarak peygamberleriyle birlikte giderek *Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına uyanlar,* özellikle müşriklere ulaşarak onları korkutmak için Peygamber'in yaptığı teşvikte ona itaat eden ve kendilerine emredilenleri yapıp resûlünün emrine muhalefet etmekte *Allah'tan korkanlar var ya, onlar için,* ölümden sonra varacakları günde *büyük bir mükâfat vardır."*

172. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Huzuruna vuslat için kendilerini teşvik ettiği hususlarda Allah'ın davetine uyan, sünnetine uyulması noktasında kendilerinden istediği şeylerde Hz. Peygamber'in çağrısına koşan kimseler var ya, onlar, kalplerini ilâhî huzur için tahsis ettikleri bir mahal yapmışlar, âzalarıyla da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) sünnetine uymuşlardır. Onlar bu hali, O'na ulaşma yolunda başlarına gelen yaralanma, dövülme, hapsedilme ve horlanma gibi eziyetlerden sonra elde ettiler. Onlar, hakikatle şeriatın arasını birleştirme halini elde edene kadar sabrettiler. Onlardan Hakk'a vuslat yolunda sebat ederek iyi işler yapanlar ve kendilerini eşyaya bağlayıp Hak'tan koparan her şeyden sakınanlar için büyük bir ecir ve bol bir nimet vardır. Bu, ilâhî huzurda bulunma ve zat-ı bâriyi müşahede edip cemalini seyretme nimetidir.

Allah Bize Yeter!

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) düşmanı takip emrine uyanların halini açıklamaya devam ederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
اِيمَانًاۗ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ
لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُٓوءٌۙ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ اِنَّمَا ذٰلِكُمُ
الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَٓاءَهُۖ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

173. ***İnsanlar, kendilerine, "Halk, size karşı toplandı, onlardan korkun!" dediklerinde bu, onların imanlarını artırdı ve, "Allah bize yeter; O ne güzel vekildir!" dediler.***

174. ***Onlar, kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan, Allah'ın nimet ve ihsanıyla geri döndüler. Böylece Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük ihsan sahibidir.***

175. ***İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer müminseniz, onlardan korkmayın, sadece benden korkun.***

Tefsir

Bu âyetler iki şekilde tefsir edilmiştir.

Birincisi şudur: Bu âyetler, müslümanların Uhud Savaşı'nın peşinden yaşadığı olayları anlatmaktadır. Âyetlerin zâhirinden anlaşılan ilk görüş budur. Böyle olunca, söz öncesiyle irtibatlı olur. Olayın seyri şudur:

Ebû Süfyân, müslümanların kökünü kazımak için ordusuyla geri dönmeyi planladığı bir sırada, şair Ma'bed el-Huzâî onunla karşılaştı. Ebû Süfyân'a, "Muhammed, benzerini görmediğim büyük bir kalabalıkla seni takibe çıkmış!" diyerek onun içine bir korku saldı. Ebû Süfyân, o sırada ticaret için Medine'ye giden bir kervanla karşılaştı. Onlara, "Muhammed'in bize kavuşmasını engelleyin, size bir deve yükü kuru üzüm vereyim" dedi. Kervan müslümanlarla karşılaşınca, Ebû Süfyân ve ordusunun geri dönüp köklerini kazımak istediklerini söyleyerek onlara korku vermek istediler. Bunun üzerine müslümanlar,

"*Allah bize yeter; O ne güzel bir vekildir*" diyerek, Hamrâülesed'e kadar geldiler. Orada bir müddet kalıp geri döndüler. İşte bu durumu anlatmak için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"*İnsanlar,* yani Abdülkays kervanı *kendilerine, 'İnsanlar,* Ebû Süfyân ve ordusu dönüp *sizin* kökünüzü kazımak *için toplandı; onlardan korkun,* yurdunuza geri dönün!' *dediklerinde; bu onların imanını, dindeki yakînlerini ve sebatlarını artırdı.*"

Bu âyet, imanın artıp eksildiğine delil olmaktadır. İman, Allah'a yönelme ve O'ndan başka her şeyden kalbi boşaltma ölçüsünde artar; kalbin dünyaya ve onun âfetlerine yönelme ölçüsünde de azalır. Aynı şekilde iman, taat, tefekkür ve ibret ile artar; isyan, gaflet ve boş şeylere dalmakla zayıflar.

Kervan, onları korkutmak için kendilerine bunu söyleyince, müslümanlar, "*Allah bize yeter;* yani Allah tek olarak bize yeter, biz O'ndan başkasından korkmayız, *O, ne güzel vekildir" dediler.* Yani Allah, kulun kendisine güveneceği ne güzel vekildir.

"Hasbünallah" (Allah bize yeter) sözü, korkulan ve istenmeyen şeyleri defetmek için söylenen bir sözdür. Hz. İbrahim de (aleyhisselâm), ateşe atılırken "hasbiyellah" (Allah bana yeter) demiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, Allah'tan bir nimetle,* yani âfiyet ve selâmetle *ve ihsanla* yani imanların artması ve yakînlerinin kuvvetlenmesiyle, kendilerine hiçbir fenalık, yaralanma ve düşmanın hilesi dokunmadan *döndüler. Böylece,* her iki dünyanın hayrını elde etme sebebi olan *Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük ihsan sahibidir.*" Allah, kendilerine savaşta sebat vererek, imanlarını artırarak, ilâhî rızayı kazanma sebebi olan cihada Resûlullah'la (sallallahu aleyhi vesellem) birlikte koşmaya muvaffak ederek onlara büyük ihsanda bulundu.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, onları kâfirlerle karşılaşmaktan alıkoymaya çalışan kimselerden sakındırdı. Onlar, Abdülkays kafilesidir. Allah onları şeytana benzeterek şöyle buyurdu:

"*İşte o şeytan, ancak müşriklerden olan dostlarını korkutur.*" Yahut o şeytan, münafıklardan geride kalıp evlerinde oturanları korkutur. *Şu halde, eğer müminseniz, onlardan korkmayın;* hiç şüphesiz onların işi benim elimdedir; *sadece benden korkun.*" Hiç şüphesiz iman, insanlardan değil Allah'tan korkmayı gerektirir.

İkinci tefsir şekli: Diğer bir görüşe göre, âyetlerde bahsedilen durum Küçük Bedir Savaşı'yla ilgilidir. Bu şöyle olmuştur:

Ebû Süfyân, Uhud Savaşı'ndan tam bir netice alamadan dönerken, "Ey Muhammed! Eğer istersen önümüzdeki yıl Bedir meydanında seninle tekrar karşılaşalım!" diye seslendi. Hz. Peygamber de (sallallahu aleyhi vesellem) "inşallah" dedi. Ertesi yıl Ebû Süfyân, Mekkeliler'den oluşturduğu bir ordu ile yola çıktı. Merrüzzahrân denen yere gelip konakladı. Allah onun kalbine bir korku attı; Mekke'ye geri dönmeyi daha isabetli buldu. O sırada Kâbe'yi ziyaretten dönen Nuaym b. Mesud-i Eşcaî ile karşılaştı. Ona,

"Medine'ye git ve müslümanlara benim büyük bir orduyla üzerlerine geldiğimi söyle, onları savaşa çıkmaktan vazgeçir, sana on deve vereceğim" dedi. O da Medine'ye gelip durumu haber verdi. Bunu işiten Hz. Peygamber'in ashabı savaşa çıkmayı hoş görmediler. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"*Vallahi tek başıma da olsa ben çıkacağım*" buyurdu. Bunun üzerine korkup geri duranlar savaşmak için döndüler, yiğitler hazırlandı, ordu toplanıp Medine'den çıktı. Küçük Bedir'e kadar geldiler. Ebû Süfyân ise Mekke'ye geri döndü. Bu orduya "Sevik ordusu" dendi. Müslümanlar Bedir'de bir pazar yerine rastladılar; yanlarında ticaret malları vardı; onları satıp kârlı bir ticaret yaptılar. Sonra Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Medine'ye döndü.

İşte bu olay üzerine Allah Teâlâ buyuruyor ki:

"Bir sene önce Uhud Savaşı'nda *kendilerine yara isabet ettikten sonra,* Küçük Bedir'de, Ebû Süfyân'la buluşmak için, *Allah'ın ve resûlünün da-*

vetine icabet edenler ve özellikle onlardan Peygamber'le birlikte çıkarak iyilik yapan ve onun emrine muhalefet konusunda Allah'tan korkanlar için büyük bir sevap vardır."

"Onlar öyle kimselerdir ki insanlar onlara, 'İnsanlar sizin için toplandılar ...' dedikleri vakit onlar, 'Allah bize yeter; O ne güzel vekildir' dediler."

Burada onlara olayı haber veren insanlardan kasıt, Nuaym b. Mesud'dur. O, bir insan olduğu için, belirsizlik ifadesiyle "insanlar" denmiştir. Yahut Medine'de bazı kimseler ona katılıp sözüne kulak verdikleri için, hepsine birden "insanlar" denmiştir.

"Onlar, Allah'tan bir nimetle, âfiyet ve selâmet içinde, ticaretten elde ettikleri ihsan ve kârla döndüler."

"O şeytan, yani Nuaym, *ancak kendi dostlarını korkutur."* Âyetin diğer kısımlarının manası açıktır.

173-175. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müridlerden kuvvetli kimselere, "İnsanlar sizi yolunuzdan döndürmek veya size eziyet vermek için toplanmışlar, onlardan korkun" dendiği zaman, bu onların iman ve yakînini artırdı ve onlar kendilerinin hak yolda olduklarını yakînen anladılar. Bunun kendilerinden önceki salihlerin yolunda gittikleri için başlarına geldiğini bildiler. Onlar için âyette şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlar, 'iman ettik' demekle bırakılacaklarını ve imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar?" (Ankebût 29/2).

Hali kuvvetli müridler, insanların tehdidine aldırmadılar, Allah'ın onları bilmesi, kendilerini görmesi, himaye ve yardım etmesiyle yetindiler. Böylece müşahede nimetini elde ettiler. Her şeyin sahibi yüce sevgilinin azamet tecellileri içinde yükselme ihsanına ulaştılar. İç âlemlerine hiçbir kötülük ve noksanlık isabet etmedi. Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazandılar. O şeytan, onları ancak müşahede ve Hakk'a nazar makamından uzaklaştırmak ister. Bu durumda onların korkması uygun değildir; çünkü onların peşinde olduğu şey, uğruna ruhların ve bedenlerin feda edileceği ihsan makamıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerden Korkmayın!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin halinin çok zayıf olduğunu zikretmekte ve müminlerin onların zararından emin olduğunu belirterek şöyle buyurmaktadır:

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْئًا يُرِيدُ
اللّٰهُ اَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ
اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

176. *(Resûlüm)* ***Küfürde yarışanların hali seni üzmesin; onlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onlara, ahirette bir nasip vermemek istiyor. Onlar için çok büyük bir azap vardır.***

177. ***Hiç şüphesiz imanı bırakıp inkârı seçenler, Allah'a bir zarar veremezler. Onlar için elem verici bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Münafıklar yahut bütün kâfirler gibi, *küfürde yarışanların hali seni üzmesin;* onların zararından korkma! Hiç şüphesiz *onlar Allah'a* yani O'nun dostlarına *bir zarar veremezler*. Onların zararı ancak kendilerine döner. Allah, onların küfürde yarışma halleri sebebiyle, *onlara ahirette* sevap adına *hiçbir şey vermemeyi istiyor;* çünkü onlar için ezelde şekavet (cehennemlik) hükmü yazılmış ve onlar küfür hali üzere ölmüşlerdir.

Âyette, 'Allah istiyor' ifadesi, onların küfürde son hadde ulaşmış olduklarını dikkatlere sunmak içindir. Onlar inkârda öyle bir noktaya geldiler ki rahmet edenlerin en merhametlisi yüce Allah, onlara rahmetinden hiçbir payın verilmemesini istedi. Bunun yanı sıra *onlar için büyük bir azap vardır."*

Sonra yüce Allah, kâfirlerin haklarındaki hükmü tekit için, onların halini bir kere daha belirterek buyurdu ki:

"Hiç şüphesiz imanı bırakıp inkârı seçenler, yani kendilerini azaptan kurtaracak olan imanla, onlar için azabı gerektiren küfrü değiştirenler, *Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elem verici,* can yakıcı *bir azap vardır."*

Kâfirlerin hali değişmediği için, bu âyet iman ettikten sonra onu terkedip küfre giren mürtedler hakkındadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

176-177. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Avam halkın velileri inkâr etmesi, onlara bir zarar vermez ve onları mertebelerinden düşürmez; tam aksine bu, onların yücelik, ululuk, izzet ve Allah'a yakınlığını artırır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Onu kendiniz için bir şer zannetmeyin, bilakis o, sizin için bir hayırdır"* (Nûr 24/11).

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Bûzîdî'nin şöyle dediğini işittim:

"İnsanların veli hakkındaki olumsuz sözleri, bir sivrisineğin dağa üfürmesine benzer." Yani dağa, sivrisineğin üfürmesinden ne ulaşırsa, veliye de insanların olumsuz sözlerinden o kadar bir sıkıntı ulaşır. Allah bu kimselere, ilâhî yakınlığından bir pay vermemek istiyor. Onlar için, Allah'tan uzaklıkla, Hak'tan perdelenmenin ve kötü hesabın gamı içinde sıkıntıyla yaşama azabı vardır. Özellikle velileri yakından tanıdıktan sonra, onların sohbetini terkedip avam halkın sohbetini tercih edenlerin durumu daha kötüdür; onların başına gelen büyük mahrumiyeti sorma! Öyle bir halden Allah'a sığınırız.

Verilen Mühleti Nimet Zannetmesinler!

Sonra, kâfirlere hemen azap edilmeyip mühlet verilmesi ve uzun bir hayat içinde sefa sürmeleri onlar için hayır irade edildiğini zannettirmesin; bilakis bu durum onlar için bir istidraçtır (yavaş yavaş azaba götürülmektir) ve günahlarının çoğalma sebebidir. Cenâb-ı Hak, buna işaret etmek üzere şöyle buyurdu:

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ
لِيَزْدَادُوا اِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾

178. ***İnkâr edenler, mühlet vermemizin kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Biz onlara ancak günahlarını artırmaları için mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenler, kendilerine mühlet vermemizi* ve uzun hayatla yaşatmamızı *kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Biz onlara ancak günahlarını* ve azaplarını *artırmaları için mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.* Bu azap, müminlere izzet verilen o günde, kâfirleri alçaltır ve perişan eder."

178. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir kula hemen ceza verilmeyip mühlet tanınarak ömrü uzatıldığında, eğer bu kulun ömrü taat, kalbî uyanıklık ve daha fazla marifetullah elde etme yolunda geçiyorsa ömrünün uzun olması daha hayırlıdır. Ömrün bereketli olması ancak, Allah'ın özel yardımıyla hayır üzere bulunmak ve marifetullahın artmasıyladır. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Ömründe bereket verilen kimse, az zamanda öyle şeyler elde eder ki onu ifade ve işaretler anlatmaya yetmez."

Eğer insanın ömrü, gaflet, tembellik ve daha fazla günah içinde geçiyorsa ölüm onun için daha hayırlıdır. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye sorulunca, *"Ömrü uzun ve ameli güzel olandır"* buyurdu.

"İnsanların en şerlisi kimdir?" diye sorulunca da, Allah Resûlü, *"Ömrü uzun, ameli kötü olandır"* buyurdu.[724]

Müminle Münafık Seçilmeden Bırakılmaz

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Allah bana kimin mümin kimin kâfir olduğunu bildirdi"* deyince münafıklar, "Biz kendisiyle birlikteyiz, bizi tanımıyor" dediler. Bunun üzerine şu âyet indi:

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَم۪يزَ الْخَب۪يثَ مِنَ
الطَّيِّبِۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَب۪ي مِنْ رُسُلِه۪
مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۚ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٧٩﴾

179. *Allah, müminleri bulunduğunuz (karışık) durumda bırakacak değildir; sonunda pis olanı temizden ayıracaktır. Bununla beraber Allah, size gaybı bildirecek değildir. Fakat Allah, (bu iş için) resûllerinden dilediğini seçer. O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve (isyandan) sakınırsanız, sizin için çok büyük bir mükâfat vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bütün mümin ve münafıklara şöyle buyuruyor:

"Allah müminleri, müminle münafık birbirinden ayırt edilmeden *bulunduğunuz karışık durumda bırakacak değildir;* bilakis, münafıkla halis müminin birbirinden ayırt edilmesi için sizi imtihan etmesi kaçınılmazdır." Bu imtihan vahiyle veya nefse ağır gelen yükümlülüklerle olur. Onlar, Allah yolunda canını ve malını vermek gibi öyle meşakkatli işlerdir ki onlara ancak gerçek ihlâs sahipleri sabreder. Bu ameller sizin iç âleminizi ortaya çıkarır ve böylece gerçek inancınız belli olur.

---

[724] Tirmizî, Zühd, 21, 22; Dârimî, Rikâk, 30; Ahmed, *Müsned*, 4/188.

Yahut müminle münafığın ayrılması, Uhud Savaşı'nda olduğu gibi herkesin imanını ve nifakını gösteren sözler ve işlerle gerçekleşir.

"Bununla beraber Allah, size gaybı bildirecek değildir ki sizler kalplerdeki imanı ve küfrü bilesiniz. Yahut galip mi geleceğinizi veya mağlup mu olacağınızı bilesiniz. *Fakat Allah, peygamberlik için dilediğini seçer;* ona vahyeder ve kendisine gayba ait bazı şeyleri bildirir. Yahut onun önüne, işin iç yüzünü gösteren delilller kor. *O halde* bütün gaybı hakkıyla bilmek kendisine ait olan *Allah'a ve* O'nun gaybın sırları için seçtiği ve ancak kendisinin bildirdiklerini bilen *peygamberlerine iman edin."*

Rivayet edildiğine göre kâfirler, "Eğer Muhammed, peygamberlik sözünde doğru ise bize içimizden kimin mümin kimin kâfir olduğunu bildirsin!" dediler, bunun üzerine bu âyet indi.

Âyetin iniş sebebinin, daha önce geçtiği gibi münafıkların sözü olduğu da söylenmiştir. Olayla âyetin inişi arasındaki münasebet, münafıkların Uhud günü kendilerini müminlerden ayıran sözleri olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Eğer,* tahkike ulaşmış bir imanla *iman eder,* nifak ve şirkten *sakınırsanız, sizin için* Allah katında çok *büyük bir mükâfat vardır."*

179. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın, kendisine yönelen kimseler hakkındaki uyguladığı kanunu şöyledir: Bu yola girenler çoğalır ve aralarında kuvvet iddiası ortaya çıkınca, Allah onları birbirinden ayıracak bir imtihan rüzgârı estirir; sağlam olan ayakta kalır; içi boş olanı ise rüzgâr savurur. Allah, temiz olanla pis olan birbirinden ayrılmadan onları, tercihleri dışında oluşan o halde bırakmaz. Yani kimin gayesinin Allah, kimin derdinin de O'nun dışındaki şeyler olduğunu ortaya çıkarmadan onları kendi halinde bırakmaz.

Bir de Allah size gaybı bildirmez ki kimin bu yolda sabit olduğunu ve kimin geri döndüğünü bilesiniz. Yahut Allah kullarına gaybı bildirmez ki onlar Allah'ın celâl ve cemal tecellilerinden (azap veya rahmetten) hangisine kavuşacaklarını bilsinler. Allah'ın bildirmesiyle gaybı bilmek ancak peygamberlere has bir iştir. Cenâb-ı Hak, peygamberlerin şerefli vârislerinin seçkinlerinden bazılarına da gaybdan birtakım haberler bildirir. Müride düşen iş, gayb olan kadere iman etmektir, yoksa onu bilmeye çalışmak değildir. Hikmet ehlinin dediği gibi: Sana gizli olan ayıplarını bilmeye çalışman, senden perdelenmiş gaybı bilmeye çalışmandan daha hayırlıdır.

Eğer kader ve kazânın gerçekleşeceğine iman eder, ümitsizlik ve kederden sakınırsanız, sizin için büyük bir mükâfat vardır.

Cimriliğin Sonu

Cimrilik, ihlâslı olanla olmayanı birbirinden ayıran bir ölçü olduğu için Cenâb-ı Hak, müminlerin münafıklardan ayrılmasının peşinden cimriliği zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذٖينَ يَبْخَلُونَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ
هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهٖ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلِلّٰهِ مٖيرَاثُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ (١٨٠)

180. ***Allah'ın, lutfundan kendilerine verdiği şeylerde cimrilik yapanlar, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar; hayır o, onlar için şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın, lutfundan kendilerine verdiği mallarda cimrilik yapanlar,* onun zekâtını vermeyenler, *bu cimriliklerinin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar; tam aksine bu* mal onlara azabı celbedeceğinden *kendileri için bir şerdir."*

Sonra bunun nasıl olacağını şöyle açıkladı: *"Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır."* Yani bir tasmanın boyuna geçmesi gibi, onların yaptığı cimriliğinin vebali de kendilerini kuşatacaktır. Cimrilik yapılan malın hakikaten sahibinin boynuna dolanacağı da söylenmiştir. Bu görüş, şu hadis-i şerife dayanmaktadır:

"Her kim malının zekâtını vermezse kıyamet günü o mal, başı kel, gözlerinin üzerinde iki siyah benek bulunan bir yılan şeklinde yaratılır, yılan adamın iki çene boşluğundan sarılarak, 'Ben senin hazinenim, ben senin malınım' der. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra,

"Allah'ın, lutfundan kendilerine verdiği şeylerde cimrilik yapanlar ..." âyetini okudu.[725]

Bir diğer görüşe göre, kıyamet günü cimrilerin boynuna ateşten bir halka geçirilir. İnsanın cimrilik yaptığı mal, aslında Allah'a aittir ve O'na dönecektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır."* Yere ve üzerindekilere O vâris olacaktır. Bu durumda malın Allah'a döneceğini, kendisinin öleceğini ve o malı kendisinden sonra onunla keyif sürecek kimselere terkedeceğini bilen bir kul, Allah'ın malında nasıl cimrilik yapar? Allah kendisine rahmet etsin, şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

"Ey mal toplayan kimse, onun yüzünden nice sıkıntı ve zararlara uğradın. Bir de Allah'ın seni o mal ile ebedî beraber bırakacağını umuyorsun. Hiçbir ölü, malını yanında götürdü mü? Onu başkası için topladığını görmüyor musun?"

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Sizin vermeyip elinizde tuttuğunuz veya verdiğiniz hiçbir şey ona gizli değildir; O, herkese yaptığının karşılığını verir.

180. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın kendisine verdiği yetki ve itibarda cimrilik yapan kimseler, bunun kendileri için daha hayırlı olduğunu zannetmesinler. Onlara gereken şey, imkân ve itibarlarını marifetullahı elde etme yolunda harcamalarıdır. Makam ve itibarın bu yolda harcanması, makam sevgisini gönülden çıkarmak, şöhreti bırakıp onun yerine bilinmemeyi ve Allah için gerektiğinde zilleti tercih etmek ve Allah'ın kulları arasında şan ve şöhretten kaçmakla olur. İtibar ve mevkiini Allah'ı tanıma yolunda harcamayan kimseler, bunun kendileri için daha hayırlı olduğunu zannetmesinler. Bilakis bu yaptıkları onlar için çok kötü bir durumdur. Onlar, kıyamet günü, mukarrebîn makamındaki Allah dostlarının derecelerini en yüksek makamlarda güneş gibi parlar vaziyette gördüklerinde, o cimrilik yaptıkları şeyin vebali kendilerini kuşatacaktır. Onlar, (imanla ölmeleri durumunda) âlemlerin Rabb'inin cemalini müşahededen perdelenmiş, onu ancak arada bir müşahede eden avam halkla birlikte olacaklardır.

---

[725] Buhârî, Zekât, 3; Tefsîru Sûre (3), 14; ayrıca bk. Müslim, Zekât, 27; Nesâî, Zekât, 2, 6; İbn Mâce, Zekât, 2.

Kim malında cimrilik yaparsa fâcirlerle (büyük günah sahipleriyle) birlikte haşredilir. Kim nefsinde ve mevkiinde cimrilik yapar, fakat malını hayır yolunda harcarsa o, iyilerle birlikte haşredilir. Kim de nefsini ve malını Allah yolunda harcarsa o, Allah'ın seçkin dostlarıyla birlikte haşredilir.

Zengin Olan Allah'tır

Mülkün sonu, bir ve Kahhâr olan Allah'a varır. O her yönden zengindir. Kim O'nu bunun zıddı olan bir sıfatla nitelerse o, ilâhî rahmetten uzak ve azap ehlinden olur. Cenâb-ı Hak, buna işaret ederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَقٖيرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ
سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ
الْحَرٖيقِ ﴿١٨١﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ
لِلْعَبٖيدِ ﴿١٨٢﴾ اَلَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَٓا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ

حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُۜ قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْل۪ي
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذ۪ي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٨٣﴾

181. ***Hiç şüphesiz, "Allah fakir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü Allah işitti. Onların (bu) dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız.*** *(Kıyamet günü)* ***onlara, "Tadın yakıcı azabı!" diyeceğiz.***

182. ***Bu azap, ellerinizle yapmış olduğunuz günahların karşılığıdır; yoksa Allah kullarına zulmetmez.***

183. ***Onlar, "Hiç şüphesiz Allah bize,*** *(gökten inen)* ***ateşin yakacağı bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti" dediler. Onlara de ki: "Size, benden önce peygamberler, pek çok mucize ve söylediğinizi getirmişti. Eğer sözünüzde doğru iseniz, onları niçin öldürdünüz?***

Tefsir

Yahudiler içinde, *"Hiç şüphesiz, Allah fakir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü Allah işitti."* Bu sözü, Finhâs b. Âzûrâ, yahudilerden bir cemaatin içinde söylemişti. Olay şöyle oldu:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir mektup yazarak Ebû Bekir'le [radıyallahu anh] birlikte Benî Kaynuka' yahudilerine gönderdi. Allah Resûlü bu mektupta onları İslâm'a davet ediyor, kendilerini namaz kılmaya, zekât vermeye ve ihtiyaç sahiplerine Allah için borç vermeye çağırıyordu. Ebû Bekir [radıyallahu anh], onların ders gördüğü yere geldi. Orada kalabalık bir halka gördü. Halk, Finhâs'ın etrafında toplanmış onu dinliyorlardı. Finhâs, yahudilerin âlimlerinden biriydi. Yanında diğer âlimlerden İşâ isminde biri daha vardı. Ebû Bekir, Finhâs'a,

"Allah'tan kork, İslâm'a gir. Vallahi sen de biliyorsun ki Muhammed Allah'ın resûlüdür; size Allah katından hak ile gelmiştir. İslâm'a gir, onu tasdik et. Allah için güzel borç ver ki cennete giresin" dedi. Allah kendisine lânet etsin, bunları işiten Finhâs, Ebû Bekir'e, "Ey Ebû Bekir, senin dediğine göre Rabbimiz mallarımızdan borç istiyor; borcu ancak fakir zenginden ister; eğer zengin olsaydı borç istemezdi!" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir [radıyallahu anh], Finhâs'a bir tokat attı ve,

"Eğer aramızda anlaşma olmasaydı, senin boynunu vururdum!" dedi. Finhas durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet etti. Allah Resûlü Ebû Bekir'e,

"Seni böyle yapmaya sevkeden ne oldu?" diye sordu; Ebû Bekir de,

"Yâ Resûlallah, Allah'ın düşmanı büyük bir söz söyledi. O, Allah'ın fakir, kendilerinin zengin olduklarını söylüyor" dedi. Finhâs söylediklerini inkâr etti; o zaman bu âyetler inerek onu yalanladı.[726]

Âyetin manası şudur: Hiç şüphesiz Allah onların çirkin sözlerini işitti ve onların bu söylediklerinden kendilerini azaba çarptıracaktır. Bunun için şöyle buyurdu:

"Onların söylediklerini yazacağız." Yani, onu aleyhlerine bir delil olarak amel defterlerine yazacağız. Yahut onu ilmimizde muhafaza edeceğiz ve ihmal etmeyeceğiz; çünkü o, ağır bir sözdür. Onda Allah'ı inkâr, Allah'ın kitabıyla alay ve Allah'ın resûlünü yalanlama vardır. Bunun için o sözü, peygamberleri öldürmeyle yan yana zikretti. Bunda şuna da dikkat çekiliyor: Onların bu sözü, işledikleri ilk şenaat değildir. Peygamberleri öldürmeye cüret eden kimselerden, bu tür sözlerin çıkması uzak görülmez.

Sonra onların göreceği azabı haber vererek şöyle buyurdu: *"Kıyamet günü onlara, 'Tadın yakıcı azabı!' diyeceğiz."*

Tatma, yenecek türden maddi şeyler için kullanıldığı gibi burada geçtiği üzere, manevi şeyler için de kullanılır. Tatma kelimesinin burada kullanılmasının sebebi şudur: Onların azabı, cimrilikten ve mal hırsından kaynaklanan sözlerinden dolayı başlarına gelmiştir. İnsanın mala olan ihtiyacı, çoğunlukla yiyecek şeyleri temin içindir. İnsanın cimriliği ise büyük ölçüde malı kaybetme korkusundan kaynaklanmaktadır.

---

[726] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/258-259 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/203-204; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/396-397.

"*Bu azabın sebebi,* peygamberleri öldürme, Allah hakkında bu tür sözleri söyleme ve diğer isyanlarınız gibi *ellerinizle yapmış olduğunuz işlerdir.*" Âyette, "el" ifadesinin kullanılması, amellerin çoğunun onunla yapılmasından dolayıdır. Hem Allah kullarına zulmetmez; bilakis O, herkese yaptığı hayır ve şerrin karşılığını verir. Bu durumda siz kendi kendinize zulmetmiş olmaktasınız.

Sonra yahudilerden bir grup -bunlar Kâ'b b. Eşref, Mâlik b. Sayf, Huyey b. Ahtab, Finhâs ve Vehb b. Yuhudâ'dır- Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ey Muhammed, sen kendinin Allah'ın bize gönderdiği bir peygamber olduğunu söylüyorsun. Allah bize Tevrat'ta, peygamber olduğunu söyleyen bir kimse bize ateşin yaktığı bir kurban getirmedikçe ona iman etmememizi emretti. Eğer sen bize böyle bir kurban getirirsen sana iman ederiz!" dediler. Bunun üzerine Allah onlar hakkında bu âyeti indirerek kendilerini yalanladı. Cenâb-ı Hak âyetinde şöyle buyurdu:

"*Allah* Tevrat'ta bize, İsrâiloğulları'nın peygamberlerinde olduğu gibi sadaka ve kurban gibi ateşin yakacağı *bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti, diyenlere de ki :...*"

Âyette işaret edilen olay şudur:

İsrâiloğulları'na kurbanların etini ve ganimet mallarını yemeleri haramdı. Onlar bir kurban adadıkları veya bir ganimet ele geçirdikleri zaman, kurbanın kabulünün ve ganimet malında bir çalıntı olmadığının işareti şu idi: Ortaya konmuş olan kurbanın veya ganimet malının üzerine gökten beyaz bir ateş iner ve onu yakardı. Bu onun kabul olduğunun alameti olurdu. Eğer onlar kabul edilmemişse oldukları gibi kalırdı. Onların bu sözü, bir inattan kaynaklanan boş iddialardır; çünkü bir kurbanın gökten inen bir ateş tarafından yakılması, bir mucize olduğu için imanı gerektirir. Diğer mucizeler de bu konuda aynıdır. Bunun için Allah onların sözünü şu şekilde reddetti:

"*Size, benden önce pek çok peygamber, pek çok mucize ve* ateşle yakılan kurban gibi *söylediğiniz şeyi getirmişti;* fakat siz onları yalanladınız ve öldürdünüz. Zekeriyya, Yahya ve diğer peygamberler gibi. *Eğer sözünüz-*

de doğru iseniz, sizi iman etmekten alıkoyan şeyin böyle bir mucizenin ortaya konmaması olduğunu söylüyorsanız; o halde *niçin* size o mucizeyi getiren peygamberlere iman etmediniz ve *onları öldürdünüz?"*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

181-183. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Avamın ileri gelenleri, seçkin velileri inkâr etmeye devam edip dururlar. Onların sözlerine kulak verip söz hırsızlığı yaparlar, velilerden akıllarının almadığı ve onların mertebesini düşürecek bir söz işittikleri zaman onu ezberlerler, tahrif edip halkın arasına yayarlar. Bu şekilde onların nurunu söndürmek ve kusurlarını ortaya çıkarmak isterler. Halbuki onların koruyucusu Allah'tır. Allah o münkirlerin sözlerini ve dostlarına karşı inkâr niyetlerini yazar ve onlara,

"Haktan uzaklaşma ve perdelenme azabını tadın!" der. Onları inkâra sevkeden şey, önceki velilerde olduğu gibi kendi devirlerinde bulunan velilerden de keramet beklentileridir. Bu kimseler, "Falan ve filan velinin gösterdiği gibi bu veliler de keramet göstermedikçe onları tasdik etmeyiz" derler. Halbuki bu münkirler onlardan önce kendilerine keramet gösteren veliler hakkında birçok suçlamada bulunmuşlardı. Bu durum, veliler içinde Allah'ın uyguladığı bir kanundur. Her devirde Allah dostlarını inkâr edenler bulunmuştur. Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.

Her Peygamber Yalanlanmıştır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette peygamberi Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) teselli ederek şöyle buyurdu:

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَٓاؤُ۫ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ

وَالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿١٨٤﴾

184. *(Resûlüm!) Eğer onlar seni yalanladılarsa şüphesiz, senden önce apaçık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalanlanmıştır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem), yahudilerin ve diğer insanların yalanlamasına karşı teselli ederek buyurdu ki:

"*Eğer onlar seni yalanladılarsa* bu yeni bir durum değildir, *şüphesiz senden önce*, senin gibi, kavimlerine *apaçık mucizeler*, içinde öğüt ve sakındırma bulunan, gökten inmiş *sahifeleri* ve ilâhî hükümleri içeren *aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalanlanmıştır.*"

184. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler yalanlandığı gibi veliler de yalanlanır. Bu inkâr, onlarda herkesi hayrette bırakan ilimler, parlak hikmetler ve apaçık kerametler ortaya çıkmışken olur. Onlardaki kerametlerin en büyüğü, marifetullahtır. Bu durum, öteden beri süregelen bir kanundur. Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın.

Her Nefis Ölümü Tadacaktır

Bütün hasımlar Allah'ın huzurunda toplanır; o zaman haklı ile haksız ortaya çıkar. Herkese, önceden yapmış olduğu amellerinin karşılığı tam olarak verilir. Her nefis, ortaya koyduğu ve gizlediği bütün amellerini, ilme'l-yakîn derecesinde bilir. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurmuştur:

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ
النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

185. ***Her nefis ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size noksansız verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı aldatıcı metadan başka bir şey değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Nefes alıp veren *her can, muhakkak ölümün hararetini tadacak,* ecel kâsesinden içecektir. *Size, yaptığınız hayır veya şer amellerinizin karşılığı tam olarak ancak* kabirlerinizden kalktığınızda *ahiret günü verilecektir.*"

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde der ki: "*Amellerin karşılığı tam olarak ödenecektir*" ifadesi, amellerin karşılığının bir kısmının daha önce ödendiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bu görüşü desteklemektedir:

"*Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçedir (sahibi nimet içindedir) ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur (sahibi azap çekmektedir).*" [727]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete dahil edilirse o, gerçekten kurtuluşa ermiştir,* muradına ulaşmıştır." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"*Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete girmeyi severse ölümü ona ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eder haldeyken gelsin. Bir de kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa insanlara öyle muamele etsin.*" [728]

"*Bu dünya hayatı,* yani onun süsleri ve lezzeti insanı *aldatan metadan başka bir şey değildir.*"

Başkasını aldatan kimse, malının güzelini ortaya çıkarır, kusurunu gizler; dünya da böyledir. Dünya, peşine düşene kendini güzel gösterir, onun için tatlı ve nefsini okşayan yönünü ortaya kor; bu şekilde onu Allah'ın zikir ve taatinden uzaklaştırır. Böylece kul, dünyayı ahiretine tercih eder, sonra, dünyaya çok ihtiyacı olduğu bir anda onu terkeder; işte o zaman ahirete pişman ve perişan bir halde döner. Bu konuda bir şair der ki:

"Kim, kendisini sevindiren bir şeyden dolayı dünyayı överse yakında, bir zorluktan dolayı onu kötüler. Dünya arkasını dönüp gidince insan için bir hasret kaynağı olur; insana yönelince de bir sürü dertle gelir."

---

[727] Tirmizî, Zühd, 91; Kıyâmet, 26.

[728] Müslim, İmâre, 46; Nesâî, Bîât, 25; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed, *Müsned*, 2/161.

185. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütün nefisler, aslı itibariyle onu öldüren ve kendisiyle mücâhede eden kimse için ölümü kabul eder. Bu konudaki gevşeklik nefis sahiplerindedir. Kim nefsini, şehvetlerin ateşinden uzaklaştırır ve kötü isteklerine tâbi olmayarak onu muhalefet kılıcı ile öldürür ve böylece ilâhî huzur cennetine dahil ederse o, büyük bir kurtuluşa ermiş ve çok bereketli bir kazanç elde etmiş olur. Hayırlara muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Musibet ve Eziyetlere Sabır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminlere, mallarını ve kardeşlerini kaybetmeye karşı sabretmeyi, ayrıca yahudi ve müşriklerden gelen eziyetlere tahammül göstermeyi emrederek şöyle buyurmaktadır:

لَتُبْلَوُنَّ فٖى اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا اَذًى كَثٖيرًا وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ
ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٨٦﴾

186. ***Hiç şüphesiz mallarınız ve canlarınızla imtihan edileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, muhakkak ki bu, azmedilmeye değer işlerdendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz mallarınızda,* onlara gelecek âfetler ve malla ilgili yükümlü olduğunuz harcamalarla *imtihan edileceksiniz. Ayrıca* canlarınızla yani nefsinizin karşılaşacağı öldürülme, yaralanma, esir düşme, hastalıklar ve diğer musibetlerle de *imtihan edileceksiniz. Bir de sizden önce kendilerine kitap verilen* yahudilerden ve Mekke'deki *müşrik kâfirlerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz."* Mesela onların, "Allah fakirdir" demeleri, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] hicvetmeleri, din hakkındaki tenkitleri, kâfirleri müslümanlara karşı kışkırtmaları ve bunların dışındaki diğer eziyet verici sözleri buna örnektir. Cenâb-ı Hak, bu işler meydana gelmeden önce onları müminlere bildirdi ki müminler onlara sabır ve tahammül göstermeye hazırlıklı olsunlar, başlarına gelince korkmasınlar.

"*Eğer* bunlara *sabreder ve* emrettiği hususlarda *Allah'tan korkarsanız, muhakkak ki bu, azmedilmesi gereken büyük işlerdendir.*" Yahut o, Cenâb-ı Hakk'ın yapmaya karar verdiği ve kullarına gerekli kıldığı işlerdendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

186. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, sıdk ile ve Allah'a vâsıl olma azmiyle velilerin yoluna girerse onun, talebindeki sadakatinin ortaya çıkması için malında ve nefsinde imtihana tâbi tutulup denenmesi kaçınılmazdır. Yine onun insanlardan eziyet verici pek çok şey işitmesi de kesindir. Hak yolcusu sabrederse kazanır, geri dönerse kaybeder. Bu, Allah'ın, kulları arasında uyguladığı bir kanunudur. Âyette şöyle buyrulmaktadır:

"*Hiç şüphesiz biz, içinizden mücahidleri ve sabredenleri ortaya çıkarıncaya ve haberlerinizi ortaya koyuncaya kadar sizi imtihan edeceğiz*" (Muhammed 47/31).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "*Sizleri mallarınız konusunda imtihan edeceğiz*, yani malı toplamada, onu elde tutmada ve onda Allah'ın haklarındaki ihmallerde sizleri sınayacağız. '*Sizi nefisleriniz konusunda da imtihan edeceğiz.*' Yani nefsin şehvetlerine tâbi olma, terbiyesini terketme, onu dünya sebeplerinin peşine tâbi etme ve onu ebedî hayat hakkında tefekkür ve ibretten uzak tutma gibi konularda sizi deneyeceğiz; bütün bunlarda ne halde olduğunuzu ortaya çıkaracağız.

'*Sizleri mallarınızda imtihan edeceğiz*' âyetine şu mana da verilmiştir: Malı alma ve verme (kazanma ve harcama) konusunda nasıl davrandığınızı deneyeceğiz."[729]

---

[729] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/215.

Ehl-i Kitap'tan Alınan Söz

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette yahudileri kınamakta, onlar hakkı gizleyip bâtılı ortaya koydukları için kendilerini ayıplayarak şöyle buyurmaktadır:

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ
فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهٖ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾

187. ***Vaktiyle Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Kitabı mutlaka insanlara açıklayacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz" diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünya malı ile değiştiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötü!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırla, bir zamanlar Allah kendilerine kitap verilen yahudilerden, kitabı,* yani kitaplarında Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) özelliklerini anlatan ifadeleri *insanlara mutlaka açıklayacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz diyerek söz almıştı. Onlar ise bu sözü* yahut kitabı *terkettiler,* halk arasındaki yetki ve itibarları yok olur endişesiyle Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) vasıflarını gizlediler. *Bu sözleşmeyi, az bir dünya* malı *karşılığında* ve avam halktan aldıkları birkaç kuruş için *sattılar,* yani değiştirdiler. *Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür!"*

Bu âyetteki ikazın bir ucu, kendisine bir ilim sorulunca onu gizleyen kimselere de dokunmaktadır. Bu konuda Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim (farz) bir ilmi, ehlinden gizlerse kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur."[730]

---

[730] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/210. "Ehlinden" kısmı hariç bk. Ebû Davud, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 3; İbn Mâce, Mukaddime, 24; Ahmed, *Müsned,* 2/263; Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/163.

Hz. Ali (radıyallahu anh) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, ilim ehline, onu öğretip öğretmediğinden hesap sormadan, cahillere ilmi öğrenmekten hesap sormaz."

Muhammed b. Kâ'b şöyle demiştir: "Âlimin, ilmini öğretmeden susması, cahilin de kendisine gereken ilmi sormadan durması helâl değildir."[731]

187. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlim ehli kimseler, bir velinin gerçekten velâyet sahibi olduğunu yakînen bildikten sonra, onu hasedinden ve halk içindeki itibarının kaybından korkarak gizlerlerse bu âyetin tehdidi altına girmiş olurlar; çünkü avam halk âlimlere tâbidir. Bir hakikati gizledikleri veya inkâr yoyluna gittikleri zaman, bu konuda halk onlara tâbi olur; böylece kendi günahları yanında birçok insanın da vebalini yüklenmiş olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sahip Olmadıkları Şeyle Övülmeyi Sevenler

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), yahudilere Tevrat'tan bir şey sorduğunda, onu gizlediler ve kendisine Tevrat'takinin dışında bir şey söylediler. Sonra huzurundan çıktılar; Allah Resûlü'ne de kendilerine sorduğu şeyi haber vermiş izlenimini verdiler, bundan dolayı övülmeyi istediler ve bu yaptıklarına sevindiler. Allah Teâlâ onlar hakkında şu âyetleri indirdi:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اَتَوْا وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا
فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٨٨﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٨٩﴾

---

[731] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/210.

188. ***Yaptıkları (yalan ve aldatma) ile sevinen ve yapmadıkları ile övülmek isteyen kimselerin azaptan kurtulacaklarını zannetme. Onlar için elem verici bir azap vardır.***

189. ***Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *yaptıkları* aldatma ve hakkı gizleme *ile sevinen* ve ahde vefa, hakkı açıklama, doğruyu haber verme gibi *yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin azaptan kurtulacaklarını zannetme.* Evet, onların azaptan kurtulacaklarını düşünme. *Onlar için elem verici bir azap vardır."*

"Göklerin ve yerin mülkü (tasarruf ve hükümranlığı) Allah'ındır. O, dilerse azap eder, dilerse rahmet eder. *Allah'ın her şeye gücü yeter.* Bunların hiçbiri O'nu âciz bırakamaz."

Âyete şu şekilde de mana verilmiştir: İşledikleri bozuk işlerle sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenler, sakın kendilerinin azaptan kurtulacağını zannetmesinler.

Ebû Said-i Hudrî'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, münafıklar hakkında indi. Onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] savaşa çıkınca, bir bahane ile geri kalır, savaşa katılmazlardı. Allah Resûlü savaştan geri dönünce, gelip kendilerince özürlerini beyan ederlerdi. Resûl-i Ekrem özürlerini kabul edince sevinirler, yapmadıkları şeylerle övülmeyi severlerdi."[732]

İbn Hacer demiştir ki: "Bu âyetin, yaptığı her iyilikten sonra nefsini beğenerek sevinen ve insanların kendisini onda olmayan sıfatlarla methedip övmesinden hoşlanan herkesi içine almasına bir mani yoktur."[733]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[732] Buhârî, Tefsîr (3), 16; Müslim, Münâfikîn, 7 (nr. 2777); Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 4782; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/404.

[733] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/103 (Beyrut 2000).

188-189. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yaptığı fiilleri nefsine ait gören ve onda Rabb' inin desteğini hiç görmeyen, ayrıca insanların kendisini methetmesinden ve başkasının yaptığı işle onu övmesinden hoşlanan kimseler, eşyaya takılıp kalma ve ucub (nefsini beğenme) ile perdelenme azabından kurtulacaklarını düşünmesinler. Çünkü işin aslı düşünülürse, Cenâb-ı Hak'tan başka gerçek fâil yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın sende bir fiili yaratıp (asıl fâil kendisi iken) onu sana nisbet etmesi, sana olan nimetinin tamamındandır.

Bir kul, yaptığı taati Allah'ın kendisine yardımının bir alameti görüp, onun kendi üzerinde zuhur etmesinden dolayı sevinirse bunda bir sakınca yoktur. Ancak kul, nefsini bu işte bir vasıta gibi görecek, onu nefsine mal etmekten uzak kalacak ve nefsin ezelî kudretle bu işi yapmaya sevk ve muvaffak edildiğini bilecektir. Böyle olursa, kulun tevazuu ve şükrü artar. Eğer taatin, nefsinden meydana geldiğini düşünerek sevinir ve onunla Allah'ın kullarına gösteriş yaparsa bu, ucubdur (kendini beğenmektir).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Bir taat, senden kaynaklandığı için seni sevindirmesin; sen o taatin sana Allah'ın bir hediyesi olduğunu bilerek sevin! Âyette buyrulur ki: *De ki: Allah'ın ihsanı ve rahmetiyle evet ancak bununla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır"* (Yunus 10/58).[734]

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, sonsuz kudretini gösterecek delilleri zikrederek şöyle buyurmaktadır:

اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۚ ﴿١٩٠﴾

190. ***Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için pek çok âyet vardır.***

---

[734] bk. İbn Acîbe, *Îkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 133 (Beyrut 2005).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerin ve yerin yaratılışında*, onların gözler önüne serilmesinde kâmil, safi; his ve vehmin engellerinden temiz *akıl sahipleri için* yaratıcının varlığına, kudretinin ve ilminin kemaline apaçık *âyetler*, deliller *vardır.*

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, yüce Allah'ın varlığını ispat eden delillerin üç tane ile sınırlandırılmasının hikmeti şu olabilir: Buradaki delillerin ortak noktası, değişim olayıdır. Bu durum bütün delillerde mevcuttur. Değişim, bir şeyin ya bizzat kendisinde olur, gecenin ve gündüzün değişmesi gibi; ya bir şeyin parçasında olur, zamanla gelişen bir şeyin şeklinin değişmesi gibi ya da varlığın kendi dışındaki bir şeyde olur, feleklerin, yerlerinin değişmesiyle meydana gelen değişimi gibi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Kim bu âyeti okur da üzerinde düşünmezse yazıklar olsun ona!'"[735]

190. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yaratma, bir şeyi yoktan var etmek ve ortaya çıkarmaktır. Bu âyette anlatılan dört türlü tecelli, Cenâb-ı Hakk'ın varlığına delil olmaktadır. Bu tecelliler kullara iki zıt durumda gözükmekte; onlar nurla zulmet, kudretle hikmet, maddi olanla manevi olan şeyler içinde ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde her şeyden çift olarak yaratılmıştır. Bu, göklerdeki ve yerdeki maddi şeylerden uzaklaşarak manalarındaki tekliğe ulaşılması içindir. Ey kullar, her şeyde ve her halde Allah'a koşunuz. Gökler ve gündüz, nuranîdir; yer ve gece zulmanîdir. Bunda, işin mana yönünün tekliğine delil vardır. Cenâb-ı Hak bu âyette sanki şu mesajı veriyor: "Şekillerde takılıp kalma, mana denizine dal; umulur ki beni görürsün!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[735] İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 620; Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 186; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/409.

Her Halde Allah'ı Zikredenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, bu safi manaları idrak eden akıl sahiplerinin niteliklerini anlatarak şöyle buyurmaktadır:

اَلَّذ۪ينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ ف۪ي خَلْقِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًاۚ سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ
النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَٓا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُۜ وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ
اَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَٓا اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَاد۪ي لِلْا۪يمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّاۗ
رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّـَٔاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِۚ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَاٰتِنَا
مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْم۪يعَادَ ﴿١٩٤﴾

191. *Onlar, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken (her durumda) Allah'ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler ve şöyle derler: Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın; seni tesbih ederiz, bizi cehennem azabından koru!*

192. *Ey Rabbimiz! Doğrusu sen, kimi cehenneme koyarsan, onu gerçekten perişan etmiş olursun. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.*

193. *Ey Rabbimiz! Şüphesiz biz, "Rabb'inize inanın!" diye imana çağıran davetçiyi (Peygamber'i, Kur'an'ı) işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz, günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al!*

194. *Rabbimiz! Bize, peygamberlerin vasıtasıyla vaat ettiklerini ver, bizi kıyamet gününde perişan etme; şüphesiz sen vaadinden dönmezsin.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, gerçek akıl sahiplerini şöyle tanıtmıştır:

"Onlar, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler." Yani ayakta, otururken ve yatarken sürekli Allah'ı zikrederler. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim cennet bahçelerinde nimetlere kavuşup sefa sürmek istiyorsa, Allah'ı çokça zikretsin."[736]

Âyette anlatılan durumun namazla ilgili olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, güçleri yettiğine göre, namazı ayakta, oturarak ve yanları üzere yatar vaziyette kılarlar. Bu görüşe delil olacak bir hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), hasta olan İmrân b. Husayn'a şöyle buyurmuştur:

"Namazı ayakta kıl; ona gücün yetmezse oturarak kıl; ona da gücün yetmezse yanın üzere yatıp îmâ ile kıl."[737]

"Onlar göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler..." Yani bunların sahibinin varlığına delil çıkarmak ve ibret almak için tefekkür ederler. Tefekkür, ibadetlerin en faziletlisidir. Resûl-i Ekrem bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Tefekkür gibi ibadet yoktur."[738] Çünkü kalbin asıl görevi tefekkürdür, yaratılan şeylerin amacı da tefekküre vesile olmaktır. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bir adam yatağına uzanmış yatıyordu, o sırada göğe ve yıldızlara bakarak, Ben şahitlik ederim ki senin bir yaratıcın var. Allahım beni affet! dedi. Allah ona rahmetiyle nazar buyurdu ve kendisini affetti."[739]

Bu hadis, usul (akaid) ilminin yüceliğini ve bu ilme sahip kimselerin faziletini gösteren en açık bir delildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

---

[736] Taberânî, *el-Kebir*, 20/157; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/75.

[737] Buhârî, Taksir, 20; Müslim, Müsâfirîn, nr. 730-734.

[738] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4647.

[739] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/410; İbn Hacer, *el-Kâfü'ş-Şâfi*, nr. 303; Münâvî, *el-Fethu's-Semâvi bi-Tahrici Ehâdîsi Tefsiri'l-Kâdi Beyzâvi*, nr. 322 (Riyad 1409).

Tefekkür konusunda -inşallah- "Tasavvufî İşaretler" kısmında geniş açıklama gelecektir.

Onlar, yaratılmış varlıkların hayret verici hallerini tefekkür edince şöyle dediler:

"Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın ..." Yani bunları hikmetsiz olarak boş yere yaratmadın; bilakis onları çok güzel bir hikmetle yarattın. Bu hikmetlerden bazıları şunlardır:

Yeryüzü, insanın varlığının başlangıcı ve onun yaşaması için bir sebep yapılmıştır. Gökler ve yer, kula marifetullah yolunu gösterir, Rabb'ini tanıtır ve O'nun taatine teşvik eder. Bütün bunlar, kulun Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna kavuşup ebedî hayata ve sonsuz saadete ulaşması içindir.

Yine şöyle derler: *"Seni tesbih ederiz."* Yani yüce zatını abes iş yapmaktan ve boş şey yaratmaktan tenzih ederiz. "*Bizi*, derin tefekkür ve ibretten yüz çevirenlerin ve her şeye hükmü geçen tek ilâhın emirlerini ihlal edenlerin hak ettiği *cehennem azabından koru. Zalimler için*, onları cehennem azabından koruyacak *hiçbir yardımcı yoktur*." Âyette, açıkça "zalimler" ifadesinin zikredilmesi, onların ateşe girmelerinin ve azap yurdunda kendilerinden yardımın kesilmesinin asıl sebebinin yaptıkları zulümler olduğunu ifade etmek içindir.

Onların duaları şöyle devam ediyor: *"Ey Rabbimiz! Şüphesiz biz, 'Rabb'inize inanın; O'nun birliğine iman edin' diye çağıran davetçiyi*, şanı yüce Peygamber'i yahut Kur'an'ı *işittik*, davetine uyduk, *iman ettik. Rabbimiz*, bizim büyük *günahlarımızı* bağışla, küçük kusurlarımızı *temizle, ruhumuzu iyilerle*, senin seçkin dostlarınla *birlikteyken*, onların sohbet halkasındayken *al*, bizi onların arasına kat."

Bu âyette şuna da dikkat çekiliyor: Onlar, Allah'a kavuşmayı severler; Allah da onlara kavuşmayı sever.

Yine onlar der ki: "*Rabbimiz! Bize*, peygamberlerinin verdiği müjdeleri doğrulayacak sevabı ver. Yahut bize, *peygamberlerinin diliyle müjdelediğin ihsanını*, rahmetini ve güzel âkıbeti *ver*."

Onlar, Allah'tan bu vaat edilen şeyleri isterken, bunu ilâhî emre uyarak yaptılar, yoksa kendilerine yapılan vaade aykırı davranılacağından korktuklarından değil. Bilakis, kendilerine kötü âkıbet haber verilen kimselerden olmaktan korkarak böyle dua ettiler. Yahut ilâhî emirleri yapmadaki kusurlarının affedilmesi için bu duayı yaptılar. Böyle dua etmelerinin bir sebebi de kulluk yapmak veya Cenâb-ı Hakk'a boyun eğip tevazu göstermek içindir. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

Duaları şöyle bitiyor: *"Bizi kıyamet gününde rezil rüsva etme."* Yani kusurlarımız yüzünden bizi alçaltıp hor hakir bırakma; *şüphesiz sen,* müminlere sevap verme ve dua edenin duasına icabet etme vaadinden dönmezsin. Yahut kullarını yeniden diriltme ve hesaba çekme *vaadinden dönmezsin."*

Bu dualarda, "Ey Rabbimiz!" ifadelerinin tekrar edilmesi, yakarışta ısrarcı olduğunu göstermek içindir. Ayrıca her birinin tek tek istenmesi gereken ve çok değerli şeyler olduğunu göstermektedir. Bir rivayette şöyle nakledilmiştir:

"Kime bir iş sıkıntı verince, beş defa 'Rabbimiz!' diyerek dua etse Allah onu korktuğu şeyden kurtarır ve istediğini kendisine verir" Bu açıklamalar da Beyzâvî'ye aittir.[740]

191-194. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, seyir sırasına göre, zikri tefekkürden önce zikretti. Müride, işin başında önce diliyle zikir emredilir; zikir kalbe inene kadar buna devam eder. Peşinden zikir kalbe intikal eder, sonra ruha geçer; bu, aynı zamanda fikirdir. Zikir sonra sırra geçer; bu, müşahede ve ilâhî tecellileri görme makamıdır. O noktada dil tutulur, konuşamaz olur, insan müşahede nurları içinde kaybolur. Bir tanesi bu konuda şöyle demiştir:

"Seni ne zaman (dilimle) zikredecek olsam; hemen sırrım, ruhum ve kalbim, beni ayıplayıp kınarlar. Hatta öyle olur ki sanki senin tarafından bir gözetleyici bana gizlice şöyle der: Sakın! Yazık sana! Bu yaptığın da ne? Sakın! Her tarafta Hakk'ın şahitlerinin parlamakta olduğunu görmüyor musun? Her neye O'nun için bakarsan, O'ndan sana bir mesaj ulaşır!"

---

[740] Açıklama ve rivayet için ayrıca bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 2/86.

Kul bu makama ulaşınca –ki bu, birlik makamıdır- o zaman bütün virdler birleşir, tek vird olur. Bu, kalbin fikir ve müşahede ile sürekli ilâhî huzurda olmasıdır yahut kalbin sadece Allah'la olup O'ndan başka her şeyden uzaklaşmasıdır.

İmam Gazâlî [rahimehullah], *İhyâ*'da günlük zikir ve virdleri anlattığı bölümde der ki:

"Bütün duygu ve düşüncesi bir ve Samed olan Allah'ta toplanmış olan muvahhide gelince o, bütün himmeti tek noktada toplanmış bir kimsedir. O, ancak Allah Teâlâ'yı sever, sadece O'ndan korkar. O'ndan başkasından rızık beklemez. Hangi şeye baksa onda Cenâb-ı Hakk'ı görür. Kimin manevi derecesi bu noktaya yükselse onun virdleri sıraya koymaya ve değişik zikir çeşitlerine ihtiyacı yoktur. Onun farz namazlarının dışında, virdi tek virddir; o da her halde kalbiyle Allah ile huzur halinde olmaktır. Artık onun kalbine hangi düşünce gelse, kulağına hangi ses çarpsa, gözüne hangi şekil gözükse, hepsi onun için ibret, fikir ve manevi halinde bir artış sebebi olur. Onun nazarında bütün varlıkları hareket ettiren ve onlara sükûnet veren ancak Allah'tır.

Bu kimselerin bütün halleri, manen yükselmelerine sebep olacak durumdadır; onlar için ibadetler arasında bir seçme yapmaya hacet yoktur. Onlar, *'Allah'a koşun'* (Zâriyât 51/50) âyetinde belirtildiği gibi sürekli Allah'a koşarlar. Onlar hakkında, *'Ben Rabbim'e gitmekteyim'* (Sâffât 37/99) âyetinin hakikati tahakkuk etmiştir. Bu, sıddıkların derecelerinin sonudur. Bir müridin, bu makamdan duydukları ile aldanıp kendisinin de o makamda olduğunu iddia etmesi ve ibadet vazifelerinde gevşeklik göstermesi uygun değildir. Bu makamın alameti, bu makamda bulunan kimsenin kalbinde hiçbir vesvese olmaması, kalbinde hiçbir günah düşüncesi bulunmaması, hiçbir halin onu sarsmaması ve büyük meşguliyetlerin kendisini korkutmamasıdır. Bu mertebeye çıkmak herkesin harcı değildir."[741]

---

[741] bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/461 (Beyrut 2000).

İmam Gazâlî'nin "Kalbinde hiçbir günah düşüncesi bulunmaması" sözü, zorunlu değildir. Çünkü ârifin kalbi, nuranî ve zulmanî tecellilerin geliş yeridir; fakat zulmanî tecelliler az olur ve kalpte yerleşmeden çeker gider.

İmam Gazâlî, eserinin diğer bir yerinde şöyle demiştir: "Temiz akıl sahiplerinin ibadeti, Allah Teâlâ'yı zikir ve O'nun celâl ve cemal tecellilerine muhabbet için tefekküre dalmaktan öteye geçmez; diğer amelleri bunları kuvvetlendirmek için yerine getirir. Cennet için amel edenin derecesi, saf akıllıların derecesidir; bu kimse cennete ameli ile ulaşır, çünkü cennetin çoğu saf akıllılardan oluşur."

İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet* isimli kitabında da der ki:

"Manevi hali zayıf kimselerin vazifelerinin, hali kuvvetli kimselerin vazifesi gibi olduğunu düşünen kimse büyük hata etmiştir. Hatta büyük şeyhlerden biri demiştir ki: 'Kim beni, manevi yoldaki ilk halimde görse sıddık olur; kim beni son halimde görse, zındık olur.' Yani manevi terbiyede başlangıç halinde, gözler özünde icra edilen birçok mücâhede ve ibadet gereklidir. Nihayet halinde ise amel daha çok bâtına (iç âleme) döner; kalp sürekli Cenâb-ı Hak'la huzur halinde ve O'nu müşahede içindedir; bu durumda zâhirî âzalarda (ilk hale göre) bir gevşeme olur. Ona bakan kimse de bunun ibadeti hafife alma olduğunu zanneder. Heyhat, heyhat! Bu, ne kadar yanlış bir düşünce! Halbuki onun yaptığı, ibadetin özüne, aslına ve gayesine dalmaktır; fakat yarasaların gözü, güneşin ışıklarını görmekten âciz kalır."

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman Ârif, bu konuda Kuşeyrî'nin sözünü naklettikten sonra demiştir ki: "Onun işaret ettiğinden şu ortaya çıkmıştır: Kalp ehli ârifler, her taati yapmazlar; onlar ancak kalplerini Hak'ta toplayan ve onları dağıtmayan taatleri yaparlar. Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: 'Bu yola yeni giren bir sûfînin, (farz ilmin dışında) bir şey okumamasını ve yazmamasını güzel görüyorum; çünkü böyle yapması onun himmetini daha güzel toplar.'" Yine o demiştir ki:

"Müridin halinin değişmemesi için, (bir zarureti yoksa) mal kazanma işiyle meşgul olmamasını ve (dünya makamı için) ilim tahsili peşinde koşmamasını tercih ederim."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah kime kâmil bir terbiye şeyhi nasip etmişse onun, kendisine belirlediği tüm iş ve ibadetler, onun için zikirdir; şeyhi onu, nasıl uygunsa o şekilde manevi yolda yürütür.

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki:

"Meclislerin en değerlisi ve en yücesi, tevhid meydanında fikrederek oturmak, marifet kokularıyla kokulanmak, muhabbet kâsesiyle sevgi denizinden içmek ve Allah Teâlâ'ya güzel zan besleyerek eşyayı ve hadiseleri seyretmektir."[742]

Hazret sonra şöyle demiştir: "Böyle bir mecliste oturan kimse ne kadar yüce bir kimsedir! Orada içilen ne tatlı bir içecektir! Bununla rızıklanan kimseye müjdeler olsun!"

Kuşeyrî demiştir ki: "Tefekkür, bütün hak tâliplerinde bulunması gereken bir sıfattır. Onun meyvesi, ilme uymak şartıyla, vuslattır. Fikir, kötü şeylerden temiz olunca, sahibi hakikat ilminin kaynaklarına ulaşır."[743]

Ebû Zerr'in [radıyallahu anh] hanımına, kocasının ibadeti sorulunca şöyle demiştir: "Gündüzleri bir köşede iki büklüm halde tefekkür ederdi." Aynı şekilde, Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] hanımı da şöyle demiştir: "Gece boyunca bir kenarda iki büklüm oturup tefekkür ederdi."

Ebü'd-Derdâ'nın [radıyallahu anh] hanımı da kocası hakkında aynı şeyleri söylemiştir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] şöyle demiştir: "Konuşması zikir, susması tefekkür, bakışı ibret olan kimseye müjdeler olsun!"

Hasan-ı Basrî [rahimehullah] demiştir ki: "Kimin kelâmı hikmet değilse o söz boştur. Kimin susması tefekkür değilse o bir yanılma içindedir. Kimin bakışı ibret değilse onun yaptığı bir oyalanmadır."

---

[742] Daha kısa bir rivayet için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 56 (İstanbul Semerkand: 2005); Münâvî, *Tabakatu's-Sûfiyye*, 1/577 (Beyrut 1999); Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 1/123 (Beyrut 2003).

[743] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/292.

İbn Atâullah-ı İskenderi, *Hikem* adlı eserinde der ki: "İnsanlardan uzaklaşıp tefekküre dalmak kadar kalbe fayda veren bir şey yoktur."

Şu sözler de ona ait:

"Tefekkür, kalbin ışığıdır; o gidince kalbin ışığı kalmaz."

"İki çeşit tefekkür vardır; biri hakkı tasdik ve iman olan tefekkürdür, diğeri ise müşahede ve hakikati görme tefekkürüdür. Birincisi ibret ehli içindir; ikincisi ise müşahede ve basiret ehli içindir."

Hakkı müşahede ve hakikati görme tefekkürü, âriflerin ibadetidir; onun sevabı altmış yetmiş ile sınırlandırılmaz, bilakis bu şekilde geçen az bir vakit, bin seneye bedeldir. Bu konuda bir şair der ki:

"Sevgilimle geçen her vakit, bin sene değerindedir."

Âriflerin bütün vakitleri, Kadir gecesi gibidir. Kim bu makama ulaşmamışsa oturup sürekli nefsine ağlasın. Kim o makamı elde etmiş ve o saadete erişmişse sevinmek onun hakkıdır. Bu gibiler hakkında bir zat demiştir ki:

"Gerçekten er kişiler onlardır. Onların sıfatına sahip olmayan bir kimseye 'adam' denmesi, insanları yanıltmaktır."

Allah Teâlâ bizlere de onların makamını nasip etsin ve onların nail olduğu aşkı tattırsın. Âmin.

Tefekkür ehli der ki: Rabbimiz, sen bu varlıkları boş yere yaratmadın. Bütün varlıklar, senin ayakta tutmanla bu âlemde varlığını sürdürmektedir; ancak hepsi senin zatının birliği yanında yok hükmündedir. Buna göre, bâtıl muhaldir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] tasdik ve ifade buyurduğu gibi, Allah'ın dışındaki her şey bâtıldır.[744]

Ey Rabbimiz! Şüphesiz biz, "Rabb'inize inanın!" diye imana çağıran davetçiyi işittik, hemen iman ettik. Yani biz ilk gruptan iman ehli idik; sen bize ihsan makamına da ulaşmaya bir sebep yarat.

---

[744] Hadis için bk. Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 26, Edeb, 90; Müslim, Birr, 2-6; Tirmizî, Edeb, 70; İbn Mâce, Edeb, 41.

Rabbimiz! Bize, vaat ettiklerini ihsan et. Bu da müşahede makamına ulaşmaktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zikir ve Fikir Ehlinin Duasına İcabet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, zikir ve fikir ehlinin dualarına ne ile icabet ettiğini şöyle açıkladı:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّ۪ي لَٓا اُض۪يعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰىۚ
بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ فَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُو۫ذُوا ف۪ي
سَب۪يل۪ي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

195. ***Rab'leri de onların dualarını kabul ederek şöyle buyurdu: Ben, erkek olsun kadın olsun içinizden, amel eden hiç kimsenin amelini zayi etmem. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret eden, yurtlarından çıkarılan, benim yolumda eziyete uğrayan, savaşan ve öldürülen kimseler var ya, hiç şüphesiz ben onların kötülüklerini temizleyeceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu, Allah katından bir mükâfattır. En güzel mükâfat Allah katındadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rab'leri de onların dualarını kabul etti,* istediklerini verdi, çünkü O, istekleri geri çevirmez; O'na yönelik samimi ümit ve beklentileri boşa çıkmaz. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun içinizde, amel eden hiç kimsenin amelini zayi etmem. Çünkü sizler, birbirinizdensiniz." Erkek kadından, kadın da erkektendir. Her ikisi de aynı köktendir. Ayrıca iki cins

arasında ileri derecede irtibat, birlik ve dinde ittifak olduğu için böyle denilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarından Ümmü Seleme [radıyallahu anhâ], "Yâ Resûlallah, Allah âyetinde erkeklerin hicretinden bahsediyor, kadınları zikretmiyor" deyince, *"Erkek olsun kadın olsun içinizden amel eden hiç kimsenin amelini zayi etmem"* âyeti nâzil oldu.[745]

Cenâb-ı Hak, sonra, amel edenlerin farklı amellerini ve onlar için hazırlanan mükâfatı zikrederek şöyle buyurdu:

"Şirk yurdundan *hicret eden*, vatanlarından, arkadaş ve kabilelerinden ayrılan, *yurtlarından çıkarılan*, Allah'a imanları sebebiyle *benim yolumda eziyete uğrayan*, kâfirlerle *savaşan* ve cihadda *öldürülüp şehid olan kimseler var ya ...*"

Bu son kısma farklı bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: "Savaşta bazısı öldürüldüğü halde, kalanları savaşmaya devam eden ve düşman karşısında zafiyet göstermeyenler var ya! *Ben onların kötülüklerini temizleyeceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu, Allah katından bir mükâfattır.* Yani Allah katından bir ihsan ve ikram olarak verilen sevaptır. *En güzel mükâfat Allah katındadır;* hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz."

195. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zikir ve fikir ehli kimseler, yüksek himmet ve kuvvetli azimetleriyle Allah'a yöneldiklerinde, sürekli O'nu zikrederek zatının azametini, güzel ihsanlarını ve iyiliklerini tefekkür ederek kapısını çaldıklarında, zillet ve kalp kırıklığı ile tevazu ve inleme hali içinde O'na yalvardıklarında, Allah dualarına icabet etti, onlara kapısını açtı, dostlarıyla birlikte onları huzuruna aldı. Hiç şüphesiz O, samimi isteklere karşılık verir, beklentileri boşa çıkarmaz.

---

[745] Tirmizî, Tefsîr, 5; Hâkim, *Müstedrek*, 2/300; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/412.

Onlar bu ihsana, Allah için vatanlarından hicret ettikten, kabile ve kardeşlerini terkettikten sonra ulaştılar. Onlar kendilerini daha fazla Allah'a yaklaştıranlar hariç herkesi terkettiler; nefisleriyle savaştılar, sonunda nefisleri öldü; yüce ve ulu Allah'ın huzuruna ulaşarak özel bir hayata kavuştu. Bu konuda şair demiştir ki:

"Eğer bize ulaşmak istersen, ölmen şarttır; kendisinde fazlalık (dostunun sevmediği şeyler) bulunan kimse, vuslata ulaşamaz."

Böylece Allah, onların basiret gözünden, Allah'tan gayri varlıkların sebep olduğu günah perdesini sildi, kalplerini karışık şeylerin kirinden temizledi; nihayet marifet cennetine girdiler. O öyle bir cennettir ki kimse onu kelimelerle anlatamaz. Bu cennetin içinden marifet nehirleri akar, ondan ince anlayış hazineleri ortaya çıkar. Bütün bunlar, ebedî hayat sahibi ve bütün varlıkları ayakta tutan yüce zatın katından sevap olarak ikram edilen nimetlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Keyfine Aldanmayın

Allah, yahudi ve müşriklere azaplarını artırmak için dünya nimetlerini bolca verince bazı müminler, "Gördüğümüz kadarıyla Allah'ın düşmanları hayır ve bolluk içindeler, biz ise açlık ve sıkıntıdan helâk oluyoruz" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ
وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾ لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِلْاَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

196. ***Kâfirlerin** (zenginlik ve refah içinde) **diyar diyar dolaşması, sakın seni aldatmasın!***

197. *(Bu dünya), **azıcık bir metadır. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. O varılacak ne kötü yerdir!***

198. ***Fakat Rab'lerinden korkanlar için, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî olarak kalacakları cennetler vardır. Bu, Allah katından bir ziyafet olarak lutfedildi. İyiler için Allah katında olanlar ise daha hayırlıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey âyeti dinleyen muhatap veya ey şanlı Peygamber! *Kâfirlerin* zenginlik içinde *diyar diyar dolaşması, sakın seni aldatmasın!"* Âyetin muradı, onu bulunduğu hal üzere sabit tutmaktır. Mesela, "Yalancılara itaat etme!" âyetinde de aynı durum söz konusudur. Yani kâfirlerde gördüğün zâhirdeki dünya zenginliğine, ticaret ve ziraat işlerinde kazanç sağlayarak dolaşmalarına aldanmamaya devam et. Onların sahip olduğu bolluk ve kolay geçim seni aldatmasın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hiç şüphesiz bu dünya, azıcık bir metadır;* fâni bir şeydir, yok olacak bir metadır, kısa zamanda yok olacak bir gölgedir, akıp giden bir bulut gibidir." Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Dünya ahiretin yanında ancak, sizden birinin parmağını denize daldırdığında, parmağında kalan ıslaklık kadardır; o baksın bakalım parmağı denizden ne kadar su ile dönüyor!"[746]

Hiç şüphesiz onlar dünyadan mecburen ayrılacaklar. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. *O,* nefisleri için hazırladıkları, *varılacak ne kötü yerdir!*

Akıllı kimselerin itibar ettiği, Allah'ın müttaki insanlar için hazırladığı nimet ve ihsanlardır. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Fakat Rab'lerine isyandan sakınan ve azabından *korkanlar için, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî olarak kalacakları cennetler vardır. Allah bunu onlara kendi katından bir ziyafet olarak hazırladı."* Onlar için bundan sonra hazırladıkları ise dille ifade edilemeyecek güzelliktedir. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

---

[746] Müslim, Cennet, 55; Tirmizî, Zühd, 15; İbn Mâce, Zühd, 3; Ahmed, *Müsned,* 4/229.

"İyiler için Allah katındaki fâni olmayan cismanî ve ruhanî *nimetler,* günahkârların elde ettikleri şeylerden *daha hayırlıdır."*

Denilmiştir ki gerçek iyilik, karıncayı bile incitmemektir.

196-198. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey derviş, sakın dünya ehlinin yüksek evler yapması, yumuşak döşekler üzerinde sefa sürmesi seni aldatmasın; gerçekten bu dünyanın metaı çok azdır, onun değeri fazla değildir. Zengini fakir, büyüğü hakirdir. Sen ehl-i dünyanın değil, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] haline itibar et ve ibret al. Enes [radıyallahu anh] şöyle anlatır:

"Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına girdim. Çizgili iplerden dokunmuş bir sedir üzerinde yatıyordu. Başının altında, deriden mâmul bir yastık vardı; içi hurma lifinden doldurulmuştu. O sırada Ömer içeri girdi. Allah Resûlü yattığı yerden doğruldu. Ömer, Resûlullah'ın vücudunda yattığı yerin iz bıraktığını görünce dayanamayıp ağladı. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Ey Ömer, seni ağlatan nedir?" diye sordu; o da,

"Ben neden ağlamayayım! Kisrâ ve kayser (İran ve Bizans hükümdarları) dünya nimetleri içinde zevku safa sürerken, siz şu gördüğüm haldesiniz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey Ömer, dünya nimetlerinin onlara, ahiret nimetlerinin de bize olmasına razı değil misin?" buyurdu. [747]

Allah Teâlâ'nın takva sahibi salih kulları için hazırladıklarına bak! Onlar, gerçekte günün bir saati gibi kısa olan dünya hayatının sıkıntılarına sabrettiler, ebediyen kalacakları ahiret yurdunda sonsuz cömertlik ve af sahibi Mevlâ'nın huzuruna göçüp gittiler. İyiler için, Allah katındakiler daha hayırlıdır. Özellikle büyük ârif zatlar için hazırlanan nimetleri dil ifade edemez.

---

[747] Buhârî, Libas, 31; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 165.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hak Teâlâ, cennette müttakilerin yüksek derecelerini açıkladı, sonra, *'Ebrâr (iyilik ive ihsan sahipleri) için, Allah katındakiler daha hayırlıdır'* âyetiyle onlara olan ilâhî inayetini kapalı olarak zikretti. Yani Allah katındaki müşahede nimeti, yakınlık lutufları, ilâhî vuslatın tadı onların içinde bulundukları cennet nimetlerinden daha hayırlıdır. Cenâb-ı Hak bu âyette velâyet mertebelerini de açıkladı.

Allah âyette müttakileri zikretti. Takva, iç âlemi (kalbi), tabiatın kirinden temiz tutmak ve ahlâk olarak her türlü haramdan uzak durmaktır. Bu durum, veliliğin birinci derecesidir. Ebrâr (salih kullar), marifette istikamet sahibi olan kimselerdir. Allah, âyette müttakilerin cennette, ebrârın ise ilâhî huzurda olduğunu belirtti."[748]

Hakka Tâbi Olan Ehl-i Kitap

Allah Teâlâ, geçen âyetlerde Ehl-i kitabı (yahudi ve hıristiyanları) kınadı. Onların bazısı hakka ve doğruya tâbi olduklarından bu kınamaya müstahak ve muhatap değillerdir; bunun için Cenâb-ı Hak, böylelerini kınamadan hariç tutarak şöyle buyurdu:

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ
خَاشِعِينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًاؕ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْؕ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

199. ***Ehl-i kitap'tan öyleleri vardır ki Allah'a iman ederler, ayrıca size indirilene ve kendilerine indirilenlere de Allah'a karşı derin bir saygı içinde iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rab'leri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.***

---

[748] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/224.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yahudilerden iman eden Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi *Ehl-i kitap'tan öyleleri vardır ki Allah'a* hakiki bir imanla *iman ederler*. Onlar, *size* Kur'an'dan *indirilenlere iman ettikleri gibi Tevrat'tan kendilerine indirilenlere de iman ederler. Onlar bunu, Allah'a karşı derin bir saygı içinde,* O'na boyun eğip teslim olarak ve ahidlerine vefa göstererek *yaparlar*. Yahudi âlimlerinden Tevrat'ı tahrif edenlerin yaptığı gibi, *Allah'ın âyetlerini az bir dünya malına karşılık satmazlar*. İşte *onlar için Rab'leri katında mükâfatları vardır;* yani onlar, kendilerine vaat edilen iki kat ecre kavuşacaklardır. *Şüphesiz Allah, hesabı çok çabuk görendir."* Onlara ecirlerini ve kavuşacakları ikramları derhal verir. Çünkü Allah, onların yaptıkları amelleri ve onun hangi ihsanı hak ettiğini bilmektedir. O'nun, düşünmeye ve beklemeye ihtiyacı yoktur. O, bu tür şeylerden yüce ve uzaktır.

Bu âyetin, bir grup hıristiyan hakkında indiği söylenmiştir. Onların kırk tanesi Necran'dan, otuzu iki tanesi de Habeşistan'dandı. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek müslüman oldular.

Bu âyetin (Habeşistan kralı) Necâşî hakkında indiği de söylenmiştir. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Necâşî'nin vefat ettiğini haber verince Allah Resûlü, dışarı çıkıp Necâşî için gıyabî olarak cenaze namazı kaldı. Bunun üzerine münafıklar,

"Şuna bakın, kalkmış hıristiyan olan biri için namaz kılıyor!" dediler; bunun üzerine bu âyet indi.[749] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

199. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zamanımızda bazı fakihleri gördük ki onlar, devirlerindeki velâyet sahibi kâmil mürşidlere ve onların veli olduğuna kesin olarak inanmışlar ve onların muhabbetinden bir pay elde etmişlerdir; fakat kendilerine bu velilerin sohbetine ve terbiyelerine girmek nasip olmamıştır. Velilere olan bu inanç ve muhabbetleri sayesinde, bu fakihlerin üzerinde velilere ait nurların eserleri gözüktü, onların sırlarından bir pay aldılar ve iç âlemleri nurlandı. Yine bu sayede, şeriat yaşantıları mükemmel oldu, üzerlerinde huşû eserleri gözüktü, tevazu ve iç huzurundan nasiplendiler, kanaat ve vera' ahlâkına sahip oldular, diğer insanların içine düştüğü dünyalık korku ve endişe onların kalbinden gitti.

---

[749] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/289; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/416.

Hiç şüphesiz bu kimselere iki sevap verilecektir. Birincisi, avam halkın istifade etmesi için şeriat ilminden taşıdıkları ilmin sevabı, diğeri de velileri sevme sevabı. Meşhur hadiste belirtildiği gibi: *"Kişi sevdiği ile beraberdir."*[750]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Yolunda Sabır, Sebat, Nöbet ve Takva

Dinde sabır, beden için baş gibidir. Eğer insanlarda sürekli sabır hali bulunsaydı, hiç kimseye bir kınama ve azarlama gelmezdi. İşte insanların çoğunu kınayan bu sûre, sabırla son buldu; Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

200. ***Ey iman edenler! Sabredin; sebat gösterin, (düşmana karşı) sınırlarda nöbet bekleyin, Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.***

Âyetteki *"Ve râbitû"* âyetinin mastarı olan "murabata", müslümanlarla savaş halinde olan düşmanı gözetlemek için sınır boylarında atları hazır tutup beklemektir. Sonra, düşmana karşı savunma yapmak için gerisinde yerleşilen her yere ribat dendi. Bunu yapan atlı olmasa da aynı isim verilir. Gaye, müslümanları savunmak olunca, bir kimsenin böyle bir yerde tek başına veya ailesiyle birlikte olması da ribat sayılır. Bu işte esas, niyetin Allah rızası için olmasıdır. Müfessir, İbn Atıyye, ailesiyle birlikte sınır boylarında oturanların bu sınıfa girmeyeceğini belirtmiştir. Doğrusu, -inşallah- aşağıda açıklama bölümünde gelecektir.

---

[750] Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 50; Ebû Davud, Edeb, 113; Tirmizî, Zühd, 50; Ahmed, *Müsned*, 3/336.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler,* taatlerin meşakkatine, başınıza gelen sıkıntı ve musibetlere, isyan ve haramlardan uzak durmaya ve sizlere ihsan ettiğim nimetlere şükretmeye *sabredin, sebat gösterin;* yani sabır gereken her yerde düşmanlara galip gelin, harp meydanında sebat gösterin. *Bir de sınırlarda bekleyin,* müslümanları kâfir düşmanların saldırısından korumak için, kendiniz ve atlarınızla sınırları koruyun. En büyük sevapları almak için bunları yapın. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah yolunda, bir gündüz ve gece nöbet beklerse yaptığı bu iş, bir ay ara vermeden ramazan orucu tutmaya ve zorunlu ihtiyacı dışında hiç ayrılmadan namaz kılmaya bedeldir. Kim Allah yolunda nöbet beklerken vefat ederse Allah, cennetlik ve cehennemliklerin arasında hüküm verinceye kadar onun sevabını yazmaya devam eder."[751]

Hadis-i şerifte geçtiği gibi bir namazdan sonra gelecek namazı beklemek de ribat sayılmıştır.[752]

Âyet şöyle bitiyor: "Size yapılmasını emir veya nehyettiği hususlarda *Allah'tan korkun ki* peşinden ebediyen hüsran bulunmayan bir *kurtuluşa eresiniz.* **İlave:**[753] Bu âyetteki "ribâtın" yani sınırlarda nöbet tutmanın manası ve şekli hususunda âlimlerin farklı yorumları vardır. İmam Süyûtî [rahimehullah], bu âyetin tefsirinde kırk civarında görüş nakletmiştir. Bunların bir kısmı birbiriyle aynı veya benzer görüşlerdir. Biz birbirinden farklı görüşleri özetle vermeye çalışacağız. Âyetin, *"Sınırlarda nöbet tutun"* kısmına şu manalar verilmiştir:

Bir namazdan sonra diğer namaz vaktini gözetleyin.

Namaza her an hazırlıklı olun.

Namaz için güzelce abdest alın.

Namazı vaktinde kılın.

---

[751] Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Müslim, İmâre, 163; Ahmed, *Müsned,* 5/441; ayrıca bk. Tirmizî, nr. 1665; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 6064.

[752] Hadis için bk. Buhârî, Vudû, 6; Müslim, Tahâret, 34-41; Tirmizî, Tahâret, 39.

[753] Bu kısım, konunun öneminden dolayı tarafımızca eklenmiştir (Mütercim).

Namaz ve diğer ibadetler için mescidlerde bekleyin.

Mescidlere bağlanın.

Uzak yerlerden yürüyerek mescidlere gelin. Eliniz işte, gönlünüz mescidde ve ibadette olsun.

Dininizde sabit olun, kullukta gevşemeyin.

Dininizi ve vatanınızı düşmanlardan koruyun.

Düşmanın geleceği yerlerde nöbet tutun.

Maddi ve manevi düşmanlara karşı kuvvet hazırlayın, uyanık olun.

Allah yolunda cihad yapın.

Farzları korumada, haramlardan kaçmada çok dikkatli olun.[754]

Cüneyd-i Bağdâdî (kuddise sırruhû) âyetin, *"Nöbet tutun"* kısmına şu manayı vermiştir: "O, sırrın, Allah Teâlâ ile gizli bir irtibat halinde olması; açık halde de Allah Teâlâ'ya bağlanmasıdır."[755]

Ebû Abdurrahman-ı Sülemî (rahimehullah), tefsirinde bu âyet hakkında şu açıklamaları nakletmiştir:

"Hükmüm altında sabredin; düşmanlarımla cihadda birbirinize sabır tavsiye edin, kalplerinizi benim emrime uymaya ve rızama bağlayın."

Cafer-i Sâdık (rahimehullah) ribat âyetine şu manayı vermiştir: "İsyanlara karşı sabredin, taatlere devamda sebat gösterin, ruhlarınızı müşahedeye bağlayın, Cenâb-ı Hak'la birlikte güzel muamele ile Allah'tan korkun ki felaha eresiniz, sıdk ehlinin makamına ulaşasınız; çünkü kurtuluş mahalli odur."

Bir diğer ârif de âyete şu manayı vermiştir: "Âzalarınızla taatleri yerine getirmeye sabredin; Allah'la birlikte olmaya sebat gösterin; sırlarınızı hakikatlere bağlayın ki boş düşünce ve fikirlerden sıyrılıp kurtulasınız."[756]

---

[754] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/416-421.

[755] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 1/135 (Beyrut 2001).

[756] Açıklamalar için bk. Sülemî, *a.g.e.*, 1/137.

İmam Kuşeyrî [kuddise sırruhû], yukarıdaki âyetin bir manasının da şu olduğunu nakletmiştir:

"Taatleri yapmaya ve günahları terketmeye karşı sabredin. Kötü arzulardan uzak kalmaya, şehvetleri terketmeye ve sizi Allah'tan alıkoyan engelleri aşmaya karşı birbirinize sabrı tavsiye edin ve bunun için sebat gösterin. Bütün vakit ve hallerinizde (salihlerle) sohbet ve beraberlikte istikamet üzere kalmaya devam edin."[757]

Müfessir Mehmed Vehbi Efendi [rahimehullah], âyetteki murabataya şu manayı vermiştir:

"Murabata, (asıl manası ve hedefi itibariyle) Allah'a ulaştıracak sebeplere ruhları bağlamaktır. Bu mana ile önceki manaların birleşmesi mümkündür. Şöyle ki düşman karşısında hudut beklemek de ruhu Allah'a vâsıl edecek ibadete bağlamaktır."[758]

Beyzâvî, *"Sınırlarda nöbet tutun"* âyetinin hem sınırlarda düşmanı gözetlemek hem de itaat alanında nefsi takip ve kontrol etmek manasına geldiğini belirtmiştir. Beyzâvî, âyetteki *"râbitû"* emrinin, dinî vazifeleri güzel korumak manasına geldiğini delillendirmek için şu hadisi nakletmiştir:

"Bir namazdan sonra gelecek namazı beklemek var ya, işe asıl ribat budur."[759]

Beyzâvî, âyetin sonunda müjdelenen kurtuluşun şu üç şeyi başarmaya bağlı olduğunu belirtir:

1. Taatlerin acılığına ve zorluğuna sabretmek.

2. Nefsi kötü âdet ve alışkanlıklarını terketmede sabra alıştırmak (yani haramları ve boş işleri terk etmek).

3. Cenâb-ı Hak tarafından gelen manevi vâridatları alabilmek için sırrı beklemek (yani kalbi yüce Allah'ın razı olmadığı bütün düşünce ve sevgilerden temiz tutmak).

---

[757] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/295 (Kahire 1999).

[758] Mehmed Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/822 (İstanbul: Üçdal Neşriyat). (Kısmen sadeleştirme yapıldı).

[759] Buhârî, Vudû, 6; Müslim, Tahâret, 34-41; Tirmizî, Tahâret, 39.

Beyzâvî, şeriat, tarikat ve hakikat denen üç makamın, özetle bunlardan ibaret olduğunu bildirir.[760]

Necmeddin-Kübrâ ise âyette müminler için hakiki kurtuluşun dört şeye bağlı olduğuna bir işaret bulunduğunu belirterek onları şöyle saymıştır:

1. Nefsi, kendinde bir kuvvet görmekten menederek ve ona Mevlâ'sının taatini emrederek onunla mücâhede etmeye sabır.

2. Kalpleri, bir bela ve musibet anında ezelî takdirlere rıza gösterip teslim olması için kontrol etmede sebat.

3. Ruhları, mâsivadan keserek Allah'a vâsıl olmaya bağlamak.

4. Sırları, Allah'tan başka varlıklara yönelmekten muhafaza etmek ve Allah'ta fâni olmak. Bunu yapanlar, Allah'ın tevfiki ve ilâhî inayetin cezbesiyle Allah'ta fâni olup bekâ billâh halini elde ederek vücut (varlık) perdelerinden kurtulurlar. Cenâb-ı Hakk'ın ezelî inayeti, kula ebediyen yeter.[761]

200. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey seçilmiş velilerin imanı gibi inananlar, şeriatın hükümlerini korumada sabredin, tarikatın nurlarını tahsil etmede sebat gösterin, hakikat sırlarını müşahede için kalplerinizi bekleyin.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

1. İbadeti yapmaya sabredin, kulluğun hakikatini elde etmek için sebat gösterin, Allah'a tam kulluk yapmak yani gerçek hürriyeti elde etmek için (nefis ve şeytan düşmanına karşı) kalbinizi koruyun.

2. İslâm makamını elde etmek için sabredin, imanda devam için sebat gösterin, ihsan makamında sürekli kalmak için kalbinizi gözetin.

3. Taatleri sırf Allah için yapmaya sabredin, nefsanî hazları ve şehvetleri terketmede sebat gösterin, müşahede nurlarını elde etmek için sırlarınızı koruyun.

---

[760] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/198 (Beyrut 1988).

[761] Necmeddin-i Kübrâ, *et-Tevilâtü'n-Necmiyye*, 2/111 (Beyrut 2008).

Allah'tan korkun; O'nunla birlikte başkasını müşahede etmeyin ki gerçekten marifetullahı elde ederek kurtuluşa eresiniz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten de O'dur.

Âl-i İmrân sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(4) NİSÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Nisâ sûresi, Medine'de nâzil olmuştur. Sa'lebî, sûrenin 160 âyet olduğunu söylemiştir; Beyzâvî ise 175 âyet olduğu görüşündedir.[762]

Sûrenin içeriği: Sûrede, şu altı şeyin korunması emredilmektedir: Malların, neseplerin, bedenlerin, dinin, dilin ve imanın. Cenâb-ı Hak, sûrede, en önce bütün bu işlerin aslı ve temeli olan takvayı emrederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَث۪يراً وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪
وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يباً ①

---

[762] Sa'lebî ve Beyzâvî tefsirlerinin elimizdeki baskılarında âyet sayısı 176 olarak verilmektedir. bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/222 (Beyrut 2004); Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/199 (Beyrut 1988). Beyzâvî'nin önceki baskılarının bir kısmında ise müellifin verdiği gibi âyet sayısı 175 olarak geçmektedir. bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 3/191 (Beyrut 1997); Şeyhzâde, *Hâşiye*, 3/244 (Beyrut 1999); Elimizdeki mushaflarda âyet sayısı 176'dır.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. ***Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan da zevcesini yaratıp her ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabb'inizden sakının. Adını zikrederek birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan korkun ve akrabalık haklarını çiğnemekten sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey insanlar*, ey bütün halk! Sizi mükellef kıldığı hususlarda ilâhî emirleri yerine getirme hususunda *Rabb'inizden korkun!*"

Allah Teâlâ sonra, bu takvanın neden gerektiğini açıklayarak şöyle buyurdu: "*O Rabb'iniz ki sizi, tek bir nefisten* yani Âdem'den yarattı, *ondan da zevcesini* yani kaburga kemiklerinin birinden Havva'yı *yarattı. Sonra onlardan pek çok erkek ve kadın üretip yaydı.*" Yani bu tek nefisten birçok oğul ve kızlar ortaya çıkarıp yeryüzüne dağıttı.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, erkeklerin çok olacağı zikredilmekle yetinildi, kadınların çokluğundan bahsedilmedi; çünkü ilâhî hikmet, kadınların erkeklerden daha çok olmasını takdir buyurmuş ve öyle de olmuştur (Bunun için zikredilmeye gerek görülmedi). Takva emrinin yaratılış olayına bağlanmasının iki önemli sebebi vardır: Biri, bu olay yüce Allah'ın sonsuz kudretini göstermektedir. O öyle bir kudrettir ki onun hakkı kendisinden korkulmaktır. Diğeri ise insana verilmiş sayısız nimetler olup, bu nimetler onu verene itaati gerektirmektedir ..."

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "*Adını zikrederek birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'tan korkun.*" Yani sizler, bir iniz diğerinden bir şey isterken, "Senden yüce Allah'ın hakkı için istiyorum" diyerek istekte bulunduğunuz Rabb'inizden korkun. *Ayrıca akrabalık haklarını çiğnemekten de sakının.* Yani, akrabalarınızı ihmal edip onlarla ilgi ve irtibatı kesmekten sakının. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi, "*Kim akrabasıyla ilgile-*

nir ve onların haklarını korursa Allah da onu korur; kim de akraba ile irtibatını keserse Allah da ondan rahmetini keser."[763]

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: "Birbirinizden, hatırına dilekte bulunduğunuz akrabalık haklarını çiğnemekten sakının." Mesela siz birbirinize şöyle dersiniz: "Seninle aramdaki kan bağı hatırına senden şunu istiyorum!" Veya, "Seninle aramdaki akrabalık hatırına senden şunu istiyorum ..."

Cenâb-ı Hak, sonra, onları kendilerine emredilen şeyleri ihmal etmekten sakındırarak şöyle buyurdu: *"Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."* O, sürekli sizi korumakta, her şeyinizi bilmekte ve bütün hallerde yaptıklarınıza şahit bulunmaktadır.

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bir önceki sûrenin sonunda, müminleri seyrü sülûk derecelerinde adım adım ilerletti ve nihayet onları her şeyin sahibi yüce sultanın huzuruna ulaştırdı. Onlara, kendilerini rubûbiyyet nurlarını müşahededen uzaklaştıran hallerden sakınmalarını emretti. Sonra bu sûrenin evvelinde onları, ilk yaratılıştaki ilâhî kudretin eserlerini müşahede ederek kulluk edeplerine sarılmaya sevketti. Bu şekilde onlara, sürekli müşahede ile murakabe edeplerini birlikte korumayı yahut fenâ ile bekâ halini birlikte yaşamayı öğretti.

Müfessir İbn Cüzey, bu âyetin tefsirinde murakabenin hükümleri üzerinde açıklamalarda bulunmuştur. O, tefsirinde der ki:

"Kul, bu ve benzeri âyetlerin bahsettiği halin hakikatine ulaşınca, murakabe makamını elde eder. Murakabe, çok yüce bir makamdır. Aslı, ilim ve haldir. Sonra ondan da iki hal meydana çıkar.

İlme gelince bu, kulun, Allah'ın onun her halini bildiğini, bütün amellerinde kendisini gördüğünü, bütün konuştuklarını işittiğini ve aklından geçen her şeyden haberdar olduğunu yakînen bilmesidir.

---

[763] Bu konudaki hadisler için bk. Müslim, Birr, 17; Ebû Davud, Zekât, 45; Tirmizî, Birr, 9; Ahmed, *Müsned*, 1/191; 2/163, 190.

Hale gelince, bu bilginin kalbinden hiç çıkmamasıdır. Öyle ki bu bilgi kalbini tamamen kaplar ve ondan bir an olsun gafil olmaz. Bu hal oluşmadan, sadece bilmek yeterli değildir.

Bu ilim ve hal gerçekleşince, onların, ashâb-ı yemin (kitabını sağ elinden alanlar) grubunu oluşturan müminlerdeki neticesi, Allah'tan hayâ etmektir. Bu da zorunlu olarak günahları terketmeyi ve taatlerde gayretli olmayı gerektirir. Bu iki halin mukarrebîn makamındaki velilerde neticesi ise celâl sahibi Allah'ı yüceltmeyi ve tâzimi gerektiren müşahededir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu iki neticeye şu hadisiyle işaret buyurmuştur:

'İhsan, Allah'a, O'nu görüyor gibi kulluk etmendir; her ne kadar sen O'nu göremiyorsan da O seni görmektedir (bunu bilmendir).'[764]

Hadisin, *'Allah'a, O'nu görüyor gibi kulluk etmendir'* kısmı, ikinci neticeye yani müşahedeye işaret etmektedir. Müşahede, tâzimi gerektirir. Nasıl ki büyük bir sultanı gören kimse, zorunlu olarak onu gözünde büyütür ve kendisini yüceltirse müşahede sahipleri de böyledir. Hadisin, *'Her ne kadar sen O'nu göremiyorsan da O seni görmektedir'* kısmı ise birinci neticeye yani Allah'tan hayâ etmeye işaret etmektedir. Bunun manası şudur:

Eğer sen, mukarrebîn makamındaki veliler gibi müşahede ehli değilsen, Allah'ın seni görmekte olduğunu bil de, hiç değilse cennet ehli müminlerin makamına ulaşıp hayâ sahibi ol!

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ihsan makamını ilk olarak en yüksek makamla (müşahede haliyle) açıkladı, insanların çoğunun bundan âciz olduğunu gördüğünde, ondan bir aşağı makama inerek, her şeyini Allah'ın gördüğünü bilme halini zikretti.

Bil ki murakabe, öncesinde şu iki şey bulunmadan doğru ve sağlam olmaz. Bunlar, nefisle Allah'a itaat konusunda anlaşma ve bu hususta Allah'a söz vermedir. Bunların peşinden kendi halini muhasebe ve nefsini kınama gelir. Öncelikle kul, nefsine sürekli Allah'a taat halinde olmayı ve günahları terketmeyi şart koşmalıdır. Sonra, bunları yapacağına dair Rabb'ine söz vermelidir. Buna, murabata denir. Bu ikisinden sonra, ilk iş olarak murakabe gerçekleşir.

---

[764] Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4.

Bundan sonra kul, nefsine yapması için şart koştuğu ve sözleştiği hususlarda onu muhasebe eder. Eğer nefsini Rabb'iyle yaptığı anlaşmayı tam olarak yerine getirir bir halde görürse Allah'a hamdeder; nefsini anlaşmayı ihlal etmiş ve murakabe sözleşmesini bozmuş görürse onu, benzer bir duruma tekrar dönmemesi konusunda şiddetli bir şekilde uyanıp kınar. Sonra yine, nefsiyle anlaşmaya varır, murakabeye döner ve murakabe halini korur. Peşinden muhasebe ile nefsinin halini kontrol eder. Allah Teâlâ'ya kavuşana kadar, bu böylece devam eder."

İbn Cüzey'in açıklamaları burada bitti.[765]

Bu açıklamalar, *İhyâ*'dan iktibas edilerek alınmıştır.[766] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yetimlerin Malına Dikkat!

Hak Teâlâ, bundan sonraki âyette, malları korumakla ilgili açıklamalara başladı; önce yetimlerin mallarını korumaya yer verdi. Zayıf oldukları için onlara itina gösterilmesini isteyerek şöyle buyurdu:

وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبٖيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُٓوا
اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبٖيرًا ﴿٢﴾

2. ***Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır.***

---

[765] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/176-177 (Beyrut 1995).

[766] Murakabe ve muhasebe hakkında geniş bilgi için bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 5/146-160 (Beyrut 2000); Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/359-438 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yetimlere,* buluğa erip kendilerinde olgunluk hali belirdiğinde, *mallarını verin."* Onlara buluğdan sonra yetim denmesi, küçüklük devresine yakın oldukları için mümkündür. Bu, büluğa erer ermez yetimlik halinin kalkmasıyla mallarının onlara teslim edilmesine bir teşviktir. Bir şartla ki onlarda rüşd (olgunluk) hali görülmüş olsun. Âyetin nüzûl sebebi hakkında nakledilen şu rivayet de bu görüşü desteklemektedir:

Gatafan'dan bir adamın yanında kardeşinin oğlunun (yeğeninin) çok miktarda malı vardı. Bu çocuk buluğa erince, amcasından babasının malını istedi. Adam buna yanaşmadı. O sırada bu âyet indi. Adam âyeti işitince,

"Biz Allah'a ve Resûlü'ne itaat ettik; büyük bir günaha girmekten Allah'a sığınırız" diyerek, yeğeninin malını teslim etti.

Bu konuda şöyle de denmiştir: "Araplar, büyük çocuklar varken küçük çocuklara mirastan pay vermezlerdi; bu âyetle onlara da mirastan pay verilmesi emredildi. Buna göre yetim, bilinen gerçek anlamıyla yetimdir."

Birinci rivayete göre âyetin hitabı, vasîlere yani yetimin malını koruyup gözetmekle yükümlü kimseleredir. İkinci rivayete göre hitap, küçüklere mirastan pay vermeyen Araplar'adır.

Âyetin devamında şöyle buyuruldu: *"Temizi pis olanla değişmeyin."* Yani, onların haram malları ile kendi helâl mallarınızı birbiriyle değiştirmeyin. Yahut onların mallarından değeri yüksek olanları alıp yerine kendinizin değersiz mallarını vermeyin. Bazıları, besili koyunla zayıf koyunu, saf dirhemle, değeri düşük dirhemi değiştirirdi.

"Onların mallarını kendi mallarınıza katarak birlikte yemeyin!" Çünkü küçük çocuk büyük kadar harcayıp yiyemez, hakkı geçer. Ancak, kendisine harcanan kimse, yediğini belirler ve karşılığını verirse yahut bu bir hizmet karşılğında yapılmışsa sakıncası yoktur.

"Geçekten bu (yetimin malından haksız olarak yeme işi) büyük bir günahtır."

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kalpleri Allah ile zengin, manevi ilimlerde derinleşmiş velilerin büyüklerine, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği manevi zenginlik halinden, kendilerine bağlanan dervişlere ve hali zayıf kimselere vermelerini emretti. Bunu emretti ki onlar, Allah'tan başka kimseye yönelmesinler. Yine Allah bu büyük velilere, irşad için kendilerine gelen herkesi kabul etmelerini istedi. Bu gelenler, ister muhabbet ehli olsun, isterse hakka muhalefet ve günahta ısrar eden kimseler olsun; Allah velilere hepsinin irşadıyla meşgul olmalarını, temiz fıtratları kabul edip fıtratı kötü ve bozuk olanları bırakmamalarını emretti.

Bu durumda, irşadla görevli bir veli, kendisine gelenler içinde ahlâkını güzel bulduğunu kabul edip kötü bulduğunu geri çeviremez. Çünkü bu, peygamberî metot üzere terbiye veren bir insanın tutumu değildir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usul ve yolu üzere terbiye veren kâmil mürşidlerin hali, insanlara aynı derecede yönelmek ve onların tabiatında değişim gerçekleştirmektir. Onlar, (Allah'ın izniyle) günahkâr kimseyi itaatkâr, kâfiri mümin, gafili zâkir, cimriyi cömert, kirliyi temiz, kötüyü iyi, cahili ârif yaparlar. Bu şekilde insanların kimyasını (mizacını) ve halini değiştirirler; çünkü onların yanında bunun iksiri vardır. Bu iksir, varlığın kimyasını ve tabiatını değiştirme özelliğine sahip olan ebedî aşktır. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda İbnü'l-Fâriz der ki:

"Onlar (Hak âşıkları) sürekli kendileriyle hemdem olan kimselerin ahlâkını ilâhî aşkla güzelleştirirler. Böylece, hak yoluna karşı bir azim ve gayreti bulunmayan kimse, gayrete gelir, Hak yoluna girer. Eli hiç açılmayan kimse, cömert olur. Sabır ve tahammülü bulunmayan kimse, kızdığı anda kendini tutacak ve kinini yutacak hale gelir."

"Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin." Yani, terbiyenizdeki kimselerin kalbine manevi zenginliğin ulaştığını kesin olarak görene kadar, onların malını kendi malınıza katıştırmayın. Bu hal gerçekleşince, size verdikleri mallarından alabilirsiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Birden Fazla Kadınla Evlenme

Yetimlerin bakımını üstlenen bazı veliler, ellerinin altında mal sahibi bir yetim bulununca, onlarla evlenecek bir yabancının aileye girmesinden korkarak, malını yeme hırsıyla bu yetim kızla evleniyor veya onu çocuklarından biriyle evlendiriyordu. Bu arada onların mehirleri konusunda adaletli davranmıyorlardı. Çoğu kez bu yetime kötü davranıyor ve onun ölümünü bekliyordu. Cenâb-ı Hak, şu âyetiyle onları bundan menetti:

وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ
مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۚ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ
ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُواۜ ﴿٣﴾

3. ***Eğer** (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) **yetimlerin hakkında adaletli olmamaktan korkarsanız, beğendiğiniz** (nikâhı helâl diğer) **kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Adaletli olmamaktan korkarsanız, o zaman bir tane alın yahut da sahip olduğunuz** (câriyeler) **ile yetinin. Bu, haksızlık yapmamanız için daha uygundur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey veliler, *eğer,* terbiye ve gözetiminiz altında bulunan yetimlerin malını talep ederek kendileriyle evlendiğinizde, güzellikleri az olduğu için onları terkederek yahut kendilerine kötü davranarak aralarında *adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, onların dışındaki kadınlardan hoşunuza gidenlerle evlenin."*

Âyete şu mana da verilmiştir: "Eğer, yetimlerin sizin elinizde olan malları hoşunuza gittiği ve güzelliklerini de beğendiğiniz halde, mehirlerini vermekte adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman diğer kadınlarla evlenin. Yetimlerle ancak kendilerine emsallerinin mehrini verdiğiniz zaman evlenin."

Bu konuda Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir: "Âyette bahsedilen yetim kız, velisinin gözetiminde bulunup velisinin onun malına ve güzelliğine rağbet ederek kendisiyle düşük bir mehirle evlenmek istediği kimsedir. Bunun için kendilerine mehirleri tam olarak verilmeden onlarla evlenilmesi yasaklandı, onların dışındaki kadınlarla evlenilmesi emredildi."[767]

İbn Abbas da [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Haram kılınmadan önce erkekler, on hatta daha fazla kadınla evleniyordu. Malı azalınca, gözetimindeki yetiminin malından alıyordu." Allah onlara şöyle buyurdu:

"Yetimlerin malları konusunda adaletli olamamaktan korkarsanız, onların dışındaki *hoşunuza giden* nikâhı helâl *kadınlardan, ikişer, üçer veya dörder tane nikâhlayın.* Yani, her bir erkek, iki, üç veya en fazla dört kadınla evlenebilir. Bundan daha fazlası ile evlenemez. Böylece Allah Teâlâ, Câhiliye devrinde yapılan dörtten fazla kadınla evlenmeyi yasakladı. Âyetin belirttiği bu durum üzerinde ittifak edilmiştir. Âyetin zâhirî ifadesine bakarak dokuz kadınla evlenmeyi câiz görenlerin sözüne itibar edilmez; çünkü âyetin muradı, bu sayılar arasında muhayyerliktir, hepsini birleştirmek değildir. Eğer murat, verilen sayının toplamı olsaydı, açıkça "dokuz" derdi; ondan daha uzun cümle kullanmaz ve daha az sayı beyan etmezdi.

Âyet şöyle devam ediyor. "Eğer, iki, üç veya dört kadın arasında *adaletli olmamaktan korkarsınız, o zaman bir kadınla* yahut az veya çok, sahip olduğunuz *câriyelerle yetinin*; çünkü onlar arasında adaleti gözetmek farz değildir. *Bu* bir kadınla yetinmek, *haksızlık yapmamamız* veya birini ihmal edip diğerine meyletmemeniz *için daha uygundur.* Yahut size farz kılınan adaleti çiğnememenize daha uygundur.

Âyet, Himyer dilindeki bir manaya göre şöyle de tefsir edilmiştir: Bir kadınla yetinmeniz, çok çocuk sahibi olmamanız ve fakir düşmemeniz için daha uygundur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[767] Buhârî, Vasiyyet, 21; Tefsîru Sûre (4), 1; Müslim, Tefsir, 6.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Hak Teâlâ, velilerini değişik sınıflarda yapmıştır. Onların bazısında ilimlerin feyzi galiptir. Bazısında hallerin hücumu galiptir. Bazısında makamların tahkiki galiptir. Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] ilimlerde kutub idi. Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh] hallerde kutub idi. Sehl b. Abdullah [rahmetullahi aleyh] makamlarda kutub idi." Yani onların her biri, diğerlerindeki hale ortak olmakla birlikte, kendisinde bahsedilen haller galipti. Buna göre herkese, Allah'ın kendisine özel olarak tahsis ettiği alanda ilerlemesi ve onun dışına çıkmaması gerekir. Cenâb-ı Hak, velilere işaret yoluyla şöyle demektedir:

"Ey kendilerine haller yahut makamlar galip gelenler! Eğer sizden başkasına tahsis edilen ilimlerin yetimlerinin yani onların garip olanlarının veya emsali az bulunan kısımlarının hakkını veremeyeceğinizden korkarsınız, az veya çok, bilinen halleri ve yeni hakikatleri elde etmeye bakın. Şayet hallerin size galip gelmesinden veya makamlarda düşüş yaşamaktan korkarsanız, onlarda dönüp durmayın, tek bir hale veya makama sahip çıkın. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufunuza verdiği ve sizi hakikatine ulaştırdığı makamdır. Böyle yapmak, itidalden uzaklaşmamak için daha uygundur." Çünkü hallerin çokluğu müride zarar verir. Bu, ehlince bilinen bir şeydir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nikâhta Kadına Verilen Mehir

Cenâb-ı Hak, nikâhtan söz edince, mehir vermeyi de emrederek şöyle buyurdu:

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً ۚ فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا
فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ④

4. Kadınlara (belirlenen) mehirlerini gönül hoşluğuyla verin; eğer onlar, gönül hoşluğu ile mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da âfiyetle yiyin.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kocalara buyuruyor ki: "Nikâhladığınız *kadınlara,* belirlenen *mehirlerini,* geciktirmeden ve noksanlaştırmadan, *gönül hoşluğu ile verin. Eğer onlar, bu mehrin bir kısmını kendi arzu ve istekleriyle size bağışlarlarsa onu âfiyetle yiyin;* bundan size bir hesap sorulmaz, o size helâldir, içinde hiçbir şüphe yoktur."

Rivayet edildiğine göre, bazı insanlar, hanımının malından bir şey kabul etmeyi günah sayıyordu, bu âyet indi.

Bu âyetteki hitabın aile reisi velilere ait olduğu da söylenmiştir. Çünkü bazı veliler, himayesinde bulunan yetim kızların mehirlerini yiyordu. Bu âyetle, mehirlerinin kendilerine verilmesi emredildi. Ancak onlar, kendi istekleriyle mehirlerinden bir şey verirlerse onu yemek câizdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefislerinize, dinlenme ve beşerî gıdalar gibi gerekli ihtiyaçlarını gönül hoşluğu ile verin. Onu gücünü aşan işlerin altına sokmayın. Eğer nefsiniz, kalbin genişleyip dinçlik elde etmesi sebebiyle, kendi isteği ile size birtakım amel ve hallerden verirse onu kabul edip uygulayın. Hiç şüphesiz gönül hoşluğu ve Allah sevgisinin verdiği sevinçle yapılan amellerin sevabı daha büyüktür ve onlar daha devamlıdır. Bu durum, mutmain olmuş nefisler hakkında böyledir. Sürekli kötü işleri isteyen nefs-i emmâreye gelince, onunla belli bir yöntemle mücâhede ederek kendisini amele zorlamak uygundur. Bu yöntem de nefsi amelden usandırmamak için lazımdır.

Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak, kimi, manevi hallerden bir halde veya makamlardan bir makamda bulunduruyorsa ona sarılsın; Hakk'ın kendisini bulundurduğu yerde dursun, oranın hakkını versin. Eğer bu vakit içinde, ona kendiliğinden bir hal zuhur ederse onu da alıp sahiplensin. Derviş, vaktinin adamıdır; o sürekli içinde bulunduğu vakitte kendisine zuhur edecek manevi rızkına bakar. İçinde bulunduğu vakitte, kalbi ne bulmuşa onun rızkı odur; hemen o rızıktan yararlanmaya ve onu kaçırmamaya baksın. Kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Sefihlere Mal Verilmez

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette vasîlere (yetimi ve malını koruyup gözetenlere), rüşdüne ulaşmadan önce yetimlere mallarını teslim etmeyi yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ ف۪يهَا
وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾

5. ***Allah'ın sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin. O mallarla onların yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayın ve onlara güzel söz söyleyin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak vasîlere şöyle buyuruyor: "Terbiye ve gözetiminizde ulunan *aklı ermeyenlere mallarınızı* yani sizin elinizde bulunan onlara ait nalları *vermeyin.*"

Yetimlerin malının vasîlere nisbet edilerek "sizin mallarınızı" denmesi, onları, kendi malları gibi koruyup artırmaya teşvik içindir. Âyette u mesaj veriliyor: Allah Teâlâ'nın yetimlerin geçimini temin ve hayatlarını idame için sizin elinize vermiş olduğu mallarını, onların tasarruuna vermeyin, onu siz muhafaza edin, ticaret ve benzeri yollarla artırın. *lu arada* örf ve âdete göre *onların yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayın. nlara,* sizden mallarını istediklerinde kendilerine güzel vaatlerde buluun, *güzel söz söyleyin."* Yani onlara yumuşak söz söyleyin. Mesela, "Sen malını koruyacak ve onda tasarrufta bulunacak kadar büyü ve olgunlaş da o zaman malını vereyim" deyin ve buna benzer şeyler söyleyin.

Âyetteki hitabın, kocalara yapıldığı da söylenmiştir. Buna göre âyet kocaları, Allah'ın kendilerine nasip ettiği malı hanımlarına veya çocuklarına verip sonra onların ellerine bakacak hale düşmekten nehyetmiştir.

Âyette, bu kimselere "sefih" denmiştir, bunun sebebi onların aklının hafifliğini anlatmak içindir. Ebû Ümâme [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ateş ancak sefihler (aklı hafif, hissine ve keyfine tâbi kimseler) için yaratıldı"* buyurdu ve bunu üç defa tekrar etti. Peşinden,

"Dikkat edin, bunlar (nefsinin keyfine tâbi olan) kadınlardır; ancak işlerini görüp kendilerini gözeten kocasına itaat eden kadın bunun dışındadır" buyurdu. Orada bulunan bir kadın,

"Ey Allah'ın resûlü, bizi sefih olarak isimlendirdiniz!" dedi. Allah Resûlü,

"Allah sizi kitabında bu şekilde isimlendirdi!" buyurarak bu âyete işaret etti.[768]

Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Üç kimse var ki Allah'a dua ederler, fakat Allah onların duasını kabul etmez: 1. Nikâhı altında kötü ahlâklı bir kadın bulundurup onu boşamayan adam. 2. Birinde olan borcuna şahit tutmayan (sonra da borç yüzünden dostu ile kavgalı olan) adam. 3. Sefihe (aklı yetmez, harcamasını bilmez dengesiz kimseye) malını veren adam. Allah âyetinde, *'Sefihlere (aklı yetmez, iş bilmez kimselere) mallarınızı vermeyin'* buyuruyor."[769]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onların dualarının kabul edilmeyişi, Allah'ın dininin hükümlerine karşı lâkayt ve ihmalkâr davranmaları yüzündendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[768] Rivayetin daha kısa şekliyle bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 3/863 (nr. 4785); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/231; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/433.

[769] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/392 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/433-434.

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir şeyhin, terbiyesine aldığı bir müridin aklı kemale ermeden, gerçek edebi elde etmeden ve sadakati gözükmeden ona tevhidin sırlarını açması uygun değildir. Tevhid sırrı, Allah Teâlâ'nın, eşyayı (kâinatı) ayakta tutan manevi sırlardır. Mürid, bu sırları vaktinden önce talep edince, mürşidi kendisine, "Yakında olur inşallah" gibi vaatte bulunup kendisine güzel, yumuşak söz etmeli.

Nice müridler var ki vakti gelmeden önce manevi fetih istediği için, ondan mahrum bırakılarak cezalandırılmıştır. Nice müridler vardır ki yoldaki hizmetini kemale erdirmeden hakikat sırlarına muttali olduğu (onları zamanından evvel öğrenip koruyamadığı) için, huzurdan kovulmuş veya öldürülmüştür. Onun vakti, kula gözüktüğü zaman onu hayret içinde bırakmasıdır. Ancak şu olabilir:

Şeyh, güzel aklı ve sıdkının kemalinden dolayı müridini bu sırları taşımaya ehil görürse onlar müride açılmadan önce, şeyhi ona bunları açar ve sonra onu bu sırların içinde terbiye eder. Bu, şeyhlerimizden şahit olduğumuz bir durumdur. Allah kendilerinden razı olsun ve onları da kendisinden razı etsin, şeyhlerimiz, müridlerine olan aşırı kerem ve cömertliklerinden böyle yapıyorlardı. Allah onlara karşı bizlere güzel edep nasip etsin.

Bu âyette Allah Teâlâ, "mallar" ifadesiyle işaret yoluyla manevi sırları kastetmiş ve şeyhlere onlardan müridlerine tedrîcî olarak, alıştıra alıştıra vermelerini ve kendilerini dinin zâhirî hükümleriyle de süslemelerini emretmiştir. Âyetteki malları, zâhirî mal olarak anlamak da mümkündür. O zaman şeyhlerin işi, müridleri temkin haline (manevi halinde istikrara) ulaşmadan önce, onların dünya malından almasını menetmektir. Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) de, *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde bu manaya işaret etmiştir; onun tefsirine bakınız.[770]

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yetimlerin mallarının kendilerine verilme zamanını zikrederek şöyle buyurdu:

---

[770] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'ân*, 1/232 (Beyrut 2008).

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُٓوا
اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْۚ وَلَا تَأْكُلُوهَٓا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُواۜ وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا
فَلْيَسْتَعْفِفْۚ وَمَنْ كَانَ فَقٖيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِۜ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ
فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسٖيبًا ﴿٦﴾

6. ***Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri izleyip sınayın; onlarda rüşd hali** (akılca olgunluk) **görürseniz, o zaman mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar endişesiyle, mallarını israf ederek ve tez elden yemeyin. Zengin olan onların malından yemekten çekinsin, fakir olan ise örfe uygun biçimde** (meşru çerçevede) **yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, vasîlere (yetimlerin bakım ve gözetimini üstlenenlere) buyurur ki: *"Buluğa ermeden önce, yetimleri,* mal ve diğer konulardaki tasarruflarındaki hallerini izleyerek onları *deneyin."* Mesela onların eline bir iki dirhem para verin; eğer onu güzel kullanırlarsa azar azar artırın; şayet ellerine geçeni saçıp savururlarsa kendilerine mal vermeyi durdurun.

"Evlenme yaşına gelene kadar böyle devam edin. Eğer onlarda rüşd hali görürseniz, o zaman geciktirmeden mallarını *kendilerine verin."*

Rüşd, müslüman olmasa da, fayda ve zararına olan şeyleri bilmek, malında gerekli tedbirleri alıp uygulayabilmektir. Bazıları, kendisine malları verilecek kimsenin müslüman olmasını şart koşmuşlardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar endişesiyle, mallarını saçıp savurarak ve tez elden yemeyin."* Yani onların büyüyüp malın elinizden gitmesinden önce, israf ederek mallarını yemeyin. *"Zengin olan onların malından,* onu koruyup kollama ücreti olarak bir şey alıp *yemekten çekinsin; fakir olan ise* ihtiyacı kadar ve çalışmasının ücreti ölçüsünde *örfe uygun şekilde yesin."*

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Benim gözetimimde bir yetim var; onun malından yiyebilir miyim?" diye sordu; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Onun malını kendi malına katıp servetini çoğaltma yoluna gitmeden ve onun malıyla kendi malını korumaya çalışmadan, meşru ve makul ölçüde yiyebilirsin."[771]

Âyet şöyle bitiyor: *"Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman,* onu sizden aldıklarına dair *yanlarında şahit bulundurun."* Bu, töhmeti tamamen ortadan kaldırır, ileride bir husumetten kendilerini uzak tutar. Bu sırada şahit bulundurmak menduptur (teşvik ve tavsiye edilmiştir). Ona farz diyenler de vardır. Bu durumda, yetime malının verildiğine dair bir delil olmadan kişinin sözü tasdik edilmez.

"Hesap görücü olarak Allah yeter." Öyleyse size emredilen hususlara muhalefet etmeyin ve size çizilen sınırı aşmayın.

Âyette, *"Hesap görücü olarak Allah yeter"* dendi, yeri münasip olduğu halde, *"Şahit olarak Allah yeter"* denmedi. Bunda, vasîler için, yetimin malından bir şey gizleme hususunda bir tehdit vardır. Vasîler, Allah'ın azıcık bir şeyden de kendilerini hesaba çekeceğini ve ona karşılık ceza vereceğini bildiklerinde, bir şey gizlemekten sakınırlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir şeyhin, müridinin marifetullahtaki halini ve istenen şeyi elde edip etmediğini deneyip imtihan etmesi gerekir. Mürid, Allah dostlarının derecesine ulaşınca ve kemal sıfatlarına sahip olunca -ki bu duruma ulaşan kimsede fenâ hali gerçekleşir, bekâ hali kemalinde olur- marifeti tamamlanır. O durumda bütün tasarrufu Allah ile, Allah'tan aldığı emirle ve Allah için olur. Her konuda, gereken ilmi Allah'tan alıp gerçeği anlar. Her şeyden kendi adına bir ders alır; nasibinden hiçbir şeyi zayi etmez. Vera' ahlâkı ile süslenir. Kendisinden korku ve tamah gider. Kalbinden halkın korkusu ve rızık endişesi yok olur. Her şeyin sahibi Cenâb-ı Hakk'ın görüp bilmesiyle yetinir. Hakikati kaynağından, şeriatı asıl yerinden alır. Kendisinde bu haller gerçekleştiği zaman, gerçek rüşd (olgunluk ve kemal) hali gözükür. İşte o zaman şeyhi, onu kendi nefsinde tasarruf etme konusunda serbest bırakmalı; eğer ehil görüyorsa ona başkalarını da terbiye etme emrini vermelidir.

---

[771] Buhârî, Şürût, 19; Müslim, Vasiyyet, 15; Ebû Davud, Vesâyâ, 13; Tirmizî, Ahkâm, 36. Değişik rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/436-437.

Müridin olgunluk hali ortaya çıktıktan sonra onu, kontrolde tutmak uygun değildir. Şeyh, elinden çıkar gider korkusuyla, müridin olgunluk hali gerçekleşmeden önce, kendisine haddinden fazla hizmet yüklememelidir.

Şeyhin müridin hizmetine ihtiyacı yoksa ona hizmet yaptırmamalı, onun terbiyesini peygamberlere uyarak, sırf Allah için yapmalıdır. Yüce Allah (peygamberlerinin davetlerine karşılık halka ne söyledikleri hususunda) şöyle buyurmuştur:

"De ki: 'Bu yaptığım davete karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum" (En'âm 6/90).

"Bundan dolayı sizden hiçbir ücret istemiyorum; benim ücretim ancak âlemlerin Rabb'ine aittir" (Şuarâ 26/109).

Eğer şeyh, müridin hizmetine muhtaç ise o zaman kendisinden dine ve örfe uygun şekilde hizmet istemeli, ancak bunu yaparken onu kendisine ağır gelen işlerin altına sokmamalıdır.

Bir şeyh, olgunluk haline ulaşan müridine kendisindeki manevi sırrı aktardığında, ona bu işte izin ve yetki verdiğinde, kendisine halkı terbiye etme yahut uyarma işini emrettiğinde, buna birilerini şahit tutmalı, onun kendisinden sonra yerine görev yapacağını vasiyet etmelidir. Müridin şeyhinden böyle bir görevi aldığına dair kalplerin mutmain olması için, bu gereklidir. Kuluna dost olarak Allah yeter; onun her halini görücü olarak da Allah kâfidir (Nisâ 4/45)

Kadınların Mirastaki Hakkı

Cenâb-ı Hak, yetimlerin mallarını muhafaza etmeyi emrettikten sonra, kadınların mallarını muhafaza etmeyi emretti. Kadınlar, zayıflıkta yetimlerle ortak oldukları için, yetimlerden sonra onları zikrederek şöyle buyurdu:

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا
تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ۝٧

7. ***Anne-babanın ve yakınların*** *(miras olarak)* ***bıraktıklarından erkekler için bir pay vardır. Anne-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlar için de bir pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan*** *(onlar için)* ***belli bir hisse ayrılmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bir kimse öldüğünde, geride mal bırakırsa erkek için anne babasının ve akrabalarının bıraktığı maldan bir nasibi vardır. Aynı şekilde bir kadın için de anne babasının ve akrabalarının bıraktığı maldan,* erkek ve kız kardeşleri gibi *bir payı vardır.* Vefat eden kimsenin geride bıraktığı mal *az olsun çok olsun* farketmez; *erkek ve kadın vârisleri için kesin ayrılmış bir pay vardır.*"

Rivayet edildiğine göre, Evs b. Sâbit-i Ensârî (radıyallahu anh) vefat etti; geride bir eş ve üç çocuk bıraktı. Eşinin ismi Ümmü Kehha (veya Ümmü Kahle) idi. Vefat edenin iki amca oğlu gelip bütün malı aldılar, ondan hanımına ve çocuklarına hiçbir şey vermediler. Câhiliye zamanında Araplar, kadınlara ve erkek de olsa küçük çocuklara mirastan bir şey vermeyip, "Mirastan ancak ata binip savaşabilen ve düşmana karşı malı savunan kimse alabilir!" derlerdi. Bunun üzerine Ümmü Kehha, o sırada Fedih Mescidi'nde bulunan Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek, "Yâ Resûlallah, Evs b. Sâbit vefat etti, geride üç kız bıraktı; ben onun hanımıyım. Benim bu çocuklara harcayacak bir malım yok. Onların babası, iyi bir servet bıraktı, fakat bu mal amca çocukları Süveyd ve Afrece'nin yanında bulunuyor" dedi. Bunun üzenine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] onları çağırdı, durumu sordu. Onlar da,

"Yâ Resûlallah, onun çocukları ata binemez, silah kuşanamaz, düşmana karşı savunma yapamaz (Bu sebeple onlara miras malından bir şey vermedik)" dediler. O zaman Allah Resûlü-i,

"Şimdilik evlerinize dönün; bakalım Allah Teâlâ yeni olarak ne hüküm indirecek!" buyurdu; onlar da evlerine döndüler. O zaman bu âyet indi. Allah Teâlâ, bütün çocukların mirastan bir payı olduğunu bildirdi, fakat ne kadar verileceğini belirtmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Süveyd ve Afrece'ye adam göndererek ellerindeki maldan hiçbir şey taksim etmemelerini, Cenab-ı Hakk'ın çocuklar için mirastan bir pay ayırdığını, fakat miktarını belirtmediğini, Allah Teâlâ'nın bu durum için ne indireceğini beklediğini haber verdi. Bunun üzerine, vârislerin mirastan ne kadar pay alacağını bildiren Nisâ sûresinin 11-13. âyetleri indi. Allah Resûlü iki amca çocuklarına haber göndererek,

"Malın sekizde birini Ümmü Kehha'ya, üçte ikisini kızlara verin, kalan kısmı da sizindir" buyurdu.[772]

7. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, maddi mirastan kadınlara bir pay ayırdığı gibi, manevi mirastan da onlara bir pay ayırmıştır. Bu manevi miras, velinin gönlüne emanet edilen ilâhî sırdır. Eğer bir kadın sır ehlinin sohbetine (manevi terbiyesine) girerse bu mirastan nasibini alır; çünkü terbiyesine girdiği kimse onun manevi babası olmaktadır. Bu manevi baba, şeyhtir. Erkekler için şeyhlerinin miras bıraktığı velâyet sırrından bir pay olduğu gibi, aynı şekilde, ezelî taksim ölçüsünde, kadınlar için de bir pay vardır. Bu sırdan (feyiz ve nurdan) az olsun çok olsun, onlar için Allah'ın ilminde belirlenmiş bir pay vardır.

---

[772] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/240; aynı konuda bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/438-439.

Allah Teâlâ, Ahzâb sûresi 35. âyette kadınları, erkeklerle aynı seviye ve sıfatlarla zikretmiştir.[773] Kim bu sıfatlarda erkeklerle ortak olursa onların elde ettiği şeyleri onlar da elde eder. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Miras Taksiminde Yakınlara İhsan

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, vârislere, miras taksim edilirken yanlarında bulunan kimselere de ihsanda bulunmalarını emrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُو۬لُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ
فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ۝٨

8. *(Mirastan payı olmayan)* ***yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa miras malından onlara da bir şeyler verin ve kendilerine güzel söz söyleyin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Miras taksim edilirken* yanınızda teyze, hala ve amca gibi mirasta payı olmayanlardan *yakınlar, yetimler ve yoksullar bulunursa* onların gönlünü hoş etmek için, *kendilerine miras malından bir miktar verin.* Ve eğer mal sizden başkasının veya miras buluğa ermemiş kimselere ait ise *onlara güzel söz söyleyin,* bu malların size ait olmadığını bildirin. "Eğer mal bizim olsaydı size verirdik, Allah size ve bize hayırlı rızıklar versin" gibi gönül alıcı şeyler söyleyin.

Bu âyetteki emrin hükmü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları emrin, teşvik için olduğunu söylemişlerdir; meşhur olan görüş budur.[774] Bazıları da farz olduğunu, fakat mirasçıların payını bildiren âyetle neshedildiğini (hükmünün kaldırıldığını) söylemişlerdir. Bunun neshedilmediğini söyleyenler de vardır. Bu, insanların ihmal ettiği bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[773] Bu âyetin meali şöyledir: *"Allah'a teslim olmuş erkekler ve kadınlar. Şeksiz ve şüphesiz bir şekilde iman etmiş erkekler ve kadınlar. Sürekli itaat içinde bulunan erkekler ve kadınlar. Özü ve sözü dosdoğru erkekler ve kadınlar. Allah yolunda sabreden erkekler ve kadınlar. Allah'tan korkan ve hep huşû içinde bulunan erkekler ve kadınlar. Hayır yollarında bolca sadaka veren erkekler ve kadınlar. Haramlardan kaçarak hakkı ile oruç tutan erkekler ve kadınlar. Namuslarını haramdan koruyan erkekler ve kadınlar. Yüce Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlar var ya; Allah onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat (cennetini ve cemalini) hazırladı."*

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, dostlarının seçkinlerine buyurur ki: "Yüce melikinizin muhabbetiyle dolu aşk kâseleri aranızda dolaştığında, bütün bedeniniz aşkla dolup damarlarınız aşka kanana kadar, ruhlarınız arasında aşktan payınızı alıp verdiğinizde, aranızda sizden sayılmayan ve tattığınız aşk şarabından içmek kendilerine helâl olmayan kimseler bulunursa onları da nasiplendirin. Eğer onlar, aşk ve muhabbet ehlinden veya sizinle bir yakınlığı ve bağı olan kimselerden ise kendilerini sizin kana kana içtiğiniz ilâhî aşk şarabından ve solukladığınız manevi havanın esintilerinden mahrum etmeyin. Çünkü sizler, öyle bir topluluksunuz ki sizinle oturup kalkanlar şakî (rahmetten mahrum) olmazlar. Öyleyse sizinle birlikte olan kimselere, sahip olduğunuz ilimlerin meyvesinden verin, içtiğiniz aşk şarabından onlara da sunun, kendilerine Allah'ı hatırlatın, O'na yöneltecek ve huzuruna ulaştıracak şeyler söyleyin. İşte samimi olarak söylenen güzel söz budur."

Rivayet edildiğine göre bir gün Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] Medine çarşısında,

"Ey tüccarlar, Mescid-i Nebî'ye gidin; orada Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] mirası paylaşılıyor; tükenmeden önce insanlarla birlikte siz de payınızı alın!" diye seslendi. Tüccarlar hemen Mescid-i Nebî'ye gittiler, oraya vardıklarında mescidi insanlarla dolu buldular; bazıları namaz kılıyor, bazıları Kur'an okuyor, bazıları zikrediyor, bazıları da ilim öğreniyordu. Ortada maddi olarak bir şey paylaşılmadığını gören tüccarlar, geri dönerek,

"Ey Ebû Hüreyre, mescidde söylediğin gibi bölüşülen bir miras yok!" dediler. O zaman Ebû Hüreyre [radıyallahu anh],

---

[774] Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/44 (Beyrut 1998).

"Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] mirası işte o gördüklerinizdir; yoksa sizin biriktirmekle uğraştığınız dünya malı değildir" dedi.[775]

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, vasîleri, gözetim ve himayeleri altındaki insanlara yumuşak muamele etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ
فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

9. *Kendileri geriye zayıf çocuklar bırakmış olsalardı onların durumları hakkında korkanlar* (*bakımını üstlendikleri yetimlere haksızlık etmekten*) *çekinsinler, Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, sorumluluğu altında başkasının çocukları bulunan vasîlere buyuruyor ki: "*Başkalarının yetimlerinin işlerini üstlenenler*, onları üzmekten *çekinsinler*, mallarını korusunlar, onu zayi etmesinler, güzelce artırıp çoğalması için çalışsınlar, *yetimleri zayi etmekten korksunlar*; aynen kendi evlatları üzerinde korktukları gibi. *Eğer onlar vefat ederek geride kendi işini göremeyen zayıf çocuklar bıraksalardı, onlar adına korktukları gibi, kendi gözetimleri altında bulunan diğer insanların çocukları hakkında da öyle korkup duyarlı olsunlar.* Onlar hakkında *Allah'tan korksunlar*, onların mallarını korusunlar, kendilerine yumuşak davranıp güzel söz söylesinler; kendi çocuklarına yumuşak muamele yapılmasını istedikleri gibi, onlar da başkalarının çocuklarına yumuşak muamele yapsınlar. *Onlara*, şefkatle ve edep içinde *doğru söz söylesinler*."

Âyetteki hitabın, vasiyet anında hastanın yanında hazır bulunan kimselere olduğu da söylenmiştir. Onlar hastaya, "Kendin için ahirete göndereceğin hayırlar yap, köle âzat et, sadaka ver, şunu ver, bunu yap" gibi, bütün malını kapsayacak hayır işler teklif ederler. Cenâb-ı Hak, onları bundan nehyederek kendilerine şöyle buyurdu:

---

[775] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1451; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 138; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/123-124.

"Siz, vefatınızdan sonra, kendi çocuklarınız adına korktuğunuz gibi, diğer insanların çocukları adına da korkun. Bir hastaya bütün malını vermesini emretme konusunda Allah'tan korkun. Ona adaletli, doğru söz söyleyin. Onun vasiyet yoluyla harcamasını isteyeceğiniz miktar, en fazla malının üçte biridir."

Âyetteki hitabın, ölüm anındaki bütün müminlere olduğu da söylenmiştir. Âyette onların, vasiyet ederken, vârislerinin durumunu gözeterek mallarının üçte birini aşmamaları istenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

9. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usul ve âdabı üzere terbiye veren kâmil mürşidlere, vefatlarından sonra ruhanî evlatlarının (müridlerinin) feyizlerinin kesilmesinden korktukları zaman, onları ilâhî yardımla desteklemelerini ve kendilerini en büyük zengin olan yüce Rab'lerine sevketmelerini emretti. Bunu yaptıklarında onları Allah ile zengin etmiş ve O'ndan başka herkesten gönül ve el çekmiş bir halde bırakmış olurlar. Bunu, kendilerinden sonra onlarla oynayacak kimselerin eline düşmelerinden korkarak yapsınlar; onlar hakkında Allah'tan korksunlar ve onları Rab'lerine sevketsinler. İşte doğru söz budur.

Bu âyetin hükmü, maddi evlatlar için de geçerlidir. Kim, vefatından sonra çocukları hakkında endişe ederse Allah'a karşı takva sahibi olsun, Allah'a itaatini çoğaltsın, Allah'ın kullarına maddi ve manevi iyilik yapsın; onların bedenlerine ve ruhlarına ihsanda bulunsun.

Bedenlerine yapacağı iyilik, Allah'ın kendisine verdiği maldan onları doyurmasıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kul malından sadaka vererek iyilik yaparsa Allah da onun geride bıraktığı vârislerine ihsanda bulunur."[76]

İnsanların ruhlarına yapacağı iyilik ise onları Allah'a yöneltmek, kendilerini Allah'a taatine irşad etmek ve onlara Allah'ın dininin hükümlerini öğretmektir. Kim böyle yaparsa Allah, vefatından sonra onun zürriyetini muhafaza etmeyi üzerine alır; onlar ilâhî muhafaza, gözetim, izzet ve yardım içinde yaşarlar. Bu durum, salihlerin çocuklarında görülmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"O, salih kullarının işlerini üstlenir." (A'râf 7/196).

Şu âyeti de hatırlatalım:

"Onların babası salih bir insandı (onun için çocuklarına bu iyiliği yaptık)" (Kehf 18/82.)

Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Müslüman için gerekli olan, çocukları için mal değil, takva ve güzel ahlâk bırakmasıdır; çünkü Allah Teâlâ âyetinde, "Onlar için mal yığsınlar, gelir gider kaynaklarını çoğaltsınlar, geride hizmetçiler ve eşyalar bıraksınlar" buyurmadı, aksine, "Allah'a karşı takva sahibi olsunlar" buyurdu. Hiç şüphesiz Allah, salih kullarının işlerini üstlenir."[77] Âyetten murat budur.

Yetimin Malını Haksız Olarak Yemenin Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yetimin malını yiyenlere hazırladığı azabı haber vererek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ ف۪ى بُطُونِهِمْ نَارًاؕ وَسَيَصْلَوْنَ سَع۪يرًا ﴿١٠﴾

10. ***Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler şüphesiz karınlarına ıncak ateş doldurmuş olurlar; zaten onlar alevlenmiş bir ateşe girecekler.***

---

[76] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16071.

[77] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/9 (Kahire 1999).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Dinen yemeyi helâl kılan bir sebep yokken, *yetimlerin malını haksızlıkla yiyen kimse, hiç şüphesiz karnına ancak ateş doldurmuştur;* yani kendisini ateşe çeken ve sonuçta oraya ötüren bir iş yapmıştır. Ebû Berze'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ bazı toplulukları, kabirlerinden ağızlarından ateş fışkırır bir halde diriltir." Kendisine,

"Ey Allah'ın resûlü, onlar kimlerdir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Allah'ın, 'Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar; zaten onlar alevlenmiş bir ateşe girecekler' âyetini işitmedin mi? (onlar, yetimin malını haksızlıkla yiyenlerdir)."[778] Yani o ateşin içinde yanarlar. O ne korkunç bir ateştir!

Âyette, "karınlar"ının zikredilmesi, olayı etkili biçimde anlatmak ve onların halini şiddetle kınamak içindir.

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Allah'tan gafil, marifetten cahil ve tevhid sırlarını müşahededen perdeli oldukları halde, kendilerinin şeyhlik pâyesine sahip olduğunu söyleyen ve terbiye makamında olduklarını iddia eden kimseleri, kendilerine bağlanan zayıfların mallarını almaktan sakındırmaktadır. Çünkü onlar, kendilerine verdikleri malı Allah'a ulaşma düşüncesiyle veriyorlar; bunlar ise ehil değildir. Bu sahte şeyhler, o malı yediklerinde, ancak karınlarına ateş doldurmuş olurlar ve zaten onlar alevli bir ateşe girecekler. Bu ateş, kalplerinin kat kat perdelenmesi, sıkıntı ve meşakkatinin artmasıdır. Onlar, insanlar kendilerine yöneldiğinde, bundan ferahlayıp sevinirler; yüz çevirdiklerinde ise üzülüp öfkelenirler. Bir kalp için bundan daha büyük bir azap bulunabilir mi?

---

[778] İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 5566; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7440; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/2.

Bu âyetin vermek istediği mesaj özetle şudur: Cenâb-ı Hak, Allah ile en büyük zenginliğe ulaşmış âriflere, iffetli (tok gözlü) olmalarını ve kendilerine intisap eden kimselerin mallarından ancak zaruret miktarı almalarını emretti. O ârifler ki kâmil bir şeyhin eliyle hak yola girip seyrü sülûk yapmaları ve hakikat güneşinin üzerlerine doğması bereketiyle Allah onları Peygamber'in yolu üzere terbiye vermeye ehil yapmıştır.

Cenâb-ı Hak, bu âyetle boş dava sahibine de kapıyı kapatmaktadır. Çünkü böyle bir kimse, insanların malını haksız yere yemektedir. Böylesi, kendisine mal verilecek sıfatlara sahip değildir. Ona ancak sadaka olarak bir şey verilebilir, fakat kendisi sadakaya da müstahak değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.Z

Miras Taksimi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, mirasın nasıl taksim edileceğini açıklayarak şöyle buyurdu:

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ ...

11. ***Allah size, çocuklarınızın (mirastaki payları) hakkında şunu emrediyor: Erkeğe, kadının iki misli pay verin ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah size, çocuklarınızın mirası hakkında şunu emreder: Mirasta, erkek çocuklara kızların iki misli pay vardır.*"

Her erkeğe, iki kızın payı kadar verilir. Eğer ölen kimse, bir oğlan bir de kız bırakmışsa mirası üç hisseye bölünür; iki pay erkeğe, bir pay kıza verilir. Ölen kimse, geride bir oğlan iki kız bırakmışsa, miras dört hisseye bölünür; iki pay oğlana birer pay da kızlara verilir. Bu şekilde bölüştürülür.

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu âyet Sa'd b. Rebî hakkında inmiştir. Câbir b. Abdullah hakkında indiği de söylenmiştir; çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem] Câbir'i hasta iken ziyaret etti. O sırada Resûlullah'a Câhiliye döneminde kadınlara ve küçük çocuklara miras verilmeyişi arzedildi. Olay üzerine bu âyet indi. Miras âyetiyle, anne baba ve yakınlara vasiyetin yürürlükten kaldırıldığı söylenmiştir."[779]

Âyette, emrin gelecek zamanı kaplayacak şekilde ifade edilmesi, önceki uygulamaların kaldırılıp yeni bir hükmün başladığına dikkat çekmek içindir. "Allah size emrediyor" ifadesi, emredilen işin büyüklüğünü ve önemini gösterir. Âyette, evlatlarınız ifadesinin kullanılması, birinci derecede nesep yoluyla gelen çocukları ifade etmek içindir. Süt yoluyla aileye nisbet edilen çocukla, evlat edinme yoluyla aileye nisbet edilen çocuk, bunun dışında kalıp onlara mirastan pay verilmez. Kızın oğluna da (toruna) oğul denir, fakat o da mirastan pay alamaz.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, maddi evlatlar hakkında miras taksimini emrettiği gibi manevi evlatlar hakkında da (manevi mirasın taksim edilmesini) emretmiştir. Manevi imdat ve yardımın taksiminde üstünlük, şeyhin manevi evladına (müridine) şefkati, muhabbeti ve verdiği değer nisbetinde olur. Şeyhin kalbinde bundan ne kadar oluşmuşsa o kadar, müride medet (feyiz ve nur) akar. Bazan da, ezeldeki ilâhî taksime göre, bir mürid, iki veya daha fazla kimsenin payı gibi pay alır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, mirasta sadece kızlar bulununca onların paylarını belirterek şöyle buyurdu:

...فَاِنْ كُنَّ نِسَاۤءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً
فَلَهَا النِّصْفُۜ...

... Mirası alacaklar kız olup ikiden fazla iseler, ölenin bıraktığı mirasın üçte ikisi onlarındır. Miras alacak yalnız bir kız ise mirasın yarısı onundur ...

---

[779] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/180 (Beyrut 1995).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ölenin geride bıraktığı çocuklar,* hepsi *kız olup* onlarla birlikte hiç erkek bulunmuyorsa, *eğer kızlar ikiden fazla,* yani iki ve daha yukarı sayıda *iseler, kalan mirasın üçte ikisi onlarındır;* gerisi asabeye[780] kalır. İbn Abbas [radıyallahu anh], âyetin zâhirine bakarak, tek kızda olduğu gibi, iki kıza da mirasın yarısını vermiştir. Cumhur (âlimlerin çoğunluğu) ise bunun aksi görüştedir. Üçte iki payın sünnetle tesbit edildiği de söylenmiştir.

Eğer mirasçı tek kız ise mirasın yarısı onundur; kalanı asabenindir. Bunda, eğer miras alacak olan tek oğul ise mirasın hepsini alacağına bir delil vardır; çünkü oğul, kızın iki misli almaktadır.

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kız çocuğuna bak; mirasta tek olunca, mirasın yarısını alıyor; başkaları ile birleşince, payı noksanlaşıyor. Şeyhlerin feyiz ve himmetleri de böyledir; ona yönelen ve talep eden kimse tek olunca, başkalarıyla birlikte aldığından daha fazla himmet ve feyiz alır; çünkü şeyhin nazarı sadece onda toplanır. Allah kendisinden razı olsun, bir zamanlar şeyhimiz, şeyhinin yanında tek imiş. O zaman şeyhi ona şöyle diyormuş:

"Senin derviş kardeşlerin gelmeye başlayacak! Allah kimseyi tek bırakmaz; birileri gelir. Öyle çok gelirler ki müride doyarız."

Kulun, gaflet zamanlarında tek başına ibadete yönelmesi de böyledir; o durumda yapılan ibadetin sevabı, bereket ve feyzi, başkalarıyla birlikte yapılandan daha büyük olur. Bu kimse, savaş meydanından kaçanların ardından yerinde durup tek başına savaşan mücahid gibidir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü de bu kimseleri övmektedir:

"Gariplere (fitne zamanlarında tek başına ibadet edenlere) ne mutlu, müjde onlara!"[781] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[780] Asabe, araya kadın girmeden, miras bırakana doğrudan bağlanan erkek hısımlardır. Oğul, oğlun oğlu, baba, babanın babası gibi ...

[781] Müslim, İmân, 232, Tirmizî, İmân, 13; İbn Mâce, Fiten, 15; Dârimî, Rikâk, 42.

Cenâb-ı Hak, anne babanın mirastaki payını belirterek şöyle buyurdu:

...وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَاِنْ
لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُٓ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ فَاِنْ كَانَ لَهُٓ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ
السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖى بِهَٓا اَوْ دَيْنٍ...

...Ölenin çocuğu varsa anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuş ise annesine üçte bir düşer. Şayet ölenin kardeşleri varsa annesine altıda bir düşer. Bütün bu paylar ölenin yapacağı vasiyetten ve (varsa) borçtan sonradır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Çocuk ölüp geride mirasçı olarak anne babasını bırakmışsa, eğer *ölenin* erkek veya kız bir *çocuğu varsa, anne babanın her birine mirasın altıda biri verilir.* Çocuklar bir veya birden çok olabilir, kendi çocuğu veya oğlunun çocuğu (erkekten torunu) olabilir; bunların hepsi anne babanın altıda bir pay almasını gerektirir.

Eğer ölen, kimsenin hiç çocuğu yok ve kendisine sadece annesi ve babası mirasçı oluyorsa anneye üçte bir pay verilir, kalan kısmı babaya aittir.

Şayet ölen kimsenin kardeşleri varsa, yani iki ve daha fazla kardeşi bulunursa, bu kardeşler anne baba bir, baba bir veya anne bir kardeşler olabilir, *o durumda anne altıda bir pay alır,* kalan kısım babanındır, onunla birlikte kardeşlere bir şey yoktur.

İbn Abbas [radıyallahu anh] âyetin zâhirine bakarak, iki kardeş bulunduğu zaman, bunun annenin mirasın üçte birini almasına mani olup altıda bire döndürmeyeceğini söylemiş; iki kardeşi bir kardeş gibi kabul etmiştir. Buna delil olarak da âyette geçen "ihvetün"(kardeşler) kelimesinin çoğul olduğunu ve çoğulun en az üç kişiden ibaret bulunduğunu söylemiştir. Kendisine katılmayanlar ise iki sayısının da çoğul yerine kullanıldığını söyleyerek, iki kardeş olunca da annenin, (üç ve yukarısında olduğu gibi) altıda bir almaya devam edeceğini söylemişlerdir.

Bütün bunlar, ölenin borçları ödendikten ve vasiyeti yerine getirildikten sonradır.

Cenâb-ı Hak, bu âyette vasiyeti borçtan önce zikretmiştir; halbuki miras malından önce borçlar ödenir, sonra vasiyet yerine getirilir. Bunun hikmeti şudur: Borç sahipleri genelde kuvvetli kimselerdir; kendilerine vasiyet edilenler ise zayıf kimselerdir; onlara özen gösterilmesi için âyette vasiyet öne alınmıştır.

Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, baba gibidir; insanın beşerî, maddi yönü de anne gibidir. Şeyh ile sohbet akdi (intisap) yapmak ise ona evlat olmak gibidir. Bir insan, bir terbiye şeyhi ile sohbet akdi (intisabı) olursa, yani ondan virdi olacak şekilde kendisine bağlanmışsa beşeriyeti ile ruhaniyeti aynı olur; çünkü her ikisi de onu edep ve marifet ile aydınlatıp güzelleştirir. Edep, beşeriyeti için, marifet ise ruhaniyeti içindir. İnsanın zâhiri itaat ile desteklenirse iç âlemi de bundan desteklenip kuvvetlenir. Aksi de böyle olur. Eğer insanın kâmil mürşidle sohbet akdi yoksa beşeriyet tarafı daha kuvvetli olur; çocuk olmadığı zaman annenin mirasının çok olması gibi.

Şöyle de denebilir: İnsan, madde ve manadan oluşmaktadır. Madde, anne; mana ise baba gibidir. Çünkü manevi yön, maddi yönle ayakta durmaktadır. Ruh ise her iki taraftan yardım görmektedir. Bu durumda ruh, ikisi arasında çocuk gibidir. Eğer ruh, marifetin varlığı ile manen diri ise her ikisinden kuvvet ve destek alır; eğer ruh marifetten mahrum kalıp manen ölmüş ise o zaman maddi yönden istifadesi daha fazla olur. Annenin mirasında çocuğun ölmesi durumunda babanın daha fazla pay alması gibi.

Şöyle de denilebilir: İnsan, kudretle hikmet tecellileri içinde yaşar. Kudret, baba gibidir; hikmet ise anne gibi. Kalp, bu ikisi arasında çocuk gibidir. Eğer kalp bulunursa ruh, kudretten ve hikmetten desteklenip fayda görür; ikisinde nazarı eşit olur. Şayet (manen uyanık bir) kalp bulunmazsa ruha, hikmet tarafı galip gelir; annenin mirasında çocuğun bulunmayışı gibi. Eğer kalbin, nurlardan ve sırlardan kardeşleri varsa ruha, hikmet mirasından altıda bir düşer; kalan bütün paylar kudrete ait olur. Bu anlattığımızı ancak marifet ve hikmeti, zevk ve keşif yoluyla tanıyanlar anlar; bu halde olmayan kimse, onu ehline havale etsin yeter. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, babanın ve oğlun miraslarının belirlenen ölçülerde taksim edilmesindeki hikmeti açıkladı; onu ancak kendisinin bileceğini belirterek şöyle buyurdu:

اٰبَاۤؤُكُمْ وَاَبْنَاۤؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًاۜ فَر۪يضَةً مِنَ اللّٰهِۜ

اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يمًا حَك۪يمًا ﴿١١﴾

Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından belirlenmiş (mirastaki) paylardır. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "Ben size, bir babanın oğlunun mirasından, oğlun da babasının mirasından ne kadar alacağını belirttim; eğer bu işi size bıraksaydım, siz taksimatı çok kötü yapardınız. Çünkü *siz, onlardan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz.* Baba mı fayda bakımından oğluna daha yakındır, bunu bilemezsiniz ki ölenin çocuğuna vermeyip bütün mirası babaya veresiniz. Yahut çocuk mu fayda bakımından babasına daha yakındır, bunu bilemezsiniz ki bütün mirası ona tahsis edesiniz.

Ben size babanın ve oğlun mirastaki paylarını belirledim; bunu size bırakmadım. *Bunlar, Allah tarafından belirlenmiş paylardır. Hiç şüphesiz Allah,* kullarının menfaatini *en iyi bilendir* ve belirleyip takdir ettiği bu işte *hikmet sahibidir."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Siz, baba ve oğullardan hangisinin Allah'a daha itaatkâr olduğunu ve ahirette hanginizin daha yüksek derecelere sahip bulunduğunu bilemezsiniz. Hiç şüphesiz Allah, müminlerin birbirine şefaatini kabul edecektir. Bir çocuk anne babasından daha üstün bir dereceye sahipse onlara şefaat eder; Allah bu sebeple anne babayı oğlunun derecesine çıkarır. Eğer anne baba daha yüksek derecede ise çocuklarına şefaat ederler; bu sebeple, sevinip gözleri aydın olsun diye, çocukların derecesi anne babasının derecesine yükseltilir ..." [782]

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın ruhaniyeti (dünyada) ancak, beşerî maddi yönünün varlığı ile ayakta durduğu gibi; beşeriyeti de ancak ruhaniyeti ile ayakta durur. Kul, fayda bakımından hangisin kendisine daha yakın olduğunu bilemez; çünkü beşeriyeti kulluk için bir mahaldir, ruhaniyeti ise yüce Rabb'inin azametini müşahede için bir mahaldir. Her ikisinin birlikte olması gereklidir. His (insanın maddi yönü) de böyledir. His ancak mana ile ayakta durur; aynı şekilde mana da ancak hisle ayakta durur. Ey mürid, sen bunlardan hangisinin sana daha faydalı olduğunu bilemezsin ki onu tercih edesin. Her ne kadar insanın manevi yönü, Allah'a seyir için asıl maksat ise de o ancak insanın beşerî yönüyle ayakta durmaktadır; onun düşünülmesi ve dikkate alınması gerekir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Bu iki grubun (baba ve oğulların) hangisinin velâyet ve marifete ulaşacağı konusunda iş müşküldür (bu konuda karar vermek zordur). O velâyet ve marifet ki Allah'ı müşahedeyi ve O'na yakınlığı gerektirmektedir. Bu öyle bir müşahede ve marifettir ki bu ümmet içinde ondan zerre kadar sahip olanın şefaatiyle ahirette 70.000 kişi hesapsız kurtulur. Âyette şu mesaj verilmek isteniyor:

Babalarınıza hizmet edin, çocuklarınıza merhametle davranın; çok kere onlardan velâyet sahibi kimseler çıkar; Allah Teâlâ katında sizlere şefaat eder. Âyette durum kapalı bırakılmıştır ki bütün insanlara rahmet ve şefkatle davranılsın. Böyle yapılırsa insan, gerçek velilere karşı bir edepsizlik yapmaktan korunmuş olur."[783]

---

[782] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/248.

[783] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/234.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Âyetteki babalar ve oğullar, maddi baba ve oğul olarak tefsir edildi, âyet aynı zamanda manevi ve ruhanî babaları ve oğulları da içermektedir.

Kocanın ve Zevcenin Mirası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kocanın ve karısının mirasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ
لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ
وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ
وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ....

12. *Eğer ölen hanımlarınızın çocukları yoksa bıraktıkları mirasın yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Bu paylar, ölenin vasiyeti yerine getirildikten ve varsa borçları ödendikten sonra verilir.*

Eğer siz bir çocuk bırakmadan ölürseniz, geride bıraktığınız mirasın dörtte biri hanımlarınızındır. Şayet çocuklarınız varsa o zaman bıraktığınız mirasın sekizde biri hanımlarınızındır. Bu paylar, yaptığınız vasiyet yerine getirildikten ve varsa,borçlarınız ödendikten sonra verilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kocalar, *eğer ölen hanımlarınızın çocukları yoksa bıraktıkları mirasın yarısı sizindir.* Eğer vâris olarak *çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir."*

Bu çocuk, erkek olur, kız olur, tek olur, birden fazla olur, kendi batnından gelebilir, çocuklarının sulbünden gelebilir yahut çocuklarının çocukları olabilir, bu, aşağı doğru devam eder, çocukları sizden veya önceki kocasından olabilir.

Alacağınız payı, ölen hanımınızın vasiyeti yerine getirildikten ve varsa borçları ödendikten sonra alırsınız.

Hanımların kocalarının mirasından payları, eğer siz, yukarıda belirtildiği gibi, çocuk bırakmadan ölürseniz, geride bıraktığınız mirasın dörtte biri hanımlarınızındır. Şayet çocuklarınız varsa o zaman bıraktığınız mirasın sekizde biri hanımlarınızındır. Hanım tek ise bu payın hepsini alır; eğer birden fazla ise bu pay aralarında eşit olarak dağıtılır.

Mirasta pay sahiplerine Allah'ın taksim ettiği miktardan daha az verilmez; ancak paylar tam bölünmez de hisselere göre dengelemek için azaltılmışsa o zaman paylarda bir azalma olabilir. Buna fıkıhta "avl" denir. Âlimlerin çoğunluğuna göre "avl" câizdir. İbn Abbas [radıyallahu nh] ise farklı görüşte olup, avlin olamayacağını söylemiştir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Kocanın ve hanımının mirasında yrı ayrı, "Vasiyet yerine getirildikten ve varsa borcu ödendikten sonra!" dendi. Çocukların ve anne babanın mirası anlatılırken ise bir kere öyle söylendi. Bunun hikmeti nedir?" Cevaben deriz ki:

Kocanın mirasında vâris olan hanımdır; hanımın mirasında vâris lan ise kocadır. Bunların her biri müstakil bir durumdur. Bunun için er birinde vasiyet ve borç olayı ayrı ayrı zikredildi. Önceki miras olanda ise durum böyle değildir, onda vâris olan tektir. Orada, kendisine vlatlarının ve anne babasının vâris olmasının hükmü açıklandı. Bu tek ir olaydır; bunun için vasiyet ve borç olayı bir defa zikredildi. Bu açıkama İbn Cüzey'e aittir.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Nesepte olduğu gibi, koalık hakkından dolayı erkeğe, kadına verilenin iki katı pay verildi. Bu, esep ve yakınlıkta ortak olan bütün erkek ve kadın arasında geçerli bir lçüdür. Bundan ancak âzat edilen köle ve câriyeden olan çocuklar ayrı

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi terbiye sonucu nefis ölüp kendisinde hiçbir kötü sıfat kalmadığında, ruh, nefisteki kesbî ilimlere, yani naklî ve aklî ilimlere vâris olur, ona kendisindeki vehbî ilimleri de ekleyince, hepsi vehbî ilme döner. Şeyhlerimizin şeyhlerinden biri şöyle demiştir:

"Önceleri on dört ilim biliyordum; hakikat ilmine ulaşınca, hepsini gözden geçirdim; lazım olmayanı ayıkladım; geride Kitap ve Sünnet'ten başka ilim kalmadı ..."

Ebû Süleyman-ı Dârânî der ki: "Nefisler, bütün günahları terketmeye kesin karar verince, melekût âleminde dolaşır; oradan sahibine yepyeni ilimler getirir; öyle ki onları kendisine hiçbir âlim öğretmemiştir."

Nefiste kötü huylar kalınca, bu şeyler miktarınca ruhun ondaki mirası noksan olur; tıpkı oğul ve benzeri mirasçılar bulununca kocanın mirastan payı noksan olduğu gibi. Aynı şekilde, ruh da gayret ve amele dayalı hak yoldan dönerek manen öldüğü zaman, nefis ondaki vehbî ilimlere ve kudsî manevi hallere vâris olur, onları yer bitirir. Hepsi vehbî ve zevkî ilimken, onları maddi ilimlere dönüştürür, manevi şeyleri hissîleştirir, gayba ait hakikatleri maddileştirir. İlâhî ikramlara ulaştıktan sonra, onların elimizden çekilip alınmasından Allah'a sığınırız.

Nefsin mirası, ruhunkinden daha kuvvetlidir. Eğer ruhta bir hayat kalırsa nefsin ondaki mirasında bir noksanlaşma olur; aynen kocanın mirasçıları bulununca, hanımın mirastaki payının noksanlaşması gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, sonra, kardeşin kardeşe miraçılığını zikrederek şöyle buyurdu:

... وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ
وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ
فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

... Eğer bir erkek veya kadına kelâle şeklinde vâris olunur** (anne babası ve çocukları bulunmaz) **ve kendisinin bir erkek yahut bir kız kardeşi bulunursa her birine altıda bir pay düşer. Bundan fazla iseler, kardeşler malın üçte birini aralarında eşit olar pay ederler. Bu taksim yapılmış vasiyetten ve borçtan sonra, kimse zarara uğramaksızın yapılacaktır. Bunlar Allah'tan size bir vasiyettir. Allah en iyi bilendir, çok halîmdir.

Kelâle, "neslin kesilmesi"dir. Şöyle ki; ölen kimsenin asıl ve fer'inden (yani baba, anne ve çocuklarından) kimsenin bulunmamasıdır. Kelâle tabiri, ölene kullanıldığı gibi mirasa, vârise, yakınlığa ve mala da kullanılmaktadır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ölen bir erkek veya kadına, kelâle şeklinde vâris olunuyorsa,* yani anne baba ve çocuklarından hiç kimse bulunmaz, nesebini ayakta tutacak kimseler kesilmiş olur *ve kendilerinin* aynı anneden olma *bir erkek yahut bir kız kardeşi bulunursa onların her birine mirasın altıda biri verilir.*

Eğer kardeşler bundan daha *fazla iseler,* erkek ve kadınlar *eşit olarak malın üçte birini paylaşırlar."* Çünkü onların ölüye bağlılıkları sadece kadın yani anne yoluyla olmaktadır.

Âyetten şu anlaşılmaktadır: Ölenin annesi ve ninesi bulununca, bu kimseler vâris olamazlar. Aynı şekilde ölenin kızı ve oğlunun kızı olduğu zaman da vâris olamazlar; çünkü o durumda kelâle olmamaktadır. Burada, kardeşlerin "bir anneden olma" kaydını koyduk; çünkü anne baba bir kardeşlerin veya babaları bir kardeşlerin durumu, sûresin sonunda gelecektir. Bu kardeşlerin mirasın yarısını alacağı daha önce geçmişti. Ayrıca Sa'd b Ebû Vakkas ve İbn Mesud bu âyeti, "Ölen için aynı anneden olma bir erkek ve kız kardeş bulunursa" manasını verecek şeklinde okumaları da bizim kaydımızı desteklemektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bütün bu paylaşımlar, ölenin vasiyeti yerine getirilip varsa borcu ödendikten sonra yapılır. Bu yapılırken, vasiyet ve borçta kimseye zarar verilmez."*

Mesela, malın üçte birinden fazlasını vasiyet etmemelidir veya vârisler için özel bir vasiyette bulunmamalıdır. Yahut yapılan vasiyeti yerine getirmekten kaçılarak zarara sebep olunmamalıdır. Eğer ölen kimsenin, vârislere zarar vermek için malının üçte birinden fazlasını vasiyet ettiği kesin bilinirse üçte birin üzerindeki kısım mirasa geri iade edilir. Bu durumda üçte birlik kısmın geri çevrilip çevrilmeyeceği konusunda iki farklı görüş vardır. Meşhur olan görüş, vasiyetin üçte birlik kısmının yerine getirilmesidir. Bu açıklama, İbn Cüzey'e aittir.[784]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunlar, Allah'tan size bir vasiyettir."* Yani size bir vasiyet olarak emrediyoruz. Yahut "zarar vermeksizin" hükmü, Allah'tan bir vasiyettir. İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Vasiyette (herhangi bir tarafa) zarar vermek, büyük günahlardandır."

"*Allah,* kullarının faydasına olan şeyleri en iyi bilendir; bunun için malı, hikmete ve kulların faydasına uygun taksim etmektedir. *O, çok halîmdir;* çizdiği sınırlara muhalefet edenleri cezalandırmakta acele etmez."

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki bir şeyhe intisap edenlerin kardeşliği, nesepteki kardeşlik gibidir. Çünkü onlar, tek bir memeden (mürşidin kalbinden) aynı sütü (yani feyzi) içmektedirler. Bu kardeşlerden biri ölünce, onun şeyhinden aldığı himmet ve feyze, diğer kardeşleri vâris olur. Aynı şekilde, bir mürid yoldan dönünce -ki bu da bir çeşit ölümdür- ona gelen himmet ve manevi destek diğer kardeşlerine döner. Bunun misali farklı borulardan akıtılan bir suya benzer; borunun biri kapatıldığı zaman su diğerlerine döner. Eğer manevi kardeşler çok iseler, gelen medede (feyze) ortak olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[784] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, 1/182.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, vasiyet ve miraslar konusunda belirttiği ölçülere aykırı davrananları sakındırarak şöyle buyurdu:

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ⑬ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً ف۪يهَاۖ وَلَهُ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ⑭

13. ***Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları cennetlere koyar. İşte büyük kurtuluş budur.***

14. ***Kim de Allah'a ve Peygamber'ine isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa Allah onu, içinde devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Vasiyet ve miraslar hakkında sizin için koyduğumuz bu hükümler* var ya onlar, *Allah'ın sizin için belirlediği sınırlardır;* onları sizin önünüze, çizilen sınırda durmanız ve haddi aşmamanız için koydu. *Kim,* emrettiği ve sınırını belirlediği hususlarda *Allah'a ve* emrettiği hükümlerle sünnet olarak gösterdiği edep ölçülerinde *peygamberine itaat ederse Allah onu, altlarından ırmaklar akan, içinde ebediyen kalacakları cennetlere koyar. İşte bu, en büyük kurtuluştur.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Kim de* emrettiği ve nehyettiği hususlarda *Allah'a* ve din olarak belirlediği hükümlerde *Peygamber'ine isyan eder ve Allah'ın koyduğu sınırları aşıp nefsinin hevâsına uyarsa biz onu, içinde devamlı kalacağı bir ataşe sokarız; onun için alçaltıcı bir azap vardır.*"

Bu durum, insanın ilâhî hükümleri inkâr edip kâfir olarak öldüğü takdirdedir. Ancak dini inkâr etmeden ilâhî takdir gereği nefsine uyarak günah işlerse, Ehl-i sünnet mezhebine göre o kimse, ebedî olarak ateşte kalmaz. Âlimler, âyete, "kâfir olarak bunları yaparsa" manasını vermişler. Veya âyetin, bunları mümin olarak yapanın, uzun bir müddet azap içinde kalacağını ifade ettiğini söylemişlerdir; intihar ederek kendini öldüren kimse gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, zâhirî şeriat ehli için birtakım sınırlar (ve hükümler) koymuştur. Bu sınırları âlimler ayakta tutmakta ve onları öğrenip öğretmektedir. Cenâb-ı Hak, velâyetin sırrı olan hakikat ehli için de birtakım sınırlar koymuştur ki onları da veliler ayakta tutmaktadır. Kim şeriatın zâhirî sınırlarını (hüküm ve ibadetlerini) korursa salih müminlerden olur. Kim onlarda haddi aşarsa isyan eden zalimlerden olur. Kim bâtınî hakikatin sınırlarını (hüküm ve âdabını) korur ve hakikat ehlinin sohbetine (manevi terbiyesine) girerse ilâhî huzurda kabul gören ârif muhsinlerden olur. Kim hakikatin sınırlarını çiğner ve hakikat ehli ile sohbet etmezse müminlerin avamından olur. Onun için hesap endişesi içinde kalbinin perdelenme azabı vardır.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[785] der ki: "Allah'ın sınırlarını belirlemesinde, gerçek kulluğa bir işaret vardır. Kuldan istenen, her konuda kendi tercih ve görüşünden sıyrılıp Rabb'inin hükmüne boyun eğerek teslim olması ve O'nun çizdiği sınırlarda durmasıdır."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), demiştir ki: "Bunlar Allah'ın çizdiği hudutlarıdır" âyetine şu mana da verilmiştir: Bunlar, Allah'ın takatleri nisbetinde müridler üzerinde ortaya çıkardığı hallerdir. Onlarda haddi aşıp taşkınlık yapmak, kendilerini helâk eder. Ebû Osman, 'Kendisine çizilen sınırda duran ve haddi aşmayan kimse helâk olmaz' demiştir."[786]

Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür; kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

---

[785] *Hâşiyetü'l-Fâsî*, Abdurrahman b. Muhammed el-Kasrî el-Fâsî (Ebû Muhammed) (1036/1626) tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/394, nr. 3586 (Beyrut 2008); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/145; Ömer Nasuhi. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/597 (İstanbul 1974); Hasan el-Azzûz, *eş-Şeyh Ahmed İbn Acîbe ve Menhecühü fi't-Tefsîr*, 1/85 (Mağrib 2001).

[786] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/235.

Zina Edenlerin Cezası

Cenâb-ı Hak, malları korumakla ilgili açıklamaları bitirince, nesepleri korumakla ilgili açıklamalara başladı. Önce zinaya değindi. Çünkü nesepler onunla karışmakta ve nesepleri muhafaza düzeni onunla bozulmaktadır. Bundan sonra nikâh üzerinde açıklamda bulundu; kadınlardan nikâhı helâl olanlarla haram olanları açıkladı. Allah Teâlâ, zina edenler hakkındaki hükmünü şöyle belirtti:

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً
مِنْكُمْۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ
الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلًا ﴿١٥﴾ وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ
فَاٰذُوهُمَاۚ فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّاباً رَح۪يماً ﴿١٦﴾

15. ***Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı sizden olan dört şahit isteyin. Eğer şahitlik ederlerse o kadınlara ölüm gelinceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde hapsedin.***

16. ***İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa eziyet edin; eğer tövbe edip kendilerini ıslah ederlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin. Hiç şüphesiz Allah tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müslüman kadınlardan fuhuş yapan* yani zina eden *kadınlar için,* içinizden onların bunu yaptığını söyleyenlerden *dört kişinin şahitliğini isteyin."* Yani birleşme halinde zina olayını apaçık bir şekilde gören müminlerden adalet sahibi dört erkeğin bu duruma şahitliğini isteyin. Zinaya, "fuhuş" denmesi, onun son derece çirkin bir ş olmasından ve dinen iğrenç görülmesindendir.

Bu işte, dört şahidin istenmesi, müminler için onun gizlenmesinde son derece hassasiyet gösterilmesi (bu tür işlerin müminlerin arasında yayılmaması) içindir. Yahut bu işi yapanların her biri için iki şahit bulunması istenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer* şahitler, kadınların bu işi yaptığına *şahitlik ederlerse o kadınlara ölüm gelinceye yahut Allah onlar için bir yol açıncaya kadar, kendilerini evlerinizde hapsedin;* evi onlar için bir nevi hapishane yapın."

Allah'ın onlar için yol açması, onları hapis halinden kurtaracak cezayı bildirmesidir. Bu durum İslâm'ın ilk günlerindeki bir uygulamaydı, sonra Nûr sûresinde zinanın cezasını belirten âyetlerle bu neshedilmiştir. Bununla, kadına sopa cezası uygulandıktan sonra evde tutulması tavsiye edilmesi de muhtemeldir. Böylece, dışarı çıkmaları ve kendilerini erkeklere arzederek zinaya düşmeleri önlenmiş olur.

Nûr sûresinde zina eden kadın ve erkeğin cezaları zikredildiği için, burada kadınlara ait ceza ile yetindi. Evde hapsedilme işi kadınlara has bir cezadır. Devamındaki şu âyet bunu göstermektedir:

"*Sizden zina eden erkek ve kadına,* ayıplama ve kınama yoluyla *eziyet edin; eğer tövbe edip hallerini ıslah ederlerse onlardan vazgeçin.*" Yani onlara eziyet etmeyi bırakın yahut onların kötülüğünü zikredip durarak kendilerini ayıplamaktan vazgeçin.

Bu âyetin, bir önceki âyetten önce nâzil olduğu söylenmiştir. Buna göre zinanın cezası, önce eziyet, sonra hapis, sonra dayak oldu.

Hapis cezasının, kadın kadına sevicilik yapanlara; eziyetin livâta yapanlara (erkekle ilişkiye girenlere); Nûr sûresindeki cezanın ise zina edenlere uygulanacağı da söylenmiştir. Açık olan durum şudur: İslâm'ın ilk günlerinde zina edenlere uygulanacak hüküm, kadınların ayıplanarak eziyet edildikten sonra evlerde hapsedilmesi; ölene kadar veya Allah'ın kendisine bir yol açıncaya kadar evde tutulmasıydı. Bu yol, iffetini koruyacak biriyle evlenmesiydi.

Eziyet, erkeklere yapılır; zina eden kimse tövbe edene kadar ayıplama, kınama ve sakındırma şeklinde sıkıştırılır. Sonra bütün bunlar, hadlerle (zina cezaları ile) kaldırılmıştır. Bu ceza, zina eden kimse bekâr ise 100 sopa ve bir sene sürgündür; evli ise taşlanarak öldürülmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kulun nefsi azgınlık edip günah olan işleri yapmak istediği zaman, ona gereken, kendisini günahlardan koruyan meleklerin bu işe şahit olduğunu düşünmesidir. Eğer meleklerden hayâ edip günahı terketmezse, nefsini açlık, yalnızlık ve sükût hapishanesinde hapsederek cezalandırmalıdır. Buna, kendisinden bu şehvetlerin (kötü arzuların) ölmesine kadar devam etmelidir. Yahut Allah'ın kendisini onlardan uzaklaştıracak bir şeyhe ulaştırarak veya kalbine içindeki kötü arzuları söküp atacak bir korkuyu veya isteği atarak ona bir yol açana kadar nefsini kontrole devam etmelidir. Eğer nefis tövbe eder ve ıslah olursa onu bıkarır, Allah'ı zikretmekle meşgul olur. Sonra O'ndan başka her şeyden gönlünü çeker. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kabul Edilen Tövbe

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kabul olan tövbenin vaktini zikrederek şöyle buyurdu:

اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذٖينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ
قَرٖيبٍ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٖيماً حَكٖيماً ﴿١٧﴾
وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذٖينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ
الْمَوْتُ قَالَ اِنّٖى تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذٖينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ اُو۬لٰٓئِكَ
اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَلٖيماً ﴿١٨﴾

17. *Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeyerek bir kötülük edip de hemen peşinden tövbe edenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder. Allah en iyi bilendir, hikmet sahibidir.*

18. ***Kötülükleri yapıp dururken onlardan birine ölüm gelip çatınca, "Ben şimdi tövbe ettim" diyenlerle kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur. Biz onlar için acı bir azap hazırladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'ın* lutuf ve ihsanıyla *kabul edeceği tövbe, ancak cehaletle* yani ahmaklık, cahillik ve eğitimsizlik sonucu *bir kötülük işledikten sonra, hemen peşinden en kısa zamanda tövbe edenlerin tövbesidir.*"

Kim günahla meşgul olursa o kimse Allah'ın cahilidir; O'nu tanımıyor demektir. Bazı günahlar vardır ki onu işleyen kimse, yaptığının büyük günah olduğunu biliyorsa o günah esnasında iman nuru kendisinden çekilip alınır.

Tövbe için en kısa zaman, ölüm gelmeden öncedir. Bunu, bu âyetin peşinden gelen, "*Onlardan birine ölüm geldiğinde ...*" âyetinden anlıyoruz. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü de bunu göstermektedir:

"*Hiç şüphesiz Allah, kulun canı boğazına gelene kadar yapacağı tövbeyi kabul eder.*"[787]

Âyette, ölümden önceki ana "yakın" dendi. Hiç şüphesiz dünya hayatı, süratle akıp gitmektedir. Onun zenginliği az, bitme süresi yakındır. Allah, günahın peşinden kısa zaman içinde tövbe edenlerin tövbesini kabul eder. Bu cümle, önceki ilâhî vaadi tasdik etmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah,* kullarının tövbedeki ihlâs ve samimiyetlerini *en iyi bilendir;* tövbe edene ceza vermeyi terketmede *hikmet sahibidir.*" Çünkü hikmet, her şeyi layık olduğu yere koymaktır.

Hasan-ı Basrî naklediyor: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

"İblîs yeryüzüne indirilince Allah'a, 'Senin izzet ve azametine yemin ederim ki ruhu cesedinden ayrılana kadar âdemoğlunun peşini bırakmayacağım (onu isyana çağıracağım)" dedi. Allah Teâlâ da,

---

[787] Tirmizî, Daavât, 98; İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed, *Müsned*, 2/132, 153.

"İzzet ve azametime yemin ederim ki ben de, canı boğazına gelene kadar kulumdan tövbeyi engellemeyeceğim (o zamana kadar yapacağı tövbeyi kabul edeceğim)" buyurdu.[788]

Ebû Said-i Hudrî'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şeytan Allah'a, 'Senin izzetine yemin ederim ki ruhları cesetlerinde bulunduğu sürece kullarını azdırmaya devam edeceğim' dedi. Allah Teâlâ da, 'İzzetime, celâlime ve yüceliğime yemin ederim ki ben de onlar istiğfar edip benden bağışlanma diledikleri sürece kendilerini affedeceğim' buyurdu."[789]

İbn Cüzey demiştir ki: "Bir kul, şartlarını yerine getirerek gerçek bir tövbeyle tövbe ederse cumhura (âlimlerin çoğunluna) göre onun tövbesi kesin olarak kabul edilmiştir. Ebü'l-Meâlî demiştir ki: 'Bunun, galip zanla böyle olduğu söylenir, kesin olduğu söylenemez.'"[790]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kötülükleri yapıp dururken onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek bir tövbe yoktur. Biz onlar için acı bir azap hazırladık."*

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hak Teâlâ, kendisine ölüm gelene kadar tövbeyi geciktiren fâsıklarla kâfir olarak ölenlerin tövbesinin kabul edilmeyişini birlikte zikretti. Bunu, günahkâr kimsenin ölüm halinde tövbe etmeye fırsat bulamayacağını en etkili biçimde ifade etmek için yaptı. Allah sanki şöyle diyor: 'Bunların tövbesi ile şunların tövbesinin makbul olmayışı eşittir.' Şöyle de denilmiştir: Bilmeyerek cehalet ve gafletle günah işleyenler, müminlerin günahkârlarıdır. Kötülük işlemekte ısrar edenler, münafıklardır; çünkü onların küfrü daha şiddetlidir. Küfür üzere ölenler de kâfirlerdir."

---

[788] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/253; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/459.

[789] Ahmed, *Müsned*, 3/29; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1272, Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/459-460.

[790] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/183.

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Avamın tövbesi, havassın tövbesi gibi değildir. Allah Teâlâ, avamın Hakk'a dönmelerini teşvik için kendilerine hemen azap etmeyip mühlet verir; havassı ise ilâhî huzura yakınlık derecelerine göre tehir ederek cezalandırır. Allah'a yakınlık ne kadar çok olursa, murakabeyi terkten dolayı muhasebe o derece ciddi tutulur. Bazılarına bir anlık müsamaha gösterilir, bazılarına bir saat, bazılarına iki saat. Hepsine makamına göre müsamaha gösterilir, sonra uyarılıp yeniden ilâhî huzura döndürülür.

Şeylerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, (*Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı) *Hâşiye'sinde* der ki: "*'Tövbeyi kabul etmek ancak Allah'a aittir'* âyetinin manası şudur: Zilletten sonra kula hidayet etmek ancak Allah'ın yetkisindedir; çünkü Allah, gazabına galip gelen rahmeti ve sonsuz keremiyle günahkâr kulunu, azap ve kahrından kurtarır. Allah âyetinde şöyle buyurmuştur: '*Rabb'iniz kendine, kullarına rahmet etmeyi gerekli kıldı'* (En'âm 6/54). Yüce Allah şu gerçeğe işaret etmiştir: Kullar, ister istemez günaha düşerler; sonra Allah hidayeti ve kulun kendisine yönelmesiyle onları düştükleri halden kurtarır, bu arada ilmiyle onların terbiyelerini gerçekleştirir, kendilerine tedricî olarak ilim ve hikmet sahibi olduğunu öğretir. Allah her şeyi bilen ve her işini hikmetle yapandır."

Nikâhla İlgili Hükümler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, nikâhın hükümlerini açıklamaya başladı. Önce kadınlara yapılması muhtemel baskıya değindi. Çünkü bununla nikâh akdinin geçerli olması imkânsızdır. Bu durumu yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهًاۜ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ
لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ...

19. ***Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını kurtaracağız diye de kendilerini sıkıştırmayın. Ancak açık bir hayâsızlık yapmış olurlarsa o başka...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler, zorla mirasına konmak için kadınları evlenmekten alıkoymanız size helâl değildir."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Câhiliye devrinde bir adam ölünce, geride bir hanım bırakmışsa, onun kocası tarafından yakınları o kadına kendisinden ve başkalarından daha fazla hak sahibi idi. Bu kimse isterse onunla, kendisine bir mehir vermeksizin evlenirdi. Mehir olarak sadece ölen kocasının verdiği ilk mehir yeterli bulunurdu. Eğer vâris isterse kadını başkası ile evlendirir, ondan kadının mehrini alır, kendisi kullanır, kadına hiçbir şey vermezdi. Bu vâris isterse kadını sıkıştırır, ölen kocasından kalan mirası kendisine fidye olarak vermesi için baskı yapar yahut kadını ölüp mirasına konmak için bekletirdi. Şayet kadın, kocası öldükten sonra, yakınlarından kimse üzerine bir örtü atmadan ailesinin yanına giderse kendi adına karar verme hakkına sahip olurdu. İslâm'ın ilk günlerinde müslümanlar da böyle davranıyordu. Nitekim Ebû Kays b. Eslet el-Ensârî vefat etti, geride hanımı Kebşe bint Ma'n el-Ensârî'yi bıraktı. O sırada, Ebû Kays'ın diğer hanımından oğlu, onun üzerine elbisesini attı, sonra onu ihmal etti, kendisine yaklaşmadı, nafaka vermedi, onu kendisinden kurtulması için fidye vermeye zorladı. Bunun üzerine kadın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

'Yâ Resûlallah, Ebû Kays vefat etti, bana oğlu vâris oldu. O bana zarar veriyor, uzun süredir beni ihmal ediyor; bana nafaka vermiyor, benimle birlikte olmuyor, beni serbest de bırakmıyor!' dedi. O zaman Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

'Hele evinde otur, Allah senin hakkında bir hüküm indirinceye kadar bekle!' buyurdu. Kadın der ki:

Ben evime döndüm, sonra işittim ki Medine'de birçok kadın, Fedih Mescidi'nde bulunan Allah Resûlü'ne gelerek,

'Yâ Resûlallah, bizim durumumuz da Kebşe'nin durumu gibi, ancak bizi nikâhlayan üvey oğullar değil, amca çocuklarıdır!' dediler. Bunun üzerine bu âyet indi."[791] Buna göre âyetin manası şudur:

---

[791] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 4/405-406 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/254.

"Sizin kadınları, kocalarından kalıp vâris olunan bir mal gibi görmeniz helâl değildir."

Âyetteki hitabın, kendisine ilgi duymadığı halde malına vâris olmak için kadınları nikâhı altında tutan ve bunun için onun ölümünü bekleyen kocalara ait olduğu da söylenmiştir.

Bu hitabın, miraslarına konmak için kadınları evlenmekten menedenden velilere ait olduğu da söylenmiştir. Bunlar, kocanın dışındaki kimselerdir. Eğer maksat kocalar ise âyetin manası şöyle olur:

Ey kocalar, sizin kadınlarınıza hiçbir hacetiniz ve rağbetiniz olmadığı halde, sırf onlara vermiş olduğunuz mehri, ellerinden geri almak için kendilerini hapsetmeniz helâl değildir. Onlar, kadınları zor durumda bırakarak bundan kurtulmak için mehirlerini fidye vermeye zorluyorlardı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, kadınları nikâhı altında tutan ve onlara kötü davranarak mehirlerini fidye vermeye zorlayan kocalar hakkında inmiştir."

Ancak kadınlar, kocaya karşı gelmek, serkeşlik ve iffetsizlik gibi apaçık bir hayâsızlık yapmış iseler, o zaman kocaya, kurtuluş fidyesi olarak mehirlerini verinceye kadar onları nikâhında hapsetmesi helâldir. İmam Mâlik'e göre koca, bu parayı kadını boşama karşılığı olarak alabilir. Buna "hul" denir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin, nefsini telef etmeye varacak kadar sıkıştırıp zora sokması helâl değildir. Nefis, hayvan gibidir; sahibi ona yemini suyunu verir, sonra hizmete koşar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, hayvanına gücünün üstünde yük vuran kimse gibi davranmasın; o ne yol alıp hedefine varır ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır."[792]

---

[792] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18-19; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/476.

İnsanlardan bazıları, "Kim nefsini sıkıntıya sokarak onu sıkı bir riyâzete tâbi tutarsa bu ona birçok manevi ilim kazandırır" diye işitir, bunun üzerine bu ilimlere sahip olmak için nefsini aşırı derecede sıkıştırır. İnsan nefsini ancak, vücudunu ayakta tutacak ihtiyaçları dışındaki arzularından menedebilir. Fakat nefis, kendisine taşkınlık yaparak apaçık bir kötülüğe bulaşırsa o zaman nefsini, helâke götürmeyecek ölçüde sıkıştırıp zorlayabilir. Bütün bunlar, kâmil bir şeyhe sahih bir intisap ile nefsine gerçek manada sahip olduğu zaman fayda verir; yoksa çabası boşa gider. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kadınlarla Güzel Geçim

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kadınlarla güzel geçinmeyi emrederek şöyle buyurdu.

... وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِۚ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا
وَيَجْعَلَ اللّٰهُ ف۪يهِ خَيْرًا كَث۪يرًا ﴿١٩﴾

... Kadınlarınızla güzel geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki Allah sizin hoşlanmadığınız bir şeyde pek çok hayır yaratmış olur.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kadınlarınıza* yumuşak söz söyleyerek, onlara güzel davranarak yahut onların size karşı süslendiği gibi, siz de onlara karşı süslenerek, kendileriyle *güzel geçinin.*"

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Onlarla geçimde, üns makamında, muhabbet halinde ve ilâhî aşkın hoşluğu içinde olun. Bunu ancak temkin, istikamet ve velâyet halini elde ettiğinizde yapabilirsiniz. Gerçek şu ki kadınlarla güzel geçim ancak, Allah'la ünsiyet halinde olunca tam sağlanabilir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve Allah ile ünsiyet sahibi olan bütün velilerin yaptığı gibi. Resûlullah, Allah ile ünsiyet makamındaki kemal halini ve müşahedesindeki güzelliği haber verirken şöyle buyurmuştur:

"Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi; güzel koku, kadın ve gözümün aydınlığı (kalbimin sevinç ve huzuru) namaz."[793]

Vertecübî sonra, Zünnûn-i Mısrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah ile ünsiyet halinde olanlar, her güzel şeyle, bütün hoş ses ve güzel kokularla ünsiyet eder (huzur bulur)."

Vertecübî sonra, İbnü'l Mübârek'in şu sözünü nakletmiştir: "Asıl güzel geçim, dünyada ve ahirette sana pişmanlık getirmeyecek şekilde davranmandır."

Ebû Hafs der ki: "İyi geçim, sana sıkıntı ve üzüntü verdikleri konularda ailene karşı güzel ahlâklı davranmandır."[794]

"Eğer onlardan hoşlanmazsanız, sabredin; olabilir ki sizin hoşlanmadığınız bir şeyde Allah pek çok hayır yaratmıştır." Bu hayır, ya salih evlattır veya dinî hayat konusunda güzel âkıbettir.

İbn Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir adam bir işte, istihare yaparak Rabb'ine danışır, Rabb'i onun için bir şeyi seçer; adam kalkıp Rabb'ine darılır; işin âkıbetine bakmaz, çok geçmeden bir de görür ki Rabb'i onun için en hayırlı olanı seçmiş!"[795]

Anlatıldığına göre, İmam Mâlik'in babası bir kadınla evlendi. Kadını daha önce görmemişti, gerdek gecesi yanına girdiğinde onun siyah bir kadın olduğunu gördü. Ona yanaşmayıp ne yapacağını düşünmeye başladı. Bunu gören kadın,

"Sen bu işe girmeden önce istihare namazı kılarak durumun hayırlı olup olmadığını öğrenmek için Rabb'ine danışmadın mı?" diye sordu; o da,

---

[793] Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160; Ahmed, *Müsned*, 3/128, 199, 285; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78.

[794] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/238.

[795] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/255-256.

"Evet, yaptım" dedi. Kadın,

"Bu işte Rabb'ini mi suçluyorsun?" deyince, kocası kendisine yaklaştı. İşte bu beraberlikten mezhep sahibi İmam Mâlik'e [rahmetullahi aleyh] hamile kaldı.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Mümin erkek bir kusurundan dolayı hemen hanımına kızmasın. Onun bir huyundan hoşlanmazsa hoşlanacağı ve memnun kalacağı başka bir huyu vardır, ona baksın."[796]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Önündeki engelleri, kalbindeki perdeleri kaldırarak gönlünü sadece Allah'a bağla ki kötü alışkanlıklarına gönlünü kaptırmayasın, faydalı fakat sıkıntılı şeylerden de çekinip kaçmayasın."[797]

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefis, her türlü kötü sıfatlarından temizlendiği, güzel sıfatlarla bezendiği ve bütünüyle Mevlâ'sına boyun eğdiği zaman, ona iyilikte bulunmak, kendisiyle sulh içinde olmak ve onunla güzel geçinmek gereklidir. Nefis, kâfir (nankör ve âsi) olduğu sürece kendisiyle mücâhede etmek gerekir; teslim olup hakka boyun eğdiği zaman ise onu sevmek ve kendisine iyi davranmak lazımdır. Nefsinin bozuk halinden hoşlanmadığın zaman, istikamet halini bulana kadar kendisiyle mücâhede ve riyâzetle meşgul olursan, bunun sonucunda pek çok hayır bulursun. Nefis istikamet halini bulunca, sana beraberinde rabbânî sırları müşahede edeceğin pek çok ilim getirir.

Vertecübî demiştir ki: "Allah Teâlâ tarafından nefsin arzularına ters gelen her emir, nefsi imtihan etmek ve denemek içindir. Nefis kulluk konusunda isteksiz davranır; sen riyâzet ve mücâhede ile onu sürekli Allah'ın hukukunu korumaya mecbur edersen, nefis Allah'a kullukta istikamet halini bulur. O zaman kalbine gelecek olan, Cenâb-ı Hakk'a yakınlık ve müşahede nurlarıdır. Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur:

---

[796] Müslim, Radâ, 61; Begavî, *Mesâbihü's-Sünne*, nr. 2417; Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 2882.

[797] bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/239.

'Kim Rabb'inin makamından korkar ve nefsini kötü arzularından alıkorsa onun varacağı yer cennettir' (Nâziât 79/40-41).

Nefisle mücâhede karanlığının içinde ârifler için, güneş gibi açık müşahedeler ve dolunay gibi parlak mükaşefe mevcuttur."[798] Arzu edilen de budur.

Boşanma Durumunda Korunacak Haklar

Bir koca, hanımının eziyetlerine sabredemeyip ondan ayrılmak isterse, ona mehrini vermesi gereklidir. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍۙ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا
تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔاۜ اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ
وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

20. ***Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi kendisinden hiçbir şeyi geri almayın. O malı iftira ederek ve açıkça günah işleyerek geri alır mısınız?***

21. ***Hem onu nasıl geri alırsınız; halbuki siz birbirinizle içli dışlı oldunuz ve onlar sizden sağlam bir teminat almıştı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer birinci eşi boşayarak yerine başka birini almak isterseniz, ilk eşinize yüklerle* yahut az veya çok bir mal vermişseniz, ondan hiçbir şey almayın; bilakis onu kendisine tam olarak verin."

---

[798] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/239.

Allah Teâlâ sonra, Câhiliye devrinde bu işi yapanları kınayarak şöyle buyurdu: *"O malı iftira ederek ve açıkça günah işleyerek geri alır mısınız?"* Yahut onu, iftira ve günahla alır mısınız?

İftira, bir kimse hakkında uydurulan bir yalandır. Rivayet edildiğine göre, Câhiliye devrinde bir adam yeni bir kadınla evlenmek istediği zaman, nikâhındaki kadını çirkin bir suçla suçlayarak, onu bu suçlamadan kurtulmak ve kendisini yeni evlilikten vazgeçirmek için fidye vermeye zorlardı. Âyetle bundan nehyedildiler.

Cenâb-ı Hak sonra, kadına verilen malın geri alınmasının büyük bir kusur olduğunu belirterek şöyle buyurdu: *"Hem onu nasıl geri alırsınız; halbuki siz birbirinizle içli dışlı oldunuz ..."* Birbirinize dokunma ve cimâ ile kaynaştınız, böylece mehir sabit oldu ve kadın onu almaya hak kazandı. *Hem onlar sizden sağlam bir teminat almıştı.* Bu, onlarla güzelce eşlik ve beraberlik sözüdür. Yahut bu teminat, onları iyilikle nikâhında tutmak ve gerekiyorsa güzellikle boşamaktır. Veyahut kadının kendisinden istifade etmesi için nefsini erkeğe teslim etmesidir. Hiç şüphe yok ki kadın kendini erkeğine, mehir sözüne vefa göstermesi ve güzel geçimin devamı için teslim etmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul ilk halinde, dünya malı toplamakla meşgul iken ve kendini bütünüyle nefsinin arzularını yerine getirmeye kaptırmışken, sonra bu halini terkedip Mevlâ'sına yöneldiğinde ve Allah'ı zikirle meşgul olup kudsî nurları müşahedeye daldığında, artık bundan sonra Allah için terkettiği şeylere geri dönmesi uygun değildir. Bu haldeki kimse, terkettiği dünyaya iltifat etmemelidir. Hiç şüphesiz böyle bir dönüş, kötü tabiatlı kimselerin huyudur, şerefli kimselerin şanından değildir. Şairin şu sözünü iyi düşün:

"Nefsim bir şeyden yüz çevirdi mi, artık kıyamete kadar hiçbir şekilde ona yönelmez."

Sen, Allah için terkettiğin şeye nasıl dönersin? Halbuki sen O'nun emalinin nurlarını müşahede etmiş, özel himayesine girmişsin; senin yanında bütün mevcudat bir olmuş ve basiret gözünde her şey kaybolmuştur. Bir de bütün bunlar, sen, seni ilâhî huzurda müşahededen alıkoyan şeylere dönmemeye kesin söz verdikten sonra olmaktadır. Hayırlara muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Nikâhları Haram Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra nikahları haram olan kadınları açıklamaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ
اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًاۜ وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾

22. ***Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; geçmişte olanlar başka! Gerçekten o, büyük bir hayâsızlıktır, nefret edilecek bir iştir ve kötü bir yoldur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin.*" Bu yasak, babanın hür kadınlarla nikâh kıyması, câriyelerle ise cimâ yapmasıyla gerçekleşir. "*Ancak önceki geçenler başka.*" Allah bunu kesin olarak kaldırdıktan sonra, önceki yapılanları affetti. "*Hiç şüphesiz o, bir hayâsızlıktır,* Allah katında büyük bir günahtır. Allah onu geçmiş ümmetlerden hiçbirinde helâl kılmamıştır. *O, iğrenç ve nefret edilecek bir iştir;* onu yapan kimse Allah katında ve Allah'ın kulları içinde şerefli insanlar nezdinde kötü ve nefret edilecek bir kimsedir. *O, kötü bir yoldur.* Haram kılındıktan sonra, o yola girmek isteyen kimse ne kötü bir iş yapmaktadır!"

Âyetteki nikâhtan murat, nikâh akdidir. Buna göre, zina ile bu haramlık oluşmaz. Yani bir kadının, kendisiyle zina eden adamın oğlu ile evlenmesi haram değildir. Meşhur olan görüş budur. İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] er-*Risâle*'de der ki: "Zina, helâli haram yapmaz."[799]

22. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî baba için geçerli olan hükümler, ruhanî baba (mürşid) için de geçerlidir, ancak bu, dinî bir hüküm olarak değil, edep olarak böyledir. Buna göre bir müridin, şeyhinin hanımı ile evlenmesi uygun değildir. Şeyhi ister vefat etsin ister hanımını boşasın farketmez. Müridin, şeyhinin hanımı ile evlenmesi, çirkin bir iştir ve edep ehli yanında nefret edilecek bir durumdur. Şeyhinin kızına gelince, eğer onun hakkını korumaya gücü yeterse onunla evlenmesinde bir sakınca yoktur. Seyyidina Hz. Ali [radıyallahu anh], Resûlullah Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] kızı ile evlenmiştir. Fakat bundan uzak durmakta büyük selâmet vardır.

Burada ince bir işaret daha var ki o da şudur: Âyette, kadınlar ile manevi hallere işaret edilmiştir. Buna göre bir dervişe, şeyhinin her halini alıp uygulaması ve onun yaptıklarının aynısı yapması uygun değildir. Çünkü şeyh bir makamda, derviş ise ayrı bir makamdadır. Şeyh sebeplere yöneldiği ve üstün halleri ortaya koyduğu zaman mürid ona uymaz; ancak onun makamına ulaştığı zaman bunları yapabilir. Şeyhimizin şeyhi (Mevlây Arabî ed-Derkâvî) derdi ki:

"Şeyhlerin her fiilinde kendisine uymayın; onların ancak sözlerine uyun. Onların sözleri, hem sizin hem de kendileri içindir; fiilleri ise kendilerine hastır. Fakat şeyhlerin seyrü sülûk zamanlarındaki geçmiş hallerine gelince, onları alın, şeyhlerin yaptığı gibi seyrü sülûk yapın. Bu şekilde, onların elde ettiğini siz de elde edersiniz; o zaman, istediğinizi yapın." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[799] İmam Şâfiî'nin bu konudaki görüşleri için bk. *er-Risâle*, (thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, ts. s. 254-255), Umrânî, *el-Beyân fi Fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî*, 9/227-228 (Beyrut 2002). Hanefîler'de, zina yoluyla da haramlık sabit olur (Mütercim).

Cenâb-ı Hak bundan sonra, nikâhı haram olan diğer kimseleri zikrederek şöyle buyurdu:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ
وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي
اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ
وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي دَخَلْتُمْ
بِهِنَّۘ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْۘ وَحَلَٓائِلُ
اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْۙ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ
اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماًۙ ﴿٢٣﴾ وَالْمُحْصَنَاتُ
مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۚ كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ ...

23. ***Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. Eğer onlarla*** *(nikâhlanıp da)* ***henüz birleşmemişseniz*** *(diğer kocadan olma)* ***kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir. Şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir.***

24. ***Başkası ile evli kadınlar da size haram kılındı. Harp esiri olarak sahip olduğunuz câriyeler müstesna! Allah'ın size emri budur...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Size kadınlardan bazı sınıflar haram kılındı."* Onların bir kısmı nesep, bir kısmı süt emme, bir kısmı da sıhriyet (evlilik) sebebiyle haram kılınmıştır. Nesep sebebiyle haram olanlar şunlardır:

Anneleriniz: Bu grubun içine, anne ve nineler yani baba ve annenin anneleri girer. Bu, yukarı doğru bütün nineleri içine alır.

Kızlarınız: Bunlar, kızlar, oğlun kızları, kızın kızları şeklinde aşağı doğru hepsini içine alır.

Kız kardeşleriniz: Bunlar, anne baba bir kız kardeşler, baba bir ve anne bir kız kardeşlerdir.

Halalarınız: Bunlar, babanın ve dedenin kız kardeşleri olup yukarı doğru devam eder ve anne baba ortak, baba bir ve anne bir kız kardeşleri içine alır.

Teyzeleriniz: Bunlar, annenin ve ninenin kız kardeşleri olup yukarı doğru devam eder ve anne baba ortak, baba bir ve anne bir kız kardeşleri içine alır.

Kardeş kızları: Bunlar, anne baba bir kardeş kızları yahut baba bir kardeş kızları ve onların neslinden gelen kızlardır.

Kız kardeş kızları: Bu gruba, anne baba bir, baba bir veya anne bir kız kardeşlerden doğan bütün kızlar girer.

Bu konudaki kaide şudur: Erkeğe, anne, nine şeklinde yukarıya doğru devam eden bütün asılları haram olduğu gibi kız, torun şeklinde aşağı doğru devam eden bütün nesli de haramdır. Aynı şekilde anne babasının aşağı doğru nesli de haramdır. Her asıldan ilk fasıl, anne babasına öncelikli olarak haramdır.

Cenâb-ı Hak sonra, süt yoluyla haram olanları zikrederek şöyle buyurdu: "*Sizlere, sütanneleriniz ve süt kız kardeşleriniz de haramdır.*"

Allah Teâlâ iki sınıfı zikretti; sünnet-i seniyyede ise nesep yoluyla haram olanların, süt yoluyla da haram olduğu belirtildi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Nesepten dolayı haram olanlar, süt yoluyla da haram olur."[800]

Buna göre şu altı sınıf bu hükmün içine girer: Sütanne, sütkızı, sütkızkardeşi, süthalası, sütteyzesi, sütkardeşinin kızı, sütkızkardeşinin kızı.

Cenâb-ı Hak sonra, sıhriyet (evlilik) yoluyla nikâhı haram olanları zikrederek şöyle buyurdu:

"Size, hanımlarınızın anneleri de haram kılındı." Babanın hanımının haram olduğu önceden geçti, oğlun hanımı da biraz sonra gelecektir.

"Size ayrıca, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizin bakım ve terbiyesini üstlendiğiniz kızları da haramdır." Bu kızların, babanın bakımında olması kaydı, genel uygulamaya göre söylenmiştir, yoksa özel bir manası yoktur. Çünkü bu durumdaki bir annenin kızı, yeni babanın himayesinde olsa da olmasa da onunla evlenmek haramdır. Cumhurun görüşü budur. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali [radıyallahu anh], üvey babanın evinde ve elinde büyümeyen böyle bir kızın nikâhının câiz olduğunu söylemiştir. Kendileriyle birleşme kaydı, bütün âlimlerce geçerlidir. Buna göre, bir erkek nikâh akdi yapıp hiç cimâ etmediği bir kadını boşasa, onun kızını alabilir. Bunun için âyette, *"Eğer onlarla birleşmemişseniz, kızlarıyla evlenmenizde bir günah yoktur"* buyrulmuştur.

"Size, oğullarınızın hanımları da haram kılındı." Bunlar, oğulların nikâh kıyıp kendisine helâl olan kadınlardır. Bu durumda, oğlun sadece nikâh akdi yapması da kadını babaya haram yapar. Kısaca, babanın hanımı, oğlun hanımı ve hanımın annesi, sadece nikâh akdi ile haram olur. Kadının kızı ise ancak annesine nikâh akdinin yanında cimâ yapılmasıyla haram olur. Buna göre, kızlara nikâh akdi yapılması, annelerini haram yapar; annelere ise nikâhla birlikte cimâ yapmak kızlarını haram eder.

Allah Teâlâ'nın, *"Sulbünüzden olan oğullarınızın hanımları"* buyurması, evlatlık alınan oğlun hanımını bu hükmün dışında tutmak içindir. Onun hanımı, haram değildir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], oğul edindiği Zeyd'in boşadığı hanımı ile evlenmesi gibi.

---

[800] Buhârî, Şehâdât, 7; Müslim, Radâ, 1; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 4109.

Nikâhları haram olanlar sayılmaya devam ediliyor:

"Size, iki kız kardeşi aynı anda nikah altında tutmak da haram kılındı." Bu kız kardeşler, anne-baba bir olabildiği gibi, baba bir yahut anne bir kız kardeşler de olabilir; hüküm aynıdır. Kendileriyle cimâ etmeden, iki kız kardeşe câriye olarak sahip olmaya gelince, bunda bir sakınca yoktur Cima etme durumuna gelince, İmam Mâlik, Şâfiî ve Ebû Hanîfe bunun haram olduğu görüşündedir; Zâhirîler ise bunun câiz olduğunu söylemişlerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Câhiliye döneminde olanlar geçti;* onlar affedildi. *Şüphesiz Allah, çok affedici ve çok merhamet edendir."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Araplar, dinin haram kıldığı her şeyi haram sayıyorlardı, ancak babanın hanımıyla (üvey anneyle) evlenme işiyle iki kız kardeşi aynı anda nikâhında bulundurmayı serbest görüyorlardı; bunun için Hak Teâlâ, "İki konuda geçmişte yaptıklarınız hariç" buyurdu.

Diğer âyette şöyle buyuruluyor: "Allah *size, başkası ile evli kadınlarla nikâhlamanızı da haram kıldı."* Onlar, kocalarının nikâhı altında bulunan kadınlardır. Kocalarının nikâhı altında bulundukları sürece, kendileriyle nikâhlanmak helâl değildir. "Ancak, savaş ganimetinden *câriye olarak sahip olduklarınız müstesna."* Kâfir bir kadın esir alındığı zaman, kocası mevcut olsa da ona câriye olarak sahip olan kimsenin, iddetini bekledikten sonra kendisiyle birlikte olması helâldir.

el-Muhtasar[801] adlı eserde der ki: "Esir alınmak, nikâhı ortadan kaldırır; ancak esir alınan kadın, iddetini beklerken müslüman olursa onu elinde bulunduran müslüman erkek, ona daha çok hak sahibi olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Evtâs'a bir ordu göndermişti. Ordu, düşmandan esir kadınlar ele geçirdiler; onların müşriklerden kocaları vardı; bu durumda onlarla cimâ yapmayı günah sayarak kendilerine yaklaşmadılar. Bunun üzerine âyet inerek, bunun kendilerine helâl olduğunu bildirdi."[802]

---

[801] *el-Muhtasar*, Mâlikî fakihlerinden Halil b. İshak b. Musa el-Cündî'ye (v. 767/1366) aittir. Mâlikî fıkhını işlemektedir. Üzerinde pek çok hâşiye çalışması yapılmıştır. bk. Kâtib Çelebi *Keşfü'z-Zunûn*, 3/213 (Beyrut 2008); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/113; Cengiz Kallek, "Cündî", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, 8/116-117.

İşte bunlar Allah'ın size farz kıldığı hükümlerdir. O, bu şekilde size, kadınlardan evlenilmesi haram olanları bildirdi.

23-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki bir insan, annesinden doğduktan sonra, üç kez daha doğum yaşamadan ârif ve kâmil bir insan olamaz. Bunların ilki, basit dünya sevgisinin bağından çıkıp kurtulması; diğeri, cismanî şehvetlerden ve gafletten çıkması; bir diğeri de zülmanî kâinatın darlığından, müşahede ve ayne'l-yakîn fezasına çıkmasıdır.

Velilerden biri der ki: "İki defa doğmayan kimse bizden değildir." İki doğumla, yukarıdaki birinci ve üçüncü doğumu kastetmiştir. İnsan bu sayılan şeylerden çıkınca, Allah Teâlâ ona, bunlarla bir daha bir araya gelmeyi ve onlara geri dönmeyi haram kılmıştır.

Aynı şekilde ona, içinden çıkıp uzaklaştığı hatalarına ve zülmanî hallerine dönmesi de haramdır. Yine, daha önce alışıp kaynaştığı boş işlere ve alışkanlıklara dönmesi, kendinden öncekilerin peşinde sürüklendiği kavim ve kabilecilik, benlik ve riyasete yönelmesi de haramdır. Karşısına çıkan bu kötü şeylerin, baba veya anne tarafından gelmesi farketmez. Aynı şekilde, şehvet kanallarından içtiği gaflet sütünün ve kalbi kapatıp perdeleyen işlerin haram olduğunu bilip, onlar kendisini hükmü altına almadan nefsi onlardan kesip ayırmalıdır. İmam Bûsîrî nefsin bu halini, bir beytinde şöyle dile getirmiştir:

"Nefis, küçük çocuk gibidir; onu ihmal edip kendi haline bırakırsan, süt emme sevgi ve alışkanlığı devam eder; onu sütten ayırdığın zaman ise sütten kesilir, daha da aramaz."[803]

Hak yolcusuna, ayrıca, tövbe edip ayrılmadan önce kendisiyle birlikte şehvet ve gaflet sütünden içen kimselerle birlikte olması da haramdır. Aynı şekilde, bütün hataların anası olan dünya, riyaset ve şan şöhret sevgisi de haramdır.

---

[802] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/107-108 (Beyrut 1998).

[803] Bûsîrî, *Kasidetü'l-Bürde*, s. 35, (Dımaşk 2005).

Yine sizlere, hakikat beldelerine girmeniz için, dünyevî sebep ve engeller haram kılındı. Eğer hakikat ehlinden değilseniz, bu durumda size bir günah yoktur. O zaman siz, avam halktan olmuş olursunuz. Ey Hak yolcuları, size ayrıca, diğer insanların sarıldığı dünyevî sebepler ve âlemlerin Rabb'inin hizmetinden alıkoyan şeylerle, kalpte dünya muhabbetiyle Mevlâ'nın muhabbetini bir arada bulundurmanız da haram kılındı. Allah kendisinden razı olsun, İmam Şâfiî demiştir ki:

"Kim dünya muhabbeti ile onu yaratanın muhabbetini birleştirdiğini iddia ederse o kimse yalan söylemiş olur."

Ancak, gaflet ve tembellik günlerinde geçen geçti.

Aynı şekilde her şeyden gönlünü çekip bütünüyle maneviyata yönelen bir müride, zâhir ehlinin içine daldığı ve peşine düştüğü ilimlere yönelmesi de haramdır; ancak tecrid (gönlü dünyadan çekip bütünüyle Mevlâ'ya verme) halinden önce sahip oldukları müstesnadır; eğer tevhidin sırları içinde onlardan kalbini çekerse bu, kendisine bir zarar vermez. Gaybının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Kendileriyle Evlenmek Helâl Olanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonra, nikâhlanması helâl olan kadınları zikrederek şöyle buyurdu:

وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ ۚ
فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ ۚ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

Bu sayılanların dışındakileri, iffetinizi korumak ve zina etmemek şartıyla mallarınızdan harcayarak** (mehirlerini vererek) **nikâhlamanız size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık verilmesi karar-

laştırılmış olan mehirlerini verin. Mehri belirledikten sonra (onu azaltmak veya çoğaltmak için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah, her şeyi bilir, her işinde hikmet sahibidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Size, âyette haram kılınanlarla, sünnette süt yoluyla haram kılınanların dışındaki kadınlarla evlenmeniz helâl kılındı. Bir kadını halası ve teyzesi ile aynı anda nikâh altında bulundurmak da sünnetle haram edilmiştir. *Bu haram kılınanların dışındaki kadınlarla, onlara mehir olarak mallarınızdan harcayarak evlenmeniz size helâl kılındı. Onlarla, haramdan korunarak ve zinaya düşmeyerek evlenin. Nikâhladığınız kadınlardan faydalanmanıza karşılık verilmesi kararlaştırılmış olan mehirlerini verin.* Mehir, kadınla birlikteliğin karşılığı olarak verilen bir şeydir. Mehrin, miktarı belirlenmeli, onda bilinmeyen bir yön ve belirsizlik kalmamalıdır. *Nikâh akdinin gerçekleştiği mehri belirledikten sonra, onda bir miktar çoğaltma veya azaltma yapmak için karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah,* yarattıklarının hayrına olan *her şeyi bilir,* onlar için koyduğu hükümlerde sonsuz *hikmet sahibidir."*

"Onlardan faydalanmanıza karşılık verilmesi kararlaştırılmış olan mehirlerini verin ..." âyetinin, müt'a nikâhı hakkında indiği de söylenmiştir. Bu nikâh, Mekke'nin fethinde üç gün serbest bırakılmış, sonra, neshedilerek serbestlik hükmü kaldırılmıştır. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] önce müt'a nikâhını serbest bıraktı, sonra bir sabah ashabını toplayarak şöyle buyurdu:

"Ey insanlar, ben sizin şu kadınlardan, kendilerine belirli bir mal verilerek istifade etmenizi emretmiştim. Dikkat edin, Allah bunu kıyamete kadar haram kıldı."[804]

Müt'a nikâhı, belirli bir süre için kıyılan nikâhtır. Buna müt'a denmesi, ondaki tek gayenin kadından istifade etmek ve kendisine verilen mal ile ona maddi menfaat sağlamak olmasıdır. İbn Abbas [radıyallahu anh] önceleri buna cevaz vermiş, fakat sonra bu fetvasından dönmüştür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[804] Buhârî, Megâzî, 38; Müslim, Sayd, 22; Tirmizî, Nikâh, 28; İbn Mâce, Nikâh, 44.

24. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bu âyette işaret yoluyla şöyle buyuruyor: Şehvetlerin içinden çıktığınızda, içinde bulunduğunuz kötü âdet ve alışkanlıkları terkettiğinizde, fikrinizi meşgul eden zâhirî ilimlerden gönlünüzü çektiğinizde, bunların ötesindeki ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar size helâl olur. Onlar, aklın ötesinde ilimler olup kitap sayfalarından ve nakil yoluyla öğrenilmez. İbnü'l-Fârız, buna bir şiirinde şöyle işaret eder:

"Sayfaların (içindeki ilimlerin) kendisini hedefinden saptırdığı kimselerden olma! Şöyle ki onlar bu kimsenin aklını hafifleştir ve onu korkulara salar. Dediğim gibi olursan, o zaman naklin ötesinde öyle bir ilme ulaşırsın ki onun hakikat ve inceliklerini anlamada selim akıllar zorlanır. Ben onları kendi benliğimden öğrendim, nefsimden edindim. Onlar, Allah'ın âleme yayılmış sonsuz ihsanlarıdır."

Hak yolcusuna denir ki: Sizden, malınızı ve canınızı feda ederek bu mukaddes ilimleri ve tertemiz sırları aramanızı istedik. Bunu yaparken, hissin ve hevânın kirinden korunun, dünya necasetine bulaşmayın, dünya ehliyle birlikte olmayın. Sırlarımızı ve kudsî nurlarımızı müşahede ederek faydalanmanız için böyle yapın. Bunlardan elde ettiklerinizi, ehli olmayandan koruyun. Ehli olan kimse de onları hak etmeyenden koruduğu sürece, kendisiyle anlaşarak ona bunlardan vermenizin bir günahı yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Câriyelerle Evlilik

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hür kadınların mehrini vermekten âciz olanların durumuna değinerek şöyle buyurdu:

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ
مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ
بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ
بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ...

25. İçinizden, mümin hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, sahip olduğunuz mümin câriyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı en iyi bilendir. Siz, birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartıyla sahiplerinin izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de iyilikle verin ...

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizden, mümin hür kadınlarla evlenmeye* maddi *imkân bulamayan kimseler, sahip olduğunuz mümin câriyelerle evlensinler,* kâfir olanlarla değil. Onlar, mümin olduklarını söylüyorlarsa bunu yeterli görün, içlerinin ne halde olduğunu ancak Allah bilir. *Allah sizin imanınızı en iyi bilendir.* Ayıplanma korkusu sizi onlarla evlenmekten menetmesin; siz hepiniz birsiniz, dininiz birdir. *Sizler, birbirinizdensiniz.* Öyleyse onlarla evlenmekten çekinmeyin. Onları, sahiplerinin izni ile nikâhlayın, hatta nikâhlarını sahipleri kıysın. Onlara mehirlerini verin. İmam Mâlik'in görüşüne göre câriyeler, alacakları mehirlerine sahiplerinden daha çok hak sahibidir. Mehirlerini iyilikle verin; ödeme vaktini uzatmadan, miktarında bir noksanlaştırma yapmadan, sünnetin gerektirdiği şekilde ödemeyi yapın. *Nikâhladığınız câriyeler, iffetli, zina etmemiş ve gizli dost edinmemiş kimseler olsun.* Yani kendileriyle gizlice zina ettikleri arkadaşları bulunmasın. Câhiliye devrinde bazı kadınlar, tek bir dost edinir, özellikle onunla zina yapardı. Onlardan bazısı ise kendisine uzanan hiçbir eli geri çevirmez, her gelenle zina yapardı.

İbn Cüzey demiştir ki: "İmam Mâlik ve onun talabelerinden ekseriyetin görüşü şudur: Hür kimsenin bir câriye ile evlenmesi, ancak şu iki şartla câizdir: Biri, hür bir kadınla evlenme imkânı bulamamak; diğeri de zinaya düşme korkusudur. Evlenme emrinin peşinden gelen şu âyet buna delildir: '*Bu (câriye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir.*' (Mâlikî fakihlerinden) İbn Kasım, bu iki şart olmaksızın da câriyelerle evlenmenin câiz olduğunu söylemiştir. Bu görüşe, "Hitabın deliline itibar edilmez" sözüne göre varmıştır. Bütün âlimler, evlenilecek câriyenin müslüman olması şartında ittifak etmişlerdir. Buna, 'Mümin olan câriyelerinizden ...' âyeti delil olmaktadır. Ancak Iraklı âlimler (Hanefîler) bunu şart görmemişlerdir."[805]

25. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, kalbinden boş meşgale ve bağlantıları defetmeye gücü yetmediği için, hakikatin el değmemiş ilimlerini elde etmeye güç yetiremezse zâhirî ilimleri öğrenmeye ve bedenle yapılan amelleri yapmaya yönelsin. Bunu, o ilimleri ehlinden alarak, öğrenirken ihlâslı olarak ve imkânı nisbetinde gereğini yerine getirerek yapsın. Bunun yolu da ilim ehline karşı nefsi zelil edip tevazu göstermek ve ilim tahsilinde sabretmektir. Hiç şüphesiz Allah, güzel iş yapanların ecrini zayi etmez. Eğer bu ilimleri öğrenen kimsenin niyeti doğru, ameli halis olursa Allah onun için velilerinden birini görevlendirir, veli onu Allah ile zengin eder. Bu şekilde zengin olan kimse, hürlerle evlenmeye ehil olur ve Allah'ın büyük velileri arasına katılır. Bunları yapmak Allah için zor değildir.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, muhabbetin meyveleri ve neticeleri üzerinde konuşurken demiştir ki:

"İlâhî muhabbeti elde eden kulun hali şudur: Nefsi Allah'ın taatine meyleder, aklı marifetullah ile kötülüklerden korunur, ruhu ilâhî huzura çekilir, sırrı Hakk'ın müşahedesiyle sarılmış olur. Kul devamlı ilâhî muhabbetin artmasını ister ve artar. Kendisine en tatlı münâcât kapıları açılır, ilâhî kurbiyet sergisi üzerinde Allah'a yakınlık elbiseleri giydirilir. Hakikatin taptaze ilimlerine ulaşır ve en kâmil ilimleri elde eder."

Evet, hakikat ilimleri, sahibine ilk defa yüzünü açan bâkireler gibidir. Maneviyat yolunda ulaşılan tarikat ilimleri, daha önce birilerinin gördüğü hür dul kadınlara benzer. Bunların dışındaki zâhirî ilimlerse başkasına ait olması yönüyle câriyelere benzer. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[805] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/187. Bu konudaki görüşler için ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/120121; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/197-204 (Beyrut 1994).

Zina Eden Câriyenin Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonra, zina eden câriyenin cezasını zikrederek şöyle buyurdu:

... فَإِذَٓا أُحْصِنَّ فَإِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ
مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ

... ***Câriyeler evlendikten sonra bir fuhuş*** (*zina*) ***yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı uygulanır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Câriyeler evlendiğinde, bir kötülük yani zina yaparlarsa onlara, hür kadınlara verilen cezanın yarısı uygulanır."* Bu da elli sopadır. Çünkü hür bâkirenin zina suçu 100 sopadır. Bundan şu anlaşıyor: Câriyeye recm (taşla ölüm) cezası yoktur; zira recm cezası, yarıya indirilerek uygulanamaz. Aynı şekilde erkek kölelere de bütün cezaların yarısı uygulanır; onlara da recm cezası uygulanmaz. Âyette, cezaya azap denmiştir. Şu âyette de aynı şekilde, cezaya azap denmiştir: *"Zina eden kadın ve erkeğin azabına (cezasına) müminlerden bir grup şahit olsun!"* (Nûr 24/2).

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulun makamı ne kadar yüksek olursa kendisine yapılan uyarı da o derece şiddetli olur. Kul, elde ettiği manevi yakınlık ölçüsünde kendisinden edep beklenir. İlâhî huzurdan uzak halde iken yapılan günahla, kurbiyet halindeki günah bir değildir. İlâhî huzurda kabul geren kimseden istenen edep, uzakta olandan istenmez. Bakınız Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarına ne buyuruyor:

"Ey peygamber hanımları, kim sizden apaçık bir kötülük işlerse ona iki kat azap edilir ..." (Ahzâb 33/30). Bunun sebebi, onların Allah Teâlâ'ya daha fazla yakın olmalarıdır. Bunun için ilâhî huzura ancak edep ehli ve gü-

zel ahlâkla bezenmiş kimseler girer. Bu da ancak ciddi bir terbiye ve eğitim sürecinden sonra gerçekleşir.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin [kuddise sırruhû] durumunu düşünün. Hazret, cami önünde dilenen bir kimse gördü. Haline baktı, derviş kıyafetinde biriydi. İçinden, "Keşke şu adam bu kıyafet içinde dilenmeseydi!" diye geçirdi. Bundan dolayı rüyasında uyarılarak, "Senin gibi birinden kalbinden geçirme şeklinde de olsa böyle şeylere (gıybete) razı olunmaz!" dendi.[806]

Ancak, mukarrebîn makamındaki veliler, bir kusur işleyince hemen uyarılarak ilâhî huzura döndürülür; ilâhî huzurdan uzak olan kimseler ise yaptıkları her kusur ile biraz daha uzaklaşırlar, fakat bunun farkında bile olmazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah'ın Müminlere Özel İkramları

Cenâb-ı Hak bundan sonra, hürle evlenmeye gücü yetmeyince, câriye ile evlenmenin şartını zikrederek şöyle buyurdu:

... ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْۜ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْۜ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٥﴾ يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٦﴾ وَاللّٰهُ يُر۪يدُ اَنْ يَتُوبَ
عَلَيْكُمْ وَيُر۪يدُ الَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَم۪يلُوا مَيْلًا عَظ۪يمًا
﴿٢٧﴾ يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْۚ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَع۪يفًا ﴿٢٨﴾

... Bu (câriye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edendir.

26. ***Allah size (helâli haramı) açıklamak, sizi, sizden önceki salihlerin yollarına ulaştırmak ve günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

---

[806] bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 339-340 (İstanbul: Semerkand, 2007).

27. *Allah sizin tövbenizi kabul etmek istiyor; şehvetlerine uyanlar ise sizi bütünüyle hak yoldan saptırmak istiyor.*

28. *Allah sizden (yükünüzü) hafifletmeyi istiyor; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Câriyelerle evlenmeyi* ancak, *içinizden* en çirkin kötülük olan *zinaya düşmekten korkan kimseler için serbest kıldım.* Buna göre câriye ile evlenmek ve çocuğunu pazarlarda satılan bir kimse yapmak, zinadan daha hafif bir iştir. Zinadan korunarak *sabredip onlarla evlenmemeniz,* evlatlarınızın köle olmaması açısından *sizin için daha hayırlıdır.*"

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"*Kim Allah'a temiz ve pak bir şekilde kavuşmak isterse hür kadınlarla evlensin.*"[807]

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayetine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"*Hür kadınlarla evlenmek, evin selâmetidir; câriyelerle evlenmek ise evin helâkidir.*"[808]

"*Allah* sizin geçmişte yaptığınız emre muhalif işleri *çok bağışlayıcı* ve size *çok merhamet edendir*"; bunun için, günaha düşmekten korktuğunuzda size, câriyelerle evlenme ruhsatı verdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah size* yaşayacağınız dinin hükümlerini ve faydanıza olan şeyleri *açıklamak ve sizi sizden önceki salihlerin yoluna ulaştırmak istiyor.*" Yani sizi peygamberler ve salihler gibi sizden önce geçen kemal ehlinin yollarına sevkediyor ki siz de onların yolundan gidesiniz. Size açıklanan bu şeyler, malların ve neseplerin muhafaza edilmesi, annelerin, kızların ve kız kardeşlerin haram kılınması gibi şeylerdir. Onlar, sizden öncekilere de haram kılınmıştı.

---

[807] İbn Mâce, Nikâh, 8 (nr. 1862).

[808] Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3811; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44543.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah* sizi affetmek yani geçmiş *günahlarınızı bağışlamak istiyor.*" Yahut sizi tövbeye davet ediyor. Veyahut sizi günahlardan uzak tutarak isyandan menediyor.

"*Allah* sizin geçmişte yaptıklarınızı ve gelecekte yapacaklarınızı *en iyi bilendir;* koyduğu tedbirlerde ve verdiği hükümlerde *hikmet sahibidir.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah sizin tövbenizi kabul etmeyi istiyor.*" Bu âyet daha önce de geçti; burada, peşinden gelen şu cümleye bir hazırlık olması için tekrar edildi: "*Şehvetlerine uyanlar ise sizi bütünüyle hak yoldan saptırmak istiyor.*" Onlar, şehvetlerine tâbi olmak ve haramları helâl yapmada sizin kendilerine uymanızı istiyorlar. Hak Teâlâ sanki şöyle demiş oluyor:

"Biz sizin tövbe etmenizi ve hak yola girmenizi istiyoruz; şehvetine tâbi olanlar ise sizin hak yoldan çıkmanızı ve sapıtmanızı istiyor."

Şehvetlerine tâbi olanlardan maksat, zina edenlerdir; çünkü onlar bütün insanların zina etmesini isterler. Şehvetini nikâh yoluyla helâlinden giderenlere gelince onlar, zina edenlere değil, hakka tâbi olan kimselerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"*Nikâhlanıp evlenin, neslinizi çoğaltın; gerçekten ben, kıyamet gününde, diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim.*"[809]

Hz. Ali [kerremallahu vechehû], sahabenin en zâhidi idi; bununla birlikte dört hanımı ve yedi câriyesi vardı. On beş câriyesinin olduğu da söylenmiştir.

Şehvetlerine tâbi olanların, yahudi ve hıristiyanlar olduğu da söylenmiştir.

Şehvetlerine tâbi olanların, Mecûsîler olduğu da söylenmiştir.

---

[809] Ahmed, *Müsned*, 2/245; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 4028; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10391; Süyûti, *es-Sagîr*, nr. 3366.

Diğer âyette buyruluyor ki: *"Allah sizden* yükünüzü *hafifletmeyi istiyor;* bunun için kolaylık, genişlik ve tevhid üzere kurulu İslâm'ı din olarak önünüze koydu, darda kaldığınız zaman sizin câriyelerle evlenmenize ruhsat verdi. Gerçek şu ki *insan,* her şeyde *zayıf yaratılmıştır."* Çünkü o zayıf bir maddeden yaratılmıştır, sonuçta zayıflığa döner. İnsan, açlığın esiri, tokluğun sarhoşudur. Özellikle kadına yönelik şehvete gelince, cimâya sabredemez. İnsan, kadın konusundaki zayıflığı kadar hiçbir şeyde zayıf değildir.

Ubâde b. Sâmit [radıyallahu anh] söyle demiştir:

"Bana baksanıza! Ben, ancak başkasının yardımıyla ayağa kalkabiliyorum, sadece benim için yumuşatılmış yemekleri yiyebiliyorum, şu zamandan beri arkadaşım da öldü yani tenasül aletim söndü. Bu halde iken ben, bütün dünyaya bana verseler, bana helâl olmayan bir kadınla baş başa kalmak istemem. Korkum şu ki şeytan gelip sönmüş aletimi hareket ettirir; halbuki onun (şeytanı dinleyecek) ne kulağı var ve de gözü!"[810]

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Nisâ sûresinde sekiz âyet var ki bu ümmet için onlar, bütün dünyadan daha hayırlıdır. Bunlar şu âyetlerdir:

1. *"Allah size (helâli haramı) açıklamak, sizi, sizden önceki salihlerin yollarına iletmek ve günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her işinde hikmet sahibidir"* (Nisâ 4/26).

2. *"Allah sizin tövbenizi kabul etmek istiyor; şehvetlerine uyanlar ise sizi bütünüyle hak yoldan saptırmak istiyor"* (Nisâ 4/27).

3. *"Allah sizden (yükünüzü) hafifletmeyi istiyor; çünkü insan zayıf yaratılmıştır"* (Nisâ 4/28).

4. *"Eğer size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi yüce bir mevkiye yerleştiririz"* (Nisâ 4/31).

5. *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başka günahları dilediği kimse için bağışlar"* (Nisâ 4/48).

---

[810] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/269.

6. *"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. Kulun yaptığı iş (kötülük ise onu ya affeder ya da tek ceza verir); iyilik olursa onu kat kat arttırır ve tarafından büyük bir mükâfat verir"* (Nisâ 4/40).

7. *"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok affedici ve çok merhametli bulur"* (Nisâ 4/110).

8. *"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah iyilik sahiplerine en güzel karşılığı veren ve her şeyi en iyi bilendir"* (Nisâ 4/147).

25-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, ancak hakikat denizinde boğulup yok olmaktan korktuğu zaman zâhirî ilimlere veya hissî âleme dönebilir. Eğer hakikatin yüklerini taşımaya kuvvet kazanana kadar sabredip yolun âdaplarına sarılmaya çalışsa bu, kendisi için daha hayırlıdır. Çünkü maneviyattan maddi ve hissî âleme dönmek, mürid için emniyetli değildir; bu onun madde içinde hapsedilme sebebi olabilir. Bununla birlikte Allah, yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı, hakikatten zâhir ilme inen kimse için çok affedicidir, ona çok merhamet edendir; bunun için ona ruhsatı kendisi vermiştir.

Allah size, hakikate giden yolu açıklamak, sizden öncekileri ulaştırdığı gibi sizi de vuslata ulaştırmak ve hak yolunda gevşeklik ve manevi seyrinde durma gibi aklınızdan geçen kusurlarınızı affetmek istiyor. Allah, sizin bütünüyle kendisine dönmenizi sağlayarak size merhamet etmek ve iyilikte bulunmak istiyor; şehvetlerine dalan gaflet ehli ise sizi Rabb'inizin huzuruna giden vuslat yolundan döndürmek istiyor.

Allah sizin yükünüzü hafifletmek istiyor, bunun için size takatinizin dışında vâridat (manevi hal ve feyiz) yüklemiyor; çünkü siz zayıfsınız, ancak O size kuvvet verirse o zaman güçlü olursunuz.

Allahım, istediğimiz hayırları yapmada bize kuvvet ver. Senin istediğin işlerde bizi özel yardımınla destekle. Hiç şüphesiz sen, her şeye gücü yetensin.

Mal Edinme Yolu

Yukarıdaki âyetlerde, yetimlerin ve kadınların mallarını korumakla ilgili hükümler geçti. Sonra onları ilgilendiren cezalarla, onlar için helâl ve haram olanlardan bahsedildi. Cenâb-ı Hak, şimdi de erkeklerin mallarını muhafazayla alakalı son hükmü zikrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ
اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ ...

29. Ey iman edenler! Mallarınızı, aranızda bâtıl (haram) yollarla yemeyin; ancak rıza ile yaptığınız ticaret müstesna ...

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Mallarınızı, aranızda* faiz, kumar, gasp, hırsızlık, hainlik, kâhinlik, sihir ve bezeri işler gibi dinin câiz görmediği *bâtıl yollarla yemeyin; ancak,* satışında anlaşıp karşılıklı *rıza gösterdiğiniz* sahih bir ticaret olursa o yolla yemeniz *müstesnadır.*"

İmam Mâlik bu âyeti delil göstererek, iki taraf bedenleriyle birbirinde ayrılmasalar bile, alışverişin akidle gerçekleşeceğini söylemiştir. İmam Şâfiî ise şöyle demiştir: "Akid ancak, iki tarafın bedenleriyle birbirinden ayrılmasıyla (alışveriş meclisini terketmeleriyle) gerçekleşir; çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"*Alan ve satan, birbirlerinden ayrılmadıkları sürece, muhayyerdirler (isterlerse geri dönebilirler).*"[811] İmam Mâlik ayrılmayı, sözle işi bitirip ayrılmak manasına almıştır. (Hanefîler de bu görüştedir).[812]

Müfessirlerin çoğunluğu, muhayyerliği şöyle tarif etmiştir: Muhayyerlik, alıcı ve satıcıdan her birinin, akidden sonra akdinden dönme veya dönmeme konusunda tercih hakkına sahip olmasıdır.

---

[811] Buhârî, Büyû', 42.

[812] Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/134-135.

Sahabeden Amr b. Cerîr [radıyallahu anh] bir at satın aldı, akidden sonra atın sahibini muhayyer bıraktı, sonra şöyle dedi: "Ben Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini işittim: Alışveriş karşılıklı rıza ile gerçekleşir."

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bir malın, sahibinden başkasına intikal etmesinin pek çok helâl yolu varken, âyette özellikle ticaretin zikredilmesi, onun daha yaygın ve onurlu bir insan için en uygun mal edinme yolu olmasındandır. Bununla, her türlü mubah intikalin kastedilmiş olması da câizdir. Şöyle denilmiştir: Âyetteki nehiyden maksat, malın Allah Teâlâ'nın razı olmadığı yerlere sarfedilmesidir; ticaretten maksat ise onu Allah'ın razı olduğu yerlerde harcanmasıdır."[813]

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Mallarınızı ve hallerinizi, sizi Hakk'a yaklaştıran yerlerin dışında harcamayın; gerçekten Hakk'ın dışındaki her şey bâtıldır. Bu konuda şair (Lebîd b. Rebîa) demiştir ki:

"Dikkat edin Allah'ın dışındaki her şey bâtıldır ve her nimet mutlaka yok olup gidecektir."

Ancak sahip olduğunuz mallar ve haller, sizi sevgilinize (yüce Mevlâ'ya) yaklaştıran ve sizi O'nun huzuruna celbeden kazançlı bir ticarette sarfedilirse o başka. İşte bu, kârlı bir ticaret ve faydalı bir alışveriştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Haksız Yere Cana Kıymak

Cenâb-ı Hak bundan sonra, canları korumakla ilgili bazı hususlardan bahsetmektedir. Bu konunun geniş izahı ileride 92. âyette gelecektir. Yüce Allah bu konuda buyurdu ki:

... وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

---

[813] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/211.

... Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.

30. ***Kim bunu düşmanlık ve zulümle yaparsa biz onu ateşe sokacağız. Bu, Allah'a çok kolaydır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Boğma, damarları kesme ve yaralama gibi ölüme sebep olan şeylerle yahut tehlikeye atarak *kendinizi öldürmeyin.*"

Amr b. Âs [radıyallahu anh] şöyle demiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], beni Zâtüsselâsil Seriyyesi'nde göndermişti. Soğuk bir gecede cünüp oldum. Su ile yıkanırsam soğuktan öleceğimden korkarak, teyemmüm edip arkadaşlarıma sabah namazını kıldırdım. Medine'ye geldiğimde durumu Resûlullah'a anlattım; Peygamber Efendimiz,

"Ey Amr, sen arkadaşlarına cünüp olarak mı namaz kıldırdın?" diye sordu; ben de,

"Evet, yâ Resûlallah, su ile yıkanırsam öleceğimden korktum; o zaman Allah Teâlâ'nın, *'Kendinizi öldürmeyin, şüphesiz Allah size karşı çok acıyandır'* âyetini hatırladım, teyemmüm yaptım' dedim. Bunu işiten Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tebessüm buyurdu, bir şey söylemedi."[814]

"Kendinizi öldürmeyin" âyetine şu mana da verilmiştir: Müslüman kardeşlerinizi öldürmeyin. Hiç şüphesiz müminler tek şahıs gibidirler.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, hem malın hem de canın korunmasını birlikte emretti. Mal da canın bir parçasıdır; çünkü mal, canın ayakta durmasının ve hayatta kalmasının bir sebebi yapılmıştır."

Allah size, nefsinizi öldürmeyi yasakladı, bunu ancak size bir şefkat ve merhamet olarak yaptı. Gerçekten Allah, size karşı çok merhametlidir.

---

[814] Ebû Davud, Tahâret, 124 (nr. 334); Ahmed, *Müsned*, 4/203; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 1315.

Allah, İsrâiloğulları'na kendilerini (günahlarına tövbe için) öldürmelerini emretmişti, size ise bunu yasakladı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Kim bunu* yani kendini öldürmeyi veya daha önce yasaklanan bütün haram işleri, taşkınlık ve *zulümle yaparsa,* yani bunları haddi aşarak ve hakkı olmayan şekilde yaparak yahut başkasına karşı taşkınlık ederek veya nefsini azaba götürecek şeylerin içine iterek zulümle bu işleri yaparsa *biz onu* yakıp kavuran bir *ateşe atacağız. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır.*"

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "*Kim kendisini bir şeyle öldürürse kendisine onunla cehennem ateşinde sürekli azap edilir.*"[815]

Hadis, ihtiharın günahının büyüklüğünü ifade etmektedir. Yahut bu ceza, intiharı helâl görerek yapan kimse içindir.

Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyette kendisini öldüren kimseye haber verdiği azap, haksız yere başkasını öldüren kimseye haber verdiği azaptan daha hafiftir. Başkasını öldüren kimseye yapılan tehdit ileride gelecek. Çünkü o âyette, cana kıyan kimseye ayrıca ilâhî gazap, lânet ve büyük bir azap haber verilmiştir. İbn Atıyye'nin, "Müfessirler bu âyetin birbirini öldüren kimseler hakkında olduğunda icmâ etmişlerdir" sözü isabetli değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

29-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsanî arzuları tâbi olarak ve sürekli gaflet halleri içinde kalarak kendinizi öldürmeyin. Hiç şüphesiz bu durum, gerçek manevi hayatı elden kaçırır. Fudayl b. İyâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Nefislerinizin payından gafil olmayın; kim nefsinin payından gafil olursa sanki onu öldürmüş gibi olur."

Nefsin payı, onun kötü hallerden temizlenmesi ve kemalat halleriyle süslenmesidir. Yahut nefsin payı, ilme'l-yakînden, marifetten ve temkin sahibi kâmil insanın sohbetinden günlük gıdasıdır. Bu nefisten murat, ruhtur. Sûfîlerin öldürülmesini gerekli gördükleri nefisten maksatları, sürekli kötü işleri emreden nefs-i emmâredir. Ruh, günahlar ve hevâya dalarak karanlık içinde kaldığı sürece, ona "nefs" denir. Bütün günahlardan temizlenip arınınca, "ruh" ismini alır. Buradaki murat da odur. Ona nefis denmesi, daha önce üzerinde bulunduğu halden dolayıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[815] Buhârî, Cenâiz, 83; Müslim, İmân, 175-177; Tirmizî, İmân, 16; Nesâî, İmân, 7.

Büyük Günahlardan Sakınmanın Mükâfatı

Cana kıymak, büyük günahlardandır. Kim ondan ve diğer büyük günahlardan sakınırsa küçük günahları affedilir. Cenâb-ı Hak, sayılan günahlardan sakınmaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

31. *Eğer size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi yüce bir makama yerleştiririz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi yüce bir makama yerleştiririz.*" Bu yer (makam), cennettir. Yahut sizi oraya, şeref ve tâzim içinde yerleştiririz.

Büyük günahların, sayı ile mi yoksa tarifle mi bilineceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Büyük günahların yedi tane olduğu söylenmiştir. Onların yetmiş hatta 700 tane olduğunu söyleyenler de olmuştur. Allah'a isyan olan her şeyin büyük günah olduğu da söylenmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"*Sizi helâke ve azaba götüren yedi şeyden sakının. Bunlar, Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, haksız yere cana kıymak, faiz yemek, haksız yere yetim* *malını yemek, savaştan kaçmak, iffetli ve temiz mümin kadınlara zina iftirasında bulunmaktır."*[816]

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Hakkında hadis bulunduğundan dolayı bu şeylerin büyük günahlardan olduğu konusunda bir şüphe yoktur. Bazı âlimler, hakkında hadis bulunduğu için diğer bazı işleri de büyük günahlara eklemişlerdir. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Anne babaya haksız yere karşı gelmek, yalan şahitlik yapmak, yalan yere yemin etmek, zina yapmak, içki içmek, yankesicilik yapmak, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, kendini Allah'ın azabından emin görmek, yanındaki fazla sudan ona ihtiyaç duyan yolculara vermemek, Beyt-i Harâm'da dine aykırı işler yapmak, iki kişi arasında laf taşımak, idrar bulaşmasından sakınmamak, din kardeşinin şeref ve namusuna dil uzatmak ve hüküm vermede haksızlık yapmak."[817]

Büyük günahın bir tarifi şöyledir: "İnsanın dinî hassasiyetinin azlığından ve dindarlığının zayıflığından dolayı içine düştüğü her suç, büyük günahtır."

Zâhirde işlenen günahların küçük, (nifak, gösteriş, kendini gibi) kalple işlenen günahların büyük olduğu da söylenmiştir.

Yine, içinde kul hakkı bulunan günahların büyük, seninle Allah arasında olan günahların ise küçük günah olduğunu söyleyen de olmuş ve bu görüşlerine şu hadisi delil getirmişlerdir:

"Kıyamet gününde arşın ortasından bir münâdî şöyle seslenir: Ey ümmet-i Muhammed, Allah Teâlâ buyuruyor ki: Benimle sizin aranızda olan günahları ben size bağışladım; geriye hak sahiplerinin alacakları kaldı; siz de aranızdaki hakları birbirinize bağışlayın ve cennete girin!"[818]

---

[816] Buhârî, Hudud, 44, Tıb, 48; Müslim, İmân, 144; Ebû Davud, Vesâyâ, 10.

[817] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/189.

[818] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/274. Tarif, Süfyân-ı Sevrî'ye aittir. Büyük günahların tarif ve sayısı hakkında geniş bilgi için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/498-504.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulu Rabb'inin huzurundan uzaklaştıran her şey, büyük günahların en büyüğüdür. Kim onlardan kaçınır ve kendini Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınırsa Allah onu şerefli bir hale ve mahalle dahil eder. O, ilâhî huzurda müşahede ve yüce mâbudunu görme lezzetine kavuşmak, yüce sevgili ve gerçek dostun sırlarında yükselmektir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ebû Türab şöyle dedi: Allah, büyük günahlardan kaçınmayı emretti. Bu günahlar, asılsız iddialar, bâtıl işaretler ve hakikat dışı ulu orta konuşmalardır."[819]

İlâhî Taksime Razı Olmak

Daha önceki âyetlerde geçtiği gibi, Allah mirasları taksim edince bazı kadınlar, "Keşke biz de erkeklerle eşit olsaydık yahut bize iki pay verilseydi; çünkü bizim onlardan daha çok ihtiyacımız var" dediler. Bunun üzerine Allah, şu âyeti indirdi:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِه۪ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ لِلرِّجَالِ نَص۪يبٌ
مِمَّا اكْتَسَبُواۜ وَلِلنِّسَٓاءِ نَص۪يبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَۜ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ مِنْ
فَضْلِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يماً ﴿٣٢﴾

32. ***Allah'ın bazınıza diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin. Erkekler için kazandıklarından bir pay vardır, kadınlar için de kazandıklarından bir pay vardır. Siz Allah'ın lutfundan isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'ın*, mirastan erkeğe kadının iki katını vermesi gibi, *bazınıza diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etme-*

---

[819] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/241.

yin. Erkekler için kazandıklarından yani miras taksiminde elde edip sahip olduklarından *bir pay vardır; kadınlar için de* mirastan *kazandıklarından* az veya çok *bir pay vardır.* Öyleyse kadınlar Allah'ın kendilerine ayırdığı paya kanaat etsinler ve dinin hükümlerine itiraz etmesinler. Fakat *siz Allah'ın lutfundan isteyin;* o size miras dışında başka nimetler verir." İbn Abbas [radıyallahu anh] âyeti böyle tefsir etmiştir.

Mücâhid demiştir ki: Ümmü Seleme [radıyallahu anhâ] şöyle dedi: "Erkekler cihad yapıyor, biz kadınlar cihad yapamıyoruz; keşke biz de erkek olsaydık da erkeklerin derecesine ulaşsaydık!" Bunun üzerine bu âyet indi."[820]

Buna göre mana şöyle olur: Allah'ın kadınlara karşı erkeklere verdiği cihad etmek ve diğer ibadetlerdeki üstünlükleri temenni etmeyin. Erkekler için cihad ve diğer amellerinin sevabından kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlar için de kocalarına itaat, namuslarını koruma ve diğer amellerden yaptıklarından bir pay vardır.

Hakikat şu ki bu âyetin hükmü dinî ve dünyevî bütün derecelerde geçerlidir. Çünkü başkasına verilen üstünlüğü hazmedememe, haset ve düşmanlığa sebep olmakta, kulun Allah Teâlâ'nın kendisine nasip ettiği kısmete razı olmadığını göstermektedir.

Bir şeyi usulünce talep etmeden elde etmeyi arzulamak, dinen kötülenmiş bir durumdur. Kulun kendisine takdir edilmeyen bir şeyi temenni etmesi, kaderin hikmetine terstir. Kendisine çalışmakla elde edilmesi takdir edilen bir şeyi, hiç çalışmadan istemek de bir tembelliktir ve nasibini zayi etmektir. (Peygamberlik, yüksek akıl, güzellik gibi) kula çalışmaksızın takdir edilen bir şeyi, bende de olsun diye temenni etmek ise kendisinin gücü dışındaki imkânsız bir şeyle meşgul olmak ve vaktini zayi etmektir. Bu açıklamalar müfessir Beyzâvî'ye aittir.

Şu halde, erkekler için işledikleri amellerinden ve üstlendikleri meşakkatli işlerden dolayı bir payları vardır; Allah kendilerine çalışmaları nisbetinde karşılık verir; kadınlar için de aynı şekilde yaptıkları işlerden dolayı bir payları vardır.

---

[820] bk. Abdürrezzâk, *Tefsir,* 1/449 (nr. 561); Said b. Mansûr, *Sünen* (Tefsîru Sûreti'n-Nisâ), nr. 624; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/507; Hâkim, *Müstedrek,* 2/305.

İnsanlarda olan bir şeyi temenni etmenin bir faydası yoktur, *siz Allah'ın fazlından isteyin,* O size bir benzerini yahut hiç tükenmeyen hazinesinden daha fazlasını verir. *Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir;* O her insanın neyi hak ettiğini bilir; dilediklerini ilim ve güzel konuşma gibi istediği şeyle diğer insanlara üstün yapar.

Bu manaya göre, âyetin öncesiyle münasebeti şudur: Gerçekten büyük günahlardan sakınmak; Allah'ın kula bir ihsanı ve nimetidir. Bu kimse, günahlara dalan kimseden daha faziletlidir. Fakat bu fazileti hiç amel etmeksizin temenni etmek uygun değildir. Bununla birlikte kul Allah'ın fazlından istesin ki Allah onu günahlardan sakınan kimselere dahil etsin.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

32. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerde olduğu gibi, velilerin makamlarında da birbirlerine göre üstünlük vardır. Fakat, "Şu veli şundan daha üstündür" gibi belli bir şahıs hakkında hüküm vermek uygun değildir. Bu, bir veliyi noksan görmeye kapı açar, o da insanı gıybete götürür. Hem üstünlük, yakînin çokluğu, temkin halinin sağlamlığı, tevhid nurları içinde yükselme ve Cenâb-ı Hakk'ın birliğine ilişkin sırlarda terakki etmeye bağlıdır. Yine bir velinin üstünlüğü, eliyle halkın hidayet bulması, manevi ihsan ve yardımının ortaya çıkmasıyla anlaşılır.

Bir kul, başkasının makamına ulaşamadığını görünce, o makamın aynısını temenni etmemelidir. Bazan onun makamı Allah katında ilm-i ilâhîde daha büyük olur, bazan daha düşük olur. Bu durumda kötü edep sergilemiş olur. Bütün hayır, Allah'a kullukta ve Rabb'inin hükümlerine razı olmaktadır. Manevi hali kuvvetli olanlar için, Allah'ın hikmet ve ihsanıyla kendilerinde yarattığı kuvvet ve mücâhedeyle yaptıklarından dolayı bir nasip vardır. Hali zayıf olanlar için de ilâhî taksim ve adalet gereği yaptıkları işlerden dolayı bir payları vardır. Fakat siz Allah'ın büyük ihsanından isteyin. Hiç şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir. O, bazan sebepsiz verir; kul hiç yorulmadan dilediği nimeti ona ulaştırır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın fazlından isteyin; şüphesiz Allah kendisinden bir şey istenilmesini sever."[821]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah, kendisinden bir şey istemeyen kuluna kızar."[822]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah, kendisinden istemeyi emretti, temenniden ise nehyetti; çünkü istemekte, iftikar (kulun fakirlik ve âcizlik halini hissediş) vardır; temennide ise ihtiyar (kendince bir şeyi seçme) vardır."[823]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yakınların Mirası

Cenâb-ı Hak bundan sonra, İslâm'ın ilk günlerinde yapıldığı üzere, birbirine dost olan kimselerin mirasları hakkında açıklama yaparak şöyle buyurdu:

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ
أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

33. *(Erkek ve kadından) **her biri için, anne, baba ve akrabanın bıraktığından** (hisselerini alacak olan) **vârisler kıldık. Yeminlerinizle dostluk anlaşması yaptığınız kimselere de paylarını verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz vefat eden herkes için, geride bıraktığı mala vâris olacak kimseler belirledik.* Onlar, anne babalar ve akrabalardır."

---

[821] Tirmizî, Daavât, 116 (nr. 3571); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10088.

[822] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 658; Tirmizî, Daavât, 3; Ahmed, *Müsned*, 2/442; Hâkim, *Müstedrek*, 1/491;

[823] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/242.

Âyete şu mana da verilmiştir: *"Biz, anne babanın ve akrabaların geride bıraktığı her mala vâris olacak kimseler belirledik.* Yeminlerinizle dostluk anlaşması yaptığınız kimselere gelince, onlar sizin yakın dostlarınızdır."

Câhiliye devrinde insanlar, birbirlerine yardım etmek ve destek vermek için yeminle anlaşma yaparlardı. Bir adam diğerine, "Kanım senin kanındır; bana gelen tehlike ve zarar sana da gelmiş sayılır (nimette ve dertte ortağız)" derdi. Bu anlaşma sırasında biri diğerinin eline vurur, böylece anlaşma gerçekleşmiş olurdu. Bunun için âyette, "Yeminlerinizin bağladığı anlaşma" dendi. İslâm'ın ilk günlerinde, bu tür bir anlaşma yapanlar, birbirlerinin mirasına altıda bir oranında vâris oluyordu. Âyetin, *"Onlara paylarını veriniz"* kısmı buna işaret ediyor. Sonra bu uygulama kaldırıldı.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Bu âyet, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], muhacirlerle ensar arasında kardeş yaptığı kimseler hakkında indi. Onlardan biri kardeşinin mirasına altıda bir oranında vâris oluyordu. Sonra bu hüküm, *"Akrabalar, Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar"* (Enfâl 8/75) âyetiyle yürürlükten kaldırıldı.

Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Bir adam, birinin eliyle müslüman olsa ve aralarında gerektiğinde birbirinin kan borcunu ödemek ve birbirine vâris olmak için anlaşma yapsalar, bu sahihtir; (adam öldükten sonra hiç mirasçısı yoksa) diğeri ona vâris olur."[824]

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Anlaştığınız şekilde onlara yardımdan paylarını verin. Böyle olunca, verilen söz yerine gelmiş olur ve hüküm kaldırılmış olmaz."

Hiç şüphesiz Allah, her şeye şahittir. Bu ifade, hak sınırlarını aşan ve sözleşmelerini bozan kimseler için bir tehdittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

33. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, her asırda büyük veliler yaratmıştır; onlar önceki şeyhlerin bıraktığı hususi velâyete ve ilâhî inâyet sırrına vâris olmuşlardır. Bu durum kıyamete kadar böyle devam eder. Yeryüzü ilâhî hücceti ayakta tutan ve hakka giden yolu gösteren zatlardan boş kalmaz. Onlara denir ki: Sizinle sohbet (müridlik, talebelik) akdi yapıp manevi halkanıza giren, bu işte sadık oldukları ortaya çıkan ve hizmetleri gözüken kimselere, Allah'ın size tahsis ettiği velâyet sırrından ve inayet lutfundan nasiplerini verin. Hiç şüphesiz Allah, her şeye şahittir. Manevi hilafeti hak eden ve velâyet sırrına vâris olan kimseler O'na gizli kalmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[824] bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/233 (Beyrut 1994).

Erkeklerin Aile Reisliği

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, erkeklerin miras ve diğer bazı hususlarda kadınlara karşı üstün olmasının hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَٓاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
وَبِمَٓا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْۜ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ
لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُۜ وَالّٰت۪ي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ
وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّۚ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا
عَلَيْهِنَّ سَب۪يلًاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَب۪يرًا ﴿٣٤﴾

34. Erkekler, (ailenin reisi olarak) kadınlar üzerinde yönetici ve koruyucudur. Bu durum, Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün yaratmasından ve erkeklerin mallarından (kadınlara) harcama yapmasından dolayıdır. Saliha kadınlar, itaatkârdır; Allah'ın korumasını emrettiği şeyleri kocaları yokken de korurlar. Serkeşlik yapmasından endişe ettiğiniz kadınlarınıza önce öğüt verin, sonra onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse en sonunda) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah çok yücedir, çok büyüktür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidir."* Yani, devleti idare edenlerin halk üzerinde kontrol yetkisi gibi, erkekler de edep, infak ve farz ilimleri öğretme konularında kadınlar üzerinde yetki ve söz sahibidirler.

Erkeklere bu yetki ve görevin verilmesi iki sebeple olmaktadır: Biri, vehbîdir yani Allah vergisidir; diğeri ise kesbîdir, kendi çalışmasıyladır. Vehbî olan durum, Allah'ın erkekleri kadınlara göre daha üstün özelliklerde yaratmasıdır. Bu üstünlük, özellikle şu alanlarda kendini göstermektedir: Kâmil akıl, güzel tedbir, amel ve taatlerde daha fazla kuvvet sahibi olmak. Bundan dolayı peygamberlik, imamet (devlet başkanlığı), aile fertleri üzerinde velilik, dinin alameti olan (ezan, ikamet ve hutbe gibi) işlerin icra edilmesi, ceza ve kısaslarda şahitlik, cihad ve cuma namazı gibi işler özellikle erkeklere tahsis edilmiştir. Ayrıca, asabelik,[825] mirasta fazla pay alma ve boşamada müstakil hareket edebilmesi de erkeklere verilmiş özel durumlardır.

Kesbî olan durum ise erkeklerin mallarından kadınlara harcama yapmaları, onlara mehir vermeleri, nafakalarını ve giyim kuşam ihtiyaçlarını karşılamalarıdır. Buna göre kocaya, kadınlarına karşı adaleti koruması gerekmektedir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Saliha kadın, itaatkârdır."* Yani Allah Teâlâ'ya ve kocasına itaat edendir. *"Ayrıca kocası olmadığı zaman, kocasının evindeki malı, kendi namusunu ve kocasının sırrını koruyan kadındır."* O bunları, Allah'ın korumasıyla korur; yani Allah'ın kendisine verdiği emanet duygusu ve hakkı koruma şuuru ile ve kalbine yerleştirdiği dinî duyarlılıkla korur. Yahut bunları Allah'ın hakkı olarak korur. O, Allah'ın haklarını koruduğu zaman Allah da onu günaha düşmekten korur. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] İbn Abbas'a, *"Sen Allah'ın hukukunu koru ki Allah da seni korusun"*[826] buyurmuştur.

Kadınlardan kim bu özellikte olursa kocasının ona karşı güzel davranması ve onun iyi haline iyilikle mukabele etmesi gerekli olur.

---

[825] Asabe, araya kadın girmeden, miras bırakana doğrudan bağlanan erkek hısımlardır. Oğul, oğlun oğlu, baba, babanın babası gibi ...

[826] Tirmizî, Kıyamet, 59; Ahmed, *Müsned*, 1/293.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kadınların en hayırlısı, kocası yüzüne baktığı zaman onu sevindiren, kocası bir şey söylediğinde yerine getiren, kocası yanında olmadığı zamanlarda kocasının namusunu ve malını koruyandır."[827]

Âyet şöyle devam ediyor: "Size karşı *serkeşlik yapmasından korktuğunuz,* isyan ve baş kaldırmalarını yakînen gördüğünüz *kadınlara gelince, onlara önce sözle öğüt verin;* eğer söz fayda vermezse, *onları yataklarında ayrı bırakın,* yani onlarla aynı yorgan altına girmeyin yahut onlarla cinsel ilişki yapmayın. *Eğer bu da fayda vermezse* onları, ciddi olarak acı vermeksizin ve bir taraflarını kırıp yarmaksızın *dövün.* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kamçını aile fertlerinin göreceği yere as (ki onu görüp kendilerine çeki düzen versinler!)."[828]

"Ey kocalar, *eğer hanımlarınız size itaat ederlerse* yahut geçmişteki kusurlu hallerine tövbe ederlerse *artık onların aleyhine bir yol aramayın."* Yani onlara eziyet vermek için başka bir bahane aramayın, bilakis geçmişteki isyanlarını sanki olmamış gibi sayın. Hadis-i şerifte buyrulduğu gibi; *"Gerçekten tövbe eden kimse, hiç günah işlememiş kimse gibidir."*[829]

İbn Uyeyne demiştir ki: "Hanımlarınızın sizi sevmesi için kendilerini takatleri üzerinde zorlamayın."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kadınlardan, erkeklerine zâhiren itaat hali gerçekleşmişse artık erkekler onlardan her durumda kendileriyle uyum içinde olmasını istemesinler. Bu, Allah'ın takdiriyle çekişmek olur. Allah Teâlâ, *'Allah'ın yaratmasında bir değişme bulamazsın'* (Rûm 30/30) buyurmuştur." Vertecübî sonra şu hadisi zikretmiştir:[830]

---

[827] Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 20; İbn Mâce, Nikâh, 5; Ahmed, *Müsned,* 2/251; Hâkim, *Müstedrek,* 2/161; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 7828; Heysemî, *ez-Zevâid,* 4/502.

[828] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 7/332; Abdürezzâk, *Musannef,* nr. 17963; Taberânî, *el-Evsat,* nr. 4379; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 5368-69. Aynı konuda bir hadis için bk. Buhârî, *Edebü'l-Müfred,* nr. 1229 (575. bab).

[829] İbn Mâce, Zühd, 30; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 10/154; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/200.

[830] bk. Rûzbihân-ıBaklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/244.

"Ruhlar, sınıflara ayrılmış ordular gibidir. Onlardan (ezelde) birbiriyle tanışanlar dünyada anlaşıp kaynaşırlar. Birbirine ters sıfatta olanlar ise dünyada zıtlaşıp dururlar."[831]

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kocaları tehdit ederek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür."* Öyleyse O'ndan, O'na karşı gelmekten sakının. Sizin idareniz altındaki hanımlarınıza gücünüzün yetmesinden daha fazla, O'nun size gücü yeter.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hiç şüphesiz Allah, böyle yüce ve ulu olmasıyla birlikte, sizin kusurlarınızı affetmektedir; bu durumda siz hanımlarınızın kusurlarını daha fazla affetmelisiniz.

Diğer bir mana: Hiç şüphesiz Allah, bir kimseye zulmetmekten veya onun hakkını noksan vermekten yüce ve uludur.

Âyetin iniş sebebi şudur:

Akabe biatlarında ensarın temsilcilerinden olan Sa'd b. Rebî' [radıyallahu anh], hanımı Habibe bint Zeyd'e, bir konuda kendisine karşı geldiği için bir tokat attı. Bunun üzenine Habibe babasına gitti; babası onunla birlikte Resûl-i Ekrem huzuruna gelerek,

"Yâ Resûlallah, ben kızımı Sa'd'a eş olarak verdim, o ise kalkıp kendisine tokat attı!" diye şikâyette bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"O da kocasına aynısını yapsın!" buyurdu. Kadın kocasına kısas yapmak için huzurdan ayrılınca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onları çağırarak şöyle buyurdu:

"Gelin bakalım, bana Cebrâil geldi, Allah şu âyeti indirdi: 'Erkekler, (ailenin reisi olarak) kadınlar üzerinde yönetici ve koruyucudur...'" Allah Resûlü âyeti sonuna kadar okudu, sonra şöyle buyurdu:

"Biz bir iş istedik; Allah başka bir iş istedi; Allah'ın istediği daha hayırlıdır."[832] Böylece, kadının kocasına kısas yapmasını kaldırdı.

---

[831] Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159; Ebû Davud, Edeb, 16; Ahmed, *Müsned*, 2/295.

[832] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/512-513; ayrıca bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 6/688-689 (Riyad 2003).

Âyetin, Sa'd'ın dışında hanımının geçimsizlik yaptığı başka biri hakkında indiği de rivayet edilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi hali kuvvetli kişiler, Allah'ın nefislerine karşı kendilerine verdiği üstün kuvvetle ve ona karşı uyguladıkları mücâhede ve riyâzet sebebiyle nefisleri üzerinde hâkimdirler; onu hüküm ve egemenlikleri altına almışlardır. Onlar sürekli nefislerini kontrol eder ve onu her an suçlu görürler. Eğer nefis ıslah olur, kendisinden istenen kulluk görevlerine boyun eğer ve Rabb'ine karşı vazifelerini hakkı ile yerine getirirse, ona ikram ve güzellikle muamele ederler, ondan sıkı edepleri ve cezayı kaldırırlar. Şayet nefis azgınlaşıp baş kaldırırsa onu istediği şeylerden mahrum eder, uyku için yataklarından uzaklaştırırlar; nefsin kötülükte ısrarı ve gafleti nisbetinde onu cezalandırırlar.

Şeyh Bâyezid-i Bistâmî, yanına bir bağ çubuk alıp halvet yerine girer, nefsi ne zaman gaflete düşerse kendisini bu çubuklarla döverdi; bütün çubukları kırana kadar devam ederdi.

Arkadaşlarımızdan biri de eline bir tahta parçası alarak halvete girerdi; ne zaman gaflete düşse onunla başına vururdu. Öyle ki bu yüzden başında yaralar oluşmuştu. Aslında bu, haddi aşıp fazla ileri gitmektir (buna gerek yoktur). Dinimizde işlerin en hayırlısı, orta halli olanıdır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Aile İçi Geçimsizliğin Çözümü

Cenâb-ı Hak önceki âyette, itaat eden kadınla, serkeşlik yapan kadının durumunu zikretti. Bundan sonraki âyette ise ailede iş çıkmaza girdiğinde ne yapılacağını belirterek şöyle buyurdu:

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِه۪ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَاۚ
اِنْ يُر۪يدَٓا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يمًا خَب۪يرًا ﴿٣٥﴾

35. *Eğer karı kocanın arasının (tamamen) açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Şayet taraflar ıslah isterse Allah aralarını bulur. Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir, her şeyden haberdar olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey hâkimler, *eğer karı kocanın arasında* bir ihtilaf ve çekişmenin olduğunu görür, fakat kimin haklı kimin haksız olduğunu tam bilemezseniz, aralarında hüküm verecek güvenilir *iki hakem gönderin. Bunların biri kadının, diğeri de kocanın aile tarafından olsun."* Çünkü akrabalar, işin iç yüzünü daha iyi bilirler ve onları barıştırmayı daha fazla isterler. Eğer hâkim, aile dışından iki kimse gönderse bu da mümkündür. Aynı şekilde hakemleri karı kocanın belirlemesi de geçerlidir.

Hakemler, hangi hükümde ittifak ederse karı kocanın ona uyması gerekir. Bu hüküm, bir bedel karşılığında boşanma, doğrudan boşanma veya barışıp anlaşma olabilir.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Hakemlerin ayırma yetkisi yoktur; ancak durumu karı kocaya havale ederler. Eğer ihtilaf ederlerse bir şey lazım gelmez, hüküm yeniden başlar."[833]

İbn Cüzey demiştir ki: "Mâlikî mezhebinin meşhur görüşüne göre, hakemleri hâkim gönderir. Karı kocanın isteyebileceği de söylenmiştir. Ancak, son zamanlarda kadılar arasında, iki hakem göndermeyip onların yerine güvenilir bir kadın göndermek âdet olmuştur. Âlimlerden biri, bunun Kur'an'ın hükmünü ve uygulanması gereken sünneti değiştirmek olduğunu söylemiştir."[834]

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "Karı kocayı barıştırmak için iki hakem gönderildiğinde, *eğer bu hakemler onların arasını ıslah etmek ister ve bunda anlaşırlarsa* bu güzel niyetlerinin bereketine *Allah onları bu işte muvaffak eder."*

---

[833] bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/239.

[834] İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/191.

Bunda şuna yönelik bir uyarı vardır: Kim peşine düştüğü bir işte niyetini sağlam tutarsa Allah onu hedefine güzel bir şekilde ulaştırır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah,* dışınızda ve içinizde olan *her şeyi bilmektedir.* Bunun için ayrılığın nasıl ortadan kalkıp barışın sağlanacağını da en iyi O bilir."

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey şeyhler, terbiyenizdeki kimse üzerinde nefis ve ruhun çekişmesinden korkarsanız, ona iki tane kuvvetli vâridat gönderin. Bunlar ya ruhu Rabb'ine sevkedecek kuvvetli bir şevk ya da nefsi hevâsından sakındıracak şiddetli bir korkudur. Nefis, hevâsına tâbi ederek ve Mevlâ'sına isyan ettirerek onu esfel-i sâfiline doğru sürükler; ruh ise nefsin hevâsıyla mücâhede ve Mevlâ'sını müşahede ederek onu en ala makamlara doğru çeker.

Allah, bu kulunun halini ıslah etmek istediği zaman, ona şevkle korkuyu beraber gönderir. Bu ikisi onu şehvetlerinden kurtarmak ve yüce makamlara ulaştırmak için birbirine destek olur. Önce kalpteki kötü duyguları söküp atacak korkuyu gönderir; onu kalbi gafletten silkeleyip uyandıracak şevk (ilâhî aşk) takip eder; böylece kul, Allah'ın özel yardımına mazhar olan hakikat ehli arasına katılır. Bunu yapmak Allah için hiç de zor değildir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kalpten şehveti ancak, şiddetli bir korku veya kalbi silkeleyip gafletten uyandıracak bir şevk çıkarır."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tevhid ve Yakınlara İhsan

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde malların, neseplerin ve canların korunmasıyla ilgili açıklamaları bitirince, dinlerin korunması ve bununla alakalı şeyleri açıklamaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِي
الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ
الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراًۙ ﴿٣٦﴾

36. *Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara* *(hizmetçi, işçi ve benzerlerine)* ***iyi davranın. Şüphesiz Allah kendini beğenenleri ve böbürlenenleri sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a kulluk edin."* Yani O'nun tek ilâh olduğunu bilin ve bunu ilan edin, bir de kendisine itaat edin. *"O'na,* inancınızda veya ibadetinizde açık veya gizli olarak *hiçbir şeyi ortak koşmayın."* Mesela kim, hacca ziyaret için değil, sırf ticaret niyetiyle gitse ibadetinde Allah'a ortak koşmuş olur.

"Anne babaya iyilikte bulunun." Bu, onlara iyi davranmak ve haklarını güzel korumaktır.

"Yakınlara, yani neseben veya din olarak yakınınız olan kimselere *de iyilikte bulunun.* Halleri zayıf olduğu için *yetimlere,* ellerinde fazla bir şey bulunmadığı için çaresiz olan *yoksullara da iyilik ve ihsanda bulunun."*

Bir zat, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek kalbinin katılığından şikâyet etti; Resûlullah Efendimiz ona şu tavsiyede bulundu:

"Kalbinin yumuşamasını istiyorsan, yemeğini fakirlerle birlikte ye, yetimlerin başını okşa ve onlara yemek yedir."[835]

---

[835] Taberânî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 107; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2658; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 11034.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Evi veya nesebi yakın olan komşuya, yeri veya nesebi uzak olan komşuya da iyilik ve ihsanda bulun."* Bazıları, komşuları belirlerken, her taraftan kırk hanenin komşu olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Yakının olan komşu, seninle arasında akrabalık bulunan komşudur; uzak komşu ise başka bir kabileden olan kimselerdir."

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Komşunun komşu üzerindeki hakkı nedir?" diye sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Seni davet ettiğinde davetine gidersin; başına bir sıkıntı gelince kendisine destek verirsin, senden borç istediğinde (imkânın varsa) verirsin, bir nimete ulaşınca kendisine hayırlı olsun dersin, hastalanınca ziyaretine gidersin, bir musibete uğrayınca tâziyede bulunursun, vefat edince cenazesinde bulunursun. Evini, onun rüzgârını kesecek şekilde, onun evinden yüksek yapma, ancak izin alarak yapabilirsin. Yemeğinin kokusuyla onu rahatsız etme, ancak yaptığın yemekten ona da bir miktar verirsen o başka. Yeni çıkmış bir meyve aldığın zaman, ondan komşuna da ikram et, bunu yapmayacaksan, aldığın meyveni evine gizleyerek götür. Ayrıca, aldığın yeni meyveden çocuğunun eline vererek dışarı gönderme ki komşunun çocuğu ona kızıp kin gütmesin."[836]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] daha sonra şöyle buyurdu:

"Üç çeşit komşu vardır:

1. *Üç hakkı olan komşu. Bu, akraba olan müslüman komşudur. Onun komşuluk, akrabalık ve Müslümanlık hakkı vardır.*

2. *İki hakkı olan komşu. Bu, akrabalar dışındaki müslüman komşudur. Onun komşuluk ve Müslümanlık hakkı vardır.*

3. *Bir hakkı olan komşu. Bu, akraba ve müslüman olmayan gayrimüslim komşudur. Onun sadece komşuluk hakkı vardır."*[837]

"Yakın arkadaşa da iyilik ve ihsanda bulunun." Yakın arkadaş, ilim, sanat ve yolculuk gibi güzel bir işte yardımcı olan samimi arkadaştır; çünkü o sürekli senin yanında bulunmaktadır.

---

[836] Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 2430; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/281.

[837] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/207; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 2430; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/164; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 24891.

Hz. Ali [radıyallahu anh] yakın arkadaşın, kişinin hanımı olduğunu söylemiştir. O zaman bu âyet, daha önce geçen, *"Hanımlarınızla güzel geçinin!"* âyetindeki güzel geçim emrini tekit etmektedir.

Velilerden biri demiştir ki: "Velilikte ilk basamak, kimseye eziyet etmemek ve sıkıntılara tahammül etmektir. Bunun en güzel ölçüsü de insanın aile ve çocuklarıyla güzel geçinmesidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır; ben sizin içinizde ailesine karşı en hayırlı olanım."[838]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yolcuya da iyilik ve ihsanda bulunun."* Yolcu, eve gelen misafir veya yolculuk yapan kimsedir; o genelde yalnızlık ve gariplik çektiği için kendisine iyilikte bulunun. *"Bir de ellerinizin altında bulunanlara* erkek ve kadın hizmetçilere *iyi davranın."*

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatından önceki son sözleri şuydu:

"Aman ha namaza dikkat edin namaza! Bir de eliniz altındaki hizmetçilere iyi davranın!"[839]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, kendini beğenen,* akraba, komşu ve arkadaşlarına karşı kibirlenip onlara hiç iltifat etmeyen, malı, makamı ve Allah'ın kendisine verdiği nimetlerle *böbürlenip duran kimseleri sevmez."*

Böyle bir kimseden, elindeki nimetin alınması yakındır.

36. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulluk görevlerini yerine getirerek ve Rabb'in azametini müşahede ederek Allah'a ibadet edin.

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Kulluk, Rabb'inin tercihi karşısında kendi ihtiyarını terketmek, sürekli tevazu ve iftikar (kendini muhtaç bilme) halinde olmaktır."

---

[838] Tirmizî, Menâkıb, 64; İbn Mâce, Nikâh, 50; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/303.

[839] Ahmed, *Müsned*, 6/290; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2933.

Şöyle denilmiştir: Kulluk, dört şeyden ibarettir: Hakk'a ve halka karşı verdiği sözlere vefa, Allah'ın çizdiği sınırları muhafaza, mevcuda rıza ve elden gidene sabır. Bunun alameti, safi bir tevhid anlayışına sahip olmaktır. Bunun için yüce Allah, "O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın!" buyurdu. Yani, O'nunla birlikte hiç kimseyi görmeyin. Bu konuda bir ârif şöyle demiştir:

"Yüce ilâhı tanıdıktan sonra başkasını görmedim; zaten bizim gönlümüze başkasının girmesi yasaklanmıştır."

Bir başka ârif de şöyle der: "O'ndan başkasını görmem için zorlansam, buna güç yetiremem. Hem O'ndan başka gerçekte kimse yoktur ki ben onu müşahede edeyim!"

İnsanın zâhirinde kulluk yansıdığında ve bâtınında gerçek tevhid inancı yerleştiğinde, onda güzel ahlâk ortaya çıkar ve artık gerek akrabalarına ve gerekse uzağındaki insanlara güzel davranır, onlara maddi ve manevi cömertlikte bulunur, iyilik yapar. Çünkü fütüvvet (herkese iyilik ve ihsanda bulunmak), tevhid ehlinin hali ve tecrid sahiplerinin (gönüllerini her şeyden çekip sadece Mevlâ'ya yönelenlerin) sıfatıdır. Zaten bu durum onların halinden bilinmektedir. Allah bizi onların zikriyle faydalandırsın ve onların yolunda yürümeyi nasip etsin. Âmin...

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, kendisine iyilik yapılması istenen anne babadan maksat marifetullah yolunu öğreten şeyhlerdir." Vertecübî, sonra Cüneyd-i Bağdâdî'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Babam bana bir işi yapmamı emretti, o sırada mürşidim Serî-i Sakatî de başka bir işi yapmamı emretti. Ben mürşidimin istediği işi babamın istediği işten önce yaptım, sonra babamın istediğini yaptım. İşte bu yolda her ne bulmuşsam, bu davranışımın bereketiyle buldum."[840]

Yakınlar, Allah yolunda bir şeyhe bağlı mümin kardeşlerdir.

Yetimler, daha yeni bir şeyhe gidip gelen cahil dervişlerdir.

Miskinler, avam halk içindeki yakîni zayıf kimselerdir.

---

[840] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/245.

Allah Teâlâ, seçkin dostlarına, bu kimselere iyilik ve ihsanda bulunmayı emretmiştir. Bu iyilik onları, hak yolda sabit tutmak ve kendilerini Rab'lerine sevketmektir.

Yakın komşu, evi sana yakın olan ve manevi nisbet yolundaki kardeşindir. Sana düşen, onlara bolca iyilik ve ihsan etmektir.

Uzak komşu, senin etrafındaki avam halktır; onlara nasihat yapman ve kendilerini hakka irşad etmen gerekir.

Yakın arkadaş, yolculuk ve diğer durumlar gibi seninle herhangi mühim bir işte beraber olan kimsedir.

Yolcu, seçkin velilere misafir olan kimselerdir. Onların veliler üzerinde maddi ve manevi hakları vardır.

Elinizin altında bulunanlar, kendilerinde tasarrufta bulunduğunuz aile, çocuklar ve hizmetçilerdir. Onlara yapacağınız iyilik, kendilerini yüce sultanın huzuruna yaklaştırmaktır.

Cenâb-ı Hak sonra, havas-avam herkese karşı mütevazi olmayı, onlara ilgi ve sevgi göstermeyi emrederek şöyle buyurdu: *"Hiç şüphesiz Allah, kendini beğenenleri ve böbürlenenleri sevmez."*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cimrilik ve Riyanın Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonra, yukarıdaki âyette anlatılan kimselerin tam tersi sıfatlara sahip olanların halini açıklayarak şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَٓا اٰتٰيهُمُ
اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖۜ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَاباً مُهِيناًۚ (٣٧) وَالَّذِينَ
يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ
يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِيناً فَسَٓاءَ قَرِيناً (٣٨) وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيماً (٣٩)

37. Onlar, cimrilik edip insanlara da cimriliği telkin eden ve Allah'ın kendilerine lutfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık.

38. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için harcarlar. Şeytan bir kimseye arkadaş olursa o ne kötü bir yakındır!

39. Şayet onlar Allah'a ve ahiret gününe iman ederek Allah'ın kendilerine verdiğinden (O'nun yolunda) harcasalardı ne zararları olurdu ki? Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar öyle kimselerdir ki* mallarından akraba ve komşularına harcama konusunda *aşırı cimrilik gösterirler, insanlara da cimrilik yapmayı telkin ederler ve Allah'ın kendilerine lutfundan verdiği zenginliği gizlerler;* kendilerini malı az ve fakir gösterirler."

Yahut onlar, (kitaplarındaki) Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarını anlatan ilmi gizlerler. Bu halleriyle onlar, bütün kınama ve azarı hak etmiş kimselerdir.

"Biz onlardan kâfir olanlar için alçaltıcı, perişan edici *bir azap hazırladık."*

Bu âyet yahudiler hakkında inmiştir. Onlar, Medine'de ensara, "Mallarınız harcamayın; biz sizin fakir düşeceğinizden korkuyoruz!" derlerdi. Onlar ayrıca Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarını gizlediler.

Âyette, *"Biz kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık"* buyrulması şu mesajı vermektedir: Kimin sıfatı böyle ise o kimse, Allah Teâlâ'nın nimetini inkâr etmiştir. Kim Cenâb-ı Hakk'ın nimetini inkâr eder ve onu küçük görürse o kimse, alçaltıcı bir azabı hak eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* insanların övgüsünü isteyerek ve kınamalarından korkarak, *mallarını insanlara gösteriş için harcarlar; Allah'a ve ahirete iman etmezler,* harcamalarında Allah'ın rızasına aramazlar. Bu durumda şeytan onların yakını olur. *Şeytan kime yakın olursa o ne kötü bir yakındır!* Şeytan onlara yakın olunca, kendilerine mallan üzerine titremeyi ve amellerinde gösteriş yapmayı güzel gösterdi.

Allah Teâlâ âyette, riyakârlarla cimrileri birlikte azapla tehdit etmiştir; çünkü onların biri ifratın, diğeri de tefritin uç noktasıdır. Bunun için çirkinlikte ve kötülenmeyi hak etmede eşittirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şayet onlar Allah'a ve ahiret gününe iman ederek Allah'ın kendilerine verdiğinden (O'nun yolunda) harcasalardı ne zararları olurdu ki?"* Yani, eğer onlar imanlarında ihlâs sahibi olup sonsuz cömertlik ve ikram sahibi Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerden hayır yollarında harcasalardı kendilerine hiçbir ayıplama olmaz, peşlerine düşülüp hesap sorulmazdı.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette şu duruma bir tembih vardır: Bir kimse, kendisine zarar vermeyen bir şeye çağrıldığında, ihtiyaten o davete uyması gerekir. Çağrılan şey, pek çok fayda içeriyorsa ona karşı nasıl davranılması gerektiğini düşün! Cenâb-ı Hak bu âyette, imanı infaktan önce zikretti; bir önceki âyette ise imanı infaktan sonra zikretti. Bunun sebebi şudur: Burada maksat, özellikle imandır ve ona teşvik edilmektedir; önceki âyette ise bir sebep olarak zikredilmiştir."

"Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir." Onların işlerinden ve niyetlerinden hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

37-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerden biri der ki: "Çirkin işlerin en kötüsü, bir sûfînin cimri olmasıdır."

Allah kendilerinden razı olsun, ârif sûfîler kulların en seçkinleridir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, inkâr ve inat ehli kimseleri tanıttığı sıfatların tam zıddı olan güzel ahlâka sahiptirler. Onlar, canlarıyla birlikte Allah'ın kendilerine tahsis ettiği ledünnî ilimleri ve kudsî sırları, manevi temizlik ve terbiye yoluna girenler içinde ehil olanlara feda ederler, insanlara cömertlik ve güzel ahlâkı tavsiye ederler; her şeyin sahibi yüce yaratıcının onlara bahşettiği nimetlerden bahsederler, Allah ile zenginlik ve O'nunla yetinip başkasından gönlü çekme halini tutumlarıyla ortaya koyarlar. Mallarından bir şey infak ettiklerinde, onu Allah için, Allah'ın öğrettiği ilimle, Allah'tan aldıkları bir işaretle ve Allah'a yaklaşmak için verirler. O anda kalplerine yakîn hali egemen olur, âlemlerin Rabb'ini müşahede içinde olurlar. Böyle olunca şeytan onların semtine yaklaşamaz. Onlar iki dünyada da her şeyin sahibi, asıl hesap görücü Allah'tan başkasını görmezler. Onları Rahmân'ın melekleri sever. İnsanlar ve cinler kendilerine muhabbet eder; onları görmeye iştiyak duyar. Allah bizi de onları sevmeyi nasip etsin ve bizi onların izinden ayırmasın. Âmin.

Zerre Kadar Hayır Zayi Olmaz

Cenâb-ı Hak, bundan sonra infakta, dini Allah için yaşamanın alameti olan ihlâsa teşvik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۚ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا
وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40. ***Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez. Eğer kulun yaptığı iş iyilik ise onu kat kat artırır ve kendi katından büyük bir mükâfat verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz Allah, zerre kadar da olsa* hiç kimseye amelinin sevabından noksanlaştırarak yahut hak ettiği azabı artırarak *haksızlık etmez.* Bilakis herkese, ameli ölçüsünde karşılık verir. *Kulun yaptığı iş, bir iyilik ise* miktarı küçük de olsa onun ecri büyük olur. Eğer yapılan iş iyilik ise Allah kulun ihlâsına göre, bire on, bire yedi yüz ve hatta daha fazlasına kadar onu artırır. Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"*Şüphesiz Allah (bazan) mümine, bir iyiliğine karşılık iki milyon sevap verir.*" Allah Resûlü sonra, "*Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez*" âyetini okudu.[841]

---

[841] Ahmed, *Müsned*, 2/521; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/541.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve Allah kendi katından* bir lutuf ve ihsan olarak kuluna *büyük bir mükâfat* ve büyük bir nimet *verir."*

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah müminin hiçbir iyiliğini zayi etmez, karşılıksız bırakmaz. Allah müminin yaptığı iyiliklere karşılık olarak dünyada kendisine rızık verir, ahirette de iyiliğine ayrıca karşılık verir; kâfire ise iyi işlerine karşılık dünyada rızık verir, ahiret olunca onun karşılık verilecek hiçbir iyiliği bulunmaz."[842]

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, ecir isteyenlere asla haksızlık etmeyip bilakis onlara ahirette fazlasıyla hûri ve köşk verdiği gibi; ilâhî yakınlık ve huzuru talep edenlere, kalpten perdelerin kalkmasını isteyenlere de zerre kadar haksızlık yapmaz, ecirlerini noksanlaştırmaz, bilakis onlar mücâhede çeşitlerinden her ne yaparlarsa onlar için müşahede nurlarından kat kat artırır. Onlar için maddi yönden her ne noksanlaştırsa isterse bu zerre kadar bir şey olsun, kendilerine onun yerine manevi yönden o kadar ve daha fazlasıyla cemalini müşahede ve seyir nimeti ihsan eder. Onlardan kim, azıcık da olsa nefsini ezip hakka boyun eğdirirse o derece ve daha fazlasıyla yüce Allah'ın muhabbet şarabından içer. Bütün bunlar, bir terbiye şeyhinin sohbetiyle elde edilecek nimetlerdir; yoksa insanın kendi başına yapacağı mücâhedeleri çok kere onun Hak'tan perdelenmesini ve velilerden uzaklaşmasını artırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'in Ahirette Şahitliği

Cenâb-ı Hak bundan sonra, amellerinin miktar ve değerinin sergileyeceği yeri (ahireti) zikrederek şöyle buyurdu:

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هٰٓؤُلَٓاءِ شَهِيدًاۜ ﴿٤١﴾
يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُۜ وَلَا
يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

---

[842] Müslim, Münâfikîn, 56; Ahmed, *Müsned*, 3/125; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 377; Tayâlisî, *Müsned*, nr. 2011.

41. ***Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara** (ümmetine ve peygamberlere) **şahit olarak getirdiğimiz zaman onların halleri nice olur!***

42. ***Küfre dalıp peygambere isyan edenler o gün yerle bir olmayı** (yerin dibine batırılmayı) **temenni ederler ve Allah'tan tek bir sözü** (haberi) **gizleyemezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kıyamet koptuğunda, *her ümmetten* onların lehine ve aleyhine tanıklık edecek *bir şahit* yani kendilerine gönderilen peygamberi *getirdiğimizde,* ey Muhammed, *seni de* kendilerine gönderildiğin *ümmetine bir şahit olarak getirdiğimizde, o kâfirlerin ve yahudilerin hali nice olur?"*

Yahut seni, şu şahitlerin doğruluğuna, onların peygamberliğine ve tebliğ görevini yerine getirdiklerine dair şahit olarak getirdiğimizde, bunların hali nice olur? Çünkü sen, o peygamberlerin akîdelerini bilmektesin ve senin getirdiğin din, onların dinlerinin temel kaidelerini içinde toplamaktadır.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], hallerine şahit olarak getirileceği kimselerin, âyette halleri sorulan kimseler olduğu da söylenmiştir. Bazıları da bunların, müminler olduğunu söyleyerek şu âyeti buna delil göstermişlerdir:

"Sizin insanlara şahitlik yapmanız ve Resûl'ün de size şahitlik yapması için sizi orta halde (ifrat ve tefritten uzak, âdil) bir ümmet yaptık" (Bakara 2/143).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*O gün, kâfirler ve peygambere isyan edenler,* yani inkârla isyanı bir arada işleyenler, görülen âkıbetin dehşetinden *yerle bir olup toprağa karışmayı temenni ederler.* Peygamberler onların küfrüne şahitlik edince, '*Rabbimiz, vallahi biz müşrik değildik, derler*' (En'âm 6/23). Bunun üzerine Allah, onların dillerini, ellerini ve ayaklarını konuşturur, bu âzalar onların şirke düştüğü söyler, işte o zaman rezil olurlar. *Allah'tan tek bir sözü gizleyemezler;* çünkü onlar ne zaman bir şeyi gizlemeye niyet etseler, organları onların küfür ve isyanına şahitlik eder."

Denilmiştir ki kıyamette kâfirlerin karşılaşacağı birçok durum vardır. Bir yerde, hiçbir şey konuşamazlar, kendilerinden ancak bir fısıltı işitilir. Bir yerde konuşurlar ve "Rabbimiz, vallahi biz şirke düşmedik!" derler. Bu şekilde, onların değişik hallerine göre farklı yerler vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

41- 42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin sohbetini (manevi terbiyesini) kaçıran kimseler, bu hal içinde Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet nurlarını müşahededen perdeli bir halde ölmüşlerse ahirette pişman olmaları kaçınılmazdır. Bu, özellikle, onların veliliğini ve hallerini inkârla birlikte olmuşsa pişmanlık daha fazla olur. Bu pişmanlık, o kimseye velilerin, resûl ve nebîlerin civarında ilâhî huzunda kabul gören âriflerin makamındakilerle birlikte yüksek makamları ve güzel halleri açıkça görüldüğü zaman olacaktır. O zaman kendisi avam müminlerin arasında olacak ve ısrarla devam ettiği büyük günahlardan hesaba çekilip azap görecektir. Bu günahlar, kalplerin ve gönüllerin işlediği isyanlardır. Bu durum, eğer o kimse İslâm dini üzere ölmüşse böyledir. Yoksa evliyayı inkârın cezası, çoğunlukla kötü ölümdür. Böyle bir halden Allah'a sığınınız.

Daha önce geçtiği gibi, ârifibillâh olan zatlar âlimlere şahitlik ederler, âlimler halka şahitlik ederler; Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem], tezkiyeye muhtaç kimselere şahitlik eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sarhoşluk Halinde Namaz

Cenâb-ı Hak bundan sonra, dinin temel direği olan namaza değinerek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا
تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى

وْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ
تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ اِنَّ
اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43. ***Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın. Yolculuk hali hariç, cünüp iken de gusül etmedikçe namaz kılmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biri tuvaletten gelmiş veya hanımıyla cinsel ilişkide bulunup da gusledecek su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin; bu niyetle yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın.*" İçkiden dolayı sarhoş iken yahut uyku iyice bastırmışken veya şiddetli gaflet halindeyken namaza durmayın. "*Namazda ne söylediğinizi bilecek* ve namaz esnasında okuduklarınızı iyice tefekkür edecek *hali elde etmedikçe namaza başlamayın.*" Kalp huzuru olmadan kılınan namaz faydasızdır; velilere göre ise bâtıldır.

Rivayet edildiğine göre, Abdurrahman b. Avf [radıyallahu anh] bir ziyafet hazırladı; Sahabeden bir grup insanı çağırdı. O zaman içki içmek henüz haram edilmemiş olup serbestti. Ziyafetten yediler ve sarhoş olana kadar içki içtiler. Akşam namazının vakti geldi. İçlerinden biri namaz kıldırmak için ileri geçti. Zamm-ı sûre olarak Kâfirûn sûresini okudu. Bir âyeti manasını bozacak şekilde okudu, farkında olmadı. Bunun üzerine, içkinin tamamen haram kılınmasından önce bu âyet indi.[843] Daha sonra içki, Mâide sûresindeki âyetle tamamen haram kılındı.

Âyet şöyle devam ediyor: "Hangi halde olursa olsun, *cünüpken de namaza yaklaşmayın; ancak yolculuk hali müstesna!* Yani, sefer halinde su bulamazsanız, gelen âyetin işaret ettiği gibi, *o halde teyemmüm edip yıkanmadan namaz kılabilirsiniz."*

---

[843] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 7/46 (Riyad 2003); Hâkim, *Müstedrek*, 2/307; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/545.

Bunda, teyemmümün cünüplüğü ortadan kaldırmayacağına bir delil vardır.

Âyetteki namazdan maksadın namaz kılınan yerler yani mescidler olduğu da söylenmiştir. Buna göre cünüp olan kimse mescide giremez, ancak oradan yürüyerek geçebilir. Allah kendisinden razı olsun, bu görüş İmam Şâfiî'ye aittir. Ebû Hanîfe [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Mescidden cünüp olarak geçmek de câiz değildir; ancak suya ulaşmak için veya yol oradan geçiyorsa o zaman geçebilir. İmam Mâlik [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cünüp kimse, su bulamadığı zaman mescide ancak teyemmümle girer, oradan asla cünüp olarak geçemez."[844]

"Cünüp olduğunuzda, su ile yıkanmadıkça namaza yaklaşmayın. Ancak hasta olur da suyun zarar vermesinden yahut hastalığın artmasından veya iyileşmesinin gecikmesinden korkarsanız veya suya ulaşmaya bir engelle karşılaşırsanız *yahut yolculuk halinde olur da su bulamazsınız yahut* mukim iken küçük veya büyük abdesti bozarak veya başka sebeplerle *abdestinizi bozmuş veyahut kadınlarınıza dokunmuş* yani lezzet almak kastıyla cildiniz onların cildine değmiş *veya onlara cinsel ilişkide bulunmuş da su bulamamışsanız, temiz toprakla teyemmüm edin."*

İmam Malik, kadına dokunmanın abdesti bozması için, ona haz almak kastıyla dokunmuş olmayı gerekli görmüştür. İmam Şâfiî, haz almak niyeti olsun olmasın, her ne şekilde (kendisine nikâh düşen) kadına el dokunmuşsa, yani onunla ten teması olmuşsa bunun abdesti bozacağı görüşündedir. O bunun ölmüş bir kadında bile geçerli olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe demiştir ki: "Eğer kadına dokunma, erkeklik uzvunu uyandıracak derecede olmuşsa abdesti bozar, değilse sadece dokunmak abdesti bozmaz."

İbn Abbas, Hasan-ı Basrî ve Muhammed b. Hasan demiştir ki: "Kadına sadece dokumak abdesti bozmaz. Dokunma, abdesti bozan diğer sebeplerle kıyas edilir."

---

[844] Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/180-181 (Beyrut 1998); Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/255-256 (Beyrut 1994).

Âyet, hasta olmayan mukim kimselerin de gerektiğinde teyemmüm edebileceğini açıkça belirten bir nastır. İmam Mâlik böyle demiştir ve o. teyemmümle namaz kılan kimsenin daha sonra bu namazı su ile abdest alıp iade etmeyeceği görüşündedir.

İmam Şâfiî der ki: "Zorda kalan kimse teyemmümle namazını kılar ve daha sonra iade eder."

Ebû Hanîfe ise şöyle demiştir: "Bu durumdaki bir kimse vakit içinde su arar, bulma imkânı varken namaz kılmaz (vakit içinde su bulamazsa teyemmüm eder)."

Cenâb-ı Hak, bu hallerde teyemmüm yapmayı, suyun bulunmayışına bağlayarak şöyle buyurdu: *"Su bulamazsanız ..."* Yani yeterli su veya suyu kullanmaya imkân bulamazsanız teyemmüm edin, yani temiz topraktan yararlanın.

Mâlikîler'e göre temiz toprak, yerin kendi cinsinden üzerinde bulunan maddedir, en faziletlisi budur. Kar, katran, taş, çamur da yeryüzüne bağlı maddeler olup kendileriyle teyemmüm edilir. Ağaç, ot, altın ve gümüş madeni ile teyemmüm olmaz. Genel ihtiyaç maddelerine dahil olan şap, tuz, kibrit, ot, sabun ve benzeri maddelerle de teyemmüm câiz değildir.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Yerden olan her şeyle teyemmüm câiz olduğu gibi, ağaç, sürme, zırnık, şap, kireç, tuğla ve külçe halindeki cevher gibi yere bağlı olan şeylerle de teyemmüm yapmak câizdir. Ancak elenip ayrıştırılmış altın, gümüş ve bakır ile teyemmüm yapmak câiz değildir."

İmam Şâfiî demiştir ki: "Teyemmüm sadece bitki bitiren temiz topakla olur." İmam Şâfiî, teyemmüm yapılacak toprağın ele bulaşmasını da şart koşmuştur, diğer âlimler bunu şart görmemişlerdir.

Cenâb-ı Hak, sonra, teyemmümün yapılış şeklini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Yüzünüzü ve ellerinizi meshedin."*

İmam Mâlik demiştir ki: "El, bileklere kadar olan avuç kısmıdır. Hırsızlık için, elin bilekten kesilmesi de buna bir delildir." İmam Mâlik, teyemmümde dirseklere kadar olan kısmın meshedilmesini farz değil sünnet görmüştür. İmam Şâfiî ise abdeste kıyas ederek teyemmümde dirseklere kadar meshetmenin farz olduğunu söylemiştir.[845]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve çok affedendir."* Bunun için size kolaylık getirdi ve teyemmüm yapmanıza ruhsat verdi.

43. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey iman edenler, siz, dünya muhabbetiyle sarhoş iken, bu muhabbet sarhoşluğundan kurtulmadıkça ve onun yaratıcısına münâcâtınızda ne söylediğinizi bilmedikçe kudsî huzur namazına yaklaşmayın. Çok az ve nadir olarak içinizden geçen gaflet hali müstesna, kendisiyle iç âlemin temizliği gerçekleşen ve onunla temizlenen kimsenin kâinatı ve varlıkları görmekten kurtulduğu gayb suyu ile yıkanmadıkça, gaflet cünüplüğü içindeyken de namaza yaklaşmayın. Şa'rânî'nin *Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde zikrettiği gibi, Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu hale şu manadaki beyitleriyle işaret etmiştir. Allah hepsinden razı olsun, bazıları bu beyitleri Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbet etmiştir, en sahih olanı da budur. Bu beyitler şöyledir:

"Eğer sır sahibi isen, gayb suyu ile abdest al; yoksa temiz toprak veya kaya ile teyemmüm al. Daha önce imamı olduğun bir imamı önüne geçir, asrın evvelinde öğle namazını kıl. İşte bu, âriflerin Rab'leri huzurunda kıldığı namazdır. Şayet sen de onlardan isen, yeryüzünü (veya bütün iyiliklerini) denize at (sadece yüce Mevlâ'ya yönel)..."[846]

Beyitlerde şöyle denmek isteniyor: Eğer sen, bütün yaratılmış varlıkları gönülden çıkarmak olan asıl taharet haline güç yetiremezsen, zâhirî ibadetlere yönel. Şeriatı yahut peygamberin yolu üzere terbiye veren ve dini ayakta tutan birini önüne al; şeriatla hakikati birleştir; işte âriflerin namazı budur. Şayet onlardan isen, zâhirini bâtının hakikatiyle sula; işte o zaman, gaybın sırrı gibi olan hakikatler, zâhirdeki şeyler gibi ortaya çıkar. Allah Teâlâ bu hale şöyle işaret etmiştir:

---

[845] Hanefîler'de de teyemmüm ederken elleri dirseklere kadar meshetmek farzdır (Mütercim).

[846] bk. Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 377-378 (Beyrut 1997).

"Eğer hevâ muhabbeti ile hasta iseniz yahut acil dünya meşguliyetleri peşinde koşuyorsanız yahut sizden biri madde pisliğine bulaşmış ise veyahut şeklî zâhirî ilimlere dalmış ve onların hayali kalbinizi kaplamışsa ve sizi ezelî aşk şarabı olan gayb suyu ile sulayacak kimseyi bulamazsanız, o zaman zâhirî amellere yönelin; belki onlar sizi bâtıni (ruhî ve kalbî) amellere ulaştırır. Hiç şüphesiz Allah çok affedici ve çok bağışlayandır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Gönül aynasını varlıkların sûretleri kaplamış bir kalp nasıl parlayıp ışık saçar? Yahut tamamıyla şehvetlerine dalmış bir kimse Allah'a nasıl yolculuk yapar ve ulaşır? Yahut gaflet cünüplüğünden temizlenmemiş bir kimse ilâhî huzura girmeyi nasıl umar? Yahut hata ve isyanlarından tövbe etmeyen bir kimse, ilâhî sırların inceliklerini anlamayı nasıl bekler?"

Yahudilerin Düşmanlığı

Cenâb-ı Hak bundan sonra, yahudilerin düşmanlığına dikkat çekti ve onların şu halini dikkatlere sundu. Yahudiler, sarhoşluk halinde namaz kılan birinden meydana geldiği gibi, müminlerden âyetleri tahrif eden bir şey işittiklerinde buna sevinirler. Allah Teâlâ müminleri bu tür şeylere dönmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ
أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى
بِاللّٰهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾

44. Kendilerine kitaptan bir pay verilenlere baksana! Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de hak yoldan çıkmanızı istiyorlar.

45. Allah düşmanlarınızı sizden daha iyi bilir. Size dost olarak Allah yeter, yardımcı olarak da Allah kâfidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed veya ey bunları işiten muhatap! *Kendilerine kitaptan* yani Tevrat'tan *az bir ilim verilen yahudi âlimlerini* gözünle veya kalbinle *görmedin mi ne yapıyorlar? Onlar, hidayeti terkedip dalâleti satın alıyorlar.* Onlar, âdet olarak tanıyıp içinde olduktan sonra, hidayeti sapıklık ile değiştiriyorlar *ve sizin Hakk'a ulaştıran yoldan çıkmanızı istiyorlar.*" Yani sizin ondan dönmenizi temenni ediyorlar. Sizden hak yolu tahrif eden bir şey işittiklerinde bundan sevinip memnun oluyorlar; çünkü onlar hak yoldan saptılar ve kitaplarını tahrif edip değiştirdiler. Bunun için sizin de kendileri gibi olmanızı temenni ediyorlar; öyleyse düşmanlarınızın sizden beklediği hale düşmekten sakının.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Allah onları sizden daha iyi bilmektedir.* Onların işlerini bitirmek için Allah size kâfidir; öyleyse siz de O'na güvenip dayanın. *Size dost olarak Allah yeter; yardımcı olarak da Allah kâfidir.*" O, sizin işlerinizi üstlenir ve düşmanlarınıza karşı size yardım eder. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

44-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnkâr ehlinin bir hali şudur: Onlar, manevi yola mensubiyeti olan kimseler arasında sıkıntılı bir hal meydana gelince, buna sevinip ferahlık duyarlar ve onların hepsinin hak yoldan sapmasını isterler. Allah onların içlerindeki niyetlerini bilmektedir. Onların kötülüğüne ve şerrine karşı dostlarını korumaya Allah kâfidir. Allah, velilerine dost olarak yeterlidir ve dostlarına yardım etmeye kâfidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra yahudilerin veya onlardan bir grubun halini zikrederek şöyle buyurdu:

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا
وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا

سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَۙ وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ
بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

46. Yahudilerin bir kısmı (Allah'ın kitabındaki) kelimeleri yerinden (asıl manasından) tahrif ediyorlar; dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygamber'e), "Sözünü işittik, emrine isyan ettik", "dinle, dinlemez olası", "râinâ" diyorlar. Eğer onlar, "İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet!" deselerdi, şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yahudilerden bir grup,* inkârda iyice ileri gittiler. Onlar, yahudi âlimleri olup *Tevrat'ın kelimelerini yerinden* ve aslî manalarından *tahrif ediyorlar;* yani onları Allah'ın koyduğu yerlerinden kaldırıp değiştiriyorlar." Bunu ya lafzını ortadan kaldırarak yahut manasını değiştirerek yapıyorlar.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hiç kimsenin Allah'ın kelâmını tahrif etmeye gücü yetmez, fakat onlar ilâhî kelâmı asıl manasının dışına çıkarak açıklıyorlardı."

"*Onlar,* kendilerini ilâhî kelâma çağıran *Peygamber'e* [sallallahu aleyhi vesellem], *'Sözünü işittik, emrine isyan ettik, bizi dinle, sözü dinlenmez olası!' diyorlar.*" Yani, çağırdığın şeye iltifat etmiyoruz demek istiyorlar. Bu söz (râinâ ifadesi), sağırlık için beddua olarak da kullanılır; işitmez olasın demektir.

Yahut, "Bizden kötü ve nifaktan başka bir şey işitmeyesin!" demektir.

Onlar, "Bize bak, bize yönel, himmet et" yerine, kötü söylemek ve alay etmek niyetiyle "râinâ!" diyorlardı. Bu kelimenin, "Bak, gözet, ilgilen" manası olduğu gibi; "saçma" ve "ahmak" manası da vardır. Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu kelimeyle hitap ettiklerinde, "Bize bak veya gönlünle bizi de gözet" manasında kullanıyorlardı. Yahudiler bu kelimenin kötü manasını kastederek kullanmaya başladılar; Allah Teâlâ onları bundan nehyetti. Artık bundan sonra onlar bunu sövme ve alay için kullanır oldular, dillerini eğip bükerek yani kelimeyi manasının dışına çekerek, onu bakmak manasından çıkarıp çirkin anlamını kastederek kötülemek ve alay etmek için kullandılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer onlar, 'İşittik ve isyan ettik' demek yerine, 'İşittik ve itaat ettik' deselerdi,* 'Dinle, dinlemez olası' yerine sadece, 'Bizi dinle!' deselerdi, *şüphesiz bu* söz *onlar için daha* hayırlı ve daha ölçülü *olurdu. Fakat onların inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etti,* onları rahmetinden uzaklaştırdı; *artık onlar pek az iman ederler."* Onun da bir değeri olmaz. Onların az imanı, âyet ve peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmeleridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vallahi hak yolunda kazanan kimse ancak edep ve saygıyla kazandı; bu yolda kaybeden de bunları yitirdiği için kaybetti. Âriflerden biri demiştir ki: "Amelin (bir ekmeğin içindeki) tuz gibi az olsa da edebini un gibi çok yap!"

Zâhirdeki edep, içteki edebin alametidir. İnsanın edebi, güzel hitap, güzel cevap, güzel iş ve güzel hasletlerle ortaya çıkar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ehl-i Kitabın İmana Davet Edilmesi

Cenâb-ı Hak, yahudileri isyankâr sıfatlarıyla tanıttıktan sonra onları imana davet ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ
اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَٓا اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّٓا اَصْحَابَ
السَّبْتِۜ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولاً ﴿٤٧﴾

47. Ey Ehl-i kitap! (Tevrat'tan) size gelenleri tasdik edici olarak indirdiğimiz Kur'an'a iman edin. Biz, birtakım yüzleri silip dümdüz ederek tersine çevirmeden yahut cumartesi halkını lânetlediğimiz gibi onları lânetlemeden önce imana gelin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey yahudilerden kendilerine kitap verilenler, Tevrat'tan yanınızda olanları tasdik edici olarak indirdiğimiz Kur'an'a iman edin. Biz birtakım yüzleri değiştirip* göz, burun ve kaş kalmayacak şekilde şeklini yok etmeden ve *onu tersine çevirmeden* yahut onu dünyada gerisine çevirmeden *yahut cumartesi yasağını çiğneyenleri lânetlediğimiz* yani onların şeklini maymun ve domuza çevirdiğimiz *gibi kendilerini lânetlemeden,* yani şekillerini değiştirerek onları rezil etmeden *önce iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir;* onu geri çevirecek hiç kimse yoktur. Allah neye hükmetmişse onların başına gelecektir.

Anlatılan bu durumun bazılarının iman etmeyişine bağlı olması da muhtemeldir. Yahut yüzlerin silinmesinden murat, onun zillet ve horluk içinde bırakılmasıdır. Lânetle de, hakiki manası kastedilmiştir. Yani onlar, Davud ve İsa b. Meryem'in diliyle lânetlendikleri gibi kendilerini senin dilinle de lânetleriz.

Bu âyet, Kâ'b el-Ahbâr'ın İslâm'a girmesine sebep olmuştur. O, Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh] zamanında bu âyeti bir sahabeden işitince müslüman olmuştur.

Önceki ümmetlerde olduğu gibi, bu ümmetin içinde de meshin yani yüzlerin değişme olayının meydana gelmesi mümkündür. Buna İmam Buhârî'nin rivayet ettiği şu hadis delil olmaktadır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Ümmetim içinde öyle gruplar çıkacak ki zinayı, ipek giymeyi, içkiyi ve eğlence aletlerini helâl görürler. Onlardan bir grup bir dağın yanında konaklar. Onların hizmetlerini gören bir çoban, bir ihtiyacı için yanlarına gelir, ona, 'Şimdi dön, yarın gel!' derler. Allah, gece dağı başlarına yıkarak onları helâk

eder. Bir diğer grubu da maymun ve domuza çevirir, kıyamete kadar böyle devam eder."[847]

47. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şeriatın ilmini taşıyan âlimler, hakikat ehline inanmakla yükümlüdür; çünkü hakikat, şeriatın özü ve neticesidir. Eğer bir şeriat âlimi, hakikat ilmine inanmaktan ve ona sahip ârifleri kabullenmekten kaçınırsa Allah onların kalp yüzünü değiştirir, onu korku, endişe ve dünya muhabbeti ile doldurur; onu tersine çevirir; bundan sonra o Allah'ın kitabının sırlarını anlamaz ve ilâhî hitabın işaretini bilemez. Şayet bu kimseler, şeriatın hukukunda da kusur içinde olur ve onun hükümlerini değiştirirlerse maymun ve domuza çevrilirler. Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, senedini vererek Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Ümmetim içinde korkulacak şeyler olur; insanlar hallerini arzetmek için âlimlere giderler, bir de bakarlar ki onlar maymun ve domuza çevrilmişler."[848]

Hakîm Tirmizî demiştir ki: "Mesh, vücudun olduğu halden başka bir şekle çevrilmesidir. Hadiste geçen kimselere mesh hak oldu, çünkü onlar hakkı değiştirdiler ve ilâhî kelimelerin aslî manalarını bozdular, böylece halkın kalplerini ve gözlerini hakkı görmekten başka tarafa çevirdiler; bu şekilde onlar hakkı bâtıla çevirdikleri gibi, Allah da onların sûretlerini çevirdi ve hilkatlerini değiştirdi ..."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, onları imana davet edince, şunu da hatırlattı ki eğer onlar inkâr üzere devam ederlerse onlar için artık affedilme ümidi kalmaz. Bunu ifade için şöyle buyurdu:

---

[847] Buhârî, Eşribe, 6 (nr. 5590); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/175.

[848] Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/407 (Beyrut 1992); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 38727; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 14/594 (Beyrut 2002).

Affedilmeyen Günah: Şirk

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۚ
وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

48. ***Hiç şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başka günahları ise dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa gerçekten o büyük bir günahla (Allah'a) iftira etmiş olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."*

Allah, kendisine şirk koşanların ebedî azap içinde kalacağını kesin hükme bağlamıştır; çünkü hadiste belirtildiği gibi Allah Teâlâ gayret sahibidir; O'ndan daha gayretli kimse yoktur. Sultanların âdeti şudur: Bir kimse sultanın tebaiyet ve idaresinden çıkıp başkasına yardım ederse ondan ancak iki şey kabul edilir: Ya dönmek veya idam. Bu kimsenin dönmesinden başka, hakkında kimsenin şefaati de kabul edilmez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah şirkten başka* büyük ve küçük *günahları ise dilediği kimse için bağışlar."* O kimse tövbe etsin veya etmesin, iş Allah'ın takdirindedir. Günah işleyen kimseler tövbe etmediklerinde, durumları Allah'ın dilemesine kalmıştır (O dilerse, şirkin dışındaki günahları kul tövbe etmeden de bağışlar).

"Kim Allah'a ortak koşarsa gerçekten o büyük bir günahla Allah'a iftira etmiş olur." O öyle bir günah işlemiştir ki diğer günahlar onun yanında küçük kalır. Bu ifade, şirkle diğer günahların arasında ne kadar büyük bir farkın olduğuna işaret etmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

48. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler, şirkin affedilmediğini, onda gizli açık hiçbir şeye müsamaha edilmediğini gördüklerinde, her işlerinde ihlâsı gerçekleştirdiler, Rab'leriyle muamelelerinde ince eleyip sık dokudular, içinde yüce Mevlâ'nın muhabbetinden başka bir muhabbet ve O'nun korkusundan başka bir korku kalıp kalmadığını anlamak için sürekli kalplerini kontrol ettiler. Kâinattaki herhangi bir varlığı tesir sahibi g örmekten tevhid anlayışlarını temizlediler ve bir şey kalmışsa onu kendilerinden gidermek için Allah'a yöneldiler.

Velilerden bir zat (Bâyezid-i Bistâmî) demiştir ki: "Bir süt içtim, karnımda bir şişme oluştu; kendi kendime, 'Bu süt bana zarar verdi' dedim. !!! Bir gün Kur'an okuyordum; bu âyete geldim; 'Yâ Rabbi, sana hiçbir şeyi ortak koşmadım' dedim. Gizli bir ses bana, 'O süt içtiğin günde de mi?' dedi; kusurumu anlayıp hemen o sözümden tövbe ettim." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kimse Kendini Temize Çıkarmasın!

Cenâb-ı Hak, daha sonraki âyette onları boş iddia ile kendilerini temize çıkarmalarından dolayı kınayarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّٰهُ يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ
فَت۪يلًا ﴿٤٩﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِه۪ٓ اِثْمًا مُب۪ينًا ﴿٥٠﴾

49. ***Şu kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve hiç kimseye en ufak haksızlık edilmez.***

50. ***Bak, nasıl da Allah adına yalan uyduruyorlar; apaçık bir günah olarak bu yeter!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *şu kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın?"*

Onlar yahudiler olup şöyle dediler: "Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız"

Denilmiştir ki: Yahudilerden bir grup, küçük çocuklarıyla birlikte Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına gelerek,

"Bu çocukların herhangi bir günahı var mıdır?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, yoktur" buyurdu. Yahudiler,

"Vallahi bizler de onlar gibiyiz; gündüz yaptığımız kusurlar, gece temizlenir, gece yaptıklarımız gündüz temizlenir" dediler. Bunun üzerine onlar hakkında bu âyet indi.[849]

Nefsini tanımadan önce onu temize çıkaran ve yücelten kimse de bu gruba dahildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır;* çünkü O, nefsin bütün gizli yönlerini, saklı hallerini, kötü veya iyi olarak sahip olduğu özellikleri bilir, temize çıkarılmaya müstahak olanı temize çıkarır, boş iddia sahiplerini ise rezil eder ve bu konuda *hiç kimseye en ufak haksızlık edilmez.* Hiç şüphesiz Allah kimseye zerre kadar zulmetmez."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bak,* kendi düşüncelerince Allah'ın oğlu olduklarını yahut kendilerinin affedildiğini söyleyerek *nasıl da Allah adına yalan uyduruyorlar.* Hiç kimseye gizli olmayan *apaçık bir günah ve iftira olarak bu yeter!"*

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Nefse ait öyle noksanlıklar vardır ki onlar Allah için kemal sıfatlarıdır (kendini beğenmek ve övmek de bunlardan biridir. Bu hal, nefis için kusur, yüce Allah için kemal halidir). Öyleyse nefsini temizlemede hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın, kulun onu temize çıkarması ve nefsi hangi güzel ameli yaparsa yapsın onu beğenmesi uygun değildir."

Velilerden Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Kırk senedir sürekli nefsimi kınayıp durmaktayım."

---

[849] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/3001 (Beyrut 2004), Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/440 (Beyrut 2002).

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Her günahın, gaflet ve şehvetin aslı, kulun nefsinden razı olmasıdır. Her taatin, manevi uyanıklığın ve iffetin aslı da nefsinden razı olmamandır. Senin nefsinden razı olmayan (kendini beğenmeyen) cahil bir kimseyle beraber olman, nefsinden razı olan bir âlimle beraber olmandan daha hayırlıdır. Nefsinden razı olan bir âlim için hangi ilim kalır ki? Nefsinden razı olmayan cahil için, hangi cehalet mevcuttur?"[850]

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette putlara inanmalarından ve inkâr ehlinin müslümanlardan daha doğru yol üzere olduklarına şahitlik yapmalarından dolayı yahudileri ayıplayarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا نَص۪يبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ
وَيَقُولُونَ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا سَب۪يلًا ﴿٥١﴾
اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُۜ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَص۪يرًاۜ ﴿٥٢﴾

51. ***Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar puta ve şeytanlara iman ediyorlar, bir de kalkmış kâfirler için, "Bunlar, müminlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.***

52. ***Onlar, Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah kimi lânetlemişse artık sen onun için bir yardımcı bulamazsın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kendilerine kitap ilminden bir pay verilen yahudi âlimlerini görmedin mi? Onlar, puta ve şeytanlara iman ediyorlar,* onlara ibadetin geçerli olduğunu söylüyorlar, *bir de kalkmış kâfirler için, 'Bunlar, müminlerden daha doğru yoldadır' diyorlar.*"

Bu âyet yahudiler hakkında inmiştir. Onlar şöyle diyorlardı: "Putlara ibadet etmek, Allah katında Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] çağırdığı şeylerden daha hoş ve kabul edilebilir bir şeydir."

---

[850] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 100-101 (Beyrut 2005).

Bu âyetin, Huyey b. Ahtab ve Kâ'b b. Eşref hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, Uhud Savaşı'ndan sonra yetmiş atlı ile birlikte Mekke'ye geldiler; niyetleri Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı Kureyş'in yanında savaşma anlaşması yapmak ve Hz. Peygamber'le ile aralarında yapılan anlaşmayı bozmaktı. Kâ'b, Ebû Süfyân'ın evine misafir oldu, Ebû Süfyân onu güzelce ağırladı; diğer yahudiler de Kureyşliler'in evlerine misafir oldular. Mekkeliler onlara,

"Siz kitap ehli kimselersiniz, Muhammed de kitap sahibi. Biz sizin bu gelişinizin bir tuzak olmasından emin değiliz. Eğer sizinle çıkmamızı istiyorsanız, şu iki puta secde yapın ve onlara iman edin!" dediler, onlar istenilenleri yaptı. Bunun üzerine, *"Onlar puta ve şeytana iman ediyorlar ..."* âyeti indi.

Sonra Ebû Süfyân, Kâ'b'a,

"Sen kitap okuyan ve bilgili bir kimsesin; biz ise ümmîyiz, okuma yazma bilmeyiz; söylesene hangimiz daha doğru yolda ve Hakk'a yakınız; biz mi Muhammed mi?" diye sordu. Kâ'b,

"Bana dininizi tanıtın bakalım!" dedi. Ebû Süfyân,

"Hacılar için büyük develeri boğazlarız, onlara su veririz, misafiri ağırlarız, köle âzat ederiz, akrabayı gözetiriz, Rabbimiz'in beytini (Kâbe'yi) ziyaret ve tavaf ederiz. Bizler Harem bölgesinde yaşayanlarız. Muhammed babalarının dinini terketti, akraba bağlarını kesti, Harem'i terketti." Bunu işiten Kâ'b,

"Vallahi siz ondan daha doğru yoldasınız" dedi."[851]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Allah'ın lânet ettiği,* rahmetinden uzaklaştırdığı ve kendilerine gazap ettiği kimselerdir; *Allah kime lânet ederse onun için Allah'ın azabından kurtaracak bir yardımcı bulamazsın."* Gerçekten onların hepsi en feci şekilde öldürüldüler ve cehennemi boyladılar. Ondan Allah'a sığınırız.

---

[851] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/302-303; ayrıca bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s. 161 (Beyrut 1995); Abdürrezzâk, *Tefsir,* 1/464 (Beyrut 1999).

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, riyaseti seçen, velileri inkâra giden ve onlara muhalif olanların dostluğunu tercih eden zâhirî ilim ehlini kınamıştır, çünkü onlar, nefis putunun vesveselerini kabul ediyorlar ve İblîs şeytanının izinden gitmeye itibar ediyorlar."[852]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu kınama, zâhir ehlini bâtın ehline, âlimleri velilere üstün tutup, "Onlar velilerden daha doğru yoldadır" diyen kimseler için de geçerlidir. Heyhat, bu ne büyük hata! Velilerle zâhir âlimleri arasında yerle gök arası kadar fark vardır.

Esasen fazilet konusunda bir şey söylenecekse bu, fenâ ve bekâyı, âlimlerin ilmiyle müttakilerin hallerini kendilerinde toplayan ârifi billâh zatlar arasında olur. Âbidler, zâhidler ve salihlere gelince, hiç şüphesiz müttaki âlimler onlardan daha faziletlidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), onların faziletine şu hadisiyle işaret buyurmuştur:

"Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizden en alt seviyedeki kimseye üstünlüğüm gibidir."[853]

Âlimlerin faziletini anlatan diğer hadisler de aynı şekildedir. Ârifi billâh olan zatlara gelince, onlar âlimlerin en büyüğüdürler; çünkü onların ilmi Allah'ın zatıyla ilgili olup onlar bu ilme keşif ve zevk etme yoluyla ulaşmışlardır. Zâhir âlimlerin ilmi ise Allah'ın hükümleriyle ilgilidir ve onlar (çoğunlukla) kalpleri Allah'tan ayrı ve kopuk kimselerdir. Hatta diğerleri içinde Allah'tan en fazla perdeli olan onlardır.

Velilerden biri demiştir ki: "Hak yoluna girmiş insanlar içinde kalpleri Allah'tan en fazla perdeli olanlar âlimler, sonra âbidler, sonra zâhidlerdir ..." Çünkü âlimlerin içinde bulundukları halin tadı, onları bu halden çıkıp kurtulmaktan engellemektedir. *"Siz insanların hayrı için çıkarılmış bir ümmetsiniz ..."* (Âl-i İmrân 3/110) âyetinin tefsirinde, bu konuda daha fazla açıklama geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[852] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/2252 (Beyrut 2008).

[853] Aynı manada bk. Ebû Davud, İlim, 1; Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette yahudilerin mülk ve saltanatın kendilerinin olacağına ilişkin iddialarını reddederek şöyle buyurdu:

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

53. ***Yoksa onların mülkten (saltanattan) bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara çekirdeğin zerresini bile vermezlerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudilerin hükümranlık iddiasını reddederek buyurdu ki: *"Yoksa onlar için bir hâkimiyet ve riyaset mi hâsıl oldu?* Heyhat; bu, hiçbir zaman olmaz. Onlar insanların en cimrisi iken, hâkimiyet ve idare nasıl onlarda olur! *Eğer onlara hâkimiyetten bir şey verilse insanlara zere kadar bir şey vermezler*. Hele çok malı hiç vermezler. Mülk (insanların idaresi) ve ilâhî yardım, ancak ihsan, cömertlik, şecaat, isabetli görüş ve güzel yönetimle hâsıl olur; onlar ise bu güzel huylardan çok uzak kimselerdir.

53. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ izzeti, yardımı, zâhirî veya bâtınî tasarrufu ancak ihsan sahibi cömert kimselere verir. Kim malıyla cömertlik yapar ve ondan kime ne kadar verdiğine aldırış etmezse Allah o kimseye izzet ve maddi tasarruf imkânı verir. Kim nefsiyle fedakârlık ve sahip olduğu itibarı ile cömertlik yapar, onları Allah rızası için harcarsa Allah ona izzet, yardım ve manevi tasarruf imkânı verir; Allah'ın izniyle o kimse himmeti ile arştan ferşe bütün varlıklarda tasarruf eder. Cenâb-ı Hakk'ın bu kula bahşettiği izzet ve yardım ahirette de ebediyen devam eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yahudilerdeki Haset Hastalığı

Haset ve cimrilik son derece kötü iki aşağılık huy olduğundan, Cenâb-ı Hak yahudilerin bu sıfatına değinerek şöyle buyurdu:

اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلٰى مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖۚ فَقَدْ اٰتَيْنَٓا اٰلَ اِبْرٰهٖيمَ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكاً عَظٖيماً ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ
بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُۜ وَكَفٰى بِجَهَنَّمَ سَعٖيراً ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا
بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلٖيهِمْ نَاراًۜ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً
غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزٖيزاً حَكٖيماً ﴿٥٦﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَداًۜ لَهُمْ فٖيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌۘ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلاًّ ظَلٖيلاً ﴿٥٧﴾

54. *Yoksa onlar, Allah'ın lutfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar? Şüphesiz biz İbrahim ailesine kitap ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir mülk bahşettik.*

55. *Onlardan bir kısmı ona inandı, bir kısmı da ondan yüz çevirdi. (İman etmeyenlere) alevli ateş olarak cehennem yeter.*

56. *Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri ateşe sokacağız. Onların derileri piştikçe azabı tatsınlar diye derilerini başka derilerle değiştiririz. Şüphesiz Allah, azîzdir (her hükmünü icra edendir) ve hakîmdir (en güzel hükmü verendir).*

57. *İman edip salih amel yapanları ise içinde ebediyen kalacakları altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır. Onları koyu gölgelikler altında bulunduracağız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudileri içine düştükleri hasetten dolayı kınayarak buyurdu ki: *"Yoksa onlar, Allah'ın lutfundan verdiği şeylerde insanlara haset mi ediyorlar?"*

Onların haset ettiği insanlar Araplar'dır; çünkü peygamberlik daha önce yahudilerin atalarında iken Hz. Peygamber'le Araplar'a intikal etti.

Yahut onların haset ettiği kimse, bizzat Resûlullah'tır [sallallahu aleyhi vesellem]. Ona "insanlar" denmesi, diğer insanlarda dağınık olarak bulunan bütün güzel hasletlerin onda toplanmış olmasındandır. Yahudiler Allah Teâlâ'nın ona lutfundan verdiği peygamberlik ve diğer nimetlere haset ettiler. Allah kendilerine lânet etsin, şöyle dediler: "Bu peygamberin kadından başka bir düşüncesi yok; eğer gerçek peygamber olsaydı, peygamberlik işi onu kadınlardan alıkordu!"

Allah Teâlâ, yahudilerin bu sözünü yalanladı ve onları şu sözüyle reddetti: *"Şüphesiz biz İbrahim ailesine* yani Yusuf, Davud ve Süleyman'a *kitap ve hikmeti* yani peygamberliği *verdik ve onlara büyük bir mülk,* saltanat ve yetki *bahşettik."*

Hiç mantıklı değil

Hz. Davud'un [aleyhisselâm] nikâhı altında 100 kadın vardı. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ise nikâhında 1000 kadın bulunuyordu; onların 300'ü mehirle nikâh altına alınmış, 700'ü ise câriye idi.[854] Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yahudilere,

"Bir adamın nikâhında 1000 kadın var, diğerinin ise 100 kadın bulunuyor, onlar dokuz kadından daha çok değil midir?" diye sordu, onlar sükût ettiler.[855]

Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi, yahudilerden bir kısmı Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman etti, bir kısmı ise ondan yüz çevirdi. Yahut İbrahim'in ailesinden bir kısmı ona iman etti, bir kısmı yüz çevirdi. Bu durum, Hz. İbrahim'in kadir ve kıymetini düşürmediği gibi, bunların inkârı da senin durumuna bir zafiyet getirmez.

---

[854] bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/589; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/567.

[855] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/304.

Yahut onların atalarının bir kısmı Hz. İbrahim'e verilen kitap, hikmet ve mülke iman ettiler; bir kısmı ise Hz. Süleyman'a ve diğer peygamberlere yaptıkları gibi iman ve itaatten yüz çevirdiler.

Âyet şöyle bitiyor: "Peygamberlerden herhangi birinin getirdiğini *inkâr edenler için alevli bir ateş olarak cehennem yeterlidir.*" Yani eğer onlara azap için acele edilmiyorsa, kendileri için hazırlanan cehennem azap olarak yeterlidir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette, inkârcıların varacakları yeri açıklayarak şöyle buyurdu:

"Peygamberlerimize indirilen *âyetlerimizi* yahut birliğimizi ispat ve ilan eden delilleri *inkâr edenleri hiç şüphesiz dehşetli bir ateşe sokacağız,* yani o ateşle onları yakıp kızartacağız. *Derileri eriyip yandığı zaman, kendilerine başka deriler giydireceğiz.* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bir saat içinde 100 defa derileri değiştirilir."[856]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Ateş onları günde yetmiş bin defa yiyip bitirir. Ateş onları her yakıp erittiğinde onlara, 'Eski halinize dönün!' denir, bunun üzerine daha önceki hallerine dönerler."

Mücâhid demiştir ki: "Onun (büyütülen vücudunun) eti ile derisi arasında, vahşi merkepler gibi tepinip gürültü çıkaran ve köpek gibi uluyan kurtçuklar olur."

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kâfirin derisinin kalınlığı 42 zirâdır; azı dişi ise Uhud dağı gibidir."[857]

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Ben onların derilerini ancak azabın acısını tatmaları için değiştiririm."* Yani yanan derinin yerine yenisi getirilmek suretiyle azap sürekli devam eder. Hakikatte azap, isyan eden nefse aittir, yoksa azabı tadacağı vasıtaya değildir; bu durumda derinin değiştirilmesinde bir mahzur yoktur.

---

[856] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 3/982 (nr. 5493); Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4514; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/6; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/596.

[857] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/596-597.

"Şüphesiz Allah azîzdir; istediğini yapmasına kimse mani olamaz; *hakîmdir;* hikmetine göre azap eder."

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin aksine güzel halde olanları zikrederek buyurdu ki:

"İman edip salih amel işleyenleri ise içinde ebediyen kalacakları altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için iğrenilecek şeylerden *tertemiz eşler vardır. Onları koyu gölgelikler altında bulunduracağız."* Yani, oradaki kimse sürekli gölgelik altında olacak, kendisini güneş yakmayacak, ona bir soğukluk ve üşüme hali de dokunmayacaktır.

Allah Teâlâ âyette, kâfirlere azap haberini müminlere verilen müjdeden önce zikretti, çünkü söz onlar hakkındadır. Müminlerin zikredilmesi ara ifade olarak gelmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

54-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Haset, kötülenmiş bir ahlâktır; ondan ancak sıddıklar temiz kalır. Her kimde hasetten bir parça kalmışsa o kimse, marifetin kokusunu koklayamaz; çünkü insan eğer Allah'ı tanısaydı, haset edeceği kimse bulamazdı.

Bir meşhur sözde, "Haset eden kimse, efendi (reis ve hâkim) olamaz" denilmiştir.[858]

Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Ateşin odunu yakıp kül ettiği gibi, haset de yapılan iyilikleri silip yok eder."[859]

Süfyan-ı Sevrî şöyle demiştir: "Bana ulaşan bir habere göre, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Haset eden kimse, benim nimetimin düşmanıdır ve benim kullarım arasında yaptığım taksime razı olmayan biridir."[860]

---

[858] Sa'lebî'nin nakline göre bu söz, Zünnûn-i Mısrî'ye aittir (bk. *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/305).

[859] Ebû Davud, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 22.

[860] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/305; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 335 (İstanbul: Semerkand, 2007).

Haset hakkında şu manadaki şiir söylenmiştir:

"Bana haset eden kimseye söyle: Biliyor musun sen kime karşı edepsizlik ediyorsun? Sen Allah'ın bana verdiğine razı olmadığın zaman, Allah'ın bendeki fiiline itiraz etmiş olursun. Bu yaptığına karşılık olarak senin cezan, Allah'ın bana verdiği nimetini artırması, senin ise istediğin şeye ulaşamamandır."[861]

Bir diğeri ise şöyle demiştir:

"Eğer bana haset ederseniz, ben sizi kınamıyorum, benden önce de fazilet ehli kimselere haset edilmiştir. Bende olan nimet bende, onlarda olan haset de onlarda devam etti. Çoğumuz kin ve öfke içinde ölüp gitti."

Sonra, haset eden kimsenin düşmanlığı bitmez, ona devam etmesi de kendisine bir fayda vermez; o, sanki mazlum biri gibi şikâyet eden bir zalimdir. Şu sözün sahibi ne kadar doğru söylemiş:

"Her düşmanlığın gitmesi beklenir; hasetten dolayı düşmanlık edeninki hariç!"

Hakimü'ş-Şuarâ[862] demiştir ki: "Allah'ın yarattığı varlıklar içinde en zalim olanı, verilen nimetler içinde yaşayan kimseye haset edendir."

Bir diğer şair ise şöyle demiştir: "İçlerindeki aşırı kinden dolayı bana haset edenlere acıyorum. Onlar Allah'ın bana yaptığı ihsanlara bakerken; gözleri cennette fakat kalpleri ateş içindedir."

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Haset eden kimse, kendisine üç zarar verir: Birincisi, pek çok günah kazanmaktır; çünkü haset haramdır. İkincisi, Allah Teâlâ'ya karşı edepsizlik içinde olmaktır. Gerçekte haset, Allah'ın başkasına yaptığı ihsanı kötü görmek ve Allah'ın işine itiraz etmektir. Üçüncüsü ise kalbinin elem içinde olması, gam ve kederinin sürekli artmasıdır."

Allah bütün bu hallerden bizi uzak tutsun. Haset eden kimse, kalbinin perdelenme ateşinden ve hesabın gamından kurtulamaz. Hasetten

---

861 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/305. Sa'lebi, sözün Mansûr el-Fakih'e ait olduğunu belirtmiştir.

862 Beyit, meşhur Arap şairi Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî'ye (v. 354/965) aittir. bk. Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-Üdebâ,* 1/527 (Beyrut 2004).

temiz olan kimse ise yüce sevgilinin huzurunda rıza ve teslimiyet cennetindedir. Orası iki cihanda da rahatlık ve emniyet yeridir; en güzel gölgelik de orasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Emaneti Ehline Verin!

Dinin nizamını korumak ancak cihadla sağlanır; cihad ise ancak başa imam (idareci) tayin edilerek nizam ve intizam içinde yürütülür. Cenâb-ı Hak bunun için önce idarecileri ilgilendiren hususları açıkladı, daha sonra cihaddan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلٰى أَهْلِهَاۙ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ
تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

58. ***Şüphesiz Allah size, emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işiten, her şeyi görendir.***

Tefsir

Zeyd b. Eslem ve Şehr b. Havşeb, bu âyetin idareciler hakkında indiğini söylemiştir.

Derim ki: Bu âyet, başka bir görüşe göre Kâbe'nin hizmetini gören Osman b. Talha hakkında inmişse de o, herkese hitap etmektedir. Bu âyetle muhatap olan ilk zat bütün idarecilerin efendisi Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] olup Allah Teâlâ ona Kâbe'nin anahtarlarını Osman'a vermesini emretmiştir. Bu olay şöyle cereyan etmiştir:

Osman b. Talha, Mekke'nin fethi günü Kâbe'nin kapısını kilitledi, Hz. Peygamber Kâbe'ye girmek için anahtarları istediğinde vermekten çekindi ve,

"Eğer onun Allah'ın resûlü olduğunu bilseydim kendisine mani olmazdım!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali, Osman'ın elini tutup bükerek anahtarı elinden aldı, Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem) Kâbe'nin içine girerek iki rekât namaz kıldı. Dışarı çıktığında Abbas (radıyallahu anh), Allah Resûlü'nden anahtarları kendisine vermesini, Kâbe hizmetiyle hacılara su dağıtma işini kendisinde toplamasını istedi. O zaman Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e anahtarları Osman'a geri vermesini emretti. Bunun üzerine Allah Resûlü, Hz. Ali'ye anahtarı ona vermesini ve kendisinden özür dilemesini emretti. Bu olay Osman'ın İslâm'a girmesine sebep oldu. Böylece Kâbe hizmetinin sürekli onun evladına ait olduğu konusunda ilâhî emir inmiş oldu.[863]

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ey idareciler, *Allah size emanetleri* içinizden veya halkınızdan *ehil olan kimselere vermenizi emreder."* Böyle yaparsanız zalime karşı mazlumun hakkını korumuş, insaf etmiş olursunuz. O zaman herkes kendisine emanet gibi duran borcu, emanet ettiği ve çaldığı bir şeyi yahut başka kulların herhangi bir hakkını yerine ulaştırır, sahibine teslim eder.

Allah size zekâtı müstahak olana ödemenizi ve devlet malını onu hak edene sarfetmenizi, ehil olana haksızlık yapmamanızı ve hiçbir şeyi müstahakkının dışındaki birine verip zayi etmemenizi emreder.

"Yine Allah size, insanlar arasında hüküm verdiğinizde, hükmün infaz edileceği kimseler hakkında *adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor,* yani Allah size ne güzel bir konuda öğüt veriyor. *Hiç şüphesiz Allah her şeyi işiten ve görendir;* verdiğiniz hükümler O'na gizli kalmaz, yine başkasına ait emanetlerden gizledikleriniz de O'na gizli kalmaz."

58. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, terbiye şeyhlerine kendilerindeki sırrı, dervişler içinde onu elde etmeye ehil hale gelenlere vermelerini emretti. Bunun yolu, haset, kibir ve diğer bütün kötü huylardan gönlü temizlemek, kalp temizliği, gönül zenginliği, güzel ahlâk gibi kemal sıfatlarla süslenmektir. Bu temizlik ve süslenme gerçekleşince müridler, velilerin yanında emanet olan rabbânî sırları öğrenmeye hak kazanırlar. Allah, ayrıca terbiye şeyhlerine dervişler arasında adaletle davranmalarını, her birine sadakati ve hizmeti nisbetinde himmet ve yardım etmelerini emretti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[863] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/307.

İdarecilere İtaat

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendilerine adaleti ve emaneti yerine vermeyi emrettiği idarecilere itaat edilmesini isteyerek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ
فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٥٩﴾

59. ***Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan yöneticilere de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün. Şayet Allah'a ve ahirete inanıyorsanız böyle yapın. Bu sizin için daha hayırlı ve netice bakımından daha güzeldir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Emrettiği ve nehyettiği konularda *Allah'a itaat edin; aynı şekilde Peygamber'e ve sizden olan ülü'l-emre* yani işlerinizi ve idarenizi üstlenenlere *de itaat edin.*"

Bunlar, adalet sahibi halifeler ve onlardan sonraki idarecilerdir. Onlar, haram olan bir şeyi emretmedikleri sürece kendilerine itaat farzdır. Ancak, itaat etmeyince büyük bir fitne çıkacaksa haksız kararlarında yine kendilerine itaat edilir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İtaat ancak marufta (helâl ve makul işlerde) olur."[864]

Eğer idareci adaletle davranmazsa, fitneden korkulduğu zaman kendisine itaat yine farz olur. En sahih olan görüş budur. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği şu hadis bu görüşe delil olmaktadır:

"Sizin başınıza birçok idareci gelecektir; iyi iyiliği ile, kötü de kötülüğü ile sizi yönetecektir. Onları dinleyip hakka uygun bütün emirlerinde kendilerine itaat edin; arkalarında namaz kılın. Onlar iyi davranırlarsa sevabı kendilerine aittir; eğer kötü yönetirlerse sonuç sizin lehinize onların aleyhine olur."[865]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Ancak, onda açıkça bir küfür hali görürseniz, o zaman kendisine karşı gelmeye Allah'tan bir delilиniz olur."[866] Yani o durumda azilleri (idareden alınmaları) farz olur.

Şu hadis de bu görüşü desteklemektedir: Ebû Vâil [radıyallahu anh], Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah, eğer bizim başımızdaki idareciler bizim hakkımızı vermezler ve kendi haklarını isterlerse bu durumda ne yapmamızı uygun görürsünüz?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Emirlerini dinleyip itaat edin; onların yaptıklarının vebali onlara ait, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir."[867]

Câbir b. Abdullah, Hasan-ı Basrî, Dehhâk ve Mücâhid demiştir ki: "Ülü'l-emr, fakihler ve dini hakkıyla yaşayan fazilet sahibi âlimlerdir; onlar insanlara dinlerinin esaslarını öğretmekte, iyiliği emredip kötülükten nehyetmektedir. Şu âyet bu görüşün delilidir:

'Şayet onu, resûle veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi ...'" (Nisâ 4/83).

---

[864] Buhârî, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 39, 40; Ebû Davud, Cihad, 78; Nesâî, Bî' ât, 34.

[865] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/183 (Riyad 2003); Dârekutnî, *Sünen*, 2/55; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6306.

[866] Buhârî, Fiten, 2; Müslim, İmâre, 43; Ahmed, *Müsned*, 5/314, 321.

[867] Müslim, İmâre, 49-50; Tirmizî, Fiten, 30.

Ebü'l-Esved demiştir ki: "İlimden daha şerefli bir şey yoktur; sultanlar insanlara, âlimlerse sultanlara hükmeder."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer,* siz ve ülü'l-emr olan kimseler yahut bir kısmınız diğerleriyle *bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz,* yani herhangi bir dinî konuda ihtilafa düşer de hükmünü bilmezseniz, *onu Allah'a* yani kitabına *ve* hayatta ise *resûlüne,* vefatından sonra ise sünnetine *götürün.*" Meseleyi onların hükmüne göre halledin. Eğer onlarda meselenize ait açık bir hüküm bulamazsanız, kıyas yoluyla çözün.

Hükümler üç çeşittir: Biri, kitapla (Kur'an'la) sabit olan hükümler, diğeri sünnetle sabit olan hükümler, üçüncüsü de bu ikisine bakılarak kıyas yoluyla elde edilen hükümlerdir.

İbrahim b. Yesâr, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Kur'an'la amel edin; onun helâl dediklerini helâl, haram dediklerini haram bilin. Ona bütünüyle iman edin, ondan hiçbir şeyi inkâr etmeyin. Size karışık gelen bir durumu Allah Teâlâ'ya (O'nun kitabına) ve benden sonra ilim sahiplerine götürün ki onlar size meselenin iç yüzünü haber versinler." Allah Resûlü sonra şöyle devam etti:

"Size Kur'an ve içindeki açıklamalar yeterli gelsin. Kur'an şefaat edicidir ve şefaati Allah katında kabul edilir. Onunla çekişen ve çelişen kimse tasdik edilmez. Hiç şüphesiz kıyamet günü Kur'an'ın her harfine karşılık bir nur vardır."[868]

Âyet şöyle bitiyor: "*Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız böyle yapın;* ihtilaflı hükümleri Allah'a ve Resûlü'ne götürün; çünkü iman bunu gerektirmektedir. *Böyle yapmanız sizin için daha hayırlıdır ve sonuç itibariyle* sizin onlara danışmadan kendi görüşünüzle varacağınız çözümden *daha güzeldir.*" En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[868] Hâkim, *Müstedrek,* 1/568.

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler için ülü'l-emr, ârifibillâh terbiye şeyhleridir. Buna göre müridlerin, genişlik ve sıkıntı halinde, kendilerine emredilen her şeyde onlara itaat etmesi gerekir.

Kim şeyhine muhalefet eder veya emrine, "Niçin?" derse o, asla iflah olmaz. İşin edebine itina gösteren feraset sahibi kimse için, şeyhin işaretleri de yeterli olup söze hacet bırakmaz.

Eğer idarecilerin emri ile şeyhlerin emri birbiriyle çelişirse mürid şeyhlerin emrini öne almalıdır, ancak büyük bir fitne olacaksa o zaman idarecinin emrini öne alır. Zaten şeyh de, bir durum dervişleri fitne ve kargaşaya sevkedecekse, idarecilere itaati emreder.

Ey dervişler, şeriat veya tarikat ilminden herhangi bir konuda çekişmeye düşerseniz, meseleyi Allah'ın kitabına ve resûlünün sünnetine götürüp onlarla çözün. Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki:

"Bizim bu terbiye yolumuz Kur'an ve Sünnet'e uygun sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Kim, Kur'an okumaz ve hadis öğrenmezse bu işte kendisine uyulmaz."[869]

Bir şeyhin, Kur'an ve Sünnet'ten ibadet işleriyle ilgili ilimleri bilmesi kendisi için yeterlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah ve Resûlü'nün Hükmünden Başkasını Arayanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Allah'ın ve resûlünün hükmünden yüz çevirip onlardan başkasının hükmüne razı olan kimsenin durumunu zikrederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ
قَبْلِكَ يُر۪يدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُٓوا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُٓوا اَنْ يَكْفُرُوا بِه۪ۜ

---

[869] bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 113 (İstanbul: Semerkand, 2007).

وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالاً بَعِيداً ۝٦٠ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى
مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً
۝٦١ فَكَيْفَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاؤُكَ يَحْلِفُونَ
بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا اِحْسَاناً وَتَوْفِيقاً ۝٦٢ اُولٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا فِى
قُلُوبِهِمْ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِى اَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَلِيغاً ۝٦٣

60. ***Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenlerin ne yaptığını görmedin mi? Onlar, kendilerine tâgutu inkâr etmeleri emredildiği halde, gidip tâgutun önünde mahkeme olmak istiyorlar. Halbuki şeytan onları koyu bir sapıklığa düşürmek istiyor.***

61. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve resûle gelin" denildiği zaman, münafıkların senden tamamen uzaklaştıklarını görürsün.***

62. ***Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince halleri nasıl olur? Sonra sana gelerek, "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik!" diye Allah'ın adına yemin ederler.***

63. ***Onlar kalplerindekini Allah'ın bildiği kimselerdir. Onlardan yüz çevir*** *(yaptıklarına aldırış etme);* ***kendilerine öğüt ver ve onları bir kenara çekerek içlerine tesir edecek güzel söz söyle.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed, sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri süren münafıkların ne yaptığını görmedin mi? Onlar, tâgutun önünde mahkeme olmak istiyorlar."* Burada "tâgut"la kastedilen, Kâ'b b. Eşref'tir. Aşırı derecedeki azgınlığından dolayı kendisine tâgut denmiştir. Bâtıl hüküm veren herkes bu sıfata dahildir. *Halbuki kendilerine tâgut'u inkâr etmeleri* ve Allah'a iman ederek hükmüne razı olmaları *emredilmişti. Şeytan onları,* Allah'ın ve resûlünün hükmünden başka yönlere çevirerek *koyu bir sapıklığa düşürmek istiyor."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir münafık, yahudilerden biriyle anlaşmazlığa düştü. Yahudi onu, mahkeme olmak için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çağırdı, münafıksa yahudiyi Kâ'b b. Eşref'e çağırdı. Sonra Resûlullah'ın huzuruna çıktılar; Allah Resûlü yahudinin haklı olduğuna hükmetti; münafık buna razı olmadı, yahudiye,

"Haydi, Ömer'e gidip mahkeme olalım!" dedi. Yahudi de şaşırarak, "Olur!" dedi. Beraberce Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yanına vardılar. Yahudi,

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] benim lehime hüküm verdi, fakat bu adam onun hükmüne razı olmadı, davanın halli için sana geldi" dedi. Ömer [radıyallahu anh] münafığa,

"Durum böyle mi?" diye sordu, münafık,

"Evet" dedi. O zaman Ömer [radıyallahu anh],

"Ben gelinceye kadar bulunduğunuz yerde bekleyin!" dedi ve iç odaya girdi, kılıcını alarak yanlarına çıktı, kılıçla münafığın boynuna bir darbe vurup öldürerek,

"Allah ve Resûlü'nün hükmüne razı olmayan kimse için ben bu şekilde hükmederim" dedi. Olay üzerine bu âyet indi. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ömer hak ile bâtılın arasını ayırdı" dedi. Bundan sonra Hz. Ömer'e, hak ile bâtılı ayıran manasında, "Fâruk" lakabı verildi.[870]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve resûle gelin' denildiği zaman,* bazı *münafıkların* senin hükmünü beğenmeyerek *senden tamamen uzaklaştıklarını görürsün."*

"Allah'ın hükmüne razı olmayarak *elleriyle yaptıkları yüzünden* Ömer'in münafığı öldürmesi gibi, *başlarına bir felaket gelince halleri nasıl olur? Sonra sana gelerek,* arkadaşlarının diyetini isterler ve, '*Biz* Ömer'e giderek *yalnızca* iki tarafa böylece *iyilik etmek* ve ihtilafı bitirerek *arayı bulmak istedik!' diye Allah'ın adına yemin ederler."*

---

[870] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/311-312. bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/582.

"Onlar, kalplerindeki nifakı Allah'ın bildiği kimselerdir. Onların içlerindeki nifakı gizlemeleri ve yalan yere yemin etmeleri, kendilerini Allah'ın azabından kurtarmaz. Yahut Allah onların içindeki diyet hırsını bilmektedir. Öyleyse *onlardan yüz çevir.* Yani mazeretlerini kabul etme ve tamah ettikleri şeyi kendilerine verme. Bununla birlikte, *kendilerine öğüt ver, onları bir kenara çekip* arkadaşlarının kan parasını istemekten vazgeçmeleri için *kalplerini etkileyecek ve içlerine tesir edecek güzel söz söyle."*

Allah Teâlâ, resûlüne, onlara gizli olarak nasihat etmesini emretti, bunun sebebi şudur: Gizlice yapılan nasihat daha faydalıdır ve daha kolay kabul edilir. Bunun için şöyle denilmiştir:

"Kim sana tek başına iken nasihat ederse o gerçekten nasihat yapmıştır; sana insanlar içinde nasihat eden ise sadece seni rezil etmiştir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

60-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bir terbiye şeyhinin sevk ve idaresi altına girerse bütün meselelerini ona götürmesi ve verdiği hükme razı olması gerekir. Bazı dervişleri görürsün ki kendilerinin bir terbiye şeyhinin emri altına girdiğini ve hükmü altında olduğunu iddia eder, sonra bir dünya işinde ve kendisine ait şeylerde zamanın zalim hâkimlerine gider, meselesini ona çözdürmeye çalışır. Bunlar gerçekten hak yoldan sapmış kimselerdir. Ancak yaptığına tövbe eden, şeyhinin kalbini yaparak bozuk halini düzelten ve noksanını gideren kimse hariç! Sadık bir mürid, bütün malı elinden gitse bile, meselesini çözdürmek için şeyhini bırakıp da hâkime gitmez; eğer illa gitmek zorunda ise o konuda kendi yerine bir vekil tutmalıdır.

Bu kimselerin, kâmil şeyhlerinin hükmünü bırakıp başkasının hükmüne müracaat ederek yaptıkları yanlış sebebiyle başlarına bir musibet ve dünyevî bir fitne geldiğinde halleri nasıl olur? Başlarına gelecek musibet, kalplerinin kararmasıdır. Sonra onlar sana gelip Allah'ın adına yemin ederek, "Biz bu yaptığımızla ancak iyilik istedik; o da malımızı korumaktır, bir de hasmımız ile aramızı bulmak istedik!" derler. Bu durumda şeyh, onları kınamaktan vazgeçip kendilerine öğüt vermeli ki tövbe etsinler. Eğer tövbe ederlerse hiç şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir.

İlâhî Hükme Candan Teslim Olmak

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Peygamber'e itaat etme ve bütün işlerde onu hakem tutma emrini tekrar ederek müjde ve korkutma ile şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِؕ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا
اَنْفُسَهُمْ جَٓاؤُ۫كَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ
لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّاباً رَح۪يماً ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى
يُحَكِّمُوكَ ف۪يمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ حَرَجاً
مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْل۪يماً ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُٓوا
اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَل۪يلٌ مِنْهُمْؕ وَلَوْ
اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِه۪ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْب۪يتاًۙ ﴿٦٦﴾ وَاِذاً
لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّٓا اَجْراً عَظ۪يماًۙ ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطاً مُسْتَق۪يماً ﴿٦٨﴾

64. ***Biz her peygamberi -Allah'ın izniyle- ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan bağışlanma dileseler, resûl de onlar için istiğfar etseydi Allah'ı çok affedici ve çok merhamet edici bulurlardı.***

65. ***Hayır, Rabb'ine yemin olsun ki onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem tutup sonra da verdiğin hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam manasıyla teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.***

66. *Eğer onlara, "Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın" diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Şayet kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi şüphesiz bu, onlar için daha hayırlı ve (imanlarını) daha pekiştirici olurdu.*

67. *İşte o zaman kendilerine tarafımızdan büyük bir mükâfat verirdik.*

68. *Ve onları dosdoğru bir yola iletirdik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Habibim, biz, Âdem'den senin zamanına kadar gelen *her peygamberi -Allah'ın izniyle- ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik,* ona itaat edilmesini emrettik; kim ona itaat etmez ve hükümlerine razı olmazsa o, Allah'ı inkâr etmiş olur."

"*Eğer onlar,* o münafıklar, meselelerini senden başkasına götürerek ve hükmü tâgutlara verdirmek isteyerek *kendilerine zulmettikleri zaman,* tövbe ederek *sana gelseler de Allah'tan bağışlanma dileselerd*i, kendisinden özür dileyip onu kendileri için şefaatçi yaptıklarında *resûl de onlar için istiğfar etseydi, gerçekten Allah'ı çok affedici, tövbelerini kabul edici,* rahmet ve affı ile onlara ihsan edici *bulurlardı.*"

Âyette, "*Peygamber de onlar için istiğfar etseydi ...*" ifadesi, Hz. Peygamber'in şanını yüceltmek içindir ve bunda ayrıca Peygamber'e düşen görevlerden birinin de, günahı ne kadar büyük olursa olsun gerçekten tövbe edenlerin özrünü kabul ederek onlara şefaat etmek olduğunu hatırlatma vardır. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] büyük günahlarda şefaatçi olması, onun makamının yüceliğinden ileri gelmektedir.

Cenâb-ı Hak, resûlünün hükmüne razı olmayan kimsede imanın ›ulunmadığına dair rabliğine yemin ederek şöyle buyurdu:

"*Hayır, Rabb'ine yemin olsun ki onlar aralarında çıkan anlaşmazlık ve ʼıtilaflı konularda seni hakem tutmadıkça,* yani meselenin halli için sana ge- p senin hükmüne razı olmadıkça, *sonra da verdiğin hükümden içlerinde içbir sıkıntı,* daralma ve şüphe *olmaksızın,* tam tersine verdiğin hükmün .llah'tan gelen bir gerçek olduğunu bilerek içleri rahat bir şekilde emrine *teslim olmadıkça,* yani verdiğin emre zâhiren ve bâtınen boyun eğmedikçe, hakiki manada *iman etmiş olmazlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlara,* İsrâiloğulları'na emrettiğimiz gibi günahlarınıza bir tövbe olarak yahut Allah yolunda cihad ederek, *'Kendinizi öldürün' emrini verseydik yahut* İsrâiloğulları'nın Mısır'dan hicret etmelerini emrettiğimizde yurtlarından çıktıkları gibi, onlara da, *'Yurtlarınızdan çıkın' diye emretmiş olsaydık, içlerinden* samimi olan *pek azı hariç,* çoğu *bunu yapmazdı."*

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer bu vatanı terketme işi bize emredilseydi, ilk çıkan ben olurdum."

Sâbit b. Kays b. Şemmâs [radıyallahu anh] demiştir ki: "Şayet Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bana kendimi öldürmeyi emretseydi, muhakkak yapardım."

Aynı şekilde Ömer, Ammâr b. Yâsir, İbn Mesud ve Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bir grup insan (Allah hepsinden razı olsun), "Eğer bunları yapmak bize emredilseydi, muhakkak yapardık" demişlerdir. Onların bu sözleri Hz. Peygamber'e ulaşınca şöyle buyurmuştur:

"Gerçekten ümmetim içinde öyle yiğit kişiler vardır ki iman kalplerinde yüksek dağlardan daha sağlam ve sabittir."[871] İşte bunlar da o azlardandır.

Bir önceki âyetin iniş sebebi olarak şu olay nakledilmiştir:

Zübeyr b. Avvâm ile ensardan Hâtıb b. Ebû Beltea [radıyallahu anh] arasında, su yolu hususunda bir olay oldu. İkisi bu su arkından hurma bahçelerini suluyordu. Su önce Zübeyr'in bahçesine akıyor, sonra diğerinin bahçesine sıra geliyordu. Hâtıb,

"Suyu salıver de önce benim bahçeme gelsin!" dedi. Zübeyr bunu yapmadı. Anlaşamadılar, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] götürdüler; Resûlullah,

"Ey Zübeyr, bahçeni sula ve işin bitince suyu komşuna gönder" buyurdu. Hâtıb,

---

[871] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 7/207; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/587.

"Sen halanın oğlu olduğu için böyle hüküm verdin!" dedi. Allah Resûlü bu sözden rahatsız oldu, yüzü değişti ve,

"Ey Zübeyr, bahçeni sula ve duvarın üzerinden taşana kadar onu kendi tarafında tut, hakkını sonuna kadar kullan!" buyurdu.[872]

Bu âyetin, az önce geçen yahudi ile münafık arasındaki olay hakkında indiği de söylenmiştir. Bu, olayın akışına daha uygundur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şayet onlar, 'Peygambere itaat edin ve onun hükmüne razı olun' şeklinde kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi bu,* dünya ve ahiretlerinde *kendileri için daha hayırlı* ve dinlerinde sebat edip imanlarına kuvvet katmada *daha pekiştirici olurdu."*

Yahut amellerinin sevabı bakımından daha sağlam olurdu.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Eğer bunu yapsalardı *işte o zaman kendilerine tarafımızdan büyük bir mükâfat verirdik ve onları dosdoğru bir yola iletirdik."* Onlar da o yola girerek kudsî huzurumuza ve dâimî ünsiyete ulaşırlar, kendileri için ilimlerin sırları ve anlayış hazineleri açılırdı. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim bildiği ile amel ederse, Allah ona bilmediklerini öğretir."[873]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

64-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, resûlüne hayatında itaati emrettiği gibi, vefatından sonra da onun vârislerine itaat etmeyi emretmiştir. Onlar, adaletle hükmeden müttaki âlimlerle ilâhî ilhamla hükmeden ârif velilerdir.

Âlimler, avam halka hüküm vericidirler, veliler ise seçilmiş kimselere yani kendilerine tâbi olan müridlere hüküm vericidirler. Kim âlimlerin hükmüne razı olmaz, onların kendisine verdiği hükme karşı içinde bir sıkıntı (itiraz ve memnuniyetsizlik) bulursa onda nifaktan bir parça vardır ve kendisinde münafıklardan bir huy bulunmaktadır. Kim de velilerin hükmüne razı olmazsa onların terbiye dairesinden çıkmış olur. Hiç şüphesiz Allah Resûlü'nün ve onun vârislerinin hükmü

---

[872] Buhârî, Müsâkât, 7; Müslim, Fezâil, 129; Ebû Davud, nr. 3637; Tirmizî, nr. 1363.

[873] Hakim Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2542.

Allah'ın hükmüdür (çünkü temelde O'nun hükmüne dayanmaktadır). Kim Allah'ın hükmüne razı olmazsa iman dairesinden çıkar.

Kul, Allah'ın kahhâr sıfatının tecellisi olan hükümlerle kullara mükellefiyet yükleyen teklifî hükümlerine (yani kaderin tecellileri ile dinin emirlerine) karşı içinde hiçbir sıkıntı duymadığı bir hale ulaşmadıkça imanı kâmil olmaz. Yine kul, ezelî kudretin tecellisi olarak ortaya çıkan şeylere teslim oluncaya kadar da imanı kâmil olmaz. Bu tecelliler, fakirlik, zenginlik, zillet, izzet, nimetten mahrumiyet, nimete ulaşma, kalp darlığı, gönül huzuru, hastalık, sıhhat ve bunların dışında farklı şekillerde tecelli eden ilâhî takdirattır. Kul, acı-tatlı nasıl olursa olsun, başına gelene zâhiren ve bâtınen razı olmalı, kendi tedbir ve tercihini bir kenara bırakıp yüce Mevlâ'sının tedbirine teslim olmalıdır. Hiç şüphesiz Allah, kulunun hayrına olan şeyleri en iyi bilendir ve ona anne ve babasından daha merhametlidir.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Peygamber ve Sıddıklarla Beraber Olmanın Yolu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, itaat edenlere güzel bir vaatte bulundu ve onlara büyük bir hayır müjdeledi. Kulları, Peygamber'ine itaat emrine sarılmayı teşvik için şöyle buyurdu:

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَعَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
مِنَ النَّبِيّ۪نَ وَالصِّدّ۪يق۪ينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِح۪ينَۚ وَحَسُنَ
اُو۬لٰٓئِكَ رَف۪يقاًۜ ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَل۪يماً ﴿٧٠﴾

69. *Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine özel nimetler bahşettiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!*

70. *Bu lutuf Allah'tandır. Her şeyi bilen olarak Allah yeter.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse,* hükümlerine razı olur, emirlerine sımsıkı yapışır ve yasakladığı şeylerden kaçınırsa, *işte onlar, Allah'ın kendilerine özel nimetler bahşettiği kimselerle beraberdir. Onlar,* Allah katında halkın en şereflisi ve kadri en yüce olan *peygamberlerdir. Sonra sıddıklardır;* onlar, çok doğru sözlü, ileri derecede tasdik sahibi, yakînleri kuvvetli kimseler olup ârifibillâh velilerdir. Kendileriyle beraber olunacak bir grup da Allah yolunda cihadda canlarını veren *şehidlerdir.* Diğer grup ise *salihlerdir.* Onlar, müttaki âlimler ve müslümanlardan güzel hal sahibi salih kimselerdir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendileriyle birlikte olunacak kimseleri, ilim ve ameldeki derecelerine göre dört gruba ayırdı, bütün insanları da onlardan geri kalmamaya teşvik etti. Bu grupların başında peygamberler gelir. Onlar, ilim ve amelde kemali elde etmiş, ayrıca kemal noktasında kalmayıp başkalarını kemale erdirme derecesine yükselmiş kimselerdir.

İkinci grup sıddıklardır. Onlar, bazan delil ve âyetlerde tefekkür basamaklarında yükselerek, bazan da manevi temizlik ve riyâzet merdivenlerinde ilerleyerek nefisleri irfan burçlarına yükseltmiş kimselerdir. Onlar böylece eşyanın aslına ulaşmışlar ve onların hakikatinden haber vermişlerdir.

Üçüncü grup şehidlerdir. Onlar, hakkı yaşama ve yayma arzusu kendilerini taate ve hakkı ortaya koymaya sevketmiş, nihayet Allah'ın adını ve dinini yüceltme uğruna canlarını feda etmiş kimselerdir.

Dördüncü grup salihlerdir. Onlar, bütün ömürlerini Allah'ın taatinde geçiren ve her hallerinde O'nun rızasını arayan kimselerdir.

Şöyle de denilebilir: Kendilerine özel nimetler ihsan edilenler Allah Teâlâ'yı tanıyan ârifibillâh zatlardır. Bunlar, ya müşahede derecesine ulaşmıştır ya da istidlal ve delil makamında kalmıştır.

Müşahedeye ulaşanların bir kısmı, müşahedeyle birlikte kurbiyeti (Cenâb-ı Hakk'a özel yakınlığı) elde etmiştir. Öyle ki bu durumda onlar, bir şeyi yakından gören kimse gibi olurlar. Bunlar peygamberlerdir.

Müşahedeyi elde edenlerin bir kısmı da böyle olmayıp bir şeyi uzaktan gören kimse gibi olanlardır. Bunlar da sıddıklardır.

Diğerleri ise, ya irfanları kesin delile dayalı kimselerdir; bunlar yeryüzünde Allah'ın şahidi olan yüksek seviyede ilim sahibi âlimlerdir. Yahut irfanları bazı emarelere ve nefislerinin mutmain olduğu ikna edici sebeplere dayanır, bunlar da salihlerdir." Beyzâvî'nin sözü burada bitti.[874] Ancak onun sözünde iki yönden tenkit edilecek durum vardır:

Birincisi, o, hiçbir kayıt koymadan istidlal ehlinin ârifler olduğunu söyledi; halbuki sûfîlere göre bir kimse istidlal makamından yükselip müşahedeye ulaşmadıkça ona "ârif" denmez; ona ancak "âlim" denir. İkincisi o, sıddıkları bir şeyi uzaktan gören kimseler mertebesinde tanıttı; halbuki sûfîlere göre sıddıklar fenâ fillâh derecesine ulaşmış kimselerdir. Fenâ ehli için bir uzaklık kalmamıştır, tam aksine onlar, Allah'a yakınlık içinde kaybolmuştur, öyle ki kendileri gözünde isimleri ve resimleri silinip gitmiştir. Bu durumda ârif için hangi ayrılık ve uzaklık kalır ki! Bu hal tadılmayınca bilinmez; fakat her ilmin bir erbabı vardır. İnşallah âyetin tasavvufî işaretlerinde bunun geniş açıklaması gelecek.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Bunlar ne güzel arkadaştır!"* Yani, onlar yüce firdevs cennetlerinde ne güzel arkadaştırlar. Bu müjdeye ulaşanlar cennette onları görerek, ziyaret ederek ve kendileriyle birlikte olarak sefa sürerler. Onlar kendilerinden daha yüksek makamda olsalar da bu gerçekleşir. Çünkü bu müjdeye ulaşan bir kimsenin onlarla birlikte olması, derecesinin onlarla bir olmasını gerektirmez.

Hâşiye'de[875] denilmiştir ki: "Derece olarak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] altında olan kimse, ona olan yakınlığı ile kendisinin halinden ve keşfinden bir şeyler anlayıp istifade eder; çünkü Allah Resûlü ondan perdelenmez. Her ne kadar bu kimsenin Peygamber Efendimiz'in derecesine ulaşma beklentisi olmasa da, gözlerin onu görmesi, onun cennet ehlinden perdelenmemesi, onunla ünsiyet etmeleri ve ondan istifade etmeleri gibi güzel sonuçlara ulaşırlar."

---

[874] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/223.

[875] Müfessir İbn Acîbe, tefsirinde iki hâşiyeden istifade etmiştir; biri Süyûtî'nin Beyzâvî üzerine yaptığı, *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâhidü'l-Efkâr* isimli hâşiye, diğeri de Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî*'dir. Müfessir, genelde *Hâşiyetü'l-Fâsî*'den alıntı yapmaktadır (Mütercim.)

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Cennet ehlinden derecesi yüksek olanlar, altta olanları ziyaret eder. Derecesi daha düşük olanlar yüksekte olanları ziyaret etmez; ancak dünyada birbirini Allah için ziyaret edenler, cennette istediğini ziyaret eder."[876]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] âzatlısı Sevbân [radıyallahu anh], bir gün yüzü değişmiş, cismi zayıflamış bir halde Allah Resûlü'nün huzuruna girdi. Resûl-i Ekrem Efendimiz,

"Neyin var senin?" diye sordu. Sevbân,

"Bir ağrım sızım yok, fakat sizi göremediğim zaman çok özlüyorum, sizi gelip görene kadar büyük bir ıstırap içine düşüyorum. Sonra ahireti düşündüm; sizi orada hiç göremeyeceğimden korktum. Çünkü ben biliyorum ki sen, peygamberlerle birlikte yüksek derecelerde olursun, ben cennete girsem bile senin makamından çok aşağıda bir yerde olurum. Eğer cennete giremezsem zaten sizi ebediyen göremem" dedi. Bunun üzerine,

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse işte onlar ahirette Allah'ın kendilerine özel ihsanlarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraber olacaktır ..."[877] âyeti nâzil oldu.[878]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu lutuf Allah'tandır."* Bu âyet, itaat edenlere verilen sevapların ve ilâhî huzurdaki yakınlıkların Cenâb-ı Hakk'ın bir lütuf ve ihsanı olduğuna işaret etmektedir.

Amellerin ve makamların miktarını *bilen olarak Allah yeter;* O herkese makamına göre karşılık verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[76] Aynı konuda biraz değişik lafızlarla bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 7/215-216; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/590.

[77] Nisâ 4/70.

[78] bk. Said b. Mansûr, *Sünen,* nr. 661; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/588-589; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 12559; Heysemî, *ez-Zevâid,* 7/7.

69-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki cismin tadacağı cennet nimetleri içinde, Allah için birbirini sevenlerin bedenen birlikte olmasını gerektiren taat, bedenle yapılan zâhirî taattir. Ruhanî nimetler içinde manevi beraberliği gerektiren taat ise kalple gerçekleşen bâtınî taattir. Sadece bedenle gerçekleşen beraberlikte, sahibi kalple sevgiliden ayrıdır; manevi beraberlikte ise sahibinin kalbi sevgilide toplanmıştır, sevdiğinden bir an olsan ayrı kalmaz. Bunlar, ilâhî yakınlığa ulaşmış sıddıklardır. Onların üzerinde peygamberler vardır; altında ise şehidler ve salihler bulunur.

Bunun açıklaması şöyledir: Allah Teâlâ'yı bilmek, ya perdenin açılmasıyla ve kalbi örten şeyin ortadan kalkmasıyla olur. Kalbi örten şeyden kastım, kalbin maddi varlıklarda bir tesir gücünün olduğunu görmesidir. Bu şekilde Allah'ı tanıyanlar, O'nu müşahedeye ve kalp gözüyle görmeye ulaşan kimselerdir. Yahut Allah'ı bilmek, perde gerisinden olur; bu kimseler ücretlerini (sevgilinin cemalini görmeden) kapı gerisinden alırlar. Onlar, esere bakıp onu yapanın varlığını bilirler. Bu durumda olanlar, delil ve burhanla marifete ulaşan kimselerdir.

Öncekiler, yani müşahede sahipleri, vahyi doğrudan alacakları ve şerefli melekleri görecekleri bir makama yükselirler ki bunla -Allah kendilerine salât ve selâm etsin- peygamberlerdir. Ya da bu şekilde vahiy alma derecesine ulaşamayıp ilhama mazhar olan kimselerdir. Bunlar, hal ve makam sahibi sıddıklardır. Onlar müşahede makamında peygamberlere ortaktırlar, fakat ilâhî huzur makamının alanı çok geniştir, tevhid sırlarının basamaklarında yükselmenin bir sonu yoktur. Velinin kademinin (manevi ilerleyişinin) bittiği yerde, peygamberin yükselmesi başlar.

Kalpleri perdeli olanlara gelince, onların Allah'ı bilmesi ya kesin burhan ve işitmeye dayalı delillerle olur. Bunlar ilimde derinleşmiş âlimlerdir. O, şehidlerin makamıdır. Ya da onların Allah'ı bilmesi, riyâzet, nefisle mücâhede ve tevâtür derecisindeki kerametlerle olur. Bunlar, âbid ve zâhidlerdir. O, salihlerin makamıdır. Avam müslümanlar da onlara katılır. Çünkü bu makam ve derecelerde o kadar çok makam ve derece vardır ki onları ancak bilen kimse sayabilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

→ Hoca Efendi Kırık Testi 2 ile çok güzel izah ediyor.

Cihad ve Tedbir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, asıl maksat olan cihada teşvik ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَمٖيعًا ﴿٧١﴾
وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّۚ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصٖيبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ
عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَهٖيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ لَيَقُولَنَّ
كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنٖي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظٖيمًا
﴿٧٣﴾ فَلْيُقَاتِلْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ الَّذٖينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِۜ وَمَنْ
يُقَاتِلْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتٖيهِ اَجْرًا عَظٖيمًا ﴿٧٤﴾

71. ***Ey iman edenler! Düşmana karşı tedbirinizi alın; bölükler halinde yahut** (gerektiğinde)* ***topyekün savaşa çıkın.***

72. ***Gerçek şu ki içinizden bazıları** (cihad işini)* ***ağırdan alıp geride kalır; eğer size bir felaket erişirse, "Allah bana lutfetti de onlarla beraber bulunmadım" der.***

73. ***Eğer Allah'tan size bir lutuf erişirse sanki sizinle onun arasında hiçbir dostluk yokmuş gibi bu defa da, "Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir kazanç elde etseydim!" der.***

74. ***O halde, dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Düşmana karşı* cihad için hazır olun ve kuvvet hazırlayın; asker ve teçhizat ile onlara karşı *tedbirinizi alın;* kendinizi tehlikeye atmayın."

Bu âyette, "Kul kendi fiilini kendi yaratır" diyen Kaderiyye mezhebinin görüşünü destekleyecek bir delil yoktur. Çünkü tedbir, Allah Teâlâ'nın kudret sırlarını örttüğü sebeplerden bir sebeptir. Allah Teâlâ, Peygamber'ine şöyle buyurmuştur: *"De ki, bize ancak Allah'ın takdir ettiği isabet eder"* (Tevbe 9/51). Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem],

"Deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et"[879] buyurmuştur.

Bir de tedbir işinde, henüz mutmain olmayan kalpleri sükûna kavuşturma ve hali zayıflar için dinî bir müsaade vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Savaş için hazırlanıp askerî güç topladığınızda, *grup grup cihada gidin* yahut peygamberiniz *veya* başınızdaki emîrinizle *topluca cihada çıkın."*

"Ey müslümanlar, *gerçek şu ki içinizden bazıları* insanları cihaddan alıkor yahut kendisi *ağırdan alıp ondan geri kalır."*

Onlar, Abdullah b. Übey ve onun gibi münafıklardır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer* ölüm ve hezimet gibi *size bir felaket erişirse o, 'Savaştan geri kaldığımda Allah bana lutfetti de onlarla beraber bulunmadım;* onların başına gelen benim başıma gelmedi' *der."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer*, zafer ve ganimet gibi *Allah'tan size bir lutuf erişirse o,* ileri derecedeki düşmanlığından dolayı, *'Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de* mal ve izzet gibi *büyük bir kazanç elde etseydim' der. Sanki bu münafık, sizinle onun arasında hiçbir dostluk* ve bağlantı *yokmuş gibi, sizin felaketinizi bekler;* başınıza gelen musibetten sevinir, elde ettiğiniz izzet ve zaferden dolayı üzüntüye kapılır."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Bu kimse savaşa karşı ağırdan alsa veya başkasını ondan alıkoysa da *dünya hayatını ahiret karşılığında satan,* fâni dünyaya karşı ebedî ahireti tercih eden ihlâs ve *iman sahipleri, Allah yolunda savaşsınlar. Kim* Allah'ın dinini yüceltmek için *Allah yolunda savaşır da* şehid olarak *öldürülür veya düşmana karşı galip gelir ve Allah ona zafer nasip ederse biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz."*

---

[879] Tirmizî, Kıyâmet, 60; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 731; Hâkim, *Müstedrek*, 3/623.

Allah Teâlâ'nın âyette, *"Öldürülür veya galip gelirse ..."* buyurması şunu tembih etmek içindir: Mücahide gereken, şehidlikle nefsini ahiret şerefine kavuşturana kadar veya zafer ve ilâhî yardımla dini yüceltene kadar savaş meydanında sebat etmesidir. Onun cihaddan kastı adam öldürmek değil, tam aksine Hakk'ın yüceltilmesi ve dinin izzet kazanması olmalıdır (Çünkü âyette, "Kim çokça düşman öldürürse, ona bolca mükâfat vardır!" denmemiştir). Bu açıklama, müfessir Beyzâvî'ye aittir.

71-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey seçkin velilerin imanı gibi iman edenler, sizleri yüce Kuddûs'ün (Cenâb-ı Hakk'ın) huzuruna girmekten alıkoymaması için nefsinizin hilelerine karşı tedbir alın; grup grup yahut cemaat halinde onunla mücadele edin. Hiç şüphesiz Allah'ın eli (rahmeti ve desteği) cemaatle birliktedir.

Sûfîleri göre sohbet (bir mürşidin terbiyesine girmek) vazgeçilmez bir şarttır ve kesin olarak gerekli bir iştir. Vallahi, kurtuluşa eren kimse ancak bir kurtuluşa erenle sohbet edendir. Diri (yani azgın ve terbiye olmamış) nefis, diri nefislerle birlikte ölmez (kötü sıfatları yok olup terbiye olmaz); o ancak ölü nefislerle birlikte olunca ölür (kötü sıfatlardan kurtulur).

Nefis balık gibidir. Balık diğer balıklarla birlikte denizde olduğu sürece ölmez, onu denizden çıkarıp cinslerinden ayırdığında kısa zamanda ölür. Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz böyle derdi.

Geçekten bazılarınızın nefsi, sizi yüce Rabb'inizin huzuruna seyirden alıkor; sıkıntılı ve mihnetli işlerden kaçar, halbuki eğer bilse, nefsin gerçek hayatı bunlardadır.

Ey bir mürşide intisap edenler, eğer size bir sıkıntı dokunsa veya başınıza bilinen şeylerden kötü bir hal gelse, fakat terbiye yolunda olmayan kimseye bu zorluklardan herhangi bir şey isabet etmese, onun nefsi,

"Onlarla birlikte bulunmadığım için Allah bana lutufta bulundu!" der. Eğer bundan sonra siz, rabbânî nefhalar (feyiz ve tecelliler), ezelî aşk sarhoşluğu gibi Allah'ın lutfundan güzel şeylere ulaşsanız, bu defa terbiye yolundan kaçan nefis, "Keşke ben de onlarla birlikte olsaydım da onların elde ettiklerini elde etseydim!" der. Öyleyse, Allah'ın huzuruna kavuşmak isteyen kimse, nefsi ile cihad etsin, onu zorlukların içine sürsün. Bu, nefse ağır gelen her iştir. Ayrıca nefsi, şehvetlerinden uzak tutsun; bu ise nefse nisbeten hafif ve kolay gelen her iştir. İnsan nefisle bu şekilde Hakk'a gider ve onunla savaşır; böylece nefsi öldürene kadar veya ona galip gelip zafere ulaşana kadar devam eder.

Meşâyihten bir grup demiştir ki: "Hak yolunda gidenlerin seyri, nefislerine karşı zafer elde edene kadar devam eder; ona karşı zafer elde ettiklerinde Hakk'a vâsıl olurlar." İşte o zaman insandan bütün sıkıntı ve yorgunluklar gider, onun yanında bütün zamanlar hasat mevsimi ve bayram günü gibi olur. O zaman kendisine şöyle denir:

"Zaman sana boyun eğmiştir, bütün varlıklar hizmetçindir; hoşluk içinde yaşa, senin bütün günlerin birer bayramdır."

Yine ona şöyle denir: (Şiir):

"Sana uzun süredir kapalı kalan sır ortaya çıktı. Daha önce karanlık içinde bulunurken sabah ışığı parladı. O'nun gayb sırrına karşı senin kalbin perdeli idi. Eğer sen olmasaydın, ona mühür vurulmazdı. Mâsivadan gönlünü çekince, sır iklimine girmek sana helâl oldu ve âfetlerden korunan keşif halinin üzerine perde çekilip özel koruma altına alındı. O hal içinde sana öyle bir söz geldi ki dinlemekten usanılmaz; onları yazmak ve nazma dökmek bizim için can atılacak bir şeydir. Nefis onu işitince, keyfi hoş oldu ve tasalı kalpten dert çekilip gitti."

Zayıflar İçin Cihad

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette cihada karşı gayret içinde olmayanları kınayarak şöyle buyurdu:

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ
اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

75. Size ne oldu ki Allah yolunda ve, "Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslüman topluluğu, *size ne oldu k Allah yolunda ve* Mekke'de düşmanların hapsettiği yahut esir alıp hicretten menettiği *erkek, kadın ve çocuklardan zayıf kardeşlerinizi kurtarmak için savaşmıyorsunuz?* Halbuki onlar, müşriklerin elinde mağlup bir halde ve sıkıntı içindedirler.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette çocukların zikredilmesi, müslümanları savaşa teşvik etmek ve müşriklerin zulmünün son noktaya geldiğine dikkatleri çekmek içindir; öyle ki onların eziyeti küçük çocuklara kadar ulaşmıştır. Onların ortak dua etmeleri sebebiyle, dualarına icabet edilmiş, sonuçta hepsi, rahmetin inmesi ve belanın defedilmesi yolunda ortak hareket etmişlerdir."[880]

Cenâb-ı Hak, sonra onların dualarını zikrederek şöyle buyurdu:

"*Rabbimiz! Bizi, halkı* şirk ve azgınlıkla *zulüm yapan,* öyle ki zulümleri kadın ve çocuklara kadar ulaşan, halkı zalim *bu şehirden* yani Mekke'den *çıkar, bize tarafından* onların eziyetinden koruyacak *bir sahip gönder ve bize katından* bizi, resûlüne hicretten geri bırakan engellerden kurtaracak *bir yardımcı yolla!*"

Allah onların dualarını kabul etti; bazılarına Medine'ye gitmeyi kolaylaştırdı; geride kalanlar için de Mekke'yi Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] eliyle fethederek en büyük sahip ve yardımcıyı gönderdi. Allah Resûlü onlara sahip çıktı ve kendilerine yardım etti. Başlarına idareci olarak Attâb b. Üseyd'i görevlendirdi. Attâb, onları himaye etti. Allah onları izzete kavuşturdu; öyle ki onlar Mekke'nin en itibarlı kimseleri oldular. Cenâb-ı Hakk'ın darda kalıp kendisine dua edenlerin duasına icabetteki âdeti böyledir.

---

[880] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/225 (Beyrut 1988).

75. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey âbidler topluluğu ve özellikle gayret ve ciddiyet sahibi müridler! Size ne oldu ki, Rabb'inizin cemalini müşahede etmek, nefsinizdeki gizli sırlarla, sahip olduğu ilim ve nurları ortaya çıkarmak için Allah'a ulaşma yolunda nefsinizle mücâhede etmiyorsunuz? Gerçek şu ki insanın beşerî perdeleri nefsi sarmış, şehvetlerinin zulmetiyle onu esir almış, her yanını gaflet bulutları kaplayarak ve yoğun maddi perdeler sararak onu zayıf düşürmüştür. Kim nefsiyle mücâhede ederse içinde saklı olan bu ilim ve sır cevherlerini ortaya çıkarır. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde bu konuda der ki:

"(Zikir ve fikirle manen) dirilmiş bütün nefisler, eşyayı bilip idrak etmeye devam eder. İnsanı bundan alıkoyan ancak bedenin arzuları, sürekli isyan içinde olan nefis ve şeytandır. Kim onlarla cihad eder ve cihadın acılığını tattırırsa, (böyle bir cihada girmeyip) yerinde oturan kimseye harika şeyler gösterir."

Yine o der ki:

"Danenin (ve meyvenin) ağacın dalında saklı bulunduğu gibi, sırlar da nefsin içinde gizlidir."

İşaret ehline göre âyetteki "erkekler" ifadesi sırlara ve nurlara işaret eder; "kadınlar" ilim ve zikirlere işaret eder; "çocuklar" ise fikrin meyvesi olan hikmetlere işaret eder. Bütün bunlar, ehl zalim olan beşeriyet memleketinde, isyankâr nefisler ve azgın şeytanlar yüzünden zayıf düşürülmüşlerdir. Kim bu engellerle cihad ederse bu ilimleri ve parlak nurları ortaya çıkarır, ruhunu varlıkların perdesindeki esirlikten kurtarır, Hakk'ı müşahede fezasına dalar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Şeytanın Dostlarıyla Savaş

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendi iman ehli dostlarını şeytanın dostlarıyla savaşmaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِۚ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ
الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُٓوا اَوْلِيَٓاءَ الشَّيْطَانِۚ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعٖيفًا ﴿٧٦﴾

76. İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inkârcılar ise tâgut** (bâtıl dava ve şeytan)* ***yolunda savaşırlar. Öyleyse siz şeytanın dostlarına karşı savaşın. Hiç şüphesiz şeytanın hilesi çok zayıftır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, ihlâs sahiplerini övmek için buyurdu ki: "*İman edenler Allah yolunda,* Allah'ın rızasına ulaşmak ve dinini yüceltmek için *savaşırlar;* Mekke ehlinden ve diğer *inkârcılar ise tâgutun* yani şeytanın *yolunda savaşırlar. Öyleyse,* ey Allah'ın dostları *siz şeytanın dostlarına karşı savaşın;* şeytanın hilesi sizi korkutmasın; *hiç şüphesiz şeytanın hilesi çok zayıftır.*" Allah'ın kâfirler için hazırladığı tuzak ise çok kuvvetli ve sağlamdır. Artık şeytanın dostlarından korkmayın; çünkü onlar en zayıf ve en çürük şeylere dayanıyorlar; sizler ise en sağlam ve en kuvvetli olana dayanıyorsunuz.

76. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

Kulu Allah'tan alıkıyon her şey tâguttur. Kim yaptığı cihad veya amelde Allah rızasını ve ilâhî huzura ulaşmayı hedefler, gönlünden Allah'tan başka her şeyi çıkarıp atarsa o kimse, Allah'ın dostlarından olur. Kim de cihadında veya amelinde, dünyevî veya uhrevî bir pay elde etmeyi düşünüyorsa o kimse, velâyet dairesinden çıkar. O, ya umum müminler içinde ehl-i imandan biri olur veya şeytanın dostlarından biri olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir; herkese niyet ettiği şey verilir. Kim, hicretini Allah ve Resûlü için yapmışsa, onun hicreti Allah ve Resûlü için olmuştur. Kim de hicretini elde edeceği bir dünyalık ve

evlenmek istediği bir kadın için yaparsa onun hicreti de niyet ettiği bu şeylere yönelik olmuştur."[881]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Bir yerden diğerine intikal edip durma, bu durumda sürekli başladığı ilk yere gelen dolap beygiri gibi olursun; fakat sen varlıklardan onu yaratana intikal et (eşyadan Mevlâ'ya ulaş). Hiç şüphesiz son gidiş Rabb'inedir (Necm 53/42)."

Ölümden Kaçış Yok!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, önce cihadın farz kılınmasını istedikleri halde, kendilerine cihad farz edilince, beşer tabiatı icabı içlerinden ölüm korkusu geçirenleri kınayarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ
اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنَٓا اِلٰى
اَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ
فَتِيلًا ﴿٧٧﴾ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ ...

77. Kendilerine, "Savaştan elinizi çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkmaya başladılar ve, "Rabbimiz! Bize savaşı niçin farz kıldın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen *(daha bir müddet savaşı farz kılmasan)* ***olmaz mıydı?" dediler. Onlara de ki: "Dünya menfaati çok azdır, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size en ufak haksızlık edilmez."***

78. Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; yüksek sağlam kaleler içinde olsanız bile!...

---

[881] Buhârî, İmân, 41; Ebû Davud, Talâk, 11; Tirmizî, Cihad, 16; Nesâî, Tahâret, 59; İbn Mâce, Zühd, 26.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Muhammed,* cihada olan aşırı isteklerinden dolayı *senden cihadın farz kılınmasını isteyenleri görmedin mi? Onlara* peygamber diliyle, 'Siz farz kılınana kadar *savaştan elinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin,* size emredilen şeylerle meşgul olun' dendi. *Onlara savaş farz kılınınca,* içlerine korku girdi, *içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla kâfir insanlardan korkmaya başladılar ve, 'Rabbimiz!* Şimdilik *bize savaşı niçin farz kıldın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen de* hayatımızı yaşayarak yahut ecelimiz gelene kadar oradan faydalansak, olmaz mıydı?' dediler."

Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre onlar bunu içlerinden söylediler, yani bir düşünce olarak gönüllerinden geçti, onu ağızlarıyla söylemediler. Eğer âyet sahabe hakkında inmişse durum böyledir; Şayet münafıklar hakkında inmişse onların bunu ağızlarıyla söylemeleri mümkündür.

Âyet şöyle devam ediyor: "*De ki: Dünya menfaati çok azdır;* yaşantısı basittir, süresi kısadır. *Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır.* Oranın hayatı daha hayırlı ve daha devamlıdır. Sizler orada Mevlâ'nızın huzuruna çıkacaksınız, o sizlere sevaplarınızı ikram edecek ve amellerinizin karşılığını tam olarak verecek. *Size* amellerinizin mükâfatı konusunda *en ufak haksızlık edilmez;* cihad edin veya etmeyin, ömrünüzün günlerinden bir noksanlaştırma yapılmaz."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Eceliniz tamamlandığında, *nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; yüksek ve sağlam kaleler içinde olsanız bile!*" Ölüm muhakkak başa geleceğine göre, onun cihadda olması daha hayırlıdır; çünkü cihadda ölmek insana öyle bir hayat kazandırır ki ondan sonra ölüm olmaz.

Kelbî demiştir ki: "Bu âyet sahabeden bir grup hakkında indi. Onlar, Abdurrahman b. Avf, Mikdât, Kudâme b. Maz'ûn ve diğerleridir. Bunlar, Mekke'de eziyet görüyorlardı; Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklerle savaş için izin istediler. Allah Resûlü kendilerine,

'Size izin verilene kadar savaşı düşünmeyin!' buyurdu. Medine'ye hicret edip kendilerine savaş emredilince, içlerinden bazıları insan tabiatı

icabı savaşı hoş karşılamadı ve Allah Teâlâ'nın haber verdiği gibi içlerinden bazı düşünceler geçti."[882]

Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın özel inayeti altında, ilâhî yakınlık ve hidayet mahallinde oldukları için, içlerinden geçen bu düşüncelerden dolayı uyarılıp kınandılar. Eğer onlar Hak'tan uzak kimselerden olsalardı, bu konuda kendilerine müsamaha gösterilirdi.

Şöyle denilmiştir: Âyet, bir grup mümin hakkında nâzil oldu; onlara cihad emredilince korkudan münafıklara katılıp cihaddan geri kaldılar. Bu görüş, âyetin peşinden gelen, *"Onlara bir iyilik isabet edince, 'Bu Allah katındandır!' derler, başlarına bir kötülük gelince de, 'Bu senin yüzündendir!' derler ..."* âyetine daha uygundur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

77. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bazı dervişleri, yakînleri kemale ermeden önce, tecrid makamına (her şeyden gönlü çekip Allah'a yönelmeye) ve nefisleriyle mücâhedeye gayret ettiklerini görürsün. Onlara bunu gerçek manada yapmaları emredilince, nefisle yapılacak manevi muharebeleri ve bu meydanlarda nefislerin ölüm ateşinin parladığını gördüler. Onlara ayrıca, bu işte inkârla karşılanmak, zillet ve iftikar hallerini yaşamak gibi sıkıntılara sabretmeleri emredilince, nefisle bu savaşa girmekten korktular, bitkin düştüler ve gerisin geri döndüler. Onlara denir ki:

"Dünyanın menfaati çok azdır, azizi zelildir, zengini fakirdir, büyüğü hakirdir. Nefisle mücâhedenizin karşılığı olarak Allah'tan elde edeceğiniz şeyler ise daha hayırlı ve daha devamlıdır. Nefsinizle yaptığınız mücâhededen dolayı zerre kadar haksızlığa uğratılmazsınız. Eğer sabrederseniz Rabb'inizin huzuruna ulaşma devletini elde edersiniz; bundan korkup geri döndüğünüzde ise cezanız, irfan ehlinin elde ettiklerinden mahrumiyettir." Bu gibiler hakkında İbnü'l-Fâriz [rahmetullahi aleyh] der ki:

"Bir grup insan ilâhî aşka yöneldi, ancak benim ondan elde ettiğim gerçek aşktan yan çizdiler; bunun için de kendilerine göre bir sebep gösterip mazeret uydurdular. Aşkın gereğini yapmak yerine boş temennilerle oyalanıp hallerine razı oldular ve bundan dolayı nefsanî hazların peşinde koşmakla müptela edildiler. Onlar muhabbet denizine daldıklarını iddia ettiler, ancak dalmak bir yana ayakları bile ıslanmadı. Onlar güya seyir halindeler, ancak oldukları yerden hiç ayrılmadılar, başladıkları yerde çakılıp kaldılar ve boş işlerle yorgun düştüler."[883]

---

[882] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/316; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/594.

İyilik de Kötülük de Allah'tandır

Cenâb-ı Hak bundan sonra, onların nifaklarını gösteren sözlerini anlatarak şöyle buyurdu:

...وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِكَۜ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ فَمَا لِهٰٓؤُلَٓاءِ الْقَوْمِ لَا
يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾ مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِۘ وَمَٓا
اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَۜ...

... Kendilerine bir iyilik dokunsa, "Bu Allah'tan" derler; başlarına bir kötülük gelince de, "Bu senden" derler. De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu kimselere ne oluyor ki hiç söz anlamıyorlar!

79. Sana gelen bir iyilik Allah'tandır; başına gelen bir kötülük ise nefsindendir ...

Tefsir

Cenâb-ı Hak, münafıkların sıfatı hakkında şöyle buyurdu: "Onlar, *kendilerine* bolluk, rahatlık ve zâhirî *bir nimet ulaşınca, 'Bu Allah katındandır' dediler,* onu hiçbir vasıta olmaksızın Allah'a nisbet ettiler. *Onlara,* kıtlık, açlık, ölüm ve katil gibi *bir sıkıntı gelince de,* Allah Resûlü'ne, *'Bu senin* ve ashabının gelişinin uğursuzluğu *yüzündendir' dediler."* Aynı şekilde yahudiler de, "Muhammed Medine'ye geldikten sonra meyvesi azaldı, fiyatları yükseldi" dediler.

---

[883] Beyitlerin geniş açıklamaları için bk. Bûrînî-Nablusî, *Şerhu Divâni İbnü'l-Fârız,* 2/160-162 (Beyrut 2003).

Hayır, onlar yalan söylüyorlar, tam tersine Medine'de meyveler çoğaldı, fiyatlar düştü, Medine'nin nurları etrafı aydınlattı, şerefi parladı. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] Mekke için dua ettiği gibi, Allah Resûlü de Medine'nin bereketlenmesi için dua etti ve bunu daha fazla yaptı. Bundan dolayı kıyamete kadar maddi ve manevi nimetler oraya akmaya devam edecektir. Münafık ve yahudilerin sözleri, kendilerinden önceki milletler tarafından da peygamberlerine söylenmiştir. Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kavmi, ona,

"Senin ve beraberindekiler yüzünden başımıza uğursuzluk geldi, dediler" (Neml 27/47).

Cenâb-ı Hak, başka âyetlerde bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Onların başına bir kötü hal gelince, onu Musa ve beraberindekilerin uğursuzluğu olarak görürlerdi" (A'râf 7/131).

"Resûlüm. Sana ancak, senden önceki peygamberlere söylenen şeyler söyleniyor!" (Fussılet 41/43).

Allah Teâlâ onları yalanlayarak buyurdu ki: *"De ki hepsi Allah katındandır;* iyilikler O'nun ihsanı, kötülükler ise adaletiyle meydana gelmektedir."

Cenâb-ı Hak, sonra onları cahillikleriyle ayıplayarak şöyle buyurdu: *"Bu kimselere ne oluyor ki hiç söz anlamıyorlar!"* Onlar, hayvanlar gibidir, hatta onlardan da şaşkın bir haldedirler.

Yahut onlar, Kur'an'ı anlamıyorlar ve söylediklerini düşünmüyorlar; eğer iyice düşünselerdi her şeyin Allah'tan olduğunu ve O'nun her şeyin yaratıcısı ve her şeyi takdir eden olduğunu bilirlerdi.

Cenâb-ı Hak, sonra, bütün üstün vasıfları yüce zatına nisbet ederek ve her türlü kusur ve noksanlıkların ise günahlarımızın uğursuzluğu yüzünden meydana geldiğini bildirerek bizlere edep öğretti ve şöyle buyurdu:

"Sana gelen herhangi bir iyilik yani nimet, lutuf ve insan olarak *Allah'tandır."* Kulun yaptığı taate gelince, onlar kula verilen tek bir nimetin şükrünü hakkı ile yetine getirmeye yetmez. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sizden hiçbiriniz ameliyle kurtulamaz!" buyurdu. Kendisine,

"Siz de mi yâ Resûlallah?" diye sorduklarında, Peygamber Efendimiz,

"Evet, ben de sırf amelimle kurtulamam; ancak Allah Teâlâ beni rahmetiyle saracak ve cennetine koyacaktır"[884] buyurdu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ey insan, başına gelen bir kötülük* yani sıkıntı ve mihnet, senin *nefsindendir,* günahının uğursuzluğudur." Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bir odun parçasına takılıp vücudun tahriş olması, ayağın sürçmesi, ateşli bir hastalık sebebiyle vücutta bir damarın atması ve bunlar dışındaki her türlü sıkıntı, kula bir günahı sebebiyle gelir; Allah'ın affettikleri ise daha çoktur."[885]

Bu hadis, *"De ki her şey Allah katındandır"* âyetine ters değildir. Hiç şüphesiz her şey takdir ve yaratılıp ortaya çıkarılma yönüyle Allah'a aittir; ancak iyilikler O'nun bir ihsanıdır, kötülükler ise amellerin karşılığı ve kulun isyanının âdil cezasıdır. Nitekim Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir:

"Bir müslümanın başına gelen hastalık, sıkıntı, ayağına bir dikenin batması, hatta ayakkabısının bağının kopması, işlediği bir günah yüzündendir. Allah'ın affettikleri ise daha çoktur."[886]

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] mushafında âyet, "Onlar dedi ki: Sana gelen iyilik Allah katındandır..." şeklindedir. Buna göre o, münafıkların sözü olmaktadır. Görüldüğü gibi, iki âyette de, "Kul kendi fiilini kendi yaratır!" diyen Mûtezile'ye bir delil yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[884] Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 71-73; İbn Mâce, Zühd, 20; Dârimî, Rikâk, 24; Ahmed, *Müsned,* 2/ 235; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 14/390.

[885] İbn Asâkir, *Târih,* 54/58 (Beyrut 1997); İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 7/241; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/597; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 8670.

[886] Söz, son kısmı hariç hadis olarak nakledilmiştir (bk. Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr, 44-52; Münzirî, et-*Tergîb,* nr. 4998-500).

77-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Üç huy vardır ki çok az insan hariç kimse onlardan kurtulamaz. Hadiste belirtildiği gibi bunlar, bir şeyi uğursuz sayma, haset ve kötü zandır. Hadisin sonunda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bir şeyi uğursuz sayınca, ona takılma, niyetlendiğin işi yapmaya devam et. Birine haset ettiğin zaman (içindeki duyguyla amel ederek) haddi aşma. Bir kimse hakkında kötü zanda bulunduğunda, (zannını haklı çıkarmak için onun gizli hallerini) araştırma!"[887]

Buna göre müride bu huylardan temizlenmesi ve tevhid anlayışını safileştirmesi gerekli olmaktadır. O zaman mürid, varlık âleminde (hakiki sahip ve hâkim olarak) ancak Mevlâ'sını görür, O'ndan başka hiçbir varlıkta gerçek bir tesir görmez. Kendisinde veya başkasında bir nimet gördüğü zaman, "Bu Allah'tandır" der. Bir musibet gördüğünde de, Allah'a karşı aynı edebi takınır, kalbiyle o şeyin Allah'ın takdirinden olduğuna itikad ederek, "Hepsi Allah katındandır" der, sonra noksanlık ve kusurları nefsine ve hevâsına ait görür. Nefis ve şeytan, Cenâb-ı Hakk'ın mendili gibidir; onlarla kader, kulun bahane ve suçlamalarından temiz tutulur (Olumsuz gözüken her şey onlara nisbet edilerek kötü şeyler Allah'a nisbet edilmemiş olur). Âyette şöyle geçer: *"Rabb'in, dilediğini yaratır ve seçer"* (Kasas 28/68). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamber'e İtaat, Allah'a İtaattir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette resûlünün peygamberliğine şahitlik etti. Bununla müminleri onu yüceltmeye ve kendisine itaat etmeye teşvik etti. Ayrıca münafıkların yaptığı gibi ona karşı kötü edepten sakındırarak şöyle buyurdu:

...وَاَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاًۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيداً ﴿٧٩﴾ مَنْ يُطِعِ
الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفٖيظاً ﴿٨٠﴾

---

[887] İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/315; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 563; Mubârekpûri, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 6/55.

...(Resûlüm biz) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.

80. *Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse resûlüm biz seni onların başına muhafız göndermedik!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *biz seni insanlara, bir peygamber olarak gönderdik.* Sen onlara tevhidi öğretip kendilerini edebe sevkedersin. Tevhidin mahalli, iç âlemdir. Gerçek tevhide ulaşan kul, bütün fiilleri ancak Allah'tan görür. Edebin mahalli ise zâhirî organlardır. Edep sahibi kul, bütün noksanlıkları, nefsine ve kötü arzularına nisbet eder.

Allah Teâlâ, resûlünün peygamberliğine bizzat kendisi şahit olunca, onun kimseye ihtiyacı kalmadı. *Şahit olarak Allah yeter.* Cenâb-ı Hakk'ın ona şahitliği, kendisine ihsan ettiği apaçık mucizeler, kesin burhanlar ve vahye dayalı delillerdir. Resûlullah'ın peygamberliği sabit olunca, insanların ona itaat etmesi farz oldu. Bunun için Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

"Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." Çünkü o, Allah'tan aldığı şeyleri tebliğ eder, kendi hevâsından konuşmaz.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur, beni seven Allah'ı sevmiş olur"* buyurunca, bazı münafıklar,

"Bu adam, hıristiyanların İsa'yı rab edindiği gibi kendisini rab edinmemizi istiyor!" dediler. Bunun üzerine,

"Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur; kim de yüz çevirirse biz seni onların üzerine bir bekçi göndermedik!" âyeti indi.[888] Yani, senin işin onların amellerini yazıp kayda almak ve onunla kendilerini hesaba çekmek değildir; sana düşen sadece tebliğ etmektir, hesapları ise bize aittir.

---

[888] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/323; Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1/155; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 3/91.

79-80. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendileri için mucizeler ortaya koyarak peygamberlerinin peygamberliğine şahitlik ettiği gibi; velilerinin velâyetine de kendilerine birçok keramet ihsan ederek şahitlik yapmıştır.

Kerametten murat, gerçek irfanın elde edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ı keşif ve zevk yoluyla tanımak, zâhirde ve bâtında istikamet üzere olmak, güzel ahlâkla süslenmek ve insanların onun eliyle her şeyin yaratıcısı yüce Allah'a sevkedilmesidir. Muhakkik (hakikate ulaşmış) zatlara göre, itibar edilecek keramet budur.

Kim velilere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur; kim onlardan yüz çevirirse Allah'ın marifetinden yüz çevirmiş olur. Kim onları severse Allah'ı da sever, kim onlara kızarsa Allah'a kızmış gibi olur; çünkü onlar, Allah'ın nurlarından birer nurdur ve O'nun nuruyla hakikati gören birer gözdür. Onlar, kendilerinde mâsivadan hiçbir şey kalmayınca (bütün sevgi, korku ve hedefleri sadece Allah olunca), kademleri (bütün hal ve hareketleri) Resûlullah'ın kademine (hal ve gidişatına) bağlı olmuştur. Cenâb-ı Hak, resûlü için şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz, sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar" (Feth 48/10). Âyetteki inceliği iyi anla! En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, münafıkların halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌۘ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ى تَقُولُۜ
وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَۚ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿٨١﴾

81. ***Sana, "İtaat ettik" derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı, senin söylediklerini değiştirir, gece farklı planlar kurar. Allah onların geceleyin kurdukları planlarını yazmaktadır. Sen onlara aldırış etme; Allah'a güven. Sana vekil olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, münafıkların durumu hakkında buyurdu ki: Onlar senin huzurunda bulunduklarında, "Bizim işimiz ve halimiz *sana* ve emrettiğin şeylere *itaattir!" derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı,* gece yarı çizer, gizlice münafıklık eder, *sana söyledikleri imanı kabul ve itaat etme sözünü değiştirir.* Yahut senin onlara söylediğin itaat emrinin tersine şeyler uydururlar. *Allah onların, geceleyin kurdukları planlarını,* değiştirdikleri şeyleri *yazmaktadır."* Yani onu amel defterlerinde tesbit eder ve ona göre kendilerine karşılığını verir. *Sen onlardan yüz çevir,* kendilerine aldırma, *Allah'a güven;* onların kötülüğüne karşı O sana yeter. Onlara karşı *vekil olarak sana Allah yeter,* onlardan senin intikamını alır."

81. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu huy, avamdan bazı insanlarda mevcuttur; onlar, velilerin huzurunda bulunduklarında, taat ve ikrar hallerini ortaya korlar, yanlarından çıktıklarında ise bu hallerinden vazgeçip tenkit ve inkâra dönerler. Uygun olan, bu gibi kimselerden yüz çevirmek, Allah için onlardan uzak kalmaktır. Hiç şüphesiz Allah, özel korumasıyla onların şerrine karşı dostuna yeter. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an'ı Düşünmüyorlar mı?

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onlara kalplerindeki hastalığın ilacı olan şeyi göstererek şöyle buyurdu:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ
لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

82. ***Onlar Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı muhakkak onda birçok tutarsızlık bulurlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu münafıklar Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı?"* Düşünüp de ondaki belâgat ve fesahate bakmıyorlar mı? Onun ilim ve sırlarındaki incelikleri görmeye çalışmıyorlar mı? Onun kıssa ve haberlerindeki ilginç gerçekleri, âyet ve hükümlerinin arasındaki uyumu farketmiyorlar mı? Bunu yapsalardı, onun insan gücüyle ortaya konacak bir kitap olmadığını, onun ancak tek ve her şeye hükmü geçen Allah tarafından gelmiş olduğunu kesin olarak anlarlardı.

"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı muhakkak onda birçok tutarsızlık bulurlardı." Bu, onun hüküm ve âyetleri arasında tutarsız ifadeler ve birbiriyle çelişen manalarla kendini gösterirdi. Âyetlerin bazısı fasih olur, bazısı dile ağır gelirdi. Bir kısmına muaraza çok güç olurken, bir kısmına kolay olurdu. Bazı âyetlerinin gelecekle ilgili verdiği haberler vâkıaya uygun olur, bazısının uygun olmazdı. Yine bazı âyetler akla uygun olur, bazısı onunla çelişirdi. Aklî tecrübe ve deliller göstermiştir ki beşer kelâmı uzadıkça, onda muhakkak bozukluk ve tenakuzlar görülmeye başlar (Kur'an'da ise böyle bir şey yoktur; çünkü o, insan sözü değildir).

Beyzâvî demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın bu âyeti burada zikretmesi, şu duruma bir tembih olabilir: Bu âyetin öncesinde geçen hükümlerin farklı olması (bir âyette savaştan elin çekilmesi emredilip diğerinde savaşın farz edilmesi), hükümde bir çelişki değildir; bilakis o, değişik hallere ve maslahata göre hükmün farklı olmasıdır."[889]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Kime bir şüphe ârız olur ve Kur'an'dan herhangi bir şeyde ihtilaf olduğunu zannederse ona gereken şey, kendi görüşünü kusurlu görmesi, şüpheye düştüğü şeyi ilim ehline sorması ve onların farklı hükümleri nasıl telif ettiğini öğrenmesidir; böylece onun gerçekte bir ihtilaf olmadığını bilmiş olur."[890]

---

[889] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/227.

[890] İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/201.

82. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an üzerinde düşünebilmek, gönlün safiyeti derecesinde olur. Kalp, dünya sevgisinden ve hevâdan temizlendiği ölçüde onda, Mevlâ'nın kelâmının sırları tecelli eder. Kalp aynasında fâni varlıkların sûretleri (şekil ve dertleri) yoğunlaştığı derecede, kalp Kur'an'ın sırlarından perdelenir. Bu kimse dile dayalı zâhirî ilimlerde büyük âlim olsa da durum değişmez.

Kur'an, kalp hastalıkları için bir ilaç olduğundan yüce Allah, münafıklara onun manaları üzerinde derin derin düşünmeyi emretti; belki bu şekilde kalplerinden hastalık sökülüp atılır, fakat onların kalpleri üzerindeki kilitler, her şeyi bilen yüce Mevlâ'nın kelâmını anlamaya engel olmaktadır. Allah'ın kelâmının halâvetini (manevi tadını) ancak, kalpleri Allah'tan başka her şeyden temizlenmiş, manevi kirlerden arınmış, tevhid denizine dalmış tecrid ehli tadar. Onlar önce ilâhî kelâmın tadından zevk alırlar; ikinci olarak, kelâmın sahibi yüce Mevlâ'yı müşahede etmenin halâvetiyle tatlanıp sefa sürerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müminlerin Sırlarını Yaymak

Münafıkların kötü huylarından biri de müminlerin sırlarını yaymaktır. Cenâb-ı Hak, onların bu huyunu zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهٖ وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى
الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذٖينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ

83. *Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar. Şayet onu, Peygamber'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, münafıkları kötülemek için yahut zayıf müslümanlar hakkında buyurdu ki: *"Onlara* önemli bir haber geldiğinde, yani gazve için yola çıkmış askerî birliklerden zafer, ganimet, emniyet, korku, ölüm ve hezimet türü *bir haber geldiğinde onu yayarlar."* Yani sürekli ondan bahsederler, her tarafa duyururlar. Olay Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve sahabenin yetki ve basiret sahibi büyüklerine ulaşıp da o konuda nasıl konuşacaklarını kendilerine öğretmeden önce onu her tarafa yayarlar.

"Şâyet onu Peygamber'e götürüp ona gizlice haber verselerdi yahut haber kendisine ulaşana kadar sükût etselerdi *veyahut onu* sahabenin büyüklerinden *yetki sahibi kimselere götürselerdi,* onların arasından, işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirler ve onu nasıl gerekiyorsa öyle değerlendirirler, böylece onlar da ortalıkta yaygara çıkarmadan ve korku yaymadan nasıl konuşacaklarını öğrenmiş olurlardı."

Âyetin bir diğer manası şöyledir: Onu önce işin iç yüzünü anlayan yetki sahipleri öğrenir, sonra insanlara öğretirlerdi; böylece haber hakkında yaygara çıkmaz ve edebe aykırı bir durum söz konusu olmazdı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, korku veya emniyetle ilgili semadan bir vahiy geldiğinde, onu Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] açıklamadan önce, onlar etrafa yayar. Eğer onlar sükût edip olayı Resûlullah'a götürselerdi de onu insanlara kendisi açıklasaydı ve sahabenin büyüklerinden yetki sahipleri onu izah etselerdi; olayın iç yüzünü vahyin kaynağından ortaya çıkarmasını istedikleri Resûl-i Ekrem'in ve sahabenin büyükleri onu bilirlerdi. Allah kendisinden razı olsun, Hz. Ömer'in yaptığı gibi. Hz. Ömer [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarını boşadığı haberini işitince, hemen huzuruna girip,

"Kadınlarınızı boşadınız mı?" diye sordu, Hz. Peygamber,

"Hayır!" deyince Hz. Ömer, mescidin kapısında durarak halka,

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarını boşamadı" diye seslendi. Olay üzerine bu âyet indi. Hz. Ömer, "Ben işin iç yüzünü araştırdım" dedi.[891] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehli demiştir ki: "Hürlerin (nefsin esaretinden kurtulan Allah dostlarının) kalpleri, sırların gömülüp saklandığı kabirlerdir."[892]

Allah Teâlâ'nın kötülediği bu haber yayma huyu, avamın pek çoğunda bulunur. Onlar, hayır olsun şer olsun, herhangi bir haber işitince, hemen onu etrafa yayarlar; özellikle bu haber terbiye yoluna intisap etmiş müridlerle veya seçkin velilerle ilgili olunca, onu daha fazla önemseyip gündemde tutarlar.

Bu hal, bazan dervişlerde de bulunur. Bu bir gaflet halidir ve fuzulî işlerden biridir. Sadık bir sûfî, zamanın boş haberlerinden ve insanlarından uzaktır. O, insanları içinde bulundukları halleriyle baş başa bırakıp asıl vazifeleriyle meşgul olur. Onda Allah'ta gaybet hali (ilâhî tecellileri müşahedeye dalıp kendinden geçme) öyle galip gelmiştir ki bu muhabbet içinde günlerin bile farkında değildir. Her habere kulak kabartan ve her duyduğunu yaymakla meşgul olan kimsenin gerçek dervişlikle bir ilgisi yoktur; o, işin özünde değil, sözündedir.

Bazı dervişleri de kardeşlerinin kötü hallerini şeyhlere ulaştırırken görürsün. Bu ahlâk, kapıdan kovulma sebebidir. Böyle bir halden Allah'a sığınınız. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana ashabımdan kötü bir hal ve haber ulaştırmayın!"[893] Çünkü bu tür şeyler kâmil mürşidleri üzer. Hayırların en büyüğü, maneviyat rehberi şeyhlerin kalbini sevindirmektir.

Bu âyetteki uyarı, rubûbiyyet sırlarını ifşa eden ve dervişlere gizli hakikatlerden bahseden kimse için de geçerlidir. Eğer onlar bu tür şeyleri şeyhlerine arzedip de kâmil şeyh de bu hakikatleri dervişlere açıklasaydı daha iyi olurdu; çünkü hakikat ilmi kâmil şeyhten alındığı zaman onda büyük bir sır olur; başkasından alındığında ise böyle değildir. Ancak bir kimse bu konuda şeyhi tarafından izinli ise o da şeyh gibidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[891] Müslim, Talâk, 30 (nr. 1479) İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 3/1014; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/600.

[892] Söz, Zünnûn-i Mısrî'ye aittir. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/601 (Beyrut 1999).

[893] İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/267. Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Ebû Davud, Edeb, 28; Tirmizî, Menâkıb, 64.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Ebû Said-i Harrâz şöyle demiştir: Allah'ın öyle kulları vardır ki onlarda birtakım noksanlıklar bulunur. Bu noksanlıklar onları azgınlıktan korur. Eğer böyle olmasaydı hepten bozulur ve kendilerini dağıtırlardı. Onlar ilimden belli bir noktaya gelir, fakat bazan hakkında hiçbir âyet, hadis ve haber bulunmayan cahili oldukları bir durumla karşılaşırlar; kendileri ona bir cevap bulamaz, ancak gerçek akıl sahibi ârifler, güzelce hüküm çıkarma kabiliyetleri ve marifetleriyle onun için kitaptan ve sünnetten bir delil çıkarıp meseleyi hallederler. Allah Teâlâ, *'Onu, içlerinden işin iç yüzünü anlayanlar bilir'* buyurmuştur."[894]

Bu sözün manası şudur: Allah Teâlâ, zâhir âlimleri hüküm ve ibadet ilimlerini yaymakla meşgul etmiştir. Eğer onların bu meşguliyeti olmasaydı, ilimler dağılır, ortadan kalkardı. Zâhir âlimler, derin tefekkür ve işin iç yüzüne nazar etmek gibi, kalbin ameline güç yetiremezler, fakat ârifler onları destekler, ilmi yaymanın ecrinden dolayı onlar için Kitap ve Sünnet'ten delil çıkarırlar. Çünkü âlimler, kulların mükellef olduğu hüküm ve hikmet ilmini ayakta tutmakta ve şeriat ilmini yüceltmektedirler. Şayet zâhir âlimleri bu işi yapmasaydı, iş bâtın ehline kalırdı. Bu işlerle uğraşmak da onların kalp safiyetini karıştırırdı. Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimiz şeyhi efendim Ali Cemel İmrânî derdi ki:

"Allah bizim adımıza âlimleri hayırla mükâfatlandırsın; onlar şeriat ilminin yükünü bizden aldılar. Bizler marifet denizine dalarız, sonra başımızı kaldırıp bakarız, ilmin ayakta tutulduğunu görünce tekrar marifet ve muhabbet denizine dalarız ..." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hiç şüphesiz hidayet Allah'ın elindedir; O bazılarını fark halinde yani mâsiva ile meşguliyet içinde tutmuş, bazılarını ise cem' haline yani sadece kendisiyle meşgul olma devletine ulaştırmıştır. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

[894] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/265.

...وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾

... Eğer size Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyup giderdiniz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Eğer Allah, rahmet Peygamber'iyle size ihsanda bulunup acımasaydı, sizi şeytana tâbi olmaktan ve putlara tapmaktan kurtarmasaydı, küfür ve dalâlet üzere kalırdınız. Şeytanın size küfür ve isyan olarak emrettiği işlerde ona tâbi olurdunuz. Bundan ancak, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesinden önce hidayete ulaştırdığı çok az kimse kurtulurdu. Onlar, Kus b. Sâide, Zeyd b. Nevfel ve Varaka b. Nevfel'dir. Allah onlara kâmil bir akıl verdi; onlar bu akılla kâinata bakıp tefekkür ettiler ve Allah'ı buldular; babalarının ve kardeşlerinin ibadet ettiği putlardan uzaklaştılar.

Kus b. Sâide, kavmini terkedip tek başına Allah'a ibadetle meşul oldu. O, zaman zaman insanların arasına çıkıp onlara konuşmalar yapar, kendilerine tevhidi tavsiye eder ve putlara taptıkları için onları ayıplardı. 107 sene yaşadı.

Zeyd b. Nevfel, Hz. İbrahim'in dini olan Hanîf dinine sarıldı, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce, vefat edene kadar bu din üzere yaşadı.

Varaka b Nevfel ise bozulmamış bir Hıristiyanlık mezhebine sarıldı, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderildiği zamana ulaştı, halkı uyarma emri gelmeden önce ona iman etti ve bu iman üzere öldü. Hz. Peygamber onun için şöyle buyurmuştur:

"Onu üzerinde bir yeşil elbise ile cennette gördüm."[895] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[895] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2048; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2752; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/416.

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer Allah, mâsivanın dar çemberinden çıkarıp tevhid fezasına ulaştırmak için sizi Allah'a sevkeden, O'nu tanıtan kimseleri göndererek size ihsanda bulunmasaydı, siz ilim ve amelle mâsivaya tâbi olurdunuz. Fakat Allah lutuf ve rahmetiyle size her şeyin sahibi yüce zatını müşahede ettirerek, mâsivayı müşahededen sizi kurtardı. Ancak az bir kısmı hariç! Bu da, kendisiyle ibadet vazifelerinizi yerine getireceğiniz ve onunla Rabb'inize karşı edebinizi göstereceğiniz şeylerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın ihsan ve rahmeti bütün mahlûkat içindir, muhabbeti ise âyette 'azı hariç' şeklinde istisna edilen, özel seçilmiş kulları içindir."[896]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Allah'ın, evliyasına ihsanı olmasaydı, hiç şüphesiz onlar, bu zamanın insanlarında olduğu gibi, tefrika vadilerinde (mâsiva içinde) kaybolup giderlerdi ..." [897]

Kuşeyrî âyetteki işaretin evliyalara yönelik olduğunu söyledi. Buna göre, âyetteki "Azı müstesna ..." ifadesinin manası şudur: Onlara az bir tefrika hali (eşya ve varlıklara meşguliyet) ârız olur; bu da onların terbiyelerini gerçekleştirmek, zâhirî görevlerini yerine getirmek ve ilâhî hükümlerle mükellefiyeti korumak için gereklidir. *Hâşiyetü'l-Fâsiye*'de[898] de böyle denilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cihad, Şefaat ve Selâm

Bütün bunlar ancak büyük ve küçük cihadla ortaya çıkacağı için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِۚ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَۚ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُواۜ وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَأْسًا وَاَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾ مَنْ يَشْفَعْ

---

[896] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/266 (Beyrut 2008).

[897] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/41 (Kahire 1999).

[898] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ
لَهُ كِفْلٌ مِنْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾ وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ
فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَٓا اَوْ رُدُّوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

84. ***(Resûlüm), Allah yolunda savaş. Sen, ancak kendinden sorumlu tutulursun. Müminleri de savaşa teşvik et. Umulur ki Allah kâfirlerin gücünü kırar. Allah kuvvetçe daha üstün ve cezası çok şiddetli olandır.***

85. ***Kim güzel bir işe aracılık ederse kendisine, o güzel işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir işe aracılık ederse onun için kötülükten bir pay vardır. Allah her şeye gücü yetendir.***

86. ***Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynısıyla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyi hesap etmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, eğer onlar savaştan geri dururlarsa sen tek başına da olsa *Allah yolunda savaş;* biz *seni ancak kendi işinle mükellef tutarız;* fakat *müminleri de cihada teşvik et,* çünkü sana düşen ancak teşvik etmektir. Ey müminler, siz de Allah'ın kelimesini (adını ve dinini) yüceltme uğrunda cihad edin. *Umulur ki* sizin cihadınız sebebiyle *Allah kâfirlerin gücünü kırar,* onların kötülüğünü defeder; onların bâtıl, bozuk dinlerini ortadan kaldırır. *Allah onlardan çok güçlüdür ve* onlar için *azabı pek şiddetli olandır."*

Gerçekten Allah, bu vaadini gerçekleştirdi. Yüce Allah, Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] eliyle Arap kabilelerinin yurtlarını fethetti, onların içinde hiç müşrik kalmadı. Sonra sahabenin eliyle diğer beldeleri fethetti; kâfirlerden dağ başlarına kaçanlar hariç, onlar sayesinde (kendi bölgelerindeki) bütün kullarını hidayete erdirdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, biz sana müminleri cihada teşvik etmeyi emrettik; zira bir işe sebep olan kimse onu yapan gibidir. Bu, iki insan arasında aracı olmak ve onları aralarını ıslah edecek şeye yönlendirmek gibidir. *Kim,* Allah rızası için, bir kimseye ondan bir zararı defederek veya ona bir fayda sağlayarak *güzel bir işte aracı olursa yaptığı işten bir pay da kendisinin olur,* yani bu sayede büyük bir sevap elde eder. Çünkü o, aracı olup kendisine iş gördürdüğü kimseyi hayra sevketmiş, kendisi için aracı olduğu kimseye de bir fayda ulaştırmıştır; bu sebeple kendisine o ikisinin sevabının bir misli vardır.

Birinin gıyabında hayır dua etmek de onun için (Allah katında) aracı olma kapsamına girer. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim bir müslümanın gıyabında dua ederse duasına icabet edilir ve bir melek ona, 'Allah o kardeşin için istediğin şeyin aynısını sana da versin' diye dua eder."[899]

"*Kim de* laf getirip götürme, yalan haber uydurma ve bidat çıkarma gibi insanların arasını bozmak isteyerek *kötü bir işte aracı olursa sebep olduğu günahın bir misli de kendisine yazılır."* Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim güzel bir işte hayırlı bir çığır açarsa kendisine bu işin sevabı ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin sevabı kadar sevap yazılır. Kim de kötü bir işe çığır açarsa kendisine bu işin günahı ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin günahı yazılır."[900]

"Allah, her şeye gücü yetendir." Âyetin bir diğer manası şudur:

Allah her şeye şahittir, herkesin amelini muhafaza eder ve ona göre karşılık verir.

Aracı olunacak güzel işlerden biri de selâmdır; çünkü selâm, karşı tarafa sevap verilmesine sebeptir. Bunun için Cenâb-ı Hak, onu hayra sebep olunacak işler arasında zikrederek şöyle buyurdu:

"Size bir selâm verildiğinde, siz ondan daha güzeli ile karşılık verin!"

---

[899] Ebû Davud, Vitir, 29 (nr. 1534); İbn Mâce, Menâsik, 5.

[900] Aynı manadaki hadisler için bk. Tirmizî, İlim, 15; Dârimî, Mukaddime, 44; İbn Mace, Mukaddime, 14; Ahmed, *Müsned*, 2/505; 4/362.

Size, "Selâmün aleyküm" şeklinde selâm verene siz, "Ve aleykümü's-selâm ve rahmetüllahi ve berekâtüh" diyerek karşılık verin. Yahut en azından, "Ve aleykümü's-selâm" şeklinde aynısı ile karşılık verin. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim bir müslüman kardeşine, 'es-selâmü aleyküm' derse Allah ona on sevap yazar. Eğer, 'es-selâmü aleyküm ve rahmetüllah' derse, Allah ona yirmi sevap yazar. Şayet, bu selâmın sonuna, 'Ve berekâtüh' eklerse Allah ona otuz sevap yazar."[901]

Selâmı iade edene de aynı şekilde, iade şekline göre on, yirmi ve otuz sevap yazılır.

Selâm veren kimse, selâma rahmet ve bereketi de eklerse selâma karşılık veren, sadece, "Ve aleyküm=Size de" der; çünkü ekleyecek başka şey kalmamıştır.

Verilen selâmı almak, farz-ı kifâyedir; çünkü bu, dinen emredilmiştir. Şu durumlarda selâma karşılık verilmez: Hatip hutbe verirken, Kur'an okunurken, zikir, tefekkür, ibret ve müşahede halindeyken. Zira bu durumlarda selâmı iade ile meşgul olmak, insanı içinde bulunduğu halden geri bırakır ve dikkatini dağıtır.

Hamamdakiler, çıplak halde iseler selâm verilmez. Yine cimâ halinde, yeme içme gibi durumlarda selâma karşılık verilmez. Bir tanesi bunları bir şiirde toplamış ve onlara dua ile telbiyeyi de eklemiştir.

Selâm, müslümanların selâmlaşma şeklidir ve onlara has bir davranıştır.

Ebû Zerr'in [radıyallahu anh], müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] müslümanların birbirine verdiği selâmla selâm vermesine gelince, bu selâmı müslüman olmadan önce sahabilerden işitmiş olabilir yahut Allah'tan bir ilhamla söylemiş olabilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, her şeyi hesap etmektedir.* O, selâm ve diğer amellerinize karşılık sizi hesaba çeker. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[901] Ebû Davud, Edeb, 143; Ahmed, *Müsned*, 4/439.

84-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, Allah yolunda nefsinle cihad et; sen ancak onun ıslahı ve temizlenmesiyle mükellefsin. Müminlerden senin sözünü dinleyenleri de nefisleriyle cihada teşvik et; umulur ki Allah, kendilerini haktan alıkoyan engel ve alakaların tehlikesini defeder, böylece hakikat nurlarıyla kalplerini aydınlatmaya ehil olurlar. Hiçbir şey Allah'ı âciz bırakamaz, O, her şeye galiptir.

Kim, Allah'ın kullarını uyandırır ve onları Allah'ın huzuruna dahil olmaya vesile olursa onun Allah katında büyük bir nasibi (derece ve değeri) olur. Kim de insanları Allah'tan başkasına sevkederse onları aldatmış olur ve o, Allah katında hor ve hakir biçimde alçaltılmış bir kimse olur.

Dervişlere bir selâm verildiğinde, eğer onlar zikirle meşgul değilseler selâmı en güzel şekliyle almaları farz olur. Şayet zikir ve fikir halinde yahut yüce sevgiliyi müşahede içinde kendinden geçmiş bir haldeyseler selâm alma görevi kendilerinden düşer. Aynı şekilde, biri onların gizli hallerini araştırmak ve rahatsız etmek için yanlarına sokulup selâm verirse o selâma karşılık vermek gerekmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Herkes Allah'ın Huzurunda Toplanacaktır

Cenâb-ı Hak, hesap işini zikredince, onun vaktine de değinerek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِۜ
وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَد۪يثاً ﴿٨٧﴾

87. *Allah'tan başka ilâh yoktur. O sizi kıyamet gününde mutlaka toplayacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Allah'tan daha doğru sözlü kim vardır?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'tan başka ilâh yoktur;* ibadete ancak O layık ve müstehaktır. *Şüphesiz Allah, kıyamet gününde, sizi* kabirlerinizden kaldırıp geleceğini vaat ettiği hesap için *toplayacaktır. O günde hiçbir şüphe yoktur.* Allah vaadinde sadıktır; *hem Allah'tan daha doğru sözlü kim vardır?* Allah'tan daha doğru sözlü hiç kimse yoktur; çünkü yalan bir noksanlıktır, o da Allah için imkânsızdır."

87. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, mülkünde tektir; O'nun vahdâniyyetini ancak niyet ve hedefinde tek olanlar anlar ve tadını tadar. Kim kalbini, niyetini ve himmetini talep ettiği şeyde birleştirip bütün varlığı ile Allah'a yönelirse Allah onun kalbini huzurunda toplar ve onu zatını müşahede nimetiyle şereflendirir. Bu, Allah'tan gelen hak bir vaat ve doğru bir söz olarak gerçekleşir. Onda bir şüphe ve tereddüt yoktur; çünkü Allah'tan daha doğru sözlü hiç kimse bulunmaz.

Münafık ve Kâfirlerin Durumu

Cenâb-ı Hak, budan sonraki âyette sözü münafıklara getirerek şöyle buyurdu:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا اَتُرِيدُونَ
اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ
تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً ...

88. ***Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Halbuki Allah onları yaptıkları yüzünden baş aşağı etmiştir (küfürlerine geri döndürmüştür). Siz Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırmışsa onun için bir yol bulamazsın!***

89. *Onlar, kendileri gibi sizin de inkâr ederek onlarla eşit olmanızı istediler ...*

Tefsir

Sahâbe-i kirâm, bazı münafıkların müslüman olup olmadığı hakkında ihtilafa düştüklerinde Cenâb-ı Hak onları uyarıp kınayarak şöyle buyurdu:

"*Size ne oldu da münafıkların durumu hakkında iki gruba ayrıldınız;* onların küfründe ittifak etmediniz? Halbuki *Allah onları,* müslüman olduklarını ortaya koyduktan sonra *yaptıkları günahlar yüzünden baş aşağı etmiştir,* onları küfür haline geri döndürmüştür. *Sizler, Allah'ın saptırdığını* ve haklarında ezelde cehennemlik hükmü verilmiş kimseleri *doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırmışsa onun için* hidayete götürecek *bir yol bulamazsın!*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet bir grup insan hakkında indi. Onlar, Mekke'de iken müşriktiler, kendilerince iman ettiklerini söylediler fakat hicret etmediler. Sonra onlardan bir grup, çeşitli ticaret mallarıyla Şam'a doğru yola çıktı. Bunun üzerine müslümanlar onlar hakkında ihtilaf etti. Bazı sahabiler, hicret etmedikleri için onları kâfir sayarak yollarını kesip mallarını ganimet olarak almayı helâl gördü, bazısı ise onların mümin olduğu için bırakılmaları gerektiğini söyledi.

Âyetin iniş sebebi olarak şöyle de denilmiştir: Bir grup insan müslüman oldu, sonra Medine'nin havasını beğenmeyerek Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] Medine dışına çöle çıkmak ve orada yaşamak için izin istediler. Çöle çıktıklarında, bir yerde kalmadılar, merhale merhale ilerleyerek müşriklere katıldılar. Bunun üzerine müslümanlar onların gerçekte İslâm'a girmiş olup olmadıkları hakkında ihtilafa düştüler; onların durumunu bildirmek üzere bu âyet indi."[902]

Cenâb-ı Hak, sonra onların kâfir olduğuna hükmederek şöyle buyurdu:

---

[902] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 7/283-285 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/329-330; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/609-611.

"Onlar, kendilerinin inkâr ettiği gibi sizin de inkâr edip dalâlet ve küfürd onlarla eşit olmanızı istediler; yani sizin kâfir olmanızı temenni ettiler."

88-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, seçilmiş salih insanların yoluna girer de ilâhî kader onu bu yolda desteklemezse, onun hakkında ileri geri konuşmak ve durumu hakkında çeşitli yakıştırmalara dalmak uygun değildir; çünkü onun işi Rabb'inin elindedir. Allah kimi hidayete erdirirse onu saptıracak kimse olmaz; kimi de saptırırsa onu hidayete getirecek yardımcı bulunmaz Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Münafık ve Kâfirlerle Dostluk Etmek

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, münafık ve kâfirlerin dostluğundan nehyederek şöyle buyurdu:

...فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَٓاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَاِنْ
تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ
وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا ﴿٨٩﴾ اِلَّا الَّذٖينَ يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ
مٖيثَاقٌ اَوْ جَٓاؤُ۫كُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا
قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ
يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبٖيلًا ﴿٩٠﴾

...O halde Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer** (hicret edip imanlarını kanıtlamaktan)* ***yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün, hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.

90. ***Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemediklerinden içleri sıkılıp zor durumda kalarak size gelenlere dokunmayın*** *(onları öldürüp esir almayın).* ***Allah dileseydi onları size musallat ederdi de sizinle savaşırlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onlarla savaşma yolu*** *(izni)* ***vermemiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu kâfirler,* dünyevî bir hedef için değil, *Allah yolunda* yani sırf Allah rızasını arayarak küfür diyarından İslâm diyarına *hicret edip gerçekten mümin olduklarını gösterinceye kadar onlardan hiçbirini dost* ve arkadaş *edinmeyin. Eğer* hicret edip imanlarını ispat etmekten *yüz çevirirlerse onları esir olarak yakalayın, (sizinle savaş halinde olan) diğer kâfirler gibi bulduğunuz yerde öldürün* ve kendilerinden uzak durun; *onlardan hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.* Yani cihadınızda onlardan bir yardım istemeyin."

"*Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar müstesna.*" Onlar, kendilerine sığındıkları ve sulh yaptıkları kimseler hükmündedir; bu durumda onları öldürmeyin ve esir almayın.

Huzâa kabilesi Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] sözleşip barış antlaşması yapmıştı. Müdlicoğulları da gelip Huzâalılar'a katıldı ve onlarla sulh yaptı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Müdlicoğulları Huzâalılar'la birlikte oldukları sürece, müslümanları onlarla savaşmaktan menetti. Müslümanlarla arasında antlaşma olanlar Huzâalılar'dır; onlara katılanlar ise Müdlicoğulları'dır. Bunlar o zaman münafık değil kâfirdi. Bu hüküm İslâm'ın ilk günlerinde böyleydi; sonra, "*Müşrikleri nerede bulursanız öldürün ...*" (Tevbe 9/5) âyetiyle neshedildip yürürlükten kaldırıldı.[903]

---

[903] Müslümanlarla barış antlaşması yapan, onlarla sulh halinde yaşayan kâfirlerle savaşılmaz, onlara saldırılmaz, hukukî bir sebep yokken sırf kâfir oldukları için öldürülmezler. Ancak kâfirler barış antlaşmasını bozup müslümanlara harp ilan ederek saldırıya geçtiklerinde savaş hukukuna göre gereken her şey yapılır (Mütercim).

Cenâb-ı Hak sonra, kendileriyle savaşmaktan nehyettiği başka bir grubu zikrederek şöyle buyurdu:

"Yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemediklerinden içleri sıkılıp zor durumda kalarak size gelenlere dokunmayın. Yani onlar müslümanlarla savaşmayı hoş görmezler, kâfir kavimleriyle savaşmayı da hoş görmezler; bu durumda onları öldürüp esir almayın, çünkü Allah sizden onların şerrini defetmiştir; onlar size bir zarar vermezler. *Allah dileseydi,* kalplerini kuvvetlendirerek ve içlerinden korkuyu gidererek *onları size musallat ederdi ve sizinle savaşırlardı,* sizden onların zararını defetmezdi. *Eğer onlar, size saldırmadan uzak durur, sizinle savaşmaz ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onlarla savaşmaya bir yol ve izin vermemiştir."*

89-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, nefisler şehvetlerinden sıyrılıp Rabb'inin huzuruna hicret etmedikçe, nefislere güvenip kendilerini dost edinmekten nehyetti. Nefis Hakk'a hicretten yüz çevirir, tembellik ve gaflet içinde kalmaya alışırsa, nefsin kötü hali ortaya çıktıkça sahibi onu etkisiz hale getirmek için yakalasın ve ona asla güvenip kendisine dost etmesin. Ancak nefis, bir terbiye şeyhinin huzuruna gidip terbiyesine girer, şeyh müride nefse yumuşak davranmasını emreder yahut nefis azgınlığından vazgeçer veyahut nefsin terbiyesinde Allah kuluna özel yardım eder ve ıslah eder de nefis şehvetlerinden vazgeçer ve Rabb'ine boyun eğip teslim olursa, artık kimsenin ona zarar vermesine bir yol ve izin yoktur. O zaman nefis yüce sultanın himayesine girmiş olmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın nefsin işini bitirip terbiye etmesi ya onu bağlı olduğu engellerden çekip çıkaran ilâhî bir cezbe ile olur yahut kalbe ilâhî bir vâridat (feyiz ve nur) gelir, nefsin şehvetlerini defetmede onu kuvvetlendirir. Onlar kahhâr olan (her şeye hükmü geçen) Allah'ın katından gelmektedir. İlâhî aşk ve vâridat, neye çarparsa onu yerle bir eder. Bu, Rahmân olan Allah'tan kuluna özel bir inayettir. Eğer Allah dileseydi nefsi kula musallat eder, onun ipini salar, nefis iyice azıp sahibini emri altına alarak istediği gibi kullanırdı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.[904]

---

[904] Mananın anlaşılmasını kolaylaştırmak için metin içinde takdim tehir yapılmıştır.

Münafıkların Diğer Halleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette münafıklardan diğer bir grubu zikrederek şöyle buyurdu:

سَتَجِدُونَ اٰخَر۪ينَ يُر۪يدُونَ اَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْۜ كُلَّمَا رُدُّٓوا
اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا ف۪يهَاۚ فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُٓوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ
وَيَكُفُّٓوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْۜ وَاُو۬لٰٓئِكُمْ
جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُب۪ينًا ﴿٩١﴾

91. ***Diğer bir grupla daha karşılaşacaksınız ki onlar, hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak ister. Onlar her ne zaman fitneye*** *(küfre ve sizinle savaşa)* ***çağrılsalar derhal ona dalarlar. Eğer onlar sizden uzak durmaz, size sulh teklif etmez ve sizden ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. Onlara karşı size açıkça saldırma yetkisi verdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Münafıklardan *diğer bir grupla daha karşılaşacaksınız.*" Onlar Esed ve Gatafan'dır. Bunlar Medine'ye geldiklerinde Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] karşılaşınca, nifak ve gösteriş için; "Biz senin dinin üzereyiz!" dediler. Onlar bu şekilde kendilerini emniyete almak istiyorlardı. Kavimlerine döndüklerinde, onlar içlerinden birine,

"Niçin müslüman oldun? Sen kime ibadet ediyorsun?" diye sorduğunda, o,

"Şu maymuna, şu akrebe ve şu domuz böceğine!" demiştir.

Cenâb-ı Hak, onların asıl niyetini şöyle açıkladı:

"Onlar, açıktan İslâm'a girdiklerini söyleyerek *sizden ve kendi toplumlarından güvende olmak ister. Onlar her ne zaman fitneye çağrılsalar derhal*

ona dalarlar; yani her ne zaman küfre çağrılsalar en kötü şekilde ona dönerler. *Eğer onlar sizden uzak durmaz, size sulh ve barış teklif etmez ve* size saldırmaktan *geri durmazlarsa onları yakalayın, nerede bulursanız öldürün*. Onların küfürleri apaçık ve düşmanlıkları sabit olduğu için, *onlara karşı size açıkça saldırma yetkisi verdik.*"

91. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefisler üç çeşittir: Bazı nefisler, kendisini günah ve isyanlara salmıştır. Bunlar, devamlı kötülüğü emreden nefislerdir. Önceki âyet buna işarettir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bazı nefisler arada kalmıştır. O, bazan taat işler, itaat içinde olur, bu şekilde sahibine güven vermek ister. Bazan da azgınlık ve isyana döner. Her zaman bir fitneye çağrılsa ona kapılır. Eğer nefis bu haline son vermez ve kendini azgınlıktan alıkoymazsa bütünüyle Rabb'ine teslim oluncaya kadar kendisiyle mücadele etmek ve onun kötü sıfatlarını öldürmek farz olur.

Mutmain olan nefse gelince o, Allah'a tam anlamıyla teslim olduğu için, ona söylenecek söz yoktur. Bu nefsin sahibine gereken iş, ona kötülük yapmamak ve kendisini sevmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir

Hata ile Adam Öldürmenin Cezası

Cenâb-ı Hak, dinî hükümleri muhafazayla ilgili uyarıları bitirince, bedenlerin muhafazasına dair hükümlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَأًۚ وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا
خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ
يَصَّدَّقُواۜ فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۜ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ

مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِه۪ وَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِۘ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًا ﴿٩٢﴾

92. Hata dışında, bir müminin diğer bir mümini öldürme hakkı yoktur. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine eksiksiz teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölenin ailesi diyetten vazgeçip bağışlarsa o başka.

Eğer öldürülen mümin olmakla beraber, size düşman olan bir topluluktan ise o zaman öldürenin mümin bir köle âzat etmesi gerekir.

Şayet öldürülen kimse, kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi âzat etmek gerekir.

Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lazımdır. Allah en iyi bilendir, hikmet sahibidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir müminin* kendisi gibi *diğer bir mümini öldürmesi uygun değildir;* bu haramdır. *Ancak,* kâfir zannederek yahut başkasına attığı silahın ona isabet etmesi gibi *bir hata ile öldürmüşse o başka* (Onun da cezası vardır).

Bu âyet, Ayyâş b. Rebîa'nın, Hâris b. Zeyd'i öldürmesi üzerine nâzil oldu. Hâris, Ayyâş'a müslüman olduğu için eziyet ediyordu. Hâris daha sonra müslüman oldu ve hicret etti. Ayyâş onun müslüman olduğunu bilmiyordu; onunla tenha bir yerde karşılaştı, onu tutup öldürdü.

Cenâb-ı Hak, sonra hata ile bir mümini öldürmenin hükmünü açıklayarak şöyle buyurdu:

"Kim hata ile bir mümini öldürürse önce mümin bir köle âzat etmesi gerekir." Bu kölenin, ayıp ve kusurlardan uzak bulunması, kendisinde

hürriyetine engel teşkil edecek bir durumun bulunmaması ve parası öldürenin malından olması lazımdır. Katilin, *ayrıca ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi de gereklidir.*" Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] belirttiği gibi bu diyeti ödemek, âkileye yani baba tarafından erkek vârislere veya kabileye düşer.

İmam Mâlik'e göre verilecek diyet, deve sahipleri için 100 devedir, altın sahipleri için, 1000 altındır, gümüş para kullananlar için 12.000 dirhemdir.[905] Bu miktar, üç sene içinde taksitlere bölünerek ödenir. Eğer âkile yoksa diyeti ödemek devlete düşer. Diyet ölenin ailesine mirastaki durumlarına göre taksim edilir. Ancak ölenin ailesi diyetten vazgeçip bağışlarsa o başka; o zaman diyet düşer. Vazgeçtikleri de ya vârislerden bizzat işitilerek veya öldürücü darbe alan kimse, daha ölmeden önce diyetten vazgeçtiğini kendi söyleyerek belli olur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer öldürülen kimse mümin olup, size düşman olan* yani sizinle harp halinde bulunan *bir topluluktan ise o zaman öldüren kimseye, mümin bir köle âzat etmesi gerekli olur.*" Bunda diyet yoktur; çünkü diyet verilecek taraf, müslümanlarla harp halindedir; alacakları diyetle onlara karşı kuvvet kazanırlar. İmam Mâlik, bu durumda diyetin, devlet hazinesine ait olduğunu söylemiştir.

"*Şayet öldürülen kimse, kendileriyle aranızda bir sulh* veya yahut zimmîlik *antlaşması bulunan bir topluluktan ise* o zaman katilin, hatasına kefâret olarak, öldürdüğü kimsenin *ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi ve bir mümin köleyi âzat etmesi gerekir*. Öldürülen kimse mümin değilse onun için kefâret yoktur, ona müslümanın yarı diyeti ödenir.

"*Kim* âzat edecek köle veya *diyet için maddi imkân bulamazsa ona* köle âzadı yerine *iki ay peş peşe oruç tutması gerekir*. Allah bunu haddi aşan katile, tövbesinin kabulü için emretti. *Allah,* farz kıldığı şeyleri *en iyi bilendir,* takdir ve icra ettiği her işte *hikmet sahibidir.*"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[905] Hanefî mezhebinde diyet, 100 deve, 1000 altın veya 10.000 dirhem gümüş paradır. bk Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/296-297 (Beyrut 1994).

92. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, nefisleri maddeten ve manen ihya etmeye teşvik etti; onları maddeten ve manen öldürmeyi yasakladı. Allah Teâlâ, bunu ona özel muhabbetiyle fazla itina gösterdiği için yapmaktadır.

Bu varlık âleminde, eğer Rabb'ine kullukta istikamet üzere olursa insandan daha kıymetli bir varlık yoktur. İnsan-ı kâmil, varlığın kalbidir; bütün kâinat onun için yaratılmıştır. Bu süflî âlemde kendisine özel nazar edilen, cüzi ve küllî bütün ilâhî emirlerle muhatap ve mesul olan odur. O, asıl maksattır; kendisine muhabbet edilendir. Diğer varlıklar böyle değildir. Allah Teâlâ bu insana, *"Seni kendim için seçtim!"* (Tâhâ 20/41) buyurmuştur.

Nefsi, maddeten ihya etmek, onu maddi helâkten kurtarmaktır. Onu manen ihya etmek ise cehalet ve gaflet gibi manevi helâkten kurtarmaktır; böylece nefis ilim, iman ve kalp uyanıklığı ile dirilmiş olur. Nefsi maddeten öldürmek, onu helâk etmektir, nefsi manen öldürmek ise onu isyanlara ve küfre düşürmek ve ona sevketmektir. Nefse ihanet etmek ve onu zillete düşürmek de böyledir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Mümine lânet etmek, onu öldürmek gibidir"[906] buyurmuştur.

Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bir mümini hata ile öldüren kimseye, buna karşılık, kölelik bağında ihanet içinde ölmüşçesine bir hayat yaşayan bir canı o halden çıkarıp kurtararak ihya etmeyi emretmiştir. Buna gücü yetmezse kendi nefsini ezilene kadar açlıkla zayıflatıp ihya etsin, onu tövbe ve kalp uyanıklığı ile manen diriltsin, öldürülenin ailesinin yarasını da kendilerine teslim edeceği diyet ile sarsın.

Kasten Adam Öldürmenin Cezası

Bütün bunlar ferasetinin azlığından dolayı kulun haddi aşıp hata ile adam öldürmesinin cezasıdır; eğer onu kasten öldürürse Cenâb-ı Hak bunun cezasını şöyle belirtmiştir:

---

[906] Buhârî, Edeb, 44; Müslim, İmân, 176; Dârimî, Diyât, 10; Ahmed, *Müsned*, 4/33.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ۝٩٣

93. ***Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim bir mümini,* öldürmeyi helâl görerek *kasten öldürürse onun cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş, huzurundan kovmuş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*"

Âyete, "Adam öldürmeyi helâl görürse" açıklamasını eklememiz, "Müminlerin büyük günah işleyenleri cehennemde ebedî olarak kalır!" diyen Mûtezile mezhebine bir cevaptır. Büyük günah işleyenlerden biri de kasten adam öldürendir.

Ehl-i sünnet'e göre, cehennemde ancak kâfirler ebedî olarak kalır. Âyetin iniş sebebi de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü bu âyet bir kâfir hakkında inmiştir. O, Mikyes b. Dubâbe el-Kenânî'dir. Mikyes, bir gün kardeşi Hişâm'ı Neccâroğulları içinde öldürülmüş buldu. O zaman kendisi müslümandı. Gelip durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi. Resûlullah da Fihroğulları'ndan birini durumu incelemek üzere onunla birlikte gönderdi ve ona,

"*Neccâroğulları'na git, onlara de ki: Eğer Hişâm'ı öldüreni biliyorsanız, onu Mikyes'e verin, kardeşi yerine kısas uygulasın; şayet kimin öldürdüğünü bilmiyorsanız ona diyet ödeyin!*" Hz. Peygamber'in emrini işiten Neccâroğulları,

"Allah Resûlü'nün emri başımız gözümüz üstüne, fakat onu kimin öldürdüğünü bilmiyoruz" dediler ve aralarından 100 deve toplayıp diyet olarak Mikyes'e verdiler. O da develeri aldı, yanındaki elçi ile birlikte Medine'ye doğru yola çıktılar. O sırada şeytan kendisine gelerek, "Sen ne yapıyorsun? Kardeşinin diyetini kabul ediyorsun, bu senin için bir kınama ve ayıplama konusu olur; şu yanındaki adamı öldür, cana can olsun, diyet de sana kalsın!" şeklinde vesvese verdi. O da bu vesveseye uyup yanındaki mümini öldürdü, dinden döndü, develeri alarak Mekke'ye gitti, Olay üzerine bu âyet indi.[907]

Yahut âyetteki "ebedî kalır" sözü, uzun süre kalmayı ifade etmektedir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu, kasten adam öldürenin tövbesinin kabul edileceği görüşündedir. İbn Abbas aynı görüşte değildir, ancak onun daha sonra bu görüşe katıldığı nakledilmiştir. Cenâb-ı Hak, büyük günah işleyenlerin tövbe ettiğinde kabul edeceğini Furkan sûresinde zikrettiği için, onunla yetinip burada zikretmemiş olabilir. Allah Teâlâ Furkan sûresinde, önce,

"Kim bu büyük günahları işlerse cezasını çeker, kıyamet günü azabı kat kat artırılır, o azap içinde hor ve hakir olarak ebediyen kalır" buyurdu, sonra,

"Ancak tövbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler müstesna! Allah onların günahlarını sevaba çevirir. Allah çok affedici ve çok acıyandır" buyurdu (Furkan 25/68-70).

"Bu âyet onunla neshedilmiştir" sözü de doğru değildir; çünkü nesih, hükümlerde olur, haberlerde olmaz.

Âyeti şöyle anlamak da mümkündür: Eğer Allah ona tam ceza verseydi, cezası bu olurdu. Burada, Allah'ın, *"O dilediği kimse için şirkin dışındaki günahlarını affeder"* (Nisâ 4/48) âyetindeki vaadine, sonradan bir muhalefet etmesi de söz konusu değildir. Çünkü azap, kulun yaptığı günaha tövbe etmemesine bağlı olduğu gibi, Allah'ın onu affetmemesine de bağlıdır.

Özetle, Allah kullarına verdiği müjdede sözüne aykırı davranmaz, azap tehdidinde ise af ve mağfireti ile farklı davranması mümkündür. Bir haberde Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

---

[907] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 3/1037; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/623.

"Yüce Allah, kime bir amele karşılık sevap vaat ederse onu mutlaka verir; bir amele karşılık azap vaat ettiğinde ise serbesttir; dilerse affeder, dilerse azap eder."[908]

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Haksız yere adam öldüren bir kimse, meşhur olan görüşe göre, cehennemde ancak yaptığı işi helâl gördüğü zaman ebedî kalır; helâl görmüyorsa ebedî kalmaz. Bir de bu hüküm, kendisine kısas uygulanmadığı zamandır. Kısas uygulandığı zaman ise sahih olan görüşe göre kendisinden uhrevî ceza düşer. Bunu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisinden anlıyoruz:

"Kim dünyada bir günah işler de kendisine dünyada onun cezası verilirse bu onun için bir keffâret olur (ona ayrıca ahirette ceza uygulanmaz)."[909]

Kan sahipleri (ölünün vârisleri), katili affettiklerinde de durum böyledir; çünkü bu ceza vârislerin hakkıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

93. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmanın mahalli kalptir. Kalp, gerçek imana ulaşmış manevi cevherin adıdır. Hakiki mümin, işte o kalbe sahip kimsedir. Kim, bu kalbi şehvetlerinin peşinde koşarak koyu gaflet içinde bırakarak manen öldürürse onun cezası, Hakk'ı müşahede ve O'na nazar irfanından uzak kalarak kâinat hapishanesinde Mevlâ'dan kopukluk ateşi içinde kıvranmasıdır. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem*'de der ki:

"Azabın sebebi, hicabın (kalbi Hakk'ı müşahededen engelleyen perdenin) mevcut olmasıdır. Nimetin tamamı ise Cenâb-ı Hakk'ın şeref bahşeden cemalini seyretmekle olur."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[908] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3316; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3235; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/211; İbn Hacer, *el-Metâlib*, nr. 2988.

[909] Buhârî, İmân, 11, Ahkâm, 49; Müslim, Hudud, 41; Tirmizî, Hudud, 12; İbn Mâce, Hudud, 33.

Mümine Kâfir Muamelesi Yapılmaz

Dil, kalbin tercümanıdır. Kim diliyle imanını açıklar, mümin olduğunu söylerse ona saldırmak haram olur. Cenâb-ı Hak, bu hususa işaret ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ضَرَبْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا
تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًاۚ تَبْتَغُونَ عَرَضَ
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۘ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌۜ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ
فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا ﴿٩٤﴾

94. ***Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi araştırma yapın. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatini isteyerek, "Sen mümin değilsin!" demeyin. Çünkü Allah'ın katında pek çok ganimet vardır. Önceden siz de böyle iken Allah size lutufta bulundu; o halde iyi araştırma yapın. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Allah yolunda* sefere ve *cihada çıktığınız zaman, işleri iyi araştırın,* güzel tesbit yapın, acele etmeyin; hiç şüphesiz acele davranış şeytandandır. *Size,* boyun eğip teslim olana veya size *müslümanların selâmını verenlere, dünya hayatının geçici menfaatlerini isteyerek, 'Sen mümin değilsin,* bunu ancak korkudan ve kendini korumak için yaptın!' *demeyin;* malına tamah ederek onu öldürmeyin. *Allah'ın katında,* O'nun size vaat ettiği *pek çok ganimet vardır;* siz onlara henüz ulaşmadınız; öyleyse sabredin. Size hakkında hiç şüphe bulunmayan nimetler gelinceye kadar, şüphe ettiğiniz şeylerden elinizi ve gönlünüzü çekin. *Bundan önce siz de böyle idiniz;* kavminizden korkarak müslüman olduğunuzu gizliyordunuz; *Allah size* izzet vererek, yardım ederek ve dini etrafa yayarak size *lutufta bulundu; o halde siz de iyi araştırma yapın,* acele etmeyin." İslâm'a yeni girenlere, Allah'ın size yaptığı gibi davranın. Hani O sizi tehlikelerden korumuş ve günahlara düşmekten uzak tutmuştu ya. Siz de onların, sadece korkudan ve korunmak için İslâm'a girdiklerini düşünerek hemen kendilerini öldürmeye kalkmayın. Hiç şüphesiz bin kâfiri hayatta bırakmak, Allah katında, bir müminin öldürülmesinden daha hafiftir. "İyice araştırın" emrinin tekrar edilmesi, işin önem ve büyüklüğünü tekitle ifade etmek içindir.

Cenâb-ı Hak, sonra onları şu sözüyle tehdit etti: *"Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır"*; O niyetlerinizi bilmektedir; öyleyse iyice araştırma yapmadan körü körüne adam öldürmeye kalkışmayın, o konuda çok ihtiyatlı olun.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] cihada gönderdiği bir grup asker, Fedek halkıyla savaşa girdi; bütün Fedek halkı kaçtı, içlerinden daha önce müslüman olan Mirdâs b. Nehîk, müslüman olduğuna güvenerek yerinde kaldı. Atların kendine doğru geldiğini görünce, koyunlarını dağdaki bir mağaraya koyarak dağın üzerine çıktı. Müslümanlar ona kavuşup tekbir getirince, o da tekbir getirdi ve, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah, es-selâmü aleyküm" diyerek yanlarına indi. Üsâme [radıyallahu anh], onun bu sözlerinin kendini ölümden kurtarma taktiği olduğunu düşünerek kendisini öldürdü, hayvanlarını sürüp götürdü. Olay üzerine bu âyet indi. Durumun seyri Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verilince, çok rahatsız oldu; Üsâme'ye,

"Lâ ilâhe illallah diyen bir kimseyi nasıl öldürürsün? O bu sözle mahşere geldiğinde sen ne yapacaksın?" dedi ve bu sözü üç defa tekrarladı. Hatta Üsâme,

"Keşke ben bugün yeni müslüman olsaydım da Allah Resûlü'nden bu sözleri işitmesiydim!" demiştir. Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'tan Üsâme'nin affını istedi ve kendisine,

"Bunun kefâreti olarak bir köle âzat et" buyurdu.[910]

Âyetin Mikdâd b. Esved hakkında indiği de söylenmiştir. Mikdâd, bir grup askerle küffar diyarında teftiş için dolaşırken, koyunları ile meşgul olan bir adama rastladı, onu öldürmek için yaklaştı. Adam, onun kendisine yöneldiğini görünce, "Lâ ilâhe illallah!" dedi. Mikdâd adamın bunu, İslâm'a girmek için değil, canını kurtarmak için söylediğini düşünerek onu öldürdü, ailesine ve malına el koydu.

---

[910] Müslim, İmân, 157; 158; Ebû Davud, Cihad, 95; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/635.

Adamı öldürenin Muhallem b. Cesâme, öldürdüğü kimsenin ise Âmir b. Azbat olduğu da nakledilmiştir.[911] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

94. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette iki övülen huya teşvik edilmektedir; bunlar özellikle sûfîler yanında çok önem verilen huylar olup şunladır:

Birincisi, bütün işlerde sükûnetle hareket etmek, acele etmemek, hafifmeşreplikten ve düşüncesizce iş yapmaktan sakınmaktır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim teenni ile (acele etmeden, düşünerek) hareket ederse doğruya isabet eder yahut doğruya yakın bir sonuç alır. Kim de acele ile iş yaparsa hata eder veya hata etmeye yaklaşır."[912]

Akıllı kimse, yaptığı işte Allah'ın hükmünü bilmeden ve o vakit içinde Allah'ın muradının o iş olduğunu anlamadan ona adımını atmaz.

İkincisi, Allah'ın bütün kulları hakkında güzel zan sahibi olmak, onlar hakkında hayır düşünmek ve oların iç âleminde olup biten şeyleri araştırmamaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ben insanların zâhirine göre hüküm vermekle emrolundum; içlerinde sakladıklarının hesabı ise Allah'a aittir."[913]

---

[911] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/633.

[912] Taberânî, *el-Kebîr*, 17/858; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8572.

[913] Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 178; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 585. Bu manayı destekleyen bir hadis için bk. Buhârî, Megâzî, 61; Müslim, Zekât, 144; Ahmed, *Müsned*, 3/4; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, 7/163.

Allah Resûlü, "Lâ ilâhe illallah" diyen kimseyi, "Bu kalbinden söylemiyor, korkusundan söylüyor" diye öldüren Üsâme'ye ve bir başkasına, "Kalbini yarıp baktın mı ki böyle söylüyorsun!"[914] buyurmuştur.

Allah Resûlü, diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"İki huy vardır ki onlardan daha büyük nimet yoktur; bunlar, Allah hakkında ve Allah'ın kulları hakkında güzel zan sahibi olmaktır. İki kötü huy da vardır ki onlardan daha büyük şer yoktur; bunlar, Allah ve Allah'ın kulları hakkında kötü zan sahibi olmaktır."[915]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cihad Edenlerle Etmeyenler Bir Olmaz

Cenâb-ı Hak, aceleden nehyettikten sonra, tez davranmak cihadda da yerilmiştir şeklinde düşünülmesin diye müminleri cihada teşvik ederek şöyle buyurdu:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُو۬لِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي
سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةًۜ وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰىۜ وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ
عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا عَظِيمًاۙ ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةًۜ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًاۜ ﴿٩٦﴾

95. ***Bir özrü bulunmaksızın cihaddan geri kalan müminlerle Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri,*** **(özründen dolayı)** ***cihada gidemeyenlerden bir derece üstün yaptı. Gerçi Allah hepsine güzel bir sonuç*** **(cennet)** ***vaat***

---

[914] Müslim, İmân, 158; Ebû Davud, Cihad, 95; İbn Mâce Fiten, 1; Ahmed, *Müsned*, 4/439.

[915] Biraz değişik ifadelerle benzer bir hadis için bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2810; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/248; Gazâlî, *İhyâ*, 2/261.

etti. Allah cihada gidenleri** (özürsüz olarak) **cihada gitmeyenlerden çok büyük bir ecirle üstün kıldı.

96. Onlara tarafından dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok affedici ve çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminleri cihada teşvik ederek buyurdu ki: "*Bir özrü bulunmaksızın cihaddan geri kalan müminlerle Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler bir olmaz.*"

Bu âyet indiği zaman, Abdullah b. Ümmü Mektûm ile Abdullah b. Cahş, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) huzuruna geldiler; ikisinin de gözleri görmüyordu. Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah, Allah, cihada gidenlerin gitmeyenlere üstünlüğünü zikretti; bizim halimiz gördüğünüz gibi; aslında biz de cihad etmek arzusundayız, bize ruhsat var mıdır?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Özür sahipleri hariç" âyetini indirdi.[916] Bu şekilde müzmin hastalıkları ve güzel niyetlerinden dolayı onlara da mücahidlere lutfettiği sevabı verdi.

Cenâb-ı Hak, sonra, cihada gidenlerin bir özürden dolayı gitmeyenlere karşı faziletini zikrederek şöyle buyurdu:

"*Allah, malları ve canları ile cihad edenleri,* mallarıyla mücahidlerin ihtiyaçlarını görenleri ve canını âlemlerin Rabb'inin yolunda feda edenleri, *özründen dolayı cihada gidemeyenlerden bir derece üstün kıldı;* çünkü onlar, daha fazla yol ve savaş meşakkati çekmekte ve nefislerini ölüm tehlikesiyle yüz yüze getirmektedirler. *Gerçi Allah hepsine güzel bir sonuç* yani cennet *vaat etti. Allah, cihada gidenleri, özürsüz olarak cihada gitmeyenlerden çok büyük bir ecirle ve hayırla üstün yaptı.*"

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"*Allah kendi yolunda cihad edenlere cennette yüz derece hazırlamıştır; her bir derecenin arası, yer ile gök arası kadar geniştir.*"[917]

---

[916] Tirmizî, nr. 2032; Nesâî, *el-Kübrâ*, nr. 11117; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/47.

[917] Nesâî, Cihad, 18; Ahmed, *Müsned*, 2/335; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/645.

Cenâb-ı Hak, bu dereceleri şöyle açıkladı: "*Allah onlara* lutuf ve ihsanı ile *tarafından pek çok derece,* günahları için *bağışlanma* ve onu Allaha yaklaştıran bir *rahmet vermiştir. Allah,* onların muhtemel hataları için *çok affedicidir ve* ona vaat ettikleri ile kendisine *çok merhamet edendir.*"

95-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Mevlâ'sına seyirden gafil olarak itibarını çoğaltmak, malını artırmak, arzularını elde etmekle meşgul olarak nefsinin hazlarına ve hevâsına saplanıp kalan kimse ile nefsiyle cihadda azim kılıcını çekmiş, Rabb'inin rızasını elde etmek için canını ortaya koymuş ve nefsiyle mücâhedeye girmiş, böylece O'nun cemalinin nurlarını müşahede haline ve asıl maksadına ulaşmış kimse bir değildir. Heyhat, heyhat! Diriler ölülerle asla bir olmaz!

Eğer bu kimse, velilerin yoluna muhabbeti bulunmak ve o yolda gidenleri kabul etmekle birlikte, mevcut bir özürden dolayı nefsiyle baş başa kalmış ise Allah, nefisleriyle cihad edenleri, müşahede ve yüce sultanı tanıma derecesiyle ona üstün kılmıştır. Eğer o kimse, velileri inkâr ederek, bir özrü yokken nefsiyle baş başa kalmışsa Allah, nefisleriyle mücâhede edenleri büyük bir ecir, tarafından ihsan ettiği sürekli terakki dereceleri, mağfiret ve rahmetle ona üstün yapmıştır.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bir derece ile üstünlük, kâfirlerle cihaddadır; derecelerle üstünlük ise nefisle yapılan cihaddadır; çünkü hadiste belirtildiği gibi, nefisle yapılan cihad en büyük cihaddır."[918] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hicretten ve Cihaddan Geri Kalanların Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hicret ve cihaddan geri kalıp bu şekilde ölen kimselerin hükmünü açıklayarak şöyle buyurdu:

---

[918] İşaret edilen hadis şudur: Resûlullah [aleyhisselâm], bir savaş dönüşünde, "*Küçük cihaddan büyük cihada dönmüş bulunmaktayız*" buyurdu. Ashap, "Ey Allah'ın resûlü, büyük cihad nedir?" diye sorunca, Allah Resûlü, "*Dikkat edin, büyük cihad, (Allah'a güzel kullukta) nefisle yapılan cihaddır*" buyurdu (bk. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, nr. 355; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, 13/523-24; Süyûtî, *es Sagîr*, nr. 6107).

إِنَّ الَّذٖينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓي اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فٖيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا
مُسْتَضْعَفٖينَ فِي الْاَرْضِ قَالُٓوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا
فٖيهَا فَاُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصٖيرًا ﴿٩٧﴾ اِلَّا الْمُسْتَضْعَفٖينَ
مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطٖيعُونَ حٖيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ
سَبٖيلًا ﴿٩٨﴾ فَاُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

97. *(Hicreti terkedip kâfirlerle beraber olarak)* ***Kendilerine zulmeden kimselere, melekler, canlarını alırken, "Ne haldeydiniz?" dediler. Onlar, "Biz yeryüzünde güçsüz bırakılmış kimselerdik" diye cevap verdiler. Melekler de, "Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!***

98. ***Erkekler, kadınlar ve çocuklardan*** *(gerçekten)* ***âciz olup*** *(içine düştükleri halden kurtulmaya)* ***hiçbir çare ve yol bulamayanlar bu hükmün dışındadır.***

99. ***Allah'ın onları affetmesi umulur. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hicreti terkedip kâfirlerle beraber olarak *kendilerine yazık eden kimselere, melekler,* yani ölüm meleği ve yardımcıları *onların canını alırken, kendilerine,*

'Ne haldeydiniz?' dediler. Yani, 'Din işinizde hangi haldeydiniz; şek üzere miydiniz, yoksa yakîn halinde miydiniz? Yahut, hangi beldede bulunuyordunuz; kâfir diyarında mı İslâm memleketinde mi?' dediler. *Onlar,*

'Biz yeryüzünde güçsüz bırakılmıştık; hicret etmekten ve müşriklerden korktuğumuz için dini açıklamaktan âciz kaldık' *diye cevap verdiler. Melekler de* onları yalanlamak ve susturmak için, kendilerine,

'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Muhacirlerin yaptığı gibi, başka bir yere, Habeşistan'a ve Medine'ye *hicret etseydiniz ya!* Fakat sizi mallarınız alıkoydu ve size nefisleriniz daha kıymetli geldi!' *dediler. İşte,* o vakitte kendilerine farz olan hicreti terketmeleri ve müslümanlarla savaşta kâfirlere yardımcı olmaları sebebiyle *onların barınağı cehennemdir; orası varılacak ne kötü bir yeridir!"*

Bu âyet, müslüman olduklarını söyledikleri halde hicret etmeyen bir grup Mekkeli hakkında inmiştir. Onlar, Bedir günü müşriklerle birlikte savaşa çıktılar; müslümanların azlığını görünce,

"Bunları dinleri aldatmış!" dediler. Bu kimseler savaşta öldürüldü; ileride geleceği gibi, melekler onların yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını aldılar.

Buna göre, ayrılma imkânı varken küfrün hükmü altında yaşamak câiz değildir, bilakis oradan hicret etmek farzdır; küfrün hâkim olduğu bir memlekette yerleşip kalmak için mazeret yoktur. Eğer bir mani onu engeller, o da haline razı olmaz ve bu durumdan memnun bulunmazsa mesul olmaz; yoksa küfür belası onu da sarar. Nitekim Endülüslüler için böyle olmuştur; öyle ki bir zaman sonra evlatları kâfir olmuştur. Allah bizi böyle bir halden korusun.

Aynı şekilde, dinin terk edildiği ve isyanların her yanı sardığı bir yerde oturmak da câiz değildir.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, bir adamın dinini hakkı ile yaşama imkânı bulamadığı bir yerden hicret etmesinin farz olduğuna bir delil vardır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

'Kim, dinini yaşamak için bir yerden kaçarsa velev ki bu yer bir karışlık mesafe olsun, kendisine cennet vâcip olur; o kimse cennette İbrahim ve Muhammed'le [aleyhisselâm] birlikte bulunur.'"[919]

Bu hadisten, velilerin yolu üzere şu mana çıkar: Kim, şehvet ve insanı Hak'tan alıkoyan şeylerin yahut boş alaka ve meşguliyetlerin çoğaldığı bir yerden, kalbinin sefasını temin etmek ve Rabb'ini tanımak isteyerek bu gibi şeylerin daha az olduğu bir yere kaçarsa o kimse, bu peygamberlerle her şeye gücü yeten yüce sultanın (Allah'ın) huzurunda kendilerine arkadaş olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[919] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/345; İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâf,* nr. 392; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 5/297.

Cenâb-ı Hak, sonra, gerçek manada İslâm'a giren fakat özrü kendisini hicretten alıkoyan kimseyi bu hükmün dışında tutarak şöyle buyurdu:

"Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan yani köle ve küçük çocuklardan zayıf olanlar bunun dışındadır." Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Onlar hicretin farz olduğu bir durumdalar; buluğa erdiklerinde ve hicrete imkân bulduklarında ondan kaçış yoktur; ayrıca kavimlerine de hicret imkânı hâsıl olunca, onları yanında götürmeleri farzdır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, annem ve babam bu âyette istisna edilen kimselerdendik."

Allah Teâlâ onları şöyle tanıttı: *"Onlar hicret için bir çare bulamazlar,* yani onlar sefer için gerekli olan binek ve diğer şeyleri tedarik edecek bir kuvvete sahip değillerdir *ve onlar yolu da bilmezler,* yani gidecekleri yolu tanımazlar ve yolda kılavuzluk yapacak bir kimse bulamazlar. *Allah'ın onları affetmesi umulur."* Burada "umulur" ifadesi kullanıldı. Bununla şu mesaj verilmek isteniyor: Gerçekten hicreti terketmek çok tehlikeli bir iştir; öyle ki darda ve zorda kalan kimse bile, bu tehlikeden emin olmamalı, hicret için sürekli fırsat kollamalı ve kalbini ona bağlamalıdır.

Âyet şöyle bitiyor: "Şartların ağırlığı kendini aşan ve mağlup eden kimse için *Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır."*

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

97-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bâtın ilmine dalıp ondan bolca nasiplenmezse nefsine zulmetmiş bir halde yani onu düşük bir seviyede bırakmış olarak ölür. Çünkü bu kimse, Hakk'ı müşahede lezzetini ve her şeyin sahibi yüce mâbudu tanıma devletini kaçırmıştır. Onun iç âlemi, en büyük günah olan kalp hastalıklarında ısrar etmekten kurtulamaz. Melekler onun bu halde canını alırken kendisine,

"Sen ne haldeydin ki seni ayıplardan temizleyecek bütün gaybı bilen Allah'ın huzuruna ulaştıracak kimseye (bir kâmil mürşide) hicret etmedin?" derler. O da,

"Ben, bâtın ilmi konusunda zayıf bırakılmış biriydim; ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn sahibi bir ârifin sohbetine gitmeye güç bulamadım; beni onlardan vatan sevgisi, eş ve arkadaşlarımla beraberlik ve çocuklarla meşguliyet alıkoydu!" der. O zaman melekler, kendisine,

"Allah'ın yeri geniş değil miydi ki seni manevi perdelerden kurtaracak, senden şek ve şüpheyi yok edecek bir kimseye hicret etmedin?" derler.

Hiç şüphesiz bu kimsenin içinde kalacağı hal, kalbi fâni varlıkların dar çemberinde hapsedilmek, müşahede ve Hakk'a nazar devletinden mahrum kalmaktır. Ancak kim, kendisindeki âcizliği itiraf eder, kendisini nefsinden kurtarması için Rabb'ine yalvarıp yakarırsa Rabb'inin ona acıyıp kendisini velîlerinden bir ârife ulaştırması ve onu sevdiği seçkin dostlarına katması umulur. Yüce Allah'a hiçbir şey güç değildir.

Hicret Yolunda Can Verenler

Cenâb-ı Hak, sonra hicrete teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ
يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ
اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

100. *Kim Allah yolunda hicret ederse o, yeryüzünde gidecek birçok yer ve geçim imkânı bulur. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederek evinden çıkar da yolda kendisine ölüm yetişirse onun mükâfatı Allah'a aittir. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim* Allah'ın adını yüceltmek ve dinini ihya etmek için *Allah yolunda hicret ederse o, yeryüzünde gidecek birçok geniş yer ve büyük mekân bulur. Ayrıca,* düşmanın kahrı ve dinini açıklamaktan menedilmesi gibi çektiği sıkıntılara bedel olarak *bir genişlik bulur.* Yahut rızkında genişlik, geçiminde bolluk olur."

Demek ki insanın dini adına zorluk ve sıkıntı çektiği bir mekânda kalması için bir bahane yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor. "*Kim Allah ve Resûlü uğruna hicret* ve Allah yolunda cihad *etmek için evinden çıkar da* hedefine ulaşamadan *kendisine ölüm gelirse onun sevabı* kesinleşir, ölümünden sonra onu maksadına ulaştırması yüce *Allah'a gerekli olur.* Ancak bu gereklilik bir zorunluluktan değil, Allah'ın lutuf ve ihsanındandır. *Allah,* bu kulunun önceki gevşeklik ve kusurlarını *çok bağışlayan* ve onu arzusuna ulaştırarak kendisine *çok merhamet edendir."*

Bu âyet, Cünda' b. Damre[920] hakkında inmiştir. Kendisi yaşlı, ihtiyar ve hasta biriydi. Hicret hakkında inen âyeti işitince,

"Vallahi ben, Allah'ın istisna ettiği özür sahiplerinden değilim; beni Medine'ye ulaştıracak mala sahibim. Vallahi ben Mekke'de geceleyemem, beni çıkarın!" dedi. Yakınları onu bir sedye üzerine koyarak Mekke'den çıkarttılar; Ten'îm'e kadar getirdiler, kendisine orada ölüm hali ulaştı, hemen sağ elini sol eli üzerine koyarak,

"Allahım, şu elim senin içindir, şu el de resûlünün eli içindir; Allah Resûlü sana ne için biat etmişse ben de o şey üzerine biat ediyorum" dedi ve Allah'a hamdederek vefat etti. Sahabiler,

"Medine'ye ulaşsaydı sevabı tam olurdu" dediler. Müşrikler ise gülerek,

"İstediğine ulaşamadı!" dediler. Bunun üzerine Allah, "*Kim Allah ve Resûlü için hicret ederek evinden çıkar da yolda kendisine ölüm yetişirse onun mükâfatı Allah'a aittir*" âyetini indirdi.[921]

---

[920] Bazı rivayetlerde bu isim, Damre b. Cündüb, Damre b. Ays veya İs; Cündüb b. Damre olarak da geçmektedir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/650-651; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299).

[921] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/299; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/650-651.

Âyetin, Halid b. Hizâm hakkında indiği de söylenmiştir. Halid, Habeşistan'a hicret etmişti; yolda kendisini yılan soktu; Habeşistan'a ulaşamadan yolda vefat etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

100. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim Mevlâ'sının huzuruna ulaşmak isteyerek nefsinin hazlarından ve hevâsından hicret ederse nefsinin toprağında ilimler için geniş bir kaynak bulur, anlayış hazineleri için bir anahtar elde eder, içinde geniş bir müşahede alanı bulur. Öyle ki basiret gözünde bütün kâinat dürülüp kaldırılır, kendisi için vâcibü'l-vücûd olan yüce Allah'ı müşahede hali gerçekleşir.

Kim, Allah'a ve Resûlü'ne ulaşma isteğiyle nefis evinden ve beden hapishanesinden çıkar da temkin halini (tam vuslatı) elde etmeden önce ölürse o kimsenin sevabı Allah'a aittir. Allah onu niyet ve arzusuna ulaştırır, kendisini temkin haline ulaşmış ve halinde karar kılmış sıddıklarla birlikte haşreder. Bunlar, dereceleri peygamberlerden sonra gelen kimselerdir. Aynı şekilde, kim zâhirî ilim elde etmek için yola çıkar da hayatında onu elde edemeden vefat ederse o da âlimlerle birlikte haşredilir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim ilim öğrenirken eceli gelip vefat ederse onunla peygamberler arasında sadece bir derece vardır."[922]

Onunla peygamberler arasındaki bu derece, az önce geçen sıddıkların derecesidir.

Kim bir hayır yolunda vefat ederse güzel niyetinde dolayı, o şeyin sevabını öldükten sonra elde eder. Bu durum pek çok hadis-i şerifte belirtilmiştir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Hakikatte muhacir, nefsini ve hevâsını terkeden kimsedir. Bu da ancak insanın, (ilâhî rıza dışındaki) bütün murat ve maksatlarından uzaklaşıp kurtulmasıyla olur. Kim Cenâb-ı Hakk'a ulaşmayı kasteder de dünyada vuslattan önce kendisine ölüm gelirse o ancak Allah'a vuslat makamlarından birine iner; onun varacağı yer Allah'a yakınlık makamı olur ..."[923]

---

[922] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 9454; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/123.

Bize nakledilen eserlerin (selefe ait haberlerin) birinde şöyle denilmiştir: "Hicret iki çeşittir. Biri küçük hicret, diğeri ise büyük hicrettir. Küçük hicret, dinî yaşantı için uygun olmayan bir vatandan bunun için daha elverişli vatana bedenen gitmektir. Büyük hicret ise nefsin alışıp muhabbet ettiği hallerden ve hazlarından sıyrılıp Rabb'ini tanımaya ve O'na ait hakları koruma haline yükselmektir."

Yoluculukta Namazları Kısaltma

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yolculukla ilgili namazları kısaltma ve diğer durumlardaki hükümleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ
خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

101. ***Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yeryüzünde* cihad için yahut mubah bir yolculuk veya arzu edilen bir iş için *sefere çıktığınız zaman,* dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kısaltmanızda size bir günah yoktur." Bir günah yoktur denmesi, yolculukta namazları kısaltmanın bir ruhsat olmasını gerektirmektedir. İmam Şâfiî böyle demiştir. Şu rivayet de bunu desteklemektedir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir sefer sırasında namazları tam kıldı.

---

[923] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/46 (Kahire 1999).

Bir defasında Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] Resûlullah'a,

"Yâ Resûlallah, siz yolda namazı kısalttınız, ben ise tamamladım, siz oruç tutmadınız, ben ise oruç tuttum" deyince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini uyarmayıp,

"Ey Âişe, güzel yapmışsın!" buyurdu.[924]

Ebû Hanîfe, yolculukta namazı kısaltmayı vâcip görmüş ve bu görüşüne Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] şu sözünü delil göstermiştir:

"Seferde namaz iki rekâttır; bu tam bir namazdır, kısaltma değildir. Bu hüküm peygamberinizin diliyle ortaya konmuştur."[925]

Diğer bir delil de Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şu sözüdür: "Namaz ilk önce (seferde ve ikamet halinde) iki rekât olarak farz kılınmıştı; bu sayı yolculukta korundu, ikamet halinde çoğaltıldı."[926]

İmam Mâlik, yolculukta namazları kısaltmanın sünnet olduğunu söylemiştir; çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] her sefer halinde namazları kısaltmış, sadece câiz olduğunu göstermek için bir defa tamam kılmıştır.

Âyetin devamı şöyledir: *"Kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz ..."* Âyetin zâhirî ifadesi, namazları kısaltmak için düşman korkusunun şart olduğunu gösteriyor. Allah kendilerinden razı olsun, Hz. Âişe ve Hz. Osman böyle demişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu ise bunun şart olmadığı görüşündedir. Cenâb-ı Hak korkuyu, o vakitte genellikle bulunduğu için zikretmiştir; bu durumda lafzın mefhumu dikkate alınmaz. Yahut yolculuk yaparken emniyet halinde namazların kısaltılması sünnetten elde edilmiş bir hükümdür. Ya'lâ b. Ümeyye'nin naklettiği şu hadis bu görüşü desteklemektedir. O demiştir ki:

'Ömer b. Hattâb'a [radıyallahu anh], "Allah âyette, *'Eğer korkarsanız!'* buyuruyor; insanlar ise şimdi emniyet içindeler, yine kısaltma olacak mı?" diye sordum. O şöyle dedi:

---

[924] Nesâî, Taksir, 4 (nr. 1455).

[925] Nesâî, Taksir, 1.

[926] Buhârî, Salât, 6, Taksir, 5; Müslim, Müsâfirîn, 1-3; Ebû Davud, Sefer, 1.

"Ben de bu konuyu senin gibi merak etmiştim; durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sorduğum zaman şöyle buyurdu:

'Bu Allah'ın size bir hediyesidir; Allah'ın hediyesini kabul edin!'"[927]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], düşman korkusu olmadığı bir zamanda namazları kısalttığı da sabittir.[928]

Âyette, içinde namazı kısaltacak sefer mesafesini belirlemeye ilişkin bir delil yoktur, âyette hiçbir kayıt olmadan sefer zikredilmiştir. Bunun için Zâhirîler, uzun olsun kısa olsun, her türlü yolculukta namazı kısaltmanın câiz olduğu görüşündedirler. İmam Mâlik ve Şâfiî, bu mesafenin 4 bürd[929] olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe de İbn Ömer ve İbn Abbas'tan gelen haberleri delil göstermişlerdir. Ebû Hanîfe, bu mesafenin 6 bürd olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hak âyette, seferin mubah bir iş veya mubah olmayan bir iş için yapılması gibi bir kayıt koymamıştır. Bunun için Ebû Hanîfe, her türlü seferde namazları kısaltmanın câiz olduğunu söylemiştir. İmam Mâlik, günah bir iş için yolculuk yapan kimsenin namazları kısaltmasını menetmiştir. Ahmed b. Hanbel ise günah bir iş için yapılan yolculuklarda kısaltmayı menettiği gibi, (ticaret, av, spor ve gezi gibi) mubah yolculuklarda da namazları kısaltmaya ruhsat vermemiştir (Ancak cihad, hac ve umre gibi önemli hayır işleri için yapılan yolculuklarda kısaltmaya ruhsat vermiştir).[930]

"Eğer kâfirlerin sizi fitneye düşürmesinden (zarar vermesinden) korkarsanız" âyetindeki fitneden murat, savaş hali ve sevilmeyen şeylerin başa gelmesidir. Kâfirlerin düşmanlığı ise malumdur.

---

[927] Müslim, Müsâfirîn, 4; Tirmizî, Tefsîru Sûre (4), 20; Nesâî, Taksir, 1; İbn Mace, İkame, 73; Ahmed, *Müsned*, 1/25.

[928] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/655.

[929] Bu 15 fersah eder. Bir fersah 5,762 km, eder. Bu da yaklaşık 86, 43 km. eder.

[930] Fıkhî mezheplerin görüşleri için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/301-310 (Beyrut 1998); Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/315-322 (Beyrut 1994).

101. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefis meydanlarında sefere çıktığınızda ve yüce Mevlâ'nın huzuruna seyriniz gerçekleştiğinde, böylesi mühim bir durumda, zâhirî namazınızı kısaltıp kalbî namaza devam etmenizde sizin için bir günah yoktur. Kalbin namazı, sürekli ilâhî huzura bağlanıp kalmasıdır. Eğer zâhirî ibadetlerdeki manevi zevkin sizi Hakk'ı müşahededen alıkoymasından korkarsanız böyle yapın.

Âriflerden biri demiştir ki: "Amel ve ibadetlerin halâvetinden sakının (kalbinizi ona kaptırıp Hak'tan kopmayın); gerçekten bu halâvet, kalbi öldürücü bir zehirdir."

Aynı şekilde kutub Abdüsselâm b. Meşîş [kuddise sırruhû], rıza ve teslimiyet gibi makamlar hakkında derdi ki: "Onların halâvetinin beni Allah'tan alıkoymasından korkuyorum!" En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Korku Namazı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette korku namazını zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا كُنْتَ ف۪يهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ
وَلْيَاْخُذُٓوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ وَلْتَاْتِ طَٓائِفَةٌ
اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَاْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْۚ وَدَّ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَم۪يلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةًۜ
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَنْ تَضَعُٓوا
اَسْلِحَتَكُمْۚ وَخُذُوا حِذْرَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابًا مُه۪ينًا ﴿١٠٢﴾

102. ***Sen (korku namazı için) aralarında bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir grup seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını da yanlarına alsınlar.***

Bunlar secdeye vardıklarında diğer bir grup arkanızda beklesin. Sonra namazı kılmamış olan diğer grup gelip seninle beraber namazı kılsınlar; onlar da ihtiyatlı olsunlar ve silahlarını yanlarına alsınlar.

Kâfirler, sizi silah ve teçhizatınızdan gafil yakalayıp size âniden bir baskın yapmak isterler.

Eğer yağmur sebebiyle zahmet çekerseniz yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda bir günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buruyor ki: "Ey resûlüm, *sen içlerinde bulunup onlara korku namazı kıldırdığın zaman,* - Hz. Peygamber'in vekili olan idareciler için de böyledir- *onların bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar,* diğer grup da gözcülük için düşmana karşı dursunlar. *Seninle namaz kılanlar silahlarını yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında,* gözcülük yapan *diğer grup arkanızda* kıyamda *beklesin.* Namazın yarısını imamla kılan grup, kalan kısmını onun arkasında kendi başlarına tamamlar ve gözcülük yapmaya gider."

"*Sonra, namazı kılmamış olan diğer grup gelip seninle beraber* namazın kalan yarısını *kılsınlar.* Sen selâm verdiğin zaman, kendileri için kalan ilk yarısını tamamlasınlar."

İki rekâtlık bir namaz kılınıyorsa imam birinci gruba ilk rekâtı kıldırır, sonra sükût ederek veya Kur'an okuyarak ayakta bekler; sonra kendisiyle namaz kılan grup kalan bir rekâtı kendi başına kılar ve selâm verir. İkinci grup gelir, imam onlara da kalan bir rekâtı kıldırıp selâm verir; onlar kılamadıkları ilk rekâtı kendi başlarına tamamlarlar.

Eğer kılınacak namaz dört veya üç rekâtlı bir namaz ise imam birinci gruba iki rekât kıldırır, sonra bu grup kalkar kalan kısmı tamamlar ve selâm verir. İkinci grup gelir, tekbir alıp imama uyar, imam onlara kendisi için kalan kısmı kıldırır, selâm verir, sonra onlar kalkıp kendilerinin kılmadığı kısmı tamamlarlar. İmam Mâlik ve Şâfiî böyle demişlerdir.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "İmam, birinci gruba bir rekât kıldırır, onl namazdan çıkıp düşman karşısına gider; imam namaz halinde bekl ikinci grup gelir imama uyar, imam onlara kalan bir rekâtı kıldırır. İma selâm verince, onlar selâm vermeden, birinci grubun yerine giderler, l rinci grup gelir kalan bir rekâtı kendi başına kılar ve selâm verir. Son ikinci grup gelir, onlar da kılamadıkları bir rekâtı kılıp selâm verir."

Korku namazı hakkında on değişik görüş vardır, hepsi de hadi şeriflere dayanmaktadır; çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi veselle bu konuda değişik uygulamaları olmuştur. Her hüküm sahibi görüşü bir hadisten almıştır. İmam Mâlik ve Şâfiî'nin görüşlerine delil aldıkl uygulamayı Resûlullah Zâtürrikâ Gazvesi'nde yapmıştır.

Sonra Cenâb-ı Hak, gözcülük yapan gruba silahlarını yanlarına malarını ve düşmana karşı tedbirli olmalarını emrederek şöyle buyu du:

"Hem ihtiyatlı olsunlar ve silahlarını yanlarına alsınlar." Sonra bunı sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Kâfirler, sizi silah ve teçhizatınızd gafil yakalayıp size âniden bir baskın yapmak isterler."* Yani, size âni bir ba kın düzenleyip şiddetli bir darbe ile kökünüzü kazımak isterler.

Rivayet edildiğine göre müşrikler, müslümanları topluca öğle n mazını kılarken gördüklerinde, "Niçin namazda iken onlara baskın d zenlemedik?" diye pişman oldular. Sonra,

"Onları bekleyin, onların bir namazı daha var ki (ikindi namazı kastediyorlar) o, bunlar için anne baba ve çocuklarından daha sevim dir; o namazda kendilerine saldırınız!" dediler. Hz. Peygamber [sallalla aleyhi vesellem] ikindi namazına kalktığı zaman, Cebrâil [aleyhisselam] kor namazını anlatan âyeti getirdi.[931]

Cenâb-ı Hak, sonra onlara bir özür sebebiyle silahlarını bırakma rına ruhsat vererek şöyle buyurdu:

"Eğer yağmur sebebiyle zahmet çekerseniz yahut hasta bulunursanız lahlarınızı bırakmanızda bir günah yoktur; yine de onlara karşı gözcül *tedbirinizi alın."*

---

931 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/438 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/348.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Abdurrahman b. Avf hakkında inmiştir. Kendisi hasta olduğu için silahını bırakmıştı, arkadaşları kendisine sert çıkınca bu âyet indi.

Cenâb-ı Hak, kâfirlere karşı tedbir alınmasını emrettikten sonra, onları aşağılayarak şöyle buyurdu: *"Şüphesiz Allah, dünyada ve ahirette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."*

Beyzâvî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah müminlere tedbir almayı emrettikten sonra, kendilerine kâfirlere karşı zafer vaat etti; bunu kalplerini pekiştirmek ve şunu bilmeleri için yaptı: Müminlere tedbirin emredilmesi, onların zayıflığından ve düşmanların galip oluşundan değildir; bilakis müminlere gereken şey, her işte teyakkuz içinde olmak ve tedbiri elden bırakmamaktır."[932]

102. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sen nurlar ordusu içinde bulunduğunda ve manevi sırlar seni sardığında, sonra hakların koruncağı semaya yahut hazların arzına yani dünyaya indiğin zaman, bu nurlardan bir parça, seninle birlikte dursun ki seni ağyarın ordusuna ve kalbi bulandıracak şeylere karşı korusun. Tâ ki varlıklara dönüşün nur kisvesi ve basiret hullesi içinde olsun; o zaman onlara dönüşün nefsinle değil, Allah ile olur. Bu durumda kalp ilâhî huzurda secde ettiği zaman, nurlar onun arkasında, sırlar ise önünde olur; sahibi, *"Allah onları arkalarından kuşatmıştır"* (Burûc 85/20) âyetinin tecellisini yaşar.

Bu namazı kılmayan diğer bir grup da gelsin; çünkü onlar bu makama ulaşmamıştır, senin nurlarından nasiplenmek için seninle birlikte namaz kılsın; fakat sen onlara karşı tedbir al, içine atacakları boş meşgalelere karşı hazırlıklı ol ki onlara meyledip de seni yüce Rabb'inle huzur halinden uzaklaştırmasınlar.

Eğer o gelenlerin, hevâ ve diğer hastalıklarla kalbi hasta ise huzur halinden ancak gücünün yettiği ile mükellef tutulur. Hiç şüphesiz bir kediye devenin taşıyacağı yük vurulmaz. En doğrusunu Allah Teâla bilir.

---

[932] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/234.

Namaz Vakitleri Belirlenmiş Bir Farzdır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette kalp huzuruna yardım edecek ve onu azılı kâfir düşmanından koruyacak tedbiri zikretti. Bu tedbir, Allah'ın zikri olup âyette şöyle buyruldu:

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْۚ
فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَۚ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ
كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

103. ***Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (sürekli) Allah'ı anın. Korkudan emin olduğunuzda da namazı tam erkânı ile kılın; şüphesiz namaz müminlere belirli vakitlerde yazılmış bir farzdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Namazı bitirince*, eğer kalbinizi korumak ve düşmanınıza karşı zafer elde etmek istiyorsanız, *ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken, bütün hallerinizde Allah'ı anın.*"

Yahut siz, savaş alanında iken namazları kazâ etmek ve farzları eda etmek isterseniz, size nasıl mümkün olursa o şekilde namaz kılın. Namazı ayakta yürürken veya atlarınız üzerinde ima ile kılın. Bu durumda zaruretten dolayı, yürürken, koşarken, düşmana atış yaparken namaz kılmak helâl olmuştur. Bu halde ima ile namaz kılınırken, başka tarafa yönelme olmayacak, dinen pis bir şey tutulmayacak, birine uyarı ve sakındırma sözleri kullanılmayacak. Bu namaz şekli, sıhhati yerinde olan kimse içindir. Hasta ve yaralı iseniz o zaman namazı oturarak ve yan yatarak kılın. Âlimlerin çoğunluğu, savaş halindeki korku namazı hakkında böyle söylemiştir.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Harp halinde olan kimse, düşmandan emin olacağı hali elde etmedikçe namaz kılmaz (Düşmanla savaşmak namazı bozar; bunun için tehir edip sonra kazâ eder)."[933]

---

[933] Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/330.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Korkudan emin olduğunuzda da namazı* bilinen şekliyle *tam erkânı ile kılın;* rükün ve şartlarını gözetin; onu tam olarak yerine getirin. *Şüphesiz namaz, müminlere belirli vakitlerde yazılmış bir farzdır;* vakitleri belirlenmiştir, hiçbir halde vaktinin dışına çıkarılması câiz değildir."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, zikirden maksadın namaz olduğuna, ayrıca onun korku ve savaş halinin sıkıntısı içinde bile eda edilmesinin farz olduğuna bir delildir. Bu aynı zamanda nasıl mümkünse o şekilde eda edilme emri için de bir sebeptir."[934]

103. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî namazı bitirdiğiniz zaman, bütün varlığınızla kalbî namaz içinde kaybolun; tâ ki kalbiniz kudsî huzurda huzur bulsun, mutmain olsun. İlâhî huzurda huzur halini bulduğunuzda, Hakk'ı müşahede ve O'na nazar etme namazına durun; işte dâimî namaz budur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onlar namazlarında dâimîdirler" (Meâric 70/23).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Siz temkin halinde olduğunuzda ve O'nu zikretmenin nurları ile dolduğunuzda, size yakışan, ruhsat türü işlerden uzaklaşmanız, rahatlığa dalmaktan çekinmeniz ve namaz makamına dönmenizdir. Hiç şüphesiz âlemlerin Rabb'inin tecellileri içinde seyrin sonu, O'na kulluktaki ilk başlangıç halidir."[935]

Düşman Karşısında Gevşemeyin

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminleri cihad işinde gevşek davranmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

---

[934] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/235. Ebû Hanîfe'nin, "Harp halinde iken namaz kılınmaz" görüşü burada da zikredilmektedir.

[935] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/271.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا
تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

104. ***O (düşman) topluluğunu takip etmekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedir. Üstelik siz Allah'tan, onların ümit etmedikleri şeyleri bekliyorsunuz. Allah her şeyi bilen ve her işini hikmetle yapandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kâfirleri takipte* ve kendileriyle Allah yolunda mücadelede *gevşeklik göstermeyin.* Hiç şüphesiz harp, onlarla sizin aranızda cereyan etmektedir. *Eğer siz,* aldığınız yaralardan elem duyuyor, *acı çekiyorsanız onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedir. Hem siz Allah'tan,* dünyada zafer ve izzet, ahirette ise yüksek dereceler bekliyorsunuz; *onların ise böyle bir beklenti ve ümitleri yok.* Bu durumda sizin onlarla cihadda daha sabırlı ve daha gayretli olmanız hakkınızdır. *Allah,* amellerinizi ve içinizden geçirdiklerinizi *en iyi bilendir; O,* size emrettiği ve nehyettiği şeylerde *hikmet sahibidir."*

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsinize karşı zafer elde etme talebinizde gevşeklik göstermeyin ve Rabb'inizin huzuruna seyirde zafiyet içinde olmayın. Siz nefisle muharebe halinde ve onun kötü arzularına muhalefet anında acı çekiyorsanız, o da sizin gibi acı çekmektedir. Nefis, Rabb'inizin huzurundaki şeylere razı olmadığı müddetçe, acı çekmesi devam eder; Hakk'a razı olup ilâhî huzura girmesi helâl olunca, önceden acı gelen şeyler kendisine tatlı gelmeye başlar. Bu da ancak nefsin manen ölüp yeniden dirilmesiyle gerçekleşir. Öyleyse onu terbiye etmeye ve riyâzete devam edin. Hiç şüphesiz siz, Allah'tan O'na kavuşmayı ve hayırlı emelinizin mükâfatına ulaşmayı bekliyorsunuz; nefis ise alıştığı şeylere ve kötü âdetlerine dönmeyi arzuluyor. Siz de nefsin emellerini tersine çevirin, tâ ki nefis Rabb'inin huzurunda huzur halini elde etsin ve korkularından güvende olsun. Şu bir gerçek ki Cenâb-ı Hakk'a vuslattan sonra (kötü hallere) geri dönmek yoktur; o halde insanı eski kötü âdetlerine çekecek bir damar da kalmaz. Allah her işini yerine getirir.

Hainlere Arka Çıkılmaz

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dili muhafaza etmekle ilgili hususları zikretti. Dilin muhafaza edilmesi, Nisâ sûresinin içerdiği beşinci emirdir. Bu konuda şöyle buyruldu:

اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ
بِمَٓا اَرٰيكَ اللّٰهُۜ وَلَا تَكُنْ لِلْخَٓائِنٖينَ خَصٖيمًاۙ ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحٖيمًاۚ ﴿١٠٦﴾ وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذٖينَ يَخْتَانُونَ
اَنْفُسَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثٖيمًاۚ ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ
مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُونَ مَا
لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحٖيطًا ﴿١٠٨﴾
هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ
يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكٖيلًا ﴿١٠٩﴾

105. *Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik. Sakın hainlerden taraf olma!*

106. *Allah'tan mağfiret dile, çünkü Allah, çok affedici ve çok merhamet edendir.*

107. ***Kendilerine hıyanet edenleri savunma! Hiç şüphesiz Allah sürekli hainlikle uğraşan günahkârları sevmez.***

108. ***Onlar insanlardan gizler de Allah'tan gizlemezler. Halbuki onlar, geceleyin, O'nun razı olmadığı yalanı uydururken O, kendileriyle beraberdi. Allah onların bütün yaptıklarını kuşatıcıdır*** *(O'ndan hiçbir şeyi gizleyemezler).*

109. ***Diyelim ki siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz, peki kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?***

Tefsir

Bu âyetler, Tu'me b. Übeyrik hakkında inmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir meselede onu savunmayı düşünürken, Allah Teâlâ durumun iç yüzünden kendisini haberdar etmiştir. Olay şudur:

Tu'me b. Übeyrik, komşusu Katâde b. Nu'mân'dan bir un dağarcığı içindeki zırhını çaldı; alıp götürürken dağarcığın deliğinden un döküldü. Zırhı götürüp Zeyd b. Semin adında bir yahudinin yanına bıraktı. Zırh Tu'me'nin yanında arandı bulunamadı, Tu'me, zırhı almadığına ve onunla ilgili bir bilgisi olmadığına yemin etti. Onu bıraktılar, dökülen un izini takip ederek yahudinin evine kadar gittiler ve onu yakaladılar. Yahudi, zırhı kendisine Tu'me'nin verdiğini söyledi, yahudilerden bir grup insan da buna şahitlik ettiler. Zafer oğullarından Tu'me taraftarı bir grup,

"Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gidelim, ondan sahabisini savunmasını isteyelim; eğer bunu yapmazsa Tu'me rezil ve helâk olur, yahudi temize çıkar!" dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] de işin zâhirine ve yapılan şahitliklere itimat ederek onların dediğini yapmaya niyet etti; bunun üzerine âyet inerek işin aslını bildirdi.[936] Cenâb-ı Hak resûlünü hata yapmaktan korudu. İnen âyetlerde şöyle buyruldu:

"Allah'ın sana vahiy ile öğrettiği şekilde, insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik." Yahut sana ictihad yoluyla öğrettiği şeyle

---

[936] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/353-354.

hükmedesin diye kitabı indirdik. Bu âyette, kıyasın geçerliliğine bir delil vardır. Âlimlerin çoğunluğu böyle demiştir; ancak peygamberlerin ictihad yapması konusunda farklı görüşler vardır.

"Sakın hainlerden taraf olma!" Yani, onları temize çıkarmak için taraf olma yahut onlar için ve onları savunma adına hareket etme!

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "İçinden geçirdiğin şeyler için *Allah'tan mağfiret dile;* şüphesiz *Allah, çok affedici ve çok merhamet edendir."*

Bu âyette, zimmîlere vekil olmayı meneden bir delil vardır. İbn Şa'ban[937] böyle demiştir. İbn Ât[938] demiştir ki: "O bu sözüyle herhalde bu vekâletten menetmenin mendup olduğunu söylemiştir."

Mâlik b. Dînâr demiştir ki: "Bir kimsenin hainler için güvenilir bir adam olması, ona hainlik olarak yeterlidir."

Vekâlet de emanettendir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunlardan hiçbirini yapmayı kastetmemiştir, onun olaydan hiç haberi yoktur. Eğer Allah Teâlâ ona işin iç yüzünü ilk adımdan önce haber verseydi, niyet noktasında da bir noksanlık içine düşmez ve kendisine böyle bir uyarı gelmezdi. Özetle âyet, meydana gelen olayın hakikatini ortaya koymaktadır.

Cenâb-ı Hak, sonra peygamberini onları savunmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

"Kendilerine hıyanet edenleri savunma!" Onlar, hırsız Tu'me'nin grubudur. Süheylî demiştir ki: "Bu grup, Bişr, Beşir, Mübeşşir ve Üseyr isimli kimselerdir."

"Hiç şüphesiz Allah sürekli hainlikle uğraşan ve günahta ısrar edenleri sevmez."

---

[937] İbn Şa'ban, Ebû İshak Muhammed b. Kasım el-Mısrî (v. 355/966), Mâlikî fakihlerindendir. Fıkıh, hadis ve tarih alanında yetkili bir âlimdir. Hayatı ve eserleri için bk. Kemal Yıldız, "İbn Şa'bân", *DİA*, 20/367.

[938] İbn Ât, Ebû Ömer Ahmed b. Hârun b. Ahmed en-Nefzî eş-Şâtıbî (v. 609/1212), Mâlikî âlimlerinden olup hadis ilmiyle meşhur olmuş bir zattır. Hayatı ve eserleri için bk. Nuri Topaloğlu, "İbn Ât", *DİA*, 19/335-336.

Rivayet edildiğini göre Tu'me, Mekke'ye kaçtı, dinden döndü. Yine hırsızlık yapmak için duvarını deldiği bir evin duvarı altında kalarak öldü.

Bu âyetten şu sonuçlar çıkmaktadır: Hainliği kesin olarak bilinen hür bir kimseyi savunmak helâl değildir. Yahut kâfirler ve benzerleri gibi, hainlik yapma ihtimali kuvvetli olan kimseleri savunmak da helâl değildir. Aynı şekilde, İbnü'l-Arabî de *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Bir davada haksız olduğu bilinen kimseye vekil olmak câiz değildir."

Cenâb-ı Hak, sonra bu hainlerin gizlice yaptıklarını ortaya dökerek şöyle buyurdu:

"*Onlar insanlardan* utanıp yaptıklarını *gizler de Allah'tan gizlemezler; halbuki O,* kendisinden hayâ edilmeye ve korkulmaya daha layıktır. Hem O, *kendileriyle beraberdir;* O'na hiçbir şey gizli kalmaz. Bu durumda O'nun çirkin gördüğü şeyi terketmekten başka kurtuluş yolu yoktur. O, kulun gizli ve açık olarak yaptığı her şeyin hesabını görür. *Onlar geceleyin,* suçsuz kimseyi suçlamak, yalan yere yemin etmek, yalan şahitlikte bulunmak gibi *Allah'ın razı olmadığı düzenleri uydurup dururuyorlardı. Onlar bunu yaparken Allah kendileriyle beraberdi. Allah onların bütün yaptıklarını kuşatıcıdır;* O'ndan hiçbir şey gizli kalmaz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Diyelim ki siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp kendilerini savundunuz, peki kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak ve onlardan Allah'ın azabını kim savacak? Yahut* kendilerini Allah'ın vereceği cezaya karşı korumak için *onlara kim vekil olacak?*" O öyle bir zamandır ki bütün sırlar ortaya dökülür; arkadaşın, akraba ve kardeşin bir faydası olmaz.

105-109. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, hâkim ve valilere ciddi bir uyarı vardır. Bu şiddetli uyarı, kendilerine delil ve karinelerle hak belli olduğu zaman, taraf tutarak veya rüşvet alarak hukukun zâhirindeki bir lafza sarılıp sert ve katı hüküm vermelerine yöneliktir.

Âyette bazı terbiye şeyhlerine de bir uyarı vardır. Bu uyarı, onların müridlerde bir ayıp gördükleri zaman utanarak veya şefkat ederek onu örttüklerinde olur. Bunun için, "Terbiye şeyhine (her zaman) şefkatli olmak uygun değildir" demişlerdir. Ancak o, kusur işleyenin adını bizzat zikretmeden, cemaat içinde durumu genel ifadelerle anlatır, kusur işleyen kimse, kendisine söylendiğini anlar.

Âyette, bazı müridlere de bir kınama ve uyarı vardır. Bu uyarı, insanların hallerini kontrol ettiklerinde, onlara sevdikleri şeyleri söyleyip hoşlanmadıkları hallerini gizledikleri zaman olur. Allah Teâlâ'nın, *"İnsanlardan gizlerler ..."* âyeti bu konuda delildir. Bilakis onların bunun tam tersine hareket etmeleri gerekir.

Velilerden biri demiştir ki: "Sizin benden hoşlanmadığınız şeyler (insanlardan saklamaya çalıştığınız haller) var ya, benim kalbimin asıl arzuladığı odur." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tövbeye Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ
يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١١٠﴾

110. ***Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse Allah'ı çok affedici ve çok merhamet edici bulur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim bir kötülük eder,* yani başkasını üzecek çirkin bir iş yapar *yahut kendisinde* bulunan bir günahla nefsine *zulmeder de sonra Allah'tan affını isterse ..."*

Diğer bir mana: Kim şirkin dışında bir günah işler veya şirke girerek nefsine zulmeder de sonra affını isterse,

Diğer bir mana: Kim, büyük bir günah işler veya küçük günahlarla kendisine zulmeder de sonra Allah'tan affını isterse, *Allah'ı günahlarını çok affedici ve* tövbesini kabul ederek *kendisine çok merhamet edici bulur."*

Bu âyette, Tu'me ile kavmini tövbe ve istiğfara teşvik vardır. Aynı teşvik bütün insanlar için devam etmektedir.

110. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim hevasına meylederek kötülük işler yahut mâsivaya yönelerek kendine zulmederse,

Yahut kim kusur ve hatalara dalarak kötülük işler, gaflet ve tembelliğe düşerek kendine zulmederse,

Yahut kim kerametlere takılıp kalarak ve taatlerin tadına aldanarak kötülük yapar, derece ve makamlarda olduğu hale kanaat ederek kendine zulmeder de sonra hemen peşinden Allah'tan affını isterse, Allah'ı çok affedici ve çok merhamet edici bulur; çünkü O, bir gafletinden dolayı kulunu hemen huzurundan çıkarmaz ve terketmez.

İftira En Büyük Kötülüktür

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, başkasına hırsızlık iftirası atan hırsızlık çetesini kınayarak şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْماً فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً
حَكِيماً ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖيٓـَٔةً اَوْ اِثْماً ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيٓـًٔا
فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَاناً وَاِثْماً مُبٖيناً ﴿١١٢﴾

111. *Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.*

112. ***Kim bir suç veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim* hırsızlık, yalan yere yemin yahut başkasına suç iftirası gibi *bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur;* onun zararı sadece kendisine dokunur. *Allah, kulların içinden geçen her şeyi bilendir,* onlara hemen azap etmeyip mühlet vermesinde ve kusurlarını örtmesinde büyük *hikmet sahibidir."*

"Kim bir hata yani zararı başkasına dokunan *suç* veya zararı kendinde kalan *bir günah işler de sonra,* Tu'me'nin yahudi Zeyd'e yaptığı gibi, *onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz o kimse, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.* Bu öyle bir günahtır ki çirkinliği ve rezilliği kimseye gizli değildir.

111-112. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Günah, içi tırmalayan, gönülde sıkıntı ve rahatsızlık meydana getiren ve göğsü daraltan şeydir. Bunun zıddı iyiliktir.

İyilik, gönlün kendisiyle rahat ettiği ve kalbin huzur bulduğu şeydir. Her kim kalbinin rahatsız olduğu ve kabul etmediği bir şeyi yaparsa nuru noksanlaşır, kalbi kararır. *"Kim bir günah işlerse ..."* âyeti buna işaret etmektedir. Yani işlediği günah yüzünden nefsinin ve ruhunun nuru söner.

Kim bir günaha veya ayıp olan bir işe bulaşır da sonra onu kötü zan ile başkasına nisbet ederse büyük bir iftira yüklenmiş ve apaçık bir günah işlemiş olur.

Hak yolunda giden bir müride gereken şey, başkasının kusurlardan temiz olduğunu düşünüp kusur ve ayıbı kendi nefsinde görmesidir. Allah'a vâsıl olan kâmil ise her şeyde kemali görür; çünkü o, baktığı her şeyde Allah'ı tanır, o şeydeki ilâhî tecelliyi seyreder, bir noksanlık görmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Her Hayır Allah'ın Rahmetiyledir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, resûlüne lutfettiği hidayet ve inayet nimetine şahitlik ederek şöyle buyurdu:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَۜ وَمَا
يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍۜ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُۜ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظٖيمًا ﴿١١٣﴾

113. ***Allah'ın sana lutfu ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya niyetlenmişti. Onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğini öğretti. Allah'ın lutfu sana gerçekten büyük olmuştur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'ın sana lutfu ve rahmeti olmasaydı,* yani seni günahlardan koruyarak yaptığı ihsanı ve özel yardımıyla rahmeti olmasaydı, *onlardan bir grup seni saptırmaya niyetlenmişti.* Onlar, hırsızlık yapan adamın grubudur. Bu kimseler olayın aslını bildikleri halde, seni hak üzere hüküm vermekten saptırmak istediler; fakat onlardan önce sana Allah'ın inayeti yetişti, koruması sardı, böylece haktan ayrılmadın. Bundan murat, onların bu işe niyetlerini ortadan kaldırmak değildir; çünkü o oldu. Asıl murat, onların niyetinin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) bir etkisi olmadığını belirtmektir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar ancak kendilerini saptırırlar,* zira yalan ve hilelerinin sonucu onlara döner. Onlar *sana bir zarar veremezler.*" Çünkü Allah seni korumaktadır. Onları savunma adına içinden geçenlere gelince, bu, senin işin zâhirine itimadından ileri gelmiştir. Sana ancak zâhire göre hükmetme emri verildi; insanların içinden geçirdiklerinin hesabı ise Allah'a aittir.

"*Allah sana kitabı* yani Kur'an'ı *ve hikmeti,* Kur'an'la konuştuğun hikmetleri *indirdi, ayrıca sana* daha önce vâkıf olmadığın işlerin gizli yönlerinden yahut din işlerinden ve hükümlerden *bilmediklerini öğretti. Allah'ın lutfu sana gerçekten büyük olmuştur."*

Peygamberlikten daha büyük bir nimet yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın özellikle onu bütün yarattıklarına üstün kılması, kendisini bütün insanlara peygamber olarak göndermesi, onun elinde, daha önce hiçbir peygamberde olmadığı kadar insanı hidayete ulaştırması ve bunların dışında sayılamayacak kadar faziletleri nasip etmesi, yüce Allah'ın, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı büyük ihsanlarıdır.

113. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer Allah Teâlâ, ezelî inayetiyle velilerine ihsanda bulunmasaydı ve onları özel koruması altında tutmasaydı, avam halk onları hakikatten uzaklaştırır, engeller, onları hak yola sülûkten alıkordu. Fakat kime ezelde ilâhî inayet yâr olmuşsa, ona cinayet oku (isyan kiri) isabet etmez. Allah onların ayaklarını hak yolda sabit tutar, nihayet onlara hakikati gösterir, kalplerinden perdeleri kaldırır; böylece ilâhî kitabın sırlarını anlarlar. Kalplerinden hikmet ve sır kaynakları fışkırır. Öyle ilimler elde ederer ki onları herhangi bir kitap ve defter yazmaz. Böylece her iki dünyada büyük bir hayrı ede ederler. Gerçekten Allah'ın velilerine ihsanı çok büyüktür.

Her Sözde Hayır Yoktur

Tu'me b. Übeyrik'ın hırsızlığı ortaya çıkınca, onun durumu hakkında gizli konuşmalar ve mâlâyâni tartışmalar çoğaldı. Cenâb-ı Hak, onları bundan nehyederek şöyle buyurdu:

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ
اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ
نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

114. ***Onların gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka vermeyi yahut bir iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emreden kimselerin konuşmaları bunun dışındadır. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona büyük bir mükâfat veririz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminleri susmaya teşvik ederek buyurdu ki:

"*Onların*, o hırsız veya başkası hakkındaki *gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur*; hatta bütün konuşmaları hayırsızdır. *Ancak kim*, konuşmasıyla farz veya nâfile *sadaka vermeyi tavsiye ederse* onun sevabının bir misli de kendisinin olur. *Yahut bir iyilik yapmayı emrederse* sevabına ortak olur."

Ma'ruf yani iyilik, dinin güzel bulduğu ve selim aklın uygun gördüğü işlerdir. Bu, Allah rızası için birine borç vermek, muhtaç birine yardım etmek, cahile ilim öğretmek, yolunu kaybedene yol göstermek ve bunlar dışındaki hayırlardır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Yahut iki insanın arasını düzeltmeyi tavsiye ederse o sözde hayır vardır.*" Yani iki kimse arasında ıslaha vesile olacak şeyler *tavsiye ederse*; Tu'me ile yahudinin veya başkalarının arasını bulmak gibi, bu tür konuşmalarda hayır vardır.

Mücâhid demiştir ki: "Âyetin hükmü, bütün insanlara yöneliktir. Âyet, hayır işlerle ilgili olan sözler hariç, insanların gizlice konuştuğu ve dalıp gittiği konuşmalarda bir hayır olmadığını ifade etmektedir."

"*Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunları yaparsa*, yani sadaka vermeyi, iyilik yapmayı ve iki insanın arasını düzeltmeyi *tavsiye ederse biz ona büyük bir mükâfat* ve hayır *veririz.*"

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette sözle iyiliğin, onu emretmeye bağlı olduğu belirtildi; büyük mükâfat ise bizzat o iyiliği yapmaya bağlandı. Bu şunu göstermek içindir: Bu işleri emreden kimse iyiler arasına giriyorsa onları bizzat yapan kimse öncelikle girer. Hem asıl istenen, ameldir. İyi şeyleri emretmenin itibara alınması, sözün fiile sebep olmasından dolayıdır. Âyette ayrıca, yapılan işin sevap getirmesi, Allah rızası için yapılmasına bağlandı. Şüphesiz ameller niyetlere göre değerlendirilir. Kim bir hayrı gösteriş ve adını duyurmak için yaparsa ona karşılık Allah'tan bir sevabı hak etmez. Verilecek sevabın büyük olarak nitelenmesi, kulun elden kaçırdığı dünyalık şeylerin çok basit olduğuna dikkat çekmek içindir."

114. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, sükûta teşvik vardır. Sükût, tasavvuf yolunda kuvvetli bir rükündür. O, dört temel rükünden biridir. Diğer rükünler, uzlet (halktan uzaklaşma), açlık ve uykusuzluktur. Bu, manevi terbiyeye yeni başlayanların yoludur. Kimin manevi yolda güzel bir başlangıcı olmazsa onun sağlam bir nihayeti olmaz.

Ârifler demiştir ki: "Dil sükût ettiği ölçüde, gönül mâmur olur; dil (hayır dışında) ne kadar çok konuşursa gönül o derece harap olur."

Şu da âriflerin bir sözü: "İlim çok olunca, söz az olur; ilim az olunca söz çok olur."

Yine ârifler demiştir ki: "Kim Allah'ı tanırsa dili tutulur (çok laf edemez olur)."

Âlimlerden birine, "İlim öncekilerde mi çoktu günümüzde mi çoktur?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Öncekilerde ilim çoktu, günümüzdekilerde ise laf çoktur!"

"Kim bunları yaparsa ..." âyeti, amelin, amelsiz ilimden daha değerli olduğuna bir işarettir.

Müminlerin Yolundan Ayrılmanın Sonu

Yukarıda konu edilen Tu'me b. Übeyrik kaçıp müşriklere katılarak dinden çıkınca, hakkında şu âyet indi:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ
سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهٖ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهٖ جَهَنَّمَۜ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَنْ
يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾

115. ***Kim kendisine doğru yol belli olduktan sonra, Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse onu gittiği yolla baş başa bırakırız ve sonuçta cehenneme sokarız. O ne kötü bir yerdir.***

116. ***Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa o koyu bir sapıklığa düşmüştür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim, kendisine doğru yol belli olduktan sonra,* yani mucizelerini görerek kendisinin hidayet üzere olduğunu bildikten sonra *Peygamber'e karşı çıkar,* hak yolu terkeder *ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse,* yani onların sahip olduğu itikad ve amelin dışında bir yola girerse *onu gittiği yolla baş başa bırakırız,* onu kendi haline terkeder, tercih ettiği sapıklıkla baş başa bırakırız. *Sonra onu cehenneme sokarız;* kendisini orada yakıp helâk ederiz. *O, gidilecek ne kötü bir yerdir!"*

Âyet, ümmetin icmâına (âlimlerin bir konudaki ortak görüşüne) muhalefet etmenin haram olduğunu göstermektedir; çünkü Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine karşı gelenlere ve umum müminlerin yolundan ayrı bir yola gidenlere şiddetli bir azabı vaat etmiştir. Bunların her ikisi de haramdır. Müminler yolunun dışında bir yola uymak haram olunca, onların yoluna uymak farz olur. Bu konudaki açıklamalar için Beyzâvî'ye bakınız.

Sonra Tu'me, müşrik olarak dinden çıkınca, hakkında şu âyet nâzil oldu:

"Hiç şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar." Şirkin çirkinliğinden dolayı bu âyet, aynı sûrede bir kez daha tekrar edildi (Kırk sekizinci âyet de aynı hükmü belirtmektedir).

Bu konuda şu olay nakledilmiştir:

İhtiyar bir adam Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Ben günahlara dalmış bir ihtiyarım, ancak ben Allah'ı tanıdıktan ve O'na iman ettikten sonra kendisine hiçbir şeyi ortak koşmadım. O'ndan başkasını dost edinmedim. Günahlara, bana zarar vermez cüretiyle dalmadım. Bir an olsun Allah'tan kaçıp kurtulabileceğimi, O'nu âciz bırakacağımı düşünmedim. Ben pişmanım ve tövbe ediyorum. Allah katında benim halimi nasıl görüyorsun?" diye sordu. Bunun üzerine bu âyet indi.[939]

Âyet şöyle bitiyor: *"Kim Allah'a ortak koşarsa o, tam manasıyla* haktan sapmış, *koyu bir sapıklığa düşmüş olur."* Çünkü şirk, sapıklıklar içinde en çirkinidir; doğruluk ve istikametten en uzak olanıdır. Şirkle ilgili birinci âyette, *"Kim Allah'a şirk koşarsa o, büyük bir günahla iftira etmiş olur"* (Nisâ 4/48) buyruldu; çünkü o âyet Ehl-i kitabın kıssasıyla ilgilidir. Onların şirkinin kaynağı (cehalet değil), bir çeşit iftiradır ve o, Allah adına asılsız bir şeyi iddia etmektir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

115-116. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim şeyhine muhalefet eder ve kendi kafasına göre başka bir yola girerse Allah onu girdiği yolla baş başa bırakır, onu hiç farkında olmadığı bir şekilde yavaş yavaş azaba yaklaştırır. Bazan ondan ceza geciktirildiğinde o, "Eğer bu yaptığımda Allah'a karşı bir kötü edep olsaydı, ilahî medet kesilir, huzurdan uzaklaşmayı gerektirirdi!" der. Bazan medet kesildiği olur, fakat o farkında değildir. Onun, istediği ile baş başa kalmasından başka bir şey olmasaydı bile, bu durum, zarar olarak kendisine yeterdi.

---

[939] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/359.

Kısaca, bir mürid için elinden manevi fetih ve hidayet görüldükten sonra terbiye şeyhlerinden ayrılmak ve onlardan başkasına gitmek, velev ki kendi zannınca daha kâmil bir şeyhe gittiğini düşünse bile, bu durum bir çeşit kovulmak, kapıdan uzaklaştırılmak ve müridlik ahdini bozmaktır. Kendisi için asla hayırlı bir netice çıkmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirkin Kötülüğü

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette şirkin kötülüğünü ve onun ne kadar çirkin işlere sebep olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾
لَعَنَهُ اللّٰهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَأُضِلَّنَّهُمْ
وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ
فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَقَدْ
خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ
اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ اُولٰئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾

117. ***Onlar Allah'ı bırakıp yalnızca birtakım dişi varlıklara*** *(Lât, Uzzâ, Menât gibi dişi isimlerini verdikleri putlara)* ***taparlar. Hakikatte onlar ancak azgın şeytana tapıyorlar.***

118. ***Allah şeytanı lânetledi; o da, "Yemin ederim ki kullarından belli bir pay alacağım" dedi.***

119. ***Ayrıca şeytan, "Onları mutlaka saptıracağım, boş kuruntulara daldıracağım, onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar*** *(putlar için işaretleyecekler)****, yine onlara emredeceğim de Allah'ın***

yarattığını değiştirecekler" dedi. Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir hüsrana uğramıştır.

120. *Şeytan onlara vaatlerde bulunur ve onları ümitlendirir; halbuki şeytanın onlara söz vermesi aldatmacadan başka bir şey değildir.*

121. *İşte onların varacağı yer cehennemdir; ondan kaçıp kurtulacak bir yer bulamazlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar Allah'ı bırakıp yalnızca* Lât, Uzzâ, Menât gibi *dişi isimlerini verdikleri putlara taparlar.* Onlara göre bu putlar dişidirler. Yahut onlar, aklı olmayan ve bir şey anlamayan cansız varlıklardır. Bu durumda onlar, bir iş yapabilen değil, kendileri üzerinde tasarrufta bulunulan varlıklardır; halbuki gerçek mâbudun hakkı, bizzat işi yapan olmaktır, başkasının etki ve tasarrufunda olmak değildir.

Yahut âyet, "dişi" ifadesiyle melekleri kastetmektedir; çünkü onlar meleklere tapıyor ve onların Allah'ın kızları olduklarına inanıyorlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hakikatte onlar, ancak azgın,* âsi *şeytana tapıyorlar;* çünkü onlara bunu emreden ve kendilerini putlara tapmaya teşvik eden şeytandır. Şeytan putların içine girip oradan müşriklerle konuşuyordu.

Cenâb-ı Hak sonra, şeytanı kendisinden nefret edilecek sıfatlarla tanıtarak buyurdu ki: *"Allah şeytanı lânetledi;* yani onu rahmetinden uzaklaştırdı. *Şeytan da şöyle dedi:*

'Yemin ederim ki kullarından belli bir pay alacağım.' Yani kendi lehime düşündüğüm şeyleri onlardan koparıp alacağım. *Onları mutlaka* haktan *saptıracağım,* kendilerini uzun yaşama hayallerine, dirilmenin ve hesabın bulunmadığı gibi *boş kuruntulara,* bâtıl düşüncelere *daldıracağım. Onlara* kesinlikle *emredeceğim;* Allah'ın helâl kıldığını haram yapmak için *hayvanların kulaklarını yaracaklar* ve onların haram olduğunu söyleyecekler. Araplar böyle yapardı, beş doğum yapan dişi develerin kulağını yararak artık onları çalıştırmanın ve etini yemenin haram olduğunu söylerlerdi. Âyette, Allah'ın helâl kıldığı her şeyi haram kılmaya bir işaret olduğu

gibi, Allah'ın tam ve kâmil olarak yarattığı her şeyi bir fiilen veya kapasite olarak noksanlaştırmaya da bir işaret vardır.

Köleleri kısırlaştırmak, dövme yaptırmak ve kaşları yoldurmak gibi şeyler de bu değiştirmeye girer. Beyzâvî bunlara, normal yolu bırakıp livâta yapmayı, kadınların kendi aralarında yaptığı seviciliği, güneşe ve aya tapmayı, Allah'ın fıtrat dini olan İslâm'ı değiştirmeyi, organları ve yetenekleri kişiye bir kemal kazandırmayan ve Allah'a yakınlık sebebi olmayan işlerde kullanmayı da eklemiştir.

Bütün bunlar, yaratılışı değiştirmek, eşyayı hedefi dışında kullanmaktır. Âyetin genel ifadesi, her türlü kısırlaştırmayı da içine almaktadır; fakat fakihler bir ihtiyaç durumunda hayvanların kısırlaştırılmasına ruhsat vermişlerdir. Âyetteki dört cümle, şeytanın sözünü yahut fiilen yaptığını anlatmaktadır."[940]

Cenâb-ı Hak, sonra şeytandan sakındırarak şöyle buyurdu: "*Kim Allah'ın emrettiğini terkedip* şeytanın emrettiklerine uyarak *onu dost edinirse elbette apaçık bir hüsrana uğramıştır;* çünkü o, ana sermayesini zayi etmiş, cennetteki mekânını terkedip onun yerine cehennemden yer almıştır."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Şeytan onlara* söz verir, birtakım şeyler vaat eder fakat yerine getirmez, *onları ümitlendirir;* ancak onlara bir şey veremez. *Şeytan onlara aldatmadan başka bir şey vaat etmez.* O da, içinde zarar olan bir şeyi faydalı gibi göstermesidir. Şeytan onlara, 'Siz hak üzeresiniz, siz cennete daha layıksınız!' gibi birçok aldatıcı vesveseler verir."

"*İşte onların,* o şeytana aldananların *varacağı* ve kalacağı *yer cehennemdir; ondan kaçıp kurtulacak, dönüp gidecek bir yer bulamazlar.*"

117-121. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sen neyi seversen, onun kölesi olursun; öyleyse Allah'tan başka şeylere kulluk etmekten sakın. Eğer sen, nefsini sever ve onun keyfî isteklerini Rabb'inin haklarına tercih edersen yahut kadına, gyim kuşama, hayvanlara veya bunların dışında aşırı muhabbet ettiğin şeylere boyun eğip her canının çektiğini yaparsan, Rabb'inden başkasına kulluk etmiş olursun. Yine, sonsuz kerem ve ihsan sahibi Rabb'inden uzaklaşarak şeytana yem olmaktan sakın. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

---

[940] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/238 (Beyrut 1988).

"Şeytanın senden gafil olmadığını bildiğine göre, sen de varlığın elinde olan Allah'tan gafil olma!" Sevgilinin muhabbetiyle dolu ol ki düşmanın düşmanlığına karşı sana yetsin. Öyleyse Allah'ı dost ve sahip edin. Şeytandan uzaklaş. Cenâb-ı Hakk'ı müşahede deryasına dalarak şeytandan uzak dur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İman ve Salih Amel Sahiplerine Müjde!

Cenâb-ı Hak bundan sonra, müşriklerin aksine, güzel işler yapan müminleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

122. ***İman eden ve salih amel işleyenleri, içinde ebedî kalacakları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın varlığına ve birliğine *iman ve* mükellef oldukları *salih amelleri yerine getirenleri, içinde ebedî kalacakları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* Yani sözünde Allah'tan daha sadık olan hiç kimse yoktur.

Âyetten maksat, şeytanın kendisine tâbi yakınlarına vaat ettiği yalan vaatlere karşı, Allah'ın dostlarına yaptığı sadık vaadi hatırlatmaktır. Bu, kulu ilâhî vaade ulaştıracak sebeplere sarılmaya bir teşviktir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

122. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim Cenâb-ı Hakk'ın azamet sahibi olduğunu bilir ve O'na karşı kulluk görevlerini hakkı ile yerine getirirse Allah onu altından ilimler akan marifet cennetlerine dahil eder; orada ebedî olarak kalır. Bu, Allah'ın hak bir vaadi ve gerçek bir sözdür. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir ki?

Sadece Temenni Yetmez

Bu ilâhî vaade, kuru temenni ve tembellik ile ulaşılmaz; ona ancak salih amel ve halis niyetle ulaşılır. Hak Teâlâ bu hususu belirterek şöyle buyurdu:

لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَٓا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِۜ مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءًا يُجْزَ بِه۪ۙ
وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَص۪يرًا ﴿١٢٣﴾

123. ***Allah'ın vaadine, ne sizin temennileriniz ne de Ehl-i kitabın kuruntuları ile ulaşılır. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür. Bu kimse kendisi için Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey müslümanlar,* iman ehli için belirttiğim *bu müjdelere, sizin sözde kalan temennileriz ve Ehl-i kitabın boş kuruntuları ile ulaşılmaz;* bilakis Allah, kulları arasında hükmeder ve onlara amellerinin karşılığını verir.

Rivayet edildiğine göre, müslümanlarla Ehl-i kitap birbirlerine karşı övündüler. Ehl-i kitap, "Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir; bizim kitabımız da sizin kitabınızdan önce indirilmiş bir kitaptır; dolayısıyla biz Allah'a sizden daha yakınız!" dediler. Müslümanlar da, "Biz Allah'a sizden daha yakınız; bizim peygamberimiz peygamberlerin sonuncusudur; kitabımız ise önceki kitaplar hakkında hüküm verir (onları kontrol eder, doğrusunu eğrisini ortaya koyar)" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.[941]

Âyetteki hitabın müşriklere olduğu da söylenmiştir. Onların kuruntusu, "Cennet ve cehennem yoktur!" sözleridir. Yahut onlar birbirlerine şöyle dediler: "Eğer iş, bu müslümanların dediği gibi ise (ahirette cennet cehennem varsa), sizin durumunuz onlardan daha hayırlı olur!"

Ehl-i kitabın kuruntusu ise âyette geçtiği gibi, *"Bize sayılı günler hariç, azap dokunmaz!"* (Âl-i İmrân 3/24) sözleridir. Onların diğer bir kuruntusu da, *"Cennete ancak yahudi yahut hıristiyan olanlar girecektir"* (Bakara 2/111) sözleridir.

Cenâb-ı Hak, sonra, işin aslını belirterek buyurdu ki:

"Kim bir kötülük yaparsa dünyada veya ahirette *onun karşılığını görür."*

Rivayet edildiğine göre bu âyet indiği zaman, Ebû Bekir [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, eğer bize her kötü amelimizin karşılığı verilirse azaptan kim kurtulacak?" diye sordu. Resûlu-i Ekrem,

"Sen hiç üzülmüyor musun? Hasta olmuyor musun? Başına bir darlık ve sıkıntı gelmiyor mu?" diye sordu, Ebû Bekir,

"Evet, bunlar başımıza geliyor" dedi. O zaman Resûlullah,

"İşte bunlar, yaptığınız kötü amellerin karşılığı olarak başınıza gelmektedir" buyurdu.[942]

---

[941] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/694.

[942] Ahmed, *Müsned*, 1/11; Hâkim, *Müstedrek*, 3/74; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2899; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/696.

Şu halde kim kötü bir iş yaparsa onun karşılığını bulur.

Âyet şöyle bitiyor: *"O kimse, Allah'tan başka,* kendisini sevip savunacak *bir dost bulamadığı gibi,* kendisine yardım edecek ve Allah'ın azabından kurtaracak *bir yardımcı da bulamaz."*

123. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

Manevi mertebelere yalan temenni ve boş iddialarla ulaşılmaz; onlara ancak yüksek gayret ve sağlam mücâhedelerle ulaşılır. Manevi makamlara yalnız salih ameller ve safi hallerle ulaşılır. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Uğruna çekilen sıkıntı ve çile ölçüsünde yüksek şeyler elde edilir. Kim izzet isterse geceleri uykusuz kalır (amel, ibadet yapar). Sen hem izzet istiyorsun hem de gece boyunca uyuyorsun. Böyle izzet ve yücelik elde edilmez. İnciye ulaşmak isteyen kimse denize dalar."

"O'na ne sizin temennileriniz ne de Ehl-i kitabın kuruntuları ile ulaşılır" âyeti nâzil olunca, Ehl-i kitap, "Bizimle sizin aranızda bir fark yok, hepimiz eşitiz!" dediler; bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَق۪يرًا ﴿١٢٤﴾ وَمَنْ اَحْسَنُ د۪ينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ
وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًاۜ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰه۪يمَ خَل۪يلًا ﴿١٢٥﴾
وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُح۪يطًا ﴿١٢٦﴾

124. ***Erkek ve kadınlardan kim mümin olarak salih ameller işlerse işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.***

125. *Güzel ameller işleyerek kendini Allah'a veren ve tevhid üzere İbrahim'in dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.*

126. ***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır (hiçbir şey O'na gizli kalmaz).***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Erkek ve kadınlardan,* her *kim mümin olarak salih ameller işlerse ...*"

Bu salih ameller, kulun mükellef tutulduğu şeylerin en mühim olanlarıdır; çünkü insanın bütün salih amelleri yerine getirmesi takati dışındadır. Kadınlar, salih ameli yerine getirmede erkeklerle eşit durumdadır. Âyette, salih amel edenin mümin olması şartı zikredildi; zira amellerin kabulünde iman şarttır. İman olmadan yapılan hiçbir amele sevap yoktur. Yukarıdaki şartlarda salih amel işleyenlerin mükâfatı şöyle zikredilmiştir:

"*İşte onlar, cennete girecek kimselerdir;* yahut Allah onları cennete dahil edecektir. *Onların yaptığı salih amellerin sevabından zerre kadar noksanlaştırılmaz.*"

Beyzâvî demiştir ki: "İtaat edenin sevabından hiçbir şey noksanlaştırılmayınca, isyan edenlerin azabında da bir artırma olmaz; çünkü amellere karşılık veren zat, merhametlilerin en merhametlisidir."

Bütün varlığı ile *Allah'a yönelen kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir?* Yani, bütün varlığı ile Mevlâ'sına boyun eğip itaat eden kimseden daha güzel din sahibi hiç kimse yoktur. *Bu kimse aynı zamanda muhsindir;* yani Rabb'ine ve O'nun kullarına karşı görevlerini en güzel şekilde yerine getiren tevhid ehli biridir ve halis bir şekilde İbrahim'in dinine tâbi olmuştur. Bu da temel esaslarıyla İbrahim'in dinine uygunluk arzeden, hatta onun aynısı olan Muhammedî dine (İslâm'a) girerek gerçekleşir. Kim İbrahim'in dini üzere olduğunu iddia eder de İslâm'a girmezse o kimse iddiasında yalancıdır.

Cenâb-ı Hak daha sonra Hz. İbrahim'in dinine dine tâbi olmaya teşvik edecek gerekçeyi zikrederek buyurdu ki: "*Allah İbrahim'i dost edindi.*" Yani onu özel olarak seçti ve kendisine ancak dostun dosta yapacağı özel ihsanlarda bulundu. Âyetten hemen önce İbrahim ismi geçtiği halde, sonunda da açıkça İbrahim isminin zikredilmesi, kendisini yüceltmek ve onun övülecek bir kimse olduğunu açıkça belirtmek içindir.

Hz. İbrahim'e, Allah sevgisi vücudunun her zerresine sirayet ettiği için "Halil" (özel dost) denmiştir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], sürekli insanlara ziyafet verir, yemek yedirirdi. Bu sebeple kendisine, "Ebü'd-düyûf" (Misafir babası) ismi verilmişti. Evi yol üzerindeydi, yoldan geçeni evine davet ederdi. Bir sene kıtlık oldu; insanlar çok zorda kaldılar. İnsanlar Hz. İbrahim'in kapısında yığılıp yiyecek istediler. Hz. İbrahim'in de yiyecek erzakı her sene Mısır'daki bir dostu tarafından gönderilirdi. Hz. İbrahim, hizmetçilerini develerle Mısır'daki dostuna gönderdi, yiyecek istedi. Dostu, hizmetçi gençlere,

"Eğer İbrahim kendisi için yiyecek isteseydi, yüklerce gönderirdim, fakat o, misafirleri için istiyor; insanların başına gelen kıtlık bizi de vurdu!" dedi. Gençler, bir şey alamadan geri döndüler. Yolda kumlu topraktan oluşan bir vadiye uğradılar. İnsanların yanına çuvalları boş olarak dönmekten utanarak bütün çuvalları kumla doldurdular. Hz. İbrahim'e gelince durumu kendisine haber verdiler; Hz. İbrahim, yiyecek bekleyen insanlar kapısında beklediği için çok üzüldü. O sırada kendisini bir uyku bastı, uyudu. Hanımı Sâre ise uyuyordu. Uyandığında,

"Sübhânellah, yiyecek için giden bu gençler gelmedi mi?" diye sordu, gençler, "Geldik!" dediler. Sâre, "Bir şey getirmediniz mi?" diye sordu, onlar da, "Getirdik!" dediler. Sâre, çuvalların yanına gidip ağızlarını açtığında onların halis unla dolu olduğunu gördü. Hemen fırıncıları çağırdı; ekmek pişirildi ve misafirlere verildi. O sırada Hz. İbrahim uyandı, ekmek kokusunu alınca,

"Ey Sâre, bu nereden geldi?" diye sordu, Sâre,

"Senin Mısırlı dostundan geldi!" diye cevap verdi. Hz. İbrahim de,

"Hayır, dostum yüce Allah'tan geldi!" dedi. O zaman Allah kendisine halilim (dostum) ismini verdi.[943]

---

[943] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/365; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/484 (Beyrut 2002).

Zeccâc demiştir ki: "Halil'in manası, sevgisinde hiçbir bozukluk olmayan kimse demektir. Yahut Hz. İbrahim, fakirlik ve ihtiyacını sadece Allah'a açtığı için kendisine 'Halil' denmiştir."

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi, mülk, yaratılış ve kul olarak Allah'ındır. Mülk O'nundur; insanlar da O'nun kullarıdır; O dilediğini dostluğu, muhabbeti ve hizmeti için seçer. Allah, ilim ve kudretiyle her şeyi kuşatmıştır; herkese çalışması ve niyeti ölçüsünde karşılık verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

124-126. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah yolunda yapılan mücâhede ve çekilen sıkıntı ölçüsünde müşahede gerçekleşir. Manevi yolun başlangıcındaki amel ve gayretler nisbetinde nihayetteki güzel haller elde edilir. Kimin başlangıç hali parlak ise nihayet halleri de parlak olur. Amelin karşılığı, himmetler ölçüsünde olur. Kim bağ, bahçe ve süslü cennetler için amel ederse onunla zevklenir; kim de marifet cenneti için amel ederse onunla nimetlenir. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez (Kehf 18/49)

Kim bütün varlığı ile Mevlâ'sına teslim olup itaat ederse Allah katında ondan daha güzel kimse yoktur. Kim, Hanîf dinine sarılırsa -ki bu din, bütünüyle Allah'a bağlanmaktır- o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur ve takva ehlinin ulaşacağı zirve noktaya çıkar. Kim yüce sevgilinin ahlâkı ile süslenirse o kimse, Allah'a herkesten daha yakın olur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Kadın ve Yetimlerin Hakkına Dikkat!

Dili korumaya bağlı işlerden biri de gerçeğe uygun fetva vermektir; bunun için Cenâb-ı Hak, adaletle hüküm verme emrinden sonra bunu zikretti. İkisi arasında değinilenler ise ara ifade olarak belirtildi. Allah Teâlâ fetva konusunda şöyle buyurdu:

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَٓاءِۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْتٖيكُمْ فٖيهِنَّۙ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ
فِى الْكِتَابِ فٖى يَتَامَى النِّسَٓاءِ الّٰتٖى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ
وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفٖينَ مِنَ الْوِلْدَانِۙ وَاَنْ تَقُومُوا
لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهٖ عَلٖيمًا ﴿١٢٧﴾

127. *Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü size Allah açıklıyor: Kendileri için belirlenen hakkı* (mehri) ***vermeyerek nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlarla, zayıf yetim çocukların hakkındaki hükümler size, bu kitapta okunup açıklanmıştır. Allah size, yetimlerin hakkını tam olarak vermeyi emreder. Hayır olarak her ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana kadınların* mirası ve diğer durumları *hakkında fetva soruyorlar. Onlara de ki: Onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor: Önce size onların mirastaki haklarını vermeyi emrediyor. Ve yine onlar hakkında size sûrenin evvelinde açıklandığı gibi fetva veriyor."* Allah bu konuda sûrenin evvelinde şöyle buyurdu:

"Kazandıkları şeylerden erkekler için bir pay vardır, aynı şekilde kadınlar için de kazandıklarından bir pay vardır" (Nisâ 4/32). Sonra miras taksiminde, *"Allah size evlatlarınız hakkında şunu emreder ..."* (Nisâ 4/11) âyetinde bu payı açıkladı.

Yetimler hakkında şöyle buyurdu:

"Yetimlere mallarını verin..." (Nisâ 4/2).

"Eğer yetimlere adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, beğendiğiniz diğer hür kadınlarla evlenin" (Nisâ 4/3).

Allah, kendilerine belirlenen mehri vermeden nikâhlanmak istediğiniz yetimler hakkında size şunu emretti: Onları başkaları ile evlendirin, mehirlerini adaletle vermeden siz evlenmeyin. Sizler, kadın güzel olur ve malı da bulunursa ona rağbet ediyorsunuz; eğer kadın güzel değilse ona rağbet etmiyorsunuz; mirasına konmak için onu sıkıntıya sokuyorsunuz. Böyle yapmayın; onlarla mehirlerini vererek ya siz evlenin ya da başkaları ile evlendirin.

Câhiliye döneminde, yetim kızlar güzel olur ve malı da bulunursa yakınları ona rağbet eder, mehir vermeden onunla evlenirlerdi. Eğer yetim kız güzel değilse ve malı da bulunmazsa ona rağbet etmezler, kendisini sıkıntıya sokarlar yahut onları başkası ile evlendirirlerdi. Allah Teâlâ her iki kesimin yaptığını da yasakladı.

Allah size küçük çocuklar hakkında da şu fetvayı veriyor: Onların mirastaki paylarını büyük kardeşleriyle birlikte kendilerine verin. Câhiliye döneminde, küçük çocuklara mirastan pay verilmezdi. Rivayet edildiğine göre Uyeyne b. Hısn, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Haber aldığıma göre sen kadınlara ve küçük çocuklara mirastan pay veriyormuşsun; biz ancak savaşa katılan ve ganimeti hak edenlere miras veriyorduk!" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Bana bu şekilde emredildi"* buyurdu. O zaman bu âyet indi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah size ayrıca yetimlere adaletle muamele etmenizi emreder."* Bu emir, idarecilere de hitap etmekte; onlara yetimler için maslahatı gözetmelerini, onların haklarını güvence altına almalarını ve onların bütün işlerinde ihtiyatla davranmalarını emretmektedir. Cenâb-ı Hak sonra bunu yapanlara sevap vaat ederek şöyle buyurdu:

"Hayır olarak her ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir; size iyiliğiniz derecesinde karşılık verir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

127. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sana zâhirî ilimlerin durumundan ve sahipsiz kalmış kalbe ait ilimlerin halinden soruyorlar. Kalbe ait ilimler, temiz fikrin, derin tefekkürün neticesidir. Onlar, hakikat ilminden olan ledünnî ilimler ve rabbânî sırlardır. Onlara ancak halk nezdinde zayıf görülen temiz kalpli kimseler layıktır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Size cennetlik kimseleri haber vereyim mi? Onlar, her zayıf görünümlü ve halk tarafından da garip görülen kimsedir. (Bu kimse halkın gözünde böyledir fakat) eğer o, bir işin olması için Allah'ın adıyla yemin etse, Allah onu yemininde yalancı çıkarmaz, istediğini verirdi."[944]

De ki Allah bu ilimler hakkında size gerekli olan bilgiyi veriyor: Size zâhirî ilimlerden Rabb'inize güzel ibadet yapacağınız kadarını almanızı ve kalp ilmi olan tarikat ilmine yönelmenizi ve ondan gerçek manada kulluk yapacağınız kadarıyla elde etmenizi, tefekkürün neticesinden de Rabb'inizin azametini müşahede edeceğiniz kadarına sahip olmanızı emrediyor. Allah ayrıca her işinizi adaletle yerine getirmenizi; şeriatın hakkını verdiğiniz gibi tarikatın da hakkını vermenizi, hakikatin sırlarını ehli olmayanlardan korumanızı emrediyor. Allah iyilik ve ihsan sahiplerinin ecrini zayi etmez.

Karı Koca Arasında Sulh

Cenâb-ı Hak bundan sonra, karı koca arasında geçimsizlikten korkulduğu zaman aralarında anlaşma yapmalarını emrederek şöyle buyurdu:

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًاۜ وَالصُّلْحُ خَيْرٌۜ وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ
الشُّحَّۜ وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا ﴿١٢٨﴾

128. ***Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa aralarında sulh yapmalarında onlara bir sakınca yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten nefisler cimriliğe hazırdır. Şayet güzel geçinir ve (haksızlıktan) sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.***

---

[944] Buhârî, Eymân, 9, Edeb, 61; Müslim, Cennet, 46-47; Tirmizî, Cehennem, 13; İbn Mâce, Zühd, 4; Ahmed, *Müsned*, 3/145.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden,* kendisinden hoşlanmayarak ve haklarını vermeyerek uzaklaşmasından ve onu terketmesinden yahut onunla beraberlik ve konuşmayı ihmal ederek kendisinden yüz çevirmesinden *korkarsa aralarında sulh yapmalarında onlara bir günah yoktur.*"

Bu sulh, kadının mehrinden bir miktar noksanlaştırması, gecelik hakkını kumasına devretmesi yahut kocasına bir şeyler hibe ederek onu kendisine meylettirmesi gibi yollarla gerçekleşebilir.

Bu âyet, Sa'd b. Rebîa hakkında inmiştir. O, hanımının üzerine genç bir kadınla evlenip onu ilk hanımına tercih etmesi üzerine âyet indi.

Bir diğer rivayet şudur: Bir adamın hanımı ihtiyarladı, ondan çocukları vardı. Başka bir kadınla evlenmek için onu boşamak istedi. Kadın kocasına,

"Beni çocuklarımın başında bırak, kendin evlen, benim için iki ayda bir veya daha fazla sürede bir geceni ayır yeter yahut hiç ayırma!" dedi. Adam bu durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] arzetti. Resûlullah kendisine,

"*Allah senin sözünü işitti, isterse sana bir cevap verir, bekle!*" buyurdu. Bu âyet indi.[945]

Âyetin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımı Sevde b. Zem'a, hakkında indiği de söylenmiştir. Sevde [radıyallahu anhâ] ihtiyarlayınca, Resûlullah kendisini boşamak istedi, bunun üzerine Hz. Sevde,

"Beni hanımlarının içinde tut, benim için bir gece ayırma, ben gecelik nöbetimi Âişe'ye hibe ettim. Ben kıyamet günü senin hanımların arasında dirilmek istiyorum" dedi. Resûl-i Ekrem de öyle yaptı.[946]

Cenâb-ı Hak, sulha teşvik ederek buyurdu ki: "*Sulh,* ayrılmaktan yahut geçimsizlikten ve birbiriyle çekişip durmaktan *daha hayırlıdır.*"

---

[945] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/367.

[946] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/710-712; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 1/486; İbn Hacer, *el-İsâbe,* 8/196 (Beyrut 1995).

Yahut sulhun kendisi daha hayırlı bir iştir. Bu da ancak iki taraftan birinin bazı haklarından vazgeçmesiyle olur. Bu ise nefse ağır gelir ve nefis hakkından vazgeçme konusunda cimrilik eder. Allah Teâlâ şu sözüyle buna işaret etti:

"Zaten nefisler cimriliğe hazırdır." Yani, nefis hemen cimriliğini ortaya kor, ondan kopamaz; çünkü nefis, cimrilik sıfatı üzere yaratılmıştır. Kadın, neredeyse kocası için hiçbir hakkından vaz geçmeyecek ve ona vereceği şeylerde cömertlik yapmayacak fıtrattadır. Koca da kadından hoşlanmadığı zaman, onu nikâhında tutmaya ve onunla güzel geçinmeye sabredemeyecek bir haldedir.

Âyet şöyle devam ediyor. *"Şayet,* kadınlarla *güzel geçinir* ve tabiat icabı onlardan hoşlanmamakla birlikte, kötü geçimden, yüz çevirmekten ve haklarını zayi etmekten *sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır;* iyiliğiniz de geçimsizliğiniz de O'na gizli kalmaz, herkese yaptığının karşılığını verir." Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Kim hanımının eziyetine sabrederse Allah ona Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] sevabını verir. Kocasının eziyetine sabreden kadın için de böyledir."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

128. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki nefis, bir erkekle evlenen kadın gibidir. Evli kadın, kocasını işlerinde ciddi ve kendisine karşı sert görünce, ondan çekinir ve emrine boyun eğer; onda yumuşaklık ve gevşeklik görünce ise emrini hafife alır, boynuna biner, kendisine baskı kurmaya çalışır. Bu durumda kalbinden kocanın heybeti düşer, kocası kendisine bir şey emrettiği veya nehyettiği zaman, emri yerine getirmeye çalışmaz.

Nefis de böyledir. Nefis müridi bidayet halinde ciddi ve kendisine karşı otoriter ve dirayetli görünce, ondan çekinir, emrine boyun eğer, sözünü dinleyip itaat eder. Nefis müridi kendisine karşı gevşek ve rehavet içinde görünce, ensesine biner; bu durumda ona boyun eğdirmek ve kendisiyle mücadele etmek müride zor gelir.

Mürid, nefse saldırıp onu ezdiği zaman, nefis bazı işlerde kendisine genişlik vermesi ve isteklerinde yardımcı olması için onunla sulh yapmak ister. O zaman müridin nefsiyle sulh yapmasında ikisi için bir günah yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Eğer mürid, şiddetli mücâhedeye devam ederse bu bazan usanmaya götürür. Nefsi tanıdıktan sonra, ona iyilik yapar ve sizi Rabb'inizin huzuruna götürene kadar ona karşı uyguladığınız siyaset ve mücâhedede Allah'tan korkarsınız; hiç şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Hiçbir şeyi karşılıksız bırakmaz.

Kadınlar Arasında Adalet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kadınlar arasında adaleti emrederek şöyle buyurdu:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَم۪يلُوا كُلَّ الْمَيْلِ
فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِۜ وَاِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١٢٩﴾

129. *(Ey kocalar!) Çok isteseniz bile kadınlar arasında adaleti sağlamaya güç yetiremezsiniz; öyleyse birine tamamen meyledip diğerini askıya alınmış gibi ortada bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve haksızlıktan sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kocalar! *Çok isteseniz bile*, zayıf olmanız sebebiyle *kadınlar arasında*, sözde, davranışta, nafakada, giyecek ve sevgi konularında tam anlamıyla ve noksansız bir *adaleti sağlamaya güç yetiremezsiniz*. Onun için sizden bu hüküm hafifletildi, sizi aşan noktalarda günah kaldırıldı. Buna göre kocanın, sevgi ve iltifat gibi kalbe ait muamelelerinde hanımları arasında adaleti gözetmesi farz değildir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hanımları arasında gece ve gündüzleri taksim eder, hepsine adaletle davranır ve sonra, *"Allahım, bu benim elimde olan konuda yapabildiğim taksimdir, kontrolü elimde olmayan konuda ise beni hesaba çekme!"* derdi.[947] Bununla kalbinin meyil ve muhabbetini kastederdi.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] derdi ki: "Allahım, ben kalbime sahip olamam; bunun dışındaki işlerde ise adaletli davranacağımı ümit ediyorum."

Cimâ konusuna gelince, onda adalet şart değildir. Erkek bir hanımıyla cinsel ilişkiye girdiğinde, diğeriyle girmek zorunda değildir; hatta biriyle şehvetini harekete geçirecek derecede ilgilenip, cinsel ilişki lezzetini diğerine saklamak için kendini geri çekebilir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu durumda,* hiç değilse, güzellik ve gençliğinden dolayı, nafaka, giyecek ve ilgi hususunda *birine tamamen yönelip diğerini askıya alınmış gibi,* ne kocalı ne boşanmış, sanki hapsedilmiş bir vaziyette *ortada bırakmayın*. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kimin iki hanımı olur da tamamen birine yönelip diğerini ihmal ederse kıyamet gününde bir tarafı felçli olarak gelir."[948]

"*Eğer, kadınlar arasında yaptığınız adaletsizliği düzeltir ve* gelecekte de *haksızlıktan sakınırsanız, şüphesiz Allah,* geçmişteki meylinizi *çok bağışlayıcıdır.*"

129. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulluğun gereği, zafiyet ve acziyetini bilmektir. Kul, mükellef olduğu şeyleri, ne kadar kadar gayret etse ve ciddi olsa da hiç noksansız tam olarak yerine getirmeye güç yetiremez. Öyle ise ona layık olan, gerçek kulluk vasfına bürünmek ve Rabb'ine yönelmektir. O zaman, gücünün yettiğini yapar, yetmediğine yeltenmez. Bütünüyle hevâsına ve tembelliğe meyletmez. Gücünü aşan şeylere de aşırı hırs göstermez. Bir halde çakılıp kalmak, tevhid ehlinin işi değildir. Tevhid ehline düşen, ilâhî tecellilerin altında elden geleni yapmak, sonra tek ve kahhâr olan Mevlâ'nın verdiği hükümleri (başına gelenleri) sükût ve rıza ile karşılamaktır.

---

[947] Ebû Davud, Nikâh, 38; Tirmizî, Nikâh, 41; Nesâî, İşreti'n-Nisâ, 2; Hâkim, *Müstedrek*, 2/187.

[948] Tirmizî, Nikâh, 41; Nesâî, İşreti'n-Nisâ, 2; İbn Mâce, Nikâh, 48; Hâkim, *Müstedrek*, 2/187.

İbadet ve amelde, haddinden fazla derine dalıp zorluğa girmeyin, sonra nefsinizi hapiste gibi ortada asılı bırakırsınız. Bu, kalbi perdeli kimselerin işidir. Onlar, belli makam ve haller içinde hapsedilip kalmışlardır. Bir de o makam ve halin halâveti (manevi tadı), kendilerini Allah'tan alıkoymuştur. O makamı ve hali kaybettikleri zaman, sahip olduğu şeyler kendilerinden çekilip alınır, iflas ederler.

Allah ile zengin olan ârifler ise bir hale takılmaz, bir makamda kalmazlar; onlar hep yüce Mevlâ ile beraberdirler. İlâhî kudret önlerine ne getiriyorsa onu kabul eder, ona göre şekil alırlar. Bu telvîn makamı, temkin makamından sonradır.

Diğer bir işaret ve incelik şudur: Bil ki kudret ve hikmet, kalp için iki zevce gibidir. Kalp bir müddet bunun yanında bir müddet öbürünün yanında durur. Kalp, hikmetin yanında kalınca, cehalet, gaflet, zayıflık ve zillet gibi kulluk makamında olur; kudretin yanında kalınca ise rubûbiyyeti müşahede makamında olur. O zaman kalp ilim, manevi uyanıklık, kuvvet ve izzet içinde olur. Kalbin her ikisine karşı adaletle davranmaya gücü yetmez. Öyleyse birine tam yönelip diğerini hepten ihmal etmemeli; bilakis ikisi arasında seyretmeli, her birine hakkını vermelidir. Bu da her birinin faziletini bilerek ve her biriyle Hak yolunda seyrederek olur.

Eğer kalbinizi ıslah eder ve sizi Rabb'inizden alıkoyan şeylerden sakınırsanız, hiç şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir; iki halden birine gösterdiğiniz fazla meyli bağışlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Boşanma ve İlâhî Yardım

Karı koca arasında ıslah imkânsız olur ve koca ayrılmak isterse geçim için korkulmasın, bütün zenginlik Allah'a aittir. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهٖۜ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكٖيمًا ﴿١٣٠﴾

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ

130. ***Eğer (eşler) ayrılırsa Allah, bol rahmetinden her birini zenginleştirir. Allah (kudretiyle) her şeyi sarmıştır, sonsuz hikmet sahibidir.***

131. ***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer karı koca birbirinden ayrılırsa Allah onların hiçbirini diğerine muhtaç etmez;* ayrıldığı kimsenin yerine başka birini nasip ederek yahut eşini unutturarak kendilerine ilâhî emirleri yerine getirecekleri rızık ve başka şeyleri geniş rahmetinden ve sonsuz kudretinden ihsan eder. *Allah, kudretiyle her şeyi kapsar ve Allah,* hüküm ve fiillerinde *hikmet sahibidir."*

Cenâb-ı Hak, sonra, kudretinin büyüklüğünü anlatmak için şöyle buyurdu:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır..." Yani onlarda bulunan bütün varlıklar O'nun hükmü ve dilemesi altındadır, hepsini O muhafaza edip ayakta tutmaktadır. O, herkese, emrini yerine getirecek imkânı verir ve onu başkasına muhtaç olmaktan kurtarır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

130-131. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki ruh, beşeriyetin (maddi vücudun) kahrı altında hapsolduğu ve Rabb'ine ait tecellilerden perdeli olduğu sürece fakir, aç ve susuzdur. Bu durumda o, hep varlıklara âşık olur ve onlara muhtaç hale düşer, eşyaya takılır kalır. Ruh beşeriyeti terkettiği, beden ve varlık hapishanesinden kurtulduğu zaman Allah onu zatının müşahedesiyle zengin eder; o zaman ruh, müşahede fezasına dalar ve bütün varlıklara tasarruf etme gücüne sahip olur. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Sen, eşyanın sahibini görmediğin müddetçe, eşya ile birlikte olursun; varlığın sahibini müşahede ettiğin zaman ise bütün kâinat seninle birlikte olur."

Beşeriyet de böyledir. Kalp müşahedeye ulaşınca Allah bedeni hizmetin (amel ve ibadetin) yorgunluğundan kurtarır; onu marifetin gölgesi altında rahat ettirir. Ruhla beden birbirinden ayrılınca, Allah sonsuz fazlı ve ihsanı ile ikisini de kimseye muhtaç etmez. Şüphesiz Allah ihsan ve ikramı bol olandır, her varlığa gönderdiği yardımdaki tedbirinde hikmet sahibidir.

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır..." âyetinde şuna da bir işaret vardır: Kim Allah ile olursa zatını müşahede devletine ulaşır, Allah onu göklerde ve yerde olan şeylere sahip yapar; böylece kul, Allah'ın mülkünde O'nun halifesi olur. Bunu yapmak Allah için zor bir şey değildir (İbrahim 14/20).

Bütün Hayırların Başı: Takva

Yukarıdaki âyetlerde kadınlardan bahsedildi. Kadınlar şeytanın insanları avladığı ipleridir. Onların fitnesi insanı Rahmân'ın zikrinden alıkor. Bunun için Cenâb-ı Hak, onların fitnesinden sakındırdı. Allah'ın âdeti böyledir; O, ne zaman kadınlardan bahsetse peşinden onlardan sıkındırır. Cenâb-ı Hak ayrıca, bütün fitnelere karşı koruyucu bir kale hükmünde olan takvayı emrederek şöyle buyurdu:

...وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ
وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا
حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ إِنْ
يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾

... Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size, "Allah'tan korkun" diye emrettik. Eğer inkâr ederseniz biliniz ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah zengindir, övgüye layıktır.

132. *Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.*

133. *Ey insanlar! Allah dilerse sizi giderip yerinize başkalarını getirir. Allah buna kadirdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizden önce* kendilerine Tevrat, İncil ve Zebur gibi *kitap indirilenlere,* diğer ümmetlere *ve sizlere,* 'Zâhiren ve bâtınen Allah'ın emirlerine sarılarak ve yasaklarından kaçarak *Allah'tan korkun!' diye emrettik.* Onlara ve size ayrıca şunu dedik: *Eğer inkâr ederseniz, şunu bilin ki Allah zengindir;* sizin inkârınız O'na bir zarar vermediği gibi, şükrünüz de bir fayda ulaştırmaz (O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur). *Göklerde ve yerde olan varlıklar mülk ve kul olarak O'na aittir.*" Onların içinde Allah'ın melekleri de vardır, onlar sizden daha itaatkârdır. Allah sizin şükrünüzden ve takvanızdan bir fayda görmediği gibi; inkârınızdan da bir zarar görmez, O bunları sadece size acıdığı için emrediyor; yoksa O'nun bir ihtiyacı olduğu için değil.

Cenâb-ı Hak, sonra bu hükmü şu sözüyle tekit etti: "*Allah* sonsuz *zengindir; övgüye layıktır.*" Yani Allah'ın, kulların ibadetine hiç ihtiyacı yoktur; kullar övsünler veya övmesinler, O, zatında övülmüştür.

"*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır.*" Cenâb-ı Hak, zatının zengin ve hamde layık olduğunu göstermek için bu âyeti üçüncü defa tekrar etti. Gerçekten bütün mahlûkat, ihtiyaçlarıyla Allah'ın zenginliğini göstermekte, kendilerine verilen vücut, çeşitli özellikler ve kemalatla O'nun her durumda hamde layık olduğunu ispat etmektedir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

"*Vekil olarak Allah yeter.*" Yani göklerdeki ve yerdekilerden kendisine bağlananları korumak ve onlara amellerinin karşılığını vermek için Allah yeter.

"Ey insanlar, eğer siz Allah'a karşı takva sahibi olmazsanız, *Allah dilerse sizi giderip yerinize başka bir kavmi getirir;* onlar sizden daha itaatkâr ve takva sahibi olur. *Allah bunu yapmaya kadirdir;* o sonsuz kudret sahibidir, hiçbir kimse O'nu âciz bırakamaz, yaptığına engel olamaz."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet de Allah'ın zenginliğini ve kudretini ispat etmektedir. Âyet ayrıca Allah'ı inkâr ve emrine muhalefet eden kimseler için bir tehdittir. Bir rivayete göre bu âyet, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] muhalefet eden Araplar'a hitap etmektedir ve şu âyetle aynı manadadır: '*Eğer yüz çevirirseniz, Allah sizi başka bir toplulukla değiştirir'* (Muhammed 47/38). Buna şu hadis de delil olmaktadır: Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber, eliyle Selman-ı Fârisî'nin omzuna vurarak,

'Onlar bunun kavmidir'[949] buyurdu."

131-333. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Takva, hak yolun esası ve hakikat ehlinin temel prensibidir. Hakk'a gidenler, takva üzere gittiler, vâsıl olanlar onunla vâsıl oldular. Cenâb-ı Hak takvayı, önceki ve sonraki bütün ümmetlere emretti; huzuruna yaklaştırdıklarını onunla yaklaştırdı, şeref sahiplerini onunla şereflendirdi.

Takvanın beş derecesi vardır. Birinci derecesi, kulun inkârdan sakınmasıdır. Bu, İslâm makamıdır. İkinci derecesi, kulun isyan ve haramlardan sakınmasıdır. Bu, tövbe makamıdır. Üçüncü derecesi, kulun şüpheli şeylerden sakınmasıdır. Bu, vera' makamıdır. Dördüncü derecesi, kulun zaruri ihtiyacı dışında mubah nimet ve zevklerden de sakınmasıdır. Bu, zühd makamıdır. Beşinci derecesi, kulun Allah'tan gayri varlıkları müşahede etmekten sakınmasıdır. Bu, müşahede makamıdır.

Takvanın Kur'an'da zikredilen birçok fazileti vardır. Bunlar on beş tane olup şunlardır:

1. Hidayet sebebidir. Âyette şöyle buyrulur: *"O Kur'an, müttakiler için bir hidayet rehberidir"* (Bakara 2/2).

2. Kula ilâhî yardımı çeker. Âyette şöyle buyrulur: *"Hiç şüphesiz Allah müttakilerle beraberdir"* (Nahl 16/128).

---

[949] bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 48 (nr. 3261); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/506.

3. Kulun Allah'ın özel velâyeti altında bulunmasını sağlar. Âyette şöyle buyrulur: *"Allah, müttakilerin velisidir (onların işini görür, gözetir)"* (Câsiye 45/19).

4. İlâhî muhabbeti kazandırır. Âyette şöyle buyrulur: *"Şüphesiz Allah müttakileri sever"* (Tevbe 9/4).

5. Kalbi nurlandırır. Âyette şöyle buyrulur: *"Ey iman edenler, eğer Allah'tan korkarsanız, O size iyiyi kötüden seçeceğiniz bir nur verir"* (Enfâl 8/29).

6-7. Kulu sıkıntıdan kurtarır, ummadığı yerden rızka ulaşmasını sağlar. Âyette şöyle buyrulur: *"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir"* (Talâk 65/2-3).

8. Kulun zor işlerini kolaylaştırır. Âyette şöyle buyrulur: *"Kim Allah'tan korkarsa Allah onun işine kolaylık verir"* (Talâk 65/4).

9-10. Günahların affedilmesine ve büyük sevap kazanmaya sebeptir. Âyette şöyle buyrulur: *"Kim Allah'tan korkarsa Allah onun günahlarını temizler ve kendisine büyük sevap verir"* (Talâk 65/5).

11. Amelin kabulünü sağlar. Âyette şöyle buyrulmuştur: *"Allah ancak takva sahiplerinin amelini kabul eder."* (Mâide 5/27).

12. Kurtuluşa sebep olur. Âyette şöyle buyrulmuştur: *"Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz"* (Bakara 2/189).

13. İlâhî müjdelere sebep olur. Âyette şöyle buyrulmuştur: *"O takva sahipleri için dünyada ve ahirette nice müjdeler vardır"* (Yunus 10/64).

14. Cennete girmeye sebeptir. Âyette şöyle buyrulmuştur: *"Müttakiler için Rab'leri katında naîm cenneti vardır"* (Kalem 68/34).

15. Kulu ateşten kurtarır. Âyette şöyle buyrulmuştur: *"Sonra muttakileri cehennemden kurtarırız"* (Meryem 19/72). Bu kısım İbn Cüzey'den alınmıştır.[950]

---

[950] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/19 (Beyrut 1995).

Allah kendisinden razı olsun, kutub Abdüsselâm b. Meşiş, beyit halinde şöyle demiştir:

"Hayır yollarına ulaşmak istersen, gizli ve açık her halinde Allah'tan kork. Gerçekten takva bütün hayırların kaynağıdır; ona yapışırsan bütün hayırları elde edersin. Azıkların en hayırlısı, Rabbimiz'in dediği gibi takvadır. Ey Allah için sevdiğim kardeşim, sen Rabb'inin emrine yapış!"

İki Cihanın Hayrı Allah'ın Elindedir

Bütün mülk ve hükümranlığın Allah'a ait olduğu sabit olduktan sonra, Cenâb-ı Hak, insanları ihtiyaçlarını kendisine arzetmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ
وَكَانَ اللّٰهُ سَم۪يعاً بَص۪يراً ﴿١٣٤﴾

134. ***Kim dünya mükâfatını isterse (bilsin ki) dünyanın da ahiretin de mükâfatı Allah katındadır. Allah her şeyi işiten ve görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim dünya mükâfatını* ve onda genişlik *isterse* onu bizden istesin; çünkü *dünya ve ahiretin mükâfatı Allah katındadır*. Yahut kim dünyanın mükâfatını isterse onunla birlikte ahiretin sevabını da istesin ve şöyle dua etsin:

"*Rabbimiz, bize dünyada iyilik güzellik ver, ahirette de iyilik ve güzellik ver!*" (Bakara 2/201). Hiç şüphesiz dünyanın ve ahiretin iyiliği Allah katındadır; isteyene onları birlikte verir, ancak onlardan yüz çevirip Mevlâ'sını isteyen kul için ikincisi (ahiret sevabı) birinciden daha hayırlı ve daha mükemmeldir.

"*Allah her şeyi işiten ve görendir.*" O'na kullarının niyet ve maksatları gizli kalmaz, herkese niyetine göre karşılık verir.

134. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Üç türlü himmet (niyet, ideal ve hedef) vardır. Biri, düşük himmettir. Bu, basit dünyaya bağlı himmettir. Diğeri orta halli himmet olup ahirete yöneliktir. Üçüncü ise yüksek himmet olup yüce Allah'a yöneliktir.

Allah her kulu, himmeti ölçüsünde nasiplendirir. Herkesin değeri himmetine göre yükselir ve alçalır. Kimin himmeti düşükse, kendisi basit ve sıradan biridir. Kimin himmeti, ortada ise o, orta değerde biridir. Bu kimse, bir fâniden diğerine intikal eder, eşyada kalır, Mevlâ'ya gitmez. Onun hali, dolap beygirine benzer; o sürekli başladığı yere dönüp gelir, aynı dairede döner durur. Himmeti yüksek olan kimse ise kadri yüce, derecesi yüksek biridir. O, dünya ve ahiretin şerefini elde etmiş, ayrıca onların yaratıcısını müşahede devletine ermiştir. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanı ile bizleri de onlardan eylesin.

Herkese Karşı Adalet

Cenâb-ı Hak, kadınlar arasında adaleti emrettikten sonra, diğer bütün hükümlerde de adaletli olmayı emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ
اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبٖينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقٖيرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا
الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَاِنْ تَلْوُٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١٣٥﴾

135. *Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutun, kendiniz, anne babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. Eğer onlar zengin veya fakir iseler Allah kendilerine* (sizden) *daha yakındır. Öyleyse nefsinizin arzusuna uyup adaletten ayrılmayın. Şayet doğru şahitlikte bulunmaz yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız; hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutun,* yani adaleti ayakta tutmak için çalışan ve hep adaletle hüküm veren kimseler olun. Ayrıca, doğruyu söyleyerek *Allah için şahitlik yapın."* Şahitliğinizi, bir ücret ve menfaat beklentisiyle değil, Allah için, O'nun rızasını isteyerek yerine getirin. Bu, kişiye şahitlik yapması gerekip onu icrada bir meşakkat bulunmadığı zaman böyledir; yoksa meşakkat bulununca, yorulmasına karşılık bir ücret alması mubah olur.

"Nefsinizin aleyhine de olsa şahitlik yapın; onun zararına da olsa doğruyu söyleyin. Çünkü şahitlik, kendinin veya başkasının aleyhine de olsa, hak olanı söylemektir. *Yahut bu şahitlik, anne baba ve akrabalarınız aleyhine de olsa* onlara karşı şefkat ve hürmetiniz *sizi aleyhlerine şahitlikten alıkoymasın."* En yakınlar için böyle olunca, onların dışındakiler için doğru şahitlik öncelikle gerekir.

"Eğer hakkında şahitlik yapılan kimse, zengin veya fakirse zengine hürmet ederek veya fakire şefkat göstererek aleyhlerine şahitlik yapmaktan kaçınmayın. Hiç şüphesiz *Allah onlara,* onların menfaatini gözetmeye sizden *daha yakındır.* Şayet onların aleyhine şahitlik yapmak iyiliklerine olmasaydı, onu emretmezdi. *Öyleyse nefsinizin arzusuna uyup adaletten ayrılmayın;* hislerinize tâbi olmayın, zengin veya fakiri kayırmaya kalkışmayın. Verdiğiniz hükümlerde âdil olasınız diye size bunu nehyettim. Yahut adaletsizlik yaparsınız endişesiyle veya haktan dönersiniz diye size şahitlikte hislerinize tâbi olmayı yasakladım.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şayet, doğru şahitlikte bulunmaz* veya adaletle hüküm vermezseniz *veyahut şahitlikten yüz çevirip onu gizlerseniz; hiç şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır,* şahitliği gizleyene ve yerine getirene yaptığının karşılığını verir."

Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa bir olayda şahidi olduğu kimse için doğru şahitlikte bulunsun. Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa başkasına ait üzerinde bulunan hakkı inkâr etmesin, aldığı fazlalığı sahibine geri

versin; hakkını alması için onu yöneticiye gitmek ve kendisiyle çekişmek zorunda bırakmasın. Kim biriyle davalaşmak için bana gelir de ben (zâhirî ifadelere bakıp) ona hakkı olmayan bir şeyi alması için hüküm verirsem, sakın onu almasın; bu durumda ben onun için ancak ateşten bir parça kesip vermiş olurum."[951]

135. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kullarına bütün işlerinde adaleti korumayı emretti ve onları halkı görmekten nehyetti. Buna göre müride gereken iş, halktan kimseyi nazarı dikkate almaması, sadece her şeyin sahibi Hak Teâlâ'ya nazar edip ona göre davranmasıdır. O zaman mürid hak konusunda kuvvetli olur; onu nefsinde ve başkalarında korur. Her işinde Hakk'a bakar, hem Hakk'a hem halka bakmaz. Kim Hakk'a bakarsa insanlara göre davranmaktan uzak olur; kim de insanlara bakarsa Hak'tan uzak olur, halk yüzünden gam keder içinde yaşar. Allah kendisine rahmet etsin, şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

"Kim insanlara nazar ederse (hep onların hatırını koruma derdine düşerse) gam içinde ölür, eline ancak geçici bir lezzet geçer."

Şeyhlerimizin şeyhi derdi ki: "Zâhir ehline göre halka nazar etmek (onları memnun etmekle uğuraşmak) büyük bir şeydir; bâtın ehline göre ise halka bakmamak (sadece Allah'a yönelmek) büyük bir iştir."

Nefse karşı adaleti korumak, onu ruhsat ve tevillere meyledecek şekilde kendi haline terketmemektir.

Anne babaya karşı adaleti korumak, onlara Allah'a hatırlatmak ve kendilerini lutuf ve yumuşaklıkla Allah'a sevketmektir.

Akrabalara karşı adaleti korumak, onlara samimiyetle nasihat etmek ve kendilerini hayırlarına olan şeylere sevketmektir. Onlar ister zengin ister fakir olsun, yapılacak iş budur.

Yabancılara karşı adaleti korumak da bu şekilde olur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[951] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/373 (Beyrut 2004). Hadisin son kısmı için bk. Buhârî, Mezâlim, 16, Ahkâm, 20, 31; Müslim, Müsâkât, 135.

Gerçek İman

Cenâb-ı Hak, dille ilgili hükümleri bitirince, imanı muhafaza ile alakalı şeyleri açıkladı. İmanı muhafaza, bu sûrenin içerdiği altıncı emirdir. Yüce Mevlâ bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ي نَزَّلَ عَلٰى
رَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪
وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَع۪يدًا ﴿١٣٦﴾

136. ***Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, ona indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse koyu bir sapıklığa düşmüş olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak bu âyette, müslüman olan yahudilere hitap etmektedir. Onlar, Abdullah b. Selâm, Ka'b'ın iki oğlu Esed ve Üseyd, Salebe b. Kays, Abdullah b. Selâm'ın kız kardeşinin oğlu Sellâm, yine onun kardeşinin oğlu Seleme ve Yâmin'dir. Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, biz sana, sana indirilen kitaba, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyir'e iman ediyoruz, onların dışındaki kitapları inkâr ediyoruz!" dediler. O zaman Peygamber Efendimiz,

"Allah'a, O'nun peygamberi Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın kitabı Kur'an'a ve ondan önce gönderilmiş bütün kitaplara iman edin!" buyurdu; olay üzerine bu âyet indi.[952]

Cenâb-ı Hak onlara buyurdu ki: "*Ey* Musa'ya iman ettikten sonra Muhammed'e *iman edenler, Allah'a, Peygamberi'ne, ona indirdiği Kur'an'a*

---

[952] Sa'lebî, *el-Keşf vel-Beyân*, 2/374; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/716.

ve daha önce indirdiği bütün kitaplara iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse, yani kim bunlardan birini inkâra kalkışırsa *koyu bir sapıklığa düşmüş olur."* Yani, çok büyük bir hata yapmış olur; öyle ki neredeyse hak yola dönme imkânı kalmaz.

Bu âyet indiği zaman, müminler, "Yâ Resûlallah, biz bütün peygamberlere ve kitaplara iman ediyoruz; yahudi ve hıristiyanların yaptığı gibi, onlardan hiçbirini diğerinden ayırmıyoruz" dediler.

Âyetteki hitabın münafıklara olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyledir: Ey dilleriyle iman ettiklerini söyleyenler, diliniz gibi kalbinizle de iman edin.

Âyetin müminlere hitap ettiği de söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Ey müminler, imanınızda devam edin ve iman üzere sabit kalın.

136. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak iman ehline, imanlarını yenilemelerini, elde ettikleri imanda sabit kalmalarını ve elde edemedikleri mertebeleri için ona ulaşma yolunu araştırmalarını emretti.

Hiç şüphesiz imanın nurları, kalp tasfiyesi ve tefekkür ölçüsünde, taat ve ilâhî yakınlık derecesinde artar, kalbe peşpeşe nurlar iner. Kul durmadan Allah'a yaklaşır, ona peşpeşe Hakk'a yönelme nurları gelir, nihayet onun üzerinde, Hak ile yüzyüze gelme nurları parlar. Bunlar, müşahede nurlarıdır. Nurların kalbi aydınlatması, sırların safiyeti ölçüsünde olur. İlâhî yardımların gelişi, kulun istidadı (manevi feyiz, nur ve halleri alma kapasitesi) nisbetinde olur. Kalpler ağyardan (Allah'tan başka şeylerden) boşaldığı ölçüde, üzerlerine ilâhî ihsanlar ve sırlar akar.

Bütün bunlar, âriflerin sohbet halkasına giren, onlardan el alan ve nefsinin dizginlerini onların eline teslim eden kimseler için mümkün ve vâki olacak şeylerdir. Böyle olmayan kimse için, gayba iman yeterlidir; o kendi başına ne kadar amel yaparsa yapsın, bu sonuçları elde edemez. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Dinden Dönenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dinden dönenlere azabını zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا
لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبٖيلًاؕ ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ الْمُنَافِقٖينَ
بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًاۙ ﴿١٣٨﴾ اَلَّذٖينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرٖينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ
دُونِ الْمُؤْمِنٖينَؕ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمٖيعًاؕ ﴿١٣٩﴾

137. ***İman edip sonra inkâr edenler, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenler, sonra da inkârlarını artıranlar var ya, Allah onları ne bağışlar ne de doğru yola iletir.***

138. ***Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele!***

139. ***Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi arıyorlar? Bilin ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İman edip sonra inkâr edenler, peşinden imana gelip tekrar inkâra sapanlar, sonra da inkârlarında ısrar edenler var ya,* onlar münafıklardır; haklarında ezelde verilmiş ilâhî hüküm sebebiyle *Allah onları bağışlamaz.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Önce Musa'ya iman edenler, sonra buzağıya taparak küfre girenler, peşinden tövbe ederek tekrar imana girenler, sonra İsa'yı inkâr edenler ve peşinden de Hz. Muhammed'i inkâr ederek inkârlarını artıranlar var ya, Allah onları bağışlamaz. Bunlar yahudilerdir.

Birinci mana daha uygundur; çünkü ondan sonraki söz münafıklar hakkındadır. Allah Teâlâ onların durumu hakkında şöyle buyurmuştur:

"Allah onları ne affeder ne de kendilerini hakka ulaştıran doğru yola iletir." Çünkü onların tövbe etmesi çok uzak bir ihtimaldir. Geçekten inkâr onların kalplerini tamamen sarmıştır, kalp gözleri kör olmuştur, tövbe ilacı ona fayda vermez. Bu, onlar tövbe edip imanlarında samimi olsalar bile, kendilerine fayda vermez, anlamında değildir. Bazan da onların sapıklık içinde bırakılması, kötü amellerinin bir cezası olarak tahakkuk eder.

Cenâb-ı Hak sonra, onların başına gelecek azabı zikrederek buyurdu ki:

"Münafıklara, kendileri için acı bir azap bulunduğunu müjdele!" Onlar müminleri bırakıp da kâfirleri dost ve sırdaş edinenlerdir. İslâm'ın yayılmasından önce, kâfirlerin maddi bir gücü ve itibarı vardı. Münafıklar kendileriyle dost ve arkadaşlık kurarak bir güç elde etmek istediler. Allah, şu âyetiyle onların yaptığını reddetti:

"Onlarla dostluk kurarak onların yanında güç ve şeref mi arıyorlar? Bilin ki bütün izzet yalnızca Allah'a, resûlüne ve müminlere *aittir."* Çünkü devam etmeyen ve peşinden zillet gelen bir izzete itibar edilmez.

137-139. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin seçkin veliler hakkındaki itikadı ve tasdiki zayıfsa o, velilerin sohbetine bir girer, bir çıkar. Onları bir tasdik eder, bir inkâra kalkar. Böyle birinin veliler yolunda başarıya ulaşması beklenemez. Eğer bu kimse, bu tutumuna bir de inkârcılarla sohbeti ve onların dostluğunu eklerse, artık onun zarar ve perişanlığı kaçınılmaz olur. O, bunların yanında her ne kadar bir izzet elde etse de, çok sürmez peşinden zillet ve perişanlık gelir. Kendi haline terkedilmekten Allah'a sığınırız.

Asıl izzet, ancak tevhid ve iman ehlinin izzetidir, marifet ve ihsan halinin izzetidir. Rahmân olan Allah'ın izzetiyle izzet ve şeref bulmuş irfan ehlinin sohbetiyle elde edilecek izzettir. Kim fâni bir izzetle şeref ararsa kısa zamanda izzeti söner gider. Kim ebedî bir izzetle izzet elde etmişse onun izzeti devam eder. İnsana izzet kazandıran ve onu Allah'ın kulları arasında itibar sahibi yapan en güzel yol, Allah için tevazu gösterip nefsi zelil etmek, ondan benlik kirini temizlemektir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Vallahi ben izzeti, ancak nefsi zelil etmekte gördüm."

Şairlerden biri de şöyle demiştir: "İzzet kazanmak için sevdiğin (Mevlâ) için nefsini zelil et. Nice izzetler vardır ki insan ona ancak zillet ile ulaşır."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Boş ve Bâtıl Sözlere Dalanları Terk

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, boş ve asılsız sözlere dalanların meclisinden menederek şöyle buyurdu:

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا
وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهٖ اِنَّكُمْ
اِذًا مِثْلُهُمْ ...

140. ***Allah kitapta size şu emri indirdi: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya (konuyu değiştirinceye) kadar kâfirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kâfirler ve isyan edenlerle aynı meclisi paylaşmaktan sakındırarak buyurdu ki: "Ey müslümanlar, size Kur'an'da En'âm sûresinde şu hükmü indirdik: *"Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman,* onların söylediklerini inkâr ve men etmeye gücünüz yetmediği zaman, *onlarla oturmayıp hemen onların yanından kalkıp gidin.*" En'am sûresindeki âyet şöyledir:

"*Bizim âyetlerimiz hakkında alay ve inkâra dalanları işittiğin zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir (yanlarından ayrıl).*" (En'am 6/68).

"*Onlar,* boş ve bâtıl söze devam ettikleri sürece, *başka bir konuya geçinceye kadar onları terkedin. Eğer onlar bâtıl sözlere daldığı zaman, onlarla birlikte oturursanız, onlar gibi olursunuz.* Şayet onların sözlerine razı olmadan kendileriyle birlikte oturursanız, onlarla günahta ortak olursunuz. Eğer dini alaya almalarına razı olursanız inkârda onlara ortak olursunuz."

Bu âyet, münafıklardan bir grup hakkında inmiştir. Onlar, yahudi âlimlerinin meclisine giderlerdi, onlar Kur'an'la alay eder, onun âyetlerini yalanlar ve onu değiştirirlerdi. Allah müslümanları onlarla birlikte olmaktan nehyetti.

İbn Abbas demiştir ki: "Kıyamete kadar dinde bid'at çıkaran ve onda olmayan yeni bir şey uyduran herkes bu âyetin hükmü kapsamına girer."[953]

140. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Evliyalar, Allah'ın âyetlerinden bir âyettir; kim onları alaya alırsa Allah'ın gazabı ona hak olur. Allah dostlarının inkâr edildiği veya hallerinin hafife alındığı bir meclisten hemen kaçmak gerekir; çünkü orası Allah'ın gazabının yağdığı bir meclistir, helâk ve kınama yeridir. Velileri çekiştirmek öldürücü bir zehir gibidir. Bunu yapanların üzerine lânet yağar. Kim bir mazereti yokken, boş ve bâtıl sözlere dalan kimselerle birlikte bulunursa o da onlardan olur. Kim onlardan kaçarsa kurtulanlardan olur. Kim veliler hakkında ileri geri konuşanlara karşı çıkıp sözlerini reddederse mücahidlerden olur. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

---

[953] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/376.

Dinle Alay Edenlerin Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dinle alay edenlere ve onlara rıza gösterenlere hazırladığı azabı zikrederek şöyle buyurdu:

اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْكَافِر۪ينَ ف۪ي جَهَنَّمَ جَم۪يعاًۙ ﴿١٤٠﴾ اَلَّذ۪ينَ
يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوٓا اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْۘ
وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِر۪ينَ نَص۪يبٌۙ قَالُوٓا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ
الْمُؤْمِن۪ينَۜ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِر۪ينَ
عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ سَب۪يلاً۟ ﴿١٤١﴾

... Hiç şüphesiz Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya toplayacaktır.

141. ***Onlar sürekli sizi gözetlerler; eğer size Allah'tan bir fetih*** *(zafer ve ganimet)* ***olursa, "Sizinle beraber değil miydik?" derler. Kâfirler için*** *(zafer ve ganimetten)* ***bir nasip olursa onlara, "Size üstünlük sağlayıp müminlere karşı korumadık mı?" derler. Allah kıyamet gününde sizin aranızda hüküm verir. Allah müminlere karşı kâfirlere asla bir yol vermeyecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya toplayacaktır;* dinle alay edenlerle oturup onları dinleyenleri cehennemde bir araya getirecektir.

"Onlar sürekli sizin başınıza gelecek felaketleri gözlerler. Bunlar münafıklardır. *Eğer size Allah'tan* zafer ve ganimet gibi *bir fetih olursa müminlere, 'Sizinle* dininizde *beraber değil miydik;* elde ettiğiniz ganimetten bize de verin!' *derler. Kâfirler için bir* devlet ve müslümanlara karşı bir

üstünlük *nasip olursa onlara, 'Size üstünlük sağlayıp müminlere karşı korumadık mı?' derler."* Yani, size galip gelip öldürme imkânı bulmuşken bunu yapmadık, size acıyarak hayatta bıraktık ve müslümanların sizi öldürmesine mani olduk. Bunu şöyle yaptık: Size karşı azimetlerinin zayıfladığını düşünerek onları kendi başlarına bıraktık; size karşı onları desteklemekte gevşek davrandık; öyleyse elde ettiğiniz şeylere bizi de ortak edin.

Âyette, müslümanların elde ettiğine "fetih" dendi, kâfirlerin elde ettiğine ise basitliğinden dolayı "nasip" dendi; çünkü o dünyevî bir pay olup onlara bir tuzak olarak ve kendilerini yavaş yavaş azaba yaklaştırmak için verilmiştir. Müslümanların zaferi ise böyle değildir; o, dinin yayılması ve ganimetle müminlere bir yardımdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah kıyamet gününde aranızda hüküm verir;* hak ehlini cennete koyar, âyetlerle alay edenleri cehenneme atar. *Allah müminlere karşı kâfirlere asla bir yol vermeyecektir."* Yani onlara sizin aleyhinize kullanacakları bir delil ve imkân vermeyecektir. Yahut dünyada ve ahirette size karşı onlara galibiyet sağlamayacaktır.

Bu âyette, kâfirlerin müslümanlara köle şeklinde sahip olmasının sahih olmadığına bir delil vardır. Eğer bir kâfir müslümanı köle olarak satın almışsa geri alınır. Yine bir kâfir müslüman bir kadınla nikâh kıymışsa nikâhları feshedilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

140-141. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hadis-i şerifte belirtildiği gibi; *kişi sevdiği ile beraberdir.*[954] Kim hangi topluluğu severse onlarla birlikte haşredilir.[955] Kim dinle alay edenleri severse onlarla beraber haşredilir. Safa ehlini (velileri) seven kimse, ateşten kurtulan muhlislerle birlikte haşredilir. Eğer bir kimse, her esen rüzgâra kapılan, bir oraya bir buraya gidip gelen biriyse günahkârlarla beraber haşredilir. Bu kimse, aklı kıt, yakîni zayıf biridir. Şayet o, dervişlerde bir izzet, zafer ve manevi fetih görse onlara yanaşarak,

---

[954] Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 50; Ebû Davud, Edeb, 113; Ahmed, *Müsned*, 3/336.

[955] bk. Ahmed, *Müsned*, 6/145; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2519; Hatîb, *Târih*, 5/196.

"Biz sizinle birlikte değil miyiz?" der. Eğer avamdan münkirlerde bir kuvvet ve üstünlük görse onlara döner ve kendilerine,

"Bir zaman size destek verip sizi salihlerin bedduasından kurtarmadık mı?" der. Bu kimsenin Allah katında hayır namına bir nasibi yoktur. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"İkiyüzlü olan kimsenin Allah katında hiçbir itibarı ve değeri yoktur."[956]

Allah kıyamet günü aranızda hüküm verir; safa ehlini özel yakınlığına kavuşturduğu mukarrebînle birlikte yükseltir, alay edenleri ise kendileri gibi olanlarla beraber alçaltır. Velilerle alay eden münkirlerin, safa ehli salih insanlara karşı (kendilerini haklı çıkaracak) hiçbir delil ve hücceti yoktur. Âyette buyrulduğu gibi, *"Allah, müttakilerle ve iyilik sahibi muhsinlerle beraberdir"* (Nahl 16/128).

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, dinle alay edenlerin çirkin hallerini zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا
كُسَالٰى يُرَاؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ
ذٰلِكَ لَا إِلٰى هٰؤُلَاءِ وَلَا إِلٰى هٰؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

142. ***Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar; Allah onların hilelerini başlarına geçirir. Onlar namaza kalktıkları zaman isteksiz kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az zikrederler.***

143. ***Onlar ikisi (imanla inkâr) arasında bocalayıp dururlar; ne müminlere ne kâfirlere katılırlar. Allah'ın hak yoldan saptırdığı kimse için sen asla bir yol bulamazsın.***

---

[956] Sonu biraz farklı bir rivayet için bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4345; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/95. Meşhur hadiste şöyle buyrulur: *"Kıyamet günü insanların en kötüsü, dünyada ona ayrı bir şekilde buna ayrı bir şekilde konuşan ve davranan ikiyüzlü kimselerdir"* Buhârî, Ahkâm, 28; Edeb, 52; Müslim, Birr, 98; Ebû Davud, Edeb, 34).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Münafıklar* imanlarını açıklayıp inkârlarını gizleyerek *Allah'ı aldatmaya çalışırlar; Allah onların hilelerini başlarına geçirir.*" Yani ahirette hilelerinin cezasını verir. Bu şöyle olur: Allah kıyamet günü, müminlere verdiği gibi, münafıkların da önünde parlak bir nur gösterilir; onlar bu nurun ışığında sıratın üzerine kadar yürürler. Müminler sırattan geçince münafıkların nuru söner, müminlerin nuru kalır. Bunun üzerine münafıklar müminlere, "*Bizi bekleyin de nurunuzdan bir parça alalım, derler. Onlara, "Geri dönün de nuru orada arayın!' denir'* (Hadid 57/13). O zaman münafıklar cehenneme düşerler. Onların cezasına, "hile" denmesi, işledikleri günahın isminin cezaya verilmesinden dolayıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar, namaza kalktıkları zaman isteksiz kalkarlar,* yani ağırdan alırlar, namazla Allah rızasını istemezler; onları müminlerden biri görse namaz kılarlar, yoksa eski durumlarına geri dönerler, namaz kılmazlar. Ayrıca amelleriyle *insanlara,* müminlere *gösteriş yaparlar ve Allah'ı çok az zikrederler.*" Gerçekten gösteriş yapan kimse, ancak insanlar kendisini gördüğü zaman zikreder. Onların en az yaptığı şey de zikirdir.

Yahut münafıklar namazlarında Allah'ı çok az zikrederler; çünkü onların namazda yaptığı zikir ancak tekbir ve selâmdır; kıraat, tesbih ve salavat gibi diğer zikirleri yapmazlar.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar bu yaptıklarını da ancak görsünler ve kendilerine 'mümin' desinler diye yapıyorlardı; eğer onları Allah rızası için yapmış olsalardı, yaptıkları manen çok olurdu."

Katâde de şöyle demiştir: "Onların zikri kabul edilmediği için az oldu. Allah katında kabul edilmeyen her amel azdır; kabul edilen her amel ise çoktur (Velev ki miktarı az olsun)."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar* ayrıca *imanla inkâr arasında gidip gelirler; ne bunlara ne onlara tam yanaşırlar;* yani ne müminlere ne de kâfirlere katılırlar."

Katâde demiştir ki: "Onlar, ihlâs sahibi mümin olmadıkları gibi, şirklerini açıkça dile getiren kâfir de değildirler."

Allah'ın ilminde şöyle yazılmıştır: *"Allah kimi hak yoldan saptırırsa sen onu hidayete ulaştıracak bir yol bulamazsın."* Şu âyet de bu manadadır: *"Allah kime nur vermezse onun için hiçbir nur olmaz"* (Nûr 24/40).

142-143. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, güzel amellerinin ve hallerinin insanlar tarafından görülmesini isterse onda nifak ve gösterişten bir parça vardır. Gösteriş yapanın alameti, zâhirini süsleyip bâtınını harap bırakmasıdır. O, amallerini ve hallerini güzelleştirerek insanlar için süslenir, insanları dikkate alır, fakat Allah'ın kendisini gördüğünü hiç dikkate almaz.

Hikmet ehlinden biri şöyle demiştir: "Hak Teâlâ, amel ve ibadetinde gösteriş yapana der ki: Ey mürâî, senin kendisine karşı gösteriş yaptığın kimselerin işi, yani canı ve hayatı, senin kendisine karşı isyan ettiğin Rabb'inin elindedir (ne için O'na yönelmiyorsun?)"

Bu gibi kimselerin bütün amelleri azdır; zâhirde yaptıkları dağlar gibi çok olsa da sonuç budur. İhlâs sahiplerinin yaptığı amel, maddi olarak az da olsa Allah katında çoktur. Gösteriş yapanların bütün amelleri, görünürde çok olsa da aslında çok azdır.

Ebû Talib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, münafıkların zikrini ihlâsla yapılmadığı için 'az' olarak niteledi. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *'Allah'ı çokça zikredin!'* (Ahzâb 33/41) âyetinin tefsirinde, 'Allah'ı ihlâsla zikredin" denmiştir. İhlâsla yapılan zikre 'çok' dendi.

Onlar, iki grup arasında bocalar durur. Bu hal, hakikati sadece ilimle arayanların ve sahip olmadığı halleri iddia edenlerin sıfatıdır. Onlar, havastan da avamdan da değildir, ikisi arasında gidip gelirler. Allah kimi hakikate giden yoldan saptırırsa onun (hakikate dönmesi) için bir yol bulamazsın.

Kâfirleri Dost Edinmeyin!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, münafıklara benzememeleri için müminleri kâfirlerle dostluk yapmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرٖينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنٖينَۜ
اَتُرٖيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبٖينًا ﴿١٤٤﴾

144. ***Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah katında aleyhinizde apaçık bir delil mi oluşturmak istiyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri* başınıza idareci ve *dost edinmeyin*; onları dost edinerek münafıklara benzemeyin; çünkü Allah sizi iman ve zaferle aziz kıldı; artık O'ndan başka hiç kimseden izzet ve şeref istemeyin. *Yoksa Allah katında aleyhinizde hükme sebep olacak*, sizin azap görmenize delil ve sebep olacak *bir iş mi yapmak istiyorsunuz?"*

144. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce, pek çok âyetin "Tasavvufî İşaretleri" kısmında şu gerçek yer aldı: Velileri inkâr eden kimselerle dostluk kurmak, ehl-i dünyaya karışıp onlarla içli dışlı olmak müride yasaktır. Müridin bunları yapması, onlara döndüğüne ve kendileriyle aynı hali paylaştığına açık bir delildir. Bu durum, ihlâs sahipleri yanında, nifakın tâ kendisidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Cehennemdeki Yeri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, münafıkların göreceği azabı zikrederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الْمُنَافِقٖينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصٖيرًاۙ ﴿١٤٥﴾
اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوا دٖينَهُمْ لِلّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ

مَعَ الْمُؤْمِنِينَۜ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ
بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

145. ***Hiç şüphesiz münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadır. Artık onlara hiçbir yardımcı bulamazsın.***

146. ***Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılıp dinlerini yalnız Allah için yaşayanlar bunun dışındadır. Onlar müminlerle beraberdirler. Allah müminlere büyük mükâfat verecektir.***

147. ***Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah, en güzel karşılığı veren ve her şeyi en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadır."* Yani cehennemin dibinde en alt tabakadadırlar; çünkü onlar inkârlarına İslâm'la alay etmeyi ve müslümanları aldatmayı da eklediklerinden, kâfirlerden daha kötü bir haldedirler.

İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar ateşten tabutlar içindedirler. Bu tabutlar ateşin içinde kilitlenmiş ve bunların üzerine kapatılmıştır."

İbn Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet günü insanların en şiddetli azap görecek olanları şu üç gruptur: Münafıklar, kendilerine gökten sofra indirildiği halde iman etmeyenler ve Firavun hanedanı."[957]

Şu âyet münafıkların azabını haber vermektedir:

"Hiç şüphesiz münafıklar cehennemin en alt tabakasındadır" (Nisâ 4/145). Kendilerine sofra indirilenler hakkında şöyle buyrulmuştur:

"Allah buyurdu ki: İstediğiniz sofrayı indireceğim, bundan sonra kim inkâra saparsa,ona, âlemde hiç kimseye yapmadığım bir azapla azap ederim" (Mâide 5/115).

---

[957] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân,* 2/378-379.

Firavun ve hanedanı hakkında da şöyle buyrulmuştur: *"Firavun hanedanını en şiddetli azaba sokun!"* (Mü'min 40/46).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar için, kendilerini azaptan kurtaracak hiçbir yardımcı bulamazsın."*

Devamındaki âyette ise şöyle buyruluyor: *"Ancak, nifaktan tövbe edenler,* içlerindeki kötü niyetlerini ve nifak halinde *bozdukları amellerini düzeltenler, Allah'a* güvenip O'na *sımsıkı sarılanlar,* O'nun dışında hiçbir şeye yönelmeyenler, *dinlerini sırf Allah için yaşayanlar,* Allah'a itaatlerinde hiçbir riya ve gösterişe girmeden onu ancak Allah rızası için yapanlar, *bunun dışındadır. Onlar dinde müminlerle beraberdirler."*

Ferrâ, *"Onlar, müminlerdendir"* demiştir. Utabî[958] der ki: "Allah onların bazı sözlerine gazap ettiği için, 'Onlar müminlerdir' demedi."[959]

Evet, Allah Teâlâ âyette, *"Onlar müminlerle beraberdir"* buyurdu, fakat, "Müminlerdendir" buyurmadı. Bunun bir hikmeti şudur: Gerçekten nifaktan tamamen kurtulmak çok zordur. Bir kimse nifakın bütün çeşitlerinden kurtulmadıkça, gerçek müminlerden olmaz. Bu ise çok zor bir iştir. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Üç huy var ki onlar kimde bulunursa, o kimse namaz kılsa, oruç tutsa ve kendini müslüman görse de tam bir münafıktır: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiğinde hainlik yapar."[960]

Allah, ihlâs sahibi müminlere büyük mükâfat verecektir; eğer tövbe edip hallerini ıslah ederlerse Allah onları da bu ecirden pay sahibi yapar. Hem Allah'ın kullara azap etmeye bir ihtiyacı yoktur. Bunun için şöyle buyurdu:

---

[958] Bu isim, Sa'lebî'nin tefsirinde, el-Kuteybî şeklinde geçmektedir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/379). Kurtubî tefsirinde ise el-Kutbî olarak verilmektedir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 5/364).

[959] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/379.

[960] bk. Buhârî, İmân, 24; Müslim, İmân, 59; Ebû Davud, Sünnet, 15; Tirmizî, İmân, 15; Nesâî, İmân, 20.

"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin!" Yani O'nun size azap etmeye bir ihtiyacı yoktur. Azap etmek O'ndaki bir intikam ateşini dindirmek için değildir, O'ndan bir zararı defetmez, O'na bir fayda sağlamaz. O'nun hiçbir menfaate ihtiyacı yoktur. Allah ancak inkârda ısrar edeni cezalandırır; çünkü kulun inkârda ısrar etmesi, sahibini hastalığa götüren kötü bir mizaç gibidir. Şayet kul, bu hastalığını iman ve şükür ile giderir, kalbini ondan temizlerse arkasından gelecek azaptan kurtulur.

Âyette önce şükür, peşinden iman zikredildi; bunun hikmeti şudur: Kâinata bakan kimse önce nimetleri görür ve bir derece şükreder, sonra nazarını derinleştirip nimetlerin iç yüzüne bakarsa o nimetleri vereni tanır ve O'na iman eder. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Sa'lebî demiştir ki: "Âyette, takdim ve tehir vardır. Buna göre mana, 'Eğer iman edip şükrederseniz...' olur; çünkü iman olmadan şükretmek bir fayda vermez."[961]

Allah, kullarının salih amellerine en güzel karşılığı verendir. Allah az ameli bile kabul eder ve ona çok sevap verir. O, sizin şükrünüzün ve imanınızın hakikatini, amellerinizin miktarını en iyi bilendir; kulun samimiyetine ve amelin safiyetine göre onu kat kat artırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

145-147. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefse, ihlâstan daha zor gelen hiçbir şey yoktur. Kul her ne zaman içinden riyayı kesip atmak için gayret etse o, bir başka renkte ortaya çıkıverir. Kul riyadan ancak, bütünüyle mâsivadan uzaklaşıp gerçek fena fillâh halini elde edince kurtulur. Allah kendisinden razı olsun, ârif şair Şüşterî bir beytinde şöyle demiştir:

"Dolu dolu göz yaşları dökerek gözlerini mâsivayı müşahede etmekten temizle; o zaman kalpten bütün hastalıklar silinir gider."

Âriflerden biri demiştir ki: "Kul, kendini insanların gözünden, insanları da kendi gözünden düşürmedikçe, kalpte ihlâs yeşermez."

---

[961] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/379.

İhlâs, kalbin amellerindendir. Onu ancak bütün gaybleri bilen yüce Mevlâ bilir. Bir kimsenin riya sahibi olduğuna, sadece onun amelini gösterdiğine bakarak hüküm vermek doğru olmaz. Kul bazan amelini gizlediği halde kalbine riya girebilir ve amelini gösterdiği halde kalbinden riya temizlenmiş olabilir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Çoğu zaman riya kalbine, halkın sana bakmadığı yerden girer."

Kul, riyanın en gizli olanından da kurtulup Allah ile kendi arasında olan işlerini ıslah ederse ve O'nun dışındaki bütün varlıklardan gönlünü çekip Allah'a sarılırsa ilâhî huzurda yakınlık elde eden muhlis kullardan olur. Böyle bir kimsenin ameli çok olur, gayreti en güzel şekilde karşılık bulur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ* adlı eserinde, bu âyet üzerinde açıklamalar yapmıştır. Orada der ki: "Münafıklar, cehennemin en alt tabakasında azap göreceklerdir; çünkü onlar, dini bildikten sonra inkâr ettiler. Bir âlimin de işlediği günaha kat kat ceza verilir; çünkü o, bile bile isyan etmiştir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], amcası Ebû Tâlib için söylediği şu sözü iyi anla:

'Eğer benim şefaatim olmasaydı o, ateşin en alt tabakasında olurdu!'[962] Bunun sebebi, onun Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hak peygamber olduğunu bildiği halde iman etmemesidir."

Yine *İhyâ*'da der ki: "Münafıkların işi (azabı) daha çetin oldu; çünkü kâfir, inkâr ettiğini açıkça söylemektedir, münafık ise hem inkâr etmekte hem de bunu gizlemektedir. Onun inkârını gizlemesi, ayrı bir inkâr olmaktadır; zira o, Allah'ın kalbine bakmasını hafife alıp insanların söz ve bakışını daha önemli görmektedir."

Kısaca, riya ve nifak hakkındaki şiddetli tehditler, onlarda halkın nazarını yüce yaratıcının nazarından daha büyük görme olduğu içindir. Bu sebeple nifak, açık inkârdan daha büyük günah olmuştur. Bu açıklama *Hâşiyetü'l-Fâsî*'den[963] alınmıştır.

---

[962] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 40; Müslim, İmân, 358.

[963] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

Güzel Ahlâk

İç âlemin riya ve nifaktan kurtulduğunun alameti, zâhirin güzel ahlâklara bürünmesidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, nifakın peşinden o konuyu zikrederek şöyle buyurdu:

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعاً عَلِيماً
﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوا خَيْراً اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوٓءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوّاً قَدِيراً ﴿١٤٩﴾

148. ***Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işiten ve bilendir.***

149. ***Bir iyiliği açıklar yahut gizlerseniz veya bir kötülüğü affederseniz, şüphesiz Allah çok affedici ve her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kötü bir sözün açıkça söylenmesini sevmez;* çünkü bu, kaba ve cahil kimselerin işidir; *ancak zulme uğrayan başka; onun* kendisine zulmedene beddua yapmasında yahut onu şikâyet etmesinde bir sakınca yoktur. Şu âyet de buna benzemektedir:

"Kim bir zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa onlara kınamak veya cezalandırmak için bir yol yoktur" (Şûrâ 42/41).

Mücâhid demiştir ki: "Bu âyet, birine misafir olup da misafirlik hakkı verilmeyen yahut kendisine kötü bir yemek verilen kimse hakkında indi; ona kendisine yapılanı anlatma ruhsatı verildi."

O, şu olayı dile getirmek istiyor: Bir adam bir kavme misafir oldu; kendisine kötü bir yemek verdiler; o da onlardan şikâyet etti; adamın şikâyetine bir ruhsat olarak bu âyet indi.

"Allah, her şeyi işitendir; mazlumun duasını ve zalime verdiği karşılığı da işitmektedir; onun açıklamasına ihtiyacı yoktur. *Allah, her şeyi bilendir;* zalimi de bilmektedir; onun işlediği suça göre kendisine karşılığını verir."

Cenâb-ı Hak, sonra müminleri, kendilerine yapılan kusurları affetmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

"Yaptığınız bir taati, güzel ahlâk ve yumuşak muamele gibi *bir iyiliği açıktan yaparsanız veya onu gizlice yaparsanız veyahut size kötülük yapan bir kimseyi* hesaba çekmeyerek kötülüğü *affederseniz*, işte zikirden maksat budur. Hayrı açıktan yapmak ve gizlemek Allah'ın anılmasına bir sebep ve vesile olarak zikredilmiştir. Bunun için peşinden şu hüküm geldi:

"Hiç şüphesiz Allah çok affedici ve her şeye kadirdir." Yani, Allah intikam almaya tam manası ile gücü yettiği halde, isyana dalanları bile çok affetmektedir; siz bunu yapmaya daha öncelik vermelisiniz. Bu âyet, mazluma hakkını alma ruhsatını verdikten sonra, onu affetmeye teşvik etmektedir. Bu onu güzel ahlâka sevketmek içindir.

148-149. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki iç âlemin temizliği kemale erer ve kalbin nurlanması tam gerçekleşince, bunun eseri zâhirde, güzel ahlâk, hoş geçim, tatlı hitap ve kınamayı terk şeklinde ortaya çıkar. İnsanın iç âleminde ne saklı ise zâhirine onlar çıkar. İçinde ne varsa dilinden o dökülür. Allah kendilerinden razı olsun, bunlar, sûfîlerin ahlâkıdır. Bir tanesi onları şöyle tanıtmıştır:

"Onlar, hoş geçimli, yumuşak yüzlü, hep kolaylaştırma üzere yaşayan, herkese müsamaha ile davranan kimselerdir. Konuştuklarında hakkın dışında bir şey konuşmazlar, biriyle çekişmeye girecek olsalar uzatmazlar. Onlardan kiminle karşılaşsan, 'İşte efendileri budur' dersin. Her biri, yolcuların karanlıklarda kendisiyle yol bulduğu bir yıldız gibidir."

İlâhî huzurda olmanın edebi, güzel ahlâkla bezenmek ve edebe bürünmektir. Orada boş bir şey ve günah bulunmaz. Bu huzur hali, kula daha dünyada verilmiş bir cennettir. Cenâb-ı Hak cenneti şöyle tanıtmıştır:

"Orada hiçbir boş ve günah söz işitmezler; ancak kendilerine sürekli, 'Selâm size, selâm!' denir" (Vâkıa 56/25-26).

İlâhî huzurda olanların bir hali de kendileri için yüce sevgiliye yakınlığın gerçekleşmesidir. Onlar sürekli yakınlık sergisi üzerinde yüce Mevlâ'nın huzurunda bulunurlar. Onlardan çirkin bir kelâm etmeleri beklenmez; çünkü onlar her şeyi bilen yüce sultanın huzurunda bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Rahmân'ın huzurunda bütün sesler kısılır; orada fısıltıdan başka bir şey işitemezsin" (Tâhâ 20/108).

Sûfîlerin yanında sesi yükseltmek, kötülenmiş çirkin bir davranıştır. Böyle bir konuşma her ne şekilde olsun bu işi yapanın edep ve huzurdan uzaklığını gösterir. Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk'ın [radıyallahu anh] durumunu düşün. O, gece namazında çok gizli Kur'an okuyor ve zikrediyordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

"Sen niçin çok gizli okuyorsun?" diye sorunca Hz. Ebû Bekir,

"Bizim kendisine dua ettiğimiz zat, bizden uzak değildir; onun için gizli okuyorum!" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona sadece,

"Sesini biraz yükselt!"[964] buyurdu. Allah Resûlü bunu, onu kendi arzusundan çıkarmak ve terbiye etmek için yaptı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İman Esasları Bölünmez

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde küfrün en kötüsünü zikretti; bu, münafıkların inkârıdır. Peşinden onu takip eden inkâr halini zikretti; bu da yahudilerin inkâr şeklidir. Yüce Allah şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ
وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ
سَبِيلاً ﴿١٥٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

---

[964] Ebû Davud, Salât, 316, Tetavvu', 25; Tirmizî, Salât, 330.

150. ***Onlar, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenlerdir. Onlar, Allah ile peygamberlerin arasını ayırmak isteyerek, "Bir kısmına iman ederiz, bir kısmına inanmayız" derler. Onlar bu şekilde imanla küfür arasında bir yol tutmak istiyorlar.***

151. ***Onlar gerçekten kâfirlerin tâ kendisidir. Biz böylesi kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenlerdir. Onlar,* sözde Allah'a iman edip peygamberlerini inkâr ederek *Allah ile peygamberlerin arasını ayırmak isteyerek, 'Biz peygamberlerin bir kısmına iman ederiz, bir kısmına inanmayız' derler."* Yahudiler gibi.

Yahudiler, Hz. Musa'ya, Hz. Üzeyir'e ve Tevrat'a inandılar, Hz. İsa'yı ve Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr ettiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar bu şekilde, imanla küfür arasında bir yol tutmak,* ikisi ortasında bulunmak *istiyorlar."* Halbuki hak, ihtilaf kabul etmez, farklılık istemez. Allah'a iman ancak, O'nun peygamberlerine iman ve onların Allah'tan tebliğ ettikleri şeyleri topluca ve bütünüyle tasdik etmekle tamam olur. Onların bir kısmını inkâr eden kimse, sapıklıkta, bütününü inkâr eden kimse gibidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, böyle yapanların açıkça kâfir olduğuna hükmederek şöyle buyurdu:

"Onlar, gerçekten kâfirlerin tâ kendisidir." Yani onlar, küfre düşmüş tam manasıyla gerçek kâfirlerdir. Âyette onların küfrü tekitle belirtildi; çünkü onlar, hükümler arasında tercih hakkını Allah'ta değil kendilerinde görerek Allah'ın hükmüne karşı hüküm ileri sürdüler ve hevâlarını kendilerine ilâh yapıp ona uydular. Böyle yapmakta kader ile çekişmek ve onu yok saymak vardır; bu da hem inkâr hem şirktir.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara hazırladığı azabı zikrederek şöyle buyurdu: *"Biz kâfirler için, kendilerini alçaltıp perişan edecek bir azap hazırladık."* Allah, dostlarına özel ikramlarda bulunup onların derecelerini yükselteceği bir zamanda, kâfirleri böyle alçaltır. Allah bizi de ilâhî ikramlara mazhar olan dostlarından eylesin. Âmin.

150-151. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliler, peygamberlerin kademi (izi ve hali) üzeredirler. Kim, velilerden birini inkâr ederse hepsinin bereketinden mahrum kalır. Kim hepsini tasdik eder ve kendilerini yüceltirse hepsinin nurlarında bir pay alır. Cenâb-ı Hak, peygamberlerine karşı gayret sahibi olduğu gibi, velilerine karşı da gayret sahibidir. Allah, peygamberlerin bir kısmını kabul, bir kısmını reddedenleri huzurundan kovduğu gibi, velilerinden bir kısmını yüceltip bir kısmını tenkit ve tahkir edenleri de huzurundan kovar. Çünkü o bazıları, bütünün tâ kendisidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette iman esasları arasında bir ayırım yapmayanları zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ اُو۬لٰٓئِكَ سَوْفَ
يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

152. ***Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlar var ya, Allah onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'a* ve onun için inanılması vâcip olan kemal sıfatlarına, *peygamberlerine* ve onların için vâcip olan sıfatlara *iman edenler ve* hepsine birden iman edip onların Rab'lerinden getirdiği gerçeklerin bütününü tasdik ederek *onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlar var ya, Allah,* onların şereflerini yücelterek, makamlarını yükselterek ve onları naîm cennetlerine yerleştirerek *kendilerine* vaat edilen *mükâfatlarını verecektir."*

Kul ne yapsa noksanlıktan uzak kalamayacağı için, Cenâb-ı Hak şu sözüyle onlardan korkuyu kaldırdı: "*Allah,* onlardan meydana gelen kusurları *çok bağışlayıcı ve* iyiliklerine kat kat mükâfat vererek kendilerine *çok merhamet edendir."*

152. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velilerini tasdik edenler, onların hepsini yücelten ve nurlarından bir pay alanlara, Allah dünyada marifet cennetlerinde nimetler ihsan ederek mükâfatlarını verir; vefat ettiklerinde ise onları her şeye gücü yeten sultanın katında sıdk makamında (Kamer 54/55) en yüksek firdevs cennetlerinde yerleştirir. En doğrusunu Allah bilir.

Yahudilerin Çirkin İstekleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette yahudilerin çirkin isteklerini zikrederek şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ سَاَلُوا
مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْۚ
ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَۚ وَاٰتَيْنَا
مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ
ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَاَخَذْنَا
مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

153. *Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa'dan, bunun daha büyüğünü isteyerek "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra onlar kendilerine açık deliller gelmiş buzağıyı put edindiler; (tövbe ettiklerinde) biz bunu da affettik. Musa'ya apaçık delil (ve yetki) verdik.*

154. *Verdikleri sözü tutmamaları sebebiyle Tûr'u başlarına kaldırdık ve onlara, "Secde ederek kapıdan girin" dedik. Yine onlara, "Cumartesi günü yasağını çiğnemeyin" dedik ve kendilerinden sağlam bir söz aldık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ehl-i kitap* yahudi âlimleri *senden, kendilerine gökten,* Tevrat'ın indiği gibi, bir defada toptan *bir kitap indirmeni istiyorlar.*" Yahut onlar, Tevrat'ta olduğu gibi, levhalar üzerine semavî hatla yazılmış bir kitap istiyorlar. Bunu isteyenler, Kâ'b. b. Eşref, Finhâs b. Âzurâ ve diğer bazı yahudilerdir. Onlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Eğer peygambersen, Musa'ya geldiği gibi, sen de bize gökten toplu halde bir kitap getir!" dediler. Cenâb-ı Hak onlara bir cevap olarak şöyle buyurdu:

"*Onlar Musa'dan bundan daha büyük bir istekte bulunmuşlardı.*" Bu istek, Hak Teâlâ'yı açıkça görmekti. Âyet şunu demek istiyor: Resûlüm, sen onların senden istediklerini büyük bir şey görüyorsan, hayret etme; onlar bundan daha büyük şeyler istediler. Bu istek her ne kadar onların babaları tarafından yapılmışsa da kendilerine isnat edildi; çünkü onlar, babalarının inancına yapışmışlar ve onların gidişatına tâbi olmuşlardır. Onların sana karşı gösterdikleri bu tutum, ilk cahillikleri ve bozgunculukları değildir. Bu onların içine yerleşmiş kalıcı bir huydan ileri gelmektedir. Öyleyse onlardan meydana gelen bu tür şeyleri garip karşılama.

Cenâb-ı Hak, sonra onların isteklerini şöyle açıkladı:

"*Onlar, 'Bize Allah'ı açıkça göster' dediler. Zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı.*" Gökten bir ateş gelerek onları helâk etti; hepsi öldüler, sonra Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] duasıyla diriltildiler. Bütün bunlar onların zulmü sebebiyle meydana geldi. Bu zulüm, onların inadına işi zora sokmaları ve içinde bulundukları halde gerçekleşmesi imkânsız bir şeyi istemeleridir. Bu âyet, her durumda (dünyada ve ahirette, baş gözüyle ve kalple) Allah'ı görmenin imkânsız olmasını gerektirmez. "Âyetin Tasavvufî İşaretleri" bölümünde bunun detaylı izahı gelecektir.

"*Peşinden onlar, kendilerine* Allah'ın birliği hakkında *apaçık deliller geldikten sonra tutup buzağıyı put edindiler.*" Bu da yahudilerin babalarının işlemiş olduğu başka bir cinayettir. "*Peşinden tövbe ettiklerinde biz bunu da affettik;* onlara ceza vermekte acele etmedik ve *Musa'ya* onların üzerinde *apaçık bir* yetki ve *delil* verdik." Bu yetki, Hz. Musa'nın buzağıya tapmalarına bir tövbe olarak onlara kendilerini öldürme emri vermesidir. Ona verilen apaçık delil ise dokuz mucize[965] gibi peygamberliğini ispat eden şeylerdir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, verdikleri sözü tutmamaları sebebiyle,* yani Tevrat'taki hükümleri kabule yanaşmayınca, *Tûr dağını üzerlerine kaldırdık.* Bunun sebebi, onlarla daha önce Tevrat'ın hükümlerine sımsıkı yapışacaklarına dair kendileriyle sözleşme yapmamızdır. *Onlara,* Musa'nın diliyle, *'Beytülmakdis'in kapısından secde ederek (huşû ile boyun eğerek) girin!' dedik."* Onlar ise inadına ve alay etmek için kalçaları üzeri sürünerek girdiler. "*Yine* Hz. Davud'un diliyle, *onlara, 'Cumartesi yasağını çiğnemeyin, (o gün balık tutmayın)' dedik;* onlar haddi aşarak balık avladılar, biz de onların sûretlerini domuz ve maymuna çevirdik. *Halbuki biz onlardan bütün bu işler için sağlam bir söz almıştık;* fakat onlar hepsini bozdular."

Yahut biz onlardan Tevrat'ta şu sağlam sözü almıştık: Onlar eğer sana ulaşırlarsa muhakkak iman edecekler ve senin Tevrat'taki sıfatlarını insanlara açıklayacaklar. Ne yazık ki onlar bu sözü de tutmadılar ve senin sıfatlarını gizlediler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

153-154. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden keramet beklemek ve delil istemek, öteden beri süregelen bir tutumdur; çünkü onlar, peygamberlerin kademi (izi ve hali) üzere gitmektedirler. Kendilerinden önce peygamberlere ne söylenmişse onlara da o söylenir. Öyle olur ki üzerinde bir keramet zuhur etmeden bir veliyi tasdik eden birini neredeyse bulamazsın. Bu, büyük bir cehalettir. Çünkü keramet türü şeyler, istikameti tam ve sağlam olmayan kimselerde de gözükebilir; bu onun için bir tuzak ve azaba yaklaşma sebebi olarak gerçekleşir. Allah kendisinden razı olsun, şeyhimizin dediği gibi, ledünnî ilimlere mazhar olmaktan ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ahlâkı üzere yaşamaktan daha büyük hangi keramet vardır.

---

[965] Bu mucizeler şunlardır: Asâ, parlak el, denizin yarılması, taştan su çıkarması, Sînâ dağının İsrâiloğulları'nın üzerine kaldırılması, tûfan, kan, haşarat, kurbağa (Mütercim).

Hem önceki devirlerde yaşayan velilerde pek çok keramet görülmüştür, fakat onları inkâr edenler eksik olmamıştır.

Bil ki Allah Teâlâ'yı dünyada görme talebinde bulunmak, yasaklanmış değildir. Allah'ın İsrâiloğulları'nı bu isteklerini reddedip kendilerini cezalandırması, onların vaktinden önce bunu istemelerindendir. Onlar bunu, görme şartlarını elde etmeden önce istediler. Bu şart, her türlü manevi kirlerden arınıp bütün güzel ahlâklarla süslenmektir. Kim, kâmil manada güzel ahlâk ve hallerle süslenir, her türlü kötü sıfatlardan temizlenirse kendisine Cenâb-ı Hakk'ı müşahede devleti nasip olur. Öyle ki ondan Hak'tan başkasını müşahede etmesi istense buna güç yetiremez. Bu durum, basiretin baş gözüne baskın geldiğinde gerçekleşir; o zaman basiret neyi görüyorsa göz de onu görür. Bu da, basiretin tam manasıyla açılmasıyla olur. Bunun için İbn Atâullah-ı İskenderi *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Basiretin şuası (ilme'l-yakîn hali), sana Cenâb-ı Hakk'ın yakınlığını müşahede ettirir. Basiretin ayne'l-yakîn hali, sana, kendi yokluğunu, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını müşahede ettirir. Basiretin hakka'l-yakîn hali ise sana, sadece Cenâb-ı Hakk'ın varlığını müşahede ettirir."

Bu müşahede hali ancak bir terbiye şeyhine bağlanan kimse için gerçekleşir; yoksa kendi başına kalan bir kimse için böyle bir şey beklenmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ahdi Bozanların Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ahdi bozan yahudilerin cezasını zikrederek şöyle buyurdu:

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلاً
﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا

الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِۚ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ
لَهُمْۜ وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُۜ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ
الظَّنِّۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًاۙ ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

155. ***Yahudiler, sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve, "Kalplerimiz perdelidir" demeleri sebebiyle*** *(kendilerini lânetleyip türlü belalara uğrattık. Aslında onların kalpleri perdeli değil),* ***tam aksine Allah, inkârları sebebiyle onların kalplerini mühürledi. Artık pek azı hariç, onlar iman etmezler.***

156. Bunun bir sebebi de (İsa'yı) inkâr etmelerinden ve Meryem'e büyük bir iftira at*malarındandır.*

157. ***Bu lânetin bir başka sebebi de, "Allah'ın resûlü Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleridir. Halbuki onu ne öldürdüler ne de astılar, fakat*** *(öldürdükleri)* ***onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler bundan dolayı tam bir şüphe içindedirler. Bu hususta zanna uymak dışında hiçbir*** *(sağlam)* ***bilgileri yoktur. Onlar İsa'yı kesinlikle öldürmediler.***

158. ***Bilakis Allah onu*** *(İsa'yı)* ***kendi katına kaldırdı. Allah azîzdir*** *(her istediğini yapar),* ***hakîmdir*** *(her işinde hikmet sahibidir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz İsrâiloğulları'yla anlaşma yapıp kendilerinden söz aldık; onlar ahde muhalefet edip sözlerini bozdular, biz de bu yüzden kendilerine yaptığımızı yaptık.* Yahut kendilerine helâl kılınmış olan temiz yiyecekleri, sözlerini bozmaları ve inkârları sebebiyle onlara haram kıldık. *Yine onların Allah'ın âyetlerini* yani Kur'an'ı veya kendi kitaplarındaki âyetleri *inkâr etmeleri, haksız yere peygamberlerini öldürmeleri ve, 'Kalplerimiz perdelidir;* yani kapalıdır, senin ne dediğini anlamıyoruz!'*demeleri sebebiyle, onlara bu cezaları verdik."*

Cenâb-ı Hak, onların sözünü reddedip cevaben buyurdu ki:

"Tam aksine Allah, inkârları sebebiyle onların kalplerini mühürledi." Onların kalbini kendi haline terkederek âyetleri düşünmekten ve verilen öğütleri anlamaktan menederek ilimden perdeli bir hale soktu. *"Artık,* Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi, *pek azı hariç, onlar iman etmezler."*

Yahut onlar, çok az iman ederler, o da noksan olduğu için nazarı itibara alınmaz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Ayrıca onların İsa'yı inkâr etmeleri* ve *Meryem'e* zina gibi büyük bir *iftira atmaları ve kendi zanlarınca, 'Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük' demeleri sebebiyle kendilerini cezalandırdık,* kalplerini mühürledik."

Onların, "Allah'ın peygamberi..." sözünü alay için söylemeleri de muhtemeldir. Bunun bir benzeri şu âyettir: *"Firavun dedi ki: Size gönderilen bu peygamber gerçekten delidir"* (Şuarâ 26/27). Yahut bu ifade müstakil bir cümle olup Allah'a Teâlâ'ya aittir, Hz. İsa'yı övmek için söylenmiştir veya onların çirkin sözlerinin yerine güzel bir niteleme olarak konulmuştur. Bu açıklamalar, Beyzâvî'ye aittir.

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette onların sözlerini reddederek şöyle buyurdu: *"Onlar İsa'yı ne öldürdüler ne de astılar, fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi."*

Rivayet edildiğine göre, yahudilerden bir grup Hz. İsa ve annesi hakkında kötü sözler söylediler, Hz. İsa onlara beddua etti; Allah onları maymun ve domuz sûretine çevirdi. Bunun üzerine yahudiler Hz. İsa'yı öldürmek için toplandılar. Hz. İsa onlara,

"Ey yahudiler, Allah size gazap ediyor!" dedi. Yahudiler buna kızdılar ve onu öldürmek için harekete geçtiler. Allah Cebrâil'i gönderdi, Cebrâil Hz. İsa'yı bir yere aldı; burası, üstünde semaya doğru deliği bulunan bir yerdi. Allah Teâlâ onu bu delikten göğe yükseltti. Yahudiler, Taytanûs isimli birine emir verip bu yere girerek Hz. İsa'yı öldürmesini istediler. Adam oraya girince Hz. İsa'yı göremedi. Allah bu adamı Hz. İsa'ya benzetti, onun dışarı çıkması gecikince yahudiler içeri girdiler, adamı Hz. İsa zannederek öldürüp çarmıha gerdiler.

Katâde şöyle demiştir: "Bize nakledilen bir habere göre Hz. İsa, arkadaşlarına, "Hanginiz bana benzetilip de öldürülmeyi ister?" diye sordu, içlerinden biri,

"Ey Allah'ın peygamberi, ben isterim!" dedi. Yahudiler tarafından bu adam öldürüldü, Allah Hz. İsa'yı göğe yükseltti. Kendisine kanat taktı, nurdan elbise giydirdi, onu tıpkı melekler gibi yeme içme sıkıntısından kurtardı. Hz. İsa gökte meleklerle beraberdir; bir yönüyle insan, diğer yönüyle melek gibidir; yere ve göğe ait özelliklere sahiptir."

"Onun hakkında ihtilafa düşenler, ondan dolayı tam bir şüphe içindedirler."

Hz. İsa'ya benzeyen kimseyi öldürdüklerinden yahudilerden biri demiştir ki: "Eğer bu kimse İsa ise arkadaşımız nerede? Arkadaşımız ise İsa nerede?"

Bu konuda şöyle de denilmiştir: "Allah onların içeri giren arkadaşının yüzünü Hz. İsa'ya benzetti, vücudunun diğer kısımlarını benzetmedi. Onu öldürdüklerinde baktılar, yüzü Hz. İsa'nın yüzü gibi, vücudu ise arkadaşlarının vücudu gibi."[966]

Âyet şöyle devam ediyor. *"Onların bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur."* Yani onların Hz. İsa'yı öldürme konusunda kesin bir bilgileri yoktur; onlar sadece zanna uyuyorlar.

"Onlar İsa'yı kesinlikle öldürmediler." Onların, "Biz İsa'yı öldürdük!" gibi sözleri yakîne değil, zanna dayanmaktadır. *Bilakis Allah İsa'yı kendi katına kaldırdı*; o, Hz. Yahya [aleyhisselâm] ile birlikte ikinci kat semadadır. *Allah azîzdir*; yahudilere ceza vermekte güçlüdür, *hakîmdir*; onlar hakkında verdiği lânet ve gazap hükmünde hikmet sahibidir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

155-158. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil şeyhlerle yapılan ahdi (sözleşme ve inâbeyi) bozmak, ilâhî gazap ve Allah'tan uzaklaşma sebebidir. Onları inkâr ve kendilerine hakaret de böyledir. Onların vaaz ve uyarılarından uzaklaşmak da aynı şekilde ilâhî gazaba sebep olur. Onlara hürmeti ve saygıyı muhafaza etmek, emirlerini yerine getirmek, onlara bir yerde hakaret edilip hürmetleri çiğnendiğinde kendilerini savunmak, kendilerine yakın olmak ve hizmetlerine koşmak gibi yukarıdaki işlerin zıddı olan güzel şeyler ise Allah'a yakınlık ve O'nun muhabbetine sebeptir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[966] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/17-24 (Beyrut 1995);Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/382-384; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, *2/727-728* (Beyrut 1993).

Hz. İsa'nın Gökten İnişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Hz. İsa'nın ahir zamanda inişini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِه۪ قَبْلَ مَوْتِه۪ۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ
عَلَيْهِمْ شَه۪يدًاۚ ﴿١٥٩﴾

159. ***Ehl-i kitap'tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman eder. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ehl-i kitap'tan* yahudi olsun hıristiyan olsun *her biri,* Hz. İsa gökten indiği zaman *onun ölümünden önce kendisine muhakkak iman eder."*

Bu durum, Hz. İsa [aleyhisselâm] gökten indikten sonra olacaktır. Hadislerde rivayet edildiğine göre Hz. İsa, deccâl çıktığı zaman gökten iner, deccâli öldürür, Ehl-i kitap'tan bir kişi bile geri kalmadan hepsi ona iman eder; öyle ki yeryüzünde din olarak tek din İslâm olur. Yeryüzüne emniyet ve güven egemen olur; öyle ki aslanlar develerle, parslar ineklerle, kurtlar koyunlarla bir arada yaşar, çocuklar yılanlarla oynar. İsa yeryüzünde kırk sene kalır, sonra vefat eder, müslümanlar namazını kılıp defnederler.[967]

---

[967] Hadis için bk. Ebû Davud, Melâhim, 15 (nr. 4324); Ahmed, *Müsned,* 2/404; İbn Hibbân, *Sahih,* nr. 6821; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/726.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kitap ehlinden her bir şahıs, ölürken ölüm meleğini görünce, Hz. İsa'ya iman eder, ancak o andaki imanı kendisine bir fayda vermez; çünkü kendisine ölüm gelen herkese, hak ile bâtıl belli olmadan canı çıkmaz. Bu onlar için bir tehdit gibidir ve imanın kendisine fayda vermeyeceği zor duruma kalmadan önce iman etmeye teşviktir.

"Hz. İsa, kıyamet gününde onlara şahitlik edecektir." O, yahudilerin kendisi hakkındaki yalanına ve hıristiyanların onun için "Allah'ın oğludur" iddialarına şahitlik yapacaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

159. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ölüm anında hakikatler gün gibi ortaya çıkar; hak ile bâtıl belli olur, kulda pişmanlık oluşur. Ayakların kaydığı günde (ahirette iman ve salih amelden başka hiçbir şey) fayda vermez. Kuldan istenen, yan üstü düşüp kabrinde günahıyla baş başa kalmadan önce hakiki imanı elde etmek ve irfan makamına yükselmek için gayret etmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yahudilerin Zulüm ve Düşmanlıklarının Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudilerin zulmünü ve düşmanlıklarını zikrederek şöyle buyurdu:

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذٖينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ
عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ كَثٖيرًاۙ ﴿١٦٠﴾ وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ
اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِۜ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٦١﴾

160. ***Yahudilerin yaptıkları zulüm ve pek çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri sebebiyle kendilerine** (daha önce) **helâl kılınmış olan temiz şeyleri onlara haram kıldık.***

161. *(Bunun bir sebebi de)* ***kendilerine yasak edildiği halde faiz almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleridir. Onlardan inkâr edenlere acı bir azap hazırladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm sebebiyle* -ki bu zulüm Allah'a verdikleri sözü bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini öldürmeleridir- *kendilerine daha önce helâl olan temiz şeyleri haram kıldık.* Bu şeyler, iç yağı, tırnaklı hayvanların eti ve bunlar dışındaki temiz, leziz yiyeceklerdir. Onlar her büyük günah işlemelerinde Allah kendilerine helâl yiyeceklerden birini haram kıldı.

Bu yiyeceklerin kendilerine haram kılınmasının *bir diğer sebebi onların Allah yolundan çok yüz çevirmeleridir.* Yahut onların pek çok kimseyi Allah yolundan alıkoymalarıdır. Yahudiler, insanları Allah'ın dinine girmekten engelliyordu.

"Bunun bir diğer sebebi de, kendilerine yasak edildiği halde faiz almalarıdır." Faiz, ümmet-i Muhammed'e haram kılındığı gibi onlara da haramdı. *Diğer bir sebep,* rüşvet gibi *bâtıl yollarla insanların mallarını yemeleridir.* Onlar, özellikle ileri gelen yahudiler, avam halktan rüşvet alıyorlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onlardan* Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] *inkâr edenlere acı bir azap hazırladık;* içlerinden tövbe ve iman edenler hariç."

160-161. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu iyi bil: İnsan, içine düştüğü her gaflet, isyan ve edepsizlik yüzünden, bunlar ölçüsünde taatlerin lezzetinden ve müşahede hallerinin tadından mahrum kalır. İnsan bunu farkeder veya etmez. Bazan bu işler onu ilâhî huzurdan uzaklaştırır, kendisinin haberi bile olmaz. Bütün bunlar onun için bir tuzak ve istidrac yani farkında olmadan felakete sevkedilme olarak gerçekleşir. Kul bu kötü hallerde ısrar ederse bütünüyle velâyet makamından çekilip alınır; imanı azar azar noksanlaşmaya başlar, Allah korusun sonuçta kendisinden iman çekilip alınır. Kul hemen tövbe ederse affedilmesi umulur.

Her kalp uyanıklığı, taat ve güzel edep, sahibine, ilâhî huzurda yakınlık sağlar ve derecesine göre onun muamele ve müşahedelerindeki manevi zevkini artırır. Meşhur hadiste belirtildiği gibi; kul nâfile ibadetlerle durmadan Cenâb-ı Hakk'a yaklaşır ve nihayet yüce Allah onu sevip kendisine dost edinir; onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olur.[968] Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette yahudilerden tövbe edenleri yukarıdaki tehditten ayrı tutarak şöyle buyurdu:

لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا
اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

162. ***Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve inananlar sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Onlar namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlardır. Biz onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ehl-i kitabın hepsi az önce zikredilen kimseler gibi değildir. *Onlardan* Abdullah b. Selâm, Muhayrık ve onların dışında önceki kitapların ilmini bilenler *gibi ilimde derinleşmiş olanlar* ve onların avam tabakasından Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenler, *sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler.* Yani, hiçbir ayırım yapmadan tam bir iman ile bütün peygamberlere iman ederler. *Onlar,* hakkını vererek *namazı kılanlar,* farz olan zekâtı *verenler, Allah'a ve* Kur'an'ın haber verdiği ve sünnette açıkça belirtildiği şekilde dirilme, yepyeni bir vücuda bürünme, hesap verme ve diğer halleriyle *ahiret gününe inananlardır. Biz onlara büyük bir mükâfat vereceğiz."* Buna göre âyetin tamamı Ehl-i kitap hakkındadır.

---

[968] Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/142; Taberânî, *el-Kebir,* nr. 7880.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ehl-i kitap'tan ilimde yüksek pâyeye sahip olanlar, Araplar'dan iman edenler ve onlardan namazı kılan, zekât veren, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere, biz büyük bir mükâfat vereceğiz.

162. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim isyandan sonra gerçek bir tövbe eder, gaflet halinden sonra kalp uyanıklığını elde eder, Allah Teâlâ'nın sıfat ve isimleri hakkında derin bilgiye sahip olursa hayırlarda önde gidenlere katılır, ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş salihlerle birlikte haşredilir; kendisine büyük sevap ve hayır verilen kimselerden olur. Bütün hamdler, âlemlerin Rabb'i Allah'adır.

Kendisinden Bahsedilmeyen Peygamberler de Vardır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Ehl-i kitabın gökten kendilerine kitap indirilmesiyle ilgili isteklerine cevap vererek şöyle buyurdu:

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ
وَأَوْحَيْنَا إِلٰى إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ
وَعِيسٰى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾
وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ
وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ
لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

163. ***Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Aynı şekilde İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, onun torunlarına, İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik; Davud'a Zebûr'u verdik.***

164. ***Sana daha önce bahsettiğimiz birçok peygamber ve bahsetmediğimiz nice peygamberler gönderdik. Ve Allah Musa ile (özel olarak) konuştu.***

165. ***Biz peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah azizdir ve hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.* Ehl-i kitabın senden istediği gibi, onlara kitaplar tek bir defada inmedi; vahiy kendilerine parça parça iniyordu. Senin durumun da onlarınki gibidir.

Âyette önce Nuh'u zikretti; çünkü Hz. Nuh, Hz. Âdem'den sonra beşeriyetin babasıdır ve kendisine ilk şeriat gelen peygamberdir. Yine Hz. Nuh [aleyhisselâm], şirke karşı ilk uyarıcıdır, bedduasıyla ümmetine ilk azap edilmiş peygamberdir, peygamberler içinde en uzun ömürlüdür. Onun mucizesi bizzat kendinden yapılmıştı, şöyle ki Hz. Nuh 1000 sene yaşadı bu süre içinde bir dişi düşmedi, kuvvetinde bir noksanlaşma olmadı, saçına hiç ak düşmedi. Onda olduğu gibi, hiçbir peygamberin davetine bir gecikme olmadı, onun kavmine sabrettiği gibi hiçbir peygamber sabretmedi. Kendisine kötü söylenir ve bayılana kadar dayak atılırdı.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

"Biz İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, Esbat'a yani onun torunlarına, bunlar İsrâiloğulları'nın peygamberidir, *İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik."*

Önceki âyetteki "peygamberler" ifadesi bu peygamberleri de içine aldığı halde, onların özellikle zikredilmesi kendilerini yüceltmek içindir. Onlardan Hz. İbrahim, bu grubun içinde ülü'l-azim peygamberlerin ilkidir, Hz. İsa ise sonuncusudur. Diğerleri ise peygamberlerin ileri gelenlerinden ve en meşhurlarındandır.

"Biz Davud'a da Zebûr'u yani pek çok sahife *verdik."*

"Yine biz daha önce yani önceki sûrede veya bu günden *önce bahsettiğimiz birçok peygamber ve bahsetmediğimiz nice peygamberler gönderdik."*

Bir hadis-i şerifte, resûl olarak gönderilen peygamberlerin 314 tane olduğu belirtilmiştir.[969]

"Ve Allah Musa ile gerçek manada *konuştu."* Allah, özel kelâmını peygamberler arasından ona tahsis etti; peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ise kendisiyle özel konuşma yanında dünyada cemalini görme nimeti de ekledi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "Peygamberler içinde Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'ı görme talebinde erken davrandı, fakat Hak Teâlâ onu kelâmını işitme makamında tuttu; kendisini açıkça cemalini müşahede etmekten menetti. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ise ilâhî sırların ağırlığını yüklendi, kendisine verilen inbisat (genişlik ve huzur) haliyle Cenâb-ı Hakk'ı açıkça müşahede etmeyi istemedi; Allah onu yüce zatını müşahede makamına ulaştırdı, sonra arada bir perde ve vasıta olmaksızın kendine kelâmını işittirdi. Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

"Allah kuluna (Muhammed'e) vahyettiğini vahyetti. Onun gözünün gördüğünü kalbi yalanlamadı" (Necm 53/10-11).

İbn Atıyye bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa ile konuşması, nasıl ve niceliği bilinmeyecek şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim Allah Teâlâ mevcuttur fakat diğer mevcut varlıklar gibi değildir; malumdur, diğer malum varlıklar gibi değildir. O'nun kelâmı da diğer varlıkların kelâmı gibi değildir."

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, peygamber göndermesinin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

---

[969] Bazı rivayetlerde bu sayı 315 olarak verilmiştir (bk. Ahmed, *Müsned*, 5/266; Hâkim, *Müstedrek*, 2/262; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4132; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/210).

"Biz peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın!" Şöyle demesinler: "Yâ Rabbi, bizi uyaracak, tevhid konusunda bilmediklerimizi ve sana nasıl kulluk yapılacağını öğretecek peygamberler gönderseydin ya!"

Allah, peygamberler göndererek kulların bahane yolunu kesti, onların karşısına delilini koydu (ben Allah'ı ve ahireti bilmiyordum mazeretini ortadan kaldırdı). Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ'dan daha gayret sahibi (kulun koruyup gözeten) kimse yoktur; bunun için gizli-açık bütün kötü işleri haram kıldı. Allah'tan daha fazla övülmeyi seven kimse yoktur; bu sebeple Allah kendisini övdü. Allah Teâlâ'dan daha fazla bahaneyi ortadan kaldırmayı seven hiç kimse yoktur; bunun için kullarına peygamber gönderip kitaplar indirdi."[970]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah azizdir*; hiç kimse O'nu mağlup edemez ve hiçbir şeyi yapmak O'na vâcip değildir; O, peygamberliği tesis edişinde, her peygambere bir çeşit vahiy indirmesinde ve zamanına uygun olarak kendisine mucize verişinde *hikmet sahibidir.*"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

163-165. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu ümmetin âlimleri, İsrâiloğulları'nın nebîleri gibi kulları Allah'a davet eder. Bu ümmetin ârifleri ise onların resûlleri gibi kulları davet ve irşad ederler. İbnü'l-Fârız [rahmetullahi aleyh] der ki:

"Bizim âlimlerimiz, onların (İsrâiloğulları'nın) nebîleri gibidir. Bizden Hakk'a çağıranlar, resûllük makamını temsil etmektedirler. Bizim zamanımızda Hz. Muhammed'in meşrebindeki bir ârif ise onların ülü'l-azim peygamberleri gibi davet ve irşad yapar, azimet üzere amel eder."

Ârifler, peygamberlere vahyin ilham kısmında ortaktırlar; onlar için de Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeyle birlikte O'nunla konuşma hâsıl olur. Onlar, Hak ile söyledikleri gibi Hak'tan dinlerler. Ârif şair Şüşterî bu konuda der ki:

---

[970] Müslim, Tevbe, 35.

"Ben Allah ile konuşurum ve Allah'tan işitirim."

Ârifler, Allah'ın ilham cinsindeki kelâmını bazan birtakım vasıtalar ile dinlerler, bazan da vasıtasız dinlerler. Bunun nasıl olduğunu zevk ehlinden bu işin ehli bilir. Onların makamına ulaşmayanlara düşen, teslim olmaktır ve haklarını kendilerine teslim etmektir. Bir zat bu konuda demiştir ki:

"Eğer sen hilâli göremezsen, onu gözleriyle gören insanlara teslim ol, onların söylediklerini tasdik et."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, peygamberlerden ve velilerinden birine kelâmını işittirmek istediği zaman, ona, bunu dinleyebilecek bir kulak verir; o da bu kulakla Allah'ın kelâmını dinler. Bu konuda Allah Resûlü kudsî hadiste, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir:

'Ben kulumu sevince, onun kulağı olurum, benimle işitir ...'[971]

Cenâb-ı Hak, sevdiği kuluna verdiği bu manevi kulakla, kelâmını duyurur. Bu konuşmada, bizim bildiğimiz sesler ve harfler yoktur; Allah onu kudret harfiyle ve ezelî sesiyle işittirir. O, konuşurken nefes alıp vermekten ve akla gelebilecek beşerî hallerden münezzehtir. Allah'ın ezelî dostluğunda, ölümlü varlıkların şekil ve hallerinden bir şey bulunmaz. Hatta bu noktada şunu söylemek mümkündür: Birleşme ve ayrılma anlamında değil, sevme yönünden dinleyen ve dinlenen birdir (bütün iş Allah'tandır)." Vertecübî'nin açıklamaları burada bitti.[972]

Şunu bil ki cem' ehli (her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede edenler), âlemde ancak bir konuşanı müşahede ederler; onların nazarında çokluk ve ikilik yok olup gitmiştir; ancak onlar kudret kelâmıyla hikmet kelâmını birbirinden ayırırlar.

Kudret kelâmı, kulun bir ihtiyarı olmadan ortaya çıkar, konuşan söylediklerinden habersizdir, ihtiyarı (tercihi) elinden alınmıştır. Hikmet kelâmında ise kulun bir çeşit ihtiyarı vardır. Onlar, kudret kelâmını bazan görülmeyen gizli bir yerden işitirler, bazan da bir keramet çeşidi olarak cansız varlıklardan işitirler. Bunların hepsi ses ve harfle olur. Evet, bazan gizli bir yolla kalbe gelenler ve bâtınî tecelliler, harfsiz ve sözsüz olur. Bazan bu konuşma söz ve harf olmaksızın işaretle olur.

---

[971] Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880.

[972] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/289-290.

Vertecübî'nin, "Allah onu kudret harfiyle ve ezeli sesiyle işittirir" sözü hakkında derim ki: Eğer o, bu konuşma ile bâtınî tecellileri anlatmak istiyorsa doğrudur, fakat bu sözün zâhirinden, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerine ve velilerine duyurduğu söz, bununla sınırlıdır, o ancak harfsiz ve sözsüz olur, şeklinde bir mana anlaşılıyor ki durum böyle değildir.

Yine onun, "Allah'ın ezelî dostluğunda, ölümlü varlıkların şekil ve hallerinden bir şey bulunmaz" sözünün manası, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî kudretini müşahede edenlerde, sonradan yaratılan varlıklara ait bir vücut ve kudret kalmamıştır, demektir. Ben de (İbn Acîbe) derim ki: Durum öyledir fakat onlar işin hikmet yönüne bakarak varlıklarda da bir ârızî vücut ve kudret olduğunu söylerler, bununla birlikte ârifler, yaratılan varlıklara ilâhî kudret penceresinden ve müşahede nuruyla baktıkları zaman, onlardaki her şeyi yok ederler. Varlıklardaki vücut ve kudreti yok etmek, onlardan harf ve sesle söz çıkmaz hükmünü verdirmez. Hiç şüphesiz beşeriyet, ilâhî hikmetin ortaya koyduğu bir vasıta olmaksızın Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını işitmeye güç yetiremez. Bu malum bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vahyin Şahitleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, peygamberine inen vahye ve onun peygamberliğine şahitlik yaparak şöyle buyurdu:

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَٓا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهٖۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَۜ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًاۜ ﴿١٦٦﴾

166. *Fakat Allah sana indirdiğini, ilmiyle indirdiğine şahitlik eder. Ona melekler de şahitlik eder. Hem şahit olarak Allah kâfidir.*

Tefsir

Yahudiler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sana vahyedilen şeye şahitlik etmiyoruz!" dediklerinde Cenâb-ı Hak, onları red için buyurdu ki: "Onlar şahitlik etmiyorlarsa, *Allah sana indirdiğini, ilmiyle indirdiğine şahitlik eder.*" Yani onu ancak kendisinin bildiği bir ilmiyle indirdiğine şahitlik eder. Bu ilim, Kur'an'ın bütün söz ustalarını âciz bırakacak şekilde ifadelerinin telif edilmesidir.

Yahut Allah onu, insanların dünya ve ahiretlerinde ihtiyaç duydukları ilimle indirmiştir. Yahut Allah onu, kendisine kitap indirilmeye ehil ve layık olan kimseyi bilerek indirmiştir.

"Buna melekler de şahittir." Burada şu hususa dikkat çekilmektedir: Onlar yani Ehl-i kitap, peygamberlik iddiasının doğruluğunu insanların, hiçbir düşünce ve tefekküre ihtiyaç duymadan bilmelerini istemektedir; halbuki böyle bir bilme şekli meleklere hastır. İnsanın tefekkür ve nazar olmaksızın bu tür şeyleri bilmeye imkânı yoktur. Eğer onlar düzgün bir şekilde düşünselerdi, senin hak peygamber olduğunu anlarlar ve meleklerin tanıyıp şahit oldukları gibi onlar da şahit olurlardı. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.[973]

Allah Teâlâ, bazan hiçbir tefekkür ve nazar olmaksızın insanın kalbinde ilim yaratır; hatta her şeye mâlik olan ve her şeye gücü yeten yüce Allah kulun kalbine hidayet nurunu kor ve zatını tanıtır.

Âyet şöyle bitiyor: "Peygamberi için *şahit olarak Allah kâfidir;* başkasının şahitliğine ihtiyacı yoktur."

166. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, resûlünün peygamberliğine şahitlik ettiği gibi, onun kademi (hali ve ahlâkı) üzere giden vârislerinin veliliğine de şahitlik eder. Onlar, ârifibillâh velilerdir. Cenâb-ı Hakk'ın onlara şahitliği şu şekillerde olur: Onların üzerinden ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar ortaya çıkarır. Kendilerine peygamber ahlâkını ve yüksek güzellikleri ihsan eder. Onları dinde istikamet halinde tutup ellerinde birçok keramet zuhur ettirir; fakat bu şahadeti ancak ezelde haklarında ilâhî inâyet takdir edilen ve velâyet ilminden bir pay verilen kimseler idrak eder. Bir ârif (İbn Atâullah-ı İskenderî) der ki:

---

[973] Elimizdeki tefsir nüshalarında manaya uymayan bir fazlalık tesbit edilmiş olup, tercüme Beyzâvî'nin ibaresine göre verilmiştir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/249).

"Velilerine ancak kendisine delil yaptığı şeyleri delil yapan ve onlara ancak kendisine ulaştırmak istediklerini sevkeden Allah'ı tesbih ederim." Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kulları Hak Yoldan Alıkoyanların Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bu şahitlikten yüz çevirenlere hazırladığı azabı zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾
إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

167. ***İnkâr eden ve insanları Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.***

168. ***Şüphesiz Allah, inkâr edip zulmedenleri bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir.***

169. ***Ancak Allah onları içinde ebedî kalmak üzere cehennem yoluna sevkeder. Bu, Allah için çok kolaydır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yahudilerden yahut diğer insanlardan peygamberimiz Hz. Muhammed'e indirdiklerimizi *inkâr edenler ve insanları Allah'a ulaştıran yolundan alıkoyanlar şüphesiz derin bir sapıklığa* *düşmüşlerdir."* Onlar, kendileri hak yoldan saptırdığı gibi başkalarını da haktan saptırmakla iki felaketi bir araya getirmişlerdir. Bir de başkasını saptıran kimse, dalâlete daha fazla dalmış olup ondan çıkması daha uzak bir ihtimaldir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphe yok ki Allah,* inkâr edip insanları kurtuluş ve hayırlarına olacak şeylerden alıkoyarak onlara zulmedenleri yahut peygamberliğini inkâr edip sıfatlarını gizleyerek Allah'ın resûlüne *zulmedenleri* ya da inkâra dalarak kendi nefislerine zulmedenleri *bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir. Allah onları ancak içinde ebedî kalmak üzere cehennem yoluna sevkeder.* Cenâb-ı Hakk'ın, küfür üzere ölenlerin, ebedî olarak cehennemde kalacağına dair ezelî hükmü ve sadık vaadi cereyan eder.

"Bunu yapmak, Allah için çok kolaydır." Bu O'na zor gelmez ve gücünü aşmaz.

167-169. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hiç şüphesiz Allah tarafından seçilmeyi inkâr edenler, buna ehil olan velileri kabul etmeyenler, insanları velâyet yoluna yönelmekten ve o yoldakilerin arasına girmekten alıkoyanlar, Allah'a ulaşma yolundan fersah fersah uzaklaşmışlardır; çünkü Allah'a ancak bir dostunun elinde terbiye görerek ulaşılır. Veliler, ilâhî huzura giriş kapısıdır. Onlara karşı edepli olmak ve kendilerine boyun eğip itaat etmek lazımdır.

Allah'ın velilerini inkâr edenler, nefislerini ilâhî huzura ulaşmaktan mahrum ederek ve onu boş düşüncelerin vadilerinde terkederek kendisine zulmedenler var ya, Allah onların kötülüklerini örtmez, sırlarını (iç âlemlerini) temizlemez, onları müşahede yoluna ulaştırmaz ve kendilerine nefisle nasıl mücâhede edeceklerini öğretmez. Cenâb-ı Hak onlara sadece yorgunluk ve sıkıntı verecek işlerin yolunu açar, böylece onlar hasta bir kalple Allah'a kavuşana kadar o hal içinde kalırlar. Böyle bir halden Allah'a sığınız.

İman Her Şeyden Hayırlıdır

Cenâb-ı Hak yukarıdaki âyetlerde, peygamberlik işini kesin olarak ortaya koydu, onun nasıl bilineceğini açıkladı, sonra onu inkâr edenlere azabını haber verdi, peşinden de bütün insanları ona imana davet ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا
خَيْرًا لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

170. ***Ey insanlar! Resûl size Rabb'inizden gerçeği getirdi. Ona iman edin. Bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer inkâr ederseniz, göklerde ve yerde ne varsa şüphesiz hepsi Allah'ındır. Allah, her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey insanlar! *Resûlüm Muhammed size Rabb'inizden gerçeği getirdi. Ona iman edin. Bu, sizin için, içinde bulunduğunuz sapıklık halinden daha hayırlı olur. Eğer inkâr ederseniz, göklerde ve yerde ne varsa şüphsiz hepsi,* mülk, yaratılış ve kul olarak *Allah'ındır;* O'nun size hiçbir ihtiyacı yoktur. Allah sizin imanınızdan bir fayda elde etmediği gibi, inkârınızdan da bir zarar görmez. *Allah,* sizin hallerinizi *en iyi bilendir,* sizin için planladığı her işte *hikmet sahibidir."*

170. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeyler, İslâm (Allah'a teslimiyet) makamını sağlamlaştırmak ve iman makamını tashih etmek içindir. Bu imanın temel esaslarından biri de, hayrıyla şerriyle, acısıyla tatlısıyla kadere iman etmektir. Onun getirdiği dinin bir hedefi de Hakk'ı müşahede ve görme makamı olan ihsan makamını kazandırmaktır.

Bunların kâmil manada elde edilmesi, ancak irfan sahibi âriflerin sohbetiyle mümkündür. Onlar fenâ makamını elde etmiş, bekâ makamına yükselmiş, tevhid denizine dalmış, Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin sırlarını bilmede eşsiz olmuş, kendilerinde rıza ve teslimiyet makamı tam olarak gerçekleşmiş ve böylece başa gelen bütün ilâhî tecellileri selim bir kalple karşılayan kimselerdir. Kim onların sohbetine (terbiyesine) girip edepleriyle edeplenmezse, imanı noksan kalır ve onun hakkı azap olur. Allah Teâlâ, bu âyette işaret lisanıyla sanki şu mesajı veriyor:

"Size benim veli kulum geldi. O, Peygamber'imin halifesidir. Onun halk içinden seçilmiş bir veli olduğuna iman edin, emrine boyun eğin, terbiyesine girin. Bu, içinde bulunduğunuz kötü hallerden ve manevi hastalıklardan sizin için daha hayırlıdır. Bana hasta bir kalple gelmemek için bunu yapın."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ehl-i Kitabın Taşkınlığı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, özellikle Ehl-i kitaba hitap ederek ve kendilerini kınayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ
اِنَّمَا الْمَس۪يحُ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُۚ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ
وَرُوحٌ مِنْهُۘ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۚ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌۜ اِنْتَهُوا خَيْراً لَكُمْۜ اِنَّمَا
اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌۜ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌۢ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي
الْاَرْضِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿١٧١﴾

171. *Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, ancak doğru olanı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın*

resûlü, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve O'nun tarafından bir ruhtur. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "İlâhlar üçtür" demeyin. Bundan vazgeçmeniz sizin için daha hayırlı olur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, hıristiyanları kınamak için buyurdu ki: *"Ey Ehl-i kitap,* İncil'i hak kitap bilenler! İsa hakkındaki itikadınızda ileri giderek *dininizde haddi aşmayın;* kendisini yüceltmek kastıyla, 'İsa Allah'tır', 'İsa Allah'ın oğludur!' diyerek haddi aşıp ileri gitmeyin *ve Allah hakkında, ancak doğru olanı söyleyin.* Allah, eş ve çocuk sahibi olmaktan münezzehtir."

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. İsa'nın durumu hakkında açıklama yaparak şöyle buyurdu:

"Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür." Yahudilerin, "O peygamber değildir!" sözü yanlıştır. Aynı şekilde hıristiyanların da, "İsa Allah'tır yahut Allah'ın oğludur!" sözleri de yanlıştır. O ancak Allah'ın kulu ve peygamberidir.

"O, Meryem'e ilka ettiği kelimesidir." Allah onu "Ol!" kelimesiyle annesinin rahmine ilka etti ve orada şekillendirdi; bu emirle o, annesinin rahminde şekillenip vücut sahibi oldu. Bunun için kendisine "kelimetullah" (Allah'ın kelimesi) denildi.

"O, Allah tarafından bir ruhtur." Onu Meryem'e Cebrâil üfürdü. Bu üfürme ile Meryem hamile kaldı. Bu üfürmeye "ruh" dendi; çünkü o, ruhtan çıkan bir rüzgardır. Böylece onun ruhu, Ruhulkudüs'ten yani Cebrâil tarafından üfürülmüş oldu. Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ona ruhumdan üfürdüğümde ..." (Hıcr 15/29).

Diğer bir âyette de şöyle buyurmuştur: *"Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir"* (Âl-i İmrân 3/59). Buna göre, Cebrâil'in üfürmesi hakikatte Allah'ın emriyle olduğundan, bu üfürme Cenâb-ı Hakk'ın üfürmesi olmuştur; çünkü hakikat ehlinin nazarında vasıtalar aradan kaldırılır. Bunun için, Allah İsa'nın ruhunu, Âdem'in ruhu gibi kendisine izâfe etti; kendi tarafından olduğunu söyledi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin."* Yani Allah'ı ilâh olarak birleyin; *"İlâhlar üçtür;* Allah, Mesîh, Meryem" *demeyin. Bu üçlü ilâh anlayışına son verin; sizin için daha hayırlı olur. Allah* zatında, sıfatlarında ve fiillerinde ancak *tek ilâhtır. O, bir çocuk sahibi olmaktan uzaktır;* çünkü O, hiçbir cinse benzemez; O'na yokluk hali uğramaz. *Göklerde ve yerde ne varsa hepsi,* mülk, yaratılış ve kul olarak *O'nundur.* Kulluk, oğulluğa terstir. *Vekil olarak Allah yeter."* O'nun bir çocuğa ihtiyacı yoktur; çünkü çocuk babasının ve onun yerine geçecek kimsenin vekili olur. Allah Teâlâ, bütün varlıkları ayakta tutup muhafaza etmeye tek başına kâfidir; kendisine yardımcı olacak veya O'nun yerine iş görecek kimseye ihtiyacı yoktur. O'nun ebedî olması ve kimseye muhtaç olmaması zorunludur.

Hıristiyanlar dört gruba ayrılmıştır. Bunlar Nestûriyye, Yakubiyye, Melkâniyye ve Merkûsiyye gruplarıdır. Necran hıristiyanları da onlardandır. Nestûriyye grubu, "İsa, Allah'ın oğludur" dediler. Yakûbiyye ve Milkâniyye, "İsa, Allah'tır!" dediler. Merkûsiyye ise, "O, üç ilâhtan biridir!" dediler. Hepsi de hak yoldan sapmış kimselerdir.

171. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütün taşkınlıklar kötülenmiştir. İşlerin en hayırlısı, orta çizgide olanıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Hıristiyanların İsa b. Meryem'i ileri derecede övüp ilâh derecesine yükselttikleri gibi beni yüceltmeye kalkmayın. Ben ancak bir kulum. Bana, 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."[974]

Bir dervişe, şeyhini sahip olduğu durumdan çıkarmadan yahut onu överken başka zatları noksan göstermeden onu ileri derecede övmesine izin verilmiştir. Âyetin işaretinde, tevhid makamını korumaya bir teşvikle birlikte Cenâb-ı Hakk'ı, zatına zıt şeylerden ve emsallerden uzak tutma vardır. Bu konuda şair der ki:

---

[974] Buhârî, Enbiyâ, 48; Ahmed, *Müsned*, 1/23; Dârimî, Rikâk, 68.

"Biri bana, 'Sen bir zıddının olmadığını söylerken, Rab'le birlikte kulu da var mı kabul ediyorsun?" dedi. Ben de, "Bana göre durum böyle değildir" dedim. O, "Peki, görüşünüz nedir?" diye sorunca, şöyle dedim: "Biz, aslında yoklukta bulunan varlıkların O'nunla var olduğunu, O'nun zatı ve varlığı yanında ise her şeyin yok olduğunu söylüyoruz."

Kulu kendi başına müstakil bir varlık görmek, Cenâb-ı Hakk'ın rabliğine terstir; bunu için şair, 'Sen bir zıddının olmadığını söylerken, Rab'le birlikte kulu da var mı kabul ediyorsun?" dedi. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Kâinat ve varlıklar, O'nun var etmesiyle mevcuttur; O'nun zatının birliği yanında ise hepsi silinip yok olur."

Hiçbir Peygamber ve Melek Allah'a Kulluktan Çekinmez

Necran hıristiyanları, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sen bizim sahibimizi ayıplıyorsun!" dediler. Resûlullah, *"Sizin sahibiniz kim?"* diye sordu; hıristiyanlar, "İsa" dediler. Resûl-i Ekrem, *"Ben onun hakkında ne diyorum?"* diye sordu; onlar da, "İsa Allah'ın kuludur, diyorsun" dediler. O zaman Allah Resûlü, *"İsa'nın bir kul olması utanılacak bir durum değildir ki!"* buyurdu. Bu olay üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:[975]

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَس۪يحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَۜ وَمَنْ
يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِه۪ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَم۪يعًا
﴿١٧٢﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّ۪يهِمْ اُجُورَهُمْ
وَيَز۪يدُهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۚ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا اَل۪يمًاۙ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَص۪يرًا ﴿١٧٣﴾

---

[975] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/393.

172. ***Mesîh İsa ve Allah'a yakın melekler, hiçbir zaman Allah'a kul olmaktan çekinmezler. O'na kulluktan çekinip kibirlenen kimselerin hepsini Allah huzurunda toplayacaktır.***

173. ***İman edip salih amel yapanlara gelince, Allah onlara ecirlerini tam olarak verecek ve kendilerine lutfundan daha fazlasını ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çeviren ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir. Onlar, kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ve ne de bir yardımcı bulurlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, hıristiyanlara reddiye olarak buyurdu ki: "*Mesîh İsa hiçbir zaman Allah'a kul olmaktan çekinmez.* Hiç şüphesiz Allah'a kulluk yapmak övünülecek bir şereftir. Asıl insanı zillete düşürecek olan ve çekinilmesi gereken şey, Allah'tan başka varlıklara kulluk yapmaktır.

"*Allah'a yakın melekler de O'na kulluk etmekten çekinmezler*; çünkü onları şerefli kalan tek şey, Allah'a kulluk yapmalarıdır.

Melekleri peygamberlerden üstün görenler, bu âyeti delil göstermişlerdir. Bunu âyetin terkibinden hareketle söylemişlerdir. Böyle olunca, meleklerin Allah'a kulluktan çekinip geri durmayışı İsa Mesîh'in çekinmeyişine daha kuvvetli bir delil olmaktadır. Bu konudaki hüküm şudur:

Peygamberler, mukarrebîn melekleri gibi meleklerin seçkinlerinden daha faziletlidir. Meleklerin seçkinleri olan mukarrebîn, evliya gibi, insanların seçkinlerinden daha faziletlidir. İnsanların seçikleri (veliler), meleklerin avamından daha faziletlidir. Meleklerin avamı, insanların avamından daha faziletlidir. Bunun için şöyle denmiştir:

"Kimin aklı hevâsına (nefsin kötü arzularına) galip gelirse o kimse, melekler gibi hatta onlardan daha faziletli olur. Kimin hevâsı aklına galip gelirse o kimse, hayvanlar gibi hatta daha kötü ve şaşkın bir halde olur."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, sonra, yüce zatına ibadete yanaşmayanlara hazırladığı azabını zikrederek şöyle buyurdu:

"O'na kulluktan uzak durup kibirlenen kimselerin hepsini Allah huzurunda toplayacaktır ve yaptıklarının cezasını verecektir. *İman edip salih amel yapanlara* ve O'na ibadetten çekinmeyenlere *gelince, Allah onlara ecirlerini tam olarak verecek ve kendilerine lutfundan daha fazlasını da ihsan edecektir.* Bu ihsan, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen güzellikteki ilâhî nimetlerdir.

"Allah'a kulluktan uzak duran ve kibirlenip O'na ibadetten yüz çevirenlere gelince, Allah onlara acı bir şekilde azap edecektir." Bu azap, cehennem azabıdır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Elim azap, onların ahirette Allah'ın yüceliğini yakînen tanıdıktan sonra ebediyen O'na ulaşamamalarıdır; çünkü onlar ahirette Allah Teâlâ'yı zorunlu olarak tanıyacaklar; işte o zaman kaçırdıkları fırsattan duydukları hasret, onlar için en şiddetli azap olur."[976]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ve ne de bir yardımcı bulurlar."*

172-173. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a kulluk, hallerin en şereflisi ve makamların en yükseğidir. Allah katında bir şeref elde eden kimse, onu kullukla elde etmiş, manen yükselen herkes yine onunla yükselmiştir. Allah, Kur'an'da dostlarına ancak kulluk sıfatlarıyla hitap etmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Kulu Muhammed'i, bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan yücedir" (İsrâ 17/1).

"Kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u hatırla!" (Sâd 38/45).

"Kulumuz Davud'u hatırla" (Sâd 38/17).

"Kulumuz Eyyûb'u an!" (Sâd 38/41).

---

[976] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/79.

"O (Davud) ne güzel bir kuldu; gerçekten o, Allah'a çokça yönelen biriydi!" (Sâd 38/30).

Kulluk sıfatları dört tane olup bunlar, (Allah'a karşı) zillet, fakirlik, acziyet ve cehalettir. Bunların mukabili olan rubûbiyyet sıfatları da dört tane olup bunlar, izzet, zenginlik, kuvvet ve ilimdir.

Kul, üzerinde kulluk sıfatlarını ortaya çıkarttıkça Cenâb-ı Hak onu, rubûbiyyet sıfatları ile destekler. Kul, zillet sıfatını ortaya koyduğu ölçüde, Allah onu izzet sıfatıyla destekler. Kul fakirliğini ortaya koyduğu ölçüde, Allah kendisini zenginlikle destekler. Kul zayıflığını ortaya koyduğu ölçüde, Allah kendisini kuvvetiyle destekler. Kul cehaletini ortaya koyduğu ölçüde, Allah kendisini ilmiyle destekler. Sen kulluk vasfını ortaya koy; O seni kendi sıfatıyla desteklesin. Bir de şu var: İnsandaki bu sıfatlar ancak kullarla arasındaki muamelelerle ortaya çıkar, insanın onları elde edip etmediği belli olur; bu sayede nefsin sıfatları ölçülmüş ve görülmüş olur.

Bütün İnsanlığın Mesul Olduğu Kitap ve Peygamber

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bütün insanları kitabına ve resûlüne imana davet ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُوراً مُب۪يناً
﴿١٧٤﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِه۪ فَسَيُدْخِلُهُمْ ف۪ي رَحْمَةٍ مِنْهُ
وَفَضْلٍ وَيَهْد۪يهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطاً مُسْتَق۪يماً ﴿١٧٥﴾

174. ***Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb'inizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.***

175. ***Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları kendinden bir rahmet ve lutuf içine daldıracak ve onları kendine götüren doğru yola iletecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb'inizden kesin bir delil geldi."* Bu kesin delil Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun elinde zuhur eden apaçık mucizelerdir. *"Ayrıca size,* bu peygamberin diliyle *apaçık bir nur indirdik."* Bu nur, Kur'an'dır.

Yahut size gelen apaçık delil, peygamberin elinde ortaya çıkan mucizelerdir. Yani size, akıl delili ve nakil şahitleri geldi. Artık sizin, "Biz gerçeği bilmiyorduk" demeniz için hiçbir özür ve sebep kalmadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a iman eden* yani O'nun tek rab olduğunu ikrar eden *ve O'na,* yani dinine veya kitabına *sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları kendinden bir rahmete* yani cennete *dahil edecek ve kendilerine lutfundan ihsan edecektir;* bu lutuf, yüce cemalini seyretmektir."

Beyzâvî demiştir ki: "Bir rahmete dahil edecek" demek, kulun imanı ve ameli karşılığında ona takdir ettiği sevaba ulaştıracak demektir. Bunu kendisinden bir rahmet olarak ona verecektir; yoksa üzerine gerekli olan bir hakkı ödemek için değil. Kulun iman ve ameline ilave olarak tarafından bir lutuf ve ihsan olarak kuluna vaadini gerçekleştirecektir."[977]

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah şu anda onlara imanı ve irfanı ikram ettiği gibi, vefatları anında öbür âleme intikallerinde de imanlarını muhafaza eder."

Âyet şöyle bitiyor: *"Onları kendine ulaştıran dosdoğru yola iletecektir;* yani onlara, kendisine ulaşma yolunu açıklar. İçinde hiçbir eğrilik bulunmayan Allah'a götüren bu yol, ilim, amel ve haldir."

Beyzâvî demiştir ki: "Doğru yol, dünyada İslâm ve taat, ahirette de cennet yoludur."

174-175. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Size, Allah'ı tanıtan ve O'na sevkeden veli kullar geldi. Onlar apaçık delillerle geldiler. Bu deliller sadece yarasa gibi gözleri kör olan kimselere gizli kalır. Size, kudsî sırrımızdan ve ceberût denizinden apaçık bir nur indirdik. O nur içinde zata ait sırları ve ilâhî sıfatların nurlarını müşahede edersiniz. O, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ilk yaratılışı sırasındaki tecellilerden ortaya çıkan nur ve sırdır.

---

[977] Beyzâvî, *Envârü'l-Tenzîl,* 1/251.

Yüce Allah, kendisine iman eden ve O'na seyri sırasında yoluna sımsıkı sarılan kimseleri, kendi tarafından bir rahmete dahil edecektir. Bu rahmet, O'nun kudsî huzurudur. Allah Teâlâ, onları ayrıca ihsanı içine daldıracaktır. Bu ihsan, onları nihayeti bulunmayan marifet sırları içinde yükseltmesi ve onları kendine ulaştırmasıdır. Bu, kulun, Allah'ın verdiği nur içinde kendisini en yakın zamanda Allah'a ulaştıran yolu görmesidir.

Âyetin ifadelerinde takdim ve tehir ihtimali de var. Buna göre mana şöyle olur: Allah onları, içinde seyredecekleri doğru yola sevkeder; onlar bu yoldan Allah'a ulaşırlar, sonra onları huzurundaki rahmetine daldırır ve kendilerine ayrıca marifetini (zatını tanımayı) ihsan eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Mirasta Kelâle[978] Meselesi

Cenâb-ı Hak, sûreyi kelâlenin mirastaki durumunu belirterek tamamladı; çünkü insanın geçirdiği hallerin en sonu ölümdür. Ölümle malına vâris olunur. Allah Teâlâ, kelâle hakkında şöyle buyurdu:

يَسْتَفْتُونَكَۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ
وَلَهُٓ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ فَاِنْ كَانَتَا
اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ
حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّواۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٧٦﴾

---

[978] Kelâle, vefat ettiğinde, geride babası ve çocuğu olmayan kimsedir. Bu kimsenin miras meselesine "kelâle" dendiği gibi, bu durumdaki miras malına da "kelâle" denir.

176. ***Senden (kelâle hakkında) fetva istiyorlar. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa bıraktığının yarısı bunundur. Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa (tek vâris olan) erkek kardeş onun bütün mirasına vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer vârisler erkek ve kız kardeşlerden oluşursa erkeğin hakkı, kadının hissesinin iki mislidir. Allah, şaşırmamanız için size böyle açıklıyor. Allah her şeyi bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Senden* kelâle hakkında *fetva istiyorlar.*"

Fetva isteyen, Câbir b. Abdullah'tır [radıyallahu anh]. Hz. Câbir hastaydı; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onu ziyarete geldi. Câbir,

"Yâ Resûlallah, ben anne babası ve çocuğu bulunmayan bir kimseyim; mirasımı nasıl paylaştırmalıyım?" diye sordu. Olay üzerine bu âyet indi.[979] Bu âyet, hüküm bildiren âyetlerden en son inendir.

"*De ki: Allah, kelâlenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor:*

Eğer çocuğu ve babası olmayan bir kimse ölür, her iki cihetten nesebi kesilip *kendisinin sadece bir kız kardeşi bulunursa bıraktığının yarısı onundur*"; kalan kısmı asabenindir, yani erkek tarafından akrabalarındır. Baba ve oğul bulununca, ölenin kız kardeşine bir miras düşmez.

"*Bir kimsenin kız kardeşi ölür,* babası ve çocuğu bulunmaz ve *tek vârisi erkek kardeş olursa o, bütün malı alır.*" Eğer asıl pay sahipleri bulunursa mirasın kalanını alır.

"*Anne baba bir kız kardeşler iki veya daha fazla iseler (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır.*" Eğer, baba bir anne ayrı kız kardeş varsa anne baba bir olan kız kardeş mirasın yarısını alır; baba bir kız kardeş ise altıda bir alır. Üçte ikiyi tamamlamak için böyle yapılır. Şayet, aynı anne babadan olma iki tane kız kardeşle birlikte, sadece baba bir kız kardeş varsa ona bir şey verilmez.

---

[979] Buhârî, Merdâ, 7; Müslim, Ferâiz, 60-61; Ahmed, *Müsned*, 3/298.

"Eğer ölen kardeşin vârisleri, erkek ve kız kardeşlerden oluşursa erkeğin hakkı, kadının hissesinin iki mislidir. Bu kardeşlerle birlikte anne ayrı baba bir kardeşe bir şey verilmez. *Allah, şaşırmanızı istemediği için size hakkı böyle açıklıyor. Allah her şeyi bilmektedir.* O, kullarının dünyada ve ahirette hayırlarına olan şeyleri en iyi bilmektedir."

Allahım bizi, âfiyet içinde hoş bir hayatla yaşat ve kusurlarımızı örterek güzel bir ölümle canımızı al. Ey merhametlilerin en merhametlisi, yâ Rabbe'l-âlemîn, duamızı kabul buyur.

176. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden kelâle olanlar, kendisi vefat ettiğinde geride onun haline varis olacak bir evlat bırakmayanlardır. Eğer onun maneviyatına vâris olacak talebesi bulunmaz fakat haline yakın bir kardeşi olursa ona vâris olur. Bazan velinin sırrına, manevi nisbetteki kız kardeşi vâris olur, ancak Allah'ın bir hikmeti, bu, bütün sırra vâris olmayı gerektirmez. Allah Teâlâ, "Kız kardeşe, erkeğin bıraktığı mirasın yarısı vardır" âyetiyle buna işaret ediyor.

Eğer bir şeyhin, birçok manevi kardeşi varsa onun bütün sırrını aralarında paylaşırlar; her biri sadakati nisbetinde bu sırdan bir pay alır. Velâyet sırrına nail olmada, sadık kadınlar erkeklerle aynı durumdadır. Sûrenin evvelinde şu izah geçmişti: Bir şeyhin, medet ve himmeti, bir kanaldan akan nehir veya deniz gibidir; bu kanal kapanınca, su başka kanala intikal eder.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nisâ sûresinin tefsiri burada bitti.

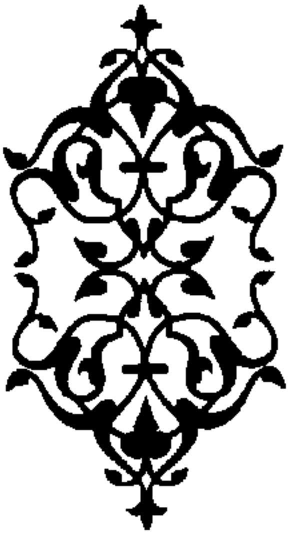

(5) MÂİDE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Mâide sûresi, Medine'de nâzil olmuştur. 120 âyettir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Vedâ haccında bu sûreyi okuyarak şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar, Mâide sûresi Kur'an'ın en son inen sûrelerindendir; onda helâl olarak bildirilen şeyleri helâl bilin, haram olarak bildirilen şeyleri de haram sayın."[980]

İbn Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Mâide sûresi, Hz. Peygamber bineğinin üzerindeyken indi; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] o halde vahyi almaya güç yetiremediği için aşağı indi."[981]

Bu sûre, Nisâ sûresinde işlenen altı temel akdin hükümlerini tamamlamaktadır; bunun için Cenâb-ı Hak, sûreyi ahde vefaya tavsiye ile başlatarak şöyle buyurdu:

---

[980] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/396; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/4. Hadis Hz. Âişe'den kendisine ait ifadelerle de nakledilmiştir (bk. Ahmed, *Müsned*, 6/188; Hâkim, *Müstedrek*, 2/311).

[981] Ahmed, *Müsned*, 2/176; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/396; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mehsûr*, 3/3.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِۜ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. ***Ey iman edenler! Sözleşmelerinizi yerine getirin ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler, sözleşmelerinizi yerine getirin;* yaptığınız akidlerin gereğini yapın, hakkını verin, yani sizinle muhafaza etmeniz için sözleşme yaptığım şeyleri gözetin. Bunlar, malın, nesebin, dinin, bedenlerin, dilin ve imanın korunmasıdır.

Sonra bunlar sırasıyla ele alındı. Cenâb-ı Hak, önceki sûrede genişçe zikrettiği hükümlerin burada sadece aslını tekrarladı. Bu altı temel konudan, orada tam açıklamadıklarını da bu sûrede açıkladı. Önceki sûrenin evvelinde, malların mülk yoluyla elde edilmesinin hükümleri zikredilmiş, fakat helâl ve haram olanları hakkında açıklama yapılmamıştı. Cenâb-ı Hak, burada onları açıklayarak şöyle buyurdu:

... اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي
الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُر۪يدُ ①

... Haram kılındığı bildirilenlerin dışında, diğer bütün hayvanlar sizin için helâl kılındı. Şu kadar var ki ihramlı iken av avlamak da helâl değildir. Allah dilediği şekilde hükmeder.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Size, Kur'an'da *haram kılındığı bildirilenlerin dışında,* deve, sığır ve koyun cinsi *diğer bütün hayvanlar helâl kılındı. Bir de siz ihramlı iken av avlamak helâl değildir.* Âyetin manası kısaca şöyledir:

Âyette belirtilen kendi başına ölmüş hayvanla diğer zikredilenler hariç, size bütün hayvanlar helâl kılındı. Bir de siz ihramlı iken av yapmanız haramdır.

"*Allah dilediği şekilde hükmeder;* dilediği şeyler için helâl ve haram hükmünü verir."

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey iman edenler, Rabb'inizin huzuruna seyir halinde iken mücâhede ve çile çekme türünden nefsinizle yapmış olduğunuz akidlere tam riayet edin. Kim, Rabb'iyle bir sözleşme yapmışsa onu bozmasın. Hiç şüphesiz nefis, yapılan sözleşmeleri bozmaya bir alışırsa daha da zaptedilmez ve sahibiyle istediği gibi oynar.

Şeyhlerinizle yapmış olduğunuz, ölene kadar sözlerini dinleme ve emirlerine uymaya ilişkin sözünüze de vefa gösterin.

Yine Cenâb-ı Hakk'ın sizinle yapmış olduğu sözleşmelere de vefa gösterin. Bu sözleşme, kulluk vazifelerini hakkı ile yerine getirmek ve sürekli yüce Rabb'in azametini müşahede etmektir.

Bu sözleşmeleri hakkıyla yerine getirdiğinizde, bütün eşya size helâl olur; onda himmetinizle tasarruf edebilirsiniz; çünkü siz kâinatın sahibiyle beraber olursanız, bütün kâinat da sizinle birlikte olur. Ancak sizin gücünüz haricinde olan şeyler bunun dışındadır; onlar kader surlarıyla çevirmiş olup sadece Cenâb-ı Hakk'ın istediği gibi hüküm ve tasarruf edeceği şeylerdir. Gerçekten himmet okları, kader surlarını delip geçemez. Şu kadar var ki siz Mevlâ'nın huzurunda mahrem dairede iken mâsivayı müşahedeye yönelmeksizin hareket etmelisiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Harem Bölgesinde Yasak Olan Şeyler

Cenâb-ı Hak, Harem bölgesinde av hayvanlarına saldırmayı yasakladı. Ayrıca hacca ait ibadetleri değiştirmeyi ve hacılara karşı haksızlık yapmayı da yasakladı; çünkü buna riayet, Harem bölgesinin hürmetini korumak ve ona saygı göstermektir. Âyette şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا
الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَٓائِدَ وَلَٓا اٰمّ۪ينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ
وَرِضْوَانًاۜ وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواۜ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ
عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُواۢ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا
تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

2. ***Ey iman edenler! Allah'ın şeâirine*** *(hac ibadetlerine ve dinine ait alametlere),* ***haram aya, Allah için sevkedilen kurbanlara, bu hayvanlardaki gerdanlıklara, Rab'lerinin lutuf ve rızasını arayarak Beytülharâm'a yönelmiş kimselere karşı hürmeti çiğneyip haddi aşmayın. İhramdan çıkınca*** *(isterseniz)* ***avlanın. Mescid-i Harâm'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi olara karşı haksızlık yapmaya sevketmesin! İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah'ın cezası çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Allah'ın şeâirine* yani haccın ibadetlerine ve Allah'ın dinine ait alametlerine *karşı hürmeti çiğnemeyin.*" Yani hac ibadetlerinden bir şeyi terketmeyi helâl görmeyin. Bu uyarının sebebi şudur:

Ensar, Safâ ile Merve arasında sa'y yapmıyorlardı. Mekkeliler Arafat'a çıkmıyorlardı. Yemenliler Arafat'tan dönüp gidiyorlardı. Allah, onlara hac ibadetlerinden hiçbirini terketmemeyi emretti. Âyetin manası şöyle olur:

Allah'ın belirlediği hac ibadetlerini terketmeyi helâl görmeyin.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Aynı şekilde,* savaş yaparak ve esir alarak *haram ayın hürmetini çiğnemeyi de helâl görmeyin.*" Bu, gerektiğinde haram aylarda savaşma yasağının kaldırılmasından öncedir.

"*Yine, kurban edilmesi için Kâbe'ye sevkedilen hayvanlara da saldırmayın.*" Bu hayvan bir kâfir tarafından gönderilmiş olsa da hüküm aynıdır. "*Boyunlarına özel işaret konmuş kurbanlık hayvanlara da saldırmayın.*" Bu hayvanlar, yukarıda geçen kurbanlıkların içine girmektedir, fakat bunlar daha özel ve önemli olduklarından ayrıca zikredilmişleridir.

"*Yine, Rab'lerinin ihsanını ve rızasını isteyerek Beytülharâm'ı (Kâbe'yi) ziyaret kastıyla yola çıkmış kimselere de saldırmayın.*" Yani, hedefledikleri ticaretle bir rızık arayan ve kendi inançlarınca Allah'ın rızasını isteyen kâfirler de Beyt-i Haram'ı ziyaret için yola çıkmışlarsa onlara da saldırmayın. Âyetin iniş sebebi olarak şu olay nakledilmiştir:

Hutam b. Dubey'a Medine'ye geldi. Atını Medine'nin dışında bir yere bıraktı. Tek başına Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna vardı; ona,

"Sen insanları neye çağırıyorsun?" diye sordu. Resûlullah ona,

"*Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmeye, namazı kılmaya ve zekât vermeye çağırıyorum*" buyurdu. Adam,

"Güzel" diye karşılık verdi ve peşinden, "Benim çevremde birtakım reisler var, fakat onlar olmaksızın ben karar veremiyorum; ben müslüman olabilirim" dedi. Sonra huzurdan çıktı, Medine dışında otlağa bırakılmış develer gördü, onları sürüp götürdü. Bir sene sonra Hutam, hac yapmak için Yemenliler'le birlikte yola çıktı. Beraberinde birçok ticaret malı vardı. Bir deveyi de kurbanlık olarak işaretlemişti. Müslümanlar onu görünce, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu Hutam'dır; hac için yola çıkmış, bize izin verin şuna saldıralım!" dediler. Resûlullah,

"O kurbanlık hayvanını işaretlemiş, hac için gelmiş!" buyurdu. Müslümanlar,

"Biz de Câhiliye döneminde kendimizi saldırılardan korumak için bu tür şeyler yapıyorduk!" dediler. Allah Resûlü onları bundan sakındırdı. Olay üzerine bu âyet indi.[982]

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müşrikler hac için Kâbe'yi ziyaret ediyorlar ve yanlarında kurbanlık hayvan götürüyorlardı. Müslümanlar onlara baskın düzenlemek istediler; Allah Teâlâ âyetle onları bundan nehyetti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hac ve umrenin ihramından çıkınca avlanın."* Buradaki "Avlanın!" emri, onun farz değil, mubah olduğunu bildiren bir emirdir; çünkü bu emir, yasaktan sonra gelmiştir.

"Hudeybiye senesinde *Mescid-i Harâm'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz şiddetli kin, sizi, kendilerinden intikam için taşkınlığa sevketmesin;* onların kurbanlık hayvanlarını ele geçirmeyi ve kendilerine Harem bölgesinde sardırmayı helâl görmeyin."

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu âyet Mekke'nin fethedildiği sene inmiştir. Müslümanlar Mekkeliler'e karşı zafer elde edince, onları öldürerek köklerini kazımak istediler; çünkü onlar, Hudeybiye senesinde müslümanları Mescid-i Harâm'a girmekten engellemişlerdi. Allah, bu âyetle müslümanları, Mekkeliler'i öldürmekten nehyetti; zira Allah onların mümin olacağını biliyordu." Cenâb-ı Hak, daha sonra bu hükmü, *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün!"* (Tevbe 9/5) âyetiyle kaldırdı.

---

[982] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/398-399; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/9-10.

Allah Teâlâ, sonra buyurdu ki: "Affetmek, kusurlara göz yummak, ilâhî emre uymak ve hevâdan sakınmak gibi *iyilik ve takva işlerinde yardımlaşın."*

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu, bütün güzel ahlâkı içeren umumi bir emirdir. "Birr" denilen iyilikle takva arasında fark şudur: İyilik, bütün vâcip ve menduplan içerir; buna göre iyilik, takvadan daha umumi bir mana taşır."

"Öç ve intikam almak gibi *günah ve düşmanlık işlerinde yardımlaşmayın."*

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette geçen ism (günah), Allah ile kul arasında olan bütün günahlardır. Düşmanlık ise insanlara karşı yapılan haksız saldırılardır."[983]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'tan korkun; şüphesiz Allah'ın cezası çok şiddetlidir."* O'nun intikamı daha çetindir.

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kullarına saygı göstermeyi ve nasıl olurlarsa olsunlar onların haklarını korumayı emretti: Hadis-i şerifte buyrulduğu gibi: *"Bütün halk Allah'ın bir aile bireyleri gibidir. Bu aile içindeki insanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır."*[984]

Bu durumda kula gereken iş, diğer insanlara eziyet etmemek, onlardan gelen sıkıntıya katlanmak, kendisine eziyet edenlerden nefsi için intikam almamaktır. Onlardan nefsine isabet eden sıkıntılar, beddua ile de olsa, kendisini onlara karşı haddi aşmaya sevketmemelidir. Eğer Allah marifetiyle onun göğsünü genişletirse onlara iyilikle mukabele eder, düşmanın halinin ıslahı için dua eder ki Allah onun elinden tutsun. Bu, ulu sıddıkıyyet ve büyük velâyet makamıdır. O, Allah Teâlâ'nın, üzerinde yardımlaşmayı ve dayanışmayı emrettiği işler, iyilik ve takvadır. O, günah ve düşmanlıkta birleşmenin dışında bir şeydir. Bu yasaklanan yardımlaşma, nefsini savunmak ve düşmanlarından intikam almaktır. Bu ise Müslümanlığın öylesine bir ucundan tutan avam halkın işi ve halidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[983] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/220.

[984] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3315; Bezzâr, *Müsned*, nr. 1949; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 897; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191.

Haram Kılınan Yiyecekler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Size bildirilenler hariç" âyetinde haber verdiği şeyleri açıklayarak şöyle buyurdu:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ
وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا
ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ . . .

3. ***Size şunlar haram kılındı: Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvanlar, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş ve boynuzlanıp ölmüş hayvanlarla yırtıcıların yediği hayvanlar. Bunlardan ölmeden yetişip kestikleriniz haram değildir. Ayrıca dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız da haramdır. Bunlar, fısk olup büyük günahtır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Size, şunlar haram kılındı:*

1. *Leş*. Yani usulünce kesilmeden kendi başına ölen hayvan.

2. Vücuttan akıtılan *kan*. Câhiliye devrinde müşrikler, kanı bir bağırsağın içine doldurup onu ateşte kızartarak yerlerdi. Hayvan kesildikten sonra, vücutta kalan kanın yenmesine ruhsat verilmiştir.

3. *Domuz eti*. Onun iç yağı ve ete bitişik diğer parçaları da haramdır; kırpılmış kıllarını kullanmak haram değildir.[985]

4. *Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvanlar*. Yani, kesilirken Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanlar. Mesela hayvanı, 'Lât'ın ismiyle, Uzzâ'nın ismiyle' diyerek kesmek gibi. İmam Mâlik'e göre, Allah'ın ismini kasten terkederek kesilen hayvan da haramdır.

5. İp veya benzeri bir şeyle *boğulmuş hayvanlar*.

6. Sopa, taş ve benzeri bir şeyle *vurulup öldürülmüş hayvanlar*.

7. Dağdan *yuvarlanarak veya* bir kuyuya *düşerek ölmüş hayvanlar*.

8. *Diğer bir hayvan tarafından vurularak ölmüş hayvanlar*. Darbe almış hayvan, yaralanmış fakat kesilecek durumda ise boğazlanıp eti yenir.

9. *Yırtıcı hayvanların parçalayıp yediği hayvanlar*. Yani bir kısmını yiyip ölümünü gerçekleştirdiği hayvanlar. Yırtıcı hayvan, parçalayan dişi veya pençesi olan bütün hayvanlardır; kurt, aslan, pars, tilki, fare, kartal, karakuş gibi.

'Ancak bu hayvanlardan kendisinde daha hayat varken *yetişip kestikleriniz haram değildir.'* Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir. Yani, bu sayılan hayvanlar henüz hayatta iken yetişilip kesilenlerin eti helâldir. Sonra bu görüş sahipleri, parçalanan hayvanın hayatî organının (mesela kalbinin) parçalanmamış olmasının şart olup olmadığı hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İmam Mâlik hariç, diğer imamlar bunun şart olmadığı görüşündedir. Bu sebeplerden biriyle ölüme iyice yaklaşmamış bir hayvanın boğazlanması, ittifakla câizdir.

---

[985] Şâfiî âlimlerinden İbn Hacer Askalânî der ki: "Bazı âlimler, zaruretten dolayı domuzun kılı ile ayakkabı dikimine ruhsat vermişlerdir. İbnü'l-Münzir bu görüşü Evzâî, Ebû Yusuf ve bazı Mâlikîler'den nakleder. Mademki ruhsat var; bu durumda onun satışı câizdir." İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/178 (Beyrut 2000). Hanefîler, domuzun kılı ile diğer vücut organlarını ayrı tutmuşlardır. Domuzun eti necis olup onu yemek kesin haramdır, ancak zaruret olduğu zaman domuzun kılının ayakkabı ve çadır dikiminde, badana boya için kullanılacak fırça yapımında kullanılması haram değildir. bk. Aliel-Kârî, *Fethu Bâbi'l-İnâye bi-Şerhi'n-Nükâye*, 2/337-338. (Beyrut 1997); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/210 (Dârü'l-Fikr 1993); İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 6/390 (Beyrut 1995).

10. *Dikili taşlar üzerine boğazlanmış hayvanlar.* Bunlar, Kâbe'nin etrafına dikilmiş taşlardı; müşrikler hayvanı onların üzerinde boğazlar ve bunu bir ibadet sayarlardı. Bu taşlar, putlar değildir; çünkü putlar resimli taşlardır, bunlar ise resimsiz, sade taşlardır. Yani, Allah'tan başkası için kesilen bütün hayvanlar haramdır.

11. *Fal oklarıyla kısmet aramanız da haramdır.* Yani, sizin için ezelde takdir edilmiş şeyleri fal oklarıyla aramaya kalkmayın."

Câhiliye döneminde üç tane fal oku vardı. Birinin üzerinde "Yap" yazıyordu; diğerinde, "Yapma!" yazıyordu, üçüncüsü ise boştu. Onlardan biri bir iş yapmak istediği zaman bu okları (veya zarları) bir torbaya koyar, sonra elini sokarak birini çekerdi. Eğer eline gelen okta, "Yap" yazıyorsa istediği işi yapardı, "Yapma!" yazıyorsa onu terkederdi. Boş çıkarsa, bu işi tekrar ederdi.

Belirsiz bir şeyi elde etmek için kura çekmek, şans oyunları, kehanet gibi gayba ait şeyleri bilmeye giren bütün işler de fal oklarına benzeyip haramdır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu sayılan işler* yahut fal oklarıyla nasibini aramak *bir fısktır* yani haram olup büyük günahtır." Çünkü fal türü işler sadece Allah'ın bileceği gayba girmektedir. Bu işler yüce sultanın sırrını araştırmak olup haramdır. Bazı özel işlerde şahıslar arasında bir seçim yapılacağı zaman câiz görülen kura çekmek, bu hükme aykırı değildir. Meselâ, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir sefere çıkacağı zaman, yanında hanımlarından kimin bulunacağını aralarında kura çekerek belirledi.[986] Bunun gibi, gaybı bilmeye girmeyen işlerde kura çekmek, kalpleri hoş etmek için olup câizdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey müridler topluluğu, size nefsanî hazların ve şehvetlerin peşine düşmek, kalplerinizi manen öldüren gaflet hallerine dalmak, Allah'ın izni dışında verilen şeyleri almak ve verilen bir şeyi Allah'ın elinin dışında bir elden aldığına inanmak haramdır; çünkü o zaman siz, verilen şeyi alırken aradaki vasıtaya bakıp hakiki verenden gaflete düşmüş olursunuz. Bu durumda, seçkin velilere düşen şey, o aldığını mülkünden çıkarmak ve nefsini ondan istifadeden mahrum etmektir. Bazı velilerde bu durum geçekleşmiştir. Siz ancak, nimette kalmayıp onu vereni müşahede ederek temiz şekilde elde ettiğiniz, nefsin kötü arzularını tatmin ve zevk sürmek amacıyla değil, ilâhî izinle ulaştığınız yiyecekleri alın. Bu da büyük bir kalp uyanıklığına ve kuvvetli bir murakabeye ihtiyaç duyar. Allah, lutuf ve ilmiyle, bizi kendimiz gibi varlıklara takılıp kalmaktan kurtarsın. Âmin.

---

[986] Buhârî, Hibe, 15, Cihad, 64; Müslim, Tevbe, 56, Nikâh, 38; İbn Mâce, Nikâh, 47, Ahkâm, 20,.

Allah'ın Razı Olduğu Tek Din: İslâm

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki şeyleri haram kılınca, müşrikler, yaşadıkları bâtıl dinde müslümanların kendilerine uymasından ümitlerini kestiler. Bunun için Allah Teâlâ, bu şeyleri haram kıldıktan sonra peşinden şöyle buyurdu:

...اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ
اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ
الْاِسْلَامَ دِينًا ....

...Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) *ümit kesmişlerdir, artık onlardan korkmayın, Benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İçinde bulunduğunuz *bu gün,* yani Vedâ haccında Arafat'ta cuma günü, *kâfirler sizin dininizi iptal etmekten* veya bütün işlerinde hakka ters oldukları ortaya çıktığı, İslâm dini her tarafa yayılıp müslümanlar çoğaldığı için ona üstünlük sağlamaktan *ümit kesmişlerdir."*

Rivayet edildiğine göre, Vedâ haccında Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte 114.000 insan Arafat'ta vakfeye durmuştur.

Âyetteki, *"Bu gün"* ifadesiyle, içinde bulundukları an ve ondan sonraki gelecek zamanlar kastedilmiş olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık onlardan,* onların size galip geleceklerinden *korkmayın, sadece benden korkun;* onların işi benim elimde. *Bugün,* zafere ulaştırarak ve bütün dinlere üstün kılarak *sizin için dininizi kemale erdirdim."*

Bir diğer mana: İmanın esaslarını belirleyerek, hüküm ve ictihad usullerini ortaya koyarak dininizi tamamladım. Ve sizi hidayete ulaştırıp dini yaşamada muvaffak ederek size olan nimetimi tamamladım.

Bir diğer mana: Dini tamamlayarak, Mekke'nin fethini gerçekleştirerek, küfrün alametlerini kaldırıp dinden çıkanların fitnelerini bertaraf ederek dini rahat yaşayacağınız hale getirmek suretiyle *size olan nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'a razı oldum.* Yani, sizin için dinler arasından İslâm'ı seçtim. O öyle bir dindir ki ondan başkasına razı olmam ve kabul etmem.

3. Âyetin Tasavvufî Manası

Mürid, tevhid sırlarına ulaşıp Hakk'ı birleme denizine dalarak manevi sırların tadını aldığında, varlıkları müşahededen kurtulduğunda ve kendisi bu hal içinde yüksek pâye ve temkin sahibi olduğunda şeytan ve diğer engeller ondan ümitlerini keser. O artık Allah'tan başkasından korkmaz; O'ndan başkasına güvenip dayanmaz ve bu hale ulaşanlar genelde geri dönmekten, kazandığını kaybetmekten emindirler. Ancak kendini aşan bir ilâhî emir (takdir ve imtihan) olursa ona da kimse mani olamaz. Allah her hükmünü yerine getirendir (Yusuf 12/21). Bunun için velilerden biri şöyle demiştir:

"Vallahi dönen kimse ancak yoldan dönmüştür; Hakk'a vâsıl olan kimse geri dönmez."

Vâsıl olmak, az önce zikrettiğimiz gibi, temkin halidir. Kul, kâmil manada marifetullah sahibi olunca ve bu marifet üzere kalınca, dini kemale erer, işi istikamet üzere olur, nurları ortaya çıkar, sırlara ulaşır, bundan sonra ancak ebediyen ilâhî sırlar içinde yükselme kalır.

Manevi makamlar içinde seyretmek, güneşin kendisi için belirlenen yörüngesindeki seyrine benzer; kul bu makamlar içinde, ilâhî kudretin tecellisine göre, bir makamdan diğerine geçer. İlâhî kudret bazan korkmayı, bazan ümidi, bazan rıza ve teslimiyeti, bazan da tevekkülü gerektirecek şekilde tecelli eder. Kul bu şekilde, her makamın haliyle hallenir ve onun hakkını verir; sadece bir makam ve hal içinde kalmaz. Çünkü o, yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"O her gün (her an) bir iştedir" (Rahmân 55/29). Bu, temkin halinden sonraki telvîn (manevi değişim ve terakki) halidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Haramı Helâl Yapan Zaruret Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonra, bu haramlardan zaruret halini ayrı tutarak şöyle buyurdu:

...فَمَنِ اضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ③

... Kim, aç kalır ve dara düşerse, günaha meyletmeksizin bu haram şeylerden yerse, Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim, şiddetli açlık halinde, günaha meyletmeksizin,* keyif için veya ruhsat verilen sınırı aşarak günah işleme kastı bulunmaksızın *bu haram edilen şeylerden yemek zorunda kalırsa, Allah onu çok bağışlayıcıdır ve* kendisine bu halde onları mubah kılarak *çok merhamet edendir."*

Şöyle denilmiştir: Zor durumda, haramdan yenecek miktar, insanı ölümden kurtaracak ve ayakta tutacak miktardır. (Mâlikî fakihlerinden)

İbn Ebû Zeyd demiştir ki: "Bu durumda olan kimse, haram yiyeceklerden yer ve kendisine yol azığı da edinir; onlara ihtiyacı kalmayınca kaldırıp atar."[987]

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Bütün dünya ölmüş leş gibidir; zikir ehli sûfînin ondan ancak zaruret miktarı yemesi, içmesi, giymesi ve binek ihtiyacını gidermesi gerekir."

Sâlik, Hakk'a vuslat gerçekleşene kadar böyle devam eder. Hakk'a vâsıl olan kimsenin bu tedbirlere ihtiyacı kalmaz. Hakk'a vâsıl olmanın alameti: Allah ile yetinmek ve O'ndan başka kimseye ihtiyacını arzetmemektir. Eğer bu kimse, fakir düşerse Allah onu fakirliği içinde zengin eder; bir zillete düşerse zilleti içinde aziz eder, şayet bir şeyi kaybederse Allah ona kaybettiği şeyde başka nimetler buldurur. Kul bu şekilde türlü haller içinde sarsılmadan döner durur. Gök yıkılıp yere düşecek olsa bile istikamet ve temkin halini bozmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Helâl Olan Yiyecekler

Cenâb-ı Hak, önceki âyette müminlere haram olan yiyecekleri zikrettikten sonra, şimdi helâl olanları zikrederek şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْۜ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ
مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا
اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ④ اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ
الطَّيِّبَاتُۜ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْۖ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ . . .

---

[987] Hanefî ve Şâfiîler'de, zor durumda kalan bir kimse haram şeylerden, ancak açlığını giderip kendisini ayakta tutacak kadar yiyebilir. bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, [illegible]/158 (Beyrut 2003). Ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/407 (Beyrut 2004).

4. Sana kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğretip avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin). Allah'tan korkun. Allah hesabı çok süratli görendir."

5. Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi ve hıristiyanların) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir ...

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara pis şeyler haram kılındıktan sonra, *sana kendilerine yiyeceklerden neyin helâl kılındığını soruyorlar; de ki: Size temiz olan şeyler helâl kılındı.*"

İmam Mâlik'e göre, haram olduğuna dair Kitap ve Sünnet'te bir delil olmayan her şey helâldir. İmam Şâfiî'ye göre, selim (hasta olmayan) bir tabiatın lezzet alıp nefret etmediği şeyler helâldir. Buna göre pislik böceği ve benzeri hayvanları yemek haramdır.[988]

"Size ayrıca, yakaladığını sahibine getiren köpek ve benzeri hayvanların avladığı hayvanlar da helâldir." Bu av hayvanı, köpeğin dışında yırtıcı hayvanlardan ve dört ayaklı diğer hayvanlardan olabildiği gibi, (doğan, şahin gibi) avda kullanılan kuş cinslerinden de olabilir. Ancak bu hayvanlara, Allah'ın size öğrettiği gibi, avını yakalama yolunu ve av edeplerini öğretmiş olmanız gerekir ve onlar av için eğitilmiş olmalıdır. Bu da ya Allah'tan bir ilhamla yahut Allah'ın insana bahşettiği akıl ile kazanılan bir tecrübeyle bilinir.

İbnül-Kasım'a[989] göre, öğretmenin sınırı, av hayvanına "Saldır!" deyince saldırması, "Dur!" deyince durmasıdır. Bazıları bunun, hayvanın çağrıldığı zaman gelmesi olduğunu söylemişlerdir.

---

[988] Hanefî mezhebinde de, dinin özellikle haram diye belirtmediği ve normal bir insanın lezzet alacağı yiyecekleri yemek câizdir. bk. Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/393 (Beyrut 1994).

[989] Mâlikîler'in ilk dönem fakihlerindendir. İmam Mâlik'in yirmi yıl talebeliğini yapmış olup 191 (806) yılında vefat etmiştir.

Av hayvanının sizin için tutup kendisinden bir şey yemediği hayvanları yiyin. Bu konuda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi delildir:

"Eğer av hayvanı tuttuğu hayvandan yerse onu yeme, o, kendisi için tutmuştur."[990]

İmam Şâfiî'nin görüşü budur. İmam Mâlik ise, onun yeneceği görüşünde olup buna şu hadisi delil göstermiştir:

"Ondan yemiş olsa da ye!"[991]

Bazı âlimler demiştir ki: "Avladığı avdan hiç yememesi, yırtıcı kuşlarda şart değildir; çünkü onu bu derecede eğitmek imkânsızdır."

Ona Allah'ın adını anın; yani avlamayı öğrettiğiniz hayvanı, avın üzerine salarken, "bismillâh" deyin. Üzerine salınan hayvanı görmese bile, besmele çekmek gerekir. Keskin bir demir veya benzeri bir şeyi ava atarken de "bismillâh" denir. Eğer, belli bir hayvan için besmele çeker de av yerinde başka bir hayvanı bulursa veya başkası ile karıştırırsa onu yemez. Şayet bulunan bütün hayvanlar için besmele çekmişse, hepsi yenir. Av hayvanını salarken veya keskin aleti atarken hedefteki hayvanı boğazlamaya niyet etmek gerekmez.

Bu sırada çekilen besmelenin hükmü hakkında ihtilaf edilmiştir. Zâhirîler onun mutlak manada farz olduğunu söylemişlerdir; eğer kasıtlı olarak veya yanlışlıkla terkedilirse onlara göre hayvan yenmez. İmam Şâfiî, âyetteki, *"Allah'ın adını anın!"* emrini, mendup (teşvik) manasında anlayarak besmeleyi müstehap görmüştür. Eğer kasıtlı olarak veya unutarak terkedilirse kesilen hayvan yenir.

Bazıları, üzerine besmele çekilecek şeyin, yeme işi olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda, âyette av üzerine besmele çekme emri yoktur. Mâlikî mezhebine göre, besmele kasten terkedilirse hayvan yenmez, unutarak terkedilirse yenir (Hanefîler'de de böyledir).[992] Ona göre besmele, hatırlandığı zaman farzdır, unutmakla bu hüküm düşer. Bu ihtilaf, bütün boğazlanan hayvanlarda geçerlidir.

---

[990] Buhârî, Zebâih, 2, 7; Müslim, Sayd, 2.

[991] Ebû Davud, Edâhî, 22, Sayd, 2 (nr. 2852); İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, nr. 19653.

[992] bk Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/7 (Beyrut 1994).

Âyet şöyle bitiyor: "Haram kıldığı işlerden sakınmada *Allah'tan korkun; hiç şüphesiz Allah, hesabı çok süratli görendirr;* büyük-küçük her ne yapmışsanız sizi ondan hesaba çeker."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi ve hıristiyanların) yiyeceği de size helâldir."* Âyet, kurban olarak kesilen hayvanları ve diğer yiyecekleri içine almaktadır. Ehl-i kitap ifadesi, yahudileri ve hıristiyanları kapsar. Hz. Ali [kerremallahu vechehû], Benî Tağlib hıristiyanlarını hariç tutarak şöyle demiştir:

"Onlar Hıristiyanlık üzere değiller; onlar Hıristiyanlık'tan ancak şarap içmeyi almışlar!"

Mecûsîler, cizye konusunda Ehl-i kitaba katılsalar da, kestikleri hayvanın yenmesi konusunda onlar gibi kabul edilmezler. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi buna delildir:

"Onlara (Mecûsîler'e) Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın; ancak onların kadınlarıyla evlenmeyin ve kestiklerini yemeyin."[993]

Dinden çıktığı kesin olan mürtedin de kestiği hayvan yenmez.

İbn Cüzey demiştir ki: "Yiyeceklere gelince, bunlar üç kısımdır:

Birincisi, kesilen hayvanlardır. Âlimler, âyetten muradın kesilen hayvanlar olduğu konusunda ittifak etmişler ve buna göre yahudilerin ve hıristiyanların kesmiş olduğu hayvanların etinden yemenin câiz olduğunu söylemişlerdir. Onların dinlerinde kendilerine haram edilen şeylerin bize helâl olup olmadığı konusunda ise ihtilaf edilip üç görüş dile getirilmiştir: Câiz, haram, mekruh. İhtilaf, bu şeylerin onların bir yiyeceği olup olmaması hükmüne bağlıdır. Eğer âyette 'onların yiyeceği' ile kestikleri hayvanlar kastedilmişse onu yemek câizdir. Eğer onlara helâl olan yiyecekler kastedilmişse, onların her yiyeceği bize helâl değildir. Mekruh olanlar ise bu ikisi arasında kalan şüpheli şeylerdir.

---

[993] Mâlik, Zekât, 52; Abdürrezzâk, *Musannef,* nr. 19253; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 9/192.

İkincisi, buğday ve meyve gibi, kendisinde onların bir katkı ve tasarrufu olmayan yiyecekler olup bize bunları yemek ittifakla câizdir.

Üçüncüsü, ekmek, zeytinyağı çıkarmak ve peynir yapmak gibi içine kendilerinin bir pis madde katma ihtimali olan yiyeceklere gelince, İbn Abbas [radıyallahu anh], bunun yenmesinin haram olduğunu söylemiştir. O, onların helâl edilen yiyeceğinin sadece kestikleri hayvanlar olduğu görüşündedir. Âlimlerin çoğunluğu ise bu tür yiyeceklerin câiz olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas, onların yiyeceğine pis maddelerin karışmış olduğunu gördüğü için bu hükme varmıştır. Bu ihtilaf, yiyecekte necis maddelerin kullanılma ihtimali olduğu zamandır. Yiyecek maddesinde şarap, domuz eti ve leş gibi necis olan bir şeyin katıldığını kesin olarak bildiğimizde ise onun yenmesi asla câiz değildir. Turtûşî[994], hıristiyanların yaptığı peynirin haram olduğu görüşündedir. O der ki: "Bu peynir, satan ve alan için bir necis gibi, içine giren aleti de kirletir; çünkü onlar peyniri leş hayvandan elde ettikleri maya ile mayalarlar."[995]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizin yiyecekleriniz de Ehl-i kitaba helâldir."* Yiyeceklerinizden onlara yedirmenizde ve satmanızda bir sakınca yoktur. Domuz eti gibi, onlara da haram olan şeylere gelince, bu tür şeyleri onlardan satın almak câiz değildir. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey rabbânî ârif, sana, dervişler için amel ve hallerden neyin helâl olduğunu soruyorlar; onlara de ki: Sizin için temiz ve hoş olanlar helâl kılındı. Yani size, amellerin halis, hallerin safi olanlarıyla Hakk'ı müşahedenin ve O'nunla konuşmanın tadıyla lezzetlenmek helâl kılındı. Nefsinizin, manevi temizlik ve terbiyesi ölçüsünde, ledünnî ilimlerden ve kudsî nurlardan avladığı şeylerden sizin için tutup hazırladıklardan yiyin. Yani sizin için yepyeni hikmetlerden ve taptaze hakikatlerden getirdikleri ile faydalanın. Eğer nefis size maddi ilimlerden bir şey getirirse onun üzerine Allah'ın ismini zikredin ki o, manevi gıdaya dönüşsün. Zatından başka bir şeye bağlanıp kalmakta Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah, hesabı çok süratli görendir. Şayet aslını tanıyıp Hakk'a yönelmezseniz, gönlünüze gelen boş düşüncelerden ve hislerden sizi hesaba çeker.

---

[994] Turtûşî, Ebû Bekir Muhammed b. Velid b. Muhammed el-Kureşî el-Fihrî el- Endelüsî (v. 520/1126) Mâlikî fakihlerindendir. İbn Ebû Rendeka diye meşhurdur (bk İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 4/262-265).

[995] İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/223.

Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı; yani mana âlemine girdiğinizde ve orada yerleştiğinizde, sizin için müşahede ve münâcât nimetleriyle zevk almanız helâl kılındı. Size zâhirî ilim nimeti de helâl kılındı, onda derinleşebilirsiniz.

Ey ârifler, sizin taamınız da onlara helâl kılındı. Yani sizin dervişlere güçleri nisbetindeki hakikatleri hatırlatmanız ve onları bundan nasiplendirmeniz helâldir. Hiç şüphesiz ârif, herkesi kendi seyrinde Hakk'a götürür; ona kendi haline göre davranır, kendisini beldesinde tutar ama gönlünü Hak'ta toplar. Allah bizi, zikriyle şereflendirip şenlendirsin. Âmin.

Nikâhı Helâl Olan Ehl-i Kitap Kadınlar

Cenâb-ı Hak bundan sonra, nesepleri muhafaza etmekle ilgili kalan hususları zikretti. Bu, kitap ehli kadınlarla evlenmektir. Çünkü bu konuda Nisâ sûresinde bir şey zikretmemişti. Bu hususta şöyle buyurdu:

...وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ
وَلَا مُتَّخِذٖٓي اَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي
الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ⑤

... Mümin kadınlardan hür ve iffetli olanlarla sizden önce kendilerine kitap verilenlerden hür ve iffetli kadınlar, mehirlerini verdiğiniz takdirde -namuslu olmanız, zina etmemeniz ve gizli dost tutmamanız şartıyla- size helâl kılınmıştır. Kim, imanı inkâr ederse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de hüsrana uğrayanlardandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Mümin kadınlardan hür olanlarla evlenmeniz size helâl kılındı."* Câriyeler bu hükmün dışındadır; ancak zinaya düşme korkusu varsa o zaman câriyelerle de evlenmek câizdir.

Yahut size, iffetli kadınlarla evlenmek helâl kılındı, zina edenlerle değil; çünkü böyle kadınlarla evlenmek mekruhtur.

"Size ayrıca sizden önce kendilerine kitap verilenlerden hür kadınlarla evlenmek de helâl kılındı."

Allah Teâlâ bu âyette, hür olan yahudi ve hıristiyan kadınlarla evlenmeyi helâl kıldı, câriyeleriyle değil. *Bu hüküm, onlara mehirlerini verdiğiniz takdirde geçerlidir;* buna göre dinen emredilen mehir verilmeden Ehl-i kitap bir kadınla evlenmek câiz değildir. *Bu evliliği yaparken, iffetli olmanız yani onlarla evlenmekle zina gibi çirkin işlere karşı iffetinizi korumanız, zinadan kaçınmanız ve gizli dostlar edinmemeniz şarttır.* Yani, bir taraftan onlarla evlenirken öbür yandan başkası ile zina ederek eğlenme durumu olmamalıdır. Kısaca âyetin manası şudur: Size Ehl-i kitap olan kadınlarla evlenmeyi helâl kıldık, bunu size gizli ve açık zinadan korunasınız diye bir genişlik olarak yaptık.

Ehl-i kitap kadınlarla evlenmeyi mubah kılan âyet indiği zaman, bazı insanlar, bunu sakıncalı bularak, "Benim dinimden olmayan kimseyle nasıl evlenirim?" dediler. Bunun üzerine şu âyet indi:[996]

"Kim imanı, yani iman esaslarını *inkâr ederse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de hüsrana uğrayanlardandır."* Onun, dinin hükümlerini inkâr etmesi ve ondan kaçınması dini inkâr etmektir.

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce de geçtiği gibi, hakikat ilimleri el değmemiş taze ilimlerdir; çünkü onlar örtüsü içindeki yeni gelin gibidirler. Onların mehri, nefislerdir (nefsi feda etmeyince onlara ulaşılmaz); diğer ilimlerin ise değeri daha düşük olduğundan onlar, dul kadınlara ve câriyelere benzer.

---

[996] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/147 (Beyrut 1995).

Bir ârif, hakikat ilimlerine ulaşıp onda sabit-kadem hale gelince, kendisine temiz tarikat ilimlerini elde etmesi helâl olur. Onlar, tasavvufun temel ilimleridir. Yani, onun ehliyle birlikte olarak onları kalbine yerleştirmek veya öğrenme yoluyla bu ilimlerde derinleşmesi helâldir. Yine onun, mehrini verdiğinde, şeriat ilimlerine sahip olması da serbesttir. Onun mehri, ihlâs, ilmi yayma ve onu ehline öğretme niyetidir. Bütün bu ilimler, dinimizin öğrenilmesini emrettiği ilimlerdir; onlarla meşgul olmak Allah Teâlâ'ya yönelmektir. Âyette belirtildiği gibi, her grup, su alacağı kaynağı bildi (Bakara 2/60).

Kim bu ilimleri inkâr ederse onun ameli boşa gider ve o, Allah katında zarar edenlerden olur.

Abdestin Farzları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra dinin temel esaslarını korumakla ilgili kalan hükümleri açıkladı. Bunlardan bir de abdesttir; çünkü Nisâ sûresinde abdestten bahsedilmemişti. Allah Teâlâ, bu âyette şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ
وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى
الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ
عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ
فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ
وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ
يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

6. Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğiniz zaman** (eğer abdestsiz iseniz)* ***yüzünüzü ve dirseklerinizle birlikte ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin, topukların üstüne kadar ayaklarınızı yıkayın.

Cünüp olduğunuzda, boy abdesti alın. Hasta olur yahut yolculuk halinde bulunur yahut biriniz tuvaletten gelir veya kadınlara dokunur** (cinsî birleşmede bulunur)* ***da bu hallerde su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm edin; onunla yüzünüzü ve** (dirseklerle birlikte)* ***ellerinizi meshedin.

Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz yapmak ve size** (ihsan ettiği)* ***nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz.

İmam Mâlik, bu âyetten hareketle başın tamamını meshetmenin farz olduğunu söylemiştir. İmam Şâfiî, başın çok az bir kısmına (bir parmak ucu kadar) meshetmenin yeterli olduğunu söylerken, Ebû Hanîfe, başın dörtte birini meshetmenin farz olduğu sonucuna varmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğiniz zaman* eğer abdestsiz iseniz, normal saç bitiminden çene altına ve kulaktan kulağa kadar *yüzünüzü yıkayın, dirseklerinizle birlikte ellerinizi yıkayın, başınızı,* tamamını veya bir kısmını *meshedin, topukların üstüne kadar ayaklarınızı yıkayın."*

Bunlar, abdestin dört farzıdır. Diğer bir farz niyettir.[997] Şu âyet, ibadetlerde niyetin farz olduğuna delildir:

"Onlara ancak Allah'a ihlâsla (sırf Allah rızasına niyet ederek) ibadet etmeleri emredildi" (Beyyine 98/5). Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir"[998] buyurmuştur.

---

[997] Bundan sonraki açıklamalar Mâlikî mezhebine göredir. Hanefîler'de, abdestte niyet etmek, yıkanan âzaları ovalamak ve sıra ile peş peşe yıkamak sünnettir (Mütercim).

[998] Buhârî, İmân, 41; Ebû Davud, Talâk, 11; Tirmizî, Cihad, 16; Nesâî, Tahâret, 59.

(Mâlikîler'e göre) abdestin bir diğer farzı, yıkanan âzaları ovmaktır; çünkü yıkamak ancak ovmakla gerçekleşir, yoksa suya sokup çıkarma olur. Bir diğer farz, âzaları ara vermeden peş peşe yıkamaktır; zira ibadet birbirine bitişik olarak bir bütün halinde yapılmazsa ibadet olmaktan çıkar, sıradan bir iş olur. Abdest âzalarını âyette belirtilen sırayla yıkamak ise sünnettir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Cünüp olduğunuzda, boy abdesti alın. Hasta olur* suyu kullanmaya gücünüz yetmezse *yahut yolculukta* veya mukim olup su bulamazsanız *yahut biriniz tuvaletten gelir veya* cimâ veya başka bir şekilde *kadınlara dokunur da su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm edin;* bunun için *ondan* bütün *yüzünüzü ve* dirseklerle birlikte *ellerinizi meshedin.*"

Mukim halinde teyemmüm edilmesi için suyu bulamama (veya bulup da kullanamama) kaydını koydu; sefer için ise böyle bir kayıt konmadı; çünkü yolculukta beklenen ve galip durum suyun bulunmayışıdır.

Beyzâvî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, aynı manadaki âyeti daha önce Nisâ sûresi 43. âyette zikretmişti. Bütün temizlik çeşitleri tam olarak anlatılmış olsun diye onu burada bir kez daha tekrarladı."

Cenâb-ı Hak, bundan sonra buyurdu ki: "*Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez;* eğer zorluk istemiş olsaydı size hastalık halinde veya su bulamadığınız durumlarda teyemmüm yapmaya izin vermezdi; *fakat Allah sizi* su ile veya onun yerine toprak ile *temizlemek istiyor.*"

Âyete, Allah sizi günahlardan temizlemek istiyor, manası da verilmiştir; çünkü hadis-i şerifte belirtildiği gibi,[999] abdest alırken âzalara dökülen su ile birlikte bütün günahlar temizlenmektedir.

"*Allah size* bedenlerinizi temizleyecek ve günahlarınıza kefâret olacak şeyleri emrederek *nimetini tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz.* Siz de bu nimetlere şükredin ki Allah size lutfundan daha fazlasını versin."

---

[999] Hadis için bk. Müslim, Tahâret, 32; Tirmizî, Tahâret, 2.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, münâcât mahalli ve manevi kirlerden safileşme vesilesi olan namaza girmek için zâhirî bedeni temizlemeyi emrettiği gibi, iç âlemi de yanılma ve gaflet kirlerinden temizlemeyi emretmiştir. Kim zâhirini kir ve pisliklerden temizler fakat iç âlemini vesvese ve gafletle kirletirse o kimse geçek manada namaza girmekten uzaktır; çünkü bedenin amellerine itibar edilmez, bizden asıl istenen bedenle birlikte gönlün namazda hazır olmasıdır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Zâhirî beden için bir temizlik olduğu gibi, sırlar için de bir temizlik vardır. Zâhirin temizliği gökten inen su ile yani yağmurla olur; kalplerin temizliği ise önce pişmanlık ve utanma suyu, sonra hayâ ve korku suyu ile olur. Namaza kalkarken yüzü yıkamak farz olduğu gibi, insanın basit hedefleri elde etmek için varlıklar karşısında zelil olmaktan da yüzünü koruması farzdır. Başı meshetmek farz olduğu gibi, nefsanî haz ve hedeflerini elde etmek için herkese onu eğmekten de korumalıdır. Ayakları zâhirî kirlerden temizlemek farz olduğu gibi, câiz olmayan yerlere gitmek gibi, bâtınî kirlerden de temizlemek gerekir."

Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh], *"Cünüp olduğunuzda gusül abdesti alın"* âyetinin tefsirinde şöyle demiştir:

"İnsan cünüp olunca en büyük temizlik icap eder, yani bütün bedeni yıkamak gerekir. Bazan mürid için manevi seyrinde bir duraklama olur; bu ona tam bir bâtınî temizlik yapmasını gerektirir. Bu da akdini (intisabını) yenilemek ve Allah için yaptığı sözleşmesini kuvvetlendirmekle olur. Temizlik yapması gereken bir kimse, suyu bulamadığı zaman kendisine teyemmüm farz olduğu gibi; aynı şekilde bir mürid de kendisine himmetini akıtacak, onu manevi işaretlerinin bereketiyle kirlerden yıkayacak bir mürşid bulamadığı zaman, onların hallerini anlatan, yaşayışlarını ve hikâyelerini nakleden eserlerle meşgul olmalıdır."[1000]

Kuşeyrî'nin söylediklerinin özü şudur: Bir terbiye şeyhini bulma nimetine kavuşan kimse, suyu bulup onunla aslî temizliği yapan kimse gibidir. Bir terbiye şeyhini bulamayan kimse ise temizlik için aslın yerine geçecek şeyi yapan yani teyemmümle yetinen kimse gibidir.

[1000] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/92 (Kahire 1999).

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], bir şeyhe intisap edince, fakih İbnü'l Arabî, onun halktan el etek çekip kendini tamamen mana yoluna vermesini kınadı. Bunun üzerine İmam Gazâlî, ona nazım halinde şunları söyledi:

"Ben bir zamanlar temiz toprakla teyemmüm edip duruyordum; şimdi ise suyu buldum. Kimin gözünden perde kalkıp hakikat gün gibi ortaya çıkarsa, o bir daha gözünü kara bulutlara yöneltmez." Sonra şöyle demiştir:

"İrade mülkünde saadet kameri doğup asılların ufkunda vuslat güneşi parlayınca, Leyla ve Sudâ gibi sevgililerin sevgisini terkedip yücelik makamına yöneldim. O zaman bana vatanlar; 'Hoş safa geldin, merhaba! Ey yolcu yavaş ol ve yerine in!' dedi. Ben de onları zayıf ince bir iple bağlayıp ördüm, ancak onları dokuyacak birini bulamayınca, elimdeki iği kırıp attım (hepsini gönlümden çıkardım)."

Allah'la Yapılan Sözleşmelerin Hakkı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlerin Akabe ve diğer yerlerde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] biat ettiklerinde cihad ve itaat üzere yaptıkları sözleşmeyi zikrederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ٓ اِذْ قُلْتُمْ
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7. Allah'ın size olan nimetini, "Duyduk ve kabul ettik" dediğiniz zaman sizden aldığı sözü hatırlayın ve Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, kalplerin gizlediği her şeyi bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın size verdiği* hidayet, izzet ve zafer *nimetlerini hatırlayın* ve yine peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] Akabe ve Rıdvan biatında cihad, dini yayma, genişlikte ve zorlukta emrini *dinleyip itaat etmek üzere biat* ettiğinizde *Allah'ın sizinle yapmış olduğu sözleşmeyi hatırlayın.* Siz o zaman kendisine,'Bize, zor ve sıkıntılı anımızda da genişlik ve darlık anımızda da emrettiğin şeylerde emrini dinleyip itaat edeceğiz' dediniz. Verdiğiniz sözleri bozmakla *Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah,* kalplerde bulunanı, onun en gizli yönlerini, kısaca *her şeyi bilir;* açıktan yaptığınız amelleriniz bir yana, size, bu gizli amellerinizin karşılığını da verir." Bundan maksat, dinin kemali olan cihada teşviktir.

7. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın kendilerine bir terbiye şeyhi lutfettiği ve muhalefet etmeyin diye kendileriyle sözleşme yaptığı kimselere denir ki: "Allah'ın size verdiği nimeti hatırlayın; O size, sizi huzuruna ulaştıracak ve zatını tanıtacak birine ulaşmayı kolaylaştırdı. Halbuki başkaları, velilerin sebep olduğu bu manevi haller için, "Böyle bir şey yoktur yahut o gizli bir şeydir, kimse onu öğrenemez!" der. Bu sizin kavuştuğunuz hazineye ulaşan insan çok azdır. Siz ayrıca, "Ölümünüze sebep olsa bile muhalefet etmeyin" diye sizinle yaptığı sözleşmeyi hatırlayın.

Şeyhlerimiz şeyhi efendim Arabî b. Abdullah derdi ki: "Sadık bir mürid, şeyhi kendisine, 'Şu iğnenin deliğinden gir!' dese, hemen bunu yapmaya koşan ve hiç tereddüt etmeyen kimsedir."

Yine o derdi ki: "Şu kesinleşmiş bir durumdur: Kim şeyhine, itiraz ve inat için, 'Niçin?' derse o iflah olmaz. Bu, manevi terbiye yolunda kesinleşmiş bir durumdur. Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın olayı bu konuda güzel bir örnektir. Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. Hızır'a, 'Sana öğretilen hakikat ilminden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?' dediğinde, Hz. Hızır, 'Bana uyarsan, ben sana bir şey söyleyinceye kadar bana soru sorma, 'Bu niçin?' deme' dedi" (Kehf 18/66-70).

Şeyhlere içten muhalefet etmek konusunda Allah'tan korkun; hiç şüphesiz Allah kalplerin gizlediği her şeyi bilir. Gerçekten kâmil bir mürşide gizli itiraz çok çirkin bir iştir; çünkü o, bir çeşit hıyanettir. Bu hale düşen bir mürid ona hemen tövbe edip kalbinden temizlemelidir. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

Adaleti Ayakta Tutan Şahitler Olun

Cihad ancak başa devlet bakanının tayin ile olacağından, Cenâb-ı Hak, bundan sonraki hükümde adaletli olmakla ilgili hususları zikrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ
خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا
اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحٖيمِ ﴿١٠﴾

8. *Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğun kini, sizi adaletsizliğe sevketmesin. Adaletli olun; çünkü o, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*

9. *Allah, iman edip salih amel işleyenlere, onları bağışlayıp büyük mükâfat vereceğini vaat etti.*

10. *İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar, cehennemliktir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!"* Âyetin hitabı umumidir, fakat kastedilenler özel kimseler olup onlar insanlar arasında hüküm verme işini üstlenen idarecilerdir. Daha önce geçen Nisâ sûresinin 135. âyetinin hitabı ise umumidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Hükmünüz altında olanlara karşı, üstlendiğiniz işlerde ve yönetimde *Allah için hakkı ayakta tutun,* onların haklarını gözetin ve aleyhinize de olsa *adaletle şahitlik edin;* icap ettiğinde nefsiniz aleyhine bile hak ile şahitlikte bulunun; kendinizin aleyhine de olsa reislik sizi hak üzere adaletle davranmaktan alıkoymasın. Aynı şekilde akraba, arkadaş ve düşmanlarınız aleyhine de olsa yine adaletten ayrılmayın. *Bir topluluğun size kin beslemesi sizi, onlar hakkında adaletsizliğe sevk etmesin,* kendilerine haklarını vermemezlik etmeyin yahut kin ve intikam için onların cezasında fazlalaştırma yapmayın. *Adaletli olun; çünkü o, takvaya daha yakındır."*

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak onlara açıkça adaletli olmalarını emretti. Onlara nefsin kötü arzularından kaynaklanan zulmü yasakladıktan sonra, adaletin takvada olduğunu belirtti. Kâfirlere karşı adalet böyle olursa müminlere karşı nasıl olması gerektiğini varın siz düşünün!"

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'tan korkun;* O'ndan başkasının hatırını gözeterek iş yapmayın. *Allah yaptığınız her şeyden haberdardır;* herkese adalet veya zulüm olarak yaptığı amelinin karşılığını verir."

Cenâb-ı Hak sonra, emrine sımsıkı sarılan kimselere vereceği sevabı zikrederek buyurdu ki:

"Allah, iman edip salih amel işleyenlere, onları bağışlayıp büyük mükâfat vereceğini vaat etti." Amellerin en faziletlisi, hükümlerde adaletli olmaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Adalet sahipleri, kıyamet gününde nurdan minberler üzerindedir."[1001]

[1001] Müslim, İmâre, 18; Nesâî, Âdâbü'l-Kudât, 1; Ahmed, *Müsned,* 2/160.

Yine hadis-i şerifte zikredildiği gibi, adalet sahibi, kıyamet gününde Allah'ın özel gölgesinde gölgelenecek yedi sınıftan biridir.[1002]

Sonra salih amel sahiplerinin zıddı işler yapanlara hazırladığı azabı zikrederek şöyle buyurdu:

"İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar, cehennemliktir."

Cenâb-ı Hakk'ın âdeti böyledir; önce zikrettiğinin zıddını zikrederek iki durumu bir arada sunar. İki durumun birlikte zikredilmesi aynı zamanda davetin hakkını yerine getirmeye yöneliktir. Bunda ayrıca müminlere verilen müjdeleri artırmak ve gönüllerini hoş etmek vardır. Bu âyet, Nisâ sûresinde geçen şu âyetin bir karşılığı ve onu tamamlamlayacı olarak zikredilmiştir:

"Allah size emaneti ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder" (Nisâ 4/58). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, terbiye şeyhlerine nazar ve medette (manevi feyiz ve yardımda) dervişler arasında adaletli davranmalarını emretti. Yine onlardan birinin kötü edebi yahut muhabbet ve sadakat azlığı sebebiyle kendisini uzaklaştırmamasını veya ona kızmamasını emretti. Çünkü şeyhlerin kalbi safidir, kir taşımaz. Onlar, hak yolda beraber oldukları insanlar bir yana, avam halktan kendilerine kötülük yapan kimselere bile güzel davranırlar. Şeyhlere, kendilerini uyarma ve manen destekleme konusunda dervişler arasında eşit davranmaları emredilmiştir. Allah Teâlâ onların sadakat ve muhabbetlerine göre, manevi halleri aralarında taksim eder. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

[1002] Buhârî, Salât, 187, Zekât, 17; Müslim, Zekât, 91; Tirmizî, Zühd, 53; Nesâî, Kadâ, 2. Diğer altı sınıf ise şunlardır: Yüce Allah'a ibadet içinde büyüyen genç, tek başına Allah'ı zikredip göz yaşı döken kimse, kalbi mescidlere bağlı kimse, birbirini Allah için seven iki kimse, kendisine güzel ve zengin bir kadın zina için çağırınca ona, "Ben Allah'tan korkarım!" diyerek geri duran kimse, sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin haberi olmayacak şekilde gizli veren kimse.

"Asıl veren Allah'tır; ben sadece taksim ediyorum (verileni yerine ulaştırıyorum)."[1003]

Hadisi konumuz açısından düşünürsek, bir mesajı da şudur: "Ben, ancak Cenâb-ı Hakk'a nasıl ulaşılacağını açıklıyorum; Allah Teâlâ ise, bunu kullarından dilediğine vermeyi üzerine almıştır."

Buna göre peygamberler ve veliler, vaaz ve uyarı ile hak yolu açıklamada, miras taksiminde herkesin alacağı payı belirleyen kimseye benzer. Hâkim ise herkese vekâleten mirastan düşen payını ulaştıran kimsedir. Kulları uyarıcı ve terbiyeci kimsenin makamlar arasında yaptığı da aynı şekildedir. Allah hikmeti ve fazlı ile verir, şeyh yerine ulaştırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlahî Koruma Nimetine Şükür

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Peygamberine (sallallahu aleyhi vesellem) kendisini koruma ve görüp gözetme nimetine şükretmesini emretti. Bu emir, kendisinden sonraki idareciler için de geçerlidir; çünkü onlardan hiç kimse düşmandan ve hasetçilerden kurtulamaz. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11. ***Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın. Hani bir topluluk sizi öldürmeye yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çektirmişti. Allah'tan korkun. Müminler sadece Allah'a güvenip dayansınlar.***

[1003] Buhârî, Humus, 7.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuryor ki: *"Ey iman edenler! Allah'ın sizi düşmanlarınızdan koruma nimetini hatırlayın; hani bir topluluk yani kâfirler sizi öldürmeye yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çektirmişti."*

Âyet Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında inmiştir, ancak eğer Resûlullah öldürülseydi, bu musibet bütün müminlere ait olacağından Allah âyette hepsine birden hitap etti. Âyet, yahudilerden Kurayza (bazı rivayetlerde Nadîr) oğullarının Allah Resûlü'ne suikast teşebbüslerine işaret ediyor. Bu olay şöyle olmuştur:

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], yahudilerden Kurayza (bir rivayette Nadîr) oğullarına geldi, yanında Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali de vardı. Onlardan, daha önce yapılan antlaşma gereği, Amr b. Ümeyye ed-Damrî tarafından hata ile öldürülen iki müslümanın diyet parasına katkı yapmalarını istiyordu. Amr, onları müşrik zannederek öldürmüştü. Yahudiler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey Ebü'l-Kasım, olur, yardım toplar sana veririz, hele biraz otur da bir şeyler ye!" diyerek onu bir yere oturttular ve arkadan kendisini öldürme planları yaptılar. Amr b. Cühaş isimli biri bu işi üstlendi, gidip büyükçe bir değirmen taşı buldu, onu Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] üzerine atmak istedi. Allah Teâlâ onu engelledi, Cebrâil gelip durumu haber verdi, Allah Resûlü derhal oradan kalkıp Medine'ye gitti; ashabı da peşinden gelerek kendisine katıldı. Bu olay, Benî Kurayza Gazvesi'nde yahudilerin öldürülmesine sebep oldu.

Âyetin, Gavres b. Hâris olayı hakkında indiği de söylenmiştir. Olay şöyle olmuştur:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Gatafanlılar'ı muhasara için Batn-ı Nahle denilen yerde bulunuyordu. Onlardan bir adam, "İster misiniz, Muhammed'i öldüreyim de sizi ondan kurtarayım?" dedi. Onlar da, "Bu bizi ziyadesiyle sevindirir, iyi olur!" dediler. Adam kılıcı boynunda asılı vaziyette Resûl-i Ekrem'e geldi, onu bir ağacın altında dinlenirken buldu. Ashabı da etrafa dağılmış istirahat halindeydiler. Peygamber Efendimiz kılıcını ağaca asmıştı. Adam, kılıcını çekerek Resûlullah'a

"Seni benden kim kurtaracak?" diye seslendi. Bir rivayette, adam Allah Resûlü'nü kılıcını ağaca asmış ve uyurken buldu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ancak adam kılıcıyla başucunda dikilince uyandı. Adam,

"Ey Muhammed, seni benden kim kurtaracak?" diye seslenince, Allah Resûlü,

"Allah!" diye haykırdı; o sırada Cebrâil adamın elinden kılıcı yere düşürdü; bu defa kılıcı Resûlullah eline alarak,

"Peki, şimdi seni benden kim kuracak?" diye sordu; adam,

"İntikam alanların hayırlısı ol, beni bağışla dedi!" Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] adamı affetti.[1004] Kadı Beyzâvî, bu konudaki rivayetinde, adamın müslüman olduğunu da ekler.

Bu âyetin, müslümanlar namazda iken müşriklerin onlara saldırmayı düşündüğü zamanki korku namazı hakkında indiği de söylenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah'tan korkun,* O'nunla birlikte (güç ve kuvvet sahibi) kimseyi görmeyin; O'na güvenip dayanın. O, düşmanlarınıza karşı size yeter. *Müminler sadece Allah'a güvenip dayansınlar.* Şüphesiz Allah, hayrı celp belayı def konusunda onların bütün ihtiyaçlarını karşılamaya yeter. Kim Allah'a güvenirse Allah ona kâfidir."

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] başına gelen suikast teşebbüsü ve eziyet gibi şeyler, onun vârisi olan zatların da başına gelir. Allah kendilerinden razı olsun, bu vârisler, veliler ve Allah'tan hakkıyla korkan takva sahibi âlimlerdir. Bazıları, onları öldürmeye, hapsetmeye, dövmeye, vatanlarından sürmeye yeltenmiş, fakat onlar Allah'a sağlam bir şekilde tevekkül ettikleri ve O'na ihlâsla yöneldikleri için Allah düşmanlarına fırsat vermeyip onların şerrini kendilerinden def etmiştir. Bazı peygamberlere düşmanların maddeten zararı dokunduğu gibi, bu velilerden bazılarına da zarar dokunmuştur; ancak bu onların şeref ve itibarını artırmıştır. Bu şekilde Allah onlarda sıddıkıyyet ile şehidlik makamını birleştirmiştir. Allah büyük ihsan sahibidir.

[1004] Buhârî, Cihad, 84. Rivayetleri toplu halde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/35-38.

Ahdi Bozmanın Vebali ve Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Allah ile yapılan sözleşmeyi bozmanın vebalini zikretti, müminleri bundan korkutup verilen sözü yerine getirmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَۚ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ
نَقٖيبًاۜ وَقَالَ اللّٰهُ اِنّٖى مَعَكُمْۜ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ
بِرُسُلٖى وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ فَمَنْ
كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ ﴿١٢﴾ فَبِمَا
نَقْضِهِمْ مٖيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةًۚ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ
عَنْ مَوَاضِعِهٖۙ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهٖۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلٰى خَٓائِنَةٍ
مِنْهُمْ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٣﴾

12. *Gerçekten Allah, İsrâiloğulları'ndan söz aldı. İçlerinden (kavmine kefil olacak) on iki tane temsilci gönderdik. Allah onlara şöyle dedi: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah için borç verirseniz muhakkak sizin günahlarınızı örterim ve sizi, altından ırmaklar akan*

cennetlere korum. Bundan sonra sizden kim inkâr ederse o, doğru yoldan sapmış olur.

13. *Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimeleri yerlerinden değiştirirler* *(kitaplarını tahrif ederler)*. ***Kendilerine (Tevrat'ta) zikredilen pek çok şeyi unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan sürekli hainlik görürsün.*** *(Haklarında ilâhî hüküm gelene kadar)* ***onları affet ve bağışla. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gerçekten Allah, İsrâiloğulları'ndan,* Musa [aleyhisselâm] ile birlikte cihad yapmaları, ona yardım etmeleri ve Tevrat'ın hükümlerine sımsıkı sarılmaları hususunda *söz aldı. Onlardan* her kabileye onların hallerini kontrol edecek, işlerini yürütecek ve emredildikleri işlerde kendilerine kefil olacak *on iki tane temsilci* seçip *gönderdik.*"

Rivayet edildiğine göre, İsrâiloğulları Firavun'dan kaçıp Suriye bölgesinin girişine yerleştikleri zaman, Allah kendilerine arz-ı mukaddeste bulunan Beytülmakdis'e (Kudüs'e) gitmelerini emretti. O zaman orada Ken'anlılar'dan zalim kimseler bulunuyordu. Allah İsrâiloğulları'na,

"Ben orayı sizin için yerleşilecek bir yer olarak kararlaştırdım; oraya gidin ve oradaki zalimlerle cihad edin; ben sizin yardımcınızım" dedi. Hz. Musa'ya da,

"Kavminin her bir kabilesinden birer tane olmak üzere on iki tane temsilci seç; onlar güvenilir kimseler olup kendilerine emredilen şeylere vefa hususunda kavimleri adına kefil olsunlar" dedi. Hz. Musa, temsilcileri seçip onlarla birlikte yola çıktı. Ken'an topraklarına yaklaştıkları zaman Eriha denen yerde, temsilcileri şehre gidip içindeki haberleri araştırmaları için gönderdi ve onlara gördüklerini kavimlerine anlatmamalarını istedi. Temsilciler arz-ı mukaddese yaklaştıklarında orada büyük şekiller, bir kuvvet ve heybet gördüler; onlardan korkup geri döndüler ve gördüklerini kavimlerine anlattılar. Ancak onlardan iki tanesi verilen emre uydu; bunlar Yahuda'nın kabilesinden Kâlib b. Yufennâ ile İfrâsîm b. Yusuf'un kabilesinden Yûşâ b. Nûn idi. Diğerleri,

"Ey Musa, orada zalim bir kavim var; biz oraya asla giremeyiz!" dediler.

Bu konuda Sa'lebî'nin ve başkalarının zikrettiği Avc b. Anâk kıssasıyla ilgili olarak Kastallânî şöyle demiştir: "O, zındıkların uydurduğu bâtıl bir kıssadır; her şeyi hak ve hakikat olan Allah'ın kitabının tefsirinde bu tür şeylerin zikredilmesi câiz değildir."

Allah İsrâiloğulları'na şöyle dedi:

"*Ben* destek ve yardımımla *sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir,* Musa'dan sonra gönderdiğim *peygamberlerime inanır, onlara yardım edip kendilerini desteklerseniz ve mallarınızı Allah için hayır yollarında harcarsanız muhakkak sizin günahlarınızı örterim,* yani günahlarınızı gizlerim ve sizi rezil etmem. *Ayrıca sizi, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştiririm. Kim bu* kuvvetli ve büyük müjdelerin kendisine bağlandığı *sözleşmeden sonra, inkâr ederse o, doğru yoldan sapmış olur.* Yani yolun ortasında helâk olmuş olur."

O öyle bir helâk yaşar ki onda bir şüphe olmadığı gibi, kulun kendisini savunacağı bir özrü de bulunmaz. Bu sözleşmeden önce inkâr eden kimse ise böyle değildir; onun halinde bir şüphenin olması mümkün olduğu gibi, kendisini mazur gösterecek bir durum da düşünülebilir.

İsrâiloğulları daha sonra Allah ile yaptıkları sözleşmeleri bozdular, inkâra saptılar ve peygamberlerini öldürdüler. Onların bu halini ifade için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"*Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik.*" Yani onları kapımızdan kovduk, rahmetimizden uzaklaştırdık. Buradaki lânete, "Onları şekillerini değiştirip maymun ve domuza çevirdik!" manası da verilmiştir. Ayrıca onların *kalplerini katılaştırdık;* yani kalplerini taş gibi katı yaptık; artık ona hiçbir vaaz ve uyarı fayda vermez. Yahut onların kalplerini günah ve küfür ile karıştırıp basit bir hale getirdik.

Cenâb-ı Hak sonra, kalplerinin katılaşmasının neticesini açıklayarak şöyle buyurdu:

"*Onlar, kelimelerin* yani Tevrat'taki âyetlerin *yerlerini değiştirirler*; onun lafzını ve manasını bozarlar." Allah'ın kitabını değiştirip tahrife cüret etmekten daha büyük kalp katılığı olamaz.

"*Bir de onlar kendilerine Tevrat'tan öğretilen şeylerin birçoğunu unuttular.*" Yani Tevrat'tan kendilerine hatırlatılan şeyleri terkettiler. Eğer onlar Allah'ın Tevrat'ta kendilerine hatırlattığı şeylerle amel etselerdi, verdikleri sözleri bozmazlar ve gerçeği bildikten sonra Allah'ın âyetlerini değiştirmezlerdi. Fakat günah ve isyanlara dalmaları içlerini kararttı, böylece kalpleri perdelendi, katılaştı ve kurudu.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey Muhammed, *içlerinden pek azı hariç, onlardan sürekli hainlik görürsün* yahut onlardan sürekli hain bir topluk bulursun." Çünkü hainlik ve aldatma onların ve geçmiş atalarının âdetidir. Bu sebeple onu kendilerinden hep görürsün. Ancak onlardan azı hainlik yapmaz; onlar da müslüman olanlardır.

"Sana onlar hakkında Allah'ın emri gelinceye kadar *onları affet ve bağışla.*" Yahut onlar tövbe edip iman ederlerse kendilerini affet veyahut seninle anlaşma yapıp sürekli cizye vermeye razı olurlarsa kendilerini affet.

Âyet şöyle bitiyor: "Kullarından kime yapılırsa yapılsın *Allah iyilik edenleri sever.*" Onlara yapılacak iyiliklerden biri de, kılıçla kendilerini imana yönlendirmek ve âdeta çeke çeke cennete sevketmektir.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah bu ümmetten Kur'an'ın hükümlerine sarılmaları, İslâm'ın ve imanın alametlerini korumaları ve ihsan makamını elde etmek için nefisleriyle cihad etmeleri hususunda söz aldı. Allah ayrıca onlara İslâm'ın ve imanın hükümlerini açıklayacak, ihsan makamına giden yolu tanıtacak kimseler göndererek şöyle buyurdu:

"Ben destek ve yardımımla sizinle birlikteyim. Eğer İslâm'ın hükümlerini korur, imanın esaslarını hakkı ile tanır ve size ihsan makamına giden yolu tarif eden ârifleri yüceltip kendilerine gereken saygıyı gösterirseniz, sizin kötülüklerinizi örter, boş iddialarınızı temizler, sizi lutuf ve ihsanlarıma ulaştırırım. Ayrıca sizi altlarından çeşitli ilimler ve türlü hikmetler akan marifet cennetlerine dahil ederim."

Kim bunları yerine getirmez yahut onları inkâr ederse o, gerçekten doğru yolu sapıtmış olur. Kim, ihsan makamını tanıtan şeyhlerle yapmış olduğu ahdi (intisap ve sözleşmeyi) bozarsa o, ilâhî huzurdan kovulur ve tam manası ile uzaklaştırılır. Onun kalbi yumuşamışken yeniden katılaşır.

Biz, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr* adlı eserimizde veliler taifesinden nükabâ, nücebâyı ve velilerin diğer mertebelerini zikrettik; oraya bakılabilir.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Hıristiyanların Ahde Vefasızlığı

Cenâb-ı Hak, yahudilerin verdikleri sözü bozmalarını zikrettikten sonra, hıristiyanların sözlerini bozmalarına değinerek şöyle buyurdu:

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارٰى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا
مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلٰى
يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ⑭

14. ***"Biz hıristiyanlarız" diyenlerden de kesin söz aldık, fakat onlar da kendilerine belirtilen hükümlerden birçoğunu unuttular. Bu sebeple kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Allah yaptıklarını onlara bir bir haber verecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz hıristiyanlarız" diyenlerden de kesin söz aldık,* kendileriyle anlaşma yaptık. Onlar, kendilerini "nasârâ" yani "yardımcılar" diye isimlendiren, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] yardım etme iddiasında bulunan fakat itikad ve amel olarak bunun gereğini yerine getirmeyen kimselerdir. Biz onlardan, İncil'in hükümlerine sımsıkı sarılmaları, Allah'ın tek olduğuna, hiçbir ortağı, eşi ve çocuğu bulunmadığına iman etmeleri için söz aldık. Onlardan ayrıca eğer kendisine yetişirlerse Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edip kendisine tâbi olma konusunda da söz aldık. *Fakat onlar kendilerine bildirilen hükümlerden birçoğunu unuttular.* Yani uymaları için kendilerine hatırlattığımız şeyleri unuttular ve yapmalarını farz kıldığımız pek çok şeyi terkettiler. *Bunun üzerine biz de kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık.* Artık onlar karada ve denizde durmadan savaşırlar, kıyamete kadar harp edip dururlar, her fırka diğerine lânet okur ve onu inkâr eder.

Bir diğer mana: Biz hıristiyanlarla yahudiler arasına kin ve düşmanlık koyduk; onların arasında sürekli düşmanlık bulunur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, bütün yaptıklarını onlara bir bir haber bildirecek,* yaptıklarının karşılığını ve cezasını verecektir."

14. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetten şu sonuç çıkar: Kim, Allah'ın emrettiklerine muhalefet ederek ve yasakladığı işleri yaparak O'nunla yaptığı sözleşmeyi bozarsa yahut kendilerini tenkit ederek ve onlarla dostluktan kaçarak velilerle yaptığı anlaşmayı bozarsa, Allah ona karşı kullarının kalbine düşmanlık ve nefret atar. Bundan sonra o kimseyi, Allah da sevmez kullar da sevmez. Kim Allah'ın kendisine emrettiklerini yerine getirerek ve nehyettiklerinden kaçınarak Allah'ın aldığı ahde vefa gösterirse ve Allah'ın velilerine sevgi beslerse, Allah ona karşı kullarının kalbine muhabbet ve sevgi atar. Onu Allah da sever, Allah'ın kulları da sever. Ayrıca Allah'ın dostları ona şefkat eder. Bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl'i çağırır ve, 'Ben falanca kulumu seviyorum, onu sen de sev buyurur. Cibrîl de o kulu sever. Sonra gök ehline seslenerek, 'Haberiniz olsun, Allah falanca kulu seviyor, onu siz de sevin!' der'; onu gök ehli de sever. Sonra o kul için yeryüzünde kabul (ve kullar arasında ona karşı sevgi) konur.

Allah Teâlâ bir kula gazap ettiği zaman, Cibrîl'i çağırır ve, 'Ben falana gazap ediyorum, ona sen de buğzet' der; Cibrîl de ona buğzeder. Sonra gök ehline seslenerek, 'Allah falana buğzediyor siz de buğzedin!' der; onlar da kendisine buğzeder. Sonra o kula karşı yeryüzüne (ve kulların kalbine) buğz konur."[1005]

Ehl-i Kitabın Hz. Peygamber'e İmana Davet Edilmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudi ve hıristiyanları resûlü Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] imana davet ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيراً مِمَّا كُنْتُمْ
تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ
مُبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ
مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

15. ***Ey Ehl-i kitap! Size kitaptan gizlemiş olduğunuz şeylerin çoğunu açıklayan, birçoğundan da vazgeçen resûlümüz geldi. Gerçekten size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap geldi.***

16. ***Allah, rızasını arayanı onunla kurtuluş yollarına ulaştırır, onları izniyle karanlıklardan nura çıkarır ve kendilerini dosdoğru bir yola sevkeder.***

[1005] Buhârî, Edeb, 41; Müslim, Birr, 48; Mâlik, Şear, 15; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/ 55-56; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/291.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Ehl-i kitap!* Ey yahudi ve hıristiyanlar! *Size, kitaptan gizlemiş olduğunuz şeylerin çoğunu açıklayan resûlümüz* Muhammed *geldi.*" Onların gizlediği şeyler, Tevrat'ta Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatı ve recm âyeti gibi hususlar, İncil'de ise Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], son peygamberi Ahmed ismiyle müjdelemesidir.

"*O peygamber,* sizin gizlemiş ve tahrif etmiş olduğunuz şeylerin *birçoğundan da vazgeçmekte,* ondan haber vermemekte, onları açıklayarak sizi rezil etmemektedir; çünkü ona böyle bir emir verilmemiştir."

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: O sizden birçoğunu affetmekte; ettikleri isyandan ve kendisine karşı edepsizlikten dolayı onları hesaba çekmemektedir.

Âyet şöyle bitiyor: "Ey Ehl-i kitap! *Gerçekten size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap geldi.*"

Âyette geçen "nur", apaçık kitaptır yahut Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Apaçık açıklayıcı kitap, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Çünkü o, şüphe ve dalâlet karanlıklarını ortadan kaldırmaktadır, bir de onun icazı ve ifade güzelliği apaçık ortadadır.

Diğer âyette şöyle buyrulmaktadır: "*Allah,* kitabına iman ve içindeki hükümlerle amel ederek *rızasını arayanları onunla kurtuluş yollarına* yani azaptan selâmete çıkaracak ve kendine ulaştıracak yollara *eriştirir. Allah onları izniyle,* yani iradesi ve özel desteğiyle *karanlıklardan nura çıkarır ve kendilerini dosdoğru bir yola,* yani kendisine ulaştıran ve hiçbir eğriliği olmayan hak yola *sevkeder.*"

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, bâtın ilmine sahip âlimleri (ârifleri), zâhir ilmine sahip âlimlerin makamlarına, iyi-kötü bütün hallerine vâkıf kılmıştır. Özellikle bu ârif önce zâhir ilme sahip bir âlimken bâtın ilmine geçmiş biriyse, o daha fazla vâkıftır. Gazâlî, İbn Abbâd ve benzerleri gibi.

Gazâlî, *İhyâ*'nın başında zâhir âlimlerden söz etmiş ve onların kötü hallerini ortaya koyarak çoklarını rezil etmiştir. Aynı şekilde İbn Abbâd da *Hikem* şerhinde zâhir âlimlerin kötü hallerini konu etmiş, çoğunu da zikretmemiştir. Zâhir ilmi yanında bâtın ilmine de sahip olan bu zatlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hali üzere giden seçkin vârisleridir; çünkü onlar onun bıraktığı manevi mirasa sahip olmuşlardır. Bu konuda İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabında der ki:

"Âlimin sözlerine uyulur. Âbid ve zâhidin fiillerine uyulur. Sûfî ise bu ikisinde en öndedir, fakat o, bunlara bir de güzel ahlâkı eklemiştir."

Veli, Allah'ın nurundan bir nur ve sırlarından bir sırdır. Allah onunla, tâ ezelde inâyetini takdir ettiği kimseleri, maddi perdelerin zulmetinden Hakk'ı müşahede nuruna çıkarır, yüce huzuru için seçtiği kimseleri onunla, kendisine götüren yola sevkeder. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ehl-i Kitabın Hezeyanı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Ehl-i kitabın kötü hallerini ve sapıklıklarını zikretti. Bunu, eğer onlar müslüman olmaz veya cizye vermezlerse, müslümanları onlarla savaşa teşvik için yaptı. Yüce Allah şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَۜ قُلْ
فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ
مَرْيَمَ وَاُمَّهُ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَمِيعًاۜ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَاۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17. ***"Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır. Onlara de ki: "Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini helâk etmek istese Allah'ın gücü karşısında kimin***

elinden ne gelir? Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kadirdir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."* Daha önce geçtiği gibi, hıristiyanlardan bu sözü söyleyenler, Yakubiyye taifesidir.

Şöyle de denmiştir: Onlardan hiç kimse bu sözü açıkça söylememiştir, fakat onların şu sözü kendileri için bu hükmün verilmesini gerektirmiştir: Onlar, "İlâh birdir" demekle birlikte, "İlâhlık İsa'nın bedenine girmiştir" de demektedirler. Bu ise, "İlâh Mesîh'tir" demeleri gibi bir şey olmaktadır. Ayrıca bu sözde, ittihad ve hulûl vardır[1006]. Bunun için Cenâb-ı Hak, onların söylediği sözün sonucunu kendilerine nisbet ederek, onlar, "Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir" dediler, buyurmuştur. Allah onların cehaletini açıklamak ve inançlarının ne kadar çirkin olduğunu belirtmek için yapmıştır.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara şu şekilde karşılık verdi: *"Onlara de ki: Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini helâk etmek istese Allah'ın gücü karşısında kim ne yapabilir?* O'nun kudretine kim engel olabilir ve irade ettiği bir şeyi yapmaktan kim vazgeçirebilir?"

Bu cevabın açıklaması şudur: Mesîh İsa, Allah'ın takdiriyle var olmuş ve O'nun hükmüne tâbi biridir. Diğer varlıklar gibi, fânilik özelliğine sahiptir; bu sıfatta olan bir varlık, ilâh olmaktan çok uzaktır.

Cenâb-ı Hak sonra, diğer bir delille onların iddiasını çürüterek şöyle buyurdu: *"Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir;* onlarda dilediği gibi tasarruf eder. O dilediğini yaratır. *Allah her şeye kadirdir."*

Yüce Allah'ın kudreti her şeyi kapsar. O, bir şeyi örneği ve aslı olmadan da yaratır, gökler ve yer gibi. Bazı varlıkları bir asıldan yaratır; gök ve yerin içindekiler gibi. Bazan bir temel maddeden, onun cinsi olmayan şeyleri yaratır; topraktan Âdem'i ve sudan pek çok canlıyı yarattığı gibi. Bazan, bir asıldan onun cinsi bir şeyi yaratır. Bu yaratılan şey ya sadece bir erkekten olur; Hz. Âdem'den Havvâ'nın yaratılması gibi. Ya da bir dişiden olur; Hz. İsa'nın Meryem'den yaratılması gibi. Yahut her ikisinden kendi cinslerini yaratır; diğer insanlar gibi ..." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

[1006] İttihad, Allah'ın bir varlık ile birleşip bütünleşmesidir. Hulûl ise, Allah'ın bir varlığın vücuduna girmesidir. Her ikisi de imkânsız ve asılsızdır.

17. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Muhakkik velilerden çoğuna, ittihat ve hulul itikadına sahip diye iftira atılmıştır; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız, İbn Seb'în, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî ve Hallâc gibi ... Allah kendilerinden razı olsun, aslında bu zatlar böyle bir itikaddan çok uzaktırlar. Onların sözlerine bakıp böyle bir hükme varılmasının sebebi şudur:

Bu zatlar, tevhid denizine daldılar, kendilerine Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin sırları keşfedildi yahut onlar, bütün varlıklarda manevi sırların bulunduğunu, bu sırların her şeye sirayet ettiğini ve sonuçta her şeyi silip yok ettiğini gördüler. Bu konuda İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın var etmesiyle vücut bulmuştur ve aynı zamanda O'nun zatının birliği karşısında (gözlerden silinerek) yok olup kaybolmuştur."

Onlar, kendilerine açılan bu manevi sırları ifade etmek istediler, fakat onları anlatmaya ifade ve kelimeleri dar geldi; çünkü bu sırlı hakikatler, aklın idrakinin ötesindedir. Onlar yazı ve nakille anlaşılacak şeyler de değildir. Bu sırları anlamak ancak manen tatmak ve gönülle olur. Kim onları dile getirmek istese zâhiren küfre düşer ve zındık olur. Bu manevi sırlar, aslı itibariyle gizli, latif olan ezelî aşktır. Onun daha sonra güzelliği zuhur etti, nurları ve sırları ortaya çıktı. Onlar, zatın sırları ve ilâhî sıfatların nurlarıdır. Kim bunları yakînen tanır ve onların hakikati kendisine açılırsa onun nazarında bütün varlık bir olur ve bu kimse müşahede makamına dalar. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara girmesinden (hulûl) ve onlarla birleşmesinden (ittihat) uzaktır; çünkü, onun bir ikincisi yoktur ki ona hulûl etsin yahut onunla birleşsin. Ben bu konuya *Tâiyyetü'l-Hamriyye* şiirimde işaret ederek şöyle demiştim:

"O, sıfatı itibariyle hulûlden (eşyaya girmekten) uzaktır. O'nun bir benzeri yoktur ki ona hulûl etsin. O, cemalinin güzelliğini görünen varlıklara yansıttı. Yüceliğini gizlemek için varlıkların üzerine ululuk perdelerini çekti. Kâinatta O'nun güzelliğinden başka görünen bir şey yoktur. O, sırrını saklamak için zatını perdeledi."

Bu ilâhî sırlar kime açılırsa onun gözü, Cenâb-ı Hak'tan başka bir varlık görmez. Ariflerden biri, bu konuda der ki:

"Eğer O'ndan başkasını görmem için zorlansam, buna güç yetiremem. Gerçek şu: O'ndan başka (hakiki vücut sahibi) bir varlık yoktur ki ben onu müşahede edeyim."

Şayet Allah Teâlâ bu sırrı kâfirlere açsaydı, onlar kendilerinin, başkasına değil, Allah'ın hüküm ve kahrına boyun eğip tâbi olduklarını görürlerdi. İbnü'l-Fârız, bu manayı ifade için hakikat lisanıyla der ki:

"Onların kastı her ne kadar başka da olsa ve asıl niyetlerini açıklayıp ortaya koyamasalar da, aslında O'ndan başkasına yönelmiyorlar!"

Hıristiyanların koyu cehaletleri ve kör taklitleri, onları, Hz. İsa [aleyhisselâm] hakkında böyle basit ve düşük sözler söylemeye sevketti.

Yahudi ve Hıristiyanların Diğer Bâtıl Sözleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette yahudi ve hıristiyanların diğer sözlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُ۬هُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ
بِذُنُوبِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ
يَشَٓاءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

18. *Yahudiler ve hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevdiği kullarıyız" dediler. Onlara de ki: "Eğer böyle iseniz, günahlarınızdan dolayı Allah size niçin azap ediyor? Hayır, siz de O'nun yarattıklarından birer insansınız. O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa hepsi Allah'a aittir. Sonunda dönüş O'nadır."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğullarıyız* yani, oğlunun tâbi ve mensuplarıyız!' *dediler.* Yahudiler, 'Biz, Üzeyir'in çocuklarıyız' dediler; hıristiyanlar da, 'Biz, İsa'nın grubu ve taraftarıyız' dediler."

Yahut onlar, "İçimizde Allah'ın oğulları var; *biz de O'nun sevdiği kullarıyız, dediler."*

Yahut onlar şöyle dediler: "Biz, bir çocuğun babasına yakın olması gibi, Allah katında yakınlık elde etmiş kimseleriz."

Bunlar birtakım boş ve asılsız iddialardır; Allah onlara cevap olarak şöyle buyurdu:

"Resûlüm, onlara de ki: Öyleyse, günahınız yüzünden Allah size niçin azap ediyor?" Siz, sevdiği oğluna azap eden bir baba gördünüz mü? Allah dünyada size, sûretinizi domuz ve maymuna çevirerek, öldürülmeyle ve zillete düşürerek azap etti. Kendiniz de Allah'ın size sayılı günler azap edeceğini itiraf ettiniz.

"Doğrusu siz, Allah'ın yarattığı bir insansınız. O, dilediğini lutfu ile *bağışlar;* bu, sizden Allah'a ve Resûlü'ne iman edenlerdir. *Dilediğine de* adaletiyle *azap eder.* Azabı hak eden de, sizden küfür üzere ölenlerdir. *Siz de diğer insanlar gibisiniz,* Allah onlara nasıl muamele ederse size de öyle muamele eder; sizin onlara karşı bir üstünlük ve ayrıcalığınız yoktur. *Hem göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir;* hepsi yüce Allah'ın mülkü ve kulu olması yönüyle eşittir. *Sonunda dönüş O'nadır."* O, iyilik sahiplerine, yaptıkları iyiliklerin karşılığını verir, aynı şekilde kötülük edenlere de yaptıkları kötü işlerin karşılığını verir. Takvadan başka, hiç kimsenin diğer bir insana üstünlüğü yoktur.

18. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

"Öyleyse Allah size günahlarınız yüzünden niçin azap ediyor?" âyeti diyor ki: Eğer Allah'ın sevdiği kimseler olsaydınız, O size azap etmezdi; çünkü seven sevdiğine azap etmez.

Anlatıldığına göre velilerden Şiblî [rahmetullahi aleyh], yeni bir elbise giydiği zaman, onu (kalbini meşgul etmesin ve kibre vesile olmasın diye) bazı yerlerinden yırtıp parçalardı. İbn Mücâhid, Şiblî'yi vezirin huzurunda sıkıştırıp zor durumda bırakmak istedi, ona,

"Kendisinden fayda görülen bir şeyi bozmaya ilimden hangi delili buluyorsun?" diye sordu. Şiblî,

'Süleyman (kendisini zikirden alıkoyan) atların boyunlarını ve ayaklarını (kılıçla) sıvazlamaya (kesmeye) başladı' (Sâd 38/33) âyeti[1007] hakkında ilim ne diyor?" dedi. İbn Mücâhid sustu. Şiblî ona,

"Sen insanlar arasında güzel Kur'an okuyan bir kimsesin; söyle bakalım Kur'an'da, 'Seven sevdiğine azap etmez' hükmü nerede geçiyor?" diye sordu; İbn Mücâhid yine sustu; sonra Şiblî'ye,

"Ey Ebû Bekir, sen söyle" deyince, Şiblî ona şu âyeti okudu:

"Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevdiği kullarıyız' dediler. Onlara de ki: Eğer böyle iseniz, günahlarınızdan dolayı Allah size niçin azap ediyor?" (Mâide 5/18). İbn Mücâhid demiştir ki:

"Vallahi ben sanki bundan önce bu âyeti hiç işitmemiş gibiydim, (âyetin böyle bir manaya geldiğini Şiblî'den öğrendim)."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah bir kulu sevince, günah ona (yol bulup da) zarar vermez."[1008]

Halk içinde meşhur olmuş bir sözde şöyle denir: "Kime ezelde Allah'ın yardımı takdir edilmişse ona isyan ve günahlar zarar vermez (Cenâb-ı Hak onu korur, günaha girmişse tövbe nasip eder)."

Sahih bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bedir Savaşı'na katılan sahabiler hakkında kötü konuşmayın; biliyor musunuz, Allah Bedir ehlinin haline vâkıf olup onlara, 'Bundan sonra istediğinizi yapın, ben sizi affettim!' demiştir."[1009] Bunun sebebi malumdur.

[1007] İbn Acîbe, bu âyet için, "eliyle boyunu sıvazlama" şeklindeki manayı âyetin öncesine uygun görmeyip, "kılıçla boyunlarını kesme" manasını tercih etmiştir (bk. el-*Bahrü'l-Medîd*, 6/218. Sâd sûresi 31-33. âyetlerin tefsiri).

[1008] İbn Asâkir, *Târih*, 54/72; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2251.

[1009] Buhârî, Megâzî, 9, 46, Edeb, 74; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 161.

Kûtü'l-Kulûb isimli eserde, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Azîz ve celîl olan Allah bir kulunu sever; bu sevgi öyle bir noktaya ulaşır ki yüce Allah sevdiği kuluna, 'İstediğini yap, seni bağışladım!' der"[1010] (Tabii ki bu derece sevilen bir kul, yüce Mevlâ'sının razı olmadığı bir şeyi bilerek yapmaz).

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Veli öyle bir mertebeye ulaşır ki kendisine şöyle denir: Artık seni selâmete erdirdik; senden kınanmayı kaldırdık; istediğini yap!"

Bunun manası, ona günahların serbest edilmesi değildir; maksat şudur: Allah kulunu sevince, onu günahlardan temiz tutar ve korur. Kendisine günah türü bir şey takdir etmişse ona tövbeyi ilham eder. Tövbe günahı temizler, sahibi sevgili olarak kalır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*Şüphesiz Allah, çokça tövbe edenleri sever*" (Bakara 2/222). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ehl-i Kitabı Hz. Peygamber'e Uymaya Davet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudi ve hıristiyanları resûlü Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymaya davet ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ
الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَشِيرٌ
وَنَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

19. ***Ey Ehl-i kitap! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada size elçimiz geldi. Gerçekleri size açıklıyor ki (kıyamette), "Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi" demeyesiniz. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah her şeye kadirdir.***

[1010] bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/210 (İstanbul: Semerkand, 2004).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Ehl-i kitap!* Ey yahudi ve hıristiyanlar! *Size,* ihtilaf edip durduğunuz konularda yahut dinin emirlerinden yapmanız gereken hususlarda hakkı açıklayan yahut size gerekli her türlü şeyi açıklayan *peygamberimiz* Muhammed *geldi. O, peygamberlerin gelmesine bir ara verildiği ve vahyin arası kesildiği bir sırada size geldi. Onu, siz kıyamet günü, 'Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi' diyerek kendinizi mazur göstermeyesiniz diye gönderdik; o size müjdeleyici ve uyarıcı olarak gelmiştir;* artık bir bahaneniz kalmadı. Hem *Allah her şeye kadirdir."* O, İsrâiloğulları'nda olduğu gibi, hiç ara vermeden de peygamberler gönderebilir.

Hz. Musa ile Hz. İsa arasında 1000 peygamber gelmiştir. İkisi arasında 1700 sene vardır. Allah, Hz. İsa ile Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] arasında olduğu gibi, arada hiç peygamber göndermeyip bir zaman sona peygamber göndermeye de kadirdir. Bu ikisi arasında 600 veya 569 sene vardır. Beyzâvî böyle demiştir.

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir hadise göre, Hz. Peygamber'le Hz. İsa arasındaki süre 600 senedir. Yine *Sahîh*'te geçen bir hadiste, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İnsanların dünyada ve ahirette İsa'ya en dost ve yakın benim; benimle onun arasında bir peygamber gelmemiştir."[1011]

Bu hadis, Zemahşerî'nin ve başkalarının ileri sürdüğü görüşü reddetmektedir. Onlara göre, Hz. Peygamber'le Hz. İsa arasında dört peygamber gelmiştir; üçü İsrâiloğulları'ndan, biri de Araplar'dandır. Araplar'dan olan, Halid b. Sinan el-Abesî'dir. Halbuki âyetin ifadesi, umumi bir mana içerip hiçbir peygamberin gelmediğini bildirmektedir. Bu açıklama, Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Uzun bir zaman kesilmenin peşinden ve tarikatın nurları sönüp hakikatin sırları gizlendikten sonra terbiye ehli kâmil mürşidlerin zuhur etmesi, kullar üzerinde Allah'ın biri delilidir. Onlar, aşk ve muhabbet ehli için büyük bir nimettir. Kim onlardan uzak kalırsa Allah'ın huzuruna hasta bir kalple çıkar ve yüce sultanın yanında bu zatlar kendilerinden kaçanlar aleyhine delil olurlar. Kim onlara tâbi olur ve boğun eğerse büyük bir hayır ve dâimî bir nimet elde eder. Çünkü bu kimse, yüce Allah'ın huzuruna günahlardan temiz selim bir kalple çıkar.

[1011] Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Fezâil, 143, 144; Ahmed, *Müsned*, 2/319.

Tarikatın nurları sönüp hakikatin sırları kaybolduktan sonra, zamanımızda da böyle zatlar ortaya çıktı. Allah onlarla tarikatı yeniledi, hakikat sırlarını ihya etti. Onlardan biri, ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar sahibi, coşan feyiz denizi, şeyhimiz, seyyidim Ebü'l-Mevâhib Muhammed b. Ahmed el-Bûzidî el-Hasenî'dir. Onlardan biri de onun şeyhi, kutubluğu apaçık, manevi hallerde ulu dağ gibi yüksek ve sağlam, şeyhlerin şeyhi Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî'dir. Allah halkın üzerinde onların bereketini daim etsin; gerçekten bu iki seyyid mürşidin elinde pek çok evliya yetişmiştir. Diğer seyyidleri ve kâmil mürşidleri burada saymadım. Biz buna şahit olduk. Bir şeyi işitmekle görmek aynı değildir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İsrâiloğulları'na Verilen Özel Nimet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'na verdiği nimeti, peygamberi Hz. Musa'nın diliyle hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ فِيكُمْ
اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾

20. ***Hatırla, bir zamanlar Musa kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Allah'ın size verdiği nimetini hatırlayın. O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar yaptı; insanlardan hiçbir kimseye vermediğini size verdi."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırla, bir zamanlar Musa kavmine demişti ki: Ey İsrâiloğulları, Allah'ın size verdiği nimetini hatırlayın; çünkü O, içinizden,* sizi sevk ve idare eden *peygamberler çıkardı."*

Bir peygamber vefat ettiğinde, peşinden bir başkası geliyordu. Allah sizi onlarla şereflendirdi. Böyle bir şerefi sizden başkasına vermedi. Çünkü İsrâiloğulları'na gönderildiği kadar hiçbir ümmete peygamber gönderilmemiştir.

"Ve Allah sizi hükümdarlar yaptı." Yani sizden melikler çıkardı.

İsrâiloğulları'nda peygamberlerin çok oluşu gibi, melikler de çoktu; her peygamberle birlikte, onun hükümlerini icra ve infaz eden bir melik bulunurdu. Peygamberliğin çıktığı ev ile melikliğin çıktığı ev belli idi. Peygamber ve meliklerden biri vefat edip gidince, diğeri onun yerine gelirdi. Bu durum onlarda uzun zaman devam etti, ne zaman ki İsrâiloğulları Hz. Yahya'yı öldürdüler ve Hz. İsa'yı öldürmeye teşebbüs ettiler, Allah onlardan melikliği çekip aldı; üzerlerine zillet ve horluk indirdi.

Şöyle de denilmiştir: İsrâiloğulları, Kıptîler'in (Mısırlı yerli halkın) elinde köleydiler, Allah onları bu zilletten kurtardı ve kendi egemenliğine sahip hale getirdi; bunun için onlara melik ismini verdi.

"Allah diğer insanlardan kimseye vermediğini size verdi." Onlara verilen bu özel nimetler, denizin yarılması, bulutun gölgelemesi, gökten helva ve bıldırcın eti inmesi gibi nimetlerdir. Âlemlerden maksadın, kendi zamanları ve içinde yaşadıkları dönemler olduğu söylenmiştir.

Ebû Said-i Hudrî'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğini göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İsrâiloğulları, içlerinden birinin bir hizmetçisi ve hanımı olunca, onu melik olarak sayıyorlardı."[1012]

[1012] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/429; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/46.

İbn Abbas demiştir ki: "Kimin evi, hizmetçisi ve hanımı varsa o kimse melik (sultan) sayılır."

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim emniyet ve âfiyet içinde sabaha çıkar ve günlük yiyeceğine de sahip olursa sanki bütün dünya kendisinin gibidir.[1013]*"Ey âdemoğlu, sana bu dünya malı olarak açlığını giderecek ve avretini örtecek bir şey buldun mu bu sana yeter. İçine gireceğin bir evin olursa bu da ayrı bir nimettir. Eğer bineğin de varsa ne mutlu sana! Yarım ekmekten fazla ekmeğin, özel testide soğuttuğun suyun ve bir gömlekten fazla giysilerinin sana hesabı sorulur."*[1014]

Dahhâk demiştir ki. "Onların evleri öyle genişti ki içinde akan su vardı. Kimin evi geniş olur ve içinde akan su bulunursa o kimse melik gibidir."

Katâde demiştir ki: "İsrâiloğulları, insanlar içinde ilk hizmetçiye sahip olan ve emirlerine hizmetçi verilen kimselerdi."[1015]

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah kime, elinden tutacak ve kendisine Rabb'ini zikretmede yardımcı olacak birini nasip etmişse o, Allah'ın bu nimetini hiç unutmasın; geçekten Allah ona zâhirî ve bâtınî nimetlerini bolca akıtmış demektir. Her kim nefsine ve hevâsına hâkim olur ve Allah onu Kendisi ile zengin edip mâsivadan kurtarmışsa o, sultanlardan bir sultandır. Kimin de fikri diğer varlıklardan çekilip Hakk'ı müşahede ve ilâhî tecellileri seyir fezasına bağlanmışsa Allah ona, âlemde hiç kimseye vermediği bir nimeti vermiştir.

Bir gün Tıtvân şehrinde Ulucami'de oturuyordum; birden irkilip kendime geldim, baktım yanımda bir mushaf duruyor. O sırada gizli bir ses bana, "Mushafa bak, orada makamını bulursun!" dedi. Ben bunu önemsemedim; gizli ses bunu üç defa tekrarladı. Bunun üzerine mushafı elime alıp açtım; baktım ilk sayfada, *"Biz size, âlemlerde hiç kimseye vermediğimiz şeyleri verdik"* âyeti yazıyor. Hemen Allah'a hamd ve senâ ettim.

[1013] Tirmizî, Zühd, 34; İbn Mâce, Zühd, 9; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1849.

[1014] Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/289.

[1015] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/429-430.

İsrâiloğulları'nın Korkaklık ve Küstahlığı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'na düşmanlarıyla cihad etme emrini vererek şöyle buyurdu:

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتٖى كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰٓى
اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرٖينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّ فٖيهَا قَوْمًا جَبَّارٖينَۗ
وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَاۚ فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾
قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذٖينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَۚ
فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ
﴿٢٣﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَٓا اَبَدًا مَا دَامُوا فٖيهَا فَاذْهَبْ اَنْتَ
وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖى لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسٖى
وَاَخٖى فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقٖينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ
اَرْبَعٖينَ سَنَةًۚ يَتٖيهُونَ فِى الْاَرْضِۜ فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقٖينَۚ ﴿٢٦﴾

21. ***Musa dedi ki: "Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa zarara uğrarsınız."***

22. ***Onlar, "Yâ Musa! Orada zalim bir toplum var; onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de hemen gireriz" dediler.***

23. ***İçlerinden Allah'tan korkan ve Allah'ın kendilerine lutufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: "Onların üzerine (şehrin) kapısından girin;***

orava bir girdiniz mi muhakkak onlara galip gelirsiniz. Eğer mümin iseniz ancak Allah'a güvenin."

24. ***Kavmi, "Ey Musa! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyiz; artık sen ve Rabb'in gidip savaşın. Biz burada oturacağız" dediler.***

25. ***Musa, "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hâkim olamıyorum. Bizimle, bu fâsık kavmin arasını ayır" dedi.***

26. ***Allah, "Öyleyse orası*** *(arz-ı mukaddes)* ***onlara kırk yıl haram edilmiştir.*** *(Bu müddet içinde)* ***yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen, fâsık bir toplum için üzülme!" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, olayı Hz. Musa'nın ağzından naklederek şöyle buyurdu:

"Ey kavmim! Mukaddes toprağa, Beytülmakdis'e girin; Allah orayı temiz ve mukaddes kılmıştır, çünkü orayı peygamberlerin ve müminlerin yaşayacağı yer yapmıştır."

Beytülmakdis'in fazileti hakkında pek çok hadis-i şerif vardır.

Arz-ı mukaddesin, Tûr dağı ve çevresi olduğu da söylenmiştir. Onun, Dımaşk ve Filistin yahut Şam (Suriye bölgesi) olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: "Orası, öyle bir yer ki, *Allah orayı size,* cihad yapmanız ve peygamberinize itaat etmeniz kaydıyla, levh-i mahfûzda mesken olarak *yazdı. Sakın* zalimlerden korkarak *arkanızı dönüp kaçmayın, yoksa zarara uğrarsınız."*

Bir diğer mana: Sakın isyan ederek ve Allah'a güvenmeyerek dinden çıkmayın; *yoksa hüsrana uğrarsınız;* dünyada ve ahirette ziyan edersiniz.

Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları, şehirde olup biteni incelemek için gönderilen temsilcilerden içerdekilerin halini işitince, korkudan ağladılar ve, "Keşke Mısır'da ölseydik; gelin, başımıza bir reis seçelim de bizi Mısır'a geri götürsün" dediler.

Sonra da, *"Yâ Musa! Orada zalim,* savaştığını yenecek kuvvetli ve *bir kavim var;* bizim onlara karşı durmaya gücümüz yetmez" dediler. Şehirdekiler, Âd kavminden kalma Amâlikalılar'dan bir topluluktu. İsrâiloğulları sözlerine şöyle devam ettiler:

"Onlar, gökten gelecek bir âfetle yahut onları bu şehirden çıkaracak birilerinin musallat olmasıyla *oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de hemen gireriz."*

"İçlerinden iki kişi dedi ki: Bunlar, Kâlib b. Yufennâ ile Yûşa b. Nûn idi. Biri Hz. Musa'nın kız kardeşinin oğlu, diğeri de hizmetindeki bir gençti. *Onlar Allah'tan korkan iki kimseydi.* Yahut onlar, zalim kavimden iki kişiydi; hak dine girmişler ve gelip Hz. Musa'ya katılmışlardı. *Onlar, Allah'ın kendilerine* hak dine girmeyi nasip ederek ve hakta sabit tutarak *iyilikte bulunduğu kimselerdi."*

"Bu iki kişi dedi ki: Onların üzerine şehrin kapısından girin ve onlarla savaşa tutuşun. *Oraya bir girdiniz mi muhakkak onlara galip gelirsiniz.* Onlar vücut olarak kuvvetli gözükür fakat kalpleri ürkektir, sizinle savaşacak cesaretleri yoktur."

Onların bunu bilmesi ya Hz. Musa tarafından bildirilmekle olmuştur yahut onlar Allah Teâlâ'nın, *"O mukaddes yer ki orayı Allah sizin için mesken olarak yazdı"* âyetinin işaretinden bu sonuca varmışlardır. Yahut onlar yüce Allah'ın peygamberlerine ve dostlarına yardım konusundaki âdetini bildiklerinden, zalimlerin Hz. Musa karşısında mağlup olacağını bilmişlerdir. Bu bilginin bir sebebi de onların, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'nın düşmanlarını nasıl kahrettiğini daha önce görmüş olmalarıdır.

Onlar sözlerini şöyle tamamladılar: *"Eğer mümin iseniz* ve Allah'ın vaadini tasdik ediyorsanız, *ancak Allah'a güvenin."*

Hz. Musa'nın kavmi ise şöyle dedi: *"Ey Musa! Onlar orada bulundukları müddetçe biz oraya asla girmeyiz."* Bu onların inat ve isyanlarından ileri gelen bir sözdü. Bundan daha kötüsü ise şu sözleridir:

"Sen ve Rabb'in gidin savaşın; biz burada oturacağız." Onlar bu sözü, Allah ve peygamberi ile alay etmek için ve onlara karşı son derece saygısız davranarak söylemişlerdir. Onların yanında bir de ümmet-i Muhammed'in faziletine ve peygamberine karşı kemal-i edebine bak. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hubeybiye gününde, müşrikler tarafından Kâbe'yi ziyaretten alıkonulduğu zaman, ashabına,

"Ben kurbanlık hayvanı götürüyorum, onu beytin yanında keseceğiz" dedi. O zaman Mikdâd b. Esved,

"Vallahi biz, İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya dediği gibi, sana, 'Sen Rabb'inle birlikte git savaş, biz buruda oturacağız' demeyiz; fakat biz senin sağında, solunda, önünde arkanda düşmana karşı savaşırız. Sen denize dalacak olsan biz de seninle birlikte dalarız. Sen bir dağın tepesine çıksan, biz de seninle beraber oraya tırmanırız. Sen bizi Yemen'deki Berkülgımâd denilen yere götürecek olsan, peşinden geliriz" dedi. Bunu işiten sahâbe-i kirâm da ona katıldılar. Bu durum Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] çok memnun etti; onun sevinci yüzünden okunuyordu.[1016]

Hz. Musa, kavminin bu sözünü işitince kızdı, Rabb'ine şöyle dua etti: *"Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına sahip değilim!"* Yani, ancak kendime ve kardeşime güveniyorum; bu ikisinden başkasına söz geçirmeye gücüm yetmiyor, demek istedi. Az önce zikredilen iki kişiye gelince, gerçi onlar Hz. Musa'nın arzusuna uygun hareket etmişlerdir, fakat Hz. Musa onlara da tam güvenememiştir. Kavminin bu değişik tutumlarından iyice bunalınca, onlara beddua ederek şöyle dedi:

"Yâ Rabbi, bizimle, bu fâsık kavmin arasını ayır!" Yani, bizden ve onlardan herkese hak ettiği hükmü ver. Yahut onlarla bizim aramızı ayır ve bizi onların beraberliğinden kurtar.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa onlara beddua edince, üzerlerinde bir bulut belirdi; Allah Teâlâ Hz. Musa'ya,

---

[1016] Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] sahabe arasında bu tür konuşma, değişik zamanlarda olmuştur. Bunlardan biri de Bedir Savaşı'nın yapıldığı gündür. Bu rivayet Hudeybiye'deki konuşmayı tesbit etmektedir. Rivayet için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 8/304 (Riyad 2003); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/1144 (Beyrut 1998); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 50-51.

"Ey Musa, bu güruh ne zamana kadar böyle isyan edip duracak? Şunların hepsini helâk edeyim!" diye vahyetti. Bunu üzerine Hz. Musa, onlar hakkında şefaatçi olup affedilmelerini istedi, Allah Teâlâ da ona,

"Senin şefaatinle onları affettim, fakat sen onlara fâsık dedikten ve kendilerine beddua ettikten sonra, ben, onları (bir süre) Beytülmakdis'e girmekten mahrum edeceğime yemin ettim!" diye vahyetti. Bu husus, şu âyette ifade edilmektedir:

"Allah, şöyle dedi: Öyleyse orası (arz-ı mukaddes) onlara kırk yıl haram edilmiştir; (bu müddet içinde) yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar."

Âyetten, oraya giriş yasağının, belli bir süre için (kırk sene) olduğunu anlamak mümkündür; az önce geçen "Allah size yurt olarak yazdı..." âyeti, bu anlayışı desteklemektedir.

Şu rivayet de bu görüşe ışık tutmaktadır:

Hz. Musa, Tîh çölünden çıktığı zaman İsrâiloğulları'ndan kendisiyle birlikte kalanlarla yola devam etti. Yûşa, ordunun önündeydi. Bu orduyla Beytülmakdis'i fethetti ve orada Allah'ın dilediği kadar kaldı; sonra vefat etti.

Bir diğer değerlendirmeye göre, T^ıh'e girenlerden geride ancak Yûşa ile Kalib kaldı; İsrâiloğulları'ndan, "Sen Rabb'inle birlikte gidip savaş!" diyenlerden hiçbiri Beytülmakdis'e giremedi; hepsi Tîh çölünde helâk oldu; oraya ancak onların peşinden gelen nesil girdi.

Rivayet edildiğine göre, T^ıh çölünde Hz. Musa'nın ölümü yaklaşınca; onlara kendisinden sonra Yûşa'nın peygamber olacağını ve Allah'ın ona, zalimlerle savaşmayı emrettiğini haber verdi.

Yûşa, zamanı gelince orduyu sevketti ve zalimlerle savaştı. Savaş cuma günü olmuştu; zalimlerden bir grup daha kalmıştı. Güneş batmak üzereydi. Yûşa, savaş ertesi güne kalırsa düşmanın kendisini zorda bırakacağından korkarak,

"Allahım, güneşi benim için yavaşlat, hemen batmasın!" diye dua etti. Sonra güneşe hitaben, "Sen Allah'a itaat içindesin, ben de O'nun taatindeyim" dedi. Bunun üzerine güneş batmadı, sanki gündüz gibi durdu. Yûşa, zalimleri temizledi. Sonra, Ermeniler'in meliklerini öldürdü. Ayrıca, Şam (Suriye bölgesinin) meliklerinden otuz bir meliki öldürdü. Böylece bütün Şam bölgesi İsrâiloğulları'nın oldu. Yûşa, bölgenin her tarafına görevlilerini gönderdi.

İsrâiloğulları, Tîh çölünde kırk sene kaldı; Filistin'le Eyle arasında 6 fersahlık bir arazi içinde şaşkın şaşkın dönüp duruyorlardı. Sabahtan yola çıkıp akşama kadar bir sürü zahmetle yol alıyorlar, akşam olunca, bir de bakıyorlardı ki sabah çıktıkları yere gelmişler! Sonra aynı şekilde gece boyunca yol alıyorlar; sabah olunca bakıyorlardı ki akşam çıktıkları yere gelmişler!

Bu arada onlara mucize türünden nimetler ikram ediliyordu. Bir bulut onları güneşten gölgeliyordu. Nurdan bir ışık sütunu gece yollarını aydınlatıyordu. Yiyecekleri, gökten inen helva ve bıldırcın etiydi. Suları, Hz. Musa'nın yanında taşıdığı taştan çıkıyordu. Giysilerine gelince, bu konuda değişik şeyler söylenmiştir: Bazıları demiştir ki: Allah, Hz. Musa'nın bir mucizesi olarak onların elbiselerini eskitmeden üzerlerinden bıraktı. Şöyle de denmiştir: Giydikleri elbise, tırnak gibi uzuyordu, onlar da zaman zaman kırparak giymeye devam ediyorlardı.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, Hz. Musa ile Hz. Harun da İsrâiloğulları ile birlikte Tîh çölündeydiler. Orada çekilen zorluklar bu iki peygamber için manevi derecelerinin artmasına sebep olurken, kavimleri için bir çeşit azaptı. Her iki peygamber de orada vefat etti. Önce Hz. Harun vefat etti; kardeşi Hz. Musa onu bir mağaraya defnetti. Sonra Hz. Musa vefat etti; Beytülmakdis'e yakın bir yere defnedildi. Hadis-i şerifte de geçtiği gibi, Hz. Musa'nın kabri Beytülmakdis'e, bir taş atımı mesafedeydi. [1017] Onun vefatından üç ay sonra Yûşa, arz-ı mukaddese girdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, *"Fâsık bir toplum için üzülme!"* buyurdu. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa kavmi için yaptığı bedduadan pişman olunca, kendisine böyle hitap ederek ona, "Onlar isyan ve günahlarıyla bunu hak ettiler, üzülme!" buyurdu.

1017 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/53.

21-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelmiş müridlere der ki:

"Eğer nefsinizle cihada devam eder, Rabb'inizi istemede sadakat gösterir ve şeyhinizin terbiyesinde kalırsanız, Allah'ın sizin için yazdığı mukaddes ilâhî huzura girin. Uzun emel ve dünya sevgisiyle manevi terbiyeden usanıp da şeyhinizin sohbetinden vazgeçerek sakın gerisin geriye dönmeyin; dönerseniz perişan olur, zarar edersiniz. Gerçek şu ki benim huzuruma ulaşma yolu, nefsin hoşlanmadığı şeylerle doludur, oraya götüren yolda birçok engel ve yol kesiciler pusu kurmuştur. Eğer bu yola giren, kendisine bu yolda bir nasip yazılmamış kimselerdense, "Orada bu engeller bulunduğu sürece ben ona girmem!" der, gerisin geri döner, şek, şüphe ve boş kuruntular içinde şaşkın şaşkın yaşar. Şayet mürid, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde kendisi için inâyetini takdir ettiği ve ilâhî korumayı nasip buyurduğu bir kimse ise (İsrâiloğulları içinde Allah'tan korkan iki kişinin kavmine dediği gibi),

"Onların üzerine şehrin kapısından girin; oraya girdiğinizde muhakkak galip gelirsiniz; eğer inanıyorsanız ancak Allah'a güvenip dayanın!" der ve hiç beklemeden, korkup çekinmeden hemen nefsiyle savaşa girer. Hakikate ancak yiğit insanlar ulaşır ve hakikat âleminde ancak irfan sahibi büyükler yerleşip kalır. *Kasidetü'l-Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî k.s), bir beytinde bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"Kokmaktan sakın, onun durumu seni ürkütmesin; bu yoldaki hedeflere ancak korkmadan savaşa giren yiğit insanlar ulaşır."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Ben ancak nefsime ve kardeşime sahibim ..."* âyetinin tefsirinde şöyle demiştir:[1018]

"Kim, maneviyatta temkin haline ulaşırsa o, kendi nefsine ve müridlerinin nefsine hâkim olur. Çünkü bu kimse, Allah'ı tanıyarak nefsini tanımış ve Allah'tan gelen bir kuvvet ile onu kontrol altına almıştır. Kim ona bakarsa Allah'tan korkar, O'na zâhiren ve bâtınen isyan etmeye güç yetiremez. Hz. Musa [aleyhisselâm], bu sözüyle kendisinin temkin halinden bahsetmiş, kendisinin ve kardeşinin nefsine karşı sahip olduğu kuvvetten haber vermiş, ikisi arasında birlik meydana geldiğini bildirmiştir. Öyle ki o, kendi nefsi için bir şeye hükmettiği zaman, kardeşinin nefsi, bundan etkilenerek mutmain bir şekilde aynı hükme boyun eğip Allah'a itaat etmektedir. İman kardeşlerindeki bu gönül ve ruh birliği hakkında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

[1018] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/309 (Beyrut 2008).

'Müminler, (birbirini sevme ve sahiplenmede, sevinç ve kederde) tek bir nefis (vücut) gibidir.'"[1019]

Hâbil ile Kâbil Kıssası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, bedenleri korumakla ilgili kalan hükümlerden bahsetti. İlk adam öldürme yolunu açanı ve kendisine tâbi olanların vebalini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّۢ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا
وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِۜ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَۜ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ
الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾ لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَٓا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ
اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَۚ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٨﴾ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ تَبُٓوءَ
بِاِثْم۪ي وَاِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِۚ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِم۪ينَۚ
﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخ۪يهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٣٠﴾

27. *Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani onlar Allah'a birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti.* *(Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlıkla, diğerine),* ***"Seni öldüreceğim" dedi. O ise, "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder" dedi*** *(ve devamla şunu ekledi:)*

[1019] Müslim, Birr, 67; Ahmed, *Müsned*, 4/271; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 13/253.

28. *"Eğer sen, beni öldürmek için el kaldıracak olsan ben seni öldürmek için el kaldıracak değilim. Ben, âlemlerin Rabb'i Allah'tan korkarım."*

29. *"Ben dilerim ki sen, benim günahımı ve kendi günahını yüklenip ateşe girenlerden olasın. Zalimlerin cezası budur."*

30. *Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü. Bu yüzden de kaybedenlerden oldu.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *onlara Âdem'in iki oğlunun haberini hak olarak anlat."*

Kendilerine anlatılması istenenler, İsrâiloğulları'dır; çünkü yukarıdan beri söz onlar hakkındadır.

Âyetin bir diğer manası, onu bütün ümmete yahut bütün insanlara anlat, demektir; çünkü âyet, canları muhafazayla ilgili olarak kalan hükümlerden bu sûredeki ilk açıklamadır (Dolayısıyla herkesin muhatap alınması daha uygundur).

Hz. Âdem'in iki oğlu Hâbil ile Kâbil'dir. Âyette, *"Onların haberini hak ile anlat"* denildi. Bunu iki manada anlamak mümkündür: Biri, onu olmuş gerçek bir olay olarak anlat, diğeri de önceki kitaplara uygun olarak anlat demektir.

"Hani onlar Allah'a birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti." Kurbanı kabul edilen, Hâbil'dir, kabul edilmeyen ise Kâbil'dir. Onların kurban sunmalarının sebebi şu idi:

Hz. Âdem'in [aleyhisselâm], Havva validemizden her doğumda ikiz çocuğu doğuyordu. Bunların biri erkek, değeri kız oluyordu; ancak Şît tek doğmuştur. Havva, bu şekilde erkek ve kızlı yirmi doğum yaptı, toplam kırk çocuğu oldu. Onların ilki Kâbil'di; onun ikiz kardeşi Eklîmâ idi. Sonuncuları ise Abdülmugîs'tir. Sonra Allah Teâlâ Hz. Âdem'in nesline bereket verdi.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Âdem, çocukları ve torunları 40.000'e ulaşmadan ölmedi. Hz. Âdem, onların içinde zina, içki ve fesat çıkrama gibi günahları gördü. Hz. Âdem'in Havva ile cinsel beraberliği, cenette değil, yeryüzüne indikten sonra dünyada oldu."

İbn İshak ise ilk kitapları bilen âlimlerden şunu nakletmiştir: "Hz. Âdem cennette, yasak ağaçtan yemeden önce Havva ile cinsî yakınlıkta bulunuyordu. Havva, bu birleşmeden Kâbil ile ikiz kardeşine hamile kaldı; onları doğururken hiçbir acı ve diğer sıkıntıları görmedi. Hz. Havva, Hâbil ve ikiz kardeşine ise yeryüzünde hamile kaldı; onların doğumu sırasında, döş düşürme, acı, sancı, kan gibi bütün doğum hallerini gördü."[1020]

Hz. Âdem, çocukları büyüdüğü zaman bir batından doğan erkekle diğer batından doğan kız çocuğunu evlendiriyordu. Erkekler, kendi ikiz kardeşi hariç, diğer kızlardan istediği ile evlenebiliyordu; çünkü o zaman başka kadın olmadığı için geçici olarak buna müsaade edilmişti. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e Kâbil'i Hâbil'in ikiz kardeşi Leyûzâ ile, Hâbil'i de Kâbil'in ikizi Eklîmâ ile evlendirmesini emretti.[1021] Eklîmâ, insanların en güzeliydi. Bu duruma Hâbil razı oldu, Kâbil kızdı ve,

"Benim kız kardeşim daha güzel, hem o cennette doğmuştur; ben ona daha fazla hak sahibiyim" dedi. Babası ona, "Bu senin için helâl değildir" dedi, fakat Kâbil yanaşmadı. Bunun üzerine Hz. Âdem onlara,

"Allah için kurban edeceğiniz iki şey getirin; hanginizin kurbanı kabul edilirse bu kıza daha fazla hak sahibidir" dedi.

Kâbil, ziraat işiyle uğraşıyordu. Allah için kurban olarak düşük kaliteli bir bağ ekin getirdi ve içinden de, "Bu kabul edilse de edilmese de benim için bir önemi yok; o (Hâbil) benim kız kardeşimle asla evlenmeyecek!" diye geçirdi. Hâbil, koyun otlatırdı. Hayvanları içinden en güzel bir koç seçerek onu kurban olarak getirdi, içinden de, bununla sırf Allah rızasını elde etmeyi düşündü. O zaman, ilâhî âdet şöyleydi: Allah'a adanmış bir şey ortaya konurdu; eğer bu şey Allah tarafından kabul edilirse gökten bir ateş iner, onu yakardı; şayet kabul edilmezse ateş inmezdi. Gökten bir ateş Hâbil'in kurbanını yaktı, Kâbil'in kurbanını yakmadı. Kâbil, kendi kurbanının ortada kalıp Hâbil'in kurbanın kabul edilmesine haset ederek ona,

---

[1020] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/437. Hz. Havva'nın Kâbil ve ikiz kardeşine cennette hamile kalmasıyla ilgili kısa bir rivayet için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/85.

[1021] Rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/90.

"Seni muhakkak öldüreceğim!" dedi. Kardeşi Hâbil de,

"Allah ancak, inkâr ve isyandan sakınan müttakilerin amelini kabul eder" dedi. Yani Hâbil ona, "Senin başına gelen bu hal, benim yüzümden değil, senin takvayı terketmen sebebiyle geldi, beni niçin öldüreceksin?" dedi.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bunda şuna işaret edilmektedir: Haset eden kimseye gereken şey, kusurundan dolayı nimetten mahrum edildiğini görmek ve haset ettiği kimsenin özel koruma altına alınmasına sebep olan sıfatı elde etmek için gayret etmektir, yoksa ona nasip olan nimetin elinden gitmesine çaba göstermek değildir. Bu ona zarar verir, fayda sağlamaz. Bir de kesin olarak şu bilinmeli; taat, ancak takva sahibi müminden kabul edilir."

Beyzâvî'nin sözünde, tenkide açık bir nokta var. Ehl-i sünnet'in icmâ (ittifakla) ile kabul ettiği görüşe göre, hayırlı bir amelin kabul edilmesi için kulun bütün günahlardan sakınmış olması şart değildir; yeter ki yaptığı amelinde gösterişten ve amelini beğenmekten kaçınsın." Geniş açıklama için, Süyûtî'nin Beyzâvî tefsiri üzerine yaptığı *Nevâhidü'l-Ebkâr* isimli hâşiyeye bakınız.

Sonra kardeşi Hâbil ona şöyle dedi: *"Eğer sen, beni öldürmek için el kaldıracak olsan ben seni öldürmek için el kaldıracak değilim. Ben, âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım."* Yani eğer sen, ilk hamleyi yapıp beni öldürmeye kalksan, ben daha önce davranıp seni öldürmem. Yahut, sana mani olmaya çalışmam, kendimi savunmam.

Acaba onun savunmayı terketmesi, bu işe hiç bulaşmamak ve fazilet için midir? Âyetin zâhiri, böyle olduğunu gösteriyor, yoksa onlara göre böyle yapmak farz mıydı? Mücâhid'e göre, onların dininde nefsini savunmamak farzdı. Bizim dinimize gelince, böyle bir durumda nefsi müdafaa etmek câiz, hatta farzdır. Bu açıklama, İbn Cüzey'e aittir.[1022]

[1022] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/228 (Beyrut 1995).

Beyzâvî der ki: "Denildiğine göre Hâbil, Kâbil'den daha kuvvetli olduğu halde onu öldürmekten çekindi, Allah'tan korkarak ona teslim oldu; çünkü o zaman henüz kendini savunmak serbest edilmemişti. Yahut Hâbil, daha faziletli olanı tercih ederek böyle yaptı. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Fitne zamanında Allah'ın katil kulu değil, haksız yere öldürülen kulu ol (bu senin için daha hayırlıdır).'[1023]

Hâbil'in, 'Sen beni öldürmek için el uzatsan bile ben sana el uzatacak değilim!' demesi, bu çirkin işten uzak olduğunu ve katil olarak anılmaktan son derece sakındığını ifade etmek içindir."

Hâbil sonra şöyle dedi: *"Ben dilerim ki sen, benim günahımı ve kendi günahını yüklenip ateşe girenlerden olasın."* Yani ben, kendimi savunmayıp sana boyun eğmekle, senin beni öldürme günahını yüklenmiş olarak Allah'ın huzuruna çıkmanı istiyorum. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu manadadır:

"Birbirine kötü söz söyleyen iki kişiden, mazlum olan haddi aşmadığı sürece, söylediklerinin vebali ilk başlayanadır."[1024]

Bir diğer mana: Hem beni öldürme günahın hem de kurbanının kabul edilmemesine sebep olan günahınla Allah'ın huzuruna çıkmanı isterim.

Bir diğer mana: Beni öldürmen sebebiyle üstleneceğin diğer günahlarımla Allah'ın huzuruna çıkmanı isterim; çünkü kıyamet gününde mazlumun günahları zalimin üzerine yüklenir ve sonra ateşe atılır. Bunun için, âyetin sonunda, *"Zalimlerin cezası budur"* dedi. Bu sözün, Hâbil'in olma ihtimali vardır yahut o, müstakil bir cümle olarak Allah'ın sözüdür. O takdirde mana şöyle olur: Kıyamet günü zalimlerin cezası, mazlumların günahlarını yüklenip sonra ataşe atılmalarıdır. Ahirette hesap günü iflas eden kimsenin durumunu bildiren hadiste belirtildiği gibi.[1025]

[1023] Ahmed, *Müsned*, 5/110; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3630; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7215, Dârekutnî, *Sünen*, 3/132.

[1024] Müslim, Birr, 69; Ahmed, *Müsned*, 2/230.

[1025] Hadis için bk. Müslim, Birr, 59; Tirmizî, Kıyâmet, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/303.

Hâbil, "Ben istiyorum, diliyorum" sözüyle, kardeşinin isyana dalmasını ve ateşe gitmesini sevdiğini anlatmak istemiyor, onun kastı, eğer bu öldürme olayı muhakkak olacaksa onu benim değil senin yapmanı istiyorum, demektir. Aslında onun istediği, Kâbil'in de bunu yapmamasıdır. Günahtan muradın, onun cezasını istemek olması da mümkündür. Günah işleyen birinin cezasını istemek câizdir. Bu açıklama da Beyzâvî'ye aittir.

Devmamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye sürükledi;* yani ona kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi, bu konuda rahat davrandırdı, bundan dolayı içine bir sıkıntı vermedi. Yahut onu buna hazırladı, öldürmeyi kendisine güzel gösterdi, *nihayet onu öldürdü. Bu yüzden de,* dinini ve dünyasını *kaybedenlerden oldu."* Ömrünün kalan kısmını kovulmuş bir halde ve üzüntü içinde geçirdi.

Süddî demiştir ki: "Kâbil, Hâbil'i öldürmek istediği zaman, Hâbil, kaçıp dağ başlarına gitti. Sonra Kâbil bir gün Hâbil'in yanına geldi, onu uyarken buldu, başını taşla ezerek öldürdü."

İbn Cüreyc ise şöyle demiştir: "Kâbil, Hâbil'i nasıl öldüreceğini bilmiyordu; şeytan ona bir insan sûretinde gözüktü. Eline bir kuş alıp başını bir taşın üzerine koydu, sonra diğer taşla başına vurup ezerek onu öldürdü, Kâbil de ona bakıyordu; bu şekilde şeytan Kâbil'e öldürme eylemini öğretti. O da kardeşi Hâbil'in başını bir taşın üzerine koydu, başka bir taşla başını ezerek onu öldürdü."

Hâbil öldürüldüğü zaman yirmi yaşındaydı. Kabri hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları onun Hira tepesinin yanında olduğunu söylemiştir. İbn Abbas, "Kabri, Sevr dağının yanında" demiştir. Cafer-i Sâdık ise Basra'da, Ulu Mescid'in yerinde olduğunu söylemiştir.[1026]

27-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet-i kerime işaret yoluyla üç hasleti içermektedir. Allah'a yönelen her müminin bu hasletleri elde etmesi gerekir. Bunların birincisi, hasedin rezilliğinden temizlenmektir. Bu haset, gökte ve yerde işlenen ilk günahtır (Gökte, İblîs, Hz. Âdem'e haset edip secdeye yanaşmamış, yerde ise Kâbil kardeşi Hâbil'e haset edip onu öldürmüştür). Haset konusunda Nisâ sûresinin 54. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

[1026] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/439; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/94.

İkinci haslet, gizli ve açık şirkten, amellerin kabulüne engel olan günahlara dalmaktan temizlenmektir. Bu, ihlâsın elde edilmesiyle kazanılacak bir şeydir.

Üçüncüsü, nefis için intikam almamak ve onu savunmamaktır, ancak bu, dinen gerekli olan bir durumda yapılabilir. Sûfîler şöyle demişlerdir:

"Sûfî, (Allah için) kanı herkese helâl, malı mubah kimsedir" (Yani sûfî, bütün malını ve canını Hak için halka feda etmiştir, nefsi ve dünya için kimseyle çekişmeye girmez).

Sûfî, beddua ile de olsa nefsi adına kimseden intikam almaya çalışmaz; ya sükût eder yahut kendine zulmedene Allah'tan rahmet ve hidayet ister, Allah onun elinden tutup kendisine bir kurtuluş kapısı açana kadar böyle devam eder. Bunu da Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak yapar. O, kendisine zulmedenlere, *"Allahım, kavmimi affet, onlar hakikati bilmiyorlar!"* diye dua etmiştir.[1027]

Kâbil, kardeşini öldürdüğünde, onu ne yapacağını bilmiyordu; çünkü o, insanlar içinde ilk ölen kimseydi. Allah ona, kardeşini nasıl defnedeceğini öğreterek şöyle buyurdu:

فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْاَةَ اَخِيهِۜ
قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِيَ سَوْاَةَ اَخِيۚ
فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَۚۛ ﴿٣١﴾

31. ***Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi.*** *(Katil kardeş)* ***"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömemedim" dedi ve yaptığına pişman oldu.***

[1027] bk. Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Cihad, 104; Ahmed, *Müsned*, 1/380.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, kardeşinin* avret yerini nasıl örteceğini yani *cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi.* Çünkü avret yeri, bakılması çirkin bulunan bir yerdir Onun özellikle zikredilmesi, ceset içinde o bölgenin örtülmesinin en gerekli yer olmasındandır. Böylece Allah, Kâbil'e, kardeşini ne yapacağını öğretti. Gerçekten o, cesedi ne yapacağını bilmiyordu; zira o, insanlar içinde ilk ölen kimseydi. Onun hakkında şaşkınlığa düşmüştü. Bunun üzerine Allah, iki karga gönderdi, kargalar birbiriyle kavgaya tutuştular, biri diğerini öldürdü, sonra ayakları ve gagası ile yerde bir çukur kazdı, leşi içine attı, üzerini toprakla örttü.

Kâbil bunu görünce, *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömemedim, dedi ve onu öldürdüğüne pişman oldu."* Bu pişmanlığın başka sebepleri de vardı. Önce onu ne yapacağını bilmeyip hayret ve şaşkınlık içinde kaldı. Kardeşinin cesedini bir sene veya daha fazla süre oradan oraya taşıdı. Yapacağı işi bir kargadan öğrenmek zilletine düştü. Rengi değişip siyahlaştı. Babası kendisinden uzaklaştı.

Rivayet edildiğine göre Kâbil, kardeşini öldürdüğü zaman yüzü siyahlaştı. Hz. Âdem, ona kardeşini sordu; Kâbil, "Ben onun bekçisi değilim!" dedi. Hz. Âdem, "Hayır sen onu öldürdün, bu yüzden vücudun karardı" dedi ve ondan uzaklaştı. Bundan sonra Hz. Âdem, yüz sene yaşadı, oğlunun yaptıkları yüzünden bu süre içinde hiç gülmedi. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir; Beyzâvî tefsirine ve aşağıda Sa'lebî'den nakledeceklerimize bakılsın.

Kâbil'in kâfir olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, Kâbil'in kâfir olmadığıdır." O ancak günahkâr bir mümindi; eğer kâfir olsaydı, kardeşi onu öldürmekten çekinmez ve bunu günah görmezdi; çünkü böyle bir durumda kâfiri öldüren kimse günaha girmiş olmaz. Ancak mümin olan kimse, tevhid ehli birini öldürmekten çekinir ve icap ederse sevabını ahirette almak üzere öldürülüp mazlum olmaya razı olur.

Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] yaptığı da buna benzer bir olaydır. Bir şüphe üzerine Mısırlılar yanlarında Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman da bulunduğu halde, kendisini öldürmek istediklerinde 4000 kişiydiler. Medineliler, onu savunmak istedi, fakat Hz. Osman buna yanaşmayıp Allah'ın emrine teslim oldu. Kâdî İyâz demiştir ki: "Hz. Osman'ı kendini savunmaktan alıkoyan, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ona, ilâhî takdirde şehid olarak öldürüleceğinin yazıldığını haber vermesiydi."[1028] Buhârî'de geçtiği gibi, Allah Resûlü, onu başına gelecek bir musibet karşılığında cennetle müjdelemişti.[1029]

Bazı tarihçiler şunu nakletmişlerdir: "Şît, kardeşi Kâbil'in peşine düştü, babasının vasiyeti üzere onunla savaştı. Şît, bu işi yaparken babasının kılıcını kuşanmıştı. İlk kılıç kuşanan Şît'tir. Şît, kardeşini esir aldı, onun el ve ayaklarına zincir vurdu; Kâbil kâfir olarak ölene kadar bu şekilde kaldı."

Burada şu açıklamayı yapayım: Hâbil, kardeşi Kâbil kendisini öldürmek isteği zaman, onu öldürmeyi günah saydı ve karşı koymadı, ihtimal o zaman Kâbil küfrünü gizlemişti. Hâbil onun kâfir olduğunu bilmiyordu; onun küfrü daha sonra ortaya çıktı. Bunun için kardeşi Şît, onun bu hali ortaya çıktıktan sonra kendisiyle savaşıp esir aldı.

Sa'lebî, tefsirinde şunu zikretmiştir: "Hz. Âdem, Kâbil'i yanından kovunca, Kâbil kız kardeşi Eklîmâ'nın elinden tutup onunla birlikte Yemen'e kaçtı. Şeytan kendisine gelerek, "Hâbil'in kurbanını ateşin yakma sebebi şudur: O ateşe ibadet ediyordu; sen de bir ateş yeri kur, senin ve peşinden geleceklerin ibadet yeri olsun!" dedi. O da ateş için özel bir yer yaptı. Ateşe ilk ibadet eden odur."[1030]

Bu da onun kâfir olduğunu gösteren açık delillerden biridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, günahkâr kulları bile şaşkınlık içinde kaldıklarında, onları bu halden kurtaracak yolu kendilerine gösterirse, kendisine itaat edenler, bir şaşkınlık içinde ve zorda kaldıkları zaman O'na koşup himayesine sığındıklarında, şüphe ve sıkıntılarını giderecek yolu kendilerine nasıl göstermez!

[1028] bk. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, 7/409 (Mansure: Dârü'l-Vefâ, 1998).

[1029] Hadis için bk. Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 5-7, Edeb, 19; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 29; Tirmizî, Menâkıb, 18; Ahmed, *Müsned*, 4/393.

[1030] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/441 (Beyrut 2004).

Kim dini veya dünyasıyla ilgili bir sıkıntıya düştüğünde, hemen Cenâb-ı Hakk'a koşarak O'na yalvarıp yakarırsa hiç şüphesiz Allah ona bir çıkış yolu yaratır; kendisini sebepli veya sebepsiz olarak o sıkıntıdan kurtarır. Sen sadık ol, (sana doğruyu gösterecek) bir mürşid bulursun. Âyette belirtildiği gibi, eğer onlar işlerinde Allah'a karşı sadık olsalardı, bu kendileri için daha hayırlı olurdu (Muhammed 47/21). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bir Cana Kıyan Bütün İnsanlara Kıymış Gibidir

Cenâb-ı Hak bunan sonraki âyette, Kâbil'in yaptığı gibi, haksız yere bir kimseyi öldürenin vebalini zikrederek şöyle buyurdu:

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَۚ كَتَبْنَا عَلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ
نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَم۪يعًاۜ وَمَنْ اَحْيَاهَا
فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَم۪يعًاۜ...

32. ***İşte bu yüzden İsrâiloğulları'na şöyle yazdık: Kim, bir cana karşılık olmadan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarma sebebiyle olmaksızın*** *(haksız yere)* ***bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "Kâbil'in kardeşi Hâbil'i öldürmesi ve insanların bu olaya bakıp kan dökme ve fesat çıkarmaya cüret göstermeleri sebebiyle, *İsrâiloğulları'na,* Tevrat'ta, sizin şeriatınızda da mevcut olan *şu hükmü yazdık:*

Kim, bir cana karşılık olmadan veya yol kesme ve küfür gibi yeryüzünde bozgunculuk çıkarma sebebi bulunmadan haksız yere bir cana kıyarsa o, bütün insanları öldürmüş gibi olur." Çünkü o kimse, kanların dokunulmazlığını çiğnemiş, insan öldürme yolunu açmış ve insanları ona cesaretlendirmiş olmaktadır.

Adam öldürme çığırını ilk açan Kâbil'dir; bu işi daha önce kimse bilmiyordu, daha sonra gelenler bu işte ona uydu. Bu sebeple, bütün insanlar ondan sakındırıldı.

Buhârî'de geçen bir hadiste İbn Mesud [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Haksız yere öldürülen her müslümanın günahından bir pay muhakkak Âdem'in ilk oğluna yazılır; çünkü o, öldürme işinde ilk çığırı açan kimsedir."[1031]

Haksız yere bir kişiyi öldüren kimsenin, bütün insanları öldürmüş gibi olmasının bir manası da şudur: Allah'ın gazabını ve büyük azabını çekmede bir kişinin öldürülmesiyle bütün insanların öldürülmesi aynıdır.

Bunun bir diğer manası da şudur: Kıyamet gününde bütün insanlar ondan davacı olur; çünkü onlardan birinin hürmetini çiğnemek hepsinin dokunulmazlığını çiğnemek gibidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim de bir canı kurtarırsa,* yani onu affederek veya biri tarafından öldürülmesine mani olarak yahut suda boğulma, ateşte yanma gibi ölüm sebeplerinden kurtararak hayatta kalıp yaşamasına sebep olursa, *sanki bütün insanları kurtarmış gibi olur."* Yani ona, bütün insanlara hayat sebebi olduğunda alacağı sevap verilir. Buhârî'de şöyle geçer:

"Kim bir canı ihya ederse, yani bir hak karşılığı olması hariç, onu öldürmeyi haram görürse bütün insanlara hayat vermiş gibi olur."[1032]

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin maksadı, insan öldürmenin büyük vebalini ve çirkinliğini ortaya koyarak insanları ondan sakındırmaktır. Bir insanı kurtarmada bütün insanları kurtarmış gibi sevap olması da aynı şekilde, bu işin büyük faziletini ortaya koyup insanları ona teşvik etmek içindir."[1033]

[1031] Buhârî, Cenâiz, 33, Enbiyâ, 1; Diyât, 2; Müslim, Kasâme, 27.

[1032] bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/1156 (Söz, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir).

Allah'ın, İsrâiloğulları için yazdığı bu hüküm, bizim dinimizde de aynen emredilmiştir.

Ebû Said (Hasan-ı Basrî) demiştir ki: "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki Allah, İsrâiloğulları'nın kanını bizim kanımızdan daha üstün yapmamıştır; âyet onlar için geçerli olduğu gibi, bizim için de geçerlidir."[1034]

Âyette, İsrâiloğulları'nın özellikle zikredilmesi, onların insan öldürme konusunda kitapta ilk azap tehdidi ve uyarı indirilmesinden dolayıdır. Allah İsrâiloğulları'na ileri derecedeki azgınlıkları sebebiyle kendilerine ağır bir tehditte bulundu ve onları dolaylı olarak kınadı. Bu açıklama için İbn Atıyye tefsirine bakınız.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim, suyun mevcut olduğu bir yerde, su isteyen bir mümine bir içimlik su verirse yetmiş tane köleyi âzat etmiş gibi sevap alır. Kim de suyun bulunmadığı bir yerde, bir susuza su verirse sanki bütün insanları ölümden kurtarıp hayata döndürmüş gibi sevap alır."[1035]

32. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir şahsı, kalbini ihya etmekten alıkor ve Rabb'ini tanıtacak kimseye gitmesine engel olursa sanki onu öldürmüş gibi olur. Kim bir nefsi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur; çünkü hadis-i şerifte belirtildiği gibi,[1036] bütün müslümanlar tek beden gibidir. Kim bir nefsi, gafletten uyanıklık haline, cehaletten ilme kavuşturarak onu ihya ederse sanki bütün insanları ihya etmiş gibidir; zira ruhlar tek cinstir; bir kısmını ihya eden hepsini ihya etmiş gibidir.

[1033] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/229.

[1034] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/277 (Beyrut 1995); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/1157.

[1035] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/443. Biraz farklı lafızlarla aynı konudaki bir hadis için bk. İbn Mâce, Ruhûn, 16; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/133; İbn Münzir, *et-Tergîb*, nr. 1417.

[1036] Hadis için bk. Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

Bu âyetle, kulları Allah'a sevkeden ve marifetullah'a davet eden âriflerin değeri ortaya çıkmaktadır. Ârifler öyle kimselerdir ki Allah onlarla beldeleri ve insanları ihya etmiştir. Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Muhammed'in nefsini elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki Allah Teâlâ'nın en sevgili kulları; Allah'ı kullarına, kullarını da Allah'a sevdiren, yeryüzünde hayır ve nasihat için dolaşanlardır."[1037]

Bu hadiste anlatılan, terbiye şeyhlerinin halidir. Onlar Allah'ı kullarına sevdirirler. Bu şöyle gerçekleşir: Kâmil şeyhler önce (tövbe, zikir, fikir ve salih amelle) kalpleri gaflet kirinden temizlerler; sonuçta kalplere Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin güzelliği keşfolunca O'nu sever ve âşık olurlar. Onlara ayrıca, Yüce Mevlâ'nın nimet ve ihsanlarını hatırlatırlar, bunları farkeden kalpler Allah'ı sever; Allah'ı sevince O'na itaat eder, o zaman da Allah onları sevip kendisine yaklaştırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, Cenâb-ı Hak'tan şu duruma gizli bir işaret vardır: Nefs-i emmâre kötü bir işe niyet edip onu yaptığında, sanki Allah'a isyan olan bütün işleri yapmış gibi olur; çünkü o, eğer imkân ve güç bulacak olsaydı hepsini yapardı. Gerçekten bu sıfattaki nefis, sürekli kötü işleri emreder. Hem bu nefis kötülük karakterinde yaratılmıştır. Şu halde ceza, niyete bağlıdır. Aynı şekilde ruhanî kalpte bir hayır için niyet oluşsa ve onu yapsa sanki bütün hayırları yapmış gibidir; zira bu kalp şayet imkân bulsaydı hepsini yapardı. Niyetin her işi kapsaması ve hedefe ulaşması konusunda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Müminin niyeti amelinden daha etkili ve pek çok şeye daha fazla ulaştırıcıdır (diğer rivayette, amelinden daha hayırlıdır).'[1038]

Bu âyetteki diğer bir işaret de şudur: Allah Teâlâ, nefisleri topluca bir cevherden yaratmıştır. Onlar birbirine benzer özellikler taşır. Fakat onlara farklı tasarrufta bulunmuştur. Ruhlar, yaratılış ve istidat yönünden birbirine bağlıdır. Kim onlardan birini öldürse onun ölüm etkisi bütün nefislere sirayet eder; bu nefis onu bilsin bilmesin farketmez.

[1037] bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, 1/367; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 51; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44069.

[1038] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5942; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, 5/343; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/ 255; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 9296.

Kim mümin bir nefsi, Allah'ın zikri ve tevhidini öğreterek diriltip ona Allah'ın cemalini ve celâlini tanıtırsa nefis, yaratıcısını sever, O'nun marifeti ve cemalini müşahede ile manen dirilir. Onun bu manevi hayatı ve temizliği bütün insanlara etki eder. Bu durumda onu ihya eden kimse, sanki bütün insanları ihya etmiş gibi olur. Bu âyette ayrıca, sapıklık yolunun başını çekenlere bir tehdit olduğu gibi, hidayet yolunun rehberleri için de bir izzet, şeref ve güzel övgü vardır." Vertecübî'nin (Rûzbihân Baklî'nin) sözü burada bitti.[1039]

Vertecübî'nin "... hem bu nefis kötülük karakterinden yaratılmıştır" sözü tenkide açıktır. Muhakkik âlimlere göre nefis, esasında ruhtur. Bu ruh, kendisinde yaratılış toprağına ve fıtratına bağlı sıfatlar galip gelip kötü arzu ve işlere meyledince, ona "nefs" ismi verildi. Ruh, bütünüyle günahlar içine dalıp kaldığında, ona "nefs-i emmâre" dendi. Nefsin hataları azalıp Allah'tan korku hali galip geldiğinde, ona "nefs-i levvâme" (kusurları kınayan nefis) dendi. Üzerindeki perde açılıp Rabb'ini tanıyarak mücâhede zorluğundan rahata kavuşunca, ona "ruh" dendi. Bütün hissî ve maddi kirlerden temizlenince ona, "sır" dendi. Şu halde ruhun (ve nefsin) aslı, rabbânî bir nurdan ve lâhut âlemine ait bir sırdandır. Bunun için Allah Teâlâ, onun hakkında şöyle buyurdu:

"Resûlüm de ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir (Ol emriyle olmuş, emir âlemine ait ilâhî bir cevherdir)." (İsrâ 17/85). Şu halde kötülük, nefsin yani ruhun zatından değildir; ona, maddi bedene girmesiyle sonradan ârız olmuştur. Yoksa ruh, kudsî nurdan yaratılmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında, Tevrat'ta cana kıymayı haram ettikten sonra İsrâiloğullarının kan döküp yeryüzünde fesat çıkarmasını kınayarak şöyle buyurdu:

[1039] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/311.

... وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ
فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

... Hiç şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık delillerle geldi; fakat hâlâ onlardan çoğu yine yeryüzünde haddi aşıp aşırı gitmektedir.

Tefsir

Hiç şüphesiz peygamberlerimiz onlara yani İsrâiloğulları'na apaçık delil ve mucizelerle geldiler; fakat hâlâ onlardan çoğu, kan dökerek ve bir sürü günahlara dalarak yeryüzünde haddi aşıp aşırı gitmektedir.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: İşlenen o cinayet sebebiyle size bu ağır ve şiddetli hükmü yazdıktan sonra, verilen emri kuvvetlendirmek ve alınan sözü yenilemek için onlara apaçık delillerle peygamberler gönderdik. Bunu, verilen hükümden kaçmamaları için yaptık; fakat onların çoğu, yeryüzünde adam öldürerek haddi aşmakta ve yapılan uyarıya aldırış etmemektedir. Bunun için kıssa, daha öncesine bağlıdır. İsraf, bir işte itidal halinden uzaklaşmaktır."

32. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bu ümmet-i Muhammed için zâhiren ve bâtınen dinî işlerini görecek kimseler yaratmıştır. Onlar, dinin zâhirine ve bâtınına vâris olan âlim-ârif kimselerdir. Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir."[1040]

Her devirde, dinin zâhirî ilimlerini ihya eden kişiler bulunur, bunlar âlimlerdir; aynı şekilde dinin bâtınî hakikatini ihya eden kimseler de bulunur; bunlar velilerdir. Kim bu ikisinde noksan ise onun aleyhine delil oluşur, vebale girer. Allah, kesin ve apaçık delilini ortaya koymuştur. Kim haddi aşar ve azarsa şeriat onu edeplendirir, hakikat ise onu

---

[1040] Haber için bk. Sehâvî, *Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 702; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1744; Şevkânî, *el-Fevâid*, nr. 298.

Allah'tan uzaklaştırır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Haddi Aşıp Fitne Çıkarmanın Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, İsrâiloğullarından ve diğer insanlardan haddi aşanların cezasını zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا
اَنْ يُقَتَّلُوٓا اَوْ يُصَلَّبُوٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ
يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوٓا
اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾

33. *Allah ve Resûlü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde fesat peşinde koşanların cezası, ancak öldürülmek veya asılmak yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onlar için dünyada bir zillettir. Onlar için ahirette büyük bir azap vardır.*

34. *Ancak, siz kendilerini ele geçirmeden önce tövbe edenler olursa bilin ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.*

Âyetin İniş Sebebi

İbn Abbas'a [radıyallahu anh] göre âyetin iniş sebebi, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] anlaşma yapan bir yahudi topluluğudur. Bunlar, yapılan anlaşmayı bozarak yol kesip yeryüzünde fesat çıkarmaya başladılar. Âyet onlar hakkında indi. Bu, âyetin öncesindeki duruma daha uygundur.

Bir grup âlim de âyetin iniş sebebi olarak şu olayı nakletmiştir:

Ukl ve Ureyneliler'den bir grup Medine'ye geldi. Önce müslüman olduklarını açıkladılar, sonra hasta ve yoksul olduklarını söylediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onları Medine dışında otlayan zekât develerinin olduğu bölgeye gönderdi, orada bir müddet kalıp develerin sütünden istifade ve hastalıklarını tedavi etmelerini emretti. Adamlar gittiler, denileni yaptılar, hastalıkları iyi olunca dinden döndüler, develerin çobanlarını öldürüp develeri sürüp götürdüler. Resûlullah, olayı haber alınca peşlerinden adam gönderdi, gidenler adamları yakalayıp getirdiler; ceza olarak, çobanlara yaptıkları gibi, elleri ve ayakları kesilerek kısas uygulandı.[1041] Onlara verilen bu ceza, müslümanlara karşı harbe giren, eşkıyalık eden herkese uygulanır.

İmam Mâlik'e göre, âyetteki harp hali, bir kimsenin şehir içinde veya şehir dışında insanlara silah çekmesidir. Ebû Hanîfe demiştir ki: "Bir kimse ancak şehir dışında (yol keserek) müslümanlara saldırıya geçerse onlarla harbe girmiş, eşkıyalık etmiş olur."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kullarıyla harbe girerek *Allah'a karşı harbe girenlerin,* Ureyneliler'in ve başkalarının yaptığı gibi *resûlüne karşı savaşanlarla,* insanları korkutmak ve mallarını gasbetmek gibi *yeryüzünde fesat peşinde koşanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmalarıdır.*" Bunu asılarak öldürülmesi şeklinde anlamak da mümkündür. Bazıları, diğer insanları korkutup bu tür işlerden caydırmak için, önce öldürülür, sonra asılır, demişlerdir. Bu, Mâlikîler'den Eşheb'in[1042] görüşüdür. Bazıları da, "Diri olarak asılır, sonra bir çarmıha gerilir" demişlerdir. Bu da yine Mâlikîler'den İbnü'l-Kasım'ın[1043] görüşüdür.

İbn Cüzey demiştir ki: "Burada harp halini açıklamak gerekir. Bu, derece derecedir. En basiti, yoldan geçen insanları korkutmaktır, sonra mallarını almak gelir, peşinden cana kıymak gelir."

[1041] İlk kısmı biraz farklı bk. Buhârî, Tefsiru Sûre (5) 5, Diyât, 22; Müslim, Kasâme, 9.

[1042] Mâlikîler'in ileri gelen fakihlerinden olup 204'te (820) vefat etmiştir.

[1043] Mâlikîler'in ilk dönem fakihlerindendir. İmam Mâlik'in yirmi yıl talebeliğini yapmıştır. 191 (806) yılında vefat etmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut onların cezaları, el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesidir."* Önce sağ eli kesilir, sonra sol ayağı kesilir. İşlediği suça tekrar dönerse bu defa sol eli ile sağ ayağı kesilir. Hırsızlık suçunda olduğu gibi, el bilekten, ayak topuktan itibaren kesilir.

"Yahut da onların cezası, bulundukları yerden başka yere *sürülmeleridir."* Yani bir beldeden diğerine sürgün edilir ve tövbe edene kadar orada hapsedilir. Ebû Hanîfe, "Kendi beldesinde hapsedilir" demiştir. İmam Mâlik'in görüşü şudur: "İmam (devlet reisi), âyette sayılan cezalardan birini vermede serbesttir. Ancak, eğer eşkıya birini öldürmüşse bundan dolayı onun öldürülmesi gerekir; şayet kimseyi öldürmemişse en iyisi, bu cezaların en hafifini seçmektir."

"Bu cezalar, insanlarla harbe girenler için dünyada bir zillettir ve rezillik sebebidir. Günahlarının büyüklüğünden dolayı, *onlar için ahirette büyük bir azap vardır."*

Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre, bu kimselere dünyada verilen ceza, diğer hadlerde olduğu gibi bir kefâret olmamaktadır. Şu da muhtemeldir: Dünyadaki zillet ve perişanlık, kendilerine ceza uygulanan kimselere aittir, ahiretteki azap ise dünyada ceza verilmeyenler içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ancak, siz kendilerini ele geçirmeden önce tövbe ederek gelen olursa bilin ki Allah çok bağışlayan ve çok* merhamet edendir; onlardan harp hükmü düşer."

Tövbe ederek kendiliğinden gelen eşkıyadan, adam öldürmesine karşılık kısas veya kan parası gibi, insanların haklarının talep edilip edilmeyeceği hakkında farklı görüşler söylenmiştir.

İmam Şâfiî şöyle demiştir: "Eşkıya tövbe edip teslim olursa harbe kalkışma (eşkiyalık) cezası düşer, fakat insanların alacakları haklar düşmez" (Hanefîler'de de böyledir).

İmam Mâlik'in görüşü ise şöyledir: "Tövbe eden eşkıyadan bütün haklar düşer, ancak eğer yanında kime ait olduğu belli bir mal varsa o mal, sahibine geri verilir. Yahut eşkıya tarafından öldürülen bir kimsenin velisi bunu belgelendirirse, ona karşı eşkıya kısas uygulanır. Mal veya kan sahiplerinin bir talepte bulunmadığı suçlar için, devlet reisi bir şey yapmaz."

Tövbenin, yakalanmadan önce şartına bağlanması, yakalandıktan sonra tövbe edenden, ahiretteki ceza düşse de dünyadaki cezanın düşmeyeceğini göstermektedir. Şu halde âyet, müslüman olan yol kesiciler hakkındadır; çünkü müşrik bir kimse, yakalanmadan önce veya sonra tövbe edip müslüman olsa kendisinden ceza düşer; (İslâm geçmişteki bütün hataları temizler). Bu son açıklama Beyzâvî'ye aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a, O'nun ihsanlarının güzelliği ile dönen kimse ile O'na bela ve musibet zincirleri içinde zorla çekilip götürülen kimse arasında büyük fark vardır. Bunlar, Allah'a ancak yakalanarak, öldürülerek, asılarak yahut el ve ayakları kesilerek dönen eşkıyalar gibidir. Eğer O'na kendi istek ve tercihleriyle dönerlerse Allah onları kabul eder, kusurlarını affeder, kendilerine acıyıp şefkat eder. Kullar da böyledir.

Kim ölüm hali gelmeden önce tövbe ederek Allah'a dönerse Allah onu kabul eder, kusurlarını affeder; eğer onu taat içinde bulursa kendisine yaklaştırır. Daha önceden işlediği kusurları olsa da yaptığı samimi tövbe onları temizler. Tarihte, eşkıyalar içinden nice evliyalar çıkmıştır. Fudayl b. İyâz, İbrahim b. Edhem ve diğer sayılamayacak kadar veli buna örnektir. Onlar hakkında ezelde ilâhî inâyet yazıldığı için, tövbeden önceki suçları kendilerine bir zarar vermemiştir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Takva ve Vesile

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bütün hayırların kaynağı ve şerlerden kurtuluş sebebi olan takvaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُٓوا اِلَيْهِ الْوَس۪يلَةَ وَجَاهِدُوا ف۪ي

سَب۪يلِه۪ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾

35. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya vesile arayın ve Allah yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun;* kendilerine gelen peygamberlere isyan eden ve ortalığı fesada veren İsrâiloğulları'nın gittiği yoldan gitmeyin. *O'na ulaşmaya vesile arayın;* yani O'nun rızasına ulaşacağınız ve kudsî huzuruna yaklaşacağınız taatlerin peşine düşün ve O'nun emrine aykırı olan işleri terkedin. Zâhirî ve bâtınî (görünen ve görünmeyen, içteki ve dıştaki) düşmanlarıyla savaşarak *Allah yolunda cihad edin ki* Allah'a vâsıl olup ihsanlarına kavuşarak *kurtuluşa eresiniz."*

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerin sohbetine (terbiyesine) girmekten, onların huzurunda bulunup hizmetlerini görmekten ve kendilerine her halde itaat etmekten insanı Allah'a daha fazla yaklaştıran bir vesile yoktur. Kim bunun dışında, kendisine Allah'a ulaştıracak bir vesile ararsa o kimse, bu yolun cahilidir.

Allah kendisinden razı olsun, Ebû Amr ez-Zeccâc demiştir ki: "Bir kimseye gayp âlemi açılsa fakat kendisinin (maneviyat yolunda) bir üstadı olmasa ondan bir şey çıkmaz."

İbrahim b. Şeybân [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Bir adam bütün ilimleri kendisinde toplasa, her çeşit insan grubuyla beraber olup sohbet etse, bir şeyhin, mana yolundaki bir rehberin yahut samimi olarak edep öğreten birinin elinde nefsini terbiye etmeden Allah dostlarının ulaştığı kemale ulaşamaz. Kim kendisine iyiliği emir, kötü işleri nehyeden, ona amellerindeki kusurlarıyla nefsinin dengesiz ve ölçüsüz hallerini gösteren birinden edep almamışsa hali ıslah, ameli tashih etmek için kendisine uymak câiz değildir.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kimin bu maneviyat yolunda bir şeyhi yoksa (bir şeyhten feyiz ve terbiye almamışsa) o kimseyle gönül huzuru ve hoşluğu bulunmaz."

Bir kimse, son derece akıllı olsa, sürekli nefsini takip ve tenkit etse, hayır öğreten bir şeyhin telkini ile yetinse o, bir terbiye şeyhine bağlanan kimse gibi kâmil olmaz. Şu bir gerçektir ki nefis sürekli kalın perdeler ve büyük tehlikeler içindedir. Onda dengesiz ve ölçüsüz hallerinden bir şeyler muhakkak kalır. Bunlar ondan bütünüyle yok olmaz. Bunun tek yolu, bir başkasına (terbiyeciye) boyun eğmek, onun hükmü ve yönetimi altına girmektir. Aynı şekilde, Allah bir kimseyi ezelî inâyetiyle desteklese, onu tutup kendine yöneltse ve huzuruna çekse, fakat bu kimse bir kâmil mürşidden edep almazsa, hangi hale ve makama ulaşırsa ulaşsın bu haliyle o, şeyhliğe (insanları terbiye etmeye) ehil olamaz.

Özetle şunu söyleyebiliriz: İnsan için Allah'a ulaşmada en büyük vesile ve en büyük fetih sebebi, bir kâmil şeyhin hükmü ve terbiyesi altına girmektir. Gerçekten nefis, şeyh de olsa kendi cinsinden birinin hükmü altına girmekten nefret eder; böyle bir kimseye ancak Allah'ın ezelde inâyetini nasip buyurduğu mutmain nefis boyun eğer. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ahirette Fidye Kabul Edilmez

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müttakilerin zıddı bir yolda olan kâfirlerin halini zikrederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ
لِيَفْتَدُوا بِه۪ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَل۪يمٌ ﴿٣٦﴾ يُر۪يدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِج۪ينَ مِنْهَاۘ
وَلَهُمْ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٣٧﴾

36. Şüphe yok ki kâfirler, yeryüzündeki her şey ve onunla birlikte bir o kadarı daha kendilerinin olsa, kıyamet gününün azabından kurtulmak için hepsini fidye olarak verseler, onlardan kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır.

37. Onlar, ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkacak değillerdir. Onlar için devamlı bir azap vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphe yok ki kâfirler,* ahirette azabı gördükleri zaman ondan kurtulmak için fidye vermek isterler; *eğer yeryüzündeki bütün mal ve araziler ve bunun yanında bir o kadarı kendilerinin olsa kıyamet gününün azabından kurtulmak için hepsini fidye olarak verseler, onlardan kabul edilmez,* bunun onlara bir faydası olmaz. *Onlar için acı bir azap vardır."*

"Onlar, ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkacak değillerdir. Onlar için devamlı bir azap vardır." Onların bu azaptan bir kurtuluş imkânları yoktur.

Görüldüğü gibi bu durum, kâfirler içindir. Günah işleyen ve azabı hak eden müminlere gelince, onlar peygamberleri Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] şefaatiyle ateşten çıkarlar. Bu âyette, Zemahşerî'nin cehaletinin aksine, Mûtezile mezhebinin görüşüne bir delil yoktur.[1044]

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, kalbi perdeli bir halde ölür ve ilâhî irade onu Hakk'ın dostlarıyla birlikte huzuruna girmekten uzaklaştırırsa onun için kıyamet günü pişmanlık hâsıl olur. Eğer o, bu halden kurtulmak için dünya dolusu altını fidye vermek istese kendisinden kabul edilmez; bu perdelenmişlik gamı içinde, dostları görmekten uzak bir halde sürekli kalır; onların yerine hûri ve vildan ile teselli bulur, her an Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görme saadetinden mahrum kalır. Hayırlarda muvaffak olmak ve kötülüklerden korunmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

[1044] Mûtezile mezhebi, Ehl-i sünnet'in dışında bir mezheptir. Onlar, büyük günah işleyenler için şefaatin olmadığını, büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen müminlerin de ebedî cehennemde kalacağını, kâfirlerden daha hafif bir azap içinde olacağını iddia etmektedirler. Doğrusu şudur: Ehl-i sünnet'in dediği gibi, zerre kadar imanı olan her mümin, sonuçta cehennemden çıkıp cennete girecektir (Mütercim).

Hırsızlığın Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hırsızlık yapan kimsenin cezasını zikretti. Bu hırsızlık olayı daha önce Nisâ sûresinde Tu'me b. Übeyrik'in olayında geçmişti. Zaten Mâide sûresi, o sûrede korunması istenen altı temel esastan kalan kısımları tamamlamaktadır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَٓاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ
اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ
عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

38. ***Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına bir ceza olarak ve Allah'tan** (insanlar için)* ***bir ibret olması için ellerini kesin. Allah azîzdir, hakîmdir.***

39. ***Kim, yaptığı zulümden tövbe eder ve halini düzeltirse şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.***

40. ***Bilmez misin, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğine azap eder ve dilediğini bağışlar. Allah'ın her şeye gücü yeter.***

Hırsızlığı anlatan bu âyette önce erkek zikredildi, zinayı anlatan âyette ise (Nûr 24/2) önce kadın zikredildi; bunun sebebi şudur: Hırsızlık işinde erkekler daha öndedir; zina olayında ise kadınlar birinci sebeptir. Bu âyette, önce azap sonra tövbe zikredildi. Bunun sebebi, hırsızlık tövbeden önce gerçekleştiği için, cezası da önce zikredildi. Bu cezadan murat, elin kesilmesi de olabilir; o da ahiretten önce dünyada olmaktadır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin."* Yani sağ ellerini bilekten itibaren kesin. Yapılan bir hırsızlıktan dolayı el kesilmesi için bazı şartlar vardır; bunların en önemlileri şunlardır:

1. Mal, açlık zaruretinden dolayı çalınmamış olması gerekir. Bu, İmam Mâlik'in görüşüdür. Açlık zaruretine düşen bir kimse, ölü leşi yemekle hırsızlık yapma arasında tercih durumunda kalsa, leş yemek yerine, açlığını giderecek kadar bir mal çalabilir.

2. Hırsızlık yapan kimse, baba ve hizmetçi olmamalıdır. Baba, çocuğunun malından, hizmetçi de efendisinin korumakla görevli olduğu malından çalsa eli kesilmez.

3. Çalınan mal, özel koruma altına alınmış bir mal olmalıdır (Ortaya atılmış bir malı alan kimseye bu ceza verilmez).

4. Çalınan mal, belli bir nisaba (değere) ulaşmalıdır. İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre çalınan mal, dinarın dörtte biri (çeyrek altın) yahut üç dirhem gümüş para veya bunlara eşit değerde bir mal olmalıdır. Ebû Hanîfe, değeri 10 dirhemden az olan bir malın çalınmasıyla elin kesilmeyeceğini söylemiştir. Osman el-Bettî[1045] ise, 1 dirhem ve üzerindeki değerde olan malın çalınmasıyla elin kesileceği görüşündedir.

Hırsızlık konusuyla ilgili fıkıh kitaplarımızda geniş bilgi vardır.

Eli kesmenin sebebi, insanları bu işten sakındırmaktır. Bunun için âyetin devamında Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan insanlar için bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah azîzdir; her hükmünü icra eder; hakîmdir, her işini hikmetle yapar."

Akla şöyle bir soru gelebilir: "Bir dinarın dörtte biri değerinde bir mal çalanın eli kesiliyor, bunun yanında haksız yere birinin eli kesilse bu elin diyeti 500 dinar oluyor; bunun hikmeti nedir?" Buna cevap olarak derim ki: Hırsızlıkla gerçekleşen hainliğin zilleti, daha önce koruma altında ve şerefli olan elin hürmetini ortadan kaldırmış, kıymetini düşürmüştür. Yüce Allah'ın hikmetini iyi anlamak lazım!

[1045] Osman el-Bettî, ilk dönem fakihlerindendir. Kûfe ve Basra'da yaşamıştır. Re'y ehli arasında sayılmıştır. 143 (760) yılında vefat etmiştir (bk. Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 113).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kim, yaptığı zulümden* yani hırsızlıktan *sonra tövbe eder ve* aldığı malı geri vererek, gücü yettiğince üzerinde kimsenin hakkını bırakmayarak ve bir daha hırsızlık yapmamaya kesin karar vererek *halini ıslah ederse şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder.* Allah çok bağışlayıcı *ve çok merhamet edendir.* Kulun dünyada tövbesini kabul eder, kendisine ahirette azap etmez."

Yaptığı hırsızlığa tövbe eden bir kimsenin elinin kesilip kesilmeyeceği konusuna gelince, bu konuda İbn Cüzey demiştir ki:

"İmam Şâfiî, tövbe eden kimseden el kesme cezasının düşeceğini, âyetin zâhirinin bunu gösterdiğini söylemiştir. İmam Mâlik ise yapılan tövbenin el kesme cezasını düşürmeyeceğini, çünkü yol kesenin cezası hariç, tövbe ile diğer hadlerin düşmeyeceğini söylemiştir."[1046] İbn Cüzey, bu görüşü İbn Atıyye'ye tâbi olarak söylemiştir";[1047] fakat onda hata vardır. İmam Şâfiî'nin meşhur görüşü, tövbe ile had cezasının düşmeyeceğidir. Herhalde müellif, Şa'bi'yi Şâfiî ile karıştırdı. Nitekim Sa'lebî, o görüşü Şa'bî'den nakletmiştir.[1048] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Bilmez misin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir." Allah onlarda dilediği gibi tasarruf eder.

Buradaki hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] veya herkesedir.

"O, dilediğine azap eder ve dilediğini affeder."

Süddî demiştir ki: "Allah, küfür üzere ölenlere azap eder, ölmeden önce inkârına tövbe edenleri affeder."

Kelbî demiştir ki: "Allah, kul, küçük günahlara devam ettiğinde onlardan dolayı kendisine azap eder; büyük günahlardan tövbe edip elini çektiğinde ise onu affeder."[1049]

Allah'ın her şeye gücü yeter; O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz.

[1046] Hanefîler'de de böyledir.

[1047] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/190 (Beyrut 1993); İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/231.

[1048] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/450 (Beyrut 2004).

[1049] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/450.

38-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, insanların mallarını çalan kimsenin elinin kesilmesini emrettiği gibi, kalplerini çalan hırsızın kesilmesini de emretmiştir. Kalbin hırsızı, şeytan, askerleri ve kötü düşüncelerdir. Gerçekten kalp, sır hazinesinin bulunduğu bir yerdir, yani rubûbiyyet sırrının bulunduğu yer. Çünkü kalp, Rabb'in evidir; onun koruyucusu basirettir; basiret kalbin manevi gözü ve gözcüsüdür.

Şeytan askerleriyle kalbin kapısını çalınca, eğer basiret uyanık ise hemen onu defeder ve zikir nurlarıyla onu yakar. Şeytan kalbe girmek istediğinde basiret uyku halinde olunca, eğer uykusu hafif ise şeytan oraya sinsice bir dalış yapınca hemen uyanır, şeytanı farkeder. Şayet gafletin çokluğundan dolayı basiretin uykusu ağırsa şeytan kalp evine girer, orayı harap eder, bekçi farkında olmaz, o uyurken şeytan, askerlerini ve kötü düşünceleri oraya yerleştirir.

İnsana gereken iş, henüz şeytan içine yerleşmeden kalbini ondan korumasıdır; yoksa çıkarıp atması zor olur. Kalbin korunması, sürekli kalben Allah'ı zikretmekle olur. Buna gücü yetmeyen kimse, diliyle zikre devam etmeli, ona da gücü yetmeyen kimse güzel niyetle Allah'ın yardımını istemelidir. Kendisinden yardım istenecek, yüce Rabbimiz'dir.

Dili Başka Kalbi Başka Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra dille ilgili bir hususu zikretti. Dili muhafaza, bu sûrenin içerdiği beş ana emirden biridir. Bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذٖينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ مِنَ الَّذٖينَ
قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذٖينَ هَادُوا ...

41. ***Ey Resûlüm! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde yarışanların hali seni üzmesin ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Resûlüm! Kalpleriyle iman etmediği halde ağızlarıyla 'inandık' diyen ve küfür içinde koşuşan münafıkların yaptıkları seni üzmesin."* Onlar, süratle inkâra düşerler, bir fırsatını bulunca küfürlerini hemen açıklarlar. Onların hali seni korkutmasın ve hileleri seni endişeye düşürmesin; şüphesiz onlara karşı Allah sana yeter.

41. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ı tanıyan âriflerin durumu şudur: Onlar, Allah'ın kullarını uyarırlar, sonra Allah'ın ne yaptığına bakarlar; öğüt ve nasihatleri onlara fayda vermediği zaman üzülmedikleri gibi, nasihatleriyle kurtuluşa vesile oldukları zaman da nefisleri adına sevinmezler. Onlar ancak Rab'lerinin rızasına uygun hareket edince sevinirler. Ârifler bu hususta, Rab'lerinin emrine yapışmış olarak peygamberlerinin izi ve hali üzere hareket ederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yahudilerin Çirkin İş ve Davranışları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra yahudileri kınamaya dönerek şöyle buyurdu:

...سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَۙ لَمْ يَأْتُوكَۜ يُحَرِّفُونَ
الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِه۪ۚ يَقُولُونَ اِنْ اُو۫تِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ
لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُواۜ وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ
اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْۜ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌۚ
وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِۜ
فَاِنْ جَٓاؤُ۫كَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْۚ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ

يَضُرُّوكَ شَيْـًٔاۜ وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِۜ اِنَّ اللّٰهَ
يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ
ف۪يهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَۜ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٣﴾

... Yahudilerden bir grup vardır ki onlar hep yalan dinler ve sana gelmeyen bazı kimselere kulak verirler; (Tevrat'taki) kelimelerin yerlerini değiştirirler; insanlara da, "Eğer size bu (değiştirdiğimiz şekilde hüküm) verilirse alın, verilmezse kabul etmeyin!" derler. Allah kimin fitneye düşmesini isterse sen onun için Allah'a karşı bir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada bir zillet vardır, ahirette de büyük bir azap vardır.

42. ***Onlar hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Şayet, aralarında hüküm verirsen adaletle hükmet. Şüphesiz Allah, adaletle hüküm verenleri sever.***

43. ***İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında iken nasıl seni hakem seçiyorlar ve sonra (kendi kitaplarına da uygun olduğu halde) verdiğin hükümden yüz çeviriyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yahudilerden bir grup vardır ki onlar hep yalan dinlerler;* çokça yalana kulak verirler ve onu kabul ederler." Onlar, yahudilerden Kurayzaoğulları'dır.

"*Onlar, sana gelmeyen bazı kimselere kulak verirler.*" Bunlar Hayber yahudileri olup kibir ve düşmanlıklarından, henüz senin meclisine gelmemişlerdir.

"*Bu grup kelimeleri* yani Tevrat'ın âyetlerini, Allah'ın koyduğu yerden lafzen *değiştirirler,* âyeti farklı manada yorumlarlar. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna gelmeyen Hayber yahudilerine de, *'Eğer, size bu hüküm verilirse alın, yani size bu değiştirilmiş hüküm verilir ve Muhammed size buna uygun hüküm verirse alın, ona uygun hüküm verilmezse kabul etmeyin!'* derler."

Âyetin İniş Sebebi

Yahudilerin ileri gelenlerinden bir kadınla bir erkek zina etti. İkisi de evliydi. Yahudi âlimleri, bunlara zina cezasını uygulamayı (taşlayarak öldürmeyi) hoş görmediler. Onları aralarından seçtikleri bir grupla Kurayzaoğulları'na gönderip durumu (belki daha hafif bir hüküm söyler diye) Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] sormalarını istediler ve onlara,

"Eğer size ceza olarak sopa ve yüzü siyaha boyama cezasını verirse kabul edin, eğer recm cezasını emrederse kabul etmeyin!" dediler. Grup, zina edenlerle birlikte Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Yahudi âlimlerinden İbn Sûriyâ da yanlarındaydı. Allah Resûlü'nden zinanın fetvasını sordular. Resûl-i Ekrem İbn Sûriyâ'ya,

"Musa için denizi yarıp yol yapan, üzerinize Tûr dağını kaldıran, sizi düşmandan kurtaran, Firavun hanedanını suda boğan, size kitabını indiren, onda helâl ve haramını belirten Allah'ın adına yeminle soruyorum, sen, zina eden evli kimselere Tevrat'ta recm cezasının verileceğini bildiren âyeti gördün mü görmedin mi?" diye sordu, İbn Sûriyâ,

"Evet, gördüm" dedi. Bunu duyan yahudiler İbn Sûriyâ'nın üzerine çullandılar, niçin böyle söylediğini sordular, o da,

"Eğer kendisine yalan söyleseydim üzerimize azabın inmesinden korktum!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], zina edenlere mescidin kapısında cezalarının uygulanmasını emretti ve emir yerine getirildi.

Bu konudaki bir diğer rivayet şöyledir:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onları Tevrat'taki hükme çağırdı. Tevrat'ı getirdiler. Zina edenlerle ilgili hükmü okumalarını istedi. İbn Sûriyâ, elini recm âyetinin üzerine koyarak, âyetin önünden ve arkasından okumaya başladı. Orada bulunan Abdullah b. Selâm, "Elini kaldır!" dedi. Adam elini kaldırınca baktılar ki elinin altında recm âyeti gözüküyor. Zina edenlere recm cezası verildi.

Bu kıssada birbiriyle çelişir gibi gözüken yerler var; herhalde bu olay birkaç defa tekerrür etti.[1050]

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki: "*Allah kimin fitnesini* yani sapıklığa düşmesini ve rezil olmasını *isterse sen onun için Allah'a karşı bir şey yapamazsın*; yani O'ndan gelen şeyi engellemeye güç yetiremezsin. *Onlar, Allah'ın*, kalplerini şirk ve küfürden *temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için* dünyada bir horluk, *bir zillet*, cizye yükü ve müminlerden korku vardır; *ahirette de büyük bir azap vardır*. Bu azap, ebediyen ateş içinde kalmaktır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar hep yalana kulak verir, durmadan* rüşvet ve başka türlü *haram yerler*. (Aralarında hüküm vermen için) Sana *gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve şayet hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.*"

"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem seçiyorlar da sonra verdiğin hükümden yüz çeviriyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir."

Haram mal bereketi giderir, malı kökünden kazıyıp yok eder. Âyetin lafzı, ondaki bu özelliği dikkatimize sunmaktadır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konudaki bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim haksızlıkla mal toplarsa Allah o malı tehlike ve âfetlerle yok eder."[1051]

Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ini onlar arasında hüküm vermede serbest bırakarak şöyle buyurdu:

"Onlar, aralarında hüküm vermen için sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir."

Bazıları bu âyetin, "*Aralarında hüküm ver*" (Mâide 5/49) âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

[1050] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/75-77; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/1173-1176.

[1051] bk. Kudâî, *Müsned*, nr. 441. Biraz farklı lafızlarla bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8619.

Bu konuda âlimlerin çoğunluğunun görüşü şudur: "Eğer dava, karşılıklı zulüm ve saldırı içeren bir dava ise hâkim duruma el atar ve olayı araştırır. Dava, zulüm içermeyen olaylarla ilgiliyse, şayet taraflar İslâm'ın verdiği hükme razı iseler, devlet reisi ve hâkim serbesttir; eğer razı değilseler davalarına bakılmaz. Bu konudaki görüşler için İbn Atıyye tefsire bakınız.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kitap ehli (yahudi veya hıristiyan) iki kimse İslâm hâkimine bir dava getirseler, hâkimin mesele hakkında hüküm vermesi gerekli değildir. Bu, İmam Şâfiî'nin görüşüdür. En sahih olan görüş, bunun gerekli olduğudur. Özellikle taraflardan ikisi veya biri zimmî (İslâm beldesinde oturan anlaşmalı kimse) olunca, bu gerekli olur, çünkü biz, bu anlaşmayla onları savunma ve haklarını koruma görevini de üstlenmiş oluyoruz. Ebû Hanîfe de İslâm hâkiminin kendisine gelen her davaya bakmasının gerekli olduğunu söylemiştir."[1052]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler;* çünkü Allah seni insanlardan korur. *Şayet aralarında hüküm verirsen,* Allah'ın sana emrettiği gibi adaletle hükmet. *Hiç şüphesiz Allah, adaletle hüküm verenleri sever;* onları korur ve şereflerini yüceltir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Onlar sana inanmadıkları halde, *nasıl seni hakem seçiyorlar? Hem, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında bulunmaktadır."* Yani karar verilen hüküm, yanlarındaki kitapta da mevcut iken, onlar sana geliyorlar, *sonra da,* sen meseleyi inceleyerek onların kitaplarına da uygun olarak hüküm verdiğin halde, *verdiğin hükümden yüz çeviriyorlar."*

Bu âyette şuna dikkat çekiliyor: Onlar, olayı hâkime götürmekle, aslında hak olanı öğrenmek ve dinin emrini uygulamak istemiyorlar; onların tek hedefi, kendi arzuladıkları şeyi elde etmeye yardımcı olacak bir sonuç almaktır. Bu karar, kendilerince Allah'ın hükmü olmasa da!

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar,* kendi kitaplarına da senin kitabına da *inanmış kimseler değildir."* Çünkü onlar önce kendi kitaplarından yüz çevirdiler, ikinci olarak senin hükmüne yanaşmadılar. Bilakis onlar, nefislerinin kötü arzularına uyan fâsık kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

[1052] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/267 (Beyurt 1988).

41-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazıları ehli olmadığı halde şeyhliğe soyunur ve terbiye makamına çıktığını iddia eder, sonra etrafındakilere dinin ruhsatlarına uymayı, onlara, kendilerini hak yoldan engelleyen şeylerde kalmalarını emreder, bir de bunun sünnet olduğunu düşünür ve onlara,

"Eğer size fetva olarak bunlar verilirse alın, bunlar verilmeyip size nefsinizi öldürmeyi, bir terbiyeci önünde baş eğmeyi, parayı ve harika halleri terketmeyi emreden biriyle karşılaşırsınız onlardan sakının" der.

Kimin hali böyle ise yukarıdaki âyetin hükmü onu da kapsar. Çünkü bu kimse, makam mevki sevgisiyle ve masum insanları (ümmet-i Muhammed'i) aldatarak fitneye düşmüştür.

Allah kimin fitneye düşmesini isterse, sen Allah'tan gelen bir şeyi onlardan gidermeye güç yetiremezsin. Onlar, Allah'ın kalplerini hevâdan, basiretlerini mâsivayı müşahededen (eşyaya takılıp kalmaktan) temizlemek istemediği kimselerdir.

Kalplerin temizlenmesi, nefsin öldürülmesine yani kötü arzularının yok edilmesine bağlıdır. Nefislerin ölümü, ancak onu kendisine ağır gelen şeylerin içine iterek gerçekleşir. Bu da nefsin alışkanlıklarını terkederek, zillet, fakirlik ve diğer hallerden kendisine ağır gelen yüklerin altına girmesiyle olur.

Kim, kalbini hevâdan (nefsin kötü ve boş arzularından) temizlemezse dünyada kalbi, etrafındaki varlıklara bağlı olarak ve beden heykeli içinde mahsur kalarak Hak'tan perdelenme zilleti içinde yaşar. Onun için ahirette de şiddetli bir ayıplanma ve kınanma vardır. Allah dostlarına yüksek makamlar sunulurken, o kimse bütün bunlardan yoksun kalır. Ruhsatlarda kendisine uyan kimselere de çokça yalan dinleyen ve haram yiyen kimseler denir.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "Zamanımızdaki dervişlerden kim, şarkı-türkü dinler ve zalimlerin malını yerse onda yahudilerden bir huy ve damar vardır. Allah Teâlâ yahudiler hakkında şöyle buyurmuştur: *Onlar çokça yalan söz dinlerler ve haksız yoldan mal yerler."*

Ey ârif, onlar kendilerinin sünnete uyduğunu düşünerek, akılların almadığı olağan üstü işler hakkında sana bilgi sormak için ve bir kısmı da seninle hesaplaşmak niyetiyle gelirlerse onların arasında ister hüküm ver, isterse onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen, onlar sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm ver. Bu konuda verilecek adaletli hüküm, nefsi öldüren ve onun fitnesini defeden şeyi yapmaktır. Hiç şüphesiz Allah, adaletle hüküm verenleri sever.

Hem onların cevap aradığı konuda ellerindeki Kur'an'da hüküm varken, onlar nasıl sana hüküm sormaya veya seninle davalaşmaya geliyorlar. Bu konuda Allah Kur'an'da hükmünü şöyle vermiştir:

"Bizim (rızamız) için nefisleriyle mücâhede edenleri, biz muhakkak bize ulaştıran yollara sevkederiz. Şüphesiz Allah, iyilik sahipleriyle beraberdir" (Ankebût 20/60).

Nefisle cihad, ancak ona muhalefet ederek, onun hazlarını ve kötü arzularını terkederek olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'ın Hükmü ile Hüküm Vermeyenler!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendisinin indirdiği Tevrat'ın sahih, sağlam bir kitap olduğunu belirtti ve ondan yüz çeviren yahudilerin vebalini zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا
لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ
وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَۚ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِي
ثَمَنًا قَلِيلًاۜ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُو۬لٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

44. Şüphesiz içinde hidayet ve nur olan Tevrat'ı biz indirdik. Allah'a teslim olmuş peygamberler, yahudilere onunla hüküm verirlerdi. Kendilerinden Allah'ın kitabını korumaları istenen rabbânîler ve âlimler de onunla hüküm verirlerdi. Hepsi ona şahitti. Öyleyse insanlardan korkmayın, benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar, gerçekten kâfir olanlardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz içinde hidayet bulunan* yani emir ve nehiyleriyle insanları yaşantılarıyla ıslah edecek şeyleri gösteren *ve içinde nur olan* yani kendisiyle içlerinin nurlanacağı, kalplerinin ve gönüllerinin aydınlanacağı sahih, doğru itikad ölçüleri, ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar bulunan *Tevrat'ı biz indirdik."*

Âyet şöyle devam ediyor: "Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] sonra Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] kadar gelen *kendilerini Allah'a teslim etmiş,* bütün varlıkları ile O'na boyun eğmiş ve gönüllerinde sevgilileri olan yüce Mevlâ'dan başkasına ait hiçbir şey kalmamış *peygamberler, yahudilere onunla hüküm verirlerdi."*

Bu âyette, Allah'a teslim olup İslâm'a girenlere bir övgü olduğu gibi, yahudilere de üstü kapalı bir kınama vardır. Gerçekten onlar, peygamberlerin dininden ve onların hidayet yoluna uymaktan uzaklaşmış kimselerdir; çünkü yahudiler, o yolun ahlâk ve edebine sahip değillerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendilerinden Allah'ın kitabını korumaları istenen rabbânîler,* yani kendini Allah'a adamış zâhider *ve* peygamberlerin yoluna tâbi olan *âlimler de, yahudilere o Tevrat'la hükmederlerdi."* Onlar bunu Allah Teâlâ'nın, kitabını zayi olmaktan ve tahrif edilmekten korumalarını kendilerine emrettiği için yapıyorlardı.

"Hepsi ona şahitti. Yani onun üzerinde kontrol ve gözcülük yapıyorlardı, onu değiştirecek ve tahrif edecek kimselere terketmiyorlardı. Üzerlerinden uzun bir zaman geçince, arkadan gelenler Tevrat'ı tahrif ettiler ve değiştirdiler. Bizim kitabımız (Kur'ân-ı Kerîm) için böyle bir

durum söz konusu değildir; çünkü yüce Rabbimiz onun muhafazasını bizzat kendisi üstlenmiştir; bunun için Kur'ân-ı Hakîm, kıyamete kadar lafzı ve manasıyla korunacaktır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz zikri (Kur'an'ı) biz indirdik ve onu muhakkak biz koruyacağız" (Hicr 15/9).

Bize böyle bir nimeti bahşeden Allah'a sonsuz hamdolsun.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra hâkimlere hitap ederek şöyle buyurdu:

"Öyleyse insanlardan korkmayın, benden korkun." Yani hüküm verdiğinizde zalimlerden korkarak veya ekâbirden ileri gelen birinin hatırını gözeterek gevşemeyin, yağcılık yapmayın; Hakk'ın yanında bütün büyükler küçüktür. *"Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın."* Yani rüşvet ve makam gibi az bir dünya karşılığında hak olan hükmü değiştirmeyin. Kim, önemsemeyerek ve beğenmeyerek Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse onlar, ilâhî hükümleri hafife aldıkları için gerçekten kâfir kimselerdir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar kâfirlerdir (Mâide 5/44), zalimlerdir (Mâide 5/45) ve fâsıklardır (Mâide 5/47) şeklinde biten üç âyet, yahudiler hakkında inmiştir."[1053]

Âlimlerden bir grup şöyle demiştir: "Âyetin hükmü umumidir; yahudi, müslüman ve başka milletlerden kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse o bunun kapsamına girer. Ancak, müslümanlar için küfür, onları dinden çıkaran küfür değil, büyük günah olan bir küfür çeşididir (Yani Hakk'a karşı tam bir nankörlüktür)."

İmam Şâfiî demiştir ki: "'Onlar kâfirlerdir' âyeti, (Allah'ın hükmünü küçümseyerek terkeden) müslümanlar hakkındadır. 'Onlar zalimlerdir' âyeti, yahudiler hakkındadır. 'Onlar fâsıklardır' âyeti de hıristiyanlar hakkındadır." Sözün akış ve seyrine en uygun olanı budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

[1053] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/87.

44. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ Kur'an'ı, Tevrat'ı tanıttığı sıfatların daha büyüğü ile tanıtmıştır. Cenâb-ı Hak Kur'an hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb'inizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik" (Nisâ 4/174).

Cenâb-ı Hak Tevrat'ı, içinde hidâyet ve nur bulunan bir kitap yaptı, Kur'an'ın ise bizzat kendisini nur ve hidayet yaptı.

Bu ümmetin rabbânîleri, veliler, Hakk'ı müşahedeye irşad eden ve insanları terbiye eden ârifibillâh zatlardır. Bu ümmetin ahbarı ise âlimleridir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Rabbânî, sahip olduğu marifet, muhabbet ve tevhid ilmiyle yüce Rabb'e nisbet edilen kimsedir. Kim, bu mertebeleri elde ederek Hakk'a ulaşır, O'nun celâlini ve cemalini müşahedede istikamet üzere olursa, kula tecelli eden şekliyle yüce Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanan (ahlâkıyla ahlâklanan) ve zatının nurlarını taşıyan biri olur.

Kul, nefsinden fâni olup Rabb'i ile bâki olunca, rabbânî olur. Onun durumu bir demire benzer. Demir ateşin içinde değilken, onu kabul etme istidadına sahiptir; ateşin içine girip kıpkırmızı olduğu zaman, bir ateş koru olur. Ârifin durumu da böyledir; Rabb'inin tecellileriyle aydınlanınca, rabbânî, nuranî, melekût ve ceberût âlemin özelliklerini taşıyan biri olur. Onun konuşması, Rabb'inden gelen bir izinle olur, her sözü Rabb'ine ait olur, dinleyeni O'na sevkeder ve her sözünü Rabb'i ile birlikte huzur ve zikir halinde söyler."

Vertecübî daha sonra şöyle demiştir:[1054] "Ârif, bütün nefeslerinde ve hareketlerinde Rabb'i ile muhatap olur, kalbine Allah'tan ilham iner. Çok kere Cenâb-ı Hak, ona bizzat kendisi hitap buyurur, onunla özel olarak konuşur. Bu konuda Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

[1054] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/314.

"Ümmetim içinde, Allah tarafından kendisine ilham edilen veya kendisiyle özel konuşulan kimseler vardır; Ömer de onlardan biridir."[1055]

Kısas

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Tevrat'ta İsrâiloğulları'na farz kıldığı hükümleri açıklayarak şöyle buyurdu:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ
بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ
تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝٤٥

45. ***Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş** (karşılık ve cezadır).* ***Yaralarda da aynısı ile kısas uygulanır. Kim kısas hakkını bağışlarsa bu, kendisi için kefâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tevrat'ta İsrâiloğulları'na şöyle yazdık."* Yani onlara şunu farz kıldık ve üzerlerine vazife yaptık: *"Bir kimse diğer bir insanı haksız yere kasıtlı olarak öldürürse ona karşılık kendisi de öldürülür."*

Eğer öldürülen kimse müslümansa onu öldürene kısas uygulanır. Bir kâfiri öldüren kimseye kısas uygulanmaz, ancak onu suikast ile öldürürse kısas uygulanır. Bir de köleye karşılık hür öldürülmez (Bunlara diyet ödenir. Hanefîler'de ise her iki durumda da kısas uygulanır).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Göze karşılık göz çıkarılır, buruna karşılık burun kesilir, kulağa karşılık kulak kesilir, dişe karşılık diş sökülür. Yaralama-*

[1055] Hadis için bk. Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 6; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 23; Tirmizî, Menâkıb, 17; Ahmed, *Müsned*, 6/55.

larda da yapılanın aynısıyla kısas uygulanır; ancak beyin, karın ve dizde açılan yaralar gibi, aynısı uygulanamayacak yaralarda kısas olmaz; onlar için diyet verilir. *Kim,* yaralayanı veya katili *affederek kan talebinde bulunmazsa bu,* öldürülen kimse için *bir kefâret olur;* Allah onun günahlarını affeder ve kendisine büyük ecir verir.

Yahut bu af, katil için veya yaralayan için bir kefâret olur; Allah bu sebeple katili affeder; çünkü kan davasında bulanacak kimse onu affetmiştir.

Yahut bu af, affeden kimse için bir kefâret olur; zira o, talep edebileceği bir hak konusunda müsamaha göstermiştir.

Yahut bu af, nefsini teslimiyetle ortaya koyan, kısasın kendisine uygulanmasına imkân veren kimse için kefâret olur; ona kısas uygulansa da kısastan vazgeçilip affedilse de bu mükâfata ulaşır.

Bu âyette, işlenen bir suç için uygulanan cezanın ona kefâret olup temizlediğine, ahirete bir şey kalmadığına bir delil vardır. Bu durum zecirlerde (sakındırma türünden uygulanan cezalarda) yoktur. İbnü'l-Arabî şu görüştedir:

"Haksız yere öldürülen bir kimse, kendisini öldürenden kıyamet günü hak talebinde bulunur, velev ki onu öldüren kimse, kısas yoluyla öldürülse bile; çünkü öldürülen kimseye kendisini öldüren kimsenin öldürülmesiyle bir şey ulaşmamaktadır. Kısas ancak başkalarını o işten sakındırmak içindir."

Bu görüş sıhhatli değildir; ona şu şekilde cevap verilebilir: Haksız yere öldürülen kimse için hiçbir fayda hâsıl olmadı demek yanlıştır; bilakis onun için şehidlik ve günahlarının temizlenmesi gerçekleşmiştir. Bu durum bir hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir:

"Allah yolunda alınan kılıç darbesi, kulun hatalarını temizler."[1056]

Eğer kısas sadece diğer insanları cinayetten caydırmak için olsaydı, af seçeneğine müsaade edilmezdi. Bu açıklama İbn Hacer'e aittir.[1057]

1056 Ahmed, *Müsned,* 4/185; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 4261; Taberânî, *el-Kebîr,* 17/310.

1057 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri,* 1/97 (Beyrut 1993).

İmam Buhârî'in rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Her kim, yapmamak üzere söz verdiği yasak amelleri yapar da bu yüzden kendisine dünyada bir ceza verilirse bu ceza onun için bir kefâret olur. Kim de bu haram amellerden birini işler, Allah da onu örterse onun işi Allah'a kalmıştır. O dilerse affeder, dilerse ahirette cezalandırır."[1058]

Âyet şöyle bitiyor: "*Kim*, kısas ve başka konularda *Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.* Onlar, Allah'ın çizdiği hududu aşan kimselerdir."

İsrâiloğulları'na yazılan hükümler, bizim için de yazılmış olmaktadır. Önceki ilâhî dinlerde emredilen bir hükmü ortadan kaldıran yeni bir hüküm bulunmadığı sürece, önceki dinlerin hükümleri bizim için de geçerlidir. Bizim dinimizde kısası kaldıran ve değiştiren bir hüküm mevcut değildir; bilakis sünnet-i seniyye ve ümmetin icmâı onu kabul ve tesbit etmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kısas, dinimizce emredilmiştir. Kısas, nefsin haklarındandır; çünkü nefis onu, içini rahatlatmak ve kinini gidermek için ister. Affetmek de dinimizce istenen ve teşvik edilen bir durumdur. O da Allah'ın haklarındandır. Senden affetmeyi isteyen O'dur. Senin nefsin için istediğin ile O'nun senden istediği şey arasında ne kadar fark vardır! Ameller içinde azimet olanı almak ve en güzel yola uymak sûfîlerin en fazla önem verdiği işlerdendir. Allah Teâlâ bunu gözetenler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar." (Zümer 39/18).

Sûfîlerin çok önem verdiği işlerinden biri de nefsin hazlarından gönlü çekmektir. Bunun için ârifler şöyle demiştir:

"Sûfî, (Hak için) herkese kanını helâl, malını mubah gören kimsedir."

[1058] Buhârî, İmân, 11, Megâzî, 12; Müslim, Hudûd, 41-42; Tirmizî, Hudûd,12 (nr. 1439); Nesâî, Bîat, 9.

Şu söz de onların: "Sûfî, toprak gibidir; ona her türlü pis şeyler atılır, o hepsini içinde eritip temizler, ondan hep güzel şeyler ortaya çıkar."

Sûfîlere göre, en güzel işlerden biri de nefisleri için intikam almamaktır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İsa ve İncil

Cenâb-ı Hak, yahudilerle ilgili hükümleri bitirince, hıristiyanlarla ilgili hükümleri açıklamaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ
التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌۙ وَمُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ
التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾ وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ
اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

***46.** O peygamberlerin ardından, kendinden önceki Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. Ona, İncil'i verdik. Onda hidayet ve nur vardır. Kendisinden önceki Tevrat'ı tasdik etmektedir ve o, takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt kitabıdır.*

***47.** İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Önceki peygamberlerin ardından, kendinden önce indirilen Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik.* Onun Tevrat'ı tasdik etmesini üç şekilde anlamak mümkündür:

1. Hz. İsa'nın, Tevrat'ta ismi zikredilmişti, sonra ortaya çıkarak bu haberi tasdik etti.

2. Hz. İsa'nın getirdiği tevhid inancı ve ilâhî hükümler, Tevrat'ta olanlara uygun olduğu için onu tasdik etti.

3. Hz. İsa, Tevrat'ta olan hükümleri tasdik ve içinde olanlarla amel ederek onu tasdik etti.

"Ona, içinde hidayet ve nur bulunan İncil'i verdik." Onda, ilâhî hükümlerle insanların zahirini ıslah eden bir hidayet vardır, ayrıca sahih akîde ve rabbânî hakikatlerle iç âlemlerini ıslah eden bir nur mevcuttur. *"O, kendisinden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmektedir."* Bu tasdiki, onun hükümlerini zikrederek ve onların doğruluğuna şahitlik ederek yapar. *"O İncil, takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt kitabıdır."* O, müttakiler için irşad ve uyarı vesilesidir; çünkü müttakiler, kendilerine öğüt ve uyarının fayda verdiği kimselerdir; gaflete dalmış kimseler ise bu öğüt ve uyarıdan bir fayda görmez; Allah onların kalplerini mühürlemiştir; artık onlar hakkı işitmezler.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kendilerine İncil indirilen kimselerin onunla hükmetmesini emrederek şöyle buyurdu: *"İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği hükümler ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır."* Yani onlar Hakk'a itaatten çıkmış kimselerdir.

İmam Hamza'nın kıraatine göre âyete şu mana verilmiştir: "Biz ona İncil'i, ona inananlar kendisiyle hükmetsin diye verdik."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, İncil'in de birtakım hükümler içerdiğini, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] gönderilmesiyle Yahudiliğin kaldırıldığını ve Hz. İsa'nın müstakil bir dine sahip olduğunu göstermektedir. *'Onlar, Allah'ın İncil'de indirdiği ile hükmetsinler'* âyetinin, Tevrat'ın hükümleriyle hükmetmeyi gerektirdiğini söylemek, âyetini zâhirî manasına (ve hakikate) terstir."[1059]

46-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, önceki zamanlarda diğer ümmetlerde ayrı ayrı yaptığı şeyleri bu ümmet-i Muhammed'de toplamıştır. Bu ümmetin âlimleri ve velileri, önceki ümmetlerin peygamberleri gibidir; onlar da birbirinin peşinden gelirler. Her ne zaman bir âlim veya veli vefat ederse Allah onun peşinden bir diğerini getirir.

[1059] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/269.

Âlimlere gelince, onların yapacağı işleri ortaktır ve halleri birbirine yakındır. Âlimlerin işi, zâhirî ilimleri öğrenmek ve zâhirî amellere ait hükümleri tesbit etmektir.

Allah kendilerinden razı olsun, bu ümmetin velilerine gelince, onların halleri birbirinden farklıdır. Bazı veliler, kuvvet ve sebatta Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kademi (hali, meşrebi ve yolu) üzeredir. Bazı veliler, acıma ve şefkatte Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] hali ve yolu üzeredir. Bazı veliler, yine kuvvette Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] hali ve yolu üzeredir. Bazı veliler, zühd ve Allah Teâlâ'ya teslimiyet konusunda Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] hali ve yolu üzeredir. Bazı veliler ise peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali ve yolu üzeredir. Bunlar, diğerlerinde bulunan bütün değişik halleri bünyelerinde topladıkları için, velilerin en büyükleridir.

Allah her bir velinin iç âlemine bir nur vermiştir, onunla kalpleri ilâhî huzura çeker. Yine onlara, zâhirlerinde görünen güzel bir hidayet hali vermiştir; veli bu haliyle dini yaşamada zâhirî halleri ıslah eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Her Ümmete Bir Şeriat Verilmiştir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İslâm ümmetinden bahsetmeye başlayarak şöyle buyurdu:

وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ
وَمُهَيْمِناً عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا
جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّۜ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاًۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ
لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِۜ
اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَۙ ﴿٤٨﴾

48. *Sana da, daha önceki kitapları tasdik ve onları kontrol edici olarak kitabı (Kur'an'ı) hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen hakkı bırakıp da onların arzularına uyma. Biz her birinize bir şeriat ve yol verdik. Allah dileseydi hepinizi tek bir ümmet yapardı; fakat size verdiği şeylerde sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır; O size üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana kitabı* yani Kur'an'ı, *önceki kitapları tasdik ve kontrol edici olarak hak ile indirdik.* Kur'an, onlardaki haberlere ve tevhid anlayışına uygun haber ve inanç hükümleri içererek önceki kitapları tasdik eder. Onu ayrıca önceki kitapların doğruluğuna bir şahit olarak yahut manalarında bir değişme yapılıp yapılmadığını kontrol edici olarak indirdik.

"Öyleyse *sen aralarında Allah'ın sana indirdiği ile hükmet; sana gelen hakkı bırakıp da onların arzularına uyma,* onların arzuladığı hükmü verme. *Biz sizden her bir peygamber ve ümmetlerine,* onların hayatını düzene sokacak *bir şeriat* ve Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya götüren apaçık bir minhac yani *yol verdik.*" Minhac, dinin insanların iç âleminin ıslahıyla ilgili usul ve yöntemleridir. Bu âyetten, biz müslümanların önceki şeriatlara göre ibadet etmeyip yeni ve ayrı bir şeriatla ibadet ettiğimiz sonucu çıkarılmıştır.

"Eğer *Allah dileseydi, sizleri tek bir ümmet,* yani tek dinde toplanmış bir cemaat *yapardı; fakat O,* birçok şeriat gönderdi ve uygulamada aralarında farklılıklar koydu. *Bunun sebebi, size verdiği farklı* şeriatlarla *sizi denemektir.* Yani hak ortaya çıktığı zaman hanginizin daha itaatkâr ve hak dine daha çok teslim olduğunu imtihan etmektir. Gerçekten, insanların iman ve inkâr hali, farklı hallerde ve değişen tavırlarda ortaya çıkmaktadır.

"*Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın;* yani taatleri yerine getirmeye ve Hakk'a tâbi olmaya koşun; size hakkı getiren her ne nerede ortaya çıkarsa hemen fırsatı ganimet bilerek ve öne geçme faziletini elde etmek için ona teslim olun. *Hepinizin dönüşü Allah'adır.* Ahirette hayırda öne geçenlerle geride kalanlar ortaya çıkar. *Allah size* üzerinde *ayrılığa düştüğünüz* şeyleri haber verecek; din işlerinde hak ile bâtılın, önde gidenle geride kalanın arasını ayıracak hükmü ve karşılığı verecektir.

İlâhî dinler, ancak hükümlerde birbirinden farklılık gösterir. Allah'ın birliği, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye ve bunların dışındaki temel esaslara gelince, bütün ilâhî dinler bunlarda ittifak halindedir, hepsi aynı şeyi söyler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz peygamberler, farklı annelerin baba bir çocukları gibiyiz.""[1060] Yani tevhidde yolumuz birdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

48. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gerçekten Allah Teâlâ, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] dışındaki peygamberlerde bulundurduğu değişik halleri, onun zat-i âlisinde toplamıştır. Onun zat-ı şerifi, zâhirî ve bâtınî (maddi-manevi) bütün güzellikleri kendisinde toplamıştır. Onun kitabı (Kur'ân-ı Kerîm), diğer hak kitaplarda olanı içinde bulundurmaktadır ve ayrıca onlar hakkında şahitlik yapmaktadır. Onun getirdiği din (İslâm), bütün hak dinleri bünyesinde toplamıştır. Bunun için Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinden bir veli, velilerin en büyüğüdür.

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, hikmeti gereği her ümmet için bir şeriat ve yol ortaya koyduğu gibi, her asırda, o asrın haline münasip özel bir terbiye şekli de ortaya koymuştur. Buna göre, kim terbiyesine aldığı müridlerini tek bir terbiye yoluna sokar ve onları önceki devirlerde yaşayanların terbiyesi üzere yürütmeye çalışırsa o, bu yolun terbiye seyrini bilmiyor demektir. Eğer insanların terbiyesi, tek bir usul üzere geçekleşmiş olsaydı, Allah Teâlâ, geçmiş zaman ve asırlarda yeni yeni peygamberler göndermezdi.

Allah Teâlâ, her nebîyi ve veliyi, içinde yaşadığı zamanın yerleşmiş kötü âdetlerini, kökleşmiş hastalıklarını söküp atmak ve temizlemek için göndermiştir. Bu haller, gerçekten birbirinden çok farklıdır. Bazan insanlarda haset ve birbirine düşmanlık hâkim olur; o zaman Allah onlara, aralarını ıslah edecek, kaynaşma ve sevgiyi sağlayacak bir terbiyeci gönderir. Bazan insanlarda baş olma ve makam sevgisi hâkim olur; o zamanki terbiyeci onlara kendini gizleme, tevazu haline bürünme ve halkın gözünden düşme gibi halleri kazandırarak terbiye verir. Bazan insanlarda dünya sevgisi ve mal toplama hırsı hâkim olur; o zamandaki kâmil mürşidler, onlara, dünyaya karşı zühd, gönlünü dünya malından çekip tamamen Allah'a bağlanma hallerini kazandırarak kendilerini terbiye eder. Bunun gibi, diğer durumları da buna kıyas et. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

[1060] Buhârî, Tevhid, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 48; Müslim, Fezâil, 143, 144.

Hakkı Bırakıp Câhiliye Hükmünü İsteyenler

Yahudiler, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] fitneye düşürüp kendi keyiflerine göre hüküm vermesini istediklerinde, Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ
اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَۜ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُر۪يدُ
اللّٰهُ اَنْ يُص۪يبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْۜ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾
اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَۜ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

49. ***Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmalarından sakın. Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, işlemiş oldukları bazı günahları sebebiyle onları musibete uğratmak istiyor. Gerçek şu ki insanların çoğu fâsıktır*** *(hak yoldan çıkmıştır).*

50. ***Yoksa onlar Câhiliye hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği anlayan bir toplum için, Allah'tan daha güzel hüküm veren kim vardır?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlü Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Resûlüm, sana, 'Yahudilerin arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, onların Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmalarından sakın' diye emrettik."*

Bu âyetin, daha önce geçen, *"Onların arasında ister hükmet ister vazgeç"* (Mâide 5/42) âyetindeki serbestliği kaldırdığı söylenmiştir. Bazıları ise böyle bir şeyin olmayıp âyetin şu manaya geldiğini söylemiştir: "Sen serbestsin; eğer onların arasında hüküm vermek istersen, Allah'ın indirdiği hükümlerle hüküm ver."

Bu arada Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şu uyarı yapılmıştır: *"Dikkat et ki seni fitneye düşürüp Allah'ın indirdiği ile hükmetmekten saptırmasınlar,* seni onunla hüküm vermekten başka yöne çevirmesinler."

Rivayet edildiğine göre, bir grup yahudi âlimi, "Gelin, Muhammed'e gidelim, belki onu dininden fitneye düşürürüz!" diyerek Resûlullah'ın yanına geldiler, ona,

"Ey Muhammed, sen biliyorsun ki biz yahudi âlimleriyiz; biz sana tâbi olursak bütün yahudiler sana tâbi olur. Bizimle bir kavim arasında bir düşmanlık var; hakem olarak sana geldik. Onlara karşı bizim lehimize hüküm ver; biz de sana iman edip seni tasdik edelim!" dediler. Allah Resûlü buna yanaşmadı ve kendilerini geri çevirdi. Olay üzerine bu âyet indi.[1061]

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Eğer onlar, imandan ve sana tâbi olmaktan *yüz çevirirlerse bil ki Allah, işlemiş oldukları bazı günahları sebebiyle dünyada onları musibete uğratmak istiyor,* azabın çoğunu ise ahirete saklıyor."

Allah bu vaadini gerçekleştirdi, yahudilerden Nadîroğulları yaşadıkları yerden sürgün edildi, Kurayzaoğulları hainlikleri sebebiyle öldürüldü; kadın ve çocukları esir alındı, köle pazarlarında satıldı. Hayber fethedildi, yahudilere cizye yüklendi.

[1061] İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 4/1154 (nr. 6498); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/462; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/98-97.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçek şu ki insanların çoğu fâsıktır;* Allah'a ve Resûlü'ne itaatten çıkmışladır."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onlar senden Câhiliye* halkının hevâlarına tâbi olmaktan ibaret olan *hükmü mü istiyorlar? Gerçeği anlayan bir toplum için, Allah'tan daha güzel hüküm veren kim vardır?"* Yani, gerçeği gören ve bilen kimselere göre, yüce Allah'tan daha güzel hüküm veren hiç kimse yoktur. Bu kimseler, işin içi yüzünü iyi düşünen, eşyanın hakikatini gören ve Cenâb-ı Hak'tan daha güzel hüküm veren kimsenin bulunmadığını bilen kimselerdir.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Hak yolcusu, iç âlemine vehme dayalı kötü düşünceler hücum ettiğinde yahut kalbe ait vâridatlar akıp geldiğinde ve bunların durumu sana karışık gelip hangisine tâbi olunacağını bilmediğin zaman, onları Kitap ve Sünnet'e arzederek hükmünü ver. Hangisi Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uyarsa ona tâbi ol. Kim, Kitap ve Sünnet'i nefsine âmir yaparsa o kimse hikmetle konuşur. Eğer gelen düşüncelerin birden çoğu Kitap ve Sünnet'e uyuyorsa onların hangisinin nefse daha ağır geldiğine bak. Şunu bil ki nefse ancak hak olan daha ağır gelir. Nefsin hevâsına ve kötü düşüncelerin çağrısına uyma. Onların, seni fitneye düşürüp kalbine inen ilim ve sırlardan mahrum etmesinden sakın. Gerçekten hevâya tâbi olmak, ilâhî sırları görmeye karşı kalbi kör eder. Ancak kalbe gelen düşünce sünnete uygunsa kalbe zarar vermez.

Ömer b. Abdülaziz'e [rahmetullahi aleyh], "Senin için en tatlı şey nedir?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Nefsimin arzusuna uygun olan hak!"

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir mümin, bütün his ve duyguları ile benim getirdiğim şeylere tâbi oluncaya kadar kâmil mümin olamaz."[1062]

[1062] Hadis için bk. Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/213; Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 167; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 15; İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 2/269.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Senin için yolların karışmasından korkulur; fakat asıl korkulacak şey, hevânın (kötü arzuların) sana galip gelmesidir."

Kim, bu apaçık yol ve usulden yüz çevirir, hevâsına tâbi olur ve ruhsatlara dalarsa şunu bilsin ki Allah, onun bu kötü edebinden dolayı, kendisini cezalandırmak istiyor. Bu ceza, Allah korusun, o, sâliklerin yolundan çıkana kadar devam eder. Yahut, eğer bu kimse Allah'a yönelmiş biriyse başına gelen cezalarla Allah onu dünyada edeplendirmeyi murat eder.

Hevâsına Tâbi Olanlarla Dostluk Kurulmaz

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hevâ ehli yahudi ve hıristiyanları dost edinmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰٓى اَوْلِيَٓاءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ
بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥١﴾
فَتَرَى الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فٖيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشٰٓى اَنْ تُصٖيبَنَا
دَٓائِرَةٌ فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِىَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهٖ فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَٓا
اَسَرُّوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ نَادِمٖينَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُولُ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ اَقْسَمُوا
بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرٖينَ ﴿٥٣﴾

51. *Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirinin dostudur. İçinizden kim onları dost edinirse o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalim bir toplumu doğru yola ulaştırmaz.*

52. *Kalplerinde hastalık bulunanların, "Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz" diyerek onların arasına koşuştuklarını görür-*

sün. Belki Allah fetih yahut katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar.

53. ***(O zaman) iman edenler, "Bunlar mıdır sizinle beraber olduklarına var güçleriyle yemin edenler?" der. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş ve kaybedenlerden olmuşlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları,* kendilerinden yardım isteyeceğiniz yahut onlarla birbirini sevenlerin muamelesi gibi muamele içine gireceğiniz veya kendilerine muhabbet edeceğiniz *dostlar edinmeyin."* Onları sevmeden, kendileriyle bir iş yapmaya gelince, bunda bir sakınca yoktur.

Cenâb-ı Hak, onlarla dostluğu yasaklamasının sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Onlar birbirinin dostudur."* Çünkü onlar, size karşı gelmede ittifak etmişlerdir. Onların dini bir olduğu ve size karşı tavır almada birlikte hareket ettikleri için, birbirlerini dost edinirler. *"İçinizden kim onları dost edinirse o da onlardandır."* Kim onları dost seçer ve emirleri altına girerse o da onlardan olur.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu, onlardan uzaklaşmanın farz olduğu konusunda şiddetli bir uyarıdır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Müminle müşrikin ateşleri aynı yerden gözükmez (İkisi dost olarak yan yana bir arada yaşamaz)."[1063] Yahut âyetin manası şudur: "Onları dost edinen kimseler, münafıklardır."

İbn Atıyye demiştir ki: "Kim kalbiyle onların hak üzere olduklarına inanarak kendilerini dost edinirse o, küfürde, azapta ve ebedî cehennemde kalma konusunda onlarla birliktedir. Kim onların hak üzere olduklarına itikad etmeden ve imanına bir halel getirmeden, yardımlaşma, tehlikelere karşı dayanışma ve benzeri konularda fiilen beraberlik kurarsa onlara ve kendisine gelecek kınama ve yerme konularında onlarla birliktedir."[1064]

[1063] Aynı konuda bir hadis için bk. Ebû Davud, Cihad, 95; Tirmizî, Siyer, 42.

İbn Sîrîn'e, aldığı yeri kiliseye çevirecek olan bir hıristiyana evini satmak isteyen bir adamın durumu sorulunca, *"Sizden kim onları dost edinirse o da onlardandır"* âyetini okumuştur.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: "Müslümanlarla savaş halinde olan kâfire, silahın dışında bir şey satmak büyük günahtır; silah satmak ise küfürdür."[1065]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu sözle şu kastedilmiş olmalı: Eğer satan kimse bununla düşmana destek vermeyi kastetmişse böyledir; fakat eğer bir müslüman düşmanın elinde esir olur da kurtulması için silahtan başka bir şey kabul edilmezse bu durumda az miktarda silah vermek câizdir, çok silah câiz değildir. Sahnûn ise bu durumda, başka yolu yoksa az veya çok silah vermesinin câiz olduğunu söylemiştir.[1066]

Şüphesiz Allah, zalim bir toplumu doğru yola ulaştırmaz; yani kâfirleri dost edinerek kendisine zulmedenleri hidayet yoluna sevketmez.

Kalplerinde hastalık bulunan münafıkların, kâfirlerin dostluğuna can attıklarını ve onların kendilerine yardım etmesi için çırpındıklarını görürsün. Onlar, "Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz!" derler ve işin çehresinin değişip devlet ve kuvvetin kâfirlere geçmesiyle başlarına felaketlerin gelmesinden korktuklarını söyleyerek onlardan özür dilerler.

Rivayet edildiğine göre, Ubâde b. Sâmit [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Benim yahudilerden pek çok dostum vardı; ben hepsinin dostluğunu terkedip Allah'a ve Resûlü'ne dost oluyorum" dedi. Münafıkların başı Abdullah b. Übey de, "Ben başıma felaket gelmesinden korkuyorum; yahudi ve müşriklerden kendileriyle dost olduğum kimseleri terkedemem!" dedi. Olay üzerine bu âyet indi. Cenâb-ı Hak, ona şöyle cevap verdi:

[1064] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/204.

[1065] Burada yazım hatası mevcuttur. Bu yüzden sözün sahibini bir âlim diye verdik.

[1066] bk. İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, 3/81-82 (Beyrut 1988); Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, 3/302-303 (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999).

"*Belki Allah,* düşmanlarına karşı Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] *fetih nasip eder,* müslümanları destekler ve onlara yardım eder *yahut* ölüm ve sürgün gibi, katından yahudilerin kökünü kazıyacak *bir iş meydana getirir de o münafıklar, içlerinde gizledikleri* şeyden, küfür, nifak ve yahudilere arka çıkmaktan dolayı *pişman olurlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah, resûlüne fetih nasip edip münafıkların içini dışına dökerek onları rezil edince, *iman edenler birbirine, 'Sizinle beraber olduklarına bütün güçleriyle yemin edenler bunlar değil mi?' der."* Onlar bunu, münafıkların haline hayret ettiklerinden ve Allah'ın kendilerine lutfettiği ihlâsa sevindiklerinden söylerler.

Yahut müminler, bu sözü yahudilere söylerler; çünkü münafıklar onlara yardım etme sözü vermişlerdi. Cenâb-ı Hak, onların yahudilere şöyle söylediğini haber vermektedir:

"*Eğer sizinle savaşılırsa muhakkak biz size yardım ederiz!"* (Haşr 59/11). Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş ve kaybedenlerden olmuşlardır."*

Bu söz de, müminlerin sözünün devamı olabilir. Yahut o, Allah'a aittir. Cenâb-ı Hak, onların amellerinin boşa gittiğine şahitlik etmektedir. Onda, bir hayret ifadesi de mevcuttur. Cenâb-ı Hak, sanki şöyle demektedir: "Onların amelleri nasıl da boşa gitmektedir ve onlar nasıl da perişan olmaktadırlar!"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce, gafilleri dost edinmeyi, onlarla içli dışlı olmayı yasaklayan hükümler çok geçti. Özellikle açıkça günah işleyen fâsık kimselerden daha fazla sakındırılmıştır.

Sohbet ve dostluğundan sakınılacak kimseler arasına, sırf gösteriş ve yağcılık için Kur'an okuyan kimseler de girer; onlar, şeytanın yolunda olan kimselerdir.

Sohbetinden sakınılacak bir diğer grup, kendisini hak yolcusu gösteren cahillerdir; onlar, kendilerini terbiye edecek bir şeyhi olmayıp kendi başlarına kalan kimselerdir.

Sohbetinden sakınılacak bir diğer grup da, hüküm ve davranışlarında katı bir tutum içinde olan âlimlerdir. Bu tür kimselerle sohbet etmek ve kendileriyle içli dışlı olmak, basiretin safiyetini giderir, iç âlemin nurunu söndürür. Hangi dervişi, "İleride başıma bir bela gelir de kendilerinden yardım isterim" diye bu gruplardan birine meylettiğini görürsen, bil ki onda münafıklardan bir damar ve huy vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dinden Dönenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette imanı muhafaza etmekle ilgili diğer hükümlerden bahsederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ د۪ينِه۪ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ
بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِر۪ينَ
يُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَٓائِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ
مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٥٤﴾ اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا الَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾ وَمَنْ
يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

54. *Ey iman edenler! Sizden her kim dininden dönerse Allah, onların yerine öyle bir toplum getirir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı*

severler. Onlar, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı izzetli ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lutfudur; onu dilediğine verir. Allah, geniş ihsan sahibidir, her şeyi bilendir.

55. ***Sizin dostunuz ancak Allah'tır, resûlüdür, bir de namazı hakkı ile kılan, zekâtını veren ve rükû eden müminlerdir.***

56. ***Kim Allah'ı, resûlünü ve müminleri dost edinirse*** *(bilsin ki)* ***Allah'ın taraftarları muhakkak galip gelecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Sizden kim, müslüman olduktan sonra *dininden dönerse Allah, onların yerine öyle bir topluluk getirir ki Allah onları sever*, onları dininde sabit tutar, *onlar da Allah'ı severler;* O'nun dininden dönenlerle cihad ederler."

Bir rivayete göre onlar, Yemenliler'dir. Daha kuvvetli olan görüşe göre onlar, Ebû Bekir-i Sıddîk ve dinden çıkan gruplarla savaşmada ona tâbi müminlerdir. Allah Teâlâ'nın onları dinden çıkanlarla mücadelede ciddi ve kararlılıkla nitelemesi de bu grubun onlar olduğunu göstermektedir; çünkü bunlar Ebû Bekir-i Sıddîk'ın sıfatlarıdır. "*Onlar, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurludurlar*" âyeti de yine onların sıfatıdır. Gerçekten Ebû Bekir-i Sıddîk, nefsini savunmada zayıf idi, fakat Allah'ın rızası yolunda çok kuvvetliydi, Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmazdı. Dinden çıkanlarla savaş hakkında sahabeden bazıları kendisini tenkit edince o, Hak olan bir işte kimsenin kınamasından korkmadığını göstermişti.

Bu âyette, gayba ait bir haber vardır; onda henüz gerçekleşmeyen bir olaydan bahsedilmiştir. Gerçekten, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] son döneminde, Araplar'dan bazı kabileler dinden dönmüştür. Bunlar üç fırka olup şunlardır:

1. Müdlic oğulları. Bunların reisi, Esved el-Ansî idi. Yemen'de ortaya çıkıp kendisinin peygamber olduğunu ilan etti, o bölgeyi işgal etti.

Sonra onu Fîrûz ed-Deylemî öldürdü. Bu olay, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefat ettiği günün bir önceki gecesinde oldu, Allah Resûlü onun öldürüldüğünü haber verdi, müslümanlar sevindiler.

2. Hanîfeoğulları. Bunlar, Müseylimetülkezzâb'ın adamlarıydı. Müseylime, Yemâme'de ortaya çıkıp peygamberlik iddiasında bulundu. Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle bir mektup yazdı:

"Allah'ın elçisi Müseylime'den, Allah'ın elçisi Muhammed'e. Bundan sonra diyeceğim şudur: Yeryüzünün yarısı benim, yarısı senin olsun..." Resûl-i Ekrem ona şu cevabı gönderdi:

"Allah'ın resûlü Muhammed'den yalancı Müseylime'ye. Diyeceğim şudur: Bütün yeryüzü Allah'a aitir. O, kullarından dilediğini ona vâris (sahip ve hâkim) yapar. Âkıbet (iki âlemde hayırlı sonuç), takva sahibi kullarındır."

Ebû Bekir-iSıddîk [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatından sonra Müseylime'ye savaş açtı, üzerine İslâm ordusunu gönderdi. Müseylime'yi, Uhud günü Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşî öldürdü.[1067]

3. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] hayatta iken dinden çıkan bir diğer grup, Tüleyha'nın kavmi Esedoğulları'dır. Tuleyha da peygamberlik iddiasında bulundu. Hz. Peygamber onun üzerine Halid b. Velid'i gönderdi, Hz. Halid onunla savaşa girdi, Tuleyha yenilip Şam'a kaçtı, sonra yeniden müslüman oldu, Müslümanlığı güzel yaşadı, güzel hizmetleri oldu.

Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] zamanında. Uyeyne b. Hısn'ın kavmi Fezâreoğulları, Kurre b. Meslime'nin kavmi Gatafân, Süleymoğulları, Mâlik b. Nüveyre'nin kavmi Yerbû' oğulları, Müseylim'nin karısı Secah el-Mütenebbie'nin kavmi Temim'den bazıları, Es'as b. Kays'ın kavmi Kinde ve Bahreyn'de Bekir b. Vâil oğulları dinden çıktılar. Allah Teâlâ, Hz. Ebû Bekir'in eliyle hepsinin işini bitirdi; teslim olup İslâm'a girmeyenler öldürüldüler.

[1067] Vahşî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben Câhiliye dönemimde insanların en hayırlısını (Hz. Hamza'yı) öldürdüm; müslüman olduktan sonra da insanların en şerlisini (Müseylime'yi) öldürdüm (bunun ona kefâret olacağını ümit ediyorum)" (bk. Sa lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/465).

Hz. Ömer [radıyallahu anh] zamanında dinden çıkan ise İslâm'ı kabul ettikten sonra bir fakire vurduğu tokada karşılık kısas olarak yiyeceği bir tokat yüzünden dinden çıkan Cebele b. Eyhem'in kavmi Gassân'dır. Araplar içinde dinden çıkanlar bunlardır. Allah, kendisinin sevdiği ve kendisini seven bir kavim getirdi, bunlar dinden çıkanlarla savaştılar, onları dine döndürdüler, dönmeyenleri öldürdüler.

Allah'ın kuluna muhabbeti, onu hayırlı işlerde muvaffak etmesi, kötülüklerden koruması ve huzuruna yaklaştırmasıdır. Kulun Allah'a muhabbeti ise O'na itaat etmesi ve kendisine isyandan sakınmasıdır. "Âyetin Tasavvufî İşaretleri"nde bu konuda geniş açıklama gelecektir.

Cenâb-ı Hak, sonra, sevdiği bu kimselerin vasıflarını şöyle tanıtmıştır:

"Onlar, müminlere karşı alçak gönüllüdür." Yani onlara karşı çok şefkatli ve tevazu sahibidirler.

"Kâfirlere karşı izzet sahibidirler." Onlara karşı çetin ve galiptirler. Onların bu sıfatı bir değer âyette şöyle belirtilmiştir: *"Onlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında ise çok merhametlidir"* (Feth 48/29).

"Allah yolunda cihad ederler." Allah'ın dininden dönen kimselerle savaşırlar.

"Kınayanın kınamasından korkmazlar." Allah'ın dininde kuvvetli olduklarından, kimsenin kınamasına aldırış etmezler. Bu âyette, Ebû Bekir-i Sıddîk'ı [radıyallahu anh], dinden çıkanlara (ve zekât vermeyenlerle) savaş açtı diye kınayanların hatasına bir işaret vardır. Onlar kendisine, "Lâ ilâhe illallah diyen kimselerle nasıl savaşırsın?" dediklerinde, Sıddık-ı Ekber,

"Vallahi, kim namazla zekâtın arasını ayırır ve zekât vermekten kaçınırsa onunla savaşırız!" diyerek onların kınamasına aldırış etmemiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, Allah'ın bir lutfudur; onu dilediğine verir.* Bu lutufla, onlara özel olarak verilen muhabbet ve güzel ahlâka işaret edilmektedir. *Allah, ihsan ve ikramı geniş olandır;* buna kimin layık olduğunu *en iyi bilendir."*

Cenâb-ı Hak, müminleri kâfirlerle dostluktan nehyedince, kimlerin kendisiyle dostluk kurulmaya layık olduğunu zikrederek şöyle buyurdu:

"Sizin dostunuz ancak Allah'tır, resûlüdür ve müminlerdir." Allah, "Sizin dostlarınız" demedi; bununla şuna dikkat çekilmiştir: Allah'la dostluk asıldır, işin temeli budur; O'nun peygamberi ve müminlerle dostluk ise Allah'la dostluğa tâbidir.

Sonra, bu müminlerin sıfatlarını şöyle tanıttı: *"Onlar, namazı hakkı ile kılarlar, zekâtı verirler ve rükû ederler."* Yani, Allah için boyun eğerler, Allah'ın kullarına karşı mütevazi davranırlar, O'nun hükümlerine teslim olurlar. Yahut onlar, hayra olan şevklerinden ve bir an evvel bunu yerine getirme arzusundan dolayı namazda rükû halindeyken bile sadaka verirler.

Bu âyetin Hz. Ali hakkında indiği söylenmiştir. O, namazda rükû halindeyken bir dilenci gelip bir şeyler istedi; o da bir hareketle parmağındaki yüzüğü çıkarıp ona attı. Adam gidip durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bildirdi. O sırada bu âyet indi.[1068]

Âyetin manasının umumi olup bu nitelikleri taşıyan herkesi içerdiği de söylenmiştir. Namazdan sonra ayrıca rükûnun zikredilmesi, onun namazın en faziletli rükünlerinden olmasından dolayıdır.

"Kim Allah'ı, resûlünü ve müminleri dost edinirse bilsin ki Allah'ın taraftarları muhakkak galip gelecektir." Âyette, Allah ism-i şerifinin aynı cümle içinde açıkça zikredilmesi, verilen habere bir delil olması içindir. Âyet sanki şöyle demiş oluyor:

"Kim onları dost edinirse o, Allah'ın taraftarıdır ve Allah'ın taraftarları da galip gelecek olanlardır."

Bu ifade ayrıca onların itibarını artırmak ve şerefini yüceltmek içindir. Onda ayrıca bunların dışındaki kimseleri dost edinenleri tariz yoluyla (dolaylı şekilde) kınama mevcut olup bu kimsenin şeytanın taraftarı olduğuna işaret edilmektedir. "Hizb" kelimesinin aslı, "başlarına gelen ciddi bir iş sebebiyle bir araya gelen topluluk" demektir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

[1068] İbn Asâkir, *Târih*, 42/356 (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996); İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 4/1162; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/104-105.

54-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kuluna muhabbeti, kulun Allah'a muhabbetinden daha öncedir. Aynı şekilde O'nun kuluna yönelmesi de kulun tövbe edip O'na dönmesinden öncedir. Âyette, *"Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"* buyrulması, buna işaret etmektedir. Şu âyet de hakikati ifade ediyor: *"Sonra Allah, rahmetiyle onlara yöneldi, bunu tövbe etmeleri için yaptı"* (Tevbe 9/118).

Bâyezid-i Bistâmî demiştir ki: "Manevi yola girişimin ilk günlerinde dört konuda hata ettim, sonra anladım ki iş benim düşündüğüm gibi değilmiş. Ben ilk halimde, benim Allah'ı zikrettiğimi, O'nu benim tanıdığımı, sevdiğimi ve aradığımı zannederdim. Terbiyenin sonuna gelince gördüm ki O'nun beni anması benim zikrimden önceymiş, yine O'nun tanıması, benim O'nu tanımamdan, O'nun sevgisi benim sevgimden, O'nun talebi benim talebimden daha önceymiş!"

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Ey yüce Rabbim! Zikredenlerden önce onları zikreden sensin. Âbidler sana yönelip senden bir şey istemeden önce, ihsanı başlatan sensin. Talep edenler daha talep etmeden önce, onlara vermeye başlayan cömert sensin. Önce ihsan edip sonra da bize verdiğin nimetleri yolunda harcamaya muvaffak edip buna bolca karşılık ve sevap veren yine sensin."[1069]

Allah'ın kulunu sevmesi, onu kötü hal ve sonuçlardan koruması, ona özen göstermesi, kendisine yaklaştırması ve huzuru için özel olarak seçmesidir.

Zamanının irşad kutbu Abdüsselâm b. Meşîş [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Muhabbet, Allah'ın, cemalinin nurunu, celâl ve kemalinin kudsiyetini kendisine göstererek sevdiği kulun kalbini kendisine çekmesidir. Muhabbet şarabını içmek, vasıfların vasıflarla, ahlâkın ahlâkla, nurların nurlarla, isimlerin isimlerle, sıfatların sıfatlarla ve fiillerin fiillerle karışmasıdır."

[1069] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 535 (Beyrut 2005).

Bunun manası, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesinde kulun kendisini kaybetmesidir. Bu, fenâ makamıdır. Allah kendisinden razı olsun, Hazret-i Pîr (İbn Meşîş) demiştir ki:

"İlâhî muhabbetten içmek, kalbin, âzaların ve damarların bu sevgiden kana kana içerek kendinden geçmesidir. Bu, manevi terbiye ve temizlikten sonra gerçekleşecek bir haldir. Yani ilâhî muhabbetten içmek, azar azar, vakit vakit olur. Böyle olursa kul, manevi şeyleri hiç kaçırmadan müşahede etme imkânına ulaşır Buna, tasavvufta "rayy" yani ilâhî muhabbete kanma denir. Bu da manevi temizliğin kemal haline ulaşmasından sonra elde edilecek bir nimettir.

İlâhî muhabbetten herkes kendi derecesine göre içer. Bazıları, onu arada bir vasıta olmaksızın içer; ona bunu doğrudan Allah Teâlâ içirir. Bunlar çok az bulunan kimselerdir. Hem bu kimselerde galip olan hal, çoğu kez dengesini kaybetmektir. Onlardan bazısı, onu bir vasıta ile içer. Melekler, âlimler ve mukarrebînden (ilâhî yakınlığa ulaşmış) büyük zatlar eliyle içmek gibi."

Hazret burada melekleri vasıtaya bir misal olarak vermiştir. Melekler, peygamberler için bir vasıta olduğu gibi; Allah'ı iyi tanıyan âlimler ve mukarrebînden büyük zatlar da diğer insanlar için, bu yolda birer vasıtadır.

İbn Meşîş [rahmetullahi aleyh] sonra şöyle demiştir: "Muhabbet ehlinden bazısı vardır ki daha ondan bir şey içmeden sırf muhabbet kâsesini görmekle sarhoş olur. Ya ondan biraz tattıktan sonra hali nice olur bir düşün! Hele bir de onun bu ilâhî aşk şarabından içtikten, onu kana kana yudumladıktan ve içilen şeyle kendinden geçtikten sonraki halini düşün! Manevi sarhoşluk halleri farklı farklı olduğu gibi, âriflerin bu halden sonra uyanıklık halleri de farklı derecelerde olur."

Onun bu konudaki sözleri ve açıklaması için, bizim İbnü'l-Fârız'ın *Hamriyye* adlı kasidesine yaptığımız şerhe bakınız.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Bûzîdî demiştir ki:

"Muhabbetin üç mertebesi vardır. Bunlar, başlangıç, orta ve nihayet halidir.

Muhabbetin başlangıç derecesi âbidler, zâhidler, salihler ve müctehid âlimler gibi hak yolda hizmet gören kimselere verilir.

Muhabbetin ortası, kendilerine şevk halinin galip geldiği hal ehline aittir. Bu şevk hali onları öyle sarar ki kendilerinden birtakım şatahat türü (aklı ve ölçüyü aşan) sözler çıkar. O halin etkisiyle raks yapar, ayakta dönüp devran ederler ve bu durumda onlarda çok kere zâhirî ilim sahiplerinin yadırgayıp reddettiği haller görülür. Onlardan bazısında cezbe hali hâkim olur, hepten kendisini kaybeder. Bazısında cezbe ile birlikte bir miktar uyanıklık hali kalır. Bunlar, üzerlerinde birtakım kerametler ve hârîkulade haller zuhur eden kimselerdir.

Muhabbetin nihayeti, irfan ehline verilmiştir. Onlar, Hakk'ı müşahede ve görme makamına çıkmış, ilâhî muhabbeti bir vasıta ile içip sarhoş olduktan sonra yine o vasıtanın (kâmil mürşidin) aracılığı ile kendine gelmiş kimselerdir." Onun sözlerini mana olarak naklettik.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) de bu konuda özetle şöyle der: "Âriflerin muhabbeti, müşahededen sonradır; böyle olmazsa hakiki muhabbet olmaz. Çünkü nimet ve ihsanlara bağlı olarak oluşan muhabbet, sağlam değildir. Âriflerinki ise bundan farklıdır. Kim Hakk'ı görürse O'na âşık olur. Onun cemaline âşık olarak kalbi tamamen cezbedilip alınmış bir kimse, O'ndan nasıl döner ki? Bunun için, dine muhabbetle giren kimseler hiçbir zaman dinden dönmediler."[1070]

İlâhî muhabbetin birçok alamet ve meyvesi vardır. Cenâb-ı Hak, onların bir kısmını bu âyetlerde zikretmiştir. Şöyle ki:

Allah'ı sevenler, müminlere karşı alçak gönüllüdür, yani onlara karşı tevazu ve şefkat sahibidir. Kâfirlere karşı çetin ve onurludur; onlara galiptirler. Allah yolunda cihad ederler; yani Allah yolunda nefisleri ve kötü arzularına karşı mücâhede ederler. Hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar; çünkü onlar sevdiklerinden başkasını görmezler ve gayre göre hareket etmezler.

İlahî muhabbete, yüce Allah'ın lutuf ve ihsanından başka bir yol yoktur. O, Allah'ın, bir lutfudur; onu dilediğine verir. Allah, geniş ihsan sahibidir, ihsana layık olanı en iyi kendisi bilir.

[1070] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/318.

Muhabbet ilâhî bir lutuftur, fakat Allah katında sevilen kimselerle sohbet etmek, onlarla beraber olmak bu muhabbetin normal sebeplerinden biridir. Bu muhabbet ehli, Allah'ın ordusu olan velilerdir. Onları dost seçmek, kendilerine yakın olmak, Allah'a yakınlık ve ilâhî muhabbet vesilesidir. Bu aynı zamanda ilâhî nazar altına girmenin ve manevi hallere ulaşmanın yoludur. Kim Allah'ı, resûlünü ve müminleri dost edinirse bilsin ki Allah'ın taraftarları muhakkak galip geleceklerdir.

Kâfirlerle Dostluk Haramdır

Cenâb-ı Hak bundan sonra, dinine düşman olan kimselerin dostluğunu yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا د۪ينَكُمْ هُزُواً وَلَعِباً مِنَ الَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٧﴾
وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُواً وَلَعِباًۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

57. ***Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer mümin iseniz Allah'tan korkun.***

58. ***Siz namaza çağırdığınız zaman bunu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların gerçeği akıl edemeyen bir güruh olmalarındandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Yahudi ve hıristiyanlar gibi *sizden önce kendilerine kitap verilenlerden, dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri dost edinmeyin,* onlar bunu şiddetli inkâr ve tam anlamıyla akılsızlık yapmaktadırlar. Ayrıca müşriklerden kâfirleri de dost ve yakın arkadaş edinmeyin."

Bir diğer mana: Ehl-i kitap'tan ve müşriklerden dininizi oyun ve eğlenceye alanları veli (yönetici ve mühim işlerinizi teslim edeceğiniz arkadaş) edinmeyin.

"Eğer mümin iseniz, onları dost edinmekten *Allah'tan korkun."* Hiç şüphesiz iman, ilâhî emir ve yasakların sınırında durmayı gerektirir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Hem dininizle alay edenleri nasıl dost edinirsiniz ki *onlar namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar."*

Rivayet edildiğini göre, Medine'de bir hıristiyan, müezzinin, "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" (Ben şahitlik ederim ki Muhammed Allah'ın resûlüdür) dediğini işitince, "Allah yalancıyı yaksın!" dedi. Sonra dönüp evine gitti. Bu hıristiyanın hizmetçisi bir gece elinde ateşle eve girdi; hane halkı uyuyordu, elindeki ateşten bir kıvılcım etrafa sıçradı; evi ve içindekileri yaktı.[1071] Böylece sözünde yalancı olan yandı.

Bu âyette, ezanın dinin bir emri ve alameti olduğuna Kur'an'dan bir delil vardır.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Bu, onların gerçeği akıl edemeyen bir güruh olmalarındandır."* Gerçekten sefihlik, insanı haktan cahil kalmaya ve onunla alay etmeye götürür. Akıl ise doğru olan bir şeyden cahil kalmayı reddeder, hakkı kabul eder ve ona saygı duyup yüceltir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, müminleri, kötü ahlâklı ve şerli kimselerle dostluk ve beraberlikten sakındırmıştır. Bundan, hayırlı insanlarla dostluk yapmaya teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Bu hayırlı kimseler, güzel ahlâk ve hal sahibi sûfîlerdir. Onların sohbetinde (dostluk ve beraberliklerinde) büyük bir hikmet ve pek çok hayır vardır. Allah kendisinden razı olsun, İbn Abbâd,[1072] *Hikem*'i nazımla şerhettiği eserinde şöyle demiştir:

[1071] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/469.

[1072] İbn Abbâd'ın tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefezî er-Rundî olup Şâzelî şeyhlerindendir. 792 (1390) yılında vefat etmiştir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem'i* üzerine *Gaysü'l-Mevâhibü'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. İbn Abbâd, *Hikem*'i ayrıca manzum olarak da şerhetmiştir. Müfessirimiz İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], bu nazım halindeki şerhe işaret etmektedir. İbn Abbâd hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267.

"Allah yolunda kardeşliğin fazileti inkâr edilemez. Eğer onun şartlarında bir eksiklik olursa tam karşılığı alınmaz. Bunun temel şartı, bir ârifibillâh olan veli ile, bütün nefsanî haz ve düşüncelerden uzak olarak sırf Allah için kardeşlik kurmaktır. İnsanları irşad etmede onun sözü ile hali aynıdır. Onlar bizi sadece Rahmân'a davet etmektedir. Allah için sevdiğin ârifin nurları üzerinde sürekli yansır ve yayılır. Ârif, Cenâb-ı Hakk'ın özel koruması altında ilâhî rahmetle sarılmış durumdadır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Hali seni hayra şevklendirmeyen ve sözü seni Allah'a sevketmeyen kimseyle beraber olma!"

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ehl-i Kitabın Uyarılması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Ehl-i kitabı kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا
وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُۙ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

59. ***De ki: Ey kitap ehli! Siz bizi ancak, Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilen kitaplara inandığımız için sevmiyorsunuz. Bunun bir sebebi de sizin çoğunuzun gerçekten fâsık olmasıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Ey kitap ehli!* Bizden beğenmediğiniz nedir? Bizim hangi işimizi ayıplıyorsunuz? *Siz bizi ancak Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilen bütün kitaplara inandığımız için sevmeyip ayıplıyorsunuz. Bunun bir sebebi de sizin çoğunuzun, gerçek* imanın dışına çıkıp *fâsık olmasıdır.* Bizim yaptığımız, yadırganacak ve kınanacak bir iş değildir."

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah tarafından özel olarak seçilmiş veliler, şeriat ehlinin bütün ilme dayalı hallerini tasdik eder ve yaptıklarından hiçbirini inkâr etmez. Şeriatın zâhirinde kalanlar ise velilerin hallerinden çoğunu inkâr eder ve onların kusurlu olduğunu söylerler. Halbuki onların inkâr ettikleri, velilere göre kulu Allah'a yaklaştıran en faziletli şeylerdir. Onlar, inkâr edenlere şöyle der:

"Siz bizi ancak, sizin bahsettiğiiniz dinî ilimlere inandığımız için sevmiyorsunuz. Bir de siz, bizim sahip olduğumuz ilmin hakikatinden uzaksınız ve bize tahsis edilen özel halleri göremiyorsunuz."

Fakat, sadece zâhirî ilme sahip âlimler, velileri inkâr etmekte mazurdurlar; çünkü onların ilimden ulaştığı nokta bu kadardır. Eğer onların, başkasını yani halleri kendilerine aykırı gelen bir veliyi inkâr edişi, dinden anladıkları bir delile dayanıyorsa özürleri geçerlidir. Şayet onların inkârları sırf hasede ve tarafgirliğe dayanıyorsa, bu durumda onlar Allah katında mesul olup ilâhî gazap ve azabı hak ederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hakkı Bâtıl, Hayrı Şer Görenler

Yahudilerden bir cemaat, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geldiklerinde ona,

"Ey Muhammed, bize peygamberlerden iman ettiklerini haber ver!" dediler. Hz. Peygamber de onlara, Âl-i İmrân sûresinin şu âyetini okudu:

"De ki: Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub'un oğullarına indirilenlere, Musa, İsa ve (diğer) peygamberlere Rab'leri tarafından verilenlere iman ettik. Onların arasında bir ayırım yapmayız. Biz O'na teslim olduk" (Âl-i İmrân 3/84). Yahudi grubu, Hz. İsâ'nın zikredildiğini işittiklerinde,

"Biz senin dininden daha kötü bir din görmedik!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِؕ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ
عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَؕ اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا
وَاَضَلُّ عَنْ سَوَٓاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

60. ***De ki: "Size, Allah katında cezası bundan daha kötü olanları haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, kendilerini maymunlara ve domuzlara çevirdiği kimselerle, tâguta (puta) tapan kimselerdir. İşte onlar, mekânları en kötü olanlar ve doğru yoldan en fazla sapmış kimselerdir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlara de ki: Size,* 'Bundan daha kötü bir din görmedik!' dediğiniz din hakkında söylediğiniz sözden, *Allah katında cezası daha kötü olanı haber vereyim mi? O, Allah'ın kendilerine lânet ettiği,* rahmetinden uzaklaştırdığı, inkâr ve isyanı sebebiyle *kendilerine gazap ettiği kimselerin dinidir."* Onlar, yahudilerdir.

'Allah onları maymunlara ve domuzlara çevirdi.' Yani bazısını maymuna, bazısını domuza çevirdi. Bunlar, cumartesi yasağını çiğneyenlerdir. Allah onların gençlerini maymuna, yaşlılarını domuza çevirdi. *Ayrıca onlardan bir kısmını tâguta tapan kimseler yaptı.* Bunlar, buzağıya yahut kâhinlere tapanlardır. Veya Allah'a isyanda kendisine tâbi oldukları her şeydir.

'İşte onlar, mekânları en kötü olanlardır.' Yani en aşağı derecede ve en düşük haldedirler. Allah onların kötü halini en iyi şekilde göstersin diye, mekânlarını en kötü yapmıştır. *Onlar ayrıca, doğru yoldan en fazla sapmış kimselerdir.* Onlar, düzgün yolun ortasında sapmışlardır. Evet onlar, dosdoğru yol olan İslâm'ı terkederek, tam bir ifrat ve tefrite düşüp hak yoldan büsbütün sapmışlardır."

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, günah ve isyanlara bulaşmış, iç âlemi haset, makam sevgisi ve dünya hırsı yanında diğer kalp hastalıklarıyla dolu iken, kalkar da velileri tenkit ederek onlara dil uzatırsa kendisine denir ki:

"Sana asıl kötü ve şerli olanı haber vereyim mi? O, günah ve isyanları sebebiyle Allah'ın huzurundan uzaklaştırdığı, kalp hastalıkları sebebiyle kendisine gazap ettiği ve kalbini gayb nurlarını görmekten çevirdiği kimsedir. İşte bu, hali en kötü ve hak yoldan en fazla sapmış kimsedir. Her kim, Allah'ı zikredenleri tenkit ve kötüleme ile uğraşırsa kalbi gaflet ve kasvet (katılık) ile perdelenir, tersine çevrilir; hatta Allah korusun, o, bu halde kötü (imansız) ölüme kadar gider.

Yahudilerin İkiyüzlülüğü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudilerin nasıl bir nifak içinde olduklarını şöyle haber verdi:

وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِه۪ۜ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

61. ***Onlar, yanınıza inkârla girip yine inkârla çıktıkları halde size geldiklerinde "inandık" derler. Allah onların gizlediklerini çok iyi bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudilerin kötü hallerinden bahsederek şöyle buyurdu: "*Onlar, size gelip, yanınıza girdiklerinde,* size katıldıklarını dile getirerek, *'Sizin dininize inandık!' derler. Halbuki onlar, yanınıza girdiklerinde, kalpleri inkâr içindeydi, yanınızdan çıkarken de yine inkâr içinde çıktılar.* Onlara, hiçbir vaaz ve uyarı fayda vermedi, bilakis onlar dıştan size uyduklarını söylediler, içte nifaklarını gizlediler. *Allah onların gizlediklerini çok iyi bilmektedir;* bunun için onları ahirette bütün insanların önünde rezil edecektir."

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kimin için ezelde ilâhî huzurdan tart ve uzaklaştırılma takdir edilmişse onun muhabbet ehli kimselere karışması kendisine bir fayda vermez; bilakis o, onların yanına girdiği gibi çıkar. Bu kimseye hiçbir vaaz ve uyarı fayda vermez. Hiçbir nasihatçi ve uyarıcı ona bir şey kazandırmaz. Fakat kime ezelde ilâhî inâyet takdir edilmişse o, muhabbet ehli velilerin yanından hidayete kavuşmuş ve hakka riayeti öğrenmiş olarak çıkar. Girerken en düşük halde olsa da en yüksek makamda dışarı çıkar. Çünkü meşhur hadiste belirtildiği gibi,[1073] Allah dostları öyle kimselerdir ki onlarla samimiyetle birlikte olan kimse, şakî (rahmetten mahrum) olmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yahudilerin Diğer Kötü Sıfatları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudilerin diğer kötü sıfatlarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَتَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ
وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌۜ
غُلَّتْ اَيْد۪يهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُواۢ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِۙ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ
وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًاۜ وَاَلْقَيْنَا
بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۜ كُلَّمَٓا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ
اَطْفَاَهَا اللّٰهُۙ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًاۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٦٤﴾

62. ***Onlardan birçoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede yarıştıklarını görürsün. İşledikleri iş ne kadar kötüdür!***

[1073] Hadis için bk. Buhârî, Daavât, 66; Tirmizî, Daavât, 129.

63. ***Din adamları ve âlimleri onları, günah konuşmaktan ve haram yemekten menetselerdi ya! Onların yaptıkları ne kötüdür!***

64. ***Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır*** *(sıkıdır)"* ***dediler. Söyledikleri söz yüzünden elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar!*** *(Durum onların dediği gibi değil),* ***bilakis, Allah'ın iki eli de açıktır; dilediği gibi ihsan ve infak eder.***

Şüphesiz, sana Rabb'inden indirilen şeyler, onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü artırır.

Biz onların aralarına, kıyamete kadar sürecek düşmanlık ve kin attık. Onlar her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa *(fitneyi körüklemişlerse)* ***Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed veya ey görme yeteneğine sahip olanlar! *O yahudilerden birçoğunun günahta,* yani isyanlarda ve nefislerinin hoşlandığı haram işlerde *yarıştıklarını görürsün.* Onların ayrıca, başkasının malına, ırz ve canına saldırı gibi diğer insanlara yönelik düşmanlıkta, rüşvet, faiz ve diğer yollarla haram yemede yarıştıklarını görürsün. *İşledikleri iş ne kadar kötüdür!"* Yani bu yaptıkları çok kötüdür ve çirkinlikte son noktadır.

"Din adamları ve âlimleri onları, günah konuşmaktan yani yalandan *ve haram yemekten menetselerdi ya! Onların yaptıkları,* yani gördükleri kötülükler karşısında sükût etmeleri ve yaptıklarını inkâr ve reddetmemeleri *ne kadar kötüdür!"*

Bu işin bir kötü yanı da, onu yapanların yaptıklarını bilerek, inceleyerek ve araştırarak yapmalarıdır (Yani onlar, halktan gelen menfaatlerini korumak için onların yaptıkları kötü işlere bile bile sükût etmişlerdir). Hiç şüphesiz âlimlerin ve idarecilerin günahlara karşı sükût edip onu değiştirmeyi ihmal etmesi, isyanlara düşmekten daha çirkin ve daha tehlikelidir. Bunun için bu işi yapanların şiddetle kötülenmesi hak oldu. Ayrıca, kötülüğü değiştirmeyi terketmekte, yapmacık bir durum ve yalakalık vardır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bir adam, bir topluğun içinde yaşar ve gözleri önünde günahlara dalır da, ona mani olmazlarsa Allah Teâlâ'nın hepsine umumi bir azap göndermesi yakındır."[1074]

Bu konuda Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur:

"Öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere (günah işleyenlere) dokunmakla kalmaz, hepinizi yakar" (Enfâl 8/25).

Demek ki iyiliği emir ve kötülükten sakındırmayı terketmenin vebali, günahlara dalmanın vebalinden daha büyüktür; bu sebeple bu işi terkedenlerin kınanması daha büyük oldu.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, onların günah konuşmaları içinde yer alan bazı çirkin sözlerini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır' dediler." Yani, "Eli sıkıdır, cimridir, bolca rızık vermez" dediler.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlamalarının uğursuzluğu yüzünden yahudilere, bir sene ciddi bir kıtlık isabet etti; o zaman bu çirkin sözü söylediler. Bu sözü söyleyen içlerinden sadece Finhâs b. Âzûrâ idi, fakat onlar onun sözünü onayladıkları için söz hepsine birden nisbet edildi.

"Eli bağlı" ifadesi, kinaye yoluyla cimriliği anlatmak için, "eli açık" ifadesi de cömertliği anlatmak için kullanılır. Şu âyet de bu manadadır:

"Elini boynuna bağlama (cimri olma), onu büsbütün de açma (elindeki malı ölçüsüz saçıp savurma)" (İsrâ 17/29).

Cenâb-ı Hak, sonra onlara şöyle cevap verdi:

"Söyledikleri söz yüzünden elleri bağlansın!" Bu onlar için bir beddua olabileceği gibi, başlarına gelecek durumdan bir haber verme de olabilir. Ellerinin bağlanması, dünyada esir alınmak ve yakalanıp cezalandırılmak şeklinde olabileceği gibi; ahirette elleri zincirlere vurulup

---

[1074] Taberânî, *el-Kebir*, nr. 2384.

cehennemde boyunlarına bağlı vaziyette azap görmeleri de anlatılmış olabilir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Durum öyle değil; bilakis, Allah'ın iki eli de açıktır."* Yani, Allah'ın nimetleri kulları üzerine saçılmıştır; O, gece gündüz onlara bolca ihsan etmektedir.

Yahudiler tekil ifadeyle, "Eli bağlıdır" dediler, onlara karşılık olarak âyette, *"O'nun iki eli açıktır!"* dendi. Bu onlara kuvvetli bir cevap vermek içindir. Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın cömertlik ve ikramını etkili bir ifadeyle anlatmak için böyle dendi. Nitekim biri, çok cömert ise kendisinden söz edilirken, "Filanın iki eli açık" denir.

Yahut, *"O'nun iki eli açıktır"* âyetiyle, kinaye yollu Allah'ın dünya ve ahiret nimetleri anlatılmıştır. Yahut bununla, Allah'ın istidrâc olarak (kulu azdırıp azaba yaklaştırmak için) verdiği nimetlerle, ikram olarak verdiği iki değişik nimet türü anlatılmıştır.

Cenâb-ı Hak, sonra bunu şu sözüyle tekit etti: *"O, dilediği gibi ihsan ve infak eder."* Yani Allah, kendi tercihiyle dilediği gibi, hikmeti gereği bazan nimetini genişletir, çok verir; bazan daraltır, az verir.

Onların inkârla basiretleri kör olduğu ve günahlarla kalpleri katılaştığında, her ne zaman Kur'an'la uyarılsalar azgınlık ve taşkınlıkları artmaktadır. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurdu:

"Şüphesiz sana Rabb'inden indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü artırır." Çünkü onlar küfür ve isyan halinde son derece katı ve bağnazdırlar, bu sebeple Kur'an'dan işittikleri her şey onların azgınlık ve inkârını artırmaktadır. Hasta olan bir kimsenin sıhhatli kimselere yarayan gıdaları aldığında hastalığının artması gibi, inatçı kâfirlerin de Allah'ın âyetlerinden inkârları artar.

Yahudilerin kötü hallerinden biri de, kalplerinin düşmanlık ve kinle birbirinden kopuk olmasıdır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

"Biz onların aralarına, kıyamete kadar sürecek düşmanlık ve kin attık." Artık onların kalpleri hiçbir zaman uyum içinde olmaz ve fikirleri aynı noktada toplanmaz.

"Onlar her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi körüklemişlerse) Allah onu söndürmüştür." Yani onlar her ne zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile harp etmek isteseler veya ona bir kötülük dokundurmak isteseler, Allah, aralarına, şerlerini defedecek bir çekişme atarak onları geri çevirir, tuzaklarını boşa çıkarır. Yahut onlar, düşmanlarıyla harp etmek istediklerinde, Allah onları hezimete uğratır. Gerçekten de yahudiler Tevrat'ın hükmüne aykırı hareket ettiklerinde Allah onlara Buhtunnasr'ı musallat etti. Sonra yahudiler yine yeryüzünde fesat çıkarttılar, o zaman Allah onlara Fıtrus[1075] er-Rûmî'yi musallat etti. Sonra yine fesat çıkardılar; Allah kendilerine Mecûsîler'i musallat etti. Sonra yine fesat çıkardılar; Allah kendilerine müslümanları musallat etti. Sanki onların işi gücü fesat çıkarmaktır; bunun için Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurdu:

"Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Yani, harpleri ve fitneleri ateşleyerek, haramları işleyerek, müslümanlara hile ve tuzak için çalışarak habire fesat çıkarırlar. *Halbuki Allah bozguncuları sevmez;* onların yaptığından razı olmaz, onlara ancak kötü hale düşürmek ve ceza ile karşılık verir."

62-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, Allah'ın hukukunu iyi bilen rabbânî âriflerle, Allah'a isyan edenlere azabının, itaat edenlere de sevabının olduğunu bilen âlimlere bir uyarı vardır. Bu uyarı onlara, hakkı inkâr eden, haddi aşan, hak yoldan çıkıp nefis yoluna meyleden kimseleri uyarma konusunda sessiz kalmamaları için yapılmıştır. Hak Teâlâ, şu mesajı verdi: Kim dininde gevşeklik gösterirse âlim ve rabbânî de olsa azaba uğrar."[1076]

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: *"Bir âlim, bir kötülük görür de (yapanı uyarma imkânı ve gücü olduğu halde) sükût ederse Allah'ın lâneti üzerine olsun!"*

[1075] Bu isim Bıtrus, Taytûs ve başka şekillerde de söylenmektedir. bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 2/50 (Beyrut 2002); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/177; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/476 (Beyrut 2004).

[1076] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/320.

Kısaca, rabbânî âriflerin kötülükten nehyetmesi çoğu defa, güzel hali ve yüksek himmeti ile olur. Ma'rûf-i Kerhî'nin ve diğer velilerin yaptığı gibi. Âlimlerin kötü işleri nehyetmesi ise sözle olur. Bu konudaki geniş açıklama ve velilerin himmetle kötü işleri düzeltme örnekleri daha önce (Âl-i İmrân sûresinin 104 ve 110. âyetlerinin tefsirinde) geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ehl-i Kitabı İman ve Takvaya Davet

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Ehl-i kitabı İslâm'a girmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاَدْخَلْنَاهُمْ
جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ
مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْۜ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌۜ
وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ سَٓاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

65. ***Eğer Ehl-i kitap iman edip isyandan sakınsalardı, elbette biz onların kötülüklerini örter ve onları naîm cennetlerine korduk.***

66. ***Eğer onlar Tevrat, İncil ve Rab'lerinden onlara indirilen hükümleri hakkı ile yerine getirselerdi şüphesiz üstlerinden ve ayaklarının altından akan nimetleri yerlerdi*** *(maddi-manevi, yer altı ve yer üstü nimetlerine ulaşır, refah içinde yaşarlardı).* ***Onlardan orta halde olup haddi aşmayan bir grup vardır; fakat onların çoğu ne kötü iş yapmaktadır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Ehl-i kitap,* yahudi ve hıristiyanlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve getirdiklerine *iman edip* belirttiğimiz *isyan ve çirkin hallerinden sakınsalardı, elbette biz onların* geçmişteki *kötülüklerini örter,* kendilerini onlardan hesaba çekmez ve *onları* müminlerle birlikte *naîm cennetlerine korduk."*

Bu âyette şuna işaret edilmektedir: Müslüman olan bir kimse geçmişinde ne kadar büyük günah işlerse işlesin, İslâm, geçmişi temizler. Bir Ehl-i kitap, yahudi ve hıristiyan İslâm'a girmeden cennete giremez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar,* aralarında bir ayırım yapmadan içindekilere iman ederek, öğrettiklerine boyun eğerek, hükümlerini yerine getirerek *Tevrat ve İncil'in hükümlerini ayakta tutsalardı ve Rab'lerinden kendilerine indirilenlere iman etselerdi;* yani Allah tarafından indirilen diğer kitaplara ve bu arada Kur'an'a iman etselerdi. Çünkü onlar, diğer kitaplara ve Kur'an'a imanla mükellef olduklarından, onlar da kendilerine indirilmiş kitaplar hükmünde olmaktadır. Evet, eğer bunları yapsalardı, *hiç şüphesiz üstlerinden ve ayaklarının altından akan nimetleri yerlerdi."* Yani biz, göğün ve yerin bereketini onlar için akıtarak rızıklarını genişletir, kendilerine bolca nimetler verirdik.

Bir değer mana: Üstlerinden, ağaçların bolca meyvelerinden, ayaklarının altından da bereketli arazi ürünlerinden yerlerdi.

Bir diğer mana: Ağaçların dallarındaki meyveleri koparak üstlerinden, yere düşenleri toplayarak ayaklarının altından yerlerdi.

Âyetin asıl muradı, onların rızıklarının kısılması ve yaşadıkları kıtlığın sebebini açıklamaktır; o da, inkâr ve isyanlarının uğursuzluğudur; yoksa ilâhî kudretin bunu kaldırmaktan âcizliği değildir.

Eğer onlar, zikrettiğimiz şeyleri hakkıyla yerine getirselerdi, biz onlara genişlik verirdik ve onlar için iki dünyanın hayrı hâsıl olurdu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlardan orta halde olup haddi aşmayan* ve hakta kusur etmeyen *bir grup vardır.* Onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenlerdir. Fakat *onların çoğu ne kötü iş yapmaktadır!* Onların yaptıkları çok kötüdür."

Âyette, bir taaccüp ifadesi vardır. Yani, onların ameli ne kadar kötüdür! Bu, inkârda inatlaşmak, gerçeği saptırmak, haktan yüz çevirmek, düşmanlıkta haddi aşmaktır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hâşiye'de[1077] der ki: "Bu âyette, Ehl-i kitabın birçok fırkaya ayrılacağını bildiren hadislere bir şahit mevcuttur. Aynı şekilde şu âyet de, bu ümmetin içinden farklı grupların çıkağına şahitlik etmektedir: '*Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet vardır ki onlar hakka sevkederler ve adaletle hüküm verirler'* (A'râf 7/181). Bu fırka, bu ümmetin içindeki kurtuluşa eren ümmettir." Yani onlar kulları, Hak ile Hakk'a sevkederler ve bütün işlerinde hak üzere adaletle davranırlar.

[1077] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

65-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, kâmil imanı elde eder ve kâmil manada takva haline ererse Allah ona ilim rızıklarını bolca akıtır, onun için anlayış hazineleri açılır, marifet cennetine girer, artık nimetlerin sunulduğu cennete bile iştiyak duymaz.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Eğer onlar, gerçek marifete erselerdi Allah'ın gayb hazinelerinden gelen rızıklarını Allah'ın manevi yakınlığı içinde yerlerdi; tıpkı gökten kendilerine helva, et ve sofra inen kimselerde olduğu gibi. Onlar, bütün vasıta ve sebepleri aradan (gönüllerinden) çıkarttıkları halde, kendileri için yeryüzünün bütün hazineleri açılırdı."[1078]

Kuşeyrî, âyete şu manayı vermiştir: Eğer onlar, taat yoluna girselerdi biz onlara geçim sebeplerini genişletir ve hayatı onlara kolaylaştırırdık. Onlar sağa gitseler, hayırla karşılaşır; sola gitseler kolaylık bulurlardı."[1079]

Hakkı Tebliğ ve İlâhî Himaye

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette peygamberine, fitnecilere hiç aldırış etmeden hakkı tebliğ etmesini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۜ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ
رِسَالَتَهُۜ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

[1078] Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/321.

[1079] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/124.

67. Ey Resûlüm! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirleri doğru yola iletmez.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Resûlüm! Rabb'inden sana indirilen bütün gerçekleri* hiç kimsenin hatırına bakmadan ve hiçbir zarardan korkmadan *tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan;* sana emrettiğim gerçeklerin hepsini tebliğ etmez ve ondan bazı şeyleri gizlersen, *O'nun peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun."* Yani, sanki sen Rabb'inin davetinden hiçbir şeyi tebliğ etmemiş olursun; çünkü onun bir kısmını gizlemek, hepsine halel getirir, bütününü bozar. Bu iş, namazın bazı farzlarını terketmek gibi olur. Bu ayrıca, peygamber için farz olan emaneti ihlal eder; emanet ihlal olunca davet bozulur; bu ise bir peygamber için düşünülemez.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey Resûlüm, insanlardan eziyet gelir korkusu seni dini tam olarak tebliğden alıkoymasın; hiç şüphesiz *Allah seni insanlardan koruyacaktır;* sen O'nun güvencesi ve koruması altında olacaksın. *Doğrusu Allah, kâfirleri doğru yola iletmez.* Onlara sana vermek istedikleri zarara ulaşma imkânı vermez."

Gerçekten, siyer kitaplarında geçtiği gibi, birileri Resûlullah'ı öldürmek için birçok defa teşebbüste bulunmuşlar, fakat Allah onlara hep engel olmuştur.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah beni peygamber olarak gönderdiği zaman, insanların beni yalanladığını görünce içim çok daraldı, daha sonra Allah bana, 'Eğer emrettiklerimi tebliğ etmezsen sana azap ederim!' diye vahyetti ve beni özel korumasına aldı; o zaman güçlendim."[1080]

[1080] Aynı konuda bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 204 (nr. 402); İshak b. Râhûye, *Müsned*, nr. 443; Zeylaî, *Tahrîcü'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, nr. 425 (Riyad 1414); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/116-117; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/180.

Enes [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bazı sahabiler tarafından korunurdu. *"Allah seni insanlardan korur"* âyeti inince, Resûl-i Ekrem, deriden yapılmış çadırının içinden başını dışarı çıkararak, kendisini bekleyenlere,

"Ey insanlar, artık dağılıp gidebilirsiniz, hiç şüphesiz Allah beni insanlardan koruyacaktır" buyurdu.[1081]

Âyetin zâhirî ifadesi, Allah'ın indirdiği her şeyin tebliğ edilmesini gerektiriyor, fakat herhalde bundan murat, kulların maslahatıyla ilgili ve indirilmesiyle bilinmesi istenilen şeylerdir (yoksa Hz. Peygamber'e vasıtalı ve vasıtasız indirilen her şey değildir). Gerçekten öyle ilâhî sırlar vardır ki onları halka ifşa etmek haramdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

67. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ peygamberine, kulluk hükümleriyle ilgili kendisine indirdiği şeyleri halka tebliğ etmesini emretti; fakat ona, Rabb'i ile arasında kalacak sırları onlara öğretmesini emretmedi. Aynı şekilde, Allah ile peygamberleri ve velileri arasında kalacak sırlar vardır. Sonra Allah şöyle buyurdu: "Seni Allah korur." Yani, senin bana varan yolunda, insanlardan birinin seni bir yanıltma, karışıklık ve hileye düşürmesinden Allah seni korur. Bu, peygamber göndermede kendi ihtiyarı ile hareket ettiği içindir.

Peygamberlerdeki risaletin hakikati, rubûbiyyet nurlarının kalbinde zuhur etmesi ve kulluk hükümlerinin, onun sırrında açıklanmasıdır. Üstat Kuşeyrî der ki: *"Allah seni insanlardan korur"* âyeti hakkında şöyle de denilmiştir ki: Allah seni korur, böylelikle vehim denizine dalmazsın, insanları ve eşyayı olduğu gibi müşahede edersin, onların başının ve sonunun yokluğa gittiğini görürsün ..." Vertecübî'nin nakli burada bitti.[1082]

Yine Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde der ki: "Sana vahyettiğimiz hiçbir şeyi, Rabb'inden başkasını dikkate alarak gizleme; çünkü gerçekte onlar, üzerlerinde ilâhî kudretin hükümlerinin cereyan ettiği şekillerden başka bir şey değillerdir. Sonra Allah şöyle buyurdu: *'Allah seni insanlardan korur.'* Yani, Allah senin zâhirine onların bir eziyet dokundurmasından korur."[1083]

[1081] Tirmizî, Tefsîru Sûre, 6 (nr. 3046); Hâkim, *Müstedrek*, 2/313; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 8/569-570.

[1082] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/322.

Bundan sonra, ona hiçbir düşman musallat olmadı; yani onun için daha önce olduğu gibi, herhangi bir yaralanma ve benzeri sıkıntı meydana gelmedi. Âyetteki muradın, Allah'ın, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ölümde koruması olduğu da söylenmiştir. Âyete şu mana da verilmiştir: "Allah senin sırrını (gönlünü) insanlardan korur; artık sende insanlardan yana bir çekinme ve huzursuzluk meydana gelmez."

Şeyhimiz Sülemî demiştir ki: "Âyetin manası hakkında şöyle denilmiştir: Allah, senden onlara bir yöneliş olmaması veya senin onlarla meşgul olup kalbinin Hak'tan kopmaması için seni onlardan korur."[1084]

Bu konuda ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] iç âlemindeki sadakati işin başından beri mevcuttur; çünkü bu, onun Allah'ın resûlü olmasının zaruri bir gereğidir. Allah Resûlü bir yana, bu durum, ona tâbi olan irşada izinli kimselerde de gerçekleşen bir haldir. Resûl-i Ekrem'in korunması, zâhiriyle ilgilidir yahut Vertecübî'nin de (Rûzbihân-ı Baklî) işaret ettiği gibi, onun gittiği hak yolunda bir aldatma, karışıklık ve hile ile karşılaşıp halinin bozulmasından korunmasıdır. Bu açıklama, (*Celâleyn Tefsiri* üzerine) hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hak Kitapla Amel Etmeyenin Bir Kıymeti Yoktur

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, resûlünün davet ettiği hak dinden uzaklaşanların yaptıklarının bâtıl olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقٖيمُوا التَّوْرٰيةَ
وَالْاِنْجٖيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ

[1083] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/124-125.

[1084] bk. Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/322.

68. Resûlüm de ki: "Ey kitap ehli! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabb'inizden size indirilen hükümleri hakkıyla uygulamadıkça, hiçbir şey üzere değilsiniz ...

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Muhammed, onlara de ki:* Ey *kitap ehli*, yahudi ve hıristiyanlar! *Siz Tevrat'ı, İncil'i ve* Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] diliyle *Rabb'inizden size indirilen hükümleri hakkıyla uygulamadıkça*, din olarak geçerli ve kabul edilir *bir yol üzerinde değilsiniz.*"

Allah'ın indirdiği hükümleri ayakta tutmanın içine, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman etmek ve onun hükmüne boyun eğmek de girmektedir. Hiç şüphesiz bütün ilâhî kitaplar, kendisini ilâhî mucizelerin tasdik ettiği peygamberlere iman ve itaat etmeyi emretmekte ve hepsi ona itaatin farz olduğunu söylemektedir. Bugün için Tevrat ve İncil'in ihya edilmesinden ve hükümlerinin ayakta tutulmasından murat, içindeki bütün hükümleriyle değil, iman esaslarını tasdik etmek ve amelden kaldırılmamış hükümleriyle amel etmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

68. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette Ehl-i kitaba söylenen şeyler, işaret yoluyla bu ümmet-i Muhammed'e de söylenir ve onlara denir ki:

"Kitabınız Kur'an'ı ayakta tutmadıkça, amel ve hal olarak nazarı itibara alınacak bir durumda olmazsınız. Bunun için onun helâlini helâl, haramını haram bilirsiniz, onun çizdiği hudutlarda durur, emirlerine sarılır, yasaklarından kaçınırsınız. Ayrıca peygamberinizin sünnetini yaşamadıkça da nazarı itibara alınacak bir amel ve hal sahibi olamazsınız. Bunun için onun fiillerine uyarsınız, edepleriyle süslenirsiniz ve gücünüz nisbetinde onun ahlâkı ile ahlâklanırsınız (Bunları yaparsanız, Allah katında bir kıymetiniz olur; yoksa hiçbir şey değilsiniz)."

Bunun için seleften biri (Süfyân b. Uyeyne) şöyle demiştir:

"Bana Kur'an'dan, *'Ey Ehl-i kitap, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabb'inizden si indirilenleri hakkı ile ayakta tutmadıkça hiçbir şey değilsiniz!'* âyetinden dah ağır gelen bir âyet yoktur."[1085]

Cenâb-ı Hak, sonra, yahudilerin azgınlık ve taşkınlıklarını zikred rek şöyle buyurdu:

... وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

... Hiç şüphesiz, Rabb'inden sana indirilenler, onlardan çoğunu küfür ve azgınlığını artırır. Artık sen kâfir bir topluluk için üzülme!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz, Rabb'inden sana* Kur'an v vahiy olarak *indirilenler, yahudilerden çoğunun içinde bulundukları azgınl ve inkâr hallerini artırır. Sen, kâfirler için üzülme,* kendilerine tebliğ ett ğin şeyden dolayı, onların küfür ve azgınlıklarının artmasından dola üzülme! Hiç şüphesiz bunun zararı onlara ulaşır; dünyada ve ahiret yakalarını bırakmaz.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Râfi' b. Hârise, Sellâm b. Mi kem, Mâlik b. Sayf ve Râfi' b. Hermele, yahudilerden bir grupla birlik Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanına geldiler ve,

'Ey Muhammed, sen, İbrahim'in milleti (dini) üzere olduğun Tevrat'a ve Musa'nın peygamberliğine iman ettiğini ve hepsinin hak o duğunu söylüyormuşsun, öyle mi?' dediler, Hz. Peygamber de,

'Evet, fakat sizler, dininize sonradan bir şeyler eklediniz, kitabınızdaki hi kümleri gizlediniz ve değiştirdiniz!' dedi. Bunun üzerine onlar,

---

[1085] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 13/92; Buhârî, Rikâk, 19.

'Biz, elimizde bulunan şeylerin (mevcut Tevrat'ın ve dinin) hak olduğuna inanıyoruz, ona tâbi oluyoruz; seni tasdik etmiyoruz ve sana uymuyoruz!' dediler. Bunun üzerine haklarında bu âyet indi."[1086]

68. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine inâyet ve muhabbetini takdir buyurduğu güzel itikad ve muhabbet ehli kimselerin hali şudur: Onların tâbi olduğu şeyhlerinin feyiz, ilim, nur ve sırları arttıkça, bu onların yakîn, iman ve irfanını artırır; kalplerinde ve sırlarında bunun halâvetini bulurlar, Allah'a yakınlıkları ve müşahede halleri artar. Allah'ın haklarında ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklık takdir ettiği inatçı kimseler ise Allah dostlarının ilim ve nurlarının arttığını işittiklerinde, bu onların azgınlık ve haktan uzaklığını artırır. Bu gibi kimseler önemsenmemeli, kendilerine iltifat edilmemeli ve halleri ciddiye alınmamalıdır. Hiç şüphesiz Allah onların şerlerini defetmeye yeterlidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Milletin Davet Edildiği Din: İslâm

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bütün milletleri İslâm'a teşvik ve davet ederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

69. Hiç şüphesiz iman edenler, yahudiler, Sâbiîler ve hıristiyanlardan kim Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işlerse onlara hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler.

[1086] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 8/572 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1174 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/120.

Hiç şüphesiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenler yahudiler, sâbiîler ve hıristiyanlardan kim şirk koşmadan, peygamberler arasında bir ayırım yapmadan hakiki manada Allah'a ve ahiret gününe iman ederek salih amel işlerse onlara hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler.

Sâbiîler, Hıristiyanlık ile Mecûsîlik arasında bir dine sahip kavimdir. Yahut yıldızlara tapanlara bu isim verilmiştir. Onların, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] dini üzere kalan ve yaşayan kimseler olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, *'Kim İslâm'dan başka bir din ararsa o (bulduğu din ve yol), kendisinden asla kabul edilmeyecektir'* (Âl-i İmrân 3/85) âyetiyle neshedilmiş, hükmü kaldırılmıştır."

Şöyle de denilmiştir: Bu gruplardan kim, sahih bir iman ile iman ederse ona bu ecir vardır. Buna göre âyetin müminler için manası, müminlerden kim ölene kadar hak dinde sabit kalırsa bu sevaba ulaşır, demektir. Mümin olmayanlar için verilecek mana ise şudur: Onlardan kim İslâm'a girer, salih amel işler ve o hal üzere ölürse bu müjdeye ulaşır. Buna göre, âyette nesih yoktur.

Âyet hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: Bu âyet, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber gönderilmeden önceki kimselerle ilgilidir. Bu durumda da nesih olayı yoktur. Bu açıklama İbn Cüzey'e aittir.[1087]

69. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah'ın kullarından istediği, elde etmeleri için teşvik ettiği, dünya ve ahirette her türlü felaketten kurtuluş sebebi yaptığı şeyler özetle üç tane olup şunlardır:

1. Allah'a hakiki manada iman etmek ve bu imanda yüce mâbudunu müşahede makamına yükselmektir.

[1087] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/85.

2. Ölümden sonra dirilmeye ve sonrasındaki hayata hakiki olarak iman etmek. Bu iman öyle olmalı ki ahireti sürekli gözü önünde tutmalı, onu kendine çok yakın bilmeli, sanki ahiret hayatı başlamış da onu seyrediyor gibi olmalıdır; çünkü her gelecek olan şey yakın sayılır.

3. Kul olduğunu göstermek ve Cenâb-ı Hakk'ın rabliğine saygı ve zatını yüceltmek için, ifrat ve tefrite düşmeden, gücü nisbetinde dine uygun sağlam ameller işlemek. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberlerini Öldüren Kavim

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, işledikleri büyük suç sebebiyle, özellikle yahudileri kınayarak şöyle buyurdu:

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلًاۜ كُلَّمَا
جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْۙ فَرٖيقًا كَذَّبُوا وَفَرٖيقًا يَقْتُلُونَ
﴿٧٠﴾ وَحَسِبُٓوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثٖيرٌ مِنْهُمْۜ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

70. *Şüphesiz biz İsrâiloğulları'ndan sağlam söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Onlara her ne zaman nefislerinin hoşlanmadığı şeyleri* (ilâhî hükümleri) *getiren bir peygamber geldiyse, bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.*

71. *Onlar, başlarına bir bela gelmeyecek zannederek* (hakka karşı) *kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul etti. Sonra içlerinden çoğu yine* (hakka karşı) *kör ve sağır kesildi. Allah onların yaptıklarını görmektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz İsrâiloğulları'ndan,* Tevrat'ın hükümleriyle amel edeceklerine dair *sağlam söz aldık ve onlara* bu sözü yenileyecek, onu tekrar hatırlatacak ve sözlerine vefa göstermeye teşvik edecek *peygamberler gönderdik. Onlara her ne zaman bir peygamber,* Allah katından, *nefislerinin hoşlanmadığı şeyleri,* hevâlarına ters ilâhî hükümleri ve meşakkatli taatleri *getirdiyse onlardan bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.* Davud ve Süleyman gibi bir grubu yalanladılar; Zekeriyya ve Yahya gibi, bir grubu yalanladıktan sonra öldürdüler; Hz. İsa'yı da öldürmeye kastettiler. Resûlüm, o yahudilerin sana yaptıklarına şaşma; çünkü geçmişte dedeleri de hep böyle yaparlardı.

"Onlar, peygamberleri öldürmek ve yalanlamakla *başlarına bir bela gelmeyeceğini zannederek,* hidayet yolunun delillerine veya dine karşı *kör gibi davrandılar.* Buzağıya taptıklarında yaptıkları gibi, kendilerine yapılan nasihat ve uyarıya karşı *sağır kesildiler. Sonra* tövbe ettiklerinde *Allah tövbelerini kabul etti. Sonra* peygamberlerini öldürüp kanlarını akıttıklarında *içlerinden çoğu yine* aynı hale devam etti, *hakka karşı kör ve sağır kesildi,* içlerinden çok azı hidayet üzere kaldı. *Allah onların yaptıklarını görmektedir;* onlara amellerine uygun karşılığı verecektir."

70-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bütün insanlardan, babaları Hz. Âdem'in [aleyhisselâm], üstlendiği ilâhî emaneti taşıma konusunda söz aldı ve onlara bunu taşıma konusunda verdikleri sözü hatırlatacak, bu emaneti kendilerine tanıtacak peygamberler ve veliler gönderdi. Bu emanetin özü, özellikle marifetullahtır, yani Allah Teâlâ'yı yakînen tanımaktır. Bu marifet, bütün kulluk görevlerinde (ilâhî hükümlerde) Cenâb-ı Hakk'ın rabliğinin azametini müşahede etmektir.

Bu emanetin taşınması ancak, hevâya muhalefet ve nefsin kötü alışkanlıklarını terketmekle olur. Buna da ancak seçkin kullar (nebî ve veliler) güç yetirir. Bunun için peygamberler ve veliler çokça inkâr edilmiştir; çünkü insanların alıştığı âdet ve düzeni yıkan bir kimse, genelde engellenir ve inkâr edilir.

İnsanlara, her ne zaman nefislerinin hoşlanmadığı şeyleri emreden bir peygamber veya veli gelse insanlar onların bir kısmını yalanlamışlar, bir kısmını da öldürmüşlerdir. Onlar bu yaptıklarına karşılık Allah'ın kendilerini cezalandırmayacağını, bundan dolayı kalplerine bir zararın gelmeyeceğini zannettiler. Böylece Hakk'ın nurlarını müşahedeye karşı kör gibi oldular, hakkı hatırlatana karşı sağır kesildiler. Bazan onlara velilerin nurlarından bir ışık görünür gibi olunca tövbe ettiler, sonra kendi hallerine bırakılınca inkârda ısrar ettiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir.

Hıristiyanların Üçlü İlâh Hezeyanı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hıristiyanların çirkin tutumlarını ve hezeyanlarını zikrederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَس۪يحُ ابْنُ مَرْيَمَۜ وَقَالَ الْمَس۪يحُ
يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبَّكُمْۜ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ
اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُۜ وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾ لَقَدْ كَفَرَ
الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍۢ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّٓا اِلٰهٌ وَاحِدٌۜ وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا
عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٣﴾ اَفَلَا
يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧٤﴾ مَا الْمَس۪يحُ ابْنُ
مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُۜ وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌۜ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَۜ
اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾ قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًاۜ وَاللّٰهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٧٦﴾

72. Gerçekten, "Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh onlara şöyle dedi: "Ey İsrâiloğulları! Benim

ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar. Onun yeri ateştir ve zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."

73. ***"Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler de muhakkak kâfir olmuştur. Halbuki tek ilâh olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Eğer bu söylediklerinden vazgeçmezlerse inkâr edenlere elim bir azap isabet edecektir.***

74. ***Hâlâ Allah'a tövbe edip O'ndan bağışlanma dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

75. ***Meryem oğlu Mesîh ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi ise çok sadık bir kadındı. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara âyetleri nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl (haktan) yüz çeviriyorlar!***

76. ***De ki: Allah'ı bırakıp da sizin için fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Allah her şeyi işiten ve bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Elinde birçok harika haller zuhur ettiğini gördüklerinden dolayı, *'Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir' diyenler, hiç şüphesiz kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh onlara şöyle dedi: 'Ey İsrâiloğulları! Benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin.'*"

Âyetin manası şudur: Gerçekten, Hz. İsa'yı ilah edinenler inkâra düşmüşlerdir; halbuki o, böyle bir itikaddan çok uzak olup İsrâiloğullarına şöyle demiştir: "Beni ve sizi yaratan Allah'a kulluk edin."

Meşhur rivayetlerde geçtiğine göre, bu itikada sahip olanlar hıristiyanlardır, İsrâiloğulları değildir. Evet, durum böyledir, fakat hıristiyanların bu şüpheye düşmelerinin temelinde yahudilerden Pavlus isminde biri vardır. Bu adam, Hz. İsa'ya haset ederek bu fitneyi çıkardır. Bunu şöyle yaptı:

Pavlus önce hıristiyanların dinine girdi, onların mallarını hayır yollarında dağıttı, onlarla birlikte ibadet etti. Sonra Beytülmakdis'e gitti. Bir zaman sonra, onların düşüncesine göre Meryem ve Hz. İsa'nın kabirleri yanında kendini kurban olarak kestirdi. Daha önce Pavlus'un yanında Yakup ve Nâsur isminde iki adam vardı. Onlara bozuk ilâh anlayışını öğreterek, "İsa Allah'tır veya Allah'ın oğludur" demişti. Kendisini kestirince bu iki adam ondan öğrendikleri bu bozuk fikri yaydılar. Bu iki adamın görüşleri yayıldı; onlardan Yâkubiyye ve ve Nâsuriyye grupları ortaya çıktı.

Hz. İsa, ayrıca onlardan şirke düşenleri tehdit ederek şöyle dedi: "*Kim* ibadetinde yahut kendisine has sıfat ve fiillerinde *Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar;* oraya girmekten meneder; çünkü orası tevhid ehlinin yeridir. *Onun yeri,* duracağı mekânı *ateştir;* zira orası Allah'a şirk koşanlar ve kâfirler için hazırlanmıştır. *Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur,* onları ateşten kurtarmak için yardımcı olacak hiç kimse bulunmaz."

Bu son cümleler, Hz. İsa'nın sözünün devamı olabileceği gibi, Allah Teâlâ'nın sözü de olabilir.

Cenâb-ı Hak, sonra, hıristiyanlardan başka bir grubu zikrederek şöyle buyurdu: *"Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler muhakkak kâfir olmuştur."* Yani Allah, İsa, Meryem ve üçüncüsü kendisi olmak üzere üç ilâhtan biridir. Yahut baba, oğul ve Ruhulkudüs şeklinde ortaya atılan ekânîm-i selâseden (üç asıldan) biridir. Onlar, aslında baba ile Allah'ın zatını, oğulla ilmi, Ruhulkudüs'le hayatı kastediyorlar. Fakat bu lafzı bu şekilde kullandıklarında, inkâra girmiş vehmini veriyorlar (Çokları bunu değiştirip farklı anladığından inkâra girmiş de oluyorlar). "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler, Nestûriyye ve Melkâniyye grubudur. *"Allah ancak Mesîh İsa'dır"* diyenler ise, ittihat görüşüne sahip olan Yâkubiyye fırkasıdır. Bunların hepsi haktan sapmış ve saptırmış gruplardır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Halbuki,* zatında, sıfatlarında ve fiillerinde *tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur;* O'nun ilâh olarak, kendisine bitişik veya ayrı hiçbir ortağı mevcut değildir. *Eğer bu söylediklerinden vazgeçmez* ve Allah'ın birliğini ikrar ve ilan etmezlerse *inkâr edenlere elim bir azap isabet edecektir;* yani onlardan inkâr üzere kalan ve tövbe etmeyenlere elem verici bir azap dokunacaktır. "

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar hâlâ Allah'a tövbe edip O'ndan bağışlanma dilemeyecekler mi?* Yani, onlar bu sakat itikaddan ve bozuk sözlerden dönüp tevhid inancını kabul ederek Allah'a istiğfar etmeyecekler mi? Ve ittihad ve hulûl[1088] anlayışından tövbe etmeyecekler mi? Eğer tövbe ederlerse Allah onları affeder. *Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

Âyetteki soru, tövbe ettiklerinde tövbelerin kabul edilmesine rağmen, onların bâtıl inançta ısrar etmelerine hayreti ifade etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onlara şu şekilde cevap verdi: *"Meryem oğlu Mesîh ancak yaratılmış insan olan bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir."*

Allah, diğer peygamberlere özel mucizeler verdiği gibi ona da vermiştir. Allah onun elinde ölüleri dirilttiği gibi Hz. Musa'nın elinde de asâyı diriltmiş ve onu hızlı hareket eden bir yılan yapmıştır. Bu diğerinden daha şaşılacak bir iştir. Eğer Allah, Hz. İsa'yı babasız olarak yaratmışsa Hz. Âdem'i babasız ve annesiz olarak yaratmıştır; bu, öncekinden daha hayret edilecek bir durumdur.

Onlara verilen cevap şöyle devam ediyor: *"Onun annesi ise sadece çok sadık bir kadındı."* O, sürekli doğru sözlü olan veya hakkı tasdik eden kadınlardan biriydi. *"Her ikisi de yemek yerlerdi."* Diğer canlıların ihtiyaç duyduğu şeylere onlar da ihtiyaç duyarlardı.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ önce, Hz. İsa'nın ve annesinin sahip oldukları en yüksek kemal hallerini açıkladı; birinin peygamber, diğerinin sıddıka (çok doğru ve sadık bir kimse) olduğunu belirtti. Bununla, onların sahip olduğu bu sıfatların kendileri için ilâhlığı gerektirmediğine işaret etti; çünkü insanlardan pek çoğu onlara bu sıfatlarda ortaktır. Sonra onların noksan bir haline dikkat çekti; ilâhlığa ters olan ve bozulup dağılacak âlemin bir parçası sayılmalarını gerektirecek hallerini zikretti. Bu ise onların yiyip içen birer varlık olmalarıdır. Sonra, bu kadar açık delillerden sonra, onların ilâh olduğunu iddia edenlere hayretini ifade ederek şöyle buyurdu:

[1088] İttihad, bir kimsenin Allah ile bütünleştiğini, O'nunla vücut olarak birleştiğini iddia etmektir. Hulûl ise, Allah'ın insan, hayvan veya eşya gibi bir varlığın içine girdiğini iddia eden görüştür. Her ikisi de bâtıldır (Mütercim).

'Bak, onlara âyetleri nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl (haktan) yüz çeviriyorlar!' Yani, hakkı dinlemekten ve düşünmekten nasıl da yüz çeviriyorlar! Âyetteki 'sümme' (sonra) ifadesi, şaşılacak iki şeyi birbirinden ayırmak içindir. Yani, bizim bunca âyetleri açıklamamızda şaşılacak bir durum vardır; onların bundan yüz çevirmesi ise daha da şaşılacak bir şeydir."[1089]

Cenâb-ı Hak, sonra onların Hz. İsa'ya ibadet etmelerinin yanlış olduğunu belirterek şöyle buyurdu: *"De ki: Allah'ı bırakıp da sizin için fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz?"* Hatta o, kendisine gelen zararı defetmekten ve kendisine fayda vermekten âcizken, kendi başına başkasından zararı defetmeye nasıl güç yetirebilir? Âyette, zarardan korunmayı önce zikretti; çünkü zarardan korunmak faydayı elde etmekten daha önemlidir. Allah Teâlâ, sonra onları şu sözüyle tehdit etti:

"Allah her şeyi işiten ve bilendir." Allah onların bütün fiillerini ve taşıdıkları itikadları bilmektedir; herkese ona göre karşılık verir; hayırsa hayır olarak, şer ise ona göre karşılık verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kula, tevhid inancını safileştirmesi ve yakînî iman terbiyesine çok özen göstermesi gerekir. Bu da ancak yakîn ehli kimselerle sohbetle (onların terbiyesine girmekle) gerçekleşir. Onlar, gerçek tevhide erişmiş kimselerdir. Kul böylece, ilâhî fiillerin tevhidinden sıfatların tevhidine yükselir, sonra sıfatların tevhidinden zatın tevhidine ulaşır.

Salihlerin ve müctehid âlimlerin tevhidinin zirvesi, fiillerin tevhidini elde etmektir. Bu da fâil olarak ancak Allah'ı görmek, kâinatta O'ndan başka gerçek bir fâil görmemektir. Bu tevhidin meyvesi, her halde Allah'a itimat etmek, O'na güvenmek, kalbinden halka ait korkuyu silip atmaktır. Çünkü o, ilâhî kudretin hareket ettirdiği halkı, yaptıkları işte birer alet gibi görmektedir, onların elinde kendi başına bir zarar ve fayda verme imkânı yoktur. Onlar, kendilerine gelen zararı önlemekten âcizdirler; artık başkalarına karşı durumları nasıl olur?

[1089] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/2278.

Âbidlerin, zâhidlerin ve halktan kesilip bütünüyle Allah'a bağlanmış ibadet ehlinin tevhidinin zirvesi, sıfatların tevhididir. Onlar, hakiki manada kudret sahibi, irade eden, bilen, hayat sahibi olan, işiten, gören ve konuşan olarak sadece Allah'ı görürler. Onların gözünde sonradan yaratılmış varlıkların sıfatı yok olmuş, sadece ezelî zatın sıfatları kalmıştır. Bu tevhidin meyvesi, halktan uzaklaşıp her şeyin sahibi Cenâb-ı Hak ile ünsiyet ve muhabbet etmek, taatlerden son derece tat almak ve Mevlâ'ya yaptığı münâcâtların lezzetine varmaktır.

Cenâb-ı Hakk'a vâsıl olan âriflerin ve hak yolunda giden müridlerin tevhidinin nihayeti, zatın tevhididir. Onlar, ancak Allah'ı müşahede ederler; O'nunla birlikte başkasını görmezler. Âriflerden biri demiştir ki: "Eğer ben, Allah'tan başkasını görmeye zorlansam buna güç yetiremem; çünkü O'nunla birlikte gerçekte bir varlık sahibi yoktur ki ben onu müşahede edeyim!"

Âriflerden bir şair de bu konuda şöyle demiştir: "Yüce ilâhı tanıdıktan bu yana başkasını görmedim. Hem bize göre başkalarını görmek yasaktır. Ayrılmaktan korktuğum şeyi kalbimde topladıktan beri, ben bugün vuslata ermiş ve kalbimi tek sevgilide toplamış durumdayım."

İbn Atâullah-ı İskenderî *et-Tenvîr fî İskâtı't-Tedbîr* adlı eserinde der ki: "Muhakkik ârifler, Allah ile birlikte başkasını müşahede etmekten sakınırlar; çünkü onlarda, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini ve bütün varlıkları saran ve ayakta tutan kudretini müşahede hali gerçekleşmiştir."

Yine aynı müellif *Hikem* adlı eserinde şöyle der: "Bütün kâinat, O'nun var etmesiyle vücut bulmuştur, fakat O'nun zatının birliği karşısında hepsi silinip yok olmaktadır."

Bu makama ulaşanlar, ilâhî huzurda yakınlık devletini elde etmiş sıddıklardır. Allah bizi onların zikir ve sevgisiyle faydalandırsın, onların izinde yürütmeyi nasip etsin. Âmin ...

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

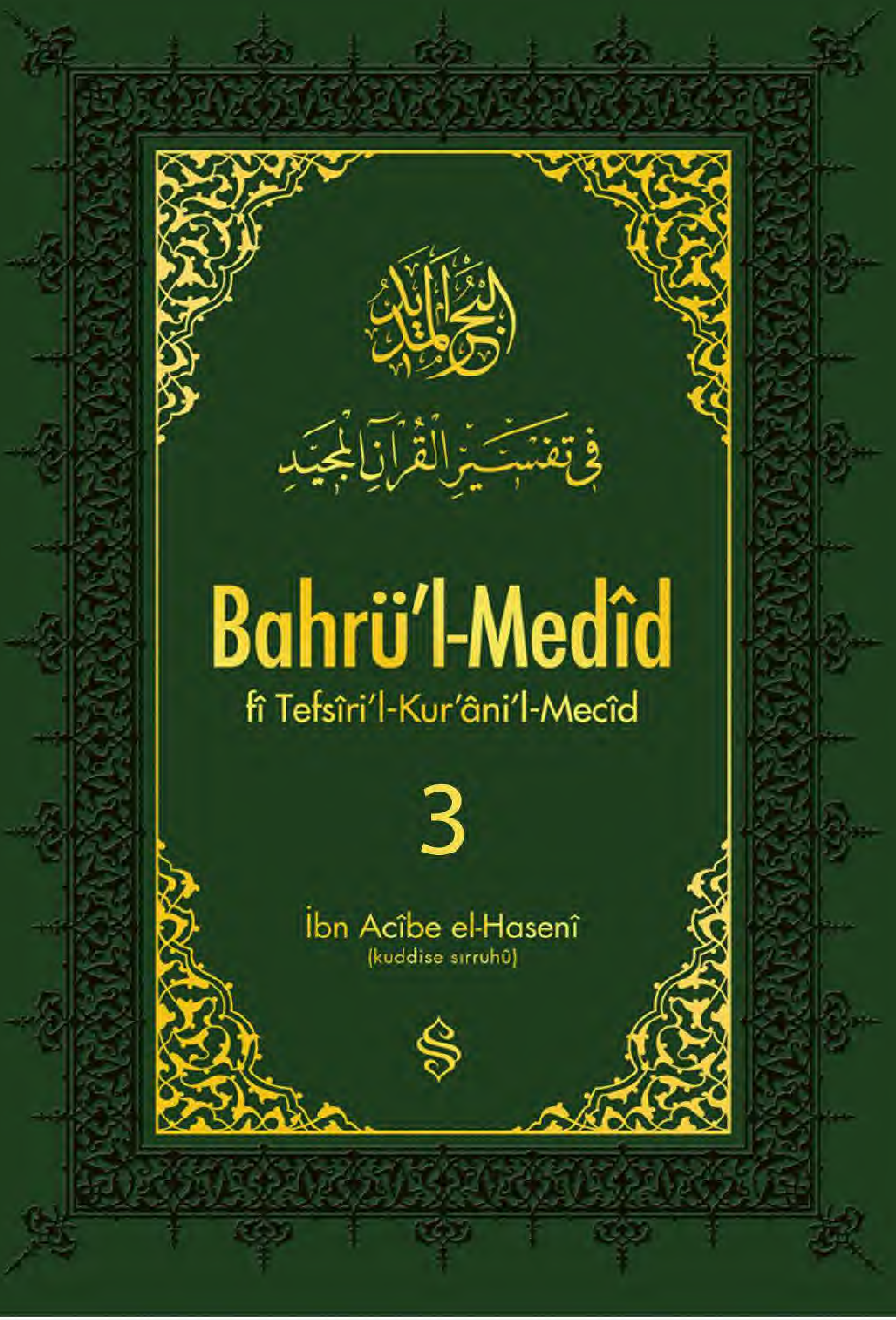

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

3

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 191
Kur'an Kitaplığı: 24
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-4565-54-2 (3.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Mart 2012, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinetuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

3

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

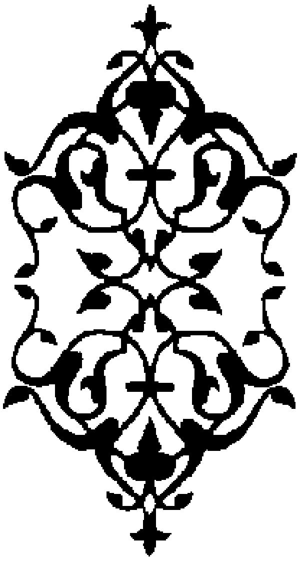

İÇİNDEKİLER

(5) MÂİDE SÛRESİNİN DEVAMI 15
Dinde Keyiflerine Uyup Haddi Aşanlar 15
Yahudilerin Çirkin Söz ve Halleri 17
Müslümanlara Düşman Olanların Dereceleri 20
Dini Zorlaştıranlar 24
Yemin Kefâreti 26
İçki ve Kumarın Haram Edilişi 30
Kulun Samimi Tövbesi Öncesini Temizler 33
İhramlı İken Avlanmanın Hükmü 36
Kâbe'nin Hürmeti ve Yüceliği 44
Temizle Pis, İyi ile Kötü Bir Değildir 47
Gereksiz Yere Soru Sormak 49
Batıl Yolda Olanları Taklit Edenler 55
Önce Nefis Terbiyesi 57
Vasiyet ve Şahitlik 60
Her Peygambere Ümmetinden Sorulur 64
Hz. İsa'ya Verilen Yetki ve Mucizeler 65
Sofra Mucizesi 68
Allah'tan Başka Kimseye Tapılmaz 73

EN'ÂM SÛRESİ (6) 81
Sûre Hakkında Bilgi 81
İlâhî Kudretin Delilleri 84
Yüce Allah Tektir 84
Cenâb-ı Hakk'ın Birliğinden Yüz Çevirenler 87
İbret ve Tefekküre Davet 89
Kâfirlerin İnadı 91
Her Peygamberin Karşılaştığı Olay: İnkâr ve Alay Edilmek 93
Geçmiş Ümmetlerden İbret Almak 95
Her Şey Allah'ın Elinde 95
Yüce Allah'ı Tanıtan Deliller 98
En Büyük Şahit: Yüce Allah 102
Allah Adına Yalan Söyleyenler 105
Şirke Düşenlerin Sonu 107
Kalpleri Örtülü Olanların Hali 109
Yalancıların Hali 112
Dünyayı Yegane Hayat Görenlerin Sonu 115
Hz. Peygamber'i Değil, Allah'ın Âyetlerini Yalanlıyorlar 119
Haktan Yüz Çevirme Sebebi: Kalbin Ölmesi 122
Her Canlı Türü Birer Ümmettir 124
Âyetleri Yalanlayanların Hali 127
Allah'ın Birliğinin Delilleri 128
Darda Kalınca Yüce Allah'a Yönelmek 129
Peygamberleri Kabul Edenlerle Reddedenlerin Âkıbeti 135
Peygamberden Mucize, Veliden Keramet İstenmez 136
Fayda Görecek Kimseyi Uyar! 138
Allah Diyenlerle Birlikte Ol! 140

Müminlere Bahşedilen Selâm ve Rahmet....144
Günahkârların Hakkından Allah Gelir....147
Gaybın Anahtarları Allah'ın Katındadır....150
Ölüm Vaktini Allah Bilir....152
Darda Kalanın Müracaat Edeceği Tek Makam: Yüce Allah....153
Her Haberin Bir Vakti Vardır....158
Dinle Alay Edenlerden Uzak Dur....160
Bütün İnsanlara Uyarı....163
Şirke Düşen Kimsenin Şaşkınlığı....166
Hz. İbrahim'in Kıssası....170
Hz. İbrahim'in, Rabbinin Varlığına Ait Delilleri İncelemesi....171
Hz. İbrahim ile Puta Tapanların Mücadelesi....176
Hz. İbrahim'in Neslinden Gelen Peygamberler....184
Allah'ın Yüceliğini Takdir Edemeyenlerin Hali....189
Bütün İnsanlığı Uyarmak İçin Gelen Mübarek Kitap....193
Kur'ân'ı Yalanlayanların Âkıbeti....195
Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri....199
Allah'ın Birliğinin Diğer Delilleri....201
Allah Teâlâ'nın Birliğine Bir Başka Delil....204
İnsanların İçine Düştüğü Bir Diğer Şirk Çeşidi....207
Allah Teâlâ Görülebilir mi?....210
Rabbimiz'den Gelen Delil ve Nurlar....216
Âyetlerin İndiriliş Hikmeti....218
Her Şey Allah'ın Dilemesiyle Gerçekleşir....220
Kâfirin Putuyla Değil Kendisiyle Mücadele Etmeli....221
İmtihan İçin Mucize İsteyenlerin Durumu....224
Allah Dilemedikçe Mucize Fayda Vermez....226

Her Peygamberin Düşmanı Vardır 228
Allah'tan Başka Hakem Aranmaz 232
Cahillere Yanaşma! 234
Allah'ın Adını Zikrederek Yiyip İçmek 237
Nurda Yürüyenle Karanlıkta Kalan Bir değildir 242
Kötülükte Başı Çekenler 243
İsyanda Başı Çekenlerin Tuhaf Tavırları 245
Hidayet ve Dalâletin Alameti 247
Hidayete Ulaşanlara Hazırlanan Nimetler 250
Cehennemliklere Hazırlanan Azap 251
Ahirette İnkârcıların İtirafları 256
Bâtıla Dalanlara İlâhî Tehdit 261
Müşriklerin Cehaleti 263
Çocuklarını Öldürme Şenaati 270
Helâli ve Haramı Ancak Mülkün Sahibi Belirler 271
Kulların Günlük İstifadesi İçin Yaratılan Bazı Hayvanlar 274
Yenilmesi Haram Olanlar 278
İsrâiloğulları'na Haram Edilen Yiyecekler 281
Allah'ın Geniş Rahmet ve Hilmi 283
Hüküm Allah'ın, Sorumluluk Kulundur 284
Bütün İnsanlara Haram Kılınan Şeyler 289
İsrâiloğulları'na Verilen Nimet 294
Yüce Kur'an'ın Fazileti 295
Haktan Yüz Çevirenlerin Başına Gelecek Azap 298
Dinlerini Gruplara Ayıranlar 301
İyilik ve Kötülüğün Karşılığı 304
İhlâs Makamı 307
İnsana Verilen Halifelik ve Farklı Dereceler 309

(7) A'RÂF SÛRESİ 313
Sûre Hakkında Bilgi 313
Yüce Kur'an'ın İndiriliş Hikmeti 315
Kur'ân-ı Hakim'e Uymaya Teşvik 316
İtaatten Kaçmanın Cezası 318
Amellerin Tartılması Haktır 321
İnsana Tahsis Edilen Özel Nimetler 323
Yaratılış Nimeti 325
Hz. Âdem'in Cennetten Dünyaya İndirilmesi 333
En Hayırlı Giysi: Takva 338
Şeytan Müminlerin Düşmanı, Kâfirlerin Dostudur 340
Şeytanın Dostlarının Çirkin İşleri 342
Namazda Örtü 346
Helâl Olan Rızkı Kimse Haram Yapamaz 347
Peygamberleri Tasdik Edenlerle İnkâr Edenlerin Âkıbeti 351
Hakkı Kabulde Kibredenlerin Âkıbeti 352
Hakkı Yalanlayanların Tadacağı Azap 354
Kâfirlere Cennet Haramdır 356
Cennet Ehline Yapılan İhsanlar 358
Cennet ve A'raf Ehlinin Cehennemliklerle Konuşmaları 362
A'râf'takilerin Cehennemliklerle Alay Edişi 365
Cehennemliklerin Cennet Ehlinden Yardım İsteyişi 367
Göklerin ve Yerin Yaratılışı 370
Temiz Toprak Temiz Ürün Verir 377
Hz. Nuh ve Kavmi 381
Hz. Hud ve Âd Kavmi 385
Hz. Salih ve Semûd Kavmi 392

Hz. Lut ve Kavmi 398
Hz. Şuayb ve Kavmi 401
Cenâb-ı Hakk'ın Ümmetlere Muamelesi 409
Bütün İnsanlara Uyarı 413
Hz. Musa ve Firavun Kıssası 415
Firavun'un Hz. Musa'dan Mucize İstemesi 417
Hz. Musa'nın Sihirbazlarla Karşılaşması 420
Sihirbazların İmanı ve İmtihanı 422
Hz. Musa Kıssasının Devamı 425
Firavun'un Kavmine Gönderilen Musibet 428
Firavun Taraftarlarının Azgınlığı ve Uğradıkları Azap 430
İsrâiloğulları'nın Tuhaf Talepleri 435
Hz. Musa'nın Kırk Günlük İnzivaya Çekilmesi 439
Hz. Musa'nın Yüce Allah'ı Görme İsteği 441
Hz. Musa'ya Tevrat'ın İndirilişi 447
Hz. Musa'nın Kavminin Buzağıdan Put Edinmesi 452
Hz. Musa'nın Tûr Dağından Dönmesi 454
Hz. Musa'nın Kavminin Kusurlarından Dolayı Özür Dilemesi 461
Her Şeyi Kuşatan İlâhî Rahmet 464
Bütün İnsanları İmana Davet 474
Hidâyet Yolunda Rehber Olanlar 476
İsrâiloğulları'nın On İki Kabileye Ayrılması 477
İsrâiloğulları'ndan Maymuna Çevrilenler 479
İsrâiloğulları'nın Dünyadaki Cezaları 483
Yahudilerin Allah'ın Âyetlerini Dünya Menfaatine Satmaları 485
Yahudilerin Zorla İtaate Getirilişi 488
Elest Bezminde Yüce Allah ile Yapılan Sözleşme 490

Allah'a Verdiği Sözü Bozanın Acı Âkıbeti 494
Sapıkların ve Hüsrana Düşenlerin Alameti 500
Esmâ-i Hüsnâ ile Dua 502
Ümmet-i Muhammed'in Arasındaki Hidâyet Rehberleri 506
Hakkı Yalanlayanların Acı Durumu 507
Tefekküre Teşvik 510
Kıyametin Vakti 513
Fayda ve Zarar Allah'tandır 517
Yaratılışın Aslı ve Hikmeti 519
Şirk Bütün Kullara Haramdır 522
Allah, Salihlerin İşlerini Görür 525
Bakıp da Görmeyenler! 526
Güzel Ahlak 529
Şeytan Müttakilere Zarar Veremez 533
Peygamber (s.a.v) Kendi Keyfine Göre Âyet Getirmez 535
Kur'an Okunduğu Zaman Dinlemenin Hükmü 537
Kalbî Zikir 538

(8) ENFÂL SÛRESİ 543
Sûre Hakkında Bilgi 543
Ganimetler ve Gerçek Müminlerin Vasıfları 544
Âyetin İniş Sebebi 545
Bedir Savaşı'na Çıkıştaki İmtihan 550
Bedir Savaşı'nın Hikmeti 555
Meleklerin Yardıma Gelişi 558
Savaşta Müminlere İndirilen Sekînet ve Güven 561
Kâfirlerin Öldürülmesinin Sebebi 564

Harpten Kaçmak Yasaktır 566
Bütün Güç ve Kuvvet Allah'a Aittir 569
Allah'a ve Resûlü'ne İtaat Edin! 574
Kalbe Hayat Veren Şeye Koşun! 577
Umumi Fitneden Sakının! 582
Ashâb-ı Kirâma Yapılan Özel İhsanlar 585
Hıyanetten Sakının! 587
Kalp Hastalıklarının İlacı: Takva 590
Kâfirlerin Tuzaklarının Boşa Çıkışı 592
İnadına Azap İsteyenler! 596
Azabın Gelişine Karşı Emniyet 598
Din ile Alay Edenler 600
Mallarını Bâtıl Yolda Harcayanların Âkıbeti 602
Kâfirleri Tövbeye Teşvik 605
Din Allah İçin Yaşanıncaya Kadar Cihad 606
Savaşta Elde Edilen Ganimetlerin Taksimi 608
Hak ile Bâtılın Ayrıldığı Gün: Bedir Savaşı 612
Kalbi Takviye Edecek İki Kuvvet: Sabır ve Zikir 617
Şeytanın Kâfirlere Oyunu 620
Münafıkların Müslümanları Tenkidi 624
Münafıkların ve Şüphecilerin Âkıbeti 625
Zulüm ve İsyan, Eldeki Nimeti Giderir 627
Nankörlüğün Başka Bir Çeşidi: Ahdini Bozmak 629
Düşmanlara Karşı Kuvvet Hazırlamak 632
Düşmanla Sulh Zamanı 636
Allah Herkese Yeter! 638
Cihada Teşvik 639

Savaşta Kâfirler Ne Zaman Esir Alınır? 643
İyi Niyetin Karşılığı 648
Muhacir ve Ensarın Fazileti 651

(9) TEVBE SÛRESİ 657
Sûre Hakkında Bilgi 657
Sûrenin Evvelinde Besmele Yazılmamasının Hikmeti 658
Müşriklere Uyarı ve Ültimatom 659
Allah ve Resûlü, Müşriklerden Uzaktır 663
Müşrikleri Takip ve Kontrol 666
Eman İsteyene Eman Verilir 668
Müşriklerin Müslümanlarla Antlaşması Olmaz! 669
Sözleşmeyi Bozanların Cezası 673
Cihad Olmadan İlerleme Olmaz 678
Müşriklerin Mescidlere Girmesi Yasaktır 680
Allah Yolunda Cihad, Her Hizmetten Üstündür 683
Gafil ve İsyankâr ile Dostluk Yasaktır 686
Huneyn Savaşı'nda Gelen İlâhî Yardım 689
Müşriklerin Beytülharâm'a (Kâbe) Girmesi Yasaktır 694
Ehl-i Kitap'la Cihad 697
Yahudilerin ve Hıristiyanların Şirke Düşmesi 700
Yahudi ve Hıristiyan Âlimlerinin Çirkin İşleri 707
Allah Katında Ayların Sayısı ve Haram Aylar 711
Haram Ayları Değiştirenler 714
Cihaddan Geri Kalanların Kınanması 717
Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) Özel Yardımı 719

Cihada Teşvik 722
Cihaddan Kaçmak İçin İzin İsteyenler 725
Cihaddan Geri Kalmanın Sebebi 728
Fitneye Düşenlerin Hali 732
Başımıza Sadece Takdir Edilen Gelir! 734
Münafıkların Yaptığı Hayrın Kabul Edilmeyiş Sebebi 738
Münafıkların Zâhirî Hallerine Aldanmayın! 739
Münafıkların Sıfatı 741
Münafıkların Çirkin İşleri 742
Zekâtın Verileceği Yerler 744

(5) MÂİDE SÛRESİNİN DEVAMI

Dinde Keyiflerine Uyup Haddi Aşanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kitap ehlini Hz. İsa hakkında haddi aşmaktan menederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ
قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَث۪يرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ ۟ ﴿٧٧﴾

77. De ki: "Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve doğru yoldan uzaklaşan bir topluluğa uymayın."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey kitap ehli! Ey hıristiyanlar! Dininizde haddi aşmayın;* hak olmayan sözleri söylemeyin." Bu, sizin İsa'nın ilâh olduğuna itikad etmeniz yahut nesebinin sahih olmadığını söylemeniz gibi ifrat ve tefritlerdir. İfrata gitmeyin ve inkârda size öncülük eden sizden önceki bir kavmin hevâsına tâbi olmayın. Onlar, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce haktan sapan, birçoklarını saptıran kimselerdir. Onlar, kendilerine tâbi olanları Hz. İsa ve annesi hakkında bozuk itikada sevkettiler; sonradan gelenler de bu konuda kendilerini taklit edip onlarla birlikte sapıttılar; böylece doğru yoldan sapmış oldular. Bu doğru yol, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderildikten sonra, İslâm'dır.

Beyzâvî demiştir ki: "Onların birinci sapıtmaları ile, aklın gerektirdiği doğru yoldan sapmalarına işaret etmekte, ikinci sapıtmaları ile de dinin getirdiği hakikatlerden sapmalarına işaret etmektedir."[1]

77. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce de açıkladığımız gibi, taşkınlığın her türlüsü kötülenmiştir ve işlerin en hayırlısı, orta olanıdır. Bununla birlikte şu üç şeyde ileri gitmeye ruhsat verilmiştir.

1. Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] övmede. Kendisini insan ve kul sıfatından çıkarmadıktan sonra, onu övmede ne kadar ileri gidilse bunda bir sakınca yoktur. Allah Resûlü'nü böyle bir övgü dinimizde güzel bulunmuştur ve o, kulu Allah Teâlâ'ya yaklaştıran bir şeydir. *Kasîde-i Bürde* sahibi İmam Bûsîrî [rahmetullahi aleyh], Resûl-i Ekrem'i övdüğü bir beytinde der ki:

"Hıristiyanların, peygamberleri hakkında ileri sürdükleri ilâh iddiasını terket (kendisini kulluk sıfatından çıkarıp da ilâh deme), bunun dışında onu övmek için istediğini söyle, dilediğin hükmü ver."[2]

2. Kâmil şeyhleri ve velileri övmede. Bulundukları durumdan (Allah'ın kulu, peygamberin ümmeti sıfatından) çıkarılmadan yahut başka bir velinin mertebesi düşürülmeden, bir veli ne kadar övülse, bunda bir sakınca yoktur. Bu iki hususa dikkat etmek şartıyla, müridlerin şeyhlerini övmede mübalağa etmelerine ve aşırı gitmelerine ruhsat verilmiştir; çünkü bu sevgi ve övgü onu yüce Allah'a yaklaştırır (Ancak, mürşidinin şahidi olmadığı hallerini, sadece nakille yetinmek, onlardan hiç nasiplenmeden ömrünü rivayetle geçirmek hak yolun âdabına aykırıdır).

---

[1] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I / 278.

[2] İbn Hacer-i Heytemî, *el-Umde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 264 (Dubâ 2003).

3. Azîz ve celîl olan Allah'ı övmede. Bunda hiçbir kayıt ve sınır yoktur. O'nu istediğin kadar öv, bunda hiçbir sakınca olmaz. Ancak âlemlerin Rabb'ini överken şu hususlara dikkat etmelidir: Yüce Allah güzel sözlerle övülmeli, O'nun hakkındaki hüküm ve işaretler sağlam olmalıdır. Şöyle ki bu sözler, yüce Allah'ın zatına bir noksanlık getirmemeli, böyle bir şüpheye kapı açmamalı, bir de sözde hulûl anlayışını vehmettirecek (işiteni, Allah'ın varlıkların içine girdiği düşüncesine götürecek) bir şey bulunmamalıdır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Yahudilerin Çirkin Söz ve Halleri

Cenâb-ı Hak, hıristiyanların çirkin söz ve davranışlarını belirttikten sonra, yahudilerin çirkin hallerine değinerek şöyle buyurdu:

لُعِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُ۫دَ وَع۪يسَى ابْنِ
مَرْيَمَۜ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ
مُنْكَرٍ فَعَلُوهُۜ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ
يَتَوَلَّوْنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ
وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

78. ***İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler. Bunun sebebi, isyan etmeleri ve haddi aşmalarıdır.***

79. ***Onlar, işledikleri kötülükten birbirini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Onların yaptıkları şey, ne kötüdür!***

80. ***Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin kendileri için önden gönderdiği şey ne kötüdür! Allah onlara gazap etmiştir. Onlar azap içinde devamlı kalacaklardır.***

81. ***Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene iman etmiş olsalardı, kâfirleri dost edinmezlerdi; fakat onların çoğu fâsık kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Davud'un diliyle lânetlendi* yani Allah onlara Zebur'da Hz. Davud'un [aleyhisselâm] diliyle lânet etti. *Allah ayrıca onlara İncil'de Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânet etti."*

İlk lânetlenenler, Eyle halkıdır. Onlar, cumartesi yasağına uymayıp haddi aştıklarında Davud [aleyhisselâm] kendilerine lânet etti; bu yüzden maymun ve domuza çevrildiler. İkinci olarak lânete uğrayanlar ise kendilerine gökten sofra indirilenlerdir. Bunlar da, bu mucizeden sonra inkâra sapınca, Hz. İsa [aleyhisselâm] onlara beddua ve lânet etti, bunun üzerine domuza çevrildiler. Onlar 5000 kişiydi.

"Bunun sebebi, isyan etmeleri ve haddi aşmalarıdır." Sûretlerinin çevrilmesini gerektiren bu ağır lânetin sebebi, onların isyan etmeleri ve kendilerine haram kılınan işleri yaparak haddi aşmalarıdır.

"Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı."

Âyete şu manalar da verilmiştir:

"Onlar birbirini, kötü işler yapmaktan menetmiyordu."

"Onlar, içlerinden biri kötü işe niyetlenip onu yapmaya hazırlandığında, kendisini menetmiyorlardı."

"Onlar, kötü işlere son vermiyor ve ondan uzak durmuyorlardı."

"Gerçekten, onların yaptıkları şey ne kötüdür!"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yahudilerin çoğunun,* Allah'ın resûlüne ve müminlere kin besleyerek, *inkâr edenlerle,* müşriklerle *dostluk* *ettiklerini görürsün. Nefislerinin kendileri için önden gönderdiği şey ne kötüdür!"* Onlar, kıyamet günü karşılarına çıkacak ne kötü bir iş yapıyorlar! *Bu da Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve devamlı azap içinde kalmalarıdır.* Yani onların kendilerini bekleyen kıyamet günü için gönderdiği şeyler ne kadar kötüdür! Bu, Allah'ın gazabı ve cehennem ateşinde ebedî kalmalarıdır. Öyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınınız.

"Eğer onlar Allah'a, peygamberlerine, bir de ona Tevrat'tan ve diğerlerinden *indirilen şeylere iman etmiş olsalardı, kâfirleri dost edinmezlerdi;* çünkü hiçbir peygamber onlara kâfirleri dost etmelerini emretmez."

Yahut onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona indirilene iman etselerdi -ki bu, onlara farzdır- kâfirleri dost edinmezlerdi. *"Fakat onların çoğu fâsık kimselerdir."* Kendilerine gönderilen dinlerinden uzaklaşmışlardır. Yahut onlar, Allah'ın kendisinden başkasını kabul etmeyeceği hak din İslâm'dan çıkmış kimselerdir.

78-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bu âyette üç iş zikretti. Bu işleri lânet ve tard için birer sebep, ilâhî gazabı ve azabı gerektiren birer gerekçe yaptı.

Bunların birincisi, isyan ve düşmanlıklara dalmak, günah ve azgınlıkta ısrar etmektir.

İkincisi, isyan edenlere tepki göstermemek, onlara karşı sükût etmek ve yaptıklarına razı olmaktır.

Üçüncüsü ise açıkça günah işleyenleri dost edinmek ve kâfirlere sevgi beslemektir. Halbuki bu kimseler, kişinin babası, kardeşleri, zevcesi ve yakın akrabaları da olsa onların isyan ve inkârlarına razı olmamalıdır.

Rivayetlerin birinde şöyle nakledilmiştir: *"Bir adam gecelerini ibadetle, gündüzlerini de oruçla geçirse, fakat günah işleyenlerle dost olsa onlarla birlikte haşredilir. Bir adam da günah işleyip dursa, ancak iyileri sevse onlarla birlikte haşredilir."*

Şu meşhur hadis-i şerif bu rivayeti desteklemektedir: *"Kişi sevdiği ile beraberdir."*[3]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müslümanlara Düşman Olanların Dereceleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müslümanlara düşman olan kâfirlerin düşmanlık derecelerini açıklayarak şöyle buyurdu:

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذٖينَ اَشْرَكُواۚ
وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا الَّذٖينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ
بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسّٖيسٖينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾ وَاِذَا سَمِعُوا
مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَفٖيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّۚ
يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا
جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّۙ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحٖينَ ﴿٨٤﴾ فَاَثَابَهُمُ
اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ
الْمُحْسِنٖينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحٖيمِ ﴿٨٦﴾

82. ***İnsanlar içerisinde iman edenlere karşı en şiddetli düşman olarak yahudileri ve Allah'a şirk koşanları bulursun. İnsanlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların ise, "Biz hıristiyanlarız" diyenleri bulursun. Çünkü onlar arasında âlimler ve rahipler vardır; hem onlar büyüklük taslamazlar.***

83. ***Onlar, resûlümüze indirileni duydukları zaman, onun hak olduğunu yakinen bildiklerinden dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını gö-***

---

[3] Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Ahmed, *Müsned*, 1/392.

rürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (onun hak olduğuna) şahit olanlardan yaz."

84. ***"Hem biz, Rabbimiz'in bizi salih kimselerle birlikte cennete koymasını beklerken, niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"***

85. ***Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onları, içinde ebedî kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetlerle mükâfatlandırdı. İyilik sahiplerinin mükâfatı budur.***

86. ***İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar, cehennemlik kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar içerisinde iman edenlere karşı en şiddetli düşman olarak yahudileri ve Allah'a şirk koşanları bulursun."* Onlar müminleri şiddetli bir şekilde tahkir ettiklerinden; inkârlarında çok katı olduklarından; hevâlarına tâbi olmada son derece ileri gittiklerinden; taklide bağlı, tahkikten uzak, peygamberleri yalanlamaya alışık, bir de inat ve düşmanlıkları kıyamete kadar hiç kesilmeyecek kimseler olduklarından, müminler için en azılı düşman onlardır.

"İnsanlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da, 'Biz hıristiyanlarız' diyenleri bulursun." Onlar, yüzleri yumuşak, gönülleri hassas, yahudilere göre dünya hırsları daha az, ilim ve amele ihtimamları daha fazla kimseler olduklarından, müminlere daha yakın dururlar. Cenâb-ı Hak, onların bu haline şöyle işaret etti:

"Çünkü onların içinde âlimler vardır." Bu âlimlerin ilmi içinde, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], onlara Hz. Muhammed'e iman etmelerini tavsiyesi de vardır. *"Ayrıca onların içinde ibadete düşkün rahipler vardır;* onlar, hakkı tanıyınca onu kabul etmede büyüklük taslamazlar." Yahudiler ise böyle değildir; onlar sürekli hakkı inkâr ederler.

Beyzâvî der ki: "Bu âyette şuna bir delil vardır: Bir kâfirde de bulunsa tevazu gösterme, ilme ve amele yönelme övülmüştür."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, resûlümüz Muhammed'e* [sallallahu aleyhi vesellem] *indirileni duydukları zaman, onun hak olduğunu yakînen bildiklerinden dolayı gözlerinin yaşardığını görürsün."* Gözlerinin fazlaca ağlaması sebebiyle, Allah, gözleri sanki kendileri akıyormuş gibi anlattı; halbuki göz, kendisi akmaz, içinden yaş akıtır. Bu ağlama, onların hakkı işittiklerinde, onu tanıdıklarından kaynaklanmaktadır. Yahut onlar, hakkın bir kısmını işittiklerinde böyle ağlarlar; ya bir de gerçeği bütünüyle işitip tanısalardı durumları nasıl olurdu, bir düşün!

"Onlar şöyle derler: "Rabbimiz! Biz bu hakka yahut Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman ettik; bizi* onun hak olduğuna *şahit olanlardan yaz!"*

Âyetin son kısmına şu manalar da verilmiştir:

"Bizi, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğine şahit olanlardan yaz."

"Bizi, Resûlullah'ın diğer ümmetlere şahit olan ümmetinden yaz."

Bu âyet, Habeşistan Kralı Necâşî ve adamları hakkında inmiştir. Necâşî, Habeşistan'a hicret eden Cafer-i Tayyar [radıyallahu anh] ve arkadaşlarını çağırdı. Meclisinde hıristiyan âlimleri ve rahipleri de hazırdı. Necâşî, Hz. Cafer'e [radıyallahu anh], kendilerine Kur'an'dan okumasını söyledi. O da Meryem sûresini okudu. Orada bulunan âlimler ağladılar ve Kur'an'a iman ettiler.

Bu âyetin, Necâşî'nin kavminden otuz yahut yetmiş kişi hakkında indiği de söylenmiştir. Bu grup, Necâşî'nin emriyle Habeşistan'dan Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] görmeye geldiler. Allah Resûlü onlara Yâsîn sûresini okudu; Allah'ın âyetlerini iş iten bu topluluk ağlayarak iman ettiler.

İlk âyet, umumidir. Buna göre, iman etsin etmesin, bütün hıristiyanlar, müslümanları sevme yönünden yahudi ve müşriklerden daha yakındırlar. Peşinden gelen âyet ise belirli kimselere işaret etmektedir. Bunlar, Necâşî ve ashabı gibi, onlardan iman edenlerdir. Geniş bilgi için İbn Atıyye tefsirine bakınız.

Onlar, Kur'an'ı dinlediklerinde iman edip kalplerine iman girer girmez, iman etmekten gecikmelerinden dolayı kendilerini kınayarak şöyle dediler:

"Hem bize ne oluyor ki haktan bize gelene iman etmeyelim! Üstelik biz, Rabbimiz'in bizi salihlerle birlikte cennete koymasını umuyorduk." Bu salihler, ümmetlerin en faziletlisi olan ümmet-i Muhammed'dir.

Bu soruyla onlar, önceki hallerini yadırgayıp hayaflanıyorlar. Bunda salihlerin yolunda olmak ve onlarla birlikte cennete girme arzusu da vardır.

"Allah onların bu söz ve itikadlarından dolayı, kendilerini içinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlerle mükâfatlandırdı. İyilik sahiplerinin mükâfatı budur."

Âyette muhsin sıfatıyla tanıtılan kimse, bütün işlerinde iyiliği alışkanlık haline getirmiş kimsedir. Yahut muhsin, güzel düşünen ve işini sağlam yapan kimsedir.

Cenâb-ı Hak, sonra, muhsinlerin zıddı bir hale sahip olanları zikrederek şöyle buyurdu: *"İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemlik kimselerdir."*

Allah Teâlâ, sadık müminlerin haliyle birlikte yalancıların halini de zikrederek, korku ile ümidi bir arada zikretti. Bunun hikmeti, kulun korku ile ümit arasında olmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

82-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar içinde tasavvuf ehli dervişlere en fazla münkirlik ve düşmanlık yapanlar, geçmişinde büyük âlim, mevki sahipleri, salih zatlar ve şeref sahibi büyükler bulunan kimselerdir. İnsanların sûfîlere ve dervişlere en fazla muhabbet edenleri ise geçmişinde böyle kimseler bulunmayanlardır. Avam halk, velilerin yoluna diğer kesimlerden daha kolay girer. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dini Zorlaştıranlar

Yukarıdaki âyetin zımnında kendini ibadete veren hıristiyanlar övüldü, nefsi dizginlemeye ve onun şehvetlerini terketmeye teşvik edildi. Hemen peşinden de bu konuda ifrata gitmekten ve Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram yaparak haddi aşmaktan nehyedilerek şöyle buyruldu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ
اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًاۖ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

87. ***Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın ve haddi de aşmayın. Hiç şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez.***

88. ***Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın,* yani Allah'ın size helâl kıldığı temiz ve leziz şeyleri haram görmeyin; size helâl kıldıklarını haram ederek *haddi de aşmayın.*"

Şu mananın kastedilmesi de mümkündür: Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri bırakıp haram kıldıklarına uzanarak haddi aşmayın. Buna göre âyet, helâl edilen şeyleri haram yapmayı ve haram edilen şeyleri helâl görmeyi yasaklamaktadır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir gün kıyameti anlattı ve insanları şiddetli şekilde uyardı. Mecliste olanlar dağıldılar, Osman b. Maz'ûn'un evinde toplandılar. Bundan sonra, gündüzleri sürekli oruç tutmaya, geceleri bütünüyle ibadetle geçirmeye, yatakta uyumamaya, et ve iç yağı yememeye, kadınlara yaklaşmamaya (bekâr olanlar evlenmemeye), dünyayı terketmeye, kaba yün elbise giymeye, bir yerde kalmayıp yeryüzünde seyahat etmeye ve erkeklik özelliklerini yok etmeye (husyelerini kırdırmaya) karar verdiler. Onların bu durumu Hz. Resûlullah'a ulaşınca, kendilerini çağırdı ve onlara şöyle buyurdu:

"Bana bunları yapmak emredilmedi. Şunu bilin ki nefsinizin sizde hakkı vardır; öyle ise bazı günler oruç tutun, bazı günler tutmayın. Gecenin bir kısmını ibadetle geçirin, bir kısmında uyuyun. Ben, geceleyin hem ibadet ederim hem de uyurum. Bazı günler oruç tutar, bazı günler yerim. Et ve iç yağı yerim. Evlenir, hanımlarımla birlikte olurum. Kim benim sünnetimi terkederse benden değildir."[4] Olay üzerine bu âyet indi,

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yiyin.* Yani Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olanlarından yiyin *ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.* O'nun helâl kıldıklarını helâl bilip onlarla amel edin; haram ettiklerini de haram bilip onlardan kaçının."

87-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âbid ve zâhidlerin yolu, bütünüyle şehvet ve lezzetleri terketmektir. Onlar bunu, dünyadan gönlü çekerek, şüphelerden sakınarak ve nefsin istekleriyle meşgul olmanın kendilerini ibadetten alıkoymasından korkarak yaparlar.

Seyrü sülûk ile Allah'a giden müridlerin yolu, nefsin bağlandığı ve aşırı istek duyduğu şeyleri terketmektir. Onlar bunu, nefsi terbiye etmek (riyâzet), maldan gönlü ve gözü çekip iffeti elde etmek için yaparlar. Bunun sebebi ise himmetlerinin (gönül ve niyetlerinin) Allah'tan başkasına bağlanmamasıdır. Onlar, kendileri istemeksizin ve göz dikmeksizin gelen şeyleri yerler ve bunun için Allah'a şükrederler, açlık veya tokluğa takılmazlar.

---

[4] Bu konudaki farklı rivayetleri bir arada görmek için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 2/487-488; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/139-145; İbn Kesîr, *Tefsîr,* 3/1220-1222 (Beyrut 1998).

Allah'a vâsıl olmuş âriflerin yolu ise Allah'ın elinin dışında başkasından alınan şeylerden sakınmaktır. Eğer onlar bir dalgınlık ve tevhidden gaflet ederek, aradaki vasıtaları görerek herhangi bir şey elde etmişlerse onu ellerinden çıkarırlar. Ebû Medyen-i Mağribî'nin yaptığı gibi ... Bu şekilde olmayan (Allah'tan gelen) az veya çok her şeyi alırlar; almak veya terketmeye takılmazlar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Halktan gelen bir şeyi almak için elini ancak, o şeyi sana halkı vasıta ederek yüce Mevlâ'nın verdiğini görerek uzat. Bu şekilde olduğunda, ilme uygun olarak (helâl yoldan) sana gelen her şeyi al!"

Yemin Kefâreti

Sahâbe-i kirâmdan bazıları, birtakım şeyleri terketmeye yemin edince, Cenâb-ı Hak, onlara yeminin kefâretini ve onda neler gerektiğini belirterek şöyle buyurdu:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ
فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ
اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا
حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

89. ***Allah, kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalamasından on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle âzat etmektir. Bunları bulamayan kimse, üç gün oruç tutar. Yaptığınız yemini bozduğunuzda, kefâreti budur. Yeminlerinizi koruyun. Allah size bu şekilde âyetlerini açıklıyor ki şükredesiniz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz."* Bu, herhangi bir kasıt olmaksızın, söz sırasında insanın ağzından çıkan sözlerdir. Mesela konuşurken, "Hayır vallahi, evet billahi" gibi sözler bu kısma girer. İmam Şâfiî'nin, yemin-i lağv (boş yere yemin) hakkındaki görüşü budur. Bu yeminin, bir işin öyle olduğunu zannederek yapılan yemin olduğu da söylenmiştir. İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe bu görüştedir.

"Fakat Allah bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar." Yani, bir iş hakkında bilerek yaptığınız (ve tutmadığınız) yeminlerden dolayı Allah sizi hesaba çeker.

Bu şekilde bilerek bir iş üzerine yemin edip de onu bozduğunuzda kefâreti vardır.

Âyetin zâhirî lafzında, "yemini bozduğunuzda" kaydı bulunmadığı için, âyetin zâhirinden şu hükmü çıkarmak mümkündür: Yemin edildiğinde, onu bozmadan önce de kefâretini vermek câizdir.[5]

Cenâb-ı Hak, sonra yeminin kefâretini şöyle açıkladı:

"On fakiri doyurmak ..." Buna göre, kim zengini doyurursa bu, kefâret için yeterli ve geçerli değildir. İmam Mâlik, doyurulan fakirlerin hür kimselerden olmasını da şart koşmuştur; fakat âyette buna delil olacak bir şey yoktur.

Cenâb-ı Hak, sonra bu verilecek şeyin miktar ve kalitesini şöyle açıkladı:

"Ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalamasından yedirin" yani, ailenize yedirdiğiniz yemeğin miktar veya sıfat (kalite) olarak ortalamasından yedirin. Verilecek yiyeceğin miktarına gelince, İmam Mâlik, eğer kefâret verecek kimse Medine-i Münevvere'de yaşayan biri ise her fakir için Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kullandığı müd ile (yaklaşık 812

---

[5] Hanefîler'de, yemin bozulmadan önce kefâret ödenmez. Ödenirse câiz ve geçerli olmaz. Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, 3/432 (Beyrut 2000); ayrıca bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/570 (Beyrut 1994).

gr. tahıl ölçeği) 1 müd yiyecek verir. Medine dışında yaşayanlar ise ortalama olarak bir insanı günlük olarak doyuracak yiyecek verir. İmam Şâfiî ve Mâlikî fakihlerinden İbnü'l-Kasım, her yerde 1 müd yiyeceğin yeterli olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe ise kefâret ödeyen kimsenin, fakirleri sabah ve akşam doyurmasının yeterli olduğu görüşündedir. İmam Mâlik'in *Müdevvene*'deki görüşü de böyledir.

Fakire yedirilecek yemeğin sınıf ve kalitesi hakkında da farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazı âlimler, "Kendi yediği yemekten yedirir" derken, diğerleri, yaşadığı beldedeki insanların ortalama yiyeceğinden verebileceğini söylemiştir. Meşhur olan görüş budur.

Buna göre âyete şu manayı vermek mümkündür: Ey insanlar, genel olarak ailenizi doyurduğunuz yiyeceklerin ortalamasından on fakiri doyurun.

"Yahut onları giydirmektir." Ya da yemin kefâreti ödeyen kimse, her fakire, kendisiyle namazın sahih olacağı bir elbise giydirir. Bu, erkek için, vücudu normal olarak örtecek bir elbise, kadın içinse bir elbise ve baş örtüsüdür.

"Yahut bir köle âzat etmektir." İmam Mâlik'e göre âzat edilecek köle mümin olmalıdır; çünkü adam öldürme kefâretinde âzat edilecek kölenin mümin olacağı belirtilmiştir. Ebû Hanîfe ise âyette bir kayıt konmadığı için, kâfir olan bir köleyi âzat etmenin de câiz olduğunu söylemiştir.

İmam Mâlik ayrıca, âzat edilecek kölenin, beden ve aklında bir kusuru olmamasını şart koşmuştur. Âyette buna da delil olacak bir ifade yoktur. Yine ona göre, kefâret ödeyecek kimse, bu üç şeyden istediğini yapmakta serbesttir.[6]

"Bu üç şeyden birini bulamayan ve onları yapmaya gücü olmayan kimse, üç gün oruç tutar." Yani bu kimse, ailesinin günlük yiyeceğinden fazla olarak bir fakiri doyuracak şeye sahip değilse oruç tutar.

---

[6] Hanefîler'e göre kefâret ödeme sırası şöyledir: Bir köle âzat etmek, on fakiri doyurmak, on fakiri giydirmek, bunlara güç yetmezse üç gün peş peşe oruç tutmak. İlk sıradakine gücü yetmeyen sonrakini yapar (bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, 3/430, 432).

Bu orucun peş peşe tutulması müstehaptır; Ebû Hanîfe ise bunu şart görmüştür.

"Yemin edip bozduğunuz takdirde kefâreti işte budur. Artık yeminlerinizi koruyun." Yani dilinizi olur olmaz yere çokça yemin etmekten koruyun. Allah'ın adını yeminleriniz için bir hedef tahtası yapmayın. Yahut bir hususta yemin ettiğinizde sözünüzde durun, yemini bozmayın; ancak hayırlı bir işi yapmamak için yemin etmişseniz, o zaman, bir hadiste belirtildiği gibi, yemini bozup o hayırlı işi yapmak daha hayırlıdır.[7]

Âyete şu mana da verilmiştir: Yeminlerinizi bozduğunuzda, kefâretini vererek onunla ilgili hukuku koruyun, bu konuda gevşeklik göstermeyin.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah size bu şekilde âyetlerini* yani dinin hükümlerin *açıklıyor ki* buna yahut şükür gereken bütün nimetlerine *şükredesiniz.* Hiç şüphesiz böyle açıklamalar, sizin yeminle düştüğünüz zor durumdan çıkmanızı kolaylaştırır; bu da şükür gereken bir nimettir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şiddet ve sıkıntı, tevhid ehlinin halinden değildir. Tevhid ehlinin hali, ilâhî kudretin tecellileri karşısında rahat olmaktır. Onlar, her vakit aynı hali korurlar, bir vakitte nasıl iseler, diğerinde de öyle davranırlar. Onların tevhid anlayışı, insanların bağladıkları düğümleri çözmüş, aldıkları kararları altüst etmiştir. Onlar, hiçbir vakitlerinde kendi başlarına bir şeyi planlamazlar, nefisleriyle bir tercihte bulunmazlar. Her halde ilâhî tecelliye tâbi olurlar. Eğer görünüşte kendilerinden bir tedbir ve tercih meydana gelse bile, onlar, tek ve kahhâr olan Mevlâ'nın yaptığına tâbi olurlar. Onlar bir şeye bağlanıp yapışmadıkları gibi, herhangi bir şeyden de korkup kaçmazlar. Ancak bir işte dine aykırı bir durum varsa ondan kaçınır ve sakınırlar.

---

[7] Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kim bir hususta yemin eder de aksini daha hayırlı bulursa yeminini bozsun, hayırlı işi yapsın, yemini için de kefâret versin"* (bk. Buhârî, Humus, 15, Eymân, 1; Müslim, Eymân, 7-9).

Gerçek tevhide eren ârifler, mubah olan işlerden herhangi bir şeyi terketmeye veya yapmaya kesin kararlı olmazlar; çünkü onlar kendilerinde tek başına bir şeyi yapma ve terketme gücünü görmezler. Eğer onlardan hayırlı bir iş ortaya çıkarsa onu Allah'ın kendilerine bir ihsanı olarak görürler; şayet kendilerinden bir hata ve kusur meydana gelirse Allah'a karşı edebe bürünür, hemen O'na tövbe ederler.

Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâmdan meydana gelen durum,[8] herhalde kendilerine galip gelen bir haldi. Onları Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vaazı korkutmuş ve yüksek hali harekete geçirmiştir. Resûl-i Ekrem, içine düştükleri manevi halin kendilerine galip geldiğini görünce, onları normal duruma döndürmüştür. Belki de Allah Teâlâ yemin kefâretini, onların bu yeminleriyle meydana gelen kusurları kapatmaya bir vesile yapmıştır. Çünkü, "Şunu yapacağım veya yapmayacağım" diye yemin etmek, sanki Allah'tan başkasının bir iş yapacağına yemin etmektir; bunda da Allah'a karşı edepte bir çeşit ihmal vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İçki ve Kumarın Haram Edilişi

Cenâb-ı Hak, temiz ve helâl şeyleri yemeyi emrettikten sonra, haram olan şeyleri bu hükmün dışında tutarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ
مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ اِنَّمَا يُر۪يدُ الشَّيْطَانُ
اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ
ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ
وَاحْذَرُواۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٩٢﴾

---

[8] Ahiret korkusuna kapılıp evlenmemeye, uyumamaya, geceleri ibadet yapıp gündüzleri oruç tutmaya söz vermeleri.

90. ***Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar** (putlar), **fal ve şans okları şeytanın işinden birer pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.***

91. ***Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık atmak, kin sokmak, sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık** (bunlardan) **vazgeçtiniz değil mi?***

92. ***Allah'a itaat edin, Peygamber'ine de itaat edin ve** (onlara muhalefet etmekten) **sakının. Eğer** (onlara itaatten) **yüz çevirirseniz bilin ki resûlümüze düşen, ancak açıkça tebliğ etmektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Şarap içmek, kumar oynamak,* ibadet etmek için taştan veya ahşaptan yapılıp *dikilmiş taşlar (putlar), kısmet için çekilen fal ve şans okları*[9] *şeytanın işi olan* yani onun süsleyip güzel gösterdiği, temiz akılların ise uzak durduğu *birer pisliktir.* Öyleyse *onlardan* içki içmekten ve diğerlerinden *uzak durun ki kurtuluşa eresiniz;* Allah'ın rızasını elde edesiniz ve ebedî nimetlere kavuşasınız."

Hamr (içki), neşe ve hoşluk vererek aklı yok eden, onun düşünme, seçme ve kontrol etme kabiliyetini gideren her şeydir.

Beyzâvî demiştir ki: "Şunu bil ki Cenâb-ı Hak bu âyette, içki ve kumarın haramlığını kuvvetli bir ifade şekliyle ortaya koydu. Bunun için cümleyi, 'ancak' manasına gelen 'innemâ' edatıyla başlattı. Ayrıca onlarla birlikte putları ve fal oklarını zikrederek bu işlere pislik ismini verdi; onların şeytanın işi olduğunu bildirdi. Bununla, içki ve kumarın her şeyleri ile şer ve kötülük olduğuna dikkat çekti. Sonra, onların bizzat kendisinden kaçınmayı emretti ve onlardan sakınmayı kurtuluş sebebi yaptı. Allah Teâlâ peşinden, onları haram kılmayı gerektirecek dinî ve dünyevî zararlarını zikrederek şöyle buyurdu:

'Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık atmak ve kin sokmak ister.'

---

[9] Bunların açıklaması, Mâide sûresi 3. âyetinin tefsirinde geçti, oraya bakınız.

Bu durum, içki haram edilmeden önce sahabe zamanında meydana gelmiş ve onun haram edilmesine sebep olmuştur. *'Şeytan, ayrıca içki ve kumarla sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.'* Burada, özellikle içki ve kumarın tekrar zikredilmesi ve onların sebep olduğu vebalin açıklanması şuna dikkat çekmek içindir: Âyetin asıl maksadı, içki ve kumardır; putlar ve fal okları ise haram olma ve zarar vermede içki ve kumar gibidir; bir de onlar bunlara sebep olmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

'İçki içen kimse, puta tapan gibidir.'[10]

Cenâb-ı Hak âyette, namazı zikirden ayrı olarak özellikle belirtti. Bu, önce namazın yüceliğini ifade etmek, sonra şuna dikkat çekmek içindir: İnsanı namazdan alıkoyan bir şey, imandan da alıkor. Çünkü namaz dinin direği olup imanla küfür arasını ayıran bir alamettir. Allah Teâlâ, sonra, soru üslubuyla tekrar bu işlere son vermeye teşvik ederek,

'Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?' buyurdu. Bununla, yasaklama ve sakındırma emrini son derece kesin ve beliğ bir tarzda ifade etti ve artık bütün bahanelerin kesildiğini bildirmek istedi."[11] Bunun için, bu âyet indiğinde Hz. Ömer (radıyallahu anh),

"Ey Rabbimiz, evet, hepsine son verdik!" demiştir.[12]

Bu âyetle, içki kesin olarak haram edildi. Bu âyet inmeden önce içki içmek helâldi. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) bu âyetin inmesinden önce, içki içilmesine ses çıkarmaması buna delildir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Aklın korunması, bütün dinlerin üzerinde ittifak ettiği beş temel esastan biridir. Buna göre, İslâm'dan önce zaten içkinin haram olması gerekmez miydi?"

Bu soruya cevap olarak deriz ki: Din gelmeden önce, helâl ve haram diye kesin bir hüküm bulunmaz. Bu konuda dinin emri beklenir.

---

[10] Bezzâr, *Müsned*, nr. 2925; Heysemî, *ez-Zevâid*, 5/70; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 1777; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4853.

[11] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/282 (Beyrut 1988).

[12] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 8/657-658 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/165.

Araplar'ın önceki peygamberle arasında uzun bir zaman geçip dinlerle irtibatları kesilince, Allah Teâlâ'nın, *"Yeryüzündeki bütün şeyleri sizin için yarattık"* (Bakara 2/29) âyetinin gereği, eşya, asıl haline bağlı olarak helâldi. Nihayet Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem) yeni bir din getirdi ve daha önceki dinlerde olduğu gibi, bu din de içkiyi haram etti, işte o zaman haram olmuş oldu ve beş esasa zarar verenler arasına girdi. Bu esaslar şunlardır: Aklı korumak, bedeni (canı) korumak, malı korumak, nesebi korumak ve dini korumak.

Cenâb-ı Hak, sonra bu hükmünü şu âyetiyle de kuvvetlendirdi:

"Allah'a itaat edin, emrettiği ve nehyettiği hususlarda *Peygamber'ine de itaat edin.* Onlara muhalefet ettiğinizde gazaplarına uğramaktan *sakının. Eğer onlara itaatten yüz çevirirseniz bilin ki resûlümüze düşen, ancak açıkça tebliğ etmektir;* sizin muhalefetiniz ona bir zarar vermez. Ona düşen ancak ilâhî hükümleri tebliğ etmektir, o da bunu yapmıştır."

90-92. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetteki asıl maksat, insanı Allah'tan alıkoyan yahut kulu yüce Mevlâ'sını müşahededen uzaklaştıran her şeyi yasaklamaktır. Âyette özellikle bu dört şey zikredilmiştir; çünkü onlar bütün kötülüklerin anası, gaflet ve belaların kaynağıdır.

İçki, imanın mahalli olan aklı bozar. Kumarda, mal telef olur, düşmanlık ve kin ile kalp harap olur, hevâda kullanıldığı için fikir bozulur. Putlara tapan kulun ana sermayesi olan dini fesada uğrar. Şans ve fal oklarıyla meşgul olmak ise fuzulî bir işle meşgul olmaktır. Çünkü bu, bir yönüyle Allah'ın rubûbiyyet sırrı olan gaybı bilmeye çalışmaktır. Bu sır ehli olmayana verilmez. Fal türü işlerle uğraşmak, ilâhî uyarıyı ve gazabı gerektirir. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Kulun Samimi Tövbesi Öncesini Temizler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, içki ve kumar haram edilmeden önce bunları işleyip tövbe edenlerin günahlarını affettiğini belirterek şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا
اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ
يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

93. ***İman edip salih amel işleyenler, Allah'tan korkup imanlarında sebat ederek salih amel yaptıkları, sonra Allah'tan korkup iman üzere devam ettikleri ve sonra Allah'tan korkup ihsan halinde bulundukları sürece, daha önce yediklerinden dolayı kendilerine bir günah yoktur. Allah, ihsan sahiplerini sever.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip salih amel işleyenler, haram edilmeden önce içki ve kumardan yedikleri şeylerde bir günah yoktur."* Bu hüküm, şunları yaptıkları zaman böyledir: Onlar, şirkten korunduklarında, iman edip salih amel işlediklerinden, sonra haramlardan sakındıklarında, sonra iman makamına erip şüpheli olan ve helâl bulunmayan şeylerden kaçındıklarında ve ihsan sahibi olduklarında yani, ihsan makamını elde ettiklerinde, bu hüküm geçerlidir.

İhsan, ibadeti sağlam ve güzel yapmak, gerçek kulluk halini ve Rabb'inin azametini müşahede etmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, ihsan sahiplerini sever."* Yani onları kendisine yaklaştırır, yüce huzuru için özel olarak seçer.

Rivayet edildiğine göre, içkiyi haram kılan âyet indiği zaman, sahâbe-i kirâm,

"Yâ Resûlallah, haram kılınmazdan önce içki içerken ve kumardan kazandığı malı yerken ölen mümin kardeşlerimizin durumu nasıl olacak?" diye sorduklarında bu âyet indi.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde mana olarak şöyle demiştir:

"Âyette, takva yani kötülüklerden korunma üç defa tekrar edildi. Bu tekrar, insanın yaşadığı üç zaman dilimine göre yapılmış olabilir. Bu üç zaman, geçmiş, şimdiki hal ve gelecek zamandır (İnsan bu üç zaman diliminde de takva sahibi olmalıdır).

Yahut takva, üç değişik hale göre tekrar edilmiş olabilir. Bunların biri, kulun, nefsini kötülüklerden temizleyip güzel ahlâk ile süsleyerek kendisiyle nefsi arasındaki muamelede takva sahibi olmasıdır. Diğeri, insanlara zarar vermekten elini çekerek onlarla arasındaki muamelede takva sahibi olmasıdır. Üçüncüsü ise kulun, Rabb'inin emirlerine sarılıp yasaklarından kaçarak ve O'ndan başka her şeyden gönlünü çekerek Rabb'i ile arasındaki muamelede takvayı korumasıdır. Bunun için, takva üçüncü kez tekrar edilince, iman yerine ihsan zikredildi.

Yahut takva, kulun manevi seyrindeki üç değişik mertebeye göre tekrar edilmiş olabilir. Bunlar, başlangıç, orta ve nihayet halleridir.

Yahut âyette takva, sakınılacak şeyler nazarı itibara alınarak üç defa tekrar edilmiş olabilir. Bu sakınılacak şeyler şunlardır: Önce kulun, azaptan korunmak için haramlardan çekinmesi gerekir. Sonra, kulun haramlara düşmekten korunması için bazı şüpheli şeylerden sakınması gerekir. Sonra, nefsi düşük şeylere aşırı yönelmekten korumak ve tabiatın zulmetinden temizlemek için bazı mubahlardan sakınmak gerekir ..."[13]

93. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müridin katettiği makamlar üç tanedir. Bunlar İslâm, iman ve ihsan makamlarıdır. Mürid namaz, oruç, dille zikir gibi zâhirî amellerle meşgul olmaya devam ettiği sürece, içinde bulunduğu makama "İslâm makamı" denir.

Mürid, kalbi kötülüklerden temizlemek, güzel ahlâk ile süslenmek, kötü duygu ve arzulardan arındırmak gibi bâtınî amele intikal ettiğinde, ulaştığı makama "iman makamı" denir.

---

[13] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/283.

Mürid fikir, tefekkür, ibret gözüyle bakış, müşahede ve ilâhî tecellileri seyir gibi bâtının bâtını olan amellere intikal edince, ulaştığı makama "ihsan makamı" denir.

Bunlar, sûfîlerin kullandığı tabirlerdir. Onlar, zâhirî âzaların ıslahıyla ilgili amellere "İslâm" derler. İç âlemin ve kalplerin ıslahıyla ilgili amellere "iman" ismini kullanırlar. Ruhların ve sırların ıslahıyla ilgili olanlara ise "ihsan" tabirini kullanırlar.

Şeyh Abdullah-ı Sâhilî [kuddise sırruhû] *Buğyetü's Sâlik* isimli kitabında, her makamı üç makamdan terkip ederek işlemiştir. Buna göre İslâm makamı tövbe, takva ve istikametten oluşmaktadır. İman makamı ihlâs, sadakat ve kalp huzuru ile teslimiyetten oluşmaktadır. İhsan makamı ise murakabe, müşahede ve marifetten oluşmaktadır. Hazret, her makam hakkında uzun açıklamaklar yapmıştır; fakat kim, kâmil bir terbiye şeyhinin eline düşerse bu uzun açıklamaların hiçbirine muhtaç olmaz, kâmil şeyh ona hepsini fiilen kazandırır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İhramlı İken Avlanmanın Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ihram halinde avlanmanın haram olduğu konusunda açıklama yaptı. Bu izahla, Mâide sûresinin 1. âyetinde geçen, *"İhramlı iken avlanmayı helâl görmemeniz şartıyla ..."* âyetine bir işarette bulunarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُٓ اَيْدٖيكُمْ
وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِۚ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ
عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٩٤﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ
قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهٖ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ
هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكٖينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ

وَبَالَ اَمْرِه۪ۜ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَۜ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو
انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾ اُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِۚ وَحُرِّمَ
عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًاۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

94. Ey iman edenler! Allah, gizli halde kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın diye, sizi, ellerinizle kolayca yakalayacağınız ve mızraklarınızla rahatça vurup avlayacağınız bir av ile imtihan eder. Kim bundan sonra haddi aşarsa onun için elim bir azap vardır.

95. Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse ona öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvanı kurban etme cezası vardır. Ona *(hangi hayvanın denk olduğuna),* ***içinizden iki âdil kimse hükmeder. O, kurban olarak Kâbe'ye gönderilecek bir hayvandır.***

Yahut ceza olarak bir kefâret öder; bu da fakirleri doyurmak yahut buna denk olarak oruç tutmaktır. Bu kefâret, yaptığı işin cezasını tatması içindir. Allah geçmişte yaptıklarınızı affetti. Kim tekrar ederse Allah ona cezasını verir. Allah azîzdir; hak edilen cezayı verendir.

96. Size ve yolculara bir yiyecek olarak deniz avı ve onun taamı *(denizin kıyıya attığı yiyecekler)* ***size helâl kılındı. Kara avı ise ihramlı olduğunuz müddetçe size haram edildi. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Allah, ayağınıza getirdiği ve emrinize âmâde kıldığı *bazı av hayvanları ile sizi deneyip imtihan eder. Onlar, hemen elinizle uzanıp alacağınız ve mızrağınız ile vurup yakalayacağınız hayvanlardır. Allah bunu, kimin gizli halinde Allah'tan korktuğunu ortaya çıkarmak için yaptı.* Takva sahibi, Rabb'inin azabından korkarak elini avdan çeker."

Bu âyet, Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı sene indi. Allah, müslümanları av hayvanları ile imtihan etti. Vahşi hayvanlar, onların bineklerinin arasına kadar gelip etraflarında dolaşmaya başladılar. Öyle ki elleriyle tutup yakalayarak veya mızrakları ile vurarak avlanmaları mümkündü. Fakat kendileri ihram halindeydiler. Av ise Araplar'ın günlük yiyeceği ve geçim kaynağı idi. Onları avlama imkânları olduğu halde terketmeleri istenerek imtihan edildiler. Aynen İsrâiloğulları'nın cumartesi günü balık avından menedilerek imtihan edilmeleri gibi.

Âyette geçen "Avdan az bir şeyle" ifadesi, bu işin ufak bir imtihan olduğunu, onun malı ve canı feda etmek gibi büyük bir imtihan olmadığını hatırlatmak içindir. Bu av işi, sabredilmesi mümkün olan işlerdendir. Kim bu durumdaki bir ava sabredemezse ondan daha zor durumlarda nasıl sabreder?

Âyet şöyle bitiyor: "*Kim, haram kılındıktan sonra* bir av hayvanını öldürerek *haddi aşarsa onun için* ahirette *elim bir azap vardır.*" Gerçekten bu tür bir işte nefsine sahip olamayan bir kimse, nefsin daha meyilli ve hırslı olduğu hususlarda nasıl sabreder?

Cenâb-ı Hak, sonra, diğer âyette, ihramlı iken avlanmanın haram olduğunu açıkça belirterek şöyle buyurdu;

"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin." Âyetten murat, ihram içinde olanla Harem bölgesinde bulunanlardır. Allah Teâlâ hepsini ifade etsin diye, öldürmeyi zikretti. Bu, aynı zamanda normal boğazlamayı ve onun dışındaki öldürme şekillerini de içine alan bir ifadedir.

İhramlı kimsenin avladığı veya kendisi için avlanan hayvan, meyte (leş) hükmündedir, yenmesi haramdır. Avlanma yoluyla öldürülmesi haram kılınan hayvandan murat, avlanılan ve avlanmaya müsait olan hayvan çeşitleridir. Âyette, avlanmadan önce ve sonra öldürme yasağı geldi. Avlanma yasağı, "Size ihramlı iken kara hayvanlarını avlamak haram kılındı" âyetinde ifade edilmiştir; ancak hadis-i şerifte karga, çaylak, fare, akrep ve kuduz köpek bu yasağın dışında tutulmuştur.[14] Buna göre, onları Harem veya Hil bölgesinde (Harem bölgesinin dışındaki yerlerde) öldürmede bir sakınca yoktur.

---

[14] Hadis için bk. Buhârî, Sayd, 7; Müslim, Hac, 66-69; Mâlik, Hac, 88-90; Ahmed, *Müsned*, 2/3.

İmam Mâlik, insanlara eziyet veren bütün yırtıcı hayvanları ve diğerlerini kuduz köpeğin hükmüne katmıştır. İmam Şâfiî ise eti yenmeyen hayvanları hadiste geçen beş hayvana kıyas ederek öldürülmelerinin haram olmadığını söylemiştir.[15]

Cenâb-ı Hak bundan sonra, ihram halinde yasaklanan bir hayvanı öldürmenin cezasını açıklayarak şöyle buyurdu:

"İçinizden kim, ihramlı iken kasten bir hayvanı öldürürse ona öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvanı kurban etme cezası vardır." Yani ona, öldürdüğü hayvana denk olacak bir hayvanı kurban etmesi gerekir. Bunlar deve, sığır ve koyun cinsi hayvanlardır.

Mesela, ihramlı iken bir deve kuşunu öldüren kimseye, bir deve kurban etmesi gerekir. Bir fili öldüren kimseye, iki hörgüçlü bir deve kurban etmesi icap eder. Bir vahşi merkebi veya öküzü öldüren kimseye, bir sığırı kurban etmesi lazımdır. Ceylan yavrusunu öldüren kimseye, bir koyunu kurban etmesi gerekir.

İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre denklik, yaratılışta ve miktarda aranır; eğer öldürülen hayvanın dengi bir hayvan bulunmazsa fakirlere yemek yedirilir veya oruç tutulur. Öldürülen hayvanın ne kadar yiyeceğe denk olduğu tesbit edilir, o miktar fakirlere verilir. Yahut her müd (ölçek) için bir gün oruç tutulur. Ebû Hanîfe'ye göre, öldürülen hayvanın dengi değil, değeri verilir. Bu hayvanı öldüren kimse, belirlenen değeri fakirlere vermekle, onunla bir kurban alması arasında serbesttir. Âyette, *"Kim kasıtlı olarak bir hayvanı öldürürse ..."* buyrulması, âlimlerin çoğunluğuna göre, hükmü sadece kasıtlı öldürmeye bağlamak için değildir; bilakis kasıtlı öldürenle kasıtsız öldüren kimse, ceza ödemekte eşittir. Zâhirîler farklı görüşte olup onlara göre, hata ile bir hayvanı öldürene ceza gerekmez.

Âyette, kasıtlı öldürmenin özellikle zikredilmesi, *"Kim tekrar ederse Allah ona cezasını verir (ondan intikam alır)"* âyetinin ona uygun bir hüküm belirttiği içindir. Bir de bu âyet, kasıtlı olarak hayvan öldüren kimseler hakkında inmiştir. Rivayet edildiğine göre, sahâbe-i kirâmın yanına bir vahşi merkep geldi; Ebü'l-Yüsr [radıyallahu anh] onu mızrağı ile vurarak öldürdü. Olay üzerine bu âyet indi.

---

[15] İmâm-ı Âzam'a göre, ihram halinde olan kimsenin, hadiste hariç tutulanların dışındaki her türlü kara hayvanını öldürmesi haramdır.

"Ona, içinizden iki âdil kimse hükmeder" âyetine göre, hayvanı öldüren kimseye ne kadar ceza gerekeceğini belirlemek için iki hakem gereklidir. Hayvanın değerini belirlemek için tetkik ve araştırmaya ihtiyaç bulunduğu gibi, hayvanın dengini tesbit etmede de buna ihtiyaç vardır. Eğer hayvanı öldüren kimse, hakemler tarafından kendisine hüküm bildirilmeden önce kendine göre bir ceza ödemişse hakemlerin tesbitinden sonra tekrar öder. Ancak Mekke güvercinini öldüren kimse, bu hükmün dışındadır, bunun tesbiti için iki hakeme ihtiyaç yoktur.

İmam Mâlik'e göre, sahabenin hakem tayin ettiği ve etmediği her durumda, öldürülen hayvanın bedelini ve değerini tesbit için hakem belirlemek gereklidir; çünkü âyetin bu konuda hüküm bildiren ifadesi umumidir. İmam Şâfiî demiştir ki: "Bu konuda, sahâbe-i kirâmın verdiği hüküm yeterlidir."

Bu ceza için kesilmesine hüküm verilen hayvanın, kurban olmaya elverişli bir hayvan olması ve onun Kâbe'ye gönderilmesi şartıyla, ceza, misli bir hayvanla ödenir. Kurban edilecek hayvan, koyun cinsinden bir yaşını doldurmuş veya o şekilde besili ve gösterişli bir hayvandır; sığırdan iki yaşını, deveden ise beş yaşını doldurmuş hayvandır.

İmam Şâfiî demiştir ki: "Ceza olarak kesilecek kurbanın, bedeli olduğu hayvanla yaş olarak aynı olması şart değildir, et olarak dengi olması yeterlidir."

Kurbanın Kâbe'nin bizzat kendisine değil, Harem bölgesine ulaşması yeterlidir. Âyetin zâhirî ifadesinden, bu kurbanın da diğer kurbanlık hayvanlarda olduğu gibi, Hil bölgesinden (Harem bölgesinin dışından) Harem'e gönderilmesi anlaşılıyor, fakat İmam Şâfiî ve Ebû Hanîfe demiştir ki: "Eğer ceza kurbanını kesecek kimse, onu Harem'in içinden alsa bu da kendisi için yeterlidir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut kefâret olarak fakirleri doyurur."* Her fakire bir müd (yaklaşık 812 gr.) yiyecek verir *ya da ona denk olarak, her müd için bir gün oruç tutar."*

Cenâb-ı Hak, ihramlı iken avı öldürme cezasını sırasıyla saydı. Önce, öldürülen hayvanın yerine, kurban olabilecak hayvanlardan bir denginin kurban edilmesini emretti. Sonra fakirlere yiyecek vermeyi, sonra oruç tutmayı zikretti. İmam Mâlik ve cumhurun (âlimlerin çoğunluğunun) görüşüne göre, kefâret ödeyecek kimse serbesttir; bu üç şeyden hangisini isterse onu yapar. Âyetin ifade şekli ve cümle dizilişi bunu gerektiriyor. İbn Abbas ise bu kefâretin âyette belirtilen sıra ile yapılacağı görüşündedir.

İbn Gâzî[16], ihramlı iken avlanma ile baştaki bir hastalık veya eziyetten dolayı ihramlı iken saçları kesmenin kefâreti için tutulan oruçlarda, kulun serbest olduğunu; zıhâr, katil ve yemin kefâretiyle temettu' haccında, şükür kurbanı kesme imkânı bulamayan kimsenin tutacağı oruçta ise bunları âyette belirtilen sıraya göre yapması gerektiğini belirtmiştir.

Buradaki muhayyerlik, hakemlerin, av öldüren kimseyi, kefâreti ödeme şeklini seçmede serbest bırakmasıdır. Eğer bu kimse, öldürdüğü hayvanın yerine bir hayvan kurban etmek istiyorsa hakemler ona keseceği kurbanlık hayvanı belirler. Şayet kefâret ödeyecek kimse, fakirlere yemek yedirmeyi istiyorsa hakemler o beldeye göre ava bir kıymet biçerler, katil o değerde buğday alır; her fakire bir müd (ölçek) buğday verir. Eğer kişi oruç tutmak istiyorsa her müd için bir gün oruç tutar; tam olmayan yarım ölçek için de bir gün oruç tutar. Mesela kefâret olarak 10,5 müd değer biçilmişse, on bir gün oruç tutar.

Cenâb-ı Hak, sonra bu cezanın hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Bu onun, yaptığı işin cezasını tatması içindir." Yani ona emredilen bu cezalar, kurban kesmek, fakirlere yemek yedirmek veya oruç tutmak, yaptığı kötü fiilin ve ihramın hürmetini çiğnemenin cezasını tatması içindir.

"Allah, Câhiliye döneminde veya ihramlı iken avı haram edilmeden önce, *geçmişte yaptıklarınızı affetti. Kim tekrar ederse Allah ahirette ona ceza-*

---

[16] İbn Gâzî, Faslı olup kıraat, hadis ve fıkıhta yüksek pâyeye sahip Mâlikî âlimlerindin biridir. 919 (1513) yılında vefat etmiştir (geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Sarı, "İbn Gâzî", *DİA* 19/505-506).

sını verir." Bunda, İbn Abbas [radıyallahu anh] ve Şüreyh'in dediği gibi,[17] bu işi tekrar yapan kimsenin kefâretten menedileceğine bir delil yoktur.

"Allah azîzdir; hak edilen cezayı verendir"; O'na isyanda ısrar edenlerden intikam alır.

Cenâb-ı Hak, sonra, deniz hayvanlarını avlamayı bu yasağın dışında tutarak şöyle buyurdu:

"Size, deniz avı helâl kılındı." Bu müsaade, ancak sürekli denizde yaşayan hayvanlar içindir. Denizde yaşayan bütün hayvanların eti helâldir. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] deniz hakkında buyurduğu şu hadisi bunun delilidir:

"Onun suyu temiz, meytesi (denizde yaşayıp içinde ölse de, bütün hayvanları) helâldir."[18]

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Denizden ancak balık türleri helâldir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve size denizin yiyecekleri de* yani denizin karaya attığı hayvanlar yahut ölüp deniz üzerinde yüzen hayvanlar da size *helâl kılındı.* Bu yiyecek ayrıca zikredildi, çünkü o, av değil, hazır yiyecektir. İbn Abbas [radıyallahu anh], denizin taamını şöyle açıklamıştır: "O, tuzlanarak bekletilen yiyeceklerdir."

"Deniz ürünlerini sizin için ve denizde seyahat edenlere bir yiyecek olarak helâl kıldık." O, sizin için karada ve denizde katık olarak kullanacağınız bir yiyecektir.

"Size ihramlı olduğunuz müddetçe kara avı haram edildi." Yani, ihramlı iken karada avlanmak yahut avlanmış hayvanı yemek size haram kılındı. Daha önce geçtiği gibi; ihramlı kimsenin avladığı ile kendisi için avlanan kara hayvanı, meyte yani leş hükmünde olup yenmesi helâl değildir.

"Avlanma yasağı, siz ihramda olduğunuz müddetçe devam eder. İhramdan çıktıktan sonra avlanın. Size haram ettiği şeyleri terketme hususunda, *huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun;* O size yaptıklarınızın karşılığını verir."

---

[17] Bu konudaki görüşleri için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/195-196.

[18] Ebû Davud, Tahâret, 83; Tirmizî, Tahâret, 69; Nesâî, Tahâret, 176; İbn Mace, Tahâret, 386; Ahmed, *Müsned,* 2/237.

94-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, ilâhî huzura giden yolda seyir ve mücâhede yapacağına Allah'a söz verince, manevi seyri sırasında Allah Teâlâ bazan kendisini birtakım basit şehvetlerle (aşırı nefsanî arzularla) yüz yüze getirerek ve önüne birtakım engel ve manialar çıkararak onu imtihan eder; bunu yolunda sadık olanla yalancı olanın bilinmesi için yapar.

Mürid, önüne çıkan bu şehvetlerden elini çeker ve yüz çevirirse Cenâb-ı Hak onu, huzuruna girmeye hazırlar; eğer onların içine dalıp ağına yakalanırsa o hale bağlı kalır, onun etkisi altında esir olur.

Mürid, manevi seyrinde gayrete gelir ve nihayetinde marifeti elde etmek için ilâhî huzurun mahrem bölgesine girerse ona kara avı haramdır. Bu, hakikat denizinden, mâsiva (Allah'tan gayri) olarak müşahede âlemine çıkan her şeydir. Bunlar, Allah'a ait görüldüğünde değil, kendi başına bir varlık olarak görülünce, ârife onları avlamak, almak, kabullenmek haram olur. Allah'tan gayri bu şeyler ne olursa olsun. Bunlar zâhirî ibadetler, ilimler, haller ve birtakım sözler de olsa hakikatte onlar, Allah'tan ayrı görülünce kendi başlarına bir kıymet ve hükümleri yoktur.

İlâhî huzurda mahrem daireye giren bir ârife, mana denizinin av ve ürünlerinden avlayıp alması helâldir. Bunlar, ilâhî sırlar, nurlar yahut hakikatlerdir. Onlar, ârifin ruhu ve sırrı için birer gıda olduğu gibi, kendi cinsinden hak yolunda seyir eden diğer insanlar için de birer yiyecek ve gıdadır. Kâmil mürşid, Hak yolunda kendisiyle gidenlere, himmeti, manevi hali ve uyarıları ile bu sırlardan yedirir, onları besler.

Ey Hak yolcuları, Allah'tan başkası ile meşgul olma hususunda, huzuruna çıkacağınız Allah'tan korkun. Korkun ve mâsivadan korunun ki O sizi, ahirette nimet cennetlerinden önce, marifet cennetlerine dahil etsin. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâbe'nin Hürmeti ve Yüceliği

Cenâb-ı Hak, Harem bölgesinin şanını yücelttikten sonra Kâbe'nin de şanını yücelterek şöyle buyurdu:

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ
وَالْقَلَٓائِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ
وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝ اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ۝ مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ۝

97. ***Allah, Beytülharam olan Kâbe'yi, haram ayı, kurbanı ve*** *(ihramlının veya kurbanlık hayvanın boynuna asılan)* ***gerdanlıkları, insanlar için*** *(din ve dünya işlerini)* ***ayakta tutma sebebi yaptı. Bu, şunu bilmeniz içindir: Şüphesiz Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir ve gerçekten Allah her şeyi bilendir.***

98. ***Biliniz ki Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir ve Allah çok affedici, çok merhamet edendir.***

99. ***Peygambere düşen iş, ancak tebliğ etmektir. Allah sizin açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, Beytülharâm olan Kâbe'yi, insanlar için din ve dünya işlerini ayakta tutma sebebi yaptı;* yani onu, bir kazanç sebebi yaptı. İnsanlar onun sebebiyle dünya ve ahiret işlerini düzene koyarlar. Korkan kimse oraya sığınır. Güçsüz kimse orada emniyet içindedir. Tüccarlar orada güzel kazanç elde ederler. Hac ve umre yapacak kimseler ona yönelirler.

Bir diğer mana:

İnsanlar, onu ziyaret ederek dinlerini düzene koyarlar, oraya girmekle de dünyaları adına emniyette olurlar. Her şeyin meyvesi oraya gidilerek elde edilir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, beyti için şu hükmü verdi: Orası, herkesin emeline kavuşmak için sığınacağı bir yerdir. İstikametten sapmış kimse, orayı ziyaretin bereketiyle istikamet halini elde eder. Herkes oraya gitmekle arzu ve emeline ulaşır."[19]

"Allah, haram ayını da insanlar için din ve dünya işlerini ayakta tutma sebebi yaptı." Burada kastedilen haram ayı, zilhiccedir. Bu ay, içinde hac ibadetlerinin yapıldığı ve her yandan insanların mallarıyla birlikte orada toplandığı aydır. Yahut haram ayı ile, diğer bütün haram aylar kastedilmiş olup bunlar şu dört aydır: Zilkade, zilhicce, muharrem, receb. Çünkü Araplar bu aylarda savaşı bırakıyordu, o aylar içinde her yerde insanlar, emniyet ve güven içinde olurdu.

"Allah, Kâbe'ye götürülen kurbanı da insanların din ve dünya hayatını ayakta tutacak bir sebep yaptı; çünkü onu Kâbe'ye götüren kimse, insanların saldırısından emin olurdu, onun savaş için gitmediği anlaşılırdı."

"Allah, aynı şekilde kurbanı götürenin veya kurbanlık hayvanların *boynuna asılan gerdanlıkları da insanlar için bir hayır ve emniyet sebebi yaptı."* Önceleri, bir adam hac için evinden çıkınca, boynuna ağaç dal ve yapraklarından yapılmış bir gerdanlık takardı; hacdan dönüşünde de Harem bölgesinin ağaçlarından bir şeyi boynuna asardı. Bunu kendisinin bir ibadet içinde olduğunu bildirmek için yapardı. Bu durumda ona hiçbir insan saldırmazdı. Âyette kastedilen gerdanlık, ihrama giren kimsenin boynuna taktığı şeydir. Onun, kurbanlık havyanın boynuna takılan özel alamet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

"Bu, şunu bilmeniz içindir: Şüphesiz Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilendir." Yani Allah, bu işleri insanların din ve dünya işlerini düzene koyacak bir sebep yaptı. Bu, şunu bilmeniz içindir: Şüphesiz Allah, bütün işlerin en ince ayrıntısını bilir ve bunun için zararları defetmek,

---

[19] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/135.

faydalı şeyleri temin için hükümler koyar. *"Gerçekten Allah her şeyi bilendir."* O'na, insanlara fayda ve zarar verecek hiçbir şey gizli kalmaz.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Biliniz ki Allah'ın,* kendisine isyan edenleri *cezalandırması çok şiddetlidir. Şüphesiz Allah,* kendine yönelen ve itaat edenler için de *çok affedici, çok merhamet edendir."*

Bu âyette, Allah'ın haram kıldığı şeyleri yapanlara bir tehdit, ilâhî emirleri gözetenlere ise bir müjde vardır. Yahut günahta ısrar edenlere bir tehdit, günahtan dönenlere bir müjde vardır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Peygambere düşen iş, ancak tebliğ etmektir;* o da bunu yapmıştır. Artık, kendisine bu davetin ulaştığı hiç kimse için bir bahane kalmamıştır." Bu, Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmeyi kesin bir üslupla ifade etmektir.

"Allah sizin, açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeyi bilir." Tasdik ve yalanlama, bir işi yapma ve yapmaya karar verme gibi, açıktan gizliden her ne yaparsanız Allah hepsini bilir.

97-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Kâbe'yi insanların din ve dünya işlerini düzene koyacakları bir sebep yaptığı gibi, ilâhî nurların ve sırların kâbesi olan kalpleri de Hak yolunda giden sâlikler için bir kuvvet, denge ve düzen sebebi yapmıştır. Sâlikler bu kalplerin feyiz ve himmetiyle, tevhid ve yakîn hallerini düzene sokarlar yahut manevi seyir ve Hakk'a vuslat işini onlardan aldıkları kuvvetle gerçekleştirirler. Kalbin vücuttaki yerini ve değerini bildiren bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır ki o iyi ve sağlam olursa bütün beden sağlam olur. O bozuk olursa bütün beden bozuk olur. Bilesiniz ki o, kalptir."[20]

Allah Teâlâ, haram ayı, kurbanı ve ona takılan alameti, bir hürmet sebebi yaptığı gibi, manevi terbiye yoluna girmeyi ve bu yolun özel kıyafetini giymeyi de bu yola girenler için, tehlikelere karşı bir muhafaza sebebi yapmıştır. Kim bir topluluğun alameti olan kıyafetini benimser ve giyerse o da onlardan sayılır. Manevi yola giren bir kimseye, bu mensubiyetinden dolayı, hürmet gösterip tâzim etmek gerekir. Eğer o kimse niyetinde yalancı ise yalanının vebali ona aittir; kendisine hürmet gösteren bir kimse zarar etmez. Şayet o, halinde sadık biri ise onlara hürmete karşılık size vaat edilen rahmet ve sevaptan bir pay elde edersiniz.

---

[20] Buhârî, İmân, 39; Müslim, Müsâkat, 107; İbn Mâce, Fiten, 14; Dârimî, Büyû', 1.

Günün birinde hırsızlar bir dervişi yakalayıp kendisine hürmetsizlik ederek elbiselerini soyup aldılar. Derviş halini şeyhine şikâyet edince şeyhi,

"Yamalı derviş elbisen üzerinde miydi?" diye sordu, derviş,

"Hayır!" dedi. O zaman şeyhi,

"Sen haddi aştın, dervişlere ait kıyafeti giymedin; haddi aşanların zarara uğraması evladır" dedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Temizle Pis, İyi ile Kötü Bir Değildir

Allah Teâlâ, bütün işin, kalbin iyi veya kötü haline bağlı olduğunu ortaya koyduktan sonra, yukarıdaki âyetin peşinden şöyle buyurdu:

قُلْ لَا يَسْتَوِى الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِۚ
فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

100. ***De ki: Pis ile temiz*** *(kötü ile iyi)* ***bir değildir; pis şeylerin çokluğu seni hayrette bıraksa da. Öyleyse ey akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ki kurtuluşa eresiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*De ki:* Allah katında, kalplerde, hallerde, amellerde, mallarda ve şahıslarda *pis ile temiz*, kötü ile iyi *bir değildir.*" Bunlar içinde, temiz olanlar makbul ve sevimlidir; düşük ve kötü olanlar ise reddedilmiş ve Allah'ın gazabını hak etmiştir. İyi olan, az da olsa makbuldür; kötü olan çok da olsa reddedilmiştir. *"Pis şeylerin çokluğu seni hayrette bıraksa da ..."* âyetinin manası budur. İtibar, azlığa-çokluğa değil, iyi veya kötü (kaliteli veya düşük) oluşadır. Allah Teâlâ'nın cereyan eden âdeti şudur: Bu dünyada, her şeyde kötü olan çok, iyi olan azdır. Cenâb-ı Hak, bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"İman edip salih amel işleyen güvenilir kimseler de çok azdır" (Sâd 38/24).

"Kullarımdan şükredenler çok azdır" (Sebe 34/13).

Sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlar develere benzer; yüz deve içinde yük taşıyacak bir deve zor bulunur. (İnsanlar da böyledir; yüz kişi içinde, bir kâmil insan zor bulunur)."[21]

Bu konuda bir şair demiştir ki: "Gözümü açıp kalabalıklara baktığımda, içlerinde işe yarayacak bir kimseyi göremiyorum."

Gerçekten, ihlâs ehli temiz gönül sahipleri her devirde çok az bulunur. Bunun için Cenâb-ı Hak onlara şöyle hitap etti;

"Ey gerçek akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ... Yani, ey, çok da olsa kötü-pis işlerden sakınan ve az bulunsa da güzel işlere sarılan temiz kalp sahipleri, *takvalı halinizi devam ettirin ki,* iki cihanınızı mâmur ederek *kurtuluşa eresiniz."*

100. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi yolda çok da olsa, zulmanî hallere itibar edilmez; itibar edilecek şey, az da olsa safi hallerdir. Safi hal sahipleri Hakk'a ulaşmıştır; zulmanî hal sahipleri ise halinden tövbe etmediği sürece yolda kalmış, vuslattan mahrum olmuştur.

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Çorak araziye tohum ekmek doğru olmadığı gibi, bir insanın Allah'ın razı olmadığı bozuk haller içinde kendisini gizleyip yaşaması da doğru değildir."

---

[21] Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 232; Ahmed, *Müsned,* 2/7, 44.

Safi hallerden maksat, dinin zâhirî ilmine uyan hallerdir; öyle ki bu haller dinin temel hükümlerine göre mubah olduğundan, dinin sahibi ona itiraz etmez. Bu haller, avama göre insanın mürüvvetine bir halel getirse de zararı yoktur; havas tabakasına (seçkin âriflere) göre gerçek mürüvvet takvadır. Burada konu edilen hallerden maksat, nefse ağır gelen ve onu süratle öldüren (benliğini yok eden) işlerdir; yalın ayak, başı açık yürümek, çarşı pazarda bir şey yemek veya insanlardan bir şeyler istemek ve bunların dışında nefsin alıştığı şeyleri kökünden kazıyan işler gibi. Aslında nefsin âdet ve alışkanlıklarını terk etmek, seçkin insan olma yolunda şarttır.

İbn Atâullah-ı İskenderi *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen nefsinin boş âdetlerini terketmemişken, senin için âdet üstü şeylerin (kerametlerin) gerçekleşmesini nasıl beklersin!" Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gereksiz Yere Soru Sormak

Kötü hallerden biri de, insanın kendisini ilgilendirmeyen konularda çokça soru sormasıdır. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْۚ وَاِنْ
تَسْـَٔلُوا عَنْهَا ح۪ينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْۜ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَاۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
حَل۪يمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾

101. ***Ey iman edenler! İç yüzü açıklandığı zaman sizi üzecek şeyler sormayın. Eğer bu şeyleri Kur'an indirilirken sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok hâlimdir.***

102. ***Sizden önce bir topluluk da böyle sorular sordu, fakat sonra** (verilen cevabı veya istenen şeyi) **inkâr ettiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! İç yüzü açıklandığı zaman sizi üzecek,* size faydası olmayan *şeyler sormayın.*" Yani, size açıklandığında ve cevabı verildiğinde hoşunuza gitmeyecek ve size ağır gelecek haberleri sormayın.

Âyetin iniş sebebi olarak şöyle denmiştir:

Bedevî Araplar'dan, münafıklardan ve cahillerden pek çok kimse Hz. Peygamber'e sorular sordular. Adamın biri, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Devem nerede?" diye kaybolan devesini sordu; bir başkası, "Sefere çıkacağım, başıma ne gelecek?" diye yol halini sordu. Buna benzer incitici sorular soruldu. Sonunda Allah Resûlü öfkelendi, minbere çıkarak,

"*Bugün bana ne sorarsanız hepsinin cevabını vereceğim!*" buyurdu. Bir adam ayağa kalkarak,

"Benim (ölen) babam nerede?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Cehennemde!*" cevabını verdi. Abdullah b. Huzâfe ayağa kalktı. Bu zat, birileriyle çekiştiğinde, nesebi hakkında suçlanırdı. Resûl-i Ekrem,

"Benim babam kimdir?" diye sordu, Resûlullah,

"*Senin baban Huzâfe'dir*" buyurdu. Bir diğeri,

"Benim babam kimdir?" diye sordu, Allah Resûlü,

"*Baban, Şeybe'nin âzatlısı Sâlim'dir*" buyurdu. O zaman Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh] ayağa kalkarak,

"Biz, Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, peygamber olarak Muhammed'e razı olduk. Fitneye düşmekten Allah'a sığınırız" dedi. Resûl-i Ekrem sakinleşti. Olay üzerine bu âyet indi.[22]

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay da nakledilmiştir:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün hutbe vererek,

---

[22] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/14-19; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 4/1219; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/205-206.

"Ey insanlar, Allah size haccı farz kıldı, hac yapınız!" buyurdu. Ashaptan bazıları,

"Yâ Resûlallah, her sene mi haccedeceğiz?" dediler. Resûl-i Ekrem sükût buyurdu. Onlar, tekrar aynı soruyu sordular. Bunun üzerine Allah Resûlü,

"Hayır, eğer, 'Evet' deseydim, her sene farz olacaktı. Her sene farz olsaydı, ona güç yetiremezdiniz. Onu terkettiğinizde de helâk olurdunuz. Ben size bir şey söylemediğim sürece beni kendi halime bırakın" buyurdu.[23]

Ebû Sa'lebe el-Huşenî demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ size bazı şeyleri farz kıldı, onları zayi etmeyin. Bazı şeyleri yasakladı,onları yapmayın. Size birtakım hudutlar çizdi, onları aşmayın. Bazı şeyleri de unutarak değil, size rahmet olarak açıklamadı, onları araştırmayın."[24]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Eğer bu şeyleri Kur'an indirilirken sorarsanız size açıklanır."*

Bunda, gereksiz soru soranlara bir tehdit vardır. Âyet sanki şöyle demiş oluyor: Peygamber'e gereksiz bir şey sormayın; eğer sorarsanız, sizi üzecek şeyleri ortaya kor. Kur'an'ın indirilmesinden maksat, vahyin devam ettiği dönemdir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Sizler bir şey sormayın; *Allah onları affetti* ve sizi mükellef tutmadı."

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah sizin geçmişte sorduğunuz lüzumsuz soruları affetti; artık bu tür şeylere bir daha dönmeyin.

"Allah çok affedicidir; çok hâlimdir." Yaptığınız aşırılıklardan dolayı hemen sizi cezalandırmaz; O, birçoğunu da affeder.

---

[23] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/18; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/206; Dârekutnî, *Sünen*, 2/281-282; Ahmed, *Müsned*, 2/508; İbn Mâce, Menâsik, 2.

[24] Hâkim, *Müstedrek*, 4/115; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/24 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/208.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sizden önceki bir topluluk da böyle sorular sordu, fakat sonra inkâr ettiler."* Halbuki sordukları şey kendilerine emredilmemişti; onlar sordular ve açıklanınca da kendilerinden istenen şeyi inkâr ettiler. Olay şöyleydi:

İsrâiloğulları, peygamberlerine gerekli gereksiz pek çok şeyin fetvasını soruyordu; onlara bazı şeyler emredilince, onu terkettiler ve böylece helâk oldular. Onların kâfir olması veya inkâr etmesi, emredilen şeyi terketmelerinden ibarettir.

İbn Cerîr et-Taberî demiştir ki: "Âyette durumları anlatılan kavimlerden biri de Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kavmidir. Onlar, Hz. Salih'ten bir mucize olarak kayadan deve çıkarmasını istediler; deve çıkınca onu öldürdüler. Onlardan biri de İsrâiloğulları'dır; onlar da Hz. İsâ'dan [aleyhisselâm] gökten bir sofra indirmesini istediler; kendilerine sofra indirilince onu inkâr ettiler."[25] Şelebî şunu ekler: "Allah'ın peygamberinden gereksiz şeyleri isteyenlerden biri de Kureyş'tir. Onlar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın Safâ tepesini altına çevirmesini istediler."

Kureyş'in, Resûlullah'tan, gökteki ayın bölünmesini ve buna benzer başka şeyler istemeleri de onların sıkıntı veren işlerindendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

101-102. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolu sükût, teslimiyet, sadakat ve tasdik üzere kuruludur. Onların meclisi hilim, ilim, sekînet (manev sükûnet) ve vakar meclisidir. Eğer büyükleri konuşursa susup sükûnetle dinlerler. Öyle ki sanki başlarında bir kuş var da onu kaçırmaktan korkuyormuş gibi sükûnete bürünürler; tıpkı sahâbe-i kirâm gibi. Allah kendilerinden razı olsun, onlar Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] bu şekilde dinlerlerdi. Bunun için sûfîler der ki: "Kim mürşidine, itiraz için, 'Niçin?' derse o kimse iflah olmaz."

---

[25] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/26.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Büyüklerle (kâmil mürşidle) bir mecliste bulunduğun zaman, bildiğin ve bilmediğin her şeyi terkedip bütün varlığın ile mürşidine yönel ki onun gönlünde saklı (feyiz, nur, marifet, muhabbet gibi manevi) şeyleri elde edebilesin."[26]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ size, kîlu kâl cinsinden boş konuşmaları, yerli yersiz soru sormanızı ve elinizdeki malı zayi etmenizi yasakladı."[27]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyet-i kerimede, müridlerin, manevi yolun başlangıcında meşayihin yüksek ve sırlı hallerinden çokça sormalarından sakındırma vardır."[28]

Bundan sakındırmanın sebebi şudur: Bu yola yeni giren bir mürid, şeyhlerin halinden çokça sorarak öyle şeyler öğrenir ki, bazan bu öğrendikleri onda nefret meydana getirir veya gözünde meşayihin mertebesini düşürür. Bu, onun yakîn mertebesinde elde edilen terbiyeyi almadan önce böyle şeylere dalmasından ileri gelir. İşin doğrusu, kâmil şeyhlerin halleri hakkında susmak ve onların kâmil olduklarına itikad etmektir.

Aynı şekilde müride, insanların halleriyle ilgili soruları ve onlar hakkında gıybeti terketmesi de gerekir. Mürid, halkla meşgul olmayı bırakıp önündeki işine yönelmelidir; yoksa vakti zayi olur, kalbi karışır. Allah kendisine rahmet etsin, şu sözün sahibi ne güzel demiş:

"Ben hayatta olduğum sürece, kendi işime bakarım; 'Ordu hareket etti mi, komutan atına bindi mi?' gibi, beni ilgilendirmeyen ve sorumluluk alanıma girmeyen konularda soru sorup durmam."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[26] bk. Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 292 (Beyrut 1997).

[27] Buhârî, Edeb, 2; Müslim, Akzıye, 10, 12; Mâlik, Kelâm, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/327.

[28] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/332.

Bâtıl Yolda Olanları Taklit Edenler

Gereksiz sorulardan biri de, müşriklerin bâtıl inançlarına alet ettiği hayvanlar hakkında soru sormaktır. Cenâb-ı Hak, onlara bu konuda cevap vererek şöyle buyurdu:

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَح۪يرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَص۪يلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا
اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ
كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

103. ***Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat kâfirler, Allah'a karşı yalan uydurmaktadırlar. Hem onların çoğunun akılları ermez.***

104. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'ine gelin" denildiği vakit, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol ve hal bize yeter" derler. Ataları*** *(hak adına)* ***hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulamamış kimseler olsa da mı*** *(peşlerinden gidecekler?).*

Âyete konu olan hayvanlar şunlardır:

Bahîra: Câhiliye devrindeki Araplar'a göre, bir dişi deve beş defa döl verir ve beşincide erkek doğurursa onun kulağını yarıp kendi başına serbest olarak otlaması için araziye salıverirler, onun sütünden ve etinden istifade etmezlerdi. Bu deveye, "bahîra", derlerdi.

Sâibe: Bir adam, "Seferimden sağ salim döndüğümde veya şu hastalığımdan iyileştiğimde falan devem serbesttir" derdi. Seferden döndüğü veya hastalıktan iyileştiği zaman, o deveyi putlarına adayıp serbest bırakırdı. Artık bu deve sağılmaz, üzerine binilmez ve hiçbir ağaçtan menedilmezdi. Buna, "sâibe" denirdi.

Bazan devenin dışında başka varlıkları da böyle serbest bırakırlardı. Mesela, adam kölesini serbest bıraktığında, kimse onda hak sahibi olamaz, velâyetini üzerine alamazdı. Bir kimse, bugün böyle bir şey yapsa İslâm'a göre o köle âzat edilmiş kabul edilir, onun velâyet hakkı müslümanlara aittir. Günümüzde bir hayvanı bu şekilde yapmak, dinimizde haramdır. Bazı cahil kadınlar bunu beyaz horozda yapmakta; onu ölene kadar kendi başına serbest bırakmaktadırlar. Böyle bir şey yapıldığında, serbest bırakılan hayvan, başkası tarafından kesilip eti yenebilir.

Vasîle: Eğer bir deve, bir erkek bir dişi iki yavru birden doğurursa ona "vasîle" denirdi ve onları putlara kurban etmezlerdi.

Hâm: Bir deve on defa yavru verdiği zaman, "Deve sırtını yükten korudu!" deyip onu serbest bırakırlardı; artık bu deveye binilmez ve yük yüklenmezdi.

Tefsir

Hak Teâlâ, bu bâtıl uygulamalar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey meşru kılmadı. Yani Allah bunlardan hiçbirini helâl yapmadı ve böyle şeyler yapılmasını emretmedi. *Fakat kâfirler,* bunları haram sayıp Allah'a nisbet etmekle *Allah'a karşı yalan uydurmaktadırlar. Hem onların çoğunun akılları ermez."* Yani, bu kâfirlerin çoğunun aklı yoktur; yaptıkları tek şey hayvanları haram sayma konusunda babalarını taklit etmektir. Halbuki Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram sayma konusunda babaları ve reisleri taklit etmek şirktir; çünkü böyle yapanlar, bir şeyi helâl veya haram yapmada, Allah'tan başka varlıkları, Allah'ın yerine koymakta; O'na ait bir yetkiyi başkasına vermektedir. Bu ise küfürdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Onlara, "Helâl ve haram konusunda *Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'in verdiği hükme gelin"* denildiğinde onlar, *"Babalarımızı üzerinde bulduğumuz hal bize yeter"* derler. Bu onların, akıllarının kusurlu olduğunu ve taklit içine gömülüp kaldıklarını beyan etmektir.

Allah Teâlâ soruyor: *"Ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulamamış kimseler olsa da yine peşlerinden gidecekler mi?"*

Beyzâvî der ki: "Âyetin manası şudur: Onlar babalarını cahil ve sapıtmış kimseler olarak bulsalar, bu onlara bunları yapmaya yetecek mi? Bundan şu mana çıkar: Ancak, kendisinin âlim olduğu ve hidayet üzere gittiği bilinen bir kimseye uymak sahihtir. Bu da ancak delil ile bilinir, bu konuda taklit yeterli değildir."[29]

103-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, boş iddia sahibi şu dört kimseden velilik sıfatını soyup almıştır:

Bunlardan biri, ilimle hakikat denizine dalmış, hal ve zevkten uzak olarak sadece ilimden elde ettiği şeylerle yetinmiş, dinin ibadetlerini ihmal etmiş bir kimsedir. Bu kimse öyle bir duruma gelir ki dinin hürmet ve heybeti kalbinden düşer (amel ve ibadeti terkeder). Kılın yağdan çekilip alınması gibi, ondan iman ve İslâm çekilip alınır.

Bir diğeri, nefsini kendi keyfince serbest bırakmış, onu terbiye için gereken mücâhedeyi ihmal etmiş, gaflet içine dalmış, veliliği hak ederek değil, geçmişteki büyüklerinin veli olduğunu iddia ederek ele geçirmiş yahut büyük günahlarda ısrar ettiği halde, bir istidraç olarak elinde hârikulâde işler gerçekleşen kimsedir.

Bir diğeri, velilere yetişmiş, sohbetlerine girmiş fakat manevi terbiyesi kemale ermeden onlardan ayrılıp vaktinden önce şeyhlik davasına kalkışmış kimsedir.

Bir diğeri, sûfîlerin tecrit işini yani gönlünü eşyadan çekip yüce Mevlâ'ya verme işini terketmiş, bütün işi kullardan gelen itibarını artırmak olan, zevk ehli kâmil mürşidlerin sohbet ve terbiyesine girmeden sırf kitaplardan yaptığı birtakım araştırmalarla kâmil tevhid derecesine ve ilâhî sırlara ulaştığını iddia eden kimsedir.

---

[29] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/286.

Bu kimseler, kendilerini Hakk'a yakın zannetseler de ondan çok uzaktadırlar, ilâhî huzurda kabul gördüklerini düşünseler de aslında tard edilmişlerdir. Boş davadan ve hevânın galebe çalmasından Allah'a sığınırız. Bu kimselere,

"Size Rabb'inizi tanıtacak ve sizi nefsinizin hapsinden çıkaracak kimseye, kâmil mürşide gelin tâbi olun!" dendiği zaman onlar,

"Biz, bizden öncekileri bulduğumuz hale uyarız!" derler. O zaman kendilerine,

"Onlar Allah'ı bilmeyen cahil kimseler ise hâlâ onlara uyacak mısınız?" denir.

Önce Nefis Terbiyesi

Allah Teâlâ, hakikat ehlini, bâtıl işlere dalanları uyardıktan sonra, onlara bulaşmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْۚ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْۜ
اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

105. ***Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olduğunuzda haktan sapan kimseler size bir zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır; O, size yaptıklarınızı haber verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Siz kendinize bakın;* onu kötülüklerden koruyun ve salahını temin edecek şeylere sarılın. *Siz doğru yolda olduğunuzda haktan sapan kimseler size bir zarar veremez;* yani hidayete erdiğinizde, diğer kimselerin haktan sapması size zarar vermez."

Hidayet üzere olmanın bir gereği de, gördüğü kötü işlere gücü nisbetinde karşı durmaktır. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Sizden kim, kötü bir iş görür de değiştirmeye (engel olmaya) gücü yeterse onu eli ile değiştirsin. Eli ile değiştirmeye gücü yetmezse dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse yapılan kötülüğe kalbi ile buğzetsin. Bu da imanın en zayıf derecesidir."[30]

Âyetin iniş sebebi şudur:

Müminler, kâfir olan yakınlarının küfür üzere kalmasına çok üzülüyor, onların imana gelmesini istiyorlardı. Bu âyet indi.

Şöyle de denilmiştir: Bir adam müslüman olunca, müşrikler ona, "Babana karşı kötü davrandın!" diyerek onu ayıpladılar; bu âyet indi.[31]

Ebû Sa'lebe el-Huşenî demiştir ki: "Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem), '*Ey iman edenler! Siz kendinize bakın ...*' âyetini sordum, şöyle buyurdu:

'Sizler iyiliği emredin, kötülükten nehyedin. Dünyanın tercih edildiğini, aşırı cimriliğe tâbi olunduğunu, herkesin kendi görüşünü beğendiğini gördüğün zaman, sen nefsini kurtarmaya bak, halkın işlerini terket. Gerçekten sizden sonra, sabır isteyen çok zorlu günler gelecektir. O günlerde kötülüklere karşı sabreden kimse, elinde ateş korunu tutan kimse gibi zorlanacaktır. O günlerde, hayır amel yapan kimseye, sizden o işi yapan elli kişinin sevabı gibi sevap verilir.'"[32]

Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk'a (radıyallahu anh), bazı insanların bu âyeti farklı yorumlayıp bundan insana iyiliği emir ve kötülükten nehiy görevi gerekmediği şeklinde anladıkları haberi gelince, Sıddık-ı Ekber minbere çıkarak insanları şöyle uyardı:

"Ey insanlar, yüce Allah'ın, '*Siz önce kendinize bakın ...*' âyetiyle kendinizi kandırmayın. Biri bu âyeti okuduktan sonra kalkıp, "Bana kendimi kurtarmak düşer!' der. Vallahi, ya iyiliği emreder ve kötü işlerden nehyedersiniz yahut Allah başınıza en kötülerinizi getirir, onlar size acı bir azap tattırır."[33]

---

[30] bk. Müslim, 78; Ebû Davud, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 11 (nr. 2172); Nesâî, Îmân, 17; İbn Mâce, İkame, 155, Fiten 20; Ahmed, *Müsned*, 3/10.

[31] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/218-219; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/286.

[32] Ebû Davud, Melâhim, 17 (nr. 4341); Tirmizî, Tefsîr, 6 (nr. 3058); İbn Mâce, Fiten, nr. 4014; Beyhakî, *es-Sünenü'l- Kübrâ*, 10/92.

[33] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/503; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/215 (Aynı konuda, sonu biraz farklı).

İbn Mesud (radıyallahu anh) demiştir ki: "Bu âyetin zamanı şimdi (sahabenin yaşadığı dönem) değildir; sizler kabul edildiği sürece hakkı söyleyin (iyiliği emredin, kötülükten nehyedin); sözünüz kabul edilmezse o zaman kendi nefsinize bakın!"[34]

İbn Atıyye demiştir ki: "İlim ehlinin bu konuda söylediklerinin özeti şudur: Kabul edileceği ümit edildiğinde yahut zulmü ortadan kaldırması beklendiğinde, biraz sert de olsa iyiliği emretmek gerekli olur. Bu da şu tehlikeler olmadığı zaman yapılır:

1. İyiliği emreden kimsenin kendi nefsine bir zarar gelmeyecek,

2. Bu yüzden müslümanların birliğini bozacak bir fitneye sebep olmayacak,

3. İnsanlardan bir gruba herhangi bir zarar dokunmayacak. Bunlardan birinden korkulursa o zaman herkes kendi nefsini kötü işlerden kurtarma derdine düşer. İşte uyulması gereken hüküm budur."[35]

Cenâb-ı Hak, sonra, kötü işlere son vermeyenleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

"Hepinizin dönüşü Allah'adır; O, size yaptıklarınızı haber verir." Bu âyette, kimsenin başkasının günahından hesaba çekilmeyeceğine bir işaret vardır. Onda ayrıca, ölümden sonra dirilme ve devamındaki haller zikredilerek kullara dünyanın acı tatlı bütün hallerine karşı bir teselli vardır. Salihlerden biri şöyle demiştir:

"Şeytan bana her gün gelerek, 'Ne yiyeceksin, ne giyeceksin, nerede kalacaksın?' diyerek kalp huzurumu bozmak ister; ben de ona, 'Ölümü yiyeceğim, kefeni giyeceğim ve kabirde kalacağım!' derim."

105. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, nefsin ıslahına, onu aşağılık ve çirkin işlerden temizlemeye, faziletli ahlâkla süslemeye itina göstermeye bir teşvik vardır. Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler, size kendi nefsinizin ıslah ve terbiyesi gerekir. O ıslah olunca, peşinden diğer insanların ıslahına yönelin."

---

[34] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/503.

[35] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 2/249 (Beyrut 1993).

Buna göre, insanın önce kendi nefsiyle meşgul olması, başkasının haline takılmaması gereklidir. Buna, nefis, temizlik ve terbiyede kemale erene kadar devam etmelidir. Nefsin terbiyesi kemale erince, eğer Cenâb-ı Hak ona, kâmil bir şeyhin diliyle yahut hakiki bir gizli ilhamla başkalarının ıslahı ile meşgul olmasını emrederse bu işe girişsin. Bu durumda o, Hak Teâlâ tarafından taşınır, korunur ve bunu yapmaya izinlidir. Böyle bir emir gelmezse yukarıda geçtiği gibi, kendi nefsi ile meşgul olmalıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vasiyet ve Şahitlik

Önceki âyetlerde Allah'a dönüş ve daha sonrası zikredildi. Bu da ancak ölümle olacak bir şeydir. Hal böyle olunca, ölüm anında yapılacak işlerden vasiyeti burada zikretmek uygun düştü. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ
اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ
فَاَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ
اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ
اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الْاٰثِمِينَ ۝ فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا فَاٰخَرَانِ
يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ
لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ۝
ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَاْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَٓا اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ
اَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ۝

106. *Ey iman edenler! Birinize ölüm hali gelince vasiyet yapacağı sırada içinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutsun. Yahut seferde iken başınıza ölüm hali gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi şahit olsun. Eğer onların durumundan şüpheye düşerseniz namazdan sonra kendilerini alıkorsunuz ve onlar,*

"Bir yakınımız için de olsa bu vasiyeti bir çıkar karşılığında satmayacağız, Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz, aksi takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz" diye Allah adına yemin ederler.

107. *Bu şahitlerin bir günah işledikleri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçer ve, "Bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz kimsenin hakkına tecavüz etmedik, aksi takdirde biz de zalimlerden oluruz" diye Allah adına yemin ederler.*

108. *Bu (usul), şahitliği gerektiği şekilde yapmaları yahut yeminlerinden sonra, (eğer yalan söylemişlerse) yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına daha uygundur. Allah'tan korkun ve (emirlerini) dinleyin. Allah, doğru yoldan çıkan bir topluluğu hidayete erdirmez.*

Âyetin iniş sebebi:

Temîm-i Dârî ile Adî b. Bedâ iki kardeştiler. Ticaret için Şam tarafına yolculuğa çıkmışlardı. O zaman hıristiyan olup henüz İslâm'a girmemişlerdi. Yanlarında da Amr b. Âs'ın âzatlı kölesi Büdeyl vardı. Büdeyl müslümandı. Şam'a vardıklarında, Büdeyl hastalandı. Yanında mal olarak nesi varsa hepsini bir sayfaya yazıp eşyasının içine attı, ağzını da bağladı, onlara haber vermedi. Sonra bu iki yol arkadaşına, eşyalarını ailesine teslim etmelerini vasiyet ettikten sonra vefat etti. Temîm ile Adî, Büdeyl'in eşyalarına baktılar, içinden 300 miskal değerinde altın ile işlenmiş bir gümüş kabı aldılar, diğer eşyalarını ailesine teslim ettiler. Ailesi, yükün içinde eşyaların listesi yazılı sahifeyi buldular, kabın eksik olduğunu görünce, onu Temîm ile Adî'den istediler. Onlar da almadıklarını söyleyerek inkâr ettiler. Büdeyl'in ailesi durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] götürdü. Bunun üzerine, *"Ey iman edenler! Birinize ölüm hali gelince vasiyet yapacağı sırada içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin ..."* âyeti nâzil oldu.

Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Temîm ile Adî'den ikindi namazından sonra, minberin yanında yemin etmelerini istedi, onlar da yemin ettiler. Bunun üzerine kendilerini serbest bıraktı. Sonra Mekke'de onların aldığı kaba rastlandı. Kap yanında bulunan kimseye, "Bu sana nereden geldi?" diye sorulunca adam, "Onları Temîm-i Dârî ile Adî b. Bedâ'dan satın aldım" dedi. Bunun üzerine Sehmoğulları (ölen kimsenin yakınları), durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] götürdüler. O zaman,

"Bu şahitlerin bir günah işledikleri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçer..." âyeti indi. Sehmoğulları'ndan Amr b. Âs ile Muttalib b. Ebû Vedâa kalkıp yemin ettiler ve kabı aldılar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Size emrettiğimiz şeylerden biri de şudur: *Sizden birine ölüm hali gelince vasiyet yapmak istediğinde, içinizden adalet sahibi iki kimseyi şahit tutsun. Yahut seferde iken başınıza ölüm hali gelir de sizden iki âdil kimseyi bulmak mümkün olmazsa sizin dininizden olmayan diğer iki kişiyi şahit tutsun. Sonra eğer onların şahitliğinde bir şüphe oluşursa onları namazdan sonra*, özellikle ikindi namazından sonra *yanınızda tutarak onlara,*

'Biz şahit olduğumuz şeyden hiçbir şey gizlemedik, hainlik yapmadık, lehine yemin edeceğimiz kimse bir yakınımız da olsa şahitliğimizi bir menfaat karşılığında satmayacağımıza Allah'ın adıyla yemin ederiz, gerçekten eğer biz bir şey gizlersek günahkârlardan oluruz' diye Allah adıyla yemin ettirin.

Yemin ederlerse kendilerini serbest bırakın. *Eğer bundan sonra, onların yalan söyleyerek bir günah işledikleri anlaşılırsa ölenin kabilesinden ona daha yakın olan ve malına da daha fazla hak sahibi bulunan diğer iki kişi onların yerine geçer ve şöyle şahitlik ederler:*

'Vallahi, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğru ve kabul edilmeye daha layıktır. Biz kimsenin hakkı olan bir şeye tecavüz etmedik. Öyle bir şey yapacak olsak, hiç şüphesiz biz de zalimlerden oluruz.'"

Ölenin yakınları böyle şahitlikte bulunduğu zaman, diğer şahitler kendileri için ortaya çıkan borcu üstlenirler; ancak vasiyet olayında şahitlere yemin ettirmek mensuh olup hükmü kaldırılmıştır. Bu hüküm, bu olay için geçerlidir.

Beyzâvî der ki: "Eğer iki kişi şahit ise yemin ettirme hükmü kaldırılmıştır; çünkü şahide yemin ettirilmez; bir de onun yemini, vârisin yeminiyle çelişmez. Şayet bu iki kişi, kendilerine vasiyet edilen iki kimse iseler, yemin ettirme hükmü devam eder."

Müslüman olmayanların müslümana şahitlik yapması da kaldırılmıştır (Ancak Ebû Hanîfe'ye göre, gerekli olunca bu câizdir). Süyûtî, bu âyette geçen hükmün, o olayın kendisine has olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: "Bu iş yani şahitlerin yemin etmesi, *şahitliği* değiştirmeden ve onda bir hainlik yapmadan *gerektiği şekilde yapmaları için yahut yeminlerinden sonra,* eğer yalan söylemişlerse *yeminlerinin reddedilmesinden korkmaları konusunda daha uygundur.* Böyle olursa, yalan yere yemin edenler, hainliklerinin ve yalan yeminlerinin ortaya çıkıp rezil olmalarından korkarak böyle bir işten daha fazla çekinirler."

"Allah'tan korkun ve O'nun size yaptığı tavsiyeleri ve emirleri *dinleyin.* Eğer onlara kulak vermezseniz, fâsık bir toplum olursunuz. *Allah, doğru yoldan çıkan bir topluluğu hidayete erdirmez;* onları sağlam delile veya cennet yoluna ulaştırmaz."

106-108. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir önceki âyette, nefsin durumuna özen gösterilmesini, onun kötü sıfatlardan arındırılıp güzel ahlâkla süslenmesini emretti. Bu âyette de malın durumuna dikkat edilmesini, onun korunmasını, yerince vasiyet edilmesini ve hak sahibine verilmesini emretti. Çünkü her ikisi de insanı Allah rızasına yaklaştıran ve ilâhî huzura ulaştıran şeylerdir.

Sahâbe-i kirâmdan bazılarını malı Allah'a yaklaştırmış, bazılarını da fakirliği ilâhî rızaya kavuşturmuştu. Veliler de böyledir. Onlardan bazısı malı ile velâyet devletine ulaşmıştır. Şöyle ki elindeki fazla malı

Allah için şeyhine harcamış ve bu sayede vuslata ermiştir. Bazıları da nefsini şeyhinin hizmetine adayarak vuslatı elde etmiştir. Rivayet edildiğine göre, Şâzelî yolunun pîrlerinden Seyyid Yusuf-i Fâsî, şeyhine çok miktarda mal harcamıştır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Her Peygambere Ümmetinden Sorulur

Cenâb-ı Hak, önceki âyette takvayı emrettikten sonra, onun meyvelerinin toplanacağı günü zikrederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَاۜ
اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

109. ***Allah o gün peygamberlerini toplar ve onlara, "Size ne cevap verildi?" diye sorar, onlar da, "Buna dair bir bilgimiz yok, şüphesiz gizli halleri (her şeyi) bilen ancak sensin" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zikret o günü ki *Allah kıyamet gününde peygamberlerini* ve ümmetlerini *toplayıp peygamberlerine, 'Size ne cevap verildi?' diye sorar."* Yani, "Kavminiz sizin davetinize nasıl karşılık verdi? İnkâr mı ettiler, iman mı? İsyan mı ettiler itaat mi?" diye sorar. Bu sualden maksat, ümmetler içinde inkâra gidenleri kınamak ve aleyhlerine delil ortaya koymaktır.

"Peygamberler şöyle cevap verirler: Yâ Rabbi, senin ilminle birlikte *bizim bir bilgimiz yoktur."* Peygamberler edep göstererek bu konudaki bütün ilmin Allah'a ait olduğunu ifade ederler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Senin ilmin yanında bizim ilmimiz hükümsüzdür.

"Şüphesiz gizli halleri bilen ancak sensin." Elbette bütün gizli halleri bilene, zâhirde ve bâtında hiçbir şey gizli kalmaz.

109. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın kullarına delillerinden biri de her ümmete peygamberlerden hariç, onları Allah'a davet eden uyarıcılar göndermesidir. Bu uyarıcı, ya onlara Allah'ı tanıtan bir ârif olur yahut kendilerine ilâhî hükümleri öğreten bir âlim olur. Sonra Allah kıyamet günü hepsini toplayarak ârif ve âlimlere,

"Bu insanlar, size nasıl karşılık verdiler; sizi ikrar ve tasdik ile kabul mü ettiler yoksa yalanlayıp inkâra mı gittiler?" diye sorar. Böylece avama karşı âlimlerle delil ortaya konur, havassa da peygamber usulü terbiye veren büyük ârifler delil olur. O gün ancak âriflerin sohbetine (terbiye halkasına) girerek, kendilerine hürmet ve hizmet ederek kalbinden perdenin kalktığı kimse ayıplanma ve azarlanmaktan kurtulur. Çünkü kusur ve ayıplarından ancak kâmil mürşidlerin sohbetine giren, onları seven ve onlara teslim olan kimse kurtulup temizlenir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İsa'ya Verilen Yetki ve Mucizeler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] verilen nimetleri zikretti. Bu nimetleri kıyamet günü zikretmekle yüce zatını bırakıp ona tapanları kınamaya bir zemin hazırladı ve şöyle buyurdu:

إِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَۢ
إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًاۚ وَإِذْ عَلَّمْتُكَ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَۚ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ
الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ
بِإِذْنِيۚ وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِإِذْنِيۚ وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَإِذْ أَوْحَيْتُ
إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ اٰمِنُوا بِي وَبِرَسُولِيۚ قَالُوا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

110. ***O zaman Allah şöyle diyecektir: "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene verdiğim nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh*** *(Cebrâil)* ***ile desteklemiştim; sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı*** *(okuyup yazmayı)*, ***hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıp ona üflüyordun da o benim iznimle bir kuş oluveriyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körleri ve alaca hastalığına yakalanmış kimseleri iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle*** *(kabirlerinden)* ***çıkarıp diriltiyordun. İsrâiloğulları'nı*** *(seni öldürmekten)* ***engellemiştim; kendilerine apaçık deliller*** *(mucizeler)* ***getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, "Bu, apaçık sihirden başka bir şey değildir" demişlerdi.***

111. ***Hani havârilere, "Bana ve peygamberime iman edin" diye ilham etmiştim; onlar da, "İman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol" demişlerdi.***

Tefsir

Azîz ve celîl olan Allah kıyamet günü buyurur ki:

"Ey Meryem oğlu İsa! Sana verdiğim peygamberlik nimetini *ve* kendisini halkın içinden seçip sadık bir kadın yaparak *annene verdiğim güzel hal nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh ile desteklemiştim."*

Mukaddes ruh, Cebrâil'dir. Cebrâil [aleyhisselâm], seferde de mukim iken de senden ayrılmazdı. Yahut mukaddes ruh, onunla nefislere ve ruhlara ebedî hayat kazandırdığın kelâmdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun.* Çocukluğunda ve yetişkin halinde, kalplere hayat vesilesi olan bir sözle konuşuyordun."

Bu âyet, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] tekrar yeryüzüne ineceği hakkında bir delil görülmüştür; çünkü kendisi orta yaşı geçmeden göğe yükseltildi. Âyette, onun ileri yaşta da insanlara konuşacağı belirtiliyor, bu ise ancak gökten inmesiyle gerçekleşecektir.

"Ey İsa, yine hatırla, sana kitabı yani okuyup yazmayı, *hikmeti,* yani peygamberliği, *Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş*

şeklinde bir şey yapıp ona üflüyordun da o benim iznimle bir kuş oluveriyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alaca hastalığına yakalanmış kimseleri iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle (kabirlerinden) çıkarıp diriltiyordun."

Bu âyetlerin tefsiri, Âl-i İmrân sûresinin 49. âyetinin tefsirinde genişçe geçti; oraya bakınız.

Âyette, Hz. İsa'nın elinde gerçekleşen her mucize için, birkaç defa "Allah'ın izniyle" ifadesi geçmiştir. Bu, onda ilâhlık iddiasında bulunanların sözünü iptal içindir. Çünkü o, her mucizede, "Bunu ancak Allah'ın izniyle yaparım" diyerek kendi kudret ve iradesinden sıyrılıp her işte ilâhî kudret ve iradeye tâbi olduğunu ifade etmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ey İsa, yine hatırla, İsrâiloğulları seni öldürmeye niyet ettiklerinde onlara engel olmuştum. Sen kendilerine apaçık deliller, mucizeler getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, 'Bu, apaçık sihirden başka bir şey değildir' demişlerdi.* Yani onlar, 'Senin bize getirdiğin ancak bir sihirdir' dediler. Yahut sen onlara geldiğinde, senin hakkında, 'Bu apaçık bir sihirbazdır!' dediler."

"Yine hatırla, hani havârilere, 'Bana ve peygamberim İsa'ya iman edin' diye vahyetmiştim; yani bu şekilde ilham yahut emretmiştim. *Onlar da, 'İman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler olduğumuza,* yani ihlâsla boyun eğdiğimize *şahit ol' demişlerdi."*

110-111. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'ya verdiği mükemmel nimetlerden biri de onu ilâhî kudretle beşikte konuşturmuş olmasıdır. Bu, onun beşikte çocuk halindeki bedeninin ruhun sıfatına büründüğünü göstermektedir. Hz. İsa, o halde, Allah'ın noksan sıfatlardan uzak olduğunu, yüce zatının kudsiyetini, celâlini ve rabliğini dile getirmiş, kendisinin de O'nun kulluğunda fâni olduğunu söylemiştir. Bu ilâhî kudret onda yetişkinlik zamanına kadar kaldı. O bu ilahî destekle Allah'ın kullarına O'nun her türlü noksan sıfatlardan uzak olduğunu, sıfatlarında hiçbir kusurun olmadığını ve celâlinin güzelliğini tanıttı. *'Sen, beşikte ve kemal halinde insanlara konu-*

şuyordun' âyetinin manası budur. Cenâb-ı Hak, *'Sana kitabı, okuyup yazmayı da öğrettik ...'* âyetiyle kendisine fazladan verdiği nimetleri zikretti. Allah ona ilâhî kudretiyle tecelli ederek kendisine yazmayı öğretti." Geniş bilgi için Vertecûbî'nin eserine bakınız.[36]

Burada şunu hatırlatayım: Tarihî kaynaklara göre Hz. İsa, çocukluğunda küçük çocuklarla birlikte okuma yazma öğrenmek için mektebe gitmiştir.

Sofra Mucizesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra gökten sofra inme mucizesini zikrederek şöyle buyurdu:

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ
يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾
قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا
أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ
وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ
يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

112. ***Havâriler, "Ey Meryem oğlu İsa, Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?" dediler. İsa da, "İman etmişseniz Allah'tan korkun" dedi.***

113. ***Havâriler, "İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, senin bize doğru söylediğini bilelim ve buna bizzat şahit olalım" dediler.***

---

[36] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/336.

114. ***Meryem oğlu İsa, "Allahım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki bizim için, öncekilerimiz ve sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" dedi.***

115. ***Allah buyurdu ki: Onu size indireceğim, ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ona ederim!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, hani bir zamanlar *havâriler, 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?' dediler."* Yani böyle bir şey istesen, Rabb'in senin isteğini yerine getirir mi getirmez mi? Buradaki soru, ilâhî kudretin isteklerini yerine getirip getirmeyeceğini öğrenmek anlamındadır. Bu, sahabeden bazılarının Abdullah b. Zeyd'e (radıyallahu anh),

"Hz. Resûlullah'ın nasıl abdest aldığını bize gösterebilir misin?" diye sormasına benziyor. Onlar, Abdullah b. Zeyd'in kendilerine abdesti tarif edebileceğini kesin olarak bildikleri halde, bu ifadeyi kullanmışlardır. Havâriler de, Allah Teâlâ'nın gökten sofra indirmeye kadir olduğunu kesin olarak biliyorlardı, fakat onlar, bu konuda isteklerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini öğrenmek için Hz. İsa'ya durumu böyle arzettiler.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Havâriler, Allah'ın bu işe gücü yeteceğini çok iyi biliyorlardı; onlar bunu bir şüpheden dolayı söylemediler. Bunun manası, "Allah'tan böyle bir istekte bulunabilir misin? Bulunsan, Allah isteğini yerine getirir mi?" demektir. Hz. Âişe'den de (radıyallahu anhâ) bu anlamda bir açıklama gelmiştir.[37]

Hiç şüphesiz Allah, kitabının birçok yerinde havârileri övmüştür, bu onların imanda kâmil mümin olduklarını göstermektedir.

"Hz. İsa onlara, *'Eğer* Allah'ın kemal-i kudretine ve benim gerçek bir peygamber olduğuma *inanıyorsanız,* böyle şeyler istemekten ve mucize beklemekten *Allah'tan korkun' dedi."* Hiç şüphesiz kâmil iman, mucize istemekten hayâ etmeyi gerektirir.

---

[37] bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 9/118; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/231.

"Havâriler şöyle dediler: *İstiyoruz ki ondan yiyelim* de insanlar arasında şerefimiz olsun. Onların yemekten muradı mideyi tatmin etmek değildi."

Şöyle devam ettiler: "*İstiyoruz ki* delile bildiklerimize müşahede ilmi eklenerek *kalplerimiz mutmain olsun;* yani mucizeyi kesin olarak gözlerimizle müşahede edelim de artık bize delil konusunda gelebilecek şüpheler ârız olmasın. *Bir de senin bize doğru söylediğini kesin olarak bilelim,* öyle ki onu hiçbir şek, şüphe ve vehim sarsmasın. Ve bizler, onu görmeyen insanlara şahitlik yapalım. Yahut bizler, haberle kalmayıp gözümüzle olaya *şahit olalım.* Bir şeyi duymak, görmek gibi değildir." Kısaca onlar, ilme'l-yakînle yetinmeyip ayne'l-yakîne yükselmek istediler.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm], onların bu konudaki niyetlerinin sağlam olduğunu görünce, bu taleplerini yerine getirmek için kıldan örülmüş bir gömlek ve cübbe giydi, kalkıp iki rekât namaz kıldı, sonra dua edip ağlayarak şöyle yalvardı:

"*Allahım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki bizim için, öncekilerimiz ve sonrakilerimiz için bir bayram olsun.* Yani o her yıl dönümünde bizim için bir sevinç ve sürür anı olsun, biz ve bizden sonra gelenler o günü bayram edinelim. Onun inişi bizim için, senin kudretini gösteren ve benim peygamberliğimi ispat eden bir âyet olsun. *Bizi* sofra ve ona şükürle *rızıklandır; sen, rızık verenlerin en hayırlısısın."*

Böyle denmesinin sebebi şudur: Allah rızkı yaratan ve onu karşılıksız verendir. Rızkın O'ndan başkasına nisbet edilmesi, hakiki manada olmayıp mecazidir.

"*Allah buyurdu ki: Onu, istediğiniz şekilde size indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ederim!"* Yani onların yaşadığı zaman ve mekânda, kimseye yapılmayan bir azabı yaparım. Yahut bütün âlemde kimseye yapılmayan bir azapla azap ederim.

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet gününde insanlar içinde en şiddetli azap görecek olanlar, Hz. İsa'nın kavmi içinde kendilerine sofra indirilenler, Firavun hanedanı ve münafıklardır."[38]

Şöyle rivayet edilmiştir:

İki bulut arasında kırmızı bir sofra indi. İsrâiloğulları ona bakıyorlardı. Sofra geldi önlerine düştü. Bunu gören Hz. İsa ağlayarak,

"Allahım, bizi şükredenlerden eyle. Allahım, bu sofrayı bize rahmet yap; onu bize ibret ve azap vesilesi yapma!" diye yalvardı. Sonra abdest alıp namaz kıldı ve ağladı. Sofraya geldi, "Bismillâh, rızık verenlerin en hayırlısının ismiyle!" diyerek üzerindeki örtüyü kaldırdı. Bir de baktılar ki sofrada yağı akmakta olan kızarmış bir balık var. Kuyruğunun yanında sirke duruyor, etrafında ise pırasa hariç bütün sebzeler mevcut. Ayrıca beş adet yufka ekmek var. Ekmeklerin birinin üzerinde zeytin, ikincisinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir ve beşincisinde ise pastırma vardı. Şem'ûn, Hz. İsa'ya,

"Ey rûhullah, bunlar dünya taamından mı yoksa ahiret yiyeceklerinden midir?" diye sordu, Hz. İsa,

"İkisinden de değil, onlar Allah'ın kudretiyle yeni yarattığı şeylerdir. İstediğinizi yiyin; Allah'a şükredin ki size ihsanından devam ettirsin ve artırsın" dedi. Onlar,

"Ey rûhullah, bize bundan başka bir mucize daha göstersen!" dediler. Hz. İsa, sofradaki kızarmış balığa,

"Ey balık, Allah'ın izniyle diril!" dedi; balık olduğu yerde çırpınmaya başladı. Sonra ona,

"Eski haline dön!" dedi; balık eski haline, kızarmış vaziyete döndü. Sonra sofra göğe uçup gitti. Peşinden isyan ettiler; Allah sûretlerini çevirdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[38] bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 9/132; Süyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/231.

112-115. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Havârilerin Hz. İsa'ya (aleyhisselâm) soru sormalarında iki yönden edep azlığı vardır. Biri, kendisine, "Ey Meryem oğlu İsa" diye hitap edilmesidir. Bu ümmet-i Muhammed, Allah'ın resûlüne, doğrudan ismi veya künyesi ile hitap etmez, ona ancak, "Yâ Resûlallah!" veya "Yâ Nebiyyellah!" şeklinde hitap eder. Bu da, ümmetin kemal-i edebindendir. Bu yüzden ümmet-i Muhammed, şerefli ve kadri yüce olmuştur.

Sûfîlerin yanında edep, büyük bir esastır; hatta denebilir ki edep tasavvufun ruhu ve ana eksenidir. Âriflerden biri der ki: "Amelin tuz gibi az olsa da edebini un gibi çok yap."

Edep konusunda sûfîlerin uzun açıklamaları ve meşhur sözleri vardır.

Havârilerdeki edep azlığını gösteren ikinci nokta, "Rabb'in, bize bir sofra indirmeye güç yetirebilir mi?" sözleridir. Bu çirkin bir tabir ve kötü bir ifadedir; hatta bu yüzden bazıları bu sözü söyleyenleri küfürle suçlamıştır; ancak bu sözün uygun bir yorumu yukarıda geçti.

Onların sofra istemesindeki tasavvufî işarete gelince: Sûfîlerden biri demiştir ki: "Burada istenen sofradan maksat, semavî ruhun gıdası olan rabbânî sırlar ve marifetlerdir. Yere bağlı bedenlerin gıdası, yeryüzünden çıkan maddi yiyeceklerdir. Semavî ruhların yiyeceği ise semadan inen ledünnî ilimler ve rabbânî sırlardır. Onlar âriflerin kalbine iner, sonra oradan, kendisini dinleyen kimselerin kalbine yayılır. Bazı kimseler vakti gelmeden ve kendisini ona hazırlamadan bu ilimlerden talep ettiğinde, ârif onlara, "Eğer inanıyorsanız Allah'tan korkun, ehil olmadığınız şeyleri istemeyin!" der. Onlar istemede ısrar edince, onlara şu gerçeği açıklar:

"Bunları indirmek Allah'ın kudreti için kolay bir iştir, fakat onda bazıları için birtakım tehlikeler ve kötü sonuçlar vardır. Bir mürid edebini ve istidadını kemale erdirmeyince, hakikatler ona zarar verir."

Bu kimseler, muratlarının kâmil manada kalp huzuruna ve yakîne ulaşmak olduğunu açıkladıkları zaman ârif, Allah Teâlâ'ya dua eder, onlara kâmil imanda ve yakîn halinde devam ettikleri sürece bu ilim ve sırların kendilerine indirileceğini vaat eder. Bundan sonra kim onları inkâr eder ve kıymetlerini bilmezse Allah ona öyle bir azap eder ki âlemde kimseye öyle azap etmemiştir. O da, âlemlerin Rabb'inin huzurundan kovulup uzaklaştırılmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'tan Başka Kimseye Tapılmaz

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerden Hz. İsa'ya tapanları kınayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ
اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ
اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلَا اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ
اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَا اَمَرْتَنِى بِهِ اَنِ اعْبُدُوا
اللّٰهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى
كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾ اِنْ تُعَذِّبْهُمْ
فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾ قَالَ اللّٰهُ
هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾
لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

116. ***Şunu zikret: Allah*** *(kıyamet günü İsa'ya),* ***"Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilah edinin' diye sen mi söyledin?" diye sorunca İsa der ki: "Rabbim, seni tenzih ederim; hakkım olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam şüphesiz sen onu bilirsin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanı bilmem. Gayba ait şeyleri en iyi bilen sensin."***

117. *"Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim; 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü bendim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici sen oldun. Sen her şeye şahitsin."*

118. *"Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır* *(dilediğini yaparsın).* ***Şayet onları bağışlarsan şüphesiz sen azîzsin*** *(her hükmünü icra edersin),* ***hakîmsin*** *(her işini bir hikmetle yaparsın)."*

119. *Allah buyurdu ki: Bu, sadık olanlara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.*

120. *Göklerin, yerin ve onların içindeki her şeyin mülkiyeti Allah'ındır. O, her şeye kadirdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şunu zikret: Allah,* kendisini semaya yükselttikten sonra veya kıyamet gününde *İsa'ya diyecek ki":*

Bunun kıyamet günü olması daha sahihtir. Allah'ın, 'Bu, sadık olanlara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür' âyeti buna delil olmaktadır. Hiç şüphesiz sadık olanların sadakatlerinin fayda vereceği gün, kıyamet günüdür. O zaman Allah Teâlâ,

"Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilâh edinin' diye sen mi söyledin?' diye sorar."

Bu sorudan maksat Hz. İsa'ya tapanları azarlayıp kınamaktır. Bu soruda şuna da bir işaret vardır: Kim Allah ile birlikte başka bir varlığa ibadet ederse o, Allah'a hiç ibadet etmemiş gibidir. Çünkü Allah'a ortak koşan kimsenin ibadetinin hiçbir değeri yoktur.

Hz. İsa (aleyhisselâm), ilâhî heybetten korktu ve kendisini böyle bir işten uzak tutarak dedi ki: *"Rabbim, zatına herhangi bir varlığın ortak koşulmasından seni tenzih ederim. Hakkım olmayan* yani benim için söylenmesi câiz olmayan *bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam şüphesiz sen onu bilirsin."*

Hz. İsa, bu işten uzak olduğunun ortaya çıkması için, işin aslına yönelik ilmi Allah'a havale etti; çünkü Allah onun böyle bir şey söylemediğini bilmektedir.

Hz. İsa şöyle devam etti: *"Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanı bilemem."* Yani, ey Rabbim, sen benim açıktan söylediklerimi bildiğin gibi, içimde gizlediklerimi de bilirsin; ben ise senin gizlediğin ilmini bilemem. *"Hiç şüphesiz gayba ait şeyleri en iyi bilen sensin."* Sana hiçbir söz ve iş gizli kalmaz.

"Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim." O da sadece sana ibadet etmeleridir. *"Kendilerine, 'Benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü bendim."* Yani onları kontrol ediyor, böyle bir şey söylemekten ve ona itikad etmekten kendilerini menediyordum.

"'Beni, semaya yükselterek vefat ettirince ...' Yani yeryüzünde kalış süremi tamamlayıp beni semaya yükseltince, *artık onların hallerini kontrol edici sen oldun. Sen her şeye şahitsin;* her şeyi bilmekte ve kontrol etmektesin."

"Eğer onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır; onların sahibi sensin; bir mülkün sahibine, mülkünde yaptığı işlerine itiraz edilmez."

Burada onların azabı hak ettiklerine bir işaret vardır. Şunu demek istiyor: "Onlar senin kullarındır; ancak senden başkasına kulluk yaptılar. *Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen azîzsin, hakîmsin;* hiçbir şey seni âciz bırakmaz, Senin hiçbir işinde kusur bulunmaz. Şüphesiz sen, hiçbir sebep olmadan da sevap vermeye ve azap etmeye kadir ve muktedirsin. Bununla birlikte sen ancak bir hikmetle ve doğru kararla azap edersin. Şayet azap edersen bu, adalettir. Eğer affedersen bu, tarafından bir lutuf ve rahmettir."

Şirkin affedilmeyişi, bu konudaki ilâhî vaadin gereğidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Burada iki soru vardır. Biri şudur: Hz. İsa'ya tapanlar kâfir iken ve kâfirler de affedilmezken, Hz İsa nasıl, '*Eğer onları affedersen* ...' dedi?" Buna cevap şudur:

"*Eğer onları affedersen* ..." sözünün manası, işi Allah'a teslim etmektir. O dilerse azap eder, dilerse affeder. Bu konuda kendisine herhangi bir itiraz söz konusu değildir. Hiç şüphesiz bütün halk onun kuludur. Mülkün sahibi, kendi mülkünde istediğini yapar. Bu sözden, kâfirler için mağfiretin gerçekleşmesi lazım gelmez. Bu söz sadece bunun Allah'ın hikmeti ve izzeti içinde câiz olduğunu gösterir.

Bir şeyin câiz olması ile vâki olması arasında büyük fark vardır. Bu hitabın Hz. İsa'ya semaya yükseltildiğinde yapıldığını söyleyen kimsenin sözüne gelince, öyle olması mümkündür, onda bir müşkülat yoktur. Buna göre mana, "Eğer tövbe ettiklerinde kendilerini affedersen ..." olur. Bu da onların hayatta iken yapacakları bir iştir. Hayatta olan herkes, tövbeye davet edilmektedir; bir kâfirin de tövbe etmesi mümkündür.

İkinci soru şudur: "*Eğer onları affedersen*" sözüyle, hemen peşinden gelen, "*Sen azîzsin, hakîmsin*" sözü arasındaki münasebet nedir? Halbuki birinci sözden sonra gelmesi beklenen söz, "Hiç şüphesiz sen çok affedici ve çok merhamet edicisin" idi.

Buna verilecek cevap şudur: "Hz. İsa, bu sözüyle affetme veya azap etme işini Allah'a teslim ettiği ve O'nu yüceltmeyi kastettiği için, "*Hiç şüphesiz sen azîzsin (her dilediğini yaparsın), hakîmsin (her işinde hikmet sahibisin)*" sözü daha uygun oldu. Hiç şüphesiz hikmet, teslim olmayı, izzet de yüceltmeyi gerektirir. O hangisini yaparsa bir hikmeti olduğu için güzeldir.

Ebû Cafer b. Zübeyr[39] demiştir ki: "Hz. İsa, 'Sen çok affedici ve çok acıyansın' demedi, bunun sebebi, afların talep ederek kâfirler için şefaatçi olmamak içindir. Bu sebeple, Hz. İsa (aleyhisselâm) bir talepte bulunmadan işi Allah'a teslim etmekle yetindi. Çünkü kâfir olarak ölen kimselerin aftan nasibi yoktur." Diğer açıklamalar için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[40]

---

[39] Müellif İbn Acîbe'nin, tefsirinden alıntı yaptığı İbn Cüzey, bu zat için, "Şeyhimiz ve üstadımız" ifadesini kullanmıştır (bk. İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/252).

[40] bk. İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/252.

Teftâzânî[41] demiştir ki: "Âyette mağfiretin zikredilmesi, onun *'Sen gafûr ve rahîmsin'* şeklinde biteceğini akla getiriyor; fakat biraz düşündükten sonra âyetin, *'Sen azîz ve hakîmsin'* şeklinde bitmesi gerektiği anlaşılır; çünkü azabı hak etmiş bir kimseyi ancak, üzerinde verdiği hükmünü geri çevirecek bir kimse olmayan affedebilir. Allah azîzdir; yani galiptir, her işini icra eder, O'na kimse mani olamaz. Sonra O'nun aynı zamanda hikmet sahibi olduğunun da belirtilmesi gerekti. Bu, O'nun işinin hikmetten uzak olduğu vehmine kapılmayı ortadan kaldırmak içindir."

Allah buyurdu ki: *"Bu gün yani kıyamet günü, sadık olanlara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür."* Yani, kıyamet günü, dünyada özü sözü doğru olanlar, doğruluklarının faydasını görür; Allah'a karşı yalan söyleyenler de bu yalanları sebebiyle rezil olur.

Sadıklardan murat, Allah Teâlâ'yı, celâline ve cemaline layık olmayan şeylerden uzak tutan tevhid ehlidir. Onlar, Rab'lerini vasfettikleri şeylerde doğru söyledikleri için kendilerine "sadık" dendi.

Cenâb-ı Hak, sonra, bu sadıklara vaat ettiği nimetleri zikrederek buyurdu ki:

"Onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan, yani O'nun kudretinin tecellilerine ve dininin hükümlerine razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur. Göklerin, yerin ve onların içindeki her şeyin mülk ve hükümranlığı Allah'ındır; O, her şeye kadirdir."

Bu âyette, hıristiyanların yalancı olduğuna, onların Hz. İsa ve annesi hakkındaki iddialarının bozuk olduğuna bir işaret vardır. *"Göklerin, yerin ve içindekilerin mülkü Allah'a aittir"* âyetinde, akılsız varlıklar için kullanılan "mâ" edatı, akıllı varlıkları da içine alacak şekilde kullanılmıştır. Bununla şu gerçek bildirilmektedir:

---

[41] Teftâzânî'nin adı, Sa'deddin Mesud b. Ömer'dir (v. 792/1390). Kelâm, mantık ve belâgat âlimidir. Akaide ait *Şerhu'l-Akâid* ve *Şerhu'l-Makâsıd* adlı eserleri, belâgata ait *el-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-Meâni* adlı eserleri, fıkıh usulüne dair *et-Telvih* adlı eseri meşhurdur. Başka eserleri de vardır (Mütercim).

Akıllı bir varlık da olsa insanlar son derece kusur içindedirler ve ilâh olmaktan çok uzaktırlar. Bu, aynı zamanda onların basitliğine ve hepsinin yaratılmış birer varlık olduğuna işaret etmektedir. Varlıklar içinde akıllı olanlar, akıl ve görüşlerindeki kusurları sebebiyle noksandırlar. Allah'a muhtaç olmada aklı olmayan varlıklar gibidirler. Peygamber de olsa bütün yaratılmış varlıklar ilâhlıktan uzaktır. İlâhlık, kâmil manada hikmet ve her şeyi kuşatan bir ilim sahibi olmayı gerektirir. Bu da ancak Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfattır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

116-120. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim izinsiz olarak şeyhlik yapmaya kalkışır, insanlara hali veya diliyle kendisini yüceltmeye davet ederse kıyamet gününde o da bu kınama ile karşılaşır ve kendisine, "İnsanlara, Allah'ı bırakın da beni yüceltin diyen sen misin?" denir.

Eğer, bir şeyhin insanlara kendini yüceltmeyi emretmesinden maksadı, insanları Cenâb-ı Hakk'ı yüceltme haline ulaştırmak, onlara ilâhî huzurdaki edebi öğretmek, aradaki vasıtayla (kendisiyle) yetindirmeyip bütün gayretiyle müridlerini bu makama ulaştırmak ise Hz. İsa [aleyhisselâm] gibi şöyle der:

"Yâ Rabb'i, seni tenzih ederim. Benim için hak ve doğru olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Böyle bir şey demişsem, hiç şüphe yok ki onu sen biliyorsun. sen benim içimde olan her şeyi bilirsin, fakat ben senin zatına ait şeyleri bilemem. Bütün gizli halleri bilen sensin. Ben onlara ancak, bana emrettiğini söyledim; 'Benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin' dedim." O zaman kendisine,

"Bu gün, sadık kimselerin sadakatlerinin fayda verdiği bir gündür" denir. Eğer, bir kimsenin kendisine hürmet ve saygı istemesinden maksadı, nefsinin isteği, itibarını artırmak ve insanların kendisine yönelmesini sağlamak ise kıyamet günü boş dava sahibi yalancı kimselerin rezil olduğu gibi, o da rezil olup hor hakir bırakılır.

Allah Teâlâ'dan, bizi lutuf ve keremiyle kötü hallere düşmekten korumasını ve özel himayesinde tutmasını dileriz. Allah Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm eylesin.

Mâide sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

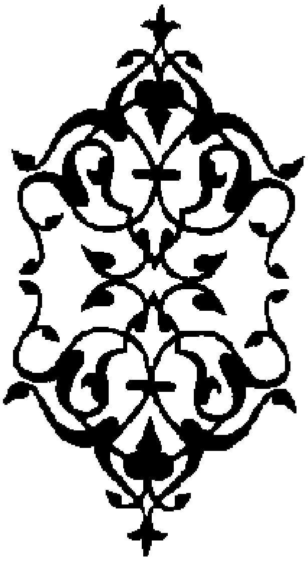

(6) EN'ÂM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

En'âm sûresinin altı veya üç âyeti hariç diğer bütün âyetleri Mekke'de inmiştir.

Kelbî[42] demiştir ki: "En'âm sûresi, iki âyeti hariç, hepsi Mekke'de inmiştir. Medine'de inmiş olan bu iki âyet, yahudi Finhâs b. Âzurâ hakkında olup 91 ve 92. âyetlerdir."[43]

En'âm sûresi, 165 âyettir. Bu tesbit Beyzâvî'ye aittir.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "En'âm sûresi inerken etrafında 70.000 melek vardı, onu yüksek sesle tesbih ederek getirdiler."[44]

Kâ'b demiştir ki: "En'âm sûresinin başlangıcı olan âyet, Tevrat'ın da ilk âyeti idi. Tevrat'ın son âyeti ise Hûd sûresinin son âyeti olan, *'Rabb'in, onların yaptıklarından gafil değildir'* âyetidir."[45]

---

[42] Kelbî, ilk dönem müfessirlerinden olup 146 (763) yılında vefat etmiştir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbi, Muhammed b. Sâib", *DİA*, 25/205-206).

[43] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/244.

[44] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12930; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/244.

[45] İbn Cerîr, *Câmiu'Beyân*, 9/147 (Riyad 2003).

Tevrat'ın son âyetinin, İsrâ sûresinin son âyeti olduğu da söylenmiştir.

Hz. Ali [kerremallahu vechehû] demiştir ki: "Kim En'âm sûresini okursa Rabb'inin rızasına ulaşmış olur." Bunu İbn Atıyye rivayet etmiştir.[46]

Önceki sûre ile irtibatı: Önceki sûre, Allah Teâlâ'nın kudretini gösteren âyetle bitmiştir; bu sûre ise O'nun kudretine delil olan şeyleri ortaya koymaktadır.

Sûrenin İçeriği

Bu sûrede Allah Teâlâ'nın, bütün kusur ve ayıplardan uzak mukaddes zatı tanıtılmakta; bu, delil ve müşahede ile ispat edilmektedir. Yine bu sûrede, Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin delilleri ve zatı için gerekli olan kemal sıfatları ortaya konmaktadır. Sûrede ayrıca müşrik grupların iddiaları reddedilmekte, onların hal ve fiilleri kötülenmekte, bunun yanında âriflerden veya müminlerden olan tevhid ehli övülmektedir.

Şeyh Ahmed Zerrûk [rahmetullahi aleyh], İbn Ebû Zeyd'in[47] *er-Risâle* adlı eserine yaptığı şerhte demiştir ki: "Şeyh İbn Ebû Zeyd'in risalesinde zikrettiği akîde (inanç esasları), En'âm sûresinin içerdiği akîdedir."

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَۜ
ثُمَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ①

---

[46] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/265 (Beyrut 1993).

[47] İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî 386 (996) yılında vefat etmiş bir Mâliki âlimidir. Mâliki fıkhının temel eserlerinden biri olan *er-Risâle* adlı kitabı meşhurdur. Eseri, pek çok âlim ve Şeyh Ahmed Zerrûk şerhetmiştir. İbn Ebû Zeyd'in *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât* adlı meşhur eseri yanında başka eserleri de vardır (bk. H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *DİA*, 19/451-453).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

1. ***Bütün hamdler, gökleri ve yeryüzünü yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Bütün bunlardan sonra kâfirler hâlâ başka varlıkları Rab'lerine denk tutuyorlar!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bütün hamdler Allah'a aittir."* Her türlü hamd ve övgüyü hak eden ancak Allah'tır. Çünkü sizin sahip olduğunuz her nimet Allah'tandır.

"O Allah, sizleri gölgelendiren, size ışık veren nurları (güneşi, ayı, yıldızları) içinde bulunduran, üzerinize inen rahmetlerin ve yağmurların mahalli olan *gökleri ve* sizi üzerinde taşıyan *yeryüzünü yaratandır."* Yeryüzünde sizin geçiminize sebep yapılan bitkiler vardır. Hayatınız boyunca orada yaşarsınız, öldükten sonra mahşere kadar da kabirlerinizde onun içinde beklersiniz. Orada denizler, nehirler, sebze ve meyveler, bahçe ve çiçekler mevcuttur.

"O Allah, gece karanlığı gibi, beden ve kalpler için dinlenme vesilesi yapılan ve sizi örtüp saran *karanlıkları yaratandır. O ayrıca,* içinde hayatınızı devam ettirdiğiniz, kendinizin ve hayvanlarınızın ihtiyaçlarını gördüğünüz nuru, ışığı ve *aydınlığı yaratandır."*

"Bütün bunlardan sonra kâfirler, nasıl oluyor da Allah'tan başkasına dönüyorlar yahut *başka varlıkları Allah'a denk görüp onu ibadette Allah'a eşit tutuyorlar!"*

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, gökleri çoğul olarak, yeri ise tekil olarak zikretti; halbuki yer de gökler gibi yedi kattır. Göklerin çoğul olarak zikredilmesi, onun tabakalarının zatı itibariyle değişik olmasından, tesir ve hareketlerinin birbirinden farklı bulunmasındandır. Göklerin önce zikredilmesi, yüceliğinden ve mekân olarak yüksekliğindendir."

Beyzâvî, sözünün devamında der ki: "Zulmetin, zulümât şeklinde çoğul getirilmesinin sebebi, karanlığa sebep olan şeylerin ve onu temin eden maddelerin çokluğundandır. Bu mana, zulmetin karanlık manasında alındığına göredir. Yahut âyetteki zulmetten maksat, kalp karanlığı olan dalâlettir; nurdan maksat da hidayettir. Bu durumda zulmetin çoğul, nurun tekil getirilmesini anlamak daha kolaydır; çünkü hidayet tektir; dalâlet (sapık fikir ve yollar) ise çoktur.

Zulmetin nurdan önce zikredilmesine gelince, bu, aslı itibariyle yoklukta olan bir şeyin (zulmetin), melekelerden (nur ve ışıktan) önce olduğuna işaret içindir. Bazıları, zulmetin, nur (ışık) gibi bir araz ve nurun zıddı olduğunu düşünürler ki bu yanlıştır; âyet bu fikrin yanlış olduğuna bir delildir."[48]

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, azametinin, celâlinin, cemalinin ve güzelliğinin zuhuru için bir mahal olan bu âlemleri yoktan var ettiği için, kendi zatını övüp yüceltmiştir. Allah Teâlâ, ruhlar semasını da zatının ve sıfatlarının nurlarının parlama yeri ve rubûbiyyetinin azametinin zuhur mahalli olarak yaratmıştır. Yüce Allah, nefis arzını da ilâhî takdirlerin tasarruf yeri ve kulluk edeplerinin ortaya çıkma mahalli olarak yaratmıştır. Allah, iki zıt arasında yani zulmetlerle nur arasında tecelli etmiştir; bunu zuhurunda gizliliği temin için yapmıştır. Biri bu konuda der ki:

"Güzelliğinin kemalini gizlediğin şeyler de o nisbette kâmil oldu."

Cenâb-ı Hakk'ın zuhuru bu şekilde tam olduktan sonra, insanların çoğu O'nu tanımaktan yüz çevirdi; ancak her şeyi bilen yüce sultanın ezelde inâyet ettiği kulları hariç. Onlar, yüce Mevlâ'yı tanıma devletine erdiler, dostu oldular. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kudretinin kemalini gösteren delilleri zikrederek şöyle buyurdu:

---

[48] Bu konudaki geniş bir açıklama için bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 4/10-12 (Beyrut 1997).

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ طٖينٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلًاۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ②

2. *O Allah ki sizi çamurdan yarattı, sonra* *(hepiniz için)* ***bir ecel takdir etti. O'nun katında*** *(kıyamet için)* ***belirlenmiş bir ecel daha vardır. Bütün bunlardan sonra siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Allah sizi çamurdan yarattı."* Yani sizi yaratmaya ondan başladı. Çünkü ilk madde odur. Ondan ilk olarak Hz. Âdem (aleyhisselâm) yaratıldı; Hz. Âdem insanlığın aslıdır.

"Sonra Allah (hepiniz için) bir ecel belirledi." Hayatınızda o vakte ulaşırsınız. Bu, ölümdür. *"O'nun katında,* tekrar dirilmek için belirlenmiş *bir ecel daha vardır."* Onun vaktinde bir değişme yoktur. O, ne öne alınabilir ne de geciktirilebilir. Onun vakti, ilâhî ilimdedir; Cenâb-ı Hak, kıyametin ilmini kendi katında tutmaktadır. Başkasının herhangi bir ilim ve kudretle ona müdahalesi olamaz. Âyette yapılan açıklamadaki maksat odur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bütün bunlardan sonra siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."* Yani dirilmek için belirlenmiş vakit hakkında şüpheye düşüyorsunuz.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen, 'sonra' manasındaki 'sümme' ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün varlıkların ve asıllarının yaratıcısı olduğu ve onları ecellerine kadar yaşattığı sabit olduktan sonra, kâfirlerin şüpheye düşmesinin aslında akıldan çok uzak bir şey olduğunu belirtmek içindir. Hiç şüphesiz varlıkların temel maddelerini yaratmaya, onları bir araya getirmeye, onlardan bir hayat ortaya koyup onu dilediği vakte kadar devam ettirmeye gücü yeten bir zat, bütün bu maddeleri ikinci defa bir araya getirip tekrar diriltmeye daha fazla güç sahibidir."

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bedenler topraktan yaratılmıştır, ruhlar ise âlemlerin Rabb'inin nurundan yaratılmıştır. İnsanın maddi vücudu, ilâhî nur olan ruh için bir zarf (kap) hükmündedir. Çünkü ruh, kudsî nurlardan bir nur ve Allah'ın sırlarından bir sırdır.

Kim tabiatını temizler ve latif hale getirirse; onda rubûbiyyet sırları ve ledünnî ilimler zuhur eder; ruha melekût âleminin nurları ve ceberût âleminin sırları keşfolur. Bu durumda nuranî ruh bedene hâkim olur. Kim de tabiatını günahlarla kirletir, şehvetlerine tâbi olarak onu katı hale getirse ruhundan nurlar perdelenir ve gizlenir. Bu defa nuranî ruha zulmâniyet içindeki beden hâkim olur; onu ledünnî ilimlerden ve kudsî sırlardan perdeler. Bu durum, Hak Teâlâ'nın sonsuz hikmeti, adaleti ve kahrının zuhuruyla gerçekleşir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah Tektir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette zatında ve sıfatlarında tek oluşunun delilini zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ
وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

3. ***O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi, açığınızı bilir;*** *(hayır ve şer)* ***ne kazandığınızı da bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Her türlü hamdin kendisine ait olduğu ve bütün kâinatı yoktan var eden *O Allah, göklerde ve yerde* tek ilâhtır; nuru, kudreti ve her şeyi ihatasıyla zâhirdir. O'nun bir ortağı yoktur. *O sizin bütün gizlinizi, açığınızı,* hayır ve şer olarak *yapıp kazandıklarınızı bilir;* ona göre sevap ve ceza verir."

Âyette geçen "gizli ve açık" durumla, nefsin ortaya çıkan halleri, "kazanılan" şeyle de âzaların yaptığı ameller kastedilmiş olabilir.

Sûrenin birinci âyeti Allah'ın kudretinin delili, ikinci âyeti, öldükten sonra dirilmenin delili, üçüncü âyeti de Allah'ın bir oluşunun delili olmaktadır.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hak yerden, yönden, nasıldır diye sorulmaktan, maddeden ve şekilden münezzehtir. Bununla birlikte hiçbir yer, mekân, sayı ve cisim, cevher ve araz O'ndan hâlî (uzak ve boş) değildir. Çünkü O, lutfuyla her şeyi kapsamıştır, nuru ile her şeyde zuhur etmiştir. Nasıl olduğunu bilemeyiz, fakat O, her şeyi bilmesi ve ihata etmesiyle bilinmektedir. Hiçbir varlığa bağlı değildir. Kim O'nu bu şekilde tanımaz, marifetin tadına ermez ve O'nu müşahede etmezse onun basireti (kalp gözü) kördür ve o, Hak Teâlâ'yı müşahededen mahrumdur. İbn Vefâ[49] nazım halinde demiştir ki:

"O, haktır; her şeyi kuşatandır. O, yüce arşın sahibi Rahmân'dır. O, bütün varlıklarda müşahede edilendir, fakat O'nu müşahededen şiddetli zuhuratı gizlemektedir. O her şeyi görendir; bütün gayb O'nun için ayan beyandır. Herkesin yöneldiği Kâbe'den maksat O'dur. Bütün âlem O'nun için bir gölge hükmündedir; uzaktaki ve yakındaki her şey O'na secde etmekte (hükmüne boyun eğmektedir). O'nun hakkında bu kadar gerçeği bilmek yeterlidir; nefsini bundan fazlasını istemekten menet!"

Cenâb-ı Hakk'ın Birliğinden Yüz Çevirenler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, birliğini ispat eden delillerden yüz çevirenleri yererek şöyle buyurdu:

---

[49] Ali İbn Vefâ, (v. 807/1404), Mısır'da yetişen büyük velilerdendir. Kıymetli eserleri vardır. Hikmetli şiirlerden oluşan bir de divanı mevcuttur (bk. Heyet, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, 12/204; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, 7/180-183). Ali b. Vefâ'nın, hikmetli söz ve nasihatlerinden güzel alıntılar için bk. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 328-396 (Beyrut 2005).

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ④ فَقَدْ
كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ⑤

4. ***Onlara Rab'lerinin âyetlerinden bir âyet geldiğinde, illâ ondan yüz çevirirler.***

5. ***Kendilerine hak geldiğinde onu yalanladılar, fakat alaya aldıkları şeyin haberleri kendilerine gelecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlara,* yani kâfirlere, Allah'ın birliğine ve sıfatlarının kemaline delil olan *bir âyet geldiğinde, illâ ondan yüz çevirirler.*"

Bir diğer mana:

Onlara, Allah'ın kudretine ve resûlünün doğruluğuna delil olan bir mucize geldiğinde, illâ onu yalanlarlar.

Yahut onlara, Allah'ın birliğine ve zatının kemaline delil olan Kur'an âyetlerinden bir âyet geldiğinde, illâ ondan yüz çevirirler, âyetlerin üzerinde düşünmeyi terkederler, ona yönelmezler.

"Kendilerine hak yani Kur'an geldiğinde onu yalanladılar." Bu âyet, önceki âyet için bir delil gibidir; çünkü onlar, âyetlerin en büyüğü olan Kur'an'ı yalanlayınca, onun dışındaki âyetleri daha kolay yalanlarlar. Cenâb-ı Hak, sonra onları korkutarak şöyle buyurdu:

"Fakat alaya aldıkları şeyin haberleri kendilerine gelecektir." Yani, onlara dünyada ve ahirette azap geldiğinde, öldükten sonra dirilme, hesaba çekilme gibi alay ve inkâr ettikleri şeylerin ne olduğu kendilerine apaçık ortaya çıkacaktır. Yahut İslâm yayılıp yükseldiği zaman, alay ettikleri gerçek kendilerine apaçık belli olacaktır.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime ezelde hızlân yani ilahî rahmet ve inâyetten mahrumiyet takdir edilmişse, ona, tevâtür derecesindeki delil ve ispatlar bile bir fayda vermez. Ortaya konan mucize ve kerametler, onun ancak hasedini ve düşmanlığını artırır. Onun Allah'a davet edilmesi, ancak, haktan yüz çevirip uzaklaşmasını artırır. Şekavetten (ilâhî rahmetten mahrum edilmekten) ve hakkında kötü âkıbet takdir edilmekten Allah'a sığınırız.

İbret ve Tefekküre Davet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, inkâr edenlere düşünüp ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ
نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ⑥

6. *Onlar, kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkânları onlara vermiştik. Üzerlerine gökten bol bol yağmurlar indirmiş,* (ev ve arazilerinin) *altından ırmaklar akıtmıştık. Bununla birlikte onları günahları yüzünden helâk ettik ve kendilerinden sonra başka nesiller yarattık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar,* ibret ve basiret gözüyle *kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Onlara yeryüzünde, size vermediğimiz imkânları vermiştik."* Onlara yerleşme, ev bark edinme ve güven içinde yaşama imkânı vermiştik.

Bir diğer mana: Onlara, yeryüzünde değişik işlerinde kullanacakları kuvvet ve aletler vermiştik.

Evet, ey Mekkeliler, *sizden öncekilere*, size vermediğimiz imkânları vermiştik. Onlara size vermediğimiz zenginlik ve uzun ömür vermiştik. Yahut onlara, size vermediğimiz kuvvet, mal zenginliği, insanlara karşı teçhizat, sayı ve diğer sebeplerle üstünlük vermiştik.

"*Onlara*, ihtiyaçlarına göre kendilerine faydalı olacak şekilde *gökten bol yağmur indirmiş*, ev ve arazilerinin *altından* nehir ve *ırmaklar akıtmıştık*. Böylece onlar, meyve ve nehirler arasında bolluk ve refah içinde yaşadılar, fakat bu kadar nimet içinde isyan ettiler, haddi aştılar, nimete karşı azgınlıkta bulundular; bunca nimet, servet ve imkân kendilerini kurtaramadı. *Onları günahları yüzünden helâk ettik ve peşlerinde onların yerine başka nesiller yarattık.*"

Verilmek istenen mesaj şudur: Hak Teâlâ, Âd ve Semûd kavimleri gibi, sizden önceki kavimlere memleketlerinde yerleşim imkânı ve kullara karşı üstünlük verdikten sonra onları helâk edip peşlerinden yeni bir nesil getirerek onlarla beldeleri mâmur etmeye kadir olduğu gibi, ey Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] çağdaşları, Allah aynı şeyi sizin için yapmaya da kadirdir.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Olaylar üzerinde düşünmek ve ibret almak, kalpte incelme ve inkisar (hüzün ve kalp kırıklığı) halini meydana getirir. Azim ve gayret sahibi âbid ve zâhidlere göre, varlık ve olaylar üzerinde tefekkür ederek ibret almak büyük bir ibadettir. Bu halin daha da üstünde, müşahede ve görme derecesindeki tefekkür vardır. Bu tefekkürde, bütün kâinat dürülüp ilk haline nazar edilir, mananın zuhur etmesiyle maddî şekil ve varlıklar gözden kaybolur. Yahut bu tefekkür kalbe kâinatı taşıyanı ve onları ayakta tutanı gösterir. Birincisi, iman ve tasdik tefekkürü; ikincisi ise müşahede ve hakikati görme tefekkürüdür. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin İnadı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin inadını ve mucizelerin kendilerine fayda vermediğini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا
إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا
لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا
وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

7. ***Eğer sana kâğıtta yazılı bir kitap indirseydik de onu elleriyle tutmuş olsalardı bile, o kâfirler yine, "Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir!" derlerdi.***

8. ***"Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer bir melek indirseydik elbette işleri bitirilmiş olur, kendilerine göz açtırılmazdı.***

9. ***Eğer biz, peygamberi bir melek yapsaydık, onu bir adam şeklinde yapardık ve yine kendilerini düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Muhammed, eğer sana kâğıtta yazılı bir kitap indirseydik de onu gözleriyle görüp elleriyle tutmuş olsalardı,* öyle ki, hiçbir yanılma ve karışıklık ihtimali kalmasaydı *bile,* bundan sonra *o kâfirler yine* inat ederek, *'Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir!' derlerdi.*"

Âyette elle dokunmak özellikle zikredilmiştir; çünkü elle dokunularak tanınan ve tesbit edilen bir şeyde kapalılık ve aldatma olmaz. O zaman kâfirler, başka bir âyette dedikleri gibi, *"Gözlerimiz büyülendi!"* (Hicr 15/15) diyemezler. Burada dokunmanın ellerle olduğunun ifade edilmesi, dokunma fiilinin mecaz değil, gerçek manada olduğunu anlatmak içindir; çünkü dokunma (messe) fiili, bazan mecazi olarak araştırma, inceleme, yoklama manasında kullanılır. Şu âyette olduğu gibi: "Cinler dediler ki: *"Biz göğü yokladık; (lemesnâ) onu kuvvetli koruyucular ve yakıcı alevlerle doldurulmuş olarak bulduk"* (Cin 72/8).

Müşrikler sonra, başka bir mucize isteyerek *şöyle dediler: "Ona bir melek indirilseydi* de; bize onun bir peygamber olduğunu söyleseydi yahut yanında bir uyarıcı veya peygamberliğine şahitlik yapar biri bulunsaydı *ya!"*

Rivayet edildiğine göre, bunu isteyenler Âs b. Vâil, Nadr b. Hâris ve Zem'a b. Esved'di.

Hak Teâlâ buyurdu ki: *"Eğer onların istediği gibi bir melek indirseydik elbette helâk edilerek işleri bitirilmiş olurdu."* Allah'ın önceki ümmetler hakkında uygulaması böyle cereyan etmiştir. Onlar bir mucize isteyip de mucize kendilerine gösterildiğinde onu inkâr yoluna gittiklerinde Allah derhal onları helâk etmiştir. *"Sonra kendilerine göz açtırılmazdı"*, yani azap indirildikten sonra, kendilerine bir an olsun mühlet verilmezdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Olduğunu farzedelim; eğer biz, onların istediği gibi, üzerlerine bir melek indirseydik, onu görmeye güç yetirmeleri için, kendisinin bir insan sûretinde gözükmesi gerekirdi. *Eğer biz onu bir melek yapsaydık,* onu görmeye güç yetirmeleri için *kendisini bir adam sûretinde yapardık."* Cebrâil'in [aleyhisselâm], sahabeden Dihye el-Kelbî sûretinde temessül edip gözükmesi gibi. Hiç şüphesiz insanın beşerî kuvveti melekleri görmeye güç yetiremez. Onları aslî sûretlerinde ancak peygamberler gibi seçkin zatlar görebilir; onların sırları kudsî nurlarla dolu olduğu için, buna güç yetirirler.

Melek insan sûretinde gözükünce, iş onlara karışık gelecek ve bu defa onlar, "Bu melek değil, ancak bir insandır!" diyeceklerdi. "Böylece biz *yine kendilerini düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."* Yani kendilerine ve zayıf halli insanlara karışık gelen şeyi, yine karışık gösterirdik; onlar meleği tanımadıkları için iş kendilerine yine karışırdı.

Bir diğer mana: Onlara öyle karışık bir iş ederdik ki bu onları ve aklı zayıf kimseleri yine şüpheye götürürdü.

Allah Teâlâ'nın kudretini göstermedeki âdeti şudur: O, rubûbiyyet sırrı korunsun diye, kudretini hikmet perdesi altında göstermektedir. Allah kime ezelde ilâhî inâyetini takdir etmişse onun kalbinde hakkı tasdik etmeyi yaratır; diğer kimseye ise iş karışır, kudreti ve hikmeti anlayamaz. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilere verilen kerametler, peygamberlere verilen mucizeler gibidir; onlar ancak sıdk ve sadakat ehli kimselere verilir. Velilerle dostluk kurmak da ancak ilâhî inâyete ulaşmış kimselere nasip olur. Bir ârif (İbn Atâullah-ı İskenderî) der ki:

"Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna kavuşturmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim."

Bu durumda, velileri inkâr eden kimseler onlarda ancak kendilerinden uzaklaşmayı gerektiren şeyleri görürler; onları kabul ve tasdik eden kimseler ise sadece onlara yaklaşmayı ve kendilerine muhabbet etmeyi gerektiren şeyleri görürler.

Her Peygamberin Karşılaştığı Olay: İnkâr ve Alay Edilmek

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, resûlünü teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ
مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ۝

10. ***(Resûlüm üzülme!) Senden önceki peygamberlerle de alay edildi. Sonuçta, onlarla alay edenleri alay ettikleri şey (azap) kuşatıverdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlünü teselli için buyurdu ki: "Resûlüm üzülme; *gerçekten, senden önceki pek çok peygamberle de alay edildi.* Onlar kavimlerinin eziyetlerine sabrettiler. *Sonuçta,* Allah, peygamberiyle alay edenleri helâk etti; *onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıverdi.*" Yani alay ettikleri ve çok uzak gördükleri azap başlarına geliverdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların başına alaylarının cezası geldi; bu da helâktir.

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler için teselli olan her şey, veliler için de bir tesellidir. Bu ümmet içindeki sıddık velilerin hepsine Allah, halkı musallat etmiştir ve bu, o veli bu âlemden göç edene kadar devam etmiştir. O ruh ki bu âlem ona zaten dar gelmekteydi ve kendisine melekût âlemini müşahede imkânı verilmişti. Bu ruhtan mâsiva adına (kusur olarak) ne kalmışsa hepsi temizlenip onda güzel sıfatlar kemalini bulunca, Allah onu halka gönderdi. Bu kimse, halktan ganîdir; onlardan gözünü ve gönlünü çekip sadece Allah'a bağlanmıştır; cismiyle halkın içindeyken kalbi Hak'la beraberdir. Allah'ın velilerinde uyguladığı kanunu budur.

Her veli, halk kendisine eziyet ettiğinde, önceki veli ve peygamberlerin halini düşünerek kendisini teselli eder. Şu kadar var ki bu ümmetin evliyası, makamları kâmil olduğunda, peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kademi (hali ve yolu) üzere bulunup kullar için bir rahmet olur. Kim onlara eziyet ederse genelde hemen cezası verilmez. Onun tâbi olduğu Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] bütün âlemlere bir rahmet olup kendisine eziyet edenler için, *"Allahım, kavmimi affet, onlar bilmiyorlar!"*[50] dediği gibi; kâmil veliler de kendilerine düşmanlık edenlere, hemen beddua ile karşılık vermeyip onların ıslahına dua ederek herkese rahmet olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[50] Kâdî İyâz, *eş-Şifâ,* 1/95.

Geçmiş Ümmetlerden İbret Almak

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ibret alma emrini yenileyerek şöyle buyurdu:

قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ۝

11. ***De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara *de ki: Yeryüzünde dolaşın,* onun dört yanını gezin; *sonra* Âd, Semûd, Lut'un kavmi ve Medyen ahalisi gibi, sizden önce yaşayıp peygamberlerini *yalanlayanların sonunun nice olduğuna bakın!* Allah'ın onları, köklerini kazıyacak bir azapla nasıl helâk ettiğin görün! Görün de ibret alın ve Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlamaktan sakının."

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zikir ve nasihat ehlini inkâr edenlere denir ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah'a yönelmiş kimseleri inkâr edenlerin âkıbetinin ne olduğunu görün. Onların âkıbeti, hızlân (ilâhî rahmetten mahrumiyet), ölümden sonra kötü nam ve sıfatla anılmak ve perişanlık olmuştur. Bu konuda örnek olacak pek çok kimse vardır. Allah Teâlâ bizleri, gazabına uğramaktan muhafaza eylesin.

Her Şey Allah'ın Elinde

Cenâb-ı Hak, her şeyin kendi elinde ve tasarrufunda olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ
لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ۝ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝

12. ***Onlara, "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" diye sor. De ki: "Allah'ındır." O, zatına** (yarattıklarına karşı)* ***rahmet etmeyi yazdı. Hiç şüphesiz sizi, hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Kendilerini zarara sokanlar var ya işte onlar iman etmezler.***

13. ***Gecede ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O her şeyi işitendir, bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, müşriklere, *'Göklerde ve yerde olanlar,* yaratılış, mülk ve kul olarak *kimindir?' diye sor.* Onlara, 'Başkasının değil, sadece *Allah'ındır' de."*

Âyetin kastı, Allah'ın birliğine delil olan şeyleri ortaya koymak ve şirk fikrini çürütmektir. Âyette, kâfirlere karşı susturucu delili getirmek için, soru ifadesi kullanıldı. Cenâb-ı Hak, önce soruyu sordu, sonra cevabı kendisi verdi. Çünkü kâfirler, belirtilen bu gerçeği zaruri olarak kabu etmek zorundadır. Böylece ortaya çıktı ki, gerçek ilah, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu zattır. Karşısındakine bir şey soran kimse, vereceği cevapta hasmının muhalefet edemeyeceğini bildiğinde, cevabı kendisinin vermesi güzel bir usuldür.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, onları lutuf ve iyilikle iman ve tövbeye davet ederek buyurdu ki:

"Allah zatına, yarattıkları için rahmet etmeyi yazdı."

Diğer bir âyette bu rahmetin şekli şöyle açıklandı: *"Sizden kim, cahillikle bir kötülük yapar ve sonra tövbe edip halini ıslah ederse şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edicidir"* (En'âm 6/54).

Allah'ın bir şeyi kendisi için yazması, onu ezelde takdir etmesinden ibarettir. Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu durumu şöyle açıklamıştır:

"Allah, gökleri ve yeri yaratmadan önce, katındaki bir kitaba şöyle yazdı: Hiç şüphesiz rahmetim, gazabımı geçmiştir." Bir başka rivayette, *"Rahmetim, gazabıma galip gelmiştir"* şeklinde zikredilmiştir.[51]

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde der ki: *'Allah, kendi üzerine rahmeti yazdı'* demek, lutuf ve ihsanıyla rahmet etmeyi kendisine gerekli kıldı, demektir. Rahmetten murat, iki cihanı kaplayan ihsanlarıdır. Şunlar da bu rahmetin kapsamındadır: Kulları marifetine (zatını tanıma yoluna) hidayet etmesi, onlara birliğini öğretmesi, zatını tanıtan delilleri ortaya koyması, kitaplar indirmesi ve kâfirlere hemen azap etmeyip mühlet vermesi ..."

Cenâb-ı Hak, sonra, rahmetinin apaçık zuhur edeceği yeri zikrederek şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz Allah sizi kıyamet gününde toplayacaktır." Yani sizi kabirlerinizden dirilttikten sonra, kıyamet gününde hesap yerinde toplayıp tövbe ve iman edenleri mükâfatlandıracak, şirk ve küfre dalanları cezalandıracaktır. O günün gelmesinde yahut Allah'ın sizi bu şekilde toplayıp ihsana kavuşanları hüsrana düşenlerden ayıracağında hiçbir şüphe yoktur. Bunun için şöyle buyurdu:

"Ana sermayelerini zayi ederek *kendilerini zarara sokanlar var ya onlar,* kendilerine ölüm gelene kadar *iman etmezler."* Bundan daha büyük hüsran ve zarar yoktur. Bu ana sermaye, imanı ve tevhidi gerektiren sağlam düşünce ve doğru görüştür. Gerçekten, sağlam ve doğru düşünmeyi iptal etmek, taklide ve kuruntulara dalmak, onları, küfürde ısrara ve ölene kadar imandan kaçmaya sevketti. Onlar, önce doğru görüşü, güzel düşünceyi zayi ederek zarar ettiler; bu da onların imansız kalmasına sebep oldu.

Cenâb-ı Hak, sonra cevabı şöyle tamamladı:

"Onlara de ki: Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar Allah'ın olduğu gibi; *gecede ve gündüzde barınan,* yani onların içinde yer alan yahut onlarda sakin olan ve hareket halinde bulunan *her şey O'nundur. O,* işitilecek *her şeyi işitendir,* bilinecek her şeyi *bilendir;* bütün âlemde, gecede ve gündüzde O'na gizli kalan hiçbir şey yoktur."

---

[51] Rivayetler için bk. Buhârî, Tevhid, 15, 22; Bid'ü'l-Halk, 1; Müslim, Tevbe, 14/16; Ahmed, *Müsned,* 2/242.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kul, bütün mahlûkatın Allah'ın kabzasında (kudret ve tasarrufunda) olduğunu, bütün işlerinin Allah'ın elinde bulunduğunu, O'nun bütün varlıkları ilmiyle kuşattığını, her şeyi işittiğini ve hepsini gördüğünü bilince, artık onda kimseyi kınama hali kalmaz. Onun hata ve sevap hesabı olmaz; ancak dinin açıkça kötülediği şeyleri kötü bilir. Onun asıl hali, yüce sultanın mülkünde ne yaptığına bakıp onları kabul ve rıza ile karşılamaktır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, bir vakitte bir şey ortaya koyduğunda, onun dışında bir şeyi ortaya koymaya çalışan kimse, tam manasıyla cahildir; öyle ki cehaletten geride hiçbir şeyi bırakmamıştır."

Tevhid ehlinin hali, ilâhî tecellileri kabul ve rıza ile karşılamaktır. Onlar, kader rüzgârları kendilerini ne tarafa çevirirse o tarafa yönelirler. Ancak onlar, her hallerinde kalpleriyle o sonsuz ihsan sahibi kerim Mevlâ'nın rahmetini isterler; onu elde etmek için ağlayıp sızlarlar. Bütün himmetleriyle saadet ve mağfiret sebebi olan işlere yönelirler. O'ndan sırf lutuf ve ihsanı ile kendilerini hoşluk içinde cennet ve rızasında buluşturmasını ümit ederler. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bizleri de onlardan etsin. Âmin...

Yüce Allah'ı Tanıtan Deliller

Cenâb-ı Hak bundan sonra, şirke düşenlerin karşısına zatını tanıtan delilleri koyarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ
قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ

﴿١٤﴾ قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُصْرَفْ
عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُۜ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ
بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَۜ وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١٨﴾

14. ***De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tan başkasını mı dost edineceğim! O, yedirir fakat kendisinin yedirilmeye ihtiyacı yoktur." De ki: "Bana O'na teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma, denildi."***

15. ***De ki: "Ben, Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün azabından korkarım."***

16. ***O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah ona acımıştır. İşte apaçık kurtuluş budur.***

17. ***Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse şüphesiz O, her şeye kadirdir.***

18. ***O, bütün kullarının üstünde hükmünü icra edendir. O, hakîmdir, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara de ki: *'Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tan başkasını mı dost edineceğim!'* Yani gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tan başkasını mı kendisine ibadet ve muhabbet ederek mâbud edinecek ve onu Allah'a ortak koşacağım! Halbuki o Allah ganîdir; hiçbir varlığa muhtaç değildir, bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. O, kullarına rızık verir, onlara *yedirir; kendisi yerilip beslenmeye muhtaç değildir.* O'nun kendisine bir şey yedirecek kimseye ihtiyacı yoktur. O kullarına rızık verir, kendisine rızık verilmesi söz konusu olmaz."

Âyette, özellikle yedirme olayının zikredilmesi, insanların ona fazlaca ihtiyacı olduğu içindir. Aslında bütün nimetler için durum aynıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onlara *de ki: Bana O'na teslim olanların ilki olmam emredildi.*" Ben, bütün varlığım ile bu mutlak manada zengin olan gerçek ilâha teslim olup boyun eğdim; O'nun dışındaki bütün varlıkları terkettim. O varlıklar ki onlar, hayatın başında ve devamında hep ihtiyaç içindedirler.

Bu âyetin emri gereği, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın dinine ilk koşan olmuştur. Sonra kendisine şöyle dendi:

"Sakın müşriklerden olma!" Resûl-i Ekrem'e böyle buyrulması, diğer insanları şirkten nefret ettirmek içindir; yoksa Allah Resûlü zaten şirkten uzaktır.

Diğer âyette şöyle buyruldu: "*De ki: Ben, şirkle ve başka bir şekilde Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün, kıyametin azabından korkarım.*" Bu da, onların Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine uydurma beklentisini kökünden kesip atmak için kullanılmış etkili bir ifadedir. Ayrıca tariz yoluyla (üstü kapalı) müşriklerin âsi oldukları ve azabı hak ettikleri ifade edilmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim, o kıyamet gününde bu azaptan uzaklaştırılırsa gerçekten Allah ona acımıştır,* yani onu kurtarmış ve kendisine nimetini ihsan etmiştir. *İşte apaçık kurtuluş budur.* "Yani, bu azaptan kurtarılma veya ilâhî rahmete gark edilme, apaçık kurtuluştur.

Cenâb-ı Hak, sonra, yüce zatının ibadeti ve dostluğu hak etmesinin diğer delillerini zikrederek buyurdu ki:

"*Eğer Allah sana,* hastalık ve fakirlik gibi *bir zarar dokundurursa onu kendisinden başka giderecek yoktur;* çünkü bu sıkıntıyı gidermeye O'ndan başkasının gücü yetmez. *Ve eğer Allah sana bir hayır* yani sıhhat, zenginlik, marifet ve ilim gibi bir nimet *verirse şüphesiz O her şeye kadirdir.*"

Allah, verdiği bu nimeti muhafaza etmeye ve devam ettirmeye kadirdir; onu kuldan gidermeye kimsenin gücü yetmez. Bir âyette buyrulduğu gibi, *"O'nun ihsanını geri çevirecek hiç kimse yoktur"* (Yunus 10/107).

"O Allah, kahr, galebe ve kudretiyle *bütün kullarının üstünde hükmünü icra edendir;* hepsi O'nun elinde ve tasarrufundadır. *O, hakîmdir,* bütün işlerinde ve tedbirinde hikmet vardır; *kullarının bütün gizli işlerinden haberdardır;* onların bâtınî ve zâhirî hallerinden hiçbir şey O'na gizli kalmaz."

14-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, Cenâb-ı Hakk'a muhabbet, sürekli O'nun dostluğu ve O'nun dışında her haliyle fakirlik içinde bulunan diğer varlıkları terketmek (gönülden çıkarmak) teşvik edilmektedir.

Âyette ayrıca, yerdekilerin ve göklerdekilerin efendisi olan Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) uyarak, hayırlarda yarışmaya ve taatlara koşmaya teşvik edilmektedir. Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem), Allah'a ibadet edenlerin ilkiydi ve Mevlâ'sına ilk yönelen de kendisiydi. Allah Teâlâ buyurur ki:

"De ki: *Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı; ona ilk ibadet eden benim!"* (Zuhruf 43/81). Şayet Allah için bir çocuk edinmek câiz olsaydı, buna en evla olan benim; çünkü O'na ilk ibadet eden benim.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *'De ki: Bana O'na teslim olanların ilki olmam emredildi'* âyetinin manası şudur: Ben kâinatın yaratılmasında ilk cevher olarak ilâhî huzurda benden başka kimse yokken, bana muhabbette, aşk ve şevkte bütün varlıkların ilki olmam emredildi ve halkın içinde muhabbet sıfatımla Allah'a ilk boyun eğen, O'nun rabliğini gönülden ilk kabul eden olan, dilediği her işte kendisine hiç itiraz etmeyen benim olmam istendi."

Velilerden biri demiştir ki: "Hak ortaya çıktığında ona ilk boyun eğen ben olurum."[52]

---

[52] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/349.

En Büyük Şahit: Yüce Allah

Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Ey Muhammed, biz yahudi ve hıristiyanlara seni sorduk, onlar, yanlarında (kitaplarında) senin hakkında bir bahis ve sıfat bulunmadığını söylediler; bize senin için kimin şahitlik edeceğini göster!" dediler; Allah Teâlâ da şu âyeti indirdi:[53]

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاُوحِيَ
اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ . . .

19. ***De ki: "Şahitliği en büyük olan kimdir?" De ki: "Allah'tır. O, benimle sizin aranızda şahittir. Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyedildi ..."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sana, 'Senin peygamberliğine kim şahitlik eder?' diye soranlara, *"Size göre şahitliği en büyük olan kimdir?' diye sor;* eğer sana cevap vermezlerse sen *de ki: Allah'tır.* O, şahitlerin en büyüğüdür. O, delilleri ortaya koyarak ve mucizeleri göstererek benim peygamber olduğuma şahitlik edendir. *Allah benimle sizin aranızda şahittir* ve şahit olarak O yeterlidir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyedildi ..."* Yani, bu Kur'an bana eğer yüz çevirirseniz onunla sizi korkutmam ve ona iman ederseniz sizi müjdelemem için vahyedildi.

Âyette, korkutma ile yetinildi, müjdeleme zikredilmedi; çünkü başka âyetlerde onun müjdelemek için gönderildiği açıkça zikredilmişti. Bir de o zaman küfür hali galip olduğundan onlar için daha öncelikli olan kendilerini korkutmaktı.

---

[53] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/526 (Beyrut 2004).

Âyette şöyle denilmek isteniyor: Bu Kur'an bana, onunla sizi korkuttuğum gibi, kıyamete kadar gelecek olan ve kendisine Kur'an'ın ulaştığı kırmızı-siyah her milletten bütün insanları ve cinleri korkutmam için indirildi.

Bu âyette şu konulara delil vardır: Kur'an'ın hükümleri indiği zamanki bütün insanları kapsadığı gibi, daha sonra gelecek diğer insanları da kapsamaktadır. Kendisine Kur'an ulaşmayan kimse, ondan hesaba çekilmez. Böyle kimseler de oldukça azdır.

Saîd b. Cübeyr demiştir ki: "Kime Kur'an ulaşmışsa o kimse, sanki Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] görmüş gibidir."[54]

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyet-i kerimede, halini Allah'ın bilmesiyle yetinmeye ve O'nunla yetinip başkasından gözü ve gönlü çekmeye teşvik vardır. Halini Allah'ın bilmesiyle yetinmenin alameti üç tane olup bunlar şunlardır: 1. Kulun nazarında halk tarafından övülmesinin ve yerilmesinin eşit olması, 2. Eline geçen aza ve çoğa rıza göstermek, 3. Genişlikte ve darlıkta sadece Allah'a yönelmek.

Şunu bil ki Allah senin seçilmiş veli bir kulu olduğuna şahitlik eder, sen de O'nun şahitliği ile yetinirsen, sen, Allah'ın gerçekten seçilmiş bir velisisin. Eğer Allah'ın şahitliği ile yetinmeyip insanların da senin veli olduğunu bilmesi için çırpınırsan, sen, velilik davasında yalancısın. Cenâb-ı Hakk'ın senin veli olduğun bilmesi, O'nun senin için şahitliğidir. Sen, halini Allah'ın bilmesiyle yetin; artık O'nun dışında hiç kimseye yönelme. Yönelme ki Allah'ın senin halini bilmesiyle yetinmediğin için kalbinden ilâhî marifet ve muhabbet çekilip alınmasın. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bir grup kâfir Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Ey Muhammed, sen Allah'la beraber başka bir ilâhın olduğunu bilmiyor musun?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

---

[54] Aynı söz, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den de nakledilmiştir (bk. Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/526; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/257).

...اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى قُلْ لَٓا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ
وَاحِدٌ وَاِنَّن۪ى بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

... ***Yoksa siz, Allah ile beraber başka ilâhlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz? De ki: "Ben buna şahitlik etmem. O, ancak bir ilâhtır. Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerin yaptığını reddetmek için buyurdu ki:

"Yoksa siz, Allah ile beraber ibadet edilmeyi hak eden başka ilâhlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?" Ey Muhammed *de ki: "Ben, sizin şahitlik ettiğiniz şeye şahitlik etmem." Onlara de ki: "O, ancak bir ilâhtır;* ben O'ndan başka hiçbir ilâhın bulunmadığına şahitlik ederim. *Ben sizin ortak koştuğunuz putlardan kesinlikle uzağım."*

19. Âyetin Devamının Tasavvufî İşaretleri

Şirkin gizli ve açık olanından tam manasıyla ancak Allah'ı zatında bir bilen ve O'nunla birlikte başka bir varlık görmeyen ehl-i fenâ (fenâ fillâh derecesine ulaşmış ârifler) uzak kalabilir. Bu tevhide ulaşanlardan biri demiştir ki:

"Allah'tan başka bir varlığı görmeye zorlansam buna güç yetiremem; O'nunla birlikte gerçek vücut sahibi bir varlık yoktur ki ben onu müşahede edeyim!"

Bir diğeri de der ki: "Allah'la birlikte başka bir varlığı müşahede etmen (onu gerçek vücut sahibi görmem) imkânsızdır."

Ârif şairlerden biri de şöyle der: "Yüce Allah'ı tanıdıktan sonra başka kimseyi görmedim; hem bizim yanımızda başkasını görmek yasaklanmıştır."

Âriflerin bu manada sözleri çoktur. Hepsi de vicdanen buldukları ve tattıkları manevi hali göstermektedir. Allah bizi de onların zikri ve muhabbeti ile faydalandırsın. Âmin ...

Allah Adına Yalan Söyleyenler

Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Biz yahudi ve hıristiyanlara seni sorduk, onlar, yanlarında (kitaplarında) senin hakkında bir bahis ve bilgi bulunmadığını söylediler!" dediklerinde Allah Teâlâ iddialarını reddederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ اَلَّذِينَ خَسِرُوا
اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ
كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

20. ***Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Resûlullah'ı) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerine yazık edenler var ya, işte onlar iman etmezler.***

21. ***Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir! Şüphesiz, zalimler iflah olmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kendilerine kitap verdiğimiz yahudi ve hıristiyanlar onu* yani Tevrat ve İncil'de zikredilen sıfatlarıyla Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] *kendi oğullarını tanıdıkları gibi,* hatta daha iyi *tanırlar,* ancak bile bile inkâr ederek ve riyasetlerinin ellerinden gitmesinden korkarak onun sıfatlarını gizliyorlar."

Âyet şöyle devam ediyor: "Ehl-i kitap'tan yalan söyleyerek ve hakkı gizleyerek *kendilerine yazık edenler,* inkâr ve inatla kendilerine yazık eden müşrikler *var ya, işte onlar iman etmezler."* Çünkü onlar, kendilerine imanı kazandıracak doğru görüş, tefekkür ve gerçeğe tarafsız yaklaşmayı kaybederek nefislerine zulmetmişler ve onu değersiz hale getirmişlerdir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Allah Resûlü'nün sıfatlarıyla ilgili hakka şahitliği gizleyerek yahut melekler Allah'ın kızlarıdır, onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir, diye iddia ederek *Allah adına yalan uyduranlar veya O'nun* Kur'an ve mucizeler gibi *âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır!"* Yani bu işleri yapan kimseden daha zalim hiç kimse yoktur.

Onlar, Allah adına yalan uydurmayı ve âyetlerini inkâr etmeyi birlikte işlemişken, her bir işin ayrı ayrı zikredilmesi, onların kendilerine zulümde ne kadar ileri bir noktaya ulaştıklarına dikkat çekmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "Hiç şüphesiz durum şudur: Ondan daha zalim hiç kimsenin olmayışı bir yana; *o tür zalimler iflah olmazlar."*

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah katında insanların en kötü halde, en çirkin durumda olanı, Allah dostlarından birinin veli olduğunu kesin olarak bildikten sonra, haset ve inadından onun halini gizleyen ve onu inkâr eden kimsedir. Gerçekten bu kimse Allah'a harp açmıştır.[55] Şu halde bir veliye teslim olmak ve hakkını teslim etmek, ilâhî bir inâyet; onu tenkitle uğraşmak ise büyük bir cinayettir. Her işinde insafla hareket etmek, şerefli insanların ahlâkıdır; taassup ve benlik ise düşük kimselerin işidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[55] Velileri anlatan meşhur kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan eder, dostumun intikamını alırım ..."* (bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880).

Şirke Düşenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra şirke düşenlerin başına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ
تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ
﴿٢٣﴾ انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

22. ***O gün hepsini mahşere toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara, "Hani nerede ilâh zannederek Allah'a ortak koştuklarınız?" diyeceğiz.***

23. ***Sonra onların fitneleri** (içine düştükleri küfrün âkıbeti), **ancak, "Vallahi ey Rabbimiz, biz ortak koşanlar değildik!" demeleri olacaktır.***

24. ***Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, şunu hatırla: *O gün bütün müşrikleri mahşere toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara, 'Hani nerede ilâh zannederek Allah'a ortak koştuklarınız,* kendilerini sevip onlardan yardım talebinde bulunduklarınız; yani Allah'a ortak kabul ettiğiniz ilâhlarınız?' *diyeceğiz.* O anda, onlarla putlarının arasına engel konur, onlardan uzaklaşırlar. Âyetin devamında belirtildiği gibi, onların fitneleri, yani kendisiyle fitneye düştükleri inkârlarının âkıbeti, *'Rabbimiz, vallahi biz ortak koşanlar değildik!' demeleri olacaktır.* Onlar, bu sözleriyle, dünyada yardım isteyip kendilerini hararetle savundukları putlarından uzaklaşacaklardır."

Yahut onların kendilerine sorulan soruya cevapları, ancak şirkten uzaklaşmaları, kendilerine fayda vermeyeceğini bildikleri halde, ileri derecedeki hayret ve dehşetten dolayı Allah huzurunda yalan yere yemin etmeleridir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Bir âyette, '*İnkârcılar, Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler*' (Nisâ 4/42) buyruluyor; bu durumda onlar, gerçek durumlarını nasıl inkâr ederler?"

Bu soruya verilecek cevap şudur: İnkârcıların ahiretteki halleri, gruplara ve ahiretteki yerlere göre farklı olur. Onlardan bir grup hallerini gizler, bir diğeri ikrar eder. Mahşerin bir yerinde gizlerler, bir diğer yerinde ikrar ederler; çünkü kıyamet günü çok uzundur.

İbn Abbas'a (radıyallahu anh) bu âyet sorulunca demiştir ki: "Onlar kurtulma ümidiyle gerçek hallerini gizlediler; bunun üzerine Allah onların ağzını mühürledi; âzaları konuştu; o zaman hiçbir şeyi gizleyemediler."

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "*Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler!*" Nefisleri şirke düşmüşken, onun şirke düşmediğini söyleyerek nasıl da yalan söylediler. Bunun bir benzeri şu âyettir:

"*Allah'ın hepsini dirilteceği günde onlar, size yemin ettikleri gibi, Allah'a yemin ederler ...*" (Mücâdile 58/18).

Âyet şöyle bitiyor. "*Ve uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!*" Yani Allah'a karşı iftira ederek taptıkları putlar onlardan uzaklaşıp kayboldu.

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir şeyi severse onun için hizmetçi olur, fakat ahirette ondan uzaklaşır. Ne var ki onu ölçüsüz sevmenin ve kendisiyle meşgul olmanın cezasını görür. Bu durumda, fitneden selâmet isteyen kimsenin, sırf Allah için sevmesi, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşması ve yönünü sadece Allah'a çevirmesi gerekir. Evet, selâmet isteyen kimse, zâhiren ve bâtınen ancak kendisini Allah'a yaklaştıran ve mâsivadan uzaklaştıran şeylerle meşgul olmalıdır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünyaya, altına, gümüşe, kumaşa gönül verip köle olanlar helâk olmuşlardır. Helâk olsunlar, baş aşağı düşsünler, ayaklarına batan diken çıkmasın!"[56]

Kalpleri Örtülü Olanların Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin küfür ve inatları sebebiyle dünyada içine düştükleri hali zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫كَ
يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ
يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُۚ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

25. ***Onlardan bir kısmı seni** (okuduğun Kur'an'ı) **dinlerler, fakat biz onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik ve kulaklarına bir ağırlık koyduk. Onlar bütün delilleri görseler yine de ona iman etmezler. Hatta seninle tartışmak için sana geldiklerinde kâfirler, "Bu Kur'an öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" derler.***

26. ***Onlar, hem** (insanları) **ondan nehyederler hem de kendileri geri dururlar. Böylece yalnız kendilerini helâk ederler, ancak bunun farkında değiller.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirlerden bazıları* sen Kur'an okuduğun zaman *seni dinlerler.*" Âyette geçen kâfirlerden murat, Ebû Süfyân, Velid, Nadr, Utbe, Şeybe, Ebû Cehil ve arkadaşlarıdır. Bunlar Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an okurken toplanıp kendisini dinlediler. Sonra Nadr'a,

---

[56] Buhârî, Rikâk, 10, Cihad, 70; İbn Mâce, Zühd, 8; İbn Hibbân, *el-İhsan*, nr. 3218 (Son kısmı hariç).

"O ne diyor?" diye sordular; Nadr da,

"Kâbe'yi beyti yapan Allah'a yemin olsun ki onun ne dediğini bilmiyorum, ancak o dilini hareket ettiriyor; benim size getirip okuduğum gibi öncekilerin masallarından söylüyor!" dedi.[57]

Süheylî demiştir ki: "Kur'an'da nerede 'Öncekilerin masalları' ifadesi geçiyorsa onu söyleyen Nadr b. Hâris'tir. O, İran bölgesine gider, o bölgede yaşamış meliklerin haberlerini öğrenir, Mekke'ye gelip onları Kureyşliler'e okur ve, 'Benim sözlerim, Muhammed'in sözlerinden (okuduğu Kur'an'dan) daha güzeldir!' derdi." [58] Nadr ve arkadaşları hakkında şu âyet indi.

"Biz, o Kur'an'ı anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler çektik ve kulaklarına bir ağırlık koyduk." Bu, haklarında önceden verilen cehennemlik hükmünden dolayı böyle oldu; artık onlar Kur'an'ın manasını anlamazlar ve âyetleri üzerinde düşünmezler.

"Onlar bütün âyetleri, mucizeleri *görseler,* aşırı inatlarından, taklit hastalığı içlerine iyice yerleşmiş bulunduğundan ve haklarında şekavet hükmü verilmiş olduğundan, *ona iman etmezler*; yalanlamaları devam eder, içlerindeki şüpheleri büyür. Hatta o kâfirlerin yalanlaması o noktaya gelir ki sonunda mücadele etmek için sana gelirler ve, *"'Bu Kur'an eskilerin masallarından,* yalanlarından *başka bir şey değil' derler."* Gerçekten, sözün en güzeli olan bir kelâmı, öncekilerin masalları diye tarif etmek, yalanlamanın son haddidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hem* insanları *Kur'an'dan* veya Peygamber'den ve ona imandan *nehyederler hem de kendileri ondan geri dururlar."* Böylece kendileri hak yoldan çıkmış ve başkalarını da haktan saptırmış olurlar.

---

[57] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/527. Olayın detayı için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/233 (Beyrut 2003).

[58] Süheylî'nin Nadr b. Hâris hakkındaki açıklamaları için bk. Süheylî, *Ravzü'l-Ünüf*, 3/289-290.

Bir başka mana: Onlar, Ebû Tâlib ve onunla birlikte olanlar, bir yandan insanları Hz. Peygamber'e saldırmaktan nehyederler, diğer yandan da kendileri ondan uzak durur, iman etmezler. Ebû Tâlib, Mekke'de Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi vesellem) himaye ederdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, bu yaptıkları ile yalnız kendilerini helâk ederler, ancak bunun farkında değiller."* Yaptıkları işlerin zararı ve vebali kendilerine aittir, başkasına yüklenmez.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki kalbi Allah'ın kelâmını düşünmekten ve onun tadını almaktan dört perde engeller. Bunlar şunlardır:

1. Küfür ve şirk perdesi. Bunu iman ve İslâm ortadan kaldırır.

2. Günah ve isyan perdesi. Bu, tövbe ederek ve onları kalpten söküp atarak ortadan kalkar.

3. Nefsani hazlara, şehvetlere ve hevâya dalma perdesi. Bu perdeden, zühd (kalbi dünyadan çekme), vera' (şüpheli şeylerden sakınma), iffet ve çeşitli riyâzetlerle kurtulmak mümkündür.

4. Gaflet, mâlâyâni şeylere dalma ve boş işlerle meşgul olma perdesi. Bu perde de kalp uyanıklığı, Hakk'a yönelme ve bütün varlığı ile Allah'a bağlanma ile ortadan kalkar. Bu perdeler kalpten kalkınca, kalp Allah'a yakınlık halini ve murakabeyi elde ettiği için, Kur'an'ın ve Hakk'a münâcâtın tadını alır.

Geride iki perde daha kaldı. Kul, onlardan da kurtulunca, Kur'an okurken kendisiyle konuştuğu yüce Mevlâ'sını vasıtasız olarak müşahede etme nimetine erer. Bunların birincisi, taatlerin ve zâhirî amellerin tadına aldanma, makamlara ve kerametlere takılıp kalma perdesidir. Âriflere göre bunlar, Hak yolcusu için birer öldürücü zehirdir. Bu perdelerin ikincisi, vehimle oyalanmak ve işin bâtınına ulaşmadan zâhirî hisle yetinmek, manayı yani işin hakikatini müşahede etmeden zâhirdeki şekillerle kalmaktır. Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî bir beytinde der ki:

"Cenâb-ı Hak, kula şöyle seslenir: Şekillere bakma, mana denizine dal; böyle yaparsan belki beni görürsün."

Gazâlî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kalbi, Kur'an'ı anlamaktan perdeleyen engeller dört tane olup şunlardır:

1. Bütün dikkat ve anlayışı, harfleri düzgün okumaya hasretmek, sadece onların mahreci ve çıkarılmasıyla meşgul olmak. Şeytan bu işi bizzat üstlenmiş ve pek çok Kur'an okuyucusunu bununla meşgul edip yormuş ve böylece onları Allah'ın kelâmını anlamaktan uzaklaştırmıştır.

2. İşittiği mezhebi taklitle yetinmek, delilini gerçekliğini araştırmadan ona tâbi olmak ve onun katı bir savunucusu olmak.

3. Günahta ısrar etmek, kibirli olmak yahut dünya sevgisiyle müptela olmak, bu konuda nefsine tâbi olmak. Gerçekten bu gibi şeyler kalbin kararmasına sebeptir; tıpkı aynanın toz toprak ile kirlenip bir şey göstermez hale gelmesi gibi. Kalp kirlendiği zaman, onda Hakk'ın tecellilerine mani olur. Bu, kalbin en büyük perdesidir ve insanların çoğu bu perde ile perdelenmiştir.

4. İnsan bazan zâhirî bir tefsir okur ve İbn Abbas'tan, Mücâhid ve diğerlerinden gelen açıklamanın dışında Kur'an âyetlerinin başka bir manasının olmadığını sanır; bunların ötesinde, görüşlere dayalı tefsirin yasaklandığını düşünür. Bu da büyük bir perdedir. Hiç şüphesiz Kur'an, sahili olmayan bir deryadır. O, kıyamete kadar suyundan avuçlayıp alabilecek herkese açıktır. Herkes ondan ilmî vüsati ve kalbinin safiyeti ölçüsünde alıp anlar, istifade eder ve değişik manalar çıkarır."[59]

Yalancıların Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kâfirleri, kendilerine kıyamet günü hazırladığı azapla korkutarak şöyle buyurdu:

---

[59] Müfessirimiz, Gazâlî'nin açıklamalarını özetle, mana olarak vermiştir (geniş açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/385-386).

وَلَوْ تَرٰىٓ اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا
وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ
رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾

27. Onları, ateşin karşısında durdurulunca, "Âh, keşke dünyaya geri gönderilseydik; Rabbimiz'in âyetlerini yalanlamazdık ve müminlerden olurduk!" derken bir görsen!

28. Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler karşılarına çıktı da ondan böyle diyorlar. Eğer onlar dünyaya geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerlerdi. Onlar gerçekten yalancıdır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut ey görme kabiliyetine sahip kimse! *Ateşin karşısında durdurulup onu* gözleriyle *gördüklerinde* yahut ne olduğunu farkettiklerinde veya içinde girip azabının ne kadar şiddetli olduğunu yakînen bildiklerinde, *kâfirlerin halini bir görsen!"* O zaman, acıklı bir durum ve dehşetli bir korku hali görürdün. *O vakit kâfirler şöyle der:*

"Ah, keşke dünyaya geri gönderilseydik; Rabbimiz'in âyetlerini yalanlamazdık ve müminlerden olurduk!" Onlar, pişmanlığın fayda vermediği ve ayakların kaydığı bir zamanda pişman oldular. Hak Teâlâ buyurdu ki:

"Hayır! Daha önce dünyada gizledikleri ayıpları ve çirkin amelleri karşılarına çıktı, kıyamet günü amel defterleri kendilerine açıldı da ondan böyle diyorlar."

Bir diğer mana: Onlar kıyamette Allah'ın birliğini zorunlu olarak bilip anladıklarında kendilerine imanın hakikati ve onun zıddı olan küfrün ise bâtıl olduğu apaçık ortaya çıktığından böyle derler. Halbuki onlar dünyada imanı gizleyip şirki sergiliyorlardı. Bu halden Allah'a sığınırız.

Hak Teâlâ, âyetin devamında buyurdu ki: "*Eğer onlar,* hakikati anladıktan ve hak ortaya çıktıktan sonra, *dünyaya geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen küfür ve isyanlara dönerlerdi.*" Çünkü onlar, cehennemlik olanların toprağından yaratılmışlardır. Allah bizi böyle bir halden korusun.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar,* kendileri adına söz verdikleri iman etme ve yalandan vazgeçme hususunda *gerçekten yalancıdır.*"

Bu âyetten çıkan hükümlerden biri de şudur: Henüz olmayan bir şeyden haber vermek ve olunca da nasıl olacağını bildirmek ancak Allah'ın bileceği bir şeydir.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü, her şeyin hakikatinin olduğu gibi ortaya çıktığı gündür. Eğer o şey hak ise onun hak olduğu ve doğruluğu ortaya çıkar; şayet bâtıl bir şeyse onun bâtıl olduğu apaçık görünür. Fakat, o günde eşyanın üzerinden hikmet perdesi kaldırılıp kudret ortaya çıktığı ve gayb diye bir şey kalmadığı için, o andaki bilgi bir fayda sağlamaz. Asıl meziyet, gayba iman etmek, kapalı olan şeyi tanımak, kibriya perdesi gerisinden hakkı müşahede etmektir. Manaları müşahede etmek, maddi şeylerin arkasında saklı hakikati görmektir. Varlığın kapalı manası ve gizli yönü açıkça ortaya çıktığı zaman iman olmaz; o zaman ancak müşahede ehli için hakikati görmek; rahmetten mahrum edilen içinse perişanlık kalır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kâfirler, dünyada inkâr ettikleri şeyin hakikatini bilemediler; eğer bilselerdi tevhid ehli olurlardı. Kıyamet günü onlara, inkâr ettikleri şeylerin hakikati gözükür, fakat bunun onlara bir faydası olmaz; çünkü onlar kapalı gerçekleri anlama yolunu tutmadılar.

Eşyanın kapalı, gizli, saklı yönünü incelemek insanı marifete götürür. Bunun yeri de onların iç âlemidir. Onların irfanı az olduğu için, inkâra daldıkları şeylerin sûretini hak görüp isyanın şehvetine tâbi olarak farkında olmadan hakikati gizlediler. Aslında, arştan yere kadar her kalbe, gayb âleminden tecelliler olur, ona Allah tarafından, Hakk'ın rızasını tanıtacak ilhamlar gelir; sahibi bunu bilir, işitir fakat onları kalbinde gizler. Çünkü o, çok gizli ve sırlı bir şeydir. Onun hareketi karıncanın ayak izinden daha gizlidir. Bununla birlikte insan onu vicdanında tanır. Ancak kimin şehvetleri nefsine galip gelmişse, o kimse, Allah'ın hitabına tâbi olup hak yolda yürümez. İşte Allah, kıyamet günü içlerinde gizledikleri bu ilhamları onlar için ortaya koyarak kendilerine gösterir; bunu onları ayıplamak ve aleyhlerine delil oluşturmak için yapar."[60]

Vertecûbî'nin kalple ilgili yaptığı açıklamaların özeti şudur: Kalbe, sahip olduğu özellikten dolayı iki türlü etki olur. Biri Hak'tan, diğeri şeytandandır. Kul hak yoldan ayrılsa da kendisine gaybdan gizli ilhamlar gelir; fakat bunlar gafiller için, âdeta karıncanın ayak sesi gibi son derece gizlidir. Eğer kalp, manen diri ve uyanık ise şeytandan gelen vesveseyi tanır, takip eder ve hakkın ortaya çıkmasıyla onu kalpten temizler. Şayet kalp, şehvetlerin kendisine galip gelmesiyle manen ölü ise kendisine gelen hak ilhamları ölene kadar bastırıp gizler. Onun dünyada gizlediği bu şeyler, ahirette açılıp önüne konur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dünyayı Yegâne Hayat Görenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin bozuk itikadlarını ve onları buna sevkeden husuları zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوث۪ينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ
وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْۜ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّۜ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَاۜ قَالَ فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِۜ
حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا ف۪يهَاۙ
وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَٓا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

---

[60] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/352.

29. ***Onlar, "Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir. Biz, bir daha da diriltilecek değiliz" dediler.***

30. ***Onları, Rab'lerinin huzurunda durduruldakları zaman bir görsen! Allah, "Bu** (yeniden dirilme olayı), **hak değil miymiş?" der. Onlar da, "Rabbimize yemin olsun ki o haktır!" derler. Allah da, "O halde** (bu gerçeği) **inkâr etmeniz sebebiyle tadın azabı!" der.***

31. ***Allah'la buluşmayı yalanlayanlar gerçekten hüsrana uğramıştır. Kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca onlar, günahlarını sırtlarına yüklenerek şöyle derler: "Dünya hayatında yaptığımız kusurdan dolayı vay halimize!" Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür!***

32. ***Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Hiç şüphesiz Allah'tan korkan takva sahipleri için ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ anlamayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirler,* öldükten sonra dirilmeyi inkâr için, *'Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir;* ondan sonra herhangi bir hayat yoktur ve *biz, bir daha da diriltilecek değiliz' dediler.*"

Yüce Allah buyurdu ki: "*Onları, Rab'lerinin huzurunda durdurulduklarıı zaman bir görsen!*" Bu âyet, onların hesap sorulması ve kınanmaları için durdurulacaklarını kinaye yoluyla anlatmaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Rab'lerinin kulları arasında hüküm vermesi için durdurulurlar ve hakkı yakînen tanırlar.

Cenâb-ı Hak onlara, "*İnkâr ettiğiniz bu şey, hak değil miymiş, diye sorar; onlar da, 'Rabbimiz'e yemin olsun ki haktır;* fakat biz haktan sapmış bir kavimdik' *derler.*"

Bu, ahiretteki işler apaçık ortaya çıkmasıyla, yeminlerini tekit için söylenmiş bir sözdür. Hak Teâlâ onlara, "*O halde inkâr etmeniz sebebiyle,* yani inkârınızdan dolayı tadın *azabı!*" der.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'la buluşmayı yalanlayanlar,* nimetleri kaçırmaları ve ebedî azabı hak etmeleri sebebiyle *gerçekten hüsrana uğramışlardır.* Allah'la buluşmaktan murat, öldükten sonra diriliş ve peşinden gelen ahiret hayatıdır. Onlar yalanlamaya devam ettiler, nihayet *kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca, 'Dünya hayatında yaptığımız kusurlardan dolayı vay halimize!' derler."*

Yahut, "Kıyametin kopması hakkında yaptığımız kusurdan yani ona iman edip hazırlanmayışımız yüzünden vay halimize!" derler.

"Onlar günahlarını sırtlarına yüklenirler." Bu ifade, kinaye yoluyla günahlarını taşımalarını anlatmaktadır; çünkü ağır yükler genelde sırtta taşınır. Bunun gerçek manada bir taşıma olduğu da söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre kâfirin ameli, kendisine en çirkin bir sûrette temessül ettikten (bir şekle girip gözüktükten) sonra sırtına biner, kâfir hesap yerine o şekilde gelir. Müminin ameli de kendisine en güzel sûrette gözükür ve mümin onun üzerine binerek hesap yerine gelir.[61]

Allah Teâlâ, kâfirlerin durumu hakkında buyurur ki: *"Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür!"* Yani onların vebalini yüklendiği ve dünyada işlediği şey ne kadar kötüdür. Onların bu günahı, kıyamet günü sırtlarında taşıyacakları yüktür.

Bunun sebebi, aldatıcı dünyaya güvenip dayanmaları ve ebedî hayatı unutmalarıdır. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir."* Yani onun işleri, ancak bir oyun ve eğlencedir; insanı oyalar; onu, peşinden dâimî fayda gelecek olan hayırlı işlerden ve hakiki lezzetten alıkor. Dünya hayatı, peşinden gelen fânilikle birlikte düşünüldüğünde, süresi ancak bir oyun ve eğlence müddeti gibi kısadır; çünkü vakitlerini Rabb'ine taatle değerlendirmeyen kimse için onun altında bir fayda ve menfaat yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hiç şüphesiz ahiret yurdu,* süresi dâimî, nimetleri temiz ve lezzeti hiç bozulmayan cinsten olmasıyla, *Allah'tan korkan takva sahipleri için daha hayırlıdır.* Harap ve fâni olacak bir yurtla, nimetleri hiç bozulmayan ebedî yurttan hangisinin daha hayırlı olduğunu *anlamayacak mısınız?"*

---

[61] Rivayet için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 9/216-217; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 4/1281; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/262-263.

"Takva sahipleri için daha hayırlıdır" âyetinde, müttakilerin bütün işlerinde oyun ve eğlence türü bir şeyin bulunmadığına bir işaret vardır.

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Aklın nuru kemale erince, sahibi için hak ile bâtılı, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırma gücü hâsıl olur. Bu kimse ibret gözüyle dünyaya baktığında onun da fâni ve gidici olduğunu görür; ahirete bakınca onun da kendisine doğru geldiğini ve dâimi, ebedî bir hayat olduğunu görür. Bu durumda dünyadan gönlünü çeker, onun süs ve alâyişinden yüz çevirir. Bütün varlığı ile Mevlâ'sına yönelir. O'ndan başka her şeyden kalbini çeker. Ölümü ve ötesini sürekli gözü önünde tutar. Dünyayı arkasına ve ayaklarının altına atar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Eğer yakın nuru kalbinde parlasaydı, ahireti adım atarak gitmekten daha yakın bulurdun, dünyayı da üzerinde fânilik damgası vurulmuş bir halde görürdün."

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Şayet dünya fâni bir altın, ahiret de ebedî bir toprak olsaydı, akıllı olan kimse, yine de ebedî olanı fâni olana tercih ederdi. İş bunun aksi olunca, yani dünya fâni bir toprak, ahiret de ebedi bir altın olduğundan, elbette ahiret tercih edilmelidir." Şu halde bu dünyayı, hiç aklı olmayan kimse tercih eder. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bur hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Dünya, evi olmayanın evi; malı olmayanın malıdır. Onu aklı olmayan kimse toplayıp yığar, hiç ilmi olmayan cahil kimse onun için düşmanlık eder." [62]

---

[62] Son kısmı hariç bk. Ahmed, *Müsned*, 6/71; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zemmi'd-Dünya*, nr. 182; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10637.

Hz. Peygamber'i Değil, Allah'ın Âyetlerini Yalanlıyorlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kavminden karşılaştığı sıkıntılara karşı Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذٖى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمٖينَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى
مَا كُذِّبُوا وَاُوذُوا حَتّٰى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ
جَٓاءَكَ مِنْ نَبَاِئ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣٤﴾ وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ
اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِىَ نَفَقًا فِى الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِى السَّمَٓاءِ فَتَأْتِيَهُمْ
بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٣٥﴾

33. *Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlar.*

34. *Gerçekten senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda onlara yardımımız yetişti. Allah'ın sözlerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bir kısmı sana gelmiştir.*

35. *Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. Öyleyse sen, sakın bunu bilmeyenlerden olma!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *o kâfirlerin senin hakkında* şair, kâhin, deli veya yalancı gibi *sözlerinin seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar,* senin gerçek bir peygamber olduğunu kesin olarak bildiklerinden, *seni yalanlamıyorlar, fakat onlar,* haset ederek ve maddi itibarın ellerinden gitmesinden korkarak *Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlar."*

Bu âyet Ebû Cehil hakkında inmiştir. O, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem), "Biz seni yalanlamıyoruz; fakat biz senin getirdiğin şeyleri yalanlıyoruz!" demişti.[63]

Ahnes b. Şerîk demiştir ki: "Vallahi Muhammed gerçekten doğru bir kimsedir, fakat ben onun şerefini kıskanıyorum."

Cenâb-ı Hak, sonra, kendisini teselli ederek şöyle buyurdu:

"Gerçekten senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı; onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler." Yani kavimlerinin yalanlamalarına ve eziyetlerine sabrettiler. *"Sonunda onlara yardımımız yetişti."* Onların sabrettiği gibi sen de sabret; tâ ki onlara geldiği gibi sana da yardımımız gelsin. Bu âyette, sabredenlere ilâhî yardımın geleceğine dair gizli bir işaret vardır. Bunun için şöyle denmiştir:

"Sabır, zaferin alametidir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın,* sabredenlere ezelde takdir buyurduğu yardım etme *sözünü değiştirecek hiçbir kimse yoktur."* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Peygamber olarak gönderilmiş kullarımız için şu sözümüz önceden verilmiştir: Hiç şüphesiz onlara yardım edilecektir (ve onlar galip geleceklerdir)"* (Sâffât 37/171-172).

"Resûlüm, önceki *peygamberlerin kavimlerinden* çektikleri sıkıntı haberlerinden *bir kısmı sana geldi.* Onlar bu eziyetlere Allah'ın yardımı gelene kadar sabrettiler; sen de onları örnek al ve sabrederek yardımımızı bekle!"

---

[63] Tirmizî, Tefsîr, nr. 3064; Hâkim, *Müstedrek,* 2/315; İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 9/223.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer müşriklerin senden* ve getirdiğin şeylere imandan *yüz çevirmesi sana çok ağır geldi,* sıkıntı verdi *ise* onlara biz mucize aramak için, *gücün yeterse yerin içine bir tünel açıp içine gir yahut göğe bir merdiven kurarak yukarı çık ve kendilerine bir mucize getir de onu görsünler.* "Şayet buna gücün yeterse yap; fakat ey Resûlüm, bütün iş benim elimdedir; sen ancak bir uyarıcısın.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyetten maksat, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin müslüman olmasına yönelik gösterdiği aşırı hırsı açıklamaktır. Gerçek şu ki eğer onun, yerin altından veya göğün üstünden onlara bir mucize getirmeye gücü yetse İslâm'a girmeleri ümidiyle bunu bile yapardı."

"Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı." Yani, eğer Allah onların hidayet üzere toplanmalarını dileseydi, kendilerini imana muvaffak eder ve onlar da iman ederlerdi, fakat ilâhî murat bunu dilemedi. Bu âyette, "Kul kendi fiilini kendi yaratır" diyen Kaderiyye (Mûtezile) mezhebinin yanlış olduğuna bir delil vardır. Onlar âyeti şöyle yorumlamışlardır: Eğer Allah dileseydi, onlara kendilerini imana mecbur eden bir mucize gösterirdi, fakat hikmetinin dışında olduğu için bunu yapmadı."

"O halde sen, sakın bunu bilmeyenlerden olma!" Yani kaderde takdir edilmeyen bir şeyin olması için hırs gösterenlerden olma! Bunun manası şudur: Sen, onlardan ayrı olarak kendi yoluna devam et; İslâm'a girmiyorlar diye aşırı üzüntün sebebiyle onların durumunu ele alma.

Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde der ki: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılan bu hitap, onun için bir terbiye ve bir halden daha yükseğine terakki ettirmektir. Bu, özel yakınlığa ulaşmış kimselere verilen terbiye gibidir (Dışarıda normal olan bazı durumlar, sultanın huzurunda kusur olur). İlâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler, zâhirde iyilik ve Allah'a yakınlık sebebi olan bazı işleri terkedecekleri bir noktaya gelmişlerdir. Bu konuda onlardan pek çok haber nakledilmiştir."

Şunu da hatırlatayım: Hitabın şiddeti, makamın yüksekliği ölçüsünde olur. Bu durum, çocuğuna karşı çok şefkatli bir babada veya müridine samimi olarak nasihat eden bir mürşidde de çok rastlanır. Allah Teâlâ, Hz. Nuh'a da [aleyhisselâm] şöyle buyurmuştur:

"Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum!" (Hud 11/46). Bu hitap, onun makamının yüceliğinden dolayı böyle şiddetli olmuştur.

33-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlere teselli için söylenen her şey, velilere de söylenir. Çünkü onlar, peygamberlerin has vârisleridir. Peygamberlere emredilen sabır ve hırs sahibi olmama gibi her şey, velilere de emredilir. İnsanlar davetime uysunlar diye hırs göstermek ve kendilerine sırt çevirip inkâr eden biri olunca hüzünlenmek Allah'a davet edenlerin işi değildir.

Allah'a davet edenler, insanların kalp toprağına hikmet tohumlarını ekerler, sonra Allah'ın orada ne bitireceğine bakarlar. Bunu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen ilâhî davete uyarak ve onun ahlâkına tâbi olarak yaparlar. Şunlar tarikatın temel prensipleridir: İnsanlar kendisine yönelse de sırt çevirse de onlardan gönlünü çekmek; genişlik veya sıkıntı olsun, bütün hallerde Allah'a dönmek. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Haktan Yüz Çevirme Sebebi: Kalbin Ölmesi

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin haktan yüz çevirmelerinin sebebinin ruhen ve manen ölmeleri olduğunu zikrederek şöyle buyurdu:

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

36. ***Senin davetini ancak (can kulağı ile) dinleyenler kabul eder. Ölülere gelince, Allah onları diriltir, sonra da O'na döndürülürler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *senin* imana *davetini ancak,* gerçeği anlamak ve düşünmek için *dinleyen kabul eder.* "Bu kimse, kalbi diri olandır. Kâfirlere gelince, onlar manen ölüdürler; hakkı işitmezler ve gerçeği anlamazlar.

"*Ölülere gelince,* onlar, cehaletle ruhları ölmüş ve bu halde maddeten de ölene kadar kalmış kimselerdir. *Allah onları diriltir,* kendilerine hakkı gösterir; onlar imanın fayda vermediği *bir zamanda gerçeği işitirler ve anlarlar.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: "Allah kalben ölüleri bile dünyada hidayete ulaştırarak diriltir.

Âyette geçen ölülerin, maddi olarak ölmüş kimseler olduğu da söylenmiştir. "*Allah onları, mahşerde hesap için yeniden diriltir; sonra* amellerinin karşılığını almak için *Allah'a döndürülürler.*"

36. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin davetine ve Rabb'inin azametini müşahede için seyrü sülûk talebine ancak, kendilerine ilâhî inâyet takdir edilmiş ve Allah'ın, kalplerini hidayet nuruyla dirilttiği kimseler icabet eder. Onlar, kalplerinin ve ruhlarının kulağı ile bu daveti işitirler ve maddi âlemden, sırların ve ruhların âlemine, ilâhî huzura terakki edip yükselirler. Gaflet ve cehaletle kalpleri manen ölmüş kimselere gelince, Allah onları ehlullahın sohbeti bereketiyle diriltir; onların üzerine hidayet rüzgârları eser. Onlara ulaşan bu saadet, haklarında ilâhî inâyet takdir edilmesindendir. Sonra, (bu terbiye sonucu nefis, şeytan ve dünyanın esaretinden kurtarılıp) Allah'a döndürülürler. Böylece yüce sultan, ebedî dostun huzurunda müşahede nimetine ulaşırlar.

Her Canlı Türü Birer Ümmettir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin mucize istemelerini kınayarak şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ
اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

37. ***Müşrikler, "Ona Rabb'inden bir mucize indirilseydi ya!" dediler. De ki: "Şüphesiz Allah mucize indirmeye kadirdir." Fakat onların çoğu bilmezler.***

38. ***Yeryüzünde yürüyen bütün hayvanlar ve iki kanadıyla*** *(havada)* ***uçan bütün kuşlar, sizin gibi birer topluluktur. Biz kitapta*** *(levh-i mahfûzda veya Kur'an'da)* ***hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra onlar, Rab'lerinin huzurunda toplanırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Müşrikler,* öldükten sonra dirilmeyi ve Allah'ın huzuruna dönmeyi işittiklerinde, *'Bu peygambere,* iddia ettiği gibi öldükten sonda dirilmenin ve Allah'a dönmenin gerçekleşeceğini, kendisinin Allah katından gönderilen bir peygamber olduğunu gösteren *bir mucize Rabb'inden indirilseydi ya!'* dediler. Onlara de ki: *'Şüphesiz Allah mucize göstermeye kadirdir';* O, sizin açıkça göreceğiniz ve sizi imana mecbur edecek âdet üstü harika şeyler yaratmaya güç sahibidir. *Fakat onların çoğu,* böyle bir şey indirilmesinin kendileri için bir vebal ve azap olacağını *bilmezler;* çünkü onlar bu mucizeyi görüp de iman etmediklerinde, derhal azaba uğrarlar."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın, kendilerinin istediği şeylerden daha fazlasını yaratmaya gücü yettiğini bilmezler!

Müşriklerin bu mucize isteği, Kur'an'da birkaç yerde tekrar edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onların bu taleplerine farklı cevaplar vermiştir. Bazan onların mucize istekleri reddedilmiştir; çünkü Allah kendilerine pek çok mucize göstermiştir. Olan bir şeyi tekrar etmek gereksiz ve faydasızdır. Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz âyetleri açıkladık" (Bakara 2/118).

"Sana, onlara okunan bir kitabı indirmemiz kendileri için yeterli değil mi?" (Ankebût 29/51).

Bazan da mucize istekleri kâle alınmamıştır. Çünkü karşıdaki hasmın inat ettiği ortaya çıkınca, onunla konuşmanın bir manası yoktur. Açıklamasını verdiğimiz, *"De ki: Allah mucize göstermeye kadirdir..."* âyetinin bu kısımdan olması muhtemeldir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Onlar, ayın ikiye bölünmesi, kendilerine gaybdan birçok haber verilmesi gibi pek çok mucize görmüşken, yeni bir mucize niçin isterler?" Bunun cevabı şudur:

Onlar, gördükleri mucizeleri, inatlarından dolayı mucize olarak kabul etmediler. Gerçekten Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sırrı ortaya çıkınca onunla birlikte bir miktar da insanı hayret ve dehşette bırakan bir özellik bulunur. Onlar, daha önce gördükleri mucizeleri güzel bir düşünce ve tefekkürle idrak etmedikleri için yenisini istediler. Bu, hikmete aykırı bir durumdur.

Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden, öldükten sonra diriltmeye ve diğer her şeye kadir olduğunun delillerini zikrederek şöyle buyurdu:

"Yeryüzünde yürüyen bütün hayvanlar ve iki kanadıyla havada uçan bütün kuşlar, sizin gibi birer topluluktur." Onlar da sizin gibi rızıkları takdir edilmiştir; ecelleri belirlenmiştir, cinslere ve sınıflara ayrılmışlardır, bedenleri korunmaktadır, mekânları bellidir. Hepsi Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufunda, kudreti ve dilemesi altındadır. Bu durum, O'nun kudretinin kemalini, ilminin genişliğini ve tedbirinin her şeyi içine aldığını göstermektedir. Bu, aynı zamanda Allah'ın bir mucize indirmeye, onları öldükten sonra diriltmeye ve hesap için toplamaya gücü yettiğini de gösterir. Çünkü O, yeryüzünde olup biten, kalan eksilen her şeyi bilmektedir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz kitapta yani levh-i mahfûzda *hiçbir şeyi eksik bırakmadık."* Levh-i mahfûz, âlemde, büyük küçük her şeyi içermektedir. Onda canlı cansız bütün varlıkların zâhiren ve bâtınen hiçbir işi ihmal edilmeyip hepsi tesbit edilmiştir.

Her şeyi içeren kitabın, Kur'ân-ı Kerîm olduğu da söylenmiştir. Gerçekten Kur'an, din adına ihtiyaç olacak bütün işleri özet veya detaylı bir şekilde içermektedir. Hatta seleften bir zat şöyle demiştir: "Eğer hayvanımı bağladığım ipim kaybolsa, onu nasıl bulacağımı Allah'ın kitabında bulurum." Yani onun genel prensipleri ve temel usulleri ile hareket ederek onu bulurum, demek istiyor.

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurur: *"Sonra onlar* yani insan-hayvan bütün ümmetler, topluluklar *Rab'lerinin huzurunda toplanırlar."* Birbirinden alacağı olan herkesin arasında adalet uygulanır. Hak sahibinin alacağını alıp kendisine vermede öyle titiz davranılır ki bu işlem hayvanlar arasında bile uygulanır.[64]

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet gününde bütün mahlûkat; insanlar, hayvanlar, yerde sürünen canlılar ve kuşlar hepsi toplanır. Allah Teâlâ'nın adaleti öyle bir tecelli eder ki boynuzlu hayvandan boynuzsuz hayvanın hakkı alınır. Sonra hayvanlara, *'Toprak olun!'* denir. Âyette belirtildiği gibi bu, kâfirlerin, *'Keşke ben de toprak olsaydım!'* (Nebe 78/40) dediği andır." [65]

Hayvanların dirilme ve mahşerde toplanma meselesi, âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Sahih olan görüş, onların da dirileceği ve mahşerde toplanacağıdır. Bu konudaki bir âyette şöyle buyrulur: *"Vahşi hayvanlar, bir araya toplandığı zaman!"* (Tekvîr 81/5).

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayvanların toplanması, ölmeleridir." [66] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[64] Bu konudaki bir hadis için bk. Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 183; Müslim, Birr, 61; Tirmizî, Kıyâmet, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/325; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6513.

[65] bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 9/235; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 4/1286; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 2/46 (Beyrut 1999); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/267.

[66] Rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/428; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 10/3402.

37-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce defalarca şu açıklama geçti: Velilerden keramet istemek, onlar hakkındaki inancın zayıflığından ve sıdkın azlığındandır. Kerametlerin en büyüğü, iç âlemde tevhid üzere istikamet sahibi olmak, zâhirde de gerçek kulluğu yerine getirmektir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Âyetleri Yalanlayanların Hali

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, âyetlerini yalanlayanların çirkin hallerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِۜ مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُۜ
وَمَنْ يَشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

39. ***Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah dilediğini şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kudretimizin kemalini ve birliğimizi ispat eden delillerimizi yahut peygamberlerimize indirdiğimiz *âyetlerimizi yalanlayanlar, sağırdırlar;* Allah'ın âlemlerin Rabb'i olduğuna, ilminin kemaline ve kudretinin büyüklüğüne delil olan bu tür âyetleri, içlerine tesir edecek bir dikkatle dinlemezler. Onlar *dilsizdirler;* hakkı söyleyemezler *ve onlar karanlıklar içindedirler."* Yani onlar inkâr, cehalet, inat ve taklit karanlıkları içine kalmışlardır. Allah kâfirleri sağır, dilsiz ve kör olarak vasıflandırdı. Onların kör oluşunu, âyetin, *"Karanlıklar içindedirler"* kısmından çıkarmak mümkündür.

"Allah dilediğini, adaletine uygun olarak *şaşırtır; dilediği kimseyi de* hidayetine ulaştırıp hakka sevkederek *doğru yola iletir."* Böylece o kimse, hiçbir eğriliği olmayan hak yola tâbi olur.

39. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın veli kulları, yeryüzünde O'nun delillerinden birer delildirler. Kim onları yalanlarsa Allah'tan cahil kalma (marifetten mahrumiyet) karanlığı içinde kalır. Bu kimse ayrıca, nefsin ve varlıkların perdesinin zulmeti içinde, kendisini saran eşya ile çepeçevre sarılmış ve vücut heykeli içinde mahsur kalmış bir şekilde kalır. Kalbi, hakikat adına yapılan uyarıları duyup anlamaktan yana sağırdır. Dili, ilim ve sırlara göre konuşmaktan bağlıdır. Ona ilâhî inâyet takdir edilmemiştir, üzerine hidayet rüzgârı esmemiştir. Hakkımızda kötü âkıbet takdir edilmesinden ve şekavet ehlinin haline düşmekten Allah'a sığınırız.

Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, birliğine delil olacak şeyleri zikrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَۚ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ
وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

40. *De ki: "Ne dersiniz; size Allah'ın azabı gelse veya o kıyamet gelip çatıverse Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz söyleyin."*

41. *"Hayır, sadece Allah'a yalvarırsınız. O da kaldırılması için kendisine yalvardığınız belayı dilerse kaldırır; o zaman siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki*: Bana haber verin; sizden öncekilere geldiği gibi, dünyada *size Allah'ın azabı gelse* *veya o kıyamet* ve onun korkunç halleri *gelip çatıverse* başınıza gelenin kalkması için *Allah'tan başkasına mı yalvarıp sığınırsınız?* Taptığınız putların birer ilâh olduğu iddianızda *doğru iseniz, söyleyin;* gerçekten ne yapardınız?"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Hayır, sadece Allah'a yalvarırdınız. O da kaldırılması için kendisine yalvardığınız belayı dilerse* size bir lutuf olarak dünyada *kaldırır;* kaldırmadığı da olur. Sizden azabı kaldırdığında *siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz;* yani o vakit, akıllarda, 'Her belayı ancak Allah kaldırır, O'ndan başkası bunu yapamaz!' itikadı yerleşmiş olduğundan, Allah'ın dışındaki varlıkları terkedersiniz. Yahut işin korku ve dehşetinden onları unutuverirsiniz."

40-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Herkesin tevhid inancı ve anlayışı, başına sıkıntılı ve zor hallerin gelmesi anında ortaya çıkar. Eğer, zor bir durumla karşılaşan kimse, sadece Allah'a döner ve O'ndan başka kimseye yönelmezse biz onun hak yolunda yiğit bir insan olduğunu anlarız. Şayet bir zorluk anında kul, hemen Allah'tan başkasına koşar ve sığınırsa onun imanı zayıf bir kimse olduğunu anlarız.

Sûfîlere göre, genişlik ve darlık hallerinde Allah'a yönelmek, bu yolun temel esaslarındandır. Mürid Rabb'ine dönerse Cenâb-ı Hak istediği şeyi istediği vakitte ona verir; bazan müridin istediğine göre vermediği de olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Darda Kalınca Yüce Allah'a Yönelmek

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, sıkıntılı anlarda kendisine yönelmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ
يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ

لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ
اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰى إِذَا فَرِحُوا بِمَا اُوتُوا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ
مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا ۚ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

42. ***Gerçekten, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Onları, yalvarıp yakarsınlar diye zorluk ve sıkıntılara uğrattık.***

43. ***Hiç olmazsa, onlara tarafımızdan şiddetli sıkıntı geldiğinde yalvarıp yakarsalardı ya! Fakat kalpleri iyice katılaştı ve şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi.***

44. ***Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında,*** *(üzerlerine indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp)* ***onlara her şeyin kapılarını açtık. Kendilerine verilenlerle sevinip zevke daldıklarında da onları ansızın yakaladık. O anda şaşkınlık ve ümitsizlik içinde kalıverdiler.***

45. ***Böylece zalim kavmin ardı kesildi*** *(kökü kazınıp helâk edildi).* ***Bütün hamd âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu ümmeti korkutmak ve uyarmak için buyurdu ki:

"*Gerçekten, senden önceki ümmetlere,* kendilerini Allah'ın azabıyla uyaracak *peygamberler gönderdik.* Onlar, kendilerine gelen peygamberleri yalanlayıp inkâr ettiler. Bunun üzerine *onları,* kıtlık ve açlık gibi şiddetli belalara ve hastalık, ölüm ve fitneler gibi *sıkıntılara uğrattık. Bunu* onları korkutmak ve *belki yalvarırlar diye yaptık.*" Yani bu musibetleri onlara hakka boyun eğsinler ve yaptıkları isyanlardan tövbe etsinler diye verdik, fakat bunu yapmadılar.

"*Hiç olmazsa, onlara tarafımızdan şiddetli sıkıntı geldiğinde yalvarıp yakarsalardı ya!*" Yani onlara bu musibetler gelince, hakka boyun eğselerdi ya! Böylece kendilerine merhamet ederdik.

Âyette, bir zorluk ve şiddetli sıkıntı anında Allah'a yalvarmanın fayda vereceğine bir delil vardır.

"Fakat kalpleri iyice katılaştı ve yumuşamadı; şeytan da onlara yaptıklarını güzel gösterip kendilerini Allah'a yalvarıp yakarmaktan alıkoydu." Yani onların Allah'a yalvarıp yakarmasına mani olan şey sadece, kalplerinin katılaşması ve şeytanın onlara güzel gösterdiği işleri, kendilerini beğenmeleridir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında;* yani sıkıntı ve musibetlerle yapılan uyarıdan öğüt almayı terkedip günahtan el çekmediklerinde, *onlara her türlü rızık, nimet ve rahatlığın kapılarını açtık."* Bunu onlara önceden çektikleri (fakat uyarısından anlamadıkları) sıkıntı ve zorlukların yerine verdik. Bu onlar için bir istidraçtır (kendilerini farketmeden azaba sürüklemektir), onları şiddet ve rahatlıkla sınamaktır, aleyhlerine delil oluşturmak ve (kendilerinden azabı savacak) bahaneyi ortadan kaldırmaktır. Yahut bütün bunlar, kendileri için bir tuzaktır. Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) gelen rivayette şöyle buyrulmuştur:

"Kâbe'nin Rabb'ine yemin olsun ki o kavim bu şekilde tuzağa düşürüldü."[67]

"Onlar, kendilerine verilen nimetlerle şımarıp zevke daldıklarında yaptıkları tek iş, taşkınlıklarına devam etmek ve nimetle günlerini gün etmek oldu; bunun yanında nimetin sahibini ve O'na karşı şükür görevlerini hiç düşünmediler. İşte böyle bir durumda *onları ansızın yakaladık, o anda şaşkınlık içinde ve bütün hayırlardan ümit kesmiş vaziyette ortada kalıverdiler."*

---

[67] İmam Süyûtî, bu söze hadis olarak rastlamadığını, onun Hasan-ı Basrî'nin sözü olarak rivayet edildiğini belirtmiştir. bk. Münâvî, *el-Fethü's-Semâvî*, 2/605 (Riyad 1409); Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 4/95. Hasan-ı Basrî'nin sözü şu ilave ile bitmektedir: "Kendilerine ihtiyaçları olan her şey verildi, sonra azapla yakalandılar" (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/270).

Ancak bu konuda Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) şu hadis rivayet edilmiştir: *"Allah Teâlâ'nın bir kula dünyalık olarak sevdiği malı-mülkü verdiğini ve o kulun da isyanlara devam ettiğini görürsen, bil ki bu, onun için bir istidraçtır (onu farketmeden yavaş yavaş azaba sürüklemektir)."* Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 4/145; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/331; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4540 (Mütercim).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece zalim kavmin ardı kesildi"*, geride onlardan hiç kimse kalmadı. Bu, onların toptan köklerinin kazındığını ifade etmektedir. *"Her türlü hamd, zalimleri helâk eden âlemlerin Rabb'i Allah'a olsun."* Hiç şüphesiz kâfir, zalim ve âsileri helâk etmek, yeryüzündekiler için büyük bir nimettir. Bu nimet, Allah'a hamdetmeyi gerektirir. Çünkü bu şekilde yüce Allah yeryüzündekileri kâfirlerin bozuk inançlarından ve kötü fiillerinden kurtarmaktadır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

42-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî ceza ve sıkıntıların kullara gösterilmesinden asıl maksat, onların vesile olacağı manevi nimetlerdir. Şu bir gerçek ki her şey, zıddı içinde gizlidir. Nimet sıkıntı içinde,rahatlık zorluk içinde, izzet zillet içinde gizlidir. Cemal celâl içinde gizlidir. Tabii bütün bunlar, kul karşılaştığı sıkıntı içinde Allah'a döner, kalp kırıklığını elde eder ve nefsine zillet yaşatırsa böyledir. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ben, benim rızam için gönül kırıklığı yaşayan, kalbi mahzun olan kimselerle beraberim." [68]

Şu halde, bütün gaybı bilen yüce Mevlâ'ya kalbi kırık, gönlü mahzun bir halde yönelmek, peşinden pek çok nimeti getiren büyük bir ibadettir. Kalpler katılaştığı zaman, bir şiddet ve sıkıntı anında kalp kırıklığı ve Allah'a yöneliş meydana gelmez. Bu durumda başa gelen bela, kul için, ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma sebebi olur.

İnsanın başına gelen olaylar değişik neticeler verir. Bir kısım olaylar insana edep kazandırır, geçmiş günahlarına kefâret olur. Bir kısım sıkıntılar, manevi kazanç ve ilerleme sebebi olur. Bir kısmı da ceza ve huzurdan kovulma olur.

Başa gelen sıkıntının peşinden kulda kalp uyanıklığı hâsıl olur ve kul tövbeye koşarsa bu onun için geçmişteki edep dışı davranışlarının yerine güzel bir edep olur. Kul başına gelen sıkıntıya sabreder ve razı olursa, bu arada kendisinde de edep icap ettiren bir kusur yoksa, bu onun için manevi terakki ve güzel halinde bir artış sebebi olur. Eğer kul, başına gelen sıkıntıya öfkelenip memnuniyetsizlik gösterirse bu onun için ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma sebebi olur. Başımıza ceza getirecek kötü hallerden Allah'a sığınırız.

---

[68] Bu konuda biraz farklı lafızlarla bir hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/315; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 892-893; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/310.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, inkâr edenlere karşı bir başka yönden delil getirerek şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ
اللّٰهِ يَاْتٖيكُمْ بِهٖ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾ قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾

46. *De ki: "Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse bunları size Allah'tan başka hangi ilah geri verebilir?" Bak, delilleri nasıl değişik şekillerde açıklıyoruz; onlar ise hâla yüz çeviriyorlar!*

47. *De ki: "Söyler misiniz; size Allah'ın azabı ansızın veya açıkça gelirse, zalim toplumdan başka helâk olacak kimdir?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, yine *onlara de ki: Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder,* aklınızı ve anlayışınızı giderecek şeylerle *kalbinizi* örterek onu *mühürlerse, bu alınan şeyleri size Allah'tan başka hangi ilâh geri verebilir? Bak, delilleri nasıl değişik şekillerde açıklıyoruz.* "Yani onları, rüzgârın farklı yönlerden esmesi gibi, değişik şekillerde tekrar ediyoruz. Bazan, aklî muhakemeye zemin hazırlayacak deliller zikredilir. Bazan teşvik eden ve korkutan örnekler verilir. Bazan öncekilerin halleri zikredilerek uyarı ve hatırlatma yapılır.

Âyet şöyle bitiyor: "Bütün bunlarla birlikte *onlar ise hâlâ yüz çeviriyorlar.*" Yani bu delil ve örneklerden yüz çevirip onlara yönelmiyorlar. Bunca delilin zikredilmesinden sonra, onların yüz çevirmesi ne kadar şaşılacak bir durumdur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Yine onlara *de ki: Söyler misiniz; size Allah'ın azabı* bir ön işaret olmadan *ansızın veya* öncü alametleriyle birlikte *açıkça gelirse* inkâr ve isyanla *zulüm yapan toplumdan başka helâk olacak kimdir?*"

Azabın ansızın gelmesi, onlara hiç farkettirmeden âniden gelmesidir; açıkça gelmesi ise öncesinde geleceğini hissettirecek alametlerin gözükmesidir. Şöyle de denilmiştir: Azabın ansızın gelmesi geceleyin, açıkça gelmesi ise gündüz olur.

46-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kulakları ancak hakka ait hakikatleri ve uyarıları dinlemek için, gözleri de kâinata ibretle bakması ve içindeki saklı hakikati görmesi için yaratmıştır. Kim onları bu şekilde kullanırsa kulak ve göz nimetine şükretmiş olur. Kim de onları bunun dışında kullanırsa nimete nankörlük yapmış olur. Kim nimete nankörlük ederse onun elinden bu nimetin alınması yakındır. Akıl nuru da böyledir. Allah Teâlâ aklı kula onunla kendisini tanıması, birliğini gösteren delilleri anlaması ve her işinde basiretle hareket etmesi için vermiştir. Kul aklını, nefsinin kötü arzularına ulaşmak ve şehvetlerini tatmin etmek için kullanırsa akıl nimetine nankörlük yapmış olur. O zaman kendisinden bu nimetin alınması yakındır.

Allah Teâlâ bu duyuları kula, ancak yaratılış gayesine uygun olarak kullanılması için ihsan etmiştir. Bu durumda kul onların elinden alınmasından korkup çekinmelidir. Allah'ın kendisini bir tuzağa (nimeti elinden giderecek bir imtihan içine) düşürmesinden emin olmamalıdır.

Hiç şüphesiz kulaklar, gözler ve kalpler Allah'ın elindedir; onları dilediği yöne çevirir. Eğer onları alacak olsa kul geri çevirmeye güç yetiremez. Bunun için ârif zatların sıkıntısı hiç gitmez ve onlar Allah'tan başka kimseyle huzur ve karar bulamazlar.

Kula âniden gelecek azap, kalbindeki güzel halin birden çekilip alınmasıdır. Yani kul bir anda kalbindeki güzel hali kaybediverir. Açıktan gelen azap ise kalbindeki güzel hali yavaş yavaş kaybetmesidir. Bu helâkin sebebi, kulun nefsine zulmetmesidir. Bu da ya Allah'a karşı muamelesinde kötü bir edep içine girerek olur ya da ârifibillâh şeyhlerden biriyle yaptığı ahdi (intisabı) bozmasıyla olur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Peygamberleri Kabul Edenlerle Reddedenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, peygamberlere iman etmeye teşvik edip onları inkârdan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَۚ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا
كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

48. ***Biz, peygamberleri ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderiyoruz. Kim inanıp halini ıslah ederse onlara hiçbir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmezler.***

49. ***Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işledikleri günahlar yüzünden onlara azap dokunacaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, peygamberleri ancak* müminlere ebedî nimetleri *müjdeleyici ve* kâfirleri de elim azapla *uyarıp korkutucu olarak gönderiyoruz."* Onları, kendilerinden harika şeyler istenmesi ve alay edilmesi için göndermedik. *"Kim,* gönderdiğimiz peygamberlere inanıp ıslahı gereken *hallerini,* kendisine emredildiği şekilde *ıslah ederse onlara* azaptan *hiçbir korku yoktur. Onlar,* sevabı kaçırıp da *üzüntü de çekmezler.*

"Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işledikleri günahlar yüzünden onlara azap dokunacaktır." Bunun sebebi, peygamberleri tasdikten kaçmaları ve onlara itaat etmemeleridir. Azabın dokunma ifadesinde, onun kendilerine ulaşmak için âdeti onların peşine düşme manası vardır.

48-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ her devirde muhakkak ârif velilerden rehberler göndermiştir. Onlar sırlarında parlayan ilâhî nurla kendilerine itaat edip tâbi olanları cennet nimetleriyle müjdeleyerek Hakk'a davet ve irşad görevini yerine getirirler. Onlar, kalplerinde dünya zulmetinin ortaya çıkması ve sırlarında varlıkların muhabbetinin yerleşmesi sebebiyle kendilerine muhalefet edenleri de ilâhî azapla korkutarak Hakk'a davet ve irşad ederler. Kim onlara inanarak sohbetlerine (terbiye halkalarına) girerse onlar için bir korku ve üzülme yoktur. Şu âyet buna delildir:

"Dikkat edin, Allah'ın velilerine hiçbir korku yoktur; onlar asla üzülmezler de" (Yunus 10/62).

Kim onları inkâr eder ve ellerinde ortaya çıkan marifetullah sırlarını yalanlarsa onlara, Allah dostlarına itaat edip teslim olmaktan kaçtıkları için, Allah'tan kopma ve ayrı kalma azabı vardır.

Peygamberden Mucize, Veliden Keramet İstenmez

Allah'a davet edenlerin, mucize getirmesi yahut keramet göstermesi şart değildir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ
اِنّٖي مَلَكٌۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصٖيرُۜ
اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ۟﴿٥٠﴾

50. ***De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyedilene uyarım." De ki: "Kör ile gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum."* Onlar benim yanımda değildir ki size benden her istediğiniz mucizeyi getireyim; bilakis Allah'ın takdir buyurup yarattığı bütün hazineler, O'nun gaybında gizlidir. Benim için ondan ancak, kudretiyle açıp gösterdiklerini bilme imkânı vardır.

"*Ben gaybı da bilmem ki* size gayb âleminden haber vereyim. Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları sadece kendisi bilir; ancak Allah ondan bir kısmını bana da vahyediyor; ben gaybdan bu şekilde haberdar oluyorum."

"*Size, 'Ben bir meleğim,* bundan dolayı yemeye ve içmeye ihtiyacım yoktur yahut ben meleğin güç yetirdiği şeyleri yapmaya güç yetiririm *de demiyorum. Ben, sadece,* sizi uyarmam için kendisine vahiy gelen bir insanım. Bu durumda ben, *bana vahyedilen şeylere uyarım;* ilahlık ve meleklik davasından uzak kalırım. Ben ancak insanlığın kemali olan peygamberlik iddiasında bulunurum."

"*Onlara de ki:* Hak yoldan sapmış cahil *kör ile* hidayet üzere giden âlim *gören bir olur mu?"*

Bir diğer mana: İlâhlık ve meleklik gibi imkânsız şeyleri iddia edenle, peygamberlik gibi hak olan şeyi iddia eden bir olur mu?

"*Hiç düşünmez misiniz?"* Düşünüp de hak olan iddia ile bâtıl iddianın arasını ayırsanız; hakka uyup bâtıldan kaçarak hidayeti bulsanız ya!

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin, kendilerinden mucize istediklerinde kâfirlere söylediklerini veliler de kendilerinden keramet isteyen münkirlere söylerler. Onlara derler ki: Biz ancak Rabbimiz'in bize emrettiklerine ve Peygamberimiz'in sünnet olarak öğrettiklerine uyuyoruz. Kim, hidayet yoluna girer ve basiretle amel ederse bu, kendi faydasınadır. Kim de hakka karşı kör olursa zararı kendisinedir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Ben size bir meleğim demiyorum"* âyetinden sonra demiştir ki: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kendisini insanlık makamına koyarak Rabb'inin azametine karşı tevazu gösterdi ve melekûtunun nurları içinde boyun eğdi. Bu durum, Allah Teâlâ'nın onu, arştan yere kadar bütün varlıklardan daha şerefli yaratmasından ve kendi kapısında onun en ulu meleklerden ve ruhanîlerden daha yakın olduğunu göstermesinden sonra oldu.

'Ben bir melek olduğumu da söylemiyorum.' Hem benim peygamber oluşumda kendime ait bir tercih yoktur; ben ancak bana Allah tarafından vahyedilen şeylere tâbi oluyorum.

Allah'ın nuru ile basiret sahibi olan ve O'nun sevgisi ile bu sıfatı kazanan bir kimse ile, Allah Teâlâ'nın arştan yere kadar her şeyi kuşattığını görmekten kör olan kimse bir olur mu? Yokluktan varlık âlemine ezelî nurla basiret sahibi olarak gelenle, yokluktan varlık âlemine Rabb'inin azamet ve celâlini görmekten kör olarak doğan kimsenin bir olmayacağını düşünmüyor musunuz?" Vertecübî'nin açıklaması burada bitti.[69]

Fayda Görecek Kimseyi Uyar!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) sözünden faydalanacak kimseyi uyarmayı emrederek şöyle buyurdu:

---

[69] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/359.

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُوا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ
وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

51. ***Rab'lerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları Kur'an ile uyar. Onlar için Rablerinden başka bir dost ve şefaatçi yoktur. Belki sakınırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Öldükten sonra dirilerek *Rab'lerinin huzurunda toplanacaklarından korkan* fakat amelinde kusuru olan müminleri, sana indirilen vahiyle, *Kur'an'la uyar.* O zaman kendileri için Rab'lerinden başka, O'nun azabına karşı kendilerine yardım edecek bir dost ve aracı olarak onlardan azabı giderecek bir şefaatçi yoktur." Bu durumda onlara gereken korkmaktır; yani senin uyarın ile Allah'tan korkan kimseler olmaları için onları korkut.

Âyette, uyarmanın, özellikle korkan kimselere yapılması istendi; çünkü az önce, hakkı işitip Allah'tan korkmayanların imanından ümidin kesildiğini ifade eden açıklamalar geçti. Âyet sanki şöyle diyor: Allah'ın huzurunda toplanacaklarından korkan kimseleri uyar; zira onlara uyarı fayda verir; âyetleri işitmeyen ve anlamayan kimseleri ise bırak.

Âyete şu mana da verilmiştir: Öldükten sonra dirileceğini ve hesap için ilâhî huzurda toplanacağını bekleyen mümin ile bu konuda tereddüt içinde bulunan kâfiri uyar. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

51. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve uyarı ancak kendisinde her şeye kadir yüce Allah'tan korku hali bulunan kimseye fayda verir. Çünkü bu kimseyi ya kalbi ürperten bir korku veya ondaki boş şeyleri söküp atan bir teşvik harekete geçirip gayrete getirir. Kalbini günahların kararttığı ve gönül aynasını eşyaların sûretlerinin kapladığı kimseye gelince, ona hiçbir uyarıcı ve vaiz fayda vermez. Bu kimsenin işlediği günahlar, kalbini tamamen kaplamıştır. Bu halden Allah'a sığınırız.

Allah Diyenlerle Birlikte Ol!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendisine uyarının fayda verdiği kimseye yanaşmayı, uyarının fayda vermediği kimseden ise uzaklaşmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ
مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ
فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا
اَهٰؤُلَاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾

52. *Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları yanından uzaklaştırma! Onların hesabından sana bir sorumluluk olmadığı gibi, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur. Bu durumda onları yanından uzaklaştırırsan zalimlerden olursun!*

53. *Bu şekilde biz, insanların bir kısmını diğerleriyle imtihan ettik ki, "Allah aramızdan bunlara mı lutuf ve ihsanda bulundu!" desinler diye. Allah şükredenleri en iyi bilen değil mi?*

Tefsir

Kureyş'in ileri gelenleri Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], yanındaki fakir ve zayıf müslümanları uzaklaştırmasını istediler. Böyle yaparsa kendisiyle oturup konuşabileceklerini söylediler. Allah Resûlü de onların İslâm'a girmelerine sebep olur ümidiyle, bunu yapmayı düşündü. O zaman bu âyet indi. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

"Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam yani sürekli *O'na yalvaranları,* zikir ve diğer hayırlı işler yaparak O'na ibadet edenleri yahut yalvarıp yakararak O'na dua edenleri *yanından uzaklaştırma!"*

Cenâb-ı Hak, sabah ve akşam vaktini, manevi öneminden dolayı özel olarak zikretti. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ey insanoğlu! Beni günün evvelinde ve sonunda birer saat zikret; ben de arasındaki vakitlerde sana kâfi geleyim." [70]

Âyette, bu vakitler ile sabah ve ikindi namazlarının kastedildiği de söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre, âyette belirtilen zikir, beş vakit namaz farz kılınmadan önce Mekke'de sabah ve akşam vakitlerinde kılınan namazdır.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah önceki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), takva sahibi olmayanları, Allah'tan korkmaları için uyarmasını emrettikten sonra, bu âyette takva sahiplerine ikramda bulunup onları kendisine yaklaştırmasını ve Kureyş'i razı etmek için kendilerini huzurundan uzaklaştırmamasını emretti. Rivayet edildiğine göre, Kureyş'in ileri gelenleri Resûl-i Ekrem'e,

"Şu yanındaki fakir kimseleri -bununla Ammar, Süheyb, Habbâb, Bilal ve Selman gibi zayıf müslümanları kastettiler- yanından uzaklaştırsan da seninle bizler otursak!" dediler. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Ben müminleri yanımdan kovamam!" buyurdu. Onlar,

"Biz gelince, onları yanından kaldır biz oturalım!" teklifinde bulundular; Hz. Peygamber,

"Evet, böyle olabilir!" buyurdu.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (radıyallahu anh), "Yâ Resûlallah, onların dediği gibi yapsan, bakalım ne olacak!" dedi. Kureyşliler bunun bir yazı ile yazılmasını istediler. Resûlullah, bunu yazdırmak için Hz. Ali'yi çağırdı, bir sahife alıp gelmesini istedi. Olay üzerine bu âyet indi.

---

[70] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 3/233; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 1795; Nebhânî, *el-Fethu'l-Kebîr,* nr. 8325; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'z-Zühd,* s. 38.

Bu rivayette, müslümanlar arasında Selman-ı Fârisî'nin zikredilmesi tenkide açıktır; çünkü onun müslüman olması daha sonra Medine döneminde olmuştur.[71]

Cenâb-ı Hak, sonra bu müslümanları ihlâs sahibi olarak tanıtarak, *"O'nun rızasını isterler"* buyurdu. Yani, O'nun cemalini seyretmeyi isteyerek ihlâsla kulluk yaparlar. Bu âyette, amellerde ihlâsın şart olduğuna dikkat çekilmektedir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği emri, onların ihlâslı olmasına bağlamıştır. Bu şuna dikkat çekmek içindir: Onların bu ihlâsı, kendilerine ikram ve ihsanda bulunmayı gerektirir, huzurdan uzaklaştırılmalarını değil.

Cenâb-ı Hak, sonra, onların kovulmama sebebini zikrederek şöyle buyurdu: *"Onların hesabından sana bir sorumluluk olmadığı gibi senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur* ki onları uzaklaştırasın!" Yani sen onların yaptıklarından hesaba çekilmeyeceksin; onlar da senin amelinden hesaba çekilmeyecekler. Bu durumda onları niçin yanından kovacaksın ki?

Âyette, kâfirlerin kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Resûlüm sen, kâfirlerden sorumlu değilsin; onlar da senden sorumlu değiller. Öyleyse onların derdine düşüp de yanındaki müslümanları uzaklaştırma. Böyle yaparsan, onları uzaklaştırmakla zalimlerden olursun. Fakat Allah Resûlü böyle bir şey yapmadı; Cenâb-ı Hakk'ın ezelî inâyeti ve koruması ile kendisine böyle bir zulüm hali bulaşmadı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bu şekilde biz, insanları* din yönünden değişik haller içinde bulundurarak, *bir kısmını diğerleri ile imtihan ettik.*

---

[71] Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh], Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye hicret edince müslüman olmuştur. bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/165-166 (Beyrut 2003). En'âm sûresi Mekke'de indiği için, tefsir sahibi İbn Acîbe, Beyzâvî'nin bu nakline haklı olarak dikkat çekmiştir. Âyetin inişine sebep olan fakir müslümanlar arasında Hz. Selman'ın isminin geçmediği rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/262-265 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/535-536; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/272-273. Ancak Süyûtî'nin, Abd b. Humeyd, İbn Ebû Hâtim, Ebü'ş-Şeyh ve İbn Asâkir'den yaptığı bazı nakillerde âyetin iniş sebebi zikredilirken Selmân-ı Fârisî'nin de ismi geçmektedir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/274-275). Taberî'nin bir rivayetinde, âyetin inişine sebep olan fakir müslümanlar arasında Ebû Huzeyfe'nin âzatlı kölesi Sâlim'in de ismi geçmektedir. Sâlim, Selmân şeklinde yazılmış ve nakledilmiş olabilir (Müt.).

Bu zayıf müslümanları daha önce imana girmeleri sebebiyle Kureyş'in eşrafının önüne geçirdik. *Bunu onların, 'Allah aramızdan bunlara mı lutuf ve ihsanda bulundu!' desinler diye yaptık."* Yani onlar, "Allah bize değil de hidayet ve tevfikini (özel yardımını) bunlara mı ihsan etti; halbuki bizler halkın içinde ileri gelen reisleriz; onlar ise zayıf ve fakir insanlardır. Eğer bu din hak ise biz ona bunlardan daha fazla hak sahibiyiz" dediler. Bu onların, aralarından fakir müslümanların hakka ulaşmasını ve hayırda önde olmasını inkâr etmeleridir. Kâfirlerin müminler için söylediği şu söz de bu manadadır: *"Eğer o, hayırlı bir şey olsaydı, bizden önce ona ulaşamazlardı!"* (Ahkâf 46/11).

Allah Teâlâ onlara cevap olarak buyurdu ki: *"Allah şükredenleri en iyi bilen değil mi?"* Yani Allah, onların içinden kimin iman edip şükrettiğini ve bunun için kendisini hayırlı işlere muvaffak ettiğini, kimin de bunlara yanaşmadığı için onu kendi haline bıraktığını en iyi bilendir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

52-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerle sohbette pek çok hayır ve büyük bir sır vardır. Bu sohbet özellikle onlardan sefa ve vefa ehli büyüklerle olursa bunun hayır ve bereketi daha fazla olur. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebû Meyden-i Mağribî bu konuda demiştir ki:

"Hayatın tadı ancak Hak âşığı sûfîlerle sohbettedir. Onlar, gerçek sultan, efendi ve reistirler. Onların sohbetine katıl ve meclislerinde edep üzere bulun. Onlardan ayrı olduğunda da bu edebi koru!"

İnsanın terbiyesi ve güzel ahlâkının kemal bulması ancak onların sohbetiyle gerçekleşir. İnsanın iç âlemi ancak onlarla aynı meclisi paylaşarak ve kendileriyle müzakere ederek safileşir. Sohbet için aranacak kimse, onlardan mana âlemine giren ve fenâ fillâh makamına ulaşan kimsedir. Bu büyük zatlarla bir saat aynı mecliste bulunmak, insan ve cinlerin senelerce ibadetine denktir.

Terbiye şeyhlerinin ahlâkı, sohbetine girmiş olan fakir ve miskin kimselere şefkat ederek onları kendilerine yaklaştırmaktır. Kâmil şeyh, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) emredilen ahlâka uyarak, onlardan hiçbirini, hangi ameli yaparsa yapsın huzurundan kovmaz. Kâmil şeyhlerin ahlâkı, âsi olsun, itaatkâr olsun, kendisine yönelen herkese yönelmektir. Hatta onların, âsi ve günahkâr kimselere yönelmesi daha fazla olur. Onlar bunu isyana düşmüş kimselerin halini ıslah etmek, kendilerini hak yola ısındırmak, onları yumuşaklık ve güzellikle Allah yoluna sevketmek için yaparlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlere Bahşedilen Selâm ve Rahmet

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) zayıf-fakir müminleri kendisine yaklaştırmasını emretti; peşinden de onları selâmla karşılamasını ve kendilerine günahlarının affedildiği müjdesini vermesini emrederek şöyle buyurdu:

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ
عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ
بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

54. ***Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: "Selâm size! Rabb'iniz rahmet etmeyi kendisine gerekli kıldı. Şöyle ki: Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tövbe ederek halini ıslah ederse bilsin ki Allah çok bağışlayan, merhamet edendir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde ..."*

Onlar, sabah akşam Rab'lerine yalvaran kimselerdir. Allah Teâlâ, onları taat ve ihsana devam eden kimseler olarak tanıttıktan sonra, bu âyette özellikle Kur'an'a iman etmelerini zikretti.

"*Onlar sana geldiklerinde, kendilerine,* bizden size bir selâm olarak, *'Selâm size!' de.* Yahut, 'Allah'tan gelen selamı size ulaştırıyorum, selâm size!' de. *Rabb'iniz rahmet etmeyi kendisine gerekli kıldı.* Bunu tarafından onlara bir ihsan olarak yazdı. *Bu rahmet şudur: Sizden kim,* cehaletle yani yanlışlık ve edepteki noksanlığı sebebiyle yahut peşine düştüğü zararlı ve kötü şeyin hakikatini bilmeden *bir kötülük yapar,* bu kötü işten *sonra ardından tövbe eder,* noksanını gidererek ve o kötü işi bir daha yapmamak üzere pişman olarak *halini ıslah ederse bilsin ki Allah* onun günahlarını *çok affedicidir,* tövbesini kabul ederek kendisine *çok merhamet edendir.*"

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] fakir müslümanları huzurundan uzaklaştırmayı yasakladıktan sonra ona, onlarla karşılaştığında kendilerine selâmla söze başlamasını yahut onlara Allah'ın selâmını ulaştırmasını ve kendilerine Allah'ın rahmetinin ve ihsanının genişliğini müjdelemesini emretti. Bu, onların, ilim ve amel gibi iki fazilete birden sahip olduklarını bildirmek içindir. Böyle biri için uygun olan, onu yaklaştırmaktır, uzaklaştırmak değildir. Onu yüceltmektir, zillete düşürmek değildir. Onu dünyada Allah'ın selâmı ile ahirette de rahmetiyle müjdelemelidir. Nakledildiğine göre, bir grup insan Resûlullah'a gelerek,

'Biz büyük günahlara bulaştık, ne yapalım?' dediler. Allah Resûlü onlara bir cevap vermedi, gelenler dağıldılar; peşinden bu âyet indi." [72]

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] büyük ve ulu zatların reisi olduğu için, huzuruna gelenlere, ona göre davranmasını istedi. Aslında selâmı içeri giren kimse verir; ancak büyüklerin huzurunda durum böyle değildir. Onların huzuruna giren kimse, yanına geldiği kimsenin heybetinden dolayı sükût eder; söze büyük zat başlar, dışarıdan gelen kimse onun sorusuna göre cevap verir." [73]

54. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden büyük velilerin ahlâkı, kendilerine gelenleri güzel karşılayarak, onlara güler yüz göstererek ikramda bulunmaktır.

---

[72] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/303.

[73] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/163

Özellikle kalbi kırık, mahzun ve garip kimselere böyle davranırlar. Bu şekilde gelenler de onlara alışıp ısınır, hak yolunda ümit ve azimlerini artırır, velilerden Allah'ın sonsuz ihsan ve ikramından işittikleri şeylerle sevinirler.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî (rahmetullahi aleyh), mal mülk, makam mevki sahiplerinden isyana dalan kimseler yanına gelince, onları ayakta karşılar, geldiklerine sevinir ve kendilerine yönelip özel ilgilenirdi. Âlimlerden ve ibadet ehlinden birileri gelince ise onlarla o kadar ilgilenmezdi. Kendisine bunun sebebi sorulunca şöyle demiştir:

"İsyana bulaşmış kimseler bize, günahlarından dolayı kalbi kırık, boynu bükük geliyorlar, kendilerinde hiçbir değer ve derece görmüyorlar. Ben de onların derdine derman olmaya, manevi yaralarını sarmaya çalışıyorum. İlim ve taat ehline gelince, onlar bize, yaptıkları taatlere güvenerek ve kendilerini manen zengin görerek geliyorlar; kendilerini bizim yanımızdaki şeylere muhtaç görmüyorlar." Hazretin bu manadaki sözünü İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde zikretmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bahsi geçen müminleri huzurdan uzaklaştırmanın ve diğer hususların yasaklanmasının sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَب۪ينَ سَب۪يلُ الْمُجْرِم۪ينَ ۟ ﴿٥٥﴾

55. ***Suçluların yolu belli olsun, diye bu şekilde âyetleri iyice açıklıyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu şekilde âyetlerimizi açıklıyoruz."* Yani, biz âyetlerimizi bu derece açık ve geniş bir şekilde açıklıyoruz; itaat edenlerle isyana dalanların, günahta ısrar edenlerle Hakk'a yönelenlerin sıfatları hakkında Kur'an âyetlerini genişçe açıklıyoruz. Ey Muhammed, bunu hakkın ortaya çıkması ve senin günaha dalanların yolunu iyice bilerek kendilerine ona göre muamele etmen için yapıyoruz. Böylece kimin neyi hak ettiğini bilirsin; senden uzaklaştıklarında onları uzaklaştırmak gerektiğini, sana yöneldiklerinde senin de onlara yönelmenin icap ettiğini bilirsin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hak yolu açıklayarak günahkârların yolunun bozuk olduğunun ortaya çıkması ve onun ne olduğunun belli olması için, âyetleri güzelce açıklıyoruz.

55. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müminlerin yolu, emredilenleri yaparak ve yasaklanan işlerden kaçınarak şeriat-ı Muhammediyye'nin zâhirine sarılmak, eğer bunlarda bir kusuru olmuşsa hemen tövbeye koşmaktır. Ancak bunları yaparken, işin perde gerisini, hakikatini ve hikmetini hiç araştırmamaktadır.

Allah'a vâsıl olmuş seyrü sülûk sahiplerinden Allah'a yönelenlerin yolu ise kalplerini arındırmak ve kalpte gayb ilminin sırlarının parlaması için onu hazırlamaktır. Bunu da kalbi bütün kötü huylardan temizleyip güzel ahlâkla süsleyerek yapmaktadırlar. Bütün bunlar, kalpte irfan güneşinin doğması, kulun ihsan makamı olan keşif ve müşahede makamına ulaşması için bir hazırlık olarak gereklidir. Bu iki yolun dışındaki yol, günahkârların yoludur. Onlar, ya inkâr ya da günahlarda ısrar edenlerdir. Bu gibi hallerden Allah'a sığınırız.

Günahkârların Hakkından Allah Gelir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, küfür ve isyanda ısrar eden günahkarların yoluna girmekten nehyederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ اَهْوَٓاءَكُمْۙ
قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي
وَكَذَّبْتُمْ بِه۪ۜ مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪ۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ يَقُصُّ

الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهٖ لَقُضِيَ
الْاَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿٥٨﴾

56. *De ki: "Allah dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi." De ki: "Ben sizin arzularınıza uymam, (böyle bir durumda) sapıtmış olur, doğru yolda gidenlerden olmam."*

57. *De ki: "Şüphesiz ben Rabbim'den gelen apaçık bir delil üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz şey (azap ve mucize) benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O hakkı anlatır. Allah, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."*

58. *De ki: "Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmiş olurdu. Allah, zalimleri en iyi bilendir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Allah dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi,* Rabbim onları bana yasak etti. Yahut Allah'tan başka ilâh ismini verdiğiniz ve kendisine boyun eğdiğiniz şeyleri yasak etti."

"Yine onlara *de ki: Ben sizin arzularınıza* ve bozuk inancınıza uymam; sizin arzunuza uyacak olsam, haktan *sapmış olurum, doğru yolda gidenlerden olamam.*" Yani eğer sizin hevânıza uyarsam, hidayet adına hiçbir şey üzere olmam ki hidayete ulaşmışlar arasında sayılayım." Bu âyette, dolaylı olarak şu ifade ediliyor: Onlar hidayet yolundan sapmışlardır; hiçbir halleri hak üzere değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Şüphesiz ben Rabbim'den gelen apaçık bir delil* ve nurlu bir yol *üzereyim.* Bu yol beni ve bana tâbi olanları gerçek marifete ulaştırır ve bize Allah'ın rızasını kazandırır. *Siz ise* zatına ortak koşarak ve O'ndan başkasına ibadet ederek *Rabbim'i yalanladınız."*

Bir diğer mana: Sizler, yüz çevirerek O'nun yolunu yalanladınız ve dünyada acilen azabını istediniz.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sizin acilen istediğiniz* azap veya mucize *benim elimde değildir.* Azabı hemen gönderme veya geciktirmede *hüküm ancak Allah'a aittir.* Yahut mucizeleri gösterme veya göstermeme konusunda hüküm Allah'a aittir. *Allah hakkı anlatmaktadır.* Bu hak, Kur'an'dır. Allah onu bana sizi uyarmam için indiriyor."

Bir diğer mana: Acele gereken azabı hemen verme, tehir edilecek azabı geciktirme konusunda âdil olan hükmü Allah verir. "*O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Acele istediğiniz azap benim elimde* yani kudret ve imkânım dahilinde *olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmiş olurdu.* Yani, Rabbim için kızarak sizi hemen helâk ederdim; sizinle benim aram kesilmiş, iş bitmiş olurdu; fakat bu iş, sizin halinizi en iyi bilen Rabb'inizin elindedir. *Allah, zalimleri en iyi bilendir.*" Yani kimin bir an evvel azaba duçar edilmesi, kimin azabının geciktirilmesi gerektiğini en iyi O bilir. Az sonra zikredeceği gibi, bütün gaybın anahtarları O'nun elindedir.

56-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelmiş, bütün varlığı ile Mevlâ'sına bağlanmış ve O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşıp gönlünü çekmiş ârif, seni inkâr edenlere de ki: "Ben sizin Allah'tan başka gönül bağladığınız dünya muhabbeti, riyaset ve makam sevgisi gibi şeylere gönül bağlamaktan nehyedildim. Ben sizin hevânıza (kötü arzularınıza) uymam; çünkü ilâhî huzura ulaşıp Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin nurunu müşahede devletini elde edince, bütün arzularımı tek sevgilide topladım; muhabbetimi tek sevgiliye verdim. "Bu konuda âriflerden biri şöyle demiştir:

Kalbim için dağınık dağınık hevâ (arzular) vardı;
Nefsim seni görünce, toplandı bütün hevâm.

Bana imrenir oldu, önce özendiklerim;
Oldum vera' sahibi, sen olduğunda Mevlâm.

Terkettim insanlara din ve dünyalarını;
Zikrinle hoş olarak, ey benim din ve dünyam!"

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"İnsanların nefislerinin yöneldiği dünya muhabbeti, izzet ve makam gibi şeyleri kendilerine terkettim. Aynı şekilde şu ve bu makamları da senin için terkettim. Bizim için asıl maksat, Allah'tan başka her şeyden gönlü çekip uzaklaşmaktır."

Ey ârif, de ki: Ben Rabbim'den gelen bir delil üzere yürüyorum. Yani ben, Rabbim'in sırlarını müşahedede kesin, açık bir basiret üzere hareket ediyorum; fakat siz benim Allah tarafından seçilişimi inkâr ettiniz ve benden veliliğim hakkında delil istediniz. Sizin keramet olarak benden istediğiniz şeyler benim elimde değildir. Hüküm ancak Allah'a aittir; O, hak olan hükmü verir; dilediği şeyleri ortaya kor, dilediklerini gizler. O, kulları arasında en güzel hüküm verendir.

Onlara de ki: Eğer veliliğimi ispat için benden istediğiniz keramet gösterme yetkisi bende olsaydı, benimle sizin aranızda iş bitmiş olurdu; fakat Allah, velilerini yalanlayanları en iyi bilendir.

Gaybın Anahtarları Allah'ın Katındadır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, gayb hakkında şöyle buyurdu:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا
تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ
وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

59. ***Gaybın anahtarları O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa hepsini bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir daneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gaybın anahtarları*, yani gayba ait ilimler *Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* Ancak kendisinin razı olduğu kimseler Allah'ın bildirdiği kadar gayb ilminden bilirler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gayb ilminin hazineleri Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. Bundan murat, Cenâb-ı Hakk'ın Lokman sûresi 34. âyetinde zikrettiği beş şeydir. Çünkü bunlar, her şeyi içine almaktadır. Bu konudaki açıklama inşallah o âyetin tefsirinde gelecektir.

Allah Teâlâ, gaybî şeyleri bilmeyi kendisine tahsis etti; O bütün bu işlerin vakitlerini, olacak bir işi hemen yapmakla onun tehir edilmesindeki hikmetleri bilir. Gayba ait bu işleri hikmetine uygun ve dilemesine bağlı olarak ortaya çıkarır. Bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın olayları olmadan önce bildiğine bir delil vardır. Bu, Allah Teâlâ için zorunlu olup aksi düşünülemez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, karada ve denizde ne varsa hepsini bilir."* Yarattığı hayret verici varlıkları, bütün cins ve çeşitleriyle, canlısı ve cansızıyla, sayı, sıfat ve mekânlarıyla hepsini bilir.

"Allah, dalından düşen her yaprağı bilir; onun nasıl düştüğünü, yerin üstüne mi altına mı düştüğünü, ondan yere ulaşanı ve havada onunla ilgili oluşan durumu bilir. Bu ifadeyle yüce Allah'ın kâinattaki küllî, genel ve temel şeyleri bildiği gibi, en ufak parçaları da bildiği çok çarpıcı bir örnekle anlatılmıştır.

"Allah, yerin karanlıkları içindeki tek bir daneyi dahi bilir." Meyvelerin çekirdeğinden, diğer bitkilerin tohumlarından, kum ve benzeri parçalardan, yere büyük küçük her ne düşse yüce Allah onu bilir.

"Kâinatta yaş ve kuru her ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır." Bu âlemdeki ağaç ve bitkilerden yaş-kuru, canlılardan ölü-diri hepsi Allah'ın ezelî ilminde mevcuttur. Yahut bütün bunlar, levh-i mahfûzda kayıtlıdır.

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gaybın anahtarları, ilâhî zatın sırları ve O'nun sıfatlarının nurlarıdır. Yahut bunlar, melekûtun (arzdan arşa kadar gayb âleminin) nurları ve ceberût âleminin (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus tecellilerin) sırlarıdır. Onları ancak Allah bilir. Kul, kendi varlığı ile perdeli ve bedeni içinde mahsur kaldığı sürece bu gayblardan hiçbir şeye ulaşamaz, bilemez.

Cenâb-ı Hak, bir kuluna bu gayblardan bir şey açıp göstermeyi murat edince, ona kendi sıfatlarından bir sıfat verir, onu maddi varlığından uzaklaştırır, gaybet haline ulaştırır; böylece Allah âdeta onun kulağı, gözü, kalbi ve ruhu olur. Bu hale ulaşan kul, kendi nefsiyle değil, Allah'ın izin ve yardımıyla bu sırları bilir, gayba âşina olur; ondan başkası bu sırları bilmez. Allah Teâlâ'nın kendisine bu hali bahşettiği kul, karadaki ve denizdeki bütün varlıkların sırlarını bilir; çünkü o, yeryüzünde Allah'ın halifesi olmuştur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın gaybı, kudsî zatı olup o, ezel ve ebedlerin sırlarının hazinesidir. Onun anahtarları ise Cenâb-ı Hakk'ın ezelî sıfatlarıdır. Yüce Mevlâ'nın sıfat ve zatının hakikatini ancak kendisi bilir. Allah bu hakikatin sırrını kendine tahsis buyurup başkasını bunun dışında tutmuştur." [74]

Ölüm Vaktini Allah Bilir

Cenâb-ı Hakk'ın kendi zatına tahsis ettiği gayb ilimlerinden biri de ecel vaktidir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurdu:

---

[74] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/368 (Beyrut 2008).

وَهُوَ الَّذ۪ى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ
ف۪يهِ لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّىۚ ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةًۜ حَتّٰٓى
اِذَا جَٓاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّٓوا
اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّۜ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِب۪ينَ ﴿٦٢﴾

60. ***Geceleyin sizi öldüren** (öldürmüş gibi uyutan)**, gündüzün de ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten** (uyandıran) **O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verir.***

61. ***O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz** (görevli melekler) **onun canını alırlar, onlar vazifede kusur etmezler.***

62. ***Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Dikkat edin, hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en süratlisidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah ki geceleyin sizi öldürür.*" Yani uyuduğunuz zaman ruhunuzu kabzeder. Bunda, öldükten sonra ahirette dirilmeye kesin bir delil vardır. "*O, gündüzün yaptığınız amelleri de bilir.*" Allah özellikle geceyi uyku, gündüzü ise iş, amel ve çalışıp kazanma zamanı olarak belirtti. Bu, insanların alıştığı ve genelde uyguladığı duruma göre ifade edilmiştir.

"*Sonra O, belirlenmiş ecel tamamlansın* yani uyanan kimse dünyada kendisi için takdir edilen ömrünü tamamlasın *diye gündüzün sizi diriltir.* Bu ecel, gerçek ölüm vaktidir. *Sonra* ölümle *dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verir;* kötü işler yapanları cezalandırır, iyilik yapanlara ebedî nimetleri ikram ve ihsan eder."

Rivayet edildiğine göre, mümin kulun ruhu kabzedilince, melekler onun ruhunu sidretü'l-müntehâya kadar yükseltir ve orada durur. Allah Teâlâ bu ruhu, dünyadaki kusur ve hatalarından dolayı kınayıp azarlar, ruh utancından ter içinde kalır. Cenâb-ı hak sonra, "Seni afettim!" der meleklerine de, "Cennetteki yerini görmesi için bunu götürün!" buyurur, sonra ruh kabir suali için bedene geri döndürülür.[75]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O *Allah,* hâkimiyet ve galebesi ile *kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size,* amellerinizi kaydedecek *koruyucu melekler gönderir."* Onlar, Kirâmen Kâtibîn isimli meleklerdir. Bunun hikmeti şudur: Kul, bütün amellerinin kaydedildiğini ve ahirette şahitlerin önünde önüne konulacağını bilirse bu onu kötülüklerden daha fazla sakındırır.

Melekler kulun amellerini sürekli yazmaya devam ederler; bu durum sizden birine ölüm gelene kadar sürer. *"Nihayet ölüm anı gelince. elçilerimiz,* ölüm meleği ve yardımcıları *kulun canını alırlar. Onlar,* canı almada acele ederek veya onu geciktirerek *vazifede kusur etmezler;* ruhun alınmasını vaktinden önce yaparak veya sonraya bırakarak kendilerine çizilen sınırı aşmazlar."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra insanlar, Allah'a* yani O'nun hükmüne ve vereceği karşılığa *döndürülürler."*

Bir diğer mana: Ruhu alınanların bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesine ve yakınlığına döndürülürler.

"O Allah, sizin varlığı hak olan sahibinizdir." Varlığı gerçek ve kesin olan O'dur; O'nun dışındaki her şey bâtıldır (fâni ve hükümsüzdür).

"Dikkat edin, o gün *hüküm yalnız O'nundur;* O'nun dışında hüküm sahibi hiç kimse yoktur. *O, hesap görenlerin en süratlisidir."* Bütün halkın hesabını kısa bir anda görüp bitirir. Birinin hesabını görmesi diğerinin hesabını görmeye engel olmaz. Yaptığı bir iş O'nu diğerini yapmaktan alıkoymaz. O, bütün noksan sıfatlardan uzaktır; O'ndan başka ilâh yoktur.

---

[75] Bu konudaki uzun bir rivayet için bk. Ahmed, *Müsned,* 3/3; 4/287; Hâkim, *Müstedrek,* 1/37-40; Âcurrî, *eş-Şerîa,* nr. 879.

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sizi öldüren O'dur; yani gece misali kabz halinden yani kalbin tutulma, sıkıntı, üzüntü ve kapalılık halinden sizi O kurtarır. Gündüze benzeyen bast halinde yani kalbin açılma, genişleme, huzur ve neşe halinde yaptığınız amelleri bilir. Sizi, kabz halinden kurtarıp bast halinin aydınlığına ulaştırır. Bu iki hal içindeki kalış süreniz tamamlanıncaya kadar, bu böyle devam eder gider. Sonra, sırf Allah için olmanız ve O'ndan başka her şeyden kurtulmanız için, bu hallerden çıkarılarak dönüşünüz Allah'a olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Yaşadığın bast hali, seni kabz halinde bırakmamak içindir. Kabz hali ise seni bast hali içinde terketmemek içindir. Sonra Allah, sadece kendisiyle olman için seni, her iki halden de çekip çıkarır." [76]

Allah kendisinden razı olsun, Fâris[77] demiştir ki: "Hak yolcusunda önce kabz, sonra bast hali olur; daha sonra ne kabz ne de bast hali kalır; çünkü bu haller nefsin varlığı ile mevcut olur, fena ve bekâ hallerinde ise bunlar kalmaz."

Onun, "Daha sonra ne kabz ne de bast hali kalır" sözünün manası şudur: Allah'a vâsıl olmuş ârif, bast halinde kabz hali içinde tutulur; kabz halinde kendisine bast yaşatılır. Değişik hallerin hücumu onda bir aksi tesir yapmaz; çünkü o, gelen hale egemendir; onu istediği gibi kontrol eder; hal ona sahip olmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kim yüce Allah'ın kulları üzerinde hükmedici olduğunu yakînen bilirse kendi kuvvet ve kudretinden sıyrılır, nefsinin tedbir ve tercihini bir kenara kor; Allah'ın hükmünün her şeye geçtiğini bildiği için böyle yapar. Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi hükmü altında tuttuğunu müşahede eden bir kimse, Allah ile kendisi arasında aslında hissî, maddî bir perdenin olmadığını bilir. Çünkü O'nu bir şey perdeleseydi, perdeleyen şey kendisini gizlerdi. Eğer O'nu bir şey gizlemiş olsaydı, O'nu çepeçevre sarmış olurdu. Bir şeyi çepeçevre saran şey onda hüküm ve tasarruf eder. Yüce Allah'ı herhangi bir şeyin sarması imkânsızdır. Bütün kulları (yaratıkları) üzerinde hüküm ve tasarruf sahibi O'dur. Şu halde, perdelenen yüce Allah değil, ancak kuldur; kul Rabb'inden boş vehmi ve cehaletiyle perdelenmiştir.

---

[76] İskenderî'nin sözü ve kabz-bast hakkında geniş bir açıklama için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 177-182 (Beyrut 2005).

[77] Fâris b. İsa el-Bağdâdî, Ebü'l-Kasım ve Ebü't-Tayyib künyeleriyle de anılan bir âlim ve sûfîdir. Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr yanında diğer âlimlerden de ders almıştır. Ebû Mansûr Mâtürîdî ile aynı dönemde yaşamış olup 340, milâdi (951) yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. bk. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 231-232 (Beyrut 2002); Hatîb, *Târihu Bağdât*, 12/390; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedesi*, 6/144-145.

Kim, yaptığı her amelin melekler tarafından yazılıp kaydedildiğini yakînen bilirse şahitlerin huzurunda ahirette önüne gelmesin diye, kötü ve çirkin işleri yapmaktan hayâ eder, uzak durur.

Darda Kalanın Müracaat Edeceği Tek Makam: Yüce Allah

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bir zorluk ve sıkıntı anında Kendisine dönülmesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ يُنَجّٖيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ
اَنْجٰينَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجّٖيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ
كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

63. ***De ki: "Karanın ve denizin karanlıklarından** (tehlikelerinden) **sizi kim kurtarır?"** (O zaman) **Siz, "Eğer bizi bundan kurtarırsa muhakkak şükredenlerden olacağız" diye O'na açıktan ve gizli olarak dua edersiniz.***

64. ***De ki: "Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşuyorsunuz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından yani tehlikelerinden sizi kim kurtarır?"* Karanlık ve tehlike korku vermede benzer oldukları için, tehlike yerine istiare yoluyla karanlıklar kullanılmıştır. Şiddet ve sıkıntılı güne, "kara gün" denir.

Bir diğer mana: Sizi yere batmaktan ve suda boğulmaktan kim kurtarır?

O halde ki siz, *"Eğer bizi bu tehlike ve şiddetten kurtarırsan*[78] *muhakkak senin birliğini ikrar ederek şükredenlerden olacağız, diye O'na gizli ve açıktan dua edersiniz."*

"De ki: Bu tehlikeden ve bunun dışındaki *bütün* üzüntü verici *sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşuyorsunuz;* yani sözünüzde durmayıp tekrar şirke dönüyorsunuz."

Alçak nefsin huyu böyledir. Nefis, dar ve zor anda Cenâb-ı Hakk'a döner, O'nun birliğini itiraf eder; genişlik ve rahatlık zamanında ise O'nu unutur, kendisine şirk koşar. Allah Teâlâ, bu konuda, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"İnsanlara bir sıkıntı dokunduğu zaman, Rab'lerine yönelerek O'na dua edip yalvarırlar. Sonra O, tarafından onlara bir rahmet ulaştırınca, bir de bakarsın ki onlardan bir grup Rab'lerine şirk koşar" (Rûm 30/33).

63-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ayette "karanın zulmetleri"yle işaret edilen, kalbi saran ve onu karartan şeylerdir. Bu da kalbe zâhirî ve maddi şeylerin girmesiyle olmaktadır. Kalbe katılık veren ve örten şeylerden biri de sırf zâhirî ilimle yetinmektir. "Denizin zulmetleri"yle işaret edilen şey de, ruhu dehşete düşürüp hayrette bırakan durumlardır. Bu da ruh hakikat ilmine göz diktiğinde onların ruha bir anda parlaması sebebiyle meydana gelir. Ruhun dehşete düşmesinin bir diğer sebebi, tevhid ilminde bazı şeylerin kendisine müşkül gelmesidir.

---

[78] Müellif, ayetin tefsir kısmında farklı bir kıraate göre mana vermiştir. Biz meali Âsım kıraatine göre "kurtarırsa..." şeklinde verdik. Diğer okuyuşa göre mana, "kurtarırsan..." olur. İkisinde de meram ve murat aynıdır, sadece hitap değişmektedir (Mütercim).

Hak yolcusu bu gibi durumlarda Allah'a yönelip halini arzederek yardım ister ve hakikat ilminde bir kâmil şeyhe yapışırsa Allah onu düştüğü sıkıntılardan kurtarır. Kul, Allah'a şükredip her türlü nimetin sadece O'ndan geldiğini bilirse tehlikelerden selâmet hali devam eder. Eğer Allah'tan başkasına yönelirse daha önceki sıkıntılı haline dönmesinden korkulur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Haberin Bir Vakti Vardır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şirk koşanları ve diğer isyan ehlini tehdit ederek şöyle buyurdu:

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ
اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍۜ اُنْظُرْ كَيْفَ
نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّۜ قُلْ
لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍۜ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّۘ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

65. ***De ki: "Allah, size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi farklı gruplara ayırarak kiminize kiminizin şiddetini tattırmaya kadirdir." Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!***

66. ***O hak olduğu halde kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim."***

67. ***Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bileceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed *de ki: Allah,* Nuh ve Lut'un kavmine ve fil ordusuna yaptığı gibi, *size üstünüzden* (gökten) *bir azap göndermeye veya* Firavun'u suda boğduğu, Karun'u yere batırdığı gibi, *size de ayaklarınızın altından* (yerden) *bir azap göndermeye kadirdir."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah büyüklerinizi ve hâkimlerinizi başınıza musallat ederek size üstünüzden veya elinizin altındakilerden ve kölelerinizden alttan bir azap göndermeye kadirdir.

"Yahut Allah sizi farklı fikirlere sahip *gruplara ayırarak* birbirinize düşürmeye *ve* aralarında savaş yayılıp bir grup diğerini öldürerek *birbirinize acı çektirmeye kadirdir."*

Bir hadiste şöyle nakledilmiştir:

"Allah sizin üstünüzden bir azap göndermeye kadirdir" âyeti inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Yâ Rabbi, sana sığınırım!"* dedi. *"Yahut ayaklarınız altından bir azap göndermeye kadirdir"* âyeti inince, Resûl-i Ekrem, yine, *"Rabbim, sana sığınırım!"* dedi. *"Veya size birbirinizin acısını tattırmaya kadirdir!"* âyeti inince, Allah Resûlü,

"Bu azap, diğerlerinden daha hafiftir" buyurdu.[79]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bak, kendilerine indirileni anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz;* onlara bazan müjde bazan tehdit içeren âyetler gönderiyoruz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O azap veya Kur'an *hak olduğu halde kavmin onu yalanladı."* Yani onlara vaat edilen azap muhakkak gelecektir. Bu Kur'an ise bütün haber ve hükümlerinde doğrudur.

"De ki: Ben size vekil değilim." Yani sizin işiniz bana havale edilmedi ki ben sizi hakkı yalanmaktan alıkoyayım yahut size bir karşılık vereyim; ben ancak bir uyarıcıyım. Sizin her yaptığınızı yazıp muhafaza eden ve karşılığını verecek olan Allah'tır.

---

[79] Buhârî, Tefsiru Sûre (6), 2; Tirmizî, Tefsîr, 6.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Azap olsun müjde olsun, *her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır;* o gelip çatınca kimin doğru kimin yalancı olduğu bilinir. Siz de dünyada ve ahirette başınıza geldiğinde onun ne olduğunu bileceksiniz."

65-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetteki hitap seyrü sülûk halinde olan müridlere ve Allah'a vâsıl olmuş âriflere yapılmıştır. Cenâb-ı hak onları, üstten ve alttan azametinin müşahedesi ile kendileri arasına bir engel koymakla korkuttu. Böyle bir şey olması durumunda üzerlerine üstten ve alttan fark azabının yani eşyaya nazar ve onlara güvenme azabının ineceğini bildirdi. Bu durumda onlar, zat-ı bâriyi değil, ancak kendilerini saran varlıkları müşahede ederler. Yahut Allah onların yüzlerini farklı yönlere çevirir ve kendilerini farklı fırkalara ayırır. Yönler farklı olunca, genelde kalpler de ayrılığa düşer. Bu halden Allah'a sığınırız.

Bunun bir sebebi de şudur: Manevi fetih, cem' haline yani kalbin sadece Cenâb-ı Hak'ta toplanmasına bağlıdır. Allah Teâlâ, bu hale işaret eden bir âyette şöyle buyurmuştur:

"De ki: Rabbim, bizi bir araya toplayacak, sonra aramızı hak ile ayıracaktır" (Sebe 34/26).

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette, cem' halinin manevi fethin habercisi olduğuna bir işaret vardır."

Şu halde müride gereken, bütün varlıklarda sefa halini müşahede etmesi ve kalbini sadece Allah'ta toplamaya yönelmesidir; tâ ki kendisinde fark halinden yani mâsivaya nazar ve itimattan bir şey kalmasın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dinle Alay Edenlerden Uzak Dur

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bâtıla dalanlarla sohbetten sakındırarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذ۪ينَ يَخُوضُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى
يَخُوضُوا ف۪ي حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ۜ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ
بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى الَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ
مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ
الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا د۪ينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا..

68. ***Âyetlerimiz hakkında** (inkâr veya alay edici)* ***konuşmalara dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma.***

69. ***Allah'tan korkanlar için, zalimlerin hesabından herhangi bir şey yoktur. Fakat onlara düşen, belki sakınırlar diye hatırlatmaktır.***

70. ***Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinenleri ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak!...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Âyetlerimiz* yani Kur'an *hakkında* yalanlama, alay ve tahkir edici *konuşmalara dalanları gördüğünde, onlar* Kur'an'dan başka *bir söze geçinceye kadar kendilerinden yüz çevir*; onlarla oturma, yanlarından kalkıp git. *Eğer şeytan sana onlarla oturma yasağını unutturur* ve unutarak kendileriyle oturursan, bunun yasak olduğunu *hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma.*"

Unutmanın şeytana nisbet edilmesi, Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edeptir. Âyette belirtildiği gibi aslında bütün işler Allah'tandır (Nisâ 4/78).

Onlara zalim denmesi, tasdikin yerine yalanı, yüceltmenin yerine alayı koymalarındandır (çünkü zulüm, hakkı sahibine vermeyerek, eğriye doğru, doğruya eğri diyerek hak ile bâtılın yerini değiştirmektir).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'tan korkanlar için, zalimlerin hesabından herhangi bir şey yoktur."* Yani onlarla oturan takva sahipleri için, onların hesabından herhangi bir şey yoktur; bilakis o zalimlerin âyetlerle alay etme vebali kendilerine aittir. Fakat takva sahiplerine düşen görev, onlara hakkı hatırlatmaktır. Yani kendilerini uyarmaları, onlara nasihat etmeleri ve eğer güçleri yetiyorsa onları Kur'an hakkında boş ve bâtıl sözlere dalmaktan menetmeleri gerekir. Eğer buna güçleri yetmiyorsa yaptıklarını çirkin görerek onlara nasihat ederler, onlar da belki utanarak ve kınanmaktan çekinerek bu tür sözlere dalmaktan sakınırlar.

Âyette, müminlerin din hakkında ileri geri konuşan kâfirlerle zaruri durumlarda oturmaları ve beraber olmaları mubah kılınmıştır; çünkü bazan geçim, kazanç ve diğer sebeplerle onlarla birlikte olmak kaçınılmazdır. Eğer, "Onlarla hiç beraber olmayın!" denseydi, bu, meşakkatli olurdu. Ancak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu böyle değildir. Allah Teâlâ onu, bu zalimlere karışmaktan kurtarmış ve Kur'an hakkında tenkide dalanlarla oturmayı kendisine bütün durumlarda yasaklamıştır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, resûlüne şöyle buyurdu:

"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen kimseleri terket." Yani din adına ne yapıyorlarsa keyiflerine göre yapan, kendilerine dünyada ve ahirette hiçbir fayda vermeyen şeylere din diye sarılan kimseleri terket. Onların din adına yaptığı tek şey, putlara tapmak, bazı hayvanları kendilerine haram yapmak gibi asılsız işlerdir.

Bir diğer mana: İnanıp dahil olmaları kendilerine farz kılınan hak dinle alay ederek, onu bir oyun ve eğlence edinen kimseleri terket. Yani onlardan yüz çevir; onların işlerini ve sözlerini ciddiye alma.

Bazıları bu âyetin, kâfirlerle savaşı emreden âyetle neshedilip hükmünün ortadan kaldırıldığını söylemişlerdir. Buna göre âyete şu mana verilmiştir: Onlardan elini çek, kendilerine şimdilik fiilî bir saldırıda bulunma (Ancak Tevbe sûresinin 12-14. âyetlerinde dinle alay edenlerin öldürülmesini emredilmiştir).

"O, dinle alay eden ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak!" Onlar dünyanın cazibesine kapılıp öldükten sonra dirilmeyi unuttular ve onu inkâr ettiler. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

68-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce, pek çok defa geçtiği gibi, Hak yolcusu, bâtıla dalanlara karışmaktan, avamla gereksiz sohbetler etmekten ve terbiye yoluna intisabı olmayanlarla zaruret dışı muhabbetlere dalmaktan sakındırılmıştır. Eğer şartlar onlarla sohbete mecbur ederse kendilerini uyarmalı, onlara nasihat etmeli ve gücü yettiği kadar söz ve haliyle onları Allah'a giden yola sevketmelidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün İnsanlara Uyarı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) insanları uyarmayı emrederek şöyle buyurdu:

...وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا
شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا
كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

...Yapıp ettikleri ameller yüzünden hiçbir nefsin helâke düşmemesi için insanları Kur'an'la uyar. O nefis için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır. O, bütün varını fidye olarak verse kendisinden kabul edilmez. Onlar, kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. Onlar için, inkâr ettiklerinden dolayı kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

"İnsanları Kur'an'la uyar ve her nefsin yaptıkları sebebiyle helâke düşmemesi için kendilerini korkut."

Yani onlara her nefsin yaptığı günahlar yüzünden hapsedilip rehin alınacağını hatırlat; hatırlat da bu halden korksunlar, günahtan korunsunlar.

Bir diğer mana: Her nefsi, yaptıkları günahlar yüzünden bütün şahitlerin ve halkın önünde rezil olmaması için uyar.

"O gün insan için, Allah'tan başka kendisinden azabı giderecek ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır. O gün kâfir insan, kendisini azaptan kurtarmak için bütün varını fidye olarak verse ondan alınmaz, verdiği *kabul edilmez. Onlar yapıp kazandıkları* çirkin ameller ve bozuk inançlar *yüzünden helâke sürüklenmiş,* azaba atılmış *kimselerdir.* Yahut yaptıkları yüzünden rezil olmuşlardır. *Onları için, inkâr ettiklerinden dolayı kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır."* Yani onlar, küfürleri yüzünden karınlarında kaynayan su ile bedenlerini yakan ateş arasındadırlar. Bu halden Allah'a sığınırız.

70. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir şeyhin veya vaizin, insanları uyarmaktan usanması uygun değildir. Yanındaki insanlar son derece saf ve temiz kimseler olsa da kendilerini uyarmaya devam etmelidir. Bir müridin nefsini temizleyip terbiye etmekten ve bu yolda gayret göstermekten usanması da doğru değildir. Nefis, manevi temizlik ve terbiyede hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın ve ne kadar istikamet sahibi olursa olsun, yine de kontrol ve takip ister. Yüce Allah âyetinde şöyle buyurmuştur:

"Nefis, kendini kurtarmak için bütün varını fidye verse ondan kabul edilmez!" (Hal böyle olunca mürid, nefsini kurtarmak adına yaptıklarını yeterli bulmamalıdır).

Allah kendisinden razı olsun, velilerden Ebû Hafs-ı Nîsâbûrî demiştir ki: "Kim bütün vakitlerinde nefsini suçlamaz, her halinde ona muhalefet etmez ve diğer günlerinde de onu sevmediği yükümlülüklerin altına sokmazsa aldanmış olur. Kim nefsine, onun yaptıklarından herhangi bir şeyi güzel görerek bakarsa onu helâk etmiş olur. Akıllı bir kimse nefsinden nasıl razı olur ki; yüce bir peygamber olan Hz. Yusuf [aleyhisselâm] bile,

"Ben nefsimi temize çıkarmam; gerçekten nefis, sürekli kötü işleri emreder" demiştir (Yusuf 12/53).

Yine Ebû Hafs der ki: "Kırk senedir nefsim hakkındaki düşüncem şöyledir: Allah bana gazap nazarıyla bakmaktadır; amellerim bunu göstermektedir."

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Nefsin, Rabb'inin taatinde sana itaat etmeye devam etse de sakın ona güvenme!"

Ebû Süleyman-ı Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Nefsimden bir an olsun razı olmadım."

Velilerin, nefislerinden razı olmadıklarını ve onda gözüken iyi hale kanaat edip aldanmadıklarını gösteren daha pek çok söz vardır.

Kutb-ı zaman Abdüsselâm İbn Meşîş'in şu hali nakledilmiştir: Hazret, Kur'an okurken bu âyete geldiğinde, vecde geldi, kendisini büyük bir hal sardı, öyle ki kendinden geçti, bir şey hissetmez oldu. Kendisi sağa sola eğilmeye başladı. O anda yanında bulunan dağ da sağa sola eğilmeye başladı. Allah Teâlâ bizleri onların yâdı ve güzel hali ile faydalandırsın. Âmin...

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Ârif olan zat, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesinde fâni olduğu ve vücudu zatî tecelliler içinde kaybolduğu halde onda kınanacak ve kötülenecek hangi nefis kalmıştır?

Buna cevap olarak deriz ki: Kâmil ârif öyle bir zattır ki cem' hali yani sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmesi onu fark halinden yani varlıkları da görmekten perdelemez, fark hali de cem' halinden perdelemez. Bunun için, fark halini (varlıkları) müşahedeye dönünce, nefsini, sonu olmayan kullukta bir sürü kusur içinde görür. Bunun için ârifler şöyle demişlerdir:

"Allah Teâlâ sonsuz kemalatlara sahip olduğu gibi, nefis de sonsuz noksanlık ve kusur içindedir."

Nefis, bu kusurlardan ne kadar temizlenirse temizlensin, makbul görülmez ve yeterli bulunmaz. Ârif, cem' haline nazar ettiğinde ise nefsini, sonu olmayan kemalatlarla donanmış olarak ilâhî huzurda toplanmış bir vaziyette görür; o zaman Rabb'inin azametini müşahede içinde kendi kulluğunu görmekten uzak olur; fakat kâmil olduğu için bu cem' hali, kendisini fark halinden perdelemez. (Kalbi Rabb'ine bağlı iken, diğer varlıkları da fark eder).

İbn Atâullah-ı İskenderî nefsin asıl haline işaret olarak *Hikem* adlı eserinde şöyle demiştir: "Rabb'in seni nefsine döndürürse (seni nefsinle baş başa bırakır ve asıl halini ortaya dökerse), senin kusurlarının bir sonu yoktur; sende kerem ve ihsanını ortaya çıkardığı zaman ise övülecek hallerin bitmez."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirke Düşen Kimsenin Şaşkınlığı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Peygamber'ine (sallallahu aleyhi vesellem) her türlü şirkten uzak kalmasını emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا
بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ
حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَاۜ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ
هُوَ الْهُدٰىۜ وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَۙ ۝ وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ

وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذٖٓى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ
يُنْفَخُ فِى الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿٧٣﴾

71. ***De ki: "Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, gerisin geriyi mi dönelim? Kendisini şeytanların azdırıp yeryüzünde şaşkın bir halde bıraktığı, arkadaşlarının ise, 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları kimse gibi mi olalım?" De ki: "Şüphesiz Allah'ın hidayeti (İslâm), tek hak yoldur. Hem bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredildi."***

72. ***"Bize ayrıca, 'Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun' diye emredildi. O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır."***

73. ***O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır. O günde Allah, "Ol!" der, her şey oluverir. O'nun sözü haktır. Sûra üflendiği gün mülk*** *(hüküm ve saltanat)* ***O'nundur. O, gizliyi ve açığı bilendir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi,* cansız putlara mı *tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten* ve şirkten kurtarıp İslâm'la şereflendirdikten sonra, *gerisin geriye* şirke *mi dönelim?"*

Bu söz, sahabilere aittir. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelince, Cenâb-ı Hak kendisini koruduğu için o, daha önce hiç şirke düşmemiştir.

Sahabenin dilinden şöyle denilmiş oluyor: *"Biz nasıl olur da hak dine girdikten sonra gerisin geri döneriz ve şeytanların kendisini kuşatıp dosdoğru yoldan saptırdığı, onun da yolunu sapıtmış olarak yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşan kimse gibi oluruz. Bu kimsenin, 'Bize gel, helâk olmamak için bizim-*

le birlikte ol!' diye kendisini doğru yola çağıran arkadaşları da vardır." Bu, İslâm'ı terkedip sapıtan kimsenin misalidir.

"Onlara *de ki: Şüphesiz Allah'ın hidayeti* olan İslâm, *tek hak* ve istikamet *yoludur.* Onun dışındaki yollar ise sapıklıktır. *Hem bize âlemlerin Rabb'ine teslim* olarak hidayet yolunda *olmamız emredildi. Bize ayrıca, 'Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun' diye emredildi.* Yani, bize namazı hakkı ile kılmak ve takva emredildi."

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman, Mekke döneminde babasını putlara tapmaya çağırdığında bu âyet indi. Buna göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Sıddık-ı Ekber adına cevap vermesi emredildi. Bu, Hz. Ebû Bekir'in şanını yüceltmek ve onunla Resûlullah'ın arasındaki birliği (aynîliği) göstermek içindir."

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu rivayet doğru değildir; Hz. Âişe'nin şu sözü bunu göstermektedir: 'Kur'an'da Ebû Bekir'in ailesi hakkında benim münafıkların iftirasından temiz olduğumu bildiren âyetlerden başka bir şey inmedi.'" [80]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu rivayet bu konuda bir delil olmaz; çünkü âyetin Mekke'de indiği sırada Hz. Âişe'nin yaşı küçüktü, bir de İslâm, onu kabul eden kimsenin öncesini temizlemektedir (Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman, babasına böyle bir teklif yapmış olsa bile, sonradan İslâm'a girdiği için, önceki sözlerinin kendisine bir zararı olmaz; çünkü İslâm'a girmesiyle geçmiş günahları temizlenmiştir).

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O, kıyamet gününde huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır."* O gün, hakka tâbi olanla, bâtıla kapılıp giden birbirinden ayrılır.

"O, gökleri ve yeri hak ile yaratandır." Yani Allah onları hak ve hikmetle ayakta tutmaktadır; şu halde ibadete layık olan sadece O'dur.

"O günde Allah, 'Ol!' der, her şey oluverir. O'nun sözü haktır." O'nun hak sözü, dirilme ve haşir için "Ol!" emrini verince gerçekleşir.

---

[80] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/266.

"Sûra üflendiği gün, bütün mülk, hüküm ve saltanatın sadece O'nun olduğu anlaşılır." Başka bir âyette geçtiği gibi, o gün Allah, *"Bugün mülk kimindir?"* diye sorar; cevap veren olmaz; bunun üzerine Kendisi, *"Tek ve kahhâr olan Allah'ındır"* cevabını verir (Mü'min 40/16).

Âyet şöyle bitiyor: *"O, gizliyi ve açığı bilendir."* O, gizli ve açık olan her şeyi bilir. *"O, yaptığı her işte hikmet sahibidir; kullarının her şeyinden haberdardır."*

71-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, yüce Mevlâ'sına yönelip marifet ve rızasını talep ederek bütün varlığı ile Allah'a bağlandığında, bazan fakirlik, halkın eziyeti ve hüzün gibi zamanın sıkıntılarıyla imtihan edilir. Onu denemek için kendisine, "Başına gelen sıkıntıyı gidermek için maddi sebeplere sarıl!" denir. Bu durumda ona gereken şöyle demektir:

"Biz Allah'ın dışında bize bir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Allah bizi tevhidine ve marifetine ulaştırdıktan sonra, Rabbimiz'den başkasına yönelerek ulaştığımız marifetten gerisin geri mi dönelim? Böyle yapacak olsak, sonsuz kerem ve ihsan sahibi Rabbimiz'den başkasına yöneldiği için şeytanların azdırıp yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşan kimse gibi oluruz. Hiç şüphesiz Allah'ın hidayeti, yani O'nun bizi ulaştırdığı özel hal -ki bu, bir sıkıntı anında sadece O'na yönelmektir- gerçek hidayettir, doğru yoldur.

Bize, bütün varlığımız ile Rabbimiz'e bağlanmamız emredildi. Bize ayrıca, başımıza bir sıkıntı geldiğinde hemen namaza koşmamız emredildi; çünkü namaz rahatlık ve huzurun anahtarıdır. Bir de takva emredildi; zira takva, ilâhî yardımın sebebidir. Hiç şüphesiz Allah, takva sahipleriyle beraberdir. Bizim işimizin sonu, ölmek, dirilip Rabbimiz'in huzuruna çıkmak ve nihayet (O'nun rahmetiyle) huzur ve hoşnutluk diyarı cennete girip ebediyen istirahat etmektir."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim'in Kıssası

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً
اِنّٖٓى اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٧٤﴾

74. ***Hani bir zaman İbrahim, babası Âzer'e, "Birtakım putları ilâh mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu yâdet: *Hani bir zaman İbrahim, babası Âzer'i*[81] tevhid dinine davete edince, *ona, 'Allah dışında sana hiçbir fayda ve zarar vermeyen birtakım putları ilâh mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık ve hata içinde görüyorum' demişti."*

74. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim Allah'tan başka bir şeye gönlünü bağlayıp onunla huzur bulur yahut aşk ve muhabbetle ona meylederse o şey kendisi için bir nevi put olur. Eğer insan onun muhabbetinden sıyrılmaz ve ona bağlanmaktan kendini çekip almazsa o şey, kul ile tevhidin sırlarını müşahede arasında perde olur. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bir şeyi (aşırı ve usulsüz) sevdiğinde onun kölesi olursun; halbuki Allah senin kendisinden başkasına kul köle olmanı istemez."

---

[81] İmam Süyûtî, tefsirinde Âzer'in Hz. İbrahim'in babası değil amcası olduğu, amcaya da baba dendiği şeklindeki rivayetlere yer vermiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/299-300). Bu konudaki geniş açıklama için bk. Senâullah-ı Mazharî, *Tefsîrü'l-Mazharî*, 3/280-281 (Beyrut 2004); Şeyhzâde, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî*, 4/74-75 (Beyrut 1999); Elmalılı, *Hak Dini* (Sadeleştirme), 3/451-452. Bazı rivayetlerde Âzer'in, Hz. İbrahim'in üvey babası olduğu da söylenmiştir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Altın ve gümüşe kul olanlar helâk olmuştur..."[82]

Cenâb-ı Hak, kulunun kalbine nazar ettiğinde, onu kendisinin dışındaki varlıkların muhabbet ve düşüncesiyle dolu bulunca, ondan kudsî nurlarını perdeler. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî şöyle demiştir:

"Benim bir sevgilim var, ancak çok kıskançtır; sürekli sağını solunu kontrol eden kuş gibi, kalbime bakar; orada kendisinden başka bir şey görünce, ziyaretten vazgeçer."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim'in, Rabb'inin Varlığına Ait Delilleri İncelemesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. İbrahim'in, kavmine Rabb'inin varlığına delil getirmesini ve Rabb'inin işleri hususundaki derin ferasetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نُرٖٓى اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ
الْمُوقِنٖينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّٖىۚ فَلَمَّٓا
اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلٖينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّٖىۚ
فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنٖى رَبّٖى لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّٖينَ ﴿٧٧﴾
فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّٖى هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ
قَالَ يَا قَوْمِ اِنّٖى بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ اِنّٖى وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذٖى
فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنٖيفًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَۚ ﴿٧٩﴾

---

[82] Buhârî, Rikâk, 10, Cihad, 70; İbn Mâce, Zühd, 8.

75. Böylece biz, yakîn ehlinden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu** (sırlarını ve hakikatini) **gösteriyorduk.

76. Üzerine gece karanlığı çökünce İbrahim bir yıldız gördü, "Rabbim budur** (öyle mi?)**" dedi. Yıldız batınca, "Batanları sevmem!" dedi.

77. Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur** (öyle mi?)**" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette yoldan sapan kimselerden olurdum" dedi.

78. Güneşi doğarken görünce de, "Rabbim budur** (öyle mi?) **Bu daha büyük!" dedi. Sonra o da batınca şöyle dedi: "Ey kavmim! Ben sizin** (Allah'a) **ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

79. "Ben, şirkten uzaklaşarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim; ben müşriklerden değilim."

Mülk, şehadet âleminde görülen ve zâhirî duyularla algılanan şeylerdir.

Melekût, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sırlarından eşyada gizlenmiş, gözden saklı şeylerdir. Buna gayb âlemi de denir.

Ceberût, yaratılan âlemin sınırlarına girmeyen, ilâhî ezelî sırlardır (Ceberût âlemi, zât-ı bâriye mahsus âlemdir).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz, İbrahim'e bu şekilde* bir basiret ve ince anlayış vermiştik. Öyle ki onunla doğruyu buldu ve babasının puta tapmasını reddetti. Ona, *göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk;* yani kendisine onlardaki tevhid sırlarını açıp gösteriyorduk. Böylece o, onları yaratanı müşahede ediyordu, zâhirlerini görmekle kalmıyordu. *Biz bunu sadece bizi yakînen tanıyanlardan* ve kudsî sırlarımızı bilenlerden *olsun diye yaptık.*"

Hz. İbrahim'in babası ve kavmi putlara, yıldızlara, aya ve güneşe tapıyorlardı. Hz. İbrahim onları tefekkür ve delil yoluyla tevhide irşad etmek istedi. *"Üzerine gece karanlığı çökünce İbrahim bir yıldız gördü."* Bu, Zühre yahut Müşteri yıldızıdır.

"Hz. İbrahim, 'Rabbim budur (öyle mi?)' dedi."

O bu sözü, kendileriyle mücadele ettiği hasmın sözüne göre söyledi. Onlar, yıldız için, "Bu, bizim Rabbimiz'dir" diyorlardı. Hasmın sözü yanlış da olsa onun yanlış olduğuna delil getiren kimse, onu hasmın söylediği gibi nakledebilir, sonra onun yanlış olduğunu ifade eder. Bu, hakka davette daha etkili bir yöntem ve hasmın hatasından daha çabuk dönmesini temin eden bir yoldur.

"Yıldız batıp kaybolunca, Hz. İbrahim, 'Batanları sevmem!' dedi." Onlara ibadet etmek şöyle dursun, böyle batıp giden şeyleri sevmem demek istedi. Hiç şüphesiz değişmek, perdelenmek, bir halden diğerine geçmek ve bir mekândan başkasına intikal etmek o şeyin sonradan yaratılmış mümkün (olması veya olmaması Allah'ın tercihine bağlı) bir varlık olmasını gerektirir ve bu haller ilâhlığa aykırıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. İbrahim, *ayı* yeni *doğarken görünce, 'Rabbim budur, (öyle mi?)' dedi. O da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette yoldan sapan kimselerden olurdum' dedi."*

Hz. İbrahim, hakkı idrak etmede nefsinin âciz olduğunu ifade etti ve bunun için Rabb'inden yardım istedi. Kendisinin ancak Allah'ın yardımıyla hakka ulaşacağını bilerek böyle söyledi. Bunun diğer bir sebebi de kavmini irşad etmek ve ayın da yıldız gibi ilâh olamayacağını ifade etmektir. Çünkü o da hal ve yer değiştirmekte olup ilâh olmaya layık değildir. O, bu sözüyle, kim bunları ilâh edinirse onun gerçekten sapıtmış olacağını da ifade etmiş oldu.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Güneşi doğarken görünce de, 'Rabbim budur, (öyle mi?) Bu daha büyük!' dedi."* Güneşin nuru daha büyük olduğu ve ışığı daha geniş bir alana yayıldığı için böyle söyledi. *O da batınca, 'Ey kavmim! Ben sizin sonradan yaratılmış, kendisini bir yaratana muhtaç maddi varlıklardan Allah'a ortak koştuğunuz şeylere ibadet yapmaktan uzağım' dedi."*

Hz. İbrahim, yaratılmış varlıklara ibadetten uzak durunca onları yoktan var eden ve ortaya koyan zata yönelerek şöyle dedi:

"Ben, her türlü şirkten kaçarak ve Allah'ın birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim; ben sizin gibi müşriklerden değilim."

Hz. İbrahim, bu varlıkların doğmasını değil, onların batıp gitmesini kendilerinin yaratılmış birer varlık olduğuna delil getirdi. Aslında yıldız, ay ve güneşin doğuşu da bir yer ve hal değiştirmektir, ancak onların batıp kaybolması, kendilerinin yaratılmış birer varlık olduğuna daha açık bir delildir. Çünkü onların batışı gizli ve perdeli bir şekilde yavaş yavaş gerçekleşmektir.

Hz. İbrahim'in yıldız, ay ve güneşin durumunu yüce yaratıcının varlığına delil göstermesinin ve kavmi ile tartışmasının henüz mükellef olmadan çocukluk yaşlarında olduğu da söylenmiştir. Bu konuda şöyle rivayet edilmiştir:

Hz. İbrahim'in annesi, onu mağarada doğurmuştu. Bunu Nemrûd'un korkusundan yapmıştı. Çünkü Nemrûd yeni doğan erkek çocukları öldürüyordu. Sebebi, müneccimlerinin kendisine verdiği bir haberdi. Müneccimler Nemrûd'a, kendisinin helâkinin bu asırda doğacak bir çocuğun elinden olacağını söylemişlerdi. Buna çare olarak o da bu sene içinde doğacak her erkek çocuğu öldürme emri vermişti. Bunun için Hz. İbrahim'in annesi onu gizlice mağarada doğurmuştu.

Hz. İbrahim, mağarada büyüyüp temyiz çağına (dokuz-on yaşına) gelince, gökte gördüğü yıldız, ay ve güneşin Rabb'inin birliğine birer delil olduğunu anlamıştı.

Ancak bu rivayet zayıftır; çünkü âyette geçen, *"Ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden uzağım"* ifadesi, onun, kavmine karşı delil getirdiğini ve onlarla tartıştığını göstermektedir. Yani âyetten, onun bu varlıkları seyrederken tek başına değil, kavmi ile birlikte olduğu anlaşıyor.

Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm), bu âyetlerde geçen, *"Bu benim Rabbim'dir"* sözü ile diğer âyetlerde geçen, *"Gerçekten ben hastayım"* (Sâffât 37/89) ve, *"Onu (putları kırma işini) şu büyükleri yaptı!"* (Enbiyâ 21/63) sözleri, gerçek manada yalan değildir. Çünkü o, yalandan korunmuş bir peygamberdir. Bunlar tevriye cinsinden sözler olup kelime, zâhirinden başka bir manada söylenmiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Zalime karşı yalan söyleyen veya yalanı ile bir zararı defeden yahut bir hakkı gözeten veya bir kalbi koruyan kimse gerçek manada yalancı değildir."

Diğer bir rivayette şöyle buyrulmuştur:

"Bir hayır söyleyen veya ona niyet eden kimse yalan da söylese yalancı olmaz." [83]

Meşhur şefaat hadisinde Hz. İbrahim'in kıyamet günü kendisine şefaat için gelen halka bazı kusurlarını zikrederek özür beyan etmesine gelince,[84] bu, her şeye vâkıf Mevlâ'nın huzurunda olmanın dehşetinden söylenmiş bir sözdür. O makamda en ufak bir şeyden bile sakınmak gerekir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] melekût âlemi keşfolunca her şeyde Allah'ı gördü. Âriflerden birinin şu sözü nakledilmiştir: "Gördüğüm her şeyde Allah'ı gördüm."

Hz. İbrahim, "Ben batıp gidenleri sevmem" dedi. Bunu ancak varlıkların manasını müşahede etmeksizin onun maddi yönüne takılıp kalmaktan korkarak söyledi. Çünkü mana denizi birbirine bitişik, daima aynı hali korur vaziyette olup onda bir değişme ve intikal yoktur. Değişme ancak maddi şeylerde olur, manada olmaz. Mana ve hakikat güneşi sürekli ışık verir durumdadır. Onda herhangi bir batma, değişme ve intikal yoktur. Bu konuda şöyle denilmiştir:

"Sevdiğimin güneşi geceleyin doğdu ve her yanı aydınlattı. Bu ışığın peşinden bir batış meydana gelmez. Gündüz doğan güneş geceleyin batar; kalplerin güneşi içinse bir batma vakti yoktur."

Sözün sahibi şunu demek istiyor: Âriflerin gündüze benzeyen irfan güneşleri gece gibi olan vücutlarının gecesi üzerine doğmuştur; böylece sevgililerini müşahede içinde vücutlarının zulmeti yok olup gitmiştir.

---

[83] Bu konudaki hadisler için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7169; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2061; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/80-81.

[84] Hadis için bk. Müslim, İmân, 327; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 3/116.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hak, varlıkların zâhirlerini eserlerinin nurları ile aydınlattı, sırları ise sıfatlarının nurları ile aydınlattı; bundan dolayı zâhirî nurlar batıp kaybolur, kalplerin ve sırların nurları ise hiç yok olmaz."

Cevzî demiştir ki: "Hz. İbrahim'e ilim yıldızı görünüp tevhid kameri doğunca ve marifet güneşi parlayıp ışık verince şöyle dedi: '*Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben, her türlü şirkten uzaklaşarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim ...*'"

Şöyle denilmiştir: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kafa gözüyle maddi yıldızın, güneşin ve ayın nuruna bakınca, sırrına şöyle hitap edildi: 'Ey İbrahim, gözünle varlıkların maddi yönüne bakma, basiretinle (gönül gözünle) hakikatine ve manasına bak. Hiç şüphesiz bütün mevcudat, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini ispat eder. Eşyada tecelli eden ilâhî isimlerin manalarını iyi anla. Hiç şüphesiz eşyanın zahirine takılıp kalmak, asıl manayı anlamaya bir perdedir." Bunun üzerine Hz. İbrahim [aleyhisselâm] şöyle dedi:

'Ben, her türlü şirkten uzaklaşarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim; ben müşriklerden değilim.'"

Bu konuda yine Şüşterî şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak kuluna şöyle der: Eşyanın zâhirine bakma! Mana denizine dal; dal ki beni göresin!"

Hz. İbrahim ile Puta Tapanların Mücadelesi

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kavmine delil getirince onunla mücadeleye giriştiler. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَحَٓاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَٓاجُّٓونّ۪ي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ . . .

80. ***Kavmi onunla tartışmaya girdi. İbrahim onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı giriyorsunuz?..."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kavmi Hz. İbrahim'le* Allah Teâlâ'nın birliği hakkında *tartışmaya girdi. Bunun üzerine onlara dedi ki: 'Allah hakkında* yani O'nun birliği yahut O'na iman hakkında *benimle tartışmaya mı giriyorsunuz? Halbuki Allah beni birliğini kabule ulaştırdı'* ve marifetine irşad etti. Artık bundan sonra ben O'ndan başkasına yönelmem ve benimle O'nun hakkında tartışan kimseye aldırış etmem."

80. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Avam halkın Allah'ın seçkin dostları ile tartışmaya girmesi, daha önceki ümmetler içinde de olan ve böylece süregelen ilâhî bir kanundur. Âyette buyrulduğu gibi, Allah'ın sünnetinde (uyguladığı kanunda) asla bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62).

Bunun sebebi şudur: Kim bir şeyi inkâr ederse ona düşman olur. Bununla birlikte veliler, kendilerini inkâr eden kimseleri mâzur görürler; çünkü onların ilimde ulaştığı nokta budur. Avam halk, velilerin hallerinden çok uzak oldukları için, onları mâzur görmezler ve onların içinde bulunduğu hali yakînen tanımazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim (aleyhisselâm), kavmi kendisiyle tartışmaya girdiklerinde, onlara hiç iltifat etmedi; bunun üzerine kendisini putlarıyla korkuttular, o zaman Hz. İbrahim onlara şöyle dedi:

... وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّ۪ي شَيْـًٔاۜ وَسِعَ رَبّ۪ي
كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًاۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا
تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًاۜ
فَاَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِۚ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۢ ﴿٨١﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَلَمْ يَلْبِسُٓوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

... Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam; ancak, Rabb'imin bir şey dilemesi hariç! Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünmez misiniz?

81. *Siz, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin); iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"*

82. *İnanıp imanlarına herhangi bir zulüm (şirk) karıştırmayanlar var ya, işte onlar için emniyet vardır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*

Tefsir

Allah Teâlâ, dostu İbrahim'in [aleyhisselâm] kavmine şöyle söylediğini nakletmiştir:

"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Yani sizin ibadet ettiğiniz putların bana bir zarar dokundurmasından korkmam. Çünkü onlar herhangi bir zarar ve fayda veremeyen cansız varlıklardır. *Ancak, Rabbim'in dilediği bir şeyi* kaderi ve kazâsı ile *bana ulaştırması hariç!* Hiç şüphesiz O, takdir ettiği şeyi bana ulaştırır. Bana gelen putlardan değil, ancak Allah'tan gelir."

"Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Yani ben ancak Rabbim'in hakkımda ezelde takdir buyurduğundan korkarım; çünkü O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Bana onlar tarafından gelecek kötü bir durum Allah'ın ilminden ve kaderinden uzak değildir. *Hâlâ düşünmez misiniz?* Düşünüp de sağlam ile çürüğü, doğru ile eğriyi, her şeye gücü yetenle âciz olanı birbirinden ayırsanıza ya!"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Hem siz Allah'a ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım!* Halbuki sizin ortak koştuğunuz şeyler, cansız ve âciz birer varlıktır; onlardan bir zarar ve fayda gelmez, Allah ise son derece korkulmaya layıktır; çünkü O, başka varlıkları kendisine ortak koşan ve zat-ı bâri ile sonradan yaratılmış, âciz, zarar ve fayda veremeyen bir varlığı eşit gören kimselerden intikam almaya gücü yeter. Bu durumda asıl korkması gereken sizlersiniz; zira *siz, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşuyorsunuz.* Yani Allah onların ortak koşulması hakkında herhangi bir kitap indirmemiş, delil ortaya koymamıştır. *Bu durumda, iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?* Tevhid ve iman ehli mi yoksa şirk koşanlar ve isyana dalanlar mı? Korkmayı hak edeni *biliyorsanız söyleyin!*"

Sonra bu soruya cevabı Allah Teâlâ veya Halil İbrahim (aleyhisselâm) vererek şöyle buyurdu:

"*İnanıp imanlarına herhangi bir zulüm* yani şirk *karıştırmayanlar* bilakis Allah'a iman eden ve O'nunla birlikte başka varlığa ibadet etmeyenler *var ya, işte onlar için ahirette bir emniyet vardır ve* dünyada *doğru yolu bulanlar da onlardır.*"

Allah'a itaat eden müminlerin ahirette emniyet içinde olması açıktır; isyana dalan müminlere gelince, onlar da ebedî cehennemde kalmaktan ve cennetten mahrum olmaktan yana emniyet içindedirler.

Bu âyet indiği zaman Resûlullah'ın ashabı korktular, Peygamber Efendimiz'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelip, "Hangimiz nefsine zulmetmez, günah işlemez ki?" dediler. Onlar zulmü, genel manada anlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şöyle buyurdu:

"*Buradaki zulüm sizin zannettiğiniz gibi (her türlü günah) değildir; burada kastedilen, Hz. Lokman'ın, oğluna, 'Oğlum, sakın Allah'a hiçbir varlığı ortak koşma; hiç şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür'* (Lokman 31/13) *buyurduğu gibi şirktir.*"[85]

Gerçekten bazı müşrikler, bu âlemi yaratanın varlığını kabul ediyorlar, fakat bunun yanında putların da rablik sıfatına sahip olduğunu söylüyorlardı. Onlar yüce yaratıcıya iman ediyorlar, ancak imanlarına şirk karıştırıyorlardı. Bu durumda onlar için bir emniyet ve hidayet yoktur. Bu şekilde Mûtezilî Zemahşerî'nin sahih hadisi inkârı konusundaki cahilce iddiası da reddedilmiş olmaktadır.[86]

---

[85] Buhârî, Enbiyâ, 8, 41; Müslim, İmân, 197; Tirmizî, Tefsîr, 7 (nr. 2067); Ahmed, *Müsned*, 3/378; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 253.

Eğer âyette geçen zulüm, umumi manasıyla kabul edilerek âyete "onlar imanlarına hiçbir mâsiyet karıştırmadılar" şeklinde bir mana verilseydi bu da sahih olurdu. Bu durumda mana, "Onlar için özel bir emniyet ve özel bir hidayet vardır" olurdu; fakat Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözü yanında başka söze gerek yoktur, o bir şey söylediği zaman orada durulur ve kendisine tâbi olunur.

80-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın vahdâniyyetini yakînen müşahede eden bir ârifi billâhın kalbinde halkın korkusu kalmaz; ârif ancak Rabb'inin katından gelene bakar. Rabb'i ona kendisini günahlardan koruyacağı ve özel olarak muhafaza edeceği vaadinde bulunsa, ârif, yüce Rabb'inin ilminin genişliğini bildiği için, kendisine yapılan vaatten dolayı Rabb'ine yalvarıp yakarmayı ihmal etmez. Bazan bu vaat, birtakım sebep ve şartlara bağlı olup Cenâb-ı Hak onları, her şeyi kahreden sıfatını göstermek için gizler. Bu sırrı bilen ârif, devamlı Rabbine yalvarış içindedir. Bunun için Halil İbrahim [aleyhisselâm] şöyle demiştir:

"...Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam; ancak, Rabb'imin bir şey dilemesi hariç! Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır."

Hz. Şuayb da [aleyhisselâm] şöyle demiştir: *"Rabb'imin dilediği hariç bizim ona dönmemiz söz konusu değildir. Rabbimiz her şeyi ilmiyle kuşatmıştır"* (A'râf 7/89).

Ârifin ıstırap ve iniltisi hiç bitmez; onun gönlü Allah'tan başkası ile karar kılıp huzur bulmaz.

---

[86] Mûtezile mezhebi, imanla şirkin bir arada olmayacağı gibi, imanla büyük günahın da bir arada olmayacağı, büyük günah işleyen kimsenin imandan çıktığı fakat doğrudan kâfir de olmadığı, imanla küfür arasında kaldığı ve azabı hak ettiği görüşündedir. Ehl-i sünnet ise âyetteki zulmü, şirk manasına almakta, büyük günah işleyen kimsenin haramı helâl görmediği sürece mümin olduğunu, Allah dilerse onu affedeceğini ve sonuçta af veya azaptan sonra ebedî olarak cennette gireceğini söylemektedir (Mütercim).

Ârifin halinin değişmesinden emniyet içinde olmasına gelince, bu konuda farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazıları demiştir ki: "Veli, kurbiyet makamına çıkıp kendisi için fenâ ve bekâ halleri gerçekleşince, artık emniyet hâsıl olur." Bu kimse, görüşüne Allah Teâlâ'nın yukarıda geçen şu âyetini delil göstermiştir:

"İnanıp imanlarına herhangi bir zulüm (şirk) karıştırmayanlar var ya, işte onlar için emniyet vardır ..."

Bazı âlimler de emniyet halinin ancak peygamberler için mevcut olduğunu, çünkü onların günahlardan ve kötü âkıbetten Allah tarafından kesin olarak korunduğunu söylemişlerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Beşerî vasfında devam ettiği sürece hiç kimseye emniyet makamı hâsıl olmaz. Kul, ubûdiyyet (kulluk) bağı içinde bulunduğu sürece O'nun gizli hükümlerinden nasıl emniyet içinde olur ki? Kul, O'nunla nefsini tanımaktadır. Yine kul, Cenâb-ı Hakk'ın ezeliyet ve ebediyet sıfatlarıyla O'nun her şeye hükmünü geçiren sıfatını tanımaktadır. Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Allah'ın mekrinden (gizli imtihan ve iptilasından) ancak hüsrana düşen kimseler emin olur" (A'râf 7/99).

Kul, Allah Teâlâ'yı muhabbet, aşk ve şevk sıfatıyla gördüğü, O'na yakın olmanın zevkini tattığı ve kula münasip şekilde Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlandığı zaman kendisi için emniyetin ilk halleri ortaya çıkar. Yüce Allah'ın kıdem (ezelîlik) sıfatında fâni olmuş bir kul için havf ve recânın bir etkisi olmaz; çünkü o hal içinde, Hakk'a kurbiyet ve vuslat cenneti vardır. O hale oluşanlar başlarına bir azabın ve gazabın gelmesinden emindirler. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlandıkları müddetçe, hidâyet üzere bulunmaktadırlar. Her ne kadar onlar için Allah'ın gizli mekrinin gerçekleşip ince bir hesaptan geçme ihtimali varsa da, asıl durum onların emniyet içinde olmasıdır."[87]

Vertecübî'nin sözünden anlaşılan şudur: Fenâ ve bekâ makamlarını elde eden kimse için şekavetten (imansızlık ve kötü âkıbetten) emniyet hâsıl olur. Aynı şekilde Ebü'l-Mevâhib Muhammed eş-Şâzelî de demiştir ki: "Kim bekâ haline ulaşırsa şekavet halinden emin olur."

---

[87] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/379-380.

Nevâdirü'l-Usûl adlı eserde (Hakîm Tirmizî) demiştir ki:

"İlâhî huzurda yakınlık devletine erenlerden kimin nasibi celâl ve cemal olursa o, heybet ve ünsiyet içinde tutulur. Ondan azap korkusu giderilir, fakat o, halinin değişmesinden, nefsanî şeylere meyletmekten ve makamından düşmekten korkar; çünkü insanoğlunun nefsi şehvetlere meyil sıfatında yaratılmıştır. Nefis daima sahibini Allah'tan uzaklaştırıp uzun yaşamaya ve tembelliğe meylettirir. Kul, bütünüyle Cenâb-ı Hakk'ın birliğini müşahede eder ve vahdâniyyetine bağlanırsa içindeki halinin değişme korkusu diner, zira o nuraniyet içinde perde açılıp manevi keşif gerçekleştiği için kendisinden nefsanî duygular ve şehvet kaybolup gider. Bununla birlikte halinin değişme korkusu sakinleşse de ondan bütünüyle gitmez; çünkü onun hayalinde peygamberlerin dışındaki kimseler hakkında bu halin gerçekleşme ihtimali durmaktadır.

Peygamberlere gelince, onlarda hevâ adına hiçbir şey kalmadığı için kendilerine kurtuluş müjdesi verilmiştir. Bu müjde onları bir aldanışa düşürmez; çünkü onlarda nefis adına bir şey kalmadığı için, makamından düşme korkusundan emin olduğunda bir taşkınlık ve haddı aşma olmaz. Onların dışındaki kimselerde ise az da olsa nefis kalmıştır, bu sebeple onlara kesin kurtuluş müjdesi verilmemiştir. Onların işi ve durumu kapalı bırakılmıştır. Bu onlar için bir iyiliktir ve hayırlarına bir durumdur. Nefisleri, 'verilen hal elimden alınır' korkusuyla kendisini kötü işlerden menetsin diye böyle yapılmıştır. Bu, mana yolunda temel bir esastır, onu iyi anla!..."

Onun sözünün özeti şudur: Peygamberlerin dışındaki kimselerin hallerinin değişme korkusu kendilerinden tamamen yok olmaz, belki onun korkusu sakin ve hafif olur. Kesin emniyet müjdesi ancak peygamberlere verilir. Doğru olan görüş budur. Diğer kullar üzerinde Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet kahrı (celâl tecellisi) devam etmektedir. Hak Teâlâ buyurur ki:

"O, kulları üzerinde mutlak galiptir (onlarda her hükmünü icra eder)" (En'âm 6/18). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, eliyle ortaya koyduğu delil ve ilim sebebiyle dostu Hz. İbrahim'i överek şöyle buyurdu:

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا اٰتَيْنَاهَا اِبْرٰه۪يمَ عَلٰى قَوْمِه۪ۜ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاۤءُۜ
اِنَّ رَبَّكَ حَك۪يمٌ عَل۪يمٌ ﴿٨٣﴾

83. ***İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb'in her işinde hikmet sahibidir, her şeyi en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir."*

Âyetteki "bu" ifadesi, Allah Teâlâ'nın birliğine delil olarak geçen hususlara işaret etmektedir. Bunlar, yıldızın, ayın ve güneşin batıp kaybolması, Hz. İbrahim'in bu varlıkların durumunu kavmine bir delil olarak kullanması, kavmini tevhid yoluna irşad etmesi ve kendilerine tevhidi öğretmesidir.

Hak Teâlâ, âyetin devamında buyurdu ki: "*Biz dilediğimiz kimselerin* ilimde ve hikmette yahut yakinde ve marifette *derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb'in,* kullarının derecesini yükseltmede ve alçaltmada *hikmet sahibidir;* yükselttiği ve alçalttığı kimselerin halini, buna ehil ve layık olanları *en iyi bilendir.*"

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ahiretteki nimet cennetlerinde derecelerin yükselmesi ilim, amel ve bolca ibadetle olur. Marifet cennetinde derecelerin yükselmesi ise yakînle ve âlemlerin Rabb'ini müşahedede terakki ile olur. Bu da bütünüyle Cenâb-ı Hakk'a bağlanma, O'ndan gayri şeylerden gönlü çekme, maddi meşgalelerden kalbi boşaltma ve sürekli Mevlâ ile ünsiyet halini koruma derecesinde olur. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

Hz. İbrahim'in Neslinden Gelen Peygamberler

Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] özel olarak tahsis edilen ve derecesini artıran sebeplerden biri de peygamberlerin büyük bir kesiminin onun zürriyetinden gelmesidir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِه۪ دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَ وَكَذٰلِكَ
نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَع۪يسٰى وَاِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ
الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٥﴾ وَاِسْمٰع۪يلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى
الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ
اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٨٧﴾ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪
وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا
بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِر۪ينَ ﴿٨٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰيهُمُ
اقْتَدِهْ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩٠﴾

84. *Biz O'na (İbrahim'e) İshak'ı ve Yakub'u ihsan ettik. Hepsini de peygemberliğe ulaştırdık. Daha önce de Nuh'u peygamberliğe ulaştırmıştık. Ayrıca onun (İbrahim'in) soyundan gelen Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u (peygamberliğe ulaştırdık). Biz ihsan sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız.*

85. *Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (peygamberliğe ulaştırdık). Hepsi de salih kimselerdendi.*

86. İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut'u da** (peygamberliğe ulaştırdık). **Hepsini âlemlere üstün kıldık.

87. Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da** (yaşadıkları devrin insanlarına üstün kıldık). **Onları seçtik ve doğru yola ilettik.

88. İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini ona iletir. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı hiç şüphesiz, yapmakta oldukları amelleri boşa giderdi.

89. İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar** (kâfirler) **bunları inkâr ederse şüphesiz yerlerine bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz.

90. Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "Ben buna** (peygamberlik görevime) **karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu** (Kur'an), **âlemler için ancak bir öğüttür."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz İbrahim'e* oğlu *İshak'ı ve* torunu (İshak'ın oğlu) *Yakub'u ihsan ettik. Hepsini de peygamberliğe ulaştırdık. İbrahim'den önce de Nuh'u peygamberliğe ulaştırdık."*

Hz. Nuh, Hz. İbrahim'in babası yani dedesi olduğu için, onun peygamberliğe ulaştırılması Hz. İbrahim için bir ihsan ve nimet olarak zikredilmiştir; bilindiği gibi babanın şerefi oğula geçer.

"Yine İbrahim'in soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u peygamberliğe ulaştırdık."

Hz. Davud'un babası Îşâ'dır.

Hz. Süleyman, Hz. Davud'un oğludur.

Hz. Eyyûb'un babası Kus b. Raziç'tir. Onun dedesi İshak'tır. İshak, Hz. İbrahim'in oğludur.

Hz. Yusuf, Yakub'un, Yakub, İshak'ın oğludur.

Hz. Musa ve Harun, Hz. Yakub'un oğlu Levî'nin torunlarından İmrân'ın oğullarıdır.

"Biz ihsan sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız. Yani biz Hz. İbrahim'in derecesini yükselterek, kendisine pek çok hayırlı nesiller verip onların içinden peygamberler çıkararak mükâfatlandırdığımız gibi, ihsan ve iyilik sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız."

"Biz, Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da peygamberliğe ulaşdırdık."

Hz. Zekeriyya, Hz. Süleyman'ın neslinden Âzin b. Berkiyâ'nın oğludur.

Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya'nın oğludur.

Hz. İsa, İmrân kızı Meryem'in oğludur. Bu âyette, kız çocuklarının da zürriyetten sayıldığına bir delil vardır. Çünkü Hz. İsa, kız yoluyla nesle dahil olmuştur.

İlyas, Hz. Harun'un torunlardan Nüsâ'nın oğludur. Onun, Hz. Nuh'un dedesi İdris olduğunu söyleyenler de olmuştur, fakat bu çok uzak bir görüştür.

"Hepsi de salih kimselerdendi." Yani salahta kemal halindeydiler. **Salah**, dinen uygun olanı yapmak, uygun olmayan şeylerden sakınmaktır.

"Biz İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut'u da peygamberliğe ulaşdırdık."

Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in en büyük oğlu olup annesi Hacer'dir.

Elyesa', Uhtub b. Acuz'un oğlu olup Hz. Yusuf'un dördüncü göbekten torunudur.[88]

Hz. Yunus, Mettâ'nın oğludur. Mettâ, Hz. İbrahim'in neslindendir. Beyzâvî, farklı görüştedir.

Kurtubî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'den sonra gönderdiği bütün peygamberleri onun neslinden gönderdi."

Hz. Lut, Hz. İbrahim'in kardeşi Hârân'ın oğludur. Yani, yeğenidir. Onun Hz. İbrahim'in kız kardeşinin oğlu olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bazan, amcaya da mecazen baba denmektedir.

---

[88] bk. İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, 2004, s. 548.

"Biz hepsini âlemlere üstün kıldık." Yani hepsini peygamberlik ve nübüvvetle kendi zamanlarındaki kimselere üstün kıldık. Her biri, yaşadığı zaman içindeki insanların en üstünüydü.

"Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarına da üstün kıldık." Yani biz, bu peygamberleri üstün kıldık, onlarla birlikte babalarından ve zürriyetlerinden bazısını da üstün kıldık.

Diğer bir mana: Biz onları hidayete erdirdiğimiz gibi, babalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden bir kısmını da hidayete erdirdik.

"Onları, peygamberlik için *seçtik ve* huzurumuza girmeye ehil kimseler olarak ayrıcalıklı kıldık ve onları, kudsî huzurumuza ulaştıran *doğru yola ilettik."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onların tâbi olduğu *bu din, Allah'ın hidayetidir; Allah kullarından dilediğini onunla hidayetine ulaştırır. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı, hiç şüphesiz, yapmakta oldukları amelleri boşa giderdi."*

Peygamberler şirk ve isyandan korunduğu halde, kendileri için böyle buyrulması, herkesi şirkten sakındırmak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar, kendilerine kitap,* hüküm yani *hikmet* yahut kullar arasında hakka göre hüküm verme yetkisi *ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer Mekke ehli onları inkâr ederse hiç şüphesiz onların yerine bunları inkâr etmeyecek,* hepsine iman edip haklarını koruyacak *bir topluluk getiririz."*

Bu şeylerin hakkını koruyacak kimseler, zikredilen peygamberler ve onlara tâbi olanlardır. Onların sahabe, muhacir ve ensar olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, daha uygundur. Onların, bütün müminler ve Fârisîler (İran bölgesinden çıkacak müminler) olduğunu söyleyenler de olmuşsa da birinci görüş daha çok tercihe şayandır. Peşinden gelen âyet de bu görüşü desteklemektedir. Bu âyet şudur:

"Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir." Burada, yukarıda zikredilen peygamberlere işaret edilmektedir.

"Sen de onların yoluna uy." Yani onların izine, gidişatına uy.

Onların yolundan maksat, hepsinin ittifak ettiği tevhid ve dinin asıl prensipleridir; yoksa hakkında farklı hükümler bulunan amelî meseleler değildir. Onlar, bütün peygamberlere nisbet edilecek bir yol değildir. Hem bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin inanç esasları dışındaki hükümlere tümüyle uymak mümkün değildir. Bu âyette, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), kendinden önceki dinlerin hükümleriyle amel ettiğine dair bir delil yoktur. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*De ki: 'Ben buna,* tebliğ görevime yahut Kur'an'a *karşılık sizden bir ücret istemiyorum.'* Benden önceki peygamberlerin hali de böyleydi. Ben de bu konuda onları örnek alıyorum."

Hz. Peygamber'in, hakka davet görevine karşılık, halktan bir ücret almaması da, peygamberlere uyması emredilen işlerin kapsamına girmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu* tebliğ veya Kur'an, *âlemler için ancak bir öğüttür;* onlar için sadece bir öğüt ve uyarıdan ibarettir."

84-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mana yolunun rehberi yapılan ulu sâdâtlar (veliler), zamanlarında yaşayan kimselere üstün kılınmışlardır. Bu üstünlüğün sebebi, Allah Teâlâ'nın kendilerini tevhid nurlarına ve birliğinin sırlarına ulaştırması, onlara rubûbiyyet azameti karşındaki edepleriyle birlikte özellikle üstün bir edeple kulluk yapma nimetini bahşetmesidir.

Allah Teâlâ'nın, habibi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem), *"Sen de onların yoluna uy!"* âyetinde, fazilete ulaşma kapısı açılmıştır. Buna göre kim, belirtilen hususlarda onlara uyarsa zamanındaki insanlara karşı büyük bir şeref elde eder.

Cenâb-ı Hak, önceki peygamberlerde ayrı ayrı bulundurduğu faziletleri, habibinde topladı. Onlardan ayrı olarak kendisine özel muhabbet ve yüksek dereceler bahşetti. Böylece Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem), öncekilerin ve sonrakilerin seyyidi, efendisi oldu.

Her kim, Allah Resûlü'ne fiillerinde, sözlerinde ve ahlâkında uyarsa uyduğu nisbette bu şerefe nail olur. Allah Teâlâ'nın, habinine verdiği, diğer peygamberlere uyma emri, ancak âdap kısmına girer. Ayrıca bu emir, Allah Teâlâ'nın onu, kendisine tahsis ettiği özel dostluk makamına yükseltmeden önce olmuştur. Hiç şüphesiz peygamberler için kendilerine münasip manevi seyir ve terakki vardır. Aynı şekilde veliler için de hallerine münasip manevi seyir ve terakki vardır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlere dinin edepleri konusunda uymayı emretmiştir; çünkü onun bu emri aldığı zamanda manevi derecelere yükselmesi için bazı vasıtalara ihtiyaç vardı. Cenâb-ı Hak, habibini bütünüyle kendisine ulaştırıp sırlarının gözünü rubûbiyet nurlarıyla süsleyince, onu zatında müstakil, halinde müstakim yaptı. Kendisini irade sınırından marifet ve istikamet sınırına çıkardı ve o noktada kendisine önceki vasıtaları terketmesini emretti. Öyle bir noktaya geldi ki Allah Resûlü şöyle buyurdu:

'Eğer Musa hayatta olsaydı, kendisine, bana uymaktan başkası uygun olmazdı.' [89] Bunun dışındaki hadisler de bu hakikati ortaya koymaktadır." [90]

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ habibine, diğer peygamberlere kendisiyle ortak oldukları konularda uymasını emretti, onların dışında sadece Allah Resûlü'ne tahsis edilmiş pek çok durum vardır."

Allah'ın Yüceliğini Takdir Edemeyenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, önceki âyette meşhur peygamberleri ve onlara lutfettiği hidayet ve vahiy nimetlerini zikrettikten sonra bu âyette, onları inkâr edenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

---

[89] Ahmed, *Müsned*, 3/338; Dârimî, Mukaddime, 39; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2132; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/173-174.

[90] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/381.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍۜ قُلْ مَنْ
اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُوراً وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ
تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يراًۚ وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ
ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

91. ***Onlar, Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. Bunun için, "Allah hiç kimseye bir şey indirmemiştir" dediler. De ki: "Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu parça parça kâğıtlar haline getirip bir kısmını açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Halbuki sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler*** *(Kur'an'da)* ***size öğretilmiştir."*** *(Resûlüm)* ***sen, "Allah" de, sonra onları bırak; daldıkları bâtıl içinde oyalanadursunlar!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudilere cevap olarak şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar; bunun için, 'Allah hiç kimseye bir şey indirmemiştir' dediler. Yani onlar Allah'ı hakkı ile tanımadılar, O'nun vahiy ve diğer nimetleriyle kullarına ne kadar acıyıp ihsanda bulunduğunu anlamadılar; çünkü eğer anlasalardı O'nun peygamberler göndermesini inkâr etmekten çekinirlerdi yahut böyle bir söz söylemeye cesaret etmezlerdi."

Bir diğer mana: Onlar, Allah'ın peygamberlerini yalanlayıp onlara bir kitap indirmesini inkâr ettikleri için Allah'ı hakkı ile yüceltmediler; eğer O'nu hakkı ile yüceltselerdi O'nun tarafından gelen peygamberleri tasdik ederlerdi.

"Allah kimseye bir şey indirmedi!" diyenler, Finhâs, Mâlik b. Sayf ve diğer yahudilerdir. Onlar bu sözü, Kur'an'ın indirilmesini ve Hz.

Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini tamamıyla inkâr ettiklerini göstermek için söylediler. Allah Teâlâ da, onların aslında kabul etmek zorunda oldukları bir şeyi zikrederek yani Hz. Musa'ya Tevrat'ın indirilmesini hatırlatarak şöyle cevap verdi:

"De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?"

Nur, iç âlemi aydınlatmak içindir, hidayet ise dış âzalara yol göstermek içindir.

"Siz onu yani Tevrat'ı parça parça kâğıtlar haline getirip bir kısmını açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz." Yani onu parçalara ayırdınız, onda nefsinizin hoşuna giden âyetleri açıkladınız ve onları değişik sayfalara yazdınız; hoşunuza gitmeyenleri da saklayıp gizlediniz.

Rivayet edildiğini göre, bu sözü yahudi âlimlerinden Mâlik b. Sayf Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini kızdırınca söylemiştir. Olay şöyle olmuştur.

Resûl-i Ekrem, huzuruna gelen Mâlik b. Sayf'a,

"Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah'ın adıyla yemin vererek soruyorum; sen Tevrat'ta, 'Şüphesiz Allah, şişman âlime gazap eder!' diye bir âyete rastladın mı?" diye sordu. Mâlik de şişman ve kilolu biriydi. Soruya kızarak,

"Allah hiç kimseye bir şey indirmedi!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâla, yukarıda geçtiği şekilde ona cevap verdi.[91]

Şöyle de denilmiştir: Bu sözü söyleyenler müşriklerdir. Onlara Tevrat'ın delil getirilerek susturulması, Tevrat'ın onların yanında meşhur olması ve ona itibar etmeleridir. Bunun için şöyle demişlerdir:

---

[91] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 4/1342 (nr. 7597); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/314; Hafacî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 4/150. Olayın değişik rivayetlerinde, Mâlik, soruya, "Evet, öyle bir âyet gördüm" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Sen de öyle birisin!"* deyince, orada bulunanlar güldüler; Mâlik kızarak, "Allah hiçbir insana bir şey indirmedi!" dedi. Yanında bulunan yahudiler, kendisine, "Senin bize Tevrat'tan naklettiğin şeyler nedir?" diye sorduklarında, Mâlik, onu da inkâr ederek, "Allah, ne Musa'ya ne İsa'ya ne de başka birine hiçbir şey indirmedi!" dedi. Bunun üzerine yahudiler onu reislikten azledip yerine Kâ'b b. Eşref'i getirdiler (Mütercim).

"Bize bir kitap indirilseydi elbette onlardan daha çok hidayet üzere olurduk!" (En'âm 6/157).

Halbuki size, Tevrat'ta olanlardan daha fazla hükümler içeren, size ve sizden daha âlim olan babalarınıza karışık gelen şeyleri açıklayan Kur'an indirildi; böylece sizlere, Hz. Muhammed'in diliyle, sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler öğretildi. Şu âyet de bu manadadır:

"Gerçekten bu Kur'an, İsrâiloğulları'na hakkında ihtilafa düştükleri şeylerin çoğunu anlatır" (Neml 27/76).

Bir diğer mana: Tevrat indirilmeden önce sizin ve babalarınızın ordan bilmediği şeyler size öğretildi. Burada hitap her ne kadar Kureyş'e ise, asıl muhatap Ehl-i kitap'tır. Çünkü Kureyş'in bilgi kaynağı Tevrat değildir; onların bildikleri Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işittikleri kıssa ve haberlerdir.

Sonra Cenâb-ı Hak, soruya cevabı kendisi vererek şöyle buyurdu: *"Allah" de!* Yani onu Allah indirdi.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, resûlüne onlara cevap vermeyi emretti. Bu şunu bildirmek içindi: O sorunun cevabı bu şekilde bellidir; Allah'tan başka kimsenin bir kitap indirmesi mümkün değildir. Burada şuna da işaret edildi: Onlar, bu cevap karşısında mat oldular, karşı bir cevap vermeye güçleri yetmedi."

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra onları bırak, daldıkları bâtıl içinde oyalanadursunlar!"* Sana düşen, hakkı tebliği etmek ve delilleri net olarak ortaya koymaktır.

91. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetten şu anlaşılmaktadır: Kim, kitapların indirilişini tasdikle bütün peygamberlere iman ederse o kimse, Allah'ı gereği gibi takdir etmiş ve hakkıyla yüceltmiş olur. Bunu, kulun zayıflığını, âcizliğini ve cehaletini dikkate alarak söylüyoruz; yoksa Allah Teâlâ'yı layıkıyla yüceltmek ve hakkıyla tanımak kulu aşar. Bunun bir sonu yoktur. Hatta onda birine ulaşmak bile mümkün değildir. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Kullar O'nun ilmini ihata edemezler (buna güçleri yetmez)" (Tâhâ 20/110).

"Hayır o insan, Rabb'inin emrettiğini yerine getirmemiştir" (Abese 80/23).

Eğer kul, ebediyen Rabb'inin marifetinde terakki halinde olsa yine de O'nu hakkıyla tanıyamaz, O'nun marifetinin sonuna gelemez. Şayet kul, ebediyen kulluk yapsaydı, yüce Rabb'inin hakkını yine tam olarak yerine getirmiş olmaz.

Hak Teâlâ'nın, "Sen Allah de!" âyetinden sûfîler işaret yoluyla şu manayı çıkarmışlardır: Sen sadece Allah'a yönel, ancak O'na bağlan, insanların dalıp gittiği boş meşgale ve karışık şeylere iltifat etme. Onlardan ayrılıp Allah ile safa haline ulaş. Bu, yüce Allah'ın tekliğini ve birliğini müşahede etmek ve bütün benliğiyle vahdâniyyet sırlarına bağlanmaktır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, müşahede ehli ârifleri tanıtırken, sözünün bir yerinde şöyle demiştir: "Çünkü onlar sadece Allah içindirler, O'ndan başka hiçbir şeye iltifat etmezler."

Yüce Mevlâ, irfan sahibi kuluna şöyle hitap eder: "Sen Allah de. Allah'a yönel. Sonra (seni inkâr eden) halkı bırak; daldıkları boş işler içinde oyalanadursunlar!"

Bazan âriflerin işaret ve ifadelerini anlamayan kimseler sırf katılıklarından ve sadece Kur'an'ın zâhirine baktıklarından, kendilerini inkâr ederler. Halbuki Kur'an âyetlerinin bir zâhirî bir de bâtınî manası vardır ki onu ancak rabbânî âlimler (ilim ve irfan sahibi kimseler) bilir. Allah Teâlâ bizleri onlardan faydalandırsın. Âmin...

Bütün İnsanlığı Uyarmak İçin Gelen Mübarek Kitap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, gerçekten kitabını indirdiğini ve onun nasıl bir kitap olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ
حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

92. ***Bu** (Kur'an), **Ümmülkurâ** (anakent Mekke) **ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden önceki hak kitapları tasdik eden mübarek bir kitaptır. Ahirete inanan kimseler bu kitaba da inanırlar; onlar namazlarını** (vakit ve edebine dikkat ederek) **korurlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu Kur'an, sana indirmiş olduğumuz mübarek bir kitaptır."* Yani o, maddeten ve manen bereketi çok olan bir kitaptır; çünkü onun faydaları ve umumi menfaati saymakla bitmez.

Diğer mana: O hayrı çok, menfaati devamlı bir kitaptır.

Kuşeyrî demiştir ki: "O Kur'an, kendisine ait hükümleri hiçbir kitabın neshetmediği (ortadan kaldırmadığı) hükümleri devamlı bâki kalan bir kitaptır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu* Kur'an, *kendisinden önceki ilâhî kitapları tasdik edicidir. Allah onu sana, şehirlerin anası olan Mekke ehlini ve onun etrafındaki* meşrikten mağribe kadar tüm yaşayan *kimseleri korkutman için indirildi."*

Yahut bu Kur'an, Mekke ehlini ve çevresinde yaşayan bütün insanları uyarıp korkutmak için indirildi. Yani biz onu insanlar için bereket ve bir uyarı olsun diye indirdik.

Mekke'ye anakent ve şehirlerin merkezi manasında "Ümmülkurâ" denmesinin sebebi şudur: Mekke, bütün beldelerde yaşayan insanların kıblesidir, hac için ziyaret mahallidir ve toplandıkları bir yerdir. Mekke ayrıca, bütün beldeler içinde şanı, şerefi en yüce şehirdir.

Ona bu ismin verilmesi hakkında şöyle de denilmiştir: Yeryüzü yaratılırken önce Mekke yaratıldı, sonra yeryüzünün diğer bölgeleri yayılıp döşendi.

Diğer bir açıklama şöyledir: Mekke, yeryüzünde insanlar için yapılan ilk evin yani Kâbe'nin bulunduğu bir mekân olduğu için kendisine "Ümmülkurâ = anakent" denmiştir.

"Ahirete inanan kimseler, bu kitaba da inanırlar ve onlar namazlarını zaman ve edebine dikkat ederek *korurlar."* Çünkü ahirete inanan ve onun azabından korkan kimse, kendisi için doğru olanı araştırır, samimi olarak kurtuluş yolunu düşünür. Böylece Allah'ın resûlüne inanıp onun getirdiklerini tasdik eder, dinin hududunu korur, emir ve yasaklarına riayet eder. Dinî görevleri içinde en önemlisi, namazdır. Zira o, dinin direği ve imanın alametidir. Kim namazı muhafaza ederse diğer görevleri de gözetir, kim onu zayi ederse diğerlerini de zayi eder.

92. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerin anahtarı, Allah'ın kitabıdır; o aynı zamanda manevi seyrin de en önemli alametidir. Kim, Kur'an'ı dinlerken ve manalarını tefekkür ederken kendisine Allah'ın kitabını anlamada bir kapı açılıyorsa bu, onun kalbinin açıldığının alametidir. Bu kimsenin ilâhî kelâmdan aldığı tat durmadan artar. Bu kimse öyle bir noktaya gelir ki arada hiçbir vasıta olmaksızın, kelamın sahibi yüce Mevlâ'yı müşahede etmenin tadına ulaşma noktasına yaklaşır. Bu nokta, manevi seyrin bitişi ve nihayetidir; o aynı zamanda, tevhid nurları ve vahdâniyyet sırları içinde terakki etmenin başlangıcıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an'ı Yalanlayanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Kur'an'ı yalanlayan veya ona karşı gelenlerin başına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ

شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ ف۪ي غَمَرَاتِ
الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْد۪يهِمْۚ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِه۪
تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ
مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْۚ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ
اَنَّهُمْ ف۪يكُمْ شُرَكٰٓؤُاۜ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

93. ***Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde, "Bana da vahyedildi" diyenden ve, "Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indiririm" diyenden daha zalim kim vardır?***

O zalimlerin ölüm şiddeti içindeki hallerini bir görsen! O anda melekler, yakalarına yapışıp kendilerine, "Çıkarın canlarınızı *(teslim edin ruhlarınızı)!* ***Bugün, zillet azabıyla cezalanacaksınız; çünkü siz, Allah hakkında hak olmayan şeyleri söylüyordunuz ve kibirlenerek O'nun âyetlerinden yüz çeviriyordunuz" derler.***

94. *(Kıyamet günü Allah, onlara der ki):* ***Şüphesiz siz, sizi ilk yarattığımız gibi yine tek olarak bize geldiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. Hani,*** *(Allah'a)* ***ortak zannettiğiniz ve size şefaat edeceklerini beklediğiniz kimseleri yanınızda görmüyoruz! Gördünüz işte, aranızdaki bağlar kesildi ve bir fayda vereceğini zannettiğiniz şeyler sizden uzaklaşıp gitti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Müseylimetülkezzâb ve Esved-i Ansî gibi, kendine vahiy geldiğini zannederek *Allah'a karşı yalan uyduran daha zalim kim vardır?*

Bir diğer mana: Amr b. Luhay ve benzerleri gibi, hak dini değiştirmeye kalkanlardan daha zalim kim vardır?

Yahut *kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana da vahyedildi" diyenden daha zalim kim vardır:* İbn Ebû Serh ve bahsi geçen kimse gibi. Ancak bunlar içinde İbn Ebû Serh tövbe etmiştir.

Yine, *"Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indiririm, diyenden daha zalim kim vardır?"* Onlar Nadr b. Hâris ve emsali kimseler olup, *"İstesek biz de bunun benzerini söyleriz!"* (Enfâl 8/31) diyen kimselerdir.

Yahudilerden, Kur'an'ı yalanlayan ve onunla alay eden zalimlerin ölüm şiddeti içindeki hallerini bir görsen! Melekler, ruhlarını almak yahut yüzlerine ve sırtlarına vurmak için yakalarına yapışıp şöyle derler: *"Canlarınızı* cesetlerinizden *çıkarın!"* Bunu onlara sert davranıp kendilerini azarlamak için söylerler ve sözlerine şöyle devam ederler:

"Bugün sizler zillet azabıyla cezalandırılacaksınız." Bununla şiddetli sıkıntı ve alçaltıcı hali içeren azap kastediliyor. Onlara denir ki:

"Bu azap sizin, yalandan peygamberlik iddiasında bulunmanız, Allah'ın oğlu ve ortağı var gibi *zat-ı bâri hakkında hak olmayan şeyleri söylemeniz sebebiyle ve O'nun âyetlerine karşı kibirlenip ona* kulak vermeyişinizden ve *iman etmeyişinizden dolayı başınıza geldi."*

Resûlüm, eğer sen onların o vakitteki hallerini görseydin, korkunç bir durum ve dehşetli bir korku hali görmüş olurdun.

Cenâb-ı Hak onlara der ki: "Ey zalimler, işte *sizler,* hesap ve ceza için *huzurumuza sizleri ilk yarattığımız gibi yalnız olarak geldiniz,* yani annenizden ilk doğduğunuz şekilde her şeyden soyutlanmış, başı açık, ayağı yalın ve sünnetsiz bir şekilde tek olarak geldiniz. *Size dünyada verdiğimiz* ve kendileriyle meşgul olup ahireti unuttuğunuz *şeyleri arkanızda bıraktınız;* onlardan ahirete hiçbir şey göndermediniz, yanınızda zerre kadar bir şeyi taşıyıp getiremediniz."

Yine onlara denir ki: *"Hani, ne oldu,* Allah'a *ortak zannettiğiniz ve size şefaat edeceklerini beklediğiniz kimseleri yanınızda görmüyoruz!* Halbuki siz onları, size hayat ve nimet vermede, ibadetinizi hak etmede Allah'a ortak görüyordunuz. *Gördünüz işte, onlarla aranızdaki bağlar kesildi,* beraberlik bozuldu *ve bir fayda vereceğini zannettiğiniz şeyler sizden uzaklaşıp gitti."*

Bir diğer mana: Yahut sizin dünyada iken, "Öldükten sonra diriliş ve hesap yoktur!" şeklindeki iddianızın yalan ve boş olduğu ortaya çıktı.

93-94. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim anlamadığı ve elde etmediği manevi bir hale ve makama sahip olduğunu iddia ederse bu âyetteki ikaz onun için de geçerli olur.

"Sizler huzurumuza, ilk yarattığımız gibi tek olarak geldiniz ..." âyetinde şu duruma bir işaret vardır: Yüce Allah'ın huzuruna girmek ve O'na vâsıl olmak, ancak aradaki bütün bağları, engelleri ve meşguliyetleri kesip atmakla, zâhiren ve bâtınen her şeyden sıyrılmakla gerçekleşir, çünkü teklik ve vahdet sırrına ermek ancak böyle tahakkuk eder.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette bana ayrı bir nükte ve incelik göründü ki o da şudur: Âyette işaret yoluyla şu deniyor: Sizler benim huzuruma vahdâniyyetimi birleyerek, keşfe ve hitabıma mazhar olup beni müşahede ederek geldiniz; aynen işin başında (ilk yaratılışınızda) yokluktan bana geldiğiniz zamanki gibi ... O zaman ben size kendimi tanıtmış ve size, *'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?'* diye sormuştum. Siz de, *'Evet, sen bizim Rabbimiz'sin"* demiştiniz (A'râf 7/172).

Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın beyan buyurduğu gibi, nasıl olduğunu bilemeyeceğimiz ve inkâr da edemeyeceğimiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) insanların ilk yaratılış durumunu şöyle açıklamıştır:

'Her doğan çocuk, fıtrat üzere doğar.' [92] Yani ezelde kendisine takdir edilen sıfat üzere doğar. O zaman kullar, ilâhî irade ezelde öyle takdir buyurduğu için, kendilerinden bir amele bağlı olmaksızın ubûdiyyet sıfatı üzere bulunuyorlardı."[93]

---

[92] Buhârî, Cenâiz, 80, 92; Müslim, Kader, 22-24.

[93] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/385.

Vertecübî'nin sözünün özeti şudur: Salih kulların Allah'a tek olarak gelmeleri, ruhlarının, manevi arınma ve temizlikten sonra, her şeyden sıyrılmış olarak ilâhî huzura girmelerinden kinayedir. Manen temizlenmiş ve mâsivadan arınıp hürriyetini kavuşmuş ruhlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini ilk yarattığı hal üzere O'na dönerler. Yani bu ruhlar maddi şeyleri müşahededen temizlenmiş, Allah'tan gayri varlıkların kirinden arınarak ezelde kendisine takdir edilen o ilk fıtratını kazanmış olur. Ruhların dünyadaki manevi temizlikle aslî hallerini bulduktan sonra ilâhî huzura gelmeleri, ilk halleriyle ortaya çıkmalarına benzemektedir. Bu durumda yüce Mevlâ onlara sanki şöyle demektedir:

"Sizler, sizi ilk yarattığım haldeki gibi, maddi şeylerden arınmış ve benden başkasını müşahededen kurtulmuş olarak tek başınıza bana geldiniz." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Size verdiğim şeyleri geride bıraktınız ..." âyetinde de işaret yoluyla şöyle denilmektedir: Bana geldiğinizde, huzuruma girdiğinizde size vermiş olduğum zâhirî ilimleri, bedenî ibadetleri ve maddi kerametleri geride bıraktınız.

Şeyhlerimizin şeyhi, efendim ârif Abdurrahman-ı Fâsî şöyle demiştir: "Önceleri on dört ilim biliyordum; hakikat ilmini öğrenince hepsini bir kenara koydum; bende ancak tefsir, hadis ve mantık ilmi kaldı."

"Sizinle birlikte hiçbir sözde *şefaatçinizi görmüyorum!"* âyeti şuna işaret ediyor: İlâhî huzura giren ârifler, amel kapısından değil, kerem kapısından girmişlerdir (Onlar, kendilerinin ilâhî huzura girmesine sebep ve aracı olacak hiçbir amel görmezler, yaptıkları amele değil, Allah'ın sonsuz rahmetine güvenirler). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, birliğinin delillerini zikretmeye ve zatını tanıtmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ

مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ الْاِصْبَاحِۚ وَجَعَلَ الَّيْلَ
سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًاۜ ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾

95. *Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatıp yarandır. O, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O halde nasıl yüz çeviriyorsunuz!*

96. *O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı birer hesap ölçüsü yapmıştır. İşte bu, azîz ve alîm olan* *(her şeye hükmü geçen ve her şeyi bilen)* ***Allah'ın takdiridir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatıp yarandır."* Yani Allah, içinden bitki çıkması için yerin altındaki daneyi yarar, yine kendisinden ağacın ortaya çıkması için de çekirdeği yarıp açar.

"O, ölüden diriyi çıkarır." Diriden maksat, canlı varlıklar ve bitki türünden büyüyüp gelişen şeylerdir. Ölüden maksat ise bu özellikte olmayan nutfe (sperm) ve danedir.

"O, diriden de ölüyü çıkarandır." Yani diri varlıktan (insandan ve hayvandan) nutfeyi ve bitkiden daneyi çıkarır. *İşte, bunları yapan,* ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran, varlıklara hayat veren ve onları öldüren zat, ibadete layık ve müstahak olan *Allah'tır,* başkası böyle sıfat ve yetkiye sahip değildir. *Artık nasıl oluyor da* O'ndan *yüz çevirip başkasına yöneliyorsunuz!"*

"O, sabahı aydınlatandır." Yani gündüzün aydınlığını gecenin karanlığı içinden ortaya çıkarandır.

"*O, geceyi de bir dinlenme zamanı yaptı;* gündüz çalışarak yorulanlar gecede istirahat edip dinlenirler."

"O Allah, güneş ve ayı birer hesap ölçüsü yaptı." Onları değişik seyir ve yörüngelerde yarattı onlarla vakitler, gece ve gündüz bilinir. Yahut onları değirmenin ana mihveri gibi yaptı; felekler onlarla gece gündüz arasında dönmektedir. *"İşte bu durum,* yani onlarla bilinen hesapların kolayca elde edilmesi, *azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir."* O Allah ki bu varlıkları izzetiyle hükmü altına aldı, onları ilim ve hikmetiyle bu harika nizam içinde seyrettirdi.

95-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir kulu sevince, aşkı ve muhabbetiyle onun kalp tohumunu yarıp açar, ayrıca aklının çekirdeğini de yarar; ona ilâhî kudretinin acayip tecellileri içinde basiretle nazar etme gücü verir. Bundan sonra kulun kalbi sürekli ilâhî huzura meyleder, aklı da ilâhî azametin hayret verici güzelliklerini tefekkür içinde nurlanır; nihayet üzerine irfan güneşi doğar; insanın gece hükmünde olan vücut karanlığını yok eder, fecir aydınlığını ortaya çıkarır. Böylece kul, gaflet ve cehaletiyle manen bir ölüm hali yaşadıktan sonra, ilâhî marifetle dirilir, yeni bir hayat kazanır. Allah bu hali elde eden kulunu, nefsini müşahede etmekten yana öldürür, sonra onu zatını müşahede ile manen diriltir.

Allah diriden ölü çıkarır, ölüden diri çıkarır. O, kendisine kulluğu ruhlar için bir dinlenme zamanı yapar. İrfan güneşini ve iman ayını da kulu için bir ölçü yapar. Artık maddi âlemdeki işler güneş ve aya göre hesaplanıp yürütüldüğü gibi; kulun işleri iman ve irfan nuru içinde değerlendirilir ve yürür. Bu, azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir.

Allah'ın Birliğinin Diğer Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, varlığına ve birliğine başka bir delili zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

97. O Allah, kara ve denizin karanlıklarında kendileriyle yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah, kara ve denizin karanlıklarında kendileriyle yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır.*" Yani karada ve denizde gecenin karanlığında yol bulasınız diye, sizin için bazı yıldızları yarattı. Karanlıkların geceye ve gündüze nisbet edilmesi, onun gece ve gündüzle iç içe olmasındandır.

Diğer bir mana: Allah, karada ve denizde yolları karıştırdığınızda, kendileriyle yol bulasınız diye yıldızları yarattı. Yollara, "zulmet" denilmesi, hakiki manada değil, istiare yoluyla bir benzetmedir.

"*Gerçekten biz, bilen bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık*; onlardan ancak bilenler faydalanır."

97. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hak yolunda gidenlerin dinî işlerinde ve hakikat hallerinde karşılaştıkları problemleri çözmede yıldız hükmünde olan ilmi ölçü yapmıştır. Şeriatın işleri için bir ilim vardır; hak yolcuları ilâhî huzura ve rızaya onunla giderler. Hakikat halleri için de bir ilim vardır; Cenâb-ı Hakk'ın zatını ve sıfatlarını tanımak, celâlini ve cemalini müşahede etmek isteyen hakikat ehli de onunla yol alırlar. Allah kendisine rahmet etsin, Meczub demiştir ki:

"İlim, Hint'ten (tâ oradan burayı gösteren) bir aynadır Cehalet ise içi boş bir sandıktır. Kimin ilim sermayesi yoksa onun Allah'ı tanıması, doğru bir esasa ve temele dayanmaz."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, varlığına ve birliğine ilişkin başka bir delili zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذٖٓى اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ
قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

98. *O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. Sizin için bir kalacak yer, bir de emaneten duracak yer vardır. Biz, işin iç yüzünü anlayan bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Allah, sizi bir tek nefisten Âdem'den yarattı. Sizin için bir kalacak yer, bir de emaneten duracak yer vardır."* Yani sizin için babaların sulbünde yahut yeryüzünde kalma vardır. Yine sizin için rahimlerde veya toprağın altında emaneten durma vardır.

Bir diğer mana: Kiminiz, babanızın sulbünde veya yeryüzünde yerleşmiş durumda, kiminiz de annenizin rahminde veya yerin altında emaneten durmaktasınız.

Şöyle de denmiştir: Yerleşme rahimde olur, geçici olarak bulunma ise sulbde olur. Şu âyet buna delildir: *"Dilediğimizi belli bir zamana kadar rahimlerde yerleştiririz"* (Hac 22/5).

"Biz, işin iç yüzünü anlayan yani ilâhî kudretin sırlarının inceliklerini anlayan *bir topluluk için âyetlerimizi genişçe açıkladık."*

Önceki âyette yıldızların durumu zikredilince, sonunda, *"Biz bilen bir topluluk için âyetlerimizi açıkladık"* buyruldu; çünkü yıldızların durumu açık ve ortadadır; seyri ve durumu kolay bilinir. İnsanın yaratılışını anlatan bu âyetin sonunda ise, *"İşin iç yüzünü anlayan bir topluluk için âyetlerimizi açıkladık"* buyruldu; zira insanların bir nefisten yaratılması, her birinin farklı hallere sahip kılınması, ince, sırlı bir mesele olup hakikatinin anlaşılması için fazlaca anlayışa ve ince tetkike ihtiyaç vardır.

98. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bazı ruhların yerleştiği makam, zat-ı bâride fenâ makamıdır; onların emaneten durduğu makam ise sıfatlarda fenâ makamıdır. Bunlar, ihsan ehlinden olan ârif zatlardır. Bazı ruhların ise yerleştiği makam, sıfatlarda fenâ makamıdır; geçici olarak emaneten durduğu makam ise zatta fena makamına yaklaşıp nazar ettiği makamdır. Bu makamdakiler, gayba iman eden müminlerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsirinde demiştir ki:[94] "Bazı ruhların karar kıldığı makam ilâhî sıfatlardır; bazılarının emaneten durduğu makam, zatta fenâ makamıdır. Bekâ hali sıfatlarda; fenâ hali ise zatta olur. Çünkü ezelî olan yüce zat, sonradan yaratılmış bir varlığın kendisine hulûl etmesinden yüce ve münezzehtir."[95]

Allah Teâlâ'nın Birliğine Bir Başka Delil

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, varlığına ve birliğine başka bir delili zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَاَخْرَجْنَا
مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًاۚ وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ
دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍۜ
اُنْظُرُٓوا اِلٰى ثَمَرِهٖٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

99. *O, gökten suyu indirendir. Biz onunla her türlü bitkiyi, o bitkiden de bir yeşillik çıkardık. Ondan da üst üste dizilmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan aşağı doğru sarkan salkımlar; üzüm bağları; zeytin*

---

[94] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/387.

[95] Fenâ, kulun vücudunun Cenâb-ı Hakk'ın zatında eriyip yok olması değil, zat-ı bâriyi müşahedesinde nefsi dahil bütün mâsivanın gözünden silinip kaybolması, hakiki varlık olarak sadece yüce Zatın kalmasıdır (Mütercim).

ve nar bahçeleri çıkarırız. Onların kimi birbirine benzer, kimi de benzemez. O meyvelerin ilk meyveye durma zamanındaki haliyle olgunlaştığı zamanki durumuna bir bakın! Hiç şüphesiz bütün bunlarda, inanan bir toplum için pek çok delil vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah,* gökten, yani buluttan veya gök cihetinden *bir su indirendir. Biz bu su ile her türlü bitkiyi çıkardık.*" Yani ondan değişik çeşitleriyle her türlü bitki sınıfını çıkardık. Bütün bitkileri sulayan su birdir; fakat onların çiçekleri farklı renk ve şekildedir.

"*İşte biz o bitkiden bir yeşillik çıkardık.* Bu, her bitkinin kendisinden çıktığı asıl kısmıdır. *Ondan da üst üste dizilmiş taneler çıkarırız.*" Bu, başaktır. Başağın daneleri üst üste dizilmiş olur. Nar, mısır ve benzeri bitkiler böyledir.

"*Hurmanın tomurcuğundan da aşağı doğru sarkan salkımlar çıkarırız.*" Yani hurmanın tomurcuğundan aşağı doğru sarkmış yahut iç içe geçmiş salkımlar çıkarırız. Âyette, görülmesi ve istifade edilmesi daha kolay olduğu için meyvenin aşağı doğru sarkmış hali zikredildi, meyvenin en üstte olanından bahsedilmedi; çünkü en üstte olan meyveyi görmek ve alıp istifade etmek, diğerine göre daha zordur.

"*Yine biz,* bu su ile değişik renk ve sınıfta *üzüm bağları;* değişik çeşitleriyle *zeytin ve nar bahçeleri çıkarırız. Onların kimi birbirine benzer, kimi de benzemez.*" Yani bitki ve meyvelerden bir kısmı renk, tat ve şekil olarak birbirine benzer, bir kısmın benzemez. Hiç şüphesiz bunlarda her şeyi yoktan var eden, dilediğini yaratan, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve irade eden yüce zatın varlığına kesin bir delil vardır; bunun için Cenâb-ı Hak, onlara bakıp ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

"*Onlardan her birinin ilk meyve verme anındaki haliyle meyvesi olgunlaşıp tatlandığı zamanki haline bir bakın!*" Bunun manası şudur: Onun ilk meyve verme halindeki durumuna bir bakın; o anda çıkan meyve zayıf, acı ve istifade edilemez bir haldedir. Sonra aynı meyve, tavır ve şekil değiştirerek olgunlaşıp tatlı bir hale gelir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hiç şüphesiz bütün bunlarda,* inanan bir toplum için, her yaptığı hikmetli yüce yaratıcının varlığına ve birliğine *pek çok delil vardır."*

Hiç şüphesiz birbirinden farklı değişik cinsteki maddelerin yoktan var edilmesi, onların bir halden diğerine intikal etmesi, ancak onların en ince ayrıntısına kadar her şeyini bilen, meyveyi hikmetine göre değişik şekillerde yaratan, her şeye gücü yeten bir zatın yaratmasıyla mümkündür. O'nun yaptığı işe engel olacak hiçbir ortak ve kendisiyle çekişmeye girecek hiçbir rakip yoktur. O, her işinde mutlak hüküm ve tasarruf sahibi Allah'tır. Bunun için Cenâb-ı Hak, hemen bu âyetin peşinden, kendisine şirk koşanları kınayarak şöyle buyurdu:

"Onlar cinleri Allah'a ortak koştular ..." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

99. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kimin gözü tevhid nuruyla sürmelenmişse onun gözünde bütün kâinat, tevhid denizi içinde kaybolup gider. O bu kâinatta gerçek vücut sahibi olarak sadece Cenâb-ı Hakk'ı görür. Bizim gözümüze görünen bütün varlıklarda, esasen Allah Teâlâ'nın cemal nuru parlamaktadır; hepsine hayat veren o nurdur. Bunun için İbnü'l-Fânz [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Gözüm sizin cemalinizden başkasını görmüyor, hatırıma da sizden başkası gelmiyor."

Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Cenâb-ı Hak der ki: Benim cemalime şahit olmak istersen, her insana bak. Onların hali, bir dalın köklerinden girip her yerine sirayet eden suya benzer. Bir bahçedeki ağaçlar aynı sudan, tek kaynaktan sulanır; ancak çiçekleri, tat, renk ve meyveleri değişik olur; insanlar da böyledir."

Ayniyye sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî k.s) demiştir ki:

"Sevgilim (yüce Allah), cemalini yansıtan varlıklarda tecelli etti; görünen her şeyde yüce sevgilime ait bir nur parlamaktadır. Onun güzelliği değişik şekillerde ortaya çıkınca, her birine ayrı bir isim verdi; esasen hepsinde zuhur eden O'dur; her şeyde görünen O'nun nurudur."[96]

Bu müşahede âleminde zuhur eden her şey, gerçekte gayb âlemindeki ilahî hükmün zuhurudur. Melekût (gayb) âleminin güzellikleri de ceberût denizinden (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus âlemden) kaynayıp gelmektedir. Yüce Allah ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu. O şu anda da ezeldeki hali üzeredir. Bunu zevk yoluyla ancak irfan sahibi ârifler bilir. Onlar, bu âlemde Allah'ın birliğini gerçek manada idrak ve müşahede etmişler; büyük-küçük, gizli-açık bütün şirk çeşitlerinden kurtulmuşlardır.

İnsanların İçine Düştüğü Bir Diğer Şirk Çeşidi

Cenâb-ı Hak, bazı kulların içine düştüğü bu şirkten şöyle bahsetmiştir:

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنٖينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ ۝ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ
وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌۜ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ۝ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ
رَبُّكُمْۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكٖيلٌ ۝

100. ***Onlar, cinleri Allah'a ortak koştular; halbuki onları da Allah yarattı. Bir de onlar, bilgisizce, O'na birtakım oğul ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.***

101. ***O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yarattı; her şeyi bilen O'dur.***

---

[96] Seyyid Abdülkadir-i Geylânî'nin [kuddise sırruhû] *Kaside-i Ayniyye*'sinin tamamı için bk. Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr*, s. 151-166 (Beyrut 2005).

102. ***İşte Rabb'iniz Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise sadece O'na kulluk edin. O, her şeye vekildir*** *(Her şeyin idaresi O'nun elindedir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşrikleri kınayarak şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'a ibadette birtakım varlıkları ortak koştular." Bunlar, cinler yani meleklerdir. Meleklere cin denmesi, gözlerden perdeli olup kafa gözüyle görünmedikleri içindir.

Müşrikler, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanarak onlara tapıyorlardı. Yahut cin ifadesiyle, gerçek manada cinler kastedilmiştir. Onların ibadet ettikleri, cinlerden olan azgın şeytanlardır. Müşrikler, Allah Teâlâ'ya itaat eder gibi, şeytanlara itaat ediyorlardı. Yahut onlar, şeytanların güzel gösterip teşvik etmesiyle putlara tapıyorlardı. Onlar böylece Allaha şirk koştular; *halbuki onların taptığı cinleri de Allah yarattı.* Yani onlar, kendileri gibi yaratılmış birer mahlûk olan varlıklara ibadet ettiler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Halbuki müşrikleri de Allah yarattı. Onlar cinlere ibadet ettiler, fakat şunu da biliyorlardı ki kendilerini yaratan cinler değil, Allah'tır. Çünkü cinler onları yaratmaktan âcizdir. O halde, her şeyi yaratan zat, hiçbir şeyi yaratamayan gibi olur mu?

"Bir de onlar, Allah'ın oğulları ve kızları var diye O'nun hakkında iftira ettiler; bozuk fikirlerine dayanarak yalan uydurdular."

Mesela hıristiyanlar, "Mesîh İsa Allah'ın oğludur" dediler; yahudiler de, "Üzeyir Allah'ın oğludur" şeklinde Allah'a iftirada bulundular. Araplar da melekler hakkında, "Onlar Allah'ın kızlarıdır" dediler. Allah onların sözlerinden yüce ve uzaktır. Onlar bu sözleri, bir ilim, delil ve hüccete dayanarak değil, sırf uydurma ve yalan olarak söylediler.

"Hâşâ! Allah, onların zatı hakkında 'oğlu ve ortağı var' şeklinde *söylediği bütün iftiralardan uzak ve yücedir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Allah'ın nasıl bir oğlu ve ortağı olur ki *O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır;* yani onları örnek aldığı bir modele ve uyduğu bir projeye göre değil, hiç yoktan kendi irade ve tercihiyle yaratmıştır." Mana şudur: Allah Teâlâ, ulvî ve süflî, yerdeki ve gökteki bütün âlemleri, bir madde olmaksızın yoktan yaratmıştır; çünkü O, bir madde ile iş yapmaya muhtaç olmaktan münezzehtir, yücedir.

Baba çocuğun meydana gelmesinde asıl unsurdur. Bu unsur, anne rahmine intikal ederek kendisinden ayrılmaktadır. Buna göre Allah'ın nasıl bir çocuğu olur? Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"*O'nun nasıl bir çocuğu olur ki?* Yani O'nun için nereden ve nasıl bir çocuk olur ki? *Hem O'nun,* kendisinden çocuk olacak *bir eşi yoktur.*" Hiç şüphesiz eşin bulunmayışı, zaruri olarak çocuğun da bulunmayışını gerektirir. Âdete göre, annesiz çocuğun olması imkânsızdır. Cenâb-ı Hak için bir eşin olmadığı konusunda hiç şüphe yoktur.

Hem O'nun nasıl bir çocuğu olduğu söylenebilir ki? "*Her şeyi O yarattı;* bu durumda yaratılan bir varlığın kendisini yaratan Rabb'inin çocuğu olması nasıl düşünülür! *O Allah, her şeyi bilmektedir.*" Yani, bilinmesi mümkün olan her şeyi bilir; zatı ve sıfatlarıyla ilgili olmuş ve olacak hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Bu şeylerin içine, Cenâb-ı Hak için câiz olan şeyler girdiği gibi, çocuğu ve ortağı bulunması gibi imkânsız şeyler de girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: "*İşte* belirtilen bu yüce sıfatların sahibi *Allah,* sadece kendisine ibadet edilmeye layık *Rabb'inizdir.* Yani o sizin mâlikiniz, sahibinizdir; *O'ndan başka ilâh yoktur;* O'nun kesinlikle bir ortağı yoktur. *O, olmuş ve olacak her şeyi yaratandır.*"

Âyetin sonunda zikredilen, "*O her şeyi yaratandır*" kısmı, bir önceki âyette geçen âyetle birlikte bir tekrar değildir. Önceki âyette, Cenâb-ı Hakk'ın olmuş her şeyi yarattığı dikkate sunuldu. Kullanılan mâzi fiili de bu manayı gerektirir. Bu âyette ise kullanılan tabir (ism-i fâil sîgası) O'nun geçmişte ve gelecekte olan her şeyin yaratıcısı olduğunu ifade etmektedir. "O'nun her şeyin yaratıcısı olduğu kesin olarak ortayla çıkınca, *artık O'na ibadet edin*. Hiç şüphesiz kim her şeyin yaratıcısı olup bu sıfatları zatında toplamışsa yalnızca o, ibadete layık ve müstahaktır."

"O her şeye vekildir." Bütün kulların ve mahlûkatın işlerini görüp gözeten, sevk ve idare eden O'dur. Siz de o mahlukata dahil kimselersiniz. Öyleyse bütün işlerinizi O'na havale edin. O'na ibadet ederek dünyevî ve uhrevî bütün müşküllerinizin çözümünü O'ndan isteyin. Allah, sonsuz kudret ve özel muhafazası ile her konuda size yeter.

100-102. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim dünyevî bir menfaate ulaşmak için insan olsun cin olsun, bir mahlûka boyun eğer yahut yüce yaratıcıya isyan olan bir işte ona itaat ederse o kimse Rabb'ine şirk koşmuş olur. Kim Allah'a bir şeyi ortak koşarsa o, tam anlamıyla sapıtmış olur (Nisâ 4/116). Bunun için sûfîler, nefisleri kendilerini mâsivadan (Allah'tan başka varlıklardan) hiçbir şeye meylettirmesin diye, onun hevâsına yani kötü arzularına muhalefet için ciddi bir mücâhedeye girişmişler, tamah bağından kurtulup tam bir hürriyete kavuşmuşlar, gizli açık her türlü şirk çeşidinden uzak kalmak için bütün himmetleriyle sadece Cenâb-ı Hakk'a yönelmişlerdir. Allah Teâlâ onları koruduğu gibi bizleri de korusun. Âmîn ...

Allah Teâlâ Görülebilir mi?

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yüce zatını tanıtarak şöyle buyurdu:

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَۚ وَهُوَ اللَّط۪يفُ الْخَب۪يرُ ﴿١٠٣﴾

103. ***Gözler O'nu idrak** (ve ihata) **edemez; fakat O, bütün gözleri idrak eder. O, latîftir** (gözlerden gizlidir)**, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gözler O'nu idrak* yani ihata *edemez,* O'nun hakikatine ulaşamaz." İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Gözler Allah'ı dünyada göremez fakat O, ahirette görülecektir."

Bu konuda Eş'ariyye mezhebinin görüşü şudur: Allah Teâlâ'yı dünyada görmek aklen mümkündür; çünkü Hz. Musa [aleyhisselâm], bunu Allah'tan istemiştir. Bu imkânsız olsaydı, Hz. Musa istemezdi.[97] Mûtezile mezhebi ise Cenâb-ı Hakk'ı dünyada ve ahirette görmenin imkânsız olduğunu söylemiş ve buna, tefsirini yaptığımız âyeti delil göstermişlerdir. Halbuki âyette, bu görüşe bir delil yoktur; çünkü âyet, idrak edemez derken, hiç göremez değil, her halde ve her yerde göremez demek istiyor.

Âyette, Allah Teâlâ'nın hiçbir zaman görülemeyeceğini ifade eden bir ibare yoktur; belki bu görememe, bazı vakitlere özgü bir durumdur. Onda, bütün şahısların göremeyeceğini ifade eden bir mana da yoktur. Âyet bizim, "Bütün gözler O'nu göremez" sözümüzdeki gibi kuvvetli bir mana içermektedir, bununla birlikte buradaki olumsuzluk, bu işin olmasının imkânsızlığını gerektirmez. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra şöyle buyurdu: *"Halbuki O, bütün gözleri idrak eder."* Yani ilmi bütün gözleri (gönülleri ve niyetleri) ihata eder; çünkü O'na hiçbir şey gizli kalmaz. *O, latîftir, habîrdir*; gözlerin idrak edemediği şeyleri O idrak eder.

Bu son cümlenin, önceki iki hükmün sebebi olması da mümkündür. Şöyle ki: Gözler O'nu idrak edemez; çünkü O, latîftir (gözlerden gizlidir). O ise bütün gözleri idrak eder; çünkü O, her şeyden haberdardır. Buna göre latîf, gözle görülebilen kesif cismin zıddı olur. O, kafa gözüyle idrak edilemez, görülemez, onun görme çerçevesi içine girmez. Bu açıklama da Beyzâvî ve Ebüssuûd'a aittir.

---

[97] Mâtürîdiyye mezhebine göre de Allah Teâlâ'yı dünyada baş gözüyle görmek, aklen mümkündür, fakat fiilen vâki olmamıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ı mi'racda görmüştür. Görme şeklinde ihtilaf vardır. Müminlerin Yüce Allah-ı ahirette görmesi ise Kur'an ve Sünnet'e göre sabittir. Ehl-i sünnet'in bu konuda ittifakı vardır. Allah Teâlâ'yı, rüyada ve kalp gözüyle görmek de câiz ve vâkidir. Geniş bilgi için bk. Şa'rânî, *el-Yevâkıt ve'l-Cevâhir*, s. 157-178 (Beyrut 2003). Ayrıca bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi Fıkhi'l-Ekber*, s. 213-214 (Beyrut 1995); Ebü'l-İz, *Şerhu Akîdeti't-Tahâvî*, 1 / 207-224 (Beyrut 1995).

103. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, kâinatta görünen her şeyde kullarına tecelli etmektedir, fakat bu tecelli O'nun hikmet ve kudretine göre olmaktadır. Hak Teâlâ, birbirine zıt iki değişik durum arasında tecelli eder. Bu tecelliler, nurlar ve sırlar, madde ve mana, rubûbiyyetin tezahürü ile kulluk kalıbı arasında olur.

Nurlar, maddi varlıklarda görünen şeydir. Sırlar, eşyanın mana ve hakikatinde gizli olan şeydir. Madde, zâhirî duyularla idrak edilen ve bilinen şeylerdir. Mana ise basiretle (kalp gözüyle) idrak edilip bilinen şeydir. Madde, mana için bir örtü ve elbise hükmündedir. Allah kimin basiretini açarsa onun basiretinin nuru, gözünün nurunu sarar, hükmü altına alır; o zaman kul, maddenin ince perdesinin gerisindeki mana ve sırrı idrak eder. Madde onu manadan (eşyanın sırrından) perdelemez. Hatta onun için madde gözden silinir, o zaman ancak manayı (eşyanın hakikatini) görür. Bunun için Hallâc-ı Mansûr'a, "Marifet nedir?" diye sorulunca hazret,

"Maddenin mana içinde eriyip yok olmasıdır" demiştir.

Kul, manayı müşahede ederek maddi şeyleri görmekten fâni olunca, vücudu, mâbudunun varlığı yanında yok olur; bundan sonra Hak ile Hakk'ı müşahede eder. Ârifler nefislerinden fâni olduklarından, gözleri ancak manayı (eşyanın hakikatini) görür. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ı gözleriyle görürler. Bunun için ârif şairlerden biri şöyle demiştir:

"Yüce ilâhı tanıdıktan sonra, başka kimseyi görmedim; hem bize göre Hak'tan başkasını görmek yasaktır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Seni Hak'tan, O'nunla birlikte mevcut olan bir varlık perdelemedi; seni ancak O'nunla birlikte mevcut zannettiğin şey perdeledi."

"O'nu gözler idrak edemez" âyeti hakkında deriz ki: O'nu sonradan yaratılmış gözler göremez; O'nu ancak fenâ makamında ezelî kudretin tecellisi ile özel bir kuvvet ve kabiliyet kazanmış kalp gözleri görür.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "O'nu gözler göremez, ancak Cenâb-ı Hakk'ın celâl nuru ile ayrı bir görme kabiliyeti kazanmış basiret gözleri görür. Sonradan yaratılmış baş gözü O'nun nasıl görür ki! O'nun azametinin zuhuru karşısında kâinatta mevcut olan her şey yokluğa gömülür."[98]

Âyetteki "göremezden" maksat, O'nu ihata edemez manasındadır; çünkü yüce Rabb'in bir kul tarafından hakikatiyle idrak edilmesi imkânsızdır. Hakîm Tirmizî [rahmetullahi aleyh], *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, âyeti bu manada yorumlayarak demiştir ki:

"Cenâb-ı Hakk'ın zatının nasıl olduğunu idrak etmek imkânsızdır; ancak kâinatta O'nun sıfatlarından bir sıfatın tecellisi olur."

İbn Melek, *Meşâriku's-Sâğânî* adlı eserin şerhinde[99], meşâyihten naklederek der ki: "Allah Teâlâ ancak cennet ehline tecelli eder ve onlara sıfatlarının perdesi içinde yüce zatını gösterir; çünkü onlar, sıfatlar mertebesinde bir perde olmaksızın zat-ı bâriyi görmeye güç yetiremezler."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "İlâhî tecelli, bütün zat ve sıfatlarla olmaz; o ancak tecelli edilecek varlığın takati nisbetinde olur. Mesela, 'Allah bir zerreye bütün muhabbetiyle tecelli etti' demek doğru değildir; Allah ona ancak onun miktar ve takati ölçüsünde tecelli etmiştir."

Kıyamet günü, cennete giren insanların Cenâb-ı Hakk'ın cemaline nazarının lezzeti, dünyadaki marifeti ölçüsünde olur ve dünyadaki manevi hal içindeki istiğrakı nisbetinde devam eder. Kim dünyada kalbi perdeli olup sadece maddi şeyleri görüyorsa kıyamet gününde de böyledir; ancak belli vakitlerde Allah Teâlâ onu perdeli halinden kurtarır ve kul, sıfatlarının nurları içinde rubûbiyyetinin sırlarının hakikatini müşahede eder. Kime dünyada mana âleminin kapısı açılmış ise bu kimse, kıyamet gününde de aynı şekilde kalbî keşif halinde olur; yüce Mevlâ'yı müşahededen bir an uzak kalmaz.

---

[98] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/388.

[99] Eserin tam adı *Meşârikü'l-Envâri'n-Nebeviyye min Sıhâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye*'dir. Eserin sahibi, Radıyyüddin Hasan b. Muhammed es-Sâğânî'dir (v. 650 hicrî). bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/261 (nr. 12424) (Beyrut 2008). Eseri Hanefî âlimlerinden İbn Melek (v. 821/1418) şerhetmiştir. Şerhin adı, *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr*'dır (bk. Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, 20/175-176).

İmam Gazâlî *Kitâbü'l-Erbaîn* adlı eserinde demiştir ki: "Ölümden sonra kulun gözünden perde kalkınca, dünyada sahip olduğu marifet ayniyle müşahedeye döner."[100]

Bu sözün manası şudur: Kulun dünyada kendisiyle Rabb'ini tanıdığı tecelli ve ilimler, ahirette ayniyle müşahedeye döner; çünkü ahirette mana, maddeye galiptir. Dünyada ise durum bunun tersinedir; burada madde manaya galiptir; ancak kim kendini maddeden çeker ve onu gözünde yok ederse onun için durum farklıdır. İmam Gazâlî, sonra demiştir ki:

"Herkesin ahirette hakikatleri müşahedesi, dünyadaki marifeti kadar olur; bunun için Allah dostlarının cemalullaha nazardaki lezzeti, diğer insanlara göre çok fazla olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Ebû Bekir-i Sıddîk'a [radıyallahu anh], özel olarak tecelli buyururken diğer insanlara umumi olarak tecelli eder."[101]

İmam Gazâlî, *İhyâ*'da şöyle der: "Marifet (Allah Teâlâ'yı tanımak) her kulda farklı derecelerde olduğu için, manevi derecelerdeki ilâhî tecelli de değişik olur." İmam bu açıklamanın peşinden Hz. Ebû Bekir'le ilgili az önceki haberi naklettikten sonra, sözlerine şöyle devam eder:

"Hz. Ebû Bekir'in dışındaki ve ondan daha alt mertebede olan kimselerin, Hz. Ebû Bekir'in Cenâb-ı Hakk'ı müşahedesinden ve cemalini seyirden aldığı lezzetin aynısını aldığını zannetmek doğru değildir. O kimse onun aldığı tadı asla alamaz, ancak, eğer bu kimsenin dünyada sahip olduğu marifet Hz. Sıddık'ın marifetinin onda biri ise, ahirette alacağı haz da onun onda biridir. Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], kalbinde yerleşen marifet ve muhabbetle diğer insanlara üstün olunca, Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellisine mazhar olarak bu üstünlüğü ortaya çıkmıştır."

---

[100] Gazâlî, *Kitâbü'l-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, s. 294 (Beyrut 2006).

[101] Bu haber, bir hadis olarak nakledilmiştir (bk. Hatib, *Târîhu Bağdât*, 12/19; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/378; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 744).

Yine İmam Gazâlî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kuluna sahip olduğu ilme göre inkişaf tecellisinde bulunur; tıpkı görünen şeylerde insanın hayaline göre bir inkişaf tecellisi olduğu gibi ..."

Sonra İmam der ki: "İşte bu müşahede ve tecelliye, rü'yet yani Cenâb-ı Hakk'ı görme denir."

İmam Gazâlî, açıklamasının bir yerinde der ki: "Dünyada elde edilen marifet, ilimde son nokta değildir, onun kemale ermesi istenir. Bu marifet, kemal derecesinde keşfe ve işin iç yüzünü görmeye ulaşınca, müşahedeye dönüşür. Ahiretteki müşahede ile dünyada elde edilen ilim arasında bir ihtilaf (farklılık ve zıtlık) olmaz, ancak bilinen şeyin hakikatinin keşfedilmesi ve işin iç yüzünün ortaya çıkması yönünden bir farklılık vardır."

Yine İmam Gazâlî der ki: "Marifet denizinin sahili yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin (yücelik ve azametinin) hakikatini bilmek imkânsızdır. Kalpte ilâhî marifet artıp kuvvetlendikçe, ahiretteki nimetler de çoğalır ve büyür. Bu şuna benzer: Bir yere ekilen tohum ne kadar çok olur ve yeri de ne kadar güzel olursa ele geçen ürün o derece çok ve güzel olur. Bu tohum (marifet ve amel) ancak dünyada elde edilir; o ancak temiz kalbe ekilir, hasat da ahirette olur ..."[102]

Şeyhimiz Mevlây Arabî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Er kişiler (ârifler), amellerini bugün ekerler ve ektikleri şeyin meyvesini de bu gün toparlar."

Tefsîrü'l-Üklîşî'de[103] *"Bizi doğru yola ilet"* (Fâtiha 1/6) âyetinin tefsirinde der ki: "Kul dünyada bulunduğu sürece bu hidayetin (ulaşılacak ilim, marifet ve edebin) bir sonu yoktur. Nihayet kul, ahirette Cenâb-ı Hakk'ın cennetine girip yüce cemalini seyrettiğinde, cennet nimetlerindeki nasibi ve tadı, Allah Teâlâ'nın onu sırat-ı müstakîminden ulaştırdığı güzellik ölçüsünde olur."

---

[102] *İhyâ*'dan yapılan nakiller için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 5/24-28 (Beyrut 2000).

[103] Uklîşi, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Meâd b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endelüsî'dir (v. 550/1155). Mâliki âlimlerinden olup pek çok eseri vardır. bk. Bağdâdi, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 (Beyrut 2008). Katib Çelebi, Üklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Meânî fi's-Seb'i'l-Mesânî adlı* eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir." bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 (nr. 7605) (Beyrut 2008).

Hakîm et-Tirmizî [rahmetullahi aleyh], *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde demiştir ki: Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cennet ehlinden bazıları Azîz ve Celîl olan Allah'a sabah akşam bakarlar."[104] Rivayet edildiğine göre Muaz b. Cebel şöyle demiştir: "Cennet ehlinden öyle bir sınıf vardır ki sürekli yüce Allah'ın cemalini seyrederler; yüce Rabbimiz zatını onlara perdelemez." Hakîm et-Tirmizî sonra der ki:

"Zikredildiğine göre cennet ehli en son olarak Allah'ın rıza ve hoşnutluğuna ulaşırlar; ondan daha büyük bir nimet yoktur. Her kulun cennette ulaşılacak ilâhî rızadan nasibi, dünyada nefsini Allah'a feda etme derecesinde olur."

"O Allah latif ve habîrdir" âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Cenâb-ı Hak'ın yüce zatı, maddi gözle görülemeyecek derecede gizli olduğu için halkın O'nu görmesi imkânsızdır. O'nun ilmi çok yücedir; O, bütün halkın varlık âleminde ve yokluk halinde her şeyini bilir. Allah ancak Kendisinin ihsan edeceği bir nurla görülür. Hakikat karşısında kör olan kafa gözüyle Hak Teâlâ'nın görülmez; çünkü bu göz, zayıftır, ilahî nurun şualarını görmeye dayanamaz, yüce Allah zatının nurları açılınca göz onları görmeye tahammül edemez."[105] Bu açıklamalar *Hâşiyetü'l-Fâsî*'nin nakline göre yapılmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Rabbimiz'den Gelen Delil ve Nurlar

Kul yukarıda anlatılan sırlara vâkıf olunca, onlarla basiretler açılır. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْۚ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَاۜ
وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿١٠٤﴾

---

[104] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/280 (Beyrut 1992). Aynı manada bir hadis için bk. Tirmizî, nr. 2553; Ahmed, *Müsned*, 2/64; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5712; Heysemî, ez-*Zevâid*, 10/410.

[105] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/388.

104. *Doğrusu size Rabb'iniz tarafından* *(hakkı ilan ve ispat eden)* ***apaçık deliller geldi. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de ona karşı kör olursa zararı nefsinedir.*** *(Resûlüm de ki):* ***"Ben sizin amellerinizin bekçisi değilim."***

Basiret, kalbin gözüdür; kafa gözü de bedenin gözüdür. Basiret, eşyanın içindeki ezelî mana ve sırları görür; kafa gözü ise sonradan yaratılmış maddî şeyleri görür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey insanlar, *size Rabb'inizden basiretler* yani O'nun birliğini ispat eden burhanlar ve marifetini öğreten *apaçık deliller geldi*. Bütün bunlar Rabb'iniz tarafından ortaya kondu. Onlarla basiretler (kalp gözleri) açılır ve Cenâb-ı Hakk'ın kudsî nurları görünür. *Kim hakkı görürse* O'na iman eder ve onu yakînen tanıyana kadar fikrini kullanırsa *kendisi için görmüş olur*; faydası kendisinedir. *Kim de hakka karşı kör olursa* onu anlamaya çalışmaz ve haktan saparsa *bunun vebali ve zararı kendisinedir*; onun zararı başkasına çektirilmez."

Âyet şöyle bitiyor: *"De ki: 'Ben, amellerinizin bekçisi değilim'*, yaptığınız her şeyi teftiş eden ve onlara karşılık veren biri değilim; ben ancak bir uyarıcıyım. Sizi görüp gözeten, amellerinizi kaydeden ve size onların karşılığını verecek olan sadece Allah'tır."

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Basiret, baştaki göz gibidir; içine düşecek çok küçük bir şey kendisine zarar verir. Basiret (kalp gözü) beş kısımdır:

Bazı kalp gözleri kördür; ondan Allah'a sığınırız. Bu gözün sahibi onu, bozuk itikadı ile mahvetmiştir. Kâfirlerin ve onlara yakın haldeki kimselerin kalp gözü böyledir.

Bazı kalp gözleri tam hastadır. Bu göz, müminlere has tevhid güneşinin şualarını müşahede etmeye güç yetiremez. O, gaflet ehlinin kalp gözüdür.

Bazı kalp gözleri, hafif hastadır; onun içinde bir ışık vardır; onunla Cenâb-ı Hakk'ın nurunun yakınlığını idrak eder. Bu âbid, zâhid ve salihlerden Allah'a yönelen kimselerin kalp gözüdür.

Bazı kalp gözleri, iyileşmeye ve sıhhatine kavuşmaya yaklaşmış olup hakikate açılmıştır, fakat kendilerine âniden parlayan ilâhî nurun tesiriyle hayret ve şaşkınlık içindedir. Bu, fenâ fillâh ehlinden olup Allah'a giden müridlerin kalp gözüdür.

Bazı kalp gözleri sıhhatli, sağlam ve kuvvetli olup ilâhî nurları müşahede imkân ve kabiliyetine sahiptir, sırlar denizine dalma yetkisi vardır. Bu, bekâ makamında yerleşmiş âriflerin kalp gözüdür. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* kitabında, bunlardan üç kalp çeşidine işarete ederek şöyle demiştir:

"Basiret nuru, Cenâb-ı Hakk'ın sana yakınlığını gösterir. Basiret gözü sana, Allah Teâlâ'nın varlığı yanında senin aslında yok olduğunu gösterir. Gerçek manada hakikati gören basiret gözü ise sana, senin yokluğunu ve vücudunu değil, sadece Cenâb-ı Hakk'ı gösterir. Allah ezelde mevcut iken, O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu; O şu anda da ezelde olduğu gibidir."

Âyetlerin İndiriliş Hikmeti

Bu âyetlerin zikredilmesi, şekavet ehli için bir sapıtma sebebi olurken, ilâhî inâyete mazhar olmuş kimseler için bir hidayet sebebi olmaktadır. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

105. ***Bu şekilde biz âyetlerimizi güzelce açıklıyoruz. Bunu sana, "Sen ders almışsın" desinler diye ve bilen bir topluluğa onu açıklamak için yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah daneyi ve çekirdeği yarıp içinden bitki ve meyvelerin filizini çıkarandır"* (En'âm 6/95) âyetinden, *"Size Rabb'inizden apaçık deliller geldi ..."* (En'âm 6/104) âyetine kadar geçen âyetlerde olduğu gibi, *biz, âyetlerimizi bu şekilde güzelce açıklıyoruz;* gelecekle ilgili konuları zikrediyoruz. *Bunu,* şekavet ehli (cehennemlik) kimselerin onları yalanlamaları sebebiyle âkıbetleri belli olsun ve *onlar sana, "Sen bu âyetleri Ehl-i kitap'tan öğenmişsin,* onlar vahiy değildir!" *desinler diye yaptık.* Yahut onlar, "Bu haberlerin hükmü geçti, onlar eskide kaldı; sen onları başkalarının sana yazdırmasıyla haber veriyorsun; onlar eskilerin masallarıdır!" desinler ve böylece aleyhlerine delil oluşsun diye bu şekilde âyetlerimizi belli bir seyirde açıklıyoruz. Bunun bir sebebi de, onu kabul eden diğer bir topluluğun onunla hidayete ermesidir. Cenâb-ı Hak onların haline de şu sözüyle işaret buyurdu:

"Ve bilen bir topluluğa onu açıklamak için yaptık." Yani diğer bir topluluğa (müminlere) onun manaları belli olsun da onunla marifetime, birliğimi ikrara, rıza ve ihsanlarıma ulaşsınlar diye böyle yaptık.

Âyette ilâhî hitap mümine ve kâfire eşit yapılmıştır, fakat neticesi, ezeldeki takdire göre farklı olmuştur.

105. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ledünnî ilimler ve rabbânî mevhibeler gibi velilerin elinde zuhur eden keramet türü şeyleri bütün halkın tasdik etmesi gerekmez. Eğer bu mümkün olsaydı, onun Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için söz konusu olması daha gerekli ve uygun olurdu. Bu olmamıştır; tam aksine insanlar, gördükleri ilâhî âyetleri tasdikte ittifak yerine, ihtilaf etmişlerdir. Bir grup insan, "O bu ilimleri birilerinden ders alarak tâlimle öğrendi" derken, diğer bir grup, "Onlar Allah katındandır, onda kulun bir kesbi ve dahli yoktur" dedi. Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi, bütün insanlar hak yolda ittifak etmeyip hep ihtilaf edip dururlar (Hûd 11/118).

Her Şey Allah'ın Dilemesiyle Gerçekleşir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], inkâr edenlere aldırış etmemesini emrederek şöyle buyurdu:

اِتَّبِعْ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ۝
وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۚ
وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ۝

106. ***Resûlüm sen, Rabb'inden sana vahyedilene tâbi ol. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden yüz çevir.***

107. ***Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi yapmadık. Sen onların vekili de değilsin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Resûlüm sen, Rabbinden sana vahyedilene tâbi ol;* hep ona sarıl, O'nun gösterdiği hidayet yolunda git, Rabb'ini birlemeye devam et. *O'ndan başka ilâh yoktur.* O'nunla birlikte başkasına ibadet edene kulak asma. *Müşriklerden yüz çevir.* Onların söylediklerine önem verme, görüşlerine iltifat etme."

Bu âyet, muhkemdir (manası açık, hükmü devamlıdır).

Bir diğer mana: Onları cezalandırmaktan ve kendileriyle savaşmaktan yüz çevir. Âyete bu mana verilince o, muhkem değil mensuhtur; kâfir ve müşriklerle savaşmayı emreden âyetle hükmü kaldırılmıştır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı.*" Fakat ilâhî irade ezelde onların şirk koşmasını takdir buyurmuştur; eğer Cenâb-ı Hak onların iman etmelerini irade buyursaydı, elbette iman ederlerdi. Bu âyet, "Kul kendi fiilini kendisi yaratır" diyen Mûtezile mezhebine karşı bir delildir.

"Biz seni onların üzerine bir bekçi yani gözcü ve müfettiş *yapmadık. Sen onların* işlerini görmeyi üstlenen ve kendilerini iman etmeye zorlayan *bir vekil de değilsin."*

106-107. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Halktan yüz çevirmek ve her şeyin sahibi Cenâb-ı Hak ile yetinmek, tarikatın temel rükünlerinden biridir. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Zerrûk demiştir ki:

"Tarikatın temelini şu beş şey oluşturur:

1. Gizli açık bütün hallerde takva üzere yaşayıp Allah'tan korkmak.

2. Bütün söz ve fiillerinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymak.

3. Halk kendisine yöneldiği ve sırt çevirdiği hallerde kendilerine aldırış etmeyip gönlü sadece Allah'a bağlamak.

4. Geniş ve sıkıntılı anlarda Allah'a dönmek, hep O'na iltica halinde olmak.

5. Az olsun çok olsun Allah'ın verdiği şeye rıza göstermek."

Kâfirin Putuyla Değil Kendisiyle Mücadele Etmeli

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin putlarına saldırmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ
كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

108. ***Onların Allah'tan başka taptıkları putlara sövmeyin; sonra onlar da haddi aşarak bilgisizce Allah'a söverler. Bu şekilde biz her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonunda dönüşleri Rab'lerinedir. O, yaptıkları her şeyi kendilerine bildirir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onların* ilâh diye *Allah'tan başka taptıkları* ve boyun eğdikleri *putlara sövmeyin;* yani onların ilâhlarını kötü halleriyle anmayın; *sonra onlar da haddi aşarak,* zalimce hakkı bırakıp taşkınlıkla bâtıla dalarak *bilgisizce Allah'a söverler.*" Yani Allah Teâlâ'yı tanımadıklarından ve O'nun nasıl hürmet ve tâzimle zikredilmesi gerektiğini bilmediklerinden Allah hakkında kötü şeyler söylerler.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin putlarını aşağılayıcı ve kınayıcı şeyler söylerdi. Bunun üzerine müşrikler, "Ya bizim putlarımıza dil uzatmaktan vazgeçersin ya da biz de senin ilâhın hakkında kötü şeyler söyleriz" dediler; o zaman bu âyet indi.

Diğer bir rivayete göre, müslümanlar müşriklerin putları hakkında kötü şeyler söylüyorlardı; onların hakareti müşriklerin Allah Teâlâ'ya kötü söz söylemesine sebep olmasın diye bundan nehyedildiler.

İmam Mâlik, bu âyeti "sedd-i zerâi"[106] prensibine delil göstermiştir.[107]

Beyzâvî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette şu duruma bir delil vardır: Taat ve hayır cinsinden olan bir şey, kötü bir işe sebep oluyor ve genelde böyle sonuçlanıyorsaonun terkedilmesi gerekir; çünkü şerre sebep olan şey de şerdir ..."

İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Eğer bir insanın ırzı ve şerefi, bir sünneti terkederek korunuyorsa onu terketmek vâciptir."

---

[106] Sedd-i zerâi', bir kötülüğe sebep olan şeyi – o şey aslında mubah da olsa- baştan yasaklamaktır.

[107] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 7/56; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 2/256.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyurur ki: "*Bu şekilde biz her ümmete,* hayır veya şer *yaptıklarını süslü gösterdik.* Bundan sonra onları haklarında ezelde takdir edilen işlere sevkederiz. Bazılarına ilâhî tevfik takdir edilmiştir; onlar hayrı sever ve onu yapar; bazıları kendi haline terkedilmiştir, buna hizlân denir, onlar da şerri sever ve onu yaparlar.

Yahut "amel" ifadesiyle, sadece kötü ameller kastedilmiştir; o zaman âyetin manası şu olur: Biz bütün kâfirlere yaptıkları işleri süsledik (Yani iznimizle şeytan onlara yaptıklarını doğru ve güzel gösterdi). Rab'leri hakkında kötü konuşma, inkâr ve diğer amelleri gibi ...

Âyet şöyle bitiyor: "*Sonunda dönüşleri Rab'lerinedir; O, yaptıkları her şeyi kendilerine bildirir.*" Yaptıkları hayır ise mükâfatlarını, şer ise cezalarını verir.

108. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ârif olan kâmil insan, Allah'ın yarattığı hiçbir şeyi noksan ve kusurlu görmez, Allah'ın takdir ettiği hiçbir şeyi gözünde küçültmez, bilakis her şeyde Allah'ın sanatını gördüğü için hepsine karşı edeple muamele eder. Akıllı mürid de böyledir. O kendi zamanında veli olarak ortaya çıkmış herkese karşı edepli davranır. Bu kimse ister sadık olsun ister yalancı olsun, onun için farketmez. Şeyhinin derecesini düşürmemek için böyle yapar. Çünkü eğer o, başka şeyhleri noksan gösteren veya derecesini düşüren sözler sarfetse başkaları da onun şeyhi hakkında aynısını yapacaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında,

"*Allah, anne babasına kötü söz söyleyene lânet etsin*" buyurdu. Orada bulananlar,

"İnsan anne babasına nasıl kötü söz eder ey Allah'ın resûlü?" diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"*Biri başkasının anne babasına kötü söz söyler, o da karşılık verip onun anne babasına kötü söz söyleyip küfreder (bu şekilde ona sebep olan kimse kendi anne babasına küfretmiş gibi olur).*"[108]

---

[108] Müslim, İmân 145; Ahmed, *Müsned*, 1 / 108. Aynı konuda biraz değişik lafızla başlayan bir hadis için bk. Buhârî, Edeb, 4.

İmtihan İçin Mucize İsteyenlerin Durumu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin mucize istemelerine cevap olarak şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَاۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْۙ اَنَّهَٓا اِذَا جَٓاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ
وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

109. ***Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına Allah'ın adıyla kuvvetlice yemin ettiler. Onlara de ki: "Mucizeler ancak Allah katındandır." Onlara mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz?***

110. ***Biz onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz, onlar ilkin iman etmedikleri gibi ona yine iman etmezler. Biz de onları azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bir halde bırakırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müşrikler, eğer kendilerine* açıkça görecekleri *bir mucize gelirse ona* ve onu getirene *iman edeceklerine Allah'ın adıyla kuvvetlice yemin ettiler. Onlara de ki: Mucizeler ancak Allah katındandır."* Hepsi O'nun kudret ve iradesindedir; dilediğini getirir, istediğini gösterir; bu konuda benim elimde olan hiçbir şey yoktur.

"Hem ey müminler, onlara mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz?" Onlar iman etmezler, çünkü haklarında ezelde şekavet (cehennemlik) hükmü yazılmıştır. Müminler, iman ederler ümidiyle müşriklere mucize gösterilmesini temenni ediyorlardı.

Bu âyette şu hususa işaret edilmektedir: Allah, onların iman etmeyeceğini bildiği için kendilerine istediklerini indirmedi, bekledikleri mucizeyi göstermedi.[109]

Âyetteki hitabın, müşriklere olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette onların iman etmeme sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz, âyetlerimiz indiği zaman, *onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz."* Yani onların kalplerini haktan çeviririz, onu anlamazlar; gözlerini ibretle bakmaktan ve tefekkürden çeviririz; onunla hakkı görmezler ve böylece sana indirilen şeylere iman etmekten yüz çevirirler. *Onlar ilkin inen âyetlere iman etmedikleri gibi bunlara da iman etmezler. Biz de onları azgınlıkları içinde,* küfür ve inkârlarıyla *kör ve şaşkın bir halde bırakırız;* müminleri hidayete ulaştırdığımız gibi onları hidayete ulaştırmayız."

109-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Halktan biri bana gelerek, "Sizin ve müridlerinizin size eziyet edenlere karşı gösterdiğiniz bir kerameti yok! Halbuki falan ve filanca şeyhin müridleri, kendilerine eziyet edenlere karşı açıkça kerametlerini gösteriyorlar ve onlarda nüfuzlarını gösterip kendilerini susturuyorlar!" dedi. Ben de kendisine şöyle dedim:

"Biz peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali ve yolu üzere hareket ediyoruz. Allah onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Böyle olduğu halde kendisine eziyet edildi, taş ve sopa ile dövüldü. Dağlardan sorumlu melek kendisine gelip,

'Eğer istersen şu iki dağı sana eziyet edenlerin üzerine kapatayım, helâk olup gitsinler' diye sordu, Allah Resûlü meleğe,

---

[109] Müşrikler Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] Safâ tepesinin altına çevrilmesini istemişlerdi. Cebrâil [aleyhisselâm] bunun kendileri için çok kötü sonuçlar doğuracağını haber verince, Resûl-i Ekrem Allah Teâlâ'dan böyle bir mucize istemekten vazgeçti (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/340)

'Hayır, bunu istemiyorum, helâk olmasınlar; umulur ki Allah Teâlâ onlardan sonra Allah'a ibadet edecek bir nesil getirir' dedi. Kavmi kendisine eziyeti çoğaltınca da,

'Allahım, kavmimi affet, onlar bilmiyorlar!' diye dua etti."

Hakikate ulaşmış veliler de diğer kullar için bir rahmettir; onların eziyetlerine katlanırlar; kendilerine eziyet eden kimselerin hidayete gelmeleri ve hak yolda muvaffak olmaları için hayır dua ederler. Onlar öyle bir topluluktur ki kendileriyle oturup kalkanlar rahmetten mahrum olmazlar. Onlarla oturanlar ister inkâr ederek otursunlar, ister kabul ederek otursunlar, sonuçta onlar herkese faydalı olurlar. Hem bazı velilerin elinde pek çok keramet görülmüştür, fakat kendilerini inkâr edenler kesilmemiştir. Şu gerçek unutulmasın: Bir peygamberi veya veliyi halkın kabul ederek tasdik etmesi sırf ulu ve yüce Allah'ın bir rahmetidir. Cenâb-ı Hak bu gerçeği, gelecek âyette şöyle açıklamıştır:

Allah Dilemedikçe Mucize Fayda Vermez

Cenâb-ı Hak, hidayetin mucizeyle değil ancak kendi iradesiyle gerçekleştiğini haber vererek buyurdu ki:

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَٓا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ
شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

111. ***Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi. Fakat onların çoğu bunu bilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak müşriklerin, "Eğer bir mucize görseydik, muhakkak ona iman ederdik" diye yemin etmelerine cevap olarak buyurdu ki:

"Eğer biz onlara melekleri indirseydik melekler onların istediği gibi, senin peygamber olduğuna şahitlik etseydi, yine onların, *'Ölümden sonra hayat olduğu konusunda doğru iseniz ölmüş babalarımızı getirin'* (Duhan 44/36) şeklinde istekte bulundukları gibi, *ölüleri diriltip onlarla konuştursaydık, onlar yine iman etmezlerdi."*

Müşrikler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Atalarımızdan Kusay, sözüne güvenilir bir zattı, onu dirilt de bizimle konuşsun, senin iddia ettiğin gibi peygamber olduğuna şahitlik etsin!" dediler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şayet biz, bütün* hayvanları ve cansız *varlıkları toplayıp açıkça görecekleri şekilde karşılarına dikseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi."*

Diğer bir mana: Eğer her şeyi kefil olarak getirseydik de onlar senin peygamberliğine şahitlik etselerdi, müşrikler bu durumda bile sana iman etmezlerdi. Ancak ezelde haklarında şekavet hükmü verilmeyen kimseler içinde Allah'ın iman etmesini diledikleri müstesnadır. Fakat onların çoğu, kendilerine bütün mucizeler gösterilse yine de iman etmeyeceklerini bilmezler; öyleyse nasıl oluyor da bilmedikleri bir hususta bütün güçleriyle Allah'ın adına yemin ediyorlar? Bu manadaki cehalet, onların çoğunda vardır, normal cehalet ise hepsinde mevcuttur.

Bir diğer mana: Fakat müslümanların çoğu, o müşriklerin iman etmeyeceğini bilmezler, bunun için onların iman etmesini ümit ederek mucize gösterilmesini temenni ederler. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

111. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, kulları Allah'a davet eden velilerin kalplerini teskin edecek bir durum vardır. Onlar halkı Allah'a davet ettiklerinde, çok defa halkın Allah'ın kapısından yüz çevirdiğini, himmet ve gayretlerinin basit dünyalığa bağlandığını, ömürlerini zayi ettiklerini görürler ve bundan dolayı büyük üzüntü çekerler. O zaman bu ve benzeri âyetleri tefekkür ettiklerinde sakinleşirler, Allah'ın kullarının durumunu O'nun irade ve dilemesine havale ederler. Eğer Allah dileseydi, bütün insanlar hidayete gelirdi, fakat onlar hak üzerinde sürekli ihtilaf edip dururlar.

İnsanlar içinde Allah'ın diledikleri hariç, diğerleri iman etmez. Hayırda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Peygamberin Düşmanı Vardır

Cenâb-ı Hakk'ın iradesine bağlı olarak ve hikmeti üzere gerçekleşen işlerden biri de Hz. Peygamber'i Rabb'ine sevkedip O'na koşturacak sebeplerin bulundurulmasıdır. Cenâb-ı Hak, bunun nasıl olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي
بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ
وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

112. ***Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözlerle vesvese verirler. Rabb'in dileseydi onu da yapamazlardı. Sen onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak.***

113. ***Bunu, ahirete inanmayanların kalpleri ona** (şeytanların vesvesesine)* ***meyletsin, ondan razı olsunlar ve işledikleri suçu işlemeye devam etsinler** (de aleyhlerine delil oluşsun)* ***diye yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) teselli etmek için buyuruyor ki:

"Biz, senin için kâfirlerden düşmanlar yarattığımız gibi, aynı şekilde, *her peygambere insan ve cin şeytanlarından düşmanlar yaptık."* Yani her peygambere bu her iki fırkanın azgınlarından düşmanlar yaptık. İnsan şey-

tanları daha zararlıdır; çünkü onlar insana samimi olarak nasihat eden bir dost kılığında gelir, eûzü ve benzeri dualarla da defedilmezler.

"Onlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözlerle vesvese verirler." Cin şeytanları insan şeytanlarına vesvese verir, sonra insan şeytanları da Cenâb-ı Hakk'ın şerle imtihan ve iptila ettiği kimselere vesvese verirler. Bu şeytan, kulu aldatmak için, yaldızlı bâtıl sözleri vesvese şeklinde kalbine atar. Eğer Allah kulu kendi haline bırakıp saptırmak isterse bu şeytan bâtıl sözleriyle kulu aldatır, kul şeytana tâbi olur. Şayet Allah kulunu hayırda muvaffak etmek ve güzel halini artırmak isterse onu rahmetiyle destekleyip şeytana tâbi olmaktan korur. Her şey, O'nun kader ve kazâsıyla olur.

Âyet şöyle devam ediyor. "*Eğer Rabb'in* onların hidayetini *dileseydi,* şeytanlar *kendilerine bu vesveseyi veremezdi* yahut kâfirler, belirtildiği gibi peygambere düşmanlık yapamazlardı. *Sen onları uydurdukları şeylerle,* Allah'a karşı ortaya koydukları inkâr ve diğer kötü *işleriyle baş başa bırak;* onların halini dert etme."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Biz bu vesvese verme işini ahirete inanmayanların kalpleri ona meyletsin,* kendi nefisleri için *ona razı olsunlar ve işledikleri suçu işlemeye devam etsinler diye böyle yaptık.*" Yani onların insan ve cin şeytanlarının verdiği vesvese ile yaptıkları inkâr ve isyan türü işleri yapsınlar (ve böylece aleyhlerine delil oluşsun) diye buna izin verdik.

Bu âyette, Ehl-i sünnet'in şu görüşüne bir delil vardır: İmanın, küfrün, itaatin ve isyanın yaratıcısı Allah'tır. Allah günahı takdir edip yaratır fakat ona razı olmaz. Âyette belirtildiği gibi, O'na yaptığından hesap sorulmaz, fakat kullara yaptıklarından dolayı hesap sorulur (Enbiyâ 21 / 23).

112-113. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, her peygambere insan ve cin şeytanlarından bir düşman yarattığı gibi, evliyalar için de yaratmıştır. Bunu, onları kendisine sevketmek ve huzuruna girmeye salahiyet kazandırmak ve onları her türlü kusur ve ayıptan temizlemek için yapmıştır. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Allah Teâlâ, dostlarına ancak onlar halka yönelip kalpleri onlarla sükûn bulmasın diye sıkıntılar gönderdi. Bu şekilde Allah seni her şeyden çekip kurtarmak istiyor, tâ ki hiçbir şey seni O'ndan alıkoymasın."

İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde de şöyle der:

"Şunu bil ki Allah Teâlâ, velileri için, manevi terbiyelerinin ilk dönemlerinde halkı kendilerine musallat etmeye hükmetmiştir. Bunu onları nefsin ayıp ve kusurlarından temizlemek, kendilerindeki güzel halleri kemale erdirmek için yapmıştır. Bunun bir hikmeti de, onların halka güvenip onlarla sükûn bulmamaları yahut onlara dayanıp meyletmemeleridir. Aslında kim sana eziyet ederse seni yaptığı veya yapacağı iyiliğin minnetinden kurtarmış olur; sana iyilik eden ise seni minnet altına sokup iyiliğinin kölesi yapmış olur. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Size bir iyilik eden kimseye mümkünse bir karşılık verin, eğer karşılık vermeye gücünüz yetmezse ona dua edin."[110]

Bütün bunlar, kalbin halkın yaptığı iyiliğin minnetinden kurtulup her şeyin asıl sahibi Cenâb-ı Hakk'a bağlanması içindir."[111]

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Biri bana eziyet etti, bu yüzden canım sıkıldı; o sırada bir rüya gördüm, bana şöyle deniyordu: 'Sıddıkların alameti, düşmanlarının çok olması ve onların buna hiç aldırış etmemeleridir."

Velilerden biri demiştir ki: "Düşmanın haykırışı, Allah tarafından gelen bir kamçı gibidir; kalpler Allah'tan başkasıyla sükûn bulduğunda Allah böylece onları bundan sakındırır. Yoksa kalpler izzet ve makam sevgisi içinde sükûn bulup gaflete düşerdi. Bu ise yüce Allah'tan perdelenmektir."

Şeyhlerimizin şeyhi efendim Ali Cemel [rahmetullahi aleyh] bu konuda şöyle demiştir: "Düşmanına karşı yapacağın gerçek düşmanlık, onunla uğraşmak değil, gerçek sevgilinin muhabbetiyle meşgul olmandır. Sen

---

110 Ebû Davud, Edeb, 108; Nesâî, Zekât, 72; Ahmed, *Müsned*, 2/67, 96.

111 İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 93 (Beyrut, ts.).

düşmanınla (şeytan veya sevmediğin insanla) meşgul olduğunda, düşman senden muradına ulaşmış olur, sen de sevgilinin (Mevlâ'nın) muhabbetini kaçırmış olursun."

İmam Şa'rânî'nin şeyhlerinden biri, ona yaptığı bir vasiyetinde şöyle demiştir: "Sakın sana eziyet veren kimseyle meşgul olma, sen sadece Allah'la meşgul ol ki O, sana sıkıntı veren kimsenin eziyetini senden savsın. Hem onu sana sevkeden Allah'tır; senin samimiyet iddianda doğru olup olmadığını imtihan etmek için onu sana göndermiştir. Halkın çoğu bu konuda hataya düştü. Onlar kendilerine eziyet veren kimseye eziyetle meşgul oldular. Böyle yapınca günahla birlikte eziyet de devam etti. Eğer eziyet gören kimseler Allah'a yönelselerdi, Allah onlara eziyet veren kimselerin sıkıntısını defeder, onlara karşı kendilerine yeterdi."

Bütün bunlar, terbiye yoluna girenlerin ilk zamanlarında meydana gelir. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Şâzelî bu konuda şöyle demiştir: "Allahım, sen bir topluluğa önce zillet halini yaşamalarına hükmettin, sonunda onlar izzeti buldular."

Velilerin nurları (terbiyeleri) tamam olup sırları her türlü kusur ve ayıptan temizlendiği zaman Allah onları kulları arasında hükmedici yaptı, kulları onlara boyun eğdirdi. Böylece Allah tarafından seçilmiş kul, Allah'ın kılıçlarından bir kılıç olur; Allah intikamını onunla alır. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde bu hususa güzel açıklamalarda bulunmuştur.

Hz. Peygamber'in ve ashabının İslâm'ın ilk günlerinde düşmanları tarafından eziyet görmesinin ve onlara sabır emredilmesinin sırlarından biri de şudur: İslâm'ın ilk günlerinde cihad emredilmemişti. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Bunlardan biri, müslümanları nefisleri adına intikam almaktan sakındırmak ve onları sırf hak adına hareket edememe tehlikesinden kurtarmaktı. İman ve yakîn kalplerine iyice yerleşip Allah için doğruluk ve diğer hallerde emniyet gerçekleşince cihada izin verildi. Bu anlattığımız durum, sahâbe-i kirâm'a göredir.Resûlullah'a gelince, o zaten ilk halinden itibaren kâmildi. Bu, diğerleri için ilâhî bir hüküm, Allah Resûlü içinse manevi derecesinin artmasına sebep olacak bir haldir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'tan Başka Hakem Aranmaz

Müşrikler, Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) onunla kendileri arasında bir hakem bulmasını istediklerinde Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

أَفَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ
آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُمْتَرِينَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ
السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

114. *(De ki):* ***"Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Halbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur." Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'an'ın gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!***

115. ***Rabb'inin sözü, doğruluk ve adalet bakımından kemal noktasındadır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işiten, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara *de ki:* Sizinle benim aramda hüküm verecek, içimizden kimin haklı kimin haksız olduğunu ayıracak *Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Halbuki size kitabı* yani her şeyi ile mucize olan Kur'an'ı, mana ve hükümleri *açıklanmış olarak indiren O'dur.* Allah onda hak ile bâtılı, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açıklamıştır. Benimle sizin aranızda hakem O'dur. Ben, O'ndan başka hakem aramam."

Burada, Kur'an'ın diğer mucize ve dellillerden hiçbirine ihtiyaç bırakmayacak bir kitap olduğuna dikkat çekilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Yahudi âlimleri gibi, *kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'an'ın gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler;* çünkü Kur'an, onların yanındaki Tevrat'ı (tahrif edilmemiş haliyle) tasdik etmekte, onun pek çok haberine uygun haberler içirmektedir"

"Onların bu gerçeği bildiklerinden *sakın şüpheye düşenlerden olma!*"

Bir diğer mana: Sakın Kur'an'ın Rabb'inden indirilmiş bir kitap olduğundan şüpheye düşme! Burada murat, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] değil, onun dışında bu konuda kendisine şüphe gelen kimselerdir. Buna göre âyetin manası şu olur: Bütün aklî ve naklî deliller, Kur'an'ın Allah tarafından gelmiş sağlam bir kitap olduğu konusunda birbirini desteklemektedir. Bundan sonra hiç kimsenin onun hakkında şüpheye düşmesi uygun değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'inin sözü,* yani Kur'an âyetleri, *doğruluk ve adalet bakımından kemal noktasındadır.* Kur'an'ın verdiği haberler ve bildirdiği vaatler hiç şüphe edilmeyecek derecede doğrudur. Yine onun verdiği hükümler, tam bir adalet örneğidir. Ondan daha doğru haber verecek hiç kimse olmadığı gibi, ondan daha âdil hüküm verecek kimse de yoktur.

"*O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur.*" Yani Kur'an'ın âyetleri en doğru haberleri içermesi ve en âdil hükümleri vermesi sebebiyle, ondan bir şeyi değiştirmeye ve ondan herhangi bir şeyi tahrif etmeye gücü yetecek hiç kimse yoktur. Tevrat'a yapılan şey, Kur'an'a yapılamaz. Bu, Cenâb-ı Hak tarafından Kur'an'ın korunması konusunda bir garantidir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Hiç şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik, onu koruyacak olan da elbette biziz*" (Hicr 15/9).

Bir diğer mana: O Kur'an'dan sonra onu neshedecek ve hükümlerini değiştirecek hiçbir peygamber ve kitap gelmeyecektir.

Âyet şöyle bitiyor: "*O,* her söylenen şeyi *işiten,* kalplerde gizli her şeyi *bilendir.*" Kim inkâr eder yahut din değiştirirse Allah onu en iyi bilendir.

114-115. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunlar tasavvufun temel esaslarındandır: Her şeyde Allah'a dönmek, başa gelen sıkıntıda Allah'a güvenip dayanmak, her işte Allah'ın hakemliğine (kitabının ve peygamberinin hükmüne) müracaat etmek.

Sûfîler, bir meselenin hükmünü bilmediklerinde, önce Allah'ın kitabına müracaat ederler. Meselenin hükmünü onda bulamadıklarında Allah Resûlü'nün sünnetine müracaat ederler. Eğer meselenin hükmünü onda da bulamazlarsa kalplerine danışır, fetvayı oradan alırlar. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Müftüler fetva verseler de sen (yapacağın işte) kalbine danış."[112]

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: Ashâb-ı kirâmdan bazıları, "Yâ Resûlallah! Sizden sonra bir meselede ihtilaf eder de onun hakkında Allah'ın kitabında ve resûlünün sünnetinde bir hüküm bulamazsak ne yapalım?" diye sorulduklarında, Allah Resûlü şu cevabı vermiştir:

"Meseleyi salihlere sorun ve onlarla istişare ederek halledin; onların görüşlerinin dışına çıkmayın!"[113]

Cahillere Yanaşma!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cahillere yaklaşmaktan nehyederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِي الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا
الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَب۪يلِه۪ۚ
وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ ﴿١١٧﴾

---

[112] Dârimî, Büyû', 2; Ahmed, *Müsned*, 4/227, 228; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1586; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/175.

[113] Haber için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12042; İbn Abdülber, *Beyânü'l-İlm*, 2/59; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/269.

116. ***Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar sadece zanna tâbi oluyorlar ve ancak yalan söylüyorlar.***

117. ***Hiç şüphesiz senin Rabb'in, kendi yolundan sapanı en iyi bilendir. O, doğru yolda gidenleri de en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne ve onun izinde olanlara buyuruyor ki: "*Yeryüzünde bulunanların,* kâfir, cahil ve hevâsına tâbi olanların *çoğuna uyacak olursan seni, Allah'ın* marifetine götüren ve rızasına ulaştıran *yolundan saptırırlar.* Hiç şüphesiz haktan sapan kimse, ancak söz ve hal olarak içinde bulunduğu şeyi emreder. Onlardan murat, yakîne ulaşmamış kimselerdir. *Onlar sadece zanna tâbi oluyorlar.* O, akıllarının güzel gördüğü şeylerdir. Onlar bunu, ya babalarının hak üzere olduğunu zannederek taklitle yapıyorlar ya da kendi sakat görüş, bozuk inanç ve fikirleriyle kendileri uyduruyorlar.

"*Onlar, ancak yalan söylüyorlar.*" Yani Allah Teâlâ'ya nisbet ettikleri konularda yalan söylemektedirler. Onların, "Allah'ın oğlu vardır, biz putlara bizi Allah'a ulaştırsın diye ibadet ediyoruz!" gibi sözleri yalanlarına bir örnektir. Yine onların kesilmeden ölmüş hayvanın etini yemeyi helâl görmeleri, bazı hayvanları haram etmeleri yahut akıllarınca kendilerini hak üzere görmeleri de uydurdukları yalanlara birer örnektir. Bütün bunlar, yakînî bir ilim değil, zan ve tahminden ibarettir.

Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: "*Hiç şüphesiz senin Rabb'in, kendi yolundan sapanı en iyi bilendir. O, doğru yolda gidenleri de en iyi bilendir.*" Yani her iki fırkanın halini bilmektedir; hak yolda gidenlerle, bâtıla dalanlar ona gizli değildir.

116-117. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir gereği yokken halkın arasına karışmak, onlarla içli dışlı olmak ve kendileriyle çeşitli muamelelere girmek, Hak yolcusu için öldürücü bir zehir gibidir. Sûfîlerden biri der ki:

Abdallardan (seçkin velilerden) birine,

"Hakikate ulaşmanın ve Hakk'a vâsıl olmanın yolu nedir?" diye sordum, bana,

"Halka bakma (onlara yönelme); gerçekten halka bakmak, kalp için bir zulmettir" dedi. Ben,

"Bunu yapmak zorundayım" dedim. Abdal,

"Öyleyse onların sözüne kulak verme! Halkın sözü kalbi katılaştırır" dedi. Ben,

"Onlarla konuşmak zorundayım" dedim. Abdal,

"Onlarla içli dışlı olma, fazla muameleye girme. Gerçekten halk ile yapılan muameleler genelde hüsran, hasret ve Allah'tan uzaklaşma sebebidir" dedi. Ben,

"Halkın içinde yaşıyorum, onlarla bazı işleri yapmak zorundayım" dedim. Abdal,

"Öyleyse onlara kalbini verme, kalbin halkla sükûn bulması insanı helâk eder" dedi. Ben,

"Bu durum bazan olabiliyor" dedim. O zaman Abdal bana,

"Be adam, oyun eğlence ehline bakıyorsun, cahillerin sözüne kulak veriyorsun, tembel ve gafil kimselerle muamelelere giriyorsun, helâk yolunda olanlara kalbini veriyorsun, bir de kalkmış Allah ile muamelende kalbinde manevi bir tat bulmak istiyorsun! Heyhât! Bu, asla olacak bir şey değil" dedi.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ümmetim adına en çok korktuğum şey, yakîn zayıflığıdır."[114]

Kalpte yakîn zayıflığı ancak gaflet ehlini görmek ve ibadetten geri kalmış gaflet ehli ile içli dışlı olmaktan ileri gelir. Sahih bir yakîn terbiyesi ise ancak yakîn ehli ile sohbet etmek, onların sözlerine kulak vermek, onları sevmek ve kendilerine hizmet etmekle elde edilir. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] gelen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

---

[114] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8864; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 30; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 7795; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 512 (İskenderiye 1998); Heysemî, *ez-Zevâid*, 1 / 107.

"Yakîn ehli ile oturup sohbet ederek kendilerinden yakîni (ihsan ilmini) öğreniniz." Bir rivayette de şöyle geçer:

"Ben de yakîni öğreniyorum."[115]

Özetle deriz ki: Bütün hayırlar, ayne'l-yakîn yahut hakka'l-yakîn derecesinde maneviyat ilminde söz sahibi olmuş âriflerin sohbetindedir. Onların dışındakilerden ise mutlaka uzak kalmak gereklidir. Onlarla vaaz ve uyarı kastıyla birlikte olunsa bile, işi biter bitmez hemen onlardan ayrılmalıdır. İbnü'l-Fâriz [rahmetullahi aleyh], bir beytinde bu konuya işaret ederek şöyle demiştir:

"Muhabbetin eteklerine yapış. Hayâyı (nefis için utanmayı) bir kenara koy. Büyük zatlardan olsa da muhabbetten mahrum ibadet ehlini terket!"

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'ın Adını Zikrederek Yiyip İçmek

Kalbin yakîn ve marifetle nurlanmasında temel unsur, helâl yemek ve haramdan kaçınmaktır. Cenâb-ı Hak, bu hususu belirterek şöyle buyurdu:

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ ۝ وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَث۪يرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ

---

[115] Benzer rivayet için bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/95. Buradaki rivayet mürseldir. Ayrıca bk. Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, 3/438 (nr. 7337); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/409.

عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ
الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا تَأْكُلُوا
مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ
اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

118. *Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyin.*

119. *Size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yemiyorsunuz? Halbuki O size, mecbur kalmanız dışında haram kıldığı şeyleri genişçe açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi keyiflerine uyarak insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Şüphesiz Rabb'in, haddi aşanları çok iyi bilir.*

120. *Günahın açığını da gizlisini terkedin! Günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir.*

121. *Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Şüphesiz bu, büyük bir günahtır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için vesvese verirler. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşanlar olursunuz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kesim anında *Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyin;* bundan kaçınmayın. *Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, böyle yapın.*" Hiç şüphesiz iman, Allah Teâlâ'nın helâl kıldıklarını helâl görmeyi, haram kıldıklarından ise kaçınmayı gerektirir.

"Size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yemiyorsunuz? Yani sizi ondan meneden nedir? Onu yemekten çekinmenizdeki gayeniz nedir? *Halbuki O size, kitabında haram olan şeylerle haram olmayanları genişçe açıklamıştır. 'Size leş, kan, domuz eti ve Allah dışındaki varlıklar için (putlar) kesilen hayvanlar haram kılındı'* (Mâide 5/3) âyetinde zikredildiği gibi, haram olanlar bellidir. Ancak, mecbur kaldığınızda size haram kılınan şeylerden yemeniz müstesnadır; böyle bir anda onlardan yemek helâl olur"

"Doğrusu birçokları, hiçbir ilim ve delil olmadan, sırf nefislerinin arzusuna uyarak haramı helâl, haramı helâl yapmak suretiyle bilgisizce *insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Şüphesiz Rabb'in, haddi aşanları,* yani haktan kaçıp bâtıla saplananları ve helâli terkedip harama dalanları *çok iyi bilir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Günahın açığını da gizlisini terkedin!"*

Bir diğer mana: Azalarla yapılan günahları da, kalple yapılan günahları da terkedin.

"Gizli veya açıktan *günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir."*

Cenâb-ı Hak, müminlere helâlden yemeyi emrettikten sonra, onları haramdan nehyederek şöyle buyurdu:

"Üzerine, kasıtlı veya yanlışlıkla besmele terkedilerek *Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin."*

İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe'ye göre, hayvan kesilirken besmele kasten terkedilirse eti yenmez, unutarak terkedilirse yenir.

İmam Şâfiî demiştir ki: "(Bir hayvan Allah'tan başkası için kesilmedikten sonra, kesim esnasında besmele çekilse de çekilmese de) her hâlükârda eti yenir; çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Üzerine besmele çekmese de müslümanın kestiği hayvanın eti helâldir."[116]

Ahmed b. Hanbel ve Davud-i Zâhirî demiştir ki: "Besmele kasıtlı veya unutularak terkedilmişse hayvanın eti yenmez."

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyette konu edilen durum, putlar için kesilen hayvanların haram olmasıdır; bunlar ister leş olsun ister diğer hayvanlar olsun farketmez. Âyetin muradının bu olduğunu söylersek, onda müslümanların hayvan keserken besmele çekmesinin farz olduğuna bir delil yoktur. Eğer âyetin manasını umumi olarak ele alıp bütün kesimler için geçerli olduğunu söylersek, o zaman âyet, besmelenin çekilmesine bir delil olur. Atâ b. Ebû Rebâh demiştir ki: 'Bu âyet, hayvan boğazlanırken, yemek yerken ve bir şey içerken Allah'ın adını zikretmeyi emretmektedir.'"[117]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şüphesiz bu,* yani Allah'ın adı anılmadan kesilen bir hayvanı yemek, *büyük bir günahtır* ve o, şeytanın süslemesidir. *Gerçekten şeytanlar,* kâfirlerden *dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için vesvese verirler.*" Mesela o kâfirler size şöyle derler: "Siz kendinizin boğazlayarak ve av köpeğinizin avlayarak öldürdüğü hayvanı yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğü hayvanı yani leşi niçin yemiyorsunuz?"

Bu söz, Allah'ın ismi zikredilmeyen hayvanla, kendi başına ölmüş leşin kastedildiği görüşünü desteklemektedir.

Âyet şöyle bitiyor: "Eğer, size haram kıldığım şeyleri haram etmede *kâfirlere uyarsanız siz de onlar gibi müşrik olursunuz;* çünkü kim Allah'ın haram kıldığı bir şeye helâldir derse kâfir olur."

Onların sorularındaki şüphelerine verilecek cevap şudur: Hayvanı Allah'ın ismini zikrederek boğazlamak, onun için bir temizlik olup hayvanı leş olmaktan kurtarır. Bu aynı zamanda Allah'a bir çeşit kulluktur.

---

[116] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 9/240; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 9/639; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde,* 6/570.

[117] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/283.

118-121. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yemek veya başka bir şey vesilesiyle besmele çekilmesinden maksat, sadece besmelenin lafzını söylemek değildir; asıl maksat kalbin, ismi zikredilen yüce zatla huzur halinde olmasıdır. Bu da o nimetin içinde nimet sahibini müşahede etmektir. Nefsin hazzının galip olduğu bir vakitte, uyanık bir zikir ehline gereken şey, hak tarafını (yani kalbinde Mevlâ'nın zikrini) galip getirmektir. O zaman kulun bu nimeti alması Allah ile olur. Kul onun Allah'tan geldiğini farkeder ve onunla Allah'a gider. Allah'ın isminin zikredilmesi emrinden maksat işte budur; çünkü hakikate göre isim, müsemmanın aynıdır (Allah ismi, âlemlerin Rabb'i yüce zat ile aynıdır).

Yemek olsun, önünde besmele çekilmesi emredilen başka bir iş olsun, bu kalp uyanıklığı ile yapılırsa o kul, yemesinde, içmesinde ve diğer bütün işlerinde Allah'a itaat ve ibadet halinde olur. Eğer Allah'ı anmaktan gafil olursa onun yemesi bir günah olur. Bu konuda Allah Teâlâ, tefsirini yaptığımız âyette şöyle buyurmuştur:

"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin; bu, fısktır (büyük günahtır)." Bunun sebebi, kalbe gafletin galip gelmesidir. Gaflet, şeytanın vesvesesinden kaynaklanır. Hiç şüphesiz şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için vesvese verirler."

Âyetin içerdiği diğer bir mana da şudur: Eşyaya, fark gözüyle yani Allah'tan ayrı müstakil bir varlık sıfatıyla ve gafletle bakmayın; bilakis ona bakarken Allah'ı zikredin ve onu âdeta fikrinizle yiyin (varlığı kalbinizde eritip asıl sahibine nazar edin). Üzerine Allah'ın zikredilmediği hiçbir şeyi yemeyin (Hiçbir varlığa zikirsiz ve fikirsiz nazar etmeyin). Eşyaya zikirsiz nazar etmek ve onu zikirsiz kullanmak, bir gaflet ve müşahedede büyük günahtır.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *"Günahın açığını terkedin."* Bu, âzalarla işlenen günahlardır. *"Günahın gizli olanını da terkedin."* Bunlar da insanın iç âleminde (kalbinde) gizlenen ayıp ve kusurlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nurda Yürüyenle Karanlıkta Kalan Bir Değildir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şirk ve inkârdan sakındırarak şöyle buyurdu:

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ
كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

122. ***Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında ışığında yürüdüğü bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıklar işler böyle süslendi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkâr ve cehaletle manen *ölü iken,* iman ve ilimle *dirilttiğimiz, kalbine iman ve ilim nuru koyduğumuz, onunla insanların arasında yürüyen,* onlara Allah'ı hatırlatan ve kendilerini Allah'a sevkeden *kimse,* inkâr, cehalet, taklit ve *günah karanlıkları içinde kalan ve ondan hiç çıkamayan* yani hiçbir şekilde sapıklık halinden ayrılamayan *kimse gibi olur mu? İşte bu şekilde,* müminlere iman güzel gösterildiği gibi, *kâfirlere yaptıklar işler güzel gösterildi.*"

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, kendisini dalâletten kurtarıp hidayete erdirdiği, kalbine hakkı gösteren delil ve âyetlerin nurunu koyduğu kimsenin misalini vermiştir. O, bu nur ile eşyadaki sır ve hikmetleri tefekkür eder; hak ile bâtılın, haklı ile haksızın arasını ayırt eder."

Beyzâvî daha sonra demiştir ki: "Bu âyet, Hz. Hamza (radıyallahu anh ile Ebû Cehil hakkında indi. Âyetin, Hz. Ammâr, Hz. Ömer ve Ebû Cehil hakkında indiği de söylenmiştir."[118]

---

[118] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/319.

122. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, önce Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı fıtrat üzere, ilim sahibi ve rubûbiyyeti ikrar ettiği sıfatta bulunur. Vücuda intikal ettikten sonra, ona pek çok manevi ölüm şekli ârız olur, sonra Allah'ın dilemesine bağlı olarak her birinden kurtulup dirilir.

Bazan ruh, inkârla ölür, sonra imanla dirilir. Bazan günah ve isyanlarla ölür, sonra tövbe ile dirilir. Bazan nefsanî haz ve şehvetlerine tâbi olarak ölür, sonra zühd ve riyâzet ile (kalbini dünyadan çekip nefsini terbiye ederek) dirilir. Ruh bazan gaflet ve tembellik ile ölür sonra uyanıklık ve hakka yönelmekle dirilir. Bazan maddi şeyleri görüp onlara yönelerek, varlıkların ve şekillerin hapishanesinde kalıp mana âlemine gözünü açamadığından ölür, sonra eşyanın mana ve hakikatini görerek, fikir yoluyla hakkı müşahede ve görme fezasına çıkarak dirilir. Ruh müşahede halini elde ettikten sonra bir daha ebediyen ölmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kötülükte Başı Çekenler

Yukarıda saydığımız manevi ölümlerin sebebi kalbi manen ölü gafillerle arkadaşlık ve onlara itaat etmektir. Onlar, kendilerine tâbi ve yakın olanları bir sürü hile ve düzenle haktan alıkorlar. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فٖى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمٖيهَا لِيَمْكُرُوا فٖيهَا
وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. *Böylece biz, her beldenin ileri gelenlerini günahta başı çeken kimseler yaptık ki orada bir sürü hileler çevirsinler. Aslında onlar ancak kendilerine hile yapıyorlar, fakat bunun farkında değiller.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Böylece biz*, Mekke'de, *şehrin ileri gelenlerini*, o beldede yaşayanları bozup ifsat etmeleri için *günah ve isyanda başı çeken kimseler yaptık.* Aynı şekilde diğer bütün beldelerin ileri gelenlerini de günahta başı çeken kimseler yaptık. *Böyle yaptık ki orada fitne çıkarıp entrikalar çevirsinler."*

Onlar insanları bir sürü hile ve düzenle aldatırlar, halk da bu hilelere kanıp kendilerine tâbi olurlar. Çünkü onlar ileri gelen kimselerdir, onlara muhalefet etmek ve söylediklerinin aksine gitmek çok zordur. Böylece şehirdeki mücrimler, insanları inkâr ve isyana sevkederler, onları iman ve İslâm'dan uzaklaştırırlar.

"Aslında onlar ancak kendilerine hile yapıyorlar; çünkü yaptıkları fitne ve fesatların vebali kendilerine aittir; *ne var ki onlar bunun farkında değiller."*

123. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir topluluğa hayır murat edince, oranın ileri gelenlerini hayırlı kimseler yapar. İdarecilerini âdil ve halim (yumuşak huylu) yapar. Âlimlerini zâhid (gönlünü dünyadan çekip Mevlâ'sına yönelmiş) ve iffetli kimseler yapar. Zenginlerini merhametli ve cömert yapar. Salihlerini, kanaat sahibi zengin yapar.

Allah bir topluma kötülük murat edince de oranın ileri gelenlerini kötü ahlâklı yapar. İdarecilerini, nefislerinin keyfine göre hüküm veren günahkâr kimseler yapar. Âlimlerini, dünya malı toplayan maddeye düşkün kimseler yapar. Zenginlerini, katı kalpli cimri kimseler yapar. Salihlerini, insanların içinde bulunup onlardan gelecek şeylere tamah eden ve onların elindekilere bakan kimseler yapar. İşte bu saydığımız gruplar, güzel halde olurlarsa halkın dinî yaşantısı da güzel olur; onlar bozulunca dinî hayat da bozulur.

Allah kendisine rahmet etsin, Abdullah b. Mübârek bu konuda demiştir ki: "Dini ancak, zalim idareciler, kötü ahlâklı âlimler ve din adamları bozdular."

Bakara sûresinin 159. âyetinin tefsirinde bu konuda yeterli açıklama geçmişti, oraya bakınız. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah Teâlâ'nın yardımıyla mümkündür.

İsyanda Başı Çekenlerin Tuhaf Tavırları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, günahta başı çeken kimselerin halini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ رُسُلُ اللّٰهِ ۘ
اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ ۜ سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ
اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

124. ***Onlara bir âyet geldiğinde, "Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız!" dediler. Allah, peygamberliği kime vereceğini daha iyi bilir. Günahkârlara yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah katında*** *(kıyamet günü)* ***bir zillet ve şiddetli bir azap erişecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu isyanda başı çekenlere bir âyet geldiğinde,* Allah'ın peygamberine bir âyet indiğinde, onlar, *'Allah'ın peygamberlerine verilen peygamberliğin benzeri bize de verilip onlar gibi peygamber olmadıkça kesinlikle inanmayız!' dediler."* Bu sözü söyleyen Ebû Cehil'dir. O demiştir ki:

"Abdümenafoğulları'yla Haşim oğulları şerefte yarıştık; öyle ki koşudaki iki at gibi başa baş olduğumuz bir sırada onlar, 'Bizden bir peygamber çıktı, kendisine vahiy iniyor' dediler. Vallahi ona gelen şeyler bize de gelmedikçe, onun peygamberliğine razı olmayız!" Bunun üzerine bu âyet indi.

Âyetin Velîd b. Mugîre hakkında indiği de söylenmiştir. Velîd, "Ben peygamberliğe Muhammed'den daha layığım; çünkü ben daha yaşlı ve daha zenginim!" demişti. Allah Teâlâ, bu söz sahiplerine şöyle cevap verdi:

"Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir." Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) bu işe ehil olduğunu bildiği için peygamberliği özellikle ona verdi. Yine O, isyan ve inkârda başı çekenlerin buna ehil olmadıklarını bildiği için kendilerini ondan mahrum etti. Hem peygamberlik sırf nesep ve mal ile elde edilecek bir şey değildir ki! O ancak Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kullarına bahşettiği üstün meziyet ve faziletlerle elde edilecek bir nimettir. Hatta o, sırf Allah'ın lutuf ve ihsanıyla ulaşılacak bir devlettir. Yüce Allah, peygamberliği için ona ehil olduğunu bildiği kimseleri seçer, onu kime vereceğini çok iyi bilir.

Cenâb-ı Hak, sonra, inkârcıların başına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu:

"Günahkârlara yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah katında kıyamet günü bir küçüklük yani zillet ve horluk vardır." Onlar, dünyada haksız yere kibirlenip büyüklendiklerinden dolayı, böyle bir zilletle cezalandırılacaklardır. Hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre, *kendini beğenen kibirliler kıyamet günü, karınca gibi küçülmüş olarak haşredilecekler, mahşerde insanlar üzerlerine basıp geçeceklerdir.*[119]

Ve onlara bu hileleri sebebiyle yahut hilelerinin karşılığı olarak şiddetli bir azap erişecek, yaptıkları türden karşılık bulacaklardır.

124. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları hayırdan alıkoyan temelde iki huydur: Bunlar, kibir ve hasettir. Kim kalbini hasetten temizler ve herkese karşı tevazu gösterirse Allah katında dünyada ve ahirette şeref ve yüceliğe erişir. Allah Teâlâ, velilik sırrını ancak temiz, mütevazi kimsenin kalbine yerleştirir.

---

[119] Hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 112 (nr. 2492). Orada şu farklılık var: *"Onları her yandan zillet kaplar. Sonra cehennemde bir hapishaneye sevkedilirler..."* Aynı konudaki hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 2/179, Humeydî, *Müsned*, nr. 598; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 8184.

Bu kimse, Allah için başını Allah dostlarının ayakları altına kor, manevi safa ve kemal sahibi âriflere karşı nefsini tam bir mahviyet içine atar. Bu konuda şair der ki:

"Muhabbet sarhoşluğunu kınayan kimseye benden şunu söyleyin: O, helâldir. Kim ondan bolca, kana kana içmek isterse bu işin ehli aşk adamlarının (âriflerin) ayaklarına yanağını koysun. Ben onlara karşı bütün beyazlığı ile başımı eğdim; onlar benim efendilerimdir. Beni soğuk su ile (aşkın serin şarabıyla) sularlar."

Cenâb-ı Hak, peygamberliği kime vereceğini bildiği gibi, velilik (özel dostluk) sırrını kime vereceğini de bilir. Onlar kibir, haset gibi nefsin rezil huyu olan bütün kötü sıfatlardan tertemiz olmuş, mütevazi, alçak gönüllü nefislerdir.

Hidayet ve Dalâletin Alameti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hidayetin ve şekavetin (bedbahtlığın) alametini zikrederek şöyle buyurdu:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ
صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ
الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَق۪يمًاۜ قَدْ
فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

125. *Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse onun da kalbini sanki göğe çıkıyormuş gibi daraltır. Allah inanmayanları işte böyle pislik içinde bırakır.*

126. *Bu, Rabb'inin dosdoğru yoludur. Biz, düşünüp öğüt alacak bir topluluk için âyetleri genişçe açıkladık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah kimi doğru yola iletmek isterse,* yani ona hakkın yolunu tanıtır ve kendisini imana muvaffak ederse *onun kalbini İslâm'a açar,* genişletir." Kalp onun için genişler, İslâm'ı kabul eder, onunla övünür, sevinç ve sürurundan keyfeder.

Göğsün açılması, nefsin hakkı kabul etmesini, onun içine girmesine hazır hale gelmesini ve ona mani olan şeylerden temizlenmesini kinaye yoluyla (dolaylı olarak) anlatmaktır. Şu hadis-i şerif de bu duruma işaret etmektedir. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) âyetin manası sorulduğunda şöyle buyurdu:

"*O, Allah Teâlâ'nın kalbe akıtmış olduğu bir nurdur.*" Sahâbe-i kirâm,

"Bunun alameti var mıdır?" diye sordular. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu:

"*Evet vardır; bu kulun, aldanma yurdu olan dünyadan gönlünü çekmesi, ebediyet yurduna (ahirete) yönelmesi ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanmasıdır.*"[120]

Cenâb-ı Hak, sonra, yukarıdaki halin zıddını zikrederek şöyle buyurdu:

"*Allah kimi de saptırmak isterse onun kalbini iyice daraltır;* sıktıkça sıkar, *öyle ki* kalp hakkı kabulden kaçar, böylece Allah onun kalbine imanı yerleştirmez, imana göğsünü açmaz, tam aksine bu kul imandan kaçar, iman ona çok ağır gelir; *sanki göğe çıkıyormuş gibi olur.*" Yani göğe çıkmaya zorlanıyormuş gibi daralır. Burada kalbin durumu, etkili bir anlatımla, gücü yetmeyen bir işi yapmaya zorlanan kimseye benzetildi. Gerçekten göğe yükselmek, normal şartlarda insanın gücünü aşan bir durumdur. Bununla şuna dikkat çekiliyor: Onun göğe yükselmesi mümkün olmadığı gibi, kalbine imanın girmesi de o derece zordur.

"*Allah bu şekilde* yani kâfirin göğsünü daraltıp kalbini haktan uzaklaştırarak, *inanmayanları pislik içinde* yani azaba mâruz ve ilâhî yardımdan mahrum bir halde *bırakır.*"

---

[120] Hadis için bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/311; Beyhakî, *ez-Zühd,* nr. 974; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/219.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Kur'an'da geçen *bu açıklama,* yahut Allah'ın kullarına ezelde takdir buyurduğu tevfik (özel yardımıyla hidayete ulaştırma) ve hızlân (yardımdan mahrum bırakma) *Rabb'inin dosdoğru yoludur."*

Eğer "âyette yapılan işaret, açıklamaya gidiyor" dersek, sırat-ı müstakîmin manası şu olur: Bu, Allah'ın razı olduğu bir yoldur. Eğer bununla Allah'ın kullarına ezelde takdir buyurduğu tevfik ve hızlâna işaret ediliyor dersek mana şöyle olur: Bu, Allah'ın öteden beri uyguladığı ve hikmetinin gerektirdiği bir yoldur. O, dosdoğru bir yoldur, onda hiçbir bozukluk, adaletsizlik ve zulüm yoktur.

"Biz, düşünüp öğüt alacak bir topluluk için âyetleri genişçe açıkladık." Onlar, Allah'ın kâinatta tek fâil olduğunu, hayır-şer, iman-inkâr her şeyin O'nun takdir ve yaratmasıyla olduğunu bilirler. Hiç şüphesiz Allah, kullarının bütün fiillerini bilir; kendisine yaklaştırmak veya zatından uzaklaştırmak olsun, onlara yaptığı her işte hikmet sahibidir ve âdildir.

125-126. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah, kimi özel dostluk sırrına ve velâyet nuruna ulaştırmayı isterse onun bu yola girmesi için göğsünü açar, bu devleti elde etmek için ruhunu ve nefsini feda etmede kendisini muvaffak eder, onun acı ve sıkıntılarını taşımada kendisine sabır verir. Onu hak yolunu bilen kâmil bir şeyhin eline düşürdükten sonra kendisine, bu meydanda yürümek için azim ve gayret bahşeder. Böylece ona ilâhî dostluğu kazandırır ve kendisini velâyet sırrına muttali kılar.

Hak yolcusu, kâmil şeyhine öyle teslim olur ki bütünüyle sevk ve idareyi ona bırakır. Mürşidiyle birlikte hak yolunda gitmeye devam eder. Öyle bir noktaya gelirler ki, o makamda mürşidi, "İşte sen ve Rabb'in, artık O'na kavuştun" deyip kendisi aradan çekilir.

Allah bir kimseyi velilikten mahrum etmeyi murat ederse velilik yoluna girmek ona çok zor gözüktüğünden, onu kabulde göğsüne bir darlık verir. Öyle ki onun yükünü taşımak kendisine çok ağır gelir. Yahut bu yolun ehlini inkâr eder. İşte Allah bu şekilde, velâyet yoluna inanmayanların kalbini perdeler, onları maddiyatın pislik ve sıkıntısı içinde bırakır.

Gerçekten bu yol, kulu dünyada ve ahirette ilâhî huzura ve ebedî nimetlere ulaştıran dosdoğru bir yoldur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hidayete Ulaşanlara Hazırlanan Nimetler

Cenâb-ı Hak, sonra, güzel kulluğa muvaffak ettiği dostlarına hazırladığı nimetleri zikrederek şöyle buyurdu:

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

127. ***Onlara Rab'leri katında selâm yurdu (cennet) vardır. Yapmakta oldukları güzel işler sebebiyle Allah onların dostudur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar için Rab'leri katında selâm yurdu vardır."* Bu yurt, cennettir. es-Selâm, Cenâb-ı Hakk'ın bir ismidir. Yüce Mevlâ'nın, cennet yurdunu zatına nisbet etmesi, onu yüceltmek içindir.

Bir diğer mana: Onlar için sıkıntılardan selâmet yurdu vardır. Yahut onlar için tahiyyat (selâm ve övgü) yurdu vardır. Âyette buyrulduğu gibi, onların cennette tahiyyatı (karşılandıklarında kendilerine söylenen söz) selâmdır" (Yunus 10/10; İbrahim 14/23).

Onlara vaat edilen bu yurt, Rab'leri katındadır. Kendisine geldiklerinde onlar için huzurunda hazırlanmıştır. O yurdun nasıl olduğunu ancak Cenâb-ı Hak bilir.

Yahut bu yurt, Allah'ın garantisinde ve kefaletindedir.

"Allah onların yaptığı güzel amelleri sebebiyle kendilerinin velisidir; onların dostu ve her iki dünyada yardımcısıdır." Yani Allah onların salih

amelleri sebebiyle kendilerini zatına dost edinmiş ve işlerini üstlenmiştir; onları ve zürriyetlerini dünyada koruduğu gibi ahirette de korur.

127. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kimi, özel velâyet yoluna sevketmiş, ona ulaşmada kendisini muvaffak buyurmuş ve onu bu yolda götürecek kimseye ulaştırmışsa o kimse, ölmeden önce selam yurduna girmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın iki cenneti vardır: Biri marifet (yüce zatını tanıma ve sevme) cenneti, diğeri ise nimetlerini ihsan ettiği ahiretteki cennetidir. Kim, marifet cennetine girerse nimetlerin ihsan edildiği diğer cennete pek iştiyakı kalmaz; çünkü yüce Mevlâ onu kendisine dost edinmiş ve mâsivaya muhtaç olmaktan kurtarmıştır.

Cehennemliklere Hazırlanan Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hızlân ehli yani cehennemlikler için hazırladığı azabı zikrederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ
اَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِي
اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ
عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾ وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

128. *Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün, "Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanların çoğunu yoldan çıkardınız" der. Onların insanlardan olan dostları ise, "Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık" derler. Allah da buyurur ki: "Sizin duracağınız yer cehennemdir. Orada Allah'ın dilediği hariç, ebedî olarak kalacaksınız." Şüphesiz Rabb'in, her işinde hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.*

129. *İşte biz böylece işledikleri günahlardan dolayı zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına musallat ederiz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla o vakti, *biz o gün bütün insanları ve cinleri bir araya toplarız ve, 'Ey cinler, yani şeytanlar! Siz insanların çoğuna yapacağınızı yaptınız; onların çoğunu azdırıp hak yoldan saptırdınız' deriz."*

Bir diğer mana: İnsanlardan çoğunu kendinize tâbi ederek taraftarlarınızı çoğalttınız, onlar da sizinle birlikte haşredildi.

"Onların insanlardan inkârda kendilerine itaat eden *dostları, 'Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık' derler."* Yani insanlar, kendilerini şehvetlerine ve onlara ulaşma yollarına sevkeden cinlerden faydalandı. Cinler de kendilerine itaat eden insanlardan muratlarını aldıkları için, onlardan bir şekilde faydalanmış oldular.

Bu konuda şöyle de denmiştir: İnsanların cinlerden faydalanması şöyle olmuştur: İnsanlar, bir çölde veya korkulu yerlerde cinlere sığınarak kendilerini koruma altına almaya çalışırlar. Mesela bir adam, bir vadiye inip konakladığı zaman, "Bu vadinin sahibine, yani buranın büyüğü olan cine sığınırım!" derdi.

Cinlerin insanlardan faydalanması ise şu manadadır: İnsanların, kendilerini cinlerin koruyacağını söylemeleri ve buna inanmaları, cinleri bir nevi yüceltmek olduğundan, cinler insanların bu tâziminden istifade etmiş olur.

Onlar sözlerine şöyle devam eder: *"Bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık."* Bu süre, ölümdür. Onun dirilmek ve haşredilmek olması da mümkündür. Bu söz, onların şeytanlara itaat, hevâlarına uyma ve öldükten sonra dirilmeyi yalanlama gibi yaptıkları işleri bir itiraftır. Bu, aynı zamanda düştükleri halden bir üzüntünün ifadesidir ve yaşadıkları zillet ve çaresizliği açığa vurmaktır. Onlar, belki faydası olur diye günahlarını böyle itiraf ettiler.

Allah da buyurur ki: *"Sizin duracağınız yer cehennemdir; orada Allah'ın dilediği* vakit *hariç, ebedî olarak kalacaksınız."* Yani onlar Allah'ın dilediği bazı vakitlerde ateşten çıkarılıp şiddetli bir soğuk azabına atılırlar. Âyette, onların cehennemden çıkarılması değil, azabın şeklinin değişmesi anlatılıyor. Bu konuda âyetin tasavvufî işaretlerinde geniş açıklama gelecektir.

"Şüphesiz Rabb'in, her işinde *hikmet sahibidir; O,* bütün insan ve cinlerin amelini *bilendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte biz, böylece,* şeytanları kâfirlere musallat ettiğimiz gibi, *işledikleri günahlardan dolayı, zalimlerin bazısını bazısına musallat ederiz."*

Bir diğer mana: Bazısının işini bazısına havale ederiz, birbirlerini takviye ederler.

Bir diğer mana: Onları azapta birbirine dost ve yakın yaparız; dünyada birbirlerine yakın oldukları gibi ateşte de yakın olurlar.

Bu birbirine musallat olmak veya birbirinin işini üstlenmek, onların işledikleri inkâr ve isyanlar sebebiyledir.

128-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin uyarısı sadece kâfirlere has değildir. Her kim, insanları velilerin yolundan alıkor ve avam halkı etrafında toplayarak grubunu çoğaltırsa ona,

"Ey riyaset ehli olanlar, gerçekten halktan pek çoğunu peşinize taktınız" denir. Ona tâbi olan mümin halk şöyle der:

"Ey Rabbimiz, bizler birbirimizden istifade ettik; bizler nefsanî hazlarımızı elde etmede ve âdetlerimize göre yaşamada onlara tâbi olduk; onlar da bizimle taraftarlarını çoğaltarak, riyasetlerini koruyarak bizden faydalandılar. Bizden elde ettikleri rahatlık ve konfor ile yaşadılar." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Sizin kalacağınız yer, benden ayrı düşme ve perdelenme ateşidir; orada ebedî olarak kalacaksınız; ancak müminlerin avamıyla birlikte cemalimi görme vaktinde görebilirsiniz."

Bu yüce Allah'ın bir kanunudur. Allah, gafletleri sebebiyle bazı gafilleri diğer bazısına dost yapar, birbirlerine musallat eder.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ancak Allah'ın dilediği hariç ..."* âyetinde, Allah'a karşı edepli olmaya, bütün işleri her şeyin sahibi yüce Mevlâ'ya havale etmeye, azap veya müjde âyetlerinin zâhirinde kalarak Allah'ın gayb olan iradesi ve ilmi hakkında hüküm vermemeye bir irşad vardır. Büyükler (peygamberler ve ârifler) Allah'ın müjde ve tehdit bildiren beyanlarının zâhirinde kalmayıp işin ilâhî iradeye bağlı gayb kısmına bakarak korku ve ümit içinde olmuşlardır. Aşağıdaki âyetler buna örnektir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: *"Eğer onları affedersen, hiç şüphesiz sen azîzsin (her hükmünü icra edensin) ve hakîmsin (her işini hikmetle yapansın)"* (Mâide 5/118).

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] şöyle demiştir: *"Sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam, ancak Rabbim'in dilediği bir şey hariç ..."* (En'âm 6/80).

Yine Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bir başka sözünde şöyle demiştir: *"Kim de bana isyan ederse şüphesiz sen çok affedici ve çok merhamet edensin"* (İbrahim 14/36).

Hz. Şuayb [aleyhisselâm] şöyle demiştir: *"Bizim ona (bâtıl dine) dönmemiz olacak şey değildir, ancak Allah'ın dilemesi müstesnadır"* (A'râf 7/89).

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], münafıklara istiğfar etmesini nehyeden âyetten önce istiğfar etmesi ve kendisine, *"Onlar için yetmiş kez istiğfar etsen de Allah onları affetmeyecek!"* (Tevbe 9/80) âyetinin indirilmesinden sonra istiğfara devam etmesi de âyetin zâhirinde kalmayıp işi, gayb olan ilâhî iradeye havale etmeye birer örnektir.

Aynı şekilde yüce Allah, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Bedir'de zafer vaat etmişken, onun, yüce Allah'a yönelip, *"Eğer bu mümin topluluğu helâk edersen, yeryüzünde sana ibadet eden kimse kalmaz"* diye yakarması da buna örnektir.

Yine yüce Allah, Hz. Musa'ya ve kardeşine, *"Korkmayın, ben sizinle beraberim"* (Tâhâ 20/46) buyurduktan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] korkması da bu duruma bir örnektir.

Büyük zatların (peygamberlerin), azaptan emniyet verildiği halde, korkmaları da bu duruma bir örnektir. Çünkü onlara göre, müjde ve azabı bildiren zâhirî haberler, bize gizli olan ilâhî ilim ve irade adına hüküm sebebi olmaz. Hûd sûresinde geçen şu âyet bu duruma örnektir:

"O (cehennemlikler), gökler ve yer ayakta durduğu sürece orada kalacaklardır; ancak Rabb'inin dilediği müstesnadır" (Hûd 11/107).

Yusuf sûresinde geçen şu âyet de bu duruma bir örnektir:

"Yalancı çıkarıldıklarını zannettikleri bir anda, kendilerine yardımımız geldi ..." (Yusuf 12/108).

Kur'an ve Sünnet'te bu duruma örnek olacak başka ifadeler de vardır. Bu konuda geniş açıklama için Vertecübî'nin tefsirine bakınız. Vertecübî, şirkin affedilmediğine dair bütün müslüman mezheplerin ortak görüşünü zikrettikten sonra, fazla taraftar bulmayan bir sözü nakletmiştir. O şudur:

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], *"Yâ Rabbi, eğer Sen onları (Allah'a ortak koşanları) affedersen, şüphesiz sen azîzsiz, hakîmsin"* (Mâide 5/118) sözü, ashaptan İbn Abbas ve İbn Mesud'un [radıyallahu anh] bir sözüne işaret ediyor. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın,

"O (cehennemlikler), gökler ve yer ayakta durduğu sürece orada kalacaklardır; ancak Rabb'inin dilediği müstesnadır" (Hûd 11/107) âyetinin tefsirinde demişlerdir ki:

"Allah'ın dilediği bir zaman geçtikten sonra, ateşe onları tamamen yiyip bitirmesi, yok etmesi emredilir. Sonra onlar yeniden yaratılır. Bundan sonra, Allah'ın lutuf ve keremiyle onları cennete koyması ümit edilir." Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Bu bir ümittir; Ehl-i sünnet'in itikadı ise bu değildir ..."[121]

---

[121] Bu konuda ashap ve tâbiîn'den gelen bazı farklı rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/476-478; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/579-583 (Riyad 2003). Bu konuyu genişçe tahlil eden bir açıklama için bk. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 14/341-352 (Beyrut 1994).

Hâşiyetü'l-Fâsî de der ki: "O, bu konuyu tahkik ettikten sonra şu sonuca varıyor: Bir olaya hakikate göre bakıldığında sebepler ortadan kaldırılır, onlara bağlı kalınmaz. Bunu şu noktadan bakarak söylüyoruz: Cenâb-ı Hak, azap etmede ve rahmetini ihsanda hiçbir kayda bağlı değildir; O, dilediğini yapar. Bu noktayı derince tefekkür eden kimsede, korkulacak bir durumda ümit yeşerir; ümit edilen bir hususta onu korku sarabilir. Çünkü o, azabı da rahmeti de ilâhî irade dışında hiçbir sebebe bağlamamaktadır. Bu hal, yüce Allah'a karşı bir kulluk edebi olup *"Allah'ın dilediği hariç"* veya *"Ancak Rabb'inin dilemesi hariç"* gibi âyetlerle, bu edebe işaret edilmektedir. Bu anlattığımız durum, hakikat ehlinin halidir. Azap veya rahmet hususunda âyet ve hadislerde belirtilen sebeplere bağlı kalıp onlara göre hüküm vermek ise şeriat ehlinin işidir." *Hâşiye*'den[122] özetle naklettiklerimiz burada bitti.

Müfessir Seâlibî, Vertecübî'nin cehennemliklerin durumuyla ilgili İbn Abbas'a nisbet ederek naklettiği ve Ehl-i sünnet'in görüşüne ters olan haberi reddetmiştir.[123]

Ahirette İnkârcıların İtirafları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendilerine gelen peygamberlere iman etmeyenleri azarlayıp kınayarak şöyle buyurdu:

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ
اٰيَاتٖي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا
وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ
﴿١٣٠﴾ ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ

---

[122] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

[123] Seâlibî, bunu İbn Atıyye'den nakletmiştir, kendisi de aynı görüştedir. bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/514 (Beyrut 1996); İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/346.

﴿١٣١﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُواۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾ وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِۜ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ
وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَٓاءُ كَمَٓا اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ
قَوْمٍ اٰخَرِينَۜ ﴿١٣٣﴾ اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍۙ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

130. ***Allah, "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" diye sorar. Onlar da, "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz" derler. Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.***

131. ***Bunun sebebi şudur: Rabb'in, bir ülkenin halkı*** *(ilâhî davetten)* ***habersizken, onları haksız yere helâk etmez.***

132. ***Herkes için yaptıkları işlere göre dereceler vardır. Rabb'in onların yaptıklarından habersiz değildir.***

133. ***Rabb'in zengindir, rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden getirdiği gibi, sizden sonra yerinize dilediği bir kavmi getirir.***

134. ***Size vaat edilen şeyler mutlaka gelecektir; siz bunu önleyemezsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü kâfirleri kınayıp azarlamak için der ki: *"Ey cin ve insan topluluğu! Size içinizden peygamberler gelmedi mi?"* Yani hepinizin arasından peygamber gelmedi mi?

Yahut cinlerin resûlleri, onlara insanlara gelen şeriatı tebliğ eden elçilerdir; çünkü meşhur olan görüşe göre cinlerden peygamber gönderilmemiştir.

Taberî, Dahhâk b. Müzâhim yoluyla gelen bir rivayette, cinlerden de peygamber geldiğini söyleyen bir görüş nakletmiştir.[124] Buna delil olarak şöyle söylenmiştir:

"Bu âyetin zâhirinden anlaşıldığı gibi Allah Teâlâ, cinlerden ve insanlardan peygamberler göndermiştir." Âlimlerin çoğunluğu ise aksi görüşte olup buna şu cevabı verirler:

"Âyetin manası şudur: İnsanların arasından gönderilen peygamberler Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdir; cinlerin peygamberleri ise insanlara gönderilen peygamberlerin sözünü cinlere tebliğ eden elçilerdir. Böyle olduğu için, bir âyette cinlerin sözcüsü şöyle demiştir:

"Biz, Musa'dan sonra indirilmiş bir kitap (Kur'an'ı) işittik ..." (Ahkâf 46/30).

Bir de şu var ki insanlarla birlikte cinlere de peygamber olarak gönderilme vasfı sadece peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] hastır.

Cenâb-ı Hakk'ın sözü şöyle devam ediyor: *"O size gelen peygamberler, size âyetlerimi anlatıp sizi bu günle* yani kıyamet günüyle karşılaşmaktan *korkutmadılar mı?"* Onlar da cevap olarak şöyle derler: "Evet, geldiler. Biz, onların davetini inkâr ve isyanla karşılayan *nefsimiz aleyhine şahitlik ederiz"* Bu söz, onların yaptıklarını itiraftır.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Dünya hayatı onları aldattı."* Dünya onları süs ve alâyişleriyle oyalayıp tefekkür ve ibretten alıkoydu, *şimdi onlar kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler."*

Beyzâvî âyetin tefsirinde der ki: "Bu onların, bozuk düşünce ve hatalı görüşlerini kınamadır. Gerçekten onlar, dünya hayatı ve fâni lezzetlerle aldanıp ahiretten bütünüyle yüz çevirdiler, sonunda, kendilerinin, hakkı inkâr ettiğine şahitlik etmek ve ebedî azaba teslim olmak zorunda kaldılar. Cenâb-ı Hak bu şekilde, onu işitenleri benzeri bir durumdan sakındırmakta ve onları hakka irşad etmektedir."

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberlerin gönderilmesinin hikmetini zikrederek şöyle buyurdu:

---

[124] Taberî'nin nakil ve değerlendirmesi için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/560-561.

"Bunun sebebi şudur: Rabb'in, halkı dinden habersizken, haksız yere ülkeleri helâk edici değildir." Yani O'nun peygamber göndermesinin sebebi, kendilerini hiç kimse uyarmadığı için, uyarıdan haberi olmayan bir kavmi, yaptıkları zulüm ve isyanlar yüzünden helâk ederek onlara karşı haksızlık yapmamaktır.

Âyete verilen bir diğer mana şöyledir: Kendilerini uyarmaksızın onları helâk ederek zulümle bir kavmi helâk etmemek için Allah peygamberler gönderdi.

Birinci manada zulmü işleyen fâil halktır, ikinci mana da böyle bir zulme düşmemek için peygamber gönderen Allah'tır. Birinci mana M^ütezile'nin, ikinci mana Ehl-i sünnet'in görüşüne uygundur. Bu açıklama için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[125]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsan ve cinlerden herkese, yaptıkları* hayır ve şer *işlere göre farklı dereceler vardır.* Onların her biri, nimette ve azapta birbirinden farklıdır."

Âyetin zâhirî ifadesinden anlaşıldığına göre, cinler de yaptıkları amellerine karşılık nimet veya azaba ulaşırlar; çünkü onlar da mükelleftirler. Meşhur olan görüş budur.

Cinlerin cennete girip giremeyeceği konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Taberî ve İbn Ebû Hâtim, Ebü'd-Derdâ'nın [radıyallahu anh] şu sözünü nakletmişlerdir: "Cinler, hesapları görüldükten sonra, diğer hayvanlar gibi toprak olurlar." Ebû Hanîfe'den buna benzer bir görüş nakledilmiştir. Cumhurun yani üç mezhep imamının, ayrıca Evzâî, Ebû Yusuf ve diğerlerinin görüşü ise şudur: Cinler, taatlerine karşılık sevap alırlar ve cennete girerler.

Cinlerin cennetteki yeri hakkında da farklı şeyler söylenmiştir. Bazı âlimler onların, insanların girdiği yere gireceğini söylemiştir; ekseriyetin görüşü budur.

---

[125] İbn Cüzey, *el-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, 1/275-276. Buradaki açıklamanın vermek istediği mesaj şudur: Mûtezile'ye göre Allah bir kavme uyarıcı peygamber göndermeden azap ederse zulüm yapmış olur. Ehl-i sünnet'e göre ise, Allah Teâlâ, kullarına rahmet olarak peygamber göndermiştir. Eğer peygamber göndermeden de onları helâk etmiş olsaydı, buna "Allah zulüm yaptı" denemezdi. O, kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf eder (Mütercim).

Bazıları cinlerin cennetin kenarında bir yere gireceğini belirtmiştir. İmam Mâlik ve ona tâbi olanlar bu görüştedir. Bazıları, cinlerin A'râf ehlinden olacağını söylerken, bazıları bu konuda sükut edip bir şey söylememiştir. Gaybı en iyi Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Rabb'in onların yaptıklarından habersiz değildir* ki herhangi bir amel yahut kulun hak ettiği sevap veya azap O'na gizli kalsın."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'in zengindir;* kullara ve onların ibadetlerine hiçbir ihtiyacı yoktur. *O rahmet sahibidir.*" O kullarını kemale erdirmek için kendilerine ibadetleri emrederek onlara rahmetle muamele eder. Allah Teâlâ ayrıca kullarının isyanlarına hilimle muamele buyurup azaplarını tehir ederek kendilerine rahmet eder. O'nun herhangi bir taate veya isyana ihtiyacı yoktur.

"Ey isyana dalanlar, *Allah dilerse sizi yok eder ve yerinize başka bir kavim getirir. Hani O, nasıl sizi başka bir kavmin zürriyetinden getirmiş,* önceki nesillerden sonra sizi ortaya çıkarmışsa *sizden başkaları için de aynısını yapar.* Fakat O, katından bir rahmet olarak sizi yok etmedi, elinizden bu nimeti almadı."

Devamındaki âyet: "*Şu bir gerçek ki size vaat edilen şeyler* yani ölümden sonra dirilmek ve sonrasındaki işler *mutlaka* başınıza *gelecektir; siz* bu işlerde Allah'ın kudretini âciz bırakamaz, *olacak şeyleri önleyemezsiniz.*"

130-134. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kâfirlere ancak kendilerine peygamber gönderdikten sonra azap ettiği gibi, günahlarda ısrar eden kimseleri de ancak manevî doktor olan kâmil mürşidleri gönderdikten sonra cezalandırır. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve hali üzere terbiye veren kimselerdir. Kim onlarla birlikte olmaz (terbiye ve sohbet halkalarına girmez) ve sürekli onları tenkitle uğraşırsa o kimse, kalbî büyük günahlarında ısrar eder vaziyette ölür, kendisi bunun farkında bile olmaz. Böylece, yüce Allah'ın huzuruna hasta bir kalple çıkar. Cenâb-ı Hak, irşadla görevli bu dostlarıyla beraber olmadığı için onu cezalandırır. Hak Teâlâ'nın onu azarlaması, kendisini müşahedesinden ve ilâhî yakınlığı elde eden velilerin makamından uzaklaştırmasıdır. Bu kimse, ilâhî yakınlığı elde eden velilerin makamını ve onların Allah'a yakınlığını görünce,

"Bizi dünya hayatı, onun süsleri, makam ve riyaset aldattı!" der ve hakikatten gafil olduğuna nefsi aleyhine şahitlik eder.

Her devirde velilerin bulundurulmasının hikmeti, gaflet ehli için delilin ortaya konmasıdır. Bir topluluk için Allah'tan uzaklık hali vâki olunca, Cenâb-ı Hak, onlara zulmetmiş olmaz (çünkü kendilerini bu halden kurtaracak sebepleri ve delilleri ortaya koymuştur. Bunların başında rabbânî âlimler, kâmil mürşidler gelir).

Kulun elde ettiği dereceler, ulaştığı makamlar ölçüsündedir; makamlar ise amellere göre elde edilir. Kalbin salih amelleri, kulu bütün gaybı bilen yüce Allah'ın huzuruna yaklaştıran amellerdir. Onlarla Allah'a yakınlık elde edilir, onlardan mahrum olan kalp Allah'tan uzak kalır. Peygamberlerden sonra insanları bu amellere veliler sevkeder.

Peygamberler şeriatın zâhirî amelleri ile hakikate ait bâtını ilimleri birlikte getirmişlerdir. Kâmil mürşid kimi hakikatin sırlarına ehil görürse onu bunlara sevkeder; kul böylece Allah'a yakınlık elde etmiş âriflerden olur. Mürşid kimi hakikat ilimlerinden yana zayıf görürse onu, şeriatın zâhirî amellerine uymaya yönlendirir; kul böylece cenneti hak eden müminlerden olur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bâtıla Dalanlara İlâhî Tehdit

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş'i tehdit etmesini ve korkutmasını emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَۙ
مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

135. ***De ki: "Ey kavmim! İçinde bulunduğunuz hal üzere gücünüzün yettiğini yapın! Ben de** (dinime göre)* ***amel yapıyorum Ahiret yurdunda güzel sonun kime ait olduğunu yakında bileceksiniz. Gerçek şu ki zalimler kurtuluşa eremez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed *de ki: Ey kavmim! İçinde bulunduğunuz hal üzere gücünüzün yettiği ameli yapın!"* Yani içinde bulunduğunuz hevâ ve şehvetlerinizden imkân bulduğunuzu yapın. Yahut inkâr ve hevâya uyma işinden hangisine gücünüz yeterse onu yapın. Kastedilen mana şudur: İçinde bulunduğunuz inkâr ve düşmanlıkta devam edin; *ben de* hak yolunda sabır ve sebat göstererek içinde bulunduğum hal üzere *amele devam edeceğim."*

Aslında "Gücünün yettiğini yap!" şeklindeki emir ifadesi, o işi yapana son derece şiddetle bir tehdit içermektedir. Sanki bu tehdidi yapan zat, onu kesin olarak azaba uğratmak istiyor da bu emirle onu buna götürecek işe sevkediyor. Malum olduğu üzere tehdit edilen kimse, kötü iş yapandır. Bu durumda o, kendisine içinden çıkamayacağı bir iş emredilen kimse gibidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Cenâb-ı Hak, sonra tehdidi açıktan yaparak şöyle buyurdu: *"Ahiret yurdunda güzel âkıbetin kime ait olduğunu yakında bileceksiniz."* Yani Allah'ın yarattığı ahiret diyarında güzel âkıbetin hangimize ait olacağını yakında bileceksiniz.

Bir diğer mana: Ahiret saadetinin ve ebedî nimetlerin kimlere ait olduğunu yakında bileceksiniz.

Bir diğer mana: Bu dünyada, Allah'ın yardımına mazhar olarak ve bütün dinlere galip gelerek güzel âkıbetin kime ait olduğunu, bu zafere benim mi sizin mi ereceğinizi yakında bileceksiniz.

Bu ifadede, muhatabı uyarırken sözü insafla söyleme ve güzel edep dersi verme mevcuttur. Onda ayrıca, uyarıyı yapanın haklı olduğu için kendisine güvendiğine bir işaret vardır.

Hak Teâlâ, bu âyetin sonunda şöyle buyurmuştur: *"Gerçek şu ki zalimler kurtuluşa eremez."* Zulüm, inkârdan daha genel bir mana taşır, bunun için âyette "kâfirler" yerine, "zalimler" denilmiştir.

135. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar, kendilerini bütünüyle dünyaya kaptırınca, kendilerini gaflet sarınca ve hevâları galip gelince, ardından onlara bir vaaz ve uyarı yapılsa ona hemen inat ve inkârla karşılık verirler. O zaman vaaz ve uyarıyı yapan kimse, âyette geçtiği gibi onlara şöyle der:

"Ey kavmim! İçinde bulunduğunuz hal üzere elinizden geleni yapın! Ben de bana emredildiği şekilde amel ediyorum. Ahiret yurdunda güzel sonun kime ait olduğunu yakında bileceksiniz."

Müşriklerin Cehaleti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Câhiliye devri insanlarının cehalet ve ahmaklıklarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَص۪يبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ
بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَاۚ فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِۚ
وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْۜ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. ***Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp kendi zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) ait!" dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmaz, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşır! Ne kötü hüküm veriyorlar!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Arap müşrikler, *Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah için bir pay ayırdılar.*" Bunlar Havlân'dan bir kabileydi, onlara "Edîm" denirdi. Bunlar ekin, meyve ve hayvanlarından bir pay ayırır; bir delil ve ilme dayanmayan kendi zanlarınca, "Bu Allah'a bu da ortaklarımıza (putlarımıza) ait!" derlerdi. Ortakları için ayırdıkları şeyler Allah'a ulaşmaz, Allah onu kabul etmez, fakat kendi inançlarına göre, "Bu Allah içindir" diyerek ayırdıkları yiyecek ve içecekler sonunda putları için ayrılan kısma katılır.

Rivayet edildiğine göre müşrikler, ekin ve hayvanlarından bir miktar ayırıp bir pay Allah için bir pay da putları için belirliyorlardı. Allah için ayırdıklarını misafir ve fakirlere harcıyorlardı. Putları için ayırdıklarını ise onlara hizmet eden ve bakımlarını gören kimselere veriyorlardı. Ayırdıkları hayvanları putların yanında kesiyorlardı. Eğer Allah için ayırdıkları daha temiz ve çok olursa onu da putları için ayırdıklarına katıp, "Allah'ın buna ihtiyacı yok!" diyorlardı. Putlarına ayırdıklarını daha güzel ve bol gördüklerinde ise onu putlarına olan muhabbetlerinden dolayı onlar için bırakıyorlardı. Bir rüzgâr esip de Allah için ayrılan ekin ve meyvelerden bir parçayı putları için ayrılanın içine sürüklese onu orada bırakıyorlardı, fakat rüzgâr, putları için ayırdıklarından bir şeyi Allah için ayrılan payın içine taşısa onu alıp geri koyuyorlardı. Kendilerine bir kıtlık isabet etse Allah için ayırdıklarını yiyorlar, putları için ayırdıklarına dokunmuyor, onu putlarına hürmet için olduğu gibi koruyorlardı.[126]

Âyette geçen, "*Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan bir pay ayırıyorlar ...*" ifadesinde, onların son derece cahil olduklarına dikkat çekme vardır. Gerçekten onlar, yüce yaratıcıya hiçbir şeye gücü yetmeyen cansız varlıkları ortak koştular; sonra bol ve temiz ürünleri putları için ayırarak onları Allah'a tercih ettiler.

Âyette geçen, "Kendi zanlarınca ..." ifadesinde şuna dikkat çekiliyor: Onlar bunu kendileri ortaya çıkardılar, Allah onlara böyle bir şey yapmayı emretmedi.

---

[126] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/362-363.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ne kötü hüküm veriyorlar!"* Onların kendi nefislerine dayanarak vardıkları bu hüküm ne kadar kötüdür!

136. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette anlatılan durum, şu kimseler için de geçerlidir: Bazı insanlar, kendisine farz olan ilâhî haklarda gevşeklik gösterirken insanların kendisine farz olmayan haklarında daha gayretli ve daha dikkatli davranırlar. Halktan bazı insanları görürsün, sevdiği salih bir zata vereceği hediye ve yardımı öne alırken, zekâtını vermede gevşek davranır. Yine bazı insanlar, fakirlere yemek yedirmeye ve misafirleri ağırlamaya koşarken, zekâtını hakkıyla yerine getirmez. Bazıları vardır ki malının artması ve bereketlenmesi için mallarından bir miktar ayırıp salih zatlara verirken, zekâtına hiç önem vermez ve onu elinden çıkarıp yerine ulaştırmaz. Bütün bunlar, müşriklerin yaptığı işlere benzeyen uygulamalar ve hevâya tâbi olmanın alametidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin düştüğü diğer bir küfür halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ
شُرَكَٓاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا
فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

137. ***Yine bunun gibi, onların ortakları*** *(Allah'a ortak koştukları insan ve cinler)* ***müşriklerin birçoğuna, çocuklarını*** *(kızlarını)* ***öldürmeyi güzel gösterdi. Bunu, onları helâk etmek ve dinlerini karıştırıp bozmak için yaptılar. Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise sen onları uydurdukları ile baş başa bırak!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ekin ve hayvanlarında yaptıkları cahilce işler kendilerine süslü gösterdiği gibi, *Allah'a ortak koştukları varlıklar, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi güzel gösterdi."*

Müşriklerin Allah'a ortak koştukları cinler, kendilerine bu işi güzel gösterdi. Yahut bunu yapanlar, putların hizmetini görenlerdi. Bunlar müşrikleri açlık korkusu veya utanç yüzünden çocuklarını öldürmeye teşvik ve sevkediyorlardı. Onlar da erkek çocuklarını bırakıp kız çocuklarını öldürüyordu.

"Onlar bunu, kendilerini azdırarak helâk etmek ve dinlerini karıştırıp bozmak için yaptılar." Yani onlara üzerinde bulundukları Hz. İsmail'den gelen dini karıştırıp bozmak için böyle yaptılar yahut uymaları gereken dini bozmak için böyle yaptılar.

"Allah dileseydi bunu yapamazlardı." Yani müşrikler kendilerine güzel gösterilen işleri yapmazlardı veya ortak koştukları varlıklar onlara bu kötü işleri güzel gösteremezlerdi veya her iki grup yaptıklarını yapamazlardı. *"Öyle ise sen onları uydurdukları ile baş başa bırak!"* Yani onları iftiralarıyla baş başa bırak.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları ve Allah adına uydurdukları iftiraları kendi hallerine bırak. Bu hüküm, kâfirlerle cihad emrinden öncedir. Daha sonra gelen cihad âyetiyle bu hüküm kaldırılmıştır.

137. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kız çocuklarını hor görüp erkek çocuklarını yüceltenler, bu âyetin uyarısı kapmasına girerler. Burada onlara da bir ikaz vardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], miras malından erkeklere özel bir şey tahsis etmeyi yasaklamıştır. Onu yapmak için izin isteyen bir sahabiye de,

"Beni bir zulme şahit yapma!"[127] buyurarak engel olmuştur.

---

[127] Müslim, Hibât, 14-16; Nesâî, Nahl, 1; Ahmed, *Müsned*, 4/268, 269.

Burada bundan daha ince bir noktaya işaret vardır. Şöyle ki: Evlat, insandan doğan, ondan kopup gelen bir parçadır. İnsanın kalbinde safi fikirden elde edilen manevi ilimler ve mevhibeler de onun evladı hükmündedir. Ârifler yanında "evlat" denince, bunlar da kastedilir. Onları öldürmek ise bu ilimleri çıkarmak için fikri kullanmamak ve onları zayi etmektir. Bunu ona güzel gösteren, kalbin şirki ile (yani başka şeylere yönelmesiyle) Allah'tan başka varlıklarla meşgul olması, şekil ve sûretlere takılmasıdır. Bu hal sonuçta fikri iptal eder ve bu ilimler kalbinden çıkmadan ölür gider. Maddeye nazar eden (ona yönelen) kimselere bu işin güzel gösterilmesi, onları, ledünnî ilimlere ve rabbânî sırlara sahip mukarrebîn derecesine ulaşmış velilerin derecesinden düşürmek içindir. Bunun bir diğer sonucu da, onları havâtır (nefsanî düşünce), şek ve vehimler içine atarak dinlerini karıştırmak, istikametlerini bozmaktır. Eğer Allah dileseydi bütün insanları hidayete ulaştırırdı.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette de müşriklerin başka bir cahilliğini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌۗ لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ بِزَعْمِهِمْ
وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا
افْتِرَٓاءً عَلَيْهِۜ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

138. *Onlar kendi bozuk düşüncelerine göre dediler ki: "Bu (putlar için ayrılan) hayvanlar ve ekinler haram olup dokunulmazdır. Bunları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır." (Onların ayırdığı birtakım) hayvanlar da vardır ki onları boğazlarken Allah'ın adını anmazlar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek yaparlar. Allah yaptıkları iftiraları yüzünden onları cezalandıracaktır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O müşrikler ayrıca dediler ki: 'Bu putlar için ayrılmış hayvanlar ve ekinler haram olup dokunulmazdır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez.'* Onları ancak putların hizmetini gören ve onların bakımıyla meşgul kimseler yiyebilir. Yine ondan erkekler yer fakat kadınlar yiyemez. *Onlar bunu,* bir delile göre değil, *kendi bozuk düşüncelerine dayanarak söylediler."*

Onlar ayrıca dediler ki: "*Bunlar da üzerine insan veya yük taşınması yasaklanmış hayvanlardır.*" Bununla, beş döl veren, putlara adanan ve soyundan on döl alınan deve çeşitlerini kastediyorlardı.

"*Onların ayırdığı birtakım hayvanlar da vardır ki onları boğazlarken Allah'ın adını anmazlar;* onları boğazlarken sadece putların ismini anıyorlardı."

"*Onlar bütün bunları Allah'a iftira ederek yaptılar.*" Çünkü onlar mallarını kendilerince bu şekilde değişik kısımlara ayırdılar, bunu da yalan ve iftira ile Allah'a nisbet ettiler; sanki bunları Allah'tan gelen bir bilgiye göre söylüyormuş havası verdiler. "*Allah onları bu iftiraları sebebiyle cezalandıracak, bu yüzden onlara azap edecektir.*"

138. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ müşrikleri, ancak ortak koştukları ve Allah yerine hüküm verdikleri için kınayıp azarladı. Selamet isteyen kula gereken, Rabb'ine hiçbir şeyi ortak koşmadan sadece O'na kulluk etmesi, bütün varlığı ile O'na yönelmesi, amellerini sırf Allah için yapması, malını Allah'ın razı olduğu yerlere harcaması, bütün işlerinde yüce Allah'ın çizdiği ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] açıkladığı sınırda durup ona göre davranmasıdır. Kim bunları yaparsa o, Allah'ın dostu olur. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette de yine müşriklerin bir başka cehaletini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا مَا فِى بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰى
اَزْوَاجِنَا ۚ وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ ۜ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ ۜ اِنَّهُ
حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

139. ***Dediler ki: "Şu hayvanların karınlarında olan yavru yalnız erkeklerimize aittir; o, kadınlarımıza haram kılınmıştır. Şayet*** *(yavru)* ***ölü doğarsa o zaman onlar da buna ortak olur*** *(erkek-kadın herkes ondan yer)." **Allah onlara bu yakıştırmalarının cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, her işinde hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Dediler ki: Şu develerin karınlarında olan cenin halindeki yavru* doğduğu zaman o, *yalnız erkeklerimize aittir,* kimse onlara ortak olmaz, *o, kadınlarımıza haram kılınmıştır. Şayet yavru ölü doğarsa o zaman kadınlar da buna ortak olurlar* (erkekler ve kadınlar ondan birlikte yerler)."[128]

"*Allah onlara, bu yaptıklarının* yani helâl ve haram konusunda yalandan iftira ile Allah adına ahkâm kesmenin *cezasını verecektir. 'Onların dilleri yalan vasıflarda (yalan yakıştırmalarda) bulunuyor'* (Nahl 16/62) âyeti de bu manadadır. *Şüphesiz ki O, her işinde hikmet sahibidir, yarattığı her şeyi bilendir;* herkese isyanı ölçüsünde karşılık verir."

139. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki cife hükmünde olan dünyaya, erkeklerle birlikte kadınlar da ortaktır. Allah'ın, "*Eğer o, meyte ise onda hepsi ortaktır*" âyeti buna da işaret etmektedir. Kadınlarda zühd (dünyadan elini ve gönlünü çekme) hali, erkeklere nisbetle daha azdır.

---

[128] Açıklama için bk. Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî*, 1/494 (Beyrut 2006).

Bir de şunu bil ki Cenâb-ı Hak, her kuluna sahip olduğu vasfa göre karşılık verir; muamele eder. Eğer bir kulun sıfatı, her şeye ve herkese hürmet etmek ve onları yüceltmek ise Allah da onu yüceltir. Şayet onun sıfatı, herkesi küçültmek ise Allah onu küçültür. Kimin sıfatı iyilik yapmak ise Allah ona iyilik eder. Kimin sıfatı kötülük yapmak ise Allah ona kötü muamele eder. Kimin sıfatı fark yani tümüyle mahlûkata yönelmek ise Allah onun kalbini dağıtır. Kimin sıfatı cem' yani kalbini Cenâb-ı Hak'ta toplamak ise Allah onun kalbini kendinde toplar. İşte bu şekilde, herkes nasıl davranırsa ona göre muamele ve mukabele görür. Kısaca, kime nasıl davranırsan öyle karşılık bulursun. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"Allah onlara, vasıflarına (sıfat ve davranışlarına) göre karşılık verecektir: O, her işini hikmetle yapar, kullarının her halini bilir."

Çocuklarını Öldürme Şenaati

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, çocuklarını öldürenlerin ne kadar çirkin bir iş yaptıklarını belirterek şöyle buyurdu:

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا
رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

140. ***Bir ilme dayanmadan düşüncesizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Onlar hak yoldan sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir ilme dayanmadan düşüncesizce çocuklarını öldürenler,* yani esir olurlar veya fakir düşerim kokusuyla kız çocuklarını öldüren Araplar, *gerçekten hüsrana uğramışlardır.* Onlar bunu bir bilgi ve delile dayanmadan, kıt akıllarıyla, düşüncesizce, cehaletle yapıyorlardı; Allah'ın onlara rızık verdiği gibi çocuklarına da rızık vereceğini, aslında kendilerinin onlara rızık vermediğini bilemiyorlardı.

"Onlar ayrıca Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, bahîra, sâibe[129] dedikleri develeri ve diğerlerini, *Allah'a iftira ederek, kendi görüşleriyle haram kıldılar* (Mesela şunlara binmek ve yük yüklemek, şunların etini yemek haramdır, dediler). *Onlar gerçekten hak yoldan sapmışlardır ve bu halleriyle doğru yolu bulacak da değillerdir."*

140. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerini zayi edenler, kalpleri için yeni yeni keşfedilmiş hakikatlerden ve ilmin inceliklerinden bir şey elde etmeyen, tam tersine, bir ilme ve basirete dayanmayan basit iş ve sözlerle meşgul olan, Allah'ın kendilerine rızık olarak ihsan buyurduğu ilim ve sırları kendilerine haram edenler gerçekten hüsrana düşmüşlerdir. Eğer bu kimseler, kalplerini manevi kirlerden temizleseler, zâhirlerini saran boş işleri bıraksalar ve kötü âdetlerini terkedip güzel ahlâkı elde etselerdi bu ilimlere ulaşırlardı. Fakat bu kimseler, bahsedilen güzel işleri yapmak bir yana, onları yapmayı haram gördüler, bildikleri zâhirî ilme göre katı bir tavır içine girdiler, bunu da güya mürüvveti korumak için yaptıklarını söylediler. Gerçek mürüvvet ancak takva ve dini hakkıyla yaşamaktır. Allah kendisinden razı olsun, İmam Mâlik'in dediği gibi bu kimseler, Allah'a vuslat yolunu kaybettiler, içinde bulundukları bozuk hal üzere devam ettiklerinden seçkin velilerin yoluna da ulaşamadılar.

Helâli ve Haramı Ancak Mülkün Sahibi Belirler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, her şeyin Allah'a ait oluğunu, başka hiç kimsenin bir şeye sahip olmadığını, dolayısıyla O'ndan başka kimsenin bir şeyi helâl veya haram yapma yetkisinin bulunmadığını belirterek şöyle buyurdu:

---

[129] Haram kılınan bu hayvanların tanıtımı Mâide sûresinin 103. ayetinin tefsirinde geçmiştir; oraya bakınız (Mütercim).

وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْشَاَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ
مُخْتَلِفًا اُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍۜ كُلُوا مِنْ
ثَمَرِهٖٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهٖۘ وَلَا تُسْرِفُواۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفٖينَۙ ﴿١٤١﴾

141. ***Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurma ve ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Onların her biri meyve verdiği zaman meyvelerinden yiyin. Hasat zamanı (mala ait) hakkını verin. Bir de israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah,* direkler üzerine kurulmuş *çardaklı ve* yerde yayılmış halde büyüyün *çardaksız salkım yüklü üzümlere sahip bahçeleri yaratandır."*

Yahut Allah, insanların işlediği yerlerde ekip diktiği ağaçlarla, dağ ve çöllerde kendiliğinden yetişen bitkileri yaratandır.

"*Yine,* yinecek *farklı ürünlere sahip hurma ve ekinleri yaratan O'dur."* Onlar, renk, tat, hacim, şekil ve keyfiyet olarak birbirinden farklıdır. Bütün bunlar, her şeye gücü yeten, mutlak irade sahibi Allah'ın azametine bir delildir.

"*O Allah ayrıca, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratandır."* Yani onların bazısı renk ve tat olarak birbirine benzer, bazıları benzemez.

"*Onların her biri meyve vermeye başladığı zaman,* meyvesi tam olgunlaşmamış olsa da *ondan yiyin."* Âyetteki "yiyin" emri, meyve tam olarak olgunlaşıp da ondan Allah'ın hakkı olan zekâtı vermeden önce, mal sahibinin ondan yemesine bir ruhsat manası içermektedir. Meyve tam olgunlaşınca ise ondan yenen miktar tahminen belirlenmeli ve zekâtı verilirken hesaba katılmalıdır.

"Hasat zamanı onun hakkını verin." Bununla, miktarı ve yeri belirlenmiş zekât değil, ürün toplandığı zaman verilen sadaka kastedilmektedir; çünkü zekât Medine döneminde farz kılınmıştır. Önceleri, toplanan üründen sadaka vermek farz idi, sonra öşürle bu hüküm değiştirildi.

Bazıları, âyette verilmesi istenen şeyin zekât olduğunu söylemişlerdir. Buna göre bu âyetin Medine'de indiği söylenmiştir. Âyetin Mekke'de indiğini söyleyenler, şu izahı getirmişlerdir: "Allah bu âyette üründen zekât vermeyi farz kıldı, fakat miktarını belirtmedi, bu miktarı Medine'de inen âyette belirtti."

Bu zekâtın hasat zamanı verilmesinin emredilmesi, ürün toplanır toplanmaz vaktini geciktirmeden hemen verilmesi gerektiğine dikkat çekmek içindir. Genelde halk, bunun tersini yapmaktadır. Onlar ürünü önce depoya koymakta, zekâtını daha sonra vermektedir.

"Hasat günü ürünün hakkını verin!" emri, bize şunu da bildirmektedir: Meyve, kabuğundan ayrılıp temizlendiği zamanda değil, olgunlaşıp kemale erdiği zaman zekâtı farz olur. Bunun için dinimiz, ürün sahibi erişip olgunlaşmış üründen zekâtını vermeden yemişse bunu tahminen hesap edip nisaba katmasını istemiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de malınızı israf etmeyin."* Yani onu verilmesi gereken yerin dışında sarfederek ve size emredilenin dışına çıkarak mesela Allah'ın yarattığını putlara harcayarak mallarınızı israf etmeyin.

Bir diğer mana: Bütün malınızı sadaka olarak harcayıp israf etmeyin. Şu âyet de bu manadadır: *"Elini büsbütün de açma!"* (İsrâ 17/29).

"Şüphesiz Allah, israf edenleri sevmez, yani onların yaptığından razı olmaz."

141. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah, kötü âdet ve alışkanlıklarını terkeden kimseye marifet cennetlerini bahşeder. Bu cennetlerin bir kısmı, ceberût âleminin (ilâhî zata ait âlemin) müşahedesi sebebiyle çardaklıdır, bir kısmı sahibi sadece melekût âleminin müşahedesiyle kaldığı için çardaksızdır.

Şöyle de denebilir: Bazı marifet cennetleri, sahibi eşyanın zâhiriyle birlikte manasını da yani iç yüzünü ve hakikatini de müşahede ettiği için çardaklıdır; bazıları ise sahibi sadece eşyanın zâhirî yönünü müşahede ettiği için çardaksızdır.

Bir diğer mana: Bazı kullar, kâinatta yüce yaratıcıyı ve eserlerini birlikte müşahede ettiği için, ona ihsan edilen marifet cennetleri çardaklıdır; bazıları da sadece kâinatta ilâhî kudretin eserlerini müşahede ettiği için, ona ihsan edilen marifet cennetleri çardaksızdır. Aslında hepsi bir manaya çıkar fakat çardaklı olan cennet, diğerinden daha yüksek ve daha mükemmeldir.

Birincisi, bekâ ve sahv (manevi uyanıklık) makamıdır; ikincisi, fenâ ve sekr (manevi sarhoşluk) makamıdır.

Âyette geçen hurma ve ekin, değişik ilimleriyle hakikati ve şeriatı temsil etmektedir. Zeytinle nar ise üzerinde ittifak edilen ve edilmeyen amel ve halleri temsil etmektedir. Onların her birinin meyvesi, manevi müşahedenin tadıdır. Öyleyse mürid, bu hal ve makamlar olgunlaşıp kemale erince onun meyvelerini yesin. Hak yolcularına denir ki: "Hallerde israfa gitmeyin; şüphesiz Allah israf edenleri sevmez."

Kulların Günlük İstifadesi İçin Yaratılan Bazı Hayvanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, özellikle insanların günlük hayatında hizmet görmesi için yarattığı bazı hayvanları zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ
الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ
الْاُنْثَيَيْنِ نَبِّؤُ۫نِي بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ

اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ
اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَا فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ
كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

142. ***O ayrıca hayvanlardan da değişik türler yarattı. Onların bir kısmı yük hayvanı olarak, bir kısmı da*** *(diğer faydaları yanında özellikle)* ***tüyünden sergi ve döşek yapılmak için kullanılır. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin. Şeytanın adımlarına tâbi olmayın; şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır.***

143. *(Allah bu hayvanları dişi ve erkek olarak)* ***sekiz çift yarattı: Koyundan iki, keçiden iki ... De ki: "O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana bir ilimle bildirin."***

144. ***Deveden de iki, sığırdan da iki*** *(yarattı).* ***De ki: "O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle tavsiye ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır! Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah ayrıca,* sizin için *hayvanlardan da değişik türler yarattı. Kimi yük için kullanılır;* iri cüsseli büyük hayvanlar gibi. *Bazı hayvanlar ise* küçük cüsseli ve yere yakın olduklarından üzerlerine binilmez. Binilecek hayvanlar deve ve benzeri hayvanlardır, diğerleri ise koyun cinsidir. Koyun ve benzeri hayvanlara binilmeyip onların *özellikle tüylerinden istifade edilir, ondan yaygı ve döşek türü şeyler yapılır.*"

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin.*" Yani Allah'ın size helâl kıldığı şeylerden yiyin. Kendi kafanıza göre helâl ve haram belirlemede *şeytanın adımlarına uymayın; şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır."*

Cenâb-ı Hak, bundan sonra bu hayvanları genişçe açıklayarak buyurdu ki:

"Allah, her sınıftan dişili ve erkekli *sekiz eş yarattı.* Buradaki sınıf, birbiriyle eşleşen gruptur. Yüce Allah bu sınıfları şöyle açıkladı:

"Koyundan iki, keçiden iki sınıf yarattı." Yani koyun cinsinden erkek ve dişi olarak bir çift yarattı. Bunlar, koç ile koyundur. Aynı şekilde, keçi cinsinden de erkekli dişili bir çift yarattı. Bunlara teke ve dişi keçi denir.

"Resûlüm, kafalarınca hayvanları haram ve helâl sayan müşriklere *de ki: 'Allah, bunların yani koyun ile keçinin erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer,* hayvanları haram etme iddianızda *doğru iseniz bana,* Allah'ın bunlardan herhangi birini haram ettiğini gösteren *bir delille haber verin."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah deveden* erkek ve dişi olarak *bir çift, aynı şekilde sığırdan da* erkek ve dişi olarak *bir çift yarattı. Müşriklere de ki: O bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan herhangi bir yavruyu mu haram kıldı?"*

Âyetteki bu üçlü taksimat, kâfirlerin hayvanları tâbi tuttukları taksime göre yapılmıştır. Onlar hayvanları bu şekilde üç gruba ayırıyorlardı. Böylece onların Allah'a karşı yalanları ortaya çıktı. Bu aynı zamanda onlar için bir kınamadır; çünkü onlar, bir defasında erkek hayvanları, diğerinde dişileri haram ediyorlardı. Âyette onlara şu soru soruluyor:

Söyleyin bakalım, sizin bütün erkek hayvanları haram yapmanızın sebebi, onların erkek olması mıdır? Yine söyleyin bakalım, sizin bütün dişi hayvanları haram yapmanızın sebebi, onların dişi olması mıdır? Ayrıca söyleyin bakalım, sizin bütün rahimlerdeki hayvanları haram yapmanızın sebebi, onların rahimlerde olması mıdır? Onları haram yapmak için böyle bir hususiyet gerekçe olamaz, hem sizin onları haram yapmaya bir hak ve yetkiniz de yoktur. Buradaki soru, onların yaptığını kınama ve ret içindir. Âyetin peşinden gelen şu söz de bunu destekliyor:

"Yoksa Allah'ın size, 'Bunları haram edin!' şeklinde bir tavsiyede bulunduğuna şahit mi oldunuz?" Sizin böyle bir şeye şahit olmanız için, müşahede ve işitmekten başka bir yolunuz yoktur; sizin de bu imkânlardan bir nasibiniz yoktur. Siz, bunları ancak Allah'a iftira ederek söylüyorsunuz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'a karşı yalan uydurup O'nun haram etmediğini, 'Allah bunu haram etti!' diyenden daha zalim kim vardır!"*

Bununla müşriklerin Amr b. Luhay ve emsali ilk büyükleri kastediliyor. Mana şudur: Allah adına yalan söyleyen kimseden daha zalim kimse yoktur. Onlar bunu hiçbir ilme dayanmadan insanları saptırmak için yapıyorlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, zalim bir toplumu muratlarına erdirmez yahut onları kendilerine fayda veren şeye ulaştırmaz."*

142-144. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı haller vardır ki sahibi rubûbiyyeti müşahede etmesi sebebiyle hal onu hürriyet makamına (bütün mâsivadan kurtulup tamamen Allah'a bağlanma makamına) ulaştırır; onun üzerinde izzet hali ve manevi zuhuratlar galip gelir. Bazı haller vardır ki kulu ubûdiyyet (kulluk) makamına ulaştırır; onun üzerinde zillet ve inkisar hali (kalp kırıklığı) hâkim olur.

"Onların bir kısmı yük taşımak içindir, bir kısmı da tüyünden yaygı, sergi ve döşek yapmak için kullanılır" âyeti, âriflerin nazarında, bu manevi hallere de işaret etmektedir. (Yük taşımak izzet ve kuvvete, sergi ise zillete işarettir). Bu durumda mürid, bu hallerden hangisi kendisinde hâkim olursa ondan istifade etmeye baksın, şeytanın adımlarına uymasın; şeytana uyarsa haddini aşar, halinin kadir ve kıymetini bilmez.

Bu haller sekiz çeşittir. Onların dördü süflî (âdi, basit) olup kulluğa münasiptir. Dördü ulvî, yüce olup rubûbiyyete münasiptir. Süflî olanlar zillet, fakirlik, acziyet ve zayıflıktır. Ulvî olanlar ise izzet, zenginlik, kudret ve kuvvettir.

Kim bu sıfatlara tutunmak istiyorsa, zillet penceresinden şöyle seslensin:

"Ey Azîz, ey her hükmünü icra eden yüce Allahım! Bu zelil kuluna senden başka kim izzet verebilir?"

Fakirlik penceresinden şöyle seslensin: "Ey Ganî, ey her şeye sahip zengin Allahım! Bu fakir kulunu senden başka zengin edebilir?"

Acziyet penceresinden şöyle seslensin: "Ey Kadîr, ey her şeye gücü yeten Allahım! Bu âciz kuluna senden başka kim yardım edebilir?"

Zafiyet penceresinden şöyle seslensin: "Ey Kavî, ey sonsuz kuvvet sahibi Allahım! Bu zayıf kuluna senden başka kim destek verebilir?"

Kul bu şekilde dua edince, kendisine hemen icabet edildiğini görür. Kim yüce sıfatları elde etmek istiyorsa tam bir zillet haline bürünsün ki ilâhî izzet onu destekleyip izzet ve şerefe ulaştırsın. Kul Allah'a karşı fakirliği elde etsin ki ilâhî zenginlik onu zengin etsin. Tam bir acziyete bürünsün ki ilâhî kuvvet onu kuvvetlendirsin. Zayıflığını anlasın ki ilâhî kuvvet onu destekleyip o halden kurtarsın. Kısaca sen kulluk vasıflarını elde et ki Allah seni kendi sıfatlarıyla desteklesin. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yenilmesi Haram Olanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kulların haddi aşmamaları için kendilerine haram kıldığı şeyleri belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ لَٓا اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ
مَيْتَةً اَوْ دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ
اللّٰهِ بِه۪ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٥﴾

145. *De ki: "Bana vahyedilende, yiyen kimse için* (sizin haram dediklerinizden) *haram edilmiş bir şey bulamıyorum;* (bana gelen vahiyde)

ancak şunlar haram edilmiştir: Leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o pistir- ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan. Kim dara düşer de bunlardan yemek zorunda kalırsa** (başkasının hakkına)* ***saldırmamak ve *(zaruret sınırını)* ***aşmamak üzere onlardan yiyebilir." Şüphesiz Rabb'in çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Bana gelen vahiyde* Kur'an'da veya her türlü vahiyde, *yiyen kimse için* sizin haram dediklerinizden *haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Bana gelen vahiyde ancak şunlar haram edilmiştir:*

1. *Leş,* yani boğazlanmadan kendi başına ölmüş hayvan.

2. *Akıtılmış kan,* yani kesilen hayvandan fışkırarak dökülen kan.

3. *Domuz eti.* Onun eti, pistir. Denilmiştir ki domuzun eti, onu yiyen kimseye eşini kıskanmama huyunu geçirmektedir; bu domuza ait bir özelliktir.

4. *Günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan.* Yani Allah'tan başkası için kesilen, kesilirken putların ismi anılan hayvanlar. Âyette bu işe, "fısk" denmiştir, çünkü bunu yapan kimse büyük bir fıska yani çirkin bir harama dalmaktadır.

Âyet, yenilmesi haram edilen şeylerin zikredilenlerle sınırlandırılmasını gerektiriyor; halbuki sünnet-i seniyyede, burada zikredilmeyen bazı şeyler haram edilmiştir; mesela ehlî eşeklerin ve köpeklerin etini yemek ve diğerleri gibi. Bazı âlimlere göre, sünnet, âyetin sınırlandırmasını neshetmiş, ona başka şeyleri de eklemiştir. Diğer bir grup âlim der ki: "Âyet, belli bir sebep üzerine inmiştir; bu, haram edilen şeyleri bunlarla sınırlandırmayı gerektirmez. Âlimlerden diğer bir grup ise âyette zikredilenlerin dışında belirtilen hayvanların etini yemenin mekruh olduğunu söylemiştir.

Beyzâvî der ki: "Âyet muhkemdir (hükmü açık, kesin ve devamlıdır). Çünkü o, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) o zamana kadarki inen âyetlerde bunlardan başka haram kılınan bir şeyi bulmadığını göstermektedir. Bu, diğer bir şeyi haram kılan âyetin gelmesine ters değildir. Öyleyse bunu, kitabın sünnetle neshedildiğine veya onların dışındaki her şeyin helâl olduğuna delil göstermek sahih olmaz; ancak bu konuda istishap[130] yoluyla bir hükme varılabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim dara düşer de bunlardan yemek zorunda kalırsa* başkasının hakkına *saldırmamak ve* zaruret sınırını *aşmamak üzere onlardan yiyebilir. Şüphesiz Rabb'in çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."*

Cenâb-ı Hak, sonra, darda kalan kimseyi istisna ederek şöyle buyurdu: Kim bu haram edilen şeylerden yemek zorunda kalırsa, kendisi gibi darda kalan birine saldırmadan ve zaruret ölçüsünü aşmadan yerse, şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir; onu hesaba çekmez.

145. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, bütün manevi hallerden kuvvet kazanır, ancak o hal, dinde helâl olmayan bir hal ise, onda manevi istifade olmaz. Hallerden murat, nefse ağır gelen bütün âdetlerini terketmektir (Yani kalbin mâsivadan temizlenip marifete ermesidir). Dinen haram olan bir şeyi almakta bereket yoktur, çünkü o pistir.

Bazı sûfîler, hamamda hırsızlık yaparak kendini halkın gözünden düşüren ve böylece şöhret âfetinden kurtulmak isteyen zatın hadisesini delil göstererek, bazı durumlarda sakıncalı şeyleri yapmayı câiz görmüşlerdir; fakat bu, tenkide açık bir durumdur.

Kim kendisine galip gelen halin etkisiyle, dinin emrine aykırı davranma kastı bulunmaksızın, bazı mubah olmayan şeyleri almak veya yapmak zorunda kalırsa, şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir; bu durumdaki kimseyi hesaba çekmez. Bazıları, yukarıda geçen hırsızlık olayını bu manada yorumlamıştır.[131] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[130] İstishap, bir konuda yeni ve aykırı bir hüküm olmadığı sürece, ona daha önceki hükmü vermektir. Geniş bilgi için bk. Zeydân, *el-Vecîz*, s. 267-271 (Dersaâdet).

[131] Bu hırsızlık olayı, Bakara sûresinin 267. âyetinin tefsirinde geçmiştir.

İsrâiloğulları'na Haram Edilen Yiyecekler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'na haram ettiği şeyleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ
حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا
أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍۜ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْۘ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

146. ***Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Onlara, sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık; ancak sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç. Haddi aşmaları sebebiyle onları bu şekilde cezalandırdık. Şüphe yok ki biz, hep doğru söyleriz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yahudilere* deve, kaz, deve kuşu gibi parmakları açık olmayan ve tırnakları bulunan *bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık.*" Burada kastedilen hayvanların bütün tırnaklı ve pençeli hayvanlar olduğu da söylenmiştir. At ve katır gibi tek tırnaklı hayvanlara, tırnaklı hayvan denmesi mecazidir.

"*Onlara, sığır ve koyunun* yağı gibi *iç yağlarını da haram kıldık; ancak sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç,* onlar haram edilmedi." Yani inek ve koyunun sırtlarında kalan yağ, kendilerine helâldir, fakat onlar bugün onu yemezler. Şeyhim, fakih el-Cenevî el-Hasenî[132] bana şunu nakletti:

"Yahudi âlimlerinden birine, 'Sizin kitabınızda hayvanın sırtında kalan yağ haram mıdır?" diye sordum, bana, 'Hayır, fakat biz onu harama düşmeyelim diye (sedd-i zerâi' için) yemiyoruz' dedi."

---

[132] Ebû Abdullah Muhammed el-Cenevî (v. 1200/1786), müfessirimiz İbn Acîbe'nin kendisinden fıkıh ve hadis dersleri aldığı ve kendisi sayesinde tasavvufla tanıştığı üstatlarındandır. bk. Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294.

Onlar, işi zora soktuklarında Allah da kendilerine hükmü ağırlaştırdı.

Yahudilere bağırsaklarda ve karnında bulunan yağlar da helâl edildi. Ayrıca bütün vücutta kemiğe karışmış yağlar da helâl edildi. Ancak onlar işi zora soktular, Allah da onlara bir ceza olarak daha sonra hepsini haram kıldı (bk. Nisâ 4/160).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu ceza onlara haddi aşmaları* yani zulümleri *sebebiyle verildi. Şüphe yok ki biz,* haram kılma ile ilgili haberde olduğu gibi, *hep doğru söyleriz."* Bu âyette, Allah'ın haram kılmadığını haram edenlerin yalan söylediğine tariz yoluyla işaret edilmektedir.

146. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetten şu sonucu çıkarabiliriz: Günah ve isyanlar, kulun nimetlerden alacağı lezzeti azaltır ve beşerî yönüne ait rızkın tadını bozar. Günahlar ayrıca kulun kalbinde muamelenin (Allah için yaptığı amellerin) tadını azaltır, onun ruhunda ve sırrında geçekleşecek olan müşahede lezzetini yok eder. Allah Teâlâ'nın, *"Onları haddi aşmaları sebebiyle bu şekilde cezalandırdık..."* âyeti bunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Eğer belde ahalisi, iman edip günahlardan sakınsalardı, onlara gökten ve yerden bereket kapılarını açardık" (A'râf 7/96).

Cenâb-ı Hak, kalbin durumu hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Eğer Allah'tan korkup takva sahibi olursanız, O size hak ile batılı ayırt edeceğiniz bir nur verir..." (Enfâl 8/29).

Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette şöyle buyurmaktadır:

"Allah'tan korkun; Allah size ilim öğretir..." (Bakara 2/282). Yani Allah size tarafından özel olarak ihsan ettiği bir ilim öğretir. Buna "ledünnî ilim" denir.

Bütün günahlar, kul tövbe etmezse onu ilâhî huzurdan uzaklaştırır. Bütün taatler de kulu ilâhî huzura yaklaştırır. Manevi nimetlere ulaşmak, ancak Allah'a yakınlık ölçüsünde olur. Onların azalması da Allah'tan uzaklaşma ölçüsünde olur. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

Allah'ın Geniş Rahmeti ve Hilmi

Günahlar, onu yapan kula acilen ceza vermeyi gerektirir, ancak Hak Teâlâ, kendisinin sonsuz rahmet ve hilim sahibi olduğunu haber vererek şöyle buyurdu:

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ
عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

147. ***Eğer seni yalanlarlarsa de ki: "Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir; bununla birlikte O'nun azabı, suçlular topluluğundan uzaklaştırılamaz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *eğer seni yalanlarlarsa onlara de ki: Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir.*" Bu yalanlamanıza karşı hemen azap vermeyip size mühlet verir. Sakın O'nun verdiği mühlete aldanmayın. O, mühlet verir, ama asla ihmal etmez. Bunun için rahmet sahibi olduğunu bildiren sözün peşinden şöyle buyurdu:

"O'nun azabı, suçlulara geldiğinde onlardan uzaklaştırılamaz."

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, itaat edenler için rahmet ve hilim sahibidir; isyana dalanlar içinse şiddetli azap sahibidir. Açıkça böyle denilmeyip onun yerine, *"O'nun azabı, suçlulara geldiğinde onlardan uzaklaştırılamaz"* buyrulması, zımnen onların başına bir azap ineceğinin uyarısını yapmak içindir. Âyet ayrıca şunu da göstermektedir: Azap onları çepeçevre saracak, onu savmak mümkün olmayacaktır. Bu açıklamayı Beyzâvî yapmıştır.

İbn Atıyye'nin tefsirinde denir ki: "Fakat Allah'ın geniş rahmetine de aldanmayın; şüphesiz O'nun günahkârlardan savılamayacak şiddetli bir azabı vardır."[133]

147. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, yüce Allah'ın geniş rahmetinin şiddetli azabından önce zikredilmesinden şu sonuç çıkar: Allah'ın rahmetinden ümit yönü, O'ndan korkmaktan daha kuvvetlidir. Allah Teâlâ hakkında güzel zan sahibi olmak, kuldan her halde istenmiştir. Gerçekten ümit ve güzel zan, kulun muhabbetini ve sadece Mevlâ'sına yönelmesini temin eder, korku ise böyle değildir.

Bu konuda sûfîlerin görüşü şudur: Kulda, her vakit ümit halinin galip olması, daha faziletlidir. Fakihler ise şöyle der: Kulun sıhhatli anında korku halinin galip gelmesi uygundur; böyle olursa kul kendisini günahlardan çeker. Hastalık halinde ise ümit halinin galip olması uygundur. Çünkü o anda korkunun bir faydası yoktur.

Sûfîler, kulu esasen fiil sahibi görmezler. Onun kendi başına bir işi yapma veya terketme kuvveti yoktur; o sadece ilâhî kudretin kendisinde ne yaptığına bakar. Bu haldeki kul, her an ölüme yaklaşmış kimsenin hali içindedir; onda ümidin ağır basması güzeldir. Fakihlerse kula ait bir iş yapma, kazanç ve ihtiyarın (seçme imkânının) olduğunu söylemektedirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hüküm Allah'ın, Sorumluluk Kulundur

Kaderde takdir edilen şeyi kendine delil göstererek onun arkasına sığınıp kendini sorumluluktan sıyırmaya çalışmak hiçbir gruba fayda vermez. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَاۜ

---

[133] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 2/359 (Beyrut 2001).

قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ
اِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾ قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ
اَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ
هٰذَا فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

148. ***Müşrikler diyecekler ki: "Allah dileseydi biz ve atalarımız Allah'a ortak koşmazdık, hiçbir şeyi haram da kılmazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde*** *(peygamberleri)* ***yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz ancak zanna*** *(kendi boş kuruntunuza)* ***tâbi oluyor ve sadece yalan söylüyorsunuz."***

149. ***De ki: "Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi."***

150. ***De ki: "Allah şunu yasak etti" diye şehadet edecek şahitlerinizi getirin!" Eğer onlar şahitlik ederlerse sen onlarla beraber şahitlik etme; âyetlerimizi yalanlayanların ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar, Rab'lerine*** *(başka varlıkları)* ***denk tutuyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müşrikler,* kendilerini savunmak için *diyecekler ki: Eğer Allah bizim şirk koşmamamızı dileseydi biz ve atalarımız Allah'a ortak koşmazdık;* hayvanlar ve diğer şeylerden *hiçbir şeyi haram kılmazdık."* Demek istiyorlar ki eğer biz, Allah katında beğenilmeyen bir halde olsaydık, Allah bize mühlet vermez ve bizi o halde terketmezdi. O'nun bize mühlet vermesi ve bizi olduğumuz halde terketmesi, O'nun bizden bunları yapmamızı istediğine bir delildir.

Onların şüphesine şöyle cevap verilir: Bu düşünce ve sözler, Allah'ın bütün peygamberlere indirdiği hakikate aykırıdır. Önce, Cenâb-ı Hak, onları içinde bulundukları bâtıl halde terketmemiş, bilakis onlara Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] göndererek bu halden çıkmalarını ve ilâhî hükme ters bir irade ortaya koymamalarını emretmiştir.

Ayrıca onlar, *"Allah dileseydi biz şirk koşmazdık ..."* sözlerini, işledikleri kusurlara bir özür dilemek için söylemediler; onlar bu sözü sadece kendilerini savunmak ve yaptıklarına bahane uydurmak için söylediler; halbuki kaderle kendi yaptığına bahane getirmek doğru değildir. Hâsılı, onlar güya işin hakikatine sarıldılar fakat şeriatı (ilâhî dinin hükümlerini) terkettiler. Bu ise küfür ve zındıklıktır. Çünkü bâtında hakikate sarılmak gerektiği gibi, zâhirde de Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhî hükümlere sarılmak gereklidir. Yoksa kul, bâtıl üzeredir. Bunun için Cenâb-ı Hak, onların bu sözünü reddederek şöyle buyurdu:

"Onlardan öncekiler de aynı şekilde peygamberleri yalanladılar, kendi karanlık itikadlarına göre hakikat dedikleri şeye sarıldılar, sonunda azabımızı tattılar." Yani peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle başlarına indirdiğimiz azabı tattılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara de ki: Yanınızda,* Allah'ın size şirki emrettiğini, helâl ettiği şeyleri haram etmeye müsaade verdiğini ve sizin bunları yapmanıza razı olduğunu gösteren, *bize açıklayacağınız bir bilgi var mı?* Varsa çıkarın ortaya! Hayır, böyle bir şey yok; *siz ancak zanna,* sizce de gerçeği olmayan bâtıl bir kuruntuya *tabi oluyor ve sadece Allah Teâlâ adına yalan söylüyorsunuz."*

Bu âyette, iman konularında zanla ulaşılan bilginin yeterli olmayacağına bir delil vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, onlara de ki: Kullarına karşı kesin ve geçerli delil, ancak Allah'ındır."* Şöyle ki Allah, kullarına rahmetini müjdeleyici ve azabından korkutucu peygamberler gönderdi. Bu peygamberler onlara tek ilâh olarak Allah'ı tanımayı ve O'na itaat etmelerini emretti. Bundan sonra her kim onlara aykırı hareket ederse onun aleyhine delil oluşmuş ve azap sebebi gerçekleşmiş oldu. Bu delil, dinin zâhirî hükümlerine göredir. İşin hakikatine bakınca, bütün işler Allah'ın elindedir; O, dilediğini adaletiyle dalâlet içinde bırakır, dilediğini de lutuf ve ihsanıyla hidayete ulaştırır.

"Eğer Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi." Fakat O, bazılarının hidayete ulaşmasını, bazılarının da dalâlet içinde kalmasını dilemiştir. Diğer bir âyetin beyanıyla, *"O'na yaptıklarından hesap sorulmaz, kullara ise sorulur"* (Enbiyâ 21/23).

Buna göre müşriklerin, *"Eğer Allah dileseydi, bizler şirk koşmazdık ..."* sözleri, Allah hakkında doğrudur; fakat onlar şeriatın hükümlerini ihmal ettiklerinden dolayı kendileri mâzur görülmez.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara de ki: 'Allah şunu yasak etti' diye şahadet edecek şahitlerinizi, büyüklerinizi ve önderlerinizi getirin!"*

Onların önüne delil koyup kendilerini susturmak ve kendilerini âciz bırakıp sapıklıklarını ortaya çıkarmak için şahitlerini getirmeleri istendi. Eğer getiremeyeceklerse bu konuda onlara sarılıp peşlerinde gidilmemesi gerektiği ortaya konmuş oldu.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Peygamber'ine (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu: *"Eğer onlar şahitlik ederlerse sen onlarla beraber şahitlik etme!"* Yani onları tasdik etme, kendilerine, yaptıkları şahitliğin geçersizliğini açıkla. *"Âyetlerimizi yalanlayanların arzularına uyma!"* Bu ifade, âyeti yalanlayan kimsenin, ancak hevâsına uyan biri olduğunu, hakka tâbi olan kimsenin ise ancak âyetleri tasdik edeceğini gösteriyor.

Bir de putperestler gibi, ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma!

"Onlar, başka varlıkları Rab'lerine denk tutuyorlar, onları zat-ı bâriye emsal görüyorlar."

148-150. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu dünyada kullarını iki vazifeyi yerine getirmekle mükellef tutmuştur. Bunlar, şeriat ve hakikattir. Şeriatın hükümlerinin icra mahalli, zâhirî âzalardır; hakikatin tahsil mahalli ise iç âlemdeki manevi hassalardır.

Şeriat teklifi (hüküm koymayı), hakikat ise tarifi (marifeti) gerektirir.

Şeriat, hikmeti müşahede etmektir; hakikat ise ilâhî kudreti müşahede etmektir.

Allah Teâlâ şeriatı, hakikatin ridâsı ve libası yapmıştır. Cenâb-ı Hak, sonra kalbe iki göz vermiştir, ona "basiret" denir. Onların biri hikmete bakar, ilâhî hükümleri korur; diğeri ise kudrete bakar, hakikatleri ayakta tutar.

Bazı insanlar, (isyanlarına mazeret oluşturmak için) kalplerinin ilâhî kudrete bakan gözünü açmışlar, şeriata bakan gözünü kör etmişlerdir. Bunlar, kâfirler ve zındıklardır; bunun için, *"Eğer Allah dileseydi biz O'na hiçbir şeyi ortak koşmazdık!"* dediler. Bazıları, kalbin şeriat gözünü açtılar, hakikat gözünü ihmal ettiler; onlar, ashâbü'l-yemîni oluşturan müslümanların avamıdır; bunlar, ezelde takdir edilen ilâhî kadere iman ettikleri halde, işin hakikat yönünü göremedikleri için, başlarına gelen acı olayları tenkit ederler, onlara rıza göstermezler. Eğer onları inkâr ederlerse basiretleri hepten kör olur.

Müslümanlar içinde bir topluluk da vardır ki Allah onları sevmiş ve kendilerinin hakikat gözünü (basiretlerini nurla) açmıştır. Onlar, bütün işlerin Allah'a ait olduğunu gördüler, O'ndan başka hakiki fâil görmediler. Bunun için, iç âlemlerinde bütün eşyaya ve tecellilere edeple nazar ettiler, her şeye karşı edebe büründüler. Allah onların şeriat gözünü de açtı, bütün kulluk vazifelerini dinin öğrettiği yol ve usul üzere yerine getirdiler. Bunlar, ârifibillâh velilerdir.

Kim, hakikat ilimlerine sarılır da şeriatı ihmal ederse zındık olur, dinden çıkar. Kim, şeriatın zâhirî hükümlerine sarılır da hakikat ilmini ihmal ederse fâsık olur (marifetinin azlığından Allah korkusu da az olur ve kalbi gaflet içinde kaldığı için günahlara dalar).

Kim, ilâhî hükümleri uygulamak ister de buna gücü yetmezse bakılır: Eğer bu kimse elinde olmayan, kendini aşan bir manevi cezbe ve sarhoşluktan dolayı ilâhî hükümleri icraya muvaffak olamıyorsa mâzurdur. Şayet tembellikten dolayı yapmıyorsa o kimse, ilâhî yardımdan mahrum kalmış ve kendi başına terkedilmiş biridir. Eğer bu hükümlerden birini inkâr ettiğinden dolayı amelden geri kalmışsa o kimse huzurdan kovulmuş ve şeytanın grubuna katılmış biridir. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Bütün İnsanlara Haram Kılınan Şeyler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onlara kendisinin haram kıldığı şeyleri açıklayarak şöyle buyurdu:

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًاۚ وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْۚ
وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَۚ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ
الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾
وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ
وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا
قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ
بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ ﴿١٥٢﴾ وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُۚ وَلَا تَتَّبِعُوا
السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهٖۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

151. ***De ki: "Gelin Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; çünkü sizin de onların da rızkını biz veriyoruz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın!" İşte Allah, akıl edesiniz diye bunları size emretti.***

152. ***Yetimin malına yaklaşmayın; ancak ona, rüşd çağına erişinceye kadar en güzel biçimde** (onu korumak ve artırmak için) **yaklaşabilirsiniz. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz.** (Bir davada) **Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun. Allah'ın ahdini** (size emrettiklerini) **hakkı ile yerine getirin. İşte Allah, iyice düşünesiniz diye bunları size emretti.***

153. ***Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur; buna uyun.** (Başka) **yollara uymayın. O yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte Allah, sakınıp korunasınız diye bunları size emretti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlara de ki: Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını,* sizden önceki milletlerin haramlığında ittifak ettikleri, hiçbir milletten hükmü kaldırılmayan, bilakis Allah'ın her ümmete terkini emrettiği şeyleri *okuyayım:*" İşte, size ve önceki ümmetlere de yöneltilen ilâhî emirler:

"*Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın.*" Bilakis O'nu bir olarak tanıyın ve sadece O'na kulluk edin.

"*Ana babaya iyilik edin.*" Onlara kötü davranmayın; çünkü onlara kötü davranan kimse kendilerine iyilik ve ihsanda bulunmuş olmaz.

"*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.*" Yani içine düştüğünüz fakirlikten dolayı çocuklarınızı öldürmeyin. Araplar, fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürüyorlardı, bu âyet inerek onu yasakladı. Âyette, fakirlik korkusuyla öldürmeyin buyruldu, bundan, fakirliğin dışında bir sebeple çocukların öldürülmesinin mubah olduğu anlaşılamaz.

Bu yasağın gerekçesi şöyle açıklanıyor: "*Sizin rızkınıza da onların rızkını da biz veriyoruz.*" Öyleyse onların rızık derdine düşüp kendilerini öldürmeyin.

"*Kötülüklerin,* büyük günahların *açığına da gizlisine de yaklaşmayın.*" Günahın açığı, insanların içinde iken, gizlisi de tek başına iken yapılandır.

Bir diğer mana: Açık günahlar, dış âzalarla yapılan, gizi olanlar ise kalplerde bulunan ayıplardır.

"Allah'ın, hak olan bir durumun dışında, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın." Müslüman birinin öldürülmesini haklı kılacak sebepler, kısas uygulamak, dinden döneni katletmek ve zina eden evli kimseyi öldürmek gibi sebeplerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Müslüman bir kimsenin kanı, ancak şu üç şeyden biri sebebiyle dökülür: Evlendikten sonra zina ederse, imana girdikten sonra küfre dönerse, haksız yere kastî olarak bir kimseyi öldürürse (kendisine kısas uygulanır)."[134]

"İşte Allah, akıl edesiniz diye bunları size emretti." Artık siz de kendinize fayda ve zarar veren şeyleri düşünüp ona göre davranırsınız.

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Ayrıca yetimin malına yaklaşmayın; ancak, yetim rüşd çağına erişinceye kadar malını korumak ve artırmak için, *ona en güzel şekilde yaklaşıp tasarrufta bulunabilirsiniz."*

Yetimin malına yaklaşmayı yasaklayan emir, ondaki bütün tasarrufları içine almaktadır. Bunda sedi-i zerâi' yani, harama giden yolu tıkama vardır; çünkü yetimin malına yaklaşmak bile yasak edilince, onu yemek öncelikle yasak olur. Yetimin rüşd yaşı, kendisine fayda ve zarar verecek şeyleri bilmesi, malını saçıp savurmadan harcayacak güveni vermesidir; bu hale ulaşınca malı kendisine teslim edilir.

"Ölçü ve tartıyı adaletle, tam hakkını vererek noksansız *yapın."*

"Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz." Yani her kula gücünün yeteceğini ve kendisine ağır gelmeyecek şeyleri emrederiz.

Yüce Allah, ölçü ve tartıda adaletli olmayı emretti. Adalet, bir şeyi noksan ve fazla yapmadan hakkını vermektir. Adalet, tesbitinde zorluk bulunmayan şeylerde aranır. Böyle bir işte adalet korunduğu zaman, kul, ötesinden mesul olmaz, elinde olmayan şeyler affedilir.

---

[134] Buhârî, Diyât, 22; Müslim, Hudûd, 15-16.

Mahkemelik bir davada ve benzeri durumlarda, *söz söylediğiniz,* şahitlik yaptığınız veya hüküm verdiğiniz *zaman,* hakkında konuştuğunuz kimseler *yakınlarınız dahi olsa adaletli olun.* Bu durumda da adalet gerekir.

"Allah'ın ahdini yani O'nun adalete sarılmanız ve dinî hükümleri yerine getirmeniz için size emrettiklerini hakkı ile *yerine getirin."*

Bir diğer mana: Allah'ın kullarıyla yaptığınız sözleşmelere uyun, sözünüzü tam olarak yerine getirin.

"İşte Allah, iyice düşünüp öğüt alasınız diye bunları size emretti."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu,* yani sûrenin başından bu yana geçen bütün emir ve nehiyler, *benim dosdoğru yolumdur; buna uyun."* Çünkü sûre başından beri, Allah'ın birliğini ve peygamberliği ispat etmekte, ayrıca dinin hükümlerini açıklamaktadır.

"Başka yollara, yani değişik dinlere ve hevâya tâbi olan yollara *uymayın."* Hiç şüphesiz hak delile dayanan din tektir; nefsin hevâsına dayanan şeyler ise insan tabiatı ve âdetleri çok farklı olduğu için çoktur; bunun için insanlar farklı yollara ve fırkalara ayrılmışlardır.

Uyulması yasaklanan başka yollar, Yahudililik, Hıristiyanlık ve onların dışındaki bâtıl dinlerdir. Bid'at ve hevâlarına tâbi olanlar da bu gruba girerler.

Bir hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bu âyet indiği zaman, yere düz bir çizgi çekerek, *"Bu, Allah'ın yoludur"* buyurdu. Sonra, bu çizginin sağına ve soluna birçok çizgi çekerek şöyle buyurdu:

"Bunlar da diğer bâtıl yollardır; her birinin başında bir şeytan bulunur, insanları o yola çağırır."[135]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah,* bâtıl yollardan ve haktan ayrılmaktan sakınıp *korunasınız diye bunları size emretti."*

---

[135] Ahmed, *Müsned,* 1/435; Dârimî, Mukaddime, 23 (nr. 206), Hâkim, *Müstedrek,* 2/318; İbn Hibbân, *Sahih,* nr. 6-7.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

151-153. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kullarına şirkin açığından ve gizlisinden kurtulmalarını emretmiştir. Bu ancak, ihlâsı ve âriflere has tevhid halini elde etmekle gerçekleşir. Bu, sûfîlerin aradığı bir durumdur.

Allah Teâlâ, ayrıca hem ruhanî hem de beşerî anne babaya iyilik etmeyi emretti. Ruhânî baba, ruhları terbiye eden mürşiddir. Beşerî baba, bedenimizin oluşmasına vesile olan kimsedir. Müridin her iki babaya da itaat etmesi gereklidir. Ancak, şeyhe itaati daha öne almalıdır. Bu konuda Nisâ sûresinin 36. âyetinin tasavvufî işaretlerinde Cüneyd-i Bağdâdî'nin bir sözü geçmişti.

Cenâb-ı Hak, âyette ayrıca evlatları öldürmemeyi emretti. Sûfîlere göre evlat, kalpten doğan manevi ihsan ve ilimlerdir. Onların ölümü, kalbi ihmal edip onu gaflet içinde bırakmakla olur.

Âyette, çirkin işlere yanaşmamak emredildi. Bunlar, zâhirî âzalarla işlenen günahlarla kalple işlenen günahlardır. Haset, kibir, makam hırsı, dünya sevgisi ve diğer kusurlar gibi...

Yasaklanan bir diğer durum da nefsi öldürmektir. Bu, nefsi sürekli hevâ ve gaflete daldırıp onu marifetullahtan (yüce Allah'ı tanımaktan) cahil bırakarak gerçekleşir.

Âyette, ayrıca yetimin malına yaklaşmamak emredildi. Sûfîlere göre yetim, şeyhi (yani ruhunu terbiye edecek manevi babası) olmayan kimsedir. Böyle bir kimsede genelde müsamahasızlık hâkimdir. A'râf sûresinde, *"Rabbim, bana cemalini göster de sana bakayım..."* mealindeki 143. âyetinin tefsirinde, daha ince işaret ve açıklamalar gelecektir.

Âyette, bütün işlerde vefa sahibi olmak emredilmiştir. Sûfî, vefa ve sefa ehlidir.

Âyette, sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde sıdk sahibi olmak emredildi; sûfî hiçbir halde doğruluktan ayrılmaz. Ayrıca ahde vefa istendi.

Vefa gösterilecek ahidlerin ey büyüğü, terbiye şeyhleriyle yapılan sözleşmedir (Buna inâbe, el alma, tövbe ve intisap da denir).

Âyette emredilen işlerden biri de kulu Allah'ın huzuruna ulaştıran yolda seyrü sülûk etmesidir. Bu da, şeyhlerin müridler için tayin ettiği usul ve âdaplardır. Mürid, bir an olsun bu yoldan gözünü ayırmamalıdır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İsrâiloğulları'na Verilen Nimet

Cenâb-ı Hak, bu ümmete yaptığı tavsiyeleri ve verdiği emirleri açıkladıktan sonra, İsrâiloğulları'na yaptığı tavsiyeyi zikrederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذٖٓي اَحْسَنَ وَتَفْصٖيلًا
لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾

154. *Sonra biz, Musa'ya Tevrat'ı verdik. Onu, iyilik edenlere nimetimizi tamamlamak, (muhtaç oldukları) her şeyi açıklamak için bir hidayet ve rahmet olarak verdik ki (kavmi) Rab'lerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, sana şunu da haber veriyoruz: *Biz, Musa'ya kitabı* yani Tevrat'ı *verdik. Onu iyilik edenlere* yani İsrâiloğulları'ndan onunla amel edenlere *nimetimizi tamamlamak için verdik.*"

Yahut onunla güzel bir şekilde amel eden Hz. Musa'ya nimetimizi tamamlamak için verdik. Yani ona Tevrat'ı kendisine olan nimetimizi tamamlamak için, tarafımızdan bir lutuf olarak verdik. Bu, onun Rabb'ine güzel taatte bulunması ve peygamberlik görevini hakkıyla yerine getirmesine karşılık kendisine verildi.

Âyete, Allah, kullarına yaptığı iyiliği tamamlamak için Tevrat'ı verdi, manası da verilmiştir.

"Tevrat'ı vermenin bir sebebi de, onların din konusunda muhtaç olduğu *her şeyi açıklamaktır. O aynı zamanda,* zâhirî işlerde bir *hidayet* rehberi *ve* kalpler için *bir rahmet olarak verilmiştir. Bundan sonra İsrâiloğulları'ndan beklenen iş,* amellerinin hesabını vermek için *Rab'lerinin huzuruna varacaklarına gerçekten iman etmeleridir.*"

Bu kavuşma, cisim ve ruhlarıyla olacaktır, görecekleri nimet yahut azap da, şahıslara aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

154. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Rabb'ine karşı zâhirî ibadetlerini güzel yapar, bâtında (iç âleminde de) kâmil kulluğu gerçekleştirirse Allah Teâlâ ona, zatının ve sıfatlarının nurunu müşahede ettirerek nimetini tamamlar. Ona tarafından ledünnî bir ilim ihsan eder. Bu ilim ona, müşkil gelen şeyleri açıklar, manevi terakkisinde bir hidayet rehberi olur, kalbini ilham ve ilâhî vâridatları almaya, Rabb'i ile buluşmaya hazırlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Kur'an'ın Fazileti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yüce kitabı Kur'an'ın faziletini zikrederek şöyle buyurdu:

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۙ ﴿١٥٥﴾
اَنْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَاۖ وَاِنْ كُنَّا
عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَۙ ﴿١٥٦﴾ اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ
لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْۚ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌۚ
فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَاۜ سَنَجْزِي الَّذ۪ينَ
يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

155. *İşte bu* (*Kur'an*), *bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.*

156. *(Onu size indirdik ki):* ***"Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa*** *(hıristiyanlara ve yahudilere)* ***indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik" demeyesiniz.***

157. Yahut, "Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz. İşte size de Rabb'inizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kim vardır! Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri sebebiyle azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu Kur'an, bizim indirdiğimiz mübarek,* faydası çok olan *bir kitaptır.* Usul ve fürûunda (bütün inanç ve amelî hükümlerinde) *ona uyun, Allah'tan korkup şirk ve haramlardan da kaçının ki, size merhamet edilsin.* Ona uymanın bereketiyle kalpleriniz dirilir, ruhlarınız hoş bir hayat bulur."

"Biz onu size, kıyamet günü, kendinizi savunmak için, *'Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa,* hıristiyanlara ve yahudilere *indirildi, biz ise onları okumaktan habersizdik' demeyesiniz diye indirdik."*

Yahudi ve hıristiyanlar meşhur olduğu için, onlar zikredildi, diğer semavî kitaplar müşrikler tarafından fazla bilinmediğinden zikredilmedi.

Yani kıyamet günü, "Biz Ehl-i kitabın okumasından habersizdik, onların okuduğu şeyin ne olduğunu bilmiyorduk yahut biz onlar gibi ders ve eğitim almadık, dolayısı ile onların kitaptan okuduklarını anlamıyorduk!" demeyesiniz ve bu hali, kendinizi savunmak için bir delil olarak ileri sürmeyesiniz diye, size kendi dilinizdeki bu kitabı indirdik. Kur'an'ın inmesiyle, size karşı delil ortaya konmuş ve böyle bir bahane ortadan kalkmış oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut siz,* 'Onlara indirildiği gibi, *bize de kitap indirilseydi,* keskin zekâmız ve ince anlayışımız sebebiyle *biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz, diye size bu kitabı indirdik."* Siz, zekâ seviyenizi göstermek için, "Biz, ümmî bir toplum olduğumuz halde, kıssa, şiir, hitabet ve nesep gibi ilimleri ileri derecede öğrendik" deyebilirsiniz.

"*İşte size de Rabb'inizden açık bir delil,* yani dilini iyi bildiğiniz Kur'an *geldi; o,* âyetlerini iyice düşünüp gereğince amel edenler için tam *bir hidayet ve rahmettir."*

"*Allah'ın âyetlerini* sahih ve sağlam olduğunu bildikten sonra onları *yalanlayıp yüz çevirenden daha zalim kim vardır! Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri* ve insanları onlardan alıkoymaları *sebebiyle, elem ve acı verici kötü bir azapla cezalandıracağız."*

155-157. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kalplerin rahmetini ve ruhların hayatını iki şeye bağlamıştır: Bunların biri, Kur'ân-ı Azîm'e yapışmak, manalarını iyice tefekkür etmek, emirlerine uyup yasaklarından kaçınmaktır. Diğeri ise gücünün yettiği kadar takva ile kendini manevi koruma altına almaktır. Bu iki şey gerçekleştiği ölçüde kalp hayatı, ruh ve sır kuvvetlenir; nihayet ebedî saadet hayatı elde edilir. Bunlardaki ihmal ve kusur derecesinde de kulun kalbi ve ruhu ölür.

İnsan, maddi cisminin hayatıyla değil, ruhunun ve kalbinin manevi hayatı ile şerefli ve faziletlidir. Kulun, "Ben, manen hasta idim fakat beni tedavi edecek birini bulamadım!" şeklinde bir mazeret ileri sürmesi geçerli değildir. Gerçekten her zaman, Allah'ın kullarına ilâhî delili gösterecek, onların bahanelerini ortadan kaldıracak Allah dostları bulunur. Delil soranlara denir ki: Rabb'inizden size apaçık delil geldi; bu delil, ârif veli kuldur. O, tavsiyelerine sarılan ve sohbetine (manevi terbiye halkasına) giren asrındaki insanlar için bir hidayet rehberi ve rahmettir. Onu tanıdıktan sonra yüz çeviren kimseye gelince, ondan daha zalim kimse yoktur. Âyette geçtiği gibi, Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve ondan yüz çeviren kimseden daha zalim kim vardır?

Haktan Yüz Çevirenlerin Başına Gelecek Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, haktan yüz çevirenleri azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ
رَبِّكَۜ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ
مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي اِيمَانِهَا خَيْرًاۜ قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. ***Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini yahut Rabb'inin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabb'inin bazı alametleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Mekkeliler ancak,* ruhlarını kabzetmek yahut küfürlerinden dolayı *kendilerine* azap etmek için *meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabb'inin bazı alametlerinin gelmesini bekliyorlar."*

Aslında onlar, bunu beklemiyorlar fakat azap onlara, onu bekleyen kimselere gelişi gibi geldiği için, azabı bekleyenlere benzetildiler. Rabb'inin gelişi, azabının gelişidir. Rabb'inin bazı âyetlerinin gelişi ise kıyamet alametleridir.

Ashaptan Huzeyfe ve Berâ b. Âzib [radıyallahu anh] şöyle nakletmişlerdir:

"Biz oturmuş aramızda birtakım konular üzerinde konuşuyorduk. O esnada Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] yanımıza teşrif ettiler. Bize, *"Neyin üzerinde konuşuyordunuz?"* diye sordu. Biz de,

"Kıyamet hakkında konuşuyorduk" diye cevap verdik. O zaman buyurdu ki:

"Şu on şey ortaya çıkmadan kıyamet kopmaz:

1. *Deccâl.*
2. *Dâbbetü'l-arz denen hayvan.*
3. *Batı tarafında bir bölgenin yerin dibine batması.*
4. *Doğu tarafında bir bölgenin yerin dibine batması.*
5. *Arap yarımadasında bir bölgenin yerin dibine batması.*
6. *İnsanları saracak bir duman.*
7. *Güneşin batıdan doğması.*
8. *Ye'cûc ve Me'cûc denen grubun çıkması.*
9. *İsa'nın gökten inmesi.*
10. *Aden bölgesinden bir ateşin çıkıp insanları mahşere sürmesi."*[136]

Rabb'inin bazı alametleri geldiği günden maksat, güneşin batıdan doğmasıdır. Sahih hadislerde böyle geçmiştir.[137]

Uklîşî[138] demiştir ki: "Güneşin batıdan doğması şöyle olur: Allah Teâlâ, güneşin batıdan doğmasını istediği zaman, onu arşın altında bir gece hapseder. Güneş her secde edip izin istediğinde kendisine bir cevap verilmez. Bu şekilde üç gece hapsedilir. Sonra Cebrâil [aleyhisselâm] gelerek güneşe,

---

[136] Müslim, Fiten, 128; Ebû Davud, Melâhim, 3; Tirmizî, Fiten, 21.

[137] Sahih bir hadiste şöyle geçmektedir: *"Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. İnsanlar güneşin batıdan doğduğunu görünce iman ederler. O an, âyette geçtiği gibi, 'Daha önceden iman etmeyen kimsenin imanı fayda vermez' buyrulduğu andır"* (bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (6) 10; Müslim, İmân, 248).

[138] Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mead b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endelüsî'dir. (v. 550/1155) Mâlikî âlimlerinden olup birçok eseri vardır. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 (Beyrut 2008); Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 (nr. 7605) (Beyrut 2008).

'Rab Teâlâ sana battığın yere dönmeni ve oradan doğmanı emrediyor, senin için katımızda bir ışık ve aydınlık olmayacak, buyuruyor' der. Güneş bunu işitince öyle bir ağlar ki yedi kat gök ehli, ondan aşağıda olanlar, arşı çevreleyen ve üstünde onu taşıyan melekler, bu ağlama sesini işitirler. Kendilerini ölüm korkusu ve kıyamet dehşeti sardığı için, onlar da güneşin ağlamasından ağlamaya başlarlar." Haberin râvisi demiştir ki:

"İnsanlar geceyi geçirince, güneşin doğudan doğmasını beklerler. O sırada güneş ve ay, siyah ve bulanık bir şekilde kafalarının arasından batıdan doğar. Güneşin ışığı, ayın nuru yoktur. Bunu gören dünya ehli bağrışmaya başlarlar. Hamile kadınlar, korku ve dehşetten çocuklarını düşürüverirler, sevenler kalplerinin meyvesi olan sevgililerini terkederler. Herkes kendi nefsinin derdine düşer. O anda imana gelmek, kelime-i tevhidi söylemek fayda vermez."[139]

"Rabb'inin bazı alametleri geldiği gün, kişiye imanı bir fayda sağlamaz ..." âyetinin içine ölüm anında işin hakikatini apaçık gözleriyle gören kimse de girer. İman ancak gaybî olunca fayda verir; o anda da perde açılmış, gayb ortadan kalkmıştır, böyle bir anda, daha önce iman etmemiş kimsenin iman etmesi ona bir fayda vermez. O anda, günahlarına ve farz görevlerini terketmesine tövbe etmesi de bir fayda vermez. Bunu, *"Daha önce imanıyla bir hayır kazanmamış kimseye, o ondaki imanı bir fayda vermez..."* âyetinden anlıyoruz. Yani o günden önce hiçbir hayır yapmamış mümin kimseye, o andaki ameli fayda vermez, çünkü onu zamanında yapmamıştır. Ona fayda veren şey, imanından sonra bu hale düşmeden yaptığı hayırdır.

Özetle şunu diyebiliriz: Güneş batıdan doğduktan sonra tövbe kapısı kapanır; bundan sonra kâfirin imanı, günahkârın tövbesi kabul edilmez. Amelsiz imana gelince; eğer bu günden önce iman etmişse, Ehl-i sünnet mezhebine göre bu iman ona fayda verir. Aynı şekilde, bazı günahları işleyen kimse, bununla birlikte bazı hayırları da yapıyor idiyse, mesela zina eden bir kimse namaz da kılıyor idiyse namazı ona fayda verir, günahının cezasını çeker. Diğerleri de böyledir. Şu halde, kabul edilmeyecek şey, bundan önce yapılmamış olan hayırdır. O andan sonra yapmanın bir faydası olmayacaktır.

---

[139] Bu konuda daha uzun bir haber için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/593-594; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/396-397.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*De ki*: Şu üç şeyin gelmesini *bekleyin*. Bunlar, size azap getiren melekler, Allah Teâlâ'nın sizi helâk emri veya O'nun bazı âyetleri. *Bunu biz de bekliyoruz;* onlar geldiğinde kurtuluş bizim, helâk sizin olacaktır."

158. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gafillerle, dünyanın lezzet ve şehvetlerine dalan ve Allah'tan yüz çeviren kimseler, ancak, kendilerine meleklerin âniden gelip ruhlarını almalarını ve gaflet içinde ölmelerini bekliyorlar. O anda kendilerine bir hasret ve pişmanlık çöker, ayakları kayar.

Yahut onlar ancak, Allah'ın kendilerini kapısından tard etme ve kalplerini mühürleme emrini bekliyorlar; bu durumda onlara hiçbir vaaz ve öğüt fayda vermez.

Veya onlar, Rabb'inin bazı uyarılarını, yani kalplerini Allah'a yönelmekten alıkoyacak ve âzalarını taatten uzaklaştıracak bir musibet ve âfet bekliyorlar. Gafil ve isyankâr insan, eğer kendini tamamen çekip tövbe etmezse, bu üç durumdan biriyle yüzyüzedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dinlerini Gruplara Ayıranlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dinden yüz çevirenlerden uzaklaşmayı emrederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ
إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. ***Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Allah onların yaptıklarını, ileride kendilerine bildirecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar,* onun biri kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler *var ya ...*"

Onlar yahudi ve hıristiyanlardır. Onların, bu ümmet içinden çıkacak hevâ ve bid'at ehli kimseler olduğu da söylenmiştir. Bu durumda âyet, gayba ait bir haber olmaktadır. Bir hadis-i şerifte Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"*Yahudiler yetmiş bir gruba ayrıldı. Hıristiyanlar yetmiş iki gruba ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş üç gruba ayrılacaktır; biri hariç, diğer hepsi cehennemdedir.*" Kendisine,

"O kurtuluşa eren grup kimdir yâ Resûlallah?" diye sorulduğunda şu cevabı verdi:

"*Benim ve ashabımın gittiği yolda olanlar!*"[140]

Onlar, değişik fırkalara ayrıldılar; her fırka kendi görüşünü ve imamını savundu, yahut hepsi kendi mezhep ve imamına bağlandı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Senin onlarla,* o bâtıl gruplarla *bir* işin ve *ilişkin yoktur.* Yani sen onlardan uzaksın. Sana onların hesabı ve işleri sorulmaz. Veya onların azabı sana sorulmaz.

Bu âyetin Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) onlara saldırmaktan nehyettiğini söyleyenler olmuştur. Bu durumda âyetin daha sonra gelen cihad âyetiyle hükmü kaldırılmış olmaktadır.

"*Onların işleri, Allah'a kalmıştır;* cezalarını vermek O'na aittir, *Allah onların yaptıklarını,* böyle gruplara ayrılma işlerini kendilerine, ileride *bildirecektir* ve bundan dolayı onlara azap edecektir."

---

[140] bk. Hâkim, *Müstedrek,* 1/129; Heysemî, *ez-Zevâid,* 7/259. Son kısmı farklı lafızlarla gelen bir rivayet için bk. Ebû Davud, Sünnet, 1; Ahmed, *Müsned,* 3/145; İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne,* nr. 63-68.

159. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dinimizde kötülenen ayrılık, tevhid ve diğer inanç konuları gibi usul konusunda yapılan ayrılıktır. Mûtezile ile Ehl-i sünnet, bu konuda birçok meselede birbirinden ayrılmıştır. Mûtezile'den yetmiş iki fırka çıkmıştır. Ehl-i sünnet ise hadiste belirtilen kurtuluş fırkasıdır. Amelî hükümlerdeki ihtilafa gelince, bunda bir sakınca yoktur, hatta bu alandaki ihtilaf bir rahmettir; bunu Hz. Peygamber'in |sallallahu aleyhi vesellem| şu harisinden anlıyoruz:

"Ümmetimin (amelî konulardaki) ihtilafı, rahmettir."[141]

Kıraat âlimlerinin rivayetlerdeki ihtilafı ile sûfîlerin terbiye yolundaki ihtilafları da bu kısma girmektedir. Bütün bunlar ümmet-i Muhammed'e bir rahmet ve genişliktir. Çünkü onlardan hangisi, bu hak mezheplerden birine uysa o selâmette olur, tabii ki sırf ruhsatlara uymadığı takdirde.

Velilerden biri (Ruveym |kuddise sırruhû|) demiştir ki: "Sûfîler, aralarında hakkı ihmal ve iptal edenlere karşı geldikleri sürece hayır üzere kalırlar; ama herkes birbirinin kusuruna aldırış etmeyip sulh içinde olurlarsa, onlarda hayır olmaz."[142]

Bunun manası şudur: Sûfîler, sürekli nasihat, irşad ve yola uygun olmayan şeylerden birbirini sakındırma halinde olmalıdırlar; yağcılık ve utangaçlıktan birbirinin hatalarına sükût ederlerse onlarda hayır olmaz. Bunu yaparken de hak yolda birlik içinde ve sevgi üzere olmalı, kusurumu gösterdi diye birbirine buğzetmemelidirler. Yoksa gerçek sûfî olamazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[141] Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 288; Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686. Hadisin geniş bir açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, nr. 288.

[142] Söz için bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 112; a.e.: *Gerçek Tasavvuf*, s. 143 (İstanbul: Semerkand, 1999).

İyilik ve Kötülüğün Karşılığı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, iş işten geçmeden önce hayra teşvik ederek şöyle buyurdu:

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا
يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝

160. ***Kim iyilik getirirse ona, yaptığı iyiliğin on misli sevap verilir. Kim de kötülük getirirse o ancak, yaptığı kötülüğe denk bir ceza görür. Onlar, haksızlığa uğratılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim,* fiil, söz ve kalbî olarak *bir iyilik yaparsa* Allah'ın bir lutfu olarak *kendisine, yaptığı iyiliğin on misli sevap verilir.*" Bu, iyiliğe vaat edilen mükâfatın en azıdır. İyiliğe ayrıca, (kulun niyet ve ihlâsına göre) yetmiş, yedi yüz ve hatta hesapsız olarak karşılık verileceği de vaat edilmiştir. Bunun için şöyle denmiştir: Âyette geçen "on"dan murat, belli bir sayı değil, verilecek sevabın çokluğudur.

"Kim de bir kötülükle gelir, bir kötü iş yaparsa ilâhî adaletin gereği *o, yaptığı kötülüğe denk bir ceza görür. Onlar,* alacakları sevapta bir noksanlaştırma yapılarak veya ceza çoğaltılarak *haksızlığa uğratılmaz.*"

160. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî âzalarla yapılan amellerin sevabının katlanarak verilmesi ancak niyetlerden kaynaklanmaktadır. Kalplerle yapılan hayırlı amele gelince, onun sevabı hesapsızdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> *"Sabredenlerin sevabı, kendilerine hesapsız olarak verilecektir"* (Zümer 39/10).

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bir saatlik tefekkür, (içinde tefekkür ve kalp uyanıklığı bulunmadan yapılan) altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[143]

Kalbin ameli konusunda bir şair der ki:

"Sevgilimle (Rabbim'in huzurunda) geçen her vaktim, bin hac kadar kıymetlidir!"

Bu söz, Bakara sûresinin 197. âyetinin tefsirinde geçmişti.

Sonra, iyiliklerin kat kat sevap alması ancak gerçek dine sımsıkı sarılan kimse için geçerlidir. Cenâb-ı Hak, buna işaret eden âyetinde şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّن۪ي هَدٰين۪ي رَبّ۪ٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۚ د۪ينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ
حَن۪يفًاۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٦١﴾

161. ***De ki: "Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Şüphesiz Rabbim beni,* vahiy, irşad ve önüme koyduğu apaçık delillerle *doğru yola;* yapışanı nimet cennetlerinde yüce huzuruna ulaştıran *dosdoğru dine ulaştırdı; bu, Allah'tan başka her şeyden yüz çevirip sadece O'na yönelen İbrahim'in dinidir. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."*

Âyetin son kısmında, kendilerinin Hz. İbrahim'in dininde olduğunu söyleyen ve putlara ibadet ederek Allah'a ortak koşan müşriklere üstü kapalı bir cevap vardır.

---

[143] Ebü'ş-Şeyh İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Azâme,* nr. 73; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 5897.

161. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler, Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) ulaştırdığı bu dosdoğru dinin özünü almışlardır.

Onlar, bu dinin akaidinden, zevk ve vicdan yoluyla müşahedeyi ve ilâhî tecellileri seyri aldılar; sadece zâhirî delil ve burhan ile yetinmediler.

Sûfîler namazdan, kalplerin namazını aldılar. Onlar, âzalarla kılınan namazı muhafaza etmekle birlikte, *"O müminler, namazlarında huşû sahibidirler"* (Mü'minûn 23/2) âyetinde anlatıldığı hal üzere, sürekli kalp namazını da korurlar. Bu namaz, kalbin sürekli Cenâb-ı Hak ile beraber olmasıdır.

Onlar zekât deyince, kendilerine farz olan zekâtın yanında, nefislerinin zekâtını yani onun riyâzet ve edeple manen temizlenmesini de anladılar, "Köle ve kazandıkları efendisine aittir" hükmüne uygun olarak, her şeylerini Allah'a ait gördüler. Velilerden Ebü'l-Abbas-ı Sebtî (kuddise sırruhû), ziraat mahsulünün onda dokuzunu zekât olarak verir, onda birini kendine ayırırdı.

Sûfîler oruçtan, kalbi, Allah'tan başkasını müşahededen korumakla birlikte, bütün âzalarına oruç tutturmayı, hepsini haramdan uzak tutmayı da anlayıp aldılar.

Sûfîler hacdan, Kâbe'yi zâhiren ziyaret etmek yanında, kalplerinin, bütün gaybı bilen Allah'ı ziyaret etmesini anlayıp aldılar. Âl-i İmrân sûresinde ilgili âyetlerin tefsirinde geçtiği gibi Kâbe, Allah dostlarına müştaktır ve onları manen tavaf eder.

Sûfîler cihaddan, cihad-ı ekberi anlayıp aldılar. Bu cihad, nefisle yapılan cihaddır. İşte sûfîler, bu şekilde dinin bütün ibadetlerinde, onun şüpheden uzak en halis şeklini alıp uygulamışlardır. Onların dışındaki kimseler böyle değildir; onlar ancak dinin zâhirî kısmından bir şeyler aldılar ve öze bakmayıp bedenle yapılacak kısmıyla kaldılar. Bu halde yapılan ibadetler, içinde ihlâs ve kalp huzuru bulunmadığı için, ruhu olmayan bir sûret hükmündedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İhlâs Makamı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ihlâs makamını açıklayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّ صَلَاتٖي وَنُسُكٖي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتٖي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٦٢﴾
لَا شَر۪يكَ لَهُۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٦٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغ۪ي
رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍۜ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَاۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ اُخْرٰىۚ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

162. ***De ki: "Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabb'i Allah içindir."***

163. ***"O'nun ortağı yoktur. Bana bu emredildi ve ben müslümanların ilkiyim."***

164. ***De ki: "Allah her şeyin Rabb'i iken ben O'ndan başka Rab mi arayayım? Herkesin yaptığı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabb'inizedir. O, ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Şüphesiz benim namazım, bütün ibadetim,* Allah'a yakınlık olsun diye yaptıklarım yahut haccım, *hayatım ve ölümüm,* yani hayatımdaki amelim ve ölüm anındaki imanım ve taatim yahut hayat ve ölüm, *âlemlerin Rabb'i Allah içindir.* Yani, hepsi sadece Allah içindir; ben bunların hiç birinde O'na başkasını ortak etmem."

"O'nun ortağı yoktur. Rabbim bana bu sözü söylemeyi ve ihlâslı olmayı emretti ve ben müslümanların ilkiyim." Çünkü her peygamberin hak dine girişi, ümmetinden önce olur.

"Onlara de ki: Allah her şeyin Rabb'i iken ben O'ndan başka Rab mi arayayım?" Yaratılmış varlıkları O'na ortak mı koşayım? Allah'tan başka her varlık yaratılmıştır, terbiye ve ıslaha muhtaçtır; rab olmaya ehil ve layık değildir. Bu, müşriklerin Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] putlarına ibadete çağırmalarına bir cevaptır.

Onlara şunu da söyle: "Şirk veya diğer işlerden *herkesin yaptığı* şeyin günahı yalnız *kendisine aittir."* Sizin bana kefil olmanız ve beni himayenize almanız, Rabbim'in azabına karşı bana bir fayda vermez. Bu da yine müşriklerin, "Sen bizim putlarımıza ibadet et, biz senin din ve dünyanda düşeceğin her sıkıntıya karşı seni korumaya kefiliz" sözlerine karşı bir cevaptır.

Cenâb-ı Hak, sonra bu durumu şöyle açıkladı: *"Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez.* Kimse kimsenin günahının cezasını çekmez. *Sonunda,* diriltilip hesap yerine sevkedilerek gerçekleşecek *dönüşünüz Rabb'inizedir. O,* size din konusunda *ihtilafa düştüğünüz şeylerin gerçeğini haber verecektir;* doğru ile eğriyi, haklı olanla bâtıla dalanı birbirinden ayırıp açıklayacaktır."

162-164. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İhlâs, Allah'ın sırlarından bir sırdır; onu sevdiği kulların kalbine emanet eder. Bu, kulluğu sırf Allah için yapmaktır. Kul bu hali ancak, hevâ bağından kurtulup nefsin varlık (benlik) hapishanesinden çıktıktan sonra elde edebilir. Bu ise oldukça kıymetli olup çok zor ele geçecek bir durumdur.

Şeyh Ebû Tâlib-i Mekkî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Muhlislere göre ihlâs, yüce yaratıcıya yaptığı kulluk ve ibadette, yaratılmışların kalpten çıkarılmasıdır. Onların ilki, nefistir. Muhiplerin (Allah'ı sevenlerin) ihlâsı, nefis için amel etmemek, amelde bir karşılık gözlememek yahut tabii bir hazza göz dikmemektir. Muvahhidlerin ihlâsı ise nazarlarından halkı çıkarmak; yani fiillerinde Allah'tan başka hiçbir varlığı görmemek, halkla huzur bulmayı ve herhangi bir halde onlarda rahatlık aramayı terketmektir."[144]

---

[144] bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 3/306 (İstanbul: Semerkand, 2004).

İnsana Verilen Halifelik ve Farklı Dereceler

İnsanların dereceleri, ihlâslarına göre birbirinden farklıdır. Cenâb-ı Hak, bunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فٖى مَٓا اٰتٰيكُمْ اِنَّ رَبَّكَ سَرٖيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٦٥﴾

165. ***Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabb'in,*** *(dilediğinde)* ***azabı çabuk olandır ve O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan O'dur."* Yani bazınızı diğerlerine halife yapan, onların mal, makam ve yetkilerine sahip eden O'dur.

Bir diğer mana: Sizi, yeryüzünde Allah'ın halifeleri yapan O'dur. Sizler orada Allah'ın izniyle tasarrufta bulunursunuz. Bu durumda hitap bütün insanlaradır.

Bir diğer mana: Sizi, geçmiş ümmetlere halife yapan, onların yerine getiren O'dur. Bu manaya göre hitap, müslümanlaradır.

"O, bazılarınızı diğerlerinden çeşitli derecelerle üstün yaptı; şeref, zenginlik, kuvvet, mevki, ilim, amel, manevi haller, ihlâs ve insanlar arasında üstünlük sebebi yapılan diğer durumlarda, bir kısmınızı diğerlerine üstün yaptı. *Bunu, verdiği şeylerde sizi denemek,* size verdiği nimetlere ne derece şükrettiğinizi ortaya çıkarmak ve size verdiği halifelik yetkisiyle neler yaptığınıza bakmak için *yaptı."*

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Rabb'in,* nimetlerine karşı nankörlük edenler için *azabı çok çabuk olandır.* O bu azabı, hemen cezalandırmak istediklerine dünyada acilen verir; yahut dilediği zamana bırakır; o d aslında çabuk gelecek bir azaptır; çünkü her gelecek olan şey yakındır.

"Bununla birlikte Allah, nimetlerine şükreden, iman edip taatte bulunan kimseler için *çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Allah, bu şekilde korkutan ve ümit veren sıfatlarını bir arada zikretti ki kulları korku il ümit arasında olsunlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ı yardımıyla mümkündür.

165. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın bu insanoğlunu, mülkünde yüce zatı adına (O'nun hükümlerine göre) tasarrufta bulunan bir halife yapması, insana bahşettiği en büyük şereflerdendir. Sonra bu tasarruf, insanların himmetleri ölçüsünde birbirinden farklı olur. İnsanın himmetinin bu âlemden mana âlemine yükselmesi ölçüsünde ruha, bu kâinatta tasarruf etme imkânı verilir.

Avam halk, Allah'ın kendilerine verdiği maddi mülklerinde tasarruf ederler. Havas (seçkin veliler), himmetleriyle bütün varlık âleminde tasarruf ederler. Havassü'l-havas (velilerin içindeki seçkin ârifler) ise Allah ile (O'nun izin ve iradesine tâbi olarak) tasarrufta bulunurlar. Onların her işi, Allah'ın emriyle olur. Onlar bir şeye, "Ol!" dediklerinde, Allah'ın izniyle o şey oluverir. Bütün bunlar, Allah'ın iradesine, ezelî ilim ve kudretine bağlı olarak gerçekleşir. Yoksa, himmetler ne kadar yüksek olursa olsun, kader surlarını delip geçemez (ilâhî takdirde yazılmayan bir şeyi kimse yapamaz).

Sözün özü şudur: Kimin himmeti varlıklarda takılı kalır, kul onları müşahede eder ve asıl ihtiyacı olarak onları görürse o kimsenin kalbi eşya ile hapsedilir, mana âlemine bakamaz, onda bir tasarrufu olamaz. Kim de varlıkların sahibi yüce Allah ile birlikte olursa bütün kâinat onunla birlikte olur. Bu kimse, O'nun halifesi olarak, Allah'ın izniyle, bu kâinatta tasarruf eder. Daha önce zikredildiği gibi, onlar da farklı yetki ve derecelere sahiptir.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Allah sizi, yeryüzünün halifeleri yaptı."* Yani O sizi, sizler bedenlerinizle yeryüzünde iken ruhlarınızla bütün kâinatta tasarruf edecek halifeleri yaptı. *"Bazınızı diğer bazılarına göre derecelerle yükseltti."* İçinizden bazılarını aktab, evtad, nücebâ, nükabâ ve diğer sınıflardaki[145] velilerde yaptığı gibi, birbirinden üstün yaptı.

Velilerin dereceleri, yeri gelince zikredilmiştir. Allah Teâlâ bizleri onların izinden ayırmasın, onlara ihsan buyurduğu şeylerden, lutuf ve keremiyle, habibi ve peygamberi Hz. Muhammed Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem) hürmetine bizlere de ihsan buyursun. Âmin.

En'âm sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[145] Gavs, aktâb, evtâd, nücebâ gibi tabirler, belli görev ve sınıflardaki velilere verilen unvanlardır. Veliler, kendi aralarında farklı sınıflara ayrılır. Hepsine birden "ricâlü'l-gayb" da denir. Hadislerde geçen "Abdâl"lar da ricâlü'l-gaybdandır. Hepsi Allah'ın ordusundan olup sayı ve görevlerini en iyi Allah Teâlâ bilir. Velilerin sınıf ve dereceleri hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* 1/151-153; 2/555, 574; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ,* s. 118, 138, 331; *Kitâbü Sîreti'l-Evliyâ,* 2/33 (Beyrut 1992); Süyûtî, el-*Haberü'l-Dâl* (*el-Hâvî li'l-Fetâvâ* içinde), 2/471; Heytemî, *el-Fetâva'l-Hadîsiyye,* s. 322-323 (Mısır 1989); Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb,* s. 258; a.e.: Hakikat Bilgisi (trc. Süleyman Uludağ), s. 330; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir,* s. 335-341 (Beyrut 1998), Tehânevî, Keşşâfü *Istılâhâtü'l-Fünûn,* 2/846-847 (Beyrut: Dâru Sâdır); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde,* 10/322-327 (Beyrut 1989); Kedirî, *Sirâcü't-Tâlibîn Şerh alâ Minhâci'l-Âbidîn,* 1/259-264 (Dârü'l-Fikr, ts.; Dilaver Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf: Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı,* s. 134-188 (İstanbul: Şule Yayınları, 1997).

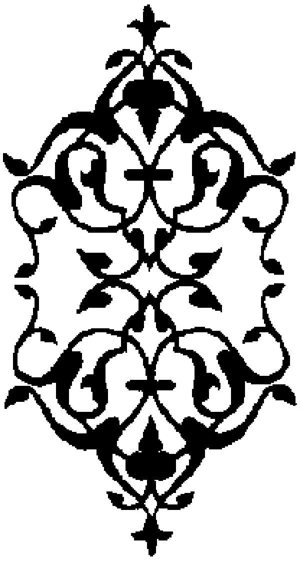

(7) A'RÂF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

A'râf sûresi Mekke'de inmiştir, ancak 163'ten 171'e kadar olan sekiz âyetin Medine'de indiği söylenmiştir. Medine'de inen âyetlerin 163-199 arasındaki âyetler olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Beyzâvî demiştir ki: "A'râf sûresi, 205 veya 206 âyettir."[146]

Sûrenin İçeriği: Bu sûrede şu ana konular işlenmiştir:

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdiği tevhid ve ilâhî hükümlere uymaya teşvik.

İlâhî hükümlere muhalefetten ve şeytana tâbi olmaktan sakındırma.

Şeytana tâbi olan geçmiş milletlerin cezası, dünyada başlarına gelen helâk ve ahirette görecekleri azap.

---

[146] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/331. Kûfe ve Medineli âlimlere göre, A'râf sûrenin âyet sayısı 206, Basra ve Şamlı âlimlere göre 205'tir (bk. Hafâcî, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 4/241). Bu farklılık, bir âyet üzerindeki durak ihtilafından ileri gelmektedir (Mütercim).

Önceki Sûre ile İrtibatı: Bu sûre, bir önceki sûrenin son âyetinde geçen, *"Hiç şüphesiz Rabb'inin azabı çok süratlidir ve bununla birlikte O, affedici ve çok merhametlidir"* (En'âm 6/165) âyeti için bir tamamlama niteliğindedir.

Sûre, Cenâb-ı Hak ile habibi Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem arasındaki rumuzlu kapalı ifadelerle başlamış ve yüce Allah ilk âyette şöyle buyurmuştur:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓصٓ ﴿١﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

1. ***Elif. Lâm. Mîm. Sâd***

Bu harfler, bir görüşe göre "el-Mustafa" kelimesinin kısaltılmış şeklidir. Âşıkların âdeti böyledir. Onlar, kendilerini gözetleyenlerden korunmak için, sevdiklerinin isminin bazı harflerini rumuz olarak kullanırlar. Buna göre mana şu olur: Ey peygamberliğimiz için halk içinden seçilip çıkarılmış habibim, bu kitap sana indirildi ...

Diğer bir görüşe göre bu harfler, üç âleme işaret etmektedir. Bunlar ceberût, melekût ve mülk âlemidir. Burada daha önce geçen elif lâm mîme sâd harfini ekledi, bununla Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) gayb âleminden haber verdiği şeylerde doğruluk ve sadakatine işaret etti. Bunun için bu sûrede, topluca kıssa ve haberleri zikretti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem), önceki peygamberlerin kıssalarını, asırlar boyu onların başından geçen şeyleri, onlardaki sır, hakikat ve ilâhî hükümleri anlatmak istediğinde ve yine Hz. Peygamber'in kendisine tahsis ettiği dini, yüce zatına has yolu belirtmek, olmuş ve olacak şeylerden haber vermek istediğinde onlara bu harflerle işaret ederek söze başlamaktadır.

Cenâb-ı Hak, bu harflerin sırrını, onların taşıdığı gizli ve ince manaları habibine bildirmiştir. Yüce Allah, kendisine verdiği daha önceki bir ilim ve doğru haberle, habibinin bu işaretleri tanıdığını bilmektedir. O, aynı zamanda ümmetinin avam tabakasının bu işaretleri tanımadığını da bilmektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu şekildeki hitabındaki muradı ümmetin bilmesi için Kur'an'dan uzun sûreleri onlarla başlatmıştır. Sahabe, tâbiîn, önceki âlim ve evliyalar gibi ümmetin içindeki havas tabakası ise bu sırlardan bir kısmına vâkıf olmuşlardır. Sanki bu sûre başlarındaki harfler, Kur'an sûrelerinin içerdiği manaların rumuzudur. Bu rumuzları (kapalı işaret ve sırları), ancak sıddıklardan rabbânî ârif ve âlimler bilir ..."[147]

Yüce Kur'an'ın İndiriliş Hikmeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kitabının indiriliş hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ ف۪ي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِه۪
وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾

2. ***(Bu), kendisiyle insanları uyarman, müminlere öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu Kur'an,* Rabb'in tarafından *sana indirilmiş bir kitaptır; artık ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı bulunmasın.* Yani onu yalanlayacak olanlara tebliğ edeceğin için, yalanlarlar korkusuyla içinde bir ağırlık ve sıkıntı oluşmasın.

Bir diğer mana: Onu tebliğde bir kusur ederim veya hakkını koruyamam diye içinde bir sıkıntı oluşmasın.

---

[147] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/412 (Beyrut 2008).

İçinde bir sıkıntı oluşmasın diye, sıkıntının nehyedilmesi, manayı kuvvetlendirmek içindir. Mesela sen birine, "Sakın seni burada görmemeyim!" dersin. Bunu sözünü kuvvetlendirmek için yaparsın. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Ondan dolayı göğsün hiç daralmasın; biz onu ancak, kendisine ulaşanları uyarman ve müminlere hatırlatmada bulunman için indirdik. Yani müminlere bir hatırlatma ve uyarı için indirdik; çünkü onlar Kur'an'ın öğütlerinden faydalanırlar.

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnkâr ehlini uyarmak ve onlara vaaz etmek için, çok ince bir siyasete, büyük bir hilme ve muazzam bir sabra ihtiyaç vardır. Buna, ancak peygamberler ve veliler gibi Allah'ı bilen marifet ehli ilim sahiplerinden büyük zatlar güç yetirir. Onların marifetleri çok yüksek, eziyet ve cefaya tahammüle karşı göğüsleri geniş olduğundan bu işi yapabilirler.

Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] göğüs darlığından nehyetmesi, kendisinden sonra kulları yüce Allah'a davet edecek vârislere bu işin dinî hükmünü bildirmek içindir. Yoksa Hz. Resûlullah, engin bir denizdir: Öyle ki içine salınacak sıkıntıyla karışıp bulanmaz. Nitekim İmam Bûsirî [rahmetullahi aleyh] bu konuda der ki:

"O (Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem]) bir denizdir; diğer insanlar ise onun yanında bir göl hükmündedir."[148]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'ân-ı Hakîm'e Uymaya Teşvik

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kitabına uymama teşvik ederek şöyle buyurdu:

اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۜ
قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَ ③

---

[148] Bu söz, Bûsîrî'nin, *el-Hemziyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı kasidesinde 141. beyitte geçmektedir. bk. Muhammed Halit Atâr, *el-Mecmûu'l-Kâmile li'l-Mütûn*, 1/127 (Beyrut 2006).

3. *Rabb'inizden size indirilene uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar az düşünüyorsunuz!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey insanlar, Kur'an'ın ve sünnetin hükümlerinden *Rabb'iniz tarafından size indirilene uyun"*; çünkü, *"O peygamber kendi hevâsından konuşmaz"* (Necm 53/3) âyetinin de belirttiği gibi, hepsi Allah tarafından vahyedilmiş hükümlerdir.

"Allah'ı bırakıp da sizi O'nun dininden saptıracak cin ve insanlardan başka dostlara uymayın."

Bir diğer mana: Size indirilen Kur'an ve Sünnet'i bırakıp başka dostların sözlerine uymayın; uyarsanız, onların emrettiği ve nehyettiği şeylere tâbi olup Rabb'inizden size indirilen şeyleri terketmiş olursunuz. Allah sizi en güzel şekilde uyarıp size apaçık öğüt verdikten sonra, O'nun dinini terkedip başkasına tâbi olmakla, haktan sapmış olursunuz. *"Ne kadar az düşünüyorsunuz!"* Bu, basiretin kapanıp kalplerin kör olmasındandır. Bu halden Allah'a sığınınız.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sevdiğinin emrettiği ve nehyettiği işlerde emrine uymak, sevenin iddiasında samimi ve sadık olduğunu gösterir. Ona ters hareket etmek ise sevgi iddiasında asılsız olduğunu ortaya kor. Bir ârif der ki:

Hakk'ı sevdiğin söylersin isyandan beri gelmezsin,
Bu muhal ve çelişkidir, bunu çok iyi bilesin

Sevginde sadık olsaydın, taatten geri durmazdın
Seven itaat eder dosta, bunu asla unutmazdın.[149]

Sevginin bir sevgilide toplanması, onun kemalini gösterirken, muhabbetin dağıtılması, sevginin zayıflığını gösterir. Bunun için bir şair der ki:

---

[149] Bu söz, Râbia el-Adeviyye'ye ait olarak nakledilmiştir (bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 61. bölüm).

Kalbim için dağınık dağınık hevâ vardı;
Nefsim seni görünce, toplandı bütün hevâm.
Bana imrenir oldu, önce özendiklerim;
Oldum vera' sahibi, sen olduğunda Mevlâm.

Kalbin muhabbetinin bir sevgilide toplanması ancak sevileni mükemmel şekliyle tanıdıktan sonra ve onun cemalinin nurlarıyla sırlarının kemalini müşahede ettikten sonra gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İtaatten Kaçmanın Cezası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ilâahî hükümlere uymaktan kaçınan kimselerin cezasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾
فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾
فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِينَۙ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ
عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَٓائِبِينَ ﴿٧﴾

4. ***Biz nice beldeleri helâk ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut öğle vakti istirahat ederlerken geldi.***

5. ***Azabımız onlara geldiğinde, yakarışları, "Biz gerçekten zalim kimselerdik" demekten başka bir şey olmadı.***

6. ***Biz, kendilerine peygamber gönderdiğimiz insanlara*** *(onlara uyup uymadıkları hakkında)* ***elbette hesap soracağız, peygamberlere de*** *(ümmetiniz size ne cevap verdi diye)* ***soracağız.***

7. ***Ve onlara*** *(işin aslını)* ***gerçek bir ilimle anlatırız. Biz, hiçbir zaman onlardan uzak değildik ki!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz, geçmişte, emrimize isyan ettiklerinde ve peygamberlerimizin getirdiklerine aykırı gittiklerinde nice beldeleri helâk ettik. Onlara azabımız geceleyin geldi*; Lût kavmini helâk eden azap gibi." Gelen azap memleketlerinin altını üstüne çevirdi; seher vakti üzerlerine taş yağdırıldı.

"*Yahut, azabımız bazılarına öğle vakti,* günün ortasında *istirahat ederlerken geldi.*" Şuayb peygamberin kavmi gibi. Onların üzerine gökten bir ateş inerek hepsini yaktı. Âyette geçen "yevmü'z-zulle azabı" (Şuarâ 26/189) yani bulutun gölge yaptığı günün azabı budur. Bu iki vakit özellikle zikredildi; çünkü onlar dinlenme ve istirahat vaktidir. Bu vakitlerde gelen azap daha acı ve feci olur.

"*Azabımız onlara geldiğinde,* yardım için çağırış ve *yakarışları, 'Biz gerçekten zalim kimselerdik' demekten başka bir şey olmadı.*" Yani onlar, içinde bulundukları halin yanlış olduğunu anladıklarında, esef ve hüzünle zulümlerini itiraf ettiler.

Bir diğer mana: Onların yalvarışları, bir âyette geçtiği gibi, ancak şöyle demek oldu: "*Vah bize! Gerçekten biz, zalim kimselerdik! Biz onları biçilmiş bir ekin ve sönmüş bir ateş yani ölü haline getirene kadar onların bu şekilde feryatları devam etti*" (Enbiyâ 21/14-15).

"*Biz,* onları diriltip kabirlerinden kaldırarak huzurumuza getirdiğimiz zaman, *kendilerine peygamber gönderilen insanlara* onların peygamberliğini kabul edip etmediklerini ve onlara ne cevap verdiklerini *elbette soracağız*. Aynı şekilde *peygamberlere de,*'Davetinize ne karşılık verildi?' diye *soracağız*".

Bu sualden murat, kâfirleri kınayıp azarlamak ve suçlarını yüzlerine çarpmaktır. Eğer, "'*Mücrimlere günahları sorulmaz!*' (Kasas 28/78) âyetinin manası nedir?" denirse, cevap şudur: Buradaki durum ayrıdır. Âyetin manası, onların hallerini bilmek için kendilerine bir şey sorulmaz, demektir; çünkü Allah Teâlâ, onların her halini bilmektedir ve zaten günahkâr halleri yüzlerinden bilinmektedir.

Bir diğer izah şudur: Birinci durum yani yaptıklarından sual sorulması, hesap görme anında gerçekleşir; ikinci durum yani kendilerine bir şey sorulmama ise azap anında olur.

Cenâb-ı Hak son âyette şöyle buyuruyor: *"Ve onlara* yani peygamber ve ümmetlere, *olup biteni gerçek bir ilimle anlatırız."* Peygamberlere, ümmetleri tarafından tasdik edilmelerini veya yalanlanmalarını anlatırız. Ümmetlere de, peygamberlerine karşı nasıl davrandıklarını anlatırız; onlara karşı hürmet ve saygı mı gösterdiklerini yoksa kendilerini inkâr mı ettiklerini haber veririz.

Bir diğer mana: Peygamberlere, kavimleri hakkında bildiklerimizi anlatırız. Onlar, kıyamet günü, *"Bizim bir ilmimiz yok; hiç şüphesiz sen bütün gaybı bilensin!"* (Mâide 5/109) dedikleri zaman Allah, kendilerine ümmetlerinin onlara nasıl karşılık verdiğini anlatır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz gerçek bir ilimle onlara anlatırız."* Yani, onların bütün hallerine vâkıf olduğumuzdan, gizli açık her şeylerini bildiğimizden, gerçek bir ilimle hallerini haber veririz. *"Hem biz, hiçbir zaman onlardan uzak değildik ki,* onların hallerinden herhangi bir şey bize gizli kalsın." Tam aksine biz, onların gizli ve açık her şeylerini ihata etmiş olarak yanlarında hazırdık.

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir kavmi ancak ilâhî hükümleri zayi ettiğinden ve hakikatleri inkâra saptığından dolayı helâk etmiş ve ona azabı tattırmıştır. Kim bu iki şeyi (şeriatı ve hakikati) birlikte gözetirse selâmeti bulur, iki cihanda kerametе erer. Kim de onlardan birini veya ikisini zayi ederse her iki cihanda azaba uğrar. Başına bir helâk geldiğinde onun yapacağı tek şey, zulmünü ve kusurunu itiraf etmektir; çünkü artık amel ve gayret fırsatı kalmamıştır. O zaman da pişmanlık fayda vermez. O an, ayakların kaydığı andır. Öyleyse böyle bir duruma düşmeden önce acele tövbeye koş, kalp kırıklığına bürün, Allah'ın özel olarak seçilmiş peygamberi Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) dinine sarıl, tek ve kahhâr olan Allah'ı tanı, salihlerin ve büyük âriflerin sohbetine gir. Bütün bunları kabrine girmeden önce yap. Kabre girdiğinde orayı ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur olarak bulursun.

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü peygamberlerine kendilerine ümmetleri tarafından ne cevap verildiğini sorduğu gibi, davet ve irşadda onların halifeleri olan ârif velilere de halkın kendilerine tâzim veya inkâr adına ne yaptığını sorar. Velilerini hürmet ve tâzimle yüceltenleri, illiyyîn makamlarına yükseltir; onları inkâr eden müminleri de ehl-i yemin avam halkın derecesine indirir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Amellerin Tartılması Haktır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, amellerin ölçülüp tartılacağını zikrederek şöyle buyurdu:

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا
بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

8. *O gün tartı haktır. Kimin* (sevap) *tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*

9. *Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini zarara sokmuş kimselerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O gün tartı haktır."* Kıyamet günü, peygamberlere ve ümmetlerine hesap sorulduğunda adalet ve hak üzere amellerin tartılması gerçekleşecektir.

Âlimlerin çoğunluğu şu görüştedir: Amellerin yazıldığı sahifeler, bir dili ve iki kefesi olan bir terazide tartılır. Bütün halk ona bakar. Bu, adaleti göstermek ve bahaneleri kesip atmak için böyle yapılır. Onlara amellerinden hesap sorulup dilleri yaptıklarını itiraf ettiği gibi, ona âzaları da şahitlik eder. Bu görüşü şu hadis-i şerif de desteklemektedir.

"Kıyamet günü bir adam terazinin başına getirilir. Ona aleyhine olacak günahlarla dolu doksan dokuz tane dosya getirilir. Her bir dosya, gözün görebildiği uzunluktadır. Onun için bir de içinde kelime-i şehadet yazılı bir kâğıt çıkarılır. Dosyalar terazinin bir kefesine, kâğıt diğer kefesine konur; tek kâğıt o kadar dosyaya ağır gelir. Yüce Allah'ın ismine hiçbir şey ağır gelemez."[150]

Diğer bir görüşe göre, kıyamet günü mîzanda insanların kendileri tartılacaktır. Bu görüş de Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) rivayet edilen şu hadise dayanmaktadır.

"Kıyamet günü, şişman besili bir adam getirilir; terazide tartılır, Allah katında bir sivri sineğin kanadı kadar ağırlık ve değeri olmaz."[151]

Burada anlatılmak istenen mana şudur: Bu kimse, dünyada inkâr ve isyanda hevâsına tâbi olduğu için kıyamet günü Allah katında hiçbir değeri bulunmaz, alçalmış ve küçülmüş bir hale düşer.

Cenâb-ı Hak, sonra amellerin durumunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"*Kimin* iyilikleri veya iyiliklerinin *tartıldığı tartıları ağır gelirse işte onlar, ebedî kurtuluşa eren ve dâimî nimetlere kavuşanlardır."*

Âyete, "tartılar" manasını verince, bir insan için birden çok terazi kurulacağı, her birinde değişik amellerin tartılacağı anlaşılıyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar,* temiz fıtratlarını zayi edip onu helâke götüren işleri yaparak *kendilerini zarara sokanlardır. Bunun sebebi,* onların âyetlerimizi tasdik etmek yerine inkâra saparak, onun hükümleriyle amel etmek yerine haddi aşıp isyana dalarak *âyetlerimize karşı zulüm ve haksızlık etmiş olmalarıdır."*

Allah Teâlâ'dan bizleri kötü âkıbetten korumasını dileriz.

---

[150] Hadis için bk. Tirmizî, İmân, 17; Ahmed, *Müsned,* 2/213; İbn Mâce, Zühd, 35; Hâkim, *Müstedrek,* 1/6; İbn Hibban, *Sahîh,* nr. 225.

[151] Buhârî, Tefsîru Sûre (18), 6; Müslim, Münâfikîn, 18; Ahmed, *Müsned,* 5/154.

8-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefse ağır gelen bütün hayırlı ameller, mîzanda ağır gelecek amellerdir. Çünkü nefse ancak hak olan ameller ağır gelir. Nefse hafif gelen bütün ameller de (genelde) mîzanda hafif gelecek amellerdir; zira nefse, içinde bir hazzı ve hevâsı olan ameller kolay gelir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sana iki işten hangisinin hayırlı olduğu karışık gelirse onların nefse en ağır gelenine bak ve ona uy, hayırlı iş odur. Çünkü nefse ancak hak olan şeyler ağır gelir."

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] demiştir ki: "Vallahi kulun mîzanı, ancak hakka uyarak ağır gelir; mîzanını hafif gelmesi ise ancak hevâya uyduğu için olur." Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün mîzan (tartı) haktır"* âyetinin bir manası budur. Bu söz, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde geçmiştir. Bu söylediklerimiz, nefs-i mutmainnenin dışındaki nefislere aittir. Nefs-i mutmainneye gelince, ona salih amellerden hiçbir şey ağır gelmez; o, manevi terbiyesinde kemal noktaya ulaştığı için ona bâtıl işler ağır, hak olan işler hafif gelir. Yüce Allah en doğrusunu bilir.

İnsana Tahsis Edilen Özel Nimetler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanlara verdiği nimetleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلاً
مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

10. ***Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vesileleri hazırladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik;* orada bina yapma, mesken kurma, ağaç dikme, ekin ekme, ziraat türü işlerle bunların dışında çeşitli şekillerde tasarruf edersiniz. *Orada sizin için,* ticaret ve diğer sanatlar gibi birçok *geçim vesileleri hazırladık. Sizler bunca nimete karşı ne kadar da az şükrediyorsunuz."* Onları size verene inkâr ve isyanla karşılık veriyorsunuz. Bu durumda siz, nimetlerin elinizde çekilip alınmasını ve onların yerine azaba uğratılmayı çoktan hak ettiniz; eğer Allah'ın ihsanı ve rahmeti olmasaydı, hak ettikleriniz başınıza gelirdi.

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yeryüzünde temkin ve tasarruf nimeti, bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya bağlanmış tecrid ehline (mâsivadan gönlünü çeken âriflere) nasip olmuştur. Onlar, yeryüzünde istedikleri yere giderler, sofraları önlerinde hazırdır; ondan istediklerini yerler. Bu zatlar, engelleri ve dünya işleriyle meşguliyetleri az olduğundan, dinlerini sağlam bir şekilde yaşarlar. Gerçek şu ki bütün dünya Allah ile ayakta durmaktadır. Âriflerin rızıkları hiç hesap etmedikleri yerden gelir. Dünya onlara hizmet eder. Onlar dünyaya hizmetçilik yapmazlar. Bir kudsî hadiste yüce Allah dünyaya şöyle buyurmuştur:

"Ey dünya, bana hizmet edene sen de hizmet et; sana hizmet edeni is yor!"[152]

Kim şükürde kusur ederse ona, *"Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim sebepleri sağladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"* âyetiyle bir kınama gelir. Kim de şükrederse ona, âyetin müjdesiyle şöyle denir:

"Biz ise yer yeryüzünde zayıf bırakılmış kimselere lutufta bulunmak, onları önderler yapmak ve kendilerini yeryüzüne vâris kılmak istiyorduk. Ayrıca onlara yeryüzünde güç ve imkân vermek istiyorduk ..." (Kasas 28/5-6).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[152] Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd;* nr. 14, Ebû Nuaym, *Hilye,* 3/194.

Yaratılış Nimeti

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, kullarına verdiği ilâhî yardım nimetini zikrettikten sonra gelen âyette de yaratılış nimetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا
اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدٖينَ ⑪ قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَۜ
قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُۚ خَلَقْتَنٖي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ ⑫ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا
فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ فٖيهَا فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرٖينَ ⑬ قَالَ اَنْظِرْنٖي
اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ⑭ قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرٖينَ ⑮ قَالَ فَبِمَٓا اَغْوَيْتَنٖي لَاَقْعُدَنَّ
لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقٖيمَۙ ⑯ ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ
وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَٓائِلِهِمْۜ وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرٖينَ ⑰ قَالَ اخْرُجْ
مِنْهَا مَذْؤُ۫مًا مَدْحُورًاۜ لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعٖينَ ⑱

11. ***Hiç şüphesiz sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, "Âdem'e secde edin!" diye emrettik. İblîs hariç hepsi secde ettiler; o secde edenlerden olmadı.***

12. ***Allah, "Ben sana emrettiğim zaman seni secde etmekten alıkoyan nedir?" dedi. (İblîs), "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın!" dedi.***

13. ***Allah, "Öyle ise in oradan; orada büyüklük taslamak senin için uygun değildir. Çık! Çünkü sen aşağılanıp hor hakir bırakılmış birisin!" dedi.***

14. ***İblîs, "Bana, (insanların) dirilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi.***

15. ***Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu.***

16-17. ***İblîs," Öyle ise beni azdırmana karşılık, yemin olsun ben de onları saptırmak için senin doğru yoluna oturacağım. Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi.***

18. ***Allah buyurdu: "Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Onlardan kim sana uyarsa sizin hepinizi muhakkak cehenneme dolduracağım!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz sizi yarattık."* Yani babanız Âdem'i önce şekil verilmemiş bir toprak olarak yarattık. *"Sonra size şekil verdik."* Yani babanız Âdem'in yaratılışını şekillendirdik. Allah, Hz. Âdem'in yaratılmasını ve şekillendirilmesini, bütün halkın yaratılışı ve şekillenmesi yerine koydu; çünkü o, insanlığın asıl maddesidir. Buna göre mana şu olur: Biz, babanız Âdem'i yaratıp sonra şekil vererek sizi yaratmaya ve sonra şekil vermeye başladık.

Âyet şöyle edvam ediyor: *"Sonra da meleklere, 'Âdem'e* hürmet ve tâzim için *secde edin!' dedik."* Çünkü onlarda olmayan hususiyetler Âdem'de mevcuttu. Bir de bu şekilde Allah, emrine boyun eğenle eğmeyeni ortaya çıkarmak istedi.

"İblîs hariç hepsi Âdem'e secde ettiler; o, secde edenlerden olmadı."

"Hak Teâlâ, İblîs'e, 'Ben sana secde etmeni emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?' dedi." Burada kınanan durum, secdenin terkedilmesidir.

Âyette şu duruma da bir delil vardır: Hiçbir kayıt konmadan verilen bir emir, onun farz olduğunu ve derhal yapılması gerektiğini gösterir.

"İblîs, şu şekilde cevap verdi: 'Ben ondan daha hayırlıyım.'" Yani, "Beni secdeden engelleyen şey, benim ondan daha hayırlı olmamdır, üstün olanın, kendinden daha aşağıda olana secde etmesi güzel olmaz, ona böyle bir emrin verilmesi nasıl uygun olur?" demek istedi.

İblîs, ilk tekebbür eden, kibirlenip karşı gelen ve bunun yolunu açan varlıktır. Yine iyilik ve kötülüğü aklı ile belirlemeye çalışan ilk varlık da odur. İblîs bu itirazı ile kâfir oldu; çünkü onun küfrü, bilerek Allah'ı ve ahireti inkâr şeklinde değil, inatla itiraz şeklindedir.

İblîs sonra, kendince üstünlük gerekçesini şöyle açıkladı: *"Sen beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın!"* İblîs, toprak ve ateşin çamurdan daha hayırlı olduğuna inandı, bu konuda büyük bir yanılgıya düştü. İblîs şunu bilemedi: Üstünlük, bir şeyin sadece maddesiyle değil, onun netice ve meyveleriyle ortaya çıkar. Hiç şüphesiz topraktan ürünler, ekin ve meyveler gibi sayısız faydalar ortaya çıkmaktadır.

Beyzâvî demiştir ki: "İblîs, bütün fazileti yaratıldığı maddede gördü; o maddeyi yaratanla sahip olunan fazileti unuttu. Nitekim Cenâb-ı Hak, başka bir âyette buna şöyle işaret buyurmuştur: *"Ellerimle yarattığım bir kimseye secde etmekten seni alıkoyan nedir?"* (Sâd 38/75). Yani vasıtasız olarak, bizzat kendim yarattığım varlığa secde etmene mani nedir?

İblîs, fazileti maddede görüp Hz. Âdem'in yatılış şeklindeki üstünlük ve faziletten de gafil kalmıştır. Cenâb-ı Hak, onun yaratılış şekli hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Onu (insan şeklinde) düzenleyip ruhumdan üflediğim zaman, kendisi için secde edin!" (Hicr 15/29).

İblîs, Hz. Âdem'in yaratılış gayesindeki üstünlük ve faziletten de gafil kalmıştır. İşin aslı, Hz. Âdem'in bu gayeye göre özel sıfatlarla yaratılmış olmasıdır. Bunun için, Hz. Âdem'in meleklerden daha bilgili olduğu, onda, başkasında bulunmayan hususiyetlerin bulunduğu ortaya çıkınca, Cenâb-ı Hak meleklere, Hz. Âdem'e secde etmelerini emretti."[153]

İblîs'in inadı ortaya çıkınca, Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu:

"Öyle ise oradan, yani gökten veya cennetten *in! Orada büyüklük taslaman* ve isyan etmen *senin için doğru değildir;* orası huşû sahibi itaatkâr kulların vatanıdır." Bu bize şunu gösteriyor: Cennet ehline kibir layık ve yakışır bir iş değildir. Allah Teâlâ, İblîs'i cennetten sırf isyanı için değil, asıl kendini beğenip kibre düştüğü için yeryüzüne indirdi. Ona,

---

[153] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/333.

"Oradan çık! Sen, kibrinden dolayı Allah'ın hor ve hakir ettiği birisin!" buyurdu.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yüceltir; kim de kibir gösterirse Allah onu alçaltır."[154]

"İblîs, kovulduğunu görünce, Allah'tan mühlet isteyerek *şöyle dedi: 'Bana, insanların dirilecekleri güne kadar mühlet ver';* ölümümü tehir et, beni öldürme, bana vereceğin azabı hemen verme!"

Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu. Bu âyet, İblîs'in istediğinin verildiğini gösteriyor. Fakat ona verilen süreyi diğer bir âyette belirtilen süre olarak anlamak gerekir. O âyette, *"Sana, bilinen vakte (kıyamete) kadar mühlet verildi!"* (Hicr 15/37-38) buyrulmuştur. Bu, birinci sûra üfürülme anıdır.

İblîs şöyle dedi: "Sen bana mühlet verdikten sonra, *ben de senin beni azdırmana karşılık, yemin olsun onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım* ve bana hangi yol mümkün ise o yoldan onları azdırmaya çalışacağım. Senin doğru yolun, onları sana ulaştıran yoldur; ben onun üzerine oturup onları bu yoldan geri çevireceğim. *Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım;* onlara dört bir cihetten geleceğim."

Bu, şeytan için nasıl mümkün oluyorsa o şekilde insanlara musallat olacağını ifade etmektedir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir: "Önlerinden maksat dünyadır; şeytan onlara dünyayı süsler. Arkalarından maksat ahirettir; şeytan onlara ahireti unutturur. Sağlarından maksat iyiliklerdir; şeytan onları güzel işlerden uzak tutmaya çalışır. Sollarından maksat kötülüklerdir; şeytan onlara kötü işleri güzel gösterir."

Allah Teâlâ, şeytana insanlara üstlerinden ve ayaklarının altından yanaşma imkânı vermemiştir; çünkü rahmet üstten iner, onunla insanlar arasına bir şey giremez. Alttan gelme yolu da kapalıdır. Ayrıca, alt taraflar, tevazu ve huşû mahalleridir; insan başını secdeye koyup Rabb'ine yalvardığı zaman, tam bir tevazu haline büründüğü için nurlar çok olur, şeytanı yakar. Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

---

[154] İbn Mâce, Zühd, 16; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 1104; Ahmed, *Müsned,* 3/76; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/72.

"Üst, tevhiddir, alt ise İslâm'dır; şeytanın kula tevhid ve İslâm tarafından gelip zarar vermesi mümkün değildir."

İblîs'in sözü şöyle bitiyor: *"Sen onların çoklarını,* sana itaat eden *şükredenlerden bulmayacaksın!"*

Sûfilerden biri demiştir ki: "Eğer şükürden daha büyük bir makam olsaydı, İblîs muhakkak onu zikrederdi."

Demek ki şükür, manevi makamların en büyüğüdür; o, İblîs'in üzerinde oturup pusu kurduğu dosdoğru yoldur.

Şükür, yüce Allah'a verdiği nimetlerle isyan etmemektir.

Şükür, bütün âzaları Allah'a itaatte kullanmaktır.

Şükür, nimette onu vereni görmektir.

İblîs, *"Onları saptıracağım ve çoğunu şükredenlerden bulmayacaksın"* sözünü bir zanna yani tahmine göre söylemiş, fakat maalesef onun bu zannı gerçekleşmiştir. Şu âyet bunu ifade etmektedir: *"Gerçekten İblîs onlarda zannını gerçekleştirdi"* (Sebe 34/20).

Allah Teâlâ İblîs'e şöyle buyurdu: *"Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan,* gökten veya cennetten *çık!* Vallahi, *onlardan kim,* inkârda *sana uyarsa hepinizi,* seni ve sana tâbi olanları *cehenneme dolduracağım!"*

Bir uyarı: Fahreddin-i Râzî tefsirinde, Şehristânî'den nakille şunu zikretmiştir:

Hz. Âdem'e secde emrinden sonra, İblîs'le melekler arasında şöyle bir münazara geçti. İblîs onlara dedi ki:

"Allah Teâlâ'nın beni yoktan var eden olduğunu kabul ediyorum; O, bütün mahlûkatı da yoktan yaratandır; fakat O'nun beni ve halkı yaratmasındaki hikmetiyle ilgili yedi sorum olacak.

1. Allah'ın halkı yaratmadaki hikmeti nedir? Özellikle şunun cevab önemli: Allah, kâfiri yarattığı sırada, onun, daha sonra başına gelecel azap ve elemleri hak edecek bir halde olmadığını biliyordu.

2. Allah'ın beni ve halkı mükellef tutmasının hikmeti nedir? Şu malumdur ki bundan Allah'a hiçbir fayda ve zarar olmaz. Hem mükelleflere dönecek bütün sonuçları (rahmet veya azabı) Allah hiçbir vasıt olmadan da onlara vermeye kadirdir.

3. Allah beni, taati ve marifetiyle mükellef tuttu, peki bana niçi Âdem'e secde etmeyi emretti?

4. Ben kendisine isyan edince Allah beni niçin lânetledi? Halbuk bunda O'nun ve başkasının bir faydası yoktur.

5. Allah beni lânetleyip kovdu, peki bana tekrar cennete girme v Âdem'e vesvese verme imkânı niçin verdi?

6. Allah bana bu imkânı da verdi, peki sonra beni Âdem'in çocuklarına niçin musallat edip onları aldatma ve saptırma imkânı verdi?

7. Sonra ben, insanları aldatmak için Allah'tan uzun bir mühlet istedim; Allah bana niçin mühlet verdi? Malumdur ki âlem şerden boş v arındırılmış olsaydı, daha hayırlı olurdu!"

Bu haberi nakleden İncil şârihleri demişlerdir ki: "Allah ona azame perdesinden şöyle vahyetti: 'Sen beni tanımadın; eğer beni tanısaydın benim hiçbir işime itiraz edilmeyeceğini bilirdin. Ben, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan ve kendisine yaptıklarından hesap sorulmayan Allah'ım."

Şehristânî[155] demiştir ki: "Şunu bil ki öncekiler ve sonrakiler bir araya gelip de bu konuda aklın güzel ve çirkin değerlendirmesine göre bi hüküm vermeye kalksalar, bu şüphelerden bir kurtuluş yolu bulamaz işin içinden çıkamazlardı. Fakat onlara yüce Allah'ın verdiği cevabı verdiğimizde, şüpheler yok olur, itirazlar ortadan kalkar."[156]

---

[155] Tesbitimize göre, bu son değerlendirme, Şehristânî'ye değil, Fahreddin-i Râzî'ye aitti bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/216-217 (Bakara 34. âyetin tefsiri).

[156] bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/216-217; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 23-25. Râzî'de v tercüme ettiğimiz *el-Bahrü'l-Medîd'de* Şehristânî'nin nakli aynen değil, mana olarak verilmiştir (Mütercim).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim, marifet nuruyla güzel düşünür, ilâhî hikmet ve kudretin sırlarını tanırsa ona, bu tür şüphelere cevap vermek zor değildir. Yukarıda geçen şüphelere kısaca cevap vereceğim:

Allah Teâlâ'nın, halkı yaratmasının hikmetine gelince, Cenâb-ı Hak, kendileriyle tanınmak için halkı yaratmıştır. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ben bilinmeyen bir hazineydim; bilinmeyi istedim, bunun için kendileriyle tanınayım diye halkı yarattım."[157]

Allah Teâlâ, kendilerinde kudretinin eserleri ve hikmetinin sırları ortaya çıksın diye halkı yarattı. Kâfirleri elemlerle azaba uğratmasına gelince, bunun hikmeti onda el-Müntakim (intikam alan) isminin gereğinin ortaya çıkması için böyle takdir buyurmuştur.

Kulları mükellef tutmanın hikmetine gelince; bu, kullara karşı delili ortaya koymak, iyiliği hak edenle azabı hak edenin birbirinden ayrılmasını sağlamaktır. Yüce Allah, kullara emirlerini bildirerek delili ortaya koyduktan sonra, birine azap ettiğinde zalim olmaz. Âyette buyrulduğu gibi, *"Rabb'in hiç kimseye zulmetmez"* (Kehf 18/49). Bu şekilde hepsinde adalet tecelli eder.

Allah Teâlâ'nın İblîs'e, Hz. Âdem'e secde etmesini emretmesine gelince, bunun hikmeti şudur: İblîs, Allah'ı sevme iddiasında bulundu. Muhabbetin gereği, sevdiğinin yapılmasını istediği her işte emrine uymaktır. Bu itaat de ancak kendi cinsine veya kendinden aşağıda olana boyun eğmede çok zor olur. Cenâb-ı Hak İblîs'e, kendi zannına göre ondan daha düşük seviyede olana secde etmesini emretti ki onun muhabbet iddiasındaki yalanı ortaya çıksın.

Allah Teâlâ'nın, İblîs'e lânet edip cennetten kovmasına gelince, bu, sözünde yalancı olanın ve emre isyan edenin cezasıdır. Gerçi onun kovulacağı Allah Teâlâ'nın ezelî ilminde mevcuttu, fakat O'nun yüce hikmeti, bunu gerektiren sebeplerin peş peşe yaşanmasını ve istenen sonucun oluşmasını gerektirdi. İblîs'in secdeye yanaşmayışı ve itiraz etmesi, Allah'ın ilminde kendisi için takdir edilen şeyin ortaya çıkmasına bir sebep oldu.

---

[157] Hadis ve değerlendirmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2014.

Aynı şekilde onun Hz. Âdem'e vesvese vermesi de, Allah Teâlâ'nın ilminde bulunan cennetten çıkmasının zuhurunda bir sebep oldu.

İblîs'in önce cennete yerleştirilmesinin hikmetine gelince bu, Hz. Âdem'in ilâhî ilimde mevcut olan inme işine bir sebep oluşturması içindir; çünkü ilâhî hikmet her şeyin bir sebeple meydana gelmesini gerektirdi.

İblîs'in, âdemoğullarına musallat edilmesine gelince bu, onun kaderde takdir edilen kirli ve kötü işleri bir temizleme görevi yapması içindir (yani kötü işler şeytana nisbet edilerek Allah'a karşı edepli olmamız sağlanır). Çünkü kâinatta inkâr, iman, taat, isyan türü her iş ancak tek ve kahhâr olan Allah'ın dilemesiyle olmaktadır. Hakikat gözüyle bakıldığında, bu âlemde O'ndan başkasına ait bir fiil yoktur, fakat Allah bize edep öğretti; bunun için, olumsuz şeyler kendilerine nisbet edilsin diye şeytan, nefis ve hevâyı yarattı. Allah Teâlâ, içinde kemal ve hayır bulunan işleri, kendi zatına nisbet etti. İçinde noksanlık ve şer olan işleri ise nefis ve şeytana nisbet etti. Bunu, ilâhî huzurda Allah'a karşı edep öğretmek için yaptı.

Allah Teâlâ'nın, İblîs'e kıyamete kadar mühlet vermesine gelince bu, insanların yanında kötü işlerin nisbet edileceği sebebi devamlı bulundurmak içindir. İnsanlar ölene kadar başlarına gelen kaderin acı tecellilerini (kötü ve olumsuz işleri) şeytana nisbet ederek Allah'a karşı edebi korurlar.

İblîs'in, "Eğer âlem şerden (kötülükten ve kötülük sebeplerinden) boş olsaydı, bu daha hayırlı olurdu!" sözü, tam bir mugalata yani safsatadır. Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti, bu âlemde iki zıt şeyin, yani hayır ile şerrin birlikte olmasını gerektirmiştir. Allah Teâlâ'nın ilâhî isimlerinin eserlerinin ortaya çıkması için tecelli ve zuhur onlarla olmaktadır. Mesela Cenâb-ı Hakk'ın "el-Müntakım" ve "el-Kahhâr" ism-i şerifleri, bizim anladığımız alanda şer işlerin bulunmasını gerektirmektedir; bu O'nun intikam alma ve şahısları yakalayıp hesap sorma sıfatının ortaya çıkması için lazımdır. Bilindiği gibi, bir sultan, celâl ve cemal sıfatlarıyla tanıtılıyorsa, bu sıfatların şerefi ancak onun memleketinde bu sıfatların eserlerinin görülmesiyle ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hakk'ın İblîs'e, "Sen beni gerçek olarak tanımadın ..." sözü şunu gösterir: Eğer İblîs, yüce Allah'ı hakkıyla tanısaydı, itiraz ettiği bu şeylerin sırrını, bizim açıkladığımız gibi anlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâinatın zâhiri, ağyarla, yani Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklarla doludur; bâtını (içi, hakikat âlemi) ise, ilâhî nur ve sırlardan ibarettir. Kim kâinatın zâhirinde kalırsa olan işlere hep itiraz ve inkârla meşgul olur; kim de derin görüşüyle kâinatın bâtınına (işin hakikatine) bakabilirse o da hep marifet ve hakkı ikrar ile meşgul olur. Herhalde İblîs, kendisine, Hz. Âdem'e secde emri verildiği zaman ancak dışa baktı, zâhirde kaldı; eğer işin iç yüzüne bakabilseydi tek ve kahhâr olan Allah için Âdem'e ilk secde eden o olurdu.

Hz. Âdem'in Cennetten Dünyaya İndirilmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. Âdem'in cennete girmesini ve oradan çıkmasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَيَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ
لَهُمَا مَا وُۨرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ
الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّ۪ي
لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَۙ ﴿٢١﴾ فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا
سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۜ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَٓا اَلَمْ
اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَٓا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٢﴾

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ
﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ
اِلٰى حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

19. *(Allah buyurdu ki): Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin, dilediğiniz meyvelerden yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.*

20. *Şeytan, kendilerine kapalı avret yerlerini onlara göstermek için ikisine vesvese verdi ve, "Rabb'iniz size bu ağacı melek veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı" dedi.*

21. *Ayrıca onlara, "Ben gerçekten size samimi olarak öğüt verenlerdenim" diye yemin etti.*

22. *Böylece onları aldatarak ağaçtan yemeye sevketti. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rab'leri onlara şöyle seslendi: "Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?"*

23. *(Âdem ile Havva) Dediler ki: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*

24. *Allah şöyle buyurdu: "Birbirinize düşman olarak (yeryüzüne) inin! Sizin için yeryüzünde yerleşme ve bir süreye kadar faydalanma vardır."*

25. *Allah dedi ki: "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (diriltilip) çıkarılacaksınız."*

Tefsir

Allah buyurdu ki: *"Ey Âdem! Sen ve eşin* Havva *cennete yerleşin,* dilediğiniz yerden, istediniz *meyvelerden yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın!"*

Bu ağaç incir, üzüm veya buğdaydır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra,* emre muhalefetinizle kendinize *zulmedenlerden olursunuz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. *"Şeytan, kendilerine kapalı avret yerlerini göstermek için ikisine vesvese verdi."* Yani onlara, avret yerlerini açmak ve içinde bulundukları güzel halden çıkarmak için vesvese verdi. O zamana kadar Hz. Âdem ile Havva kendi avret yerlerini görmedikleri gibi, birbirinin avret yerini de görmüyorlardı. Bunda şuna bir delil vardır: Hiçbir ihtiyaç yokken eşinin yanında avret yerine açmak, temiz tabiatlar tarafından hoş karşılanmayan bir durumdur.

Şeytan onlara şöyle dedi: *"Rabb'iniz size bu ağacı sizin melek olmanızı istemediği için yasak etti."*

Bazıları bu âyeti, meleklerin peygamberlerden üstün olduğuna bir delil göstermişlerdir. Bu, doğru değildir. Ona verilecek cevap şudur: Eşyanın hakikatlerinin değişmeyeceği bilinen bir gerçektir (Hz. Âdem ile Havva, insanlıktan çıkıp melek olunmayacağını biliyorlardı), onlar ancak, melekler gibi yeme içmeden kurtulacakları bir hale ulaşmaya rağbet ettiler ve böylece kendilerine cennette ebedî olarak kalmak mümkün olacağını düşündüler. Bunun için İblîs, *"Yahut cennette ebedî kalanlardan olmanızı istemediği için ondan yemenizi yasakladı"* demiştir.

"Rabb'iniz size bunu ancak şunun için yasakladı ..." âyetinden şu sonuca varmak mümkündür: Hz. Âdem (aleyhisselâm), kendisine yapılan yasaklamayı unutmadı, yoksa âyette böyle buyrulmazdı. Tâhâ sûresi 115. âyetinde geçen, *"Âdem unuttu ..."* sözünün manası, Âdem, şeytanın kendisine düşman olduğunu unuttu, demektir. Bunun için onun nasihatine güvendi ve dediğini kabul edip yaptı. Hatta, *"Bu ağaçtan yeme!"* emrini, gösterilen ağaç manasında yorumladı ve yasağın sadece o ağaca ait olduğunu, aynı cinsten diğer ağaçları kapsamadığını düşünerek onun cinsinden yedi; bunu da cennette ebedî olarak kalma arzusuyla

yaptı; fakat şeytan onu, işin zâhirine göre hareket ettirip ihtiyatı terkettirerek aldattı.

Aslında İblîs, bununla onları cennetten çıkarmayı kastetmedi, onun tek kastı onları bulundukları mertebeden aşağı indirmek ve kendisinin uzaklaştırıldığı gibi onların da uzaklaştırılmasıydı. İblîs, amacına ulaşamadı, muradına eremedi, bilakis gözünün yaşı çoğaldı, kini arttı, zannı boşa çıktı. Bu işin sonunda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Sonra Rabb'i onu (Âdem'i) seçti, tövbesini kabul etti ve onu doğruya ulaştırdı" (Tâhâ 20/122). Böylece Hz. Âdem [aleyhisselâm], daha önce Cenâb-ı Hakk'ın cennet diyarında komşusu iken, yeryüzünde Allah'ın halifesi oldu. Halife ile komşu arasında ne büyük fark vardır!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *İblîs ayrıca, Hz. Âdem'le Havva'ya, 'Ben size söylediklerimde gerçekten samimiyim' diye yemin etti."* Sözünü dinletmek için çok gayret sarfetti, onlara yemin etti, bunun üzerine onlar da nasihatini tutacaklarına söz verdiler.

"Böylece şeytan onları aldatarak ağaçtan yemeye sevketti." Bunu ancak yeminle aldatarak başardı; çünkü Hz. Âdem ile Havva, hiç kimsenin yalan yere Allah'ın adıyla yemin etmeyeceğini zannettiler.

"Ağaçtan bir meyve alıp yemeye başlayarak *tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü,* üstlerinden giysiler düştü, kendilerine avret ve edep yerleri göründü."

Bir görüşe göre, onların elbisesi nurdu. Bu nur onlarla bakanın görüşü arasında bir perde oluyordu; yasak ağaçtan yediklerinde nur kayboldu, avret yerleri gözüktü. *"Bunun üzerine onlar,* açılan yerlerini örtmek için *cennet yapraklarından* üst üste yama yapmaya, *üzerlerini örtmeye başladılar."*

Bu yaprağın incir yaprağı olduğu söylenmiştir. Buna göre Hz. Âdem, ilk yamalı elbise giyen kimsedir.

"Rableri onlara şöyle seslendi; 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?'"

Bu, emre muhalefet etmeleri ve düşmanın hilesine aldanmalarından dolayı onlara bir kınamadır. Bunda şuna da bir delil vardır: Bir şey, mutlak olarak (herhangi bir kayıt konmadan) yasaklanınca, o haram manasındadır.

Sonra Hz. Âdem ve Hz. Havva tövbelerini açıklayarak şöyle dediler:

"Ey Rabbimiz! Biz, nefsimizi günaha iterek ve onun cennetten çıkmasına sebep olacak işi yaparak *kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*

Bu kelimeler, Hz. Âdem'in Rabb'inden öğrendiği ve tövbesine vesile edindiği kelimelerdir.

Beyzâvî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, şuna bir delil vardır: Küçük günahlar, eğer affedilmezse ondan dolayı sahibi azaba uğrar. Mûtezile der ki: 'Kul büyük günahlardan kaçındığı sürece, küçük günahlardan azaba uğratılması câiz değildir.' Bu görüşlerinden dolayı onlar, âyetteki durum için şöyle demiştir: Hz. Âdem'le Hz. Havva'nın, *'Biz kendimize zulmettik ...'* sözleri, mukarrebîn makamındaki zatların âdetine göre söylenmiştir. Onlar, yaptıkları küçük günahları gözlerinde büyük görürler, işledikleri büyük hayırları ise gözlerinde küçültürler."[158]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, 'Oradan inin!" buyurdu.'* Burada, çoğul şeklinde hitap, Hz. Âdem, Havva ve (sulplerindeki) zürriyetlerinedir. Yahut Hz. Âdem, Havva ve İblîs'edir. Burada İblîs'e inme emrini, diğerlerine tâbi olarak tekrar etti, bunu onların sürekli kendisine yakın olacağını bildirmek için yaptı.

İlâhî hitap şöyle devam ediyor: *"Oradan, birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde yerleşme ve ecelinizin bitimine kadar faydalanma vardır. Orada,* yani yeryüzünde *yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve* fâni dünyadaki çalışmanıza göre cennet nimetleriyle yahut elim bir azapla yaptıklarınızın karşılığını almak için *oradan* diriltilip *çıkarılacaksınız."*

---

[158] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/335.

19-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın nehyettiği her şey, Hz. Âdem'e yasak edilen ağaç gibidir. Kim, marifet cennetine girer, sonra ilâhî kaderin hükmü kendisine galip gelir ve bu ağaçtan yerse, yani edebini bozarsa marifet cennetinden çıkarılır. Eğer bu kimse, ezelde hakkında ilâhî inâyet takdir edilmiş biriyse kendisine tövbe ilham edilir; Allah tövbesini kabul eder, onu doğruya yöneltir, kendisini yeryüzünde Allah'ın halifesi olması için kulluk arzına indirir. Peşinden manevi halifelik ve Allah'a yakınlık getiren bir günah, sonucu itibariyle ne güzelidir!"

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin için takdir edilen bir günah, çoğu kez, senin Allah'a ulaşma sebebin olur."

Hikem sahibi bir başka sözünde de şöyle der: "Peşinden zillet ve iftikar hali (her şeyi ile Allah'a muhtaç olduğunu bilmeyi) getiren bir günah, sahibini büyüklük ve kendini beğenmeye sevkeden taatten daha hayırlıdır."

Velilerden biri şöyle demiştir: "Hangi kötü iş ki peşinden sana bir edep (hayâ, pişmanlık, tövbe ve zillet) kazandırıyorsa (sonuç itibariyle) o, güzeldir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

En Hayırlı Giysi: Takva

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanlara cennet giysisinin yerine dünyada verdiği giysi (elbise ve örtünme) nimetini zikrederek şöyle buyurdu:

يَا بَنٖىٓ اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارٖى سَوْاٰتِكُمْ وَرٖيشًاۜ وَلِبَاسُ
التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

26. ***Ey âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesi, daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir; belki düşünüp öğüt alırlar.***

"Biz Rabbimiz'in bize vaat ettiğini (zaferi) hak olarak bulduk; siz de Rabb'inizin size vaat ettiğini (azabı) hak olarak buldunuz mu?"[185]

Yahut Hz. Salih [aleyhisselâm] bu sözünü onlara karşı üzüntüsünü dile getirmek için söylemiş olabilir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

73-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ'nın, geçmiş ümmetlerin haline ilişkin anlattığı bütün kıssalardan maksat, ümmet-i Muhammed'i onların düştüğü hataları işlemekten sakındırmak, başlarına gelen azaptan korkutmak ve yakînlerini artırmaktır. Buna göre, iki cihanda kurtuluş isteyen kimseye gereken şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeylere hiçbir ekleme ve çıkarma yapmadan sımsıkı sarılması, bu yolda bütün gayretini kullanması, yaptığı her işinde Allah'ın ve resûlünün rızasını aramasıdır. Âyetin belirttiği gibi, *"Kim Allah'a (O'nun dinine) sımsıkı sarılırsa o kimse dosdoğru yola iletilmiş olur"* (Âl-i İmrân 3/101). Kim sırat-ı müstakîme girerse ebedî nimetlere ulaşır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Lut ve Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Lut'un kıssasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ
مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ
بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ
قَالُٓوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾
فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَاَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ مَطَرًاۜ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

---

[185] Buhârî, Cenâiz, 87, Megâzî, 8; Müslim, Sıfâtü'l-Cenne, 76, 77.

dinin içlerine kaçıyorlardı. Hava soğuk olunca da deve vadinin içine iniyor, bu defa hayvanlar vadinin dışına kaçışıyorlardı. Bu durum insanlara ağır geldi. İçlerinden pek çok hayvanı ve arazisi olan Anîze Ümmü Ganem ile Sadefe bint Muhtâr, insanları deveyi öldürmeye teşvik ettiler. Sonuçta deveyi kesip öldürdüler; etini paylaştılar.

Deveyi, kızıl suratlı Kudâr isminde biri boğazladı; bunu yaparken başka bir adamdan yardım istedi. Bu arkadaşı deve su içtiğinde, tepenin kenarında gizlendi, ona bir ok attı, deve yere çöktü, Kudâr da kılıcı ile onu boğazladı. Sonra etini paylaştılar. Devenin yavrusu Kâre denen dağa kaçtı; orada üç defa böğürdü ve annesinin çıktığı kayanın içine girip kayboldu. Durumu haber alan Hz. Salih [aleyhisselâm] kavmine,

"Devenin yavrusuna yetişin; ona sahip çıkın, belki sizden azap kaldırılır" dedi. Peşinden gittiler fakat deve yavrusuna yetişemediler, çünkü hayvan böğürdükten sonra kayaya girip kaybolmuştu. Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara,

"Yarın sabah yüzleriniz sararacak, ertesi gün kızaracak, diğer günde kararacak ve bir sonraki sabah azaba uğrayacaksınız!" dedi. Bu alametleri görmeye başladıklarında onu öldürmek istediler; Allah kendisini korudu; Hz. Salih [aleyhisselâm], Filistin topraklarına gitti. Dördüncü günün kuşluk vakti olduğunda, sabır ağacının suyu ile kokulandılar, deriden yapılmış kefenlere büründüler; gökten şiddetle bir ses geldi, kalpleri parçalandı, helâk olup gittiler.[184]

Âyette kıssa şöyle tamamlanıyor: "*Bunun üzerine Salih onlardan yüz çevirdi ve kendilerine şöyle dedi: "Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin gönderdiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.*"

Âyetin zâhirî ifadesine bakılırsa, Hz. Salih [aleyhisselâm] onları diz üstü çökmüş vaziyette gördükten sonra kendilerinden yüz çevirdi ve herhalde onlar helâk olduktan sonra böyle hitap etti. Nitekim Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem], Bedir Savaşı'ndan sonra Kalib Kuyusu'na attığı müşriklerin leşlerine hitaben şöyle demiştir:

---

[184] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/40-45.

Semûd kavminin helâk olayı şöyle gerçekleşti:

Rivayet edildiğine göre Semûd kavmi, Âd kavmi helak edildikten sonra onların yerlerine yerleştiler, çoğaldılar, çok uzun ömür sürdüler; öyle ki yaptıkları binalar kendilerinden önce yok olup gidiyordu; bunun üzerine dağlardaki kayalıkları yontarak evler yaptılar. Bolluk ve genişlik içinde yaşıyorlardı. Bu hal içinde azgınlaştılar, yeryüzünde fesat çıkardılar, putlara taptılar. Allah Teâlâ onlara, içlerinden en iyileri olarak Hz. Salih'i peygamber gönderdi. Hz. Salih onları uyardı; onlar da kendisinden bir mucize istediler. Hz. Salih,

"Mucize olarak ne istiyorsunuz?" diye sordu; kavmi,

"Bizimle bayram yerine çık; sen ilâhına biz de ilâhlarımıza dua edelim; kimin duası kabul edilirse diğeri ona uysun!" dediler. Hz. Salih, onlarla birlikte bayram yerine çıktı; onlar putlarına dua ettiler, dualarına bir karşılık alamadılar. Sonra reisleri Cünda' b. Amr, dağın kenarında tek olarak duran "el-Kâsibe" isminde bir kayaya işaret ederek Hz. Salih'e,

"Şu kayadan genç, hamile, kusuru olmayan bir deve çıkar; eğer bunu yaparsan seni tasdik ederiz!" dedi. Hz. Salih, onlardan söz alarak,

"Eğer bunu yaparsam iman eder misiniz?" dedi; onlar da,

"Evet" dediler. Hz. Salih, namaz kıldı, Rabb'ine dua etti. O sırada kaya, doğum yapan bir deve gibi inlemeye başladı ve biraz sonra kayanın içinden tam istedikleri gibi on aylık, hamile, kusursuz bir dişi deve ortaya çıktı. Onlar olayı seyrediyorlardı. Sonra deve, kendi büyüklüğünde bir deve yavruladı. Bunu görünce cemaat içinde Cünda' iman etti. Züâb b. Amr ile putlarının sahibi ve kâhinlerin reisi el-Hübâb ismindeki ileri gelen şahıslar insanların iman etmesine engel oldular.

Deve yavrusuyla birlikte yaşamaya başladı; otlardan yiyor ve bir gün arayla su içmeye geliyordu. Deve, su için ağzını kuyuya koyduğunda bütün suyu içmeden başını kaldırmıyordu. Sonra, sütünün sağılması için ayaklarını genişçe açıyordu; insanlar da istedikleri kadar süt sağıyor, kaplarını dolduruyor, içiyor ve biriktiriyorlardı. Sıcak bastığı zaman deve vadinin dışına çıkıyordu; onu gören hayvanlar korkup varan kötü dokunmanın bir başlangıcıdır. Verilen emri mübalağalı bir şekilde ifade etmek ve özrü ortadan kaldırmak için böyle söylenmiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

"Eğer ona kötülükle dokunursanız sizi elim bir azap yakalar." Bu azap, şiddetli sayha ile helâk edilmeleridir.

Hz. Salih devamla dedi ki: *"Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi;* yeryüzünde Hicaz arazisinde sizi yerleştirdi; onun düzlük ve *ovalarında köşkler yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz."* Onlar, yazın köşklerde, kışın ise dağlarda kalıyorlardı. *"Öyle ise Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde isyan ve inkârla fesat çıkararak azgınlık yapmayın."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kavminin ileri gelenlerinden inanmayıp büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen,* kendilerinin zafiyet ve zillete düşürdüğü *inananlara,* alay için,

'Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' dediler. Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız' dediler." Onlar, cevap olarak "Evet" demediler. Bununla, Hz. Salih'in peygamber olarak gönderilmesinin hiçbir aklın şüphe etmeyeceği şekilde açık olduğuna ve onun ciddi bir görüş sahibine gizli olmadığına dikkat çektiler. Onların sözü, Hz. Salih üzerinde değil, inananlarla inkâr edenler arasındaydı. Bunun için, büyüklük taslayanlar, *"Biz sizin iman ettiğiniz şeyleri inkâr ediyoruz, dediler."*

Devamında şöyle buyruluyor: *"Sonunda dişi deveyi boğazlayıp öldürdüler."* Deveyi öldürme işi hepsine nisbet edildi, çünkü öldürme işinde bizzat bulunmayanlar da yapılan işe rıza göstermişlerdi.

"Onlar, Rab'lerinin emrine karşı taşkınlık yaptılar."

Bu emir Hz. Salih'in, *"Onu bırakın, Allah'ın arzında otlasın; ona kötülük dokundurmayın"* sözüydü. Onlar bununla yetinmediler, bir de, *"Ey Salih! Eğer sen gerçekten gönderilmiş bir peygambersen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir, dediler. Bunun üzerine onları bir gürültü, Cibrîl'in sayhası yakaladı; yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar; o halde ölüp gittiler."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik."*

Semûd, diğer bir Arap kabilesidir. Büyük babalarının adıyla anılmaktadırlar. Babaları, Semûd b. Gabir b. İrem b. Sâm'dır. Onlara, sularının azlığından dolayı bu ismin verildiği de söylenmiştir. Hicr beldesinde yaşıyorlardı. Burası, Hicaz'la Şam arasında Vâdil-kurâ'ya kadar olan bölgedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabı bu bölgeye girdiklerinde Resûl-i Ekrem,

"Buradaki kavmin başına gelenler sizin de başınıza gelmesinden korkarak, bu azaba uğramış kimselerin beldesine ancak ağlayarak girin (ve hızlıca geçin!)" buyurdu.[182]

Hz. Salih'in [aleyhisselâm] soy kütüğü şöyledir: Salih b. Ubeyd b. Âsif b. Mâsih b. Ubeyd b. Hâzir b. Semûd.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Salih'i, buluğa erince kavmine peygamber olarak gönderdi."

Kevâşî[183] demiştir ki: "Salih [aleyhisselâm], elli sekiz yaşında vefat etti. Kavmi içinde yirmi sene peygamberlik yaptı."

Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara dedi ki: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size, Rabb'inizden benim peygamber olduğumu gösteren açık bir delil, mucize gelmiştir; o da, Allah'ın şu devesidir."* Ona "Allah'ın devesi denmesi", onun hiçbir sebep ve vasıta olmaksızın doğrudan Allah katından geldiği içindir. Bu konuda aşağıda açıklama gelecektir.

Hz. Salih sözüne şöyle devam etti: *"Onu bırakın, Allah'ın topraklarında beslensin; ona kötülük dokundurmayın."* Onları deveye dokunmaktan nehyetti. Bu nehyedilen dokunma, içinde bütün kötülükleri bulundu-

---

[182] Buhârî, Enbiyâ, 17; Tefsîru Sûre (15), 2; Müslim, Zühd, 38-39; Ahmed, *Müsned*, 2/9, 58.

[183] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasen el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî," *DİA*, 25/341-342).

تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا
فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ
رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾

73. *Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın topraklarında beslensin. Ona kötülük dokundurmayın; yoksa sizi elem verici bir azap yakalar."*

74. *"Düşünün ki* (Allah) *Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. Onun ovalarında köşkler yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesat çıkararak azgınlık yapmayın."*

75. *Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen inananlara, "Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" dediler. Onlar da, "Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse hepsine inananlarız" dediler.*

76. *Büyüklük taslayanlar dediler ki: "Biz ise sizin inandığınızı inkâr edenleriz."*

77. *Derken o dişi deveyi boğazlayıp öldürdüler, Rab'lerinin emrine karşı taşkınlık yaptılar ve bir de, "Ey Salih! Eğer sen gerçekten gönderilmiş bir peygambersen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir" dediler.*

78. *Bunun üzerine onları o* (gürültülü) *sarsıntı yakaladı; yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.*

79. *Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbim'in gönderdiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."*

Bazıları, tarihte peygamber olarak Hud adında birkaç tane kişi bulunduğunu söylemişlerdir; bu doğru değildir.

65-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Hud'un [aleyhisselâm] kavmine verdiği öğüt iki hasleti içermektedir. Bütün korku ve şerlerden korunmak, her türlü hayırları elde etmek onlarla mümkündür. Bu iki haslet, tevhid ve takvadır. O, Allah'a ve resulüne getirdiği her hususta, emirde ve yasakta itaat etmektir. Tevhid, gönlü gizli ve açık şirkten temizlemektir. Takva, gizli ve açıkta âzaları Hakk'a muhalefetten ve harama düşmekten korumaktır. Bu ikisi, tarikatın temeli ve zirvesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Salih ve Semûd Kavmi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kıssasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ
جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَاْكُلْ فٖى اَرْضِ
اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ (73) وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ
خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ فِى الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا
وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ
مُفْسِدٖينَ (74) قَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لِلَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا
لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهٖ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلَ
بِهٖ مُؤْمِنُونَ (75) قَالَ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا بِالَّذٖٓى اٰمَنْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ
(76) فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا

"Allahım, daha önce verdiğin gibi Âd'a su ver!" diye dua etti. O sıada Allah Teâlâ, beyaz, kırmızı ve siyah üç bulut yarattı. Sonra gökten bir ses,

"Ey Kayl, kendin ve kavmin için istediğin bulutu seç!" diye seslenli. O da,

"Siyah bulutu seçtim; çünkü siyah bulut en fazla su taşıyan bulutur!" dedi. O sırada Mugîs denen vadi tarafından siyah bir bulut çıktı, Âd'a doğru ilerledi. Bunu görünce sevindiler ve, "İşte bize yağmur yağdıracak bulut gözüktü!" dediler. Bulut kavmin üzerine geldi; içinde şiddetli kasırga bulunan bir rüzgâr vardı, onları helâk etti.

Rivayet edildiğine göre, onlar beldelerine yaklaştıklarında rüzgâr hayvanlarını havaya kaldırdı; onlar sanki çekirge gibi havada uçuşmaya başladılar. Kasırga yedi gece sekiz gündüz devam etti; başları taşlara çarparak parçalandı, hepsi helâk oldular. Hz. Hud (aleyhisselâm) ile ona iman edenler kurtuldular; Mekke'ye geldiler; ölene kadar Allah'a ibadet ettiler. Bu rivayeti Beyzâvî ve diğerleri nakletmiştir.[181]

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Beyt-i şerif'i (Kâbe'yi), sahih hadis kitaplarında geçtiği gibi Hz. İbrahim (aleyhisselâm) bina etti. Mekke ise ancak Hz. İsmail'in (aleyhisselâm) oraya yerleşmesinden sonra mâmur oldu, içinde insan yaşadı. Hz. İbrahim (aleyhisselâm), Hz. Hud'dan sonra yaşamıştır. O zaman Beyt-i şerif, yıkılmış harap bir haldeydi. Ortada Beyt-i şerif yokken, ona yönelmeleri ve dua etmeleri nasıl olur?

Bu soruya şu şekilde cevap verilebilir: Onlar, Beyt-i şerif'in tufandan sonra kalan temellerine ve harabesine yöneliyorlardı; çünkü Beyt-i şerif'i ilk olarak Hz. Âdem (aleyhisselâm) bina etmişti. Tufan onu harap edince bazı kalıntıları kalmıştı, insanlar da onunla bereketleniyorlardı. Bazı tarih kitaplarında şöyle bir kayıt da geçmektedir: Amâlikalılar Hz. İbrahim'den önce Beyt-i şerif'i yaptılar; onu tavaf edip bereketleniyorlardı. Sonra Beyt-i şerif yıkılıp harap oldu. Hz. İbrahim (aleyhisselâm) onlardan sonra Beyt-i şerif'i tekrar bina etti. Eğer bu haber sahihse promlem ortadan kalkıyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[181] Âd kavminin helâki ile ilgili rivayetler için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/35-37; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/1445-1447; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 2/507-508 (Beyrut 1999).

Rivayet edildiğine göre Âd kavmi putlara tapıyordu; Allah onlara Hz. Hud'u gönderdi; kendisini yalanladılar ve azgınlıkta ileri gittiler. Bunun üzerine Allah, onlardan üç sene yağmuru kesti, öyle ki helâk olacak duruma geldiler. O vakitte insanların müslümanı ve müşriki başlarına bir bela gelince Beytülharâm'a (Kâbe'ye) yöneliyorlar ve Allah'tan, başlarındaki sıkıntının kalkması için dua ediyorlardı. Bunun için Âd kavmi, ileri gelenlerinden yetmiş kişilik bir heyet seçip yağmur duası için Mekke'ye gönderdiler. Kayl b. Anz ile Mersed b. Sad da bu heyetin içinde bulunuyordu (Mersed, Hz. Hud'a iman etmiş fakat bunu gizliyordu). O zaman Mekke'de Amâlikalılar bulunuyordu. Bunlar Nuh'un oğlu Sâm'ın oğlu Lâvez'in oğlu Amlîk'ın çocuklarıydı. Reisleri Muâviye b. Bekir'di.

Âd kavminin heyeti kendisine gelince, Muâviye Mekke'nin dışında bulunuyordu. Onları misafir edip ikramda bulundu. Zaten bu gelenler onun dayıları ve hısımları idi. Onun yanında bir ay kaldılar. İçki içip eğlendiler. Muâviye'nin iki câriyesi bunlara şarkı söylerdi. Muâviye, onların asıl gönderildikleri işe karşı vurdumduymazlıklarını görünce, bu durum kendisini üzdü. Uzun müddet kalışlarını ağır buldu zannederler korkusuyla durumu kendilerine söylemekten çekindi. Sonra, câriyelerine bir şiir öğretti ve onu kendilerine okumalarını emretti. Bu beyitler şu manada idi:

"Ey Kayl, yazık sana! Kalk, dua et; umulur ki Allah bize bulutlar gönderir ve Âd toprağını sular. Gerçekten Âd halkı, konuşamaz durumdalar."

Câriyeler bunu söyleyince uyandılar, bu onları dua için harekete geçirdi. O zamana kadar imana geldiğini gizleyen Mersed,

"Vallahi Allah sizin bu halde duanızı kabul etmez; fakat peygamberinize (Hz. Hud'a) itaat ve Allah'a tövbe ederseniz, yağmura ve suya kavuşursunuz!" dedi. Gelenler, Muâviye'ye,

"Sen bunu yanında tutup hapset, bizimle Mekke'ye gelmesin; çünkü o, Hud'un dinine tâbi oldu, bizim dinimizi terketti!" dediler ve sonra Mekke'ye girdiler. Reisleri Kayl, Âyetin, *"Sizin ve atalarınızın icat ettiği birtakım isimler"* yani sizin kenilerine birtakım isimler verdiğiniz putlar ifadesi, bu putların sonradan aratılmış varlıklar olduğunu, bu durumda onların ilâh olamayacağını östermektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hiçbir delil olmadan, kendilerine ilâh smi verdikleriniz hakkında benimle nasıl tartışırsınız? Allah Teâlâ'nın, *Allah onlar hakkında bir delil indirmedi"* âyeti de bu manadadır. Yani Allah nların ibadete layık varlıklar olduğu hakkında hiçbir delil indirmedi.

Onların tartışması iki konuda olabilir: Biri, onlara ibadet konusunla, diğeri de kendilerine ilâh isminin verilmesi konusundadır. Birinci nanaya göre isim, müsemma yerine kullanılmış, ikinci manaya göre ise sim, tesmiye (isim verme) manasında kullanılmış olmaktadır. Bu açıkama İbn Cüzey'e aittir.

Âyet şu uyarı ile bitiyor: *"Öyleyse,* inkârda inat ve ısrarla talep ettiğiniz azabın gelmesini *bekleyin; şüphesiz ben de sizinle beraber* onun gelnesini *bekleyenlerdenim!"*

Hak Teâlâ buyurdu ki: *"Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle urtardık."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Peygamberlikten daha üstün bir rütbe ve onlan yüksek bir derece yoktur. Hal böyle iken Hak Teâlâ, peygamberi Iz. Hud'u, rahmetiyle kurtardı; aynı şekilde, ona iman edenleri de rahnetiyle kurtardı. Bu şunun bilinmesi içindir: Kurtuluş, kulun ameliyle ıak edilecek bir şey değildir; o ancak, doğrudan doğruya Allah'ın lutuf 'e rahmetiyle elde edilecek bir devlettir. Kim kurtulmuşsa, ancak yüce Allah'ın ihsanı ile kurtulmuştur."[180]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin köünü kazıdık."* Âyette, onlardan iman etmeyenlere, üstü kapalı bir tehdit 'ardır. Onda ayrıca, kurtulan kimselerle helâk olanların arasını ayıran ısıl farkın iman olduğuna bir tembih bulunmaktadır.

---

[80] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/223.

Hz. Hud [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir yani öğüt ve uyarı gelmesine mi şaştınız?"* Bunun açıklaması az önce geçti.

Beyzâvî demiştir ki: "Peygamberlerin, kâfirlerin ahmakça sözlerine karşı bu şekilde cevap vermeleri, onların son derece samimiyet ve şefkatlerini, nefislerinin kendilerine yapılan hakaretleri nasıl hazmettiğini ve onlara karşı verdikleri güzel mücadeleyi ortaya koymaktadır. İnsanlara nasihat eden her davetçinin böyle olması gerekir. *'Ben sizin için samimi bir nasihatçi ve güvenilir kimseyim'* âyetinde, kavimlerinin onları bu iki sıfatla tanıdıklarına bir işaret vardır."

Hz. Hud, onlara sonra şöyle dedi: *"Hatırlayın, Allah sizi, Nuh'un kavminden sonra onların yerine getirdi."*

Bir diğer mana: Allah onlardan sonra sizi hükümran yaparak yeryüzünde halife yaptı. Gerçekten Şeddâd b. Âd, Âlic kumsalından Umman denizine kadar yeryüzünün mâmur bölgelerine sahipti.

Hz. Hud, onları önce Allah'ın azabıyla korkuttu, sonra kendilerine Allah'ın verdiği nimetlerini hatırlattı. Onlara şöyle dedi: *"O sizi yaratılış yönünden de üstün yaptı"* yani Allah sizi, boyca ve kuvvetçe üstün yarattı. Onlar, iri vücutlu kimselerdi.

"Öyle ise Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa erdirilesiniz." Yani nimetlere şükretmeniz sizi, şükre, şükür de kurtuluşa götürür. Allah'ın peygamberlerine iman etmeniz de nimetlere şükürdendir.

Kavmi ona dedi ki: *"Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduğu putları bırakmamız için mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) bize getir."* Onlar, körü körüne bir taklidin içine daldıklarından ve alıştıkları şeylere tutkularından dolayı, sadece Allah'a ibadet yapmayı ve babalarında gördükleri yaşantıyı terketmeyi akıldan uzak bir iş gördüler; onlar Allah'ın rabliğini itiraf etmekle birlikte böyle davrandılar. Bunun için Hz. Hud onlara şöyle dedi:

"Size Rabb'inizden bir azap ve gazabın gelmesi hak oldu; Allah'ın sizden intikam alma iradesi gerçekleşti. *Siz, haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın icat ettiği birtakım isimler hakkında* yani putlara ibadet konusunda *benimle nasıl tartışırsınız?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âd kavmine de peygamber olarak kardeşle- Hud'u gönderdik."*

Hz. Hud'un [aleyhisselâm], soy kütüğü şöyledir: Hud b. Abdullah b. ebâh b. Halûd b. Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nuh.

Hz. Hud'un şeceresinin şöyle olduğunu söyleyenler de olmuştur: lud b. Şâh b. Erfahaşeze b. Sâm b. Nuh. O, Âd'ın babasının amca ço- uğudur. Allah onu, bu kavme göndermiştir; çünkü onlar Hz. Hud'un özünü daha iyi anlıyor, halini daha yakından tanıyor ve kendisine tâbi ılmaya daha fazla rağbet ediyorlardı.

Hz. Hud, onlara vaaz ederek dedi ki: *"Ey kavmim! Sadece Allah'a ulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Allah'ın azabından sakınmaz nısınız?"*

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki ...."

Hz. Hud'un kavmi, Hz. Nuh'un kavminden daha güzel haldeyli; çünkü onun ileri gelenleri içinde iman edenler vardı; Mersed b. ad gibi... Bunun için ileri gelenler, "inkâr edenler"le kayıtlandı. Hz. uh'un kavmi için böyle bir şey yapılmadı; çünkü onların ileri gelenleri çinde iman eden hiç kimse yoktu; bunun için Hz. Nuh'a karşı gelenler ınlatılırken, bir ayırım yapılmadan, "kavminin ileri gelenleri" dendi.

Kavmi, Hz. Hud'a [aleyhisselâm] şöyle dediler: *"Biz seni kesinlikle bir kılsızlık, sefihlik içinde görüyoruz.* Çünkü kavminin dinini terkettin. *Biz yrıca seni, peygamberlik iddiasında yalancılardan sanıyoruz."*

Hud [aleyhisselâm] onlara şöyle dedi: *"Ey kavmim! Ben sefih ve akılsız leğilim; aksine ben âlemlerin Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim. Size Rabbim'in ahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir samimi bir nasihatçiım."*

Hz. Hud [aleyhisselâm], *"Ben emin bir kimseyim"* derken, vahye karşı min bir kimse olduğunu kastetmiş olabilir. Diğer ihtimal şudur: O peyamber gönderilmeden önce kavmi onu emin ve doğru bir kimse olarak anıyordu; onlara bu halini hatırlatmış olabilir.

اَتُجَادِلُونَنِى فِى اَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ
سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُوا اِنِّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ
بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

65. Âd kavmine de (peygamber olarak) kardeşleri Hud'u gönderdik. O kavmine şöyle dedi: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. (O'nun azabından) sakınmaz mısınız?"

66. Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Biz seni apaçık bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz."

67. Hud onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Bende akılsızlık yok; aksine ben âlemlerin Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim."

68. "Size Rabbim'in vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için emin, samimi bir nasihatçiyim."

69. "Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir (öğüt ve uyarı) gelmesine mi şaştınız? Hatırlayın, O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."

70. Dediler ki: "Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir."

71. Hud dedi ki: "Size Rabb'inizden bir azap ve gazabın gelmesi hak oldu. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın icat ettiği birtakım isimler hakkında (putlara ibadet konusunda) benimle nasıl tartışırsınız? Öyleyse bekleyin; şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"

72. Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kazıdık.

"Âyetlerimizi yalanlayanları da tufan ile *suda boğduk!"* Çünkü onlar, alpleri kör, hakkı görmeyen bir kavim idiler." Bu açıklama Beyzâvî'ye ittir.

59-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeriat-ı Muhammediyye, yani İslâm, bizim için Hz. Nuh'un ıleyhisselâm] gemisi gibidir. Kim hakikat denizine dalar fakat şeriattan ızaklaşırsa onunla din arasına dalgalar girer; bu kimse zındıklık ve nkâr denizinde boğulur gider. Kim de hakikate adım attığında şeriata ımsıkı sarılırsa o kimse kurtuluşa erenlerden olur.

Hz. Hud ve Âd Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Hud'un [aleyhisselâm] kıssasını zikrelerek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُ
اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ي سَفَاهَ
وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ي سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّ
رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٧﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنَا لَكُ
نَاصِحٌ اَم۪ينٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُ
لِيُنْذِرَكُمْۜ وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي
الْخَلْقِ بَصْطَةًۚ فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَ
لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَاۚ فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Ben O'nun bana vahyetmesi sayesinde sizin bilmediğiniz pek çok şeyi biliyorum.

Âyette "risâlât" yani Allah'ın gönderdiği şeylerin çoğul olarak zikredilmesinin birkaç sebebi vardır: İlâhî emirler, farklı vakitlerde indirildiği için, hepsi birden düşünülerek çoğul olarak zikredilmiştir. Yahut, ilâhî emirler inanç, öğüt ve hükümler gibi değişik türden şeyler içerdiği için çoğul olarak zikredilmiştir.

Onlara sonra şöyle dedi: *"Size, içinizden* yahut kendi cinsinizden bir adamın diliyle *Rabb'inizden bir zikir,* yani öğüt ve vaaz *gelmesine şaştınız da mı inkâr ettiniz?"* Onlar, bir insanın peygamber olarak gönderilmesini şaşkınlıkla karşılayarak şöyle diyorlardı:

"Eğer Allah dileseydi, (peygamber olarak) muhakkak melekler indirirdi. Biz önceki atalarımız arasında böyle bir şey (bir insanın peygamber olarak geldiğini) işitmedik!" (Mü'minûn 23/24).

Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, bir insanın peygamber olmasına şaşırdılar da bir putun Allah'a ortak olmasına şaşırmadılar; şüphesiz bu hal, ileri derecede bir cehalet ve akılsızlıktır."[179]

"Onun peygamber olarak gönderilmesinin hikmeti, sizi inkâr ve isyanın âkıbetinden *uyarıp sakındırması, sizin de bu uyarı sayesinde Allah'tan korkmanız ve bu takva sayesinde ilâhî merhamete mazhar olmanızdır."*

Âyette, *"Allah'tan korkmanız ve bu sayede merhamet olunmanız ümidiyle..."* buyrulması şu hakikate dikkat çekmek içindir: Takva da kendi başına kula merhamet edilmesini gerekli kılmaz, kula merhamet edilmesi ancak Allah'ın lutuf ve ihsanındandır. Buna göre bir müttakinin, sahip olduğu takva haline itimat etmemesi ve Allah'ın azabından emin olmaması gerekir. Kul ancak yüce Allah'a güvenmelidir.

Âyet, Hz. Nuh kıssasını şöyle bitiriyor: *"Kavmi Hz. Nuh'u yalanladı; biz de onu ve onunla beraber gemide bulunan müminleri kurtardık."* Onlar, kırk erkek, kırk kadındı. Bu sayının on veya sekiz olduğu da söylenmiştir.

---

[179] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/231 (Kahire 1999).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."*

Hz. Nuh'un soy kütüğü şöyledir: Nuh b. Lamek b. Metuşelah b. dris. Hz. Nuh, Hz. İdris'ten sonra peygamber olmuştur. Kırk veya elli yaşındayken peygamber olarak gönderilmiş; 1300 sene yaşamıştır.

"Hz. Nuh, kavmine dedi ki: *Ey kavmim! Sadece Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka* ibadet edilmeye layık *ilâhınız yoktur.* Eğer imana gelip Allah'ın birliğini ikrar etmezseniz, *ben, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum.* O, kıyamet günüdür yahut tufanın geleceği gündür."

"Kavminden ileri gelen eşraf dediler ki: Biz seni gerçekten apaçık bir dalâlette, yani açıkça haktan sapmış hata *içinde görüyoruz!"*

Âyette geçen ve eşraf manası verdiğimiz "mele'" kelimesi, doldurnak anlamındadır. İleri gelen zatlar, zenginlik ve ihtişamlarıyla bakan kimselerin gözünü doldurdukları için onlara bu isim verilmiştir.

Hz. Nuh onlara dedi ki: *"Ey kavmim! Bende herhangi bir dalâlet yokur."* Yani bende sapıklık adına zerre kadar bir şey yoktur. Onlar Hz. Nuh'a, *"Seni apaçık bir dalâlet içinde görüyoruz"* derken, mübalağalı bir fade kullandıkları gibi, o da bahsedilen sıfatın kendisinde bulunmadığını en etkili bir biçimde ifade etti. Ayrıca onlara, yumuşak söz söyleyerek dedi ki:

"Aksine ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim." Sizin zannettiğiniz gibi bir şaşkınlık ve yanılgı içinde değilim, son derece haklıyım ve hidayet üzereyim. Çünkü ben, âlemlerin Rabb'inin peygamberiyim.

"Size, bana emrettiği şekilde *Rabbim'in vahyettiklerini tebliğ ediyorum, size* bütün gayret ve *samimiyetimle öğüt veriyorum ve ben, Rabbim hakkında,* yani O'nun celâli, cemali, rahmeti ve azabı hakkında *sizin bilmediklerinizi biliyorum."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben O'nun kudretini ve şiddetli azabını biliyorum.

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ
ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ي ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ
الْعَالَم۪ينَ ﴿٦١﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ
لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ
مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَم۪ينَ ﴿٦٤﴾

59. *Andolsun ki biz Nuh'u kavmine (peygamber olarak) gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilâhınız yoktur. Doğrusu ben, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum."*

60. *Kavminin ileri gelenleri dediler ki: "Biz seni gerçekten apaçık bir dalâlet içinde görüyoruz!"*

61. *Nuh dedi ki: "Ey kavmim! Bende herhangi bir dalâlet yoktur, fakat ben, âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim."*

62. *"Size Rabbim'in vahyettiklerini tebliğ ediyorum, size samimiyetle öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum."*

63. *Sizi uyarması, sizin sakınmanız ve bu sayede rahmete kavuşturulmanız için, aranızdan bir adamla size Rabb'iniz tarafından bir öğüt ve uyarı gelmesine mi şaştınız?*

64. *Kavmi onu yalanladı, biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler.*

yüce Allah'tır. Bu rüzgâr, ledünnî ilimlerle yüklü bulutları yüklenip taşıdığı zaman, biz onu cehalet ve hevâ ile ölmüş bir kalbe sevkederiz ve onda bulunan bu ilimleri onun üzerine akıtırız. Bu şekilde ondan, ilim meyveleri, hikmet çiçekleri ve yakîn nurları çıkarırız.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Meyvesini görmediğin bir vâridatı (kalbe gelen manevi hali), hemen sahiplenip temize çıkarma. Buluttan maksat yağmur değildir, asıl maksat, meyvelerin çıkmasıdır (yağmur her zaman meyveye değil bazan da helâke sebep olur)."[177]

İşte biz, ölüleri de kabirlerinden böyle çıkarırız. Yani cehaletle ölmüş kalpleri böyle diriltiriz. Bütün bunlar, düşünmeniz içindir.

Temiz belde, temiz kalptir. Ona, ilâhî vâridatlar (rahmet ve feyiz rüzgârları) esip içine ilahî nefhalar inince, Rabb'inin izniyle kalpten ilim ve marifet meyvelerini çıkarır. Habis (günahlarla kirlenmiş ve bozuk) kalpten ise ona vâridatlar ve öğütler tesir etmediği için, ancak zayıf, cılız sonuçlar çıkar.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî), bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bu âyette Allah'ın beldesi diye tanıtılan kalbi zikretti. O'nun lutuf ve ihsan denizinden bu kalbe inen feyzi anlattı. Bu feyzin kalpten çıkardığı farklı renklerdeki manevi hal ve makamlardan haber verdi."

Vertecûbî, sözünü şöyle bitirir: "Tohumu hevâ (nefsin kötü arzuları) olan her kalbin bitkisi şehvetler olur."[178]

Hz. Nuh ve Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, peygamberlerin ümmetleriyle yaşadıkları kıssaları anlatmaya başladı. Bu kıssalar, sûrenin 4. âyetinde geçen, *"Biz nice beldeleri helâk ettik"* haberinin bir açıklaması niteliğindedir. Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh'tan başlayarak şöyle buyurdu:

---

[177] Beytin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 395 (Beyrut 2005).

[178] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/445.

Yeryüzündeki toprağın bir kısmı, suyu içine çekerek birçok ot ve yeşillik bitirir.

Bazı topraklar vardır ki suyu içine çekmeden göl gibi suyu tutar ve toplar. Allah Teâlâ ondan insanları faydalandırır; kendileri içerler, hayvanlarını sularlar ve onu ziraatta kullanırlar.

Bazı topraklar da vardır ki kaygandır; ne suyu içine çekip yeşillik bitirir ne de onu tutarak istifadeye hazır hale getirir.

İşte, Allah'ın dininde derin anlayış ve ilim sahibi olan, Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği ilimle istifade eden, ilmi bilen ve öğreten kimsenin misali, temiz, verimli toprak gibidir.

Bu birinci gibi âlim ve âmil olmayıp sadece bildiğini aktaran kimsenin misali de suyu tutup istifadeye hazır bulunduran toprak gibidir.

Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kimse ise yağan bolca yağmurdan hiçbir menfaati olmayan kaygan toprak gibidir."[175]

İbn Abbas (radıyallahu anh) ve diğer bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bu âyet, mümin ile kâfir için bir misaldir (Mümin, temiz, hoş, verimli toprağa; kâfir ise verimsiz çorak toprağa benzer)."

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette kastedilen, zâhirî lafzının gerektirdiği gibi bilinen toprak çeşitleri olması mümkündür. Bu durumda, öncesinde geçen yağmurla ilgili âyet için bir tamamlayıcı olur. Âyetin, ayrıca kalpler için bir temsil olması da mümkündür. Buna göre, temiz ve verimli toprak müminin kalbi; bozuk ve verimsiz toprak da kâfirin kalbidir. Onların, güzel anlayış ile akılsızlığa birer misal olduğu da söylenmiştir."[176]

57-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bu âyette işaret yoluyla şöyle buyurur:

Hidayet rüzgârını gönderen, marifetinin önünde rabbânî nefha ve ilâhî vâridat bulutlarını yayan yahut vuslattan önce onları müjdeleyen

---

[175] Buhârî, İlim, 20.

[176] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/292.

Âyetteki "orada indiririz" kısmına, onu bulutla indiririz, su o tarafa sevkederek yahut rüzgârla indiririz manaları da verilmiştir.

"Ve o su ile her çeşit ve sınıftan türlü meyveler çıkarırız. İşte biz kabirden ölüleri de böyle çıkarırız." Yani biz, içinde yarattığımız gelişip büyüme yeteneğiyle çeşitli bitki ve meyveler çıkararak, ölü beldeleri dirilttiğimiz gibi, ölüleri de onları toplayıp kendilerine his kuvveti verdikten sonra, bedenlerine nefislerini yani ruhlarını iade ederek cesetleri kabirlerinden çıkarırız. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu, ölülerin kabirlerinden çıkmasına, bitkilerin yerden çıkmasıyla yapılan bir temsildir. Bu şekilde, Kur'an'ın birçok yerinde temsiller geçmektedir. Mesela, *'Yeniden dirilme de böyledir'* (Fâtır 35/9) âyetiyle, *'Kabirden çıkışınız da böyledir'* (Kâf 50/11) âyetleri buna örnektir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Herhalde bundan ibret alırsınız* da, ölü beldeleri dirilten zatın, ölüleri de diriltmeye kadir olduğunu, ikisinin arasında bir farkın bulunmadığını bilirsiniz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Toprağı hoş, temiz ve kaliteli beldenin bitkisi, Rabb'inin izniyle,* yani dilemesi ve kudretiyle kolayca *güzel,* kuvvetli ve yeşil *olarak çıkar. Toprağı kötü,* taşlı, verimsiz ve çorak *olandan ise ancak faydası olmayan az bir şey çıkar.* Yahut çok zor ve meşakkatle azıcık bir şey çıkar. *İşte biz,* Allah'ın nimetlerine *şükreden,* onlarda tefekkür ederek ibret alacak *bir kavim için âyetleri böyle tekrar tekrar açıklıyoruz."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet, Allah'ın âyetlerini iyice düşünüp onlardan faydalanan kimse ile onlara hiç dönüp bakmayan ve onlardan hiç etkilenmeyen kimse için birer misal vermektedir."[174]

Allah'ın âyetleri karşısında insanların durumu, Buhârî'de geçen uzunca bir hadiste zikredilmiştir. Bu hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği hidayet ve ilmin misali, yeryüzüne yağan bol bir yağmura benzer.

---

[174] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/343.

وَهُوَ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖ حَتّٰٓى اِذَٓا اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا
سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَٓاءَ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذٰلِكَ
نُخْرِجُ الْمَوْتٰى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّهٖ ۚ
وَالَّذٖى خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ۝

57. ***Rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen O'dur. Bu rüzgârlar*** (*içindeki su ile*) ***ağırlaşmış bulutları kaldırıp yüklenince onları ölü bir beldeye sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte biz ölüleri de böyle çıkarırız. Herhalde bundan ibret alırsınız.***

58. ***Toprağı temiz beldenin bitkisi, Rabb'inin izniyle*** (*güzel*) ***çıkar. Toprağı kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bulutları yaymak ve onları Allah'ın yağmur yağdırmayı istediği yerlere sevketmek için, *rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen O'dur.*

Bir diğer mana: Yağmurun müjdecisi olarak rüzgârları gönderen O'dur.

Allah, yağmurun yağmasından önce, bir öncü olarak rüzgârları gönderir. Doğudan gelen saba rüzgârı (meltem) bulutları hareketlendirir. Kuzey rüzgârı bulutları toplar; güney rüzgârı onu yayar, batı rüzgârı dağıtır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Nihayet *bu rüzgârlar su ile ağırlaşmış bulutları kaldırıp yüklenince onu, içindeki su ile birlikte ölü bir beldeye sevkederiz; orada,* buluttaki *suyu indiririz.*"

ırşın içinde kayboldu. Diğer varlıkları arş ile silip yok ettin; arşı ve onun çerdiği şeyleri de nurlarının felekleriyle çepeçevre sararak yok ettin."

Bunlar, arştan ferşe bütün varlıkları saran zatî sırlardır. İbn Ataüllah-ı İskenderi, arşı saran tecellilere, rahmâniyetin tecellileri dedi; ;ünkü rahmâniyet, yüce zatın sıfatıdır; sıfat mevsufundan (sahibinden) ıyrılmaz; bunu iyi anlamak lazım!

Şunu da hatırlatayım: Kimin gözü, zatî tevhid nuruyla sürmelenmişse (kimin gönül gözü zatî tevhidin tecellilerini müşahede edecek nura sahipse) şu durum onun idrakinden uzak değildir: Hak Teâlâ, zatının sırları ve sıfatlarının nurlarıyla özel olarak tecelli eder. O, bu azametiyle arşa istivâ eder (onda azamet tecellisiyle tasarruf ve hükmeder). Nitekim Cenâb-ı Hak kıyamet günü, kullarının arasında hüküm vermek için tecelli edecektir. O'nun tecellilerinin bir sonu ve sınırı yoktur. Bilakis, şehadet âleminde zuhur eden her şey, O'nun zatının ve sıfatlarının tecellisinden bir nurdur. Bu konuda bu kadar açıklama, tevhidin sırlarından bir parça nasibi olan kimseye yeter.

İbn Cüzey, *"Rabb'inize yalvara yakara dua edin"* âyetinin tefsirinde havf (korku) ve recâ (ümit) konusunda uzun açıklama yapmıştır;[173] fakat o, bu açıklamalarında daha çok zâhir ehlinin tasavvuf anlayışına meyletmiştir. Halbuki onlar, daha çok sûfîler arasında yerleşmiş hal ve sıfatlardır.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Allah'ın rahmeti, muhsinlere (ihsan sahiplerine) yakındır"* âyeti, *"Allah rahmetini dilediğine tahsis eder"* (Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/74) âyeti için bir kayıt durumundadır. Buna göre, rahmetin tahsis edildiği kimseler muhsinlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Temiz Toprak Temiz Ürün Verir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kudretinin tasarrufunu, yaratma ve emrin kendisine ait olduğunu gösteren delillerden bazılarını zikrederek şöyle buyurdu:

---

[173] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/290-291 (Beyrut 1995).

yokluğa zuhuruyla tecelli ederek ona ezelî hâkimiyetiyle istivâ etti, yani yokluğu yok etti, varlığa çevirdi. Sonra sıfatlarıyla fiillere, zatıyla sıfatlara tecelli etti, nefsiyle nefsine istivâ etti. Bütün bunlar, varlıklara bitişme ve ondan ayrılma gibi hallerden uzak olarak gerçekleşti."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Aslında kendi başına mevcut olan bir varlık ve kâinat yoktur; çünkü onlar, ezelî olana yaklaştığında yok olurlar, kendilerinden bir eser kalmaz, kalan sadece ezelî olandır.

Vertecübî sonra demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, göklere ve yere, özellikle sıfatlarının tecellisiyle tecelli etmiştir. Arşa ise zatî tecelli ile tecelli etmiştir. Çünkü arşı saran tecelliler, aslı üzere bâkidir; onlar, kibriya ridâsıyla örtülmemiş zatın sırlarıdır. O, zâhirî hissin perdesidir. Varlıklarda bulunan manalar ise böyle değildir. Varlıklarda bulunanlar, ilâhî sıfatların nurlarıdır. Onlar, kahhâr sıfatının perdesiyle örtülmüş olarak tecelli eder. Onlara, sıfatların tecellisi de denmiştir."

Sonra der ki: "Gökler ve yer, âlemin cesedidir; arş, âlemin kalbidir. Kürsî, âlemin beynidir. Allah Teâlâ, hepsine sıfat ve fiillerinin tecellisiyle tecelli ederken, arşa zatıyla zuhur etmiştir. Çünkü o, bütün âlemin kalbidir. Arş, Rahmân'ın gaybı, ilmi ve hikmetidir. Ben bir defasında keşif halinde parlayan nurlar gördüm. Onların bir cismi, mekânı ve sûreti yoktu, o halde parlayıp duruyordu. Bunun ne olduğunu sordum, bana, "O, arş denen âlemdir" denildi." Vertecübî'nin açıklamaları burada bitti.[172]

Ben derim ki: Bütün bunlardan akla daha yakın izah şudur: Arş, içindeki bütün âlemi istila etmiştir. Öyle ki âlem,arşın ortasında, sanki görülmeycek kadar küçük kalmıştır. Rubûbiyyet sırlarının tecellileri -ki onlar ilâhî azametin aslıdır- Arş'ı istila etmiş, onu sarmış ve varlığını yok hükmüne getirmiştir. İşte Cenâb-ı Hak, rubûbiyyet sırları olan bu ilâhî azametin arşı istilasını "istivâ" olarak ifade etmiştir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"Ey rahmaniyeti ile (rahmân sıfatının tecellileriyle) arşa istiva eden Rabbim! Arş senin rahmâniyetin içinde kayboldu. Aynı şekilde âlemler de

---

[172] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/441.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, ümidin, korkuya ağır gelmesi gerektiğine bir işaret vardır. Âyette ayrıca, duayı kabul makamına ulaştıracak bir hususa dikkat çekilmiştir. (Bu, ihlâslı, güzel amel sahibi muhsin olmaktır)."

Âyetteki Allah'ın rahmetinden maksat, O'nun seçtiği dostlarına verdiği velâyet sırrıdır. Âyette şu mesaj verilmektedir: Hiç şüphesiz velilik sırrı, yani Allah'ın özel seçimi, muhsinlere (içiyle ve dışıyla salih olanlara) yakındır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

54-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı ..."* âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Bu günlerin her birinde Allah'ın altı sıfatından biri zuhur etmiştir. Bu altı sıfat şunlardır: İlim, kudret, işitme, görme, kelâm ve irade. Eşya, bu altı sıfatın zuhuruyla kemale erdi, tamam oldu. Cenâb-ı Hak, kâinatın yaratılışını tamamlayınca varlık, Hz. Âdem'in ruhsuz bedeni gibi oldu; bunun üzerine Allah Teâlâ yedinci sıfatıyla tecelli etti. Bu sıfat, ezelî, ebedî, dâimî hayat sıfatıdır. Bu hayat sıfatı, insanın nefes alışverişlerine benzemekten ve herhangi bir şeye kıyas edilmekten uzaktır. Eşya, Cenâb-ı Hakk'ın zatıyla kaim olan sıfatlarıyla ayakta durmaktadır. Ebede kadar da böyle olacaktır. Çünkü varlık, Hak Teâlâ'nın hayat sıfatının tecellisi ile hayatiyetini devam ettirmektedir. Bu ilâhî sıfat, varlığa bitişmek veya ayrı olmaktan münezzehtir (yüce ve uzaktır)."[171]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, varlığı ayakta tutan mana olarak tabir edilen sıfattır. Vertecübî sonra, âyeti ince bir işaret yoluyla yorumlayarak der ki:

"Âyette geçen gökler, ruhlara işaret eder. Yer, bedenleri temsil eder. Arş da kalplerdir. Cenâb-ı Hak, önce ruhlara ilâhî sıfatlarını göstererek tecelliye başladı. Bedenlere fiillerin keşfiyle tecelliye başladı. Kalplere ise, Zatın keşfiyle başladı. Çünkü, kalplerin müşahede alanı gayb âlemleridir. Kalplerden nazar edilen gayblar, ezelî istivânın tecelli mahallidir. Allah, mahlûkatın Rabb'i, sıfatı bu olan zattır; başkası değildir." Beyzâvî'nin açıklamalarını öz olarak verdik.

---

[171] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, I/441.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra insanlara, kendisine zillet ve mahviyet içinde boyun büküp ihlâsla dua etmelerini emrederek şöyle buyurdu.

"Rabb'inize yalvara yakara ve gizlice dua edin." Yani tazarru ve gizlilik içinde dua edin. Çünkü duanın gizli olması, kulun ihlâsına delildir.

"Şüphesiz O, gerek duada ve gerekse diğer işlerde emredilen *sınırı aşanları sevmez."*

Burada şuna dikkat çekilmiştir: Dua eden kimsenin, kendisine layık olmayan şeyleri istememesi gerekir. Mesela bir kimsenin peygamberlik makamını istemesi uygun ve doğru değildir.

Bir diğer görüş şudur: Duada haddi aşmak, dua ederken yüksek sesle bağırmak ve tumturaklı sözlerle edebiyat yapmaktır. Yahut dinde aslı ve örneği olmayan yeni uydurma dualarla dua yapmaktır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İleride bazı kavimler çıkacak, duada ve taharette haddi aşacaklar. İnsana şöyle dua etmesi yeterlidir: Allahım, senden cenneti, söz ve amelden ona yaklaştıran şeyleri isterim." Allah Resûlü sonra şu âyeti okudu:

"Şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez."[170]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah yeryüzünü* peygamberler göndererek ve ilâhî hükümleri indirerek *islah ettikten sonra, orada, inkâr ve isyanlarla bozgunculuk yapmayın."*

Bir diğer mana: Yeryüzü, bereketli ürünler ve emniyet ile ıslah edildikten sonra, orada kıtlığa sebep olacak günahlar işleyerek ve emniyeti yok eden fitneler çıkararak bozgunculuk yapmayın.

"Allah'a korkarak ve ümitle dua edin." Yani ameldeki kusurlarınızdan dolayı reddedilmesinden korkarak, Allah'ın lutfu ve kereminden de ümitli olarak dua edin. *"Şüphesiz Allah'ın rahmeti, ihlâs sahibi muhsinlere çok yakındır."*

---

[170] Ebû Davud, Taharet, 45; İbn Mâce, Dua, 12; Ahmed, *Müsned*, 1/172, 183; Hâkim, *Müstedrek*, 1/540; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2/71.

ünkü müneccimler, söylediklerini ancak cahilce zan ve tahminle söymektedir. Aslında yıldız ilmi, bazı peygamberler için bir mucize idi. onra bu ilim kaybolup gitti; ondan ancak karışık şeyler kaldı. Öyle ki unların doğrusunu yanlışından ayırmak zordur.

Allah Teâlâ'nın yıldızlar sebebiyle yeryüzünde, bitkilerde ve hayanlarda birtakım etkiler yarattığına, yıldızların bunlara sebep olduğua itikad etmek ayrı bir konudur. Yani bu, dine zarar verecek bir anlayış eğildir; hatta haktır. Fakat bir kimsenin cahilce, yıldızların bu tesirleini tafsilatıyla bildiğini iddia etmesi dinine zarar verir. Yıldızlar, bouna yaratılmamıştır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ece semaya baktığı zaman Allah Teâlâ'nın, *"Rabbimiz, sen bunları boş ere yaratmadın"* âyetini okumuştur. Bu konudaki açıklamalar için İmam azâlî'nin *İhyâ* adlı eserine bakınız.[159]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Dikkat: Yaratmak ve mir sadece O'na aittir."* Yani varlıkları yaratmak, onlara bir şeyi emretmek e nehyetmek Allah'a aittir. *"Âlemlerin Rabb'i Allah ne kadar yücedir!"* Yani llah, ulûhiyyetinde ulu, rubûbiyyetinde yüce, vahdâniyyetinde tektir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah en doğrusunu bilir, âyetin gerçek mesajı udur: Kâfirler, kendilerince bazı varlıkları ilâh edindiler. Cenâb-ı Hak nlara, rabliğe müstahak olanın tek olduğunu, onun da Allah Teâlâ olluğunu açıkladı. Çünkü O, bütün yaratmak işinin ve emrin kendisine it olduğu zattır. O, âlemi sağlam bir tertip ve hikmetli bir tedbirle yaattı. Üstteki felekleri ve alttaki varlıkları yoktan var etti. Mülk âleminin aratılmasını tamamladıktan sonra, onun tedbirini ele aldı. Bu durum, ahtına oturan bir sultanın, memleketinin yönetimini çevip çevirmesi ibi bir şeydir. Allah Teâlâ, felekleri hareket ettirerek, yıldızları belirli ir yörüngede seyrettirerek, geceyi gündüzü peş peşe getirerek, semalan yere bütün işleri tedbir etmektedir. Yaratmak ve emir O'na aittir. enâb-ı Hak, aynı şekilde, Secde sûresinde göklerin ve yerin yaratılmaını zikrettikten sonra şöyle buyurdu:

'Sonra arşa istivâ etti (Arşı yaratıp onu hükmü ve tasarrufu altına ldı). Gökten yere bütün işleri O idare etmektedir" (Secde 32/4-5). İşte bütün

---

59 bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/50-51 (Beyrut 200).

Arş, bütün kâinatı saran büyük bir cisimdir. Ona, yüksekliğinden dolayı ve sultanların tahtına benzetildiğinden "arş" denmiştir. Bütün kâinat, onun boşluğu içinde kaybolmuştur. Arş, bütün kâinatı istila etmiş ve onu içinde görünmez hale getirmiştir. Aynı şekilde, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî rubûbiyyet sırları da arşı tamamen sarıp onu gözden kaybolacak duruma getirmiştir.

Hak Teâlâ'nın arşa istivâ etmesinin, onu bu şekilde istila edip ilâhî sırlarla bürümesi şeklinde olması mümkündür. Bu konudaki açıklamanın tamamı, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecektir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah sonra arşa istivâ etti, yani melekût vasfıyla ululuk ve celali ile tek oldu. Dünyadaki sultanlar, maiyet ve halkına ululuklarını göstermek istedikleri zaman, onların görecekleri bir yerde sultanlık köşküne oturarak haşmetlerini gösterirler. Cenâb-ı Hak da kendi ululuk ve azametini insanların aklına yaklaştırmak için, onların anladığı bir olayla durumu ifade ederek kendisinin arşa istivâ ettiğini (onu azamet, kudret ve ilmiyle sardığını) haber vermiştir. Bunun manası şudur: Allah, samediyet izzetine sahiptir, celâliyle tektir, rubûbiyyet celâli ve ulûhiyyet sıfatıyla eşi benzeri yoktur. O, bir yer ve yönle sınırlandırılmaktan münezzeh cebbâr, hiçbir hudutla sınırlandırılamayan mâbuddur."

Âyet şöyle devam ediyor: "*O Allah geceyi, kendisini takip eden gündüze bürür*; yani gündüzün nurunu gecenin karanlığı ile örter; onlar hiç ara vermeden birbirini takip eder.

"*Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan O'dur.*" Yani onları hükmüne ve sevkine tâbi etmiştir. Onların ilâhî emre musahhar oluşunun güzelliklerinden biri de Cenâb-ı Hak onları öyle yaratmıştır ki onlarda gayba ait birçok iş (ilim ve tecelli) mevcuttur. Bu şeyler, onlardan zuhur eden ilâhî kudrete ve rahmete bir delil olmaktadır.

Dinimizde (gayba ait şeyleri tesbit ve fal türü işler için) yıldızlara bakmak veya müneccimleri tasdik etmek yasaklanmıştır; ancak bu yasak sadece, yıldızların kendi başına bir tesiri olduğuna itikad eden veya müneccimlerin haber verdiği her şeyi tasdik eden kimseler içindir.

54. ***Şüphesiz Rabb'iniz olan Allah, gökleri ve yeri altı günde yarat-ı, sonra arşa istivâ etti. O, geceyi, kendisini takip eden gündüze bürür. üneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan O'dur. ikkat: Yaratmak ve emir sadece O'na aittir. Âlemlerin Rabb'i Allah e kadar yücedir!***

55. ***Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Şüphesiz O, had-i aşanları sevmez.***

56. ***Islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. llah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Hiç şüphesiz Allah'ın ahmeti, ihsan sahiplerine çok yakındır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz,* kendisine ibadet etmenizi hak den *Rabb'iniz, sadece Allah'tır. O, gökleri ve yeri altı günde,* yani dünya ünlerinden altı gün süresinde *yarattı,* onları meydana getirdi." Çünkü zaman güneş yoktu. Eğer Allah dileseydi, onları bir anda yaratırdı. öyle yapmasının hikmeti, insanlara teenni (işleri sabırla ve acele etme-en, hakkıyla yapmayı) öğretmektir.[167]

"*Allah sonra,* zatına yaraşır bir şekilde *arşa istivâ etti.*"[168]

---

[7] Gökler ve yer yaratılmadan önce gün mefhumu olmadığı için bazı müfessirler âyette geçen altı günü altı vakit veya altı gün kadar bir zaman olarak tefsir ederler. Allah'a göre gün, bir an manasına geldiği gibi uzun devreler manasına da gelir. Allah katında bizim hesaba göre bir yıl süren gün vardır (Hac 22/47). Yine Allah katında bizim hesaba göre 50.000 yıl süren gün mevcuttur (Meâric 70/4). Yani Allah katında gün, değişik manalarda olup farklı zaman birimlerini ifade etmektedir. İşte burada belirtilen gün, göklerin ve yeryüzünün oluşum devresi anlamındadır. Demek ki Allah kâinatı altı günde yani altı devir ve devrede yaratıp bugünkü duruma getirmiştir. Fussılet sûresinin 9-12. âyetlerinde gök ve yerin yaratılış evreleri daha açık olarak anlatılmıştır (Mütercim).

[8] İstivâ, lugatta, "yükselmek, karar kılmak, yerleşmek, istila etmek, tam olmak, kemale ermek, yönelmek, kastetmek, yükseltmek" gibi manalara gelmektedir. Yüce Allah'ın arşı istivâ etmesi, bizce nasıl olduğu bilinmeyecek bir şekilde vâki olan bir durumdur. Cenâb-ı Hak, zatına layık bir şekilde arşı istivâ etmiştir. İmam Mâlik'e "Allah Teâlâ'nın arşı istivâ etmesi nasıl olmaktadır?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Allah'ın arşı istivâ ettiği âyetin beyanıyla malumdur; nasıl olduğu bize meçhuldür; bu konuda gereksiz sual sormak bid'attır, ona iman etmek farzdır." bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber,* s. 95 (Beyrut 1997).

"Onlar, zatımı müşahede ederek bana kavuşmayı unuttukları, velilerimi ve benim marifetime ulaşmış dostlarımı inkâr ettikleri, manevî terbiyenin varlığını reddederek benim kudretimi sınırlandırdıkları gibi, ben de bugün onları unuttum; kendilerine beni müşahedenin lezzetini ve marifetimin tadını tattırmayacağım. Biz onlara, içinde her şeyi açıkladığımız kitabı (Kur'an'ı) getirdik. Onda şöyle dedik:

'Biz bir âyeti nesheder (hükmünü kaldırır) yahut onu unutturursak, onun yerine ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz' (Bakara 2/106). Bunun kıyamete kadar böyle devam edeceğini belirttik. Onlar ise (bunun gereğini yapmak yerine) sadece onun sonuçlarını bekliyorlar."

Mukarrebînin (ilâhî huzurda kabul görmüş velilerin) illiyyîndeki yüksek dereceleri ortaya çıkarak bu âyetin sonucu belirdiğinde, onları inkâr edenlere, bu sıfattaki velilerin yahut her devirde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) metodu üzere terbiye veren kâmil mürşidlerin varlığı kesin olarak belli olur. O zaman, onlara katılmak ve dünyaya dönüp onların ameli gibi amel yapmak için şefaat isterler. Heyhât! Artık kabirdekiler dirilmiş, kalptekiler ortaya dökülmüş, hakkı inkâr ve ihmal edenler perişan olmuş, hayırlarda koşan gayret sahipleri kurtulmuştur. Allah Teâlâ, bizleri de lutuf ve keremiyle o kurtulan salihlerden eylesin.

Göklerin ve Yerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, dünyada yüce Zatını tanımak isteyenler bu nimete ulaşabilsinler diye, kendisini tanıtarak şöyle buyurdu:

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثٖيثًاۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ
مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖۜ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُۜ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٥٤﴾ اُدْعُوا
رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةًۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَۚ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ
بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًاۜ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرٖيبٌ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾

ini en güzel, en sağlam şekilde beyan ettik. *O Kur'an, iman eden bir topum için bir hidayet rehberi ve rahmet olarak indirildi."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar ise ancak o kitabın verdiği ha-erlerin sonucunu bekliyorlar."* Yani onun sonucunun nereye varacağını, ahsettiği müjdelerin, azabın, kıyamet saatinin ve sonrasındaki olayla-ın ortaya çıkıp çıkmayacağını bekliyorlar.

"O'nun haber verdiği haberlerin sonuçlarının ortaya çıktığı gün, önceden nu unutmuş ve ona iman etmemiş *olanlar 'Doğrusu Rabbimiz'in elçile-i gerçeği getirmiş!' derler."* Yani onlar hakkı getirdiler, derler. Bu konula kendileri için yakîn hâsıl olur, ancak bu onlara bir fayda vermez. Câfirler, kendileri için şefaatçi olacak kimseyi arayarak şöyle dediler:

"Acaba bu gün bizim için şefaat edecek şefaatçiler bulunur mu? Yahut, lünyaya geri gönderilir miyiz? Gönderilsek de yapmakta olduklarımızdan baş-asını yapsak! İnkâr yerine iman, isyan yerine taat ve itaatte bulunsak!"

Bir diğer mana: Bize şu iki konudan birinde şefaat edilse: Ya ateşten urtarılsak ya da dünyaya döndürülüp inkâr yerine iman etsek!

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Onlar gerçekten kendilerine yazık ettiler;* nkâr ve kötü amelleri sebebiyle kendilerini alçaltıp rezil bir hale getirdi-er. Bize şefaat eder diye ilâh olarak *uydurdukları putları da kendilerinden aybolup gitti.* Onlara bir fayda vermedi."

50-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak yolunda ciddiyet ve gayret sahibi ârifler, ulu ve yüce Allah'ın uzuruna eriştiklerinde, Mevlâ onların üzerine gayba ait manevi feyiz-len akıttı; onların kalpleri ve sırları onunla doldu. Onlar için ledünnî limler ve rabbânî sırlar ortaya çıktı. Bu yolda tembel ve kusurlu olanlar, nlara, "Allah'ın sizi suladığı o manevi sudan (feyiz, nur ve sırdan) bize le akıtın yahut Allah'ın size ihsan eteği manevi rızıklardan bize de ve-in!" dediler. Ârifler de onlara,

"Allah onları, velilerin yolunu oyun ve eğlence sebebi edinen, dünyanın kendilerini aldatıp ağında hapsettiği tembel kimselere haram etti" lediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

mu? Yahut (dünyaya) geri gönderilir miyiz? Gönderilsek de yapmakta olduklarımızdan başkasını yapsak!" Onlar gerçekten kendilerine yazık ettiler. Uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden kaybolup gitti.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kıyamet günü, *cehennemdekiler, cennette olanlara, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize akıtın!' diye seslenirler."* Bu âyet, cennetin, cehennemin üzerinde olduğuna bir delildir.

Bir diğer mana: Suyunuzdan veya Allah'ın size rızık olarak verdiği diğer içeceklerden bize de akıtın.

Bir diğer mana: Suyunuzdan bir miktar akıtın ve Allah'ın size verdiği rızıklardan bize de verin.

"Cennetlikler de, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O cehennemlik kâfirler, dinlerini bir eğlence ve oyun edinmiş kimselerdir."* Onlar, kendilerince belli yaştaki develeri haram ederek, Kâbe'nin etrafında el çırparak, Kâbe'yi çıplak tavaf ederek ve icat ettikleri bir sürü şeylerle dinlerini oyun eğlenceye çevirdiler.

"Eğlence" manasına gelen **lehv**, "kalbi, ahirette bir fayda vermeyecek boş işlerle meşgul etmektir." "Oyun" manasına gelen **la'b** ise "içinde dinî bir fayda olmayan şeylerle eğlenip rahatlamaya çalışmaktır."

Cenâb-ı Hak, onların durumunu şöyle belirtiyor: *"Onlar, dünya hayatının,* ahireti unutturarak *kendilerini aldattığı kimselerdir. Onlar, bu günle karşılaşacaklarını unuttukları,* onu hatırlayıp hiç hazırlanmadıkları *ve âyetlerimizi* bilerek *inkâr ettikleri gibi, biz de bugün onları unuturuz."* Yani onlar bu gün için hazırlanmayı ihmal ettikleri gibi, biz de bu gün onları ihmal ederiz. Onların âyetlerimizi ihmali, Allah katından geldiğini bilerek inkâr etmeleridir.

"Gerçekten biz onlara, ilim üzere genişçe açıkladığımız bir kitap getirdik. Yani onun, tüm akaid, hüküm ve öğütleriyle manalarını açıkladık. Hep-

Cehennemliklerin Cennet Ehlinden Yardım İsteyişi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cehennemliklerin cennet ehlinden yardım isteyişini zikrederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَف۪يضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَا
اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُۜ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِر۪ينَۙ ﴿٥٠﴾ اَلَّذ۪ي
اتَّخَذُوا د۪ينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَ
نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَاۙ وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾ وَلَقَدْ جِئْنَاهُ
بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ هَلْ يَنْظُرُو
اِلَّا تَأْو۪يلَهُۜ يَوْمَ يَأْت۪ي تَأْو۪يلُهُ يَقُولُ الَّذ۪ينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ
رَبِّنَا بِالْحَقِّۚ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذ۪ي
كُنَّا نَعْمَلُۜ قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

50. *Cehennemdekiler, cennette olanlara, "Suyunuzdan veya Allah'ın ize verdiği rızıktan biraz da bize akıtın!" diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır" derler.*

51. *Onlar, dinlerini bir eğlence ve oyun edinmiş ve dünya hayatı :endilerini aldatmış kimselerdir. Onlar, bu günle karşılaşacaklarını ınuttukları ve âyetlerimizi bilerek inkâr ettikleri gibi, biz de bugün onarı unuturuz.*

52. *Gerçekten biz onlara, ilim üzere genişçe açıkladığımız, inanan oplum için bir hidayet rehberi ve rahmet olan bir kitap getirdik.*

53. (Fakat onlar), *ancak o kitabın verdiği haberlerin sonucunu bekliıorlar. O'nun verdiği haberlerin sonuçlarının ortaya çıktığı gün, öncelen onu unutmuş olanlar derler ki: "Doğrusu Rabbimiz'in elçileri gerçe'i getirmişti. Acaba bu gün bizim için şefaat edecek şefaatçiler bulunur*

Bir diğer mana: Çokluğunuz size ne yarar sağladı, hangi işinizi gördü?

A'râf ehli sözlerine şöyle devam eder: *"Taslamakta olduğunuz büyüklük de size hiçbir yarar sağlamadı. Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?"* Onlar, dünyada kâfirlerin hor hakir gördüğü ve, "Allah bunları cennete koymaz!" diye yemin ettikleri zayıf müslümanlardır.

Bu zayıf müslümanlara, *"Girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"* denilir. Yahut a'râf ehli, a'râfta bir müddet tutulup cennetlik ve cehennemliklerin halini görerek onlara söylediklerini söyledikten sonra, Allah kendilerini ihsanda bulunur ve melekler onlara, *"Girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"* der.

Şöyle de denilmiştir: a'râf ehli, cehennemlikleri ayıplayıp kınadıklarında, cehennemlikler, a'râf ehlinin cennete girmeyeceğine yemin ederler; bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Ey* a'râf *ehli, girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz"* buyurur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

48-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

A'râf ashabı, velileri seven salihlerden bir gruptur. Bu grup ashâbü'l-yemînden olan avam müslümanlardan olmadıkları gibi, mukarrebîn makamına çıkmış havastan da değillerdir. Bu salihler, Allah'a yönelmiş dervişleri tenkit eden ve onlara karşı büyüklenen kimseleri görünce, onlara şöyle derler: "Çokluğunuz ve kibriniz size bir fayda sağlamadı. Siz şu dervişleri mi tenkit ediyor ve onların hiçbir şey üzere olmadığına yemin ediyorsunuz?"

Hakk'a yönelen kimselere şöyle denilir: "Marifet cennetine girin, size hiçbir korku yoktur ve siz asla mahzun olmayacaksınız."

Onları tenkit edenlere ise şöyle denilir: "Bu halinizle sizin elinize geçen ise zarar, mahrumiyet, insanların elindeki maddeye esirlik ve kâinat hapishanesinde (eşya perdeleri içinde) mahsur kalmaktır." Böyle bir halden Allah Teâlâ'ya sığınırız.

"Coşkun dalgalı denizleri arkamızda bırakıp ilerledik; geride kalan insanlar bizim nereye yöneldiğimizi nereden bilecekler!"

Hakikat ile şeriatın arası olan ara yerde, her iki tarafı gözetleyen bazı adamlar vardır. Onlar, avam halk ile havassı simalarından tanırlar. Bu kimseler, marifet cennetine ulaşmış âriflere, "Selâm size!" diye seslenirler. Onlar, henüz marifet cennetine girmemişlerdir, çünkü seyir halindedirler; fakat oraya girmek istemektedirler. Onların gözleri, manevi perde ve meşakkat ateşine düşmüş avama çevrilince, "Rabbimiz, bizleri böyle zalim kimselerle birlikte yapma!" diye dua ederler.

A'râf'takilerin Cehennemliklerle Alay Edişi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, a'râftakilerin cehennemliklerle alay edişini zikrederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِس۪يمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا اَغْنٰى
عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذ۪ينَ اَقْسَمْتُمْ لَا
يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

48. ***A'râf ehli simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek, "Çokluğunuz ve taslamakta olduğunuz büyüklük, size hiçbir yarar sağlamadı."***

49. ***"Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?" derler.*** *(Sonra onlara),* ***"Girin cennete; artık size hiçbir korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz" denilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*A'râf ehli, simalarından* ve yüzlerindeki kötü hallerinden *tanıdıkları kâfirlerin reislerine seslenerek, 'Çokluğunuz yahut mal toplamanız size hiçbir yarar sağlamadı'* derler."

Cenâb-ı Hak onları şöyle tanıttı: "*Onlar,* cennetlik ve cehennemlik *herkesi simalarından;* Allah Teâlâ'nın kendilerini bildirdiği alametlerinden *tanırlar.* Bu alamet, cennetliklerin yüzlerinin ak, cehennemliklerin yüzlerinin ise kara olmasıdır. Bundan başka alametler de olabilir.

"A'râftakiler, cennetliklere bakınca, onlara, 'Selâm size!' diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir fakat girmeyi ummaktadırlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*A'râftakilerin gözleri,* kısa bir süre için *cehennemlikler tarafına çevrilince,* onların halinden Allah'a sığınarak, *'Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber cehennemde bulundurma!' derler."*

44-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gayret ve amel sahibi veliler, ulu ve yüce Allah'ın huzuruna ulaştıkları zaman, hak yolunda tembel, gayretsiz ve kusur içindeki kimselere seslenerek derler ki:

"Biz, Rabbimiz'in bize vaat ettiği manevi perdelerin açılması ve dostlarla birlikte ilâhî huzura girme konusundaki vaatlerini hak olarak bulduk; siz de bizim gibi Rabb'inizin vaat ettiklerini hak olarak buldunuz mu?" Onlar da davayı sürdürmek için yanlış yere, "Evet, bulduk!" derler. O sırada, aralarında bir çağırıcı, hal lisanı ile şöyle seslenir:

"Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun. Onlar, Allah dostlarının mertebelerine ulaşma temennisinde bulundukları ve yüksek kemal hallerine ulaşma iddiasında oldukları halde, nefislerinin hazlarında saplanıp kalan, Hak yolunda önlerindeki engel olan şeylerden hiçbirini ortadan kaldırmayan, bununla birlikte insanları velilerin yolundan alıkoyan ve o yolun bozulup dağılmasını isteyen kimselerdir. Son olarak onlar, terbiye ehli kâmil insanların üzerinde parlayan hakikat nurunu inkâr etmişlerdir. Onların kalbinde büyük bir perde vardır. Bu, gaflet perdesidir. O perde içindeyken, manen uyanık kimseleri tanımazlar. Manen uyanmış kimseler, makamlarına yükselmişlerdir. Aralarında vadiler, çöller mesabesinde mesafe vardır. Şair bu durumu şöyle dile getirmiştir:

47. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrilince de, "Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" derler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Cennet ehli cehennem ehline, 'Biz Rabbimiz'in bize vaat ettiği nimetleri gerçek olarak bulduk, siz de Rabb'inizin size vaat ettiği dirilmeyi ve hesabı gerçek olarak buldunuz mu?' diye seslenir."* Cennet ehli, bunu, eriştikleri hallerine sevinçten ve bir de cehennemliklerle alay edip onları hüzne gark etmek için söylerler.

"Cehennemlikler onlara, 'Evet, Rabbimiz'in bize vaat ediklerini hak olarak bulduk!' diye cevap verirler. O sırada iki grup arasında bir çağrıcı, 'Allah'ın lâneti zalimlerin, kâfirlerin üzerine olsun!' diye seslenir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* insanları *Allah'ın yolu İslâm'dan alıkoyan, onu eğip bükmek* ve istikametini bozmak *isteyen* yahut onun bozuk bir din olmasını talep eden *ve bir de ahireti inkâr edenlerdir."*

"Cennetliklerle cehennemlikler arasına bir perde konur." Yani cennet ile cehennem arasına, birindeki halin diğerine geçmesine mani olacak bir perde konur.

"A'râf'ta da birtakım insanlar bulunur." A'râf, cennet ile cehennem arasına konmuş bir surdur. Orada, hadis-i şerifte belirtildiği gibi, iyilikleriyle kötülükleri birbirine eşit tevhid ehli kimseler bulunur.[166]

İmam Gazalî *İhya*'da der ki: "A'râftakiler, İslâm beldelerinden uzak yerlerde yaşadığı için kendilerine davet ulaşmamış kimselere benziyor. Bu durumda olanlar Allah Teâlâ'yı tanımadıkları gibi, O'nu inkâr da etmezler. Onların taatleri bulunmadığı gibi, isyanları da yoktur. Onları Allah'a yaklaştıracak amelleri bulunmadığı gibi, kendilerini ilâhî huzurdan uzaklaştıracak kasıtlı bir isyanları da yoktur. Onlar için düşünülecek tek şey, yakınlık ve uzaklık değil, azaptan selamette olmalarıdır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Aşağıda, onların cennete gireceğini bildiren haber gelecektir.

---

[166] İlgili hadis ve rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/460-466.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de bu güzel hallerden bolca nasiplendirsin.

Cennet ve A'râf Ehlinin Cehennemliklerle Konuşmaları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cennet ehlinin, cehennemdekilere karşı övünç ve sevinç içeren konuşmalarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا
حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّاۜ قَالُوا نَعَمْۚ فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ
اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَۙ ﴿٤٤﴾ اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ
وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَۢ ﴿٤٥﴾ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌۚ وَعَلَى
الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِس۪يمٰيهُمْۚ وَنَادَوْا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَاِذَا صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ
تِلْقَٓاءَ اَصْحَابِ النَّارِۙ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٧﴾

44. *Cennet ehli cehennem ehline, "Biz Rabbimiz'in bize vaat ettiğini gerçek olarak bulduk, siz de Rabb'inizin size vaat ettiğini gerçek olarak buldunuz mu?" diye seslenir. Onlar, "Evet!" derler. Ve aralarından bir çağrıcı, "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!" diye seslenir.*

45. *Onlar, Allah yolundan alıkoyan, onu eğip bükmek isteyen ve bir de ahireti inkâr edenlerdir.*

46. *Cennetliklerle cehennemlikler arasında bir perde konur. A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır. Bunlar cennet ehline, "Selâm size!" diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir fakat girmeyi ummaktadırlar.*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet-i kerimede, *'Ona (cennete) işlediği-ıalih ameller sebebiyle vâris oldunuz'* buyrulması, ancak onların kalbini in ve hoş etmek içindir. Yoksa onlar cennetteki manevi dereceleri lüklerinde, bir sürü noksanlıklarla karışık halde yapılmış amelle-ı kendilerini bu derecelere ulaştırmayacağını bildiler (bunun için, ulaştırmasaydın biz elde edemezdik' dediler)."[165]

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mü-ler, sıratı Allah'ın affı ile geçerler, cennete Allah'ın rahmetiyle girer-cennetteki dereceler ise amellerine göre taksim edilir."

42-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Seçkin velilerin yoluna inanan ve gücü nisbetinde, engelleri ortadan lırmak, faydalı şeyleri yapmak, çirkin ve kötü işlerden arınmak, bü-faziletli ahlâk ve sıfatlarla süslenmek gibi bu yola münasip amelleri an kimseler var ya, onlar marifet cennetine giren kimselerdir. Onlar yada ve ahirette bu marifet cennetinde kalırlar. Allah onların kalp-ıden bütün kötü ve karışık şeyleri çıkarıp attı. Onu bütün ağyardan sivadan, razı olmadığı her şeyden) temizledi. Böylece birbirini se-kardeşler oldular. Onların arasında hiçbir boş konuşma ve günah iş tur. Fikirlerinin altından (gönüllerinden), ilim nehirleri akar, onlar anlayış hazineleri açılır. Bu şekilde ilâhî huzurda temkin sahibi (sa-cadem) olduklarında,

"Bizi buna ulaştıran Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi buna ulaş-ıasaydı biz kendi başımıza ulaşamazdık" dediler.

Onlar, kendilerinin ezelde takdir edilen ilâhî inâyetle taşındıklarını, î gözetim altında korunduklarını yakînen anladılar. Yine onlar, Hz. gamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah katından getirdiği her şeyin olduğunu gördüler. Ayrıca Allah'ın velisinin elinde ulaştıkları ma-i zevkin, elde ettikleri hallerin, perdelerin açılmasının hak olduğunu e'l-yakîn görüp bildiler.

Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/223 (Kahire 1999).

Cenâb-ı Hak sonra cenneti vasfederek şöyle buyurdu:

"Onların altlarından, yani köşklerinin altından *ırmaklar akar."* Bu ırmaklar bal, şarap, su ve süt ırmaklarıdır. Bunlar, cennet ehline sahip oldukları lezzet ve sürura bir ilave olarak ikram edilir. Köşkleri havada yükseltilmiş olarak bulunur, nehirler de altlarından akar.

"Onlar, bu güzellikler karşısında *şöyle derler: 'Bizi bu nimete ulaştıran Allah'a hamdolsun.'* Yani bize dünyada iman ve salih amel nasip ederek onların karşılığında bunları ihsan eden Allah'a hamdolsun. *Eğer Allah,* yüce iradesi ve özel yardımıyla *bizi doğru yola iletmeseydi biz gerçekten kendiliğimizden doğru yolu bulamazdık. Hiç şüphesiz Rabbimiz'in elçileri gerçeği getirdiler;* biz onların irşadıyla doğru yolu bulduk." Onlar, dünyada yakînen inanıp uğrana amel ettikleri şeyler ahirette ayne'l-yakîn olarak karşılarında hâsıl olunca, hayranlık ve sevinçlerinden böyle söylerler.

"Onlara, melekler veya bizzat Hak Teâlâ tarafından *şöyle seslenilir: İşte size cennet! Yapmış olduğunuz güzel amellere karşılık ona vâris kılındınız; o size amellerinize karşılık verildi."*

Bu hüküm şeriata göredir; hakikate göre ise her şey Allah'tan gelir, O'na aittir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sizden hiç kimse kendi ameliyle cennete giremez" buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

"Siz de mi?" diye sorduklarından Allah Resûlü,

"Evet, ben de sadece amelimle cennete giremem; ancak Allah beni rahmetiyle sarıp cennetine koyacaktır" buyurdu.[164]

Şeriat, ameli kula ait görür; hakikat ise ondan ameli düşürür, her işi yüce yaratıcıya nisbet eder. Zaten az öncesinde geçen, *"Allah bizi doğru yola iletmeseydi biz gerçekten kendiliğimizden doğru yolu bulamazdık"* âyeti de bunu haber vermektedir. Onlar kıyamet günü işin hakikatini gördüklerinde böyle söylerler.

---

[164] Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 71-73; Ahmed, *Müsned*, 6/125.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ
مِنْ غِلٍّ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُۚ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى هَدٰينَا
لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَٓا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُۚ لَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا
بِالْحَقِّۜ وَنُودُٓوا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

42. ***İman edip salih ameller yapanlara gelince -ki biz hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir; orada ebedî olarak kalacaklardır.***

43. ***Onların kalplerinde kin adına ne varsa hepsini çıkarıp attık. Onların altlarından ırmaklar akar. Onlar, "Bizi buna ulaştıran Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi ona ulaştırmasaydı biz kendi başımıza ulaşamazdık. Hiç şüphesiz Rabbimiz'in elçileri gerçeği getirdiler" derler. Onlara, "İşte size cennet! Yapmış olduğunuz güzel amellere karşılık ona vâris kılındınız." diye seslenilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Peygamberlerimize *iman edip* güçleri nisbetinde *salih ameller yapanlara gelince ki biz, hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz,* yani gücünü aşan şeyle mükellef tutmayız. Kim bunları yaparsa *işte onlar, cennet ehlidir; orada ebedî olarak kalacaklardır.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların kalplerinde kin namına ne varsa hepsini çıkarıp attık."* Yani kalplerinden her türlü kin ve düşmanlığı çıkarıp onları tertemiz yaparız. Artık aralarında sevgiden başka bir şey kalmaz; birbirleriyle dost ve kardeş olurlar.

Âyette, *"Kalplerinde kin namına ne varsa hepsini çıkarıp attık"* buyrulması işin yani geçmiş zaman kalıbıyla ifade edilmesi onun muhakkak meydana geleceği içindir.

Cenâb-ı Hak onları, bir defa mücrim diye, ikinci defa da zalim diye tanıttı. Bununla şuna dikkat çekti: Onlar, Allah'ın âyetlerini yalanlamakla mücrim ve zalim sıfatını aldılar. Allah Teâlâ, mücrimin cezasının, cennetten mahrumiyet; zalimin cezasının ise ateşle azap olduğunu zikretti. Bununla şuna dikkat çekildi: Zulüm, günahtan daha büyük suçtur.

40-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârifler içinde Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve usulü üzere terbiye veren şeyhler, Allah'ın âyetlerinden bir âyettir. Kim onları yalanlar ve kendilerine itaat etmeye karşı kibirlenirse onun fikrine semanın kapıları açılmaz. O kimse, kendini saran eşya ile hapsedilir ve beden heykeli içinde mahsur kalır, marifet cennetine asla giremez. Bilakis onu, üstünden ve altından perdeler sarar, ruhu varlıklar içinde hapsedilir, hakikati müşahede ve görme fezasına yükselemez.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kâinatın içinde saplanıp kalan kimseye gayb âleminin sırları ve hakikati açılmaz; o kendisini saran varlıklar içinde hapsedilmiş ve zatının heykeli içinde sarılmış bir halde kalır."

Yine *Hikem* sahibi der ki: "Kâinat seni ancak cismanî yönünle sarıp kuşatır, ruhaniyetin yönüyle değil."

Buna göre, her kim ruhaniyet tarafını inkişaf ettirmezse o, varlıklar içinde mahpus kalır. Kim de mana yönünü maddi yönüne galip getirerek ruhaniyetini inkişaf ettirirse onu kâinat içine alamaz; arş ve ferş sarıp çerçeveleyemez. Gerçek sûfî de böyledir. Onu hakikatiyle sema gölgelendiremez, yer üzerinde taşıyamaz; yani onun fikrini ve ruhaniyetini kâinat sarıp kuşatamaz (Onun kalbi, sürekli âlemlerin Rabb'ine bağlanmış, O'nun zikri ile meşguldür). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cennet Ehline Yapılan İhsanlar

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cehennemliklerin zıddı olarak cennet ehlinin halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ
غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

40. ***Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara karşı kibirlenip iman-n yüz çevirenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve on-;, deve iğne deliğinden geçmedikçe*** *(asla)* ***cennete giremeyeceklerdir! z suçluları işte böyle cezalandırırız!***

41. ***Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler rdır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve kibirlenip andan yüz çevirenler var ya, işte onlara,* yaptıkları duaları ve amelleri n *gök kapıları açılmayacaktır.*"

Bir diğer mana: Onlar öldükleri zaman, ruhları için gök kapıları ılmayacak, bilakis ruhlarını taşıyan görevli melekler oraya ulaştırdığı man, gök kapıları kapanacak, bunun üzerine melekler o ruhları fır-ıp atacaklar, onlar semadan aşağı düşeceklerdir. Müminlerin ruhla-ise böyle değildir; onlara göğün kapıları açılacak ve o temiz ruhlar lretü'l-müntehâya kadar yükseleceklerdir.

"*O kâfirler, deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyeceklerdir!*" ni onlar, asla ve ebediyen cennete giremeyeceklerdir. Bazıları, iğne liğinden geçecek şeyin deve değil, halat olduğunu söylemişler ve bu ınayı veren bir kıraati nakletmişlerdir. Meşhur olan, ilk manadır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*Biz suçluları işte böyle cezalandırı-!*" Yani günahkârları bu şekilde acı ve feci bir azapla cezalandırırız.

"*Onlar için cehennemde ateşten döşekler, üstlerine de ateşten örtüler var-:. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız!*"

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet koptuğunda, hakikatler ortaya çıkar, hasların ve avamın yolları birbirinden ayrılır. Mukarrebîn sınıfındaki (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş) ârifler, illiyyîn makamına yükselirken, amel defterini sağ tarafından almış kimseler, avam müslümanlarla birlikte cennet ehlinin menzilinde kalır. Onların içinde avam halk, içlerinden ileri gelen sınıfın eteğinden yapışarak,

"Bizleri şu yüksek makamlara çıkan velilerin sohbetinden siz geri çevirdiniz ve bizi onlardan siz ayırdınız!" derler. Sonra Cenâb-ı Hakk'a,

"Rabbimiz, bizi şu mukarrebîn makamındaki dostlarının sohbetinden bunlar engelledi; bize verdiğin hicabın (yüksek makamlardan perdelenme cezasının) katbekatını bunlara ver!" derler. Allah Teâlâ onlara şöyle der:

"Sizden her biri için perdeler vardır. Onlar, sizi ârif kullarımın sohbetinden alıkoydukları için âli makamlardan perdelendiler, sizler de onları taklit ettiğiniz için perdelendiniz. Fakat dünyada sizin cefanıza sabrettiklerinden, benim taatim ve marifetimi elde etme yolundaki meşakkatlere göğüs gerdiklerinden dolayı mukarrebîn sınıfındaki dostlarıma neler hazırladığımı sizler bilemezsiniz."

Gerçekten, Kur'an'da kâfirler için olan her âyet, gaflet ehli müminlere de bir uyarı içermekte ve bir yönüyle onlara da uygulanmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlere Cennet Haramdır

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlere cennete girmeyi haram kılarak şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ
السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِى سَمِّ الْخِيَاطِ

lanınca, sonrakiler öncekiler için, "Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onlara ateşten kat kat azap ver!" derler. Allah der ki: "Zaten herkes için kat kat azap vardır, fakat siz bilmezsiniz."

39. ***Öncekiler de sonrakilere şöyle der: "Sizin bize bir üstünlüğünüz yok; o halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"***

Tefsir

Allah Teâlâ, kıyamet gününde, bir melek vasıtasıyla veya bir vasıta olmadan bizzat kendisi kâfirlere, *"Sizden önce geçmiş, inkâr ve dalâlette sizinle ortak olan cin ve insan topluluklarıyla birlikte topluca ateşe girin!" der.*

Cenâb-ı Hak onların halinden haber vererek buyurdu ki:

"Onlardan her ümmet ateşe girdikçe, kardeşlerine yani kendisine uyup sapıttığı kimselere lânet eder. Nihayet hepsi cehennemde bir araya gelip birbirine kavuşunca, ateşe daha sonra girenler veya derecesi daha sonra gelenler –ki onlar, dünyadayken tâbi olan düşük kimselerdir- kendilerine tâbi olunan *önceki reisler için, Allah'a şöyle derler:*

'Ey Rabbimiz! Bizi işte bu reisler saptırdılar; bize yanlış yolu onlar gösteriler, biz de kendilerine uyduk! Bunun için *onlara ateşten kat kat azap ver!* Çünkü onlar, hem kendileri haktan saptı hem de bizi saptırdılar. *Allah Teâlâ der ki: 'Zaten sizden herkes için kat kat azap vardır.'* Öncülere gelince, onlara inkârları ve başkalarını sapıklığa sevketmeleri sebebiyle kat kat azap vardır. Onlara uyanlara gelince, onlara da inkârları ve sapık kimseleri taklit etmeleri sebebiyle kat kat azap vardır. *Fakat* sizin için yahut sizden her grup için ne çeşit bir azap olduğunu *siz bilmezsiniz."*

"Öncekiler de sonrakilere yani kendilerine tâbi olanlara *şöyle der: Sizin bize bir üstünlüğünüz yok.* Siz imanda ve takvada bizden üstün olup bize daha şiddetli azabı gerektirecek durumunuz yok ki! Biz ve siz, sapıklıkta ve azabı hak etmede eşitiz. *Öyle ise yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"*

"Öyle ise yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!" sözü, dalâlette başı çekenlerin sözü olabileceği gibi, Allah Teâlâ'nın hepsine yönelik sözü de olabilir.

Sabah olunca, yol alan kimseler belli olur. Toz duman açılınca (ölümle gözündeki perde kalkıp gaflet karanlığı yok olunca), dünyada üzerine bindiğin hayvanın at mı eşek mi olduğunu bileceksin!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Sakın sizi, âdi dünyanın süsleri aldatıp cennetin yüksek derecelerinden mahrum bırakmasın. O âlemde, gözden perde kaldırılır, şüpheler yok olur, herkes hak ettiği yerine ulaşır ve sonuçta varacağı yeri öğrenir."

Resûl-i Ekrem diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim önceliği dünya zevklerine verirse ahiretteki nasibini kaybeder; dünyadan da istediğini elde edemez. Kim önceliği ahiret nasibine verirse ona dünyadaki nasibi ulaşır, ahirette de istediğini elde eder."[163]

Hakkı Yalanlayanların Tadacağı Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hakkı yalanlayanların çekeceği azabı zikrederek şöyle buyurdu:

قَالَ ادْخُلُوا فِى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِى النَّارِۜ
كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَعَنَتْ اُخْتَهَاۜ حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًاۙ قَالَتْ
اُخْرٰيهُمْ لِاُو۫لٰيهُمْ رَبَّنَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِۜ
قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ اُو۫لٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ فَمَا
كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾

38. ***Allah onlara, "Sizden önce geçmiş cin ve insan topluluklarıyla birlikte siz de ateşe girin!" der. Her ümmet girdikçe, kardeşine*** *(tâbi oldukları yoldaşlarına)* ***lânet eder. Nihayet hepsi orada*** *(cehennemde)* ***top-***

---

[163] Bu konudaki hadislere toplu halde bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/248-250.

37. *Allah'a iftira eden ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır? Onların (ilâhî) kitaptaki nasipleri kendilerine ulaşır. Nihayet elçilerimiz gelip canlarını aldıklarında onlara, "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz ilâhlar nerede?" derler. Onlar da, "Bizden kaybolup gittiler" derler ve kendilerinin kâfir olduğuna bizzat şahitlik ederler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın çocuğu veya ortağı vardır, diyerek *Allah'a iftira eden yahut* peygamberlerinin *O'nun katından getirdiği âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır*" Yani, böyle birinden daha zalim hiç kimse yoktur.

Bir diğer mana: Allah'ın söylemediği şeyi, O söylemiş gibi uyduran ve O'nun söylediklerini yalanlayan kimseden daha zalim kim vardır?

"*Onların kitaptaki,* yani levh-i mahfûzda yazılmış *nasipleri,* rızık ve ecelleri *kendilerine ulaşır. Nihayet,* ömürleri bittiğinde ve *elçilerimiz canlarını almak için kendilerine geldiğinde onlara, 'Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz ilâhlarınız nerede?'* yani, 'Sizden azabı savması için Allah'ın dışında taptığınız o putlarınız nerede?' *derler. Onlar da, 'Bizden kaybolup gittiler' derler ve kendilerinin kâfir olduğuna bizzat şahitlik ederler.*" Kendilerinin sapık bir hal içinde olduğunu itiraf ederler, yaptıklarına pişman olurlar, fakat o onda pişmanlık fayda vermez. O, ayakların kaydığı (kâfirlerin azaba düştüğü) andır.

37. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, zamanındaki irşad için seçilmiş kâmil insandan yüz çevirip maddi hazlarına ve hevâsına uymakla meşgul olursa fâni dünyadan kendisine takdir edilen nasibi ona ulaşır. Bu halde ölümü gelince, yaptığına pişman olur ve hüzne kapılır. Kendisine, "O senin keyiflendiğin ve seni yüce Mevlâ'dan alıkoyan şeyler nerede?" denir. O da, "Onlar kaybolup gitti, hepsinin sonu geldi; sanki çakıp sönen bir şimşek gibi yahut görülen bir rüya gibi geçip gittiler" der. Evet, iyi düşünen bir kimse için bütün ömür böyledir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! İçinizden size,* birliğime delil olan ve beni tanıtan *âyetlerimi anlatan peygamberler geldiğinde, kim,* şirkten ve hakkı yalanlamaktan *sakınır ve* salih amel işleyerek benimle arasındaki hukuku güzelce koruyup *halini ıslah ederse onlara hiçbir korku yoktur ve onlar hiç üzülmezler. Âyetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalırlar."*

Bir insanın, "Ben, peygamberden hangisinin zamanında bulunsaydım ona ilk tâbi olan kimse olurdum ve onun en seçkin ümmeti arasına girerdim" diye düşünmesi imanın kemalindendir. Bu kimse, Hz. Âdem'den [aleyhisselâm] peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] kadar gönderilen bütün peygamberlerin zamanına aklıyla yolculuk yapıp böyle düşünmelidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

35-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak her peygambere, zâhirî ve bâtınî hükümlerin tebliğinde halifeler yaratmıştır. Onlar, takva sahibi âlimler ve seçkin ârif velilerdir. Kim, kendileri için bir korku olmayan ve hiç üzülmeyecek kimselerden olmak isterse şeriatın zâhirî hükümlerinde zamanındaki âlimlere tâbi olsun ve hakikat ilmini elde edeceği manevi terbiyede de asrının irşadla görevli velilerine uysun. Hayırlarda muvaffak olmak ancak Allah Teâlâ'nın yardımıyla mümkündür.

Hakkı Kabulde Kibirlenenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hakka karşı kibirlenen kimsenin başına gelecek kötü âkıbeti zikrederek şöyle buyurdu:

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ۜ اُو۬لٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَص۪يبُهُمْ
مِنَ الْكِتَابِۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْۙ قَالُٓوا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِر۪ينَ ﴿٣٧﴾

Allah, kendisine yönelen tecrid ehline ayrıca, Allah'a karşı kötü edebi, Allah'ın kullarına haksızlığı, Allah ile birlikte başka varlıkları müşahede ederek O'na şirk koşmayı ve Allah hakkında O'nun cemalinin nurlarına ve yüceliğine bir noksanlık ve halel getirecek şeyleri söylemelerini haram kılmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Burada şunu da hatırlatalım: Manevi yolda seyir halinde olan âbid, zâhid ve terbiye yoluna yeni girenlerin, dünyanın süslerinden ve hoşa giden güzel nimetlerinden ellerini çekmeleri uygun olur. Nefislerinin dünyaya meyletmemesi ve manevi seyirlerinden geri kalmamaları için bu gereklidir. Vuslata ermiş âriflere gelince, onlar, manen Allah ile beraberdirler; gönülleri O'ndan başka hiçbir şeye yönelmez ve bağlanmaz. Bu zatlar, aldıklarını Allah'ın izniyle Allah'tan alırlar, Allah'ın muradına uygun şekilde harcarlar. Onların ilim daireleri çok geniştir. Onlar elbise, yeme, içme, açlık ve tokluk gibi şeylere takılıp kalmazlar; içinde bulundukları vakitte ilâhî tecelli nasıl cereyan ediyorsa ona tâbi olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamberleri Tasdik Edenlerle İnkâr Edenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette insanlara, kendilerine bir peygamber geldiğinde ona iman etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَا بَنِىٓ اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِى فَمَنِ
اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾

35. *Ey âdemoğulları! Size içinizden âyetlerimi anlatan peygamberler geldiğinde, kim (Allah'a ortak koşmaktan ve peygamberleri yalanlamaktan) sakınır ve kendini ıslah ederse onlara hiçbir korku yoktur ve onlar hiç üzülmezler.*

36. *Âyetlerimizi yalanlayanlara ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalırlar.*

Bu âyette, müşriklerin yaptığı işle alaylı bir üslup vardır. Onda, hakkında delil bulunmayan şeylere tapmanın haram olduğuna bir delil mevcuttur.

"Allah ayrıca, hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi de haram kılmıştır." Bu, O'nun sıfatları hakkında dinden çıkaracak şeyler söylemek ve Allah adına asılsız şeyleri ileri sürmektir. Âyetlerde geçtiği gibi, müşriklerin şu tür sözleri bu iftiraya birer örnektir:

"Bu işleri bize Allah emretti!" (A'râf 7/28).

"Eğer Allah dileseydi biz, O'na bir şeyi ortak koşmazdık!" (En'âm 6/148).

Tefsirini yaptığımız âyetin devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her ümmet için bir ecel vardır."* Yani, eğer iman etmezlerse başlarına azabın geleceği bir vakit ve müddet vardır. Bu âyet, Mekkeliler için bir tehdittir.

"Ecelleri gelince, yani müddetleri dolunca veya helâk zamanları yaklaşınca *onu bir an tehir edemedikleri gibi, bir an öne de alamazlar."* Yani onu en kısa bir süre geciktiremezler ve süresinden öne alamazlar.

Bir diğer mana: Başlarına gelen şeyin dehşet ve korkusundan ileri ve geri adım atmaya güç yetiremezler.

32-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Bûzîdî demiştir ki:

"Allah'ın, kulları için ortaya koyduğu ziyneti, marifet elbisesidir. O, ilâhî tecellinin nurudur; temiz, hoş ve tatlı rızık ise müşahedenin tadıdır."

Bu hoş rızık, dünyada imanı kâmil ve sadakati tam olan kimselere ihsan edilir. O, kıyamet gününe kadar sahibini safileştirir. Bu rızık, tecrid ehline (gönlünü mâsivadan çekip Mevlâ'ya verenlere) helâldir; onlar bununla dünyada ve ahirette nasiplenir, sefa sürerler. Onlara ancak, zâhiri âlemde kendilerini Rab'lerinden alıkoyan şeylerle, bâtında Mevlâ'yı müşahedeye mani olan şeyler haram kılınmıştır.

muller gibi. Bir kısmını da madenlerden ortaya çıkarmıştır; zırh ve altın, gümüş türü takılar gibi ...

"De ki: Temiz hoş rızıkları kim haram kılmış?" Bunlar, lezzet veren yiyecek ve içeceklerdir. Nikâhla yapılan evlilik de bu hoş rızıklara dahildir; hatta o, hoş ve tatlı nimetlerin en büyüklerindendir.

Bu âyette, yiyecek, giyecek ve süslenilecek şeylerde asıl olan hükmün, mubahlık olduğuna bir delil vardır; çünkü âyetteki soru, bunu yapanları inkâr içindir. Sûfîlerden biri, İmam Mâlik'e,

"Ey Mâlik, Allah'tan kork; bana ulaştığına göre sen ince dokumalı güzel elbise giyiyormuşsun ve elenmiş undan yapılmış yufka ekmek yiyormuşsun!" deyince, İmam Mâlik [rahmetullahi aleyh], ona cevap olarak bu âyeti yazıp göndermiştir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"De ki: Onlar, dünya hayatında müminler içindir;* ancak kâfirler de onlara ortak olurlar. *Kıyamet gününde ise bu nimetler sadece müminlere mahsustur.* Başkaları onlara ortak olmazlar. *Böylece, bilen bir topluluk için âyetlerimizi* ve diğer hükümleri *açıklıyoruz* ki her hükmü yerli yerince uygulasınlar, cahiller gibi yapmasınlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli fuhşiyatı haram etti."*

Fuhşiyat, günahlar içinde ileri derecede çirkin olan işlerdir. Fuhşiyatın, zina gibi iffetle ilgili kusurlar olduğu da söylenmiştir. Açık ve gizliden maksat, dış âzalarla yapılan günahlarla, iç âlemde kalple işlenen günahlardır.

Allah, akraba hukukunu çiğnemek veya bütün günahlar gibi, her türlü kötü işleri haram etti, ayrıca haksızlık ve zulüm yapmayı da haram etti. Bu, yol kesmek, gasp ve bunların dışında kullara yapılan zulümlerdir. Onun, kullara karşı kibirlenip kendini üstün görmek olduğu da söylenmiştir.

"Bir de Allah hakkında ibadeti hak ettiğine dair *hakkında bir delil indirmediği varlıkları Allah'a ortak koşmanızı haram kıldı."*

cekleri yememeyi bir âdet haline getirdiklerinde, Allah Teâlâ onların bu yaptığını şu âyetle reddetti:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّت۪ٓي اَخْرَجَ لِعِبَادِه۪ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِۜ
قُلْ هِيَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ كَذٰلِكَ
نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾ قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا
ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ
مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ
اُمَّةٍ اَجَلٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

32. *De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı ziynetleri ve temiz rızıkları kim haram kılmış?" De ki: "Onlar, dünya hayatında müminler içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsustur." Bilen bir topluluk için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*

33. *De ki: "Rabbim ancak açık ve gizli fuhşiyatı, kötülükleri ve haksız yere zulmü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."*

34. *Her ümmet için bir ecel vardır. Ecelleri gelince, onu bir an tehir edemedikleri gibi, bir an öne de alamazlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Allah'ın kulları için yarattığı ziynetleri kim haram kılmış?"*

Ziynet, insanların süslendiği elbise ve diğer şeylerdir. Allah onların bir kısmını bitkilerden ortaya çıkarmıştır; pamuk ve keten gibi. Bazılarını hayvanlardan ortaya çıkarmıştır, ipek, yün ve kıldan yapılan ma-

Gazâlî *İhyâ'*da, aşırı derece yemek yemeyi ve cinsel ilişkiye düşkün olmayı insanı helâk eden şeyler arasında saymıştır.

"Şüphesiz Allah, israf edenleri sevmez." Yani onların yaptıklarına razı olmaz.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "İsrafa kaçmadıktan ve kibre girmedikten sonra, istediğini ye, isteğini giy!"

Ali b. Hüseyin İbn Vâkıd demiştir ki: "Allah Teâlâ tıbbın özünü yarım âyette toplayarak şöyle buyurdu: '*Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz.*'" [161]

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, namaz ve tavaf için süslenmeyi emretti; çünkü kul, bunlarda bütün melik ve mülklerin sahibi yüce Allah'ın huzurunda durmaktadır. Sultanların huzuruna çıkan insanların âdeti, elden geldiği kadar güzel giyinip kuşanarak o huzura hazırlanmaktır. Zira bunda, sultan için daha fazla bir hürmet ve saygı ifadesi vardır. Bununla birlikte, iç âlemin muhabbet ve sevgi ile süslenmesi, iç harapken dışın güzel olmasından daha güzeldir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allah, sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."[162]

Sultanın huzuruna zillet ve inkisar halinde (boynu bükük, kalbi kırık) çıkmak, kibir ve kendini gösterme hali içinde çıkmaktan daha hayırlıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Helâl Olan Rızkı Kimse Haram Yapamaz

Kureyş ve dinde onları taklit edenler, hac mevsimi yağlı şeyler, süzme peynir ve Hil bölgesinden (Harem'le mîkatlar arasından) gelen yiye-

---

[161] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/18 (Beyrut 2004). İbn Vâkıd, aynı rivayette, Hz. Peygamber'in de [sallallahu aleyhi vesellem], tıbbın özünü şu sözünde topladığını zikretmiştir: *"Mide, bütün hastalıkların barındığı yerdir. Perhiz (mideyi zararlı şeylerden korumak) bütün ilaçların başıdır. Her vücuda, alıştığı şeyleri verin."*

[162] Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed, *Müsned*, 2/285.

Namazda Örtü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, namazda ve tavafta avret yerlerini örtmeyi emrederek şöyle buyurdu:

يَا بَنِي اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا ۚ
اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ۝٣١

31. ***Ey âdemoğulları!*** *(Namaz için)* ***her mescide gidişinizde ziynetinizi alın*** *(temiz ve güzel elbiselerinizi giyin).* ***Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Şüphesiz Allah, israf edenleri sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Namaz ve tavaf için her mescide gidişinizde ziynetinizi alın;* avret yerlerinizi örtecek elbiselerinizi giyin."

Namazda avret yerlerini kapatacak miktar örtünmenin farz olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil olarak almışlardır. Bir kimsenin namaz için en güzel elbiselerini giyinmesi ise sünnettir.

Şöyle de denilmiştir: Ziynetten maksat, avret yerlerini örtmenin haricindeki şeylerdir. Bunlar, cuma için en güzel elbiselerini giyinmek, güzel koku sürünmek, misvak kullanıp dişleri temizlemek gibi şeylerdir.

Âyetin devamında, *"Yiyin, için"* buyruldu. Bu, mubahlık ifade eden bir emirdir.

Rivayet edildiğine göre, Âmiroğulları hac günlerinde normal yemek yemezler, ancak kendilerini ayakta tutacak kadar bir şey yerlerdi; ayrıca yağlı da yemezlerdi. Bu şekilde, yaptıkları haccı yüceltirlerdi. Müslümanlar da böyle yapmak istediler; bunun üzerine âyet indi.

"İsraf da etmeyin!" Helâli haram ederek yahut harama dalarak veyahut yemekte aşırı giderek ve hırs göstererek israfa girmeyin. İmam

Ayetin devamında şöyle buyruluyor: "*O, bir grubu* imana muvaffak ederek *doğru yola iletti, bir gruba da* ezeldeki hükmün gereği *sapıklık hak oldu*. Yani Allah onları ilâhî yardımından mahrum bıraktı; kendi nefiseriyle baş başa kaldılar, böylece onlarda sapıklık hali gerçekleşti. *Çünkü onlar*, bu sapıklığa düşen grup, *Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler;* kendilerine emrettikleri konularda onlara itaat ettiler. Bu, onarın ilâhî yardımdan mahrum bırakılmalarının ve sapıklık haline düşmelerinin sebebini açıklamaktadır. *Bir de onlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar;* halbuki tam bir cehalet içindedirler."

Bu âyette şuna bir delil vardır: Görüşünde hata edip inkâra düşen kâfirle, küfründe inat eden kimse, yerilip kınanma ve azabı hak etme konusunda eşittirler; çünkü tevhid (Allah'ın birliği) konusunda hata mâzur görülemez.

28-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kötü işlerde babaları taklit etmek, son derece çirkindir. Bunu, kendini nefsin hevâsına salıvermeye bir delil yapan kimse, hevâsını ilâh yapmış biridir. Hiç şüphesiz Allah, çirkin işleri emretmez. Bir kulun günahlara dalıp gittiği halde,

"Rabbim beni bu hal içinde seviyor!" demesi büyük bir yanılgıdır. Kula düşen, o halden tamamen kurtulmak için nefsiyle mücâhede etmesi ve kendini muvaffak kılması için Mevlâ'sına yalvarıp yakarmasıdır. Cenâb-ı Hak, ancak adaleti, ihsanı, sürekli taati ve hakka itaati, her zaman ve mekânda Allah'a boyun eğmeyi, her an ihlâslı olmayı, muhabbet ve dostluğunu sadece ikram ve ihsan sahibi Allah için yapmayı emreder. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" Yani Allah hakkında hiç bilginiz olmayan şeyi mi söylüyorsunuz? Bu, yapılan işi kınamak için sorulmuş bir sorudur; manası, "Allah öyle bir şey yapmadı; Allah'a bu şekilde iftira etmeyin!" demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Rabbim adaleti emretti."* Adalet, her şeyin ifrat ve tefritinden kaçınarak orta halde olmaktır. Allah Teâlâ, âyetin devamında, habibine şöyle demesini emretti:

"Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin." Yani namaz vakti geldiğinde, secde etmek mümkün olan her yerde namazı kılın; mescidlerinize dönene kadar namazı tehir etmeyin. Âyetten anlaşılacak mana şudur: Her yerde namaz kılmak mubahtır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzü benim (ümmetim) için temiz bir mescid yapıldı (her yerde namaz kılınabilir)."[160]

Şöyle de denilmiştir: Âyetten murat, her namazda niyeti halis tutmak ve sırf Allah için namaz kılmaktır. Âyetin peşinden gelen şu kısım da buna delil olmaktadır:

"Dini O'na has kılarak yalvarın." Yani sırf Allah için kulluk ve taat edin; kulluk yaparken O'na başkasını ortak etmeyin. "Hiç şüphesiz, *ilkin sizi yarattığı gibi, hepiniz O'na döneceksiniz.* O, size amellerinizin karşılığını verecek." Cenâb-ı Hak, ilk yaratılışı ahiretteki yaratılışa bir delil olarak gösterdi; çünkü ikisi de ilâhî kudretle meydana gelmektedir. Hatta, âdete bakılırsa bir işi yeniden yapmak daha da kolaydır.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Sizi topraktan yarattığı gibi, tekrar ona döneceksiniz.

Allah sizi, başı açık, yalın ayak ve sünnetsiz yarattığı gibi, aynı şekilde O'na döneceksiniz.

O sizi mümin ve kâfir olarak yarattığı gibi, ahirette de o sıfatta döneceksiniz. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

---

[160] Ahmed, *Müsned*, 2/222; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/367.

28. Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, "Babalarımızı bu yolda bulduk; hem bunu bize Allah emretti" derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

29. De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi** (yine O'na) **döneceksiniz."

30. O, bir grubu doğru yola iletti, bir gruba da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler; bir de kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerin sıfatı hakkında şöyle buyurdu:

"*Onlar,* putlara tapmak, çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmek gibi, çirkinlikte son noktaya ulaşmış *bir kötülük yaptıkları zaman,* babalarının yaptığı işleri kendilerine bir delil olarak öne sürerek, *'Babalarımızı bu yolda bulduk; hem bunu bize Allah emretti' dediler.*"

Onlar, yaptıkları kötü işlere, bu şekilde iki tane bâtıl özür ileri sürdüler. Biri, babalarını taklit, diğeri de Allah'a iftira etmeleridir. Cenâb-ı Hak, birincinin çürüklüğü ortada olduğu için onu geçerek, ikinciye şöyle cevap verdi:

"*De ki: Allah kötülüğü emretmez.*" Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, her zaman güzel fiilleri ve şerefli ahlâkı emretmiştir. Burada, Mûtezile mezhebini destekleyecek bir delil yoktur. Açıklama için Beyzâvî'nin tefsirine bakınız.[159]

Âyet sanki, peş peşe gelen iki soruya cevap vermektedir. Sanki onlara, "Bu çirkin işleri niçin yaptınız?" diye soruldu; onlar, "Babalarımızı onları yaparken bulduk" dediler. Onlara, "Babalarınız onu nereden aldı?" diye soruldu; onlar da, "Onu bize Allah emretti" dediler. Allah Teâlâ onları şöyle yalanladı:

---

[159] Beyzâvî, *Envârü'l-Tenzîl,* 1/336 (Beyrut 1988).

rına bir vesvese vermek için yanaşsa, onlar hemen kaçıp yüce Mevlâ'ya sığınırlar. Şeytan onlara hücum ettikçe, onlar Allah'a kaçarlar; böylece şeytan onları ilâhî huzura ulaştırır. O zaman, şeytan kendilerine boyun eğer, teslim olur ve evlatlarıyla (taifesiyle) velilere hizmet eder. *Hikem* adlı eserde şöyle denilmiştir:

"Şeytanın senden gafil olmadığını bilince, sen de alnın (başın ve canın) elinde olan Allah'tan gafil olma!"

Muhammed b. Vâsi' [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bir defasında şeytan bana mescid yolunda temessül edip göründü. Bana, "Ey İbn Vâsi', sana her yaklaşmak istediğimde benimle senin aranda bir perde görüyorum, bu nedir?" diye sordu; ben de ona şöyle dedim:

"Ben her sabah şu duayı okuyorum:

'Allahım, sen bize öyle bir düşman musallat ettin ki düşmanlarımız içinde en azılısıdır. O bizim ayıplarımızı görür, gizli hallerimizi bilir. Kendisi ve taifesi bizi görür, biz ise onları göremeyiz. Allahım, bu düşmanı (şeytanı), rahmetinden ümitsiz bıraktığın gibi, bizden de ümitsiz bırak. Onun senin affından ümidini kestiğin gibi, bizden de ümidini kestir. Doğu ile batıyı -bir rivayette, onunla cennetinin arasını- birbirinden ayırdığın gibi, bizimle onun arasını öyle ayır, onu bizden uzak tut!"

Şeytanın Dostlarının Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şeytanın dostlarının kötülüklerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا اٰبَاۤءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَاۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاۤءِۜ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ قُلْ اَمَرَ رَبّ۪ي
بِالْقِسْطِۙ وَاَق۪يمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَۜ
كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَۜ ﴿٢٩﴾ فَر۪يقاً هَدٰى وَفَر۪يقاً حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُۜ اِنَّهُمُ
اتَّخَذُوا الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَاۤءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Şeytan, ana babanızı, yıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkarığı gibi, sakın sizi de* Allah'a yaklaştıran şeylerden alıkoyarak ve sizi Y'nun cennetine girmeye mani şeylere sevkederek *fitneye düşürmesin."*) şeytan, ana babanızı aldatarak cennetten çıkmalarına sebep oldu.

Âyetin lafzında, insanlar şeytandan sakındırılmıştır, bundan makat, insanların ona tâbi olarak fitneye düşmelerinden nehyetmektir.

"Şeytan elbiselerini soydu" ifadesi mecazidir; şeytan buna sebep oluğu için böyle söylenmiştir.

İnsanların şeytandan uzak tutulmasının ve fitnesinden sakındırılıasının sebebi şöyle açıklanmıştır: *"Çünkü o şeytan ve taifesi, sizin onları öremeyeceğiniz yerden sizi görürler."* Onların bizi, genel olarak kendilerini öremeyeceğimiz yerden görmeleri, onların görülmesinin ve bize temesül etmelerinin imkânsız olmasını gerektirmez. Şeytanın ve taifesinin göülmesiyle ilgili pek çok sahih hadis rivayet edilmiştir. Buna göre âyeti, genel olarak, ekseriyetle insanlar göremez" manasında almalıdır.

Allah Teâlâ, âyetin sonunda şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz biz, araınnda* gördüğümüz münasebet sebebiyle *şeytanları inanmayanlara dost aptık."*

Bir diğer mana: Biz, şeytanları iman etmeyenlerin üzerine salarak, nlara kâfirleri aldatma ve kendilerine süsledikleri şeylere sevketme nkânı vererek dost yaptık. Âyet, anlatılan kıssanın ana maksadı ve ikâyenin bir özeti durumundadır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şeytanın yaratılmasının hikmeti, kaderde takdir edilen kirli ve kötü şlerin temizlenmesinde bir mendil görevi yapmasıdır (Yani kulun, başına elen kötülükleri şeytandan bilerek, her şeyi yaratan Rabb'ine karşı kötü debe girmekten kurtulmasıdır). Şeytanın yaratılmasının bir diğer hikmeti, llah'ın dostlarını Allah'a koşturmasıdır. Şeytan ne zaman Allah dostla-

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulluğun çirkinliklerini yani noksanlıklarını örtecek olan elbise, rubûbiyyet vasıfları ve ulûhiyyet sıfatlarıdır. Bunlar izzet, zenginlik, ululuk, yücelik, nurlar ve ilâhî sırlardır. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bunlara şöyle işaret eder:

"Sen Allah'a, ancak kötü sıfatlarını yok ettikten ve boş iddialarını kalpten silip attıktan sonra ulaşacaksan, (kendi maharetinle) O'na asla ulaşamazsın. Fakat O seni kendisine ulaştırmak istediğinde, seni kendisine ait vasıf ve sıfatlarla bürür, seni kendisinde olan şeyle zatına yaklaştırır; yoksa senden olan bir şeyle kendisine yaklaştırmaz."

Âyetteki "süslenecek şey" manasını verdiğimiz "rîş", eşyanın zulmetini yok edecek manevi şeylerin güzelliğidir yahut ağyarı (mâsivayı, Allah'tan gayri varlıkları) kalpten silecek nurların parlaklık ve güzelliğidir.

Takva elbisesi, Cenâb-ı Hakk'ın velilerini, zâhirde ve bâtında kalp safiyetlerini bozacak ve nurlarını söndürecek işlere girmekten muhafaza etmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şeytan Müminlerin Düşmanı, Kâfirlerin Dostudur

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanları şeytandan sakındırıp onlara şeytanın önceden beri bir düşmanları olduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

يَا بَنٖٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ
يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبٖيلُهُ مِنْ
حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطٖينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

27. Ey âdemoğulları! Şeytan, ana babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sakın sizi de fitneye düşürmesin. Çünkü o ve taifesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanlara dost yaptık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örte- ek giysi ve süsleneceğiniz elbise indirdik."* Yani gökten indirdiğimiz birçok edbir ve sebeple onu sizin için yarattık. Şu âyetlerde geçen "indirme" ıanasındaki inzal kelimesi de bunun gibi, "sebeplerini indirip yarattı" ıanasındadır:

"Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi (yarattı)" (Zümer 39/6).

"Demiri indirdik (yarattık)" (Hadîd 57/25).

O elbise, İblîs'in açmak istediği avret yerlerinizi örter ve sizi örtün- ıek için yaprakları yama yapmaktan kurtarır.

Rivayet edildiğine göre Araplar, Beytullah'ı çıplak olarak tavaf derlerdi ve, "İçinde Allah'a isyan ettiğimiz elbise ile tavaf yapmayız" lerlerdi. Bunun üzerine bu âyet indi. Herhalde Allah Teâlâ, Hz. Âdem ıssasını, bundan önce şu durum bilinsin diye zikretti: Bu avret yerle- inin açılması, insanın şeytanın yüzünden başına gelen ilk kötülüktür. eytan, babalarını aldattığı gibi, bu konuda onları da aldattı. Bu açıkla- na Beyzâvî'ye aittir.

Size ayrıca takva elbisesini indirdik. Burada takva, Allah Teâlâ'dan ıuşû ve haşyet içinde (saygı ve hürmetle) korkmaktır. Takvaya, iman, üzel hal, temiz ve hoş yaşantı manası da verilmiştir.

Bu âyetteki takvaya, insanı düşmandan koruyacak zırh ve kalkan ibi harp silahları manası da verilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu *takva elbisesi, daha hayırlıdır."* Yani tak- a, dünya elbiselerinden daha hayırlıdır; çünkü o, ebedî âlemde kalacak ir elbisedir; dünya giysileri ise böyle değildir; onlar bu fâni dünyada skiyip gidecek şeylerdir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bunlar,* hayırlı giysileri indirmesi, *Allah'ın* ihsan e rahmetini gösteren *âyetlerindendir; belki* insanlar onların üzerinde *dü- ünüp öğüt alırlar,* Allah'ın nimetlerini tanırlar ve onlara şükrederler." 'ahut onlardan öğüt alırlar ve çirkin işlerden çekinip sakınırlar.

80. ***Lut'u da (peygamber olarak) gönderdik. Kavmine dedi ki: "Sizden önce âlemde hiç kimsenin yapmadığı bu çirkin işi mi yapıyorsunuz?"***

81. ***"Çünkü siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Gerçekten siz haddi aşan bir topluluksunuz."***

82. ***Kavminin cevabı ise sadece, "Onları (Lut'u ve inananları) memleketinizden çıkarın. Güya onlar, kendilerini temiz tutan insanlarmış!" demek oldu.***

83. ***Biz de onu ve karısından başka ehlini kurtardık. Karısı ise geride azap içinde kalanlardan oldu.***

84. ***Biz üzerlerine (taştan bir) yağmur yağdırdık. Bak, açıkça suç işleyenlerin sonu nasıl oldu!***

Tefsir

Lut'u da peygamber olarak gönderdik. Kavmine vaaz ederek dedi ki: *"Sizler çirkin işi yani erkek erkeğe ilişkiyi mi yapıyorsunuz?"* Hz. Lut, onların yaptıkları bu son derece çirkin işten dolayı kendilerini kınayıp azarlamak için böyle söyledi ve sözüne şöyle devam etti:

"Onu sizden önce bu âlemde hiç kimse yapmadı." Hz. Lut, onları iki husustan dolayı kınadı: Biri, çirkin bir iş yapmaları, diğeri de bunu ilk defa kendilerinin yapması. Sonra onlara şöyle dedi:

"Siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz." Hz. Lut, onları hayvanî şehvetleriyle tanıttı. Bu âyette şuna bir uyarı vardır: Akıllı bir kimseye yakışan şey, onu cinsî ilişkiye sevkeden, sırf şehvetini tatmin etmek değil, çocuk sahibi olmak ve nesli devam ettirmek olmalıdır.

Hz. Lut sözünü şöyle tamamladı: *"Gerçekten siz müsrif, haddi aşan bir topluluksunuz."* Yani, sizin her işte âdetiniz israf ve haddi aşmaktır. Böyle olduğunuz için Allah'ın size helâl kıldığı kadınları bırakıp size haram kıldığı işe, erkek erkeğe ilişkiye yöneldiniz. Bu ifade, hem onların yaptıklarını red ve inkâr etmekte hem de yaptıkları işi, en etkili bir şekilde haber vermektedir. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

Hz. Lut, kendilerine vaaz edince, *"kavminin tek cevabı şu oldu: Onları yani Lût'u ve ona inananları memleketinizden çıkarın."* Onlar, cevap olacak ciddi bir şey söylemediler, sadece kendilerine yapılan nasihate, "Onu beldenizden çıkarın!" emriyle karşılık verdiler. Bir de alaylı bir ifade ile, *"Çünkü onlar, kendilerini çirkin işlerden temiz tutan insanlarmış!"* dediler.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Biz de onu ve kendisine iman edenleri kurtardık, ancak karısı hariç!"* Hz. Lut'un karısı inkârını gizliyordu, bunun için Hz. Lut ile birlikte hicret etmeyip beldesinde kalanlara katıldı, onlarla birlikte helâk oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların üzerlerine acayip bir yağmur yağdırdık."*

Cenâb-ı Hak, bu yağan şeyi başka bir âyette şöyle açıklamıştır: *"Biz onların üzerine ateşte pişirilmiş taşlardan bir yağmur yağdırdık"* (Hicr 15/74).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bak, açıkça günah işleyenlerin sonu nasıl oldu!"*

Rivayet edildiğine göre Lut b. Hârân b. Târah, amcası Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Şam'a hicret edince, onunla birlikte hicret etti; Ürdün'de yerleşti. Allah Teâlâ onu Sodom halkına peygamber olarak gönderdi; onları Allah'a davet etmek ve icat ettikleri o çirkin işten (erkek erkeğe ilişkiden) kendilerini nehyetmekle görevlendirdi. Onlar bu işten vazgeçmediler. Bunun üzerine Cebrâil [aleyhisselâm] onların beldesini kökünden söküp yukarı kaldırdı, altını üstüne çevirdi. Ona yakın beldelere taştan yağmur yağdırdı. Hûd sûresinde -inşallah- onların kıssasının kalan kısmı anlatılacak. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

80-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ Hz. Lut'un kavmini, ancak nefislerinin şehvetini Rab'lerinin ibadetine tercih ettiklerinden ve hayvanî tabiatları safi aklın gerektirdiğine galip gelmesinden dolayı helâk etti. İmam Gazâlî'nin, "Yemek ve cinsel ilişkiye aşırı düşkünlük insanı helâk eden şeyler arasındandır" sözü daha önce geçmişti. Şu halde bir müride düşen, niyetini temiz tutmak, mubah da olsa hazlarının alanına ancak ilâhî izinle, temkinle ve ileri derecede bir yakîne ulaştıktan sonra girmek; hazlara şehvet ve keyif için yaklaşmamaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Mümin ancak ailesinin hakkını yerine getirme arzusuyla yer içer."[186]

Şu halde mürid, Allah Teâlâ'nın kendisine helâl kıldığı karşı cinsten yararlanma zevkine, ancak onun hakkını yerine getirmek ve neslini devam ettirmek niyetiyle yanaşmalıdır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Şuayb ve Kavmi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kıssasını zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُۜ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْم۪يزَانَ وَلَا
تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَاۜ
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ
صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ
وَاذْكُرُٓوا اِذْ كُنْتُمْ قَل۪يلًا فَكَثَّرَكُمْۖ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَاِنْ كَانَ طَٓائِفَةٌ مِنْكُمْ اٰمَنُوا بِالَّذ۪ٓي اُرْسِلْتُ بِه۪
وَطَٓائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَاۚ وَهُوَ خَيْرُ
الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨٧﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا
شُعَيْبُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَٓا اَوْ لَتَعُودُنَّ ف۪ي مِلَّتِنَاۜ قَالَ اَوَلَوْ

---

[186] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 779; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2696.

كُنَّا كَارِهٖينَ ﴿٨٨﴾ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا فٖى مِلَّتِكُمْ بَعْدَ
اِذْ نَجّٰينَا اللّٰهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَعُودَ فٖيهَٓا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ رَبُّنَا
وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا
بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحٖينَ ﴿٨٩﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لَئِنِ
اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا
فٖى دَارِهِمْ جَاثِمٖينَ ﴿٩١﴾ اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فٖيهَا اَلَّذٖينَ
كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرٖينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ
اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّٖى وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِرٖينَ ﴿٩٣﴾

85. *Medyen'e de (peygamber olarak) kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilâhınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarının değerini düşürmeyin. Islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer iman ediyorsanız bunlar sizin için daha hayırlıdır."*

86. *"Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o hak yolu eğip bükmeye çalışarak her bir yolun başında oturmayın. Hatırlayın, siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu!"*

87. *"Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin. O hüküm verenlerin en iyisidir."*

88. *Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: "Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız veya dinimize döneceksiniz." (Şuayb), "İstemesek de mi?" dedi.*

89. "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemiş olması başka, bizim sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir. Rabbimiz'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet! Sen hükmedenlerin en hayırlısısın."

90. Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Eğer Şuayb'a uyarsanız o zaman, gerçekten hüsrana uğrarsınız."

91. Derken o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında diz üstü çökekaldılar.

92. Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar var ya, hüsrana uğrayan onlar oldular.

93. (Şuayb), onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Ey kavmim! Ben size Rabbim'in gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!"

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor: *"Medyen'e de* peygamber olarak *kardeşleri Şuayb'ı gönderdik."*

Medyen, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] evlatlarından Medyen'in kavminin adıdır. Bunun torunlarına "Medyen kabilesi", bu kabilenin ikamet ettiği şehre de "Medyen şehri" denilmiştir. Bu şehir, Filistin ile Hicaz arasında ve Kızıldeniz sahilinde bulunmakta idi.

Hz. Şuayb'ın soy kütüğü, bir rivayete göre şöyledir: Şuayb b. Mîkâil b. Yeşcür b. Medyen b. İbrahim Halil. Bakara sûresinin 130-132. âyetlerinin tefsirinde, Medyen'in ve Medân'ın Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] çocuklarından olduğu geçmişti.

Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm], kavmine beliğ ve etkileyici bir dille davet yaptığı için kendisine "peygamberlerin hatibi" denmiştir.[187]

---

[187] İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] rivayetinde Hz. Peygamber Hz. Şuayb'dan bahsedince, onun hakkında, *"Bu zat, peygamberlerin hatibidir"* buyurmuştur (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/501).

"Hz. Şuayb, kavmine dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilahınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir."

Hz. Şuayb, açık delille kendisine verilen mucizeyi kastetmiştir; ancak Kur'an'da bu mucizenin ne olduğu açıklanmamıştır. Vâhidî, burada geçen delili, "öğüt" manasına almıştır. Zemahşerî *Keşşâf* isimli tefsirinde demiştir ki:

"Hz. Şuayb'ın mucizelerinden bazıları şunlardır: Hz. Musa'ya, verdiği ve onun düşmanlarına karşı kullandığı asâ. Bu asâ, yılana dönen asâ olup, Hz. Şuayb onu, Hz. Musa'ya koyunlarını kendisine getirince vermiştir. Bir diğer mucizesi, Hz. Şuayb, Hz. Musa'ya, koyunlardan yeni doğacak yavrular içinde başı siyah kalan kısmı beyaz olan yavruları vermeyi vaat etti; bundan sonra bütün koyunlar o renkte yavruladı. Bir diğer mucizesi, Hz. Âdem'den miras kalan asânın, yedinci kişi onun eline düşmesidir.[188] Bunların dışında daha birçok mucizesi vardır."[189]

Zemahşerî'nin bu sözleri tenkide açık ve kabulü zor şeylerdir; çünkü bunlar, Hz. Şuayb'ın kavmi ile konuşmasından sonra olmuş şeylerdir. Onlar ancak Hz. Musa için bir irhâsât (onun peygamberliğinin öncesi gerçekleşen ve kendisinin peygamber olacağına bir işaret olan harika olay) olur. Hem Buhârî'nin rivayet etmiş olduğu bir hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ gönderdiği her peygambere, daha önceki peygamberlerde olduğu gibi, insanların iman ettiği bir mucize vermiştir. Sadece bana vahiy (Kur'an) mucizesi verildi; bu sebeple kıyamet günü onların arasında ümmeti en fazla olanın benim olacağımı umuyorum."[190]

---

[188] Peygamberlerin asâları Hz. Şuayb'ın (aleyhisselâm), yanında emanet duruyordu. Onları kendisine insan sûretinde bir melek getirmişti. Hz. Şuayb, Hz. Musa (aleyhisselâm) ile evlendirmek istediği kızı Safura'ya, asâların bulunduğu yere gidip birini getirmesini ve Hz. Musa'ya vermesini istedi. Kızı gitti, peygamberlerden emanet kalan bir asâyı getirdi. Babası, onu götürüp başka bir asâ getirmesini istedi, kızı tekrar asâların bulunduğu yere gitti; başka asâ almak istiyor fakat her defasında eline peygamberlerden kalma asâ geliyordu. Nihayet Hz. Şuayb, o asâyı Hz. Musa'ya verdi. bk. Asım Köksal. *Peygamberler Tarihi*, 2/19 (Ankara 2004).

[189] Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/93.

[190] Buhârî, İ'tisâm, 1; Müslim, İmân, 239.

Bu hadis, her peygamber için bir mucizenin olduğunu haber vermektedir. Herhalde Allah Teâlâ, Hz. Şuayb ve Hz. Hud'a ait mucize mevcut olduğu halde onları zikretmedi. Hadisin ifadesinden bunu anlıyoruz.

Hz. Şuayb, sonra kavmine şöyle dedi:

"Ölçüyü, tartıyı tam yapın." Onlar, kendi alacaklarını tam olarak alıyor, insanlara verecekleri zaman ölçü ve tartıyı noksan yapıyorlardı. Ölçü ve tartının tam olması, iki manada anlaşılabilir: Biri, ölçecek ve tartacak aleti dar, küçük ve kısa yapmayın, hacimlerini ve boylarını büyütün, manasındadır; diğeri de ölçü ve tartıyı tam yapın, noksan tartmayın, kısa ölçmeyin, manasındadır.

Hz. Şuayb'ın bir diğer uyarısı şöyle oldu: *"İnsanların eşyalarının değerini düşürmeyin."* Yani onların hakkını noksanlaştırmayın, değerinin altında fiyat vermeyin. Onlar, büyük-küçük, kıymetli-kıymetsiz her şeyde böyle yaptıkları için, âyette, umumi bir ifadeyle, "İnsanlara ait şeylerin değerini düşürmeyin" dendi.

Şöyle de denmiştir: Onlar, hiç ayırım yapmadan her mala vergi koyuyor, bu şekilde insanların malını azaltmış, haklarını almış oluyorlardı.

Uyarı devam ediyor: "Yeryüzü, ilâhî hükümler uygulanarak ve adalet ortaya konarak *ıslah edildikten sonra orada,* küfür ve isyan ile *bozgunculuk yapmayın. Eğer iman ediyorsanız bunlar sizin için daha hayırlıdır."* Yani size emrettiğim ve yasakladığım bu şeyler, sizin için, içinde bulunduğunuz kötülüğe saplanıp kalmaktan daha hayırlıdır. Buradaki hayırlılık, her yönden artış ve ilerleme manasındadır. Yahut bu hayırlı oluş, insanlıkla, güzel halle anılma ve helâlinden mal biriktirme yönündendir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hz. Şuayb, uyarısına devam ediyor: *"İman etmek isteyenleri azapla tehdit ederek her bir yolun başında oturmayın."* Onlar, bütün yol başlarında ve geçit yerlerinde oturup, Hz. Şuayb'a gitmek isteyenlere, "O yalancıdır, sakın seni dininden döndürmesin!" diyorlar ve iman etmek isteyenleri korkutuyorlardı. Onları, bizzat yolları kesip geçenlere engel oldukları da söylenmiştir.

Yol kesme sebepleri şöyle açıklanıyor: *"İman edenleri Allah yolundan alıkoymak için.."* Allah'ın yolu, Allah'a ve peygamberine iman etmektir; onlar buna engel olmak için, insanların geçeceği her yol başını tutuyorlardı. İman edenlerden maksat, iman etmek isteyenlerdir. Yahut onlar, iman etmiş kimseleri, amelden alıkoyarak hakiki manada imandan uzaklaştırıyorlardı.

Engellemenin bir diğer sebebi şöyle açıklanıyor: *"Hak yolu eğip bükmek için..."* Yani sizler, hak yolda şüpheler üreterek onu bozmak istiyorsunuz yahut insanlara onun bozuk bir yol olduğunu söyleyerek hak yolu yanlış ve eğri göstermeye çalışıyorsunuz.

Hz. Şuayb [aleyhisselâm], kavmini uyarmaya devam ediyor: *"Hatırlayın, siz,* sayı ve kuvvet olarak *çok azdınız; Allah* sizin malınıza ve neslinize bereket vererek *sizi çoğalttı. Bakın,* sizden önce geçen ümmetlerden *bozguncuların âkıbeti nasıl oldu!* Bakın da onlardan ibret alın!"

Devamındaki âyette, uyarı şöyle devam ediyor: *"Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin."* Yani Allah, haklı olanların haksız olanlara karşı zaferine hükmedinceye kadar bekleyin. Bu söz, müminler için bir müjde, kâfirler içinse bir tehdittir.

"O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır." Çünkü verdiği hükme itiraz edip hesap soracak kimse bulunmadığı gibi,O'nun hükmünde hiçbir haksızlık ve zulüm de yoktur.

"Kavminden ileri gelen kibirliler, onun bu uyarı ve nasihatine karşı cevap olarak *dediler ki: Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız ya da siz dinimize döneceksiniz!"* Yani şu iki şeyden birini yapacaksınız: Ya bu beldeden çıkacaksınız ya da yeni dini terkedip eski inkâr halinize döneceksiniz. Hz. Şuayb hiçbir zaman onların dininde olmamıştır. Çünkü peygamberlerin [aleyhisselâm] inkârcı halinde olmaları hiçbir zaman câiz değildir; fakat onlar, "Bizim dinimize döneceksiniz" derken, sözü tek şahsa göre değil, bütün müminlere göre çoğul ifade kullandılar, Hz. Şuayb ve kavmine öyle hitap ettiler. Hz. Şuayb'ın, *"Küfre dönmeyi istemesek de mi?"* sözünü de böyle değerlendirmek gerekir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Atıyye, âyette geçen "döndü" anlamındaki "âde" fiilinin "oldu" manasına da geldiğini belirterek, burada uygun olanın ikincisi olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, *"Ya da dinimizde olacaksınız"* olur. Böyle olunca, bir peygamber için muhal olan bir durum (yani küfre dönme olayı) söz konusu olmaz. [191]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], cehennemden en son çıkan kimseleri anlattığı, *"Onlar kömür gibi simsiyah oldular"*[192] hadisinde de, "âde" fiili, "oldu" manasında kullanılmıştır.

Sonra Hz. Şuayb [aleyhisselâm] *dedi ki: "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz."* Yani Allah bizi kurtardıktan sonra, sizin gibi küfre dönersek, Allah adına yalan söylemiş oluruz. Daha önce geçtiği gibi, bütün bu durumlar, Hz. Şuayb için değil, kavmi için geçerlidir.

Hz. Şuayb'ın sözü şöyle devam ediyor: *"Rabbimiz Allah'ın bizim rahmetten mahrum kalmamızı ve dinden çıkmamızı dilemiş olması başka, bizim sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir."*

Burada, kendilerine gayb olan ilâhî iradeye ve her şeyi kuşatan ilâhî ilme bir teslimiyet vardır. Hiç şüphesiz bütün kalpler Allah'ın elindedir; onları isteği gibi evirip çevirir. Eğer, "Hz. Şuayb [aleyhisselâm] masumdur (inkâr ve isyandan günahlardan korunmuştur), dolayısıyla onun için hak dinden dönmek diye bir durum sahih değildir; Hz. Şuayb'ın böyle söylemesinin hikmeti nedir?" denirse derim ki: O bu sözü, Rabb'ine karşı edebinden ve ulûhiyyetin kahrına (her şeye hükmünün geçmesine) teslimiyetinden söylemiştir. Bu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü gibidir:

"Ey kalpleri istediği gibi evirip çeviren Allahım! Kalbimi dininde sabit tut!"[193]

---

[191] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/427-428 (Beyrut 1993).

[192] Buhârî, Rikâk, 51; Müslim, İmân, 302.

[193] Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 6/91; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 7737; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr 2701;; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/210.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor: *"Rabbimiz'in ilmi her şeyi kuşatmıştır."* O'nun ilmi, bizden ve sizden olmuş ve olacak her şeyi ihata etmiştir. *"Biz,* bizi imanda sabit tutup şirkten koruması hususunda sadece *Allah'a güvenip dayanırız. Rabbimiz!* Haklı ile haksızı ayırt etmek için *bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet! Sen hükmedenlerin,* haklı ile haksızı ayıranların *en hayırlısısın."*

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Eğer Şuayb'a uyarak dininizi terkederseniz, kendinize ait doğru yolu bırakıp onun sapık yoluna uyarsanız, *işte o zaman gerçekten hüsrana uğrarsınız!"*

Bir diğer mana: Daha önce yapmış olduğunuz, değerini düşürerek mal alma, ölçü ve tartıda kendine fazla tartma gibi gelirlerinizi kaybedeceğiniz için zarara uğrarsınız.

Cenâb-ı Hak, bu inkârcıların başlarına geleni şöyle haber verdi:

"Derken onları şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi." Hicr sûresinde onların helâkinin "sayha" ile olduğu belirtilmiştir (Hicr 15/83). Bu sayha, sarsıntının başlangıcında meydana gelmiş olabilir.

Sonuç şöyle belirtiliyor: *"Onlar yurtlarında diz üstü çökekaldılar.* Diz çökmüş halde öldüler. *Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular."* Yani kökleri kazındı, sanki orada bir an bile yaşamamış gibi oldular. *"Şuayb'ı yalanlayanlar var ya, işte onlar, din ve dünya adına hüsrana uğrayanlardır."* Onu tasdik edip kendisine tâbi olanlar ise kâfirlerin düşündüğü gibi, zarara uğramış değildir. Onlar, gerçek kazancı elde etmiş kimselerdir. Allah Teâlâ bu gerçeğe dikkat çekmek ve onu etkili biçimde ifade etmek için cümleyi tekrarladı, onları müstakil olarak zikretti ve isim cümlesi olarak getirdi (İsim cümlesi, süreklilik ve devamlılık ifade eder).

"Şuayb, onlardan yüz çevirerek, 'Ey kavmim! Ben size Rabbim'in gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim' dedi. O bu sözü, onlar helâk olduktan sonra, onlara karşı üzüntüsünü dile getirmek için söyledi. Sonra bu yaptığını hoş bulmayarak,

'Ben kâfir bir kavme nasıl acırım! Onlar, başlarına geleni hak ettiklerinden üzülmeye layık değillerdir' *dedi".*

85-93. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Islah edildikten sonra yeryüzünde fesat çıkarmayın"* âyetinden şu sonuç çıkar: Allah'ın dininin hakkı ile uygulanması ve dinin yayılması, yeryüzünün ıslahına, güzelliğine, bolluk, bereket ve âfiyetine alamettir. Dinin terkedilmesi ve günahların yayılması ise yeryüzünün fesadına ve harabına alamettir.

"Her yolun başında oturup insanları Allah'ın yolundan alıkoymayın ..." âyetinden şu sonuç çıkar: İnsanları imana teşvik etmek ve onları Allah'a sevketmek, Allah katında kulu Allah'a yaklaştıran amellerin en faziletlilerinden ve Allah'a ulaşmada en büyük vesilelerdendir.

"Allah'ın dilemesi hariç, küfre dönmemiz bizim için olacak iş değildir ..." âyetinden de şu sonuç çıkar: İnsan, müjde ve azap bildiren haberlerin zâhirinde kalıp, "Bu kesin böyledir" dememelidir. Belki Allah Teâlâ o müjde ve azabı, kullardan gizlediği birtakım şart ve sebeplere bağlamıştır. Bunun için ârif kulun ıstırabı hiç dinmez ve onun Allah'tan başkasıyla kararı (huzuru) olmaz. Bir kudsî haberde, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ey kulum, ben sana emniyet versem de sen benim tuzağımdan (gizli imtihanımdan) emin olma! Benim ilmimi hiç kimse ihata edemez (bildiğimi bilemez)."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın Ümmetlere Muamelesi

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, geçmiş ümmetlerin kıssalarını zikretti. Bundan sonraki âyetlerde de kendisinin bu ümmetlere nasıl muamele ettiğini zikrederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا فٖى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ
لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا

وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا
يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾ وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ
مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
﴿٩٦﴾ اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَٓائِمُونَ ﴿٩٧﴾
اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾
اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

94. ***Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, bize yalvarıp yakarsınlar diye halkını mutlaka yoksulluk ve sıkıntıya uğratmışızdır.***

95. ***Sonra kötü hali giderip yerine güzel hali getirdik. Nihayet çoğaldılar ve, "Atalarımız da böyle sıkıntı ve bolluk yaşamıştı" dediler. Bunun üzerine onları, kendileri farkına varmadan ansızın yakaladık.***

96. ***Eğer ülkelerin halkı iman edip (isyandan) sakınsalardı biz, muhakkak onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık, fakat onlar yalanladılar, biz de yaptıkları yüzünden kendilerini yakalayıverdik.***

97. ***Yoksa o ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular?***

98. ***Ya da o ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular?***

99. ***Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Allah'ın tuzağından ancak zarara uğrayan kimseler kendilerini emniyette görür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, bize yalvarıp yakarsınlar diye halkını mutlaka yoksulluk ve sıkıntıya* *uğratmışızdır."* Onları, bize yalvarıp yakarsınlar, boyun eğip zillet göstersinler diye kıtlık ve hastalık gibi sıkıntılara duçar ettik.

Devamındaki âyet: *"Sonra kötü hali giderip yerine güzel hali getirdik;* onlara bela yerine afiyet, sıkıntı yerine genişlik verdik. *Nihayet,* kuvvet ve sayı olarak *çoğaldılar ve, 'Atalarımız da böyle sıkıntı ve bolluk yaşamıştı' dediler."* Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği nimeti inkâr ederek, O'nu zikretmeyi unutarak ve bunun zamanın getirdiği âdet türü normal bir şey olduğuna, böyle darlık ve genişlik hallerinin insanlar arasında sırasıyla gidip geldiğine itikad ederek, "Bize gelen şeylerin benzeri bizden önceki baba ve atalarımıza da gelmişti!" dediler. *"Bunun üzerine biz de onları, hiç farkına varmadıkları bir şekilde azapla âniden yakaladık."*

"Eğer ülkelerin halkı, Mekkeliler ve etrafı yahut bütün beldelerde yaşayanlar, *iman edip* inkâr ve isyandan *sakınsalardı, elbette biz onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık.* Onlara nimet yollarını genişletirdik, onu her yönden kendilerine kolaylaştırırdık."

Âyetteki maksadın, yağmur ve bitki olduğu da söylenmiştir (Yani onlar iman edip takva üzere yaşasalardı, üzerlerine bol yağmur yağdırır, bitkilerini bereketlendirirdik).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat onlar,* kendilerine gelen peygamberleri *yalanladılar,* nimetlere nankörlük ettiler; *biz de işledikleri inkâr ve isyan yüzünden kendilerini azapla yakaladık."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa sonra, ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular? Yine o ülkelerin halkı,* kuşluk vakti aşırı gafletlerinden yahut kendilerine fayda vermeyen şeylerle meşgul olarak *eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular?"*

"Allah'ın tuzağından emin mi oldular?" Bu tuzak, Allah'ın onlara verdiği nimetlerle kendilerini oyalayıp yavaş yavaş azaba yaklaştırması ve sonunda âniden yakalayıp azap etmesidir.

"Allah'ın tuzağından ancak, olaylara dikkatle bakıp ibret almayı terkederek *kendilerini zarara sürekleyen kimseler, kendilerini emniyette görür."* Onlar bu şekilde helâke gittiler; ancak azabı gördüklerinde pişmanlıkları kendilerine fayda vermedi.

94-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın başına sıra ile nimetlerin ve mihnetlerin gelmesinin hikmeti; kulun Allah'a dönmesi ve tazarru ile Mevlâ'sına yakarmasıdır. Kim böyle yaparsa her iki halde de Allah'a itimat etmiş ve ilâhî rahmetten bolca nasiplenmiş olur.

Kimin başına bir sıkıntı gelir, peşinden nimete kavuşur da bu Mevlâ'sına dönmez ve kendisini sıkıntıdan kurtarıp nimetlere kavuşturduğuna şükretmez, tam aksine, "Bunlar zamanın âdetidir, insanın başına sıra ile sıkıntı ve genişlik gelir gider!" derse o, gaflete dalmış bir kimsedir. Onun maddi yönü gelişmiş, kudsî basireti kör olmuştur. Onun haline yüce Allah'ın şu âyeti tam uymaktadır:

"Onlar, hayvanlar gibidirler, hatta onlardan daha şaşkın bir haldedirler. İşte onlar, gerçekten gafil kimselerdir" (A'râf 7/179).

Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer ülkelerin halkı iman edip sakınsalardı, yani Allah'a iman edip şirkten sakınsalardı, biz, muhakkak onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık..." Onlara, nimet sebeplerini kolaylaştırırdık; şayet ilâhî tecelli farklı cereyan ederse o zaman da rıza kapılarını açardık. Rıza hali, nimetten daha büyük bir nimettir. Şöyle denilmiştir: İtibar nimete değildir; asıl olan, nimetteki berekettir ..."[194]

"Fakat onlar yalanladılar" âyeti şu mesajı veriyor: Onlar, bu müjde hakkında şüpheye düştüler; bunun için iman ve takva ile Allah'a bağlanıp sebepleri terketmediler. Sözü sadık olan ve yalanına hiç şahit olunmayan bir kimse hakkında şüpheye düşen kimse, onu yalanlamıştır.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İnsanların kurtuluş ve kazanç için sarıldığı pek çok sebep vardır; bizim kurtuluş sebebimiz ise iman ve takvadır." Hazret, sonra şu âyeti okumuştur:

"Eğer ülkelerin halkı iman edip takva sahibi olsalardı elbette biz onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık ..." (A'râf 7/96).

Daha önce En'âm sûresi 82. âyeti tefsirinde, Allah'ın tuzağından emin olmakla ilgili açıklamalar geçmişti.

---

[194] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/239 (Kahire 1999).

Bütün İnsanlara Uyarı

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, geçmiş ümmetlerin helâk oluşunu zikretti. Bundan sonraki âyetlerde de onlardan sonra kıyamete kadar gelenleri aynı hallere düşmekten korkutarak şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَا اَنْ لَوْ نَشَاءُ اَصَبْنَاهُمْ
بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ۝ تِلْكَ الْقُرٰى
نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ
۝ وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَاِنْ وَجَدْنَا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ۝

100. ***Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara şu gerçek belli olmadı mı: Eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık! Biz onların kalplerini mühürleriz de artık (gerçekleri) işitmezler.***

101. ***İşte o ülkeler ... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Geçekten peygamberleri onlara apaçık delil ve mucizeler getirmişlerdi. Fakat onlar, önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. Allah kâfirlerin kalplerini işte böyle mühürler.***

102. ***Onların çoğunda ahde vefa bulmadık. Gerçekten onların çoğunu fâsık kimseler bulduk.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Önceki sahiplerinden sonra peşlerinden gelip yeryüzüne* yani onların yurt ve mallarına *vâris olan kimselere şu gerçek belli olmadı mı: Eğer biz dileseydik,* öncekileri helâk ettiğimiz gibi, *onları da günahları sebebiyle musibetlere uğratıp helâk ederdik!* Fakat biz onlara mühlet veririz, ama kendilerini asla ihmal etmeyiz. *Biz onların kalplerini* gaflet ve isyana dalmaları sebebiyle *mühürleriz de artık onlar ibret alıp hakkı işitmezler."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte* az önce sana anlattığımız *ülkeler ... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz.* Onların anlatmadığımız haberleri de var. *Gerçekten peygamberleri onlara apaçık delil ve mucizeler getirmişlerdi. Fakat onlar,* kendilerine bu mucizeler geldiğinde, daha *önceden yalanladıkları gerçeklere iman etmediler.* Yani onlara mucizelerin gösterilmesi bir fayda vermedi. Onlar, bu mucizeler gelmeden önce tevhidi ve peygamberleri yalanlıyorlardı; mucizeler geldikten sonra da o hallerine devam ettiler.

Bir diğer mana: Onlar, daha evvel inkâr ettikleri şeylere, kendilerine peygamberler gelince de ömürleri boyunca iman etmediler; peygamberlerin onca zaman davetleri ve peş peşe getirdikleri delil ve mucizeler onlara tesir etmedi.

"Allah kâfirlerin kalplerini işte böyle mühürler." Bundan sonra artık kalpleri mucize ve uyarılarla yumuşayıp açılmaz ve hakkı idrak etmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz,* ülke insanlarının *çoğunda ahde vefa bulmadık.* Bilakis onların çoğu, indirdiğimiz âyetler ve önlerine serdiğimiz apaçık delillerle kendileriyle kurduğumuz iman ve takva ahdini bozdular. *Gerçekten onların çoğunu fâsık kimseler bulduk."*

100-102. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın basiret gözünü açtığı kimsenin, kendisinden önce geçen kimselere ibret nazarıyla bakması gerekir. Bir baksın da, onlar dünyayı nasıl terkettiler; oradan göçüp gittiler ve yanlarında önceden gönderdikleri iyiliklerden başka hiçbir şey alamadılar. Önceden gönderdiklerini buldular, geride bıraktıklarına pişman oldular. Pişmanlık onlara hiçbir fayda vermedi. O noktada ayakları kaydı (hüsrana düştüler), fakat iş işten geçti. Zaman çok güzel bir hatiptir; sesini uzaktakine ve yakındakine işittirerek fasih ve açık bir dille şöyle seslenir:

"Sizler için bir uyarıcı gelmedi mi? Artık uyanma zamanı gelmedi mi? Gördüğünüz şeyler ibret almak için size yeterli değil mi? Sizden öncekiler neredeler? Onlar sizden daha kuvvetli veya sizin gibi değil miydi? Oların âleme adı yayılmış, şanları yükselmişti. Kemalden sonra zevale gittiler. Parlayan ışıkları söndü. Onlar, sanki hiç yaşamamış gibi oldular. Kısa zamanda çekip gittiler ve yerlerinden ayrıldılar. Önden gönderdiklerini bulmaya gittiler. Kaderin kahrına boğun eğdiler ve ilâhî hükme teslim oldular. Ey gafiller! Siz de göçüp gidenlere katılacaksınız. Ey geride kalanlar! Siz de ahirete sevkedileceksiniz. Bu, herkesin başına gelmesi kesin hükme bağlanmış ilâhî bir kaderdir. Hiç kimsenin bundan kurtuluşu yoktur."

Hz. Musa ve Firavun Kıssası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Musa'nın kıssasını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَظَلَمُوا بِهَاۚ
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾

103. ***Sonra onların ardından Musa'yı mucizelerimizle Firavun ve kavmine gönderdik; onlar mucizelere karşı zalimlik ettiler. Bak fesatçıların sonu nasıl oldu!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Önce isimleri zikredilen peygamberlerden *sonra* İmrân oğlu *Musa'yı, kendisinin hak peygamber olduğunu gösteren mucizelerimizle Firavun ve kavmine gönderdik.* Onlar, gördükleri bu mucizelere karşı zalimlik ettiler, taşkınlık yaptılar, azgınlıklarını artırdılar. *Bak fesatçıların sonu nasıl oldu!* Son ferdine kadar hepsi suya gark oldu, deniz kendilerini helâk etti."

103. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir kavmi helâk etmek istediği zaman, onlara bir uyarıcı, vaaz ve nasihat edici gönderir. Onlar bundan sonra azgınlık ve taşkınlıklarını artırdıklarında, onların acilen cezasını verir. İmam Şa'rânî şöyle bir olay nakletmiştir:

"Meşrikte bir şehir vardı; oranın halkı bir gün şöyle biraz eğlenip dinlenmek için bir ziyafet tertip ettiler, bir bostana çıktılar. Yemeği hazırlayıp yemeye başladıklarında yanlarına bir fakir geldi; onlara,

'Bana bir miktar yiyecek verin' dedi, verdiler. Sonra yine istedi, daha fazla verdiler; sonra tekrar;

'Biraz daha verin!' deyince, tutup dışarı attılar. Bu olaydan sonra Allah Teâlâ onlara, kendilerini şehirden atacak ve şehri harap edecek bir düşman gönderdi. O şehir bugün hâlâ harap haldedir. Her şeyi en güzel şekilde tedbir eden, her işi hikmetle yapan, tek ve kahhâr olan Allah ne yücedir."

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın Firavun'u davetini ve onunla yaşadığı durumu zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٠٤﴾ حَق۪يقٌ
عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ
فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۜ ﴿١٠٥﴾

104. *Musa dedi ki: "Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim."*

105. *"Allah hakkında ancak hakkı söylemek benim üzerime borçtur. Ben size Rabb'inizden apaçık bir mucize getirdim; artık İsrâiloğulları'nı benimle gönder!"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Musa dedi ki: *Ey Firavun!*[195] *Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir peygamberim."*

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: "*Allah hakkında ancak hakkı söylemek benim üzerime borçtur,* çünkü ben haktan başkasını söylemekten korunmuşum. Eğer beni yalanlarsanız, *ben size, Rabb'inizden,* benim hak peygamber olduğumu ispat eden *apaçık bir mucize getirdim.* Bu, asâ mucizesidir. *Artık İsrâiloğulları'nı benimle gönder.* Onları serbest bırak, benimle birlikte babalarının vatanı olan arz-ı mukaddese[196] dönsünler."

Firavun, İsrâiloğullarını köle olarak kullanıyor ve onları en ağır işlerde çalıştırıyordu. Bu şöyle olmuştu: Hz. Yusuf [aleyhisselâm] vefat edince, Firavun Hanedanı İsrâiloğullarını baskı altına aldı ve onları köle gibi kullanmaya başladılar. Bu durum Allah Teâlâ'nın onları Hz. Musa [aleyhisselâm] vasıtasıyla kurtarmasına kadar sürdü. Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Mısır'a girmesiyle, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'da Firavun'a peygamber olarak gönderilmesi arasında dört yüz senelik bir süre vardır.

Firavun'un Hz. Musa'dan Mucize İstemesi

Sonra Firavun, Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] mucize istedi. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌۚ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ

---

[195] Firavun, eski Mısır hükümdarlarına verilen bir unvandır. Mısır'da, milâttan önce 3500 yılından Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] doğumuna kadar otuz iki firavun hüküm sürmüştür. Hz. Musa [aleyhisselâm] doğduğu sırada Mısır'da hükümdar olan ve Hz. Musa'yı sarayında büyüten firavunun II. Ramses olduğu konusunda tarihçiler ittifak halindedir. Hz. Musa ile mücadeleye giren ve suda boğularak helâk olan firavun da, büyük bir ihtimalle aynı şahıstır. Geniş bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi,* s. 390-393 (İstanbul 2004).

[196] Mâide sûresinin 21. âyetinde "arz-ı mukaddes" ismiyle zikredilen bu yerin Beytülmakdis yani Kudüs olduğu en meşhur görüştür. Arz-ı mukaddesin, Tûrisînâ ve etrafı, Dımaşk, Filistin yahut Şam olduğu da söylenmiştir.

لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾
يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ
وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

106. ***Firavun dedi ki: "Eğer bir mucize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu getir göster!"***

107. ***Bunun üzerine Musa asâsını yere attı; o anda büyük bir ejderha oluverdi!***

108. ***Musa elini (cebinden) çıkardı; o anda eli, bakanlara bembeyaz göründü.***

109. ***Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Bu çok usta bir sihirbaz!"***

110. ***"O, sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." Firavun, "O halde ne yapmamı istiyorsunuz?" dedi.***

111-112. ***İleri gelenler, "Onu ve kardeşini (Harun'u) beklet; şehirlere toplayıcılar gönder; bütün usta sihirbazları sana getirsinler" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun, Hz. Musa'ya dedi ki: Eğer söylediğin gibi seni gönderen Allah tarafından bir mucize getirdiysen ve gerçekten iddianda sadık isen,* doğruluğunu göstermek için *haydi onu getir, bize göster!"*

"Bunun üzerine Musa asâsını yere attı; asâ o anda, hiç şüphe edilmeyecek şekilde *büyük bir ejderha oluverdi!"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa asâyı elinden yere atınca, kıllı büyük bir ejderhaya dönüştü, ağzını açmış vaziyetteydi. İki çene arası 80 zirâ genişlikteydi. Alt çenesini yere, üst çenesini sarayın dış duvarına koydu; sonra Firavun'a doğru yürümeye başladı. Firavun çok korktu. İnsanlar izdihamla birbirlerini ezdiler. Onlardan 25.000 kişi öldü. Firavun, Hz. Musa'ya seslenerek,

"Ey Musa, seni gönderen Allah'ın adıyla yalvarıyorum, onu tut; ben sana iman ediyorum ve İsrâiloğulları'nı seninle gönderiyorum!" dedi. Hz. Musa, ejderhayı tuttu, ejderha yeniden asâya döndü. Bu haberi Beyzâvî nakletmiştir.[197]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Musa [aleyhisselâm], ona yeniden bir mucize daha gösterdi. Elini cebinden yahut koltuğunun altından *çıkardı; o anda eli, bakanlara olağan üstü bir beyazlıkta ışıl ışıl vaziyette göründü."* Öyle beyazdı ki insanlar ona bakmak için toplanıyordu. Hz. Musa'nın eli, yaratılıştan beyaz değildi, tam tersine diğer eli gibi esmerdi. Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa gayet esmer biriydi. Elini cebine veya koltuğunun altına sokup çıkarınca bembeyaz nuranî bir hal alıyordu, öyle ki elin parlaklığı, güneşin ışığını bastırıyordu.

"Firavun'un kavminden ileri gelenler, 'Bu çok usta bir sihirbaz' dediler."

Denildiğine göre, bu sözü Firavun ve kavminin ileri gelenleri birlikte söylediler. Bunu, onun durumunu istişare ederken dile getirdiler. Şuarâ sûresinde, *"Bu çok usta bir sihirbazdır"* (Şuarâ 26/34) sözünü Firavun'un söylediği anlatılmıştır. Burada ise kavimin ileri gelenlerinin sözü olarak geçmiştir.

Durum şöyle de olabilir: Bu sözü, Firavun söylemiş, kavmin ileri gelenleri kendisine uyarak tekrar etmişlerdir. Bir sultanın meclisinde bulunanların âdeti böyledir; sultan bir şey söyler, meclistekiler onu tekrar ederek halka duyururlar.

Kavminin ileri gelenleri sözlerine şöyle devam ettiler: "O, bir hile ile, savaşarak veya İsrâiloğulları'nı alıp kaçarak *sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor."* İsrâiloğulları, onların hizmetini gören kimselerdi; onlar çıkıp gittikten sonra şehir harap olurdu. Çünkü şehrin hizmet ve imarını onlar sağlıyordu.

---

[197] Bu konudaki rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/344-345; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, 5/1532-1533; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/511-512.

"Firavun, 'O halde benden ne yapmamı istiyorsunuz?' diye sordu; onlar da, 'Onu ve kardeşi Harun'u bir müddet beklet,' ne yaptıklarına bir bak!"

Onların, Hz. Musa ile kardeşini hapsetmesini istedikleri de söylenmiştir. Adamlar sözlerine şöyle devam ettiler: "Valilerinin bulunduğu *şehirlere toplayıcılar yolla; bütün usta sihirbazları sana getirsinler."*

Hz. Musa'nın Sihirbazlarla Karşılaşması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra sihirbazların gelişini ve Hz. Musa (aleyhisselâm) ile aralarında cereyan eden hadiseyi zikrederek şöyle buyurdu:

وَجَٓاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُٓوا اِنَّ لَنَا لَاَجْراً اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبٖينَ ﴿١١٣﴾
قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبٖينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ تُلْقِيَ
وَاِمَّٓا اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقٖينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ اَلْقُواۚ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا
اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظٖيمٍ ﴿١١٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى
مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَۚ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرٖينَۚ ﴿١١٩﴾

113. ***Sihirbazlar Firavun'a geldiler ve, "Eğer galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?" dediler.***

114. ***Firavun, "Evet, sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız" dedi.***

115. ***Sihirbazlar, "Ey Musa,** (sihir için ipini)* ***önce sen mi atacaksın, yoksa ilk atan biz mi olalım?" dediler.***

116. ***Musa, "Önce siz atın" dedi. Onlar** (iplerini)* ***atınca, insanların gözlerini büyülediler, onları dehşete düşürdüler ve büyük bir sihir gösterdiler.***

117. ***Biz de Musa'ya, "Asânı at!" diye vahyettik.*** *(O onda ejderhaya dönen asâ)* ***onların sihir diye ortaya attıkları şeyleri yakalayıp yutuverdi.***

118. ***Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların uydurdukları yok olup gitti.***

119. *(Firavun ve adamları)* ***Orada mağlup oldular ve zillet içinde geri döndüler.***

Tefsir

Firavun, getirilmeleri için yardımcılarını gönderdikten sonra "*sihirbazlar huzuruna geldiler ve, 'Eğer, Musa'ya galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?' dediler.*"

"Firavun, 'Evet, sizin için büyük bir mükâfat var; sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız' dedi." Firavun, onları teşvik için, kendilerine hediye vaat ettiği gibi ayrıca kendisine yakınlaştırma ve yanında itibar sahibi kılma sözünü verdi.

Sihirbazların sayısı hakkında çok farklı şeyler söylenmiştir. Onların yetmiş kişi olduklarını söyleyenler olduğu gibi, 70.000 kişi olduklarını nakledenler de olmuştur. Bunların hiçbiri sahih bir rivayete dayanmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Sihirbazlar,* Hz. Musa ile karşılaşmak için meydana sahraya çıktıklarında ona, *'Ey Musa, sihir için ipini önce sen mi atacaksın, yoksa ilk atan bizler mi olalım?' dediler."* Onlar Hz. Musa'yı serbest bıraktılar. Bunu edebi gözetmek veya kendi kuvvetlerini göstermek için yaptılar. Fakat onların arzusu, önce kendilerinin atmasıydı. Bunun için *Hz. Musa,* onlara imkân vererek kendilerine bir jest ve itibar için,

"Önce siz atın, dedi. Onlar iplerini atınca, insanların gözlerini büyülediler, onlara olanın aksini gösterdiler. Gösterdikleri sihir sanatıyla *onları dehşete düşürdüler ve büyük bir sihir gösterdiler."*

Rivayet edildiğine göre onlar kalın halatları ve uzun sırıkları ortaya atınca, onlar sanki birer yılan şeklinde göründüler, bütün vadiyi doldurdular, birbiri üzerine çıktılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *'Biz de Musa'ya, "Asânı at.' diye vahyettik.* O da attı; asâ, dağ büyüklüğünde büyük bir ejderha oldu. Onun, uzayarak Nil'i geçtiği de söylenmiştir. Bu ejderha *onların sihır diye ortaya attıkları yalan, sahte, uydurma şeyleri yakalayıp yutuverdi."*

Rivayet edildiğine göre bu ejderha onların vadiyi dolduran bütün iplerini ve asâlarını yutunca, orada bulunanların üzerine yöneldi. Bunu gören halk korkup kaçışmaya başladılar. Bu izdiham içinde onlardan büyük bir grup helâk oldu. Sonra Hz. Musa onu tuttu, ejderha, önceki hali olan asâya döndü. Bunu gören sihirbazlar, "Eğer bu, bir sihir olsaydı bizim iplerimiz ve asâlarımız meydanda kalırdı" dediler.

"Böylece, işin aslının ortaya çıkmasıyla *gerçek ortaya çıktı; onların yapmakta oldukları yok olup gitti."* Firavun ve adamları orada mağlup oldular. Yahut onlar, başları eğik zelil bir halde şehre döndüler.

Sihirbazların İmanı ve İmtihanı

Sihirbazlar bu olayı görünce, bunun beşer gücü dahilinde bir iş olmadığını ve onun bir sihir olmayıp Allah katından geldiğini yakînen bildiler ve iman ettiler. Cenâb-ı Hak, bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدٖينَۚ ﴿١٢٠﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٢١﴾ رَبِّ
مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ
مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدٖينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾
لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَ
﴿١٢٤﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ
رَبِّنَا لَمَّا جَٓاءَتْنَاۜ رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمٖينَ ﴿١٢٦﴾

120. *Sihirbazlar secdeye kapandılar.*

121. *"Biz âlemlerin Rabb'ine iman ettik" dediler.*

122. *"Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine"*

123. *Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz şehirde, halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında* *(yaptığınız işin âkıbetini)* ***bileceksiniz!"***

124. *"Sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!"*

125-126. *Onlar da, "Biz zaten Rabbimiz'e döneceğiz; sen sadece Rabbimiz'in âyetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun" dediler. Sonra, "Ey Rabbimiz! Bize bolca sabır ver ve müslüman olarak canımızı al" diye dua ettiler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sihirbazlar,* hakkı yakînen bilip hakikatin ne olduğunu anlayınca hemen iman edip *secdeye kapandılar.*" Çünkü hak onlara güneş gibi gözüktü ve onları secde etmeye mecbur bıraktı. Öyle ki sihirbazlar secdeye kapanmaktan kendilerini alamadılar. Yahut Allah onlara secde etmeyi ilham etti ve ona yöneltti; böylece Firavun'un, kendileriyle Hz. Musa'nın gücünü kırmak, itibarını yıkmak istediği kimseler, onun belini kırdı; iş aleyhine döndü.

"Sihirbazlar, 'Biz âlemlerin Rabb'ine iman ettik; Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine' dediler." Onlar, "Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine" demekle, âlemlerin Rabb'inden kimi kastettiklerini belirtmek istediler ve böylece "Âlemlerin Rabb'i" ifadesinden Firavun'un anlaşılma ihtimalini ortadan kaldırdılar.

"Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden Allah'a veya Musa'ya iman mı ettiniz? Hiç şüphesiz bu yaptığınız iş, yani Musa ile birlikte meydana çıkmadan önce şehirde planladığınız *bu hile, Mısır halkını,* yani Kıptîler'i *oradan çıkarmak,* kendinizi ve İsrâiloğulları'nı kurtarmak *için kurduğunuz bir tuzaktır. Yaptığınız işin âkıbetini bileceksiniz!"*

Firavun sonra, tehdit ettiği şeyi açıklayarak şöyle dedi: *"Sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama olarak* her iki taraftan birer uzuv *keseceğim. sonra da* size iyi bir ceza, sizin gibi olanlara da bir ibret olması için *hepinizi asacağım!"*

Kur'an'da Firavun'un bunu gerçekleştirdiğine dair bir âyet yoktur; fakat İbn Abbas ve başkalarından gelen bir rivayete göre Firavun bunu yapmıştır.[198]

Denildiğine göre el ve ayakları çaprazlama olarak ilk kesen Firavun'dur. Allah Teâlâ, dinimizde bu cezayı, suçlarının büyüklüğünden dolayı, yol kesen eşkıyalar için koymuştur. Bunun için Cenâb-ı Hak, yol kesip yeryüzünde fitne çıkaranları, Allah ve Resûlü ile muharebeye kalkışan kimseler olarak nitelemiştir (bk. Mâide 5/33).

Devamındaki âyet şöyledir: *"Sihirbazlar,* Firavun kendilerini tehdit edince ona, *'Biz zaten ölümle Rabbimiz'e döneceğiz.* O bize amelimizin karşılığını verir; senin tehdidinden korkmuyoruz' *dediler."* Onlar Allah'a kavuşmaya âdeta iştiyak duydular, o zaman Firavun'un tehdidi onlara basit geldi.

Bir diğer mana: Onlar Firavun'a dediler ki: "Biz de sen de Rabbimiz'e döneceğiz; O, bizimle senin aranda hükmünü verir."

Sihirbazların sözü şöyle devam etti: *"Sen sadece Rabbimiz'in âyetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için* bizi ayıplıyor ve *bizden intikam almaya kalkıyorsun;* gerçekte, akıllı kimselerce ayıplanacak bir şey değildir. Çünkü bize önerilenler, en hayırlı ameller, iftihar edilecek esaslar ve en güzel hasletlerdir." Sihirbazlar sonra, Allah'a yönelerek şöyle dua ettiler:

"Ey Rabbimiz! Bize bol sabır ver ve müslüman olarak canımızı al, bizi hak dinde sabit kıl."

Beyzâvî demiştir ki: "Firavun, onlara yönelttiği tehdidi uygulamıştır. Bunu yapmaya gücünün yetmediği de söylenmiş ve şu âyet delil gösterilmiştir: *"Siz ikiniz ve size tâbi olanlar galip gelecek olanlarsınız"* (Kasas 28/35).

Bu konuda İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinin görüşü daha önce geçmişti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[198] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/363-364; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/515

120-126. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın ezelde inâyetine mazhar olan kimselere bakın! Bu sihirbazlar, sabahleyin meydana Allah'a düşman olarak geldiler, akşama Allah'ın dostu oldular. Nice seçkin veliler vardır ki hırsız ve haydutlar arasından çıkmıştır. Ayrıca onların dinleri üzerindeki sabır ve sebatına ve düşmanlarına hiç aldırmayışlarına bakın. Muradı yüce Mevlâ'sı olan kimseye yaraşan da budur. Hak adamı, Rabb'inden başka kimseye yönelmez. Bir de böyle olaylarla, davasında yalancı olanlar rezil olurlar, sadık olanlar sabit kalırlar. İmtihan anında insan ya aziz olur ya zelil.

Hz. Musa Kıssasının Devamı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasının devamını zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ
وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَۜ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَنَسْتَحْي۪ نِسَٓاءَهُمْۚ وَاِنَّا
فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَع۪ينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُواۚ اِنَّ
الْاَرْضَ لِلّٰهِۙ يُورِثُهَا مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿١٢٨﴾ قَالُٓوا
اُو۫ذ۪ينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَاۜ قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ
يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

127. ***Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: "Musa'yı ve kavmini, seni ve ilahlarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi bırakacaksın?" Firavun şöyle dedi: "Biz onların erkek çocuklarını öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz."***

128. ***Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır; kullarından dilediğini ona vâris kılar. Güzel âkıbet, takva sahiplerinindir."***

129. *Onlar da, "Sen bize (peygamber olarak) gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi!" dediler. (Musa), "Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar; sonra da nasıl davranacağınıza bakar" dedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: Musa'yı ve kavmini,* senin dinine muhalefet etmeleri, *dinine ve ilâhlarına ibadeti terkederek* dinini değiştirip halkı sana muhalefet etmeye çağırarak *yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi onları bırakıp kendi hallerine terkedeceksin?"*

Denildiğine göre Firavun ve kavmi yıldızlara tapıyorlardı.

Başka rivayet şöyledir: Firavun kavmi için putlar yaptırdı ve onlara ibadet etmelerini emretti. Bunun için, *"Ben sizin en yüce rabbinizim!"* dedi (Nâziât 79/24).

Firavun onlara şöyle cevap verdi: *"Biz, daha önce yaptığımız gibi, onların erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını sağ bırakacağız.* Bunu, sahip olduğumuz kahır ve üstünlüğün devam ettiğini göstermek ve müneccimlerin, elinde saltanatımızın gideceğini haber verdikleri çocuğun Musa olduğu ihtimalini ortadan kaldırmak için yapacağız. *Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz;* onlar bizim elimiz altında boyun eğmiş kimselerdir!"

"Musa kavmine şöyle dedi: Allah'tan yardım dileyin ve sabredin." Hz. Musa bunu, kavmi Firavun'un sözünü ve kendilerine yönelttiği tehdidi işittiklerinde, onları teskin için söyledi ve sözüne şöyle devam etti:

"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır; kullarından dilediğini ona vâris kılar. Eğer siz de iman edip sabır gösterirseniz, Allah yeryüzünü size miras olarak verir. *Güzel âkıbet, takva sahiplerinindir.* Şayet ilâhî emirlere muhalefetten sakınırsanız, nihaî zafer sizin olur." Bu, onlara ilâhî yardımın ve izzetin geleceğine dair bir müjdedir. O aynı zamanda, onlara vaat edilen, Kıptiler'in helâk olup İsrâiloğulları'nın onların yurt ve mülklerine vâris olacağı müjdesinin hatırlatılmasıdır.

"İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, 'Sen bize peygamber olarak gelmeden önce çocuklarımız öldürülerek bize işkence ediliyordu, sen geldikten sonra da aynı şekilde eziyet görüyoruz; senin gelmenle üzerimizden zillet hali kalkmadı!' dediler. *Hz. Musa,*

'Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar' dedi." Hz. Musa, az önce kapalı bir ifadeyle söylediğini, onları teselli etmediğini görünce, biraz daha açıklayarak, *"Umulur ki Allah sizin düşmanlarınızı yok eder ve sizi yeryüzüne hâkim kılar!"* dedi. Hz. Musa'nın "Umulur ki..." ifadesini kullanmasının sebebi, yeryüzüne hâkim olacakların bizzat kendileri mi yoksa daha sonra gelecek çocukları mı olduğunu kesin bilmediğindendir. Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları Mısır'ı Hz. Davud [aleyhisselâm] zamanında fethetmişlerdir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hz. Musa, sözünü şöyle tamamladı: *"Sonra Allah sizin nasıl davranacağınıza bakar."* Yani sizi yeryüzüne hâkim kılınca şükür, inkâr, taat ve isyan olarak ne yaptığınıza bakar; ihsan ve inkârdan sahip olduğunuz duruma göre size karşılığını verir.

127-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerle kavimleri arasında meydana gelen durumun bir benzeri bu ümmet içindeki şeyh ve dervişlerle, zamanlarındaki insanlar arasında da olmaktadır. Şöyle ki:

Dervişlerin halk içinde manevi halleri yayılınca, âdetleri terketmeleri çoğalınca ve zâhirlerini harap etme durumları ortaya çıkınca, birileri onları sultana şikâyet ederek, "Bunlar senin mülkünü harap edecekler!" dediler. Bunun üzerine sultan da yemin ederek, "Eğer Allah bana imkân verirse onlardan hiç kimseyi bırakmayacağım, hepsini takibe alacağım ve gerekirse cezalandıracağım" dedi. Sultandan gelecek zarara karşı Allah dervişlere yetti; dervişler sultana karşı Allah'tan yardım istediler ve sabrettiler, Allah'ı zikirle meşgul oldular; O'ndan başka herkesten uzaklaşıp gönüllerini çektiler. Sonuçta, kazanan müttakiler oldu.

Firavun'un Kavmine Gönderilen Musibet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Firavun'un kavmine gelen belayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾
فَاِذَا جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِه۪ۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى
وَمَنْ مَعَهُۜ اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

130. ***Gerçekten biz, Firavun'a tâbi olanları ders alıp uyansınlar diye yıllarca kuraklık ve mahsul kıtlığı ile cezalandırdık.***

131. ***Onlara bir iyilik (bolluk) gelince, "Bu bizim hakkımızdır" derler; eğer başlarına bir kötülük gelirse Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. Bilesiniz ki onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır, fakat onların çoğu bunu bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gerçekten biz,* Firavun'a tâbi olanları *ders alıp uyansınlar diye* yağmur ve suyu azaltıp *yıllarca kıtlık ve kuraklık yaşatarak* ve çeşitli âfetlerle mahsullerini azaltarak *cezalandırdık.*" Biz bunu, onların inkâr ve isyanlarının düşürdüğü kötü halden uyanmaları, öğüt ve ibret almaları, çektikleri şiddetli sıkıntılarla kalplerinin incelip Allah'a yönelmeleri ve O'nun katındakilere rağbet etmeleri için yaptık.

"*Onlara,* bolluk, genişlik ve rahatlık gibi *bir iyilik gelince, 'Bu bizim hakkımızdır,* bizim mutluluğumuz içindir; bizler bunu hak etmişiz!' *derler; eğer kendilerine* kuraklık ve bela gibi *bir kötü hal gelirse Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı.*" Yani onların uğursuzluğu sayarak,

"*Bu musibet bize ancak onların uğursuzluğu sebebiyle geldi!*" derlerdi.

Bu söz onların tam bir akılsızlık ve kalp katılığı içinde olduklarını göstermektedir. Aslında şiddet ve sıkıntılar, kalpleri inceltir, insanın tabiatını yumuşatıp itaatkâr hale getirir, insanın katılık ve sertliğini giderir. Özellikle birçok âyet ve mucizeyi müşahede ettikten sonra bu etki daha fazla olur, fakat bu sıkıntıların onlarda bir tesiri olmadı, tam tersine musibetle karşılaştıklarında azgınlıkları çoğaldı ve kötülüklere dalışları arttı.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bilesiniz ki onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır."* Yani onların uğursuzluklarının ve şerlerinin sebebi Allah katındadır; o da Allah'ın hikmeti ve dilemesidir.

Bir diğer mana: Onların uğursuzluk sebebi Allah katındadır; o da O'nun katında yazılı amelleridir. Hiç şüphe yok ki bu ameller, onlara, kendilerini üzecek bela ve musibetleri sevketmiştir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Onlara takdir edilen hayır ve şer bütün nasipleri Allah katındadır. Âyetin amacı, onların Hz. Musa'ya isnat ettikleri uğursuzluk suçlamasını reddetmektir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu bunu bilmezler."* Onların çoğu Allah Teâlâ'dan başlarına gelen şeylerin vasıtasız olarak doğrudan doğruya geldiğini veya amellerinin uğursuzluğundan kaynaklandığını bilmezler.

130-131. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Uğursuz sayma olayı, bu ümmetin içinde de olmaktadır. Bazan avam halkı görürsün, başlarına bir bela ve sıkıntı geldiği zaman, "Filancaların ortaya çıkmasıyla bu başımıza geldi" derler. Bulunduğumuz beldede dervişlerin ilk ortaya çıktığı bir vakitte, halktan bu sözü nakleden birini işitmiştim. Bu şöyle olmuştu: Halk dervişlere şiddetli eziyet etti; bunun üzerine Allah Teâlâ onlara öyle bir yağmur gönderdi ki neredeyse tufan oluyordu. Bunun üzerine, "Bu musibet başımıza ancak şu ortaya çıkan yamalı elbiseli dervişlerin yüzünden geldi!" dediler. Onlar, bu musibetin Allah dostlarına yaptıkları eziyet sebebiyle başlarına geldiğini bilmiyorlardı. En doğusunu Allah Teâlâ bilir.

Firavun Taraftarlarının Azgınlığı ve Uğradıkları Azap

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Firavun'a tâbi olanların azgınlığını ve onlara verdiği cezayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَاۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾
فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ
مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ
الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا
الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي اِسْرَٓائِيلَۚ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا
عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰٓى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ
فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾
وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي
بَارَكْنَا فِيهَاۜ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِٓي اِسْرَٓائِيلَ
بِمَا صَبَرُواۜ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

132. *(Firavun ve kavmi)* ***dediler ki: "Bizi büyülemek için ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."***

133. ***Biz de kudretimize ayrı ayrı deliller*** *(mucizeler)* ***olarak onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim oldular.***

134. ***Azap üzerlerine çökünce, "Ey Musa! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et; eğer bizden azabı kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz" dediler.***

135. ***Biz, onların ulaşacağı bir vakte kadar azabı kaldırınca hemen sözlerinden dönüverdiler.***

136. ***Biz de âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk.***

137. ***Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi** (İsrâiloğulları'nı), **içini bereketle doldurduğumuz yerin doğusuna ve batısına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık olarak Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yaptıkları mâmur edilmiş binaları ve kurdukları bahçeleri yerle bir ettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun ve kavmi dediler ki: Bizi büyülemek için hangi mucizeyi getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."* Onlar, gelen mucizelere, kendi itikadlarında göre mucize demediler, onlara Hz. Musa'nın düşüncesine göre mucize ismini verdiler. Bunun için, "Bizi büyülemek için; yani gözümüzü boyamak ve bizi yanıltmak için her ne getirsen, sana iman edecek değiliz" dediler. Bu, aşırı azgınlıklarından ve ileri derecede inkâra daldıklarından söylenmiş bir sözdür.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Biz de onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik."*

Tufan, şiddetli yağmurdur. Taşan Nil nehriyle birlikte üzerlerine öyle şiddetli bir yağmur yağdı ki evlerini yerle bir etti; nerdeyse helâk oluyorlardı. Su ve selin verdiği tahribattan dolayı ziraat yapamadılar.

Üzerlerine inen bu âfetin, taun hastalığı olduğu da söylenmiştir. Onun çiçek hastalığı veya hayvanların kırılması olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyette geçen **cerâd,** "çekirge" demektir. Bu, ekin çekirgesi olup onların ekinlerini ve meyvelerini yiyip mahvediyordu. Hatta bu çekirgeler onların elbiselerini, kapılarını ve evlerinin çatılarını bile kemirip yediler.

Âyette geçen **kummel,** "henüz kanatları çıkmamış çekirge yavrusu"dur. Onun pire ve buğdaya düşen güve olduğu da söylenmiştir. Onun küçük kene olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu canlı onların elbiselerine, saçlarına ve yataklarına giriyordu. Onun bit olduğu da söylenmiştir. Bu bit, elbiselerine girip her tarafını dolduruyordu.

Kurbağa, bilinen havyandır. Bu kurbağalar o kadar çoğalmıştı ki yatak ve kaplarına varana kadar her taraf kurbağa dolmuştu. Öyle ki biri konuşmak için ağzını açtığında bir kurbağa ağzına sıçrıyordu.

Kan. Firavun'un kavminin bütün suları kana döndü. Öyle ki Firavun taraftarından bir Kıptî (Mısırlı) ile İsrâiloğulları'ndan biri aynı kuyudan, tek kova ile su çekseler, Kıptî'nin tarafı kan, diğerinin tarafı su çıkıyordu.

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, onlara şiddetli bir karanlık içinde sekiz gün yağmur yağdı. Hiç kimse evinden çıkmaya güç yetiremedi. Evlerine su doldu; boğazlarına kadar su içinde kaldılar. İsrâiloğulları'nın evi onların evine bitişik idi, fakat İsrâiloğulları'nın evine bir damla su girmiyordu. Su, arazilerini göle çevirdi. Onların bir şey ekmesine, dikmesine ve herhangi bir iş yapmasına engel oldu. Bu durum haftalarca devam etti. Bunun üzerine Hz. Musa'ya,

'Rabb'inin sana verdiği söz hatırına O'na dua et de bu sıkıntıyı bizden kaldırsın, sana iman edeceğiz, dediler." Hz. Musa [aleyhisselâm] dua etti, Allah musibeti kaldırdı. Suyun çekilmesinden sonra arazilerinden daha önce hiç görülmemiş derecede bolca meyve, sebze ve bitki yetişti. Onlar yine iman etmediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara çekirge gönderdi; çekirgeler bütün ekin ve meyvelerini yediler; hatta evlerinin kapılarını, çatılarını ve elbiselerini yemeye başladılar. İkinci defa Hz. Musa'ya koştular ve bu musibetin kaldırılması için Allah'a yalvarmasını istediler.

Hz. Musa, sahraya çıktı, asâsı ile doğuya ve batıya doğru işaret etti; çekirgeler geldikleri tarafa doğru çekip gittiler. Firavun ve kavmi yine iman etmedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara haşereleri musallat etti, onlar çekirgelerden kalan şeyleri kemirip yemeye başladılar. Haşereler, onların yiyeceklerine konuyor, elbiselerinin ve derilerinin arasına giriyor, kanlarını emiyordu. Yine Hz. Musa'ya koştular ve bu musibetin kaldırılması için Allah'a yalvarmasını istediler. Hz. Musa dua etti, Allah o belayı da kaldırdı, fakat yine iman etmedikleri gibi, "Biz senin iyi bir sihirbaz olduğunu anladık!" dediler.

Sonra Allah onların üzerine kurbağalar gönderdi; her tarafı kurbağa sardı. Öyle ki açılan her elbisenin ve yiyeceğin içinde bir kurbağa çıkıyordu. Yatakları kurbağalar ile dolmuştu. Kurbağalar, kazanları kaynarken içine hopluyor ve konuşurlarken ağızlarına sıçrıyordu. Bundan bunalıp yine Hz. Musa'ya koştular, yalvarıp yakardılar. Hz. Musa, onlardan iman edeceklerine dair kesin söz aldı; sonra Allah'a yalvardı, Cenâb-ı Hak musibeti kaldırdı.

Sonra onlar sözlerini yine bozdular. Bunun üzenine Allah Teâlâ onların üzerine kan musibetini gönderdi; bütün suları kana döndü. Öyle ki bir Kıptî ile İsrâiloğulları'ndan biri, aynı su havuzunun başında bulunsalar, Kıptî'nin tarafı kana dönüyor, diğerinin tarafı su olarak kalıyordu. Kıpti, İsrâiloğulları'ndan birinin ağzındaki suyu ağzı ile çekecek olsa, ağzına geçen su kana dönüyordu. Onlara gönderilen kan musibetinin, burun kanaması olduğunu söyleyenler de olmuştur."[199]

Onlara gönderilen bu âyetler apaçıktır; hiçbir akıllı onların Allah'ın kudretini gösteren birer mucize olduğunda şüphe etmediği gibi, onların inanmayanlar için Allah'ın birer cezası olduğundan da şüphe etmez.

Firavun ve kavmine gönderilen bu musibetlerin süresi hakkında denilmiştir ki: Her iki musibet arasında bir aylık süre vardı. Onların her biri bir ay devam etmiştir. Her birinin birer hafta sürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Diğer bir nakil şöyledir: Hz. Musa [aleyhisselâm], sihirbazların mağlup oluşundan sonra onların arasında yirmi sene kaldı; bu mucizeleri onlara belli aralıklarla gösterdi.

Âyet şöyle bitiyor. *"Onlar, kibirlenip imandan yüz çevirdiler; onlar günahkâr bir kavimdiler."* Yani âdetleri sürekli isyan etmekti.

O açıklanan azap üzerlerine çökünce, *"Ey Musa! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et"* dediler. Bir diğer görüşe göre onlar bu sözü, yukarıda açıklanan azaplardan sonra, altıncı bir azap olarak taun hastalığına duçar olduklarında söylediler.

---

[199] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/356.

Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya verdiği sözden maksat peygamberliktir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın ona dua ettiğinde kabul edeceğini vaat etmesidir; nitekim bu vaat, önceki azapların kalkmasında gerçekleşmiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'a sana öğrettiği özel dualarla dua et, isteğinin kabulünü sağlayayacak vesileleri kullan. Allah'ın adına yemin ediyoruz; *"eğer bizden azabı kaldırırsan sana iman edeceğiz ve istediğin gibi İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz, dediler."*

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Biz, onları bekleyen bir vakte kadar azabı kaldırınca hemen sözlerinden dönüverdiler."* Biz azabı belli bir süreliğine kaldırdık, sonuçta o zamana ulaştılar ve aynı hallerini devam ettirdikleri için peşinden helâk edildiler. Bu vakit, suda boğulma veya ölüm vaktidir. Onlara tanınan sürenin, iman etmeleri için belirlenen süre olduğu da söylenmiştir.

"Onlardan azabı kaldırdığımızda, hiç düşünmeden ve beklemeden hemen *sözlerinden dönüverdiler. Biz de onlardan intikam aldık;* yani intikam almayı irade ettik ve kendilerini derin bir denizde boğduk. *Bunun sebebi, onların kendilerine gönderdiğimiz âyetlerimizi yalanlamaları ve ondan gafil olmalarıydı."* Yani onları, âyetlerimizi yalanlamaları, onlar üzerinde hiç tefekkür etmemeleri ve sonuçta ondan gafil kalmaları sebebiyle suda boğduk.

Diğer âyette şu durum anlatılıyor: "Biz onları helâk ettikten sonra, bir zamanlar köle olarak çalıştırılıp çocukları boğazlanarak *zayıf düşürülen İsrâiloğulları'nı, içini bolluk ve bereketle doldurduğumuz yerin doğusunu ve batısına* yani Şam (Suriye) topraklarına *sahip kıldık."*

İsrâiloğulları, firavunlardan ve Amâlikalılar'dan sonra (Filistin ve Kudüs'ün de dahil olduğu) Şam arazisine sahip oldular ve onun her tarafında hüküm sürdüler. İbn Cüzey, bu araziye Mısır'ı da eklemiştir.

"Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi." Yani ilâhî vaat gerçekleşti, hüküm icra edildi ve yerini buldu. Buradaki güzel söz, Allah Teâlâ'nın onları düşmanlarından kurtaracağına dair ezelde verdiği ilâhî hükümdür. Bu sözün şu âyetteki söz olduğu da söylenmiştir:

"Biz ise yeryüzünde zayıf düşürülmüş kimselere lutufta bulunmak, onları önderler yapmak ve kendilerini (yeryüzüne) vâris kılmak istiyorduk" (Kasas 28/5).

İsrâiloğulları'na verilen söze "güzel" denmesi, onda ilâhî yardım ve izzetin bulunmasındandır.

"Bu sözün gerçekleşmesi, onların şiddetli sıkıntılara *sabretmeleri sebebiyle oldu."*

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, Firavun ve kavminin yaptıkları şeyleri,* yükselttikleri köşk ve sarayları, -Hâmân'ın köşkleri gibi- *ve kurdukları bahçeleri yerle bir ettik."*

132-137. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın halkın arasında öteden beri devam ettirdiği kanunu şudur: Yüce Allah, havas tabakasından seçkin velilerini ortaya çıkarır. Bu zatlar, halk tarafından inkâr edilir veya çeşitli yollarla zayıf düşürülmeye çalışılır. Bu sıkıntılara sabreden velilerin kalpleri, mâsivadan tam olarak temizlenip Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halini elde edince; Allah Teâlâ onlara izzet, nusret (ilâhî yardım, zafer) ve yetki verir. Onlardan bazıları, maddi ve manevi âlemde tasarruf yetkisine sahip olur; onu bütün varlık kabul eder. Bazıları da kâinatta himmetiyle tasarrufta bulunur; fakat bunu gizlilik perdesi altında yapar. Onu ancak Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna seçtiği ârifler tanır. Bu zat, melekût âleminin şahitlerindendir. Hak Teâlâ onu gizlemiş ve halka göstermemiştir. En doğrusunu ve iyisini Allah Teâlâ bilir.

İsrâiloğulları'nın Tuhaf Talepleri

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) ve kavminin Firavun'dan kurtuluşunu ve Şam topraklarına çıkışlarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْۚ
قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌۜ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ
﴿١٣٨﴾ اِنَّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فٖيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ اَغَيْرَ
اللّٰهِ اَبْغٖيكُمْ اِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٤٠﴾ وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ
مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِۚ يُقَتِّلُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْۜ وَفٖي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿١٤١﴾

138. ***İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik, orada kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine, "Ey Musa! Onların tanrıları (putları) olduğu gibi, sen de bizim için bir put yap!" dediler. Musa, "Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz!" dedi.***

139. ***Şüphesiz bunların üzerinde bulundukları (inanç) yıkılmaya mahkûmdur ve yapmakta oldukları da bâtıldır.***

140. ***Musa dedi ki: "Allah sizi âlemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir ilâh mı arayayım?"***

141. ***Hatırlayın; size en kötü azabı tattıran Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabb'iniz tarafından büyük bir imtihan vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsrâiloğulları için denizi yardık ve kendilerini denizden geçirdik."* Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları denizi aşure günü geçtiler. Firavun'un helâk olmasından sonra şükür olarak o günde oruç tuttular.[200]

---

[200] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/62.

İsrâiloğulları, denizi geçtikten sonra Amâlikalılar'dan bir kavme uğradılar. Onların Lahm kabilesinden bir boy olduğu da söylenmiştir. Onlar, kendilerine ait putlara tapıyorlardı. Bu putlar, birtakım inek heykellerinden oluşuyordu. Buzağıya tapma uygulamasını ilk icat eden bu topluluktur. Onların, Hz. Musa Şam'a ulaştıktan sonra kendileriyle savaşmakla emrolunduğu zalimler olduğu da söylenmiştir. İsrâiloğulları onları görünce,

"Ey Musa! Onların taptığı putları olduğu gibi sen de bizim için bir put yap da ona ibadet edelim, dediler. Musa [aleyhisselâm] *onlara, 'Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz!' dedi."* Hz. Musa İsrâiloğulları'nın en büyük mucizeleri gördükten sonra yaptıkları bu tekliflerini akıldan çok uzak bularak onların tam manasıyla cahil olduklarını belirtmiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendilerine en büyük nimetlerini ihsan ettikten ve en büyük mucizeleri gördükten sonra İsrâiloğulları'nın sergiledikleri çirkin işleri hatırlattı. Bunu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] kavminden göreceği sıkıntı ve karşılaşacağı fitnelere karşı bir teselli olarak, müminler için de bir ikaz mahiyetinde zikretti. Müminlere bu olayı anlattı ki onlar nefislerini muhasebeden ve hallerini kontrol etmekten gafil olmasınlar."

Ebû Tâlib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde şu olayı zikretmiştir: Bir yahudi, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] gelerek,

"Peygamberiniz daha yeni aranızdan ayrılmışken, sizler nasıl oldu da ihtilafa düşüp birbirinize kılıç çektiniz?" diye sordu; Hz. Ali şu cevabı verdi: "Sizler, denizden geçip daha ayağınızın ıslaklığı kurumadan Hz. Musa'ya, 'Onların putları olduğu gibi sen de bize bir put yap!' dediniz. Size ne oldu da böyle söylediniz?"

Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra onlara şöyle dedi: *"Şüphesiz bunların üzerinde bulundukları din, yaptıkları işler yıkılmaya mahkûmdur;* yani Allah Teâlâ onların bozuk dinlerini tarumar eder, putlarını yıkıp dağıtır. *Onların yapmakta oldukları* ibadet zaten *bâtıldır.* Onu Cenâb-ı Hakk'a yaklaşma kastıyla yapsalar bile, sonuç boştur." Hz. Musa, onları istedikleri şeyden nefret ettirip sakındırmak için kendilerine böylesi etkili ifadeler kullandı.

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: *"Allah sizi âlemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir ilâh* yani ibadet edeceğiniz bir put mu *arayayım?* Halbuki Allah size, başkalarına vermediği nice nimetler ihsan etti."

Burada onların, kendilerine yapılan bunca ihsana kötü mukabelede bulunduklarına dikkat çekilmektedir. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine üstünlük ve fazilet kazandıran hususi nimetlerine, O'nun yarattığı varlıklar içinde hakir ve akılsız bir hayvanı yani ineği O'na ortak koşarak karşılık verdiler.

Cenâb-ı Hak, onlara yaptığı büyük ihsanı hatırlatarak buyurdu ki:

"Hatırlayın; size en kötü azabı tattıran Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabb'iniz tarafından büyük bir imtihan vardır." Yani bu öldürme işinde büyük bir imtihan vardır. Yahut sizi bu azaptan kurtarmada büyük bir nimet ve aynı zamanda büyük bir imtihan vardır.

138-141. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, tevhid denizini geçmişken ondan geri döner ve içine dalmazsa açık veya gizli bir şirke düşme tehlikesinden uzak kalamaz. Çünkü nefis vahdet denizine dalmadığı ve ona cemal tecellileri akıp gelmediği sürece, o kesin olarak maddi güzelliklere meyleder. Gerçek şu ki ruhun aslında âşık olma yeteneği vardır. Ruh, Cenâb-ı Hakk'ın cemaline âşık olmazsa maddi şeylerin güzelliğine âşık olur. Kim Allah'tan başka bir şeye gönlünü kaptırır ve ona bağlanırsa bu hal, tevhidin hakikatine ulaşmış âriflere göre bir çeşit şirktir.

Yukarıdaki âyetten şu mesaj da çıkar: Nimetin şükrü, gerçek tevhide ulaşmak, (nimette Allah'tan başta bir yaratıcı ve hüküm verici görmemek) ve sadece yüce Allah'a yönelmektir. İsrâiloğulları, Allah Teâlâ onlara Firavun'un zulmünden kurtarmak, denizi yarıp karşıya geçirmek gibi nimetler ihsan ettiğinde, bu nimetlere, şirk olacak bir şeyi isteyerek karşılık verdiler. Bunun üzerine Allah katında itibardan düştüler, zillet halleri kıyamete kadar devam etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın Kırk Günlük İnzivaya Çekilmesi

İsrâiloğulları, Şam topraklarına yerleştiklerinde, peygamberleri Hz. Musa'dan kendilerine bir kitap indirilmesini ve ilâhî hükümlerin uygulanmasını istediler. Cenâb-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰث۪ينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ م۪يقَاتُ رَبِّه۪ٓ اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةًۚ وَقَالَ مُوسٰى لِاَخ۪يهِ هٰرُونَ اخْلُفْن۪ي ف۪ي قَوْم۪ي وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَب۪يلَ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿١٤٢﴾

142. ***Musa'ya (kitabı indirmek için) otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilave ettik. Böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyle tamam oldu. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: "Kavmimin arasında benim yerime geç, işlerini güzelce yürüt, bozguncuların yoluna uyma!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendisine kitap indirmek için Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilave ettik; böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu."* Hz. Musa'ya, zilkade ayı ile zilhicceden on gün süre verildi, toplam kırk gün oldu.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], Mısır'da iken İsrâiloğulları'na, Firavun'un helâk olmasından sonra, içinde yapmaları ve yapmamaları gereken şeyleri açıklayan bir kitap getireceğini vaat etmişti. Firavun helâk olunca, Hz. Musa bu kitabı Rabb'inden istedi; Cenâb-ı Hak da ona otuz gün oruç tutmasını emretti. Hz. Musa, otuz gün orucu tamamlayınca ağzının kokusundan rahatsız oldu ve bir ağaç dalıyla dişlerini fırçaladı. Bunun üzerine melekler kendisine, "Biz senden misk gibi bir koku alıyorduk; sen onu o ağaç dalı ile bozdun!" dediler. O zaman Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, bir aya on gün daha eklemesini emretti. Sonra kendisine Tevrat'ı indirdi.[201]

---

[201] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/64.

Âyet şöyle bitiyor: *"Musa,* Tûr'a Cenâb-ı Hakk'a münâcât için gideceği zaman *kardeşi Harun'a dedi ki: Kavmimin arasında benim yerime geç, onların içinde benim halifem ol.* Onların işlerinden ıslahı gerekeni *ıslah et,* yahut ıslah edici ol. *Sakın seni bozgunculuğa sevketmek isteyenlerin yolunu uyma,* seni ona çağırana itaat etme!"

142. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya yönelir, halktan uzaklaşır, kalbini Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklardan arındırırsa Hz. Musa Kelimullah [aleyhisselâm] için gerçekleştiği gibi, onun için de Cenâb-ı Hak ile münâcât ve özel konuşma hâsıl olur. Allah Teâlâ'nın peygamberlere ihsan buyurduğu her nimetten (yeni din getiren vahiy hariç), bu ümmetin evliyası için de bir nasip vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim kırk gün ihlâsla amel ederse kalbinden diline hikmet pınarları dökülür."[202]

Hikmet sahiplerinden bir ârif demiştir ki: "Kırk gün inzivaya çekilip amel ve zikirle meşgul olmanın sırrı şudur: Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratırken meleklere, onun yaratılış çamurunu kırk gün yoğurmalarını emretti. Bu sırada onda kırk perde oluştu. Eğer bu perdeler olmasaydı, o yeryüzünde durmaya güç yetiremezdi. Cenâb-ı Hak kime, bu perdelerin açılıp kalkmasında destek verirse o kimse, mele-i âlâ sakinlerine (meleklere) benzer, aradaki engeller kaldırılır, kalbinden nur yayılır. Bunun için Hz. Davud [aleyhisselâm], kırk gün secdede kalmış ve tövbesi kabul edilmiştir. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Nemrûd'un ateşinde kırk gün kalmış, Allah onu kendisine halil (dost) yapmıştır. Hz. İbrahim, daha sonra şöyle demiştir: "O ateşe atıldığım günlerden daha güzel hiçbir şey görmedim."

Kim ibadetinde ihlâslı olur ve kalbinden perdeleri kaldırırsa o kimse, rabbânî (Rabb'ine âşık ârif) olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Rabbânî olun..."* (Âl-i İmrân 3/79).

---

[202] Hadis için bk. Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-Evliyâ,* 5/215; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd,* nr. 1014; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl,* 11/557; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 6179; Münzirî, *et-Tergîb,* nr. 13.

Âyetten şu sonuç da çıkar: Bir şeyh, tekkesinden ayrılıp sefere çıkmak istediği zaman yerine, tekkenin işlerini yürütecek birini bırakması gerekir. Çünkü içlerinde kendilerine Allah için vaaz eden bir kimse bulunmayan bir toplumda hayır olmaz. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Yüce Allah'ı Görme İsteği

Hz. Musa Efendimiz [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını vasıtasız olarak doğrudan işitince, aynı şekilde vasıtasız olarak Allah'ın zatını görmek istedi. Allah Teâlâ bu durumu ifade için şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ قَالَ رَبِّ اَرِنٖٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ
قَالَ لَنْ تَرٰيني وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ
تَرٰينِيۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًاۚ
فَلَمَّٓا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

143. *Musa kendisine tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabb'i onunla konuşunca, "Rabbim! Bana (zatını) göster, sana bakayım" dedi. (Rabb'i), "Sen beni asla göremezsin; fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni görürsün!" dedi. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa bayılıp yere düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim, ben inananların ilkiyim."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa kendisine tayin ettiğimiz vakitte belirlenen yere gelip de Rabb'i onunla,* meleklerle konuştuğu gibi vasıtasız olarak *konuşunca, 'Rabbim! Bana kendini göster, zatına bakayım!' dedi."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa, ilâhî kelâmı her yönden duyuyordu. Bunda şuna dikkat çekilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın ezelî kelâmını işitmek, yaratılmış varlıkların sözünü işitmek gibi değildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Yani yüce Allah kendisiyle özel konuştuğu kelîmi Hz. Musa'ya, yüce zatını kelâmıyla tanıması için hârikulâde kelâmını işittirdi. Çünkü O'nun kelâmı, ilâhî sıfat ve zat hazinesinin anahtarıdır."[203]

İbn Cüzey demiştir ki: "Hz. Musa (aleyhisselâm) Allah'ın kelâmını işitince, zatını görmeyi arzu etti. Bu konuda şair şöyle demiştir:

'Sevgilinin diyarına yaklaştıkça her gün şevkim biraz daha artmaktadır.'"[204]

Hz. Musa, *"Rabbim, zatını bana göster de sana bakayım!"* dedi. Yani Rabbim, bana vasıtasız olarak kelâmını işittirdiğin gibi, gözümdeki perdeyi kaldırarak zatını bana göster de, arada bir vasıta olmaksızın zat-ı mukaddesine bakayım.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde görüleceğine bir delildir. Çünkü peygamberlerin hiç olamayacak bir şeyi istemeleri imkânsızdır. Bu şey özellikle Allah hakkında cahilliği gerektirecek bir durum olunca, o, peygamberlerden hiç meydana gelmez. Bunun için Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın isteğine, "Beni göremezsin" buyurdu; "Ben asla görülmem, sana hiç görünmeyeceğim, bana hiç bakamayacaksın!" demedi. Bununla şu gerçeğe dikkat çekildi. Hz. Musa, Cenâb-ı Hakk'ı kafa gözüyle görmek için müsait ve yeterli değildir. Bu iş, görenin haline bağlıdır; o da buna hazır olmadığından görme gerçekleşmemiştir.

Hz. Musa'nın, *"Bize Allah'ı açıkça göster"* (Nisâ 4/153) diyen kavmini susturmak için böyle bir istekte bulunduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü eğer Allah'ı görmek imkânsız ve yasaklanmış bir şey olsaydı, kavmı böyle bir istekte bulununca, Hz. Musa'nın, onlara bunun bir cahillik olduğunu söylemesi ve onların şüphelerini gidermesi gerekirdi. Nitekim kavmi Hz. Musa'ya, "Sen de bize bir ilâh yap!" dediklerinde, bunun bir cahillik olduğunu söyleyerek isteklerini reddetmiştir.

---

[203] Rûzbihân- Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/461.

[204] İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/300 (Beyrut 1995).

Görme isteğine verilen cevabı, onun imkânsız olduğuna bir delil olarak getirmek ise daha büyük bir yanlıştır. Çünkü, *"Beni asla göremezsin"* cevabı, Allah'ın zatını görmenin imkânsız olduğuna delil olmadığı gibi, Hz. Musa'nın veya bir başkasının Cenâb-ı Hakk'ı hiç göremeyeceğine bir delil de değildir. Bu ifadenin, bizi zorunlu olarak yüce Mevlâ'nın görülmeyeceği sonucuna götürdüğünü iddia etmek bir inatlaşma ve Allah Teâlâ'nın görülmesinin hakikatini bilmemektir."[205]

Bu açıklamada, Zemahşerî'ye üstü kapalı bir tenkit ve bu konudaki görüşlerini reddetme söz konusudur. Allah kendisini affetsin, Zemahşerî, bu konuda Ehl-i sünnet'e epeyce dil uzatmıştır.[206]

İşin aslı şudur: Allah Teâlâ'yı kibriya ridâsıyla görmek câiz ve vâkidir. Kibriya ridâsı ile kastımız, ilâhî sıfatların nurlarıdır. Zat-ı Bârî'nin sırlarının görülmesine gelince ki bu, rubûbiyyetin künhü olan ezeli manalardır- onun görülmesi mümkün değildir; çünkü zat-ı bâri, hiç perdesiz zuhur edecek olsa, bütün varlıklar yanıp kül olurdu. Herhalde Hz. Musa Efendimiz (aleyhisselâm), yüce Allah'ın zatını hiç perdesiz, doğrudan görmek istedi, bunun için kendisine, "Beni göremeyeceksin fakat sen dağa bak; eğer o, bu sırların tecellisi esnasında yerinde kalabilirse beni görebilirsin" dendi. Rabb'i dağa tecelli edince; yani ona ezelî manaların sırları olan rubûbiyyetin nurlarından az bir şey gösterince, dağ param parça oldu. İmam Hamza'nın okuyuşuna göre âyete, "Dağ dümdüz oldu" manası da verilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu durum karşısında *Musa*, gördüğü manzaranın dehşetinden *bayılıp yere düştü*. Kendine gelip ayılınca, gördüğü hakikati yücelterek şöyle dedi: *Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim,* izinsiz olarak böyle şeyler istemeye cüret gösterdiğimden dolayı *sana tövbe ettim."*

---

[205] Beyzâvî'nin açıklaması için bk. *Envârü't-Tenzil*, 1/358-359.

[206] Zemahşerî, fıkıhta Hanefî iken, itikadda Mûtezile mezhebine mensuptur. Mûtezile'ye göre Allah Teâlâ'yı gözle görmek imkânsızdır. Bu âyet hakkında derler ki: "Hz. Musa, kendisi için değil, kavminin adına böyle bir istekte bulunmuştur. Çünkü onlar, 'Bize Allah'ı açıkça göster!' deyip duruyorlardı. O da bunun olmayacağını bizzat göstermek için böyle bir istekte bulundu. Gelen cevapla bunun imkânsız olduğu anlaşıldı." Beyzâvî'nin belirttiği gibi bu görüş yanlıştır. bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 8/495-496 (Beyrut 2001).

Bir âlim âyetteki tövbeye şu manayı vermiştir: Hz. Musa, Cenâb-ı Hakk'ın, "Beni göremezsin" sözüyle yetinmeyip dağa baktığından dolayı, "Sana tövbe ettim!" dedi.

Hz. Musa'nın sözü şöyle bitti: *"Ben inananların ilkiyim."* Yani ben, senin sıfatlarının nuru olmadan zatının görülmeyeceğine inananların ilkiyim.

Bir diğer mana: Ben, kendi zamanımda sana iman edenlerin ilkiyim.

143. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlere göre, Cenâb-ı Hakk'ı iki dünyada da görmek mümkün ve vâkidir; fakat bu devlete dünyada ancak havassü'l-havas denen seçkin veliler ulaşır. Onlar bu duruma müşahede ve iyan derler. Bu hal ancak nefsin manen ölümünden ve katlinden sonra gerçekleşen fenâ haliyle, fenâdan da fenâ olma halinden sonra gerçekleşir. Sonra duyulardan ve şekilden gaybet (kendinden geçme) hali gelir. Bunlar da bir kâmil şeyh elinde manevi temizlik, eğitim ve terbiyeden sonra elde edilir. Kâmil şeyh onu sürekli manevi yolda seyrettirir, ona makamları katettirir, onu nefsini ve varlığını görmekten uzaklaştırır, sonunda ilâhî huzura getirip, "İşte sen ve Rabb'in!" deyip aradan çıkar; kulu yüce Mevlâ'sına teslim eder.

Bundaki hikmet şudur: Cenâb-ı Hak kullarına maddenin gerisinden mananın sırları ile tecelli eder. Madde ve eşya, his duyularıyla algılanan varlıklardır. Mana âleminin sırları ancak maddi varlıklar vasıtasıyla zuhur edip ortaya çıkar. Şöyle de denilebilir: Zatın sırları ancak ilâhî sıfatların nurları içinde zuhur eder. Eğer yüce zatın sırları vasıtasız olarak zuhur etseydi, her şey yanıp yok olurdu. Bu durum bir hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir:

"Yüce Allah'ın perdesi nurdur, -bir rivayette nardır yani ateştir- şayet perdesini açacak olsa, zatının sırları bütün varlıkları yakardı."[207]

Hadisteki nurdan maksat, ilâhî sıfatların nurudur. O, manaları taşıyan madde üzerindeki tecellilerdir. Eğer Allah bu nuru açsaydı zatın sırları karşısındaki bütün varlıkları yakardı. Muhakkik âriflere göre, aradaki vasıtayı Cenâb-ı Hak bizzat kendisi tayin edip koymuştur. Hak yolucusu bir mürid, yüce Allah'ın müşahedesi içinde bu vasıtalardan yani varlıklardan sürekli fâni olur, sonunda bütün vasıtalardan fâni olur, hepsini gözünden siler, aradan çıkarır.

Şöyle de diyebilirsin: Mürid, manayı (eşyanın hakikatini, ondaki ilâhî tecellileri) müşahede ede ede eşyadan fâni olur; sonunda irfan güneşi parlar. O zaman, mananın zuhuru içinde bütün eşya fâni olur, yokluğa gömülür. Eşyanın yok olmasıyla Hakk'ı müşahede gerçekleşir. Allah Teâlâ ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir varlık yoktu. O, şu anda da ezeldeki olduğu haldedir. Seni Cenâb-ı Hak'tan perdeleyen, O'nunla birlikte mevcut olan bir varlık değildir; seni asıl perdeleyen şey, O'nun birlikte var zannettiğin mevhum varlıktır.

Özetle deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın görülmesi önce basiretle (kalp gözüyle) olur, baş gözüyle olmaz. Çünkü manevi şeyleri basiret gözü görür; baş gözü ise maddi şeyleri görür. Basiret açılınca, nuru baş gözünü de istila eder; o zaman baş gözü ancak basiret gözünün gördüğünü görür.

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ı dünyada bu bahsedilen şekilde yani basiret ve baş gözüyle birlikte müşahede etmek, diğer ümmetlere değil, sadece bu ümmetin seçkin âriflerine hastır. Onlar, peygamberleri Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâm varis olan kimselerdir. Resûlullah, dünyada iken Cenâb-ı Hakk'ı görme devletine ermiştir; diğer peygamberlerde bu olmamıştır. İbnü'l-Fârız [kuddise sırruhû] *Kasîde-i Tâiyye*'sinde bu durumu, Muhammedî hal diliyle şöyle ifade etmiştir:

---

[207] Müslim, İmân, 292, 293; İbn Mâce, Mukaddime, 14 (nr. 195-196); Ahmed, *Müsned*, 4/401; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 266; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7263.

"İşte senin önünde benim içine daldığım bir deniz (zâtî tevhid denizi) durmaktadır. O öyle bir denizdir ki benim hürmetimi korumak için benden önce gelenler (peygamberler ve ümmetleri içindeki seçkinler) onun sahilinde durmuşlardır. *'Yetimin malına yaklaşmayın'* (En'âm 6/152) âyetinde,[208] ona yönelen kimsenin elini çekmesine bir işaret vardır. Benim daldığım tevhid denizinden benim dışımda, (ümmetimden) ancak kabz ve bast hallerinde sürekli benim kademim (halim ve meşrebim) üzere giden yiğit insan (ârif) az bir şey elde edebilmiştir ..."[209]

Kasideyi şerheden Kâşânî demiştir ki: "Buradaki 'deniz' ile Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kendisinden menedildiği ve Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tahsis edilen Cenâb-ı Hakk'ı dünyada görme devleti kastedilmektedir. Onun ümmeti içindeki kâmillerin de ondan bir nasibi vardır." Kâşânî sonra der ki:

"Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm] baygınlık halinden ayılınca kendisine, 'Bu sana ait bir şey değildir; o, senden sonra gelecek olan yetime (Hz. Muhammed'e s.a.v) tahsis edilmiştir' dendi. Hz. Musa sonra şöyle dedi: Allahım, seni tesbih ederim; ben bana ait olmayan bir şeyi talep ettiğimden dolayı sana tövbe ettim. Ben, bu makamın Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tahsis edildiğine iman edenlerin ilkiyim."[210]

"Rabb'in dağa tecelli edince ..." âyeti hakkında işaret yoluyla denilmiştir ki: Âyetteki dağ, akıldır. Allah Teâlâ akla tecelli edince, irfan nurundan dolayı aklın ışığı söndü.

"Musa düşüp bayıldı" âyeti, işaret ehline göre şuna işaret eder: Onun varlığı, sevgilisinin varlığında kaybolup gitti; fenâ ve manevi sarhoş-

---

[208] İbnü'l-Fârız [kuddise sırruhû], âyetteki yetimden Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait bir mana çıkarmıştır. Resûlullah'a, iki manada "yetim" denmiştir: Birincisi, henüz doğmadan babasını ve küçük yaşta annesini kaybettiğinden kendisine, "yetim" denmiştir. Diğeri de yetim, "biricik, emsalsiz" manasına da gelmektedir. Peygamber Efendimiz, insanlar içinde şeref ve fazilet yönüyle eşsiz olduğu için kendisine "yetim" denmiştir. İkinci mana için, kitabın Duhâ sûresi tefsirine bakınız (Mütercim).

[209] Beyitlerin geniş açıklaması için bk. Kayseri, *Şerhü'l-Kayseri alâ Tâiyyeti İbnü'l-Fârzi'l-Kübrâ*, s. 73 (Beyrut 2004).

[210] Kâşânî, *Keşfü Vücûhil'l-Gurri* (*Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız*), s. 125-126 (Beyrut 2005).

luk makamında vücudu zeval buldu. Kendine gelince bekâ makamına döndü, rubûbiyyete karşı kulluk makamına sarıldı, edebe büründü ve, "Seni tesbih ederim; mananın nurunu müşahededen önce his dağını gördüğüm için sana tövbe ettim; ben, mana nurunun eşyanın gerisinde olduğuna, onun ancak maddi varlığından geçtikten sonra görüleceğine iman edenlerin ilkiyim" dedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'ya Tevrat'ın İndirilişi

Cenâb-ı Hak, sonra Tevrat'ın indirilişini zikrederek şöyle buyurdu:

قَالَ يَا مُوسٰى اِنّ۪ى اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖى وَبِكَلَامٖى فَخُذْ مَٓا
اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ
مَوْعِظَةً وَتَفْص۪يلًا لِكُلِّ شَيْءٍۚ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَاْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِاَحْسَنِهَاۜ
سَاُر۪يكُمْ دَارَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿١٤٥﴾ سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى
الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ
الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۜ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
وَلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

144. *Allah buyurdu ki: Ey Musa! Ben, sana verdiğim peygamberlik ve özel kelamımla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Sana verdiklerime sımsıkı sarıl ve şükredenlerden ol.*

145. *Musa için levhalara öğüt ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini yazdık ve kendisine şöyle dedik: "Bunları kuvvetle tut, kavmine de onun en güzelini almalarını emret. Yakında size, fâsıkların yurdunu göstereceğim."*

146. ***Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.***

147. ***Âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. Onlar, yaptıklarının cezasından başkasını çekecek değiller.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Ey Musa! Ben seni,* kendi zamanında yaşayan insanlar üzerine *seçtim."*

Bu insanlar arasına Hz. Harun'da girmektedir. Hz. Harun, peygamberdi fakat, Hz. Musa'ya tâbi olmakla memurdu. Ayrıca o, Cenâb-ı Hak ile özel konuşma yapmamıştı ve yeni bir şeriat sahibi değildi.

Âyetin manası şöyle olur: Seni, kendilerine peygamber göndererek zamanındaki insanlara üstün kıldım.

Âyetin metninde geçen "risâlât" ifadesi, peygamberlik manasına geldiği gibi, ilâhî hükümler ve Tevrat'ın bölümleri anlamına da gelir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sana, benimle özel konuşma şerefini de tahsis ettim."* Bu nimette Hz. Muhammed Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Musa'ya ortaktır ve ondan fazla olarak dünyada iken Cenâb-ı Hakk'ı görme şerefine sahiptir.

"Sana verdiklerimi al." Yani, sana verdiğim peygamberliği ve özel konuşma nimetini al, onlarla yetin; başka şey isteme ve bu nimete şükredenlerden ol. Bunda onun için bir çeşit edep dersi vardır.

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurdu: *"Musa için,* ihtiyaç duydukları *her şeyi levhalara yazdık. Bunu* onlara *bir uyarı* olarak ve hükümlerde cevap bulamadıkları *her şeyin açıklaması olsun diye yaptık."*

Bu levhaların kaç adet olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Onların, yedi adet olduğunu söyleyenler olduğu gibi, on veya iki tane olduğunu söyleyenler de vardır.

Tevrat'ın yazıldığı levhaların maddesinin ne olduğu hakkında da farklı şeyler söylenmiştir: Onların zümrütten, zebercetten, kırmızı yakuttan, tahtadan olduğunu söyleyenler olmuştur. Bir rivayete göre Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya büyük sert bir taşı gösterdi, onu yarmasını emretti, taşı kendisine yumuşattı. Hz. Musa (aleyhisselâm) taşı eliyle yardı, içinden Tevrat'ı çıkardı.[211]

Hak Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle dedi: "*Bunları* yani levhaları veya peygamberliği *kuvvetle,* ciddiyet ve gayretle *tut, kavmine de ondaki hükümlerin en güzelini almalarını emret.*"

Tevrat'ta, iki türlü hüküm vardı; biri güzel, diğeri en güzel. Mesela kısas gereken bir durumda, kısas istemek güzeldir; affetmek ise en güzelidir. Yine Tevrat'taki hükümler içinde mendup olanlar güzel; farzlar en güzelidir. Bizim kitabımız Kur'an'daki şu âyet de bu manadadır:

"Rabb'inizden size indirilenin en güzeline uyun" (Zümer 39/55).

Buradaki güzel şeyden maksadın, güzellikte ileri seviyede olan şey olması da mümkündür. Buna göre âyetteki emir en güzel hükme uy, manasındadır.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya ve kavmine, düşmanlarının mülklerinin harap olacağını müjdeleyerek şöyle buyurdu: "*Yakında size, fâsıkların yurdunu göstereceğim.*" Yani size Firavun ve kavminin, çatıları yıkılıp temelleri üzerine çökmüş evlerini, yurtlarını göstereceğim. Helâk olduğu zaman oraların nasıl ıssız kaldığını göreceksiniz.

İbret alınsın diye gösterilecek yerlerin Âd, Semûd ve helâk olan ümmetlerin yurtları olduğu da söylenmiştir.

Onlara gösterilecek fâsıkların yurdunun, cehennem olduğu da söylenmiştir.

---

[211] Rivayet için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 3/27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/548-549.

Cenâb-ı Hak, diğer âyette şöyle buyurdu: *"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım."* Bu âyetler, bütün âlemde ve insanların vücudunda kudretimize ve birliğimize delil olacak hayret verici sanatlardır. Fakat kibirli olanlar, bunlar üzerinde düşünmezler.

Yahut onların uzaklaştırılacağı âyetler, Kur'an ve diğer kitaplardır. Allah onların kalplerini mühürler, artık onlar bunca âyet üzerinde hiç düşünmez, onlardan ibret almaz, onlara iman etmezler. Bu hal onların başına, kendilerini beğenerek kibirlenmelerine bir ceza olarak gelir.

Şöyle de denilmiştir: Sarfın bir manası, engel olmaktır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Yüce Allah, âyetlerini iptal etmekten ve onun nurunu söndürmekten onları meneder, engeller. Onlar bütün güçleriyle çalışsalar da bunu yapmaya güç yetiremezler; Firavun ve diğerlerine yaptığı gibi. Kibirli kâfirler bunu yapmaya çalışırlar fakat âyetler yücelerek ve nuru yayılarak durum onların aleyhine döner. Hem onların bu büyüklenişi haksız yere olmaktadır. Onlar, hak olmayan bir sebeple büyüklük taslamaktalar, çünkü dinleri (fikir ve gidişatları) bâtıldır.

Âyet şöyle devam ediyor. "*Onlar* gökten inen *bütün âyetleri ve mucizeleri görseler de,* inatlarından ve hevâya uymaları, makam-mevki sevgisine dalmaları sebebiyle görüşlerinin bozulmasından dolayı *iman etmezler. Onlar, doğru* ve hak yolu *görseler,* şeytan kendilerini istila ettiği için *onu yol edinmezler. Fakat azgınlık* ve dalâlet *yolunu görürlerse,hemen ona dalarlar,* o yola tâbi olurlar; çünkü sapıklık onların huyu haline gelmiştir. *Bu durum, âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."* Yani onların âyetlerimizi anlamaktan uzaklaştırılmaları, onları yalanlamaları ve âyetlerimiz üzerinde hiç düşünmemeleri sebebiyle olmuştur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı* yani ahiret yurduyla karşılaşacaklarını veya Allah'ın ahirette vaat ettiklerini *yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir;* onlar, dünyada yaptıklarından hiçbir fayda görmezler. *Onlar, yaptıklarının cezasından başkasını çekecek değiller."* Yani herkes ancak yaptığının karşılığını görür. Âyette belirtildiği gibi, Rabb'in hiç kimseye zulmetmez (Kehf 18/49).

144-147. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, her kimi makamlardan bir makamda ve hallerden bir halde bulundurursa, bu makam ve hal nasıl olursa olsun, kendisine şöyle denir: "Sana verdiğimi al, senin için beğendiğime kanaat et ve ona şükredenlerden ol; yoksa sana verdiğimiz şeyleri çeker alırız!"

Şu halde ilâhî taksime rıza göstermek farzdır, Cenâb-ı Hakk'ın ikram ve ihsanlarını talep etmek devamlıdır. İşin aslı bize kapalıdır. Âkıbetler bizim için gaybdır. Kulun gerçek olarak ulaştığı en son makam ancak ölümden sonra bilinir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu kuvvetle al"* âyetinin manası, onu ciddiyetle ve bütün gücünü sarfederek al, demektir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ* adlı eserinde der ki: "Kur'an'ı ciddiyetle almak, onu okuyan kimsenin, okuyuşu esnasında sadece Allah ile birlikte olması, bütün himmetini başkasından çekip O'na yöneltmesidir. O, Cenâb-ı Hak ile huzur haline işaret ediyor."[212]

Allah Teâlâ'nın, *"Onlara emret, onun en güzelini alsınlar ..."* âyeti hakkında Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Onun (ilâhî kitabın) kendileri için en açık olanlarını alsınlar. Bunlar, kulluğu gerektiren muhkem âyetlerdir. Onun ilâhî sıfatları konu edinen müteşâbih (manası kapalı) âyetlerini de güzel bir itikad ve teslimiyetle alsınlar; çünkü onun ilimleri ve hakikatleri ancak rabbânî âlimlere açılır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"O müteşâbih âyetlerin tevilini (asıl manasını) ancak Allah ve ilimde derinleşmiş (geniş bir ilim ve irfana sahip) kimseler bilir ..." (Âl-i İmrân 3/7).

"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım" âyetinin tefsirinde İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Kendini beğenip büyüklük taslayanları, Hakk'a uymanın bereketinden mahrum edeceğim; bundan sonra onlar kendisiyle manevi keşiflere ulaşacakları âyetleri kabul etmezler; bizzat kendilerine hitap eden âyetleri, iman ederek can kulağı ile dinlemezler."[213]

---

[212] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 1/374 (Beyrut 2000).

[213] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/256.

Hz. Musa'nın Kavminin Buzağıdan Put Edinmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğullar'ının çirkin işlerini anlatmaya başladı. Önce onların buzağıya ibadet etmesinden başlayarak şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌۜ
اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْد۪يهِمْ سَب۪يلًاۢ اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا
ظَالِم۪ينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ ف۪ٓي اَيْد۪يهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّواۙ قَالُوا
لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾

148. ***Musa'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından yapılan ve böğürme şeklinde sesi olan bir buzağı heykeli yaparak onu ilâh edindi. Onlar onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi? Onu ilâh edindiler ve böylece zalim oldular.***

149. ***Yaptıklarına pişman olup kendilerinin haktan sapmış olduğunu görünce, "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa şüphesiz biz, hüsrana uğrayanlardan oluruz!" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor: "*Hz. Musa,* kendisine belirlenen vakitte ve yerde *Rabb'inden vahiy almaya gittikten sonra, kavmi, ziynet takımlarından yapılan ve hayvan gibi böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykeli yapıp onu ilâh edindi.*"

Onlar bu altınları, Mısır'dan çıkmak istedikleri vakit, oranın yerlisi olan Kıptîler'den emanet olarak almışlardı. Altınlar, ellerinde olduğu için kendilerinin malı gibi zikredilerek, "ziynet takımlarından" dendi. İçlerinden Sâmirî denen bir adam, bu altınları toplayıp ateşte eriterek onlara, bir buzağı heykeli yaptı. Tabii ki yaptığı ruhsuz bir varlıktı. Sonra, (denizden geçme sırasında kendilerine rehberlik eden) Cebrâil'in atının izinden aldığı bir topraktan onun içine attı; heykel, ses verip böğürmeye başladı. Bunun üzerine Sâmirî onlara, "İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır!" dedi; peşinden ona tapmaya başladılar ve onu ilâh edindiler.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Onlar onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi?"* Yani onlar buzağıyı ilâh edindiklerinde, onun bir insan gibi kendileriyle konuşamadığını ve onlara doğru yolu göstermediğini görmediler mi ki,onu bir ilâh gibi görüp cisimlerin, kuvvet ve yeteneklerin yaratıcısı olduğunu zannettiler! Bu ifadede, onların ileri derecedeki sapıklık ve bozuk görüşlerine yönelik bir tenkit ve kendilerini azarlayıp ayıplama vardır.

Âyetin devamında şöyle buyruldu: *"Onu ilâh edindiler ve böylece zalim oldular."* Onlar bu yaptıklarıyla zalim oldular; çünkü eşyayı layık olduğu yere koymadılar; onu gerçek konumunun dışına çıkarttılar. Onların âdeti hep böyle zulümdü. Buzağıyı put edinmeleri kendilerinin ilk zulmü ve yeni bir durum değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yaptıklarına pişman olup kendilerinin buzağıyı ilâh edinmekle haktan sapmış olduğunu görünce, 'Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizim hatalarımızı bağışlamazsa şüphesiz biz dünyada ve ahirette hüsrana uğrayanlardan oluruz!' dediler."*

Âyetin metninde, *"Başları elleri arasına düşünce ..."* tabiri geçmektedir; bu, onların şiddetli pişmanlıklarını ifade eden kinayeli bir sözdür. Gerçekten pişman olan kimse, üzüntüsünden bazan parmağını ısırır; bu durumda eli, başının düştüğü yer olur. Yahut pişman olan kimse, başını elinden birinin üzerine kor.

Dımyâmînî demiştir ki: "Araplar, bazı durumları vücut âzalarıyla temsil ederek anlatırlar. Maksatları o âza değil, onunla anlatılmak istenen manadır. Mesela pişman olan kimseye, 'Başı eline düştü!' denir. Zelil olan bir kimse için de, 'Burnu yere sürtündü!'deyimi kullanılır."

148-149. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, yüce Allah'tan başka bir varlığa güvenip dayanır ve onun muhabbetine kapılıp giderse o şey onun için Allah'ı bırakıp tapmış olduğu bir buzağı hükmündedir. Sen, hangi şeyi seversen, onun kulu olursun. Halbuki Allah senin kendisinden başkasına kul olmanı sevmez. Yüce Allah bizi böylesi bir halden korusun.

Hz. Musa'nın Tûr Dağından Dönmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) Tûr dağından dönüşünü zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفاًۙ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُون۪ي
مِنْ بَعْد۪يۚ اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْۚ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ اَخ۪يهِ يَجُرُّهُٓ
اِلَيْهِۜ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُون۪ي وَكَادُوا يَقْتُلُونَن۪يۘ فَلَا تُشْمِتْ
بِيَ الْاَعْدَٓاءَ وَلَا تَجْعَلْن۪ي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ
ل۪ي وَلِاَخ۪ي وَاَدْخِلْنَا ف۪ي رَحْمَتِكَۘ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿١٥١﴾ اِنَّ
الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَر۪ينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذ۪ينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ
ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٥٣﴾

150. *Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce, onlara, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabb'inizin emrinin çabucak gelmesini mi istediniz?" dedi ve Tevrat levhalarını yere attı, kardeşinin (Harun'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. Kardeşi, "Ey anamın oğlu! Gerçekten bu kavim beni zayıf gördü ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle bir tutma!" dedi.*

151. ***(Musa), "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine dahil et. Zira sen merhametlilerin en merhametlisisin!" dedi.***

152. ***Şüphesiz buzağıyı ilâh edinenlere Rab'lerinden bir gazap ve dünya hayatında bir zillet erişecektir. Biz (Allah adına) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.***

153. ***O kötü işleri yaptıktan sonra ardından tövbe ve iman edenlere gelince, şüphesiz Rabb'in, tövbe ve imandan sonra, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hz. Musa,* Rabb'inden vahiy aldığı yerden *kızgın ve* onların hak yoldan sapmasından dolayı *üzgün bir halde kavmine dönünce, onlara* yahut kardeşine ve onunla birlikte olan müminlere *şöyle dedi:*

*'*Ben Rabbim'le münâcâta gittikten sonra *arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrinin çabucak gelmesini mi istediniz?'"*

Âyete şu mana da verilmiştir: "Siz Rabbim'in hüküm ve vaadinin önüne mi geçtiniz ki benim için takdir edilen süreden önce gelmemi istediniz?

Bir diğer mana: Siz Rabb'inizden başkasına ibadet ederek O'nun helâk ve azabının acele gelmesini mi istediniz?

Hz. Musa, bu sözlerden sonra, din gayretinden kaynaklanan şiddetli kızgınlığından *Tevrat levhalarını yere attı.*

Rivayet edildiğine göre Tevrat, yedi levha içinde yedi bölümden oluşuyordu. Hz. Musa, onları yere atınca kırıldı; onlardan içinde her şeyin açıklaması bulunan altı bölümü göğe kaldırıldı; içinde öğüt ve hükümler bulunan bir bölümü kaldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hz. Musa, kardeşi Harun'un saçından tutup kendine doğru çekmeye başladı."* Bunu, kavmini yaptığı işten sakındırma konusunda kusuru olduğunu düşünerek yaptı. Harun [aleyhisselâm], Hz.

Musa'dan üç yaş büyüktü. Çok sabırlı ve yumuşak biriydi. Bunun için İsrâiloğulları onu daha fazla severdi. Hz. Harun, kardeşinin kendisine böyle yaptığını görünce,

"Ey anamın oğlu!" diye söze başladı. Hz. Musa ile Hz. Harun, anne baba bir kardeştiler. Harun, Hz. Musa'yı yumuşatmak için annesini zikretti ve sözüne şöyle devam etti: *"Gerçekten bu kavim beni zayıf gördü ve nerede ise beni öldüreceklerdi!* Ben onların yaptığını hoş karşılamadım ve onları vazgeçirmek için var gücümle çalıştım, fakat onlar uyarımı dinlemediler, beni âciz düşürüp mağlup ettiler, az kalsın beni öldüreceklerdi; ben vazifemde bir kusur işlemiş değilim! *Sen de düşmanları bana güldürme;* bana onların sevineceği bir şey yapma *ve beni bu zalim kavimle bir tutma!* Beni, onlarla birlikte hesap sorulacak biri olarak görme ve kusur işlediğimi düşünme!"

Musa (aleyhisselâm) dedi ki: *"Ey Rabbim,* kardeşime karşı yaptığım hareketten dolayı *beni affeyle,* eğer onları engelleme konusunda bir kusuru olmuşsa *kardeşimi de bağışla,* bize olan nimetlerini artırarak *bizi rahmetine dahil et; zira sen merhametlilerin en merhametlisisin,* bize kendi nefsimizden bile daha merhametlisin!"

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Şüphesiz buzağıyı ilâh edinenlere Rab'lerinden bir gazap erişecektir."* Bu, Allah Teâlâ'nın onlara tövbe için kendilerini öldürme emri yahut başlarına musallat ettiği taun hastalığıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara ayrıca dünya hayatında bir zillet erişecektir."* Bu zillet hali, onlara cizye vergisinin yüklenmesi ve kıyamete kadar horluk içinde yaşamalarıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, Allah hakkında iftira edenleri işte böyle cezalandırırız."* Onların iftirasından daha büyük hangi iftira olabilir ki, onlar, buzağı için, "İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır!" dediler. Onlar bir ineği, kendilerinin ve peygamberlerinin ilâhı yaptılar; herhalde böyle bir iftirayı onlardan ne önce ne de sonra hiç kimse uydurmamıştır. Yüce Allah'tan bizleri böyle bir hale düşmekten korumasını dileriz.

Cenâb-ı Hak, sonra onların tövbesini zikrederek şöyle buyurdu:

"İnkâr ve isyan türü *kötü işleri yaptıktan sonra ardından tövbe ve iman edenlere,* yani imanın gereği olan salih amellerle meşgul olanlara *gelince, şüphesiz Rabb'in tövbeden sonra, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.* Bu günahlar buzağıya tapmak kadar büyük ve İsrâiloğulları'nın isyanları kadar çok olsa da samimi olarak tövbe edildikten sonra, yüce Allah dilerse hepsini affeder."

150-153. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah için Allah'ın öğrettiği edep ölçüsüne uygun kızmak ve Allah'ın dini adına üzülmek, kulun Allah'ın dinine yönelik gayretinin alametidir; fakat bu makamın sahibi olan kimse, nefsine hâkim biridir. O, hikmet ve kudreti ayakta tutmak için rahmet yönünü gizler, dıştan sert davranır. Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] meydana gelen durum ise, dinin zâhiriyle amel etmek isteyen kimselere bir örnektir. Kötü işlere karşı gevşeklik oluşmaması için böyle davranmak uygundur.

İmam Herevî[214] [rahmetullahi aleyh], *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserinde, "murad" olan kulları açıklarken bu âyeti zikretmiştir.[215] Murad, istemediği ve aklından geçirmediği şeyleri Rabb'inin kendisine özel olarak ihsan ettiği sevgili kuldur. O, şu hadiste işaret edilen kimsedir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Allah Teâlâ'nın kulları içinde özel olarak seçtiği bazı kulları vardır; Allah onları rahmeti içinde yaşatır, onlara afiyet içinde hayat sürdürür; vefat ettirdiği

---

[214] Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî (v. 481 / 1089), sûfî, şair ve âlim bir zattır. *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eseri meşhurdur. Eser, sâlikin seyrü sülûk esnasında katettiği 100 makamı işlemekte olup pek çok şerhi vardır. Herevî'nin başka eserleri de mevcuttur. *Zemmü'l-Kelâm* adlı eseri de meşhurdur (Geniş bilgi için bk. Tahsin Yazıcı - Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, 17 / 222-226).

[215] Herevî, bahsedilen bölümde, A'raf sûresinden tefsirini yaptığımız âyetlerden birini değil, Kasas sûresinden başka bir âyet zikretmiştir. O, Kasas sûresi 86. âyet olup yukarıdaki âyetlerin tasavvufî tefsiri bölümünde geçmektedir. bk. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 27 (Kahire 1966).

zaman onları doğrudan cennetine götürür. Onların üzerine karanlık geceler gibi fitneler gelir, onlar bu fitnelere bulaşmayıp hep selâmette kalırlar."[216]

Özetle deriz ki: Muradlar, Allah tarafından özel olarak sevilip seçilmiş kullardır. Onlara özel ihsanlar yapılır, üzerlerinden ağırlıklar alınır, ilâhî destekle yükleri taşınır. Şu âyet murad olan kulun haline işaret etmektedir:

"Sen bu kitabın sana indirileceğini beklemiyordun fakat o, Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi" (Kasas 28/86).

Gerçekten Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], peygamberlikten önce hiç aklından geçmeyen şeyler özel olarak ihsan edilmiştir.

Herevî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Murad olan (Allah tarafından özel seçilip desteklenmiş) kullar için üç derece vardır:

Birinci derece: Kul, tabii olarak kötülüklere meylettiği halde, Allah tarafından şehveti kırılarak, günah olan lezzetlerine engel olunarak ve ayıplanacak işlere giriş yolu kapatılarak günahtan uzak tutulur. Bu ona ilâhî bir ikram ve yardım olarak yapılır.

İkinci derece: Kuldan ona noksanlık getirecek şeyler kaldırılıp alınır. Allah onu kınanma vesilesi olacak hal ve işlerden uzak tutar, onu düştüğü hataların kötü âkıbetinden korur. Sonunu hayra çıkarır. Kendisini Allah'ın zikrinden alıkoyan atları kılıçla öldüren Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] yaptığı gibi. Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'a, atların yerine kendisini taşıyacak hoş ve tatlı rüzgârı verdi ve onu ata muhtaç olmaktan kurtardı. (bk. Sâd 38/36).

Yüce Allah'ın özel muamelesine bir örnek de Hz. Musa'ya yaptığıdır. Hz. Musa [aleyhisselâm], Tevrat levhalarını elinden attıktan sonra kardeşi Harun'un saçından başından tutup çektiğinde Allah Teâlâ kendisini kınamadı; halbuki Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Davud ve Hz. Yunus'u [aleyhisselâm] düştükleri bazı hatalardan dolayı uyarıp kınamıştı."[217]

---

[216] Müfessir İbn Acîbe hadisin bir kısmını mana olarak vermiştir; biz, hadis kitaplarındaki metne göre mana verdik. Hadis için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 2; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/37 (Beyrut 2002); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13425; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/265.

[217] Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 27. Geniş açıklama için bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 309-318 (İran 1413); Tilimsânî, *Şerh alâ Menâzili's-Sâirîn*, s. 315-321 (İran 1989).

Menâzilü's-Sâirîn'i şerheden İmam Abdülmu'tî el-İskenderî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"İyi amellere yönelme, tehlikelere göğüs germe ve Cenâb-ı Hakk'a yöneltecek ilimlerin ihsan edilmesi konusunda ikinci derece, birinci dereceden daha kâmildir. Birinci derecede, şehvetlerden zorla menedilme ve âfetlerden cebren korunma söz konusudur; ikinci derecede ise onlardan yumuşaklık, lutuf ve iyilikle korunma vardır. Böyle olunca kalpte ilâhî muhabbet kuvvetlenir; bu muhabbet onu ilâhî emirlere süratle uymaya sevkeder. Kul ne zaman Rabb'ine karşı kusurlarını yakînen bilir ve O'nun bu kusurlarına karşı kendisini cezalandırmak bir yana onu affettiğini, kendisine ihsanda bulunduğunu gördükçe, kalbinde Rabb'inin muhabbeti kök salar; bu şekilde kulun gayreti artar, şevki kuvvetlenir, ameller kendisine hafif gelir ve ondan dolayı halleri güzelleşir. Her iki kul da kötülükten korunup ilahî yardıma mazhar olmuştur; ancak birinci derecedeki kulun kalbi günaha bağlı olduğu halde ondan zorla uzaklaştırılmıştır. Bu, kusurun kalpten geçmesinden sonra ona yapılmış bir ihsan ve ikramdır. Herevî daha sonra üçüncü dereceyi zikretmiştir; oraya bakınız."[218] Bu açıklamaları *Hâşiyetü'l-Fâsî'nin* naklinden yaptık.

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın kıssasının tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَۚ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى
وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154. ***Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rab'lerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardır.***

---

[218] Herevî, muradların yani Allah tarafından seçilmiş kulların üçüncü derecesini şöyle tanıtır: "Üçüncü derece, Cenâb-ı Hakk'ın, kulunu sırf kendisi için sevip seçmesi, onu kendisine tahsis etmesi ve kendisine özel ihsanlarını lutfetmesidir; Hz. Musa'ya ilk halinde yaptığı gibi. Hz. Musa bir parça ateş almak için Tûr'a çıktı, Rabb'i onu kendisi için seçti (kendisiyle özel kelâm ettiği peygamberi yaptı; gönlünü kendine ram etti); onda zâhirî olarak sadece emanet bir vücut bıraktı (bk. Herevî, a.g.e., s. 27).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı."*

Hz. Musa'yı yaptığı işe gazap (öfke) sevketmiştir. Bu durumda sanki öfke ona bu işi yapmayı emretmiş ve onu yapmaya teşvik etmiştir. Bundan dolayı gazabın sönmesi, "sükût edince, sükûnet bulunca" tabirleriyle anlatılmıştır. Yani, Hz. Musa'nın gazabı sönünce, öfkesi dinince, yere attığı Tevrat levhalarını aldı. *"O levhalarda, Rab'lerinden korkanlar için hidayet ve rahmet olacak şeyler yazılıydı."* Onlarda, Rab'lerinden korkanlar ve O'nu gönlünde yüceltenler için doğru olan şeylerin açıklamasıyla hayır ve güzel işlere irşad vardı; çünkü bu şeylerden ancak onların istifade etmesi söz konusudur.

154. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefis için kızmak, imanı bozar; acı bir şeyin balın tadını bozduğu gibi. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

"Bana bir tavsiyede bulun!" diyen sahabiye,

"Kızma!" buyurmuştur. Sahabi, aynı talebi üç kez tekrarlamış, Resûlullah her defasında,

"Kızma!"[219] buyurmuştur.

Gerçekten aşırı kızgınlık, aklın nurunu perdeler; bu durumda sahibinden hoş olmayan işler meydana gelir. Allah korusun, aşırı öfke insanı bazan bütünüyle imandan çıkarır, bazan kendini öldürmeye sevkeder. Kızma, sûfîlerin ahlâkını tanımak için bir ölçüdür. Sûfîlerden biri demiştir ki:

"Bir adamı tanımak istediğin zaman onu kızdır ve ne yaptığına bak!"

Bu konuda daha pek çok şey söylenmiştir. Eğer bir kimsenin kızması Allah için ve Allah'ın emrine uygun şekilde olursa ona diyecek bir şey yoktur; bu da peygamberlerin ve Allah kendilerinden razı olsun, büyük velilerin halidir.

---

[219] Buhârî, Edeb, 76; Tirmizî, Birr, 73; Mâlik, Hüsnü'l-Huluk, 11; Ahmed, *Müsned*, 2/175.

Hz. Musa'nın Kavminin Kusurlarından Dolayı Özür Dilemesi

Buzağıya tapma işi kapanınca, Hz. Musa (aleyhisselâm), kavmini bundan dolayı özür dilemek için Tûr'a götürdü. Cenâb-ı Hak bu olayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَاۚ فَلَمَّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّايَۜ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
السُّفَهَٓاءُ مِنَّاۚ اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَۜ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْد۪ي مَنْ
تَشَٓاءُۜ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِر۪ينَ ﴿١٥٥﴾
وَاكْتُبْ لَنَا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَۜ....

155. ***Musa, kendilerine tayin ettiğimiz vakitte buluşmak için kavminden yetmiş kişi seçti. Onları o müthiş sarsıntı yakalayınca Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin yaptıkları yüzünden hepimizi helâk mi edeceksin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velimizsin*** *(dostumuz ve yardımcımızsın).* ***Bizi bağışla ve bize merhamet et! Sen bağışlayanların en hayırlısısın!"***

156. ***Bize, dünyada ve ahirette iyilik yaz. Gerçekten biz, tövbe edip sana döndük..."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa, kendilerine tayin ettiğimiz vakitte buluşmak için, kavminden buzağıya tapma konusunda onlar adına özür dileyecek yetmiş kişi seçti."*

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, İsrâiloğulları'ndan yetmiş kişiyle huzuruna gelmesini emretti; o da her kabileden altı kişi seçti.

On iki kabile olduğu için toplam yetmiş iki kişi oldular; iki kişi fazla geldi. Hz. Musa, "Sizden iki kişi kalacak!" dedi. Bunun üzerine ihtilafa düştüler. Hz. Musa, "Kalıp oturanlar da, Tûr'a çıkanların sevabını alacak!" dedi. Kalib ile Yûşa' kaldılar; diğerleri Hz. Musa ile gittiler. Dağa yaklaştıklarında onları bir bulut kapladı. Hz. Musa onlarla birlikte bulutun arasına girdi. Hepsi secdeye kapandılar. Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ile konuşmasını, ona emredişini ve nehyedişini işittiler. Sonra bulut açıldı. Topluluk Hz. Musa'ya dönerek,

"Bize Allah'ı açıkça göstermedikçe sana iman etmeyeceğiz" dediler (Bakara 2/55). Bunun üzerine, onlara bir ceza olarak kendilerini şiddetli bir sarsıntı yakaladı yahut dağ sarsıldı; bundan dolayı bayılıp yere düştüler. Bunun onların ölümüne yahut bayılmasına sebep olan bir sarsıntı olması mümkündür; onların ölümüne sebebi olması daha kuvvetlidir, çünkü âyette,

"Ölümünüzden sonra sizi dirilttik" (Bakara 2/56) buyrulmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları o müthiş sarsıntı yakalayınca Musa dedi ki: Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin."*

Hz. Musa, bundan önce onların ve kendisinin ölümünü istedi; çünkü o, eğer bu yetmiş kişi yanında olmadan geri dönerse İsrâiloğulları'nın fitne yayıp kendisiyle alay edeceğinden korktu. Zaten onlar çok defa, "Sen bizleri helâke ittin" deyip duruyorlardı.

Hz. Musa'nın bu sözü, ilâhî hükme bir teslimiyet ve boyun eğmek için söylemiş olması da muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: "Rabbim, eğer bundan önce bizi helâk etmeyi dileseydin muhakkak yapardın. Biz senin hükmün altındaki kullarız, bize dilediğini yaparsın."

Hz. Musa'nın bu sözü Cenâb-ı Hakk'a yalvararak ve rahmetine rağbet ederek söylemiş olması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur: "Rabbim, eğer sen bizi bugünden önce helâk etmeyi dileseydin bunu şüphesiz yapardın, fakat sen bize afiyet verdin, bizi belalardan kurtardın, düşmanlarımızı suda boğdun; bize şimdi de önce alıştırdığın gibi lutufta bulun, öldürdüğün bu kimseleri dirilt; çünkü bu senin umumi ihsanından uzak bir şey değildir."

Hz. Musa devamla dedi ki: *"İçimizden birtakım beyinsizlerin yaptıkları inat ve seni görme talebine cüret etmeleri yüzünden hepimizi helâk mi edeceksin?"*

Bir diğer mana: Yahut sefihlerin buzağıya tapmaları yüzünden bizi helâk mi edeceksin?

Hz. Musa'nın sözü şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir."* Yani senin onlara kelâmını işittirmen onların da bunun üzerine seni görmeye tamah etmeleri senin bir imtihanındır.

Bir diğer mana: Senin buzağının içinden bir ses çıkararak onları fitneye düşürmen onlar için bir imtihanındır.

Bu söz, kadere teslimiyetin ifadesidir. Onda, ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gerçekten biz, senden sonra kavmini fitneye düşürdük!"* (Tâhâ 20/85) âyetinin bildirdiği duruma bir atıf vardır. Bunun için şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya buyurdu ki: "Evet, ey hikmet ehlinin reisi, o benim bir fitnemdir (imtihanımdır)."

Hz. Musa demek istedi ki: İsrâiloğulları'ndan meydana gelen bütün işler, ancak senin bir imtihanındır; onunla, hevâ ve hayale tâbi olarak saptırmak dilediğini saptırırsın; hidayetini dilediğini de doğru yola iletir, onunla imanını kuvvetlendirirsin."

Bu, sefihlerin yaptığından dolayı bir özürdür. Çünkü o, Allah'ın takdiri ve iradesi dahilinde olmuş bir iştir.

Hz. Musa yakarışına şöyle devam etti: *"Sen bizim* işlerimizi yürüten *velimizsin."*

Bir diğer mana: Sen, bizi helâke götüren durumlara düşmekten koruyacak yardımcımızsın.

Dua şöyle devam ediyor: *"Bizi bağışla*; işlediğimiz günahları affeyle, *bize merhamet et.* Bizi daha önce işlediğimiz günahlara benzer hallere düşmekten koru! *Sen bağışlayanların en hayırlısısın*; kötülükleri affeder, onları iyilikle değiştirirsin."

"*Bize,* bu dünyada *iyilik nasip et,* yani bize güzel yaşam ve taatlerde muvaffakiyet nasip eyle; *ahirette de iyilik nasip et,* naîm cennetini lutfet. *Gerçekten biz,* geçmiş kusurlarımızdan *tövbe edip sana döndük.*"

155. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî azaptan selâmet, heybet ve edep makamında olur. Bunun için denmiştir ki: "Sultanın huzurunda edeple dur ve o makamda rahat tavırlardan sakın."

İlâhî huzurda rahat konuşmak ve serbest hareket etmek, ancak peygamberlerin büyükleri ve mahbûbiyet makamını elde etmiş, özel dostluk ihsanlarıyla sarılmış veliler için uygun olur. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], *"Rabbim, içimizdeki sefihlerin yaptıkları yüzünden biz helâk mi edeceksin?"* sözü de bu makamda söylenmiş bir sözdür.

İmam Gazâlî'nin *İhyâ*'da belirttiği gibi bu, ünsiyet makamından ve özel dostluk halinin elde edilmesinden meydana gelen bir genişlik halidir. Bu hal, ancak kendi iradesinden alınmış, üzerinde nefsanî bir arzu, varlığını hissedecek bir benlik ve enaniyet kalmamış sevgili bir kuldan meydana gelir. Bu halde olmayan kimsenin rahat ve serbest davranması yüzüne çarpılır ve ilâhî gazap sebebi olur.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin [kuddise sırruhû], *Hizb-i Kebîr*'inde geçen şu sözü, O'nun Cenâb-ı Hak ile özel ünsiyet haline bir örnektir. Hazret der ki: "Yâ Rabbi, senin sadece sana karşı güzel davrananlara ihsanda bulunman keremden değildir (asıl kerem, sana karşı kötü muamele edenlere ihsanda bulunmandır, senden bu beklenir)."

Mahbûbiyet makamındaki diğer sevgili kullardan da bu konuda pek çok söz vâki ve vârid olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Her Şeyi Kuşatan İlâhî Rahmet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Musa'nın, *"Bizim için dünyada bir iyilik nasip et..."* duasına icabetini zikrederek şöyle buyurdu:

... قَالَ عَذَابٖٓي اُص۪يبُ بِه۪ مَنْ اَشَٓاءُۚ وَرَحْمَت۪ي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍۜ
فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَۚ
۝ اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا
عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ
عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْۜ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ وَعَزَّرُوهُ
وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝

... Allah buyurdu ki: Ben dilediğim kimseyi azabıma uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu, *(inkâr ve isyandan)* ***sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.***

157. ***Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de*** *(sıfatlarını)* ***yazılı buldukları o resûle, o ümmî Peygamber'e uyarlar. O Peygamber onlara iyi işleri emreder, onları kötülükten meneder. Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanan, onu destekleyip yücelten, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura*** *(Kur'an'a)* ***uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın istediğine cevap olarak buyurdu ki:

"Ben, o sarsılanlarla diğer insanlardan dilediğim kimseyi azabıma uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Rahmetim, dünyada müminleri ve kâfirleri kapsamıştır; ahirette ise sadece müminlere hastır. *O uhrevî rahmetimi, özel olarak bir gruba yazacağım,* fakat ey İsrâiloğulları, siz ona layık

değilsiniz. Bu özel rahmetim ancak razı olduğum edeplerle süslenmiş ümmet-i Muhammed'e yaraşır. *Onlar ki* inkâr ve isyandan *sakınırlar;* bir hataya düşecek olsalar hemen tövbeye koşarlar. *Zekâtı verirler."*

Cenâb-ı Hak, zekâtı özel olarak zikretti; çünkü zekât vermek İsrâiloğulları'na çok ağır gelirdi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Rahmetime mazhar olanların bir değer sıfatları da, *onlar âyetlerimize inanırlar.* Ondan hiçbir şeyi inkâr etmezler; bilakis bütün kitaplara ve peygamberlerime iman ederler."

Bu sıfatlar onlardan başkalarında yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak, rahmetini onlara tahsis etti. Bütün ümmetlere karşı onlara yardım etti. Onların dinini bütün dinlerden üstün kıldı. Onlara kendilerinden başka hiç kimseye vermediği yetki ve tasarrufu verdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, resûle, o ümmî Peygamber'e uyarlar."* O, peygamberimiz, efendimiz Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Onun ümmî olması (bir insandan okuma yazma dersi almamış olması) kendisi için bir şereftir; çünkü yazı ilimleri öğrenmeye bir vesiledir. Ona ilim tahsili zahmeti çekmeden öyle ilimler verilmiştir ki şu âlemde hiç kimseye verilmemiştir. Bir de kendisinin ümmî olması, peygamberliği hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır (Kimsenin onun bildiklerini bir insandan öğrendiğini söyleme imkânı yoktur). Bu da onun mucizelerinden biridir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Sen bundan önce hiçbir kitap okumuş değildin" (Ankebût 29/48).

Âlimlerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ, *'Rahmetim her şeyi kaplamıştır'* buyurunca; İblîs'e varana kadar herkes bundan ümitlendi. Cenâb-ı Hak, *'Onu inkâr ve isyandan sakınanlara yazacağım'* buyurunca, İblîs ümidini kesti, yahudi ve hıristiyanlar kaldı. Cenâb-ı Hak, *'Onlar, resûle, ümmî peygambere tâbi olurlar'* buyurunca, yahudi ve hıristiyanlar da ümitlerini kestiler."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil'de isim ve sıfatlarıyla yazılı buldukları o Peygamber'e uyarlar."*

Sahîh-i Buhârî'de Abdullah b. Selâm'dan[220] nakledildiğine göre, Tevrat'ta şunlar yazılıdır:

"Ey Peygamber, şüphesiz biz seni bir şahit, müjdeci, uyarıcı ve ümmîler için bir koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve resûlümsün. Seni mütevekkil olarak isimlendirdim. O, katı, kaba ve sokaklarda bağırıp çağıran biri değildir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, fakat affeder ve bağışlar. Hak yoldan sapmış bir millet, 'lâ ilâhe illallah' diyerek istikamet bulmadıkça, bu tevhidle Allah manen kör gözleri, sağır kulakları ve perdeli kalpleri açmadıkça, onun ruhunu kabzetmez."[221]

Tevrat'ta bulunan bu tür haberlerden bir tane daha örnek verelim. Bu, bütün Ehl-i kitabın üzerinde ittifak ettiği bir haberdir. O, şu anda ellerinde olan kitaplarında da mevcuttur. Haber şudur:

İbrahim'e melek geldi ve ona, "Bu sene senin bir çocuğun doğacak, ismi de İshak olacak" dedi. İbrahim, "Yâ Rabbi, keşke İsmail yaşasaydı da sana hizmet etseydi!" dedi. Allah, İbrahim'e şöyle dedi: "Bu senin içindir. İsmail için yaptığın duanı kabul ettim. Ben ona bereket veririm, evlatlarını artırıp çoğaltırım ve kendisini (neslinden gelecek olan) Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile yüceltirim."

Yine Tevrat'ta geçen bir haber de şudur: "Rab Teâlâ'nın nuru, Tûrisînâ'dan geldi, Sâğîr'de doğdu, Fârân dağında zuhur etti."

Tûri-sînâ, Hz. Musa'nın Allah'a münâcât ettiği dağdır; Sâğîr, Hz. İsa'nın yeridir; Fârân da Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] doğum yeri olan Mekke'dir.

Yine Tevrat'ta şu haber geçer:

İsmail'in annesi Hacer, Hz. İbrahim'in diğer hanımı Sâre kendisine kızınca, o da bulunduğu bölgeden ayrılmak istedi. Kendisine bir melek göründü; ona, "Ey Hacer, nereye gidiyorsun, nereden geliyorsun?" diye sordu. Hacer, "Hanımefendim Sâre'den kaçıyorum" dedi. O zaman melek kendisine şöyle dedi: "Ey Hacer, Sâre'ye geri dön; sen (kocan İbrahim'den) hamile kalacaksın ve İsmail isminde bir çocuk doğuracaksın. O, insanların göz aydınlığı olup eli herkesin üzerinde olacak; herkesin eli tevazuyla ona açılacak."

---

[220] Abdullah b. Selâm, İslâm'la şereflenmeden önce yahudilerin önde gelen âlimlerindendi. Müslüman olunca, Tevrat'ta geçen hüküm ve haberler konusunda gerektiğinde müracaat kaynağı olmuştur. İmam Buhârî başta olmak üzere pek çok muhaddis kendisinden hadis rivayet etmiştir. 43 (663) yılında vefat etmiştir.

[221] Buhârî, Tefsîru Sûre (48), 3, Büyû, 50; Ahmed, *Müsned*, 2/174; Dârimî, Mukaddime, 2; İbn Sa'd, *Tabakat*, 1/362.

Meleğin vaat ettiği bu güzellik ve özellikler Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu durum Hz. İsmail ve evlatlarından başka biri için gerçekleşmemiştir. Bir asıl, parçasının şerefi ile şeref bulur. Hz. İsmail de neslinden gelen Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] şerefiyle şereflenmiştir.

Yine Tevrat'ta şu haber geçmektedir: "Şüphesiz Allah, İbrahim'e [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: Senin İsmail hakkında yaptığın duayı kabul ettim; ona bereket verdim, onun neslinden on iki büyük zat gelecek. Ben onu (Muhammed'i s.a.v) büyük bir ümmete peygamber yapacağım."

Onların kitaplarının birinde şöyle yazar: "Her yerde övülen Muhammed'in güzelliğinden semalar ihtizaza geldi. Yeryüzü onun övgüsüyle doldu; çünkü o, ümmetini kurtarmak için zuhur etti."

İncil'de de şunlar yazılıdır: Mesîh (İsa) havârilerine dedi ki: "Ben sizi bırakıp gidiyorum, size kendi nefsinden konuşmayan, ancak kendisine vahyedileni söyleyen Faraklit gelecek!"

Faraklit, İbrânîce bir kelime olup Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ismidir. Bu kelimenin, "şefaat eden ve şefaati kabul edilen" manasına geldiği de söylenmiştir.

Şehr b. Havşeb, Yemen Himyer bölgesinde yaşamış Kâ'bel-Ahbâr'ın müslüman olmasıyla ilgili olayı şöyle anlatmıştır:

Kâ'b, nasıl müslüman olduğunu bana şöyle anlattı: "Babam, Hz. Peygamber'in ortaya çıkmasından önce, Tevrat'taki haber ve vasıflarını okuyarak onun geleceğine iman eden biriydi. Babam, insanlar içinde Tevrat'ı ve peygamberlerin kitaplarını en iyi bilendi. Bildiği hiçbir şeyi benden gizlemezdi. Vefatı yaklaştığı zaman beni yanına çağırarak dedi ki:

'Yavrum, benim bildiğim hiçbir şeyi senden gizlemediğimi bilirsin; ancak ben senden gönderilecek peygamberin vasıfları yazılı iki sayfayı gizledim. Onun gelme zamanı uzadı. Ben sana bunu haber vermeyi hoş görmedim. Ben öldükten sonra birtakım yalancı kimseler çıkıp senin onlara tâbi olmayacağından da emin değilim. Ben o iki sayfayı kitabımdan koparmıştım. Onları şu gördüğün duvardaki deliğe koyup üzerini çamurla sıvadım. Bu peygamber çıkmadan önce onlara dokunma. O ortaya çıktığında oradan al ve içindekilere bak. Şüphesiz Allah, bu sayede senin hayrını artırır.'

Babam öldüğünde benim için en sevimli şey, babamın cenaze işlerini bitirir bitirmez o iki sayfaya bakmaktı. Onları bulundukları yerden çıkarıp baktığımda içinde şunların yazılı olduğunu gördüm:

"Muhammed, Allah'ın resûlüdür [sallallahu aleyhi vesellem]. Peygamberlerin hâtemidir; ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Doğum yeri Mekke'dir. Hicret edeceği yer Taybe'dir (Medine). O, sert, kaba, çarşı pazarda yüksek sesle bağıran biri değildir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, aksine kendisine yapılan bir kötülüğe iyilikle karşılık verir; affeder, bağışlayıp hoş görür. Ümmeti, çok hamdeden kimselerdir; her tepenin başında ve her halde Allah'a hamdederler. Bellerine kuşak kuşanırlar. Okudukları kitapları göğüslerinde yani ezberlerindedir. Kestikleri kurbanlarının etini yerler, bundan dolayı da sevap kazanırlar. Annenin çocuğuna acıyıp merhamet ettiği gibi, birbirlerine merhamet ederler. Onlar, kıyamet günü, ümmetler içinde cennete ilk girecek ümmettir. Onlar hayırlarda en önde giden, ilâhî huzurda kabul görmüş kimselerdir. Onlar, şefaat eden ve şefaatleri kabul edilen bir ümmettir."

Kâ'bel-Ahbâr bundan sonra Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yanına gelerek müslüman oldu.

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] diğer vasıfları hakkında şöyle buyurdu.

"O ümmî peygamber onlara iyi işleri emreder, onları kötülükten meneder, onlara, yahudilere haram olan iç yağı ve diğer *temiz şeyleri helâl eder;* kan, domuz eti ve diğer *pis şeyleri haram kılar."*

Bir diğer mana: Onlara faiz, rüşvet ve onların dışındaki haram şeyleri yasaklar.

İbn Cüzey demiştir ki: "Mâlikî mezhebine göre temiz olan şeyler helâllerdir; pis olan şeyler ise haramlardır. Şâfiî mezhebinin görüşü şudur: Temiz ve hoş olan şeyler, tabiatın lezzet aldığı şeylerdir; ancak haram olan şeyler bunun dışındadır; içki ve domuz eti gibi Pis olan şeyler ise pislik böceği ve akrepler gibi insan tabiatının nefret ettiği şeylerdir."

"O peygamber onlardan, kendilerine ağır gelen ağırlıklarını indirir." Bu ağırlık, İsrâiloğulları'nın dinlerinde mükellef oldukları meşakkatli şeylerdir. Onlara, günahlarına tövbe için kendilerini öldürmeleri, elbiselerinden pislenen yeri kesmeleri, kasten veya hata ile tüm öldürmelerde kısas uygulamaları emredilmişti.

"O peygamber ayrıca onların üzerlerindeki zincirleri indirir." Bu da şeriatlarının kendilerine yasak ettiği şeylerden ibarettir. Hayvanın iç yağının haram edilmesi, cumartesi günü çalışmanın yasaklanması ve benzeri şeyler buna örnektir.

"O Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, yani onu düşmanlarına karşı savunup koruyan, düşmanları karşısında yanlız ve desteksiz bırakmayan *kimseler var ya ..."*

Bir diğer mana: Onu takviye ederek yücelten ve zafere erene kadar destekleyen kimseler var ya!... Ayrıca, hayatında ve vefatından sonra onun getirdiği dinin yayılması için *kendisine yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura* yani Kur'an'a *uyanlar var ya, işte onlar,* ebedî rahmete nail olarak *kurtuluşa erenlerdir."*

Bu, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen cevabın sonudur.

Âyette, Kur'an'a "nur" dendi, çünkü o, her şeyi ile apaçık ortadadır, ayrıca başkasını aydınlatmaktadır. Yahut o, hakikatleri açıp ortaya çıkardığı için kendisine "nur" ismi verilmiştir.

156-157. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır"* âyeti hakkında Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, azabını dilemesine bağladığı gibi, rahmetini dilemesine bağlamadı; çünkü azap, ancak Allah Teâlâ'nın dilemesiyle meydana gelir, rahmeti ise ezelî ve zâtî sıfatıdır. Azap, yüce Mevlâ'nın fiilî sıfatı olduğu için, onu dilemesine bağladı; rahmet ise böyle değildir, o zâtî sıfatlardandır. *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır"* âyeti hakkında şöyle denmiştir: "Bu âyet, âsilerin kurtuluş emellerine ulaşması için bir umuttur; çünkü onlar her ne kadar itaat ehli âbid ve âriflerden değilseler de, 'şey' ile ifade edilen varlıkların kapsamına girmektedirler."[222]

İlâhî rahmetin bu geniş manasından dolayı, İblîs bile onun kapsamına girmeye çalışmıştır. Onun bu çabasını, Sehl b Abdullah-ı Tüsterî ile arasında geçen şu olaydan anlıyoruz:

Bir defasında İblîs (şeytan), Sehl hazretlerine göründüğünde, güldü, Sehl [kuddise sırruhû],

"Nasıl gülersin; sen Allah'ın rahmetinden ümidini kesmedin mi?" dedi. İblîs ona, Allah Teâlâ, *'Rahmetim her şeyi kuşatmıştır'* buyurdu; ben de o şeylerin içindeyim" dedi. Sehl, sustu; ne cevap vereyim diye biraz düşündükten sonra, âyetin devamını hatırlayarak İblîs'e,

"Fakat Allah Teâlâ, *'Ben o rahmetimi inkâr ve isyandan sakınan takva sahiplerine yazacağım'* buyurdu; o rahmet herkese ait değildir, belirli şartlara bağlanmıştır" dedi. Bunun üzerine İblîs,

"Takva kulun amelidir; rahmet ise Rabb'in sıfatıdır; Hakk'ın sıfatı kulun fiiliyle değişmez" dedi. Sehl, cevap vermekten âciz kaldı.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ona verilecek cevap şudur: İblîs, olaya farklı yönden baktı. Yani kulun fiili ile Cenâb-ı Hakk'ın fiilini birbirinden ayırdı; eğer olaya cem' yönünden (her şeyin aslında Hakk'a ait olduğu cihetinden) baksaydı; rahmeti O'nun sıfatı, takvayı da fiili görür, fiilinin sıfatını değiştirebileceğini anlardı. Aslında her şey Allah'tandır, sonuçta O'na döner. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[222] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/263 (Kahire 1999).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bütün mahlûkat rahmet denizine dalmış durumdadır; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın onları yaratması, bu yaratılanlar hangi vasıfta olursa olsunlar, onlara bizzat rahmet etmesidir. Yaratılan her varlık, Allah Teâlâ'nın nazarı, hükmü ve terbiyesi altındadır. İlâhî kudret onlara doğrudan taalluk etmektedir. Sonra, rahmete mazhar olan mahlukatın durumu da birbirinden farklıdır. Cansız varlıklar, Allah'ın fiilî nuru içinde bulunmaktadırlar. Hayvanlar, O'nun sıfatlarının nuru içine dalmışlardır. Cinlerden, insanlardan ve meleklerden oluşan akıllılar ise, yüce Allah'ın zatının nuru içinde gark olmuşlardır. Bu kısım, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait ezelî rahmeti olup onlara rabliğini ve birliğini tanıtması yönünden özeldir. Onlar, cisim ve ona ait yönleriyle umumi rahmetin içinde bulunurken; ruh ve ruha ait şeyler yönüyle hususi rahmetin içindedirler.

Akıllı varlıklar, hususi rahmete mazhar olma konusunda da birbirinden farklıdırlar. Onların bazısı, ilâhî azameti müşahede içinde eriyip gitmiştir. Bazısı, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ve ebedîliğini müşahede içinde kendini kaybedip hayret içinde kalmıştır. Bazıları, celâl ve cemali müşahede içinde zat-ı bâri'ye âşık olup kendinden geçerek kararsız bir hale düşmüştür.

Kim rahmet makamından sıfatın aslına çıkarsa, sıfattan da zata ulaşırsa, Rahîm olan zatın nurları içinde kaybolur. Bu durumda, rahmete nazar etmekten bile fâni olacağı bir hale gelir, böylece âlemler için bir rahmet olur. Bu, Peygamber Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatıdır. Çünkü o, bütün varlığı ile cümle varlığın sahibine ulaşmıştır. Bunun için Cenâb-ı Hak, kendisini bütün âleme rahmet diye tanıtarak, *"Biz seni bütün âlemlere bir rahmet olarak gönderdik"* (Enbiyâ 21/107) buyurdu.

Allah Teâlâ, umumi rahmetini bütün mahlûkata teşmil ettikten sonra, sıfatlarına ait hususi rahmetini Allah'tan başka her şeyden gönlünü çekip sadece O'na bağlanan âriflere tahsis etti. Onlar, azamet-i ilâhiye karşısında boyun eğip itaat eden, Cenâb-ı Hakk'ın üzerlerindeki rablik hakkını eda etmek için kendilerini feda eden kimselerdir. Allah Teâlâ, *"Ben o rahmetimi takva sahiplerine yazacağım ..."* buyurarak onlara işaret etti."[223]

---

[223] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/480-481.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[224] denilmiştir ki: *"Onu yazacağım"* ifadesine dikkat et. Bu, ifade, ezelî rahmetin mutlak olarak bütün varlıkları kaplamasını gerektirir. Ona değişiklik yapılması ârızî bir durumdur; sonradan olan şeyler zata ters olmaz."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Buna göre, her şeyi kapsayan rahmet, umumi rahmettir. Çünkü dünyada ve ahirette hiçbir varlık bu rahmetin dışında kalamaz. Dünyada herkesin ilâhî rahmetin içinde olması şöyledir: Bütün varlıklar, yoktan var edilmiş olduklarından ve ancak ilâhî rahmetle desteklendikleri için ayakta durduklarından, hepsi ilâhî rahmetten payını almış olur. Ahirete gelince; azap görenler her ne kadar bir çeşit azap içine atılmış olsalar da, Allah'ın kudretinde o azaptan daha şiddetlisi bulunduğundan, ona atılmadıkları için ilâhî rahmetten bu yönüyle nasiplenmiş olmaktadırlar. Müttakiler için yazılan rahmet ise özel rahmettir. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, *"Onu müttakilere yazacağım"* âyeti hakkında yaptığı açıklama da bunu göstermektedir. O demiştir ki:

"Âyetin manası şudur: Onlar için yazılan rahmet, rahmetin hususi ve özel olanıdır, bütün rahmeti kapsamaz. Çünkü ilâhî rahmetin sonu yoktur. Rahmet, kendisi için bir ve sınır olmayan Rahîm'in (yüce Allah'ın) sıfatıdır. Hiçbir varlık Allah'ın kudretinden ve hikmetinden dışarı çıkamadığı gibi, rahmetinin dışına da çıkamaz."[225]

Süyûtî demiştir ki: "Âyetin manası, 'Onu ahirette müminlere tahsis edeceğim' demektir. Onun ahirette sadece müminlere tahsis edilmesi, rahmete, onun zıddı olan hiçbir şey karıştırılmadan sadece onlara lutfedilmesidir. Dünyada ise böyle değildir. Dünyada ilâhî rahmet galip olarak müminlere lutfedilmekle birlikte, umumi rahmet zâhiren kâfir olanları da içine almaktadır. Ahirette bu rahmet, zahiren onlardan çekilip alınır, fakat bu, onların ilâhî rahmetten hiç payları yok anlamına gelmez. Çünkü Allah Teâlâ'nın gazabının bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hak, kâfire açıktan rahmet etmemiş olsa bile, ona sonsuz gazabıyla azap etmediği için dolaylı olarak rahmet etmiş olmaktadır."

---

[224] Bu, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı bir hâşiyedir.

[225] Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/343 (İstanbul: Semerkand Yayınları 2003).

Bu açıklamanın özeti şudur: Cehennem, Cenâb-ı Hakk'ın gazabının son noktası değildir. Çünkü sonlu bir varlık, sonsuz bir şeyi tam olarak içermez. Allah'ın rahmeti dünyada kâfiri de içine almaktadır. Zira yüce Mevlâ, kâfiri inkâr ve isyanı sebebiyle hemen cezalandırmayıp kendisine mühlet vermekte ve üzerine nimetlerini yağdırmaktadır. Ona bu şekilde süre verilmesinde, kendisi için bir genişlik mevcuttur. Ayrıca, gelecekte de kötü halinden tamamen kurtulma ümidi vardır. Bu hal, yani kendisine mühlet verilen kâfirin inkâr halinden tamamen kurtulma durumu çok olmuştur. Buna göre, ona mühlet verilmesi, kendisi için her zaman bir istidraç gayesiyle olmaz. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ona, zatından ayrılmayan mutlak rahmetiyle ezelî ve zâtî bir tecellisi olur.

İlâhî rahmet önce Cenâb-ı Hakk'ın zatından tecelli eder. Tabii bunu, ilâhî rahmetin zuhuru için sıfatların tecellisini bir an dikkati nazara almadan söylüyoruz. İlâhî azap, sıfatlardan ortaya çıkar; rahmet ise mutlak zâtî tecellinin içinde gizlidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" buyurmuştur. Allah Teâlâ azabını ilâhî iradeye bağlamışken, rahmeti için böyle bir kayıt koymamıştır."

Bu açıklamalar, Süyûtî'nin *Beyzâvî Tefsiri* üzerine yaptığı *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* isimli hâşiyeden alınmış ve bazı ilave açıklamalarla verilmiştir.

Bütün İnsanları İmana Davet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bütün insanları imana davet etmesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعًا الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ي وَيُم۪يتُۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۝

158. ***De ki: Ey insanlar! Şüphesiz ben, göklerin ve yerin sahibi Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. Ondan başka ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve O'nun ümmî Peygamberi'ne iman edin. O peygamber ki Allah'a ve O'nun bütün âyetlerine inanır. Ona uyun ki doğru yolu bulasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki:* Ey insanlar! *Şüphesiz ben,* siyah-beyaz, Arap-Acem, insan-cin *hepinize Allah'ın gönderdiği peygamberiyim.*"

Allah Teâlâ, bütün insanları kapsayan bu umumi daveti Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] has kılmıştır; halbuki önceki peygamberler ancak kendi kavimlerine gönderilmişlerdir.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "*Ey peygamberim, insanları göklerin ve yerin sahibi olan, onlarda dilediği gibi tasarrufta bulunan Allah Teâlâ'ya çağır. Ondan başka ilâh yoktur.* Kim bütün bunlara sahipse gerçek ilâh o olur, başkası değil. *O,* kudreti her şeye yettiği ve emri her şeye geçtiği için *diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve O'nun ümmî Peygamberi'ne iman edin. O peygamber ki Allah'a ve O'nun bütün âyetlerine inanır.* Yani, o peygamber, kendisine indirilenlere ve kendisinden önceki peygamberlere indirilen bütün kitap ve vahiylere iman eder. Siz de *ona uyun ki* hak ve *doğru yolu bulasınız.*"

Cenâb-ı Hak, hidayeti bulma ümidini iki şeye bağladı. Bunların biri iman, diğeri itaattir. Çünkü kim, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman eder fakat getirdiği dine sarılarak kendisine tâbi olmazsa o kimse dalâlet yollarında kalır ve sapıklardan sayılır. Bu açıklama Beyzâvî aittir.

158. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir mürid, hangi makama ulaşırsa ulaşsın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olmaktan uzak kalamaz, çünkü Cenâb-ı Hak, "*Ona tâbi olun ki doğru yolu bulasınız*" buyurmuştur. Hidayetin sonu yoktur;

çünkü kulluk edebi rubûbiyyet edebiyle iç içedir. Allah Teâlâ'nın Rab olarak azametini müşahede mertebelerinde yükselmenin bir sonu olmadığı gibi, kulluk edebinin de bir sonu yoktur. Yüce Mevlâ'ya karşı edebin nasıl olacağı da ancak Resûlullah'ın öğretmesiyle bilinir. Kul, ne kadar irfan sahibi olursa olsun, hangi makama yükselirse yükselsin Resûl-i Ekrem'in aracılığı ve rehberliği hiçbir zaman ortadan kalkmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hidâyet Yolunda Rehber Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra yine İsrâiloğulları'ndan bahsetmeye dönerek şöyle buyurdu:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. ***Musa'nın kavminden (insanları) hak yola sevkeden ve hak üzere âdil davranan bir topluluk vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa'nın kavminden,* yani İsrâiloğulları'ndan, insanları hak sözle veya hak üzere bulunarak *doğru yola sevkeden bir topluluk olmuştur."* Onlar, başkaları buzağıya taparak fitneye düştüklerinde dinlerinde sabit kalan ve Tevrat'ı hiç değiştirmeden ona sımsıkı sarılan âlimlerdir. Yahut bu topluluktan maksat, İsrâiloğulları'ndan Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman eden kimselerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar,* hüküm ve kararlarında *hak ile hüküm veriyorlardı."*

Beyzâvî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, Kur'an'da devamlı yaptığı gibi önce, İsrâiloğulları'ndan inkâr ve isyan edenleri zikretti, sonra onların zıddı olan kimselere değindi. Böylece şuna dikkat çekildi: Bu âlemde hayırla şer mücadelesi, hak ile bâtıl çekişmesi her devirde süregelen bir iştir."[226]

---

[226] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/363.

159. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her ümmetin içinde, her asırda salih bir topluluk bulunur. Onlar insanlara basiret üzere, ilim ve hikmetle hakkı gösterir ve onları Allah'a davet ederler. Onların bir kısmı, insanları dinin hükümleriyle zâhirlerini güzelleştirmeye sevkeder; bunlar müttaki âlimlerdir. Onların bir kısmı da insanları, hakikatlerle sırlarını ve iç âlemlerini aydınlatmaya sevkeder; bunlar da marifetullahı elde etmiş, velâyet mertebesine ulaşmış sûfîlerdir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İsrâiloğulları'nın On İki Kabileye Ayrılması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًاۜ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ
اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۚ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ
اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ
الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰىۜ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْۜ
وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. *Biz İsrâiloğulları'nı on iki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, "Asânı taşa vur!" diye vahyettik. Derhal ondan on iki pınar akmaya başladı. Her kabile içeceği yeri bildi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik; "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin" dedik. Onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz İsrâiloğulları'nı grup grup on iki kabileye ayırdık.* Her kabile, müstakil bir topluluktu. *Kavmi,* Tîh çölünde *kendisinden su isteyince, Musa'ya, 'Asânı taşa vur' diye vahyettik;* o da vurunca, *ondan on iki pınar akmaya başladı."*

Âyette Allah Teâlâ, "Asânı vur!" diye vahyettikten sonra, onun vurduğunu zikretmeden, suyun aktığını belirtmiştir. Bunun hikmeti şudur: Hz. Musa [aleyhisselâm] verilen emre uymakta hiç gecikmeden derhal istenileni yaptı. Bir de onun taşa vurması, bu işin meydana gelmesi için asıl müessir değildir; o sadece üzerinde ilâhî hikmetin cereyan ettiği bir sebeptir; olan iş ancak ilâhî kudretle olmuştur.

"Her kabile içeceği yeri bildi. Sonra, onları sıcaktan korumak için *üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik ve kendilerine, 'Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin' dedik. Fakat onlar emirlerimizi dinlememekle bize değil kendilerine zulmediyorlardı."*

Bu âyetin açıklaması Bakara sûresinin 60. âyetini tefsir ederken geçti. Âyetin tasavvufî işaretleri için de oraya bakılabilir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا
حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـٰتِكُمْ سَنَزِيدُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ
لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

161. ***O vakit kendilerine denilmişti ki: Şu şehirde (Kudüs'te) yerleşin, oranın nimetlerinden dilediğiniz gibi yiyin. "Hıtta (Bizi bağışla) deyin ve kapısından secde ederek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ihsanımızı daha da artıracağız.***

162. *Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de zulmetmeleri sebebiyle üzerlerine gökten bir azap gönderdik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hatırlayın, bir vakit İsrâiloğulları'na denilmişti ki: Şu şehirde,* yani Kudüs'te Beytülmakdis'te *yerleşin, oranın nimetlerinden dilediğiniz gibi yiyin. Şehre girerken, 'hıtta' yani, 'Rabbimiz, bizi bağışla!' deyin ve kapısından* hürmet için secde *ederek girin ki geçmiş hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ihsanımızı daha da artıracağız.*"

Allah Teâlâ onlara mağfiretini ve ihsanlarını artırmayı vaat etti. Âyette, hataların affedilmesi, verilen emri yapmaya bağlanmışken, ihsanın artırılması müstakil olarak zikredilmiş ve bununla, onun sırf ilâhî bir ihsan olup verilen emre uymanın karşılığı olmadığına işaret edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler.*" "Hıtta; bizi affet" yerine, "Hınta; buğday" dediler; hıttayı hınta anladılar (yahut bilerek böyle söylediler).

Cenâb-ı Hak, bu edep dışı davranışlarının sonucunu şöyle haber veriyor: "*Biz de zulmetmeleri sebebiyle üzerlerine gökten bir azap gönderdik.*" Bu âyetin açıklaması ve tasavvufî işaretleri de Bakara sûresinde geçmişti. Bakara sûresinin 58. âyetinin tefsirine bakınız.[227]

İsrâiloğulları'ndan Maymuna Çevrilenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın cumartesi yasağını çiğnemelerini ve bu yüzden başlarına geleni zikrederek şöyle buyurdu:

---

[227] Müfessir İbn Acîbe, bundan sonra "Tembih" başlığı ile bir durumu izah etmektedir. Konu, benzer olayları anlatan âyetin farklı ifadelerle zikredilmesidir. Bunu tercümeye yansıtmadık. Ancak dikkat çekilen nokta önemli olup özeti şudur: Kur'ân-ı Hakîm'de, tekrar edilen her kelime, ayrı bir hikmet ve mana taşır. İyi incelenirse bu anlaşılır. Bir kıssanın değişik âyetlerde değişik lafızlarda anlatılması, hikmetlidir; hepsi ayrı mana, farklı incelik ve değişik uyarılar taşır (Mütercim).

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِۢ اِذْ يَعْدُونَ فِى
السَّبْتِ اِذْ تَاْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَۙ
لَا تَاْتِيهِمْۚ كَذٰلِكَۚ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ
مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًاۙ اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًاۜ قَالُوا مَعْذِرَةً
اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖٓ اَنْجَيْنَا الَّذِينَ
يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ وَاَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَـٔيسٍ بِمَا كَانُوا
يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾

163. ***Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi günü*** *(için konan balık avlanma yasağını çiğneyip)* ***haddi aşıyordu. Cumartesi günlerinde balıklar suyun üzerine çıkarak onlara*** *(yakın yerlere)* ***geliyor, cumartesi dışında gelmiyorlardı. İşte biz, yoldan çıkmaları sebebiyle onları bu şekilde imtihan ediyorduk.***

164. ***İçlerinden bir topluluk, "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. Öğüt verenler de, "Biz bunu Rabb'inize mazeret beyan edelim diye bir de sakınırlar ümidiyle yapıyoruz" dediler.***

165. ***Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, biz de kötülükten menedenleri kurtardık,*** *(isyana dalarak)* ***zulmedenleri ise yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle şiddetli bir azaba uğrattık.***

166. ***Kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyip haddi aştıklarında, onlara, "Aşağılık maymunlar olun!" dedik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Resûlüm, o yahudilere deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor!"*

Buradaki soru, geçmişte dedelerinin yaptığı ve kendilerinin bildiği isyanları onlara ikrar ettirmek ve kendilerini kınamak için yöneltilecek bir sorudur. Bu isyanlar, ancak bir bilenin öğretmesiyle veya vahiyle bilinecek şeylerdir. Yahudiler Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kimseden ders almadığını ve ümmî olduğunu yakînen biliyorlardı. Bu durumda onun, geçmişteki olaylardan haber vermesi bir mucize ve onların aleyhine bir delildir.

Âyette anlatılan şehir "Eyle" kasabasıdır. Burası, Medyen ile Tûr dağı arasında deniz kenarında bir yerdir. Bu şehrin, Medyen veya Taberiye olduğu da söylenmiştir.

Âyet, onların yaptığı isyanı şöyle anlatıyor: *"Onlar,* cumartesi yasağı hakkında *haddi aşıyorlardı."* Yani onlar cumartesi günü konan avlanmaya ilişkin Allah'ın yasağını çiğniyorlardı. Onlara cumartesi günü balık avlamak haram kılınıp o gün ibadete tahsis edilmişti.

Onların bu emri çiğneme sebebi şuydu: *"Cumartesi günü olunca balıklar, suyun üzerine çıkıp onlara yakın yerlere geliyordu, cumartesi dışında ise gelmiyor,* tam aksine denizin içine doğru dalıp gidiyorlardı." Cenâb-ı Hak buyuruyor: *"İşte biz, yoldan çıkmaları sebebiyle onları bu şekilde şiddetli bir bela ile imtihan ediyorduk."*

İsrâiloğulları av yasağı karşısında üç gruba ayrıldı: Bir grup, cumartesi balık avlayarak emre isyan etti. Bir grup, bunu yapanları nehyetti ve onlardan uzaklaştı. Diğer bir grup da sükût edip yasağı işleyenleri kendi hallerine bıraktı; onları nehyetmedikleri gibi kendileri isyan da etmediler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "O vakit, *içlerinden bir topluluk,* nehyedenlerin ayrıldığını ve âsilerin azgınlığını görünce, onlara, *'Allah'ın* yıldırımla öldürüp *helâk edeceği yahut* ahirette *şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?' dediler."* Bunu diyenler, yasak emrine itaat etmeyenleri sakındırmayan ve kendileri de isyan etmeyen kimselerdi.

"Öğüt verenler de, 'Biz Rabb'iniz Allah Teâlâ'ya mazeret beyan edelim, kötülüğü nehiyde ihmalkârlık etmeyelim *diye ve bir de belki isyandan sakınıp çekinirler ümidiyle kendilerini bu işten nehyediyoruz' dediler."* Çünkü onlardan ümidi kesmek ancak helâk edilmeleri durumunda olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutup terkedince, biz de kötülükten menedenleri kurtardık.* Kötü alışkanlıklarına devam edenleri ve Allah'ın emrine muhalefet ederek *zulmedenleri ise yapmakta oldukları kötü işleri sebebiyle şiddetli bir azaba uğrattık."*

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Yapılan isyanlara sükût eden gruba ne yapıldığını bilmiyorum."

İkrime ise şöyle demiştir: "Onlar helâk edilmedi; çünkü isyan edenlerin işlerini kötü gördüler." İbn Abbas daha sonra bu görüşe dönerek, onu güzel bulmuştur. Çünkü kötülükleri nehyeden bir grup bulunduğu zaman, yapılan kötü işleri çirkin görmek de cemiyette onların değişmesine yardımcı olur. Kötülükten menetmek farz-ı kifâye bir iştir; onu bazı insanlar yapınca diğerlerinden görev düşer.

Cenâb-ı Hak, onlara verilen cezayı şöyle belirtti: *"Kendilerine yasak edilen şeylere karşı kibirlenip haddi aştıklarında onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik."*

Beyzâvî demiştir ki: "Onlara, 'Olun!' dedik, âyetindeki hitap şu âyetteki gibidir: *'Biz bir şeyin olmasını irade ettiğimiz zaman, ona sözümüz sadece 'Ol' demektir; o da hemen oluverir'* (Nahl 16/40). Âyetin zâhirî ifadesinden şu anlaşılıyor: Allah Teâlâ onlara önce şiddetli şekilde azap etti, onlar bundan sonra haddi aştıklarında kendilerini maymun ve domuza çevirdi. İkinci âyetin birinci âyet için bir tekit ve açıklama olması da mümkündür."[228]

Rivayet edildiğine göre, isyana dalanları nehyedenler, haddi aşanların öğüt almasından ümitlerini kesince, onlarla aynı mekânda oturmayı hoş görmediler ve şehri bir duvarla ikiye böldüler, ortasına da bir kapı koydular. Bir sabah, haddi aşanlardan hiç kimsenin kendi taraflarına geçmediğini gördüler; "Bunlarda bir durum var!" diyerek içeri girdiklerinde karşılarında birtakım maymunlar gördüler. Onlardan hangisinin kendi yakınları olduğunu bilemediler, fakat maymun sûretindekiler onları tanıdı, kendi yakınlarına gelip elbiselerini koklayama ve ağlayarak etraflarında dönmeye başladılar. Bundan üç gün sonra öldüler.[229]

---

[228] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/365.

163-166. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mesh (değişme), üç kısımdır: Bunlar, maddi bedenlerin değişmesi, kalplerin değişmesi ve ruhların değişmesidir. Bedenlerin değişmesi, İsrâiloğulları'nın başına gelen durumdur. Böyle bir halin bu ümmet-i Muhammed'den kaldırıldığı söylenmiştir. Sahih olan görüş, ahir zamanda onun bu ümmet içinde de gerçekleşeceğidir.

Kalplerin değişmesi, günahlara dalmak ve isyanda ısrar etmekle meydana gelir. Bunun alameti, ufak bir isyanda bile kalbin ferahlayıp sevinmesi, kaçırdığı itaat ve iyiliklere karşı hiç üzüntü duymamasıdır.

Ruhların değişmesi, şehvetlere dalmak ve maddi şeylere bağlanıp kalmakla gerçekleşir. Yahut bu durum, kalpte kalın perdelerin oluşmasıyla ve ruhun âlemlerin Rabb'inin müşahedesinden mahrum kalıp maddi sebep ve engellere bağlanmasıyla oluşur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İsrâiloğulları'nın Dünyadaki Cezaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın dünyadaki cezalarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ
سُٓوءَ الْعَذَابِۜ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِۚ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

---

[229] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/578-591; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/365; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 5/1601-1602.

167. ***O vakit Rabb'in, kıyamet gününe kadar onlara (İsrâiloğulları'na) en kötü azabı tattıracak kimseleri göndereceğini bildirdi. Şüphesiz Rabb'in, cezası çok süratli olandır ve O, aynı zamanda çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın o vakti, Rabb'in,* şehadet âleminde (dünyada) *şunu bildirdi: Kıyamet gününe kadar onlara* yani İsrâiloğulları'na, onları zillete düşürmek ve cizyeye bağlamak gibi *en kötü azabı tattıracak kimseleri göndereceğim."*

Gerçekten Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'dan [aleyhisselâm] sonra İsrâiloğulları'nın üzerine Buhtunnasr'ı gönderdi. O, yurtlarını harap etti, eli silah tutup savaşanlarını öldürdü, kadınlarını ve çocuklarını esir aldı; geri kalanları da cizyeye bağladı. Onlar bu cizyeyi Mecûsîler'e ödüyorlardı. Bu durum Allah Teâlâ'nın peygamberimiz Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] gönderene kadar devam etti. Resûlullah, Kurayza, Benî Nadîr ve Hayber yahudilerine icap edeni yaptı, gereken cezayı verdi. Sonra Cenâb-ı Hak onların üzerine cizye yükünü yükledi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz Rabb'in, cezası çok süratli olandır.* Bunun için onları dünyada cezalandırmış oldu. O, tövbe eden ve inananlar için *çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

167. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların zillet ve horluk içine düşmelerinin sebebi, hakka muhalif işlere dalmak ve düşmanlık etmektir. Onların bu hali zürriyetlerine de sirayet eder ve bu etki bazıları için kıyamete kadar devam eder. Yeni nesiller, öncekilerin isyan ve inkârını devam ettirir.

İnsanların izzete, hürmete ve emniyete ulaşmalarının sebebi, taat, tâzim ve ihsandır. Bu sıfatlar, insanların gelecek nesillerine de sirayet eder ve bu kıyamete kadar devam eder. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, salih dedelerinin bereketiyle onların torunlarını da kötü hallerden korur.

Tâbiîn'den biri, bir mecliste ahir zamanda olacak fitne ve fesatları hatırlatınca, içlerinden biri, "Keşke kısır olsaydım yahut evlenmeseydim (o zamana ulaşacak neslim olmasaydı!)" dedi. O zaman içlerinden daha yaşlı olan biri ona, "Sana, Allah Teâlâ'nın senden sonraki neslini koruyacağı şeyi haber vereyim mi?" diye sordu, o da, "Evet, söyle!" deyince, yaşlı zat şöyle dedi: "Bunun yolu şu âyete göre amel etmektir: Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

'Arkalarında kendileri hakkında endişe edecekleri âciz ve güçsüz kimseler bırakacak olanlar, Allah'tan korksunlar ve doğru söylesinler'" (Nisâ 4/9).

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yahudilerin Allah'ın Âyetlerini Dünya Menfaatine Satmaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra yahudilerin durumunu haber vererek şöyle buyurdu:

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ
وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْ
بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ
سَيُغْفَرُ لَنَا وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ
الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ
الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ
بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

168. ***Onları (yahudileri) yeryüzünde birçok fırkaya ayırdık. Onlardan bazıları salih kimselerdir; içlerinde böyle olmayanlar da vardır. Onları, belki (hakka) dönerler diye iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik.***

169. ***Onların ardından kitaba (Tevrat'a) vâris olan bir nesil geldi. Onlar, şu değersiz dünya malını alıyor ve "(Nasıl olsa) Bağışlanacağız" diyorlar. Onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, onlardan kitapta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair söz alınmadı mı? Halbuki onlar kitapta yazılı şeyleri okudular. Ahiret yurdu takva sahipleri için daha hayırlıdır. Düşünüp de gerçeği anlamayacak mısınız?***

170. ***Kitaba sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, hiç şüphesiz biz, ıslaha çalışanların mükâfatını zayi etmeyiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O yahudileri yeryüzünde birçok fırkaya ayırdık.*"

Her beldede onlardan bir fırka bulunur. Onların yerleşecekleri bir bölge ve yerleri yoktur. Bu, onların zilletini tamamlamak için verilmiş bir cezadır. Onlar hep zillet içinde kalsınlar ki kendileri için asla bir şevket (devlet, izzet) olmasın.

"*Onlardan bazıları salih kimselerdir.*" Bunlar, Tevrat'a sımsıkı sarılan, onu tahrif etmeyen ve fırkalara ayrılmayan kimselerdir. Yahut onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] onun zamanında ve daha sonra iman edenlerdir.

"*Onların içinde böyle salih olmayanlar da vardır.*" Onlar, yahudilerin kâfir ve fâsık olanlarıdır. "*Biz onları, belki* içinde bulundukları gafletten uyanıp hak *dine dönerler diye, iyilik ve kötülüklerle, nimet ve mihnetle imtihan ettik.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor. "*Onların ardından kitaba* yani Tevrat'a *vâris olan bir nesil geldi.*" Burada kastedilenler, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dönemine yetişen kimselerdir.

"Onlar, Tevrat'ı okuyor ve onda olan bilgilerle kalıyorlar ve *şu değersiz dünya malından* haksız yere *alıyorlardı.* Bu aldıkları, hükümlerinde ve ilâhi kelâmı değiştirmeye karşılık aldıkları rüşvettir.

"Onlar, bunları yapıyor, peşinden de ahmakça bir bir aldanışla, *'Biz affedileceğiz;* Allah sizi bundan dolayı hesaba çekmez!' *diyorlar. Eğer onlara, ona benzer bir şey gelse onu da alırlar;* yine affedileceklerini umarlar, günahta ısrar ederler, aynı işe tekrar dönerler, ondan tövbe etmezler."

Cenâb-ı Hak onlara şunu soruyor: *"Peki, onlardan kitapta* yani Tevrat'ta *Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair söz alınmadı mı?"* Bu onların, "Biz affedileceğiz" sözlerini bir yalanlamadır. Âyetin amacı, onların tövbe etmeden kesin affedilecekleri şeklindeki sözlerinden dolayı kendilerini kınamak, bunun Allah'a bir iftira olduğunu göstermek ve kitapta Allah'a verdikleri sözden döndüklerini haber vermektir.

"Halbuki onlar, kitapta yazılı olan şeyleri okudular, kendilerinden alınan sözleri bildiler, sonra da Allah'a karşı cüret gösterip isyan ettiler. *Ahiret yurdu takva sahipleri için, onların aldığı fâni şeylerden daha hayırlıdır. Düşünüp de gerçeği anlamayacak mısınız?* "Eğer onlar akıllarını kullansalardı bu gerçeği bilirler, sevap yurdundaki ebedî ve büyük nimetleri bırakıp yerine kendilerini azaba götürecek adi, basit, değersiz şeyleri almazlardı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kitaba* yani Tevrat'a *sımsıkı sarılıp* kendilerine farz kılınan *namazı dosdoğru kılanlar var ya, biz onların içinde ıslaha çalışanların mükâfatını zayi etmeyiz."* Bunlar, İslâm dini zuhur etmeden önce ölen Ehl-i kitap'tır.

Bir diğer mana: Onlardan Kur'an'a sımsıkı sarılan, müslümanlarla birlikte namazı kılan kimseler var ya, biz, ıslaha çalışan kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz.

168-170. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir milletin ülkelerde bölük pörçük dağılması, zillet ve hakirlik içinde olursa, bu, ilâhî emre muhalefetin ve isyanın uğursuzluğudur. Eğer bu, izzet ve hürmeti muhafazayla birlikte gerçekleşiyorsa zararı yoktur. Bazan gruplar halinde değişik beldelere gitmek, hayır ve bereket gayesiyle olur. Allah Teâlâ bir beldeyi, hayırlı bir neslin oraya gelmesiyle bereketlendirmek ister; salihlerin, âlimlerin ve Ehl-i beyt'in evlatlarının değişik beldelere gitmesi böyledir.

"Biz onları belki hakka dönerler diye iyilik ve kötülükle imtihan ettik" âyetinden şu sonuç çıkar: Kul, genişlik veya darlık, bütün hallerinde yüce Allah'a dönmekle memurdur. Kul, genişlik halinde hamd ve şükürle, sıkıntılı anında da ilâhî tecelliye teslimiyet ve sabır ile Rabb'ine dönmelidir.

"Nasıl olsa affedileceğiz" âyetinden işaret yoluyla şu sonucu çıkarabiliriz: Kim, tövbe akdini sağlam yapar ve günahta ısrarı terkederse, onun geçmiş günahları affedilir.

"Kitapta kendilerinden (hakkı ayakta tutma konusunda) söz alınmadı mı?" âyetinde, kötü işlere bulaşan âlimler için bir sakındırma vardır.

"Kitaba sımsıkı sarılanlar ..." âyetine şu mana da verilmiştir: Kitabın zâhirî hükümlerine sımsıkı sarılan ve bedenî namazı kılanlar var ya, biz, ıslaha çalışan bu kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz; onları, kitabını sağ tarafından alan cennetlik müminlerle birlikte mükâfatlandırırız. Kitabın (Kur'an'ın) zâhiriyle birlikte bâtınî hükümlerine sımsıkı sarılan ve kalbi sürekli gayb âleminde ilâhî huzura bağlamak olan kalbî namazı kılan ârifler var ya, biz kalplerini ıslah eden bu kimselerin ecrini zayi etmeyiz. Bu mükâfat, peygamberlerin huzurunda mukarrebîn velilerle birlikte âlemlerin Rabb'ini müşahede etmektir. Allah Teâlâ bizleri de onların zümresinden eylesin. Âmin.

Yahudilerin Zorla İtaate Getirilişi

Cenâb-ı Hak, kitaba gönül hoşluğu ile sarılan kimseleri zikrettikten sonra, yahudilerin seleflerinden (önceki atalarından) kitaba (Tevrat'a) istemeyerek sarılanları zikrederek şöyle buyurdu:

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

171. *Hani bir zamanlar dağı İsrâiloğulları'nın üzerine gölge gibi kaldırdık da üzerlerine düşecek sandılar. Onlara, "Size verdiğimi (kitabı) kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlayın ki korunasınız" dedik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, hatırla, *hani bir zamanlar dağı yerinden söküp İsrâiloğulları'nın üzerine gölge gibi kaldırdık da üzerlerine düşecek sandılar."* Yani isyanları sebebiyle onun üzerlerine düşeceğine yakînen inandılar. Çünkü dağ havada durmaz. Zaten onlar dağın üzerlerine yıkılmasıyla korkutulmuşlardı. Durum, zan ile ifade edildi, zira onlar başlarına yıkılacağını zannettiklerinde olay fiilen gerçekleşmemişti.

Dağın üzerlerine kaldırılmasının sebebi şuydu: İsrâiloğulları, Tevrat'ın hükümleri ağır diye onu kabul etmeyip uygulamadan kaçındılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, dağı üzerlerine kaldırdı ve onlara,

"Eğer Tevrat'taki hükümleri kabul ederseniz ne âla, yoksa dağ üzerinize kapanacak!" dendi. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

"Dağı üzerlerine kaldırdığımızda, kendilerine şöyle dedik: Onun hükümlerini kuvvetle alın, içindeki emirleri hatırlayın, onunla amel edin, unutan kimse gibi onu terketmeyin. *Böyle yapın ki* çirkin amellerden ve kötü ahlâktan *korunmuş olun!"*

171. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, kendisine yapılan lutuf ve ihsanları görüp Allah'a gönül hoşluğu ile boyun eğmezse imtihan zincirleri ile (acı olaylarla) zorla boyun eğdirilir. Geçekten yüce Allah, zincirlere bağlanarak zorla cennete götürülen bir kavmin haline taaccüp etmektedir.[230]

---

[230] Son cümle bir hadiste geçmektedir. Hadis için bk. Buhârî, Cihad, 144; Ebû Davud, Cihad, 114; Ahmed, *Müsned*, 2/302, 406.

Elest Bezminde Yüce Allah ile Yapılan Sözleşme

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'yla yapılan özel sözleşmeyi zikrettikten sonra, bütün insanlarla yapılan ilâhî sözleşmeyi zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَن۪ٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ
عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۚ شَهِدْنَاۚ اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِل۪ينَۙ ﴿١٧٢﴾ اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ
اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْۚ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

172. ***Hani Rabb'in âdemoğullarından, bellerinden zürriyetlerini alıp onları kendilerine şahit tutarak, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sormuştu. Onlar da, "Elbette,*** *(sen bizim Rabbimiz'sin);* ***şâhit olduk" dediler. Bunu, kıyamet gününde, "Biz bundan habersizdik" demeyesiniz diye yaptık.***

173. ***Yahut, "Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik*** *(onların izinden gittik);* ***bâtıla dalanların yüzünden bizi helâk mi edeceksin?" dememeniz için böyle yaptık.***

174. ***Biz âyetlerimizi bu şekilde genişçe açıklıyoruz ki belki*** *(taklidi bırakıp hakikate)* ***dönerler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın! Bir vakit Rabb'in âdemoğullarından yani onların bellerinden zürriyetlerini alıp çıkarttı."* Bu şöyle oldu:

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i [aleyhisselâm] yaratıp cennetten dünyaya indirdikten sonra sulbünden çocuklarının ruhlarını çıkarttı. Onları, asır

asır doğum sırasına göre, zerreler şeklinde birbirinin sulbünden çıkardı. O zaman Âdem [aleyhisselâm] Numan dağında idi. Burası, Arafat'ın karşısındaki bir dağdır. Onları çıkarttığında kendilerine,

"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sordu. Onların hepsi ikrar ederek, *"Elbette, sen bizim Rabbimiz'sin; biz kendimiz hakkında buna şahit olduk"* dediler. Çünkü o zaman bütün ruhlar, fıtrat (yaratılıştaki temiz hal) üzere, hakikati bilir ve idrak eder vaziyette bulunuyordu. Ruhlar, bu beden kalıbıyla birleşince, bu şehadeti unuttu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, insanlara bu sözleşmeyi hatırlatacak peygamberler gönderdi. Onu kabul eden kurtuldu; inkâr eden helâk oldu.

Bunun temsil yoluyla bir anlatım olması da muhtemeldir. Zürriyetlerin belden çıkarılması, onların dünyada yaratılmalarıdır. Allah'ın rabliğine şahitlik etmelerinin manası şudur: Allah Teâlâ, âdemoğlunun önüne, rabliğini ispat eden delilleri koydu. Akılları onun hak olduğuna şahitlik etti. Böylece Allah onları sanki nefislerine karşı şahit tutup, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" dedi; onlar da hal lisanıyla, "Sen bizim Rabbimiz'sin" dediler.

Birinci görüş daha sahihtir; çünkü bu konuda mütevâtir derecesinde rivayetler gelmiştir.

Âyetteki, "Şahit olduk" kısmı, ruhların cevabının devamı ve tamamlayıcısıdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini gerçek manada anladıklarını ifade etmek ve şahitliklerini bu şekilde yerine getirmektir. Bunun için okunuşta, "şehidnâ" kelimesinin üzerinde durmak gerekir. Bazıları, "Şahit olduk" sözünün Allah Teâlâ'ya veya meleklere ait olduğunu söyleyerek âyette, "belâ" üzerinde durulmasını gerekli görmüşlerse de bu görüş zayıftır.

Cenâb-ı Hak, bu işin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Bunu, kıyamet gününde, 'Biz bundan habersizdik' demeyesiniz yahut, 'Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik; tabii olarak kendilerine uyduk. Şimdi *bâtıla dalanların*, yani şirki tesis ederek hakkı iptal etmeye kalkışan babalarımızın *yüzünden bizi helâk mi edeceksin?' dememeniz için böyle yaptık."*

Âyette, delili tamamlayacak bazı sözler üstü kapalı geçilmiştir. Onlarla birlikte mana şöyle olur:

"Biz sizinle bu sözleşmeyi ruhlar âleminde yaptık. Onu dünya âleminde yenileyecek peygamberleri gönderdik. Bunu, 'Biz bundan habersizdik' demeyesiniz diye yaptık." Şu âyetler de bunu göstermektedir:

"Biz peygamber göndermedikçe azap edici değiliz" (İsrâ 17/15).

"İnsanların Allah'a karşı bir delili ve mazereti olmasın diye biz, müjdeleyici ve korkucu olarak peygamberler gönderdik" (Nisâ 4/165).

Delilin ortaya konması için, sırf ruhların şahitliği yeterli değildir; çünkü ruhlar madde âlemine girdiklerinde, bu ahdi unuttu; onu ancak kendilerine bu sözleşmeyi hatırlatacak bir delil ile hatırladı. Bu delil peygamberlerdir.

Beyzâvî demiştir ki: "Burada bu sözün zikredilmesinin maksadı ve hikmeti şudur: Yahudileri kendileriyle yapılan özel mîsakı korumakla yükümlü tuttuktan sonra, umumi mîsakın gereğini yerine getirmek yükümlü tutmak, naklî ve aklî delilerle onlara karşı delil getirmek, kendilerini taklitten menetmek, onları tefekküre ve delilleri incelemeye sevketmek. Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurmuştur: *"Biz,* bu şekilde, vahdâniyetimize delil olan naklî ve aklî *âyetleri genişçe açıklıyoruz ki* körü körüne taklitten ve bâtıla uymaktan hakka *dönsünler."*

172-174. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, ruhlardan kendisini tanımak ve birliğini ikrar etmek konusunda iki defa söz aldı. Biri varlıkların zuhurundan önce, diğeri de zuhurundan sonradır. Önce, ruhlarla, rabliğini tanımaları konusunda sözleşme yaptı; ikinci olarak da kulluk edeplerini yerine getirmelerinin yanı sıra önceki ahdi yenilemek için sözleşme yaptı.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ ruhlardan ilk olarak, mahlûkatın kaderlerini yazmadan önce söz aldı. Bu, göklerin ve yerin yaratılmasından 50.000 sene önce oldu. Sonra ikinci olarak, maddi âlemde zuhurundan sonra nefislerden söz aldı. Nitekim âyet ve hadisler bu konuya dikkat çekmiştir."

İbnü'l-Fârız (rahmetullahi aleyh), *Kasîde-i Tâiyye*'sinde der ki: "Söz verdiğim andan beri, önceki ahdime hiç halel gelmedi. Sonraki sözleşmem de gevşeklik ve bozulmadan uzak oldu."

Kâşânî bu beyitleri açıklarken demiştir ki: "İbnü'l-Fârız'ın, önceki ahidle kastettiği, Allah Teâlâ'nın 'Âdemü'l-kebîr' denilen en büyük ruhun sulbünden çıkarılan insanî ruhlarla yaptığı sözleşmedir. Bu sözleşme, ruh bedene intikalinden önce misal âleminde olmuştur. O, Rabb'i ile kulu arasında bir muhabbet sözleşmesidir. *'Hani o vakit Rabb'in âdemoğullarının sulbünden zürriyetini çıkarıp almıştı...'* âyetindeki anlaşma budur. Sonraki sözleşme ile anlatılan ise ruhların peygamberler vasıtasıyla yaptıkları sözleşmedir. Bu, İslâm'a girme sözleşmesi olup ruhlar bedenlere intikal ettikten sonra gerçekleşmiştir. İkinci sözleşme, birinci sözleşme için bir tekittir ve rubûbiyyet hükümlerine sımsıkı sarılarak onu kuvvetlendirmedir."[231]

Yukarıda anlatılanların özeti şudur: Ruhlarla üç defa sözleşme yapılmıştır. Birinci sözleşme ruhlarla, onlar şekil ve misal durumundan soyut haldeyken yapılan sözleşme olup bu, dille söyleme şeklinde değil, nefislerin ikrarı şeklinde gerçekleşmiştir. İkinci sözleşme ise ruhlar ilâhî ilimden varlık âlemine zuhur ettikten ve bizzat vücut sahibi olduktan sonra olmuştur. Bu durumda ruh, zâtî bir vücuda sahip olmuş, kendisine görme, işitme, konuşma ve diğer özellikler verilmiştir. Bu sözleşme misal âleminde olmuş ve karşılıklı konuşma şeklinde gerçekleşmiştir. Ruhun, yüce Rabb'inin tecellisini görmesi, hitabını işitmesi ve sorusuna cevap vermesi için böyle olmuş, o zaman ruh, Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini diliyle ikrar etmiştir. Âyetin zâhirinin gerektirdiği durum budur.

Dünya âleminde peygamberler vasıtasıyla yapılan sözleşmeye gelince, o ancak önceki iki ahdi bir hatırlatma ve onları yenilemedir. Bu aynı zamanda, insana karşı delilin ortaya konmasıdır. Bu durumda delilin ortaya konması için bunun önceki iki sözleşmeyle birleştirilmesi gerekmektedir. Bu konu daha önce geçmişti.

---

[231] Kâşânî, *Keşfü Vücûhi'l-Gur li-Meânî Nazmi'd-Dür (Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız)*, s. 63 (Beyrut 2005).

Yaratılan varlıklar üç çeşit vücuda sahiptir: Bunlar şunlardır: 1. İlmî vücut, 2. Hayâlî-misalî vücut, 3. Maddî-hissî vücuttur.[232] Yüce Allah, her birinden tek tek söz almıştır. Bu sözleşme ilk ikisinde vasıtasız olarak doğrudan, üçüncüde ise peygamberler vasıtasıyla olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a Verdiği Sözü Bozanın Acı Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, ilâhî ahdi öğrendikten sonra onu bozmanın vebalini ve âkıbetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذ۪ٓي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ
مِنَ الْغَاو۪ينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ
هَوٰيهُۚ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْۜ ذٰلِكَ
مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ
﴿١٧٦﴾ سَٓاءَ مَثَلًاۨ الْقَوْمُ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ
﴿١٧٧﴾ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَد۪يۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

175. ***Onlara, kendisine âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini oku. O, âyetlerimizden yüz çevirip uzaklaştı, şeytan onun peşine düşüp kendisine tâbi etti. Sonunda o, azgınlardan oldu.***

---

[232] İbn Acîbe (rahmetullahi aleyh), varlıkların vücut mertebelerini başka bir eserinde şöyle açıklamıştır: Aslî ezelî vücut: Bu, varlığın ilâhî ilimde var olup henüz yaratılış âlemine intikal etmediği halidir. O âleme, "emir âlemi", "gayb âlemi" ve "ceberût âlemi" de denir. İkinci safha, yaratılış âlemine geliş safhasıdır. Bu, ceberût denizinden kaynayan ilâhî nurun tecellisi ile ilâhî ilimdeki varlığın varlık âlemine dahil olmasıdır. Bu âleme, "şehadet" ve "halk âlemi" denir. Ona "melekût âlemi" diyenler de olmuştur. Bir diğer safha, vehmî vücut safhasıdır. Bu, varlığın Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve cemal tecellilerinin zuhuruna mahal olmasıdır. Bu tecelli âlemine, "hikmet âlemi" ve "mülk âlemi" denir. bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 54 (Beyrut 2000).

176. ***Eğer biz dileseydik onu âyetlerle yükseltirdik. Fakat o, yere çakılıp kaldı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Köpek üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da ... İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.***

177. ***Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin misali ne kadar kötüdür!***

178. ***Allah kimi hidayete erdirirse doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O yahudilere, kendisine âyetlerimizi* yani kitabımıza ait bir ilim *verdiğimiz kimsenin haberini oku. O, âyetlerimizi yalanlayıp yüz çevirerek onlardan sıyrılıp çıktı, şeytan onun peşine düşüp kendisine tâbi etti, sonunda o, azgınlardan oldu.*"

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: Âyette anlatılan kimse, İsrâiloğulları'ndan bir adamdır. Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah'a davet etmesi için onu Medyen melikine göndermişti. Melik ona, Hz. Musa'nın dinini terketmesine karşılık rüşvet ve mülk vaat etti; o da melikin dinine tâbi oldu, dediğini yaptı, bu şekilde insanları saptırdı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "O, Ken'ânîler'den Bel'am[233] isminde bir adamdı. İsm-i a'zam duasını bilirdi. Hz. Musa, zalim ve cebbar olan Ken'ânîler ile savaşmak isteyince, onlar Bel'am'dan Hz. Musa'yı engellemek için ism-i a'zam ile dua etmesini istediler. O önce bundan kaçındı. Adamlar ısrar ettiler, sonunda Hz. Musa'nın şehre girmemesi için dua etti."

Bu rivayete göre ona verilen âyetler, İsm-i A'zam'dır. İbn Mesud'un rivayetine göre ise âyetlerden maksat, Hz. Musa'nın ona dininden öğrettikleridir. Bu adamın yanında Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] sahifelerinin olduğu da söylenmiştir.

---

[233] Bu adamın tam ismi hakkında, Bel'am b. Eber, Bel'am b. Âmir, Bel'am b. Bâurâ şeklinde nakiller vardır. bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/707; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/566-567 (Riyad 2003).

Abdullah b. Amr b. Âs [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette bahsedilen kimse, Ümeyye b. Ebû Salt es-Sekafî'dir. Ona ilim ve hikmet verilmişti. Bedir Savaşı'ndan önce müslüman olmak istedi, sonra bu kararından vazgeçti ve kâfir olarak öldü (v.8/630). Ümeyye, önceki kitapları okumuş, rahiplerle birlikte yaşamıştı. Onlardan, Allah Teâlâ'nın bu zamanda bir peygamber göndereceğini işitmiş ve o peygamberin kendisi olacağını ümit etmişti. Allah Teâlâ, peygamber olarak Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] gönderince ona haset etti ve, "Sakîf kabilesinden olmayan bir peygambere iman etmem" dedi.[234]

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "*Eğer biz dileseydik* bu *âyetlerin bereketiyle* ve onlara sarılması sebebiyle *onu* salih insanların derecesine *yükseltirdik; fakat o, yere çakılıp kaldı.*" Yani dünyaya ve onun geçici malına meyletti, şehvetlerinin içine saplanıp kaldı, dünyayı tercih ederek ve kavmini razı etme uğruna yahut riyaseti ve itibarını korumak için hevâsının peşine düştü.

Beyzâvî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, 'Yere çakılıp kaldı ve hevâsına uydu" yerine, 'Fakat ondan yüz çevirdi' denebilirdi. Adamın durumunu eklil bir üslupla anlatmak, onu buna sevkeden şeye ve dünya sevgisinin bütün hataların başı olduğuna dikkat çekmek için önceki cümle kullanıldı."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu adamın durumu,* yani aşağılıkta misali, *köpeğin* düşük *haline benzer: O, üstüne varsan da* dilini çıkarıp *solur, bıraksan da.*" Yani köpek, üzerine varılıp geri çevrilerek kovulsa da hiç üzerine varılmadan kendi haline terkedilse de durmadan dilini sarkıtmış vaziyette solur. Diğer hayvanlar böyle değildir. Köpeğin ciğeri zayıf olduğu için böyle yapar.

Soluma, şiddetli nefes alışverişinden dolayı dili dışarıya sarkıtmaktır. Bundan maksat, onun her halde solumasıdır. Bu hal, yüceliği ortadan kaldıran ve dereceyi düşüren bir durumdur.

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette bahsedilen soluma (el-lehsü), dili dışarı çıkarıp ağzı hareket ettirerek süratle nefes alıp vermektir. Bu, ekseriyetle hayvanlarda sıcak havada ve yorgunluk anında olur. Bu hal, köpekte ise sürekli bulunur. Köpeğe, yanından kovma ve başka bir şekilde ona meşakkat verecek bir şey yapsan da yapmasan da o her halde dilini çıkarıp solur. Âyette bahsedilen adamın köpeğe benzeme yönü şudur: Ona vaaz etsen de etmesen de o, hep yanlış yolda kalır; her halde sapıklık içindedir."[235]

---

[234] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/95.

Vâhidî demiştir ki: "Âyette bahsi geçen adamın olayı şöyle oldu: Bu adam, Hz. Musa'ya beddua etmekten rüyasında sakındırıldı; fakat o bundan sakınmadı, uyarıyı terketti, doğru yolu bulamadı."

Bir rivayete göre, âyette köpeğin haline benzetilen adamın dili gerçekte göğsünün üzerine sarktı, şekil ve soluması aynen köpek gibi oldu. Bu durum, Hz. Musa'ya (aleyhisselâm) beddua edince olmuştur. İbn Atiyye tefsirinden zikredildiğine göre, el-Mu'tez,[236] Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) onu öldürdüğünü söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, gelen âyette şöyle buyurmuştur: "*İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir.*" Yani onların sıfatı, solumasında ve değersizliğinde köpeğin sıfatına benzer. Yahut onların hali, köpeğe benzetilen adamın sıfatına benzer. Çünkü onlar, uyarılsalar da uyarılmasalar da hidayet yoluna dönmezler. Yahut onlar, âyetteki adama benziyor. Şöyle ki adamın bildiği deliller kendisine bir fayda vermediği gibi; onlar da pek çok delil gördükleri halde bu, kendilerine bir fayda vermedi.

Vâhidî demiştir ki: "Mekkeliler, kendilerini doğru yola iletecek birinin gelmesini temenni ediyorlardı; kendilerine doğruluğunda hiç şüphe etmeyecekleri biri (Hz. Muhammed s.a.v) geldiğinde, onu yalanladılar. Onlar, kendi başlarına bırakıldıklarında hidayete gelmedikleri gibi, Hz. Peygamber tarafından hak yola çağrıldıklarında da hidayete gelmediler; böylece her iki halde de peygamberden kaçıp hak yoldan saptılar..."

Âyet şöyle bitiyor: "*Kıssayı anlat;* yani zikredilen kıssayı yahudilere anlat, gerçekten o, onların kıssasına (atalarının geçmişteki haline) benzemektedir. *Sen anlat, belki öğüt* alacakları *bir şekilde düşünürler* de ona iman ederler. Hiç şüphesiz bu kıssa, ancak kendisine vahiy gelen kimsenin bilebileceği bir olaydır. Onlar bu kıssayı senden dinlediklerinde, iyi düşünürlerse senin peygamberliğine yakînen inanırlar."

---

[235] İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/313 (Beyrut 1995).

[236] Bu isim elimizdeki tefsirde "el-Mu'temed" olarak geçmiştir. İbn Atiyye'de ise, "el-Mu'tez" şeklindedir. el-Mu'temed, kitap ismi, el-Mu'tez şahıs ismidir. Rivayet için bk. İbn Atiyye, *el-Muharrer'ül-Vecîz*, 2/477 (Beyrut 1993).

Devamındaki âyette şöyle buyrulur: *"Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin misali ne kadar kötüdür!"* Yani onların dilini çıkarıp durmadan soluyan bir köpeğe benzetilmeleri kendileri açısından ne kadar kötü bir durumdur. Onlar, nefislerini helâke iterek kendi kendilerine zulmediyorlar.

"Allah kimi hidayete erdirirse doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl hüsrana uğrayanlar onlardır." Bu âyet, açıkça hidayet ve dalâletin Allah Teâlâ'nın elinde olduğunu haber vermektedir. Allah, herkesi değil dilediklerini hidayete sevkeder. İlâhî hidayet, Allah'ın dilemesine bağlıdır. O dilerse hidayet hali gerçekleşir.

"Âyette, hidayeti bulanlar tekil, sapıtanlar ise çoğul olarak zikredilmiştir. Bununla şu inceliklere dikkat çekilmiştir: Hid"yete ulaşanlar, yolları bir olduğu için tek bir şahıs gibidir. Sapıtanlar ise böyle değildir; sapıklık çok çeşitlidir. Allah'ın hid"yet ettiği kimse için, 'İşte doğru yolu bulan odur' diyerek yetinilmesi, hidayet olayını yüceltmek ve onun bizâtihi yüksek bir kemal ve büyük bir fayda olduğuna dikkat çekmek içindir. Eğer bir insan için hidayetten başka hiçbir nimet olmasa, bu ona yeterli olurdu. Şüphesiz hidayet, ahiret nimetlerini elde etmeyi gerektirir ve kulun ebedî saadete ulaşacağının alametidir." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

175-178. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü insanlar içinde en şiddetli azaba uğrayacak kimse, ilmi kendisine bir fayda vermeyen âlimdir."[237]

Faydalı ilim, beraberinde haşyet, murakabe, yüce Allah'ı tâzim ve hakkı yüceltme bulunduran, ayrıca sahibine zühd, cömertlik, tevazu ve inkisar halini temin eden ilimdir. Bu ilim, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye vesile olan özel tevhid ilmidir.

---

[237] Taberânî, *es-Sağîr*, nr. 508; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/185.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz fakat onları terkedip sıyrılan kimse ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ ona, âyetlerini verdiğini zikretmiştir; eğer kendisine müşahede yakınlığını verseydi, ondan yüz çevirip gitmezdi. Hiç şüphesiz Allah'ı gören kimse, O'nu sever; seven O'nunla ünsiyet eder, başkasından kaçar. Bundan anlaşılan şudur: O kimse, Allah'ın delillerini elde etmekle istidraca düşmüştür. Cenâb-ı Hakk'ın onun dinden döndüğünü, hevâsına tâbi olduğunu ve kelimi Hz. Musa'ya düşmanlık yaptığını haber vermesi, bunun bir istidraç olduğunu tasdik etmektedir. Allah Teâlâ âyetinde, *'O hevâsına uydu ve azgınlardan oldu'* buyurmuştur. Eğer bu kimse, Allah'ın sevgisinin tadına varsaydı O'ndan başkasına iltifat etmezdi. O, ezelde tuzağa düşeceği yazılmış ki bu hal başına geldi ve ebedî âleme o hal içinde gitti. Kerametler, ezelle ebed arasında kulları imtihan için verilir. Ezelde verilen asıl hükmün yanında, sonradan meydana gelen ârızî ve geçici şeylere itibar edilmez."[238]

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ'*da der ki:

"Bel'am'a Allah Teâlâ'nın kitabından ilim verilmişti, fakat o, hevâsına tâbi olup şehvetlerine saplandı, bundan dolayı köpeğe benzetildi. Yani şöyle denilmek isteniyor: Ona hikmet verilse de verilmese de o hep şehvetleri peşinde nefes tüketir."

O adamın kıssasının zikredilmesinde, bu ümmetin âlimleri ve salihleri için bir uyarı vardır.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Kimin nefsi şehvetlere dalar ve ona galip gelerek taatlere yönelmesine engel olursa onun tedavisi şu iki şeyledir: Birincisi, bu kul, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği iman ve İslâm nimetini hatırlamalı, bu nimeti elinden kaçırmamak için onu şükür bağı ile bağlamalıdır. İkincisi de gece gündüz yalvarıp yakararak Allah'a yönelmelidir. Özellikle ramazan ayında, kabul edileceğini ümit ederek, 'Allahım beni kurtar, beni kurtar!' diye dua etmelidir. Eğer bu iki şeyi ihmal ederse şekavetten (kötü hal ve âkıbetten) kurtulamaz." Hazretin sözünü mana olarak naklettik; çünkü sözün üzerinden çok zaman geçti. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[238] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/496.

Sapıklık ve Hüsrana Düşenlerin Alameti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, sapıklık ve hüsrana düşen kimselerin alametini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا
وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُو۬لٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ
بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ۝١٧٩

179. ***Andolsun ki biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, fakat onlarla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla*** *(Hakk'ın delillerini)* ***görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla*** *(hak sözü)* ***işitmezler. Onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkın ve aşağı haldedirler. İşte onlar, gerçekten gafil kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık."* Ezelde onların cehennemlik olduklarını yazdık; onlar cehennem ehlinin grubunda olanlardır. Bu konudaki bir hadis-i şerifte Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bunlar cennete giderler, hiç aldırış etmem. Şunlar da cehenneme giderler, ona da hiç aldırış etmem."[239]

---

[239] Ahmed, *Müsned*, 4/176; 5/239; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 338; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2143; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 174, 209; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/186.

Cenâb-ı Hak, sonra onların alametlerini zikrederek şöyle buyurdu:

"Onların kalpleri vardır, fakat üzerlerine perdeler çekildiğinden *onlarla* öğüt ve uyarıları *anlamazlar. Onların gözleri vardır, fakat onlarla* birliğimizin delillerini ve kudretimizin kemalini *görmezler;* onlara ibret nazarıyla bakmazlar. *Onların kulakları vardır, fakat onlarla* âyet ve öğütleri *işitmezler;* kendilerini derin düşünceye sevkedecek şekilde dinlemezler. *Onlar,* bunca hakikatleri anlamama veya görmeme konusunda *hayvanlar gibidirler."*

Yahut onlar, bütün himmet ve dikkatlerini yeme içme gibi geçim sebeplerine bağlama konusunda hayvanlar gibidirler. Tek dertleri karınları ve şehvetleridir.

"Hatta *onlar, hayvanlardan da şaşkın ve aşağı haldedirler.* Çünkü hayvanlar kendilerine fayda veren şeyin peşine düşer, zarar veren şeyden kaçarlar. Onlar ise inadına ateşe atılırlar. Ayrıca hayvanlardan mükellefiyet kaldırılmıştır, azap görmeyeceklerdir; kâfirler ise böyle değildir, onlar hem mükelleftirler hem de azap göreceklerdir. Bir başka durum şudur: Hayvanlar, istenilen hedefe göre bir dereceye kadar eğitilip terbiye edilebilirler; kâfir ise sürekli isyan halindedir.

"İşte onlar, tam manasıyla gaflete dalmış *gafil kimselerdir."*

179. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ateş iki kısımdır; biri maddi, diğeri manevidir. Aynı şekilde cennet de maddi ve manevi olarak iki kısımdır. Maddi ateş, bedenlere azap etmek içindir; manevi ateş ise ruhlara azap etmek içindir.

Maddi cennet, bedenler içindir; manevi cennet ise ruhlar içindir. Maddi ateş (cehennem) bilinmektedir. Manevi ateş, kalbin Cenâb-ı Hak'tan bağının kesilmesi ve manevi perdelenme gamı içinde kalmasıdır. Bu halde olanlar, gaflet ehli kimselerdir. Cinlerden ve insanlardan böyle olanlar çoktur. Onların, tevhidin manalarına dalan bir kalpleri, ibret nazarıyla bakan gözleri, öğüt ve uyarıları işitecek kulakları yoktur. Onlar, ancak hayvanlar gibidir; şu kadar var ki Allah onları müslüman ismiyle ve resmiyle hayvanlardan üstün yapmıştır.

Maddi cennet, ahiretteki sonsuz nimetlerin sunulduğu yerdir; manevi cennet ise marifetullah cennetidir. Allah bu marifet cennetini, ilâhî nurlar ve sırlar içinde yüzen kalpler, ibret ve feraset nazarıyla bakan gözler için hazırlamıştır. Onlar, nihayet kahhâr ve tek olan yüce Allah'ın nurlarını müşahede ederler. O marifet cenneti, öğüt ve uyarıları hakikatiyle işiten, işittiği hikmet ve sırları alıp anlayan, duyup kavrayan kulaklar için hazırlanmıştır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Esmâ-i Hüsnâ ile Dua

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, isimleriyle yüce zatını tanıtarak şöyle buyurdu:

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَاۖ وَذَرُوا الَّذٖينَ يُلْحِدُونَ فٖٓي اَسْمَٓائِهٖۜ
سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

180. ***En güzel isimler Allah'ındır; onlarla kendisine dua edin. Onun isimleri hakkında haktan sapanları terkedin. Onlar yapmakta olduklarının cezasını çekeceklerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"En güzel isimler Allah'ındır; onlarla kendisine dua edin."*

Bunlar, doksan dokuz isimdir. Âyet şu manaya da gelir: Allah'ı bu güzel isimlerle isimlendirin."

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin manası, O'nu bu isimleriyle isimlendirin, demektir. Âyet, bu isimlerden herhangi birini Allah için kullanmanın serbest olduğunu gösterir. Allah Teâlâ için Kur'an'da ve Sünnet'te gelen isimleri kullanmak, bütün âlimlerin ittifakı ile câizdir. Kur'an'da ve Sünnet'te gelmeyen fakat Cenâb-ı Hakk'a övgü ifade eden ve bir şüpheye sebep olmayan isimlere gelince, bunları Allah için kullanma konusu ihtilaflıdır. Ebû Bekir b. Tayyib, bu tür isimlerin Allah için kullanılması câizdir derken, Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî ve diğerleri bunu menetmişler, Allah Teâlâ'nın isimlerinin Kur'an ve Sünnet'te öğretildiği şekliyle tesbit edileceğini söylemişlerdir. İmam Tirmizî'nin rivayet ettiği hadis-i şerifte doksan dokuz ism-i şerif sayılmıştır."[240]

Hadis âlimleri, bu hadisin Ebû Hüreyre'ye [radıyallahu anh] ait bir haber mi yoksa Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait bir hadis mi olduğu hakkında ihtilaf etmişse de sahih hadis kitaplarında şöyle geçmektedir:

"Allah Teâlâ'nın yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır; kim onları (hepsine iman ederek) sayarsa cennete girer."[241]

Hadisin metinde "Kim onları ihsâ ederse..." lafzı geçmektedir. Buradaki "ihsâ"nın ne olduğu hakkında da farklı görüşler dile getirilmiştir. "İhsâ"nın ezberlemek, manasında olduğunu söyleyenler olduğu gibi; bu isimlerin anlamını bilmek, onlarla ahlâklanmak, dua ve tevessül etmek yahut müşahede ile hakikatine ermek diyenler de olmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu hadis-i şerifin mevkuf olması Ebû Hüreyre'nin kendisine ait bir haber olması cidden çok uzak bir görüştür; çünkü bu, âyet ve hadise dayanmadan şahsî görüşüyle bir şey söylenecek bir konu değildir.

Âyetin iniş sebebi: Ebû Cehil, sahabeden birinin Kur'an okumasını işitti. Okuyan zat bazan Allah diye zikrediyor, bazan da Rahmân diye zikrediyordu. Bunu gören Ebû Cehil, "Muhammed, ilâhının bir olduğunu söylüyor; halbuki bu kimse birçok ilâha ibadet yapıyor!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi ve bu pek çok ismin tek bir ilâha ait olduğunu açıkladı.

Allah Teâlâ'nın isimlerinin en güzel olması, onlarda yüce Mevlâ'yı övme ve yüceltme manası olmasındandır.

---

[240] bk. Tirmizî, Daavât, 82; Hâkim, *Müstedrek*, 1/16; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 808.

[241] Buhârî, Daavât, 76; Müslim, Zikir, 5-6; Tirmizî, Daavât, 82.

Âyetin, *"Onlarla dua edin"* kısmına, her biri ile Allah'a tevessül edin, onları vesile edinip Allah'tan isteyin, manası da verilmiştir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurur: *"Onun isimleri hakkında haktan sapanları,* kemal-i edepten ayrılanları *terkedin."*

Allah'ın isimleri hakkında haktan sapanlar bunu birkaç türlü yaparlar: Bazıları isimleri hepten yok sayar, bazıları onun bir kısmını inkâr eder, bazıları kendi kafasına göre Allah'ın isimlerine isim ekler. Bu ilave isimler de, ya zat-i bâri hakkında bir noksanlık şüphesi uyandırır ya da yüce Allah'ın şanına layık olmayan bozuk bir mana taşır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette yasaklanan ilhad, doğru ve hak yoldan uzaklaşmaktır. Bu da iki şekilde olur: Ya isimlere ilave yapılır veya noksanlaştırmaya gidilir. Yüce Allah'ı varlıklara benzetenler, ilâhî isimlere yeni isimler ilave ederek haktan saptılar; isimleri iptal edenler de onlarda noksanlaştırma yaparak haktan saptılar."[242]

Beyzâvî demiştir ki: "Allah'ın isimleri konusunda hak yoldan sapanların verdiği isimleri terkedin; onlar, Allah'a, Kur'an ve Sünnet'in bildirmediği ve izin vermediği isimleri verirler. Çünkü çok defa verdikleri isimler, yüce Mevlâ'nın şanına yakışmayan bozuk bir mana şüphesi taşır. Mesela onların, Allah için, 'Ey ikram ve ihsan babası! Ey en parlak yüz sahibi!' demeleri böyledir.

Bir diğer mana: Allah'ın kendisi için verdiği ismi inkâr etmelerini ciddiye almayın. Mesela onlar, 'Biz ancak Yemâme'nin rahmânını tanırız' derler, bununla yalancı peygamber Müseylime'yi kastederler.

Bir diğer mana: Onların Allah'ın ismini değiştirip yeni isimler türeterek onları putlarına isim olarak vermesini terkedin, bu konuda onlara uymayın.

Bir diğer mana: Onlardan yüz çevirin, kendileriyle konuşmayın."[243]

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin manası hakkında şöyle denmiştir: Onları terket, kendileriyle mücadele etme ve onlara saldırma! Bu manaya göre âyet, cihad âyeti ile mensuh olmuş yani hükmü kaldırılmıştır. Şöyle de denmiştir: Âyetteki *'Onları terket"* ifadesi, bir azap vaadi ve tehdittir. Bu, *'Yalancıları bana bırak'* (Müzzemmil 73/11) âyeti gibidir. Âyetin zâhirinden anlaşılan budur."[244]

---

[242] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/277.

[243] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/368.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Bu mana daha uygundur; hemen peşinden gelen şu âyet de bunu desteklemektedir:

"*Onlar*, haktan sapma ve diğer işlerden *yapmakta olduklarının cezasını çekeceklerdir.*"

180. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuşeyrî, esmâ-i hüsnâ hakkında açıklamalarda bulunduktan sonra demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, kullarına isimlerini bildirdi; bundan sonra kullar onları söz olarak zikrettiler. Allah zatını yüce tuttu. Akıllar her ne kadar safileşseler de zat-ı bârinin hakikatini anlamak için fazla ileri gidemez. Çünkü hakikatler ortaya çıktığında, akıllar hayret perdesi ile perdelenmiş olduğundan, aklın Allah Teâlâ'yı müşahede halleri içinde hakkı ihata etmeye yönelmesi ve bunu talep etmesi câiz olmaz. Cenâb-ı Hak, yücelik sıfatlarını hak etmede çok yücedir; hakikatine ulaşılamaz. O, her şeyi ile tektendir."[245]

Allah Teâlâ'nın bütün güzel isimleri insanda tecelli eder. Bu tecelliler insana, bazan tek tek, bazan toplu halde gelir. Kişi ârif olunca, bütün bu tecelliler tek şahısta toplandığı da olur. Öyle ki ârif, her bir ism-i ilâhî ile insanî kapasitesi ölçüsünde ahlâklanır. Şu kadar var ki ondaki tecelliler de farklı farklı olur. Ârif bazan Melik ve Kuddûs isimlerinin tecellisine mazhar olur; bazan Rahmân ve Rahîm isimlerinin tecellisine mazhar olur. Diğer isimlerin tecellisi de böyledir. Biz, ilâhî isimlerle tevessül etmenin, ahlâklanmanın ve onların hakikatine ermenin nasıl olduğunu *el-Fâtihatü'l-Kebîr* adlı şerhimizde[246] açıkladık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[244] İbn Cüzey, *el-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/314.

[245] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/277.

[246] İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh] bu eseri, *el-Bahrü'l-Medîd*'den önce yazmıştır.

Ümmet-i Muhammed'in Arasındaki Hidâyet Rehberleri

Cenâb-ı Hak, daha önce Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kavmi içindeki seçkin kulları zikretmişti; burada da bu ümmet-i Muhammed'in içindeki seçkin kulları zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

181. ***Yarattığımız kullar içinde, daima hakka sevkeden ve hak ile adalet üzere hüküm veren bir taife bulunur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yarattığımız kullar içinde, daima hakka sevkeden ve hak ile adalet üzere hüküm veren*; hüküm ve kararlarında adaletle hükmeden *bir taife bulunur."*

Rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bu âyet, sizin içindir (sizin içinizdeki hak adamlarını anlatıyor); bunun bir benzeri de Musa'nın kavmi için geçmişti."[247]

Beyzâvî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, sapıtan ve hak yoldan bâtıla yönelen bir grup insanı cehennem için yarattığını belirttikten sonra, aynı şekilde hakka sevkeden ve işlerinde adaletle hükmeden bir grup insanı da cennet için yarattığını belirtti. Bu âyet, fıkıhta icmânın sıhhatine bir delil görülmüştür. Çünkü âyetin muradı, her devirde bu sıfatta bir grubun bulunacağıdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu görüşü desteklemektedir.

'Ümmetimden bir grup, Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar hak üzere bulunmaya (hakkı tatbik etmeye) devam edecektir.'[248] Hadis her devirde böyle bir grubun bulunacağını ifade etmektedir. Eğer bu grubun varlığını

---

[247] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/600 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/617.

[248] Buhârî, İ'tisâm, 10; Müslim, İmân, 247, İmâre, 170; Ahmed, *Müsned*, 5/34.

sadece Resûl-i Ekrem'in devrine veya başka bir devre has gösterseydi, bunu zikretmenin bir faydası olmazdı. Bu, malumdur."[249]

181. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın halkı hidayet yoluna sevk için yarattığı bu grup, hak üzere yaşamaya devam eden gruptur. O, bütün farklı ilim ve sınıflarıyla müttaki âlimlerle ârif velilerden oluşan gruptur.

Âlimler, insanları şeriatın hükümlerine sarılmaya ve onu güzelce yerine getirmeye sevkeder; ârif veliler ise halkı hakikati elde etmeye ve onun zevkine varmaya sevkeder.

Âlimler, Allah'ın hükümlerine çağırır; ârifler ise Allah'ın zatını tanımaya çağırır.

Âlimler, halkı zâhirinde yapılan amellerin ıslahına, ârifler ise iç âlemin ıslahına çağırır.[250]

Bunların her biri ancak diğeri ile ayakta durur. Bâtınî ilimden yeterince payı olmayan kimse, fıska düşer; zâhirî ilimden yeterince payı olmayan kimse de bilmeden dinden çıkar.

Tevbe sûresinin 122. âyetinin tefsirinde inşallah âlimlerle âriflerin Allah katındaki derecelerini izah edeceğiz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hakkı Yalanlayanların Acı Durumu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, önceki âyette anlatılan durumun zıddını zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَۚ ﴿١٨٢﴾
وَاُمْلٖي لَهُمْۜ اِنَّ كَيْدٖي مَتٖينٌ ﴿١٨٣﴾

---

[249] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 1/368-369.

[250] Âlimle ârifin farkı hakkında geniş açıklama için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 259 (Beyrut 2000).

182. ***Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri şekilde yavaş yavaş helâke götüreceğiz.***

183. ***Onlara mühlet veririm. Şüphesiz benim tuzağım (yakalayışım) çok kuvvetlidir.***

Tefsir

İsidracın aslı, yavaş yavaş yükseltmek ve veya alçaltmaktır. Âyetin manası, onları azar azar helâke sevkederiz, demektir.

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "*Âyetlerimizi yalanlayanları,* isimlerimiz hakkında haktan sapanları, kendilerini ne yapacağımızı *hiç bilmeyecekleri şekilde yavaş yavaş helâke götüreceğiz.*"

Bu şöyle olur: Allah Teâlâ onlara bolca nimetler verir; onlar da bunun Allah'tan bir lutuf olduğunu zannederler, azgınlıklarını artırır ve taşkınlıklara dalmayı çoğaltırlar; nihayet onlara ilâhî azap hak olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlara mühlet veririm.*" Yani kendilerine hemen azap etmeyip bir müddet süre tanırım.

Bir diğer mana: Onların malını, evladını, güç ve sayılarını artırırım; sonunda onları ansızın yakalarım.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz benim tuzağım çok kuvvetlidir.*" Yani yakalayışım çok şiddetlidir. Allah, bu hale bir tuzak dedi; çünkü onun zâhiri ihsan, iç yüzü hızlân yani rahmetten mahrumiyettir.

182-183. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyh Zerrûk [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İstidraç, ihsanın içinde mihneti gizlemektir. Kula verilen nimet, onun hiç haberi olmadan yavaş yavaş elinden alınır. Allah Teâlâ, 'Biz onları bilmedikleri şekilde helâke yaklaştırırız' buyurmuştur."

Şu halde istidraç, kâfirlere has bir durum değildir, tam aksine o, müminlerin avamı ve havassı için olabilecek bir durumdur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hakk'ın sana ihsanı mevcutken günaha devam etmenin senin için bir istidraç olmasından kork! Âyette, 'Biz onları bilmedikleri şekilde helâke yaklaştırırız' buyrulmuştur."

Sehl b. Abdullah [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz onlara bir taraftan nimetleri yağdırırız, fakat diğer yandan bu nimetlere karşı şükrü unuttururuz. Onlar nimetlerle huzur bulup kalplerini ona bağlayarak nimeti vereni göremeyince azapla yakalanırlar."

İbn Atâ [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Onlar ne zaman yeni bir günah işlerlerse biz onlara yeni bir nimet veririz ve kendilerine bu hatalarından dolayı istiğfar etmeyi unuttururuz."

Şeyh İbn Abbâd[251] [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Nimetlerle istidraca düşmekten korkmak, müminlerin sıfatıdır. İsyana devam etmekle birlikte Allah'ın azabından korkmamak kâfirlerin özelliğidir.

Denir ki: Şu haller istidraca düşmenin işaretleridir: Kendisine verilen mühlet içinde haline aldanıp kötülüklere dalmak, azabının tehir edilmesini Allah'a vuslatı hak ettiğine yormak. Bu, gizli bir tuzaktır. Allah Teâlâ, *'Biz onları bilmedikleri şekilde yani hiç hissetmedikleri bir halde helâke yaklaştırırız'* buyurmuştur. Bu şöyle olur: Allah onların kalbine kendilerinin bir şey olduğu ve iyi halde bulunduğu zannını atar; halbuki onlar öyle değildir. Bu şekilde kendilerini yavaş yavaş helâke yaklaştırır; sonunda onları âniden yakalar. Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

'Kendilerinde yapılan uyarıları unuttuklarında ...' Âyetin bu kısmı, onların gördükleri şiddetli sıkıntıdan sonra isyan ve hakka muhalefet ettiklerine işaret etmektedir. Âyet şöyle devam ediyor: *'Onlara her şeyin kapısını açtık'* Onlara, afiyet ve rahatlık sebeplerini hazırladık. *'Ken-*

---

[251] İbn Abbâd'ın tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefzî er-Rundî olup Şâzelî şeyhlerindendir (v. 792/1390). İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem'i* üzerine *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Ataiyye* adlı bir şerhi vardır. İbn Abbâd, *Hikem'i* ayrıca manzum olarak da şerhetmiştir. *er-Resâilü'l-Kübrâ* adlı eseri de meşhurdur (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/675; Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267).

dilerine verilen şeylerle ferahladıklarında' yani dünyevî haz ve nimetlerle sevindiklerinde ve onlardan bize dönerek nimetlere şükretmediklerinde, *'Kendilerini âniden yakaladık; o anda ümitsiz kaldılar'* (En'âm 6/44). Yani Allah'ın rahmetinden ümitlerin kesip tam bir ümitsizliğe düştüler."

Tefekküre Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra onları tefekküre teşvik ederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾ أَوَلَمْ
يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ
وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ
﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

184. ***Onlar hiç düşünmediler mi ki arkadaşlarında (Muhammed'de) bir delilik yoktur; o ancak apaçık bir uyarıcıdır.***

185. ***Göklerin ve yerin sırlarına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? Peki, onlar Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?***

186. ***Allah kimi şaşırtırsa artık onu hidayete ulaştıracak kimse yoktur; Allah onları azgınlıkları içinde şaşkın halde bırakır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: *"Onlar,* Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali ve işi hakkında *hiç düşünmediler mi? Düşünselerdi arkadaşlarında* yani Muhammed'de [sallallahu aleyhi vesellem] *delilikten bir eser olmadığını yakînen anlarlardı."*

Rivayet edildiğine Hz. Peygamber, yakın akrabalarını uyarma emrini alınca, Safâ tepesine çıktı, Kureyş'i boy boy çağırdı; onları uyarıp Allah'ın azabından sakındırdı. İçlerinden biri (Ebû Leheb), "Gerçekten bu arkadaşınız delidir; sabahtan akşama kadar bağırıp duruyor!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.[252]

Âyet şöyle bitiyor: "*O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.*" Yani uyarısı apaçıktır, yaptığı işi ortadadır; hali, görene gizli değildir.

Peşinden gelen âyet şöyle uyarıyor: "*Onlar, göklerin ve yerin sırlarına,* yani onlardaki azamete ve onlardaki hayret verici sanat eserlerine ibret nazarıyla *bakmadılar mı? Onlar ayrıca Allah'ın yarattığı her şeye ibret nazarıyla bakmadılar mı?*" Allah'ın yaratmış olduğu ve sayı ile ifade edilemeyecek kadar çok olan şeyleri görmediler mi? Önlerindeki bunca eşyaya ibret nazarıyla bakabilselerdi her şey onlara, bütün bunları yoktan var edenin sonsuz kudretini, birliğini, onların sahibinin azametini, O'nun her şeyi nasıl hikmetle çevip çevirdiğini gösterir; böylece Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) onları davet ettiği gerçeklerin hak olduğu ortaya çıkardı.

"*Onlar ecellerinin de yaklaşmış olabileceğine,* ölüm vakitlerinin yaklaşmış olduğunu *düşünmediler mi?*" Düşünselerdi, kendilerine âniden ölüm gelmeden ve azap inmeden hakkı öğrenmek için acele ederler, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak işlere yönelirlerdi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Peki, onlar,* her şeyi en güzel şekilde açıklayan *Kur'an'a iman etmezlerse ondan sonra hangi söze inanacaklar?*" Sanki bu âyet onların önüne bunca delil konduktan ve kendilerine tefekkür yolu gösterildikten sonra, kalplerinin mühürlendiğini ve inkâra saplanıp kaldığını haber vermektedir.

Âyetin bu kısmı, "*Onlar ecellerinin de yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?*" kısmına bağlanmıştır. O zaman şöyle denilmiş olur: Belki de onların eceli yakındır; hal böyle iken onlar hâlâ Kur'an'a iman etmede acele etmiyorlar. Onun bu kadar açık delillerinden sonra, daha neyi bekliyorlar? Eğer onlar Kur'an'a iman etmezlerse iman etmelerini ondan daha fazla hak eden hangi söz vardır? Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

---

[252] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 10/602; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/618.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra onların işinin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"Allah kimi şaşırtırsa asla onun için doğru yolu gösterecek kimse bulunmaz; kimse onu doğru yola ulaştırmaya güç yetiremez. *Allah onları azgınlıkları içinde şaşkın halde bırakır."*

184-186. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kullarını kâinat ve varlıklar üzerinde tefekkür etmeye ve onlardan ibret almaya irşad etmektedir. Bu konudaki açıklama Âl-i İmrân sûresinin 90. âyetinde geçmişti. Cenâb-ı Hak burada, delil çıkarmak isteyenlere bunun nasıl olacağını öğretti. Şöyle ki:

Hakikati öğrenmek isteyen bir insan, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) işine, onun elinde zuhur eden mucizelere ve hârikulâde işlere bakar. Bu mucizelerin en büyüğü yüce Kur'an'dır. O ayrıca, Resûlullah'ın okuma ve yazma bilmeyen bir ümmî iken, ilim ve hikmet ehli bir kimseden hiç ders almamışken, kendisine Allah tarafından verilen ledünnî ilimleri ve rabbânî sırları düşünür. Onun haber verdiği geçmiş ümmetlerin kıssalarına ve önceki şeriatlara bakar ve anlar ki onun üzerine marifet güneşi doğmuştur; fikrine boş vehim karışmamış, gönlüne kötü düşünce gelmemiştir.

Sonra insan, göklerin ve yerin hakikatini, bunların içinde bulunan çeşit çeşit ilâhî sanatları ve yaratılmış acayip varlıkların sırlarını tefekkür eder. Böylece her şeyde, onları yoktan var eden ve her şeye gücü yeten yüce yaratıcının varlığını kesin olarak anlar. Bu, kendisini delil ihtiyacından kurtaracak bir kâmil şeyh bulamadığı zaman böyledir. Eğer insan kâmil bir şeyh bulursa üzerine irfan güneşi doğmuş olacağından ve ayrıca kâmil şeyh kendisini hakkı müşahede ve görme fezasına çıkaracağından, bütün bunlardan kurtarır, onun her varlık üzerinde tefekkür etmeye ihtiyacı kalmaz.

Kıyametin Vakti

Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"Onlar ecellerinin de yaklaşmış olabileceğini düşünmediler mi?"* âyetiyle kendilerini korkuttuğu kıyamet gerçeğini zikrederek şöyle buyurdu

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪يۚ لَا يُجَلّ۪يهَا
لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَۜ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةًۜ يَسْـَٔلُونَكَ
كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

187. ***Sana saatin (kıyametin) ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbim'in katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz." O (kıyamet) göklere ve yere ağır geldi. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu bilip de gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; fakat insanların çoğu bilmezler."***

Kıyamete saat denmesi, hesabının süratli olmasından ve çok süratli vuku bulmasından dolayıdır. Bir âyette şöyle buyrulmuştur: *"Saatin (kıyametin) işi, bir göz yumup açma süresincedir yahut ondan da kısa bir süredir."* (Nahl 16/77).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, Kureyş *sana, saatten* yani insanların hesap için kabirlerinden kalkacağı vakitten, onun ne zaman gerçekleşeceğinden *soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır.'* O, kıyamet saatiyle ilgili ilmi kendine saklamıştır, onu ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber bilebilir. *Onun meydana geliş vaktini O'ndan başkası açıklayamaz."* Burada verilmek istenen mesaj şudur: Onun gizliliği vuku bulana kadar devam eder.

"O kıyamet olayı, dehşetinden dolayı *göklere ve yere,* onlardaki meleklere, insanlara ve cinlere *çok ağır gelirdi."* Bununla sanki onun gizli olmasının hikmetine işaret edilmiştir.

Bir diğer mana: Kıyamet, göklerin ve yerin bizzat kendisine ağır gelmiştir, çünkü kıyametle onların şekil ve halleri değişecektir.

"O size ansızın gelecektir." Hiç beklenmeyen bir anda gaflet halindeyken vuku bulacaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] konuyla ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet insanları bir anda bastırıp yakalar. Bir adam havuzunu tamir ederken kıyamete yakalanır. Bir adam koyunlarını sularken, bir diğeri pazarda malını satarken, bir başkası terazisini indirip kaldırırken kıyamet kopar."[253]

Burada anlatılan kıyamet hali, canlıların dehşetten bayılacağı sura birinci üfürülme anıdır. Asıl kıyamet ondan sonra kopar ve onun hemen peşinden gerçekleşir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sanki sen onu bilip de saklıyormuşsun gibi sana soruyorlar."* Sanki sen onun vaktini öğrenmek için ısrar edip öğrenmişsin de onlardan saklıyorsun gibi, sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Durum onların zannettiği gibi değildir.

Bir diğer âyette şöyle buyrulmuştur: *"Sen nerede onun bilgisi nerede!"* (Nâziât 79/43). Denilmiştir ki: Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu konu üzerinde çok durup hakkında soru sormasına hayret ifade etmektedir. Demek isteniyor ki: Onun bahsi ve hakkında soru sorma konusunda senin böyle meşgul olman niyedir? O âyet, buradaki âyetle çelişmez. Çünkü bu âyetle oradaki ikazdan kurtulmuş oldu. Hem bu âyet ondan sonra inmiştir.

Âyetteki, "hafiy" kelimesinin, sevgi, lutuf ve şefkat manası da vardır. Buna göre mana şöyle olur: "Sanki sen kendilerine çok yakın ve düşkünmüşsün gibi, Kureyş sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyor." Rivayet edildiğine göre Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[253] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 10/610; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/619.

"Bizimle senin aranda bir akrabalık var; bunun hatırına bize söyle, kıyamet ne zaman kopacak?" dediler. Cenâb-ı Hak da ona şöyle buyurdu:

"De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır", onu Allah'tan başkası bilmez, *fakat insanların çoğu,* kıyametin bilgisinin Allah katında olduğunu, O'nun bu ilmi mahlûkattan kimseye vermediğini *bilmezler."*

187. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yakîn nuru kalpte parlayınca, gelecekteki işler sanki olmuş gibi görülür, gaip olan hazırdaki gibi bilinir, daha sonra gerçekleşecek şeyler (ahiret) hemen olmuş gibi (dünyada) değerlendirmeye alınır.

Yakîn ehli büyük zatlar, ileride olacak şeylere öncelik verdiler; hesaba çekilmeden önce nefislerini hesaba çektiler, amelleri tartılmadan önce dünyada kendileri onu tarttılar, doğru yolda seyrü sülûk ederek sıratı geçtiler, nimet cennetlerine girmeden önce marifet cennetlerine girdiler. Ölüm onlar için ancak, bir halden diğerine, bir makamdan ötekine, aldanış yurdu dünyadan huzur ve sükûn yurdu ahirete bir intikal oldu.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Şayet yakîn nuru kalbinde parlasaydı, ahireti sana, bir adım atıp gitmekten daha yakın bulurdun ve dünyanın güzelliklerinin de fâni olduğunu görürdün."

Şeyh İbn Abbâd (kuddise sırruhû) demiştir ki: "Yakîn nuru ile bütün işlerin hakikati olduğu gibi görünür; hak hak olarak bâtıl da bâtıl olarak ortaya çıkar. Ahiret hak, dünya bâtıldır (boştur). Bir kulun kalbinde yakîn nuru parlayınca, daha önce gayb olan ahiret, önündeymiş gibi hazır olur; sanki o hiç kaybolmayacak bir yer gibi karşısında durur; öyle ki onu bir adım atarak gitmekten daha yakın bulur. Bu şekilde onun yanında ahiretin gerçekliği ortaya çıkar. O, önünde hazır olan dünyaya bakar; onu ışığı sönmüş, güzelliği solmuş, süratle yok olmaya yüz tutmuş bir vaziyette görür. Daha önce hep gözünün önünde tutarken, artık gözünden ve gönlünden silinip kaybolur. Dünyanın bâtıl ve boş olduğu ortaya çıkar. Hatta sanki hiç yok gibi olur. Kalpteki bu yakînî nazar ve derin tefükkür ona, gönlünü dünyadan çekip süslerinden uzaklaşmasını, ahirete yönelip ona hazırlanmasını gerektirir. Kulun kalbinde bu duygu ve şuurun bulunması, kalbinin yakîn nuru ile aydınlandığının alametidir. Nitekim bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Nur kalbe girince, göğüs açılır ve genişler" buyurdu. Sahâbe-i kirâm,

"Yâ Resûlallah, bunun alâmeti var mıdır?" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

"Evet vardır; onun alameti, bir aldanma yurdu olan dünyadan gönlünü çekmek, ebediyet yurduna (ahirete) yönelmek ve ölüm gelmeden ona hazırlanmaktır."[254]

Nur kalbi aydınlatınca, kulun şehvetleri ölür, nefsinin çirkin arzuları çekilip gider; bundan sonra nefis ona kötülüğü emretmez, ondan haram bir şeyi yapmayı istemez. Onun tek himmeti hayırlara koşmak, bütün vakit ve saatlerini bir ganimet bilip hayır üzere değerlendirmek olur. Bu hal, ecelin âniden geleceğini ve salih amelin kaçacağını bilen kimse için gerçekleşir. Hz. Hârise ve Hz. Muaz'ın [radıyallahu anhüm], şu haberleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

Hz. Enes [radıyallahu anh] der ki: Resûlullah Efendimiz, bir gün yolda yürürken, ensardan bir gençle (Hârise ile) karşılaştı. Ona,

"Hârise, nasılsın, ne halde sabahladın?" diye sordu. Hârise,

"Gerçek bir mümin olarak sabahladım" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ne söylediğine iyi bak! Her sözün bir hakikati vardır; senin gerçek bir imana sahip olduğunun alameti nedir?" diye sorunca, Hârise [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, dünyadan gönlümü çektim (içimde dünya adına bir rağbet ve muhabbet kalmadı). Gecelerimi ibadetle, gündüzlerimi oruçla geçirmekteyim. Bu hal içinde sanki Rabbim'in arşını görüyorum. Yine cennetliklerin cennette birbirini ziyaret edişlerini, cehennemliklerin ise ateş içindeki feryat ve inleyişlerini görür gibiyim" dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[254] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/311; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 974; *Şuabü'l-İmân*, nr. 10552; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/219.

"Gerçeği tanıdın, ondan ayrılma, bu halinle sen gerçekten Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir müminsin " buyurdu.[255] Hadisin devamı da vardır.

Yine Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] naklediyor: Muâz b. Cebel, ağlar vaziyette Hz. Peygamber'in huzuruna girdi. Allah Resûlü ona,

"Ey Muâz, ne halde sabahladın?" diye sordu. Muâz,

"Allah'a inanan bir mümin olarak sabahladım" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Her sözü tasdik edecek bir delil bulunur; her hakkın bir şahidi vardır; senin sözünün doğruluğunu gösterecek delil nedir?" diye sordu. Muâz,

"Ey Allah'ın resûlü, ben sabaha çıktığımda asla akşama ulaşacağımı düşünmüyorum; akşama ulaşınca da sabaha çıkacağımı zannetmiyorum. Bir adım attığımda, ikinci adımı atmadan öleceğimi düşünüyorum. Ben sanki ahirette ümmetlerin hallerine bakıyorum; her ümmeti hesap yerinde diz çökmüş vaziyette, beraberlerinde peygamberleri ve Allah'tan başka taptıkları putları bulunur halde kitabına (amel defterine) çağırılırken görür gibiyim. Yine ben, cehennemliklerin azabını ve cennet ehlinin sevaplarını görüyor gibiyim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Gerçeği tanıdın; o hal üzere kalmaya devam et" buyurdu. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh İbn Abbâd'ın sözlerinin devamı için eserine bakınız.

Fayda ve Zarar Allah'tandır

Cenâb-ı Hak, bundan sonra peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], kıyamet saati ve benzerleri gibi, Allah'ın kendisine tahsis ettiği gayb ilmi konusundaki kusurunu itiraf etmesini emrederek şöyle buyurdu:

---

[255] İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 314; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 973; *Şuabü'l-îmân*, nr. 10590-10592; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/129 (nr. 20113); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/689-690 (Beyrut 1995); Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/57.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ
الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِۚ وَمَا مَسَّنِيَ السُّٓوءُۜ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ
وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ۟ ﴿١٨٨﴾

188. ***De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette hayrımı artırırdım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlara de ki: Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim."* Yani ben nefsime bir faydayı celbetme ve ondan bir zararı defetme gücüne sahip değilim; ancak bunlardan Allah benim için ne dilemişse onu yapabilirim. Bana hayrı da şerri de Allah öğretir; hayrı yapmaya ve şerden korunmaya beni O muvaffak eder. Bunda, kulluğu ortaya koyma ve gaybı bilme iddiasından uzak kalma vardır.

"Eğer ben gaybı bilseydim elbette hayrımı artırırdım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı." Şayet ben, zamanın şiddetli sıkıntıları ve tehlikeleri gibi, ileride karşılaşacağım gaybî işleri bilseydim, o şeyler başıma gelmeden önce, hayrımı artırıp şerden korunarak bir hazırlık yapardım; böylece bana hiçbir kötülük ve sıkıntı dokunmazdı.

"Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim." Yani ben ancak, inanan kimseleri Allah'ın azabıyla uyarmak ve rahmetiyle müjdelemek için gönderilmiş bir peygamberim; hiç şüphesiz benim uyarı ve müjdemden ancak inananlar fayda görür.

Bir diğer mana: Ben, bana muhalefet edenleri elim bir azapla korkutucu ve bana tâbi olanları ebedî nimetlerle müjdeleyici olarak gönderildim.

188. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulluk, başta cehalet ve her türlü noksanlığın bulunduğu bir mahaldir; rubûbiyyet ise ilim ve her tür kemâlâtın mahallidir. Kula gereken edeplerden biri de kendini tanıması ve haddini aşmamasıdır. Eğer ona kemâlât hallerinden bir şey gelirse o, Allah'tan gelmiştir. Şayet ona bir noksanlık ve kusur hali gelmişse bu, onun aslı ve tabii mahallidir; onu yadırgamamalıdır.

Şeyhlerimiz derdi ki: "Bizim ilmimiz, Rabbimiz'dendir; cehaletimiz ise aslımızdan ve faslımızdandır."

Şu halde kulun gayba ait ilimleri bilmeye yeltenmesi, fuzulî işlerin en büyüklerindendir. Bu aynı zamanda bütün gaybı bilenin nefretini celbeder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yaratılışın Aslı ve Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kulun noksanlığını ve cehaletini göstermek için onun yaratılışının aslını hatırlatarak şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ
اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفٖيفًا فَمَرَّتْ بِهٖۚ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ دَعَوَا
اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا
صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ فٖيمَٓا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

189. ***Sizi bir tek nefisten** (Âdem'den)* ***yaratan, ondan da kendisiyle huzur bulsun diye eşini** (Havva'yı)* ***yaratan O'dur. Eşi ile birleşince eşi hafif bir yük yüklendi** (hamile kaldı).* ***Onu bir müddet taşıdı. Yükü ağırlaşınca, Rab'leri Allah'a, "Eğer bize kusursuz sağlam bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız" diye dua ettiler.***

190. ***Fakat** (Allah)* ***onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği çocuk hakkında*** *(sonradan insanlar)* ***Allah'a ortak koştular. Allah onların ortak koştuğu şeyden münezzehtir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizi bir tek nefisten* Hz. Âdem'den [aleyhisselâm] *yaratan, ondan da* kendisi uyurken kaburga kemiğinden *zevcesi Havva'yı yaratan O'dur. Allah,* Hz. Âdem, *kendisine ısınıp muhabbet etsin diye Havva'yı yarattı.* Bu, bir şeyin kendi parçasından veya cinsinden huzur duyması şeklindeki oluşan bir sükûn ve huzurdur."

"Hz. Âdem, kendisine şehvet verilip *zevcesi ile birleşince o hafif bir yük yüklendi,* hamile kaldı. Bu hamilelik onun için çok hafif oldu; diğer hamilelerin karşılaştığı eziyet ve sıkıntıları çekmedi."

Bir diğer mana: Bu birleşme ile hafif bir yük yüklendi, yani şekillenme safhasından önce hafif bir nutfe yüklendi.

"*Onu, bir müddet,* doğum anına kadar *taşıdı.* Çocuk rahminde büyüyüp de *yükü ağırlaşınca,* Âdem ve Havva, *Rab'leri Allah'a şöyle dua ettiler: Eğer bize kusursuz,* bedeni *sağlam* ve düzgün, yaratılışı tam *bir çocuk verirsen muhakkak* bu yeni nimetine karşı *sana şükredenlerden olacağız.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Fakat Allah onlara sağlam ve kusursuz bir çocuk verince,* onların evlatları kendilerine verdiği *çocuk hakkında Allah'a ortak koştular.* Doğan çocuğa, Abdüluzzâ, Abdümenaf ve Abdüddâr gibi 'putların kulu' manasına gelecek isimler verdiler."

Bu âyet, ileride âdemoğulları arasında inkâra sapan ve şirke giren kimselerin hallerine ilişkin gaybî bir haber ihtiva etmektedir. Bu şirkin Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan meydana geldiğini söylemek sahih değildir; çünkü peygamberler bu tür günahlardan korunmuşlardır. Sahih olan görüş budur. Bazan sultan, çocuklarının yaptığı kusurlardan dolayı babalarını azarlar. Çocuklar sultana itaatten çıktıkları zaman, sultan, onların babasına, "Senin çocukların şöyle şöyle yaptı!" der. Bu, sultanların âdetidir. Âyette de böyle olmuştur.

Şöyle bir rivayet de vardır: Hz. Havva, hamile kalınca İblîs kendisine gelerek ona,

"Karnında ne olduğunu biliyor musun? O, bir hayvan yahut bir köpek olabilir! Hem onun nereden çıkacağını biliyor musun?" dedi ve onu bu konuda korkuttu. Sonra,

"Eğer beni dinleyip de ona 'Abdülhâris' ismini verirsen, onun sağ salim doğmasını temin ederim; şayet beni dinlemeyip söylediğimi yapmazsan onu öldürürüm!" dedi. İblîs'in melekler arasındaki bir ismi de Hâris'ti. Havva, İblîs'in söylediklerini Hz. Âdem'e haber verdi. Hz. Âdem ona,

"O bizi cennetten çıkaran düşmanımızdır, dediğini yapma" dedi. Hz. Havva, çocuğunu doğurunca, çocuk öldü. Sonra tekrar hamile kaldı. İblîs gelerek yine aynı şeyleri söyledi. Hz. Havva, onun söylediğini yapmadı; çocuğunu doğurunca, çocuk yine öldü. Peşinden üçüncü defa hamile kaldı ve yaşamasını isteyerek ona "Abdülhâris" (Hâris'in kulu) ismini koydu.[256]

İşte, "Kendilerine verdiği çocukta O'na ortak koştular" âyetindeki ortak koşma, bu isim vermeden ibarettir, başka bir şey değildir. Hele bu şirkte, onlar Allah'tan başkasına ibadet ettiler, manası hiç yoktur.

Birinci görüş, yani şirk koşan Hz. Âdem'in çocuklarıdır, görüşü daha sahihtir. Bunu üç yönden ispat edebiliriz:

Birincisi, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın şirkin azından ve çoğundan uzak kalması gereklidir; çünkü peygamberler şirkten uzaktırlar.

İkincisi, *"Allah onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir"* âyeti, bunu yapanların iki kişi değil çok kimseler olduğunu gösteriyor; bu da şirki koşanların onun çocukları olmasını gerektirir.

Üçüncüsü, az önceki rivayet ile hüküm vermek için onun sahih bir yolla nakledilmiş olması gerekir; bu mevcut değildir. Bu açıklamalar için İbn Cüzey tefsirine bakınız.[257]

---

[256] Rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/624; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/1632-1634 (Riyad 1997).

[257] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/316.

189-190. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kendisiyle sükûn bulması için zevcesini yarattı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Hz. Âdem [aleyhisselâm], cennette ancak Hak Teâlâ'nın tecellisini buldu; bu tecelli nurunun yoğunluğundan dolayı neredeyse eriyip yok olacaktı. Cenâb-ı Hak, onun, bu tecellinin ağırlığını kaldıramayacağını, zat-ı bârinin güzelliğinin nuru içinde eriyip gideceğini bildi. Zaten cennette olan her şey, bu nurun içinde kaybolmuş durumdaydı. Hz. Âdem için cennetteki bu güzelliğin yanında bir de ceberût ve melekûtun ziyası eklenince, tahammülü zor bir durum oldu. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, kendisiyle huzur ve sükûn bulsun diye, Hz. Âdem için, kendi vücudundan eşi Havva'yı yarattı; Hz. Âdem onunla meşgul olup ilâhî tecellilerin şiddetinden bir derece uzak kaldı. Sürekli ilâhî tecelliler altında olduğundan dolayı Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] de bazen, Hz. Âişe'ye, *'Benimle biraz konuş ey Hümeyrâ'* derdi. el-Vertecübî, sözüne şöyle devam ediyor:

"Âriflerden biri demiştir ki: Allah Teâlâ Havva'yı, Âdem kendisiyle huzur ve sükûn bulsun diye yarattı. Hz. Âdem, onunla sükûn bulması ve meşgul olması sebebiyle hakikatle muhatap olmaktan gafil kalınca, yasak ağaçtan yeme olayı başlarına geldi."[258]

Her kim Allah Teâlâ'dan başka biriyle sükûn bulursa bu huzur ve sükûnu onun için bir bela ve imtihan olur, kendisini marifet cennetinden çıkarır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şirk Bütün Kullara Haramdır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette insanlardan şirk koşan herkesi kınayarak şöyle buyurdu:

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ
نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾ وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْ

---

[258] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/501 (Beyrut 2008).

سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾
اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَٓاۘ اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَٓاۘ اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَٓاۘ
اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَاۜ قُلِ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

191. ***Onlar, hiçbir şeyi yaratamayan kendileri yaratılmış varlıkları*** *(Allah'a)* ***ortak mı koşuyorlar?***

192. ***Halbuki*** *(putların)* ***onlara bir yardımda bulunmaya güçleri olmadığı gibi, kendi kendilerine de yardım edemezler.***

193. ***Onları doğru yola çağırırsanız size uyamazlar; hem onları çağırsanız da, çağırmayıp sükût etseniz de sizin için*** *(sonuç)* ***birdir.***

194. *(Ey kâfirler!)* ***Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır.*** *(Eğer iddianızda)* ***doğru iseniz, onları çağırın da size cevap versinler!***

195. ***Onların yürüyecekleri ayakları, yoksa tutacakları elleri veya görecekleri gözleri yahut işitecekleri kulakları mı var*** *(ki fayda ve zarar versinler)****? De ki: "Ortak koştuklarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve*** *(gücünüz yeterse)* ***bana göz açtırmayın!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılmış cansız putları* her şeyi yaratan ve kimse tarafından yaratılmamış Allah'a *ortak mı koşuyorlar? Halbuki o putların, kendilerine ibadet eden kimselere yardım etmeye güçleri olmadığı gibi, kendi kendilerine ârız olacak bir belayı defetmeye de güçleri yoktur.* Onlar, tam bir âcizlik ve zillet içindedirler; bu halleriyle nasıl ilâh olabilirler?

"Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar." Yani o putları hidayet yoluna çağırsanız, size icabet edemezler, çağrıldıkları şeye yönelemezler; çünkü onlar cansız varlıklardır.

Bir diğer mana: Onları, sizi hakka ulaştıran şeye çağırsanız size icabet etmezler.

"Hem onları çağırsanız da, çağırmayıp sükût etseniz de sizin için (alacağınız sonuç) birdir; onları çağırmakla çağırmamak aynıdır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey kâfirler! *Sizin Allah'ı bırakıp da taptığız* ve kendilerine ilâh ismini verdiğiniz *şeyler, sizin gibi kullardır;* onlar da sizin gibi ilâhî hüküm altında olan, mülkiyeti Cenâb-ı Hakk'a ait birer varlıktır; şu halde böyle bir kula Rabb'i ile birlikte nasıl kulluk edilir? *Eğer,* onların ibadet edilmeyi hak etmiş kimseler olduğu iddianızda *doğru iseniz, haydi onları çağırın da size cevap versinler!"*

Buradaki emir, onları âciz bırakmak içindir; çünkü putlar, kendisini çağırana cevap bile veremez; öyleyse onlar, kendilerine ibadet edilme hakkına sahip değildir.

Cenâb-ı Hak, sonra onların iddiaalarını iptal etmeye dönerek buyurdu ki: *"Onların yürüyecekleri ayakları, yoksa tutacakları elleri veya görecekleri gözleri yahut işitecekleri kulakları mı var?"* Bunun manası şudur: Hiç şüphesiz putlar hayatı, hissi ve âzası olmayan cansız birer varlıktır. Bu halde olan biri ilâh olamaz. İlâhın vasfı bilmek, hayat ve güç sahibi olmaktır.

Bu delil, soru şeklinde geldi. Gerçekten müşrikler de putlarının yürümeyen, tutmayan, görmeyen ve işitmeyen birer varlık olduğunu söylerlerdi. Böylece aleyhlerine delil ortaya konup susturuldular.

Âyet şöyle bitiyor: "Resûlüm, onlara de ki: Bana düşmanlık için *ortaklarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve* gücünüz yeterse *bana göz açtırmayın;* elinizden geleni ardınıza bırakmayın. Gerçek şu ki siz ve putlarınız bana herhangi bir zarar vermeye ve beni tuzağa düşürmeye güç yetiremezsiniz."

Âyetin manası, onların putlarının âcizliklerini ve bir zarar vermeye güçlerinin bulunmadığını belirterek iddialarını çürütmektir.

191-195. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah dışındaki bütün varlıklar tam bir âcizlik ve kusur içindedir. Hiçbirinin elinde kendi başına bir fayda ve zarar verme imkânı yoktur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şayet bütün insanlar ve cinler sana fayda vermek için bir araya gelseler, sana ancak Allah'ın senin için yazdığı faydayı ulaştırabilirler. Eğer bütün insanlar ve cinler sana zarar vermek için bir araya gelseler, ancak Allah'ın senin için takdir ettiği zararı verebilirler."[259]

Bütün mahlûkat, Allah'ın kahrı (ilahî hükmü) altındadır; hepsi tek ve kahhâr olan Allah'ın kudretiyle sevkedilmektedir. Kendilerine ait yürüyecekleri ayakları, tutacakları elleri, görecekleri gözleri ve işitecekleri kulakları yoktur; onlar ancak beden kalıpları içinde ilâhî hükmü uygulamak mecburiyetindedir. Öyleyse ey kul, hiçbir şeyde onlara güvenip dayanma; çünkü esasında onların elinde bir şey yoktur. Hiçbir şeyde onlardan korkma; zira onlar, kendi başlarına herhangi bir şey yapmaya güç sahibi değildir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu âyet, sadece Allah'a güvenip tevekkül etmeye, O'na sarılmaya, O'ndan başkasının esasen hiçbir şeye güç yetiremediğine işaret etmektedir."

Allah, Salihlerin İşlerini Görür

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kendisinin salih kullarının işlerini nasıl gördüğünü belirterek şöyle buyurdu:

اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْكِتَابَۘ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩٦﴾

---

[259] Tirmizî, Kıyâme, 59; Ahmed, *Müsned*, 1/293; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2549, Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/189.

196. ***(De ki:) "Şüphesiz benim velim (yardımcım ve koruyanım) kitabı indiren Allah'tır. O ayrıca bütün salih kullarının işlerini de görüp gözetir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara *de ki: Şüphesiz benim velim,* yardımcım ve size karşı koruyanım, *bana kitabı, Kur'an'ı indiren Allah'tır.* Artık siz ve putlarınız isteseniz de bana bir zarar veremezsiniz. *O, bütün salih kullarını da görüp gözetir.* Cenâb-ı Hakk'ın âdeti, peygamberlerini koruduğu gibi, kulları içinden salihleri de görüp gözetmek, onları muhafaza etmektir. Beni korumayı Allah üstlendikten sonra, artık sizden korkmam!"

196. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuşeyrî demiştir ki: "Kim Allah'ın hakkını yerine getirirse Allah her ihtiyacına yetecek şekilde onun işlerini üstlenir; onu kendisi gibi âciz kullara muhtaç etmez, bütün hallerinde, kendisine lutuf ve ihsanıyla onun istediği gibi yapar. Eğer kulunun istediğini yapmazsa onu kendi yaptığına razı eder. Rıza halinin ruha verdiği huzur ve sevinç, lutuf ve ihsanın kalbe verdiği sevinçten daha mükemmeldir."[260]

Bakıp da Görmeyenler!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin ve putlarının halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ
۝ وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُوا وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ
لَا يُبْصِرُونَ ۝

---

[260] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 2/283.

197. *Allah dışında taptıklarınızın size yardım etmeye güçleri yetmez, onlar kendilerine de yardım edemezler.*

198. *Onları doğru yola çağırsanız* (sözlerinizi) *işitmezler. Onların sana baktığını görürsün, oysaki onlar görmezler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşrikleri tam olarak reddetmek için buyurdu ki: "*Allah dışında tapınıp kendilerine ibadet yaptığınız putların, size yardım etmeye güçleri yetmez, onlar kendilerine de yardım edemezler.*" Öyleyse ey resûlüm, onlara asla aldırış etme!

"*Onları doğru yola çağırsanız,* sözlerinizi *işitmezler.*"

Burada kastedilen, putlar olabilir. O zaman âyet, putlar için bir aşağılama ve onlara ibadet edenler için bir cevap olur. Hiç şüphesiz putlar, bir şey işitmeyen cansız varlıklardır.

Âyette kastedilenler kâfirler de olabilir. Yüce Allah onların işitmediğini belirtti. Onlar, aşırı derecedeki nefretlerinden dolayı, âyetleri kendilerine fayda verecek şekilde işitmezler yahut Allah onların kalp kulaklarını mühürlediği için hak sözü işitmezler.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onların sana baktığını görürsün, halbuki onlar görmezler.*"

Bu âyette kastedilenler putlar olabilir. Buna göre mana: Putların sana baktığını görürsün, halbuki onlar görmezler; çünkü onlar, bakan insan sûretinde şekillendirilmiş cansız varlıklardır. Buna göre âyetin, "Onların sana baktığını görürsün" kısmı, mecazi bir ifadedir; "halbuki onlar görmezler" kısmı, hakikat manasındadır. Onlar, putlara göz taşıyan bir şekil vermişlerdir, fakat onlar hiçbir şey görmezler.

Âyette kastedilenler, kâfirler de olabilir. Buna göre, "Onların sana baktığını görürsün" kısmı hakikattir; "halbuki onlar görmezler" kısmı mecazdır. Onların normalde gören gözleri vardır, fakat kalpleri kör olduğu için bu görmeleri onlara bir fayda vermemiştir. Bununla Allah, sanki gözleri yokmuş gibi onlarda gerçekleri görme sıfatının olmadığını belirtti.

Hâşiye sahibi (Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Onlar, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) kafa gözleriyle gördüler, fakat sır ve kalpleriyle görmekten perdelendiler; bunun için baş gözüyle görmeleri bir fayda sağlamadı."

197-198. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyet-i kerimede, kul bütün işlerinde Allah'a güvenip dayanmaya, O'ndan yardım istemeye, O'nun dışında hiçbir şeye güvenip dayanmamaya ve ancak yüce Mevlâ'sından korkmaya teşvik ve yönlendirme vardır. Çünkü Allah ile birlikte gerçekte hiçbir şey yoktur.

"Onların sana baktığını görürsün ..." âyeti hakkında hâşiye sahibi (Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Büyük zatları görmek, onların şahıslarını görmek değildir; onların görülmesi, gayba ait keşiflerden kalpler için hâsıl olan hakikatleri görmektir. Bu da onlara karşı gösterilen hürmet ve ihtiramla kalp huzuru ölçüsünde gerçekleşir."

Yani, ârifibillâh olan büyük zatları görmekten maksat, zâhirî şahıslarını görmek değildir; onları görmekten asıl maksat, kalplerinde coşan manevi himmet ve desteklerine ulaşmaktır. Bu da onlara karşı gösterilen samimi hürmet, tâzim, muhabbet ve haşyet ölçüsünde gerçekleşir. Âriflere bakanların her biri, onların feyiz denizinden muhabbet ve tâzimleri ölçüsünde feyiz alır.

Rivayet edildiğine göre, zamanın sultanlarından biri Bayezid-i Bistâmî'nin (v. 234/848) kabrini ziyarete geldi. Ziyaret sırasında,

"Burada Bayezid-i Bistâmî'nin zamanına yetişmiş hiç kimse yok mudur?" diye sordu. Ona yaşlı bir şeyhi getirdiler. Şeyh,

"Ben kendisine yetiştim" dedi. Sultan,

"Onun ne söylediğini işittin?" diye sordu; şeyh, "Onun, 'Kim beni görürse onu ateş (cehennem) yakmaz!' dediğini işittim" dedi. Sultan buna hayret ederek,

"Bu durum Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bile gerçekleşmedi; kâfirlerden pek çok kimse onu gördüğü halde cehenneme girdiler! Bu başkası için nasıl olur?" diye sordu. Şeyh ona,

"Ey sultan, kâfirler Resûlullah'ı, Allah'ın resûlü olarak görmediler, onu ancak Abdullah'ın yetimi olarak gördüler; (eğer Ebû Bekir [radıyallahu anh] gibi onu Allah'ın habibi olarak görüp iman etselerdi ateşe girmezlerdi. Şeyh Bayezid'deki Allah'ın velâyet nurunu görenler ve ondan nasiplenenler de ateşe girmezler!)" dedi. Bu cevabı alan sultan, sükût etti.[261] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Güzel Ahlâk

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] güzel ahlâkı emrederek şöyle buyurdu:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ
الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

199. *(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*

200. ***Eğer sana şeytandan bir vesvese gelirse hemen Allah'a sığın; hiç şüphesiz O, her şeyi işitendir, bilendir.***

---

[261] Benzer bir olay Gazneli Sultan Mahmud ile büyük veli Ebü'l-Hasan Harakanî arasında geçmiştir. bk. Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (haz. Süleyman Uludağ), s. 678; Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 338-339 (Dımaşk 1997); İbrahim Hilmi, *Medâricü'l-Hakîka*, s. 36; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/378 (Beyrut 2001).

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Sen af yolunu tut!"*

Âyete şu manalar verilmiştir:

Sen insanların ahlâkından görünenlere bak; onun gerisini ve iç yüzünü araştırma.

Bir diğer mana: İnsanlardan, nefret etmemeleri için ahlâk, mal ve davranışlarında kolay olanı, kendilerine meşakkat vermeyeni iste. Bu manada şair demiştir ki:

"Benden kolay olan geçimi ve işi iste ki sevgim devam etsin ..."

Bir diğer mana: İnsanların mallarından sadaka olarak kendilerine kolay geleni, orta halde olan al; vermesi zor gelecek kıymetli mallarından alma!"

Bir diğer mana: Sana zulmedene karşı af yolunu tut, onu cezalandırma. Bu mana, en uygun olanıdır. Hz. Cebrâil de aşağıda geleceği gibi âyetin anlamını bu şekilde açıklamıştır.

Âyet şöyle devam ediyor. *"İyiliği emret..."* Yani, iyi şeyleri emret. İyi şeyler, hayırlı işlerdir.

Bir diğer mana: Örfe uygun olan güzel işleri emret. İmam Mâlik bu âyeti, insanlar arasında alışılıp uygulanan örfle hüküm vermeye bir delil görmüştür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Cahillerden yüz çevir."* Yani cahil ve sefih kimselerin sözlerine ve fiillerine göre karşılık verme; onlara yumuşaklıkla muamele et.

Bu âyet-i kerime indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Cebrâil'e [aleyhisselâm], âyette istenen şeylerin ne olduğunu sordu Cebrâil [aleyhisselâm], "Bilmiyorum, Allah Teâlâ'ya sorayım da öyle cevap vereyim" diyerek göğe yükseldi. Geri geldiğinde şöyle dedi:

"Ey Muhammed, Allah sana şunları emrediyor: Senden ilişiğini kesenle sen ilgilen, sana ikramda bulunmayana sen ikram et, sana zulmedeni affet."[262]

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyette Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] güzel ahlâkı emretti."

Buna göre âyetin hükmü devam etmektedir. Sahih olan görüş budur. Bir diğer görüşe göre bu âyet, kâfirleri idare etmeyi emretmekteydi, sonra cihad âyeti ile hükmü kaldırılmıştır.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: "Eğer, kızmak ve sefih kimselere karşılık vermek gibi, *sana şeytandan,* bu emrettiğim şeylerin aksini yapmaya sevkeden *bir vesvese gelirse hemen Allah'a sığın;* şüphesiz O, her şeyi işitendir, bilendir." O senin sığınışını işitir, senin için hangi işin hayırlı olduğunu bilir. Nefis (şeytandan gelen vesvesesi ile) harekete geçtiği anda Allah'a sığınmak, dinin emrettiği bir görevdir.

Bir hadis-i şerifte şöyle nakledilmiştir. Adamın biri aşırı derecede öfkelenmişti. Onu bu halde gören Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ben öyle bir söz biliyorum ki eğer bu adam onu söylese kendisindeki bu hal gider: Bu söz, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm; kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım' zikridir."[263]

199-200. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen her şey, (derecesine göre) ümmetine de emredilir; bunlar özellikle sûfîlerden peygamber vârislerine emredilir. Ârif sûfîlerden, Resûlullah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaları diğer insanlardan daha fazla istenir; çünkü diğer insanlar onların derecesinde değiller.

---

[262] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 10/644; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir,* 5/1638; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 3/628.

[263] Buhârî, Edeb, 44; Bed'ü'l-Halk, 11; Müslim, Birr, 109; Ebû Davud, Edeb, 4; Ahmed, *Müsned,* 5/240.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "*'Af yolunu tut'* âyetinin manası şudur: Onların seni tanıma konusundaki irfanlarının azlığından dolayı kendilerini affet.

'İyilikle muamele et' âyetinin manası şudur: Onlara yaptığın emir ve nehiyde yumuşak davran; hiç şüphesiz onlar, senin getirdiğin dinin hükümlerini yüklenme ve senin hakikatini anlama konusunda zayıftırlar

'Cahillerden yüz çevir' âyetinin manası şudur: Kendilerinde senin hakikatini görme istidadı olmayan ve senin hukukunu koruyamayan kimselerden yüz çevir. Hiç şüphesiz, peygamberlerimin mucizelerini ve velilerimin kerametlerini inkâr edenler, salih kullarımın derecesine ulaşamazlar.

Meşâyih-i kirâmdan birinin yanında zâhir ilmiyle yetinen kimseler zikredilince, 'Bırak şu ağır kimseleri!' demiştir."[264]

O, zâhir ilimlerle sırtları çok ağırlaştığı, ilmin hakikatlerine ve ince anlayışlara ulaşmadıkları için, zâhir âlimleri "yükü ağır kimseler" olarak tanıtmıştır. İbnü'l-Fârız da *Kasîde-i Tâiyye*'sinde bu manada der ki:

"Şu ağırlaşmış kimseyi bırak geç, eğer o hafif olsaydı, su üzerinde yüzerdi. Onun üstlendiği tek iş, zâhirî hükümleri nakletmek ve aklî hikmetleri sayıp durmaktır."

Kitabın şârihi bu beyti şöyle açıklamıştır: "Beyitte, zâhirî ilimlerle ağırlaşmış kimseleri terketmesini emretmektedir. Bu grup, zâhirî hükümleri nakledip duran fakihlerle, kelâmcılardan ve akla dayalı hikmetler üzerinde konuşup duran felsefecilerden oluşmaktadır. İbnü'l-Fârız onları 'ağır' olarak tanıtarak demiştir ki: Eğer o kimse, üzerindeki ağırlığı atıp da hafif olsaydı nefsinde bir kıymet görmez, ortaya çıkar, su üstünde yüzerdi. Bu sıfat onda olmayınca, onun sonucu da ortadan kalkmıştır."[265]

---

[264] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 1/504.

[265] Davud-i Kayserî, İbnü'l-Fârız'ın bu beytini biraz daha farklı manada açıklamıştır. bk. Kayserî, *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyeti İbni'l-Fârızi'l-Kübrâ,* s. 75 (Beyrut 2004).

Şeytan Müttakilere Zarar Veremez

İnsanın başına, gazap ve benzeri beşerî haller gelir. Cenâb-ı Hak bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ
مُبْصِرُونَ ۚ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

201. ***Şüphesiz, takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiğinde (Allah'ı) hatırlayıp düşünürler ve hemen gerçeği görürler.***

202. ***Şeytanların dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürükler; sonra da (ateşe götürene kadar) yakalarını bırakmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz,* şirkten ve isyandan sakınan *takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiğinde, durup düşünürler ..."*

Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şeytanın kalbe attığı bir vesvesesi vardır, meleğin de kalbe ilka ettiği bir ilhamı vardır ..."[266]

Âyete şu manalar verilmiştir:

Onlar, şeytanın kalbe attığı vesvese ile kendilerinde bir dalgınlık ve gaflet hali ârız olduğunda, Allah'ın azabını ve gazabını hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın nimetlerini ve sevabını hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın kendilerini her an gördüğünü ve O'ndan hayâ etmek gerektiğini hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın kendilerine yaptığı iyilik ve ihsanları hatırlarlar.

---

[266] Tirmizî, Tefsîru sûre (3), 36 (nr. 2988); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 997; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11051.

Onlar, Allah'ın kapısından kovmasını ve huzurundan uzaklaştırmasını hatırlarlar.

Onlar, Allah'ın kalbi perdelemesini ve kula mühlet vermesini hatırlarlar.

Onlar, şeytanın düşmanlığını ve aldatmasını hatırlarlar.

Herkes, bunları kendi makamına göre hatırlayıp düşünür. Bunları düşündüklerinde, *gerçeği görürler.*

Onlar, bundan önce Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine verdiği bir basiret üzere bulunduklarından gerçeği görürler.

Bir diğer mana: Onlar, hemen hataya düşme noktalarını ve şeytanın tuzağını görüp ondan sakınırlar; yeniden hataya dönmezler. Gaflete dalmış kimseler ise böyle değildir. Onların hali, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi şöyledir:

"Şeytanların, inkâr ve isyandan sakınmayan *dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürükler,* onları destekler, süsleyip teşvik ederek onlara sapıklık ve azgınlıkta yardımcı olur; *sonra,* onları ateşe götürene kadar *yakalarını bırakmaz,* onları azdırmaktan geri durmaz."

Bir diğer mana: O kâfirler, helâk olana kadar azgınlık ve sapıklıklarından geri kalmaz, devamlı isyan ederler.

201-202. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Basiret (gönül gözü), yüce Rabb'in beyti olan kalbin bekçisidir. O uyuduğu zaman, şeytan kalbin kapısını çalar. Eğer bekçinin uykusu hafifse, hemen şeytanı farkeder ve onu kovar. Bu, müttakilerin basiretidir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, *"Onlara şeytandan bir vesvese geldiğinde (Allah'ı) hatırlarlar..."* âyetinde bahsettiği kimselerdir. Şayet kalbin bekçisinin uykusu çok ağır ise şeytan kalp evinin içinde bulduğu her şeyi çalar, bekçi farkında bile olmaz. Bu da şeytanların kardeşi olan gafillerin basiretidir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Müttakilere şeytanın vesvesesi, onlar Allah'ın zikrinden gafil oldukları saatte gelir. Eğer onlar, kalpleriyle Allah'ın zikrine devam etselerdi, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunmazdı. Şu bir gerçek ki şeytan, Allah'ı müşahede halinde olan bir kalbe yaklaşamaz; çünkü o anda şeytan siner, geri çekilir. Şu da var ki her azimli insanın bir gevşeme anı vardır. Her âlimin bir sürçmesi bulunur. Her âbidin, sıkıntı ve zorluk içinde kaldığı bir anı mevcuttur. Hakk'a yönelen herkesin bir fetret yani kesilip duraklama anı olur. Her seyrü sülûk erbabı, seyrinde bir durma hali yaşar. Her ârif için bir perdelenme hali vardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Hiddet, ümmetimin hayırlılarına ârız olan bir şeydir."[267]

Hadis şunu haber veriyor: Bu ümmetin hayırlıları, rütbeleri çok yüksek olsa da bazı hallerinden hiddetlenmekten kurtulamazlar; o anda hilim hallerinden çıkarlar."[268]

İmam Kuşeyrî sanki bu açıklamasıyla, şeytanın vesvesesinin Hakk'a vâsıl olanlara ve o yolda seyredenlere de gelebileceğine işaret ediyor. Şöyle ki şeytan herkese yaklaşıp vesvese vermek ister. Buna âyetin evvelinde geçen, *"Sana şeytan bir vesvese verdiği zaman Allah'a sığın ..."* kısmı delil olmaktadır.

Şeytanın Hak yolunda giden bir müride ve Hakk'a vâsıl olan ârife yanaşıp vesvese vermesi, onun için manevi halinde bir artış, kendisi için terakki ve yüce Rabb'ine yönelme sebebi olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamber Kendi Keyfine Göre Âyet Getirmez

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] âyet ve mucize isteyenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

---

[267] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11471; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/337 (nr. 2450); Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/26; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 3231.

[268] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/285.

وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَاۜ قُلْ اِنَّمَٓا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰٓى
اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪يۚ هٰذَا بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. ***Onlara*** *(istedikleri)* ***bir âyet getirmediğin zaman, sana, "Onu kendin uydurup getirseydin ya!" derler. De ki: "Ben ancak Rabbim'den bana vahyolunana uyarım. İşte bu*** *(Kur'an, bütünüyle),* ***Rabb'inizden gelen hak delillerdir, iman eden bir toplum için hidayet ve rahmettir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O kâfirlere, istedikleri mucizeyi göstermediğin* yahut vahyin gelmesi gecikip de bir âyet getirmediğin *zaman, sana, 'Onu kendin uydurup getirseydin ya' derler."* Yani "Onu sen tercih etseydin ve Rabb'inden isteseydin ya!" derler.

Bir diğer mana: "Diğer okuduğun şeyler gibi, onu uydurup kendi kafandan söyleseydin ya!" derler.

"De ki: 'Ben ancak Rabbim'den bana vahyolunana uyarım'; ondan bir âyet talebinde bulunmam. Diğer bir âyette belirtildiği gibi, isteyen iman etsin; dileyen inkâra gitsin!" (Kehf 18/29).

Diğer bir mana: "Ben kendi kafamdan Kur'an'ı uydurmam; ancak Rabbim'den bana vahyedilene tâbi olurum."

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu Kur'an,* bütünüyle, kalpler için *Rabb'inizden gelen hak delillerdir;* onunla hak olan şeyler görülür, doğrular anlaşılır. *Bu kitap, iman eden bir toplum için hidayet ve rahmettir;* müminlerin kalpleri için bir irşad ve huzurdur."

203. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce şu açıklama defalarca geçti: Bir mucize ve keramet talep etmek, yakînin zayıflığından ve ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerin yoluna sadakatin olmayışından ileri gelmektedir. Bu durumda velilere düşen, ancak şöyle cevap vermeleridir: "Bunlar, Rabb'inizden size gelen hak delillerdir, velâyet yoluna inanan kimseler için bir hidayet ve rahmettir (nasibi olan inanır, olmayan inkâra gider)."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Okunduğu Zaman Dinlemenin Hükmü

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

204. ***Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki rahmete nail olasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "*Kur'an okunduğu zaman*, ibret almak ve manalarını iyice düşünmek için *onu dinleyin ve susun*; çünkü Kur'an ancak bunun için inmiştir."

Kur'an okunurken onu dinlemenin hükmü hakkında iki görüş vardır: Birinci görüş, bunun farz olduğu, ikinci görüş ise müstehap olduğudur. Mâlikîler'e göre tercih edilen, ikinci görüştür.

Bazı âlimler, burada emredilen dinlemenin, imamın namazdaki Kur'an kıraatiyle ilgili olduğunu söylemişlerdir.[269] Bunun hutbe sırasındaki okuyuş olduğunu söyleyenler de vardır. Birinci görüş tercih edilmiştir. Bu tercih iki noktadan ileri gelmektedir: Biri, âyetin lafzının umumi olmasıdır; onu bir duruma tahsis etmek için bir delil gerekir. İkincisi de bu âyet Mekke'de nâzil olmuştur; hutbe ise Medine'de iken okunmaya başlamıştır.

---

[269] Hanefîler, imam namazda açıktan veya gizli Kur'an okurken cemaatin susup dinlemesinin vâcip oluşunu bu âyete dayandırmışlardır. İlgili açıklamalar için bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/52-57 (Beyrut 1994); Sâbûnî, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, 1/55 (Dımaşk 1992). Mâlikîler'in görüşleri için bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/364-367.

Âyet şöyle bitiyor: *"Böyle yapın ki rahmete nail olasınız."* Yani Kur'an'ı dinleme esnasında bunun kalbinize kazandıracağı incelik ve haşyet sebebiyle ilâhî rahmete nail olursunuz.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bu âyetten şunu anlıyoruz: Kur'an'ı dinleyen bir kimseye en yakın olan şey, ilâhî rahmettir." Bu açıklamalar İbn Cüzey'e aittir.[270]

204. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce sevgilinin kelâmını dinlemek, kalpler için, bütün sevgililerin kelâmını dinlemekten daha tatlı ve şevk vericidir. Özellikle onu arada bir vasıta olmadan dinleyen için bu, tarif edilmez bir lezzettir Herkes, ilâhî kelâmın tadına, kendisiyle konuştuğu Rabb'iyle kalbinin huzuru ölçüsünde ulaşır. Herkes, kendisiyle konuştuğu Rabb'ini müşahede lezzetine de dinleyenden perdenin kalkması derecesinde ulaşır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalbî Zikir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette kalbî zikri emrederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِى نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ
عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

205. ***Rabb'ini, içinden, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma.***

---

[270] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/319.

206. *Hiç şüphesiz Rabb'inin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler.*

Tefsir

Hak Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona tâbi olanlara şöyle buyurdu: *"Rabb'ini, içinden zikret."* Yani Rabb'ini, kalbinin diliyle içinden zikret. Yahut dilini hareket ettirerek gizlice zikret.

"Bu zikrini yalvararak ve ürpererek, tazarru ederek ve korkarak *yüksek olmayan bir sesle sabah akşam yap."* Yani zikri, tamamen da gizli olmayacak şekilde dilinle yap, fakat herkesin duyacağı şekilde açıktan değil. Böyle yapman, huşû ve ihlâsı teminde daha etkilidir.

Bu âyette, açıktan zikir yapanı meneden kimseye bir delil yoktur; çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir. Mekke döneminde küfür galipti, kâfirler açıktan zikredene ve zikrettikleri Rab'lerine kötü şeyler konuşuyorlardı. Hz. Mustafa [sallallahu aleyhi vesellem], Medine'ye hicret edince, sahâbe-i kirâm tekbir ve zikirleri açıktan yaptılar. Buna göre âyetin hükmü kaldırılmıştır. Bu konudaki geniş bilgi için İmam Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* adlı eserine bak; orada, âyetle ilgili tereddütlere cevaplar vermiştir.[271]

"Rabb'ini sabah akşam zikret ..." Yani sabah ve gece, dirilmeye benzeyen uykundan uyanma anı ile ölüme benzeyen uykuya dalmak istediğinde Rabb'ini zikret.

Bu âyetten maksadın, sabah ve akşam namazları olduğunu söyleyenler olmuştur. Bunun beş vakit namaz farz kılınmadan önce, müslümanların kıldığı namaz olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Sabah-akşam ifadesinin bütün vakitleri kapladığı da söylenmiştir. Bu iki vaktin özellikle zikredilmesi, onların genelde meşguliyet vakitleri olmasıdır; onlarda zikir istenince, diğer vakitlerde daha fazla istenmiş olmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah'ı zikirden *gaflete düşenlerden olma."*

---

[271] Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* 1/375-380 (Beyrut 2000).

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Hiç şüphesiz Rabb'inin katındakiler,* mele-i a'lâ sakinleri, *O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler;* zatına layık olmayan şeylerden O'nu uzak tutarak yüceltirler, ibadet ve zilletle boyun eğerek *yalnız O'na secde ederler,* O'na başkasını ortak koşmazlar."

Bu âyette, kâfirlere yönelik ta'riz yoluyla bir kınama, müminler için de mele-i a'lâ sakinlerine benzemelerine bir teşvik vardır. Bunun için bu âyet okunduğu zaman, secde yapılması emredilmiştir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Âdemoğlu secde âyetini okuyup da secde ettiğinde, şeytan ağlayarak uzaklaşır ve şöyle der: "Vah! Bu kimseye secde yapması emredildi; secde etti; ona cennet var. Ben de (Âdem'e) secde etmekle emrolundum fakat isyan ettim; bana cehennem var."[272]

205-206. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki zikir beş kısımdır:

1. Sadece dille zikir. Bu, avam müslümanların yaptığı zikirdir.

2. Kalple birlikte dille yapılan zikir. Bu, salihlerin seçkinleri ile Hakk'a yönelmiş kimselerin ilk mertebesinde bulunanların zikridir.

3. Sadece kalple yapılan zikir. Bu, Hak yolunda seyrü sülûk edenler içinde hali kuvvetli âriflerin yaptığı zikirdir.

4. Ruhun zikri. Bu, muvahhidlerden fenâ mertebesine ulamış kimselerin yaptığı zikirdir.

5. Sırrın zikri. Bu, manevi halinde temkin sahibi müşahede ve nazar sahibi âriflerin yaptığı zikirdir. Bu makamları katederek Hak yolcularının manevi seyri gerçekleşir; onlar bir makamdan diğerine yükselir; nihâyet sırrın zikrine ulaşır. Bundan sonra o kimse için dille zikir, gaflet sayılır.

---

[272] Müslim, İmân, 133; İbn Mâce, İkame, 70; Ahmed, *Müsned*, 2/443.

Vâsıtî [kuddise sırruhû] bu makamdaki kimse hakkında der ki: "Bazı zikredenler, zikir halinde, zikri terkedenlerden daha fazla gaflet içindedir; çünkü Allah'ı zikretmek (zikir kelimeleriyle uğraşmak esasen) Allah'tan başka bir şeydir (zikirden gaye, sürekli yüce Mevlâ ile birlikte olmaktır."

İmam Gazâlî de [rahmetullahi aleyh] bu kimse hakkında der ki: "(Gaflet içinde sadece) Dille yapılan zikir, günahları çoğaltır."

Şair der ki: "Seni ne zaman zikretmeye kalksam; seni hatırlama anında sırrım, kalbim, ruhum bana kızıp lânet ederler. Sanki senin tarafından bir gözcü bana gizlice şöyle seslenir: O'nu hatırlama çabasından sakın (O'nu nasıl unutup da hatırlamaya uğraşıyorsun ki!). Her yerde Hakk'ın şahitlerinin parladığını, her şeyin O'nu tanıttığını ve hatırlattığını görmüyor musun?"

İmam Kuşeyrî, *"Rabb'inin katındakiler, O'na ibadet etmekten kibirlenmez ..."* âyetinin tefsirinde der ki:

"Cenâb-ı Hak, onların, yüce katında bulunma şerefine sahip olduklarını belirtti ve aynı zamanda üzerlerine kulluk hükümlerini yükledi. Bunu, onların cem' halleri (sadece Allah'ı müşahede etmeleri), fark sıfatından (yani amel ve ibadet halinden) kopuk olmasın diye yaptı. Bu, Allah Teâlâ'nın kullarından seçkin âriflere uyguladığı ilâhî bir kanunudur. Yüce Allah, onları bir yandan cem' halinin (sadece Allah'ı müşahede etmenin) hususi güzellikleri içinde tutar; diğer yandan onlardan fark halini (amel ve ibadeti) ister. Bunu, hakikati bulma anında kulluk edeplerine halel getirmesinler diye yapar."[273]

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salat ve selâm eylesin.

A'râf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[273] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/287.

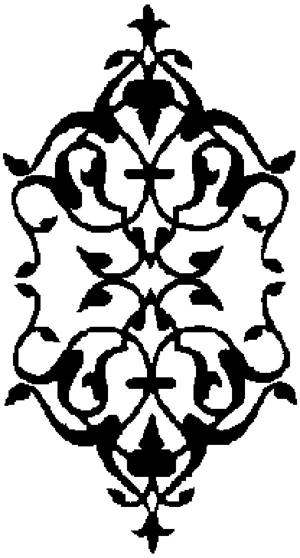

(8) ENFÂL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Enfâl sûresi, Medine'de nâzil olmuştur, yetmiş beş âyettir. Bütün âyetleri, Büyük Bedir Savaşı hakkında inmiştir.

İniş sebebi: Sahâbe-i kirâm Bedir Savaşı'nda ele geçen ganimetler hakkındaki ihtilafa düşünce, bu sûre inmiştir.

Önceki sûre ile irtibatı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin son âyetinde, *"Şüphesiz Rabb'inin katındakiler (melekler). O'na kulluk konusunda kibretmezler"* (A'râf 7/206) buyurdu. Bu sûrede de müminler Allah Teâlâ'ya boyun eğip emirlerine süratle uyma konusunda meleklere benzesinler diye, taate, ganimet ve diğer konularda hakka boyun eğmeye teşvik edildiler.

Ganimetler ve Gerçek Müminlerin Vasıfları

Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ
بَيْنِكُمْۖ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ① اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ
اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ ا۪يمَانًا
وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ② اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۜ ③
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌۚ ④

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

1. *Sana savaş ganimetlerinin bölüştürülmesini soruyorlar. De ki: "Ganimetler Allah ve Resûlü'ne aittir." O halde siz gerçekten müminseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin.*

2. *Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır ve onlar yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar.*

3. *Onlar namazlarını hakkı ile kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden* (Allah yolunda) *harcayan kimselerdir.*

4. *İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rab'leri katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, sana ganimetlerin bölüştürülmesini soruyorlar."*

Bu âyette ganimete, "nefel" denmiştir. Nefel, fazlalık, ihsan ve lutuf demektir. Ganimet, Allah Teâlâ'dan ayrıca bir ihsan ve lutuf olduğu için ona "nefel" denmiştir.

Ordu komutanının, savaşta tehlikeli bir işe giren ve onu başaran kimseye vermeyi şart koştuğu şeye de "nefel" denir. Çünkü o, ganimetlerdeki paydan hariç olarak verilen bir ihsandır.

Bir âyette, Hz. Yakub'a da [aleyhisselâm] "nâfile" denmiştir (Enbiyâ 21/72). Çünkü o, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] çocuklarına ilaveten torun olarak verilmiş bir ihsandır.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara şöyle cevap verdi:

"De ki: Ganimetler Allah'a ve Resûlü'ne aittir." Yani ganimet üzerinde tasarruf yetkisi, Allah'a ve Resûlü'ne aittir; Allah Resûlü onu Allah Teâlâ'nın emrettiği şekilde bölüştürür, kendisine emredilen yerlere verir.

Âyetin İniş Sebebi

Müslümanlar, Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin nasıl bölüşüleceği konusunda görüş ayrılığına düştüler. Ganimet, fakir oldukları için muhacirlere mi taksim edilmeliydi yahut onlara yardımlarından dolayı ensara mı taksim edilmeliydi? Bu konuda görüş ayrılığına düştüler. İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki:

"Bu görüş ayrılığının sebebi şuydu: Ashâb-ı kirâm Bedir günü üç gruba ayrılmışlardı. Bir grup, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte onun için yapılan çardakta bulunuyor, onu koruyor ve kendisine yakın hizmette bulunuyorlardı. Bir grup müslüman, müşriklerin peşine düşmüşler, onları öldürüyor ve esir alıyorlardı. Bir grup ise düşman hezimete uğradığı zaman düşmandan alınan eşyaları toplayıp esirleri kontrol altına aldılar. Harp bittiği zaman insanlar bir araya toplandı. Her grup ganimetin kendi hakkı olduğu görüşündeydi. Aralarında ayrılığa düştüler. O zaman bu âyet indi."[274]

---

[274] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/320 (Beyrut 1995).

Şöyle denilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir günü, *"Kim bir düşmanı öldürürse ondan elde ettiği malı kendisine vereceğini"* duyurdu. Bunu işiten gençler hemen düşmanın üzerine saldırıya geçtiler; onlardan yetmiş kişiyi öldürdüler, yetmişini de esir aldılar. Sonra kendilerine verilecek ihsanı istediler. Elde edilen mal azdı. Geride sancağın yanında kalan yaşlı ve ileri gelen kimseler,

"Bizler sizin gerinizde size yardım ediyorduk; sizden bir grup bize sığınıyordu. Ganimeti kendinize tahsis edip bizi ayırmayın!" dediler. Gençler buna yanaşmadı. O zaman bu âyet indi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] elde edilen ganimetleri, savaşa katılan bütün mücahidler arasında eşit olarak taksim etti.[275]

Bunun için şöyle denmiştir: İmamın (devlet reisinin) söz verdiği bir şeyi yerine getirmesi lazım değildir. Bu, İmam Şâfiî'nin [rahmetullahi aleyh] görüşüdür.

Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bedir Savaşı'nda kardeşim Umeyr öldürüldü; ben de onun intikamını almak için karşı taraftan Sa'd b. Âs'ı öldürdüm, kılıcını alarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldim ve kendisinden bu kılıcı bana hibe etmesini istedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu bana ve sana ait bir şey değildir; onu ganimet malları içine at!" buyurdu. Ben de kılıcı ganimet malları içine attım. Ancak, kardeşimin öldürülmesi ve öldürdüğüm düşmandan aldığım kılıç konusunda kalbimde bir tek Allah'ın [celle celâluhû] bildiği acayip duygular oluştu. Bu olayın üzerinden çok geçmedi, Enfâl sûresi indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] beni çağırarak,

"Sen benden kılıcı istemiştin; o zaman kılıç hakkında hüküm vermek bana ait değildi; inen âyetle Allah ganimetlerin bana ait olduğunu bildirdi ve onlar benim tasarrufuma geçti. Şimdi git, o kılıcı al, senin olsun!" buyurdu.[276]

---

[275] bk. Ebû Davud, Cihâd, 144-145; Hâkim, *Müstedrek*, 2/221.

[276] Ahmed, *Müsned*, 1/180; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, nr. 756; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/3.

Âyet şöyle devam ediyor:

"İhtilaf ve münakaşa konusunda *Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin.*" Yani, birbirinizle yardımlaşarak, birbirinizi severek, içinizi temiz tutarak, Allah'ın size verdiği rızıklarda yardımlaşarak, işi Allah'a ve Resûlü'ne teslim ederek aranızı düzeltin.

"*Eğer müminseniz* size emrettiği hususlarda *Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin.*" Şüphesiz iman, ilâhî emirleri dinlemeyi ve ona uymayı gerektirir.

Bir diğer mana: Eğer kâmil iman sahibiyseniz böyle yapın; gerçekten kâmil iman şu üç şeye sımsıkı sarılmayı gerektirir: İlâhî emirlere uymak, yasaklardan kaçınmak, iki kimse arasını adalet ve ihsanla düzeltmek.

Allah Teâlâ bundan sonra, kâmil imanın şartlarını belirterek buyurdu ki:

"İmanında kâmil olan *müminler ancak, Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen kimselerdir.* Yani Allah'tan korkar ve Allah anıldığı zaman O'nu yücelterek ve O'nun azametinden ürpererek titrer."

Denilmiştir ki bu âyette anlatılan kimse, bir günaha yöneldiğinde kendisine, "Allah'tan kork!" denir; bunun üzerine o, Allah'ın azabından korkarak günahtan uzak durur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O kâmil müminlere Allah'ın Kur'an âyetleri okunduğunda,* içerdiği kuvvetli delillerle *onların imanlarını artırır.*" Yani yakînlerini, kalp huzurlarını artırır. Yahut o âyetlerde belirtildiği davranmaları imanlarını artırır.

Bazı âlimlere göre bu âyet, imanın taat ile artacağına ve günahla eksileceğine bir delildir. Bu hüküm, "Amel imana dahildir" diyenlere göre böyledir. Hakikatte, amel imanın dışında bir şeydir; fakat iman nuru salih amelle kuvvetlenir ve amel eksik olunca zayıflar. Yahut işlenen günahlarla iman nuru azalır. Âyetin tasavvufî tefsiri bölümünde bu konuda geniş açıklama gelecek.

İman edenlerin özelliklerinden biri de Allah'a tevekkül ve güvenmektir. Bu konuda yüce Allah, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Onlar Rab'lerine tevekkül ederler."*

Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetinin tefsirinde tevekkülle ilgili açıklama geçti.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların dini ayakta tutan kimseler olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"Onlar namazlarını hakkını vererek kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden farz ve nâfile olarak harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek mü'minlerdir." Onlar, imanlarına haşyet, ihlâs ve tevekkül gibi kalbin güzel amellerini ekleyerek ve ayrıca buna âzalarla yapılan ve bütün amellerin esası olan namaz ve sadaka gibi güzel amelleri de katarak imanlarını gerçek iman yaptılar.

"Onlar için Rab'leri katında dereceler, ihsanlar ve yüksek makamlar vardır. Yahut onlar için amelleri sebebiyle yükselecekleri cennet dereceleri vardır. *Onlara ayrıca* haddi aşıp işledikleri günahlar için *bir bağışlanma ve* kendilerine cennette hazırlanmış *hiç bitip tükenmeyen* sonu olmayan, sırf ilâhî lutuf ve ihsan olarak verilen *bir rızık vardır."*

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gerçek ganimet, kalplere gelen ilâhî ihsanlardır. Bunlar gayp âleminden, ilâhî huzurdan gelen ledünnî ilimler ve rabbânî sırlardır. Bu ilim ve sırlar kalplere peş peşe sürekli olarak gelir, sonunda kalpler yüce sevgilinin dışındaki her şeyden uzaklaşır. Bu şekilde öyle bir zenginlik bulur ki artık ondan sonra ebediyen fakirlik yoktur. Bunlar, havassü'l-havas olan seçkin velilerin elde ettiği manevi ganimetlerdir.

Onlardan bir derece aşağı olan ve havas tabakasını oluşturan velilerin elde ettiği manevi ganimetler ise, yüce sevgiliye (Allah Teâlâ'ya) yakınlık, her şeyi görüp gözeten Mevlâ'yı murakabedir. Onlar bu ganimetleri, kâmil manada taat, gayret ve çalışmayla elde etmişlerdir. Bunlar, âbid ve zâhidlerin elde ettiği ganimetlerdir.

Ashâb-ı yemîn olan avam müminlerin elde ettiği ganimetler ise günahlarının affedilmesi, ayıplarının örtülmesi, cehennemden kurtuluş ve salihlerle beraberliktir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim yatağına girdiği zaman uyumadan önce, 'estağfirullah ellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm ve etûbü ileyh' yani kendisinden başka ilâh olmayan, her şeye hayat veren ve her şeyi ayakta tutan Allah'tan affımı istiyorum ve O'na tövbe ediyorum' derse, Allah onun günahlarını affeder; isterse bu günahlar denizin köpükleri, çölün kumları ve dünyanın günleri kadar olsun."[277]

Şeyh Zerrûk [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bu ganimetler kolayca elde edilen ganimetlerdir. Bütün bu işler Allah'ın elindedir; Allah Resûlü'nün vasıtasıyla olmaktadır. *"De ki: Ganimetler Allah ve Resûlü'ne aittir"* âyetinin manası budur. Cenâb-ı Hak sonra bunun gereklerini zikrederek şöyle buyurdu: *"Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin."*

"Onlara Allah'ın âyetleri okununca bu onların imanlarını artırır..." âyeti hakkında deriz ki:

Bil ki iman üç kısımdır. Bir kısım iman var ki artıp eksilmez; bu, meleklerin imanıdır. Bir kısım iman vardır ki artar ve eksilir; bu avam müminlerin imanıdır. Bir kısım iman da vardır ki artar fakat eksilmez; bu peygamberlerin imanıdır. Peygamberlerin kademi (manevi hali) üzere giden, yakîn ilminde yüksek pâyeye sahip âriflerin imanı ile onlara bağlanan Hak yolunda seyrü sülûk yapan müridlerin imanı da bu kısma girer. Onların imanı sürekli artış halindedir, ruhları marifet alanında devamlı yükselіştedir. Onların imanı, taatle arttığı gibi (peşinden samimiyetle tövbe ettikleri) isyanla da artar. Bu, onların kalp uyanıklığından ve yüce Allah'ın birliğine kâmil manada iman etmelerindendir.

İbn Ataullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Senin için takdir edilmiş nice günahlar vardır ki (samimi tövbe ve pişmanlığın sebebiyle) senin Allah'a vuslat sebebin olur."

---

[277] Tirmizî, Daavât, 17; Ahmed, *Müsned*, 3/10; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1320; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1339.

Yine der ki:

"Peşinden zillet ve iftikâr halini (her an Allah'a muhtaç olduğunu bilme idrakini) getiren bir günah, peşinden büyüklenme ve kendini beğenme getiren bir taatten daha hayırlıdır."

Bedir Savaşı'na Çıkıştaki İmtihan

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴿٥﴾
يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ
يَنْظُرُونَ ﴿٦﴾

5. ***Nitekim Rabb'in seni hak uğruna savaşmak için evinden çıkarmıştı, halbuki müminlerden bir grup bundan hoşlanmamıştı.***

6. ***Onlar hak ortaya çıktıktan sonra seninle tartışıyorlar, sanki göz göre göre ölüme sevkediliyorlarmış gibi tepki veriyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitaben buyuruyor ki:

"Ashabından bir grup, senin ganimetleri paylaştırmandan hoşnut olmadıkları gibi, *Rabb'inin seni, hak uğruna düşmanla savaşmak için evinden çıkardığında* da *müminlerden bir grup senin savaş için çıkmanı hoş* karşılamamaştı.

Onların bu hoşnutsuzluğu nefislerinden ve insan olmalarından kaynaklanıyordu, yoksa kalplerinde Allah ve Resûlü'nün emrine karşı bulunan bir inkârdan dolayı değildi. Şüphesiz onlar, Allah ve Resûlü'nün kararına razı olup emirlerine teslim olmuş kimselerdir. Şu kadar var ki insan fıtratı her durumda etkisini gösterir, fıtratı icabı davranır, kul ise ona muhalefet ederek fıtratının yanlış yönlendirmelerine karşı savaşmakla görevlidir.

Senin savaş için çıkmanı hoş bulmayan bu grup, hak olan bir konuda seninle mücadele ediyorlar; yani senin, hakkın ortaya çıkması için savaşı tercih etmen hususunda seninle sözlü mücadele ediyorlardı. Bu kimseler Medine'ye geri dönmeyi isteyen ve, "Biz savaş için çıkmadık!" diyen kimselerdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hak ortaya çıktıktan sonra seninle tartışıyorlar."* Onlar bunu, kendileri için hak belli olduktan ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine, her ne tarafa yönelseler galip geleceklerini bildirilmesinden sonra yaptılar. Fakat insan fıtratı onları daha güvenli gördükleri tarafa çekti.

"Onlar sanki göz göre göre ölüme sevkediliyorlarmış gibi tepki veriyorlardı." Yani ölüm sebeplerini gören ve ona sevkedilen kimsenin gösterdiği hoşnutsuzluk gibi, savaşa karşı soğuk duruyorlardı.

Bunun sebebi, müslümanların sayı olarak az olması ve savaşa hazırlıklı bulunmayışlarıydı. Rivayet edildiğine göre müslümanlar yaya idiler, orduda sadece iki atlı vardı; çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'den savaş için çıkmamıştı, sadece Şam'dan Kureyş'e ait ticaret kervanının geldiğini işitince onu karşılamak ve yolunu kesmek için çıkmıştı. Kervanda çok miktarda ticaret eşyası mevcuttu. Kervanla birlikte kırk kişi vardı. Ebû Süfyan, Amr b. Âs, Mahreme b. Nevfel ve Amr b. Hişâm bu kırk kişinin içinde ve başında bulunuyorlardı.

Cebrâil [aleyhisselâm] ticaret kervanının Şam'dan geldiğini haber verince, Hz. Peygambar [sallallahu aleyhi vesellem], kervana saldırıp onu ganimet olarak ele geçirmeyi istedi. Allah Resûlü durumu müslümanlara haber verince, onlar, bunu hoş karşıladılar; çünkü kervanda mal çok, onu koruyan adamlar azdı.

Müslümanlar Medine'den çıkınca, haber Ebû Süfyân'a ulaştı, hemen kervanın yönünü sahil yoluna çevirerek Medine istikametinden uzaklaştı. Ayrıca Damdam b. Amr el-Gıfârî'ye ücret vererek yardım istemesi için Mekke'ye gönderdi. Mekkeliler'e, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem) kervanlarına saldırmak için yola çıktığı haberi ulaşınca, Ebû Cehil Kâbe'nin damına çıkarak,

"Ey Mekkeliler! Durmayın, derhal her şeyinizi seferber edip kervanınızı ve mallarınızı kurtarmaya koşun! Eğer Muhammed kervanı ele geçirirse, bir daha iflah olmazsınız!" diye seslendi.

Bundan üç gece önce Abdülmuttalib'in kızı Âtike bir rüya görmüştü. Rüyasında, bir adam Ebûkubeys dağına çıkmış, "Ey zelil ve âdi adamlar, boynunuzun vurulacağı yere çıkın!" diye seslendi. Sonra Kâbe'nin üzerine çıkarak, aynı şekilde seslendi. Sonra eline büyük bir kaya parçası alıp onu Mekke'ye fırlattı. Mekke'de o taşın içine girmediği ev kalmadı, her eve ondan bir parça girdi.

Âtike bu rüyayı kardeşi Abbas'a anlattı. O da halka anlattı. Rüya Ebû Cehil'e ulaşınca,

"Onların (yani Hâşimoğulları'nın) erkekleri peygamberlik davasında bulunmakla yetinmediler de, kadınları da peygamberlik (yani gaybdan haber verme) iddiasında bulunmaya kalktı öyle mi? Üç gün bekleriz, eğer Âtike'nin dediği çıkmazsa, ey Hâşimoğulları, sizin evinizin Araplar'ın en yalancısı olduğuna karar veririz!" dedi. Üç gün geçince, Ebû Süfyân'ın gönderdiği adam gelip savaş için onlardan yardım istedi.

Bu haber üzerine Ebû Cehil Mekkeli bir grupla yola çıktı, onları Bedir'e götürdü. Bedir, Araplar'ın senede bir panayır için başında toplandıkları bir su kuyusu idi.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), Zefirân vadisinde[278] bulunuyordu. Cebrâil (aleyhisselâm) inerek, iki gruptan birinin kendilerinin olacağını, ya kervana sahip olacaklarını veya Kureyş'i mağlup edeceklerini müjdeledi. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), konuyu ashabıyla istişare etti. İçlerinden bazısı,

"Biz savaş için çıkmadık, hem savaş için bir hazırlık da yapmadık!" dediler. Allah Resûlü onlara,

---

[278] Zefirân, Medine'ye yakın bir vadinin adıdır. bk. Ebû Ubeyd el-Bekri, *Mu'cem Me'sta'cem*, 1/613 (Beyrut 1983).

"Kervan deniz sahilinden çekip gitti, Ebû Cehil ise bize doğru geliyor" buyurdu. Onlar yine,

"Yâ Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), sen kervanı takip et, düşmanı bırak!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) kızdı. O zaman Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahu anhümâ) ayağa kalkarak, Allah Resûlü'nün isteğine göre davranacakları konusunda güzel sözler söylediler. Sonra Hazrecliler'in reisi Sa'd b. Ubâde (radıyallahu anh) ayağa kalkarak,

"Sen kendi görüşüne bak ve onu uygula, vallahi sen Aden körfezine gidecek olsan, ensardan kimse geride kalmaz, peşinden gelir" dedi. Sonra Mikdâd b. Amr ayağa kalkarak dedi ki:

"Yâ Resûlallah, sen Rabb'inin emrini uygula; bizler istediğin her yerde seninle beraberiz. Biz, İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya (aleyhisselâm) dediği gibi,

'Sen Rabb'inle birlikte gidin savaşın, biz burada oturacağız' (Mâide 5/24) demeyiz, bilakis bizler,

'Sen Rabb'inle git, onlarla savaş, bizler de sizinle beraber savaşacağız' deriz" dedi. Bunları işiten Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) tebessüm etti. Ensarı kastederek,

"Ey insanlar, bana hangi görüşte ve tarafta olduğunuzu bildirin!" buyurdu; çünkü ensar, onların yardımcısıydı; Akabe'de biat ederken Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle söz vermişlerdi:

"Sen bize (Medine'ye) gelene kadar, seni koruma hususunda bir sorumluluğumuz yoktur; Medine'ye geldiğinde ise seni canlarımız, evlatlarımız ve mallarımız gibi korumaya söz veriyoruz."

Bunun için Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), onların ancak Medine'ye bir düşman saldırdığında kendisine yardım edecekleri, bunun dışında bir sorumluluk üstlenmeyecekleri endişesi taşıyordu. Bunun üzerine Evsliler'in reisi Sa'd b. Muâz ayağa kalkarak,

"Yâ Resûlallah, bu sözünüzle sanki biz ensarı kastediyorsunuz" dedi. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem), *"Evet"* buyurdu. O zaman Sa'd b. Muâz şunları söyledi:

"Biz sana iman edip seni tasdik ettik, senin getirdiğin her şeyin hak olduğuna şahitlik ettik. Bu konuda senin her emrini dinleyip itaat etmek üzere sana söz ve güvence verdik. Yâ Resûlallah, sen isteğini uygula. Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki sen bize şu denizi göstersen ve ona dalsan biz de seninle birlikte dalarız; bizden hiç kimse geri durmaz. Bizi düşmanlarımızla karşılaştırmandan hiç rahatsız olmayız. Bizler savaş sırasında çok sabırlı ve düşmanla karşılaşma anında verdiğimiz söze sadık kimseleriz. Umulur ki Allah Teâlâ bize senin gözünü aydınlık edecek işler yaptırır. Bizi Allah'ın bereketi üzere yürüt!"

Sa'd'ın sözleri Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] çok memnun etti Sonra Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Allah'ın bereketi üzere yürüyün. Müjde size; Allah bana iki gruptan birini (kervanı veya Kureyş ordusunu) ele geçireceğimizi müjdeledi. Vallahi ben onların boyunlarının vurulup düşeceği yerleri görür gibiyim."

Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ashabıyla birlikte hareket etti, Bedir kuyularının bulunduğu bölgeye geldi, en son kuyunun yanında durdu. Burada kendisi için bir çardak yapıldı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] orada Ebû Bekir'le [radıyallahu anh] birlikte oturdu. Savaş kızıştığında, Allah Resûlü yerden bir avuç toprak alıp kâfirlerin yüzüne fırlatarak,

"Yüzleri kararsın!" dedi. Bütün kâfirlerin gözüne atılan o topraktan girdi. O sırada gökten melekler indi. Müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü, yetmiş kişi de esir alındı.

Şöyle denilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir Savaşı'nı zaferle bitirince kendisine,

"Şimdi kervanı takip et!" dendi. O sırada esirler arasında bağlı olan Abbas,

"Bunu yapman uygun olmaz" dedi. Kendisine,

"Niçin?" diye sorulunca, Abbas, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Allah sana iki gruptan birini vaat etti ve sana vaat ettiği gibi zafer de verdi (artık kervanı takip etmen uygun olmaz)" dedi.[279] Ashaptan bazıları onun bu sözünü hoş bulmadılar.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], zaferi kazanmış olarak sevinç ve sürur içinde, Medine'ye döndü. Gerçekten Allah [celle celâluhû], ona vaat ettiğini gerçekleştirdi.

5-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, kulları arasında cereyan eden hikmeti şudur: İşin başında nefse ağır gelen ve ona meşakkat veren her şeyin sonu manevi fetih, zafer, rahatlık ve mutluluk olur. Nefsin hoşlanmadığı bütün şeylerin nihayeti, Hak Teâlâ'nın huzuruna ulaşmaktır. Hak yolda yürüyenlerin ilerlemesi ancak nefisleriyle savaşma ve alışkanlıkların tersine hareket etmekle gerçekleşir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] İbn Abbas'a [radıyallahu anh] nasihat ettiği uzunca bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Hoşlanmadığın şeylere sabretmende pek çok hayır vardır."[280]

Bedir Savaşı'nın Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Bedir Savaşı'nın kalan kısmını anlatarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ
الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهٖ وَيَقْطَعَ دَابِرَ
الْكَافِرِينَۙ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَۚ ﴿٨﴾

---

[279] Kurtubî'nin rivayetinde, henüz açıktan müslüman olmamış veya Müslümanlığını gizleyen Abbas böyle deyince Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Doğru söyledin"* buyurdu. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/337 (Beyrut 1998). Bedir Savaşı'nın seyri hakkında detay ve geniş bilgi için bk. Ahmed b. Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/360-414 (Beyrut 2001).

[280] Ahmed, *Müsned*, 1/307; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1074.

7. ***Hatırlayın, o zaman Allah size, iki gruptan*** *(kervan veya Kureyş'ten)* ***birinin sizin olacağını vaat ediyordu; siz ise güçsüz olanın*** *(kervanın)* ***sizin olmasını istiyordunuz. Halbuki Allah, sözleriyle hakkı üstün yapmayı ve kâfirlerin kökünü kazımayı istiyordu.***

8. ***Bu, isyan edenler hoşlanmasa da hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın, o zaman Allah size, iki taifeden,* kervan veya Kureyş ordusundan *birinin sizin olacağını vaat ediyordu. Siz ise güçsüz* ve savaş yapılmayacak *olan kervanın sizin olmasını istiyordunuz.* Çünkü onda sadece kırk kişi vardı. Sizler, sayılarının çokluğundan ve güçlü olmalarından dolayı kalabalık Kureyş ordusuyla karşılaşmayı istemiyordunuz. *Halbuki Allah, yüce kelimelerini* (hüküm ve âyetlerini) *göstermek suretiyle* bu savaşta kâfirleri öldürüp helâk ederek *hakkı ispat etmek* ve İslâm'ı her tarafa yaymak *istiyordu."*

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah, o halde vahyettiği âyetleriyle hakkı göstermek istiyordu.

Allah, meleklerine müminlere yardım için verdiği emirleriyle hakkı galip getirmek istiyordu.

Yahut Allah, kâfirlerin helâki hakkında doğru çıkan sözleriyle hakkı göstermek istiyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah ayrıca bu şekilde kâfirlerin ardını kesmeyi, kökünü kazımayı* ve güçlerini kırmayı *istiyordu."*

Âyetin toplu manası şudur: Siz, kervandaki malı ele geçirmeyi ve savaş sıkıntısıyla karşılaşmamayı istiyordunuz; Allah ise dinini yüceltmek, hakkı göstermek ve sizin için iki dünya saadetini sağlamak istiyordu. Sizi savaşa yönlendirmesinin tek sebebi, hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi; yani hedef, dini yaymak ve küfrü yok etmekti.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyetlerde tekrar yoktur. Birinci âyette, ilâhî isteğini açıklama yani Allah'ın isteğiyle müminlerin isteğinin farklı olduğunu gösterme vardır. İkinci âyette ise Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] savaşı tercih edip onda ısrar etmeye sevkeden sebep açıklanmaktadır."

İbn Cüzey-i Gırnâtî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "İkinci âyet birincinin tekrarı değildir. Birinci âyette Allah'ın isteğinin sebebi açıklanmaktadır. Sonra, birinci âyette geçen hak kelimesinin, ilâhî vaat ve yardım, ikinci âyette geçen hak kelimesinin ise İslâm olma ihtimali de vardır. O zaman mana şöyle olur: Allah Teâlâ İslâm'ı yaymak için onlara yardım etti. Âyetin devamında gelen, "İsyana dalanlar istemese de bâtılı yok etmek için Allah size yardım etti" ifadesi de bu manayı desteklemektedir."[281] Çünkü, kâfirler istemese de yüce Allah'ın, dinini bütün dinlere üstün kılması kaçınılmazdır.

7-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kendisine yönelen kimseleri hususi sır olan veliliğe ulaştırmayı vaat etti; fakat nefisle mücâhede ve savaştan sonra. Çünkü ilâhî huzura ancak manevi terbiyesini gerçekleştirmiş ve güzel sıfatları elde etmiş kimseler girer. Bazı insanları görürsün ki nefsiyle hiçbir mücadele ve mücâhede etmeden ilâhî huzura girmeyi temenni ederler, halbuki Cenâb-ı Hak, onların kalbinden perdeleri açarak hakkı ortaya koymayı istemektedir, tâ ki onlar Hak'tan başkasını müşahede etmesinler.

Allah, bu şekilde bâtılı da yok etmeyi istemektedir. Bâtıl, mâsivadır. Yani Allah'ın dışındaki her şey boştur. İnsanın bu hale ulaşması da genelde, ancak bir kâmil şeyhin elinde nefsini öldürüp onu riyâzetle temizledikten sonra gerçekleşmektedir.

Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî [rahmetullahi aleyh], bu gerçeği hakikat diliyle şöyle ifade etmiştir:

"Eğer bize ulaşmak istersen, ölmen şarttır; kendisinde atılması gereken fazlalıklar (kötü sıfatlar) bulunan kimse vuslata ulaşamaz."

---

[281] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/321.

Meleklerin Yardıma Gelişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, meleklerin müminlere yardıma gelişlerini anlatarak şöyle buyurdu:

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ
الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ ⑨ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ
قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ⑩

9. ***Hatırlayın, siz Rabb'inizden yardım istiyordunuz, O da, "Ben peş peşe gelen bin melekle size yardım edeceğim" diyerek duanızı kabul buyurmuştu.***

10. ***Allah bu yardımı sadece*** *(zafer için bir)* ***müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yaptı. Hem yardım yalnız Allah tarafındandır. Şüphesiz Allah azîzdir*** *(her hükmünü uygular),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hatırlayın, siz Rabb'inizden yardım istiyordunuz,* yardım ve zafer için dua ediyordunuz."

Olay şöyle oldu: Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm, savaşmaktan başka bir yolun kalmadığını görünce, "Rabbimiz, düşmana karşı bize yardım et, ey darda kalanların yardımına koşan, bize yardım eyle!" diye dua etmeye başladılar.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklere baktı, onlar 1000'in üzerindeydi; ashabına baktı, onlar da 310 küsur kişiydiler.[282] Bunun üzerine kıbleye döndü, ellerini açıp uzatarak şöyle dua etti:

---

[282] İmam Müslim'in rivayetinde müslümanların sayısı 319 kişi olarak geçmektedir; Tirmizî'de ise, 310 küsur kaydı vardır.

'Allahım, bana yaptığın vaadini gerçekleştir. Allahım, eğer bu müslüman topluluğu helâk edersen, yeryüzünde sana ibadet eden kimse kalmaz!' Allah Resûlü bu şekilde dua etmeye devam etti. Öyle ki dua ederken üzerindeki elbise yere düştü. Bunun üzerine Ebû Bekir [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

'Rabb'ine yaptığın yakarış yeter; O sana vaadini yerine getirecektir' dedi."[283]

Daha önce şu manadaki açıklamalar geçmişti: Peygamberler ve büyük veliler, ilimlerinin genişliğinden dolayı kendilerine yapılan bir vaadin veya tehdidin zâhiriyle yetinip kalmazlar, tam tersine işin sonunu görünceyle kadar ıstırapları devam eder. Onların Allah'tan başka kimseyle sükûn ve huzurları olmaz. Belki de Allah'ın bu vaadi Cenâb-ı Hakk'ın gizlediği birtakım şartlara bağlıdır; Hak Teâlâ hükmünün her şeye geçtiğini göstermek ve her şeyi kuşatan ilminde tek olduğunu ortaya koymak için onları gizlemiş olabilir.

Müslümanlar Allah'tan yardım isteyip O'na olan ihtiyaçlarını dile getirince, Cenâb-ı Hak onların isteğine cevap verdi. Bunu ifade etmek için buyurdu ki:

"Allah, 'Ben peş peşe gelen bin melekle size yardım edeceğim, sizi kuvvetlendirip çoğaltacağım' diyerek duanızı kabul etti."

Gelen melekler, birbirini takip ederek peş peşe geldiler. Onlar ayrıca müminleri arkadan destekleyerek onları takip ettiler.

Âyete, değişik okuyuş şekillerine göre farklı manalar verilmiştir. Melekler birbirini takip edince, bazıları önde, bazıları peşlerinde gelmişlerdir.

Bir manaya göre melekler, müminlerin önünde bulunmuş, müminler onları takip etmiştir. Diğer manaya göre melekler, müminlerin peşinde bulunup onları arkadan desteklemişlerdir. Her iki mana da sahihtir.

---

[283] Müslim, Cihâd, 58; Tirmizî, Tefsîr, Sûre 9 (nr. 3081); Ahmed, *Müsned*, 1/30, 32.

Cenâb-ı Hak, bu yardımın hikmetini şöyle açıkladı:

"Allah, meleklerimle yaptığı *bu yardımı sadece* zafer için bir *müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın,* sayıca azlıklarından dolayı içlerinde oluşan korku gitsin *diye yaptı. Hem bütün yardım yalnız Allah tarafındandır;* O'nun yardımı illa bir sebebe bağlı değildir. *Şüphesiz Allah azîzdir;* hiçbir şey O'nu mağlup edip âciz bırakamaz; *O, hakîmdir;* sebepleri yaratmasında ve onları ezelî kudretine bir örtü olarak sevketmesinde hikmet sahibidir."

Meleklerin yardımı, silah ve mühimmatın çokluğu, savaş için yapılan hazırlık ve benzeri şeyler birtakım vasıtadan ibarettir; bunların zafere kendi başlarına bir tesiri yoktur; öyleyse yardımı ve zaferi onlardan görmeyin; bunlar olmayınca ilâhî yardımdan ve zaferden ümidi kesmeyin. Cenâb-ı Hakk'ın ezelî hükmü, bir sebebe bağlı olmaktan yücedir. O, hiçbir sebep olmadan da zafer nasip eder.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İhtiyacını dile getirmek ve yalvarıp yakarmak, yüce ve ulu Allah'a tevekkül etmenin sıhhatine bir zarar vermez; tam aksine bu haller, insan için bir şereftir, sonsuz kerem ve iyilik sahibi Mevlâ'ya bir yakınlıktır.

Kâmil ârifin hali, her şeyde Allah'a dönmek, her halde O'na yalvarıp yakarmaktır. Yüce Allah ona zafer vaat etse ve isteğine cevap verse bile bu, ârifi istemekten alıkoymaz. Ârif zat, sırf kulluk olsun diye ve yüce sevgilinin huzurunda boyun eğip yakarmak için O'ndan ister.

Sûfîler, "Bir sıkıntı anında Allah'a dua edip yalvarmak mı yoksa ilâhî tecellilere rıza gösterip susmak mı daha hayırlıdır?" konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Kulun, dua ve rızayı bir arada yapmış olması için, diliyle dua etmesi, kalbiyle de başına gelen duruma rıza göstermesi gerekir."

İmam Kuşeyrî (*Risâle*'de) demiştir ki: "En doğrusu şöyle demektir: Kulun içinde bulunduğu vakitler ve durumlar farklı farklıdır. Bazı hallerde dua sükûttan daha faziletlidir; o zaman dua yapılır, edep budur. Bazı hallerde sükût daha faziletlidir, sükût edilir; o zaman içindeki edep odur. Bu, o vakit içinde bilinir. Çünkü her vakitteki ilim, o vaktin içinde hâsıl olur. Kul, yaşadığı vakit ve hal içinde dua etmeye bir işaret alıyorsa dua etmesi daha faziletlidir. Sükût etmeye bir işaret alıyorsa sükût etmesi daha faziletlidir."[284]

Âl-i İmrân sûresinin 125. âyetinin tefsirinde, ilâhî yardımla ilgili açıklama geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Savaşta Müminlere İndirilen Sekînet ve Güven

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müminlere verdiği güveni zikrederek şöyle buyurdu:

اِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ
مَٓاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِه۪ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى
قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَۜ ۝ اِذْ يُوح۪ي رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ
اَنّ۪ي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُواۜ سَاُلْق۪ي ف۪ي قُلُوبِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ۝

11. *Hani Allah sizi, tarafından bir güven olarak hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın pisliğini (vesvesesini) gidermek, kalplerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sabitleştirmek için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu.*

12. ***Hani Rabb'in meleklere, "Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun. Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; siz de onların boyunlarına ve bütün parmaklarına vurun!" diye vahyediyordu.***

---

[284] bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 503-504 (İstanbul: Semerkand, 2005).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hani Allah sizi* savaş anında *hafif bir uykuya daldırıyor, o anda,* şiddetli korkudan sonra *üzerinize* düşmanın tehlikesine karşı *güven hali indiriyordu.* Bu size, şiddetli korkunuzdan sonra Allah tarafından bir güven vermek içindi."

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Savaş sırasında gelen uyuklama hali, düşmandan yana emniyet içinde olmanın alametidir."

Cenâb-ı Hak, sonra, başka bir ihsanını daha zikrederek şöyle buyurdu:

"Allah sizi abdestsizlikten ve cünüplükten *temizlemek,* sizden şeytanın vesvesesini ve sizi susuzlukla korkutmasını gidermek için üzerinize bir su indiriyordu."

Rivayet edildiğine göre müslümanlar, yumuşak, kumlu, ayakların kayacağı bir tepenin yanına indiler. Su da çok azdı. O sırada uyudular ve çokları ihtilam oldu. Bunun üzerine şeytan onlara şöyle vesvese verdi: "Siz, abdestsiz ve cünüp halde namaz kılıyorsunuz, bu halinizle nasıl zafer kazanacaksınız? Bir de kendinizin Allah'ın dostları olduğunu ve Allah Resûlü'nün aranızda bulunduğunu düşünüyorsunuz."

Müslümanlar bu tür vesveselerden üzülüp endişeye kapıldılar. Bunun üzerine Allah, yağmur yağdırdı, gece boyunca yağmur yağdı, dereler su doldu. Vadinin yanına havuz yaptılar, hayvanlarını suladılar, yıkanıp abdest aldılar. Yağan yağmurla kendileriyle düşman arasındaki kumlu toprak pekişti, kayganlığı gitti, ayakları kaymayacak duruma geldi.

Bu durum âyette şöyle ifade edildi: *"Kalplerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sabitleştirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu."*

Yani O, Allah'ın lutfuna güvendirerek, şeytanın verdiği vesveseyi yok edip içindeki ağırlığı gidererek kalplerinize kuvvet veriyordu. Bir de yağan yağmurla ayaklarınızı sabitleştiriyordu ki yumuşak zeminde kaymasın.

Yahut Allah [celle celâluhû], kalplerinize kuvvet verdi ki harp meydanında sabit kalsın, korkup kaçmayasınız.

Şunu da hatırlayın, Rabb'in meleklere şöyle vahyediyordu:

"Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun ..." Yani, ben meleklere, "Müminlere yardımda ve onları sabit tutmanızda sizinle beraberim" diye vahyederek sizin ayaklarınızı sabit tutuyordum.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Meleklere, 'Müminleri sabit tutun'"* diye vahyediyordu.

Meleklerin müminleri sabit tutması, ya düşmana karşı sayılarını çok göstererek yahut onlara zafer müjdesi vererek veya düşmanlarıyla bizzat savaşarak olmuştur. Bu son durum, "Melekler Bedir Savaşı'nda bizzat savaşa iştirak ettiler" diyenlere göredir.

Âyetin devamı şöyle: *"Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım."* Yani onların içine bir ürperti vereceğim, böylece savaş meydanında kalıp sizinle savaşa direnemeyecekler. Bu hitabın Allah Teâlâ tarafından meleklere yapılmış olması ihtimal dahilinde olduğu gibi, müstakil bir cümle olarak, müminlere söylenmiş olması da mümkündür. Allah [celle celâluhû] bu âyetle, müminlerin düşmanlarına şimdi ve daha sonra yapacağını haber vermiş olmaktadır.

Cenâb-ı Hak, daha sonra meleklere veya müminlere şöyle buyurdu: *"Siz de onların boyunlarına ve bütün parmaklarına vurun!"* Yani, boğazın kesim yerine, başlarını kolayca bedenden ayıracağınız yerlere ve parmaklarına vurun. Onların boynunu vurup parmaklarını kesin ki tezden helâk olsunlar ve savaşa mecalleri kalmasın.

11-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhlerimizin şeyhi,[285] dervişlere, kalplerine fazlaca vesvese ve boş düşünce geldiğinde uyumalarını tavsiye eder ve şöyle derdi: "Kimin düşünceleri karışırsa uykuya dalsın, kana kana uyusun; gerçekten uyku kalbi dinlendirip yeniler. Çünkü hafif uyku, Allah'tan mümin için bir güvendir. Allah Teâlâ onunla şeytanın vesvesesini ve kalbe verdiği ağırlığı giderir, kalpleri huzuruna bağlar. Uyku, kulun kendinden geçip beşerî yönüyle yok olduğu bir haldir. Kul, bu yönüyle yok olunca, hak ortaya çıkar, bâtıl silinip gider."

---

[285] Müellif, bu ifadeyi şeyhi Mevlâ Arabî Derkâvî el-Hasenî için kullanmaktadır. Müellifin önsözüne bakınız.

"Allah size gökten bir su indirdi ..." âyeti hakkında şunlar söylenmiştir: Bu su, kalpleri, mâsivayı yani Allah'tan gayri varlıkları müşahededen temizleyen, ondan şeytanın kötülüğünü gideren sudur. Şeytanın pisliği, varlıklardan gelen zulmettir. Bu zulmet, kalbi iyice saran hevâ sevgisidir ki o, şeytanın süslemesiyle oluşmaktadır. Allah bu gayb suyu ile ayakları sabit tutar; kalp zatî tecelliden ibaret olan ilâhî nurlarla karşılaştığı zaman sarsılmaz hale gelir. Bu nurlar karşısında da ancak şecaatli, yiğit, büyük ârif zatlar sarsılmadan sabit kalır, ona her veli dayanamaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Öldürülmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlere verilen kâfirleri öldürme emrinin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ
شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

13. ***Bunun sebebi onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmeleridir. Kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse şüphesiz Allah'ın azabı çok şiddetlidir.***

14. *(Ey kâfirler)* ***Bu, dünyadaki azabınız; tadın onu! Kâfirler için bir de cehennem ateşinin azabı vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu şekilde kâfirlerin boynunun vurulması veya bu emrin verilmesi, onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmeleri,* emirlerine aykırı hareket etmeleri *sebebiyledir. Kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse,* onların hükmünden ayrılırsa, *şüphesiz Allah,* kendisine veya resûlüne muhalefet eden herkes için *azabı çok şiddetli olandır."*

Bu, onları öldürme emrine yönelik bir açıklamadır. Yahut o, dünyada başlarına gelen azaptan sonra Allah'ın onlar için ahirette hazırladığı azabı haber veren bir tehdittir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey kâfirler, bu azap, sizin dünyadaki azabınız; tadın onun acısını! Kâfirler için bir de cehennem ateşinin azabı vardır."*

Mana şudur: Size dünyada acilen verilen bu azabı tadın, bunun yanında ahirette başınıza gelecek cehennem azabı da vardır. Âyette, "Kâfirler için cehennem azabı vardır" şeklinde açıkça kâfirler ifadesinin kullanılması, dünyada ve ahiretteki azabın asıl sebebinin inkâr olduğunu bildirmek içindir.

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a ve Resûlü'ne muhalefet etmek, ilâhî huzurdan kovulmayı ve uzaklaştırılmayı gerektirir; Allah ve Resûlü'nün emirlerine uygun hareket etmek ise ilâhî yakınlığı ve sevgiyi gerektirir. Kulun ilâhî muhabbet ve sevgiye ulaşmasını gerektiren muvafakat şu beş şeyle meydana gelir:

1. Allah'ın emirlerine uymak,
2. Yasak edilen işlerden kaçınmak,
3. Allah'ı çokça zikretmek,
4. İlâhî tecellilere rıza gösterip teslim olmak,
5. Allah'ın peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymak, onun edebiyle edeplenmek ve ahlâkı ile süslenmek.

Bunların zıddı olan şeylerle ise kulun ilâhî huzurdan kovulmasını ve uzaklaştırılmasını gerektiren muhalefet meydana gelir. Bunlar da şunladır:

1. Yapılması emredilen ilâhî emirleri yapmamak,
2. Yasaklanan işleri yapmak,
3. Allah'ın zikrinden gafil olmak,
4. Başa gelen bela ve musibete kızmak,
5. Allah'ın peygamberine tâbi olmayıp bid'at, haram ve mekruh işleri yapmak. Bu hal kulu Allah ve Resûlü'ne muhalefet etmeye ve onlardan uzaklaşmaya götürür. Âyette geçtiği gibi, kim Allah ve Resûlü'nün emrine aykırı davranırsa şüphesiz Allah azabı çok şiddetli olandır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Harpten Kaçmak Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, harpten kaçmayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَۚ
﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

15. *Ey müminler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönüp kaçmayın.*

16. *Düşmanı yanıltmak için geri çekilip tekrar savaşa girmek veya diğer bölüğe katılmak için yer değiştirme hariç, kim öyle bir günde onlara arka çevirip savaştan kaçarsa muhakkak ki o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yeri cehennemdir. Orası, dönülecek ne kötü bir yerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey müminler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman,* saflar halinde, siz onlara onlar size doğru geldiğinde, onlarla savaşma niyetiyle yüz yüze geldiğinizde, onlar karşısında dağılarak *arkanızı dönüp kaçmayın.* Böyle yapmak haramdır ve büyük günahlardandır."[286]

Bu, kâfirlerin, müslümanların iki katından daha fazla olmadıkları zaman böyledir; kâfirler müslümanların iki katından fazla olurlarsa kaçmak helâl olur. Ayrıca, müslümanlar silahlı olunca da kaçmaları haramdır, ancak düşman silahlı, müslümanlar silahsız olunca kaçmak helâldir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Düşmanı yanıltmak için geri çekilip tekrar savaşa girmek veya diğer bölüğe katılmak için yer değiştirme hariç, kim öyle bir günde düşmana arkasını dönüp savaştan kaçarsa muhakkak ki o, Allah'ın gazabına uğramış olur."*

Birinci durum şudur: Düşmana, bozgun zannını vermek için, onun önünden geri çekilir, sonra dönüp düşmana saldırır. Bunu bir harp hilesi olarak yapar. Böyle yapmak câizdir.

Müsaade edilen ikinci durum şudur: Müslümanlardan bir gruba yardım için, safını bırakıp yer değiştirmektir. Eğer bu grup harp için hazır durumda ve yakınında bir yerde ise onlara katılmak ittifakla câizdir. İmam (ordu komutanı) veya askerî grup savaş için hazır değilken, savaş alanını bırakıp şehre dönme konusunda farklı hükümler verilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, savaş alanından kaçan her müslümanın gelip katılacağı birliklerden biriyim."

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, Allah Resûlü'nün düşman üzerine gönderdiği bir seriyye (askerî müfreze) içindeydim. Müfreze sıkışınca Medine'ye firar etti. Ben, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna çıkarak,

---

[286] Savaştan kaçmanın büyük günah olduğunu bildiren bir hadis için bk. Buhârî, Vesâyâ, 23; Müslim, İmân, 145.

"Biz savaştan firar eden kimseleriz" diye özür beyan ettim. Allah Resûlü'nün,

"Siz firar edenler değil, düşmana tekrar saldırmak için (imamına) geri dönen kimselersiniz. Ben, sizin gelip katılacağınız birliğin reisiyim" buyurdu.[287]

Âyet şöyle bitiyor: *"Kim,* yukarıda geçen durumlar olmadan *savaştan kaçarsa onun varacağı yeri cehennemdir. Orası, ne kötü bir dönüş yeridir."* Âyetin bu ifadesinden, savaştan kaçmanın büyük günah olduğu anlaşılıyor.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu hüküm, düşman askeri müslümanlardan birkaç kat fazla olmadığı zamandır. Çünkü âyet-i kerimede, *"Allah şimdi yükünüzü hafifletti..."* (Enfâl 8/66) buyrulmuştur. Yukarıdaki âyetteki hükmün, bütün müminlere değil, özellikle Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'ine ve onunla birlikte savaşta hazır olan kimselere mahsus olduğu da söylenmiştir."[288]

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, mücâhede ve sıkıntılara göğüs gererek kendisine yönelen kimselere der ki: "Nefsanî hazlar, şehvetler ve diğer engeller gibi Hakk'a giden yolunuzu kesen düşmanlarınızla karşılaştığınız zaman, sabır ve sebat gösterin ki zafere eresiniz. Sakın onlara arkanızı çevirip geri dönmeyin, aksi halde düşmanlarınız size galip gelir."

Mücâhededen geri dönmek ancak şu şartlarda olabilir: Daha meşakkatli bir ameli yapmaya kuvvet elde etmek için bazı ruhsatları tercih edebilirsiniz. Yahut âriflerin büyüklerinden bir cemaate katılmak için, mücâhedenin şeklini ve yerini değiştirebilirsiniz. Onlar sizi müşahedeye ulaştırarak mücâhedenin sıkıntısından kurtarırlar. Bu durum, nefsinizin ipini ve idaresini onlara teslim ettiğinizde ve işaret ettikleri her şeyi severek yaptığınızda gerçekleşir. Bu sizi, yorgunluktan sonra rahata götürür, mücâhededen sonra müşahedeye ulaştırır; çünkü zevk ehli âriflere göre, iç âlemdeki müşahedeyle zâhirdeki mücâhede birleşmez; müşahede gerçekleşince mücâhedeye gerek kalmaz.

---

[287] Ebû Davud, Cihâd, 106; Tirmizî, Cihâd, 36; Ahmed, *Müsned*, 2/70; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5596; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 7/101.

[288] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/378.

İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh], bu âyet hakkında açıklamalarda bulunduktan sonra demiştir ki:

"Hali vakti yerinde olan zenginler, hizmetçilerine ellerindeki nimetlerden infak ve ikram ederler; manevi hali yüksek seçkin veliler de müridlerine himmetlerinden infak ederler. Veliler, müridlerinin noksanlarını giderir, onların günahlarının affı için Allah'a yalvarır, güzel irşadlarıyla onları hak yolunda desteklerler. Velilerden kim, sadık olduğunu bildiği bir müridi ihmal ederse yahut müridlerden kim, faziletini ve hakkının büyüklüğünü tanıdığı bir şeyhe muhalefet ederse ikisi de Allah'ın gazabına uğrar. Güzel ve çirkin olarak her ne yapılmışsa Allah Teâlâ, onu yapana en güzel karşılığı verendir."[289]

Bütün Güç ve Kuvvet Allah'a Aittir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlerin aslında kendi başlarına bir güç ve kuvvete sahip olmadığını, bütün güç ve kuvvetin kendisine ait olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى
وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ
اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

17. ***(Savaşta) Onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. Allah bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı. Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

18. ***Bu iş böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını boşa çıkarır.***

---

[289] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/297.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *o kâfirleri,* kendi güç ve kuvvetinizle *siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü."* Aslında siz zelil bir haldeydiniz, sayınız ve silahınız azdı, düşmanın ise sayısı ve silahı çoktu. Allah sizi destekledi, onlara musallat etti, sizin için melekleri yardıma gönderdi, düşmanlarınızın kalbine korku saldı ve böylece sizin vasıtanızla onları öldürdü.

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Kureyş ordusu, Akankal dağından çıkıp gözükünce Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Allahım! Kureyş, senin resûlünü yalanlayarak kibir ve gurur içinde geldi. Allahım! Bana verdiğin sözü yerine getirmeni diliyorum!' diye dua etti. O sırada Cebrâil [aleyhisselâm] gelerek kendisine,

'Yerden bir avuç toprak al ve yüzlerine serp!' dedi.

İki topluluk karşılaşınca Allah Resûlü yerden bir avuç çakıl taşı alarak düşmanın yüzlerine doğru fırlattı ve, *'Yüzleri kara olsun!'* dedi. Kureyş'ten her biri, gözüne isabet eden şeyle meşgul olmaya başladı. Gözleri görmez oldu ve sonunda bozguna uğradılar. Müslümanlar Kureyş ordusunun peşine düşüp kovalamaya başladı; kimini öldürdüler, kimini esir aldılar. Savaştan dönünce, her biri yaptığı ile övünmeye başladı. Onlardan biri, 'Ben öldürdüm, ben esir aldım' diyordu. Bunun üzerine bu âyet indi."[290]

Âyetin manası şudur: Eğer siz onları öldürdük diye gururlanıyorsanız bilin ki onları gerçekte siz öldürmediniz, Allah öldürdü.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, zâhiren *attığın zaman,* onların gözüne isabet edecek şekilde *sen atmadın,* buna sen güç yetirmedin, *fakat onu* hedefine ulaşacak şekilde *Allah attı;* atılan şeyi onların gözüne ulaştırdı, böylece bozguna uğradılar, bu şekilde siz onların kökünü kazıma imkânı buldunuz." Buna göre, "atış" hakiki manadadır. O, zâhirî olarak Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından yapılmış ise de aslında Allah Teâlâ tarafından gerçekleşmiştir.

---

[290] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/378.

"*Allah bunu,* sadece kâfirlerin kökünü kazımak, kuvvetlerini kırmak ve bir de *müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı.*" Yani Allah [celle celâluhû], bu şekilde müminleri güzel bir imtihandan geçirdi ve onların bu nimete şükrünü ortaya çıkarttı.

Bir diğer mana: Allah zafer ve ganimet nasip ederek ve âyetlerini müşahede ile onlara büyük bir nimet ihsan etmek için böyle yaptı.

Şüphesiz Allah [celle celâluhû], onların yardım taleplerini ve dualarını işitendir; niyet ve hallerini en iyi bilendir.

İşte bu güzel imtihan yahut kâfirlerin öldürülmesi veya gözlerine toprak atılması yahut bu iş, kesin vâki olmuştur. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zaafa uğratıp boşa çıkarır. Allah kâfirlerin düzenlerini sarsar, hilelerini boşa çıkarır. Yani bu öldürmek ve atmaktan maksat, müminleri imtihan etmek ve kâfirlerin tuzaklarını bozup hilelerini boşa çıkarmaktır.

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, yüce huzuruna yönelmiş müridlere der ki: Nefsinizi mücâhede ederek siz öldürmediniz; çünkü sizin buna gücünüz yetmez, fakat onu yardım ve desteği ile Allah öldürdü, sonunda nefsiniz O'nun marifeti ile yeni bir hayat buldu.

Allah Teâlâ, insanları irşad eden şeyhe de şöyle der: Müridlerin kalbine benim muhabbet ve marifetimi sen atmadın, fakat onların kalplerine bunları Allah attı; sen ancak bu konuda bir vasıta ve sebepsin. Bu işlerde senin doğrudan bir tesirin yoktur.

Anlatıldığına göre, Hallâc-ı Mansûr, öldürülmek için hapsedilince, Şiblî ona, muhabbetin ne olduğunu sordu; Hallâc,

"Sevgilinin dışındaki her şeyden geçmek, hepsini gönülden çıkarmaktır" dedi ve sonra,

"Ey Şiblî, sen Allah'ın kitabını okudun mu?" diye sordu. Şiblî, "Evet" deyince, Hallâc şunları söyledi:

"Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], *'Attığın zaman sen atmadın fakat onu Allah attı'* buyurdu. Ey Şiblî, Allah bir kulunun kalbine muhabbetinden bir parçacık atınca uzun bir zaman ona uyarı lisanıyla hitap eder (ona bu nimeti kendisinin verdiğini, onu nefsine mal etmemesini hatırlatır)."

Bundan maksat şudur: Yüce Allah, mukarrebîn makamına çıkarttığı velilerine özel muhabbet, marifet ve temkin halini ihsan etmiştir. Onlara münkirlik eden gafil kimselerin de hile ve desiselerini boşa çıkarmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kureyş ordusu Bedir Savaşı'na çıkacağı zaman, Kâbe'nin örtüsüne sarılarak fetih istediler ve şöyle dua ettiler:

"Allahım, bu iki ordunun en yücesine, iki grubun en doğru yolda olanına ve iki topluluğun en şereflisine yardım et, zafer ver!" Cenâb-ı Hak, onların bu isteğine işaret ederek şöyle buyurdu:

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ⑲

19. *(Ey kâfirler!)* ***Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! Şayet*** *(inkâra ve Peygamber'e düşmanlık yapmaya)* ***son verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer*** *(onunla savaşa)* ***dönerseniz, biz de*** *(kendisine yardıma)* ***döneriz. Topluluğunuz çok olsa bile, bu size hiçbir fayda sağlamaz. Şüphesiz Allah müminlerle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kâfirler! *Eğer siz fetih istiyorsanız,* yani iki grubun en doğru yolda olanı, en yücesi ve en şeriflisi lehine hüküm verilmesini istiyorsanız, *işte, size fetih geldi;* istediğiniz gibi hüküm verildi. Allah iki ordunun en yücesini, iki grubun en doğru yolda olanını ve iki topluluğun en şereflisini zafere erdirdi. Bu grup Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabıdır. "*Şayet* inkârdan ve Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlıktan vazgeçer, yaptıklarınıza *son verirseniz bu,* dünya ve ahiretin selâmet ve hayrını içerdiğinden *sizin için daha hayırlıdır. Eğer,* siz Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] savaşa *dönerseniz, biz de* kendisine yardıma *döneriz. Topluluğunuz* ve cemaatiniz *çok olsa bile, bu size hiçbir fayda sağlamaz;* sizden zararı gidermez. İtibar, çokluğa değil, ilâhî yardımla gelen zaferedir. *Şüphesiz Allah,* yardım ve desteği ile *müminlerle beraberdir."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetteki hitabın müminlere olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur:

Sizler zafer istiyordunuz; işte size zafer geldi. Eğer sizler, savaşa karşı gevşeklikten ve Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] tercih ettiği şeye isteksiz davranmaktan vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Şayet siz, o hale dönerseniz, biz de sizi tanımamaya döneriz yahut düşmanlarınızı size karşı harekete geçiririz. O zaman, sizin çokluğunuz size hiçbir fayda sağlamaz; çünkü Allah yardımıyla sizinle birlikte değildir; O, imanında kâmil olanlarla birliktedir."[291]

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelenler, eğer siz fetih istiyorsanız yani yüce Allah'tan marifetinin açılmasını talep ediyorsanız, size fetih gelmiştir. Şöyle ki: Sizin Allah'a [celle celâluhû] yönelişiniz sahih ve güzel oldu. Nefsanî hazlarınızı ve alakalarınızı terkettiniz. Şüphesiz bidayet halleri, nihayet hallerinin aynası ve göstergesidir. Kim, amelinin hayırlı sonucunu hemen görürse bu, gelecekte de onun kabul edileceğinin alametidir. Eğer, nefsanî hazlarınızı ve sizi Hak'tan engelleyen şeyleri terkederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Bu sayede manevi fethiniz yakın olur. Şayet siz onlara dönerseniz biz de sizi (bazı cezalarla) edeplendirmeye ve huzurumuzdan uzaklaştırmaya döneriz. Bu cezayı kaldırmada ve huzurdan uzaklaştırmayı engellemede cemaatiniz çok da olsa size bir fayda sağlamaz, başınıza gelecek olanı savamaz. Şunu bilin ki Allah, özel yardımı ve korumasıyla imanında kâmil olan müminlerle beraberdir.

---

[291] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/379.

Allah'a ve Resûlü'ne İtaat Edin!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ilâhî emirleri dinleyip itaat etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ
تَسْمَعُونَۚ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾

20. ***Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin,*** *(hakkı)* ***işitip durduğunuz halde ondan yüz çevirmeyin.***

21. ***Ve işitmedikleri halde "işittik" diyenler gibi olmayın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Size emrettiği ve nehyettiği konularda *Allah'a itaat edin,* cihad ve diğer konularda sizi teşvik ettiği şeylerde de *resûlüne itaat edin. Sizler,* Kur'an'ın, kendisine sımsıkı sarılmanızı ve Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uymanızı emrettiğini *işitip durduğunuz halde, o Peygamber'den yüz çevirmeyin.*"

Âyetin muradı, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] yüz çevirmeyi nehyetmektir. Âyette Allah'a itaatin zikredilmesi, Allah'a yapılacak itaatin Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] itaate bağlı olduğuna dikkat çekmek ve kalpleri buna hazırlamak içindir. *"Kim Peygamber'e itaat ederse, gerçekte Allah'a itaat etmiştir"* (Nisâ 4/80) âyeti de bunu göstermektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu nehyi şu âyetiyle pekiştirdi: "Kendilerine fayda verecek bir şekilde *işitmedikleri halde,* kulaklarımızla *'işittik' diyenler,* yani dinlediklerini iddia eden kâfir ve münafıkları *gibi olmayın.* Bu halleriyle onlar, sanki hiçbir şey işitmemiş kimseler gibidir."

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dünyadan ayrılıp ahireti şereflendirince, kendisinden sonra zâhirî ve bâtınî işlerde ümmete rehberlik edecek halifeleri kaldı. Bunlar, müttaki âlimler ve seçkin âriflerdir. Kim onların tavsiylerine sımsıkı sarılır ve sözlerine kulak verirse Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] güzelce uymuş olur. Kim onlardan yüz çevirirse Allah Resûlü'nden yüz çevirmiş olur. Kim âlimlerin verdiği hükümlere sarılırsa şeriat-ı Muhammediyye'yi uygulamış olur. Kim de ârif velilere sımsıkı sarılır, onlara kulak verir ve irşadlarına tâbi olursa rabbânî hakikatleri elde eder ve mukarrebînden (Allah'a yakınlık elde eden velilerden) olur. Kim onların vaaz ve uyarılarını dinler, sonra nefsine uyup başka yollara yönelirse onun hakkında, Allah Teâlâ'nın, *"İşitmedikleri halde, 'işittik' diyenler gibi olmayın"* âyetinin manası uygun olur ve bu kimse, gelecek âyette işaret edildiği gibi, canlı varlıkların en şerlisi olur. Yüce Allah bu âyette şöyle buyurmuştur:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

22. ***Şüphesiz Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü,*** *(hakkı)* ***düşünmeyen*** *(manen)* ***sağır ve dilsiz olanlardır.***

23. ***Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara*** *(hakkı)* ***işittirirdi. Fakat işittirseydi bile onlar, yine yüz çevirerek dönerlerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü,* hakkı *düşünmeyen,* onu tanımayan, hakkı işitmekten yana *sağır ve* onu konuşmaktan yana *dilsiz olanlardır."*

Allah Teâlâ, önce onları hayvanlar arasında saydı, sonra onların hayvanların en şerlisi olduğunu belirtti. Bunun sebebi, onların kendisiyle hayvanlardan ayrıldıkları özelliklerini ve fazilet sahibi oldukları yönlerini iptal etmeleridir. Bu özellik, akıllarını kendilerine fayda verecek tefekkür ve ibret için kullanmalarıdır. Onlar ise bu özellikten yararlanmadılar.

İbn Kuteybe[292] demiştir ki: "Bu âyet, Abdüddâroğulları hakkında inmiştir; çünkü onlar Bedir Savaşı'nda müşriklerle birlikte savaşa katılmışlardır. Bununla birlikte âyetin hükmü umumidir; bu sıfatta olan herkesi kapsar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah onlarda bir hayır,* haklarında takdir edilmiş bir saadet yahut âyetlerden faydalanma istidadı *görseydi elbette onlara* anlayacakları bir şekilde hakkı *işittirirdi. Eğer,* onlarda bir hayır bulunmadığını bildiği halde, hakkı *kendilerine işittirseydi, onlar yine haktan yüz çevirir,* ondan faydalanmaz, tasdik ve kabulden sonra dinden çıkar, inatlarından dolayı *haktan dönerlerdi.*"

Bir rivayette şöyle denilmiştir: Müşrikler, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], atalarından Kusay b. Kilâb'ı diriltmesini, onun kendisinin peygamber olduğuna şahitlik etmesini, bunu bizzat ondan işitmek istediklerini talep ettiler. Bunun üzerine Allah,

"*Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, (onu dirilttikten sonra sözünü) işittirirdi; eğer işittirmiş olsaydı bile, yüz çevirirlerdi*" âyetini indirdi.[293]

22-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki insanı şereflendiren ve başkalarından daha faziletli yapan husus, yüce yaratıcısını tanıması, aklını O'na yaklaştıran şeylerde kullanması, kendisini helâkten sakındıran vaaz ve uyarıları dinleyip anlamasıdır. İnsan bunları kaybedince, hayvanlar gibi hatta onlardan daha şaşkın ve aşağı bir halde olur. Allah kendisine rahmet etsin, İbnü'l-Bennâ, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde der ki:

---

[292] İbn Kuteybe'nin tam adı, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'dir. Vefatı hicrî 276, milâdî 889'dur. İbn Kuteybe dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih sahasında meşhur bir âlimdir. *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân* ve *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadis, Edebü'l-Kâtib* ve *el-Maârif* adlı eserleri meşhurdur. Altmıştan fazla eseri vardır. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, 20/145-149.

[293] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 2/240 (Beyrut 2002).

"Bil ki cahiller güruhu, insan sûretinde hayvandırlar."

Bir de şu var: Bazı kalpler hakikat ilimlerini kabul etmez, dinin zâhirî ilimleriyle meşgul olur. Eğer Allah bu kimsede bir hayır görseydi, ona bu hakikat sırlarını işittirirdi. Şayet Cenâb-ı Hak, bu kimsenin kabul etmeyeceğini bildiği halde, ona bu hakikatleri işittirseydi bile o, göğsünün darlığından ve kalbi bu sırlar için boş olmadığından dolayı, onlardan yüz çevirirdi.

Kalbe Hayat Veren Şeye Koşun!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kalplere hayat veren şeyi göstererek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْۚ
وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّـهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. ***Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeye çağırdığı zaman, Allah'a ve Resûlü'ne uyun. Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer. Şüphesiz ki siz O'nun huzurunda toplanacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Sizi çağırdığı konularda Allah'ın emrine uyun,* size gösterdiği taat ve ihsan konularında da Allah Resûlü'*ne uyun.* Allah Resûlü, size hayat verecek ledünnî ilimlere çağırdığı zaman, ona uyun. Şüphesiz bu ilimler kalbin hayatıdır; cehalet ise onun ölümüdür."

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah Resûlü sizi, dâimî nimetler içinde size ebedî hayat olacak inanç ve amellere çağırdığı zaman ona uyun.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sizi cihada çağırdığı zaman ona uyun. Gerçek şu ki cihad sizin hayatta kalma sebebinizdir. Eğer cihadı terkederseniz düşmanlarınız size galip gelir ve sizleri öldürür.

Allah Resûlü sizi şehid olmaya çağırdığı zaman kendisine uyun. Çünkü şehidlik, Allah katında ebedî bir hayat bulmaktır. Allah Teâlâ bu durumu âyetinde şöyle belirtmiştir:

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme, onlar Rab'leri katında diridirler, (orada cennet nimetleriyle) rızıklanırlar" (Âl-i İmrân 3/169).

Allah'ın daveti Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işitildiği için, âyette tekil olarak, "O sizi çağırdığı zaman" ifadesi kullanılmıştır.

Buhârî'de şu rivayet geçer: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Übey b. Kâ'b'ı çağırdı; Übey, namaz kılıyordu, çağrıya hemen icabet edemedi. Namazını bitirince geldi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Çağırdığım zaman gelmene ne mâni oldu?" diye sordu; Übey,

"Namaz kılıyordum" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yüce Allah'ın, 'Sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resûlü'ne icabet edin' âyetini işitmedin mi?" buyurdu.[294]

Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları demişlerdir ki: "Namaz esnasında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çağırdığı zaman, kendisine uymak namazı bozmaz, çağrılan kimse emre uyar, sonra namazına devam eder."

Bazıları da şöyle demiştir: "Eğer Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] çağırması tehir edilmeyecek bir durum içinse, bu durumda namaz kılan kimse, namazı keser, çağrıya uyar. Bu, namaz kılarken, ateşe veya başka bir tehlikeye düşme tehlikesi geçiren kör insanı kurtarmaya benzer; bu durumda namaz kesilir, sonra devam edilir."

---

[294] Buhârî, Tefsîru Sûre (8), 2; Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

Cenâb-ı Hak bundan sonra şöyle buyurdu:

"Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer." Onu imandan inkâra, inkârdan imana nakleder. Yine Allah, kalbi yakînden şüpheye, şüpheden yakîne, safa halinden karışıklık haline, karışıklık halinden safa ve huzur haline intikal ettirir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, yüce Allah'ın kuluna son derece yakınlığını temsil yoluyla anlatmaktadır. Tıpkı şu âyet gibi: *'Biz insana, şah damarından daha yakınız'* (Kâf 50/16). Âyet ayrıca, Allah Teâlâ'nın kalbin bütün gizli hallerine vâkıf olduğunu, hatta kalp sahibinin bile gafil olduğu düşüncelerini bildiğine dikkat çekmektedir. Yahut bu âyet, Allah'ın ölüm veya başka bir sebeple kalbi ile kendisi arasına girmeden, kalbi ihlâslı yapmaya ve onu bütün kötü düşüncelerden temizlemeye bir teşviktir. Yahut âyet Allah'ın kulun kalbine bütünüyle sahip olduğunu, onun kararlarını bozacabileceğini, maksatlarını değiştirebileceğini, eğer kulun saadetini dilerse onunla inkâr arasına engel olabileceğini, şayet şekavetine (cehennemlik olmasına) hüküm vermişse onunla iman arasına perde koyabileceğini tasvir etmektedir."[295]

Âyet şöyle bitiyor: "Şunu da *biliniz ki siz O'nun huzurunda toplanacaksınız.* O size amel ve itikadlarınıza göre karşılık verir."

24. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ fazlı ve ihsanı ile her asır ve zamanda, insanları, kalplerini ihya eden şeye davet eden ve onu yüce sevgilileri (Mevlâ'nın) huzuruna girmeye layık hale getiren davetçiler bulundurmuştur. Onlar,

---

[295] Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dua ederdi: *"Ey kalpleri (dilediği tarafa) çeviren Allahım! Kalbimi dinin üzerinde sabit kıl"* (bk. Tirmizî, Daavât, 89, 124; İbn Mâce, Mukaddime, 13). Ashâb-ı kirâm, "Siz de kalbinizin çevrilmesinden korkuyor musunuz?" diye sorduklarında Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Beni bundan ne emin edebilir ki? Kalpler, Allah Teâlâ'nın iki kudret parmağı arasındadır; dilediği şekilde, istediği yöne çevirir"* buyurmuştur (bk. Müslim, Kader, 17; İbn Mâce, Mukaddime, 13, Dua, 2; Ahmed, *Müsned*, 4/182; 6/251, 302; Hâkim, *Müstedrek*, 4/321; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/475).

Başka bir rivayette şu lafızlar mevcuttur: *"Sabit kılmak istediğini dininde sabit kılar, kaydırmak istediğini de kaydırır"* (bk. Müslim, Kader, 17; Tirmizî, Daavât, 89, 124; İbn Mâce, Mukaddime, 13, Dua, 2; Ahmed, *Müsned*, 4/182; 6/251, 302; Hâkim, *Müstedrek*, 4/321; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/475).

Allah'ın ve resûlünün halifeleridir. Kim onların davetine uyar ve sohbetlerine (terbiye halkalarına) girerse kalbi dirilir, sırrı ve özü temizlenir. Kim onlardan ayrılıp kendilerine aykırı davranırsa havâtır ve vehim vadilerinde (vesvese ve boş düşünceler içinde) ruhu ölür.

"Bilin ki Allah kul ile kalbi arasına girer" âyeti hakkında şunları söyleyebiliriz:

Cenâb-ı Hakk'ın kişi ile kalbi arasına girmesi, onun kalbini örtmesi, onun zatına ait sırları ve sıfatlarının nurlarını müşahede etmekten perdelemesidir. Bu onu, maddi şeyler arasında bağlı tutarak ve cem' hali olmadan (kalbi ve fikri Allah'ta toplamadan) sadece farkı (varlıkları) müşahede ettirerek olur. Kalp ehli ârifler bu duruma, "kalbi kaybetmek" derler.

Onlardan biri, "Kalbimi kaybettim" dediği zaman, bunun manası, "O, maddeyi müşahede etmeye, nefsinde bir varlık ve vücut görmeye döndü (Rabb'ini unuttu)" demektir. Kalbi bulmak ise, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların manasını ve ilâhî sıfatların nurlarını müşahede ederek nefsinden, hissinden ve diğer maddi varlıklardan geçip kalbin ilâhî huzurda bulunması demektir.

Kalbin kaybedilmesi kötü edep sebebiyle olur; bazan da hiçbir sebep yokken meydana gelir. Sebepsiz olması, Allah Teâlâ'dan bir imtihandır. Bu imtihanın sebebi; kul kalbini kaybettiğinde, onu elde etmek için Rabb'ine mi sığınıyor yoksa olduğu hali üzere mi kalıyor, bunun ortaya çıkmasıdır.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ* kitabının "Kalbin Acayip Hallerinin Açıklanması" bölümünde kalp üzerinde geniş ve güzel açıklamalarda bulunmuştur. Orada der ki:

"Hakikatte yüce Allah'a itaat eden kalptir. Allah'ı bilen, Allah için amel eden, amel ve ibadetle ilâhî huzura giden, Allah'a yakın olan, Allah katındaki ve huzurundaki şeylerin kendisine keşfedilip açıldığı organımız kalptir. Diğer âzalar kalbe tâbidir. Allah'tan başka şeylerden temizlendiğinde, Allah katında makbul olan kalptir. Allah'tan gayri şeylerin düşünce ve derdi içinde kaybolduğunda, Allah'tan perdelenen kalptir. Allah tarafından muhatap alınan ve kendisinden kulluk talep edilen de kalptir. İtaat etmediği zaman azarlanacak ve azap görecek olan da kalptir.

Evet, kalp öyle bir âzadır ki kul onu manevi kirlerden temizlediği zaman Allah'a yaklaşıp kurtuluşa erer; inkâr ve isyanla kirletip safiyetini bozduğu zaman zarar eder, şakî olur, azaba uğrar."

İmam Gazâlî (rahmetullahi aleyh) daha sonra der ki:

"Kalp öyle bir organdır ki kul onu tanıdığında nefsini tanır; nefsini tanıdığında, Rabb'ini tanımış olur. Kul kalbinin cahili olursa nefsinin de cahili olur. Nefsinin cahili olan kimse, Rabb'inin de cahili olur. Kalbinin cahili olan kimse, başkasını tanıma noktasında daha cahil olur.

İnsanların ekseriyeti, kalplerinin ve nefislerinin cahilidir; nefisleriyle kendilerinin arasına perde çekilmiştir. Şüphesiz Allah, kişi ile kalbi arasına girer.

Yüce Allah'ın araya girmesi, kalbi, müşahedesinden, murakabesinden, sıfatlarını tanımaktan ve kalbin Rahmân'ın parmakları arasında, a'lâ-yi illiyyîne yükselinceye kadar nasıl evrilip çevrildiğini, mukarrebîn meleklerin âlemine nasıl yükseltildiğini idrak etmekten menetmesidir. Kim, Rabb'ini murakabe etmek ve O'nunla hukuku korumak için, ayrıca melekût hazinelerinden kalbin üzerine ve içine parlayan hakikatleri gözetlemek için kalbini tanımazsa o kimse, Allah Teâlâ'nın, haklarında, '*Onlar Allah'ı unuttular, Allah da kendilerine nefislerini unutturdu*' (Haşr 59/19) buyurduğu kimselerden olur."[296]

Kalbini bulan, Rabb'ini tanıyan ve bulduğu ile zengin olup hiç kimseye ihtiyacı kalmayan biri bu halini, nazım halinde şöyle dile getirmiştir:

"Ben, Kur'an ve seb'u'l-mesânîyim (onların hakikatine ulaştım); eşyanın değil ruhların ruhuyum (ruhlara manevi hayat verecek kâmil bir insanım). Gönlüm, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın yanında, hep ilâhî huzurda O'na münâcât eder; size göre ise dilim konuşmaktadır. Gözünle sadece benim cismime bakma, nimet deyince de ancak maddi şeyleri anlama!

---

[296] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/3 (Beyrut 2000).

Benim sırlarım, manevi âlemin nurlarıyla örtülmüş gizli hakikatleri görmektedir. Kim, Hakk'ın sırlı ve gizli işaretinden bir şey anlarsa onu saklayıp korusun; yoksa muhabbet ehli Hallâc-ı Mansûr gibi kılıçla öldürülür. Ona hakikat güneşi yakından parlayınca kendinden geçmişti."[297]

Umumi Fitneden Sakının!

Kalbin dağılmasının ve kulun onu kaybetmesinin sebeplerinden biri de ona fitnenin girmesidir. Allah Teâlâ, âyetinde bu fitneye işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً ۚ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

25. ***Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zalimelere isabet etmez*** *(zararı hepinize dokunur).* ***Biliniz ki Allah'ın azabı şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o,* gelince *içinizden sadece zalimlere isabet etmez,* bilakis zalimi de zalim olmayanı da kapsar, sonra insanlar, ahirette niyetlerine göre diriltilir.

Bu şu şekillerde olabilir: Aranızda işlenen kötü bir işe ses çıkarmamak, iyiliği emirde gevşek davranmak, büyük günahların işlenmesine ve bid'atların yayılmasına göz yummak, cihad emrini ve farzları yerine getirmede tembellik yapmak ve diğer günah çeşitlerinin yapılması. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ya iyiliği emredip kötü işlerden nehyedersiniz yahut Allah size hepinizi saran bir azap gönderir."[298]

---

[297] Son beyitler için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye,* s. 24 (Beyrut 2000).

[298] Sonu biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Fiten, 8; Ahmed, *Müsned,* 5/388.

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), "İçimizde salihler varken helâk edilir miyiz?" diye sorunca, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

"Evet, pislikler (kötülükler) çoğaldığı zaman (terk ve tövbe için çalışılmazsa azap umumi olur)" buyurmuştur.[299]

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Uğursuzluğu sadece yapanda kalmayıp onu yapanı da yapmayanı da kapsayacak günahları işlemekten sakının. Esasında günah işlemeyen kimse, bir başkasının işlediği günahtan dolayı hesaba çekilmez; fakat bazan bir şahıs tek başına bir günah işler, birtakım kimseler bu suçu işleyen kimse yüzünden sorumluluk altına girerler. Mesela, bu suçun cezası verildiğinde, suçu işleyen kimseyi savunmaya kalkarlar, böylece zalim değilken, bu zalime yardım etmeleri ve kendisini savunmaya kalkmaları sebebiyle zalim olurlar. O zaman işlenen günahın fitnesi, yapıldığı andaki haliyle tek kişide kalmaz, daha sonra ona yardım etmesi ve rıza göstermesi sebebiyle diğer zalim kimseye de geçer."[300]

İmam Kuşeyrî'nin açıklamalarının tamamı, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecektir.

Taberî, bu âyetin Ali b. Ebû Tâlib, Ammâr b. Yâsir, Talha ve Zübeyr (radıyallahu anhüm) hakkında indiğini söylemiştir.[301]

Allah Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Biliniz ki Allah'ın azabı,* kendisine isyan eden ve başkasının fitneye düşmesine sebep olan kimseler için *çok şiddetlidir."*

25. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî (rahmetullahi aleyh), bu âyetin zâhirî tefsirini yaptıktan sonra demiştir ki:

"Âyetin tasavvufî yorumuna gelince: Kul, nefsine uyup bir hata işleyince, ondan kalbe bir fitne ulaşır. Bu, ona acilen verilmiş bir cezadır ve nefsin fitneden nasibi, bu cezadır. Kalpte nefis tarafından bir fitne oluştuğu zaman, bu, kalbin câiz olmayan bir şeye yönelmesidir, onun fitnesi sırra geçer. Bu da, sırrın perdelenmesidir.

---

[299] Buhârî, Fiten, 4, 28; Müslim, Fiten, 1, 2; Ahmed, *Müsned*, 1/428.

[300] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/304-305 (Kahire 1999).

[301] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/114 (Riyad 2003).

İnsanların önünde rehberlik yapan kimselerin durumu da böyledir. Bu kimse, câiz olmayan bir iş yapınca, kendisinden tâbilerine ve talebelerine geçen bereket kesilir. Onların bereketinin kesilmesi, bu fitneden yani üstatlarının yaptığı günahtan nasipleridir; halbuki onlar bir günah işlememişlerdir.

Şöyle denilmiştir: Büyükler, küçüklerin işlediği kusurlara tepki göstermeyip sükût ederlerse onların yaptığı kusurlara karşı tepkiyi terketmelerinin fitnesi kendilerine dokunur.

Yine denilmiştir ki: Zâhid bir kimse, helâl yoldan olsa bile, günlük ihtiyacının üzerinde dünya malı alma konusunda azimeti bırakıp dinin ruhsatına yönelirse, bunun fitnesi (zararı), onun elinde terbiye gören manevi yola yeni girmiş kimselere dokunur. Onda gördüğü bu hal mübtedî kimseyi dünyaya rağbet etmeye, az ile yetinmeyi terke sevkeder, bu da onu dünya işlerinde meşgul olarak gaflet vadilerinde helâk olmaya götürür.

Âbid, daha meşakkatli şeylerden uzaklaşır ve evla olanı terkederse bu, mücâhedede kendisine bakıp gayrete gelecek kimselere etki eder; onlar âbidin bu durumuna bakıp tembelliğe düşerler. Sonra bu hal kendilerini boş işlere ve şehvetlerine tâbi olarak mücâhedeyi terke sevkeder. Bu durumda onlar, şu sözde dendiği gibi olurlar:

'Gençlik, boş işler ve hazlar bir araya gelince, insanı bozup azdıracak en tehlikeli şeyler bir araya gelmiş olur.' Bu onların, âbidin içine düştüğü fitneden nasipleri olur.

İnsanlara rehberlik yapan ârif, içinde nefsanî haz olan bir işe dönünce, mürid ona bakar, kendisinde sıdk menzillerindeki ilerleyişinde bir boşluk, gevşeklik ve duraklama ârız olur. Bu da, önündeki ârifin fitnesinden müridin nasibi olur.

Kısaca, melik (sultan ve idareci) gaflete düşer, tebaasını sevk ve idareden uzak kalırsa ordu dağılır, halkın düzeni bozulur, içlerinde bozukluk ve sıkıntı büyür. Bu manada bir şiirde şöyle denilmiştir:

'Çobanların cahillikleri yüzünden koyunlarını zayi ettiler, artık onları kurtlar güder oldu.'"

Allah kendisinden razı olsun, Kuşeyrî'nin açıklamaları burada bitti.[302]

Ashâb-ı Kirâma Yapılan Özel İhsanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ashâb-ı kirâma yaptığı ihsanları hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰيكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. ***Hatırlayın ki bir zaman siz yeryüzünde zayıf düşürülmüş güçsüz bir azınlıktınız; insanların size saldırıp helâk etmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve şükretmeniz için size temizlerinden*** *(helâl ve hoş)* ***rızık verdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, şu nimeti *hatırlayın; hani bir zaman siz* Mekke'de sayı olarak az bir topluluktunuz, düşmanlarınız ise çok kalabalıktı. Siz *yeryüzünde* yani Mekke'de *zayıf düşürülmüş* güçsüz *bir azınlıktınız;* Kureyş sizi zayıf bulmuş, size işkence ediyor, sıkıntı veriyordu. *Sizler,* Kureyş'in veya diğer *insanların size saldırıp helâk etmesinden korkuyordunuz. Allah sizi* Medine'ye hicret ettirerek *barındırdı,* orayı sizin sığınıp düşmanlarınızdan korunacağınız bir yer yaptı. *Sizi* kâfirlere karşı *yardımıyla destekleyip* kuvvetlendirdi."

---

[302] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/304-306 (İbn Acîbe'nin alıntısında görülen bazı kapalı ifadelerden dolayı mana, Kuşeyrî'nin tefsirinden verildi [Mütercim]).

Bir diğer mana: Allah sizi, ensarın desteğiyle kuvvetlendirdi yahut sizi Bedir günü meleklerin yardımıyla kuvvetlendirdi.

Sizi, ganimetlerden temiz rızıklarla rızıklandırdı ki bu nimetlere şükredesiniz.

Âyetin hitabı muhacirleredir.

Âyetteki hitabın bütün Araplar'a olduğu da söylenmiştir. Gerçekten Araplar, İranlılar'ın ve Rumlar'ın (Bizanslılar'ın) elinde zelil edilip hor görülen bir haldeydiler. Fitnelerin çokluğundan dolayı insanların kendilerine saldırıp zarar vermesinden korkuyorlardı. O devirde güçlü olan, zayıf olanı yiyordu. Allah Teâlâ onları İslâm'la şereflendirdi, böylece aralarında güven ve emniyet oluştu. Onları yardımıyla kuvvetlendirdi; öyle ki onları bütün dinlere galip getirdi, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile izzet ve devlete ulaştırdı, kendilerine birçok beldenin fethini nasip ederek nice güzel rızıklara kavuşturdu. Böylece İran ve Bizans'ın mülküne sahip oldular, onların memleket ve mallarını ele geçirdiler, kadın ve çocuklarını esir aldılar. Bütün bu nimetler onlara şükretsinler diye verildi.

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu nimetin hatırlatılması, bu ümmetin seçkin velilerine yöneliktir; onlar Allah'a yönelen dervişlerdir. Bu kimseler, her zamanda sayı olarak azdır, her yerde zayıf görülmektedir. Onlar, hallerinde temkin sahibi olup güzel ahlâkla süslenerek kalplerini boş şeylerden temizleyince, Allah kendilerine zafer, izzet ve destek ihsan etti; âyetinde geçtiği gibi onlara şu vaatte bulundu:

"Biz ise yeryüzünde zayıf düşürülmüş kimselere lutufta bulunmak, kendilerini önder ve vârisler yapmak istiyorduk" (Kasas 28/5).

Bu kimselerin galip hali, Allah Teâlâ'nın kendilerine tahsis ettiği marifet kemaline şükretmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hıyanetten Sakının!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminleri hıyanetten sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ
وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ
وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾

27. Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; bile bile emanetlerinize de hainlik etmeyin.

28. Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir (imtihan ve günaha düşme sebebidir). Şüphesiz büyük mükâfat Allah katındadır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Size yapmanızı farz kıldığı emirleri zayi ederek ve yasakladığı işleri yaparak *Allah'a* karşı hainlik yapmayın, emrine muhalefet ederek ve sünnetini terkederek de *Peygamber'e karşı hainlik etmeyin.*

Bir diğer mana: İzinsiz olarak ganimet malından çalarak Allah ve Resûlü'ne karşı hainlik yapmayın.

Diğer bir mana: Söylediklerinizin aksini içinizde saklayarak (içiniz dışınız farklı olarak) hainlik yapmayın.

Âyet, Ebû Lübâbe'nin [radıyallahu anh] yahudilerden Kurayzaoğulları ile arasında geçen olay hakkında inmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisiyle yapılan ittifak antlaşmasını bozan Kurayzaoğulları'nı yirmi bir gece muhasara etti. Kurayzaoğulları, diğer kardeş kabile Nadîroğulları gibi sulh yapmak istediler; bunun için Şam bölgesinde bulunan Ezriât ve Erîha'daki yahudi kardeşlerinin yanına gitmelerine izin verilmesini şart koştular. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu kabul etmedi, ancak Sa'd b. Muâz'ın vereceği hükme razı olmalarını istedi. Onlar buna yanaşmadılar ve,

"Bize Ebû Lübâbe'yi gönder" dediler. Ebû Lübâbe'nin çocukları ve malları onların elinde bulunduğu için, kendilerine iyi davranıp nasihat ediyordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Lübâbe'yi onlara gönderdi. Onlar, Ebû Lübâbe'ye,

"Ne dersin, Sa'd'ın vereceği hükme razı olalım mı?" diye sordular. Ebû Lübâbe de, Sa'd'ın hükmüne razı olurlarsa yahudilerin başlarının kesileceğine işaret olarak eliyle boğazını gösterdi. Ebû Lübâbe demiştir ki:

"Daha yerimden bir adım ayrılmadan benim bu davranışımla Allah ve Resûlü'ne karşı hainlik yaptığımı anladım."

Olay üzerine bu âyet indi. Ebû Lübâbe, Medine'ye dönünce, kendisini Mescid-i Nebevî'nin içindeki direklerden birine bağlayarak,

"Vallahi, ölene dek yahut Allah tövbemi kabul edene kadar hiçbir şey yiyip içmeyeceğim" diye yemin etti. Bu şekilde yedi gün kaldı (namaz vakti girince iplerini çözdürüyor, namazı kılınca tekrar kendisini direğe bağlıyordu). Yedinci günün sonunda açlık ve susuzluğa dayanamayıp bayıldı. Sonra Allah onu affettiğini bildirdi. Kendisine,

"Allah seni affetti, artık iplerini çöz!" dendi. Ebû Lübâbe,

"Hayır, vallahi beni Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gelip çözmedikçe kendimi çözmeyeceğim!" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] gelip iplerini çözdü. Ebû Lübâbe,

"Tövbemin tam olarak gerçekleşmesi için, bu günahı işlediğim kavmimin diyarını terketmek ve bütün malımı Allah yolunda harcamak istiyorum" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Malının hepsini değil, üçte birini sadaka olarak vermen yeterlidir" buyurdu.[303]

---

[303] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/121-122, 657; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/48; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 9745.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: "Aranızda alıp verdiğiniz *emanetlere de hainlik yapmayın."*

Âyete şu manalar da verilmiştir: Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sizlere bir sır olarak söylediği şeyleri başkasına açarak ona hainlik yapmayın.

Hainliğin şerefli kimselerin işi olmadığını, onun ancak alçak kimseler tarafından yapıldığını bildiğiniz halde hainlik yapmayın. Bu konuda şair der ki:

"Sırrı ancak güvenilir insanlar saklar, sır hayırlı insanların yanında gizli kalır."

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir. Siz iyiyi kötüden seçebilecek âlim kimselerken hainlik yapmayın.

Sonraki âyette şöyle buyruluyor:

"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir." Çünkü onlar, günaha ve azaba düşme sebebidir. Yahut onlar, kendilerine muamelede Allah Teâlâ'nın sizleri deneyeceği birer mihnet ve sıkıntıdır; öyleyse Ebû Lübâbe'nin yaptığı gibi, onların muhabbeti sizi hıyanete sevketmesin.

Âyet şöyle bitiyor: *Şüphesiz* Allah'ın rızasını ve muhabbetini onlara tercih eden, evlat ve mal konusunda ilâhî hudutlara riayet edenler için *büyük mükâfat Allah'ın katındadır.* Öyleyse, himmetinizi (düşünce ve gönlünüzü) sizi Allah'ın vereceği büyük mükâfata ve rızasına götüren şeylere bağlayın ki büyük hayrı elde edesiniz.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a ve Resûlü'ne karşı hıyanet, dışından emirlerine uymuş gözüküp içinden muhalefet etmektir. Bu kimsenin dışı güzel, iç âlemi kötüdür. Bu durum, hıyanetin en çirkinidir. Bir kimsenin zâhirde şeyhlere uymuş, onları kabul etmiş gözüküp içinden itiraz etmesi de onlara karşı hıyanet olarak değerlendirilir. Bu hal, onlara karşı en kötü muameledir.

Emanete hıyanet etmeye gelince bu, ehil olmayan kimseye Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sırlarını açmaktır. Kim bunu yaparsa dinin kılıcı onun boynunu keser (o kimse zâhirî hükme göre öldürülür). Sâlik, meczup değilse hüküm budur. Gerçek şu ki sultanın sırrını ifşa eden kimse ölümü hak eder ve bunu yapan, hain olur. Hain olan kimseye, sır konusunda güvenilmez. Eğer o, öldürülmez veya tövbe etmezse kendisinden sırrın çekilip alınması haktır. Allah kendisine rahmet eylesin, şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

"Öğrendiğini heba edecek cahil kimseden gücüm yettiği kadar ilmimi gizlerim; nefis incileri hayvanların boğazına asmam! Eğer Allah lutfuyla takdir eder de ilim ve hikmetlere ehil biriyle karılaşırsam, sahip olduğum ilimleri ona öğretir ve onların ilimlerinden istifade ederim; yoksa ilimlerim yanımda gizli ve saklı kalır."

Kalp Hastalıklarının İlacı: Takva

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlere kalplerde bulunan hastalıkların ilacını ve günahları temizleyen şeyi göstererek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَاناً وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

29. ***Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size hak ile bâtılı ayırt edecek bir nur verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lutuf sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Eğer* size emrettiği gibi *Allah'tan korkarsanız O, sizin kalbinize hak ile bâtılı, güzel ile çirkini ayırt edecek bir nur verir.*"

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu âyet, takvanın kalbi nurlandırdığına, göğsü genişlettiğine, ilim ve marifeti artırdığına delildir."[304]

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Eğer Allah'tan korkarsanız Allah size, yardım gönderip zafer verir; müminleri izzete ulaştırarak ve kâfirleri zelil ederek hak üzere olanla bâtıl yolda bulunanı birbirinden ayırır.

Bir diğer mana: Eğer Allah'tan korkarsanız Allah size şüphelerden kurtulacağınız bir çıkış yolu gösterir. Yahut size, her iki dünyada sakındığınız kötü hallerden bir kurtuluş imkânı verir.

Yahut Allah sizin işinizi ortaya çıkararak sizleri âleme gösterir, adınızı ve sanınızı ebedîleştirir.

Âyetin devamı şöyledir: "*Allah ayrıca sizin suçlarınızı örter;* sizi kıyamet gününde rezil rüsva etmez; *sizi bağışlar,* kusurlarınızı affeder."

Yahut küçük günahlarınızı temizler, büyük günahlarınızı affeder.

Yahut Allah sizin geçmişte yaptığınız günahlarınızı temizler, gelecekte yapacağınız günahları affeder.

"*Allah büyük lutuf sahibidir.*" O'nun fazlı ve ihsanı bütün günahlardan daha büyüktür.

Bu âyette şuna bir uyarı vardır: Allah Teâlâ'nın onlara takva üzere neyi vaat ettiyse bu kendi tarafından bir lutuf ve ihsandır; bunu takvaları gerektirmemiştir. Bu durum şuna benzer: Bir efendi, hizmetçisine, emrettiği bir işi yapması mukabilinde bir şey vermeyi vaat ettiğinde, vereceği şey yaptığı işin karşılığı değil, kendi sözünün gereği vermek durumunda olduğu bir ihsandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine yönelen müttaki kulların kalbine attığı nur, ilâhî huzurdan, gayb hazinelerinden kalbe gelen ilâhî vâridat nurudur.

---

[304] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/325.

Bu vâridat üç kısımdır:

Biri, manevi uyanışı temin eden vâridattır. O öyle bir nurdur ki kul onunla gaflet ile manevi uyanıklığı, tembellik ile taate koşmayı birbirinden ayırır; o zaman gaflet ve hevâsını terkeder; aşk ile Mevlâ'sına itaate yönelir.

Bir diğeri kulu Hakk'a yönelten vâridattır; bu nur kalbe atıldığında kul onunla manevi perdelerin zulmeti içinde kalmakla, sevgiliyi müşahedeye gidişin arasını ayırt eder.

Bir diğeri kulu vuslata götüren vâridattır; bu nur kalbe atılınca kul onunla, varlıkların zulmetiyle müşahedenin nurunu farkeder yahut eşyaların perdesindeki zulmetle irfan güneşini müşahede etmeyi birbirinden ayırt eder.

İbn Ataullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde bu üç vâridata şöyle işaret etmiştir: "Sana gelen manevi vâridat (nur, feyiz, manevi cezbe), ancak seni Allah'a sevketmek için gelir. Sana gelen vâridat, seni ağyarın elinden (Allah'tan gayri varlıklardan) kurtarmak, seni eşyanın esaretinden hürriyete kavuşturmak için gelir. Sana gelen vâridat, seni vücudunun hapsinden çıkarıp müşahede fezasına ulaştırmak için gelir."[305]

Kâfirlerin Tuzaklarının Boşa Çıkışı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] alçak düşmanlarının onun için hazırladığı tuzaklara karşı ne yaptığını ve onu nasıl koruduğunu hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

30. ***Hatırla ki kâfirler seni bağlayıp hapsetmek veya öldürmek yahut seni (Mekke'den) çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar***

---

[305] Bu sözün ve vâridatların açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 127-129 (Beyrut 2005).

(sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranlara en güzel tuzağı kurandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, seni muhafaza edip gözeterek sana ihsan ettiği nimetini *hatırla! Hani o vakit,* Kureyşli kâfirler, Dârünnedve'de toplanarak seni bağlayıp hapsetmek veya kılıçlarıyla *öldürmek yahut seni Mekke'den çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı."*

Olay şöyle olmuştu: Kureyşli kâfirler, Medine'de ensarın İslâm'a girdiğini ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlarla biat yaptığını işitince, kendileri adına korktular ve Dârünnedve denen yerde toplanarak onun durumu hakkında istişare yaptılar, ne yapacaklarını tartıştılar. O sırada İblîs, bir ihtiyar sûretinde meclislerine girerek,

"Ben Necid bölgesinden biriyim; sizin toplandığınızı işittim, sizinle birlikte bulunmak istedim; sakın benim görüş ve nasihatlerimden mahrum kalmayın" dedi. Mecliste bulunanlar içinde Ebü'l-Buhtürî görüşünü şöyle açıkladı:

"Onu (Hz. Peygamber'i) bir evde hapsedin, evin bütün giriş çıkış yerlerini kapatın, sadece kendisine yiyecek ve içecek atacağınız bir delik bırakın, ölene kadar orada kalsın." Yaşlı adam kılığındaki İblîs,

"Bu ne kötü bir görüştür. Kavminden insanlar gelir sizinle savaşarak onu elinizden kurtarırlar" dedi. Hişâm b. Amr görüşünü şöyle açıkladı:

"Onu bir devenin üzerine bindirin, beldenizin dışına çıkarın, başka yerlere gitsin; bundan sonra yaptığı şey size bir zarar vermez. Yaşlı adam kılığındaki İblîs bu sözleri duyunca,

"Bu ne kötü bir görüştür; o, gittiği yerde sizden başka bir kavmi ifsat eder, peşine takar gelip sizinle savaşırlar" dedi. O zaman Ebû Cehil söz alarak,

"Benim görüşüm şudur: Her kabileden bir genç seçin ve her birine bir kılıç verin; hepsi birden ona saldırarak bir darbede öldürsünler, böylece kanı bütün kabilelere dağıtılır; Kureyş bütün Arap kabileleri ile savaşmaya güç yetiremez. Eğer kan parası isterlerse aramızda kan parasını toplar veririz" dedi. Bunu dinleyen yaşlı adam kılığındaki İblîs,

"Bu genç doğru söyledi" diyerek onun planını güzel buldu. Sonra bu görüş üzerinde mutabık kalarak dağıldılar. O sırada Cibrîl-i Emin gelerek, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi ve kendisine Medine'ye hicret etmesini emretti. Bunun üzerine Allah Resûlü, yatağında Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] gecelemesini isteyerek Hz. Ebû Bekir'le [radıyallahu anh] birlikte Sevr mağarasına gitmek için evinden çıktı. Sonra Medine'ye hicret için yola koyuldu.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu:

"Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu." Allah onların tuzaklarını başlarına çevirerek yahut yaptıklarının cezasını vererek onlara tuzak kuruyordu.

Bir diğer mana: Allah onlara, hile yapanların işini yaparak tuzak kuruyordu. Şöyle ki: Allah onları Bedir'e çıkarttı, önce kendilerine müslümanların sayısını çok az gösterdi ki onlarla savaşmaya cesaret etsinler. Savaşa girdiklerinde ise öldürülüp esir edildiler.

"Allah tuzak kuranlara en güzel tuzağı kurandır." Çünkü O'nun tuzağı yanında kâfirlerin tuzağının bir hükmü olmaz. Cenâb-ı Hakk'a hile ve tuzağın nisbet edilmesi, ancak karşı tarafa mukabele etme manasında kullanıldığında güzel olur. Hile yapmak ve tuzak kurmak gibi ifadelerde bir kötüleme manası akla geldiği için doğrudan ve mutlak olarak Allah için kullanılmaz (Kullanıldığı yerlerde de Zât-ı Bâri'ye uygun bir manada düşünülür)." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[306]

30. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey kalp, hatırla, hani bir zamanlar inkârcılar sana tuzak kuruyorlardı. Onlar seni Hak'tan alıkoyan alakalar, hazlar ve şehvetlerdir. Bunlar seni her taraftan çepeçevre sararak varlık hapishanesinde ve zatının heykeli (yani beden) içinde hapsederek bağlamak istiyordu.

---

[306] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/382 (Beyrut 1988).

Yahut onlar seni gaflet, cehalet ve peş peşe gelen vesvese ve vehimlerle öldürmek istiyordu.

Veya ey kalp, onlar seni Rabb'inin huzurundan çıkarıp nefsini müşahedeye yöneltmek veya âriflerin sohbetinden uzaklaştırıp gafillere katmak veyahut Allah'a itaat kalesinden çıkarıp isyan alanlarından oluşan helâk mahalline çekmek istiyorlardı.

Yahut onlar seni, İslâm dairesinden çıkarıp sapıklık ve dinsizlik alanına itmek istiyorlardı. Böyle bir beladan Allah'a sığınırız.

Allah [celle celâluhû], en güzel tuzağı kurandır; O, tuzak kuranların tuzağını geri çevirir, hilelerini bozar; kendisine yönelen ve vâsıl olan velilerine yardım eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tuzak kuranların çirkin işlerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا
اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ۝

31. ***Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman, "İşittik, istesek biz de bunun benzerini söyleyebiliriz; bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlara* Kur'ânî *âyetlerimiz okunduğu zaman*, 'Senin bize okuduğunu *işittik, istesek biz de bunun benzerini söyleyebiliriz; bu öncekilerin masallarından*, yani yazılı haberlerinden veya uydurulmuş yalanlarından *başka bir şey değildir'* dediler."

Müfessir Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu sözü söyleyen Nadr b. Hâris idi. Sözü söyleyen tek olduğu halde, âyette hepsi söylemiş gibi zikredilmesi, bir kavmin reisinin sözünün kavme nisbet edilmesi cinsindendir. Nadr b. Hâris onların kıssacısıydı; yani onlara

İran ve Bizanslılar'ın haberlerinden anlatırdı. Peygamberlerin kıssalarını anlatan Kur'an âyetlerini işitince de, "İstesem ben de bunların benzerini söyleyebilirim" derdi.

Yahut âyetteki söz, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumunu istişare eden ve onu ortadan kaldırma planı yapan müşriklerin sözüdür. Bu söz onların son derece kibir ve inat hallerini göstermektedir; çünkü eğer onların Kur'an âyetlerinin bir benzerini getirmeye güçleri yetseydi, derhal bunu yapmaya girişirlerdi; onu isteyip istememeleri buna mâni olmazdı. Hem Kur'an onlara yirmi üç sene boyunca meydan okudu, bir âyetinin bile benzerini getirmekten âciz olduklarını belirtip âcizliklerini yüzlerine vurup durdu. Sonra onlarla kılıç savaşı yaptı. Müşrikler, hamiyet ve gayret sahibi olmalarına ve mağlup olmaktan son derece nefret etmelerine rağmen Kur'an'ın meydan okumasına bir karşılık veremediler; özellikle söz ve ifade babında bundan âciz kaldılar." Beyzâvî'nin açıklamaları mana olarak verildi.[307]

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

"Biz de istesek benzerini getiririz" sözü, inkâr ehli arasında seçkin veliler için söylenegelmiş biz sözdür. Onlar velilerden ledünnî ilimler yahut rabbânî sırlar veya kudsî hikmetler işittiklerinde, "İstesek biz de bunların bir benzerini söyleriz" dediler; halbuki onlar bu sırlardan bir cümle bile söylemeye güç yetiremezler. Bu hal, seçkin velilerle aynı asırda yaşayanlarda çokça görülmektedir; onlardan sonra gelenlerde ise bu kadar olmaz. Şüphesiz onlar aldanmaktadırlar. Bu ilâhî bir kanundur; tarihte hep böyle olmuştur. Âyette belirtildiği gibi, *Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın"* (Fâtır 35/43).

İnadına Azap İsteyenler!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, inat ve azgınlıkla acilen azap isteyenleri zikrederek şöyle buyurdu:

---

[307] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/382.

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً
مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝

32. ***Hani bir zaman** (müşrikler),* ***"Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş hak bir kitap ise üzerimize gökten taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir" demişlerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, hani bir zaman müşrikler, *'Allahım! Eğer,* Muhammed'in getirdiği *bu kitap senin katından gelmiş hak bir kitap ise* Lût'un ümmetine yaptığın gibi *üzerimize gökten taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir' demişlerdi."*

Denildiğine göre bu sözü Nadr b. Hâris söylemişti. O, inkârda çok ileri giden biriydi.

Rivayet edildiğine göre Nadr, (kendisine okunan Kur'an âyetleri için) "Bu ancak öncekilerin uydurma masallarıdır" dediğinde, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Yazık sana; o, Allah'ın kelâmıdır" dedi. Bunun üzerine o da, âyette geçen sözü söyleyerek azap istedi.

İmam Buhârî ve Müslim'in rivayetinde, bu sözü söyleyenin Ebû Cehil olduğu belirtilmiştir.[308]

Bu sözü söyleyenlerin diğer Kureyş olduğu da söylenmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanladıklarında, yalanlama ve azgınlıklarına ilaveten kendilerine beddua ettiler; üzerlerine taş yağmasını ve acilen azap inmesini istediler.

Zemahşerî demiştir ki: "Bu bir beddua değil, âyetleri bilerek inkâr etmektir. Yani onlar şunu demek istiyorlar: Eğer bu kitap hak ise başımıza taş yağdır; fakat o, hak değildir ki bize azap gerektirsin."

Zemahşerî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.[309]

---

[308] bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (8), 3-4; Müslim, Münâfikîn, 37.

[309] bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 2/577 (Riyad 1998).

32. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu tür sözler, bazı münkirler tarafından velilere söylenmiş ve kendilerine acilen ceza verilmiştir. Herhalde bu veli, hilim ve marifet dairesi geniş olmayan bir velidir; yoksa hilim ve marifeti geniş olan veli, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) kademi yani hali ve yolu üzere bulunur (o veli insanların arasında bulunduğu sürece onlara azap edilmez).

Azabın Gelişine Karşı Emniyet

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), kâfirlerin içinde bulunduğu sürece kendilerine umumi azap edilmeyeceğini belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ
يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُ اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

33. *Halbuki sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildir. Onlar istiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azap edici değildir.*

34. *Onlar, insanların Mescid-i Harâm'a girmelerini engellerken Allah onlara ne diye azap etmesin? Hem onlar, onun mütevellisi (Kâbe'nin hizmetine ehil kimseler veya Allah'ın dostu) değiller. Onun hizmetine (ve Allah'ın dostluğuna) ehil olanlar ancak takva sahipleridir; fakat onların çoğu bunu bilmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Habibim, *sen onların içinde bulunurken Allah onlara azap edecek değildir.* Ben seni âlemlere ve özellikle yakın akrabalarına bir rahmet yaptım. *Onlar istiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azap edici değildir.*"

Denildiğine göre müşrikler, "Allahım bizi affet!" diye dua ederlerdi. Bu duayı terkedince, Bedir günü azaba uğratıldılar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların içinde istiğfar eden müminler bulunduğu sürece, Allah onlara azap edici değildir. Bu, onların içinde müminlerden birinin bulunması demektir. Bütün müminler Medine'ye hicret edince, müşriklere azap edildi.

Bir değer mana: Eğer onlar iman eder ve istiğfara sarılırlarsa Allah kendilerine azap edici değildir.

Seleften biri (Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh]) demiştir ki: "Bizi azaptan koruyan iki güvence vardır; biri Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], diğeri ise istiğfardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vefat edince, güvencenin biri gitti, diğeri kaldı (o da istiğfar olup kıyamete kadar devam eder)."[310]

Âyetin maksadı, onlara gelecek azabın niçin tehir edildiğini ve üzerlerine taş yağıp azap inmesi için yaptıkları duanın neden hemen kabul edilmediğinin sebebini açıklamaktır. Bu sebep, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] aralarında olması ve içlerinde istiğfar eden kimselerin bulunmasıdır.

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurdu: "*Onlar, insanları Mescid-i Harâm'a girmekten engellerken Allah onlara ne diye azap etmesin?*" Yani, onların hak ettiği azabı engelleyecek ne vardır? Onlar, müttakileri Mescid-i Harâm'dan menetmekte ve Allah Resûlü'nün oraya ulaşmasını engellemektedirler. Bu durumda Allah onlara niçin azap etmesin!

Hem onlar, içine düştükleri şirk ve inkâr halleriyle, oranın mütevellisi olmaya, Kâbe'nin hizmetlerini görmeye ehil değillerdir.

---

[310] Ahmed, *Müsned*, 4/393; Hâkim, *Müstedrek*, 1/242; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 17/4 (Beyrut 1995); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/152 (Riyad 2003).

Bu konuda Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] hadis de rivayet edilmiştir (bk. Tirmizî, nr. 3082). Sahabeden İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den de aynı manada açıklamalar gelmiştir (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/542; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 654, 1491; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/57-58).

Müşrikler, "Bizler, Beytülharâm'ın (Kâbe'nin) mütevellisiyiz, bakım ve hizmetini gören kimseleriz; istediğimizi oraya girmekten meneder, istediğimizi içeri alırız" derlerdi. Âyet onların bu sözünü reddetmektedir. Hak Teâlâ buyurdu ki:

"*Onun hizmetine ancak* şirkten ve isyandan sakınan, orada sadece Allah'a ibadet eden, onu hakkı ile tâzim eden, yüceltip hürmetini koruyan *müttaki kimseler layıktır; fakat onların çoğu,* Allah'ın dostluğunun ve Kâbe'nin hizmetlerinin kendilerine ait olmadığını, bunun ancak müminlere ait olduğunu *bilmezler.*"

Âyette geçen "çoğu" ifadesiyle şuna dikkat çekilmektedir: Onlardan bazıları bu gerçeği biliyorlar fakat inadına inkâr ediyorlar. Yahut "çoğu" ifadesiyle, hepsi kastedilmiştir. Nitekim bazan "çok az" ifadesi "hiç yok" manasında kullanılır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], hayatta ve aralarında bulunduğu sürece ümmeti için azaba karşı bir güvence yapmıştır. Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] vefat edince, ümmete güvence olarak sünneti kaldı. Sünneti yok olunca, bu ümmete, olacağı haber verilen bela ve fitneler gelir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] seçkin halifeleri de ümmet için birer emniyettir. Onlar yüce ârif zatlardır. Onların varlığı, insanlar için bir emniyettir. Ârifler şöyle demişlerdir:

"Kutbun (irşad kutbu kâmil mürşidin) bulunduğu iklime, kıtlık ve bela, karışıklık ve fitne uğramaz; çünkü o, Allah Resûlü'nün halifesi olarak bu iklim için bir emniyettir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Din ile Alay Edenler

Cenâb-ı Hak, sonra, onların dini alaya almalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً
فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

35. ***Onların Beytullah'ın yanındaki duaları ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir.*** *(Ey kâfirler!)* ***İnkâr içinde bulunmanız sebebiyle tadın azabı!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O müşriklerin Beytullah'ta yaptıkları duaları* ve adına namaz dedikleri yahut namaz yerine koydukları şey, çobanların yaptığı gibi *ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir.*"

Islığı erkekler, el çırpmayı kadınlar yapardı.

İbn Cüzey demiştir ki: "Onlar bunu, müslümanlar namaz kılırken yapıyor ve bu şekilde onların namazda kafalarını karıştırmak istiyorlardı."[311]

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre müşrik erkekler ve kadınlar, açık saçık bir şekilde parmaklarını birbirine geçirip ıslık çalarak ve el çırparak Beytullah'ı tavaf ederlerdi. Onlar bunu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] namaz kılarken yaparlardı ve bu şekilde onun namazda kafasını karıştırmak isterlerdi. Onlar ayrıca bu şekilde insanlara kendilerinin de namaz kıldığını göstermeye çalışırlardı.

Âyetin önceki âyetlerle irtibatı şudur: Bu âyette, yukarıda geçen, *'Allah onlara niçin azap etmesin'* âyetinde belirtilen azabı hak etmelerinin yahut onların Mescid-i Harâm'ın hizmetine ehil olmayışlarının sebebi ortaya konmaktadır. Şüphesiz namazı ve duası böyle olan kimseler, Allah'ın evine hizmet etmeye ve O'nun dostluğuna layık değildir."[312]

---

[311] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/325.

[312] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/383 (Alıntı, takdim ve tehirle yapılmış).

Hak Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyurdu: "Ey kâfirler! Şimdi, istediğiniz *azabı tadın bakalım!*" Bu azap, Bedir günü öldürülmeleri ve esir alınmalarıdır. Yahut bu azap, ahiret azabıdır.

"*Başınıza bu azabın gelmesi*, itikad ve amel olarak *inkâr içinde olmanız sebebiyledir.*"

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gafil kimselerin, manevi beyt olan kalpleriyle kıldıkları namaz, gerçek bir namaz değildir; o sadece kalplerini saran vesvese ve boş düşünceler içinde bir oyundan ibarettir. Yine onların namazı, kalbe vesvese verecek ve şeytanı davet edecek bir el çırpmadan öteye geçmez. Bunun sebebi, iç âlemlerinin nurdan mahrum kalıp harap olmasından ve sonunda şeytanın oraya yerleşip her yanını sarmasındandır. Bu halden Allah'a sığınırız. Bu kimselere, "Seçkin velilerin yolunu inkâr edip onlardan uzak kalmanız sebebiyle içine düştüğünüz manevi perdelenme ve Hak'tan ayrı kalma azabını tadın!" denir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Mallarını Bâtıl Yolda Harcayanların Âkıbeti

Kureyş'in ticaret kervanı Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) eline geçmekten kurtulmuş, Bedir Savaşı olmuş ve bu savaşta müşriklerin ileri gelenleri öldürülmüştü. Ebû Süfyân, kervandaki malları elinde tutmuş ve onları Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) karşı harpte harcamıştı. Bunun üzerine Allah, onun ve onun dışında, müslümanlara karşı savaşta kâfirlere yardım için mal harcayanlar hakkında âyet indirerek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا
ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ
يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى
بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

36. *Şüphesiz inkâr edenler, mallarını,* *(insanları)* ***Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar; daha da harcayacaklar, fakat bu, onlar için bir hasret ve pişmanlık olacak. Sonra da mağlup olacaklar.*** *(Onlardan)* ***inkâr üzere devam edenler, toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.***

37. *Allah, temiz olmayanı temizden* *(kâfiri müminden)* ***ayırmak ve temiz olmayanları*** *(kâfirleri ve günahlarını)* ***birbirinin üstüne koyup hepsini bir araya toplayarak cehenneme atmak için böyle yaptı*** *(hepsini diriltip huzuruna topladı).* ***İşte onlar, gerçekten ziyana uğrayan kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz ki inkâr edenler,* bu şekilde mallarını, *Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar;* Allah ve Resûlü'yle harp ediyorlar."

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Kureyş'in ticaret kervanı hakkında inmiştir. Kureyş ordusu Bedir'de ağır bir yenilgi alınca, kervan sahiplerine, "Bu malla, Muhammed'e karşı savaşmak için bize yardım edin; belki bu şekilde onlardan intikamımızı alırız!" dendi; onlar da öyle yaptılar.

Diğer bir rivayete göre âyet, Bedir günü askeri doyuranlar hakkında inmiştir. Bunlar Kureyş'ten on iki kişiydiler; onların her biri, her gün on deve keserek savaşa katılan askere yediriyordu.

Bu âyetin Ebû Süfyân hakkında indiği de söylenmiştir. Ebû Süfyân, Uhud Savaşı için Araplar'dan ücretle 2000 kişi tutmuş, onlara kırk yük mal harcamıştı.

Allah Teâlâ buyurdu ki: "*Onlar, daha da harcayacaklar, hatta* mallarının ve develerinin tamamını harcayacaklar, *fakat bu, onlar için bir hasret ve pişmanlık olacak.*" Onu faydasız yere harcadıklarına esef edecekler, böylece yaptıkları infak, maksadı dışında elden çıktığı için bir pişmanlık ve keder olacak. Allah, bu şekilde harcanan mallara hasret dedi; halbuki hasret, bu infakın âkıbetindendir. Bu ifade, olayı mübalağa ile anlatmaktır.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, müşriklerin iki ayrı harcamasından bahsedilmiştir; bunların biri, müşriklerin âyetin indiği sırada Bedir Savaşı'nda yaptıkları harcama; diğeri de ileride Uhud Savaşı'nda yapacakları harcama olabilir. Bu iki harcamanın tek bir savaşta olması da muhtemeldir. Önceki infakla, harcamanın gayesi açıklanmaktadır (bu, insanları Allah yolundan alıkoymaktır); ikinci infakla, henüz meydana gelmeyen sonuç açıklanmaktadır (bu da boşa giden harcamadan dolayı pişmanlıktır)."[313]

Beyzâvî'nin bu son açıklaması daha güzeldir.

Cenâb-ı Hak, sonra, ahirette başlarına gelecek azabı zikrederek şöyle buyurdu: "*Onlardan,* ölene kadar *inkâr* üzere devam *edenler, toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.*" Âyete, "ölene kadar inkâr üzere yaşamaya devam edenler" manasını verdik, çünkü onlardan bir kısmı, daha sonra müslüman olmuştur.

Bunun böyle olmasının sebebi şudur:

"*Allah, pis olanı temizden ayırmak için böyle yaptı.*" Allah Teâlâ bu şekilde müminlerden kâfirleri, güzel halle kötü hali yahut müşriklerin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) düşmanlık için harcadıklarıyla, müslümanların ona yardım için yaptıkları harcamaları birbirinden ayırmak için böyle yaptı. Yani, pis ile temizi birbirinden ayırmak için onları mahşerde topladı.

"*Bir de pisleri* yani kâfirleri *birbirine katıp bir kısmını diğerinin üstüne yığarak* hepsini *bir araya toplayıp cehenneme atmak için mahşere topladı.* Öyle ki onlar, izdihamdan birbirlerinin üzerine yığılırlar. *İşte onlar, gerçekten ziyana uğrayan kimselerdir;* çünkü onlar kendilerini ve mallarını zarara soktular." Âyetteki "onlar" ifadesiyle, pis olanlara veya insanları Allah yolundan engellemek için mallarını harcayanlara işaret edilmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim güzel bir niyet olmadan sırf zevk ve hevâsı için dünyanın eğlence ve keyfi uğruna malını harcarsa bu onun için bir hasret ve pişmanlık olur; lezzeti gider, vebali ve hesabı kalır. Bu, mala karşı bir nankörlüktür ve onu yokluğa arzetmektir. Eğer onun malı elinde kalsa bu onun için bir istidraçtır (bu şekilde bilmeden azaba gitmektedir).

---

[313] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/383.

İnsanın malını nefsinin hevâsı (keyfi ve boş arzuları) uğruna harcamasının alameti şudur: Ona bir fakir gelip 1 lira istese, 1 lirayı vermez, öbür taraftan nefsinin keyfi için 30-40 lirayı harcar. Bu harcaması onun için bir pişmanlık sebebi olur. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Kâfirleri Tövbeye Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette bütün kâfirleri tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

قُلْ لِلَّذٖينَ كَفَرُوٓا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَۚ
وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٣٨﴾

38. ***İnkâr edenlere de ki: "Eğer*** *(inkârdan ve sana düşmanlıktan)* ***vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanır; şayet*** *(inkâra ve savaşa)* ***tekrar geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin başına gelenler ortada*** *(aynısı onların da başına gelir)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, Kureyş ve onların dışındaki *inkâr edenlere de ki: 'Eğer* İslâm'a girerek inkârdan ve sana düşmanlıktan *vazgeçerlerse* işledikleri büyük günah da olsa *geçmiş kusurları bağışlanır; şayet* inkâra ve savaşa tekrar *geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin başına gelenler ortada!'* Peygamberlerime karşı birlik olanları nasıl yerle bir edip helâk ettiğimin örnekleri daha önce geçti; Âd, Semûd ve benzerlerinin başına gelenler gibi. Rabb'inin Bedir'de müşriklere yaptığı da bunun bir misalidir. Öyle ise benzeri duruma düşmekten sakınsınlar."

Bu bir tehdit ve korkutmadır.

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Günah ve isyanlara dalanlara de ki: Benim rahmetimden ümidinizi kesmeyin; şüphesiz ben, hiçbir günahı büyük görmem, onu affederim. Eğer siz, günahlara son verirseniz, sizin geçmişte yaptıklarınızı affederim."

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Bir genç, işlediği ve yaptığı kusurları (Allah'a karşı) itiraf ederse, affı hak eder; çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: 'İnkâr edenlere söyle: Eğer inkârlarına son verirlerse (tövbe edip İslâm'a girerlerse) geçmişte yaptıkları affedilir.'"

Allah kendisinden razı olsun, İmam Şâfiî de nazım halinde şöyle demiştir:

"Kalbim katılaşıp çıkış yollarım daralınca, ümidimi senin affın için bir vesile yaptım. Günahım gözüme çok büyük gözüktü. Ey Rabbim, günahımı senin affının yanında düşündüğümde, affın bana daha büyük gözüktü. Sen, hiç bitmeyen ikram, iyilik ve ihsan sahibisin; kullarına hep lutuf ve ihsanınla cömertlik eder, onları affedersin."

Eğer hevâsına dalan kimse, buna son vermezse ona, Cenâb-ı Hakk'ın sünneti tahakkuk eder. Bu sünnet, ilâhî huzurdan kovulmak ve uzaklaştırılmaktır. Bu kimsenin kötü âkıbete uğramasından korkulur. Böyle bir halden Allah Teâlâ'ya sığınınız.

Din Allah İçin Yaşanıncaya Kadar Cihad

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirler inkâra son vermediği sürece cihadı emrederek şöyle buyurdu:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ
اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْۜ نِعْمَ
الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٤٠﴾

39. ***Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer (inkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını görmektedir.***

40. ***Eğer (imandan) yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkârına son vermeyenlerle *fitne ortadan kalkıncaya* yani kendilerinde şirk görülmeyinceye *kadar savaşın.*" Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü de bu manadadır:

"*İnsanlar 'lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar, onlarla savaşmakla emrolundum.*"[314]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar,* öyle ki bâtıl dinler ortadan kalkıp hak din her yana yayılıncaya kadar *onlarla savaşın! Eğer* inkâra *son verirlerse* ve İslâm'a girerlerse *şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını görmektedir;* inkâra son vermenin karşılığını kendilerine verir."

Âyetin sonu, "Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir" manasına gelecek şekilde "ta'melûn" olarak da okunmuştur; buna göre mana şöyle olur:

"Ey müslümanlar, Allah sizin cihad, İslâm'a davet, insanları küfrün zulmetinden çıkarıp imanın nuruna ulaştırma gibi yaptığınız şeyleri görür; size bunların karşılığını verir ve sizin elinizde İslâm'a girenlerin sevabının aynısını size ihsan eder."

"*Eğer* imandan *yüz çevirirlerse,* yani inkârlarına son vermezlerse, *bilin ki Allah sizin sahibinizdir;* yardımcınızdır; artık O'na güvenin, onların düşmanlığına aldırış etmeyin. *O, ne güzel sahiptir;* işini üstlendiklerini zayi etmez yani onları yarı yolda bırakıp zarara uğratmaz; *ne güzel yardımcıdır;* O'nun yardım ettiği kimse mağlup olmaz."

---

[314] Buhârî, İmân, 17, Zekât, 1, İ'tisâm, 2; Müslim, İmân, 32; Ahmed, *Müsned,* 1/11; 2/314.

39-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak yoluna giren müride, kalbinde maddi şeylere ait hiçbir fitne kalmayıncaya dek ve kalp bütünüyle Allah'a tahsis edilinceye kadar, Hakk'a giden yolu engelleyen yol kesicilerle, dünyevî alakalarla ve boş düşüncelerle savaşması emredilir. Eğer bu yol kesiciler, engellemeye son verirlerse Cenâb-ı Hak onu görmektedir; yaptığı bunca cihada karşılık kendisini mükâfatlandırır. Allah'ın mükâfatı; onu, mukarrebîn makamındaki kullarıyla kudsî huzuruna almasıdır. Şayet bu yol kesiciler, kendisine engel olmaya son vermezlerse mürid, onlarla mücâhedeye, sürekli Rabb'ine yönelmeye ve bu mücâhedesinde O'ndan yardım istemeye devam etmelidir. Şüphesiz Allah, onun sahibi ve yardımcısıdır; O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır.

Savaşta Elde Edilen Ganimetlerin Taksimi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, savaştan elde edilen ganimetlerin taksiminden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى
عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

41. ***Şunu bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı, iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün*** *(Bedir Savaşı'nda)* ***kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bu böyledir. Allah her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şunu bilin ki savaşta ganimet olarak* kâfirlerden zorla *elde ettiğiniz* malların taksimi şöyledir:"

Düşmanın savaşmadan, korkup kaçarak geride bıraktığı mallar ganimet değildir. Onların hepsi, devlet reisine teslim edilir; o, ihtiyacı olduğu kadarını alır, kalanını müslümanların umum hizmetlerine harcar.

Düşmanın boğulma korkusuyla denize attığı mallar da ganimet sınıfına girmez; onları kim bulmuşsa onundur, beşte birini ayırması gerekmez. Aynı şekilde, harbin yapıldığı yerde bulunan bir kimsenin düşmanının malından hırsızlık yoluyla elde ettiği mal da ganimet değildir.[315]

"Savaş yoluyla elde edilen ganimete gelince, onun *beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir."*

Âlimlerin çoğunluğuna göre, âyette Allah Teâlâ'nın zikredilmesi, tâzim ve yüceltmek içindir. Şu âyette de Allah'ın ismi tâzim ve yüceltmek için zikredilmiştir:

"Halbuki onların Allah ve Resûlü'nü, razı etmeleri daha uygundur" (Tevbe 9/62).

Âyetin maksadı, ganimeti, Allah'ın dışında kalan beş yere taksim etmektir.

Âlimler, ganimetin beşte birinin taksimi konusunda farklı görüşler söylemişlerdir.

İmam Mâlik demiştir ki: "Karar imama (devlet reisine) aittir, elde eldilen ganimetleri devlet hazinesine kor; oradan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarına uygun gördüğü şekilde verir. Aynı şekilde, ondan yetimlere, miskinlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine de gerekli gördüğü kadarını verir. Âyette, belli sınıfların zikredilmesi ancak, kendilerine dikkat çekmek içindir; çünkü onlar kendilerine mal verilecek en önemli kimselerdir."

İmam Şâfiî demiştir ki: "Ganimetin beşte biri, Allah Teâlâ'nın dışındaki zikredilen yerlere verilir; Allah için özel bir pay ayrılmaz; âyette önce Allah'ın zikredilmesi, tâzim içindir; çünkü bütün mülk esasen Allah'a aittir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] payını imam (devlet reisi) alır, onu kamu hizmetlerine kullanır. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] pişenden sayılan diğer dört gruba payları verilir; çok muhtaç olanlara daha fazla verilir."

---

[315] Geniş bilgi için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 7/365-379 (Beyrut 1998).

İmam Mâlik demiştir ki: "Ganimeti hepsine vermek farz değildir; devlet reisi, en fazla ihtiyaç sahibi kimse ona verir, diğerlerine vermeyebilir."

Bu konudaki görüşlerin farklı olması âyetin lafzında geçen "lâm"ın, beyan veya istihkak manasına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Zekâtın verileceği yerleri belirten âyette de (Tevbe 9/60) aynı durum söz konusudur. Yani bu âyetlerde, ganimeti veya zekâtı hak edenler mi yoksa illa sıra gözetilmeden onların verilebileceği yerler mi zikrediliyor? Bu konu ihtilafa sebep olmuştur.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatıyla, kendisinin ve yakınlarının ganimetin beşte birindeki hissesi düşer; bu beşte bir üç hisseye bölünür, yetimlere, fakirlere ve yolculara verilir."

Ebü'l-Âliye[316] demiştir ki: "Ganimetlerin beşte biri, âyette geçtiği gibi altı hisseye pay edilir ve şöyle kullanılır: Allah'ın payı Kâbe'nin hizmetlerine sarfedilir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] payı müslümanların umum hizmetlerinde kullanılır. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarının payı kendilerine zekâtın helâl olmadığı Ehl-i beyt'e verilir, sonra da yetimlerin, fakirlerin ve yolcuların payı verilir (Kalanı mücahidlere dağıtılır)."

Beyzâvî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarından kasıt, Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'dır (Kendileriyle Abdümenâf'ta birleşen Abdüşemsoğulları ve Nevfeloğulları buna dahil değildir). Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yakınlarının hissesi olarak bu ikisine (Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'na) pay ayırdı. Bunun üzerine Abdüşemsoğulları'ndan Osman b. Affân

---

[316] Ebü'l-Âliye er-Riyâhî, tâbiînden tefsir, hadis ve kıraat âlimi bir zattır. Vefatı, hicrî 90, milâdî 709 olan Ebü'l-Âliye, Hz. Ebû Bekir'i [radıyallahu anh] ve diğer pek çok sahabiyi görmüş, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud, Ebû Zer el-Gıfârî ve Hz. Âişe'den [radıyallahu anhüm] hadis rivayet edip ders almıştır (geniş bilgi için bk. Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, 10/292).

[radıyallahu anh] ve Nevfeloğulları'ndan Cübeyr b. Mut'im [radıyallahu anh], Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem],

'Hâşimoğulları senin kardeşlerindir; onların faziletini inkâr etmiyoruz; çünkü Allah seni onların içinden seçmiştir. Ancak, kardeşlerimiz Muttaliboğulları'na ganimetten pay veriyorsunuz da bizi niçin mahrum ediyorsunuz? Biz onlarla aynı konum ve durumda değil miyiz?' diye sordular. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], parmaklarını birbirine geçirerek,

'Onlar, Câhiliye ve İslâm döneminde bizden hiç ayrılmadılar' buyurdu.[317]

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarının sadece Hâşimoğulları olduğunu söyleyenler olmuştur. İmam Mâlik'ten gelen meşhur görüş de böyledir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarının bütün Kureyş olduğunu söyleyenler de olmuştur."[318]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Eğer siz Allah'a inanıyorsanız, hüküm budur."* Yani eğer siz, Allah'a inanıyorsanız, bilin ki Allah, ganimetin beşte birini bu şekilde paylaştırdı, onu yerine verin, kalan beşte dördüne kanaat edin.

Aynı şekilde siz, ganimetler hakkında kulumuz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen Kur'an âyetlerine, hak ile bâtılın ayrıldığı Bedir Savaşı'nda ve müslümanlarla kâfirlerin oluşturduğu iki ordunun karşılaştığı günde gelen ilâhî yardıma ve meleklere iman ediyorsanız ilâhî hüküm böyledir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeye kadirdir."* O, meleklerini yardıma göndererek veya herhangi bir yardım olmadan, az bir topluluğu sayıca çok olanlara karşı zafere ulaştırmaya kadirdir; fakat O'nun hikmeti, sebep ve vasıtaların bulunmasını gerektirmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[317] Nesâî, Fey, 5; Ahmed, *Müsned*, 4/81; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/340-341; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7399; ayrıca kısa bir rivayet için bk. Buhârî, Megâzî, 39.

[318] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/384.

41. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bilin ki sizin, Hakk'a vuslatı engelleyen alaka ve engellerle mücâhededen sonra elde ettiğiniz ledünnî ilimler, kudsî ihsanlar ve rabbânî sırlar, birer manevi ganimet olup hepsinin maksadı, kalbin bütün hallerinin Allah için olmasıdır.

Bu ilimlerin bir kısmı Allah için olup kalp onunla, fenâ halini elde etmelidir. Bir kısmı Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için olup kalp onunla bekâ halini elde etmelidir. Bir kısmı yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olup kalp hepsine karşı tâzim ve edebini korumalıdır. Yani Allah Teâlâ'nın marifeti, bu vazifeleri yerine getirmeyi gerektirir.

Bu vazifelerin başında fenâ fillâh hali gelir. Fenâ fillâh, Allah'tan gayrı her şeyi kalpten atıp sadece O'na bağlanmaktır. Bir diğer vazife, Cenâb-ı Hakk'ın en büyük davetçisi olan Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi ve sellem] müşahede etmek yani onun hakikatini görmektir. Bir diğer vazife, Allah'ın kullarına karşı edepli olmaktır; bu, yüce Allah'a karşı edebi elde etmek için gereklidir. Kitabının sırlarını en iyi yüce Allah bilir.

Hak ile Bâtılın Ayrıldığı Gün: Bedir Savaşı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hak ile bâtılın ayrıldığı günden bahsederek şöyle buyurdu:

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ أَمْرًا كَانَ
مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا
لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾ وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ
فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

42. ***Hatırlayın, (Bedir Savaşı'nda) siz vadinin yakın kenarında (Medine tarafında) idiniz, onlar da uzak kenarında (Mekke tarafında) idiler. Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, buluşma vakti hususunda ihtilafa düşerdiniz. Fakat Allah, olmasını kararlaştırdığı işi yerine getirmek için sizi buluşturdu. Böylece, helâk olan kimse bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.***

43. ***Hatırla, hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinir ve bu iş hakkında münakaşaya girişirdiniz; fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin sahip olduğu şeyleri bilir.***

44. ***Yine hatırlayın, Allah, onlarla karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Allah, olması kararlaştırılmış işi yerine getirmek için böyle yaptı. Bütün işler Allah'a döner.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hatırlayın,* Bedir Savaşı'nda *siz,* Medine'ye yakın olan *vadinin yakın kenarında idiniz, Kureyş kâfirleri de vadinin uzak kenarında* Mekke tarafında *bulunuyordu. Kervan da,* ele geçirmek istediğiniz ticaret kervanı ise *sizden daha aşağıda,* deniz sahilinde idi. Sonra Allah, aranızda bir kararlaştırma olmadan sizleri buluşturdu. *Eğer,* bunun için yani savaş için sizler ve onlar *sözleşmiş,* sonra da kendi halinizle onların halini bilmiş *olsaydınız,* onlardan çekinerek sözleştiğiniz vakitte *ihtilafa düşerdiniz;* onların kalabalık, sizlerin az olması sebebiyle çoklarınız şimdilik savaş istemezdi. Hal böyle iken savaş oldu. Bu şunu kesin olarak anlamanız içindir: Sizin elde ettiğiniz fetih ve zafer, ancak Allah Teâlâ'nın işidir, olağan üstü harika bir olaydır. Bu sizin iman ve şükrünüzü artırmak için oldu.

Fakat Allah, savaş için aranızda bir vakit belirlemeksizin *sizi onlarla buluşturdu. Allah bunu, ezelde olmasını kararlaştırdığı işi yerine getirmek için yaptı.* O iş, bu günde dostlarını zafere ulaştırmak ve düşmanlarını kahretmektir; O'nun hükmünü gerçekleştirmesinde bir saat bile gecikme olmaz."

"Allah bunu, helâk olan kimse bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın diye yaptı." Yani, Allah [celle celâluhû] bu şaşılacak işi (Bedir Savaşı'nı) takdir etti ki ölen kimse gözleriyle gördüğü bir delille ölsün; yaşayan da müşahede ettiği bir delille yaşasın; helâk olan kimse için bir özür ve mazeret kalmasın.

Şüphesiz Bedir Savaşı, en açık mucizelerden biridir. Her kim onu görüp de iman etmezse onun aleyhine olacak (kendisini azaba götürecek) delil karşısına konmuş olur.

Bir diğer mana: Küfrü sebebiyle helâk olan kimse, karşısına konmuş bir delille helâk olsun; iman ile hayat bulan kimse de Rabb'inden gelen bir delille hayat bulsun diye böyle oldu.

"Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir." İnkâr edenin inkârını, iman edenin de imanını en iyi bilendir; bunun için herkese hak ettiği karşılığı verir.

Âyette, "işitme" ve "bilme" sıfatlarının bir arada zikredilmesi, bu iki sıfatın sözleri ve inancı kapsaması içindir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, şunu da hatırla: Hani Allah, rüyanda sana onları az gösteriyordu."* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] rüyasında kâfirleri çok az görüyor ve bunu ashabına haber veriyordu. Ashâb-ı kirâmın da bu haberle kalpleri kuvvetleniyor, onlarla savaşmaya cesaretleri geliyordu. Esasen kâfirler, manen az ve zayıftılar. Eğer onları sana maddi olarak çok gösterseydi, korkuya kapılır, birbirinizle çekişmeye düşer, onlarla savaşma konusunda farklı fikirler ileri sürerdiniz. Fakat Allah, sizi bu duruma düşmekten yani korkup gevşeme ve birbirinizle çekişme halinden kurtardı.

"Şüphesiz O, kalplerin sahip olduğu şeyleri bilir." Yani kalplerdeki düşünceleri ve onun halini değiştiren şeyleri çok iyi bilir.

"Yine hatırlayın, Allah, onlarla karşılaştığınız zaman kâfirleri sizin gözlerinizde az gösteriyordu." Hatta İbn Mesud [radıyallahu anh] yanındaki arka-

daşına, "Onları yetmiş kişi görüyor musun?" diye sorduğunda arkadaşı, "100 kişi kadar görüyorum" demiştir.[319]

Allah Teâlâ bunu, kalplerinizi kuvvetlendirip sabit tutmak ve resûlünün rüyasını tasdik etmek için yapıyordu. *"Sizi de onların gözlerinde azaltıyordu."* Hatta Ebû Cehil, "Muhammed ve ashabı, ancak bir deveyi yiyecek sayıdalar" demiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah, iki ordu savaşa tutuşmadan önce kâfirlerin gözünde müslümanları az gösterdi ki cesarete gelip hemen saldırıya geçsinler ve onlar için ciddi bir hazırlık yapmasınlar. Savaş başladıktan sonra ise onlara müslümanları çok gösterdi; öyle ki kâfirler, müslümanları kendilerinin iki katı görüyorlardı (bk. Âl-i İmrân 3/13). Bu onları dehşete düşürdü, korktular, ödleri patladı. Bedir Savaşı'ndaki bu durum, Allah'ın (kudret ve azametini ispat eden) en büyük âyetlerinden biridir. Gerçekte göz, bazan yanılıp çoğu az, azı da çok görür; fakat bu şekilde ve bu derecede olmaz. Bu ancak yüce Allah'ın gözleri bazı şeyleri görmekten alıkoymasıyla olacak bir iştir. Bu durumda, görülen şey ve şartlar aynı olsa da herkes aynı şekil ve derecede göremez."[320]

Cenâb-ı Hak bunu iki şey için yaptı: Allah [celle celâluhû], olması kararlaştırılmış bir şeyi meydana getirmek için böyle yaptı. Yani Allah, ezelde olmasını takdir ettiği bir işi ortaya çıkarmak için böyle yaptı. O, ezeldeki hükümde olması kararlaştırılmış bir işti, muhakkak gerçekleşecekti. İlâhî hikmetin gereği, bütün işler belli sebep ve vasıtalarla gerçekleşmektedir. Aynı şekilde ilâhî kudretin tecellisi de ezelde takdir edilen şeyleri ortaya çıkarmasıdır.

"Allah, olması kararlaştırılmış işi yerine getirmek için böyle yaptı" ifadesi, bu sûrenin iki âyetinde tekrar edildi. Bunun birkaç hikmeti vardır. Birincisi, her birinin sebebi yapılan fiil, diğerinden ayrıdır. Birincisinde, iki ordunun bir anlaşma olmadan karşılaşmasının sebebi anlatılmakta, diğerinde ise müslümanların kâfirlerin gözünde önce az gösterilmesinin hikmeti belirtilmektedir.

---

[319] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/74.

[320] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/386.

Bu hakikatin tekrar edilmesinin bir diğer hikmeti de şudur: Kuldan istenen iş, ezelde kaderde takdir edilene bakmasıdır. Böyle yaparsa karşılaştığı şiddet, sıkıntı ve imtihanlar kendisine hafif gelir. Bunun için âyetin peşinden şöyle buyruldu:

"Bütün işler Allah'a döner." Bütün işler sonuçta Allah'a dönünce, kula ancak başına gelen şeylere rıza ve teslimiyet göstermek yakışır. Şüphesiz sevgiliden gelen her şey, sevgilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar ve sırlar, hakikat denizinin yakın bölgesindedir; onunla hakikat arasında sadece kulluk edeplerini ortaya koymak vardır. Ruh, hakikat deniziyle şeriatın arasındadır. Nefisler ve diğer engeller ise hakikat denizinden çok uzaktadır. Kalp ise her ikisinin yani ruhla nefsin ele geçirmek için çekişip durduğu bir noktadadır. Kalp, ruhtan daha aşağıda, nefisten ise yüksek bir makamdadır. Ruh kalbi, ilâhî huzurda bulunması için kendi tarafına çekmek istemekte; nefis ve orduları ise onu kendi tarafına çekip kendisiyle birlikte gaflet vatanında kalmasını istemektedir.

Ruhla nefis arasındaki bu savaş nöbetleşe devam eder. Kalbe bazan, ruhun orduları olan ilâhî vâridatlar (feyiz ve nurlar) gelir, onlar hiç beklenmedik bir anda kalbe iner ve onu ilâhî huzura çeker. Kalbe bazan kötü düşünceler ve çirkin vesveseler gelir, onu âniden nefsanî hazların alanına indirir.

Bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir buyurduğu işlerin meydana gelmesi için olur. Allah Teâlâ bir kula ilâhî yardımını ulaştırmak isterse ondan diğer şeylerin etki ve çekimini azaltır; öyle ki onlar gözünde yok hükmünde olur. Allah onu ilâhî nurlarla desteleyip kuvvetlendirir. Kul öyle bir hale gelir ki her şey kalpten silinir. O zaman kendisinden ağyarın (Hak'tan başka varlıkların) karanlığı çeker gider.

Allah Teâlâ bir kulundan özel desteğini çekip onu nefsi ile baş başa bırakmak istediği zaman, kendisinden ilâhî nurların desteğini keser; o zaman kalpte başkalarının (şeytan, nefis ve dünyanın) etkisi kuvvetlenir. Onlara tâbi olan kul sonunda cehennemin dibine kadar düşer.

Hakkımızda kötü bir âkıbet takdir edilmesinden yüce Allah'a sığınırız. Cenâb-ı Hak, şu âyetinde bu iki duruma işaret etmektedir:

"Allah, helâk olan kimse bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın diye böyle yaptı." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalbi Takviye Edecek İki Kuvvet: Sabır ve Zikir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kalbe inecek nuranî desteği kuvvetlendirecek şeylerden bahsetti. Bunlar sabır ve zikirdir. Bu konuda buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ
كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٤٥﴾ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا
فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَۚ ﴿٤٦﴾
وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ
النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

45. ***Ey iman edenler!*** *(Savaş için kâfir)* ***Bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa*** *(başarı ve zafere)* ***erişesiniz.***

46. ***Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.***

47. ***Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve*** *(insanları)* ***Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar*** *(kâfirler)* ***gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Savaş için kâfir *bir topluluk ile karşılaştığınız zaman,* savaş esnasında düşmanı karşılamada *sebat gösterin,* geri dönüp kaçmayın *ve* bu durumdayken, içinizden dua ederek *Allah'ı çok zikredin,* O'nun zikriyle yardım isteyin, yardım istemek için O'na yönelin, O'nun kuvvet ve kudretine güvenin; zor hallerde ve sıkıntının şiddetlendiği durumlarda zikirden uzak kalmayın. Çünkü böyle zor ve sıkıntılı hallerde ancak yiğit kişiler (ulu zatlar) Allah Teâlâ'yı zikrederler. Sabredip zikre sarılın *ki kurtuluşa eresiniz,* zaferi ve büyük mükâfatı elde edesiniz."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette şuna dikkat çekilmektedir: Kulu, Allah'ın zikrinden hiçbir şey alıkoymamalı; kul, zor ve sıkıntılı anlarda hep Rabb'ine iltica etmeli, bütün varlığı ile O'na yönelmeli, gönlünü başkasından çekmeli, Rabb'inin lutfunun bütün hallerde kendisinden ayrılmadığına kesin inanarak ona güvenmelidir."[321]

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette şöyle buyurmaktadır: "Size emrettiği ve nehyettiği konularda *Allah ve Resûlü'ne itaat edin.* Şüphesiz bu itaat, bütün hayırların anahtarıdır. Ganimetler konusunda yaptığınız gibi, farklı fikirler iler sürerek *birbirinizle çekişmeyin;* sonra korkuya kapılırsınız, rüzgârınız söner, kuvvetiniz gider. Devletiniz, kuvvetiniz kesintiye uğrar; sizi zafere taşıyan yardım rüzgârı kesilir."

Âyette, zafer ve devlet, rüzgârın esmesine benzetildi. Rüzgâr yöneldiği noktaya doğru eser gider, insanlardan kimse onu geri çeviremez (Yüce Allah'ın özel yardımıyla birlik ve devletlerini koruyanlar da hedeflerine böyle ulaşırlar).

Âyette geçen rüzgârın, gerçek manada kullanıldığı da söylenmiştir. Doğrusu zafer, ancak bir rüzgârla gerçekleşir; Allah Teâlâ bu rüzgârı, zafere ulaşanların tarafından mağlup olanların tarafına doğru estirir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bana saba rüzgârı ile yardım edildi; Âd kavmi ise batı rüzgârı ile helâk edildi."[322]

---

[321] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/386.

[322] Buhârî, Megâzî, 29, Bid'ü'l-Halk, 5; Müslim, İstiska, 17; Ahmed, *Müsned*, 1/223.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sabredin. Şüphesiz Allah,* özel yardım, koruma ve desteğiyle *sabredenlerle beraberdir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Övünmek* ve kötülük yapmak için, ayrıca yiğitlikleri *ve* cömertliklerine karşı övgü bekleyerek *insanlara gösteriş yapmak için yurtlarından çıkan Mekkeli kâfirler gibi olmayın."*

Âyet şu olaya işaret ediyor:

Bedir Savaşı'nda müşrik ordusu, Cuhfe denilen yere varınca, yanlarına Ebû Süfyân'ın gönderdiği elçi geldi ve onlara,

"Geri dönün, kervan selâmette, müslümanların saldırısından kurtuldu!" dedi; fakat Ebû Cehil,

"Hayır, vallahi Bedir'e varıp da orada şaraplarımızı içmedikçe, câriyeler karşımızda çalgılar çalıp şarkı söylemedikçe ve yanımızda bulunan Araplar'ı doyurmadıkça geri dönmeyeceğiz. Böylece diğer Arap kabileleri şanımızı işitir, bizden çekinirler" dedi. Sonunda Bedir'e geldiler, ama zafer şarabı yerine ölüm kadehlerini yudumladılar; câriyeler şarkı söylemek yerine, başlarına gelen beladan dolayı ağıtlar yaktılar.[323]

İşte bu âyette Allah Teâlâ müminleri, müşrikler gibi şımarık ve gösterişçi olmaktan sakındırdı, onlara takva ve ihlâs sahibi olmalarını emretti; çünkü bir şeyden sakındırmak, onun zıddı olanı emretmektir.

Onların memleketlerinden bir diğer çıkış sebebi âyette şöyle belirtiliyor: *"Onlar Allah yolundan alıkoymak için memleketlerinden yola çıkıyor."* Yani onlar, müslümanların yollarını takip ederek onları Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkıyorlar. *"Halbuki Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."* Kendilerine, yaptıklarının karşılığını en güzel şekilde verir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen ve huzuruna doğru manen yolculuk yapanlara hitap buyurarak onlara, bu yolculukta sebat gösterip devam etmelerini, sabra sarılmalarını, bu yolculuk sırasında yol kesicilerle, bozguncularla ve kendilerini ilâhî huzurdan uzaklaştıran herhangi bir şeyle karşılaştıklarında zikre sarılmalarının emretti. Bu, hak yolunu kesen şeyden tamamen gönlü çekmek, sürekli Allah ile meşgul olup başkasını terketmek, şeytan ve nefsin davetine ve fitnesine kulak vermemekle gerçekleşir. Kim sabrederse zafere ulaşır. Kim manevi yolculğunda devam ederse Hakk'a vâsıl olur.

---

[323] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/148-149.

Allah Teâlâ, hak yolcularına ayrıca, Allah'a, Resûlü'ne ve kendilerine Allah'a ulaşma (vuslat) yolunu gösteren kimselere itaat etmelerini emretti. Onlar, yeryüzünde Allah'ın halifesi olan kimselerdir.

Bunun yanı sıra Cenâb-ı Hak, onlara birbirleriyle çekişip ayrılığa düşmemeyi emretti. Çekişmek, kalplerin ve bedenlerin birbirinden ayrılmasıyla sonuçlanır, korku ve bitkinlik getirir, kuvvet ve izzeti yok eder. Birbiriyle uyum içinde olmak ise ilâhî yardımın gelmesine vesile olur, çeker, izzetin devam etmesini sağlar.

Cenâb-ı Hak onlara, bâtıla dalan ve fitne yapıp ortalığı bulandıran, insanları ayıplama ve tenkitle uğraşan kimselere benzemeyi yasakladı; bilakis bütün hal ve işlerinde ihlâslı olmalarını, insanları Allah'a sevketmelerini, Allah'ın yoluna davet etmelerini, Allah'ı kullarına, kullarını da Allah'a sevdirmekle meşgul olmalarını istedi. Bunlar, Allah dostlarının vasıflarıdır. Hak Teâlâ bizleri onların sevgi ve sohbetiyle faydalandırsın. Âmin ...

Şeytanın Kâfirlere Oyunu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirleri Bedir Savaşı'na çıkmaya zorlayan sebebi dile getirerek şöyle buyurdu:

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ
وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْۚ فَلَمَّا تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪يٓءٌ
مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَۜ وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

48. *Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel göstererek, "Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım" demişti. Fakat iki ordu birbirini görünce şeytan, arkasını dönüp kaçarak, "Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı çok şiddetlidir" dedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hani o zaman şeytan onlara yaptıkları kötü amelleri güzel göstermişti."* Bunlardan biri de kendilerine vesvese vererek onları seninle savaşmak için kışkırtmasıdır.

Şeytan onlara dedi ki: *"Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım."*

Şeytanın onlara bunu söylemesiyle ilgili iki görüş vardır; birinci görüş şudur:

Şeytan bunu onlara sözle değil, içlerine attığı vesvese ile söyledi. Onlara, sayılarının ve güçlerinin çokluğundan dolayı kendilerini kimsenin mağlup edemeyeceğini, buna kimsenin gücünün yetmeyeceğini hayal ettirdi. Şeytan onlara, bu konuda kendisine tâbi olmalarının, kendilerini kötü durumlardan kurtaracak iyi bir şey olduğu vehmini verdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat iki ordu birbirini görünce ..."* Yani iki ordu birbirine kavuşup biri diğerini görecek vaziyete gelince şeytan arkasını dönüp kaçtı. Yani hilesi bozuldu, onları kurtarmak için kurduğu plan, helâklerine sebep oldu. Kaçarken, *"Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum"* dedi. Yani şeytan, müslümanlara meleklerin yardıma geldiğini görünce, kâfirlerden uzaklaştı, onların adına korktu, hallerinden ümit kesti.

İkinci görüşe göre şeytan bu sözleri, vesvese şeklinde değil, bizzat diliyle söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre Kureyş, Bedir'e gitmek için toplandıklarında, kendileriyle Kinâneoğulları arasındaki düşmanlığı hatırladılar (onların arkadan kendilerine veya yurtlarına saldırmalarından korktular), bu yüzden Bedir'e gitmekten vazgeçmeye bile niyetlendiler. Ancak o sırada şeytan, Kinâne kabilesinden Sürâka b. Mâlik'in sûretine girerek yanlarına geldi ve,

"Bugün size galip gelecek kimse yoktur. Ben sizin yardımcınızım, sizi Kinâneoğulları'ndan korurum" dedi. Onlar da yola çıktılar. Şeytan Bedir'de melekleri görünce, gerisin geriye dönüp kaçtı. O sırada şeytanın eli, müşriklerden Hâris b. Hişâm'ın elindeydi. Şeytan onun elini bırakıp kaçınca Hâris,

"Nereye gidiyorsun? Bizi bu halde terk mi ediyorsun?" diye sordu. Sürâka sûretindeki şeytan,

"Ben sizin görmediklerinizi görüyorum" dedi ve Hâris'in göğsünden itekleyerek gitti. Müşrik ordusu bozguna uğradı. Kalanlar Mekke'ye döndüklerinde,

"İnsanları Sürâka hezimete uğrattı" dediler. Haber Sürâka'ya ulaşınca,

"Vallahi bana sizin bozguna uğradığınız haberi gelinceye kadar, benim sizin Bedir'e gittiğinizden haberim bile olmadı!" dedi. Olaya şaşıp kaldılar. Daha sonra tövbe edip İslâm'a girdiklerinde, onlara bu oyunu oynayanın şeytan olduğunu öğrendiler.[324]

Bu ihtimale göre şeytanın, "Ben Allah'tan korkarım" sözünün manası şudur: Ben, bana meleklerden bir zarar gelmesinden yahut Allah'ın beni helâk etmesinden korkarım. Buna göre, âyetin "hatırlayın" dediği vakit, şeytanın onlara yardım etme sözünde bulunduğu vakittir; çünkü şeytan o zaman, daha önce görmediği şeyleri görmüştür.

Birinci görüş (şeytanın vesvese yoluyla kâfirlere yaptıklarını güzel göstermesi), Hasan-ı Basrî'ye aittir. İbn Bahr (Câhiz) da bu görüşü tercih etmiştir.[325]

---

[324] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/149.

[325] Rivayetler için bk. Beyzâvi, *Envârü't-Tenzîl*, 1/387; Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 4/486-488 (Beyrut 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/77-80.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Şeytan, 'Ben Allah'tan korkarım' dedi. Bu, ben Allah'ın azabından korkarım, demektir. Şeytan bunu, tehlikeyi gördükten sonra söylemiştir. Bu kendisine bir fayda vermez. Eğer o, Allah'tan gerçek manada korksaydı, O'na bir an olsun isyan etmezdi ..."[326]

İbn Hacer, Beyhakî'den şunu nakleder: Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Bedir Savaşı'nda, daha önce benzerini görmediğim derecede şiddetli bir rüzgâr esti. Sonra şiddetli bir rüzgâr daha esti. -Zannediyorum Hz. Ali, üçüncüyü de zikretti- Birincide Cibrîl, ikincide Mîkâil, üçüncüde İsrâfil vardı. Mîkâil, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sağındaydı, Ebû Bekir de o taraftaydı. İsrâfil, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sol tarafındaydı, ben de o tarafta bulunuyordum."[327]

Yine Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle demiştir: " Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir günü bana ve Ebû Bekir'e şöyle söyledi: 'Birinizle Cebrâil, diğerinizle Mîkâil bulunmaktadır. İsrâfil ise büyük bir melek olup, safta hazır durmakta, savaşı seyretmektedir."[328]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, azabı çok şiddetli olandır."* Bu söz, İblîs'in sözü olabileceği gibi, müstakil bir cümle olarak Allah Teâlâ'nın sözü de olabilir.

48. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şeytanın âdeti, avam halkı Allah dostlarına karşı kışkırtmak, onları eleştiriyle meşgul etmek ve kendilerine eziyet ettirmektir. Şeytan, Allah'ın dostlarına hassasiyetini görünce, gerisin geri kaçar ve aldattığı kimselere, "Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğiniz şeyleri görüyorum; ben Allah'tan korkuyorum, Allah'ın azabı çok şiddetlidir" der.

---

[326] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/533.

[327] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 3/55 (Beyrut 2002); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 489; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/77; Süyûtî, *Hasâisü'l-Kübrâ*, 1/331 (Beyrut 2003).

[328] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 3/55; Hâkim, *Müstedrek*, 3/134; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/58.

Münafıkların Müslümanları Tenkidi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müslümanlar Bedir Savaşı'na çıktıkları zaman, münafıkların onlara söylediği sözlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. ***Hatırlayın, o zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar** (sizin için), **"Bunları, dinleri aldatmış" diyorlardı. Kim Allah'a güvenirse şüphesiz Allah azîzdir, hakîmdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın, o zaman,* Medineli münafıklar yahut Kureyş'ten yeni müslüman olup Mekke'de kalan ve Bedir günü kâfirlerle birlikte savaşa çıkan kimseler diyordu ki: (Bu kimseler Kays. b. Velid b. Mugîre, Ebû Kays Fakihe b. Mugîre, Hâris b. Rebîa b. Esved ve Ali b. Ümeyye b. Halef'ti).

"Bir de kalplerinde hastalık yani tereddüt bulunanlar, kalpleri huzur ve sükûn bulmayıp içinde şüphe kalanlar, *sizin için, 'Bunları, dinleri aldatmış'* diyorlardı. Yani, müslümanlar dinleriyle aldandılar, kendilerini güçlerinin yetmeyeceği işlerin altına soktular, 310 küsur kişiyle 1000 kişinin karşısına çıktılar" diyorlardı.

Cenâb-ı Hak onlara şöyle cevap verdi: *"Kim Allah'a güvenirse şüphesiz Allah azîzdir;* her işinde galiptir, az da olsalar, kendisine sığınanları zelil etmez; *hakîmdir,* sonsuz hikmetiyle, akılların imkânsız gibi gördüğü ve idraklerin anlamaktan âciz kaldığı işleri meydana getirir.

49. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müttakilerin kalbinde yakîn nuru çoğaldığı zaman öyle işlere dalarlar ki normal durumda onları anlamak çok zordur. Yahut o konuda çokça eleştirilirler. Onların bu halini gören münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler,

"Bunları tarikatları aldatmış" derler. Halbuki kim Allah'a tevekkül ederse şüphesiz Allah azîzdir; hiçbir şey O'nu mağlup edemez; O'na güvenip dayanan ve işlerini O'na havale eden de mağlup olmaz. O, hakîmdir; hiçbir şey ilim ve hikmetinin dışına çıkmaz, her şeyi bir ilim ve hikmetle yapar.

Bir diğer mana: Allah azîzdir; kendisinden yardım isteyen kimseyi zillete düşürmez, O'na sığınan ve işlerini kendisine havale eden kimseyi zayi etmez. O, hakîmdir; O'nun tedbirine güvenen kimsenin işini yarım bırakmaz. İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ* adlı kitabında bu açıklamayı yapmıştır. İmam sonra der ki:

"Kur'an'da tevhidle ilgili zikredilen her şey kulun ağyarla (Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklar ile) alakasını kesmeye, tek ve kahhâr olan Rabb'ine güvenmeye işaret etmekte, kuldan bunu istemektedir."[329]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların ve Şüphecilerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların ve dinde şüpheye düşenlerin âkıbetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِۙ ﴿٥١﴾

---

[329] Tevhid ve tevekkül konusunda geniş bir açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 4/300-362 (Beyrut 2000).

50. ***Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak, "Tadın yakıcı cehennem azabını" diyerek canlarını alırken onları bir görmeliydin!***

51. ***İşte bu azap, ellerinizle gönderdiğiniz** (dünyada yaptığınız işler) **yüzündendir; yoksa Allah kullara zulmedici değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] veya ey görme yeteneği bulunanlar! *Melekler*, Bedir'de veya bütün ölüm anlarında *kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını alırkenki hallerini görmeliydiniz!"*

Bir diğer mana: Allah kâfirlerin ruhlarını kabzedip ruhlarını alırken, meleklerin onların yüzlerine ve arkalarına nasıl vurduklarını bir görmeliydiniz! Yani melekler onların önlerine ve arkalarına, bütün bedenlerine vururlar. Yahut yüzlerine ve arkalarına, kalçalarına vururlar. Onların bu vuruşunu görseydin, çok acı ve feci bir durumu görmüş olurdun.

Ve melekler kıyamet günü onlara, *"Cehennemin yakıcı azabını tadın!" derler.* Bu onlara, kıyamet günü karşılaşacakları azabı şimdiden müjdelemektir.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Meleklerin ellerinde demir kamçılar bulunur; onlara her vuruşlarında bu kamçılardan ateş çıkar. Onlara denir ki: "*İşte bu azap, ellerinizle yapıp gönderdiğiniz işler* yani içinde bulunduğunuz inkâr ve isyanlar *sebebiyle başınıza geldi. Allah kullara zulmetmez ki* onlara sebepsiz olarak azap etsin yahut hiçbir ceza vermeden kullara mühlet versin."

50-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak bu âyette, isyanda en uç noktada olanların halini zikretti. Nahl sûresinde de, *"O kimseler ki melekler onların ruhlarını hoş bir şekilde alırlarken, onlara, 'Selâm size; yaptığınız güzel ameller sebebiyle girin* *cennet!' derler"* (Nahl 16/32) âyetiyle taatte en üst seviyede olanların halini zikretmektedir. Hali karışık (yani hem günah hem sevabı) olanlar hakkında ise bir şey demedi. Onlar herhalde cezayı da mükâfatı da iki tadacaklar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Zulüm ve İsyan, Eldeki Nimeti Giderir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, daha önceki zalimlerin halini belirterek şöyle buyurdu:

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ
بِذُنُوبِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ
مُغَيِّراً نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ
عَل۪يمٌۙ ﴿٥٣﴾ كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ
فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿٥٤﴾

52. *(Bunların gidişatı)* ***tıpkı Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir; onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler, Allah da onları günahları sebebiyle yakaladı. Şüphesiz Allah güçlüdür, cezası çok şiddetlidir.***

53. ***Durum budur*** *(Onların başına gelen azap, inkâr ve isyanları sebebiyledir).* ***Çünkü, bir millet kendilerinde bulunan güzel meziyetleri değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

54. *(Evet onların hallerinin değiştirilmesi)* ***Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin durumuna benzer. Onlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladı; biz de onları günahlarından ötürü helâk ettik ve Firavun hanedanını denizde boğduk. Onların hepsi zalimdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey resûlüm, bu senin asrında yaşayan kâfirlerin inkâr ve isyandaki ısrar halleri, *tıpkı Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin hali gibidir.*"

Hak Teâlâ, âyetin devamında onların halini şöyle açıkladı: "*Onlar, Allah'ın âyetlerini,* O'nun birliğinin delillerini ve peygamberlerine indirdiği âyetleri *inkâr ettiler. Allah da onları günahları sebebiyle yakaladı. Şüphesiz Allah güçlüdür, cezası çok şiddetlidir;* vereceği azabı engellemeye kimsenin gücü yetmez, kimse O'nu mağlup edemez.

Onların başına gelen bu azap, inkâr ve isyanları sebebiyledir. *Çünkü bir millet kendilerinde bulunan güzel hali ve meziyetleri değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti alıp azapla değiştirmez.* Yani, Kureyş'in yaptığı gibi, nimete ulaşanlar şükür halini inkârla, Allah'a taat halini isyanla değiştirmedikçe, Allah onların elinden nimeti alıp kendilerine azap etmez.

Kureyş, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini ilan etmeden önce ona karşı akrabalık haklarını yerine getirir, kendisine ve çevresine eziyet etmezlerdi. Allah da onlara mühlet ve imkân verirdi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], peygamber olarak gönderildikten sonra, bu tutumlarını değiştirdiler, ona düşmanlık etmeye, ona tâbi olanların kanını dökmeye, kendisine inen âyetleri yalanlamaya, onlarla alay etmeye ve diğer zulümlerine başladılar. Cenâb-ı Hak da onlara verdiği nimetleri ellerinden aldı, kendilerine azap etti

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah, onların söylediği her şeyi işitendir, yaptığı her şeyi bilendir.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Onların hali,* bulundukları durumun değiştirilmesi ve ellerindeki nimetlerin alınıp azaba uğramaları, *Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin durumuna benzer.* Onlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladı; biz *de onları, günahları sebebiyle helâk ettik ve* ellerindeki nimeti değiştirip ona şükretmedikleri için *Firavun hanedanını denizde boğduk.* Allah'ın âyetlerini yalanlayanların hepsi zalim kimselerdi; bundan dolayı yaptıkları zulüm sebebiyle Firavun hanedanını suda boğduk. Kureyş'in ileri gelenlerini öldürdük. Biz zalim değildik. *Onların hepsi zalimdi."*

52-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir topluluğa zâhirî veya bâtınî bir nimet verir, sonra bu topluluk o nimete şükretmez, tam aksine ona nankörlük yapar, nimeti verene de günah ve isyanla karşılık verirlerse bil ki Allah o topluluktan bu nimeti çekip almak ve onun yerine kendilerine azap etmek istiyor. Kim, kendisine verilen nimete şükrederse onu sağlam bir bağla elinde tutmuş olur. Kim de kendisine verilen nimete şükretmezse onu, bir şekilde elinden gitmeye arzetmiş olur. O halde şükür, mevcut olan nimeti bağlayıp elde tutar; elde olmayanın da ele geçmesini sağlar. Kime bir nimet verilir de ona şükretmezse hiç haberi olmadan nimet kendisinden çekilip alınır.

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî'nin (kuddise sırruhû) dediği gibi şükür, verilen nimetle Allah'a isyan etmemektir.[330] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nankörlüğün Başka Bir Çeşidi: Ahdini Bozmak

Nimetlere nankörlüğün bir çeşidi de ahdini bozmak ve verdiği sözde durmamaktır. Cenâb-ı Hak, bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ اَلَّذِينَ
عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِى كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾
فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾
وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَآءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ
الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

---

[330] bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 365 (İstanbul: Semerkand, 2007).

55. ***Şüphesiz Allah katında, canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Onlar iman etmezler.***

56. ***Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın halde peşinden her defasında hiç çekinmeden ahidlerini bozan kimselerdir.***

57. ***Eğer onları savaşta yakalarsan, kendilerinden sonra geleceklere ibret olacak şekilde darmadağın et!***

58. *(Antlaşma yaptığın)* ***bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de*** *(onlarla yaptığın ahdi)* ***aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Şüphesiz Allah, hainleri sevmez.***

59. ***İnkâr edenler sakın*** *(azabımızdan)* ***kaçıp kurtulduklarını sanmasınlar; onlar*** *(bizi)* ***asla âciz bırakamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz Allah katında,* derece bakımından *canlıların en kötüsü,* inkâr üzere yaşayan *kâfirlerdir. Onlar,* haklarında ezelde verilmiş bedbahtlık hükmünden dolayı asla *iman etmezler.*"

Bu âyet, durum ve özellikleri belli bir kavim için inmiştir; onlar yahudilerden Kurayzaoğulları'dır.

"*Onlar, kendileriyle,* sana karşı kâfirlere yardımcı olmayacaklarına dair *antlaşma yaptığın halde, her defasında* sonucundan çekinmeden *ahidlerini bozan kimselerdir.* Bu kimseler, defalarca seninle yaptıkları antlaşmayı bozdular, Uhud Savaşı'nda müşriklere silah yardımında bulundular. Sonra, unuttuk, dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tekrar antlaşma yaptı. Bu antlaşmayı da bozup Hendek Savaşı'nda müşriklerle birleşip onlara yardım ettiler. Nihayet yahudilerin reislerinden Kâ'b b. Eşref, Mekke'ye giderek, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı savaşmak için Mekkeliler'le ittifak yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onların üzerine yürüdü, savaşa katılanları öldürdü, çocuklarını esir aldı.

Âyetin sonu şöyle bitiyor: "*Onlar,* yaptıkları hainliğin uğursuzluğundan ve getireceği sonuçlardan *çekinmezler.*"

Bir diğer mana: Onlar, bu hainliği yaparken Allah'tan [celle celâluhû] korkmazlar, O'nun müminlere yardım edip onları başlarına musallat etmesinden sakınmazlar.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: "*Eğer onları savaşta yakalarsan,* cezalandırmak ve öldürmek için karşına çıkanları dağıt, *onları kendilerinden sonra geleceklere ibret olacak şekilde cezalandır* ki belki peşlerinden gelenler öğüt alıp seninle harp etmekten çekinirler."

Peşindeki âyette şöyle buyruluyor: "*Resûlüm, antlaşma yaptığın bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan,* yani antlaşmayı bozdukları apaçık emarelerle ortaya çıkarsa *sen de onlarla yaptığın ahdi bozduğunu bildir.*" Yani, düşmanlıkta adalet ve doğruluk üzere kalarak antlaşmayı bozduğunu bildir; onlar antlaşmayı bozduğunu bilmeden kendileriyle harbe girme; böyle bir davranış senin açından antlaşmaya hıyanet olur. Yahut antlaşmayı bozduğunu her iki tarafın da bileceği şekilde ilan et, onlar da sizin gibi antlaşmanın bozulduğunu bilmiş olsunlar.

"*Şüphesiz Allah, hainleri sevmez.*" Yani yaptıkları işe razı olmaz. Âyetin bu kısmı, antlaşmayı bozmaktan ve antlaşma yapılan kimselere haber vermeden kendilerine savaş açmaktan sakındırmanın sebebini ortaya koymaktadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*İnkâr edenler* sakın kudretimizin önüne geçip azabımızdan *kaçıp* kurtulduklarını sanmasınlar; *onlar bizi asla âciz bırakamazlar.*" Yani onlar dünyada ve ahirette azabımızdan kurtulamazlar, bizi âciz bırakamazlar.

Âyet, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap ederek de okunmuştur. O zaman mana şöyle olur: Ey Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], sakın kâfirlerin bizi âciz bırakıp azabımızdan kurtulacaklarını zannetme!

İlk okuyuşa göre bir diğer mana: Onlar bizi, kendilerini ele geçirmekten âciz bırakamazlar; bilakis Allah, onlar nereye girerlerse girsin, kendilerini ilmiyle kuşatmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Onları harpte ele geçirirsen ..."* âyeti hakkında der ki: "Eğer bütün işleri yaptıkları antlaşmaları bozmaktan ibaret olan bu kimselerden biriyle savaşta karşılaşırsan, onu kendisinden sonra geleceklere bir ibretlik yap ki onların yolundan gitmesinler ve onların çektiği azabı hak etmesinler. Kalbinde Allah'la yaptığı sözleşmeyi bozan kimsenin âkıbeti de böyledir. Bu kimse, azimet halini bırakıp ruhsat ve tevillere dönerek, nefsine karşı koymayı bırakıp alışkanlıklarıyla huzur ve sükûn bularak ahdini bozar; Allah da onu üzerinde bulunduğu güzel halden mahrum bırakarak ve ulaşmak istediği hazlarını zehre dönüştürerek kendisini sonradan gelenlere ibret yapar."

Kuşeyrî, *"Bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan..."* âyetini tefsir ederken de şöyle demiştir: "Kendileriyle antlaşma yaptığın bir topluluğun hainliği kesin olarak ortaya çıkarsa seninle onlar arasında bir antlaşmanın kalmadığını kendilerine açıkça bildir. Hainlik olunca, emaneti koruma ortadan kalkar. Herkesin hainliği de haline uygun şekilde olur."[331]

Düşmanlara Karşı Kuvvet Hazırlamak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ahdini bozan düşmanlara karşı harp için hazırlık yapmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِه۪
عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَر۪ينَ مِنْ دُونِهِمْۚ لَا تَعْلَمُونَهُمْۚ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْۜ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

60. ***Onlara** (düşmanlara) **karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın; onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.***

---

[331] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/322-323.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "*Onlar için* yani ahdini bozanlar veya bütün kâfirler için *gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın.*" Yani, savaşta size takviye olacak ne varsa gücünüzün yettiği her şeyi hazırlayın.

Ukbe b. Âmir [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] minberde şöyle buyururken işittim: '*Dikkat edin, düşmana karşı hazırlanacak kuvvet, ok atmayı geliştirmektir.*' Allah Resûlü bunu üç defa tekrar etti."[332]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ok atmayı özellikle zikretmesi, o gün için onun en büyük kuvvet olmasındandır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlara karşı ayrıca cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın...*" Yani cihad için yetiştirilip tahsis edilmiş atlar hazırlayın. Bunlar, Allah yolunda cihad etmek için hazırlanıp bağlı tutulan atlardır.

Âyetin muradı, cihad için bağlanıp beslenen ve hazır tutulan atların savaşa hazırlanmasıdır. Bu da hazırlanacak kuvvetin kapsamına girmektedir. Âyette önce, bir ayırım yapmadan her türlü kuvvetin hazırlanması emredildi, peşinden de düşmanı korkutmada mühim bir etkisi bulunduğu için, özellikle atlara itina gösterilmesi istendi. Bunun için peşinden şöyle dendi:

"*Onunla,* yani bu hazırlıkla ve zikredilen atlarla *Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı* yani Mekke kâfirlerini *korkutursunuz. Ayrıca onlardan başka* Fars, Rum ve diğer kâfirlerden *sizin* bugün *bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşmanları korkutursunuz.* Allah Teâlâ onlara karşı size imkân verir, onları öldürür ve mülklerine sahip olursunuz. *Allah yolunda,* savaşa hazırlık ve cihada destek olacak diğer şeylerden *her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir; siz* ameliniz zayi edilerek yahut sevabınızda bir noksanlaştırmaya gidilerek *asla haksızlığa uğratılmazsınız.*" Bilakis Allah size, yaptıklarınıza karşılık olarak kat kat sevap verir, bire yedi yüz ve daha fazlasını ihsan eder. En doğrusun Allah Teâla bilir.

---

[332] Müslim, İmâre, 167; Ebû Davud, Cihâd, 23; Tirmizî, Tefsiru Sûre (8), 5; İbn Mâce, Cihâd, 19; Ahmed, *Müsned*, 4/157.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sizi ilâhî huzurdan alıkoyan engel ve yol kesicilerle cihad için gücünüzün yettiği kuvveti hazırlayın. Bu kuvvet, başka şeylere iltifat etmeden ilâhî huzura manevi yolculuk için çaba göstermektir. Bunun için ayrıca Hakk'ın huzurunda kalpleri bağlama hazırlığını da yapın. Bu şekilde, Allah'ın düşmanı olan şeytanı, sizin düşmanınız olan nefsi ve onların dışındakileri korkutursunuz. Onların dışındaki düşmanlar, nefsanî hazlar, haram bakışlar ve nefsin gizli tuzaklarıdır. Onları siz bilmezsiniz, Allah bilir. Onlar, gösteriş ve gizli şirk gibi, hemen farkedilemeyen düşmanlardır. Onlar, karıncanın ayak sesi gibi gizlidir. Bu düşmanları defetmek için her ne harcarsanız, onun karşılığı size fazlasıyla verilir. Bu karşılık, dâimî izzet ve en büyük zenginlik olan marifettir. Size, bu yolda harcadıklarınızın karşılığını verme hususunda asla haksızlık yapılmaz.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ müminlere ve âriflere, Allah'ın düşmanlarını öldürmek için hazırlık yapmalarını söyledi ve onları öldürecek savaş aletine 'kuvvet' ismini verdi. Bu kuvvet ilâhî bir kuvvet olup ârif onu ancak, Allah'ın celalinde fenâ olup ilâhî huzurda boyun bükerek elde eder. Bu hali elde edince, Allah ona azametinden bir pay verir, onu heybet ve kibriya nuru ile sarar, sonra kendisini düşmanları aleyhine dua etmeye sevkeder, kendisine bir genişlik verir. Öyle ki bu ârif zat içinden, 'Allahım şu düşmanları yakalayıp yok et!' diye dua eder; Allah anında onları yakalar, özel yardım ve keremiyle onları ârif zatın önünde yere serer; böylece Allah dostunun kalbini teselli eder, onu düşmanının ve münkirinin şerrinden kurtarır. Bu tür dualar, velinin gayret torbasından attığı himmet oklarıdır. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini inkâr eden düşmanlarına bir avuç toprak attığında,

'Yüzleri kara olsun!' demişti. Bu atış Cenâb-ı Hak tarafından gerçekleştirilen bir atıştır. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

'Attığın zaman sen atmadın, fakat onu Allah attı'" (Enfâl 8/17).[333]

---

[333] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/534 (Beyrut 2008).

Anlatıldığına göre, velilerden Zünnûn-i Mısrî [kuddise sırruhû], bir savaşta bulunuyordu. Bir ara düşmanlar, müminlere karşı galip geldi. Kendisine,

"Allah'a dua etseniz de müminlere yardım etse!" denildiğinde, hazret hemen bineğinden indi, secdeye kapandı. O anda müşrikler mağlup oldu; hepsi yakalandı, bir kısmı esir alındı, bir kısmı öldürüldü.

Yine Vertecübî der ki: *"Kuvvet hazırlayın"* âyetinin bir manası da şudur: "Nefsinize karşı Allah'ın el-kavî sıfatından kuvvet elde edin ki o sizi, nefsinizle savaşta kuvvetlendirsin. Âriflerden Ebû Ali Rûzbârî, *'Onlara karşı gücünüzün yettiği kuvveti hazırlayın ...'* âyeti hakkında demiştir ki:

'Düşmanlara karşı hazırlanacak asıl kuvvet, Allah'a güven ve itimattır.'

Denilmiştir ki: 'Âyetin zâhirî manasına göre kuvvet, düşmana karşı yayla ok atmaktır; hakikatte ise geceleri ilâhî huzurda boyun büküp diz çökerek gayb âleminde nefse feyiz okları fırlatmak, Cenâb-ı Hakk'a itimat edip mâsivadan O'na dönerek kalbi ilâhî huzura atmak demektir.'

Cenâb-ı Hak, daha sonraki âyette, işin aslının silah ve aletlere değil, Allah'a ve O'nun yardımına bağlı olduğunu şöyle belirtti: *'O Allah ki seni özel yardımıyla ve müminlerle destekledi.'* Yani, seni ezelî kuvvetiyle kuvvetlendirdi, sana ebedî yardımıyla yardım etti ve müminleri, düşmanına karşı sana yardımda muvaffak kıldı. Cenâb-ı Hak, sonra, müminlerin yardımının ancak kalplerini kaynaştırması, onları Allah ve Peygamber'inin sevgisinde birleştirmesiyle gerçekleştiğini belirtti. Bu birleştirme, kalpler, imtihan vadilerinde değişik fikir ve arayışlar içinde birbirinden uzaklaşmışken gerçekleşti. *'Allah onların kalplerini birleştirdi'* âyeti bu durumu ifade etmektedir."[334]

Kuşeyrî demiştir ki: *"Onunla Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutursunuz ..."* âyeti şuna işaret etmektedir: "Mümin, yaptığı cihadı ganimet elde etmek ümidiyle yahut içindeki kini gidermek (birilerinden intikam alıp kendini rahatlatmak) için yapmaz, onun tek hedefi Allah'ın kelimesini (adını ve dinini) yüceltmektir."[335]

---

[334] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/535.

[335] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/324.

Düşmanla Sulh Zamanı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlerin menfaati gerektirdiğinde, barış yolunu göstererek şöyle buyurdu:

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ
﴿٦١﴾ وَاِنْ يُر۪يدُٓوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُۜ هُوَ الَّذ۪ٓي اَيَّدَكَ بِنَصْرِه۪
وَبِالْمُؤْمِن۪ينَۙ ﴿٦٢﴾ وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْۜ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعاً
مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْۜ اِنَّهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٣﴾

61. ***Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven. Şüphesiz O, her şeyi işiten, her şeyi bilendir.***

62. ***Şayet sana hile yapmak isterlerse şüphesiz Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.***

63. ***Allah, onların kalplerini birleştirdi. Eğer sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine de onların kalplerini birleştiremezdin, fakat Allah aralarını kaynaştırdı. Şüphesiz Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini yerince yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de onlarla sulh yap, onlarla sulh yapmaya yanaş ve Allah'a güven;* onların içlerinde hainlik beslemelerinden korkma. Allah Teâlâ seni onların hilesinden korur. Hem hile ancak yapanın ayağına dolanır (Fâtır 35/43). *Şüphesiz O, onların bütün sözlerini işiten, her hallerini bilendir.*"

"*Şayet,* sulhtan sonra *sana hile yapmak isterlerse şüphesiz Allah sana kâfidir;* O sana yeter, seni onların şerrinden korur. *O, seni* gerçek *yardımıyla destekledi,* seni kuvvetlendirdi ve sana zafer nasip etti. O seni *müminlerle de destekledi;* bunu bir ihtiyaçtan dolayı değil, onlara şeref bahşetmek için yaptı."

Bir diğer mana: O, kudretini göstererek, yardımıyla, hikmetini ortaya koyarak müminlerle seni destekledi. Kudret de hikmet de O'ndandır, O'na aittir.

Bu âyette, "Kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır, fiillerini kendi meydana getirir" diyen Mu'tezile mezhebine bir delil yoktur (Onlar, müminlerin yardımının Allah'ın yardımından ayrı ve müstakil olduğunu söyleyerek bu sonuca varmışladır; halbuki bütün işler takdir etme ve yaratma yönüyle Allah'a aittir. İşin kula nisbet edilmesi mecazidir; hikmet gereğidir).

Yüce Allah, resûlünü müminlerle nasıl desteklediğini şöyle haber vermektedir: *"Allah onların kalplerini birleştirdi."* Halbuki onlar, daha önce Câhiliye devrinde kavimcilik, kin, düşmanlık ve intikam peşindeydiler; nerdeyse onlardan iki kişiyi birbiriyle kaynaşmış bulmak imkânsızdı, sonra İslâm'a girerek tek bir şahıs gibi oldular. Şüphesiz bu, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) mucizelerindendir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyurdu ki: *"Eğer sen* onların aralarını düzeltmek için *yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine de onların kalplerini birleştiremezdin."* Çünkü onlar düşmanlıkta öyle bir noktaya gelmişlerdi ki bir kimse onların arasını bulmak için yeryüzündeki bütün malları harcasaydı, yine de aralarını kaynaştırmaya güç yetiremezdi. Fakat Allah Teâlâ, sonsuz kudretiyle onların aralarını kaynaştırdı. Zira O, kalplerin sahibidir; onları dilediği gibi çekip çevirir.

"Şüphesiz O azîzdir, tam kudret sahibidir; istediği şeyi yapmak kendisine zor gelmez; *hakîmdir,* istediği şeyin nasıl yapılması gerektiğini çok iyi bilir; ona göre yapar."

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Medineli Evs ve Hazrec kabileleri hakkında indi. Onların arasında sonu gelmeyen müthiş bir düşmanlık ve kin vardı. Aralarında kanlı savaşlar olmuş ve her iki tarafın ileri gelenleri ölmüştü. Cenâb-ı Hak onlara bu düşmanlığı unutturdu; onların arasını İslâm'la buldu. Böylece birbirleriyle samimi arkadaş ve dinin yardımcıları oldular. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

61-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer nefis ve askerleri, silahını atarak, hayır ve menfaat olan bütün işlere yönelerek, hevâsından dönmeye ve Mevlâ'sına taate yönelmeye kesin karar vererek sahibiyle sulh yapmaya meylederse sahibine gereken şey, Mevlâ'sına güvenerek, onunla sulh yapmak, istediği ve yasakladığı konularda kendisine uymaktır. Şayet nefis, bundan sonra hainlik eder ve alıştığı boş alışkanlıklarına geri dönerse onun işini görmeye Allah kâfidir. Cenâb-ı Hak onu geri çevirmek için sahibine kuvvet verir. Bunu ya kâmil bir şeyh ile veya samimi bir kardeş ile yapar. Gerçekten Allah için olan bu birliktelikte büyük bir sır vardır; özellikle bu sohbet, kalpleri safi olan ârif insanlarla yapılırsa tesiri daha büyük olur. Allah Teâlâ, muhabbet ve sevgisiyle, güzel zan ve sağlam itikadla onların arasını birleştirir.

Yahut Allah [celle celâluhû] onu, ezelde takdir buyurduğu rabbânî yardım ve ilâhî kuvvetle destekler, nefsine karşı kuvvetlendirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Herkese Yeter!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, peygamberine, kendisiyle yetinmesini ve O'nun dışındakilere yönelmemesini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾

64. ***Ey Peygamber! Allah, sana ve sana uyan müminlere yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Allah sana ve sana uyan müminlere yeter."* Artık sen O'nun dışındaki hiçbir şeye yönelme.

Âyette şu denmek isteniyor: Sana yardım için müminlerin kalbini birleştirdiğimde, tevhid mahallinde onlara yönelme; şüphesiz ben, halkın yardımı olmaksızın tek başıma sana yeterim. Bana doğru yaptığın manevi yolculuk sırasında, ebedî olanla sonradan yaratılan varlıkları birbirinden ayırman gerekir. Ben müminlere de benim dışımdaki bütün varlıkların yerine yeterim. Allah'a yakın bir melek, gönderilmiş bir peygamber de olsa, tevhidin hakikatinde, benden başkasına nazar etmek uygun değildir.

Resûlüm, benim seni müminlerle desteklemem ve onları (âyette) kendimle birlikte zikretmemin tek sebebi, ümmetine bir şeref bahşetmek, kudretimi gizlemek, hikmetimdeki kemali göstermektir. Yoksa hiçbir şey kudretimin dışında kalmaz ve kudretim hiçbir şeye bağlı değildir. İlâhî hüküm, bir sebebe bağlı olmaktan münezzehtir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, Bedir Savaşı'nda müslümanlara bir destek olarak indi. Şöyle denilmiştir: İslâm'ın ilk günlerinde, otuz üçü erkek altısı kadın, otuz dokuz kişi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edip İslâm'a girmişti. Sonra Ömer [radıyallahu anh] müslüman oldu, sayıları kırka yükseldi. Bunun üzerine âyet indi. Bunun için İbn Abbas [radıyallahu anh],

'Bu âyet Hz. Ömer'in İslâm'a girmesi hakkında indi' demiştir." [336]

64. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'ân-ı Hakîm'de, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Allah ile yetinmek, O'ndan başkasına yönelmemek, tevhid bağını sağlam yapmak, sonsuz kerem ve ihsan sahibi Mevlâ'ya güvenmek gibi, şerefli hallerden hangileriyle hitap edilmiş ve kendisinden ne istenmişse onun şerefli vârisleri de aynı hitaba muhatap olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cihada Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], müminleri cihada teşvik etmesini emrederek şöyle buyurdu:

---

[336] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12470; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/101; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/390.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلَى الْقِتَالِۜ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ
صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفاً مِنَ
الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ
وَعَلِمَ اَنَّ ف۪يكُمْ ضَعْفاًۜ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ
وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿٦٦﴾

65. ***Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa*** *(kâfirlerden)* ***iki yüz kişiye galip gelir. Şayet sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelir. Çünkü onlar*** *(işin hakikatini)* ***anlamayan bir topluluktur.***

66. ***Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa*** *(kâfirlerden)* ***iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle*** *(onlardan)* ***iki bin kişiye galip gelir. Allah sabredenlerle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Müminleri savaşa, cihada teşvik et, özendir."* Hak Teâlâ, sonra, onlara sabrı ve düşman karşısında sebatı emrederek şöyle buyurdu:

"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelir. Şayet sizden yüz kişi olursa kâfirlerden bin kişiye galip gelir." Bu âyet, haber şeklinde ifade edilmiştir, fakat emir anlamındadır. Asıl mana şudur: Sizden yirmi kişi, kâfirlerden 200 kişiyle, 100 kişi, 1000 kişiyle savaşsın ve onlara karşı sebat göstersin.

Bu âyetin sırf haber olması ve haber şeklinde anlaşılması doğru değildir. Bunu şunun için söylüyoruz: Eğer, âyet sırf haber olsaydı, az da olsa vâkıaya ters düşmemesi gerekirdi (ancak vâkıada, her zaman bu sayıdaki müslümanlar, kâfirlere galip gelmemiştir. Bunun için âyetin emir manasında anlaşılması daha uygundur). Çünkü Allah Teâlâ'nın verdiği haber, vâkıaya ters olmaz.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Bu emrin, *'Allah sana ve sana tâbi olan müminlere yeter'* âyetinden sonra gelmesi güzel oldu. Allah Teâlâ, müminlere yeteceğini ve yardım edeceğini vaat ettiğinde, bu teklif onlara kolay geldi; çünkü Cenâb-ı Hak kime yardım etmeyi garanti etmişse bütün âlem bir araya gelse ona eziyet edip bir zarar vermeye güç yetiremez."[337]

Müminlerden az bir topluluğun kâfirlerden pek çok kimseye galip gelmesinin tek sebebi şudur: O kâfirler, işin hakikatini anlamayan bir topluluktur; yani onlar, Allah'ı ve ahireti tanımamaktadır; bunun için müminler gibi savaş meydanında sabit duramazlar. Müminler ise sevap elde etmek, manevi derecelerini yükselmek için öldürülür ve ölürler. Kâfirler ise böyle değildir. Onların Allah katında elde edecekleri tek şey, alçaklık ve kendi hallerine terkedilip perişan olmaktır.

Cenâb-ı Hak, müslümanları İslâm'ın ilk günlerinde bu şekilde mükellef tuttuğunda, bu onlara ağır geldi. Allah Teâlâ daha sonra hükmü hafifleterek şöyle buyurdu:

"Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi." Artık sizden bir kişi on kişiye, 100 kişi 1000 kişiye karşı direnmeyebilir. *"Eğer sizden sabırlı yüz kişi bulunursa kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelir. Yine eğer sizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle onlardan iki bin kişiye galip gelir."* Allah, bir kişinin iki kişiye karşı direnmesini emretti.

Şöyle denilmiştir: Müslümanlar önceleri azınlık idi (bir müminin on kâfire karşı durması zorunlu idi), sayıları çoğaldığında Allah yüklerini hafifletti.

Âyette, aynı manaya gelecek şekilde hüküm tekrar edilmiştir, bu şunu belirtmek içindir: Bu konuda azın çoğun hükmü aynıdır.

---

[337] Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 5/504 (Beyrut 1997).

Bir de âyette geçen zayıflık, beden zayıflığıdır, kalp ve iman zayıflığı değildir.

Allah kendisinden razı olsun, sahabeden biri demiştir ki: "Savaş hükmünü hafifleten âyet inince, sabrın onda dokuzu gitti, onda biri kaldı. Bunun için Allah Teâlâ burada şöyle buyurdu:

"Allah sabredenlerle beraberdir." Yani yardım ve desteği ile sabredenlerle beraberdir. Hal böyle olunca, sayıları çok da olsa müminlere karşı duran kâfirler nasıl mağlup olmaz!

65-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Öğüt ve nasihat ehlinin, insanları, nefisleriyle cihada teşvik etmeleri gerekir. Nefisle cihad en büyüt cihaddır. Onun en büyük cihad olmasının ana sebebi şudur: Maddi ve görülen düşmanı sen karşılarsın, o da seni karşılar, böylece savaşırsınız. Nefis ise böyle değildir. O, sevgili bir düşman olarak ve senin tarafındaymış gibi gözükerek gizlice gelir. Onunla cihad etmeye ancak er kişiler (Allah dostları) girişir ve güç yetirir. Şu halde, şeyhlerin müridlerini nefisle cihad etmeye teşvik etmesi ve onların gözünde nefsin durumunu düşük göstermesi gerekir. Gerçekten nefsin işi, ona el atmadan önce tehlikelidir; azim ve kararlılıkla onu öldürmeye (terbiye etmeye) el atınca, o zayıflar, yumuşar ve ilacı kolay olur. Ondan korktuğunda, kendisine mühlet ve imkân verdiğinde üzerine çullanır ve sana egemen olur.

Nefisle cihadda, sana nefsin ayıplarını gösterecek ve himmetiyle onu öldürmeye yardımcı olacak kâmil bir şeyh gereklidir. Yoksa nefsinle başın sıkıntı ve derde girer, ona yardım etmekle, arzularını yerine getirmekle meşgul olup durursun; onunla cihadın neticesini elde etmeden ölür gidersin. Bu netice, nefsin sahibini ve yaratıcısını tanımaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Savaşta Kâfirler Ne Zaman Esir Alınır?

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlerin, savaş esirlerinden fidye almalarını kınayarak şöyle buyurdu:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ
تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾
لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾
فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

67. ***Yeryüzünde küfrün gücünü iyice kırıncaya kadar, hiçbir peygambere savaştan esirler elde etmesi*** *(ve esirlerden fidye alması)* ***yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah*** *(sizin için)* ***ahireti istiyor. Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

68. ***Allah tarafından önceden*** *(ezelde)* ***verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.***

69. ***Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yeryüzünde, küfrün gücünü iyice kırıncaya kadar,* kâfirleri öldürerek küfrü yerle bir edinceye ve inkârı savunanları iyice azaltıncaya kadar, ayrıca İslâm'ı aziz yapıp müslümanları üstün kılıncaya kadar *hiçbir peygambere savaştan esirler elde etmesi ve onlardan fidye alması yaraşmaz. Siz,* ele geçirdiğiniz esirlerden fidye alarak *geçici dünya malını* ve metaını *istiyorsunuz, halbuki Allah sizin için ahireti* yani sürekli kalacak ve dâimî ahiret sevabını *istiyor."*

Bir diğer mana: Allah, dininin yüceltilmesi ve düşmanlarının gücünün kırılıp kontrol altına alınması gibi, ahiret saadetine ulaştıran sebepleri istiyor.

"Allah azîzdir; dostlarını düşmanlarına galip getirir. *O, hakîmdir;* onların haline en uygun olanı bilir ve kendilerini ona yönlendirir. O'nun düşmanın belinin kırılmasını emretmesi, kuvvet müşriklerde iken onlardan esir alınmasını yasaklaması, durum değişip müminler galebe çaldığında, onları esir alıp almamakta serbest bırakması da bu hikmetinin gereğidir.

Rivayet edildiğine göre, Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) yetmiş tane esir getirildi. Savaş esirleri arasında amcası Abbas ve amca oğlu Akîl b. Ebû Tâlib de bulunuyordu. Allah Resûlü, esirler hakkında ashabı ile istişare etti. Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh),

"Onlar senin kavmin ve ailendir; onların hayatını bağışla; umulur ki Allah onlara tövbe nasip eder. Onlardan fidye al, onunla ashabını güçlendirip takviye edersin" dedi. Hz. Ömer (radıyallahu anh) ise,

"Onların boynunu vur; çünkü onlar küfrün başını çekenlerdir. Hem Allah seni, fidye almaktan kurtarmıştır. Müsaade et, benim yakınlarımdan filanın boynunu ben vurayım. Hamza kardeşi Abbas'ın, Ali de kardeşi Akîl'in boynunu vursun. Biz bunların boyunlarını vuralım!" dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu görüşe meyletmeyerek şöyle buyurdu:

"Gerçekten Allah bazı insanların kalbini öyle yumuşatmıştır ki onların kalbi sütten daha yumuşak olmuştur. Allah bazılarının da kalbini öyle sertleştirmiştir ki onların kalbi taştan daha serttir. Ey Ebû Bekir, senin halin Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) *haline benziyor. O şöyle demişti:*

'Kim bana tâbi olursa o bendendir. Kim bana isyan ederse, şüphesiz sen çok affedici ve çok acıyansın' (İbrahim 14/36).

Ey Ömer, senin halin de Hz. Nuh'a (aleyhisselâm) *benziyor. O da şöyle demişti:*

'Rabbim, yeryüzünde yuva sahibi tek bir kâfir bırakma, hepsini helâk et!'" (Nûh 71/26).

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sonra ashabını serbest bıraktı; onlar esirlerden serbest bırakılmaları karşılığında fidye aldılar. Bunun üzerine bu âyet indi. Hz. Ömer [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna geldi; baktı ki o ve Ebû Bekir [radıyallahu anh] ağlıyor. Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah, bana niçin ağladığınızı söyle; eğer ağlayabilirsem ben de ağlarım; ağlayamazsam hali en azından ağlar gibi yaparak üzüntünüze ortak olurum!" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Esirlerden fidye alan arkadaşlarına ağlıyorum. Onların azabı bana şu gördüğün ağaçtan daha yakın olarak gösterildi" buyurdu.[338]

Bu âyet şunu göstermektedir: Peygamberler, kendilerine henüz vahiy gelmeyen hususlarda ictihad yaparlar; bazan ictihadlarında hata ederler, fakat asla o hata üzere bırakılmazlar (Allah tarafından uyarılıp ilâhî muradın tercih ettiği hükme döndürülürler). Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[339]

Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir Savaşı'nda esirlerden fidye almıştır. Bu, onun için câizdi; çünkü onun günahlardan korunmasının vâcip olması bunu gerektiriyor. Fakat eğer onları öldürmüş olsaydı, daha evla olurdu."[340]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetteki kınama, savaşa katılan erkekleri öldürmeyip sağ bırakan sahabilere yöneliktir, yoksa esir düşenlerden fidye alma olayına değildir; çünkü Allah Teâlâ sahabeyi serbest bıraktı; onlar da (bir diğer savaşta) kendilerinden yetmiş kişinin şehid edilmesine karşılık fidye almayı tercih ettiler." Bu durum Âl-i İmrân sûresinin 165. âyetinin tefsirinde geçti. Sonra şöyle devam etmiştir:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], savaşa katılanları sağ bırakmak isteyenlerin dışındadır; çünkü o, harp sırasında savaşa katılanlardan kimsenin sağ bırakılmasını emretmediği gibi, dünya malını da istememiştir."[341]

---

[338] Ahmed, *Müsned*, 1/383; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 243-244 (Beyrut 1990); Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/86-87.

[339] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/391 (Beyrut 1988).

[340] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/326.

Şöyle bir soru sorulabilir: "Cenâb-ı Hak, onları iki durumdan birini (fidye almayı veya esirleri karşılıksız bırakmayı) tercih etmede serbest bıraktıktan sonra onları nasıl kınar? Halbuki onlar yasak bir şeyi işlemediler."

Bu sorunun cevabı şudur: Onlara yapılan uyarı ve kınama, makamlarının yüksekliğindendir. Havas denen seçkin kullar, eğer yaptıkları amel, daha az faziletli bir işse, mubah olan şeylerden dolayı da uyarılıp kınanırlar. Cenâb-ı Hak, ashâb-ı kirâmı dünyevî bir iş olan fidye almaktan dolayı kınadı, hatta onlar, fidye almaya karşılık bir diğer savaşta öldürülüp şehid olmayı tercih ettiler. *"Siz dünya metaını istiyordunuz"* âyeti de bunu göstermektedir. Bir de bu uyarı, bir kısma olmuştur. Onların çoğu fidyeyi ancak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarının hayatta kalmasını isteyerek tercih etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, onları uyardıktan sonra diğer âyette şöyle buyurdu:

"Eğer Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı ..." yani eğer Allah Teâlâ, levh-i mahfûzda, ictihadında hata edenleri affedeceğini, sizlere ganimetleri helâl kılacağını yahut sizi affedeceğini yazmış olmasaydı, aldığınız fidye veya esirlerden dolayı, *size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.*

Rivayet edildiğine göre, bu âyet inince Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Şayet azap inseydi, Ömer ve Sa'd b. Muâz'dan başka kimse kurtulmazdı."* Sa'd da kâfirlerin öldürülmesini istemişti.[342]

Cenâb-ı Hak, sonra, ganimetleri ve fidye almayı helâl ederek şöyle buyurdu:

"Artık, kâfirlerden *elde ettiğiniz ganimetten* ve esirlerden aldığınız fidyeden *helâl ve temiz olarak yiyin."* Çünkü fidye de ganimetten sayılır.

---

[341] Geniş açıklama için bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/551.

[342] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/283 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/108.

Alınan şeylere helâl ve temiz denmesinin sebebi, bu kınamadan dolayı kalplerinde oluşan sıkıntıyı gidermektir.

Bir diğer mana: Sizden önceki milletlere haram kıldığım ganimetleri siz, helâl ve temiz olarak yiyin.

Rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Hak kendilerini kınayınca, ashâb-ı kirâm, ganimetten ellerini çektiler. Nihayet, *"Ganimet olarak elde ettiğiniz şeyleri yiyin"* âyeti indi, onlar da ganimetten yediler. Ganimetin temiz olarak nitelenmesi, onların kalplerini teskin etmek ve onun helâl olduğu konusunda ek beyanda bulunmaktır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bana, benden önce kimseye verilmeyen beş şey verildi:

1. *Bana ganimetler helâl kılındı.*

2. *Bir aylık gibi uzun bir mesafeden düşman kalbine korku salınarak bana yardım edildi.*

3. *Yeryüzü benim için namaz kılma mahalli ve temizlik vasıtası yapıldı.*

4. *Bana umumi şefaat yetkisi verildi.*

5. *Bana, az kelimeyle çok mana ifade etme gücü verildi."*

Diğer bir rivayette şu madde vardır: *"Benden önceki peygamberler sadece kendi kavmine gönderiliyordu, ben bütün insanlığa peygamber olarak gönderildim."*[343]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "Emirlerine muhalefet etme konusunda *Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Yani haddi aşarak işlemiş olduğunuz günahları affeder, sizden başkalarına haram kıldığı şeyleri, sizlere rahatlık olsun diye helâl kılarak size merhamet eder. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

---

[343] Buhârî, Salât, 56, Ta'bir, 11, İ'tisâm, 1; ayrıca bk. Müslim, Mesâcid, 7, 8; Ahmed, *Müsned*, 2/250, 268, 411; İbn Mâce, nr. 567; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2313.

67-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelmiş bir dervişe, nefsini iyice öldürüp riyaset ve makam sevgisi gibi eski hallerine dönmeyeceğinden emin oluncaya kadar, başkalarını kendisine tâbi edip onlardan dünyevî menfaatler edinmesi, ihtiyacı dışında mal biriktirmesi ve nefsanî hazlarla oyalanması uygun değildir. Eğer nefsi ölmeden önce bu işlere girerse, bu onun ilâhî huzurdan kovulmasına ve acilen bir ceza görmesine sebep olur. Ancak Allah Teâlâ, lutfu ile onun noksanını tamamlamış ve kendisine Rabb'inden özel biri inayet takdir edilmişse o zaman kendisine şöyle denir:

"Eğer senin için Allah tarafından bu yardım takdir edilmemiş olsaydı, yaptığın bu işlerden dolayı sana büyük bir azap dokunurdu."

İyi Niyetin Karşılığı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, esirlerden alınan fidyenin yerine kendilerine daha fazla nimetler verileceğini müjdeleyerek şöyle buyurdu.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ ف۪ٓي اَيْد۪يكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ
خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ
يُر۪يدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٧١﴾

70. ***Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse sizden alınan fidyeden daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."***

71. ***Eğer sana hainlik etmek isterlerse*** (üzülme) ***onlar daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu,* gelecekte iman edip ihlâs sahibi olacağınızı *bilirse size, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

Rivayet edildiğine göre bu âyet Abbas [radıyallahu anh] hakkında inmiştir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onu, kendi fidyesini ve kardeşlerinin oğlu Akîl b. Ebû Tâlib'le, Nevfel b. Hâris'in de kurtuluş fidyelerini vermekle yükümlü tuttu. O zaman Abbas,

"Ey Muhammed! Sen beni Kureyş'ten dilenecek bir durumda bıraktın, ben bunları ödeyemem!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Mekke'den yola çıkarken zevcen Ümmü'l-Fazl'a verdiğin altınların var ya! Ona altınları verirken, 'Başımıza ne geleceği belli değil, şayet bana bir şey olursa bunlar, senin ve çocukların Abdullah, Ubeydullah, Fazl ve Kusem'in' demiştin!" buyurdu. Abbas,

"Sen bunları nereden biliyorsun?" diye sorunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu bana Rabbim haber verdi" buyurdu. O zaman Abbas,

"Ben şahitlik ederim ki sen hak peygambersin; şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve sen O'nun peygamberisin. Vallahi o parayı verdiğimi Allah'tan başka kimse bilmiyordu ve ben onu gecenin karanlığında vermiştim!" dedi.

Daha sonra Hz. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Allah bana o altınların yerine daha hayırlısını verdi. Allah Resûlü Bahreyn'den gelen mallardan o kadar çok verdi ki onları taşımaya güç yetiremiyorum. Şu anda benim yirmi tane kölem var, en az 20.000 dirhemlik ticaret yapıyor. Ayrıca Allah [celle celâluhû] bana zemzem hizmetini ihsan etti. Bu öyle bir nimet ki karşılığında Mekke'nin bütün mal varlığını verseler yine de istemem. Ben artık, Rabbim'in mağfiretini bekliyorum."

Hz. Abbas [radıyallahu anh], Allah Teâlâ'nın, *"O sizi bağışlar; Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir"* âyetinde vaat edilen mağfireti kastediyor.[344]

Diğer âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Eğer o esirler,* seninle yaptıkları anlaşmayı bozarak *sana hainlik etmek isterlerse* korkma, *onlar daha önce* inkâr ve isyanla *Allah'a hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti."* Sana onları perçemlerinden yakalama imkânı vermişti. Böylece Bedir'de ele geçirildiler, bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir alındı.

"Allah, her şeyi bilendir, O'ndan hiçbir şey gizlenmez. O, tedbir ve icra ettiği her işinde *hikmet sahibidir."*

70-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce sevgilinin rızasını talep yolunda mallarını ve canlarını feda eden, nefisleriyle savaşan Allah'a yönelmiş dervişlere denir ki: Eğer Allah sizin kalbinizde sıdk (doğruluk, sadakat) ve ihlâs gibi hayırlar görürse size, sizden aldığı şeylerden daha fazlasını verir. Sizden alınan şeyler, Hak yolunda nefisleri feda etmek, baş eğmek ve malı harcamaktır. Bunların yerine size verilen şey, en büyük zenginlik ve en meşhur sırdır. O, fenâ fillâh ve mâsivadan gönlü çekme halidir. Onun neticesi müşahededir; beraberinde ise Hak'la özel olarak konuşma nimeti vardır. İşte bu hal, her şeyin ilacı olan iksir ve en büyük zenginliktir. Kim bunu elde etmek için nefsini feda ederse alışverişinde kazançlı çıkmış ve çok kârlı bir ticaret yapmış olur. Bunun yanında bir de Allah'ın mağfireti, kusur ve ayıpları örtmesi vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[344] bk. Hâkim, *Müstedrek*, 3/324; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 245; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/112.

Muhacir ve Ensarın Fazileti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, muhacirlerin ve ensarın faziletini açıkladı. Ayrıca, iman edip hicret etmeyenlerin ve Hudeybiye'den sonra hicret edenlerin faziletini belirtti. Bunu, cihada teşviki tamamlamak için yaptı. Önce muhacirlerden ve ensardan başlayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ
اللّٰهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا
وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ
أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾

72. *İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onlar (muhacir ve ensar) birbirlerinin velileridir. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar onlar üzerinde hiçbir velâyet hakkınız yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur; ancak bu, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmamalı. Allah bütün yaptıklarınızı görendir.*

73. *Kâfir olanlar da birbirlerinin velisidir. Eğer siz onu (birbirinize yardımı) yapmazsanız yeryüzünde bir büyük fitne ve fesat meydana gelir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip* dine yardım için Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte *hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler* yani mallarını cihad için gerekli olan hayvan ve silah temininde ve yaralıları tedavide harcayanlar, ayrıca bizzat savaşa iştirak edenler *ve* bir de, Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve onunla birlikte hicret eden muhacirleri *yurtlarında barındıranlar,* Allah'ın dinine ve resûlüne yardım edenler var ya, *işte onlar,* bunu yapan muhacir ve ensar, yardımlaşmada ve destekte yahut mirasta *birbirlerinin velileridir."*

Muhacirler ve ensar, önceleri hicret ve yardımlaşmadan dolayı birbirlerine vâris oluyorlardı, akrabalara ise mirastan pay verilmiyordu. Bu uygulama, *"Akrabalar miras konusunda birbirine vâris olmaya daha layıktır "* (Ahzâb 33/6) âyetiyle kaldırıldı.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında, hicret etmeyenlerin durumunu zikrederek şöyle buyurdu:

"İman edip de hicret etmeyenlere gelince, size hicret edinceye kadar, yardımlaşma ve miras konusunda onlar üzerinde hiçbir velâyet hakkınız yoktur. Eğer onlar, din hususunda, müşriklere karşı dinin yayılması için *sizden yardım isterlerse* küfrün imana galip gelmemesi için sizin *onlara yardım etmeniz* ve destek vermeniz *üzerinize borçtur. Ancak onlar, sizinle aranızda sözleşme bulunan bir kavme karşı sizden yardım isterlerse bu durum hariç;* onlara yardım için diğerleriyle yaptığınız sözleşmeyi bozmayın; çünkü hıyanet, iman ehline yakışan bir iş değildir. *Allah bütün yaptıklarınızı görendir;* O'na, ahdine vefa gösterenin ve verdiği sözü bozanın işi gizli kalmaz."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kâfir olanlar da mirasta birbirlerinin velisidir."* Bundan şu anlaşıyor: Kâfirlerle müminler arasında miras alışverişi yasaktır.

Eğer siz onu yapmazsanız, yani size emredilen müminlerle dostluk ve yardımlaşmayı gerçekleştirmezseniz yahut hicret etmeyenlerden sizden yardım isteyen müminlerin yardımına koşmazsanız, müşriklerin müminleri istila etmesi sebebiyle *yeryüzünde bir büyük fitne* yayılır *ve* müşriklerin müminlerin mal ve namuslarına saldırmasıyla büyük bir *fesat meydana gelir."*

Bir diğer mana: Eğer size emredildiği şekilde, sözleşmelerinize sadık kalmazsanız, yeryüzünde büyük bir fitne olur; artık kimse sözünde durmaz, ahdini yerine getirmez; böylece mallar gasbedilip canlar telef edilerek büyük bir fesat çıkar.

72-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ehl-i tecrid yani zâhiren ve bâtınen her şeyden gönlünü çekip Mevlâ'ya yönelenler, iman eden, nefsanî hazlarını terkeden, isteklerinin aksini yaparak nefisleriyle cihad eden kimselerdir. Onlar ayrıca, kardeşleri olsun olmasın yanlarına gelenleri, kendilerine sığınanları barındıran kimselerdir. Yahut onlar, şeyhlerini yurtlarında barındıran ve onların işlerini yerine getiren, her nereye gitseler, vaaz, irşad ve Allah'a sevk ile dine hizmet eden kimselerdir. İşte bu kimseler, manevi ilim ve sırlarda birbirlerinin velileri ve ortaklarıdır. Onlar, sahip oldukları maddi mallarda da ortaktırlar.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Dervişler, kendilerine tahsis edilmiş bir rızık ve kardeşlerinden saklanacak bir sır düşünmezler (her şeylerini has kardeşleriyle paylaşırlar). Bu, birbirini Allah için seven gönülleri safi ârifler hakkında geçerli bir durumdur.

İman edip nefsanî hazlarını terketmeyen kimselere gelince, onlar, hak yoluna yeni intisap etmiş sebeplere bağlı kimselerdir. Allah Teâlâ, sırlı ilimleri ve tevhidin derin meselelerini onlarla paylaşmaktan sakındırmıştır; çünkü onların fikri sebeplerle veya resmî (zâhirî) ilimlerle meşgul olduğundan, bunları anlamaya güç yetiremezler. Evet, işin doğrusu budur, ancak eğer bu kimseler, bir şüphe ve hayret içine düşerlerse itikad noktasında büyük fitne ve fesat yaşamamaları için kendilerine müşküllerini giderecek yardımı yapmak gereklidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, muhacir ve ensarı överek şöyle buyurdu:

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ اٰوَوْا
وَنَصَرُوٓا اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٧٤﴾

74. ***O kimseler ki iman ettiler, hicret ettiler ve Allah yolunda cihad yaptılar, diğerleri de*** *(vatanlarına hicret edenleri)* ***yurtlarında barındırdılar ve onlara yardım ettiler; işte onlar, gerçek müminlerdir. Onlar için mağfiret ve hoş bir rızık vardır.***

Tefsir

Beyzâvî demiştir ki: Allah Teâlâ müminleri üç kısma ayırdı. -Bununla muhacirleri, ensarı ve iman eden fakat hicret etmeyenleri kastediyor- Sonra, bunlar içinde imanda en kâmil olanların, hicret, cihad, malını infak, hak dine yardım gibi imanın gereğini yerine getirenler olduğunu belirtti. Sonra onlara, güzel bir vaatte bulunarak, *"Onlar için mağfiret ve hoş bir rızık vardır"* buyurdu. Bu rızık, verildikten sonra peşinden hesap sorulmayan, başa kakılmayan ve içinde fitne olmayan rızıktır. Cenâb-ı Hak sonra iki işte yani imandan sonra hicret ve cihadda onların yaptığını yapanları de kendilerine katarak şöyle buyurdu:[345]

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ مِنْكُمْۜ وَاُو۬لُوا
الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٥﴾

75. ***Sonradan iman eden ve hicret edip sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine*** *(vâris olmaya)* ***daha layıktır. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir.***

---

[345] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/393.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Nesep olarak yakın olan akrabalar birbirlerine vâris olmaya, yabancılardan daha layıktır."* Âyetin zâhiri, dayı amca gibi ikinci derecedeki yakın akrabaların da mirastan pay alacağını ifade ediyor. İmam Ebû Hanîfe bu görüştedir. İmam Mâlik ise bunun olmayacağını söylemiştir. İmam Mâlik'e göre bu âyetin hükmü, Nisâ sûresinde mirası taksim eden âyetle kaldırılmıştır.

Bir görüş de şudur: Âyette geçen, "Daha layık olma durumu" miras konusunda değil, birbirine yardımda ve diğer konulardadır.

Allah'ın kitabında demek, Kur'an'da veya levh-i mahfûzda demektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz ki Allah,* miras ve diğer konularda *her şeyi bilendir."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, mirası önce İslâm ve dostluk bağına, daha sonra yakınlık ve nesep bağına bağlamadaki hikmeti en iyi bilendir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

74-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar üç gruptur: Avam, havas ve havassü'l-havas.

Avam, kendilerini terbiye edecek bir şeyhi olmayan kimselerdir.

Havas, manevi terbiye veren kâmil bir şeyhin sohbet halkasına girmiş fakat henüz tecrîd makamına yani bütün varlıklardan gönlünü çekip sadece yüce Allah'a bağlanma haline yükselmemiş kimselerdir.

Havassü'l-havas ise bir terbiye şeyhinin sohbetine girmiş, zâhiren ve bâtınen tecrîd haline ulaşmış; zâhirlerini harap bâtınlarını mâmur etmiş kimselerdir. Onlar, tevhid denizine dalmış ve tek ilâha ait sırları tatmış kimselerdir. Onlar, Abdurrahman el-Meczûb'un, şu sözüyle makamlarına işaret ettiği kimselerdir:

"Ey tevhid ilmini okuyanlar, o ilmin denizleri buradadır; bana doğru gelin (gerçek tevhid ilmini benden öğrenin). Bu, her an Rabbim'le birlikte bulunan tecrîd ehlinin makamıdır."

Tecrîd ehli ârifler, muhacir ve ensar gibidir (bütün varlıklarıyla yüce Allah'a bağlanmışlardır). Sebeplere bağlı intisap ehli ise sahabeden hicret etmeyenler gibidir. Kim bundan sonra tecrîd halini (sırf Allah'a bağlanmayı) elde ederse gönlünü Allah'a bağlamış âriflere dahil olur ve kendilerine katılır. Bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Sonradan iman eden ve hicret edip sizinle beraber cihad edenler de sizdendir."

Kimin bir kâmil mürşide nisbeti (intisabı) yoksa o, hiç sohbet halkasına girmeyen kimse gibidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur. Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], onun âline ve ashabına en güzel şekliyle selâm ve salât etsin.

Son duamız: Âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a sonsuz hamdolsun.

Enfâl sûresinin tefsiri burada bitti.

(9) TEVBE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Tevbe sûresi Medine'de inmiştir. Bu sûreye değişik isimler verilmiştir. Bunlar şunlardır:

Tevbe sûresi: İçinde tövbeden bahsedildiği için bu ismi almıştır.

Berâe sûresi: Müşriklerden ilişiği kesen sûre.

el-Mükaşkişe: Nifaktan ve münafıktan uzaklaştıran.

el-Behûs: Münafıkların halini araştıran.

el-Müba'sire: Münafıkların gizli halini ortaya koyan.

el-Münakkıra: Münafıkların iç yüzünü ortaya koyan.

el-Müsîra: Münafıkların sırlarını, gizli yönlerini yayan.

el-Hâfira: Münafıkların hallerini araştırıp açığa çıkaran.

el-Muhziye: Münafıkları perişan eden.

el-Fâdiha: Münafıkları rezil ve rüsva eden.

el-Münekkile: Münafıkları cezalandıran.

el-Müşerride: Münafıkları darmadağın eden.

el-Müdemdime: Münafıkları yerle bir eden.

Sûretü'l-azap: Münafıklar için Allah'ın hazırladığı azabı zikreden sûre.

Âyet sayısı: Tevbe sûresi 130 âyettir; 129 âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur (Elimizdeki mushaflarda âyet sayısı 129 olarak yazılmıştır).

Önceki Sûre ile İrtibatı: Önceki sûrede, *"Ancak aranızda anlaşma olan bir kavme karşı sizden yardım istenirse o zaman yardım etmeyin. Allah, bütün yaptıklarınızı görür"* (Enfâl 8/72) buyrulmuştu; bu sûrede de iki kavim arasında yapılan anlaşmanın bozulması dile getirilmektedir.

Sûrenin Evvelinde Besmele Yazılmamasının Hikmeti

Bütün mushaflarda, Tevbe sûresinin evvelinde besmele yazılmaması ittifakla kabul edilmiş bir uygulamadır. Hz. Osman (radıyallahu anh) şöyle demiştir:

"Tevbe sûresinin içerdiği manalarla Enfâl sûresinin içerdiği manalar birbirine benzemektedir." Yani Enfâl sûresinde sözleşmeler zikredilmiş, Berâe (Tevbe) sûresinde de bu sözleşmelerin bozulmasından bahsedilmiştir. Hz. Osman (radıyallahu anh) sözüne şöyle devam ediyor: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) zamanında bu iki sûreye 'birbirine bağlı eş iki sûre' denirdi. Bunun için ben aralarını birleştirdim ve onları yedi uzun sûre arasına koydum."[346]

Sahâbe-i kirâm, bu iki sûrenin bir sûre olup olmadığı ve besmelenin bunun için terkedilip edilmediği hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib (radıyallahu anh) demiştir ki:

"Besmele, bir emandır (güven ve emniyettir); Berâe sûresi ise müşriklerin kılıçtan geçirilmesi için inmiştir; bunun için sûre emanla başlamadı (başında besmele zikredilmedi)."

---

[346] Az farklı lafızlarla bk. Ebû Davud, Salât, 123; Tirmizî, Tefsîru Sûre (9), 1; Ahmed, *Müsned*, 1/57.

Beyzâvî demiştir ki: "Sahabe arasında bu iki sûrenin (Enfâl ve Tevbe) bir sûre olup olmadığı, bir sûre olunca yedi uzun sûreden sayılıp sayılmadığı yahut iki ayrı sûre olup olmadığı konusunda ihtilaf olmuştur; bunun için her iki görüş dikkate alınarak Tevbe sûresinin başında besmele yazılmadı."[347]

Müşriklere Uyarı ve Ültimatom

Cenâb-ı Hak, sûreye müşriklerin sözleşmesinin bozulmasıyla başlayarak şöyle buyurdu:

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِٓ اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ① فَسِيحُوا
فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَاَنَّ اللّٰهَ
مُخْزِي الْكَافِرِينَ ②

1. *(Ey müminler, bu),* ***Kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Resûlü'nden*** *(anlaşmanın bozulduğunu bildiren)* ***bir uyarıdır.***

2. *(Ey müşrikler)* ***Dört ay daha yeryüzünde gezip dolaşın. Şunu bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Şüphesiz Allah kâfirleri rezil edecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler *bu, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Resûlü'nden* antlaşmanın *bozulduğunu bildiren bir uyarıdır."* Allah ve Resûlü, müşriklerle müslümanlar arasında yapılan bütün antlaşmaları iptal etmiş ve hepsiyle ilişik kesilmiştir. Çünkü yapılan antlaşmayı ilk olarak kendileri bozdular. Onlardan, yapılan antlaşmayı bozmayanlar bu hükmün dışındadır. Onlar, Damreoğulları ile Kinâneoğulları'dır. Bunların, hükmün dışında tutulduğu konusunu ileri gelecektir.

---

[347] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/394.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, antlaşmayı bozma işi Allah ve Resûlü'ne, anlaşma ise müslümanlara ait olarak zikredildi. Bu, şunu göstermek içindir: Eğer yapılan antlaşma, Allah'tan gelen bir izin ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ittifakıyla bozulursa onların buna uyması gereklidir. Şüphesiz Allah ve Resûlü, müşriklerle yapılan antlaşmayı bozmuştur (onların buna göre hareket etmesi gerekir)."

İbn Cüzey demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, antlaşmayı müslümanlara isnat etti; çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] fiili, müslümanlar için bağlayıcıdır. Sanki şöyle oldu: Müslümanlar, müşriklerle antlaşma yaptılar, Allah Resûlü de bu antlaşmayı belli vakitlere bağladı. Kim onlardan yapılan antlaşmanın gereğini yerine getirirse Allah ona belirlenen sürenin sonuna kadar antlaşmaya bağlı kalmayı emretti. Onlardan kim, antlaşmayı bozar veya bozmaya yakın bir durum meydana getirirse ona dört ay süre tanıdı; dört aydan sonra artık herhangi bir antlaşmanın kalmadığını belirtti."[348]

Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde dört ay gezin..."* âyetiyle buna işaret etmektedir. Yani, bu süre içinde emniyet ve güvende olarak seyahat edin, hiç kimse size saldırmayacak. Dört aydan sonra, benimle sizin aranızda bir antlaşma kalmamıştır.

İbn Cerîr et-Taberî, onların hepsinin bu müddet içinde müslüman olduklarını ve hiçbirinin seyahat etmediğini zikretmiştir.

Âyette geçen dört ay şevvâl, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır; çünkü Tevbe sûresi şevval ayında inmiştir. Bu dört ayın, zilhiccenin yirmi günü, muharrem, safer, rebîülevvel ve rebîülâhirin on günü olduğunu söyleyenler de olmuştur; zira bu emir, kurban bayramının birinci günü verilmiştir. Dört aylık sürede de o günden itibaren başlamıştır.

Rivayet edildiğine göre, Tevbe sûresinin baş tarafı nâzil olunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Ali'yi [radıyallahu anh] "Adbâ" adlı devesine bindirerek, ondaki hükümleri halka bildirmesi için hacca gönderdi.

---

[348] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, I / 331.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), daha önceden Hz. Ebû Bekir'i (radıyallahu anh), hac emîri olarak hacca göndermişti. Kendisine, "Bu süreyi Ebû Bekir'e (radıyallahu anh) gönderseniz olmaz mıydı?" dendiğinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

"Onu benim adıma ancak yakınlarımdan biri götürüp tebliğ edebilir" buyurdu ve onu Hz. Ali (radıyallahu anh) ile gönderdi.

Hz. Ali (radıyallahu anh), hac kafilesine yaklaştığında Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh), devenin sesini işitti; "Bu, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) devesinin sesi!" diyerek durdu. Hz. Ali (radıyallahu anh) kendisine yetişince ona,

"Emîr olarak mı geldin, yoksa memur olarak mı?" diye sordu; Hz. Ali (radıyallahu anh), memur olduğunu, yeni inen ilâhî hükümleri hacılara tebliğ için görevlendirildiğini söyledi.

Terviye günü olunca (Arafat'tan bir gün öncesinde), Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh), insanlara bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında hac ibadetlerinden bahsetti. Bayramın birinci günü olunca Hz. Ali (radıyallahu anh), Akabe cemresi yanında ayağa kalkarak şöyle dedi:

"Ey insanlar, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) size gönderdiği bir elçiyim." Onlar,

"Ne için, hangi konuda?" diye sordular; bunun üzerine Hz. Ali (radıyallahu anh), onlara bu sûrenin başından otuz veya kırk âyet okudu ve sonra şöyle dedi:

"Şu dört şeyi sizlere bildirmekle görevlendirildim:

1. Bu yıldan sonra Kâbe'ye hiçbir müşrik yaklaşmayacak,
2. Hiç kimse çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmeyecek,
3. Müminlerden başkası cennete girmeyecek,
4. Müşrik kabileler tarafından bozulmamış antlaşmalar, antlaşma süresinin sonuna kadar yürürlükte kalacak."[349]

---

[349] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/316 (Riyad 2003); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/1624 (Beyrut 1998); İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/172 (Kahire 1996).

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"Benim adıma bunu ancak yakınlarımdan bir yerine getirir"* sözü, yapılan antlaşmaların bozulmasına has olmalıdır, çünkü Allah Resûlü sahabeden birçoğunu kendi adına bazı işleri yapmaya göndermiştir. Bir de Araplar'da âdet olarak, bir kabileyle antlaşma yapmayı ve antlaşmayı bozmayı ancak kabileden biri üstlenirdi. Bu açıklama Beyzâvî ait olup özetle alınmıştır.[350]

Cenâb-ı Hak, sonra müşrikleri şöyle uyardı:

"Şunu bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; O size mühlet verse de O'ndan kurtulamazsınız; *Şüphesiz Allah kâfirleri,* dünyada savaşta ölüm ve esaretle, ahirette de can yakıcı bir azapla *rezil ve perişan edecektir."*

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şirk ehlinden uzak kalındığı ve ilişik kesildiği anlaşıldı. Açık şirke gelince, ondan İslâm ve iman ehli uzak kalır. Gizli şirkten ise ihsan makamında tamamen uzak kalınır. Bir kimse ihsan makamına ancak şu vasıfları elde edince ulaşır: Her şeyin mülkü ve tasarrufu elinde olan Allah'tan başka hiçbir şeye itimat etmez, O'ndan başka kimseye güvenip dayanmaz. Sebepleri atar, mecazi sahipleri terkeder. Kabile ve arkadaşlarından nazarını çeker. Öyle ki nazarında sadece sonsuz ikram ve ihsan sahibi Allah Teâlâ kalır.

Kim, açık veya gizli şirkte ısrar ederse Cenâb-ı Hak ona mühlet verir fakat ihmal etmez. Şirkin cezası muhakkak sahibine ulaşır. Bu, ya dünyada rezil olmaktır ya da ahiretteki azaptır. Herkes layığı olduğu cezayı çeker.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, onlardan her ne kadar ilişiği kestiyse de kendilerine bir mühlet verip onları şimdilik azaptan emin etti. Bunu ahdi bozmanın cezası olarak ileride başlarına gelecek sıkıntıları çekmeye hazırlanmaları için yaptı. Âyette işaret yoluyla şu deniyor: Eğer onlar, bu müddet içinde azgınlık ve sapık hallerden tamamen uzaklaşırlarsa ileride, kaybettikleri vuslatı elde etme imkânı bulurlar. Şayet Hakk'a hizmet ve saygıyı terkedip bulundukları durumda kalmakta ısrarcı olurlarsa Allah ile bu kimseler arasında vuslat kesilir."[351] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[350] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/395.

Allah ve Resûlü, Müşriklerden Uzaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklerle ilişiğin kesildiğini bütün insanlara ilan etmesini emrederek şöyle buyurdu:

وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ٓ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَر۪ٓيءٌ
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ وَرَسُولُهُۜ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا
اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ ﴿٣﴾ اِلَّا
الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـٔاً وَلَمْ يُظَاهِرُوا
عَلَيْكُمْ اَحَداً فَاَتِمُّٓوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٤﴾

3. ***Bu, en büyük hac gününde Allah ve Resûlü'nden insanlara bir bildiridir: Şüphesiz Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır.*** *(Ey müşrikler)* ***Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Şayet yüz çevirirseniz bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz.*** *(Ey Muhammed!)* ***Kâfirlere can yakıcı bir azabı müjdele!***

4. ***Ancak, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden*** *(antlaşma şartlarında)* ***herhangi bir noksanlık yapmayan ve sizin aleyhinize hiç kimseye arka çıkmayanlar*** *(bu hükmün)* ***dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, müttakileri sever.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu, en büyük hac gününde Allah ve Resûlü'nden insanlara* ulaşacak *bir bildiridir.*"

---

[351] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/5.

En büyük hac günü, kurbanın ilk kesim günüdür; çünkü o günde hac ibadetleri tamamlanmakta ve haccın en büyük işleri bulunmaktadır. Bir de bu ilan o günde olmuştur. Ayrıca, rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Vedâ haccında, kurban bayramının birinci günü şeytanın taşlandığı yerlerin yanında durarak şöyle buyurdu:

"İşte en büyük hac bu gündür."[352]

En büyük hac gününün, Arafat'a çıkılan gün olduğu da söylenmiştir. Buna da Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Asıl hac Arafat'tır"*[353] sözü delil gösterilmiştir.

Hacca "en büyük" dendi; çünkü umreye de "küçük hac" denir.

Bu bildiri şudur:

"Şüphesiz Allah ve Resûlü müşriklerden berîdir (kendilerinden ve yaptıklarından uzaktır, razı değildir)."

Beyzâvî demiştir ki: "Allah ve Resûlü'nün müşriklerden uzak olduğu ilk bu âyet olmak üzere iki defa zikredilmiştir, bunda tekrar yoktur. Birinci âyette, Allah ve Resûlü'nün onlardan uzak olduğu belirtilmiş, bu âyette ise bunun bütün insanlara ilan edilmesinin farz olduğu bildirilmiştir. Bunun için, bu âyette ilanın, bütün insanlara yapılması istenmiş, birinci de olduğu gibi iş, sadece kendileriyle sözleşme yapılanlarla ilişkilendirilmiştir."

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey kâfirler, *eğer şirkten tövbe edip hakkı dönerseniz, bu* dönüş, *sizin için daha hayırlıdır. Eğer yüz çevirirseniz,* yani tövbeye yanaşmaz ve küfür üzere kalmaya devam ederseniz, *bilin ki sizler Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz."* O'nun sizi yakalamasından kurtulamazsınız ve dünyada bir yerlere kaçıp O'nu âciz bırakamazsınız. "Resûlüm, *kâfirlere, ahirette can yakıcı bir azabı müjdele!"*

Cenâb-ı Hak, aksine hareket edenlerle antlaşmaların bozulmasını emrettikten sonra, sözleşmeyi bozmayanları bunun dışında tutarak şöyle buyurdu:

---

[352] Buhârî, Hac, 132; Ebû Davud, Menâsik, 66; Tirmizî, Hac, 110; İbn Mâce, Menâsik, 76; Ahmed, *Müsned*, 5/412.

[353] Ebû Davud, Menâsik, 68; Tirmizî, Tefsîru Sûre (2), 22; İbn Mâce, Menâsik, 57.

"Ancak, Damreoğulları ve Kinâneoğulları gibi *kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden antlaşma şartlarında herhangi bir noksanlık yapmayan,* ona aykırı davranmayan, sizden kimseyi öldürmeyen ve size asla bir zarar vermeyen, *sizin aleyhinize hiç kimseye arka çıkmayanlar,* yani size karşı düşmanlarınızdan kimseye yardım etmeyenler *bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar devam ettirin.* Onlarla yapılan antlaşmadan kalan süre dokuz aydı. Yani onlara, antlaşmalarını bozanlara yaptığınız muameleyi yapmayın.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, müttakileri sever."* Bunda, onlar için antlaşma süresini sonuna kadar tamamlamanın takvadan sayıldığına bir uyarı vardır. Ayrıca yapılan antlaşmayı korumanın takvaya bağlı olduğuna da dikkat çekilmiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[354]

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şirkin en büyük uğursuzluğu şudur: Allah ve Resûlü'nün, şirk koşanlardan iki defa uzak olduğu belirtilmiştir. Önce, özel olarak ahdini bozanlardan, sonra genel olarak bütün şirk ehlinden uzak oldukları bildirilmiştir.

Buna göre, kulun şirkin gizlisinden ve açığından kurtulması, bunu sağlamak için gerçek tevhide ulaşmış âriflerin sohbetine katılarak (terbiyelerine girerek) yardım ve destek alması gerekir. Böyle yaparsa onlar kendisini bütün şirk çeşitlerinden kurtarırlar. Eğer ona, bir çeşit şirk hali ârız olursa hemen tövbeye koşmalıdır. Şayet tövbe etmeyip bulunduğu durumda kalmakta ısrar ederse bu onun, alçalma ve rezil olmasına sebep olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[354] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/395.

Müşrikleri Takip ve Kontrol

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

5. *(Ahdi bozanlar için belirlenen)* ***Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve kendilerini her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse artık onları serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok affeden ve çok acıyandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ahdi bozanlar için belirlenen haram aylar çıkınca,* yani onlara tanıdığım süre bitince...."

Bazıları haram ayların şevval, zilkade, zilhicce ve muharrem ayları olduğunu söylemiştir. Bunlar, bilinen haram aylardır. Burada, receb ayı yerine şevval eklenmiştir. Bunlara haram ayları denmesi, yaygın görüş bu olduğu içindir (Âyette bahsedilen, bu aylar değildir).

Bazıları, âyette bahsedilen haram ayların, sözleşmeyi bozanlara tanınan ve zilhiccenin onundan başlayıp rebîülâhire kadar devam eden dört aylık süre olduğunu söylemiştir (Âyetin muradı budur). Bu aylara haram denmesi de, hürmetinin bulunması ve bu süre içinde savaşın haram edilmesidir.

Bu âyetteki haram ayların, yaygın olarak bilinen aylar olduğunu söyleyenler hata etmiştir. Çünkü bu görüş, ilâhî kelâmın (Kur'an'ın) iniş seyrine ters olduğu gibi, icmâa da aykırıdır. Bir de bu görüş, haramda savaşmanın haramlığının devam etmesini gerektirmektedir (Halbuki daha sonra gelen âyetler, onlarda savaşın haramlık hükmünü kaldırmıştır). Bu açıklamalar için Beyzâvî tefsirine bakınız.[355]

---

[355] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/395 (Beyrut 1988).

Âyet şöyle devam ediyor: "Kendilerine verdiğim dört aylık süre bittiğinde, sözünde durmayan *müşrikleri,* Hil bölgesinde veya Harem[356] sınırları içinde olsun, *bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın,* esir alın, *hapsedin ve* beldelerde rahatça dolaşmamaları için *kendilerini her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer,* şirkten *tövbe eder,* imana gelirlerse, tövbe ve imanlarının tasdiki olarak *namazı kılıp zekâtı verirlerse, artık onları serbest bırakın,* onları terkedin, hiçbir şekilde onlara saldırmayın."

Bu âyette, namazı terkeden ve zekâtını vermeyenlerin serbest bırakılmayacağı, tam aksine (bu ibadetleri inkâr edenlerin) öldürüleceğine bir delil vardır. Nitekim Ebû Bekir-i Sıddîk (radıyallahu anh), dinden çıkanlarla (yani namazı ve zekâtı inkâr edenlerle) savaşmıştır. Bu âyet, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şu hadisiyle aynı anlamdadır:

"Bana, insanlar 'lâ ilâhe illallah' deyip namaz kılıncaya ve zekât verince kadar onlarla savaşmak emredildi."[357]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah çok affeden ve çok acıyandır."* Bu, tövbe edenlere saldırmamanın sebebini açıklamaktadır. Mana şudur: Onları serbest bırakın; çünkü Allah tövbeleri sebebiyle onları affetti ve kendilerine merhamet etti.

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsin, içinde yanıp kavrulduğu gaflet ve tembellik günleri bittiğinde, nefisleri, hak yolunu kesenleri ve sizi Hak'tan alıkoyan şeyleri bulduğunuz yerde öldürün; nefis, şeytan ve hevâ düşmanlarınızı esir alın ve onları hapsedin. Onların size saldıracakları bütün yerleri gözetleyip kontrol altında tutun. Eğer, onlar size boyun eğer, itaat eder ve silahlarını bırakırlarsa (size zarar vermekten vazgeçerlerse) kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah, çok affedici ve çok acıyandır.

---

[356] Hil, helâl ve serbest bölge demektir. Harem ise belli şeylerin yasaklandığı yasak bölge demektir. Harem, Mekke'de Kâbe ve Mescid-i Harâm merkez olmak üzere, etrafında yasak bölge olarak belirtilen yerlerdir. Bu gün Mekke'nin dışında Harem sınırlarını belirten işaretler mevcuttur. Hil ise Harem bölgesi ile mîkat bölgeleri yani Mekke'ye dışardan gelenlerin ihrama girmesi için belirlenen yerler arasındaki alandır (Mütercim).

[357] Buhârî, İmân, 17, Zekât, 1, İ'tisâm, 2; Müslim, İmân, 32; Ahmed, *Müsned,* 1/11; 2/314.

Eman İsteyene Eman Verilir

Cenâb-ı Hak, önceki âyette müşriklerin öldürülmelerini ve ele geçirildikleri her yerde yakalanıp esir edilmelerini emretti. Gelen âyette de müşriklerden eman ve koruma isteyenleri bu hükmün dışında tutarak, şöyle buyurdu:

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ
اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6. *Eğer müşriklerden biri senden eman* (*himaye*) ***isterse ona eman ver*** (*yanında bulundur*) ***ki Allah'ın kelâmını işitsin. Sonra*** (*müslüman olmazsa*) ***onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. İşte bu*** (*müsamaha*)***, onların,*** (*hakikati*) ***bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer,* yakalandıkları yerde kendilerine saldırılma emri verilen *müşriklerden biri, sana gelerek senden eman isterse,* senin yanında bulunmak ve senin kendisini korumanı isterse *ona emanı ver ki* senin yanında bulanarak *Allah'ın kelâmını işitsin,* onu düşünsün, işin hakikatini öğrensin, belki müslüman olur. Sonra, şayet müslüman olmazsa *onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır,* güven içinde yerine ulaşan kişiye kimsenin ona saldırmasına izin verme! Sana emretmiş olduğum bu durum onların, imanın hakikatini ve sizin davet ettiğiniz şeyin iç yüzünü bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır. Bu durumda onların, size yakın olmaları gerekmektedir. Belki bu sayede hakkı işitirler ve hakikati düşünürler; bu da onların iman etmesine sebep olur."

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif zat, sizinle birlikte hakikat beldesine girmek isteyen avam müslümanlardan biri, senden kendisini yanında bulundurmanı istirham eder ve velilere ait ilimler hakkında bir şeyler duymak isterse onu yakınında bulundur ki velilerin ilim ve sırlarına dair bir şeyler dinlesin; belki bu onun, velilerin yoluna girmesine vesile olur.

Dervişlerin, kendilerine gelen avam halkı yanlarından uzaklaştırmaları uygun değildir; bilakis onlara yumuşak davranmalı ve kendilerine, hallerine uygun bazı ilim ve hallerden bahsetmelidirler. Çünkü avam halkın, havassa ait ilimlerden hiç haberi yoktur. Eğer Allah Teâlâ'nın seçkin kullarına özel olarak verdiği ilimlerden haberleri olursa -kendilerine velâyet halinden bir nasip takdir edilmişse- onların sohbet ve halkalarına girerler.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerin şeyhi seyyidim Ali Cemel şöyle demiştir: "Velilerin avam halkın beldesine girmesi uygun değildir; ancak onlardan birinin yakınlığı ve vasıtasıyla olursa girmesinde bir sıkınca yoktur; yoksa belde onu yadırgar. Beldeler bir anaya benzer, kendilerine ait olmayan kimselere karşı gayrete gelir. Aynı şekilde, bir avamın da (hakkını veremediği ve hürmetini koruyamadığı) velilerin beldesine girmesi uygun değildir; ancak velilerden birinin himaye ve vasıtasıyla girerse zararı olmaz; yoksa belde onu yadırgar." Hazretin sözünü mana olarak naklettik.

Müşriklerin Müslümanlarla Antlaşması Olmaz!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin müslümanlarla antlaşma yapmasının uzak bir iş olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِه۪ٓ اِلَّا
الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۚ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ
فَاسْتَق۪يمُوا لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ (٧) كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا
عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا ف۪يكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةًۜ يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبٰى
قُلُوبُهُمْۚ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَۚ (٨) اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَناً قَل۪يلاً فَصَدُّوا

عَنْ سَبِيلِهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ فٖى مُؤْمِنٍ اِلًّا
وَلَا ذِمَّةً وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدّٖينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

7. *Müşriklerin Allah ve Resûlü ile nasıl bir antlaşması olabilir ki? Ancak Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Şüphesiz Allah* (ahdini bozmaktan sakınan) *müttakileri sever.*

8. *Onlarla nasıl bir sözleşme söz konusu olabilir ki! Onlar size galip gelseler, sizin hakkınızda hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler. Sözleriyle sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna yanaşmıyor. Onların çoğu fâsık kimselerdir.*

9. *Onlar, Allah'ın âyetlerini az bir fiyata sattılar,* (insanları) *O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kadar kötüdür!*

10. *Onlar, bir mümine karşı hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler. Onlar gerçekten haddi aşanlardır.*

11. *Eğer onlar tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse artık dinde kardeşleriniz olurlar. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerle antlaşma yapmayı ve onların buna vefa göstermesini çok uzak bir ihtimal sayarak buyurdu ki:

"Müşriklerin Allah ve Resûlü ile nasıl bir antlaşması olabilir ki?" Onların Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) ve müslümanlara kin ve düşmanlığı ortada iken, ayrıca daha önce yapılan antlaşmayı bozmaları ve hainlikleri kesin iken, kendilerine nasıl güvenilir?

"Ancak Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır." Onlar, daha önce istisna edilenlerdir. İbn İshak demiştir ki: "Onlar, Bekiroğulları'ndan bazı kabilelerdir. Onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hudeybiye'de Kureyş ile antlaşma yaptığı zaman, bu antlaşmaya dahil olan kimselerdir. Bu antlaşmayı ancak Kureyş ve Bekiroğulları'ndan Benî Dîl kolu bozdu. Bunun üzerine müslümanlara, antlaşmayı bozmayanlara karşı belirtilen süre bitene kadar antlaşmaya sadık kalmaları emredildi."[358]

İbn Abbas [radıyallahu anh], âyette istisna edilenlerin Kureyş olduğunu söylerken, Mücahid, onların Huzâa kabilesi olduğunu belirtmiştir. Bu iki görüş de eleştiriye açıktır; çünkü Kureyş ve Huzâa kabilesi, Tevbe sûresindeki ilandan önce Mekke'nin fethinde müslüman olmuşlardır. Bu ilan ise Mekke'nin fethinden bir sene sonra olmuştur.

Hak Teâlâ, istisna edilenler hakkında şöyle buyurdu:

"Onlar size karşı dürüst davrandıkları, ahidlerini korudukları ve hainlik yapmadıkları *müddetçe siz de* antlaşmaya vefa göstererek *onlara karşı dürüst olun.* Yani onları gözetleyin, davranışlarına bakın; eğer size karşı dürüst davranırlarsa siz de onlara karşı dürüst olun. *Şüphesiz Allah,* söz verdiği zaman ahdine vefa gösteren, konuştuğu zaman doğru söyleyen *müttakileri sever."*

Cenâb-ı Hak, sonra, müşriklerin ahde vefadan çok uzak olduklarını tekrarlayarak şöyle buyurdu:

"Onların size karşı ahidlerine vefa göstermesi *nasıl beklenebilir ki! Onlar,* bir savaşta *size galip gelseler, sizin hakkınızda hiçbir ahid* yani bir yakınlık yahut bir yemin gözetmezler."

Âyette geçen ve ahid manası verdiğimiz "ill" kelimesinin, rubûbiyyet manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, sizin hakkınızda rubûbiyyetin azametini (Allah'ın yüceliğini) gözetmezler, O'nun azabından korkmazlar.

---

[358] bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 4/171 (Kahire 1996); Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 11/351 (Riyad 2003).

Âyetin devamı şöyledir: *"Onlar, bir antlaşma da gözetmezler,* yani herhangi bir ahid yahut bozulduğu takdirde ayıplanacakları bir hak gözetmezler. *Onlar dilleriyle,* o anda iman ettiklerini, itaat edeceklerini, ahde vefa göstereceklerini söyleyerek *sizi razı etmeye çalışırlar, halbuki kalpleri, dilleriyle söyledikleri şeyleri kabul etmez. Onların çoğu,* azgın *fâsık kimselerdir.* Onların, kendilerini, yaptıkları kötü şeylerden alıkoyacak bir inançları ve hainliğe engel olacak bir insanlıkları yoktur."

Âyette, *"Onların çoğu fâsıktır"* ifadesinin kullanılması, bazı kâfirlerin antlaşma süresince ahidlerine sadık olduğunu ve fâsıkların yaptığı kötü işleri yapmadıklarını dile getirmek içindir. Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Allah'ın âyetlerini az bir fiyata sattılar."* Yani, şehvetlerine ve hevâlarına tâbi olarak, onları az bir mal karşılığında değiştirdiler. İnsanları, *O'nun yolundan,* Allah'a götüren dininden *alıkoydular.* Yahut hacıların Allah'ın evini ziyaret etmesine engel oldular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kadar kötüdür!

Bir diğer mana: Onların hiçbir yemin ve antlaşmaya uymamaları ne kötü bir şeydir.

Bu, onların kötü işlerinin ne oluğunu açıklamaktadır.

"Onlar hiçbir ahid ve antlaşmaya uymazlar" âyeti iki defa zikredildi, bunda tekrara düşme söz konusu değildir. Bu konuda şöyle denmiştir: Birinci âyet, sözleşmelerini bozan müşrikler içindir; bu âyet ise Allah'ın âyetlerini az bir dünya menfaatine satanlarla ilgilidir. Onlar yahudiler veya Ebû Süfyân'ın (müslümanlara karşı savaşmak için) toplayıp kendilerine yemek yedirdiği bedevîlerdir.

Birinci âyette, "Onlar *sizin hakkınızda hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler"* dendi; ikinci âyette ise, *"Onlar bir mümine karşı hiçbir ahid ve antlaşma gözetmezler"* dendi. İbn Atıyye bunun hikmetini şöyle açıklar:

"Allah Teâlâ'nın, *'Onlar bir mümine karşı hiçbir ahdi gözetmezler ...'* âyetinde şuna işaret edilmektedir: Onların düşmanlığı sadece imandan dolayıdır. Daha önceki âyette, *'Onlar sizin hakkınızda hiçbir ahdi gözetmezler ...'* buyrulmuştu. Bu âyete bakan kimse, müşriklerin düşmanlığını aralarındaki kinden dolayı olduğu zannedebilirdi. İkinci âyet ile bu ihtimal ortadan kalkmış oldu."[359]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, gerçekten* şer ve çirkin işlerde *haddi aşmış bir topluluktur."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar,* inkâra *tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse artık din kardeşleriniz olurlar;* kâr zarar her konuda sizinle aynıdırlar. *Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz."* Bu âyette, antlaşma hükümleriyle ilgili hususlarda yapılan açıklamalar yer almakta ve tövbe edenlerin hasletleri üzerinde düşünmeye teşvik edilmektedir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[360]

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Havassın (seçkin velilerin), avam halkın muhabbetine güvenmemeleri ve onların verdikleri sözle aldanmamaları gerekir. Gerçekten avam halkın muhabbeti (genelde), kendi meyil ve menfaatleri için olur. Menfaat ve beklentilerinin aksine bir durum gördükleri zaman, sözlerini bozarlar ve gerisin geri dönerler. Hem ârif Allah ile zengindir; onun avam halka ihtiyacı yoktur. Bu konuda Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Asıl övünç, ilim ehlinindir. Gerçekten onlar hidayet üzeredirler ve hidayet yolunu bulmak isteyenlere rehberlik ederler. Herkesin kıymeti, kendisini süsleyen şeyledir. Cahiller ise ilim ehline düşmandır."

Sözleşmeyi Bozanların Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, verdiği sözü bozanlara ilişkin hükmünü belirterek şöyle buyurdu:

وَاِنْ نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ فَقَاتِلُٓوا
اَئِمَّةَ الْكُفْرِۙ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾ اَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْماً

---

[359] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/11 (Beyrut 1993).

[360] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/397.

نَكَثُوا اَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ
اَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ
اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾
وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

12. ***Eğer onlar, verdikleri sözden sonra yeminlerini bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir.*** *(Bunu yapın)* ***Belki inkârlarına son verirler.***

13. *(Ey mü'minler!)* ***Verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçek mümin iseniz, bilin ki Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır.***

14. ***Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin, sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın.***

15. ***Ve onların*** *(müminlerin)* ***kalplerinden öfkeyi gidersin. Bununla birlikte Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer onlar,* vefa göstereceklerine dair size *söz verdikten sonra yeminlerini bozarlar,* açıkça yalanlayarak *ve* hükümlerini kötüleyerek *dininize dil uzatırlarsa küfrün önderleriyle savaşın.*" Yani, onlarla savaşıp öldürün, çünkü onlar küfrün başını çekmektedirler. Bu sebeple öldürülmeyi en fazla onlar hak etmektedir.

Âyette özellikle kâfirlerin öncülerinin zikredilmesi, onların öldürülmesinin daha önemli olduğunu ve onların bunu çoktan hak ettiğini göstermek yahut onlara süre tanınmasını yasaklamak içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Çünkü onların gerçek manada bir yeminleri yoktur"*; eğer olsaydı, verdikleri sözleri bozmaya güçleri yetmezdi.

İmam Ebû Hanîfe, bu âyeti, kâfirlerin yeminlerinin bağlayıcılık özelliği olmadığına delil göstermiştir. Bu zayıf bir görüştür; çünkü âyetin muradı, onların yeminlerinin hiç olmadığını değil, yeminlerine güvenmemek gerektiğidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: " Mâlikîler de Hanefîler'le aynı görüştedir. Buna göre, bir kimse kâfir iken, ettiği yemini bozsa, sonra müslüman olsa ona kefâret gerekmez."

Âyet şöyle bitiyor: *"Böyle yapın, belki* inkârlarına *son verirler."* Yani, onlarla içinde bulundukları durumu değiştirsinler diye savaşın. İshal ehlinin yolu budur, yoksa bu savaş, onlara eziyet vermek yahut düşmanca bir mukabelede bulunmak için olmasın.

Cenâb-ı Hak, sonra, müminleri onlarla savaşa teşvik ederek şöyle buyurdu:

"Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere karşı düşmanlarına yardım etmeyeceklerine dair yemin eden, sonra da Huzâa kabilesine karşı Bekiroğulları'na yardım ederek *verdikleri sözü bozan bir kavim ile savaşmayacak mısınız? O müşrikler ayrıca,* daha önce geçtiği gibi, Dârünnedve'de yaptıkları istişare sonucu *Allah Resûlü'nü öldürmek için harekete geçtiler. Hem size* düşmanlık etmeye ve savaşa *ilk başlayanlar onlardır."* Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara önce dine davetle, delil, kitap ve meydan okumayla onları susturarak işe başladı. Onlar, kendisiyle mücadeleyi düşmanlık ve savaşa çevirdiler. Artık sizi onlara karşı koymaktan ve kendileriyle çarpışmaktan alıkoyan nedir?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yoksa onlardan korkuyor musunuz?"* Yani, onlardan çekinip de emrimi terk mi ediyorsunuz? *"Eğer gerçek mümin* *iseniz, bilin ki Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır."* Şüphesiz iman, sadece Allah'tan korkmayı, O'nun dışında kimseden korkmamayı gerektirir.

Cenâb-ı Hak, onlara yardım etmeyi vaat ederek şöyle buyurdu:

"Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; ölüm ve esaretle alçaltsın, *onlara karşı size yardım etsin,* size onların boyunlarını vurma, mallarına el koyma ve kadınlarını esir etme imkânı versin. *Ayrıca bu şekilde mümin toplumun kalplerini ferahlatsın."* Bu şekilde, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra müslümanların himayesine giren Huzâa kabilesi, müşriklerin himayesine giren Bekiroğulları'ndan intikamını alıp içini ferahlattı. Bekiroğulları, Huzâa kabilesine saldırmış ve onlardan birçok kişiyi öldürmüştü.

Bu âyetin, Yemen'den Mekke'ye gelip müslüman olan bazı aşiretler hakkında indiği de söylenmiştir. Onlara müşrikler tarafından şiddetli eziyetler edilmişti. Gelip durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiler, Allah Resûlü,

"Müjde size, sıkıntılardan kurtulmanıza az kaldı" buyurdu.

Diğer âyette şöyle buyruldu: *"Ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin."* Yani, antlaşma yapılan düşmanlar kendilerine saldırdıklarında, içlerinde oluşan öfke giderilmiş olsun. Gerçekten Allah Teâlâ, müminlere vaat ettiği şeyleri Mekke'nin fethi ve Hevâzin zaferiyle yerine getirdi. Bu âyet, Hz. Peygamber'in mucizelerindendir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[361]

Bu görüş, bahsedilen şeyin Mekke'nin fethinden önce olmasını gerektiriyor. Böyle olursa âyet, sonrasıyla uyum içinde olur. Bu hükmü, Allah ve Resûlü'nün müşriklerden uzak olduğunu bildiren, onlarla ilişiğin kesildiğini anlatan ve bunun duyurulamasını emreden âyetlerle birlikte düşünmek zordur; çünkü bunlar Mekke'nin fethinden sonra olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Bu açıklama *Hâşiye* sahibine aittir.[362]

---

[361] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/398.

[362] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'dir.

Bu görüşe şöyle karşı çıkılabilir: Tevbe sûresinin başındaki âyetler, Mekke'nin fethinden önce inmiştir. Bazı âyetleri ise fetihten sonra inmiştir. Bu âyet de önce inen âyetlerdendir. Bilindiği gibi âyetler parça parça iniyor, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy kâtiplerine, "Bu âyetleri şu sûrenin şu yerine koyun" buyuruyordu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, bazı müşriklerin küfre tövbe edeceğini bildirerek şöyle buyurdu:

"*Allah,* hidayetini *dilediği kimseyi* hidayete ulaştırır, sonra onun *tövbesini kabul eder.* Bu, çoklarında olmuştur. *Allah alîmdir;* olacak her şeyi bilir; *hakîmdir;* her işini ve hükmünü ancak hikmetine uygun yapar."

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim sûfîlerin yolundan döner, şeyhlerle yaptığı antlaşmayı bozar, sonra da onların yolları hakkında tenkit ve ileri geri konuşmaya başlarsa o kimsenin, dünyada ve ahirette kurtuluşa ulaşması beklenemez. Sûfîlerin yolu demekle, irşadla görevli seçkin velilerin yolunu kastediyorum. Çünkü bu kimse, hem ahdini bozmuş hem de velileri tenkit etmekle uğraşmıştır. Bu konuda Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kim benim dostlarımdan birine düşmanlık ederse bana harp açmış olur."[363]

Bir kişi, velilerin yoluna itikadı ve teslimiyeti durduğu halde, zayıflık ve gevşeklikten dolayı, onların yolundan dönerse; çoğu zaman onlardan biri kendisine şefaat eder ve sonuçta onlara katılır. Ancak birinci böyle değildir. Âl-i İmrân sûresinin 90. âyetini tefsir ederken, İmam Kuşeyrî'den şu nakli yapmıştık:

"Kıyamet gününde veliler, yollarını terkeden kimseye şefaat etmek ister fakat o zaman Allah (bir tuzak olarak) o kimsenin şeklinde bir sûret yaratır; veliler o sûreti görünce kendisine şefaat etmekten vazgeçerler. Böylece o kimse, avam halkla birlikte kalır, velilerin derecesine yükselemez." Geniş bilgi için o âyetin tefsirine bakınız.[364] Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[363] Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/142.

Cihad Olmadan İlerleme Olmaz

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, cihaddan geri duran bazı kimseleri kınayarak şöyle buyurdu:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. ***Yoksa Allah, aranızdan cihad edenleri, Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine dost ve sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri bilmeden* yani imtihan ederek ortaya çıkarmadan, *kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız?"* Yani, sizden ihlâs sahipleri ve cihad edenler, diğerlerinden ayrılmadan, bırakılacağınızı mı zannettiniz?

Allah'ın bilmesinden kasıt bir şeyi öğrenmesi değil, onu ortaya çıkarmasıdır. Buna göre âyetin manası şudur: Allah sizden, cihad edenleri diğerlerinden ayırıp ortaya çıkarmadan, bırakalacağınızı mı zannettiniz?

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetteki bu ifade şekli, olayı mübalağa ile anlatmak içindir. Bu, ilâhî ilmin taalluk ettiği o şeyin kesinlikle gerçekleşeceğine dair bir delildir." Bunun manası şudur: Bilakis O, içinizden cihad edenler ortaya çıkana kadar sizi imtihan eder.

---

[364] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 1/246.

Âyetin devamı şöyledir: *"O, yine aranızdan Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine dost ve sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı zannettiniz?"*

Yani yüce Allah'ın ayıracağı bu kimseler, O'nun yolunda cihad ettiler, ancak Allah'ı, Resûlü'nü ve müminleri sevdiler; onlardan başka, sevdikleri ve sırlarını verdikleri sırdaş edinmediler; tam aksine, Allah'ın muhabbetiyle, Resûlullah'ın ve müminlerin sevgisiyle yetindiler, onlardan başkasını dost edinmediler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* Bu ifade, yasaklanan işleri yapanlara bir tehdittir.

16. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Muhabbeti sırf Allah'a tahsis etmek ve Allah'ın dostlarını sevmek, kulu Allah'a yaklaştıran en büyük ibadetlerden ve onu Allah'ın huzuruna ulaştıran en güzel işlerden biridir. Gafillere yönelmek, onlarla sohbet ve muhabbet etmek ise kulu Cenâb-ı Hak'tan uzaklaştıran sebeplerin ve âfetlerin en büyüklerindendir. Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Hadis-i şeriflerde şöyle buyrulmuştur:

"Kişi dostunun dini (hali ve yaşantısı) üzeredir."[365]

"Kişi sevdiğiyle beraberdir."[366]

"Kim bir topluluğu severse onlarla birlikte diriltilir."[367]

Bu manada daha pek hadis ve haber vardır.

---

[365] Tirmizî, Zühd, 45.

[366] Buhârî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50.

[367] Ahmed, *Müsned*, 5/145; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2519; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281.

Müşriklerin Mescidlere Girmesi Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin mescidlere girmesini yasaklayarak şöyle buyurdu:

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ
اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِى النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّمَا يَعْمُرُ
مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ
وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُولٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾

17. ***Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik ederken, Allah'ın mescidlerini imar etmeleri doğru değildir. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır.***

18. ***Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların hidayete erenlerden olması umulur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müşriklerin Allah'ın mescidlerini mâmur etmeleri doğru değildir."* Yani, müşriklerin Mescid-i Harâm bir yana, diğer mescidlerden herhangi birini onarmaları ve bakımını yapmaları doğru değildir. Bir görüşe göre, âyetteki mescidlerden maksat, içinde Kâbe'nin bulunduğu Mescid-i Harâm'dır. Ondan mescidler olarak bahsedilmesi, onun bütün mescidlerin kıblesi ve imamı olmasındandır. Diğerler mescidlerin hizmetleri, Mescid-i Harâm'ın hizmeti gibidir. Bazıları âyeti, "mescid" şeklinde tekil okumuştur; bu da yukarıdaki manaya delil olmaktadır.

Bunun manası şudur: Müşriklerin, Allah'ın mescidini imar ve mâmur etmesi uygun ve doğru değildir. Her ne kadar müşrikler bir zamanlar zulüm ve taşkınlık ile bunu yapmışlarsa da bundan sonra yapmaları uygun değildir.

Âyet onların halini şöyle açıklamaktadır: "*Halbuki onlar,* açıkça şirklerini ortaya koyarak ve Allah Resûlü'nü yalanlayarak *inkârlarına bizzat şahitlik etmektedirler.*" Onların, hem Allah'ın evini imar etmek hem de Allah'tan başkasına ibadet etmek gibi iki zıt şeyi bir arada yapmaları doğru değildir.

Onların amelleri, dünyada ve ahirette boşa gitmiştir; çünkü onlar, amellerine şirk karıştırdılar ve onunla övündüler. Onlar, inkârlarından dolayı, cehennem ateşinde ebedî olarak kalacaklardır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"*Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenler imar eder ...*" Yani, onun imarını ancak bu şekilde ilmî ve amelî kemalatı bünyesinde toplamış kimseler için doğru olur. Mescidlerin imarı, altına yaygı (halı, kilim ve benzeri şeyler) sererek süslemek, kandil ve benzeri şeylerle aydınlatmak, içinde devamlı ibadet, zikir ve ilim dersleri yapmak ve onu, boş dünya kelâmı gibi, yapılış maksadının dışındaki şeylerden korumaktır.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*Allah Teâlâ buyurdu ki: Yeryüzünde benim evlerim, mescidlerdir; onu (ibadet, ilim ve zikir için) ziyaret edenler, imar edenlerdir. Ne mutlu o kula ki evinde güzelce temizlenir, sonra benim evimi ziyarete gelir. Ziyaret edilen kimsenin, kendisini ziyarete gelene ikram etmesi bir görevdir.*"[368]

Abdullah b. Mesud (radıyallahu anh), mescidde ilim müzakere eden bir grubun yanında durarak şöyle dedi: "Anam babam size kurban olsun ey âlimler, sizler Allah'ın sevgisiyle bir araya geldiniz, Allah'ın kitabını okudunuz, Allah'ın mescidini imar ettiniz; Allah'ın rahmetini gözlediniz. Allah sizi sevdi, sizi sevenleri de sevdi."

Âyette, "*Onlar Allah'a iman ederler*" dendi, "Peygamber'e iman ederler" denmedi. Bunun sebebi, Allah'a imanın Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem] imanla birlikte olduğunun ve Allah'a imanın ona imanla tamamlanacağının bilinmesindendir. Bir de, *"Onlar namaz kılar ve zekât verirler ..."* âyeti de, Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] imana delil olmaktadır Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[369]

---

[368] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10324; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/22; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2258.

Onların diğer bir sıfatı şöyle belirtilmektedir: *"Onlar, bütün işlerde Allah'tan başkasından korkmayan kimselerdir."* İşte bu özelliklere sahip olan kişinin, Allah'ın evini imar etmesi uygundur. İşte onların hidayete erenlerden olması umulur.

Önemli bir nokta: Âyette, kâmil özelliklere sahip müminler için bile, "Onların hidayete erenlerden olması umulur" buyrulması, müşriklerin doğru yolda olma umutlarını ve amellerinin kendilerine fayda vereceği beklentisini kökünden kesip atmak, onların kendilerini doğru yolda görmelerini kesin olarak kınamak ve reddetmek içindir. Şu güzel özelliklere sahip müminler için, "belki, umulur ki" ifadeleri kullanıldıktan sonra, onların tam zıddı sıfatlara sahip kimseler hakkında ne denir, bir düşün! Bu ifadenin kullanılmasının bir hikmeti de müminleri, sahip bulundukları güzel hallere aldanıp onlara güvenmekten menetmek içindir.[370]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kimin mescidlere gidip geldiğini (sürekli mescidlere devam ettiğini) görürseniz onun imanına şahitlik edin."[371]

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî huzur mescidleri, gizli ve açık şirk ehline haramdır. İlâhî huzura ancak, mâsivadan arınmış, içinde saf tevhidden başka bir şey kalmamış bir kalp girer. İlâhî huzur mescidini ancak, Allah ile huzur bulmuş, mâsivadan kurtulmuş, sebeplere güvenmeyi terketmiş, bütün yönünü sebeplerin sahibine çevirmiş, kendisini haktan perdeleyen meşguliyet ve bağları kesip atmış, nihayet hakikat nurlarıyla aydınlanmış bir kalp mâmur eder.

---

[369] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/399.

[370] Bu açıklamalar için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/399.

[371] Tirmizî, Tefsîru Sûre (9), 8; İbn Mâce, Mesâcid, 19; Dârimî, Salât, 23; Ahmed, *Müsned*, 3/68, 76.

Bütün kusur ve noksanlıklardan münezzeh yüce Mevlâ'nın huzur mescidini ancak, Allah'a ve ahirete inanan, kalplerin namazını hakkıyla kılan (sürekli Rabb'ine bağlanan), nefislerin zekâtını veren (onu her türlü kirden arındırıp temizleyen) ve amel ve ibadetinde mahlûkattan kimseyi nazarı dikkate almayan, sadece Rabb'inin rızasına bakan kimseler mâmur eder, o huzura girer, edebini korur, hakkını verir. İşte onların, âlemlerin Rabb'inin huzuruna ulaşanlardan olması umulur.

Allah Yolunda Cihad, Her Hizmetten Üstündür

Kureyş'ten bazıları hacıların su ihtiyacını karşılama ve Mescid-i Harâm'ı imar etme işleriyle övündüğünde, Allah Teâlâ, cihadın bunlardan daha üstün olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۜ لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۢ ⑲ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ف۪ي
سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۙ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْفَٓائِزُونَ ⑳ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ
ف۪يهَا نَع۪يمٌ مُق۪يمٌۙ ㉑ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ㉒

19. ***Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihad edenlerin işiyle bir mi tutuyorsunuz? Onlar Allah katında eşit değildir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.***

20. ***İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündür. İşte kurtuluşa erenler de onlardır.***

21. ***Rab'leri onlara, tarafından rahmet, hoşnutluk ve içinde dâimî nimetler bulunan cennetleri müjdeler.***

22. ***Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Şüphesiz ki büyük mükâfat Allah katındadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Siz*, amelleri boşa gitmiş müşriklerden bazılarının *hacılara su vermesini ve Mescid-i Harâm'ı onarmasını, müminlerden Allah'a ve ahiret gününe iman* edip Allah'ın dinini yüceltmek için *Allah yolunda cihad eden*, amelleri makbul *kimselerin işiyle bir mi tutuyorsunuz? Onlar Allah katında asla eşit değildir;* çünkü müşrik, eğer tövbe etmezse amelleri boşa gitmiş olup esfel-i sâfilinde (en aşağı derecede, azap içinde) bulunan kimselerdir. Müminler ve cihad edenler ise en yüksek makamdadırlar."

Bir rivayete göre bu âyet, Hz. Ali [radıyallahu anh], Abbas ve Talha b. Şeybe hakkında inmiştir. Bunların her biri, yaptığı işle övünmüştü. Talha. "Ben beytin (Kâbe'nin) sahibiyim; onun anahtarları bende!" dedi. Abbas [radıyallahu anh], "Ben, hacıların su ihtiyacını giderme hizmetini görüyorum, en hayırlı işi ben yapıyorum" dedi. Hz. Ali de [radıyallahu anh], "Ben ilk olarak müslüman oldum ve Allah Resûlü'yle birlikte cihad ettim" dedi.[372] Bunun üzerine inen bu âyetle Allah Teâlâ, iman ve cihadın daha faziletli olduğunu belirtti ve bunun dışındaki işlerle övünenleri kınadı.

Cenâb-ı Hak âyetin sonunda şöyle buyurdu: "*Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.*" Yani Allah'a şirk koşan, Allah Resûlü'ne düşmanlık eden ve buna devam ederek nefislerine zulmeden kâfirleri hidayete erdirmez.

Şöyle de denmiştir: Zalimlerden kasıt, Kâbe'nin hizmetlerini gören müşriklerle, müminleri eşit gören kimselerdir.

Cenâb-ı Hak, diğer âyette, iman ve cihad edenlerin daha üstün olduğunu vurgulayarak şöyle buyurdu:

---

[372] Değişik rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/176.

"İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe, derece ve şeref *bakımından Allah katında,* bu özelliklere sahip olmayanlardan veya hacıların su hizmetini gören ve size göre mescidleri imar edenlerden *daha üstündür. İşte onlar, gerçekten kurtuluşa eren,* bütün hayırları elde eden, Allah katında en güzel sonucu ve yakınlığı elde eden *kimselerdir."* Onların dışında, bunları yapmayan kimseler böyle değildir.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara verdiği ikramları artırarak şöyle buyurdu:

"Rab'leri onlara, tarafından bir rahmet, yakınlık, *hoşnutluk ve içinde dâimî nimetler bulunan cennetleri müjdeler."* O nimetlerin tükenmesi ve kesilmesi diye bir şey yoktur. Bunlar öyle nimetlerdir ki onlar sözle tarif edilemez.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır."* Âyette, "ebeden" ifadesiyle, kalış süresinin tekit edilmesi şunun içindir: Ebedî kalma manası verilen "hulûd" kelimesi, bazan uzun süre kalmak için de kullanılır. Peşinden, "ebeden" denince, bu sürenin hiç bitmeyecek bir süre olduğu vurguyla ifade edilmiş olur.

"Şüphesiz ki büyük mükâfat Allah katındadır." Bu mükâfatın yanında, onu elde ettiren amellerin zorluğu çok küçük ve az kalır. Yahut dünya nimetleri onun yanında çok küçük kalır; çünkü ahiret nimetleri yanında, dünya nimetlerinin hiçbir değeri yoktur.

19-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akraba ve dostlarına güvenerek, sürekli hevâsına uyarak, Mevlâ'sına götüren manevi seyirden gafil olarak engel ve sebeplere bağlanıp vatanında oturan ile, vatanından ve dostlarından hicret eden, boş alışkanlıkları ve sebepleri terkeden, nefsi ve hevâsıyla cihad eden ve böylece yüce Mevlâ'sının huzuruna seyreden kimse, Allah katında asla bir değildir. Çünkü bu ikinci grup Allah (celle celâluhû) katında yakınlık elde etmiştir, diğerleri ise Allah'tan uzaklık hali içindedirler. Onların amel ve ilmi çok olsa da durum budur.

Bütün himmeti ve gayreti, köşkler ve hûriler olanla, tek derdi ilâhî huzur ve perdelerin kaldırılması olan kimse arasında ne kadar fark vardır. Allah, onlara, tarafından bir rahmet, rıza ve içinde ruhları için dâimî nimetler bulunan marifet cennetlerini müjdeler. Bu marifet cenneti, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmek ve tecellilerini açıkça görmektir. Ârifler, bu tecellilerden hiç perdelenmezler.

Şüphesiz en büyük mükâfat Allah katındadır. O, hiçbir insanın aklına gelmeyecek kadar büyük ve güzel bir mükâfattır. Hak Teâlâ bizleri ondan mahrum etmesin.

Gafil ve İsyankârlar ile Dostluk Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, nesep olarak yakın da olsalar, gafillerle dostluk yapmayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا
الْكُفْرَ عَلَى الْاٖيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
﴿٢٣﴾ قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ
وَعَشٖيرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ
تَرْضَوْنَهَٓا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَجِهَادٍ فٖى سَبٖيلِهٖ
فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِىَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ ﴿٢٤﴾

23. *Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi dost edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse işte onlar gerçekten zalim kimselerdir.*

24. *De ki: Eğer babalarınızı, oğullarınızı, kardeşlerinizi, eşlerinizi, hısım akrabanızı, kazandığınız malları, kesada uğramasından korktuğunuz ticareti ve hoşlandığınız meskenleri Allah'tan, resûlünden ve*

Allah yolunda cihad etmekten daha çok seviyorsanız, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi dost edinmeyin.*" Kâfirliğe devam eden ve inkârı imana tercih eden kimseleri muhabbet besleyeceğiniz ve kendilerine itaat edeceğiniz dostlar edinmeyin.

Bu âyet, muhacirler hakkında inmiştir. Onlara hicret emri verilince,

"Eğer hicret edersek babalarımız, çocuklarımız ve aşiretimizle ilişiğimiz kesilir, yaptığımız ticaret boşa gider, ziyana uğrayıp zarar ederiz" dediler.

Diğer bir görüşe göre âyet, dinden dönüp Mekkeliler'e katılanlar hakkında inmiştir. Allah bu âyetle onları dost edinmeyi yasakladı.

Âyet şöyle bitiyor: "*Sizden kim onları dost edinirse işte onlar,* dostluğu yerinde yapmadıkları için, *gerçekten zalim kimselerdir.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Eğer babalarınızı, oğullarınızı, kardeşlerinizi, eşlerinizi, aşiretinizi* yani arkadaş veya akrabanızı, *kazandığınız malları, kesata uğramasından,* yani harcama vaktinin geçmesinden *korktuğunuz ticareti,* güzellik ve genişliği sebebiyle *hoşlandığınız meskenleri Allah ve Resûlü'nden* daha çok seviyorsanız, yani Allah'a imandan ve resûlünün sohbetinde bulunmaktan *ve Allah yolunda cihad etmekten daha çok seviyorsanız;* bunları tercih edip iman ve hicretten geri kalmışsanız, *artık Allah'ın emrini,* dünyadaki yahut ahiretteki azabını *bekleyin.*"

Âyetteki "Allah'ın emri" ile, Allah'ın yardımı, Mekke ve diğer yerlerin fethi gibi müminlere verilen fethin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.[373]

---

[373] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 11/385 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/157.

Buradaki sevgi, tabii olarak meydana gelen sevgi değil, insanın kendi tercihi ile isteyerek ulaştığı sevgidir. Tabii sevgi, insanın sorumluluğu ve kontrolü altına girmez. Gerçek şu ki vatan ve kabile sevgisi tabiidir. İnsanın mükellef ve sorumlu olduğu sevgi ise onun tercihine bağlıdır; insan tabii olan muhabbeti ihtiyarî olanla değiştirme konusunda nefsiyle savaşmalıdır.

Cenâb-ı Hak, sonra, vatan sevgisiyle (hicret ve cihaddan geri) kalanları şöyle tehdit etti:

"Allah günahkârlar topluluğunu hidayete erdirmez." Onları doğruya ulaştırmaz ve hak işleri yapmada muvaffak etmez. Bu âyette, hemen herkese yönelik büyük bir tehdit vardır; ondan kurtulan çok azdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[374]

23-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gaflete sebep olan yerlerden uzaklaşmak gerekir. Kulun, Allah'a giden yolda kendisine yardımcı ve destek olmayan arkadaş ve yakınlarını terketmesi farzdır. Müridin, kalbinin Allah ile huzurunu elde edemediği ve içinde Rabb'ine giden yolda kendisiyle yardımlaşacağı birini bulamadığı beldeyi terketmesi gerekir. Bu belde neresi olursa olsun farketmez.

Bir velinin kendi beldesinde daha verimli olduğunu pek görmedik, bu ancak çok az velide olmuştur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] doğduğu vatanı Mekke'den Medine'ye hicret edince, dine daha çok yardım etti, İslâm ilerledi. Bu durum veliler için bir sünnet olarak kaldı. Bir velinin, beldesi dışında irşad işlerini daha güzel yürüttüğünü görürsün.

Bir Hak yolcusunun, kendisini Allah'tan alıkoyan baba, anne, çocuk, zevce ve kabilesinden uzaklaşması gerekir. Aynı şekilde, çoluk çocuğunun dinin emrettiği şekilde haklarını yerine getirdikten sonra, kalbini Allah'tan uzaklaştıran mal ve ticaretleri de terketmelidir.

---

[374] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/400.

Akıllı kimse, şeriatla hakikatin hükümlerini beraber yerine getirir, bunun için geçimini üstlendiği kimseleri zayi etmez, sorumluluğunda olan zevcesinin ve diğerlerinin hakkını terketmez. Aile efradının haklarını korurken de Allah'ı zikreder; zâhiriyle onlarla birlikte bulunur, kalbiyle onlardan ayrılır. Eğer buna gücü yetmez ve kalbinin ilacını ararsa, o zaman kendisinin yerine ailesinin işlerini yürütecek, geçimlerini temin edecek birini görevlendirmeli, kalbini kuvvetlendirip Rabb'i ile beraber olacak hale gelene kadar bir müddet kenara çekilip özel tedavi görmelidir. Âyette buyrulduğu gibi; *"Kim Allah'tan korkarsa Allah onun için bir çıkış yolu yaratır, kendisini hiç hesap etmediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter"* (Talâk 65/2-3).

İbrahim b. Edhem [kuddise sırruhû] şiir şeklinde şöyle demiştir:

"Yâ Rabbi, senin rızan uğruna bütün halkı terkettim; seni görmek için çocuklarımı yetim bıraktım. Eğer benim vücudumu parça parça etsen, gönlüm senden başkasına inleyip derdini açmaz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Huneyn Savaşı'nda Gelen İlâhî Yardım

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müminlere nimetlerini hatırlatarak şöyle buyurdu:

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِى مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ
كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ
بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَۚ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ
عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ
الَّذِينَ كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ
اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

25. *Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi gururlandırmıştı, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda* (bozularak) *gerisin geri dönmüştünüz.*

26. *Sonra Allah, resûlüne ve müminlere sekînetini indirdi, ayrıca sizin görmediğiniz ordular indirdi ve böylece kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.*

27. *Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminlere, nimetlerini hatırlatmak için buyuruyor ki:

"Andolsun ki Allah, birçok yerde (pek çok kere savaşta) size yardım etmişti, size ayrıca Huneyn günü de yardım etmişti."

Huneyn Savaşı, Mekke'nin fethinden sonra oldu, fethin hemen peşinden gerçekleşti. Savaş, Huneyn denen yerde yapıldı. Burası Mekke ile Tâif arasında, orada oturan bir adamın adıyla anılan bir vadidir. Orada Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve müslümanlar düşmanla savaştılar. İslâm ordusu 12.000 kişiydi. Bunların 10.000'i Mekke'nin fethinde bulunanlar, 2000'i de Mekke'nin fethinde müslüman olmuş ve bağışlanmış kimselerden onlara katılanlardı. İslâm ordusu Hevâzin ve Sakîf kabilesiyle, Araplar'dan onlara katılan kimselere karşı savaşa girdi. Düşman ordusunun sayısı 30.000 idi.

İslâm askerleri müşriklerden bazıları ile karşılaştığında, müslümanlardan biri, çoklukları ile övünerek,

"Bugün sayı azlığından dolayı asla mağlup olmayız" demişti. Sonra şiddetli bir savaşa tutuştular. Müslümanlar, kendini beğenmenin ve çokluğuna güvenmenin imtihanını yaşadılar, bir anda bozguna uğradılar. Öyle ki çokları, savaş yerini terkedip Mekke'ye gitti. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yanında amcası Abbas ile birlikte merkezde kaldı, yerinden ayrılmadı. Amcası Abbas Allah Resûlü'nün bineğinin dizgininden tutmuştu, diğer amcasının oğlu Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdülmüttalib de yanlarında bulunuyordu. Şu durum Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ne derece cesur olduğunu göstermeye yeterlidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] amcasına,

"İnsanlara seslen, toplansınlar!" buyurdu. Abbas [radıyallahu anh] sesi gür biriydi. Yüksek sesle,

"Ey Allah'ın kulları! Ey ağaç altında ölümüne biat edenler! Ey Bakara sûresinde övülen müslümanlar!" diye seslendi. Onun sesini duyanlar, "Buyur, buyur!" diyerek geri döndüler, bir araya toparlandılar. O sırada melekler indi. Dönenler müşriklerle savaşa tutuştular. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara bakarak,

"İşte şimdi fırın (savaş) kızıştı!" buyurdu. Sonra yerden bir avuç toprak alıp müşriklere doğru atarak,

"Yüzünüz kara olsun, Kâbe'nin Rabb'inin hakkı için bozguna uğrayın!" dedi. Çok geçmeden düşman hezimete uğradı.[375]

Cenâb-ı Hak onları, söyledikleri sözden dolayı kınayarak şöyle buyurdu:

"Hani çokluğunuz sizi gururlandırmıştı, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı." Yani bu çokluk size bir şey kazandırmadı. Yahut çokluğunuz düşmana karşı bir işe yaramadı. Daha önce de geçtiği gibi bu uyarı, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dışındakiler için söylenmiştir. Çünkü o, kendini beğenmekten korunmuştur. Uyarının ona da yapıldığı sabit olduğu takdirde, bu onun kendisini beğenmesi üzerine yapılmış değildir. Bu, sadece müslümanların durumunu belirtmek için yapılmış bir uyarıdır.

Bu âyetin uyarısına bakarak mezhepte şu hükme varılmıştır: İslâm ordusu 12.000 kişiye ulaşınca düşmandan kaçmak haramdır.

Huneyn Savaşı'nda müslümanlar, Mekke'nin fethinde İslâm'a girenlerle birlikte 12.000 kişiydi. Mekke'nin fethinde müslüman olanları

---

[375] Müslim, Cihâd, 76; Ahmed, *Müsned*, 1/207.

Allah Resûlü karşılıksız olarak âzat ettiği için onlara, "âzat edilenler" denmiştir.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti.* Yeryüzünde pek çok geniş yer varken, sizler, bozulmanın verdiği dehşetle, sığınıp huzur bulacağınız bir yer bulamamıştınız. *Sonra, gerisin geri dönüp kaçmıştınız,* Allah Resûlü'nden uzaklaşmıştınız."

"Sonra Allah, resûlüne ve müminlere sekînetini (huzur ve emniyetini) indirdi." Böylece geri döndünüz ve savaştınız.

Bir diğer mana: Allah, resûlü ile birlikte olan müminlere sekînet indirdi, bunun için kaçmadılar. Allah Resûlü'ne inen sekînetle müminlere inen sekînet bir değildir; halleri farklı olduğu için ayrı ayrı dile getirilmişlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Allah ayrıca, *sizin görmediğiniz,* meleklerden *ordular indirdi."* İnen meleklerin 5000, 8000 veya 16.000 olduğu söylenmiştir.

"Allah bu şekilde, kâfirlere, ölüm ve esaretle *azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır."* Yani onlara yapılan bu muamele, dünyadaki inkârlarının cezasıdır.

"Sonra Allah, bunun ardından, onlardan ilâhî yardımla İslâm'a girenlerden *dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Onların kusurlarını bağışlar, onları hidayete ulaştırıp hayırlarda destekleyerek kendilerine ihsanda bulunur.

Rivayet edildiğine göre, daha sonra Hevâzin'den bir grup insan Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelip müslüman oldular ve,

"Ey Allah'ın resûlü, sen insanların en hayırlısısın ve iyilik yapmayı en fazla sevenisin. Bizim eşlerimiz ve çocuklarımız esir edildi, mallarımız alındı!" dediler.

Bu savaşta, düşmandan 6000 kişi esir alınmış, pek çok deve ve koyun ganimet olarak ele geçmişti.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"İkisinden birini seçin: Ya çoluk çocuğunuzu ya da mallarınızı" dedi. Onlar da,

"Biz soyumuza hiçbir şeyi denk tutmayız" dediler. Sonra Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına dönerek,

"Kimin elinde bir esir varsa, onu gönül hoşluğuyla serbest bırakmak isterse bıraksın; gönül rızasıyla vermek istemezse bize satsın. Biz elimize geçen ilk fırsatta onların karşılığını kendisine vereceğiz" buyurdu. Bunun üzerine hepsi bir ağızdan,

"Bu karara razıyız ve esirleri teslim ettik" dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Belli olmaz, belki içinizde razı olmayanlar vardır, başınızdaki temsilcilere söyleyin, durumu incelesinler, sonra bize iletsinler" buyurdu. Temsilcileri Allah Resûlü'ne gelerek, hepsinin razı olduğunu söylediler. Böylece esirler onlara geri verildi; ganimet malları ise İslâm'a yeni girenler arasında paylaştırıldı; kalplerinin dine ısınmasına teşvik etmek için böyle yapıldı. Bu savaş, siyer kitaplarında genişçe anlatılmaktadır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey müridler topluluğu, Allah Teâlâ size, nefsinizle cihadda ve işlerinizi yürütmede pek çok yerde yardım etti. Bu yardım size, Rabb'inize döndüğünüzde, bütün işlerinizde kendi güç ve kuvvetinizden sıyrılıp Cenâb-ı Hakk'a teslim olduğunuzda gerçekleşti.

Manevi seyrin nihayetinde başarıya ulaşmanın alameti, işin başında samimi olarak Allah'a dönmektir. Senin, Rabb'in için ve O'nun yardımına güvenerek istediğin hiçbir şeyin gerçekleşmesi zor olmaz. Nefsin için ve nefsine güvenerek ulaşmak istediğin hiçbir talep de kolay olmaz. Kim nefsine döner, kendi aklına ve zekâsına güvenirse bu ona fayda sağlamaz, ihtiyacını gidermez, bütün genişliğine rağmen yeryüzü ona dar gelir. O kimse, geldiği yere geri döner. Eğer gafletten uyanır ve

Rabb'ine dönerse Allah Teâlâ kalbine sekînet indirir, kendisini yakîn ile kuvvetlendirir. Bundan sonra onun âlemlerin Rabb'inden umduğunu elde etme ümidi olabilir.

Vertecûbî, *"Sonra Allah, resûlüne sekînet indirdi ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdiği sekînet, onun Allah'ı müşahedesindeki keşif nurlarını artırmasından ibarettir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın ezelî mekrinden (gizli imtihanından) korkunca, Allah kendisine, onu ezelde nasıl seçip sevdiğini gösterdi; kendisini böyle bir durumdan korudu. Yoksa Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir an olsun nazarını Hak'tan çekip nefsine bakmadı; Cenâb-ı Hakk'ın ebedî tecellileri içinde kaybolunca, yaratılmış varlıklara ait bir eser (kuvvet ve yetki) görmedi; bilakis bütün kâinatın ilâhî azametin feyzi içinde eriyip gittiğini gördü. O zaman, Allah'ın azametinden korkup Allah'a [celle celâluhû] sığındı. Allah Teâlâ da onu özel himayesine alıp korudu. Böylece Allah Resûlü, Allah'ın azametinin verdiği korkudan yine yüce Allah ile emniyet ve sükûnet buldu." [376]

Müşriklerin Beytülharâm'a (Kâbe) Girmesi Yasaktır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin Beytülharâm'a girmesine engel olunmasını emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا
الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ
يُغْنٖيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٨﴾

28. ***Ey iman edenler! Müşrikler sadece bir pislikten ibarettir. Onun için bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

---

[376] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, 2/9 (Beyrut 2008).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Müşrikler sadece bir pislikten ibarettir."* Yani onlar, yapıları itibariyle pistirler. Bu ifade, onların pisliklerini mübalağa ile dile getirmektedir. Müşrikler, ya iç âlemlerini saran inkârla pistirler ya da onlar necaset olan şeylerden sakınmazlar ve ona bulaşmaktan çekinmezler; onlara genelde pislikle iç içedirler.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Müşrikler, aynı köpekler gibi (yani bütünüyle bedeni) necis kimselerdir." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[377]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun için bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar."* Âyet, putlara tapan kimselerin, Mescid-i Harâm'a girmelerinin engellenmesini açıkça ifade etmektedir. Bu, bütün âlimlerin üzerinde görüş birliği ettiği bir hükümdür.

İmam Mâlik, Ehl-i kitap ve diğer kâfirleri müşriklere, mescidleri de Mescid-i Harâm'a kıyas ederek, bütün kâfirlerin herhangi bir mescide girmelerini yasaklamıştır.

İmam Şâfiî, bu hükmün bütün kâfirleri kapsadığını fakat yasağın sadece Mescid-i Harâm'a ait olduğunu söyleyerek, bütün kâfirlerin sadece Mescid-i Harâm'a girmesini yasaklamış, diğer mescidlere girmelerinin mubah olduğunu söylemiştir.

İmam Ebû Hanîfe ise bu yasağın sadece âyette belirtilen yerdeki müşrikler için geçerli olduğunu belirterek, müşriklere Mescid-i Harâm'a girmeyi yasaklamış, onların diğer mescidlere girmesinin mubah olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe, Ehl-i kitap kâfirlerin Mescid-i Harâm'a ve diğer mescidlere girmesinin mubah olduğu görüşündedir." Bu açıklama İbn Cüzey'e aittir.[378]

Âyette, "Bu senelerinden sonra, onları Mescid-i Harâm'a yaklaştırmayın" buyruluyor. "Bu sene" ile kastedilen, insanların Hz. Ebû Bekir'le [radıyallahu anh] birlikte hac yaptığı ve Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] kendilerine Tevbe sûresini okuduğu hicretin dokuzuncu senesidir.

---

[377] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/401.

[378] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/335; ayrıca bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/114-115 (Beyrut 1994).

Âyet şöyle devam ediyor:

"Eğer yoksulluktan korkarsanız" yani müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmelerini engellediğiniz için için fakir kalmaktan korkarsanız, Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir. Müşrikler, Mekke'ye dışarıdan yiyecek getiriyorlardı; insanlar, müşriklerle irtibatı kesince yiyeceklerinin azalacağından korktular. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onları zengin edeceğini vaat ederek şöyle buyurdu: *"Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir."* Size bir başka şekildeki lütuf ve ihsanından vererek ihtiyaçlarınızı giderecektir. Yüce Allah bu vaadini gerçekleştirdi: Onlara bol yağmur gönderdi (ürünleri çoğaldı). Bütün Araplar İslâm'a girdi, Mekke'ye sürekli yiyecek gelmeye başladı. Sonra Allah [celle celâluhû] onlara diğer şehirleri fethetmeyi nasip etti; bu vesileyle kendilerine birçok ganimet geldi. Yeryüzünün her tarafından insanlar hac için Mekke'ye akın etti; bu durum halen devam etmektedir.

Âyette, *"Eğer Allah dilerse sizi zengin edecek"* buyrulması, bütün beklentileri Allah'a yöneltmek ve zâhirî sebeplerden kalbi kesmek içindir. Bununla şu duruma da dikkat çekilmektedir: O, Allah'ın bir lutfudur. Vaat edilen bu zenginlik, Allah'ın dilemesine bağlı olduğu için, onların bazısı için gerçekleşip bazısı için gerçekleşmeyebilir. Bir sene zenginlik olur, diğer sene olmaz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah,* sizin içinde bulunduğunuz durumları *bilendir,* size nimet verdiği ve vermediği her durumda *hikmet sahibidir."*

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın manevi evleri, mukaddes kalplerdir. Oraya şirke sebep olacak herhangi bir şeyin girmesi uygun değildir. Bu kalbin, her şeye hayat veren ve bütün varlıkları ayakta tutan Rabb'ini, bağlanacağı tek yaratıcısı görmeden, dost ve arkadaşların iyiliğine ve belirli maddi gelirlere güvenmesi de uygun değildir.

Bu kalbe, dünyanın maddi şeylerinin kiri, kederi ve Allah'ın dışındaki varlıkların sevgisinin girmesi de uygun değildir. Böyle bir durumda, kalp sahiplerinin, kalpleri manen dirilmişken, dünyanın pisliklerinin girip de onu öldürmemesi için, kalbi kirletip karartacak yerlerden kaçması, buna sebep olacak şeylerden uzaklaşması gerekir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] ashabına derdi ki: "Ölülerle oturmayın, yoksa sizin de kalbiniz ölür." Kendisine,

"Ey Ruhullah, ölüler kimlerdir?" diye sorduklarında,

"Dünyayı seven ve ona rağbet edendir!" demiştir.

Ey Hak yolcuları, kalbinizi kirletecek şeylerden kaçmak ve dünyanın pisliklerinden uzaklaşmak sebebiyle fakir düşeceğinizden korkarsanız, korkmayın! Allah sizleri, eğer dilerse dilediği vakitte, gayb hazinelerinden ihsan edeceği nimetlerle zengin edecek; çünkü yerde ve gökte O'nun bilmediği, kendisine gizli kalan hiçbir şey yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, *'Müşrikler ancak bir pislikten ibarettir'* buyruldu. Bunun sebebi şudur: Onlar, sırlarını (iç âlemlerini) şirkten temizlemekten mahrum kaldılar, böylece kötü zan ve vehim pislikleri içinde kaldılar; o zaman Allah'a yakınlık mescidlerine girmeleri yasaklandı. Müminlere gelince, onlar iç âlemlerini Allah'tan başka varlıkları müşahede etmekten temizlediler; böylece, yaptığı işlerde ve verdiği hükümlerde sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ederek (O'nun rızasına uygun) hareket ettiler."[379]

Ehl-i Kitap'la Cihad

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Ehl-i kitap ile cihad etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ
مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا
الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

---

[379] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/20.

29. ***Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, zillet ve horluk içinde elleriyle cizye verecek hale gelinceye kadar savaşın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminlere şöyle buyuruyor: "Şu özelliklere sahip Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlarla savaşın.

1. Onlar, gerektiği gibi Allah'a iman etmez; çünkü onlar Üzeyir'i ve İsa'yı Allah'a ortak koşar (Onları Allah'ın oğlu olarak görür) ve Allah'ı cisim olarak düşünürler.

2. Onlar, ahiret gününe iman etmez. Çünkü onlar, ahirette bedenlerin dirilmesini ve ahiret hayatının bedenle devam edeceğini inkâr ederler.

3. Onlar, Allah ve resûlü Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] haram kıldığını haram saymazlar. Onlar içkiyi, leşi, kanı, domuz etini ve bunların dışında Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği İslâm dininin haram kıldığı şeyleri helâl olarak görürler.

4. Ve onlar, hak dini kendilerine din edinmezler; geçmiş dinlerin amelî hükümlerini geçersiz kılan ve ortadan kaldıran son hak din olan İslâm'a girmezler.

Cenâb-ı Hak sonra, kendileriyle savaşılacak bu kimseleri şöyle açıkladı: Onlar, Ehl-i kitap'tan olan kimselerdir, yani yahudi ve hıristiyanlardır."

Bu âyet indiği zaman Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], hıristiyanlarla savaşmak için Tebük Seferi'ne çıktı. Düşman beldesinin girişine kadar ulaştı. Edrec ve Eyle ahalisi ve diğerleri, cizye vermek üzere barış antlaşması yaptılar. Allah Resûlü geri döndü. Bu, inen âyete uygun davranmak için amel için yaptı.

Hak Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Onlar,* zillet ve horluk içinde *elleriyle cizye verinceye kadar onlarla savaşın."* Yani, vermeleri kararlaştırılan şeyi verinceye kadar onlarla savaşın.

İmam Mâlik'e göre bu miktar, altın sahipleri için 4 dinar, gümüş sahipleri için 40 dirhemdir. Bu miktar onlardan her sene başında alınır.[380]

Âlimler, yahudilerden ve hıristiyanlardan cizyenin kabul edilmesi konusunda görüş birliği içindedir. Mecûsîler de onlar gibi sayılır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi buna delildir:

"Onlara (Mecûsîler'e) Ehl-i kitaba yaptığınız gibi muamele edin."[381] Çünkü onların da bir kitaba sahip olduğu şüphesi vardır; bunun için Ehl-i kitaba dahil edildiler.[382]

Âlimler, puta tapan kimselerden cizye alınıp alınmayacağı hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. İmam Mâlik demiştir ki: "Mürted (İslâm'dan çıkan) kimseler hariç, bütün kâfirlerden cizye alınır. Kadınlardan, çocuklardan ve delilerden cizye alınmaz."[383]

Âyette, *"Elden cizye verecek hale gelinceye kadar ..."* buyruldu. Elden vermenin birkaç manası vardır:

1. Onu bizzat kendi eliyle verir, başkasıyla göndermez.
2. Vaktinde verir, geciktirmez.
3. Cizye hükmüne teslim olur, boyun eğer.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onu zillet içinde, aşağılanmış olarak verirler."* Yani zelil ve hakir bir hale düşürülmüş olarak verirler. İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Zimmîden cizye alınırken, boynuna elle şöyle bir vurulur (ki küfrün zilletini yaşasın)."

---

[380] Hanefîler'de cizye miktarı, şahsın durumuna göre değişir: Zenginlerden, senelik olarak 48 dirhem (ayda 4 dirhem), orta halli olanlardan 24 dirhem, çalışabilen fakirlerden ise 12 dirhem gümüş para alınır. İmkânı olmayandan bir şey alınmaz. Şâfiîler'de, zengin ve fakirden 1 dinar (yaklaşık 3 gramlık altın para) cizye alınır. bk. Ebû Bekir-i Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/125-127 (Beyrut 2003). Cizye, kendileriyle barış yapılıp İslâm devleti tarafından himaye edilen her bir kâfir için alınan yıllık baş vergisidir. Gaye, para değil, onları himaye altında tutarak hak dinle yüz yüze getirmek ve bu arada kendilerine yeryüzünde Allah'ı inkâr ederek hayat sürmenin zilletini yaşatmaktır (Mütercim).

[381] Mâlik, Zekât, 42; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/189; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 11/169; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/169.

[382] Bu konuda geniş bilgi için bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/119-121 (Beyrut 2003).

[383] Hanefîler'de de dinden dönenlerden cizye kabul edilmez. Onlar ya dine geri dönerler ya da kendilerine ölüm cezası verilir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/121).

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müride, nefsini, haram zevklerini ve hevâsını öldürmesi emredilir. Bunların en büyüğü dünya, idareci olma ve makam sevgisidir. Mürid, sürekli nefsin hevâsının aksine hareket etmeli, onun isteklerinin aksini yapmalı ve ona ağır gelen işleri yüklemelidir; tâ ki nefis kendisine bütünüyle teslim olup boyun eğsin. Öyle ki ona hiçbir şey ağır gelmez, ona göre izzet ile zillet, fakirlikle zenginlik, övülme ile yerilme, verilme ile mahrum edilme, bulmakla kaybetme eşit olur. Bütün bu haller nefis için eşit duruma gelince, nefis teslim olur ve kendisine gereken şeyleri yapar. İşte o zaman sahibine, nefsini koruması, haklarını gözetmesi ve bundan sonra ona gelen manevi hallerde kendisini tasdik etmesi gerekir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yahudilerin ve Hıristiyanların Şirke Düşmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müslümanları Ehl-i kitap ile cihada sevkeden tek sebebin bozuk inançları olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ
ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ
وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا اُمِرُوا اِلَّا
لِيَعْبُدُوا اِلٰهًا وَاحِدًا لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ
﴿٣١﴾ يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ
نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذِى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى
وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

30. ***Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar da, "Mesîh*** *(İsa)* ***Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların ağızlarıyla uydurdukları sözleridir. Onlar sözlerini daha önceki kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da*** *(haktan bâtıla)* ***döndürülüyorlar!***

31. ***Onlar, Allah'tan başka hahamlarını*** *(âlimlerini)*, ***rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i*** *(İsa'yı)* ***kendilerine rab edindiler. Halbuki onlara sadece tek ilâha kulluk etmeleri emredildi. O'ndan başka ilâh yoktur. Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır.***

32. ***Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamayı diliyor.***

33. ***O*** *(Allah)*, ***müşrikler hoşlanmasalar da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Yahudiler, 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu sözü yahudilerden dört kişi söyledi. Bunlar, Selâm b. Müşkim, Numan b. Evfâ, Şâs b. Kays ve Mâlik b. Sayf'tır."

Bir diğer rivayete göre, bu sözü ancak Finhâs b. Âzura söylemiştir, fakat onun sözüne sükûtla karşılık verdikleri için söz hepsine nisbet edilmiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "'Üzeyir Allah'ın oğludur' sözünü, onlardan bazısı, öncekilerden nakille söyledi yahut Medine'de bulunan yahudilerden nakille söyledi. Bunu söylemelerinin sebebi şudur:

Buhtunnasr[384] yahudi âlimlerini öldürdüğü olaydan sonra, Tevrat'ı ezbere bilen kimse kalmadı. Sadece küçük yaştaki Üzeyir kalmıştı. Allah

---

[384] Buhtunnasr, milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, yahudi devletini ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır (geniş bilgi için bk. Ö. F. Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, 6/380-381).

Teâlâ, Üzeyir'i bir mucize olarak 100 sene ölü olarak tutup sonra dirilterek yahudilere gönderdi. Üzeyir onlara Tevrat'ı ezberinden yeniden yazdırdı. Buna çok şaşırdılar ve, 'Bu ancak Allah'ın oğludur!' dediler. Onların bu sözü söylediğine bir delil de şudur: Bu âyet yahudilere okunduğu zaman, onu yalanlamadılar; halbuki âyetleri yalanlama konusunda hırslı idiler."[385]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hıristiyanlar da, 'Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur' dediler."* Bu sözü de onlardan bir kısmı söyledi. Onların böyle söylemesinin sebebi, bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesini imkânsız görmeleridir. Yahut Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], kör olanın gözünü açması, alaca ten hastalığını iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesidir. Mâide sûresinin 72. âyetinin tefsirinde onlara cevap verildi ve bu şüpheye düşme sebepleri zikredildi.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Bu onların,* bir delil ve burhan olmaksızın *ağızlarıyla uydurdukları sözleridir.* Onlar bunu kendileri ortaya attılar. *Onlar* bu sözlerini *daha önceki kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar."* Yani onlar kendilerinden önceki kâfirlerin söylediklerine benzer şeyler söylüyorlar. Bu açıklama, onların içinde daha önce inkâr edenler vardı, hükmüne göredir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Eğer, âyetteki *'Benzetiyorlar ...'* kısmıyla önceki yahudi ve hıristiyanlar kastedilmişse âyetin devamındaki 'önceki kâfirlere' kısmıyla müşrik Araplar'a işaret edilmiştir. Çünkü onlar, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' diyorlardı. Böyle olunca, ilk küfre giren onlar olmaktadır. Önceki kâfirlerle, Sâbiîler (yıldızlara tapanlar) veya önceki ümmetler de kastedilmiş olabilir. Eğer, *'Benzetiyorlar ...'* âyetiyle, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] döneminde yaşayan yahudi ve hıristiyanlar kastedilmişse o zaman, âyetin *'önceki kâfirlerin sözüne'* kısmıyla, yahudi ve hıristiyanların dedeleri kastedilmektedir."[386]

Âyet şöyle sona ermektedir: *"Allah onları kahretsin!"* Yani, helâk ve yerle bir etsin. Şüphesiz Allah ile savaşan kimse helâk olur. Bu durumda âyette geçen "Kâtelehümullah" ifadesi beddua olur. Bu söz, onların sözlerinin çirkinliğine şaşılarak söylenmiş de olabilir. *"Nasıl da döndürülüyorlar!"* Yani, haktan bâtıla nasıl çevriliyorlar.

---

[385] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/402.

[386] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/336 (Beyrut 1995).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hahamlarını* yani âlimlerini, *rahiplerini* yani âbidlerini *kendilerine Allah'tan başka rab edindiler."* Bu şöyle oldu: Halk, başlarındaki âlimler Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram saydığında veya Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helâl saydığında (Allah'ın emrini bırakıp) onların sözüne itaat ettiler. Yahut onlar, bu kimselere secde ederek onları rab edindiler.

"Onlar, Meryem oğlu Mesîh'i de (Hz. İsa) Allah'ın oğlu sayarak *rab edindiler. Halbuki onlara sadece tek ilâha kulluk etmeleri emredildi."* O da tek ve hak olan Allah'tır. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) ve kendilerine itaat edilmesi emredilen diğer kimselere uymaya gelince, onlara itaat hakikatte Allah'a itaat olmaktadır (Çünkü Allah Teâlâ onlara itaat etmemizi emretmiştir ve onlar Allah'ın emri dışında bir şeyi emretmezler).

"O'ndan başka ilâh yoktur. Allah, onların kendisine ortak koştukları şeylerden uzaktır."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar Allah'ın nurunu,* Kur'an'ı ve bütünüyle İslâm'ı *ağızlarıyla söndürmek istiyorlar."* Mesela, Kur'an için, "Sihirdir, şiirdir" veya başka şeyler diyorlar. Ağızlarıyla ifadesi, onların yapmak istedikleri şeydeki hilelerinin zayıflığına işaret etmektedir.

Halbuki Allah, tevhidi yücelterek, İslâm'ı yayarak, Kur'an'ı ve ehlini aziz kılarak ancak nurunun tamamlanmasını istiyor, başka bir duruma razı değildir. Kâfirler bundan hoşlanmasalar da, şüphesiz Allah nurunu tamamlayacak ve dinini yayacaktır.

Bir sonraki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, resûlü Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) dinini bütün dinlere üstün kılmak için hidayet ve hak din ile gönderdi."* Allah (celle celâluhû), bu dinle, diğer bütün dinlerin amelî yönden hükmünü kaldırdı.

Bir diğer mana: Allah, resûlünü diğer dinlere mensup olanlara üstün kılıp onları yalnız ve yardımsız bırakmak için gönderdi. Gerçekten Allah Teâlâ, resûlüne vaadini gerçekleştirdi; dinini yaydı ve resûlünü bütün dinlere galip getirdi; öyle ki hak din, doğuya ve batıya, bütün dünyaya yayıldı.

"Müşrikler, bu dinin yayılmasından *hoşlanmasalar da,* Allah onların inatla karşı durmalarına rağmen dinini yaydı."

Şöyle denmiştir: İslâm dininin tam yayılması Hz. İsa'nın (aleyhisselâm), ahir zamanda yeryüzüne inmesiyle gerçekleşecektir; öyle ki o zaman İslâm dininden başka hiçbir din kalmayacaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin basiret nuru sönerse Allah'ın yücelik ve kemaline layık olmayan şeyleri O'nun zâtına nisbet eder. Kimi hak yolda ilâhî inayet desteklemezse o kimse vasıta ve sebeplere bağlı kalır, bütün vasıtalarda yaratanı müşahede edemez. Allah Teâlâ, vasıtalarda takılıp kalan kimseleri ayıplayarak şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'tan başka hahamlarını (âlimlerini) ve rahiplerini kendilerine rab edindiler" (Tevbe 9/31).

Hak Teâlâ, kalplerin kendisinden başkasına bağlanıp kalmasına karşı gayrete gelerek huzuruna ulaşmada en büyük sebep yaptığı Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için bile şöyle buyurdu:

"Onların işinden herhangi bir şey sana ait değildir" (Âl-i İmrân 3/128).

"Resûlüm, sen ancak bir uyarıcısın" (Hûd 11/12).

Âriflerden biri, bir zatın yanına girdi; adam ağlıyordu. Ona,

"Niye ağlıyorsun?" diye sordu; o da,

"Üstadım öldü" dedi. Bunun üzerine ârif, adama,

"Niçin üstadını ölmeyen birinden seçmedin? (Yüce Allah'ı seçseydin ya!)" dedi.

Peygamberler ve veliler gibi vasıtalar, sadece kulları yüce Allah'a ulaştıran ve O'na sevkeden birer sebeptirler. Kim onlara bağlanıp kalır ve Allah'a nazar etmezse havassa (seçkin âriflere) göre bu kişi, vasıtayı rab edinmiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyetin tefsirinde demiştir ki: Allah Teâlâ, Hakk'ı görmeden kendisine uyulan kimseye bağlanıp kalmayı ayıpladı. Her ne kadar o kişi Allah'a ulaşmada bir vesile olsa da kendisinde takılıp kalmak, (onunla Hak'tan perdelenmek) doğru değildir. Ezelî olan yüce Allah'ın, sonradan yaratılmış varlıklardan ayrıldığı tevhid noktasında, vasıtalara bakmak (onları asıl sahip ve yaratıcı olarak düşünmek) şirktir. Yukarıdaki âyetin devamı bu görüşü tasdik etmektedir. Orada şöyle buyrulmuştur:

"Onlara sadece tek bir ilâha ibadet yapmaları emredildi." Vahdâniyyetin gayreti, arada zatına delil olan şahitlerden, âyetlerden ve bütün halktan hiçbir şeyi bırakmayıp hepsini aradan çıkarttı.

Allah Teâlâ bir âyette, *"Resûlüm, Allah de! Sonra onları terket!"* (En'âm 6/91) buyurdu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], zatı ezelî olan yüce Allah'ın, zatından başka varlıkları yok etmedeki gayretin görünce, ümmetini kendisini aşırı derecede methetmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

"Hıristiyanların Hz. İsa'yı övmede aşırı gidip onu putlaştırdıkları gibi, beni aşırı övmeyin!"[387]

Vertecübî sonra der ki: Âriflerden biri, bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Onlar (Cenâb-ı Hakk'ı unutup) kendileri gibi olan kimselerle huzur ve sükûn buldular; Hakk'ı bulunacak yerin dışında aradılar. Gözü ilâhî tevfik nuruyla cilalanmış ve hakikat yollarını gören kimseler için Hakk'ın yolları apaçıktır. Kimin gözü bundan körse Hakk'ın yolundan, halktan sapkın insanların yoluna sevkedilir. Onlar, hakikat ehlini iyi tanımadıklarından, taklit ehline güvenip onlara tâbi olduklarından ve tevhid ehlinin makamından düştüklerinden dolayı Allah kendilerini kınayıp ayıpladı."

Birtakım kimseler vardır ki gerçek ârif ve şeyhlere yakındır, zâhiren onların kıyafetine bürünmüştür, fakat kendilerdinden sonra maddi zevklere dalarlar ve dünya malı toplamakla uğraşan kimselere uyarlar (Bu haldeki kimseler de kınanıp ayıplanırlar). Onlar bu halde iken kalkıp, "Biz meşâyihin çocuklarıyız, tarikatın reisleriyiz!" derler. Allah onların cehaletine bütün âlemi güldürür. Onlar, velâyetin neseple olacağını zannederek böyle söyler. Hâşâ! Böyle bir şey yoktur. Kim, Allah'a vuslatın tadını tatmamışsa ve kalbi O'ndan başkasına bağlı ise o kişi, Allah'ın veli kullarından değildir.

---

[387] Buhârî, Enbiyâ, 48; Ahmed, *Müsned*, 1/23; Dârimî, Rikâk, 68.

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah, bir müride hayır murat edince onu, sûfîlerin yoluna sevkeder, dünya ehli âlimlerin sohbetinden korur."

Bu kimseler, kendi halleriyle ve dünyalık biriktirmekle meşgul olsalar, Allah'ın velilerine dil uzatmasalar ve onların itibarını düşürmeye niyetlenmeseler bile, şu sahte görüntüleri ve boş beklentileri onlara kötü hal olarak yeter. Eğer onlar bir de ârif sıddıklara dil uzatır ve onları tenkitle uğraşırlarsa hepten helâk olurlar. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamayı diliyor."

Onların zan toprağı ile velilerin yüzünde parlayan ilâhî sıfatların tecellisi olan güneşlerin nuru nasıl söner! O güneşin aslı, vahdâniyyet feleklerinde ve kayyumiyet semasında sabittir. Onların devamlı nurları artmaktadır; çünkü onlara bu nuru ihsan eden Allah Teâlâ'nın bir sonu olmadığı gibi, O'nun sıfatlarının tecellilerinin de bir sonu yoktur (Bu tecellilere mazhar olan ârifler de sürekli yükselme içindedirler).

Vertecübî, Allah Teâlâ'nın, "*O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ...*" âyetinin tefsirinde der ki:

"Allah Teâlâ, ezelî takdirinde şu kanunu ortaya koydu: Kendisine Allah'ı tanıyan, O'nun dininin ve rubûbiyyetinin sırrını bilen, Allah'a kulluğun usul ve metotlarını öğreten, ruh ve kalbin yükseliş makamlarını gösteren ve onu Rabb'inin müşahedesine sevkeden bir üstat (mürşid) nasip edilmeyen hiç kimse, Allah'ın yolunu bulamaz. Bu mürşid, onunla Allah arasında bir vasıtadır.

Aslında bütün iyilik ve ihsan Allah'ın elindedir; Allah Teâlâ, bu ihsanını dilediklerine sebepli ve sebepsiz olarak verir. Allah mürşidi, müride, onu terbiye etmesi için bir vasıta kılmıştır. Kula ilâhî yakınlık derecesini vermek mürşidin değil Allah'ın işidir. Allah, mürşidi, hidayete erdirme konusunda kendisine ortak yapmadı, onu sadece kulun cinayetleri için (yani onun işlediği günah ve isyanların affedilmesinde) şefaatçi yaptı. Onu Kur'an'ın nuruna ulaştırdı; hakkı ispat eden delili ortaya koyarak kendisine hakikati açıkladı.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, vasıtaları (peygamberleri ve velileri) kulları için, kendisine götüren bir yol yaptı; onları hak yollarına birer alamet ve kendileriyle hidayetin bulunduğu birer nur olarak gönderdi. Onlara hak yolu ve dinin hakikatini öğretti. Allah Teâlâ bu durumu ifade etmek için,

'*O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi* ...' buyurdu."

Vertecübî'nin açıklamaları burada bitti.[388]

Yahudi ve Hıristiyan Âlimlerinin Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yahudi ve hıristiyan âlimlerinin çirkin işlerinden ve özelliklerinden bahsetti. İnsanları onlara itaatten nefret ettirmek ve onları rab edinen kimseleri de kötülemek için, onların çirkin işlerini dile getirerek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَث۪يرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ وَالَّذ۪ينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ
وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ ﴿٣٤﴾
يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ
وَظُهُورُهُمْۜ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

---

[388] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/12-13.

34. ***Ey iman edenler! (Şunu bilin ki) hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara can yakıcı bir azabı müjdele!***

35. ***O gün, o altın ve gümüşler, cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır ve kendilerine, "İşte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir; haydi, biriktirip durduğunuz şeylerin azabını tadın!" denilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: *"Ey iman edenler! Şunu bilin: Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler."* Bu malları, insanlara verdikleri hükümler karşılığında rüşvet olarak alırlar.

Âyette, insanlardan malın alınmasına, "yeme" dendi, çünkü malın alınmasının en büyük gayesi onu yemektir.

"Onlar, ayrıca insanları *Allah yolundan alıkoyarlar."* Yani insanların dine girmesine mâni olurlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya,* yani altını, gümüşü yahut biriktirilen diğer malları Allah yolunda harcamayanlar var ya, *işte onlara can yakıcı bir azabı müjdele!"* Bu azap, onların vücudunu dağlamaktır.

Âyetteki hükmün, hahamların ve rahiplerin birçoğuna ait olması ihtimal dahilindedir. O zaman bu ifade, onlardaki mal hırsını ve mal briktirme özelliklerini mübalağa ile anlatmış olur.

Âyetle, çeşitli mallar biriktiren, onları bir kenara yığıp hakkını vermeyen müslümanlar da kastedilmiş olabilir. Onun Ehl-i kitabın rüşvetle mal yemesiyle birlikte dile getirilmesi, bu durumun ne kadar büyük bir günah olduğunu ifade etmek içindir. Şu rivayet de bu görüşü desteklemektedir:

Bu âyet Allah Resûlü'ne indiği zaman, Hz. Ömer [radıyallahu anh] ona gelerek, mal biriktirmenin durumunu sorduğunda, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, zekâtı geride kalan mallarınızı temizlemek (helâl ve hoş yapıp artırmak) için farz kıldı."[389]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu konuda bir delildir:

"Zekâtı verilen mal, kenz (biriktirilen servet) değildir." [390]

Ebû Zür'a ve zâhidlerden bir grup demiştir ki: "İnsanın temel ihtiyaçlarından fazlasını elinde tutması mal biriktirmektir." Ebû Zür'a, âyeti bu manada yorumlamıştır.

Cenâb-ı Hak, sonra bu kimselerin azabını dile getirerek şöyle buyurdu: "*O gün,* o biriktirilen altın ve gümüşler, *cehennem ateşinde kızdırılır ...*" Yani bu mallar, şiddetli cehennem ateşinde iyice kızdırılır; öyle ki hepsi eriyip tek bir parça levha gibi olur; *bununla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır."*

Azabın vücut âzaları içinde özellikle bu yerlere uygulanmasının hikmeti şudur: Onlar, kendilerinden bir şey isteyen fakirden yüzlerini çevirirlerdi, ona arkalarını dönerlerdi. Bunun için özellikle bu âzalara azap edilecektir.

Bir diğer hikmet: Bu âzalar (alın yani yüz, sırt ve yanlar), vücudun en şerefli âzalarıdır; çünkü onlar dimağ, kalp ve ciğeri içlerinde bulundurmaktadır.

Bir diğer izah şudur: Bu âzalar, insanın dört ana yönünün aslını oluşturur. Alın önü, sırt arkayı, iki yan da sağ ve solu temsil eder.

Âyet şöyle tamamlanıyor: "Onlara, şöyle denir: *İşte bu, kendiniz için biriktirdiğiniz servettir.* Yani bu, menfaat görelim diye biriktirdiğiniz maldır. Fakat şimdi aynı mal kul için zarar ve azap sebebi oldu. *Haydi,*

---

[389] Ebû Davud, Zekât, 32 (nr. 1664); Hâkim, *Müstedrek,* 1/409.

[390] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 4/83; Mâlik, *Muvatta,* 1/256; Hatîb, *Târih,* 8/12; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/177.

biriktirip durduğunuz şeylerin azabını tadın!" Yani, biriktirdiğiniz servetin vebalini çekin. Yahut biriktirmiş olduğunuz şeylerin azabını çekin.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

"Altın, gümüş (ve benzeri mal) sahibi olup da onların hakkını vermeyen kimseler için, kıyamet günü bu mallar bir levha gibi tek parça yapılır, cehennem ateşinde iyice kızdırılır; sonra onunla sahibinin alnı, yanları ve sırtı dağlanır. Kızgın levha soğuyunca ateşte tekrar kızdırılıp aynı işleme devam edilir. Bu öyle bir günde olur ki oradaki bir günün miktarı (sizin hesabınıza göre) elli bin senedir. Allah kulları arasında hesabı bitirene kadar böyle devam eder. Sonra kendisine cennete ya da cehenneme gideceği yolu gösterilir."[391] İmam Müslim bu hadisi uzun haliyle zikretmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı,

"Allah Teâlâ, (ihtiyaç fazlası ve biriktirmek için) altın ve gümüş kazanmayı kötüledi; hangi malın daha hayırlı olduğunu bilsek de onu kazansak!" dediler. Hz. Ömer,

"Ben, sizin için bu durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] soracağım" dedi ve gidip sordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Sizin için en hayırlı servet, zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve kişiye dinini yaşamada yardımcı olan zevcedir."[392]

Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Altın ve gümüş helâk olsun!"* buyurdu.[393] Bunu duyan ashap korktu ve gidip az önce geçtiği gibi durumu sordular.[394]

---

[391] Müslim, Zekât, 24; Ebû Davud, Zekât, 32.

[392] Ahmed, *Müsned*, 5/278; ayrıca bk. Tirmizî, nr. 3094; İbn Mâce, nr. 1858; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2295; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/182.

[393] Ahmed, *Müsned*, 5/278; 366; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, 11/231 (Beyrut 1992).

[394] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/28.

İbn Hacer, bu konuda nazım halinde der ki:

"İnsanın dinini düzgün yaşaması için dünyada elde edeceği şeylerin en hayırlısı, şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve kendisine dinini yaşamada yardımcı olacak bir zevcedir."

Bu söz, yukarıdaki hadisi nazımla ifade etmiştir. *el-Câmiu's-Sahîh*'te ve şerhinde bu konuda açıklamalar yapılmıştır. Buradaki açıklama *Hâşiye* sahibine aittir.[395]

34-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet, ilimle dünya malı yeme konusunda gevşek davranan kötü âlimlerin yüzüne toprak serpmektedir, yani onları kınamaktadır. İlimle dünya elde etmek, rüşvet almak ve hüküm vermesine karşılık kendisine belirlenen ücretten fazla ücret almak gibi durumlardır. Bazı zalim kadılar görürsün ki onlar, hüküm verme işine karşılık fazlaca altına sahip olurlar; halbuki hüküm verme işi ona farzdır; çünkü onu bu işe imam (devlet reisi) tayin etmiştir.

Bu âyetin uyarısı, çeşitli malları toplayıp bir kenara yığan dünya zenginler için de geçerlidir. Onlardan birini, nefsinin keyfi ve zevki için büyük masraf ederken görürsün; aynı kişiye bir fakir gelip de bir veya iki dirhem para istese hemen yüzü asılır, rengi değişir. Onları can yakıcı bir azapla müjdele! Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Katında Ayların Sayısı ve Haram Aylar

Cenâb-ı Hak, önceki âyette, biriktirdiği malın zekâtını vermeyenlerin uğrayacağı azabı zikretti. Gelecek âyette ise içinde zekâtın farz olduğu seneyi belirterek şöyle buyurdu:

---

[395] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (1036/1626). bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, nr. 3586 (Beyut 2008); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/194.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ
يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ
الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ
كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾

36. ***Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabında yazdığı şekilde Allah katında ayların sayısı on iki olup bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte doğru din budur. O aylar içinde*** *(Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek)* ***kendinize zulmetmeyin. Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın. Ve şunu bilin ki Allah müttakilerle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz Allah katında,* Allah'ın takdiriyle belirlediği ilimde, her sene için *ayların sayısı on ikidir.*" Bunların ilki muharrem ayı, sonuncusu ise zilhiccedir.[396] Bu aylardan içinde muharrem ayını kamerî ayların ilki olarak tesbit edip kullanmaya başlayan Hz. Ömer'dir (radıyallahu anh).

Bu adet, *Allah'ın kitabında sabit olarak tesbit edilmiştir.* Allah'ın kitabından maksat, levh-i mahfûzdur. Yahut Allah'ın hükmünde veya Kur'an'da hüküm böyledir.

Allah bu hükmü, gökleri ve yeri yarattığı zaman kitabında belirlemiştir. Yani bu, Allah'ın kâinatı ve zamanları yarattığı zamandan bu yana var olan bir durumdur.

"Bu on iki aydan dördü haram aylardır" (O aylarda savaş haramdır). Bu dört ayın biri tek olup o receb ayıdır; diğer üçü ise peş peşe gelmekte olup bunlar, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır.

---

[396] Bu aylara kamerî aylar denir, isimleri şöyledir: Muharrem, safer, rebîülevvel, rebiülâhir, cemâziyelevvel, cemâziyelâhir, receb, şaban, ramazan, şevval, zilkade ve zilhicce. Güneş sistemine göre belirlenen ayların adedi de on ikidir (Mütercim).

"İşte doğru din budur." Yani bu dört ayın haram aylar olması Allah'ın belirlediği en doğru dindir. O, Hz. İbrahim'in dinidir. Araplar da buna uymuşladır. Bu durum, onlardan bazılarının bu ayları erteleyerek yerlerini değiştirmesine kadar devam etmiştir.

"Öyleyse bu aylar içinde, onun saygınlığını çiğneyerek ve onlarda savaşarak *kendinize zulmetmeyin."*

Sonra bu hüküm şu âyetle kaldırıldı: *"Müşrikler,* bütün zamanlarda *sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlara karşı topyekün savaşın. Eğer onlar sizinle haram aylarda savaşırlarsa siz de onlarla savaşın."*

Bu, haram aylarda savaşmayı haram kılan hükmün kaldırılmasıdır.

Tâbiînden Ata (rahmetullahi aleyh) demiştir ki: "İnsanların, haram aylarda olsun Harem bölgesinde olsun savaşmaları hiçbir zaman helâl değildir; ancak başkası savaşı başlatırsa o zaman savaş helâl olur."

Ancak Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), şevval ve zilkade aylarında Tâif'i kuşatması ve Huneyn'de Hevâzin kabilesiyle savaşa girmesi, bu görüşü reddetmektedir.

Âyet şöyle bitmektedir: *"Şunu bilin ki Allah,* yardım ve desteği ile *müttakilerle beraberdir."* Bu âyette müttakilere bir müjde olduğu gibi, onlara takvaları sebebiyle yardım edileceğine dair ilâhî bir garanti de vardır.

36. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlmi Allah Teâlâ'dan alıp anlayan ârifler için bütün vakitler haram aylar gibi isyandan sakınılacak zamanlardır. Onlar için bütün mekânlar Harem bölgesi gibi isyan ve zulümden sakınılacak yerlerdir. Onlar, bütün vakitlerinin hürmetini koruyup hakkını verirler, bütün saatlerini ganimet bilirler; onu zayi etmemek için çalışırlar.

Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh) demiştir ki: "Ben öyle kimselere yetiştim ki sizin altın ve gümüşlerinizi zayi etmekten korktuğunuz gibi onlar da vakitlerini zayi etmekten korkarlardı. Sizden biri, nasıl altın veya gümüşünü kendisine fayda vermeyen yerde harcamıyorsa onlar da ömürlerinin her saatini, kendilerine fayda vermeyecek işlerde harcamazlardı."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Vakit elden çıkınca, onu geri getirmek mümkün değildir. Vakitten daha kıymetli hiçbir şey yoktur."

Ömrün herhangi bir parçası, kulu yüce Allah'a ulaştıran salih bir amelle ihya edilmiş ise o vakit fâni olmaz. Kulu buna ulaştırmadığı zaman da o anın hiçbir kıymeti olmadığı gibi. Vakit kulu Allah'a ulaştırdığı zaman kıymeti her türlü takdirin üzerindedir. Çünkü o, şeref ve güzellikte en son noktadadır. Bunun için selef-i salihin (önceki salihler), nefeslerini ve bütün anlarını kontrol ederek onları hayırla geçirmeye son derece dikkat ettiler; saat ve vakitlerini ganimet bilip hayır yollarına koştular. Ömürlerini boş, bâtıl ve kusurlu işlerde zayi etmediler. Nefislerinin ciddiyet ve gayretle sadece yüce Mevlâ'ları için amel etmesine razı oldular. Şu âyet buna işaret etmektedir:

"O aylarda (Allah'a isyan ederek) nefislerinize zulmetmeyin." Yani, sizi Allah'a yaklaştıran şeylerin dışında işler yaparak vakitlerinizi zayi etmeyin.

Cenâb-ı Hak sonra, kulu gizli şirk içinde bırakan bütün engel ve düşmanlarla savaşılmasını emretti ve onlara karşı zafer, yardım ve destekle kullarıyla birlikte olacağını müjdeledi.

Haram Ayları Değiştirenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, haram ayların süresini erteleyen ve yerini değiştiren müşrikleri ayıplayarak şöyle buyurdu:

اِنَّمَا النَّسٖىٓءُ زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ
عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ
زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ اَعْمَالِهِمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٧﴾

37. *(Haram ayları başka vakte) ertelemek, ancak kâfirlikte ileri gitmektir. Bununla kâfir olanlar saptırılır. Onlar, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını tutturmak için, bir yıl onu helâl yapıyorlar diğer yıl haram sayıyorlar; böylece Allah'ın haram kıldığı şeyi helâl yapıyorlar. Onlara kötü amelleri güzel gösterildi. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şu erteleme işi, ancak kâfirlikte ileri gitmektir."* Bu, o aydaki haramlık hükmünü başka bir aya ertelemektir. Bu şöyle olurdu: Araplar, savaşı ve yağmayı seven bir millettir. Onlara, haram aylarda dört ay savaşmaları haram kılınmıştı. Bu aylarda, bu kadar uzun süre savaşı terketmek onlara çok ağır geldi. Bunun için haram ayda savaşıp ondaki yasağı başka bir aya kaydırdılar; onun yerine başka bir ayı haram ay ilan ettiler. Çoğu defa, (Allah'ın haram ay olarak belirttiği) muharrem ayında savaşı helâl kılıp safer ayını haram ay ilan ediyorlardı. Böylece senede dört ayı haram ay olarak tamamlıyorlardı.

"Onların bu yaptığı ancak küfürde ileri gitmektir." Çünkü o, Allah'ın helâl kıldığını haram saymak, haram kıldığı şeyi de helâl görmektir. Bu da önceki küfürlerine ekledikleri yeni bir küfürdür.

"Bununla kâfir olanlar, sapkınlıklarına bir yenisini ekleyerek daha fazla haktan *saptırılır."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah bu şekilde onları haktan saptırır.

"Onlar, bir yıl haram ayı helâl sayıyorlar, onun yerine başka bir ayı haram ay olarak ilan ediyorlar. *Diğer yıl da onu haram ay olarak belirliyorlar."* Böylece haram ayı bazan ertelemiş bazan da terketmiş oldular. Sonra, haram ayın yerine başka bir ayı haram ay olarak ilan ettiler ki bu şekilde Allah'ın haram kıldığı sayıyı yani dört ayı tuttursunlar.

Onlar bu şekilde Allah'ın kendilerine haram aylarda yasak kıldığı savaşı helâl sayıyorlar.

"Onlara kötü amelleri güzel gösterildi." Yani Allah onları, özel desteğinden mahrum edip kendi hallerine terketti, onları haktan saptırdı. Amelleri süsleyen hakikatte Allah'tır. Yahut bu süslemeyi yapan şeytandır. Süsleme işi, hikmet ve edep olarak şeytana nisbet edilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah kâfirler topluluğunu,* onlar azgınlıklarında devam ettikleri müddetçe *hidayete erdirmez,* doğru yola ulaştırmaz; tâ ki peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] yoluna girene kadar."

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tövbenin, manevi uyanıklığın, manevi temizlik ve ilerlemeye götüren seyrü sülûkün terkedilmesi, ancak Allah'tan uzaklaşmanın ve kalbin katılaşmasının artmasıdır. Bu yüzden, ihsan ve marifet makamına giden terbiye ve manevi temizlik yolunu terkedenler, haktan saptılar. Onlar, bazan nefs-i emmâreye bağlanıp kalmayı helâl görürler ve,

"Manevi terbiye kesildi, nefsi terbiye edecek ve onu kötü sıfatlarından kurtaracak manevi doktor (kâmil mürşid) kalmadı!" derler. Bazan da nefse bağlanıp kalmayı, onun keyif ve hevâsıyla meşgul olmayı haram görüp,

"İlâhî bereket kesilmedi, manevi yardım yok olmadı" derler.

Bu kimseler, bu sözleriyle, yüce Allah'ın, *"Bizim rızamız uğruna (nefis ve diğer düşmanlarıyla) mücâhede edenleri biz mutlaka bize getiren yollara ulaştırırız"* (Ankebût 29/69) âyetinin hükmüyle, "Bereket kesildi, irşad edecek kimse kalmadı" diyenlerin sözünün arasını bulmak, orta yolda olmak isterler. Onlara, (nefis ve şeytan tarafından) kötü amelleri süslü gösterildi. Allah, inkâr edenleri, Rab'lerine giden yola ulaştırmaz ve O'na ulaşmaya muvaffak etmez.

Cihaddan Geri Kalanların Kınanması

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Tebük Seferi'nde cihaddan geri kalanları ayıplayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا ق۪يلَ لَكُمُ انْفِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ
اِلَى الْاَرْضِؕ اَرَض۪يتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٣٨﴾ اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَل۪يمًا
وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

38. ***Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Şunu bilin ki dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.***

39. ***Eğer** (gerektiğinde savaşa)* ***çıkmazsanız,*** *(Allah)* ***sizi can yakıcı bir azapla cezalandırır. Sizin yerinize başka bir toplum getirir. Siz*** *(savaşa çıkmamakla)* ***O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda,* Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile cihad için *savaşa çıkın!"* denildiği zaman, tembellik ve gevşeklikle *yere çakılıp kaldınız!"* Savaşa gecikip olduğunuz yerde kaldınız.

Bu durum Tebük Seferi'nde meydana geldi. Müslümanlar Tâif kuşatmasından döndükten sonra, kendilerine Tebük Seferi için hazırlanmaları emredildi. Bu sefer, zor ve sıcak bir vakte rastgelmişti. Yol yorucu ve uzundu. Düşman çoktu. Bu durum onlara ağır geldi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Dünya hayatını,* onun keder ve sıkıntılarını *ahirete,* ahiretin nimetlerine *tercih mi ediyorsunuz? Şunu bilin ki dünya* *hayatının faydası, ahiretin yanında,* dünyanın zevki ve istifadesi ahiret nimetlerine göre *pek azdır;* onun nimetleri hemen geçici ve kederle karışık olduğu için değeri çok düşüktür.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer,* çağrıldığınızda Allah Resûlü ile birlikte *savaşa çıkmazsanız, Allah sizi* dünyada ve ahirette *can yakıcı bir azapla cezalandırır."* Bu azap dünyada kıtlık, düşman istilası ve diğer helâk edeci sebeplerden büyük bir tehlike ile helâk edilmektir. Ahiretteki azap, cehennem azabıdır.

"Allah sizin yerinize dünyada *başka bir toplum getirir;* onlar Allah'a ve Resûlü'ne itaatkâr olurlar; Yemenliler ve benzerleri gibi. *Siz* savaşa çıkmamakla *O'na hiçbir zarar veremezsiniz;* çünkü sizin ağırdan almanız ve gevşekliğiniz, Allah'ın, dinine yardım etmesine bir zarar vermez. Şüphesiz Allah, her zaman, her şeyden ganîdir; hiç kimseye ihtiyacı yoktur."

"O'na bir zarar veremezsiniz" âyetindeki "ona" zamirinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait olduğu da söylenmiştir. Gerçekten Allah, onu insanlardan koruyacağını ve zafere ulaştıracağını vaat etti. Allah'ın vaadi haktır, gerçekleşmesi kesindir.

"Allah her şeye kadirdir." O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz, hiçbir şey O'na zor gelmez. O, sizi giderip yerinize başkalarını getirmeye, sebepleri değiştirmeye ve hiç kimsenin yardımı olmadan zafere ulaştırmaya kadirdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, biraz sonra belirtileceği gibi, mağarada ve hicrette resûlüne bu yardımı yapmıştır.

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey müminler, ne oldu ki size, "Allah'ı tanıtacak, Allah'ın rızasını talepte nefislerinizle nasıl mücâhede edeceğinizi öğretecek kimseye (kâmil mürşide) koşun" dendiği zaman, nefsanî hazlarınıza ve şehvetlerinize çakılıp kaldınız! Sizler, Allah'ın kudsî huzurunda bulacağınız ebedî hayatın yerine fâni dünya hayatına mı razı oldunuz? Ruhların hayatı yerine fâni bedenlerin hayatını mı tercih ettiniz? Hakikat şu ki Cenâb-ı Hakk'ın yüce huzurunda bulunan ebedî hayatın yanında, fâni dünya hayatının menfaat ve zevki çok azdır, çok düşük ve basittir.

Eğer nefislerinizle cihada koşmazsınız, Allah sizi can yakıcı azaba uğratır. Size kalbinizin Hak'tan perdelenme gamını tattırır, sizi şiddetli sıkıntı ve zorluğa düşürür; peş peşe akıp gelen vesvese ve boş düşünceler, bir sürü gam ve keder içinde bunaltır. Sizi değiştirip yerinize Allah'ı tanıyan, Allah katında razı olunan ve kendilerinin de Allah'tan razı olduğu bir topluluk getirir. Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) Özel Yardımı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, resûlüne doğrudan yaptığı yardımı dile getirerek şöyle buyurdu:

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ
إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ
اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ
كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

40. ***Eğer siz ona** (Resûlullah'a) **yardım etmezseniz, ona Allah yardım etti. Hani, kâfirler onu** (Mekke'den) **çıkarırken iki kişiden biriydi** (Yanında sadece Ebû Bekir vardı). **Hani ikisi mağarada bulunuyorken, o, arkadaşına, "Üzülme, Allah bizimle beraberdir" diyordu. O zaman Allah ona sekînet** (emniyet ve kalp huzuru) **indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfirlerin sözünü** (davasını) **alçalttı. Yüce olan bir tek Allah'ın sözüdür. Allah azîzdir** (her hükmünü uygular), **hakîmdir** (her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer siz ona,* Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) *yardım etmezseniz,* onunla birlikte cihada çıkma konusunda tembellik edip geri kalırsanız, *Allah ona yardım edecektir.* Nitekim etti de.

Hani, kâfirler onu Mekke'den çıkarırken *iki kişiden biriydi;* yanında sadece bir kişi vardı, o da Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] idi. *Hani ikisi mağarada bulunuyordu.* Burası, Sevr mağarasının en üstünde bulunan bir oyuktu. Sevr, Mekke'nin sağ tarafında, bir saatlik mesafedeki bir dağdır. *O* Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *arkadaşı Ebû Bekir'e* [radıyallahu anh], *"Üzülme, Allah* koruması ve yardımıyla *bizimle beraberdir"* diyordu.

Rivayet edildiğine göre müşrikler, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'de ellerinden kaçırınca, peşine düşüp aramaya başladılar ve izini takip ederek mağaranın en üstüne kadar tırmandılar. Onların buraya kadar geldiğini gören Ebû Bekir [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir zarar vermelerinden korktu. Onun endişesini gören Allah Resûlü,

"Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında, düşüncen nedir? (Korkma, Allah bizimle beraberdir; onlar bize bir zarar veremezler)"[397] buyurdu. Allah, müşriklerin gözlerini kör etti; mağaranın içini göremediler, mağaranın etrafında dolanıp durdular, içinde Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] göremediler.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, iki güvercin gönderdi, mağaranın alt kısmına yumurta yaptılar; bir örümcek gönderdi, örümcek mağaranın ağzını ağı ile ördü; böylece müşrikler mağaranın içine hiç kimsenin girmediğini düşünerek geri döndüler.[398]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O zaman Allah ona,* resûlüne veya Ebû Bekir'e *sekînet* yani kalplerin teskin olacağı emniyetini *indirdi. Onu sizin görmediğiniz bir ordu ile,* yani melekleriyle *destekledi."* Allah Teâlâ melekleri, onu mağarada korumaları için indirdi.

Meleklerin indirilerek yardım edilmesinin Bedir, Uhud ve diğer savaşlarda olduğu da söylenmiştir.

"Allah kâfirlerin sözünü, yani şirki ve onların küfür davasını *alçalttı. Yüce olan bir tek Allah'ın sözüdür,* yani tevhid yahut İslâm'ın davetidir.

---

[397] Buhârî, Tefsîru Sûre (9), 9; Ahmed, *Müsned,* 1/3;

[398] İbn Sa'd, *Tabakât,* 1/228-229; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/201; Ahmed b. Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 1/309 (Beyrut 2001).

Bu da gerçekleşmiştir. Şöyle ki Allah, resûlünü kâfirlerin arasından kurtardı, onu Medine'ye intikal ettirdi; tevhid dini yayılıp küfür yerle bir olana kadar ona yardım etti.

"*Allah azîzdir,* her işinde galiptir, her hükmünü uygular; *hakîmdir,* her işinde ve tedbirinde hikmet sahibidir.

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için söylenen şeyler, onun kendisinden sonra Allah'a davet eden ârifibillâh vârislerine de söylenir.

Kendi zamanında yaşayan velinin ve terbiye şeyhinin sohbetinden geri kalan bir kimseye denir ki:

"Eğer sen ona yardım etmezsen, Allah yardım eder, onu yüceltir, kendisinden başka herkesten müstağni kılar, dostunu kimseye muhtaç etmez. Kim onun sohbetine (terbiye halkasına) girerse ancak kendi nefsine fayda verir. Böyle bir veliyi, ailesi ve diğer insanlar inkâr ettiğinde, Allah ona yardım eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın geçmişte bütün velilerine uyguladığı bir kanunudur.

Gerçekten Allah'a yönelen kimseler, avam tarafından hoş görülmezler; insanlara yönelenler ise makbul ve hayırlı kimse olarak karşılanır. Kim, kesin olarak Allah'ın seçkin velilerine katılırsa halk onu inkâr edip yadırgar. Allah Teâlâ onu kendi ve kalbiyle birlikte halkın arasından çıkarır; Allah ile ünsiyet (muhabbet ve huzur) makamına dahil eder, kendisinden başka her şeyden kalbini soğutur. O zaman kul, kalbine,

"Korkma, şüphesiz Allah bizimle beraberdir!" der. Allah onun üzerine sekînet, huzur ve desteğini indirir; ona tevhid nurlarıyla yardım eder. Böylece Allah, inkârcıların söz ve davalarını alçaltır, Allah'a davet edenlerin söz ve davalarını yüceltir. Allah, azîz ve hakîmdir; her hükmünü uygular, her işinde hikmet sahibidir.

Cihada Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminleri cihada teşvik ederek şöyle buyurdu:

اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرٖيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا
لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا
لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

41. *(Ey müminler!)* ***Gerek hafif gerek ağır olarak savaşa çıkın. Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.***

42. ***Şayet*** *(o münafıkların çağırıldıkları şey)* ***kolayca ele geçecek bir dünya malı ve yakın bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Onlar, "Eğer gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık" diye Allah'ın adıyla yemin edecekler. Onlar*** *(bu yaptıklarıyla)* ***kendilerini helâk ediyorlar. Allah onların kesinlikle yalancı olduklarını biliyor.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey müminler! Gerek hafif gerek ağır olarak* Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile birlikte *savaşa çıkın.*"

Âyetteki hafiflik ve ağırlık, değişik şekillerde tefsir edilmiştir. Şöyle ki:

Dinçken ve meşakkatinden dolayı tembellik gösterdiğinizde,

Çocuklarınız az veya çokken,

Fakir yahut zenginken,

Binekli yahut yaya,

Silahlı veya silahsız,

Genç veya ihtiyar,

Sıhhatli ve hasta iken, Allah yolunda cihada çıkın.

Ashaptan gözleri görmeyen Abdullah b. Ümmü Mektûm [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, benim de savaşa çıkmam gerekir mi?" diye sorunca, Allah Resûlü,

"Evet" buyurdu. Sonra, *"Gözü görmeyenlere bir sorumluluk yoktur"* (Nûr 24/61) âyeti nâzil oldu, onları savaştan muaf tuttu.

Âyet şöyle devam ediyor: *Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin."* Yani nasıl imkân bulursanız; ya mal ve canla birlikte ya da onlardan biriyle hangisi mümkünse o şekilde cihada çıkın. *Eğer,* cihadda sizin için mevcut olan büyük sevabı ve hayrı *bilirseniz, bu sizin için,* cihadı terketmekten *daha hayırlıdır."* Yani, eğer sevap ve hayrını bilseydiniz, cihada giden hiçbir gruptan geri kalmazdınız.

Cenâb-ı Hak sonra, cihaddan geri kalmak isteyenleri kınayarak şöyle buyurdu:

"Şayet, onların çağırıldıkları şey, *kolayca ele geçecek bir dünya malı ve yakın yahut orta halli bir yolculuk olsaydı mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi."* Yani, o münafıkların çağrıldığı şey, büyük bir ganimet gibi bir dünya işi yahut çok uzun ve meşakkatli olmayan orta halli bir yolculuk olsaydı, çıkış konusunda sana tâbi olup davetine uyarlardı. *"Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi;* meşakkatle alınacak yol mesafesi onları ürküttü."

Onların çağrıldığı savaş, Tebük Savaşı'ydı. Tebük, uzak bir yerde bulunuyordu. O zaman, havalar çok sıcaktı. Meyveler olgunlaşmış, toplanmayı bekliyordu. Bu durumda savaşa çıkmak kendilerine çok zor geldi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* yani savaştan geri kalan münafıklar, sen Tebük'ten döndüğün zaman, özür dileyerek, *'Eğer çıkmaya gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık' diye Allah'ın adıyla yemin edecekler."* Fakat, savaşa hazırlık ve beden yönüyle savaşa çıkma imkânımız yoktu, diyecekler. Âyet, olay olmadan önce onlardan böyle diyeceklerin halini haber vermektedir.

"Onlar, nefislerini ateşe atarak *kendilerini helâk ediyorlar. Allah, onların bu konuda kesinlikle yalancı olduklarını biliyor."* Aslında onların savaşa çıkmaya imkân ve güçleri vardı; onlar sadece tembellik ve korkudan dolayı oturup kaldılar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rabb'inizin huzuruna girmeye ehil olmanız için, nefsinizle cihada ve sizi Hak'tan alıkoyan bağ ve engelleri kesmeye koşun. Size hak yolda yadım edecek ve sizi elde edeceğiniz nurlarla kuvvetlendirecek kimseye yolculuk edin. Onlar, Allah Teâlâ'yı yakînen tanıyan ârifibillâh şeyhlerdir. Hafif ve ağır, dinç ve tembel, hangi halde olursanız olun, bu kâmil şeyhlere gidin. Nefsin genel durumu şudur: Nefsi öldüren şeyleri yapmak ona zor ve ağır gelir. Nefis, ilk başta böyle bir işe severek ve isteyerek gitmez. Bu çok az insanda olur.

Cenâb-ı Hak, sonra, Allah'ın huzuruna ulaşma yolunda malı ve canı feda etmeyi emretti; bunu yapmaktan geri kalanları ve nefsin keyfine uyup rahatı isteyenleri ayıplayıp kınadı.

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kulun üzerindeki Rablik hakkını yerine getirmeyi ve bütün hallerde ilâhî emri yerine getirmek için koşmayı emretti. Kul bazan hafiflik hali içinde olur. Bu, kalplerin ilâhî huzurda bulunup, nefisle yaptığı mücâhedelerden dolayı yorgun olmadığı bir durumdur. Kul bazan ağırlık hali yaşar. Bu, kulun kendi haline terkedildiği ve mücâhedesinde zorluk ve sıkıntı çektiği haldir. (Ey Hak yolcuları), sizlerden geniş ve zor anlarda, darlık ve hoşluk zamanlarında itaat etmek üzere söz alınmıştır (Öyleyse kendisine intisap ettiğiniz mürşidinize, hak yolda, her durumda itaat edin)."[399]

Vertecübî de (Rûzbihân-ı Baklî) tefsirinde, Ebû Osman-ı Mağribî'den [kuddise sırruhû] benzer sözler nakletmiştir. O demiştir ki: "Kulun hafif hali, dinç, gayretli ve neşeli olduğu haldir. Kuldaki ağırlık hali ise nefsinin amelden (ibadet ve hizmetten) hoşlanmadığı, daralıp sıkıldığı haldir. Bütün bu hallerde, Hakk'a itaat etmek için sözleşme gerçekleşmiştir. Cerîr b. Abdullah'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

---

[399] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 3/29-30.

'Bizler, Allah Resûlü'ne, nefsimizin hoşlandığı ve hoşlanmadığı işlerde, genişlik ve darlık zamanlarımızda yani her durumda kendisine (ve başımıza görevlendirdiği imama) itaat etmek üzere biat ettik, söz verdik.'"[400]

Cihaddan Kaçmak İçin İzin İsteyenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kendisine son derece yakın olması ve makamının büyüklüğünden dolayı resûlünü uyardı, onun cihaddan geri kalmak için izin isteyen münafıklara izin vermesine karşılık kendisine yumuşak bir dille uyarı yaparak şöyle buyurdu:

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا
وَتَعْلَمَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ وَاللّٰهُ
عَل۪يمٌ بِالْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ ف۪ي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

43. ***Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?***

44. ***Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir.***

---

[400] Buhârî, Ahkâm, 43; Müslim, İmâre, 41; Nesâî, Biât, 1-5.

45. *Senden sadece Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüphe içinde olup kuşku içinde bocalayanlar izin isterler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], yumuşak bir hitapla şöyle buyuruyor:

"Allah seni affetti; fakat onlara niçin izin verdin?" Savaştan geri kalmak için izin isteyen münafıklara izin vermekte niçin acele ettin? *"Onlardan istediklerine izin ver"* (Nûr 24/62) sözümüzdeki genel izinle yetindin. Şüphesiz, havas tabakasından olan mukarrebîn derecesine ulaşmış kimseler, genel izinle yetinmezler, onlar özel izne kadar bekler. Hz. Yunus [aleyhisselâm] bu sebeple uyarılmıştır (Enbiyâ 21/87-88; Sâffât 37/139-148).

Âyetin manası şudur: Resûlüm, onlar senden bir sürü yalan mazeretlerle izin istediklerinde onlara geride kalmaları için neden izin verdin?

"Sana, özürlerinde *sadık olanlar belli oluncaya* ve özründe yalancı olanları bilinceye *kadar bekleseydin ya!"*

İbn Atıyye demiştir ki: "Senden izin isteme konusunda sadık olanlar belli oluncaya kadar" âyetinde şu denmek isteniyor: Eğer sen onlara izin vermeseydin, onlar muhakkak seninle savaşa çıkarlardı. "İzin isteme konusunda yalancıları bilinceye kadar" âyetinde de şu denmek isteniyor: "Onlar senden izin istiyorlar ve sana her ne dersen onu yapacaklarını açıklıyorlar. Aslında onlar yalancıdırlar; sen onlara izin versen de vermesen de sana isyan etme azmindedirler." [401]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Münafıklar, 'Ondan, savaşa gitmemek için izin isteyin; eğer izin verirse gitmeyiz; izin vermezse yine yerimizde kalırız, savaşa katılmayız' diyorlardı. Bu durumda sadık olanlarla yalancı olanları ortaya çıkaracak şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlara izin vermemesidir. O zaman, âsi münafıklar geride kalır, itaatkâr sadık müminler savaşa çıkardı."[402]

---

[401] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/38-39.

[402] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/339 (Beyrut 1995).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla savaşma hususunda senden izin istemezler."* Yani, cihad etmemeleri konusunda senden izin almaları müminlerin âdeti değildir, bilakis hâlis müminler, cihaddan geri kalmak için izin almak şöyle dursun, bu konuda izin verilmesini beklemeden derhal cihada koşarlar. *"Allah takva sahiplerini çok iyi bilir."* Onlara takvalarının karşılığını verir ve kendisine yaklaştırır. Bu, onların takvalarına bir şahitlik ve onlara takvalarının sevabının kendileri için bir sermaye olarak hazırlandığına dair bir müjdedir.

Devamındaki âyette ise şöyle buyruluyor: "Cihaddan geri kalma konusunda *senden ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimseler izin ister."* Burada Allah'a ve ahirete iman özellikle zikredildi. Bunda şuna bir işaret vardır: İnsanı cihada sevkeden Allah'a ve ahirete imandır; cihaddan geri bırakan da Allah'a ve ahirete imanın olmayışıdır.

"Onların kalpleri tereddüt içindedir; yani iman ve dirilme konusunda şüphe içindedir. *Onlar bu şüphe içinde bocalayıp dururlar,* şaşkınlık içinde dolaşıp dururlar."

Bu âyet, Abdullah b. Übey, Ced b. Kays ve onların gibi münafıklar hakkında inmiştir.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden ârifibillâh mürşidlerin, kendilerinden en büyük cihad olan nefisle mücâheden geri kalmak için izin isteyen müridine izin vermeleri, ona şefkat ve merhamet gösterip nefis ve hevâsıyla baş başa kalmasına, ihtiyacı olmayan dünya malı biriktermesine ruhsat çıkarmaları uygun değildir; çünkü bu konuda terbiye şeyhlerinin şefkat göstermesi uygun değildir.

Ârifler şöyle demiştir: "Terbiye şeyhinin, terbiyesine aldığı müridine (haddinden fazla) şefkat gösterip yumuşak olması uygun değildir." Onun için uygun ve gerekli olan, müridlerine, onların nefislerini öldürecek ve ruhlarını diriltecek şeyleri emretmeleridir. Sonunda ölüm de olsa mürşidin yapacağı iş budur.

Yine ârifler şöyle demişlerdir: "Bir şeyhin, müridini ikaz ederek onu nefsini, malını ve itibarını yok edecek şeylere yöneltmesi, müridini sevdiği ve kendisine samimi olarak muamele ettiğini gösterir. Bir şeyh müridine, nefsinin hoşuna giden işlerde ruhsat verdiğinde ve ona nefsiyle baş başa kalmasını emrettiğinde, ona karşı samimi davranmamış olur."

Müride, dünyadan tamamen el etek çekip Hakk'a yönelme konusunda izin vermeye yahut vermemeye gelince, eğer mürşid, müridini, sağlam ve samimi azminden dolayı buna ehil görüyorsa kendisine böyle yapmasını emretmesi gerekir. Müriddeki birtakım engellerden dolayı onu buna ehil görmüyorsa onu engeller; Allah'ın O'na ne yapacağına bakar.

Bir adam, zamanın irşad kutbu İbn Meşîş hazretlerine gelerek, "Efendim, nefsimle mücâhedeye biraz ara vermek için sizden izin istiyorum" dedi, Hazret, adama şu âyetleri okuyarak cevap verdi:

"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir. Senden sadece Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüphe içinde olup kuşku içinde bocalayanlar izin isterler" (Tevbe 9/44-45).

Cihaddan Geri Kalmanın Sebebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, onların cihaddan geri kalış sebebinin cihada karşı iradesizlik ve isteksizlik olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ
وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا
خَبَالاً وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ
وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾ لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا
لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

46. ***Eğer onlar** (savaşa)* ***çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların yerlerinden hareket etmelerini istemedi ve onları bulundukları yerde alıkoydu. Onlara, "Oturanlarla*** *(savaştan geri kalan kadın, çocuk ve özürlülerle)* ***beraber oturun!" denildi.***

47. ***Eğer onlar aranıza katılıp savaşa çıkmış olsalardı, aranızda bozgunculuğu artırmaktan başka bir işe yaramazlardı ve muhakkak fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara kulak verenler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.***

48. ***Gerçekten onlar, daha önce de fitne çıkarmak istediler ve sana karşı türlü işler çevirdiler. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri (dini) yayıldı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer münafıklar,* sizinle birlikte savaşa *çıkmak isteselerdi* ve bu konuda kesin bir niyetleri olsaydı, *elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı;* vakti gelmeden önce ona hazırlanırlardı. Onlar bunu yapmadılar; *fakat* yerlerinde oturup kaldılar. Çünkü *Allah onların yerlerinden hareket etmelerini,* cihada çıkmaları için harekete geçmelerini *istemedi ve onları bulundukları yerde alıkoydu.* Onları, tembellik ve korku ile azimlerini kırıp oldukları yere hapsetti. *Onlara,* 'Savaşa çıkamayıp *oturan* kadın, çocuk ve özürlü *kimselerle birlikte oturun!*' denildi."

Bu onlar için bir yerme ve kınamadır. Bu sözü söyleyen hakikatte Allah Teâlâ'dır. Cenâb-ı Hakk'ın söylemesi, onların oturup kalmalarına hükmetmesindir. Âyette, Allah'a karşı edebi korumak için söz, "denildi" şeklinde meçhul sîgasıyla söylenmiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın onların kalbine savaşa karşı nefret koymasını temsil yoluyla ifade etmektedir. Yahut bu ifade, şeytanın, onlara savaşa çıkmayıp geride oturma konusunda verdiği vesvesedir. Veyahut bu söz, bazı münafıkların diğerlerine söylediğini nakletmektedir. Bir diğer izaha göre bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlara verdiği izni ifade etmektedir."[403]

---

[403] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/407.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar aranıza katılıp savaşa çıkmış olsalardı, aranızda bozgunculuğu artırmaktan başka bir işe yaramazlardı."* Yani eğer bu oturup geride kalanlar, sizinle birlikte savaşta bulunsalardı, ortaya attıkları fitnenin yanında sadece fesat ve şerri artırırlardı.

"Ve muhakkak fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı." Laf taşıma, ara bozma, hezimete sebep olacak konuşmalar yapma gibi şeylerle aranızda fitne çıkarmaya çalışırlar, cihad yerine bunun derdine düşerlerdi. Böylece kalpleriniz karışır, fikirleriniz bozulur, zafer rüzgârınız gider, kuvvetiniz kırılırdı.

"Bir de içinizde, onlara kulak verenler vardır." Bunlar onların sözlerini kabul ederler. Bunu onlara karşı besledikleri güzel zan sebebiyle yapanlar olduğu gibi, onların hesabına nifak için yapanlar da vardır. Onların sözünü kabul etmekle kalplerde karışıklık meydana gelir.

Yahut sizden onların söylediklerine kulak verip onu diğerlerine nakledenler vardır. *"Allah zalimleri gayet iyi bilir."* Cenâb-ı Hak onların içlerinde sakladıkları fikirleri ve onların yaptıkları şeyleri çok iyi bilir; yaptıklarının karşılığını kendilerine verir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten onlar, daha önce de fitne çıkarmak istediler;* senin işinin bozulmasını ve ashabının dağılmasını istediler. Bunu daha önce de yaptılar. Uhud Savaşı'nda, müminleri bölüp zayıf düşürmek için senden ayrılıp gittiler. *"Ve sana karşı türlü işler çevirdiler."* Bunu her yönden denediler; türlü hilelere başvurdular, senin işini iptal etmek için fikirleri haktan çevirdiler, fakat Allah Teâlâ onların çalışmasını boşa çıkardı.

"Nihayet hak geldi ve Allah'ın emri ortaya *çıktı,* din yayılıp yüceldi; *onlar istemediği halde,* onların bütün inat ve engellemelerine rağmen hak galip geldi."

Bu âyette, onların cihaddan geri kalmasına karşılık Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere bir teselli vardır. Âyet ayrıca, Allah'ın onları niçin geride bıraktığını, müminlere katılıp savaşa çıkmalarını istemediğini açıklamaktadır. Yine bu âyette, münafıkların perdeleri yırtılmış, sırları ortaya çıkarılmış ve özürlerinin geçersiz olduğu belirtilmiştir. Açıklamalar için Beyzâvî tefsirine bakınız.[404]

46-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar üç kısımdır:

1. Allah Teâlâ insanların bir kısmını nefislerinin ve dünyevî zevklerinin hizmetine vermiştir. Bu, ilâhî adaletle böyle olmuştur.

2. Cenâb-ı Hak bir kısım insanı, tarafından bir ihsanla, kendi hizmetinde (ibadet ve taat içinde) bulundurmuştur.

3. Bir kısım insanı da rahmet ve ihsanı ile mahbuplarına (yüce sevgililerine) yönelmeye tahsis etmiştir.

Birinci grup, pek çok meşguliyet ve bağlarla sarılmış ve oldukları yere çakılıp kalmıştır. Eğer onlar bu maddi engellerden kurtulmak isteselerdi, yüklerini hafifleterek ve zühdle (kalplerini eşyadan çekip Allah'a vererek) onun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Cenâb-ı Hak onların bu halden çıkmalarını istemedi ve onları oldukları yerde tuttu. Onlara, "(Maddenin başında) oturanlarla birlikte oturun kalın!" dendi. Allah Teâlâ onları, hikmet (madde) âleminin düzeni için ayakta tuttu.

Hizmet ehline (sırf ibadet ve taatle uğraşanlara) gelince, Allah onları, gerçek, safi marifetine ehil ve hazır görmedi, onları hizmetiyle meşgul etti. Eğer onlar bu zâhir hizmet hapsinden marifet fezasına çıkmak isteselerdi, marifet ehli kâmil bir mürşidin sohbetine katılarak (terbiyesine girerek) bunun için bir hazırlık yaparlardı.

Bütün varlıkları ile Allah'ın muhabbetine ve marifetine yönelen âriflere gelince, yüce Allah onları zatından başka bir şeyle meşgul etmedi, onları başkasıyla olmaya terketmedi, bilakis kendilerini muhabbetine tahsis etti; onlara ilâhî taksimindeki şu müjdeyi gerçekleştirdi:

"Allah rahmetini dilediğine tahsis eder; Allah büyük lutuf sahibidir" (Âl-i İmrân 3/74).

---

[404] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/407.

Altta bulunan her bir grup, sahip olduğu halle kendisinden üstteki gruba katılacak olsa (üst makama hazır ve ehil olmadığı için) onu bozar, kendisine fitne olur ve ancak zararını artırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Fitneye Düşenlerin Hali

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), insanları Tebük Savaşı'na katılmaya davet ettiği zaman, münafıkların öncülerinden Ced b. Kays, "Bana savaşa katılmayıp geride kalmam için izin ver; güzel Rum kadınlarını göstererek beni fitneye düşürme, ben kadınlara karşı sabırsız bir adamım!" dedi. Allah Teâlâ onun hakkında şu âyeti indirdi.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ
لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾ إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكَ
مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾

49. ***Onlardan bazısı, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilin ki onlar zâten fitneye düşmüştür. Şüphesiz cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatır.***

50. ***Eğer sana bir iyilik erişirse bu onları üzer. Şayet başına bir musibet gelirse, "İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız!" derler ve sevinerek dönüp giderler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlardan bazısı, '*Bana,* savaşa çıkmayıp geride kalmam için *izin ver, beni fitneye düşürme*' der." Yani, bana izin vermeyerek isyan ve muhalefete zorlayıp fitneye düşürme. Onların bu ifadesinde, kendilerine izin verilse de verilmese de her durumda muhalefet edeceklerine işaret edilmektedir.

Bir diğer mana: Malımı ve çocuklarımı zayi ederek beni fitneye düşürme; çünkü ben savaşa çıkacak olursam, benim yerime onlara bakacak kimse yoktur.

Bir diğer mana: Beni savaşa çıkarıp Rum kadınlarının fitnesine düşürme! Nitekim münafıklardan Ced b. Kays,

"Ensar bilir ki ben, kadınlara çok düşkün biriyim; Benî Asfar'ın (Rumlar'ın) kadınlarıyla beni fitneye düşürme, ben sana malımla yardım edeyim, beni bırak!" demişti.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bilin ki onlar zaten fitneye düşmüştür."* Onların içine düştükleri hal, fitnenin tâ kendisidir. O içine düştükleri inkâr ve nifak fitnesidir; yoksa kaçındıkları savaş değildir. *"Şüphesiz cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatır."* Kıyamet günü cehennem onları her yandan sarar. Yahut cehennem onları şimdi çepeçevre sarmıştır. Şüphesiz ateşe sebep olacak şeylerin onları sarması, ateşe bizzat düşmek gibidir. Bunun en büyük sebebi, sana buğzetmeleri ve senin başına felaketlerin gelmesini beklemeleridir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer sana,* zafer ve bazı savaşlarda elde ettiğin ganimetler gibi *bir iyilik erişirse bu* durum, aşırı haset ve kızgınlıklarından dolayı *onları üzer. Ve şayet,* bazı anlarda mesela Uhud'da olduğu gibi, dişinin kırılması, yaralanması ve sıkıntıya düşmesi gibi *başına bir musibet gelirse, 'İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız!' derler.* Yani savaşa katılmayıp geride kalmalarından dolayı sevinip övünürler, bu konudaki görüşlerini beğenirler; konuştukları kimselerden ve bulundukları ortamdan yahut Allah Resûlü'nün yanından *sevinerek ayrılıp giderler."* Cihaddan geri kaldıklarına sevinirler.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı müridler, yakînlerinin zayıflığından dolayı, şeyhlerinden iş ve malla meşgul olmak için izin ister ve şeyhine, "Dünya malından ve işinden el çektirerek beni fitneye düşürme, ben buna güç yetiremem!" der; maddi sebeplerin ve meşguliyetlerin fitnesinde kalmaya razı olur. Eğer, buna bir de tecrîd ehline (dünyadan el etek çekip Mevlâ'ya yönelmiş kimselere) karşı inkârı eklerse hepten zarar eder. Şöyle ki tecrîd ehlinden ve insanların içinde bulunduğu dünya bağlarından tamamen uzaklaşmış kimselerden birinin, bir sıkıntıya düştüğünü ve işlerinin bozulduğunu gördüğünde sevinir; onların ilâhî bir yardıma ve izzete ulaştığını görünce içi daralır. Bu kimsede nifaktan bir huy vardır. Ondan Allah'a sığınınız.

Başımıza Sadece Takdir Edilen Gelir!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıklara cevap vererek şöyle buyurdu:

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى
الْحُسْنَيَيْنِۜ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ
مِنْ عِنْدِه۪ٓ اَوْ بِاَيْد۪ينَاۘ فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

51. *De ki: "Başımıza sadece Allah'ın bizim için yazdığı şey gelir. O bizim Mevlâmız'dır. O halde müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar."*

52. *De ki: "Siz bizim için ancak iki iyilikten birini (zafer veya şehidliği) bekliyorsunuz. Biz de Allah'ın, ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Artık bekleyedurun; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed onlara de ki: 'İyilik veya musibetten *başımıza ancak Allah'ın bizim için* levh-i mahfûzda *yazdığı şey gelir."* O, sizin muvafakatiniz veya muhalefetinizle değişmez. *O bizim Mevlâmız'dır.* İşlerimizi üstlenen ve bize yardım edendir. *"O halde müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar."* Yani müminler, Allah'ın tedbirine razı olarak bütün işlerini O'na havale etsinler. Şüphesiz imanın gereği sadece Allah'a güvenip dayanmaktır, çünkü, hakikatte O'ndan başka iş yapan yoktur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: Onlara de ki: *"Siz bizim için ancak iki iyilikten birini bekliyorsunuz.* Yani iki sonuçtan birini bekliyorsunuz ki her ikisi de güzeldir. Bunlar, zafer veya şehidliktir. *Biz de, sizin için* iki kötü âkıbeti bekliyoruz ki bunlar; *Allah'ın, ya kendi katından* (gökten bir azap indirerek) *veya bizim elimizle size bir azap vermesidir.* Bizim elimizle verilecek azap, küfrünüzden dolayı öldürülmenizdir. *Artık* bizim başımıza gelecek âkıbeti *bekleyedurun; şüphesiz biz de sizinle beraber* sizin başınıza gelecek âkıbeti *beklemekteyiz."*

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Üç şey vardır ki kulu yorgunluktan kurtarıp rahata erdirir; kalbi bütün varlıkların sahibi yüce Mevlâ ile sükûna erdirir, kuldan işleri tedbir ve tercihin sıkıntısını giderir, kalbi karıştıran şeylerin ve Allah dışındaki varlıkların zulmetini yok eder.

Birincisi, her şeyin Cenâb-ı Hak tarafından ezelde takdir edilip hükme bağlandığını yakînen bilmektir. Kul bu bilgiye sahip olunca şunu yakînen bilir: Onun için takdir edilmeyen şeyler başına gelmez; takdir edilen şeyler ise muhakkak başına gelir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"De ki: Başımıza sadece Allah'ın bizim için yazdığı şey gelir" (Tevbe 9/51).

"Eğer Allah sana bir zarar ve sıkıntı dokundurursa onu O'ndan başka giderecek kimse yoktur" (Yunus 10/107).

Şairin şu sözünü düşün:

"Senin için takdir edilmeyen bir şey, asla hileyle (kendi çare ve tedbirinle) ele geçmez; olması takdir edilen şey ise muhakkak olacaktır. Bir de olacak şey, takdir edilen vaktinde gerçekleşir; işin hakikatini bilmeyen cahil ise (olmayacak işlerin peşinde boşuna) yorulur ve mahzun olur."

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yedi âyet vardır ki kim olanları okursa veya yazıp üzerinde taşırsa, yer ile gök birbirine kapansa, Allah, ona içinde bulunduğu sıkıntıdan bir kurtuluş yolu açar. Bunlar şu âyetlerdir:

1. *"De ki: Başımıza sadece Allah'ın bizim için yazdığı şey gelir"* (Tevbe 9/51).

2. *"Eğer Allah sana bir zarar ve sıkıntı dokundurursa onu O'ndan başka giderecek kimse yoktur"* (Yunus 10/107).

3. *"Yeryüzünde hareket halinde olan bütün canlıların rızkını vermek Allah'a aittir"* (Hûd 11/6).

4. *"Ben, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a güvenip dayandım. Ne kadar canlı varsa hepsinin alnından tutan (onlara hayat verip ayakta tutan ve çekip çeviren) ancak O'dur"* (Hûd 11/56).

5. *"Nice canlılar vardır ki rızkını kendisi taşımaz. Onu da sizi de Allah rızıklandırır. O, her şeyi işiten ve bilendir"* (Ankebût 26/60).

6. *"Allah'ın insanlara açtığı rahmeti engelleyecek hiç kimse yoktur; O'nun vermediğini de verecek kimse yoktur. O azîzdir (her hükmünü yerine getirendir), hakîmdir (her işinde hikmet sahibidir)"* (Fâtır 35/2).

7. *"Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, elbette, 'Allah' derler. De ki: Bana haber verin: Eğer Allah bana bir zarar verecek olsa Allah'tan başka şu taptıklarınız O'nun zararını giderebilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet vermeyi dilese onlar O'nun rahmetini engelleyebilirler mi? De ki: Allah bana yeter. Tevekkül edecekler ancak Allah'a güvenip dayanırlar"* (Zümer 39/38).

Allah kendisinden razı olsun, Hz. Ali [radıyallahu anh], âyetlerin lafızlarına değil manasına işaret etmiştir; çünkü bütün âyetler, kulu, Cenâb-ı Hakk'ın ezeldeki takdirine bakmaya ve her işinde tek ve kahhâr olan Mevlâ'ya güvenip dayanmaya sevketmektedir.

İkincisi, kulun Allah Teâlâ'nın şefkat ve rahmetini, O'nun kendisi hakkında her yaptığı şeyin en güzel olduğunu yakînen bilmesidir. Kula takdir edilen şey, cemal sıfatının tecellisi olan bir güzellik ise kula şükür gerekir. Eğer başına gelen iş, celal sıfatının tecellisi olan bir musibet ise ona karşı sabır gereklidir. Kul şunu da yakînen bilmelidir ki başına gelen her işte, onu Allah'a yaklaştıran, manevi kirlerden temizleyen, kendisiyle yüce sevgilisi Allah Teâlâ arasındaki mesafeyi kaldıran bir şey vardır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Vakitlerinin en hayırlısı, içinde (Allah'a karşı) fakirliğini müşahede ettiğin ve kendine zillet yaşattığın vakittir."[405]

"Eğer sana bolca hibe ve ihsan edilmesini istersen, kendi nefsinde gerçek fakirliği elde et; Allah'a muhtaç olduğunu yakînen bil ve bunu gerçek manada ortaya koy."[406]

"İhtiyaç hâli, müridlerin bayramıdır (onlar o hal içinde, âcizliklerini görüp bütün varlıkları ile Allah'a yönelerek manen bayram ederler)."[407]

Hikem sahibi, bu manada daha çok şey söylemiştir.

Üçüncüsü, hâlis tevhidi elde etmektir. Kul, gerçek fâilin Cenâb-ı Hak olduğunu, O'ndan başka gerçek fiil sahibi olmadığını yakînen bildiği zaman, nasıl cereyan ederse etsin, yüce sevgilisinin fiiline razı olur. Allah kendisinden razı olsun, İbnü'l-Fârız bu konuda der ki:

"Dostlarım! Zaman size iyilik de etse kötülük de etse siz istediğiniz gibi olun. Ben böyleyim."

Kasîde-i Ayniyye sahibi Seyyid Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] şöyle demiştir:

"Bana hastalık veren sen olduktan sonra, elemler bana lezzet verir. Eğer bana bir ihsanda bulunursan, bu, benim için bir lutuftur. Ey Rabbim, benim hakkımda istediğin hükmü ver; şüphesiz ben, muhabbet sultanına çok muhtaç bir fakirim ve O'nun her emrine uyarım."[408]

---

[405] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 207-208 (Beyrut 2005).

[406] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 331.

[407] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 329.

[408] Mana *Kasîde-i Ayniyye*'nin asıl metnine göre verildi. Tefsirin alıntısı biraz değişiktir. Kaside için bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr*, Beyrut 2005, s. 153; a.mlf., *Fütûhu'l-Gayb*, Beyrut 2006, s. 133.

Kul bu üç şeyi güzelce tefekkür ederse onun huzur ve sevinci devamlı olur, acı tatlı bütün halleri ve işleri kendisine kolay gelir.

"Onlara de ki: Siz bizim hakkımızda ancak iki iyilikten birini bekliyorsunuz" âyeti hakkında tasavvufî bir açıklama olarak deriz ki: Bir mürşide intisap edenler, manevi terbiye yolunu inkâr edenlere bunun benzerini söyleyerek derler ki:

"Siz bizim için ancak iki iyilikten birini bekliyorsunuz. Bu, ya İslâm'ı tam olarak yaşarken hüsnü hatime ile ölmemizdir; bilindiği gibi insan yaşadığı hal üzere ölür. Ya da her şeyi bilen her şeyin sahibi yüce Allah'ı kemal noktasında tanıma nimetini elde etmemizdir. Biz de sizin için iki şey bekliyoruz: Biri, velilere yaptığınız eziyetten dolayı Allah katından size bir ceza verilmesi; diğeri ise bize izin verdiğinde yapacağımız dua ile düşeceğiniz durumdur." Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların Yaptığı Hayrın Kabul Edilmeyiş Sebebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların yaptığı amellerin ve verdiği sadakaların kabul edilmeyiş sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ
﴿٥٣﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ
وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾

53. ***De ki: "İster isteyerek verin ister istemeyerek, sizden asla kabul edilmeyecektir; çünkü siz fâsık bir topluluksunuz."***

54. ***Onların yaptıkları infakın kabul edilmeyişinin tek sebebi, onların Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleridir. Bir de onlar, namaza ancak üşenerek gelirler ve istemeyerek infak ederler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Münafıkların yaptıklarını infakın* ve yaptıkları iyi işlerin *kabul edilmeyişinin tek sebebi, onların, Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleridir.*"

Bir diğer mana: Allah Teâlâ'nın onların yaptığı infakı kabul etmeyişinin tek sebebi, onların Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmeleridir. Bir de onların namaza üşenerek gelmeleri, namazı ağırdan almalarıdır. Bir diğer sebep ise istemeyerek infak etmeleridir. Yani onlar ancak, mallarını istemeyerek verirler; çünkü onlar yaptıkları infaktan bir sevap ummazlar, infak etmemekten dolayı da bir ceza görmekten korkmazlar. Onlar, bunu gösteriş ve nifak için yaparlar.

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ sadece ihlâs sahiplerinin yaptığı iyi işleri kabul eder. Bu ihlâs, ya avamın ihlâsıdır ki bu, sevap almak için ve azaptan korktuğu için amel etmektir. Ya da havassın (seçkin velilerin) ihlâsıdır. Bu, kulluğu ortaya koymak ve Cenâb-ı Hakk'ı rab olarak yüceltmek için salih amel yapmaktır.

İhlâsın bir alameti, ameli yaparken veya amelden önce, kulda bir dinçlik (hoşluk, sevinç) ve hafifliğin bulunması, ameli yaptıktan sonra ise onu unutmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Zâhirî Hallerine Aldanmayın!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, münafıkların zâhirî hallerine aldanmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

55. ***Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin; çünkü Allah bunlarla, sadece dünya hayatında onlara azap etmeyi ve onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey münafıkların haline nazar eden kimse! *Sakın onların mallarının ve çocuklarının çokluğu seni imrendirmesin*. Aslında bu, onlar için bir istidraç (farkında olmadan azaba düşürme) ve vebaldir. *Allah bunlarla, sadece dünya hayatında onlara azap etmeyi istiyor.*"

Bu azap, onların mal biriktirirken karşılaştıkları sıkıntılar ve onu korumak için çektikleri yorgunluklardır. Ayrıca, çocuklarında gördükleri hastalıklar ve musibetler de ayrı bir azap sebebidir.

O münafıkların dünyada malları yüzünden çektikleri bir azap da mallarının zekâtını vermekle yükümlü tutulmalarıdır. Onlara bunun bir azap olması, onu istemeyerek vermeleri ve verdikleri zekâtın yerini Allah'ın rahmetiyle dolduracağını ummamalarıdır.

"*Allah ayrıca onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.*" Onlar dünya hayatı çok kısa olduğu için, bu mallarından tam olarak zevk alamayacaklar, imanları da olmadığı için mallarından verdiklerine karşılık bir sevap bulamayacaklar.

Âyetin metninde geçen "ez-zühûk" ifadesi, "zorluk içinde çıkmak" anlamındadır. Münafık ve kâfirlerin ruhları zorluk içinde çıkacağı için, bu ifade kullanılmıştır. O durumdan Allah'a sığınırız.

55. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ahireti isteyen kişiye, kendisi için bir aldanma sebebi olan dünyadan hiçbir şeyi güzel görmemesi gerekir. Onun için uygun olan, dünya malına ve dünya ehli kimselere biraz buğzederek ve onları gözünde küçülterek bakmasıdır; tâ ki himmeti ebediyet yurdu olan ahirete çevrilsin. Hak Teâlâ'yı isteyenin ise, O'nun yaptığı hiçbir şeyi hor görmemesi ve O'nun tecellilerinden hiçbir şeyi küçük görmemesi gerekir. Çünkü bu varlık âleminde olan her şey, yüce ve ulu Allah'ın tecellilerinden ibarettir. Varlıklar, Allah Teâlâ'nın ya el-Hakîm isminin tecellisini yansıtır ya da el-Kadîr ismine aynalık yapar. Ârif, hikmetin ve kudretin tecellisi olan her şeyin hakkını verir; her bir tecellinin boyasıyla boyanır (onlardaki marifete ulaşır, hikmeti okur, feyzi alır, edeple edeplenir). Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların Sıfatı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların nifak özelliğini dile getirerek şöyle buyurdu:

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْۜ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

56. *(O münafıklar)* ***Sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değillerdir, bilakis onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur.***

57. ***Eğer sığınacak bir yer yahut*** *(barınabilecekleri)* ***mağaralar veya*** *(içine girip korunabilecekleri)* ***bir delik bulsalardı, kesinlikle koşarak oraya giderlerdi.***

Tefsir

Hak Teâlâ buyuruyor ki: "*O münafıklar,* size, *sizden* yani müslümanlardan *olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar,* kalpleriyle inkâr ettikleri için *sizden değillerdir, bilakis onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur.*" Sizden korkarlar, sizin müşriklere yaptığınızı onlara da yapacağınızdan çekinirler ve kendilerini saklamak için korkudan müslüman olduklarını söylerler.

"*Eğer onlar sığınacakları bir kale yahut* barınabilecekleri *mağaralar veya* içine girip korunabilecekleri *bir delik* yahut taştan oyulmuş bir tünel bulsalardı, *kesinlikle koşarak oraya giderlerdi."* Yani oraya öyle hızlı koşarlardı ki onları hiçbir şey geri çeviremezdi; inatçı azgın at gibi, burunları doğrultusuna giderlerdi.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazan sûfîlerin arasına onlardan olmayan biri karışır; görünüşte onlara uymuş gibi görünür, içinde nifakını (sûfîleri inkârı) gizler. Bu durumda, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] münafıklara hayatlarında yumuşak davranıp ihsanda bulunduğu gibi, mürşidin de o kimsenin halini gizleyip ona yumuşak davranması uygundur. Herkesin iç âlemini Allah bilir ve kalbin gizlediklerinden O hesaba çeker. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, münafıkların çirkin işlerini anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِۚ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا
مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا
حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُۙ اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

58. ***Onlardan bazıları sadakaların (paylaştırılması) konusunda seni ayıplayıp çekiştirirler. Şayet sadakalardan onlara verilirse razı olurlar, ondan bir şey verilmezse hemen kızarlar.***

59. ***Eğer onlar Allah ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine razı olup, "Allah bize yeter, yakında Allah bize lutfundan verecek, resûlü de. Biz yalnız Allah'a rağbet edenleriz" deselerdi, elbette bu kendileri için daha hayırlı olurdu.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"O münafıklardan bazıları sadakaların* paylaştırılması *konusunda seni ayıplayıp çekiştirirler. Şayet sadakalardan onlara verilirse razı olurlar* ve sevinirler; *ondan bir şey verilmezse hemen kızarlar."*

Bu âyet, münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl hakkında inmiştir. O, "Şu arkadaşınıza (Hz. Peygamber'e) baksanıza; sizin sadakalarınızı koyun çobanlarına dağıtıyor, bir de adalet yaptığını düşünüyor" demişti.

Diğer bir rivayete göre âyet, Hâricîler'in başı Zülhuveysıra hakkında inmiştir. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetleri bölüştürürken, Mekkeliler'in gönlünü hoş tutmak için onlara daha fazla veriyordu. Zülhuveysıra,

"Yâ Resûlallah! Adaleti gözet" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hay yazık sana; eğer ben de adaleti gözetmezsem kim adaletli davranır?" diye cevap verdi.[409]

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurdu: *"Eğer onlar Allah ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine razı olsalardı ..."* Yani, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ganimetten verdiğine razı olsalardı ... Burada Allah'ın zikredilmesi, tâzim içindir. Bunda ayrıca şuna dikkat çekilmektedir: Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı işler, Allah'ın emri ve vahyi ile gerçekleşmektedir. Bu durumda o işi sanki Allah yapmış olmaktadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar, 'Allah bize yeter,* O'nun ihsanı bize kâfidir; *yakında Allah bize lutfundan* sadaka veya başka ganimetten verecek, O, bize gelenden daha fazlasını *verir, resûlü de. Biz,* lutfu ve ihsanıyla bizi zengin etmesi hususunda *yalnız Allah'a rağbet edenleriz'* deselerdi, eğer bu şekilde yapsalardı *bu, onlar için,* kendilerine ilâhî gazap ve azabı gerektiren itirazlarından *daha hayırlı olurdu."*

---

[409] Buhârî, Menâkıb, 25, Edeb, 95; Müslim, Zekât, 142, 148; Ahmed, *Müsned*, 3/56, 65.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir mümin için, bir şey verilmesi ve verilmemesi, kaybetmek ve bulmak, fakirlik ve zenginlik, izzet ve zillet eşit olmadıkça o kâmil olamaz. Eğer mümin, kendisine bir nimet verilince ve istediğini bulunca seviniyor, bir şey verilmeyince ve elindekini kaybedince kızıyorsa onunla münafıklar arasında ahlâk olarak bir fark yoktur, ancak müminin iman yönünden bir farkı vardır. Şayet mümin, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiğine razı olsa, O'nun, halini bilmesiyle yetinse, O'nun daha fazla ihsanlarına rağbet etse, bu kendisi için daha hayırlı ve daha selâmetli olurdu. En doğrusunu bilen ve en güzel hüküm veren Allah Teâlâ'dır.

Zekâtın Verileceği Yerler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hak sahibi olmayanların beklentisini kesmek için, farz olan zekâtın verileceği yerleri açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ
اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

60. ***Sadakalar** (zekâtlar)* ***sadece şunlar içindir: Fakirler, yoksullar, zekât toplama işinde görevlendirilen memurlar, gönülleri** (İslâm'a)* ***ısındırılacak olanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar, yolda kalmışlar. Bu, Allah tarafından farz kılınmış bir hükümdür. Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sadakalar* yani farz olan zekâtlar *sadece şu sekiz sınıf içindir: ...*"

Bu ifade bize şu görüşü tercih ettiriyor: Münafıkların Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] tenkit etmesi, ganimetler hakkında değil, zekâtlar konusundadır.

Zekâtların bu sekiz sınıfa verileceği hususunda bütün âlimler ittifak ettikleri halde, onun hepsine birden verilip verilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

İmam Mâlik [rahmetullahi aleyh] der ki: "Bu iş imama (devlet reisine) aittir. İmam isterse, zekâtı bu sekiz sınıfın hepsine birden dağıtır, isterse içlerinden sadece bir kısmına verir. Zekâtı dağıtmayı imam üstlenmemişse mal sahibi zekâtını vermede serbesttir; istediği sınıfa verebilir."

Ebû Hanîfe [rahmetullahi aleyh] ile İmam Ahmed de [rahmetullahi aleyh] bu görüştedir. Bazı Şâfiî âlimleri de bu şekilde fetva vermişlerdir. Ancak İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Zekât, eğer mevcut iseler bu sınıfların hepsine eşit olarak paylaştırılır."

Zekâtın verileceği yerler:

1. **Fakirler.** Fakir, kendisine ait maddi hiçbir şeyi olmayan kimsedir.

2. **Miskin yani yoksullar.** Yoksul, elinde az da olsa maddi bir şeyi olan fakat malı kendisine yetmeyen kimsedir. Buna göre fakir, miskinden daha muhtaç kimsedir. Şu âyet buna delildir:

"Gemiye gelince, o miskinlere (yoksul kimselere) aitti" (Kehf 18/79). Onların elinde gemi olduğu halde, kendilerine miskin denmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] de Allah'tan meskenet halini (yani az mala sahip olmayı) istemiştir.

Bunun aksi de söylenmiştir. Buna göre miskin, fakirden daha muhtaç biridir. Şu âyet de buna delildir:

"Yahut toprağa serilmiş (hiçbir şeyi olmayan) miskine yemek yedirmektir" (Beled 90/16).

Fakirle miskinin eşit durumda olduğunu söyleyenler de olmuştur.

3. **Zekât toplama işinde görevlendirilen memurlar**. Bunlar, zekât mallarını tahsil etmek ve toplamak için çalışan görevli kimselerdir. Zekâtı toplayan, yazan ve dağıtan kimseler de bu gruba girer. Bu kimselerin zekât malından hayvanlarına yiyecek vermesinde ve israfa gitmeden ondan misafirlerine ikramda bulunmasında bir sakınca yoktur.

4. **Gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlar**. İmam Mâlik, bunların, İslâm'a meyli olan kâfirler olduğunu, onları İslâm'a teşvik ve rağbet ettirmek için kendilerine zekât malından verileceğini söylemiştir.

Bu kimselerin, İslâm'a girmiş fakat niyet ve azimleri zayıf kimseler olduğu, kalplerinde İslâm'ı yerleştirmek için kendilerine zekât malından verileceğini söyleyenler de olmuştur. Bu tür kimseler her zaman olacağı için onlara ait hüküm halen geçerlidir.

Bir diğer görüşe göre bunlar, kendilerine mal verildiğinde İslâm'a girmeleri beklenen, kâfirler arasındaki eşraftan olan kimselerdir.

5. **Köleler**. Köleyi âzat etmek için zekât malından verilir. Köle satın alınır ve sonra âzat edilir.

6. **Borçlular**. Bunlar, üzerinde borç olan kimselerdir. Bu kimseye borcunu kapatması için zekâttan verilir. Bu kimsenin, bir günah ve fesat için borçlanmamış olması ve elinde, satıp borcunu kapatacağı bir malı bulunmaması şarttır.

7. **Allah yolunda olanlar**. Bunlar Allah yolunda cihad edenlerdir. Mücahid zengin de olsa kendisine zekâttan verilir. Zekâtla savaş aletleri alınır fakat sur (kale) ve gemi inşası yapılmaz.

8. **Yolda kalmışlar**. Yolcu, kendisini memleketine ulaştıracak mala muhtaç olan, beldesinde zengin de olsa malına ulaşamayan garip kimsedir. Yoksa fakir olan her yolcuya zekât verilir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O, Allah tarafından bu şekilde farz kılındı.*" Yani bu, Allah katında belirlenmiş bir hak olarak farz kılındı.

İbn Cüzey-i Gırnâtî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Burada şöyle bir soru sorulabilir: 'Âyetlerde özellikle münafıklardan bahsedilirken bu arada zekâtın verileceği yerler niçin zikredildi?' Bunun cevabı şudur:

Allah Teâlâ, münafıkların zekâttan beklentisini kesmek için zekâtın verileceği yerleri bu sınıflara tahsis etti. Bu âyet, *'Bazı münafıklar sadakalar hususunda seni çekiştirir ...'* âyetiyle mana olarak bağlantılıdır."[410]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir."* O, her şeyi en güzel şekilde yapar.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi nefhalar (feyizler) ve hibeler, sadece fakirler ve miskinler içindir. Onlar, mâsivadan (Allah'tan gayri varlıklardan) yana fakir olup Mevlâ'nın müşahedesiyle kalpleri sakin olan kimselerdir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Fakirlik halinin gelmesi, (Cenâb-ı Hakk'ı isteyen) müridlerin bayramıdır."

"Çok defa fakirlik hali içinde öyle manevi artış ve yükseliş halleri elde edersin ki onu namazda ve oruçta bulamazsın. İhtiyaç hali, manevi hibelerin bolca ihsan edildiği bir haldir. Eğer sana bolca manevi ihsanlarda bulunulmasın istiyorsan, nefsinde fakirlik ve ihtiyaç halini gerçekleştir. Şu âyetin işaretini iyi anla: *"Sadakalar sadece, fakirlere ve miskinlere aittir ..."* (Tevbe 9/60).[411]

Ebû İshak el-Herevî demiştir ki: "Fakr, günümüzdeki insanlar tarafından terkedilmiş bir sıfattır. Halbuki o, ârifin ulaştığı en lezzetli haldir. Çünkü bu hal, onu Allah'a ulaştırır, sürekli O'nun huzurunda bulundurur. Fakirlik, bütün makamları hükmen içine alır; zira o, bütün engelleri kesmek, bütün bağlardan sıyrılmak ve kalbin Allah ile meşgul olmasıdır."

Şöyle denilmiştir: "Sadık fakir, maddi hiçbir şeye sahip değildir; hiçbir şey de ona sahip değildir (kalbini meşgul etmez)."

Şiblî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Fakir, Allah'tan başka hiçbir şeyle zengin olmayan (huzur bulmayan) kimsedir."

---

[410] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/341.

[411] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 329-330.

Şeyh İbn Seb'în [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Gerçek fakir, kâinatın kendisini sarıp kuşatamadığı kimsedir."[412] Yani, onun fikri varlıklar dairesini aşıp âlemlerin Rabb'ine bağlandığı için, kendisini varlıklar bağlamaz ve kuşatamaz.

Kuşeyrî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Sûfîlere göre sadık fakir o kimsedir ki onu gök gölgelendirmez (ruhunu kuşatamaz), yer onu üzerinde taşımaz (gönlü Allah'a bağlıdır), hiçbir pay onu ele geçiremez (kalbini maddi şeylere vermez), hiçbir maddi şey onu meşgul etmez; o hep Allah ile beraber olarak Allah'a kulluk eder."

İmam Sühreverdî [kuddise sırruhû], *Avârif* adlı eserinde der ki: "Fakirlik (her şeyi ile Allah'a muhtaç olduğunu bilip eşyadan gönlü çekmek), tasavvufun temelidir; tasavvuf terbiyesi onunla kıvamını bulur. Tasavvufun bulunması, fakirlik halinin da bulunmasını gerektirir; çünkü fakirlik ve zühd halini de içine alan bir isimdir; o, ayrıca, sûfî için lazım olan başka halleri de içinde bulundurur. Sûfî, zaten fakir ve zâhiddir; bunların dışında, diğer yüce hallerin de sahibidir.

Sûfîlerden biri demiştir ki: 'Fakirliğin nihayeti, tasavvufun başlangıcıdır; çünkü tasavvuf, bütün güzel huyları elde etmek ve bütün kötü hallerden çıkıp kurtulmaktır. Fakat sûfîler, Cenâb-ı Hakk'a sadece fakirlik kapısından girileceğinde görüş birliği etmişlerdir. Kim fakirliği elde etmezse o, sûfîlerin işaret etmiş olduğu yüce hallerden hiçbir şey elde etmemiştir.'"[413]

Yine Ebû İshak el-Herevî demiştir ki: "Kim bütün şerefleri elde etmek isterse yedi şeyi yedi şeye tercih etsin. Gerçekten salihler bunları tercih etmişler ve hayrın zirvesine çıkmışlardır. Onlar, fakirliği zenginliğe, açlığı tokluğa, basitliği yüceliğe, zilleti izzete, tevazuyu kibre, hüznü sevince tercih ettiler."

---

[412] Şeyh İbn Seb'în'in asıl adı, Abdülhak b. İbrahim b. Muhammed'dir. Kendisi Endülüslü'dür. 669'da (1270) Mekke'de vefat etmiştir. Şeyh ve Kutbü'l-aktâb unvanları ile anılmaktadır. Çeşitli eserleri mevcuttur. Bu eserleri içinden bazı risâleleri bir kitapta toplanmıştır. Bu risâlelerden biri de fakirliği anlatan *er-Risâletu'l-Fakiriyye* isimli risâledir. bk. *Resâilü İbn Seb'în*, s. 53-72 (Beyrut 2007).

[413] Fakir ve sûfî hakkında geniş bilgi için bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 5 ve 60. bölümler; ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, İstanbul: Semerkand, 2005, s. 513-526.

Velilerden biri demiştir ki: "Sadık sûfî, kendisine zenginliğin gelerek fakirlikte bulduğu huzuru bozmasından korkar; aynen zengin bir kimsenin, kendisine fakirliğin gelip zenginlikle bulduğu tadı bozmasından korktuğu gibi."

Salihlerden biri demiştir ki: "Elimde bir miktar malım (gümüş param) vardı. Mekke'de Harem'de bir fakir gördüm. Günlerce olduğu yerde oturuyordu, bir şey yiyip içmiyordu. Üzerinde eski bir elbise vardı. İçimden, 'Bu mal ile ona yardımcı olayım' diyerek yanına geldim, dirhemleri kucağına bırkarak,

'Bunları al da dünya ihtiyaçlarını görürsün' dedim. O fakir, dirhemleri yere boşalttı ve bana,

'Elimdeki bütün malı mülkü vererek Rabbim'le şu huzurlu oturuş halini satın aldım (elde ettim); sen de gelmiş bu halimi bozuyorsun ha!' dedi. Sonra dönüp gitti, beni terketti. Ben yere dökülen dirhemleri topladım. Vallahi o, dirhemleri yere saçarken ondan daha yüce kimse görmedim; o saçılan dirhemleri yerden toplarken benden de daha zelil kimse görmedim."

Âriflerden biri, sabaha çıktığında yanında dünya malından bir şeyler bulununca üzülürdü; eğer yanında hiçbir şey bulunmazsa sevinirdi. Kendisine,

"İnsanlar tam bunun aksine hareket ederler" denince, o şöyle demiştir:

"Ben, yanımda dünyalık bir şey olmadan sabahlarsam, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] benim için bir örnektir; bu konuda ona uymuş olurum. Fakat, yanımda dünya malı varken sabahlarsam, bu konuda bende Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyacak güzel bir hal bulunmaz."

Sûfîlerin çoğunluğu, sabreden fakiri, şükreden zenginden daha faziletli görmüşlerdir. Her durumda fakirliği zenginlikten üstün tutmuşlardır; çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] fakirliği tercih etmiştir. O, hiçbir zaman daha az faziletli olanı tercih etmez. Yahya b. Muâz el-Vâiz ile Ahmed İbn Ata, bu konuda sûfîlerin çoğunluğundan ayrılarak, şükreden zenginin sabreden fakirden daha faziletli olduğunu söylemişlerdir.

İmam Kuşeyrî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İbn Ata, zenginliği fakirlikten üstün tutardı. Bu yüzden Cüneyd-i Bağdâdî, ona beddua etti; İbn Ata otuz sene akıl hastalığına tutuldu. Aklı normale dönünce, 'Başıma ne geldiyse Cüneyd-i Bağdâdî'nin duası ile geldi' dedi."[414]

Yahya b. Muâz, zenginliğin fakirlikten daha üstün olduğunu söylerdi. Zenginlerden biri ona, 30.000 dirhem para verdi. Bunu işiten şeyhlerden biri, "Allah aldığı parada ona bereket vermesin!" diye beddua etti. Yahya b. Muâz'ın yoluna bir hırsız çıktı, paralarını alıp kaçtı."

Bayezid-i Bistâmî'nin [kuddise sırruhû] şöyle dediği anlatılmıştır: "Bir gece ruhuma manevi bir yoluculuk yaptırıldı. Kendimi Rabbim'in huzurunda duruyormuş gibi gördüm. Rabbim'in bana,

"Ey Ebû Yezid, Eğer bize yakın olmak istersen, huzurumuza bizim yanımızda bulunmayan bir şeyle gel!" diye hitap buyurduğunu işittim. Ben,

"Ey Mevlâm! Senin yanında bulunmayan şey nedir? Göklerin ve yerin hazineleri senindir!" dedim. O zaman, Rabbim'in şöyle buyurduğunu işittim:

"Bizim katımızda, zillet ve fakirlik yoktur; kim bana onlarla gelirse onu huzuruma ulaştırırım."

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ*'da der ki: "Kendisinden Allah'a sığınılan fakirlik, insanı darda ve zorda bırakan fakirliktir. İstenen fakirlik ise kulun yüce Allah'a olan ihtiyacını, zillet ve meskenet halini idrak edip bunu itiraf etmesidir."[415]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: En güzeli şöyle demektir: Kendisinden Allah'a sığınılan fakirlik; kalbin, yakîn ilminden fakir olup bu yüzden kalbe korku ve endişenin yerleşmesidir. İstenen fakirlik ise dünyevî meşguliyet ve bağların hafif yani az olmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[414] Bu olay Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde biraz farklı ifadelerle geçmektedir. bk. Mekkî, *Kalplerin Azığı: Kûtü'l-Kulûb*, 2/268 (İstanbul: Semerkand, 2003). Olay *İhyâ*'da da geçmekte ve Ebü'l-Abbas İbn Ata'nın bu dua sebebiyle on dört sene aklî dengesini kaybettiği belirtilmektedir. bk. Gazâlî, *İhyâ*, 4/172 (Beyrut 2000).

[415] bk. Gazâlî, *İhyâ*, 4/238-239.

İmam Kuşeyrî [kuddise sırruhû], bu âyetin tefsirinde, zekâtın alınması ve alınmaması konusunda açıklamalarda bulunarak demiştir ki: "Marifet ehlinden bazıları, farz olan zekâtın alınmasını daha evla görerek şöyle demişlerdir:

Allah Teâlâ zekâtı fakir için helâl bir mülk şekli yapmıştır. Bu onun için, nâfile olarak verilen sadakalardan daha helâldir.

Âriflerden bazıları da şöyle demiştir: 'Farz olan zekât, onu hak eden gruplarındır.' Onlar, kardeşlerini kendilerine tercih etmeyi daha evla görmüşler, onu âyette belirtilen hak sahiplerine bırakmışlar ve zekât almaktan çekinmişlerdir.

Âriflerden bazıları da demiştir ki: 'Zekât, malın kiridir; o, zaruret içinde olanlara aittir.' Onlar, 'Biz fakirliği kendi irademizle tercih ettik' diyerek farz olan zekâtı almamışlardır." [416]

Allah Teâlâ'nın, *"Zekât toplama işinde görevlendirilen kimseler"* âyetinde kastettiklerinden biri de, elini ve gönlünü dünya malından çekip Allah'a vererek manevi ihsanları elde etmeye (toplamaya) hazır hale gelen kimselerdir.

Kalpleri ısındırılacak olanlarla kastedilenler, kalpleri yüce sevgililerinin (Allah Teâlâ'nın) huzuruna alıştırılan kimselerdir. Onlar, cehalet ve gafletin bağından kurtulmak için bütün gayretlerini seferber eden, zikir ehli ve Allah'a davet edenlerdir.

Borçlulardan maksat, sevgilileri (Allah) uğruna mal ve can, neleri varsa hepsini verip fakir düşen ve böylece manevi sır ve ihsanlardan nasiplerini almayı hak edenlerdir.

Allah yolunda olanlar, Allah'ın rızası uğrunda nefisleriyle cihad edenlerdir.

---

[416] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 3/38.

Yolculardan maksat, marifetullahı tahsil (Allah Teâlâ'yı tanımak) için bu işte rehber olanların bulunduğu yere seyahat edenlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

◆

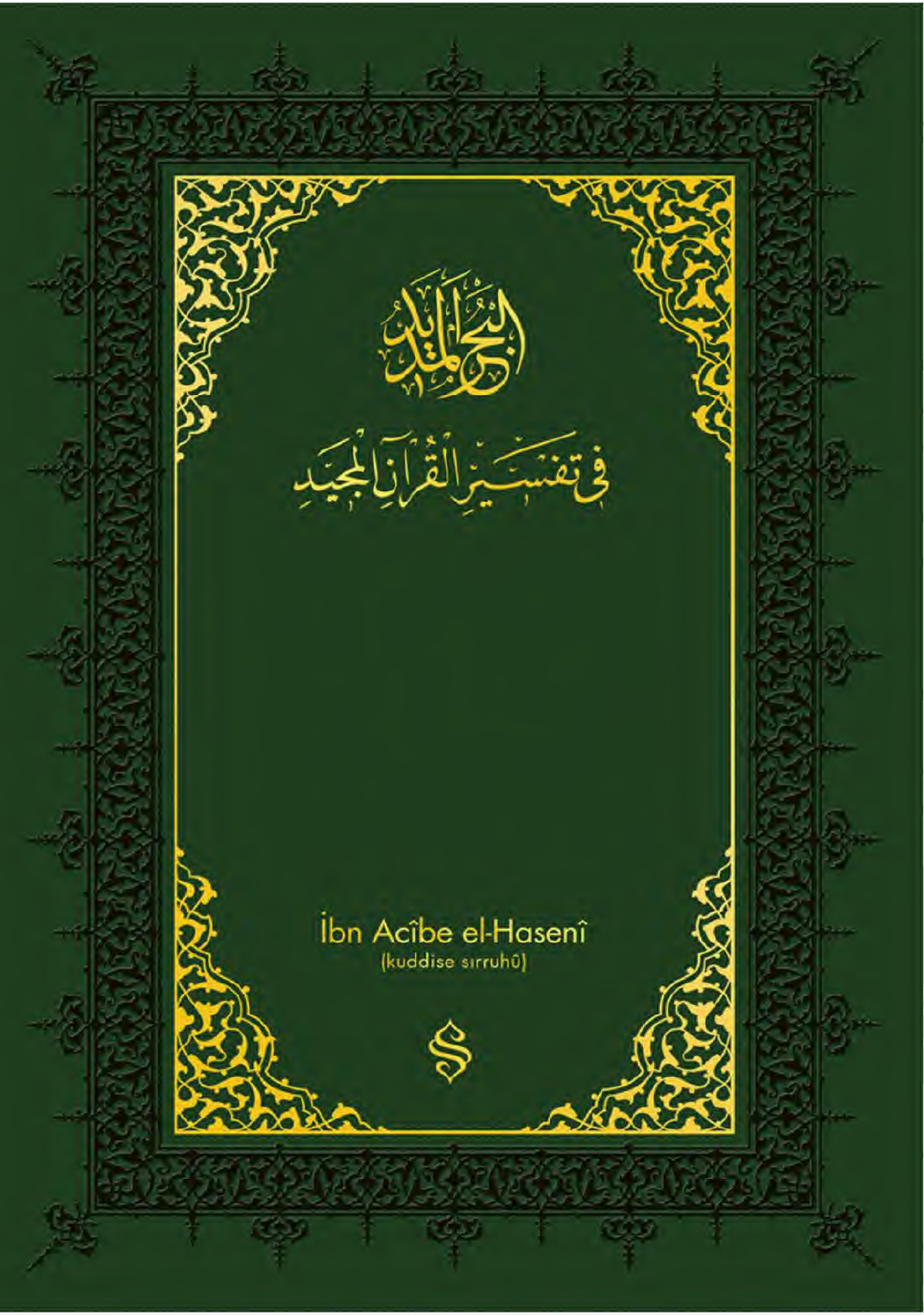

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

4

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 192
Kur'an Kitaplığı: 25
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-4565-62-7 (4.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Nisan 2012, İstanbul
1. Baskı

© *Bu eserin tüm yayın hakları*
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL MEDIEN
AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinekuran.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

4

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

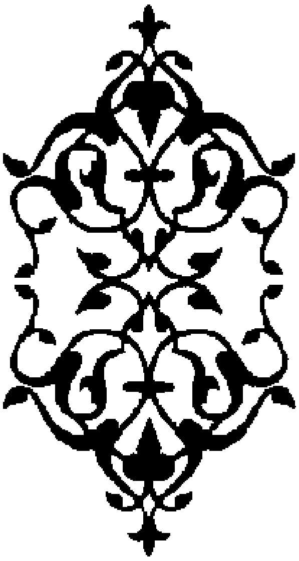

İÇİNDEKİLER

(09) TEVBE SÛRESİNİN DEVAMI 13
Münafıkların Diğer Çirkin İşleri 13
İnsanları Memnun Edip Allah'ı Gazaba Getirenler 17
Münafıkların Korkusu 19
Münafığın Erkeği de Kadını da Aynı Özelliğe Sahiptir 21
Önceki Kavimlerin Halinden İbret Alın! 25
Gerçek Müminlerin Vasıfları 26
Kâfir ve Münafıklara Karşı Sert Mücadele Et! 30
Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar 34
İstiğfarın Fayda Vermediği Kimseler! 39
Cihaddan Geri Kalan Münafıkların Kötü Durumu 42
Münafıklara Cenaze Namazı Kılma! 45
Gücü ve İmkânı Olduğu Halde Cihaddan Kaçanlar 49
Savaştan Geri Kalan Araplar'ın Özür Dilemesi 51
Özürleri Hak Katında Kabul Edilenler 53
Münafıkların Yalan Özürleri 58
Şehir Dışında Yaşayan Münafıkların Hali 60
İslâm'a Önce Girenlerin Fazileti 65
Münafıklığı Âdet Edinenler! 67

Hali Karışık Olanların Durumu 69
Sadaka ile Manevi Temizlik 72
Ameli Karışık Olanların Durumu 75
Savaştan Geri Kalan Üç Kişinin Hali! 76
Fitne İçin Mescid Yapanlar! 77
Can ve Mal Karşılığında Cennet 84
Allah'a Canını ve Malını Satan Cennetliklerin Vasıfları 87
Müşrik Olarak Ölenler İçin Af İstenmez 91
Yüce Allah Delilsiz Azap Etmez 94
Tövbeleri Kabul Edilen Üç Sahabi 97
Sadıklarla Beraber Olmak 102
Allah Yolunda Atılan Tek Bir Adım Zayi Dahi Olmaz 104
İlim Ehli Görevi Başında Kalsın! 106
Cihada Yakından Başlanır 11
Kalplerinde Nifak Hastalığı Olanların Hali 113
Ümmetine Çok Düşkün Peygamber 117

(10) YUNUS SÛRESİ 123
Sûre Hakkında Bilgi 123
İlâhî Azametin Delilleri 126
Güneş ve Ayın Yaratılış Hikmeti 131
İmanın Getirdiği Saadet 135
Azabın Geciktirilmesindeki Hikmet 138
Kula Her Halde Şükür Gerekir 140
Zulüm ve Günahta Israr Edenlerin Âkıbeti 142
Kur'an Allah Katından Gelmiştir 144
Allah Adına İftira Edenler 148

İnsanların İhtilafa Düşme Sebebi 150
Kâfirlerin Mucize Talebi 152
Her Gün Şahit Olduğumuz Rahmet Mucizeleri 153
Dünya Hayatının Misali 160
İyilik Sahiplerine Yapılan İlâhî İhsanlar 165
Cehennemliklerin Durumu 167
Hakikatin Ortaya Çıktığı Gün 169
İbadete Layık Olan Kimdir? 172
Putların Âcizliği ve Onlara Tapanların Cahilliği 176
Kur'an, Âlemlerin Rabb'ine Aittir 181
Kalp Kulakları ve Gönül Gözleri Kapalı Olanlar 185
Kâfirlerin Yalanladıkları Azabın Geleceği Gün 188
Bütün Fayda ve Zarar Allah'ın Elindedir 191
İnkârcı Zalimlerin Azaptan Kurtuluşu Yoktur 193
Öğüt Alana Kalplerin Şifası Geldi 196
Allah Adına Yalan Uyduranlar! 198
Cenâb-ı Hak, Her An Kullarına Şahittir 200
Allah'ın Velilerine Korku ve Hüzün Yoktur 204
Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kıssası 213
Peygamberleri Yalanlamanın Cezası! 216
Hz. Musa [aleyhisselâm] ve Hz. Harun'un [aleyhisselâm] Kıssası 218
Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Firavun'un Sihirbazlarıyla Karşılaşması 220
Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] Tâbi Olup İman Mücadelesi Verenler 222
Müminlerin Tek Dayanağı Yüce Allah'tır 223
Zulmün Altındayken Namaz Tedbiri 225
Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Firavun'a Bedduası 227
Firavun ve Taifesinin Suda Boğuluşu 230

İlmi Hak'tan Uzaklaşma Sebebi Yapanlar 233
Şüphe Eden Kimse İlim Ehline Sorsun 234
Davetin Fayda Vermediği Kimseler 236
Vaktinde İman Etmeyenler 238
Allah'ın İzni Olmadan Kimse İman Edemez 239
Âlemden İbret Alın! 241
Acı-Tatlı Her Şey Allah'ın Elinde 244
Herkesin Yaptığı Kendinedir! 250

(11) HÛD SÛRESİ 253
Sûre Hakkında Bilgi 253
Bütün Canlıların Rızkı Allah'a Aittir 259
Göklerin ve Yerin Yaratılışı 264
İlâhî Azabı Engelleyecek Kimse Yoktur 270
Nimet Verilince ve Alınınca Kulun Hali 271
Müşriklerin Tuhaf İstekleri! 274
Tek Derdi Dünya Olana Uyarı Fayda Vermez! 278
Rabb'inden Bir Delil ve Şahitle Desteklenen Kul 281
Hak Adına Yalan Söyleyenlerin Hali 285
Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kavmi ile Mücadelesi 289
Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kavmine Cevabı 291
Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kavminin Acele Azap İstemesi 297
Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Teselli 299
Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Gemiyi Yapması 301
Tufanın Başlaması 304
Gemiye Biniş 307
Tufanın Bitişi 310

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Gerçek Ehli Olanlar....313
Geminin Karaya İnişi....315
Hz. Hûd [aleyhisselâm] ve Kavminin Kıssası....318
Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] Kavminin Cevabı....321
Âd Kavmine Azabın Gelişi....325
Hz. Salih'in [aleyhisselâm] Kıssası....329
Deve Mucizesi....332
Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kıssası....334
Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kavmine Esefi....338
Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kavminin Helâk Edilişi....341
Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kıssası....346
Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] Kavminin Cevabı....352
Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kavmine Öğüdü....353
Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kavminin Helâki....360
Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Peygamber Olarak Gönderilişi....362
Geçmiş Kavimlerin Hallerinden İbret Almak....364
Herkesin Şahit Olacağı Kıyamet Gününün Hali....368
Şirkten Sakındırma....375
Tevrat Hakkında Şüpheye Düşenler....376
İstikamet ve Namaz Emri....377
Ümmetlerin Helâk Sebebi: Zulüm ve İsyana Devam....385
İnsanlar Arasında Süregelen İhtilafın Hikmeti....389
Kıssalardaki Hikmet....392
İlâhî Emre Muhalefet Etmenin Sonu!....393

(12) YUSUF SÛRESİ....395
Sûre Hakkında Bilgi....395

Kıssaların En Güzeli 395
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Rüyası 398
Kardeşlerinin Yusuf [aleyhisselâm] İçin Harekete Geçmeleri 405
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kuyuya Atılışı 410
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kuyudan Çıkarılışı 418
Züleyha'nın Hz. Yusuf'tan [aleyhisselâm] Talebi 426
Kadınların Ellerini Kesmesi 439
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Zindana Girmesi 445
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm], Zindan Arkadaşlarını Hak Dine Daveti 449
Zindanda Görülen Rüyaların Yorumu 451
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Zindandan Çıkışı 454
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Mısır'a Gelişi 470
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Mısır'dan Babalarına Dönüşü 476
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Mısır'a İkinci Gelişi 482
Kardeşlerin Hırsızlık Suçlamasına Cevapları 489
Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] Gözlerine Ak Düşmesi 496
Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Üçüncü Kez Mısır'a Gidişleri 501
Gözleri Açan Bereketli Gömlek! 507
Hz. Yakub [aleyhisselâm] Mısır'da 511
Ebedî Dosta Kavuşma İştiyakı 517
Kıssanın Hikmeti 521
Allah'a Basiretle Davet 525
Peygamberler Erkeklerden Gönderilmiştir 527
Kıssalarda, Akıl Sahipleri İçin İbret Vardır 534

(13) RA'D SÛRESİ 539
Sûre Hakkında Bilgi 539

İlâhî Kudretin En Büyük Delili: Direksiz Gökler 541
İlâhî Kudretin Yeryüzündeki Delilleri 543
Hak Delilden Yüz Çevirenlerin Âkıbeti 547
Rahmet Yerine Azap İsteyenler! 549
İnadına Mucize İsteyenlerin Hali! 551
Şükredilen Nimet Elden Alınmaz 556
Dua Ancak Yüce Allah'a Olur 561
İlmin ve Cehaletin Misali 568
Hak İlmi Bilenle Onu İnkâr Edenin Hali 574
Allah'a Verdiği Sözde Durmayanlar 578
İman İçin Mucize İsteyenler 581
Kalpler Ancak Allah'ın Zikriyle Huzur Bulur 582
Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Vârisleri 588
Mucize İsteyenlere Cevap 590
Peygamberlerle Alay Edenlerin Sonu 594
Şirke Düşenlerin Kötü Hali 595
Müttakilere Vaat Edilen Cennet 598
Peygamberler de Evlenmiştir 603
Şahit Olarak Allah Yeter! 611

(14) İBRAHİM SÛRESİ 617
Sûre Hakkında Bilgi 617
Her Peygamber Kavminin Diliyle Davet Yapmıştır 621
Şükür Nimeti, İnkâr Azabı Artırır 624
Hak Davete İtiraz Edenler 629
Mucize Getirmek Allah'ın İzniyledir 633
Kâfirlerin Peygamberleri Tehdidi 639

Kâfirlerin Amelinin Hali....644
Kulların İlâhî Huzura Arzedilişi....648
Şeytanın Cehennemliklere Hitabı....651
Salihlere Verilen Cennet Selâmı....654
İman ve Küfrün Misali....655
İman Nimetine Nankörlük Edenlerin Cezası....661
İmanın Gereği: İman ve İnfak....664
Şükredilecek Nimetler....667
Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] Duası....670
Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] Bütün Ailesi İçin Duası....681
Hesap Gününü İnkâr Edenlerin Hali....683
Cehennemliklerin Hali....688

(15) HİCR SÛRESİ....699
Sûre Hakkında Bilgi....699
Kur'ân-ı Hakîm Yüce Allah'ın Korumasındadır....702
Her Peygamberle Alay Edilmiştir....704
Gökler ve Yerler Mucize Dolu!....707
İnsan ve Cinlerin Yaratılışı....717
Meleklerin Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] Secdesi ve İblîs'in İnadı....719
Şeytanın Zarar Veremediği Müttakiler....727
Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] Misafir Gelen Melekler....735
Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kavminin Helâk Edilişi....740
Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kıssası....748
Hz. Salih'in [aleyhisselâm] Kıssası....749
Ölüm Gelene Kadar Kulluğa Devam....753

(09) TEVBE SÛRESİNİN DEVAMI

Münafıkların Diğer Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, münafıkların başka bir çirkin işini zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ
يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ
يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦١﴾

61. ***Onlardan bazıları vardır ki peygamberi incitirler ve, "O*** *(peygamber, her söyleneni dinleyen)* ***bir kulaktır!" derler. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır." Çünkü o, Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman edenler için de bir rahmettir. Allah Resûlü'ne eziyet edenler için can yakıcı bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlardan bazıları vardır ki peygamberi incitirler ve* onun hakkında, 'O, hak olsun, bâtıl olsun kendisine söylenen her şeyi *dinleyen bir kulaktır!* Kendisine, 'Biz bir şey söylemedik' diye yemin etsek, bizi tasdik ediyor' derler."

Denildiğine göre, bu sözü söyleyen, Nevfel b. Hâris'tir. O, münafıkların azgınlarından biriydi.[1]

Şöyle denilmiştir: Utab b. Küşeyr, münafıklardan bir topluluğun içinde bulunuyordu. Onlar,

"Muhammed, kimi dinlese ona kulak veriyor. Biz, gıyabında onun hakkında istediğimizi söylüyoruz, sonra yanına geldiğimizde başka şey söylüyoruz, o da söylediklerimizi tasdik ediyor" dediler.

Beyzâvî demiştir ki: "Ona 'kulak' isminin verilmesi, mübalağa içindir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) kendisine anlatılanları dinlemede çok dikkat kesildiği için, sanki bütün vücudu dinleme aleti oldu (anlatılan şeylere bütünüyle kulak kesildi). Aynı şekilde, casusa da (bütün vücudu ve dikkatiyle düşmanı gözlediği için) 'göz' denir."[2]

Cenâb-ı Hak onlara cevap olarak şöyle buyurdu: "*De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır.*" Yani o peygamber sizin için, hayır ve hak kulağıdır; hayır ve hak olanları dinleyip size tebliğ eder.

Bir diğer mana: De ki: Onun sizin için bir kulak olması (sizi dinlemesi), size hiç kulak vermemesinden daha hayırlıdır; çünkü o sizi dinlediği zaman mazeretlerinizi kabul eder; eğer hiç dinlemeseydi, sizi yalanlar ve rezil ederdi.

el-Vecîz'de şöyle denmiştir: "O Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), hayır ve güzel olan şeyleri dinler; şer ve fesat olan şeyleri dinlemez."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, onların, 'O, her şeyi dinleyen bir kulaktır' sözünü tasdik etmektedir; fakat onların kötülediği manada değil.

---

[1] Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 254; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/227.

[2] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/410.

Yani, onu basiret azlığı ve söylenenlere aldanmasıyla kusurlu göstermeye çalışanın kastettiği manada değil. Allah'ın tasdik ettiği şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hayır olan şeyleri dinleyip kabul eden biri olmasıdır."

Cenâb-ı Hak sonra bunu açıklayarak şöyle buyurdu: *"Çünkü o Allah'a inanır."* O'nu ve O'na ait kemalatı, O'nun varlığına delil olan hakikatleri tasdik eder. *"O, müminlere güvenir."* Onların hâlis olduklarını bildiği için kendilerini tasdik eder, sözlerine güvenir.

"O peygamber, sizden iman edenler için de bir rahmettir." O, sizden imanını ortaya koyanlar için bir rahmettir. Şöyle ki onu kabul eder ve gizli halini açığa vurmaz. Bu âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], sizlerin sözünü kabul etmesi, durumunuzu bilmediğinden değil, bilakis size şefkat edip acıdığındandır. Bu açıklama da Beyzâvî'ye aittir.

İbn Atıyye tefsirinde der ki: "Allah Teâlâ, onun rahmet oluşunu müminlere has kıldı; çünkü onlar Allah Resûlü ile kurtuluşa erdiler ve ebedî saadeti elde ettiler."[3]

el-Vecîz'de şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber müminler için bir rahmettir, çünkü o, imanlarının sebebidir."

Bu sözün zâhirinden, onların imanının hakiki iman olduğu anlaşılıyor. Halbuki münafıkların imanı, içlerindeki halin aksine, zâhiren güzel gözükmekten ibarettir.

Beyzâvî demiştir ki: "O peygamber, Allah'ın sizlerden imana muvaffak ettiği kimseler için bir rahmettir."[4]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah Resûlü'ne* çeşitli şekillerde *eziyet edenler için,* bu eziyetleri sebebiyle *can yakıcı bir azap vardır."*

---

[3] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Beyrut 1993, 3/53.

[4] Elimizdeki Beyzâvî'ye ait tefsirde bu son açıklamayı tesbit edemedik (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*. 1/410).

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltmek, onu övmek ve güzelliklerini dile getirmek, kulu Allah'a yaklaştıran en şerefli yakınlık vesilelerinden ve en büyük taatlerdendir. Çünkü onu yüceltmek, kendisini sevmekten kaynaklanır. Zât-ı âlîsini sevmek ise imanla ilgili bir konudur. İman onu sevmekle tamam olmaktadır. İmanın bu yönünü ihlal etmek, Allah katında en büyük günahlardandır. Bunun için imanın nübüvvet yönünü zedeleyen ve peygamberlere eziyet eden münafıklarla yahudilerin küfrü çok çirkindir. Bu âyette geçtiği gibi, münafıkların Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ayıpladıkları şeyler, aslında kâmil insanlar yanında kemalin bizzat kendisidir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Münafıklar onu, keremini gösteren ve faziletine delil olan bir huydan dolayı ayıpladılar. Onlar, kendisinin güzel ahlâkı için, 'Kendisine ne söylense onu dinliyor' dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

'Mümin, kötülük ve hile nedir bilmez, güzel ahlâklı biridir. Münafık ise sürekli fesat peşinde koşan hain ve alçak biridir.' [5]

Büyük zatlara, 'Fazilet sahibi kimdir?' diye sorduklarında şöyle demişlerdir: 'Karşı tarafa karşı bir şey bilmiyor gibi gözüken fakat aslında her şeyin farkında olan zeki kimsedir.'" [6]

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Sen şerefli kimseye bir hile yapmak için geldiğinde, onun senin isteğin doğrultusunda koştuğunu görürsün. Şunu bil ki sen onu, cahil olduğu için aldatmadın; şerefli kimse, üstünlüğünden dolayı aldanmış gibi gözükür (düşmanının bile işini görür)."[7]

Bütün veliler, bu yüce ahlâka sahiptirler. Yüce ahlâk, Allah için, karşısındaki insanın kendisine yaptığından habersiz ve aldanmış gibi gözükmektir.

---

[5] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 427; Ebû Davud, Edeb, 5; Tirmizî, Birr, 41; Ahmed, *Müsned*, 2/294; Hâkim, *Müstedrek*, 1/43; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 9149.

[6] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/41-42.

[7] Şiir, Kadı'l-Kudât Abdülmecid b. İsmail Ebû İshak el-Herevî el-Hanefî'ye aittir (v. 537/1143). bk. Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, 5/272 (Kahire 1963).

Abdullah b. Ömer (radıyallahu anh) şöyle derdi: "Kim bizi Allah yolunda aldatmaya çalışırsa biz de onun için aldanmış gibi gözükürüz."

Hz. İsa (aleyhisselâm), hırsızlık yapan bir adam gördü. Ona,

"Ey adam, hırsızlık mı yaptın?" diye sordu. O da,

"Vallahi bir şey çalmadım!" dedi. Bunu üzerine Hz. İsa (aleyhisselâm),

"Allah'a iman ettim, gözlerimi yalanladım" dedi.

Sûfîlerin ahlâkından biri de Allah'a iman ettikleri gibi, nasıl olursa olsunlar, müminlere de güvenmektir ve iman edenlere bir rahmet olmaktır. Kim bu sıfattaki birine eziyet ederse ona can yakıcı bir azap vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsanları Memnun Edip Allah'ı Gazaba Getirenler

Münafıkların kötü işlerinden bir de Allah'ın gazabını çekecek işleri yaparak da olsa insanları kendilerinden razı etmeye çalışmalarıdır. Cenâb-ı Hak onların bu halini açıklayarak şöyle buyurdu:

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْۚ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ
كَانُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٢﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا ف۪يهَاۜ ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظ۪يمُ ﴿٦٣﴾

62. ***Onlar sizi razı etmek için, gelip size Allah'ın adıyla yemin ederler. Eğer mümin iseler Allah ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur.***

63. ***Onlar şunu bilmezler mi, kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse şüphesiz ona, içinde ebedî olarak kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte bu, büyük rezilliktir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *o münafıklar,* savaştan ve başka bir hizmetten geri kalma hususunda mazeret beyan ederken *sizi razı etmek için,* yani onlardan razı olup özürlerini kabul etmeniz için *gelip size Allah'ın adıyla yemin ederler. Eğer,* onlar imanlarında samimi *mümin iseler,* taat yaparak, emirlerine uyarak ve getirdiğine uyarak *Allah ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar şunu bilmezler mi: Kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse,* onlara düşmanlık edip emirlerine muhalif davranırsa, *şüphesiz onun için, içinde ebedî olarak kalacağı cehennem ateşi gerekli olur. İşte bu, büyük rezilliktir,* korkunç ve dâimî helâktir." Ondan Allah'a sığınırız.

62-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Allah'ın kızdığı bir işi yaparak insanları hoşnut etmeye çalışırsa Allah, sonunda insanları ona kızdırır ve kendi de gazap eder.

Kim, insanların kızması pahasına Allah'ın rızasına uyarsa sonunda Allah insanları ondan razı eder, kendisi de razı olur.

Kim, utanarak yahut insanlardan korkarak bir kötü işi onaylar, ona hiçbir tepki vermezse Mevlâ'sını kızdırmış olur.

Kim, kötü bir işi onaylamayıp çirkin görür ve insanlardan kimsenin bu konuda ne dediğine bakmazsa Mevlâ'sını razı eder.

Kim, insanların istek ve hoşnutluğuna bakarsa (onların keyfine göre hareket ederse) Allah'ın rızasına bakamaz. Cenâb-ı Hakk'ın her an kendisini gördüğünü düşünerek hareket eden kimse de insanları dikkate almaz.

Onlar eğer mümin iseler, Allah ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur.

Şairin şu sözünü düşün:

"Kim her işinde insanlara bakarak hareket ederse gam içinde ölür. Manevi lezzetleri, (Hak için yaşayan) cesur kimseler elde eder."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Münafıkların Korkusu

Münafıkların kötü ahlâkından biri de gizli hallerinin ortaya çıkıp rezil olmaktan korkmaları, ayrıca dinle alay etmeleridir. Cenâb-ı Hak onların bu halini açıklayarak şöyle buyurdu:

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ
قُلِ اسْتَهْزِؤُاۚ اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ
اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِهٖ وَرَسُولِهٖ كُنْتُمْ
تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ
عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَٓائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

64. *Münafıklar, haklarında, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir sûrenin indirilmesinden çekinirler. De ki: "Siz alay edin! Şüphesiz Allah, o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."*

65. *Eğer onlara, (yaptıkları işi) soracak olsan, "Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Allah ile, âyetleriyle ve peygamberiyle mi alay ediyordunuz?"*

66. *(Boşuna) Özür dilemeyin; çünkü siz iman ettikten sonra kâfir oldunuz. Sizden (tövbe eden) bir grubu bağışlasak bile, diğer bir gruba suçlu olduklarından (ve tövbe etmeyip günahta ısrar ettiklerinden) dolayı azap edeceğiz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Münafıklar, haklarında, kalplerindeki şek ve nifakı haber verecek,* onların münafık olduğunu bildirecek *bir sûrenin* Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] *indirilmesinden çekinirler.*" İnecek sûrenin, onların perdelerini yırtıp açacağından korkarlar. Onlar, vahiyle ve dinle alaya edip duruyorlardı.

Hak Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"*Onlara de ki: Siz alay edin! Şüphesiz Allah, o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.*" Hakkınızda inmesinden korktuğunuz sûreyi indirecektir yahut açıklanmasından korktuğunuz çirkin işlerinizi açığa çıkaracaktır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer onlara, niçin alay ettiklerini soracak olsan, 'Biz sadece aramızda lafa dalmış şakalaşıyorduk' derler.*"

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Tebük Seferi'nde iken münafıklardan bir grup Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uğradılar. Kendi aralarında,

"Şu adama bakın, Şam saraylarını fethetmek istiyor. O nerede, Şam saraylarını fethetmek nerede!" diyerek hakkında dedikodu ettiler. Allah Teâlâ onların sözlerini Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bildirdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] münafıkları çağırarak,

"*Sizler böyle mi söylediniz?*" diye sordu, onlar da,

"Hayır, vallahi biz, senin ve ashabının durumu hakkında bir şey konuşmadık; biz sadece yolu kısaltmak (yol zahmetini azaltmak) için, kafilede olanların yaptığı cinsten bazı konuşmalara daldık!" dediler.[8]

Âyet şöyle devam ediyor: "*De ki: Allah ile âyetleriyle ve peygamberiyle mi alay ediyordunuz?*" Kendisiyle alay edilmesi doğru olmayan şeylerle alay ettiklerinden dolayı onları kınamak için böyle buyruldu.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruldu: "*Özür dilemeyin!*" Yani, yalandan mazeretleri ileri sürmeyin. "*Siz iman ettikten sonra kâfir oldunuz.*"

---

[8] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 11/544-545 (Riyad 2003).

Yani, sizler sahte imanınızı açıklamadan önce, Allah Resûlü'ne eziyet ederek ve onu ayıplayıp eleştirerek kâfirliğinizi açığa vurmuştunuz.

"*Sizden* tövbe ettiklerinden, ihlâslı olduklarından ve ezelde haklarında af hükmü verildiğinden dolayı *bir grubu bağışlasak bile.*" Bu kimse, Mahşiyyü isminde bir kişiydi. Bu zat, tövbe etti ve şehid olarak vefat etti. Yahut bu grup, münafıkları Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) eziyet etmekten alıkoydukları için affedildi.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah'ın ilminde *suçlu olduklarından*, nifakta ısrar ettiklerinden yahut eziyet ve alaya devam ettiklerinden *dolayı diğer gruba azap edeceğiz.*"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

64-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velileriyle alay etmek, onları kınama ve tenkitle uğraşmak, ilâhî gazaba uğrama ve Allah'tan uzaklaşma sebebidir. Bunda ısrar etmenin cezası, kötü sondur. Onları ayıplayıp kınayan bazılarının, içlerindeki sırları açıklayacak diye velilerden çekindiğini görürsün. Allah Teâlâ bazan, velilerini bu duruma vâkıf eder (kendilerini eleştirenlerin iç âlemlerini onlara gösterir), bazan da hiç göstermez. Veliler, Cenâb-ı Hak kendilerini tenkit edenlerin iç yüzünü onlara gösterdikten sonra, onların sırlarını açıklayıp yüzlerine vurmazlar; çünkü onlar ilâhî rahmet ahlâkına sahiptirler (bildikleri ve gördükleri kusurları örterler). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafığın Erkeği de Kadını da Aynı Özelliğe Sahiptir

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların diğer kötü huylarından bahsetti. Onların kötü işleri emredip iyi işlerden nehyettiklerini belirterek şöyle buyurdu:

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍۢ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ
عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْۜ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْۜ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ
نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۜ هِيَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
مُقِيمٌۙ ﴿٦٨﴾ كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا
وَاَوْلَادًاۜ فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذٖي خَاضُواۜ اُو۬لٰٓئِكَ
حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

67. ***Münafık erkekler ve münafık kadınlar*** *(inkar ve isyanda)* ***birbirlerine benzerler. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar,*** *(iyilik ve ihsan konusunda)* ***ellerini sıkarlar. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Şüphesiz münafıklar günahkâr kimselerdir.***

68. ***Allah erkek münafıklara, kadın münafıklara ve kâfirlere içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etti. O ateş, onlara yeter. Allah onlara lânet etti! Onlar için devamlı bir azap vardır.***

69. *(Ey münafıklar! Siz de)* ***sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü, mal ve evlatça daha çok idiler. Onlar*** *(dünya malından)* ***paylarına düşenden de istifade ettiler. Sizden öncekilerin paylarına düşenden istifade ettikleri gibi, siz de payınıza düşenden istifade ettiniz ve*** *(bâtıla)* ***dalanlar gibi siz de daldınız. Onlar, dünyada ve ahirette amelleri boşa gitmiş kimselerdir. Onlar asıl ziyana uğrayanlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar,* inkârda, imandan uzaklaşma konusunda *birbirlerine benzerler."* Nifak ve inkâr konusunda onların erkekleri ile kadınları arasında bir fark yoktur. Bu onların, mümin olmadıklarını gösteren bir ifadedir.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, münafıkların, müminlere Allah'ın adıyla yemin ederek, "Biz de sizdeniz" sözlerini yalanlamakta ve, *"Onlar sizden değildir"* âyetini desteklemektedir. Âyetin bundan sonrası da buna delil gibidir. Çünkü âyetin devamı, onların halinin müminlerin durumuna zıt olduğunu gösteriyor. Âyetin bu kısmında şöyle buyruluyor:

"Onlar, inkâr ve isyan gibi *kötü işleri emreder,* iman ve taat gibi *iyi işlerden alıkoyar,* ihsan ve iyilikten yana *ellerini sıkarlar."* Bu, onların aşırı cimriliklerini kinaye yoluyla anlatmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar Allah'ı unuttular;* gaflete düştüler, O'nun zikrinden gafil oldular ve taatini terkettiler; *Allah da onları unuttu;* onlara lutuf, rahmet ve ihsanını vermeyi kesti. *Şüphesiz münafıklar günahkâr kimselerdir."* Onlar, inkârda ısrarda ve hayır dairesinden çıkmada son noktaya ulaşmış kimselerdir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah erkek münafıklara, kadın münafıklara ve* inkârlarını açıkça ilan eden *kâfirlere içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etti."* Orada ebedî olarak kalmalarına hükmedildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O ateş,* ceza ve azap olarak *onlara yeter."* Bu ifade, azabın büyüklüğüne bir delildir. *"Allah onlara lânet etti.* Onları rahmetinden uzaklaştırdı ve kendilerini hakir bir halde bıraktı. *Onlar için, hiç kesilmeyen devamlı bir azap vardır."* Bu Allah'ın vaat ettiği azaptır.

Bu azaba şu mana da verilmiştir: Onlar, nifak içinde yaşamanın yorgunluğundan ve müminlerin korkusundan sürekli bir sıkıntı ve azap çekmektedir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Ey münafıklar! *Siz de sizden öncekiler gibisiniz."*

Bir diğer mana: Siz de sizden öncekilerin yaptığı gibi yaptınız.

"Onlar sizden kuvvetçe daha üstün, mal ve evlatça daha çok idiler." Bu onların öncekilerilere benzeme yönünü bir açıklamadır ve hallerinin onların haline benzemesini temsille anlatmaktadır.

"Onlar, dünyanın lezzet ve hazlarından paylarına düşenden istifade ettiler." Sizden öncekiler de uzun emel sahibi oldular, yüksek binalar inşa ettiler; fakat sonunda oradan göçtüler ve hepsini terkettiler; emellerine ulaşamadılar, kaçırdıklarına geri dönemediler.

"Sizden öncekilerin paylarına düşenden istifade ettikleri gibi, siz de Allah'ın ezelde sizin için takdir edip yarattığı *nasibinizden istifade ettiniz."* Onlar, ellerindekini bırakıp gittikleri gibi, siz de dünyadan göç edip elinizdeki dünyalıkları bırakacaksınız.

Beyzâvî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak bu âyette, onlardan öncekileri, fâni şehvetlerine dalıp onlarla oyalanarak işin âkıbetine bakmaktan ve hakiki lezzetleri (cennet nimetlerini) elde etme yolunda çalışmaktan geri kalmaları sebebiyle kötüledi. Bunu onlara benzeyen ve peşlerinden giden muhatapları (münafıkları) kötülemeye bir hazırlık için yaptı."[9]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve siz de bâtıla dalanlar gibi bâtıla daldınız. Onlar, dünyada ve ahirette amelleri boşa gitmiş kimselerdir."* Yaptıklarından dolayı dünyada ve ahirette hiçbir sevap hak etmediler. *"Onlar asıl zarara uğrayanlardır."* Dünyada ve ahirette tam manasıyla perişan olanlardır.

67-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil iman sahiplerinin münafıkların vasıflarından tamamen uzaklaşması gerekir. Bunun için kâmil müminler, iyiliği emreder, kötü işlerden alıkoyarlar. Bolca iyilikte bulunurlar ve başkalarını kendilerine tercih ederler. Allah'ı sürekli zikrederler; Allah da onları rahmetiyle zikreder. Kendilerinden önceki hayır ehli salihlere benzerler. Önceki salihler, Cenâb-ı Hakk'a münâcâtın lezzetini ve O'nu müşahedenin tadını tattılar. İnce, sırlı ilimlerden ve manevi keşif hallerinden nasiplendiler.

---

[9] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/411.

İşte onlar için, dünyada ve ahirette Allah tarafından ikram edilmiş nice kerametler vardır. Onlar, gerçekten kurtuluşa erenlerdir.

Önceki Toplumların Halinden İbret Alın!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, münafıkları, kendilerinden önceki toplumların helâki gibi bir helâkle tehdit ederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ
إِبْرٰهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ۝

70. ***Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altı üstüne gelen şehirlerin haberi ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi kendilerine zulmettiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak münafıkların durumu hakkında buyuruyor ki:

"Onlara kendilerinden evvelkilerin haberi gelmedi mi?" Onlar, peygamberlerine karşı çıkınca Allah onları nasıl yerle bir ederek helâk etti. *"Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altı üstüne gelen şehirlerin haberi ulaşmadı mı?"*

Yüce Allah Nuh'un kavmini tufan ile helâk etti. Âd kavmini (Hz. Hûd'un kavmi) rüzgâr ile helâk etti. Semûd kavmini (Hz. Salih'in kavmi) şiddetli bir ses ve zelzele ile helâk etti. İbrahim'in [aleyhisselâm] kavmini sinek ile helâk etti. Allah Nemrûd'u ve adamlarını bir sinekle helâk etti; onlara bulut hâlinde bir sürü sinek gönderdi, sinekler onların içine girdi. Bir sinek de Nemrûd'un burnundan kafa tasına girdi, beynini kemirdi, sonunda Nemrûd helâk oldu.

Allah Teâlâ, Şuayb peygamberin (aleyhisselâm) kavmi Medyen halkını, kendilerini bir bulutun sardığı günde, ateş ile helâk etti.

Cenâb-ı Hak, Hz. Lût'un (aleyhisselâm) kavminin yaşadığı şehirlerin altını üstüne getirdi, üzerlerine gökten kızgın taş yağdırarak helâk etti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlardan her birine peygamberleri apaçık mucizeler getirdi. Allah onlara zulmetmedi."* Yani, suçu olmadan ceza vermek gibi, insanların yaptığı zulme benzer bir şey Allah'ın (celle celâluhû) âdetinden değildir. *"Fakat onlar,* hakkı inkâr etme ve yalanlama ile kendilerini azaba arzederek *kendi kendilerine zulmettiler."*

70. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsinin azaba düşmesinden korkan bir müminin, kendisini helâke götüren yerleri ve işleri araştırıp imkânı ölçüsünde onlardan kaçınması gerekir. Bu mümin, Allah Teâlâ'nın, geçmişte ilâhî emre karşı gelen ve isyan edenlere ne yaptığına bakar ve imkânı ölçüsünde o durumlardan kaçar. Yine o, yüce Allah'ın, kendisine ve peygamberine itaat eden kimselere nasıl yardım ettiğine, onları iki cihanda nasıl izzete kavuşturduğuna bakar ve takati nisbetinde bütün gücünü kullanarak o işlere koşar. Ayrıca bütün peygamberleri ve onlardan sonra, (peygamberlerin vârisi sıfatıyla) ilâhî emaneti taşıyan ve peygamberlerin kademi (hali ve yolu) üzere giden ârifleri yüceltir; onların sohbet ve hizmetine sımsıkı sarılır. İşte bu kimse, iki cihan saadetini elde eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gerçek Müminlerin Vasıfları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, münafıkların zıddı olan gerçek müminlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ

أُولَٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝٧١ وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ
طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝٧٢

71. *Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin sadık dostlarıdır. Onlar iyiliği emreder, kötülükten nehyeder, namazı hakkıyla kılar, zekâtı verir, Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir* *(her hükmünü uygular),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

72. *Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde hoş meskenler vaat etti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte bu, en büyük kurtuluştur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin sadık dostlarıdır."* Bu âyet, yukarıda geçen, "Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirine benzer" âyetine karşılık olarak zikredilmiştir.

Hak Teâlâ, sadece müminlerin birbiriyle dost olduğunu belirtti (Bu vasıf, münafıklar için zikredilmedi. Onlar, isyan etmeleri yönüyle birbirine benzese de gerçekte birbirlerine dost değillerdir).

"Onlar, münafıkların yaptığının aksine, *iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, namazı hakkıyla kılar, zekâtı verir,* diğer işlerde *Allah ve Resûlü'ne itaat ederler."* Bu âyet, münafıklar hakkındaki, *"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu"* âyetine karşılık olarak söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah onlara rahmet edecektir. Allah azîzdir;* her işinde galiptir, istediği şeyi yapmak O'na zor ve imkânsız değildir. *O, hakîmdir;* her şeyi yerine koyar, yerince iş yapar."

Cenâb-ı Hak, sonra, mümin erkeklere ve kadınlara hazırladığı nimetleri zikrederek şöyle buyurdu:

"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde hoş meskenler vaat etti." Yani onlar, nefsin hoşuna giden meskenlerdir yahut onların içinde yaşamak çok hoştur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Müminlere vaat edilen bu meskenler, inci, zebercet ve kırmızı yakuttan yapılmış köşklerdir."[10]

Diğer hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Cennette öyle odalar vardır ki içinden dışı, dış tarafından içi gözükecek şekilde şeffaftır. Allah Teâlâ onları, yemek yediren, yumuşak söz söyleyen, herkese selâmı yayan, (farzın yanında nâfile) oruca devam eden ve insanlar uykuda iken gece kalkıp namaz kılan kimseler için hazırladı."[11]

"Bu, adn cennetlerindedir; yani ebedî kalış yeri olan cennetlerdedir."[12]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: *"Adn cennetleri, Allah'ın (özel olarak hazırladığı) yurdudur. Orası, hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kalbin hayal edemediği güzellikte bir yerdir. Orada peygamberler, sıddıklar ve şehidlerin dışında kimse kalmaz. Allah Teâlâ ona şöyle buyurur: Sana girenlere ne mutlu!"*[13]

Bu nakil ve açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

Beyzâvî sonra demiştir ki: "Âyette, içlerinde ebedî kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetler anlatıldıktan sonra ayrıca, ona atfedilerek "hoş meskenlerin" zikredilmesinin birkaç izahı vardır. Şöyle ki:

1. Bu şekilde, bütün müminlere vaat edilen nimetlerin sayılmış olması muhtemeldir. Yani her erkek ve kadın mümine, cennetler (altlarından ırmaklar akan bahçeler) ve hoş meskenler vardır.

---

[10] Hadis kısa olarak nakledilmiş. Hadisin tamamı için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 18/161; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2217; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/420.

[11] Hadisin biraz faklı rivayetleriyle bk. Ahmed, *Müsned*, 2/173; Hâkim, *Müstedrek*, 1/80; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 509; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/254; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 897-898.

[12] Bu tefsire göre "adn", ikamet etmek ve ebedî kalmak manasındadır. Adn, ayrıca cennetin özel ismidir (Mütercim).

[13] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/560 (Riyad 2003).

2. Yahut, bunlar bütün müminlere ait olup sonra derecelerine göre dağıtılacak nimetlerdir. Yani cennetler ve hoş meskenler bütün müminlere hazırlanmıştır; sonra bu nimetler, onların dünyadaki amel ve çalışmalarına göre kendilerine paylaştırılır.

3. Yahut bu vaat edilen nimetler değişik vasıflarıyla zikredilmiştir. Sanki Cenâb-ı Hak önce cenneti, insanların tanıdığı mekânların en güzeli olarak tanıttı. Bunu, vasfını işittiğinde tabiatların ona meyletmesi için yaptı. Sonra o cennetin, hoş bir yaşantı ile çepeçevre sarıldığını zikretti. Öyle hoş bir hayat ki dünyadaki mekânların hemen hepsinde bulunan sıkıntı ve kederlerden tamamen uzaktır; orada, nefislerin hoşlandığı ve gözlerin aydın olacağı her şey vardır. Hak Teâlâ sonra orayı, âlemlerin Rabb'inin yakınlığında dâimî ve ebedî olarak kalınacak, hiçbir yokluk ve değişiklik söz konusu olmayan bir yurt olarak tanıttı. Sonra onlara, bundan daha büyük bir nimeti vaat ederek şöyle buyurdu:

"*Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür.*" Çünkü O'nun kulundan razı olması, bütün saadet ve ikramların kaynağıdır; O'na ulaşmaya ve kendisine kavuşmaya götüren asıl şeydir."[14]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"*Allah Teâlâ, cennet ehline,*

'Verdiğim nimetlerden razı oldunuz mu?' diye sorar; onlar,

'Ey Rabbimiz! Yarattıklarından hiçbirine vermediğin nimetleri bize verdin; daha nasıl razı olmayalım ki!' derler. Allah Teâlâ,

'Size bundan daha üstün bir nimet vereceğim' buyurur. Onlar,

'Bundan daha üstün şey ne olabilir ki?' diye sorduklarında Allah Teâlâ,

'Size rızamı helâl kıldım (sizden razı oldum), artık bundan sonra size ebediyen kızmam' buyurur." [15]

---

[14] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/412. Beyzâvî'nin metninde, "Âlemlerin Rabb'inin civarı yani huzuru veya yakınlığı" yerine ifade, "a'lâ-yi illiyyînin yani meleklerin civarı" şeklindedir.

[15] Buhârî, İmân, 15, Rikâk, 51; Müslim, İmân, 302; Tirmizî, Cennet, 18; Ahmed, *Müsned*, 3/88, 95.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu,* yani Allah'ın rızası veya belirtilen nimetlere kavuşmak, *en büyük kurtuluştur."*

71-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ilâhî rıza uğruna canlarını ve mallarını harcayan gerçek müminlere, marifet cennetlerini hazırlamıştır. O marifet cennetleri ki onların fikirlerinin altından ilâhî ilim ve hikmet nehirleri akar, orada hoş meskenler vardır. Bu meskenler, ruhların, Hakk'ı müşahede, O'nunla konuşma, niyaz ve münâcât mahallinde, fikir ve müşahededen zevk alarak sürekli Mevlâ'nın huzurunda kalmalarıdır. Ruhlar için en güzel nimet olan Allah'ın rızası, her şeyden daha büyüktür; çünkü ruhların elde ettiği nimetler, bedenlerin sahip olduğu nimetlerden daha büyüktür. Hatta İmam Gazâlî'nin de [rahmetullahi aleyh] zikrettiği gibi, mukarrebîn makamındaki ârifler, cennet ehli müminleri cennette hûri ve gılman ile oynarken gördüklerinde kendilerine gülerler. Mukarrebîn makamındakilere (yani ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş ve kabul görmüş âriflere) gelince, onlar, cennet ehlinin ulaştığı nimetlere zaten ortaktırlar, onlardan ayrı olarak sürekli Allah'ın cemalini müşahede etme lezzetine sahiptirler.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"O gün cennet ehli, keyif içinde nimetlere meşgul olurlar"* (Yâsîn 36/55) âyetinin tefsirinde der ki:

"Onların cennette bedenleriyle, aileleriyle meşgul olmaları, yüce Mevlâ'larını müşahedeye engel olmaz; bu ona ters düşmez. Nitekim onlar, bu gün, içinde oldukları bütün hallerde Cenâb-ı Hakk'ın marifetiyle meşgul olurlar; onların bedenleri, hazları ile meşgul olmaları marifetlerine bir zarar vermez."[16] İmam Kuşeyrî'nin sözü burada bitti. Bu, gerçekten güzel bir açıklamadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfir ve Münafıklara Karşı Sert Mücadele Et!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberine münafıklara karşı sert olmasını emrederek şöyle buyurdu:

---

[16] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/225 (Kahire 1999).

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْۜ
وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ۝ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُواۜ
وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا
لَمْ يَنَالُواۚ وَمَا نَقَمُٓوا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِه۪ۚ فَاِنْ
يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْۚ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَاباً اَل۪يماً
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ۝

73. Ey Peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!

74. Onlar** (kötü bir şey) **söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Halbuki o küfür sözünü söylediler ve müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Onlar bir de başaramadıkları bir şeye** (peygambere suikast yapmaya) **yeltendiler. Sırf Allah ve Resûlü onları lutfundan zenginleştirdiği için intikam almaya kalkıştılar. Eğer tövbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada ve ahirette can yakıcı bir azaba çarptırır. Onlar için yeryüzünde** (kendilerini azaptan kurtaracak) **hiçbir dost ve yardımcı yoktur.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Peygamber! Kâfirlerle* kılıçla cihad et, *münafıklarla da* dille, onları susturacak delili ortaya koyarak ve kendilerine hadleri (suç işleyene uygulanacak ilâhî cezaları) uygulayarak *cihad et.*" Onlar, kâfir olduklarını gösteren şeyleri açıkça yapmadıkları sürece, kendileriyle bu şekilde mücadele et. Eğer üzerlerinde küfür alameti açıkça ortaya çıkarsa o zaman zındık (dinden çıkan) hükmünde olurlar; bu durumda meşhur görüşe göre kendileriyle savaşılır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara karşı,* icap ediyorsa söz ve fiil ile *sert davran;* onların keyfine bakma! *Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış* ve dönüş *yeridir!"*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, kötü bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Tebük Seferi'nde iki ay kaldı. Bu sırada Kur'an âyetleri iniyor ve sefere katılmayan münafıkları ayıplıyordu. Cülâs b. Süveyd,

"Eğer Muhammed'in Medine'de bıraktığımız kardeşlerimiz, büyüklerimiz ve ileri gelenlerimiz hakkında söyledikleri sözleri doğru ise biz eşeklerden de kötüyüz!" dedi. Onun bu sözü Hz. Peygamber'e ulaştığında, Cülâs'ı huzuruna getirtti, durumu sordu, Cülâs da,

"Vallahi kötü bir şey söylemedim" diyerek yemin etti. Bunun üzerine âyet indi. Cülâs daha sonra tövbe etti, hali güzel oldu.[17]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki onlar, o küfür sözünü söylediler."* Yani, Cülâs, âyet inmeden önceki sözünü söyledi. Yahut münafıkların başı Abdullah b. Übey bu sözü söyledi. O,

"Vallahi bizimle Muhammed'in durumunu, 'Köpeği besle, seni yesin!' diyen adamın sözü tam temsil ediyor" demişti.[18]

Yahut o, *"Eğer Medine'ye dönersek, en aziz (kuvvetli ve şerefli) olan, en zelil olanı oradan çıkaracak!"* (Münâfikûn 63/8) demişti.

"Onlar, müslüman olduktan sonra kâfir oldular." Onlar, müslüman olduklarını açıkladıktan sonra küfürlerini ortaya koydular. Âyette, "İmanlarından sonra küfürlerini açıkladılar" denmedi; çünkü onlar dilleriyle, "İman ettik!" dediler, halbuki iman kalplerine girmemişti. Gerçekte mümin olmadıkları için böyle ifade edildi.

---

[17] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 11/569-570; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 6/1843-1845 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/241-242.

[18] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 11/572; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 6/1844; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/241.

"Onlar bir de başaramadıkları bir şeye, Peygamber'e suikast yapmaya kalkıştılar!"

Bu durum şöyle oldu:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Tebük'ten Medine'ye dönüşü sırasında münafıklardan on beş kişi, geceleyin karanlıkta onu bir tepeden vadiye itmeye karar verdiler. Ammâr b. Yâsir, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bineğinin yularından çekiyor, Huzeyfe b. Yemân ise arkasından sürüyordu. Tam o sırada Huzeyfe develerin ayak seslerini ve bir silah şakırtısı işitti, döndü baktı ki yüzleri örtülü bir grup insan üzerlerine doğru geliyor. Bunun üzerine Huzeyfe yüksek sesle,

"Ey Allah düşmanları, kendinize gelin, kendinize!" diye bağırınca, onlar korkup kaçtılar.[19]

Yahut münafıklar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] veya müminleri Medine'den çıkarmaya teşebbüs ettiler.

Yahut onlar, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] razı olmasa da münafıkların başı Abdullah b. Übeyy'i kendilerine reis yapmak istediler, fakat hiçbirini başaramadılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sırf Allah ve Resûlü onları lutfundan zenginleştirdiği için intikam almaya çalıştılar;* kendisini ayıpladılar, hor gördüler; halbuki şükretmeleri gerekiyordu."

Burada şuna dikkat çekiliyor: Medineliler'in çoğu, geçim sıkıntısı içinde kıvranan muhtaç kimselerdi. Allah Resûlü, onların şehrine teşrif edince, ganimetlerle zengin oldular. Bu arada, Cülâs'ın âzatlı bir kölesi öldürüldü. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onun diyet borcu olarak 12.000 dirhem verilmesini emretti. Kendisine bu para verildi; Cülâs zengin oldu.

"Eğer tövbe ederlerse bu onlar için daha hayırlı olur." Bu âyet, Cülâs'ı tövbeye sevketti; gelip önceki sözlerinden ve nifaktan tövbe etti.

---

[19] Ahmed, *Müsned,* 5/453; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 5/260-261.

"Eğer, nifakta ısrar ederek senden *yüz çevirirlerse Allah onları dünyada ve ahirette can yakıcı bir azaba çarptırır."* Dünyada öldürülme ile, ahirette ise ateşle azap eder. *"Onlar için yeryüzünde* kendilerini azaptan kurtaracak *hiçbir dost ve yardımcı yoktur."*

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın seçkin kulları olan velileri inkâr edenler iki kısımdır. Bir kısım insan, velileri açıktan inkâr eder; bir kısmı ise inkârı içinde gizler, dışından onları kabul etmiş gözükür. Onlarda münafıklara benzeyen bir huy vardır. Hepsinden yüz çevirmek ve Allah ile meşgul olup onları bırakmak gerekir. Böyle yapmak, onlarla cihad etmek ve kendilerine sert davranmaktır. Sevgilinin muhabbetiyle tam meşgul olman, onun düşmanına karşı yapılacak en iyi düşmanlıktır. Bazan bu kimselerden veliler hakkında birtakım olumlu sözler çıkar, sonra onu inkâr ederler. Onlar, eğer güçleri yetse velilere eziyet etmeye ve onları öldürmeye yeltenirler, fakat bunu başaramazlar. Allah Teâlâ salih kullarının işlerini görür, onları düşmanlarından korur.

Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar

Aşağıdaki âyetler, Sa'lebe b. Hâtıb hakkında inmiştir:

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ
مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا
وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ
بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا
اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

75. Onlardan kimi de, "Eğer Allah lutuf ve kereminden bize (mal) verirse mutlaka sadaka veririz ve elbette salihlerden oluruz!" diye Allah'a söz verdi.

76. Fakat Allah lutfundan onlara** (zenginlik) **verince, onda cimrilik ettiler ve yan çizerek** (Allah'a itaatten) **yüz çevirdiler.

77. Bunun üzerine Allah, kendisine verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak hastalığı koyarak onları cezalandırdı.

78. (Münafıklar), ***Allah'ın, onların içlerinde sakladığı sırlarını, aralarındaki gizli konuşmaları ve bütün gayb olan şeyleri çok iyi bildiğini bilmezler mi?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan kimi de, 'Eğer Allah lutuf ve kereminden bize mal verirse mutlaka sadaka veririz ve elbette salihlerden oluruz!' diye Allah'a söz verdi."*

Bu sözü veren Sa'lebe b. Hâtıb idi. Olay şöyle oldu:

Sa'lebe Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna gelerek,

"Yâ Resûlallah! Allah'a dua et de bana biraz mal versin" dedi. Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey Sa'lebe, şükrünü yapabildiğin az mal, şükrüne güç yetiremeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır" buyurdu. Sa'lebe, daha sonra tekrar gelerek,

"Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki bana mal verirse kesinlikle her hak sahibine hakkını veririm!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dua etti. Sa'lebe, koyun sahibi oldu, kısa zamanda hayvanları çoğaldı, öyle ki hayvanlarına Medine dar gelmeye başladı, bir vadiye gitti. Önce cemaat namazlarından geri kaldı, sonra cuma namazlarına gelmez oldu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu sorunca, "Malı çoğaldı, vadiye sığmaz oldu (onları bırakıp gelemiyor!)" denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Eyvah, yazık oldu Sa'lebe'ye!" buyurdu. Sonra Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], zekâtını alması için ona iki görevli gönderdi. Zekât verecek diğer insanlar zekât mallarını vermek için görevlileri karşılayıp zekâtlarını verdiler. Görevliler, Sa'lebe'ye vardıkları zaman ondan malının zekâtını istediler ve kendisine zekât miktarını yazan yazıyı okudular. Sa'lebe,

"Bu cizye de neyin nesi? Bu istediğiniz şey cizyenin benzeri bir şeydir; hele siz şimdi gidin de ben bir düşüneyim!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.

Daha sonra Sa'lebe zekâtını alıp getirdi, fakat Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Allah Teâlâ, beni, senin sadakanı kabul etmemi yasakladı" diyerek zekâtını almadı. Sa'lebe, pişman olup başına toprak saçmaya başladı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu senin yüzünden oldu; ben sana zekâtını vermeni emrettim; sen bana itaat etmedin!" buyurdu.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatından sonra Sa'lebe, zekâtını Ebû Bekir'e getirdi, o da kabul etmedi, daha sonra Hz. Ömer'e getirdi, o da kabul etmedi ve Hz. Osman'ın halifeliği zamanında ona getirdi, o da kabul etmedi, Hz. Osman'ın zamanında ölüp gitti."[20]

İşte şu âyet, onun bu durumunu ifade etmektedir:

"Fakat Allah lutfundan onlara zenginlik verince, onda cimrilik ettiler; Allah'ın maldaki hakkını yani malın zekâtını vermediler, yan çizerek Allah'ın taatinden *yüz çevirdiler. Zaten onların huyu, haktan yüz çevirmektir."*

---

[20] Taberânî, *el-Kebîr*, 8/218-219 (nr. 7873); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/578-579 (Riyad 2003); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 5/289-292 (Beyrut 1985); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/246; İbn Kesîr, *Tefsir*, 4/1684-1685 (Beyrut 1998); Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/32.

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Bunun peşinden Allah, onların kalplerine, yaptıkları isyana bir ceza olarak, ondan daha kötü olan *nifak hastalığını koydu."*

Bir diğer mana: Allah onların bu fiilinin cezasını, kalplerinde yerleşmiş bir nifak ve kötü itikad yaptı.

Beyzâvî demiştir ki: "Onların kalplerine nifakı sokanın aşırı cimrilik olması da muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: Aşırı cimrilik onların kalplerinde yerleşmiş bir nifak meydana getirdi."[21]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'a kavuşana kadar bu nifak devam eder"* yani ölümle Allah'a kavuşana kadar. Âyetin kastettiği, onların Allah'a kavuşması değil, nifakın cezasına ve azabına ulaşmalarıdır. *"Bunun sebebi, Allah'a verdikleri sözden dönmeleridir."* Yani onlar, "Eğer Allah bize mal verirse muhakkak sadaka veririz ve salihlerden oluruz" şeklinde verdikleri sözden dönmeleri sebebiyle ve bu konuda yalan söylemeleri nedeniyle bu cezayı hak ettiler. Şüphesiz vaadinden dönmek, içinde yalanı da barındırmaktadır. Bu, iki yönden de çirkin bir şeydir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Münafıklar* veya Allah'a söz verenler, *Allah'ın, onların içinde sakladığı münafıklığı, aralarında yaptıkları gizli konuşmaları ve bütün gaybı çok iyi bildiğini bilmezler mi?"* Bunların hiçbiri O'na gizli kalmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ'nın sana yetecek rızkı verip azdıracak şeyi vermemesi, (mahrum bırakmak değil) sana nimetini tamamlaması demektir."

Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

---

[21] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/414.

"Rızkın en hayırlısı, yeterli olanıdır; zikrin en hayırlısı ise gizli yapılanıdır."[22]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Güneşin doğduğu her gün, sabah ve akşam iki melek, bütün mahlûkatın duyacağı şekilde şöyle seslenir: Ey insanlar, Rabb'inize gelin (O'na koşun); az olup yeterli olan rızık, çok olup (kalbi) oyalayandan daha hayırlıdır."[23]

Âriflerden biri demiştir ki: "Her kim, dünyada kendisinden alınan (uzak tutulan) şeyin kıymetini bilmezse şu iki şeyden biriyle müptela kılınır: Ya, devamlı hasret çekeceği fakirlikle birlikte bir hırsa müptela edilir ya da kendisine verilen nimete şükrü unutturacak bir zenginliğe rağbet hastalığına düşürülür."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Zenginlik mal çokluğu ile değildir; asıl zenginlik gönül zenginliğidir."[24]

Zühd, Allah'ın seçkin velilerinin şerefi ve ihsan derecesine ulaşmış müttaki müminlerin izzetidir. Şu sözün sahibi şair gerçekten doğru söylemiş:

"Gönül zenginliği, sana ihtiyacını gidermede yetecek şeye razı olmandır. Eğer bundan daha fazlasını istersen, zenginlik fakirliğe dönüşür."

Şöyle denilmiştir: Kim dünyadan, kendisine yetecek olandan daha fazlasını alırsa Allah onun iki kalp gözünü kör eder.

---

[22] Ahmed, *Müsned*, 1/172; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 809; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 552; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4009.

[23] Ahmed, *Müsned*, 5/197; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 3329; Hâkim, *Müstedrek*, 2/445; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 1344; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/122.

[24] Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 20; Tirmizî, Zühd, 40.

Velilerden Abdülvâhid b. Zeyd'e, mecnun bir câriye şöyle demiştir:

"Ey Abdülvâhid, şunu iyi bil: Kul, kendisine yetecek mala sahipken, daha fazlasını isteyerek dünyaya meylederse Allah ondan zühdün manevi tadını çeker alır, kul şaşkınlık içinde kalır. Eğer onun Allah katında bir nasibi varsa onun sırrına ilham yoluyla hitap ederek onu şöyle ayıplar: Kulum, ben, meleklerim ve arşımı taşıyan melekler yanında senin kadrini yüceltmek, seni yeryüzünde veliler ve bana taat eden kullarım için bir rehber yapmak istedim, sen ise beni terkedip dünya malına meylettin! Bunun üzerine ben de seni ünsiyetten sonra ayrılığa, izzetten sonra zillete, zenginlikten sonra fakirliğe düşürdüm. Sen önceki güzel haline dön, ben de sana karşı, önceki güzel muameleme döneyim!" Bu hikâye daha önce geçmişti.

Önceki kitapların birinde şöyle denilmiştir: "Âlim dünyaya meylettiği zaman, kendisine yapacağım şeylerin (vereceğim cezanın) en hafifi, bana münâcâtın tadını kalbinden çekip almamdır."[25]

İstiğfarın Fayda Vermediği Kimseler!

Cenâb-ı Hak, münafıkları başka bir ayıplarından dolayı kötüleyerek şöyle buyurdu:

اَلَّذ۪ينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّع۪ينَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذ۪ينَ لَا
يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ
﴿٧٩﴾ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ
اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٨٠﴾

79. ***Bolca sadaka veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden fazlasını bulamayanları ayıplayıp kendileriyle alay edenler var ya, Allah onları maskaraya çevirir. Onlar için can yakıcı bir azap vardır.***

---

[25] bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/88 (Beyrut 2000).

80. ***(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resûlü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Münafıklardan öyleleri vardır ki, *bolca sadaka veren müminleri ayıplarlar."*

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] insanları sadaka vermeye teşvik etti. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf [radıyallahu anh] 4000 dirhem getirerek,

"Benim şu anda 8000 dirhem malım vardı; bunun 4000'ini Rabbim için getirdim; 4000'ini de ailem için ayırdım" dedi. O zaman Allah Resûlü,

"Allah, verdiğin ve evinde tuttuğun malına bereket versin" diye hayır dua etti.[26] Allah Teâlâ onun malına öyle bereket verdi ki vefatından sonra mirası bölüşülürken, iki hanımından her biri 80.000 dirhem aldı.

Sahabeden Âsım b. Adî [radıyallahu anh], sadaka olarak 8 vesk[27] hurma getirdi. Ebû Akîl el-Ensârî [radıyallahu anh] ise sadaka olarak 1 sa' (yaklaşık 3 kg. ağırlığında) hurma getirdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ona, getirdiği hurmaları sadaka hurmalarının üzerine atmasını istedi. Bunu gören münafıklar, onları ayıplayarak,

"Abdurrahman ile Âsım gösteriş için sadaka verdiler; Ebû Akîl'in sadakasına gelince, Allah ve Resûlü onun sadakasına muhtaç değildir" dediler. Bunun üzerine yukarıdaki âyet indi.

Ebû Akîl [radıyallahu anh] hakkında şu âyet indi:

"O münafıklar, sadaka için güçlerinin yettiğinden fazlasını bulamayan müminleri de ayıplayıp onlarla alay ederler. Allah onları maskaraya çevirir."

---

[26] Bezzâr, *Müsned*, nr. 2216; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/32; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/249-251.

[27] 1 vesk, Kûfeliler'e göre yaklaşık 200 kg. gelen bir ölçü birimidir.

Yani onlara, müminleri alaya almanın cezasını verir. Bakara sûresinde geçen, *"Allah da onlarla alay eder"* (Bakara 2/15) âyeti de bu manadadır. Âyet şöyle bitiyor:

"Onlar için, inkârlarından dolayı *can yakıcı bir azap vardır."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Resûlüm, onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek." Bu âyet, iki işin de yani istiğfarın edilip edilmeyişinin aynı olduğunu, onlara bir fayda vermeyeceğini ifade etmektedir.

Rivayet edildiğine göre, münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy'in oğlu Abdullah, müslümanların salihlerindendi. Babası hasta olunca, Abdullah [radıyallahu anh] Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek babası için istiğfar etmesini istedi. Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi vesellem] babasının affı için Allah'a dua etti. Bunun üzerine, *"Onlar için istiğfar etsen de etmesen de birdir; Allah onları asla affetmeyecek"* (Münâfikûn 63/6) âyeti indi. Bu şöyle oldu:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], âyetteki yetmiş sayısını, sınırlandırılmış belirli bir sayı olarak anlayıp, "Eğer ben, yetmişten fazla istiğfar ettiğimde onun affedileceğini bilirsem, muhakkak daha fazla istiğfar ederim" buyurdu. Gelen âyet-i kerime ise bu sayının belirli bir sayı ile sınırlama değil, çokluk manası ifade ettiğini ve bütün sayıları içine aldığını açıkladı; yani âyetin muradının, "Sen yetmiş defadan fazla istiğfar etsen de Allah onları affetmeyecek" manasında olduğunu belirtti. Zaten yedi, yetmiş ve 700 sayıları, halk arasında yaygın olarak çokluk ifade etmek için kullanılır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu durum,* yani onlar hakkında senin istiğfarının kabul edilmeyişi, *onların Allah ve Resûlü'nü inkâr etmelerindendir.* Yoksa bu, bizim cimriliğimizden olmadığı gibi, senin hakkında bir kusur da değildir; bilakis kendi kâfirliklerinden dolayı onların affedilmeye kabiliyetlerinin olmayışındandır. *Hem Allah,* küfründe ısrar ve inat eden *fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* Çünkü kâfirin affedilmesi, kâfirlikten tamamen kurtulup Hakk'a yönelmesidir. Küfre iyice dalmış ve bu halde kalbi mühürlenmiş kimse, ondan uzaklaşıp hidayete gelmez. Bu âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlar için yaptığı istiğfarda mâzur olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] onların kalplerinin dalâlet üzerine mühürlendiğini bilmediği sürece, imanlarından ümit kesmemesidir. Yasak olan istiğfar, *"Peygamberin ve müminlerin, yakınları da olsa, cehennemlik oldukları belli olduktan sonra, müşriklere istiğfar etmesi uygun değildir"* (Tevbe 9/113) âyetinin belirttiği istiğfardır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[28]

79-80. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, müminlerin yaptığ işleri yahut salihlerin hallerini değerlendirmek için terazi kurar, sürekli onları eleştirir ve kendileriyle alay ederse Allah onu rezil eder ve rahmetinden uzaklaştırır. Bu durumda olan bir kimseye şefaat edenlerin şefaati ve affı için istiğfar edenlerin istiğfarı fayda vermez. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim mümin kardeşinin kusurlarının peşine düşerse Allah onu, evinin içinde de olsa rezil eder."[29]

Kim, Allah'ın veli kullarına eziyet eder ve bu yaptığına tövbe etmezse kötü bir şekilde (imansız) ölür; bu, onun, bir veliye düşmanlık yaparak Allah [celle celâluhû] ile savaşmasının cezasıdır. O halden yüce Allah'a sığınınız.

Cihaddan Geri Kalan Münafıkların Kötü Durumu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, cihaddan geri kalan münafıklardan bahsederek şöyle buyurdu:

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ

---

[28] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/415.

[29] Ebû Davud, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 85; Ahmed, *Müsned*, 4/321.

جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّاۜ لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا
كَثِيرًاۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ
فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ
عَدُوًّاۜ اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾

81. ***Allah Resûlü'ne muhalefet ederek*** *(cihaddan)* ***geri kalanlar, geride oturmalarıyla sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler ve, "Bu sıcakta sefere çıkmayın!" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır!" Keşke anlasalardı!***

82. ***Artık yapmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!***

83. ***Eğer Allah seni onlardan bir grubun yanına döndürür de*** *(Sen Tebük Seferi'nden Medine'ye döndüğünde onlar başka bir savaşa seninle beraber)* ***çıkmak için senden izin isterlerse onlara de ki: "Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız! Çünkü siz birinci defa*** *(Tebük Seferi'nde)* ***yerinizde kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalanlarla*** *(kadın ve çocuklarla)* ***beraber oturun!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Geride kalanlar,* yani Allah'ın savaştan geri bıraktığı ve yerlerinde oturttuğu kimseler, Tebük Seferi'nde Allah Resûlü'nün gerisinde kalıp *oturmalarıyla sevindiler;* keyif ve rahatlığı Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmeye tercih ederek *mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler.*"

Bu âyette, mallarını ve canlarını feda ederek Allah'ın rızasını elde etmeyi dünya rahatlığına tercih eden müminler ta'riz yoluyla üstü kapalı bir şekilde övülmektedir. Münafıklara gelince, onlar rahatı tercih ettiler, savaştan geri kalıp oturdular ve, "*Bu sıcakta sefere çıkmayın, de-*

diler." Münafıklar bu sözü birbirlerine söylediler. Yahut onlar bu sözü, müminlere kendilerini savaştan geri bırakmak için söylediler.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Bu sözü, sıcakta Tebük'e sefere çıkmak kendisine zor gelen Selemeoğulları'ndan bir adam söyledi."

Âyet şöyle bitiyor: *"De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır!"* Sizler, bu tercihinizle onu seçmiş oldunuz. *"Keşke,* sonlarının nereye varacağını veya rahatlığı taate tercih ederek seçtikleri şeyin nasıl bir şey olduğunu *anlasalardı!"*

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"Artık yapmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!"* Bu âyet onların, dünyada ve ahirette başlarına gelecek hali haber vermektedir. Yani onlar kötü sonu gördüklerinde az gülüp çok ağlayacaklar. Bunun kesin gerçekleşeceğini bildirmek için durum emir şeklinde ifade edildi.

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette, durum, *'Gülsünler ve ağlasınlar'* şeklinde emir ifadesiyle edilmiştir. Asıl mana, onların durumlarını bildirmektir. Onların az gülmesi, kaldıkları sürece dünyada olacaktır; çok ağlamaları ise ahirette gerçekleşecektir. Mana şudur: Onlar, dünyada az gülecekler, ahirette çok ağlayacaklar. Âyetin, emir manasında olduğu da söylenmiştir. O zaman anlam şöyle olur: İçine düştükleri durumdan dolayı, onların dünyada az gülüp çok ağlamaları gerekir."[30]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, *eğer Allah seni onlardan bir grubun yanına döndürürse ..."* Yani eğer Cenâb-ı Hak seni Tebük Seferi'nden Medine'ye döndürürse orada savaştan geri kalan münafıklar vardır. Bu münafıklar on iki kişiydiler.[31] Onlardan bazısı tövbe ettiği için, âyette hepsine değil, *"Allah seni bazısına döndürdüğünde ..."* buyruldu.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onlar, Tebük'ten sonra seninle birlikte başka bir savaşa *çıkmak için senden izin isterlerse onlara de ki: Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaş-*

---

[30] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil*, 1/344 (Beyrut 1995).

[31] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/257.

mayacaksınız!" Onlara bir ceza olarak böyle söylendi. Bu ifadede ayrıca münafıklar için utanılacak bir vaziyet ve kınama vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü siz birinci defa,* yani Tebük Seferi'nde *yerinizde kalmaya razı oldunuz ..."* Bu onların ileride niçin savaşa çıkamayacaklarının sebebini ifade ediyor. *"Şimdi de geride kalanlarla,* yani cihad için ehil olmayan kadın ve çocuklarla *beraber oturun!"*

81-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin yakîni az ve iman nuru zayıfsa o, hevâsına uyma ve dünya işlerinden nefsine kolay gelen şeylerle yetinir ve sevinir; mücâhedenin meşakkatine girmekten ve nefse muhalefet ateşine dalmaktan hoşlanmaz. Kendisine mücâhedeyi gösteren ve onu ilâhî huzura hazır hale getirmeyi isteyen kimseden geri kalır. Ancak, bu yolda cesaretli kimseler Allah'a vuslat nimetini ele geçirince ve yüce Allah'ı müşahedeye ehil hale gelince, ondan geri kalan kimse pişman olur, fakat bu pişmanlık fayda vermez. Artık ayaklar kaymış, fırsat gitmiştir.

Sabır, bela başa ilk geldiği anda gösterilmelidir. Hakk'a vuslat yolunda yarışanlar âyette şöyle tanıtılmıştır:

"Hayırlarda önde koşanlar var ya, onlar mukarrebîn kimselerdir (Allah'ın huzurunda özel yakınlık elde etmiş olanlardır). Onlar naîm cennetlerindedirler" (Vâkıa 56/10-12).

Münafıklara Cenaze Namazı Kılma!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), münafıkların cenaze namazı kılmasını yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖۜ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ
وَرَسُولِهٖ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْۜ اِنَّمَا
يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

84. ***Onlardan (münafıklardan) ölen hiçbirinin cenaze namazını kılma ve (dua için) onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resûlü'nü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.***

85. ***Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak onları dünyada azaba uğratmak ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: *"O münafıklardan biri* kâfir olarak *ölünce sakın onun cenaze namazını kılma!"*

Bu âyet, münafıkların başı, Abdullah b. Übey hakkında inmiştir. O, ölüm hastalığına düşünce, oğlu Abdullah Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] çağırdı, ondan babası için istiğfar etmesini, giydiği elbisesiyle onu kefenlemesini istirham etti. İbn Übey ölünce, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] kefenlenmesi için gömleğini gönderdi ve onun cenaze namazını kılmak için gitti. O zaman bu âyet indi.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onun cenaze namazını kılmak için ileri doğru harekete geçince, Cebrâil [aleyhisselâm] elbisesinden çekti ve kendisine bu âyeti okudu. Bunun üzerine Allah Resûlü namaz kılmadan geri döndü.

Diğer rivayete göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] cenaze namazını kıldı, âyet sonra indi.

Bu olay Buhârî'de şöyle zikredilir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Abdullah b. Übey için cenaze namazı kılmak üzere öne geçince, Hz. Ömer [radıyallahu anh] elbisesinden çekerek,

"Sen onun cenaze namazını nasıl kılarsın, halbuki Rabb'in seni münafıklara cenaze namazı kılmanı yasakladı!" dedi. O zaman Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Rabbim beni bu konuda serbest bıraktı ve, 'Onlar için ister istiğfar et ister etme, onlar için yetmiş defa istiğfar etsen de Allah onları affetmeyecek!' (Tevbe 9/80) *buyurdu; ben de yetmişten fazla istiğfar edeceğim (belki Allah affeder!)"* buyurdu. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Ama o münafık!" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine namazını kıldı. Sonra, *"Onlardan ölmüş olan hiçbirinin asla namazını kılma; onun kabri başında da durma!"* âyeti nâzil oldu; bundan sonra Allah Resûlü münafıkların cenaze namazı kılmayı bıraktı.[32]

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], elbisesiyle İbn Übeyy'i kefenlemesini yasaklamadı; sadece üzerine cenaze namazı kılmasını yasakladı; çünkü kendisinden istenen bir gömlekte cimrilik etmek, onun cömertlik ahlâkını zedeleyecek bir durumdur. Hem Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], elbisesini Abdullah b. Übeyy'e kefen olarak vermesi, onun Bedir'de esir alınan amcası Abbas'a giymek için bir elbise vermesinin mükâfatı olarak gerçekleşmiştir.[33] Namazdan kasıt, ölü için dua ve istiğfardır. Bu namaz ve dua, inkâr üzere ölen kâfirler hakkında yasaklanmıştır. Bunun için yasak, âyetteki 'mâte ebeden' yani ebediyen ölen ifadesine bağlanmıştır. Yani, kâfir olarak ölen kimseye cenaze namazı kılma, demektir. Kâfirlerin ahirette diriltilmeleri nimet için değil, azap için olacaktır; bu durumda onlar, sanki hiç yaşamamış gibidir."[34] "Ebediyen öldü" denmesi, yeniden dirilmesine mâni ve aykırı değildir.

İbn Abdülhakem [rahmetullahi aleyh],[35] bu âyetten, müminlerin cenaze namazını kılmanın farz olduğu hükmüne varmıştır. Lahmî bu görüşü kabul ederek, âyetin bu hükme delil olma yönünü şöyle açıklamıştır: "Bir şeyin yasaklanması, onun zıddı olan şeyi emretme manası taşır. Münafık ve kâfirlerin cenaze namazını kılmanın yasaklanması, onun, mümin olanlar için kılınmasını emretmektir." Mâzerî[36] ise bunu kabul etmemiş ve sebebini şöyle açıklamıştır:

---

[32] Rivayet için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (9), 12, 13; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 25; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/1857-1858; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/258.

[33] bk. Buhârî, Cenâiz, 77, Cihâd, 142; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/143-144 (Beyrut 1998).

[34] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/416.

[35] İbn Abdülhakem'in adı, Ebû Muhammed Abdullah olup Mâlikî fakihlerindendir. Vefatı 214'tür (829). Geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "İbn Abdülhakem, Abdullah", *DİA*, 19/276.

[36] Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Temîmî el-Mâzerî'dir. Mâlikî fakihlerinden olup 536'da (1141) vefat etmiştir (bk. *DİA*, 28/193).

"Onun vardığı bu sonuç, delîlü'l-hitâb ve mefhûmü'l-muhâlefe kaidesince varılmış bir sonuçtur. Onun bu hüküm için kullandığı, "Bir şeyin yasaklanması, zıddının emredilmesi manasına gelir" kaidesi burada geçerli ve doğru değildir. Bunun geçerli olması için, emir ve nehyin aynı mutaallaka bağlı olması şarttır. Mesela sen Zeyd'e, "Durma!" dediğin zaman, bunun manası (mefhumu muhalefeti yani ifadeden anlaşılacak aksi mana), "Hareket et!" demektir (Bu sözde emir ve yasak aynı şahsa yapılmaktadır). Âyette ise emir ve yasağın muhatabı farklıdır. Yasağın muhatabı münafıklar, emrin muhatabı müminlerdir. Mâzerî, mefhumu muhalifin delil olmasını da reddetmiştir. Açıklama için *Hâşiyetü'l-Fâsî*'ye bakınız.[37]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Onun kabri başında da durma!"* Yani, defin ve ziyaret için onun kabrinin başında durma. Sonra bunun sebebini şöyle açıkladı: "*Çünkü onlar,* Allah ve Resûlü'nü inkâr ettiler. Onlar ayrıca, *fâsık olarak,* İslâm dairesinin dışına çıkmış bir halde *öldüler.*"

Hak Teâlâ sonra, münafıkların sahip olduğu dünya mallarına imrenmeyi yasaklayarak şöyle buyurdu:

"Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak onları dünyada azaba uğratmak ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor."

Bu âyet, aynı sûrenin 65. âyetinde de geçti, orada açıklaması yapıldı. Burada tekrar edilmesi, manayı vurgulamak içindir. Gerçekten o, vurgu ve tekrarı hak eden bir durumdur. Şüphesiz gözler, mal ve evlatlara çok bakar, nefisler onları sevecek şekilde yaratılmıştır. Bunun için Cenâb-ı Hak, onlara aldanma konusundaki yasağını tekrarladı. Bu âyette bahsedilen grubun, önceki âyette anlatılan kimselerden farklı olması da mümkündür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[37] *Hâşiyetü'l-Fâsî,* Abdurrahman el-Fâsî tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* 1/394, nr.3586 (Beyrut 2008). Bu hâşiye, müfessirimizin kullandığı kaynaklar arasındadır. Merhum Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*'nde hicrî 1036'da vefat eden Abdurrahman b. Muhammed el-Fâsî el-Kasrî'nin *Celâleyn* üzerine yaptığı bir hâşiyeden bahsetmektedir. bk. Ö. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi,* 2/597 (İstanbul 1974). (Mütercim).

84-85. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul yüce sevgiliye (Allah Teâlâ'ya) yakın olunca, bütün varlıklar ona yakın olur; melekler, cinler, insanlar ve ruhanîler onun dostluğuna rağbet eder. Bu kimse vefat ettiği zaman, onun bedenine yeryüzünün orduları dua eder, ruhuna da göklerdeki ordular (melekler ve ruhanîler) dua eder. Onun gelişiyle melekler ve ruhânîler sevinir. Çok defa Allah Teâlâ onu, asrındaki bütün müminlere şefaatçi kılar.

Bir kul, Rabb'inden uzak olunca, bütün eşya (varlıklar) ondan uzaklaşır; cinler, insanlar, melekler onun cesedini ve ruhunu terkederler, hiçbiri ona dua etmez, hiçbir mümin onun kabrinde durmaz.

Öyleyse seni yüce sevgilinin huzurundan uzaklaştıran her türlü muhalefetten ve hatada ısrardan şiddetle kaçın. Şüphesiz günahlar, küfrün habercisidir (ısrar edilirse sonu oraya çıkar). Küfür ise Allah'tan tam manasıyla uzaklıktır; ondan Allah'a sığınınız.

Ayrıca sen, seni yüce sevgiliye yaklaştıran bütün taatlere, hayırlarda yarışmaya, diğer güzel ahlâka ve hoş hallere koş. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gücü ve İmkânı Olduğu Halde Cihaddan Kaçanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıkların güçleri yettiği halde cihaddan geri kaldıklarına işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَاْذَنَكَ
اُو۬لُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِد۪ينَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا بِاَنْ
يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ لٰكِنِ
الرَّسُولُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٨٩﴾

86. ***"Allah'a inanın, resûlü ile beraber cihad edin" diye bir sûre indirildiği zaman, onlardan güç ve imkân sahibi olanlar, senden izin istediler ve, "Bizi bırak*** *(savaşa katılmayıp geride)* ***oturanlarla beraber olalım!" dediler.***

87. ***Onlar, geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu. Artık onlar*** *(hakkı)* ***anlamazlar.***

88. ***Fakat Peygamber ve onunla beraber müminler, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler onlardır.***

89. ***Allah, onlara içinde ebedî olarak kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte büyük kazanç budur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara, *'Sadece Allah'a inanın, resûlü ile beraber cihad edin' diye bir sûre* veya sûrenin bir kısmı indirildiği zaman, *onlardan güç ve imkân sahibi* yani zengin ve malî imkânı geniş olanlar, geride kalma hususunda *senden izin isteyerek, 'Bizi bırak* bir özürden dolayı *geride oturanlarla birlikte olalım!' dediler."*

"Onlar, geride kalan kadınlarla veya kendinde bir hayır bulunmayan kimselerle *beraber olmaya razı oldu*lar. Onların kalplerine küfür ve nifaklarından dolayı mühür vuruldu. *Artık onlar,* cihadda ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymada nasıl bir saadet olduğunu, ondan ayrı kalmada ise nasıl bir şekavet (bedbahtlık ve rahmetten mahrumiyet) bulunduğunu *anlamazlar."*

Diğer âyette şöyle buyruldu: *"Fakat Peygamber ve onunla beraber müminler, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler."* O münafıklar geride kalıp cihad etmezlerse etmesinler, onlardan daha hayırlı olanlar cihad etti. *"İşte bütün hayırlar onlarındır."* İki cihanın hayır ve menfaati onlarındır: Dünyada, zafer ve ganimet, ahirette cennet ve sonsuz ikramlar onlarındır.

Âyette geçen "hayrâtın" hûriler olduğu da söylenmiştir. Şu âyet bu görüşe delil olmaktadır:

"Orada güzel yüzlü güzel hûriler vardır" (Rahmân 55/70).

"Ve kurtuluşa erenler, peşine düşülecek en güzel şeyleri elde edenler ve rağbet edilecek yüce halleri elde edenler *onlardır. Allah, onlara içinde ebedî olarak kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte büyük kazanç budur."* Bu âyette, ahirette elde edilecek hayırların bir kısmı açıklanmıştır.

86-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden kâmil mürşidler ortaya çıkıp insanları Allah'ın huzuruna ulaşmaya teşvik ettiklerinde, üzerinden ilâhî inayet çekilmiş ve kendisine hayırlarda önde olan salihlerle birlikte olma nimeti takdir edilmemiş kimse, geride oturmaya, rahatına uygun işler yapmaya ve alıştığı kötü âdetlerine yönelmeye meyleder. Bundan dolayı kadın ve çocuklarla birlikte oturmak için izin ister, yiğit ve kuvvetli kimselerin yolundan yüz çevirir.

Bu kimse, avamdan zayıf kimselerle olup hak yolundan geri kalsa da, bu işin hakkını verecek kuvvetli kimseler o iş için öne atılır, işe dalar. Allah Teâlâ onları, huzuruna ulaştırmak için seçti, müşahede ve muhabbetini taşımaları için onlara kuvvet verdi. Onlar da yüce sevgililerinin marifeti yolunda nefisleriyle mücâhedeye girdiler; talep ettikleri hedefe (ilâhî rızaya) ulaşmak için mallarını ve canlarını feda ettiler. Bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler de onlardır.

Savaştan Geri Kalan Araplar'ın Özür Dilemesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Araplar'ın özürlerini dile getirerek şöyle buyurdu:

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

90. ***Bedevîlerden, mazeretleri olduğunu iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap erişecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bedevîlerden *mazeretleri olduğunu iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler;* savaşta geri kalmak ve oturmak için özür beyan ediyorlar."

Bir görüşe göre onlar, Esed ve Gatafân kabilelerinin münafıklarıdır. Bunlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelip izin istediler; mazeret olarak da sıkıntılarının ve ailelerinin çokluğunu ileri sürdüler. Onların yalan konuştuklarını söyleyenler olduğu gibi, doğru beyanda bulunduklarını söyleyenler de olmuştur.

Bir diğer görüşe göre bunlar, Âmir b. Tufeyl'in heyeti idi. Onlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Eğer bizler seninle birlikte savaşa çıkarsak, Tay kabilesi bizim çocuklarımıza ve hayvanlarımıza saldırır" dediler.

Bu âyetin Gıfâr'dan bir kavim hakkında indiği de söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bunların dışında, *Allah ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar."* Onlar, cihada çıkmayan ve geri kalmak için özür beyan etmeyen bir kavimdir. Onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman davalarında yalan söylediler. Cenâb-ı Hak, sonra onlara hazırladığı azabı dile getirirek şöyle buyurdu:

"Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap erişecektir." Bu azap dünyada öldürülme, ahirette ise ateş azabıdır.

90. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yolundan geri kalanlar üç kısımdır:

Bir kısım insan, velâyet yolunu kabul etti, onun doğru ve sağlam bir yol olduğunu bildi, fakat o yola nefsini feda etmekten çekindi, malını harcamakta cimrilik etti. Bu kimseler, birtakım boş mazeretlerle o yoldan geri kalmak için özürler ileri sürdüler. Bu kimselerin Allah katında kendilerini savunacak hiçbir mazeretleri yoktur.

Bunlardan daha kötü bir grup vardır ki onlar, kendilerine bu yolu getirenlerle hiç ilgilenmediler, onları baştan tanımadılar. Allah Teâlâ bu gibiler hakkında şöyle buyurdu:

"Allah ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap erişecektir."

Bazıları ise velilik yolunu kabul ettiler, oraya girmek istediler, fakat kaderin tecellileri onlara galip geldi, özürleri çıktı, hallerini samimi olarak itiraf ettiler. Tek ve kahhâr olan yüce Allah katında özürleri kabul edildi. Allah Teâlâ, aşağıdaki âyetle onların özürlerine işaret etti.

Özürleri Hak Katında Kabul Edilenler

Cenâb-ı Hak, cihaddan geri kalanlar içinde özürlerini kabul ettiklerini açıklayarak şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ مَا
يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ مَا عَلَى الْمُحْسِن۪ينَ مِنْ سَب۪يلٍۜ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَح۪يمٌۙ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذ۪ينَ اِذَا مَٓا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَٓا اَجِدُ مَٓا
اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِۖ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَف۪يضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً اَلَّا يَجِدُوا مَا
يُنْفِقُونَۜ ﴿٩٢﴾ اِنَّمَا السَّب۪يلُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَٓاءُۚ رَضُوا
بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِۙ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

91. ***Zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara, onlar Allah ve Resûlü'ne karşı samimiyetlerini gösterdiklerinde*** *(savaştan geri kaldıkları için)* ***bir günah yoktur. Zira iyilik sahiplerine diyecek bir şey yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.***

92. ***Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde sen, "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum" deyince, harcayacak bir şey bu-***

lamadıklarından dolayı üzüntüden ağlayarak dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur.

93. ***Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Çünkü onlar geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi, artık onlar*** *(gerçeği ve yaptıkları işin sonunu)* ***bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İhtiyarlamış *zayıflara,* ileri derecede hasta olan ve hastalığın kendisini yatağa bağladığı *hastalara ve* savaşta *harcayacak bir şey bulamayanlara,* savaştan geri kalmalarından dolayı *bir günah yoktur. Onlar, Allah ve Resûlü'ne* iman ederek, gizli-açık her halde itaatlerini ortaya koyarak *samimiyetlerini gösterdiklerinde* kendilerine bir günah yoktur."

Bir rivayete göre bu âyet, Mukarrinoğulları hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sohbetiyle şereflenmiş altı kardeştiler.

Âyetin, Abdullah b. Mugaffel hakkında indiği de söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İyilik sahiplerine diyecek bir şey yoktur."* Yani onlara bir günah yoktur; onları ayıplamaya da bir sebep yoktur. *"Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."* Hak Teâlâ kötülük edenlere çok affedici ve çok merhametlidir; iyilik sahiplerine karşı nasıl olur bir düşün!

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"Seninle savaşa katılmak için kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde sen, 'Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum' deyince, savaş için harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden ağlayarak dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur."*

O ağlayanlar, ensardan yedi kişi olup şunlardır: Ma'kıl b. Yesâr, Sahr b. Hansâ, Abdullah b. Kâ'b, Sâlim b. Umeyr, Sa'lebe b. Ganeme, Abdullah b. Mugaffel ve Ulbe b. Zeyd [radıyallahu anhum]. Bunlar Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Biz savaya çıkmaya söz verdik; yamalı mest, tamir görmüş ayakkabı da olsa bize temin et de seninle birlikte savaşa çıkalım!" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Size verecek bir şey ve bindirecek bir hayvan bulamıyorum!" dedi. Bunun üzerine onlar da ağlayarak geri döndüler.

Bunların Mukarrinoğulları olduğu söylenmiştir. Diğer bir rivayete göre onlar, Ebû Musa el-Eş'arî ve arkadaşlarıdır. Buhârî, rivayetinde sadece Ebû Musa'yı [radıyallahu anh] zikretmiş ve şu ilaveyi yapmıştır:

"Ebû Musa ve arkadaşları geri dönünce, çok geçmedi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ganimet olarak bir miktar deve getirildi. Allah Resûlü onları geri çağırdı ve kendilerine binek verdi. Onlar,

"Yâ Resûlallah, sen bize binek vermeyeceğine dair yemin etmiştin; sana yeminini bozdurmuş olmamızdan korkuyoruz!" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Size bineği ben vermedim, bilakis Allah verdi. Vallahi ben, bir konuda yemin ettiğimde, eğer ondan daha hayırlı bir durumu görürsem, yeminimin kefâretini ödeyip o hayırlı olan işi yaparım" buyurdu.[38] Rivayeti mana olarak naklettik.

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Sorumluluk, yani günah ve hesap ancak, savaşa hazırlık imkânı bulacak kadar *zengin oldukları halde,* savaştan geride kalıp oturmak için *senden izin isteyenleredir. Onlar,* kadın ve çocuk gibi *geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular.* Küfür ve gafletleri sebebiyle *Allah da onların kalplerini mühürledi;* böylece işin sonunu anlayamadılar. *Bundan sonra onlar,* içinde bulundukları durumun sonunu ve içine düşecekleri pişmanlık ve üzütüyü *bilmezler."*

---

[38] Buhârî, Megâzî, 75 (nr. 4385). Bu rivayette, *"Size Allah binek verdi"* kısmı yok. Bu kısımla birlikte bk. Buhârî, Eymân, 1; Müslim, Eymân, 7 (nr. 1649); Ebû Davud, nr. 3276; İbn Mâce, nr. 2107; Ahmed, *Müsned,* 4/398.

91-93. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın kalplerin ilacı yaptığı seçkin velilerin sohbetine katılmaya gayret göstermeyen herkes, kıyamet gününde kınanma ile karşı karşıya gelir; çünkü onların sohbet ve terbiyesine girmeyen kimse ayıptan, eksiklikten yahut kötü düşünceden uzak kalamaz; öyle ki bu kimseler genelde Allah'ın huzuruna hasta bir kalple çıkar.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Kim bizim bu ilmimize (marifet ilmine) dalıp yeterince nasibini almazsa büyük günahlarda ısrar ederek ölür, haberi bile olmaz."

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Her müslümana hasta kalbinin ilacını vermek farz-ı ayındır. Kim bu işte ihmalkâr davranır ve kalbinin ilacını vermezse kıyamet günü azaba uğrar, sadece geçerli bir özrü olan kimse mâzur görülür. Bu özür, müzmin bir hastalık, ileri derecede yaşlılık ve sürekli bir fakirlik halidir."[39] Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara, onlar Allah ve Resûlü için samimiyetlerini gösterdiklerinde (geri kaldıkları için) bir günah yoktur."

Eğer onlar, Allah'ın veli kullarını sever, onları tasdik eder, kendilerini yüceltir ve insanları onların sohbetine yönlendirirse onlar iyilik sahipleridir; iyilik sahiplerine diyecek bir söz yoktur. *Allah,* zayıflıklarından dolayı kendilerini *çok affeden* ve onlara *çok merhamet edendir."*

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Onlar Allah ve Resûlü'ne karşı samimi olduklarında ..."* âyetinin bir manası da şudur: Allah'ın kullarına Allah'ın yolunu tanıttıklarında ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetini en güzel örnek olarak öğrettiklerinde, onlara karşı samimiyet göstermiş, Allah ve Resûlü için samimi olarak nasihat etmiş olurlar."[40]

Havâriler Hz. İsa'ya [aleyhisselâm], "Ey Allah'ın ruhu, Allah için samimiyet nedir?" diye sorduklarında, Hz. İsa [aleyhisselâm] şöyle cevap verdi:

---

[39] Kalbi, şeytanın tasallutundan korumanın farz-ı ayın olduğunu bildiren açıklamalar için bk. Gazâlî, *İhyâ,* 3/39 vd. (Beyrut 2000).

[40] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 2/37 (Beyrut 2008).

"Allah'ın hakkını, insanların hakkından önde tutmaktır."

Allah yolunda kâmil şeyhlere harcayacak mal bulamayanlara da günah yoktur. Şüphesiz kim Allah yolunda nefsini feda ederse bu, mal verme yerine de geçer. Allah Teâlâ, (şeyhe) buyurur ki:

"İlâhî huzura ulaşmaları için kendilerine binek sağlaman amacıyla sana geldiklerinde sen, 'Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum' deyince, şeyhlerinin kalplerinde sevilmek için harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden ağlayarak dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur." Şüphesiz, canla birlikte malı da Allah yolunda harcamak, sadece canı feda etmekten daha önde olup kulu maksadına daha çabuk ulaştırır.

Şeyhlerden biri demiştir ki: "Biz, Allah yolunda harcamak için bize mal verenle vermeyeni aynı seviyede tutmak istedik, onlar âdil olamadılar (biz de herkese yaptığı hizmete göre davrandık)."

Allah Teâlâ'nın, *"Harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden ağlayarak geri döndüler"* âyeti hakkında denmiştir ki: "Onların üzüntüsü, dünya malına sahip olamadıklarından değildi, onların tek üzüntüsü Allah Resûlü'nden ve kemal ehli kimselerin sohbetinden geri kalmalarındandı."

Kuşeyrî (rahmetullahi aleyh) demiştir ki: "Onlara, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) kalb-i şerifinin kendileri sebebiyle meşgul olması ağır geldi ve bunun için keşke şu engel ortadan kalksa diye temenni ettiler. Bu temenni, dünyaya meyilden değildi, fakat Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) kalbine kendi işlerinden dolayı bir hoşnutsuzluk gelmemesi içindi."[41] Bir şiirde şöyle denilmiştir:

"Kim iffetli davranıp kimseden dünyalık bir şey istemezse arkadaşlarıyla buluşması kolay olur. İhtiyaç sahibinin ise yüzü, yöneldiği kimseye itici gelir, sıkıntı verir."[42]

---

[41] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/54.

[42] Mâverdî, bu beytin Sa'leb tarafından söylendiğini kaydetmiştir. bk. Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 318 (Beyrut 1978).

Münafıkların Sahte Özürleri

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), Tebük Savaşı'ndan döndüğü zaman, münafıklar gelip sahte özürlerle mazeret beyan etmeye başladılar. Allah Teâlâ aşağıdaki âyetleri indirerek onların yalan beyanlarını ortaya koyup kendilerini rezil etti.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ
نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى
عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ
لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ
وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا
عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

94. *Seferden dönüp yanlarına geldiğiniz zaman size özür beyan edecekler. De ki: (Boşuna) özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah haberlerinizi bize bildirdi. Bundan sonraki amelinizi Allah ve Resûlü görecek. Sonra gaybı ve görülen her şeyi bilene döndürüleceksiniz; O size yapmakta olduklarınızı bildirecektir.*

95. *Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz (onları hesaba çekmemeniz) için Allah adına yemin edecekler. Artık onlardan yüz çevirin. Şüphesiz onlar bir pisliktir. Yaptıkları işlerin karşılığı olarak varacakları yer cehennemdir.*

96. *Kendilerinden razı olasınız diye size yemin edecekler. Fakat siz onlardan razı olsanız bile Allah fâsıklar topluluğundan asla razı olmaz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Tebük Seferi'nden *dönüp yanlarına geldiğiniz zaman münafıklar size özür beyan edecekler.* Onlara *de ki:* sahte mazeretlerle *özür dilemeyin! Size asla inanmayız;* bu konudaki yalanlarınıza inanmayız. *Çünkü Allah,* peygamberi diliyle gönderdiği vahiyle sizin bazı *haberlerinizi bize bildirdi.* Bu haber, içinizde sakladığınız şer ve fesattır."

"Bundan sonraki *amelinizi Allah ve Resûlü görecek.*" Kâfirliğe tövbe mi ediyorsunuz yoksa onda sabit mi kalıyorsunuz, bu ortaya çıkacak. Bu onlar için sanki tövbeye bir davet ve tövbe etmeleri için süre tanımaktır.

"*Sonra gaybı ve görülen her şeyi bilene döndürüleceksiniz.* O, Allah'tır. O, sizin gizli açık her şeyinizi bilmektedir. İçinizde sakladığınız şeylerden ve yaptığınız işlerden hiçbiri O'na gizli kalmaz. *O size yapmakta olduklarınızı bildirir;* yaptığınız işlerden dolayı sizi kınayıp azaba uğratarak amelinizin karşılığını verir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Savaştan *onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz için* yani onları ayıplamamanız için *Allah adına yemin edecekler. Artık onlardan yüz çevirin,* kendilerini kınayıp ayıplamayın. *Şüphesiz onlar,* kalpleri pis olduğu için *birer pislikten ibarettirler.*" Kınamak onlara fayda vermez. Kınamaktan maksat, insanı tövbeye sevkedip kötü işlerden temizlemektir. Bunlar ise baştan aşağı pisliktirler, temizlik onlara fayda vermez. Onlardan yüz çevirmenin ve kendilerini kınamaktan vazgeçmenin sebebi budur.

"*Onların varacağı yer cehennemdir.*" Yani onların sonuçta dönüp varacakları yer cehennemdir. Kınamak için ateş onlara yeter; siz onları kınamak için kendinizi yormayın. "Bu ceza, *yaptıkları işlerin,* ölene kadar ısrar ettikleri küfür ve nifakın *karşılığıdır.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Kendilerinden razı olasınız diye size yemin edecekler.*" Yemin edecekler ki siz onlara inanıp daha önce yapmış olduğunuz gibi kusurlarını örtmeye, kendilerine yumuşak davranmaya ve onları ganimetlere ortak etmeye devam edin. "*Siz bu yeminle on-*

lardan razı olsanız bile Allah fâsıklar topluluğundan asla razı olmaz." Yani sizin onlardan razı olmanız, Allah'ın razı olmasını gerektirmez. Onlar, Allah'ın gazabı içinde ve azabı yolunda olduklarında, sadece sizin razı olmanız onlara bir fayda vermez.

Bir diğer mana: Allah onlara size karşı farklı görünme imkânı verse de Allah'a karşı hile yapma imkânı vermez. Şüphesiz Allah, onların perdesini yırtar, içlerindeki hileyi ortaya çıkarır ve onları aşağılık bir hale düşürür.

Âyette kastedilen, münafıklardan yüz çevirme emrinden sonra, onlardan razı olmamak, sahte mazeretlerine aldanmamak ve onlara iltifat etmemektir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

94-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah dostları bir izzet ve zafer kazanınca, bazan onların içinde münafıklar boy gösterir; gelip onlardan geri kaldıkları için bir sürü mazeret ileri sürerler, Allah dostlarını sevdiklerine yemin ederler. Onların durumuna aldanmamak gerekir. Onları ayıplayıp kınamaya da gerek yoktur. O durumda yapılması gerekli olan şey, kendilerinden yüz çevirip gönlü bütünüyle Allah'a vererek onlardan uzak kalmaktır. Allah ve Resûlü, onların bundan sonraki amelini görecektir. Sonra, gaybı ve açıktan olan her şeyi bilen Allah'a döndürülürler; O, yaptıkları şeyleri kendilerine bildirir.

Şehir Dışında Yaşayan Münafıkların Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şehir dışında çölde yaşayan münafıkların durumunu dile getirerek şöyle buyurdu:

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
عَلٰى رَسُولِه۪ۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ۝ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا
يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَۜ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِۜ

وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِۜ اَلَٓا اِنَّهَا
قُرْبَةٌ لَهُمْۜ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٩﴾

97. *(Şehir dışında çölde yaşayan)* ***bedevîler küfür ve nifak yönünden daha ileri ve Allah'ın, resûlüne indirdiği hükümleri bilmemeye daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

98. ***Bedevîlerden öylesi vardır ki*** *(Allah yolunda)* ***harcadığını zarar sayar ve sizin başınıza belaların gelmesini bekler.*** *(Bekledikleri)* ***o kötü bela kendi başlarına gelsin! Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

99. ***Bedevîlerden öylesi de vardır ki Allah'a ve ahiret gününe inanır,*** *(hayır yolunda)* ***harcadığını Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarına vesile edinir. Bilesiniz ki o*** *(gerçekten Allah katında)* ***onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine*** *(cennetine)* ***koyacaktır. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şehir dışında, çölde yaşayan *bedevîler* içindeki münafıklar, şehirde yaşayanlardan *küfür ve nifak yönünden daha ileridirler.*" Bu, onların, insanlardan uzak vahşi bir hayat sürmesi, kalp ve hallerinin katı olması, ilim sahibi kimselerle içli dışlı olmayışları ve kitaptaki hükümleri az işitmeleri sebebiyledir.

"Bu durumda *onlar,* ilim meclisinden uzak oldukları için *Allah'ın, resûlüne indirdiği dinî hükümleri,* farzları ve sünnetleri *bilmemeye daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilendir;* O, çadırda yaşayanla şehirde yaşayanlardan her birinin halini en iyi bilendir; çölde yaşayanla şehirde yaşayanların işlerini tedbir etmede *hikmet sahibidir.*" Allah, sonsuz hikmetiyle her biri için durumlarına uygun olanı seçer. Âyetlerin tasavvufî tefsiri yapılırken çölde oturmakla şehirde oturmanın durumu hakkında ilave açıklama gelecektir inşallah.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bedevîlerden öylesi vardır ki* verdiği zekâtı ve onun dışında Allah yolunda yapılan diğer *harcamaları zarar sayar;* çünkü o, yaptığı harcamayı Allah'ın katında kabul edilen bir amelden saymaz, ona karşı bir sevap beklemez; o verdiğini ancak gösteriş olarak ve insanların dilinden kurtulmak için verir. Bu da ona, hak olmayan bir borcu ödüyormuş gibi ağır gelir. *'O, sizin başınıza belaların gelmesini bekler.'* Yahut işlerin sizin aleyhinize dönmesi için, başınıza zamanın musibetlerinin gelmesini bekler; böylece mükellef olduğu infaktan kurtulmak ister."

Allah Teâlâ âyetin devamında buyurdu ki: *"Kötü âkıbet onların başına gelsin!"* Bu, onların bekledikleri şeyin bir benzerinin kendi başlarına gelmesi için yapılmış bir bedduadır. Yani onları üzecek şey kendi başlarına gelsin, demektir. Yahut bu, Allah kötü şeyi onların başına getirsin, manasındadır.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Azîz ve celîl olan Allah tarafından dua lafzı ile söylenen her şey, o şeyin muhakkak gerekli olduğu yani mutlaka gerçekleşçeği manasındadır. Çünkü Allah Teâlâ, zaten kudret ve tasarrufunda olan ve dilediği gibi tasarrufta bulunacağı bir mahlûk için beddua etmez. Şu âyetler de bu manadadır:

"Sürekli insanları arkadan çekiştiren ve onlarla eğlenen kimselerin vah haline (yazıklar olsun onlara!)" (Hümeze 104/1).

"Ölçü ve tartıyı eksik yapanların vay haline (yazıklar olsun onlara!)" (Mutaffifîn 83/1). Bunların hepsi, verilmiş tam hükümlerdir, Allah Teâlâ'nın onları haber vermesi yukarıda açıkladığımız manadadır."[43]

Yahut bu, onların bekledikleri şeyin başlarına geleceğini haber vermektir.

"Allah, onların infak ederken söyledikleri *her şeyi işitendir,* gösteriş ve içlerinde sakladıkları başka şeyler de dahil *her şeyi bilendir."*

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, onların zıddı olanları dile getirerek şöyle buyurdu:

---

[43] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 3/73-74.

"Bedevîlerden öylesi de vardır ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, zekât ve diğer hayır türlerinden *harcadığını Allah katında yakınlık sebebi edinir;* yani onu, yaptıkları harcamalardaki ihlâslarından dolayı kendilerini Allah'a yaklaştıran birer sebep görür *ve onları Peygamber'in dualarına vesile edinir."* Yani Allah için harcadıklarını Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dualarına bir vesile yapar. Çünkü Allah Resûlü, sadaka ve zekâtını verenler hakkında,

"Allahım, filan kimseye salât et (ona rahmet et, günahını bağışla!" diyerek Allah'tan onların affını istiyordu. Bunun için, kendisine sadaka ve zekât verilen kimsenin, onu verene, hayır dua etmesi sünnet olmuştur. Fakat onun, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı gibi sadaka veya zekât veren kimseye salât okuması doğru değildir. Bu Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] makamına ait bir şeydir; onun, bununla başkalarına üstünlüğü vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bilesiniz ki o,* yani onların Allah yolunda harcadıkları *onlar için bir yakınlıktır;* onları Rab'lerinin huzuruna yaklaştırır. Bu, onların imanlarının doğru ve ihlâslarının kemal halinde olduğuna şehadettir. *"Allah onları rahmetine koyacaktır.* Bu, ilâhî rahmetin kendilerini tamamen saracağına dair Allah'ın bir vaadidir.

Bir diğer mana: Allah Teâlâ onları, rahmet ve ikram mahalli olan cennetine koyacaktır.

"Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir." Onların kusurlarını affeder, kemal derecelerinden noksan kaldıkları hususlarda onlara rahmetiyle ihsanda bulunup kemallerini tamamlar.

Rivayet edildiğine göre, birinci âyet Esed, Gatafân ve Temîmoğulları hakkında inmiştir. Onlar, Allah yolunda verdikleri şeyi, ağır bir yük gibi görüyorlardı. İkinci âyet ise Abdullah Zülbicâdeyn[44] ve kavmi hakkında inmiştir. Bunlar ise Allah yolunda verdikleri her şeyi, Allah katında bir yakınlık sebebi ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dualarına bir vesile olarak görüyorlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[44] Abdullah Zülbicâdeyn el-Müzenî [radıyallahu anh], İslâm'a girmek için kavmi ile çekişip duruyordu. Kavmi ona mâni olmak istiyor ve kendisini sıkıştırıyordu. Nihayet onu üzerindeki bir bicâd yani kaba sert bir elbise ile bıraktılar, diğer her şeyini aldılar. O da kavminden kaçıp Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Ona yaklaşınca, elbisesini iki parça yapıp bir parçasını alt kısmına sardı, diğer parçayı üst tarafına attı. Onu bu halde görenler kendisine, "Zülbicâdeyn=iki elbise sahibi" dediler. bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 4 / 154 (Kahire 1996).

97-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şehirlerde yaşama konusunda teşvik edici haberler gelmiştir. Çünkü oralar ilim mahalli, vaaz ve nasihat dinleme imkânı daha fazla olan yerlerdir. Oralarda, dinine yardımcı olacak kimseler bulunur. Aynı şekilde, insanlardan uzak dağ bölgelerinde yaşamak ve dinini koruma adına fitneden kaçmak da teşvik edilmiştir. Özellikle ahir zamanda bu daha bir önem kazanmaktadır. Bunun için sahabe ve tâbiînden çokları çölde ve şehirden uzakta yaşamayı tercih etmişlerdir. Ebû Zer, Seleme b. Ekvâ ve diğerleri gibi ... Allah hepsinden razı olsun.

Bu meselenin incelemesi şöyledir: Bu iş, şahısların durum ve maksatlarına göre değişir.

Kim, dini tam öğrenmek, zâhirî ilmin meselelerini iyi araştırmak, dinin vazifelerini eksiksiz yerine getirmek isterse çölde ve dağda bu konuda kendisine yardımcı bulamaz. Bu kimsenin şehirde oturması daha faziletlidir.

Kim, kalbini arındırmak, tarikat ilimini hakikatiyle öğrenmek, kalbini, içinde hakikat nurlarının parlayacağı bir hale getirmek için hazırlamak isterse onun insanlardan ayrılıp şehir dışında bir yerde veya dağ bölgelerinde yaşaması daha uygundur.

Şehirde yaşayan kişi, dinine yardımcı kimseler bulursa şehir onun için faydalı olur; yoksa zararlı olur; çünkü şehrin meşguliyetleri ve insanı alıkoyan engelleri çoktur. Şehirde, nefsanî hazlar ve boş şeyler fazladır. Orada sadece dini konusunda fitneye düşmüş, hevâ hastalığına yakalanmış kimseler bulunur. Şehir dışında, çöllerde böyle değildir; bu engeller orada azdır. Oralarda yaşayanların çoğu, yaratılış fıtratı üzere temiz kalmıştır.

Bir de şu var: Şehir dışında çöl ve kırsal bölgelerde yaşayanlar, kendilerini ilimle yönetecek kimselere diğerlerinden daha fazla muhtaçtır. Onlara ilim öğretmek ve kendilerini uyarmakla meşgul olanların kıymetini ancak Allah bilir.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İnsanların en merhametlisi, kendisine merhamet etmeyen kimselere merhamet edendir." Yani kendisine acımayan bir cahile, ona fayda verecek şeyleri öğreten kişi ona acımış olur.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ*'da der ki: "Âlimlerin, çöl ve kırsal bölgelerde yaşayan kimselere dinlerini öğretecek kişileri göndermesi farzdır. Bu işte gevşeklik ve ihmalkârlık gösterirlerse Allah onları cezalandırır. Kim onların eğitimine el atarsa bu farzı yerine getirmiş olur." Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

"Ümmetimin çoğu şehirlerde, azı çöllerde yaşar" şeklinde rivayet edilen bir hadis sahih değildir. Allah Resûlü, Medine'ye intikal etmek isteyen bir kimseye, *"Her nerede olursan Allah'tan kork; Allah senin her yaptığını bilir, hiçbirini ihmal etmez"* buyurmuştur.

Yine, "Allah bir kulun hayrını istediği zaman onu çölden şehre nakleder" şeklinde rivayet edilen bir söze hadis olarak rastlamadım. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İslâm'a Önce Girenlerin Fazileti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, İslâm'a ilk girenlerin üstünlüğünü dile getirerek şöyle buyurdu:

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ
بِاِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

100. ***Muhacir ve ensardan (İslâm'a girişte), ilk sırayı alanlarla, onlara güzellikle uyanlar var ya, Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte büyük kurtuluş budur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Muhacir ve ensardan İslâm'a girişte ilk sırayı alanlar ..."* Muhacirlerden bu sınıfa girenler, iki kıbleye doğru namaz kılanlar yahut Bedir Savaşı'nda bulunanlar veya hicretten önce İslâm'a girenlerdir. Ensardan bu gruba girenler ise Birinci Akabe Biatı'nda bulunanlardır. Bunlar yedi kişiydi. Diğer bir görüşe göre, bu grup İkinci Akabe Biatı'na katılan yetmiş kişidir. Yahut onlar, Mus'ab b. Ümeyr (radıyallahu anh) Medine'ye gelince müslüman olan Medineliler'dir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de onlara güzellikle uyanlar var ya ..."* Bunlar da yukarıdaki her iki gruptan yani muhacir ve ensardan, kendilerinden öncekilere güzellikle katılanlardır. Yahut onlar, iman ve taatte kendilerine güzelce uyan, kıyamete kadar gelecek olan bütün müslümanlardır.

"Allah, taatlerini kabul ederek ve amellerinden razı olarak *onlardan razı oldu, onlar da* elde ettikleri dünya ve ahiret nimetleriyle *Allah'tan razı oldular. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte büyük kurtuluş budur."* Yani dâimî ve en büyük kurtuluş budur.

100. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her devirde sâbikûn sınıfından yani Hak yolunda önde giden rehber kimseler bulunur. Onlar bütün gayret ve ciddiyetleriyle iyi işler yapmaya sarıldılar, kendilerini yüce sevgililerinden alıkoyan kabile, akraba ve evlat gibi bütün engelleri bir kenara ittiler, nefislerinin boş alışkanlıklarını terkettiler. Böylece nefsanî izzeti zilletle, makam ve itibarı bilinmemekle, zenginliği fakirlikle, üstünlüğü tevazu ile, dünyaya rağbeti zühdle (eşyadan gönlü çekmekle) değiştirdiler. Zâhirî meşguliyetleri bırakıp onun yerine iç âlemlerini mâmur etmeye vakit ayırdılar. Yüce sevgilileri Mevlâ'yı bulmak (O'nun rızasına ermek) için seyrü sefer ettiler, kâmil şeyhlerin sohbetine (manevi terbiyesine) katıldılar, din kardeşlerine hizmet ettiler. Nihayet kalplerinden perdeler kalktı; çok affedici ve sonsuz kerem sahibi Mevlâ'yı müşahede etme nimetine erdiler. Böylelikle kulları uyarma ve terbiye etme işine hazır oldular. Onlarla şehirler ve ülkeler manen hayat buldu. Bu gibiler hakkında şair şöyle demiştir:

"İndiğiniz her yer sizinle ihya olur. Siz yeryüzü için yağmur gibisiniz. Göz sizdeki güzel hali görmeyi çok ister. Siz insanların gözleri için ay gibisiniz."

Âyette müjdelendiği gibi, onların yaptıklarına karşılık olarak, göz aydınlığı olacak nimetlerden kendileri için hazırlanan şeyleri, Allah'tan başka kimse bilemez (Secde 32/17).

Münafıklığı Âdet Edinenler!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, münafıklardan başka bir gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدٖينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ
لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظٖيمٍ ﴿١٠١﴾

101. *Çevrenizdeki bedevî Araplar'dan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki onlar münafıklığı âdet edinmiştir. Onları sen bilmezsin, biz biliriz. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra onlar (ahirette) büyük bir azaba döndürülür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Medineliler, *çevrenizde oturan bedevî Araplar'dan münafıklar vardır.*" Medine etrafında oturan kabileler Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Gıfâr ve Eşca' kabileleridir. Bunlar, Medine'nin etrafında yerleşmişlerdi. Eslem ve Gıfâr kabileleri müslüman oldular. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) onlar için hayır dua ederek şöyle buyurdu:

"Eslem'e Allah selâmet versin; Gıfâr'ı Allah affetsin."[45]

Diğer kabilelere gelince onların bir kısmı müslüman oldu.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Medine halkından da birtakım münafıklar vardır ki onlar münafıklığı huy edinmişlerdir."* Onlar münafık olarak kalmakta ısrar ettiler; sürekli nifağa daldılar; münafıklığa devam ettiler, öyle ki nifakta en ileri dereceye ulaştılar. "Ey Muhammed, *sen onların kim olduğunu* şahıs olarak *bilmezsin.*" Bu onların münafıklıkta ne derece mahir olduklarını ve kınanacak hallerden nasıl ince bir siyasetle korunduklarını göstermektedir. Onlar münafıklığı o derecede gizli yaptılar ki Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bile son derece zeki ve feraset sahibi olduğu halde onların durumunu bir zaman bilemedi (Fakat daha sonra kimin münafık olduğu kendisine bildirildi).

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Onları biz biliriz."* Yani onların içlerinde sakladıkları her şeyi biliriz. Onların, sana ikiyüzlü davranıp hallerini senden gizlemeye güçleri yetse de bize karşı bunu yapmaya güçleri yetmez.

"Onlara iki kez azap edeceğiz." Onlara dünyada vereceğimiz azabın biri, içinde bulundukları durumu ortaya çıkarıp kendilerini rezil etmek, diğeri de öldürmektir. Bu iki azap hakkında şu yorumlar da yapılmıştır:

Azaplardan biri, rezil olmaları veya öldürülmeleridir; diğeri ise kabir azabıdır.

---

[45] Buhârî, Menâkıb, 6; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 182; Tirmizî, Menâkıb, 73.

Azaplardan biri, kendilerinden zekât alınmasıdır, diğeri ise (istemeyerek de olsa) savaşa dahil edilip bitkin düşürülmeleridir.

Azaplardan biri, dünyada kendilerine işledikleri suçtan dolayı ilâhî cezaların uygulanmasıdır, diğeri de kabir azabıdır.

Bu iki azaptan maksat, senede iki kere humma (sıtma) hastalığına yakalanmalarıdır.

"Sonra onlar, ölümden *sonra büyük bir azaba döndürülür."* Bu, cehennem azabıdır.

101. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hikmet ve kudretiyle, bütün asır ve zamanlarda, nur ve zulmet denizini hep var etmiştir. Bu, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) kadar böyle gelmiş, ondan sonra da kıyamete kadar böyle devam edecektir. Her asırda, nur ve zulmetin, iman ve inkârın, ihlâs ve nifakın, güzel ve kötü halin bulunması gereklidir.

Nur ehlinin nuru, kıyamete yakın bir zamana kadar hep artış içinde olur, hiç eksilmez. Zulmet ehli de böyledir. Çünkü her şey ancak zıddı ile tanınır. Nurun şerefi ancak zulmetin varlığı ile ortaya çıkar. Güzel halin şerefi ancak kötülüğe dalanların haliyle belli olur. İlmin fazileti ancak cehaletle bilinir. Allah Teâlâ bu şekilde her şeyden ikişer tane yaratmıştır. Bunu, kulların tek ve hak olan Rab'lerine koşması için yapmıştır. Kim, bu varlık âleminde bu şeylerin sadece birinin bulunmasını isterse o, her şeyin sahibi ve kullarını çok seven Cenâb-ı Hakk'ın hikmetini bilmeyen biridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hali Karışık Olanların Durumu

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyetlerde hayırlarda önde olan kalbi arınmışları zikretti. Peşinden bütün güçleriyle boş işlere dalan münafıklardan bahsetti. Onlardan sonra da iyi halle kötü hali bir arada bulunduran hali karışık kimseleri dile getirerek şöyle buyurdu:

وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ
اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

102. ***Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, onlar iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. Allah'ın onların tövbesini kabul etmesi umulur. Gerçekten Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Diğer bir topluluk ise günahlarını itiraf ettiler ..."* Onlar, cihaddan geri kalan fakat geri kalmalarından dolayı yalan özürlerle mazeret beyan etmeyen kimselerdir.

Onlar, geride kalanlardan bir grup olup, savaştan geri kalanlar hakkındaki âyet indiğinde, kendilerini Mescid-i Nebevî'nin direklerine bağladılar ve,

"Bizleri Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] çözmedikçe, kendimiz iplerimizi çözmeyeceğiz!" dediler. Allah Resûlü savaştan Medine'ye geldiğinde mescide girdi, her zaman yaptığı gibi iki rekât namaz kıldı. Sonra direkte bağlı olanları gördü. Onların durumunu sordu; kendisine, niçin böyle yaptıkları anlatıldı. Sonra âyet-i kerime indi, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] onların iplerini çözdü.[46]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar iyi ameli diğer kötü amelle karıştırdılar."* Onlar, pişmanlıklarını ortaya koyarak ve günahlarını itiraf ederek yaptıkları salih amele, diğer kötü bir işi karıştırdılar ki o, savaştan geri kalmak ve münafıklara uymaktır.

Bir diğer mana: Onlar, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] daha önce yaptıkları cihad ve diğer salih amellere, Tebük Savaşı'ndan geri kalmak gibi kötü biri işi karıştırdılar.

---

[46] Rivayet için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 11/651-652 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 6/1872; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/275-280; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 5/272 (Beyrut 1985).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın onların tövbesini kabul etmesi umulur."* Yani kabul eder. Âyetin, "Günahlarını itiraf ettiler" kısmı buna delildir. Hak Teâlâ için "umulur ki" ifadesi, "vâcip ve gerekli oldu" manasındadır. *"Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Tövbe eden kimsenin kusurlarını affeder ve onlara ihsanda bulunur.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bu ümmet için bu âyetten daha ümit verici bir âyet yoktur."

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, önce 'salih amel' dendi, peşinden 'kötü amel' dendi. Bu şunu göstermektedir: Hatalar, taat ve iyiliklerin sevabını yok etmez; çünkü eğer yok etseydi salih amel olmazdı."[47] Bu böyledir. Onun zikrettiği bu görüş, Ehl-i sünnet'in görüşüdür. Mu'tezile ise bunun aksini söylemektedir. İmam Müslim'in rivayet ettiği şu hadis, Ehl-i sünnet'in görüşüyle çelişmez.

Rivayete göre (İsrâiloğulları'ndan) bir adam,

"Vallahi Allah, filan kimseyi affetmez!" dedi. Allah ona şöyle buyurdu:

"Benim falancayı affetmeyeceğime kim benim adıma yemin ediyor; ben onu affettim, senin (önceki) amelini iptal ettim."[48]

Bu hadisin, Ehl-i sünnet'in görüşüyle çelişmemesinin izahı şudur: Bu hadiste ameli iptal edilen adam, İsrâiloğulları'ndan biridir; onların şeriatı, bizim şeriatımızdan farklı olabilir. Gerçekten Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na yüklediği ağır yükleri bu ümmet-i Muhammed'den kaldırmıştır. İslâmiyet, kolaylık ve genişlik üzere kurulu bir dindir. Ayrıca bu adam, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş, bu konuda yalan söyleyen kâfir bir kimse de olabilir. Açıklama için, *Hâşiyetü'l-Fâsî*'ye bak.[49]

---

[47] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/59.

[48] Müslim, Birr, 138; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 5711; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1529.

[49] Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'ye ait *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış bir hâşiyedir.

102. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müminler üç kısımdır: Sâbikûn (hayırda önde olanlar), durumu karışık olanlar, sürekli isyana dalanlar.

Sâbikûn, kurtulmuştur. Durumu karışık olanlar Allah'ın rahmetine ümit bağlamışlardır. Sürekli isyana dalanlar ise helâk olmuştur. Ancak tövbe edip salih amel edenler kurtulur.

Sâbikûn, iyilikleri kötülüklerine, iyi halleri karışık hallerine galip gelen kimselerdir. Onlar bir hataya düşünce derhal tövbe edip Allah'a dönerler. Bazan üzerlerinden uzun bir zaman geçer de, solda günahları yazan melek onlar için yazacak hiçbir şey bulamaz. Bu, (peygamberler gibi) ismet hallerinden (günahlardan tamamen uzak tutulduklarından) değil, manen uyanık oluşlarındandır.

Durumu karışık kimseler, günahlara düşüşleri ve dönüşleri çok olan kimselerdir. Allah Teâlâ'nın onları affetmesi umulur.

Sürekli isyana dalanlara gelince onlar, çirkin işler yapma konusunda ısrar edenlerdir. Onlar, eğer kendileri için ezelde bir inayet (ilâhî yardım ve tövbe) takdir edilmişse tövbe edip dönüş yaparlar; şayet kendileri için ilâhî inayet takdir edilmemişse Allah'ın azabı ve hilmi ile yüz yüze gelirler. Cenâb-ı Hak onlara dilediği gibi muamele eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sadaka ile Manevi Temizlik

Allah Teâlâ savaştan geri kalan müminlerin tövbesini kabul edince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendini mescidin direklerine bağlayan kimselerin iplerini çözdü. Bunun üzerine onlar, sahip oldukları malları getirerek,

"Yâ Resûlallah, işte bizi savaştan geri bırakan mallarımız; onları bizden sadaka olarak al ve bizi temizle!" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bana sizin malınızdan bir şey almam emredilmedi" buyurdu ve mallarını almadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ
صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ
التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝

103. ***Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arındırıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için huzur sebebidir. Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

104. ***Onlar Allah'ın, kullarının tövbesini kabul ettiğini ve sadakalarını aldığını*** *(onları kabul edip karşılığını verdiğini)* ***bilmezler mi? Allah, yapılan tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: "*Onların* (sana sundukları) *mallarından sadaka al ...*" Bu sadaka malın üçte biridir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onların mallarının üçte birini sadaka olarak aldı, üçte ikisini kendilerine bıraktı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların mallarından farz olan zekatı al. O zaman, âyet bütün müslümanlarla ilgilidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey Muhammed, *bununla onları* günahlardan *temizlemiş olursun.*" Yahut mallarından aldığın sadakayla, onları en çirkin günah olan, cimriliğe sevkeden mal sevgisinden temizlemiş olursun. "*Ve ayrıca onunla kendilerini* manen *arındırırsın*", yani iyiliklerini artırır yahut onları ihlâslı kulların derecesine yükseltirsin.

"*Onlar için dua et.*" Yani onlara merhamet edip kendileri için Allah'tan rahmet dile. Bundan sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine sadaka ve zekâtını getiren kimselere,

"*Allahım, filanın ailesine rahmet et (onları affet)*" diye dua ediyordu. Ebû Evfâ sadakasını getirdi, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Allahım, Ebû Evfâ'nın ailesine rahmet et (onları affet)"* diye dua etti.[50]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz senin duan onlar için huzur sebebidir."* Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) onlar için yaptığı dua gerçekleştiği için, nefisleri sükûn, kalpleri huzur bulur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Senin himmetinle onlarla birlikte olman, kendileri için, sadece mallarıyla kalmalarından daha bereketli ve daha hayırlıdır."[51]

"Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir." Yani onların itiraflarını işitir, pişmanlıklarını bilir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar Allah'ın, kullarının* sahih olarak yaptıkları *tövbesini kabul ettiğini ve sadakalarını aldığını,* onları karşılığını vermek için bir şeyi alan kimsenin alıp kabul ettiği gibi aldığını bilmezler mi?"

"Onlar bilmezler mi" cümlesiyle, ya tövbeleri kabul edilen kimseler kastediliyor ya da onların dışında savaştan geri kalan diğerleri. Tövbeleri kabul edilenlere bu sorunun sorulmasından maksat, tövbelerinin kabul edildiğine ve sadakalarının dikkate alındığına kalben inanmalarıdır. Savaştan geri kalan diğer insanlara bu sorunun sorulmasından maksat ise onları tövbeye teşviktir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, yapılan tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir."* O, tövbe edenlerin tövbesini kabul eder, ayrıca onlara lutuf ve keremiyle bolca ihsanda bulunur.

103-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhlerin, dervişlerinin (Allah yolunda harcamak için) mallarını alması, dervişlerin zenginliğine, madden hallerinin genişlemesine ve manen ilerlemelerine sebeptir. Bu konuda demişlerdir ki:

"Allah Teâlâ, bir dervişi zengin yapmayı murat ederse ona bir veliyi gönderir, veli onun malını alır (en hayırlı şekilde kullanır) yahut şeyhi ona malını Allah için vermesini emreder. Bu onun zenginliğine alamettir."

---

[50] Buhârî, Daavât, 19; Müslim, Zekât, 176.

[51] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/60.

Bu durumu, şeyhlerimizin şeyhi Ali Cemel el-Arânî kitabında zikretmiştir. Ben (İbn Acîbe), *Vezzân Şeriflerinin Menakıbı* adlı eserde şu nakli gördüm:

"Şeyh Mevlây et-Tihâmî, kardeşi Mevlây et-Tayyib'e bir haberci göndererek, ribatlarda (sınır boylarında) nöbet tutan mücahidlere giysi yapmak için bütün malını kendisine göndermesini istedi. Mevlây et-Tayyib onun seçkin talebelerindendi. O da evinin örtüsüne ve odasının yaygısına varıncaya kadar, sahip olduğu her şeyi kendisine gönderdi. Bu onun malının bereketlenmesine sebep oldu. Öyle ki o bölgede ne kadar şehir ve kabile varsa hepsinde Mevlây et-Tayyib'e ait bir mülk bulunurdu. Hatta, Cezayir ve ona bağlı yerlerde bile onun mülkü vardı. Bu, şeyhinin kendisi için ticaret yapması (malını Allah için hayır yollarında harcaması) sebebiyle olmuştu."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ameli Karışık Olanların Durumu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, işleri karışık olanları tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَۜ وَسَتُرَدُّونَ
اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۚ ﴿١٠٥﴾

105. ***De ki:*** *(İstediğiniz şekilde)* ***amel edin; yaptıklarınızı Allah, Resûlü ve mü'minler görecektir. Sonra sizler, bütün gaybı ve görülen her şeyi bilen Allah'a döndürüleceksiniz; O size yapmakta olduklarınızı haber verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*De ki*: Hayır veya şer, istediğiniz şekilde *amel edin. Yaptıklarınızı Allah görecektir.* Hayır veya şer hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Aynı şekilde *Allah Resûlü ve müminler de yaptıklarınızı görecektir.*" Yaptıklarınız onlara da âşikâr olacaktır. Şüphesiz sürekli işlenen kötü ameller sahibini rezil eder.

"*Sonra sizler*, ölümle *bütün gaybı ve görülen her şeyi bilen Allah'a döndürüleceksiniz; O size yapmakta olduklarınızı haber verir.*" Size bütün yaptıklarınızı, ona vereceği karşılıkla birlikte haber verir.

105. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir şeyi iddia ederek ortaya çıkar yahut manevi makamlardan birine tâlip olursa ona, "Amel edin; amelinizi Allah, Resûlü ve müminler görecek!" denir.

Eğer o kimse, işini takva ve ihlâs temelleri üzere kurarsa işi devam eder, ilerler ve nuru parlar. Şayet yaptığı iş ihlâs ve takva üzere kurulu değilse o kimse rezil olur, nuru söner. Sonra hepsi, gaybı ve açıkta olan bütün şeyleri bilen yüce Allah'ın huzuruna çıkarılır; O, herkese amelinin karşılığını verir.

Savaştan Geri Kalan Üç Kişinin Durumu

Bundan sonra, savaştan geri kalan üç kişi hakkında şu âyet indi:

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْۜ

وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝

106. ***(Sefere katılmayanlardan)*** ***diğerlerinin işi Allah'ın emrine (hükmüne) kalmıştır. O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder. Allah her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Geride kalanlar içinde sefere özürsüz olarak katılmayan ve gelip bir özür de belirtmeyen *diğerlerinin işi Allah'ın emrine,* haklarında vereceği hükmüne *kalmıştır.* O, cihaddan ve resûlünden geri kalmalarından dolayı *onlara ya azap eder veya* tövbe edip pişman olduklarında *tövbelerini kabul eder. Allah* onların bütün hallerini *en iyi bilendir,* onlara yaptığı her işinde *hikmet sahibidir.*"

Bu üç kişiden murat, Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'dir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], insanlara onlara selâm vermemelerini ve kendileriyle konuşmamalarını emretti. Onlar bu hali görünce, niyetlerini hâlis yaptılar ve bütün işlerini Allah'a havale edip O'na güvenip dayandılar. Yüce Allah onlara merhamet buyurdu. Bu zatların yaşadıkları olayın tamamı ve Allah'ın kendilerini affetmesi, inşallah daha sonraki âyetlerde gelecektir.

106. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Halk içinde bir kâmil mürşide uyan ve bu şekilde seyrü sülûk yapanlar dışında bir grup insan vardır ki onlar ârif şeyhlerin sohbetinden (manevi terbiyesine girmekten) geri kalmışlar, ölene kadar onlardan ayrı olmuşlardır. Allah Teâlâ, günah işlemede ve kötü işler yapmada ısrar ettiklerinden dolayı onlara ya azap eder yahut lutuf ve keremiyle onları affeder. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir; O'na, kullarının içlerinde gizlediği hiçbir şey gizli değildir. O, adalet ve hükmüyle onların kalplerinin perdelenmesi konusunda verdiği kararda hikmet sahibidir.

Fitne İçin Mescid Yapanlar!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müslümanlara zarar vermek için mescid yapanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا
لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ

يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًا لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى
التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا
وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ
وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهٖ
فٖى نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ
الَّذٖى بَنَوْا رٖيبَةً فٖى قُلُوبِهِمْ اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١١٠﴾

107. *(O münafıklar arasında müminlere)* ***zarar vermek, kâfirlik yapmak, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve öteden beri Allah ve Resûlü'ne karşı savaşanlara bir üs olsun diye bir mescid yapanlar vardır. Onlar, "İyilikten başka bir maksadımız yoktu!" diye yemin edecekler. Allah şahittir ki onlar kesinlikle yalancıdır.***

108. ***O mescidde sakın namaz kılma! İlk günden takva üzerine kurulan mescidde*** *(Kubâ Mescidinde)* ***namaz kılman, elbette daha doğrudur. Orada temizlenmeyi çok seven adamlar vardır. Allah güzelce temizlenenleri sever.***

109. ***Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir uçurumun kenarına kurup onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.***

110. ***Yaptıkları bina,*** *(ölümle)* ***kalpleri parçalanıncaya kadar içlerinde bir şüphe sebebi olarak kalmaya devam edecektir. Allah her şeyi en iyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O münafıklar arasında müminlere *zarar vermek*, gizlice *kâfirlik yapmak*, Kubâ Mescidi'nde namaz kılan *mümin cemaatinin arasına ayrılık sokmak için mescid yapanlar vardır."*

Onların içlerinde gizledikleri kâfirlik, kâfir Ebû Âmir'i yüceltmektir.

Rivayet edildiğine göre, Amr b. Avf oğulları, Kubâ Mescidi'ni bina ettiklerinde Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir heyetle haber göndererek, Kubâ'da bir mescid yaptıklarını ve gelip orada namaz kıldırmasını rica ettiler. Peygamber Efendimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] teşrif ederek orada namaz kıldı. Bunların kardeşleri olan Gunm b. Avf oğulları onları kıskandı ve onlar da başka bir mescid yaptılar. Niyetleri, bir hıristiyan rahibi olan Ebû Âmir'in Şam'dan geldiğinde orada kendilerine imam olmasıydı. Mescidi tamamlayınca, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Sakatlar ve ihtiyaç sahipleri için kışın yağmurlu havalarda hizmet vermek üzere bir mescid yaptık; burada gelip bize namaz kıldırın da orayı namaz yeri edinelim!" dediler. Bu teklif Tebük Seferi öncesinde yapılmıştı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Şimdi sefere çıkmak üzereyim; inşallah dönüp geldiğimizde orada namaz kılarız" buyurdu. Tebük Seferi'nden döndüğünde, tekrar geldiler ve aynı teklifi yaptılar. Allah Resûlü de elbisesini alıp onlarla birlikte gitmeye davranmıştı ki bu âyet indi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Mâlik b. Duhşüm, Ma'n b. Adî, Âmir b. Seken'i çağırdı,

"Gidiniz şu ahalisi zalim mescidi yıkıp yakınız!" buyurdu. Onlar da öyle yaptılar ve yerini çöplüğe çevirdiler.

Cenâb-ı Hak, sonra onların bozuk maksatlarına işaret ederek şöyle buyurdu: *"... ve onlar daha önce Allah ve Resûlü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid yaptılar."* Yani, Allah ve Resûlü'ne karşı savaş açmış olan rahip Ebû Âmir'i kendilerine imam yapmak için o mescidi inşa ettiler.[52]

---

[52] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/673-680 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/285-286.

Bu Ebû Âmir, Uhud Savaşı'nda Resûlullah'a seslenerek, "Seninle savaşa tutuşan hangi kavmi bulursam, onlarla birlik olup sana karşı savaşacağım" dedi ve Huneyn Savaşı'na kadar hep böyle yaptı. Huneyn'de Havâzin kabileleri hezimete uğradığı gün Şam'a kaçtı ve kaçarken münafıklara,

"Gücünüz yettiği kadar kuvvet ve silah hazırlayınız, ben kaysere gideceğim ve asker getirip Muhammed'i ve ashabını Medine'den çıkaracağım" diye haber gönderdi. Ebû Âmir Şam'da kaldı, Kınnesrîn'de tek başına bir kenara atılmış olarak ölüp gitti. Medineliler hicretten önce ona, "rahip" diyorlardı, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] da kendisine "fâsık!" ismini koydu.

Onlar bu mescidi, münafıklar savaştan geri kalmadan önce yaptılar; bu, Tebük Seferi'nin hemen öncesinde olmuştu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, 'İyilikten başka bir maksadımız yoktu!' diye yemin edecekler."* Yani, biz bu mescidi yapmakla sadece güzel işlere niyet ettik. Bunlar, namaz, zikir ve müslümanlara geniş mekân ve rahatlık sağlamaktır" diyeceklerdir. *"Allah şahittir ki onlar* yeminlerinde *yalancıdır."*

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] orada namaz kılmasını yasaklayarak şöyle buyurdu:

"Onlara bir yardım ve destek olarak *sakın o mescidde namaz kılma!* Var olduğu *ilk günden bu yana takva üzerine kurulan mescidde namaz kılman, elbette daha doğrudur."* Yani Kubâ Mescidi'nde namaz kılman daha hayırlı ve uygundur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] o mescidi, Mekke'den hicreti sırasında Kubâ'da kaldığı sırada pazartesi-cuma arasında yapmıştı. Âyette bahsedilen mescidin Kubâ Mescidi olması, kıssaya en uygun olanıdır.

Âyette geçen mescidin, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'deki mescidi olduğu da söylenmiştir. Buna Ebû Saîd-i Hudrî'nin [radıyallahu anh] şu rivayeti delil gösterilmiştir. Ebû Saîd-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], âyette geçen mescidle hangi mescidin kastedildiğini sorduğumda, *"O, bu mescidinizdir, Medine mescidi"* buyurdu.[53]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Orada temizlenmeyi çok seven adamlar vardır."* Âyette övülen kimseler, tuvalette temizliklerini su ile yapıyorlardı; sudan önce taş kullanarak ikisiyle birlikte temizleniyorlardı.

Bir diğer mana: Onlar, Allah Teâlâ'nın rızasını elde etmek için, günahlardan ve kötü hasletlerden temizlenen kimselerdir.

Yahut onlar, cünüp olduklarında derhal temizlenen ve cünüp olarak uyumayan kimselerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah güzelce temizlenenleri sever."* Onlardan razı olur, sevenin sevdiğine yaklaştığı gibi, onları kendine yaklaştırır.

Şöyle denilmiştir: Bu âyet nâzil olunca Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] beraberinde bir grup muhacirle yürüyerek Kubâ Mescidi'ne gitti, kapısında durdu; o sırada ensar mescidde oturuyordu. Allah Resûlü onlara,

"Siz mümin misiniz?" diye sordu, cemaat sustu, ses çıkarmadı, Allah Resûlü sorusunu tekrarladı. O zaman Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah! Şüphesiz onlar mümindir, ben de onlarla beraberim" dedi. Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Başınıza gelen kazâya (ilâhî takdire) razı oluyor musunuz?" diye sordu; onlar,

"Evet, razı oluyoruz" dediler. Sonra,

"Belaya sabreder misiniz?" diye sordu, onlar da yine,

"Evet" dediler. Sonra,

"Bollukta şükreder misiniz?" diye sordu, onlar yine,

"Evet" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kâbe'nin Rabb'ine yemin olsun ki sizler gerçekten müminsiniz" buyurdu ve oturdu. Sonra,

---

[53] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/1881 (Riyad 1998).

"Ey ensar topluluğu! Yüce Allah sizi âyetinde methedip övdü. Sizler abdest ve hela anında ne yapıyorsunuz?" diye sordu. Onlar da,

"Önce taşla taharet yapıyoruz, peşinden su ile temizleniyoruz" dediler. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onda tertemiz olmayı seven birtakım erkekler vardır" âyetini okudu.[54]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran* yani onu Allah için yapan, Allah rızasına ulaşmak isteyen ve evvelinde niyetini güzel yapan *kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir uçurumun kenarına kurup onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi?"*

Bu kimse, yaptığını gösteriş ve nisbet olsun diye yapar. O zaman sanki yıkılmak üzere olan yahut yıkılmış bir çukurun kenarına bina yapmış olur, onunla birlikte kendisi de cehennemin içine yuvarlanır. Bu öyle bir düşüştür ki düştüğü yerden kıyamete kadar duman çıkmaya (âleme ibret olmaya) devam eder!

Âyetteki soru, bu hakikati kafalara iyice yerleştirmek içindir.

Takva üzere Allah rızası için kurulan bina, Kubâ Mescidi'dir. Daha önce geçtiği gibi, onun Medine Mescidi olduğu da söylenmiştir. Yıkılmak üzere olan bir çukurun kenarına yapılan bina ise münafıkların müslümanlara zarar vermek için yaptığı Dırâr Mescidi'dir.

Binanın takva üzere kurulması, onu yaparken baştan niyetin güzel olması, onunla Allah rızası ve dinin yayılmasının amaçlanmasıdır. Çökmek üzere olan bir çukurun üzerine bina yapmak ise niyetin bozuk olması, onun gösteriş ve müminlerin arasını ayırmak için yapılmasıdır. Âyette bu durum, son derece güzel bir benzetme sanatı ile ifade edilmiştir. Bu açıklama, İbn Cüzey-i Gırnâtî'ye aittir.[55]

"Allah zalimler topluluğunu, onları ıslah ve kurtuluşa götüren *doğru yola iletmez."*

---

[54] İbn Mâce, Tahâret, 28; Ahmed, *Müsned*, 3/422; 6/6.

[55] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/348 (Beyrut 1995).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yaptıkları bina, kalpleri* ölümle *parçalanıncaya kadar içlerinde bir şüphe,* şek ve nifak sebebi *olarak kalmaya devam eder."*

Mana şudur: Onların yaptıkları bina, onlar için sürekli bir şüphe ve nifaklarının artış sebebi olur. Gerçekte onları bu işe nifakları sevketmişti. Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yaptıkları mescidi yıktırınca, nifak kalplerinde kök saldı ve arttı; öyle ki nifak onların kalbinden ayrılmaz bir hal aldı. Bu durum, onların ölümle kalpleri parça parça oluncaya kadar devam eder; çünkü o kalpler için hakkı anlama kabiliyeti kalmamıştır.

Diğer bir mana: Onların yaptıkları bina, yapılış sebebiyle İslâm'da bir şüphe nedeni olmaya devam eder; çünkü onlar, yaptıkları işin kendilerince doğru olduğuna inanıyorlardı. Yahut yaptıkları binanın yıkılmasından dolayı içlerinde devamlı bir kin ve düşmanlık bulunur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* onların niyetlerini *en iyi bilendir,* onların niyetlerinden dolayı, yaptıkları binanın yıkılmasını emretmesinde *hikmet sahibidir."*

107-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim amellerini ve hallerini takva ve Allah rızası üzere kurmak istiyorsa onu ihlâs, güzel niyet ve Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünneti üzere kursun; böyle yaparsa o hiçbir zaman yıkılmaz. Kim amel ve halini yıkılmak üzere olan bir çukurun kenarına kurmak istiyorsa onları gösteriş ve yaptığını halka duyurmak için, kerametlere ulaşma niyeti ve maddi çıkar elde etme hedefiyle yapsın. Şüphesiz bu şekilde yapılan ameller süratle yıkılır, devam etmez.

Kısaca, Allah için olan her şey devam eder ve kulu Allah'a götürür. Allah rızasının dışında yapılan her şey de kesilir, dağılır, sahibine fayda vermez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Can ve Mal Karşılığında Cennet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yeryüzünde yaşayan müminlerin ulaştığı çok özel kerametten bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ
الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ
حَقًّا فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهِ مِنَ اللّٰهِ
فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِى بَايَعْتُمْ بِهِ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

111. ***Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine cenneti verme karşılığında satın aldı. Onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah'ın kendi adına** (yapmak için üstlendiği)* ***hak bir vaattir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte büyük kazanç budur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine cenneti verme karşılığında satın aldı."* Yani Allah, onların kendi yolunda canlarını ve mallarını feda etmelerine bedel olarak cenneti ve içindeki nimetleri verdi. Cenâb-ı Hakk'ın cemaline bakmak da bu nimetlerin içindedir.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bak, Allah ne kadar cömerttir ve ikram sahibidir! Bizim nefislerimizi O yarattı, mallarımızı rızık olarak yaratan da O. Sonra onları bize hibe etti, peşinden onları bizden çok yüksek bir fiyata satın aldı. Bu gerçekten çok kazançlı bir alışveriştir."

Cenâb-ı Hak sonra, onların Allah Teâlâ'ya canlarını ve mallarını nasıl sattıklarını şöyle açıkladı: *"Onlar Allah yolunda,* Allah'ın adını ve dinini yüceltmek için *savaşırlar,* kâfirleri *öldürürler,* Allah yolunda şehid olarak *ölürler*. Onların bir kısmı şehid olur, diğerleri geride kalır. *Bu, Allah'ın yerine getirmek için üstlendiği gerçek bir vaattir;* onda yalan ve cayma yoktur. Bu ilâhî vaat Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da zikredilmiştir." Gerçekten Allah Teâlâ, Kur'an'da açıkladığı gibi, Tevrat ve İncil'de de Allah'ın, ümmet-i Muhammed'den, kendilerine cenneti verme karşılığında onların canlarını ve mallarını satın aldığını açıkladı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah Teâlâ bütün ümmetlere cihadı emretti ve onlara bu müjdeyi vaat etti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır?"* Bu soru, Allah'ın vaat ettiği şeyi yerine getireceğini mübalağa ile anlatmaktadır. Yani Allah'tan daha güzel vaadini yerine getiren hiç kimse yoktur.

"Öyleyse O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin." Yani buna son derece sevinin; çünkü o sizin için, peşine düşülüp istenecek şeylerin en büyüğünü (cenneti) gerekli kıldı. Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi, *"Büyük kazanç denen şey işte budur."*

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bu alışveriş sana yeter. Onda satıcı yüce Allah'tır, karşılık me'vâ cennetidir, aracı Muhammed Mustafa'dır [sallallahu aleyhi vesellem]."

111. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak bizden, cennet karşılığında canlarımızı ve mallarımızı satın aldı. Kim, nefsinin hevâsına (kötü arzularına) karşı durarak, nefsin engellerini aşıp geçerek ve Mevlâ'sını talepte bütün gücüyle çalışarak nefsini Allah için satarsa, buna karşılık olarak Allah Teâlâ ona dünyada marifet cennetini, ayrıca ahirette nimetler cennetini verir. Kim, malını Allah rızasını kazandıracak yerlerde infak ederek onu Allah'a satar fakat nefsini Allah yoluda feda etmekten çekinirse, Allah Teâlâ ona ahirette güzel nimetler cennetini verir, öncekilerin ulaştığı marifet cennetinden mahrum kalır.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ*'da zikrin faziletini anlattığı bölümde der ki:

"Zikir, ünsiyet ve ilâhî muhabbeti temin eder. Kalpte Allah ile ünsiyet (huzur ve muhabbet) gerçekleşince, kul, Allah'ın dışındaki şeylerden kesilir. Allah'tan gayri olan şeyler, kulu ölüm anında terkeder. Kul ile beraber kabirde hiçbir aile, mal, evlat ve dostluk kalmaz; ancak Allah'ın zikri kalır. Kulun ünsiyeti zikir ile olunca, kabirde onunla keyif eder; kendisini zikirden alıkoyan şeylerin kesilmesiyle birlikte, hakiki lezzete erer; çünkü onun hayatta zaruri ihtiyaçlarla meşgul olması, kendisini zikirden alıkoyuyordu. Ölümden sonra böyle bir engel kalmaz. Ölümle, yüce sevgilisiyle arasında hiçbir perde ve engel kalmamış olur. O zaman kulun zikre rağbeti büyük olur, artık kul, kendisini huzur bulduğu zikirden alıkoyan dünya hapishanesinden kurtulmuştur."

İmam Gazâlî sonra der ki: "Zikrin şerefinden dolayı şehidlik rütbesi büyük sayıldı; çünkü asıl istenen şey sonuçtur. Kastettiğimiz sonuç, bütün dünyaya veda etmek, tam manasıyla Allah'a yönelmek, kalbin Allah sevgisi içinde kaybolması ve O'nun dışındaki bütün bağ ve alakalardan kesilmesidir. Düşmana karşı savaş halinde bulunan kimse, Allah sevgisi ve O'nun rızasına ulaşma arzusuyla kalbini Allah için mâsivadan boşaltmış, hayatta kalma ümidini kesmiştir. Şehidin hali, 'lâ ilâhe illallah' sözünün hakikatine uygundur; çünkü onun için Allah'tan başka bir maksat yoktur."[56]

Niyaz ehlinin, Allah'a münâcât ve yakarışı esnasında bulduğu manevi lezzetle, müşahede ehlinin yüce sevgililerinin (Allah Teâlâ'nın) müşahedesi içinde kendini kaybetme esnasında aldığı lezzet, dünya lezzetlerinden değildir; onlar cennetin nimetleri olup Cenâb-ı Hak onu dostlarına önceden ikram etmiştir. Onlara dünyada hemen verilen marifet cennetinin manası budur. Allah bunu ona, nefsini Allah için satmanın karşılığı olarak bahşetmiştir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Nefisler üç kısımdır. Biri, ayıplı ve kusurlu nefis olup onda herhangi bir alım ve satım işi gerçekleşmez. Bu, kâfirin nefsidir. Diğeri, hür nefis olup onun satılması geçerli değildir. Bu, peygamberlerin nefsidir. Çünkü onlar, her türlü kusurdan temiz yaratılmıştır. Bir nefis vardır ki onda alışveriş geçerlidir. O, müminin nefsidir. Mümin nefsini Allah'a sattığında ve Cenâb-ı Hak da onu satın aldığında, o nefis için asıl hürriyet hali gerçekleşir. Bu hürriyet, nefis kâinatın (varlıkların) bağından kurtulup hürriyete kavuştuğunda ve kötü sıfatlardan kurtulduğunda elde edilen bir haldir."

---

[56] bk. Gazâlî, *İhyâ,* 1/400-401.

Tahkik ehli âlimlerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ, varlıkların en yücesini, varlıkların en kıymetlisini vererek satın aldı. Allah, kalpleri değil, nefisleri satın aldı, çünkü kalp hürdür, onda satım gerçekleşmez. Kalp, Allah için tahsis edilmiştir; o satılmaz ve alınmaz. Hz. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) şu sözünü işitmedin mi?

"Kalp, Allah'ın evidir."[57] Yani, kalp O'na münâcât (yakarış) yeridir, marifetinin bulunduğu mahaldir, sırlarının toplandığı hazinedir. Şeytan oraya (Allah'ın sevgi ve marifeti ile mâmur olmuş kalbe) giremez. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"(Ey İblîs), senin benim (salih) kullarım üzerinde bir hâkimiyetin olmaz" (İsrâ 17/65). Nefse gelince, o sahip olunan mülktür; satılır ve alınır."

Allah'a Canını ve Malını Satan Cennetliklerin Vasıfları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisine canlarını ve mallarını satan müminlerin özelliklerini belirterek şöyle buyurdu:

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ
الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ
اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112. ***Onlar, tövbe edenler, ibadet yapanlar, hamdedenler, Hak yolunda seyahat edenler (oruç tutanlar), rükû yapanlar, secde yapanlar, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyanlar, bir de Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!***

---

[57] Hadisin değerlendirmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1882, 1883.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, canlarını ve mallarını kendisine satanların özellikleri hakkında buyurdu ki:

"Onlar, küfür, isyan, hata ve gafletten *tövbe edenlerdir.* Dini ihlâsla yaşayarak Allah için *ibadet edenlerdir.* Genişlikte ve darlıkta, bütün hallerde *Allah'a hamdedenlerdir.* Seyahat edenler yani *oruç tutanlardır."* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadislerinde,

"Ümmetimin seyahati oruçtur" buyurmuştur.[58] Oruç seyahate benzetildi, çünkü oruç tutan kimse, şehvetlerine mâni olmakta, nefsini onlardan uzaklaştırmaktadır. Yahut oruç, nefsanî bir terbiyedir; kul onunla melekût ve ceberût âlemlerinin gizli sırlarına ulaşır.

Âyetteki "seyahat edenlere", "cihad edenler", "ilim peşinde koşanlar" yahut "şeyhleri ve kardeşleri ziyaret edenler" manasını verenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar* namazda *rükû yapıp secde edenlerdir, iyiliği yani* iman ve taat gibi, bütün hayırlı olan ve övülen şeyleri *emredenlerdir;* küfür ve isyan gibi dinin kötü gördüğü her *kötülükten alıkoyanlardır. Bir de onlar, Allah'ın sınırlarını koruyanlardır."* Yani dinin, sınırlarını çizdiği, hakikat ve hüküm olarak belirlediği her şeyi koruyanlardır.

Âyet şöyle bitiyor: "Bu sayılan faziletlere sahip olan *müminleri müjdele!"*

"Müminleri müjdele" buyrulması, onları bu özelliklere imanlarının davet ettiğine ve kâmil müminlerin bu sıfatlara sahip olduğuna dikkat çekmek içindir. Müjdelenen şeyin ne olduğunun belirtilmemesi, onun büyüklüğünü anlatmak içindir. Sanki şöyle denmiş oluyor: Onları, akılların anlamaktan ve ifadenin anlatmak âciz kaldığı nimetlerle müjdele. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

---

[58] Hadislerde seyahatin oruç manasına geldiği gösteren rivayet için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 12/10-15; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/297; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 4/305; Hâkim, *Müstedrek,* 2/335. Meşhur rivayette, *"Ümmetimin seyahati cihaddır"* buyrulmuştur (bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/73; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 4226; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/297).

112. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet, başından sonuna kadar bütün manevi terakki derecelerini içinde toplamaktadır.

Manevi makamların ilki tövbedir. Nefis tövbe edip hevâsından döndüğünde, Mevlâ'sına yönelir ve zâhirî ibadetlerle meşgul olur. Bu ibadetler, dinin zâhirî amelleridir. Nefiste ilâhî yardım alametleri gözüktüğünde ve üzerinde hakikat nurları parladığında, bu nimeti elinde tutmak için Allah'a hamdedip şükreder. Sonra fikri, gayb meydanlarında yüzmeye, melekûttan ceberût âlemine intikal etmeye başlar. Sonra tekrar dinin zâhirî emirlerini korumaya geri döndürülür. Çünkü kemalin son noktası, dinin hükümlerine sımsıkı sarılmaktır. Bunun için, kulun beşeriyeti, maddi âlemde edep olarak rükû yapar, secdeye kapanır. Kalbi de ruhlar âleminde ilâhî huzur mescidinde rükûa eğilip secdeye kapanır.

Bu hali elde edince, halka vaaz etmeye ve onları uyarmaya ehil olur. Bundan sonra, zâhirî hüküm ehline dinin iyilik olarak belirlediği şeyleri emreder, kötü olarak tanıttığı şeylerden de alıkoyar. Aynı şekilde hakikat ehline göre iç âlemde iyi olan şeyleri emreder, kötü olan şeylerden alıkoyar.

Birincisine vaaz ve uyarı, ikincisine ise terbiye ve terakki denir. Bu da ancak ilâhî hudutları (emir ve nehiyleri) koruyan ve ahidlerine vefa gösteren kimseden kabul edilir. Bu durumdaki kimse, en büyük saadet ve en yüce makam ile müjdelenir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette geçen 'seyahat edenler', oruç tutanlar manasındadır. Onlar, Allah'tan başkasını müşahededen kendini uzak tutanlar, Allah'tan başkasının hizmetinden sakınanlar, Allah'tan gelene razı olup elindekiyle yetinen kimselerdir."

Şöyle de denmiştir: "Seyahat edenler, Hakk'a ait delilleri görmek için yeryüzünde ibret için dolaşanlardır. Onlar, kalpleriyle yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşırlar, her yanını ve mekânını tefekkür ederler. Yeryüzünde yaşanan onca değişime bakıp onu yoktan var edenin varlığına delil çıkarırlar. Yeryüzünde gördükleri nice âyet ve ibretlerle, onları yaratanın varlığına kesin hüküm verirler. Sırlarıyla melekût âleminde dolaşırlar ve böylece Allah'a ulaşmanın manevi zevkini tadarlar, O'nunla elde ettikleri ünsiyetin hoşluğu içinde yaşarlar, Hakk'ı müşahedenin hakikatine ulaşırlar."[59]

Bu konudaki geniş açıklamalar için Vertecübî'nin (Rûzbihân-ı Baklî) tefsirine bakınız. O, açıklamasında, imanın insanı tövbeye sevkedeceğini söyler ve şöyle devam eder:

"Sonra, sadık ve samimi tövbe, peşinden ibadetleri ve kulluğa götüren mücâhedeyi ister. Kul güzel kulluk nimetine ulaşınca bu, Allah Teâlâ'ya hamdetmeyi gerektirir. Kul, kendisine hakkıyla hamdedemeyeceğini itiraf ederek Allah Teâlâ'ya hamdeder. Bu durum bir hadis-i şerifte şöyle ifade edilmiştir:

'Allahım, ben seni, hakkı ile yüceltemem, sen kendini nasıl övüp yüceltirsen o şekilde yücesin.' [60]

Sonra hamd ve zikir, kul, Mevlâ'nın cemalinin hilâlini (nurunu) yakîn semasında görünce, nefsini, alıştığı boş şeylerden hapsetmeyi gerektirir. Baksana Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ne buyurdu:

'(Ramazan ayına ait) hilâli görünce oruç tutun.'

Nefsin serbest bırakılması ancak, müşahede hilâlini görünce olur. Bunu da hadisin şu kısmından anlıyoruz:

'Yeni ayın (şevvalin) hilâlini görünce iftar edin!' [61]

Mana âleminde seyahat edenler, kalpleriyle gayb iklimlerinde uçarlar, bu da ilâhî azameti müşahede anında ulaşılan fenâ haliyle Hakk'a boyun eğmeyi gerektirir. O zaman kul, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görme şevkiyle ve celali karşısında boyun eğerek rükû yapar. Bu rükû ve boyun eğiş anında kendisini ilâhî sıfatların nurları sarar; o zaman, *'Her ne tarafa yönelirseniz Allah'ın vechi (zatı) oradadır'* (Bakara 2/115) âyetindeki sır gözükür ve bütün cihetler için secde eder. Bu secde, gurbet halini (halktan uzaklaşıp gönlü Hakk'a vermeyi) gerektirir. O da müşahedeyi gerektirir. Müşahede ise müşahede sahibinin, müşahede ettiği şeyin özelliklerine bürünmesini sağlar.

---

[59] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/67-68.

[60] Müslim, Salât, 222; Ebû Davud, Salât, 148; Tirmizî, Daavât, 75; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 51; İbn Mâce, Duâ, 3, İkame, 117.

[61] Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyâm, 4, 7; Tirmizî, Savm, 5; Nesâî, Sıyâm, 8.

Kim, Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının nuru içine düşerse o, rubûbiyyet sıfatından kula uygun bir pay sahibi olur. Aynı zamanda kullukta temkin sahibi yani istikamet üzere, kararlı ve devamlı olur. Bundan sonra Allah'ın hükmüyle hükmeder, O'nun adaletiyle emreder. Allah Teâlâ onların vasıflarından bahsederek, *'Onlar iyilikleri emrederler'* buyurdu.

Onlar, halkı Hakk'a davet ederler, onları nefislerinin hevâsına uymaktan alıkoyarlar, Allah'ın çizdiği hudutları korurlar. Kendilerine rubûbiyyet sıfatları keşfolduktan sonra, kulluk makamında kendilerine emredilenleri hakkı ile yerine getirirler.

Onlar, rubûbiyyet tecellilerini müşahedenin manevi tadını tatmış olsalar bile, kulluk sınırını geçmezler. Çünkü onlar, bütün kemal hallerine sahip olmakla birlikte, kulluk sıfatıyla övünen Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünneti üzere, temkin (istikrar ve istikamet) hallerini korurlar. O Peygamber ki [sallallahu aleyhi vesellem], bütün ömrü boyunca, *'Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur'* demiştir."[62] Vertecübî'nin açıklamaları burada bitti.

Müşrik Olarak Ölenler İçin Af İstenmez

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, peygamberini müşrikler için istiğfar etmekten nehyetti. Tebük Savaşı'nda geride kalan münafıklar da bu yasağa dahildir. Yüce Mevlâ şöyle buyurdu:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ
كَانُوا اُولِي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ
﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا اِيَّاهُۚ
فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُۜ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

---

[62] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/48-50.

113. ***Akraba bile olsalar, cehennemlik oldukları kesin belli olduktan sonra, Peygamber ve müminlerin müşrikler için af dilemeleri uygun değildir.***

114. ***İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı*** *(af dilemekten vazgeçti).* ***Gerçekten İbrahim çok yakaran ve çok halîm biriydi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "Yakınlarından *akraba bile olsalar,* şirk üzere öldüklerinden *cehennemlik oldukları kesin belli olduktan sonra, Peygamber ve müminlerin,* şirk üzere ölen *müşrikler için af dilemeleri uygun değildir."*

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ölüm döşeğinde yatan amcası Ebû Tâlib'e,

"Lâ ilâhe illallah" dedi. *"Bu kelimeyi söyle ki (kıyamet günü) Allah katında seni savunabileyim!"* buyurdu. Ebû Tâlib, kelime-i tevhidi söylemeye yanaşmadı. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Vallahi, bana yasaklanmadığı sürece senin için af dilemeye devam edeceğim" buyurdu. Onun affı için Allah'a dua ediyordu, nihayet bu âyet indi.[63]

Diğer bir rivayete göre, müslümanlar, ölen müşrik anne babaları için dua etmek istediler, bu âyet indi.

Bu âyette, hayatta olan müşrik ve kâfirler için istiğfar etmenin câiz olduğuna bir delil vardır; çünkü onların cehennemlik oldukları henüz kesin değildir. Onlar için yapılacak istiğfar, iman etmelerini istemektir.

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette, Hz. İbrahim'in kâfir olan babası için af dilemesiyle çelişki gibi gözüken durumu ortadan kaldırmak için şöyle buyurdu:

---

[63] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 40; Tesîru Sûre (9), 16, 28; Ahmed, *Müsned,* 5/433; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 12/20-21 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/299-300.

"İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi."

Şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], amcasının durumu hakkında, *"İbrahim'in babası için af dilediği gibi, ben de senin için af dileyeceğim"* dedi. Bunun üzerine,

"İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi" âyeti indi. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] babası için verdiği söz, âyette geçtiği gibi şu idi:

"Senin için af dileyeceğim. Bununla birlikte ben, Allah'tan sana gelecek olan bir şeyi gidermeye gücüm yetmez" (Mümtehine 60/4). Yani ben senin imanda muvaffak olmanı isteyerek senin için af dileyeceğim; şüphesiz iman, önceki günahları temizler.

Âyetin manası şu olur: Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] babası için af dilemesinde sizin için bir delil yoktur; onun af dilemesi daha önce verdiği bir sözden dolayı idi. "*Onun,* inkâr üzere ölmesiyle yahut iman etmeyeceği vahyedilerek *Allah'ın düşmanı olduğu belli olunca,* onun için af dilemeyi keserek *ondan uzaklaştı. Gerçekten İbrahim çok yakaran* yani çok inleyen *biriydi.*" Bu ifade onun ileri derecedeki merhametini kinaye yoluyla anlatmaktadır.

Âyette "çok yakaran" manası verdiğimiz "evvâh" için şu manalar da verilmiştir: Çok dua eden, mümin, fakih, Allah'ı çok zikreden yahut Allah korkusundan çokça inleyip âh eden.[64]

"O çok halîm biriydi" Eziyetlere çokça sabreden biriydi. Bu cümle, onu istiğfara sevkeden şeyi açıklamaktadır.

113-114. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kendisine Allah Teâlâ'nın gazap ettiği kesin belli olan kimselere (müşrik ve kâfir olarak ölenlere) şefaat yoktur. Böyle bir şeyi yapmaya kalkmak kötü edeptir; olması imkânsız bir şey için dua etmek gibidir. Allah'ın gazabına uğradığı kesin belli olmayan kimseler içinse, şefaat

---

[64] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/35-45; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/305-307.

(affına vesile olmak) vardır, buna teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"(Müminlerin dünya ve ahiret işlerini görmek için) şefaatçi olun ki ecir kazanasınız."[65]

Onlar için af dilemek de bir çeşit şefaattir.

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Kim mümin erkek ve kadınlar için günde yirmi beş kere af dilerse abdallardan (veli kullardan) yazılır."[66]

Allah'ın kulları hakkındaki muradı açıkça ortaya çıkmadıkça, şefaat istenen bir şeydir. Cenâb-ı Hakk'ın Kahhâr ism-i şerifinin tecellisi ortaya çıkınca (O'nun kula azap ettiği anlaşılınca), Allah'ın muradına uymak daha güzeldir. Ey şefkatli kimse, şunu bil ki Allah kullarına senden daha merhametlidir. Hûd sûresinin 76. âyetinin tefsirinde bu konuda geniş açıklama gelecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah Delilsiz Azap Etmez

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'in yasak gelmeden önce amcası için af dilemesinde mâzur olduğunu belirtti. Aynı şekilde müminlerin de müşrik olarak ölen anne babaları için kendilerine yasak gelmeden önce af dilemelerinde mâzur olduklarını belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَۜ
اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
يُحْيِي وَيُمِيتُۜ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

---

65 Buhârî, Zekât, 21, Edeb, 36; Müslim, Birr, 145.

66 Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bir hadis için bk. Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/210; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 8420; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 2068 (Taberânî rivayeti).

115. ***Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir. Allah her şeyi bilendir.***

116. ***Şüphesiz göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. Sizin için Allah'tan başka bir dost ve yardımcı yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah bir topluluğu doğru yola* İslâm'a *ilettikten sonra, kendilerine sakınacakları şeyleri açıklayıncaya kadar onları saptıracak,* kendilerine sapkın ismini verecek ve içinde bulundukları durumdan hesaba çekecek *değildir."* Allah onlara, sakınmaları gereken şeyleri açıklar; eğer onlar bundan sonra ilâhî emre muhalefet ederlerse onları sapıtır ve tövbe etmezlerse kendilerini hesaba çeker.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], amcası için söylediği, *'Senin için af dileyeceğim'* sözünde, sanki onun mâzur olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde, kendilerine bir yasak gelmeden önce, müşrik anne babaları için af dilemek isteyen müminler için de bir özür belirtilmektedir.

Bu âyetin, kıblenin değiştirildiğini bilmeden ilk hal üzere (Kudüs'e yani Beytülmakdis'e doğru) namaz kılanlarla, içki yasağı kendisine ulaşmadığı için önceki gibi helâl zannederek içkiyi içmeye devam edenler hakkında indiği de söylenmiştir (onlar bu yaptıklarından sorumlu değildir). Bu âyette, ilâhî hükümden habersiz olan kimsenin mükellef olmadığına dair bir delil vardır."[67]

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyet, izinsiz olarak müşrikler için af dileyen müslümanlardan bir grup hakkında inmiştir. Onlar bundan dolayı korktular. Onların korkusunu giderip gönüllerini rahatlatmak için âyet indi. Mana şudur: Allah size bu konuda yasak hükmünü açıklamadan önce yaptıklarınızdan dolayı sizi hesaba çekecek değildir."[68]

---

[67] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/423.

[68] İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 1/349 (Beyrut 1995).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeyi bilendir."* Yasaktan önce ve sonra Allah onların her işini bilir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."* Onlara ve içlerinde bulunan varlıklarda dilediği gibi tasarruf eder. O, şehadet âlemine çıkarmayı murat ettiğini kendisine ruh vererek diriltir, gayb âlemine geri çevirmeyi murat ettiğini de öldürür."

Bir diğer mana: Dilediği kalpleri iman ve marifetiyle diriltir; dilediği kalpleri de inkâr ve gafletle öldürür.

"Sizin için Allah'tan başka bir dost ve yardımcı yoktur."

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ müminleri, yakın akrabaları da olsa müşrik olarak ölmüş kimseler için af dilemelerini yasakladı. Bu yasak, onları daha işin başında terketme manası içermektedir. Sonra onlara yüce Allah'ın bütün mevcudatın mâliki olduğunu, onun işlerini kendisinin sevk ve idare ettiğini, hepsine galip olduğunu (her hükmünü uyguladığı), onlar için meydana gelecek herhangi bir dostluk ve yardımın kendisinden olduğunu belirtti. Bunu, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşarak ve bütün varlıklarıyla kendisine yönelmeleri için yaptı; tâ ki yaptıkları ve terkettikleri her işlerinde O'ndan başka bir maksatları kalmasın."[69]

115-116. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hiçbir grubu huzuruna gitmekten yahut vuslat gerçekleştikten sonra ilim ve marifetler içinde yükselmekten saptırmaz, tâ ki dinin hükümleriyle yahut meşâyih-i kirâmın diliyle sakınacakları kötü edebi kendilerine açıklayıncaya kadar. Onlara, bu yolda sakınacakları kötü edepleri açıkladıktan sonra, onlar, bu şeyleri işler ve yapmakta ısrar ederlerse Cenâb-ı Hak onları sapıklık içinde bırakır; kudsî huzuruna ulaşmalarını engeller. Şu bir gerçektir ki bütün taat ve güzel edepler kulu ilâhî huzura yaklaştırır; bütün isyan ve kötü davranışlar da kulu ilâhî huzurdan uzaklaştırır.

---

[69] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/423.

Ârifler demiştir ki: "Kim, huzurda edepsizlik yaparsa kapıya uzaklaştırılır. Kim de kapıda edebini bozarsa ahırda hayvanların bakımına gönderilir!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tövbeleri Kabul Edilen Üç Sahabi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, işleri Allah'ın rahmetine kalan üç müslümanın tövbesini de kabul ettiğini belirterek şöyle buyurdu:

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي
سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ
عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتّٰى اِذَا
ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا اَنْ لَا
مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّا اِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

117. *Şüphesiz Allah, peygamberini, muhacirleri ve ensarı affetti. Onlar ki o zorluk anında, içlerinden bir grubun kalpleri neredeyse kaymaya yüz tuttuktan sonra peygambere uydular. Sonra Allah onları affetti. Şüphesiz O, onlara karşı çok şefkatlidir, çok merhametlidir.*

118. *Ve geri bırakılan üç kişinin de (tövbelerini kabul etti). Yeryüzü, bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Allah'tan (O'nun gazabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar. Sonra Allah, onları tövbe etmeye muvaffak kıldı ve tövbelerini kabul etti. Gerçekten Allah tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah, peygamberini affetti."* Yani onu günahlardan uzak ve temiz tuttu. Bu âyeti,

"Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmek için ..." (Feth 48/1) âyeti gibi düşünmelidir.

"Allah, muhacirleri ve ensarı da affetti." Onların işlemeleri muhtemel kusurlarını affetti; çünkü kul, her türlü ayıp ve günahtan uzak kalamaz.

Şöyle denilmiştir: "Âyetin manası, tövbeye teşvik etmek ve onun faziletini ortaya koymaktır; çünkü tövbe, peygamberlerin ve salihlerin makamıdır.

Bir diğer görüş şöyledir: Allah'ın onlara tövbesi yani yönelmesi, onları ulaştıkları makamın kusurlarından kurtararak ondan daha kâmil makama çıkmada kendilerine yardım etmesidir. Her kul, bulunduğu makamdan daha yükseğine çıkınca, önceki makamında bir noksanlık gözükür.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyetlerde önce, günah işlemeyeni affettiğini bildirdi, bunu günah işleyen kimseleri ürkütmemek için yaptı. Cenâb-ı Hak önce Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], muhacir ve ensarı affettiğini belirtti; halbuki onlar bir günah işlememişlerdi. Peşinden, *'Geriye bırakılan üç kişiyi de affetti'* buyurdu. Önce, günah işlemeyenleri zikretti ki günah işleyenlerin kalbini teskin etsin. Eğer önce, *'Geride bırakılan üç kişiyi affetti'* deseydi, onların yürekleri parçalanırdı."

Cenâb-ı Hak sonra, affettiği muhacir ve ensarı şöyle tanıttı:

"Onlar ki zorluk anında peygambere uydular." Yani Tebük Seferi'ne çıkmaya hazırlanınca ona uydular. O zaman çok zor ve sıkıntılı bir dönemdi. Sefere çıkanlar, binek sıkıntısı çekiyorlardı. Öyle ki bir deveye on kişi nöbetleşe biniyordu. Aynı zamanda yiyecek sıkıntısı vardı. O kadar ki rivayete göre tek hurmayı iki kişi bölüşerek yiyorlardı.

"Onlardan bir grubun kalpleri neredeyse kaymaya yüz tuttuktan sonra, ona tâbi oldular." Onlardan bir grubun kalbi, karşılaştıkları zorluk, sıkıntı ve sıcak havadan dolayı imanda sabit kalma yahut Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olma noktasında neredeyse kaymaya yüz tutmuştu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra Allah onları affetti."* Onları affettiğini vurgulamak için, Allah bu müjdeyi tekrar etti. Bunda, onları çektikleri zorluk ve sıkıntıdan dolayı affettiğine bir dikkat çekme de vardır.

"Şüphesiz O, onlara karşı çok şefkatlidir, çok merhametlidir." Bunun için onları kabul buyurdu ve kendilerini affetti.

Diğer âyette şöyle buyruldu: *"Allah, geri bırakılan üç kişinin de tövbelerini kabul etti."*

Bu üç kişi, Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî' idi [radıyallahu anhüm]. Onlar, Tebük seferinden geri kalmışlardı. Bu geri kalışları, bir özürden dolayı olmadığı gibi, nifaktan veya Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] muhalefet kastıyla da değildi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] seferden dönünce, onları kınadı, insanlara onlarla konuşmamalarını ve bu üç kişiye hanımlarından ayrı kalmalarını emretti. Bu şekilde elli gece kaldılar. Sonra Allah Teâlâ, onların tövbelerinin kabul edildiğini ve affedildiklerini bildiren âyeti indirdi. Onların olayı Buhârî ve Müslim başta olmak üzere diğer hadis ve siyer kitaplarında zikredilmektedir.[70]

"Geri bırakılanlar" demek, savaştan geri kalanlar manasındadır. Ancak Kâ'b b. Mâlik, bunun savaştan geri kalmak anlamında değil, özürlerinin kabulünün ertelenip geri bırakıldığı kimseler manasında olduğunu söylemiştir. Peşinden gelen,

"Yeryüzü, bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmişti" âyeti de bu görüşü desteklemektedir.

---

[70] bk. Buhârî, Ahkâm, 53, Cihâd, 103, Menâkıb, 23, Menâkıbü'l-Ensâr, 43; Müslim, Tevbe, 53; Nesâî, Mesâcid, 38; Ahmed, *Müsned*, 3/329.

Yeryüzünün kendilerine dar gelmesi, bütün insanların kendilerinden yüz çevirmesi sebebiyledir. Bu ifade, hayreti anlatmak için kullanılan bir bezetmedir.

Âyette, onların halleri anlatılmaya şöyle devam ediliyor: *"Vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı."* Bu durum, ileri derecedeki üzüntüden ve yalnızlık içinde bırakılmalarındandır.

"Onlar, *Allah'tan* yani O'nun gazabından *yine Allah'a sığınmaktan,* O'ndan af dileyip dönmekten *başka çare olmadığını anladılar. Sonra* tövbe etmeleri yani tövbelerini açıklamaları, ona devam etmeleri ve tövbe edenlerden sayılmaları için *Allah onların tövbesini kabul etti, onları tövbede muvaffak kıldı. Gerçekten Allah,* günde yetmiş kez kusur işleseler dahi tövbe edenlerin *tövbelerini çokça kabul edendir; çok merhametlidir;* tövbe edenlere sayısız nimetlerini bahşeder."

117-118. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Tövbe iki kısımdır: **1.** Kulun tövbesi, **2.** Allah'ın tövbe eden kuluna muamelesi. Kulun tövbesi, hatalardan taatlere dönmesidir. Allah'ın tövbe eden kuluna muamelesi ise kuluna vuslat halini kazandırarak, kendisine dönüş kapısını açarak, aradan perdeyi kaldırarak ve kınamayı bırakarak ona yönelmesidir. Bu konuda beyit halinde şöyle denilmiştir:

"Hasta olduğumuzda, gelip sizi ziyaret ediyoruz. Siz bir kusur işlediğinizde de yine size gelip özür diliyoruz!"

Yüce Allah'ın, peygamberine ve onun ashabına yaptığı ihsana bak! Allah onların tövbelerini nasıl kabul etti. Onların, kendisine dönüşleri kolay olsun diye, onlar kendisine dönmeden önce onlara döndü (Âyette, önce *"Allah, Peygamber, muhacir ve ensara döndü, yani onların tövbesini kabul etti"* buyruldu).

Yüce Allah'ın, peygamberine dönmesi (yönelmesi), müşahedesini açarak gerçekleşir; sahâbe-i kirâma dönüşü ise kurbiyet (ilâhî yakınlık) yolunu açarak olur.

Allah'ın, peygamberini affetmesi, onun peygamberlik göreviyle uğraşırken, müşahededen uzak kalmasındandır. Sahabeyi affetmesi ise ilâhî huzurda bulunma düşüncesinden kopmalarındandır.

Onlar, kusurlara dalıp müşahededen perdelendiklerinde, kendilerine vuslat feyzi yetişti, cemal nurları açıldı. Yüce Allah'ın, peygamberlerine ve velilerine uyguladığı sünneti (ilâhî kanunu) budur. Onlar, imtihan hali içine düşüp Rahmân'ın müşahedesinden perdelenme içinde kaldıklarında, onlara rahmet yağmuru yağar, üzerlerine kerem bulutu çiseler. İç âlemlerindeki sır gözlerine ezelî nur parlar; ümitsizlikten sonra onları ünsiyete (Mevlâ ile huzur ve muhabbete) ulaştırır; ümitlerini kestikten sonra onları Hakk'a vâsıl eder. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"O Allah ki onlar ümitlerini kestikten sonra yağmuru indirir ve rahmetini yayar" (Şûrâ 42/28).

Diğer âyette ise şöyle buyurmuştur:

"Peygamberler ümitlerini kestikleri bir sırada, onlara yardımımız geldi" (Yusuf 12/110).

Sonra Vertecübî, âriflerden birinin şöyle söylediğini nakleder:

"Peygamberlerin tövbesi, halka tebliğ sırasında müşahedelerindeki kusurlarındandır; çünkü peygamberler (kalpleriyle) ilâhî huzurdan ayrı kalmazlar, onlar, (varlıklarla meşgulken de) gaybet halleri içinde (ilâhî tecellilerden habersiz) bulunmazlar. Çünkü onlar sürekli aynü'l-cem'[71] hali içindedirler."[72]

---

[71] Aynü'l-cem', bütün varlıklarda ilâhî tecellileri seyretmek, kalbin eşya ile perdelenmeyip sürekli Cenâb-ı Hak ile beraber olması, asıl varlık olarak Hak Teâlâ'yı görmek, azamet-i ilâhiyyenin tecellileri karşısında varlıkları yok saymak, gerçek tevhide ermek gibi anlamlara gelir (Konuyla ilgili açıklamalar için bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, Kum 1414, s. 600-606; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* [trc. Dilaver Selvi], İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011, s. 196-198; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf* [trc. Dilaver Selvi], s. 677-679).

[72] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/55.

Muhaşşî[73] demiştir ki: "Hâsılı, sözün özü şudur: Yüce Allah'ın âyette bahsedilen tövbesi (tövbe eden kuluna yönelmesi) vehbîdir (tarafından ilâhî bir ikramdır). Bu herkeste, makamına uygun şekilde olur. Peygamberlik makamına uygun olan, onu bir makamdan daha yükseğine çıkarmak yahut tebliğ sebebiyle halka ait bir varlık düşünmekten alınıp Hak'ta fâni olma haline yükseltmektir. Bu manevi yükselme cennet ehli için ebediyen devam eder."

Sadıklarla Beraber Olmak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, doğruluğa teşvik ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١١٩﴾

119. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Size emrettiklerini yerine getirerek ve yasakladıkları şeylerden kaçınarak *Allah'tan korkun ve* imanlarında, sözlerinde, işlerinde ve ahidlerinde *sadıklarla beraber olun.*"

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetteki 'sadıklar' ifadesiyle konuşmada doğru sözlü olmanın kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü âyete muhatap olan kimseler, doğru söylediler ve sahte mazeret ileri sürmediler. Allah da kendilerini bu doğrulukları sebebiyle mükâfatlandırdı (tövbelerini kabul etti). Âyetin, dilin doğru konuşmasından daha umumi bir mana taşıması da muhtemeldir. Bu doğruluk, sözde, işlerde, maksatta ve kesin niyette olur. Sadıklardan kasıt, muhacirlerdir. Şu âyet buna delildir:

---

[73] İbn Acîbe, "Muhaşşî" ile *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'yi (v. 1036/1626) kastetmektedir.

'O ganimet, fakir muhacirler içindir. Onlar ki yurtlarından çıkarılmış, mallarından uzaklaştırılmış, Allah'ın lutuf ve rızasını arayan, Allah'a ve Resûlü'ne yardım eden kimselerdir. İşte onlar, sadık kimselerdir' (Haşr 59/8).

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], Sâideoğulları'nın avlusunda halife seçildiği gün, ensara bu âyeti delil göstererek şöyle demiştir:

'Bizler (muhacirler) sadıklarız; Allah size bizimle olmanızı yani bize uymanızı emretti.'"[74]

Süheylî [rahmetullahi aleyh] şu ilaveyi yapmıştır: "Sadıklar, halifeliği üstlenmeyi hak edince, Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], hayatta olduğu sürece halife olmaya hak sahibi oldu; çünkü o, sıddıktı."

119. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sıdk (doğruluk), iki yanı keskin bir kılıç gibidir; hangi şeyin üzerine konursa onu keser atar (sadık olan kimse her işinde hayırlı sonuç alır). Sözde olan doğruluk, dili yalandan korumak, ölüme de götürse doğruluktan ayrılmamaktır. Fiillerde doğruluk, yaptığı ibadetlerini gösterişten korumak ve ona karşı dünyevî bir karşılık beklemekten uzak durmaktır. Manevi hallerde doğruluk, sahip olduğu manevi hali, şöhret peşinde koşmak, bir makam elde etmek, keramet göstermek veya bunların dışında basit maksatlarını gerçekleştirmek gibi bozuk niyetten korumaktır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Sadıklar Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğerleri gibi [radıyallahu anhüm], İslâm'a girişte ön sırayı alan kimselerdir. Sıdk, hallerin sonudur; o, gizli ve açık bütün hallerin bir olmasıdır. Bu, çok kıymetli ve ulaşılması zor bir haldir. Sıdk, sözlerde olduğu gibi, hallerde de olur. Bu, bütün kısımlarıyla daha mükemmel ve üstündür."[75]

---

[74] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/350.

[75] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/72. Tercümeye Kuşeyrî'nin metnine göre biraz ekleme yapıldı (Mütercim).

Allah Yolunda Atılan Tek Bir Adım Zayi Dahi Olmaz

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Medineli ve Medine civarındaki beldelerde oturanlardan savaştan geri kalanları kınayarak şöyle buyurdu:

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدٖينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ
اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُصٖيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا
نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئًا يَغٖيظُ الْكُفَّارَ وَلَا
يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ
اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ
وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

120. *Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplar'a Allah Resûlü'nden geri kalmaları ve onu ihmal edip kendi nefislerinin derdine düşmeleri doğru değildir. Çünkü onların Allah yolunda başlarına gelecek her bir susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri öfkelendirecek şekilde bir yeri çiğneyip (fethedip) geçmeleri ve düşmana karşı elde ettikleri her başarı karşılığında kendilerine muhakkak bir salih amel yazılır. Şüphesiz Allah, ihsan sahiplerinin sevabını zayi etmez.*

121. *Onların (Allah yolunda) küçük-büyük yaptıkları her türlü harcama ve (bu yolda) aştıkları her vadi, kendileri için (salih) bir amel yazılır. Allah onları yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırmak için böyle yaptı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplar'ın,* bir savaşta, seriyyede ve diğer durumlarda *Allah Resûlü'nden geri kalmaları ve onu ihmal edip kendi nefislerinin derdine* *düşmeleri doğru değildir."* Onların, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] üstlendiği yorucu ve meşakkatli işlere dalmaktan kendilerini uzak tutmaları, onun çektiği sıkıntıları çekmeden ondan geri kalmaları doğru değildir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Tebük Seferi için yola çıktıktan sonra, Ebû Hayseme, bostanına girdi. Kendisinin güzel bir hanımı vardı. Hanımı kendisine bir gölgelik yaptı, altına bir hasır serdi, kendisine taze hurma ve soğuk su getirdi. Ebû Hayseme manzaraya baktı, sonra,

"Hoş bir gölgelik, taze hurma, soğuk su, güzel kadın! Ben bu halde iken, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] güneşin sıcağında ve rüzgârda yolculuk yapıyor; bu hayır değil!" diyerek ayağa kalktı, devesini hazırladı, kılıcını ve mızrağını alıp rüzgâr gibi yola revan oldu. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] bir ara göz ucuyla yola doğru baktı, uzaktan binekli birinin geldiğini gördü, *"Dilerim ki bu Ebû Hayseme olsun!"* buyurdu. Allah Resûlü onun gelişine sevindi ve kendisi için af diledi.

Cenâb-ı Hak, sonra onlara bunu niçin yasakladığını şöyle açıkladı:

"Çünkü onların, sefer esnasında *Allah yolunda çektikleri her bir susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri öfkelendirecek şekilde bir yeri çiğneyip geçmeleri ve düşmana karşı* öldürme, esir alma ve ganimet gibi *elde ettikleri her başarı karşılığında kendilerine muhakkak bir salih amel yazılır."* Yani bu çektikleri çile ve yaptıkları işlere karşılık olarak muhakkak büyük bir sevap elde ederler. Bu, onların Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte savaşa koşmayı gerektirecek bir durumdur.

"Şüphesiz Allah, iyilik ehlinin sevabını zayi etmez." Yaptıkları iyiliklerin karşılığını verir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette, cihadın bir ihsan ve iyilik olduğuna dikkat çekilmiştir. Cihadın kâfirler için iyilik olması şu şekilde olur: Aslında cihad, mümkün olan en son tedbirle, kâfirleri kemale erdirmek (müslüman olup kâmil insan olmalarını sağlamak) için ortaya konan bir çabadır. Bu, doktorun deli olan hastasını tedavi için dövmesine benzer. Cihadın müslümanlar için iyilik olmasına gelince, onlar, kâfirlerin müslümanları ezerek İslâm âlemini istila etmesinden cihadla korunmaktadırlar."[76]

Diğer âyette şöyle buyrulmaktadır: "*Onların,* cihad işinde *küçük büyük yaptıkları her türlü harcama ve* bu yolda *aştıkları her vadi, kendileri için bir amel yazılır.*"

Küçük harcama, bir kılıç kılıfı dahi olabilir. Büyük harcama, Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] zorluk ordusuna yaptığı harcamaya benzer harcamadır. Allah bunlardan hiçbir şeyi boşa çıkarmaz. "*Allah onları yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırmak için böyle yaptı.*" Yani amellerinin en güzelinin karşılığını vermek yahut amellerine en güzel karşılığı vermek için böyle yaptı. Bu açıklama da Beyzâvî'ye aittir.

120-121. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhleri hac, savaş, halkı uyarma yahut ziyaret için bir yolculuğa çıktığı zaman, dervişlerin (katılmaları istendiğinde, imkânı olanların) şeyhlerinden geride kalmaları uygun değildir. Şeyhleri yorgunluk ve sıkıntı içinde bu işleri görürken, dervişlerin geride rahat ve keyif içinde oturmaları dervişliğe yakışmaz. Onların sefer sırasında karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılar, manevi terakkilerinde ve marifetlerinde bir artış sebebidir, mana âlemleri için bir takviyedir. Bunların dışında, onlar için seferin daha pek çok faydası vardır. Bu, Hak yolcuları için, ciddiye alınacak bir iştir. Çok kere beden, maddi âlemde yolculuk yaparken, kalp gayb âleminde seyreder. Bu, tecrübe edilmiş bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlim Ehli Görevi Başında Kalsın!

Allah Teâlâ, Tebük Savaşı'nda geride kalanları kınayıp onlara münafık ismini verince, bundan sonra hiçbir mümin savaştan geri kalmaya cesaret edemedi. Cenâb-ı Hak, toptan savaşa çıkma hükmünü hafifleterek şöyle buyurdu:

---

[76] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/425.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ
مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ
لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ۝

122. ***Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her fırkasından bir grup dinde derin bilgi sahibi olmak ve kavimleri döndüğünde onları uyarmak için geride kalmalı değil miydi? Umulur ki sakınırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir."* Savaş veya ilim talebi gibi bir durum için bütün müminlerin sefere çıkması doğru değildir. Aynı şekilde, hepsinin sefere çıkmayıp oturması da doğru değildir. Böyle yapılması, geçim düzenini bozar ve İslâm'ın kuvvetini zayıflatır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, savaşa ve seriyye halinde bir yere gönderilen kimseler hakkındadır." Yani bütün müminlerin müfrezeler halinde savaşa çıkması uygun değildir. Bu ancak Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bizzat kendisi savaşa çıkınca gerekli olur. Bunun için daha önce geçen âyette, ondan geri kalanlar kınanmıştır. Şu halde birinci âyet, Resûl-i Ekrem'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte savaşa çıkmak hakkındadır; bu âyet ise onun müfreze halinde savaşa gönderdiği kimseler hakkındadır.

Şöyle denilmiştir: Bu âyet, toptan savaşa çıkmayı emreden bütün âyetlerin hükmünü ortadan kaldırmıştır. O zaman âyet, cihadın farz-ı kifâye olduğuna bir delildir (Onu bir kısım müslümanlar yapınca diğerlerinden farz hükmü düşer).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların her fırkasından,* büyük cemaat, kabile veya şehrinden az *bir grup, dinde fakih olmak,* dini hakikatiyle öğrenmek *için sefere çıkmalı değil miydi?"*[77]

Bu grubun savaş için çıktıklarında, dinde fakih olması şöyle olur: Her orduda derin ilim sahibi bir âlim ve ârif bulunur. Seferin meşakkati, insanın zihnini açar, ferasetini kuvvetlendirir, fıtratını inceltir. Bu durumda ruh, bir hocadan ders almaksızın ledünnî ilim ve rabbânî sırları elde ederek seferden istifade eder. Kulları uyarmak için uygun ve gerekli olan ilim de budur.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ*'da demiştir ki: "Dinde fakih olmak, yüce Allah'ın celâl ve azametini idrak ederek ilmi Allah'tan alıp anlamaktır. Bu öyle bir ilimdir ki peşinden ilâhî korku, haşyet, heybet ve huşû getirir; kulu takvaya sevkeder. Âyetin vermek istediği mana budur. Allah Teâlâ'nın korkutan ve ümit veren sıfatlarını yakînen tanımakla insanları uyarma gerçekleşir. Yoksa bu iş, fıkıh usulünde tarif edilen fıkıhla olmaz."[78]

Âyette bahsedilen grubun, ehlinden ilim ve fıkıh öğrenmek için sefere çıkmasına gelince, bunun nasıl olacağı açıktır.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Kavimlerine döndükleri zaman onları uyarmaları için böyle yapsınlar."* Yani çalışmalarının asıl gayesi ve dinde fakih olmaktaki en büyük hedefleri, kavimlerini irşad etmek ve uyarmak olsun.

Âyette, müjdenin değil de inzarın yani insanları uyarıp korkutmanın özel olarak zikredilmesi, onun daha önemli olmasındandır. Bu âyette, dini hakkı ile öğrenmenin ve insanları uyarmanın farz-ı kifâye olduğuna bir delil vardır. Âyette ayrıca, ilim öğrenen kimsenin asıl gayesinin, nefsini ve diğer insanları istikamet üzere tutmak olması gerektiğine, yoksa ilmin insanlara üstünlük taslamak, beldelerde alayiş içinde hayat sürmek olmadığına dikkat çekilmektedir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

---

[77] Müfessir İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], burada, âyetin mealinde verdiğimiz mananın dışında bir mana ile tefsir yapmıştır. Mealdeki mana biraz sonra gelecektir. Bu âyet hakkında değişik üç tefsir ve yorum yapılmıştır. İbn Acîbe ikisini vermektedir (Mütercim).

[78] Fıkıh ve fakihin geniş açıklaması için bk. Gazâlî, *İhyâ,* 1/53-54 (Beyrut 2000).

Âyet şöyle bitmektedir: *"Umulur ki sakınırlar."* Yani umulur ki uyarıldıkları hususlarda sakınırlar.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin başka bir manasının olduğunu söyleyenler de olmuştur. Âyetlerde, savaşta geri kalanlar hakkında kınayan ve tehdit içeren uyarılar inince, müminlerin hepsi savaşa koştular, fıkıh ve ilim öğrenmekten kesildiler. Bunun üzerine her fırkadan bir grubun savaşa gitmesi, diğer bir grubun da ilim öğrenmek için geride kalması emredildi; tâ ki cihad-ı ekber olan dini hakkıyla anlama işi kesintiye uğramasın. Şüphesiz dinde hak delili ortaya koyarak mücadele etmek asıldır; peygamberlerin gönderilmesinin amacı da budur."[79]

Buna göre âyetin manası şöyle olur: Savaşa gidenler döndüğünde, geride kalıp ilim öğrenenler, onların yokluğunda öğrendikleri yeni ilim ve hükümlerle onları uyarsınlar.

Bu tefsire göre âyetin takdiri şöyle olur: Her fırkadan bir grup savaşa gitse, diğer bir grup da dinde fakih olmak için geride oturup çalışsaydı ve savaşa gidenler geri döndüğünde onları uyarsaydılar ya! En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

122. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Eğer bütün insanlar dinde fakih olmak için uğraşsalardı, geçim ve hayat düzeni bozulur, halk geçim işlerini yerine getirmekten geri kalırdı. Bunun için dinde fakih olacak derecede ilim öğrenmek farz-ı kifâye olmuştur (bu görevi bir grup yapınca diğerlerinden sorumluluk düşer).

Şöyle denilmiştir: Müslümanlar değişik derecelerde görev yapmaktadırlar.

Avam halk, sultanın tebaası gibidir.

---

[79] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/425.

Hadis yazan âlimler, sultanın haznedarı gibidirler.

Kur'an ehli olanlar, sultanın özel defterlerini tutan ve kıymetli mallarının hesabını yapan kimselere benzer.

Fakihler, sultanın vekili durumundadırlar; çünkü fakih, kullarda Allah'ın hükmünü uygulamaktadır.

Usul âlimleri, ordunun komutan ve idarecileri gibidir.

Veliler, kapıyı ayakta tutan temel direkler gibidir.

Kalp ve safa ehli kimseler, sultanın has adamları ve kendileriyle meclis kurduğu kimseler gibidir.

İşte bu şekilde bir grup, dinin temel esaslarını korumakla meşgul oldu.

Bir grup, ilâhî hükümleri uygulamakla meşgul oldu.

Bir grup, dine muhalif olanlara cevap vermekle meşgul oldu.

Bir grup, iyiliği emretmek ve kötü işlerden alıkoymakla meşgul oldu.

Yüce Allah bir grubu, sırf kalp huzuru ile meşgul etti. Onlar, müşahede ehli kimselerdir. Onlar için maddi bir meşguliyet yoktur. Onlar, bütün nefeslerini (her anlarını) Allah ile geçirmeye dikkat eden kimselerdir. Onlar, maddi meşguliyetleri tamamen bıkarmıştır. Onları hiçbir maddi talep harekete geçirmez, her hangi bir ihtiyaç ürkütmez. Onlar, Allah'tan başka bütün varlıkları kalplerinden silerek Allah için Allah ile meşgul olurlar. Dinde zâhiren ve bâtınen fakih olanlara gelince, onlar halkı Allah'a davet eden kimselerdir. Halk, Allah'tan özel ilimleri ancak ilmi Allah'tan alıp anlayan kimseler vasıtasıyla anlar."[80]

Kuşeyrî'nin, "Dinde zâhiren ve bâtınen fakih olanlara gelince ..." diye bahsettiği kimseler, insanları hakikat üzere Allah'a davet eden kimselerdir. Onlar, vasıfları az önce geçen ârifibillâh ve müşahede ehli kimselerdir. Sadece zâhirî fıkhı bilenlere gelince, onlar ancak halkı Allah'ın hükümlerine davet ederler, O'nun dinini öğretirler; yüce Allah'ın zatını ve sıfatlarını öğretmezler. Onların davetinin tesiri zayıftır. Âriflerin elinde meydana gelen manevi uyanış ve dine yöneliş onların elinde meydana gelmez.

---

[80] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/73.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"İçlerinden biri grup dinde fakih olmaları için geride kalmalı ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: Mürtaiş[81] şöyle dedi: "Seyahat ve seferler iki kısımdır: Bir seyahat, dinin hükümlerini ve şeriatın esaslarını öğrenmek için yapılır. Diğer seyahat ise kulluğun edeplerini öğrenmek ve nefsi terbiye etmek için yapılır. Dinin hükümlerini öğrenmekten dönen kimse, halkı, dili ile Rabb'ine davet eder. Edep ve nefsi terbiye seyahatinden dönen kimse ise halkın içinde durur, güzel ahlâkı ve hali ile onları hidayet yoluna yönlendirir. Asıl seyahat, Hakk'a yapılan seyahattir. Bu seyahat, Hak ehlini (ârifleri) görmek ve onların edebiyle edeplenmek için gerçekleşir. Bu öyle bir seyahattir ki onun bereketi bütün belde ve insanlara yayılır."[82]

Cihada Yakından Başlanır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, en yakında olanlardan başlayarak kâfirlerle cihad etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذٖينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا
فٖيكُمْ غِلْظَةًۜ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقٖينَ ﴿١٢٣﴾

123. ***Ey iman edenler! Kâfirlerden size yakın olanlarla savaşın ve onlar*** *(savaş sırasında)* ***sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah müttakilerle beraberdir.***

---

[81] Mürtaiş, ilk dönemin zâhid ve sûfîlerindendir. Asıl adı Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed olup, hicrî 328, milâdî 940'ta Bağdat'ta vefat etmiştir. Hal tercümesi için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 148-149 (İstanbul: Semerkand, 2005); Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 349; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/355; Şa'rânî, *Tabakât*, 1/105.

[82] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/58.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Kâfirlerden size yakın olanlarla savaşın."* Yani size en yakın düşmandan başlayarak, sırasıyla diğer kâfirlerle cihad edin. Nitekim Allah Teâlâ, Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem], önce en yakın akrabalarını uyarmayı emretti. Çünkü yakında olan kimse, şefkat gösterilmeye ve ıslah edilmeye daha hak sabidir.

Âyette bahsedilen kimselerin, Medine etrafında oturan Kurayza ve Nadir oğullarıyla Hayber yahudileri olduğu söylenmiştir.

Onların, Şam'da oturan Rumlar olduğu da söylenmiştir. Şam, Medine'ye yakın bir bölgedir. O devirde İslâm, bütün Arap topraklarına yayılmıştı. O zaman Irak uzak bir bölgeydi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar,* kendileriyle savaşa karşı *sizde bir sertlik,* şiddet ve sabır *bulsunlar. Bilin ki Allah* destek, yardım ve korumasıyla *müttakilerle beraberdir."*

123. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve uyarı ile uğraşan kimsenin, bu işe yakınlık derecelerine göre akrabalarından başlamaları gerekir. Allah kendisinden razı olsun, Seyyid Ahmed-i Rifâî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Allah Teâlâ bir kulu, dostlarının makamına ulaştırmak istediği zaman, onu önce kendi nefsinin terbiyesi ile mükellef tutar. Kul, nefsini edeplendirip ona istikamet halini kazandırınca, onu ailesinin terbiyesiyle yükümlü tutar. Eğer onlara iyi davranır ve kendilerini güzel yönetirse onu, beldesinde oturanların terbiyesiyle yükümlü tutar. Şayet beldesindekilere iyilik yapar ve onları hak üzere sevk ve idare ederse, onu beldelerden bir bölgenin irşadıyla görevlendirir. Eğer onlara karşı samimi olur, kendilerini güzel yönetir ve bu arada iç âlemini ıslah ederse, Allah kendisine gökle yer arasında bir rütbe verir ve onun gereğini yapmakla görevlendirir. Gerçekten yüce Allah'ın yarattığı öyle varlıklar vardır ki onları ancak kendisi bilir. Kul böylece, bir semadan diğerine yükselmeye devam eder, sonunda kutub ve gavs[83] makamına ulaşır. Yüce Allah o makamda kendisine gayba dair bazı bilgileri öğretir."

İnsanları uyaran kimsede sertlik, bir kötülük gördüğünde yahut uyardığı kimseye bir şeyi yasakladığında olur. Bir şeye teşvik ve rağbet ettirdiği zaman ise yumuşaklık ve incelik tarafının ağır basması uygundur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalplerinde Nifak Hastalığı Olanların Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, vahiy inmesi esnasında münafıkların durumundan bahsetti. Zaten sûrenin büyük bir bölümü onların rezil halleri ve çirkin işleri hakkındadır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurdu:

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًاۚ فَاَمَّا
الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ فِي
قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ
﴿١٢٥﴾ اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا
هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ
يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

---

[83] Gavs, aktâb, evtâd, abdal gibi tabirler, velilerin derece, sınıf ve görevlerine göre verilen unvanlardır. Gavs olan zat, hepsinin üzerinde bir dereceye sahiptir. Çünkü o, halka ilâhî yardımları ulaştırmada en öndedir. Hepsine birden "ricâlullah=Allah'ın seçilmiş has dostları" veya "ricâlü'l-gayb=halleri halka gizli olan mana âleminin erleri" denir. Velilerin sınıf ve dereceleri hakkında geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Kur'ân ve Tasavvuf (Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı)*, İstanbul: Şule Yayınları, 1997, s. 134-188; ayrıca bk. İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf* (nşr. Mahmud Beyrûtî), Dımaşk 2004, s. 84-89; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. bs., İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s. 225-226, 285-286.

124. ***Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı, "Bu sizin hanginizin imanını artırdı?" der. İman edenlere gelince*** *(bu sûre)* ***onların imanlarını artırır ve onlar*** *(inen sûreye)* ***sevinirler.***

125. ***Kalplerinde bir hastalık*** *(inkâr ve şüphe)* ***olanlara gelince, onların pis hâllerine pislik*** *(inkârlarına inkâr)* ***katar ve onlar kâfir olarak ölüp giderler.***

126. ***Onlar, her yıl bir veya iki kez*** *(çeşitli belalarla)* ***imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Böyle iken ne tövbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar!***

127. ***Bir sûre indirildiği zaman,*** *(münafıklar)* ***birbirlerine bakar, "Sizi biri görüyor mu?" derler, sonra yüz çevirip giderler. Anlamayan bir topluluk oldukları için Allah onların kalplerini*** *(imandan)* ***çevirdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kur'an'dan *herhangi bir sûre indirildiği zaman münafıklardan bir kısmı,* inkâr ve alay etmek için, *'Bu sûre sizin hanginizin imanını artırdı?'* der."

Münafıklar, "Muhammed'in ashabı, Kur'an'ın imanlarını artırdığını söylüyor; halbuki onda artan bir şey yok, onun Allah'tan olduğuna bir delil de yok!" derler. Allah Teâlâ onlara cevap olarak şöyle buyurdu:

"İman edenlere gelince bu sûre onların, kalplerini nurlandırıp iç âlemlerini arındırdığı için *imanlarını artırır."* İnen sûre ile onların iman ve ilimleri artar; çünkü onda imanı ve ilmi artıracak birçok uyarı ve haber vardır. Ayrıca onlar, sûrenin Allah'tan geldiğine iman ettikleri gibi, onun içindekilere de iman ederler; böylece önceki imanlarına iman katarlar. *"Ve onlar* sûrenin inmesiyle *sevinirler."* Çünkü o, imanlarının artmasına ve manevi derecelerinin yükselmesine vesiledir. Münafıkların kalpleri ise böyle değildir; onları kalbi karanlık içinde kaldığından ve sürekli inkâra daldığından, ancak inkârları artar. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Kalplerinde bir hastalık, inkâr ve şüphe *olanlara gelince, onların pis hallerine pislik katar,* önceden mevcut olan inkârlarını artırır ve onlar kâfir olarak ölüp giderler." Yani kâfirlik kalplerine hâkim olur, nihayet o hal üzere ölüp giderler.

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O münafıklar her yıl bir veya iki kez imtihan edildiklerini görmüyorlar mı?"* Yani onlar, hastalık ve açlık gibi çeşitli musibetlerle imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Yahut Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile cihada çıkmaları istenerek denendiklerini görmüyorlar mı? Onlar Allah Resûlü ile cihada çıktıklarında, onun üzerinde zuhur eden mucizeleri görüyorlar yahut inen âyetlerle içleri dışa vurulup rezil oluyorlar. "Bu, senede birkaç kez başlarına geliyor, *fakat onlar* inkâr ve nifaklarından *tövbe etmiyor,* gördüklerinden *ibret almıyorlar."*

"Bir sûre indirildiği zaman, münafıklar, meclisten veya bulundukları ortamdan kaçmak isteyerek *birbirlerine bakarlar* ve, 'Yerinizden kalktığınızda *sizi biri görüyor mu?' derler; sonra* onları biri görmemişse kalkıp *sıvışırlar."*

Beyzâvî demiştir ki: "İnen âyetleri inkâr ve onunla alay etmek için birbirlerine kaş göz işareti yaparlar. Yahut inen âyetlerde onların ayıplarından bahsedildiği için öfkelenerek birbirlerine göz işareti yaparlar."[84]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Münafıkların ayıp ve kusurlarını ortaya koyan bir sûre indirildiği zaman, onun bildirdiği halleri onaylar manada birbirlerine bakarlar. Onların bu bakışının, inen şeyleri tasdik manasına geldiğini şu sözlerinden anlamak mümkündür:

'Sizden bu haberleri onlara ileten biri mi var? Siz bu işleri yapmayı planlarken sizi biri gördü mü?'

Âyette geçen, *'Sonra yüz çevirip giderler'* kısmı, 'hidayet yolundan yüz çevirirler' manasındadır. Bu da şöyle olmaktadır: Âyet onlara, içlerinde sakladıkları gizli planları ve düşünceleri açıkladığı zaman, onlarda kaçınılmaz olarak bir şaşkınlık, duraklama ve durup düşünme meydana gelir. Eğer hidayete gelselerdi, o an kendileri için en müsait vakitti. Çünkü âyetler indiğinde onlar, inkâr üzere çakılıp kalmış ve bir sürü kötülüğe bulaşmış durumdaydılar. Bu tavırlarıyla onlar, o anda doğruyu ve hidayet yolunu düşünebilecekleri bir halden yüz çevirmiş oldular."[85]

---

[84] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/426.

Aslında âyette geçen, *"yüz çevirip giderler"* kısmının manası şudur: Onlar, rezil olma korkusuyla Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinden kalkıp giderler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah da onların kalbini* imandan *çevirdi!"* Âyetin bu kısmının, "Allah da onların kalbini imandan çevirsin!" şeklinde beddua olduğunu söyleyenler de olmuştur. Onun münafıkların durumunu bildirdiği de söylenmiştir.

Bunun sebebi şöyle açıklanıyor: *"Onlar bunu,* Allah'tan ve Resûlü'nden [sallallahu aleyhi vesellem] gelen şeyleri *anlamayan bir topluluk oldukları için hak ettiler."*

Bir diğer mana: Onlar, kötü anlayışlarının farkında olmayan bir topluluk olduklarından veya işin hakikatini hiç düşünmediklerinden bunu hak ettiler.

124-127. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'ân-ı Hakîm'i dinleme anında imanın artması, kalbin ağyardan (mâsivadan ve Allah'ın razı olmadığı şeylerden) arınması ve temizliği ölçüsünde olur. Kalbin ağyardan arınması ölçüsünde, ona Kur'an'ın sırları açılır.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Önceleri Kur'an okurdum fakat bir tat alamazdım. Sonra nefsimle mücâhedeye girdim; onu manevi hastalıklardan temizledim, o zaman, sanki Kur'an'ı Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına okuyor, ben de ondan dinliyormuşum gibi bir hale geldim. Sonra daha yüksek bir makama yükseltildim. O makamda Kur'an okurken sanki onu Hz. Cebrâil [aleyhisselâm] Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] okuyor, ben de ondan dinliyorum gibi bir hale ulaştım. Sonra Allah Teâlâ bana daha yüksek bir makam bahşetti. Şimdi ben, Kur'an'ı okurken, onu, kendisiyle konuşulan Allah'tan dinliyorum. O anda öyle bir nimet ve tat buluyorum ki ona sabredemiyorum."

---

[85] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/99.

İşte Kur'an, böyle bir kimsenin yakînini artırır, kalbi onu işitince sevinip hoş olur. Dünya sevgisiyle hasta olmuş, şikâyet, evham ve boş düşüncelerle dolmuş bir kalbe gelince, Kur'an onun ancak Allah'tan uzaklığını artırır. Şöyle ki bu kimse Kur'an üzerinde hiç düşünmez, onun gereği ile amel etmez. Böyle gafil kimse bir vaaz, nasihat yahut zikir meclisinde bulunsa, orada uzun süre oturmaya güç yetiremez. Aksine, hemen çıkıp gitmeyi düşünür; kendisini kimse görüyor mu diye bakar, bir gören yoksa hemen oradan sıvışıp gider. Yüce Allah da, bu gafil kul, Rabbinden (O'nun zikrinden, marifet ve emrinden) bir şey anlamadığı için kudsî huzuruna girmekten kalbini uzaklaştırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ümmetine Çok Düşkün Peygamber

Cenâb-ı Hak, Tevbe sûresini, peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] güzel hasletleriyle bitirdi. Bu sûrede onun müminlere karşı rahmet ve şefkati, özür dileyenlere de af ve müsamahası ortaya çıktığından, Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyurdu:

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ
عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ
اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

128. ***Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.***

129. ***(Ey Muhammed!) Eğer yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayandım. O, yüce arşın sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Araplar'a yahut Kureyş'e veya bütün insanlara hitap ederek buyurdu ki: "*Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki ...*" O, Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem], sizin kabilenizdendir. Siz onun şerefli nesebini, doğruluğunu, güvenirliğini yakînen biliyorsunuz; onun hitabını, sözünü anlıyorsunuz.

Âyette geçen "içinizden" ifadesinin bir manası da, o, bir beşer ve insan olarak sizin cinsinizdendir.

Âyetin metninde geçen ve içinizden şeklinde tercüme edilen "enfüs" lafzı "enfes" şeklinde de okunmuştur.[86] Bu okuyuşa göre mana şöyle olur: "Sizin en şereflinizden, en faziletli olanınızdan bir peygamber geldi." Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"*Allah, İsmail'in [aleyhisselâm] oğulları içinden Kinâne kabilesini seçti. Kinâne içinden Kureyş'i seçti. Kureyş'ten Hâşimoğulları'nı seçti. Hâşimoğulları'ndan beni seçti. Ben, seçilmişler içinden seçilmiş biriyim.*"[87]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sizin sıkıntıya uğramanız,* meşakkate düşmeniz, dininiz ve dünyanız adına kötü bir durumla karşılaşmanız *ona çok ağır gelir. O, size çok düşkündür,* yani sizin imanınız, saadetiniz ve durumunuzun düzelmesine çok düşkündür; sizden *müminlere* ve diğer insanlara *karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.*" Âyette geçen "Raûf" ismi, daha ileri derecede bir şefkat ifade ettiği için, "Rahîm"den önce zikredildi. Bir de âyet sonlarındaki ses uyumuna dikkat edilerek "Rahîm" sonra zikredildi.

Allah Teâlâ bu âyette, kendi isimlerinden olan iki ismi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdi; bunlar, "Raûf" ve "Rahîm" isimleridir.

---

[86] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/278 (Beyrut 2004).

[87] Müslim, Menâkıb, 1; Tirmizî, Menâkıb, 1; Ahmed, *Müsned*, 4/107.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed! *Eğer onlar,* Allah Teâlâ'nın sana bahşettiği bunca güzel ve herkesçe bilinen halinden sonra sana imandan *yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter."* Yani size karşı Allah bana yeter. Şayet böyle dersen, Allah sana yeter, onlara karşı sana yardım eder. Yahut onlar yüz çevirirlerse Allah'tan yardım iste ve O'na güvenip dayan. Şüphesiz O, sana yeter.

Yine şöyle de: "O'ndan başka ilâh yoktur." Sadece O'na güvenilip dayanılır. "Ben sadece O'na güvenip dayandım." Sadece O'ndan bir şey beklerim ve ancak O'ndan korkarım. "O, yüce arşın sahibidir." Yani büyük mülkün yahut kendisinden ilâhî hükümlerin ve kaderlerin indiği, her şeyi saran büyük cismin Rabb'idir.

Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kur'an'da en son inen, bu iki âyettir."[88]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Bana Kur'an âyet âyet, azar azar indirildi, ancak Berâe (Tevbe) sûresi ile 'Kul hüvellahu ehad' sûresi hariç; onlar toptan indirildi. Bu iki sûre bana indirilirken beraberinde meleklerden yetmiş bin saf onların inişine eşlik ediyordu."[89] Bu nakil Beyzâvî'ye aittir.

Ayrıca bu iki âyet, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] zamanında mushaf (Kur'an) toplanırken en son yazılı olarak Hüzeyme b. Sâbit'in [radıyallahu anh] yanında bulunmuş, sahâbe-i kirâm onların Kur'an'dan olduğunu tesbit ve üzerinde ittifak ettikten sonra, mushafa eklenmiştir.[90] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[88] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 12/101; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/330-331; Ahmed, *Müsned,* 5/117; Hâkim, *Müstedrek,* 2/338.

[89] Hadis hakkında zayıf hükmü verilmiş ve bu rivayet sahih rivayetlere aykırı bulunmuştur. bk. Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî bi-Tahrîci Ehâdîsi Tefsîri'l-Kâdî'l-Beydâvî,* 2/711 (Riyad 1409); Zeylaî, *Tahrîcü'l-Ehâdis ve'l-Âsâr,* 2/114-115 (Riyad 1414).

[90] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/332.

128-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kulları Allah'a davet eden vârislerinin, onun ahlâkıyla süslenmeleri gerekir. Müminlerin başına gelen meşakkat ve sıkıntılar, onlara da ağır gelmelidir. İrşadla görevli olan zatlar, halka kolaylık göstermeli, kendilerine zorluk çıkarmamalı, bütün insanları hayra yöneltmeye gayret göstermelidir. Onlara hayır ulaştırmak için bütün gayretlerini seferber etmelidir. Ayrıca onlara acıyıp şefkat göstermeliler. Buna rağmen halk onlardan yüz çevirse, onlardan gönlünü çekip Allah ile yetinmeli, O'na güvenip dayanmalı, bütün işlerini O'na havale etmeliler; halkın bu davranışından bir esef ve hüzne de kapılmamalılar.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, *'Sizin sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir'* âyetinin bir manası şudur: Bizim hakka aykırı davranmamız, hevâmıza tâbi olmamız ve kalbimizin Cenâb-ı Hak'tan perdelenmesi ona ağır gelir. Âlimlerden biri demiştir ki: "Sizin, dine ters işler yapmanız (günaha düşmeniz) ona ağır gelir." Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Bir an bile olsa, sizin Allah'tan gafil olmanız ona ağır gelir, onu üzer."

Vertecübî, sonra *"Senden yüz çevirirlerse, 'Allah bana yeter' de"* âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] insanların hidayete gelmesini çok arzularken, onların kendisine tâbi olmaktan yüz çevirmesinden dolayı onun kalbini teselli etti; *'Allah sana yeter'* buyurdu. Yani O, seni kendisinden başka hiç kimseye muhtaç etmez."[91]

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ ona, önce halkı tevhide çağırmasını emretti; sonra da, 'Eğer onlar sana uymaktan yüz çevirirlerse, sen, bütün varlıklardan gönlünü çekmiş olarak bizimle ol!' buyurdu."

Şöyle denilmiştir: "Allah Teâlâ, resûlüne, *'Ey Peygamber, Allah (her hususta) sana yeter'* (Enfâl 8/64) buyurdu; sonra, kendisine,

'Allah bana yeter, de' emrini verdi. Allah Teâlâ'nın, *'Allah sana yeter'* sözü, aynü'l-cem' (mâsivayı kalbinden silip sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etme) makamıdır. *'Allah bana yeter'* âyeti ise fark halidir. Yani, Cenâb-ı Hak'la birlikte nefsini ve diğer varlıkları da görme halidir. Esasen o da cem' makamını yani sadece Hakk'ı müşahedeyi ifade etmektedir. Şöyle denmiş oluyor: 'Allah bana yeter' de; fakat sen, ne dersen Bizimle dersin, senin her işini Biz üstleniriz; sen tevhid denizinde kaybolmuş bir haldesin. Sen sürekli bizimlesin, bizden başkasından fâni olmuşsun."[92]

---

[91] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/60-61.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün kuvvet ve kudret ancak yüce ve ulu olan Allah iledir.

Tevbe sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[92] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/76.

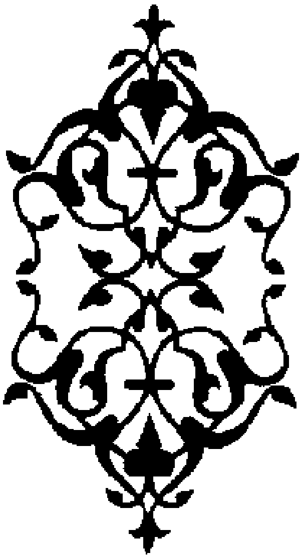

(10) YUNUS SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi:

Yunus sûresi Mekke'de inmiştir. 109 âyettir.

Önceki sûre ile irtibatı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, *"Andolsun içinizden bir peygamber geldi"* (Tevbe 9/128) buyurdu. Bu sûrede de, *"Onlardan bir adama (Muhammed'e) vahyetmemiz insanların tuhafına mı gitti?"* buyurdu. Onlar, kendilerine gelen bu Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] güvenilirliğini ve doğruluğunu yakînen bildikleri halde, onun peygamber olarak gönderilmesini hayretle karşıladılar.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكٖيمِ ① اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ
اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ
لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبٖينٌ ②

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Elif. Lâm. Râ. İşte bunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir.

2. İçlerinden bir adama, "İnsanları uyar ve iman edenlere, Rab'leri katında yüksek bir sıdk makamı olduğunu müjdele" diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi ki kâfirler, "Şüphesiz bu, apaçık bir sihirbazdır" dediler?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Elif. Lâm. Râ*: Ey Allah tarafından seçilmiş, tercih edilmiş Peygamber! *İşte bu sana inen âyetler, hikmet dolu,* apaçık hükümler ve ibretler içeren *kitabın âyetleridir.*"

Bir diğer mana: O, kendisinden sonra başka bir kitap tarafından içindeki hiçbir hüküm neshedilmeyen muhkem kitabın âyetleridir.

Yahut o, hikmet sahibi yüce Allah'ın kelâmıdır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*İnsanlar* yani Kureyş kâfirleri ve diğerleri *için, içlerinden bir adama,* (mal ve evlatça) ileri gelenlerinden olmayan birine *vahyetmemiz şaşılacak bir şey mi?*"

Buradaki soru, bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorulmuş değildir, ondan kasıt, kâfirlerin sözlerinin bâtıl olduğunu dile getirmek, ayrıca Allah'ın insanların içinden birini peygamber olarak göndermesini uzak gören veya ona şaşıran kimseleri reddetmektir.

Denildiğine göre onlar, "Allah, insanlara, peygamber olarak Ebû Tâlib'in yetimi Muhammed'den başka gönderecek birini bulamadı mı?" diyorlardı. Bu, onların ileri derecedeki ahmaklıklarından, bakışlarının kusurlu oluşundan, vahiy ve peygamberliğin hakikatini bilmeyişlerinden ileri gelmektedir.

Onlar böyle diyorlardı, fakat Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onların itibar ettiği büyüklerden mal konusu hariç, hiçbir noktada geri değildi. Aslında malî yükünün hafif olması, peygamberlik işine daha fazla destek verecek ve icraatlarını kolaylaştırıcı bir durumdu. Bunun için kendisinden önceki peygamberlerin çoğunun dünya malı azdı.

Şöyle denilmiştir: "Onlar, En'âm sûresinde de geçtiği gibi (En'âm 6/8-9), bir insanın peygamber olarak gönderilmesine şaşırdılar." Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, bu bahsedilen vahyin ne olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu: *"İnsanları uyar."* Yani ona, "İnsanları uyar, onları Rab'lerinin gazabıyla korkut" diye vahyettik. Ayrıca, *" İman edenleri müjdele ..."* diye vahyettik.

Âyette inzar yani uyarma bütün insanlara yapılmıştır; çünkü hemen her insanda uyarılması gereken bir şey bulunur. Müjdenin ise sadece müminlere verilmesi vahyedildi; zira kâfirler için müjde verilecek güzel bir durum yoktur. Bu açıklama da Beyzâvî'ye aittir. [93]

Müminlere neyin müjdeleneceği şöyle açıklandı: *"Onlar için Rab'leri katında yüksek bir sıdk makamı olduğunu müjdele!"* Yani onlar için Rab'leri katında öncelik ve yüksek bir makam olduğunu müjdele. Bu durum, âyette "kadem" ifadesiyle belirtildi; çünkü ileri geçmek, önde olmak kademle yani ayakla olur. Bu kullanım şekli çoktur. Mesela nimete "yed" yani "el" denir; zira nimet elle verilir. Makamın sıdka izafe edilmesi, onun elde edilmesinin sıdk (sadakat ve doğruluk) ile olmasındandır. Bununla şuna da dikkat çekilmiştir: Onlar bu makama ancak, söz ve niyetlerinde sadık olarak ulaştılar.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Onlara müjdelenen bu şey, önceden yapıp gönderdikleri salih amelleridir. İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu müjde, onlar için levh-i mahfûzda önceden yazılan saadettir."[94]

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyette geçen sıdk, salah yani güzel hal manasındadır. Mesela, bir adamın sadık biri olduğunu anlatmak için 'dürüstlük âbidesi' dersin; bir kimsenin kötü halini anlatmak için de 'kötü insan' dersin."[95]

---

[93] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/427.

[94] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/352.

[95] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/103.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kâfirler, bu* kitap yahut Peygamber'in getirdikleri *apaçık bir sihirdir"* dediler. Âyetteki "sihir" kelimesi "sâhir" şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana şöyle olur: "Kâfirler, 'Şüphesiz bu peygamber, apaçık bir sihirbazdır' dediler. Onların bu sözünde, kendilerinin Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] (sihre benzettikleri) pek çok harika işler ve karşılık vermekten âciz kaldıkları birçok mucize gördüklerini bir itiraf vardır.

Kâfirlerin bu sözü, daha önce geçen şaşkınlıklarının bir açıklaması olabileceği gibi, yeni, müstakil bir cümle olması da mümkündür.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların, seçkin velilerin hallerine şaşırmaları, öteden beri devam edegelen bir iştir. Kâfirlerin gözünden peygamberlik sırrı gizlenmiştir; aynı şekilde, yarasa gibi ışıktan rahatsız olan nurdan habersiz kimselerin gözünden de velilerin sırrı gizlenmiştir. Velilerdeki sırrı sadece ezelde Rabb'i katında kendisine sıdk makamı takdir edilmiş kimseler görüp anlayabilir. Tesbih ederim o "zat"ı ki velilerinin sırrını, kendilerinde beşeriyet sıfatını ortaya çıkararak gizledi ve o sırrı öğrenmeye ancak rubûbiyyetinin azametini müşahede etmeye ulaştırmak istediklerini sevketti.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı kitabında demiştir ki: "Allah'ın velileri, kendilerini halktan gizleyen kimselerdir; onları tanıyan azdır. Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'yi [kuddise sırruhû] şöyle derken işittim: Veliyi tanımak, Allah'ı tanımaktan daha zordur. Çünkü Allah Teâlâ, kemali ve cemaliyle tanınmaktadır. Veliye gelince, senin gibi yiyip içen birini (velilik hali ve sırrıyla) nasıl tanıyacaksın? Allah Teâlâ sana, velilerinden birini tanıtmak istediği zaman, senden onun beşeriyet yönünü gizler, sana onun velilik yönünü müşahede ettirir."

İlâhî Azametin Delilleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, rubûbiyyetinin azametini (Rabliğinin yüceliğini) biraz açarak şöyle buyurdu:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ
فَاعْبُدُوهُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاًۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقّاًۜ اِنَّهُ
يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِۜ
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

3. ***Şüphesiz Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'tır. Onun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte Rabb'iniz olan Allah budur. Artık O'na kulluk edin. Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?***

4. ***Hepinizin dönüşü O'nadır. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir. O, mahlûkatı ilk olarak** *(yoktan)* **yaratandır, sonra iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için** *(onları, öldükten sonra ahirette)* **yeniden yaratır. Kâfir olanlara gelince, inkâr etmekte oldukları şeyler sebebiyle onlar için kaynar sudan bir içecek ve can yakıcı bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz,* ibadete layık olan bir tek *Rabb'iniz Allah'tır.*" O Allah, bütün kâinatı yokluktan varlık âlemine çıkarandır. Bu ifadeyle, peygamberliği inkâr edenlere cevap verilmekte ve sanki şöyle denmektedir: "Ben sizi bütün varlıkları yaratan Allah'a ibadete davet ediyorum; O, apaçık gerçek iken, siz bunu nasıl inkâr ediyorsunuz?" Sonra bunu açarak şöyle buyurdu:

"*O Allah ki* kâinatın aslı olan *gökleri ve yeri,* dünya günleriyle *altı günde yarattı.*" Gerçi o zaman, gece ve gündüz yoktu (Bu, âlemin yaratılışının ilâhî murat ve hikmete uygun olarak kısa bir sürede gerçekleştiğine işaret içindir). Âlimlerin çoğunluna göre varlıkların yaratılış başlangıcı pazar günüdür. İmam Müslim'in rivayet ettiği hadiste ise yeryüzünün yaratılması cumartesi günü olmuştur.[96] Allah yeri yarattı, sonra göğe yöneldi, onu yedi kat olarak düzenledi. Ondan sonra yeryüzünü yaydı. *"Sonra arşa istiva etti."* Bir sultanın, memleketinin işlerini yönetmek için tahtına oturduğu gibi, yüce Allah da zatına uygun bir şekilde arşa istiva etti yani onda hükmünü uyguladı. Bunun için peşinden şöyle buyurdu: *"O bütün işleri tedbir eder."* Bu konuda A'râf sûresinin 54. âyetinin tefsirinde geniş açıklama geçti.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah, ezelde verdiği hüküm ve hikmetinin gerektirdiği şekilde bütün kâinatın işlerini tedbir eder; felekleri hareket ettirir, hepsinin sebeplerini hazırlar. Tedbir, güzel sonuç elde etmek için işlerin sonuna bakarak hüküm vermektir."[97]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz."* O'nun izni olmadan kimsenin şefaati kabul edilmez. Bu âyet, Allah'ın azametini ve celâlinin yüceliğini tasdik etmektedir ve aynı zamanda taptıkları putların Allah katında kendilerine şefaat edeceğini zanneden kimselere bir cevap vermektedir. Bu âyette, peygamberler, veliler ve müttaki âlimler gibi, kendilerine izin verilenlerin şefaat edeceğine dair bir delil vardır.

"*İşte bu Allah,* yani ilâhlık ve rablik için gerekli olan bütün sıfatlara sahip olan Allah, sizin *Rabb'inizdir;* başkası değil. Çünkü hiçbir varlık, bu vasıfların hiçbirinde kendisine ortak değildir. *Öyleyse O'na kulluk edin;* ancak O'na ibadet yapın. *Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?* Yani azıcık düşünüp de sizin taptığınız putların değil, O'nun rablik ve ibadete layık olduğunu anlamayacak mısınız?"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Öldükten sonra dirilmek suretiyle *hepinizin dönüşü O'nadır;* O size amellerinize göre karşılık verir; O'na başka varlıkları ortak koşmanızdan dolayı sizi cezalandırır. *Bu, Allah'ın hak bir vaadidir.* O, mahlûkatı, dünyada ortaya çıkararak ilk yaratandır, varlıklar öldükten *sonra* ahirette *yeniden driltecektir. Bunu, iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için yapacaktır."* Halkın yeniden diriltilmesinin sebebi budur.

---

[96] Müslim, Kıyâmet, 27 (nr. 2789); Nesâî, *Sünen-i Kübrâ,* nr. 11010; Ahmed, *Müsned,* 2/327; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 6132; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 9/3.

[97] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/428.

Âyette adalet manası verdiğimiz "kıst" ifadesi, onlara karşılık verirken âdil olacak, hiç kimseye zerre kadar zulmetmeyecek, manasındadır.

Bir diğer mana: Onlara, bütün işlerinde adaletli olup ameli hakkı ile yapmalarının karşılığı verilecektir.

Bir diğer mana: Onlara imanları sebebiyle amellerinin karşılığı verilecektir. Bu yorumda "adalet", "iman" olarak açıklanmıştır. Çünkü o, en sağlam adalettir; nitekim imanın zıddı olan şirk de en büyük zulümdür. Bu yorum, daha uygundur, zira müminlere mukabil, kâfirler hakkında şöyle buyrulmuştur:

"Kâfirlere gelince, inkârları ve en büyük zulüm olan şirkleri *sebebiyle onlar için kaynar sudan bir içecek ve can yakıcı bir azap vardır."*

Kâfirlerin durumunu anlatan kısımda, yüce Allah âyetin nazmını biraz değiştirdi; bunu onların azabı hak edişlerini mübalağa ile anlatmak için yaptı. Burada şu duruma da dikkat çekilmiştir: Ahirette insanların yeniden diriltilmesindeki asıl maksat, mükâfat vermektir. Azaba gelince, o ârızî olarak meydana gelmiş bir durumdur. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle müminlere layık olan mükâfatı vermeyi kendi üzerine aldı; bunun için ne vereceğini tayin etmedi. Kâfirlerin azabına gelince, onu, başlarına kötü inançları ve hayırsız işleri getirdi. Bu âyet, *"Hepiniz O'na döneceksiniz"* âyeti için bir delil gibidir. Şöyle ki ilk olarak yaratılmanın ve ahirette yeniden diriltilmenin maksadı, Allah Teâlâ'nın mükellef olanlara yaptıklarının karşılığını vermesidir. Hal böyle olunca, hepsinin ilâhî huzurda toplanması kaçınılmazdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin tasavvufî tefsiriyle ilgili bazı açıklamalar A'râf sûresinin 54. âyetinin tefsirinde geçmişti. Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ arşı, kudsî tecellisinin bir aynası ve sevdiği kulların ruhlarının konaklama yeri yaptı."

Sonra şöyle demiştir: "Allah, *'Öyleyse O'na kulluk edin'* âyetiyle, kullarını, marifetinden sonra kendisine kulluk etmeye davet etti."[98]

Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: *"İşte Rabb'iniz olan Allah budur"* âyeti, bir tariftir (kullara Rab'lerini tanıtmaktadır); *"Artık O'na kulluk edin"* âyeti tekliftir. Allah'ı tanımak, ancak O'nun bunu kulunda gerçekleştirmesiyle olur; teklif edilen şeyleri hakkı ile yapmak ise Allah'ın özel yardımıyla olur."

Kuşeyrî, *"Hepinizin dönüşü O'nadır"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Dönüş ifadesi, ruhun bedenlere intikal etmeden önceki ilk halinde, (ilâhî huzurda) tesbih ve takdis mahallinde bulunmasını gerektiriyor. Vatanından ayrı olan biri, seferden vatanına döndüğünde, onun gelişiyle sevenlerinde bir etki ve muhabbet olur. Bu konuda şu manada bir beyit okunur:

'Ey ayrılık seferinden gelen dost, merhaba; seni hiç unutmadım, saba rüzgârı estiği sürece hep seni çağırdım!'"[99]

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde der ki:

"Her kim Allah'ı unutursa şüphesiz Allah ona nefsini unutturur. Allah'ı unutan kimse hayvanlar derecesine inmiş, mele-i a'lâ ufuklarına yükselmeyi bırakmış, Allah Teâlâ'nın emanet ettiği ve onunla kendisine nimet bahşettiği şeye ihanet etmiş, Allah'ın nimetine nankörlük yapmış ve kendisini ilâhî azaba arzetmiş olur. Şüphesiz hayvanlar, ölümle kurtulurlar. Kula gelince, onun yanında sahibine vereceği bir emanet vardır. Emanetle birlikte dönüş O'nadır. Bu emanet yani ruh parlak güneş gibidir. O, bu fâni kalıba inmiş ve onda batıp kaybolmuştur. Bu güneş, beden harap olduğunda battığı yerden tekrar doğacak ve kendini yoktan var eden yüce yaratıcısına dönecektir. Ancak bu dönüşü, ya ışığı sönmüş karanlık bir şekilde veya parlak ve aydınlık bir halde olur. Aydınlık ve parlak olan ruh, ilâhî huzurda perdelenmez. Karanlıklar içinde kalan ruh da Allah'a döner, çünkü bütün varlıkların dönüşü O'nadır; fakat o, başı a'lâ-yı illiyyînden esfel-i sâfiline çevrilmiş bir halde olur. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

[98] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisu'l-Beyân*, 2/64.

[99] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/80 (Kahire 1999).

'Mücrimleri, Rab'lerinin huzurunda başları eğik (veya ters dönmüş) bir vaziyette, 'Rabbimiz, gördük, işittik, bizi (dünyaya) geri döndür de salih amel yapalım, biz yakînen inandık' derken bir görsen!' (Secde 32/12).

Âyet onların, Rab'leri katında başları ters dönmüş bedbaht bir şekilde olacaklarını açıkladı. Onların yüzü arkalarına çevrilir, başları yukarıdan aşağıya indirilir. Bu durum, Allah Teâlâ'nın yardımından mahrum ettiği ve yoluna sevketmediği kimseler hakkındaki hükmüdür. Haktan sapmaktan ve cahillerin düştüğü kötü durumu düşmekten Allah'a sığınınız."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Gazâlî'nin [rahmetullahi aleyh] sözünün zâhirinden anlaşılan şudur: Ruh, ancak bu beden harap olduktan sonra asıl vatanına döner ve Rabb'inin huzuruna ulaşır. Bize göre doğru olan görüş şudur: Ruh, manevi temizliği kemale erince, beşerî kusurlardan arınınca ve maddi âlemin engellerinden kurtulunca, beden ayakta durmakla birlikte ruh aslına döner ve Rabb'inin huzuruna ulaşır. O zaman ruh, cismanî âlemde yerinde durmakla birlikte ruhanî âlemle irtibat kurar, ilâhî huzura ulaşır. Bu, tahkik ehlince bilinen ve kabul edilen bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Güneş ve Ayın Yaratılış Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, güneş ve ayın yaratılış hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَٓاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا
عَدَدَ السِّنٖينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝ اِنَّ فِى اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ
اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ۝ اِنَّ الَّذٖينَ لَا

يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ
عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ اُولٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

5. ***Güneşi parlak bir ışık, ayı da bir nur yapan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona birtakım menziller (yörüngeler) belirleyen O'dur. Allah bunları, hak ile yarattı. O, bilen bir topluma âyetlerini açıklamaktadır.***

6. ***Gece ve gündüzün değişmesinde*** *(uzayıp kısalmasında),* ***Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, günahlardan sakınan*** *(Allah'tan korkan)* ***bir toplum için nice deliller vardır!***

7-8. ***Bize kavuşmayı ummayan, dünya hayatına razı olup onunla huzur bulan ve âyetlerimizden gafil olanlar var ya, işledikleri*** *(günahlar)* ***yüzünden onların varacakları yer ateştir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Güneşi parlak bir ışık, ayı da bir nur yapan O'dur.*" Güneş, kendisi bizzat ışık vermektedir ve aslî bir parlaklığa sahiptir. Ayın ışığı ise kendisinden değildir, ârızîdir; ışığını, güneşle karşı karşıya olduğu anda ondan almaktadır. Bunun için ayın ışığı artıp eksilmektedir. Cenâb-ı Hak, bununla şuna dikkat çekti: Allah güneşi, bizzat kendisinden ışık veren bir varlık olarak yarattı, ayı ise güneşin karşısında durup ondan aldığı ışığı yayan bir varlık olarak yarattı. Nur, (mana ve kullanım olarak) ışıktan daha umumidir; ziya (güneşe ait ışık) ise nurdan (ayın aydınlığından) daha büyüktür.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah ona, birtakım menziller (yörüngeler) takdir etti.*" Yani güneş ve aydan her birine içinde seyredeceği yörüngeler belirledi yahut sadece ay için birtakım yörüngeler tayin etti. Özellikle aydan (kamer) bahsedilmesi, onun seyrinin hızlı olmasından, menzillerinin (girip çıktığı yörüngelerin) gözle görülebilmesinden ve (oruç, hac ve zekât gibi) birçok dinî hükmün ona bağlı olmasındandır. Bunun için onun yaratılış sebebini şöyle açıkladı:

"Yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için." Yani muamelelerinizde ve yaptığınız işlerde vakitlerin, ayların, gece ve gündüzün hesabını bilmeniz için.

"Allah bunları, bahsedilen bütün bu varlıkları *hak ile yarattı."* Yani onları, sonsuz hikmetinin gereğine göre yarattı, abes ve hikmetten uzak bir halde yaratmadı.

Bir diğer mana: Allah bunları, ancak onlardaki tecellileriyle tanınması için yarattı. Kâinatta gözümüzün önüne konan her şey, ondaki hakikati görmen içindir; hatta onda yüce Mevlâ'yı görmen içindir.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki: Allah Teâlâ'nın her şeyi kendisiyle yarattığı hak, "kün" kelimesidir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"O gün 'kün=ol' deriz, o da oluverir. O'nun sözü haktır, mülk O'na aittir"* (En'âm 6/73). Ancak bu açıklama, buradaki manadan uzaktır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O Allah, bilen bir topluma âyetlerini açıklamaktadır."* Şüphesiz onlar, âyetler üzerinde güzelce düşünerek ve onlardan ibret alarak fayda gören kimselerdir.

Cenâb-ı Hak, sonra, ibret alınacak yönü açıklayarak şöyle buyurdu: *"Gece ve gündüzün değişmesinde ..."* Yani birbirilerini takip etmelerinde, birinin gidip diğerinin gelmesinde yahut uzayıp kısalmasında, *"Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde ..."* Yani bütün kâinat ve mahlûkat çeşitlerinde, "Allah'a karşı gelmekten sakınan ve işin âkıbetinden korkan kimseler için onları yaratanın varlığına, birliğine, sonsuz ilmine ve kudretine delil olan nice âyetler vardır." Şüphesiz bütün bu varlıklar, Allah'tan korkan kimseleri tefekkür ve derin düşünceye sevkeder. Gaflet ve isyana dalanlar ise böyle değildir. Onlar, şu âyette işaret edilen kimselerdir:

"Bize kavuşmayı ummayan, yani böyle bir halin başına geleceğinden çekinmeyen ve dirilmeyi inkâr ettikleri için onun kötü sonuçlarından korkmayan, madde ile yetinip ötesine bakmayan, *dünya hayatına razı olan,* gafletlerinden dolayı ahiret yerine dünyaya kanaat eden ve

onunla huzur bulan, bütün himmet ve gayretlerini dünya lezzetlerine ve süslerine hasreden, ondan hiç ayrılmayacak olan kimsenin rahatlığı gibi dünyada madde ile huzur bulan ve sonsuz kudretimize delil olan *âyetlerimizden gafil olanlar var ya!"* Onlar, tamamen gaflet ve günaha daldıkları için, bunca delil ve âyet üzerinde hiç tefekkür etmezler, onlardan hiç ibret alıp ders çıkarmazlar.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, birbirine bağlanan iki cümle vardır. (Bunlar, "bize kavuşmayı ummayanlar" cümlesi ile "âyetlerimizden gafil olanlar" cümlesidir. Bu, ya aynı şahısların iki değişik özelliğini anlatmaktadır. O zaman şuna dikkat çekilmiş olur: Biraz sonra gelen azap tehdidi, bu iki vasfı kendisinde bulunduranlara aittir. Bu vasıfların biri, delil ve âyetlerden uzak kalmak, diğeri de şehvetlere dalmaktır. Onlar öyle bir haldedirler ki ahiret hiç akıllarına gelmez. Ya da bu vasıflar iki ayrı gruba aittir. O zaman birinci gruptan kasıt, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerdir. Diğerleri ise dünya sevgisinin kendilerini ahireti düşünmekten ve ona hazırlanmaktan alıkoyduğu kimselerdir."[100]

Bu âyetin peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"İşledikleri günahlar yüzünden onların varacakları yer ateştir!"* Yani günahlara devam etmeleri ve sürekli onu tekrarlayıp durmaları sebebiyle varacakları yer cehennemdir.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyette, Cebriyye mezhebinin görüşüne bir red vardır (Cebriyye, 'Kulun ayrı bir iradesi ve amel yapma yetkisi yoktur' der). Âyette azap, onların çalışarak yaptığı işlere bağlanmıştır."[101]

5-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O Allah ki irfan ehlinin gönlünde, müşahede güneşini parlak bir ışık yaptı. O öyle bir güneştir ki onun, üzerinden uzun zamanda geçse batmaz. Allah, burhan ve delil tevhidinin kamerini bir nur yaptı; onunla kulunu, müşahedeye götüren yola ulaştırır. O nur ile seyir için menziller takdir etti. Bunlar, Hak yolunda seyredenlerin ulaştığı menzil ve makamlardır. Onlar, gerçek safi tevhide ulaşana kadar bir makamdan diğerine geçerek o menzillerde ilerleyip dururlar. Bu makamlar tövbe, havf (ilâhî korku), ümit, vera, zühd, sabır, şükür, rıza, teslimiyet, muhabbet, murakabe ve müşahededir. Allah bunları ancak hak için, onunla Hakk'a ulaşılması için yarattı. Şüphesiz, müridin kalbinde, gece hükmünde olan kabz haliyle, gündüz hükmünde olan bast halinin[102] gelip gitmesinde, onun için manevi seyirde ilâhî irade ve inâyete delil olacak âyet ve ibretler vardır. Bu, mâsivadan (Allah'tan başka bütün varlıklardan) yahut maddi meşguliyetlerden kalbini koruyan kimse içindir.

---

[100] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/429.

[101] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/107.

Himmetlerinin düşüklüğü yani bütün düşüncelerinin madde olmasından dolayı bize ulaşmayı ummayan, dünya hayatına ve şehvetlerine razı olan, onunla huzur bulup ondan hiç ayrılmayan, ayrıca hevâlarına ve maddi hazlarına daldıklarından dolayı âyetlerimizden gafil olanlara gelince, onların varacağı yer, Allah'tan ayrı kalma ateşi ve kalplerinin perdelenme gamından oluşan manevi azaptır. Bu, onların başına, maddi haz ve şehvetleriyle meşgul olmaları yüzünden gelmiştir. Çünkü manevi seyir ancak, dünya ve şehvetlerini terketmek ve kalbi onlardan çekmek için mücâhede etmekle gerçekleşir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İmanın Getirdiği Saadet

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ateşi hak edenlerin aksine, cenneti hak edenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[102] Kabz, "tutulma" demektir. Seyrü sülûkte ise manevi tutukluk, gönlün daralması, kalbin sıkılması, ruhun üzüntü ve derde düşmesi, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi ve Allah'ın celâl ve azamet tecellisine mazhar olma halidir. Bast ise neşe, sevinç, kalbin huzurlu olması, açılması, kalbe ilâhi lutuf ve ihsanların akması, ruhun feyiz alma hali, yüce Allah'ın cemal tecellisine mazhar olma halidir. bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 186-189 (İstanbul: Semerkand, 2005).

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِايمَانِهِمْ تَجْرِى
مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ
وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

9. *İman edip güzel işler yapanlara gelince, Rab'leri onları imanları sebebiyle hidayete erdirir; naîm cennetlerinde altlarından ırmaklar akar.*

10. *Onların oradaki duası, "Allahım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!" sözüdür. Birbirleriyle karşılaştıklarında söyledikleri söz, "selâm"dır. Dualarının sonu ise, "Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur" sözleridir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip güzel işler yapanlara gelince, Rab'leri onları imanları sebebiyle hidayete erdirir."* Yani imanları sebebiyle onları doğru yola iletir, dinde istikamet ve güzel düşünceye yöneltir.

Yahut onları, cennete götüren yola sevkeder.

Bir diğer mana: Onları irfana dair hakikatleri idrak etmeye yöneltir. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim bildikleriyle amel ederse Allah ona bilmediklerini öğretir."[103]

Bir diğer mana: Onları, cennette nefislerinin istediği şeylere ulaştırır.

"Naîm cennetlerinde altlarından dört ırmak akar."

"Onların oradaki duası, 'Allahım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz' sözüdür." Yani onlar şöyle derler: "Allahım! Seni, her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederiz." Rivayet edildiğine göre bu söz, cennet ehlinin meyvesidir. Onlardan biri bir nimete ulaşmak istediği zaman,

---

[103] Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2542.

"Sübhâkellahümme" der; istediği şey önüne gelir. Bunu İbn Cüreyc ve Süfyân b. Uyeyne rivayet etmişlerdir.[104]

"Birbirlerini karşılamalarında söyledikleri söz, 'selâm'dır." Yani birbirleriyle karşılaştıklarında, ilk söz "selâm"dır. Yahut meleklerin onları karşılaması "selâm" iledir. Yahut Allah Teâlâ'nın onlara selâm vermesi, "selâm" sözüyledir.

"Dualarının sonu ise, 'Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur' sözleridir." Yani onların her yerde dualarının sonu, Allah Teâlâ'ya hamd ve şükürdür. Bunun manası şudur:

Onlar cennete girip Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve yüceliğini müşahede ettiklerinde, O'nu yüceltir ve kendisini celâl sıfatlarıyla överler. O'nu müşahede ettiklerinde yüce zatını, bir varlığa benzemekten ve hayalle şekil verilmekten takdis ederler, yüceltip uzak tutarlar. O zaman Allah Teâlâ onları selâmla karşılar. Allah kendilerine selâmını lutfedip rıza ve hoşnutluğunu helâl edince, onlara sürekli ikramda bulunup huzurunda olmayı bahşederek cemalini gösterince, onlar, yüce Allah'ın kendisini övdüğü gibi O'nu överek kendisine hamdederler. Şu halde onların ilk yaptığı iş, Cenâb-ı Hakk'ı tenzih ve tâzim (her türlü noksan sıfattan uzak tutup yüceltmek) olur. Her yerde dualarının sonu da, kendilerine bahşettiği yüce zatını gösterme ve ebedî nimetler içinde bulundurma devletine karşılık olarak O'na hamd ve şükür oldu. Hamde "dua" denmesi, onu yapanın Allah'ın lutfundan daha fazlasını istediği içindir. Çünkü hamd, bir çeşit dua olup "nimetini artır yâ Rabbi" manasına gelir. Bu açıklama, *Hâşiye* sahibi Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.[105]

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz imanlarını kemale erdirenleri ve amellerinde ihlâslı olanları Rab'leri, imanları bereketine ilâhî huzur cennetine ulaştırır; ilâhî tecelliyi müşahede cennetinde ve marifetinin nurlarıyla nimetlenme esnasında onların fikirleri altından ilim nehirleri akar. Bunu müşahede ettiklerinde nurlar onları dehşete düşürür, o zaman derhal Allah'ı tenzih ve takdise yönelirler. O zaman Allah Teâlâ onlara, cemalinin nurları ve zatının sırlarıyla yönelerek karşılık verir; bunun üzerine onlar Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine bolca akıttığı nimetlerine ve ilâhî huzurunda sakin etmesine karşılık O'na hamd ve şükrederler. Allah bu nimetten bizlere de bolca ihsan buyursun. Âmin ...

---

[104] Bu konudaki rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/126 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/345-346.

[105] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v.1036/1626). bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, nr. 3586 (Beyrut 2008); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/194.

Azabın Geciktirilmesindeki Hikmet

Kâfirler, içlerinden bir peygamber gönderilmesine şaşırıp onu inkâr ettiklerinde, kendisiyle korkutuldukları azabın acilen kendilerine verilmesini istediler. Allah Teâlâ onlara cevap olarak şu âyeti indirdi:

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِىَ اِلَيْهِمْ
اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

11. ***Eğer Allah insanlara, hayrı acele istedikleri gibi şerri de hemen verseydi, ecelleri çoktan bitirilmiş olurdu. Bize kavuşmayı ummayanları biz, azgınlıkları içinde bırakırız, şaşkın bir halde yaşayıp giderler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Allah insanlara, hayrı acele istediklerinde* onu kendilerine verdiği gibi, *şerri de,* istediklerinde *hemen verseydi ...*"

Mesela onlar, "*Üzerimize gökten taş yağdır yahut bize acı bir azap getir!*" (Enfâl 8/32), "*Vaat ettiğin azabı bize getir!*" (A'râf 7/77) diyorlardı.

"Evet, Allah onların istediklerini acele verseydi ecelleri çoktan bitirilmiş olurdu." Yani o anda öldürülüp helâk edilirlerdi. Fakat Allah Teâlâ, hilim ve keremiyle onlara, ecelleri dolana kadar mühlet verir.

Âyet şöyle bitiyor: "Bize kavuşmayı ummayanları biz, kendilerini yavaş yavaş azaba yaklaştırmak ve biraz süre tanımak için azgınlıkları içinde bırakırız, şaşkın bir halde yaşayıp giderler." Bu şaşkınlık, sapıklık içinde yolunu kaybetmektir. Bu açıklama, sözün münasebetine daha uygundur.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, nefsi, malı ve evladı için kötülük isteyen insanlar hakkında inmiştir.[106]

Âyetin manası şudur: Eğer Allah, insanlar bir hayır istediğinde onun hemen verilmesini sevdikleri gibi, kötü bir istektediklerinde onu hemen verseydi, onlar çoktan helâk olurdu. Şu âyet de bu manadadır:

"İnsan, hayrı istediği gibi, kötülük için dua eder" (İsrâ 17/11). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın kuluna hak ettiği muameleyi yapmaması, ayrıca içinde doğruluk ve hayır olmayan bir şey istediğinde onu acele vermemesi Allah'ın hilminden ve cömertliğinin genişliğindendir. Anlatıldığına göre bir adam, peygamberlerden birine,

"Rabbim'e söyle, kaç defadır kendisine isyan içindeyim ve emrine muhalefet ediyorum, beni henüz cezalandırmadı!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ o peygambere şöyle vahyetti:

"O şunu bilsin: Ben benim (âlemlerin Rabb'iyim, ona göre muamele ederim) sen de sensin."

Hatta bundan daha farklı bir durum söz konusudur. Şöyle ki: Allah Teâlâ, ihsan ve ikramının büyüklüğünden, Hak yolunda seyredenlere bazan, emre muhalif bir iş yaptıklarında hak ettiklerinin aksiyle muamele etmektedir. Bazan onların nefisleri zillet ve düşüklük makamına meyleder, Allah onları yükseltir. Bazan nefisleri uzaklık makamına meyleder, Allah onları kendine yaklaştırır.

---

[106] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/346.

Bu hal, kendileri hakkında ezelde ilâhî inâyet takdir edilmiş, kusurların zarar vermediği, ilâhî korumanın sarıp gözettiği, azgınlıkların hevânın peşine düşürmediği kimseler için olur. Onlar, emre aykırı bir şey yaptıklarında, pişman olup mahzun olurlar. Büyük velilerin kanadı altında (terbiye ve nezaretinde) bulunan kimselerde galip olan hal, velinin onu bu yolda yürütmesidir. Allah için hiçbir şey zor değildir.

Kula Her Halde Şükür Gerekir

Cenâb-ı Hak, kullarına hayrı hemen vermekte, kötü şeyleri ise ertelemektedir. Bu durumda kula düşen iş, Allah'tan yüz çevirip O'nu unutmak değil, sürekli olarak O'na şükretmektir. Allah Teâlâ buna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهٖٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ
قَٓائِمًاۚ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى
ضُرٍّ مَسَّهُۜ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

12. ***İnsana bir zarar dokunduğu zaman, yanı üzeri yatarak yahut oturarak veya ayakta durarak*** *(o zararın giderilmesi için)* ***bize dua eder; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırınca, sanki kendisine dokunan sıkıntının kalkması için bize hiç dua etmemiş gibi geçip gider. İşte haddi aşanlara bu şekilde, yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsana,* bedeni, malı veya sevdiklerinde *bir zarar dokunduğu zaman,* onun giderilmesi ve ondan kurtulması için bize yalvarıp yakarır; *yanı üzeri yatarak yahut oturarak veya ayakta durarak bize dua eder.*"

Âyette, "yahut" ifadesiyle değişik durumların dile getirilmesi, kulun bütün dua şekilleriyle dua ettiğini belirtmek içindir. Yahut onunla bütün zarar çeşitleri anlatılmaktadır.

"Fakat biz ondan sıkıntısını kaldırınca, sanki kendisine dokunan sıkıntının kalkması için bize hiç dua etmemiş gibi geçip gider." Yani eski halinde gider, küfründe devam eder, o sıkıntıyı giderdiği için Allah'a şükretmez. Yahut dua ettiği yerden çekip gider; bir daha oraya dönmez. Âyette belirtildiği gibi, daha önce Allah'a yaptığı duayı unutur (Zümer 39/8).

"İşte haddi aşanlara bu şekilde, yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi." Onlara, şehvetlerine dalma, sevinecek bir nimete kavuşunca ve başından âfetler savılınca bu nimetleri veren Rabb'ine şükürden yüz çevirme gibi yaptıkları işler, süslü ve güzel gösterildi.

Âyette, hali, bu anlatılan duruma benzeyen kimselere bir tehdit vardır. Halbuki kulun yapması gereken şey, sürekli Rabb'ine iltica etmesi, yalvarıp yakarması, Allah duasına karşılık verdiğinde ve afiyetini devam ettirdiğinde O'na şükretmesidir.

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî kaderin tecellileri altında sakin durmak (isyan ve feryat etmemek), tek ve kahhâr olan Allah'ın hükmüne teslim olmak güzel edeptendir. Asıl iş, talep edilen şeyin verilmesi değil, kulun güzel edebe sahip olmasıdır. Güzel edep, Allah'tan gelen hükmü güzel anlamaktır. Allah senin göğsünü dua için açınca, dua et, duada sesini yükseltme. Şüphesiz kendisine dua ettiğin yüce zat, çok yakındır, senden habersiz değildir. O halde uyanık ol! O senden uzak değildir ki O'na seslenesin. Yüce Rabb'ine dua ettiğinde, istediğin şeyi verirse O'na şükret; eğer isteğini ertelerse sabret. Allah, duaya icabeti, senin isteğin şekilde değil, kendi isteği şekilde, senin istediğin vakitte değil, kendi istediği vakitte garanti etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Zulüm ve Günahta Israr Eden Kavimlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, edebini bozan kimseleri azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ
جَعَلْنَاكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

13. ***Andolsun ki sizden önce pek çok toplumu, peygamberleri kendilerine mucizeler getirdiği halde*** *(onları inkâr ve yalanlama ile)* ***zulmettikleri ve iman etmedikleri için helâk ettik. İşte biz, günahta ısrar edenleri böyle cezalandırırız.***

14. ***Sonra, nasıl davranacağınızı görmek için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler yaptık*** *(onların yerine sizi getirdik).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Mekkeliler! *Andolsun ki sizden önce pek çok toplumu peygamberleri onlara,* doğruluklarını gösteren apaçık *mucizeler getirdiği halde* onları inkâr edip yalanlayarak *zulmettikleri ve iman etmedikleri için helâk ettik."* Zaten onların, haklarında ezelde şekavet hükmü verildiği ve kendileri iman etme kabiliyetlerini bozdukları için iman etmeleri söz konusu değildi. Yahut onlar, helâk edildikten sonra, iman etme imkânını kaçırmış olduklarından iman edecek değillerdi.

"İşte biz, peygamberlerini yalanlayan, inkâr ve isyanda ısrar eden ve kendilerine mühlet verilmesinin bir fayda vermeyeceği belli olan *günahta ısrar edenleri böyle cezalandırırız."* Yani her mücrimi, ısrarla inkâr ve isyana devam eden herkesi böyle cezalandırırız.

Âyette, "onlar" yerine, "mücrim=günahta ısrar eden" ifadesinin zikredilmesi, onların isyanda son noktaya ulaştıklarını ve onda başı çektiklerini ifade içindir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Sonra, ey ümmet-i Muhammed, *onların ardından sizi yeryüzünde halifeler yaptık*; helâk ettiğimiz nice kavimlerden sonra, onların yerine sizi getirdik. *Bunu* sizi deneyip iyi veya kötü, *nasıl davranacağınızı görmemiz için yaptık*." Yani ilâhî ilimde önceden belirlenen şeyin ortaya çıkması ve varlık âleminde belli olması için böyle yaptık. Böylece biz size, yaptığınız amellerinize göre muamele ederiz.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] derdi ki: "Allah amelimizi görmek için bizi halife yaptı (öncekilerin yerine getirdi); öyle ise gizli ve açık her halde Allah'a amellerinizin güzelini gösterin (kötü amel yapmayın)."

Yine o şöyle derdi: "Ey Hattâb'ın oğlu Ömer, sen de halife oldun; artık nasıl amel ettiğine bak!"[107]

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Helâk olan kimseler, ya dinin zâhirdeki hükümlerini veya hakikat ilminin edebini çiğnedikleri için helâk olmuştur. Dinin zâhirî hükümleri, bedeni azaptan korur; hakikat ilimleri ise, ruhları azaptan korur.

Kim, dinin zâhirî hükümlerini gerektiği gibi yerine getirirse nefsini dünya ve ahiret âfetlerinden korur. Kim de hakikat ilminin edeplerini gerektiği gibi yerine getirirse ruhunu, bu âlemde ve öbür âlemde Allah'ı bilmemekten (marifetullahtan mahrum kalma âfetinden) korur. Kim her ikisinin hüküm ve edeplerini yerine getirirse bedenini ve ruhunu (iki dünyanın azabından) korur; mukarrebînden (ilâhî huzurda yakınlık elde eden velilerden) olur.

Kim, dinin zâhirî hükümlerini yerine getirir fakat hakikat ilminden habersiz olursa o kimse, bedenini azaptan korumuş, ruhunu ise azaba terketmiş olur. O, bu dünyada ruhunu havâtır (kötü düşünceler) vesvese ve evham içinde azaba terketmiş, ahirette ise yüksek makamlardan uzak olup avam ile kalarak (manevi) azap içinde bırakmış olur.

---

[107] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/275-276.

Kim, dinin zâhirî hükümlerini ihlal ederek hakikat ilimlerinden bahsederse durum şudur: Eğer bu kimse, işin ehli olmayıp yalan dava peşinde ise zındık olduğu için cismi ve ruhu azap görür. Şayet (işin hakikatine göre) sözlerinde haklı ise, (dinin zâhirî ilmine ters bir şeyi dile getirdiği için) dünyada öldürülerek bedeni azap görür, Hallâc-ı Mansûr'a yapıldığı gibi. Fakat o, ahirette mukarrebîne (ilâhî huzurda yakınlık elde eden velilere) katılır.

Her asırdaki insanlara şöyle denir: Sizden önce nicelerini, nefsanî haz ve şehvetlerine uyup nefislerine zulmettiklerinde, onları ilâhî huzurdan uzaklaştırarak ve kalplerini haktan perdelenme gamı içinde bırakarak helâk ettik. Halbuki onlara, kendilerini Rab'lerine ulaştıracak elçiler (terbiye yolunun rehberleri) gelmişti. Bunlar, zamanlarında yaşayan velilerdir. Onlar, kendilerine, doğruluklarını gösteren apaçık delillerle geldiler. Onların elinde, insanları hidayete sevketmekten başka bir delil olmasaydı bile, bu, o velilerin doğruluğunu ispat etmeye yeterdi. Fakat insanların çoğu onları inkâr etti. Gerçi onlar, haklarında ezelde haktan uzaklık hükmü verilmiş olduğundan, onlara iman edecek de değildi. Onlardan sonra, zamanınızdaki şeyhlere nasıl davranacağınızı; onları inkâr mı yoksa kabul mü edeceğinizi görmek için sizi yeryüzüne getirdik. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an Allah Katından Gelmiştir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, inkârcıların durumundan (yersiz isteklerinden) bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ائْتِ
بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لٖٓي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ
نَفْسٖي اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اِنّٖٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ
رَبّٖي عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا

اَدْرٰيكُمْ بِهٖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

15. ***Onlara âyetlerimiz açık deliller halinde okunduğu zaman bize kavuşmayı ummayanlar, "Bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir!" dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbim'e isyan edersem büyük günün azabından korkarım.***

16. ***De ki: "Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım ve Allah onu size bildirmezdi. Ben bundan** (Kur'an inmeden) **önce bir ömür boyu aranızda kaldım.** (Onun benim tarafımdan gelmediğini) **Akledemiyor musunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlara* yani Kureyş kâfirlerine *âyetlerimiz açık deliller halinde okunduğu zaman,* müşriklerden *bize kavuşmayı ummayanlar, 'Bundan başka bir Kur'an getir ...'"* Yani bize bundan başka bir kitap getir, onda öldükten sonra dirilme, hesap verme, ölümden sonra azap görme gibi olmasını uzak ve imkânsız gördüğümüz şeyler bulunmasın, dediler.

Yahut onda ilâhlarımız kötülenmesin ve dinimizin kusurlu olduğundan bahsedilmesin.

Bir diğer mana: Sen, bu kelâmı (Kur'an'ı) bizim tercihlerimize göre kendin ortaya koy; onun haram kıldığını sen helâl kıl, helâl kıldığını da haram et ki işimiz tek ve sözümüz bir olsun.

"*Yahut onu değiştir;* bu şekilde her şeyi kapsayan âyetlerin yerine, başka bir âyet getir, *dediler.*"

Ey Muhammed, onlara de ki: "*Onu kendim değiştirmem benim için olacak şey değildir;* bu doğru olmaz." Burada, âyetleri değiştirme teklifine cevap vermekle yetindi; çünkü âyeti değiştirmek imkânsız olunca, kendiliğinden başka bir Kur'an getirmek daha imkânsız olur.

Onlara de ki: *"Ben, ancak bana vahyolunana uyarım;* (âyet olarak) kendi tarafımdan bir şey söyleme gücüm yoktur."

Beyzâvî demiştir ki: *"Ben, ancak bana vahyolunana uyarım"* ifadesi, hâlihazırda olan şeyin sebebini açıklamaktadır. Bir işte başkasına uyan kimse, ona aykırı davranarak kendi başına hareket etmez. Âyette, bazı âyetlerin diğerini neshetmesiyle ortaya çıkan çelişkiye cevap vardır (Çünkü nesih işinde, âyeti değiştiren yüce Allah'tır, bizzat Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] değildir). Âyette ayrıca, onların bu suali ile ortaya attıkları, 'Kur'an peygamberin sözüdür ve onun uydurmasıdır' sözlerine ret vardır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara verilen cevapta, değiştirme işine 'isyan' ismini verdi ve şöyle dedi:

'Eğer, (onu kendi başıma değiştirerek) Rabbim'e isyan edersem büyük günün, kıyamet gününün *azabından korkarım.'* Bu âyette, onların bu teklifleriyle azabı hak ettikleri ima edilmiştir."[108]

Diğer âyette şöyle buyruldu: "De ki: Eğer Allah dileseydi, *beni size göndermezdi ve ben* onu size okumazdım ve *Allah onu size bildirmezdi;* yani benim lisanımla onu size öğretmezdi."

Âyetin bir başka okunuşuna göre manası şöyle olmaktadır: Eğer Allah dileseydi, onu size ben okumazdım, Allah onu size benim dışımda birinin diliyle de öğretirdi (fakat bunun için beni seçti ve görevlendirdi).

Mana şudur: "Bu Kur'an haktır; onda hiçbir şüphe yoktur. Eğer onunla ben gönderilmeseydim, benden başkası gönderilirdi. Hâsılı, bütün iş, Allah'ın dilemesine bağlıdır, benim dilememe bağlı değildir ki sizin onu istediğiniz gibi yapayım." Sonra bu gerçeği şu sözüyle destekledi:

"Ben bu Kur'an inmeden önce bir ömür, kırk sene *aranızda kaldım.* Bu süre içinde hiç Kur'an okumuyor ve ondan bir şey bilmiyordum."

Bu âyette, Kur'an'ın mucize ve hârikulâde bir kitap olduğuna işaret vardır. Çünkü onu okuyan Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[108] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/430.

Kur'an inmeden önce onların arasında kırk sene yaşadı, bu süre içinde hiçbir ilim öğrenmedi, bir âlimden ders almadı, bir şiir ve hutbe okumadı. Kırk sene sonra onlara öyle bir kitap okumaya başladı ki onun fesahati (söz güzelliği) bütün sözleri âciz bıraktı, her türlü nazım ve nesrin üzerine çıktı. Bu kitap itikad ve amelle ilgili temel esasları içinde topladı, öncekilerin kıssalarını dile getirdi, sonrakilerin hallerinden bahsetti. Böylece, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem], bütün bunları Allah tarafından öğrendiği bilinmiş oldu. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Her kimde akl-ı selim varsa, onun hak olduğunu anlar. Bunun için Cenâb-ı Hak onları, *"Akletmiyor musunuz?"* sözüyle azarladı. Yani, işin iç yüzünü iyice düşünüp tefekkür ederek aklınızı kullanmıyor musunuz? İyi düşünseydiniz, bu Kur'an'ın beşer gücüyle inmeyeceğini, onun her şeyi bilen, tek ve kahhâr olan yüce Allah'tan geldiğini bilirdiniz.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulları Allah'a davet eden ve manevi terbiye veren veliler, nefsin kötü alışkanlıklarını terketmek, zâhirî süsleri yıkmak ve dünyadan el etek çekmek gibi nefislere zor gelen bir yolla ortaya çıkıp insanları o yolda götürmek istedikleri zaman, hevâsı kendisine hâkim olduğu için Allah'a ulaşmayı ummayanlar şöyle der:

"Bize başka bir yol getirin de size uyalım. O getireceğiniz şey, nefislere kolay olsun, âdet ve alışkanlıklarımıza uysun yahut bu yolu daha kolayı ile değiştirin. Size verilen bu yola gelince, biz ona güç yetiremeyiz."

Bu kimseler çoğu zaman da velileri bid'at çıkarmakla suçlarlar. Bunun üzerine veliler, bu insanlara şöyle der:

"Bizim bu yolu kendi başımıza değiştirmemiz uygun ve doğru değildir. Biz sadece bizden önceki şeyhlerimizin ve onların şeyhlerinin gittiği yoldan gidiyoruz. Onların bizi terbiye ettiği şeyle, biz de bize uyanları terbiye ediyoruz. Onların yoluna aykırı davranırsak Allah'ın azabından korkarız. Çünkü bu durumda bize tâbi olanları aldatmış oluruz. Biz, şeyhlerimizin sohbetine katılmadan önce, sizin aranızda uzun seneler kaldık. Bu zaman içinde böyle bir şey yaptığımızı görmediniz. Şeyhlerimizin sohbetine (terbiyesine) katılana kadar böyle devam etti. Bu da gösteriyor ki bizim sizden istediğimiz şeyler, bizim kendimize ait değildir. Bu usul ve âdap bize, şeyhlerimizden miras kalmıştır. Onlara da önceki şeyhlerinden miras kalmıştır. Bu durum silsile halinde yukarı doğru devam etmektedir. İşin aslını akletmeyecek misiniz?"

Allah Adına İftira Edenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yalan söyleyenlerin ve âyetleri yalanlayanların zalim olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ؕ اِنَّهُ لَا
يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ
وَيَقُولُونَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ شُفَعَٓاؤُ۬نَا عِنْدَ اللّٰهِؕ قُلْ اَتُنَبِّؤُ۫نَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ
فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِؕ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

17. ***Allah'a karşı iftira edenden yahut onun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kim olabilir? Gerçek şu ki mücrimler*** *(ısrarla günah işleyen ve tövbe etmeyenler)*, ***kurtuluşa eremezler.***

18. ***Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine hiçbir zarar ve fayda vermeyecek şeylere tapıyorlar ve, "Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyorlar. De ki: "Siz Allah'a göklerde ve yerde bilmediği*** *(hiç olmayan)* ***bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzak ve yücedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a karşı iftira edenden daha zalim kim olabilir?"* Yani Allah'ın söylemediğini söylemiş gibi uyduran kimseden daha zalim kimse yoktur. Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin, "Kur'an'ı kendisi uydurdu" suçlamalarından uzak ve temiz olduğunu açıklamaktadır. Onunla ayrıca, müşriklerin Allah'a ortak koşmalarına ve evlat nisbet etmelerinde yalancı olduklarına işaret edilmektedir.

"Yahut onun âyetlerini yalanlayandan yani onları inkâr edenden *daha zalim kim olabilir?"* Ondan daha zalim kimse yoktur.

"Gerçek şu ki mücrimler kurtuluşa eremezler." Yani onlar Allah'a şirk koştuklarından dolayı aradıklarını elde edemezler, çalışmaları kendilerine bir şey kazandırmaz. *"Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine hiçbir zarar ve fayda vermeyecek şeylere tapıyorlar."* Yani hiçbir fayda ve zarar vermeye gücü olmayan cansız varlıklara, putlara tapıyorlar. Halbuki kendisine ibadet edilen zatın, iyi işlere sevap, kötü işlere ceza veren biri olması gerekir ki kendisine yapılan ibadet bir fayda getirsin yahut bir zararı defetsin.

"Bir de müşrikler, 'Bunlar, bu putlar, *Allah katında bizim şefaatçimizdir;* dünyada mühim işlerimizde bize şefaat ederler yahut eğer öldükten sonra dirilme varsa, ahirette de bize şefaat eder' *derler."* Onlar sanki bundan şüphe içindedirler. Bu, onların ileri derecedeki cehaletlerinden ileri gelmektedir. Çünkü onlar, bütün eşyayı yoktan var eden, dilediğine fayda ve zarar veren yüce zata ibadeti terkedip hiçbir fayda ve zarar vermeyeceği kesin olarak bilinen varlıklara ibadet etmektedirler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Siz Allah'a göklerde ve yerde* varlığını *bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"* Yani siz, Allah'a, göklerde ve yerde ibadeti hak eden bir ortağın bulunduğunu mu haber veriyorsunuz? Bu soruda onları bir azarlama ve delillerini çürütüp susturma vardır.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu âyet, onların, 'Putlar bize şefaat edecektir' sözlerine cevap vermektedir. Mana şudur: Putların şefaatçi olacağı, göklerde ve yerde olan her şeyi bilen Allah'ın bilgisi dahilinde değildir. O'nun malumu olmayan her şey kesin yoktur, o hiçbir şey değildir. *'Allah'a haber mi veriyorsunuz ...'* ifadesi, onları azarlayıp kınayarak susturma anlamı taşır. Yani Allah'ın bilgisinde olmayan şeyi siz O'na nasıl öğretiyorsunuz, demektir."[109]

İbn Atıyye demiştir ki: "Müşriklerin bu sözlerine karşı hesaba çekilmeleri, kendilerine karşı daha büyük bir galebe olur; çünkü onların o zaman şundan başka bir şey söylemeleri mümkün olmayacaktır: "Biz Allah'a bilmediği bir şeyi haber vermeye güç yetiremeyiz, böyle bir şey yapamayız."

Cenâb-ı Hak, sonra zatını bundan tenzih ederek şöyle buyurdu:

"Allah, onların şirk koşmasından yahut kendisine ortak koştukları şeylerden uzak ve yücedir."

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, iki gruba büyük bir azarlama vardır. Bunlardan biri, yalan yere kendilerinin veli olduğunu söyleyen boş dava sahipleri, diğeri de Allah'ın seçilmiş velisi olduğu sabit olan kimseleri inkâr edip yalanlayan kimselerdir. Âyet onların günahkâr olduğunu, başarı ve kurtuluşa eremeyeceklerini tescil etmektedir.

Bu âyette ayrıca, bir faydayı elde etmek veya bir zararı gidermek için bir mahlûka güvenip dayanan kimseye de azarlama vardır.

Âyetin uyarı ve azarına muhatap olanlardan biri de günahlarda ısrar ettiği ve büyük günahları işleyip durduğu halde, kendisine şefaat edeceğini zannettiği bir velinin sohbetinde bulunmaya aldanan kimsedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnsanların İhtilafa Düşme Sebebi

İnsanların, peygamberlere karşı çıkıp onları yalanlamaları ve Allah'a şirk koşmaları, sonradan ortaya çıkmış bir durumdur. Bunlar, ilmin yok olması ve uyarının azalmasıyla ortaya çıkmış şeylerdir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:

---

[109] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil*, 1/354 (Beyrut 1995).

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ
سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

19. ***İnsanlar** (ilk dönemde) **tek bir ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler. Eğer** (azabın ertelenmesi ile ilgili) **Rabb'inden bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilirdi** (derhal azap iner ve işleri bitirilirdi).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar (ilk dönemde) tek bir ümmetti."* Yaratıldıkları aslî fıtrat üzere Allah'ın birliğini tasdik eden kimselerdi. Yahut hak üzere ittifak halindeydiler. Hz. Âdem [aleyhisselâm] zamanında durum böyleydi. Bu durum, Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürmesine kadar devam etti.

Yahut tufandan sonra, ihtilafa düştükleri zamana kadar tek ümmet idiler.

Bir diğer yorum şudur: Allah ruhları yaratıp kendilerini şahit tutarak, *"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?"* diye sorduğunda, hepsi O'nun rabliğini ikrar ettiler ve bu konuda aynı şeyi söylediler; sonra ruhlar madde âleminde, hevâya ve bâtıl şeylere uyarak görüş ayrılığına düştüler.

Yahut peygamberlerin gönderilmesiyle insanlar görüş ayrılığına düştüler; bir grup onlara uydu, diğeri ise yalanladı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer,* levh-i mahfûzda, iki grubun hakkında verilecek hükmün veya aralarını ayıracak azabın, hüküm ve ceza günü olan kıyamete kadar ertelenmesiyle ilgili *Rabb'inden bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında* acilen *hüküm verilirdi."* Bâtıl ehli olanlar helâk edilir, Hak üzere gidenler selâmet içinde kalırdı.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların peygamberler hakkında ihtilafa düştükleri gibi, veliler hakkında ihtilafa düşmeleri de hakkında ezelî hüküm verilmiş, olması kesinleşmiş bir şeydir. Kim bütün insanların bir peygamberi veya veliyi ittifakla kabul etmesini isterse, o kimse Allah'ı ve ehlullahın yolunu tanımamış cahil biridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Mucize Talebi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kâfirlerin âyet ve mucize taleplerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُوا
إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ⑳

20. ***Kâfirler, "Ona Rabb'inden bir âyet** (mucize) **indirilse ya!" diyorlar. De ki: "Gayb ancak Allah'a aittir. Öyleyse** (istediğiniz şeyin gelmesini) **bekleyin; ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirler diyor ki: 'Rabb'inden ona,* doğruluğunu ispat ve tasdik eden *bir âyet,* mucize *indirilse ya!'* İndirilse de bütün insanlar onu gözleriyle görseler ve gördükleri mucize onları kendisine iman etmeye mecbur etse!"

Bu iş bu şekilde hiçbir peygamber için olmamıştır. Peygambere verilen mucize insanların önünde ortaya konur; bir grup onunla hidayete gelir, diğerleri onu inkâr eder.

Onlara de ki: "*Gayb ilmi ancak Allah'a aittir;* gaybı bilmek O'na mahsustur; O bana gaybı bildirmezse, ben gelecek olan âyet ve mucizenin vaktini bilemem. Belki Allah, gelecek olan mucizede sizin zararınızın olduğunu bilip onu sizden geri çevirmiş olabilir. *Öyleyse* istediğiniz şeyin gelmesini *bekleyin; ben de sizinle beraber* bunu *bekleyenlerdenim."* Bu âyet, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir yardım vaadidir. Cenâb-ı Hak Bedir'de ve diğer yerlerde Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] yardım ederek ve kâfirleri yakalayıp helâk ederek bu vaadini yerine getirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin inadınız ve âyetleri inkâr edişiniz sebebiyle Allah'ın size ne yapacağını ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Avam halk, terbiye şeyhlerinden sürekli kerametler görmek ister. Onlara verilecek cevap, Allah Teâlâ'nın, Peygamber Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] için buyurduğu şu sözüdür:

"De ki: Gayb ancak Allah'a aittir."

Ey velilerden keramet bekleyenler, Allah'ın onların eliyle gerçekleştirdiği hidayet ve irşada, Allah'ın zikriyle kulları ve beldeleri ihya etmelerine bakın; kerametlerin en büyüğü budur. Şüphesiz, insanların kötü âdetlerinden ve dünya sevgisinden kurtarılmaları hârikulâde bir iştir. Özellikle dünya sevgisinin kalpleri kuşattığı şu zamanda! Bu öyle bir zamandır ki âlim, salih, müntesip, kimi görsen, hemen herkes muhakkak, bir şekilde dünyanın zulmeti içine dalmıştır. İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn (Allah hepimize rahmet eylesin).

Her Gün Şahit Olduğumuz Rahmet Mucizeleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, anlayan ve ibret alanlar için bazı âyetlerinden (rahmet mucizelerini) bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ ف۪ٓي
اٰيَاتِنَاۜ قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًاۜ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ الَّذ۪ي
يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِۚ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِر۪يحٍ

طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا ر۪يحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ
وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُح۪يطَ بِهِمْ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا
مِنْ هٰذِه۪ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي
الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

21. ***İnsanlara dokunan** (hastalık ve kıtlık gibi) **bir sıkıntıdan sonra kendilerine bir rahmet** (genişlik ve esenlik) **tattırdığımızda, âyetlerimiz hakkında bir tuzak peşinde olurlar. De ki: "Allah'ın tuzağı daha süratlidir. Şüphesiz elçilerimiz** (yazıcı meleklerimiz) **kurduğunuz tuzakları yazmaktadır."***

22. ***Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz ve o gemiler içindekilerle birlikte hoş bir rüzgârla akıp gittiği ve** (yolcular) **onunla sevindikleri bir zamanda, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, onlara her yerden dalgalar hücum eder. Onlar çepeçevre kuşatıldıklarını** (helâk edildiklerini) **sanırlar, o zaman tam bir ihlâsla dini Allah'a has kılarak** (şirkten uzaklaşarak) **Allah'a dua ederler; "Eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız" derler.***

23. ***Fakat Allah onları kurtarınca peşinden yeryüzünde haksız yere taşkınlık etmeye başlarlar. Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendinize zarar verir. Bu, şu dünya hayatının geçici menfaatidir. Sonra dönüşünüz bizedir; o zaman size yapmakta olduklarınızı bildiririz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanlara dokunan* hastalık ve kıtlık gibi *bir sıkıntıdan sonra kendilerine* sıhhat, afiyet ve bolluk gibi *bir rahmet tattırdığımızda, âyetlerimiz hakkında bir tuzak peşinde olurlar,* onu eleştirmeye, ortadan kaldırmak için hile kurmaya başlarlar."

Rivayet edildiğine göre, Mekkeliler büyük kıtlık yaşadılar, öyle ki derileri ve leşleri yeme durumunda kaldılar. Sonra Allah Teâlâ onlara bol yağmur gönderdi, onları kıtlıktan kurtardı. Peşinden Allah'ın âyetlerini eleştirmeye ve yalanlamaya başladılar; Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] tuzak kurdular.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Allah'ın tuzağı, sizin tuzağınızdan daha süratlidir."* Siz tuzağınızı kurmadan önce, O sizin cezanızı verdi, kökünüzü kuruttu. Allah'ın tuzağının süratli olduğunun ifade edilmesi, onların yaptığı işe, aynı isimle karşılık vermek, ayrıca onun kesin olarak başa geleceğini bildirmek içindir. Şüphesiz, her gelecek olan şey yakındır.

Âyet şöyle bitmektedir: *"Şüphesiz elçilerimiz,* yazıcı meleklerimiz, *kurduğunuz tuzakları yazmaktadır;* size ona göre karşılık vereceğiz."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, onlardan intikam almanın kesin gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Âyet ayrıca şuna dikkat çekmektedir: Onların gizlice yapmayı planladığı şeylerin Allah'a gizli kalması bir yana, amelleri kaydeden meleklere de gizli değildir."

İbn Cüzey demiştir ki: "Bu âyet, kâfirler hakkındadır; ancak âyet onların dışındaki bu şekilde davranan kimselere de yaptıkları işi yasaklamayı içermektedir. Buradaki tuzak, Allah'ın âyetleri hakkında tenkitte bulunmak ve Allah'a şükrü terketmektir. Allah'ın çok süratli şeklinde tanıtılan tuzağı, kâfirlere vereceği azabıdır. Bu azaba tuzak denmesi, onların yaptığı işe karşılık benzer bir ifade seçilmesi ve uğrayacakları azabın yaptıkları günahla isimlendirilmesidir."[110]

Şiddet ve sıkıntıdan sonra, ilâhî rahmetin inmesi, Allah'ın sonsuz kudretine delildir. Rivayet edildiğine göre, Mekkeliler kıtlığa uğrayınca Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sığınarak,

"Yâ Muhammed, sen güzel ahlâkı emrederek geldin; kavmin helâk olmak üzere, Allah'a dua et de bize yağmur yağdırsın!" dediler. Allah Resûlü dua etti, yağmur yağdı. Bu, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] mucizesi oldu.

---

[110] İbn Cüzey, *et-Teshîlli-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/354-355.

Peşinden gelen âyette, diğer bir rahmet mucizesinden şöyle bahsediliyor: *"Sizi karada ve denizde* kudretiyle *gezdiren O'dur.* Hatta siz gemilerde bulunduğunuz ve gemiler içindekilerle birlikte hafifçe esen *hoş bir rüzgârla akıp gittiği ve* kolayca akıp gitmesinden dolayı *yolcuların sevindikleri bir zamanda, gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar,* o anda denizin dalgalanması sebebiyle *onlara her yerden dalgalar hücum eder. Onlar çepeçevre kuşatıldıklarını,* helâk edildiklerini *sanırlar."* Yahut düşman tarafından sarılan kimse gibi, bütün kurtuluş yolunun kapandığını düşünürler.

İbn Atıyye demiştir ki: "Denizin durumunun iyi olduğu vakitlerde cihad ve hac için denizde yolculuk yapmak ittifakla câizdir. Avlanma ve ticaret yapma gibi zaruri geçim için denizde yolculuk yapmak da böyledir. İhtiyacı olmadığı halde sırf daha fazla mal biriktirmek için denizde yolculuk yapmak ve deniz üzerinde kalmak, âlimlerin çoğunluğuna göre mekruhtur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Eğer bu kimsenin deniz yoluyla gittiği ülke, kâfirlerin müslümanlara hükmettiği bir yer değilse mekruhtur; yoksa haramdır."

İbn Atıyye sonra der ki: Deniz aşırı dalgalı iken yolculuk yapmak yasaktır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim deniz aşırı dalgalı iken onda yolculuk yaparsa, ondan zimmet yani müminlerin sorumluluğu ve garantisi uzak olur (çünkü o, kendisini tehlikeye arzetmiştir)."[111]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Ben (din ve dünya adına bir zaruret yoksa) denizde yolculuk yapmam."*[112]

---

[111] Hadis için bk. Ahmed, *Müsned,* 5/79; Abdürrezzâk, *Musannef,* 11/306 (nr. 20614); Beyhakî, *Şuabü'l-îmân,* nr. 4723-4724.

[112] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/112 (Beyrut 1993). Müfessirin zikrettiği hükümleri, deniz taşımacılığının gelişmediği dönemlere göre düşünmek yerinde olacaktır. Günümüzde de denizin aşırı dalgalı olduğu zamanlarda deniz seferlerinin yasak edilmesi, aynı hedef yani can ve mal emniyeti içindir (Mütercim).

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben bazı dualar biliyorum ki kim onları deniz yolculuğuna çıkınca okur da başına bir âfet ve zarar gelirse, onun diyetini ödemek, zararını karşılamak bana aittir. Kendisine, 'Bunlar hangi dualardır?' diye sorulunca şöyle demiştir:

'Ey göklerin huşû ile kendisine teslim olduğu, yedi kat yerlerin boyun eğdiği, sağlam dağların emrine boyun ediği Allahım! Sen muhafaza edenlerin en hayırlısısın, merhamet edenlerin en merhametlisisin.

Sonra şu âyeti okur:

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ

'Onlar Allah'ı hakkı ile tanımadılar. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır, gökler de sağ elinde dürülüdür. O, bütün noksan sıfatlardan uzaktır; onların şirk koştuklarından yücedir' (Zümer 39/67).

Allah, bütün halkın içinden seçilmiş peygamberi Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] salât etsin, onun Ehl-i beyt'ine, zevcelerine, zürriyetine, diğer bütün peygamberlere ve mukarrebîn meleklere salât etsin (mağfiret, rahmet ve bereketini ihsan buyursun).

Sonra şu âyeti okur:

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّ۪ي لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ

Manası: *'Nuh dedi ki: O gemiye binin; onun gitmesi ve durması Rabbim'in ismiyledir (izin ve emir ve kudretiyledir). Şüphesiz Rabbim, çok affedici ve çok merhametlidir'* (Hûd 11/41)."

Salihlerden biri demiştir ki: "Ben bu duaları deniz yolculuğum sırasında okuyarak tecrübe ettim, sözünün doğru olduğunu gördüm." Cenâb-ı Hak, sonra deniz kendilerini çepeçevre sardığı anda kâfirlerin sıfatı hakkında şöyle buyurdu:

"O zaman tam bir ihlâsla dini Allah'a has kılarak, O'na hiçbir varlığı şirk koşmaksızın *Allah'a dua ederler."* O dehşet anında aslî fıtratları (âlemlerin sahibi Allah'a yönelme özellikleri) geri döndüğü ve önlerini perdeleyen engeller korkunun şiddetiyle yok olup gittiği için, şu şekilde Allah'a dua etmeye başladılar:

"Eğer bizi bu şiddetli âfetten kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız!"

Gelen âyette şöyle buyruluyor:

"Fakat Allah onların dualarına icabet ederek *kendilerini kurtarınca* peşinden yeryüzünde *haksız yere,* inkâr ve isyanla *taşkınlık etmeye başlarlar."* Yani onlar daha önce yaptıkları gibi, yeryüzünde haksız yere taşkınlık ve fesat peşinde koşmaya başladılar. Âyette "haksız yere" buyrulması, müslümanların (cihad sırasında, kâfirleri zayıflatmak ve korkutmak için) kâfirlerin yurtlarını yıkmalarını, ziraat mahsullerini yakmalarını ve ağaçlarını kökünden kesmelerini, bu hükmün dışında tutmak içindir. Gerçekte bunlar da bir yıkımdır, fakat o, hak olan, haklı bir sebebe dayanan bir yıkımdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendinize zarar verir."* Şüphesiz onun vebali size aittir yahut sizin cinsinizden olanlara aittir. *"Bu, şu dünya hayatının geçici menfaatidir. Sonra,* kıyamet gününde *dönüşünüz bizedir; o zaman size,* karşılığını vererek, *yapmakta olduklarınızı bildiririz."*

21-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz insanlara cehalet ve gafletin zararından sonra, marifet ve ilmin manevi tadını tattırdığımızda, bir de bakarsın ki bazı insanlar âyetlerimiz yani varlığımıza delil yaptığımız veliler ve şeyhler hakkında bir tuzak ve hile kurma peşine düşerler. Halbuki Allah bu velilerin sebebiyle onlara manevi halleri açmıştır. Bu insanlar, velileri eleştirerek ve onlardan uzaklaşarak kötü bir tavır içine girerler. Bu durum, bazı müridlerle ilim talebelerinin çoğunda olmaktadır. Bu kimseler, şeyhleriyle yaptıkları sözleşmeyi unutarak onları eleştirme hastalığına düşmüşlerdir.

De ki: "Allah'ın onlara kuracağı tuzak daha süratlidir."

Allah bu kimselere önce, manevi mededin (himmet, feyiz ve tasarrufun) kaldığını ve devam ettiğini gösterir; bir istidraç olarak bu mededi onların üzerinden akıtır; sonra onlardan bunu çekip alır; işte o zaman bu kimselerin mana ağaçları kurur, kalpleri zulmet içinde kalır.

Yüce Allah'ın, *"Allah sizi karada ve denizde yürütür"* âyetine gelince; bundan çıkacak tasavvufî mana şudur: Allah sizi kendisine giden hedefte şeriat toprağında ve hakikat denizinde yürütür; manevi seyir ikisi arasında gerçekleşir. Kulun şeriat yönü daha kuvvetli olunca, ondan biraz eksiltilip hakikat yönüne eklenir. Hakikat yönü daha kuvvetli olunca, kendisi için ondan biraz eksiltilip şeriat yönüne eklenir; böylece kulun şeriatla hakikat yönü dengelenmiş olur ve terbiyesi kemale erer.

Hak yolcuları fikir gemilerine bindiklerinde, ruhlarıyla mana denizlerinin üzerinde seyrettiklerinde, fikirleriyle tevhid denizine ve tefrid (Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin) sırlarına dalarlar. Fikirleri melekût âleminde hoş bir rüzgâr ile -ki, bu, seyrü sülûk rüzgârıdır- akıp gider. İşte tam o sırada şiddetli bir fırtına gelir. Bu, ilâhî vâridatlardır. Onlar, her şeyi kahredip hükmü altına alan Mevlâ'nın huzurundan gelmektedir. Bu vâridatlar her neye çarparsa onu yerle bir eder. O anda sâlikler, nefisleri adına ilâhî cezbenin çarpmasından veya mahvolmaktan korkunca, ihlâsla Allah'a dua etmeye başlarlar. Allah Teâlâ onları seyrü sülûke geri döndürünce, mücâhede ve zorluklara katlanarak nefislerinin terbiyesi ile meşgul olurlar. Gaflet günlerinde nefisleri onlara taşkınlık yaptığı gibi, şimdi de onlar nefislerine karşı mücâhedede haddi aşarlar, (ona ağır yük yükler, terbiye yolunda onu iyice ezerler). Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Dünya Hayatının Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, dünya hayatının süslerinden sakındırarak şöyle buyurdu:

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ
الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا
وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا
حَصِيدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾
وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِۜ وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾

24. ***Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya benzer: Bu su ile insanların ve hayvanların yiyecekleri** (gelişip büyüyerek) **birbirine karışır. Nihayet yeryüzü süsünü takınıp süslendiği ve sahipleri ona güçlerinin yeteceğini sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona** (azap) **emrimiz geliverir ve onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden biçilmiş bir hale getiririz. Düşünen bir topluluk için âyetlerimizi bu şekilde açıklıyoruz.***

25. ***Allah kullarını selâm yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Süratle bozulması, nimetlerinin ele geçtikten sonra elden çıkıp gitmesi ve insanların ona aldanması yönüyle *dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya benzer: Bu su ile* ekin, sebze ve ot gibi *insanların ve hayvanların yiyecekleri* gelişip büyüyerek *birbirine karışır. Nihayet yeryüzü süsünü takınıp süslendiği zaman,* yani bitkileri tam olarak yetişip yeryüzü, değişik sınıf, şekil ve renkteki bitki ve meyvelerle bir gelinin değişik renkteki elbise ve takılarıyla süslendiği gibi süslendiğinde *ve* arazi sahipleri *ona güçlerinin yeteceğini sandıkları anda* yani bu ekin ve meyveleri toplayıp meyvelerini alma imkânına sahip olduklarını gördükleri bir sırada, *ona,* geceleyin veya gündüz, rüzgâr veya şiddetli yağmur gibi bir âfet *emrimiz geliverir ve onu sanki dün yerinde hiç bulunmamış gibi kökünden biçilmiş bir hale getiririz."* Yani onu hiç bitmemiş gibi bir hale getiririz.

Âyetin kastı şudur: Dünyanın süratle bozulup gitmesi, önce yeşil iken peşinden kuruyup ota dönen bir bitkiye benzemektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Düşünen bir topluluk için âyetlerimizi bu şekilde açıklıyoruz."* Onlar, işin sonunu düşünürler ve dünyanın süratle yokluğa gittiğini, yakında değişip farklı bir hale dönceğini bilirler; ondan gönüllerini çekerler; dünyayı ebedî kalış yeri olan selâm yurdu (cennet) için bir ziraat yeri (onu kazanma vesilesi) yaparlar.

O selâm yurdu ki Allah Teâlâ, *"Allah kullarını selâm yurduna çağırıyor ..."* buyurarak, kullarını oraya çağırmaktadır.

Âyette geçen "selâm" değişik manalarda açıklanmıştır.

Bir mana: Allah, kullarını fâni olan dünyadan ve bütün âfetlerden selâmete çağırıyor.

Bir diğer mana: Allah kullarını "es-Selâm" olanın yurduna çağırıyor. Bu, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Esmâ-i ilâhiyye içinde diğer isimlerin değil de özellikle "es-Selâm'ın yurdu" denmesi, ona dikkat çekmek, o yurda girenlerin selâmette olacağını ifade etmek içindir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah kullarını, içine giren herkese Allah'ın ve meleklerinin selâm verdiği yurda, yani cennete davet ediyor.

Âyet şöyle devam ediyor: "O hayırda muvaffak etmeyi *dilediği kişiyi,* cennete ve oradaki ilâhî hoşnutluğuna ulaştıran *doğru yola iletir."* Bu doğru yol, İslâm ve takva zırhına bürünmektir.

Âyette, selâm yurduna davetin herkese yapılması, hidayetin ise Allah'ın dilediklerine has kılınması şunu gösterir: Allah'ın emri, iradesinden ayrı bir şeydir (Allah bir şeyin yapılmasını mesela peygamberine ve Kur'an'a iman edilmesini herkese emreder, fakat herkesin iman etmesini dilemez. O dilemezse iman olmaz. Her şey O'nun dil bağlıdır). Dalâlet yolunda ısrar eden kimsenin Allah hak yola g istememiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[113]

24-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette bahsettiği durum, şu kimseni güzel bir misaldir: O, bütün himmetini (güç ve imkânlarını) dü kullandı, nefsini dünya malını toplama peşinde yordu. Sonra binalar inşa etti, ağaçlar dikti, bağ bahçe yaptı. Tam bunlardan etmeye hazırlanırken kendisine âniden ölüm geldi. Böylece ada mak istediği emeline ulaşamadı, kaçırdığı salih amelleri yapma geri dönemedi.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyl muştur:

"Sizler (dünya ve hevâ peşinde koşarken) aldanma hali için larıp hesaba çekilen ve tam huzuru buldum derken korku ve e düşen kimseleri gördünüz mü? Onlar, şüpheli işler yapan ve şe ne meyleden kimselerdir. Onlar bu halde iken, Rab'lerinin elçile ve hesap melekleri) kendilerine geldi. Artık, ulaşmak istedikleri rine ulaşamadılar, kaçırdıkları hayırları yapmak için geri döne Önceden ne yapıp gönderdilerse ona ulaştılar, geride bıraktıkl pişman oldular. Pişmanlıkları bir fayda vermedi. Haklarında kesinleşti."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hutbesin buyurmuştur:

"Basit dünyanın süsleri sizi, cennetin yüksek derecelerind yup aldatmasın. O gün gözden perde kaldırılır, şüpheler gider kes kalacağı yere kavuşur, varacağı ve kalacağı yeri tanır."

Câbir b. Abdullah'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet ed "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile bir mecliste bulunuyordun da beyaz giyinmiş, güzel saçlı ve hoş kokulu biri geldi,

---

[113] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/433 (Beyrut 1988).

'es-Selâmü aleyke yâ Resûlallah!' diyerek selâm verdi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Ve aleyke's-selâm' diyerek selâmını aldı. Gelen zat,

'Yâ Resûlallah, dünya nedir?' diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Uykudaki kimsenin gördüğü bir rüya gibidir; ancak bu dünyada yaşayanlar yaptıklarının karşılığını görür, kötü işlerinden dolayı azap çekerler' buyurdu. Gelen zat,

'Yâ Resûlallah, ahiret nedir?' diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Ebedî bir hayattır; bir grup cennette, bir grup cehennemde olur' buyurdu. Gelen zat,

'Yâ Resûlallah, cennet nedir?' diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Dünyayı nimetleriyle birlikte ebediyen terketmektir' buyurdu. Gelen zat,

'Ümmetin hayırlısı kimdir?' diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Allah'ın taatinde acele eden (zamanı gelince hayırlı bir işi geciktirmeden yapan) kimsedir?' buyurdu. Gelen zat,

'Akıllı adam dünyada nasıl olur?' diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Kaçırdığı kafileye ulaşmak isteyen kimse gibi, bütün gücüyle ahirete hazırlanır' buyurdu. Gelen zat,

'Yâ Resûlallah, insan dünyada ne kadar kalır?' diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Kafilesinden geri kalan kimsenin gecikmesi kadar bir süre (gibi çok kısa!)' buyurdu. Gelen zat,

'Dünya ile ahiretin arasında geçen süre kaç senedir?' diye sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'(Ömrünü tamamlayan kimse için) Bir göz yumup açma süresi gibi kısadır' buyurdu. Sonra, adam gitti, gözden kayboldu. Peşinden Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Bu Cibrîl'di, sizi dünyaya karşı zühd sahibi yapmak (dünyadan gönlünüzü çekmek) için geldi' buyurdu."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Allah selâm yurduna davet ediyor"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ kullarını, dünyanın süs ve aldatıcı şeyleriyle fitneye düşmemeleri ve ilâhî huzura ve cemalini müşahedeye ulaşmaları için bu fâni yurttan, ebedî olan yurda davet ediyor."[114]

Hâşiye[115] sahibi (Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Bu şöyle olmaktadır: Şüphesiz lezzetlerin en yükseği, kulun, (kendisine müsaade edilen ve münasip olan şekliyle) yüce Rabb'inin sıfatlarıyla sıfatlanmasıdır. Bu, kalp ve ruh için tabii olarak sevimli bir durumdur. Çünkü onda, ilâhî sıfatlarla bir münasebet (ilgi ve irtibat) vardır. Bunun için yüce Allah, *'De ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir'* (Yani O'nun 'ol' emrinin özel tecellisine mazhar olmuş sırlı bir varlıktır)" (İsrâ 17/85) buyurmuştur. İlâhî sıfatların özellikleri şunlardır: İçinde fânilik bulunmayan bâkilik, zillet olmayan izzet, fakirlik bulunmayan zenginlik, noksanlık bulunmayan kemal, korku bulunmayan güven. Bütün bunlar yüce Rabb'e ait sıfatlardır. (Bu sıfatlarla yakın münasebet içinde bulunan ruh, onlardan kendisine münasip şekilde payını alır).

Sonu olmayan büyük bir mülk istemek her kulun sonsuzluğa âşık olan ruhunun hakkıdır. Bu mülk dünyada yoktur; çünkü dünya çekip gidici, elem ve kederlerle karışık bir yurttur. Bu mülk sadece ahirette mevcuttur. Fakat şeytan işi karıştırarak ve kula haset ederek onu devamlı olmayan dünyaya çağırmaktadır. Bunu, insanın tabiatındaki acelecilik özelliğini kullanarak yapmaktadır. Allah Teâlâ ise kulu, hakiki mülke (ve gerçek saltanata) çağırmaktadır. Bu saltanat, dünyaya karşı zühdle yani gönlü eşyadan çekip Mevlâ'ya bağlayarak gerçekleşir. Kul zühdle dünyada bir sultan gibi olur. Bu saltanat ahirette, Allah'a yakın olarak ve Allah'a kavuşmaya rağbet ederek ve O'nun sıfatlarından kula münasip şekilde nasibini alarak gerçekleşir. Bu hali elde eden kul, ahirette sonsuz bir mülke sahip olur.

---

[114] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/77.

[115] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1036/1626)

Tîbî'de[116] şöyle nakledilmiştir: "İbrahim b. Edhem'e, 'Bizler dua ediyoruz fakat dualarımıza karşılık verilmiyor, bunun sebebi nedir?' diye sorduklarında hazret, 'Çünkü Allah sizi (cennetine) çağırıyor, siz O'na icabet etmiyorsunuz' dedi ve sonra şu âyetleri okudu:

'Allah kullarını selâm yurduna çağırıyor' (Yunus 10/25).

'Allah iman edip salih amel işleyenlere karşılık verir ve onlara lutfundan daha fazlasını ihsan eder' (Şûrâ 42/26)."

İyilik Sahiplerine Yapılan İlâhî İhsanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kullarını çağırdığı şeyi açıklayarak şöyle buyurdu:

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ ۜ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ
وَلَا ذِلَّةٌ ۜ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

26. *Güzel işler yapanlara en güzel karşılık ve fazladan bir ikram vardır. Onların yüzlerine ne bir leke bulaşır ne de bir zillet. İşte onlar cennetliktir, orada ebedî olarak kalacaklardır.*

---

[116] Tîbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî'dir (v. 743/1343). Tîbî'nin *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhi meşhurdur. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhü'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur. bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/239-240 (Beyrut 1992).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Güzel işler yapanlara en güzel karşılık ve fazladan bir ikram vardır."*

Güzel iş yapanlar, Rab'leriyle kendi aralarındaki işleri güzel yapanlardır. Bu işler, yüce Allah'ı birlemek ve O'na hakkıyla ibadet etmektir. Onlar, kullarla aralarındaki işleri de güzel yapanlardır. Bu işler, onlara eziyet etmemek ve eziyetlerine tahammül etmek gibi insanlarla güzel geçimdir.

Onlara verilecek en güzel karşılık cennettir; ilave ikram ise Allah'ın yüce cemaline nazar etmektir.

Bir diğer açıklama: En güzel karşılık, kulun ameline karşılık olarak verilen sevap, ilave ikram ise kulun hak ettiğinin üzerine Cenâb-ı Hakk'ın lutfundan verdiği fazla ihsanlardır. *"Onlara lutfundan daha fazlasını verir"* (Nisâ 4/173) âyeti de bunu ifade etmektedir.

Bir diğer açıklama: En güzel karşılık, iyiliklerinin bir misli sevap vermektir; ilave ikram ise yapılan iyiliğe ondan yedi yüze ve daha fazlasına kadar karşılık vermektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların yüzlerine ne* yüzü siyahlaştıran toz toprak gibi *bir leke bulaşır* ve *ne de bir zillet."* Mana şudur: Cehennemlikleri kaplayan kötü hal onları kaplamaz. Yahut rezillik ve kötü hal gibi insanın yüzünü siyahlaştıran ve zillete düşüren bir hal onları kaplamaz.

"İşte onlar cennetliktir, orada ebedî olarak kalacaklardır." Orada dâimîdirler. Yukarıda örneği geçen dünya ve onun süslerinin aksine, onlar için cennette zeval bulma ve nimetlerinin bozulması gibi bir durum yoktur.

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütün varlığı ile Allah'a bağlanarak ve O'nun dışındaki bütün varlıklardan gönlünü çekerek güzel işler yapanlara en güzel mükâfat vardır. Bu mükâfat, marifettir. Onlara bir de fazladan ikram vardır. Bu ikram, manevi makamlarda ilerleme, müşahede semalarında yükselme, sır ve keşiflerin artması ve peşinden Cenâb-ı Hak'la münâcât ve konuşma nimetine ulaşmaktır. Onların yüzünü ne bir siyahlık ne de bir zillet kaplar. Bilakis onların yüzü, bekâ nuruyla gülmekte ve sevinç içinde parlamaktadır. Onlar, ebediyen tefekkür ve Hakk'a nazar nimeti içinde kalırlar.

Cehennemliklerin Durumu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, cehennemliklerin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ
مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ
اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

27. Kötülük işleyenlere gelince, yaptıkları kötülük kadar ceza görürler. Onları bir zillet kaplar. Onları Allah'a karşı koruyacak hiç kimse yoktur. Onların yüzleri sanki karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür. İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Küfür, şirk ve onları takip eden isyanlar gibi, *kötülük işleyenlere gelince,* onlar, *yaptıkları kötülük kadar ceza görürler.* Bu ceza yaptığından fazla olmaz, kötülüklerin cezası katlanmaz. Bu uygulam, yüce Allah tarafından bir adalettir. Onlar, cehennem için yeniden diriltilip mahşere geldiklerinde *kendilerini bir zillet ve horluk kaplar. Onları Allah'a karşı,* O'nun azabından ve gazabından *koruyacak* *hiç kimse yoktur. Onların yüzleri sanki karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür.* Yüzleri simsiyah olarak haşredilirler. Öyle bir halde olurlar ki sanki yüzlerine üst üste karanlıklar giydirilmiştir. Yahut yüzlerini karanlık geceden bir parça sarmıştır. *İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır."*

Müfessir Beyzâvî demiştir ki: "Vaîdiyye fırkası[117] yani Mu'tezile, bu âyeti, büyük günah işleyenlerin (tövbe etmeden ölürlerse) ebedî olarak cehennemde kalacağına delil göstermişlerdir. Onlara verilecek cevap şudur: Âyet, kâfirler hakkındadır; çünkü âyetin lafzında geçen 'seyyiât', küfür ve şirki de içine alan bir kelimedir. Ayrıca, önceki âyette geçen, 'iyilik edenler' ifadesi, kıble ehli müminlerden büyük günah işleyenleri de içine almaktadır. Bu durumda, bu âyetteki 'seyyiât' kısmı, müminleri içine almaz."

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İsyanların cezası, Allah'tan uzaklık, horluk içinde kalmak, kalplerin ve bedenlerin kararmasıdır. Taatin karşılığı ise Allah'a yaklaşmak, iyilerden olmak, kalplerin ve sırların nurlanması ve özel ihsanlara ulaşmaktır. Bu konuda İbnü'n-Nahvî,[118] *Kasîdetü'l-Münferice*'sinde demiştir ki:

"Allah'a karşı yapılan isyanların çirkinliği, kötü ahlâk sahibinin iğrençliğini artırır; O'nun taatinde ise yapanın aydınlığını artıran bir nur vardır."

Salihlerden birine, "Teheccüd ehli (gece ibadet edenler) beden ve hal olarak insanların en güzeli oluyorlar, bunun sebebi nedir?" diye sorduklarında, o şöyle demiştir: "Çünkü onlar, (gecenin en bereketli anlarında) Rahmân olan Allah ile baş başa oluyorlar; Allah onlara nurundan bir nur giydiriyor."

---

[117] Mu'tezile fırkasının birçok ismi vardır. Kaderi inkâr ettikleri ve "Kul kendi fiilini kendi yaratır" dedikleri için "Kaderiye"; Allah şerri yaratmaz dedikleri ve âlemde şerri yaratan başka bir varlık kabul ettikleri için "Seneviyye" veya "Mecûsiyye"; tövbe etmeden ölenlerin bağışlanmayacağını söyledikleri için "Vaîdiyye" isimleri bunlardan bazısıdır (Mütercim).

[118] İbnü'n-Nahvî, asıl adı Ebü'l-Fazl Yusuf b. Muhammed b. Yusuf et-Tevzerî'dir. (v. 513/1119). *Kasîdetü'l-Münferice* adlı manzumesiyle anılan şair ve nahiv âlimidir (geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş-Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *DİA*, 21/163-164).

Evet, gerçekten bu böyledir. Ancak bir de şu var: Eğer yapılan bir günahın peşinden tövbe ve kalp kırıklığı gelirse, günah günah olmaktan çıkar, hayra döner. Aynı şekilde bir taatin peşinden kul kendini yüceltme ve insanlardan büyük görme haline girerse, taat taat olmaktan çıkar, isyana çevrilmiş olur. Bu durumda isyan kulu Allah'a yaklaştırmış, taat de O'ndan uzaklaştırmış olur.

İbn Ataullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Peşinden zillet ve iftikâr (Allah'a muhtaç olduğunu bilme halini) getiren isyan, peşinden büyüklenme ve insanlara karşı kibir getiren taatten daha hayırlıdır."

Yine *Hikem* sahibi der ki: "Çok kere, senin için takdir edilen bir günah, Allah'a ulaşma sebebi olur."[119]

Hakikatin Ortaya Çıktığı Gün

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, iyilik yapanların kendilerine müjdelenen şeyleri, kötülük yapanların da kendilerine hazırlanan azabı görecekleri yerden ve zamandan bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ
فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا
بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ
مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

28. ***O gün hepsini bir araya toplarız, sonra, Allah'a ortak koşanlara, "Siz ve koştuğunuz ortaklar yerinizde durun!" deriz. O gün onların***

---

[119] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 201-201 (Beyrut 2005).

(putlarıyla) aralarını ayırırız. Onların ortak koştukları (putları, kendilerine), "Siz, (aslında) bize ibadet etmiyordunuz."

29. ***"Şimdi bizimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Şüphesiz biz sizin (bize) tapmanızdan tamamen habersizdik" derler.***

30. ***Orada herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu anlar. Onlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. (Şefaatçi veya ilâh diye) uydurdukları şeyler kendilerini terkedip kaybolmuştur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu söyle: *O gün hepsini bir araya toplarız,* yani cennetliklerle cehennemlikleri bir araya toplarız. *Sonra, Allah'a ortak koşanlara, 'Siz ve koştuğunuz ortaklar,* zillet ve horluk içinde *yerinizde durun,* ayrılmayın!' deriz. O gün putları kendileriyle birlikte temessül ettirilip hazır tutulur. *Onların putlarıyla aralarını ayırırız;* aralarındaki bağı kesip atarız. Allah, onları yalanlamaları için putlarını konuşturur. *Ortak koştukları putları onlara şöyle der: 'Siz, aslında bize ibadet etmiyordunuz',* siz hakikatte hevânıza ibadet ediyordunuz, çünkü size şirk koşmayı emreden o idi."

Ortak koşulanların melekler ve Hz. İsa olduğu da söylenmiştir.

Ortak koşulanların sözü şöyle devam ediyor: *"Şimdi bizimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter.* Şüphesiz O, işin hakikatini bilmektedir. Durum şu ki *biz sizin bize tapmanızdan habersizdik.* Onu size biz emretmedik ve bize tapmanıza hiç razı olmadık."

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre, müşriklerin karşılıklı konuşması sadece putlarladır, melekler ve Hz. İsa ile değildir. Âyetteki, *"Siz ve ortak koştuklarınız yerinizde durun!"* kısmı, bunu göstermektedir (Çünkü bu ifade, meleklere ve Hz. İsa'ya kullanılmayacaktır). Bu konuşma Firavun ve cinlerden kendilerine ibadet edilenlerle de ilgili değildir. Âyetin, *"Biz sizin bize tapmanızdan ha-*

bersizdik" kısmı bunu göstermektedir, zira Firavun ve kendilerine ibadet edilen cinler, onlara tapanların ibadetinden habersiz değillerdir."[120]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Orada,* bu makamda *herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu anlar,* yani hayır veya şer önden göndermiş oldukları amelleri bilir, onun fayda ve zararını görürler."

Âyete, "Herkes yaptıklarını amel defterinden okur" manası da verilmiştir.

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Herkes amelini takip eder, ameli onu cennete veya cehenneme çeker götürür.

Mana şudur: Herkese, saadetini ve şekavetini (cennetlik ve cehennemlik olduğunu) ortaya koyan halini gösteririz, böylece herkes önceden gönderdiği amellerini yakînen tanır.

"Onlar, dost ve sahip olarak uydurdukları putlara değil, *gerçek sahipleri olan* yani hakikatte bütün işlerini yürüten *Allah'a döndürülürler;* onlara geçmişte yaptıklarının karşılığını vermesi için O'nun huzuruna çıkarılırlar. *Uydurdukları şeyler kendilerini terkedip kaybolmuştur."* Onların yalan yere ortaya attıkları iddiaları şu idi:

1. İlâhları onlara şefaat edecek,

2. Kendilerine dua edip durdukları varlıklar gerçek ilâhtır.

28-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir şeyi aşırı severse onun kulu kölesi olur. Kim bir şeye kulluk yaparsa onunla birlikte haşredilir. Rivayet edildiğine göre, kıyamet günü dünya, beyaz saçlı mavi gözlü bir ihtiyar kadın sûretinde getirilir; "Benim evlatlarım ve sevenlerim nerede?" diye seslenir. Sonra cehenneme gider; onu sevenler de kendisiyle birlikte cehenneme gider.

Kim, dünyaya ve hevâsına taparsa zillet ve horluk içinde tutulur. Kim yüce Mevlâ'sını sever, O'nunla birlikte (O'nun razı olmadığı) başka hiç kimseyi sevmezse ilâhî lutufların ihsan edildiği izzet ve ilâhî yakınlık makamında tutulur. Orada bütün sırlar ortaya dökülür, bütün gizli şeyler açılır, gerçek er kişilerin (Allah dostlarının) makamları belli olur. Noksan halini gizleyip kendisinin kemal sahibi olduğunu iddia edenlerin hali de ortaya çıkar. O zaman, mukarrebîn sınıfındakiler (ilâhî yakınlığı elde etmiş veliler) Hak olan Mevlâ'larını müşahede makamına yükseltilir; boş iddia sahipleri ise hislerinin peşine düşme ve halka takılma perdesi içinde kalır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[120] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/117 (Beyrut 2001).

İbadete Layık Olan Kimdir?

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ibadeti hak edenin kim olduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ
وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ
يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُۚ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ
الْحَقُّۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ
حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُٓوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

31. *(Resûlüm) De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Kulaklara ve gözlere sahip olan kimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran kimdir? (Her türlü) işi kim idare ediyor? Onlar, "Allah" diyecekler. De ki: Öyle ise (Allah'ın azabından ve gazabından) sakınmaz mısınız?*

32. *İşte (bütün bunları yapan) Allah, gerçek Rabb'inizdir. Haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır? O halde nasıl (haktan bâtıla) çevriliyorsunuz?*

33. *Böylece, (isyan etmekte ısrar eden) fâsıklar hakkında Rabb'inin, "Onlar inanmazlar" sözü gerçekleşti.*

Tefsir

Resûlüm! *"Onlara de ki: Size gökten* yağmurları indirerek *ve yerden* daneleri bitirerek *kim rızık veriyor?"* Rızıklar, göğe bağlı sebepler ve yere bağlı maddelerle elde edilmektedir.

Yahut size genişlik sağlamak için, gökteki ve yerdeki sebeplerden her biriyle size rızık veren kimdir?

Bir değer mana: Tevekkül ehli için gökten, sebeplere sarılanlar için yerden rızık veren kimdir?

Onlara şunu da sor: *"Kulaklara ve gözlere sahip olan kimdir?"* Yani onları yaratmaya ve (yapacakları işe uygun) düzenlemeye gücü yeten kimdir? Yahut onları, mâruz kaldıkları pek çok âfetten ve en ufak bir şeyden süratle etkilenmekten koruyan kimdir? Yahut onların işi (kulak ve gözün çalışması) elinde bulunan ve dilerse onları yok edecek olan kimdir?

Onlara ayrıca şunu da sor: *"Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran kimdir?"* Canlı varlıktan ölü nutfeyi, ölü nutfeden canlı varlığı çıkaran kimdir? Bu şekilde pek çok örnek vardır.

Yine onlara de ki: *"İşi kim idare ediyor?"* Yani, arştan ferşe kadar bu âlemin işlerini kim yürütüyor, onları kim sevk ve idare ediyor? Onlar, mecburen *"Allah" diyecekler;* onların Allah'tan başkasını söyleme imkânları yoktur; çünkü onlar bütün inat ve büyüklenmeleriyle birlikte, durum son derece açık olduğu için, bu konuda başkasını söylemeye güç yetiremezler.

"De ki: Öyle ise bunların hiçbirinde kendisine ortak olmayan varlıkları O'na ortak koşmanız sebebiyle başınıza gelecek Allah'ın azabından ve gazabından *sakınmaz mısınız?"*

"İşte bütün bunları yapan *Allah, gerçek Rabb'inizdir.* Yani bütün işleri yürüten, sevk ve idare eden zat, kendisine ibadet etmenize layık olan Rabb'inizdir; O'nun rabliği kesin delillerle sabittir. Çünkü sizi yoktan yaratan, size hayat ve rızık veren, bütün işlerinizi sevk ve idare eden O'dur; taptığınız putlar değildir. *"Haktan sonra sapıklıktan başka ne var-*

dır?" Yani haktan sonra sadece sapıklık vardır. Kim başından sonuna Allah'a ibadet olan hak yolu çiğneyip geçerse sapıklığa düşer.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyet şu hükmü verdi: Bu meselede yani Allah'ın birliği konusunda, hak ile bâtıl arasında üçüncü bir mertebe yoktur. Tevhid gibi diğer iman konularında da durum böyledir. Bunlar itikad meseleleri olup onlarda hak birdir, tek taraftadır. Bu alanda sadece hak olan şeyin nasıl olduğunu bilmek için söz söylenir. Dinin fer'î meselelerindeki (ahkâmla ilgili konularında) ise durum böyle değildir; onlarda farklı görüşler, değişik hükümler olabilir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Her biriniz için bir şeriat ve yol tayin ettik; eğer Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı" (Mâide 5/48).

Âyet şöyle bitiyor: *"O halde haktan bâtıla nasıl çevriliyorsunuz?"*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece,* isyanda ısrar eden *fâsıklar hakkında Rabb'inin, 'Onlar inanmazlar' sözü gerçekleşti."* Yani itikad konularında hak nasıl gerçekleşip ispat edildi ise aynı şekilde Rabb'inin, levh-i mahfûzda "onlar iman etmezler" sözü de sabit oldu ve gerçekleşmesi vâcip oldu. Bu hüküm, (iman etmeyeceği kesin olan) belirli bir gruba mahsustur.

Beyzâvî demiştir ki: "Rabliğin Allah'a ait olması nasıl hak ise yahut haktan sonra kalan şeyin ancak bâtıl olduğu nasıl bir gerçek ise veya müşriklerin haktan dönmesi nasıl bir vakıa ise aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, inkârlarında inat ve ısrar eden ve salah dairesinden çıkan fâsıklar hakkında, *'Onlar iman etmezler'* sözü ve hükmü de öyle hak olup gerçekleşmiştir. *'Onlar iman etmezler'* sözünden kasıt, onlara azabın hazırlandığıdır (çünkü iman etmemenin sonucu azaptır)."[121]

31-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

De ki: Sizi ruhların semasından sır ve hakikat ilimleriyle rızıklandıran kimdir? Yine sizi nefislerin arzından şeriat ve tarikat ilimleriyle rızıklandıran kimdir? Kulaklara ve gözlere sahip olan ve sahiplerini mukarrebîn makamındaki salihlere katmak için onları vaaz ve uyarıları dinlemeye, tefekkür edip ibret almaya yönelten kimdir? Âyette önce kulak zikredildi, çünkü kulak, kalbe fayda ulaştırması yönünden gözden daha faydalıdır.

---

[121] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/435.

Yahut ölüden diriyi çıkaran kimdir? Allah, cahilden ârif, gafilden zikir ehlini çıkarır. Yahut ölüden diri kalp çıkarır. Şöyle ki cehaleti içinde manen ölmüş kalbi marifetiyle diriltir.

Yahut seçkin kullarının işlerini özel bir tedbirle kim tedbir eder? Yüce Allah, seçkin dostlarının bütün işlerini kendisi tedbir eder, öyle ki O'nunla birlikte bir tedbirde bulunmazlar (bütün işlerini Allah'a havale ederler, O'nun tecellisine razı olur ve hükmüne uyarlar). Kim bütün işlerini Allah'a havale ederse, Allah onun işlerini düzene koyar.

Bütün bu işlerde asıl fâil, varlığı tekten olan Cenâb-ı Hak'tır. O'nun dışındaki bütün şeyler bâtıldır, boştur. Bu konuda şair demiştir ki:

"Dikkat! Allah dışındaki her şey bâtıldır; her nimet muhakkak yok olmaya mahkûmdur."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Sözün en doğrusu şair Lebîd'in söylediği şu sözdür: Dikkat! Allah dışındaki her şey bâtıldır ..."[122]

Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesinden alıkonulup mâsivaya bakmaya yöneltilen herkes bir sapıklık içindedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır? O halde nasıl haktan bâtıla çevriliyorsunuz?" Fakat kimin hakkında bedbahtlık hükmü verilmişse o kimse, fenâ ve bekâ ehli velilere inanmaz. Bu haliyle o, yorgunluk ve sıkıntıdan kurtulamaz; çünkü, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedenin ve O'nun tek

---

[122] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 26, Edeb, 90; Müslim, Birr, 2-6; Tirmizî, Edeb, 70; İbn Mâce, Edeb, 41. Hadiste ismi geçen şair, Lebîd b. Rebîa'dır. Câhiliye devrini yaşamış, sonra müslüman olmuş, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat etmiştir. bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 11/550 (Beyrut 2002).

olduğu yakînen bilmenin fenâ ve bekâ ehli âriflerin sohbetinden (terbiyesine girmekten) başka yolu yoktur. Onlar, kerem ve cömertlik vasıflarıyla tanıtılmış Allah dostlarıdır. Şunu bil ki kim müşahede makamına ulaşmamışsa velilere göre o kimse hak yoldan sapmış biridir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Putların Âcizliği ve Onlara Tapanların Cahilliği

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin taptığı putların acizliğini aleyhlerine bir delil olarak zikrederek şöyle buyurdu:

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُۜ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا
الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْد۪ٓي
اِلَى الْحَقِّۜ قُلِ اللّٰهُ يَهْد۪ي لِلْحَقِّۜ اَفَمَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ
يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّ۪ٓي اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰىۚ فَمَا لَكُمْۜ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

34. ***De ki: (Allah'a) ortak koştuklarınız arasında, bir varlığı yoktan yaratacak** (öldükten) **sonra onu tekrar diriltecek biri var mı? De ki: Allah bir şeyi yoktan yaratıp (ölümünden sonra) onu yeniden diriltir. O halde nasıl hak yoldan çevriliyorsunuz?***

35. ***De ki: "Ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan var mı?" De ki: "Hakka Allah iletir." Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır; yoksa kendisine hak yol gösterilmedikçe kendi başına doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl** (oluyor da böyle yanlış) **hükmediyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Allah'a ortak koştuklarınız arasında,* bir varlığı varlık âlemine çıkararak *yoktan yaratacak, sonra onu ölümden sonra tekrar diriltecek biri var mı?"*

Eğer, "Öldükten sonra yeniden diriltilme olayı onlara karşı nasıl bir delil olarak kullanılabilir; halbuki onlar onu kabul etmiyorlar" dersen, cevap şudur: Bu iş, apaçık delillere dayanması ve hakkında tevâtür derecesinde haber bulunması sebebiyle sanki onlar tarafından da bilinmektedir. Şayet onlar insaf etseler ve işin hakikatine baksalardı, öldükten sonra dirilmeyi kabul ederlerdi. Bunun için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] onlar adına cevap vermesi emredilerek şöyle buyruldu:

"De ki: Allah yoktan yaratıp ölümünden sonra onu tekrar diriltir." Onların inat ve inkârı kendilerini bırakmıyor ki onu itiraf etsinler. Bunun için Cenâb-ı Hak onlara şunu sordu *"O halde nasıl hak yoldan çevriliyorsunuz?"* Yani doğru yoldan nasıl çevriliyorsunuz?

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Yine *onlara de ki: Ortak koştuklarınızdan,* ortaya deliller koyarak, peygamberler göndererek, insanları güzel tefekkür ve düşüncede muvaffak ederek onları *hakka iletecek olan var mı?"*

De ki: "Hakka Allah iletir." Öyle ise hakka ileten Allah mı kendisine uyulmaya daha layıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Onlar, kendileri doğru yolu bulamayınca, başkasına doğru yolu hiç gösteremezler. Onlar ancak başkasının yol göstermesiyle yol bulabilirler. Bunlar, melekler, Mesîh (Hz. İsa) ve Hz. Üzeyir gibi müşriklerin taptığı şeylerdir. Onlar kendi başlarına hidayeti bulmaya ve ona iletmeye güç yetiremezler, ancak Allah'ın hidayet ve inâyetiyle buna güçleri yeter.[123]

Müfessir İbn Atıyye, bu âyette putlardan bahsedildiğini söylemiş ve, *"Yoksa kendisine hak yol gösterilmedikçe kendi başına doğru yolu bulamayan mı?"* âyetine şu manayı vermiştir:

"O putlar kendi başlarına bir yerden bir yere gidemezler, ancak başkası onları götürürse yer değiştirmiş olurlar. Cansız varlıkların doğru yola ulaştırılmasını, Allah'ın âyetinde belirttiği gibi, onların yaptığı tesbih olarak anlamak da mümkündür. Onların hidayeti (hak yola iletilmesi) budur. Bu sûrede geçtiği gibi, burada putların, kendilerine tapan kâfirlerin yaptığı işi kıyamet günü yadırgamasına da bir işaret vardır."[124]

---

[123] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/435.

Âyet şöyle bitiyor: *"Size ne oluyor? Nasıl hüküm veriyorsunuz?"* Yani aklınıza ne oldu? Azıcık düşünmeyle akla ters olduğu anlaşılacak bir şey hakkında nasıl böyle yanlış hüküm veriyorsunuz?

34-35 Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, mâsivadan (Allah'tan başka her şeyden) himmeti çekerek, ilk yaratılış ve yeniden diriltme, irşad ve hidayet elinde olan yüce Allah'a yöneltmeye teşvik vardır. Ancak, hidayet ve irşadın ellerinde gerçekleştirildiği kimseler bunun dışındadır. Onlar, peygamberler, veliler ve müttaki âlimlerdir. Onlara boyun eğip teslim olmak, hakikatte Allah'a boyun eğip teslim olmaktır, Onlara tâbi olmak hakikatte Allah'a tâbi olmaktır. Onların dışındaki kimselere tâbi olan herkes, hakka değil, zan ve hevâya tâbi olmuştur. Cenâb-ı Hak bu durumu şu âyette açıklamaktadır:

وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّاۜ اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ
بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

36. ***Onların çoğu ancak zanna uyar. Şüphesiz zan, hak adına hiçbir şey ifade etmez. Allah onların yapmakta olduklarını çok iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşriklerin çoğu* itikad konularında ancak *zanna uyar"*; birtakım boş hayallere ve bozuk kıyaslara uyarlar; akla gelebilecek en basit bir benzerlikten dolayı görünmeyeni görünene, yaratıcıyı yaratılana kıyas etmek gibi.

---

[124] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/119.

Onların çoğundan maksat, hepsidir. Yahut onlardan temyiz ve ileri görüş sahibi gibi görülen ve taklide razı olmayan kimselerdir.

"Şüphesiz zan, hak adına, itikad konusunda gerçeği ortaya koyma açısından *hiç bir şey ifade etmez."* Zan, hak olan hiçbir şeyin yerine geçmez, onlara hiçbir fayda sağlamaz.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette usul (itikad) ilimlerini öğrenmenin farz olduğuna, bu konuda taklit ve zan ile yetinmenin câiz olmadığına dair bir delil vardır."

Zanna dayalı ilmin yeterli olmaması itikad konularındadır; dinin fürû (hüküm ve amel) konularına gelince, onlarda zan ile yetinmek (ve bir müctehidi taklit etmek) yeterlidir.

"Allah onların yapmakta olduklarını çok iyi bilendir." Bu âyet onlar için, zanna tâbi olup nazar ve delilden yüz çevirmeleri ve kendilerini hakka sevkedenlere tâbi olmamalarına karşılık bir tehdit manası taşımaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İslâm dairesindeki insanlar iki kısımdır; biri iman ve tasdik ehli, diğeri müşahede ehlidir.

İman ve tasdik ehli, amel defterini sağ tarafından alacak olan müminlerin genelidir. Onlar, salih âlimlerden oluşan müslümanların ekseriyeti olup Allah Teâlâ'yı tanımada delil ve burhana dayanırlar. Bazan delilleri kuvvetli olur, zandan kesin yakîne yükselirler; bazan delilleri zayıflar, zanna ve tercih edilene dönerler.

Müşahede ehline gelince, yüce yaratıcıyı müşahede içinde kâinat onların gözünde yok olmuştur, böylece onlar diğer varlıkların varlığına Allah'ı delil görüp o varlığın kendisine ait bir varlık görmemektedirler. Hatta âriflerden biri şöyle demiştir:

"Eğer ben, O'ndan başkasını görmeye zorlansam, buna güç yetiremem; O'nunla birlikte gerçekte bir varlık sahibi yoktur ki ben onu müşahede edeyim. O'nunla birlikte başka bir varlığı müşahede etmem imkânsızdır."

Ârif şairlerden biri şöyle demiştir:

"Yüce ilâhı (Allah Teâlâ'yı) tanıdıktan sonra başka birini görmedim. Hem bize göre başkasını görmek yasaktır. O'nunla buluştuktan sonra bir ayrılıktan korkmadım. Bugün ben O'na ulaşmış ve kalbim O'nda toplanmış bir haldeyim."

Bir diğeri de şöyle demiştir: "Sana şahit arayan kimseye şaşırdım; sen benim her şeye şahidimsin."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Yüce Allah'ı her şeye delil yapanla, başka varlıkları O'na delil yapan arasında ne kadar fark vardır. O'nu delil yapan kimse, Hakk'ı layık olduğu şekilde tanımış, bütün işlerin O'ndan kaynakladığını ispat etmiştir. Varlıkları O'na delil yapmak ise O'na vâsıl olmamaktan ileri gelir. Yoksa O ne zaman kuldan ayrı olmuş ki kendisine delil aransın; ne zaman uzak olmuş ki yaratılan varlıklar kulu O'na ulaştırsın!"

Ârifi billâh kâmil bir şeyhin sohbetine girmeden, hiç kimsenin zan ve evhamlardan (şek, şüphe ve boş kuruntulardan) kurtulması beklenemez. Mürid, nefsini kâmil şeyhin önüne atar (ona teslim eder); şeyh onu sürekli Hak yolunda manen ilerletir. Nihayet onu ilâhî huzura ulaştırır ve kendisine,

"İşte sen ve Rabb'in!" deyip aradan çekilir. İşte o zaman, kuldan şek, zan ve evhamlar kalkar, hepsi yok olup gider; kul ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn derecelerine yükselip Hakk'ı müşahedeye ulaşır.

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu sözüne gelince: "Ben yetmiş tane sıddık olarak tanınan zata yetiştim, hepsi Allah'a zan ve vehim üzere kulluk yapıyorlardı. Hatta Şeyh Bâyezid-i Bistâmî, eğer bizim küçük çocuklarımızdan (elimizde yeni terbiye gören) birini görseydi, onun elinde gerçek İslâm'a girerdi!"

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] bu sözü şöyle açıklamıştır: "Bu zatlar, nihaî makama ulaştıklarını, bundan öte bir makamın olmadığını zan ve vehmettiler. Eğer onlara bizim yeni terbiye alan küçük bir evladımız yetişseydi, kendilerine henüz elde etmedikleri makamların, ele geçirdiklerinden daha çok olduğunu söylerdi, onlar da kendisine boyun eğip teslim olurlardı."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an, Âlemlerin Rabb'ine Aittir

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde zanna tâbi olmanın yeterli olmadığını bildirdi. Bundan sonraki âyetlerde de kendisine tâbi olunması gereken şeyin Kur'an olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ
يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ
افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهٖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ
كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحٖيطُوا بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوٖيلُهُ
كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمٖينَ ﴿٣٩﴾
وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدٖينَ ﴿٤٠﴾

37. *Bu Kur'an, Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir; fakat o, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) doğrulayan ve kitabı (içindeki hükümleri) açıklayandır. Onda hiçbir şüphe yoktur. O, âlemlerin Rabb'indendir.*

38. *Yoksa onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru iseniz, Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da onun benzeri bir sûre getirin bakalım!"*

39. *Bilakis onlar, ilmini kavrayamadıkları ve henüz tevili (açıkladığı manaların hakikati ve verdiği haberlerin ispatı) kendilerine gelmemiş*

olan Kur'an'ı yalanladılar. Onlardan öncekiler de bu şekilde yalanlamışlardı. Zalimlerin sonu nasıl oldu bir bak!

40. ***Onların bir kısmı ona (Kur'an'a) iman eder, bir kısmı ise iman etmez. Rabb'in bozguncuları en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu Kur'an, Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir.* Onun insanlar tarafından uydurulması mümkün değildir; çünkü kimsenin buna gücü yetmez. *Fakat o, kendinden önceki* ilâhî *kitapları doğrulayan* bir kitaptır."

Bir diğer mana: Allah onu, kendisinden önce gelen ve onlar tarafından doğruluğuna şahitlik edilen bir kitap olarak indirdi; çünkü o, onların bildirdiği hakikatlere uygundur. Öyleyse o, yalan değildir. Bu nasıl olabilir ki, Kur'an bir mucizedir; diğer bütün kitapların üzerinde bir kontrolcü ve onların (asıllarının) doğruluğuna şahittir.

"*O, kitabı açıklamaktadır.* Yani kitabın içerdiği akîde ve hükümlerle ilgili hakikatleri genişçe açıklamaktadır. *Onda hiçbir şüphe yoktur.* Kur'an hakkında şüphe etmek uygun değildir; çünkü o, her yönüyle haktır, hakkı ispat eden şahitlerle doludur. Kâfirlerin onun hakkındaki şüpheleri geçerli bir şüphe değildir. *O, âlemlerin Rabb'indendir;* O'nun tarafından indirilmiştir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Yoksa onu* Muhammed, kendi tarafından *uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer* onun uydurulmuş olduğunda *doğru iseniz,* belâgatta, güzel nazımda, mükemmel manada onun bir benzerini de siz getirin; çünkü siz de Arapça'da ve belâgatta benim gibisiniz. Bunun için, *Allah'tan başka,* cinlerden ve insanlardan *gücünüzün yettiği kimseleri çağırın;* bu konuda size yardımcı olsunlar; çünkü Allah o bu kitabı tek başına indirmeye kadirdir; gücünüz yetiyorsa siz hep birlikte bunun bir benzerini yapın!"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Bilakis onlar, ilmini kavrayamadıkları* şeyi yani *Kur'an'ı yalanlamaya koştular.*" Şöyle ki onu hakkı ile dinlemediler, âyetlerini iyice düşünmediler, onun hakkında bir bilgi sahibi olmadılar ki o hak mıdır değil midir bilsinler. Yahut onlar, Kur'an'ın bahsettiği, ölümden sonra dirilme, amellerin karşılığını görme ve onların dinlerine muhalif olarak belirttiği diğer durumları bilmediler, bu konuda cahil kaldılar.

"Bir de onun tevili (açıkladığı manaların hakikati ve verdiği haberlerinin ispatı) henüz kendilerine gelmedi."

Yani onun yorumuna henüz vâkıf olmadılar; zihinleri onun manalarının hakikatine ulaşmadı.

Yahut onun gaybla ilgili verdiği haberler henüz kendilerine gelmedi ki onlar için onun doğru mu yalan mı olduğu belli olsun.

Âyetin manası şudur: Şüphesiz Kur'an, lafız ve mana yönünden mucizedir (benzeri getirilemez). Sonra onlar, onun harika nazmını düşünmeden ve manalarını iyice araştırmadan hemen onu yalanlama yoluna gittiler.

Beyzâvî demiştir ki: "'*Henüz tevili (açıkladığı manaların hakikati ve verdiği haberlerinin ispatı) kendilerine gelmemiş olan Kur'an'ı yalanladılar'* âyetindeki henüz gelmeyip beklenen şey şudur:

Kur'an'ın i'câzı onlar için ahirette belli olur. Kur'an müşriklere defalarca meydan okudu, onlar onun bir benzerini getirmek için çok uğraştılar, kafa yordular fakat beceremediler, Kur'an karşısında yetersiz kaldılar, zayıf düştüler (Buna rağmen yine de iman etmediler, iş ahirete kaldı).

Yahut onlar, Kur'an'ın verdiği haberlerin verdiği gibi çıktığını defalarca gördüler, fakat inat ve ısrarlarında devam ederek onu yalanlamaktan vazgeçmediler."[125]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Onlara henüz Kur'an'ın haber verdiği azap gelmedi. Bunun manası kıyamet gününde yahut daha öncesinde gelecek demektir."

---

[125] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl,* 1/436.

Âyet şu şekilde bitiyor: *"Onlardan öncekiler de aynı şekilde* peygamberlerini *yalanlamışlardı. Zalimlerin sonu nasıl oldu bir bak!"* Bu âyette, onlar için, kendilerinden öncekilere benzer bir âkıbetin olacağı tehdidi vardır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onu yalanlayanlardan bir kısmı o Kur'an'a iman eder;* yani onu içinde tasdik eder, onun hak olduğunu bilir fakat inat ederek yalanlar. Yahut onlardan bazısı ona inanır ve inkârından tövbe eder. *Bir kısmı ise* ileri derecedeki ahmaklığından ve düşüncesinin azlığından ona içinden *iman etmez.* Yahut ona gelecekte de iman etmez ve inkârı üzere ölür gider. *Rabb'in,* bulunduğu durumu değiştirmekte inat eden veya ısrar eden *bozguncuları en iyi bilendir."*

37-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpler ağyardan (yüce Mevlâ'nın razı olmadığı sevgi, düşünce, hal ve sıfatlardan) temizlendiği, boş üzüntü ve kederlerden arındığı zaman, ona ince ilimler ve sırlar vahyedilir (ilham edilir). Bu ilimler, Allah'tan başkasından alınmış ve uydurulmuş şeyler değildir. Onlar, Allah Teâlâ'nın daha önceki velilerine hibe ettiği sırları ve veliler taifesinin ilimlerini tasdik eden şeylerdir. Onlarda manevi seyir yolunun açıklaması ve Allah'ın müridlere gerekli kıldığı edeplerle muamele şartları mevcuttur. Kim onları tenkit ederse, kendi nefsinden böyle bir ilim hali ortaya koysun, bunu yapmak için kendi gibilerden de yardım istesin (Fakat onun kendi başına manevi ilimlere ulaşması ve onları ortaya koyması mümkün değildir). Onun yaptığı tek iş, ilminin kavramadığı, aklının ve anlayışının ulaşamadığı bu manevi ilimleri yalanlamak olmuştur. Kıyamet günü Allah katında hakikatlerin perdesi açılınca, hakikat ehlinin söylediği şeylerin iç yüzü ortaya çıkar.

İnsanların bir kısmı velilere verilen bu sırlara inanır, bir kısmı ise inanmaz ve ona sahip olanları eleştirmekle uğraşır. Hatta bu yüzden onları zındıklıkla suçlamaya kadar gider. Rabb'in, ifsat edenleri, yeryüzünde bozgunculuk yapanları en iyi bilendir.

Kalp Kulakları ve Gönül Gözleri Kapalı Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini yalanlayanlardan uzak durmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِى عَمَلِى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْۚ اَنْتُمْ بَرٖيۤـُٔونَ مِمَّٓا
اَعْمَلُ وَاَنَا بَرٖٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَۜ
اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ
اِلَيْكَۜ اَفَاَنْتَ تَهْدِى الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ اِنَّ
اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

41. *(Resûlüm!) onlar seni yalanlarlarsa de ki: "Benim amelim bana, sizin ameliniz de size aittir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım."*

42. *Onlardan seni dinleyenler vardır; fakat sağırlara -üstelik akılları da ermiyorsa- sen mi duyuracaksın?*

43. *Onlardan sana bakanlar vardır; fakat -gerçeği göremiyorlarsa- körleri sen mi doğru yola ileteceksin?*

44. *Şüphesiz Allah insanlara zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm! Önlerine kendilerini ilzam edecek (mağlup edip susturacak) delil konduktan sonra, *kavmin seni yalanlarlarsa, onlara de ki: 'Benim amelim bana, sizin ameliniz de size aittir.'"* Yani onlardan uzaklaş ve kendilerine şöyle de:

"Hak yahut bâtıl, benim amelimin karşılığı bana, sizin amelinizin karşılığı da size aittir. '*Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım.*' Benim amelimle siz hesaba çekilmezsizin, sizin amelinizle de ben hesaba çekilmem." Bu âyette, onlardan yüz çevirmeye ve kendilerini serbest bırakmaya bir ima olduğu için, onun, müşriklerle savaşmayı emreden âyetle hükmünün kaldırıldığı söylenmiştir.[126]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Sen Kur'an okuduğun yahut dinin hükümlerini öğrettiğin zaman *onlardan seni dinleyenler vardır;* fakat hiçbir şey duymayan sağırlar gibi, onu kabul etmezler. *Sağırlara -üstelik akılları da ermiyorsa- sen mi duyuracaksın?* Onlara işittirmeye sen mi güç yetireceksin? Yani onların sağırlığa bir de akılsızlık eklenince, hakkı işitmemeleri daha uygundur.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Bir sözü dinlemenin hakikati, onunla kastedilen manayı anlamaktır. Bunun için hayvanlar, işitme sıfatıyla tanıtılmazlar. Sözdeki kastı anlamak da ancak aklı kullanarak ve işittiği şeyi düşünerek olur. Onların akılları düşünce yönünden malul ve yetersiz, alıştığı şeylere tâbi olma taklit hastalığına müptela olduğundan, anlayışları hikmetleri ve ince manaları anlamaktan uzaktı, bu durumda kendilerine söylenen sözlerden bir fayda görmediler. Hayvanlar kendilerine seslenen kimsenin sözlerinden ne kadar fayda görürse onlar da işittikleri bunca hakikatlerden ancak o derece bir fayda gördüler."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Onlardan sana bakanlar vardır.*" Yani senin peygamberliğinin delillerini gözleriyle görürler fakat tasdik etmezler; sanki onlar, bunca delillere karşı kördür. "*Gerçeği göremiyorlarsa körleri sen mi doğru yola ileteceksin?*" Onları hidayete getirmeye sen mi güç yetireceksin? Yani onların gözlerinin körlüğüne bir de basiret körlüğü eklenince, onları sen mi hidayete getireceksin?

Şüphesiz, görmekten maksat, ibret almak ve işin hakikatini görmektir. Bu işte asıl olan basirettir (kalp gözüdür). Basiret kaybedilince, varlıklardan ibret alınmaz ve işin iç yüzü (yani yüce yaratıcıya ait tecelli ve deliller) görülmez. Bunun için baş gözü kör fakat basireti açık olan bir kimse, gözleri gören ahmağın anlamadığı şeyleri farkeder. Âyet, sanki müşriklerden uzaklaşma emrinin illetini (ana nedenini) ortaya koymaktadır.

---

[126] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/436.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Allah insanlara,* âzalarını ve akıllarını çekip alarak *zulmetmez, fakat insanlar,* kendilerine verilen bu nimetleri bozarak, ihmal ederek ve onlarla elde edilecek faydaları elden kaçırarak *kendilerine zulmederler."*

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette şuna bir delil vardır: Kul için kesb (iradesiyle bir iş yapma imkânı) vardır ve Cebriyye'nin[127] düşündüğü gibi o, bütünüyle seçme hakkı elinden alınmış değildir. Bu âyetin insanlar için tehdit içermesi de câizdir. Şu manada ki: Ahirette onları saracak azap Allah tarafından bir adalet icabı gerçekleşmiştir; Allah onunla kullarına zulmetmez, fakat kullar, kendilerini azaba götüren sebepleri işleyerek kendilerine zulmederler."[128]

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara vaaz ve uyarı ile meşgul olanlar, bir topluluğu hevâ denizine dalmış, kendilerini dünya ağı sarmış ve her yanlarını gaflet kuşatmış bir halde gördükleri zaman, onları uyarsınlar ve bütün gayretleriyle onlara nasihat etsinler. Eğer onlar yaptıklarından vazgeçmez ve kendilerinden uzaklaşırlarsa onlara şöyle desinler: "Biz sizin yaptıklarınızdan uzağız; siz de bizim yaptıklarımızdan uzaksınız!"

Ey vaiz, vaaz ettiğin kimseler içinde bazıları vardır ki senin vaazını işitir fakat öğüt almaz; eğer akıllarını kullanmıyorlarsa kulakları sağır kimselere hakkı sen mi işittireceksin? Onlardan bazısı senin kerametini ve velilik özellilerini müşahede eder fakat hidayet yoluna gelmez; şayet onlar hakikati görmüyorlarsa gözleri kör olanları sen mi hidayete erdireceksin?

---

[127] Cebriyye, insanlara ait fiillerin kendilerine ait olmadığını, bu fiillerin kendilerinin hiçbir etkisi olmadan yalnız ilâhî irade ve kaderin tesiriyle gerçekleştiğini, insanların gerçek anlamda bir fiil sahibi olmadıklarını iddia eden itikadî mezheptir. Bu görüşüyle Ehl-i sünnet'e terstir. Ehl-i sünnet'e göre, her şey ilâhî kadere uygun olur, ancak insana cüzi irade imkânı (bir şeyi yapmayı veya terketmeyi tercih kuvveti) verilmiştir (Mütercim).

[128] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/437.

Allah kullarına asla zulmetmez; bilakis O, her zamanda insanları uyaracak ve kalp hastalıklarını tedavi edecek kimseleri (kâmil mürşidleri) gönderir; fakat insanlar onlardan uzaklaşarak ve haklarında kötü düşüncelere kapılarak kendi nefislerine zulmederler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Yalanladıkları Azabın Geleceği Gün

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirlerin yalanladıkları şeylerin başlarına geleceği vakitten bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ
قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ
بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى
مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

45. *Allah'ın onları diriltip huzurunda toplayacağı günde, onlar sanki (dünyada) sadece gündüzden bir saat kadar kalmış gibi olurlar. Birbirlerini tanırlar. Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğradı ve onlar doğru yolu bulamadı.*

46. *Ya onlara vaat ettiğimizin bir kısmını (dünyada) sana gösteririz ya da (göstermeden) seni vefat ettiririz. Nasıl olsa dönüşleri bizedir. Sonra Allah, onların yaptıklarına şahittir.*

47. *Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez.*

48. *Onlar, "Doğru iseniz bu vaat (edilen azap) ne zaman?" diyorlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, *o gün onları diriltip huzurumuzda toplarız;* onları hesap için bir araya getiririz. Onlara, dünya ve berzahta (kabirde) kalışları çok kısa gelir; *sanki sadece gündüzün bir saat kadar kalmış gibi olurlar;* gördükleri halin dehşetinden dünyadaki ve berzahtaki kalışlarını çok kısa bulurlar. O anda *birbirlerini tanırlar;* sanki çok fazla birbirlerinden ayrılmamış gibi olurlar." Bu durum ilk diriliş anındadır; daha sonraki safhada başlarına gelen işin şiddet ve dehşetinden birbirlerini tanımazlar. Âyette buyrulduğu gibi, o gün hiçbir dost diğer dostunu soramaz. Birbirlerine gösterilirler (Meâric 70/10-11).

"Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar gerçekten zarara uğradı; öyle bir zarar ki artık ondan sonra hiç kâr ve kazanç imkânı yoktur. *Onlar doğru yolu bulamadı."* Onlar asla kazanç yolunu bulamadılar. Yahut onlar kendilerini marifet ve ilâhî rızaya ulaştıran yolu bulamadılar; çünkü onlar kendilerine bahşedilen aklı Allah'a ve Resûlü'ne imanda kullanmadılar, böylece kendilerini bu âdi duruma ve dâimî azaba götüren cahillikler içinde kaldılar.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Ya onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana* dünyada *gösteririz;* Bedir Gazvesi'nde gösterdiğimiz gibi. *Ya da* göstermeden önce *seni vefat ettiririz;* onların azaplarını sana ahirette gösteririz. *Nasıl olsa dönüşleri bizedir; sonra Allah, onların yaptıklarına şahittir;* amellerinin karşılığını kendilerine verir."

Beyzâvî, Zemahşerî'ye tâbi olarak demiştir ki: "Âyette, Allah'ın onların ameline şahit olduğunu söyledi, bununla onun neticesini ve gereğini kastetti. Bu, (onların yaptıkları amellere karşılık görecekleri) azaptır. Âyetin bir kastı da şudur: Allah, kıyamet günü onların amellerine şahitlik edecektir (bütün yaptıklarını kendilerine bir bir haber verecektir)."[129]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Geçen *her ümmetin,* Allah'ın kendilerine gönderdiği ve onları Hakk'a davet eden *bir peygamberi vardır. Peygamberleri* mucizelerle *geldiği zaman,* onları yalanladılar; bunun üzerine *aralarında adaletle hükmedildi.* Allah, peygamberini ve ona tâbi olanları kurtardı, peygamberi yalanlayanları helâk etti. *Onlara asla zulmedilmez; çünkü Allah, peygamberleri diliyle onları uyarmış ve mazeretlerini ortadan kaldırmıştır."*

---

[129] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/437; Zemahşerî, *Keşşâf,* 2/239 (Dârü'l-Fikr, ts.).

Âyete şu mana da verilmiştir: Kıyamet günü her ümmet için kendisine nisbet edileceği bir peygamber vardır. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Biz, o gün (mahşerde) herkesi imamı ile birlikte çağırırız"* (İsrâ 17/71). Her ümmetin peygamberi, onların inkârına veya imanına şahitlik yapmak için hesap yerine geldiğinde, müminler azaptan kurtarılarak ve kâfirler azaba atılarak aralarında adaletle hüküm verilir. Bu durum diğer bir âyette şöyle dile getirilir:

"Peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hüküm verilir" (Zümer 39/69).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Onlar, olmasını uzak görerek ve onunla alay ederek, 'Bize vaat edilen azap ne zaman? Eğer onda doğru iseniz, (bize haber verin!)' diyorlar." Bu onların Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitaben söyledikleri bir sözdür.

45-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafil kimseler, dirildiklerinde veya öldükleri sırada elden kaçırdıkları fırsatlardan dolayı pişman olurlar; gaflet ve tembellik içinde yaşadıkları hayat kendilerine çok kısa gelir; dünyada sanki gündüz vakti bir saat kadar kalmış gibi olurlar. Öyleyse ey gafil, ölüp günahınla baş başa kalmadan ve hesaba çekilmeden önce, tövbeye ve kalbini uyandırmaya koş!

Kalbi uyanık ârifibillâh olan zatlara gelince, onlar için ahirette Allah'ın huzuruna çıkmadan önce, dünyada Allah ile buluşma yani ruhlarıyla O'na kavuşma gerçekleşmiştir.

Allah'a vâsıl olanları yalanlayan kimse gerçekten hüsrana ve ziyana düşmüştür. O kimse, Allah'a vâsıl olan mürşidlerin sohbetinden (yani onların terbiyelerine girmekten) başka bir yolla asla vuslata ulaşamaz.

Cenâb-ı Hak ârife şöyle seslenir: Ey ârif, sana tâbi olanlara vaat ettiğimiz vuslatın bir kısmını sana ölmeden önce gösteririz yahut bundan önce seni vefat ettiririz. Onların dönüşü bizedir. Biz senden sonra onları bir vasıta ile veya vasıtasız olarak vuslata ulaştırırız.

Her ümmet için, Allah'ın gönderdiği, insanları uyaran ve Allah'a davet eden bir peygamber vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hüküm verilir; ona tâbi olanlar Hakk'a ulaştırılır, kendisinden yüz çevirenler Hak'tan uzaklaştırılır. Kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Bütün Fayda ve Zarar Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin, "Bize vaat edilen azap ne zaman gelecek?" sözlerine cevap vererek şöyle buyurdu:

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْس۪ي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۜ اِذَا
جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ
اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ اَثُمَّ
اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِه۪ۜ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِه۪ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ ق۪يلَ لِلَّذ۪ينَ
ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِۚ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

49. *De ki: "Allah'ın dilediğinin dışında ben, kendime bir zarar ve fayda verme imkânına sahip değilim." Her ümmetin bir eceli vardır; ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.*

50. *De ki: "Söyleyin bakalım; Allah'ın azabı size geceleyin veya gündüzün gelirse* (Ne yaparsınız?). *Suçlular ondan neyi acele istiyorlar?"*

51. *Azap başınıza geldikten sonra mı ona iman edeceksiniz, yoksa şimdi mi? Halbuki onun hemen gelmesini istiyordunuz.*

52. *Sonra, zulmedenlere, "Haydi, tadın bakalım sürekli olan azabı!" denilir. Kazanmakta olduğunuzdan* *(inkâr ve isyanınızdan)* ***başkasıyla mı cezalandırılacaksınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Ben, kendi kendime bir zarar ve de fayda verme imkânına sahip değilim;* bu durumda sizin acele istediğiniz azabı getirmeye nasıl gücüm yeter? *Ancak Allah'ın dilediği müstesnadır;* Allah size azap olarak ne dilemişse o olur."

Bir diğer mana: Benim ancak, Rabbim'in dilemesi ve kudretiyle beni mâlik yaptığı şeyleri yapmaya gücüm yeter.

"Her ümmetin helâki için belirlenmiş *bir eceli vardır;* ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler. Öyleyse onu acele istemeyin; onun vakti gelecek ve size vaat edilen gerçekleşecektir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Söyleyin bakalım; eğer Allah'ın* acele istediğiniz *azabı size geceleyin* yani siz uyku ile meşgulken yahut maişet peşinde koşarken *gündüzün gelirse* ne yaparsınız? *Suçlular ondan neyi acele istiyorlar?"* Onlar hangi azabı acele istiyorlar? Halbuki hepsi sevimsizdir, acele istemeye uygun şeyler değildir. Esasen onlar mücrim yani günahkâr oldukları için, azabı acele istemeleri değil, onun gelmesinden korkmaları gerekir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

"Azap başınıza geldikten sonra mı ona iman edeceksiniz?" Yani, azap gerçekleştikten ve onu gözlerinizle gördükten sonra mı iman edeceksiniz? Halbuki o vakitte iman etmenizin size bir faydası olmaz. *"Yoksa şimdi mi?"* Yani size şöyle denir: Vakti geçtikten sonra şimdi mi iman edeceksiniz? *"Halbuki siz* yalanlayarak ve alay ederek *onun gelmesini acele istiyordunuz."*

"Helâklerinin *peşinden zulmedenlere, 'Haydi, içinde ebedî kalacağınız* can yakıcı azabı *tadın bakalım!' denilir.* İnkâr ve isyandan *kazanmakta olduğunuzun dışında bir şeyle mi cezalandırılacaksınız?"*

49-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir velinin, gayba ait işleri keşfetmesi, böylece kötü olaylardan sakınması ve faydalı şeyleri elde etmesi şart değildir. Çünkü bu durum Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bile gerçekleşmemişken, veli için nasıl gerçekleşir? Bilakis veli, diğer insanların başına gelen ilâhî tecellilerle yüz yüze gelir; onların başına gelen velinin de başına gelir. Evet, veli de kaderin acı tatlı tecellileriyle yüz yüze gelir, fakat velinin iç âlemi başına gelen tecellilere karşı kızmaktan veya rahmetten ümidini kesmekten korunmuştur. Veli, başına gelen her şeyi rıza ve teslimiyetle karşılar. Kim velide gaybı bilmeyi ve hiçbir sıkıntıya düşmemeyi şart görürse, o kimse, zamanındaki velilerin bereketinden mahrum kalır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnkarcı Zâlimlerin Azaptan Kurtuluşu Yoktur

Sonra müşrikler, "Azap veya vahiy gerçek midir değil midir?" diye soruyorlar. Cenâb-ı Hak, onların sorusunu ve cevabını bildirerek şöyle buyurdu:

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ
﴿٥٣﴾ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّوا
النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾

53. *Sana, "O (azap) gerçek midir?" diye soruyorlar. De ki: "Evet, Rabbim'e yemin olsun ki o bir gerçektir ve siz bu gerçekleştirmekten (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz."*

54. *Zulmeden herkes yeryüzündeki bütün servete sahip olsa (azaptan kurtulmak için) elbette onu fidye olarak verirdi. Onlar azabı gördükleri zaman pişmanlıklarını gizlerler. Aralarında adaletle hükmedilir ve onlara zulmedilmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana, 'O* vaat ettiğin azap veya iddia ettiğin peygamberlik *gerçek midir?' diye soruyorlar."* Rivayet edildiğine göre bu soruyu, Mekke'ye geldiğinde yahudi âlimlerinden Huyey b. Ahtab sormuştur. Onlara *de ki: "Evet, Rabbim'e yemin olsun ki o bir gerçektir."* Yani size vaat edilen azap veya benim iddia ettiğim peygamberlik haktır, şüphe götürmez bir gerçektir. Sorunun ve cevabın azap hakkında olması tercihe daha uygundur; âyetin şu kısmı da buna delildir: *"Siz bundan Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz."* Yani size vaat edilen azaptan yakanızı kurtaracak değilsiniz.

"Allah'a şirk koşarak yahut başkasına karşı haddi aşarak *zulmeden herkes yeryüzündeki bütün servete, onun hazine ve mallarına sahip olsa,* azaptan kurtulmak için *elbette onu fidye olarak verirdi. Onlar azabı gördükleri zaman pişmanlıklarını gizlerler."* Yani kâfirlerin reisleri, azabı gördüklerinde, halkın önünde rezil olmaktan ve basit insanların kendilerini ayıplamasından korkarak pişmanlıklarını gizlerler. Yahut bütün kâfirler, azabı görünce bu hali yaşarlar. Çünkü onlar, hiç hesap etmedikleri korkunç olayları ve dehşetli halleri bizzat gördüklerinde şaşkınlık içinde kalırlar, konuşmaya güçleri yetmez.

Âyete, "Onlar pişmanlıklarını açığa vururlar" manası da verilmiştir.

"Aralarında adaletle hükmedilir ve onlara zulmedilmez."

Bu âyet, biraz önce de (47. âyet) geçti. Burada tekrar yoktur. Önceki âyet, peygamberlerle onları yalanlayanların arasında verilen hükümden bahsediyor; bu ise müşriklerin işledikleri şirk günahının cezasından bahsediyor. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Pek çok insan, terbiye şeyhini, onun varlığının hak olup olmadığını sorar? Allah'a yemin olsun ki onun varlığı haktır. Terbiye şeyhi her devirde vardır; onsuz bir zaman yoktur. Çünkü kutub ve âlemin ayakta durmasına sebep kılınan veliler grubu hiç kesilmez. Kutubluk makamı da terbiye olmadan asla elde edilmez. Eğer sıdk ile samimi olarak ona ulaşmayı talep ederseniz, kendisinden mahrum olmazsınız.

Rabb'ine kavuşana kadar ayıp ve kusurlar içinde koşarak ve perdelenme gamı içinde kalarak kendine zulmeden her nefis, eğer bütün dünya elinde olsaydı, Hak'tan uzaklıktan, perdelenme gamından ve dostların yakınlığını kaçırmaktan kurtulmak için hepsini feda eder, fidye olarak verirdi.

O gün bütün halkın arasında adaletle hükmedilir; Allah'a kalb-i selim ile kavuşan mukarrebîn makamındaki veliler manen yükselir; Allah'a hasta bir kalple kavuşan gafiller ise alçalır. Bu gafiller, kendilerini ayıplarından kurtaracak olan âriflerin sohbetini terkettikleri için pişman olurlar. Eğer onlar, ilim ve iyi hal sahibi olarak tanınan kimselerden iseler, içine düştükleri hali kendilerini takip ve taklit eden kimselerden gizlerler. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez (herkese hak ettiğini verir). Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

55. *Bilin ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Yine bilin ki Allah'ın vaadi haktır, fakat onların çoğu bilmezler.*

56. *O, diriltir ve öldürür; O'na döndürüleceksiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey,* yaratılma yönüyle, mülk ve kul olarak *Allah'ındır;* onlarda bir sultanın mülkünde tasarrufta bulunması gibi dilediği şekilde hükmeder. O, hiçbir şekilde zulüm ve haksızlık yapmaz."

Âyetin, Allah'ın sevap vermeye ve azap etmeye kudret sahibi olduğunu anlatması da muhtemeldir.

"*Yine bilin ki Allah'ın vaadi haktır;* O'nun vaat ettiği sevap ve azap haktır; onda bir değişiklik yoktur; *fakat onların çoğu,* akıllarının kısalığından bu gerçeği *bilmezler;* onlar ancak dünya hayatının zâhirine dair bazı şeyler bilirler."

"*O, diriltir ve öldürür;* dünyaya çıkarmak istediğini diriltir; ahirete intikal ettirmek istediğini öldürür. Sizler ölüm ve yeniden dirilme ile *O'na döndürüleceksiniz.*"

Şüphesiz dünyada hiç yoktan var etmeye ve yok etmeye güç sahibi olan zat, ahirette de onları yapmaya güç sahibidir; çünkü kudreti zatından olanın kudreti süreklidir. Hayat vermeye ve öldürmeye bizzat kadir olan zat, onları ebediyen yapma kabiliyet ve yetkisine sahiptir. Bu açıklama Beyzâvî'den alındı.[130]

55-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine yönelenlere vaat ettiği vuslat ve marifet haktır. Eğer yoluna girenler, şartlarını tam olarak yerine getirirlerse bu vaade ulaşırlar. Bu şart, kendilerini ona ulaştıran kimseye (mürşide) karşı sadakat, tâzim ve ihlâsla sohbettir, yani onun terbiyesinde bulunmaktır. Allah, bazı kalpleri marifetiyle diriltir; bazı kalpleri de gaflet ve cehaletle öldürür. Herkesin dönüşü O'nadır; O, ârifi cahilden, zikir ehlini gafilden ayırıp ortaya çıkarır.

Öğüt Alana Kalplerin Şifası Geldi

Bu Kur'an âyetleri öğüt alan kimse için birer öğüttür. Cenâb-ı Hak bundan bahsederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ
لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ قُلْ بِفَضْلِ
اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ۝

---

[130] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/439.

57. ***Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb'inizden bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet geldi.***

58. ***De ki: "Ancak Allah'ın lutfu ve rahmetiyle, evet işte bunlarla sevinsinler." Bu, onların*** *(dünya malı olarak)* ***biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb'inizden bir öğüt,* yani Kur'ân-ı azîm, *kalplerde bulunan şüphe ve cehalet hastalıklarına bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet geldi."* O, onları iç âlemlerinde hakikat nurlarına ulaştıran bir hidayet ve davranışlarını şeriatın edebiyle süsleyen bir rahmettir.

Beyzâvî demiştir ki: "Size amelî hikmetleri bünyesinde toplayan; amellerin güzel ve çirkin olanlarını açıklayan, güzel olana teşvik eden, çirkin olandan sakındıran bir kitap geldi. O kitap ayrıca nazarî hikmetleri de bünyesinde toplamaktadır. Şöyle ki bu kitap, kalpteki şüphe ve bozuk itikad hastalıklarına bir şifadır. Hakka ve yakîne ulaştıran bir hidayettir. Müminler için bir rahmettir. Onun rahmet olması şöyledir: Kur'an müminlere inerek onları imanının nuruyla dalâlet karanlıklarından kurtardı, onların cehennemin tabakaları içindeki yerlerini cennetin yüksek derecelerine dönüştürdü."[131]

"De ki: Ancak Allah'ın sonsuz *lutfu ve rahmetiyle, evet işte bunlarla sevinsinler;* başkasıyla değil." Lutuf, İslâm; rahmet de Kur'an olarak açıklanmıştır. *"Bu, onların biriktirdikleri dünya malından daha hayırlıdır.* Şüphesiz dünya malı zevale, yokluğa mahkûmdur. *O halde müminler bununla sevinsinler.* Ey Kur'an'a muhatap olanlar, bu Kur'an, sizlerin topladığınız dünya malından daha hayırlıdır."

---

[131] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/439. Beyzâvî, son cümle ile şu hadise işaret ediyor: *"Mümine cehennemdeki yeri gösterilir ve ona, 'İşte senin imanın sayesinde Allah buradaki yerini cennete çevirdi (iman etmeseydin buraya girecektin!)' denir"* hadis için bk. Buhârî, Cenâiz, 67; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 78; Nesâî, Cenâiz, 109; Ahmed, *Müsned*, 3/4, 233).

57-58. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Allah Teâlâ, seçilmiş dostlarında insanlar için bir öğüt hazırlamıştır; onlar bu seçkin velilerden uyarı alacakları ve irşad olacakları gerçekleri dinlerler. Allah onları kalplerdeki hastalıklar için bir şifa yapmıştır. Şöyle ki onlardan kalplere manevi medet (himmet ve feyiz) geçer; insanlar onların sohbetinde hakikat nurlarını elde eder. Onlar, gerçek irfana ve kalpte ihsan nurlarının parlamasına ulaşma vesilesidir. Onlar ayrıca, kalplere sükûnet ve bütün gaybı bilen Allah'ın zikriyle huzur halini kazandırdıkları için, insanlık için bir rahmettir. De ki: Allah'ın lutfu ve rahmetiyle, evet işte bunlarla sevinsinler.

Lutuf ve rahmete şu manalar verilmiştir:

Allah'ın lutfu, İslâm ve imanın nurları; rahmeti, ihsan halinin nurlardır.

Allah'ın lutfu, şeriatın hükümleri; rahmeti, tarikat ve hakikattir.

Allah'ın lutfu, muamelenin (ibadet ve taatin) manevi lezzeti; rahmeti, müşahedenin lezzetidir.

Allah'ın lutfu, zâhirin istikamet üzere olması; rahmeti, iç âlemin istikamet üzere bulunmasıdır.

Allah'ın lutfu, muhabbeti; rahmeti ise marifetidir.

Âyete, başka manalar da verilmiştir.

Âyette Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Ey Muhammed, sen bunlarla sevin!" denmedi, çünkü onun sevinci başka şeylerle değil, sadece Allah iledir; müminlere ise, "Allah'ın lutfu ve rahmetiyle sevinsinler!" dendi.

Allah Adına Yalan Uyduranlar!

Kur'ân-ı azîm'in öğüdü, helâl ve haramları içermektedir. Allah Teâlâ, helâl-haram konusunda ilâhî hükümlerin aksine yalan şeyler söyleyenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًاۜ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ
لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

59. ***De ki: "Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram kılmanıza ne dersiniz?" De ki: "Bunun için Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"***

60. ***Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü** (başlarına gelecekler) **hakkındaki tahminleri nedir? Şüphesiz Allah insanlara karşı lutuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*De ki: Allah'ın size*, basit sebepler perdesiyle gizleyerek verse de kudretiyle *indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram kılmanıza ne dersiniz?* Bana söyleyin!"

Âyetteki *"sizin için indirdiği"* ifadesi, kastedilenin helâl kılınan rızıklar olduğunu göstermektedir. Bunun için onların bu rızıkları farklı sınıflara ayırması kınanarak şöyle buyrulmuştur: *"Onun bir kısmını haram, bir kısmını helâl kıldınız!"* Beş yavru veren develeri ve benzerlerinin etini yemeyi veya üzerine yük vurmayı haram saydığınız gibi. Bu konudaki başka bir âyette şöyle buyrulmuştur:

"Dediler ki: Bu hayvanların karnındaki yavru erkelerimize hastır; kadınlarımız için haramdır" (En'âm 6/139).

"Onlara de ki: Bunun için Allah mı size izin verdi; haram ve helâl kılma konusunda Allah size izin mi verdi de O'nun adına böyle söylüyorsunuz? *Yoksa* verdiğiniz hükmü O'na aitmiş gibi gösterirken *Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"*

"Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü başlarına gelecek şeyler *hakkındaki tahminleri (zanları ve düşünceleri) nedir?"* Allah'ın kendi-

lerine bu iftiranın karşılığını vermeyeceğini mi zannediyorlar? Âyette onlar için büyük bir tehdit vardır.

"Şüphesiz Allah insanlara karşı lutuf sahibidir. Çünkü onlara akıl nimetini bahşetti, peygamberler göndererek ve kitaplar indirerek onları hidayete ulaştırdı ve onlar için hükümlerini ortaya koydu. *Fakat onların çoğu* bu nimetlere *şükretmezler."*

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ, insanlara lutfunu ikinci olarak, onların iftira ve isyanlarına rağmen kendilerine mühlet vererek gösterdi. Onlara mühlet verilmesi, tövbeye ve Allah'a dönüşe bir sebeptir. Sonra, bu mühletin hakkını yani onda yapılması gerekini bilmeyen ve O'na şükretmeyen kimselerin durumundan basetti; ancak bu konuda hemen onları kötüleme cihetine gitmedi. Bundan sonra âyet. Allah'ın bütün lutuf ve ihsanını kapsamakta ve insanların O'na şükürdeki bütün kusurlarını içermektedir. O'ndan başka Rab yoktur."[132]

59-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dinin belirlediği çizgide durmak, sözde, fiilde, bir şeyi yapma ve terketmede sünnet-i seniyyeye sarılmak, kötü sıfatlardan uzaklaşmak ve ilâhî tecellileri müşahedede tarikat nurlarıyla doğru yol üzere gitmek var ya, işte bu, hakikat sırlarına doğru ilerlemededir. Kim bunlardan bir şeyi yapmazsa manevi seyir yolundan uzaklaşmış olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, Her An Kullarını Görmektedir

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onları her an murakabe etmesiyle tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا
عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي
الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْبَرَ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

---

[132] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/127 (Beyrut 2001).

61. *Sen ne zaman bir iş yapsan, ne zaman Kur'an'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yapsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka size şahidiz. Yerde ve gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabb'inden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü her ne varsa hepsi apaçık bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sen ne zaman bir iş yapsan ..."* Yani herhangi bir şey yapsan ...

Buradaki hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve bütün halkadır. Bunun için âyetin sonunda, *"Siz herhangi bir iş yapsanız ..."* buyrulmuştur. Âyetin mesajı, Allah Teâlâ'nın ilminin her şeyi kapsadığını bildirmektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ne zaman ondan bir şey okusan."* Yani ne zaman Kur'an'dan bir şey okusan veya Allah'tan aldığın Kur'an'dan bir şey okusan *ve siz ne zaman bir iş yapsanız,* bu hangi amel olursa olsun, küçük-büyük bütün amelleri içine almaktadır.

Âyette önce, bütün halkın reisi olan Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] özel olarak zikredildi, sonra umuma hitap edildi. Bunun için Cenâb-ı Hak, habibine ait amellerden bahsederken içinde azamet ve yücelik bulunan amellerini (özel işlerini ve Kur'an okumayı) örnek verdi; halka ait amellerden bahsederken ise büyük-küçük hepsini zikretti.

Yani hangi işi yapsanız, siz o işi yapmaya daldığınızda biz muhakkak ona şahidiz; o anda sizi gözetlemekteyiz, zâhiren ve bâtınen bütün yaptıklarınıza vâkıfız.

"Yerde ve gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabb'inden uzak ve gizli kalmaz." Âyetin kastı şudur: Baştan sona bu varlık âleminde hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Âyette, yer ve göğün dile getirilmesi, genelde insanların onların dışındaki âlemleri bilmediklerindendir (gök ve yerin dışında başka âlemler de vardır).

Müfessir Zemahşerî *el-Keşşâf* isimli tefsirinde demiştir ki: "Eğer, "Bu âyette, *'Yerde ve gökte zerre kadar bir şey Rabb'inden gizli kalmaz'* denilerek önce yer, sonra gök zikredildi. Sebe' sûresinin 3. âyetinde ise, *'Gökte ve yerde zerre kadar bir şey O'na gizli kalmaz'* denilerek önce gök, sonra yer söylendi; bunun sebebi nedir?" dersen, cevap şudur: Göğün yerden önce zikredilmesi gerekir, ancak Allah Teâlâ bu âyette, kendisinin yerdekilerin işlerine, hallerine ve amellerine şahit olduğunu belirttiği için, önce yeryüzü zikredildi."[133]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü her ne varsa hepsi apaçık bir kitapta* yani levh-i mahfûzda *yazılıdır."* Yahut O'nun her şeyi kapsayan ve onları olduğu gibi açıklayan ilminde yazılıdır.

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlere göre, bu ve benzeri âyetler, murakabenin aslını oluşturmaktadır. Murakabe üç kısım olup bunlar, zâhirî amellerin murakabesi, kalplerin murakabesi ve sırların murakabesidir. Birincisi avam halk için, ikincisi havas için, üçüncüsü de havassü'l-havas (seçkin veliler) içindir.

Zâhirî amellerin murakabesi: Bu, kulun, Allah'ın kendisini gördüğüne ve her mekânda onun hallerine şahit olduğuna inanmasıdır. Bu murakabe onda Allah'tan hayâyı (utanmayı) meydana getirir, böylece kul O'nun huzurunda O'na karşı edebini bozmaktan yani kötü işler yapmaktan hayâ edip çekinir. Bir kudsî hadiste şöyle geçmiştir:

"Ey kullarım, şayet sizler benim sizi görmediğime itikad ediyorsanız, imanınızda bozukluk var demektir. Eğer her an sizi gördüğüme itikad ediyorsanız, niçin (bir kusur işlerken) beni size bakanların en basiti yaptınız?"

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İnsanların iman yönünden en faziletlisi, Allah'ın her yerde kendisiyle birlikte olduğunu bilendir."[134]

---

[133] Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, 2/234 (Dârü'l-Fikr, ts). Mana, *Keşşâf*'ın ibaresine göre verildi (Mütercim).

[134] Aynı konuda biraz değişik lafızla bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/60; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 66; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1243.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] koyun otlatan bir çobana rastladı. Ona,

"Bana koyunlarından bir tane versene!" dedi. Çoban,

"Koyunlar benim değil" diye cevap verdi. İbn Ömer,

"Sahibine kurt yedi dersin" dedi. O zaman çoban,

"Sahibime öyle söyledim; peki Allah nerede?" dedi.[135]

Rivayet edildiğine göre bir adam, bir câriye ile baş başa kaldı, onu günaha (zinaya) davet etti ve,

"Bizi yıldızlardan başka kimse görmüyor!" dedi. O zaman câriye adama,

"Peki, yıldızların sahibi nerede?" dedi.

Kalplerin murakabesi: Bu, kulun, kalbindeki her şeye Allah Teâlâ'nın muttali olduğunu, hepsini gördüğünü ve bildiğini yakînen bilmesidir. O zaman kendisini ilgilendirmeyen şeylerin kalbinde bulunmasından ve dolaşmasından hayâ eder. Yahut kendisine bir fayda vermeyecek şeyleri düşünüp tedbir etmekten çekinir veya kötü bir işe niyetlenmekten uzak durur. Eğer kalbini böyle bir şey meşgul ederse ona istiğfar ve tövbe eder.

Sırların murakabesi: Bu, ruhtan perdenin kalkması ve Allah'ın ona her şeyden daha yakın olduğunu görmesidir. O zaman kul, kalbinde Allah'tan başka maddi varlıkların bulunmasından ve kendisini meşgul etmesinden hayâ edip çekinir. Böyle bir durum olunca hemen tövbe ve istiğfara koşar. Murakabe ehli, hiçbir zaman, mekân ve halde tövbeden ayrılmaz.

Nisâ sûresinin 1. âyetinin tefsirinde murakabeyle ilgili bazı açıklamalar geçmişti. Kim murakabeyi sağlam ve güzel yapmazsa, müşahedenin sırrına ulaşamaz, onun manevi tadını alamaz.

---

[135] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 4/329; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 389.

Allah'ın Velilerine Korku ve Hüzün Yoktur

Murakabe, müşahedenin anahtarıdır; müşahede, marifetin anahtarıdır. Marifet ise Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde işaret ettiği veliliktir.

أَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۚ ﴿٦٢﴾ اَلَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَۜ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي
الْاٰخِرَةِۜ لَا تَبْد۪يلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۜ ﴿٦٤﴾

62. *İyi bilin ki Allah dostlarına hiçbir korku yoktur, onlar üzülmezler de.*

63. *Onlar, iman edip takvaya ulaşmış kimselerdir.*

64. *Onlara dünya hayatında ve ahirette (pek çok) müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, en büyük kurtuluştur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İyi bilin ki Allah dostlarına hiçbir korku yoktur, onlar üzülmezler de."*

Veliler, taat ile Allah'a dostluk yapan, yüce Allah'ın da kerametler ihsan ederek kendilerini dost edindiği kimselerdir. Onlar, başlarına hoşa gitmeyen sevimsiz hallerin gelmesinden korkmazlar, onlar bekledikleri şeyi elde edememekten dolayı da üzülmezler.

Cenâb-ı Hak, sonra onları şöyle tanıttı: *"Onlar, iman edip takvaya ulaşmış kimselerdir."* Kim imanı ve takvayı elde ederse o, velidir. Bununla genel manadaki veliliği kastediyorum. Bu konuda âyetin tasavvufî işaretlerinde -inşallah- geniş açıklama gelecektir.

"Onlara dünya hayatında pek çok müjde vardır." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kitabında Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] diliyle müttakilere müjdelediği şeylerdir. Bu müjdelerden bazısı şunlardır: Veliler, ilâhî koruma

altındadır. Allah onları ayrı bir izzete (şeref ve itibara) sahip kılmıştır. Hak Teâlâ onların her işinde kendilerine yeter. İlâhî yardım ve zafere ermişlerdir. Ahirette kendilerine en güzel karşılık verilir.

Âyette geçen müjdenin, salih müminlerin göreceği veya kendilerine gösterilecek salih rüya olduğu da söylenmiştir. Bu, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir.[136]

Velilere dünyada verilecek müjdenin, insanların onları sevmesi, kendilerine pek çok keşif halinin ihsan edilmesi, bütün taat çeşitlerini yapmaya muvaffakiyet olduğu da söylenmiştir. Ayrıca bu müjdenin, vefatları anında meleklerin kendilerine müjdeyle gelmesi yahut ruhlarının çıkmadan önce cennetteki yerlerini görmeleri olduğunu söyleyenler de olmuştur.

"Onlara ahirette de pek çok müjde vardır." Bu müjde cennettir yahut dirilme anında meleklerin kendilerini güzel müjde ve kerametlerle karşılamalarıdır.

"Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur." Onun vaatlerinde bir değişme olmaz. İbn Ömer [radıyallahu anh] bu âyeti, Kur'an'ı hiç kimsenin değiştirmeye güç yetiremeyeceğine delil göstermiştir.

"İşte bu, en büyük kurtuluştur." Velilere dünya ve ahirette verilen bu müjdeler, en büyük kurtuluştur. Yahut kendilerine verilen bu müjdelerle birlikte onlar için hiçbir korkunun ve hüznün olmayışı en büyük kurtuluştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

62-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilik iki kısımdır; biri genel velilik diğeri özel veliliktir. Genel velilik, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette belirttiği velâyettir. Her kim, hakiki manada iman eder ve takvayı elde ederse o ölçüde kendisine velilikten bir pay vardır.

---

[136] Rivayetleri toplu olarak görmek için bk. Taberî, *Câmiü'l-Beyân,* 12/214-224 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/474-478; ayrıca bk. Tirmizî, nr. 2275; Hâkim, *Müstedrek,* 4/391; Ahmed, *Müsned,* 6/445.

Özel veliliğe gelince, bu, fenâ ve bekâ ehline has bir veliliktir. Bu kimseler, şeriatla hakikati, cezbe ile seyrü sülûkü bileştiren kimselerdir. Onlar bunu tam bir zühd halini ederek, kâmil manada ilâhî muhabbete ulaşarak ve kâmil bir velinin sohbetine katılarak elde etmişlerdir.

Hz. İsa'ya [aleyhisselâm], "Kendilerine hiçbir korku olmayan ve hiç üzülmeyecek olan Allah'ın veli kulları kimdir?" diye sorulduğunda şöyle demiştir:

"İnsanlar dünyanın dış yüzüne bakarken onlar, eşyanın iç kısmına (hakikatine ve ötesine) baktılar. İnsanlar dünyanın hemen ele geçecek şeylerine önem verirken onlar, ileride başlarına gelecek şeylere önem verdiler. Dünyaya ait ölmesinden (yok olup gitmesinden) korktukları şeyleri kendileri öldürdüler (kalplerinden attılar). Dünyadan terkedeceklerini bildikleri şeyleri, (kendi iradeleriyle baştan) terkettiler. Ondan nimet olarak ellerine geçen şeyleri bir kenara ittiler. Hakk'ın dışında ellerine geçen makam ve itibarı bıraktılar. Dünya yanlarında eskidi, onu yenilemediler. Aralarında harap oldu, onu mâmur etmediler. Gönüllerinde öldü (sevgisi kalmadı), onu diriltmediler. Bilakis onu yıkıp (kalplerinden sevgisini atıp), onunla ahiretlerini yaptılar. Dünyayı satıp onun karşılığında kendileri için ebedî kalacak şeyleri satın aldılar. Dünya ehline baktılar, onları daha önce geçen örnekleri gibi, her şeylerini kaybedip yerle bir olmuş halde gördüler. Allah'ın rahmetinden umduklarının dışında başka bir güven göremediler; sakındıkları azap korkusunun dışında da korkulacak başka bir korku bulamadılar."[137]

Diğer bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah, kendilerine bir korku ve hüzün olmayan, Allah'ın velileri kimlerdir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Allah için birbirlerini sevenlerdir*" buyurmuştur.[138]

İmam Kuşeyrî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Velinin üç önemli alameti vardır: Onun bütün meşguliyeti Allah iledir, sürekli Allah'a koşar ve bütün düşüncesi Allah'tır. Ebû Saîd-i Harrâz [kuddise sırruhû] demiştir ki:

---

[137] Rivayet için bk. Ahmed, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 100 (nr. 339); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 6/1964; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/370. Mana bu kaynaklara göre verildi.

[138] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/373.

"Allah Teâlâ bir kulunu kendisine dost yapmak istediği zaman ona zikir kapısını açar. Kul, zikirden tat aldığı zaman ona kurbiyet (manevi yakınlık) kapısını açar. Sonra onu ünsiyet meclisine yükseltir. Sonra tevhid kürsüsünde oturtur. Sonra ondan perdeyi kaldırır ve onu dostlarına has daireye dahil eder, ona celâl ve azametini açar. Kul O'nu müşahede edince kendinden geçer, işte o zaman nefsinden fâni olur ve (benlik, kendini beğenme gibi boş) iddilardan uzak olur."[139]

Gördüğün gibi, Ebû Sâid-i Harrâz [kuddise sırruhû], nefsinden fâni olmayı manevi seyrin nihayeti ve velilik mertebesine ulaşmanın sebebi yapmıştır. Kim Allah için nefsinden fâni olmazsa onun Allah için sevgisi olmaz. Allah için sevgisi olmayan kimse özel velilik nimetine ulaşamaz. İbnü'l-Fârız [rahmetullahi aleyh] *Kasîde-i Tâiyye*'sinde şu sözüyle buna işaret etmiştir:

"Sevgili der ki: Bende yok olmadıkça beni sevmiş olmazsın, sûretim (sıfatlarımdan bir sıfat) sende gözükmedikçe bende fâni olmuş sayılmazsın."[140]

Âyete şu mana da verilmiştir: "Onlar ki iman ettiler yani velilerin imanıyla iman ettiler ve Allah'tan gayri her şeyden sakındılar; O'ndan başka hiçbir şeyle huzur bulmadılar. Onlar için dünya hayatında müjde vardır; müşahede ve Hakk'a nazar makamıyla birlikte manevi zevkin ve Hakk'a ulaşmanın tadı vardır. Ahirette de müjde vardır; bu müjde, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir akla gelmeyen marifet ve sırlara ulaşmaktır.

Kim bu hali elde ederse o kimse kendisini, insanlar tarafından inkâr edilmeye hazırlasın. Bunun için Cenâb-ı Hak, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli etti. Onun vârislerinin kendilerini inkâr edenlerin inkârına karşı yapacakları da aynıdır. Âyette şöyle buyurdu:

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَم۪يعًاۜ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦٥﴾

---

[139] bk. Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 337 (Beyrut 1998); *a.e: Kuşeyri Risâlesi*, s. 500 (İstanbul: Semerkand, 2005).

[140] bk. Davud-i Kayseri, *Şerhü'l-Kayseri alâ Tâiyyeti İbni'l-Fârız*, s. 27 (Beyrut 2004).

65. ***(Resûlüm) Onların sözleri seni üzmesin. Şüphesiz bütün izzet (üstünlük, şeref, ululuk) Allah'a aittir. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki "*Onların* rubûbiyyetim hakkındaki *sözleri* yahut senin hakkındaki kötüleme ve tehditleri *seni üzmesin*. Sonuçta zafer ve izzet senindir. Şüphesiz Allah dostlarını aziz kılar. Çünkü *bütün izzet* yani üstünlük, galibiyet *Allah'a aittir*. O'ndan başka kimse, galibiyete sahip değildir. Allah onları kahreder, seni onlara karşı galip getirir. *O*, onların bütün sözlerini *işitendir*, hilelerini *bilendir*; kendilerine onun karşılığını verir."

65. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelen kimse, halk tarafından yadırganıp inkâr edilir. Kim Allah'ın seçkin velilerinden olmak isterse kendini halkın tenkit ve inkârına hazırlasın. Yüce Allah'ın seçilmiş Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ne ile teselli buluyorsa o da onunla teselli bulsun. İzzet ve şerefi, tek ve kahhâr olan Allah'tan beklesin. Şüphesiz bütün işler O'nun elindedir. Cenâb-ı Hak bu hakikati ifade etmek için şöyle buyurmuştur:

أَلَا إِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ
إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا
فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

66. ***İyi bilin ki göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'ındır. Allah'tan başka ortaklara tapanlar (aslında) onlara tâbi olmuyorlar; onlar, ancak zanna tâbi oluyorlar ve sadece yalan söylüyorlar.***

67. ***Geceyi sizin dinlenmeniz için, gündüzü de** (işlerinizi göreceğiniz)* ***bir aydınlık olarak yaratan O'dur. Şüphesiz bunda** (hakka)* ***kulak veren bir toplum için ibretler vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "*İyi bilin ki göklerde ve yerde,* meleklerden, insan ve cinlerden *kim varsa hepsi* mülk ve kul olarak *Allah'ındır.*" Bu durumda onlardan hiçbiri ilâh olmaya layık değildir. Bu varlıklar, yaratılan mümkün varlıkların en şereflileri olarak rab olmaya layık değilse, onların ilâh diye dua ettikleri cansız putlar hiç layık değildir.

"*O halde Allah'tan başka ortaklara tapanlar neye tâbi oluyorlar?*" Bu onları küçültmek için söylenmiştir.

Bir diğer mana: Aslında Allah'tan başka ortaklara tapanlar onlara yakînen tâbi olmuyorlar.

"*Onlar, ancak zanna* ve nefislerinin süslediği şeye *tâbi oluyorlar ve sadece yalan söylüyorlar.*" Onlar, Allah'a nisbet ettikleri şeylerde yalan söylüyorlar. Yahut onlar bâtıl bir hesapla onların Allah'a ortak olduğunu söylüyorlar. Halbuki onların yapması gereken şey, kudreti ve nimeti bütün varlıkları kaplayan yüce zata ibadet etmeleridir. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"*Geceyi sizin dinlenmeniz* ve bedeninizin rahat etmesi *için, gündüzü de* maişetinizi temin için *bir aydınlık olarak yaratan O'dur.*" Bununla O'nun sonsuz kudretine ve nimetinin büyüklüğüne dikkat çekilmektedir. Bu, onlara ibadete layık olan tek ilâhın Allah olduğunu göstermektedir.

"*Şüphesiz bunda,* düşünmek ve ibret almak üzere *kulak veren bir toplum için ibretler vardır.*"

66-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'tan başka bir varlığa güvenip dayanır, o varlığı zatıyla se ver yahut ondan korkar veya ondan bir şey umarsa Allah'a şirk koşmu olur. O kimse, bu yaptığı ile ancak zanna ve vehme tâbi olmaktadır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Nefsin seni ve him (zan ve hayal) gibi bir şeyin peşinden götürdüğünde, sen onda ümidini kestiğinde hürsün; ondan bir şey beklediğinde ise kölesin. Bi kul nasıl olur da göklerin ve yerin mülküne sahip olan sahibini terkedi kendisi gibi hakir bir kula tutunur? Her şeyin sahibi yüce meliki terke dip zavallı bir kula sarılır?"

O Allah ki başkasına bağlılıktan kurtulup rahatlamanız (sadece ken disine yönelip yalvarmanız) için, size gece hükmünde olan kabz halin yaşattı, irfana dair hakikatleri ve rabbânî sırları görmeniz için de gün düz hükmünde olan bast[141] halini yaşattı. Eğer hakikatleri Allah'ın ya dımıyla Allah'tan dinlerseniz, O'nu zatına layık olmayan şeylerden ten zih eder, uzak tutarsınız. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde buyurduğu gibi

الُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي
لسَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَاۤ
تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ قُلْ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى
للّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا
رْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

---

[141] Kabz ve bast halleri, kalbin yaşadığı iki haldir. Kabz, daralma, sıkılma, tutulma, kapa ma, neşesini yitirme, güzel halini yitirme, celâl sıfatının tecellilerine mahal olup sab gereken halleri yaşama gibi manalara gelir. Bast ise genişlik, rahatlık, huzur sürur, s vinç hali ve kalbin cemal tecellilerine muhatap olup lutuflarla hoş olmasıdır. bk. Kuşey *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 186-189.

68. ***(Müşrikler), "Allah çocuk edindi" dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Söylediğiniz hususta herhangi bir deliliniz yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?***

69. ***De ki: "Allah hakkında yalan uyduranlar asla kurtuluşa eremezler."***

70. ***Dünyada az bir menfaat elde ederler; sonra dönüşleri bizedir. Sonra da inkâr ettiklerinden dolayı onlara şiddetli azabı tattırırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Müşrikler ve onlara tâbi olanlar, *'Allah,* melekler ve diğer varlıklardan *çocuk edindi'* dediler. *Hâşâ! O,* zalimlerin söylediği *bu şeylerden münezzehtir.* Çocuk edinme, kendisinden çocuk olması düşünülen kimseler için geçerlidir; halbuki O, her şeyden müstağnidir, *hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.* Her şey O'na muhtaçtır. Çocuk bir ihtiyaç sebebiyle istenir; halbuki Allah Teâlâ *göklerde ve yerde ne varsa,* mülk ve kul olarak hepsi *O'nundur.*

Bu durumda O'nun bir çocuk edinmeye ihtiyacı yoktur. O, mutlak manada zengindir; kendisine yardım edecek kimseye ihtiyacı yoktur. Varlığı zaruridir; mülkünde yarattığı varlıklardan hiçbirine muhtaç değildir.

"İftira ettiğiniz hususta herhangi bir deliliniz yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?" Bu ifade, onlar için iftiraları ve cehaletleri sebebiyle bir kınama ve azarlamadır.

Bu âyette şuna bir delil vardır: Delilsiz söylenen her söz cehalettir. İtikad konularında kesin delil gereklidir; bu konuda taklit câiz değildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gerçek şudur: Mukallidin (kendisine söylenen şeylere göre inanan ve amel eden kimsenin) imanı geçerlidir. Şüphesiz peygamberleri ve Allah'ın gönderdiği kitapları taklit etmek geçerlidir, başka delil gerektirmez.

Cenâb-ı Hak, sonra, şirk ehlini tehdit ederek şöyle buyurdu:

"*De ki: Allah hakkında,* çocuk edindi diyerek ve O'na şirk koşarak *yalan uyduranlar asla kurtuluşa eremezler.* Onlar, ateşten kurtulamazlar, cenneti elde edemezler. Onların söylediği sadece bir iftiradır."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Onlar *dünyada* kâfir olarak kalırlar ve onunla *az bir süre faydalanırlar.* Yahut onlar için dünyada ömürleri süresince bir fayda vardır. *Sonra,* ölümle *dönüşleri bizedir;* ahirette ebedî azapla karşılaşırlar. *İnkâr ettiklerinden dolayı onlara şiddetli azabı tattırırız.*"

68-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gayb âleminden şehadet âlemine kadar bütün kâinat, yoktan var edilme ve Allah'a muhtaç olma noktasında aynıdır; bir kısmı değerine göre Allah'a daha yakın değildir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Bütün insanlar, Allah'ın ailesi durumundadır. Allah'ın en sevdiği insan, O'nun ailesine (kullarına) en faydalı olandır*"[142] hadisine gelince, bunun manası şudur: Onlar Allah'ın korumasında ve kefaletindedirler, kendilerine lazım olanın ulaştırılmasında Allah'a muhtaçtırlar; bir çocuğun babasına muhtaç olması gibi.

Kulun, taatiyle Rabb'ine yaklaşmasına gelince; bunun manası sevgi ve rıza ile oluşan manevi yaklaşmadır; yoksa mesafe veya nesep cinsinden bir yakınlık değildir. Çünkü kulun vasıfları, Rabb'in sıfatlarından ayrıdır. Cenâb-ı Hak kula son derece yakın olmakla birlikte kulun vasıflarından son derece uzaktır. Bunun için İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* kitabında şöyle demiştir:

"İlâhî, sen bana ne kadar yakınsın, ben senden ne kadar uzağım!"

Bazan kula rubûbiyyet nurları parlar ve ona özel bir sıfat kazandırır. Öyle ki kul, hissinden ve maddiyattan geçer, Rabb'inin nurlarından başkasını görmez. Çoğu zaman ilâhî nurlar onu bütünüyle sarar, hükmü altına alır. Bu hal içinde kendini kaybeden kul, Allah ile bir olduğunu veya Allah'ın kendisine hulûl ettiğini (vücuduna girdiği) iddia eder. Bu kimse, manen sarhoş olduğu için maneviyat ehli yanında mazurdur. Bilindiği gibi, (bazı mezheplerde) sarhoş kimseden dinî yükümlülük kalkar. Eğer bu kimse sahv haline (normal vaziyete) döndüğünde hâlâ Allah ile bütünleştiğini veya Allah'ın, varlıkların içine hulûl ettiğini söylemeye devam ederse bu durumda o, dinin zâhirî hükmüne göre öldürülür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[142] Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 3370; Bezzâr, *Müsned,* nr. 1949; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 10033; Hatîb, *Târih,* 6/334; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/191.

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kıssası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, resûlüne bir teselli olarak, bazı peygamberlerin kıssalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَام۪ي
وَتَذْك۪ير۪ي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُٓوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ
لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُٓوا اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ
فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ
الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ
وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿٧٣﴾

71. *Onlara Nuh'un haberini oku: Hani o kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah'ın âyetleriyle uyarmam size ağır geldi ise ben yalnız Allah'a güvenip dayandım. Siz ve ortaklarınız toplanıp yapacağınız işe karar verin. Sonra yapacağınız iş size bir üzüntü sebebi olmasın. Bundan sonra hükmünüzü bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin."*

72. "Eğer (uyarımdan) yüz çevirirseniz, ben sizden bir ücret istemiş değilim. Benim ücretim ancak Allah'a aittir. Bana ilâhî hükme teslim olmam emredildi."

73. Yine de onu yalanladılar, biz onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık ve onları (yeryüzünde) halifeler yaptık. Âyetlerimizi yalanlayanları da (tufan ile suda) boğduk. Bak, uyarılanların (fakat inanmayanların) sonu nasıl oldu!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara Nuh'un haberini oku."* Yani onun kavmiyle arasında geçen haberleri oku.

Deniliğine göre Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] asıl adı Abdülgaffâr idi. Rabb'inin azametinden çok inleyip ağladığı için kendisine "Nuh" denmiştir.[143]

"Hani o kavmine demişti ki: Ey kavmim! Eğer benim sizin aranızda durmam, yani sizin aranızda bulunmam, uzun süre aranızda ikamet edip sizi Allah ile uyarmam yahut size vaaz için ayakta durmam veya bizzat içinizde bulunmam *ve Allah'ın âyetleriyle sizi uyarmam,* sizi Allah'a davet etmem *size ağır gelip meşakkat verdi ise ben yalnız Allah'a tevekkül ettim;* O'na güvendim. Sizin benden ayrılmanıza ve beni korkutmanıza hiç aldırış etmem. *Haydi siz ve ortaklarınız toplanıp yapacağınız işe karar verin."*

Yahut ortaklarınıza destek için toplanın. Yahut yapacağınız iş için toplanın, onda görüş birliğine varın, ortaklarınızı da toplayın. Mana şudur: Hz. Nuh [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'ya son derece güvendiği ve kâfirlere hiç aldırış etmediği için onlardan, ne yapabileceklerse onu öldürme ve helâk etme konusunda karar vermelerini istedi.

Hz. Nuh'un sözü şöyle devam ediyor: *"Sonra* beni yok etmek için planladığınız *işiniz* gizli olmasın; onu açıktan yapın ki uygulama imkânınız olsun." Çünkü bir işi gizleyen ve saklayan kimse, istediğini yapmaya güç yetiremez.

---

[143] Buna göre "Nûh", Arapça olarak "nevh" kökünden gelmektedir. Nevh, "inleme ağlama, ölü arkasından ağıt yakma, feryad ü figan etme" gibi anlamlara gelir (Mütercim).

Âyete şu mana da verilmiştir: *"Sonra yapacağınız iş size bir üzüntü sebebi olmasın."* Yani beni helâk ettiğinizde, benim aranızda bulunmamın ve sizi uyarmamın sıkıntısından kurtulduğunuzda, yaptığınız iş yüzünden size bir üzüntü gelmesin, yaptığınıza pişman olmayasınız!

"Bundan sonra bana, istediğiniz *hükmü uygulayın ve bana mühlet de vermeyin,* elinizden geleni hemen yapın!"

"Eğer, uyarılarımdan *yüz çevirirseniz, ben sizden bir ücret istemiş değilim."* Ben sizden, size ağır geldiği için yüz çevirmenizi gerektirecek ve beni suçlayacağınız bir ücret istemiş değilim. Yahut benden yüz çevirdiğiniz zaman, zarar edeceğim bir ücret istemiş değilim. *"Benim ücretim,* yani bu davetime ve sizi uyarmama karşılık alacağım sevabı vermek *ancak Allah'a aittir;* siz iman etseniz veya yüz çevirseniz farketmez, Allah o sevabı bana verir, çünkü onu vermeyi kendinden başka bir şeye bağlamadı."

"Bana, O'nun hükmüne *teslim olmam,* emrine muhalefet etmemem ve O'ndan başkasından bir şey beklemem *emredildi."*

"Yine de onu yalanladılar." Hz. Nuh, onları susturacak delili önlerine koyduktan ve onların yüz çevirmesinin ancak inattan ileri geldiğini açıkladıktan sonra, onlar kendisini yalanlamada ısrar ettiler. O zaman onlar için azap hükmü kaçınılmaz oldu; bunun üzerine suda boğularak helâk edildiler.

"Biz onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık. Onlar, seksen kişiydiler. *Onları halifeler yaptık";* kâfirler helâk edildikten sonra yeryüzünü onlar mâmur ettiler ve onların peşinden yeryüzünde hüküm sürdüler. Onlardan ancak Hz. Nuh'un oğullarının nesli devam etti.

"Âyetlerimizi yalanlayanları da tufan ile suda *boğduk. Bak, uyarılanların* fakat inanmayanların *sonu nasıl oldu!"* Bu âyette, onların başına gelen şeyin büyüklüğü ifade edilmekte, peygamberlerini yalanlayan kimseler bundan sakındırılmakta ve Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli bulunmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

71-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kul, kalbinden bütün mahlûkatın korkusu düşmedikçe kâmil manada yakîne ulaşmış olmaz. Kul öyle olmalı ki bütün mahlûkat ona tuzak kurmak için toplansalar, onlara hiç aldırış etmemelidir. Çünkü onların elinde hiçbir şey yoktur. Onların işi Allah'ın elindedir. Onlara Hz. Nuh'un kavmine söylediği gibi şunu söylemelidir:

"Siz ortaklarınızla birlikte toplanıp yapacağınız işe karar verin (elinizden geleni yapın!)"

Veya Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kendini inkâr edenlere söylediği gibi şöyle demelidir:

"Artık hepiniz bana tuzak kurun; sonra bana mühlet vermeyin. Şüphesiz ben, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a güvenip dayandım" (Hûd 11/55-56).

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bütün halk sana bir zarar vermek için toplansalar, ancak Allah'ın sana takdir ettiği kadar zarar verebilirler. İlâhî hükmü yazan kalemler durdu ve sahifeler düründü (Her şey levh-i mahfûzda yazıldı)." [144]

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Kulun gözünde insanlar, kendilerinden korkup çekinmeyeceği bir hale gelmedikçe imanı kâmil olmaz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberleri Yalanlamanın Cezası!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Nuh ile Hz. Musa [aleyhisselâm] arasındaki peygamberleri kısaca zikrederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِه۪ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُۜ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَد۪ينَ ﴿٧٤﴾

---

[144] Tirmizi, Kıyâmet 59; Ahmed, *Müsned*, 1/293, 303.

74. *Sonra onun arkasından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik. Onlara mucizeler getirdiler; fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi. İşte haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "*Sonra onun arkasından,* Nuh'tan sonra Hûd, Salih, İbrahim ve diğerleri gibi *birçok peygamberi kavimlerine gönderdik.* Peygamberleri *onlara,* davalarını ispat eden apaçık *mucizeler getirdiler; fakat onlar,* inkâr etmeye inatla devam ettikleri ve haklarında önceden şekavet (cehennemlik olma) hükmü verildiği için *daha önce yalanladıkları şeye,* kendilerine gelen mucizelere *inanacak değillerdi;* inanmadılar."

Yani onlar önce inanmak için mucize istediler; kendilerine mucize gelince de onları yalanlamaya devam ettiler.

"*İşte haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz.*" Bundan sonra onlara herhangi bir mucize ve uyarı fayda vermez. Bu âyette şuna bir delil vardır: Kulda kesb (iş yapma ve kazanma) kabiliyeti kabul edilmekle birlikte, bütün işler Allah'ın kaderine göre meydana gelmektedir. Bu âlem hikmet âlemidir; onun ayakta durması için böyle olmaktadır. Bu sebepler ve hikmetler âlemi, ilâhî kudretin tasarrufu için bir örtü, perde mesabesindedir (Aslında bütün işleri yapan Allah'tır; ancak O bunları dünyada bir sebep perdesi arkasından yapmaktadır). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

74. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah her ümmete, topluma, kendilerini uyaran ve Allah'a davet eden bir peygamber gönderdiği gibi; her asırda, insanları marifetullaha ve has tevhide davet eden bir ârif veli göndermiştir. Kimin için ezelde ilâhî inâyet yazılmışsa o kimse, hiçbir delil (keşif, keramet, hârikulâde ilim ve haller) istemeden bu veliye iman eder. Kimin için de şekavet (rahmetten mahrumiyet) yazılmışsa o kimse, bin tane delil görse onu yine tasdik etmez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa [aleyhisselâm] ve Hz. Harun'un [aleyhisselâm] Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa ve Hz. Harun'un peygamber olarak gönderilişinden bahsetti. Onların kıssasında örnek alınacak pek çok konu ve Hz. Peygamber'e teselli bulunduğu için anlatmayı geniş tuttu. Yüce Mevlâ şöyle buyurdu:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِه۪ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا
وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ (٧٥) فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا
لَسِحْرٌ مُب۪ينٌ (٧٦) قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا
يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (٧٧) قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا
وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِن۪ينَ (٧٨)

75. *Sonra onların ardından Firavun ve halkına Musa ile Harun'u mucizelerimizle gönderdik, fakat onlar kibirlendiler. Onlar zaten günahkâr bir toplum idiler.*

76. *Tarafımızdan onlara hak* (mucizeler) *gelince, "Bu ancak apaçık bir sihirdir" dediler.*

77. *Musa dedi ki: "Size hak geldiğinde onun için böyle mi dersiniz? Bu bir sihir midir? Halbuki sihirbazlar iflah olmazlar."*

78. *Onlar dediler ki: "Bizi atalarımızın yürüdüğü yoldan çevirip yeryüzünde büyüklük ikinizin olsun diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanacak değiliz!"*

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sonra, onların* yani bu peygamberlerin *ardından Firavun ve halkına Musa ile Harun'u mucizelerimizle gönderdik.* Hz. Musa onlara dokuz mucize ile geldi[145] (İsrâ 17/101), *fakat onlar*, onlara tâbi olma konusunda *kibirlendiler. Onlar zaten günahkâr bir toplum idiler.*" Günahı alışkanlık haline getirmişlerdi. Bunun için, Rab'lerinin gönderdiği peygamberi hafife aldılar, onu reddetmeye cüret gösterdiler.

"*Tarafımızdan onlara hak gelince*, onu tanıdılar. Bu, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] mucizelerle gönderilmesidir. O, güçlerini kıran ve şüpheleri yok eden apaçık mucizeler gösterdiği için, aslında onların Hak tarafından geldiğini bildiler, ancak aşırı inatlarından dolayı, '*Bu*, senin getirdiğin *ancak apaçık bir sihirdir' dediler.*"

"*Musa* onlara *dedi ki: Size hak geldiğinde onun için böyle mi dersiniz?* Onun sihir olduğunu mu söylersiniz? Sihirbaz bunun gibi bir şeyi yapmaya güç yetirebilir mi? *Bu bir sihir midir?* Bir kimse bunun sihir olduğunu düşünebilir mi? *Halbuki sihirbazlar iflah olmazlar.*" Yani eğer sihir olsaydı, yok olur giderdi, sihirbazların sihrini ortadan kaldırmazdı. Sihirbazın iflah olmayacağını bilen kimse, sihri kullanmaz.

Bütün bunlar Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] sözüdür. Onların sözünün tamamı olması da muhtemeldir. O zaman, "Bu bir sihir midir?" ifadesi, onların sözü olarak nakledilmiş olmalıdır. Buna göre onlar sanki şöyle demiş oluyorlar: "Felaha (kurtuluş ve hedefine) ulaşmak için bize sihir mi getirdin; sihirbazlar iflah olmaz." Birinci mana daha uygundur.

"*Onlar dediler ki: Bizi atalarımızın yürüdüğü yoldan*, putlara tapmaktan *çevirip yeryüzünde büyüklük* yani saltanat *ikinizin olsun diye mi bize geldin?*" Onlar, saltanata büyüklük ismini verdiler, çünkü onların sultanları kibir ve kendini yüceltme ile tanınıyorlardı.

---

[145] Bu dokuz mucize şunlardır: Ejderhaya dönen ve sihirbazların iplerini yutan asâ, ışık veren beyaz el, çekirge, ekin biti ve kurbağa istilası, kan, tufan, kıtlık ve meyvelerinin noksanlaşması (bk. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*, 4/130). Son üçünün yerine, şu üç mucizeyi sayanlar da olmuştur: Taştan su fışkırması, denizin yarılıp yol olması ve Tur dağının İsrâiloğulları'nın üzerine kaldırılması (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/583). Ancak İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], bu son üç mucizenin Firavun'un helâkinden sonra gerçekleştiğini söyler ve birinci taksimatı tercih eder (Mütercim).

Sözlerini şöyle tamamladılar: *"Biz ikinize de inanacak,* sizi tasdik edecek *değiliz!"*

75-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sihir (insanı büyüleyip cezbeden şey) iki kısımdır. Biri, kalpleri ilâhî huzura çeker; diğeri ise şeytanın yanına çeker.

İnsanı ilâhî huzura çeken şey, peygamberlerin getirdiği şeyler ve onlardan sonra velilerin ortaya koyduğu, kulu Allah'a yaklaştıran işlerdir. Bu da iki şekilde olur. Ya dinin hükümlerini açıklayıp kulu zâhirî amellere bağlayarak olur ya da hakikat sırlarına ulaştıracak işleri ve yolları tanıtıp kalbi bâtınî şeylere bağlayarak olur.

İnsanı şeytanın yanına çeken sihre gelince bu, kulu Rahmân'ın zikrinden alıkoyan her şeydir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Dünyadan sakının; gerçekten o, Hârût ve Mârût'tan daha büyüleyicidir."[146]

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Firavun'un Sihirbazlarıyla Karşılaşması

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Mûsâ'nın Firavun'un sihirbazlarıyla karşılaşmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ
قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَى
مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ
الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

---

[146] Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân,* nr. 10504; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zemmi'd-Dünyâ,* nr. 132; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 145. Hârût ve Mârût hakkında Bakara sûresinin 102. âyetinin tefsirine bakınız.

79. ***Firavun, "İşini iyi bilen bütün sihirbazları bana getirin!" dedi.***

80. ***Sihirbazlar gelince Musa onlara, "Atacağınızı atın!" dedi.***

81. ***Onlar** (iplerini) **atınca, Musa, "Sizin getirdiğiniz** (yaptığınız **bu iş) sihirdir. Şüphesiz Allah onu boşa çıkaracaktır. Şüphesiz Allah, bozguncuların işini ıslah etmez" dedi.***

82. ***"Günahkârlar istemese de Allah, sözleriyle** (hükümleriyle) **hakkı gerçekleştirecektir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Musa ile hesaplaşmak istediğinde *Firavun, 'İşini iyi bilen,* mesleğinde mahir olan *bütün sihirbazları bana getirin!' dedi."*

"Sihirbazlar gelince Musa onlara, 'Atacağınızı atın!' dedi. Onlar iplerini ve asâlarını atınca, hepsi insanların gözünde birer yılana döndü ve birbirlerinin üzerine çıkmaya başladılar. *Musa onlara şöyle dedi: 'Sizin getirdiğiniz bu iş sihirdir.'"* Yani sizin yaptığınız bu göz boyama bir sihirdir; yoksa Firavun ve kavminin sihir dediği ejderhaya dönen asâ sihir değildir. Bir okuyuşa göre mana şöyle olmaktadır:

"Sizin sihir diye getirdiğiniz şey bu mu? *Şüphesiz Allah onu boşa çıkaracaktır;* silip yok edecektir yahut onun bâtıl olduğunu gösterecektir. *Şüphesiz Allah, bozguncuların işini ıslah etmez,* onu sabit tutmaz, devam ettirmez." Bunda, sihrin bir göz boyama olduğuna ve onun hakikatinin olmadığına dâir bir delil vardır.

"Günahkârlar istemese de Allah, ezelî *sözleriyle* yahut emir ve hükümleriyle *hakkı gerçekleştirecektir."*

79-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakikat ehline göre bütün kâinat, göz boyayan bir sihir gibidir. Sihirbazın ortaya koyduğu göz boyama gibi hayalîdir. Önce var gibi gözükür sonra gizlenir, yok olur. Bu âlemde, her şeyi ile tek olan, bütün varlıkların kendisine muhtaç olduğu yüce Allah'tan başka hakiki varlık sahibi yoktur. Kâinattaki bütün varlıklar, O'nun yoktan yaratmasıyla var olmuştur ve varlık sahnesinde tutmasıyla varlığını devam ettirmektedir. O'nun zatının birliği yanında, hepsi silinip yok olmaktadır.

Sonra diğer varlıklar, tam manasıyla bir gölgeye benzemektedir. Gölgenin kendi zatından ileri gelen bir varlığı yoktur, onun varlığı başka varlıklara bağlıdır. Bunun için şöyle demişlerdir:

"Ağaçların gölgesi, gemilerin seyrini engellemez!" Aynı şekilde kâinattaki varlıkların ve maddelerin gölgesi de fikir gemilerinin, sırların mana denizinde ilerlemesini engellemez, bilakis fikir, varlıkların hissî gölgesinden uzaklaşıp onun manasını müşahede fezasına dalar. Ârifi hiçbir şey Allah'tan perdelemez, çünkü onun basireti, her şeyde rubûbiyyet sırlarını müşahede edecek kuvvettedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] Tâbi Olup İman Mücadelesi Verenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Musa'ya tâbi olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِه۪ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ
اَنْ يَفْتِنَهُمْۜ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِۚ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

83. *Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden korktukları için kavminden bir gruptan başka kimse Musa'ya iman etmedi. Gerçekten Firavun yeryüzünde üstünlük taslayan bir zorba ve (azgınlıkta) haddi aşanlardandı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden korktukları için* kavminden yani İsrâiloğulları'ndan *bir grup gençten başka kimse,* ilk gönderildiği zaman Musa'ya *iman etmedi,* onu tasdik etmedi." Onlar, Firavun ve kavminden korkarak iman etmediler. Yahut Firavun'dan ve İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerinden korkarak iman etmediler. Çünkü İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri, Firavun'dan korkarak çocuklarını imandan menediyorlardı. Bu görüş daha tercihe şayandır. Onlar, dinlerinden dönene kadar kendilerine azap etmelerinden korktular.

"Gerçekten Firavun yeryüzünde üstünlük taslayan, insanlara hükmeden bir zorbaydı *ve o,* rab olduğunu iddia edecek ve peygamberlerin torunlarını köle yapacak derecede kâfirlik ve azgınlıkta *haddi aşanlardan biriydi."*

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velileri tasdik edenler, her devirde az olmuştur. Hak yoluna giren kimselerin (kâfir veya münkirler tarafından) eziyet görmeleri, önceden beri devam eden bir durumdur. Her devirde, Hak yoluna intisap etmiş kimselere eziyet eden (engel olan) firavunlar bulunur. Âkıbet, (sonuçta başarı, zafer ve hayırlı sonuç) Allah'tan korkan takva sahiplerinindir.

Müminlerin Tek Dayanağı Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müminlere tevekkülü ve dinlerinde sabit kalmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ
مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ
الظَّالِمِينَۙ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

84. ***Musa dedi ki: "Ey kavmim! Eğer Allah'a inandıysanız ve O'na teslim olduysanız sadece O'na güvenip dayanın."***

85. ***Onlar da dediler ki: "Allah'a güvenip dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi o zâlimler topluluğu için bir fitne sebebi yapma!***

86. ***Ve bizi rahmetinle kâfirler topluluğundan kurtar!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa,* kavminin Firavun ve adamlarından korktuğunu görünce onlara *dedi ki: 'Ey kavmim! Eğer Allah'a inandıysanız ve O'na teslim olduysanız sadece O'na güvenip dayanın.'*" Yani şayet Allah'a iman etmiş ve O'nun hükmüne teslim olmuşsanız, artık O'na güvenin, O'na itimat edin, O'ndan başkasına aldırış etmeyin.

Yahut eğer imandan sonra, O'nun emrine boyun eğmişseniz ve taatini yerine getiriyorsanız, böyle yapın.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kendisine tâbi olanların Allah'a iman ettiğini ve teslim olduklarını bildiği halde kendilerine böyle söylemesi, onları gayrete getirmek ve sabra teşvik etmek içindir. Mesela, sen birine, "Eğer adamsan böyle yap!" dediğin zaman, bunu o şeye teşvik için söylemiş olursun.

"*Onlar da dediler ki: 'Biz Allah'a güvenip dayandık;* çünkü bizler muhlis müminleriz. *Ey Rabbimiz! Bizi o zalimler topluluğu için bir fitne yapma,* yani onları başımıza musallat edip eziyetlerine mâruz bırakma, yoksa bize azap ederler. *Ve bizi rahmetinle kâfirler topluluğundan kurtar!'*" Onların hile ve tuzaklarından kurtar. Yahut onlarla birlikte olup kendilerini görmenin uğursuzluğundan bizi kurtar.

Duadan önce tevekkülden bahsedilmesi, şuna dikkat çekmek içindir: Dua eden kimsenin önce, duasına icabet edilmesi için Allah'a güvenmesi gerekir. Çünkü işini başarmada sebepleri yaratacak ve hazırlayacak O'dur. Sonra dua eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

84-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tevekkül, imanın meyvesi ve neticesidir. İman ne kadar kuvvetli ve iman esasları sağlam olursa tevekkül de o derece sağlam olur ve sırları ortaya çıkar. Ne zaman iman zayıf olursa tevekkül de zayıf olur. Aşırı derecede sebeplere dalmak ve bağlanmak, imanın zayıflığındandır. Sebeplerle uğraşmayı azaltmak ise tevekkül ve yakînin sağlamlığındandır.

Tevekkül, Allah'ın elinde olana, kendi elinde olandan daha fazla güvenmendir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah'ın yanındakiler ise devamlıdır (hiç tükenmez)" (Nahl 16/97).

Bazan, sebeplere sarılmakla birlikte tevekkül bulunabilir, ancak bütün sebeplerden sıyrılarak yapılan tevekkül daha faydalıdır. Tevekkül konusunda Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetinin tefsirinde açıklama geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zulüm Altındayken Namaz Tedbiri

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'na namaz için mescid edinmelerini ve Firavun'dan korktukları takdirde mescidi evlerinde yapmalarını emrederek şöyle buyurdu:

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتاً
وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾

87. ***Biz de Musa ve kardeşine şöyle vahyettik: "Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Müminleri müjdele!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz de Musa ve kardeşine şöyle vahyettik: Kavminiz için Mısır'da,* namaz ve ibadet için *evler hazırlayın."* Bununla İskenderiye'nin kastedildiği söylenmiştir. O da Mısır'dadır.

"Ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın." Rivayet edildiğine göre Firavun onları küçük düşürdü ve namaz için hazırladıkları yerleri yıktırdı. O zaman namaz yerlerini gizlemeleri ve onu kıble yani Kâbe tarafına doğru evlerinde yapmaları emredildi. Hz. Musa [aleyhisselâm] Kâbe'ye doğru namaz kılardı.[147]

Şöyle bir soru sorulabilir: "Âyetin, *'İkiniz kavminiz için Mısır'da (namaz için) yer edinin'* kısmında, özellikle Hz. Musa ve Hz. Harun'a hitap edildi, *'Evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın'* kısmında ise İsrâiloğulları'na hitap edildi, bunun hikmeti nedir?" Bunun cevabı şudur: "Bir yeri özel bir işe tahsis etmek ve mescid edinmek, toplumun idarecilerinin istişare ile yapacağı bir şeydir. Evlerini mescid edinme ise herkesin kendisinin yapacağı bir iştir. Onun için emir, farklı hitaplarla söylendi."

"Bu evlerde *namazı dosdoğru kılın."* Onlara ilk olarak bu şekilde emredildi ki kâfirler onlara galip gelerek kendilerini dinlerinden fitneye düşürüp azap etmesinler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Müminleri,* dünyada ilâhî yardım, zafer ve izzetle, ahirette de cennetle *müjdele!"*

87. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İbadet ve uzlet için özel mekânlar edinmek, sûfîlere göre istenen ve güzel görülen bir şeydir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"İnsanın, içinde fikir meydanına girdiği (tefekkür ve ibrete daldığı) uzlet gibi kalbe fayda veren bir şey yoktur."

---

[147] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, nr. 4383; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/257-259 (Riyad 2003).

Sûfîlerin bu konudaki temel delilleri, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vahyin başlangıcında Hira dağına uzlete çekilmesidir. Mürid için, manevi terbiyenin başında halvet gereklidir. Müridin nuru kuvvetlenip fenâ makamına girdiğinde, kendisine insanların arasına katılması uygun ve faydalı olur. O zaman, bedeni halk ile, kalbi Hak ile olur. Allah'ın öyle dostları vardır ki bedenleri halk ile bulunurken, ruhları melekût âleminde manevi nimetler içinde keyfeder.

Velilerden biri şöyle demiştir: "Beden tekkede, kalp melekût âleminde (meleklerin arasında) bulunur."

Sâlik bekâ haline (sürekli Cenâb-ı Hak'la birlikte bulunduğu bir hale) döndüğü zaman artık özel bir hal seçmez; çünkü o, her halde Allah ile beraberdir. Bu makamda olanlar, velilerin en kuvvetlilerindendir. Allah bizi onların bereketiyle faydalandırsın.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Firavun'a Bedduası

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Hz. Musa'nın Firavun'a yaptığı bedduadan bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زِينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ
عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ
اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

88. *Musa dedi ki: "Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve kavmine dünya hayatında süs (eşyaları) ve (çeşitli) mallar verdin. Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri insanları) senin yolundan saptırsınlar diye mi verdin? Ey Rabbimiz! Onların mallarını helâk et, kalplerine katılık ver ki can yakıcı azabı görene kadar iman etmesinler."*

89. *Allah dedi ki: İkinizin duası kabul edildi. Siz doğru olun ve (işin hakikatini) bilmeyenlerin yoluna tâbi olmayın!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa dedi ki: Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve kavmine dünya hayatında süs* eşyaları, süslenecekleri elbise, binek ve benzeri nimetlerle *çeşitli mallar verdin. Ey Rabbimiz! Onlara bu nimetleri,* onlarla azgınlık ve taşkınlık yapsınlar, uygun olmayan yerlerde kullanarak insanları *senin yolundan saptırsınlar diye mi verdin?"*

Bir diğer mana: "Rabbimiz, onları senin yolundan saptır!" Bu, Hz. Nuh'un şu duasına benziyor: *"Rabbim, zalimlerin sadece sapkınlığını artır!"* (Nuh 71/24). Bu bedduayı onların imanından ümit kestiği zaman yaptı.

Hz. Musa bedduasına şöyle devam etti: *"Ey Rabbimiz! Onların mallarını helâk et,* silip süpür; *kalplerine katılık ver,* kalplerine mühür vur ki iman için açılmasın *ve böylece can yakıcı azabı görene kadar iman etmesinler."* Yani eğer sen onların mallarını helâk eder kalplerini katılaştırırsan, onlar ancak zorla (büyük bir azapla yüz yüze gelip kibir ve boyunları kırılınca) iman ederler.

Bu âyette, zalime isyan ve inkâr içinde kalması için beddua etmenin câiz olduğuna dair bir delil vardır. Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh], kendisi hakkında kötü şeyler konuşan kimseye beddua etmiştir.[148]

Bu bedduada günaha düşme durumu varken, onun câiz olmasının izahı şudur: Burada dikkate alınacak şey, onun günahlara götürmesi değil, zalime zarar vermesi ve ceza olmasıdır. Bu, şehidlik istemenin meşru olduğunu söylemeye benzer. Çünkü şehidlik istemede, bir kâfirin bir müslümanı öldürmesi istenmiş olmaktadır. Bir müslümanın öldürülmesini istemek, normal durumda günahtır ve bu, bir manada dinin zayıflaması demektir, fakat şehidlik temennisindeki gaye bu durum değil, onun sevabıdır. Bunun için şehidliği temenni etmek câizdir.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Ey Musa ve Harun, ikinizin duası kabul edildi."* Hz. Musa dua ediyor, Hz. Harun da "âmin" diyordu. *"Siz doğru olun;* bulunduğuz istikamet halinde, Hakk'a davette, onlara karşı delili ortaya koymaya devam edin. Bir de acele etmeyin; sizin istediğiniz şey olacaktır; fakat vakti gelince. Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa [aleyhisselâm] dua ettikten sonra kırk sene beklemiştir.[149]

---

[148] bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 308, 310, 311; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/154.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bilmeyenlerin yoluna tâbi olmayın!"* Bir şeyin vakti gelmeden önce acele eden cahillerin yoluna uymayın. Yahut bizim vaadimize güvenmeme ve kalben rahat etmeme konusunda cahillerin yoluna uymayın.

88-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin zalimlere beddua etmesi câizdir; ancak bu, kendilerinin anlayacağı ilâhî izinden sonra olur. Şeyh Ebü'l-Hasan senelerce beklemiş, İbnü'l-Berâ'ya beddua etmemiştir. Nihayet bir hac senesi Arafat'ta iken, "Şimdi bana İbnü'l-Berâ'ya beddua etmem için izin verildi!" demiştir.

Eğer ilâhî izin yoksa sabretmesi daha evladır; hatta evla olan onun hidayete gelmesi için hayır dua etmesidir; tâ ki Allah onun elinden tutup zulümden kurtarsın. Bu, sıddıkların makamıdır.

Kul, bir dua yaptığında icabet gecikirse, isteğinin olmasını acele istememeli, ilâhî hikmetleri bilmeyen kimselerin yoluna uymamalıdır. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Israrla dua etmenle birlikte ilâhî yardım ve ihsanın gecikmesi, seni ümitsizliğe sevketmesin. Allah duaya icabeti, kendi istediği konuda garanti etti, senin istediğin konuda değil. O bu garantiyi senin istediğin vakitte değil, kendi istediği vakitte verdi."

Yine o der ki: "Vakti belirlense bile, vaat edilen şeyin olmayışı, seni vaat hakkında şüpheye sevketmesin. Bu durumun basiretine noksanlık vermemesi ve sırrındaki nuru söndürmemesi için şüpheye düşmemelisin."[150]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[149] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/385.

[150] İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 36-37 (Beyrut 2005).

Firavun ve Taifesinin Suda Boğuluşu

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa ve Hz. Harun'un dualarını kabul ederek şöyle buyurdu:

وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا
وَعَدْوًاۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُۙ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذٖٓى
اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُٓوا اِسْرَٓائٖيلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ
قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجّٖيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ
لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةًۜ وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

90. ***Biz, İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik; ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak için onları takip etti. Nihayet*** *(denizde)* ***boğulacak hale gelince*** *(Firavun)*, ***"Gerçekten, İsrâiloğulları'nın inandığı ilâhtan başka ilâh olmadığına ben de iman ettim; ben de müslümanlardanım!" dedi.***

91. *(Allah şöyle dedi):* ***Şimdi mi*** *(iman ettin)*! ***Halbuki daha önce isyan etmiş ve bozguncülardan olmuştun.***

92. ***Senden sonra geleceklere bir ibret olman için, bugün senin*** *(cansız)* ***bedenini*** *(denizde kaybolup gitmekten)* ***kurtaracağız. Gerçekten insanlardan çoğu, âyetlerimizden gafildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik ..."* Denizi kuru yol yaparak ve kendilerini koruyarak karşı tarafa geçirdik.

Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları, denizden geçtiklerinde 600.000 kişiydiler. Halbuki (ataları) Hz. Yakub [aleyhisselâm] Mısır'a girdiğinde torunlarıyla birlikte yetmiş küsur kişiydiler. Zaman içinde nesil çoğalarak Hz. Musa zamanında bu sayıya ulaştılar.

"Firavun ve askerleri onları takip etti." Rivayet edildiğine göre atlı olanlar hariç, onlar 800.000 kişiydiler; "İsrâiloğulları'na *zulmetmek ve saldırmak için onları takip ettiler.* Firavun hâlâ zulüm peşindeydi. Nihayet Firavun *denizde boğulacak hale gelince, 'Gerçekten, İsrâiloğulları'nın inandığı ilâhtan başka ilâh olmadığına ben de iman ettim; ben de müslümanlardanım!' dedi."* Ölümü gördüğü için imanın fayda vermediği bir anda iman etti. Firavun'un o andaki imanının sahih ve geçerli olduğunu söyleyenler hata etmiştir. Bunu söyleyenlerden biri de İbnü'l-Arabî'dir. O, *Fusûs* kitabında, Firavun'un son anda iman ettiğini ve kurtulduğunu söylemiştir.[151] Bu onun (ictihad) hatalarından biridir.

Allah Teâlâ Firavun'a şöyle dedi: *"Şimdi mi* iman ettin? Kendinden ümidi kesince mi imana geldin? *Halbuki daha önce,* ömrün boyunca *isyan etmiş ve* hak yoldan sapmış ve insanları sapıtmış *bozgunculardan olmuştun."*

"Senden sonra geleceklere bir ibret olman için, bugün senin bedenini kurtaracağız." Seni kavmin gibi denizin dibine gömülüp gitmekten ve balıklara yem olmaktan koruyacağız, suyun üstünde yüzdüreceğiz.

Yahut insanların görmesi için senin ruhsuz bedenini, deniz kenarında yüksekçe bir yere atacağız; böylece insanlar seninle birlikte olanların suda boğulduğunu yakînen bilsinler.

Firavun'un bedeni ruhsuz ve elbisesiz olarak çıplak vaziyette kenara atıldı. Onun zırhsız bir halde atıldığını söyleyenler de olmuştur. Firavun'un altından yapılmış özel bir zırhı vardı; onunla tanınır ve halk içinde ayırt edilirdi.

"Bunu senden sonra geleceklere bir ibret olman için yapacağız."

Yani bu durum, senin arkanda hayatta kalanlar için bir alamet olacak; ona bakıp senin helâk edildiğini anlayacaklar. Bunlardan kasıt, İsrâiloğulları'dır. Çünkü Firavun onların gözünde öyle büyümüştü ki onun helâk edileceğini hayal edemiyorlardı. Bu yüzden Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'un suda boğulacağını haber verince kendisini yalanlamışlardı. Bu durum, Firavun'un suda boğulan cansız bedeninin sahile atıldığını görene kadar devam etti.

---

[151] Hâtemî, Şeyh Muhyiddin b. Arabî'dir [kuddise sirruhû]. Konu ile ilgili değerlendirmesi için bk. İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem,* s. 201 (Beyrut 1980). Her ne kadar âyetin zâhirinden Firavun'un iman ettiği sonucu çıkıyorsa da, Ehl-i sünnet'in genel görüşü, bu andaki imanın kabul olmadığı ve Firavun'un inkâr üzere ölüp cehennemlik olduğudur (Mütercim).

Bir diğer mana: Seni, sonraki asırlarda gelenler için bir ibret vesikası yapacağız; çünkü senin âkıbetini işittiklerinde bu, azgınlık yapanlar için ibret ve caydırıcı bir ceza olur.

Yahut senin bu halini şu duruma bir delil yapacağız: İnsan ne kadar saltanat ve yücelik sahibi de olsa, ilâhî hüküm altında boyun eğmiş bir kuldur; rab olmaktan uzaktır.

Yahut bu durum, Allah'ın sonsuz kudretiyle her şeyi ihata eden ilim ve hikmetine bir delildir. Firavun'un askerlerinin hepsinin bedeni suda kaybolup gitmişken, sadece Firavun'un bedeninin sahile atılması, onun hakkındaki şüpheleri gidermek içindir.

"Gerçekten insanlardan çoğu, âyetlerimizden gafildir." Onları düşünmezler ve onlardan ibret alıp gafletten uyanmazlar.

Bir de şu var: Denizin dibinde meydana gelen böyle bir azabı haber vermek, peygamberlik alametlerindendir. Gerçekten böyle bir şeyi haber vermek, ancak kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığı ve O'nsuz hiçbir mekânın bulunmadığı, bütün gaybı bilen Allah'ın bildirmesiyle mümkündür.

90-92. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, ilimle tevhid denizine dalar fakat kendisini benlik ve nefsini görme hastalığından uzaklaştıracak bir rehberle (kâmil mürşidle) birlikte olmazsa zındıklığa ve boş iddialara dalar (Yüce Allah hakkında câiz olmayan şeyler iddia eder). Eğer şeriat kılıcı ile helâk olmayı gördükten sonra, imana dönerse ona, "Şimdi mi iman ettin; daha önce bozgunculuk yapanlardan idin!" denir. Bu kimse gerçekten tövbe ederse kurtulması ümit edilir. Tövbe etmeyip iddiasında ısrar ederse (yetkili makamlarca) öldürülür. Böylece, arkadan gelenlere ve aynı yola adım atanlara ibret ve caydırıcı bir ceza olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlmi Hak'tan Uzaklaşma Sebebi Yapanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'na verdiği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنٖىٓ اِسْرَٓائٖيلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُۜ اِنَّ رَبَّكَ
يَقْضٖى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

93. ***Gerçekten biz İsrâiloğulları'nı güzel bir yurda yerleştirdik ve kendilerine temiz hoş rızıklar verdik. Onlar, kendilerine ilim gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz Rabb'in, ihtilafa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz İsrâiloğulları'nı güzel bir yurda yerleştirdik."* Yani onları hoş ve razı olunan bir yerde iskân ettik. Oraya yönelen ve orada oturan kimsenin niyeti güzel olur. Orada kemalat olduğunu düşünen kimse, onun gerçek ve hak olduğunu görür. Bu yerden maksat Şam ve ona bağlı beldelerdir. *"Ve kendilerine temiz-hoş,* lezzetli *rızıklar verdik."*

İsrâiloğulları, önceleri, dinlerinde ve İslâm dininin ortaya çıkacağı konusunda görüş birliği içindeydiler. Hak Teâlâ buyuruyor ki: *"Onlar, kendilerine ilim gelinceye kadar* dinleri konusunda *ayrılığa düşmediler."* Onlar, Tevrat'ı okuyup içindeki hükümleri bilinceye kadar ihtilafa düşmediler; sonra haddi aştılar ve isyan ettiler.

Yahut onlar Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] vasıflarının doğruluğunu ve mucizelerinin üstünlüğünü bildikten sonra, onun peygamberliği hakkında ihtilafa düştüler.

"Şüphesiz Rabb'in, ihtilafa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü verir." Haklıyı azaptan kurtararak, bâtıl üzere olanı helâk ederek aralarını ayırır.

93. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah, kullarına çeşitli nimetler ihsan eder; sonra onlara, Allah'ın azabını hatırlatan ve zatını tanıtan kimseler gönderir. Onlar ihtilafa düştüklerinde, şükredeni diğerlerinden ayırır ve nimete nankörlük edenlerin elinden nimeti alır. Böylece, hakkı tasdik eden, ona kulak verip tâbi olanları kendisine ulaştırır, inkâr edenleri ve bid'atçıları kendisinden uzaklaştırır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şüphe Eden Kimse Âlimlere Sorsun!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, indirdiği kitap hakkında şüpheye düşen kimsenin, durumu âlimlere sormasını emrederek şöyle buyurdu:

فَاِنْ كُنْتَ فٖى شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذٖينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكَۚ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَۙ ﴿٩٤﴾
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٩٥﴾

94. ***Eğer sana indirdiğimizden şüphe edersen senden önce kitabı okuyanlara sor. Şüphesiz, Rabb'inden sana hak gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma!***

95. ***Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan da olma, sonra hüsrana uğrayanlardan olursun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Eğer sana indirdiğimizden şüphe edersen senden önce kitabı okuyanlara sor.*" Âyette hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem] fakat kasıt, şüpheye düşenlerdir. Bu şuna benzer: Sultan, birini uyarmak istediği zaman, oradaki topluluğun en büyüğüne hitap eder, kastı ondan başkasıdır. Bu, halkın şu sözüne benzer: "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!"

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelince o, Allah'ın kendisine indirdiği şeyler hakkında şüpheden uzaktır; çünkü o, yakînin kaynağıdır, insanlara yakîni öğreten odur. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyet indiği zaman,

"Ben şüphe de etmiyorum, kimseye bir şey de sormuyorum!" buyurmuştur.[152]

Kitabı yani Tevrat'ı okuyanlardan kasıt, Abdullah b. Selâm ve onun gibi müslüman olanlardır.

Bir diğer mana: Ey âyetlerimizi dinleyen kimse! Eğer sen, ezberden okunan âyetler hakkında şüpheye düşersen, onun aslını öğrenmek için kitabı (Kur'an'ı) okuyanlara sor.

Burada şuna dikkat çekilmektedir: Kimin kalbinde din hakkında bir şüphe oluşursa hemen onu gidermeye çalışması gerekir. Eğer şüphe tevhid konusunda ise yakîn ehli âriflere müracaat etmeli, amelle ilgili konularda ise ilim sahibi fakihlere danışmalıdır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Kimsenin kurtulamadığı havâtır (kalbe gelen düşünceler), soru ile giderilecek şüphenin dışındaki şeylerdir."[153] Yani onlar affedilmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, Rabb'inden sana hak,* apaçık kesin âyetlerle *gelmiştir;* onda şüpheye mahal yoktur; *öyleyse sakın şüphe edenlerden olma!* Üzerinde bulunduğun kesin ve yakîn halinden sarsılarak şüphe edenlerden olma. *Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan da olma, sonra hüsrana uğrayanlardan olursun."* Daha önce geçtiği gibi, bütün bunlar, zâhirde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] söylenmiştir fakat asıl maksat, onu işiten ümmetini bu hallerden sakındırmaktır.

Beyzâvî demiştir ki: "Bunlar, muhatabı gayrete getirmek ve bulunduğu hal üzere sabit tutmak için söylenmiş sözlerdir. Bu âyetin bir maksadı da müşriklerin beklentisini kökünden kesip atmaktır. *'Sakın kâfirlere destekçi olma!'* (Kasas 28/86) âyeti de bu manadadır." [154]

---

[152] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/288 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/389.

[153] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/143 (Beyrut 1993).

94-95. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, ihsan makamına girinceye, kendisine müşahede ve (kalp gözüyle) hakkı görme makamı açılıncaya kadar kendisinden şüphe ve boş düşünceler tamamen kesilmez. Bu makama çıkan kimse, gözünde maddenin kaybolması anında mana nurlarının parlamasıyla maddi varlıkları hissetmekten uzaklaşır. Kim nefsini görmekten uzaklaşırsa hiçbir maddi şeyi hissetmez. Bu da ancak irfan ehli velilerle sohbet ederek (onların manevi terbiyesine girerek) elde edilir. Onlar, hak yolunda seyrü sülûk etmiş, nihayet hakikatin kaynağına ulaşmış ve böylece kendilerinden şek ve vehimler uzaklaşmış, şüpheler yok olup gitmiş, kalplerinden manevi hastalıklar zail olmuş kimselerdir. Bu hale ulaşan ârifler, Kur'an'ın müteşâbih (manaları kapalı) âyetlerinin teviline (yorum ve manasına) vâkıf oldular.

Bu sıfattaki velilerle sohbetle, kalpteki havâtır ve şüphe yok olur, kul mülkün sahibi olan yüce Allah'ın huzuruna yükselir. Bu zatlarla bir saat beraber olmak, (gafletle, tek başına yapılan) senelerce ibadete denktir. Bir haberde şöyle denmiştir:

"Yakîn ehlinin meclisinde bulunarak yakîni öğrenin." [155]

Allah Teâlâ bize, bu makamdaki zatların veliliğini yakînen tanıdıktan sonra, onlara kavuşmayı ve sohbetlerinde bulunmayı lutfetti. Allah'a sonsuz hamd ve şükür olsun.

Davetin Fayda Vermediği Kimseler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, haklarında ezelde şekavet hükmü verilen, bunun için davet ve sohbetin bir fayda vermediği kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[154] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/446.

[155] Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bir hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6, 95; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, 3/438 (nr. 7337); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/409.

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾
وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٩٧﴾

96-97. ***Haklarında Rabb'inin, "Onlar iman etmezler" sözü (hükmü) gerçekleşen kimselere, bütün mucizeler gelmiş olsa bile onlar, can yakıcı azabı görünceye kadar iman etmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Haklarında Rabb'inin,* 'Onlar iman etmezler' yahut, 'Onlar ebedî cehennemde kalıcıdır' *sözünün* hükmü *gerçekleşen kimseler asla iman etmezler."* Çünkü O'nun kelâmı yalan olmaz ve hükmü bozulmaz.

"Onlara bütün mucizeler gelmiş olsa ve hepsini görseler *bile, can yakıcı azabı görünceye kadar iman etmezler."* Onların iman etmesinin aslî sebebi, Allah Teâlâ'nın iradesidir. Yüce Allah, onların iman etmesini irade etmemiştir; artık onlar acıklı azabı görene kadar iman etmezler. O zaman da imanın faydası olmaz. Firavun'a suda boğulma anında iman etmesi fayda vermediği gibi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

96-97. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime ilâhî tevfik (Allah'ın özel yardımı ve rahmeti) ulaşmazsa o kimse, kendilerinden binlerce keramet görse de hakikat ehli velileri tasdik etmez. Bu kimseden, şüphe ve vehimler hiç ayrılmaz, ecel şerbetini içene kadar o hal içinde kalır; böylece, Allah'a hasta bir kalple kavuşur. Çoğu kez şek ve şüphe üzere ölür, kendisine can yakıcı bir azap ulaşır. Bu durumdan Allah'a sığınırız.

Vaktinde İman Etmeyenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, iman için vakit varken bu fırsatı kaçıranları kınayarak şöyle buyurdu:

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا اٰمَنُوا
كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٩٨﴾

98. *(Azabı görmeden önce)* ***İman edip de imanı kendisine fayda veren bir belde halkı olsaydı ya! Ancak Yunus'un kavmi müstesnadır. Onun kavmi iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvalık azabını kaldırdık ve onları ecelleri gelene kadar*** *(dünya nimetlerinden)* ***faydalandırdık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Helâk ettiğimiz beldeler, azabı görmeden önce *iman eden,* Firavun gibi, azabın gelmesine kadar imanı ertelemeyen, *imanı kendisine fayda veren,* Allah'ın imanlarını kabul edip kendilerinden azabı kaldırdığı *bir belde halkı olsaydı ya!* Böyle bir belde halkı olmadı. *Ancak Yunus'un kavmi müstesnadır. Onun kavmi iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvalık azabını kaldırdık.* Azabın alametlerini görünce iman ettiklerinde kendilerinden azabı kaldırdık, böylece kurtuldular *ve onları ecelleri tamamlanana kadar* dünya nimetlerinden *faydalandırdık.*"

Rivayet edildiğine göre, Hz. Yunus [aleyhisselâm], Musul'un Ninova halkına peygamber olarak gönderildi. Halk kendisini yalanladı ve yalanlamada ısrar etti. Bunun üzerine Hz. Yunus, onlara üç güne kadar azabın geleceğini haber verdi. Vaat edilen gün yaklaşınca, göğü şiddetli bir duman bulutu kapladı. Bulut aşağı indi ve şehirlerinin üzerini kapladı.

Ninova halkı korktu; hemen Hz. Yunus'u aradılar fakat bulamadılar. Hz. Yunus [aleyhisselâm] beldeden ayrılmıştı. Onun doğru söylediğine kesin inandılar. Hemen üzerlerine (tevazu ve zilleti temsil eden) yünden elbiseler giydiler. Kendileriyle birlikte kadınlarını, çocuklarını ve hayvanlarını sahraya çıkardılar. Anne ile çocukları, koyun ile kuzuları birbirinden ayırdılar. İnsanlar ağlayıp inlemeye, hayvanlar melemeye başladı. Ağlama sesleri ve feryatlar göğe yükseldi. Samimi olarak tövbe ettiler, ihlâsla iman ettiler. Cenâb-ı Hakk'a yalvarıp yakardılar. Bunun üzerine yüce Mevlâ onlara merhamet etti, üzerlerinden azabı kaldırdı. Bu olay, cumaya rastlayan aşure gününde oldu.[156] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

98. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulun, vaktini kaçırmadan önce, iman terbiyesine ve yakîn takviyesine önem verip özen göstermesi gerekir. Bu vakit, ecelinin bitmesidir. İnsanın terbiyesi, yakîn ehli âriflerin sohbetiyle olur. Eğer böyle bir kâmil mürşide rastlamazsa, onların kitaplarını inceleyerek, haberlerini ve menkıbelerini iyi öğrenerek bu terbiyesini gerçekleştirmelidir. Bunun yanında sürekli tefekkür ve olaylardan ders çıkarma içinde olmalı, taatlere devam etmeli, hep boyun eğme ve Allah'a muhtaç olduğunu bilme halinde bulunmalı, zillet ve inkisara (mahzunluk ve kalp kırıklığına) sarılmalıdır. Bir kudsî haberde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ben, benim için mahzun ve kırık olan kalplerin yanındayım."[157]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'ın İzni Olmadan Kimse İman Edemez

Cenâb-ı Hak, bütün işlerin kendi elinde ve izninde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًاۜ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ
النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ
اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

---

[156] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/391-392.

[157] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 614; Sehâvî, *el-Makasıdü'l-Hasene*, nr. 188.

99. ***Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederdi; o halde sen, insanları iman etmeleri için zorlayacak mısın?***

100. ***Allah'ın izni olmadan kimse iman etmez; O, akıllarını kullanmayanlara gazap ve azap eder.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Rabb'in*, bütün insanların hidayete ermesini *dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederdi.*" Çünkü hiç kimse O'nun dilemesinin dışına çıkamazdı. Fakat O'nun hikmeti, iman konusunda ihtilafın bulunmasını gerektirdi. Kim, bütün insanların hidayete ermesini isterse imkânsız bir şeyi istemiş olur. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"*O halde sen*, Allah'ın iman etmesini dilemediği *insanları*, hepsi *iman etsinler diye zorlayacak mısın?*"

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin ifade ediliş tertibi şunu gösteriyor: Allah'ın dilemesinin aksine bir işin olması imkânsızdır. O dilemeyince insanları teşvikle imana getirmek mümükün olmadığı gibi, kalplerine zorla imanı koymak da mümkün değildir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin hepsinin imana gelmesi için çok hırs gösteriyordu, bunun üzerinde çok duruyordu. O zaman bu âyet indi. Allah Teâlâ, '*Allah'ın izni olmadan kimse iman etmez*' âyetiyle, bu işte kendi dilemesinin, lutfunun ve özel yardımının asıl olduğunu belirtti. Resûl-i Ekrem'e de [sallallahu aleyhi vesellem], 'Sen, onların hidayeti için kendini çok yorma; bu iş, Allah Teâlâ'ya aittir' dedi.

Âyet şöyle bitiyor: '*O, akıllarını kullanmayanlara gazap ve azap eder*' yahut onları hızlan içinde (rahmetinden mahrum) bırakır.[158] Zaten bu hale düşmelerinin sebebi ilâhî rahmetten mahrumiyettir. Onlar, kâinattaki bunca delil ve âyetler üzerinde akıllarını kullanmayan kimselerdir.

---

[158] Âyetin zâhirî manası, "*Allah aklını kullanmayanların üzerine rics kor*" şeklindedir. Rics, mecazi bir ifade olup, "azap, gazap ve hızlan" anlamlarına gelmektedir. Ona "şeytan" manasını verenler de olmuştur (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/300; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/394). İbn Kesir "rics"e, "helâk, fitne ve sapıklık" anlamını vermiştir (bk. İbn Kesîr, *Tefsir*, 4/1774). Buna göre mana şöyle olur: "Allah aklını kullanmayanlara gazap ve azap eder, onları hızlan içinde (rahmet ve desteğinden mahrum) bırakır. onlara şeytanı musallat eder, içlerine fitne atar, üzerlerine helâk (azap) indirir, onları sapıklık içinde bırakır (Mütercim).

Yahut onlar, kalpleri mühürlü olduğu için, Kur'an'ın delillerini ve hükümlerini anlamak için akıllarını kullanmayanlardır. Biraz sonra gelen, *'Göklerde ve yerde ne olduğuna bakın ...'* âyeti birinci görüşü desteklemektedir."[159]

99-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, halkı uyarı ve irşadla uğraşanlara bir teselli vardır. Onlar, insanlara yaptıkları uyarının kendilerine bir fayda vermediğini gördüklerinde, bu âyeti düşünerek teselli bulurlar. Onda ayrıca, bütün insanların hidayete gelmesine hırs gösterenler yahut bütün insanların veli olmasını temenni edenlere bir edep öğretilmektedir; bu durum Cenâb-ı Hakk'ın hikmetini aykırıdır. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Rabb'in dileseydi bütün insanları tek bir ümmet yapardı; halbuki onlar ihtilaf (farklı fikir, inanç ve yol) içinde olmaya devam ederler. Rabb'inin rahmet ettikleri müstesnadır" (Hûd 11/118).

Kulları Allah'a davet edenler, insanların hepsi şöyle olsun diye hırs göstermezler; bilakis onları Allah'a davet ederler, onlara Allah'ı ve azabını hatırlatırlar ve ondan sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak, Allah'ın ne yapacağına bakarlar. Allah onlara, kullarına karşı nasıl muamele ettiğini ve edeceğini öğretir, onlar da ilâhî tecelliye tâbi olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âlemden İbret Alın!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanlara tefekkür ve ibret almak için akıllarını kullanmayı emrederek şöyle buyurdu:

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِؕ وَمَا تُغْنِى الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ
عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾ فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذٖينَ خَلَوْا

---

[159] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/447 (Beyrut 1988).

مِنْ قَبْلِهِمْۜ قُلْ فَانْتَظِرُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجّ۪ي
رُسُلَنَا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَۚ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾

101. ***De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın!" Fakat bunca delil ve uyarılar iman etmeyecek bir topluma fayda sağlamaz.***

102. ***Onlar, kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların (helâk) günlerinin benzerlerinden başkasını mı bekliyorlar? De ki: "Öyleyse bekleyin! Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."***

103. ***Sonra biz, peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte bu şekilde, müminleri kurtarmak üzerimize bir haktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, senden delil isteyen müşriklere *de ki: 'Göklerdeki ve yerdeki delillere ve ibretlik şeylere, size Allah Teâlâ'nın birliğini ve kemâl-i kudretini gösteren acayip sanatlara bakın!'"*

Hak Teâlâ, sonra, haklarında şekavet (cehennemlik olma) hükmü verilmiş kimselere bu delillerin bir fayda vermeyeceğini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Fakat bunca delil ve uyarı,* Allah'ın ezelî ilminde *iman etmeyecek* diye bilinen ve haklarında öyle hükmedilen *bir topluma fayda sağlamaz."*

Sonra onları helâk ile tehdit ederek şöyle buyurdu: *"Onlar, kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların helâk günlerinin benzerlerinden başkasını mı bekliyorlar?"* Yani onların başına gelen acı olayların ve azabın benzerini mi bekliyorlar? Çünkü onlar ondan başkasını hak etmiyorlar.

"Onlara de ki: *'Öyleyse* helâkinizi *bekleyin! Şüphesiz ben de sizinle beraber* bunu *bekleyenlerdenim.'"*

Bir diğer mana: Siz benim helâkimi bekleyin, ben de sizin helâkinizi bekleyenlerdenim.

"Sonra biz, peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız." Bizim âdetimiz, peygamberlerimizi ve onlarla birlikteki müminleri bu helâkten kurtarmaktır. *"İşte bu şekilde,* mücrimleri helâk ettiğimizde Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından olan *müminleri kurtarmak üzerimize bir haktır."* İman ve taat ile bize sevilen kimseleri bu şekilde kurtarmak bizim yapageldiğimiz bir şey olduğu gibi, bunu yapmak bizim için vaat edilmiş bir haktır.

101-103. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, nazar ve ibret ehline, göklerde ve yerde olan sırlara ve nurlara bakmalarını emretti. Onlara, zatına ait sırları ve ilâhî sıfatların nurlarını müşahede etmeyi, maddi şeylerin dış yüzünde kalmamalarını emretti. Ayrıca, eşyanın ince perdesinin gerisindeki manaya (eşyanın hakikatine ve içindeki sırlara) bakmayı, zâhirî madde ve şekilde kalmamalarını emretti. İbnü'l-Fârız,[160] *Kasîde-i Hamriyye*'sinde buna işaret ederek şöyle demiştir:

"Maddi lutuflar (varlıklar), hakikatte, manevi lutuflara tâbidir, ancak manevi şeyler onlarla ortaya çıkmaktadır."

Bütün kâinat, manevi lutufları (ilim ve hikmetleri) taşıyan bir kap hükmündedir. Maddenin (eşyanın) aslı, manevi yönüdür. Eşya, bir kesafet kazanarak elle tutulur gözle görülür bir hal almıştır. Kim eşyanın iç yüzüne dalar, onu fikrinde eritip yok ederse manaya döner (içinde saklı olan hakikati görür), mana ile manaya ulaşır. O zaman madde gözünde kaybolur. Bunu sadece, mana ehli büyüklerle birlikte olan kimseler yakînen bilir. Onlar, fenâ ve bekâ makamlarına ulaşmış kimselerdir.

Kim onların sohbetine (manevi terbiyesine) girmezse o, eşyanın maddesinde kalır, içindeki sırra bakamaz. Bu kimse aklını kullanır ve hakikatin böyle olduğuna imanla kalır. Bu da bir tefekkür etme ve ibret alma yoludur. Ancak birinci gruptakiler (eşyanın hakikatini gören ârifler), müşahede ehlidir ve eşyanın perde gerisindeki hakikatini gören kimselerdir. Şair, bu gibiler hakkında şöyle demiştir:

---

[160] İbnü'l-Fârız, Sultanü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir. 632'de (1235) Kahire'de vefat etmiştir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Her iki kaside üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir (geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız". *DİA*, 21 / 40-43).

"İşte gerçek erler (hakiki adamlar) onlardır. Onların sahip olduğu manevi sıfatlara sahip olmayana 'adam' demek bir aldanıştır."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde açıkladığımız manaya işaret ederek şöyle demiştir:

"Allah kâinatı, ondaki nuru ve hakikatleri göresin diye önüne serdi, onların maddesini göresin diye değil. Allah Teâlâ,

'Göklerde ve yerde neler var, iyi bakın!' buyurarak, sana anlayış kapısını açtı (akıl ve basiretinle onların hakikatine bakmanı istedi). Yoksa sana varlıkların maddesini göstermek için, 'Göklere bak!' buyurmadı." [161]

Kimin için ezelî ilimde hızlan (ilâhî rahmetten mahrumiyet) yazılmışsa o kimse, kâinatın zâhirinden kurtulup eşyanın hakikatine bakamaz. Bu haldeki kimse, eşyanın hakikatini müşahede edenlerin varlığına da inanmaz. Bu tür kimseler, kendilerinden önce gelip geçenler gibi, sadece maddenin bağından kurtulmadan önce (gaflet içindeyken) âniden ölümün gelmesini bekliyorlar. Şu bir gerçektir ki eşyanın bağından ancak irfan ehli âriflerin sohbetine (manevi terbiyesine) giren kimseler kurtulur. O ârifler ki müşahede ve hakikate nazar etme fezasına dalmışlardır. Ancak onların sayısı çok azdır.

Acı-Tatlı Her Şey Allah'ın Elinde

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], şirkten ve müşriklerden uzaklaşmasını emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْ د۪ين۪ي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ينَ تَعْبُدُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْۚ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَۙ

---

[161] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 279.

﴿١٠٤﴾ وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ
مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ
﴿١٠٦﴾ وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ
فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾

104. ***De ki: "Ey insanlar! Benim dinimden şüphede iseniz,*** *(şunu* ***bilin ki) ben Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza ibadet etmem; fakat ben sadece sizi öldürecek olan Allah'a kulluk ederim. Bana müminlerden olmam emredildi."***

105. ***"Bana ayrıca şu emredildi: Hanîf olarak*** *(tek ilâha inanarak)* ***yüzünü dine çevir; sakın şirk koşanlardan olma!"***

106. ***"Allah'ın dışında sana hiçbir fayda ve zarar vermeyecek şeylere dua*** *(ve ibadet)* ***etme! Eğer bunu yaparsan, gerçekten zalimlerden olursun."***

107. ***Şayet Allah sana bir zarar dokundurursa onu O'ndan başka giderecek kimse yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse O'nun ihsanını geri çevirecek de kimse yoktur. O, kullarından dilediğine ihsanını ulaştırır. O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Mekkeliler'e yahut bütün insanlara de ki: *Ey insanlar! Benim dinimden şüphede iseniz;* benim dinimin doğruluğundan şüphe edip de putlara tapıyorsanız, *şunu bilin ki ben Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam; fakat ben sadece, sizi öldürecek olan Allah'a kulluk ederim."* İşte benim dinim, itikad ve amel olarak özetle budur; haydi, onun doğruluğunu anlamanız için onu akl-ı selime arzedin, ona insaf gözüyle bakın! İşin özü şudur: Ben sizin elinizle icat edip taptığınız putlara tapmam; ben sadece, sizi yoktan var eden ve öldüren yaratıcınıza ibadet ederim. Âyette, özellikle Allah'ın onları öldürüp canlarını almasını zikretti, çünkü bu, onları tehdit etmeye daha uygundur. Açıklama için Beyzâvî tefsirine bakınız.

"Bana, sadece Allah'a ibadet eden *müminlerden olmam emredildi."* O Allah ki akıl gerçek mâbud olarak O'nu gösteriyor, vahiy O'nu söylüyor.

"Bana ayrıca, *'Hanîf olarak,* bütün bozuk dinlerden uzaklaşarak *yüzünü dine çevir' diye emredildi."* Yani bana, bütün zatımla (içim ve dışımla) dinde istikamet üzere olmam, farzları eda edip haramlardan kaçınarak dini hakikatiyle yaşamam emredildi.

Bir diğer mana: Bana namazda, yüzümü kıbleye çevirmem emredildi ve bana şöyle denildi:

"Sakın, Allah'a herhangi bir konuda *şirk koşanlardan olma! Allah'ın dışında sana,* bizzat ve duasıyla *hiçbir fayda ve zarar vermeyecek şeylere ibadet etme! Eğer bunu yaparsan,* Allah'tan başka birine dua ve ibadet edersen, *gerçekten zalimlerden olursun."* Bu ifade onu, Allah'tan başkasına dua ve ibadetten nefret ettirmekte ve ona meyilden sakındırmaktadır.

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine ibadet ve dua edilmeye müstahak olanın kendisi olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"Şayet Allah sana bir zarar dokundurursa onu O'ndan başka giderecek, ortadan kaldıracak *kimse yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse* O'nun sana vermek istediği *ihsanını geri çevirecek kimse yoktur."*

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ zarar için, *'Allah sana bir zarar dokundurursa ...'* buyurdu; hayır için ise, *'Allah senin için bir hayır isterse ...'* buyurdu. Aslında her iki iş de yüce Allah'ın iradesine bağlı iken, böyle buyrulması şuna dikkat çekmek için olabilir: Hayır, bizzat istenecek bir şeydir, insanlara zarar dokundurma ise bizzat maksat değildir; o, ârızî bir sebebe bağlıdır (bir ceza veya uyarı içindir). *'Onun ihsanını geri çevirecek kimse yoktur'* buyrulması, Allah'ın dilediği kuluna hayır ihsan edeceğini, bu hayrın kulların hak ettiğinden değil, Allah'ın lutuf ve ihsanından kaynaklandığını göstermek içindir. Bir de bu cümlede istisna yapılmadı, çünkü Allah'ın olmasını istediğini geri çevirmek mümkün değildir."

Âyet şöyle bitiyor: "*O, kullarından dilediğine bu ihsanını ulaştırır. O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" Öyleyse, tazarru ve niyaz ile dua ederek Allah'tan hayrı, lutuf ve ihsanını isteyin; işlediğiniz hata ve isyanlar sizi bundan alıkoymasın; çünkü O, çok affedici ve çok merhametlidir (kendisinden isteyeni boş çevirmez).[162]

104-108. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yoluna giren ve bütünüyle Allah'a bağlanan kimsenin, bu konuda kendisine muhalefet eden kimselere şöyle demesi gerekir:

"Eğer siz benim bu yolumdan şüphe ederseniz, şunu bilin ki ben, sizin Allah'tan başka taptığınız hevâya tâbi olma haline ve dünyaya karşı hırsa tapmam, ben sadece sizin canınızı alacak olan Allah'a ibadet ederim. Bana gerçekten iman edenlerden olmam, sizin bu bozuk dininizden ve dünyanızdan uzaklaşarak tek ilâha bağlanıp dine yönelmem emredildi." Nitekim bu konuda âriflerden biri demiştir ki:

"Ey benim dinim ve dünyam (yüce Mevlâm)! Ben senin zikrinle meşgul olarak insanların dünyalarını ve dinlerini terkettim."

Bir diğeri de nazım halinde şöyle demiştir:

"İnsanları terkedip onları nefislerinin sevdiği dünya muhabbeti, izzet ve itibarla baş başa bıraktım. Aynı şekilde her türlü makamı da terkettim. Bizim tek kastımız, Allah'tan başka her şeyden uzaklaşmaktır."

"*Allah'ın dışında, sana bir fayda ve zarar vermeyenlere dua etme!*" âyeti hakkında deriz ki: Burada kastedilenler, Allah'ın dışındaki bütün varlıklardır. İlâhî izin olmadan hiç kimsenin elinde bir zarar ve fayda, bir iyiliği çekip bir musibeti defetme gücü yoktur. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Allah'ın sana gönderdiği bir ihtiyaç ve sıkıntıyı, (senden gidermesi için) O'ndan başkasına götürme. Kul, Allah'ın kendisine gönderdiği bir sıkıntıyı (çözmesi ve kaldırması için) başkasına nasıl götürür? Kendi ihtiyacını gidermeye güç sahibi olmayan bir kul, onu başkasından gidermeye nasıl güç sahibi olur?"[163]

---

[162] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/448.

Âriflerden biri demiştir ki: "Kim Allah'tan başkasına güvenip dayanırsa o, bir aldanış içindedir. Çünkü aldanış, devam etmeyen şeydir. Allah'tan başka hiçbir şey dâimî değildir. Ezelî ve ebedî olan, varlığının başlangıcı ve sonu olmayan O'dur. O'nun ihsan ve ikramları da hiç bitmez. Öyleyse sadece, her nefeste, her an ve zamanda sana ihsan ve ikramı devamlı olana güvenip dayan."

Vehb b. Münebbih [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetti:

'Ey Davud, izzetime, yüceliğime ve azametime yemin ederek söylüyorum: Bir kulum, halkı bırakıp benden yardım istediğinde ben bunu onun niyetinden bilirim. Eğer ona yedi kat göktekiler ve yedi kat yerdekiler tuzak kurup zarar vermek isteseler, ben o kuluma onlardan bir çıkış ve kurtuluş yolu yaratırım. İzzetime ve celâlime yemin olsun ki bir kul benden başka birine tutunduğu zaman, ben bunu onun niyetinden bilirim. Onun elinden göklerden gelecek sebepleri çeker alırım. Altındaki yeri ona gazap ettiririm ve hangi vadide helâk olduğuna aldırış etmem!'"

Âlimlerden biri şöyle demiştir: "Önceki kitaplardan birinde şunu okudum: Azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki:

'İzzetime, celâlime, cömertlik ve keremime, arşımın üstündeki yüceliğime yemin olsun ki benden başka birinden bir şey uman herkesi, ümitsizlik içinde bırakarak bütün beklentilerini keser atarım. Ona insanlar arasında zillet elbisesini giydiririm. Onu yakınlığımdan uzaklaştırırım. Kendisini bana vuslattan mahrum ederim.

Bir sıkıntı ve musibet anında benden başkasından bir şey beklenir mi? Halbuki bütün zorluk ve sıkıntılar benim elimdedir. Ben, her şeye hayat verenim. Benden başkasından bir şey umulur mu? Benden başkasının kapısı çalınır mı? Halbuki bütün kapıların anahtarları benim elimdedir. Başkasının kapısı kapalıdır; benim kapım ise benden bir şey isteyene açıktır. Büyük günah işlese bile, benden bir şey bekleyip de ümidini boşa çıkardığım kimdir? Böyle biri var mı? Kim benim kapımı çaldı da ona kapımı açmadım?

---

[163] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 105-106 (Beyrut 2005).

Ben kullarımın emellerini, benimle kendileri arasında bir bağ yaptım; benden başkasının bağını ise kestim. Kullarımın benden beklenti ve ümitlerini, onlar için katımda saklanan bir hazine yaptım; fakat onlar benim muhafazama razı olmadılar.

Ben, bütün göklerimi beni tesbih etmekten usanmayan meleklerimle doldurdum. Onlara, benimle kullarım arasındaki kapıları kapamamalarını emrettim. Buna rağmen kullarım benim sözüme güvenmediler (benden başkasına güvenip ümit bağladılar).

Başına benim musibetlerimden biri gelen kimse, onu benden başka kimsenin kaldırmaya güç yetiremeyeceğini bilmiyor mu? Nasıl oluyor da bir kulu, benden beklentisini çekip başkasına yönelmiş bir halde görüyorum! Ben ona, kendisi istemeden lutfumla ihsanda bulundum; sonra onu elinden çekip aldığımda niçin onu kendisine geri vermem için benden istemiyor da başkasından istiyor? Benim, kullar istemeden onlara nice ihsanlarda bulunduğumu görmüyor mu? Benden bir şey istendiğinde isteyene karşılık vermeyeceğimi mi zannediyor? Ben cimri miyim ki kullarım bana karşı istemede cimrilik yapıyor? Bütün emel ve beklentileri halleden ben değil miyim? Benden başka onları kim çözebilir?

Eğer ben, göklerdeki ve yerdeki bütün mahlûkata, 'Benden her arzunuzu isteyin!' desem, sonra hepsine istediklerini versem, bu benim mülkümden zerre kadar bir şey noksanlaştırmaz. Benim içinde bulunduğum kâmil mülk nasıl noksanlaşır ki!

Benim rahmetinden ümidini kesenler ne kötü bir şey yapıyorlar! Bana isyan eden ve benim kendisini gördüğümü hiç dikkate almadan, benden hayâ etmeden harama dalan kimse de ne kötü bir şey yapıyor!"

Herkesin Yaptığı Kendinedir!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, insanlara uyarıcı göndermek suretiyle onların, "Biz bilmiyorduk" şeklindeki özürlerini ortadan kaldırdığını bildirerek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ي
لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۚ وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِوَك۪يلٍۜ ۝ وَاتَّبِعْ
مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ۝

108. *De ki: "Ey insanlar! Size Rabb'inizden hak* (Kur'an) *gelmiştir. Kim doğru yola gelirse ancak kendisi için gelmiş olur. Kim de hak yoldan saparsa o, ancak kendi aleyhine sapmış olur. Ben sizin üzerinize vekil* (işinizden sorumlu) *değilim."*

109. (Resûlüm!) *Sen, sana vahyedilene uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey insanlar! Size Rabb'inizden hak* peygamber veya Kur'an *gelmiştir. Kim,* ona iman ederek ve uyarak *doğru yola gelirse ancak kendisi için gelmiş olur,* faydası onadır. *Kim de hak yoldan saparsa o, ancak kendi aleyhine sapmış olur;* çünkü haktan sapmanın vebali onadır. *Ben sizin üzerinize vekil* yani işlerinizden sorumlu *değilim* ki sizi imana zorlayayım. Ben sadece bir müjdeleyici ve uyarıcıyım."

Bu âyetin, kâfirlerle cihadı emreden âyetle hükmü kaldırılmıştır.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm! Sen, sana vahyedilene uy;* ona sarıl ve tebliğ et. *Allah* seninle düşmanların arasında *hükmedinceye kadar,* savaş emri verinceye, sonra zafer ve izzet nasip edinceye kadar *sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."* Çünkü O, zâhirde yapılan bütün işleri bildiği gibi, kalplerin içinde gizlenen şeyleri de bilir; bunun için hükmünde hata yoktur.

108-109. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insanlar, size, Rabb'iniz tarafından size hakkı tanıtacak kimse (kâmil mürşid) geldi. Kim ondan marifet ilmini öğrenerek ve kendisine tâbi olarak hidayeti bulursa nefsine fayda verir. Çünkü bu şekilde nefsini manevi perdenin gamından kurtarmış, onu şek ve şüphe hastalığından şifaya kavuşturmuş olur. Kim ondan marifet ilmini öğrenmeyerek sapkın bir halde kalırsa bunun vebali kendisinedir; zira o, nefsini havâtır (boş ve kötü düşünceler) içinde terketmiş, onu gerçek manada Allah'a ulaşmaktan mahrum bırakmıştır.

İnsanlar âriften yüz çevirdiğinde, onun uyarı ve vaazı onlara fayda vermediğinde, Cenâb-ı Hak tarafından ona, "Sana vahyedilen ilhama uy!" denir. Çünkü o ilham, seçkin veliler için hak olan bir ilimdir. Âriflerin kalbinde sadece hak olan şey tecelli eder. Onların kalbi halkın havâtırından temizlenmiştir. Yine ona denir ki:

"Allah, hidayet rüzgârını göndererek hüküm verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Yunus sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

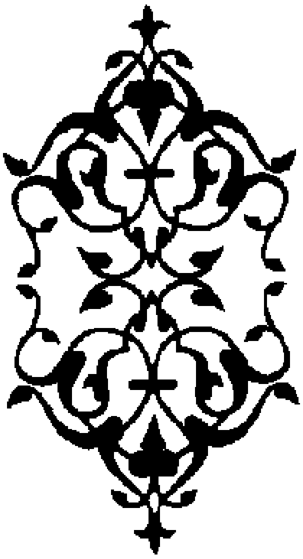

(11) HÛD SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Hûd sûresi Mekke'de inmiştir, ancak 114. âyet Medine'de inmiştir. 123 âyettir.

Önceki Sûre ile İrtibatı

Önceki sûrenin 109. âyetinde, *"Sana vahyedilene uy!"* buyruldu. Bu sûrede de uyulacak bu şeyin, âyetleri muhkem kılınan kitap (Kur'an) olduğu açıklandı.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ خَب۪يرٍۙ ① اَلَّا تَعْبُدُٓوا
اِلَّا اللّٰهَۜ اِنَّن۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌۙ ② وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ
يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعاً حَسَناً اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ي فَضْلٍ فَضْلَهُۜ وَاِنْ
تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ③ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْۚ وَهُوَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ④ اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُۜ اَلَا ح۪ينَ
يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْۙ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۚ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Elif. Lâm. Râ. Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri muhkem kılınmış, sonra da (hükümleri) hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan Allah tarafından açıklanmıştır.***

2. ***Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Şüphesiz ki ben, O'nun tarafından size gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim.***

3. ***Rabb'inizden mağfiret dileyin, sonra da ona tövbe edin; Allah sizi, belirlenmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yaşatır ve her iyilik sahibine amelinin karşılığını verir. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım.***

4. ***Dönüşünüz yalnız Allah'adır. O, her şeye kadirdir.***

5. ***Dikkat edin, onlar (Peygamber'den düşmanlıklarını) gizlemek için göğüslerini çevirirler. İyi bilin ki onlar elbiselerine büründükleri zaman dahi, Allah onların gizledikleri ve açığa vurdukları her şeyi bilir. Şüphesiz O, kalplerin içinde sakladığı şeyleri en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

"Elif. Lâm. Râ ..."

Ebû Tâlib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, bu âyeti tefsir ederken der ki: "Bunlar, yüce Allah'ın üç ismini temsil etmektedir. Elif, Allah; lâm, Latîf; râ da Rahîm demektir. Onların, (yazılışına göre) "el-Rahmân" ism-i şerifinin ilk kısmı olduğu da söylenmiştir."[164]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu harfler, (yazılışına göre) el-Resûl isminin, kısaltılmış hali olup Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap etmektedir.

---

[164] Ebû Tâlib-i Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/109 (Beyrut 2004).

Bu harflerle, üç âleme işaret edilmiş olması da mümkündür. Elif, ceberût âleminin birliğine; lâm, melekût âleminin nurlarının kaynayıp fışkırmasına; râ ise ilâhî rahmetin diğer mevcudata sirayet ederek imdat etmesine işarettir. Bu rahmet ve imdadın en büyüğü ve esaslısı da yüce kitabın (Kur'ân-ı Hakîm) indirilmesidir. Bunun için Cenâb-ı Hak bu kitaptan bahsederek şöyle buyurdu:

"Ey seçilmiş Peygamber, *bu senin okuduğun kitap öyle bir kitaptır ki, âyetleri muhkem kılınmıştır."* Onun âyetleri mana ve muhteva yönüyle sağlamlaştırılmıştır; nazım olarak sağlam bir dizilişe sahiptir, lafız ve mana yönüyle onda hiçbir bozukluk yoktur.

Yahut bu kitap, başka bir şeriatle neshedilmekten (yürürlükten kaldırılmaktan) uzak ve sağlamdır.

Yahut bu kitap, apaçık ve sağlam delillerle kuvvetlendirilmiştir.

Yahut bu kitap, baştan sona hikmet doludur; çünkü o, içinde ilmî hikmetlerin temeli olacak şeyleri ihtiva etmektedir.

"Sonra o, her şeyden haberdar olan Allah tarafından açıklanmıştır." Onda, bütün inanç esasları, ibadet ve amelle ilgili hükümler öğütler ve haberler açıklanmıştır.

Yahut o, ezberlenmesi kolay olsun diye, süre sûre ayrılmıştır. Veya değişik zamanlarda parça parça indirilmiştir.

Yahut onda, insanların ihtiyaç duyacağı hükümler, açıklanmış ve özüyle verilmiştir.

Bu kitap, hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan Allah tarafından indirilmiştir. Bunun için bu şekilde sağlam ve son derece açıktır. Şüphesiz, her şeyden haberdar olan zâta, sözün nazmını bozacak şeyler gizli değildir.

Bu kitap şunu demektedir: *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin."*

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Bu kitap, âyetleri muhkem kılınmış, yani tevhidle ilgili delilleri çok kuvvetli olan bir kitaptır. Sonra o kitapta müminlere verilen müjdeler ve kâfirlere hazırlanan azaplar genişçe açıklanmıştır. O kitap, hükümlerinde hikmetli, her şeyi bilen, helâli ve haramı güzelce açıklayan Allah tarafından indirilmiştir. Yüce Allah, *'Sadece Allah'a ibadet edin'* buyurdu. Bu, en kuvvetli delillerle ortaya konan tevhiddir. Âyette, *'Şüphesiz ben, azapla korkutucu ve iman edenler için sevapla müjdeleyici bir peygamberim'* buyruldu; bu da va'd ve vaîdi (müjde ve tehdidi) kısaca ifade etmektedir."[165]

Beyzâvî âyete şu manayı vermiştir: "'Ben Allah tarafından gönderilmiş, şirke düşenleri azapla korkutucu, tevhid üzere amel edenlere de sevabı müjdeleyici bir peygamberim.'

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *'Rabb'inizden mağfiret dileyin, sonra da O'na tövbe edin."* Sonra, aradığınız ve istediğiniz güzel sonuca tövbe ile ulaşın; çünkü Hak'tan yüz çeviren kimsenin O'na geri dönmesi gereklidir.

Bir diğer mana: Şirkte tövbe edin, sonra taat ile Allah'a dönün."[166]

İbn Cüzey-i Gırnâtî, bu âyete şu manayı vermiştir: "Önceki şirk ve isyanlarınıza tövbe edin; sonra taat ve istikametle Allah'a dönün."[167]

Vâhidî âyete şu manayı vermiştir: "Geçmiş günahlarınıza istiğfar edin, yeni meydana gelecek günahlarınız için de Allah'a tövbe edin." [168]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah sizi, belirli bir süreye* yani eceliniz tamamlanana *kadar güzel bir şekilde yaşatır."* Size güzel rızıklar, hoş nimetler ve hayırlı amellerle hoş bir hayat yaşatır; emniyet ve rahat içinde yaşarsınız.

Yahut sizi, rahmetine ümit bağlatarak ve hükmüne razı ederek nimetlendirir; çünkü bazan kâfire de dünyada bir istidraç olarak (gizlice azaba duçar etmek için) nimet verilip rahat bir hayat yaşatılmaktadır.

"Ve Allah, ahirette her iyilik sahibine, salih amel işleyene *iyiliğinin karşılığını verir;* amelinin sevabını tam olarak verir."

---

[165] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/109.

[166] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/449 (Beyrut 1988).

[167] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulumi't-Tenzîl*, 1/365 (Beyrut 1995).

[168] Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 2/563 (Beyrut 1994).

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah dinde fazilet sahibi olan herkese, dünyada ve ahirette faziletinin karşılığını verir. Bu âyet, tövbe eden mümin için, iki cihanın hayrını müjdelemektedir.

"Eğer yüz çevirirseniz, yani eğer size emredilen şeylerden yüz çevirirseniz, *ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından,* kıyamet gününün azabından *korkarım."* Yahut kıtlık ve açlıkla yüz yüze geleceğiniz şiddetli günün azabından korkarım. Müşriklerin başına şidditle kıtlık geldi, öyle ki ölmüş hayvanların etlerini yediler. Yahut büyük günün azabı, Bedir Savaşı'nın yapıldığı gündür (O gün müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü, yetmişi de esir alındı).

"Dönüşünüz yalnız Allah'adır." Yani bu büyük günde (kıyamette) yahut ölümle dönüşünüz Allah'adır. O, her şeye kadirdir; onları yeniden diriltmeye ve en şiddetli azaba uğratmaya gücü yeter. Bu ifade, büyük günün manasını vurgulamak gibi oldu.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Dikkat edin, onlar,* haktan *göğüslerini çevirirler;* ondan dönerler."

Yahut göğüslerinde inkâr ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlık gizlerler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, şiddetli düşmanlık ve kızgınlıklarından dolayı Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] görmemek için ona sırtlarını dönerler.

"Bunu, içlerindekini ondan gizlemek için yaparlar." Yani içlerindeki inkâr ve düşmanlığı, Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] veya sırlarında sakladıklarını Allah'tan gizlemek için böyle yaparlar. Böylece, içlerinde sakladıkları şeyleri Peygamber'in ve müminlerin bilmeyeceğini düşünürler.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, bir grup müşrik hakkında inmiştir. Onlar, "Eğer perdelerimizi çekersek, elbiselerimize bürünürsek ve içimizde Peygamber'e karşı düşmanlığımızı gizli tutarsak, o bunu nasıl bilecek ki!" dediler.

Buhârî'de geçen bir rivayete göre İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Bu âyet, tuvaletini yaparken veya hanımıyla cinsel ilişki esnasında, önünün ve arkasının semaya gelmesinden utanarak örtüye bürünen kimse hakkında indi."[169]

"Şunu bilin ki onlar elbiselerine büründükleri zaman, Allah onların gizledikleri ve açığa vurdukları her şeyi bilir." Onların elbiseye bürünmesi, uyku anında olabilir.

Buna göre, onların yüz çevirmesine şu manalar verilebilir:

Onlar, haktan göğüslerini çevirirler (ona itaatten kaçarlar).

Onlar, Allah'tan yüz çevirirler.

Onlar, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] karşılaştıklarında göğüslerini çevirirler; bu şekilde, onu görmekten yüz çevirirler.

Yahut onlar, Kur'ân'ı dinlemekten yüz çevirirler.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah onların* kalplerinde *gizlediğini ve* sözleriyle *açığa vurdukları her şeyi bilir.* O'nun ilminde, onların gizledikleri ve açığa vurdukları eşittir. Onların işleri ve gizlemeye çalıştıkları şeyler O'ndan nasıl gizli kalabilir ki! *O, kalplerin içinde sakladığı şeyleri en iyi bilendir."* Her kalp sahibinin gizlediği şeyleri bilir.

Bir diğer mana: O, kalplerin hakikatini ve onların içinde bulundurduğu şeyleri bilir.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Bu kitap (Kur'an), yüce zatı tanıtan, âyetleri muhkem kılınmış (manası açık, hükmü kesin) bir kitaptır. Sonra, O'nun sıfatlarını anlatan âyetleri genişçe açıklanmıştır.

---

[169] Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, (Sûre 11), 1 (nr. 4681); İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 12/320 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/400.

Yahut onun, hakikatleri beyan eden âyetlerinin manası açık, hükmü kesin ve nettir; dinin hükümlerini açıklayan âyetleri ise genişçe açıklanmıştır.

Yahut onun, ruhlar âlemini tanıtan âyetleri, manası açık, hükmü kesin ve nettir; maddi âlemle, dünya ile ilgili hükümleri genişçe açıklanmıştır.

Yahut, melekûtun (gayb âleminin) sırlarını açıklayan âyetleri muhkemdir; mülk âlemiyle ilgili hükümleri ise genişçe açıklanmıştır.

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatı ile ilgili hükmünü açıklayarak şöyle buyurdu: *"Sadece Allah'a ibadet edin."* Sıfatlarıyla alakalı hükmünü de açıklayarak şöyle buyurdu:

"Rabb'inizden affınızı isteyin; sonra O'na tövbe edin."

Şöyle de denebilir: Allah önce hakikatlerle ilgili hükümleri açıkladı, sonra dinle alakalı hükümleri açıkladı.

Bu şekilde, sizler hakikatlerle dinin zâhirî hükümlerini birleştirirseniz, Allah sizi, zatını müşahede ettirerek ve sıfatlarının nurları içinde hoşluk ve huzur vererek, belirlenen vakte kadar güzel bir hayatla yaşatır. Bu vakit, yüce melikin (Allah'ın) huzurunda sıdk makamına ulaşmaktır. O, herkese, sahip olduğu marifet kadar müşahedesinden ihsan eder. Kim bundan yüz çevirirse onun için büyük bir günün azabından korkulur. Bu azap, kalbinin perdelenme gamı ve dostlardan geri kalma hasretidir.

Cenâb-ı Hak sonra, müşahede makamını terkedip murakabe makamına inen müşahede ehlini, *"Dikkat edin, onlar (yönelecekleri asıl halden) göğüslerini çeviriyorlar ..."* âyetiyle uyarıp kınadı.

Bütün Canlıların Rızkı Allah'a Aittir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, az önce geçen, *"Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir"* âyetini tamamlamak için sonsuz ilminin kemalini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا
وَمُسْتَوْدَعَهَاۜ كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

6. *Yeryüzünde bulunan bütün canlıların rızkı, ancak Allah'a aittir. Allah onların karar kıldığı yeri ve emaneten bırakıldıkları yeri bilir. Hepsi apaçık bir kitaptadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yeryüzünde bulunan bütün canlıların rızkı,* onda akıl olsun olmasın, yeryüzünde hareket halinde olan bütün varlıkların rızkı, gıdası ve yaşaması için gerekli şeyleri vermek *ancak Allah'a aittir;* çünkü O, bunu lutuf ve ihsanıyla bizzat kendi üzerine almıştır. Âyetin metninde, gereklilik kipinin yani alâ edatının kullanılması şu hikmetler içindir:

Bu ifade, her canlıya rızkını ulaştırmanın Allah'a gerekli olduğunu gösterir. Ayrıca Allah'a güvenmeye teşvik etmekte ve rızık konusundaki vesveseleri kesmektedir.

"Allah onların karar kıldığı yeri ve emaneten bırakıldıkları yeri bilir."

Canlıların karar kıldığı yer ile emaneten bırakıldıkları yer, farklı şekillerde açıklanmıştır. Şöyle ki:

Allah onların, hayattaki ve ölümden sonraki yerlerini bilir.

Bir diğer mana: Allah onların, sulblerdeki ve rahimlerdeki yerlerini bilir.

Yahut Allah onların yaratıldıktan sonra yeryüzünde kaldığı yeri ve ayrıca yaratılmadan önceki maddesini ve halini bilir. Bunun aksi manayı vermek de mümkündür. Şöyle ki: Allah, o canlının yaratılıp ortaya çıkmadan önce, ilâhî ilimdeki halini ve yaratılıp ortaya çıktıktan sonra dünya hayatında kalacağı yeri bilir.

"*Hepsi*, yani bütün farklı cins ve sınıflarıyla birlikte her bir varlık *apaçık bir kitapta* yani levh-i mahfûzda *yazılmıştır.*" Yahut hepsi, her şeyi açıklayan ezelî ilimde mevcuttur.

Beydâvî demiştir ki: "Sanki bu âyetle, Allah Teâlâ'nın bütün malumatı (bilinmesi imkân dahilinde olan her şeyi) bildiği kastedilmektedir. Bundan sonra gelecek âyette ise yaratılması mümkün olan her şeye gücünün yettiği kastedilmiş olmaktadır. Bütün bunlar, Allah'ın birliğini vurgulamakta, ayrıca önceden geçen müjde ve tehdit haberlerini pekiştirmektedir."[170]

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Rızık endişesi çekmek ve insanlardan korkmak kalp hastalıklarındandır. Bunlar, gaybın ilimleri keşfolmadan kuldan gitmez. Bu ilimlerin keşfolması, tevhid-i hastır. Tevhid-i hastan kastım, kulun, Hakk'ı müşahede halinde ve her şeyde O'na nazar etmede ileri bir dereceye ulaşması ve o halde sabit kadem olmasıdır. Rızık endişesi ve korkusu, kalpte kaldığı sürece sahibine zarar verir; bir anda gelip giden düşenceler ise bir zarar vermez. İnsan zayıf yaratıldığı için, genelde kalbe gelen âni düşüncelerden korunamaz ve bunun için mesul tutulmaz.

Bil ki rızık iki çeşittir. Biri, ruhların rızkı, diğeri de bedenlerin rızkıdır. Ruhların rızkı manevidir. Bu, ruhun gıdası olan marifet ve yakîn ilmidir. Bedenlerin rızkı ise maddidir; o yemek içmek türü şeylerdir. Allah Teâlâ her iki rızkı da garanti etmiş ve hikmetinin gereğinin yerine getirilmesi için kullara, bu rızıklara ulaştıracak sebeplere yapışmalarını emretmiştir.

Allah Teâlâ'nın bu rızıklara kefil olması (onları vermeyi üzerine alması) hakikattir; onun sebeplerine yapışmak ise şeriattir. İnsanların çoğu, maddi rızık vasıtalarıyla ve onu aramakla meşgul oldular; manevi rızka önem vermediler ve ondan aşırı derecede yüz çevirdiklerinden manevi rızkı tanımadılar. Halbuki onlar, eğer manevi rızkı kaybederlerse ruhlarının öleceğini de biliyorlardı.

---

[170] Beyzâvî, *Envârü'l-Tenzîl*, 1/450.

Allah'ın seçkin kulları olan veliler ise manevi rızık vasıtalarıyla ve onu araştırmakla meşgul oldular, kendisinden yüz çevirdikleri için, maddi rızka hiç önem vermediler. Onlar da maddi rızkı kaybettiklerinde (yeme içmeden kesildiklerinde) bedenlerinin helâk olacağını biliyorlardı.

Hâssatü'l-hâssaya (seçkin âriflere) gelince onlar, maddi ve manevi rızıklara ulaşmak için gerekli sebeplere yapışırlar. Onlar, bu rızıklardan birini elde ederken, kendi iradeleriyle hareket etmezler, onlar daima yüce Mevlâ'larının iradesine tâbi olarak rahat ederler. Şöyle ki yüce Mevlâ'nın iradesi onları maddi veya manevi rızka sevkeder; onların Allah'tan başka bir kastı ve yönelişi olmaz. Bu konuda âriflerden biri şöyle der:

"Kendimi bir alet gibi görüyorum; beni hareket ettiren O'dur. Ben bir kalem gibiyim; kader eli ise parmaklar mesabesinde olup benimle istediği yazıyı yazmaktadır."

Avam halk, ekseriyetiyle, bütün iradelerini maddi rızık için sarfettiklerinden, Allah'tan perdelendiler. Maddi rızık, nefislerin hazzı ve nasibidir. Onlar sadece nefislerinin nasibi olan rızkın derdine düştüler, başka şeye yönelmediler.

Veliler ise manevi rızık taleplerinde Allah'ı buldular; çünkü manevi rızık (marifet ve ilme'l-yakîn) Allah'ın hakkıdır, onda nefsin payı yoktur. Bundan dolayı onlar, her işlerini Allah için yapınca, Allah da her şeyde onların yadımcısı oldu.

Seçkin âriflere gelince onlar, hiçbir şeyde kendi iradeleriyle hareket etmediler; bilakis onlar, bütün hallerde nefisleriyle değil Allah ile hareket ettiler. İradeleri Allah'ın iradesinde yok oldu; böylece onların iradesi Allah'ın iradesi oldu, işleri de Allah'ın tercih ettiği iş oldu. Ârifler bu makama, "telvinle birlikte temkin makamı"[171] derler. Allah kendisinden razı olsun, bu açıklamayı, şeyhlerimiz şeyhi seyyidî Ali b. Cemel el-İmrânî kitabında[172] kaydetmiştir. Allah Teâlâ bizleri hepsinin bereketiyle faydalandırsın.

---

[171] Telvin, hal sahiplerinin sıfatıdır, temkin ise hakikat ehlinin sıfatıdır. Kul, terbiye yolunda olduğu sürece telvin sahibidir; çünkü o, sürekli bir halden diğerine yükselir, bir sıfattan diğerine intikal eder, bir merhaleden diğerine geçer. Hakk'a ulaşınca, temkin sahibi olur, istikrar kazanır. Telvin sahibi sürekli manevi artış ve ilerleme içindedir; temkin sahibi ise Hakk'a ulaşmış ve sonra O'nunla birlikte olmuştur. Onun Hakk'a ulaşmasının alameti, kendisine ait bütün beşerî his ve duyguların iptal olmasıdır (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* [trc. Dilaver Selvi], s. 218-219).

"Allah onların karar kıldığı yeri ve emaneten kaldığı yeri bilir" âyeti hakkında deriz ki:

Allah, onların ilimde karar kıldığı yeri bildiği gibi, onların amelde de emaneten kaldıkları yeri bilir.

Yahut Allah onların, hal olarak karar kıldığı yeri ve makam olarak emaneten kaldığı yeri bilir.

Bir diğer mana: Allah onların fenâ makamında karar kıldığı yeri ve bekâ makamında emaneten kaldığı yeri bilir.

Yahut Allah onların, telvin halinde karar kıldığı yeri ve temkin makamında emaneten kaldığı yeri bilir.

Yahut Allah onların, madde âleminde karar kıldığı yeri ve ruhlar âleminde emaneten kaldığı yeri bilir.

Bu konuda nazım halinde şu manadaki şiiri okurlar:

"İşittiğin yahut gördüğün her şey, iki duruma işaret etmektedir. Gözlerinden perdeyi çek ki sana gizli olan gaybı göresin. İşte o zaman sana müjdeci gelmiştir."

İki durumdan maksat, maddi ve manevi hallerdir. Aslında her ikisinin aslı bir olmakla birlikte, Cenâb-ı Hak, onlara farklı şekilde tecelli ettiğinden, onlara iki durum dedi. Maddi şeyler manevi şeyler için bir örtü durumundadır. Madde, manayı örtü gibi kapatır. Basiret gözünden örtü kalktığı zaman o, daha önce kendisine gizli kalan melekût âleminin nurlarını ve ceberût âleminin[173] sırlarını görür. Şiirde geçen, "Gözlerinden perdeyi kaldır ..." sözünün manası budur. Gözden mana âleminin perdesinin kalkması (gayba ait hakikatlerin keşfedilmesi) veliliğin müjdecisi ve alametidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[172] Bu kitap, Muhammed b. Muhammed el-Mehdî et-Temsemânî'nin hazırlamasıyla *Kitâbü Seyyidî Ali el-Cemel* adıyla basılmıştır (Beyrut 2007).

[173] **Mülk âlemi**, kâinatın görünen maddi kısmı olup his ve hayal ile idrak edilir. **Melekût âlemi**, kâinatın baş gözüyle görünmeyen manevi, sırlı, saklı, gayb yönü olup ilim ve zevkle idrak edilir. **Ceberût âlemi**, her iki âlemin kendisinden ortaya çıktığı, Zât-ı Bârî'nin azamet tecellilerine has âlem olup keşif ve müşahede ile idrak edilir (bk. İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*. Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 2004, s. 60-61).

Göklerin ve Yerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak, önceki âyette sonsuz ilmini açıkladı; bu âyette de sonsuz kudretini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى
الْمَٓاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ
مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ۝

7. O öyle bir Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. O zaman arşı su üzerinde idi. O bunu, hanginizin daha güzel amel edeceğini ortaya çıkarmak için yaptı. Eğer onlara, "Öldükten sonra muhakkak diriltileceksiniz" desen; kâfir olanlar, kesinlikle sana, "Bu, apaçık büyüden başka bir şey değil!" derler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O öyle bir Allah'tır ki gökleri ve yeri,* ikisinin arasındaki ve içindekileri, dünya günleriyle *altı günde yarattı."* Yahut ulvî âlemle süflî âlemi, bu süre içinde yarattı. Yerden sadece "yer" diye bahsedilirken, semadan "gökler" diye çoğul olarak bahsedilmesi, yücelik âlemlerinin aslı ve zatı itibariyle birbirinden farklı oluşundandır; süflî âlem (maddi âlem ve yeryüzü) ise böyle değildir.

"O zaman arşı su üzerinde idi."

Onların arasında bir engel ve perdenin olmadığı söylenmiştir. Arş, suyun üzerine konmuştu. Bu âyet, "el-helâ" denen feza boşluğunun varlığına delil getirilmiştir. Ayrıca, bu âlemin unsurları içinde suyun arştan sonra yaratıldığına da bu âyet delil gösterilmiştir. Suyun, rüzgârın üzerinde olduğunu söyleyenler de olmuştur.[174] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[175]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "el-Helâ", kâinatın dışını saran feza boşluğudur. Kelâm âlimlerine göre o, mümkün varlıklara dahildir. Âyetin buna delil oluşu şöyledir: Arş ve su, hacmi ve sınırları belli olan iki varlıktır. Durum böyle olunca, onların dışındaki şeyin boşluk olması gerekiyor. Allah'tan başka her şey, mümkün varlıktır yani varlığı ve yokluğu yönüyle eşittir.

Sûfîlere göre o, ezelî zatın ceberût âlemine ait sırlarıdır. Nitekim kâinat da melekût âleminde tecelli eden ilâhî sıfatların nurlarıdır. Allah ile birlikte hiçbir şey yoktur. O, müşriklerin kendisine ortak koştuğu şeylerden yüce ve uzaktır.

Bazı tarihçiler şöyle nakletmiştir: "Allah Teâlâ, arştan sonra sarı bir yakut yarattı." Tarihçiler bunun büyüklüğünü ve genişliğini belirttikten sonra demişlerdir ki: "Sonra Allah ona nazar etti; yakut bu nazarın heybetinden eriyip su oldu. Arş bu suyun üzerinde idi. Sonra bu su çalkalandı, üzerinde bir köpük oluştu. Allah ondan yeryüzünü yarattı. Sonra sudan bir duman yükseldi; Allah ondan gökleri yarattı."

"Allah bunları, hanginizin daha güzel amel edeceğini ortaya çıkarmak için yarattı." Yani, sizin halinizi ortaya çıkarmak için bunları yarattı ki böylece sizin için verilecek hükme delil oluşsun; hanginizin daha güzel amel ettiği ortaya çıksın. Hanginizin bu fâni âlemde gönlünü ondan çekip himmetini ebedî âleme bağladığı belli olsun diye böyle yaptı.

Beyzâvî demiştir ki: "Allah sizin nasıl amel ettiğinize bakmak için size, halinizi ortaya çıkarmak isteyen kimse gibi muamele eder. Bunların hepsi (bütün kâinat), sizin vücut bulmanız, yaşamanız ve amel etmeniz için ihtiyaç duyacağınız birer sebep ve temel maddelerdir. Ayrıca bütün alem, yüce yaratıcının varlığına ve birliğine delil yapacağınız, kendisinden hükümler çıkaracağınız pek çok delil ve alametle doludur."

---

[174] İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/241; Ebü'ş-Şeyh-i İsfahânî, *Kitâbu'l-Azame*, nr. 210; İbn Ebû Âsım, *es-Sünnet*, nr. 596.

[175] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/450.

Beyzâvî sonra der ki: "Âyetin *'Hanginizin daha güzel amel edeceği'* ifadesinde güzelin en güzeli olan amellere bir yönlendirme olduğu gibi, ilim ve amel mertebelerinde sürekli terakki etmeye de bir teşvik mevcuttur. Çünkü amel, kalbin ve âzaların amelini kapsar. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyeti okuduktan sonra şöyle buyurmuştur:

'Hanginizin akıl yönünden daha güzel, Allah'ın haram kıldığı şeylerden daha çok sakınan ve Allah'ın taatine daha süratle koşan kimse olduğunu ortaya koymak için bunları yarattı.' [176] Âyetin manası, hanginizin ilim ve amel yönünden daha kâmil olduğunu ortaya koymak için bunları yarattı, demektir."[177]

Muhaşşî[178] demiştir ki: "Âyetin manası şu olur: Bunca menfaat ve maslahatı hazırlamasına karşılık hanginiz Allah'a daha fazla şükredeceksiniz diye bunları yarattı. Şükür, kalple ve bedenle yapılan bütün ibadetleri içine alır. Bu âyetin, *'Ben insanları ve cinleri sadece bana kulluk etsinler diye yarattım'* (Zâriyât 51/56) âyetiyle benzer bir mana taşıması da muhtemeldir."

Şüphesiz dünyanın yaratılması ve ayakta tutulması, ancak teklif, yani ilâhî hükümlerle mükellef olmak içindir. Dünyada Allah'a ibadet edecek kimse kalmadığı zaman, dünyanın düzeni bozulur, kıyamet kopar. Sahih hadisler bunu ifade etmekte ve bu sonuca varmamızı gerektirmektedir.[179] Ancak ilk akla gelen, önceki söylediğimizdir. Hâsılı, anlatılmak istenen şudur: Allah Teâlâ, bütün varlıkları insan için yaratmıştır. İnsanın bunları yüce yaratıcının varlığına bir delil yapması, onlarla Cenâb-ı Hakk'ı tanımanın meyvelerini toplaması, O'na şükretmesi ve sadece O'na ibadet etmesi için kâinatı var etmiştir. Bir haberde şöyle zikredilir: Cenâb-ı Hak buyurur ki:

"Ey insan, eşyayı senin için, seni de benim için yarattım."

---

[176] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 12/335 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/404;

[177] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/450.

[178] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir.

[179] Bu hadislerden bazısı için bk. Müslim, İmân, 234, Tirmizî, Fiten, 35; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 6849; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4283; Ahmed, *Müsned*, 3/268.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin manası şudur: Arştan ferşe kadar bütün kâinatı yaratan yüce Allah'tır. O, bunları, hanginizin, eşyanın zâhirine bağlı kalmadan ve maddi şeylerle meşgul olmadan, Allah ile meşgul olarak ve sürekli kalbini ilâhî huzura bağlı tutarak daha güzel amel yapacağını imtihan edip ortaya çıkarmak için yarattı. Çünkü insan, Allah için yaratılmıştır.

Sonra, *"Eğer onlara, 'Öldükten sonra muhakkak diriltileceksiniz' desen; kâfir olanlar, kesinlikle sana, 'Bu, apaçık büyüden başka bir şey değil!' derler"* âyeti hakkında, *Hâşiye* sahibi[180] der ki:

"Âyet şuna dikkat çekmektedir: Kâfirlerin, Allah Teâlâ'nın âlemlerin yaratıcısı olduğunu kabul ve ikrar ettikten sonra, yeniden dirilmeyi inkâr etmeleri bir çelişkidir; çünkü âlemlerin yaratılması, ölmüş insanları tekrar diriltmekten daha büyük bir iştir. Kâfirlerin önce, Cenâb-ı Hakk'ın daha büyük bir şeyi yapmasını kabul edip sonra ondan daha kolay bir işi inkâr etmeleri bir çelişkidir."

"Onlara, öldükten sonra dirilmekten bahsettiğin zaman, onlar, 'Bu ancak apaçık bir sihirdir' derler."

Kâfirlerin, "Bu bir sihirdir" sözünde "sihir" denen şeyler şunlar olabilir: Dirilme olayı yahut dirilmeyle ilgili sözler veya içinde dirilmeden bahseden Kur'an. Kâfirler, bunların, aldatma veya bâtıl olma konusunda sihir gibi olduğunu söylediler. Âyetin bir okunuş şekline göre, bazı âlimler âyete, "Kâfirler Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] kastederek, 'Bunları söyleyen kimse bir sihirbazdır' dediler" manasını vermişledir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sahîh-i Buhârî'de şu hadis nakledilmiştir: *"Allah, ezelde mevcuttu; O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu. (Varlıkları yaratmaya başladığında) arşı şu üstünde idi."*[181]

---

[180] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1036/1626).

[181] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 1.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu hadisinde haber verdi ki yüce Allah ezelde mevcuttu, O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu. Sonra, varlıkları nurundan, nuru ile nuru için ortaya çıkarttı. O şu anda, ezeldeki hali üzeredir.

Ebû Rezzîn [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah! Rabbimiz, mahlûkatı yaratmadan önce neredeydi?" diye sorduk; şöyle buyurdu:

"Üstünde ve altında hava olmayan amâda idi. Arşını su üstünde yarattı."[182]

Amâ, "gizli" demektir. *"O gün onlara haberler kapanır, gizlenir"* (Kasas 28/66) âyetinin lafzında geçen "amâ", gizlenme manasında kullanılmıştır. Buluta da içindeki gizlendiği için "amâ" denir.

Ebü'l-Hasan-ı eş-Şüşterî (v. 668/1269) *el-Makâlidü'l-Vücûdiyye fi d-Dâireti'l-Vehmiyye* adlı eserinde demiştir ki:

"Allah ezelde, üstünde ve altında hava bulunmayan amâda idi. O, hiç kimseye muhtaç olunmayan teklik halidir. Hakikati gizli ezel ve ebed denizidir. Yüce zatın kendisinden başka hiçbir varlığın bulunmadığı durumdur."

Özetle şunu söylemek mümkündür: Cenâb-ı Hak, ezelde her türlü noksan sıfattan uzak ve bütün kemal sıfatlara sahipti. Hakikatiyle akıllardan gizli ve saklı idi. Kemal sıfatlara sahip nur sahibiydi. Kendisiyle birlikte hiçbir şekil ve resim yoktu. Cenâb-ı Hak sonra, nurundan bir parça ortaya çıkardı, ona maddi ve manevi bir sıfat verdi. Çünkü maddi şey olmadan mana ortaya çıkmaz. Ona, "Muhammed ol" dedi (Önce habibi Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] nurunu ve ruhunu yarattı). Bu nur, maddi yönüyle sınırlıdır, manevi yönüyle ise nihayeti ve bir sınırı yoktur; kendisinden ortaya çıktığı ezelî mana denizine bitişiktir. Bu nurun, maddi yönüyle mana denizine nisbeti, havadaki bir zerrenin, hava boşluğuna nisbeti gibidir. İbnü'l-Fârız, bu ezelî aşka işaret ederek şöyle demiştir:

---

[182] Tirmizî, Tefsîru Sûre (11), 1; Ahmed, *Müsned*, 4/11-12; Zehebî, *Kitâbü'l-Arş*, nr. 15 (Riyad 1999).

"O, safadır, su değildir. Lutuftur, hevâ değildir. Nurdur, ateş değildir. Ruhtur, cisim değildir. Onun sözü, bütün kâinattan öncedir, ezelîdir. Orada bir şekil ve resim yoktur. Bütün eşya, onunla var oldu; sonra bir hikmet icabı, onu anlamayacak herkesten perdelendi."[183]

Bu, aynı zamanda daha önce geçen amânın tefsiridir.

Bütün şekil ve resimler, bu Muhammedî nurdan ortaya çıktı. O nur da, nihayeti olmayan ceberût denizinden fışkırdı. Hakikati itibariyle ondandır. Bu nurun sınırlandırılması maddi yönüyledir. O, bir denizin üzerinde bulunan kar gibidir. Karın iç kısmındaki suyu, denize bitişiktir; zâhirinin ise sınırları belli ve çevrilidir. Aslında bütün şekiller, ceberût denizinde batıp kaybolmuştur. Bunun için *Kasîde-i Ayniyye* sahibi Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Arş, kürsî, görünen yüce şeyler ve her şeyin dönüş yeri olan sidre-i münteha O'dur (O'nun tecellisidir)."

Yine o der ki:

"Eşyayı ortaya çıkaran O'dur; bütün varlıkların varlığı O'nun tecellisidir. Bütün varlıkların aslı O'nda toplanmaktadır (Hepsinin ilk kaynağı O'dur). O'nun sıfatlarının ve isimlerinin eseri olan kâinat, zatının tecellilerinden ibarettir; Allah ism-i şerifi hepsini içinde toplamaktadır."[184]

Kısaca bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın var etmesiyle vücûd bulmuştur. O'nun zatının birliği ve azameti yanında hepsi silinip yok olur. Hak Teâlâ, nasıl ezelde kendisiyle hiç kimse mevcut değilse O, şimdi de ezeldeki hali üzeredir. Allah Teâlâ için değişme imkânsızdır. Bu sırları ancak, sır ehli âriflerle sohbet eden (onların terbiye halkasına giren) kimseler bilir. Onlarla sohbet etmeyen (manevi nazar ve terbiyelerine girmeyen) kimsenin, onların sözlerini tasdik etmesi ve hakkı sahibine teslim etmesi yeterlidir. Ârifler bu duruma işaret olarak şöyle demişlerdir:

---

[183] bk. Bûrînî-Nablusî, *Şerhu Dîvânı İbni'l-Fârız*, 2/260-262 (Beyrut 2003).

[184] Kaside, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd makamlarını geçmiş bir ârifin müşahedesini dile getirmekte ve yüksek manalar içirmektedir. Onları ifade için aklımız yetersiz, kullandığımız dildeki kelimeler dar gelmektedir. Hazretin sözünün ve muradının yanlış anlaşılmaması için kısmen tasarrufta bulunulmuştur (Mütercim).

"Eğer gökyüzünde hilâli göremiyorsan, onu gözleriyle görenlerin sözünü kabul et."

"O, hanginizin daha güzel amel edeceğini ortaya koymak için gökleri ve yeri yarattı" âyetini, şu manada anlamak da mümkündür:

Sizden kimin varlıklara bağlanıp kaldığını ve kimin de onları yoktan var edeni müşahede edecek hale ulaştığını ortaya çıkarmak için bunları yarattı. Onları yaratanı müşahede eden kimse var ya, işte güzel amel yapan ve himmeti yüksek olan odur.

Ey ârif, sen, kalp gözü kör olan kimselere, "Bizimle sohbet ederseniz (terbiye halkamıza girerseniz), gaflet ve cehaletle ölmüş olan kalbiniz, ilâhî marifetle dirilir, manevi bir hayat elde edersiniz" desen, velileri inkâr edenler, "Bu ancak apaçık bir sihirdir (aslı olmayan bir aldatmacadır)" derler.

İlâhî Azabı Engelleyecek Kimse Yoktur

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirleri acele istedikleri azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ اَلَا
يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨﴾

8. ***Andolsun, eğer biz onlardan azabı belli bir süreye kadar erteleyecek olsak, onlar, "Onun gelmesini engelleyen nedir?" derler. Şunu iyi bilin ki kendilerine azap geldiği gün, onlardan geri çevrilecek değildir ve alaya aldıkları şey onları çepeçevre kuşatacaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun, eğer biz, kendilerine* vaat edilen *azabı onlardan belli bir süreye kadar* yahut ahirete *erteleyecek olsak*, çok az bir süre geciktirsek, *onlar*, alay ederek, *'Onun gelmesini engelleyen nedir*, yani onun başımıza gelmesine mani olan nedir?' derler. *Şunu iyi bilin ki kendilerine azap geldiği gün, onlardan geri çevrilecek değildir.* Bedir'deki gibi veya kıyamet günü azap başlarına gelince, onu geri çevirecek kimse yoktur *ve alaya aldıkları şey onları çepeçevre kuşatacaktır."*

Âyette, "Onların alay ettiği azap, kendilerini kuşattı" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade, olayın kesin gerçekleşeceğini belirttiği gibi, mübalağalı bir tehdit de içermektedir.

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Günahkârlara mühlet verilmesi, ihmal edilmeleri manasında değildir. Şüphesiz Allah Teâlâ, mühlet verir fakat ihmal etmez. O'nun isyan edenlere mühlet vermesi, iki sebebe dayanır. Biri, isyan edeni yavaş yavaş azaba yaklaştırmaktır. Buna istidraç denir. Diğeri de tövbe etmesi için zaman tanımaktır. Öyleyse isyan eden kulun, fırsatı kaçırmadan derhal tövbe etmesi ve ölüm gelmeden önce salih amel yapması gerekir. Elden kaçan fırsat ve zaman, ne kadar uzaktır (çünkü o, bir daha ele geçmez); gelecek olan şey (ölüm) ise ne kadar yakındır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nimet Verilince ve Alınınca Kulun Hali!

İnsanın imtihan edileceği şeylerden biri de nimeti vereni görmeyip nimete bağlanıp kalmasıdır. Cenâb-ı Hak bu durumu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُۚ اِنَّهُ لَيَؤُ۫سٌ
كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ

السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

9. ***Eğer insana tarafımızdan bir rahmet** (nimet) **tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ümitsiz ve nankör olur.***

10. ***Şayet kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, "Kötülükler benden gitti" der; kesin şımarır ve böbürlenir.***

11. ***Ancak** (musibetlere) **sabredip salih amel yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır*, ona tadını bulacağı bir nimet verir de *sonra bunu ondan çekip alırsak*, sabrının azlığından ve Rabb'ine güveni bulunmadığından tamamen *ümitsiz kalır ve nankör olur*. Sanki daha önce hiçbir nimet görmemiş gibi, kendisine verilen önceki nimetlere karşı haddinden fazla nankörlük yapar."

"*Şayet kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak*, hastalıktan sonra *sıhhat*, fakirlikten sonra zenginlik, cehaletten sonra ilim verirsek, *muhakkak, 'Kötülükler* yani başıma gelen musibetler *benden gitti' der;* şükrü unutur. *Kesin şımarır*, nimetlere sevinir, kendini yüceltir ve insanlara karşı *böbürlenir*. Sahip olduğu nimetlerle kibirlenir. Onlarla meşgul olup nimete şükürden ve onun hakkını yerine getirmekten uzak kalır."

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette geçen 'nimet tattırma' ve 'musibet dokundurma' ifadeleri şuna dikkat çekiyor: İnsanın dünyada bulduğu nimetler ve başına gelen musibetler, ahirette bulacakları için bir numune gibidir (Aslı ve devamı oradadır). Dikkat çekilen bir diğer nokta ise insanın azıcık bir şeyden dolayı hemen nankörlük yaptığı ve şımarıp böbürlendiğidir. Tatmak, bir şeye ulaşmaktır, dokunma ise ona ulaşmanın başlangıcıdır."[185]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Ancak, Allah'a iman ederek* ve hükmüne teslim olarak musibetlere sabredip, önceki ve sonraki nimetlere bir şükür olarak *salih amel yapanlar böyle değildir. İşte onlar için,* günahlarından *bağışlanma ve bir büyük mükâfat vardır."* Bu mükâfatın en azı cennet, en yükseği ise Cenâb-ı Hakk'ın cemaline nazar etmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

9-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun, nimetlere şükreden, sıkıntı anında sabreden, kalbini nimete değil nimeti verene bağlayan biri olması gerekir. Eğer elindeki nimet giderse onun geri gelmesini ümit eder. Başına bir sıkıntı isabet ederse sabırla onun gitmesini bekler. Velhasıl kul, bütün hallerinde Allah için olmalıdır.

Anlatıldığına göre, Hz. Musa [aleyhisselâm] Allah'a münâcât ederken, "Yâ Rabbi, bana öyle bir amel göster ki onu yaptığımda sen benden razı olasın!" dedi. Cenâb-ı Hak,

"Sen buna güç yetiremezsin" buyurdu. Hz. Musa, secdeye kapanıp yalvardı ve o amelin ne olduğunu kendisine bildirmesini istedi. O zaman Allah Teâlâ,

"Ey İmrân'ın oğlu, şüphesiz benim rızam, senin benim takdirime razı olmandadır" buyurdu.[186]

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ levh-i mahfûza ilk olarak şunu yazdı: Ben, kendisinden başka ilâh olmayan Allahım. Muhammed benim resûlümdür. Kim benim takdirime razı olur, verdiğim belaya sabreder ve nimetime şükrederse onu sıddık olarak yazarım, sıdıklarla birlikte diriltirim. Kim benim takdirime razı olmaz, gönderdiğim belama sabretmez ve verdiğim nimete şükretmezse benden başka bir rab edinsin."[187]

---

[185] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/451.

[186] bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 394.

Rivayet edildiğine göre, İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Kime üç özellik verilmişse ona dünyanın ve ahiretin hayrı ihsan edilmiştir: Bunlar, ilâhî takdire rıza, başına gelen eziyete sabır ve genişlik anında duadır."

Müşriklerin Tuhaf İstekleri

İnsana eziyet veren şeylerden biri de yalanlanmak ve inkâr edilmektir. Cenâb-ı Hak, bu durumların Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] başına geldiğini belirterek şöyle buyurdu:

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ
عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌۜ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
وَك۪يلٌۜ ﴿١٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه۪ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ
اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٣﴾ فَاِلَّمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ
فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

12. *Onların senin için, "Ona bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi ya!" demelerinden çekinerek, belki sen, sana vahyolunan âyetlerin bir kısmını (duyurmayı) terkedersin ve bu yüzden ruhun daralır. Sen sadece bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir.*

13. *Yoksa, "Onu kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer (bu sözünüzde) doğru iseniz, haydi siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin, (bunu yapmak için) Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın."*

---

[187] Bu konudaki bir hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 200; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/320; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/207; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 609, 610, 927.

14. ***Eğer*** (onlar) ***size cevap veremiyorlarsa bilin ki o, ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Artık müslüman oluyorsunuz, değil mi?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: *"Belki sen, (müşriklerin inkâr etmesinden çekinerek) sana vahyolunan âyetlerin bir kısmını terkedersin,* onu tebliğ etmezsin.

Bunlar, içinde müşrikler hakkında şiddetli tenkit, tehdit ve hükümler bulunan âyetlerdir; onların bunlarla alay etmesinden korkarak açıklamada tereddüt edersin."

Bir şeyin olmasını beklemek, onun gerçekleşmesini gerektirmez. Hem Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] günahlardan masum tutulması, böyle bir şey yapmaya manidir. Esasen Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine vahyedilen âyetlerden hiçbirini terketmeyip hepsini tebliğ etmiştir, fakat Allah Teâlâ, bu âyetle, onu cesaretlendirmekte ve gelecekte inkârla karşılaşsa bile, kendisini vahyi tebliğ etmeye teşvik etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Ve bu yüzden ruhun daralır."* Belki bazı zamanlar sana göğüs daralması ârız olacak ve onların, *"Ona bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi ya!"* demelerinden çekinerek onu kendilerine okumayacaksın!

Onlar senin için, *"Ona bir hazine indirilseydi* de sultanlar gibi, insanları kendisine tâbi etmek için onu harcasaydı yahut onunla maişet derdinden kurtulsaydı *veya beraberinde* kendisine şahitlik eden *bir melek gelseydi ya, derler."* Âyetin kastı, müşriklerin sözlerine karşı Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli etmektir; tâ ki vahyi tebliğ etsin ve onlara hiç aldırmasın.

"Belki göğsün daralır" ifadesi, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] göğsünün genişliğini ve o anda daralmasının çok az olduğunu göstermektedir.[188]

Âyet şöyle bitiriyor: *"Sen sadece bir uyarıcısın;* sana düşen iş, sadece sana vahyedilen şeylerle onları uyarmaktır. Onların reddi veya kabulü sana ait değildir; bundan dolayı kalbin daralmasın. *Allah her şeye vekildir."* Sen de ona güvenip dayan. Allah onların halini en iyi bilendir, ayrıca sözlerine ve fiillerine en güzel karşılığı verendir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa, 'Onu kendisi uydurdu' mu diyorlar?"* Yani onlar, "Ona bir şey vahyedilmedi, Kur'an dediği bu şeyleri kendisi ortaya koydu" mu diyorlar? Onlara de ki:

"Haydi siz de, beyanda ve güzel nazımda *onun benzeri on sûre getirin ..."* Allah Teâlâ, onlara önce on sûre ile meydan okudu. Onlar bundan âciz kalınca, kendilerine işi kolaylaştırıp bir sûre ile meydan okudu (Bakara 2/23; Yunus 10/38).

Âyet şöyle devam ediyor: "Eğer, onun benim tarafımdan uydurulduğu konusunda doğru söylüyor iseniz, siz de kendiniz tarafından uydurulmuş on sûre getirin; çünkü siz de benim gibi fasih Arap'sınız." Bunun için size yardımcı olacak Allah'tan başka gücünüzün yettiği kimseleri (şairlerinizi, putları, şeytanları) çağırın. Şayet onun uydurulduğu konusunda doğru söylüyor iseniz böyle yapın.

"Eğer size cevap veremiyorlarsa, on sûre getirmekten âciz kaldılarsa, ey Peygamber ve müminler, *bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir.* Onun izniyle inmiştir."

Bir diğer mana: Gayb olarak onu ancak Allah bilir. Âyetin manası şudur: Ona imanınızda devam edin ve onun hakkındaki yakîninizi artırın.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, 'Size *cevap veremiyorlarsa bilin ki ...'* şeklinde çoğul ifadesinin kullanılmasının iki hikmeti vardır:

---

[188] Bir de Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] göğsünün daralması, kendisine yapılan eziyetten değil, Allah'ın âyetlerinin yalanlanmasından ve küfürde ısrar edilmesindendi (Mütercim).

Birincisi, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltmek içindir (Yüksek makam sahiplerine, 'siz' diye hitap edilir). İkinci hikmet şudur: Onları Kur'an'ın benzerini getirmeye davet eden müminlerdi. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] emri, müminleri de içine almaktadır; çünkü müminlere her işte Allah Resûlü'ne tâbi olmaları gereklidir; ancak ona has olan durumlar hariç.

Yahut bununla şuna dikkat çekilmiştir: Müşriklere meydan okuma işi, müminlerin imanlarının sabitleşmesini ve yakînlerinin kuvvetlenmesini gerektiren bir durumdur. Bunun için peşinden şöyle buyruldu:

'*Bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir.*' Onu sadece Allah bilir, başkasının ona gücü yetmez. '*O'ndan başka ilâh yoktur.* Bilin ki Allah'tan başta ilâh yoktur; O, başka kimsenin bilemeyeceği şeyleri bilir; hiç kimsenin gücünün yetmediği işlere gücü yeter. Onların taptığı putların âcizliği ortaya çıktığına göre, *artık müslüman oluyorsunuz değil mi?*' Yani ey müminler, Kur'an'ın mucize olduğu kesin olarak ortaya çıkınca, sizler İslâm üzere sabit kalıyor, onda kuvvetlenmiş ve muhlis bir şekilde devam ediyorsunuz değil mi?

Bu âyetteki bütün hitapların, müşriklere olması da muhtemeldir. O zaman mana şöyle olur:

'Ey müşrikler, sizler, kendilerinden yardım istediğinizde, yardım istedikleriniz bundan âciz olduğu için size cevap veremediler. Böylece siz bu konudaki kusur ve noksanlığınızı bizzat görüp tanımış oldunuz. Öyleyse şunu bilin ki bu Kur'an, sadece Allah'ın bildiği bir nazım çeşididir; O'nun katından inmiştir. Onun sizi çağırdığı tevhid haktır. Bu kesin delilin ortaya konmasından sonra siz İslâm'a girmiyor musunuz?'

Bu soruda, istek ve emir manası vardır. Mana, 'Artık İslâm'a girin, müslüman olun' demektir. Çünkü onda kuvvetli bir ispat vardır. Ayrıca, kendilerinden istenen şeyin gereği ortaya konmuş ve özürleri ortadan kaldırılmıştır."[189]

---

[189] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/452.

Müfessir Vâhidî, *el-Vecîz* adlı tefsirinde der ki:

"Ey müşrikler, eğer yardıma çağırdıklarınız size bir cevap veremez ve sizin için Kur'an'a mukabil bir kitap hazırlayıp getiremezse sizin bâtıl olduğunuza dair delil ortaya konmuş olur. O halde bilin ki bu Kur'an, Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. Yani Allah onun indirilişini ve onun kendi katından indirildiğini bilmektedir. Artık müslüman oluyorsunuz değil mi? Bu soru, emir manasındadır. Yani, 'Artık müslüman olun!' demektir. *'Artık (içki ve kumara) son veriyorsunuz değil mi?'* (Mâide 5/91) âyeti de bu manadadır. Âyetin manası, artık onları terkedin, demektir."

12-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara vaaz ve uyarı yapanların, bunu bütün insanlara yapması, tasdik edenlerle inkâr edenleri ayırmamaları gerekir. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak, bütün kullara nasihat etmeleri, kendilerini reddederler korkusuyla onları uyarmayı terketmemeleri, onlardan işittiği sözlerden içlerinin daralmaması gerekir.

Hz. Lokman [aleyhisselâm], oğluna insanları uyarmasını emrettiğinde şöyle demiştir: *"(Bunu yaparken) başına gelen sıkıntılara sabret; gerçekten bu, azmedilecek büyük işlerdendir"* (Lokman 31/17).

Eğer insanlar, kendilerini uyaran kimseden bir delil isterlerse onlara şöyle desin: "Ben sadece bir uyarıcıyım. Allah her şeye vekildir." Şayet onlar, "Biz senin bizi uyardığın bu şeyleri biliyoruz!" derlerse onlara şöyle desin: "Öyleyse onun bir benzerini de siz getirin yahut onda birini de siz yapın!" En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tek Derdi Dünya Olana Uyarı Fayda Vermez!

Bir kimsenin bütün himmet ve düşüncesi dünyaya çevrilmişse ona vaaz ve uyarı bir fayda vermez. Allah Teâlâ bu durumu belirterek şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا
وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ
اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

15. ***Kim,*** *(sadece)* ***dünya hayatını ve süsünü isterse amellerinin karşılığını orada kendilerine tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar.***

16. ***Onlar öyle kimselerdir ki ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şey yoktur.*** *(Dünyada)* ***yaptıkları da boşa gitmiştir. Yapmakta oldukları şeyler*** *(zaten)* ***bâtıldır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim,* ameliyle sadece *dünya hayatını ve süsünü isterse,* yaptığı bütün iyilik ve ihsanı insanlara gösteriş ve duyurmak için olur. Onların *amellerinin karşılığını orada kendilerine tam olarak veririz;* zâhiren iyi olan amellerinin karşılığını dünyada kendilerine ulaştırırız. Bu karşılık, kendilerine verdiğimiz sıhhat, güzel geçim ve bol rızık gibi şeylerdir. Onlar, iyilik ve ihsanlarına karşılık olarak insanlardan bekledikleri övgüye ulaşırlar. '*Orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar.*' Dünya adına hak ettikleri karşılıktan hiçbir şey eksiltilmez."

Bu âyetin, amelleriyle gösteriş yapan riyakâr müminler için inmiş olması muhtemeldir. Amelini gösteriş için yapan gazi, zengin ve Kur'an okuyucu hakkındaki meşhur hadis, bu tür kimseleri anlatmaktadır.[190] Onlar, cehenneme ilk atılacak kimselerdir.

Âyetin, kâfirler hakkında inmiş olması da ihtimal dahilindedir. Bu görüş daha uygundur. Şu âyet de bunu göstermektedir:

"*Onlar öyle kimselerdir ki ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şey yoktur.*" Çünkü onlar, şekil olarak iyi olan amellerinin karşılığını dünyada tam olarak almıştır; geriye onlar için büyük günahlarının vebali kalmıştır.

---

[190] Hadis için bk. Müslim, İmâret, 152; Nesâi, Cihâd, 22; Ahmed, *Müsned*, 2/322.

"Dünyada yaptıkları da boşa gitmiştir." Onların dünyada yaptıkları bütün iyilikler, ahirette boşa gitti; çünkü onlar bu yaptıklarıyla Allah rızasını istemediler. Amellerde sevap beklemenin temel şartı, ihlâstır. Zaten yapmakta oldukları şeyler bâtıldır; zira onlar, amelin sahih ve geçerli olması için gerekli şartları taşımamaktadır. İhlâs, bu şartların içindedir.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kimin tek düşüncesi dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır; fakirliğini gözünün önüne kor, dünya da kendisine ancak belirlediği kadarıyla gelir. Kimin niyeti ahiret olursa Allah Teâlâ onun işlerini toparlar, kalbine zenginlik kor, dünya da kendisine boyun eğmiş olarak (kolayca) gelir." [191]

Kimin niyeti Allah olursa Allah onun dünyasına ve ahiretine yeter. O halde, dünyanın peşinde koşan kimse esirdir; ahireti isteyen kimse mükâfat peşindedir, Hakk'ı isteyen kimse ise işinin âmiridir.

Ey kul, himmet ve düşünceni fâni dünyadan çek, kalbini ebedî yurda (ahirete) bağla; sonra kalbini ondan da çekip yüce zatı müşahedeye yönelt. Bütün himmet ve düşüncesini dünyaya bağlayanlardan olma, yoksa ahirette eline ateşten başka bir şey geçmez. Amellerinde ihlâslı ol ve onları zayi olmaktan koru. Amel ve ibadetinde insanları dikkate almaktan sakın; böyle yapmazsan perişanlık ve iflasa hazır ol. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[191] Hadis için bk. Tirmizî, Kıyâmet, 30; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2547; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/247.

Rabb'inden Bir Delil ve Şahitle Desteklenen Kul

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yukarıda bahsedilen ehl-i dünyanın zıddı müminlerden bahsederek şöyle buyurdu:

أَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى
إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ أُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۚ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ ۚ
فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ ۚ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

17. ***Rabb'inden (gelen hak) delil üzere bulunan ve O'ndan bir şahidin de kendisini desteklediği kimse, hiç sırf dünyalık isteyen kimse gibi olur mu? Ondan önce de (kendisini destekleyen) bir önder ve rahmet olarak Musa'nın kitabı (Tevrat) var. Onlar ona (Kur'an'a) inanırlar. Hangi topluluk onu inkâr ederse onun yeri ateştir. Sakın ondan bir şüphen olmasın. Şüphesiz o, Rabb'inden gelen haktır, fakat insanların çoğu inanmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Rabb'inden* gelen hak *bir delil üzere bulunan ve O'ndan bir şahidin de kendisini desteklediği kimse, hiç yukarıda bahsedilen sırf dünyalık isteyen kimse gibi olur mu?*" Rabb'inden delil üzere bulunan kimse, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlerdir. Onlar, bütün himmet ve derdi dünya olan kimse gibi midir? Elbette değildir.

Âyetteki "delil"den kasıt, aklın ve temiz fıtratın, doğru ve güzel bulduğu şeydir. Buna göre mana şöyle olur: O kimse (Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminler), Rabb'inden gelen apaçık bir delil üzere bulunur. Bu delil, akla uygundur ve hak olduğu apaçık ortadadır.

Yahut bu delil, kulu, yaptığı ve sakındığı işlerde hakka ve doğruya sevkeden Allah'tan bir burhandır.

"Onu, Allah'tan bir şahit takip eder." Yani bu aklî delili, Allah'tan gelen şahit destekler, onun doğru olduğuna şahitlik yapar. Bu şahit, Kur'an'dır; çünkü o, kalbin ve basiretin ışığıdır. Kur'an, aklın elde ettiği delilin doğru olduğuna şahitlik eder (Eğer etmezse o şey doğru ve geçerli değildir).

"Ondan yani Kur'an'dan önce de Musa'nın kitabı Tevrat var." Aynı şekilde Tevrat da Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona tâbi olanların üzerinde bulunduğu apaçık delilin sıhhatine şahitlik yapmaktadır.

Delilin Kur'an; şahidin Cebrâil [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir.

Şahidin, Hz. Ali [kerremallahu vechehû] olduğunu diyenler olduğu gibi, İncil olduğunu söyleyenler de olmuştur. Şahidin İncil olduğu görüşü daha güzeldir. Buna, *"Ondan önce de Musa'nın kitabı var"* âyeti delil olmaktadır. Bilindiği gibi Tevrat, İncil'den öncedir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Burada şöyle bir itiraz olabilir: *'Ondan önce de Musa'nın kitabı var'* âyetinde, 'ondan önce' denen kitap Kur'an'dır. Halbuki Kur'an'la Tevrat arasında İncil vardır ve İncil Kur'an'dan öncedir. Durum böyle iken, niçin İncil zikredilmedi de Kur'an zikredildi?" Bunun cevabı şudur: Âyette özellikle Tevrat zikredildi, çünkü her iki millet (yahudiler ve müslümanlar) ellerindeki kitabın Allah tarafından gelen bir kitap olduğunda görüş birliği içindedirler. İncil ise böyle değildir (Hıristiyanlar kitapları hakkında görüş birliği içinde değillerdir). Bu durumda, kendisiyle delil ortaya konacak kitabı delil olarak kullanmak daha evladır. Bu durum, âyette geçtiği gibi cinlerin şu sözünde de olmuştur:

"Cinler dediler ki: 'Ey kavmimiz, biz, Musa'dan sonra indirilen bir kitap (Kur'an'ı) dinledik ...'" (Ahkâf 46/30).

Necâşî'nin şu sözü de böyledir: "Bu Kur'an ve Musa'nın getirdiği kitap, aynı kaynaktan geliyor."[192]

---

[192] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/158 (Beyrut 1993).

Âyette geçen şahidi İncil olarak tefsir ettiğimizde, bu itiraz ortadan kalkar.

Cenâb-ı Hak sonra, Tevrat'ı şu şekilde tanıttı: "*Bir imam olarak* yani din hususunda kendisine uyulan bir kitap *ve* kendisine indirilenlere *rahmet olarak Musa'nın kitabı Tevrat var.*"

"*İşte onlar,* yani Rabb'inden gelen hak delil üzere olanlar, *o Kur'an'a inanırlar.* Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı toplanmış Mekkeliler gibi, *hangi topluluk onu inkâr ederse onun yeri ateştir.* Onlar muhakkak oraya gireceklerdir. *Sakın ondan,* yani bu vaatten veya Kur'an'dan *bir şüphen olmasın. Şüphesiz o vaat* veya Kur'an, *Rabb'inden gelen haktır,* o azabın gerçekleşmesi ve Kur'an'ın Allah katından geldiği kesindir, *fakat insanların çoğu,* görüşlerinin kısa ve fikirlerinin bozuk olmasından dolayı *inanmazlar.*"

17. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kendisinde iki şey gerçekleşmeden kul, Rabb'inden gelen hak delil üzere olmaz. Bunların birincisi, nasuh tövbesi, ikincisi de tam manasıyla bir zühd halidir. Kulda bu iki hal gerçekleşince o, Rabb'inden bir delil üzere olur.

Bu delilin de farklı dereceleri vardır.

Birincisi, doğru bakış ve ibretten meydana gelen delildir. Bu delil, aklî delillerle Kur'an ve Sünnet yoluyla gelen delillere bakanların elde ettiği bir delildir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını iman ve gayb yoluyla bilirler. Onlar, delil ve burhan ehli kimselerdir.

İkincisi, çeşitli riyâzet, mücâhede ve halvete çekilerek elde edilen delildir. Bu kimseler için maddi âdetler ve sebepler ortadan kalkar, birçok keramet ve hârikulâde şeyler görürler. Cenâb-ı Hakk'ın varlığını, tahkik ve beyan yoluyla bilirler. Ancak kendilerinde ince bir perde kalır ve (ilâhî huzura girilecek) kapıda durdurulurlar. Onlar âbidler, zâhidler ve hak yolda ciddiyetle amel eden salihlerdir.

Üçüncüsü, manevi vecd, zevk, mükâşefe ve ilâhî tecellileri görme yoluyla elde edilen delildir. Bu, terbiye şeyhlerinin halkasına giren, onlardan edep öğrenen, güzel ahlâkla süslenen, manevi aşk şarabını içip hissî şeylerden ve maddiyattan geçen, kâinatı var edeni müşahede ederek varlıklardan uzaklaşan kimselerin elde ettiği bir delildir. Onlar, Allah'ın dışındaki varlıklara Allah'ı delil olarak görürler. Cenâb-ı Hakk'ı bir delile muhtaç olmaktan yüce tutarlar. Onlar, kulların seçkinleri ve tekten olan zatlardır. Ârif bir şair onların haline şöyle işaret etmiştir:

"Yollar çok çeşitlidir. Hakk'ın yolu ıssız ve yolcusu azdır. Gerçek manada Hak yolunda gidenler, sayılı fertlerdir. Onlar insanlar tarafından pek tanınmazlar ve meslekleri bilinmez. Onlar, hedeflerine doğru yavaş yavaş yürürler. Onlar için murat edilen şeyden insanlar habersizdir. İnsanların çoğu, Hakk'ın yolunda uyku halindedir yani gaflet içindedir."

Ebû Tâlib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh] *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki:

"(Dünyayı tercih eden kimse), *'Rabb'inden bir delil üzere olan kimse gibi midir?'* âyetinin manası şudur: Yüce Allah'ı delil ile müşahede eden ve yakînin şahitliğiyle onu destekleyen kimse, kötü ameli kendisine güzel gösterilen, hevâsına tâbi olan ve hevâsını Mevlâ'sının taatine tercih eden kimse gibi değildir. Bilakis bu kimse, kelime-i şehadetin hakkını vermekte, şahidi olduğu hak yoluna tâbi olmakta ve yüce mâbudunun sevgisi içinde istikamet üzere yaşamaktadır."[193]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Soru şeklindeki bu âyet, şu manadadır: Rabb'inden bir delil üzere olan kimse, cehalet ve dalâlet üzere olan kimse gibi midir? Rabb'inden bir marifet, velâyet, selâmet ve keramet üzere olan kimse, gaflet içinde yüzen kimse gibi midir?

Her ârif, Cenâb-ı Hakk'ı kalbi, ruhu, aklı ve sırrı ile müşahede edince ve böylece O'nun cemalinin nurlarının feyzine ulaşıp yakınlığına ulaşınca, bu, onun bedenine tesir eder. Hatta yüzünde Allah'ın parlak nuru gözükür ve feraset sahibi herkes onu görür.

---

[193] Ebû Tâlib-iMekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/231 (Beyrut 2004); *a.g.e.: Kalplerin Azığı*, 1/439-440.

Allah Teâlâ, *'Onu, Allah tarafından bir şahit takip eder'* buyurmuştur. Âyette geçen delil, marifetten oluşan basirettir; şahit ise Hakk'ı müşahede nurunun gözükmesidir.

Şu da denilebilir: Delil, ilâhî marifete ait kelâm; şahit ise Kitap ve Sünnet'tir. Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: 'Delil, kendisini zâhir ilmin desteklediği hakikattir.'" [194]

Özetle şunu söyleyebiliriz: Delil, bâtınî bir şeydir (insanın iç âlemiyle ilgilidir). Bu, burhan ve müşahede ile oluşan marifettir. Onu takip eden şahit ise zâhirî ilimdir. Bu durumda, akıl ve manevi zevkle elde edilen marifet, naklin ifade ettiği ile aynı olur. O zaman hakikat ile şeriat birleşir. Her biri kendi mahallinde sonuç verir. Kulun iç âlemi hakikatler ile münevver olur; zâhirî de dinin zâhirî hükümleriyle desteklenir. İşte asıl istenen ve teşvik edilen şey budur. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizleri bu halden bolca nasiplendirsin.

Hak Adına Yalan Söyleyenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hakkı yalanlayanların uğrayacağı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ
وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْۚ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى
الظَّالِمٖينَۙ ﴿١٨﴾ اَلَّذٖينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاۜ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ
هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزٖينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَۢ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُۜ مَا كَانُوا يَسْتَطٖيعُونَ
السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ

---

[194] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/112.

عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ
﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُوا اِلٰى رَبِّهِمْ اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَر۪يقَيْنِ كَالْاَعْمٰى
وَالْاَصَمِّ وَالْبَص۪يرِ وَالسَّم۪يعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

18. *Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır? Onlar (kıyamet gününde) Rab'lerine arzedilirler. Şahitler der ki: "İşte bunlar Rab'lerine karşı yalan söyleyenlerdir." İyi bilin ki Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir.*

19. *Onlar, (insanları) Allah'ın yolundan çeviren ve onu eğri göstermeye çalışan kimselerdir. Onlar ahireti de inkâr edenlerdir.*

20. *Onlar yeryüzünde (Allah'ı) âciz bırakacak değillerdir. Onların Allah'tan başka (yardım isteyecekleri) dostları yoktur. Onların azabı kat kat olacaktır. Çünkü onların (hakkı) işitmeye güçleri yetmezdi ve onu görmezlerdi.*

21. *Onlar kendilerini zarara uğrattılar. Uydurmakta oldukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitti.*

22. *Şüphesiz onlar, ahirette en çok zarara uğrayanlardır.*

23. *İman edip salih amel yapan ve Rab'lerine gönülden bağlananlara gelince, işte onlar cennetliktir. Onlar orada ebedî olarak kalırlar.*

24. *Bu iki grup (mümինlerle kâfirler), kör ve sağır ile gören ve işiten kimselere benzerler. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?"* Yani Allah'ın söylemediği bir şey için "söyledi" diyen, O'nun indirdiğini yalanlayan yahut Allah'a yüce zatına layık olmayan şeyleri nisbet eden kimseden daha zalim kimse yoktur.

"Onlar kıyamet gününde Rab'lerine arzedilirler." Hesap yerinde hapsedilip bütün şahitlerin önünde amelleri kendilerine arzedilir. *"Şahitler,* melekler, peygamberler veya hesap yerine şahit olan herkes şöyle der: *'İşte bunlar Rab'lerine karşı yalan söyleyenlerdir. İyi bilin ki Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir.'"* Bu, onları, o anda kendilerini saracak azapla ciddi bir korkutmadır. Bu, onların Allah'a karşı yalan söyleyerek ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyarak yaptıkları zulümleri sebebiyledir.

"Onlar, insanları *Allah'ın yolundan* yani dininden *çeviren* ve *onu eğri göstermeye çalışan kimselerdir."* Onlar, Allah'ın yolunun hak ve doğruluktan uzak olduğunu söylerler. Yahut müslümanları dinden çıkarıp inkâra sürükleyerek ondan saptırmak isterler. Veya Allah'ın dinini tenkit edip kötüleyerek onu bozuk göstermeye çalışırlar. *"Onlar ahireti de inkâr edenlerdir."* Bununla birlikte onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederler."

"Onlar yeryüzünde Allah'ı *âciz bırakacak değillerdir."* Yani onlar, Allah'ı dünyada kendilerini azaba uğratmaktan âciz bırakamaz, bilakis O, bunu yapmaya kadirdir; ancak, azaplarının daha şiddetli ve devamlı olması için onu kendilerine vaat edilen güne (ahiret) erteler.

"Onların Allah'tan başka, onları azaptan kurtaracak *dostları yoktur.* Sahip oldukları sıfat ve hal sebebiyle *onların azabı kat kat olacaktır. Çünkü onlar,* hakka karşı sağır kesildikleri ve ona buğzettikleri için *işitmeye güçleri yetmezdi ve onu görmezlerdi."*

"Onlar, Allah'a ibadeti bırakıp putlara ibadet ettikleri için *kendilerini zarara uğrattılar.* Putlar bize şefaat edecektir, şeklinde *uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitti."* Yahut onlar, Hakk'a ibadeti putlara ibadetle değiştirmeleri ve umdukları şeyin yok olup gitmesi sebebiyle zarar ettiler; kendilerine hasret ve pişmanlıktan başka bir şey kalmadı.

"Şüphesiz onlar, ahirette en çok zarara uğrayanlardır." Onlardan daha perişan olan hiç kimse yoktur; çünkü onlar, ebedî nimetlerden mahrum kaldılar, bu nimetleri ebedî azapla değiştirdiler.

Cenâb-ı Hak, sonra, bunların zıddı olan kimseleri zikrederek şöyle buyurdu:

"İman edip salih amel yapan ve Rab'lerine gönülden bağlananlara, kalpleri Allah ile huzur bulanlara yahut huşû ile dolanlara veya tövbe edenlere gelince, *işte onlar cennet ehlidir. Onlar orada ebedî olarak kalırlar."*

Diğer âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Bu* bahsi geçen *iki grup,* yani kâfirlerle müminler, *kör ve sağır ile gören ve işiten kimselere benzerler."*

Kâfir, hem kör hem de sağır olana benzer. Mümin ise işiten ve gören kimseye benzer. Kâfirlerin durumunu ayrı ayrı düşünmek de mümkündür. Şöyle ki: Kâfir, kör olan kimseye benzer veya o, sağır olan kimseye benzer. Mümin ise bu iki halin zıddı olarak, hem gören hem de işiten kimseye benzer. Bu durumda kâfirlerin hali, iki benzetmeyle anlatılmış oldu. Bu açıklama, İbn Cüzey'e aittir.[195]

Beyzâvî demiştir ki: "Kâfirin, Allah'ın âyetlerine karşı kör gibi davranması sebebiyle köre benzetilmiş olması, ayrıca Allah'ın kelâmını işitmeye karşı sağır gibi davranıp onun manalarını düşünmekten kaçınması sebebiyle de sağıra benzetilmiş olması uygundur. Kâfirin zıddı olarak müminin de önce işiten kimseye, sonra gören kimseye benzetilmiş olması uygundur. Bu durumda her iki grup, bu iki sıfatlarına göre, iki ayrı kimseye benzetilmiş olmaktadır. Şu da mümkündür: Kâfirde ve müminde bahsedilen her iki sıfatın birden bulunması da mümkündür (Yani kâfir hem kör hem sağıra benzer; mümin ise hem gören ve hem işiten kimseye benzer)." [196]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunların hali,* yani bu iki grup hiç *eşit olur mu?* Elbette ki olmaz. *Hiç düşünmüyor musunuz?* Verilen örnekleri düşünüp de öğüt alarak sapık halinizden dönmeyecek misiniz"

---

[195] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/368.

[196] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/454

18-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim Allah dostlarının mertebelerine ulaşmak niyetinde gözükür yahut ulaşmadığı makamlardan birinde olduğunu iddia eder ve bu şekilde insanları kendine yöneltmeyi isterse bu kimse, kıyamet gününde şahitlerin önünde rezil edilir ve kendisine, "Bunlar Allah adına yalan söyleyen kimselerdir. Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir" denir.

Kur'ân-ı Hakîm'de kâfirler için uyarıda bulunan her âyetin bir ucu da isyana dalan müminlere dokunur. Rabb'inden gelen hak bir delil üzere olan kimselerin alameti yukarıda geçti. Kim, ulaşmadığını bildiği halde, bu makamlardan birinde bulunduğunu iddia ederse, *"Allah adına yalan söyleyen kimseden daha zalim kim vardır"* âyeti, ona hitap eder ve kendisini uyarır.

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kavmi ile Mücadelesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberlerin kıssalarını anlatmaya başladı. Bunu, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli etmek ve yukarıda geçen, *"Belki onların sözlerinden göğsün daralır ..."* âyetini tamamlamak için yaparak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا
اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ
قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَراً مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذ۪ينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا
بَادِيَ الرَّأْيِۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾

25. ***Şüphesiz biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik.*** *(Onlara dedi ki):* ***"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."***

26. ***"Allah'tan başkasına tapmayın! Ben, sizin için can yakıcı bir günün azabından korkuyorum."***

27. *Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Bir de sana içimizden basit görüşlü düşük insanlardan başka kimsenin uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis sizin yalancılar olduğunuzu düşünüyoruz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara dedi ki: Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım.* Yahut size azabı gerektiren şeyleri ve ondan kurtuluş yollarını açıklıyorum. Bunun için diyorum ki:

"Allah'tan başkasına tapmayın! Onunla birlikte başkasına kulluk yapmayın. *Ben, sizin için can yakıcı bir günün azabından korkuyorum."*

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Senin bize karşı, peygamberliği sana tahsis edecek ve sana itaati gerektirecek bir meziyetin yoktur. *Bir de sana içimizden basit görüşlü düşük insanlardan başka kimsenin uyduğunu görmüyoruz.* Sana uyanlar, en basit ve düşük insanlar. Onlar, sonunu hiç düşünmeden ve bir değerlendirme yapmadan sana tâbi olan, görüşleri kısa, akılları hafif kimseler.

Kâfirler, Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] iman edenleri fakir oldukları ve onların gerçek hallerini bilmedikleri için düşük gördüler. Onlar, şerefin mal ve mevki ile olduğuna inanıyorlardı. Halbuki durum böyle değildir; asıl şeref, iman, itaat ve Hakk'ın marifetiyledir.

Denildiğine göre, Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] iman edenler, dokumacılık ve hacamat işiyle meşgul oluyorlardı.

Şöyle de denilmiştir: Kâfirler dediler ki: "Sana iman edenler düşük seviyedeki işlerle meşgul kimselerdir. Bu duruma şu âyet delil gösterilmiştir: *Kavmi Nuh'a, 'Sana seviyesi düşük insanlar tâbi olmuşken, sana iman mı edelim?' dedi. Nuh da dedi ki: 'Onların yaptıkları hakkında benim bir bilgim yoktur'"* (Şuarâ 26/111-112).

Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor: "*Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz.* Senin ve sana tâbi olanların bize karşı bir üstünlüğünü görmüyoruz; sizde, sizi peygamberliğe ehil kılacak ve peşinden gitmeyi hak edecek bir meziyet yok. *Bilakis sizin yalancılar olduğunuzu düşünüyoruz.* Ey Nuh, senin, peygamberlik iddianı, onların da seni desteklemesini inandırıcı bulmuyoruz, sizin yalancı olduğunuzu düşünüyoruz."

25-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadıkların yalanlanması eskiden beri devam eden bir durumdur. Seçkin velilere tâbi olanlar, her zaman insanlar tarafından zilletle damgalanıp azınlık olarak görülmüşlerdir. Halbuki onlar, peygamberlere ve velilere tâbi olan kimselerdir. Ayrıca onlar, cennet ehlinin çoğunluğunu oluşturmaktadır; çünkü Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cennetlikler çoğunlukla (bedenen) zayıf olan ve halkın gözünde zayıf görülen kimselerdir."[197]

Diğer bir hadiste belirtildiğine göre cennet, *"'Ne oluyor da bana insanların gözünde düşük (zayıf, garip) kimseler giriyor!' dedi. Allah Teâlâ ona,*

'Sen benim rahmetimsin; seninle dilediklerime rahmet ederim!' buyurdu."

Bu hadis, Buhârî'nin *Sahîh*'inde de geçmektedir.[198]

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kavmine Cevabı

Sonra Hz. Nuh [aleyhisselâm] kavmine şu cevabı verdi:

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّى وَاٰتٰينى رَحْمَةً

---

[197] İbn Mâce, Zühd, 4.

[198] bk. Buhârî, Tevhid, 25; Müslim, Cennet, 35; Ahmed, *Müsned*, 2/276.

مِنْ عِنْدِهٖ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْۜ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

28. ***Nuh dedi ki: "Ey kavmim! Bana söyleyin: Eğer ben Rabbim tarafından gelen açık bir delil üzere hareket ediyorsam ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş de bu size gizli kalmışsa, siz onu istemediğiniz halde, onu size zorla mı kabul ettireceğiz?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Nuh kavmine dedi ki: Ey kavmim! Bana söyleyin: Eğer ben Rabbim tarafından gelen açık bir delil üzere hareket ediyorsam,* Rabbim'den gelen apaçık bir yolda isem yahut davamın doğruluğuna şahitlik yapan açık bir delile göre hareket ediyorsam *ve O bana kendi katından bir rahmet,* peygamberlik *vermiş de bu size gizli kalmışsa,* onun hakikatine ulaşmamışsanız, *siz onu istemediğiniz halde, onu size zorla mı kabul ettireceğiz?* Siz onu tercih etmez ve doğruluğu hakkında hiç düşünmezken, ona ulaşmanız için sizi zorlar mıyız?"

Hz. Nuh'a onlarla cihad etmesi emredilmedi, Allah onları üzerlerine azap inene kadar içinde bulundukları durumda bıraktı.

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Rab'lerinden gelen hak bir delil üzere bulunan davet ve uyarıcıların yolu şudur: Onlar insanları uyarırlar (kendilerine doğru olan şeyleri anlatırlar), fakat hakikat onlara gizli kaldığında (gafletlerinden dolayı onu göremediklerinde) hiç kimseyi yollarına girmek için zorlamazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonra Hz. Nuh [aleyhisselâm] şöyle dedi:

وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالاًۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا
بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُواۜ اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ

﴿٢٩﴾ وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾

29. *"Ey kavmim! Ben bu tebliğime karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim mükâfatımı vermek ancak Allah'a aittir. Ben iman edenleri kovacak değilim; çünkü onlar Rab'lerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi, cahilce davranan bir topluluk olarak görüyorum."*

30. *"Ey kavmim! Ben onları kovarsam, beni Allah'tan kim kurtarabilir? Siz hiç düşünmez misiniz?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] sözünü şöyle naklediyor: *"Ey kavmim! Ben bu tebliğime karşılık sizden,* kendisiyle istifade edeceğim *herhangi bir mal istemiyorum. Benim mükâfatımı vermek ancak Allah'a aittir;* çünkü kendisinden bir şey istenecek ve beklenecek olan O'dur."

Kavmi, kendisiyle oturmak için Hz. Nuh'tan zayıf kimseleri yanından kovmasını talep etti. Bunun üzerine Hz. Nuh onlara şöyle dedi:

"Ben iman edenleri kovacak değilim; çünkü onlar Rab'lerine kavuşacaklardır. Eğer onları yanımdan kovarsam, ilâhî huzurda benden davacı olurlar."

Bir diğer mana: Şüphesiz onlar, Rab'lerine kavuşacaklar ve O'nun yakınlığını elde edeceklerdir. O halde ben onları nasıl kovarım?

"Fakat ben sizi, Rabb'inize kavuşacağını bilmeyen ve *cahilce davranan bir topluluk olarak görüyorum."*

Bir diğer mana: Ben sizi, iman edenlerin kıymetini bilmeyen bir topluluk olarak görüyorum.

Yahut siz, iman edenleri sefih görüp kendilerini basit insanlar olarak adlandıran cahil bir toplumsunuz.

Yahut siz, içinizde cehalet iyice yerleşmiş ve kök salmış cahil bir toplumsunuz; artık size vaaz ve uyarı fayda vermez.

"Ey kavmim! Onlar, kâmil bir imana ve Allah korkusuna sahip iken, *ben onları yanımdan kovarsam, beni Allah'tan kim kurtarabilir?* O'nun benden intikam almasını kim engelleyebilir? *Siz hiç düşünmez misiniz?* Düşünseydiniz, onları kovma talebinin ve sizin iman etmenizi buna bağlamanın doğru olmadığını bilirdiniz.

29-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, *'Ben, bu davetime karşılık sizden herhangi bir mal (ve ücret) istemiyorum'* âyetinde, peygamberlerin vârisi olan âlimlere, peygamberlerin edebiyle edeplenmeleri konusunda bir uyarı vardır.

Âlimler de yaydıkları ilme karşılık insanlardan herhangi bir ücret istememeli, onlara öğrettikleri ilim ve yaptıkları uyarılara karşılık kendilerinden bir menfaat elde etmemelidir. Din adına yaptığı uyarılardan ve müslümanlara yaptığı vaazdan bir şey elde eden kimselere, Allah, işinde bereket vermez ve insanlar ondan gerçek manada bir fayda görmez. Onlar bu yaptıkları ile ancak Allah'ın gazabını elde ederler."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu durum, eğer âlim, bu işleri yaparken insanlardan bir şey bekliyor ve talep ediyorsa doğrudur. Şöyle ki şayet kendisine bir şey verilmese, halka ilim öğretmez ve vaaz etmez. Ancak âlim, Allah rızası için ilim öğretir, vaaz eder, sonra kendisine Allah rızası için bir şey verilirse onu almada -inşallah- bir sakınca yoktur. Şeyhlerin ve velilerin, ziyaretlerine gelenlerden, kendilerini uyardıkları ve Allah'ı tanıttıkları kimselerden mal aldıkları olmuştur. Bu, veren kimse için bir kazanç ve Allah'a yaklaşma sebebidir. İnsanlar asıl kazancı sadece Allah için verdikleri mallarından ve canlarından elde ederler. Allah onları rahmetiyle zengin eder.

Allah Teâlâ'nın, *"Onların mallarından sadaka al"* (Tevbe 9/103) âyetinin tefsirini yaparken bu konuda açıklama geçmişti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Nuh'un kavmi, ona, "Eğer sen Allah'ın peygamberi olsaydın Allah seni çalışıp kazanma derdinden kurtarırdı, sana tâbi olanların yaptıklarını bildirirdi. Onlar sana ancak görünüşte tâbi oluyorlar, iç âlemlerinde tâbi olmuyorlar" deyince, Hz. Nuh onlara şöyle dedi:

وَلَآ اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖى خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَآ اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَآ اَقُولُ
اِنّٖى مَلَكٌ وَلَآ اَقُولُ لِلَّذٖينَ تَزْدَرٖٓى اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ
خَيْرًاۜ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا فٖٓى اَنْفُسِهِمْۚ اِنّٖٓى اِذًا لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٣١﴾

31. ***"Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Ben bir meleğim de demiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir' diyemem. Onların kalplerinde olanı, Allah daha iyi bilir. Böyle bir şey dersem ben gerçekten zalimlerden olurum."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Nuh [aleyhisselâm] kavmine şöyle dedi: *"Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum."* Böyle bir şey söylemedim ki istediğim zaman ondan alıp harcayayım ve böylece geçim meşguliyetinden kurtulayım. Ben sadece bir insanım.

Bir diğer mana: Ben, bana ait olmayan bir şeyi iddia etmedim ki siz benim sözümü inkâr edip yadırgayasınız. Size öyle bir şey söylemedim. Ben Allah'ın bana ilham ettiğinin dışında bir şey söylemiyorum ve yapmıyorum. Ben, "Allah'ın hazineleri, yani yok olan bir şeyin kendisiyle var edildiği kuvvet benim yanımdadır" demedim.

Yahut ben, "Rüzgâr, su ve benzerleri gibi kendisinden birçok şeyin yeryüzüne indiği hazineleri benim yanımdadır" demedim. Allah Teâlâ, her şeyin hazinesinin kendi katında olduğunu şöyle beyan etmiştir:

"Her şeyin hazinesi (kaynağı, aslı) bizim katımızdadır; biz onları belli bir ölçüyle indiririz" (Hicr 15/21-22).

Hz. Nuh [aleyhisselâm], böyle bir iddiadan uzak olduğunu belirtti ve sonra şöyle dedi:

"Ben gaybı da bilmem." Ben, "Gaybı bilirim ve böylece ashabımın benden gizledikleri, içlerindeki düşünceleri kendilerine bildiririm" de demiyorum. Benim yolum, onları gördüğüm şekilde kabul etmektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Nuh dedi ki: "Ey kavmim, ben, iman edenlerin bana, (sizin söylediğiniz gibi) basiretsizce ve kalpleriyle bir karar vermeden zâhiren tâbi olup olmadıklarını bilmiyorum."

"Ben bir meleğim" de demiyorum ki siz, "Sen ancak bizim gibi bir insansın" diyesiniz.

"Ayrıca ben, sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara bir hayır vermeyecektir' diyemem." Bundan kasıt, zayıf ve fakir müminlerdir. Yani ben, fakir oldukları için, sizin hakir gördüğünüz kimseler hakkında, *"Allah onlara bir hayır vermeyecektir"* diyemem. Şüphesiz Allah'ın onlar için ahirette hazırladığı, size dünyada verdiklerinden daha hayırlıdır.

"Allah onların kalplerinde olan hayrı ve başka *şeyleri daha iyi bilir. Eğer ben böyle bir şey dersem, gerçekten zalimlerden olurum."*

Beyzâvî demiştir ki: *"Hakir gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara bir hayır vermeyecektir' diyemem"* âyetinde, işin gözlere isnat edilmesi, olayı mübalağa ile anlatmak içindir. Bununla şu duruma da dikkat çekilmiştir:

Kâfirler, müminlerin manevi yönlerini ve sahip oldukları ahlâkî kemalatlarını hiç düşünmeden sadece dış hallerine ve mallarının azlığına bakarak onları hor gördüler. Onlar, müminleri fakirliklerinden dolayı basit gördüler; çünkü onlar dünya hayatının ancak zâhirine bakmakta ve o konuda da az bir şey bilmektedir. Hal böyle olunca, onlara göre kimin dünya malından payı daha çok ise en şerefli odur; dünya malından mahrum olan ise en düşük ve rezil kimsedir.[199]

---

[199] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/455.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir kimsenin veli olması için, (insanların beklediği cinsten) keramet göstermesi şart değildir. Bazan keramet türü işler, istikameti düzgün olmayan kimselerde de ortaya çıkabilir. Yine velinin, gayb hazinelerine vâkıf olması, gaybı bilmesi de şart değildir. Veli için şart olan, dinin haram kıldığı ayıp ve kusurlardan temiz ve uzak olmasıdır. Velinin gayb âleminden gizli ilimler alıp vermesi de şart değildir. Onun için şart olan, kendisine gayb âleminde garanti verilen ilâhî vaatlere güveninin tam olmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Kavminin Acele Azap İstemesi

Hz. Nuh'un kavmi, kendilerine vaat edilen azabın acele gelmesini istediler. Cenâb-ı Hak onların bu isteklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ
كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللّٰهُ إِنْ شَاءَ
وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ
لَكُمْ إِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

32. *Nuh'un kavmi dedi ki: "Ey Nuh! Bizimle mücadele ettin ve mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğru söylüyorsan, bizi korkuttuğun azabı başımıza getir!"*

33. *Nuh dedi ki: "Onu size sadece dilerse Allah getirir. Siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz."*

34. *"Eğer Allah sizi saptırmak istiyorsa, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. Sizin Rabb'iniz O'dur. Siz O'na döndürüleceksiniz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Nuh'un [aleyhisselâm] kavmi dedi ki: "*Ey Nuh! Bizimle mücadele ettin ve mücadelede çok ileri gittin.* Bizimle çok çekiştin ve fazla muhatap oldun. *Eğer,* peygamberlik davanda ve bizi korkuttuğun hususta *doğru söylüyorsan, bizi korkuttuğun azabı başımıza getir;* çünkü senin münazara ve vaazın bize tesir etmiyor."

Nuh [aleyhisselâm] onlara dedi ki: "*Onu size* ben değil *sadece dilerse Allah* dünyada veya ahirette *getirir. Siz,* başınıza gelecek gazabı geri çevirmede *Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz.* Yahut siz o azaptan kaçarak ilâhî kudreti âciz bırakamazsınız. *Eğer Allah sizi saptırmak istiyorsa, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez.* Şüphesiz hakkında şekavet (cehennemlik) hükmü verilmiş kimselere öğüt bir fayda vermez."

Bu, onun sözlerinde hiçbir fayda olmadığını zanneden kimselere bir cevaptır. (Hz. Nuh'un sözü faydalıdır, fakat o, nasibi olmayanlara fayda vermez).

Bu âyet, şuna da bir delildir: Allah Teâlâ'nın bir kulun azgınlığını dilemesi sahihtir. Allah'ın muradının dışında bir şeyin olması imkânsızdır. Bunun için şöyle denmiştir: "Allah'ın halktan muradı, onların şu anda oldukları haldir."

Nuh [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: "*Rabb'iniz,* yani sizi yaratan ve sizde dilediği gibi tasarrufta bulunan *O'dur. Siz O'na döndürüleceksiniz.* O size amellerinizin karşılığını verir."

32-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara vaaz ve uyarı ile meşgul olan kimselerin bundan hiç usanmamaları gerekir. Bu kimseler, çokça uyarıda bulunmuş ve insanlar onlara uzaklaşma ve inkâr ile karşılık vermiş olsalar bile, hiç usanmadan davete devam etmeli ve şöyle demeliler: "Eğer Allah sizin azgınlığınızı istemişse, biz size nasihat etmek istesek de nasihatimiz size fayda vermez."

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Teselli

Hz. Nuh'un kıssasını anlatmanın amacı, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli olduğu için, Cenâb-ı Hak bu kıssa esnasında ona hitap ederek şöyle buyurdu:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيٓءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

35. ***(Resûlüm!) Yoksa, "Bunu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer onu uydurduysam günahım bana aittir. Ben sizin işlediğiniz günahtan uzağım."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yoksa Kureyş kâfirleri, 'Muhammed *bunu* yani bize okuduğu âyetleri ve bizden öncekilerden verdiği haberleri kendisi *uydurdu' mu diyorlar?* Onlara de ki: 'Böyle bir şey yok, faraza, *eğer onu uydurduysam günahım,* yani bunun vebali size değil bana aittir. *Ben sizin işlediğiniz günahtan,* hakkı yalanlayarak ve inkâr ederek işlediğiniz cürümden *uzağım.*'"

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Halk tarafından yalanlanma ve inkârla karşılaşan bir kimse, asıl halini Allah'ın bilmesiyle yetinmeli ve kendisini yalanlayanlara, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini yalanlayanlara söylediği gibi şöyle demelidir: "Eğer onu uydurduysam günahım bana aittir."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Ne zaman, insanların sana yönelmeyişi yahut seni kötüleyerek saldırmaları sana eziyet verirse, dönüp Allah'ın senin hakkındaki bildiği gerçek haline bak. Eğer sen, Allah'ın senin halini bilmesine kanaat etmezsen, O'nun ilmine kanaat etmeyişin, insanların eziyetiyle gelen musibetten daha ağırdır."

Şeyh Zerrûk [rahmetullahi aleyh], İbn Atâullah'ın sözünü açıklarken demiştir ki: "Bu böyledir; çünkü senin, halini Allah'ın bilmesiyle yetinmemen, kalbine ve dinine zarar verir; insanların eziyeti ise senin şerefine, bedenine ve dünyana zarar verir. Ayrıca insanların eziyeti seni Allah'a sevkeder; bu da senin faydanadır. Halini Allah'ın bilmesiyle yetinmemen ise seni insanlara yöneltir. Bu, şu üç şeyi peşinden getiren bir musibettir:

1. İnsanlara karşı yapmacık davranış ve gösteriş içinde olmak.

2. Mümkün olan bütün hallerde halkın rızasını aramak.

3. İnsanların, kendisinin sahip olduğu mertebeyi bilmesi için ilmini, amelini ve halini ortaya koymak. Bütün bunlar kulun, halini Rabb'inin bilmesiyle yetinmemesinin alametidir.

Kulun halini Allah'ın bilmesiyle yetinmesinin alameti üçtür:

1. Herkese karşı ihlâslı davranmak ve her işinde ihlâslı olmak. Şöyle ki insanların kendisini nerede ve nasıl gördüğüne hiç aldırış etmemek (her işini edebe uygun olarak Allah rızası için yapıp yoluna devam etmek).

2. Allah'ın taatini yapıp razı olmadığı şeyleri terkederek O'nun rızasını talep etmek; insanlar ona ister razı olsun ister kızsın, hiç aldırış etmemek.

3. Cenâb-ı Hakk'ın hüküm ve hikmetiyle üzerinde cereyan eden her durumda, halini Allah'ın bilmesiyle yetinmek.

İbrahim Teymî [rahmetullahi aleyh] sohbetinde bulunanlardan birine, "İnsanlar benim hakkımda ne diyor?" diye sordu; o, "Senin için gösterişçidir!" diyorlar deyince, İbrahim Teymî,

"İşte şimdi amel etmek hoş olur" dedi. Bişr-i Hâfî [rahmetullahi aleyh], onun bu sözünü işitince,

"Vallahi o, halini Allah'ın bilmesiyle yetindi, Allah'ın bilmesi yanında başkasının araya girmesini istemedi" dedi.

Yine o demiştir ki: "Kulun, nefsinin övülmesiyle huzur bulması, onun için, günahlardan daha tehlikelidir."

Ahmed b. Ebü'l-Havârî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kim yaptığı bir hayırla tanınmayı veya onunla anılmayı severse o kimse, ibadetinde Allah'a şirk koşmuş olur; çünkü Allah sevgisiyle amel eden bir kimse, amelini yüce sevgilisinden başkasının görmesini sevmez."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "İlmini, insanların seni tasdik etmesi için yayma, onu sadece Allah'ın seni tasdik etmesi için yay. Eğer ortada kınanacak bir durum varsa şunu bilmek gerekir: Seninle Allah arasında olan bir sebep, seninle insanlar arasında olan sebepten daha hayırlıdır; çünkü Allah birincisini sana emretti, diğerini ise yasakladı. Seni Allah'a sevkeden bir sebep, senin için, seni Allah'tan alıkoyan sebepten daha hayırlıdır." [200]

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Gemiyi Yapması

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kıssasını tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَاُوحِيَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا
كَانُوا يَفْعَلُونَۚ ﴿٣٦﴾ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْن۪ي ف۪ي
الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَاٌ مِنْ
قَوْمِه۪ سَخِرُوا مِنْهُۜ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَۜ
﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَۙ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٣٩﴾

36. Nuh'a şöyle vahyedildi: Kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık iman etmeyecektir. Artık onların yapmakta olduklarından dolayı üzülme.

---

[200] İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 411 (Beyrut 2005).

37. Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana (bir şey) söyleme! Onlar mutlaka boğulacaklardır!

38. Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler ise yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Nuh dedi ki: "Bizimle alay ediyorsunuz; biz de sizin bizimle alay ettiğiniz gibi sizinle alay edeceğiz!"

39. "O perişan edici azabın kime geldiğini ve o sürekli azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh'a şöyle vahyedildi: Kavminden, önceden iman etmiş olanlardan başkası artık iman etmeyecektir."*

Bu vahiy, Hz. Nuh onların içinde 950 sene kalıp kendilerini Allah Teâlâ'ya davet ettikten sonra yapıldı. Onlardan bir adam oğluna gelerek, "Oğlum, bu ihtiyar adamı tasdik etme; benim babam ve dedem bana bu şekilde emretti!" diyordu. Bu vahiy inip de Hz. Nuh onların imanından ümidini kesince, onlar için şöyle beddua etti:

"Rabbim, kâfirlerden yeryüzünde ev bark sahibi hiç kimse bırakma (hepsini helâk et!)" (Nuh 71/26).

Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu: "Artık onların yapmakta oldukları yalanlama ve eziyetten dolayı üzülme; mahzun olup kederlenme." Allah, Hz. Nuh'a önce onların imanından ümit kestirdi ve onlar için kederlenmesini yaasakladı, sonra gemiyi yapmasını emrederek şöyle buyurdu:

"Bizim gözetimimiz altında, bizim korumamız ve nezaretimizle *gemiyi yap.* Yahut herhangi bir muhafaza ve koruma aletine muhtaç olmadan bizden görerek ve işiterek, sana nasıl yapacağını vahyetmemizle gemiyi yap."

Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh [aleyhisselâm], gemiyi nasıl yapacağını bilmediğinde, Allah kendisine, "Onu kuşun göğsü (kursağı) gibi yap" diye vahyetti.

Şöyle de rivayet edilmiştir: Gemi, göreni dehşete düşürecek bir şekildeydi. Göğe doğru uzun, en üstü dardı. Bu şeklin amacı, çok hızlı gitmesi değil, güzel muhafaza edilmesiydi. Ancak birinci görüş, yani geminin kuş göğsü şeklinde yapılmış olduğu daha tercihlidir.

el-Esâs isimli eserde der ki: "Nuh'un [aleyhisselâm] gemisi sac ağacından yapılmıştı. Bu ağaç, Hindistan'dan temin edilen, yeryüzünün kolay kolay eskitemediği, ağırca, siyah bir ağaçtır."

Bir diğer rivayette şöyle denmiştir: "Gemiyi Nuh [aleyhisselâm] yaptı; Cebrâil [aleyhisselâm] ona nasıl yapacağını tarif ediyordu. Geminin alt kısmı, normal gemilerin alt kısmı gibiydi. En üstü çatı gibiydi. İç kısmı, evi andırıyordu. Yanlarından kapıları vardı."

Sonra Nuh [aleyhisselâm], kavminin helâki kesinleşince onlara karşı rikkate geldi, haklarında Allah'a müracaat etmeye niyetlendi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu:

"*Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme,* onların durumu hakkında bir müracaatta bulunma; onlardan azabın giderilmesi için dua etme. *Onlar mutlaka boğulacaklardır!* Haklarında boğulma emri verilmiş olup bu mutlaka yerine gelecektir; onu durdurmanın bir yolu yoktur."

"*Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelen bir grup ise onun yanına uğradıkça onunla alay ediyordu.* Çünkü o, sudan uzakta karada gemi yapıyordu. Yahut Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] izzet ve şerefi, yaptığı işe ters düşüyordu; kavmi onun bu haline gülerek kendisine, "Peygamber olduktan sonra şimdi de marangoz oldun!" diyorlardı.

"*Nuh onlara şöyle dedi: Bizimle alay ediyorsunuz, biz de bizimle alay ettiğiniz gibi sizinle alay ederiz.* Sizi dünyada boğulma azabı, ahirette de cehennem ateşinin azabı sardığında biz de sizinle alay ederiz. *O perişan edici azabın,* boğulma ve sonrasında ateşte yanmanın *ve sürekli azabın kimin başına geleceğini yakında bileceksiniz.* Bu azap, kıyamet günündeki ateştir."

36-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar veliden yüz çevirdiğinde ve veli onların, kendisine tâbi olmasından ümidini kestiğinde üzülmemeli ve onlardan dolayı gam çekmemelidir. Allah her şeye karşı veliye yeter fakat hiçbir şey veliyi Allah'a muhtaç olmaktan kurtarmaz. Hem halkın veliden yüz çevirmesinde onun kalbi ve bedeni için rahatlık vardır. Onlar veli ile alay edince o, içinden şöyle desin: "Siz bugün bizimle alay ederseniz; hakikatler ortaya çıktığında, mukarrebîn makamındakiler yüksek derecelere çıktığında ve bâtıl yolda olanlar aşağı derekelere düştüğünde biz de sizinle alay ederiz."

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Ali İmrânî [rahmetullahi aleyh] sık sık derdi ki: "Keşke kıyamet kopsa da Allah yolunun er kişileri diğerlerinden bir ayrılıp ortaya çıksa!" Yahut bu manada şeyler söylerdi.

Tufanın Başlaması

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette tufanın başlamasından bahsederek şöyle buyurdu:

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ قُلْنَا احْمِلْ ف۪يهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ
وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَۜ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٤٠﴾

40. ***Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca Nuh'a dedik ki:*** *"(Canlı çeşitlerinin)* ***her birinden birer çift ile*** *(boğulacağına dair)* ***haklarında önceden hüküm verilmiş olanlar dışında aileni ve iman edenleri gemiye yükle!" Zaten onunla beraber pek az kimse iman etmişti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Nihayet* onların boğulması yahut yeryüzünün sularını fışkırtması ve bulutların yağmurunu boşaltmasına dair *emrimiz geldiğinde ve tandır kaynamaya başlayınca ...*" Kaynayan tencereden sıcak suyun fışkırması gibi, tandırdan su fışkırdı. Buradaki tandır, ekmek tandırıdır. Su, hârikulâde bir olay olarak önce ateş tandırından fışkırmaya başladı. Hz. Nuh'un kızı tandırı tutuşturmak istediğinde ateşin içinden su fışkırmaya başladı.

Bir rivayete göre bu, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] ait bir tandır olup Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] kadar gelmişti. Hz. Nuh onda ateş yakıyordu.

Bu tandırın Kûfe Mescidi'nde bulunduğu da söylenmiştir. Diğer bir rivayete göre o, Hindistan'da bulunuyordu.

Kaynayan tandırdan maksadın, yeryüzü olduğunu söyleyenler de olmuştur. İbn Abbas da [radıyallahu anh] bu görüştedir.[201]

Su fışkırınca Nuh'a dedik ki: "*Gemiye her bir hayvandan* erkek ve dişi olarak *birer çift al.*"

Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh [aleyhisselâm], geminin kapısında durdu. Vahşi hayvanlar yanına toplandı. Erkekler sağ yanında, dişiler sol yanında bulunuyor, o da onları gemiye bindiriyordu. Gemiye en son binen eşek idi. Şeytan eşeğin kuyruğuna yapışmıştı. Hz. Nuh, eşeğin gemiye binmesini istedi, eşek adım atıp ilerleyemedi; çünkü şeytan kuyruğundan geri çekiyordu. Hz. Nuh, kızarak, "Hay yazık sana, seninle birlikte şeytan da bulunsa gemiye bin!" dedi. Böylece şeytan eşekle birlikte gemiye girdi; geminin en arka kısmına oturdu.[202]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ona ayrıca şöyle dedik:* 'Haklarında boğulacaklarına dair *önceden hüküm verilmiş olanlar dışında, gemiye aileni,* müslüman olan hanımını, oğullarını ve onların kadınlarını *da al.*'" Boğulanlardan maksat Hz. Nuh'un oğlu Kenan ve hanımı Vâile'dir. Bunların ikisi kâfirdi.

"Sana iman edenleri de gemiye al! Zaten onunla beraber pek az kimse iman etmişti."

---

[201] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/321-322 (Beyrut 2004); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/422.

[202] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/428; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 2/384 (Beyrut 2002). İbn Acîbe'nin metni kısadır; mana, Begavî'nin rivayetine göre verildi.

Denildiğine göre, iman edenler toplam yetmiş dokuz kişiydi. Bunlar Hz. Nuh'un müslüman karısı, Hâm, Sâm ve Yâfes isminde üç oğlu ve onların hanımları ile diğer insanlardan kadın ve erkek yetmiş iki kişiydi.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Sâm, Araplar'ın babasıdır; Yâfes, Rumlar'ın babasıdır; Hâm ise Habeşliler'in babasıdır."*[203] Bu hadisi İbn Atıyye nakletmiştir.[204] Sâffât sûresinde bundan farklı bir rivayet gelecektir. Tercih edilen de o rivayettir.

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh, gemiyi iki senede tamamladı. Geminin uzunluğu 300 zirâ, genişliği 50, yüksekliği ise 30 zirâ idi (Bir zirâ yaklaşık 25 cm'dir). Hz. Nuh, gemiyi üç kat yaptı. En altına hayvanları ve vahşi hayvanları yükledi. Orta kata insanları yerleştirdi; üst katı da kuşlara tahsis etti."[205] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ buyuruyor ki: "Sevdiğimiz bir kul için bütün ayıplardan tam manasıyla temizlik emrimiz geldiğinde, kalp ocağı gayb ilimleriyle kaynadığında, fikir gemisi tevhid denizinde ve birlik sırları içinde akıp gittiğinde, ona deriz ki:

"Şeriat ve hakikat ilminden, hikmet ve kudret ilminden, maddi ve manevi ilimlerden, beden ve ruhlara ait ilimden, mülk ve melekût ilminden birer çift al. Muhabbet ve sevgi ehlinden sana sımsıkı sarılanları beraberinde taşı; ancak haklarında Hak'tan uzak kalmasına hükmedilenler hariç. Ayrıca kullar içinde veliliğe iman edenleri de beraberinde taşı. Onu ilâhî tevfike ulaştıracak ve istikamet üzere tutacak yollara yaklaştır; tâ ki Hak Teâlâ onu muhabbet ve sevgi ehli kimselere yaklaştırarak kendisine ihsanda bulunsun."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[203] Hadis için bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre (38), 4 (nr. 3242); Ahmed, *Müsned*, 5/9.

[204] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/172.

[205] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/456-457.

Gemiye Biniş

Hz. Nuh, sonra müminlerin gemiye binmelerini emretti. Cenâb-ı Hak bunu şu şekilde beyan buyurdu:

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّ۪ي لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ
﴿٤١﴾ وَهِيَ تَجْر۪ي بِهِمْ ف۪ي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ
ف۪ي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ
سَاٰو۪ٓي اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُن۪ي مِنَ الْمَٓاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ
اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَق۪ينَ ﴿٤٣﴾

41. ***Nuh dedi ki: "Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, çok merhamet edendir."***

42. ***Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna, "Yavrucuğum! (Sen de) bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi.***

43. ***Oğlu, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" dedi. Nuh, "Bugün Allah'ın rahmet ettikleri hariç, O'nun azabından korunacak kimse yoktur" dedi. O anda aralarına dalga girdi, böylece oğlu boğulanlardan oldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh,* kendisiyle birlikte bulunanlara, *'Gemiye binin* ve onda gidin' *dedi."* Rivayet edildiğine göre, gemiye receb ayının ilk günü bindiler. Receb ayının onuncu günü bindikleri de söylenmiştir. Gemi Cûdî dağına aşure günü indi.

Hz. Nuh'un sözü şöyle devam ediyor: *"Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır."* Yani gitme anında Allah'ın isminin bereketiyle gidersiniz. Yahut giderken ve dururken Allah'ın ismini zikredersiniz.

Rivayet edildiğine göre, Nuh [aleyhisselâm] geminin gitmesini istediğinde "bismillâh" diyordu, gemi gidiyordu. Geminin durmasını istediğinde yine "bismillâh" diyordu, gemi duruyordu.

"Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, çok merhamet edendir." Eğer Allah sizin haddi aşmalarınızı affetmeseydi ve size merhamet etmeseydi sizi kurtarmazdı. Bunun üzerine Allah'a teslim olarak gemiye bindiler ve gittiler.

"Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu." Dalga, suyun çalkalanması anında üzerinde oluşan şeydir. Yani her bir dalga, tufandan dolayı kümelenmesi ve yükselmesiyle dağlar gibiydi. Bazıları, "Su yer ile gök arasını kapattı ve gemi suyun içinde gitti" demişlerdir ki bu görüş, sabit (ve sahih) değildir. Bu durumda dalgalar dağlar gibi nasıl olur? Meşhur olan görüşe göre su, dağların tepesinde 15 zirâ yükseldi. Bu görüşe göre, dalgaların dağlar gibi yükselmesi azabın başlamasından öncedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Nuh, oğluna seslendi."* Bu oğlu Kenan idi. Onun gayri meşru ilişkiden oluştuğunu söyleyenler olmuştur ki bu hatadır; çünkü peygamberler, hanımlarının zina etmesinden korunmuşlardır. *"(Nuh'un karısı ile Lût'un karısı) Onlara hainlik ettiler"* (Tahrîm 66/10) âyetinde kastedilen hıyanet din konusundadır.

"Oğlu uzakta idi." Yani oğlu gemiden uzak bir yerdeydi; babasından veya onun dininden uzaklaşmıştı. Nuh [aleyhisselâm] ona,

"Yavrucuğum! Bizimle beraber gemiye *bin;* din ve mekân olarak *kâfirlerle beraber bulunma, diye seslendi."* Oğlu küfrünü gizlediği için Hz. Nuh onu mümin zannediyordu.

"Oğlu, 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım; ben boğulmam!' *dedi. Nuh, 'Bugün Allah'ın rahmet ettikleri hariç, O'nun azabından koruna-*

cak kimse yoktur' dedi." Yani bugünkü azaptan kurtaracak olan sadece rahmet sahibi, merhamet edenlerin en merhametlisi Allah'tır.

Diğer bir mana: Bugün azaptan korunacak olanlar sadece Allah'ın acıdığı kimselerdir; Allah'ın rahmet ettiğinin dışında kimse bu azaptan korunamaz.

Bir diğer mana: Bugün Allah'ın azabından korunacak kimse yoktur; fakat Allah kime acımışsa o korunmuştur.

Bir diğer mana: Bugün azaptan kurtaracak kimse yoktur; fakat merhamet sahibi Allah dilediğini korur.

"O anda Nuh ile oğlunun arasına dalga girdi ve oğlu suda boğulanlardan oldu."

Rivayet edildiğine göre oğlu, kendisi için camdan bir ev yaptı; yiyecek ve içeceğini yanına aldı. Sular kabarınca evle birlikte suyun üstüne çıktı. Allah Teâlâ ona bevl hastalığını musallat etti; nihayet boşalttığı bevl suyu içinde boğuldu. Onun durumunu en iyi Allah Teâlâ bilir.

41-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârif, fenâ denizine dalıp hissinden ve maddi şeylerden uzaklaştığında, iç âlemi sırların mana denizine bitiştiğinde, fikir gemisi zat denizinde ve ilâhî sıfatların nurları içinde akıp gider. O zaman ârif, kendisine tâbi olanlara der ki: "Ona binin; onun gitmesi ve durması Allah'ın ismiyledir. Şüphesiz Rabbim, çok affedici ve çok merhamet edendir. Çünkü O, sizi sıfat ve tecellileri ile sarıp kendisinden gelen bir rahmetle kendisine ulaştırdı; yoksa sizden kaynaklanan bir sebeple kendisine ulaştırmadı."

O zaman fikir gemileri onları dağlar gibi dalgalar arasından akıp götürdü. Bunlar, zat denizinin tecellisiyle oluşan dalgalardır. Gizli ve safi olan ezelî aşk, sahili olmayan bir denizdir. İlâhî sıfatların nurlarından ortaya çıkan, onun dalgalarıdır. Yani varlıklarda gözüken nurlar, o denizin dalgalarıdır. Bu dalgalardan (ilâhî tecellilerden) çok büyük olanlara "teyyâr" denir. Bunun için şöyle denilmiştir:

"Ârifler zat denizine ve ilâhî sıfatların coşkun dalgaları arasına dalarlar; onlar sırların denizine ve nurların dalgalarına dalıp sırlarının manevi yardımıyla onda seyrettiklerinde, kabaran dalgaların (tecelli ve nurların) onlara çarptığını görürsün. Bindikleri mana gemisi, onları dağlar gibi manevi dalgalar içinde akıp götürür. Bugün, Allah'ın merhamet edip koruduklan hariç kimse Allah'ın emrinden (azap ve imtihanından) korunamaz. Allah Teâlâ merhamet ettiklerini Muhammedî sünnet dağına sığındırır ve o kimse kurtulanlardan olur."

Diğerlerinin ise aralarına dalga girer ve mana denizinde boğulup giderler. İş onlara karışık gelir, hakikati göremezler; Allah'ın kendilerine hulul ettiğini (vücutlarına girdiğini) veya kendileri ile birleşip bütünleştiğini söylerler yahut hikmeti ve hükümleri ortadan kaldırırlar, helâk olurlar. Bu tehlike, başında mahir bir kaptanı (kâmil mürşidi) olmadan maneviyat denizine dalan kimseler içindir. Yoksa, kâmil mürşid onu kurtuluş gemisine sevkederdi. Bu gemi, zâhirde Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeriata sarılmak ve asıl hakikate ulaşmaktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tufanın Bitişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, tufanın bitişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَق۪يلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَع۪ي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِع۪ي وَغ۪يضَ الْمَٓاءُ وَقُضِيَ
الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَق۪يلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾

44. ***Nihayet, "Ey yer, suyunu yut! Ve ey gök, (suyunu) tut!" denildi. Su çekildi; iş bitirildi; (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine oturdu. "Zalimler topluluğu rahmetten uzak olsun!" denildi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nihayet denildi ki: Ey yer, suyunu yut! Ve ey gök,* suyunu *tut!"* Bunu diyen Allah Teâlâ'dır. Cenâb-ı Hak yeryüzüne, "Senden çıkan ve gözeler halinde fışkıran suyunu yut!" emrini verdi; bunun üzerine suyun kaynaması durdu ve yerden çıkan sular geri çekildi. Cenâb-ı Hak gökyüzüne de, "Suyunu tut; yağmur yağdırmayı durdur!" emrini verdi, yağmur kesildi. Rivayet edildiğine göre, gökyüzü her tarafından yağmur boşalttı; yağmurun indiği yeryüzü denize dönüştü.

Beyzâvî demiştir ki: "Yer ile göğe, ilim sahiplerine hitap edilir gibi hitap edildi ve onlara emredildiği gibi emredildi. Bu hitap, yüce Allah'ın sonsuz kudretini göstermek ve onların kendilerinden olmasını istediği şeylere hemen boyun eğişlerini temsil için yapıldı. Onlar ilâhî hükme hemen boğun eğdiler, Cenâb-ı Hakk'ın azametinden çekinerek ve can yakıcı azabından korkarak derhal emrine uydular."

"Su çekildi; fışkırması azaldı fakat çıkan su tam kurumadı. *İş bitirildi;* Allah, kâfirlerin helâki ve müminlerin kurtulmasıyla ilgili vaadini yerine getirdi. *Gemi de Cûdî üzerine oturdu."*

Cûdî, Musul'da bir dağdır. Onun Şam'da bir dağ olduğu da söylenmiştir. Daha önceden geçtiği gibi, gemi aşure günü (muharrem ayının onunda) karaya indi. Hz. Nuh [aleyhisselâm], o gün şükür olarak oruç tuttu; bu oruç sünnet oldu. Rivayete göre gemi su üstünde altı ay kaldı.

"Zalimler topluluğu rahmetten uzak olsun yani helâk olsunlar, *denildi."*

"Uzak olsun" ifadesi, mecazen, "helâk olsun" manasındadır ve bu ifade özellikle beddua için kullanılır.

Beyzâvî demiştir ki: "Gördüğün gibi bu âyet, son derece fesahatle ifade edilmiştir. Âyet, lafzındaki mananın büyüklüğü, nazmının güzelliği, anlatılan hali, bozuk ifadeden uzak olarak en kısa şekilde ifade etmesiyle gerçekten çok güzel bir belâgat örneğidir. Haberlerin meçhul sîgasıyla dile getirilmesi, işi yapanın büyüklüğünü göstermek içindir. Çünkü bu işi yapanın kim olduğu, olayın kendisinden bellidir. Olay öyle büyük bir iştir ki onu yapanı söylemeye gerek yoktur. Zira insanın zihni bu dehşetli olayı kimin yaptığını bildiği için başka biri zaten aklına gelmez. Şüphesiz bu tür işleri yapmaya tek ve kahhâr olan yüce Allah'tan başkası güç yetiremez."[206]

Şöyle bir soru sorabilirsin: "Suda boğulma azabı (tufan), bütün dünyayı kapladı; halbuki Nuh [aleyhisselâm], bütün insanlara gönderilmiş değildi. Allah Teâlâ da, *'Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz'* (İsrâ 17/15) buyurmaktadır. Bu durumda tufanın umumi olması nasıl oluyor?"

Bu soruya verilecek cevap şudur: İnkâr olayı, o zamanda yaşayan bütün insanları kaplamıştı. Halbuki bulûğa eren insanların delil ve nazar yoluyla yüce yaratıcının varlığını ve birliğini bilme imkânları vardı. Ayrıca insanların ilâhî hükümleri öğrenme konusunda Hz. Nuh'a gelme kudretleri de mevcuttu. Onlar bu iki noktada kusur işleyip gereğini yapmadılar. Bir de şu var: O devirde bütün yeryüzünde insanlar yerleşmiş değildi. Mevcut insanlar da Hz. Nuh'un davetini işittiler fakat onu inkâr ettiler. Bunun için azap umumi oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Geniş açıklama için, İbn Atıyye tefsirinde, *"Bizim nezaretimizde gemiyi yap"* âyetinin tefsirine bakınız.

44. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalbe semavî ilâhî vâridatlar ve insanı derinden sarsan nefsanî haller peş peşe geldiğinde, aklın baştan gitmesinden ve hepten iptal olmasından korkulur. O zaman, "Ey nefis toprağı, suyunu çek ve sakin ol! Ey vâridatlar seması, akışını kes!" denir. Su çekilir, yani manevi halin heyecanı azalır, iş denge ile bitirilir, fikir gemisi akıl dağında karar kılar; böylece şeref ve kemali elde eder. Çünkü akıl iki deniz arasında perde ve geçiş görevi yapar; akıl hakikate hakkını verdiği gibi, şeriata da hakkını verir. Her şeye hakkını verir; her hak sahibinin hak ettiğini tam olarak kendisine verir. O noktada, "Bu makamdan geri kalanlar, nefsini hevâ hapishanesine atarak ve kasvet karanlığı içine iterek ona zulmedenler rahmetten uzak olsun" denir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[206] Beyzâvî, *Envarü'l-Tenzîl*, 1/458.

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] Gerçek Ehli Olanlar

Hz. Nuh'un oğlu Kenan, suda boğulanlarla beraber boğulunca Nuh [aleyhisselâm] Rabb'inden, ailesini kurtaracağına dair vaadinin hakikatini anlamak istedi. Allah Teâlâ onun bu sorusundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِى مِنْ اَهْلِى وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ
وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ
عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ اِنّ۪ٓى اَعِظُكَ اَنْ
تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓى اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا
لَيْسَ لِى بِهِ عِلْمٌ وَاِلَّا تَغْفِرْ لِى وَتَرْحَمْن۪ٓى اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾

45. ***Nuh Rabb'ine hitap ederek dedi ki: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Şüphesiz senin vaadin haktır ve sen hüküm verenlerin en âdilisin."***

46. ***Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. O, salih olmayan bir iştir. O halde hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmaman için öğüt veriyorum.***

47. ***Nuh dedi ki: "Ey Rabbim! Ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, ben zarara uğrayanlardan olurum."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Herkesin suda boğulmasından sonra *Nuh, Rabb'ine hitap ederek dedi ki: 'Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir.'*" Bu, Nuh'un hitabıdır. Yahut o, "Nuh [aleyhisselâm] Rabbine hitabında ne dedi?" sorusunun cevabıdır. Hz. Nuh şöyle demiştir:

"Rabbim, oğlum benim ailemdendir; sen bana ailemi kurtaracağını vaat ettin. Şüphesiz senin vaadin haktır; onda söze aykırılık yoktur. Oğlumun durumu ne idi ki helâk oldu? Sen hüküm verenlerin en güzel hüküm verenisin; çünkü sen hüküm verenlerin en âlimi ve en âdilisin. Ben, senin oğlumun boğulmasına hüküm vermenin hakikatini bilemedim. Yahut sen, verdiğin hükümde pek çok hikmet sahibisin, ben onun boğulmasındaki hikmeti anlayamadım."

"Allah Teâlâ buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir; çünkü o, sana dinde muhalefet etti (seni inkâr etti). Kâfir ile mümin arasında velâyet (yakın dostluk) bulunmaz. *O, salih olmayan bir ameldir;* yani o, bozuk amel sahibidir."

Âyette, oğlunun bizzat kendisine "amel" dendi, bu onun yaptığı işin kötülüğünü mübalağa ile anlatmak içindir.

Âyete değişik okuyuşlara göre şu manalar da verilmiştir:

O, inkâr gibi kötü bir amel işledi; bu sebeple senden uzaklığı hak etti.

Senin sualin, salih amel değildir.

Senin aslını bilmediğin bir şeyi istemen, salih amel değildir.

"O halde doğru olup olmadığı hakkında *bilgi sahibi olmadığın bir şeyi,* onun iç yüzüne vâkıf olana kadar *benden isteme!"*

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Nuh'a öğüt vererek şöyle buyurdu:

"Ben sana cahillerden olmaman için öğüt veriyorum. Yani seni kadere uygun olmayan şeyleri isteyen cahillerden olmayasın diye uyarıyorum. Halbuki ben oğlunu, *'Ancak haklarında hüküm verilenler hariç'* sözümle, zaten kurtulanlardan hariç tutmuştum."

Bu âyette, Hz. Nuh [aleyhisselâm] cahil olarak vasıflanmadı; bilakis o hale düşmemesi için Allah kendisine öğüt verdi. Oğlunun kurtulanlardan ayrı tutulmasıyla birlikte Hz. Nuh'u böyle bir suale sevkeden şey, oğluna karşı şefkatinin ağır basmasıdır. Bunun sebebi de oğlunun, hakkında helâk hükmünün verilenlerden olduğunu kesin olarak bilmemesidir.

Nuh [aleyhisselâm] dedi ki: *"Ey Rabbim! Ben,* gelecekte *senden* doğruluğu *hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer* haddi aşarak yaptığım bu işte *beni affetmez,* lutuf ve ihsanınla tövbemi kabul ederek, beni hayra ulaştırıp gelecekte hata etmekten koruyarak *bana merhamet etmezsen,* sana karşı edebimi bozduğumdan dolayı *ben zarara uğrayanlardan olurum!"*

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, peygamberi Hz. Nuh'a [aleyhisselâm], sadece kadere uygun şeyleri istemesi konusunda edep öğretti. Hak Teâlâ'nın ezelî ilmindeki muradına uygun olmayan her dua, dua edenin muradı doğrultusunda bir sonuç vermez.

"O, salih bir amel değildir" âyetinin manası, "Onun ameli sünnete (ilâhî hükme) uygun değildir" demektir.

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Nuh'a öğüt vererek şöyle buyurdu: *"Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."* Cahil, Allah'ın kaderdeki hükmünü bilmeyen kimsedir. Âyetin manası şu olur: "Seni, dua ve isteğinde usule aykırı olarak kötü edep içinde olmaktan uzak tutuyorum."[207]

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Asıl iş, senin Allah'tan bir şey istemen değil, O'ndan bir şey isterken edep sahibi olmandır."

Geminin Karaya İnişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Nuh'a gemiden inmesini emrederek şöyle buyurdu:

---

[207] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 2/122.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰى اُمَمٍ
مِمَّنْ مَعَكَ وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤٨﴾
تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهَٓا اِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ
وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۚ فَاصْبِرْ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٩﴾

48. Denildi ki: "Ey Nuh! Sana ve seninle beraber bulunan ümmetlere bizden selâm ve bereketlerle *(gemiden)* ***in! Birtakım ümmetler olacak ki biz onları*** *(belirli bir zaman dünya nimetleriyle)* ***faydalandıracağız, sonra kendilerine*** *(ahirette)* ***can yakıcı bir azap dokunduracağız.***

49. *(Resûlüm!)* ***İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O halde sabret. Şüphesiz hayırlı âkıbet, müttakiler içindir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Denildi ki: Ey Nuh!* Yeryüzünü imar etmek için, *bizden bir selâm ve selâmetle gemiden in."* Yani tarafımızca korunup gözetilerek, sıkıntı ve tehlikelerden korunmuş olarak gemiden in. Yahut bizden sana bir selâmla in. Sana ihsan ettiğimiz bereketlerle, neslindeki artışla in. Öyle ki sen bu halinle insanlık için ikinci Âdem oldun. Yahut sana ihsan edilen bereketle in.

"Sana ve seninle beraber bulunan ümmetlere bizden selâm ve bereketlerle in!" Onlar, seninle birlikte olanlardır yahut seninle birlikte olanlardan türeyecek nesillerdir. Daha sonraki ümmetler, Hz. Nuh'la birlikte olan kimselerden çoğalıp dağılmışlardır. Buradaki (selâm ve bereketler verilen) ümmetlerden murat, müminlerdir. Peşinden gelen şu âyet buna delildir:

"Birtakım ümmetler olacak ki biz onları dünya nimetleriyle faydalandıracağız, kendilerine orada genişlik vereceğiz. *Sonra onlara ahirette can ya-*

kıcı bir azap dokunduracağız." Bunlar da Hz. Nuh'un zürriyetinden gelen kâfirlerdir.

Onların, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb'ın kavmi olduğu da söylenmiştir. Can yakıcı azap, dünyada başlarına gelen helâktir.

"Resûlüm! *İşte bu* kıssa yahut Nuh'un haberi, *sana vahyettiğimiz bazı gayb haberlerindendir.* Onları bilmek için vahiyden başka bir yol yoktur. *Bundan önce onları ne sen ne de kavmin biliyordunuz.* Eğer onları sana vahyetmeseydik, senin ve kavminin onlardan haberi olmazdı. Bu, senin peygamberliğinin bir delilidir; çünkü sen Kureyşliler'den hiç ayrılmadın, onlardan başkasına karışmadın (bu haberleri öğreneceğin kimselerle buluşmadın). Böylece ortaya çıktı ki o, Allah katındandır. Şayet seni yalanlarlarsa *sabret; şüphesiz âkıbet, müttakiler içindir."* Sen de müttakilerin en büyüğüsün. O halde, dünyada ilâhî yardım, zafer ve izzetle âkıbet senin olduğu gibi, refik-i a'lâya (en yüce dosta) kavuşarak ahirette güzel âkıbet de senin olacaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm, Nuh'un sabrettiği gibi sen de kavminin eziyetiyle birlikte dini tebliğin meşakkatine sabret. Şüphesiz dünyada ilâhî yardım ve zafere ulaşarak ahirette de cennete kavuşarak güzel âkıbet müttakiler içindir.

48-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, fenâ fillâh mertebesinde temkin haline ulaştığı ve fikri maddi âlemden çekilip yücelik âlemine yükseldiği zaman kendisine denir ki:

"Rabb'inin azametini müşahededen sonra, kulluk edeplerini yerine getirmek için bekâ makamına in, hakların korunduğu âleme in. Yahut ilâhî izin ve temkinle, yakînde yüksek pâyeye ulaşmış olarak hazların elde edildiği yere in. Bunu şehvetine uymak ve madde ile zevklenmek için değil, ilâhî marifet ve sevgini artırmak için yap. Bizden bir selâmla in. Yani geri dönüşten veya şekavete düşmekten selâmet içinde olarak, sana ve sana tâbi olanlara ihsan edeceğimiz bereketlerle in. Bunun için şöyle denmiştir:

"Kim bekâ haline (sürekli Allah ile olacağı bekâ billâh makamına) dönerse şekavetten (kötü âkıbetten) emin olur."

Yine ârife denir ki: "Nice ümmetler var ki sana tâbi olmaktan uzak kalıp hak yoldan sapmışlardır. Onları dünyada hevâlarına tâbi olarak bir müddet fâni nimetlerle faydalandırırız, sonra onlara ahirette tarafımızdan manen perdelenme ve kötü hesap azabını tattırırız. Bunlar sana vahyettiğimiz manevi vâridatlardır. Ey ârif, bundan önce onları sen ve sana tâbi olanlar bilmiyordunuz. Artık bu yolda başına gelecek sıkıntılara sabret. Şüphesiz cemal (güzellik ve iyilik) celâlle (kahır ve imtihanla) birliktedir. Güzel son, müttakilerindir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Hûd [aleyhisselâm] ve Kavminin Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Hûd'un kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنْ اَنْتُمْ
اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي
فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾ وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ
السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾

50. ***Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Siz sadece iftira ediyorsunuz."***

51. ***"Ey kavmim! Ben, bu davetime karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretimi vermek, ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"***

52. *"Ey kavmim! Rabb'inizden affınızı isteyin; sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bol bol yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın. Günah işleyerek (Hak'tan) yüz çevirmeyin."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. Onlara dedi ki: Ey kavmim! Sadece Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka* ibadet edilmeyi hak eden *ilâhınız yoktur. Siz,* putları ilâh edinmekle *Allah'a sadece iftira ediyorsunuz."*

"Ey kavmim! Ben, bu tebliği ve davetime karşılık sizden bir ücret istemiyorum ki size ağır gelsin veya bu yüzden beni suçlayasınız. *Benim ücretim, ancak beni yaratana aittir."*

Bütün peygamberler kavimlerine bu şekilde hitap etmişlerdir yani, *"Biz bu davetimize karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyoruz, bizim ücretimizi vermek ancak âlemlerin Rabb'i Allah'a aittir"* demişlerdir. Bunu, töhmeti ortadan kaldırmak ve nasihatlerini ihlâsla yapmak için söylemişledir; çünkü nasihat insanlardan bir beklenti içinde yapıldığı sürece fayda vermez.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"* Aklınızı kullansanız da hakkı bâtıldan, doğruyu hatadan ayırt edip tanısanız olmaz mı?

Hz. Hûd [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor: *"Ey kavmim!* İçine düştüğünüz şirkten dolayı *Rabb'inizden affınızı isteyin; sonra O'na tövbe edin;* sonra emrettiği ve yasakladığı hususlarda itaat ederek O'na dönün." Yahut günahlardan tövbe edin; çünkü günahlardan tövbe etmek ancak iman ettikten ve şirkten temizlendikten sonra geçerli olur.

İstiğfar ve tövbe edin ki Allah size bol bol yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; kuvvetinizi artırsın, size daha fazla kuvvet versin.

Hz. Hûd [aleyhisselâm], onları önce Allah'a davet etti, sonra kendilerine bol yağmur ve daha fazla kuvvet sahibi olmayı vaat etti. Böyle yapmasının sebebi şu idi: Onlar ziraatla uğraşan ve imar işleriyle meşgul olan bir kavimdi. Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ onlara otuz (bir rivayette üç) sene yağmur yağdırmadı ve kadınlarını kısır bıraktı, hiçbiri çocuk doğurmadı. Bunun üzerine Hûd [aleyhisselâm] onlara iman ve tövbe etmelerine karşılık kendilerine bol yağmur verileceğini ve nesilleri devam ettirilerek kuvvetlerine kuvvet katılacağını vaat etti. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[208]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyette, tövbe ve istiğfarın yağmur yağmasına sebep olduğuna dair bir delil vardır. Rivayet edildiğine göre Âd kavmine üç sene yağmur yağdırılmadı. Bunun üzerine Hz. Hûd [aleyhisselâm] onlara tövbe ve istiğfar etmelerini emretti ve buna karşılık kendilerine yağmur yağdırılacağını vaat etti."[209]

Hz. Hûd'un uyarısı şöyle bitiyor: *"Günah işleyerek,* günah işlemekte ısrar ederek, sizi davet ettiğim şeyden *yüz çevirmeyin."*

50-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıssa ve haberlerin tekrar edilmesinde, ibret ehli için bir öğüt ve uyarı, basiret sahipleri için yakînlerinde artış, günahta ısrar edenler için bir tehdit ve korkutma vardır ve aynı zamanda onda tövbe ve istiğfara koşmaya teşvik mevcuttur.

"Ey kavmim! Rabb'inizden affınızı isteyin; sonra O'na tövbe edin ..." âyetinin bir manası şudur: Rabb'inize gizli şirk koşmaktan tövbe edin. Sonra kendinizde bir varlık görmekten, amellerinizi kendinizden bilmenizden Allah'a tövbe edin ki O, kalplerinize ve sırlarınıza bol bol ilâhî vâridatlar ve ilhama dayalı ilimler akıtsın; ilâhî sıfatları müşahededeki kuvvetinize Zât-ı Bârî'yi müşahede kuvveti ekleyerek kuvvetinizi artırsın. O'nun yarattığı varlıkları müşahede ederek kendisini müşahededen

---

[208] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/459. Üç sene rivayeti için bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz,* 3/180 (Beyrut 2001); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 2/388 (Beyrut 2002).

[209] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/372.

yüz çevirmeyin. İsyana dalarak ve bilmeden büyük günahlarda ısrar eden günahkârların grubundan sayılarak böyle bir hale düşmeyin.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kullarına buyuruyor ki: Benden başkasına nazar etmekten istiğfar edin; nefsinizden, taatinizi ve ona verilecek karşılıklarını görmekten bana dönün ki ezelî kudret seması kalplerinize bol bol ilâhî tecelli nurlarını akıtsın ve maneviyat semasında uçmasında ruhlarınızın kuvvetine kuvvet katsın." Bu açıklamaların tamamı için Vertecübî'nin eserine bakınız.[210]

Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] Kavminin Cevabı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kavminin kendisine verdiği cevabı zikrederek şöyle buyurdu:

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ
وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا
بِسُٓوءٍۜ قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾
مِنْ دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعاً ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ
رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْۜ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْۜ وَيَسْتَخْلِفُ
رَبّ۪ي قَوْماً غَيْرَكُمْۚ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـٔاًۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٥٧﴾

53. *Dediler ki: "Ey Hûd! Sen bize açık bir delil getirmedin. Biz senin sözünle ilâhlarımızı terkedecek değiliz ve biz sana iman edecek de değiliz."*

---

[210] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/124-125.

54-55. ***"Biz sadece şunu söyleriz: İlâhlarımızdan biri seni kötü çarpmış!" Hûd dedi ki: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki ben sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Artık hepiniz bana tuzak kurun; sonra bana mühlet de vermeyin!"***

56. ***"Ben, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a güvenip dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki Allah, onun alnından tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır."***

57. ***"Eğer yüz çevirirseniz*** *(vebali sizedir),* ***çünkü ben, tebliğ etmekle görevli olduğum şeyleri size bildirdim. Rabbim*** *(dilerse)* ***sizden başka bir kavmi yerinize getirir ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Şüphesiz Rabbim, her şeyi koruyup gözetendir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hûd'un kavmi dedi ki: Ey Hûd! Sen bize açık bir delil,* senin davanın doğruluğunu gösterecek açık bir mucize *getirmedin!"* Bu, onların söylediği bir yalan ve inadına inkârdır. Bunun sebebi, ileri derecedeki inatları ve kendilerine gelen şeyleri mucizeden saymamalarıdır. Halbuki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kendisine insanların iman ettiği cinsten mucizeler verilmeyen hiçbir peygamber yoktur. Ancak bana verilen (en büyük) mucize, vahyedilen Kur'an'dır. Bunun için kıyamet günü, peygamberler arasında en çok ümmeti olanın benim olacağımı ümit ediyorum."[211]

Onlar bu sözleriyle, "Bizi sana iman etmeye zorlayan ve buna mecbur eden bir mucize getirmedin" demek istemiş de olabilirler. Esasen onlara nazarî âyetler (ibret ve tefekkür yoluyla yüce Allah'ın azametini gösterecek deliller) geldi. Gerçi Kur'an'da Hz. Hûd'a ait belirli bir mucizeden bahsedilmemiştir; ancak hadiste belirtildiği gibi, inancımız şudur: Hz. Hûd [aleyhisselâm] mucizesiz değildir; kendisine ait mucize vardır

---

[211] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 1; Müslim, İmân, 239; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* Fezâilü'l-Kur'ân, 1.

Kavmi sonra şöyle dedi: *"Biz senin sözünle* yahut senin sözünden hareket ederek *ilâhlarımızı* ve onlara ibadet etmeyi *terkedecek değiliz ve biz sana asla iman edecek de değiliz."* Bu sözle Hz. Hûd, onların ilâhî davete icabetinden ve kendini tasdiklerinden ümit kesmiştir.

Kavminin sözü şöyle devam etti: *"Biz sadece şunu söyleriz: İlâhlarımızdan biri,* onları kötülemen ve kendilerine ibadeti yasaklamandan dolayı *seni fena çarpmış,* aklın başından gidip deli olmuşsun; onun için hezeyanlar savurup hurafeler söylüyorsun!"

"Hûd (aleyhisselâm) dedi ki: Ben, sizin koştuğunuz şirkten uzak olduğuma Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki ben sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Artık siz ve ortak koştuklarınız hepiniz *bana tuzak kurun;* beni tuzağa düşürüp helâk etmeye kastedin; *sonra bana mühlet de vermeyin!* Yapmayı düşündüğünüz şeyi bir saat geciktirmeyin!"

Aslında bu söz de Hz. Hûd'un mucizelerindendir. Şüphesiz tek kişinin, onun kanını dökmeye susamış büyük bir zalim gruba bu sözüyle karşı koyması, ancak Allah'a yakînen güvenmesinden ileri gelmektedir. Onların kendine verecekleri zararı defedecek olan şey sadece, Allah'ın onu korumasıdır. Bunun için bu sözünün peşinden söyle dedi:

"Ben, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a güvenip dayandım." Bu, onun için bir tasdik ve sözünü tekittir.

Mana şudur: Sizler elinizdeki bütün kuvvet ve imkânları kullansanız bile, bana zarar veremezsiniz; çünkü ben Allah'a dayandım, O'nun korumasına güvendim. O, benim ve sizin mâlikiniz ve sahibinizdir. O'nun istemediği hiçbir şey bana ulaşmaz. Siz, O'nun takdir etmediği bir şeyi yapmaya güç yetiremezsiniz."

Sonra, bu sözüne bir delil getirerek dedi ki:

"Hiçbir canlı yoktur ki Allah, onun alnından tutmuş olmasın." Bütün varlıkların mâliki O'dur; hepsine gücü yeter, onlarda istediği gibi tasarruf eder. Alından tutmak, bütün bunlar için bir temsildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bütün varlıklar O'nun tasarrufunda ve kahrı altındadır. Bu cümle, Hz. Hûd'un Allah'a tevekkülünün kuvvetinin ve halka aldırış etmemesinin sebebini ortaya koymaktadır."[212]

Hz. Hûd sözüne şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır."* Yani O, hak ve adalet üzeredir. Kötülükten uzak kalan kimsenin sevabı O'nun katında zayi olmaz, zalim de O'nun elinden kurtulamaz.

Ebû Tâlib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh] *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ adaletinden tam mahallinde ve hikmetini gösterdiği yerde haber verdi. Aslında yüce Allah, her şeye gücü yettiği için hayırda ve şerde, fayda ve zararda bütün kullarının alnından tutmaktadır (hepsini hayatta tutmakta ve onlarda muradına uygun hükmünü uygulamkatadır). Böyle olunca Allah, adaletinde müstakim ve hikmetinde doğrudur."

Hz. Hûd sözünü şöyle tamamladı: *"Eğer,* size getirdiğim ilâhî hükümlerden yüz çevirip *yan çizerseniz ben, tebliğ etmekle görevli olduğum şeyleri size bildirdim;* üzerimdeki tebliğ görevini yerine getirdim. Bu konuda benden yana bir kusur yoktur; sizin için de bir özür kalmamıştır. Size uyarıcı gelmiş ve önünüze hak delil konmuştur. Artık (iman ve itaat etmezseniz) geriye sadece helâkiniz kalmıştır. *Rabbim sizden başka bir toplumu yerinize getirir;* onlar sizin yurtlarınıza yerleşir, beldelerinizi mâmur eder. Eğer onlar da haddi aşıp azarlarsa sizin âkıbetinize uğrarlar. *Siz,* Allah'a imandan yüz çevirmekle *O'na hiçbir zarar veremezsiniz.* Yahut sizi helâk ettiğinde ve yerinize başkasını getirdiğinde O'na hiç zarar veremezsiniz. *Şüphesiz Rabbim, her şeyi koruyup gözetendir.* Her şeyi görüp kontrol etmektedir. Amelleriniz O'na gizli kalmaz; O, size hak ettiğiniz karşılığı vermekten âciz değildir."

Bir diğer mana: O, her şeyi koruyan ve her şeye hâkim olandır; hiçbir şeyin O'na zarar vermesi mümkün değildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

---

[212] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/373.

53-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilere ancak, peygamberlere söylenen şeyler söylenir. Bir kul, yüce Mevlâ'sına yöneldiğinde, bir terbiye mürşidinin eline düştüğünde ve daha önce başkasına yaptığı intisabı terkettiğinde, nefsinin âdet ve alışkanlıklarını değiştirdiğinde yahut başına sıkıntılı bir durum geldiğinde, insanlar, "Onu ancak salihlerden biri çarpmış!" derler. O da onlara, "Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki ben sizin Allah'ın dışında ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" der. İnsanlar kendisine bir zarar vermek veya onu öldürmek istediklerinde, Hak adamı onlara der ki: "Artık hepiniz bana tuzak kurun; sonra bana mühlet de vermeyin! Ben, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a güvenip dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki Allah onun alnından tutmuş (her şeyi hükmü ve kontrolü altına almış) olmasın. Siz de o canlılardan birisiniz; Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne boyun eğdirilmişsiniz. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır. O sadece kendisinden intikam alınacak kimselerden intikam alır. Allah kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kim benim bir velime düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim."[213]

Eğer veli, insanları Allah'ın azabına karşı uyarır ve onlara doğru yolu gösterir fakat insanlar kendisini yalanlar ve ondan yüz çevirirse onlara der ki: "Umulur ki Allah sizi giderir ve yerinize başka bir topluluğu getirir; onlar Allah'a sizden daha fazla yönelirler. Siz, Allah'a hiçbir zarar veremezsiniz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Âd Kavmine Azabın Gelişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Âd kavmine vaat ettiği azabın inişinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[213] Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

وَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّاۚ وَنَجَّيْنَاهُمْ
مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ
وَاتَّبَعُوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾ وَاُتْبِعُوا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

58. ***Azap emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık, onları ağır bir azaptan kurtardık.***

59. ***İşte Âd** (kavmi).* ***Rab'lerinin âyetlerini inkâra gittiler, O'nun peygamberlerine isyan ettiler ve inatçı her zorbanın emrine uydular.***

60. ***Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğratıldılar. Biliniz ki Âd** (kavmi)* ***Rab'lerini inkâr etti. Yine bilin ki Hûd'un kavmi Âd** (ilâhî rahmetten)* ***uzaklaştırıldı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Azabımız veya azap *emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık."* Onlar 4000 kişiydiler.

"Onları ağır bir azaptan kurtardık." Bu ağır azap, sıcak rüzgârdı. Rüzgâr, kâfirlerin ağzından girip altlarından çıkıyor ve bağırsaklarını parça parça ediyordu. Âyette iki defa, "Biz onları kurtardık" buyrulması, kurtuldukları şeyi açıklamak içindir. Bu aynı zamanda onun büyük bir azap olduğunu bildirmek ve onların kurtuluşundaki büyük nimeti ortaya koymaktır.

Birinci kurtuluşla dünyadaki azaptan yani kavminin başına gelen rüzgâr azabından kurtuluş, ikinci azapla ise ahiretteki azaptan kurtuluş kastedilmiş de olabilir. Büyük azap budur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte Âd!"* Buradaki işaret, kabileye olabilir. Yani, işte Âd kavminin başına gelen durum, demektir. Yahut bununla, arkadan gelenleri korkutmak ve tehdit için, onların kabirlerine ve kalıntılarına işaret edilmiş de olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, Rab'lerinin âyetlerini inkâra gittiler; O'nun peygamberlerine isyan ettiler."* Âyette, peygamberlerine şeklinde çoğul getirilmesinin iki açıklaması vardır. Biri şudur: Kim bir peygambere isyan ederse sanki hepsine isyan etmiş gibi olur; çünkü onlar, aynı şeye davet ediyorlar. Diğeri ise peygamberler ifadesiyle sayı değil, cins kastedilmiştir.

"Ve onlar, inatçı her zorbanın emrine uydular." Yani haddi aşan büyüklerine tâbi oldular. Kendilerini imana ve onları kurtaracak şeye davet eden peygamberlere isyan ettiler; onları inkâra ve alçaltacak şeye çağıran azgınlara itaat ettiler.

"Onlar, hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğratıldılar." İki dünyada da lânet onları takip etti; lânet onları dünyada helâk etti, ahirette yaktı.

"Biliniz ki Âd kavmi Rab'lerini inkâr etti; O'nu inatla inkâra gitti yahut O'nun nimetine nankörlük etti." Bu ifadede, onların inkârının çirkinliği ve işlerinin ne kadar büyük bir felaket olduğu dile getirilmektedir.

"Bilin ki Hûd'un kavmi Âd (ilâhî rahmetten) uzaklaştırıldı." Helâk onlara! Onlar helâk edildikten sonra, tekrar böyle buyrulması, onların bunu hak ettiğini göstermek ve anlatılan halleri sebebiyle başlarına gelen bu helâki onların çektiğini ifade etmek içindir.

"Hûd'un kavmi Âd" denmesi, onları ikinci Âd diye bilinen İrem Âd'ından ayırmak içindir. Burada ayrıca, onların, Hz. Hûd ile aralarında cereyan eden olaylar sebebiyle helâki hak edişlerine de bir ima vardır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

58-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim iki dünyanın selâmetini ve gözünü aydınlık edecek saadeti elde etmek isterse Allah'a imana ve Allah tarafından gelen bütün peygamberlere sarılsın; kendisini Allah'a davet eden kimselere (kâmil mürşidlere) tâbi olsun. Onlar, ilâhî muhabbet ve sevgi sahibi, hak ve doğru yolda giden kimselerdir. Ayrıca bütün inatçı zorbalardan sakınsın. Sakınıp kaçınacağın bu kimseler, seninle Allah arasına perde olan ve seni Allah'ın zikrinden gaflete düşüren her şeydir. Âyetlerde geçen, "Âd uzak oldu" ve benzeri ifadelerde, Allah'a yakın olan vuslat sahipleri için büyük bir korku vardır.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ* adlı eserinde der ki: "Muhabbet sahibi seçkin veliler için muhabbet makamında öyle korku halleri vardır ki başkasında böyle bir korku yoktur. Bazı korku halleri, diğerlerinden daha şiddetlidir. Bunların ilki, Hak'tan yüz çevirme korkusudur. Ondan daha şiddetli olanı, kalbin perdelenme korkusudur. Ondan daha şiddetlisi, Allah'tan uzaklaştırılma korkusudur. Bu manadaki korku ve uyarılar Hûd sûresinde mevcuttur. O sûre ki Allah'ı sevenlerin efendisi Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] saçlarını ağartmıştır. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bu sûrede geçen, *'Dikkat edin, Âd kavmi (ilâhî rahmetten) uzaklaştı!', 'Dikkat edin Medyen halkı (ilâhî rahmetten) uzak oldu!'* gibi helâk edilen toplumların hallerini işitmiştir. Ancak Allah'a yakın olan, ilâhî yakınlığı tadan ve O'nunla hoş olan kalplerde, Hak'tan uzak kalma endişesi ve korkusu büyük olur."

İmam Gazâlî daha sonra demiştir ki: "Sonra, muhabbet ehli için manevi ilerlemenin durması ve daha fazla verilecek ihsanların çekilip alınma korkusu vardır. Daha önce açıkladığımız gibi, ilâhî yakınlık derecelerinin bir sonu yoktur."[214]

---

[214] bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 5/53-54 (Beyrut 2000).

Hz. Salih'in [aleyhisselâm] Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحاًۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فٖيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِۜ
اِنَّ رَبّٖى قَرٖيبٌ مُجٖيبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فٖينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ
هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا وَاِنَّنَا لَفٖى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ
مُرٖيبٍ ﴿٦٢﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّٖى وَاٰتٰينٖى مِنْهُ
رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنٖى مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزٖيدُونَنٖى غَيْرَ تَخْسٖيرٍ ﴿٦٣﴾

61. *Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O sizi yerden* (topraktan) *yarattı. Ve sizi orada yaşattı. O'ndan affınızı isteyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim* (kullarına) *çok yakındır,* (onların dualarını) *kabul edendir."*

62. *Dediler ki: "Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisinden fayda umulan biriydin. Şimdi ne oldu ki bize babalarımızın taptıklarına tapmayı yasaklıyorsun? Doğrusu biz, bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz."*

63. (Salih) *dedi ki: "Ey kavmim! Eğer ben Rabbim tarafından gelen apaçık bir delil üzere isem ve O bana kendinden bir rahmet* (peygamberlik) *vermişse* (buna ne dersiniz?). *Bu durumda O'na âsi olursam beni Allah'tan* (O'nun azabından) *kim koruyabilir? Siz benim zararımı artırmaktan başka bir şey yapmıyorsunuz."*

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O sizi yerden (topraktan) yarattı;* vücudunuzu yeryüzünün elementlerinden oluşturdu. Allah, Hz. Âdem'i topraktan yarattı; onun neslinin ana maddesi ve aslı olan nutfeyi (ilk hücreyi) de topraktan çıkan gıdalardan yarattı. *Ve sizi orada yaşattı.* Sizden önce geçenlerden sonra sizi yeryüzünde yarattı, onda yaşamınızı sürdürüyorsunuz. Sonuçta siz de onu terkedeceksiniz. Yahut sizi ömrünüz süresince orada yaşattı, sonra ondan ahirete göç edersiniz. *Öyle ise O'ndan affınızı isteyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim* her şeye *çok yakındır,* kendisine dua edenlere en güzel şekilde *karşılık verendir.*"

"*Onlar dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisinden fayda umulan biriydin.* Sende gördüğümüz olgunluk ve doğruluk hasletleri sebebiyle senden fayda göreceğimizi umuyorduk. Eğer sen bizim dinimize uysaydın, bizim efendimiz veya işlerimizde danışacağımız biri olurdun. Senden bu sözleri işittiğimizde, senden umudumuz kesildi. *Şimdi ne oldu ki bize babalarımızın* bizden önce *taptıklarına tapmayı yasaklıyorsun;* bizi dinimizden çeviriyorsun? *Doğrusu biz, bizi çağırdığın* tevhid ve putlardan uzak durma gibi *şeylerde derin bir şüphe içindeyiz.*"

Salih dedi ki: "*Ey kavmim! Eğer ben Rabbim tarafından apaçık bir delil,* apaçık bir yol ve basiret üzere isem *ve O bana kendinden bir rahmet* yani peygamberlik *vermişse* buna ne dersiniz? Şayet ben, tebliği terkederek ve sizin bozuk dininize uyarak size itaat edip O'na isyan edersem, beni Allah'tan, O'nun azabından kim koruyabilir? *Siz,* kendinize tâbi olmamı istemekle, Allah'ın bana lutfettiği yolu terkedip gazabına düşerek *benim zararımı artırmaktan başka bir şey yapmıyorsunuz.*"

Bir diğer mana: Siz bana söylediğiniz şeylerle kendiniz için zarardan başka bir şeyi artırmıyorsunuz; çünkü bu söyledikleriniz sizi zarara sürüklemektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

61-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ her kimi, Allah'a davet işine yöneltmişse o kimse, insanları ancak iki şeye davet eder. Biri, Allah Teâlâ'yı ilâhlık sıfatlarıyla birlemek, diğeri de yaratılma ve sürekli ilâhî rahmetle desteklenme nimetine bir şükür olarak kulluk vazifelerini yerine getirmektir.

Hz. Salih'in, *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur"* sözü, Cenâb-ı Hakk'ı rab olarak birlemektir.

"O sizi yerden (topraktan) yarattı" sözü, yaratılma nimetini ifade etmektedir.

"Sizi orada yaşattı" sözü, ilâhî destek nimetini dile getirmektedir.

"O'ndan affınızı isteyin; sonra da O'na tövbe edin" sözü, bu iki nimete şükür olarak kulluk vazifelerini yerine getirmeyi istemektedir.

"Şüphesiz Rabbim (kullarına) çok yakındır, (dualarını) kabul edendir" sözü ise bir korkutma ve teşvik içermektedir.

"Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisinden fayda umulan biriydin ..." âyetinden şu sonucu çıkarabiliriz: Allah tarafından seçilmenin nuru ve alametleri, kulun üzerinde velilik nurlarının parlamasından önce gözükür. Bu durum, peygamberler ve veliler için geçerlidir. Bu hal kulda genelde veliliğin öncesinde birtakım alametler ve nurlar bulunmadan ortaya çıkmaz. Bunlar mücâhede, ünsiyet, kalbi saran korku ve inkisar hali olabildiği gibi, temiz bir nesilden gelmek de olabilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Velilerden kim, insanlar tarafından yalanlanma ve inkârla karşılaşırsa onlara âyette geçtiği gibi şöyle der: "Ey kavmim! Eğer ben, Rabbim tarafından gelen apaçık bir delil üzere isem ve O bana kendinden bir rahmet yani velilik nimeti vermişse buna ne dersiniz?"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Deve Mucizesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette deve mucizesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَا قَوْمِ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا
بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ
ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا
وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ
الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ
﴿٦٧﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

64. ***Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın devesi! Onu bırakın, Allah'ın arzında yayılıp otlasın. Ona bir kötülük etmeyin, sonra sizi yakın bir azap yakalar.***

65. ***Fakat Semûd kavmi o deveyi öldürdüler. Salih dedi ki: "Yurdunuzda üç gün daha yaşayın sonra helâk olacaksınız!" Bu, yalanlanamayan bir tehdittir.***

66. *(Helâk)* ***emrimiz gelince, Salih'i ve onunla beraber iman edenleri, tarafımızdan bir rahmetle*** *(azaptan)* ***ve o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz Rabb'in sonsuz kuvvet sahibidir, azizdir*** *(her şeyde hükmünü uygulayandır).*

67. ***Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı ve yurtlarında diz üstü çökekaldılar.***

68. ***Sanki orada hiç oturmamış gibi oldular. Bilin ki Semûd kavmi Rab'lerini inkâr ettiler. Bilin ki Semûd kavmi*** *(Allah'ın rahmetinden)* ***uzaklaştırıldı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Salih deve mucizesinin ortaya çıkmasından sonra kavmine dedi ki: *"Ey kavmim! İşte size* benim doğruluğumu gösteren *bir mucize olarak Allah'ın devesi! Onu bırakın, Allah'ın arzında yayılıp otlasın.* Otlarından yesin, suyundan içsin. *Ona bir kötülük etmeyin, sonra sizi yakın,* hemen gelecek olan *bir azap yakalar.* Onun başınıza gelmesi tehir edilmez, sedece üç gün ertelenir.

"Fakat Semûd kavmi onu öldürdüler; etini paylaştılar. *Salih dedi ki: Yurdunuzda, evlerinizde üç gün daha yaşayın sonra helâk olacaksınız!"* Bu üç gün çarşamba, perşembe ve cuma idi. Bir rivayete göre onlar deveyi, çarşamba günü boğazladılar, perşembe, cuma ve cumartesi günü azap ertelendi, pazar günü helâk oldular.

"Bu, yalanlanmayan, içinde yalan bulunmayan, bilakis gerçek olan *bir tehdittir."*

"Onlara *emrimiz,* azabımız veya azap emrimiz *gelince, Salih'i ve onunla beraber iman edenleri kurtardık."*

Denildiğine göre onlar, kadın erkek 2800 kişiydiler. 4000 kişi oldukları da söylenmiştir.

Kâ'b demiştir ki: "Hz. Salih'in kavmi, kadınlar ve çocuklar hariç 14.000 kişiydi. Âd'ın kavmi ise onların altı misli idi. Geniş açıklama için Kurtubî tefsirine bakınız.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kâ'b'ın Hz. Salih'in kavmi hakkında verdiği 14.000 rakamı, iman edenler ve etmeyenleri içeren bir rakamdır. Buna göre, 2800'ü iman etti, kalanları helâk oldu. Hûd'un kavmi için de durum aynıdır. 4000'i iman etti, kalanları helâk oldu.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Salih ve ona iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle azaptan ve o günün zilletinden kurtardık."* Bu azap, kavminin çığlık ile helâk edilmesidir.

Âyete, "Onları kıyamet gününün zilletinden kurtardık" manası da verilmiştir.

"Şüphesiz Rabb'in sonsuz kuvvet sahibidir, azizdir; her şeye gücü yeter ve her şeyde hükmünü icra eder."

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı ve yurtlarında diz üstü çökekaldılar;* dizleri üstü çökerek öldüler. *Sanki orada hiç oturmamış,* bir an yaşayıp kalmamış *gibi oldular. Bilin ki Semûd kavmi Rab'lerini* inatla *inkâr etti. Bilin ki Semûd kavmi* Allah'ın rahmetinden *uzaklaştırıldı.* Onlara helâk ve azap olsun!"

64-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir veliden keramet göstermesini isteyen hiç kimsenin, manen bir şey kazandığını görmedik. Allah bir kulunu kendisine ulaştırmak isterse, bir keramete bağlı olmaksızın ona velinin hususiyetini açıp gösterir. Allah Teâlâ bazan da kulu manen desteklemek ve yakînini artırmak için, kendisi bir talepte bulunmaksızın ona keramet gösterir. Eğer kul keramet ister, kendisine keramet gösterilir sonra yüz çevirirse ilâhî rahmete ondan daha uzak kimse yoktur. Cenâb-ı Hak, mucize gördükten sonra haktan yüz çevirenler hakkında, *"Bilin ki Semûd kavmi rahmetten uzak oldu!"* buyurmuştur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, önce Hz. İbrahim'e verilen müjdeyi ve peşinden Hz. Lût'un kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰه۪يمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ
جَٓاءَ بِعِجْلٍ حَن۪يذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَآٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ
مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٠﴾ وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ
فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتٰٓى

ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلِى شَيْخًا اِنَّ هٰذَا لَشَىْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوٓا اَتَعْجَبِينَ
مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ اِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾

69. ***Andolsun ki elçilerimiz** (melekler) **İbrahim'e müjdeyle gelip "selâm** (sana)**" dediler. O da,** "(Size de) **selâm!" dedi ve çok gecikmeden kızartılmış bir buzağı getirdi.***

70. *(Meleklerin) **Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: "Korkma! Biz** (melekleriz) **Lût kavmine** (azap etmek için) **gönderildik."***

71. ***O esnada hanımı ayakta idi ve** (bu sözleri duyunca) **güldü. Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından Yakub'u müjdeledik.***

72. *(İbrahim'in karısı), **"Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" dedi.***

73. *(Melekler) **dediler ki: "Allah'ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinize olsun. Şüphesiz ki O, övülmeye layıktır, şanı yücedir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki elçilerimiz İbrahim'e geldiler."* Bu elçiler meleklerdir. Onların üç tane oldukları söylenmiştir. Bunlar Cibrîl, Mîkâil ve İsrâfil'dir. Onların yedi melek olduğu da söylenmiştir.

"Melekler ona, bir çocuğu olacağına dair *müjdeyle geldiler*, yanına girince, *'Selâm olsun sana' dediler. O da, 'Size de selâm olsun!' dedi ve çok gecikmeden*, kızgın taşta *kızartılmış bir buzağı getirdi*. Melekler, getirilen şeyi yemekten çekindiler. Hz. İbrahim, *meleklerin ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onların halini yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü*, bir korku hissetti yahut korkuyu içinde gizledi." Onların yemekten çekinmeleri sebebiyle kendisine kötü bir şey yapacaklarından korktu. Onların âdeti böyleydi; yanlarına gelen bir kimse, yemeklerini yerse ona güven duyarlardı, yoksa ondan korkarlardı.

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Hz. İbrahim, onların melek olduğunu hissetti ve bu âni gelişlerini hoş bulmadı; çünkü onların gelişlerinin Allah Teâlâ'nın kendisine haber vermediği bir iş için olması onu korkuttu. Bunun üzerine melekler ona güven vererek, *"Korkma! Biz meleğiz. Lût kavmine* azap etmek için *gönderildik.* Biz senin yemeğini başka bir şey için değil sadece, bizler sizin gibi yemek yemediğimiz için yemedik, *dediler."*

"O esnada, Hz. İbrahim'in *hanımı* Sâre *ayakta idi,* perde gerisinde bulunuyor ve aralarındaki konuşmaları dinliyordu. Yahut Hz. İbrahim'in hanımı, hizmet için başlarında ayakta duruyordu. Hz. İbrahim'in korkusunun gitmesine sevinerek *güldü."* Yahut fesatçı kimselerin helâkini işitince güldü. Bir diğer görüşe göre Sâre, görüşünün isabetinden dolayı güldü. Sâre Hz. İbrahim'e, "Lût'u yanına al; ben bu kavmin başına muhakkak bir azabın geleceğini biliyorum!" derdi.

Bir diğer görüşe göre Sâre, melekler kendisine bir çocuğu olacağını müjdeleyince sevincinden güldü.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından* oğlu *Yakub'u müjdeledik."* Müjde Sâre'ye verildi, çünkü İshak onun neslindendir. Bir de Sâre kısırdı ve bir çocuğu olmasını çok istiyordu.

İbrahim'in hanımı şaşırarak, *"Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"* dedi. İki ihtiyar kimseden çocuk olmasına çok şaşırdı. Sâre, doksan veya doksan dokuz yaşında, Hz. İbrahim ise 100 yahut 120 yaşında idi.

Bu yaşta çocuk sahibi olmak, normal şartlarda garip karşılanacak bir durumdu, fakat o, ilâhî kudret açısından garip görülecek bir şey değildir. Bunun için melekler, *"Allah'ın emrine şaşıyor musun?* Onu yadırgıyor musun?" dediler. Gerçekten, içinden peygamber çıkan, vahyin iniş mahalli yapılan, birçok mucizenin zuhuruna şahit olan, kendilerine nice nimet ve kerametler tahsis edilen bir ev halkı için hârikulâde olaylar, yeni ve garipsenecek bir şey değildir. Bunun için melekler,

"Ey ev halkı, yani İbrahim'in evi! *Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinize olsun, dediler."* Artık onlardan ortaya çıkan hârikulâde olaylar, tuhaf görülüp yadırganamaz; özellikle birçok mucize içinde doğup büyümüş bir kimse için, bu tür işler hiç de tuhaf değildir.

"Şüphesiz O, hamîddir; hamdi gerektiren şeylerin sahibidir yahut O, her halde övülmeye layıktır. *O, mecîddir;* hayrı ve ihsanı çoktur. Yahut O, tam bir şeref ve yücelik sahibidir."

Müfessir İbn Atıyye, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, kurban edilen çocuğun Hz. İshak değil, Hz. İsmail olduğuna dair bir delil vardır."[215]

Bu görüş itiraza açıktır; Sâffât sûresinde -inşallah- doğru olan görüş gelecektir.

69-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cömertlik ve ihsan sahibi salihlerin ahlâkı, kendilerine gelenlere hemen iyilik ve ihsanda bulunmaktır. Bu ihsan, ya ruhların gıdası olan şeylerle olur veya bedenlerin gıdası olan şeylerle olur. Kim onlara, ruhlarının gıdasını almak için gelmişse ona hemen ruhlarını takviye edecek yakîn ve marifeti ikram ederler. Kim onlara bedenlerin gıdası için gelmişse ona da yiyecek ve içecek ikram ederler. Herkese layık olduğu şey verilir.

Aklı başında misafirin yapacağı iş, kendisine takdim edilen şeyi bir tercih yapmadan hemen yiyip içmektir; ancak getirilen şeyi yemesine dinen bir mani veya başka bir engeli varsa o zaman mazurdur.

Hakikate ulaşmış âriflerin hali, ilâhî kudretin ortaya koyduğu hârikulâde şeylere şaşırmamalarıdır; çünkü ilâhî kudret her şeyi yapmaya güç sahibidir; her şeye hükmü geçer. Cenâb-ı Hakk'ın kudreti, kâinattaki kanunlara hükmeder; onları istediği zaman değiştirir; fakat bu kanunlar ilâhî kudrete hükmetmez. Sıddıkların hali budur, onlar hiçbir şeyden hayrete düşmezler; hiçbir şeyi garip ve tuhaf görmezler. Bunun için Sâre, meleklerin çocuk müjdesine hayret edip inkâra yöneldi. Hz. Meryem ise aynı durumda şaşkınlığa düşüp inkâra gitmedi, sadece, durumun nasıl olacağını öğrenmek için sordu. Bu nedenle Hz. Meryem âyette sıddıka sıfatıyla tanıtıldı (Mâide 5/75). Sâre ise bu sıfatla tanıtılmadı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[215] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/190 (Beyrut 2001).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kavmine Esefi

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kavminin helâk olacağını kesin olarak öğrenince, onlar adına üzülüp esef etti. Cenâb-ı Hak, onun bu halini zikrederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهٖيمَ الرَّوْعُ وَجَٓاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فٖى قَوْمِ
لُوطٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ لَحَلٖيمٌ اَوَّاهٌ مُنٖيبٌ ﴿٧٥﴾ يَٓا اِبْرٰهٖيمُ اَعْرِضْ عَنْ
هٰذَا اِنَّهُ قَدْ جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَاِنَّهُمْ اٰتٖيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

74. ***İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lût'un kavmi hakkında bizimle mücadeleye başladı.***

75. ***Gerçekten İbrahim çok halîm, çok içli, Allah'a yönelen biriydi.***

76. *(Melekler dediler ki):* ***"Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Çünkü Rabb'inin*** *(azap)* ***emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İbrahim'den* içinde hissettiği *korku gidip* onun yerine *kendisine müjde gelince, Lût'un kavmi hakkında bizimle* yani elçilerimizle *mücadeleye başladı. 'Şüphesiz orada Lût vardır'* diyerek onları savunmaya başladı. *Melekler, "Onların içinde kimin olduğunu bizler daha iyi biliriz!' dediler"* (Ankebût 29/32).

"Gerçekten İbrahim çok halîmdi; kendisine kötülük edene intikam almada acele etmeyen biriydi. *O aynı zamanda çok içli,* insanlar adına çok inleyip ağlayan *ve Rabb'ine yönelen biriydi."* Bundan maksat, onu meleklerle mücadeleye sevkeden sebebi açıklamaktır. Bu onun çok yufka yürekli ve ileri derecede merhamet sahibi oluşudur. Hak Teâlâ, meleklerin diliyle ona şöyle dedi:

"Ey İbrahim! Bu şekilde mücadeleden vazgeç. Çünkü Rabb'inin onların helâkiyle ilgili emri gelmiştir; ezelî hüküm onlar hakkında hükmünü vermiştir; O'nun verdiği hükmü geri çevirecek hiç kimse yoktur. Onlara, mücadele, dua ve başka bir şeyle geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir!"

74-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Gerçekten İbrahim çok halîm ve çok içli biriydi"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hz. İbrahim çok halîm biriydi; çünkü o, kavmine beddua etmezdi. Tam aksine, şöyle demiştir: *'Rabbim, onlardan kim bana tâbi olursa o, bendendir; kim bana isyan ederse şüphesiz sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin'* (İbrahim 14/36). Hz. İbrahim, Rabbini cemaline olan şevkinden dolayı kalbi yanar ve çok inlerdi. Âşıkların vasfı böyledir."

Vertecübî sonra şöyle demiştir: "Hz. İbrahim'in kavmini koruma mücadelesi, cehaletten değil, ileri derecedeki bast halindendir. Hz. İbrahim, çok şefkatli, iyilik sahibi ve cömert biriydi. Nefsinin dostluk mahallinde olduğu ve ezelî ilimde Allah tarafından seçilmiş olduğunu gördü. Baktı ki Allah Teâlâ, âriflerin (kendi rızası için) gazaplanmasını, sevenlerin gayretini, sıddıkların mücadelesini ve âşıkların rahat davranmasını seviyor; hatta onları buna teşvik ediyor. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Mi'raca çıkarıldığım gece, ilâhî huzurda yüksek sesle mücadele eden bir adam gördüm; Cibrîl'e, 'Bu kimdir?' diye sordum. *Cibrîl, 'Bu, kardeşin*

Musa'dır; kendisine verilen genişlikten dolayı Rabb'iyle böyle yüksek sesle ve rahat konuşuyor!' dedi. Ben, 'Bu onun için uygun mudur?' diye sordum; Cibrîl, 'Rabb'i onu tanıyor; bunun için yaptıklarına tahammül ediyor, hoş görüyor' dedi." [216]

Vertecübî daha sonra demiştir ki: "İlâhî huzurda rahat davranmak, ancak bu sıfatta olan kimseler için câizdir."[217]

Kısaca, Hz. İbrahim'i [aleyhisselâm], şefkat ve merhameti onu meleklerle mücadeleye sevketti; dostluk makamında olması ve Allah tarafından özel seçilmesiyle birlikte, böyle bir tavır sergiledi. Halka şefkat ve merhamet, ilâhî huzurda yakınlık elde eden irfan sahibi salihlerin halidir. Ancak Allah'ı tanıyan ârifler, Mevlâ'larının muradına uygun hareket ederler. Allah'ın muradı belli olmayınca, Allah'ın kullarına şefkat ederler. Şüphesiz Allah, kullarına herkesten daha şefkatlidir. Bunun için Allah Teâlâ, Hz. Lût'un kavmine azap edileceği hükmü kesin olduğu için, dostu İbrahim'e, "Ey İbrahim, bu konuda mücadeleden vazgeç!" buyurdu. Kulu ilâhî kaderle çelişmeye götüren şefkat, kadere inanan kimseler için uygun değildir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ bir şeyi ortaya koyduktan sonra, onun yerine başka bir şeyin olmasını isteyen kimse, cehaletten geride bir şey bırakmamıştır (bütün cahillikleri kendisinde toplamıştır)."

Ârifler bu duruma işaret etmek için demişlerdir ki: "(Nefisleri terbiye ile uğraşan) velilerin, (her zaman) şefkat göstermesi uygun değildir."

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Altı haslet, altı kişide güzel değildir. Âlimlerde tamah, idarecilerde acele, zenginlerde cimrilik, fakirlerde kibir, terbiye veren büyüklerde şefkat, şeref sahibi insanlarda kınama güzel değildir."

Yukarıda geçen, "Velilerin (her zaman) şefkat sahibi olması uygun değildir" sözümüzün manası şudur: Allah'ın muradının gazap olduğu belli olunca veya şefkat etmeyişinin maslahata daha uygun olduğu ortaya çıkınca, şefkat göstermek uygun değildir. Mesela mürşidin müridine nefsini öldürecek (onu ıslah ve terbiye edecek) şeyleri emretmesi, bu maslahata girer. Şeyh, bu konuda dervişlere şefkat gösterirse dervişin terbiyesi kemale ermez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[216] Aynı konuda bir hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9976; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/74.

[217] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/129.

Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kavminin Helâk Edilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Lût'un kavminin helâk edilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سٖٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا
يَوْمٌ عَصٖيبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَٓاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ
السَّيِّـَٔاتِۜ قَالَ يَا قَوْمِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ بَنَاتٖي هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ
فٖي ضَيْفٖيۜ اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشٖيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فٖي
بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّۚ وَاِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرٖيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ اَنَّ لٖي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ
اٰوٖيٓ اِلٰى رُكْنٍ شَدٖيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُٓوا اِلَيْكَ
فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَاَتَكَۜ اِنَّهُ
مُصٖيبُهَا مَٓا اَصَابَهُمْۜ اِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُۜ اَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرٖيبٍ ﴿٨١﴾
فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ
سِجّٖيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَۜ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمٖينَ بِبَعٖيدٍ ﴿٨٣﴾

77. Elçilerimiz Lût'a gelince, (Lût) onların yüzünden üzüldü, onlardan dolayı içi daraldı ve, "Bu, çok zor bir gün!" dedi.

78. *Lût'un kavmi, (misafirleriyle çirkin ilişkide bulunmak için) koşarak yanına geldiler. Daha önce de o kötü işleri yapmaktaydılar. Lût, "Ey kavmim! İşte kızlarım (onlarla evlenin); sizin için onlar daha temizdir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!" dedi.*

79. *Dediler ki: "Sen çok iyi bilmektesin ki bizim kızlarında bir hakkımız (onlardan istediğimiz bir şey) yok. Sen bizim ne istediğimizi çok iyi biliyorsun!"*

80. *Lût, "Keşke benim size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim!" dedi.*

81. *Melekler dediler ki: "Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Sen gecenin bir kısmında aileni alıp götür. Ancak karın hariç (onu bırak). Sizden hiçbiri geride kalmasın. Çünkü onlara gelecek olan (azap) ona da isabet edecektir. Onlara vaat edilen (helâk) zamanı, sabah vaktidir. Sabah yakın değil midir?"*

82-83. *(Azap) emrimiz gelince, oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine, pişirilmiş balçıktan yapılmış, istif edilmiş, Rabb'inin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. O, zalimlerden uzak değildir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Elçilerimiz*, daha önce bahsi geçen melekler *Lût'a gelince, Lût onların yüzünden üzüldü.* Onların gelişi Lût'u üzdü; çünkü onlar, güzel yüzlü genç oğlanlar şeklinde gelmişlerdi. Hz. Lût, onları insan zannetti; kavminin onlara çirkin işi yapmak istemesinden ve onları müdafaa edememekten korktu. *Onlardan dolayı içi daraldı ve, 'Bu, çok zor bir gün' dedi.*"

Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ meleklere, "Lût dört defa kavminin aleyhinde şahitlik etmedikçe, kavmini helâk etmeyin" buyurdu. Hz. Lût, gelen elçilerle birlikte evine doğru yürürken onlara,

"Bu beldenin durumunun nasıl olduğu size bildirildi mi?" diye sordu, onlar, "Onların durumu nedir?" diye sorduklarında Hz. Lût,

"Allah'ı şahit tutarak söylüyorum ki bu belde yeryüzünde en çirkin işi yapan bir beldedir" dedi ve bunu dört defa tekrar etti. Beraberce Hz. Lût'un evine girdiler. Onların geldiğini halktan hiç kimse bilmiyordu. Hz. Lût'un hanımı çıkıp onları halka haber verdi.

"Lût'un kavmi, misafirleriyle çirkin ilişkide bulunmak için *koşarak yanına geldiler. Onlar daha önce de o kötü işleri yapmaktaydılar;* erkek erkeğe ilişkiye ve başka çirkin işlere açıkça devam etmekteydiler." Öyle ki onu yaparken hiç hayâ etmiyorlardı. Koşarak bu işi yapmaya geldiler.

Lût, "Ey kavmim! İşte kızlarım; onlarla evlenin" dedi. Kavminden ileri gelen bazıları Hz. Lût'un kızlarıyla evlenmek istiyor fakat o, çirkin hallerinden ve kendilerine denk olmadığından dolayı gelenleri geri çeviriyordu. Bunun sebebi o zamanda müslüman kadınların kâfirlerle evlenmesinin haram oluşundan değildi. Bu yasak, yeni olarak İslâm'la birlikte konmuştur.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Hz. Lût, bunu sadece misafirlerini korumak için söyledi. Rivayete göre iki kızından birinin ismi Ra'yâ, diğeri ise Gavsâ idi."[218] İbn Cüzey üçüncü kızından bahsetmedi.

Hz. Lût, kapısına gelenlere kızlarıyla evlenmesini teklif ederek, *"Sizin için onlar daha temizdir;* daha helâldir. Çirkin işleri terkederek Allah'tan korkun, misafirlerimin yanında, onlara çirkin işler yaparak beni rezil etmeyin!" dedi. Gerçekten, bir kimsenin misafirini rezil etmek, o kimsenin rezil olmasıdır. Hz. Lût, sözünü şöyle tamamladı: *"İçinizde* hakka sevkedecek ve çirkin işten sakındıracak *aklı başında bir adam yok mu?"*

Kavmi dedi ki: "Sen çok iyi bilmektesin ki bizim kızlarında bir hakkımız, onlardan istediğimiz bir şey yok. *Sen bizim ne istediğimizi,* erkeklerle ilişkiye girmek istediğimizi *çok iyi biliyorsun!"*

Hz. Lût, *"Keşke benim size karşı koyacak,* sizi tek başıma defedecek *bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim,* beni sizden koruyacak yakınlara veya bir aşirete iltica etseydim" dedi. Kendilerinden fayda göreceği kimseleri kuvvetli kaleye benzetti. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[218] İbn Cüzey, *et-Teshil li-Ulûmi't-Tenzil,* 1/375.

"Allah, kardeşim Lût'a rahmet eylesin, aslında o, kuvvetli bir kaleye (Allah Teâlâ'ya) sığınmıştı."[219]

Rivayet edildiğine göre Hz. Lût, misafirlerin kapısını kilitleyip kapının dışında kavminden bu azgın insanlarla tartışmaya başladı. Bunun üzerine gelenler, evin duvarına tırmandılar. Melekler Hz. Lût'un içine düştüğü sıkıntıyı görünce,

"Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar; bize zarar vererek seni üzemezler. Sen üzülme, rahat ol, onları bizimle baş başa bırak" dediler. Bunun üzerine Hz. Lût kapıyı açtı. Kavmi içeri girince, Cibrîl [aleyhisselâm], kanadıyla yüzlerine öyle bir çarptı ki gözleri kör oldu. Nereye gittiklerini göremeden evden çıkarak, "Kaçın kaçın, Lût'un evinde sihirbazlar var!" diye bağırmaya başladılar. Bunun üzerine melekler Hz. Lût'a [aleyhisselâm],

"Sen gecenin bir kısmında aileni alıp götür. Sizden hiçbiri geride kalmasın. Yahut sizden hiç kimse, kendisini korkutup dehşete düşürecek şeyi görmemek için arkasına bakmasın" dediler. Buradaki yasak, her ne kadar lafız olarak onlardan birine ait olsa da, mana olarak Hz. Lût'a [aleyhisselâm] yöneliktir. *"Ancak karın hariç,* onu götürme." Karısının ismi Vâhile idi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizden hiçbiri arkasına dönüp bakmasın, ancak karın hariç; o, bakar. Rivayet edildiğine göre, Hz. Lût'un karısı onunla birlikte gece yola çıktı, kavmine yapılan azap seslerini işitince geri dönüp baktı ve "Vah kavmine, yazık oldu!" dedi. Bunun üzerine ona da bir taş isabet etti, oracıkta öldü. Bunun için âyette şöyle dendi:

"Onlara gelecek olan azap *ona da isabet edecektir. Onlara vaat edilen azabın zamanı, sabah vaktidir."* Hz. Lût [aleyhisselâm] sabah vaktini geç bularak, "Şimdi azaba uğratılsalar ya!" dedi. O zaman melekler, *"Sabah yakın değil midir?"* dediler.

---

[219] Buhârî, Enbiyâ, 16; İbn Mâce, Fiten, 23; Ahmed, *Müsned*, 2/326.

"Emrimiz, azabımız veya azap emrimiz *gelince, onların şehrinin altını üstüne getirdik."*

Rivayet edildiğine göre Cibrîl [aleyhisselâm], kanadını onların şehrinin altına soktu, şehri göğe kaldırdı; öyle ki göktekiler şehirdeki köpeklerin havlamasını ve horozların ötüşünü işitti. Sonra, şehri ters çevirip üzerlerine kapattı.

"Onların üzerlerine, pişirilmiş balçıktan yapılmış, istif edilmiş, Rabb'inin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık." Taşlar, onların şehirlerine yani şehirde oturanlara veya şehrin etrafında bulunanlara yağdırıldı. Rivayet edildiğine göre, onlardan şehrin dışında olanlar vardı; gökten inen taşlar onlara çarparak helâk ediyordu. Şehirde bulunanlar ise şehrin altı üstüne getirildiğinde helâk oldu.

Bu taşlar, ateşte pişirilmiş balçıktandı. Yahut taşlaşmış topraktandı. Taşlar ayrıca, onların azabına hazırlık için üst üste istif edilmişti. Yahut bu taşlar, onların üzerine yağmur damlaları gibi peş peşe gönderildi. Onlar azap için özel olarak işaretlenmişti. Rivayet edildiğine göre bu taşlar, beyaz ve kırmızıyla yahut yerdeki taşlardan ayırt edileceği bir şekilde üzerine işaret konmuştu. Bir diğer görüşe göre, taşlara kendisine atılacak kimsenin ismi yazılarak işaretlenmişti. Her taşta, üzerine atılacak kimsenin ismi yazılıydı.

"Rabb'inin katında işaretlenmiş" âyeti, O'nun ilim ve kudret hazinesinde işaretlenmiş anlamına gelmektedir.

"O, zalimlerden uzak değildir, bilakis her zalime, böyle bir azabın gelmesi yakındır."

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette geçen 'o' zamiri, taşlara aittir. Zalimlerden kasıt ise Kureyş kâfirleridir. Bu âyet onlar için bir tehdittir. Âyetin manası şudur: Onların inkârları sebebiyle başlarına taş yağması uzak bir şey değildir. 'O' zamirinin helâk edilen şehirlere ait olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: O helâk edilen şehirler, Mekkeli kâfirlere uzak değildir; onlara bakıp da ibret almıyorlar mı? Şu âyet de bu konudadır:

'Şüphesiz onlar, üzerine bela yağmuru yağdırılan şehre uğramışlardır. Peki, onu görmediler mi?' (Furkan 25/40). Âyette geçen zalimlerle, (kıyamete kadar gelecek) bütün zâlimlerin kastedildiği de söylenmiştir."[220]

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Cibrîl'e, bu âyetteki zalimlerle kimin kastedildiğini sorunca, Cibrîl [aleyhisselâm] demiştir ki: 'Onunla senin ümmetinin zalimleri (davetini kabul etmeyen kâfirler) kastediliyor. Onlardan her bir zalimin üzerine bir saatten diğer saate kadar taş düşer.'"[221]

77-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Misafirlerin durumuyla yakından ilgilenmek ve onlara gereken hürmeti gösterip saygıda kusur etmemek, şerefli, cömert kimselerin şanındandır; onların hakkını hafife almak ve onlara karşı küstahça davranmak ise alçak kimselerin işidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa misafirine ikram etsin." [222]

Fuhuş ve çirkin işler peşinde koşmak ve özellikle erkeğin erkekle cinsel ilişkiye girmesi, kadının kadınla sevicilik yapması, helâk olmanın alametidir.

Allah'a yönelmek ve O'na sarılmak, kurtuluşun alametidir. Fesatçıların bulunduğu yerden uzaklaşmak, salihlerin ahlâkıdır. Her kim, zulüm ve fesatla meşgul olursa onun başına taş yağması (bir belaya uğraması) beklenir.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Şuayb'ın kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

---

[220] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/376.

[221] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/465.

[222] Buhârî, Edeb, 31, Rikak, 24; Müslim, Îmân, 74; Ebû Davud, Et'ime, 5; Tirmizî, Birr, 43; İbn Mâce, Edeb, 5.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ي اَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ
وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ
اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَۚ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿٨٦﴾

84. ***Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum, ancak sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."***

85. ***"Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın. İnsanlara haklarını eksik vermeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak kötülük peşinde koşmayın."***

86. ***"Eğer mümin iseniz Allah'ın** (helâlinden size)* ***bıraktığı** (kâr ve kazanç),* ***sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin üzerinizde koruyucu değilim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik."* Âyette, Hz. İbrahim'in oğlu olan Medyen'in çocukları veya Medyen şehrinin halkı kastedilmiştir. Medyen, onun şehri olup kendi ismiyle anılmıştır.

Şuayb [aleyhisselâm] dedi ki: *"Ey kavmim! Sadece Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın."* Onlar, insanlara bir şey ölçüp tartarken eksik ve noksan yaparlardı. Hz. Şuayb [aleyhisselâm] onlara önce tevhidi (Allah'ı bir bilip sadece O'na ibadet etmeyi) emretti. Çünkü işin başı budur. Sonra onlara, alıştıkları eksiz ölçüp noksan tartmayı yasakladı; zira bu, adalete ters olan ve alışverişin hikmetini bozan bir şeydir. Sonra onlara şöyle dedi:

"Ben sizi, fiyatların düşüklüğü ve rızıkların bolluğu gibi *hayır içinde görüyorum."* Bu durumda sizin, insanların haklarını yemeniz değil, bunca nimete şükretmeniz ve ayrıca eksik tartmaktan uzak durmanız gerekir.

Bir diğer mana: Ben sizi genişlik ve nimet içinde görüyorum; içinde bulunduğunuz bu kötü hale devam ederek onu elinizden çıkarmayın. Şunu iyi bilin: Kim elindeki nimete şükretmezse onu zevale (elinden çıkıp kaybolmaya) arzetmiş olur.

Hz. Şuayb sözüne şöyle devam etti: *"Şüphesiz ben, sizin için kuşatıcı bir günün,* kıyamet gününün *azabından korkuyorum.* Şüphesiz o gün, bütün zalimleri sarıp kuşatır.

Yahut ben sizin için, dünyada helâk olup kökünüzün kazınacağı azaptan korkuyorum. O günün, kuşatıcı olarak tanıtılması, azabın umumiliğini ifade etmek içindir.

"Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; fazla ve eksik yapmayın." Hz. Şuayb [aleyhisselâm], onlara önce eksik ölçmeyi ve tartmayı yasakladıktan sonra, ölçü ve tartıyı tam hakkı ile yapmalarını emretti. Bunu, istenen işlerin yapılmasını mübalağa ile anlatmak (ve ona teşvik etmek) için yaptı. Bunun bir diğer sebebi de onların eksik tartmaktan vazgeçmelerinin kendilerine yetmeyeceğini, bilakis onlara ölçü ve tartıyı tam olarak yapmalarının lazım olduğunu tembih etmektir. Velev ki bu, karşı tarafa biraz fazla vererek olsun; çünkü biraz fazla eklemeden bu işi tam yapmak zordur. Ancak bazan da (dinin helâl görmediği şekilde) fazla vermek mahzurludur. Bunun için, fazla ve eksik yapmadan adaletle ölçüp tartmayı emretti.

Hz. Şuayb [aleyhisselâm] nasihatine şöyle devam etti: *"İnsanlara haklarını eksik vermeyin."* Onların haklarında noksanlık yapmayın. Bu söz, daha umumi bir mana içermektedir. Hak, ölçü ve tartıyı içine aldığı gibi, onların dışındaki hususları da içine alır. *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat peşinde koşmayın"* âyeti de aynı şekildedir. Fesat, haklarda noksanlık yapmayı içine aldığı gibi, onun dışındaki her türlü bozuk işi de içine alır.

"Haklarında eksiklik yapmayın" âyetindeki "eksiklik yapmanın", ticarî muamelelerde onda bir pay almak gibi haksız kazanç olduğu da söylenmiştir. Fesada da hırsızlık, yol kesmek ve saldırı manası verilmiştir. Âyette, "bozgunculuk yaparak" ifadesinin eklenmesinin faydası şudur: Bazı işler vardır ki dıştan bakılınca bozma gibi gözükür, fakat aslında onun yapılması bir maslahat ve fayda içindir. Hz. Hızır'ın [aleyhisselâm] gemiyi delmesi, çocuğu öldürmesi gibi, zâhiren zararlı gözüken işleri yapması buna bir örnektir. Âyet, bu ifadeyle, bu tür işleri fesat hükmünün dışında tutmaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Din işlerinizi ve ahiretinize ait faydalı şeyleri bozarak yeryüzünde fesat peşinde koşmayın. Buraya kadar yaptığımız açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.[223]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Haramdan uzak durduktan sonra, *Allah'ın* helâlinden *geride bıraktığı şey* (kâr ve kazanç) *sizin için,* eksik ölçüp tartarak topladığınız şeylerden *daha hayırlıdır."* Eğer iman etmişseniz, bu böyledir; çünkü Allah'a iman, helâl ile yetinip haramdan uzak durmayı gerektirmektedir.

Bir diğer mana: Şayet iman etmişseniz, helâl kazanç sizin için daha hayırlıdır. Onun hayırlı oluşu, sevap olarak ve ateşten kurtararak ortaya çıkar. Bu da iman şartına bağlı bir durumdur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer benim sizin hakkınızda söylediklerimi tasdik ediyorsanız, o sizin için daha hayırlıdır.

Âyette geçen ve "geride kalan" manasını verdiğimiz "bakıyye" kelimesine, "taat" manasını verenler de olmuştur. *"Bâki kalan salih ameller, Rabb'in katında sevap olarak daha hayırlıdır"* (Kehf 18/46) âyeti bu manadadır.

---

[223] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/465-466.

Âyetteki, "bakıyyetullah" ifadesi, takva manasına gelen "takıyy tullah" şeklinde okunup şu mana verilmiştir: Sizi isyanlardan alıkoy takva daha hayırlıdır.

Hz. Şuayb [aleyhisselâm] sözünü şöyle tamamladı: *"Ben sizin üzerini de bekçi değilim."* Ben sizin amellerinizi tesbit edip koruyan ve onla karşılık veren biri değilim. Ben sadece bir uyarıcı, nasihatçi ve hak tebliğ eden biriyim; sizi uyardığım için artık ben mazurum.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben, sürekli başınızda bulunup si çirkin işlerden koruyan ve onlardan alıkoyan biri değilim.

Bir diğer mana: Yaptığınız kötü işlerden dolayı nimetler elinizd çekilip alındığında ben, Allah'ın nimetlerini elinizde tutup koruyac biri değilim. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

84-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, ticarî işlerde ölçü ve tartıyı tam olarak yapmayı emre tiği gibi amellerde, hallerde ve makamlarda da ölçüye tam dikkat ed mesini emretmiştir. Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî'ye rüyasında şöy denmiştir: "Kulu Allah'a yaklaştıran amellerin en faziletlisi, ölçüyü ta koruyarak gizli amel etmektir."

Amellerde ölçüyü korumak; ameli zâhirde, şartlarını ve edepleri tam olarak yerine getirerek sağlam yapmaktır. Bâtında ise kalp huz ruyla birlikte ihlâslı olmaktır.

Hallerde ölçüyü korumak, onun dinin temel ölçülerinin dışına ç maması, haram ve mekruh olmaması, ayrıca onunla nefislerin (kötü v sıflarının) öldürülüp ruhların manen diriltilmesinin hedefe alınmasıd

Makamlarda ölçüyü korumak, içinde bulunduğu makamın hakkı vermeden diğerine intikal etmemektir. Bu konuda sûfîler arasında far lı görüşler vardır. İhtilaf şudur: Bir makamda bulunan kimsenin, on hakkını vermeden diğer bir makama geçmesi, o makamda önceki makamın gereklerini yerine getirmesi sahih midir, değil midir?

Müridin ulaşacağı makamlar şunlardır: Tövbe, havf (ilâhî korku), reca (ümit), vera' (şüpheli şeylerden dahi sakınmak), zühd (eşyadan gönlü çekip yüce Mevlâ'ya bağlamak), tevekkül, sabır, rıza, teslimiyet, muhabbet, murakabe, müşahede. Bu, fenâ halinden sonraki bekâ ile elde edilen müşahededir. Yahut o, sırasıyla İslâm, iman ve ihsan mertebelerine ulaşılarak elde edilen müşahededir.

Mürid, içinde bulunduğu bir makamın gerektirdiği şeyleri zevk ve hal olarak gerçekleştirmeden ondan sonraki makama intikal etmez.

Denilmiştir ki: "Eğer mürid, yüksek kabiliyetli biriyse içinde bulunduğu makamın gereklerini tam olarak gerçekleştirmeden bir sonraki makama intikal etmesi ve yeni makamda, önceki makamın hakkını vermesi mümkündür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şâzeliyye tarikatı çok kısadır. Eğer mürid, bir kâmil mürşid elinde terbiye görerek irşad yetkisi almış kâmil bir mürşid bulup ona teslim ve tâbi olursa mürşid ona bu makamları kısa zamanda katettirir; birinci adımda onu ihsan makamına ulaştırır; o bunun farkında olur veya olmaz. Ancak böyle bir mürşid bulamayan kimse için bu durum söz konusu değildir.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin [kuddise sırruhû] sözünde geçen "gizli amele" gelince, bil ki gizlilik üç kısımdır. Avamın içindeki salihlerin gizliliği, gösterişten korkarak amellerini insanlardan gizlemektir. Müridlerin gizliliği, amelini halkın düşüncesinden ve kontrolünden gizlemektir; onların arasında olsalar bile, buna dikkat etmektir. Onların gizliliği kalbe aittir; kalıba ait değildir. Hakk'a vâsıl olan âriflerin gizliliği ise ameli nefsin görmesinden gizlemektir. Onlar, amel halinde, nefislerini ve maddi varlıklarını görmekten geçmiş kimselerdir. Onlar, nefislerinden bile habersizdir (nefsin derdine düşmezler); onların Allah'tan başka kimseyle kararları (huzur ve sükûnları) yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] Kavminin Cevabı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Şuayb'a kavminin verdiği cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَٓا اَوْ
اَنْ نَفْعَلَ ف۪ٓي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُ۬اۜ اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَل۪يمُ الرَّش۪يدُ ﴿٨٧﴾

87. ***Dediler ki: "Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarından yahut mallarımızı istediğimiz gibi kullanmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Gerçekten sen yumuşak huylu ve akıllı birisin."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kavmi dedi ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıkları putlardan vazgeçmemizi ve senin getirdiğin yeni dinine girmemizi sana,* o çokça kıldığın *namazın mı emrediyor?"*

Kavmi, Hz. Şuayb'ın, "Sizin Allah'tan başka ilâhınız yoktur" sözüyle onlara emrettiği tevhid davetine, onun namazıyla alay ederek cevap verdiler. Hz. Şuayb, çokça namaz kılan biriydi. Bunun için özellikle namazını dile getirdiler.

Sonra onlara eksik ölçüp tartmayı yasaklayıp kendilerine adaletle muameleyi emretmesine şu şekilde cevap verdiler: *"Yahut mallarımızı istediğimiz gibi kullanmaktan, noksan tartmaktan ve başka şeylerden vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?"*

Rivayet edildiğine göre onlar, (ek kazanç sağlamak için) dinar ve dirhemleri kenarlarından kesiyorlardı; Hz. Şuayb onlara bunu yasakladı.

Kavminin sözü şöyle bitiyor: *"Gerçekten sen yumuşak huylu ve akıllı birisin."* Onlar bu sözü, kendisiyle alay etmek için söylediler; onunla akılsızlık ve sefihliği kastettiler; çünkü onlara göre akıllı kimse, dünya malı biriktirmeye ve onu çoğaltmaya düşkün olan kimsedir. Aslında bu kimse, gerçek akıllılara göre ahmak biridir.

Bir diğer mana: Gerçekte sen, yumuşak huylu ve akıllı birisin; bu durumda senin bizi mallarımızı çoğaltmayı ve onları istediğimiz gibi kullanmayı yasaklaman uygun değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

87. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Boş alışkanlıkları terketmeyi ve az bir dünya malıyla yetinmeyi emreden kimsenin söylediklerini reddetmek, inkârcıların ve cahillerin özelliğidir. Bu kimseyi ahmak ve sefih olarak nitelemek de böyledir. Bugün insanlar, sadece dünya malını çoğaltmalarını destekleyen, idare ve otoritelerini onaylayan ve maddi imkânlarının çoğalmasını güzel bulan kimseleri yüceltirler. Onlara dünya malından gönüllerini çektiren ve kendilerine kanaati emredenlere gelince, bu gibi kimselerden uzaklaşır ve onları ahmak olarak görürler. Bu tutum, Allah'ı tanımayan ve O'nun emirlerini bilmeyen önceki ümmetlerin özelliğidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizden önceki ümmetlere karış karış, adım adım uyacaksınız; hatta onlar bir keler (küçük hayvan) deliğine girseler, siz de oraya girersiniz."[224]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kavmine Öğüdü

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Şuayb'ın kavmine yaptığı öğütten bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ
رِزْقًا حَسَنًاۜ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُۜ اِنْ اُر۪يدُ

---

[224] Buhârî, Enbiyâ, 50, İ'tisâm, 14; Müslim, İlim, 6; İbn Mâce, Fiten, 17. Hadisin metninde geçen "zirâ", dirsekle parmak uçlarına kadar olan mesafeye verilen bir ad olup yaklaşık 25 cm'dir. Türkçe'de kullanılan bir ifade olmadığı için onun yerine "adım adım" tabirini kullandık (Mütercim).

إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ
وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ
مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ
بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾

88. ***Şuayb dedi ki: "Ey kavmim! Eğer ben, Rabbim'den apaçık bir delil üzere isem ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Ben, size yasakladığım şeylerin aksini yaparak size*** *(emrettiklerime)* ***aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Hem benim muvaffakiyetim ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece O'na dayandım ve*** *(her işimde)* ***O'na yöneliyorum."***

89. ***"Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh'un kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih'in kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin! Hem Lût kavmi sizden çok uzak değildir."***

90. ***"Rabb'inizden affınızı isteyin; sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir,*** *(tövbe edenleri)* ***çok sevendir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şuayb kavmine dedi ki: Ey kavmim! Eğer ben, Rabbim'den* gelen *apaçık bir delil üzere isem ..."* Bu delil, peygamberlik, ilim ve hikmettir. *"... ve O bana, tarafından,* özel yardımıyla, elde etmek için yorulmaksızın *güzel,* helâl *bir rızık vermişse* buna ne dersiniz?" Bu, Allah'ın ona verdiği helâl mala işarettir.

Hz. Şuayb bu sözüyle şunu demek istiyor: Rabbim bana, içinde ruhanî ve cismanî saadetleri bulunduran bunca nimetleri ihsan etmişken, bundan sonra benim O'nun vahyinde hainlik yapmam, emrettiğı ve yasakladığı hususlarda O'na muhalefet etmem, sonra sizin putlara tapmanızı yasaklamamam ve isyandan alıkoymamam benim için câiz ve uygun olur mu? Halbuki peygamberler ancak bunun için gönderilmiştir. Bu, Hz. Şuayb tarafından bu işi niçin yaptığını ortaya koymaktır. Hz. Şuayb kavmine boş âdetlerinden uzaklaşmayı ve alıştıkları bozuk dini terketmelerini emrettiğinde kendisini inkâr ettiler; bunun üzerine böyle söyledi. O, bu sözüyle şunu demek istedi:

"Rabbim'in bana emrettiği vahyini tebliğ işini nasıl bırakırım? Halbuki ben O'nun tarafından bir delil (ilim ve basiret) üzere bulunuyorum. Hem O beni, size ve sizin dışınızdakilere muhtaç olmaktan kurtardı."

Bunun için, bu sözün peşinden şöyle dedi: *"Ben, size yasakladığım şeylerin aksini yaparak size emrettiklerime aykırı davranmak istemiyorum."* Yani size yasakladığım şeyi kendim yapmak istemiyorum. Sizi devre dışı bırakıp kendi başıma istediğimi yapmak niyetinde değilim. Böyle yapacak olsam sizler beni o zaman suçlardınız.

"Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum." Yani ben size iyiliği emrederken ve kötü işleri yasaklarken, gücümün yettiği kadar sizi ıslah etmekten başka bir şey istemiyorum.

Beyzâvî demiştir ki: "Hz. Şuayb'ın yukarıdaki tertip üzere verdiği üç cevapta büyük bir incelik vardır. Bununla şuna dikkat çekilmiştir: Akıllı bir kimsenin, yaptığı ve terkettiği her işte, şu üç haktan birine riayet etmesi gerekir. Onların en önemlisi ve en büyüğü Allah Teâlâ'nın hakkıdır. İkincisi nefsin hakkı, üçüncüsü de insanların hakkıdır."[225]

Allah'ın hakkı, kulun Rabb'inden bir delil üzere olmasıdır. Nefsin hakkı, ona güzel, helâl rızık sağlamaktır. İnsanların hakkı ise onlardan maddi bir şey beklemeksizin kendilerine nasihat etmektir.

Hz. Şuayb sonra şöyle dedi: *"Benim muvaffakiyetim ancak Allah'ın yardımı iledir."* Benim Hakk'a ve doğruya uymam ancak Allah'ın hidayeti ve yardımıyla mümkündür. *"Ben sadece O'na dayandım."* Çünkü O, her şeye kadir olup istediğini yapma gücüne sahiptir. O'nun dışındakiler ise haddizatında âcizdir; hatta yok hükmünde olup itibara alınma derecesinden düşmüştür. Bu sözde, Allah Teâlâ'yı bilme derecelerinin en sonu olan sâfi tevhide bir işaret vardır.[226] *"Ve ben,* her işimde *O'na yöneliyorum."*

---

[225] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/467.

"Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh'un kavminin başına gelen boğulma *veya Hûd kavminin başına gelen* rüzgâr *yahut Salih'in kavminin başına gelen* sayha (şiddetli çığlık) gibi *size de bir musibet getirmesin!"* Yani, bana muhalefet etmeyin; yoksa bu muhalefetiniz sizi helâke götürür; tıpkı sizden önceki ümmetlerin helâk olduğu gibi.

"Hem Lût kavmi, zaman ve mekân olarak *sizden çok uzak değildir."* Eğer sizden öncekilerden ibret alamıyorsanız, onlardan ibret alın; çünkü onlar, sizden kâfirlik ve kötülük olarak çok uzak değildir. Bu durumda, onların uğradığı azap sizden uzak değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'inizden affınızı isteyin; sonra,* içinde bulunduğunuz kötü halden *O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir;* tövbe edenler için rahmeti çok büyüktür; tövbe edenleri *çok sevendir."* Onlara, çok seven kimsenin, sevdiklerine yaptığı gibi, lutuf ve ihsanda bulunur. Bu, günahta ısrar edenlere tehditten sonra, tövbe edenlere bir müjdedir. Bu açıklama Beydâvî'ye aittir.

88-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Şuayb'ın hitabı, altı hasleti içermektedir ki kim onları kendisinde toplarsa iki cihan saadetini elde eder. Bunlar şunlardır:

1. Basiretin açılması, kesin bir azimet haline sahip olmak ve kalbin Allah'ın marifetiyle nurlanması. Böylece kul, Rabb'inden gelen bir delil üzere olur.

2. Rabb'inin taatine destek yapacağı ve günlük işlerini göreceği helâl rızkın, bir zorluk ve meşakkate girmeden kolayca elde edilmesi.

3. Kulların ıslahına ve irşadına koşmak, herhangi bir maddi menfaat ve pay beklemeden onları Allah'a davet etmek. Bu kimsenin hali, sözüne uygun olur; insanlara emrettiği şeyleri terketmez; yasakladığı işleri kendisi yapmaz.

---

[226] Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/476.

4. Allah'a güvenip dayanmak. Başarı ve istikametinde, din ve dünya işlerinde her işinde O'na yönelmek. Sadece Allah'tan bir şey ümit etmek ve ancak O'ndan korkmak.

5. Peygamberlerin Allah tarafından getirdiği hükümlere aykırı davranmaktan sakınıp çekinmek, onların Allah'a taat olarak emrettiklerine sarılmak ve Allah'ın emrine aykırı davranarak helâk olan daha önceki kavimlerin hallerinden ibret almak.

6. Gerçek bir tövbe ve inkisar halini (mahzun kalbi) elde etmek, çokça zikir ve istiğfar yapmak. Bunlar, çok kerim ve affedici olan Allah'ın sevgisine vesiledir.

Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] bu veciz hitabesinden dolayı, "Peygamberlerin hatibi" denmiştir.[227] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Şuayb'a kavminin verdiği cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرٰيكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا
رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ
عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ
مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾

91. ***Dediler ki: "Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve seni içimizde gerçekten çok zayıf görüyoruz! Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşlayarak öldürürdük. Zaten senin bizce bir üstünlüğün (değerin) yoktur."***

---

[227] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/470.

92. *Şuayb dedi ki: "Ey kavmim! Size göre benim kabilem Allah'tan daha mı değerli ki O'nu (Allah'ın emirlerini) arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz ki Rabbim yapmakta olduklarınızı çepeçevre kuşatıcıdır."*

93. *"Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yakında, kendisini rüsvâ edecek azabın kime geleceğini ve yalancının kim olduğunu bileceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kavmi şöyle dedi: Ey Şuayb! Senin* tevhidi emretme, eksik tartmayı yasaklama ve Allah'ın birliğine delil getirme konusunda *söylediğin sözlerin çoğunu anlamıyoruz."*

Söylenen sözü anlamayışlarının sebebi, hevâlarına (nefislerinin kötü arzularına) kapılıp gitmeleri, akıllarının kıt oluşu ve deliller üzerinde tefekkür etmeyişleridir.

Şöyle denmiştir: "Onlar bu sözü, gerçekten anlamadıkları için değil, onun sözünü hafife almak için söylediler. Yahut onlar, aşırı nefretlerinden dolayı, onun sözüne zihinlerini açmadılar." Sonra şöyle dediler:

"Seni içimizde gerçekten çok zayıf görüyoruz!" Eğer sana bir kötülük yapmak istesek, bize engel olacağın bir kuvvetin (sana arka çıkacak desteğin) yok.

Âyete, "Beden olarak seni çok zayıf buluyoruz" manasını verenler olduğu gibi, "Gözleri kör" manasını verenler de olmuştur; fakat İbn Atıyye bu izahları zayıf görmüştür.[228]

Kavminin sözü şöyle devam ediyor: *"Eğer kabilen olmasa,* yani bizim dinimiz üzere devam eden ve değer verdiğimiz kabilen olmasa, *seni taşlayarak* yahut en ağır şekilde *öldürürdük. Zaten senin bizce bir üstünlüğün* ve değerin *yoktur* ki seni taşlamaktan şerefin bizi engellesin."

---

[228] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/202 (Beyrut 1993).

Beyzâvî demiştir ki: "Bu tutum, delil karşısında susup kalan ve mağlup olan sefihlerin âdetidir. Onlar, delile ve âyetlere çirkin söz ve tehditle karşılık verirler. Âyetin ifade şeklinden anlaşılan şudur: Onların sözü, Hz. Şuayb hakkındadır; onun izzet ve şerefini dile getirmek için değildir. Bir de onların eziyet vermesine engel olan, (onlara göre) kavminin izzet ve kıymetidir. Bunun için Hz. Şuayb şöyle dedi:

'Ey kavmim! Size göre benim kabilem Allah'tan daha mı değerli ki O'nu arkanıza atıp unuttunuz.' Allah'a şirk koşarak ve peygamberini hor hakir bir hale iterek O'nu arkaya atıp unuttunuz.' Bu söz, onların yaptıklarını inkâr, kınama, ret ve yalanlama manaları taşımaktadır (Yani siz, düşündüğünüz şeyleri yapamazsınız, demektir)."[229]

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Şöyle bir soru sorulabilir: 'Söz, Hz. Şuayb ve kavmi hakkındadır. Kâfirler, Hz. Şuayb'ın kabilesinin izzetli, kendisinin ise değersiz olduğunu söylemektedirler. Bu durumda, Hz. Şuayb'ın verdiği cevap onların sözüne nasıl karşılık olabilir?' Bunun cevabı şudur: Onların Allah'ın peygamberi olan Hz. Şuayb'ı hafife almaları, Allah'ı hafife almaktır. Bunun için Hz. Şuayb, 'Kavmin Allah'tan daha mı değerli ki O'nu arkanıza atıp terkettiniz!' demiştir."

Hz. Şuayb sözüne şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz ki Rabbim yapmakta olduklarınızı çepeçevre kuşatıcıdır."* O'na, amellerinizin hiçbiri gizli değildir; onlara tam olarak karşılığını verir.

"Ey kavmim! İmkânınız dahilinde yapacağınızı yapın! Dünyada sahip olduğunuz imkân ve izzete göre, elinizden geleni yapın. *Ben de* halime göre, gücüm yettiği kadar görevimi *yapacağım! Yakında, kendisini* dünyada ve ahirette *rüsvâ edecek azabın kime geleceğini ve yalancının kim olduğunu bileceksiniz!* Size haber verdiğim şeyleri *bekleyin! Ben de sizinle beraber* onları *beklemekteyim."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

91-93. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Öğüt ve uyarıları sadece, iman sahibi ve kalbi nurlanmış kimseler anlar. Kalbi inkâr ve isyanla katılaşmış kimseye gelince o, kendisine yapılan öğütleri ancak, hayvanların, kendilerine seslenen çobanın sesini işitmesi kadar işitir; duyduklarının hakikatini anlamaz. Kalp, inceldiği ölçüde öğütlerden etkilenir ve nasiplenir. Kalp, nefsanî hazlara ve hevâya tâbi olarak katılaştığı ölçüde, öğütleri anlamaktan uzak kalır.

---

[229] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/468.

Kalbin incelmesinin sebebi; Allah'a yakınlığı, Allah'ın, saygınlığının korunmasını emrettiği şeylere (ilâhî emir, hüküm, ibadet ve kutsal değerlere) gereken önemi vermesi, Allah tarafından gönderilen peygamberlerle, evliya ve müttaki âlimler gibi, onların getirdiği hak dini ayakta tutan vârislerini yüceltmesi, onlara gereken hürmet ve saygıyı göstermesidir.

Kalbin zulmet içinde kalmasının ve katılaşmasının sebebi ise Allah'tan uzaklığı, Allah'ın saygınlığını korumasını istediği şeyleri hafife alması, ilâhî emirleri arkasına atıp terketmesi ve Allah'ın zikrini tamamen unutmasıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kavminin Helâki

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Şuayb'ın kavminin helâkini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا
وَاَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ
﴿٩٤﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

94. *(Azap) emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı; yurtlarında diz üstü (ölmüş halde) çökekaldılar.*

95. *Sanki orada hiç barınmamış gibi oldular. Biliniz ki Semûd kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştığı gibi Medyen kavmi de uzaklaştı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şuayb'ın kavmi için azap *emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık.*" Bu kurtuluş, onların bunu hak ettikler bir amel sebebiyle değil, ilâhî rahmetle oldu; çünkü her şey O'ndandır. "*Zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı.*" Rivayet edildiğine göre Cibrîl [aleyhisselâm] bir sayha (çığlık) attı, hepsi helâk oldu. "*Yurtlarında diz üstü* ölmüş halde *çökekaldılar. Sanki orada hiç barınmamış gibi oldular.* O şehirde bir saat kalmamış gibi oldular. *Biliniz ki Semûd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi Medyen kavmi de uzaklaştı.*"

Yüce Allah, Medyen halkını, Semûd kavmine benzetti; çünkü onların da azabı sayha ile olmuştu. Ancak, rivayet edildiğine göre Semûd kavmine gelen sayha, üstlerinden oldu; Medyen kavmine gelen sayha ise altlarından geldi.

Diğer bir âyette (A'râf 7/91) onlara gelen sayhaya "er-receftü" denmiştir. Bu kelime, genelde yer tarafından gelen ses ve gürültüye denir. Beyzâvî'de bunun tersi söylenmiştir; ancak o görüş güzel değildir.

Katâde demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Şuayb'ı iki ümmete gönderdi. Bunlar, Eyke ve Medyen halkıdır. Yüce Allah, Eyke halkını, ileride geleceği üzere, gölge ile gelen ateşle helâk etti. Medyen halkına gelince, Cibrîl [aleyhisselâm] onlara bir çığlık attı, hepsi helâk oldu."

Rivayet edildiğine göre, Hz. Şuayb'a iki gruptan 900 insan iman etti. Eyke halkı, bağ bahçe sahibiydi. Ağaçları, hurma ağacına benzer sedir ağacı idi.

94-95. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İki dünyada helâk olmaktan kurtuluşun sebebi, Allah'ı bir olarak tanımak ve Allah katından gelen şeylere tâzim ve hürmet göstermektir. Helâkin sebebi ise Allah'a şirk koşmak ve Allah'ın yücelttiği şeyleri hafife almaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Peygamber Olarak Gönderilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Şuayb'dan sonra onun talebesi olan Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِه۪ فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَۚ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ
قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَۜ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾
وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِه۪ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

96-97. ***Andolsun ki biz, Musa'yı âyetlerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik. Fakat onlar Firavun'un emrine uydular; halbuki Firavun'un emri doğru değildi.***

98. ***Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Varacakları yer ne kötü yerdir!***

99. ***Onlar burada da kıyamet gününde de lânete uğratıldılar.*** *(Onlara)* ***verilen bu karşılık ne kötü karşılıktır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz, Musa'yı* onun doğruluğunu ispat eden *âyetlerimizle* yani mucizelerimizle *ve apaçık bir delille,* onun peygamberliğini açıkça ortaya koyan burhanla *Firavun'a ve onun ileri gelen grubuna gönderdik."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin metninde geçen, 'âyet' ve 'sultan' arasındaki fark şudur: Âyet (delil), emareleri ve kesin delilleri içine alan bir kelimedir. Sultan ise ancak kesin delil için kullanılır. Mübin, yani apaçık ifadesi ise içinde açıklık (kesinlik ve netlik) olan şeylere kullanılır."

"Onu Firavun ve ileri gelen cemaatine gönderdik; fakat onlar Firavun'un emrine uydular." Yani Firavun'un Hz. Musa'yı inkâr emrine uydular.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, apaçık mucizelerle desteklenmiş ve hakka sevkeden Musa'ya tâbi olmadılar, sapıklık ve azgınlığa dalmış, azıcık aklı olan herkesin, bozukluğunu bileceği bâtıl işlere çağıran Firavun'un yoluna uydular. Bunu ileri derecedeki cehaletlerinden ve basiretlerinin olmayışından yaptılar.

"Halbuki Firavun'un emri doğru değildi." Onun emri, doğru ve hak değildi, o sadece azgınlık ve sapıklıktı.

"Firavun, dünyada kavminin önüne düşüp onları sapıklığa götürdüğü gibi *kıyamet gününde kavminin önüne düşüp onları ateşe götürür ve onları ateşe sokar. Varacakları yer ne kötü yerdir!"*

Âyette, Firavun'un kendisine tâbi olanları ateşe götürmesi, suya götürmeyi ifade eden kelimelerle dile getirilmiştir. Su kaynağına, ciğeri sulamak ve susuzluğun hararetini teskin için gidilir; ateş ise bunun tam zıddıdır. Âyetin bu kısmı, *"Halbuki Firavun'un emri doğru değildi"* sözüne bir delil gibidir. Şüphesiz âkıbeti böyle olan bir kimsenin işinde bir doğruluk yoktur. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

"Onlar burada da kıyamet gününde de lânete uğratıldılar. İki dünyada da lânet (helâk ve azap) onları takip etti. *Onlara verilen bu karşılık ne kötü karşılıktır!"*

96-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kimsenin velilik mertebesindeki değerini bilmek istersen, ona tâbi olduğu imamını sor. Eğer o kimse veli ise kendisiyle birlikte olduğu kimse seçilmiş velilerdendir; tabii ki onunla sohbet ve beraberliği devam ediyorsa. Halini öğrenmek istediğin kimse avamdan ise onun beraber olduğu kimse de avamdandır.

Seçilmiş velilikten maksat, fenâ makamını (nefsinden geçip sadece Allah'ı müşahede halini) elde edip maneviyat âlemine girmektir. Her kim fenâ makamını elde etmemiş ve sadece maddi şeyleri müşahede ediyorsa o avamdandır. Bu kimse, ilimde ve amelde istediği noktaya ulaşsa ve pek çok keramet görse de avam sınıfına dahildir. Bunun gibi nefsinden fâni olmayan ve madde dairesinden çıkıp mana iklimine adım atmayan biriyle beraber olan kimse, avamlıktan çıkamaz; çünkü onun nefsi, henüz firavunluktan (benlik ve mâsivadan) kurtulamamıştır. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Firavun'un emri (sözü ve işi) doğru değildir."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kişi, dostunun dini (hali ve yolu) üzeredir; öyleyse herkes kiminle dostluk yaptığına iyi baksın!"[230]

Bu konuda şair demiştir ki:

"Kişiden, kendisini değil, arkadaşını sor; herkes yakın olduğu kimseye uyar."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Geçmiş Kavimlerin Hallerinden İbret Almak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], az önce bahisleri geçen ümmetlerin başına gelenlerle öğüt vererek şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ ۝ وَمَا
ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَۜ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ
۝ وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ
شَد۪يدٌ ۝ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِۜ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌۙ
لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ۝ وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ ۝

---

[230] Ebû Davud, Edeb, 16; Tirmizî, Zühd, 45; Ahmed, *Müsned*, 2/303; Hâkim, *Müstedrek*, 4/171.

100. ***İşte bu, (anlatılanlar, helâk olmuş) memleketlerin haberlerindendir. Biz onu sana anlatıyoruz. Onlardan bir kısmı (halen) durmaktadır, bir kısmı ise biçilmiş ekin gibi tamamen silinip gitmiştir.***

101. ***Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmettiler. Rabb'inin (azap) emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları ilâhları onlara hiçbir fayda sağlamadı, zararlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı.***

102. ***Rabb'in, zulme dalan memleketleri yakaladığında, işte böyle yakalar. Şüphesiz onun yakalaması çok can yakıcıdır, çok şiddetlidir.***

103. ***İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün, bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün mahlûkatın) şahit tutulduğu bir gündür.***

104. ***Biz onu ancak belli bir süreye kadar erteliyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İşte bu* sûrede sana bildirdiklerimiz, geçmişte helâk olan *memleketlerin haberlerindendir*. Biz onu, ümmetin için bir uyarı ve tehdit, senin için de bir teselli olarak sana anlatıyoruz. *O memleketlerden bir kısmı*, bina ve kalıntılarıyla halen *ayakta durmaktadır; bir kısmı ise biçilmiş ekin gibi*, bina ve eserleri tamamen *silinip gitmiştir*."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların bir kısmında başka kavimler oturmakta ve helâk olmayanların dışındakiler yerleşmiş durumdadır; bazıları ise izleri silinmiş, kalıntıları yok olup gitmiş bir vaziyettedir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*Biz*, onları helâk etmekle *onlara zulmetmedik, fakat onlar* bana şirk koştular, helâklerini gerektirecek işler yaparak kendilerini helâke sürükleyerek *nefislerine zulmettiler. Onlara, Rabb'inin* azap *emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları ilâhları*, bu azaba karşı onlara hiçbir fayda sağlamadı; *onlara bir fayda vermedi*, kendilerinden azabı gidermeye güçleri yetmedi; *onların zararlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı.*"

"Rabb'in, zulme dalan memleketleri yakaladığında, işte böyle yakalar; onları ihmal etmez, sadece bir zaman için mühlet verir, sonra da yakalayıp hesabını görür." Buna göre, her zalim kendini azaba sürüklemiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde,

"Şüphesiz Allah, zalime bir süre mühlet verir; sonunda onu yakalar ve işini bitirir" buyurdu ve peşinden, *"Rabb'inin yakalaması işte böyledir ..."* âyetini okudu.[231]

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyet, (zulmeden) müminlerin şehirlerini de kapsamaktadır; çünkü onlar için kâfir değil, zalim ifadesi kullanıldı."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz onun yakalaması çok can yakıcıdır, çok şiddetlidir."* O, büyük acı verir, ondan kurtulma ümidi yoktur. Bu, tehdit ve sakındırmada mübalağadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bunda,* tarih sahnesinden silinip gitmiş ümmetlerin kıssalarından sana naklettiklerimizde, *ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır."* O kimse, bütün bunlardan ibret ve öğüt alır; çünkü o, onların başına gelen bu azapların, Allah'ın, ahirette günahkârlar için hazırlamış olduğu azaptan birer örnek olduğunu bilir. Ahireti inkâr edene gelince, onun kalbi bozulduğu ve ruhu manen öldüğü için, ona bu öğüt ve uyarılar bir fayda vermez

"O gün, yani kendisiyle korkutulan kıyamet günü, her nerede olurlarsa olsunlar *bütün insanların bir araya toplandığı,* ilâhî huzura sevkedildiği bir gündür *ve o gün, bütün mahlûkatın şahit tutulduğu* bir gündür." Göklerde ve yerde bulunan herkes, ilâhî hükmün sonucunu görmek için o güne şahit olur; öncekiler ve sonrakiler, hak edilen sevap veya azabın kendilerine verilmesi için o gün Allah'ın huzurunda hazır olurlar. Evet, o gün, bütün bunlara şahit olunan gündür.

"Biz onu ancak belli bir süreye kadar erteliyoruz." Yani, o günün gelmesini Allah'ın ilminde belirlenmiş bir vaktin bitimine kadar bekletiyo-

---

[231] Buhârî, Tefsîru Sûre (11), 5; Müslim, Birr, 62; Tirmizî, nr. 3110.

ruz. O vakit gelince kıyamet kopar. Bu ne öne alınır ne de geri bırakılır. O vaktin ne zaman olduğunu sadece Allah bilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

100-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tefekkür etmek ve olaylardan ibret almak, salihlerin en faziletli ibadetlerindendir. Çünkü o, gönlü fâni dünyadan çeker, ebedî âleme heveslendirir, kalbi inceltir, Rabb'inden korkmayı temin eder. İnsan, geçmiş ümmetlerin haline, önceki nesillerin âkıbetine ve onların yıkılıp yok olmuş yurtlarına ibretle baksın. Baksın da o kendisine çok muhtaç oldukları dünyadan nasıl göç ettiklerini ve kendilerine çok sevimli olan mallarını nasıl bıraktıklarını düşünsün.

Öğüt içeren bir sözde şöyle denmiştir:

"Hani nerede o kibirli firavunlar ve onların saf saf dizilmiş orduları? Nerede boynu kırılmış kisralar ve onların yığın yığın hazineleri? Nerede kayser ve Rum melikleri ve onların yüksekçe yapılmış gösterişli köşkleri? Nerede güzel elbiseleriyle övünen ve ellerinde eğri kamçı taşıyan zalim Adn melikleri? Nerede başına güzel sarıklar saran ve taylasan (erkeklere ait baş örtüsü) koyan Yemen sultanları? Vallahi, ilâhî kader, onların başına nice musibetler getirdi. Üzerlerine yerle bir eden rüzgârları estirdi ve onları hiç hoşlanmadıkları taş ve toprak altına soktu. Bedenlerini kurtlara ve haşarata yiyecek yaptı. Hanımlarını dul, oğul ve kızlarını yetim bıraktı. Önceden yapmış oldukları amellerin karşılığını görmeye gittiler. İlâhî kazâya mecburen boyun eğip teslim oldular. Onlar, dünya ve nefisleri adına ulaşmak istediklerine ulaşamadılar. Fırsatını kaçırdıkları salih amelleri yapmak için geri dönemediler."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Herkesin Şahit Olacağı Kıyamet Gününün Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, herkesin şahit olacağı kıyamet gününün durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِهٖۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعٖيدٌ ۝ فَاَمَّا
الَّذٖينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فٖيهَا زَفٖيرٌ وَشَهٖيقٌ ۝ خَالِدٖينَ فٖيهَا
مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَۜ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا
يُرٖيدُ ۝ وَاَمَّا الَّذٖينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدٖينَ فٖيهَا مَا دَامَتِ
السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَۜ عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ۝

105. ***O gün gelince, Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onların kimi şakî (cehennemlik), kimi de saîd (cennetlik)tir.***

106. ***Şakî olanlar ateştedirler. Onlar için orada öyle ıstıraplı bir nefes alıp verme vardır ki!***

107. ***Rabb'inin dilediği hariç (onlar), gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Şüphesiz Rabb'in, her istediğini yapandır.***

108. ***Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedir. Rabb'inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu, kesintisiz bir ihsandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Herkesin şahit olacağı ve herkese amelinin karşılığı verileceği *o gün gelince, Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz.* O gün, ilâhî izin olmadan kimse, bir şeye cevap vermek veya birine şefaat etmek için, fayda verecek ve sıkıntıdan kurtaracak bir şey konuşamaz." Bu durum şu âyette de belirtilmektedir:

"O gün, Rahmân'ın izin verdikleri hariç, hiç kimse konuşamaz" (Nebe' 78/38). Bu durum, mahşerin bir yerindedir. Diğer bir âyette ise şöyle buyrulmuştur:

"Bu onların konuşmayacakları bir gündür; kendilerine izin de verilmez ki özür dilesinler!" (Mürselât 77/35-36). Bu durum da mahşerin başka bir yerinde geçekleşir.

Konuşmaya izin verilenler, hak söz sahipleri ve Allah'ın razı oldukları için şefaat edecek olanlardır. Konuşma izni verilmeyenler ise bâtıl özür ileri sürecek olan kimselerdir.

Cenâb-ı Hak, sonra, mahşer halkını iki kısma ayırarak şöyle buyurdu: "Onların kimi şakîdir; inkâr ve isyanından dolayı kendisine vaat edilen azap gereği ona cehennem hak olmuştur. Onların kimi de saîddir; imanı ve itaati sebebiyle kendisine yapılan vaat gereği, ona cennet hak olmuştur."

"Şakî olanlar ateştedirler; onlar için orada öyle ıstıraplı bir nefes alıp verme vardır ki!"

Âyette geçen, "zefîr ve şehîk" için değişik manalar verilmiştir.

Zefîr, nefes vermektir; şehîk ise onu geri çekmektir. Bu iki kelime, eşeğin anırırken çıkarttığı sesin başı ile sonu için de kullanılır.

Yine zefîr, mahzun kimsenin çıkarttığı sestir, şehîk ise ağlayan kimsenin çıkarttığı sestir.

Yahut zefîr, boğazdan çıkan sestir; şehîk ise göğüsten çıkan sestir. Bunlardan kasıt, onların şiddetli sıkıntı ve gam içinde olacaklarını göstermektir. Onların hali, kalbini hararet saran ve ruhu iyice daralan kimsenin haline benzetilmiştir. Yahut onların bağırıp inlemesi, eşeğin anırmasına benzetilmiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[232]

"Onlar, gökler ve yer durdukça, o ateşte ebedî kalacaklardır." Yani cehennemin gökleri ve yeri durduğu sürece orada kalacaklardır. Bu, ebedî

---

[232] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/470 (Beyrut 1988).

kalışı ifade etmektedir. Dünyadaki göklerin ve yerin değişmesine gelince şu âyet bunun gerçekleşeceğini göstermektedir:

"O gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere çevrilir" (İbrahim 14/48).

Yahut bu tabir, bizzat ebedî kalışı ifade etmektedir. Araplar, bir şeyin sürekliliğini anlatmak istediklerinde şöyle derler: "Yıldızlar parladığı, kuşlar öttüğü sürece ..." En doğru olan görüş budur.

"Rabb'inin dilediği hariç!" âyeti hakkında âlimler farklı görüşler söylemişlerdir. Bu konuda söylenenlerin en güzeli, Bikâî'nin [rahmetullahi aleyh][233] zikrettiği şu görüştür. O demiştir ki:

"En doğrusunu Allah Teâlâ bilir, benim tercih ettiğim görüş şudur Cennet ve cehennemde ebedî kalınacağı kesin olarak defalarca belirtilmiştir. Yine şirkin affedilmeyeceği ve imanın cenneti gerekli kılacağı da âyet ve hadislerde açıkça belirtilmiştir. Durum bu olunca, çok kere bunların dışında bir şeyin olması mümkün olmadığı düşünülmektedir. Nitekim Mutezilenin görüşü de budur. Özellikle, *'Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez'* (Nisâ 4/48) âyetindeki gibi kesin ifadeler düşünüldüğünde bu kanaat hâkim olmaktadır. Az önceki âyetin peşinden, *'Şirkin dışındaki günahları dileği kimse için affeder'* buyrularak diğer günahların affedilmesinin ilâhî dilemeye bağlanması da bu kanaati desteklemektir.

'Rabb'inin dilediği hariç!' âyetindeki istisna bize şunu öğretmek için gelmiştir: Diğer işlerde olduğu gibi, bu konuda da bütün iş Allah'a aittir. O, her işte dilediğini yapar. Eğer bir işte kesin hüküm verilmişse bu böyledir; fakat O'nun haber verdiğinin dışında bir şey olmaz. Bu âyette istisna, senin şu sözüne benziyor: 'Bu evde ömrün oldukça otur; ancak Zeyd'in istediği bir şey olursa o başka!' Zeyd, başka bir şey istememektedir. Cennet ve cehennemdeki kalışın, göklerin ve yerlerin devamına bağlanması, zâhirdeki anlaşılan manada değildir. Âyetteki istisna da böyledir; Allah, cennetliklerin ve cehennemliklerin ebedî kalışlarını

---

[233] Ebü'l-Hasan Burhâneddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, müfessir, muhaddis, Şâfiî fakihi, tarihçi ve edip bir zattır. (v. 885/1480). Tefsirli ilgili meşhur eseri, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyi ve's-Süver* olup, ayrıca altmış küsur eseri mevcuttur (bk. Suat Yıldırım, "Bikâî", *DİA*, 6/149).

kesmeyi dilemez. Onun bu şekilde zikredilişi, ilâhî kudreti daha etkili biçimde ortaya koymakta ve kullara yaptığı ihsanın büyüklüğünü daha güzel göstermektedir."

Celâleddin-i Süyûtî [rahmetullahi aleyh] *el-Büdûrü's-Sâfire fî Umûri'l-Âhire* adlı eserinde demiştir ki: "Bil ki âlimler, âyette geçen istisna yani *'Allah'ın dilediği hariç'* âyeti hakkında farklı görüşler söylemişlerdir. Bunlar içinde doğruya en yakın olanı şudur: Bu âyetteki, istisna manası verilen 'illâ' edatı, istisna için kullanılmamıştır. Bu edat, 'dışında, haricinde, ayrıca' manasındadır. Bu, 'Benim sana iki binin dışında bin lira borcum var' sözündeki manadadır. Buna göre mana şudur:

'Onlar orada, gökler ve yer durduğu sürece kalacaklardır; Allah'ın dilediği süreyi buna eklemesi bunun dışındadır. Bunun için de bir son yoktur. Bu söz, ebedî kalışı ifade etmektedir.'

Önce göklerin ve yerin müddetinin zikredilmesindeki incelik, önce bilinen bir şeyi dile getirerek olayı zihne yaklaştırmaktır. Peşinden, zaman olarak ihatası mümkün olmayan ebedî ifadesini getirdi. Göklerin ve yerin zikredilmesinin bir diğer hikmeti de Araplar'ın bir şeyin sürekli ve devamlı oluşunu bildirirken kullandıkları usul üzere olayı ifade etmektir. Mesela onlar, 'Gökler ve yer durduğu sürece (ebediyen) sana gelmeyeceğim' derler."[234]

Müfessir İbn Atıyye de Süyûtî'nin tercihine benzer şeyler söylemiş ve sözüne şöyle devam etmiştir: "Bu görüşü, âyetin sonunda gelen, 'Bu kesintisiz bir ihsandır' sözü de desteklemektedir. Ferrâ'nın görüşü de böyledir."[235]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "İbn Ata, 'Allah'ın dilediği hariç' âyeti hakkında der ki: 'Bunun manası şudur: Allah'ın cennetliklere fazladan vereceği sevap ve cehennemliklere fazladan ekleyeceği azap bunun dışındadır.'"[236]

---

[234] Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, s. 476 (Beyrut 1996). İbn Acîbe'nin yaptığı alıntının bir kısmı, bu baskıda silinmiş (Mütercim).

[235] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/208.

[236] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/137.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Rabb'in,* hiçbir kısıtlama ve itiraz olmadan *her istediğini yapandır."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedir.* Önceden geçtiği gibi, *Rabb'inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu, kesintisiz bir ihsandır."* Âyet, cennetliklere verilecek sevabın hiç kesilmeyeceğini açıkça ifade etmekte ve yapılan istisnadan kastın sadece kullara edep öğretmekten ibaret olduğuna dikkat çekmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

105-108. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Saadet iki kısımdır. Biri, zâhirin saadeti, diğeri ise bâtının (iç âlemin) saadetidir. Şekavet (bedbahtlık) de aynı şekildedir.

Zâhirî saadet, dünyada yorgunluk ve sıkıntıdan kurtulmakla elde edilir; ahirette ise azaptan kurtuluşla kazanılır. Bâtınî (iç âleme ait) saadete gelince o, dünyada kalbin ilâhî huzurda müşahede hali içinde yakîn ve huzura ulaşarak gam ve hüzünlerden kurtulmasıyla elde edilir. Ahirette ise her şeye gücü yeten melikin katında sıdk makamında oturarak sürekli cemalullaha nazarla elde edilir.

Zâhirî bedbahtlık ve mutsuzluk, sürekli sıkıntı ve yorgunluk içinde bulunmakla olur; bâtınî mutsuzluk ise Allah'tan uzaklıkla ve kalbin yüce Mevlâ'sının huzurundan ayrı kalmasıyla meydana gelir.

Hakîm-i Tirmizî *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinden der ki: "Şekavet, kulun Allah'tan ayrı olmasıdır; saadet ise Allah'a yakın olup sevgisini elde etmesidir."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] *el-Hizbü'l-Kebîr* isimli dua mecmuasında demiştir ki: "Yâ Rabbi, saîd (mutlu insan), senden istemeye hacet bırakmadan kendisine ihsanda bulunduğun kimsedir. Gerçek şakî ise sana çokça dua ettiği halde, kendisini rahmetinden mahrum bıraktığın kimsedir."

Şehylerimiz şeyhi, seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, *el-Hizbü'l-Kebîr* üzerine yazdığı hâşiyede şöyle demiştir: "Saadetin temeli, kalbin

Allah'ta toplanması ve O'nun dışındaki bütün varlıklardan uzaklaşmasıdır. O zaman kul, kendi varlığından fâni olup Rabb'i ile bekâ halini elde eder. Hakk'ı müşahede içinde kaybolması onu, başka varlıkları hissetmekten alıkor, olmasını ümit ettiği bütün emelleri veya sakındığı bütün korkuları kalpten yok eder. Artık onun için Cenâb-ı Hak'tan başkasından soracağı bir haber bulunmaz ve başkası ile kararı (huzur ve sükûnu) olmaz. Kul, ilâhî huzura girince, gözünü aydın eden, ruhunun hayatı ve hayatının sırrı olan müşahede halini elde edince, artık onun için bir istek ve kaçıracağı bir emel düşünülmez."

İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde dediği gibi, sen yüce yaratıcıyı müşahede etmediğin zaman, varlıklarla beraber olursun (hep onları görürsün). O'nu müşahede ettiğin zaman ise bütün varlıklar seninle olur.

Bu durum bir hadiste şöyle dile getirilmiştir:

"Cennet, Ali'ye, Ammâr'a, Selmân'a, Suheyb'e ve Bilâl'e müştaktır (onlara kavuşmaya iştiyak içindedir)."[237]

Evet, bu kulun isteği geri çevrilirse o yine dua eder; ancak onun duası, kulluğunu göstermek, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bana dua edin" emrine uymak ve ihtiyacını ortaya koymak için olur; yoksa Allah'ın vermesine bir gerekçe ve sebep olsun diye dua etmez. Allah'ın ezelî hükmü, sebeplere bağlı olmaktan yücedir (O vereceği zaman bir sebebe bağlı olmadan verir).

Abdurrahman-ı Fâsî sonra der ki: "Saadet için durum bu olunca, şekavet için deriz ki: Şekavet, kulun kendi varlığı ile perdelenip Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen mahrum kalmasıdır. Bu durumda o, hiçbir boş emelden ve zararlı korkudan kurtulamaz. Tabiatı onu, sürekli bir faydayı elde etmek veya bir zararı gidermek için istemeye teşvik eder. O bu durumda, istediği verilse de verilmese de bedbahtlık içindedir; çünkü o, tabiatına esir olup hep onun işinin sıkıntısını çektiği ve aceleci olduğu için, gözünü aydın edecek ve kalbini rahata erdirecek şeyi (ilâhî huzuru) kaybetmiştir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

[237] Hadisin ilk kısmı için bk. Tirmizî, Menâkıb, 32. Diğer rivayetler için bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/117, 307.

'Şüphesiz insan, çok hırslı (sabırsız, aceleci) yaratılmıştır. Kendisine bir sıkıntı dokunduğu zaman feryat eder; kendisine bir hayır ulaşınca, onu meneder (cimrilik yapıp hayır yolunda harcamaz). Ancak, namaz kılanlar müstesna; onlar namazlarına devam edenlerdir' (Meâric 70/19-23). Yüce Allah âyette, tabiatın yorgunluk sıkıntısından ancak sürekli namaz kılanların kurtulacağını belirtti, başkasını istisna etmedi. Onlar, Allah'ın inâyetiyle yüce Mevlâ'ya yönelmiş ve Allah'ın zikrini hakkıyla yerine getirmiş kimselerdir. Meşhur bir hadiste, zikir ehli hakkında,

'Onlar öyle kimselerdir ki onlarla meclis (ve dostluk) kuranlar, şakî (rahmetten mahrum) olmazlar'[238] buyrulmuştur. Görüldüğü gibi, Allah'ı zikredenler bir yana, onların meclisine katılanlar dahi şakî olmaktan kurtulurlar."

Özetle, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin sözündeki saadet ve şekavetten kasıt, bâtınî olanıdır, zâhirî olanı değildir. O, kalple ilgilidir, kalıpla değil. Ancak, bazan saadet ve şekavet bunlar için de kullanılır. Her makam için ona münasip bir söz vardır. (Sözün hangi makamda, ne manada kullanıldığı bilinirse kasıt doğru anlaşılır). Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kim benim hidayetime (gösterdiğim yola) tâbi olursa o sapıtmaz ve şakî olmaz." (Tâhâ 20/123).

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde der ki: "Kur'an'a tâbi olan kimse, dünyada hayatın bedbahtlığından kurtarılır; çünkü kalbi, dünyanın gamlarından ve zulmetlerinden yana rahat eder; kalbiyle yaptığı işlerde bir rahatlık içinde olur. Kur'an'a tâbi olan kimsenin göğsü genişletilir, bedeni rahatlık içinde olur, dünya işleri kendisine kolaylaştırılır; her işi kolaylık içinde önünde hazır olur. Çünkü Allah onu özel korumasına ve himayesine alır. Bu kimse, ahirette de ateş içindeki hayatın bedbahtlığından kurtarılır. Allah bizleri ondan muhafaza etsin."

---

[238] Buhârî, Daavât, 67; Müslim, Zikir, 35.

Şirkten Sakındırma

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, cehennemde ebedî kalmanın sebebi olan şirkten sakındırarak şöyle buyurdu:

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِۜ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ مِنْ قَبْلُۜ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَص۪يبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

109. ***O halde sakın onların tapmakta oldukları şeylerin yanlışlığından şüphe içinde olma. Onlar daha önce atalarının taptığı gibi (putlara) tapıyorlar. Şüphesiz biz, onların (azaptan) nasiplerini eksiksiz olarak vereceğiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O halde ey Muhammed! O müşriklerin tapmakta oldukları şeylerin yanlışlığından şüphe içinde olma!* Yani sana insanların haliyle ilgili bilgiler indikten ve saîd müminlerle şakî müşriklerin hali belli olduktan sonra, onların içinde bulunduğu halin bozukluğundan şüphe etme. *Onlar ancak daha önce babalarının taptığı gibi (putlara) tapıyorlar.* Yani onlar ancak atalarının ibadeti gibi ibadet ediyorlar. Yahut onlar, hiçbir delile dayanmadan taklit ederek ataları gibi putlara tapıyorlar. Onların atalarının başına gelen azap haberi sana ulaştı; müşrikler de helâk sebebinde atalarıyla ittifak içinde olduklarından dolayı, benzeri bir azap onların da başına gelecektir. *Şüphesiz biz,* babaları gibi *onların* azaptan *nasiplerini eksiksiz olarak vereceğiz."*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

109. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, şu avam halkın yaptığı dünya malı biriktirmek, onu çoğaltmak, bütün gayretini onu elde etmeye sarfetmek, bütün fikrini mal biriktirme sebeplerinde kullanmak, nefsin hazlarına ve şehvetlerine dalmak gibi işlerin bâtıl olduğu konusunda hiçbir şüphen olmasın. Onlar, sadece kendilerinden önce bu kötü yola giren ataları gibi ibadet ediyorlar. Biz onların derecelerini mukarrebîn derecesine ulaşan salihlerin derecesinden aşağı düşürmek suretiyle kendilerine nasiplerini tam olarak veririz.

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Dünya yurdu, görülen bir rüya gibidir. Dünyanın sevinç ve sürurıı, bulutun gölgesi gibidir (devamlı değildir, gelir geçer). Onun hadiseleri, kuradan çekilen ok gibidir (başa iyi veya kötü ne geleceği bilinmez). Onun şehvetleri, kavun suyu içmek gibidir (tadı hemen biter ve sonu acılaşır). Onun fitneleri, coşkun denizin dalgaları gibidir (içine düşünce kurtulmak çok zordur)."

Tevrat Hakkında Şüpheye Düşenler

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] peygamberliğini, Firavun'un durumunu ve ona tâbi olanların vebalini zikretti Şimdi de Hz. Musa'ya Tevrat'ın inişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾ وَاِنَّ
كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

110. ***Andolsun ki biz Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik; fakat onda ihtilaf edildi. Eğer Rabb'inden** (kendilerine kıyamete kadar mühlet vermekle ilgili)* ***bir söz geçmemiş olsaydı, elbette onların arasında hüküm verilmişti. Gerçekten onlar** (Mekkeli kâfirler de)* ***onun** (Kur'an)* ***hakkında şüphe içindedirler.***

111. ***Şüphesiz Rabb'in, onların her birine amellerinin karşılığını tam olarak verir. Şüphesiz O, onların yapmakta olduklarından haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz Musa'ya kitabı, Tevrat'ı verdik; fakat onda ihtilaf edildi.* Mekkeli kâfirlerin Kur'an hakkında ihtilaf ettikleri gibi, bir grup Tevrat'a iman etti, bir grup onu inkâra gitti. *Eğer Rabb'inden* kendilerine kıyamete kadar mühlet vermekle ilgili *bir söz geçmemiş olsaydı, elbette* bâtıl üzere olanların hak ettiği azap indirilerek ve hak üzere olanlar kurtuluşa erdirilerek *onların arasında hüküm verilmişti. Gerçekten onlar,* Musa'nın kavmi veya senin kavminin kâfirleri *onun hakkında,* Tevrat veya Kur'an hakkında *şüphe içindedirler."*

"Şüphesiz Rabb'in, onların her birine, ihtilafa düşen mümin ve kâfirlere *amellerinin karşılığını tam olarak verir;* o amellerin hiçbirini ihmal etmez. *Şüphesiz O, onların yapmakta olduklarından haberdardır.* Yapılan amel gizli de olsa O'ndan hiçbir şey kurtulamaz."

110-111. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlere ve velilere bazılarının muhalefeti, önceden beri olagelen bir durumdur. Eğer Allah Teâlâ ezelî ilminde, insanların içlerinde sakladıkları şeyleri ortaya çıkarmayı ahiret gününe bırakmasaydı, bâtıl ehlinin içlerinde sakladıklarıyla, seyrü sülûk halindeki zikir ehlinin veya Hakk'a vâsıl olmuş âriflerin nurlarını dünyada ortaya çıkarırdı. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, hilim ve hikmetiyle hesap gününe bırakmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İstikamet ve Namaz Emri!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, amellerin aslı ve en faziletlisi olan istikameti emrederek şöyle buyurdu:

فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْاۜ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ
﴿١١٢﴾ وَلَا تَرْكَنُٓوا اِلَى الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُۙ وَمَا لَكُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ

النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذٰلِكَ
ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

112. *(Resûlüm!)* ***Sen, emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Seninle beraber tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Aşırı gitmeyin. Şüphesiz O, yaptıklarınızı çok iyi görendir.***

113. ***Sakın zulmedenlere meyletmeyin; sonra size de ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra yardım göremezsiniz!***

114. ***Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir. Bu, zikir ve ibret ehli için bir öğüttür.***

115. *(Ey Muhammed!)* ***Sabret, şüphesiz Allah, ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Sen, emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Seninle beraber,* küfürden *tövbe* ve iman *edenler de dosdoğru olsunlar.*"

İstikamet emri, akîdede dosdoğru olmayı içine alır. Bu, teşbihten (Allah'ı yaratılmışlara benzetmekten) ve ta'tîlden (O'nun sıfatlarını inkârdan) uzak olarak ikisi arasında bir inanca sahip olmaktır. O durumda akıl, her iki görüşten de korunmuş bir halde Rabb'ini, kendi kitabında tanıttığı gibi tanır.

İstikamet emri, aynı zamanda amellerde dosdoğru olmayı da içine alır. Bu, Allah'ın vahyini olduğu gibi tebliğ etmek, ilâhî hükümleri indirildiği şekilde açıklamak, ibadet vazifelerini ifrat ve tefrite gitmeden hakkı ile yerine getirmektir. Bütün bunlarda istikamet son derece zor bir iştir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Hûd sûresi (ondaki ümmetlerin helâk haberleri ve istikamet emri) beni ihtiyarlattı"*[239] buyurmuştur. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hâşiye sahibi Fâsî [rahmetullahi aleyh][240] demiştir ki: "Hadis hakkında uygun olan yorum şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] korkusu, kendisi için değil, ümmeti içindir; çünkü kendisi hatadan korunmuştur. Onlar için korkmasının sebebi de lânetlik şeytanın, *'Yemin olsun senin dosdoğru yolun üzerine oturup onları saptıracağım'* (A'râf 7/16) sözüdür."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine layık olan istikametin zorluğundan dolayı kendi adına korkması da akıldan uzak değildir. Kulun manevi makamı yükseldikçe, kendisinden daha fazla edep istenir. İlâhî yakınlık arttıkça, ikaz ve uyarı daha şiddetli olur. Bunun için Cenâb-ı Hak, başkasını uyarmadığı konularda, resûlünü uyarmıştır. Ârifler demişlerdir ki: "Salihlerin iyi amelleri, (bazan) mukarrebîn makamındaki ârifler için kusur gibi değerlendirilir."

Konuyla ilgili olarak, *"Âd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştı"* (Hûd 11/58-69) âyetinin tefsirinde İmam Gazâlî'nin açıklaması geçti.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Aşırı gitmeyin"*, size çizilen sınırı aşmayın. *"Şüphesiz O, yaptıklarınızı çok iyi görendir."* Size, yaptığınız en küçük amellerin karşılığını da verir. Bu ifade, istikamet üzere gitmeyen kimse için bir tehdittir. O aynı zamanda, istikamet emrinin verilmesi ve aşırılığın yasaklanmasının sebebidir.

"Sakın zulmedenlere meyletmeyin ..." Onlara az da olsa meyletmeyin. Bu, onların (özel) kıyafetine bürünmek, onları yüceltip saygı ile anmak, kendilerine bir uyarı ve öğüt verme hedefi olmadan, onlarla sohbet etmek gibi şeylerdir.

Âyet, bu meylin sonucunu şöyle haber veriyor: *"Sonra,* onlara meyliniz sebebiyle *size de ateş dokunur."*

---

[239] Tirmizî, Tefsîru Sûre (56) 6; Hâkim, *Müstedrek*, 2/343; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/372 (Beyrut 1983)

[240] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir.

Evzâî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bir âlimin, (sırf dünya menfaati için) bir idareciyi ziyaret etmesinden daha fazla Allah Teâlâ'nın kızdığı bir şey yoktur."

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cehennemde bir vadi vardır ki orada ancak (maddi menfaat elde etmek için) sultanları ziyaret eden âlimler kalır."

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim, bir zalimin (ömrünün ve saltanatının) devamı için dua ederse, yeryüzünde Allah'a isyan edilmesini sevmiş (ve istemiş) olur."[241]

Süfyân-ı Sevrî'ye, "Bir çölde susuzluktan ölmek olmak üzere olan bir zalime su verilir mi?" diye sorulunca, "Hayır, verilmez!" dedi. Kendisine, "Adam ölse de verilmez mi?" diye sorulunca, "Bırak ölsün!" dedi. Bu, aşırı bir hükümdür; belki o, harp halinde olan bir kâfir hakkında söylenmiştir.

Beyzâvî demiştir ki: "Kendisinde, zulüm ismi verilecek bir huy bulunan kimseye meyletmek ateşi gerektirirse, her haliyle zalim olarak tanınan bir kimseye yakın olmak ne sonuç doğurur, bir düşün! Sonra, böyle bir kimseye meyletmenin, ayrıca zulmün kendisinin ve zulüm içine dalmanın sonucunu düşün! Âyet, zulmü yasaklama ve ona adım atanları tehdit etme konusunda düşünülebilecek en etkili ifadeyi kullanmıştır. Âyetin Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ve onunla birlikte müminlere bu emirle hitap etmesi onları, her şeyde adalet üzere hareket etmek olan istikamette sabit tutmak içindir. Şüphesiz adaletten uzaklaşıp ifrat veya tefrite düşmek, kendine veya başkasına bir zulümdür. Bilakis o, kendi nefsine bir zulümdür."[242]

Âyet şöyle bitiyor: *"Sizin Allah'tan başka,* sizden azabı giderecek *dostlarınız,* yardımcılarınız *yoktur. Sonra, yardım göremezsiniz!* Eğer Allah ezelî hükmünde size azap etmeye hükmetmişse size Allah da yardım etmez."

---

[241] İbn Ebû'd-Dünyâ, *Kitâbü's- Samt,* nr 604; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân,* nr. 9432; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 6/48.

[242] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/472.

Zalime yahut zulme bulaşmış kimseye meyletmek bir fitnedir, günah ve vebaldir, ancak hadiste belirtildiği gibi, namaz bu tür günahları temizlemektedir. Bunun için Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden namazı emrederek şöyle buyurdu:

"Gündüzün iki ucunda, sabah ve akşamleyin, *gecenin de ilk saatlerinde,* gündüze yakın saatlerinde *namaz kıl."* Âyette emredilen namaz, beş vakit namazdır. Gündüzün bir ucu sabah, ikinci ucu öğle ve ikindidir. Gecenin ilk saatleri ise akşam ve yatsıdır.

"Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir." Onları temizler.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin lafzı, iyilikler hakkında genel olup bütün iyilikleri içine almaktadır; kötülükler için ise özel olup bazılarını kastetmektedir. Şu hadis bunu göstermektedir: *"Bir cuma namazı diğer cuma namazına kadar, bir vakit namaz diğer namaza kadar, bir ramazan ayı, diğer ramazan ayına kadar, büyük günahlardan kaçınıldığı sürece, arada işlenen küçük günahlara kefârettir."*[243] Tamamı için tefsire bakınız.[244]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre bir adam yabancı bir kadını öptü. Bu zat, Nebhân et-Timâr'dır. Adam gelip bu durumu Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bildirdi ve onunla birlikte namaz kıldı. Namazdan sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"O soru soran nerede?" buyurdu. Adam,

"Benim, buradayım" dedi. Allah Resûlü,

"Bizimle kıldığın namaz sebebiyle Allah seni bağışladı" buyurdu. Adam,

"Bu durum bana has bir şey midir yoksa bütün müslümanlar için de geçerli midir?" diye sorunca Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bütün müslümanlar için de geçerlidir" buyurdu.[245]

---

[243] Müslim, Tahâret, 14, 15; Ahmed, *Müsned,* 2/229.

[244] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/213.

[245] Müslim, Tevbe, 43. Bu konudaki rivayetleri toplu halde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/480-489.

İbn Cüzey devamla der ki: "Bu rivayete göre âyet Medine'de inmiştir. Bu konuda şöyle denmiştir: Âyet, daha önce inmişti, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onu adama bir delil olarak dile getirdi. Bu durumda bu âyet de sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiştir. Âlimlerin çoğunluğuna göre iyilikler ancak, büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahları temizler."[246]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şöyle denmiştir: Büyük günahlardan kaçınılsa da kaçınılmasa da iyililikler her türlü kötülüğü temizler; çünkü büyük günahlardan kaçınıldığı zaman, bir sebep olmadan küçük günahlar temizlenir. Şu âyet bunu göstermektedir:

"Siz büyük günahlardan kaçınırsanız, biz sizin küçük günahlarınızı örteriz (affedip temizleriz) ve sizi şerefli bir mekâna (cennete) sokarız" (Nisâ 4/31)

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Büyük günahlardan kaçınıldığı sürece ..."* hadisinin manası şudur: "Beş vakit namaz ve cuma namazı, büyük günahların dışındaki günahları temizler."

Özetle şunu diyebiliriz: Kim, büyük günahlardan kaçınırsa onun küçük günahları bir sebep olmadan (Allah tarafından rahmetle) temizlenir. Âyet bunu ifade etmektedir. Kim, büyük ve küçük günah işler, namazını da kılarsa o kimsenin büyük günahları durur, küçük günahları temizlenir. Bu şekilde, âyetle hadis ittifak etmiş oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müfessir İbn Atıyye, *"Allah müminlerden kendilerine cenneti verme karşılığında canlarını ve mallarını satın aldı"* (Tevbe 9/111) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şehidlik, kul hakları hariç, bütün günahları temizler. Ancak bu konuda şöyle bir rivayet vardır: 'Allah, şehidin üzerinde bulunan kul haklarını ödemeyi kendisi üstlenir; onlara alacaklarının karşılığını kendisi verir.' Allah âkıbetimizi güzel etsin."[247]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, zikredenler ve olaylardan ibret alanlar için bir öğüttür."* Yani yukarıdaki âyetlerde zikredilen öğüt, müjde, tehdit, istikamet emri yahut bütün Kur'an, müttakiler için bir öğüttür. Âyette özellikle zikredenlerin dile getirilmesi, kalplerinin inceliğinden dolayı onların yapılan vaaz ve öğütten daha fazla istifade ettiği içindir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

[246] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/379.

[247] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/88.

"Her şeyin bir cilası vardır; kalplerin cilası da Allah'ın zikridir."[248]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed! İstikametin meşakkatine ve ona devam etmeye *sabret; şüphesiz Allah,* zâhiren ve bâtınen istikamet üzere olan *iyilerin mükâfatını zayi etmez."*

112-115. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İstikamet üç kısım olup bunlar, âzaların istikameti, kalplerin istikameti, ruhların ve sırların istikametidir.

Âzaların istikameti, kâmil manada takva ve sünnet-i Muhammediyye'ye uymakla; kalplerin istikameti, manevi hastalıklardan temizlenmekle gerçekleşir. Bu hastalıklardan bir kısmı şunlardır: Kibir, ucub (ibadetini beğenme), gösteriş, ibadetini insanlara duyurma, kin, haset, makam ve mal sevgisi. Bunlardan ortaya çıkan düşmanlık, buğz, rızkının gelmesinde Allah'a güvenmeyi terk, insanların kalbinden itibarının düşmesinden korkmak, cimrilik, pintilik, uzun emel, arsızlık, şımarıklık, nefret, övünme, yapmacık işler, yağcılık, kalp katılığı, kötü konuşma, kabalık, gaflet, cefa, hafifmeşreplik, acele, taassup, sabırsızlık, merhametin azalması ve bunların dışında pek çok rezil ahlâk.

Kalp, bu ayıplardan temizlendiği zaman, onların zıddı olan güzel hasletlere sahip olur. Bunlar, şunlardır: Allah için tevazu, ilâhî huzurda huşû, Allah'ın emrine tâzim, ilâhî hüküm ve hudutları korumak, O'nun rubûbiyyeti karşısında boyun eğip nefsi zelil etmek, ibadetinde ihlâs sahibi olmak, Allah'ın takdirine rıza göstermek, vermediği ve ihsan ettiği şeylerde O'nun iyiliğini görmek. Halkla muamelesinde merhamet, şefkat, yumuşaklık, geniş gönül ve hilim sahibi olmak. İnsanların yükünü çekmek, kimseye bir zarar vermemek, ayıp ve kusurlu işlerden uzak durmak. Emanete sahip çıkmak, güvenilir biri olmak. Acele etmeden düşünerek teenni ile hareket etmek. Vakar sahibi, cömert ve eli geniş olmak. Hayâlı ve güler yüzlü olmak. İnsanlara samimiyetle nasihat etmek ve bunların dışındaki kemalat hallerine sahip olmak.

---

[248] Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 2286.

Ruhların ve sırların istikameti, Allah'tan başka hiçbir şeye bağlanmamak ve O'ndan başkasına iltifat etmemekle olur. İltifat edilmeyecek bu şeyler hal, makam, keramet ve bunların dışında başka şeyler olabilir. Bu konuda ârif şairlerden Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî demiştir ki:

"Manevi seyrinde başkasına yönelme. Allah'ın dışındaki her şey başkasıdır. O'nun zikrini kendin için bir kale edin. İçinde sabit durmadığın her makam bir perdedir. Seyrinde ciddi ol ve sürekli yeni yardım iste. Her ne zaman manevi mertebelerin sana parladığını görürsen, onlardan gönlünü çek. Biz bu tür şeylerden gönlümüzü çektik. Sen de, 'Rabbim, benim senin zatından başka bir arzum ve aradığım yok' de; o zaman parlayan bir sûret ve bizi kendine çeken bir şey kalmaz."

"Zalimlere meyletmeyin" âyeti, gafillerle sohbeti ve onlara meyletmeyi yasaklamaktadır.

Sûfîlerden biri demiştir ki: Abdallardan (seçkin velilerden) birine,

"Hakikate ulaşmanın ve Hakk'a vâsıl olmanın yolu nedir?" diye sordum; hazret,

"Halka bakma; halka bakmak (onlarla iç içe olmak) zulmettir" dedi. Ben,

"Onlara bakmak ve içlerinde olmak zorundayım" dedim; hazret,

"Sözlerine kulak verme; çünkü onların sözü kalbe katılık verir" dedi. Ben,

"Bunu da yapmak zorundayım" dedim. Hazret,

"(Bir zaruretin yokken) onlarla bir muamele içine girme; halkla iş yapmak ve içli dışlı olmak, zarar, hasret ve Hak'tan uzaklıktır" dedi. Ben,

"İnsanların arasında bulunuyorum; onlarla muamele yapmak ve içli dışlı olmak zorundayım" dedim; hazret,

"Onlarla kalbin huzur bulmasın; onlarla huzur bulmak helâktir" dedi. Ben, "Bu da olabilir!" dedim. O zaman hazret,

"Be adam, oyun eğlence ile meşgul olanlara bakıyorsun, cahillerin sözlerini dinliyorsun, Hak yolunda gevşek ve tembel kimselerle muamele ediyorsun, cahillerle huzur ve sükûn buluyorsun; kalbin azîz ve celîl olan Allah'ın dışındakilerle beraberken bir de kalkmış ibadet ve taatten tat almak istiyorsun! Heyhât! Bu şekilde asla olmaz!" dedi ve benden ayrılıp getti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Cafer-i Sâdık'ın [rahmetullahi aleyh] şöyle dediğini nakletmiştir: "Nefsinize meyletmeyin, gerçekten o zalimdir."[249]

Ümmetlerin Helâk Sebebi: Zulüm ve İsyana Devam

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, geçmiş ümmetlerin helâk sebebinden bahsetti. Bunun başta gelen sebebi, zulmün yayılması ve kötülüğe engel olunmamasıdır. Bu konuda şöyle buyurdu:

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي
الْاَرْضِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَٓا اُتْرِفُوا فِيهِ
وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

116. ***Sizden önceki asırlarda yeryüzünde*** *(insanları)* ***bozgunculuktan alıkoyacak aklı başında kimseler bulunsaydı ya! Fakat onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı hariç*** *(diğerleri bunu yapmadı).* ***Zulmedenler, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Onlar zaten günahkâr idiler.***

117. ***Rabb'in, halkı*** *(kendilerini ve başkalarını)* ***ıslahla meşgul olurken, haksız yere memleketleri helâk etmez.***

---

[249] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/140.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Nuh, Âd, Semûd kavmi ve adı geçen diğer kavimler gibi, *sizden önceki asırlarda yeryüzünde insanları bozgunculuktan alıkoyacak*, onların kötü işlerini reddedecek *aklı başında*, güzel akıl ve ince görüş sahibi *kimseler bulunsaydı ya!* Yani onların içinde, yeryüzünde fesattan alıkoyacak kendisinde biraz akıl, tahammül ve sebat kalmış kimseler olsaydı ya! *Fakat onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı hariç.* Bu işi sadece onlar yaptı; onlar fesat çıkaranlara karşı durdu, dinlerini korumak için onlardan ayrı durdu. Biz de onları azaptan kurtardık."

Bu âyette, kötülükten alıkoyup iyiliği emretmeye bir teşvik vardır ve bunun iki cihanda kurtuluş sebebi olduğu belirtilmektedir.

"*Zulmedenler, kendilerine verilen refahın*, nimet ve şehvetlerin *peşine düştüler*; onları elde etme sebeplerine yöneldiler; bunun ötesindeki işlerden yüz çevirdiler. *Onlar zaten günahkâr*, kâfir *idiler.*"

Müfessir Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette sanki önceki ümmetlerin toptan helâk edilmesinin sebebini açıklamak istiyor. Bu, aralarında zulmün yayılması, hevâya (nefsin kötü arzularına) tâbi olmak ve inkârla birlikte kötü işlerden alıkoymayı terketmektir."

"*Rabb'in, halkı* kendilerini ve başkalarını *ıslahla meşgul olurken*, haksız yere, hiçbir günahları yokken memleketleri helâk etmez. Yani hiçbir sebep yokken *zulümle onları helâk etmez.*"

Bir diğer mana: Halkı birbirini ıslah ile meşgul iken ve şirklerine fesat ve taşkınlık eklemiyorken, şehrin (bazı insanlarının) şirki sebebiyle Rabb'in o şehri helâk etmez. Bu, Allah'ın ileri derecedeki rahmetinden ve onların haklarını koruma konusundaki müsamahasındandır. Bundan dolayı fakihler, haklar bir araya geldiği zaman, kulların haklarını öne almışlardır.

Âlimlerden biri der ki: "Günahlar üç çeşittir: Bir günah vardır ki (sahibi tövbe ve terketmeden) Allah onu affetmez; bu, şirktir. Bir çeşit günah vardır ki, Allah onun üzerinde çok durmaz (dilerse affeder); bu, Allah ile kulları arasında kalan günahtır. Bir çeşit günah vardır ki Allah onun hesabını görmeden bırakmaz; bu da kullarının haklarıdır."

Âlimler demişlerdir ki: "Şirk ve inkârla birlikte adalet varsa mülk (saltanat) devam eder, fakat zulümle devam etmez."

116-117. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yeryüzünde insanları fesattan alıkoyacak akıl ve fazilet ehli kalplerine Cenâb-ı Hakk'ın nurundan emanet edilen ve nur hazinesi yapılan nur sahipleridir. Onlar, bir kötülükle karşılaştıkları zaman, onu, halleriyle veya sözleriyle değiştirip giderirler. Bir bozuk işle karşılaştıkları zaman onu düzeltirler. Bir fitne ile karşılaştıkları zaman onu söndürürler. Bir bid'atla karşılaştıkları zaman onu ortadan kaldırırlar. Yolunu sapıtmış biriyle karşılaştıkları zaman ona doğru yolu gösterirler. Bir gafille karşılaştıkları zaman ona Allah'ı hatırlatırlar. Hakk'a ulaşmak isteyen biriyle karşılaştıkları zaman onu Hakk'a ulaştırırlar. Yeryüzünde sürekli insanlara nasihat ederek dolaşırlar. Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. İşte onlar, azaptan güvende olan ve doğru yolda bulunan kimselerdir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Canımı elinde tutan Allah'a yemin olsun. İsterseniz size Allah'ın adıyla yemin edebilirim; şüphesiz Allah'ın kullarının en sevimlisi, Allah Teâlâ'yı kullarına sevdiren ve yeryüzünde insanlara nasihat ederek dolaşanlardır."[250]

Onların Allah'ı kullarına sevdirmesi şöyle olur: Kullara, Allah'ın nimet, ihsan ve iyiliklerini anlatırlar. Nefis, kendisine iyilik edeni tabiatı icabı sever. Velilerin kulları Allah'a sevdirmelerine gelince, onları, Rab'lerinden uzaklaştıran azgınlıktan ve nefsanî hazlarından alıkorlar; kullar kötü hallerden uzaklaşıp Allah'a dönünce Allah onları sever. [251]

---

[250] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, s. 53; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44069. Biraz farklı lafızlarla.

[251] Hz. Enes [radıyallahu anh] hadisin devamı mahiyetinde şu nakli yapmıştır: "Biz, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Allah'ı kullarına sevdirirler, bunu anladık, fakat kullarını Allah'a nasıl sevdirirler?' diye sorduk. Resûlullah [aleyhisselâm], şöyle buyurdu: *"Onlara Allah'ın muhabbetini (çekecek şeyleri) emrederler. O'nun hoş görmediği (günah) şeylerden sakındırırlar. İnsanlar onlara itaat edince, Allah da kendilerini sevmiş olur"* buyurdu. bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, 1/367 (nr. 409); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5565.

Allah kendisinden razı olsun, Zünnûn-i Mısrî'ye abdallar (seçkin veliler) sorulduğunda şöyle demiştir:

"Sen halleri (avam için) gece karanlığı gibi kapalı zatlardan sordun. Ben sana onların hallerinden biraz bahsedeceğim. Onlar, Rab'lerini tâzim etmek ve O'nu celâliyle yakînen tanıdıkları için Allah'ı kalpleriyle zikrederler. Onlar, Allah Teâlâ'nın, insanlar üzerinde hüccetleri yani delil ve şahitleridir. Cenâb-ı Hak, onlara sevgisinden parlak bir nur giydirdi. Onları kendisine ulaşmada hidayet rehberleri olarak yüceltti. Onların üzerine ilâhî korkudan bolca akıttı. Kendisini murakabeyle bedenlerini (günahlardan) temizledi. Onları, salih amel sahiplerine yaptığı gibi, hoş ve tatlı bir hale getirdi. Onlara sevgisinden dokunmuş güzel elbiseler giydirdi. Başlarına iyilik ve ihsan örtüsünü koydu. Sonra kalplerine gayb hazinelerinden nice sırlar emanet etti. Onların kalpleri hep O'na ulaşma iştiyakı içindedir. Himmetleri şevkle O'na yönelmiştir. Gözleri, O'na bakmaktadır. Allah onları, kendisini görme kapısında tutmaktadır. Onları marifet sahibi manevi tabiplerin kürsüsünde oturtup kendilerine şöyle dedi:

Eğer size, beni kaybeden bir dertli gelirse onu tedavi edin. Benden ayrılığından hasta olmuş biri gelirse ona ilacını verin. Benden korkan biri gelirse ona yardım edin. Benden emniyet içinde olan biri gelirse onu uyarıp azabımla korkutun. Bana ulaşmaya rağbeti olan biri gelirse ona iyilik ve ihsanda bulunun. Bana doğru yola çıkan biri gelirse ona yol azığı tedarik edin, kendisini destekleyin. Benimle manevi ticaret yapmaktan korkan biri gelirse ona cesaret verin. Benim lutuf ve fazlımdan ümidini kesmiş biri gelirse ona ümit verin. Benim ihsanımı ümit eden biri gelirse onu müjdeleyin. Bana karşı güzel zan sahibi biri gelirse ona hoş davranın. Beni seven biri gelirse onu bana ulaştırın. Benim kudretimi yücelten biri gelirse onu siz de yüceltin. Kendisine ihsanımdan sonra kötülük işleyen biri gelirse onu kınayıp uyarın. İrşad olmak isteyen biri gelirse onu irşad edin."

İnsanlar Arasında Süregelen İhtilafın Hikmeti

Bu kâinatta olan her şey yüce Allah'ın kaderi ve dilemesiyle olmaktadır. İnsanlar arasındaki ihtilaflar da böyledir. Cenâb-ı Hak, bu hususu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَۙ ﴿١١٨﴾
اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَۜ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْۜ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَئَنَّ
جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

118. ***Rabb'in dileseydi bütün insanları*** *(aynı halde)* ***bir tek ümmet yapardı.*** *(Böyle dilemediği için)* ***onlar ihtilafa düşmeye devam etmektedirler.***

119. ***Ancak Rabb'inin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabb'in onları bunun için yarattı. Böylece Rabb'inin, "Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım" sözü yerini buldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'in dileseydi bütün insanları* aynı halde, imanda ve inkârda birleşmiş *bir tek ümmet yapardı.* Fakat ilâhî hikmet, şehadet âleminde (dünyada), ilâhî isimlerinin tecellilerinin ortaya çıkması için ihtilafın bulunmasını gerektirdi. Mesela, Rahîm ve Kerîm ism-i şerifleri, kendilerine ihsanda bulunulmasını ve rahmet edilmesini hak edenlerin bulunmasını gerektirdi. Onlar, müminlerdir. Müntakim ve Kahhâr ism-i şerifi ise kendilerinden intikam alınmasını ve kahredilmeyi hak eden kimselerin bulunmasını gerektirdi. Onlar, inkâr ve isyan edenlerdir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette, ilâhî emirle ilâhî iradenin ayrı şeyler olduğuna açık bir delil vardır. Şüphesiz Allah Teâlâ (herkese imanı emretmekle birlikte) herkesin iman etmesini irade etmemiştir; çünkü irade ettiği şeylerin meydana gelmesi gereklidir."[252]

---

[252] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/473.

Âyet şöyle devam ediyor: "(Hepsinin aynı halde olmasını dilemediği için) *onlar ihtilafa düşmeye devam etmektedirler.* Bazısı hak üzere devam eder; onlar rahmet ve ikrama mazhar olan kimselerdir. Bazısı da bâtıl yolda bulunur; onlar da ilâhî kahrı ve intikamı hak eden kimselerdir Yahut onlar din, millet ve mezhep olarak farklı farklıdır.

"Ancak Rabb'inin merhamet ettikleri müstesnadır." Fakat Allah'ın lutfuyla hidayete ulaştırdığı insanlar tevhid, bütün peygamberlere ve onların getirdiklerine iman gibi dinin aslı olan hususlarda ittifak içindedirler. Bunlar, mü'minlerdir.

"Onları bunun için yarattı" âyetindeki "onlar" ifadesi insanlara aitse, "bunun için" ifadesi (işaret zamiri) ihtilafa aittir. O zaman âyetin manası şöyle olur: "Allah insanları sonuçta ihtilafa düşmeleri için yarattı."

Eğer "onlar" ifadesi, kendilerine merhamet edilen kimselere ait ise "bunun için" ifadesi de rahmete aittir. O zaman âyetin manası şöyle olur: "Ancak Rabb'in, kendilerine merhamet ettiklerini rahmeti için yarattı.'

Âyet şöyle bitiyor: Böylece Rabb'inin, ezelde cehennemlik olma hükmü verilen kimseler hakkındaki, *"Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım"* sözü yerini buldu. Yani Rabb'inin cehennemlikler hakkındaki hükmü ve vaadi gerçekleşti. Bu, meleklere ait bir söz de olabilir. Bir de yüce Allah, cehennemi bütün insan ve cinlerle değil, onlardan inkârcılar ve isyankârlar ile dolduracak.

118-119. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar arasındaki ihtilaf ezelî bir hükümdür, olması kaçınılmazdır. Hak ehli ile bâtıl ehli arasında sürekli ihtilaf olmuştur. Bazan bu ümmet de dinin asılları ve hükümleri hususunda ihtilaf etmiştir.

Usul (inanç) konusuna gelince, delille tevhid inancına sahip olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Mu'tezile, Kaderiyye, Cehmiyye ve Cebriyye mezheplerinin, bu konuda Ehl-i sünnet ile ihtilafa düşmesi gibi.

Fürû yani ilâhî hükümler konusuna gelince, bu konudaki ihtilaf meşhurdur. Sahabeden sonra İslâm'ın ilk dönemlerinde on iki tane fıkhî mezhep vardı. Hemen hemen bütün fıkhî meselelerde âlimler arasında bir ihtilaf bulabilirsin. Ancak has tevhid ehli ârifler böyle değildir. Onlar, sûfîler içinde muhakkik (delil ve müşahedeyle hakikate ulaşmış) kimselerdir. Hepsi manevi zevk ve vecd halinde benzeşirler. Onların terbiye yolları ve manevi seyir şekilleri değişik olsa da nihayette ulaşılacak şeylerde birlik içindedirler. Bu da zevk ve vecd yoluyla ulaşılan müşahede ve görmeye dayalı marifettir. Bu konuda İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"İnsanların mezhebi ihtilaf üzere kuruludur; sûfîlerin mezhebi ise ittifak üzere kuruludur."[253]

Velilerden biri (Ruveym [kuddise sırruhû]) demiştir ki: "Sûfîler, (hakkı terk ve ihmal edenlere karşı) ihtilaf ettikleri (karşı durdukları) sürece hayır üzere kalırlar, (yanlışta) ittifak ettiklerinde ise onlarda bir hayır yoktur."[254]

Buradaki ihtilaftan maksat, bir noksanlık, ayıp, kusur ve günah gördüklerinde, bunu yapana karşı tavırlarını değiştirmeleridir. Eğer kusurda ittifak eder ve hata edene ses çıkarmazlarsa onlarda hayır yoktur.

Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ümmetimin ihtilafı rahmettir"*[255] buyurmuştur.

Bu hadisteki ihtilaf ise fıkhî mezheplerde olduğu gibi hükümlerdeki ihtilaftır. Bunda, zor durumda olanlar için bir ruhsat vardır. Şüphesiz fakih bir âlimi taklit eden kimse, Allah'a (taklit ettiği konudaki mesuliyetten) kurtulmuş olarak kavuşur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[253] bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 50 (Beyrut 2000).

[254] bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 143.

[255] Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 288; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686.

Kıssalardaki Hikmet

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, peygamberlerin kıssalarının anlatılmasındaki hikmeti dile getirerek şöyle buyurdu:

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤَادَكَ ۚ
وَجَاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾

120. ***Peygamberlerin haberlerinden anlattığımız bütün haberleri sana kalbini teskin için anlatıyoruz. Bunlarda, sana hak, müminlere de bir öğüt ve uyarı gelmiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Peygamberlerin haberlerinden sana anlattığımız* ve haber verdiğimiz *her haberi senin kalbini teskin etmek için anlatıyoruz*. Onların haberlerinden, kavimleriyle aralarında cereyan eden şeylerden ve onlardan gördükleri eziyetlerden dinlediklerinle yakînini, kalp huzurunu ve hak yolda sebatını artırmak için bunları sana anlatıyoruz. Bu şekilde onlarla teselli bulursun; peygamberliğini yerine getirmede ve kâfirlerin eziyetine tahammülde sabit olursun. *Bu sûrede* veya sana anlatılan peygamberlerin hayatlarında sana *hak olan şey, müminlere de bir öğüt ve uyarı gelmiştir*. Onlar da kâfirlerden gördükleri eziyet ve inkâra karşı tahammül edip sabrederler."

120. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Salihlerin hallerinden, yaşantılarından ve kerametlerinden bahsetmek, kalbe kuvvet veren manevi bir ordu gibidir. Onların aşk ve vecdlerini dile getirmek de ruha kuvvet veren manevi bir ordudur.

Bir haberde şöyle denmiştir: "Salihlerin anılması anında ilâhî rahmet iner."[256] Yani kalbe yakîn (kesin iman) ve manevi huzur kazandıran rahmet iner. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[256] Haberin değerlendirmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1770.

İlâhî Emre Muhalefet Etmenin Sonu!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emrine muhalefet edenleri korkutmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَقُلْ لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا
اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ
الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

121. ***İman etmeyenlere de ki: "Halinize göre yapacağınızı yapın! Biz de elimizden geleni yapacağız!"***

122. ***"Bekleyin! Şüphesiz biz de bekliyoruz!"***

123. ***Göklerin ve yerin gaybı** (sırrı) **yalnız Allah'a aittir. Bütün işler O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabb'in yaptıklarınızdan habersiz değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman etmeyenlere de ki: 'Hâlinize göre yapacağınızı yapın! Biz de elimizden geleni yapacağız!'* Bizden önce, peygamberlerine muhalefet edenlerin başına gelenleri *bekleyin!* O sizin de başınıza gelecek. *Biz de,* Rabbimiz'in bize vaat ettiği zafer ve izzeti *bekliyoruz!"*

"Göklerin ve yerin gaybı yalnız Allah'a aittir." Gaybı O'ndan başkası bilmez. Gayba ait şeylerin ne zaman gerçekleşeceğini ve vaat edilen şeylerin ne zaman meydana geleceğini ancak O bilir.

"Bütün işler O'na döndürülür." Şüphesiz onların ve senin işin de O'na döndürülür. *"Öyleyse O'na kulluk et ve O'na dayan!"* Şüphesiz O, onlara

ve diğerlerine karşı sana yeter. Tevekkülden önce ibadetin zikredilmesi, tevekkülün sadece ibadet edene fayda vereceğine, ibadet ve taatten uzak gafil kimseye fayda vermeyeceğine dikkat çekmek içindir.

"Rabb'in yaptıklarınızdan habersiz değildir." Senin ve onların bütün yaptıklarını bilmektedir; herkese hak ettiği karşılığı verir.

Yahut Rabb'in, kâfirlerin yaptıklarından habersiz değildir; onlara mühlet verir ve fakat asla ihmal etmez.

121-123. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ buyurur ki: "Ey kulum, sen benim hizmetimde bulun, ben de kısmetini (sevap ve mükâfatını) sana ulaştırayım. Sen benim kapımda dur, huzurumda bulun; ben senin bütün işlerine yeterim ve benim dostlarımdan olursun. Ben seni kapıma çağırır da sonra ihsan ve iyiliğimden mahrum eder miyim? Seni hizmetimle (ibadet ve taatle) mükellef tutar da sonra kısmetini vermez miyim? Sen kefil olarak bana güven, beni kendine vekil yap."

Kalbin sükûnu ancak, Rabb'in vereceği emniyet ve garantiyledir.

Şöyle denilmiştir: İç âlemin (ruhun) sükûneti, rızık arayışında olur.

Yine denilmiştir ki: Allah'ın vaadiyle yetinmek, elde malın ve paranın bulunmadığı zaman olur.

Bu konudaki tamamlayıcı açıklamalar, -inşallah- Furkan sûre-sinin tefsirinde gelecektir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur. Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Hûd sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(12) YUSUF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Yusuf sûresi Mekke'de nâzil olmuştur. 111 âyettir. Bu sûre, önceki sûrede bahsedilen peygamberlerin kıssalarını tamamlayıcı mahiyettedir. Bu kıssa da kulun karşılaştığı sıkıntılara karşı teselli bulacağı ve kalbini kuvvetlendireceği bir kıssadır; fakat olay ve açıklamasının uzunluğundan dolayı müstakil olarak anlatılmıştır.

Kıssaların En Güzeli

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ① اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ② نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا
اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ③

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Elif. Lâm. Râ. Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir.***

2. ***Biz onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik.***

3. ***Bu Kur'an'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Gerçek şu ki sen, bundan önce ondan habersizdin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey yüce peygamber ve seçilmiş sevgili! *Sana okunan bu âyetler*, kudsî huzurumuzdan indirilmiş, doğruluğu *açık* ve her şeyi ile meşhur *kitabın âyetleridir.*"

Yahut o, i'câz ve belâgatta durumu apaçık ortada olan, fesahat ve güzellikte manası açık bir kitaptır.

Yahut o, zâhirî ve bâtınî hükümleri açıklayan bir kitaptır.

Yahut o, iyice düşünenler için, Allah tarafından geldiği açık bir kitaptır.

Yahut o, yahudi âlimlerinden Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] inadına soru soranlara sorularını açıklayan bir kitaptır.

Rivayet edildiğine göre yahudi âlimleri, müşriklerin ileri gelenlerine, "Muhammed'e sorun bakalım, Yakub Şam'dan niçin ayrıldı? Yusuf'un kıssası ne idi?" dediler; bunun üzerine bu sûre indi.

"Biz size onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik." Yani biz onu, anlamanız ve manaları üzerinde aklınızı kullanmanız için sizin dilinizde indirdik. Böylece onun, kıssa bilmeyen ve onları öğreneceği bir kimseyle buluşmamış olan biri tarafından anlatılmasının bir mucize olduğunu, onun ancak vahiy yoluyla öğrenilebileceğini bilesiniz.

"Sana, içinde kıssaların en güzeli, Yusuf'un kıssası bulunan sûreyi içeren *bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz."* Yani

onu en güzel anlatımla anlatıyoruz; çünkü o, en güzel bir üslupla anlatılmıştır.

Yahut anlatılan kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Bu sûre, içerdiği şaşılacak olaylar, hikmetler, mucize ve ibretlerle kıssaların en güzelidir.

"Gerçek şu ki sen, bundan önce ondan, bu kıssadan *habersiz idin;* onu hiç düşünmemiş ve işitmemiştin."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu durum yani Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ondan habersiz oluşu, onun vahyedilmesi için bir sebeptir."[257]

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an'ın apaçık Arapça ile inmesi, Rabbimiz'in azametini düşünebilmemiz ve O'nu tanımamız içindir. Bu da ancak sâfi akılların ve nurlanmış fikirlerin onun mana incilerini anlamak için içine dalmasından sonra olur. O zaman akıl ve fikir, tevhidin nurlarına, birliğin sırlarına, ilâhî sıfatların nurlarına, yüce zatın sırlarına vâkıf olur. Ayrıca fiillerin, sıfatların ve zatın tevhidine ulaşır. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Biz bu kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (En'âm 6/38). Fakat bunu ancak akılları karışık şeylerden arınmış, ağyardan (Hakk'ın gayrinden, mâsivadan) temizlenmiş, marifet ve sırlarla dolmuş tecrit ehli (her şeyden gönlünü çekip Allah'a bağlanmış kimseler) anlar. Hak Teâlâ diğer bir âyette de şöyle buyurmuştur:

"Bu Kur'an, âyetlerini iyice düşünsünler ve temiz akıl sahipleri öğüt alsınlar diye indirdiğimiz mübarek bir kitaptır" (Sâffât 37/29). Onlar, maddi meşguliyetlerden boşalmış sâfi akıl sahipleridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[257] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/475.

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Rüyası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kıssayı anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِاَبِيهِ يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ي رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا
وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَاَيْتُهُمْ ل۪ي سَاجِد۪ينَ ④ قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ
رُءْيَاكَ عَلٰٓى اِخْوَتِكَ فَيَك۪يدُوا لَكَ كَيْدًاۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ
عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ⑤ وَكَذٰلِكَ يَجْتَب۪يكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْو۪يلِ
الْاَحَاد۪يثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا
عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبَّكَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ⑥

4. ***Bir zamanlar Yusuf babasına, "Babacığım! Ben** (rüyamda) **on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; gördüm ki onlar bana secde ediyorlar" dedi.***

5. *(Babası Yakub) **dedi ki: "Yavrucuğum! Sakın rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Şüphesiz şeytan insan için apaçık bir düşmandır."***

6. ***"İşte böylece Rabb'in seni seçecek, sana hadiselerin** (ve rüyaların) **yorumunu öğretecek, daha önce iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabb'in en iyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir zamanlar Yusuf babasına, 'Babacığım! Ben* rüyamda *on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; gördüm ki onlar bana secde ediyorlar' dedi."*

Hz. Yusuf'un babası, Hz. Yakub'dur. Hz. Yakub, Hz. İshak'ın, Hz. İshak da Hz. İbrahim'in oğludur. Allah hepsine salât ve selâm etsin.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde, bu yıldızların isimlerinin zikredildiği bir hadis rivayet etmiştir, oraya bakınız.[258]

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, babasının kucağında uyuyordu; babası ona baktı ve içinden, "Acaba şu yüz mü daha güzeldir yoksa güneş ve ay mı?" diye düşündü. O sırada Hz. Yusuf uykusundan uyandı ve,

"Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; gördüm ki onlar bana secde ediyorlar" dedi.

Hz. Yusuf, rüyasını babasına anlatınca babası ağladı. Hz. Yusuf, "Babacığım, niçin ağlıyorsunuz?" diye sorunca Hz. Yakub, "Yavrum, bir mahlûk diğerine ancak bir bela ve mihnet anında secde eder; baksana, melekler Âdem'e secde ettiklerinde nasıl cennetten çıkarılarak belaya uğratıldı?" dedi ve şunları ekledi:

"Yavrum, güneş ve ay, benimle teyzendir." O zaman Hz. Yusuf'un annesi ölmüş, babası teyzesiyle evlenmişti. "On bir yıldız da kardeşlerindir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yakub dedi ki: Yavrucuğum! Sakın rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar!* Bir hile ile seni öldürmeye çalışırlar."

Âyetteki "yavrucuğum" ifadesi, onun küçük yaşta olduğunu gösteriyor. Hz. Yusuf o zaman on iki yaşındaydı. Hz. Yakub, onun rüyasından Allah Teâlâ'nın kendisini peygamberlik için seçtiğini, onu kardeşlerinden üstün kıldığını anladı ve kardeşlerinin ona haset etmesinden korktu. Kim bir şeyden korkarsa o şey başına musallat edilir.

Rüya, uykuda görülen şeydir; rü'yet ise baş gözüyle görmektir.

---

[258] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/476. Buradaki rivayete göre, rüyada görülen yıldızların isimleri şöyledir: Ceryân, Târik, Zeyyâl, Kâbis, Amûdân, Felîk, Musbih, Darûh, Fer', Vesâb, Zü'l-ketifeyn (Mütercim).

Beyzâvî demiştir ki: "Rüya, muhayyile (hayal) ufkundan inen sûretin, hiss-i müştereke (iç algı merkezine, hafızaya) nakşolmasıdır. Bazı rüyalar sadık olur. Bu ancak nefsin melekût (gayb) âlemine ulaşmasıyla gerçekleşir. Bu şöyle olur: Nefis, az da olsa bedenin işlerini idare etmeyi (maddi âlemle meşgul olmayı) bıraktığı anda melekût âlemiyle münasebet içinde olur." Bu konudaki açıklamaların tamamı için Beyzâvî tefsirine bakınız.[259]

Hâkim *el-Müstedrek*'te, Taberânî *el-Evsat*'ta İbn Ömer'den şu hadisi nakletmişlerdir: Allah kendilerinden razı olsun, Hz. Ömer, Hz. Ali ile karşılaştı, ona,

"Ey Ebü'l-Hasan (Hasan'ın babası), insan rüya görüyor; bazısı doğru bazısı çıkmıyor (öyle değil mi?)" dedi. Hz. Ali de,

"Evet, öyledir; ben Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

'Bir erkek ve kadın uykuya daldığında, muhakkak ruhu göğe çıkar. Ruhu, arşın yanına kadar yükselmişken uyanan kimsenin rüyası doğru (gerçek) olur, ruhu arşın altında iken uyanan (arşa yükselemeyen) kimsenin rüyası ise karışık olur.'"[260]

Bazı rüyalar vardır, manası açıktır, tabire ihtiyaç duymaz. Bazı rüyaların manası gizlidir, tabire ihtiyaç vardır. Rüyayı tabir edecek kimsenin de ilim, feraset ve çokça ilhama ihtiyacı vardır. Rüya tabiri ilmi, müstakil bir ilimdir. Allah Teâlâ, Hz. Yusuf'a bu ilimden büyük bir pay vermiştir.

Hz. Yakub oğluna, *"Yavrucuğum! Sakın rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar!"* deyince Hz. Yusuf, "Peygamberler (peygamber çocukları) tuzak kurmazlar!" dedi. O zaman Hz. Yakub ona,

"Şüphesiz şeytan insan için apaçık bir düşmandır" dedi. Hz. Âdem'e ve Hz. Havva'ya yaptığından dolayı düşmanlığı apaçık ortadadır. Bunun için şeytanlar, kardeşlerine, yaptıklarını güzel gösterip onları azdırmak,

---

[259] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/476.

[260] Hâkim, *Müstedrek*, 4/396; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 5216; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/162.

içlerindeki hasedi körükleyip kendilerini sana tuzak kurmaya sevketmek için bütün güçleriyle çalışırlar, bu konuda hiç kusur etmezler.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Yusuf'un rüyasını sadece teyzesi Şem'ûn'un annesi işitti; kardeşlerine, "Sıkıntı sizin, izzet ve şeref Yusuf'undur!" dedi. Bu haber onları harekete geçirdi; nihayet yaptıklarını yaptılar.

Diğer rivayete göre rüyayı kardeşlerine Şem'ûn haber verdi. Kardeşleri Hz. Yusuf'u bir kenara çekip ona, "Sen şimdiye kadar asla yalan söylemedin; söyle bakalım rüyanda ne gördün?" diye sordular. Hz. Yusuf, söylemekten çekindi; Allah adına yemin verdiler, o zaman söyledi ve bundan sonra onlar, ona yaptıklarını yaptılar.

Sonra Hz. Yakub oğluna şöyle dedi: "*İşte bu şekilde,* yani *Rabb'in seni* büyük bir şeref, izzet ve nefis kemalatına delil olan böyle bir rüya için *seçtiği gibi;* peygamberlik, mülk (saltanat) yahut büyük işler için de seçecek, *sana sözlerin* (ve hadiselerin) *yorumunu,* rüya tabirin *öğretecek.*"

Rüya eğer sadık ise meleğin kalbe attığı sözleridir, yalan ise şeytanın sözleridir.

Bir diğer mana: Allah sana, kitabındaki ilimlerin gizli ve sırlı yönlerinin yorumunu, peygamberlerin sünnetlerini ve hikmet sahiplerinin hikmetlerini öğretecek.

"Sana ve Yakub soyuna peygamberlik vererek *nimetini tamamlayacak."*

Yahut sana, dünya nimetleri yanında ahiret nimetlerini de vererek nimetini tamamlayacak. Yakub soyu ile diğer çocuklarını kastetmiştir. Herhalde, rüyada görülen yıldızların parlaklığı ile diğer oğullarının da peygamber olacaklarına dair bir delil çıkarmıştır.

"Senden önce veya bu vakitten önce *iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi."*

Yüce Allah, Hz. İbrahim'e peygamberlik vererek, kendisini özel dostluğuna seçerek ve ateşten kurtararak nimetini tamamlamıştır. Hz. İshak'a da peygamberlik vererek nimetini tamamlamıştır.

"Şüphesiz Rabb'in, kimin seçilmeye layık olduğunu *en iyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir;* nimet de verse, azap da etse hiçbir işi hikmetten uzak değildir."

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi yolda, başlangıç hali, sonuçta ulaşılacak halin aynasıdır. Hz. Yusuf için sonuçta elde ettiği güzel halin alametleri, işin başında geldi. Aynı şekilde, kendisine ilâhî inâyet takdir edilen kimselere de başlangıç halinde bunun alametleri gözükür. Kimin başlangıç hali parlak olursa onun sonucu da parlak olur. Kimin başlangıcı Allah ile olursa nihayeti de O'na gider.

Bir de şu var: Manevi terbiyenin sonunda elde edilen güzel sıfatlar, kulun başlangıçtaki hallerinin zıddıdır. Nihayette kâmil manada bir izzet elde etmek, ancak başlangıçta tam bir zillet halinin yaşanmasından sonra olur. Şairin şu sözünü düşün:

"İzzet kazanmak için, sevdiğin kimseye karşı kendini zelil et; nice izzetler vardır ki kişi onlara zilletten sonra ulaşır."

Hz. Yusuf'un olayını düşün. Hz. Yusuf, izzet ve mülke tam bir zillet hali yaşadıktan sonra ulaştı.

Nihayet halinde kâmil manadaki mülk ve zenginlik, ancak başlangıçta tam bir fakirlik hali yaşadıktan sonra gelir. Kâmil manada ilim, ancak tam manasıyla cahil olduğunu ortaya koyduktan sonra elde edilir. Kâmil manada kuvvet kula ancak, tam manasıyla zayıflık halini yaşadıktan sonra verilir. İşte bu şekilde Allah Teâlâ, hikmetiyle elde edilecek şeyleri, onların zıddı olan şeylerde gizlemiştir.

Sen tam manasıyla kulluk vasıflarını ortaya koy, O seni kendi sıfatlarıyla destekler. Bir kulun Hak tarafından seçilmesi, ibtilâ ve imtihandan sonra olur. Nimetin tamamlanması, onun bedeli olan şeyi ödedikten sonra gerçekleşir. Böyle yapılması, onun daha tatlı ve daha hoş olması içindir. Nimet sıkıntıdan sonra verilince, kul onun kıymetini daha iyi anlar ve şükrünü hakkı ile yerine getirir. Bu sır ve hikmetten dolayı, cennetten önce kullara kıyametin korku ve dehşet halleri yaşatılır ki insan cennet nimetlerinin kıymetini bilsin.

Nimetlerin ikram edildiği ahiretteki cennet ile (sâfi kalplere ikram edilen) marifet cenneti arasında bir fark yoktur. Ona ulaşmak için de sıkıntılara katlanmak gerekir. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi: *"Cennet nefsin hoşuna gitmeyecek şeylerle, cehennem ise nefsin hoşuna giden şeylerle çevrilmiştir."*[261]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَانَ ف۪ي يُوسُفَ وَاِخْوَتِه۪ٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِل۪ينَ ﴿٧﴾ اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ
وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلٰٓى اَب۪ينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّ اَبَانَا لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٨﴾

7. *Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde,* *(hakikati)* ***soranlar için ibretler vardır.***

8. *(Kardeşleri)* ***dediler ki: "Babamız, Yusuf ve kardeşini*** *(Bünyamin'i)* ***bizden daha çok seviyor. Halbuki biz güçlü bir topluluğuz. Şüphesiz babamız*** *(onları bizden daha fazla sevmekle)* ***apaçık bir hata içindedir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında,* ondan *soranlar için,* Allah'ın kudret ve hikmetini gösteren *pek çok delil vardır."* Resûlüm, onda ayrıca senin peygamberliğine de bir alamet vardır; çünkü sen bu kıssayı birinden öğrenerek değil, Allah'tan aldığın vahiyle haber verdin.

Yusuf'un kardeşlerinin bir kısmı, babaları bir, anneleri ayrı; bir kısmı ise anne baba bir kardeştiler.

---

[261] Buhârî, Rikak, 28; Müslim, Cennet, 1; Ebû Davud, Sünnet, 22; Tirmizi, Cennet, 21.

Babaları bir, anneleri ayrı kardeşler şunlardır: Yahûda, Rûbîl, Şem'ûn, Lâvi, Rayâlûn, Yeşcur ve Deyne. Bunlar, Hz. Yusuf'un teyzesi Leyya'dandır. Hz. Yakub önce Leyya ile evlenmişti, vefat edince onun kız kardeşi Râhîl ile evlendi. Râhîl'den Yusuf ve Bünyamin doğdu.

Bir rivayete göre, iki kız kardeşi aynı anda nikâhına aldı, çünkü o zamanda böyle evlilik haram değildi. Diğer dört çocuk ise iki câriyesinden doğmuştur. Bunlar Dân, Neftâlî, Câd ve Âşer'dir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kardeşleri dediler ki: Babamız, Yusuf ve kardeşini (Bünyamin'i) bizden daha çok seviyor, halbuki biz güçlü bir topluluğuz.* Biz sevgiyi daha fazla hak ediyoruz; çünkü onlar henüz küçük olup bir işe yarayacak durumda değiller. *Şüphesiz babamız,* onları bizden daha fazla sevmekle *apaçık bir hata içindedir."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Yakub, oğlu Yusuf'ta pek çok hayırlı haslet gördüğü için onu daha fazla seviyordu. Kardeşleri de ona haset ediyordu. Bu rüyayı gördükten sonra, babasının ona karşı sevgisi daha da arttı; öyle ki onu görmeden duramıyordu. Bunun üzerine kardeşlerinin hasedi son noktaya geldi ve sonunda onları Yusuf'u öldürme teşebbüsüne kadar götürdü.

7-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Yakub (aleyhisselâm), Yusuf'u gece gündüz yanından ayırmazdı. Gerçekten sevenlerin hali böyledir. Sûfîler bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Bende öyle bir ciğer var ki (sevgi ve hasretten) alevli bir köz gibi yanmaktadır; sevdiklerine selâmını bu şekilde göndermektedir. Gönlüm de durmadan onun ateşini tutuşturmaktadır. Göz kapaklarım ağlamaktan usanmıyor. Öyle yaşlar döküyor ki aşkı sevgiliye şikâyette bulunuyor. Siz benim sürurumsunuz. Siz benim biricik emelimsiniz. Kalbim size çekilmektedir, onu çekip götüren aşkıdır. Vallahi yaşadığım sürece sizden başkasını sevmedim, çünkü benim iştiyakımın bağı hiç çözülmez."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Yüzü güzel bir genç gördüm; güzel yüzlü ergin birine kızıyor ve onu ayıplıyordu. Ona,

'Ey genç, niçin böyle yapıyorsun?' diye sordum; genç,

'Bu zat beni (Allah için) sevdiğini söylüyor, ancak üç gündür benimle görüşmedi (seven böyle mi yapar?)' dedi. Gençten bu sözleri işitince, ben kendimden geçip bayıldım. Kendime geldiğimde, ayağa kalkmaya güç yetiremiyordum; hâlâ işittiğim sözün etkisindeydim. Bana,

'Sana ne oldu?' diye sorduklarında,

'Seven ne durumda olursa olsun, sevdiğinin kapısından ayrılmamalı!' dedim."

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar: "Eğer sevgilinin cemaline âşıksan, kapısından ayrılma! Şayet sevgiliye (Mevlâ'ya) vuslatı istersen, uykuyu terk et. Nurları her yana ışık veren sevgili için önce nakit (bedel ve şükür) olarak ruhunu ver!"

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Yüce sevgili (Allah Teâlâ) çok gayret sahibidir; sevdiğinin kalbinde başkasını görmeyi istemez. Orada (yabancı) bir şey görünce, gayrete gelerek ve kalbi korumak için onu oradan çıkarır; onunla sevdiğinin arasını ayırır. Hz. Yusuf'un babasından ayrılmasının sırrı budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kardeşlerinin Yusuf İçin Harekete Geçmeleri

Kardeşleri sonra Yusuf için harekete geçtiler ve şöyle dediler:

اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبٖيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ
بَعْدِهٖ قَوْمًا صَالِحٖينَ ۝ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ
فٖي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ۝

9. *"Yusuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe ederek) salih kimseler olursunuz!"*

10. *Onlardan biri, "Yusuf'u öldürmeyin, onu kuyunun dibine atın da geçen kervanlardan biri bulup alsın. Eğer yapacaksanız böyle yapın!" dedi.*

Tefsir

Yusuf'un kardeşleri, haset kendilerini harekete geçirince *dediler ki: "Yusuf'u öldürün!"*

Rivayet edildiğine göre bunu söyleyen Şem'ûn ve Dân idi, diğerleri de razı oldular.

İkinci teklif şöyle oldu: *"Veya onu bir yere atın."* Yani onu uzak bir yere atın ki yırtıcı hayvanlar yesin yahut herhangi biri bulup alsın. Eğer böyle yaparsanız, *babanız sadece size yönelir;* yüzünü size çevirir; bütünüyle size yönelir; sizden başkasına iltifat etmez, onun sevgisinde kimse size ortak olmaz. *Ondan sonra,* yani Yusuf'un işini bitirdikten yahut onu öldürdükten veya bir yere attıktan sonra, Allah'a yaptığınız işten tövbe ederek, babanızın da size muhabbetiyle *salih kimseler olursunuz!"*

Yahut dünya işlerinizde güzel halde olursunuz; çünkü babanızın sadece size yönelmesiyle işleriniz düzene girer, mutlu olursunuz.

"Onlardan biri dedi ki: Yusuf'u öldürmeyin; çünkü öldürme işi büyük bir günahtır; *onu kuyunun dibine atın da oradan geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer,* onunla babasının arasını ayırma işini *illa yapacaksanız böyle yapın!"* Yahut benim istişaremle hareket edecekseniz böyle yapın.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer kalbinin sadece sana ait olmasını, böylece sevgilinin sadece sana yönelmesini, nihayet O'nu açıkça müşahede etmeyi ve yakînen tanımayı istersen, kalbinin meylettiği ve âşık olduğu bütün arzuları öldür; basiret gözünden mâsivayı (Mevlâ'nın razı olduklarından başka her şeyi) kaldır at. Bunu yaptığın zaman O'nun zatının nurlarını, güzelliğinin sırlarını görürsün. O öyle bir şeydir ki kalpler ve sırlar onunla sevinir; göz ve basiret O'nun güzelliğinin bahçesinde huzur bulur.

Sûfîler bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Eğer gönül gözümden kâinat perdesi kaldırılırsa kalbim, açıkça onun gaybını müşahede eder. Öyleyse kâinatı gözünden at. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmek istersen, kalbinden mâsivayı sil, perdeyi kaldır."

Yusuf'un kardeşleri sonra, onu kendileriyle birlikte göndermesi için babalarına bir hile yaptılar. Cenâb-ı Hak onların bu hilesini şöyle açıkladı:

قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَ۫نَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾
اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ اِنّ۪ي
لَيَحْزُنُن۪ٓي اَنْ تَذْهَبُوا بِه۪ وَاَخَافُ اَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَاَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ
﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ اَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّٓا اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

11. ***Dediler ki: "Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Halbuki biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz."***

12. ***"Yarın onu bizimle beraber gönder de yiyip içsin, gezip oynasın. Biz onu mutlaka koruruz."***

13. *(Babaları)* ***dedi ki: "Onu götürmeniz beni gerçekten üzer. Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkuyorum!"***

14. ***Dediler ki: "Biz kuvvetli bir topluluk iken, eğer onu kurt yerse o zaman biz gerçekten hüsrana uğramış oluruz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yusuf'un kardeşleri babalarına *dediler ki: Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun?* Niçin ona karşı bizden korkuyorsun? *Halbuki biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz.* Ona şefkat ediyoruz ve kendisi için hayır istiyoruz."

Onlar bu şekilde, onu muhafaza konusunda babalarının düşüncesini değiştirmek istediler, çünkü Hz. Yakub onların hasedinden dolayı Yusuf'a bir şeyler yapacaklarını hissetmişti.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Evet, kardeşleri (zâhirde kötülük gibi gözükse de) hakikatte ona iyilik yaptılar; çünkü Hz. Yusuf'un saltanat ve izzete ulaşmasına sebep oldular.

Rivayet edildiğine göre, onlar babalarına, *"Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Halbuki biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz"* dediklerinde, Hz. Yakub'un âzaları titredi, rengi sarardı, dişleri birbirine vurdu, eli kolu hareket etmeye başladı; sanki o, onların yapacaklarını ferasetle bilmişti.

Kardeşleri sonra dediler ki: *"Yarın onu bizimle beraber gönder de* meyve ve benzeri şeylerden *bolca yesin içsin."*

Âyete, çobanlığı öğrensin, manası da verilmiştir.

"Bizimle, koşu yaparak ve ok atarak *oynasın. Biz onu,* kendisine kötü bir şey olmasından *mutlaka koruruz."*

Hz. Yakub dedi ki: "Kendisinden ayrılmak bana çok zor geleceğinden ve onun yokluğuna sabredip dayanamayacağım için, *onu götürmeniz beni gerçekten üzer. Sizler* yeme içme ve oyunla meşgul olup *ondan habersizken* yahut onunla fazla ilgilenmeyeceğinizden *onu bir kurdun yemesinden korkuyorum!"*

Hz. Yakub'un kurttan korkması, o bölgede çokça kurt bulunduğu içindi. Bunun bir sebebi de şu rivayettir: Hz. Yakub rüyasında kurtların Yusuf'u sardığını ve ona saldırdığını görmüştü. Bundan sonra onun için korkmaya başladı. Rüyanın yorumu, kardeşlerinin onu öldürmek için sarmasıdır.

Kardeşleri dediler ki: *"Biz kuvvetli bir topluluk iken, eğer onu kurt yerse o zaman biz gerçekten hüsrana uğramış oluruz."* İşte o zaman kuvvet ve metanetiyle aldanmış kimseler oluruz. Yahut kendilerinin hüsranı için bedduayı hak eden kimseler oluruz.

11-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Yakub [aleyhisselâm], sevdiği oğlundan bir saat ayrılmaya razı olmadı. Aynı şekilde kulun da bir an yüce Mevlâ'sından gaflete düşmesi uygun değildir. Şüphesiz gaflet bir ayrılıktır, zikir ise buluşmaktır. Gerçek bir kul, efendisinden ayrı kalmaya sabredemez. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Sevgiliden ayrı kalmama hep ağlayacağım; tıpkı Hz. Yakub'un Yusuf'un ayrılığına esef edip ağladığı gibi. Sana karanlıklarda hep dua edeceğim; aynen Hz. Eyyûb'un hastalık anında Rabb'ine dua ettiği gibi."

Gafletin kötülüğünü dile getirmek için de şu manadaki beyitleri okurlar:

"Kardeşim! Geçen günlerinden gaflet içindesin; artık uyan ve gayrete gel! Ölüm muhakkak başa gelecektir. Senin hüznün ne içindir? Bela orduları sana doğru gelmektedir; gayrete gel ve (onlardan) kaç, kurtul!"

Şöyle anlatılır: Salihlerden biri, üstadını rüyasında gördü; ona,

"Ey üstat, size göre en büyük hasret hangisidir?" diye sordu. Üstadı,

"Gafillerin (Allah'ın zikrinden uzak olanların) hasretidir" dedi.

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Uyan, öğüt alıp zikre yönel; ömür geçip gitti. Sen hâlâ, 'Ne zaman?' deyip duruyorsun. Bu hal, hevânın gafletinden meydana gelen bir sarhoşluktur."

Âriflerden Zünnûn-i Mısrî, salihlerden birini rüyasında gördü, ona, "Allah sana nasıl davrandı?" diye sordu, o zat şöyle dedi: "Beni huzurunda durdurdu ve 'Ey iddia sahibi! Beni sevdiğini iddia ettin, sonra benden gaflete düştün!' buyurdu."

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Hevâna (nefsin kötü arzularına) tâbi olarak hakikati anlamaktan gafil oldun. Candan dinleyen bir kulak ve yaş akıtan bir göz yok! Taatte zayıf düştün fakat boş arzularına gelince, onları yapmaya gücün var. Ey lezzetlerinin peşinde koşan gafil, daha ne zamana kadar hayırlardan geri kalacaksın?"

Abdullah b. Mesleme, babasını rüyasında gördü; ona, "Baba, halini nasıl görüyorsun?" diye sordu, babası, "Evladım, gafil olarak yaşadık, ona yanıyorum!" dedi.

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Gaflet içindesin; halbuki ölüm habercisi sana belanın geleceğini haber veriyor. Ey aldanmış kimse, cismin hasta bir halde sabahladın. Ey uyanık kimse, kapın kapalı bir halde, şu zaman bu zaman diyerek ömrün geçti. Sana ölüm habercisi geldi, ömrün ise çekip gitti!"

Denilmiştir ki: Hz. Yakub'un başına gelen, oğlu için korkmasından ve onu Rabb'ine emanet etmekten gaflete düşmesindendir. Eğer oğlunu Rabb'ine emanet etseydi, Rabb'i onu korurdu; fakat ilâhî kader karşısında tedbirin bir faydası yoktur. Âyette belirtildiği gibi, Allah'ın emri, kesinleşmiş bir hükümdür (Ahzâb 33/38).

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kuyuya Atılışı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kardeşlerinin Yusuf'u kuyuya atıp dönmelerini ve onun durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهٖ وَاَجْمَعُوٓا اَنْ يَجْعَلُوهُ فٖي غَيَابَتِ الْجُبِّۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ
بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾ وَجَٓاؤُ۫ اَبَاهُمْ عِشَٓاءً يَبْكُونَۜ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا

إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ
لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ وَجَاؤُ عَلٰى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ
لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

15. *Onu götürüp kuyunun dibine atmaya karar verdikleri zaman, biz Yusuf'a, "Andolsun ki sen onlara yaptıkları bu işi onlar* (senin Yusuf olduğunun) *farkında değilken kendilerine haber vereceksin" diye vahyettik.*

16. *Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.*

17. *Dediler ki: "Ey babamız! Biz yarışa gitmiştik, Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık.* (Bir de baktık ki) *onu kurt yemiş! Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın."*

18. *Bir de üzerine sahte kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakub dedi ki: "Hayır, nefisleriniz sizi* (böyle) *bir işe sürükledi. Artık* (bana düşen) *güzel bir sabırdır. Söylediklerinize karşı kendisinden yardım istenecek olan sadece Allah'tır."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yusuf'u* beraberlerinde götürüp *kuyunun dibine atmaya karar verdikleri zaman ...*"

Bu kuyu, Ürdün toprağında bulunan bir kuyudur. Yahut Mısır ile Medyen arasında bir kuyudur. Onun, Hz. Yakub'un Ken'ân'daki evine 3 fersah uzaklıkta bir kuyu olduğu da söylenmiştir.

Ferrâ[262] demiştir ki: "Bu kuyuyu Şeddâd b. Âd kazdırmıştır."

---

[262] Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el Ferrâ, 207'de (822) vefat etmiş bir Arap dili ve tefsir âlimidir. *Meâni'l-Kur'ân* adlı eseri meşhurdur (geniş bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DİA*, 12/406-407).

Süddî[263] demiştir ki: "Kardeşleri Yusuf'u götürürken kendisine güzel davranıyorlardı; kıra çıktıkları zaman ona karşı düşmanlıklarını gösterdiler ve onu dövmeye başladılar. Biri dövünce Yusuf diğerinden yardım istiyordu; o da dövmeye başlayınca diğerinden yardım istiyordu. Onların hiç birinden merhamet görmedi. Onu öyle dövdüler ki neredeyse ölüyordu. O zaman şöyle seslenmeye başladı:

'Ey babacığım! Ey Yakub! Oğluna câriyelerinin çocuklarının ne yaptığını ah bir bilseydin!'"[264]

Daha önce geçtiği gibi, onun yedi kardeşi, hür olan teyzesinden, diğerleri de Hz. Yakub'un iki câriyesindendi.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Yakub, Yusuf'u kardeşleriyle kıra gönderdiği zaman arkalarından bakıyordu; gözden kaybolana kadar öylece baktı. Kardeşleri onun tamamen gözden kaybolduğunu bilince, onu yere atıp sürümeye başladılar, yanağına tokat attılar. Şem'ûn bıçağını çıkarıp boğazını kesmek istedi, Yusuf Rûbîl'in eteğine yapıştı Rûbîl onu dövdü. Bütün kardeşleri aynı davrandılar. Onlardan hangisine sığınsa kendisini kovuyordu. Bunun üzerine Yusuf gülmeye başladı Yahûda kendisine,

'Ey Yusuf, bu gülünecek yer değil, neden gülüyorsun?' diye sordu Yusuf',

'Kim Allah'tan başkasıyla izzet bulmak isterse zelil olur. Ben sizin kuvvet ve yiğitliğinizi görünce, sizin aranızda bulunduğumda bana bir sıkıntı dokunmaz zannettim (Rabbim'i unuttum); Allah da bu düşüncenin uğursuzluğu sebebiyle sizi bana musallat etti; bana kendisine güvenilecek ve kendisiyle izzet bulunacak tek zatın kendisi olduğunu öğretti, işte buna gülüyorum' dedi."

---

[263] Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman es-Süddî, tâbiînden meşhur bir zattır. Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir. Taberî, ona ait rivayetleri tefsirinde nakletmiştir. İmam Müslim, onun kanalından gelen hadisleri tahric etmiştir. Vefatı 127'dir (745) (geniş bilgi için bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/288).

[264] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/356.

Ferrâ demiştir ki: "Hz. Yakub'un kızı, Yusuf'un kız kardeşi Zeyneb bir rüya gördü. Rüyasında, Yusuf kurtların arasına konmuş, kurtlar onu ısırıyordu. Zeyneb korku ile uyandı, ağlayarak babasına gitti. Ona,

"Babacığım, Yusuf nerede?" diye sordu, Hz. Yakub,

"Onu kardeşleriyle kıra gönderdim" dedi. Kız kardeşi peşlerinden gitti, onlara yetişti, Yusuf'u tutup eteğine sarıldı ve,

"Kardeşim, seni bugün asla bırakmam!" dedi. Kardeşleri Zeyneb'e,

"Zeyneb, onun elini bırak!" dediler. Zeyneb,

"Asla bırakmam, ben kardeşimin ayrılığına dayanamam" dedi. Kardeşleri,

"Onu akşam geri getireceğiz, sana gelir" dediler. Sonra Yusuf kız kardeşinin başını ve elini öpmeye başladı ve ona,

"Kardeşim, beni bırak, kardeşlerimle gezip oynayayım" dedi ve gitti. Kız kardeşi oturdu, gözleriyle onu takip etti; gördüğü rüyadan dolayı onun adına korktuğu için ağlamaya başladı."

Kardeşleri gözden kaybolunca, önce geçtiği gibi yaptıklarını yaptılar; hatta bazıları onu öldürmeye yeltendiler. Bunun üzerine Yahûda onlara,

"Onu öldürmeyeceğinize dair bana söz vermediniz mi?" dedi. Bunun üzerine onu kuyuya götürdüler ve içine sarkıttılar. Yusuf kuyunun kenarına yapıştı. Bunun üzerine elini bağladılar ve gömleğini çıkarttılar. Gömleği kana bulayıp babalarına hile yapmak için aldılar. O zaman Yusuf,

"Kardeşlerim, gömleğimi geri verin, onunla avret yerlerimi örteyim!" dedi. Onlar,

"On bir yıldıza, güneşe ve aya dua et de seni giydirsinler ve senin sıkıntını gidersinler!" dediler. Yusuf, kuyunun yarısına gelince, ipi bırakıp içine attılar. Kuyuda su vardı. Yusuf suya düştü. Sonra kuyuda bulunan bir kayaya tutundu, üzerine çıktı ve ağlamaya başladı. O zaman Hz. Cebrâil gelerek, âyette geçtiği gibi bazı şeyler vahyetti. Yusuf o zaman on yedi yaşındaydı. Onun, bulûğa yakın bir yaşta olduğu da söylenmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Hz. Yusuf kuyuya atıldığı zaman yedi yaşındaydı. Hz. Yahya ve Hz. İsa'ya [aleyhisselâm], küçükken vahyedildiği gibi, ona da vahyedildi."

Kıssalarda şöyle nakledilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm] ateşe atılırken, üzerinden bütün elbiseleri çıkarıldı. O zaman Hz. Cebrâil, cennet ipeklerinden dokunmuş bir gömlek getirdi ve kendisine giydirdi. Hz İbrahim, bu gömleği oğlu İshak'a verdi. Hz. İshak da oğlu Hz. Yakub'a verdi. Hz. Yakub, onu bir sargı içine sarıp Yusuf'un boynuna astı. İşte Cebrâil [aleyhisselâm], kuyuda gömleği sargıdan çıkararak Yusuf'a giydirdi. Sonra Cebrâil [aleyhisselâm] ona, kendisine yapılan şu vahyi bildirdi:

"Andolsun ki sen onlara yaptıkları bu işi onlar senin Yusuf olduğunun farkında değilken haber verip bildireceksin. Senin şanın yüce olacak. Bu onların hayalinden çok uzak bir şey olup aradan uzun zaman geçtiği, hal ve vaziyetler çok değiştiği için, onlar seni tanımayacaklar."

Bununla, şuna işaret edilmektedir: Kardeşleri Mısır'a yiyecek almaya geldikleri zaman, hazine bakanı olan Yusuf'un huzuruna girdiler, Yusuf onları tanıdı, onlar ise Yusuf'u tanımadılar. Yusuf bir ara onlara, *"Sizler cahilken, Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı hatırladınız mı?"* (Yusuf 12/89) diye sordu; o zaman onun Yusuf olduğunu anladılar.

Bir rivayette şöyle anlatılmıştır: Hz. Yusuf'a kuyuda şöyle vahyedildi: "Ey Yusuf, başına gelene üzülme, sen büyük bir mülke (saltanata) sahip olacaksın; kardeşlerin senin önünde saygıyla duracaklar." Ona, sıkıntısını gidermek ve kalbini hoş etmek için durumunun sonunu müjdeledi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar farkında değilken, biz Yusuf'a vahyederek onun sıkıntısını giderdik, kalbini teskin ettik.

Bundan sonra kardeşlerinin hali şöyle anlatılıyor: *"Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler."*

Rivayet edildiğine göre, kardeşleri ağlayarak eve geldiklerinde, Hz. Yakub korktu ve, "Oğullarım, Yusuf nerede?" diye sordu; onlar şöyle dediler:

"Ey babamız! Biz, koşu ve ok atmak için *yarışa gitmiştik. Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Bir de baktık ki onu kurt yemiş! Her ne kadar doğru söylesek de sen,* hakkımızda iyi zan sahibi olmadığın ve Yusuf'u çok fazla sevdiğin için *bize inanmazsın."*

"Bir de üzerine sahte kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler." Onlar bir oğlak kestiler, gömleği onun kanına bulayıp Yusuf'un kanlı gömleği diye getirdiler.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yakub, Yusuf'un haberini işitince bir sayha attı ve gömleğini istedi. Onu alıp yüzüne koydu ve ağladı. Öyle ki yüzü gömleğin kanına boyandı. Sonra dedi ki: "Bugünkü kurt gibi yumuşak bir kurt görmedim; oğlumu yemiş de üzerindeki gömleği hiç parçalamamış!"

Başka bir rivayette şöyle anlatılır: Hz. Yakub [aleyhisselâm] gömleği görünce, önce ağlayıp sonra güldü. Oğulları, "Böyle aynı anda ağlayıp gülmek delilerin işidir; niçin böyle yaptınız?" diye sordular; Hz. Yakub, "Yusuf'un kanlı gömleğini görünce ağladım; gömleğin sağlam olduğunu görünce ise güldüm ve hakkındaki sözlerin yalan olduğunu ümit ettim" dedi. Bunun için Hz. Yakub dedi ki:

"Hayır, nefisleriniz sizi böyle bir işe sürükledi, onu size kolay gösterdi, büyük bir işi gözünüzde basitleştirdi ve siz onu yaptınız."

Şöyle denilmiştir: "Hz. Yakub oğullarının sözlerini işitince, kendinden geçip bayıldı, sabaha kadar öylece kaldı. Oğulları başucunda toplanmış ağlıyorlar ve birbirlerine,

"Yusuf'a ve babasına ne kötü bir şey yaptık! Allah katında bizim nasıl bir özrümüz olur" diyorlardı. Hz. Yakub, ayılınca oğullarına baktı ve,

"Ey oğullarım, sizin hakkınızdaki zannım böyleydi; yaptığınız iş ne kadar kötüdür, nefsinizin sizi sürüklediği iş ne kadar çirkindir!" dedi.

Hz. Yakub sonra şöyle dedi: *"Artık bana düşen şey, güzel bir sabırdır;* yani benim işim güzel sabırdır."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Güzel sabır, içinde insanlara şikâyet bulunmayan sabırdır."*[265]

Hz. Yakub'un sözü şöyle devam ediyor: "Oğlum Yusuf'un helâk olduğuna dair *bu anlattığınız şeyler karşısında, kendisinden yardım istenecek olan sadece Allah'tır."*

Eğer onların daha sonra peygamber oldukları görüşü doğru ise işledikleri bu suç, kendilerinin peygamber olmasından öncedir. Bakara sûresinin 136. âyetinin tefsirinde Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] bütün oğullarının peygamber olmadıkları konusunda farklı bir görüş geçti, oraya bakınız.

15-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet-i kerimede isyana dalanlar için büyük bir ümit, gaflet ve isyandan sonra ihsan makamına uluşmak isteyenler için bir müjde ve gönüllerini rahatlatacak bir durum vardır. Hz. Yakub'un oğulları, Hz. Yusuf'a yaptıklarını yaptılar. Bu büyük suçlarından sonra tövbe ettiklerinde Cenâb-ı Hak onları seçti, tövbelerini kabul etti ve onları zatına yaklaştırdı; öyle ki bazı âlimlerin görüşüne göre onlar, daha sonra peygamber oldular. Bunun için denmiştir ki: "Nice seçkin veliler vardır ki hırsızların içinden, nice âbidler vardır ki azılı zalimlerin arasından çıkmıştır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim Allah Teâlâ'nın kendisini şehvetlerinden kurtarmasını ve gafletinden çıkarmasını garip (ve uzak) görürse ilâhî kudreti âciz görmüş olur. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi yapmaya gücü yeter."

İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] nazım halinde demiştir ki:

"Yâ Rabbi! Kalbim katılaştığında ve çıkış yollarım daraldığında, senin affın için ümidimi bir sebep yaptım. Günahım gözümde büyüdü;

---

[265] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Sabr,* nr. 110; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 13/41 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/514.

Rabbim, onu senin affınla kıyaslayınca affının daha büyük olduğunu gördüm (ve affedileceğimi ümit ettim)."

Bu anlattığımız durum ancak, samimi bir tövbeden, (taat yolunda) tam bir gayret ve büyük bir mücâhededen sonra olur. İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Şeyh Ebû Ya'zâ ve diğerleri gibi. Bu zatlar bir zamanlar, keyif ehli, hırsız ve haydut idiler, samimi bir tövbeden sonra seçkin veli oldular. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim, nefsine ve hevâsına galip gelmezse onun ahirette bir nasibi yoktur."[266]

Bu konuda, şu manadaki şiiri okurlar:

"Doğru yola sevkedilmesi sana ait olan nefse, hevâsına tâbi olarak ve akıldan uzak işler yaparak zulmettik. Nefsin hastalığına takva ilacını hazırlayan, korku ve ümit ile amel eden kimseyi Allah hayırla mükâfatlandırsın. İnsan korkaktır fakat onun yiğit lakabını alması mümkündür; bu da, Yemen yapımı keskin kılıçlar kendisini sardığında korkmadan mücadele ettiğinde gerçekleşir."

Bu âyette ayrıca sabredenlerin makamı ve müttakilerin elde edeceği güzel sonuç övülmektedir; çünkü Yakub [aleyhisselâm] güzel sabırla davranınca, Allah Teâlâ, onun için hazırladığı güzel sevapla birlikte, kendisini oğluna da kavuşturdu. Yusuf [aleyhisselâm], başına gelen mihnet ve sıkıntılara sabredince, Cenâb-ı Hak ona karşılık kendisine peş peşe gelen nimetler ihsan ederek izzet verdi. Bir haberde şöyle denmiştir:

"Derecelerin en yükseği, sabredenlerin derecesidir."[267]

Her amelin belli bir sevabı vardır, sabredenlerin sevabının ise bir sayısı ve hududu yoktur. Şöyle denilmiştir:

---

[266] Hadis elimizdeki kaynaklarda bu lafızlarla bulunamadı. Hevânın insanı helâk ettiğini bildiren bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Üç şey insanı helâk eder: Bunlar, itaat edilen cimrilik, peşine düşülen hevâ (nefsanî arzular) ve kişinin nefsini beğenmesidir."* Hadis için bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 80; Taberânî, *es-Sağîr*, nr. 5750; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/91.

[267] Sabrın fazileti hakkındaki hadisleri ve haberleri toplu halde görmek için bk. Münzirî, *et-Tergib*, nr. 4971-5060.

"Allah Teâlâ, sabır ehli her kuluna cennette, parlak inciden yapılmış havada asılı duran bir köşk verir; onun altında bir direk, üstünde asıldığı bir şey yoktur. Onun dört bin kapısı vardır. Her kapıdan yetmiş bin melek girip köşkün sahibine selâm verirler; selâm verenlere bir daha sıra gelmez."

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kuyudan Çıkarılışı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Yusuf'un kuyudan çıkarılışını, köle olarak satılmasını ve Mısır'a girişini anlatarak şöyle buyurdu:

وَجَٓاءَتْ سَيَّارَةٌ فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُۜ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌۜ
وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةًۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ
دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍۚ وَكَانُوا فٖيهِ مِنَ الزَّاهِدٖينَ ﴿٢٠﴾ وَقَالَ الَّذٖي اشْتَرٰيهُ
مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهٖٓ اَكْرِمٖي مَثْوٰيهُ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًاۜ
وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَاْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِۜ
وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا
بَلَغَ اَشُدَّهُٓ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنٖينَ ﴿٢٢﴾

19. ***Bir kervan geldi ve sucularını (kuyuya suya) gönderdiler, o da (gidip) kovasını saldı, (Yusuf'u görünce), "Müjde! İşte bir oğlan!" dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir.***

20. ***Onu az bir paraya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona bir değer vermemişlerdi.***

21. ***Mısır'da onu satın alan adam karısına dedi ki: "Ona iyi bak; belki bize faydası olur veya onu evlât ediniriz." İşte biz böylece Yusuf'u***

o yere (Mısır'a) yerleştirdik, bunu kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmek için yaptık. Allah, her işinde galiptir (istediğini yapar) fakat insanların çoğu (bunu) bilmez.

22. (Yusuf) erginlik çağına erişince, ona hüküm (hikmet, peygamberlik) ve ilim verdik. İşte biz, ihsan sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir kervan geldi."* Bunlar, Medyen'den Mısır'a giden bir topluluktu. Kuyunun yanına konakladılar. Bu, Hz. Yusuf'un kuyuya atılmasından üç gün sonra oldu.

"Ve, kendilerine su getirmesi için *sucularını kuyuya gönderdiler."*

Bu zat, Mâlik b. Zi'r el-Huzâî idi.

"Kovasını su doldurmak için kuyuya *saldı.* Yusuf kovaya asıldı. Adam onu görünce, *'Müjde! İşte bir oğlan!'* dedi. Kendi kendine, müjde!" diye bağırdı. Yahut kervana seslenerek, "Müjde! Gelin, zaman sizin zamanınız (şanslısınız!)" dedi.

Diğer bir yorum şöyledir: Büşrâ, arkadaşlarından birinin ismiydi. Kovayı kuyuya salan adam, onu çıkarmaya kendisine yardım etmesi için "Ey Büşrâ!" diyerek ona seslendi. Arkadaşı geldi ve onu çıkardılar.

"Onu bir ticaret malı olarak sakladılar." Yani Yusuf'u kuyudan çıkaran adam ve beraberindeki zat onu bulduklarını kervandakilerden sakladılar ve, "Onu bize suyun sahibi verdi, kendisi için Mısır'da ticaret malı olarak satmamızı istedi!" dediler.

"Allah onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir." Onların hiçbir hali O'na gizli kalmaz.

"Onu az bir paraya, sayılı birkaç dirheme sattılar." Yani kervandakiler Yusuf'u az bir paraya sattılar. Bir diğer görüşe göre onu kardeşleri sattı.

Rivayet edildiğine göre kardeşlerinden Yahûda, Yusuf kuyuda iken ona her gün yiyecek getiriyordu. Kuyudan çıkarıldığı gün gelince, onu kuyuda bulamadı, diğer kardeşlerine haber verdi. Kardeşleri gelip onu kervanda buldular. Onlara,

"Bu bizim kölemizdir!" dediler ve onu sattılar. Yusuf, doğruyu söylediğinde kardeşlerinin kendisini geri alıp öldürmelerinden korkarak sükût etti. Kervandakiler, onu kardeşlerinden sayılı az bir bozuk paraya satın aldılar. Çünkü onlar, bir ukıyyeye[268] ulaşan şeyleri tartarak alıp satarlardı. Ondan düşük olan şeyleri ise sayarak alıp satarlardı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf'u, 20 dirheme veya 22 dirheme sattılar.

Yine rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf'u kuyudan çıkaran Mâlik b. Zi'r satın aldı. Kendisi fakir biriydi; Hz. Yusuf'tan kendisi için dua etmesini istedi, o da etti, Mâlik kısa zamanda zengin oldu.

Rivayet edildiğine göre Mâlik, Hz. Yusuf'un kardeşlerine, "Onu kaça satıyorsunuz?" diye sordu; onlar da,

"Eğer onu kusurlarıyla birlikte alırsan sana satarız!" dediler. Mâlik,

"Kusurları nedir?" diye sordu; kardeşleri,

"Hırsız ve yalancıdır; tuhaf rüyalar görür" dediler. Mâlik onlara,

"Kusurlarıyla birlikte kaça satıyorsunuz?" diye sordu. O sırada Hz. Yusuf onlara bakıyor, hiç konuşmuyordu. İçinden,

"Onun benim bedelimi verebileceğini hiç sanmıyorum, çünkü onlar çok mal isterler" diye düşündü. Mâlik onlara,

"Bende sayılı az bir para var, tartılacak kadar değil!" dedi. Onlar da,

"Onları getir, bunu al!" dediler; Mâlik, böylece Hz. Yusuf'u kardeşlerinden sayılı birkaç dirheme satın aldı.

---

[268] Bir ukıyye, 7 miskal, 40 veya 12 dirhemdir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: " Hz. Yusuf'un ücreti 17 dirhem gümüş paraydı. Hz. Yusuf kendi nefsine yüksek kıymet biçince, onun cezası olarak kendisine bu fiyat verildi. Halbuki o, kardeşlerinin kendisi için çok mal isteyeceklerini düşünüyordu."

"Onlar zaten ona bir değer vermemişlerdi." Ona bir rağbetleri yoktu. Bu durumu kardeşleri için düşündüğümüzde, onların kendisine niçin bir kıymet vermedikleri bellidir. Bunu kervan için düşündüğümüzde, onlar Hz. Yusuf'u satın almakla birlikte, ondan gönüllerini çekmişlerdi; çünkü onu bulmuşlardı. Bir şeyi atılmış halde bulan kimse, ona pek değer vermez ve elinden çekilip alınacağından korkar. Onlar da Hz. Yusuf'u satın almakla birlikte, onun kaçak bir köle olduğuna inanıyorlar ve ellerinden çıkma ihtimalini düşünüyorlardı.

Ferrâ demiştir ki: "Mâlik, Yusuf'u kardeşlerinden satın alınca onlara, "Kendi yazınızla onu bana şu fiyata sattığınıza dair bir yazı yazın" dedi. Onlar da bu şekilde yazdılar. Ayrılmak için hareket edince, kardeşleri Mâlik'e,

"Kaçmaması için onu bağla!" dediler. Mâlik, Yusuf'u bağlamak isteyince, Yusuf ona,

"Beni serbest bırak da efendilerime veda edeyim; belki bundan sonra onlara hiç kavuşamam!" dedi. Mâlik ona,

"Sen ne güzel ahlâklı bir kölesin; onlar sana böyle yapıyor, sen onlara yakınlık gösteriyorsun!" dedi. Yusuf da,

"Herkes kendine layık olanı yapar!" dedi. O zaman Mâlik,

"İşte efendilerin, onlarla vedalaş!" dedi. Yusuf kardeşlerine yöneldi; onlar tek sıra halinde ayakta duruyorlardı. Onlara yaklaşınca ağladılar, Yusuf [aleyhisselâm] da ağladı. Sonra kardeşleri,

"Ey Yusuf, vallahi biz yaptığımıza pişman olduk; eğer babamızdan korkmasaydık seni geri alırdık!" dediler.

Sonra kervan onu Mısır'a götürdü ve Mısır'da sattı. Yusuf'u, o zaman Mısır'ın hazinelerinden sorumlu Aziz aldı; ismi Kutfîr idi. O zaman

Mısır Sultanı Reyyân b. Velid el-Alkamî idi. Bu zat Hz. Yusuf'a iman etti ve onun zamanında öldü.

Olayın devamını anlatan âyette şöyle buyruluyor:

"Mısır'da onu satın alan adam karısına, 'Ona iyi bak; kendisine itibar edip terbiyesini güzel yap; belki arazi ve mallarımızda bize faydası olur işlerimizi ıslahta ondan destek isteriz *veya onu evlat ediniriz' dedi."*

Aziz'in karısının adı Râil veya Züleyha idi (İsminin Râil, lakabının Züleyha olduğu da söylenmiştir).[269] Aziz, kısır olup çocuğu olmuyordu. Aziz, Yusuf'ta olgunluk alametleri sezdiği için karısına böyle söylemişti. Bunun için Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki:

"İnsanların en ferasetlileri üç kişidir. Bunların biri Mısır azizidir (Ferasetiyle Yusuf'un olgun ve büyük bir insan olacağını farketmiştir). İkincisi, Hz. Şuayb'ın kızıdır. O da (koyunlarını sulayan) Hz. Musa'daki yüksek özellikleri farkederek babasına, *'Babacığım, onu ücretle tut; herhalde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır, dedi'* (Kasas 28/26). Üçüncüsü de Hz. Ömer'i kendi yerine halife seçen Hz. Ebû Bekir'dir [radıyallahu anh]."[270]

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Mısır azizi Yusuf'u satın aldığında Yusuf on yedi yaşındaydı. Azizin evinde on üç sene kaldı. Yusuf otuz bir yaşında iken Melik Reyyân onu kendisine vezir yaptı. Yusuf [aleyhisselâm] 120 yaşında vefat etti. Hz. Yusuf, Mısır'da satılırken karşılık olarak ne verildiği hususunda farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre Aziz onu satan Mâlik'e, 20 dinar (altın), iki çift ayakkabı ve iki beyaz elbise vermiştir. Başka bir rivayete göre ağırlığınca altın veya gümüş vermiştir."[271]

Başka bir rivayete göre de Aziz, Hz. Yusuf için ağırlığınca misk ve ipek vermiştir.

---

[269] bk. Ebûssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 3/376 (Beyrut 1999).

[270] Hâkim, *Müstedrek*, 2/346; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8829; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/268.

[271] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/479-480.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte biz böylece Yusuf'u o yere,* Mısır'a *yerleştirdik."* Yani Yusuf'un sevgisini Aziz'in kalbine yerleştirdiğimiz gibi yahut Yusuf'u Aziz'in evine yerleştirdiğimiz gibi veyahut kendisini kuyudan kurtarıp Aziz'i ona şefkat sahibi yaptığımız gibi onu, adaletle hükmetmesi için Mısır'a yerleştirdik. *"Ayrıca kendisine hadiselerin yorumunu öğretmemiz için böyle yaptık."* Yani Allah'ın önceden gönderdiği kitapların yorumunu öğretmek için veya insanlar arasında cereyan eden hadiselerin hükümlerini öğretmek ve aralarında adaletle hükmetmesi için oraya yerleştirdik. Yahut ona rüyaların yorumunu öğretmek ve olaylar gelmeden önce hazır olması için böyle yaptık.

Kısaca Hz. Yusuf'un kuyudan kurtarılıp Mısır'a yerleştirilmesinin amacı şudur: Adaletle yönetmek, insanların işlerini kolaylaştırmak, Allah'ın kitabının manasını ve hükümlerini bilmek ve onları uygulamak.

"Allah, her işinde galiptir." Hiçbir şey O'nu geri çeviremez, yapmak istediği bir işte hiçbir zalim ve zorba kendisine engel olamaz. Yahut Allah Yusuf'un işinde galiptir; onu koruyup muhafaza ederek, kardeşlerinin istediği şeyin zıddına, sonunda kendisine zafer ve izzet bahşederek onun işlerini düzenler.

"Fakat insanların çoğu, bütün işlerin O'nun elinde olduğunu *bilmez."* Yahut O'nun işlerindeki ince sırları ve lutfunun gizliliğini bilmezler.

"Yusuf erginlik çağına erişince, beden olarak gelişmesinin son noktasına ulaşınca ve aklı kemale erince *ona hüküm,* hikmet *verdik."* Bu, peygamberliktir.

Bu âyetteki hükme şu manalar da verilmiştir: Ona, amelle desteklenmiş ilim verdik. Yahut ona, insanlar arasında adaletle hükmetmeyi verdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve bir ilim verdik."* Yani ona hadiseleri yorumlama ilmini verdik. Yahut kendisine, rubûbiyyetin sırlarını ve kulluğun edeplerini öğreten bir ilim verdik. *"İşte biz, ihsan sahiplerini böyle mükâfatlandırırız."* Onların akılları olgunlaşınca, ileri derecede edep sahibi olduklarında ve güzel ahlâkla süslenmeleri kemale erince onlara hikmet ve kâmil manada marifet veririz.

Bu âyette şuna dikkat çekilmektedir: Allah Teâlâ Hz. Yusuf'a bunları onun gençliğinin ilk dönemlerinde sahip olduğu güzel haline ve sağlam ilmine bir karşılık olarak vermiştir.

19-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'ın lutfunun kaderinden ayrı olduğunu düşünürse bu onun bakışının kusurundandır. Cenâb-ı Hakk'ın özellikle kendisine yönelmiş kullarına veya huzuruna vâsıl olmuş âriflere yaptığı lutfunu görmemek tam bir kusurdur. Onların başına her ne gelirse onlar hakikati itibariyle ancak ilâhî hükme göre cereyan eden kaderler, gayb âleminden akıp gelen ilâhî yardımlar, parlak nurlar ve gizli lutuflardır. Onların başına sıkıntılı şeyler gelmeden önce, kendilerine ilâhî nurlar ulaşır; sahip oldukları tevhidin sırları onları (başa gelen şeye karşı itiraz ve isyandan) korur; ağır kazâ ve bela anında onların üzerine ilâhî yardım nurları iner. İbnü'l-Fârız [rahmetullahi aleyh] bu konuda demiştir ki:

"Dostlarım! Zaman size ister iyi ister kötü olaylarla gelsin, sizler istediğiniz gibi (metin ve sabırlı) olun. Ben de (her zaman) bu haldeyim!"

Kasîde-i Ayniyye sahibi demiştir ki:

"(Yâ Rabbi!) Beni hasta eden sen olduğun için bütün elemler bana tat vermektedir. Eğer beni imtihan edersen, elemlerin bana göre birer nimet ve ihsan olduğunu görürsün. Benim hakkımda istediğin gibi hükmet; ben muhabbet sultanına boyun eğmiş bir fakirim."[272]

---

[272] bk. Seyyid Abdülkadir-i Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr ve Mazharü'l-Envâr*, s. 153 (Beyrut 2005. Dört kitap bir arada). "Kasîde-i Ayniyye" olarak bilinen birçok kaside vardır. Bu kasidelerin özelliği, bütün beyitlerin sonunun Arapça'daki "ayın" harf ile bitmesidir. Müellif İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], genelde Seyyid Abdülkadir-i Geylânî'ye (v. 561/1165) ait Ayniyye kasidesinden alıntı yapmaktadır. Onun torunun oğlu olan Abdülkerim-i Cîlî'ye (v. 832/1428) ait Ayniyye kasidesi de vardır. Müfessirimizin kendisine ait Ayniyye kasidesi de mevcuttur.

Allah Teâlâ'nın kanunu şöyle cereyan etmektedir: Celâlden (kahır ve acı tecellilerden) sonra cemal (güzellik ve iyilik) gelir. Sıkıntılardan sonra nimetler ihsan edilir. Zilletten sonra izzet verilir. Fakirliği zenginlik takip eder. Sıkıntıların şiddetine göre, peşinden ilâhî ihsanlar gelir. Celâl tecellisinin derecesine göre, peşinden cemal tecellileri olur. Allah'ın sünneti (kulları arasında yürüttüğü kanunu) budur. Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın. O'nun hükmünü geri çevirecek kimse yoktur. Hüküm verip uyguladığını takibe alacak ve kendisine hesap soracak kimse bulunmaz.

Allah Teâlâ, *"Allah, her işinde galiptir (dilediğini yapar)"* buyurmaktadır.

Müfessirlerden biri demiştir ki: "Bu âyet, bu sûrenin kutbudur (bütün olaylarda bu âyetin manası tecelli etmektedir). Şu misalleri düşün:

Hz. Âdem [aleyhisselâm], cennette kalmak istedi, fakat Allah bunu istemedi; iş Allah'ın muradına göre oldu.

İblîs (şeytan), iyilerin, şereflilerin reisi olmak istedi, ancak Allah bunu istemedi; iş Allah'ın istediği gibi oldu.

Nemrûd, Hz. İbrahim'i helâk etmek istedi, fakat Allah istemedi; iş Allah'ın istediği gibi oldu.

Firavun, Hz. Musa'yı helâk etmek istedi; ancak Allah Firavun'u helâk etti, Hz. Musa'yı kurtardı.

Hz. Davud [aleyhisselâm], kendisinden sonra oğlu Mişâ'nın sultan olmasını istedi, fakat Allah, Hz. Süleyman'ın sultan olmasını istedi; iş Allah'ın istediği gibi oldu.

Ebû Cehil, Efendimiz Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] helâk olmasını, Velîd b. Mugîre'nin peygamber olmasını istedi, fakat Allah Ebû Cehil'i helâk etti, Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber yaptı.

Münzir b. Âd, dünyada ebedî kalmak istedi; Allah onu helâk, mülkünü harap etti.

Zâlim İrem, cenneti taklit ederek sütunlar üzerine bağ ve bahçeler yaptırıp içinde ebedî olarak kalmak istedi, fakat Allah onu yalancı çıkardı; bağına girmesine mani oldu, ondan uzaklaştırdı, içine hiç giremeden onun hasretiyle öldü."[273]

Züleyha'nın Hz. Yusuf'tan [aleyhisselâm] Talebi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, Züleyha'nın Hz. Yusuf'tan nefsanî talebini ve aralarında geçen olayı anlatarak şöyle buyurdu:

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ
قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّي اَحْسَنَ مَثْوَايَ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ
بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ
اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾ وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ
وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُوءًا

---

[273] Müfessir Sa'lebî der ki: "Hikmet sahipleri bu âyet hakkında demişlerdir ki: Allah, her işinde galiptir; her işte O'nun istediği olur. Bunun örnekleri, bu sûrede çoktur. Şöyle ki Hz. Yakub, oğlu Yusuf'a, rüyasını kardeşlerine anlatmamasını istedi; fakat Allah'ın muradı onun anlatılması idi, Hz. Yusuf, rüyasını kardeşlerine anlattı. Hz. Yakub, oğullarının Yusuf'a bir hile yapmamalarını istedi, ancak Allah'ın hükmü galip geldi, oğulları hile yaptılar. Kardeşleri Yusuf'u öldürmek istediler, fakat Allah'ın hükmü galip geldi, öldürmediler. Kardeşleri Yusuf'u kuyuya atarak onu gelip geçen yolculardan birinin alıp gitmesini ve isminin silinip yok olmasını istedi; ancak Allah'ın hükmü galip geldi, Hz. Yusuf'un ismi silinmedi, tam tersine meşhur oldu, herkesin hayırla andığı, minnettar olduğu bir kimse durumuna geldi. Sonra kardeşleri Hz. Yusuf'u köle olması için sattılar; fakat Allah'ın hükmü galip geldi, Hz. Yusuf sultan oldu, önünde köleler hizmetçilik yaptı. Hz. Yakub'un oğulları, Yusuf'u öldürerek babalarının kalbini, sevgi ve rağbetini kendilerine çekmek istediler, ancak Allah'ın hükmü galip geldi, babalarının kalbi onlara dönmedi, gönlü daraldı. Babalarını, Yusuf'tan soğutmak istediler, ancak Allah'ın hükmü galip geldi, Hz. Yakub, Yusuf'u daha fazla sevip hasretiyle ağladı. Züleyha, Yusuf'a kötülük yapmak istedi, ancak Allah onu korudu. Hz. Yusuf, zindan arkadaşının yardımıyla kurtulmak istedi, Allah onu senelerce zindanda tuttu" (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/361).

إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ
شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
﴿٢٦﴾ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا
رَاٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يُوسُفُ
أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٢٩﴾

23. ***Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kapattı ve, "Haydi gel!" dedi. O da, "Allah'a sığınırım! Zira o*** *(kocanız)* ***benim efendimdir, bana güzel davrandı. Şüphesiz zalimler iflah olmaz!" dedi.***

24. ***Andolsun, kadın ona meyletti. Eğer Rabb'inin delilini görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için*** *(delilimizi gösterdik)*. ***Şüphesiz o, bizim ihlâslı kullarımızdandı.***

25. ***İkisi kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır."***

26. ***Yusuf, "Asıl o benden murat almak istedi" dedi. Kadının akrabalarından biri şöyle şahitlik etti: "Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir; o*** *(Yusuf)* ***yalancılardandır."***

27. ***"Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir; o doğru söyleyenlerdendir."***

28. ***Kocası,*** *(gömleğin)* ***arkadan yırtılmış olduğunu görünce*** *(kadına)*, ***"Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır; sizin tuzağınız gerçekten büyüktür" dedi.***

29. *(Sonra Yusuf'a dönüp)* ***"Ey Yusuf! Sen bundan vazgeç*** *(onu gizle* ***Ey kadın!) Sen de günahın için istiğfar et! Çünkü sen günahkârlardan oldun" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi."* Bu kadın, Züleyha'dır. Teklifi çirkin görülerek âyette ismi açıkça zikredilmedi. Kadın, ondan çirkin işte kendisine uyma talebinde bulundu.

"Kapıları kapattı." Evinin dışa açılan yedi kapısı vardı, hepsini kapattı. Yahut mevcut kapıyı sıkıca kapattığı için bu ifade kullanılmıştır.

"Ve sonra, 'Haydi gel!' dedi." Yani, "Haydi gel, çabuk ol, bak senin için hazırlandım!" dedi. Rivayet edildiğine göre Züleyha, en güzel süs ve elbiseleriyle süslenerek, "Ey Yusuf, haydi gel!" dedi.

Yusuf dedi ki: "(Böyle bir işten) *Allah'a sığınırım! Zira o kocanız benim efendimdir, bana güzel davrandı."* Bana güzel bir yer verdi, iyi terbiye etti. Hani ilk geldiğimde sana, 'Buna iyi davran, güzel bak, bakım ve terbiye et!' demişti. Bunun karşılığı onun ailesine ihanet etmem değildir."

Bir diğer mana: Yusuf dedi ki: "O yüce Allah benim Rabbim'dir; efendimin kalbini bana karşı sevgiyle doldurarak bana güzel yer verdi. İşlerimde yardım etti ve bana rahmetini lutfetti, ben O'na isyan edemem!"

Yusuf sözünü şöyle bitirdi: *"Şüphesiz zalimler iflah olmaz!"* İyi işleri bırakıp kötü işlere veya zinaya koşanlar iflah olmaz. Şüphesiz zina, yapan için bir zulüm olduğu gibi, zina edilenin kendisine ve ailesine karşı da bir zulümdür.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, kadın ona meyletti. Eğer Rabb'inin delilini görmeseydi o da kadına meyletmişti."*

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "İnsanlar bu âyet hakkında pek çok şey söylediler; hatta bu konuda müstakil eserler yazdılar. Onların bir kısmı bu konuda haddi aştı, olmayacak şeyler söyledi.

Mesela onların bazısı, Hz. Yusuf'un da kadın gibi o işi fiilen yapmaya niyetlendiğini söyledi. Bu konuda çok sayıda rivayet naklettiler. Hz. Yusuf'un kadına yaklaşmak için harekete geçtiğini, elbisesinin tokasını açtığını, düğmesini çözdüğünü ve bundan başka ona layık olmayan şeyler söylediler. Bunlar doğru değildir; çünkü hem nakilleri zayıf hem de peygamberler bu tür şeylerden uzaktırlar.

Bazıları da demiştir ki: 'Kadın, isteğine yanaşmayınca Yusuf'a vurmaya niyet etti; Yusuf da kadını defetmek için onu öldürmeye veya dövmeye niyet etti.' Bunlar doğruluktan uzak şeylerdir; çünkü, *'Eğer Rabb'inin delilini görmeseydi o da kadına meyletmişti'* âyeti bunu reddediyor."

İbn Cüzey [rahmetullahi aleyh] sonra şöyle demiştir: "Doğru olan görüş -inşallah- şudur: Kadın ona muradına ulaşmak için isteyerek meyletti; Hz. Yusuf'ta da böyle bir meyil oluştu, fakat o işe azmetmedi; öyle söylendiği gibi düğmesini açma noktasına gelmedi. Bilakis onun meyli kalbe gelen bir düşüncedir, ancak o, bu düşünceye uymadı, hemen tövbeye ve o düşünceyi kalbinden söküp atmaya koştu ve Rabb'inin delilini gördüğünde onu kalbinden temizledi. Bu durum, peygamberlerin ismet halini (günahlardan korunmasını) zedelemez. Çünkü bir günaha içinden meyletmek günah değildir, bu onun için bir noksanlık da değildir. Kim, (içindeki duyguların etkisiyle) bir günaha meyleder de onu yapmazsa kendisi için bir iyilik sevabı yazılır."[274]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Cüzey'in açıklaması güzeldir; çünkü istek dışı kalbe gelen düşünceleri savmak insanın elinde değildir. Bir de kalbe gelen kötü düşüncelere uymayıp aksini yapma mücadelesi vermesi sebebiyle insan, meleklere üstün kılınmıştır.

Beyzâvî demiştir ki: "Onun meylinden kasıt, tabiatın meyli ve şehvetin etkisidir, yoksa ihtiyarî kasıt değildir. Bu tür meyil, insanın sorumluluğu altına girmez, tam aksine, kendisinde böyle bir meyil oluştuğunda veya gözüktüğünde nefsini ondan alıkoyan kimse övülür ve ona büyük sevap verilir. Mesela şu söz bu hali ifade eder: 'Eğer Allah'tan korkmasaydım, onu öldürmüştüm!'"[275]

---

[274] Bu hüküm bir hadiste geçmektedir. Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 31; Müslim, İmân, 203; Dârimî, Rikak, 70; Ahmed, *Müsned*, 1/227. İbn Cüzey'in açıklamaları için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/384 (Beyrut 1995).

Fahreddin-i Râzî'nin tefsirinde de benzer açıklama yapılmıştır. Hz. Yusuf, tabiatı icabı kadına meyletti, fakat ismet hali onu bundan alıkoydu. Bu şuna benzer: Bir oruçlu doğal olarak önünde duran soğuk bir suya iştiyak duyar, ancak orucu kendisini ondan alıkor; oruçlu bundan dolayı mesul olmadığı gibi, kendini tuttuğu için sevap bile alır.

İbn Atâullah-ı İskenderî de *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde buna benzer bir açıklama yaparak şöyle demiştir: "Kadın ona iradesiyle meyletti; Hz. Yusuf ise kadına iradesiyle değil, tabiatı icabı elinde olmadan meyletti."[276]

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî[277] demiştir ki: "Bu görüş tenkide açıktır; çünkü bu durum mutmainne mertebesindeki nefisler için düşünülemez; bu sadece telvin ehlinin (manevi değişim ve seyir içinde olanın) ve mücâhede ehlinin halidir; müşahede ve temkin sahibinde (manevi halinde karar kılmış kimsede) bu haller (kötülüğe meyil) olmaz. Hele peygamberlerde hiç olmaz. Çünkü onların nefisleri ruha benzemektedir, ruha ait sıfat ve haller içinde kaybolmuştur; bunun için mutmain olmuştur. Bu durumda onların meyli sadece ibadet ve taate olur. Taatin dışındaki şeyler ise kendisinden uzaklaşılan pislik ve kötü koku durumundadır; ruhun hiçbir halde onlara meyli düşünülemez."

Fâsî bu konuda uzunca açıklamalarda bulunmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette geçen "hem"i meyil olarak açıklamak, mutmainne nefis için uygun değildir. Onu "irade dışında kalbe gelen düşünce" olarak açıklamak ise mutmainne ve diğer nefisler hakkında düşünülebilir. Allah Teâlâ'nın Hz. Yusuf hakkında bu düşünceye "hem=meyil" ismini vermesi, peygamberlerin makamlarının yüksekliğinden ve onların ilâhî huzura çok yakın oluşlarındandır. Bunun için Cenâb-ı Hak, kendilerinden edep isterken şiddetli davranmış ve onlar hakkında kalplerinden geçen düşüncelere "hem" ve "zan" demiştir. Bunu şu âyetlerde de görebiliriz:

---

[275] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/480.

[276] İbn Atâullah, *Letâifü'l-Minen*, s. 108 (Beyrut, ts.).

[277] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir.

"Nihayet peygamberler ümitlerini kesip yalancı çıkarıldıklarını düşündekileri sırada onlara yardımımız geldi ..." (Yusuf 12/110).

"Zünnûn'u da hatırla. Hani o, öfkelenerek (kavminden ayrılıp) gitmişti ve bizim kendisini sıkıştırmayacağımızı zannetmişti" (Enbiyâ 21/87).

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Eğer Rabb'inin delilini görmeseydi ..."* onun istediğini yapardı. Hz. Yusuf'un gördüğü delil hakkında farklı rivayetler vardır.

Bir rivayette denilmiştir ki: Cebrâil [aleyhisselâm] ona seslenerek, "Ey Yusuf, ismin peygamberlerin divanında yazılı iken sen sefihlerin yaptığını mı yapacaksın?" dedi.

Diğer bir rivayet: Hz. Yusuf, o sırada karşısında babası Yakub'u gördü, Hz. Yakub, parmaklarını ısırarak, "Ey Yusuf, bu çirkin işten sakın!" diyordu.

Diğer bir rivayet: Hz. Yusuf, o anda zinanın çirkinliğini düşündü ve hakikati görüp kadının arzusuna uymaktan vazgeçti.

Diğer bir rivayet: Hz. Yusuf, o anda Züleyha'nın taptığı putun üzerini örttüğünü gördü, kendisine putun üzerini niçin örttüğünü sorunca, Züleyha, "Ondan utanıyorum!" dedi. O zaman Hz. Yusuf, "Sen taştan yapılmış bir puttan utanıyorsun, asıl benim yüce Rabbim'den utanmam gerekir" deyip kadının arzusuna uymadı.

"İşte bu şekilde onun kalbini sabit tutarak *biz, kötülük ve fuhşu,* efendisine hıyaneti ve zinayı *ondan uzaklaştırmak için* delilimizi gösterdik. *Şüphesiz o, bizim ihlâslı kullarımızdandı;* kendisini huzurumuz için seçip hâlis kıldığımız kullarımızdandı." Yahut o, ihlâsla bize yönelen kullarımızdandı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İkisi kapıya doğru koştular."* Yani kapıya kadar yarışarak koşuştular. Bu şöyle oldu: Hz. Yusuf, Rabb'inin delilini gördüğünde bulundukları odadan çıkmak için kapıya doğru koştu; kadın da onun çıkışına mani olmak için peşinden koştu.

"Kadın onun gömleğini arkadan yırttı." Züleyha Hz. Yusuf'u geri çekmek için arkasından asılınca, gömlek üstten aşağıya doğru yırtıldı.

"Kapının yanında kocasına rastladılar." Çıkış için kullanılan kapının yanına vardıklarında, kadının kocasına rastladılar.

"Kadın kocasına dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır." Kadın, kocasının yanında kendisinin temiz olduğunu, namusunu koruduğunu göstermek ve kendisinin ondan kaçtığı hissini vermek için böyle söyledi. Bir de istediğini yapmadığından Hz. Yusuf'tan intikamını almak için kocasını onu cezalandırmaya teşvik etti.

"Yusuf, 'Asıl o benden murat almayı, benden kendisine yaklaşmamı *istedi' dedi."* Hz. Yusuf bunu, kendisinin onun bahsettiği işi yapmadığını belirtmek için söyledi; eğer kadın onun için yalan söylemeseydi, böyle bir söz söylemezdi.

"Kadının akrabasından biri şahitlik etti." Şahitlik eden kimsenin, Züleyha'nın amcasının oğlu olduğu söylenmiştir. Diğer bir rivayete göre o, Züleyha'nın dayısının henüz beşikteki küçük çocuğudur. Şahidin kadının kendi akrabalarından olması, onun aleyhine daha kuvvetli bir delildir ve bu, Hz. Yusuf'un temiz olduğunu göstermesi için daha güvenilirdir. Ayrıca çocuğun daha önce hiç konuşmamış olup Hz. Yusuf'un bir kerameti olarak konuşması da delili kuvvetlendirmektedir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Küçükken dört çocuk konuşmuştur. Biri Firavun'un kızının hizmetini gören kadının çocuğu, diğeri Hz. Yusuf'a şahitlik eden çocuk, diğeri rahip Cüreyc'in olayındaki çocuk ve diğeri Meryem oğlu İsa'dır [aleyhisselâm]."[278]

İmam Müslim, *Sahîh*'inde hendeklerde ateşe atılanların kıssasını naklederken şu rivayeti zikretmiştir:

---

[278] Ahmed, *Müsned*, 1/310; Hâkim, *Müstedrek*, 2/496; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2517; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/65; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 3/81.

"Sonra ateşe atılmak için kucağında süt emen çocuğuyla bir kadın getirildi. Çocuk annesine,

'Anne, sabret, korkma, sen hak üzeresin' dedi."[279]

Bazıları küçük yaşta beşikte konuşan çocukların sayısını ona kadar çıkarmış ve diğerlerini şöyle saymıştır: Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Hz. Yahya [aleyhisselâm], Meryem [aleyhisselâm], peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve Hz. Peygamber'in zamanındaki bir çocuk. Bu, kendisine Yemameli Mübarek denen bir çocuktur.[280]

İmam Süyûtî [rahmetullahi aleyh], beşikte küçük yaşta konuşan çocukları nazım halinde saymış ve yukarıdakilere bir çocuğu daha eklemiştir. O da şu rivayetteki çocuktur:

"Bir kadın çocuğunu emziriyordu, o sırada yanından halkın, 'Zina etti, hırsızlık yaptı' dediği bir kadın geçti. Annesi, 'Allahım, oğlumu şu kadın gibi yapma!' dedi. Çocuk memeyi bırakıp, 'Allahım, beni onun gibi yap' dedi. Kadın şaşırarak, 'Neden böyle söylüyorsun?' dedi. Çocuk, 'O aslında söylenen işlerden uzak ve temiz biridir, insanlar ona iftira ediyor' deyip annesinin memesini emmeye devam etti."[281]

İbn Vehb,[282] Ebû Lehîa'dan şunu nakletmiştir: "Bana ulaşan habere göre, önceki devirlerde bir çocuk gece doğar, sabah olunca annesiyle birlikte yürürdü."

Müfessir İbn Atıyye, Hz. Yusuf'un olayında şahitlik yapan kimsenin küçük çocuk olmasını zayıf görmüş ve buna şu hadisi delil getirmiştir:

---

[279] Müslim, Zühd, 73.

[280] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/168 (Beyrut 1997). Muarrız b. Muaykîb'ın hal tercümesinde. Ayrıca bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/59 (Beyrut 1985); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/142; Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 35401.

[281] Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Birr, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/307-308.

[282] Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-Mısrî, İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden olup fakih ve muhaddis bir zattır. 197 (813) yılında Kahire'de vefat etmiştir. Başta hadis olmak üzere, megâzî ve diğer konularda birçok eseri mevcuttur (geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "İbn Vehb", *DİA*, 20/441-442).

"Beşikte sadece üç çocuk konuştu; bunlar, Meryem oğlu İsa, Cüreyc zamanındaki çocuk ve anne kucağında konuşan çocuk ..."[283]

Ayrıca, eğer şahitlik yapan kimse, beşikteki çocuk olsaydı, onun konuşması delil olarak yeterdi, ayrıca gömleği inceleyerek delil araştırması gerekmezdi.[284]

Buna şöyle cevap verilmiştir: "Hadisteki üç sayısı, İsrâiloğulları'nı durumuna göre söylenmiştir. Sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelen vahiy her gün artıyordu; önce üç çocuğu haber vermiş, sonr diğer çocuklardan bahsetmiştir. Delil araştırma işi ise ikisi arasındak olayı tahkik için yapılmıştır.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şahidin ne söylediğini zikrederek şöyl buyurdu:

"Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir; o, Yusuf *yalancılardandır."* Çünkü bu durum, kadının kendini savunmak için gömleğ önden yırttığını göstermektedir. Yahut o, kadının arkasından koşmuş ayağı eteğine takılıp önü yırtılmıştır.

"Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir; o, doğru söyleyenlerdendir." Çünkü bu durumda kadın, Yusuf ondan kaçtığı zama onu kendisine çektiği için gömlek arkadan yırtılmıştır.

"Kocası, Yusuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce kadına, 'Şüphesiz bu söylediğin şeyler, *siz kadınları tuzağıdır; sizin tuzağını gerçekten büyüktür' dedi."* Kocası, bu sözüyle kendi hanımına, onun emsali olanlara ve diğer bütün kadınlara hitap etti. Gerçekten kadınları tuzağı daha sinsi ve kalbi daha bağlayıcıdır, nefis ve şeytandan dah tesirlidir; çünkü kadınlar erkeklere tuzaklarını yüz yüze gelerek uygularlar; nefis ve şeytan ise ancak gizlice vesvese verirler.

Sonra Aziz, Yusuf'a dönüp, *"Yusuf! Sen bundan vazgeç,* onu gizle kimseye bahsetme!" dedi. *"Hanımına da,* 'Züleyha, *sen de günahın içi istiğfar et; çünkü sen günah işleyen kimselerden oldun' dedi."*

---

[283] Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Birr, 2; Ahmed, *Müsned,* 2/307-308.

[284] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz,* 3/236.

23-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir kulunu, özel olarak peygamberliğine veya dostluğuna seçmek istediği zaman onu özel himayesinde korur; ezelî inâyetiyle onu kendisine çeker. Yüce Allah, sevdiği kulunu bir imtihanla yüz yüze getirdiğinde, onu günahlardan koruyarak ezelî hıfzı ve himayesiyle destekler.

Bir kulun Allah tarafından özel dostluğa seçilmiş olması, ondaki beşerî vasıfların yok olmasını gerektirmez. İnsanda şehvetin bulunması tabii bir durumdur; onunla mücâhede ile kulun şerefi ortaya çıkar. Nefis mutmainne makamında olursa şehvetini defetmek için büyük mücâhedeye ihtiyaç duymaz. Nefis levvâme makamında (sürekli kötü işleri emreder halde) olunca, kendisine hücum eden şehvetleri gidermek için büyük bir sıkıntı ve mücâhedeye girmek zorundadır.

Vesvese ve boş düşünceler bütün kalplere gelir, fakat mutmainne nefsin onu giderme kuvveti vardır. Bazan gelen düşünceler, tek ve kahhâr olan Allah'ın takdir ettiği şeyi kalpte uygular. Allah'ın emri, olması muhakkak bir kaderdir. Bu da onlar için bir noksanlık değil, olgunluk halidir; çünkü bu şekilde yüce Rabb'in her şeye hükmeden kahır tecellisi ile kulun zayıflığı birbirinden ayrılır. Yüce Rabb'in kemal sıfatları, kulun noksanlıklarının ortaya çıkmasıyla gözükür.

Ayıp ve kusurlu işleri yapmakta ısrar etmeye gelince, bu, Allah'ın özel dostluğuna seçtiği kullarda asla bulunmaz. Böyle düşüncelerin bir ısrar olmaksızın kula hücumuna gelince, bu hal, peygamber ve veli gibi seçilmiş kullarda da bulunabilir. Eğer gelen düşünceyle birlikte kalpte bir inkisar ve Allah'a yönelme hali meydana gelirse o, kulun manevi halinin artmasına sebep olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin için takdir edilmiş nice günahlar vardır ki (peşinden pişmanlık duyup samimi olarak tövbe ettiğinde) Allah'a ulaşma sebebin olur." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şunu bil ki Allah'ın sıddık kulu Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] ismet haliyle yaşadığı bu imtihanın benzeri, ümmet-i Muhammed içinde de çok yaşanmıştır. Allah bu ümmetin salih ve samimi fertlerini de günahtan koruyup engellemiştir.

Muhammed b. Kasım er-Rassâ',[285] *et-Tuhfe* isimli eserinde şu olayı zikretmiştir:

"Bir ilim talebesi, Fas'ta bir medresede kalıyordu. O günlerde bir kadın kızı ile birlikte hamama gitmek için evinden çıktı. Kız yolda farklı bir yola girip annesinden ayrıldı, yolunu şaşırdı, o halde geceye kadar kaldı. Gece olunca, arkasında ışık yanan bir kapı gördü; oraya geldi. İçeri baktığında, bir adamın kitabına baktığını, ilimle meşgul olduğunu gördü. İçinden,

'Eğer bu kimsede bir hayır yoksa başka hiç kimsede olmaz' diyerek kapıyı çaldı. Dışarı bir adam çıktı; genç kız başından geçen olayı anlattı ve kendi adına korktuğunu, sığınacak bir yer aradığını söyledi. Adam, onu korumaya alması gerektiğini gördü ve içeri aldı. Kendisi ile genç kızın arasına bir hasır çekerek, perde oluşturdu ve sonra dönüp kitabıyla meşgul olmaya devam etti.

O sırada şeytan gelip kendisine vesvese vermeye başladı ve ona genç kızla birlikte olmayı güzel gösterdi; fakat ilmin bereketine Allah onu korudu. Talebe mum ışığını yanına aldı, üzerinde parmaklarını tek tek dolaştırarak hepsini ateşte yaktı. Genç kız onu uzaktan seyrediyor ve gördüklerine şaşırıyordu. Talebe, dışarı çıkıp sabahın olup olmadığına baktı, gecenin devam ettiğini görünce, içeri girip bu defa diğer elinin parmaklarını yaktı. Sonra ortalık aydınlandı. Talebe, kıza,

'Haydi çık, evine git' dedi. Kız selâmetle evine ulaştı. Olayı ve gördüklerini anne babasına anlattı. Bunun üzerine kızın babası medreseye geldi, ilim meclisine girdi ve üstatlarına durumu anlattı. Üstat, orada hazır bulunan talebelere,

'Ellerinizi kaldırın ve benim şu adam için yapacağım duaya âmin deyin' dedi. Herkes kaldırdı, gece parmaklarını yakan talebe kaldırmadı; üstat anladı ki olayın kahramanı bu talebedir. Onu çağırdı ve kızın babasına haber verdi. Babası onu kızıyla evlendirdi."

---

[285] Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım er-Rassâ' el-Ensârî (v. 894/1489), Mâlikî fakihlerindendir. Çeşitli eserleri vardır (bk. Muhammed el-Hâdî Ebü'l-Ecfân, "Rassâ'", *DİA*, 34/460).

Kim bir şeyi Allah için terkederse Allah onun yerine onun aynısını yahut ondan daha güzelini verir. Allah Teâlâ, Hz. Yusuf'a da [aleyhisselâm] böyle yapmıştır. Hz. Yusuf Allah rızası için Züleyha'nın arzusunu terkettiğinden, Hak Teâlâ daha sonra onu Züleyha ile evlendirdi. Bu durum -inşallah- ileride zikredilecektir.

Şeyhimin şeyhi Mevlây Arabî [rahmetullahi aleyh], bana bu konuya uygun hikâyelere ulaştığını söyledi ve onlardan birini şöyle anlattı:

"Salih bir adam, kalbini sultanın kızına kaptırdı. Kendisinin onunla (normal şartlarda) evlenmeye güç yetiremeyeceğini görünce, bir gece bir yolunu bulup sarayın çatısından kızın bulunduğu odaya girdi. Onu, yüzüne örtüsünü atmış halde yatağında uyurken buldu. Kızın başucunda ve ayakucunda birer tane mum yanıyordu. Yanına yiyeceği konmuştu. Kızın yüzünü açtığında onun, aklını başından alan cemalini gördü. Çirkin işi yapıp yapmama hususunda tereddüt etmeye ve nefsi ile mücadeleye başladı. O sırada başının üzerinde içinde şu âyetin yazılı olduğu bir levha gördü:

'*Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu açar*' (Talâk 65/2). Bunun üzerine Allah'a tövbe etti, nefsini hevâsına uymaktan alıkoydu. O sırada yemek için elini yiyeceğin üzerine koydu, yiyecekte elinin izi kaldı. Sonra çıkıp gitti. Sultanın kızı uyandığı zaman, yiyecekte elin izini gördü. Evdekilere durumu sordu, hepsi, 'Odanıza bizden hiç kimse girmedi!' dediler. O zaman kız odasına, bir adamın girdiğini anladı. Kızı, ileri gelen idareci ve mevki sahiplerinden pek çok kimse istiyordu. Kız, birinin âniden kapısını çalıp kendisini kaçırmasından korkarak babasına,

'Beni muhakkak evlendir!' dedi. Babası da içinden, 'Vallahi onu ancak salih bir kimse ile evlendireceğim' diyerek gizlice medreseye gitti. Orada bir adama gelerek,

'Burada salih bir insanın olduğunu işittim, onu ziyaret etmek istiyorum' dedi. O da gece kızının evine giren adamı gösterdi. Kızın babası karşılaştığı ikinci ve üçüncü şahıslara da aynı şeyi söyledi, hepsi o adamı gösterdi. Bunun üzerine onun yanına gelerek,

'Benim güzel bir kızım var; onu benden pek çok kişi istedi fakat ben onu seninle evlendirmek istiyorum' dedi ve kendine yakışır şekilde çeyizini hazırlayıp kızını onunla evlendirdi."

İbn Ardûn[286] [rahmetullahi aleyh] şu olayı zikretmiştir: "Kayrevan'da müttaki âlimlerden Şakran isminde bir zat vardı; zâhiren çok güzeldi. Bir kadın bu zata âşık oldu. Ona ihtiyar bir kadını gönderdi, onu kendisine getirmesi için halini gizledi. İhtiyar kadın Şakran'a gelerek,

'Benim evde hasta bir kızım var, vasiyette bulunmak istiyor; eve kadar gelseniz de kendisini bir görseniz ve ona dua etseniz' dedi. Şakran hazırlanarak ihtiyar kadınla birlikte eve kadar geldi. Kadın kendisini içeri aldığında, karşısında hasta değil, genç ve güzel bir kız gördü. Kız ona,

'Gel, benimle ol!' dedi. Şakran,

'Ben (günah işleme konusunda) âlemlerin Rabb'i Allah'tan korkarım' dedi. O zaman ihtiyar kadın,

'Heyhât, ey Şakran; vallahi eğer onun dediğini yapmazsan, dışarı çıkar, bağırır ve senin evimize girip bize saldırdığını söylerim!' dedi. Bunun üzerine Şakran kadına,

'Eğer bu iş illa olacaksa, az müsaade edin de biraz şu küçük odaya gireyim' dedi. Kadın,

'İstediğini yap!' dedi. Şakran küçük odaya girdi, içeride ellerini açıp,

'Allahım, bu kadın sadece benim sûretime bana âşık oldu; şu sûretimi değiştir' dedi ve odadan çıktı. O anda üzerinde cüzzamlı görüntüsü oluştu. Kadın onu görünce,

---

[286] İbn Ardûn'un tam adı, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. Yusuf ez-Zecelî'dir. 992 (1584) yılında vefat etmiştir. Mâlikî fakihlerindendir. Değişik eserleri vardır (geniş bilgi için bk. M. Kamil Yaşaroğlu, "İbn Ardûn", *DİA*, 19/317).

'Çabuk buradan çık!' dedi; o da selâmetle çıktı. Bu hikâye Kayrevan'da meşhurdur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bizim gençliğimizde de bu hale benzer pek çok olay başımıza geldi; yüce Allah lutuf ve keremiyle bizleri de kötü bir hale düşmekten korudu. O'na sonsuz hamd ve senâ olsun. O'nu ne kadar övsem ve yüceltsem azdır.

Kadınların Ellerini Kesmesi

Züleyha'nın Hz. Yusuf'la [aleyhisselâm] arasında geçen olay etrafa yayılınca, bazı kadınlar onu ayıpladı. Cenâb-ı Hak bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖۚ قَدْ
شَغَفَهَا حُبًّاۜ اِنَّا لَنَرٰيهَا فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٣٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ
اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَاً وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكّٖينًا
وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّۚ فَلَمَّا رَاَيْنَهُٓ اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ
لِلّٰهِ مَا هٰذَا بَشَرًاۜ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا مَلَكٌ كَرٖيمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذٖي لُمْتُنَّنٖي
فٖيهِۜ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهٖ فَاسْتَعْصَمَۜ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ
وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرٖينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنٖٓي
اِلَيْهِۚ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنّٖي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٣٣﴾
فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٣٤﴾

30. Şehirde bazı kadınlar, "Azizin karısı, genç hizmetçisinin nefsinden murat almak istiyormuş; ona olan aşkı kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.

31. ***Kadın, onların gizli tuzaklarını*** *(dedikodularını)* ***duyunca, onlara haber gönderip çağırttı; onlar için oturup yaslanacak yastıklar hazırladı. Her birine birer bıçak verdi.*** *(Kadınlar meyveleri soyarken Yusuf'a),* ***"Çık karşılarına!" dedi. Kadınlar onu görünce, kendisini gözlerinde çok büyüttüler ve*** *(şaşkınlıklarından)* ***ellerini kestiler. "Hâşâ, Allah için, bu bir insan değil; ancak şerefli bir melektir!" dediler.***

32. ***Kadın dedi ki: "İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o,*** *(bundan)* ***şiddetle sakındı. Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve zillete düşünlerden olacak!"***

33. ***Yusuf, "Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği işten daha sevimlidir! Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum!" dedi.***

34. ***Rabb'i duasını kabul etti ve kadınların tuzaklarını ondan savdı. Şüphesiz O, her şeyi işiten, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şehirde,* Mısır'da *bazı kadınlar dediler ki ..."*

Bunlar beş kadın olup şunlardı: Kapıcının karısı, sucunun karısı, ekmekçinin karısı, zindancının karısı ve hayvanların bakımını yapan seyisin karısı. Şöyle dediler:

"Azizin karısı, genç hizmetçisinin nefsinden murat almak istiyormuş onun kendisine yakın olmasını talep ediyormuş, ona olan aşkı kalbine işlemiş, kalbini yakmış! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde, haktan uzak bir halde görüyoruz."

"Züleyha, onların gizli tuzaklarını, dedikodu ve gıybetlerini *duyunca, onlara haber gönderip çağırttı."* Onların yaptığına "tuzak" dedi; çünkü hile yapan, tuzak hazırlayan kimse bu işi gizlice yaptığı gibi, onlar da onun hakkındaki sözleri gizlice konuşuyorlardı. Bir rivayete göre Züleyha, bu durumu kadınlara kendisi açtı ve onlardan bu sırrını gizlemelerini iste-

di, fakat onlar haberi yaydılar. Züleyha, olayın yayıldığı haberini alınca kadınları çağırdı. Denildiğine göre kırk kadın çağırdı, yukarıda sayılan beş kadın da içlerindeydi.

"Onlar için oturup yaslanacak yastıklar hazırladı." Yemek hazırladı, diyen de olmuştur. Onlar, yemek yerken bir şeye yaslanarak yerlerdi. Onlara, turunç cinsi meyve hazırladığı da söylenmiştir.

"Her kadına, ellerindeki meyveyi veya eti kesmeleri için *birer bıçak verdi.* Sonra Yusuf'a, *'Çık karşılarına!' dedi."* Yusuf, ona yardımcı oldu; çünkü kocasının kölesiydi, onların karşısına çıktı. *"Kadınlar onu görünce,* onun halini ve parlak cemalini gözlerinde çok büyüttüler."

Rivayet edildiğine göre Hz Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Mi'rac gecesi Yusuf'u gördüm; yüzü ayın on beşi gibi parlıyordu."[287]

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf [aleyhisselâm] yolda yürürken, yüzünün parlaklığı duvarlara vururdu.

Kadınlar içine düştükleri ileri derecedeki şaşkınlık ve dehşetten dolayı bıçakla *ellerini kestiler.* Ona bakmakla meşgul oldular; güzelliğinden şaşkınlığa düştüler ve bir şey hissetmeden ellerini kestiler; tıpkı yiyeceği kestikleri gibi ...

"Hâşâ, Allah için ..." dediler.

Kadınların bu sözüne değişik manalar verilmiştir:

Onlar, bu sözleriyle, yüce Allah'ın böyle bir varlık yaratmaktan âciz olmadığını dile getirip O'nu âcizlik sıfatından uzak tuttular.

Kadınlar, Hz. Yusuf'u bir insan olmaktan uzak tuttular. Onlar, bu derece bir kemal ve cemalin ancak meleklerde olacağına inandılar; onun bir insan olmasını imkânsız gördüler.

Yahut onlar, Allah'ın böyle bir varlık yaratmasından dolayı ilâhî kudrete karşı hayret ve hayranlıklarını dile getirdiler.

---

[287] Bezzâr, *Müsned,* nr. 55; Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/70.

Kadınlar, bu şaşkınlıkları içinde sözlerine şöyle devam ettiler:

"Bu bir insan değil; çünkü insanlarda böyle bir güzellik görülmemiştir, *o ancak* Allah katında *şerefli bir melektir!"* Zira böyle ince bir güzelliği, yüksek derecede kemali, kusurlardan son derece uzak, iffet ve temizlik halini kendisinde toplamak ancak meleklerin özelliklerindedir.

Züleyha, kendisini kınamalarını ayıplamak için onlara dedi ki:

"İşte hakkında beni kınadığınız şahıs, kendisini görmeden beni aşkıyla fitneye düşmekle ayıpladığınız Ken'ânlı genç hizmetçi işte budur; eğer onu görseydiniz, benim içine düştüğüm hali mâzur görürdünüz. *Ben onun nefsinden murat almak istedim, fakat o, bundan sakındı;* ismetini korumak için uzak durdu."

Züleyha, kadınların kendisini mâzur gördüğünü anlayınca, onlara suçunu, kendisinin ondan talepte bulunduğunu itiraf etti; bunu, Hz. Yusuf'u davetine direnmesinden vazgeçirme konusunda kendisine yardım etmeleri için yaptı.

Züleyha sözüne şöyle devam etti: *"Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve zillete düşenlerden olacak!"*

O zaman kadınlar Hz. Yusuf'a, "Hanım efendine itaat et, emrini yerine getir!" dediler.

Yusuf dedi ki: *"Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği çirkin işten daha sevimlidir!"*

Zina ilk anda emmâre nefsin arzuladığı bir şey olsa da sonuna bakıldığında gerçekten çok fahiş ve çirkin bir iştir. Bir saat süren nice şehvetler vardır ki peşinden uzun süre hüzün getirir.

Şöyle denilmiştir: Hz. Yusuf, zindanı kendisi söylediği için, başına o geldi, yapması gereken Allah'tan afiyet istemesiydi. Nefsi için seçtiği şey, onu zindana düşürdü. Eğer bir tercihte bulunmasaydı, kadın onu kendisine davet ettiği zaman korunduğu gibi, zindanla imtihan edilmeksizin korunurdu.

Hz. Yusuf sözüne şöyle devam etti: *"Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan* onlara meyleder ve *cahillerden olurum!"* Yani şunu demek istedi: Rabbim, eğer onların davet ettiği şeyi bana güzel gösterirsen ve bana iffet üzere kalmayı ihsan etmezsen, tabiatım gereği ve şehvetimin icabı onlara meylederim ve onların çağırdığı işi yapmakla sefihlerden olurum. Şüphesiz hikmet sahibi kimse, çirkin bir işi yapmaz.

Yahut bildiği ile amel etmeyen kimselerden olurum; çünkü böyle yapanlar gerçek cahillerdir. Hz. Yusuf'un bu sözü, Allah Teâlâ'ya bir yalvarma ve O'ndan yardım istemedir.

"Rabb'i onun bu sözünde saklı *duasını kabul etti ve kadınların tuzaklarını ondan savdı."* Onu iffet üzere sabit tuttu; öyle ki Hz. Yusuf, nefsini zindanın meşakkatini çekmeye hazır hale getirdi ve onu fâni lezzete tercih etti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O,* kendisine sığınanların duasını *en iyi işiten,* onların ihlâsını veya onlar için hayırlı olanı *en iyi bilendir."*

30-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî sevgi kalbin dışında kaldığı ve kalbin içine işlemediği zaman kul, hem dünyası hem ahiretiyle birlikte olur; zikirle gaflet arasında yaşar. Sevgi, kalbin özüne girdiğinde ve kalbin zarını yaktığında, kul dünyasını da ahiretini de unutur; nefsinden ve hevâsından uzaklaşır, Mevlâ'sının sevgisi içinde kendini kaybeder. Bunun için Hz. Yusuf'a bütün benliği ile âşık olan kadın için, "Biz seni apaçık bir şaşkınlık içinde; yani aşk içinde kaybolmuş, sevdiğinden başkasını görmez bir vaziyette görüyoruz" denildi.

Şu âyet de bu manadadır: *"Rabb'in seni kaybolmuş bir halde bulup doğru yola sevketmedi mi?"* (Duhâ 93/7). Yani seni ilâhî aşk içinde kaybolmuş, kendinden geçmiş bir halde bulup ilâhî huzurda müşahede ve kurbiyet (yakınlık) makamına ulaştırdı; öyle ki Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] Cenâb-ı Hakk'a iki yayın birbirine yakınlığı kadar veya daha yakın oldu.

İlâhî sevginin kalbin içine girdiğinin alameti şu dört şeydir: Mâsivadan uzaklaşmak, Cenâb-ı Hak ile ünsiyet içinde olmak, her nefeste sevdiğini (Rabb'ini) zikretmek, kendisine gelen düşünce ve vesveseler anında ona kapılmayıp kalbi Allah ile huzur halinde bulunmak. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Vallahi, güneşin doğup battığı her günde, senin zikrin alıp verdiğim nefeslerimle birliktedir (Her nefeste seni zikretmekteyim). Kendileriyle konuşmak için hangi toplulukla oturmuşsam, onların arasında benim asıl konuştuğum sen oldun. Şiddetli susuzluk esnasında içtiğim her lezzetli suda, muhakkak içtiğim kâsede (bardakta) senin hayalini gördüm (o anda bile seni hayal ettim). İnsanlara vesvese veren şeytan ve nefisleri vardır; vallahi benim kalbime vesvese verenim sensin. Kendisiyle hayat bulduğum zikrinin nesimi (hoş esintisi ve tadı) olmasa, vallahi nefeslerimin hararetinden yanardım."

Bir başka âşık da şöyle demiştir:

"Ey sevgili, hayalin vehmimde, zikrin fehmimde, kalbime taht kurmuşsun; artık benden nasıl ve nereye ayrılıp gideceksin?"

"Kadınlar onu gördüğünde, gözlerinde büyüttüler ve ellerini kestiler" âyetinden şu sonucu çıkarabiliriz: Yusuf'un âniden onların karşısına çıkışı ve ay gibi parlak cemali onları dehşete düşürdü, akıllarını baştan aldı, kadınlar ellerindeki bıçakla farkında olmadan parmaklarını kestiler. Züleyha ise onunla sürekli beraber olduğu için, bunlardan hiçbirini yapmadı. Mürid de böyledir; Cenâb-ı Hakk'ın nurları ve cemalinin tecellisi ile ilk karşılaştığı zaman dehşet ve hayrete düşer; eğer kendisine ilâhî yardım yetişmese o hale tahammül edemezdi. Mürid, bu tecellilerin ilk gelişine sabreder ve ilâhî nurların tecellileriyle birlikte olmaya bir süre devam ederse dehşet hali gider, kalbi, izzet ve kibriya perdesinin gerisinde yüce sevgilisini müşahede ederek huzur bulur. İşte bu, en büyük huzur, en yüce saadettir.

Hz. Yusuf'un, *"Rabbim, zindan benim için onların çağırdığı işten daha sevimlidir"* âyetinde söylediği gibi, kulun da ebedî olanı fâni olana tercih etmesi gerekir. Tadı bir saat süren nice şehvetler vardır ki peşinden sürekli bir hüzün getirir. Bir saat süren nice sabırlar vardır ki peşinden büyük nimet ve huzur getirir.

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Zindana Girmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Hz. Yusuf'un zindana girmesini, oradan çıkmasını, kendisini mülk ve yetki sahibi yapmasını anlatarak şöyle buyurdu:

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حٖينٍ ﴿٣٥﴾ وَدَخَلَ
مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِۜ قَالَ اَحَدُهُمَٓا اِنّٖٓي اَرٰينٖٓي اَعْصِرُ خَمْراًۚ وَقَالَ الْاٰخَرُ
اِنّٖٓي اَرٰينٖٓي اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْسٖي خُبْزاً تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُۜ نَبِّئْنَا بِتَاْوٖيلِهٖۚ اِنَّا
نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٣٦﴾ قَالَ لَا يَاْتٖيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهٖٓ اِلَّا نَبَّاْتُكُمَا
بِتَاْوٖيلِهٖ قَبْلَ اَنْ يَاْتِيَكُمَاۜ ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنٖي رَبّٖيۜ اِنّٖي تَرَكْتُ مِلَّةَ
قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓائٖٓي
اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ
مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

35. *Sonra onlar, (Yusuf'un suçsuzluğunu gösteren) kesin delilleri gördükten sonra yine de onun bir zamana kadar zindana atılmasını uygun gördüler.*

36. *Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri dedi ki: "Ben (rüyamda) şarap sıktığımı gördüm." Diğeri de, "Ben de başımın üstünde ekmek taşıdığımı, kuşların ondan yediğini gördüm. Bize bunun yorumunu söyle; şüphesiz biz seni iyi insanlardan biri olarak görüyoruz" dedi.*

37. *Yusuf dedi ki: "Size yiyecek olarak verilen bir yemek gelmeden önce onun ne olduğunu size bildiririm. Bu, Rabbim'in bana öğrettiği ilimlerdendir. Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terkettim."*

38. ***"Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmamız asla doğru olmaz. Bu, bize ve insanlara Allah'ın bir lutfudur; fakat insanların çoğu şükretmezler."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra onlar,* Aziz ve ailesi, *Yusuf'un suçsuzluğunu gösteren kesin delilleri gördükten sonra yine de onun bir zamana kadar zindana atılmasını uygun gördüler."*

Bu kesin deliller, çocuğun şahitliği, gömleğinin arkadan yırtılması, kadınların ellerini kesmeleri ve Yusuf'un kadınların tuzaklarından Allah'a sığınmasıdır. Onun hapse atılması kendileri için daha uygun geldi ve onun muhakkak bir zaman için zindana atılmasına yemin ettiler. Böylece ondan ne sonuç çıkacağını görmek ve insanların, Züleyha'nın Hz. Yusuf hakkında iddia ettiği şeyin doğru olduğunu zannetmesini istediler. Aslında Züleyha kocasına ihanet etmişti; buna rağmen kocası, onun Hz. Yusuf'un zindana atılması fikrine uydu.

Rivayet edildiğine göre Züleyha, Hz. Yusuf zindana girince, onu zindana attırdığına pişman oldu, ondan ayrı kalmaya sabredemedi; zindancı başına haber gönderip Yusuf'u salıvermesini istedi, zindancı başı buna yanaşmadı. Hz. Yusuf zindanda yedi sene kaldı.

"Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi." Onların zindana girmesi de Hz. Yusuf'un zindana girdiği güne rastlamıştı. Onlar, sultanın iki kölesiydi. Biri ekmekçisi, diğeri ise sucusuydu. Bu iki genç, sultanı zehirlemeye teşebbüs suçlamasıyla zindana atılmışlardı.

"Onlardan biri, bu sultanın sâkisi olan gençti, *dedi ki: Ben rüyamda şarap sıktığımı gördüm."* Yani şarap için üzüm sıktığımı gördüm, dedi. Rivayet edildiğine göre bu genç, rüyasını şöyle anlattı:

"Rüyamda şöyle gördüm: Sultan beni çağırdı, köşküne geri gönderdi. Ben köşkünde dolaşırken üç salkım üzüm gördüm. Onu sıktım ve içmesi için sultana götürdüm."

Sultanın ekmekçisi olan diğeri genç de şöyle dedi: *"Ben de başımın üstünde ekmek taşıdığımı, kuşların ondan yediği gördüm."* Dedi ki: "Ben, rüyamda sultanı gördüm, beni zindandan çıkarmıştı, bana üzerinde ekmek bulunan bir sepet verdi. Onu başımın üstüne koyup taşımaya başladım; bu arada kuşlar da onda yiyordu."

Gençler sözlerini şöyle tamamladılar: *"Bize bunun yorumunu söyle; biz seni iyi insanlardan biri olarak görüyoruz."* Yani seni güzel ahlâklı biri ve iyi yorum yapan kimselerden görüyoruz. Böyle söylemelerinin sebebi, Hz. Yusuf'un, zindanda insanlara öğüt vermesi ve onların rüyalarını yorumlamasıydı.

Yahut biz seni zindandakilere çok iyi davranan biri olarak görüyoruz. Yusuf [aleyhisselâm], zindanda ihtiyaç sahibi birini görünce, onun için yardım toplardı; hali dar birini görünce onun sıkıntısını giderirdi. Bunun için gençler ona, "Eğer biliyorsan, gördüğümüz rüyayı tabir ederek bize iyilikte bulun" dediler.

Yusuf dedi ki: *"Size yiyecek olarak verilen bir yemek gelmeden önce onun ne olduğunu size bildiririm."* Yani ben, dünyada, sizin için ayrılmış bir yiyecek size gelmeden önce, onun ne olduğunu, rengini, sıfatını ve miktarını gaybdan bildiririm. Gerçekten, onlara gelecek yiyeceği haber verir ve söylediği şeyler gelirdi. Bu onun için bir mucizeydi.

Hz. Yusuf'un kendisini çokça ilim ve keşif sahibi olarak tanıtması, onları tevhide çağırmasına bir vesile olması içindir.

Sonra onlara şöyle dedi: *"Bu, Rabbim'in bana* vahiy ve ilham yoluyla *öğrettiği ilimlerdendir."* Bu ilim, kâhinlik ve müneccimlikten değildir. Rivayet edildiğine göre iki genç Hz. Yusuf'a, "Bu ilim sana nereden geliyor, halbuki sen, kâhin ve müneccim değilsin?" dediler, onlara şu cevabı verdi:

"Bu, Rabbim'in bana öğrettiği ilimlerdendir. Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terkettim." Yani ben, kâfir bir milleti terkettiğim için Allah bana bu ilmi öğretti. *"Ben atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum."* Hz. Yusuf bu açıklamayı, onları yapacağı davete hazırlamak ve kendisinin peygamber evinden gelen biri ol-

duğunu açıklamak için yaptı. Böylece, onların kendisini dinlemeye daha çok rağbet edeceklerini ve ona daha fazla güveneceklerini düşündü.

Hz. Yusuf sözüne şöyle devam etti: *"Bizim, yani biz peygamberlerin herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmamız asla doğru olmaz. Bu* tevhid inancı, *Allah'ın bize ve insanlara bir lutfudur."* Allah bu lutfunu bize vahiyle, insanlara ise bizi onlara gönderip kendilerini irşad etmemizle ve onları tevhid üzere sabit tutmasıyla ulaştırdı. *"Fakat insanların çoğu,* bu ihsana *şükretmezler,* ondan yüz çevirirler."

Yahut o, Allah'ın bize vahiy ve ilhamla, insanlara ise önlerine delilleri koyarak ve âyetlerini indirerek ulaştırdığı lutfundandır. Fakat insanların çoğu, bu delil ve âyetlere ibretle bakmazlar, onlardan delil çıkarıp onları yaratanın birliğini ilan ve ikrar etmezler. Bu durumda onlar, kendisine verilen nimetleri inkâr edip onlara şükretmeyen kimse gibidirler.

35-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın kulları arasında uyguladığı âdeti (genel kanunu) şudur: Kula yetki ve imkân, ancak imtihandan sonra verilir. Teselli, ancak hüzünden sonra gelir. İzzet, ancak zilletten sonra elde edilir. Bulmak, kaybetmekten sonra olur. Kulun beşeriyet yönü, ne derece daralırsa ruhaniyet yönünde o derecece genişleme olur. Nefis ne kadar hapsedilip hevâsından alıkonursa ruh o derece Mevlâ'sının müşahedesinde genişlik ve imkân elde eder.

"Onunla birlikte zindana iki genç daha girdi" âyetinde, Hz. Yusuf'un, zindanda şeriat ve hakikat yönünün kemale ermesi için imtihan edildiğine dair bir işaret vardır.

Kim rüyasında ekmek taşıdığını görürse bu onun şeriat bayrağını taşıdığına işarettir. Kim rüyasında üzüm sıktığını ve ondan içki elde ettiğini görürse bu onun hakiki aşk şarabını elde ettiğine işarettir. O kimse ihsan makamına ulaşan kimselerden olur. Bunun için, *"Biz seni ihsan sahibi kimselerden görüyoruz"* dedi. Sonra Hz. Yusuf, ihsan makamının neticesi olan has tevhidden bahsederek şöyle dedi:

"Bizim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamız asla doğru olmaz."

Ayrıca buna amelle değil, Allah'ın lutuf ve ihsanıyla ulaştığını söyleyerek, *"Bu, Allah'ın bize ve insanlara ihsanındandır"* dedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm], Zindan Arkadaşlarını Hak Dine Daveti

Hz. Yusuf, sonra, zindan arkadaşlarını tevhide davet ederek şöyle dedi:

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُۜ
﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِه۪ٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ
مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا
اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

39. ***"Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilâhlar mı daha hayırlıdır, yoksa tek ve kahhâr olan Allah mı?"***

40. ***"Siz Allah'ı bırakıp sadece sizin ve atalarınızın kendilerine birtakım isimler verdiğiniz varlıklara (uydurma ilâhlara) tapıyorsunuz. Halbuki Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O, size sadece kendisine ibadet etmenizi emretti. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yusuf dedi ki: Ey zindan arkadaşlarım!* Ey benimle birlikte zindanda kalanlar! *Ayrı ayrı ilâhlar mı daha hayırlıdır, yoksa* ilâhlığında *tek ve kahhâr olan,* her işinde galip olan, kendisine hiç kimsenin karşı duramadığı *Allah mı?"*

"Siz ve sizin dininiz üzere bulunan Mısırlılar, *Allah'ı bırakıp sadece sizin ve atalarınızın* taştan ve ağaçtan yontup yaparak *kendilerine birtakım isimler verdiğiniz varlıklara, uydurma ilâhlara tapıyorsunuz.* Onların ibadeti hak ettiğine dair elinizde hiçbir delil olmaksızın onlara ilâh ismini verdiniz; ibadete layık olmayan varlıklara ilâh ismini verip kendilerine taptınız. *Halbuki Allah onlara* ibadet edileceğine *dair hiçbir delil,* hüccet ve burhan *indirmemiştir.* İbadet konusunda *hüküm sadece Allah'a aittir.* Çünkü ibadete layık olan sadece O'dur, O'ndan başka hiçbir varlığın böyle hakkı yoktur. Allah, varlığı zaruri olan, bütün varlıkları yoktan var eden ve her işine mâlik olan bir zattır. *O size,* peygamberi diliyle *sadece kendisine ibadet etmenizi,* O'ndan başkasına ibadet etmemenizi *emretti. İşte,* içinde hiçbir eğrilik bulunmayan *dosdoğru din budur;* fakat insanların çoğu, O'nun birliğinin delillerini bilmezler, bilmedikleri için cehalet içinde çakılıp kalırlar."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette, Allah'a davette ve hak delili ortaya koymada belli bir sıra takip edilmiştir. Hz. Yusuf, zindan arkadaşlarına önce hitap yoluyla, tevhid dinini tercih etmenin birçok ilâh edinmekten daha tercihe şayan olduğunu belirtti. Sonra onların, ilâh diye isimlendirip taptıkları varlıkların, ilâhlığa ve ibadete layık olmadığını açıkladı. Daha sonra onlara sağlam ve dosdoğru olan hak dini gösterdi. Bu öyle doğru bir dindir ki selim akıl ondan başkasını istemez, gerçek ilim onun hak olduğunu kabul eder, ondan başkasını tasdik etmez."[288]

39-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, kalbini yüce Mevlâ'sında toplamaz, nefsanî hazlarına ve hevâsına uyarsa kalbinin bu fâni şeylere meylettiği ölçüde, kendisi için değişik efendiler, putlar olur.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Dünya ehli kimselere hizmet eden ve sadece onlardan bir şeyler bekleyen kimseler de değişik efendilere (ve putlara) tapma belasına müptela olmuşlardır."[289]

---

[288] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/484-485.

[289] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/245 (Beyrut 1993).

Bir haberde şöyle denmiştir: *"Kim Allah'tan başka birinden bir şey umarsa zarar eder, çalışması boşa gider. Allah'a güvenen kimsenin ise gönlü hoş olur."*

Allah şu sözün sahibine rahmet etsin, bakın ne demiş:

"Rabb'i olan Allah'ı (her hususta) tek olarak bilen kimsenin, başka birinden (Allah'ın razı olmadığı şekilde) destek ve yardım dilenmesi haramdır. Ey arkadaşım! Beni hak üzere durdur; ben hakkın vecdiyle ölür, onun vecdiyle yaşarım. Yeryüzü sultanlarını terket. Bunun için bütün gayretini ortaya koy (sadece âlemlerin Rabb'ine güven ve dayan). Bu öyle bir mülktür ki satılmaz ve hediye edilmez."

Zindanda Görülen Rüyaların Yorumu

Hz. Yusuf, iki zindan arkadaşının gördüğü rüyayı tabir ederek şöyle dedi:

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا ۚ وَأَمَّا
الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ ۚ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ
تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾ وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ
رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

41. ***"Ey zindan arkadaşlarım!*** *(Rüyalarınıza gelince):* ***Biriniz*** *(daha önce olduğu gibi)* ***efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz iş böylece kesinleşmiştir."***

42. ***Onlardan, kurtulacağını düşündüğü kimseye, "Beni efendinin yanında an*** *(ona benden bahset, belki ilgilenip zindandan çıkarır)****" dedi. Fakat şeytan ona,*** *(Yusuf'u)* ***efendisine hatırlatmayı unutturdu. Böylece birkaç sene daha zindanda kaldı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yusuf dedi ki: *Ey zindan arkadaşlarım!* Rüyalarınıza gelince: *Biriniz,* daha önce yaptığı gibi *efendisine şarap sunacak,* eski işine dönecek; *diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek.'* Onlar bunu işitince, "Biz yalan söyledik, aslında hiçbir şey görmedik!" dediler; o zaman Hz. Yusuf, *"Yorumunu sorduğunuz iş böylece kesinleşmiştir;* ezelde ilâhî ilimde bu şekilde hüküm verilmiştir, durumunuzun sonu budur, *dedi."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, onları tevhid dinine davet edince, sâkî davetine uydu, teslim oldu, ekmekçi ise yanaşmadı; üç gün sonra zindandan çıkarılıp asıldı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yusuf, onlardan, kurtulacağını düşündüğü,* kesin olarak bildiği veya galip zannıyla kurtulacağını tahmin ettiği *kimseye dedi ki ..."*

Kesin olarak bilmesi vahiy yoluyladır; tahmini ise görülen rüya sebebiyle yaptığı ictihadladır.

Ona şöyle dedi: *"Beni efendinin,* sultanın yanında *an;* ona, 'O genç, haksız yere zindana atıldı' de, belki beni kurtarır."

İbn Atıyye demiştir ki: "Hz. Yusuf gence, kralın yanında ilmini ve sahip olduğu hali dile getirmesini söylemiş olabileceği gibi, zulme uğramış olduğunu, başına gelenlerin haksız yere geldiğini dile getirmesini söylemiş de olabilir. Yahut ona, her iki durumu dile getirmesini söylemiştir."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Beni efendinin yanında an, demek şu manadadır: Ona, benim Allah yolunda olduğumu söyle ki Allah'ın peygamberi olduğumu bilsin, Allah'ın taatinde bana uysun; böylece O'nun azabından kurtulsun, sevabına ulaşsın, iyi işleri emretsin, kötü işleri yasaklasın, Allah Teâlâ'nın birliğini kabul etsin, şeytanın tuzağından ve insan ile olup ona zarar vermesinden kurtulsun."[290]

---

[290] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 2/175.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat şeytan ona,* Yusuf'u *efendisine hatırlatmayı unutturdu."* Yani zindandan çıkan sâkîye, Hz. Yusuf'u efendisinin yanında anmayı unuttu. Yahut Hz. Yusuf'a o anda Allah'ı zikretmeyi unutturdu, bundan dolayı o, başkasından yardım istedi. Bunun üzerine Allah ona hatasını hatırlatıp kendisini terbiye etti. *"Bu yüzden birkaç sene daha zindanda kaldı."*

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah kardeşim Yusuf'a rahmet etsin; eğer sâkîye, 'Beni efendinin yanında hatırlat' demeseydi, beş sene kaldıktan sonra zindanda yedi sene daha kalmazdı."[291]

Rivayet edildiğine göre, Cibrîl [aleyhisselâm] bu sözden sonra Hz. Yusuf'a geldi ve ona, "Seni kuyudan kim çıkarttı, öldürülmekten kim kurtardı, o çirkin işten kim korudu?" diye sordu; Hz. Yusuf, "Allah" dedi. O zaman Cibrîl [aleyhisselâm], "O halde nasıl oluyor da O'ndan başkasına yapışıyorsun, yaratılmış mahlûka güveniyorsun, halini kula arzediyor da Rabb'ini unutuyorsun?" dedi. Hz. Yusuf, "Ey Cibril, birkaç kelime ağzımdan çıktı, ben onlara tövbe ediyorum ve bir daha buna benzer bir söz söylemeyeceğim" dedi.[292]

Dinimize göre bir insandan yardım istemek câizdir, fakat bu, manevi hali kuvvetli olan zatların makamına uygun değildir. Bu yüzden Yusuf birkaç sene daha zindanda kaldı. Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, zindanda önce beş sene kaldı, bu sözden sonra da yedi sene kaldı, böylece zindan süresi on iki sene oldu.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpte yerleşmeyen unutma ve gaflet, irade dışı gelip giden nefsanî düşünceler, insana ait sıfatlardan olup velâyete ters değildir; çünkü kulun ondan (tamamen) kurtuluşu yoktur. Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur:

---

[291] Tirmizî, Tefsîru Sûre (13), nr. 3116; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6206.

[292] Benzer bir rivayet için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/379.

"Takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiği zaman, hemen durup düşünürler ve işin gerçeğini görürler" (A'râf 7/201). Âyette geçen vesveseden kimse kurtulamaz; çünkü o hal, kulluğun vasıflarındandır, onunla kulun âcizliği, âlemlerin Rabb'inin kemali bilinir. Allah Teâlâ, âriflerin efendisi Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında bile şöyle buyurmuştur:

"Sana şeytandan bir vesvese geldiğinde, hemen Allah'a sığın" (A'râf 7/200).

Şu halde peygamberler için gerekli olan ismet hâli (günahlardan korunma), peygamberlik mertebelerine bir noksanlık getirecek ve o mertebeden düşüş sebebi olacak işler için geçerlidir. Bu tür haller ise sonuçta kulun kemalatını artırmaya vesiledir, çünkü onlarla kulluğun kemali ortaya çıkar ki bu da kulun şerefidir. Bunu anla ve teslim ol, gereksiz tenkitlere girme; gerçekten onun hakikatini sadece (Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanıyan) ârifibillâh zatlar anlar, sırf zâhirî ilimle kalan kimseler anlamaz.

Vectecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hz. Yusuf [aleyhisselâm], Mısır melikinin iman zamanını ve hak dine ne zaman gireceğini bilmedi. Şeytan, ilâhî hüküm gereği ona Rabb'ini zikretmeyi unutturdu. Bu durum melikin iman vaktine kadar devam etti. Bunun için Hz. Yusuf, melikin iman etme vaktine kadar zindanda kaldı. Buna göre Hz. Yusuf'un unutması, kullar hakkında yazılmış ilâhî kadere bakmaktan perdelenmesi sebebiyle oldu."[293]

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Zindandan Çıkışı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde Hz. Yusuf'un zindandan çıkışını zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ
سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۜ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ
اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍۚ وَمَا نَحْنُ بِتَأْو۪يلِ

---

[293] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/175.

الْاَحْلَامِ بِعَالِمٖينَ ﴿٤٤﴾ وَقَالَ الَّذٖى نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا اُنَبِّئُكُمْ
بِتَأْوٖيلِهٖ فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّٖيقُ اَفْتِنَا فٖى سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ
يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلّٖى
اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنٖينَ دَاَبًا
فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فٖى سُنْبُلِهٖ اِلَّا قَلٖيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتٖى مِنْ
بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَلٖيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ
﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْتٖى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ فٖيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفٖيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

43. ***Bir gün kral, "Ben rüyamda yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm. Ayrıca, yedi yeşil başakla yedi kuru başak gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, benim rüyamı bana yorumlayın" dedi.***

44. ***Onlar, "Bunlar karmakarışık düşlerdir; biz böyle düşlerin yorumunu bilmeyiz" dediler.***

45. ***Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olan, bir zaman sonra*** *(Yusuf'u)* ***hatırlayarak dedi ki: "Ben size onun yorumunu söylerim, beni hemen*** *(zindana)* ***gönderin."***

46. *(Zindana varınca),* ***"Ey Yusuf, ey doğru sözlü kişi! Şu rüya hakkında bize bir yorum yap: Rüyada yedi zayıf inek yedi semiz ineği yiyor, bir de yedi yeşil başakla yedi kuru başak görülüyor. Ümit ederim ki*** *(yapacağın yorum ile)* ***insanlara dönerim de*** *(rüyanın yorumunu veya senin fazilet ve kıymetini)* ***bilirler" dedi.***

47. ***Yusuf dedi ki:*** *(Bunun tabiri şudur):* ***"Yedi sene âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın."***

48. Sonra bunun ardından, yedi kurak yıl gelecek; saklayacağınız az bir miktar hariç, bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek."

49. "Sonra bunun ardından insanların yağmura** (bolluk ve genişliğe) **kavuşacağı bir yıl gelecek ki o yılda insanlar** (bol meyve ve sebzeye kavuşup) **şıra ve yağ sıkacaklar."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir gün kral dedi ki ..."* Bu kral, Mısır azizinin kendisinin veziri olduğu kimsedir. İsmi Reyyân b. Velîd'dir. İsminin Mus'ab b. Reyyân olduğunu söyleyenler de olmuştur. O, Mısır firavunlarından biridir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, zindanda yedi sene kaldıktan sonra, secdeye kapanarak, "İlâhi, beni zindandan kurtar!" diye dua etti. O dua ettikçe, melekler "âmin" dediler. Hz. Yusuf'un dua ettiği gece kralın, "Ben rüyamda yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm" diye bahsettiği rüyayı gördüğü gecedir.

Kral dedi ki: "*'Ben rüyamda yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm.'* Kuru bir nehirden yedi semiz inek çıktı, onların peşinden de yedi tane zayıf, cılız inek çıktı ve bu cılız inekler o yedi semiz ineği yiyip yuttu. *'Ayrıca,* gövdesi üzerinde yetişmiş *yedi yeşil başakla yedi kuru başak gördüm.'* Kuru başaklar, yeşil başakları sarıp içlerinde kaybettiler." Kral bunları gördüğünde korku ile uyandı, yakın dostlarını ve rüya tâbircilerini çağırarak,

"Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüya tabirini biliyorsanız *benim rüyamı bana yorumlayın"* dedi.

"Onlar da, 'Bunlar karmakarışık, aslı olmayan *düşlerdir; biz böyle düşlerin yorumunu bilmeyiz' dediler."* Demek istediler ki: Bizde bunun tabiri yok. Çünkü o, şeytanın yalanlarından ibarettir. Yorum ve tabir ancak doğru rüyalar için olur.

"Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olan, bir zaman sonra yani yedi sene sonra Yusuf'u *hatırladı."* Bu kimse, Hz. Yusuf'un iki zindan arkadaşın-

dan biri olan sâkî idi; o da kralın meclisinde bulunuyordu. Dedi ki: *"Ben size onun yorumunu söylerim, beni hemen* onu bilenin yanına veya zindana *gönderin."*

Rivayet edildiğine göre sâkî, kralın sözlerini işitince ağladı. Kral ona, "Niye ağlıyorsun?" diye sordu; sâkî, "Ey kral, senin bu rüyanın tabirini ancak zindandaki Ken'ânlı genç bilir" dedi. O zaman kralın rengi değişti, "Onu unutmuştum, yedi senedir hatırlamadım, hiç aklıma gelmedi!" dedi. Sâkî de, "Ben de sizin gibi onu unuttum!" dedi. Kral,

"Onun güzel rüya tabiri yaptığını nereden biliyorsun?" diye sordu; sâkî, kendi rüyasını ve olayını anlattı. Bunun üzerine kral,

"Ona git ve sor" dedi. Sâkî,

"Vallahi ondan utanırım; çünkü o bana bir ricada bulunmuştu, ben onu unuttum" dedi. Kral,

"Ondan utanıp çekinme, çünkü o, hayrı da şerri de Mevlâ'sından görür; seni ayıplamaz" dedi. O zaman sâkî, Hz. Yusuf'un yanına geldi, ona,

"Ey Yusuf, ey doğru sözlü kişi!" dedi. Onu doğru sözlü sıddık olarak vasıflandırması, şahit olduğu güzel hallerinden, gördüğü yaşantısından, bir de kendisinin ve diğer zindan arkadaşının rüyasını güzel tabir etmesinden ileri geliyordu. Sözüne şöyle devam etti:

"Şu rüya hakkında bize bir yorum yap: Rüyada yedi zayıf inek yedi semiz ineği yiyor, bir de yedi yeşil başakla yedi kuru başak görülüyor. Ümit ederim ki yapacağın yorum ile insanlara, melike ve onun yanındakilere yahut belde ahalisine dönerim de rüyanın yorumunu veya senin fazilet ve kıymetini bilirler" dedi.

Sâkînin, "dönerim" demesinin sebebi, bir rivayete göre zindanın beldenin dışında bir yerde olmasındandı. Sâkînin, "ümit ederim ki belki" şeklinde ihtimalli ifadeler kullanmasının sebebi, haberi onlara ulaştırmadan âni ölüm ve benzeri bir engelle karşılaşması yahut onlara söylenen şeyleri anlamamaları ihtimalidir.

"*Yusuf,* rüyanın tabiri hakkında *dedi ki: Yedi sene âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Sonra, bu sene yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın.* Onu başağında bırakın ki kurt yemesin."

Bu, rüyanın tabirinden hariç bir nasihattir. Yani ektiğiniz buğdaydan, bu sene özel yiyeceğiniz hariç, diğer kısmını başaktan ayırmayın. Çünkü Mısır arazisinde yiyecek türü şeyler iki sene bile beklemiyordu. Hz. Yusuf onlara, bolluk senesindeki buğdayın kıtlık senesine kadar nasıl saklanacağının yolunu öğretti. Bu da buğdayı başağında bırakmaktı. Zira buğday başağında kaldığı zaman, Allah'ın izniyle, çürümekten ve kurt yemesinden korunur.

"*Sonra bunun ardından, şiddetli* kurak ve kıtlık yaşanacak olan *yedi yıl gelecek;* tohum ve ziraat için *saklayacağınız,* depolayacağınız *az bir miktar hariç,* bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek."

"*Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek.*" Allah onları kıtlıktan kurtararak kendilerine yardım edecek. Yahut onlar yağmurla yardıma kavuşacaklar. "*O yılda insanlar,* meyvelerin bolluğundan şıra ve yağ *sıkacaklar.* Yahut bol ot ve yeşillikten dolayı hayvanları sütlenecek ve onlar da bol bol süt sağacaklar. Bu da onlara ayrı bir müjdedir. Rüyada görülen yedi semiz inek ve yedi yeşil başak, bolluk senelerine işarettir. Görülen yedi cılız inekle yedi kuru başak, cılız ineklerin semiz inekleri yemesi, kuru başakların yeşil başakları sarması ise kuraklık senelerine işarettir. Hz. Yusuf'un, yedi sene kuraklıktan sonra sekizinci senede bolluk ve rahatlık olacağını bilmesi vahiyle olabilir. Yahut kıtlığın bitmesi ancak bollukla olur. Ayrıca, Allah Teâlâ'nın kullarında cereyan ettirdiği âdeti, onlara darlıktan sonra genişlik vermesidir. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"*Şüphesiz her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır*" (İnşirâh 94/5). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

43-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, yaratılıştaki aslı itibariyle (pek çok şeyi) bilen ve idrak eden bir varlıktır. Ruh, kendisini bu ilimden perdeleyen maddi şeylerden uzaklaştığında, bazı işleri daha olmadan önce keşfeder. Bu durum, bir kâfirin ruhu için de geçerlidir. Ruh uyku veya uzlet ile maddi şeylerden uzaklaşınca, gizli hakikatleri keşfedip öğrenir. Kim, ruhunu tevhide ulaşarak şirk kirlerinden temizler, bütünüyle eşyadan sıyrılıp Hakk'a bağlanarak maddi meşguliyetlerden uzak tutarsa ruh aslına döner ve beden kalıbıyla birleşmeden önce bildiği ve keşfettiği ilimler kendisine dökülmeye başlar.

Ruhun aslına dönmesi konusunda uykusuzluk ve açlık kadar fayda veren bir şey yoktur. Açlıkta, maddi ve manevi pek çok sır vardır. Allah Teâlâ, açlık sebebiyle Hz. Yusuf'u, babası ve kardeşleriyle buluşturdu, hepsini bir araya getirdi. Yine açlık sebebiyle Hz. Yusuf'u mülk sahibi yaptı, kendisine yardım etti, onu yeryüzünde yetki ve otorite sahibi kıldı; öyle ki Hz. Yusuf, bütün Mısır'a ve ahalisine sultan oldu. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle demiştir:

"Allahım, Kureyş'e Yusuf zamanında Mısır halkına yedi sene kıtlık çektirdiğin gibi kıtlık çektirerek onlara karşı bana yardım et."[294]

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ*'da, açlığın sırlarından kırk özellik saymıştır.[295]

Bir eserde şöyle zikredilmiştir: "Allah Teâlâ, nefse türlü şekillerde azap etti; her azaptan sonra ona, 'Ben kimim?' diye sordu; nefis, 'Ben kimim?' dedi. Nihayet ona açlıkla azap etti, o zaman nefis, 'Sen benim Rabbim'sin, seni tesbih ederim, sen tek ve kahhârsın' dedi."

Açlık konusunda övülen durum, ifrat ve tefrite gitmeden orta halde yemektir. İmam Bûsîrî [rahmetullahi aleyh] *Kasîde-i Bürde*'sinde bu konuda şöyle demiştir:

"Açlığın ve tokluğun desiselerinden (hile ve tuzaklarından) kork; nice açlık hali vardır ki tokluktan daha şerlidir."[296]

---

[294] Buhârî, Daavât, 58; Tirmizî, Tefsîru Sûre (44), 1.

[295] bk. Gazâlî, *İhyâ*, 3/100-110 (Beyrut 2000).

[296] bk. İbn Hacer el-Heytemi, *el-Umde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 160-170 (Dubâ 2003).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, Hz. Yusuf'un zindandan çıkmasını, mülk ve yetki sahibi olmasını anlatarak şöyle buyurdu:

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونٖى بِهٖۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ
مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتٖى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّۜ اِنَّ رَبّٖى بِكَيْدِهِنَّ عَلٖيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا
خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهٖۜ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ
سُٓوءٍۜ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزٖيزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّۘ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهٖ
وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٥١﴾ ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّٖى لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا
يَهْدٖى كَيْدَ الْخَٓائِنٖينَ ﴿٥٢﴾ وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْسٖىۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا
مَا رَحِمَ رَبّٖىۜ اِنَّ رَبّٖى غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونٖى بِهٖٓ اَسْتَخْلِصْهُ
لِنَفْسٖىۚ فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكٖينٌ اَمٖينٌ ﴿٥٤﴾ قَالَ اجْعَلْنٖى
عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِۚ اِنّٖى حَفٖيظٌ عَلٖيمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى
الْاَرْضِۚ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُۜ نُصٖيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا نُضٖيعُ
اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾ وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

50. *Kral dedi ki: "Onu bana getirin!" Elçi, Yusuf'a geldiği zaman (Yusuf) dedi ki: "Efendine dön ve ona, 'Ellerini kesen o kadınların hali neydi?' diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini çok iyi bilendir."*

51. *(Kral kadınlara) dedi ki: "Yusuf'un nefsinden murat almak istediğiniz zaman durumunuz neydi?" Kadınlar, "Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir kötülük görmedik" dediler. Azizin karısı da dedi ki:*

"Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir."

52. *(Yusuf dedi ki):* ***"Bu*** *(işin aslını araştırma talebim),* ***benim azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindir."***

53. *"(Bununla beraber)* ***Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Şüphesiz nefis sürekli kötülüğü emreder; ancak Rabbim'in acıdığı hariç. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, çok merhamet edendir."***

54. ***Kral dedi ki: "Onu bana getirin, onu kendime özel olarak seçeceğim." Onunla konuşunca, "Bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin" dedi.***

55. ***Yusuf, "Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben*** *(onları)* ***çok iyi korurum ve bu işi iyi bilirim" dedi.***

56. ***İşte biz bu şekilde Yusuf'a yeryüzünde*** *(Mısır'da)* ***yetki verdik; orada dilediği gibi hareket ediyordu. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi ulaştırırız ve ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmeyiz.***

57. ***Şüphesiz ahiret mükâfatı, iman edip*** *(kötülüklerden)* ***sakınanlar için daha hayırlıdır.***

Tefsir

Elçi, Hz. Yusuf'un yanından rüya tabiri ile gelince, kral yorumu dinledi, çok hoşlandı, Hz. Yusuf'un ilminin ve aklının ne kadar büyük olduğunu anladı ve, "Böyle bir kimsenin zindanda kalması uygun değildir; *onu bana getirin!"* dedi. Elçi, Yusuf'u zindandan çıkarmak için yanına geldiğinde Yusuf, *"Efendine dön ve ona, 'Ellerini kesen o kadınların hali neydi, onlar benden kendilerine bir meyil görmüşler mi? diye sor, dedi."*

Hz. Yusuf'un zindandan çıkmakta acele etmeyip önce kadınların halinin sorulmasını ve kendi halinin araştırılmasını istemesi iffetinin temiz olduğunu ortaya çıkarmak, kendisinin haksız yere zindana atıldığını krala bildirmek ve kendisine bir kötülük ulaştırmak isteyen hasetçinin hedefine ulaşamadığını göstermek içindir.

Bu âyette şu duruma delil vardır: İnsanın töhmet altına gireceği işlerden ve hallerden sakınması gerekir ve haksız yere bir suçlamayla karşılaştığında onu gidermeye çalışması güzeldir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa töhmet altına gireceği (suçlanıp kınanacağı) yerlerde durmasın."[297]

Âyette ayrıca Hz. Yusuf'un hilmine ve sabrına bir delil olduğu gibi zindanın sıkıntı ve darlığından dolayı çok üzülmediğine dair bir delil de vardır. Çünkü zindanda uzun süre kaldıktan sonra kralın elçisi onu çağırdığı anda hemen çağrıya uyup zinandan çıkmadı. Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Yusuf'un bu durumunu anlatırken, tevazu göstererek şöyle buyurmuştur:

"Eğer Yusuf'un kaldığı kadar zindanda ben kalsaydım, çıkmam için çağıran elçiye hemen uyardım!"[298]

Hz. Yusuf, *"Ellerini kesen kadınların halini sor"* derken, azizin karısını dile getirmedi, bunu ona bir iyilik olarak, edebi korumak, kocasının durumunu gözetmek ve kadının suçunu örtmek için yaptı; onun yerine ellerini kesen kadınlar dedi.

Hz. Yusufasonra şöyle dedi: *"Şüphesiz Rabbim onların hilesini* yani bana, 'Hanımefendine itaat et' dediklerinde yapmak istedikleri hile ve tuzakları *çok iyi bilendir."* Onun bu sözünde, onların hilesinin çok büyük olduğu ortaya çıkıyor. Hz. Yusuf, bu sözüyle onların hilesine Allah'ın ilmini şahit göstermiştir. Bu sözde Hz. Yusuf'un iftiraya uğradığı işten temiz olduğu da anlaşılmaktadır. Onda ayrıca yaptıkları hileden dolayı kadınlar için bir tehdit vardır.

Sonra kral kadınları topladı. Onlar altı veya yedi kadındı. Üç tanesi Hz. Yusuf zindanda iken ölmüş, geriye dört kadın kalmıştı. Azizin karısı da onlarla birlikteydi.

---

[297] Bu konudaki biraz farklı lafızdaki bir hadis ve değerlendirmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 88.

[298] Buhârî, Enbiyâ, 11, 19; Müslim, İmân, 238, Fezâilü's-Sahâbe, 152.

"Kral kadınlara, 'Yusuf'un nefsinden murat almak istediğiniz zaman durumunuz neydi?' diye sordu." Kral, Hz. Yusuf'tan murat alma işini bütün kadınlara nisbet etti; çünkü o, sadece azizin karısının ondan murat almak istediğini kesin bilmiyordu.

Kadınlar, *"Hâşâ! Allah için ..."* dediler. Onlar, *"Hâşâ! Allah için"* sözleriyle, Allah'ın onun gibi iffetli bir insanı yaratmaktan âciz olmadığını söylemek istediler. Yahut onunla, Hz. Yusuf'un, Allah korkusuyla isyan etmekten uzak durduğunu dile getirdiler. Bu ifade, Hz. Yusuf'un ve kendilerinin bahsedilen işten temiz ve uzak olduğunu göstermektedir. Yahut bu sözle kadınlar sadece, kendilerinin ondan uzak olduğunu anlatmaya çalıştılar. Hz. Yusuf'un, o işten uzak ve temiz olduğunu ise, *"Biz ondan* günah olan *hiçbir kötülük görmedik"* sözleriyle dile getirdiler.

"Azizin karısı da dedi ki: Şimdi gerçek ortaya çıktı, durum belli oldu, mesele sabitleşti ve kesinleşti. *Ben onun nefsinden murat almak istemiştim; şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir."*

Elçi zindana dönüp Hz. Yusuf'a, kadınların söylediği sözleri ve azizin karısının suçunu itiraf ettiğini söyleyince, *"Yusuf dedi ki: Bu, benim azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi."* Yani bu araştırmayı yaptırmam ve zindandan çıkışta ecele etmemem, benim, azizin yokluğunda veya kapalı kapılar ardında hanımına bir kötülük yapmadığımı, bilakis ona karşı iffetimi koruduğumu bilmesi içindi.

Bir de şunun bilinmesini istedim: *"Şüphesiz Allah, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz,* onu geçerli kılmaz, tasdik edip desteklemez." Yahut hainleri, hilelerini uygulamada hedeflerine ulaştırmaz.

Hz. Yusuf bu sözüyle kapalı bir yolla, azizin hanımının kocasına hainlik ettiğine işaret etmekte ve kendisinin güvenilirliğini kuvvetlendirmektedir.

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Yusuf, 'Ben ona gıyabında hainlik etmedim'" dediğinde, Cibrîl [aleyhisselâm], "Kendisine meylettiğinde de mi?" dedi. Bunun üzerine Hz. Yusuf, *"Ben nefsimi temize çıkarmıyorum"* dedi.[299] Yani gizli açık bütün hallerde onun isyandan uzak olduğunu söylemiyorum yahut onu devamlı temize çıkarmıyorum, demek istedi.

Hz. Yusuf, bu sözü tevazu göstermek, kulluğunu ortaya koymak ve onunla nefsini temize çıkarmayı ve onun haliyle kendini beğenmeyi kastetmediğine, bilakis Allah'ın kendisini koruma ve hayırdaki başarı nimetini ortaya çıkarma niyetiyle söylediğine dikkat çekmek için söyledi. Hz. Yusuf sonra şöyle dedi:

"Şüphesiz nefis sürekli kötülüğü emreder." Şöyle ki nefis, tabiatı icabı şehvetlere meyleder; hep bu sıfatıyla suçlanır. Nefis bütün vakitlerde vücudun kabiliyet ve âzalarını şehvetlerine meyilde kullanır; *ancak Rabbim'in acıdığı* yani onu günahtan koruyup muhafaza ederek acıdığı vakit *hariç*. Yahut Rabbim'in kendisine acıyıp da günahlardan koruduğu nefisler hariç.

Âyete şu mana da verilmiştir: Fakat nefsi kötülükten alıkoyacak olan ancak Rabbim'in rahmetidir.

"Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, çok merhamet edendir." Nefislerin meylettiği kusurları affeder, dilediğine kötülükten koruyarak merhamet eder. Yahut günahının affedilmesini isteyeni ve yaptığını itiraf edeni affeder ve ona, kendisini huzurundan uzak kalmakla yüz yüze getirdikten sonra, zatına yaklaştırarak merhamet eder.

Bazıları, "Ben ona gıyabında hainlik etmedim" sözünden buraya kadar olan sözlerin, azizin karısı Züleyha'ya ait olduğunu söylemişlerdir, ancak bu sözlerin Hz. Yusuf'a ait olması daha doğru ve tercih edilen görüştür.

"Kral dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime özel olarak seçeceğim." Yani onu has adamlarımdan ve seçkin yakınlarımdan yapacağım. Yahut onu kendi işlerime tahsis edeceğim.

Kral önce, "Onu bana getirin" dedi; Hz. Yusuf'un güzel hal ve kemali ortaya çıkınca da, *"Onu bana getirin, onu kendime özel olarak seçeceğim"* dedi.

---

[299] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/549-550.

Rivayet edildiğine göre, kral Hz. Yusuf'u zindan çıkarmak istediği zaman ona giyip gelmesi için güzel bir elbise gönderdi. Zindanla şehir arası 4 fersah mesafedeydi.[300] Hz. Yusuf, "Zindanda kim varsa hepsi çıkarılmadan ben çıkmam" dedi. Bunun üzerine kral, zindandaki bütün mahkûmların serbest bırakılmasını emretti. Hz. Yusuf, zindandan çıkınca gusletti, güzelce temizlendi, yeni elbise giydi. Kralın huzuruna çıkınca,

"Allahım, senden onun hayrını isterim; onun şerrinden senin izzet ve kudretine sığınırım" dedi ve ona selâm verdi, kendisi için İbrânîce dua etti. Kral,

"Bu lisan hangisidir?" dedi. Hz. Yusuf,

"Babamın lisanıdır" dedi. Kral, yetmiş tane lisan biliyordu; onlarla konuştu. Hz. Yusuf da hepsiyle kendisine cevap verdi. Kral buna çok şaşırdı ve,

"Sana rüyamı bizzat anlatmak istiyorum" diyerek Hz. Yusuf'a rüyasını anlattı, gördüğü inekleri, başakları ve yerlerini bütün özellikleriyle tanıttı, onu tahtına oturttu ve yönetimi kendisine verdi. Bu durum şu âyette anlatılmaktadır:

"Kral onunla konuşunca, 'Bugün sen katımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin' dedi." Yani Hz. Yusuf'u kendisine getirdiklerinde onunla konuşup kendisindeki olgunluk haline ve güzel dualarına şahit olunca,

"Bugün sen yanımızda yüksek makam, mevki sahibisin ve her hususta kendisine güvenilir birisin" dedi ve bütün memleketin işini ona havale etti.

Rivayet edildiğine göre, Kutfîr yani aziz öldü; kral Hz. Yusuf'u onun yerine atadı ve Züleyha ile evlendirdi.

Züleyha, ihtiyarlayıp fakirleşmişti. Hz. Yusuf'a geldi, Yusuf Allah Teâlâ'ya dua etti, Cenâb-ı Hak onun güzelliğini ve gençliğini geri verdi. Hz. Yusuf, onunla evlendiğinde kendisini bâkire buldu. Züleyha'dan Efrâim ve Mişâ isminde iki çocuğu oldu.

---

[300] Bir fersah 5762 kilometredir.

Kral sonra Hz. Yusuf'a, "Bu bolluk senelerinde ne yapmamızı uygun görüyorsun?" diye sordu; Hz. Yusuf,

"Beni ülkenin hazinelerine, Mısır arazisinin işlerinin sevk ve idaresine tayin et! *Çünkü ben onu,* hak etmeyenden daha *iyi korurum* ve onda ne şekilde tasarruf edileceğini gayet *iyi bilirim, dedi."*

Beyzâvî demiştir ki: "Herhalde Hz. Yusuf [aleyhisselâm], kralın kendisine kesin bir iş vereceğini görünce, faydası en umumi olan ve herkesi ilgilendiren bir işi tercih etti. Bu âyette, idareyle ilgili bir işi talep etmenin, ona hazır olduğunu açıklamanın ve kâfirin elinden yönetimi almanın câiz olduğuna dair bir delil vardır. Bu cevaz, hakkın ayakta tutulmasının ve halkı yönetmenin idareyi elde etmekten başka yolunun olmadığını bildiği zamandır. Mücâhid demiştir ki: 'Kral, Hz. Yusuf'un davetiyle müslüman oldu.'"[301]

Daha önce Vertecübî'nin (Rûzbihân-ı Baklî'nin, *Arâisü'l-Beyân*'daki) açıklamasında kralın müslüman olduğunu gösteren ifadeler geçmişti.

İbn Atıyye demiştir ki: "Hz. Yusuf'un böyle bir işi talep etmesi, kendisinin adaleti uygulama arzusundan ileri gelen hasbi bir durumdur. Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] halifeliği üstlenmesi de böyle olmuştur. Halbuki o, ensardan kendisiyle istişare eden kimseyi, iki kişiye idareci olmaktan sakındırmıştı. Buna göre, faziletli bir kimsenin idareyle ilgili bir işe tâlip olması câizdir; ancak onun yerine bu işi yapacak biri bulunursa o zaman işe tâlip olmak uygun değildir."[302]

el-İktifâ fî Ahbâri'l-Hulefâ adlı eserde der ki: "Hz. Ömer [radıyallahu anh], Ebû Hüreyre'yi [radıyallahu anh] bir iş için görevlendirmek isteyince o bundan kaçındı. Hz. Ömer ona,

'Hz. Yusuf senden daha hayırlı değil midir? O işi talep etti de sen niçin etmiyorsun?' dedi. O zaman Ebû Hüreyre şu cevabı verdi:

'Hz. Yusuf, peygamber oğlu bir peygamberdir. Ben ise Ümeyye'nin oğluyum. Ben bir işi üstlendiğimde şu beş şeyden korkarım: İlimsiz konuşmaktan, adalet dışı hüküm vermekten, hainlik ettin diye sırtıma sopa vurulmasından, namusuma dil uzatılmasından ve malımın alınmasından.'"[303]

---

[301] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/488.

[302] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/256 (Beyrut 2001).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İşte biz bu şekilde*, yani Yusuf için yaptığımız güzel işle *Yusuf'a yeryüzünde (Mısır'da) yetki verdik. Orada dilediği gibi hareket ediyordu.* Mısır'ın beldelerinde dilediği yerde inip konaklıyordu yahut Mısır'ın dilediğimiz yerlerinde inip konaklıyordu. *Biz dilediğimiz kimseye* dünyada ve ahirette *rahmetimizi ulaştırırız ve ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmeyiz;* tam aksine mükâfatlarını dünyada ve ahirette tam olarak veririz."

Hz. Yusuf, kendi zamanında iyilik yapanların en faziletlisiydi. Bunun için Allah ona Mısır arazisinde yetki verdi, hatta bütün Mısır'a sultan yaptı. Bu şöyle oldu:

Kral Hz. Yusuf'a idareyi devredince, Hz. Yusuf, yiyecekleri depolamak ve ziraat mahsullerini çoğaltmak için güzel bir çalışma yaptı. Nihayet kuraklık seneleri geldi; Mısır, Şam ve civarında umumi bir kıtlık baş gösterdi. İnsanlar, yiyecek temini için Hz. Yusuf'a yöneldi.

Hz. Yusuf, birinci sene onlara dirhem ve dinar (gümüş ve altın para) karşılığında yiyecek sattı; öyle ki halkın elinde onlardan hiçbir şey kalmadı.

İkinci sene, süs eşyaları ve giyecek karşılığında yiyecek sattı.

Üçüncü sene, ev eşyaları karşılığında yiyecek sattı.

Dördüncü sene, hayvan karşılığında yiyecek sattı.

Beşinci sene, bağ bostan ve arazi karşılığında yiyecek sattı.

Altıncı sene, evlatlarını hizmetçi verme karşılığında yiyecek sattı.

Yedinci sene, kendilerinin köle olması karşılığında yiyecek sattı; öyle ki hepsini köle olarak kendisine bağladı. Sonra durumu krala arzetti; kral da,

"Kendi görüşüne göre nasıl güzel buluyorsan öyle yap!" dedi. Bunun üzerine Hz. Yusuf, hepsini hürriyetine kavuşturdu ve mallarını kendilerine geri verdi.

---

[303] Daha kısa bir rivayet için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/386.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ahiret mükâfatı, iman edip* şirkten ve çirkin işlerden *sakınanlar için daha hayırlıdır."* O, rağbet edilmeye ve peşine düşülmeye daha layıktır.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Burada geçen, *'Biz dilediğimize rahmetimizi ulaştırırız'* âyetindeki rahmetten maksat dünya malı, mülkü ve yetkisidir. Âyetin devamında gelen, *'Biz ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmeyiz'* kısmı da yine dünyada verilecek mükâfattır. Bunu, peşinden gelen, *'Ahiret mükâfatı daha hayırlıdır'* sözünden anlıyoruz. Hak Teâlâ bu âyette şunu haber verdi: Allah Teâlâ dünyada mümin veya kâfir, itaat eden veya isyana dalan kimselerden dilediğine rahmetini (dünya nimetlerini) verir, iyilik sahiplerine de dünyadaki mükâfatları muhakkak verilir. Birincisi (iyiye kötüye nimet verilmesi) Allah'ın dilemesine bağlıdır. İkicisi ise kesin olur. Cenâb-ı Hak sonra, *'İman edip takva sahibi olanlar için ahiret ücreti, bunların hepsinden daha hayırlıdır'* buyurdu. Bu âyette, Hak Teâlâ'nın Hz. Yusuf'a dünya ve ahiret nimetlerini birlikte verdiğine dair bir işaret vardır."[304]

50-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerden çıkaracağımız üç güzel netice vardır: Birincisi, musibet anında da olsa bütün işlerde teenni ile (acele etmeden sükûnetle) hareket etmek övülmüştür; çünkü o, insanın aklının kemaline, vakarına ve kalp sükûnetine delildir. Aceleyle iş yapmak kötülenmiştir; zira o, aklın hafiflik ve azlığından, sabır ve tahammülün yokluğundan kaynaklanır. Teenninin ne olduğunu Hz. Yusuf'un halinden anlayabiliriz. O, uzun bir süre zindanda kaldıktan sonra, kendisini çıkarmak için gelen elçiye ne dediğini yukarıda gördük. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Teenni ile (acele etmeden) hareket etmek Allah'tan, acele ile hareket etmek ise şeytandandır."[305]

Âyetten çıkaracağımız ikinci sonuç, nefsini temize çıkarmamak ve onu sürekli suçlamaktır. Nefis manevi temizlikte hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın, onu sürekli itham altında tutmak gerekir. En'âm sûresinin 70. âyetinin tefsirinde bu konuda açıklama geçmişti.

---

[304] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/390 (Beyrut 1995).

[305] Tirmizî, Birr, 66.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Akıllı kimsenin nefsini temize çıkarması nasıl uygun olur; halbuki babası ve dedeleri şerefli birer peygamber olan Hz. Yusuf, *'Ben nefsimi temize çıkarmıyorum; şüphesiz nefis sürekli kötülüğü emreder'* demiştir."

Nefisler üç kısımdır: Bunlar, emmâre (kötülüğü emreden); levvâme (kendini kınayan, kusuruna pişman olan); mutmainne (Allah ile huzur ve sükûna kavuşan) nefislerdir. Bazıları, *"Ona günah duygusunu ve takva yolunu ilham edene yemin olsun ki"* (Şems 91/8) âyetinden hareketle, nefsin kısımlarına mülhime (ilhama mazhar olan) nefsi de katmıştır.[306]

Âyetten çıkaracağımız üçüncü netice, bir bela ve musibete uğrayan kimse ihsan ve takva halini korursa muhakkak hayırlı bir sonuç alır. Allah Teâlâ bu kimselere zilletten sonra izzeti, fakirlikten sonra zenginliği, zayıf düşürülüp horluk yaşadıktan sonra yeryüzünde zafer ve yetkiyi müjdelemiştir. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

"İşte biz bu şekilde Yusuf'a yeryüzünde (Mısır'da) yetki verdik; orada dilediği gibi hareket ediyordu. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi ulaştırırız ve ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmeyiz."

Bu konuda bir şair demiştir ki: "Allah hangi kula izzet vermeyi isterse o azizdir; Allah'ın izzeti onu kaplar. O kulun izzeti yeryüzünün her tarafında parlar ve yayılır. O, kendisine yönelen ve bir arzuhalde bulunan herkese 'buyur' diyen bir sevgilidir. Âh, böyle birinin güzelliği ne zaman ortaya çıkacak? Onun aranması çok uzun sürdü. O, halkın süsüdür, Allah'ın seçilmiş kuludur."

---

[306] Sûfîler nefsi, ulaştığı mertebe ve sahip olduğu sıfatlara göre yedi kısma ayırmışlardır. Yukarıda geçen dört kısma şu üç kısmı eklemişledir: Râzıye (Allah'tan razı olan); marziyye (Allah'ın kendisinden razı olduğu) ve kâmile (kemale ermiş) nefis. Nefsin bu kısımları da şu âyetten çıkarılmıştır: *"Ey mutmain olan nefis (Allah ile huzur bulmuş ruh!) Sen Rabb'inden razı, Rabb'in de senden razı olarak dön Rabb'ine. Gir has kullarımın arasına, gir cennetime"* (Fecr 89/27-30). (Mütercim).

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Mısır'a Gelişi

Diğer bölgelere isabet eden kıtlık Ken'ân iline de isabet edip Hz. Yakub [aleyhisselâm] Mısır sultanının yiyecek sattığını işitince, Bünyamin hariç diğer oğullarını Mısır'a gönderdi. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmaktadır:

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ۝ وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ
بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونٖي بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبٖيكُمْۚ اَلَا تَرَوْنَ اَنّٖٓي اُوفِي الْكَيْلَ وَاَنَا۬
خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ۝ فَاِنْ لَمْ تَأْتُونٖي بِهٖ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدٖي وَلَا تَقْرَبُونِ ۝
قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ۝ وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ
فٖي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَٓا اِذَا انْقَلَبُٓوا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ۝

58. *Yusuf'un kardeşleri gelip onun huzuruna çıktılar, Yusuf onları tanıdı, onlar onu tanımıyorlardı.*

59. *Yusuf onların yüklerini hazırlatınca dedi ki: "Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin. Görüyorsunuz ya, ben ölçeği tam dolduruyorum ve misafir ağırlayanların en hayırlısıyım."*

60. *"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek bir ölçek (erzak) yoktur ve bana hiç yaklaşmayın!"*

61. *Dediler ki: "Onu babasından istemeye çalışacağız, bunu muhakkak yapacağız."*

62. *Yusuf emrindeki gençlere dedi ki: "Onların verdiği zahire bedellerini yüklerinin içine koyun. Olur ki ailelerine döndüklerinde onu (bu iyiliğimizi) anlarlar da belki yine dönüp gelirler."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yusuf'un kardeşleri* Mısır'a yiyecek almak için *gelip onun huzuruna girdiler, Yusuf onları tanıdı, onlar onu tanımıyorlardı.*"

Kardeşlerinin Hz. Yusuf'u tanımamasının bazı sebepleri vardı. Şöyle ki aradan uzun bir zaman geçmiş, Hz. Yusuf'un yaşı ve hali değişmişti. Çünkü onlar Yusuf'tan küçük yaşta ayrılmışlardı. Ayrıca onlar, Hz. Yusuf'un öldüğünü zannediyorlardı. Yahut onlar, yanına girince onun son derece heybetli duruşundan onun halini düşünmeye fazla vakit bulamamışlardı. Yahut o onda Hz. Yusuf'un yüzü örtüyle sarılıydı.

Rivayet edildiğine göre, kardeşleri saltanat köşkünde Hz. Yusuf'un yanına girince o, başında bulunan tacıyla sultanlara ait bir heybet ve azamet içindeydi. Hz. Yusuf, kardeşlerini tanıdıktan sonra onlara,

"Siz kimsiniz? İşiniz nedir? Sizi benim şehrime getiren sebep nedir? Sakın siz casus olmayasınız?" diye sordu, onlar da,

"Öyle bir halden Allah'a sığınırız. Bizler bir babanın oğullarıyız; o, yaşlı sıddık bir zattır. Peygamberlerden bir peygamber olup ismi Yakub'dur" dediler. Hz. Yusuf,

"Siz kaç kardeşsiniz?" diye sordu, onlar,

"On iki kardeşiz, biri çöle gitti, helâk oldu" dediler. Hz. Yusuf,

"Şimdi burada kaç kişisiniz?" diye sordu, onlar,

"On kişiyiz" dediler. Hz. Yusuf,

"On birincisi nerede?" diye sordu, onlar,

"Babasının yanında bulunuyor; babası, ölen oğlunun yerine onunla teselli buluyor?" dediler. Hz. Yusuf,

"Sizin için kim şahitlik eder?" diye sordu, onlar,

"Burada bizi tanıyan ve hakkımızda şahitlik edecek kimse yoktur!" dediler. Hz. Yusuf, "Yanımda birinizi rehin olarak bırakın; o baba bir kardeşinizi bana getirin ki sizi tasdik edeyim" dedi. Onlar da aralarında kura çektiler, kura Şem'ûn'a çıktı. Bu durum âyette şöyle anlatılmaktadır:

"Yusuf onların yüklerini hazırlatınca, kendilerine satın aldıkları yiyecekleri verip yüklerini hayvanlarına yükleyince dedi ki: Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin."

Bu kardeş, Bünyamin'dir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, her birine bir yük yiyecek veriyordu, fazla vermiyordu. Kardeşleri, baba bir kardeşleri için de fazladan bir yük yiyecek istediler; Hz. Yusuf onlara verdi ve doğru söylediklerini bilmek için diğer gelişlerinde onu da getirmelerini şart koşarak şöyle dedi:

"Görmüyor musunuz, ben ölçeği dolu dolu veriyorum ve misafir ağırlayanların en iyisiyim." Bunu, onları tekrar gelmelerine teşvik için söyledi. Hz. Yusuf onları gerçekten son derece güzel ağırlamıştı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, yemek işlerine bakan görevlisini yanına çağırarak,

"Onları garipleri ağırladığın yerde ve misafirleri ağırladığın yerde ağırlama, onları benim evime al, kendilerine bana hazırladığın gibi bir sofra hazırla; hatırlarını gözet ve kendilerine ikramda bulun" dedi. Görevli, onların kim olduğunu sordu, Hz. Yusuf cevap vermedi. Görevli onlar için yaygı ve minderler serdi. Hz. Yusuf, gece olunca özel misafirlerinin önüne sofra, ışık ve ateş koyulmasını emretti. Onlar, pencereden diğer misafirlerin ağırlandığı eve bakıyorlardı. Gerçekten herkes büyük bir sıkıntıya mâruz kalmıştı. Fakir ve garip kimselerin her birine birer arpa ekmeği veriyorlardı, kendi önlerinde ise çeşitli ikram ve yiyecekler görüyorlardı. Kendilerine verilen yiyecek 1200 dinar altına ulaşmıştı. Birbirlerine,

"Bu melik, fakirlerden hiçbirine yapmadığı ikramı bize yaptı; bunun sebebi ne ola ki?" dediler. İçlerinden Şem'ûn,

"Herhalde melik, babalarımızın adını ve namını işitti, bu sebeple bize ikramda bulunuyor" dedi. Bir diğeri de, "Herhalde bizim fakirlik ve ihtiyacımızdan dolayı ikramda bulunuyor" dedi. Hz. Yusuf, diğer bir odanın küçük penceresinden onlara bakıyor, konuşmalarını dinliyor ve ağlıyordu. Hz. Yusuf, sonra oğlu Mişâ'ya,

"Kuşağını kuşan ve şu topluluğa hizmette bulun!" dedi. Oğlu,

"Babacığım, onlar kimdir?" diye sordu, Hz. Yusuf,

"Yavrum, onlar senin amcaların!" dedi. Oğlu,

" Babacığım, onlar seni satanlar mı?" diye sordu, Hz. Yusuf,

"Evet! Onlar beni sattılar, sonunda Mısır'a sultan oldum. Yavrum sence, bu durumda onlar bana iyilik mi yapmış oldular, kötülük mü?" dedi. Oğlu,

"İyilik yapmış oldular; senin onların kardeşi olduğunu kendilerine söyleyeyim mi?" dedi. Hz. Yusuf,

"Hayır, onlara bir şey söyleme, Allah izin verene kadar bu sırrı kendilerine açma" dedi. Hz. Yusuf'un kardeşleri misafir olarak üç gün veya daha fazla kaldılar. Sonra Hz. Yusuf, yüklerini bineklerine yükletip kendilerini gönderdi ve onlara diğer gelişlerinde kardeşi Bünyamin'i getirmelerini şart koşarak şöyle dedi:

"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek bir gram dahi erzak ve yiyecek yoktur ve bana hiç yaklaşmayın! Beldeme girmeyin ve yanıma yaklaşmayın!"

Onlar da, *"Onu babasından istemeye çalışacağız,* bunun için bütün gayretimizi sarfedeceğiz, *bunu muhakkak yapacağız,* bu konuda gevşeklik göstermeyeceğiz" *dediler.*

Yusuf [aleyhisselâm], erzak tartan hizmetçi gençlere, *"Onların erzak satın almak için verdiği ücreti yüklerinin içine koyun"* dedi. Her birinin getirdiği ücretin kendi yükünün içine konulmasını emretti. Onlar zahire bedeli olarak ayakkabı ve deri getirmişlerdi. Hz. Yusuf, bunu onlara bir ikram ve ihsan olarak yaptı; onlardan yiyecek bedeli almaya gönlü elvermedi. Bir de getirdikleri eşyaların, babasının yanında hiç kalmamış olmasından korktu.

"Olur ki ailelerine döndüklerinde onu anlarlar, yani zahire bedellerinin kendilerini verilmesindeki ikram ve iyiliği anlarlar, *belki yanımıza yine dönüp gelirler"* diye düşündü.

Âyetin manası şudur: Onlar, ailelerine döndüklerinde kendilerine yapılan bu iyilik ve ikramı anlayıp gereğini yerine getirmeyi düşünürler ve belki tekrar dönüp gelirler; bu iyilik ve ikram onların tekrar Mısır'a gelmesine sebep olur. Hz. Yusuf, bu şekilde onların gönlünü çekmeyi ve kendilerine ihsanda bulunmayı kastetti.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: "Belki onlar, ücret olarak verdikleri eşyayı tanırlar da (ücretini vermedikleri için) bizim verdiğimiz yiyecekleri kendilerine helâl görmeyip bize geri dönerler." Müfessir İbn Atıyye, bu görüşü zayıf bularak demiştir ki:

"Şöyle denilmiştir: Hz. Yusuf, kardeşlerinin ödediği bedeli geri vermekle, onların karşılıksız yiyecek almayı günah görerek ücretini ödemek için geri dönmelerini sağlamak istemiştir. Bu görüş birçok yönden zayıftır." İbn Atıyye sonra demiştir ki:

"Onların, yükleri arasında yiyecek ücretini görünce sevinmeleri ve, *'İşte ödediğimiz ücretler, bize geri verilmiş!'* demeleri, Hz. Yusuf'un kastının bu olmadığını gösteriyor; onun asıl kastı, daha önce geçtiği gibi, kardeşlerinin sevgisini kazanmak ve onların zaruri ihtiyaçlarını gidermektir."[307]

58-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Yusuf onları tanıdı, onlar ise kendisini tanımıyordu" âyetinden ilhamla deriz ki: İhsan makamına yükselmiş seçkin veliler de böyledir. Onlar, iman ehlinin (avam halkın) sahip olduğu makam ve mertebeleri tanırlar, iman ehli halk ise onları inkâr eder, velilerin makamlarını tanımaz. Bu konuda âriflerden biri demiştir ki:

"Büyük dalgalı denizleri arkamızda bıraktık; bizim nereye yöneldiğimizi gerideki halk nereden bilecek!"

---

[307] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/259.

Velinin makamı yükseldikçe, hali ve makamı insanlardan gizlenir. Allah dostlarının derecelerini ancak onlarla birlikte ilâhî huzura giren ve onların içtiği manevi kaynaktan içen kişi bilir; böyle olmayan kimse, onların cahilidir; gerçek hallerini tanımaz.

"Eğer onu bana getirmezseniz, size benim yanımda hiçbir yiyecek yok" âyetinden ilhamla deriz ki: Cenâb-ı Hak da aynı şekilde kuluna der ki: "Bana kalbini getir; eğer onu getirmezsen taatini kabul etmem, kalbin olmadan huzuruma yaklaşamazsın." Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah sizin dış şekillerinize ve yaptıklarınıza bakmaz; O ancak kalplerinize ve niyetlerinize bakar."[308]

Allah Teâlâ'nın, *"Onu babasından isteyeceğiz, bunu muhakkak yapacağız"* âyetinden ilhamla deriz ki: Kulun da bu şekilde kalbinin derdine düşmesi, onu Rabb'ine yöneltmeye çalışması gerekir. Bu iş, kalbi perdeleyen alakaları kesip atarak, boş meşguliyet ve engellerden kaçarak olur. Kul böyle yapmalı ki kalbinin üzerinde hakikat nurları parıldasın.

"Onların bedellerini (ana sermayelerini) yüklerinin içine koyun" âyetinden ilhamla deriz ki: Halka vaaz etmek ve onları uyarmakla meşgul olanların, insanlara müjdeli vermesi ve onların ana sermayelerini artırması gerekir. Bu ana sermaye, iman, Allah sevgisi ve marifettir. Vâiz, güzel vaazı ve nurlu haliyle insanların kalbine bunları yerleştirmeli; böylece hali insanları gayrete getiren ve sözü Allah'a sevkeden bir kimse olmalıdır. İnsanları ümitsiz bırakmamalı, onları iman ve muhabbet noktasında hiçbir şeye sahip olmadıkları zannına düşürmemelidir. Bilakis, müjde ile sakındırmayı, teşvik ile korkutmayı birlikte yapmalı; Allah'ın ihsan ve nimetlerini hatırlatarak teşvik tarafı ağır basmalıdır. Böyle yapılırsa belki onlar, geçim sebeplerine (işe güce) yöneldiklerinde bu nimetleri hatırlayıp bütün hallerinde Allah'a dönerler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[308] Müslim, Birr, 33 (Rivayette niyet kısmı yok).

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Mısır'dan Babalarına Dönüşü

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin Mısır'a babalarının yanına dönüşünü zikrederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا رَجَعُوا اِلٰى اَبِيهِمْ قَالُوا يَا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَاَرْسِلْ مَعَنَا
اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَا
اَمِنْتُكُمْ عَلٰى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ
﴿٦٤﴾ وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ قَالُوا يَا اَبَانَا مَا
نَبْغِي هٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا وَنَمِيرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ
كَيْلَ بَعِيرٍ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ
مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَاْتُنَّنِي بِهِ اِلَّا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ
قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ
وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا اُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ
اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

63. *Babalarına döndüklerinde dediler ki: "Ey babamız! (Bundan böyle) bize erzak verilmeyecek. Kardeşimizi (Bünyamin'i) bizimle gönder ki zahire alalım. Biz onu kesinlikle koruruz."*

64. *Yakub dedi ki: "Daha önce kardeşi (Yusuf) hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."*

65. *Yüklerini açtıklarında zahire bedellerinin kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: "Ey babamız! Daha ne istiyoruz. İşte*

ödediğimiz bedeller de geri verilmiş! (*Onunla yine*) ***ailemize yiyecek getirir, kardeşimizi korur ve bir deve yükü zahire de fazladan alırız. Çünkü bu*** (*seferki aldığımız*) ***az bir zahiredir.***

66. (*Yakub*), ***"Çaresiz kalma durumunuz hariç, onu bana geri getireceğinize dair Allah adına sağlam bir söz vermedikçe onu sizinle göndermem!" dedi. Ona*** (*Allah'ın adıyla*) ***söz verdiklerinde Yakub, "Allah söylediklerimize vekildir" dedi.***

67. ***Sonra dedi ki: "Oğullarım!*** (*Şehre*) ***hepiniz aynı kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Bununla birlikte ben, Allah'tan*** (*gelecek*) ***hiçbir şeyi sizden gideremem. Hüküm ancak Allah'a aittir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayansınlar."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Babalarına döndüklerinde dediler ki: 'Ey babamız! Bundan böyle bize erzak verilmeyecek.'* Yani eğer kardeşimiz Bünyamin'i götürmezsek, Mısır kralı bundan sonra bize bir şey vermemeye karar verdi. *Kardeşimizi bizimle gönder de zahire alalım;* bize uygulanacak yasağı kaldıralım; ihtiyacımız olan buğdayı alalım. *Biz onu,* bir sıkıntıya düşmesinden *kesinlikle koruruz."*

"Yakub dedi ki: 'Daha önce kardeşi Yusuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim!' Siz Yusuf için de, 'Biz onu koruruz!' demiştiniz. *Allah en hayırlı koruyucudur;* ben O'na güvenip dayandım; işimi O'na havale ettim. *O, merhamet edenlerin en merhametlisidir;* onu koruyarak bana merhamet etmesini, bana iki musibet birden yaşatmamasını ümit ediyorum."

"Yüklerini açtıklarında zahire bedellerinin kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: 'Ey babamız! Daha ne istiyoruz.'" Bu ikramın üzerine daha ne isteriz. O kral bize güzel ikramda bulundu, güzel ağırladı, bize buğday sattı ve bedel olarak götürdüğümüz malımızı da bize iade etti. Bundan öte başka ihsan istemeyiz.

Bazıları âyetteki "beğâ" fiilinin "haddi aşmak" manasına geldiğini göz önüne alarak âyete şu manayı vermiştir: Biz, söylediğimiz sözde haddi aşmayız; Mısır kralının bize yaptığı ihsandan fazlasını söylemeyiz.

Bir değer mana: Kardeşimiz hakkında haddi aşan beyanlarda bulunmayız, krala yalan söylemeyiz.

Hz. Yakub'un oğullarının sözü şöyle devam ediyor: "*İşte ödediğimiz bedeller de geri verilmiş!* Onlar bize iade edilmiş, onunla kendimizi takviye ederiz, Mısır kralının yanına döndüğümüzde *ailemize yiyecek getirir*, gidiş ve dönüşümüzde *kardeşimizi* tehlikelerden *koruruz ve* kardeşimiz adına *bir deve yükü de fazladan alırız.*" Çünkü Yusuf [aleyhisselâm] herkese ancak bir deve yükü zahire veriyordu.

"*Bu seferki getirdiğimiz az bir miktardır;* bize yetmez; tekrar gidelim de kardeşimiz adına da fazladan bir yük erzak alalım. Yahut kralın kardeşimiz için ilave olarak vereceği yük, kendisi için az bir şeydir; onu gözünde büyütmez, bizi ondan mahrum etmez."

Onlar bu sözleriyle sanki kendilerine verilen erzakı az bulduklarını dile getiriyorlar ve Mısır kralına geri dönerek daha fazlasını almayı ve kardeşlerine verilecek miktarla istihkaklarını artırmayı istiyorlar.

Bir rivayete göre bu söz Hz. Yakub'a [aleyhisselâm] aittir. Buna göre mana şöyle olur: Bir deve yükü buğday az bir şeydir; onun için çocuğumu tehlikeye atmaya değmez.

Hz. Yakub dedi ki: "Ben sizin Yusuf'a ne yaptığınızı gördüm. *Bana her hâlükârda onu geri getireceğinize dair Allah adına sağlam bir söz vermedikçe*, Allah'ın adıyla güvence verip en sağlam yeminlerle yemin etmedikçe *onu sizinle göndermem! Ancak çaresiz kalma durumunuz hariç.*" Yani sizi mağlup eden ve onu getirmeye gücünüzün yetmediği durum hariç

Bir diğer mana: Ancak başınıza ölüm gelip hepinizin ölmesi hariç; o zaman mesul değilsiniz.

Onlar kendisine Allah'ın adıyla yemin ederek söz verdiklerinde, Hz. Yakub şöyle dedi: "*Allah*, yemin talebi ve çocuğun getirilmesi hakkında *söylediklerimize vekildir;* O, her şeyi bilmekte ve kontrol etmektedir; O'ndan hiçbir şey gizlenemez."

Hz. Yakub, sonra onlara şu tavsiyede bulundu: *"Oğullarım! Şehre hepiniz aynı kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin."* O zaman şehrin beş tane giriş kapısı vardı. Bunlar Şam Kapısı, Mağrib Kapısı, Yemen Kapısı, Rum Kapısı ve Taylûn Kapısı'dır.

Hz. Yakub [aleyhisselâm] onlara, "İkişerli gruplara ayrılın ve her iki kardeş farklı kapıdan girsin" dedi. Yakub [aleyhisselâm], onlara nazar değmesinden korkmuştu; çünkü onlar, güzel ve gösterişliydiler. Daha önceki gelişlerinde kraldan gördükleri yakınlık ve ikramlardan dolayı Mısır'da halk arasında tanınır olmuşlardı. Tek grup halinde girdiklerinde kendilerine nazar değebilirdi. Hz. Yakub, ilk gelişlerinde onlara böyle bir tavsiyede bulunmamıştı; zira o zaman kimse onları tanımıyordu.

İnsana, nazarın (kem bakışın) etkisi ve zararı vardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Göz değmesi (nazar) haktır; insanı (öldürüp) kabre, deveyi öldürüp kazana sokar."[309]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] nazardan Allah'a sığınarak şöyle dua ederdi: *"Allahım, zararlı her nefisten ve kötü niyetle bakan her gözden sana sığınırım."*[310]

Âyet ve hadislerden şu sonuca varabiliriz: Nazar ve benzeri şeylerden korunmaya çalışmak, sebepler dünyasında ilâhî hikmetin gereğini yerine getirmektir. Aslında bütün işler Allah'ın elindedir. Bunun için Yakub [aleyhisselâm] oğullarına dedi ki:

"Ben, size yaptığım bu tavsiye ile *Allah'tan gelecek,* sizin için takdir edilmiş *hiçbir şeyi sizden gideremem."* Mana şudur: Bu söylediğim, Allah'ın kaderinden bir şeyi gidermez; gerçek şu ki sakınmak ve tedbir almak, kaderde olana engel olamaz. *"Hüküm ancak Allah'a aittir."* O, si-

---

[309] Buhârî, Tıb, 36; Müslim, Selâm, 41, 42.

[310] Buhârî, Enbiyâ, 10.

zin için bir şeyin olmasına karar vermişse onu engellemenin ve değiştirmenin çaresi yoktur. *"Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayansınlar."* Yani ben sadece O'na güvendim; hem O'ndan başkasına güvenmek uygun değildir.

63-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rivayet edildiğine göre, Hz. Yusuf'un kardeşleri kendisinin yanından döndüklerinde öyle bir güzel hal sahibi idiler ki hangi eve misafir olsalar, o evin fertleri kendilerine ilgi gösterir, ikramda bulunur ve ziyafet çekerdi. Bunu gören Şem'ûn, "Mısır'a geldiğimizde, hiç kimse bizimle ilgilenmiyordu; Mısır'dan döndüğümüzde ise bütün insanlar bize ikram eder oldular!" dedi. O zaman Yahûda, "Şu anda üzerinizde Mısır sultanının etkisi ve izi var; onun huzurunda bulunmanın nuru üzerinizde parlıyor! (Halk onun için size ilgi gösterdi)" dedi.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Aynı şekilde, kim (mana âleminin sultanı olan) âriflerin huzuruna girerse oradan ancak nurlarla sarılmış, manevi sırlarla mâmur olmuş bir halde geri döner, herkes ona ikram ve iyilikte bulunur.

"Baba bir kardeşinizi bana getirin" âyetinin tefsirinde üstat İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Sevgili, çok gayret sahibidir; Hz. Yakub, Yusuf'un yerine Bünyamin'e bakarak teselli bulmaya çalışınca, sevgili (Hz. Yusuf) gayrete geldi, babasının bütün sevgisinin kendisina ait olmasını istedi; onun Bünyamin'e Yusuf gözüyle bakmasını kıskandı (bu sebeple, 'Onu bana getirin!' dedi)."[311]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Hak Teâlâ da aynı şekilde gayret sahibidir; sevdiği kulun kalbinde bir başkasını görünce kıskanır, onu kalpten giderir; sevdiği kul ile o şeyin arasını ayırır. Böyle yapar ki o, asıl sevgilisinden başkasını sevmesin. Bu, kalplerinde ilâhî zevki tadan âriflerin yaşayacağı ve farkedeceği bir durumdur (Tatmayan bilemez, herkes de tadamaz).

---

[311] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/196 (Kahire 1999). Buradaki ifadeler biraz daha farklı ve kısadır. Bir de Kuşeyrî bu açıklamayı, 63. âyetin tefsirinde değil, 59. âyetin tefsirinde yapmıştır. Mana, her ikisi birleştirilerek verildi (Mütercim).

Hz. Yakub'un oğullarına yaptığı, *"Hepiniz şehre tek kapıdan girmeyin, farklı kapılardan girin ..."* vasiyetinden ilhamla deriz ki: Bu âyette şuna bir işaret vardır: Allah'a ulaşmak ve ilâhî huzura girmek, tek kapıdan olmaz. Bu iş, müridin tek hale ve tek yola sarılmasıyla olmaz.

Mesela sadece uzletle Allah'a ulaşmayı düşünmek yahut sürekli sükût haline devam ederek veya Allah Teâlâ'nın isimlerinden birini sürekli zikrederek vuslat aramak uygun değildir. Bilakis, temkin halinden (manevi makamında karar kılmadan) önce ve sonraki manevi seyir ve hallerde değişmelerin olması gerekir.

Sürekli uzlete devam etmek, makamı zayıf kimselerin yaptığı bir iştir. Önce bir uzlet hali yaşamadan halkın arasına karışmak da tembellik ve gevşekliktir. Kul, yüce Allah'ı tanıyıncaya kadar ârif olamaz. Bu da uzlette ve halkın içinde, sükût halinde ve konuşmasında, kabz ve bast halinde, gönül huzurunu kaybettiği ve bulduğu zamanlarda kalbin sürekli Allah ile olmasıyla gerçekleşir. Bu haldeki kul, ismi zikretmekten manayı düşünmeye ve hakikati müşahede etme haline yükselir. Bu durum, ehlince malumdur.

"Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayansınlar" âyetinde, tevekkül makamına ve bütün işlerinde Allah'a güvenmeye bir teşvik vardır. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Her ihtiyacında Rahmân'a tevekkül et, Allah'a güven. Herkesi O sevk ve idare etmektedir. Rızık endişesini içinden at; âlemlerin Rabb'i rızka kefildir. Gözünü ve gönlünü mahlûkattan çek; bütün halk dört kısımdan ibarettir."

Şair, "Bütün halk dört kısımdan ibarettir" sözüyle, ulvî ve süflî âlemle, dünya ve ahireti kastetmiştir. Bunların hepsi, yoktan var edilmiş yaratıklardır; onlara meyledip kendilerine bağlanıp kalmaktan gözü ve gönlü çekmek gerekir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Mısır'a İkinci Gelişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin Mısır'a dönüşünü, Hz. Yusuf'un kardeşi Bünyamin'e kavuşmasını ve babası gelene kadar onu yanında tutmasını anlatarak şöyle buyurdu:

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنٖى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ
اِلَّا حَاجَةً فٖى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ
اِنّٖى اَنَا اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ
جَعَلَ السِّقَايَةَ فٖى رَحْلِ اَخٖيهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعٖيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ
﴿٧٠﴾ قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ
وَلِمَنْ جَٓاءَ بِهٖ حِمْلُ بَعٖيرٍ وَاَنَا بِهٖ زَعٖيمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ
مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقٖينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ
كُنْتُمْ كَاذِبٖينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَٓاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فٖى رَحْلِهٖ فَهُوَ جَزَٓاؤُهُ كَذٰلِكَ
نَجْزِى الظَّالِمٖينَ ﴿٧٥﴾ فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخٖيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا
مِنْ وِعَٓاءِ اَخٖيهِ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَاْخُذَ اَخَاهُ فٖى دٖينِ الْمَلِكِ
اِلَّا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذٖى عِلْمٍ عَلٖيمٌ ﴿٧٦﴾

68. *Babalarının kendilerine emrettiği yerden* *(farklı kapılardan)* ***girdiklerinde*** *(onun emrini yerine getirdiler; fakat bu tedbir)* ***Allah'tan gele-***

cek hiçbir şeyi onlardan engelleyecek değildi. Ancak bu şekilde Yakub içindeki arzuyu yerine getirmiş oldu. Şüphesiz o, biz kendisine öğrettiğimiz için ilim sahibiydi. Fakat insanların çoğu bilmezler.

69. ***Yusuf'un yanına girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı ve, "Bilesin ki ben senin kardeşinim, onların yaptıklarına üzülme" dedi.***

70. *(Yusuf)* ***onların yükünü hazırladığı zaman su kabını kardeşinin yükünün içine koydu!*** *(Kafile hareket ettikten)* ***sonra bir görevli, "Ey kafile, durun! Siz hırsızsınız!" diye seslendi.***

71. *(Yusuf'un kardeşleri)* ***onlara dönerek, "Ne arıyorsunuz?*** *(Neyinizi kaybettiniz?)*" ***dediler.***

72. ***Onlar, "Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü*** *(bahşiş)* ***var!" dediler.*** *(İçlerinden biri:)* ***"Ben buna kefilim" dedi.***

73. ***Allah'a andolsun ki bizim yeryüzünde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz. Biz hırsız da değiliz" dediler.***

74. *(Yusuf'un adamları),* ***"Peki, siz yalancıysanız bunun cezası nedir?" dediler.***

75. ***Onlar da, "Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa işte o*** *(şahsın alıkonulması)* ***onun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız" dediler.***

76. ***Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini*** *(aramaya)* ***başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yusuf'a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı, ancak Allah'ın dilemesi hariç. Biz dilediğimiz kimsenin derecesini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Babalarının kendilerine emrettiği yerden farklı kapılardan girdiklerinde* bu tedbir ve onların babalarına itaati *Allah'tan gelecek hiçbir şeyi,* O'nun kendilerine takdir ettiğini *onlardan en-*

gelleyecek değildi." Böyle yapmalarına rağmen onlar, hırsızlıkla suçlandılar, suç üzerlerine kaldı, kendisine bir zarar gelmesinden korkulan Bünyamin yakalanıp saraya götürüldü; Hz. Yakub'un musibeti çoğaldı.

"Bu şekilde onlara karşı şefkat ve tavsiyeleriyle *Yakub ancak içindeki arzuyu yerine getirmiş oldu. Şüphesiz o, kendisine* vahyederek ve delilleri göstererek *öğrettiğimiz bir ilim sahibiydi."* Bunun için, "Ben Allah'tan gelecek bir şeyi sizden gideremem" dedi, kendi tedbiriyle aldanmadı. Bu âyette, Hz. Yakub'un âdet ve sebeplere bağlanıp kalmaktan uzak olduğu ifade edilmekte, hikmet (maddi ve manevi sebepler) âlemine bağlanıp kaldığı şüphesi ortadan kaldırılmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat insanların çoğu,* kaderin sırrını ve ona karşı tedbirin fayda vermeyeceğini *bilmezler."*

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "*'Allah'tan gelecek hiçbir şeyi, onlardan engelleyecek değildi'* âyetinin manası şudur: Onlardan Allah'ın kaderini geri çevirmedi; çünkü eğer onlara nazar (göz değmesi) takdir edilmişse ayrı ayrı yahut toplu halde girmiş olsalar da yine değerdi. Hz. Yakub, ancak onların selâmeti için tavsiyesinin kaderi karşılamasını (başlarına gelecek şeyi engellemesini) ümit etti. Allah Teâlâ, Hz. Yakub'u bu inceliği bildiği için övdü; onun dışındaki kimseleri bu övgünün dışında tutarak, *'İnsanların çoğu bunu bilmez'* buyurdu."[312]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kardeşleri Yusuf'un yanına gittiklerinde Yusuf,* anne baba bir *kardeşi Bünyamin'i,* yemekte yahut evde *yanına aldı."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, kardeşlerine ziyafet verdi. Onları sofraya ikişer ikişer oturttu. Bünyamin yalnız kalınca ağladı ve, "Kardeşim Yusuf sağ olsaydı o da benimle beraber otururdu" dedi. Yusuf [aleyhisselâm] onu kendi sofrasına aldı. Yemekten sonra kardeşlerini ikişer ikişer evlere misafir verdi. Bünyamin yine yalnız kalmıştı. Hz. Yusuf, "Bunun ikincisi yok, o halde bu da benim yanımda kalsın" dedi; böylece Bünyamin onun yanında geceledi. Hz. Yusuf Bünyamin'e,

---

[312] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/262.

"Ölen kardeşinin yerine beni kardeş olarak kabul eder misin?" diye sordu; Bünyamin,

"Senin gibi bir kardeşi kim istemez ki? Fakat sen, babam Yakub ile annem Râhile'den değilsin!" dedi. Hz. Yusuf bunu işitince ağladı, kalkıp Bünyamin'in boynuna sarıldı, kendisini tanıtarak,

"Ben senin kardeşinim; onların bize yaptıklarına üzülme" dedi.

Bir değer mana: Hizmetçi gençlerimin sana yaptıklarına üzülme, seni almak için yaptığım hileye aldırış etme!

"Yusuf onların yükünü hazırladığı zaman melikin kabını kardeşinin yükünün içine koydu!"

Bu, melikin su içtiği ve yemek yediği bir kaptı. Onun gümüşten veya altından yapılmış özel kap olduğu söylenmiştir. Onun, buğday ölçülen bir kap olduğu da söylenmiştir. Hz. Yusuf, kardeşinin yükünün içine kabı koymayı, onu yanında tutmak için bir çare olarak düşünmüştü, çünkü Hz. Yakub'un şeriatında kim bir malı çalarsa o kimse, malını çaldığı kimseye, malın değerine göre belli bir süre hizmetçilik yapıyordu.

"Kafile hareket ettikten sonra bir görevli, 'Ey kafile, durun! Siz hırsızsınız!' diye seslendi." Buradaki hitap Hz. Yusuf'un kardeşlerinedir. Onların hırsızlık yapmadıkları bilindiği halde, kendilerine hırsız denmesi, peşinden gelecek bir faydayı elde etmek içindir. Ayrıca bu iş, ilâhî vahiyle olduğundan kaçınılmazdır. Allah Teâlâ'nın istediği, onları bu şekilde sıkıntı ve endişeye sokmaktı. *"İşte biz Yusuf'a böyle bir tedbir öğrettik"* âyeti de bu görüşü desteklemektedir.

"Siz hırsızsınız" sözüyle tevriye yapmış olmaları (sözden ilk anlaşılan şeyi değil, gizli ve başka manayı kastetmiş olmaları) muhtemeldir. Bunda, yalandan bir kaçış vardır. O zaman mana şöyle olur: Sizler, Yusuf'u sattığınız zaman onu babasından çalmıştınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yusuf'un kardeşleri, onlara dönerek, 'Ne arıyorsunuz?* Neyinizi kaybettiniz?' dediler."

"Onlar, 'Kralın, ölçü için kullandığı veya su içtiği *kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü yiyecek var!' dediler. İçlerinden biri, 'Ben buna kefilim;* onu getirine vereceğim' *dedi."*

Bu âyette, bir işe karşılık ödül vermenin ve ödül verilecek kimse henüz işini tamamlamadan ona kefil olmanın câiz olduğuna dair bir delil vardır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hz. Yusuf'un kardeşleri, *"Allah'a andolsun ki bizim yeryüzünde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz."* Yusuf'un kardeşleri, onların bu işten uzak olduğunu bildiklerine Allah'ı şahit gösterdiler; çünkü onların beldesine girişlerinde ne kadar emin ve güzel ahlâklı kimseler olduklarını biliyorlardı. Öyle ki Mısır'a girerken, develeri insanların ekinlerine uzanıp yemesinler diye ağızlarına bez bağlamışlardı.

Yusuf'un kardeşleri, *"Ayrıca biz hırsız da değiliz!"* dediler.

Yusuf'un adamları, *"Peki, eğer* siz, 'Biz hırsızlık yapmadık' *derken yalancıysanız, bu hırsızlığın cezası nedir, dediler."*

"Onlar da, 'Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa eşyası çalınan kimse tarafından kendisinin alıkonulmasıdır' dediler." Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] kastı da buydu. Hz. Yakub'un şeriatındaki hüküm de böyleydi. İslâm'ın ilk günlerindeki hüküm de böyleydi, sonra kesin olarak kaldırıldı. Sonra şöyle dediler: *"Biz zalimleri böyle cezalandırırız."*

"Bunun üzerine onlara seslenen kişi veya Yusuf, *kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı.* Yanlış anlaşılmasından ve suçlamadan çekinerek önce diğer kardeşlerinin yükünden başladılar, Bünyamin'i en sona bıraktılar. *Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz, bu şekilde Yusuf'a,* vahiy yoluyla kardeşini yanına alması için *bir tedbir öğrettik."* Yoksa Mısır kralının kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Onun kanununda, hırsızlık yapanın cezası sopa ve çaldığı şeyi iki katıyla tazmin etmekti, malı çalınan tarafından alıkonulmak yoktu. Ancak Allah'ın dilemesi başka; Allah dilerse, kralın hükmünü de böyle yapar. Yahut Hz. Yusuf kardeşi Bünyamin'i, Allah'ın dilemesi ve iradesiyle yanına aldı. *"Biz dilediğimiz kimsenin* ilim ve amelle *derecesini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde, ondan daha iyi bilen biri vardır."*

Beyzâvî demiştir ki: "'Allah, zatıyla âlimdir' görüşünde olan kimseler, bu âyeti delil göstermişlerdir. Çünkü onlara göre eğer, 'Allah zatından ayrı olarak bir ilim sahibidir' dense, bu âyetin umumi manası içine girer ve, 'Her ilim sahibinin üzerinde ondan daha iyi bilen biri vardır' hükmüne göre, Allah'tan daha âlim bilir vardır sonucu çıkar. Bu görüşe verilecek cevap şudur: Bu âyette, *'Her ilim sahibinden'* maksat, insanlardır, çünkü söz onlar hakkındadır. *'Daha iyi bilen biri vardır'* kısmından maksat da Allah Teâlâ'dır. Bunun manası, her şeyi bilen, sonsuz ilim sahibi Allah'tır. Bu âyetle, bizim, 'Her âlimin üstünde daha iyi bilen biri vardır' sözümüz arasında bir fark yoktur. Her iki kullanımda 'daha iyi bilen vardır' sözünden maksat, Allah Teâlâ'dır."[313]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyet ve hadislerde Allah Teâlâ'nın ilim sahibi olduğunu belirten ifadeler geçmektedir. Şu âyetler buna örnektir:

"Onu sana ilmiyle indirdi" (Nisâ 4/166).

"Bilin ki o Kur'an Allah'ın ilmiyle indirilmiştir" (Hûd 11/14).

Hadiste geçen ifadeye örnek, Hz. Hızır'ın, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] söylediği şu sözdür: "Ben, Allah'ın ilminden bana öğrettiği (özel) bir sahibiyim ki onu sen bilmezsin."[314] Bunların dışında, yukarıdaki görüş sahiplerinin görüşünü çürütecek pek çok âyet ve hadis vardır.

68-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Babalarının kendilerine emrettiği şekilde farklı kapılardan girdiklerinde ..." âyetinden ilhamla deriz ki: Babanın (helâl ve hak olmak şartıyla) emrettiği ve nehyettiği hususlarda emrine sarılmak gereklidir. Cismanî babanın emirlerinde hüküm böyle olduğu gibi, ruhanî baba olan şeyhin emirlerinde de hüküm aynıdır. Müridin, şeyhinin emirlerine canı pahasına da olsa sımsıkı sarılması gerekir. Hem mürşidin emri, babanın emrinden önce gelir. Bu durum, Nisâ sûresinde geçmişti.

---

[313] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/492 (Beyrut 1988).

[314] Buhârî, İlim, 44; Müslim, Fezâil, 170; Tirmizî, Tefsîru Sûre (18), 1.

Ârifler demiştir ki: "Tasavvufun temeli şu üç şeydir: Allah yolunda bir olmak, hak sözü dinlemek ve mürşidine itaat etmek."

"Babaları Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan engelleyecek değildi; ancak bu şekilde Yakub içindeki arzuyu yerine getirmiş oldu" âyeti hakkında deriz ki: Bu söz, ilâhî kudretin ve hikmetin edebine riayet edilerek söylenmiştir. Yüce Allah'ın kudreti, her işin kendisine havale edilmesini gerektirir; çünkü gerçekte Allah'tan başka hakiki fiil sahibi yoktur. Hikmet ise tedbir almayı ve sebepleri kullanmayı gerektirir; zira hikmet, ilâhî kudreti örten bir örtüdür. Kemal hali, rubûbiyyet sırrını gizlemek için ikisinin arasını birleştirmektir. Bu durumda, işin iç yüzüne bakan kimse, her şeyde ilâhî kudretin tasarrufunu görür; işin zâhirine bakan ise hikmet perdelerini yani ilâhî kudreti örten sebepleri kullanır.

"Yusuf onların yükünü hazırlattığı zaman su kabını kardeşinin yükünün içine koydu" âyetinden ilhamla deriz ki: Bu, bütün işlerini Allah'ın sevkiyle yapan, kendi iradesinden alınmış, dinin zâhirî hükümleri altına girmeyen kimselerin işidir; çünkü ona o iş yaptırılmıştır. Yahut bu kimse, yaptığı işi, Hızır'ın [aleyhisselâm] yaptığı işler gibi, Allah'ın nuruyla gayb âlemine bakarak yapmıştır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir kulunu peygamber veya veli olarak seçtiği zaman, ona yavaş yavaş kendi sıfatlarından giydirir; sıfatından bir nur verir. Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ve ebedî ilmiyle kulların farkedemeyeceği şekilde uyguladığı gizli planları da bu sıfatlar içindedir. Allah Teâlâ bu sıfatıyla Hz. Yusuf'un kalbine tecelli ederek, ona da bu ilimden öğretmiştir. O da Allah'ın ezelî ilmine bakarak hareket etmiş; o işteki ilâhî sırları tanımış, Allah'ın fiil ve kudretindeki hakikatleri bilmiştir."[315]

"Biz dilediğimiz kimseleri derecelerle yükseltiriz" âyeti hakkında deriz ki: Allah dilediğini, yüce zatını tanıtarak yüksek derecelere çıkarır. Bu marifet hali kula, zatının sırlarını, sıfatlarının nurlarını açarak, onu isimlerinin tecellileriyle ahlâk sahibi yaparak, yakîn makamlarına ve Allah'a gidenlerin menzillerine ulaştırarak gerçekleşir. Bunlar, mukarrebîn ma-

---

[315] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/188-189 (Beyrut 2008).

kamındaki âriflerin dereceleridir. Bunların üzerinde sadece peygamberlerin derecesi vardır.

Yahut Allah, dilediği kulunu, ona ilâhî ahkâmını ve dininin hükümlerini öğreterek derecelerle yükseltir. Bunlar, ibadetlerin, günlük işlerin ve diğer muamelelerin ilmini bilmektir. Bunları bilmek, müminler içindeki müttaki salih âlimlerin dereceleridir. Bu âlimlerin derecelerinin sonu, mukarrebîn makamındaki âriflerin derecelerinin başlangıcıdır. Onların üstünde ve ilerisinde peygamberlerin derecesi bulunmaktadır. Her ilim sahibinin üstünde ondan daha iyi bilen biri vardır; bütün ilimlerin sonu yüce Allah'a ulaşmaktadır (Hepsinin kaynağı O'dur).

Kardeşlerin Hırsızlık Suçlamasına Cevapları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin cevabından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا
لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ
إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾
قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

77. Kardeşleri dediler ki: "Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı." Yusuf bunu içinde sakladı, onlara açmadı. (Kendi kendine) dedi ki: "Aslında siz daha kötü bir durumdasınız! Allah, sizin söylediklerinizi çok iyi bilir."

78. Dediler ki: "Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizden birini alıkoy. Gerçekten biz seni, iyi bir insan olarak görüyoruz."

79. Yusuf dedi ki: "Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını almaktan Allah'a sığınırız, o takdirde biz gerçekten zalimler oluruz!"

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hz. Yakub'un oğulları, görünürdeki duruma göre hırsızlık yaptıkları ortaya çıkınca, *'Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı!' dediler."* Bununla Bünyamin'in anne baba bir kardeşi Yusuf'un da hırsızlık yaptığını dile getirdiler. Bu şekilde, "Bu hırsızlık işi bizden değil, üvey annemiz Râhîl'in iki oğlundan, Bünyamin'le Yusuf'tan meydana gelmiştir" dediler. Böylece kendilerinden zararı defetmek isteyerek hırsızlık suçunu Yusuf'la kardeşi Bünyamin'e yüklediler. Onların Hz. Yusuf'a iftira ettikleri hırsızlığın ne olduğu hakkında şu görüşler nakledilmiştir:

Hz. Yusuf küçükken, onu büyük halası emziriyordu. Bu halaya babası Hz. İshak'tan bir kuşak miras kalmıştı. Halası Yusuf'u çok seviyordu. Hz. Yusuf, gençlik çağına gelince, Hz. Yakub onu halasından almak istedi; halası buna çok üzüldü ve engel olmak için bir çare düşündü. Babasından miras kalan kıymetli kuşağı Hz. Yusuf uyurken beline bağladı, sonra da, kuşağının kaybolduğunu ilan ederek aranmasını istedi. Aradılar, kuşak Hz. Yusuf'un belinde bulundu. Onların mevcut dinindeki hükme göre, malı çalınan kimse, onu çalanı, hizmetçi olarak yanında tutma hakkına sahipti. Böylece Hz. Yusuf, halası ölene kadar yanında kaldı.

Bir diğer rivayet: Hz. Yusuf'un anne tarafından dedesinin altından yapılmış bir putu vardı, Hz. Yusuf onu yerinden çalarak pisliklerin içine attı.

Bir başka rivayet: Hz. Yusuf, evlerinde bulunan bir oğlağı veya tavuğu alarak dilenciye verdi. İşte kardeşleri bu olayları kastederek Bünyamin'in öz kardeşinin de önceden hırsızlık yapmış olduğunu dile getirdiler.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Yusuf* bunu, yani onların cevabını *içinde sakladı,* işin aslını onlara açmadı, kendilerini yalanlamadı."

Bir diğer mana: Yusuf, onların, "Daha önce onun kardeşi de hırsızlık yapmıştı" sözlerinden duyduğu sıkıntıyı içinde gizledi, sözlerinin çirkinliğini sakladı, açığa vurmadı.

Yahut Hz. Yusuf, kendi içinden geçirdiği, *"Aslında siz daha kötü bir durumdasınız!"* sözünü içinde gizledi, onlara açmadı. Yani şunu demek istedi: Siz, kardeşinizi (yani beni) babasından çaldığınız için, hırsızlık konusunda daha kötü bir haldesiniz yahut bana yaptığınız kötü muamele sebebiyle asıl kötü durumda olan sizsiniz. *"Allah, sizin söylediklerinizi çok iyi bilir."* Yüce Allah biliyor ki durum sizin anlattığınız gibi değil." Bu sözde, onların kendisini suçladıkları şeyde yalancı olduklarına işaret vardır.

"Onlar *dediler ki: Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var."* Yahut, "Kadri yüksek, şeref sahibi bir babası var, dediler." Hz. Yusuf'u merhamete getirmek için, babalarının halini anlattılar. Bu şekilde onlar, babasının ona olan aşırı sevgisini de bildirmiş oldular. Sözlerine şöyle devam ettiler:

"Onun yerine bizden birini alıkoy; çünkü babası, ölen kardeşi için çok üzülüyor; bu kardeşiyle teselli buluyor. *Gerçekten biz seni, iyilik edenlerden görüyoruz,* onun yerine bizden birini alarak bize yaptığın iyiliği tamamla. Yahut biz seni, sürekli iyilik yapan biri olarak görüyoruz, bu halini değiştirme!"

"Yusuf dedi ki: Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını almaktan Allah'a sığınırız; başkasını almak bir zulümdür. Onun yerine başkasını alamam. Alırsam biz gerçekten sizin dininize göre zalim sayılırız! Çünkü Allah bize, hırsızlık yapan kimseyi köle olarak almayı emretti; onun yerine başkasını almak bir zulümdür."

77-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Devamlı kötülüğü emreden (emmâre) nefsin sıfatı, kendini savunmak, noksanlıklarını ve utanç sebebi olacak şeyleri kendinden uzaklaştırmasıdır. Mutmainne halindeki nefsin sıfatı ise halini Allah'ın bilmesiyle yetinmek ve Allah tarafından takdir edilen şeylere rıza göstermesidir. Mutmainne nefis, kendisinde intikam alma ve kendini savunma duygusu harekete geçtiğinde, onu içinde gizler, ortaya çıkarmaz.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Gönlünü mâsivadan çekip tamamen Allah'a veren dervişin temel edepleri şu dört şeydir: Büyüklere hürmet, küçüklere merhamet, kendine karşı insaflı olmak ve nefsi adına intikam almamak."

Derviş, kendini savunmaya ve nefsi adına intikam almaya kalkıştığı zaman, Rabb'i ile yaptığı sözleşmeyi bozmuş olur; bu durumda tövbe etmesi gerekir.

Sûfîler demiştir ki: "Sûfînin kanı helâl, şerefi ve malı (herkese) mubahtır." Yani sûfî, nefsi adına kesmeden intikam almaz. Ona eziyet eden kimse, ondan bir kötülük geleceğinden korkmaz. Aslında herhangi birine eziyet etmek dinimizde haram kılınmışken, hatta velilere eziyet daha şiddetli bir haram iken, sûfî kendisine yapılan eziyeti mubahmış gibi görür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, olayın bundan sonraki kısmını açıklamak üzere şöyle buyurdu:

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّاۜ قَالَ كَبِيرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُوٓا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ
اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ ف۪ي يُوسُفَۚ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ
حَتّٰى يَأْذَنَ ل۪ٓي اَب۪ٓي اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ ل۪يۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨٠﴾ اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى
اَب۪يكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَۚ وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا
كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظ۪ينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا وَالْع۪يرَ الَّت۪ٓي
اَقْبَلْنَا ف۪يهَاۜ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًاۜ فَصَبْرٌ
جَم۪يلٌۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَن۪ي بِهِمْ جَم۪يعًاۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٨٣﴾

80. ***Ondan ümitlerini kesince,*** *(meseleyi)* ***aralarında görüşmek için bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana*** *(dönmek için)* ***izin verinceye veya Allah benim hakkımda bir hüküm verinceye kadar buradan ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır."***

81. ***"Babanıza dönün ve deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti. Biz, sadece bildiğimiz şeye şahitlik ettik. Biz gaybın bekçileri değiliz."***

82. ***"****(İstersen)* ***içinde bulunduğumuz şehre*** *(Mısır halkına)* ***ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz."***

83. ***Babaları dedi ki: "Hayır, nefisleriniz sizi*** *(böyle)* ***bir işe sürükledi.*** *(Bana düşen)* ***artık, güzel bir sabırdır. Umulur ki Allah, onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, en iyi bilendir,*** *(her işinde)* ***hikmet sahibidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ondan ümitlerini kesince,* yani kardeşleri Hz. Yusuf'un Bünyamin'in yerine, içlerinden birini alma teklifine olumlu cevap vermesinden ümitlerini kesince, *meseleyi aralarında görüşmek için insanlardan ayrılıp bir kenara çekildiler."* Birbirleriyle, "Bu su tası yüklerin arasına nasıl kondu? Babamıza verdiğimiz sözün mesuliyetinden nasıl kurtuluruz?" şeklinde konuşmaya başladılar. Cenâb-ı Hak, sonra bu gizli görüşmenin içeriğini şöyle açıkladı:

Yaşça büyükleri olan Rûbîl veya görüşte ileri olan Şem'ûn yahut Yahûda dedi ki: *"Babanızın sizden Allah adına söz aldığını,* ona, kendilerini âciz bırakan bir durum hariç, oğlunu muhakkak geri getireceğinize yemin ettiğinizi, *daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru* ve yaptığınız yalan yeminleri *bilmiyor musunuz? Babam bana* dönmek için *izin verinceye veya Allah benim hakkımda* şehirden çıkmak veya kardeşimi zorla kurtarmak için *bir hüküm verinceye kadar buradan ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en hayırlısıdır;* şüphesiz O'nun hükmü hak olur."

Rivayet edildiğine göre onlar, Bünyamin'i serbest bırakması için azizle konuştular. Rûbîl veya Yahûda,

"Ey melik, ya kardeşimi bırakırsın ya da öyle bir çığlık atarım ki şiddet ve dehşetinden hamile kadınlar çocuklarını doğururlar!" dedi. O sırada tüyleri diken diken oldu, elbisesinden dışarı çıktı. Bunun gören Hz. Yusuf, küçük oğlu Nâil'e,

"Kalk, şunun yanına gidip kendisine dokun!" dedi. Çocuk gidip dokundu. Hz. Yakub'un oğulları kızdıklarında, sadece Yakub ailesinden biri kendilerine dokunduğu zaman kızgınlıkları giderdi. Hz. Yusuf'un küçük oğlu ona dokunup kızgınlığı gidince Yahûda, "Bu da kimdir? Kesinlikle bu şehirde Yakub'un evlatlarından biri var!" dedi.

Bu konuda şöyle bir rivayet de vardır: Hz. Yakub'un oğulları, kardeşleri Bünyamin alıkonunca onu zorla almak için savaşmaya karar verdiler. Yahûda kardeşlerine dedi ki: "Mısır'ın sokaklarına dağılın; ben öyle bir çığlık atacağım ki ödleri patlayacak! Benim sesimi duyduğunuz zaman sağa sola saldırıp harp etmeye başlayın!"

Yahûda kızıp da sayha atmak istediği zaman, Hz. Yusuf'un oğlu ona dokundu, Yahûda sakinleşti. Kardeşleri sesini duymayınca yanına geldiler; onu sakinleşmiş buldular, gerçekten kızgınlığı gitmişti. Yahûda, "Bu beldede Yakub'un evlatlarından biri var!" dedi.[316]

Sonra onlara dedi ki: "*Babanıza dönün ve deyin ki: 'Ey babamız! Bizim zâhiren gördüğümüz duruma göre, gerçekten oğlun hırsızlık etti. Biz, sadece bildiğimiz şeye şahitlik etdiyoruz;* çünkü, onun yükünün arasından melikin su tasının çıktığını gördük. Biz gaybın bekçileri değiliz. Yani bizler işin gizli yönünün ne olduğunu bilmeyiz. Su tasını o mu çaldı yoksa biri eşyalarının arasına mı koydu, bunu bilemiyoruz."

Bir diğer mana: Biz, sana, onu geri getireceğimize dair Allah'ın adıyla yemin ederek söz verirken, gaybdan haberimiz yoktu; gizli olan kaderi bilmiyorduk. Senin, kardeşi Yusuf sebebiyle musibete uğradığın gibi Bünyamin'le de bir musibete uğrayacağını bilemezdik.

---

[316] Şem'ûn hakkındaki rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/565.

"İstersen içinde bulunduğumuz belde ahalisine, bizi çağıran adamla buluştuğumuz yerdeki insanlara sor. Yani, eğer bizi suçluyorsan, onlara bir adam gönder ve yaşanan olayı onlara sordur. *Ayrıca aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz,* haber verdiğimiz konuda *gerçekten doğru söylüyoruz."*

Büyük kardeşlerinin tavsiyesi burada sona erdi. Kardeşleri babalarına dönünce, büyük kardeşlerinin söylediklerini ona aynen ilettiler.

"Babaları onlara dedi ki: Hayır, nefisleriniz sizi böyle bir işe sürükledi, yaptığınız işi size süsleyip güzel gösterdi. Yoksa melik, hırsızlık yapan kimsenin alıkonacağını nereden bilecek. Çünkü onun kanunlarında böyle bir şey yoktur. *Bana düşen iş, güzel bir sabırdır. Umulur ki Allah onların hepsini,* Yusuf'u ve kardeşi Bünyamin'le Mısır'da kalan kardeşlerini *bana getirir. Şüphesiz O,* benim halimi ve onların halini *en iyi bilendir,* her hüküm ve işinde *hikmet sahibidir."*

Rivayet edildiğine göre bir gün Azrâil [aleyhisselâm], Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] yanına geldi. Hz. Yakub ona,

"Benim ruhumu veya evlat ve ailemden birinin ruhunu almaya mı geldin?" diye sordu. Azrâil [aleyhisselâm],

"Ziyaret için geldim" dedi. Hz. Yakub,

"Allah'ın adıyla yemin vererek soruyorum, bana söyle; Yusuf'un ruhunu aldın mı?" diye sordu. O zaman Azrâil [aleyhisselâm],

"Hayır almadım; o hayatta ve sıhhattedir, kendisi meliktir, hazineleri, ordusu ve köleleri vardır. Yakında Allah seninle onu buluşturacak" dedi.

80-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp, dünyadan sevgisini çektiğinde, dünyaya dönmekten ümidini kestiğinde, dünyevî hazlardan ve hevâdan tamamen uzaklıştığında, onun için Allah ile özel münâcât hâsıl olur, içinde müşahede nurları parlar ve bütün kemalat halleri güzelleşir. Kalp, vücut ülkesinde âzaların en büyüğü ve onların sultanıdır. Kalp, onlara der ki:

"Bundan önce, yani bu gaflet ve tembelliğinizden önce, Allah'ın sizden kendisine isyan etmeyeceğinize ve emirlerine aykırı davranmayacağınıza dair söz aldığını bilmiyor musunuz? Siz O'nun ibadetinde haddi aştınız. Allah bana rubûbiyyetinin azametini müşahedeye izin verinceye kadar ve benim için (ölümle) vuslata hükmedinceye kadar, kulluktan ayrılmayacağım. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

Âzalardan birinde kusur ve hata meydana geldiğinde, diğer âzalara denir ki: "Kalbe gidin ve ona deyin ki: Senin emrindeki bir âza hata yaptı, yani bizim gördüğümüz duruma göre, haddi aştı ve kendisine helâl olmayan kötü bir işe bulaştı. Biz ancak bildiğimiz ve gördüğümüz şeye şahitlik ediyoruz. Çünkü bazan dıştan bakan ve işin iç yüzünü bilmeyen kimselere günah şeklinde gözüken nice işler vardır ki aslı itibariyle bir taattir." O zaman kalp onlara der ki:

"Hayır, durum öyle değil, tam aksine, nefsiniz size hevânın sebep olduğu kötü işi süslemiş. Bu durumda sizin ilacınız güzel sabır ve yüce Allah'a tövbe etmektir. Umarım Allah bütün âzaları toplayıp bana getirir; ben de onları Allah'ın taatinde ve rızasında kullanırım."

Kitabının sırlarını ve hikmetlerini en iyi Allah Teâlâ bilir. İşaret ilmi, bu tür açıklamaları ve daha fazlasını kabul eder. Onları tenkitten sakın. Bu alanda, bundan daha ince ve garip olan açıklamalar yapılmıştır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] Gözlerine Ak Düşmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, Hz. Yakub'un, gelen habere ve olaya nasıl tepki verdiğini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ
كَظٖيمٌ ﴿٨٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ

مِنَ الْهَالِك۪ينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُوا بَثّ۪ي وَحُزْن۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخ۪يهِ وَلَا
تَا۬يْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَا۬يْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

84. ***Yakub onlardan yüz çevirdi ve, "Âh Yusuf'um âh!" dedi. Hüznünden gözlerine ak düştü. O artık acısını içinde tutuyordu.***

85. ***Oğulları, "Allah'a andolsun ki sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun; sonunda*** *(üzüntüden)* ***hastalanacaksın ya da helâk olup gideceksin!" dediler.***

86. ***Yakub dedi ki: "Ben gam ve hüznümü sadece Allah'a arzediyorum. Ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah tarafından*** *(vahiy ile)* ***biliyorum."***

87. ***"Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Şüphesiz kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yakub,* oğullarının söylediklerini kabul etmedi, karşılaştığı durumdan hoşlanmayarak *onlardan yüz çevirdi,* kendi hüzün haline döndü *ve, 'Âh Yusuf'um âh!" dedi."* Hz. Yakub'un, Mısır'da olan diğer iki oğlunu bırakıp Hz. Yusuf için üzülmesi, onu daha fazla sevdiğinden dolayıydı. Ayrıca onun musibeti hepsinden önceydi (Bir de diğer iki oğlunun yaşadığını ve nerede olduklarını biliyordu).

"Hüznünden dolayı çok ağlamasından *gözlerine ak düştü,* sanki akan gözyaşları gözünün siyahını silip götürmüştü. Görmesinin zayıfladığını söyleyenler bulundu gibi, gözlerinin tamamen kör olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Bir haberde rivayet edildiğine göre Hz. Yakub'un acısı, çocuğu ölmüş yetmiş kadının acısı kadardı. Bu acıya tahammülü sebebiyle kendisine 100 şehid sevabı verildi. Bütün bu sıkıntılar içinde Allah hakkında asla kötü zanna kapılmadı.[317]

Bu âyette, acı veren bir olay karşısında âh edip ağlamanın câiz olduğuna dair delil vardır. Bu tür şeyler, insanın sorumluluğu altına girmez. Şiddetli bir olay karşısında kendini tutabilen kimse çok azdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bile oğlu İbrahim vefat edince ağlamış ve şöyle buyurmuştur:

"Bu durumda kalp hüzünlenir; göz ağlar. Biz ancak Rabbimiz'in rızı olduğu şeyleri söyleriz. Ey İbrahim, bizler senin ayrılığından dolayı gerçekten çok üzgünüz."[318]

Âyet şöyle bitiyor: *"O artık acısını içinde tutuyordu."* Âyete şu manalar verilmiştir:

"İçi oğullarına karşı kızgınlıkla dolmuştu."

"Kızgınlığını yuttu, içinde tuttu, açığa vurmadı, hiç kimseye şikâyette bulunmadı."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Oğulları, 'Allah'a andolsun ki sen hâlâ* acısından dolayı *Yusuf'u anıp duruyorsun; sonunda üzüntüden hastalanıp helâkin eşiğine geleceksin ya da ölüp helâk olacaksın!' dediler."*

Yakub dedi ki: *"Ben* şiddetli *gamımı* ve sabredilmez *hüznümü,* size ve başkasına değil, *sadece Allah'a arzediyorum."* Beni, şikâyet ve derdimle baş başa bırakın. Ben bağırıp feryat etmiyorum ki kınanmayı hak edeyim. Ben halimi sadece Allah'a arzediyorum. Bunda da kınanacak bir şey yoktur. Çünkü onda kulun fakirlik ve âcizlik halini ortaya koyması vardır; bu da övülecek bir durumdur. *"Hem ben, Allah'tan* aldığım ilim ve vahiyle *sizin bilemeyeceğiniz şeyleri biliyorum."* O'nun lutfundan, şefkatinden ve rahmetinden kendisine karşı güzel zan beslememi gerektiren, ümidimi kuvvetlendiren ve duamı boşa çıkarmayacağı konusunda sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.

---

[317] Haber ve hadis için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 13/309-310 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/570.

[318] Buhârî, Cenâiz, 43; Müslim, Fezâil, 62.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben, vahiy yoluyla, Yusuf'un hayatta olduğuna dair sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.

Daha önce geçtiği gibi Hz. Yakub, Azrâil'i [aleyhisselâm] görmüş ve Azrâil kendisine Hz. Yusuf'un hayatta olduğunu söylemiştir.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Yakub, Hz. Yusuf'un rüyasından, kardeşleri kendisine secde edene kadar onun ölmeyeceğini anladı.

Hz. Yakub, sözüne şöyle devam etti: "*Ey oğullarım!* İki kardeşinizi bıraktığınız yere gidin. *Yusuf'u ve kardeşini araştırın,* onlardan haber sorun, ne halde olduklarını araştırın." Hz. Yakub, üçüncü kardeşi zikretmedi, çünkü o, Mısır'da kendi isteği ile kalmıştı ve yeri belli idi. Hz. Yakub'un, Hz. Yusuf'u zikretmesi, onun hayatta olduğunu bildiğine bir delildir.

"Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." Allah'ın size bir genişlik vermesinden ve sıkıntıdan kurtarmasından ümit kesmeyin. Yahut O'nun rahmetinden ümit kesmeyin.

Âyetteki "ravh" kelimesi "rûh" şeklinde okunarak, âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın, kullarına hayat (can ve ruh) verdiği rahmetinden ümit kesmeyin. Yani bir kimsede Allah'ın verdiği ruh duruyorsa, o kimse ölmemişse, ondan ümit kesmeyin. Ruhu bedeninde duran herkesin bulunma ümidi vardır. Buna göre Yusuf da henüz ölmemiş olabilir. Kimde Allah'ın verdiği ruh duruyorsa onun dönüşünden ümit kesmeyin. "*Şüphesiz,* Allah'ı ve sıfatlarını inkâr eden *kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.*" Çünkü Allah'ı tanıyan kimse, hiçbir durumda O'nun rahmetinden ümit kesmez.

Hz. Yakub, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi, kâfirlerin sıfatı olarak saydı; çünkü Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin sebebi, Allah'ın rabliğini yalanlamaktır yahut Allah'ın sıfatlarını ve kudretini bilmemektir. Allah'ın sıfatlarını bilmemek, zatını bilmemek olur. Şu halde Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, küfürdür.

Sahih bir hadiste geçen şu olaya gelince:

"Önceki ümmetlerden birinde bir adam vardı. Tevhid inancından başka (Allah'ın varlığına ve birliğine iman hariç), işe yarar hiçbir hayırlı ameli yoktu. Bir gün ailesini toplayıp,

'Öldüğüm zaman beni yakın. Kemiklerimi havanda döverek toz haline getirin. Sonra rüzgârlı bir günde bu tozun yarısını karaya, yarısını denize atın' diye vasiyet etti. Adam ölünce vasiyet yerine getirildi. Azîz ve celîl olan Allah rüzgâra, 'Dağıttığın tozları topla' buyurdu. Rüzgâr tozları topladı, ilâhî huzura getirdi. Hak Teâlâ adama,

'Neden böyle yaptın?' diye sordu. Adam,

'Senden hayâ ettiğim (huzuruna günahkâr bir kul olarak geldiğim) için yâ Rab' diye cevap verdi. O zaman Allah Teâlâ,

'Ben de seni bağışladım' buyurdu."[319]

Bu hadiste, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek olmadığı gibi, ilâhî kudreti âciz görme de yoktur; fakat bu adamı ileri derecede bir korku sarınca, bir şeyi düşünmez ve kendini kontrol edemez olmuştur. Kendisine korku gelip ilâhî huzurda durmanın dehşeti sarınca, Allah'ın rahmetini inkâr etme ve ondan ümit kesme niyet ve ısrarı olmadan böyle söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın adama,

"Neden böyle yaptın?" diye sorduğunda onun,

"Senden hayâ ettiğim için yâ Rab" diye cevap vermesi ve Allah Teâlâ'nın,

"Ben de seni bağışladım" buyurması bunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak, adama, "Niçin böyle yaptın?" diye sorunca adam, "Senin rahmetinden ümit kestiğim için" dememiştir. Bu konudaki açıklamalar için, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'ye bakınız.

---

[319] Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Tevbe, 24; Ahmed, *Müsned*, 1/398.

84-87. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Yakub [aleyhisselâm], Hz. Yusuf'un maddi sûretini kaybettiğine üzülmedi, o sadece Hz. Yusuf'ta müşahede ettiği Cenâb-ı Hakk'ın cemal tecellisini ve ilâhî güzelliği yitirdiğine üzüldü. Gerçekten Hz. Yusuf'ta hiç kimsede olmayan bir cemal tecellisi ve ilâhî güzellik vardı. İbnü'l-Fâriz bu konuda der ki:

"Gözüm sizden başkasına bakmıyor; aklıma sizden başkası gelmiyor."

Hz. Yakub, bu cemal tecellisini kaybedince üzüldü; yoksa peygamberler, Allah ile yetinip O'ndan başkasından gözünü ve gönlünü çekmeye en layık kimselerdir. Kalpte Allah ile zenginlik hâsıl olunca, kul başka bir şeye esef etmez ve üzülmez. Şu bir gerçek ki Rabb'ini bulan kimse, her şeyi elde etmiştir; artık onun elden kaçırdığı hiçbir şey yoktur. O'nu kaybeden, neyi bulmuştur? O'nu bulan neyi kaybetmiştir? Allah şu sözün sahibine rahmet etsin:

"Ben size muhtacım ve ancak sizinle zenginim. Sizden sonra benim için hiç kimseye bir hırs (arzu ve yöneliş) bulunmaz."

Bu iş, gerçekten böyledir. O, Allah ile zengin olan ârifler yanında tecrübe edilmiş ve tadılmış bir haldir.

Hz. Yakub'un, "Ben gam ve hüznümü ancak Allah'a arzediyorum" sözünde, onun halktan himmetini çekip her şeyin sahibi Cenâb-ı Hak ile yetindiği ve başına gelen musibeti halka şikâyet etmediği anlaşılmaktadır. Bu hal, tasavvufun temel rükünlerinden biridir; hatta tasavvufun bizzat kendisidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] Kardeşlerinin Üçüncü Kez Mısır'a Gidişleri

Hz. Yakub'un oğulları, babalarının emrettiği gibi tekrar Mısır'a döndüler. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا
بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَاۜ اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِى
الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ
اَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُٓوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُۜ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَٓا
اَخِى قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَاۜ اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ
﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَۜ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾

88. *(Hz. Yakub'un oğulları)* ***Yusuf'un yanına girdiklerinde dediler ki: "Ey aziz! Bize ve ailemize zorluk dokundu ve biz değersiz bir sermaye ile geldik. Bizim için ölçeği tam tut, ayrıca bize bağışta bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır."***

89. ***Yusuf dedi ki: "Siz, cahil iken Yusuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?"***

90. ***Onlar, "Yoksa sen, Yusuf musun?" dediler. O da, "Evet, ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lutufta bulundu. Kim*** *(Allah'tan)* ***korkar ve sabrederse şüphesiz Allah ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmez" dedi.***

91. *(Kardeşleri)* ***dediler ki: "Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize tercih etti*** *(bizden üstün kıldı).* ***Biz gerçekten hata etmiştik."***

92. ***Yusuf dedi ki: "Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hz. Yakub'un oğulları üçüncü defa *Yusuf'un yanına girdiklerinde, ona dediler ki: "Ey aziz! Bize ve ailemize zorluk,* şiddetli açlık *dokundu ve biz değersiz,* yani düşük, çok az veya noksan *bir sermaye ile geldik."*

Getirdikleri sermayenin, bir miktar bozuk gümüş para olduğu söylenmiştir. Onun çam kozalağı ve yeşil fıstık olduğunu söyleyenler olduğu gibi, kurutulmuş meyve veya kullanılacak eşya olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Sözlerine şöyle devam ettiler: *"Bizim için ölçeği tam tut,* onu tam tart, iyice doldur, *ayrıca bize müsamaha gösterip değersiz sermayemizi kabul ederek bağışta bulun.* Yahut getirdiğimiz sermayeden daha fazla vererek bize bağışta bulun." Bu, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] önceki peygamberlere sadaka almanın helâl kılındığı sonucunu vermektedir; ancak bu, genel görüşe aykırıdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kardeşimiz Bünyamin'i geri vererek bize ihsanda bulun.

"Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır; onlara en güzel karşılığı verir."

Sadaka, her türlü ihsandır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], yolculuk halinde farz namazların kısaltılması konusundaki şu sözü de bu kelimeyle ifade edilmiştir:

"Yoluculuk halinde farz namazların kısaltılması, Allah'ın size bir sadakasıdır (ayrı bir ihsanıdır); O'nun ihsanını kabul edin."[320]

Rivayet edildiğine göre Hz. Yakub [aleyhisselâm] oğullarını, Yusuf ve kardeşinin halini araştırmak için üçüncü kez Mısır'a gönderdiğinde, onlarla birlikte şu mektubu yolladı:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Hüzün sahibi Yakub'dan Mısır azizine ...

---

[320] Müslim, Müsâfirîn, 4; Ebû Davud, Salât, 271; Tirmizî, Tefsîru Sûre (5), 22; İbn Mâce, Salât, 112.

Eğer ismini bilseydim, bu mektubumda onu zikrederdim. Ey Allah'ın verdiği izzetle izzet bulan zat! Allah dilediğini aziz, dilediğini zelil eder. Bana gelince, ey aziz, kalbim her şeyden soğudu, üzüntü âzalarımı harap etti, elem ve acıların son noktasına ulaştım, sürekli ağlama ve inilti halindeyim. Ben şerefli bir babadan (Hz. İbrahim ve İshak'tan) gelen nesilim. Ben böyle seçilmiş kimselerden iken, benden bir hırsız nasıl doğar. (Oğlum Bünyamin hırsızlık yapmış olamaz). Bana (Allah tarafından) haber verildiğine göre, o tası, küçük çocuğumun yükü içine geceleyin sen koydun. Ben, onun kaybolan kardeşi için üzüldüğüm gibi, şimdi bir de onun üzüntüsü içine düştüm. Bu, hiç bitmeyen şiddetli bir üzüntüdür. Eğer sen, bir de bu sonuncu çocuk için beni acıya gark edersen, gerçekten kalbim buna dayanamaz, uçar gider. Vesselâm."

Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] oğulları mektubu Hz. Yusuf'a verdiklerinde, onu okudu ve çok şiddetli ağladı; sonra onu kardeşi Bünyamin'e verdi, o da mektubu okuyunca ağladı. Hz. Yusuf tahtından indi; kardeşlerine, onların kendisini satarken Mâlik b. Zi'r'e yazdıkları yazıyı verdi. Yazıda, kardeşlerinin Yusuf'u Mâlik'e sattıkları yazıyordu. Hz. Yusuf, bu yazıyı Mâlik kendisini Mısır azizine satınca ondan almıştı. Kardeşleri yazıyı okuyunca, yüzlerinin rengi değişti, âzaları titremeye başladı, şaşırıp kaldılar. O zaman Hz. Yusuf kendilerine,

"Siz cahilken, Yusuf'a ve kardeşine yaptıklarınızı, Yusuf'a yaptığınız eziyeti, onu babasından ayırmanızı, ondan sonra kardeşine verdiğiniz zararı *biliyor musunuz?"*

Onlar, Hz. Yusuf'tan sonra kardeşi Bünyamin'i hor görüyor ve kendisine kötü konuşuyorlardı. Hz. Yusuf onlara, "Yaptığınız bu işin çirkinliğini anlayıp ona tövbe ettiniz mi?" demek istedi. Bunu onlara bir nasihat alarak ve kendilerini tövbeye teşvik için söyledi.

"Siz cahilken ..." sözüyle, siz bu işi onun çirkinliğini bilmeden yaptınız, demek istedi. Onlara, "cahil" ismini vermesi, o zaman yaptıkları işin, cahillerin işi olmasından dolayıdır. Yahut onlar bunu yaparken, çocuk yaşta olup akılları az çalışıyordu. Kardeşleri bunları duyunca, onun Yusuf olabileceği kanaatine vararak, *"Yoksa sen, Yusuf musun?* Sakın sen Yusuf olmayasın!" dediler. Bunu, "Sen kesin Yusuf'sun!" manasında sordular.

Rivayet edildiğine göre, kardeşleri Hz. Yusuf kendilerinin yanına gelip konuşunca, onu alnındaki saçlarından ve yüz şeklinden tanıdılar.

Diğer bir rivayete göre Hz. Yusuf, tebessüm edince, ön dişlerinden tanıdılar.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Yusuf, başındaki tacı çıkarınca, onu başında bulunan beyaz benden tanıdılar. Büyük annesi Sâre ve Hz. Yakub'da da benzeri bir ben bulunuyordu.

"Hz. Yusuf, *'Evet, ben Yusuf'um, bu da* baba ve anne bir *kardeşimdir' dedi.* Kardeşini, onunla kendisini tanıtmak ve onun durumunu yüceltmek için zikretti. Bir de onu, kendilerine lutfedilen nimetin içine dahil ederek şöyle dedi: *Allah bize* selâmet, keramet ve izzet bahşederek *lutufta bulundu. Kim Allah'tan korkar,* O'ndan gelen belaya, Allah'ın taatine ve takva halinde kulluğa *sabrederse şüphesiz Allah, ihsan sahiplerinin mükâfatını zayi etmez."*

Hz. Yusuf'un, ihsan sahibini açıkça dile getirmesi onun, sabır ve takvayı bünyesinde birleştirdiğine dikkat çekmek içindir. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse o, ihsan sahibidir.

"Kardeşleri dediler ki: 'Allah'a andolsun, gerçekten Allah, güzel sûret ve kâmil ahlâkla *seni bize tercih etti.'* Yahut biz istemezsek de seni bize üstün kıldı. *Biz gerçekten hata etmiştik.* Gerçek şu ki biz, sana yaptığımız işte kusur edenlerden olduk."

Yusuf, *"Bugün sizi kınamak yok;* bu günde size herhangi ceza uygulanmayacak" dedi ve sonra onlara şöyle dua etti: *"Allah sizi affetsin!"*

Bu onlar için hayır duadır. Çünkü peygamberlerin şanına yakışan edep budur. Hz. Yusuf sanki, "Bugün sizi kınamak yok!" sözüyle, kendi hakkından vazgeçti; *"Allah sizi affetsin"* diyerek de Allah'ın onları affedip kendi hakkını bağışlamasını diledi. Bu açıklama İbn Cüzey'e aittir.[321] Beyzâvî de benzer açıklamalar yapmıştır.

---

[321] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/395 (Beyrut 1995).

Hz. Yusuf, duasını şöyle tamamladı: *"O, merhametlilerin en merhametlisidir."* Şüphesiz O, küçük ve büyük günahları affeder; tövbe edene ayrıca lutuf ve ihsanda bulunur.

Beyzâvî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Hz. Yusuf'un güzel ahlâkından bir örnek de şudur: Kardeşleri Hz. Yusuf'u tanıyınca, ona bir adam göndererek,

'Sen bizleri sabah akşam yemeğe çağırıyorsun; biz sana karşı yaptığımız önceki taşkınlıktan dolayı utanıyoruz!' dedikleri zaman Hz. Yusuf kendilerine şöyle dedi:

Mısır halkı bana, ilk halime göre bakıyorlar ve 'Yirmi dirhem gümüşe satılan bir köleyi bu hale ulaştıran Allah ne yücedir!' diyorlardı. Şimdi ise sizin sayenizde şeref kazandım, gözlerinde büyüdüm. Çünkü benim, sizin kardeşiniz ve İbrahim [aleyhisselâm] gibi büyük bir peygamberin torunu olduğumu anladılar."[322]

88-92. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, sonsuz kerem sahibi ve çok bağışlayan yüce Mevlâ'nın huzuruna girmek isterse zillet ve inkisar (kalp kırıklığı) kapısından girsin. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Senin için, ağlayıp sızlamak gibi faydalı bir şey istenmedi. Manevi ihsanlara ulaşmak için zillet ve iftikar (kendini fakir ve muhtaç görme) halinden daha süratli bir şey yoktur."

Sen Cenâb-ı Hakk'ın kapısını çalıp dostlarla birlikte içeri girmeyi istediğinde, tazarru ve inkisar diliyle şöyle de:

"Ey her hükmünü uygulayan, çok affedici yüce melik! Bize zarar dokundu. İçine düştüğümüz zarar, senden uzaklık ve gaflettir. Huzuruna, pek kıymeti olmayan bir sermaye ile geldik. Bu sermaye, karışık amel ve hasta bir kalptir. Buna rağmen sen bize, senden beklediğimiz gibi bolca ikram et, getirdiklerimiz kabul ederek ve bizi vuslatına ulaştırarak bize ihsanda bulun!"

---

[322] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/495.

Hak Teâlâ der ki: "Bugün sizi affettik, kötülüklerinizi örttük. Sizi, bize getirdiğiniz taat ve anlayışla değil, bizim size ihsan ettiğimiz şeyle bize (ve muradınıza) ulaştırdık."

Hz. Yusuf'un kardeşlerinin halini iyi düşün. Onlar, ihtiyaçlarını ortaya koyup, sermayelerini az bularak şikâyetlerini arzettiklerinde Hz. Yusuf, onlara müsamaha gösterdi, onları kendisine yaklaştırdı, güzel yüzünü gösterdi ve kendilerine bolca ihsanda bulundu. Bir kul olarak o böyle yaptı, bir de merhametlilerin en merhametlisi, bütün ihtiyaç sahiplerinin kendisine yöneldiği, yüce ve ulu Rabbimiz'in, kapısına gelip halini arzeden kuluna ne yapacağını bir düşün!

Gözleri Açan Bereketli Gömlek!

Hz. Yusuf, sonra kardeşlerine, gömleğini babalarına götürmelerini ve bütün aile fertlerini alıp Mısır'a getirmelerini emrederek dedi ki:

اِذْهَبُوا بِقَمٖيصٖى هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبٖى يَأْتِ بَصٖيرًاۚ وَأْتُونٖى
بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعٖينَ ۝٩٣ وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعٖيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّٖى لَاَجِدُ رٖيحَ
يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ ۝٩٤ قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفٖى ضَلَالِكَ الْقَدٖيمِ ۝٩٥
فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَشٖيرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهٖ فَارْتَدَّ بَصٖيرًاۚ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ
اِنّٖٓى اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝٩٦ قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا
كُنَّا خَاطِـٖٔينَ ۝٩٧ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّٖىۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ۝٩٨

93. *"Şu gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, (gözleri) açılsın ve bütün ailenizi bana getirin."*

94. *Kafile (Mısır'dan) ayrılınca, babaları (yanındakilere), "Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yusuf'un kokusunu alıyorum!" dedi.*

95. *Onlar da, "Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın" dediler.*

96. Müjdeci gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz gözleri görmeye başladı. Yakub, "Ben size, Allah tarafından sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim, demedim mi?" dedi.

97. Oğulları dediler ki: "Ey babamız! (Allah'tan) bizim günahlarımızın affını dile; biz gerçekten suçluyduk."

98. Yakub, "Sizin için Rabbim'den af dileyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir" dedi.

Tefsir

Hz. Yusuf, kardeşleri kendisini tanıyıp aralarındaki soğukluk gidince, gömleğini eline alarak onlara, *"Şu gömleğimi götürün ..."* dedi.

Rivayet edildiğine göre bu gömlek, ateşte iken Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] giydiği gömlekti. Onu, ateşten çıkınca kendisine Cebrâil'in [aleyhisselâm] giydirdiği de söylenmiştir. Bu gömlek, cennetten gelmişti. Hz. İbrahim onu oğlu İshak'a verdi, İshak [aleyhisselâm] oğlu Yakub'a verdi, Yakub [aleyhisselâm] onu özel bir muhafaza içine koyarak oğlu Yusuf'a verdi. Hz. Yusuf kuyuda iken, gömlek boynunda asılı idi. Onu babasına göndermesini Cebrâil [aleyhisselâm] emretti.[323]

İbn Atıyye demiştir ki: "Yusuf'un gönderdiği gömlek, herhangi bir kimsenin giydiği normal bir gömlekti. Böyle olunca, Hz. Yakub'un onun uzaktan kokusunu alması, şaşılacak (olağan üstü) bir durum olur. Eğer bu gömlek, cennetten gelmiş olsaydı, bunda tuhaf karşılanacak bir durum olmazdı, o zaman da herkes kokusunu alırdı."[324]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atıyye'nin görüşü tenkide açıktır. Cennetten dünyaya gelen bir şey, sürekli ilk halinde kalmaz; çünkü o, gaybın sırlarından bir sırdır. Onu ancak Allah'a yakın manevi zevk ehli kimseler bilir. Hacerülesved'in nuru ve cennetten inen diğer şeylerin durumu böyledir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[323] İlgili rivayetler için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2196 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/580.

[324] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/278 (Beyrut 1993).

Hz. Yusuf sözüne şöyle devam etti: *"Onu götürüp babamın yüzüne koyun ki gözleri açılsın;* görsün." Hz. Yusuf, babasının gözünün gömlekle açılacağını vahiy yoluyla yahut gömlekten edindiği tecrübe ile bildi. Hz. Yusuf, diğer isteğini şöyle belirtti: *"Bütün ailenizi bana getirin."*

Kafile Mısır'dan ayrılıp şehrin yerleşim yerlerinden çıkınca, babaları yanındakilere, *"Ben Yusuf'un kokusunu alıyorum!"* dedi. Yahûda, 80 fersah[325] mesafeden gömlek ile babasına yönelince, Allah Teâlâ gömleğin hoş kokusunu Hz. Yakub'a koklattı. Hz. Yakub o zaman Beytülmakdis'te, Hz. Yusuf ise Mısır'da bulunuyordu.

Hz. Yakub'un sözü şöyle bitiyor: *"Eğer bana bunamış demezseniz,* yani bana ahmak demezseniz, onun çok yakın olduğunu söylerim."

Yahut beni tasdik ederseniz veya beni kınayıp sözümü reddetmezseniz size onun Yusuf'un kokusu olduğunu söylerim.

Yanındakiler, *"Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın;* yani Yusuf'a olan aşırı sevgin, sürekli onu anman ve ona kavuşmayı bekleyişinle önceki hatalı halindesin" dediler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Müjdeci gelince ..."* Bu müjdeci, Yahûda idi. Rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Kana bulaştırılmış gömleği babama ben götürerek onu üzmüştüm; bugün bunu kendisine ben götürerek onu sevindireyim."

Onun şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: "Ben ona, önce hüzün gömleğini götürmüştüm; bırakın, şimdi de sevinç gömleğini götüreyim!"[326]

Âyet şöyle devam ediyor: "Yahûda, *Hz. Yakub'a ulaşınca, gömleği onun yüzüne koydu* yahut gömleği Hz. Yakub kendisi yüzüne attı. *O anda,* Allah'ın kudreti ve gömleğin bereketiyle *gözleri görmeye başladı.* Yanındakilere, *'Ben size, Allah tarafından sizin bilemeyeceğiniz şeyleri,* Yusuf'un hayatta olduğunu ve sıkıntının kalkacağını *bilirim, demedim mi?' dedi."*

---

[325] Bir fersah 5,762 kilometredir.

[326] Biraz farklı lafızlarla bk. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân,* 13/245 (Riyad 2003).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Oğulları dediler ki: 'Ey babamız! Allah'tan bizim günahlarımızın affını dile; biz gerçekten suçlu idik.'* Biz şimdi suçumuzu itiraf ediyoruz, bizim için Allah'tan mağfiret dile."

"Yakub, 'Sizin için Rabbim'den af dileyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir' dedi." İstiğfarı, seher vaktine erteledi. Onu gece namazına ve icabet vaktine rastgetirmek için cuma gecesine ertelediği de söylenmiştir. Yahut istiğfarı, onların Hz. Yusuf'tan helâllik almalarına bağladı; çünkü günahın affı için, mazlumun hakkını helâl etmesi şarttır. Şu rivayet de bu görüşü desteklemektedir:

Hz. Yusuf, kardeşleriyle buluşup onlara hakkını helâl edince, Hz. Yakub, kıbleye yönelip ayakta dua etmeye başladı. Hz. Yusuf babasının arkasında "âmin" diyordu. Kardeşleri de zillet ve huşû içinde ikisinin arkasında durdular. Nihayet Cibrîl [aleyhisselâm] gelerek,

"Allah, çocukların hakkında yaptığın duanı kabul etti, senden sonra onlardan peygamberlik için söz aldı" dedi.[327]

Beyzâvî, yukarıdaki rivayeti verdikten sonra demiştir ki: "Eğer bu rivayet sahih ise onların peygamber olduğuna dair bir delildir; onların yaptığı hatalı işler ise peygamberliklerinden öncedir."[328]

93-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Cenâb-ı Hak insan için iki göz vermiştir; insan onlarla maddi şeyleri görür. Allah Teâlâ kalbe de manevi şeyleri göreceği iki göz vermiştir. Baş gözüne "basar", kalp gözüne "basîret" denir.

Kalp gözünün biri şeriat nurlarını, diğeri ise hakikat sırlarını görür. Bazan kalbi küfür zulmeti kaplar, kalbin iki gözünü birden örter. Bu, basiretin kör olmasıdır. Bazan kalbi, günahların, nefsanî hazların peşinde koşmanın ve hevâya uymanın zulmeti kaplar; bu durumda hakikat gözü kör olur, şeriat gözü zayıflar. Onların ilacı, hakikat gözüne marifet gömleğini atmak, şeriat gözüne de ismet (günahlardan korunma) örtüsünü koymaktır. O zaman kalp görmeye başlar. Bunun için de bu gömleği verecek ârif bir şeyhin sohbeti (manevi terbiyesi) gereklidir. Ârif şeyh ona der ki:

---

[327] bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 13/367-368; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/586.

[328] Beyzâvi, *Envârü't-Tenzil*, 1/496. Beyzâvî'nin "Eğer bu rivayet sahihse" ifadesi, onların peygamber olduklarının ihtilaflı olmasındandır. bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 5/359 (Beyrut 1997); Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî*, 10/421 (Beyrut 2001).

"Şu gömleğimi (marifeti) götürün, onu basiretinizin üzerine atın ki irfan sahibi olup görmeye başlasın." Kalbe bu gömlek (marifet) yaklaştığı zaman, kalbin üzerine visal nesimi (vuslat rüzgârı) eser, orada vecd ve hal dalgaları oluşur. O zaman kalbin sahibi şöyle der:

"Kalbimin içi, sizin için bir harem bölgesi oldu. Orada lutuf âlemine ait sırlar dolaşıp tavaf eder. İki sevgili arasında öyle vesileler vardır ki onu tarif etmeye dil, resim ve ilim yetmez. Zatınızı görmekten dolayı bize öyle ilim ve marifetler gelir ki güzelliği her türlü güzel kokunun üstündedir."

Hz. Yakub [aleyhisselâm] Mısır'da!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Yakub'un Mısır'a girişini ve Hz. Yusuf ile buluşmasını anlatarak şöyle buyurdu:

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ
اللّٰهُ اٰمِن۪ينَۜ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًاۚ وَقَالَ يَٓا اَبَتِ
هٰذَا تَأْو۪يلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُۘ قَدْ جَعَلَهَا رَبّ۪ي حَقًّاۜ وَقَدْ اَحْسَنَ ب۪ٓي اِذْ
اَخْرَجَن۪ي مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ
بَيْن۪ي وَبَيْنَ اِخْوَت۪يۜ اِنَّ رَبّ۪ي لَط۪يفٌ لِمَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿١٠٠﴾

99. *(Hz. Yakub ve ailesi)* ***Yusuf'un yanına girdikleri zaman, anne babasını yanına aldı*** *(bağrına bastı)*, ***"Allah'ın dilemesiyle Mısır'a güvenle girin!" dedi.***

100. ***Anne ve babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu ve hepsi onun için secdeye kapandılar. Yusuf dedi ki: "Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Rabbim, beni zindandan çıkararak ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirerek bana gerçekten büyük lutufta bulundu. Şüphesiz ki Rabbim dilediğine ihsan eder. O, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yusuf'un yanına girdikleri zaman, anne babasını yanına aldı,* bağrına bastı." Bu sözden önce, zikredilmeyen bazı durumlar var ki onlar şudur: Hz. Yakub, ailesiyle birlikte hazırlanıp yola çıktı, nihayet Mısır'a ulaştılar. Hz. Yusuf'un yanına girdiklerinde, onlara sarılıp bağrına bastı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf [aleyhisselâm] babasına, beraberinde olan ailesiyle birlikte hazırlanıp gelmesi için pek çok binek ve mal gönderdi. Ona, en kaliteli giysilerden 280 elbise ile erkek kardeşleri için sarık, kadınlar için ikişer tane işlemeli gömlek gönderdi. Bunlar Hz. Yakub'a [aleyhisselâm] ulaşınca, kendisi ve çocukları onları giydi, sonra bineklerini hazırlayıp Ken'ân ilinden Mısır'a doğru yola çıktılar.

Kafile Mısır'a yaklaşınca, Hz. Yusuf, askerlerine onları karşılamak için şehrin dışına çıkmalarını emretti. Onları ilk karşılayan 30.000 atlı oldu. Hepsi Hz. Yakub'un önünde eğilerek hürmet ettiler. Hz. Yakub, bu ordunun büyüklüğünden hayret ediyor ve Allah'ın oğluna verdiği zafer ve izzetten dolayı gülüyordu. Sonra, kardeşlerinin hanımlarını ve çocuklarını katır üzerinde bir grupla kadın hizmetçiler karşıladı. Ardından kafileyi vezirlerden ve ileri gelen devlet erkanından 40.000 kişi karşıladı. Daha sonra kendilerini Hz. Yusuf karşıladı. Hz. Yusuf, babasına karşı tevazu için atından inmiş yerde yaya olarak yürüyordu. Etrafında 100.000 kişi vardı; hepsi de yaya yürüyordu. Melik Reyyâh da aralarındaydı. Sonra Hz. Yusuf, melikle birlikte babasına selâm verdi. Hz. Yusuf ve babası, birbirine kavuşunca ağlamaya başladılar. Kardeşleri de ağlamaya başladı. İnsanlar da yüksek sesle ağlamaya başladılar. Ortalık bir anda ağlama sesleriyle doldu. Ardından Hz. Yusuf, anne babasını bağrına bastı. Anne babasıyla birlikte teyzesini de bağrına bastığı söylenmiştir. Onlara,

"Allah'ın dilemesiyle Mısır'a emniyet içinde girin!" dedi.

Sonra Hz. Yakub [aleyhisselâm], altından yapılmış bir hevdece (mahfele) bindirildi. Hz. Yusuf ve kardeşleri mahfelin, Hz. Yakub'un önünde yaya yürüyerek Mısır'a girdiler, sonra devlet sarayına geçtiler.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Yusuf [aleyhisselâm] tahtına oturdu; babası sağ tarafına, teyzesi sol tarafına oturdu. Kardeşleri de önündeydi. Hepsi ona secde ettiler. Çünkü o zaman halkın krallarını selâmlama âdeti böyleydi."[329]

Rivayet edildiğine göre onlar secde ederken şöyle dediler: "Ümit kestikten sonra, birbirinden ayrılanları birleştiren Allah her türlü noksanlıktan yücedir. Sıkıntıdan sonra zorluğu gideren Allah her türlü noksanlıktan yücedir."

O zaman Hz. Yusuf babasına, *"Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi"* dedi.

ez-Zehrü'l-Enîk fî Kıssati Yûsufü's-Sıddîk kitabının sahibi,[330] kıssayı şu şekilde anlatmıştır: Hz. Yakub ve ailesi Hz. Yusuf'un şehrine girdiklerinde, Hz. Yusuf onları karşıladı, selâm verdi, anne babasını kucaklayıp bağrına bastı. Bağrına bastıklarının gerçek anne babası olduğu söylenmiştir. Onların, babası Yakub ile teyzesi olduğu da zikredilmiştir. Âyette, teyze anne yerine konulmuştur; nitekim şu âyette de amca baba yerine konulmuştur:

"Yakub, ölüm döşeğinde iken oğullarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dedi. Onlar da, 'Senin ilâhına, babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın

---

[329] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 13/355 (Riyad 2003).

[330] Bu kitabın sahibi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî'dir (v. 597/1201). Bütün ilim dallarında eser vermiş bir Hanbelî âlimidir. bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/957 (Beyrut 1990).

ilâhı olan tek ilâha ibadet edeceğiz" dediler" (Bakara 2/133). (Hz. Yakub'un oğulları, amcaları İsmail'e de baba demişlerdir).

Yusuf, "Allah'ın dilemesiyle Mısır'a, kıtlık ve sıkıntılardan güvende olarak girin" dedi.

Beyzâvî demiştir ki: "Hz. Yakub'un evlatları Mısır'a girdiklerinde erkek-kadın toplam yetmiş iki kişiydiler. Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan çıktıklarında ise 600.570 küsur idiler. Küçük çocuklar ve yaşlılar bu sayının dışındadır."[331]

Âyetin tefsirine dönüyoruz: *"Hz. Yusuf,* devlet sarayına girdiklerinde *anne babasını tahtın üzerine çıkarttı. Hepsi ona,* selâmlamak ve şerefini göstermek için secde ettiler. Onların âdetinde, sultanları selâmlama secde şeklinde icra ediliyordu.

Bir diğer görüşe göre onlar, Hz. Yusuf'un önünde Allah'a şükür secdesi yaptılar.

Beyzâvî demiştir ki: "(Âyette önce zikredilmekle birlikte) tahta çıkarılma olayı secdeden sonra oldu." Bu söz, eleştiriye açıktır. Çünkü bu görüş, İbnü'l-Cevzî'nin *ez-Zehrü'l-Enîk* adlı eserindeki rivayete uymamaktadır. Bir de âyetin zâhirinden ancak açık bir delille dışarı çıkılır

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu secde hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Bir görüşe göre o, alnı yere koyarak yapılan bildiğimiz secdedir. Onun böyle olmayıp, rükû gibi eğilmek olduğunu söyleyenler de olmuştur. Günümüzde, bel bükülüp baş eğilerek sultanlara yapılan selâmlama gibi. Müfessirler şu konuda görüş birliği içindedir. Hz. Yusuf'a yapılan secde, nasıl olursa olsun, ibadet için değil, selâmlamak için yapılmıştır."

Katâde demiştir ki: "Onların sultanlarını selâmlama şekilleri böyleydi. Allah Teâlâ bu İslâm ümmetine, cennet ehlinin selâmlama şeklini vermiştir." İbn Atıyye sonra demiştir ki:

"Ebû Amr eş-Şeybânî şöyle demiştir: Hz. Yusuf, babasıyla yürürken bazan onun önüne geçti. O zaman Cibrîl [aleyhisselâm] inerek,

---

[331] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/496.

'Babanın önünde mi yürüyorsun? Bunun cezası, senin neslinden bir peygamber çıkmamasıdır!' dedi."[332]

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî[333] der ki: "Bu haberin sahih olduğunu zannetmiyorum. Halbuki Hz. Yusuf'un zürriyetinden Yûşa b. Nûn [aleyhisselâm] gelmiştir. Bir görüşe göre, Mü'min sûresi 34. âyette geçen ve peygamber olarak gönderilen Yusuf da, Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'tan farklı olup, onun neslinden gelen biridir."[334]

Beyzâvî demiştir ki: "Hz. Yusuf [aleyhisselâm], 120 sene yaşadı. Onun Râîl'den (Züleyha'dan) Efrâim ve Mişâ isminde iki oğlu oldu. Efrâim, Yûşa b. Nûn'un atasıdır. Hz. Yusuf'un Râil'den ayrıca Rahime isminde bir kızı oldu ki bu Hz. Eyyûb'un hanımıdır."[335]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] kıssasında zikredildiği gibi, onun hanımı olan Rahime, Hz. Yusuf'un değil, oğlu Efrâim'in kızıdır.

Hz. Yusuf'un sözlerine dönüyoruz: O dedi ki:

"Ey babacığım, işte bu, çocukken *görmüş olduğum rüyanın yorumudur.* O rüyada, on bir yıldızla güneş ve ay bana secde ediyorlardı. *Rabbim onu gerçekleştirdi,* doğru çıkardı."

Rüya ile gerçekleşmesi arasında seksen sene geçmiştir. Bu sürenin kırk sene olduğunu söyleyenler de olmuştur; bu daha doğrudur.

"Rabbim, beni zindandan çıkararak bana iyilikte bulundu." Hz. Yusuf, kardeşlerini utandırmamak için kuyudan çıkarılmasından bahsetmedi. Bir de o, kuyudan köleliğe çıktı; zindandan ise saltanata çıktı; bundaki nimet daha açıktır.

Hz. Yusuf, diğer nimeti şöyle dile getirdi *"Allah, şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirerek bana lutufta bulun-*

---

[332] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/281.

[333] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1036/1626).

[334] bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, 3/426. Buradaki rivayette bahsedilen Yusuf, Hz. Yusuf'un Efrâim'den torunudur.

[335] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/497.

du. Şüphesiz ki Rabbim dilediğine ihsan eder. Dilediği kimsenin işlerini güzelce tedbir eder; çünkü her zorlukta O'nun hükmü geçer ve O isteyince her iş kolay olur. *O her şeyi bilendir*; maslahat ve tedbir şekillerini en iyi O bilir. *O, hikmet sahibidir;* her işi hikmetinin gerektirdiği şekilde vaktinde yapar."

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, babasına sarayının bütün hazine ve bölümlerini gezdirdi. Onu kâğıt deposuna getirdiği zaman Hz. Yakub,

"Oğlum, bu kadar kâğıda sahipken, niçin 8 fersahlık mesafeden bana mektup yazmadın?" dedi. Hz. Yusuf,

"Böyle yapmamı bana Cibrîl emretti" dedi. Hz. Yakub,

"Ona bunun sebebini sormadın mı?" dedi. Hz. Yusuf,

"Sen onunla daha rahat konuşursun, ona sen sor!" dedi. Hz. Yakub, Cibrîl'e bunun sebebini sorunca o şöyle dedi:

"Sen, 'Onu kurt yemesinden korkarım' dedin, bunun için Rabbim böyle yapmamı emretti ve, 'Benden korkmalı değil miydin!' buyurdu." Bu rivayet Beyzâvî'ye aittir.[336]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde bu rivayete şunu eklemiştir:

"Allah buyurdu ki: Niçin kurttan korktun da benim onu koruyacağımı ümit etmedin? Niçin kardeşlerinin gafletine baktın da benim onu koruyacağımı düşünmedin?"[337]

Hz. Yusuf'un, zindan arkadaşı olan sâkîye, *"Efendinin yanında benden bahset!"* demesi de bu manadadır. Bunlar, (peygamber ve veli gibi) seçkin kimselerin, bir an da olsa yüce Allah'tan başkasına nazar etmesi (yönelip güvenmesi) ve mâsiva ile sükûn bulması sebebiyle ikaz alacakları işlerdendir.

---

[336] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/496-497.

[337] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb:Kalplerin Azığı*, 2/319 (İstanbul: Semerkand, 2003).

99-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ayrılıktan sonra kavuşmak ne tatlıdır. Sevgiliyi görme iştiyakı ile dolu olarak onu müşahede etmek ne kadar lezzetlidir. Ayrılık ne kadar çok olursa vuslatın kıymeti de o kadar büyük olur. Peşine düşülen şeyin meşakkatine tahammül ölçüsünde arzulanan şeye ulaşılır. Öyleyse ey kul, Rabb'ini talepte ciddi ol; O'na gidişte nefsanî hazlarından ve hevâdan uzaklaş ki izzet ve yücelik içinde dâimî vuslatı elde edesin, ulaşmak istediğin bütün arzu ve emellerine ulaşasın. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Ey dost, bir kimse senin yanında gecelese bütün faziletleri elde eder. Sen ona güzellik elbiselerini giydirirsin, artık o, rıza elbisesini giymiş ve yakınlığını artırmış olur. Bu öyle bir güzelliktir ki nihayeti yoktur."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ebedî Dosta Kavuşma İştiyakı

Hz. Yusuf, fâni mülkü elde edip onu istediği gibi kullandıktan sonra, ebedî mülke (ahirete ve yüce Mevlâ'ya kavuşmaya) özlem duyarak şöyle dua etti:

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنٖى مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنٖى مِنْ تَاْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِۚ فَاطِرَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ تَوَفَّنٖى مُسْلِمًا
وَاَلْحِقْنٖى بِالصَّالِحٖينَ ﴿١٠١﴾

101. ***"Ey Rabbim! Gerçekten bana mülkten*** *(Mısır'da sultanlık ve yetki)* ***verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yoktan yaratan! Sen dünyada ve ahirette benim velimsin*** *(yardımcım ve dostumsun).* ***Beni müslüman olarak öldür ve beni salihler arasına kat!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf'un şu duayı yaptığını haber verdi: *"Ey Rabbim! Gerçekten bana mülkten verdin;* beni Mısır'a sultan ettin *ve bana sözlerin,* geçmiş kitapların yahut rüyaların *yorumundan öğrettin."*

Âyette, "mülkten verdin" denmesi, Hz. Yusuf'un bütün dünya mülküne değil, onun bir miktarına sahip olmasından dolayıdır. *"Sözlerin yorumundan bir kısmını öğrettin"* denmesi de onun bütün ilimlere sahip olmamasından dolayıdır.

Hz. Yusuf'un duası şöyle devam ediyor: *"Ey gökleri ve yeri yaratan!* Onları yoktan var edip ortaya koyan! *Sen dünyada ve ahirette benim velimsin,* yardımcım ve iki dünyada işlerimi görensin. *Beni müslüman olarak öldür,* ruhumu müslüman olarak al *ve beni* babalarımdan *salihlerin arasına kat!* Yahut rütbe ve keramette salih kulların arasına kat. Yahut kudsî huzuruna aldığın salihlerin arasına kat.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yakub [aleyhisselâm], Hz. Yusuf'la yirmi dört sene birlikte yaşadı, sonra vefat etti. Hz. Yusuf, onu babası Hz. İshak ve dedesi Hz. İbrahim'in yanına defnetmek için Şam'a götürdü. Bazı müfessirler böyle demiştir

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *ez-Zehrü'l-Enîk* adlı eserinde der ki: "Hz. Yakub [aleyhisselâm], Mısır'da hoşluk ve afiyet içinde kırk sene yaşadı. Sonra Allah Teâlâ Cibrîl'e şöyle vahyetti: "Yakub'a git, ve ona, Arz-ı Mukaddes'e babalarının (Hz. İbrahim ve Hz. İshak'ın kabirlerinin) yanına gitmesini ve onlara kavuşana kadar civarlarında oturmasını söyle!" Hz. Yakub [aleyhisselâm] bu emri alınca, Hz. Yusuf'u ve diğer oğullarını çağırarak onlara,

"Rabbim bana, ruhumu kabzedene kadar babamın yanında yaşamamı emretti" dedi ve sonra onlarla vedalaşarak Arz-ı Mukaddes'e doğru yola çıktı. Oraya varınca babalarının kabrini ziyaret etti ve ağladı. Rüyasında Hz. İbrahim'i gördü. O bir taht üzerinde oturmuştu. Sağ tarafında Hz. İsmail, sol tarafında ise Hz. İshak bulunuyordu. Onlar kendisine, "Ey Yakub, bize katıl!" diyorlardı. Rüyasından uyandı, ayağa kalktı. Orada kazılmış bir kabir gördü; içinden misk kokusu geliyordu. "Bu kim içindir?" diye sordu. Kabrin yanında duran bir melek,

"Orada kalmak isteyen kimse için" dedi. O zaman Hz. Yakub,

"Ben orada kalmak istiyorum!" dedi. Bunun üzerine ölüm meleği ruhunu aldı. Sonra Cibrîl ve Mîkâil [aleyhisselâm] indiler, onu kefenlediler, cenaze namazını kılıp kabre defnettiler.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Hz. Yakub, 200 yaşında vefat etti. Vefat haberi Hz. Yusuf'a ulaşınca ağladı, kendisiyle birlikte kardeşleri de ağladı."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu sözden, onların, babaları Hz. Yakub'un vefatında hazır bulunmadıkları ortaya çıkıyor; halbuki bu, şu âyete terstir:

"Yoksa siz, Yakub, kendisine ölüm gelince, oğullarına şöyle derken yanında mıydınız? 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' Onlar da, 'Senin ilâhına, babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha ibadet edeceğiz' dediler" (Bakara 2/133).

Ancak onun sözünü, "ölümü yaklaştığında" şeklinde yorumlamak mümkündür. Buna göre Hz. Yakub'un vasiyeti, Şam'a dönmek istediği zaman olmuştur. Bu da âyetin zâhirine terstir.

Sonra Hz. Yusuf'un nefsi, ebedî mülke (ahirete) iştiyak ve özlem duyarak, "Rabbim, bana mülkten verdin ..." şeklinde yukarıdaki gibi dua etti.

Rivayet edildiğine göre Hz. Yusuf, bu duadan sonra bir müddet daha yaşadı. Bu arada Züleyha vefat etti. Hz. Yusuf, ondan sonra evlenmedi. Züleyha'dan sonra kırk gün yaşadı. Sonra babalarına kavuşma özlemi duydu. Allah Teâlâ, hoş ve temiz bir şekilde onun ruhunu aldı. Mısırlılar onun defnedileceği yer konusunda tartışmaya gidiler, öyle ki bunun için savaşa bile niyetlendiler. Sonra şu görüşte anlaştılar: Hz. Yusuf'un naaşını bir mermer sandukanın içine koydular ve onu Nil nehrinin suyunun üzerinden geçerek kendilerine ulaşacağı bir yere koydular. Bunu, herkesin ondan bereketleneceği bir yol olarak düşündüler.[338]

Diğer bir rivayet şöyledir: Mısırlılar Hz. Yusuf'un naaşını Nil nehrinin bir kıyısına koydular; naaşın bulunduğu kıyı yeşillendi, diğer taraf kuru kaldı. Sonra ona diğer kıyıya koydular; bu defa o taraf yeşillendi, diğer taraf kuru kaldı. Bunun üzerine naaşını bir sandık içine koyup Nil'in tam ortasına defnettiler; o zaman Nil'in her iki tarafı yeşillendi. Daha sonra Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. Yusuf'un naaşını babalarının kabirlerinin bulunduğu yere götürüp oraya defnetti.

Hz. Yusuf [aleyhisselâm] 120 sene yaşadı. Daha önce, evlatlarının şu üçünden bahsetmiştir: Efrâim, Mişâ ve Hz. Eyyûb'un hanımı Rahime. Bu konuda açıklama yapıldı. İbnü'l-Cevzî, *ez-Zehrü'l-Enîk fî Kıssati Yûsufü's-Sıddîk* adlı eserinde, Hz. Yusuf'un Züleyha'dan on tane çocuğu olduğunu zikretmiştir. Oraya bakınız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

101. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir kul, fazlaca amel içinde ve kemal makamlarında terakki halinde ise onun bu dünyada kalmayı temenni etmesinde bir sakınca yoktur; çünkü o, ebedî kalacak yeri için daha fazla azık hazırlama imkânına sahiptir. Kul amelde noksanlık içinde ise veya kemal halinden sonra halinde bir noksanlaşma olmasından korkarsa, onun da bu dünyadan gitmeyi istemesinde bir sıkınca yoktur.

Hz. Yusuf [aleyhisselâm], tam bir mülke (peygamberlik ve maddi yetkiye) ulaştıktan sonra ahireti istemiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer de [radıyallahu anh], idaresi altındaki halk çoğalıp gidişatında kusur yapmaktan korktuğu için iman selâmetiyle ölümü temenni etmiştir. Bu konuda Bakara sûresinde geniş açıklama yapıldı. Bu dünyanın süsleriyle aldanmaktan sakındırma konusunda bak şair ne güzel söylemiş:

"O, eceldir (önünde durmaktadır); onun ziyaretini (sana gelişini) uzak görme! Keşke ondan bir kurtuluş yolum olsaydı deme!

---

[338] Ebûssuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, 3/430 (Beyrut 1999).

Kendisini zaman aldatıp da bu haline sevinen kimseye yazık! Bu dünyada hangi mutluluk elde edilse, muhakkak içine bir sıkıntı ve keder karışır.

Ortada olana iyi bak, bakarsan, basiret ve göz sahipleri için nice acayip durumlar ve ibretlik haller görürsün.

Onlar, önce ortaya çıktılar, sonra yok olup gittiler ve arkadan anılan bir hadise oluverdiler. Bu durum gerçekten çok hayret vericidir. Eğer insanda gaflet olmasa bunu anlardı, çünkü ondan daha açık bir gerçek yoktur.

İnsanlar, hep dünya için yarıştılar, sonuçta onlar burada bulunmanın bir göz açıp kapama süresince kısa olduğunu anladılar.

Âkıbetinden korktuğun zamandan (işlerden) uzak dur. İyi düşünürsen zaman, insanı çok aldatmaktadır.

Ahiretin için iyi işler yap, hayırlı işlere karşı cimri olma. Ahirette kendini savunacak özür hazırla (tövbe ve salih amel yap). İnsanın bir şeyi bizzat görmesi, onu duyması gibi değildir."

Kıssanın Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] kıssasının anlatılmasının, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] nübüvvetinin bir delili olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا
اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾
وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾ وَكَاَيِّنْ
مِنْ اٰيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ اَفَاَمِنُوا اَنْ تَأْتِيَهُمْ
غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

102. ***İşte bu (Yusuf'un kıssası), sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar, hile yaparak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin.***

103. ***Sen ne kadar çok istesen de insanların çoğu iman etmeyecekler.***

104. ***Halbuki sen buna karşılık onlardan bir ücret istemiyorsun. Kur'an, âlemler için sadece bir öğüttür.***

105. ***Göklerde ve yerde nice âyetler var ki müşrikler, onlarla karşılaşıyorlar fakat yüz çevirip geçiyorlar.***

106. ***Onların çoğu, Allah'a ancak ortak koşarak iman ederler.***

107. ***Onlar, Allah tarafından kuşatıcı bir felaket gelmesinden veya farkında olmadan kıyametin ansızın kopmasından emin mi oldular?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İşte bu,* Yusuf'un haberi ve kıssası, *senin daha önce bilmediğin gayb haberlerindendir;* sen onu ancak sana vahyettiğimiz vahiyle öğrendin; onu sana ben öğrettim. *Onlar,* Yusuf'a ve onu kendileriyle birlikte göndermesi babasına *hile yaparak* onu kuyuya atma *işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin.*"

Şu durum seni yalanlayanlara da gizli değildir: Sen, kendisinden bu haberleri öğreneceğin hiçbir âlimle karşılaşmadın. Böylece ortaya çıktı ki o, Allah tarafından bir vahiydir fakat onlar bunu inkâr ettiler.

"*Sen, onların imana gelmesini ne kadar çok istesen,* onlara âyetleri göstermede bütün gücünü harcasan da inatları ve küfürde çakılıp kalmaları sebebiyle insanların *çoğu iman etmeyecekler.*"

"Halbuki sen, kıssacıların yaptığı gibi, *bunun için,* yani naklettiğin haber veya Kur'an'ın tebliği için *onlardan bir ücret istemiyorsun. Kur'an sadece, âlemler için,* cinlere ve insanlara *bir öğüttür;* Allah'tan bir uyarıdır."

"Göklerde ve yerde, yaratanın varlığına, birliğine, sonsuz kudret ve hikmetine delil olacak *nice âyetler var ki müşrikler, onlarla yüz yüze geliyorlar,* onları görüyorlar fakat onlardan yüz çevirip geçiyorlar; onlar üzerinde düşünüp ibret almıyorlar."

"Onların çoğu, Allah'a ancak ortak koşarak iman ederler." Yani o müşriklerin çoğu, Allah'ın varlığını, bütün eşyayı yaratmasını, O'nun rızık verici ve öldüren olduğunu, putlara ibadet ederek tasdik ederler.

Yahut onlar, âlimlerini ve âbidlerini rab edinerek (Allah'ın hükmünü terkedip onların hükmünü kabul ederek) Allah'ın varlığını tasdik ederler.

Yahut onlar, Allah'ın kendisine bazı kimseleri oğul edindiğini söyleyerek O'nun varlığını tasdik ederler.

Yahut onlar, (Allah'ı unutup) sebeplere sarılıp kalarak O'nun varlığını tasdik ederler.

Yahut onlar, bunların dışında gizli ve açık pek çok şirk çeşidine dalarak Allah'ın varlığını tasdik ederler.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Mekke müşrikleri hakkında inmiştir. Onlar, telbiyelerinde şöyle diyorlardı: "Buyur Allahım! Senin için bir ortak yoktur; ancak senin sahip olduğun ve kendisini mülk edindiğin ortağın vardır!"[339]

Âyetin, Ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar) hakkında indiği de söylenmiştir.[340]

---

[339] İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân,* 13/376 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsir,* 7/2208 (Riyad 19997).

[340] Yüce Allah'ın varlığını kabul eden fakat şirke düşen insanlar çeşitli şekillerde Allah'a ortak koşuyorlardı. Mekkeliler, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" derken, bir kısım müşrikler de, "Allah'a yaklaşmak için putlara tapıyoruz" diyorlardı. Hıristiyanlar, "İsa Allah'ın oğludur" derken, yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" diyorlardı. Âyette bunlara işaret edilmektedir (Mütercim).

"*Onlar*, önceki ümmetlere gönderildiği gibi, *kendilerine Allah tarafından kuşatıcı bir azabın gelmesinden* veya gelişinin *farkında olmadan* ve hiçbir hazırlık yapmadan *kıyametin ansızın kopmasından emin mi oldular?*"

102-107. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"*Sen ne kadar çok istesen de insanların çoğu iman etmeyecekler*" âyetindeki hakikat, insanlara vaaz ve uyarı ile meşgul olan, onları velâyet makamına davet eden zatlara da hatırlatılır ve onlara denir ki:

Sen velâyet makamına ulaşmaları için aşırı derecede hırs göstersen de insanların çoğu ona ulaşamazlar; çünkü seçkin veliler her devirde çok az bulunur. Allah Teâlâ,

"*Kullarımdan (gerçek manada) şükredenler çok azdır*" (Sebe' 34/13) buyurmuştur.

"*Buna karşılık onlardan bir ücret istemiyorsun*" âyetiyle ilgili açıklamalar, Hûd sûresinin 29. âyetinin tefsirinde geçmişti.

"*Göklerde ve yerde nice âyetler var ki onlar, bunlara uğruyorlar fakat yüz çevirip geçiyorlar*" âyetinde, gaflet kötülenmekte, tefekkür ve ibretten yüz çevirmek yerilmektedir. Şüphesiz Cenâb-ı Hak, bu kâinatı ancak onunla tanınması, onlarda zatının sırlarının ve sıfatlarının nurlarının ortaya çıkması için yarattı.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde der ki: "Kâinat onun zâhirî şekline bakasın diye değil, onda Mevlâ'yı göresin diye önüne kondu. Cenâb-ı Hakk'ın senden isteği, kâinata bakınca, onu değil onda Mevla'yı görenin gözüyle görmendir, yani onu, Hakk'ın zuhur yeri olarak görmendir, yoksa yaratılmış şeyin kendisini görmen değildir. Bu mana, şu beyitte ifade edilmiştir:

"Âlemler ancak, varlığın kendisini değil, ondaki ilâhî tecellileri görmen için önüne konulmuştur. Görüşünü (himmetini) yükselt, eşyada kalma; onda Mevlâ'sını görmeden razı olmayan kimsenin haline yüksel!"[341]

---

[341] İbn Atâullah, *Letâifü'l-Minen*, s. 39 (Beyrut, ts.).

"Onların çoğu, Allah'a ancak şirk koşarak iman ederler" âyetinden hareketle deriz ki: Riya ve benlik gibi gizli şirkten ancak, has tevhid ehli kimseler kurtulur. Onlar, her şeyi yoktan var edeni müşahede ederek bütün kâinattan kalplerini çekmişlerdir. Onların nazarında yaratılmış varlıklar bir şeye sahip değildir. Sırları karışık ve bulanık şeylerden temizlenmiştir. Onların müşahedesinde ancak tek ve kahhâr olan Allah kalmıştır. Onlar, bütün sebeplerin yaratıcısını görmeleri sebebiyle aradaki vasıta ve sebeplere güvenmediler; aşiret ve arkadaşlara sığınmadılar. Onlar gaflete düşüp Mevlâ'dan başkasına yöneldiklerinde Allah onları hemen edeplendirdi ve kendilerini huzuruna geri çevirdi. Onların Allah ile halleri sürekli böyledir. Allah Teâlâ bizleri de onlardan yapsın ve onların izinden yürütsün. Âmin.

Allah'a Basiretle Davet

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hâlis tevhid ehlinin yolunu açıklayarak şöyle buyurdu:

قُلْ هٰذِهٖ سَبٖيلٖٓي اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا۬ وَمَنِ اتَّبَعَنٖي
وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٨﴾

108. *(Resûlüm!)* ***De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben, basiret üzere Allah'a çağırıyorum, bana uyanlar da böyledir. Allah'ı*** *(her türlü ortak ve emsalden)* ***tenzih ederim. Ben Allah'a şirk koşanlardan değilim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed, de ki: "İşte bu, benim* Rabbim'in katından getirdiğim *yolumdur.* Bu yol, tevhide davet etmek ve ilâhî huzurda buluşma günü için hazırlanmaktır. *Ben, Allah'a çağırıyorum,* O'nun birliğini ikrara, O'nu tanımaya ve O'na karşı edepli olmaya davet ediyorum. *Bu daveti,* bir taklitle veya körü körüne değil, *basiret üzere,* Rabbim'den gelen bir delil ve hüccetle *yapıyorum.* Ben Allah'a bu şekilde davet ediyorum, *bana uyanlar da böyledir.* Kim benim izimden giderse o da basiret ve Rabb'inden delil üzere Allah'a davet eder. *Allah'ı* her türlü ortak ve emsalden *tenzih ederim. Ben,* açık veya gizli hiçbir şekilde *Allah'a şirk koşanlardan değilim;* ben ancak Allah'a ihlâsla kulluk eden bir muvahhidim."

108. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, Rabb'inden gelen basiret üzere (yakîn ve müşahede ehli) oluncaya kadar, Allah'a davet etmesi tam sıhhatli olmaz. Yani bunu yapacak kimsede hiçbir taklit hali kalmamalı, içinde bir şek ve şüphe bulunmamalıdır.

Allah'a davet edenler, bunu üç şekilde yaparlar:

Bazıları, kulları Allah'a İslâm ilmi ve delili üzere davet eder. Onlar, insanları Allah'ın emirlerini bilmeye ve dininin hükümlerini öğrenmeye çağıran kimselerdir.

Bazıları, kulları Allah'a, iman ilmi ve delili üzere davet eder. Bunlar, açık delillere dayanarak Allah'ın sıfatlarını ve O'na ait kemal hallerini tanımaya, Allah Teâlâ için vâcip, imkânsız ve câiz olan şeyleri bilmeye davet eden kimselerdir.

Bazıları, kulları Allah'a, ihsan ilmi ve hali üzere davet eder. Onlar, zevk ve vicdan yoluyla elde ettikleri müşahede halinde, kulları Allah'ın yüce zatını tanımaya davet edenlerdir. Onlar, kalplere sirayet eden nura sahip ârifibillâh zatlardır. Öyle ki kim onlarla yüz yüze gelirse bu nur onun iç âlemine yansır. Hakiki davet ve kalpleri etkileyen ilim budur. Bu makamdakiler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulü üzere terbiye veren kimselerdir. Onların daveti, daha faydalı ve daha tesirlidir. Allah Teâlâ onların vesilesiyle, kısa zamanda büyük kitleleri hidayete ulaştırır.

Hakîm-i Tirmizî *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde der ki: "Allah'a basiret üzere yani müşahede haline sahip olarak davet eden kimse, kalbi Allah katında olan, Hakk'ın yolunda basiret üzere bulunan, kalbin manevi mertebelerin hangisinde olduğunu bilen, Allah'ın özel izniyle ilmi Allah'tan alarak konuşan kimsedir. Bunun için onun sözü, bütün perdeleri delip geçerek dinleyicinin kulağına girer. Bu, Allah'ın nurudur. Çünkü o söz, nurla dolu bir kalpten çıkmıştır. Bunun için günahlara bulanmış kalplerde biriken perdeleri delip geçer; onu temizleyip tevhid nuruna ulaştırır ve kalbi nurlandırır. Bu durum, üzerini küllerin kapladığı bir ateş közüne benzer. Ona kuvvetli bir nefes üfürdüğünde, közü saran küller uçar gider, köz alevlenir ve evi aydınlatır. Allah'tan konuşan kimseden çıkan söz de böyledir. Bu söz nurdan çıkar, üzerinde taşıdığı nur kisvesiyle ulaştığı göğse ulaştığı zaman, onu saran zulmet perdelerini yakar geçer, nihayet kalbe ulaşır, ondaki tevhid nurunu parlatır ve böylece kalp evi aydınlanır. İşte o zaman kul, istiğfar eder, ağlar, pişman olur ve hakkı görür. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

'Resûlüm de ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben, basiret üzere Allah'a çağırıyorum, bana uyanlar da böyledir.' Yani, ben ve bana uyanlar, müşahede üzere Allah'a davet ediyoruz. Bu kimse, nefsinden tamamen sıyrılıp hep Allah Teâlâ ile meşgul olan kimsedir.

Cenâb-ı Hakk'a hakiki manada kul olmayan, O'nun için yaşamayan, kalbi sadece nefsine kulluk eden, hep nefsi için yaşayan, sürekli şehveti ve nefsin istekleri ile meşgul olan kimse, kulları Hak Teâlâ'ya nasıl davet eder?"[342]

Peygamberler Erkeklerden Gönderilmiştir

Cenâb-ı Hak bundan sonra, insanlardan peygamber gelmeyeceğini zanneden kâfirlere cevap vererek şöyle buyurdu:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرٰى
أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾ حَتّٰى
إِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا
فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

---

[342] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/304-305 (Mana Tirmizî'nin metnine göre verildi).

109. ***Senden önce de ancak şehir halkından kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Onlar yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler. Şüphesiz takva sahipleri için ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?***

110. ***Nihayet peygamberler*** *(kavimlerinin imanından)* ***ümitlerini kesip de kendilerinin yalanlandığını zannettiklerinde onlara yardımımız geldi ve dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi.*** *(Haklarında azap hükmünü verdiğimiz)* ***suçlular topluluğundan ise azabımız asla geri çevrilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed, senden önce de* melekleri değil, *ancak şehir halkından kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik."* Bu, müşriklerin, *"Eğer Rabbimiz dileseydi bir melek indirirdi"* (Fussılet 41/14) sözlerine bir cevaptır.

Âyetin, kadınların peygamber olarak gönderilmesini reddetme manasında olduğu da söylenmiştir.

Peygamber olarak gönderilen bu erkeklerin özelliği şudur: "Resûlüm, sana vahyedildiği gibi onlara da vahyedildi; böylece onlar vahiyle diğer insanlardan ayrıldılar. Onlar ayrıca şehir ehlinden kimselerdir. Hepsi, büyük şehir ve yerleşim yerlerinde yetişmiştir. Çünkü şehir ehli daha tahammüllü ve daha bilgili olur. Çadır ve çöllerde yaşayanlar ise böyle değildir; onlar genelde kaba ve cahil kimselerdir."

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah, çölde yaşayan göçebelerden, kadınlardan ve cinlerden peygamber göndermemiştir."

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Halktan uzaklaşıp çölde (veya dağda) yaşamak mekruhtur; ancak bu, fitne zamanında dinini koruma adına yapılırsa mekruh olmaz. Bunu şu hadisten anlıyoruz:

'Yakında müslümanın en hayırlı malı, koyunları olur; (halkın fitnesinden kaçmak için) onların peşine düşer, dinini korumak için o dağdan bu dağa koşup durur.'[343]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], şehirden ayrılıp çölde (dağ, kır ve yaylada) yaşama konusunda Seleme b. Ekva'a izin vermiştir."[344]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Fitne, insanların içinde bulunduğu makamlara göre değişir.

Zâhir ehlinin fitnesi, karışıklık ve fitnenin çokluğundan dolayı dinin hükümlerini yerine getirmesinin imkânsız hâle gelmesidir.

Bâtın (kalp ve gönül) ehlinin fitnesi ise maddi şeylerin ve kendisini meşgul eden işlerin çokluğundan dolayı kalbini tamamen Allah'a yöneltmesinin imkânsız hale gelmesidir.

Buna göre kim şehirlerde bu durumu görürse, kendisine dinini yaşamada yardımcı olacağını düşünürse şehir dışına çıksın. Bu zamanda şehirlerde genel durum, (insanı haktan uzaklaştıran) engel ve şehvetlerin yaygın olmasıdır. Meşguliyet ve kalbi karıştıracak şeyler şehirde daha fazla başa gelmektedir. Köy ve çöl hayatı ise böyle değildir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Seleme b. Ekva'a [radıyallahu anh] şehir dışında yaşaması için izin verirken, onun adına zâhirî fitnelerden korkmuştur. İç âlemin fitneye düşmesinden korkmak daha önceliklidir, çünkü kalp bozulunca bütün beden bozulur.

İbn Atıyye sonra şöyle demiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"İslâm'da (bir zaruret yokken) insanlardan ayrılıp dağ ve vadilerde yaşamak yoktur."*[345]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kim çölde (köy ve badiyede) yaşarsa bu, (kendisi için) eziyet verici olur."*[346]

---

[343] Buhârî, Rikak, 24; İbn Mâce, Fiten, 13; Ahmed, *Müsned*, 2/6, 30.

[344] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 3/286 (Beyrut 2001).

[345] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 7/371 (nr. 3265), (Beyrut 2000). Buradaki rivayette, *"Hicretten sonra, çölde yaşamak yoktur"* şeklindedir.

[346] Ahmed, *Müsned*, 2/371; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8558.

Muâz b. Cebel'den [radıyallahu anh] gelen bir rivayette, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kurdun, sürüden ayrılan koyunları kaptığı gibi, şeytan da insanın kurdudur (kendi başına kalan kimseyi kapar). Parçalanıp dağılmaktan sakının. Mescidlere devam etmeniz, cemaatlere katılmanız ve (hak üzere giden) halktan ayrılmamanız gerekir."[347]

İbn Atıyye, sonra açıklamasına şöyle devam ediyor: "Bu, Hz. Yakub'un badiyede yaşamasına ters gibi duruyor. Bunu iki şekilde açıklayabiliriz: Birincisi, Hz. Yakub [aleyhisselâm], çölde göçebe halinde yaşayan biri değildi, o yerleşik bir düzen içinde yaşıyordu. İkincisi, Hz. Yusuf'un onun badiyede yaşadığını söylemesi (Yusuf 12/100) Mısır'a göredir; nitekim şehrin kenarlarındaki küçük yerleşim yerleri, büyük şehre göre badiye (köy) hükmündedir."[348]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste yasaklanan çölde yaşama, bir kişinin, insanlardan ayrılıp tek başına bir dağda veya vadide yaşamasıdır. Şehir dışında din için bir araya gelmiş bir cemaatin içinde yaşamaya gelince, bu (yasaklanan), halktan uzaklaşma ve çölde yaşama değildir. İbn Atıyye'nin, Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] durumu için verdiği birinci cevap da bunu göstermektedir.

Özetle deriz ki: Kalp ehli ârifler, kalplerinin durumuna bakarlar; kalplerini nerede Allah ile huzur halinde buluyorlarsa onların ikamet yeri orasıdır. Çöl ve badiyelerden öyle büyük veliler çıkmıştır ki çoğu zaman şehirlerde öyle zatlar ortaya çıkmamıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: "*Onlar*, yani Mekke kâfirleri *yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı? Dolaşıp da kendilerinden önce peygamberlerini yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görselerdi.* Onların nasıl helâk olduğunu, harap ve yerle bir olmuş halde seyrettikleri yurtlarını nasıl terkettiklerini görüp seni yalanlamaktan sakınıp iman ederek ahiret için hazırlansalardı ya!"

---

[347] Ebû Davud, Sünnet, 27; Ahmed, *Müsned*, 5/233; Hâkim, *Müstedrek*, 1/117.

[348] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/286-287.

"*Şüphesiz,* şirkten ve isyandan sakınan *takva sahipleri için ahiret yurdu* yani ahiret hayatı *daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?* Aklınızı kullanıp da ahiretin daha hayırlı olduğunu bilmeyecek misiniz?

Âyete verilen bir mana da şudur: O yeryüzünde dolaşanlar akıllarını kullanıp da dünyanın fâni, ahiretin ebedî olduğunu bilselerdi ya! Çünkü ahiret ebedîdir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Ey Mekke kâfirleri, eğer siz imandan yüz çevirip peygamberinizi yalanlıyorsanız, sizden öncekiler de peygamberlerini yalanlamışlar ve onlara eziyet etmişlerdi. Peygamberlere ilâhî yardımın gelmesi gecikince, *nihayet peygamberler,* ilâhî yardımdan veya küfre dalıp sürekli inkâra devam eden kavimlerinin imana gelmesinden *ümitlerini kestiler.* Kavimleri tarafından *yalanlandıklarını zannettiler,* buna kesin inandılar ve onların imanından ümitlerini kestiler."

Âyete verilen bir mana da şudur: Öyle bir duruma geldiler ki peygamberler, bela ve sıkıntının uzamasından ve ilâhî yardımın gecikmesinden dolayı, müminlerin kendilerini yalanladığını zannettiler (böyle bir kanaate vardılar).

Âyete şu mana da verilmiştir: Öyle bir duruma geldiler ki peygamberler, vaat ettikleri ilâhî yardım konusunda müminlere karşı yalan söyledikleri zannına kapıldılar. Buhârî'de geçtiği gibi Hz. Âişe [radıyallahu anha], bu rivayeti ve yorumu hoş bulmayarak şöyle demiştir:

"Bu sözden Allah'a sığınırım, peygamberler hiçbir zaman Rab'lerine karşı böyle bir zanna kapılmamıştır."[349]

Âyetin son yorumuna şöyle bir cevap verilmiştir: O anda peygamberlerde oluşan zan, (kesin bir kanaat olmayıp sadece) nefsin vesvesesinden doğan bir düşüncedir, bu düşünce kalbe uğrar fakat orada sabit kalmaz. Bu, insanın tabiatından kaynaklanan ve sorumluluk alanına girmeyen bir düşüncedir. Âyette ona "zan" denmesi, peygamberlerden kalplerini ileri derecede murakabe etmeleri istendiğindendir. Bu konuda, *"Kadın ona meyletti, delilimizi görmese o da kadına meyledecekti"* (Yusuf 12/24) âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

---

[349] Buhârî, Tefsir (12), 6; Aynî, *Umdetü'l-Kârî,* 13/75; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/595.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin bir okunuşuna göre, kendilerine yalan söylendiğini zannedenler, peygamberlerin gönderildiği kimselerdir. Buna göre mana şöyle olur: Peygamberlere tâbi olanlar, üzerlerine şiddetli belalar geldiğinde ve ilâhî yardım geciktiğinde, peygamberlerin peygamberlik iddasında yahut ilâhî yardımın gelmesi konusunda kendilerine yalan söylediklerini zannettiler."[350]

"Ümitlerini kestiklerinde, onlara yardımımız geldi ve kurtuluşunu *dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi.* Bunlar, peygamber ve müminlerdir. Âyette, onlar açıkça belirtilmedi, çünkü onlar, kurtuluşları ezelde irade ve takdir edilmiş kimseler olarak bellidir; bu konuda onlara başkası ortak olmaz. Kendilerine azabımız geldiğinde, *suçlular topluluğundan asla geri çevrilmez."*

Bu âyette, kimlerin kurtuluşu istenenlerin dışında tutulduğu açıklanmaktadır. Sanki Allah şöyle demiş oldu: Biz, mücrimlerin kurtuluşunu dilemiyoruz.

109-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin çoğu, şehirlerden ve yerleşim yerlerinden çıkmıştır. Onların birçoğu da köy ve şehir harici yerlerden çıkmıştır. Velilik, Allah'ın ihsanıdır; onu dilediğine verir. Velilik, bir mekâna ve zamana tahsis edilmiş değildir. Şu kadar var ki velilerin çoğu, şehrin ilmi ile badiyelerin (şehirden uzak yerlerin) kalp rahatlığını elde etmişlerdir. Yani şehirlerde daha güzel öğrenilen dinî hükümlerle, daha çok ıssız ve sakin yerlerde temin edilen hakikat ilmini bünyelerinde toplamışlardır. Çünkü şehirlerde yaşayanların dinî hükümleri bilme yönleri kuvvetli fakat hakikat ilimleri zayıftır. Köy ve çöl hayatında ise durum bunun tersidir. Bunun sebebi, şehirlerde kalbi meşgul edecek işlerin çokluğu, şehir dışında ise bunun azlığıdır. Hakikat ilmini elde etmek ise geniş bir boş vakte ve çok tefekküre ihtiyaç duyar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[350] İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl,* 1/398 (Beyrut 1995).

"Yalancı duruma düşürüldüklerini zannettiklerinde" âyetinin bir manası şudur: Onlar (peygamberler ve veliler), ilimleri çok geniş olduğu için, ilâhî vaadin zâhirine bağlanıp kalmazlar. Çünkü ilâhî vaadin gerçeklemesi, bazan gayb ilminde peygamberin ve velinin bilmediği gizli bir şarta bağlı olur. Bu, Allah Teâlâ'nın hakikat ilminde ve her hükmünde tek olduğunu (kimsenin ona ortak olmadığını) göstermek için böyledir. Bunun için velilerin, endişeleri hiç eksik olmaz ve kalpleri Allah'ın dışında hiçbir şeyle huzur bulmaz.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Onlar, ezelî ilim ve hikmet denizine daldılar, ebedî manevîyat denizinde kayboldular, Hak'ta tam manasıyla kayboldukları için Hakk'ı göremediler. O'nu göremediklerinde, ebedî gayret lisanı onlara, 'Siz neredesiniz? O'ndan ve hakikatten uzak kaldınız!' diye seslendi. İşte o zaman üzerlerine hakikat nurları açıldı ve onları ilâhî kahır imtihanının ağından lutufla çekip aldı. Cenâb-ı Hakk'ın peygamber ve velilerine muamelesi böyledir. Onlara böyle davranır ki kalpleri hiçbir nimete bağlanmasın, zatının dışındaki bir şeyle huzur bulmasın, tam aksine, yüce zatına yönelsin ve O'nun dışındaki her şeyden fâni olsunlar."[351]

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî[352] der ki: "Tefsir sahibinin işaret ettiği konunun özeti şudur: *'Kendilerinin yalancı çıkarıldıklarını zannettiklerinde, onlara yardımımız geldi'* âyetinde şuna işaret edilmektedir: Onlar, Cenâb-ı Hak'ta kendilerini kaybettiklerinden, onun vaadine bağlanıp kalmaktan ve ona güvenip rahat etmekten uzak tutuldular. Bu zan, ilâhî vaadi yalanlamak için değil, bu endişeden dolayı oldu. Bunlar, kula galip gelen ve onu Cenâb-ı Hak'ta fâni edip mâsivadan çekip alan yüksek hallerdir. Bu, âriflerin bildiği gibi, gerçek sûfînin halidir."

---

[351] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/214.

[352] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, nr. 3586 (Beyrut 2008); Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifîn*, 5/194.

Onun bu sözü, müstakil olarak ele alındığında doğrudur, fakat âyetin vermek istediği mana ve murattan uzaktır. Çünkü gaybet halindeki kimse, eğer Cenâb-ı Hak'ta fâni olup hükümlerinden habersiz olursa, onun için "ilâhî vaadin aksini zannetti" denmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Zamanı belirlense bile, vaat edilen şeyin meydana gelmeyişi seni ilâhî vaat konusunda sakın şüpheye düşürmesin!"

Yani, bazan vaat edilen şey, bir şartın bulunmayışından dolayı, belirtilen zamanda gerçekleşmeyebilir. Cibrîl-i Emin'in, eve giren bir köpek yavrusu sebebiyle söylediği vakitte Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına gelmeyişi gibi. Yahut vaadin vakti kullar tarafından tam tesbit edilmemiş olabilir. Çünkü vaat edilen şeyin gerçekleşme vakti vahyin dışında kendileri taraflarından tesbit edilip de vaat edilen şey gecikince, bunu kendilerinden zannettiler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bu konuda özetle deriz ki: Peygamberler, kendilerine vaat edilen ilâhî yardım gecikince, içlerinden, "Acaba bu vaat değişti mi?" diye bir düşünce geçti. Bunun, kendilerinin bilmediği bir şarta bağlı olarak meydana gelmesinden korktular. Yahut vaat edilen şeyin gerçekleşme vaktini vahiyle değil, bazı alametlerden yola çıkarak kendileri tayin ettiler; bekledikleri vakitte vaat gerçekleşmeyince, onun değiştiğini zannettiler.

Yukarıda işaret edilen köpek yavrusu olayı şudur: Cibrîl [aleyhisselâm], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] belirlediği bir vakitte kendisine geleceğini vaat etti. O sırada eve bir köpek yavrusu girdi. Belirlenen vakit gelince, Cibrîl [aleyhisselâm] inmedi. Daha sonra geldiğinde şöyle dedi:

"Belirlediğimiz vakitte gelmeyişimizin sebebi şudur: Biz melekler, içinde köpek bulunan eve girmeyiz."[353]

---

[353] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7, 17, Megâzî, 12; Müslim, Libas, 81-84.

Kıssalarda, Akıl Sahipleri İçin Alınacak Dersler Vardır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَانَ فِى قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِى الْاَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

111. ***Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için alınacak pek çok ders vardır.*** (Bu Kur'an) ***uydurulmuş bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden ve her şeyi açıklayan*** (bir kitaptır); ***iman eden bir toplum için rahmet ve hidayettir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun onların,* yani peygamberlerin ve ümmetlerinin yahut Hz. Yusuf'un ve kardeşlerinin *kıssalarında* sâfi *akıl sahipleri için alınacak pek çok ders vardır.*" Şüphesiz bu kıssaların okuma yazma bilmeyen bir ümmî peygamber tarafından anlatılması, temiz kalple düşünen kimseler için, onun hak peygamber olduğuna dair büyük bir delildir.

"*Bu Kur'an uydurulmuş bir söz değildir; fakat o, kendinden önceki ilâhî kitapları tasdik eden* ve insanların iki dünyada muhtaç olduğu *her şeyi açıklayan bir kitaptır.* Çünkü bütün dinî işlerin Kur'an'da ya doğrudan ya da dolaylı olarak bir dayanağı vardır. O ayrıca, *kendisine iman eden,* onu tasdik edip manaları üzerinde iyice düşünen *bir toplum için,* onları sapıklıktan kurtaracak *bir hidayet rehberi* ve kendisiyle iki cihanın hayrına ulaşacağı *bir rahmettir.*"

111. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İbret almak için yapılan tefekkür, iman bağını kuvvetlendirir. İşin hakikatini ve iç yüzünü görmek için yapılan tefekkür ise ihsan halini kuvvetlendirir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Tefekkür iki çeşittir: Biri, tasdik ve imanı artıran tefekkür, diğeri ise Hakk'ı müşahede ve görmeyi sağlayan tefekkürdür. Birincisi, tefekkür ve ibret ehli içindir, ikincisi ise müşahede ehli ve işin iç yüzüne nazar edenler içindir."

Tefekkür yoluyla ibret alınacak şeyler temelde beş tanedir:

1. Dünyanın süratle yıkılıp bozulduğunu ve içinde yaşayanların asır asır, nesil nesil göçüp gittiğini tefekkür etmek. Bu tefekkür, gönlü dünyadan çekmeyi, onun aldatıcı süslerinden yüz çevirmeyi ve ebedî ahiret yurdu için hazırlanmayı gerektirir.

2. Ebedî ahiret yurdu, onun sürekli nimetleri ve azapları hakkında tefekkür etmek. Bu, bu dünyada ahiret için gayret göstermek ve iyi işler yapmak şartıyla netice verir. Bu tefekkür, ameller için ele geçen fırsatı değerlendirmeyi, vakit ve saatler elden gitmeden önce onları ganimet bilmeyi gerektirir.

3. Cenâb-ı Hakk'ın insana verdiği nimetleri tefekkür etmek. Bu nimetler iki çeşittir. Biri zâhirî nimetlerdir. Bunlar, bedenin sağlıklı olması, helâl rızık ve bunlara bağlı sayılamayacak kadar çok olan diğer nimetlerdir. Hak Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız" (İbrahim 14/34).

Diğeri bâtınî (manevi) nimetlerdir; İslâm, iman, irfan, dinde istikamet gibi. Özellikle yüce Allah'ın bir kuluna, hak yolunda elinden tutacağı ârif bir şeyh nasip etmesi, çok büyük manevi bir nimettir. Bu nimet, çok az insanın eline geçer.

Bu nimetler üzerinde tefekkür etmek, onlara şükrü gerektirir. Şükür, makamların en yükseği ve nimetlerin artmasının garantisidir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer verdiğim nimetlere şükrederseniz muhakkak nimetimi artırırım" (İbrahim 14/7).

Kul, kendisine verilen nimetleri ancak onların zıddı olan şeyleri tefekkür ederek ve başına bela gelmiş kimselere bakarak anlar.

4. İnsanın ayıp ve kusurları hakkında tefekkür etmesi. Kendi kusurunu düşünen kimsenin, onları temizleme yoluna gitmesi beklenir; bir de bu şekilde başkasının ayıplarıyla uğraşmaktan kurtulur.

5. Allah Teâlâ'nın yaratıp meydana getirdiği kâinattaki değişik varlıklar ve ilâhî sanatlar üzerinde tefekkür etmek. Kul bu şekilde yüce yaracının azametini, kudretinin büyüklüğünü, ilminin ve hikmetinin sonsuzluğunu anlar. Eğer insan, bir kâmil şeyhe bağlanırsa o, kendisine bütün varlıkları yaratanı müşahede ettirerek, onu, varlıkları görmekten ve onlarla meşgul olmaktan kurtarır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Yusuf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

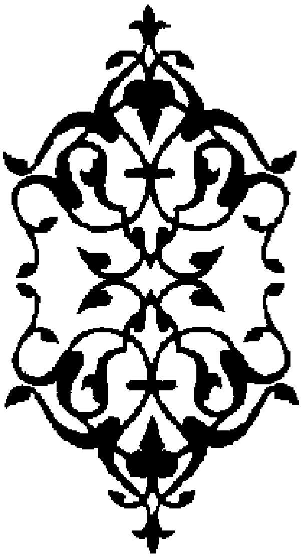

(13) RA'D SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Ra'd sûresi, altıncı âyetine kadar Mekke'de, diğer âyetleri Medine'de nâzil olmuştur. Sûrenin tamamının Medine'de indiğini söyleyenler de olmuştur.

Ra'd sûresi kırk üç âyettir.

Önceki sûre ile münasebeti: Önceki sûrenin son âyetinde, *"Bu Kur'an (insan tarafından) uydurulmuş bir söz değildir"* buyruldu; bu sûrenin ilk âyetinde ise, *"Bunlar, kitabın âyetleridir. Sana Rabb'inden indirilen haktır"* buyrularak onun Allah'ın sözü olduğu belirtildi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِۜ وَالَّذٖٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. *Elif. Lâm. Mîm. Râ. Bunlar, kitabın âyetleridir. Sana Rabb'inden indirilen haktır, fakat insanların çoğu inanmazlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Elif. Lâm. Mîm. Râ."* Bu harflerin manası hakkında şöyle denmiştir: Ben Allahım, her şeyi bilirim ve görürüm.

Bunların el-Mürsel isminin kısaltılmış şekli olduğu ve sevenlerin yaptığı gibi, sevgiliye işaretle hitap edildiği de söylenmiştir.

Yahut onlar dört âleme işaret etmektedir: Elif, ceberût âleminin birliğine; lâm, melekût âleminin nurlarının fışkırmasına; mîm, mülk âleminin güzelliğine; râ ise rahmet tecellilerinin varlıklara sirayet edip onlara ilâhî medet (rahmet ve hayat) ulaştırmasına işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurmaktadır: "Ey insanlığa gönderilen yüce peygamber ve yüce sevgili! *Senin insanlığa okuduğun bu âyetler,* kudsî huzurumuzdan indirilmiş *kitabın* yani Kur'an'ın *âyetleridir. O, sana Rabb'inden indirilen,* içinde hiçbir şüphe bulunmayan *haktır. Fakat insanların çoğu,* nazarları bozuk ve düşünceleri karışık olduğundan ona *inanmazlar."*

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer kalpler karmaşık düşüncelerden temizlenip marifet ve nurlarla dolsalardı, Allah'ın kitabının sırlarını ve manalarındaki incelikleri anlar; O'nun kelâmından yüce zatını tanırlardı. Çünkü kelâm, konuşanın sıfatıdır (Kur'an da ilâhî kelâm olup Allah'ın varlığını ispat eder; Zât-ı Bâri'yi tanıtır). Fakat insanların çoğu, hevâsına tâbi olmakla meşgul oldukları için ilâhî kelâmı anlamaktan uzak kaldılar, kendilerine hitap eden yüce zatı tanıma nimetini elden kaçırdılar.

İlâhî Kudretin En Büyük Delili: Direksiz Gökler

Cenâb-ı Hak, kulların içine düştüğü koyu gafletten dolayı kitabının âyetlerini indirmekle yetinmedi, onlara birliğini ve kudretinin kemalini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذٖى رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖى لِاَجَلٍ مُسَمًّى
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

2. *O Allah ki görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükseltti, sonra arşa istivâ etti, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi. Onların her biri belli bir vakte kadar akıp gider. O, bütün işleri tedbir ediyor. (Ayrıca size) âyetlerini açıklıyor ki Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, varlığına ve kudretinin kemaline delil olacak şeylerden bahsederek buyurdu ki: "*O Allah ki görmekte olduğunuz gökleri*, üzerinizde çatı gibi *direksiz olarak* ezelî kudretiyle *yükseltti.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: O, gökleri, görünen bir direk olmaksızın, bilakis gizli direklerle yükseltti. Bu durum, yüce zatın sırlarındandır; çünkü kâinatta O'ndan başka fâil (yaratan ve gerçekte iş yapan) yoktur.

"*Sonra arşa istivâ etti.*" Onu kudretiyle istila, ilmiyle ihata edip hâkimiyeti altına aldı. Öyle ki arş, Allah'ın her şeyi hükmü altına alan kudreti ve zâtının sırları içinde kayboldu.

Araplar sultanlarına taht yapar, sultan onun üzerine oturup memleketi idare ederdi. Cenâb-ı Hak, kudretini ve âlemi idare edişini daha iyi anlayabilmemiz için, bize bildiğimiz bir durumla hitap etti. Bunun için, "*Arşa istivâ etti*" âyetinden sonra şöyle buyurdu:

"Güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi." Çünkü bu, O'nun mülkünün tedbirine ait bir durumdur. Yani onları, kendilerinden istediği şeye boyun eğdirdi. Bu, belirli bir hızla devamlı hareket etmeleri gibi onlara yüklediği görevlerdir. Bunu, kulların günlük yaşayış ve dinî ibadetlerinde onlardan faydalanmaları için yaptı.

"Onların her biri belli bir vakte kadar akıp gider." Her biri, devrini tamamlayacağı belli bir vakte kadar (kendisine çizilen yörüngesinde) akıp gider. Yahut her biri, seyrini tamamlayacağı tayin edilmiş vakte kadar akışına devam eder. Bu, kıyamet vaktidir. O vakit güneş ve ay dürülür, seyirleri tamamlanır.

"O, bütün işleri tedbir ediyor." Allah, mülkünde yok olanı var etme, var olanı yok etme, diriltme, öldürme gibi bütün işleri tedbir eder.

"Ayrıca size *âyetlerini açıklıyor,* onları size indiriyor, manalarını genişçe açıklıyor yahut varlığını ve sonsuz kudretini ispat eden delilleri birbiri ardınca yaratıp önünüze koyuyor *ki Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız."*

Bütün bunlar şunun içindir: Bu deliller hakkında tefekkür edesiniz ve onlarda Allah'ın kudretinin kemalini yakînen göresiniz; böylece, bütün bu varlıkları yaratıp tedbir etmeye gücü yeten zatın, onları kıyamet günü tekrar yaratmaya ve (mükellef olanların) amellerinin karşılığını vermeye gücü yeteceğini bilesiniz.

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

O Allah ki ruhların semalarını yükseltti, onları ilim yıldızları ve tevhid kameri ile süsledi; onlarda irfan güneşlerini ve birlik sırlarını parlattı. Sonra, zatının sırları ve sıfatlarının nurlarıyla arşın üzerine istivâ etti (onu hâkimiyeti altına aldı). Bu arş, ârifin kalbidir. Çünkü ârifin kalbi marifet tahtı ve yüce Rabb'in beytinin mahallidir. Allah marifet güneşini ve tevhid kamerini kendine boyun eğdirdi; onlar temkin mahalline kadar terakki ederek seyredip dururlar. Bu, onlar için belirlenmiş vakittir. Kulun manevi seyir ve terakkisini O tedbir eder. Allah kuluna, onu hakikate ulaştıran yolun delillerini açıklar ki zevk ve keşif hali gerçekleştiğinde Rabb'inize vuslata yakînen inanasınız.

İlâhî Kudretin Yeryüzündeki Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, ilâhî kudretin süflî âlemdeki (yeryüzündeki) delillerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذٖى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا ۜ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ
جَعَلَ فٖيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ ۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾ وَفِى الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ
وَزَرْعٌ وَنَخٖيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ
بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ ۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

3. ***O Allah ki yeri yayıp döşedi; onda sabit dağlar yükseltti ve ırmaklar akıttı, orada bütün meyvelerden ikişer çift yarattı. O, geceyi gündüze bürüyüp durur. Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için nice deliller vardır.***

4. ***Yeryüzünde birbirine komşu*** (değişik özellikte) ***kara parçaları, üzüm bağları, ekinler, dallı ve dalsız hurma ağaçları vardır ki bunların hepsi aynı su ile sulanır. Bununla birlikte biz, yemede*** (ve lezzette) ***onların bir kısmını diğerinden daha üstün*** (kaliteli) ***kılıyoruz. Şüphesiz bunda, akıllarını kullanan bir toplum için nice deliller vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Allah ki yeri yayıp döşedi."* Üzerinde ayaklar kaymasın, insanlar ve hayvanlar rahatça dolaşabilsinler diye onu uzunluğuna ve genişliğine yaydı.

"Onda sabit dağlar yükseltti." Yeryüzü sabit kalsın, gemi gibi sallanmasın diye üzerinde sabit dağlar yarattı.

"Ve orada ırmaklar akıttı." Orada, kesilip kurumadan sürekli akan ırmaklar yarattı. Irmakları, dağlarla birlikte zikretti, çünkü dağlar, genelde ırmakların ortaya çıkma sebebidir.

"Orada bütün meyvelerden ikişer çift yarattı." Yani Allah, yeryüzünde bütün meyvelerden iki sınıf yarattı. Yeryüzündeki bütün meyveler, kırmızı-siyah, tatlı-acı şeklinde iki sınıftır.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Burada şöyle bir soru sorulabilir: 'Âyetin ifadesinden, Allah Teâlâ'nın bütün meyvelerden iki sınıf yarattığı ortaya çıkıyor; halbuki Cenâb-ı Hak meyvelerin çoğundan birçok sınıf yaratmıştır. Bu nasıl oluyor?' Bunun cevabı şudur: Bu durum daha fazla ibret almayı sağlar ve ilâhî kudreti göstermek için zikredilen iki sınıftan daha büyük bir delil olur; çünkü iki sınıfın dışındakilerin, ilâhî kudrete delil olması daha açık ve kuvvetlidir."[354]

"O, geceyi gündüze bürüyüp durur." Geceyi gündüzün üzerine bir örtü yapar, onunla gündüzü bir elbise gibi sarar; hava aydınlık iken karanlık olur.

"Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için, O'nun varlığını ve apaçık kudretini gösterecek *nice deliller vardır."* Şüphesiz gece ve gündüzün varlığı, onlara bu acayip hal ve şekillerin verilmesi, hepsini yoktan var eden ve her şeyi hikmetle yapan yaratıcının varlığına delildir. Onların işini tedbir edip sebeplerini hazırlayan O'dur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları vardır."* Onlar, farklı özelliklere sahip olmakla birlikte birbirine yakındır. Bazı topraklar verimli, bazısı verimsizdir. Bazıları yumuşak, bazıları serttir. Bazıları ziraat ve ağaç dikimine elverişli, bazıları buna uygun değildir. Bazı topraklarda değişik madenler vardır; bazısında yoktur. Eğer her birine bu özellikleri veren bir yaratıcı olmasaydı, böyle bir durum kendi başına meydana gelmezdi. Çünkü sonuçta hepsi bir toprak parçasıdır. Güneş ve yağmur hepsine aynı şekilde ulaşmaktadır.

---

[354] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/399.

Şayet onlara bu özellikleri veren biri bulunmasaydı, hepsi aynı durumda olurdu. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

"Orada üzüm bağları, ekinler, dallı ve dalsız hurma ağaçları vardır." Yani yeryüzünde ayrıca birçok bahçe ve bostan vardır. Onlarda çeşit çeşit üzüm, ekin ve hurma ağaçları bulunmaktadır. Bu hurma ağaçlarının bazıları, bir kökten çıkan dallı, çatallı ağaçlardır; bazıları da tek bir kök üzerinde yetişmiş dalsız ağaçlardır.

"Bunların hepsi aynı su ile sulanır. Bununla birlikte biz, yenen bu meyveleri, hepsi aynı sudan sulandığı halde miktar, şekil, yeme, koku, renk yönünden *birbirinden üstün (farklı ve kaliteli) yaparız."* Bu da her şeye gücü yeten ve her işini hikmetle yapan yüce yaratıcının varlığına bir delildir. Şüphesiz farklı kök ve sebepleriyle birlikte bunların yaratılması, sadece her şeye gücü yeten ve istediği gibi tercih eden birinin tahsisi ile olmaktadır.

Bu âyette, her şeyi tabiat yapıyor diyenlerin görüşlerine bir ret vardır.

"Şüphesiz bunda, akıllarını tefekkür ve ibret almak için *kullanan,* tek ve kahhâr olan yüce Allah'ın azametini idrak eden *bir toplum için nice deliller vardır."*

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak önceki âyette, ruhların semasını, onlara münasip olan tevhid nurlarını ve birlik sırlarını zikretti. Bu âyette ise nefislerin toprağını, ona uygun olan akıl dağlarını ve ilim nehirlerini zikretti.

O Allah ki (insan bünyesinde) nefislerin toprağını yaydı, orada yüksek akıl dağları yerleştirdi; böylece nefis, açık deliller ve kesin burhanlarla yüce yaratıcıyı idrak etti, O'nun varlığını ve birliğini yakînen tanıdı. Allah o nefisten nice ilim ve hikmet nehirleri akıttı. Onda, mücâhede ile elde edilecek her sınıf ilim ve hali var etti. Bunlar, (birbirinden farklı) kabz-bast, mahrum etmek-vermek, zillet-izzet, fakirlik-zenginlik halleridir. Allah, gecenin gündüzü sarıp bürümesi gibi, bu iki hali sırasıyla kulun başına getirir. Kulda, gece hükmünde olan kabz (manevi tutukluk, kalbin daralması; iç sıkıntısı) hali mevcut olunca, onu, gündüz hükmünde olan bast (manevi neşe, kalp rahatlığı) haliyle sarar ve kabzı ortadan kaldırır. Kulda bulunan mahrumiyet halini, kendisine nimet vererek ortadan kaldırır. Kul zillet halini yaşıyorsa onu izzete ulaştırıp zilletten kurtarır. Kulda fakirlik hali bulunuyorsa ona zenginlik verip fakirliğini giderir. Diğer bütün haller de böyledir. Bir halin hiç değişmeden devam etmesi imkânsız bir durumdur.

Nefislerin toprağında da birbirine yakın kıtalar (kabiliyet ve özellikler) vardır. Her nefsin rengi, tabiatı, ilmi, marifeti, vecdi ve dili farklıdır. Nefislerin toprağında ayrıca marifet bahçeleri vardır. Bu marifet, eğer nefis ârif bir tabibe (kâmil mürşide) bağlanmışsa sahip olacağı bir nimettir. Bu marifet bahçelerinde ilâhî, ezelî aşktan meydana gelen hakikat üzümleri; çalışma ve tahsil ile elde edilen şeriat ürünleri, vecd ve vicdan hurmaları bulunur. Onların bir kısmı dallı, çatallı, bir kısmı ise dalsızdır. Yani, bazı kalplere çeşitli haller ârız olur (onun hali tekdüze devam etmez); bazısına ise temkin halinin kemalinden dolayı bir şey ârız olmaz. Bütün nefisler aynı aşktan sulanır, o da ezelî, ilâhî aşktır. Bu aşktan sulanma, ya bir vasıta ile olur ya da bir vasıta olmadan gerçekleşir. İlâhî aşka vasıtasız ulaşmak, çok az insanda nadiren gerçekleşir.

Biz onların bir kısmını diğerine, zevk ve vecd yönünden üstün yaparız. Bunun için bazı âriflerin hallerde; bazılarının ise makamlarda kutub olduğunu görürsün. Mesela Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] manevi ilimlerde kutubdur. Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî, İmam Gazâlî ve emsali zatlar da aynı şekilde ilimlerde kutubdur. Şeyh Bâyezid-i Bistâmî hallerde, Sehl-i Tüsterî ise makamlarda kutub idi. Bütün veliler, bu taksimden birine dahildir. Her veli, üç halde (ilim, hal ve makamda) diğerleri ile ortak olmakla birlikte, bunlardan biri kendisinde galiptir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hak Delilden Yüz Çevirenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, kudretinin delili olan şeyleri zikretti. Burada ise onlardan yüz çevirerek öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin uğrayacağı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفِي خَلْقٍ
جَدِيدٍ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي
أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾

5. *Resûlüm! Eğer (kâfirlerin seni yalanlamalarına) şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey, onların, "Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?" sözleridir. Onlar, Rab'lerini inkâr edenlerdir. Onlar boyunlarına demir halka vurulanlardır. Onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklardır!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Eğer* kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerine *şaşıyorsan, gerçekten onların sözü şaşılacak şeydir."* Yani onların bu sözü gerçekten şaşılmayı hak etmektedir. Şüphesiz, önceki âyetlerde sana anlatıldığı gibi, göklerin ve yerin acayip durumlarını, farklı sınıf ve renkleriyle çeşitli meyveleri yoktan var etmeye gücü yeten bir zat için, onları yeniden yaratmak en kolay bir iştir; çünkü bunların hepsi, O'nun kudretinin mükemmelliğini göstermektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların inkâr konusundaki sözlerini açıklayarak buyurdu ki: *"Onlar şöyle dediler: Biz,* ölüp *toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?"*

"Onlar, bu sözü söyleyenler veya dirilmeyi inkâr edenler, *Rab'lerini inkâr edenlerdir;* çünkü onlar, Allah'ın kudret sıfatını inkâr etmektedirler."

"İşte onlar boyunlarına demir halka vurulanlardır." Onlar, dalâlet bukağısı ile bağlanmışladır; şekavet her yandan kendilerini sarmıştır; yani artık kurtuluşları ümit edilmez.

Yahut onların, kıyamet günü boyunlarına ateşten demir halkalar geçirilir.

"Onlar, cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklardır!" Oradan çıkıp kurtulamazlar.

Bu âyette, özellikle kâfirlerin cehennemde ebedî kalacakları zikredilmektedir. Ayrıca onda, (büyük günah işleyen müminler, tövbe etmeden ölürlerse ebediyen cehennemde kalır diyen) Mu'tezile mezhebine bir ret vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların, gaflet ve cehaletten sonra dirilmesini inkâr etmek, bedenlerin öldükten sonra dirilmesini inkâr etmek gibidir. Bedenlerin yeniden dirilmesini inkâr edenin sözüne şaşıldığı gibi, ruhların manen dirilmesini inkâr edenin sözüne de şaşılır. Halbuki ilâhî kudret hepsini yapmaya güç ve imkân sahibidir. Bedenleri, maddi ölümlerinden sonra diriltmeye güç sahibi olan yüce Allah'ın, ruhları da manevi ölümlerinden sonra diriltmeye gücü yeter.

İbn Ataullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim, Allah'ın kendisini şehvetinden kurtaracağını ve gaflet halinden çıkaracağını uzak ve imkânsız sanırsa ilâhî kudreti âciz görmüş olur." Şüphesiz Allah'ın her şeyi yapmaya gücü yeter.

Gerçekten Allah Teâlâ, daha önce cehalet ve gaflet ile ölmüş olan nice ruhları, (nuru ve zikri ile) diriltmiş ve bu ruhlar Allah'ı yakînen tanıyacak hale gelmişlerdir. Allah'ın velileri içinde öyle zatlar vardır ki bir zamanlar hırsız veya haydut iken, sonradan samimi tövbe yaparak seçkin veli olmuşlardır. Onlardan bir kısmı, önce kâfir iken, sonradan salihler olmuşlardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak, sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Rahmet Yerine Azap İsteyenler!

Kâfirler, inkârlarına ısrarla devam ettiler, sonunda, kendilerine vaat edilen azabı acele istemeye başladılar. Cenâb-ı Hak, onların bu halini beyan ederek şöyle buyurdu:

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَاِنَّ
رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْ وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾

6. ***Onlar, senden iyilikten önce acele ile kötülüğü istiyorlar. Halbuki onlardan önce ibret alınacak nice azap örnekleri gelip geçti. Doğrusu Rabb'in, insanların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir. Bununla beraber, Rabb'inin azabı da gerçekten çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, senden iyilikten önce acele ile kötülüğü istiyorlar."* Yani afiyetten önce azabı istiyorlar. Mekke müşrikleri, alay etmek için, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine vaat ettiği azabın başlarına gelmesini istediler.

"Halbuki onlardan önce ibret alınacak nice azap örnekleri gelip geçti." Onlar gibi hakkı yalanlayanların cezaları yahut dayanılmaz musibetler gelip geçti. Onlar, kendilerinden sonra gelenlere, azapta misal verilecek ve ibret alınacak kimseler oldular. Seni inkâr edenlere ne oluyor ki onlardan ibret almıyorlar ve benzer azabın başlarına gelmesinden korkmuyorlar!

"Doğrusu Rabb'in, insanların zulümlerine karşı yine de mağfiret sahibidir." Yani onlar, inkâr ve isyanlarla kendilerine zulmetmekle beraber Allah, onların kusurunu örter ve dünyada kendilerine mühlet verir. Buradaki mağfiret, sözlükteki manasıyla, "affeder" demektir.

Şöyle denilmiştir: Allah onları tövbe ettiklerinde affeder.

Diğer bir açıklama şöyledir: Allah onları, tövbeye bağlı olmaksızın, sırf kendi merhamet ve hilmiyle affeder.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette, kulun tövbeden önce affedilmesinin câiz olduğu zikredilmektedir. Şüphesiz tövbe eden kimse, zulmü üzere (kusur ve isyanına) devam etmez. Tövbe olmadan affın olmadığını söyleyenler ise âyetteki zulmün, büyük günahlardan kaçınıldığı zaman temizleneceği bildirilen küçük günahlarla sınırlı olduğunu söylemişlerdir."[355]

"Bununla beraber, şüphesiz Rabb'inin azap etmeyi istediği kimse veya kâfirler için *azabı çok şiddetlidir."*

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Eğer Allah'ın affı ve kusurlardan vazgeçmesi olmasaydı, hiç kimsenin hayatı hoş olmazdı. Şayet Allah'ın azabı ve cezası olmasaydı, herkes ilâhî rahmete güvenip iyi işler yapmada gevşeklik gösterirdi."[356]

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bazı alaycı kimselerin, sözleriyle ve başka şekilde velilere eziyet ettiğini görürsün. Bu kimse, "Eğer o, bir şey yapabiliyorsa bana yapsın!" der. Allah Teâlâ ise şöyle buyurur:

"Kim benim velilerimden birine eziyet (ve düşmanlık) ederse ben ona harp ilan ederim (dostumun intikamını alırım)."[357] Fakat Hak Teâlâ, bu işi yapanlara bir süre mühlet verir, ama ihmal etmez (tövbe etmeyenin sonunda hesabını görür). Âyet şöyle uyarmaktadır:

"Doğrusu Rabb'in, insanların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir. Bununla beraber, Rabb'inin azabı da gerçekten çok şiddetlidir."

---

[355] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/502.

[356] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 7/2224 (nr. 12145); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/607; Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/249 (Beyrut 1998).

[357] Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 1.

İnadına Mucize İsteyenlerin Hali!

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] mucize isteklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ اِنَّمَا اَنْتَ
مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾ اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا
تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ
الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ
﴿١٠﴾ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ

7. ***Kâfirler, "Ona Rabb'inden bir mucize indirilseydi ya!" diyorlar. Sen sadece bir uyarıcısın. Her toplum için bir hidayet rehberi vardır.***

8. ***Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin eksiltip çoğalttığı şeyi bilir. O'nun katında her şey bir ölçü iledir.***

9. ***O, görüleni de görülmeyeni de bilir; çok büyüktür, çok yücedir.***

10. ***(O'nun yanında) sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüz meydana çıkan eşittir.***

11. ***İnsanın önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Mekkeli *kâfirler*, 'Musa ve İsa'ya indirildiği gibi *ona da Rabb'inden apaçık bir mucize indirilseydi ya!' diyorlar.*" Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] işaretiyle ayın ikiye bölünmesi, ağacın emrine boyun eğmesi, taşın kendisine selâm vermesi ve en büyük mucize olan Kur'an'ın indirilmesi gibi mucizeleri mucizeden saymadılar. Bunu inatlarından dolayı yaptılar.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Sen sadece bir uyarıcısın."* Diğer peygamberler gibi, onları uyarmak için kendilerine gönderilmiş bir kimsesin. Senin için, mucize olarak, onların senden istediğini değil, sadece senin peygamberliğini tasdik edecek şeyleri getirmen uygundur.

"Her toplum için bir hidayet rehberi vardır." Her toplum için, onları hakka ve doğruya sevkedecek bir peygamber vardır. Bu peygamber, özellikle onların arasında yaygın olan bir konuda mucize getirmiştir.

Hz. Musa [aleyhisselâm] zamanında, kavmi arasında revaçta olan şey sihirdi. Bunun için Hz. Musa, onların sihrini iptal etmek için yılana dönüşen asâ mucizesi ile geldi.

Hz. İsa [aleyhisselâm] zamanında, kavmi arasında revaçta olan şey tıp ilmiydi; bunun için Hz. İsa'ya, anadan doğma körlerin gözünü açma alaca ten hastalarını iyileştirme ve ölüleri diriltme mucizesi verildi. Onlar bunun benzerini getirmekten âciz kaldılar.

Peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında kavmi arasında revaçta olan şey belâgat ve fesahat idi. Onunla birbirlerine karşı övünüp yarışırlardı. Bunun için kendisine mucize olarak yüce Kur'an verildi, belâgatıyla bütün belâgat ve fesahat sahiplerini benzerini getirmekten âciz bıraktı.

"Her toplum için bir hidayet rehberi vardır" âyetine şu mana da verilmiştir: Onları hidayete ulaştırmaya gücü yeten biri vardır ki o da Allah Teâlâ'dır. Buna göre mana şöyle olur: Resûlüm, sana düşen iş, sadece onları uyarmaktır; dilediğini hidayete ulaştıracak olan ise sadece Allah'tır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Her toplum için peygamber veya velilerden bir vaiz ve uyarıcı vardır. Rivayet edildiğine göre bu âyet indiği zaman, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ben uyarıcıyım; ey Ali, sen ise doğru yolu tarif edensin."[358]

Cenâb-ı Hak, bunun peşinden ilminin ve kudretinin kemalini, hüküm ve kaderinin her şeyi kapsadığını gösteren delilleri zikretti. Bununla şuna dikkat çekti: Allah Teâlâ'nın, onların istediği şeyleri indirmeye gücü yeter; onu indirmeyişinin sebebi, onların bu mucizeleri irşad olmak için değil, inadına istediklerini bilmesidir. Yahut onların indirilme vakti henüz gelmemiştir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

"Allah, her dişinin neye gebe olduğunu bilir." Onun karnındaki erkek midir, dişi midir, tam mıdır, noksan mıdır yahut güzel midir, çirkin midir hepsini bilir. Bu bilgi, sadece Allah'ın bilidiği beş şeye[359] girmektedir.

"Allah, rahimlerin eksiltip çoğalttığı şeyi de bilir." Yani rahimdeki ceninin hastalık sebebiyle bedeninde meydana gelecek noksanlıkları yahut o ceninin düşmesiyle rahimden noksanlaşmasını bilir. Ayrıca, ceninin normal müddetine kadar veya daha fazla süre içinde rahimdeki gelişme ve büyümesini bilir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bize göre (Şâfiîler'de) hamileliğin en uzun müddeti dört senedir. İmam Mâlik'e göre beş senedir; Ebû Hanîfe'ye göre iki senedir. Rivayet edildiğine göre Dahhâk,[360] iki senede doğmuştur, Herim b. Hayyân[361] ise dört senede doğmuştur. Rahimde kalmanın en uzun süresi için bir sınır yoktur. Âyetteki muradın, hayız kanının eksilmesi ve artması olduğu da söylenmiştir."[362]

---

[358] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/608.

[359] Bu beş şey, Lokman sûresi 34. âyette belirtilen şu durumlardır: Kıyametin ne zaman kopacağı, yağmurun nereye, ne zaman, ne kadar yağacağı, rahimlerde yaratılacak varlığın hali ve âkıbetinin ne olacağı, herkesin yarın rızık ve amel olarak ne kazanacağı, kimin nerede öleceği.

[360] Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî, etbau't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir. 105 (723) yılında vefat etmiştir. Ana rahminde iki yıl kaldığı, iki dişi çıkmış olarak doğduğu ve doğarken güldüğü için kendisine, "çok gülen" anlamında "Dahhâk" denmiştir (geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, 8/410-411).

[361] Herim b. Hayyân, tâbiînden bir zat olup Hz. Ömer ve Hz. Osman [radıyallahu anh] zamanındaki kumandanlığı ve zâhidliği ile tanınmaktadır. 70 (690) yılında vefat etmiştir (bk. Mustafa Bilgin, "Herim b. Hayyân", *DİA*, 17/227).

[362] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/502.

"Onun katında her şey bir ölçü iledir." Yani her şey, belirlenmiş bir ölçü ve vakitte meydana gelmektedir; o ölçüyü aşmaz ve ondan eksik olmaz. Hak Teâlâ, her şeyi belli bir vakte bağlamış, onun için birtakım sebepler hazırlamıştır; hikmetinin gerektirdiği şekilde o şeyle sebeplerini buluşturup yaratır.

"O, görüleni ve görülmeyeni, yani maddi âlemde gözden uzak olanı ve maddi âlemde ortaya çıkanı bilir. O'nun şanı çok büyüktür; öyle ki O'nun azameti ve ululuğu yanında her şey çok küçük kalır. O çok yücedir; yaratılmış varlıklardan çok üstündür, yahut kudretiyle her şeyi kuşatmıştır."

"O'nun yanında sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin karanlıkta *kendini gizleyenle gündüz meydana çıkan eşittir."* Allah onları ilmiyle sarmıştır; hepsini işitmekte ve görmektedir. Âyet, öncesiyle birlikte Allah'ın ilminin kemalini ve onun her şeyi kuşatmasını tesbit ve tekit etmektedir.

"Sözünü içinde gizleyen, açıktan söyleyen, kendisini gece karanlığında saklamaya çalışan veya gündüz ortaya çıkan *insanın önünde ve arkasında takipçileri,* onu korumak için nöbetleşe takip eden melekler *vardır."* Yani iki melek gece, iki melek gündüz nöbetleşe onu korurlar.

Yahut, melekler onun sözlerini ve işlerini takip edip yazarlar.

Yahut, meleklerden bir grubu Allah insanı korumak için görevlendirmiştir; birbirleriyle nöbetleşerek bu görevi yerine getirirler. Bu mana, âyetin devamında gelen şu kısma uygun düşmektedir:

"Onu Allah'ın emrinden (O'nun emri ve iradesiyle meydana gelen âfetlerden) korurlar."

Bir diğer mana: Onu Allah'ın azabından ve gazabından korurlar. Bir günah işlediği zaman kendisine mühlet verir, kendisi için istiğfar ederler.

Bir diğer mana: Allah'ın emriyle onun hallerini kontrol ederler. Çünkü bunu onlara Allah emretmektedir.

Âyetin, "Allah'ın emrinden" ifadesi, insanı takip eden meleklerin sıfatı yapılarak âyete şu mana verilmiştir: Allah'ın emri ile onu takip eden melekler vardır; çünkü onlara insanı korumalarını Allah emretmiştir.

"Onu takip edip koruyanlar vardır" âyetinden maksadın Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] koruyalar olduğu da söylenmiştir. Buna göre âyet, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gizlice hainlik etmek isteyen kimseler hakkında inmiştir. Aşağıdaki âyette gelecek. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden keramet isteyen kimsenin hali, daha önce defalarca geçti. Geçekten bu kimse, velilerden keramet beklediği sürece, onları anlamamış ve kendilerini tanımamıştır. İstikametten ve yüce Allah'ı müşahede derecesinde tanımaktan daha büyük hangi keramet vardır?

"Her toplum için bir hidayet rehberi vardır" âyeti hakkında deriz ki: Her asırda, insanları Allah'ın huzuruna sevkeden ârifibillâh zatlar bulunur. Onlar, en büyük hidayet rehberi ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] vârisleridir. Bu vârislerin ilki, daha önce hadiste geçtiği gibi, Hz. Ali Efendimiz'dir [kerremallahu vechehû]. Çünkü tasavvuf ilmini ilk olarak açıklayan ve yayan odur. Bu ilmi ondan Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] alarak geliştirdi. Ondan Habib-i Acemî, ondan Davud et-Tâî, ondan Ma'rûf-i Kerhî, ondan Serî es-Sakatî, ondan da tarikatın imamı Ebü'l-Kasım Cüneyd-i Bağdâdî aldı. Sonra bu ilim yeryüzünde yayıldı.

Her devirde hakikat bayrağını taşıyan ve insanları şeriatın özüne sevkeden insanlar bulunur. Onlar, ârifibillâh zatlardır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ her yüzyılın başında bu ümmet için dinlerini yenileyecek (onların sönmüş dinî anlayış ve yaşayışlarını canlandıracak) bir müceddid gönderir."[363]

---

[363] Ebû Davud, Melâhim, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 4/523.

Yani bu müceddid, yıkılmaya yüz tutmuş tarikat yolunu yeniler, nurları söndükten sonra hakikati ihya eder. Alamet ve nişanları gizlendikten sonra şeriatı ortaya çıkarır. Bunu yapan bazan tek kişi olur, bazan birçok kişi olur. Allah Teâlâ 13. yüzyılın başında dört zatı gönderdi. Onlarla hakikat ilimlerini ihya etti, şeriatın nurlarını ortaya çıkardı. Onlar, yeryüzünde hayır ve nasihat için dolaştılar. İnsanları âlemlerin Rabb'ine sevkettiler. Allah, müttakilerin dostu ve yardımcısıdır. Bu zatlar, isimlerini zikretmeye ihtiyaç duymayacak kadar meşhurdurlar.[364]

"Allah her dişinin rahminde taşıdığı şeyi bilir" âyetinden ilhamla deriz ki: Allah Teâlâ, her nefsin taşıdığı ilimleri ve her ruhun yüklendiği sırları bilir. Rahimlerin yani kalplerin eksilttiği ve artırdığı şeyi de bilir. Şüphesiz kalpler, ağyarı (Allah'ın dışında, O'nun razı olmadığı varlıkları) müşahede ettiği zaman nurları azalır; dünya sevgisinden boşaldığı yahut büyük âriflerle sohbet ettiği zaman ise nurları artar. Allah katında her şey bir ölçüyle gerçekleşir. Manevi fetih için belirlenmiş bir vakit ve çizilmiş bir sınır vardır. Bütün mertebe ve makamlar, ezelde taksim edilip belirlenmiştir; herkes kendisi için taksim edilen şeyi alır.

"Sizden biri sözünü içinde gizlese de açığa vursa da Allah katında aynıdır ..." âyetinde, kalbe gelen düşünceleri iyice kontrol ve sıkı bir şekilde muhasebe etme konusunda uyarı ve teşvik vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şükredilen Nimet Elden Alınmaz

Kula verilen hidayet nuru veya diğer nimetler sadece, kulun yaptığı kusurlar yüzünden elinden gider. Cenâb-ı Hak bu hakikati açıklayarak şöyle buyurdu:

...اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۜ وَاِذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُٓوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُۚ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَالٍ ⑪ هُوَ الَّذ۪ي يُر۪يكُمُ الْبَرْقَ

---

[364] Onların kim olduğunu tam tesbit edemedik. Ancak milâdî 13. yüzyılda büyük ihya hareketleri gerçekleştirmiş zatlar vardır. Seyyid Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (v. 654/1256) ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (v. 772/1273) bunların başında gelmektedir (Mütercim).

خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَآءُ وَهُمْ
يُجَادِلُونَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

... Bir toplum, içinde bulundukları (güzel) durumu değiştirmedikçe Allah, onların halini değiştirmez. Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur.

12. ***Size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren ve yağmur yüklü bulutları meydana getiren O'dur.***

13. ***Gök gürültüsü Allah'ı hamd ile tesbih eder. Melekler de O'nun korkusundan tesbih ederler. O, yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele edip durmaktadır. O, yakalaması pek şiddetli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bir toplum, içinde bulundukları güzel durumu değiştirmedikçe,* taate devam ve isyanı terk halini bırakıp günah işlemeye dönmedikleri sürece *Allah, onların halini değiştirmez.*" Onlara verdiği nimet ve afiyeti alıp kendilerini sıkıntı ve belaya düşürmez. Bir kavme verilen nimetler, sadece işlenen bir günah sebebiyle ellerinden alınır. Günahı bir kısmı işlemiş olsa bile, herkes onun karşısında susunca, nimet ellerinden alınır.

"*Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez.*" Onu geri çevirecek ve Allah'ın hükmünü bozacak kimse yoktur. "*Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur.*" Allah'tan başka onların işlerini üstlenecek, Allah'ın haklarından hükmettiği ve başlarına gelmesini istediği kötü hali geri çevirecek kimse bulunmaz. Çünkü, Allah'ın isteğinin aksine bir şeyin meydana gelmesi imkânsızdır.

"Size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren O'dur." Sizler, şimşek çakmasından meydana gelen yıldırımdan ve korkunç şeylerden korkarsınız ve genelde şimşekle birlikte yağmurun yağmasını beklersiniz.

"Yağmur yüklü, yağmurla dolup ağırlaşmış *bulutları meydana getiren de O'dur."*

"Gök gürültüsü Allah'ı hamd ile tesbih eder." Sürekli, "Sübhânellahi ve bihamdihi" diyerek kendi diliyle O'nu tesbih eder.

Yahut gök gürültüsü, kendi haliyle Allah'ın birliğine ve kudretinin kemaline delil olmaktadır. O aynı zamanda, Allah'ın ihsanının kemaline ve rahmetinin inmesine bir işarettir.

İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], gök gürültüsünün ne olduğu hakkında sorulduğunda şöyle buyurdu:

"O, bulutları sevketmekle görevli bir melektir; onun ateşten topuzları vardır; onlarla bulutları sürer."[365]

"Melekler de O'nun korkusundan ve heybetinden *tesbih ederler. Allah,* gök gürültüsü esnasında gökten *yıldırımlar* yani bir ateş *gönderip onlarla dilediğini çarpar,* helâk eder. *O kâfirler ise Allah hakkında mücadele edip durmaktadırlar.* Şöyle ki Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, Allah'ın ilminin ve kudretinin kemalini, ilâhlıkta tek olduğunu, insanları öldükten sonra yeniden dirilteceğini ve onlara hak ettikleri karşılığı vermek için mahşerde toplayacağını anlattığı zaman onu yalanlamaktadırlar.

"O, yakalaması pek şiddetli olandır." Yani, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] hile yapmak, tuzak kurmak isteyen düşmanlarına en şiddetli tuzağı kurandır.

Rivayet edildiğine göre Âmir b. Tufeyl ile Erbed b. Rebîa, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] öldürmek için yanına kadar geldiler. Âmir, Resûlullah Efendimiz'i [sallallahu aleyhi vesellem] oyalamak için kendisiyle sözlü mücadeleye başladı. Erbed ise kılıcıyla kendisine vurmak için arka tarafına geçti. Kılıcını çekmeye davranınca Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] farkına vardı ve,

---

[365] Tirmizî, Tefsîru Sûre (13), 1; Ahmed, *Müsned,* 2/274.

"Allahım, dilediğin şekilde beni bunlardan koru ve onların hakkından gel!" diye Allah'a sağındı. İkisi isteklerine ulaşamadan oradan ayrıldılar. Allah Erbed'e bir yıldırım gönderip onu helâk etti. Âmir ise develerde bulunan taun hastalığına yakalandı. Benî Selûl'den bir kadının evine gitti, orada öldü. Ölürken, "Deve guddesi gibi bir gudde ve Benî Selûl'den bir kadının evinde ölüm! Ne zavallı bir hal!" diyordu. Bir görüşe göre bu olay üzerine, *"Onun için takipçiler (koruyucu melekler) vardır"* âyetinden buraya kadar olan âyetler indi.[366]

11-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti, kulları arasında şöyle gerçekleşmektedir: Allah Teâlâ, kullarına verdiği bir nimeti sadece, edebe ters bir davranış sebebiyle geri alır. Herkesten bulunduğu makama göre edep istenir.

Zâhirî nimetler, kul zâhirî ibadetleri terkettiğinde veya zâhiren bir isyana daldığında elinden alınır. Bâtınî nimetler ise kul, bâtınî murakabesini veya müşahedesini terkettiğinde elinden alınır. Her makamın kendine has hakları ve edepleri vardır. Kim, içinde bulunduğu makamın hakkını ihlal ederse makamında noksanlaşma olur; sadece tövbe ederse zarar görmez.

Bazan şöyle olur: Kul, edebini kötüleştirdiği halde cezası ertelenir; o da kendisinden nimetin alınmadığını zanneder. Halbuki ona, sahip olduğu nimetin fazlasını (daha yükseğini) vermemekten başka bir ceza verilmese bile bu, ceza olarak ona yeterdi.

Kul bazan ilâhî huzurdan veya güzel halinden uzaklaştırılır, fakat o bunun farkında olmaz. Kula, istediği şeyle baş başa bırakılmasından başka bir cezası verilmeseydi bile bu durum ceza olarak ona yeterdi. Bu konuda İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

---

[366] Uzunca bir rivayet için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 13/467-468 (Riyad 2003).

"Kullar, sahip oldukları güzel edebi kötü davranışla değiştirmedikçe, Allah, onların kalplerindeki müşahede ve hakkı görme nurlarını değiştirmez."

Bu durum, kul için mahbubiyet (Hak tarafından özel olarak sevilme) makamı ve marifette Allah ile temkin hali gerçekleşmediği zaman böyledir. Yoksa mahbubiyet makamındaki kulun, Allah'ın özel gözetimi ve inâyeti altında kalbi ilâhî rahmetle sarılıp korunmaya alınmıştır. Bazan veli, öyle bir makama ulaşır ki, kendisine, "İstediğini yap, seni affettim!" denir. Nitekim Bedir Savaşı'na katılan sahabilere de böyle söylenmiştir.[367]

Bu konudaki açıklamalar için, *"Onlar için güven vardır; onlar hidayeti bulmuş kimselerdir"* (En'âm 6/82) âyetinin tefsirine bakınız.

Allah Teâlâ, bazan kulunun kalbî durumunu, onu imtihan etmek için değiştirir; ondan amelin veya marifetin tadını alır. Eğer kul, ıstıraba düşüp tazarru ve niyaza sarılırsa önceki halini geri verir. Şayet bir sıkıntı çekmez ve tazarru ile Allah'a koşmazsa ona önceki halinden hiçbir şey vermez. *"Allah bir kavim için kötülük istediği zaman, onu engelleyecek kimse yoktur"* âyetinde bu duruma işaret edilmektedir.

O Allah ki kudsî huzuruna yaklaşma anında size, müşahede nurlarının parıltılarını göstermektedir. Bunu, ilâhî nura güç yetiremeyerek geri dönmemeniz için ve sizi temkin haline ulaştırmak arzusuyla yapmaktadır. İlâhî huzura yaklaşan kulun üzerine sürekli nur parıltıları gelmeye başlar; bu nurların gelişi öyle devamlı olur ki hiç ara vermeden parlayan şimşeğe benzer. Bu, Cenâb-ı Hak ile karşılaşma nurlarıdır.

Allah, ilim ve sırlarla yüklü vâridat bulutlarını ortaya çıkarır, nuranî şimşekler gönderir, o anda mana sırları karşısında maddi vücut kendinden geçer, his ve duygularını kaybeder. Allah Teâlâ, ezelde inâyetini takdir ettiği kimselere bu nurları ulaştırır. Velâyet yolunu inkâr eden ve yalanlayanlar ise velilerini yalanlayarak ve bu nurlarını inkâr ederek Allah hakkında mücadele edip dururlar. Allah'ın yakalaması pek şiddetlidir; Cenâb-ı Hak onları içinde bulundukları hâlleriyle aldatır ve kendilerini özel desteğinden uzaklaştırıp kendi haline terkeder; onlar bunun farkında bile olmazlar.

---

[367] Hadis için bk. Buhârî, Megâzî, 9, 46, Edeb, 73; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 161; Ebû Dâvud, Cihâd, 98, Sünnet, 8; Tirmizî, Tefsîru Sûre (60), 1.

Dua Sadece Yüce Allah'a Olur

Nimetin elden alınmasına sebep olan ve cezayı gerektiren hallerden biri de dua ve başka işlerde Allah'tan başkasına yönelmektir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ
بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ
وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾

14. ***Gerçek dua sadece O'nadır. O'nun dışında dua ettikleri varlıklar, onlara hiçbir şekilde karşılık vermezler. Onlar, suya doğru iki elini uzatıp suyun ağzına gelmesini bekleyen kimse gibidir. Halbuki su** (bu halde) **onun ağzına ulaşacak değildir. Kâfirlerin duası sadece** (böyle) **boş bir iştir.***

15. ***Göklerde ve yerde kim varsa, kendileri de gölgeleri de ister istemez sabah akşam Allah'a secde ederler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçek dua sadece O'nadır."* Çünkü kendisine dua edilmesini ve yapılan dualara karşılık vermeyi hak eden O'dur; O'ndan başkasının böyle bir hakkı yoktur. Allah'tan başkasına (putlara) yapılan dua, sadece bâtıldır; zira o, kendisine yapılan duayı ne işitir ne de bir karşılık verir.

Âyete verilen diğer bir mana şudur: Hak davet, Allah'a aittir. Bu davet, "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhididir. Kim ona davet ederse Hakk'a davet etmiş olur. Sadece birinci görüş, daha tercihe şayandır; çünkü devamında gelen şu âyetle irtibatı bunu gerektirmektedir:

"O'nun dışında dua ettikleri varlıklar, onlara hiçbir şekilde karşılık vermezler." Yani onların, Allah'ı bırakıp da dua ettikleri putlar, onların istedikleri hiçbir şeyi kendilerine veremezler. Yahut Allah'ı bırakıp putlara dua eden müşrikler, onlara hiçbir şekilde karşılık veremezler.

"Onlar, suya doğru iki elini uzatıp suyun ağzına gelmesini bekleyen kişi gibidir. Halbuki su onun ağzına ulaşacak değildir." Onların hali şu kimseye benzer: Susamış bir kişi, bir su kuyusunun başına gelmiş, iki elini suya doğru uzatıyor ve suya aşağıdan yükselerek ağzına ulaşmasını işaret ediyor. Bu halde su, onun ağzına ulaşacak değildir. Çünkü o, cansız bir varlıktır; kendisine yapılan duayı ve işareti anlamaz, hiçbir şekilde ona karşılık veremez. Putların durumu da böyledir. Uzaktan suya elini uzatıp onun ağzına ulaşmasını isteyen kimsenin ağzına suyun ulaşmadığı gibi, putlar da kendilerine tapanların duasına karşılık veremezler. Su, cansız olup kendisine seslenen kişinin sözünü işitmediği ve ne istediğini anlamadığı gibi, putlar da bir şey istemek için kendilerine el açanların duasını işitmez, onlara bir karşılık veremez. Zira onlar, ağaçtan ve taştan yapılmış cansız, şuursuz varlıklardır.

"*Kâfirlerin* putlara yaptığı dua *sadece boş bir iştir;* tamamen hüsran ve ziyandır."

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisine ibadet yapılmasını ve zatından bir şey istenmesini hak edeni zikrederek şöyle buyurdu:

"Göklerde ve yerde kim varsa hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler." Bu secdenin, hakiki manada bir secde olma ihtimali vardır. Buna göre melekler ve müminler, sıkıntı ve genişlik anında Allah'a isteyerek secde ederler; kâfirler ise şiddet ve zorluk anında istemeyerek secde ederler.

Yahut, onların secdesi mecazi manadadır; bu, onların Allah'ın kendilerinden istediği şeye, isteyerek yahut istemeyerek boyun eğmeleridir.

"Onların gölgeleri de Allah'a secde eder." Gölgeleri, uzama, kısalma, bir yandan diğer tarafa meyil sırasında Allah'ın hükmüne boyun eğerek O'na teslimiyetlerini gösterirler.

"Bunu sabah akşam yaparlar." Yani gündüzün başında ve sonunda secde ederler. Onların secdeleri devamlı olmakla birlikte, bu iki vaktin özellikle zikredilmesi, o vakitlerde gölgelerinin, daha uzun ve daha büyük olmasındandır.

Müfessir Vâhidî demiştir ki: "Mümin-kâfir her şahsın gölgesi Allah Teâlâ'ya secde eder, sadece biz bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz."

Sûfî müfessir Abdülkerim Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün varlıkların yaptığı bu secde, ibadet secdesi değil, Hakk'a şehâdet secdesidir. Bazı insanlar, dilleriyle hak şehâdeti yerine getirmekten kaçınsa da, onların bütün vücut parçaları burhan ve delil olarak Allah'ın varlığına şahitlik etmektedir. İnsan, hayvan, taş, tepe ve bunların dışındaki bütün varlıklar, Allah'ın varlığına delil teşkil ederek O'nun için secde etmekte, O'nu tanıtarak birliğine şahitlik yapmaktadır."[368]

Müfessir Ebû Hayyân-ı Endelüsî demiştir ki: "Ferrâ'nın şöyle dediği nakledilmiştir: Güneşin alçakta bulunması sebebiyle cisimlerin gölgesi uzar; güneş yükselince kısalır. Gölge, uzamasında, kısalmasında ve bir yandan diğer tarafa yönelmesinde Allah Teâlâ için boyun eğme halindedir." Ebû Hayyân sonra demiştir ki:

"Elhasıl gölge, uzamasında, kısalmasında, oluşmasında ve kaybolmasında Allah Teâlâ'nın irade ve dilemesine bağlı olarak hareket eder. (Böylece O'na secde edip boyun eğmiş olur)."[369]

Şöyle denilmiştir: "Cansız varlıkların, bitkilerin ve hayvanların yaptığı tesbihi ve secdelerini sadece Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine bunun hakikatini açtığı peygamberler, melekler ve sıddıklar bilir. Onların hal lisanı ile Allah Teâlâ'ya hamd ve tesbih etmelerini ise âlimler bilir." Bu açıklama, *Hâşiye* sahibi Fâsî'ye[370] aittir.

---

[368] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/228 (Kahire 1999).

[369] Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 6/369 (Beyrut 1992).

[370] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, nr. 3586 (Beyrut 2008): Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/194.

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, bir sıkıntıya düştüğünde Allah'tan başkasına sarılırsa yahut bir ihtiyaç anında Mevlâ'sından başkasına güvenip dayanırsa o kimse, iki elini uzaktan suya uzatıp onun, ağzına ulaşmasını isteyen kimseye benzer. Bu halde o, istediğine ulaşamaz, maksat ve hedefine varamaz. Onun duası boşa gider. Onun cezası, eli boş kalmak ve mahrumiyettir. Kula gereken, bütün ihtiyacını sadece yüce Mevlâ'sına açmak, sevinç ve sıkıntılı hallerinde bütünüyle O'na boyun eğip teslim olmaktır. Kul Rabb'ine, ya iyilikle boğun eğer ya da imtihan zincirleri içinde zorla boyun eğdirilir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Rabb'in, zincirlere bağlanarak zorla cennete götürülen kimselerin haline hayret etti."[371]

Cenâb-ı Hak, duanın ve ibadetin kime yapılacağını haber vererek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قُلِ اللّٰهُۜ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا
يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّاۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُۙ
اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُۚ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪
فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْۜ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

16. ***De ki: "Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir?" De ki: "Allah'tır." O halde de ki: "O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?" De ki: "Hiç körle gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla nur bir midir?" Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlara benzer mi göründü? De ki: "Her şeyi yaratan Allah'tır. O, tektir, her şeyde hükmünü uygulayandır."***

---

[371] Buhârî, Cihâd, 144; Ebû Davud, Cihâd, 114; Ahmed, *Müsned*, 2/302.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, müşriklere de ki: *'Göklerin ve yerin Rabb'i,* onları yaratan ve işlerini yöneten *kimdir?'* Onlara *de ki: Allah'tır;* O'ndan başka yaratıcı ve âlemi idare eden yoktur."

Önce soruyu sordu, sonra onlar adına bu şekilde cevap verdi; çünkü onların zaten başka cevapları yoktur. Aslında onlar Allah'ın varlığını kabul ediyorlar fakat O'na ortak koşuyorlar. Cenâb-ı hak, onların ortak koşmasını şu sözüyle iptal etti:

"Onlara de ki: O'nu bırakıp da cansız putları kendinize dostlar mı edindiniz?" Kendilerini severek, onlardan yardım bekleyerek ve sizden bir zararı gidereceklerini düşünerek onları dost mu edindiniz? Halbuki onlar, cansız varlıklardır. *"Kendilerine bir fayda ve zarar verme gücüne sahip değiller."* Yani onların, kendileri için bir fayda elde etmeye ve kendilerine gelecek bir zararı gidermeye güçleri yetmezken, nasıl olur da kendilerine ibadet eden başkalarına bir fayda verebilir veya onlardan bir zararı giderebilirler?

Bu durum onların, kendilerine şefaat edecek umuduyla putları dost edinmekle sapık içinde bulunduklarını ve görüşlerinin bozukluğunu göstermektedir.

"De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu?" Basireti cehalet ve şirkle kör olmuş cahil kâfirle, basireti iman ve ilimle açılmış tek ilâha iman eden mümin bir olur mu? Yahut kendisine ibadet edenin ibadetinden haberi olmayanla, kullarının bütün sırlarını bilen zat bir olur mu?

"Yine karanlıklarla nur; küfürle iman, cehaletle ilim *bir midir? Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlara, birbirine benzer mi göründü?"* Allah'ın yarattığı ile putlarının yarattığını birbirinden ayıramadılar mı? Bütün bunlar, onların inkârlarıyla alakalı şeylerdir.

Mana şudur: Onların ortakları, Allah'ın yarattığı bazı varlıkları yarattılar da yaratma işi onlara karışıp Allah'ın yarattıklarını putların yarattıklarından ayırt edemediler mi? Ayırt edemeyip putların da Allah ile beraber ibadet edilmeyi hak ettiklerini mi zannettiler? Yahut Allah'ın dışında onlardan da ihtiyaçlarının giderilmesinin isteneceğini mi düşündüler?

Cenâb-ı Hak sonra bu görüşü şu sözüyle iptal etti: *"De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır."*

Müfessir Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Onlar, Allah gibi yaratıcıları O'na ortak koşmadılar. Ortak koştukları putlar bir şey yaratmadı ki yaratılan şey onlara karışık gelsin de, 'Allah'ın yarattığı gibi şunları da putlar yarattı' desinler ve müminlerin Allah'ı ibadete layık gördükleri gibi onlar da putları ibadete layık ve hak sahibi görsünler. Fakat onlar, değil yüce Allah'ın yarattığını yaratmaya güç yetirmeyi, yaratılmış bir varlığın (insan veya hayvanın) yaptığını yapmaktan âciz varlıkları (taştan ağaçtan yapılmış putları) Allah'a ortak koştular."[372]

"De ki: Her şeyi yaratan sadece Allah'tır." O'ndan başka yaratıcı yoktur ki ibadette O'na ortak olsun. Cenâb-ı Hak, ibadeti gerektiren şeyin yaratmak olduğunu belirtti ve ibadeti hak etmek için yaratmayı şart koştu. Sonra, rablikte ve hükümranlıkta tek olduğunu göstermek için kendisinden başka hiç kimseye ibadet edilemeyeceğini belirterek şöyle buyurdu:

"O, ilâhlıkta *tektir;* Rab olarak *her şeyde hükmünü uygulayandır."*

16. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, Rabb'inin, arştan ferşe kadar yarattığı bütün mahlûkatın işini gördüğünü, mülkündeki her şeyi düzenlediğini bilince, bütün ihtiyaçlarını O'na arzeder, bütün varlığı ile O'na yönelir, himmetini (yöneliş ve gönlünü) halktan çeker. Çünkü onların elinde, (kendi başına) herhangi bir fayda ve zarar verme, iyiliği getirip zararı savma gücü yoktur. Tam aksine onlar, nefislerini ıslahtan âciz iken, başkalarına fayda vermeye nasıl güç yetirirler?

---

[372] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/505.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem-i Atâiyye* adlı eserinde der ki: "Rabb'inin sana gönderdiği bir ihtiyacı gidermesi için başkasına müracaat etme! Allah'ın kulun başına getirdiği bir şey, O'ndan başkasına nasıl arzedilir? Kendi nefsinin ihtiyacını gidermeye güç yetiremeyen bir kimse, onu (ilâhî izin ve imkân olmadan) başkasından gidermeye nasıl güç yetirebilir?"

Keşfe ulaşmış âriflerden biri demiştir ki: "Bana uyku ile uyanıklık arası bir halde iken şöyle denildi: Sıkıntını halka açma, yoksa kötü edebine ve kulluk dairenden çıkışına karşılık sıkıntını artırırım. Seni sıkıntıya düşürmemin sebebi, onu vesile edip bana koşman, bana tazarru ve niyazda bulunman ve onda bana güvenip dayanman içindir. Seni, hâlis altın olman için sıkıntı ateşi içinde imtihan ediyorum. Artık bu temizlikten sonra kendini kirletme! Sana, sıkıntı sıfatını verdim; kendim için ise zenginliğe hükmettim. Eğer sıkıntı ve fakirliğini bana arzedersen, sana zenginliği ulaştırırım. Şayet onu benden başkasına arzedersen, seni kapımdan kovarak senden yardımımı keserim, sana ulaştıracağım sebepleri ortadan kaldırırım. Kimi bana güvendirmişsem, onu mülk sahibi yaparım. Kimi de kendi haline terketmişsem, onu helâk ederim."

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Ben kendi nefsimin bana fayda vermesinden ümidimi kesmişim, başkasının ona fayda ulaştırmasından nasıl ümidimi kesmem! Ben başkası adına Allah'tan ümitliyim, kendim için nasıl ümitli olmam!"[373]

Basireti açık kimse, bütün işlerinde yüce Mevlâ'sına güvenen kimsedir; gönül gözü kör olan ise ihtiyaçlarını Mevlâ'sından başkasına arzeden kimsedir. İşlerini Allah'a havale etme ve O'na teslim olma nurları, şirkin karanlığı ve kendi işini tedbir etme sıkıntısıyla bir değildir. De ki: Hiç gözleri kör olanla, gören bir olur mu? Yine karanlıklarla nur bir midir? Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[373] Yukarıdaki hikmetlerin açıklaması ve rivayetler için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 105-107 (Beyrut 2005).

İlmin ve Cehaletin Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ilmin nuru ile cehaletin karanlıklarına örnek vererek şöyle buyurdu:

اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ
زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ
زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ
جُفَٓاءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ
اللّٰهُ الْاَمْثَالَ ﴿١٧﴾ لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى وَالَّذِينَ لَمْ
يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا
بِهِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

17. ***Allah, gökten bir su indirdi de vadiler kendi miktarlarınca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıdı. Süs veya (diğer) eşya yapmak için ateşte erittikleri şeylerde de buna benzer köpük olur. Allah hak ile bâtıla böyle örnek verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince o, yerde kalır. İşte Allah böyle örnekler verir.***

18. ***Rab'lerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlara gelince, yeryüzünde olanların hepsi ve onunla birlikte bir misli kendilerinin olsa, hepsini kurtuluş fidyesi olarak mutlaka verirlerdi. İşte hesabın en kötüsü onlar içindir. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü yataktır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, gökten,* yani buluttan veya gök tarafından *bir su indirdi de vadiler,* nehirler *kendi miktarlarınca sel olup* *aktı."* Her vadi ve nehir, küçüklük ve büyüklüğü ölçüsünde bu sudan akıttı. Yahut her vadi ve nehir, Allah Teâlâ'nın taksim ettiği, fayda verip zarar vermeyeceğini bildiği ölçüde su akıttı.

"Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıdı." Yani onu üste çıkardı. Bu, selin taşıdığı yiyecek ve benzeri hafif şeylerdir. Yahut selin galeyanı ile suyun üzerinde dolaşan şeylerdir.

"Süs veya kap kacak gibi *eşya yapmak için ateşte erittikleri* altın, gümüş, demir, bakır, kalay ve diğer *madenlerde de buna benzer köpük olur."* Altın ve gümüşten süs eşyası yapılır. Demir ve bakırdan ise kap kacak, harp ve ziraat aletleri gibi faydalanılacak şeyler yapılır. Bundan maksat, onlardaki menfaatlerdir. Suyun üzerinde köpük oluştuğu gibi, bu madenler ateşte eritildiğinde de bir küf ve pas çıkar.

"Allah hak ile bâtıla böyle misal verir."

Hak ki -Allah'ı tanımak ve hükümlerini bilmektir- bolca yağan yağmura benzer. Bu ilâhî ilimlerin yerleştiği ve sahibinin dilinden ilâhî hikmetlerin aktığı kalpler, vadi, nehir ve kanallara benzer. Her kalp, bu ilimden hacmi ve genişliği miktarınca yüklenip taşır.

Hakk'ın çarpıp yok ettiği bâtıl, sudaki köpüğe veya ateşte eritilen demirin, bakırın, altın veya gümüşün kirine benzer. Bu konuda geniş açıklama, inşallah âyetin tasavvufî tefsirinde gelecektir.

İbn Abbas'tan [radıyallahu anh], âyet hakkında buna benzer bir açıklama rivayet edilmiştir.[374]

Müfessir İbn Atıyye'nin İbn Abbas'tan gelen rivayeti sahih görmemesi, kendisinin katı tutumundandır. Buhârî'de rivayet edilen şu hadisi düşün: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, yeryüzüne yağan bol bir yağmura benzer. Yeryüzündeki toprağın bir kısmı, suyu içine çekerek

---

[374] bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 13/498-499 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/632. Bu rivayette, İbn Abbas [radıyallahu anh], âyette, kalpteki yakîn haliyle şüphe haline misal verildiğini, yakînle yapılan amelin kalıcı olduğunu ve fayda vereceğini, şek ve şüphe ile yapılan amelin ise suyun üstündeki köpük gibi geçici ve faydasız olduğunu belirtmiştir.

birçok ot ve yeşillik bitirir. Bazı topraklar vardır ki suyu içine çekmeden göl gibi suyu tutar ve toplar. Allah Teâlâ ondan insanları faydalandırır; kendileri içerler, hayvanlarını sularlar ve onu ziraatta kullanırlar. Bazı topraklar da vardır ki kaygandır; ne suyu içine çekip yeşillik bitirir, ne de onu tutarak kullanıma hazır hale getirir.

İşte, Allah'ın dininde derin anlayış ve ilim sahibi olan, Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği ilimden faydalanan, ilmi bilen ve öğreten kimse, temiz, verimli toprak gibidir.

Bu birinci gibi âlim ve âmil olmayıp sadece bildiğini aktaran kimse ise suyu tutup kullanıma hazır bulunduran toprak gibidir.

Allah Teâlâ'nın benimle gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kişi ise yağan bolca yağmurdan hiçbir fayda görmeyen kaygan toprak gibidir."[375]

Bu hadis, yukarıdaki yorumu desteklemektedir. İbn Atıyye'nin bizzat kendisi de, *"Ayrı ayrı ilâhlar mı yoksa tek ve kahhâr olan Allah mı daha hayırlıdır?"* (Yusuf 12/39) âyetinin tefsirinde, işaret ehlinin sözlerine benzer şeyler söylemiştir.[376]

Bu tefsirin mukaddimesinde yaptığımız açıklamalara bakarsan, hak ve doğru olan görüşü anlarsın.

Müfessir Beyzâvî demiştir ki: "Hak ilim, ifadesinde ve sabit oluşunda gökten inen suya benzetildi. Bu suyu vadiler ihtiyaç ve maslahat miktarınca akıtır, ondan çeşitli şekillerde faydalanılır. Bu su yerde kalır; bir kısmı menbalarda durur. Suyun bir kısmı, yerdeki kanallardan çeşmelere ve kuyulara akar. Yer altındaki maden filizlerinden de süs eşyası ve değişik eşyalar elde etmek için faydalanılır. Bunların faydası, uzun bir zaman elden ele geçerek devam eder. Bâtıl ise faydasız oluşu ve hemen yok olup gitmesi sebebiyle suyun ve madenlerin köpüğüne benzer. Cenâb-ı Hak, bunu şu şekilde beyan etti:

"Köpüğe gelince, o atılıp gider. Su, hâlis altın ve demir maddesi gibi *insanlara fayda veren şeye gelince o,* insanların ondan faydalanması için

---

[375] Buhârî, İlim, 20.

[376] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/245 (Beyrut 1993).

yerde kalır. İşte Allah, anlaşılması zor olan manevi şeylerin açıklanması için, *böyle,* görülen maddi şeyler üzerinden *örnekler verir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İman ve taatle Rab'lerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli,* en güzel karşılık yani cennet *vardır. Ona uymayan kâfirlere gelince, yeryüzünde olanların hepsi ve onunla birlikte bir misli kendilerinin olsa,* kıyamet gününün dehşetinden kurtulmak için *hepsini fidye olarak verirlerdi."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, hak davete güzelce uyup en güzel karşılığı alanlarla, ona uymayanların halini böyle örneklerle anlatır. Hak davete uymayanların misali, bütün dünya ve bir misli kendisinin olsa, azaptan kurtulmak için hepsini verecek olan kimseye benzer.

"*İşte hesabın en kötüsü,* en berbatı ve en şiddetlisi *onlar içindir."* Bu, kulun ince bir hesaba çekilmesi, bütün günahlarının hesabının sorulması ve onlardan hiçbirinin affedilmemesidir. "*Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü yatak ve kalış yeridir."*

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet, üç örneği içermektedir: Birincisi faydalı ilmin, ikincisi hâlis amelin, üçüncüsü de sâfi halin misalidir.

Cenâb-ı Hak faydalı ilmi, gökten inen yağmura benzetti. Bu yağmur suyu ile yeryüzü hayat bulur; o vadilerde, çeşmelerde ve kuyularda akar. İnsanların faydalanması için kanallarda ve depolarda tutulur. Yeryüzü bu su ile pisliklerden temizlenir; çünkü sel suları pislikleri sürükleyip atar. Faydalı ilim de böyledir. Cehalet ve şüphe ile ölmüş nefisler ilimle dirilir. Gaflet ve perdelenme ile ölmüş ruhlar onunla hayat bulur. Kalpler vüsat ve genişliğine göre onunla dolar; ilme'l-yakînden, ayne'l-yakînden ve hakka'l-yakînden kendilerine taksim edilen ilimlere sahip olur. İlimle nefisler bid'attan ve diğer kötü şeylerden temizlenir.

Gösteriş, kendini beğenme ve diğer hastalıklardan arındırılmış hâlis amel, kendisinden kılıç ve çeşitli aletler yapılması için kir ve pasından arındırılmış demire yahut kendisinden çeşitli kaplar ve insanların faydalanacağı başka şeyler yapmak için arındırılmış bakıra benzetilmiştir.

Arıza ve bozukluklardan temizlenmiş manevi hal ise kendilerinden süs ve halhal gibi ziynet eşyaları yapmak için sâfi hale getirilmiş altın veya gümüşe benzetilmiştir.

"Gökten bir su indirdi" âyetiyle ilme işaret edilmektedir. *"Süs eşyası elde etmek için ateşte erittiğiniz şeyler..."* âyetiyle manevi hâle işaret olunmaktır. *"Yahut eşya yapmak istediğiniz"* âyetiyle de amele işaret edilmiştir. Halin şerefinden dolayı onu amelden önce zikretti; kendisine daha fazla rağbet olduğu için de onu altın ve gümüşe benzetti. Çünkü hal, amelin meyvesidir. Onun elde edileceği yer vicdan ve zevklerdir. O, çok kıymetlidir. Onu sadece mukarrebîn makamındaki (ilâhî huzurda kabul görmüş) ârifler elde eder.

Özetle, manevi mertebeler dört tanedir. Bunlar ilim, amel, hal ve makamdır. Cenâb-ı Hak, makam için bir örnek vermedi; çünkü makama ulaşmak sadece tasfiyeden (manevi temizlikten) sonra olur. Makamda bir illet (arıza ve bozukluk) yoktur ki sahibi onu gidermeye ve temizlemeye ihtiyaç duysun.

Bütün yakîn makamlarında ilim, amel, hal ve makam geçerlidir.

Mesela yakîn makamlarının ilki olan tövbeyi ele alalım: Kul, gerçek bir tövbe yapabilmek için önce, tövbenin hakikatini ve faziletini bilmelidir. Sonra, nefsiyle mücâhede ve riyâzetle amele koşmalıdır ki nefsin kiri ve pası gitsin. İstikametin tadını bulana kadar bu mücâhede devam etmelidir. Bu arada kul, eski haline dönme ve kötü duruma düşme korkusu yaşar. İşte bu, haldir. Sonra, nefis mutmainne sıfatına ulaşır, tövbe-i nasuh sabit hale gelir. İşte bu da makamdır.

Aynı şekilde yakîn makamlarından sabır da böyledir. Kula sabır için önce ilim gerekir. Sonra onu, acılar içinde kullanarak sabrı öğrenmeye çalışır, nihayet şiddet ve sıkıntıların manevi tadını alacağı bir hale ulaşır. Sonra o halde sabit kalır. Böylece sabır makamına ulaşmış olur. Bütün makamlarda durum böyle seyreder.

Yakîn makamları on iki tane olup şunlardır: Tövbe, ilâhî korku, ümit, vera', zühd, sabır, şükür, rıza, teslimiyet, muhabbet, murakabe ve müşahede. Müşahede, marifet güneşinin ve tevhid kamerinin burcudur (nihayeti ve en yüksek derecesidir).

Müşahede ve Hakk'a nazar marifetini elde etmek de böyledir. Onda da kulun önce tevhid sırlarını bilmesi gerekir. Sonra nefsinin âdetlerini terkedene kadar amel ve mücâhede eder, nihayet nefsi ölür; o zaman üzerinde tevhid nurları parlar. Şu kadar var ki bu nurlar bazan ortaya çıkar, bazan gizlenir. Sonra müşahedesi, sabit ve kararlı bir makam olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bunların bazısına işaret ederek der ki:

"Güzel ameller, güzel hallerin neticesidir. Güzel haller ise ulaşılan makamların hakkını vermekten ileri gelir."

Üç mertebenin (ilim, amel ve halin) her birinin, içindeki karışık şeylerin gitmesi için tasfiyeye (arındırılmaya) ihtiyacı vardır.

İlmin tasfiyesi, ihlâsı elde ederek ve ilmin hakikatine ulaşarak olur. O zaman, kuldan ilimle makam ve itibar elde etme kastı veya dünya malına ulaşma hırsı gider; ayrıca şüphe ve evhamlar yok olur. Bunlar, ilmin üzerindeki köpük olup giderilmesi gereken şeylerdir.

Amelin tasfiyesi, evvelinde ihlâslı olarak, ortasında onu sağlam yaparak ve kalp huzurunu koruyarak, sonunda ise yaptığını gizleyerek geçekleşir. Böylece amelde gösteriş, onunla övünme ve amelle nefsanî bir hazza ulaşma derdi ortadan kalkar.

Halin tasfiyesi, niyetin sıhhati ve yönelişin tek hedefe olmasıyla gerçekleşir. Kulun üzerine manevi bir vâridat (feyiz, hal, cezbe) geldiğinde nefsine sahip olur ve onu tutar. Böylece haliyle meşhur olma niyeti, dünyevî mertebe ve hissî keramet isteği ortadan kalkar. Hissî (insanların görebileceği) kerametler istemek, nefsin hazzından ve kalbin dağınık olmasından ileri gelir. Eğer kulun yönelişi sadece Allah'a olmaz ise, azminde bir gevşeme ve nurunda bir azalma varsa ve kendisine hal hücum ettiğinde nefsine sahip olamıyorsa, bu durumlar, halin temizlenecek kısımlarıdır ki o da sadece nefisle mücâhedeyle mümkün olur.

Bu temizlik ve tasfiyeler gerçekleşince, kalplerde yakin ve ilâhî marifetin sefası yerleşir ve kulluk makamında hâlis amel kalır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hak İlmi Bilenle Onu İnkâr Edenin Hali!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, gökten inen hak ilmi bilenle, onu inkâr edenin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمٰى إِنَّمَا
يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿١٩﴾ اَلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ
الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا
الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ
السَّيِّئَةَ أُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ
صَلَحَ مِنْ اٰبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ
مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

19. ***Rabb'inden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, (inkâr eden) kör kimse gibi olur mu? Bunu sadece akıl sahipleri anlar.***

20. ***Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirenler ve verdikleri sözü bozmayanlardır.***

21. ***Onlar Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözeten, Rab'lerinden haşyet eden ve kötü hesaptan korkan kimselerdir.***

22. ***Yine onlar, Rab'lerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak*** *(Allah yolunda)* ***harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. Dünya yurdunun*** *(güzel)* ***sonu işte onlarındır.***

23. *(O son)* ***adn cennetleridir; oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından salih olanlarla birlikte girerler, melekler de her kapıdan yanlarına girerler*** *(ve onlara şöyle derler):*

24. ***"Sabretmenize karşılık selâm size! Dünya yurdunun sonu*** *(cennet)* ***ne güzeldir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'inden sana indirilenin hak olduğunu bilen,* ona uyup boyun eğen *kimse,* kalbi *kör olan,* hakka uymayan ve hakikati görmeyen *kimse gibi olur mu?"*

Cenâb-ı Hak, misaller verdikten sonra, hak ile bâtılı karıştıran kimsenin inkâr üzere olduğunu belirtti. Manevi şeylere, maddi ve gözle görülen şeylerden örnekler verilince, son derece açık ve anlaşılır olur. Bu gerçekler sadece, inkâr ve isyanla kalplerinin nuru sönmüş, yarasa gibi iki gözü kör olmuş kimselere gizli ve kapalı kalır. Bunun için Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu:

"Bunu sadece, gerçek akıl sahipleri anlar." Yani onu sadece, sâfi akıl sahipleriyle şehvet ve kötü alışkanlıklardan arınmış, boş sevgilere ve maddi şeylere yönelmemiş nurlu kalp sahipleri anlar.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, gerçek akıl sahiplerinin vasıflarından şöyle bahsetti:

1. *"Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirirler."* Onlar, ruhlar âleminde, Allah Teâlâ, *"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sorduğunda, "Evet, sen bizim Rabbimiz'sin"* (A'râf 7/172) diyerek O'nun rabliğinin azametini tanımak ve kulluk vazifelerini yerine getirmek için Allah'a verdikleri sözü yerine getiriler. "Ve *verdikleri sözü bozmazlar.*" Allah'a verdikleri sözü ve Allah'ın kullarına verdikleri sözü bozmazlar. Âyetin önceki kısmı, Allah ile yapılan sözleşmeyi ifade etti, âyetin bu kısmı ise bütün sözleşmeleri içine alacak şekilde zikredildi. Bu, ahde vefa göstermeyi vurguyla anlatmak içindir.

2. "*Onlar,* akrabalık hakları, müminlerle dostluk, salihlerin ve ilmiyle amel eden âlimlerin meclisinde bulunma, onların sözlerine ve gidişatlarına uyma gibi *Allah'ın gözetilmesini emrettiği,* yerine getirilmesini istediği *şeyleri gözetip* yerine getirirler."

3. "*Onlar, Rab'lerinden saygı içinde korkarlar.* O'nun gazabından, azabından, huzurundan uzaklaştırmasından ve kapısından kovmasından *çekinirler.*"

4. "*Onlar, kötü hesaptan,* ince bir hesaba tâbi tutulmaktan *korkar* ve hesaba çekilmeden önce kendilerini hesaba çekerler."

5. "*Onlar,* övünme, gösteriş ve nefsanî bir hazza ulaşmak için değil, *sadece Rab'lerinin rızasını isteyerek* yahut cemalini görmeyi, zatını müşahede etmeyi isteyerek, taatin meşakkatine, günahları terketmenin zorluğuna yahut nefislerini sevmediği şeyleri yapmaya *sabrederler.*"

6. "*Onlar,* kendilerine farz kılınan *namazı,* şartlarına, rükünlerine ve içinde huzur haline dikkat ederek *dosdoğru kılarlar.*"

7. "*Kendilerine verdiğimiz rızıklardan, farz ve nâfile olarak gizli ve açıktan harcarlar.*" Eğer mal sahibi ihlâsı elde etmişse açıktan verir, yoksa gizli vermesi gerekir. Yahut malı bilinmeyen, zengin olarak tanınmayan kimse gizlice verir, malı bilinen kimse ise açıktan verir; haksız suçlamaları ortadan kaldırmak için veya infakta kendisine uyulsun diye böyle yapar.

8. "*Onlar kötülüğü iyilikle savarlar.*" Kötü bir davranışa iyilikle mukabele ederler, kötülüğe iyilikle karşılık verirler. Bunu, "*Sen kötülüğü iyilikle defet!*" (Mü'minûn 23/96) âyetiyle amel ederek yaparlar.

Bir diğer mana: Onlar şirki, "lâ ilahe illallah" sözüyle giderirler.

Bir diğer mana: Onlar, çokça iyilik yaparlar, böylece kötülüklerini temizlerler. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir, temizler" (Hûd 11/114).

Bu âyetin ensar hakkında indiği söylenmiştir; sadece onun hükmü genel olup herkesi kapsamaktadır.

Cenâb-ı Hak, sonra onların mükâfatını zikrederek şöyle buyurdu: *"Dünya yurdunun güzel sonu işte onlarındır."* Dünya yurdunun sonu ve içinde yaşayanların varacağı güzel âkıbet onlar içindir: Bu güzel âkıbet şu âyette açıklanan cennettir:

"O, adn cennetleridir; oraya ebedî kalmak üzere girerler. *Oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından salih olanlarla birlikte girerler."* Amelde kendi derecelerine ulaşmasalar bile, ailelerinden salih olanlar, kendilerine tâbi olarak ve şanlarını yüceltmek için onlara katılır.

Yahut aile fertleri, onların şefaatiyle kendilerine katılır.

Bu âyet, manevi derecenin şefaatle yükseleceğine bir delildir. Bu sayılan sıfatlara sahip olanlar, aralarındaki yakınlık ve cennete girişteki bağdan dolayı birbirlerine yakın yapılırlar. Bu, ünsiyetlerini artırmak için yapılır, fakat yukarıda sayılan vasıfları elde etme ve onda devam etmedeki gayretleri derecesinde aralarında derece, nimet ve Allah'a yakınlık açısından farklar vardır.

Âyette, beraberliğin salih hale yani güzel ahlâka bağlanması, amel olmaksızın tek başına intisabın (aynı soydan gelmenin) bir fayda vermeyeceğini göstermektedir.

"Melekler her kapıdan, manevi derece, fetih veya ihsanların kapılarından *yanlarına girerler"* ve,

"Sabretmenize karşılık selâm size!" derler. Bu, selâmetin (güven ve huzurun) devam edeceğine dair bir müjdedir. Âyete şu mana da verilmiştir: Sabrınız sebebiyle size selâmet olsun! Ebediyen selâmet içinde kalın!

"İçinde durup sonra ayrıldıkları *dünya yurdunun sonunda* elde ettikleri *bu* cennet yurdu *ne güzeldir.*"

19-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp aynası karışık hallerden ve ağyardan (Allah'ın dışındaki varlıklardan) temizlenen, Allah'ın seçilmiş Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] melekût semasından inen sırları ve ilim yağmurlarını gören, onlardan bolca nasiplenip kalbi ve sırrı onlarla dolan, fikri ve dili ilim nehirleri akıtan kimse, kalbi ve basireti kör olan ve ilimden nasibi olmayan kimse gibi midir?

Bu ilimlerden sadece, manevi kirlerden temizlenmiş, ilimleri, amelleri ve halleri kötülük ve ayıplardan arınmış kalp sahipleri fayda görür. Onlar, kâmil şeyhlerin terbiyesi altına girmiş kimselerdir. Onlar, mürşidlerine verdikleri sözlere vefa gösterdiler, onların haklarını güzelce korudular, Rab'lerinin kendilerini huzurundan uzaklaştırmasından yahut kendilerini ince bir hesaba çekmesinden korktular. Bunun için her nefeslerinde ve bütün vakitlerinde kendilerini kontrol edip hesaba çektiler. Nefisleriyle devamlı mücâhede etme konusunda sabrettiler. Nihayet müşahede fezasına daldılar. Kalplerinin namazını hakkı ile yerine getirdiler. Bu namaz, kalbin, sonsuz kerem sahibi çok affedici Mevlâ'nın huzurunda bağlanıp kalmasıdır. Onların kalplerinin kapılarından ilâhî ihsanlar ve sırlar girer, onlara hal diliyle, "Mücâhedenizdeki sabrınızdan dolayı selâm size, bu yurdun sonunda bulacağınız ihsanlar ne güzeldir" derler.

Allah'a Verdiği Sözde Durmayanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yukarıda sayılan güzel vasıfların zıddı olan sıfatlara sahip kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ
يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ㉕

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَمَا الْحَيٰوةُ

الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ۝

25. ***O kimseler ki Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozarlar, Allah'ın gözetilip korunmasını emrettiği şeyleri** (akraba ile ilgilenmeyi)* ***yerine getirmezler ve yeryüzünde fesat** çıkarırlar**; işte onlar için lânet vardır, kötü yurt da** (cehennem)* ***onlarındır.***

26. ***Allah dilediği kimsenin rızkını bollaştırır ve** (dilediğinin rızkını)* ***daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevindiler. Halbuki dünya hayatı, ahiretin yanında geçiçi, değersiz metadan başka bir şey değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O kimseler ki Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozarlar ..."* Bu söz, Allah'ın onlardan ruhlar âleminde aldığı sözdür. Allah Teâlâ onlara, *"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sordu; onlar da, "Evet, sen bizim Rabbimiz'sin"* dediler (A'râf 7/172). Onlar, kendilerine bu sözü hatırlatan peygamberler gönderildikten sonra onu inkâr ettiler.

Bir diğer mana: Onlar, Allah'ın kulları ile yaptıkları sözleşmeleri bozdular; bunu kendileri söz verdikleri halde yaptılar.

"Onlar, Allah'ın gözetilip korunmasını emrettiği şeyleri yerine getirmezler." Bu, akraba ile ilgilenmedir. Yahut onlar, kendilerini Allah'a sevkeden peygamberlerden ve müttaki âlimlerden ilişiği keserler; halbuki Allah Teâlâ onlara ulaşılmasını ve haklarının korunmasını emretmektedir.

"Yeryüzünde zulüm, isyan ve fitneleri körükleyerek *fesat çıkarırlar. İşte onlar için lânet,* Allah'ın rahmetinden uzaklık ve kovulma *vardır; kötü yurt da onlarındır."* Dünyanın sonunda kötü durum onları beklemektedir. Bu kötü durum, azap ve alçalmadır. Çünkü onlar, dünyada

bol rızıklarla aldandılar ve bunun Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine iyilik ve ihsanda bulunması olduğunu zannettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar bilmediler ki *Allah*, cehennemlik olsa, *dilediği kimsenin rızkını bollaştırır;* cennetlik ve ilâhî inâyete ulaşmış da olsa, dilediği kimsenin rızkını *daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevindiler*, onunla huzur buldular, onun fâni nimetlerine kanaat ettiler. *Halbuki dünya hayatı, ahiretin yanında,* yola çıkan kimsenin hazırladığı kumanya ve çobanın yanına aldığı günlük azık gibi, devamı olmayan *geçiçi, değersiz metadan başka bir şey değildir."*

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Dünya benim neyime! Benim dünyadaki halim, sıcak yaz gününde yolculuk yapan bir atlıya benzer. Bu atlı, bir ağacın gölgesinde biraz dinlenir, sonra kalkıp yoluna devam eder (İşte ben de dünyada böyleyim)."[377]

Âyetin manası şudur: Onlar, ellerine geçen dünya malı ile şımardılar, onu, kendilerine ahiret nimetlerini kazandıracak yollarda harcamadılar; ahirette faydası çok az ve süratle yokluğa giden bir şeyle aldandılar. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müridi, şeyhlerle yaptığı ahdi bozmaktan ve onların sohbetinden (terbiye halkasından) ayrılmaktan daha fazla bozan hiçbir şey yoktur. Şüphe yok ki mürid, kâmil şeyhlerin nazar ve kontrolü altında bulunduğu sürece şeytan, dünya ve hevâ onu terkeder; bunlar onu elden kaçırdıklarına üzülürler. Mürid, onlara döndüğünde, onu ele geçirirler ve ona başka kimsenin yapmadığı kötülüğü yaparlar. Bu durum, düşmanından kaçan kimsenin sonra ona yakalanmasına benzer. Bu kimse hakkında şu âyetlerin hükmü geçerlidir:

"O kimseler ki Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozarlar. Allah'ın gözetilip korunmasını emrettiği şeyleri (vazife ve hakları) ye-

---

[377] Ahmed, *Müsned*, 1/301; Hâkim, *Müstedrek*, 4/309.

rine getirmezler ve yeryüzünde fesat çıkarırlar; işte onlar için lânet yani ilâhî huzurdan uzaklaşma *vardır ve kötü yurt da onlarındır."* Bu ceza, kalplerinin Hak'tan perdelenip gam içinde kalması ve dostların kabul edildiği kapının dışında kalmaktır. Ona dünya döndüğünde (eline bolca dünya malı geçtiğinde) kendisine denir ki: "Onunla aldanma ve fâni mal ile sevinme! Dünya hayatı, ahiretin yanında değersiz metadan başka bir şey değildir, peşinden acı ve üzüntü gelir."

İman İçin Mucize İsteyenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, iman etmek için mucize isteyenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ
يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾

27. Kâfirler, "Ona Rabb'inden bir mucize indirilseydi ya!" diyorlar. De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de hidayete erdirir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Mekkeli *kâfirler,* 'Kendisinden öncekilere indirildiği gibi *ona* da *Rabb'inden bir mucize indirilseydi ya;* o zaman iman ederdik!' *diyorlar.* Onlara *de ki: 'Şüphesiz Allah,* âyet ve mucizelerin ortaya çıkmasından sonra, *dilediğini saptırır.* İman ve hidayet, gerçekte kulun elinde değildir. O, *kendisine yöneleni de hidâyete erdirir."* Yani kim inadından döner ve O'na yönelirse bir mucizeye ihtiyaç duymadan, onu kendisine yöneltir."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu bir cevaptır; onların sözlerinden dolayı hayret anlamında kullanılmıştır. Sanki şöyle diyor: "Onlara de ki: İnadınız ne kadar büyük böyle! Allah, sizin sıfatınızda olan kimselerden dilediğini saptırır; ona bütün mucizeler inse de onun hidayete ermese imkânsızdır. Getirdiğim şeye yönelen kimseyi ise kendisine yöneltir; onun için büyük mucizeler gerekmez, onun gördüğü ufacık bir delil ve alamet kendisine yeter."[378]

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce defalarca şunu söyledik: Allah Teâlâ kime ezelde dostlarına verdiği inâyetini takdir etmişse o, (Hakk'ı kabul için) hiçbir mucize ve keramet istemez. Velâyet yolunda kendisine bir şey takdir edilmeyen kimse ise bin mucize görse bir faydası olmaz. Allah dilediğini huzuruna girmekten alıkoyar. Bu kimse, zamanında yaşayan velilerde (güzel hal ve keramet olarak) ne görürse görsün faydası olmaz. Allah, hiçbir sebebe bağlanmadan kendisine dönen ve yönelen kimseleri de huzuruna ulaştırır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak, sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kalpler Sadece Allah'ın Zikriyle Huzur Bulur

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kendisine yönelen kimselerin özelliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِۜ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُۜ
﴿٢٨﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾

28. ***Onlar, iman eden ve kalpleri Allah'ı zikrederek huzura eren kimselerdir. İyi bilin ki kalpler sadece Allah'ı zikrederek huzur bulur.***

29. ***İman edip salih amel yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlarındır.***

---

[378] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/507.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kendisine ezelde hidayet takdir edilen ve Allah'a yönelen kimselerin özelliği hakkında buyuruyor ki:

"Onlar, Allah'a ve Resûlü'ne kalplerinde yerleşmiş bir imanla *iman eden,* nefisleri *O'nunla huzur bulmuş kimselerdir." Onlar,* kendilerini bir kötü düşünce ve vesvese sardığında yahut zamanın fitneleri ve âfetleri harekete geçirdiğinde, kalpleri, Allah'ın zikreredek huzur bulur. O'nunla ünsiyet ederek, O'na güvenip dayanarak ve O'nun rahmetini ümit ederek Allah'ın zikriyle rahat eder.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kalpleri, O'nun korkusuyla sarsıldıktan sonra rahmetini zikrederek huzur ve sükûn bulur.

Yahut onların kalpleri, Allah'ın nimetlerini anarak, O'nun varlığına ve birliğine delil olan âyetleri tefekkür ederek yahut en büyük mucize olan kelâmı Kur'ân-ı Hakîm'le huzur ve sükûn bulur. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Ebû Tâlib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh] *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "*'Kalpleri Allah'ı zikrederek huzur bulur'* âyetinin manası, kalpleri önce karışıp sıkıntıya düşer, sonra Allah'ın zikriyle huzur bulur, demektir."

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, bazı açıklamalardan sonra demiştir ki: "Özetle, kalbin huzur bulmasından maksat, zikrettiği yüce zat ile sükûnete kavuşması, O'nunla ünsiyet etmesi, içinde sevinç, ferahlık, genişlik ve Allah ile zenginlik (O'nunla yetinme halinin) bulunmasıdır."

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"İyi bilin ki kalpler,* başkasıyla değil *sadece Allah'ın zikriyle huzur bulur;* sadece O'nunla sakin olur; sadece O'na güvenip dayanır." Eğer kalp O'ndan başkasında huzur ararsa nuru gider, ıstırabı büyür.

"İman edip salih amel yapanlara ne mutlu!" Onlara güzel ve hoş bir hayat vardır.

Yahut onlar için cennet vardır.

Âyete, *"Onlara cennette tûbâ ağacı vardır"* manası da verilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Varılacak güzel yurt onlarındır."* Yani ölümden sonra dönecekleri güzel dönüş onlaradır.

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbin huzuru iki kısımdır; biri, imanla elde edilen huzur, diğeri de müşahede ve Hakk'ın tecellilerini görmekle elde edilen huzurdur.

Bir grup, mevcut olan fakat gözle görülmeyen Mevlâ'ya iman ederek kalplerini huzura kavuşturdular; diğer bir grup ise O'nu müşahede ederek kalp huzuruna ulaştılar. Bir grup, Allah'ın varlığına delil ve burhan yoluyla iman ederek kalplerini huzura kavuşturdular. Diğer bir grup ise vicdan ve zevk yoluyla ulaştıkları müşahede ile Allah'ı müşahede edip kalplerini huzura kavuşturdular. Bu, Allah Teâlâ'yı çokça zikretmenin sonucudur.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Zikrin hakikati, kalbin onun manasıyla huzur bulması ve yüce Rabb'in, maneviyat semasının nurları içinde tecelli etmesidir."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kalpteki iman sadece itikadla oluşmuşsa, kalbin huzuru zikirle olur; eğer kalpteki iman müşahedeye dayalı ise kalplerin huzuru Allah ile ve O'nun zatına ait sırların keşfedilmesiyle olur."[379]

Buna göre, iman ile bulunan kalp huzuru, tefekkür eden ve ibret alan bütün müslümanlar içindir; Hakk'ı görmeye dayalı kalp huzuru ise mukarrebîn makamındaki müşahede ve basiret sahibi seçkin velilere aittir. Birinci grup, Allah'a varlıkları delil yapmaktadır; ikinci grup ise Allah'ı varlıklara delil yapmakta ve âlemde, sadece her şeyi var edip meydana çıkaranı görmektedir. Yüce Allah'ı varlıklara delil görenle, varlıkları O'na delil yapan arasında ne kadar büyük fark vardır!

Allah'ı varlıklar için delil gören kimse, Hakk'ı tanımış, varlığın asıl kaynağını tesbit etmiştir. Varlıkları Allah'a delil görmek, O'na vâsıl olunmadığındandır. Yoksa yüce Allah ne zaman görünmez oldu ki yarattığı varlıklar O'na delil yapılsın? Yahut O, ne zaman uzak oldu ki yaratılmış varlıklar kulu O'na ulaştırsın?

---

[379] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/239.

Bu konuda İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserin münâcât kısmında der ki:

"İlâhî, varlığı her şeyi ile sana muhtaç olan bir varlık, senin varlığına (gerçek manada) nasıl delil yapılabilir ki? Senden başkasında sana ait olmayan bir zuhur var mı ki o varlık senin için bir şeyi ortaya çıkarsın? Sen ne zaman kayboldun ki seni gösteren bir delile ihtiyaç olsun? Sen ne zaman bizden uzak oldun ki yaratılmış varlıklar bizi sana ulaştırsın?"[380]

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bütün ilim ve marifetlerin kendisiyle bilindiği yüce Allah, ilimlerle (gerçek manada) nasıl tanınır? Varlığı her şeyden önce olan yani her şeyde zuhur eden yüce zat, sonradan yaratılan şeyler ile nasıl tanınır?"

Bu konuda şair der ki: "Sana şahitlik yapacak şeyi arayan kimseye şaşarım; halbuki sen her şeyi şahit olarak ortaya koyansın (her şey senin şehadetinle sana şahitlik etmektedir)."

İman ile kalplerini huzura kavuşturanlar, yakınlık ve uzaklık bakımından iki kısımdır. Onlardan bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ilâhî yakınlık ve ünsiyetle iman ederek kalp huzuruna ulaşır. Bunlar, zâhid ve salihlerle ictihad sahibi âbid âlimlerden oluşan murakabe ehlidir. Onlar, kalplerini boş meşgale ve alakalardan boşalttıkları ölçüde ve kötü ahlâklardan temizlenip güzel sıfatlarla süslenme derecesinde ilâhî yakınlıkta farklı hallere sahiptirler.

İman ehlinden bir kısmı da kalbinin güzel halinden uzak iken iman ile bir huzur hali bulmuştur. Onlar, çeşitli meşguliyet, karışık iş, alaka ve engeller içinde gaflete dalmış kimselerdir.

Allah'a yakınlığın alameti, Allah'a yapılan kulluktan manevi tat almaktır; münâcâtın lezzetini tatmak, halvet hallerinden Allah ile ünsiyet içinde olmak, Kur'an'ın tadını almak ve manaları üzerinde güzelce düşünmek gibi. Öyle ki bu durumdaki kul, hiçbir an Kur'an'ın tadına doymaz. Uzaklığın alameti ise kalbin az önce sayılan şeylerden tat almaması, halvet halinde ünsiyetin bulunmaması ve Kur'an'ın tadını kaybetmesidir. Bu kişi, (Arapça'yı güzel bilen) en büyük dil âlimlerinden biri olsa da durum budur.

---

[380] Hikmetlerin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fi Şerhi'l-Hikem*, s. 519 (Beyrut 2005).

Müşahede ile kalp huzurunu bulanlar da iki kısımdır. Onların bir kısmına ilâhî nurlar parlar, kendisini ilâhî sırlar sarar; o nurların içine dalar, kendisinden maddi şeyler kaybolup gider. O halde manevi sarhoşluğa düşer, yüce yaratıcıyı müşahede halinde, varlıklar gözünden silinip kaybolur. Ârifler bu hale "fenâ makamı" derler.

Onlardan bazısı, manevi sarhoşluğundan ayılır, kendinden geçme halinden uyanır ve her şeyi yaratanı müşahede eder. Cem' halinde olması (kalbini bütünüyle Allah'ta toplaması), fark haline (Allah'tan gayri varlıkları görmeye) perde ve engel olmaz. Fenâ hali (Hakk'ın müşahedesiyle kendinden geçmesi) bekâ haline zarar vermez. Bekâ hali de fenâ haline zarar vermez. Aynı anda her birinin hakkını verir, gereğini yerine getirir. İşte bu, bekâ makamıdır.

Bekâ makamı sadece öncesinde fenâ makamının bulunmasıyla sahih ve sıhhatli olur. Buna göre bekâ sadece fenâdan sonra olur. Sahv hali (manevi uyanıklık ve kendine gelme) sadece sekr halinden (manevi sarhoşluktan) sonra olur. Kim, fenâ makamını ve sekr halini tam olarak elde etmeden önce, bekâ makamına ulaşmayı isterse o, perdelenmiş kimselerin makamında kalmaya devam eder.

Bil ki iman ehlinin kalp huzuru, artar ve eksilir. Müşahede ehlinin kalp huzuru ise eğer müşahede hali gerçekleşmişse artar ve fakat azalmaz.

İman ehlinin kalp huzurunu artıracak pek çok sebep vardır. Bazılarının kalp huzuru, tefekkür etmek ve ibret almakla çoğalır. Tefekkür edilecek şeyler çoktur. Mümin, yaratılan varlıklardaki acayiplikleri ve değişik mahlûkat çeşitlerini tefekkür eder. Bunun sonucu kalbi, büyük kudret sahibi ve her işi apaçık bir hikmete dayanan yüce Rabb'ini tanıyarak huzura erer.

Yahut mümin, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kendisi okuma yazma bilmeyen bir kimse iken, getirdiği mucizelerine, parlak ilmine, sahip olduğu acayip hikmet ve sırlara, geçmiş ve gelecekle ilgili gayba dair şeyleri haber vermesine bakar, bunlar üzerinde düşünür. Kul, Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] tanıdığı zaman, onu peygamber olarak gönderen Allah'ı da tanımış olur, kalbi onunla huzur bulur. Çünkü o, Allah ile kulları arasında en büyük vasıtadır.

İman ehlinden bir kısmının kalp huzuru, sürekli taatlere devam ederek, Allah'a yakınlık sebebi olan zikir ve benzeri işlerden çokça yaparak artar.

Bazısının kalp huzuru, hayatta olan veya vefat etmiş velileri ziyaret ederek artar. Hayatta olan velilerin faydası daha çoktur ve onların nurları daha parlaktır. Özellikle bu veliler büyük âriflerden ise kendilerini gören ve ziyaret edenlere faydaları daha çok olur.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur: *"Yakîn ehli kimselerle meclis kurarak (onların sohbetinden bulunarak) yakîni öğrenin."*

Müşahede ehlinin kalp huzuruna gelince, onun artması keşfin, müşahededeki manevi tadın, ilim ve sırlarda ilerlemenin artmasıyla olur. Manevi makamlarda ilerlemenin bir sonu yoktur. Bu ilerleme, fâni dünyada ve ebedî ahirette devam eder. Müşahede ehli için, onların Allah'a yönelişlerine ve hakikat ilmindeki durumlarına göre her nefeste yeni keşifler, ilerlemeler, manevi ihsanlar ve hediyeler vardır. Allah bizlere de onların makamını nasip etsin ve onlara ihsan ettiği nimetlerden bizlere de lutfetsin. Âmin.

Müşahede halindeki kalp huzurunu elde etmek için, ârif ve işin ehli bir şeyhin sohbeti (manevi terbiyesi) gereklidir. Bu şeyh, müridin basiret gözü açılana kadar onu tedavi eder. İnsanı, Hakk'ı müşahededen sadece basiretinin kapanması perdeler.

İnsan ârif bir şeyhe bağlandığı zaman, şeyh önce onun basiretini ilme'l-yakîn ile cilalar; böylece insan Hakk'ın nurunun şuasının kendisine çok yakın olduğunu idrak eder. Şeyh ikinci olarak onun gözünü ayne'l-yakîn nuruyla cilalar; insan o zaman Cenâb-ı Hakk'ın varlığını görüp kendi yokluğunu ve hiçliğini idrak eder. Yani kendisini ayakta tutan hakikati (ilâhî nuru ve tecelliyi) müşahede ederek maddi varlığını ve sebepleri görmekten uzaklaşır. Sonra şeyh onun basiret gözünü hakka'l-yakîn nuruyla cilalar; o zaman Allah Teâlâ'nın varlığını, bir vasıta olmadan doğrudan idrak eder. Kudret ve hikmet tecellisi, manevi ve maddi bir sebebe takılmaz. Onlardan hiçbiri diğerini perdelemez. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde bu manaya işaret ederek demiştir ki:

"Basiret nuru, Cenâb-ı Hakk'ın sana yakın olduğunu müşahede ettirir. Basiret gözü sana, Hak Teâlâ'nın varlığı yanında senin aslen yok olduğunu müşahede ettirir. Hakka'l-yakîn derecesindeki basiret ise sana yokluğunu ve varlığını değil, sadece Cenâb-ı Hakk'ın varlığını müşahede ettirir. Allah, ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O şimdi de ezelde olduğu gibidir."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Vârisleri

Müşahede yoluyla kalp huzurunu elde edenler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] has, seçkin vârisleridir. Cenâb-ı Hak, onun halka gönderilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ ف۪ٓي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا۟
عَلَيْهِمُ الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِۜ
قُلْ هُوَ رَبّ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ۝٣٠

30. ***Seni de kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki onlara sana vahyettiğimizi okuyasın. Onlar ise Rahmân'ı inkâr etmektedirler. De ki: "O benim Rabbim'dir. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Senden önce birçok peygamber gönderdik, onlar kavimlerini ilâhî azapla uyardılar ve ilâhî müjdelere davet ettiler. Onlar gibi seni de bir ümmete gönderdik."

Âyeti, önceki âyete bağlayarak ona şu manayı veren de olmuştur: "Bize yönelen kimseyi hidayete ulaştırdığımız gibi, seni de peygamberimiz olarak seçip gönderdik."

"Seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik." Önceki ümmetlere de peygamberler gönderilmişti, senin okuma yazma bilmeyen bu ümmete peygamber olarak gönderilmen, yeni ve ilk defa olan bir şey değildir.

"Seni, onlar Rahmân'ı inkâr edip dururlarken kendilerine, sana vahyettiğimiz kitabı okuyasın diye gönderdik." Onlar, nimetleri kendilerini çepeçevre saran ve rahmeti her şeyi kuşatan rahmet sahibini inkâr etmekte, O'nun kendilerine ihsan ettiği nimetlere şükretmemektedirler. Özellikle, senin onlara gönderilmene ve kendilerine dünyevî ve uhrevî faydaların ulaşma sebebi olan Kur'an'ın indirilmesine şükretmemektedirler.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Ebû Cehil hakkında inmiştir.

Diğer rivayete göre Kureyş, Hudeybiye'de müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında antlaşma metni yazılırken, antlaşma metninin başına, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" manasında besmele yazılınca, "Biz Rahmân'ı tanımıyoruz!" diye onun yazılmasına itiraz ettiklerinde bu âyet inmiştir.[381]

Âyetin manası şudur: Resûlüm biz seni onlara bir rahmet olarak ve kendilerine rahmet sebebi olan Kur'an'ı okuman için gönderdik; onlar ise bu sonsuz rahmet sahibini inkâr etmektedirler.

"Onlara de ki: O benim Rabbim'dir; yani Rahmân olan Allah benim yaratıcım ve bütün işlerimi görendir. *O'ndan başka hiçbir ilâh,* kendisine ibadet edilmeyi hak eden *yoktur. Ben,* işlerimde *sadece O'na güvenip dayandım.* Benim size karşı zaferim de O'na olan bu güvenimdendir.

---

[381] bk. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, 13/530; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/650.

Dönüş sadece O'nadır. Bütün işlerimde dönüşüm O'nadır; ben O'ndan başkasına müracaat etmem ve O'ndan başka hiçbir şeye bağlanmam."

30. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ her asırda, kendisiyle dinî hayatı canlandırdığı ve insanlara âlemlerin Rabb'ine giden yolu tanıttığı bir ârifi göndermiştir. Yeryüzü ilâhî hücceti ayakta tutan (Allah'ın hükümlerini yaşayıp yaşayarak Hakk'a şahitlik yapan) kimselerden boş kalmaz. Şu kadar var ki zaman bozulduğu için bazan onlar, halktan gizlenir. Bazan da halka bir rahmet olarak ortaya çıkarlar. Onlar halk tarafından inkâr edilip varlıkları garipsenince kendilerine şöyle denir:

"Biz bu şekilde her ümmete bir uyarıcı ve Hakk'a davetçi gönderdik. Sizlerin gönderilişi ve ortaya çıkışı yeni bir durum değildir. Sizi, ilham yoluyla size vahyedilen hakikatleri insanlara öğretmeniz için gönderdik. Sizin ortaya çıkışınız bir rahmettir; ne var ki onlar bu nimeti inkâr etmektedir. Öyleyse siz, Rahmân'a itimat edin; tek olan sonsuz ihsan sahibi Allah'a güvenin, her hal ve durumda O'na yönelin. Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yeter; kim O'na sığınırsa Allah kendisini korur."

Mucize İsteyenlere Cevap

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] mucize indirilmesini isteyenlere verdiği cevabı tamamlamaya dönerek şöyle buyurdu:

وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى
بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيعًاۜ اَفَلَمْ يَا۪يْـَٔسِ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى
النَّاسَ جَمٖيعًاۜ وَلَا يَزَالُ الَّذٖينَ كَفَرُوا تُصٖيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ
تَحُلُّ قَرٖيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمٖيعَادَ ﴿٣١﴾

31. *Eğer* *(sana inen bu)* ***Kur'an ile dağlar yürütülseydi veya onun haşyetinden yer parçalansaydı yahut onunla ölüler konuşturulsaydı*** *(kâfirler, yine de iman etmezlerdi).* ***Fakat bütün işler Allah'a aittir. İman edenler kâfirlerden ümitlerini kesip şunu bilmediler mi ki Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi. İnkâr edenlerin yaptıkları şeyler yüzünden başlarına durmadan bela gelecek veya o bela yurtlarına yakın bir yere inecek. Bu durum Allah'ın vaadi gelene kadar devam edecek. Şüphesiz Allah, vaadinden dönmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *eğer sana inen bu Kur'an ile dağlar yerinden sökülüp yürütülseydi veya onun* okunması esnasında Allah'ın *haşyetinden yer parçalansaydı* yahut *yer parçalanıp içinden nehirler ve su kaynakları aksaydı yahut onunla ölüler konuşturulsaydı,* ölüler kabirlerinden kalkıp onlara cevap verselerdi, kâfirler, inatlarından ve kendilerini saran hasetlerinden dolayı *yine de iman etmezlerdi."* Bu durum, şu âyette de belirtilmiştir:

"Eğer onlara melekleri indirseydik, o melekler onlarla konuşsaydı ve her şeyi diriltip karşılarına dikseydik, yine de iman etmezlerdi" (En'âm 6/111).

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü, haşyetinden yerin parça parça olduğu ve ölülerin konuştuğu bir kitap var olsaydı, bu Kur'an olurdu; çünkü o, i'câzda, uyarı ve ikazda son noktadadır. Sadece birinci mana, daha tercihe şayandır; zira âyetin öncesi ve sonrası o manayı desteklemektedir.

Rivayet edildiğine göre Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dedi:

"Ey Muhammed, eğer sana tâbi olmamız seni sevindirecekse, sana inen Kur'an ile Mekke'den şu dağları yürüt de biraz yerimiz genişlesin; açılacak yerde bağ bahçe edinelim. Yahut rüzgârı emrimize ver de ona binerek Şam'a gidip ticaret yapalım. Yahut bize atalarımızdan Kusay b. Kilâb'ı dirilt veya onunla birlikte babalarımızdan bazılarını dirilt de bize senin hakkında konuşsunlar ve senin söylediklerinin doğru olduğuna şahitlikte bulunsunlar." Onların bu sözleri üzerine yukarıdaki âyet indi.[382]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat bütün işler Allah'a aittir."* Onda bana ait olan bir şey yoktur; istediğiniz mucizeleri getirmeye Allah kadirdir. Sadece ilâhî irade sizin istediklerinizin olmasını dilemedi. Çünkü O, sizin ileri derecedeki inadınızdan dolayı, mucizelerin size bir fayda vermeyeceğini bildi. Siz, bir mucize gördüğünüzde, *"Gözlerimiz perdelendi, doğrusu bize büyü yapılmıştır!"* (Hicr 15/15) dediniz.

Bütün işlerin Allah'a ait olduğunu şu âyet açıklamaktadır: *"İman edenler,* kâfirlerin hallerini ve aşırı inatlarını görüp de iman etmelerinden ümitlerini kesip *şunu bilmediler mi ki Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi."*

Âyete şu mana da verilmiştir: İman edenler, hidayetin Allah'ın elinde ve O'nun dilemesiyle olduğunu, eğer dileseydi bütün insanları hidayete ulaştıracağını bilmediler mi?

Âyetteki "yeise" fiili, Hevâzin dilinde "bilmek" manasına gelmektedir. Müminler, Allah'ın bildirmesiyle bildiler ki Allah, sapıklık içinde bıraktığı kimseyi hidayete ulaştırmaz.

Müfessir Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Yeis, yani ümidini kesmek, bilmek anlamında da kullanılır. Çünkü bir şeyden ümidini kesmek, bir bilgiden kaynaklanır. Kendisinden ümit kesilen şey, sadece bilinen bir şeydir. Âyetin manası şudur: Allah hidayete ermelerini dilemediği için, bazı insanlar hidayete ulaşamaz."

Âyetin devamında şöyle buyrulmaktadır: "Kureyş'ten veya Araplar'dan *inkâr edenlerin yaptıkları inkâr ve isyan gibi şeyler yüzünden başlarına durmadan sarsıcı belalar gelecek,* kendileri, malları veya evlatları musibete uğrayacak."

Onların başına gelen musibetin, müslümanların onlara karşı yaptığı savaşlar olduğu da söylenmiştir.

---

[382] Rivayetler için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/19 (Beyrut 2002); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 4/651-653.

Bu musibet ya onların başına ya da yurtlarına yakın bir yere iner. Ondan korkuya kapılırlar; onun tehlike ve korkusu üzerlerine çöker, öyle ki her an başlarına bir âfet gelecekmiş gibi tedirgin olurlar.

Bu âyetin Mekkeli kâfirler hakkında indiği söylenmiştir. Gerçekten onlar, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaptıkları şeyler yüzünden başlarından musibet hiç eksik olmamıştır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onların üzerine sürekli askerî birlikler gönderiyor, bu birlikler onlarla savaşarak hayvanlarına ve mallarına el koyuyordu. Bu manaya göre, âyetin son kısmında Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edilmiş olması câizdir. O zaman mana şöyle olur: "Yahut sen ordunla onların yurtlarının yanına konarsın."

"*Bu durum Allah'ın vaadi,* ölüm, kıyamet yahut Mekke'nin fethi *gelene kadar devam edecek. Şüphesiz Allah, vaadinden dönmez.* O'nun vaadinden dönmesi imkânsızdır."

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer bir ârifibillâh veli, keramet olarak dağları yerinden söküp yürütse, yeri yarıp içinden sular fışkırtsa, ölüler kendisiyle konuşsa, onun veliliğine sadece ezelde kendisine velilikten bir nasip takdir edilmiş kimseler iman eder (diğerleri iman etmez). Eğer Allah dileseydi, bütün insanları o ârifi tanımaya sevkederdi. Fakat ilâhî hikmet, ona muhalif kimselerin bulunmasını gerektirdi. Cenâb-ı Hak âyetinde şöyle buyurdu:

"*İnsanlar, ihtilaf içinde olmaya devam ederler*" (Hûd 11/118).

Kim ârifleri tanıma nimetine ulaşmazsa ona sürekli şüphe, vehim ve kötü düşünce belaları gelip durur. Yahut bu tür sıkıntılar, eğer içine yerleşmemişse kalbine yakın bir yerde toplanır ve kendisini rahatsız eder. Ona Allah'ın ölüm emri gelene kadar bu durum devam eder. Bazan Allah'ın özel lutfu ve koruması ona yetişip kendisini bu tehlikeden kurtarır. Bazan tehlike büyür, kul şüphe içinde ölür. Böylesi bir durumdan Allah'a sığınırız.

Huzur ve yakîn ehli âriflerin sohbetine (manevi terbiyesine) girenler ise bu tehlikeleri yaşamazlar, onlar sadece yakînî iman üzere ölürler. Çünkü kâmil şeyhlerin himmeti onları kuşatır, ilâhî inâyet kendilerini çepeçevre sarar. Allah müttakilerin dostudur (onları dünya ve ahirette yalnız bırakmaz).

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Vallahi, kendisine bağlı bir dervişi nereye giderse gitsin, eli, onunla birlikte olmayan şeyh, gerçek şeyh değildir."

Elden maksat, himmet ve manevi korumadır. Ölüm anı, şeyhin (ilâhî izinle ruhaniyetiyle) hazır bulunacağı en önemli andır. Biz buna, kardeşlerimizden ölüm döşeğinde sekerat hali yaşayan bazı kimselerde şahit olduk. Onlar, sekerat anında şeyhlerinin kendileriyle birlikte olduğunu söylediler. Bütün hamd ve nimetler Allah'a aittir.

Peygamberlerle Alay Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], kavminden gördüğü eziyetlere karşı teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ
فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

32. ***Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; ben inkâr edenlere bir süre mühlet verdim, sonra onları yakaladım. Azabı nasılmış gördüler!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlünü teselli için buyuruyor ki: "*Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi;* onlar da kavimleri tarafından eziyet gördü ve horlandı. *Ben inkâr edenlere bir süre mühlet verdim;* onlara bir zaman, sükûnet içinde ve rahat bir hayat yaşamaları için süre tanıdım. *Sonra* *onları yakaladım;* köklerini kazıyıp helâk ederek cezalarını verdim. Onlara verdiğim *azap nasılmış gördüler!"* Bu, onların başına gelen azabın büyüklüğünü göstermekte ve onların dışında Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] alay eden ve kendisinden mucize isteyenleri korkutmaktadır.

32. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın seçkin velilerinin, manevi yola ilk girişlerinde halk tarafından alaya alınması, öteden beri devam eden bir kanundur. Onlar, kendilerinden önceki peygamber ve velilerin durumlarına bakarak teselli bulurlar. Kur'an'da kâfirler ne ile tehdit ediliyorsa velileri inkâr edenler de o tehditle korkutulur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirke Düşenlerin Kötü Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirleri içine düştükleri şirkten dolayı kınayıp, kendilerine hazırladığı azabı haber vererek şöyle buyurdu:

أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ
تُنَبِّـؤُنَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا
مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ
عَذَابٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

33. *(Onların putları)* ***Herkesin yaptığını görüp gözeten Allah gibi olur mu? Onlar Allah'a ortaklar koştular. De ki: "Onların adını söy-***

leyin bakalım! Yoksa siz Allah'a yeryüzünde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Yahut boş laf mı ediyorsunuz?" Doğrusu inkâr edenlere hileleri süslü gösterildi ve onlar doğru yoldan saptırıldılar. Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur.

34. ***Onlar için dünya hayatında bir azap vardır. Ahiret azabı ise daha çetindir. Onları Allah'ın azabından koruyacak kimse de yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Herkesin hayır ve şer olarak yaptığını görüp gözeten;* bütün yaptıklarını kontrol edip muhafaza eden, yaptıkları hiçbir şeyin kendisinden gizlenemediği ve hak ettikleri cezadan hiçbir şeyin katında kaybolmadığı *Allah mı ibadete layıktır yoksa O'nun dışındakiler mi?*

Yahut *bu sıfatlar kendisinde bulunmayan,* işitmeyen, aklı olmayan *cansız varlıklar, Allah gibi olur mu?"*

"Onlar, kendilerine gerçekler bu kadar güzel açıklandıktan sonra Allah'a *ortaklar koştular. Onlara de ki: Onların adını söyleyin bakalım!"* Yani Allah'a şirk koştuğunuz şu varlıkların isimlerini söyleyin bakalım. Söylerseniz, onların sadece Lât, Uzzâ, Menât gibi dişi varlıkların isimlerini veya taş ve odun isimlerini taşıdıklarını görecesiniz. Öyleyse onlar hangi yönleriyle ve özellikleriyle ibadeti hak ediyorlar ve Allah'ın ilâhlığına ortak ediliyorlar?

"Yoksa siz Allah'a yeryüzünde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" O'nun yeryüzünde varlığını bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?

Bu, onların yaptıklarıyla bir çeşit alay etmektir; sanki onlar putların ibadete layık olduğunu bildiler de Hak Teâlâ bilemedi! Bu, imkânsız bir şeydir. Mana şudur: Şüphesiz Allah, kendisine hiçbir ortak bilmemektedir; O'na ortak olacak hiçbir varlık bulunmadığına göre, müşriklerin Allah'a ortak yaptığı putlar hiçbir şey değildir. Öyleyse o putlara ibadetin gerekli olduğunu söyleyerek Allah hakkında nasıl iftira ediyorsunuz?

"*Yahut* onların ortak olduğunu söylerken, hakikate uymayan ve dikkate alınacak bir mana taşımayan *boş bir laf mı ediyorsunuz?*" Pisliğe mis, idrara hoş koku demeniz gibi!

"*Doğrusu inkâr edenlere hileleri süslü gösterildi.*" Yani onların hile ve aldanışları kendilerine güzel gösterildi de bâtılı hak zannettiler. Yahut onların İslâm için kurdukları hileler ve müslümanlar için hazırladıkları tuzaklar kendilerine güzel gösterildi.

"*Onlar doğru yoldan saptırıldılar.*" Onlar, insanların İslâm'a girmesini engelleyerek Hakk'ın yolundan saptırdılar. Yahut şeytan onları Hakk'ın yolundan alıkoydu ve saptırdı.

"*Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur.*" Yani Allah kimi rahmetinden mahrum edip kendi haline terkederse, onu Allah'tan başka hak yolda muvaffak edecek kimse yoktur.

"*Onlar için dünya hayatında,* öldürülme, esir edilme ve başlarına gelen diğer musibetler gibi *bir* çeşit *azap vardır. Ahiret azabı ise* şiddeti ve devamlılığıyla *daha çetindir. Onları Allah'ın azabından koruyacak kimse de yoktur.*"

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah Teâlâ'nın, her zaman kendisini görüp gözettiğini kesin olarak bilirse O'nun huzurunda edep dışı sayılan kötü şeyleri yapmaktan çekinir. Bir haberde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"*Ey kullarım, sizler bir kusur işlerken, şayet benim sizi görmediğimi düşünüyorsanız, imanınızda bir bozukluk vardır. Eğer benim sizi gördüğüme inanıyorsanız (hiç çekinmeden kusur işlemeye devam ederek), niçin benim sizi görmemi bir insanın görmesinden daha basit sayıyorsunuz?*"

Kim, sebeplere bağlanır ve onlara itimat ederse yahut insanlardan bir şey umar ve onlara güvenip dayanırsa gerçekten Allah'a gizli ortaklar koşmuş olur. Ona denir ki:

"Allah'tan başka şu güvendiklerinin ismini söyle bakalım. Söylersen, onların, hiçbir şeye gücü yetmeyen, sana Allah'ın ezelde takdir ettiğinden başka bir fayda vermeyen âciz varlıklar olduğunu görürsün.

Hayır, size, yakîninizin zayıflığından dolayı içine düştüğünüz tuzak güzel gösterildi; nihayet sebepleri (asıl gibi) görmekle tuzağa ve fitneye düştünüz. Yani küfrün berisinde bir çeşit küfre düştünüz; çünkü rızık konusunda şek ve şüpheye düştünüz. Rızık konusunda şüpheye düşmek, rızkı veren hakkında şüpheye düşmektir. Böylece onlar, yakîn yolundan ve âlemlerin Rabb'ini yakînen tanıma zenginliğinden alıkonuldular. Onlar için dünyada zillet, hırs ve mahrumiyet azapları vardır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Zillet dalı, sadece tamah (aşırı mal ve mülk hırsı) tohumu üzerinde gelişip yükselir."

Bu konuda şair der ki: "Kul, kanaat ettiği sürece hürdür; tamah ettiği sürece ise köledir."

Bu kimse için ahiret azabı daha çetindir; çünkü yakîninin zayıflığından dolayı orada, mukarrebîn makamındaki âriflerin derecesinden düşer. Onları Allah'tan kurtaracak yani kendilerini Hak'tan perdelenme gamından ve yüce sevgiliye yakın olan dostlara katılamama azabından kurtaracak kimse yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müttakilere Vaat Edilen Cennet

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, cennetin vasıflarını tanıttı; kulu, ona götüren iman yoluna girmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا
دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

35. *Takva sahiplerine vaat olunan cennetin özelliği şudur: Onun altından ırmaklar akar. Yiyecekleri ve gölgesi süreklidir. İşte bu, (Allah'tan korkup kötülüklerden) sakınanların (mutlu) sonudur. Kâfirlerin sonu ise ateştir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Takva sahiplerine vaat olunan cennet*, birçok köşk ve odadan oluşur, onların *altından ırmaklar akar*. Bu ırmaklar su, şarap, bal ve süt ırmaklarıdır. *Onun* meyve ve diğer yiyecek çeşitlerinden oluşan *yiyecekleri hiç bitmez, gölgesi süreklidir*; dünyadaki gölgeler gibi güneş gelince ortadan kaybolmaz. *İşte bu* sıfatlardaki cennet, şirk ve isyandan *sakınanların mutlu sonudur*, onların varacakları yurttur. *Kâfirlerin sonu ise ateştir*; ondan hiç çıkmazlar. Onların dönecekleri ve varacakları yer cehennemdir." Bu ifadede, müttakileri ilâhî rahmete heveslendirme, kâfirlerin ise ümitlerini kesme vardır.

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kendilerini Allah'tan meşgul edecek her şeyden sakınan velilere vaat edilen marifeti cennetinin -ki o, Allah'ın huzurunda kabul görmektir- özelliği şudur: Oraya giren kimse, ârif zatların ulaştığı sırlarla şereflenir. Onların kalplerinden ilim ve hikmet nehirleri akar. Onların lezzeti sürekli, ruhlarının gıdası devamlıdır. Bu halin huzuru ve manevi kokusu dâimîdir. Bu marifet cenneti, kalbin Allah'a ulaşıp huzur bulması ve ruhun Allah'ı müşahede ile sevinmesidir. Allah kendisine rahmet etsin, İbnü'l-Fârız, ilâhî aşkın özelliğine şu sözüyle işaret etmiştir:

"Eğer o ilâhî aşk, bir gün insanın gönlüne gelirse onunla bütün sevinçler hâsıl olur ve üzüntüler çeker gider."[383]

Bu durum, kötülüklerden sakınan müttakilerin elde edeceği güzel sondur. Marifet cennetine ulaşan âriflerin varlığını inkâr edenlerin sonu ise kalbinin Allah'tan kopup gaflet azabı içinde kalması ve ilâhî huzurdan uzak kalma ateşiyle yanmasıdır. Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

---

[383] bk. Bûrînî-Nablusî, *Şerhu Dîvânı İbni'l-Fârız*, 2/249-250 (Beyrut 2003).

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Allah'a vuslat ile sevinenlerle Allah'ın dostlarını inkâr eden iki grubun halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ
مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ
أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ ﴿٣٦﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ
أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

36. ***Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilenle (Kur'an'la) sevinirler. Fakat bazı gruplar var ki onun bir kısmını inkâr eder. De ki: "Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emredildi. Ben O'na davet ediyorum ve dönüşüm O'nadır."***

37. ***Bu şekilde biz onu Arapça bir hüküm olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların isteklerine uyarsan, Allah'tan*** *(gelecek azaba karşı)* ***senin için bir dost ve koruyucu bulunmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kendileri için ezelde iman ve saadet takdir ettiği kimseler hakkında buyuruyor ki: *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilenle* yani Kur'an'la *sevinirler."* Bunlar Abdullah b. Selâm, Muhayrik ve arkadaşlarıyla, hıristiyanlardan müslüman olanlardır. Bunlar seksen kişiydiler. Kırk tanesi Necran'dan, sekiz tanesi Yemen'den, otuz iki tanesi de Habeşistan'dan idi.

Yahut Ehl-i kitap'tan (yahudi ve hıristiyanlardan) Kur'an'a iman eden herkes, Kur'an'daki haber ve hükümlerin, tahrif edilmemiş kitaba uygunluğunu görünce seviniyorlardı.

Cenâb-ı Hak sonra, bunların zıddı olan gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

"Fakat bazı gruplar var ki onun bir kısmını inkâr eder." Allah Resûlü'ne düşmanlık etmek ve kin gütmek üzere birlik olan kâfirlerden bazı gruplar, ellerindeki kitapta Kur'an'la neshedilen hükümleri ve onda tahrif ettikleri şeylere uygun olmayan âyetleri inkâr ediyorlar. Bunlar, yahudilerden Kâ'b b. Eşref ve arkadaşlarıyla, hıristiyanlardan Âkıb, Seyyid ve taraftarlarıdır.

"De ki: Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emredildi." Bu, inkâr edenler için bir cevaptır. Yani onlara de ki: "Bana indirilen Kur'an'da sadece Allah'a kulluk yapmam ve O'nu tek ilâh olarak tanımam emredildi. Bu, bütün dinlerde ortak esastır. Sizin onu inkâr etmek için bir yolunuz (sebep ve hakkınız) yoktur. Şeriatınıza muhalif olan hükümleri inkâr edişinize gelince, ilâhî şeriatların ve kitapların hükümlerinde birbirinden farklılığın olması, yeni bir durum değildir. Bu, insanların maslahat ve örfüne göre değişen bir şeydir. Yeni durumların gereği olarak ilâhî hükümler de sahibi tarafından yenilenir."

"Ben, başkasına değil *yalnız O'na davet ediyorum* ve ölümden sonra başkasına değil, *O'na döneceğim."*

Bu âyette bahsettiği şeyler, bütün dinlerin üzerinde ittifak ettiği esaslardır. Bu esaslar, sadece Allah'a ibadet yapmak, Rab olarak O'na davet etmek ve öldükten sonra kıyamet günü sadece O'na dönüleceğine inanmaktır. Bunda, önceki dinlerin inanç esaslarına aykırı bir şey yoktur; o zaman bu esasları inkâr etmenin aklî ve dinî bir dayanağı mevcut değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu şekilde,* yani dinin üzerinde ittifak edilen temel esasları içeren kitaplar indirdiğimiz gibi, *o Kur'an'ı da Arapça olarak indirdik."* Yani o Kur'an, bir konu ve olay hakkındaki ilâhî hükmü, Arapça olarak bildirir. Ayrıca onu anlaşılması ve ezberlenmesi kolay olsun diye Arapça indirdik.

"Eğer sana gelen bu bilgiden sonra onların isteklerine uyarsan, yani Kur'an'la birlikte önceki dinlerin bazı amelî hükümlerinin değiştiği bilgisi sana geldikten sonra, Ehl-i kitabın hükmü kaldırılmış dinlerini kabul edersen, onların isteklerine tâbi olursan, senin için kıble Kâbe'ye

çevrildikten sonra, onların kıblelerine dönerek namaz kılma tekliflerine uyarsan; *Allah'tan gelecek* kınama ve *azaba karşı sana yardım edecek bir dost ve seni koruyacak biri bulunmaz."* Bu ifade, onların beklentilerini tamamen kesip atmakta ve müminleri dinlerinde sabit kalmaya teşvik etmektedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

36-37. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Allah katından indirilen şeylerle sevinmek, Allah ile sevinmenin başlangıcıdır. Kalpten, kalın gaflet perdesi kaldırılınca, kalp kapının gerisinden ilâhî hitabı dinlemenin lezzetine varır. Bu, Allah'a yakınlığın alametidir. O, Allah'ı seven murakabe ehlinin makamıdır. Kul manevi seyrinde ciddi olarak devam ederse kalpten bütün perde ve engeller kalkar; o zaman kalp ilâhî nurlar ve sırlarla yüz yüze gelir, kendisine yüce zata ait sırlar ve ilâhî sıfatların nurları açılır. Böylece, kelâm sahibini müşahede etmenin lezzetini tadar. O zaman kalp, arada bir vasıta olmaksızın kelâmı, doğrudan kelâm sahibinden (yüce Allah'tan) dinler. Bu da Allah'ı sevenler arasında mukarrebîn haline ulaşmış müşahede ehli âriflerin makamıdır.

Bazı gruplar vardır ki onlar makam ve mevki sahibi olup sırf taassup ve tutuculuktan dolayı bu manevi makamlardan bazılarını inkâr ederler. Yahut cehalet ve hata ile o makamları kendi nefislerine nisbet ederler. O zaman bu makamları gerçekten elde etmiş kimse ona,

"Bana sadece Rabbim'e kulluk yapmam ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamam emredildi. Ben sadece O'na davet ederim ve O'na döneceğim" der; Allah'la ve O'na davetle meşgul olup bu kimseden uzak durur. Eğer gaflete düşer, o kimseyle meşgul olur yahut onun sözüne yönelirse kendisine şöyle denir:

"Eğer, sana gelen bu bilgiden sonra, onların isteklerine uyarsan, Allah'tan (gelecek azaba karşı) seni koruyacak bir dost ve koruyucu bulunmaz."

Peygamberler de Evlenmiştir

Allah kendilerine lânet etsin, yahudiler, "Eğer Muhammed, peygamber olsaydı, kendisine kadınlarla evlenme sevdirilmezdi!" dediler. Allah Teâlâ onların bu sözünü reddederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةً
وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ
﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

38. ***Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve zürriyet verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamberin mucize getirme imkânı yoktur. Her ecel için bir kitap*** *(yazı)* ***vardır.***

39. ***Allah dilediğini siler,*** *(dilediğini de)* ***sabit bırakır. Ana kitap O'nun katındadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Muhammed, andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da* pek çok *eş verdik.*" Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud ve oğlu Hz. Süleyman [aleyhisselâm] çok kadınla evlenmişti. Diğer peygamberler de aynı şekilde evlilik yapmışlardır. "*Onlara eşler ve* bu eşlerden bir *zürriyet verdik.* Ey Muhammed, sen de o peygamberlerden birisin."

Buna göre Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kadınlarla evlenen bir insan olması, insanların ihtiyaç duyduğu şeylere ihtiyaç duyması yeni bir durum değildir. Ayrıca bu durum, kendisini peygamberlik görevini yerine getirmekten, ümmetiyle ilgilenmekten, dinin hükümlerini yaymaktan ve âlemlerin Rabb'inin haklarını yerine getirmekten alıkoymaz.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onların şüphelerine Allah'ın âyetiyle cevap verince, müşrikler kendisine, "Diğer peygamberlerin asâyı yılana çevirmek, denizin yarılması, ölüleri diriltmek şeklinde mucizeleri olduğu gibi, sen de bizi mucize göster!" dediler. Bunun üzerine şu âyet indi:

"*Allah'ın izni* ve iradesi *olmadan hiçbir peygamberin,* kendisinden istenen *bir mucizeyi getirmesi* mümkün değildir ve bunu yapmalarına *imkân yoktur;* ona sadece Allah'ın gücü yeter."

"İnsanların ve diğer varlıkların ecellerinden *her biri için,* içinde ölümünün ve dünyadan göç etme vaktinin yazıldığı *bir kitap vardır. Allah dilediğini* dirilerin defterinden siler, ölülerin arasına yazar; ölmeyecek kimseyi de yerinde sabit tutar."

Bu konuda yapılan bir açıklama şöyledir: Hayatta kalacakların ve öleceklerin isimlerinin yazıldığı bu kitap Kadir gecesi veya şaban ayının on beşinci gecesi (Berat gecesi) yazılır. Bu iki rivayetin arasını şöyle birleştirmek mümkündür: Allah kitabı Berat gecesi yazar; onu meleklere Kadir gecesi açıklayıp bildirir.

"*Ana kitap O'nun katındadır.*" Yani ecellerin yazıldığı kitabın kendisinden kopyalandığı asıl kitap Allah'ın katında olup o, levh-i mahfûzdur yahut Allah'ın ezelî ilmidir. Bu açıklama, onların mucize istemelerine uygun bir cevaptır; çünkü onların mucize isteğine karşılık verilse de onlar iman etmeselerdi, hemen helâk edilirlerdi. Halbuki bunun için belirlenmiş bir yazı ve vakit vardır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, '*Her ecel için bir kitap vardır*' buyurarak mucizenin belirlenmiş bir vakitte meydana geleceğini açıkladı. Yani olması murat ve takdir edilen her şeyin, Allah'ın ilminde belirlenmiş bir vakti vardır."[384]

Âyete şu mana da verilmiştir: Her ecel, yani asır ve zaman için, içinde o devirdeki insanların ıslahını temin eden özel hükümler bulunan bir kitap vardır. Allah, ilâhî hükümlerden kaldırılmasını uygun gördüğünü kaldırır, hikmetinin kalmasını gerektirdiği hükümleri sabit tutar. Ana kitap, levh-i mahfûz O'nun katındadır; o, bütün kâinata ait hükümleri içeren bir kitaptır.

---

[384] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 2/246.

Bu açıklama, "Onlardan bazı gruplar onun bir kısmını inkâr ederler" âyetine şöyle uyar: O kimseler, şeriatlarına uymayanı inkâr ederler.

Seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "O, kaldırılmasını uygun gördüğünü siler, hikmetinin kalmasını gerektirdiğini de sabit bırakır. Buna göre bazı dinî hükümlerin birbirine ters olması yadırganamaz; çünkü hepsi ilâhî hükme uygundur. Bu durum, dinin asıllarında sabit bir kaidedir. Bunun için Allah, 'Ana kitap O'nun katındadır' yani ana kitaptaki hükümlerde bir değişme yoktur, buyurdu." Beyzâvî de buna yakın açıklamalarda bulunmuştur.

Bazıları, "Silme ve sabit tutma her şey için geçerlidir" demişlerdir. Müfessir İbn Cüzey bu görüş hakkında der ki: "'Kazâ ve kader değişmez, Allah'ın ilminde değişme olmaz' şeklinde yerleşen temel kural, bu görüşü reddetmektedir."[385]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Değişmeyen kazâ (kazâ-i mübrem), yüce Allah'ın sadece kendisinin bildiği ezelî ilmidir; şüphesiz onda bir tebdil ve değişme olmaz. Meleklere ve diğer varlıklara açıklanan bilgiye gelince, onda silme ve sabit bırakma vardır. Bu şöyle olur: Allah Teâlâ, bazan kullarına bazı hükümleri bildirir; halbuki onun meydana gelmesi, kendi katında gizli tuttuğu birtakım sebep ve şartlara bağlıdır. Yüce Allah, her şeye hükmedenin kendisi olduğunu ve işin hakikatini bilmenin sadece kendi zatına ait olduğunu göstermek için onları kullarından gizler. Melekler o işi yerine getirmeyi istedikleri zaman, Cenâb-ı Hak onu siler, katında bulunan gayb ilmindekini sabit tutar. Katındaki ümmü'l-kitap, levh-i mahfûzdur. Hatta âlimlerden biri şöyle demiştir:

"Levh-i mahfûzun iki yönü vardır; biri gayb âlemine bakar; onda kesin meydana gelecek şeyler yazılıdır; diğer yönü ise şehâdet âlemine bakar; onda geri çevrilen ve silinen hükümler yer alır. Gayb âlemine bakan yönde birtakım işlerin olması yazılır. Bunların olması gayb âlemindeki bazı sebep ve şartlara bağlıdır. O sebep ve şartlar, şehâdet âlemine bakan yönde gözükmez. Şehâdet âlemine bakan yönde, mevcut olanı silme ve yerinde bırakma olur." Bu açıklama ile şu hadisteki müşkülat giderilmiş olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

---

[385] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/408.

"Kazâyı sadece dua geri çevirir; akraba ile ilgilenip onlara iyilik yapmak ömrü artırır."[386]

Sahabeden Abdullah b. Mesud ve Ömer [radıyallahu anhümâ] şöyle dua etmişlerdir: "Allahım, eğer sen bizi şakîler (cehennemlikler) defterinde yazmış isen, adımızı oradan silip saîdler (cennetlikler) defterine yaz. Şüphesiz sen, dilediğini siler, dilediğini sabit tutarsın."[387]

Müfessir İbn Atıyye de bu manaya işaret ederek şöyle demiştir:

"Ümmü'l-kitap (levh-i mahfûz) hakkında yapılan açıklamaların en doğrusu şudur: O, ileride olması hükme bağlanmış kesin işlerin yazıldığı kitaptır. Onun değişmeyeceği de hükme bağlanmıştır. Bir de ezelde hakkında değişeceği, silineceği ve sabit bırakılacağı hükme bağlanan işler vardır ki onların silinmesi ve sabit bırakılması mümkündür. Katâde de benzer açıklamalarda bulunmuştur."[388]

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve zürriyet verdik" âyetinden hareketle deriz ki:

Allah Teâlâ bu âyette, peygamberlik için seçtiği zatlara eşler ve zürriyet verdiğini bildirmektedir. Evlilik, onlar hakkında bir kemalat sebebi olmuştur. Aynı şekilde, veli olarak seçilen kulların da eşleri ve çocukları bulunur. Bu, onların manevi mertebesine bir zarar vermez, bilakis kendileri için manen ilerleme sebebi olur. Bunun şartı, evliliğin temkin halinden sonra yani manevi halinde istikrar bulduktan sonra olmasıdır. Yahut kişi, ârif kâmil bir şeyhin terbiyesinde bulunur, onun emirlerine göre hareket eder, evlenme işi de onun izniyle gerçekleşir. Bu şekilde olunca, evlilik o kimse için temkin halinde yakîninin artmasına sebep olur.

---

[386] Tirmizî, Kader, 6; Ahmed, *Müsned*, 5/280; Hâkim, *Müstedrek*, 1/493; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1442. Bu rivayetlerde hadis, *"İyilikler ömrü artırır"* şeklinde bitmektedir.

[387] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/661-663.

[388] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/318 (Beyrut 1993).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette cahillere şunu bildirdi: Allah bir kulunu dostluğu ve marifetiyle şereflendirip veli veya sıddık yaptığı zaman, onun aile kurması ve çocuk sahibi olması gibi beşerî şeyleri yerine getirmesi kendisine bir zarar vermez; kendisine dünya nimetlerinin açılması velâyetinde bir zedelenmeye yol açmaz."[389]

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, evlenmeye teşvik konusunda demiştir ki:

Allah Teâlâ, peygamberlerini tanıtıp överken şöyle buyurmuştur:

"Biz senden evvel resûller gönderdik ve onlara da eşler ile evlatlar verdik" (Ra'd 13/38).

Allah Teâlâ, onlara yaptığı ihsanı ifade etmek ve onların faziletini göstermek için böyle buyurdu. Cenâb-ı Hak, dostlarının da dualarında hayırlı eş ve evlat istemelerini överek şöyle buyurmuştur:

"Onlar, 'Rabbimiz! Bize, eşler ve gözlerimizi aydın edecek hayırlı evlatlar ihsan et' derler" (Furkan 25/74).

Yüce Allah Kur'an'da sadece evli olan peygamberlerden bahsetmiştir. Hz. Yahya'ya [aleyhisselâm] gelince, o da evlendi fakat ilişkiye girmedi. Şöyle de denmiştir: "Onun böyle yapması evlenme sünnetini yerine getirmek ve faziletini almak içindi. Onun, gözlerini haramdan korumak için evlendiğini söyleyenler de olmuştur. Hz. İsa [aleyhisselâm] ise hadislerde anlatıldığı üzere ahir zamanda gelecek, evlenecek ve çocuğu olacaktır."

---

[389] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/246.

Evlenme konusundaki hadislere gelince. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Nikâh benim sünnetimdir. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden yüz çevirmiş olur!"[390]

"Evlenmek benim sünnetimdir. Yolumu sevenler sünnetimi yerine getirsinler."[391]

"Evlenin ki sayınız artsın! Zira ben kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuz ile övüneceğim; buna düşük olanlar da dahildir."[392]

"Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir. Benim sünnetimden biri de evliliktir. Kim beni severse benim sünnetimi yerine getirsin."[393]

"Kim evlenmeyi geçim korkusu sebebiyle terkederse bizden değildir."[394]

"Her kim Allah'ın rızasını kazanmak için evlenir veya başkalarını evlendirirse Allah'ın velâyetini (dostluk ve korumasını) hak eder."[395]

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], sonra der ki:

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kişinin ibadeti sadece evlenmekle kâmil olur."

İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle derdi: "Eğer sadece on gün ömrüm kaldığını ve on günün sonunda öleceğimi bilseydim, yüce Allah'ın huzuruna bekâr olarak çıkmamak için evlenmeyi isterdim."

Muâz b. Cebel'in [radıyallahu anh] iki hanımı veba hastalığından vefat etti ve kendisi de veba hastasıydı. Buna rağmen, "Beni evlendirin! Yüce Allah'ın huzuruna bekâr olarak çıkmak istemiyorum" demiştir.

---

[390] İbn Mâce, Nikâh, 1.

[391] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2748; İbn Hacer, *el-Metâlib*, nr. 1586; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/202.

[392] Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, 10/17 (nr. 13448); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 6/13; son kısmı hariç, bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/173 (nr. 10391).

[393] İbn Mâce, Nikâh, 1; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44407.

[394] Dârimî, Nikâh, 1 (nr. 2210); İbn Hacer, *el-Metâlib*, nr. 1579; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44460; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, Nikâh, nr. 21.

[395] Ebû Davud, Sünnet, 1; Ahmed, *Müsned*, 3/438; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/412.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] çok evlenir ve, "Çocuk yetiştirmek için evleniyorum" derdi.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] dört hanımı ve on yedi câriyesi vardı; halbuki o, sahabenin en zâhidlerindendi. Bu şunu göstermektedir: Kadınlarla evlenmek, insanın dünyaya rağbet ettiğini göstermez.

Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: "Bir adamın ailesinin çokluğu onun dünyaya rağbet ettiğini göstermez. Çünkü Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı arasında en zâhidlerinden olan Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] dört hanımı ve on yedi câriyesi vardı."

Bişr-i Hâfî [rahmetullahi aleyh] vefatından sonra rüyada görüldü; kendisine, "Allah sana nasıl davrandı?" diye sorulduğunda şöyle demiştir:

"Cennette yüksek mertebelere ulaştım, uzaktan peygamberlerin makamlarını gördüm; sadece evlilerin derecelerine erişemedim."

Başka bir rivayette şöyle demiştir: "Rabbim bana, 'Ey Bişr! Huzuruma bekâr olarak gelmenden hoşlanmadım!' buyurdu."

Rüyayı gören zat demiştir ki: "Kendisine Ebû Nasr et-Temmâr'a ne yapıldı?" diye sordum, Bişr-i Hâfî, "Ailesine ve kız çocuklarına karşı gösterdiği sabrı sebebiyle benden yetmiş derece yukarı yükseltildi" dedi.

Şöyle denilmiştir. "Evlenen kişinin bekâr kişiye karşı üstünlüğü, cihada katılan kişinin cihada katılmayana üstünlüğü gibidir. Evli olarak kılınan iki rekât namaz, bekâr olarak kılınan yetmiş rekâttan daha faziletlidir."

İmam Gazâlî'den özetle aldıklarımız burada bitti.[396]

"Allah dilediğini mahveder (siler yok eder), dilediğini sabit tutar" âyetinden ilhamla deriz ki: Mahv ve ispatın gerçekleştiği hallerden biri de gayb tecellilerinden kalbe gelen ilâhî vâridatlarda olmaktadır. Kalp, karışık şeylerden temizlendiği ve Allah'ın dışındaki varlıklardan arın-

---

[396] Geniş bilgi için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 2/29-31.

dığı zaman, orada gaybdan tecelli eden her şey gerçektir; sadece bazısı diğerini silip giderir. Şöyle ki:

Bazan veliye, kalbe gelen duruma göre, bir işin olacağı veya olmayacağı bildirilir, sonra Allah onun kalbinden bu bilgiyi silip yerine tersi olan durumu yerleştirir yahut ortaya onun haber verdiği şeyin aksini çıkarır. Bu veli için bir yalan sayılmaz; fakat Allah Teâlâ, halk içinde öyle işler takdir etmiştir ki o şeylerin olması, Hak Teâlâ'nın halktan gizlediği birtakım sebep ve şartlara bağlıdır. Cenâb-ı Hak bunu, kullarının ilâhî ilmi ihata etmekten âciz olduklarını göstermek için yapar. Şu halde değişme, Allah'ın bilgisinde değil, yaptıklarından olur.

Üstat Abdülkerim el-Kuşeyrî demiştir ki: "İlâhî irade, yaratılan şeylere bağlı değildir. Mahv ve ispat (silme ve sabit tutma) sadece yaratılan varlıklarla ilgilidir. Cenâb-ı Hakk'ın kelâm ve ilim gibi zatına ait sıfatı için bir mahv ve ispat söz konusu değildir. Mahv ve ispat sadece O'nun fiilî sıfatında (varlıklardaki tecellisinde) olur."[397]

Sehl [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah, sebeplerden dilediğini silip yok eder, dilediğini yerinde bırakır. Ümmü'l-kitap yani değişmeyen hüküm O'nun katındadır."

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki:

"Ümmü'l-kitap O'nun katındadır" âyetindeki ümmü'l-kitaptan maksat, kendisinde bir tebdil ve değişme olmayan, nesih ve tahrif kabul etmeyen ilk ilimdir. Bu ilmi bilmek, yaratılış perdelerinden fâni olup ezelî nurlarla ve rahmânî tecellilerle bâki olmakla mümkün olur."

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki:

"Muhabbet, manevi makamların en şereflisidir; hullet (özel dostluk) makamı hariç, ondan daha yüksek bir makam yoktur. Bu, marifette özel bir makamdır. Bu makamda kula gaybın sırları aralanır; kul sevgiliyi (Cenâb-ı Hakk'ı) müşahede nimetine ulaşır. Bu da Allah'ın ona, dilediği kadar ilâhî ilminden bildirmesiyle olur. İlâhî iradede ve ezelî ilimde bir değişme olmaz. Bu makamda kula, gayb denizi, ezelî sır ve varlıkların âkıbeti gösterilir. Kula, halinin keşfedilmesi, kendisine muhabbet makamının ve kulların ulaşacakları makamların gösterilmesi, onların şimdi ve gelecekte yaşayacakları değişik hallerin bildirilmesi de bu makamda verilen ilimlere dahildir."[398]

---

[397] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât (Tefsirü'l-Kuşeyrî)*, 3/240 (Kahire 1999).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hullet makamındakilerin bildiği şeyler, tafsilatıyla değil, icmalî olarak (özetle) olur. Bazan onda da mahv ve ispat (değişme) gerçekleşir; çünkü kula açılan bu şeyler de içinde tebdil ve değişimin gerçekleştiği kâinat âlemine dair bilgilere dahildir.

Kûtü'l-Kulûb sahibi sonra der ki: "En güzel söz sahibi yüce Allah buyurmuştur ki: *'Onlar, O'nun dilediği hariç, ilminden hiçbir şey bilemezler'* (Bakara 2/255). Âyetteki istisna, kulun Allah'ın ilminden müşahede yoluyla kendisine verilecek kısma aittir. Bu da sadece Allah dilediğinde, zâtî tecellilerinden kalbe atacağı keskin bir nur ve şua ile gerçekleşir. Gecenin gündüzden çıkması gibi, nefis de ruhtan ayrılınca (kalp kötü sıfatlardan arınınca) insan ruhanî olur, sıkıntılardan kurtulur."[399]

Şahit Olarak Allah Yeter!

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, müşriklerin mucize isteklerine verdiği cevabı tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ
وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَاۜ وَاللّٰهُ
يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِه۪ۜ وَهُوَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَم۪يعًاۜ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍۜ وَسَيَعْلَمُ

---

[398] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/147-147 (Beyrut 2007); ayrıca bk. *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/321-322 (İstanbul: Semerkand, 2003).

[399] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/148. Son cümle, *Kûtü'l-Kulûb*'da daha önce verilmiştir.

الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ
كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

40. ***Biz, onlara vaat ettiğimizin*** *(azabın)* ***bir kısmını sana göstersek de,*** *(göstermeden)* ***seni vefat ettirsek de sana düşen iş, sadece tebliğdir. Hesap görmek bize aittir.***

41. ***Onlar bizim,*** *(kudretimizle)* ***yeryüzüne gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Allah*** *(dilediği gibi)* ***hükmeder, O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur. O hesabı çok çabuk olandır.***

42. ***Onlardan öncekiler de*** *(peygamberlerine)* ***tuzak kurmuşlardı. Bütün tuzakların karşılığını vermek Allah'a aittir. O, herkesin ne kazandığını*** *(ne yaptığını)* ***bilir. Kâfirler, dünya yurdunun sonunun kime ait olduğunu bilecekler!***

43. ***Kâfirler, "Sen peygamber olarak gönderilmiş biri değilsin" derler. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter, bir de yanında kitabın bilgisi olan yeter."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli etmek için buyuyor ki:

"Biz, onlara vaat ettiğimiz ve bir an önce gelmesini istedikleri *azabın bir kısmını sana göstersek de, onu sana göstermeden önce seni vefat ettirsek de,* sen onların haline aldırış etme! *Sana düşen iş, sadece* peygamberliği *tebliğdir;* başka bir şey değildir. *Hesap görmek,* yaptıklarına karşılık vermek *bize aittir."*

Âyetin manası şudur: Hal nasıl deveran ediyorsa sen öyle davran. Onlara vaat ettiğimiz şeylerin bir kısmını sen hayatta iken kendilerine gösterebiliriz yahut ondan önce seni vefat da ettirebiliriz. Öyleyse sen onların yüz çevirmesine önem verme, onlara hemen azap edilmesini isteme! Şüphesiz biz onlara azap edeceğiz. Bundan kaçışları yok. İşte azabın alametleri: Biz onların pek çok beldesini sana fethettirdik ve yurtlarını küçülttük.

"Onlar bizim yeryüzüne, kâfirlerin toprağına *gelip onu etrafından eksilttiğimizi,* o topraklarda müslümanlara fetih nasip ederek onu azalttığımız *görmüyorlar mı?"* Böylece onlar, seni zafere ulaştırıp topraklarına hâkim yapmamızdan ve onların arazisine gelip yerleşmenden korkarlar. Onların arazisine geldiğinde sana boğun eğmezlerse uyarıdan anlamayanların vay haline!

Âyette, eksiltildiği belirtilen yeryüzünün, kâfirlerin yurdu değil, bütün yeryüzü olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Biz, içindeki insanları öldürerek, ürünlerini, beldelerini harap ederek ve benzeri şekillerde yeryüzünü eksiltiyor, arazilerini küçültüyoruz. Bu, onlar için hükmedilen azabın başlangıcıdır.

"Allah dilediği gibi *hükmeder, O'nun hükmünü bozacak,* onu geri çevirip iptal edecek *kimse yoktur."*

Mana şudur: Allah İslâm'ın ikbaline, kâfirlerinse helâkine hükmetti. Bu, gerçekleşecektir. Onun değiştirilmesi mümkün değildir.

"O, hesabı çok çabuk olandır." Allah onlara, dünyada öldürülme ve yurtlarından sürülmekle azap ettikten sonra, ahirette, kısa zamanda hesaplarını görür.

"Onlardan öncekiler de peygamberlerine ve onlara tâbi olanlara *tuzak kurmuşlardı. Bütün tuzaklara en güzel karşılığı vermek Allah'a aittir."* Çünkü O'nun tuzağı karşısında kimsenin tuzağı işlemez. Tuzaktan maksat, sonuçtur. O, istediği her sonucu almaya güç sahibidir; başkası bu güce sahip değildir.

"O, herkesin ne kazandığını, ne yaptığını *bilir ve* ona göre *karşılığını verir. Kâfirler, dünya yurdunun sonunun kime ait olduğunu,* fâni dünyada ve ebedî âlemde mutlu sona kimin ulaşacağını *bilecekler!"* Selâm yurdu cennetin müslümanlara, azap yurdu cehennemin de kâfirlere hazırlandığını görecekler.

Yahudi reislerinden kâfirler, *"Sen peygamber olarak gönderilmiş biri değilsin;* senin isminin kitabımızda zikredildiğini görmedik, yanımızda senin için şahitlik yapacak kimse de yok, derler." Hak Teâlâ buyurdu ki:

Onlara de ki: *"Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter."* Şüphesiz Allah, benim peygamber olduğumu ispat eden öyle deliller ortaya koydu ki sizden birinin ve başkasının şahit olmasına ihtiyaç bırakmaz. *"Benim için şahit olarak yanında kitabın bilgisi olan da yeter."* Yani içinde hakiki ilmin bulunduğu ilk kitabı bilenler de şahit olarak yeter. Abdullah b. Selâm'la, müslüman olan yahudi ve hıristiyanlar gibi. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vasıflarını Tevrat ve İncil'den biliyorlardı.

Ayrıca Kur'an'ı bilen, onun içerdiği eşsiz güzellikteki nazmı gören ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğine delil olan gayba ait haberleri bilen mümin âlimler de şahit olarak yeter.

Âyetin sonuna şu mana da verilmiştir: Levh-i mahfûzun ilmini bilen zat yani Allah, şahit olarak yeter. Buna göre mana şudur: Kendisinden başka kimsenin ibadet edilmeye layık olmadığı ve levh-i mahfûzdaki ilmi sadece kendisi bilen Allah, aramızda şahit olarak yeter. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[400]

40-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur: *"Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona savaş ilan ederim."*[401]

Allah Teâlâ'nın kanunu şöyle cereyan etmektedir: O, velilerine düşmanlık eden kimseden, uzun zaman sonra da olsa intikamını almaktadır. Onlardan birine eziyet edilip de cezasında acele edince, Hak Teâlâ ona, peygamberine söylediği gibi şöyle der:

"Ya onlara vaat ettiğimiz cezanın bir kısmını sana gösteririz ya da göstermeden önce seni vefat ettiririz. Bu senin elinde olan bir şey değildir. Sana düşen vazife, peygamberinin getirdiği şeyleri tebliğ etmektir. Bunlar, kullara nasihat etmek, onlara dinlerinin hüküm ve edeplerini öğretmek ve iç âlemlerindeki kötü vasıfları temizlemektir. Onların hesabını görmek bize aittir. Hakk'a yönelenin de Hak'tan yüz çevirenin de karşılığını biz veririz."

---

[400] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/510.

[401] Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/142.

Velilere düşmanlık edenlerden şu şekillerde intikam alınır: Yağmur yağdırılmaz, ürünleri noksanlaştırılır, beldeleri harap edilir, insanların ölümleri çoğalır. Bundan ibret alıp da Allah'ın velilerine tuzak kurmaktan vazgeçmeyecekler mi?

Onlardan öncekiler de kendi zamanlarındaki velilere tuzak kurdular; fakat hiçbir sonuca varamadılar. Allah da onlara tuzak kurdu; onları güzel taatinden mahrum etti. Velileri inkâr edenler, kimin güzel sona ulaşacağını bilecekler.

Allah'ın velilerinden birinin veliliğini inkâr edenler, "Sen veli değilsin!" derler. Onlara de ki: "Aramızda şahit olarak Allah ve velâyet ilmine sahip olan kimseler yeter. Onlar, sûfîlerin ileri gelen büyükleridir. Veliyi sadece, kendisi gibi veli olan kimse tanır. Allah'ın seçkin kullarını, sadece seçkin kimseler tanır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Ra'd sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

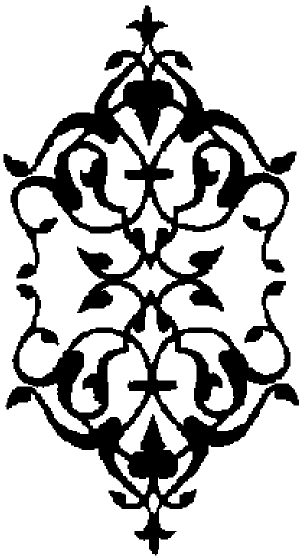

(14) İBRAHİM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

İbrahim sûresi Mekke'de inmiştir. Elli iki âyettir.

Önceki Sûre ile İrtibatı

Önceki sûrenin son âyetinde, *"Kâfirler, 'Sen, gönderilmiş bir peygamber değilsin!' dediler. De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter!"* (Ra'd 13/43) buyruldu. Bu sûrenin ilk âyetinde ise, *"Bu Kur'an, sana indirdiğimiz bir kitaptır ..."* buyrularak, Allah'ın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şahit oluşu açıkça ifade edildi.

İki sûre arasındaki bağlantılardan biri de şudur: Ra'd sûresinin sonunda, *"Şahit olarak kitabın (Kur'an'ın) ilmi yanında olan kimse yeter"* buyruldu; bu sûrenin başında da, *"Bu Kur'an, sana indirdiğimiz bir kitaptır..."* buyruldu. Bu açıklama, "kitabın ilmi" ifadesindeki kitabın, Kur'an olarak tefsir edilmesine göre uygundur (Çünkü "kitabın ilmi" ifadesi, içine her şeyin yazıldığı ana kitap levh-i mahfûzdaki ilâhî ilim olarak da tefsir edilmiştir).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى
النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِۙ ﴿١﴾ اَللّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَوَيْلٌ لِلْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ
شَد۪يدٍۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجاًۜ اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ بَع۪يدٍ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Elif. Lâm. Râ. Bu Kur'an, Rab'lerinin izniyle insanları, karanlıklardan nura, O yüce ve hamde layık Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.***

2. ***O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı kâfirlere veyl olsun!***

3. ***Onlar, dünya hayatını ahirete tercih ederler, (insanları) Allah yolundan alıkoyarlar ve onu bozmaya çalışırlar. İşte onlar büyük bir sapıklık içindedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

"Elif. Lâm. Râ." Elif, Allah'ın nimetleridir. Lâm, lutfudur. Râ, rahmetidir. Yüce Allah sanki şöyle diyor: Nimetlerimiz, lutfumuz ve rahmetimizle sana kitabımızı indirdik. Bunun için devamında şöyle buyurdu:

"Ey sevgili Resûlüm! *Bu Kur'an, Rab'lerinin izniyle,* yani O'nun özel yardımı, hidayeti ve kolaylaştırmasıyla *insanları,* içindeki emir ve yasaklara uygun davranmaya davet ederek, dalâlet ve cehaletin *karanlıklarından nura, O yüce ve hamde layık Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."* Yani onları, her şeyde hükmünü uygulayan ve hamde layık olan Allah'ın yoluna götüren ilmin nuruna çıkarman için bu kitabı sana indirdik. O yol ki üzerinde yürüyeni Allah'ın rızasına ve marifetine ulaştırır.

Yolun sahibi Allah'ın, Azîz (her şeye hükmü geçen) ve Hamîd (her türlü hamde layık) sıfatlarının zikredilmesi şuna işaret etmektedir: O yola giren kimse zelil olmaz, onu isteyen kişi pişman olmaz ve mahrum kalmaz; tam tersine onun sonu güzel olur.

Sonra bu sıfatların sahibini tanıtarak şöyle buyurdu:

"O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur." Yani her şeyde hükmünü uygulayan ve her türlü hamde layık olan Allah öyle bir zattır ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun mülkü ve kuludur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, kitabını ve zatını inkâr edenlerin içine düşeceği azaptan bahsederek şöyle buyurdu: *"Şiddetli azaptan dolayı kâfirlere veyl olsun!"* Yani Allah'ın kitabını inkâr edenlere, ona iman ederek *küfür karanlıklarından çıkmayanlara veyl olsun."*

Veyl, azabı hak edenler için kullanılan bir kelimedir. Manası, "başlarına gelen şiddetli azaptan dolayı helâk hak oldu onlara" demektir. Veyl, cehennemde bir vadinin adıdır, diyenler de olmuştur.

Cenâb-ı Hak, onların azabı hak etmelerinin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Onlar, dünya hayatını ahirete tercih ederler,* onu severler; kim bir şeyi severse onu tercih eder ve peşine düşer. *Onlar,* insanları imandan alıkoyarak *Allah yolundan çevirirler ve o yolu bozmaya çalışırlar.* İnsanları haktan uzaklaştırmak için Allah'ın yolunu eğip bükmenin ve bozmanın yollarını ararlar. *İşte onlar büyük bir sapıklık içindedir."* Yani onlar, haktan sapıp ondan fersah fersah uzaklaştıklarından dolayı tam bir zarar ve ziyan içindedirler.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetini çok çeşitli karanlıklardan farklı nurlara çıkarmıştır.

Allah Resûlü ümmetini ilk olarak, inkâr ve şirk karanlığından, iman ve İslâm nuruna çıkardı.

Sonra, cehalet ve taklit karanlığından, ilim ve tahkik nuruna çıkardı.

Sonra, günah ve isyanların karanlığından, tövbe ve istikamet nuruna çıkardı.

Sonra, gaflet ve tembellik karanlığından, kalp uyanıklığı ve mücâhede nuruna çıkardı.

Sonra, nefsanî hazların ve şehvetlerin karanlığından, zühd (dünyadan gönlü çekme) ve iffet nuruna çıkardı.

Sonra, sebepleri görme ve âdetlere (maddi engellere) takılıp kalma karanlığından, sebeplerin sahibini müşahede ve boş âdetleri terketme nuruna çıkardı.

Sonra, kerametlere bağlanıp kalmanın ve taatlerin manevi tadına takılmanın karanlığından, yüce mâbudu müşahede nuruna çıkardı.

Sonra, kâinat ve varlıkların zâhirine bakıp onunla yetinme karanlığından, onun içindeki sırları müşahede nuruna çıkardı. Böylece kul, kâinatın sahibini müşahede ederek varlıklardan gönlünü çekip uzaklaşır. Bu (kâinat ve varlıkların zâhirine bağlanıp kalmak), nefiste kalan en son karanlıktır. Bütün bu karanlıklardan kurtulan nefis, ruhanî olur, Allah'ın sırlarından bir sır haline gelir. Bu nefsin sahibi de ruhanî, rabbânî bir ârifibillâh olur. Artık ona, sürekli ilâhî sırları müşahede ederek yükselmek kalır. Bu, kutubluk ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulü üzere insanlara terbiye vermeye hazır olma makamıdır. Bu kimse, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve meşrebinde bir veli olur; insanları bu karanlıklardan, bahsettiğimiz nurlara çıkarır.

Bu makama ulaşmayan kimse ise kendi makam ve haline göre, insanları bazı karanlıklardan çıkarmaya vesile olur.

Mesela, Allah yolunda cihad edenler, insanları inkâr karanlığından iman nuruna çıkarırlar. Âlimler, cehalet karanlığından ilmin nuruna çıkarırlar. Âbid ve zâhidler, kendileriyle birlikte olanları günahlardan tövbe ve istikamete çıkarırlar. Bundan sonraki zulmetlere gelince, onlardan sadece, Rab'lerinin izniyle ruhanî vasıfları elde etmiş rabbânî âlimler kurtarırlar. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulü üzere insanlara terbiye veren, onları azîz ve hamîd olan Allah'a ulaştıran yola sevkeden kimselerdir.

Bu zatların veliliğini inkâr eden, nefsinin hazlarına ve hevâsına uymakla meşgul olan, dünya hayatını ahirete tercih eden kimselerin vay haline, yazık onlara! Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan çok uzaktadırlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Peygamber Kavminin Diliyle Davet Yapmıştır

İnsanları bu karanlıklardan çıkarmak sadece söz ve hal ile olduğu için Allah Teâlâ, peygamberlerini ve Allah'a davet eden, peygamber varisi olan velilerini toplumlarının diliyle gönderdi. Cenâb-ı Hak, bu konuda şöyle buyurdu:

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ
اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤﴾

4. ***Biz her peygamberi kavminin diliyle gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Bundan sonra Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, azîzdir, hakîmdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *biz,* senden önceki *her peygamberi kavminin diliyle gönderdik ...* " Seni de kavminin diliyle gönderdik.

Âyette, "kavminin diliyle" dedi, "ümmetinin diliyle" demedi; çünkü bazan ümmet kavimden daha geniş bir kitle olur; Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] için olduğu gibi. Allah Resûlü bütün Araplar'a, acemlere (Araplar'ın dışındaki toplumlara), insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilmiştir. İlâhî daveti ondan duyup anlayan kavmi onu, Arapça'yı anlamayan diğer kavimlere tercüme ederler, böylece ilâhî delil onlara da ulaşmış olur.

Kur'an'ın i'câzı da böyledir. Onun i'câzını, fesahat ve belâgat ehli olanlar anlar; onlar, Kur'an'a benzer bir şeyi ortaya koymaktan âciz kalınca, onların dışındakiler için de bu durum bir delil olur. Aynı şekilde, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], asâsıyla sihirbazları âciz bırakma mucizesi ve Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] doktorları âciz bırakan tıp mucizeleri, diğer insanlar için de birer delildir.

Cenâb-ı Hak sonra, bir davetçinin kavminin diliyle gönderilmesinin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Kendilerine emredilen şeyleri *onlara iyice açıklaması için.*" Onlar, kendilerine açıklanan şeyleri kolayca anlar, sonra onu tercüme ederek diğer milletlere naklederler; böylece ilâhî davet onlara da ulaşmış olur. Bunun için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önce, kendi kabilesini uyarması emredildi. Onlar, ilâhî daveti kendisinden işitip anladıklarında, onu başkalarına tebliğ ettiler.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Eğer Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], gönderildiği her ümmetin dili sayısınca kitaplar indirilmiş olsaydı bu, bir yönüyle onun peygamberliğini ispat eden müstakil birer mucize olurdu, fakat diğer yandan bu durum hükümlerin farklı olmasına sebep olurdu. O ayrıca Arapça olarak indirilen kitabın lafız ve manalarını, ondan çıkan ilimleri öğrenmek için yapılan ictihadların faziletini ortadan kaldırır, insanları büyük sevap vesilesi olacak hayırlı gayret ve çalışmalardan mahrum ederdi."[402]

---

[402] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/512-533 (Beyrut 1988).

Peygamberlere düşen iş, sadece, kavimlerinin anladığı dilden kendilerine hakkı tebliğ etmektir; hidayet ise Rab'lerinin elindedir. Bunun için Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

"Allah, sapmasını *dilediğini saptırır;* onu imandan mahrum eder; *dilediğini de* özel yardımıyla *doğru yola iletir. O, azîzdir;* her işinde galiptir; O'nun dilediği şeyi yapmasını engelleyecek kimse yoktur. *O, hakîmdir;* her şeyi hikmetle yapar; kullarını saptırması ve hidayete ulaştırması sadece dilediği bir hikmete göre olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, insanları dine davet için gönderdiği her veliyi, kavminin diliyle göndermiştir. Cenâb-ı Hak, bazan hârikulâde bir yolla veliye bütün dilleri öğretir. Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] bu konuda demiştir ki:

"Kim bu makama (umumi davet makamına) ulaşırsa ona (kendisine lazım olan) hiçbir şey gizli kalmaz." Bu, bir keramet çeşididir.

Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] bir mucize olarak her topluma (insanlara, cinlere, meleklere, hayvanlara) kendi diliyle hitap ederdi. Onun ilmi çok genişti; eşyanın hakikatlerini, isimlerini, manalarını, dillerin aslını ve çeşitlerini bilmekteydi. Allah Teâlâ kendisine, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] öğrettiklerini ve daha fazlasını öğretmişti. Kutbü'r-Rabbânî Abdüsselâm b. Meşîş [kuddise sırruhû], Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] övdüğü bir salâtta, bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"O peygamber ki Hz. Âdem'in sahip olduğu ilimleri kendisine verildi ve onlarla bütün halkı âciz bıraktı."[403]

İmam Bûsîrî de [rahmetullahi aleyh], *Kasîde-i Hemziyye*'sinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitaben der ki:

"Gayb âleminden gelen ilimlerin aslı sana aittir; Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] öğretilen isimler de (sana öğretilen) o ilimlerin içindedir."

---

[403] İbn Meşîş'in sözü ve açıklaması için bk. Nablusî, *Şerhu Salâti'l-Meşîşiyye* (İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Unvânü't-Tevfîk* adlı eserinin ekinde), s. 70 (Halep 2002).

Şükür Nimeti, İnkâr Azabı Artırır

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], ümmetini karanlıklardan nura çıkarması, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] insanları karanlıklardan nura çıkarmasına yakın bir zamanda gerçekleştiği için, Cenâb-ı Hak onu, Tâhâ sûresinde de yaptığı gibi, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peşinden zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝٥ وَاِذْ
قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ
فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَٓاءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ۝٦ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ
شَكَرْتُمْ لَاَزٖيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابٖى لَشَدٖيدٌ ۝٧ وَقَالَ مُوسٰٓى
اِنْ تَكْفُرُٓوا اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِىٌّ حَمٖيدٌ ۝٨

5. ***Andolsun ki biz, Musa'yı âyetlerimizle gönderdik ve ona şöyle dedik: "Kavmini karanlıklardan nura çıkar ve onlara Allah'ın** (geçmiş kavimlerin başına getirdiği felaket)* ***günlerini hatırlat. Şüphesiz bunda, çokça sabreden ve şükreden herkes için alınacak dersler vardır."***

6. ***Bir zaman Musa kavmine demişti ki: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani O sizi Firavun ailesinden kurtardı. Onlar, size işkencenin en kötüsünü uyguluyor ve oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakıyordu. Şüphesiz bunda sizin için Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır."***

7. ***"Yine hatırlayın, Rabb'iniz size şunu bildirmişti: Eğer şükrederseniz, elbette size** (nimetimi)* ***artırırım ve şayet nankörlük ederseniz şüphesiz azabım çok şiddetlidir!"***

8. *Musa dedi ki: "Siz ve yeryüzünde olanların hepsi nankörlük etseniz, şüphesiz Allah zengindir* *(hiç kimseye ihtiyacı yoktur),* ***hamdedilmeye layıktır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz Musa'yı âyetlerimizle,* beyaz el, yılana dönen asâ ve diğer mucizelerle *gönderdik."* Bunlar dokuz mucizedir.[404] ve ona şöyle dedik:

"Kavmini, İsrâiloğulları'nı, Firavun ve adamlarını *küfrün karanlıklarından imanın nuruna çıkar."*

Firavun ve adamlarının inkâr karanlığından imanın nuruna çıkma şekli bellidir. Bu, onların iman etmesiyle gerçekleşir. İsrâiloğulları'nın karanlıktan nura çıkarılmasına gelince, Firavun onlardan pek çoğunu Kıptîler'le (yerli Mısır halkıyla) birlikte fitneye düşürüp haktan saptırmış, böylece onlar farklı gruplara ayrılmışlardı. Hepsi aynı dine mensup olarak kalmamışlardı.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Hz. Musa [aleyhisselâm] Kıptîler'e peygamber olarak gönderilmişse, (İsrâiloğulları'nı Firavun'dan kurtarmak için) onlardan ayrılarak Şam'a gittikten sonra, niçin Kıptîler'in yanına geri dönmedi?"

Bu sorunun cevabı şudur: Hz. Musa [aleyhisselâm] Kıptîler'e ilâhî daveti tebliğ ettiği için, onlara hak delil ulaşmış oldu; artık bundan sonra onların din için Hz. Musa'nın bulunduğu yere hicret etmeleri gerekliydi.

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Musa'ya kavmine geçmişte olan ibretlik şeyleri hatırlatmasını emrederek şöyle buyurdu:

"Onlara Allah'ın felaket günlerini, yani kendilerinden önceki ümmetlerin başına gelenleri *hatırlat."*

---

[404] Hz. Musa'ya dokuz mucize verilme ifadesi, İsrâ sûresi 101. âyette geçmektedir. Âlimler bu dokuz mucizeyi şöyle saymışlardır: Yılana dönen asâ, beyaz el, inkârcı kavmin üzerine gökten çekirge, bit ve kurbağa yağması, sularının kana dönmesi, taştan su fışkırması, denizin yarılıp yol olması ve Tûr dağının İsrâiloğulları'nın başı üzerine kaldırılması (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/583).

Âyette geçen "eyyâmullah" ifadesi özel bir tabir olup "Allah'ın kullarına azap veya nimet indirdiği günler" demektir. Eyyâmü'l-Arap, Araplar'ın aralarında gerçekleşen savaşlardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara Allah'ın insanlara gönderdiği nimet ve ihsanlarla, azap ve belaları hatırlat. Eyyam ifadesi, her iki durum (nimet ve azap) için de kullanılır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bunda* Allah'ın verdiği belalara *çokça sabreden* ve ihsan ettiği nimetlerine *şükreden herkes için alınacak dersler vardır.*"

Geçmiş toplumların hallerinden ancak sabreden ve şükredenlerin ders alacağının belirtilmesi şunun içindir: Sabreden ve şükreden kimse, kendisinden önceki birinin başına gelen belaları ve nimetleri işittiği zaman ondan ibret alır, kendisine gerekli olan sabrın ve şükrün ne olduğunu anlar.

Âyetteki muradın bütün müminler olduğu da söylenmiştir. Müminlerin çok sabreden ve çok şükreden vasıflarıyla anlatılması, sabır ve şükrün imanın alameti olmasından dolayıdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Bir zaman Musa kavmine demişti ki: Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın. O sizi Firavun ailesinden, adamlarından kurtardı. Onlar size işkencenin en kötüsünü uyguluyor,* sizleri köle olarak kullanıyor ve ağır yüklerin altında çalıştırıyorlardı. *Ayrıca oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı.*"

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette anlatılan işkenceyle, Bakara 49. ve A'râf 141. âyetlerde anlatılan işkence farklıdır. Bakara ve A'râf sûrelerinde, İsrâiloğulları'na yapılan işkenceden sonra zikredilen erkek çocukların öldürülüp kızların bırakılması, bu azap ve işkencenin ne şekilde yapıldığını açıklamaktadır. Bu âyetteki işkenceyle (azapla) ise ya işkencenin cinsi yahut onları köle yapıp ağır işlerde çalıştırmaları kastedilmektedir."[405]

---

[405] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/513.

"Şüphesiz bu imtihanda sizin için Rabb'inizden büyük bir deneme vardır." O sizi önce denedi, sonra çokça şükredin diye sizi bu azaptan kurtardı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Yahut sizin bu azaptan kurtarılmanızda büyük bir nimet ve deneme vardır. Allah bu nimete şükür olarak nasıl davranacağızı ortaya çıkarmak için sizi bu imtihana tâbi tuttu. Bunun için Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara şöyle dedi:

"Yine hatırlayın ki Rabb'iniz size şunu bildirmişti: Ey İsrâiloğulları, eğer sizi işkenceden kurtarma nimetime ve diğer nimetlere *şükrederseniz, elbette size verdiğim nimetleri artırırım;* nimet üzerine nimet ihsan ederim." Bu nimetin şükrü, iman edip salih amel yapmak, nimeti dile getirmek, nimetin asıl sahibini tanıyıp kalbinizle sadece O'na yönelmektir.

Bu âyetteki hitap, her ne kadar İsrâiloğulları'na yapılmış ise de bütün insanları içine alır. Nimetin artırılması, ya dünya malının veya ahiret sevabının çoğalması şeklinde gerçekleşir. Havassın (seçkin velilerin) şükrü, genişlik ve darlık anlarında olur. Onlar için darlık anları da manevi yönden zenginleşme sebebi olur; ya sevaplarında ya da manevi yakınlıklarında artış olur.

Cenâb-ı Hak, sonra şükrün zıddı olan durumdan bahsederek şöyle buyurdu: *"Eğer size verdiğim nimetlere karşı nankörlük ederseniz,* onlara karşılık inkâr ve isyanda bulunursanız, *şüphesiz azabım çok şiddetlidir;* inkârınızdan dolayı size azap ederim."

Beyzâvî demiştir ki: "Cömertlerin en cömerdi Allah'ın âdeti şöyledir: O, rahmet ve nimetini vaat edince, onu açıkça zikreder, azabını ise kapalı bir şekilde ifade eder."

Allah bu âyette, şükredenlerin nimetlerini artıracağını açıkça zikretti fakat nankörlük edenlere gelince, onlara, "Size şiddetle bir şekilde azap ederim!" demedi, sadece azabının büyük olduğunu belirtti.

"Musa, şükretmeyenler hakkında *dedi ki: Eğer siz ve yeryüzünde olanların hepsi,* bütün insanlar ve cinler *nankörlük etseniz, şüphesiz Allah zengindir;* sizin şükrünüze ihtiyacı yoktur; *hamdedilmeye layıktır;* meleklerin ve diğer varlıkların diliyle sürekli kendisine hamdedilmektedir." Yara-

tılan bütün zerreler, halleri ve dilleriyle O'na hamd etmektedirler. Hem O'nun sizin hamdetmenize ihtiyacı yoktur. Sizler inkârınızla sadece kendinize zarar verirsiniz; çünkü bu şekilde kendinizi daha fazla nimetten mahrum etmiş ve nefsinizi şiddetli bir azaba itmiş olursunuz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

5-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak bu âyetlerde yakîn makamlarından iki makamı zikretti; bunlar sabır ve şükürdür. Allah Teâlâ bu iki sıfata sahip olanları onları yerinde kullananları, bu sıfatlardan herhangi biriyle kendisine yönelenleri, huzuruna gidenleri övdü.

Sabır, zaferin alameti ve habercisidir; onun sevabı sayı ile ifade edilemez. Şükür ise nimetin artmasının garantisidir. Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, makamlar arasında bir tek şükür makamını artırmayı garanti etti." Bu da onun, makamların en faziletlisi ve taatlerin en güzeli olduğunu göstermektedir. Çünkü şükür, kalbin Allah ile sevincini garanti etmekte ve Allah'ın kulunu sevmesini sağlamaktadır.

Şüphesiz şükür, sabır makamından daha yüksektir. Gerçekten şükreden kişi, imtihan ve mihnetlerin içinde Allah'ın ihsanlarını görür; tehlikeleri güler yüzle karşılar. Çünkü kul, genişlikte ve darlıkta şükretmedikçe, gerçek manada şükretmiş sayılmaz. Kul, sıkıntılı şeylerde sevinilecek bir durum görmedikçe şükrün hakikatine eremez. Kul ibretle bakacak olsa, sıkıntı halinde kendisine gelmekte olan kalbe ait fetihleri ve manevi ihsanları görür; azap nimete döner.

Sabır makamı ise böyle değildir. Sabır sahibi, sabrın acılığını yudumlayıp durmaktadır. Çünkü her sabreden, bela içinde kendisine bu belayı gönderen Rabb'ini müşahede durumuna yükselemez; eğer yükselseydi o zaman bela kendisine tat verirdi. *Kasîde-i Ayniyye* sahibi Seyyid Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] bu konuda demiştir ki:

"Yâ Rabbi, beni hasta eden sen olunca, elemler bana lezzet verdi; eğer beni deneyecek olsan, o imtihanların benim tarafımdan bir nimet olarak algılandığını görürdün!"

Fakat bu durum, kulun zayıflık ve kuvvetlilik hallerine göre değişir. Kul bazan manen kuvvetli bir durumda olur, başına gelen tehlikeleri gülerek karşılar. Bazan sıkıntılar onu manen zayıfken yakalar, o zaman kula düşen sadece sabretmek ve gelen belanın acılığını yudumlamaktır. Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] *Kitâbü'l-Kast* adlı eserinde der ki: "Rüyamda kendimi peygamberler ve sıddıklarla birlikte gördüm; onlarla birlikte olmak istedim. Sonra şöyle dua ettim: 'Allahım, beni onların çektikleri sıkıntılardan uzak tutarak, onların yolundan götür; çünkü onlar çok kuvvetli kimselerdir, biz ise onlardan çok daha zayıf bir durumdayız.' O zaman bana şöyle denildi: 'Öyle değil, şöyle de: Allahım, ben hiçbir şeye güç yetiremem, sen takdir ettiğin her şeyde onları desteklediğin gibi bizi de destekle!'"

Hak Davete İtiraz Edenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirlere kendilerinden öncekilerin halini hatırlatarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ
مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَرَدُّوا اَيْدِيَهُمْ فِي اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَا
اُرْسِلْتُمْ بِهِ وَاِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٩﴾ قَالَتْ
رُسُلُهُمْ اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ
لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى

9. ***Sizden önceki Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonrakilerin haberleri size gelmedi mi? Onları Allah'tan başkası bilmez.***

Peygamberleri onlara mucizeler getirdi de onlar, ellerini ağızlarına götürüp, "Biz, sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz ve bizi kendisine inanmaya çağırdığınız konuda derin bir şüphe içindeyiz" dediler.

10. ***Peygamberleri dedi ki: "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? Halbuki O, sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir vakte kadar yaşatmak için sizi (hak dine) çağırıyor ..."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kavmini uyarmasıyla ilgili sözlerini naklederek veya bu ümmeti uyarmak için bizzat kendi sözü olarak buyuruyor ki:

"Sizden önceki Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle, Şuayb'ın kavmi ve pek çok ümmet gibi *onlardan sonrakilerin,* peygamberlerine isyan ettikleri zaman başlarına gelen şeylerin *haberleri size ulaşmadı mı?"*

"Sayıları çok olduğundan ve izleri silinip gittiğinden dolayı *onları Allah'tan başkası bilmez."* Bunun için Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Tarihteki bütün nesepleri bildiklerini söyleyenler yalan söylemişlerdir (Çünkü onları Allah'tan başkası bilmez)."[406]

"Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirdi, onlar ise ellerini ağızlarına götürdüler."

Onlar, peygamberlerin getirdiği dine karşı kin ve kızgınlıklarından dolayı ellerini ısırmak için ağızlarına götürdüler. Şu âyette de bu durum ifade edilmektedir:

"Onlar, size kinlerinden dolayı ellerini ısırırlar" (Âl-i İmrân 3/119).

Yahut hayretlerinden ellerini ağızlarına götürdüler.

Bir diğer görüş göre, gülmesi tutanın elini ağzına götürdüğü gibi, onlar da peygamberlerin davetiyle alay etmek için ellerini ağızlarına götürdüler.

---

[406] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 13/604 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/9 (Beyrut 2002).

Yahut onlar, peygamberleri susturmak ve onlara ağızlarını kapamalarını emrederek ellerini ağızlarına götürdüler.

Bir diğer izaha göre onlar, peygamberlerin konuşmalarını engellemek için ellerini peygamberlerin ağzına götürdüler

Bir diğer görüş şudur: El, iyilik manasına da gelir. Ellerini ağızlarına götürdüler demek, peygamberlerle gelen ilâhî nimetleri geri çevirdiler, demektir. Bu nimetler, onlara yaptıkları güzel öğütler ve Allah katından getirdikleri ilâhî hükümlerdir. Onlar, peygamberleri yalanlayarak bu güzel şeyleri peygamberlerin ağzında bıraktılar. Bu şuna benzer: Bir kimse senin söylediklerine uymazsa, onun için, "Sözümü ağzımda bıraktı ve gitti" dersin.

"Ellerini ağızlarına götürdüler ve, 'Biz, sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz ve bizi kendisine çağırdığınız tevhid ve iman konusunda derin bir şüphe içindeyiz' dediler."

Şüphe, kişinin kararsız bir halde olup bir şeye huzur içinde evet diyememesidir.

Peygamberleri, onların Allah'ın âlemlerin Rabb'i oluşu konusundaki şüphelerine cevap olarak dediler ki:

"Allah hakkında şüphe mi var?" O'nun varlığında, ilâhlığında ve birliğinde bir şüphe mi var?

Beyzâvî demiştir ki: "Peygamberler şunu demek istediler: Biz sizi sadece Allah'a davet ediyoruz; delillerin çokluğundan ve bu delillerin, varlığını apaçık gösterdiğinden O Allah, hakkında şüphe ihtimali olmayan bir zattır."

Buna şu âyetle işaret etti: *"O, gökleri ve yeri yaratandır."* O Allah, gökleri ve yerleri bu garip ve hayret verici şekilleriyle hiç yoktan var edip en güzel şekilde meydana çıkarandır. Bu, sadece kudreti sonsuz, apaçık hikmet sahibi ve mülkünde tek olan bir ilâh tarafından yapılabilir. Diğer âyette buyrulduğu gibi, *eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi fesada gider, düzenleri altüst olurdu"* (bk. Enbiyâ 21/22).

Peygamberlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Halbuki O,* bizi size göndererek *sizi* imana ve tevhide *çağırıyor,* bizi tasdik etmenizi bunun için emrediyor. *Bunu,* eğer iman ederseniz *sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak için yapıyor."* Yani Allah sizin bazı günahlarınızı affeder; bu, İslâm'a girmeden önceki günahlardır. İslâm'a girdikten sonra işlenen günahları affetmek ise Allah'ın dilemesine kalmıştır.

Yahut Allah, kul hakları hariç, kendisiyle sizin aranızda kalan günahları affeder.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, kâfir İslâm'a girdikten sonra, önceki bütün günahları affedilir.

Beyzâvî demiştir ki: "Kâfirlerin affedilmesi, imana bağlıdır. Hitap müminlere olunca, onlardan istenen, taat, günahlardan kaçınmak ve benzeri şeylerdir. Bu istek, kul haklarından kurtulmayı da içine alır."[407]

Peygamberlerin sözü şöyle bitiyor: *"Ve sizi belirli bir vakte kadar yaşatmak için imana davet ediyor."* O, Allah'ın belirlediği bir vakit olup sona erene kadar sizi yaşatır.

Müfessir Zemahşerî, bu âyetin tefsirinde, Mu'tezile görüşüne tâbi olarak demiştir ki: "Eğer iman ederseniz, ecelinizin sonuna kadar sizi yaşatır; eğer iman etmezseniz, bu vakitten önce sizi derhal helâk eder."[408] Bu, Mu'tezile'nin iki ecel anlayışına göre söylenmiştir. Ehl-i sünnet bu görüşe katılmaz; onlara göre ecel (sonuçta) tek olup kesinleşmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

9. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tefekkür etmek ve olaylardan ders çıkarmak, salihlerin en faziletli ibadetlerindendir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir saatlik tefekkür, yetmiş sene (nâfile) ibadetten daha hayırlıdır."[409]

---

[407] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/514 (Mana özetlenerek verildi).

[408] Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl,* 2/369.

[409] Ebû'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame,* nr. 73; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde,* 8/305; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 5897 (Burada hadis, "altmış yıl" ifadesiyle geçmektedir).

Kul, kendisinden önceki devirlerde yaşayan ümmetlerin halini tefekkür eder. Onların kurulu beldelerinden nasıl göçüp gittiklerini, güzel yataklarını nasıl terkettiklerini, onları bırakıp dar kabirlere girdiklerini, toprak altında uzanıp kaldıklarını düşünür. Onlar gafil iken, ölüm kendilerine geldi; istemeyerek ölümün acılığını yudumladılar. Dünya hedeflerine ulaşamadılar, ellerinden kaçırdıklarını yapmaya da geri dönemediler. Geride bıraktıklarına pişman oldular, fakat pişmanlık fayda vermedi. Haklarındaki azap hükmü gerçekleşti.

Bunları tefekkür etmek, Allah'a yaklaşmayı, ibadet ve taate koşmayı, bu fâni dünyadan gönlü çekip ebedî âleme hazırlanmayı gerektirir. Böylece insan, büyük kurtuluşu elde etmiş olur.

Daha önceki peygamberlerin ve salihlerin halk tarafından yalanlanması, ârifler ve Hakk'a yönelen müridler için teselli içermektedir. Onlar da kendi zamanlarındaki halk tarafından eziyete uğrayıp yalanlandıklarında bunları düşünüp teselli bulurlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Mucize Getirmek Allah'ın İzniyledir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberlerin kâfirlere verdiği cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُر۪يدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ
يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿١٠﴾ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ
اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ۜ وَمَا
كَانَ لَنَٓا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ
الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَٓا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَاۜ
وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَٓا اٰذَيْتُمُونَاۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

... Onlar dediler ki: "Siz de bizim gibi sadece birer insansınız. Bizi atalarımızın tapmış olduğu putlardan vazgeçirmek istiyorsunuz. Öyleyse bize, apaçık bir delil getirin!"

11. ***Peygamberleri onlara dediler ki: "Evet, biz de sizin gibi bir insanız; fakat Allah*** *(peygamberlik)* ***nimetini kullarından dilediğine lutfeder. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirme imkânımız yoktur. Müminler sadece Allah'a güvenip dayansınlar."***

12. ***"Hem, Allah bize dosdoğru yolu göstermişken neden Allah'a güvenip dayanmayalım? Sizin bize ettiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkâr edenler, peygamberlerine *dediler ki: Siz de bizim gibi sadece birer insansınız."* Sizin bize bir üstünlüğünüz yok; niçin size peygamberlik verildi de bize verilmedi! Eğer Allah insanlara peygamber göndermek isteseydi, onlara melekler gibi en üstün varlıkları gönderirdi.

Yahut onlar şöyle dediler: Sizler birer insansınız; insandan peygamber olmaz!

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Onlar bu sözü, bazı insanların diğer insanlara peygamberlikle üstünlük elde etmelerini veya insanın peygamber olarak gönderilmesini imkânsız buldukları için söylemiş olabilirler. Birinci görüş daha açık ve akla uygundur. Bunu onların, *'Öyleyse bize apaçık bir delil,* mucize *getirin'* sözünden ve buna karşı peygamberlerin, *'Evet, bizler birer insanız, fakat Allah, kullarından dilediğine (peygamberlik) nimetini lutfeder'* demelerinden anlıyoruz."[410]

İnkârcılar sonra peygamberlerine dediler ki: "Siz bu davetinizle *bizi atalarımızın tapmış olduğu putlardan vazgeçirmek istiyorsunuz; öyleyse bize,* sizin üstünlüğünüzü ve bu peygamberlik mertebesine ulaşmayı hak ettiğinizi gösteren *açık bir delil getirin!"*

---

[410] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/409 (Beyrut 1995).

Onlar, bu sözleriyle, o zamana kadar kendilerine gelen delil ve mucizeleri göz ardı edip inat ve ısrarla kendilerine başka mucizeler gösterilmesini teklif ettiler.

"Peygamberleri onlara dediler ki: 'Evet, biz de sizin gibi birer insanız; fakat Allah, kullarından dilediğine peygamberlik *nimetini lutfeder.'* Sizin gibi birer insan olmamızla birlikte, Allah bize peygamberlik nimetini lutfetti."

Peygamberler, bu sözleriyle onların, *"Siz de bizim gibi birer inansınız"* sözlerine katıldılar, ayrıca, kendilerine peygamberlik verilmesini Allah'ın bir lutuf ve ihsanı olarak gördüler. Bu âyette, peygamberliğin Allah tarafından verilen bir nimet olduğu, onun çalışıp kazanmakla elde edilemediği belirtilmektedir.

Sonra peygamberler onların, "Bize mucize gösterin" şeklindeki tekliflerine şöyle cevap verdiler: *"Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil,* mucize ve âyet *getirme imkânımız yoktur."* Bizim kendi başımıza size âyet getirme yetkimiz yoktur. Ayrıca bizler, sizin istediğiniz şeyleri kendi gücümüzle getiremeyiz. Onlar sadece Allah'ın dilemesiyle olacak şeylerdir. O, hikmeti gereği ve ezelî iradesine göre dilediklerine onları verir. *"Müminler sadece Allah'a güvenip dayansınlar.* Biz, sizin bize gösterdiğiniz inat ve düşmanlığa karşı sadece O'na güvenip dayanıyoruz."

Peygamberler, *"Müminler sadece Allah'a tevekkül etsinler"* diyerek, tevekkül etme emrini, her mümini içine alacak şekilde umumi bir ifadeyle dile getirdiler. Bununla, imanın tevekkülü gerektirdiğine dikkat çektiler ve onunla önce kendilerini kastettiler. Baksana gelen âyette ne dediler:

"Hem biz, niçin Allah'a güvenip dayanmayalım? Bizim Allah'a tevekkülü terketmemizi gerektirecek bir mazeret mi var? *O Allah ki bize,* kendisini tanıyacağımız, birliğini idrak ve ikrar edeceğimiz ve bütün işlerin O'nun elinde olduğunu bileceğimiz *dosdoğru yolu gösterdi.* Allah bizimle sizin aranızda hükmünü verinceye kadar biz, *sizin bize ettiğiniz eziyetlere sabredeceğiz."*

Peygamberler, bu sözleriyle Allah'a olan güvenlerini güçlü bir şekilde ifade ettiler ve kâfirlerden başlarına gelecek şeylere hiç aldırış etmediklerini dile getirdiler.

Peygamberlerin sözü şöyle tamamlanıyor: *"Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler."* Yani tevekkül edenler, imanlarından kaynaklanan bu tevekkül halini devam ettirsinler. Bu açıklamayı Beyzâvî, Zemahşerî'den almıştır.

İbn Cüzey demiştir ki: "Eğer, 'Âyette, tevekkül emri niçin iki kere tekrar edildi?' diye bir soru sorulursa bana göre cevabı şudur: *'Müminler Allah'a tevekkül etsinler'* âyeti, kâfirlerin daha önce geçen, *'Bize açık bir mucize getir'* şeklindeki taleplerine bir karşılıktır. Peygamberler mucizelerin getirilmesinde Allah'a tevekkül ederler. *'Tevekkül edenler Allah'a tevekkül etsinler'* âyeti ise peygamberlerin, *'Sizin bize ettiğiniz eziyetlere muhakkak sabredeceğiz'* âyetiyle ilgilidir. Bununla demek istiyorlar ki: 'Biz sizin eziyetlerinizi savma konusunda Allah'a güvenip dayanıyoruz.'"[411]

Bu, güzel bir açıklamadır, sadece "tevekkül edenler" ifadesi, onlarda tevekkülün daha önce var olmasını gerektiriyor. "Tevekkül etsinler" ifadesinden kasıt, tevekkül etmeyi sürdürmeleridir.

Şöyle de denilmiştir: "Tevekkül edenler" kelimesini iki kere söylememek için önce "müminler Allah'a güvensinler" dendi, sonra, "Tevekkül edenler Allah'a güvensinler" dendi. Yani kim Allah'a tevekkül ederse O, tevekkül edilmeye layıktır.

Ebû Tâlib-i Mekkî [rahmetullahi aleyh] *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Allah'a bir konuda tevekkül eden kişi, her şeyde tevekkül etsin." Bu açıklama daha güzeldir.

Hâşiye'de[412] denmiştir ki: "Diğer bir açıklama şudur: Bütün işlerde tevekkül eden kimse sadece Allah'a tevekkül etsin. Çünkü her şeyde vekil edilecek zat bir tanedir; o halde kullar sadece Allah'a tevekkül etsinler."

---

[411] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/409-410.

[412] Bu hâşiye Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı hâşiyedir.

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilik, insanı özelliklerle örtülmüştür. Bu konuda peygamberliğin sırrı ile veliliğin sırrı arasında fark yoktur. Cenâb-ı Hak, özel dostluğu için seçtiği kişileri (peygamber ve velileri), onların kıymetini bilmeyenlerin tanımasını kıskanarak kendilerini gizlemiştir. Onları sadece, Allah'ın ezelde kendisine inâyetini takdir buyurduğu ve üzerine hidayet rüzgârı esen kimseler tanır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "İnsanî özelliklerle veliliğin sırrını gizleyen, rabliğinin azametini ise kulluk amelleriyle gösteren Allah ne kadar yücedir."

Yine o der ki: "Velilerine ancak kendisine delil yaptığı şeyleri delil yapan ve onlara sadece kendisine ulaştırmak istediği kimseleri sevkeden yüce Allah'ı tesbih ederim."[413]

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî [rahmetullahi aleyh] *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde der ki: "Allah'ın veli kulları, kendilerini insanlardan uzak yerlerde gizlerler; onları gerçek yönleriyle tanıyan çok az insan vardır. Şeyhimiz Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin [kuddise sırruhû] şöyle dediğini işittim: "Veliyi tanımak Allah'ı tanımaktan daha zordur. Şüphesiz Allah, kemali ve cemaliyle tanınmaktadır. Senin gibi yiyip içen bir insanı (velilik sıfatıyla) nasıl tanıyacaksın? Allah Teâlâ sana, velilerinden birini tanıtmak istediği zaman, senden onun beşeriyet yönünü gizler, sana onun velilik yönünü gösterir."

"Senden onun beşeriyet yönünü gizler" sözünün manası şudur: Ona bakan kişi, kendisinde (uyku, yemek, içmek, hastalık gibi) noksanlık sayılacak sıfatlara takılıp kalmaz, ondaki kemalatı gösteren velilik özelliklerine bakar.

Temel insanî sıfatlar velilerde ve peygamberde de bulunur. Bunlar yemek, içmek, uyumak, evlenmek, beden olarak zayıflık, fakirlik ve bunların dışındaki diğer insanî sıfatlardır. Bunlar veliler için, onların velilik yönünü örtecek bir perde ve korunaktır. Bu şekilde veliler, meşhur olup hallerinin değişmesinden ve veli olarak anılmaktan korunmuş olurlar. Bunun için veliler, halkın çoğundan gizlenmişlerdir. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bu duruma şöyle işaret etmiştir:

---

[413] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 303 (Beyrut 2005).

"Bir kimsede veliliğin bulunması için, onun beşerî yönünün ortadan kalkması gerekmez."

Envârü'l-Kulûb kitabının sahibi demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki Allah onları avam halktan gizleyip seçkin kullarına göstermiştir. Onları sadece kendileri gibi olanlar yahut kendilerini sevenler tanır.

Allah'ın öyle kulları vardır ki onların veliliğini, avamdan ve havastan gizlemiştir. Yine Allah'ın öyle kulları vardır ki Allah onların veliliğini, manevi seyirlerinin ilk döneminde ortaya çıkarır, manevi seyirlerinin sonunda gizler. Bazı kullar vardır ki Allah onların veliliğini ilk hallerinde gizler, nihayette ortaya çıkarır. Allah'ın öyle kulları vardır ki Allah, onunla kendi arasındaki dostluğu ve sırları hafaza melekleri dahil hiç kimseye açmaz; onlar Allah'ın kalplerine koyduğu sırlarla O'na kavuşurlar. Onlar, en yüksek melekûtun en yüce makamlarını ve arşın sağını müşahede ederler. Onların ruhunu bizzat Allah Teâlâ alır; bundan dolayı cesetleri hoş kokulara gark olur, üzerlerine toprak atılmaz. Onlar, azîz ve celîl olan Allah'la bekâ makamını elde ederler ve bekâ nuruyla parıldayarak haşredilirler."

Bayezid-i Bistâmî [kuddise sirruhû] demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın velileri, (sahibi için süslenip hazırlanmış) gelinler gibidir; gelinleri sadece (iç güzellikleriyle) kendilerine mahrem olan kocaları görür, başkaları görmez. Onlar, Allah katında üns (özel yakınlık ve sevgi) perdesi içinde gizlenmişlerdir; onları dünyada ve ahirette gerçek halleriyle hiçbir insan göremez."

Peygamberler kavimlerine ne cevap vermişlerse, veliler de münkirlere aynı cevabı verirler. İnkâr edenler gibi münkirler de kendi devirlerindeki velilere şöyle derler:

"Siz de bizim gibi birer insansanız. Bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylere tapmaktan vazgeçirmek istiyorsunuz. Bizi onların sarıldığı sebeplerden, içine daldıkları eğlencelerden, hevâya uymaktan ve dünya sevgisinden alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize, sözlerinizin doğru ve kendinizin veli olduğunu gösteren apaçık bir delil yani keramet gösterin!"

Veliler de peygamberlerin kavimlerine söylediğine benzer şekilde, münkirlere şu cevabı verirler: "Evet, biz de sizin gibi bir insanız; fakat Allah velilik nimetini kullarından dilediğine lutfeder. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil, keramet, hârikulâde şeyler getirme imkânımız yoktur. Müminler sadece Allah'a güvenip dayansınlar. Hem, Allah bize dosdoğru yolu göstermişken neden Allah'a güvenip dayanmalım? Sizin bize ettiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler."

Kâfirlerin Peygamberleri Tehdidi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin peygamberleri yurtlarından çıkarmakla tehditlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا اَوْ لَتَعُودُنَّ
فِي مِلَّتِنَاۜ فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَۙ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ
الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾
وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍۙ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَٓائِه۪ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى
مِنْ مَٓاءٍ صَدِيدٍۙ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍۜ وَمِنْ وَرَٓائِه۪ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

13. *İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: "Andolsun ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız ya da dinimize döneceksiniz!" Rab'leri de onlara, "Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz!" diye vahyetti.*

14. *"Şüphesiz onlardan sonra sizi yeryüzüne yerleştireceğiz. Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınanlara özeldir."*

15. ***(Peygamberler) fetih istediler; her inatçı zorba hüsrana uğradı.***

16. ***Hüsranın ardından da cehennem vardır; orada kendisine irinli su içirilir.***

17. ***Onu yudumlamaya çalışır, fakat boğazından geçiremez ve ona her yandan ölüm gelir, fakat o, ölmez (ki rahat etsin). Arkasından şiddetli bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, peygamberlerine* onları korkutmak için *dediler ki: Vallahi ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız ya da dinimize döneceksiniz!"* Kâfirler, iki şeyden birinin olacağına dair yemin ettiler. Bunlar, ya peygamberleri yurtlarından çıkarmak ya da onların kâfirlerin dinine dönmesidir. Buradaki dönmek, dönüştürmek manasındadır; çünkü peygamberler daha önce onların dininde hiç olmamışlardır ki geri dönmüş olsunlar. Bu durum, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kıssasında geçmişti (bk. Hûd 11/84-93).

Âyetteki hitap, bütün peygamberlere ve onlara iman edenlere yöneltilmiş olabilir. Hitap çoğul sîgasıyla yapılmıştır, tek tek bütün fertleri kapsar. Her asırda kâfirler, kendilerine gelen peygamberlere, "Ya sizi yurdumuzdan çakaracağız ya da dinimize döneceksiniz" demişlerdir.

Rab'leri de onlara yani peygamberlere, hepsine birden veya ayrı ayrı olarak şöyle vahyetti: *"Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz;* onların yurtları boş kalacak. *Şüphesiz onlardan sonra yeryüzüne,* onların yerlerine ve yurtlarına *sizi yerleştireceğiz."* Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"Bir zamanlar hor görülüp zayıf düşürülen kimseleri, yeryeryüzünün doğusuna ve batısına vâris yaptık" (A'râf 7/137).

Önceki âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu* yeryüzüne vâris yapma ve yerleştirme, *makamımdan korkan kimseler içindir."* Yani bu nimet, kıyamet günü hesap için huzurumda durmaktan korkan kimselere bahşedilecektir.

Yahut o, benim, kulların bütün işlerini görüp gözetmemden, amellerini kaydetmemden ve gizli-açık bütün hallerini bilmemden korkanlar içindir.

Bir diğer mana: Bu sonuç, benim zatımın azametinden ve celâlimden korkanlar içindir.

"Bir de tehdidimden sakınanlara özeldir." Yani bu sonuç, azap vaadimden veya kâfirlere vaat ettiğim azabımdan korkanlar içindir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Peygamberler *fetih istediler;* yani düşmanlarına karşı Allah'tan fetih istediler yahut onlarla kendi aralarında hüküm vermesini istediler." Şu âyette belirtildiği gibi:

"Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında hak olan hükmünü ver" (A'râf 7/89).

Kâfirler de Allah'tan zafer talep ettiler ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] galip gelmek için yardım istediler; Ebû Cehil'in Bedir Savaşı'nda yaptığı dua gibi. O şöyle demiştir:

"Allahım, bu zat (Muhammed), akraba arasındaki hakları yok saydı, bize daha önce bilinmeyen şeylerle geldi; onu yarın helâk et!"

Yahut iki taraf Allah'tan yardım ve zafer istedi; onların her biri Allah'tan, haksız olanı helâk etmesini ve haklı olanı galip getirmesini istedi.

Âyetin, bir okunuşuna göre, "Allah'tan yardım isteyin" manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah'a karşı kibir gösteren *her zorba,* Hakk'a ve onu getirene karşı *inat eden kimse hüsrana uğradı."* İşte onlar için fetih yani hüküm budur. Bu hüküm, Hakk'a karşı kibirlenenlerin perişan olması ve müminlerin kurtulmasıdır.

Diğer âyette, onların perişanlıklarının sonunu hatırlatarak şöyle buyurdu:

"Hüsranın hemen peşinden de cehennem vardır." İnatçı zorba kimse ona atılmak için beklemektedir. Zaten o, dünyada bu azabın tam kena-

rında durmaktadır. Öldükten sonra tekrar diriltilip cehenneme atılacaktır. *"Orada kendisine,* kâfirlerin derisinden akan kan ve irinden oluşan *irinli su içirilir. Onu yudumlamaya,* zorlandığı için yutmaya çalışır, *fakat boğazından kolayca geçiremez."*

Bir hadis-i şerifte şöyle rivayet edilmiştir:

"Kâfire içmesi için cehennemin kızgın içeceklerinden getirilir; o bunu içmekten çekinir. İçecek kendisine yaklaştırıldığı zaman yüzünü kızartır; kafa derisi eriyip içine düşer. Zorla içirildiğinde bağırsaklarını parça parça eder."[414]

"O içeceği kolayca yutamaz", yutmaya yaklaşamaz. Onu yutmakta çok zorlanır; böylece azabı uzar, sonra da zar zor yutar. *"Ona her yandan ölüm* sebebi olacak *felaketler gelir,* kendisini şiddetli işkenceler sarar, fakat o, ölmez ki rahat etsin."

Yahut ona, cesedinin her yerine, hatta saçlarının diplerine ve ayaklarının parmaklarına kadar şiddetli azaplar gelir.

"İş bununla kalmaz, *peşinden şiddetli bir azap vardır."* Yani o, her vakit, yapılan bu azaptan daha şiddetli yeni azaplarla karşılaşır.

Bu şiddetli azabın, cehennemde ebedî olarak kalmak olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onun, nefeslerinin cesetlerinde hapsedilip nefes alıp verememeleri olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bunu Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû] söylemiştir.[415]

Âyetteki *"fetih istediler"* kısmının, peygamberlerin kıssalarından ayrı bir konu olup onun Mekkeliler için indiğini söyleyenler de olmuştur. Mekkeliler, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine beddua ettiği ve kıtlık çektikleri sene; Allah'tan yağmur istediler; Allah isteklerini kabul etmedi, kendilerine yağmur vermedi ve onlara istedikleri yağmura karşılık olarak cehennemlerin kan ve irinini vaat etti. Beyzâvî bu manaya gelen bir açıklama yapmıştır.

---

[414] Tirmizî, Cehennem, 4 (nr. 2592); Ahmed, *Müsned,* 5/265; Hâkim, *Müstedrek,* 2/351; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 7460.

[415] bk. Süyûtî, ed-*Dürrü'l-Mensûr,* 5/16.

13-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâfirler, peygamberlerini ne ile tehdit etmişlerse birtakım avam halk da kendi zamanlarındaki derviş ve velileri ona benzer sözlerle tehdit ederler.

İbn Liyûn et-Tücibî,[416] *İnâletü'l-İlmiyye* adlı eserinde, velilerin gizli oluşuyla ilgili açıklamalar yaptığı bölümde demiştir ki:

"Bilindiği gibi, günahlardan masum olmak sadece peygamberlere ait bir durumdur. Onların dışındaki insanlar, görüşlerinde isabet de eder, hata da eder; günaha düşebilirler, ardından tövbe ederler. Fakat velilerin hayat hikâyeleri ve kerametleri yazıya geçirilirken, kusur ve hataları dile getirilmemiştir. Vefatlarının üzerinden uzun bir zaman geçince, insanların çoğu, onların hiçbir kusur ve günahının olmadığını zannettiler. Halbuki velilerin yaşadıkları zamanda, onları sevenler olduğu gibi kendilerine kızanlar da vardı. Onların veli olduğunu kabul edip kendilerine teslim olanlar bulunduğu gibi onları tenkit edenler de bulunmaktaydı."

Daha sonra der ki: "Velilerden razı olan kimse, onlar hakkında, bildiklerinin en güzelini söyler; onlara kızan kimse ise onlar hakkında bildiklerinin en kötüsünü söyler. Bu veliler, kendi zamanlarındaki insanlardan, başkalarının sabredemeyeceği derecede eziyet ve hakaret görmüşlerdir ve haklarında kötü şeyler düşünen pek çok insan olmuştur. Mesela, Bayezid-i Bistâmî, defalarca Bistam'dan çıkarılmıştır. Şiblî, Havvâs ve Ebü'l-Hüseyin-i Nûri, düşmanları tarafından yapılan suçlamalar yüzünden hesap vermek için sultanın huzuruna çıkarılmışlardır. Sûfîlere baskı yapıldığı günlerde, Cüneyd-i Bağdâdî, kendisinin fakih olduğunu söyleyerek halini gizlemiştir. Yine velilerden Hallâc-ı Mansûr, sihirbaz ve zındık suçlamasıyla zamanındaki idare tarafından yakalanmış, dövülmüş ve eziyet edilmiştir." Tücibî'nin naklettiklerini mana olarak verdik.

---

[416] İbn Liyûn, asıl adı, Ebû Osman Sa'd (Saîd) b. Ahmed et-Tücibî el-Endelüsî'dir. Âlim ve şair bir zat olup 750'de (1349) vefat etmiştir. *İnâletü'l-İlmiyye* adlı eseri, Ali b. Abdullah eş-Şüşterî'nin, sûfîler ve tasavvufla ilgili *er-Resâletü'l-İlmiyye fî Tarîki'l-Mücerridîn mine's-Sûfiyye* adlı eserinin kısaltılmışıdır (bk. Süleyman Tülücü, "İbn Liyûn", *DİA*, 20/159-160)

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sûfîlerin sıkı takip ve tecrit edildiği günlerde Tıtvân şehrinde benzer şeyler bizim de başımıza geldi. Defalarca dövülmekle korkutulduk; hapse atıldık ve zâviyemizden çıkarıldık. Onların görevli müfettişlerinden biri bize,

"Vallahi sizi şehrimizden çıkaracağız, bir gemiye bindirip hıristiyanların toprağına göndereceğiz!" dedi. Ben de kendisine,

"Bu bize bir iyilik ve ikram olur; öyle umuyorum ki biz hıristiyanlara Allah'ı hatırlatırız (O'nu hükümlerini duyurup onları hak dine davet ederiz), nihayet müslüman olurlar" dedim. Bu sözle birlikte bizim haberimiz şeyhimize ulaştığı zaman, bana şu âyeti yazıp gönderdi:

"İnkâr edenler peygamberlerine dediler ki: 'Andolsun ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız ya da dinimize döneceksiniz!' Rab'leri de onlara, 'Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz!' diye vahyetti" (İbrahim 14/13).

Kâfirler hakkındaki bütün âyetler, müslüman da olsalar, sıfatı onlara benzeyen kimselere de hitap eder; âyetin hükmü bir yönüyle onlara da uygulanır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Amelinin Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kâfirlerin amellerini bir misalle anlatarak şöyle buyurdu:

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ
عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

18. *Rab'lerini inkâr edenlerin durumu (şudur): Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer; yaptıklarından hiçbir fayda elde edemezler. İşte bu, tam manasıyla bir sapıklıktır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rab'lerini inkâr edenlerin* yaptıkları, bir fayda vermeme ve yok olup gitme bakımından, *fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle havada savurduğu küle benzer."*

Kâfirlerin, sadaka vermek, akraba ile ilgilenmek, muhtaçlara yardım etmek, köleyi hürriyetine kavuşturmak gibi yaptıkları güzel işler, yok olup gitme bakımından, fırtınalı bir günde şiddetli rüzgârın havaya savurduğu toza benzer; çünkü bu işler Allah'a iman ve O'nun rızası esasına göre yapılmamıştır. Onlar, dünyada yaptıkları işlerden, kıyamet gününde hiçbir fayda görmezler; zira yaptıkları yok olup gitmiş, elde hiçbir şey kalmamıştır. Bunun için, ondan bir şey kazanamazlar, yaptıklarında bir sevap yoktur. İyi işler yapmanın getireceği fayda ellerinden uçup gitmiştir; tıpkı fırtınalı bir havada, rüzgârın, senin kaldırdığın tozu uçurup yok ettiği gibi.

"İşte bu durum, yani iyi işler yaptıklarını düşünmekle birlikte, dalâlet içinde kalmaları, *tam manasıyla bir sapıklıktır;* yani hak yoldan son derece uzak kalmaktır."

18. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sahibi için kalıcı olacak ve fayda verecek amel, evvelinde ihlâs bulunan, sonunda gizli tutulan ve içinde kulun kendi güç ve kuvvetinden sıyrılarak Allah'ın rahmetiyle yaptığı ameldir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

"Ameli korumak yapmaktan daha zordur. Bir adam, iyi bir iş yapar; kendisine salih bir amel sevabı yazılır; bu amel gizli olarak yapılınca, onun sevabı yetmiş derece artırılır. Fakat şeytan adama gelip devamlı ona yaptığı güzel işi açıklaması için vesvese verir; nihayet adam gizlice yaptığı amelini insanlara anlatır ve ilan eder; o zaman amelin açıktan yapıldığında verilen sevabı yazılır; gizli yapıldığında katlanarak verilen bütün sevaplar silinir. Şeytan adama 'yaptığını anlat!' diye vesvese vermeye devam eder; adam amelini insanlara açıklar ve bundan dolayı övülmesinden hoşlanır. Bunun üzerine amele açıktan yapıldığında verilen sevap da silinir; onun yerine ameliyle gösteriş yaptığı

yazılır. Dinini korumak isteyen kimse, Allah'tan korksun. Şüphesiz riya (insanlar görsün ve övsün diye amel etmek) bir çeşit şirktir."

Bu hadisi Beyhakî rivayet etmiştir.[417]

Bu hadisten, kalple yapılan amellerin üstünlüğü ortaya çıkıyor. Kalbin amelleri, tefekkür etmek, ibret almak, müşahede, basiretle nazar, güzel niyet, güzel hidayet, zühd (dünyadan gönlü çekmek), vera' (şüpheli şeylerden çekinmek), sabır, şükür, hilim ve bunların dışındaki güzel şeylerdir. Sadece kalple yapılan amelleri melek bilmez ki yazsın; şeytan bilmez ki bozsun; onların sevabını sadece cömertler cömerdi Allah verir. Bunun için şöyle denmiştir: "Kalple yapılan çok az bir amel. âzalarla yapılan dağlar gibi amelden daha faziletlidir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bir saatlik tefekkür, yetmiş sene (nâfile) ibadetten daha hayırlıdır."[418]

Bunun için Allah Teâlâ, zâhirde yapılan amellerin halini bir misalle zikrettikten sonra, tefekkürü emrederek şöyle buyurmuştur:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿٢٠﴾

19. ***Allah'ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmedin mi? O dilerse sizi yok edip yerinize yeni bir topluluk getirir.***

20. ***Bu, Allah'a zor gelmez.***

---

[417] bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6813.

[418] Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 8/305; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 5897. (Burada hadis, "altmış yıl" ifadesiyle geçmektedir).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "Ey Muhammed yahut ey bu haberi duyan kişi! *Allah'ın gökleri ve yeri hak ile* yani hakkı göstersin, hakka delil olsun diye *yarattığını görmedin mi?"*

Yahut onları yaratılması gerektiği şekilde, amacına uygun olarak yarattığını görmedin mi? Bu amaç, yaratıcısını tanıtmak, O'nun yoktan var etmeye ve var olanı yok etmeye gücünün yettiğini göstermektir. Bunun için âyetin devamında şöyle buyurdu:

"O dilerse sizi yok edip yerinize yeni bir topluluk getirir." Yani Allah dilerse, sizi yok eder, sizin yerinize başka bir topluluğu getirir. Şüphesiz onların sûret ve vücutlarının ana maddesini yoktan var eden zat, onları yok edip yerlerine başka bir topluluğu getirmeye kadirdir.

"Bu, Allah'a zor gelmez." Yani O'nun için zor veya imkânsız değildir. Şüphesiz O'nun gücü her şeye yeter; bazısını yapıp bazısını yapamaması söz konusu değildir. Durumu böyle olan bir zat, sadece kendisine ibadet edilmesini hak eder; yine O, kendisinden sevap umarak ve hesap günü azabından korkarak sadece zatına yönelmeye en layık olandır. O gün, aşağıda gelecek olan, *"Hepsi Allah'ın huzuruna çıkar ..."* âyetiyle işaret edilen gündür.

19-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Görmedin mi Allah ruhları, marifet makamında Hakk'ı müşahede için yarattı; nefisleri de teklif makamında Hakk'a ibadet için yarattı. Ruhların yeri, göktür; bedenlerin yeri ise ilâhî hükümlerin uygulandığı yeryüzüdür.

Ruhlar âlemi, marifet yani Cenâb-ı Hakk'ı tanıma mahallidir. Bedenlerin âlemi ise teklif (emir ve yasakları uygulama) mahallidir. Beden teklif âlemi olan dünyada yaşadığı sürece ruh kendisinden ayrılmaz; sadece ruh, manevi temizlik ve zikir ile bedenden yükselip ruhlar âlemine çıkar. O zaman, bedenlerin yerine sadece (asıl varlık olarak) ruhları müşahede eder. Bu, ârifibillâh olan zatların bildiği rubûbiyyet sırlarının en büyüklerindendir. Allah Teâlâ onları bu makamdaki sırlara muttali kılınca; kendilerine yüce zatın sırları ve peygamberlerin ruhlarının bulunduğu ruhlar âlemi açılır. Bu hale ulaşan ârifler, bir an olsun Allah'ı unutmazlar, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] uzak kalmazlar, diğer peygamberlerin ve velilerin ruhlarını görmekten perdelenmezler.

Bu makamda Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Otuz senedir Cenâb-ı Hak benden, bir an olsun zatını perdelemedi."

Yine o demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] benden bir saat perdelenecek olsa, kendimi gerçek müslümanlardan saymam!"

Şeyhlerimizin şeyhi Ali el-Cemel el-İmrânî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah'ın bana ihsan ettiği nimetlerden biri de, ben ne zaman Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] zikretsem veya kalbimde hatırlasam, kendimi huzurunda bulurum."

Allah Teâlâ bizleri bu zatların feyiz ve bereketinden faydalandırsın.

Bu makamda olan zatlar, her devirde mevcutturlar. Şüphesiz önceki âriflerin zamanında onlara bu imkânı veren yüce Allah, bizim zamanımızda da dilediklerine vermeye kadirdir.

"Eğer Allah dilerse sizi yok edip yerinize yeni bir topluluk getirir" âyeti şuna işaret etmektedir: Şayet Allah dilerse sizi nefsinizi görmekten uzaklaştırır; size yeni bir vücut verir, onunla Rabb'inizin sırlarını müşahede edersiniz. Bunu yapmak Allah'a zor gelmez.

Âriflerden Ebü'l-Mevâhib et-Tûnisî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Hak'ta fâni olmanın hakikati, nefse ait vasıfların yok olup gitmesi; senin kendinden geçmen ve beşerî engellerin ortadan kalkmasıdır."

Kulların İlâhî Huzura Arzedilişi

İnsanlar, ölümle birlikte madde ve cisim âleminden ruhlar âlemine geçerler ve orada ilâhî huzura çıkarlar. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَم۪يعاً فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ
تَبَعاً فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ
لَهَدَيْنَاكُمْۜ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَح۪يصٍ ﴿٢١﴾

21. ***(Kıyamet gününde) İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkarlar ve zayıflar, büyüklük taslayanlara der ki: "Biz size uyardık; şimdi siz, Allah'ın azabından birazını olsun bizden savabilir misiniz?" Onlar da der ki: "Allah bizi hidayete erdirseydi biz de sizi doğru yola iletirdik. Şimdi ağlayıp sızlasak da sabretsek de farketmez; çünkü bizim için kaçıp sığınılacak bir yer yoktur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Kıyamet gününde *insanların hepsi,* kabirlerinden kalkıp yalın ayak ve başı açık bir vaziyette, hesaplarının görülmesi için *Allah'ın huzuruna çıkarlar."*

Yahut herkes, Allah'a karşı zannı (inancı) üzere O'nun huzuruna çıkar. Onlar, gizlice kötülük işler ve onu Allah'ın bilmediğini zannederlerdi. Kıyamet günü gelince, Allah hakkındaki düşünceleri açılıp ortaya konur.

O zaman, irade ve görüşleri zayıf olup zalimlerin yoluna uyanlar, onları peşlerinden çekip götüren ve azdıran kibirli reislerine derler ki: "*Biz,* dini inkâr etmede, Allah'ın peygamberini yalanlamada ve onun öğütlerinden yüz çevirmede *size uyardık; şimdi siz, Allah'ın azabından azıcık da olsa bizden savabilir misiniz?* Bizden Allah'ın azabından az da olsa bir şey giderebilir misiniz?"

Reisleri, onlara cevap vermek ve özürlerini beyan etmek üzere derler ki: *"Eğer Allah bizi hidayete erdirseydi,* bizi imana ulaştırıp onda muvaffak etseydi, *biz de sizi doğru yola iletirdik.* Fakat doğru yoldan saptık, sizi de saptırdık; yani kendimiz için seçtiğimiz şeyi sizin için de seçtik. Şayet Allah bizi, ateşten kurtaracak bir yola ulaştırsaydı, biz de sizi ulaştırırdık ve size bir fayda verirdik. Ancak şimdi bize kurtuluş yolu kapandı; artık, feryat etsek de sabretsek de farketmez; yani bizim için feryat ve sabır aynıdır; çünkü bizim için sığınacak, kaçıp kurtulacak bir yer yoktur."

"Ağlayıp sızlasak da sabretsek de birdir" sözünün, reislere ve onlara uyanlara ait olması muhtemeldir. Bu görüşü şu rivayet de desteklemektedir:

"Cehennemlikler birbirlerine, 'Gelin, ağlayıp feryat edelim!' derler ve beş yüz sene ağlayıp sızlayarak feryat ederler. Bunun bir fayda vermediğini görünce, 'Gelin, bu azaba sabredelim' derler ve beş yüz sene sabrederler. Bu da bir fayda vermeyince, 'Ağlayıp sızlasak da sabretsek de bir şey değişmez; bizim için bu azaptan bir kurtuluş yok!' derler."[419]

Allah Teâlâ'dan, lutuf ve keremiyle bizleri azabından korumasını diliyoruz.

21. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ârifler ve onlara bağlanıp uyan kimseler, madde âleminden ruhlar âlemine yükseldikleri, her şeyin içinde, her şeyden önce, her şeyden sonra ve her şeyle birlikte Allah'ı müşahedeye ulaştıkları, ilâhî sırların içinde sefa sürdükleri ve kıyamet günü mukarrebîn makamındaki salihlerle birlikte makamları yükseltildiği zaman, onlarla beraber bulunmaktan mahrum edilmiş yakîni zayıf kimseler, işin hakikatini anlarlar. Bunlar, kalbi Hak'tan perdelenme gamı içinde kalmış, kötü düşünce ve vesveseyle sarılmış, eşyanın bağı içinde hapsedilmiş kimselerdir. Onlar, kendilerini âriflerin sohbetinden engelleyen reislerine ve makam sahiplerine,

"Bizler size uymuştuk; şimdi bizden şu içine düştüğümüz manen perdelenme gamını ve derecelerimizin düşüklüğünü giderebilir, bize fayda verebilir misiniz?" derler. Onlar da,

---

[419] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/17-18; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/84; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/43-44.

"Eğer Allah bize onlarla birlikte olmayı (onların sohbet ve terbiye halkalarına girmeyi) nasip etseydi, biz de sizin onlarla beraber olmanızı sağlardık" derler.

Hepsi, kıyamet günü âriflerin derecelerinin yükseltilmediğini görünce, kendi hallerine ağlayıp sızlarlar, ellerinden kaçırdıkları fırsat için üzülürler; fakat bu onlara bir fayda sağlamaz. Onların, mukarrebîn makamındaki âriflerin makamından geri kalmalarını giderecek bir çare yoktur.

Rivayet edildiğine göre, illiyyîn makamındaki (en yüksek mertebedeki) veliler, kendilerinden altta olanlara baktıklarında, yüzlerinin nurundan alttakilerin dereceleri aydınlanır. İnşallah, Secde sûresinin 17. âyetinin tefsirinde bu konuyla ilgili bir hadis gelecek.

Şeytanın Cehennemliklere Hitabı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra şeytanın, cehennemliklere sesleniş ini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ
وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا
أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ
مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا
أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾

22. *(Hesapları görülüp)* ***iş bitirilince şeytan diyecek ki: "Şüphesiz Allah size gerçek olanı vaat etti, ben de size*** *(bazı şeyler)* ***vaat ettim ama yalancı çıktım. Hem benim size karşı kullanabileceğim bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi*** *(inkâra)* ***çağırdım, siz de hemen çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kur-***

tarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Doğrusu ben, daha önce sizin beni (Allah'a) ortak koşmanızı reddettim." Şüphesiz zalimler için can yakıcı bir azap vardır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ahirette hesapları görülüp *iş bitirilince,* cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girince, *şeytan diyecek ki ..."*

Rivayet edildiğine göre İblis için cehennemde ateşten bir taht kurulur, onun üzerinden cehennemliklere, yani ateşi hak etmiş insan ve cinlere hitap eder ve şöyle der:

"Şüphesiz Allah size gerçek olanı vaat etti; size gerçek olan bir vaatte bulundu ve onu yerine getirdi. Bu vaat, sizi öldükten sonra diriltmek ve amelinizin karşılığını vermekti. *Ben de size* birtakım bâtıl şeyler *vaat ettim.* Size, öldükten sonra dirilmek ve hesap vermek yoktur dedim; eğer benim dediklerim gerçekleşseydi, taptığınız putlar size şefaatçi olurdu. *Ben vaadimin gerçekleşmesi konusunda size yalancı çıktım;* vaat ettiğim şeylerin tersi çıktı. *Hem benim size karşı* kullanabileceğim maddi *bir gücüm yoktu,* sizi zorla inkâr ve isyana sürükleyecek bir yetkiye sahip değildim. *Ben, sadece sizi* inkâra ve isyana *çağırdım,* benim yaptığım tek şey, size inkâr ve günahı güzel gösterip vesvese vererek sizi onlara çağırmaktı. Ben bunu yaptım; siz de hemen çağrıma uydunuz."

Şeytanın yaptığı, onlara hâkimiyet kurmak cinsinden bir şey değildir. Bu, onları susturmak için söylenmiş bir sözdür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben sizi zorla inkâr ve isyana sürüklemedim; sadece sizi onlara çağırdım; siz de hemen bana uydunuz. Şeytanın sözü şöyle devam ediyor:

"O halde beni kınamayın; çünkü düşmanlığı meşhur olan ve bilinen bir kimse, kötü işler yaptığı zaman kınanmaz; ondan zaten bu şeyler beklenir. *Siz,* ben çağırdığım zaman hemen bana uyduğunuz, fakat Rabb'inizin davetine uymadığınız için *kendinizi kınayın."*

Bu âyette, "Kul kendi fiilini yaratır" diyen Mu'tezile mezhebini destekleyen bir delil yoktur. Kulun kesbi (bir işi yapması), işin zâhirinde takdir edilmiştir. Bu, hikmet âleminde ilâhî hükümlerin icrası için böyle takdir edilmiştir. Hikmet âlemi dediğimiz bu sebepler âlemi, kudret âlemi için bir örtü mesabesindedir. Kudret ortaya çıkar, hikmet gizlenir. Bu, kulun bir amel yaparken ihtiyarının ortaya çıkmasıdır. Gerçekte kulun kendi başına bir ihtiyarı (bir şeyi seçme ve yapma yetkisi) yoktur (sonuçta insanın irade ve tercihi ilâhî iradeye tâbidir). Âyette şöyle buyrulmuştur:

"Eğer Rabb'in dileseydi, onu yapamazlardı" (En'âm 6/112).

"Onlar sadece Allah'ın dilediğini dilerler" (İnsan 76/30; Tekvîr 81/29).

Şeytan sonra onlara şöyle dedi: *"Ne ben size yardım edip bu azaptan kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz!* Doğrusu ben, bu günden önce, dünya hayatında sizin beni Allah'a ortak koşmanızı reddettim; sizin bu yaptığınızdan uzak durdum ve onu çirkin gördüm. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Kıyamet günü (putlar) sizin şirkinizi inkâr ederler" (Fâtır 35/14).

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin daha önce (dünyada) taatinde beni kendisine ortak yaptığınız Allah'ı ben, secde emrinden kaçınarak inkâr etmiştim.

Birinci mana daha açık ve tercihe şayandır.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

"Şüphesiz zalimler için can yakıcı bir azap vardır." Bu kısım, şeytanın hitabının devamı olabilir.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu tür şeylerin anlatılmasında, ona dikkatle kulak verenler için bir lutuf ve ikaz vardır. Bu ikazı dikkate alanlar, dünyada kendilerini hesaba çekip sonlarının nereye gittiğini iyice düşünürler."

22. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey nefsine iyilik yapmak isteyen salih kul, senin, şeytanın bütün fırsatları kaybettiğinde söylediği bu sözü can kulağıyla dinleyip ondan ders çıkarman gerekir. Ders çıkarıp hayatta iken, kabre girmeden önce, ayakların kaymadan nefsini kurtarmaya çalış; çünkü ahirette pişmanlık fayda vermez. Dünyada iken nefsini hesaba çek, işinin sonunu iyi düşün, inancını sağlamlaştır, tevhid inancını gözden geçirip düzelt, Rabb'inin taatinde bütün gayretinle çalış. Şeytanın aldatma noktalarından sakın. Sonsuz ikram ve ihsan sahibi Mevlâ'ya güven. Ölümü sürekli gözünün önüne getir. İleride gelecek şeyleri gerçekleşmiş gibi kabul et; olacak işleri olmuş say ve ona göre davran. Her gelecek yakındır. Âyette şöyle buyrulmuştur:

"Size vaat edilenler muhakkak gelecektir; siz (Allah'ı) âciz bırakamazsınız" (En'âm 6/134).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Eğer senin kalbinde yakîn nuru parlasaydı, ahireti hazırlanıp gitmekten daha yakın görürdün; ayrıca dünyanın güzelliklerinin üzerine fânilik damgası vurulduğunu apaçık görürdün."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Salihlere Verilen Cennet Selâmı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şeytanın aldattığı kimselerin zıddı olan salih kullarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاُدْخِلَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فٖيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

23. *İman edip salih amel yapanlar, Rab'lerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulurlar. Orada hitap ve dilekleri "selam"dır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip salih amel yapanlar, Rab'lerinin izniyle, içinde ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulurlar."* Allah melekleri vasıtasıyla onları cennete koyar. Cenâb-ı Hak, hesaplarını gördükten sonra, meleklerine cennetlikleri cennete koymalarını emreder. *"Orada hitap ve dilekleri 'selâm'dır."* Melekler veya cennet hizmetçileri, müminler cennete girdiklerinde, hadis-i şerifte geçtiği gibi, onları selâmla karşılayıp "hoş geldiniz" derler.

23. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetin, şeytanın cehennemliklere hitabından sonra zikredilmesi, insanın ondan nasıl kurtulacağına dikkat çekmek içindir. Müminler bu şekilde uyarıldı ki şeytanın muhatabı olmasınlar ve ona uymasınlar. Şeytandan kurtuluş yolu, sahih iman ve onu takviye eden şeylerdir. Onlar da daha önce belirttiğimiz gibi, iman ehlinin kalbini huzura erdiren sebeplerdir. Eğer Allah bir kulunu bir ârifin sohbetiyle (terbiyesine girmekle) şereflendirirse onu müşahede makamına yükseltir. Bu makama ulaşan kimsede tam bir kulluk hali gerçekleştiği ve Rabb'inin azametini müşahedeye yükseldiği için, şeytanın ve başkalarının ona bir tesiri olmaz. Cenâb-ı Hak, şeytana şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz senin, salih kullarım üzerinde bir hâkimiyetin yoktur" (Hicr 15/42).

Onlar, kalplerinde iman ağacı kök salmış ve dalları Rahmân'a yükselmiş kimselerdir. Cenâb-ı Hak, onların bu haline şu âyetinde işaret etmektedir:

İman ve Küfrün Misali

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ
أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ

رَبِّهَاۜ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ
خَب۪يثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَب۪يثَةِۨ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ
﴿٢٦﴾ يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَفِي الْاٰخِرَةِۚ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِم۪ينَۜ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٢٧﴾

24. ***Görmedin mi Allah nasıl bir örnek verdi: Güzel söz*** *(kelime-i tevhid)*, ***kökü yerde sabit, dalları gökte olan hoş bir ağaç gibidir.***

25. *(O ağaç),* ***Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Allah, öğüt alıp uyansınlar diye insanlara misaller verir.***

26. ***Kötü söz*** *(inkâr)*, ***gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durması imkânsız olan kötü bir ağaca benzer.***

27. ***Allah iman edenleri dünya hayatında ve ahirette sabit söz*** *(kelime-i tevhid)* ***üzere tutar. Allah zalimleri saptırır; Allah dilediğini yapar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed veya ey bu sözü duyan muhatap! *Görmedin mi Allah,* 'lâ ilâhe illallah' diyen tevhid ehli için *nasıl bir örnek verdi.* Onlar, kalplerinde imanın yerleştiği ve onu dilleriyle ifade eden kimselerdir. Onların dilleriyle söylediği ve manası kalplerine yerleşmiş olan *güzel kelime, kökü yerde sabit,* yerin derinliklerine doğru kök salmış, *dalları ise gökte* yani göğün en üstünde *olan hoş bir ağaca benzer.*"

Yahut o ağacın dalları ve bütün çeşitleriyle meyveleri göktedir.

"*O ağaç, Rabb'inin izniyle,* Allah'ın, kendisine meyve vermesini takdir buyurduğu *her zaman meyvesini verir.*"

Âyette geçen "her zaman" ifadesinden kastın, bir sene olduğu söylenmiştir. Sahabeden Abdullah b. Abbas'la [radıyallahu anh] müfessirlerin ve fakihlerin çoğunluğu böyle demiştir. Fakihler, bu âyetten şu sonuca varmışlardır: Bir kimse, kardeşine, "Seninle bir süre konuşmayacağım" diye yemin etse, onunla bir sene konuşmaması gerekir.

Yine İbn Abbas [radıyallahu anh], Dahhâk ve onların dışındaki bazı âlimler, "Her zaman meyvesini verir" âyetini, "Sabah ve akşam meyvesini verir, ne zaman istenirse meyvesi toplanır" şeklinde açıklamışlardır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu görüş daha açık ve kuvvetlidir.

Âlimler, Allah Teâlâ'nın ihlâs kelimesine benzettiği bu ağacın hangi ağaç olduğu hakkında farklı şeyler söylemişlerdir.

Bazıları, onun adı ve cinsi belirli olmayan bir ağaç olduğunu; bazıları, onun hurma ağacı olduğunu söylemiştir. Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir.

Şâtıbî demiştir ki: "Bu konuda şöyle denmiştir: Âyette geçen ağaç, Hindistan cevizidir. Onun kökü yerde sabittir, faydası süreklidir. Onun ilk meyvesi süt gibi bir sıvı olur, sonra bala dönüşür, sonra yiyecek haline gelir. Onun sütünden koyunların sütünden yapılan ürünler yapılır. Sonra ondan sirke yapılır, ayrıca şarap gibi bir içecek elde edilir. Sonra zeytinyağı gibi bir sıvı elde edilir. Bütün bunlar, onun tam yiyecek haline gelmeden önce geçirdiği safhalardır.

Hurmaya gelince, o ilk altı ayda düşük kalitede yeni çıkmış meyve olur. Diğer altı ayda ise hoş tatlı taze hurma olur. Onun faydası da süreklidir. Ebû Hanîfe [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "O, Yemen'de yetişen bir çeşit kuru hurmadır. Ona 'bâhin' denir. Bütün sene yenir."

İbn Mukaşşib Hindistan cevizini zikretmiş ve onu Şâtıbî'nin dediği özelliklerde tanıtmıştır. Onun hurma ağacı hakkındaki "altı ayda şöyle böyle olur" sözü eleştiriye açıktır; doğrusu hurma ağacı üç ay içinde bir değişim gösterir, ürün vermeye başlar. Gözlemler, onun görüşünü reddetmektedir.

Her an meyve veren hoş ağaca benzetilen, kâmil mümindir. Kâmil müminin insanlara faydası dâimîdir, ilmi süreklidir, zamanı Allah'ın zikri veya Allah'ın kullarını uyarmakla mâmurdur. Onun bütün hareketleri ve duruşu Allah'ın taati içinde geçer. Şöyle ki kâmil mümin, bütün işlerinde Allah rızasına niyet eder, her dakika Allah'a sunacağı iyi işler yapar.

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Allah, öğüt alıp uyansınlar diye insanlara örnekler verir."* Çünkü bu örnek verince açıklama, anlama ve uyanış daha fazla olur. Örnek, daha kolay ve hızlıca anlaşılması için bir manayı (manevi şeyi) tasvir ederek anlayışa yaklaştırmaktır.

Cenâb-ı Hak, imana benzeyen güzel ağacın zıddını zikrederek şöyle buyurdu:

"Kötü söz yani inkâr, kokusu ve tadı *kötü bir ağaca benzer; onun gövdesi yerden koparılmış,* kökünden koparılıp gövdesi ayrılmış ve bütünüyle yerinden sökülüp atılmıştır; *bunun için ayakta durması imkânsızdır."* Bu ağaç, kökleri yerde sabit duran ağacın zıddıdır.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetteki ağaca benzetilen güzel ve kötü sözlerin ne olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir Güzel söz, kelime-i tevhid yani 'lâ ilâhe illallah' sözü, İslâm'a davet ve Kur'an olarak açıklanmıştır. Kötü söz ise Allah Teâlâ'ya şirk koşmak, küfre davet ve hakkı yalanlamak şeklinde izah edilmiştir. Bu sözlerden kasıt, bunlardan daha genel bir mana olabilir. Buna göre güzel kelime, haktan bahseden yahut salaha (doğruya ve güzel işlere) davet eden her sözdür. Kötü, çirkin söz ise bunun zıddı olan her sözdür.

Kokusu, meyvesi ve tadı hoş ağaç, hurma ağacı olarak tefsir edilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait bir açıklama da mevcuttur. Allah Resûlü mümini, hurma ağacına benzetmiştir.[420] Bu ağacın, cennetteki bir ağaç olduğunu söyleyenler de olmuştur. Kötü ağacın ise Ebû Cehil karpuzu denen, tadı acı, kokusu kötü bitki olduğu söylenmiştir. Örnek verilen ağaçların, bunlardan daha genel ve geniş bir mana içermeleri de muhtemeldir."[421]

---

[420] Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanında oturuyorduk. Bir ara, bizlere hitaben, *"Öyle bir ağaç var ki mümine benzer; yaprağını dökmez, sürekli yeşil kalır ve meyve verir. Söyleyin bakalım bu hangi ağaçtır?"* buyurdu. Orada bulunanlar çölde yetişen farklı ağaçlar söylediler. Benim aklıma, onun hurma ağacı olduğu geldi, fakat onların içinde en küçük ben olduğum için, bir şey söylemedim. Sonra Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"O hurma ağacıdır"* buyurdu (bk. Buhârî, İlim, 4, 5; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 13/642; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/22-23).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah iman edenleri dünya hayatında ve ahirette sabit söz üzere tutar."* Bu söz, "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhididir. Yahut o, delil ve hüccetle kalpte yerleşen ve orada karar kılan haktır.

Allah onları hayatları boyunca dünyada bu hak söz üzere sabit tutar; dünyada düşmanları tarafından fitneye düşürüldüklerinde ondan ayrılmazlar. Yahut Allah onları ölümleri anında kelime-i tevhid üzere sabit tutar. Bu durum, ömrü iman üzere tamamlamak demektir. Ona, "güzel son" denir.

Allah müminleri, ahirette de, sorgu-sual anında o söz üzere sabit tutar. Kabirde kendilerine itikadları hakkında sorulduğu zaman, kekelemeden kolayca cevap verirler. Ayrıca Allah onları, ahirette hesap yerinde de kelime-i tevhid üzere sabit tutar; kıyamette meydana gelen olaylar onları dehşete düşürmez.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], müminin ruhunun alınmasından bahsederken şöyle buyurmuştur:

"Ruh bedenle kabirde buluşur. O anda iki melek gelir. Bunlara Münker ve Nekir melekleri denir. Melekler ölüyü kabrin içinde oturturlar ve ona,

'Rabbin kim?' diye sorarlar. O,

'Rabbim Allah'tır' diye cevap verir. Melekler,

'Dinin nedir?' diye sorarlar. O,

'Dinim İslâm'dır' diye cevap verir. Melekler,

'Size gönderilen şu kimse (Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] kimdir, onun hakkında ne diyorsun?' diye sorarlar. O,

---

[421] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/518.

'O, Allah'ın peygamberidir' diye cevap verir. Melekler,

'Dünyada neler yaptın?' diye sorarlar. O,

'Allah'ın kitabını okudum, ona inandım, içindekileri tasdik ettim' diye cevap verir. Bunun üzerine, gökten bir münâdi şöyle seslenir:

'Kulum doğru söyledi. Ona cennetten güzel yataklar hazırlayın, rahat ettirin, kendisine cennet elbiseleri giydirin. Onun için cennete bakan bir kapı açın' denir. Hepsi yapılır, kendisine cennetin güzel kokuları gelir. Sonra kabri gözünün görebildiği kadar genişletilir. O arada ölen kişinin yanına güzel yüzlü biri gelir, kendisine güzel müjdeler verir. Vefat eden kimse,

'Sen kimsin? Yüzün hayır getiren bir yüz!' der. O da,

'Ben senin yaptığın güzel ve iyi işlerim' diye cevap verir. Bunun üzerine vefat eden kişi, 'Yâ Rabbi! Kıyameti kopar da aileme ve malıma kavuşayım' der."[422] İşte bu, şu âyette geçen durumdur:

"Allah müminleri, dünya hayatında ve ahirette, sabit söz (iman) üzere tutar" (İbrahim 14/27).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Cenâb-ı Hakk'ın gücü bütün bunları yapmaya yeter.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kabirdeki insanın durumu, uyuyan kimsenin haline çok benzemektedir."

Âyet şöyle tamamlanıyor: "*Allah,* inkâr ve taklitle kendilerine zulmeden *zalimleri saptırır;* onları hakka ulaştırmaz, fitnelerin hücum ettiği anlarda ve yerlerde kendilerini hak üzere sabit tutmaz. *Allah dilediğini yapar;* bazılarını hak üzere sabit tutar, diğerlerini sapıtır. O'na itiraz edilmez. kararına karşı gelecek ve, 'Niçin böyle yaptın?' diyecek kimse yoktur."

---

[422] Ahmed, *Müsned,* 3/3-4; 4/287; Hâkim, *Müstedrek,* 1/ 37-40 (ayrıca bk. Ebû Davud, Sünnet, 24 [nr. 4753. Biraz farklı lafızlarla]).

24-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Temiz ve hoş söz kelime-i tevhiddir. Hoş ve güzel kokulu ağaç ise iman ağacıdır. Bu ağacın aslı, kalpte yerleşen tevhiddir. Onun gövdeden çıkan kısımları, farzlar ve vâciplerdir. İman ağacının dalları, sürekli işlenen sünnetlerdir. Yaprakları, mendup ve müstehaplardır. Çiçekleri, manevi haller ve makamlardır. Tatları, amellerin kalpte bulunan manevi tadıdır. Onun meyvelerinin sonu, ilimler ve zâtî sırların keşfolmasıdır ki bu, ihsan makamıdır. O, müşahede ve görmekle oluşan marifettir.

Kim bu makama ulaşmazsa o kişi, iman ağacının meyvesini toplayamaz. Kim bu sayılan şeylerde bir noksanlık içinde ise o ölçüde iman ağacında eksiklik olur. Bu eksiklik, asla bağlı parçalarında, dallarında, yapraklarında veya tadında olabilir. Yahut bu noksanlık, iman ağacının çiçeklerinin kokusunda veya meyvelerinin tadında olabilir.

Bilindiği gibi bir ağaç, arazide (onu diken ve ona bakan olmadan) kendi başına büyüdüğü zaman, boyu uzun olur, yaprak verir fakat güzel meyve vermez. Kendisini terbiye eden bir şeyhi olmayan kimsenin imanı da böyledir; onun dalları, yaprakları (farz vâcip zâhirî amelleri) çoktur, sadece meyvesi (yakînî imanı ve müşahedesi) zayıftır; bir rüzgâr estiğinde onu düşürebilir. Bu konudaki diğer açıklamalar için Mâide sûresinin 34. âyetinin tasavvufî işaretlerine bakınız. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İman Nimetine Nankörlük Edenlerin Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, iman nimetini inkâr edenlerin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ
الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا
لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾

28. ***Allah'ın nimetine nankörlük edenleri ve kavimlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi?***

29. ***Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü bir duraktır.***

30. ***(İnsanları) Allah yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular. De ki: "Eğlenin bakalım; şüphesiz dönüşünüz ateşedir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *Allah'ın nimetine nankörlük edenleri*, şükür yerine inkârı seçenleri *görmedin mi?*"

Yahut onlar, nimetin kendisini inkârla değiştirdiler. Çünkü onlar, Mekkeliler gibi, iman nimetini inkâr ettiklerinde, nimet kendilerinden çekilip alındı; böylece onu bırakıp yerine küfrü almış oldular.

Allah Teâlâ, Mekkeliler'i Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] neslinden yarattı. Onları (özel korumaya aldığı) haremine yerleştirdi. Kendilerini beytinin (Kâbe'nin) hizmetçileri yaptı. Onlara rızık kapılarını açtı. Halkın kalplerini onlara meylettirip kendilerini sevdirdi. Ayrıca, peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] onlara göndererek şereflerini tamamladı. Onlar bütün bu nimetleri inkâr ettiler, bunun üzerine başlarına kıtlık geldi, aç kaldılar; hatta ölü hayvanları yiyecek duruma geldiler. Ayrıca Bedir Savaşı'nda bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir edildi. Böylece onların elinden iman nimeti alınmış oldu ve küfürle başbaşa kaldılar.

Hz. Ömer ve Hz. Ali [radıyallahu anh] demişlerdir ki: "Bu âyet, Kureyş'in en günahkâr iki kabilesi hakkında indi. Onların biri Mugîreoğulları, diğeri de Ümeyyeoğulları'dır. Mugîreoğulları'nı, Bedir'de istediğiniz gibi öldürdünüz. Ümeyyeoğulları'na gelince, onlara bir zamana kadar süre verildi."[423]

"*Onlar*, inkârda ve nimeti küfürle değiştirme konusunda kendilerine uyan *toplumlarını helâk yurduna sürüklediler*; onları kendileriyle birlikte küfre sevkederek helâke götürdüler."

---

[423] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/669-670 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/41; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 776; Hâkim, *Müstedrek*, 2/352.

Sonraki âyette bu helâk şöyle açıklanmıştır:

"Onları *cehenneme* sürüklediler; *ona girecekler* ve onda yanacaklar. O cehennem *ne kötü bir duraktır.*"

Cenâb-ı Hak, sonra, onların küfrünün nasıl olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"*Allah yolundan,* tevhidden *saptırmak için O'na ortaklar koştular,* kendilerine ibadet ettikleri birtakım ortaklar edindiler."

Onlar, hak yoldan sapmakla sonuçlanacak olan veya başkalarını hak yoldan saptıracakları bir şey yaptılar. Onların Allah'a ortak koyarken öncelikli amaçları haktan sapmak ve veya başkalarını saptırmak değildi; fakat neticesi ve âkıbeti bu olunca, gayeleri o imiş gibi anlatıldı.

"*De ki:* Dünyevî şehvetlerinizle *eğlenin bakalım.* Şüphesiz dünya zevkleri fânidir." Yahut putlara tapmakla eğlenin bakalım; bu da hevânızdan kaynaklanan bir durumdur.

Âyette geçen, "*Eğlenin bakalım*" ifadesi bir tehdit içermektedir. Bu tarz bir tehditte, kendisiyle tehdit edilen durumun yapılmasını istemek manası vardır; kendisiyle tehdit edildikleri azaba düşülmesi için bunu yapmaları lazımdır. Buna göre, onların dünya nimetleriyle keyiflenmesi ve sonuçta azabı görmeleri gerekli olmaktadır. Bunun için Allah Teâlâ, emrin peşinden şöyle buyurdu:

"*Şüphesiz dönüşünüz ateşedir.*" Bu tür bir emirle muhatap olan kişi, kendisine itaat edilecek bir âmirden emir alana benzemektedir, aldığı emri yapmak durumundadır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[424]

28-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gaflet ve cehalet zamanında terbiye ehli mürşidlerin ortaya çıkması büyük bir nimettir. Fakat onları sadece, terbiye halkalarına giren kimseler tanır. Kim onları inkâr eder, onlara kapısını kapatır, ayrıca insanları onların yoluna girmekten alıkoyarsa Allah'ın nimetini inkârla değiştirmiş ve kendisine uyan insanları helâke sürüklemiş olur. Bu helâk, dünyaya yönelmek, gaflete dalmak, iç dünyasının yakîn nurundan mahrum kalarak harap olması, boş düşünce ve vesveselere mâruz kalmak, dünya hırsı, geçim korkusu, sabırsızlık ve bunların dışındaki diğer manevi hastalıklara müptela olmaktır. Bir mümin için, dünyada bundan daha ağır bir azap var mıdır? Bu kişi, ahirette de mukarrebîn makamındaki velilerin derecesinden daha aşağı seviyelere düşer.

---

[424] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/519.

Kim hâlis tevhide ulaşmış âriflerin sohbetine girmezse Allah'tan başka varlıklara, onları ölçüsüz severek ve kendilerine güvenip dayanarak ibadet etmekten ve onları Allah'a ortak koşmaktan kolay kolay kurtulamaz. Kim bir şeyi aşırı severse onun kulu kölesi olur.

Bir gün şeyh seyyid Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], "Biz sadece Allah'ı seviyoruz, O'ndan başkasını sevmiyoruz!" dedi. Orada bulunanlardan biri,

"Şerefli dedeniz Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], '*İnsan, kendisine iyilik edeni sevme fıtratında yaratılmıştır*' buyurdu, bu konuda ne dersiniz?" diye sordu, o zaman şeyh hazretleri,

"Biz, bize yapılan her türlü ihsanı Allah'tan görüyoruz, başkasından görmüyoruz" dedi. Onun sözünü, mana olarak naklettik.

İmanın Gereği: İman ve İnfak

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, şirk ehlinin zıddı olan müminlerden bahsederek şöyle buyurdu:

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾

31. ***İman eden kullarıma söyle: Namazlarını dosdoğru kılsınlar, hiçbir alışverişin ve dostluğun bulunmadığı gün gelmeden önce, kendilerine verdiğimiz rızıklardan*** *(Allah yolunda)* ***gizlice ve açıktan harcasınlar.***

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman eden kullarıma söyle ..."* Allah Teâlâ, müminleri özel olarak zatına nisbet etti, bunu onları şereflendirmek ve değerlerini artırmak için yaptı. Ayrıca onların, kulluğun haklarını güzel bir şekilde yerine getirdiğine dikkat çekti.

"Ey Muhammed, *onlara söyle,* imanın alameti olan *namazlarını,* şartları, rükünleri ve edepleriyle *dosdoğru kılsınlar; kendilerine verdiğimiz rızıklardan,* farz ve nâfile olarak *gizleyerek veya açıktan vererek harcasınlar."* En iyisi, zekât gibi farz olan harcamaları açıktan yapmak, nâfile olanları gizlice vermektir. Sadece, kendisine uyulan ihlâs sahiplerinin, nâfile olan harcamalarını açıktan yapmaları da güzeldir.

"Bunu hiçbir alışverişin ve dostluğun bulunmadığı gün yani ahiret gelmeden *önce yapsınlar."* O gün, kullukta kusur eden kişi, bu açığını kapatmak veya nefsini kurtarmak için bir şey satamaz. O günde (müttakilerin dışında) fayda verecek bir dostluk ve sevgi de bulunmaz ki bir dost diğerine fayda versin. O gün sadece Allah rızası için infakta bulunmak ve namazı hakkı ile kılmak gibi salih ameller fayda verir.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, namazı ve infakı övdü, Kur'an'ın birçok yerinde onları emretti; çünkü onlar, sadakatin alametidir. Biri bedenle, diğeri ise malla yapılan bir ibadettir.

Namaza gelince o, kalpler için manevi bir temizliktir; gayb kapılarının açılmasını istemektir. Namaz, Cenâb-ı Hakk'a münâcât (yalvarma) yeri ve manen arınma kaynağıdır. Onda, kula sırların meydanları açılır, ilâhî nurların şuaları parlar. Namaza ait sırlar İbn Atâullah-ı İskenderî'ye ait *Hikem* adlı eserde böyle zikredilmiştir.

Bir rivayette şöyle denmiştir:

"Kul namaza durduğu zaman, Allah Teâlâ onunla kendisi arasındaki perdeyi kaldırır ve ona zatıyla yönelir. Melekler, namaz kılanın iki omzundan göğe kadar saf tutar, onunla birlikte namaz kılarlar; kendisine dua ederler,

onun duasına 'âmin' derler. Namaz kılanın üzerine gökten iyilik (rahmet ve nur) saçılır. Bir melek şöyle seslenir: Eğer Allah'a yönelip münâcât eden kul, kime yöneldiğini bilseydi, başka tarafa yönelmezdi. Namaz kılan kimse için göğün kapıları açılır. Allah Teâlâ, namaz kılanların oluşturduğu safla, meleklerine övünür."[425]

Tevrat'ta şöyle denilmiştir:

"Ey âdemoğlu, benim huzurumda namaz kılıp ağlayarak durmaktan geri kalma. Ben senin kalbine yakınım, sen benim nurumla gaybı görürsün."

Ârifler, bu murakabenin, ağlamanın ve namaz kılan kimsenin kalbinde bulduğu manevi fetihlerin, yüce Rabb'in kulun kalbine yakın olmasından ileri geldiğini düşünüyorlardı.

Sadakaya gelince, o, sahibinin imanına bir delildir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"*Sadaka, bir delildir* (onu veren kimsenin imanına ve sadakatine delildir)."[426]

Sadaka, kalpten dünya sevgisinin çıktığını ve sahibinin en faziletli huylardan biri olan cömertliğe sahip olduğunu gösterir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Şüphesiz Allah Teâlâ, cömert olan bir cahili, cimri olan âbidden daha çok sever."[427]

---

[425] Haber için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1 / 231 (Beyrut 2000); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 3 / 264-265. Aynı konuda biraz daha kısa rivayetler için bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 553; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 19974.

[426] Müslim, Taharet, 1; Tirmizî, Daavât, 85; İbn Mâce, Taharet, 5.

[427] Tirmizî, Birr, 40.

Şükredilecek Nimetler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, yukarıda bahsedilen kâfirlerin ellerindeki nimetlerin çekilip alınması gibi, müminlerin elindeki nimetler de alınmasın diye onu şükürle bağlamaları için, kendilerine nimetlerini hatırlatarak şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِه۪
مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ ف۪ي الْبَحْرِ بِاَمْرِه۪ۚ
وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَۚ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِۚ
وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۚ ﴿٣٣﴾ وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُۜ
وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾

32. *O Allah ki gökleri ve yeri yarattı, gökten suyu indirip onunla size rızık olarak türlü meyveler yetiştirdi; emri ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri hizmetinize verdi, nehirleri sizin için akıttı.*

33. *Yörüngelerinde düzenli olarak seyreden güneşi ve ayı sizin emrinize verdi, geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi.*

34. *O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah ki* sizin için *gökleri ve yeri yarattı;* gök sizi gölgelendirir; yer ise üzerinde taşır. *Gökten suyu indirip onunla size rızık olarak türlü meyveler yetiştirdi.*" O rızık ile yaşıyor, onu yemekten zevk alıyor, pamuk ve keten gibi ürünlerden elbise yapıp giyiniyorsunuz.

"O Allah emriyle, irade ve kudretiyle, yöneltildikleri tarafa doğru *denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi."* O bunu sonsuz kudretini örtüp perdelemek için birtakım hikmetli sebeplerle yaptı. Bunlar, onun gidişi ve duruşunu sağlayan kaptan ve yelken gibi sebeplerdir.

"O Allah ayrıca nehirleri de sizin için akıttı." Gemilerle içinde yük taşımak, suyundan içmek ve diğer işlerde kullanmanız için onları sizın hizmetinize verdi. Onları sizin fayda ve kullanımınız için hazırladı.

Şöyle de denilmiştir: Bu şeylerin insanın emrine verilmesi, onları nasıl kullanıp faydalanacağının kendisine öğretilmesi demektir.

"O Allah, yörüngelerinde düzenli olarak seyreden güneşi ve ayı sizin emrinize verdi." Onlar, doğuş ve batışlarında, seyir ve ışık vermelerinde, kâinatta, yüce yaratıcının kudretiyle yaptıkları diğer güzel işlerde sürekli belirli bir düzen içinde hareket ederler.

"O, geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi." Onlar, sizin dinlenmeniz ve geçiminizi sağlamanız için birbiri peşi sıra gelip giderler.

"Ve yine O Allah, size istediğiniz her şeyden verdi." Yani istediğiz bazı şeyleri verdi. Bunlar, size lazım ve uygun olan ve ezelî ilminde sizin için vermeyi dilediği şeylerdir.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "İstediğiniz şeylerden kasıt, insanın ihtiyacından dolayı istenmesi hak ve gerekli olan şeylerdir. Bu şeyler, bizzat istensin istenmesin, insanlara verilmiştir."

Diğer bir açıklama şudur: Allah size, ihtiyacınız olan ve hal diliyle istediğiniz her şeyi verdi. Yani O, size lazım olan her şeyi siz istemeden verdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız;* onun sınırını belirleyemezsiniz." Tek tek değil, çeşitlerini saymaya dahi gücünüz yetmez; çünkü Allah'ın nimetleri sonsuzdur. Onların bir kısmı, gözle görülen zâhirî nimetlerdir. Bir kısmı ise gözle görünmeyen, bâtınî, manevi nimetlerdir; marifet ve hidayet gibi.

Velilerden Talk b. Hubeyb demiştir ki: "Allah'ın hakkı, kulların gereğini yerine getiremeyeceği kadar ağırdır. Allah'ın nimetleri de sayılamayacak kadar çoktur; öyle ise sizler, sabah akşam Allah'a tövbe edin."[428]

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim, sadece yediği ve içtiği şeylerde bile Allah'ın sayısız nimetini göremezse onun ilmi az ve azabı hazırdır."

"Doğrusu insan, bunca nimetin şükründen gafil olup onun hakkını veremediği için *çok zalimdir."* Yahut insan, isyanlarla nefsini ilâhî rahmetten mahrumiyete sürüklediği için çok zalimdir. *"Çok nankördür!"* Aşırı derecede nankörlük yapar.

Şöyle denilmiştir: İnsan, şiddet ve sıkıntı içinde çok zalimdir; halka şikâyet ve feryat eder. Nimetler içindeyken çok nankördür; nimeti biriktirir, ihtiyacı olan kimseye vermez. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

32-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O Allah ki melekût semasından, kalplerin ve ruhların kendisiyle hayat bulacağı nice ilimler ve sırlar indirdi. Onlarla, nefislerin toprağından sizin ruhlarınıza rızık olarak yakîn ve huzur meyvelerini çıkardı. Tevhid denizinde ve birlik fezasında emriyle yüzen fikir gemisini sizin emrinize verdi. İlim nehirlerini sizin emrinize bağladı. O ilimlerin bir kısmı, sizin dış âleminizin ıslahı için indirilmiş zâhirî ilimlerdir; bir kısmı ise iç âleminizin ıslahı için indirilmiş hakikat ilmidir.

O Allah, irfan güneşini ve iman ışığını da sürekli sizin emrinize verdi. Mümin, ilâhî sıfatların nurlarını tanımak için yaptığı manevi seyirde tevhid nuru ile aydınlanır; yüce zatın sırlarını öğrenmek için yaptığı manevi seyrinde ise irfan güneşi ile yolunu aydınlatır.

Allah ayrıca, geceye benzeyen kabz halini yani manen tutulup perdelenme halini size verdi ki onda dinlenip sakin olasınız. Gündüze benzeyen bast halini yani manevi rahatlığı, kalp huzurunu ve genişliğini de size verdi ki o neşe içinde ilim öğrenesiniz. Allah çoğu zaman, kabz halinde kuluna bast halinden daha fazla fayda verir; hangisinin daha faydalı olduğunu siz bilemezsiniz.

---

[428] bk. Münâvî, *et-Tabakâtü's-Sûfiyye (Kübrâ-Suğrâ)*, 4/355 (Beyrut 1999); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/44.

Manevi terbiyeniz kemale erdiğinde ve Hakk'a vuslatınız gerçekleştiğinde Allah size, her istediğinizi verdi; o zaman bütün işleriniz Allah'ın emriyle (özel izniyle) olur.

Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız buna gücünüz yetmez. Çünkü yoktan yaratma ve yarattığı varlığa hayat verme, yardım etme nimeti hiç bitmez; bunun dünyada ve ahirette bir sonu yoktur. Allah her nefeste, kullarına yeni bir hayat vermekte ve ikramda bulunmaktadır. Bütün bunlarla birlikte kul bu nimetlerden habersizdir. Gerçekten insan cinsi çok zalim ve çok nankördür.

Nimetlere şükür, onları vereni tanıyıp nimetin O'na ait olduğunu bilmek ve onlar için Allah'a şükretmektir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Nimetlerin peş peşe gelmesi seni haklarını yerine getirememekten dolayı dehşete düşürmesin; zaten bütün nimetlere hakkı ile şükretmek senin gücünü aşar."

Sehl b. Abdullah [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bütün nimetler arasında en faziletlisi Allah'a hamdetmektir. Peşinden hamd ilham edilen bir nimet, birinciden daha faziletlidir; çünkü şükür, nimeti artırır."

Hz. Davud [aleyhisselâm] ile ilgili rivayetlerde anlatıldığına göre, Davud [aleyhisselâm], "İlâhî, insanoğlunun sahip olduğu bütün tüylerin altında ve üstünde birer nimet var; bunlara nasıl karşılık verecek, nasıl şükredecek?" dedi. O zaman Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti:

"Ey Davud, ben çok nimet veririm, az şükre razı olurum. Bu nimetlerin şükrü, sende olan her nimetin benden olduğunu bilmendir."

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] Duası

Şükredilecek nimetlerden biri de Allah'ın etrafını haram bölge ilan ettiği Kâbe'nin yapılması ve Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duasıdır. Mekkeli kâfirler, kendilerine ikram edilen bu nimete inkârla karşılık verdiler. Cenâb-ı Hak, bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖى وَبَنِىَّ اَنْ
نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ
تَبِعَنٖى فَاِنَّهُ مِنّٖى وَمَنْ عَصَانٖى فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَا اِنّٖى
اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتٖى بِوَادٍ غَيْرِ ذٖى زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا
لِيُقٖيمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوٖى اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ
مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفٖى وَمَا
نُعْلِنُ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾

35. *Bir zaman İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) güvenli bir şehir, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!"*

36. *"Rabbim, gerçekten o putlar insanlardan birçoğunu saptırdı. Kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse gerçekten sen, çok bağışlayan, çok merhamet edensin."*

37. *"Ey Rabbimiz! Ben, neslimden bir kısmını senin Beytülharam'ının (Kâbe'nin) yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Namazı dosdoğru kılmaları için böyle yaptım. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara yönelt, onları çeşitli ürünlerle rızıklandır; umulur ki bu nimetlere şükrederler."*

38. *"Ey Rabbimiz! Şüphesiz ki sen, bizim gizlediğimizi de açığa vurduğumuzu da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'tan gizlenemez."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, bir zaman İbrahim şöyle demişti: *Rabbim! Bu şehri* yani Mekke'yi *güvenli bir şehir yap,* orada bulunanları, insanların zulmünden yahut yere batırılarak azaba uğramaktan veyahut taun ve veba hastalıklarından koru. *Beni ve* benden sonra gelecek *oğullarımı putlara tapmaktan uzak* tut." Yani onları putlardan çok uzakta tut.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet şuna delildir: Peygamberlerin günahlardan korunmuş olması, Allah'ın kendilerine özel yardımı ve onları günahlardan korumasıyla gerçekleşmektedir. Bu âyette yapılan dua (putlara tapmaktan korunma), Hz. İbrahim'in bütün torunlarını ve zürriyetini içine almaz. Süfyân b. Uyeyne, bu âyeti delil göstererek, Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] çocuklarının putlara tapmadığı görüşüne varmıştır. Bu doğru değildir. Onların bir taşı vardı, onun etrafında dolanıp dururlardı. Bu taşa 'devvâr' ismini vermişlerdi. Şöyle diyorlardı: 'Kâbe, taştan ibarettir; her nerede bir taş dikilirse o da Kâbe hükmünde olur!'"[429]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Hz. İbrahim'in duasında geçen 'oğullarım'dan kasıt, sulbünden gelecek olanlardır. Onlar hakkında duası kabul edilmiştir; sadece oğullarının peşinden gelenler, putlara taptılar."[430]

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], *'Rabbim, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut'* derken, putlarla, altın ve gümüşü yani onları severek kendileriyle aldanmayı ve onlarla huzur bulmayı kastetti. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Altına ve gümüşe kulluk edenler helâk olmuştur'*[431] buyurdu. Çünkü peygamberlik rütbesi, taştan yapılan bir şeye ilâh diye itikad etmekten yücedir."[432]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duasını, kendisi ve çocukları hakkında yapılmış olarak kabul etmek daha uygundur.

---

[429] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/520.

[430] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulumi't-Tenzîl,* 1/412 (Beyrut 1995).

[431] Buhârî, Rikak, 10, Cihâd, 70; İbn Mâce, Zühd, 8.

[432] bk. Gazâlî, *İhyâ,* 3/290 (Beyrut 2000).

Duanın Hz. İbrahim [aleyhisselâm] hakkındaki kısmı şu manadadır: Hz. İbrahim, ilminin genişliğinden ve ilâhî vaadin zâhirine bağlanıp kalmadığından dolayı kendisi için bu duayı yapmıştır. Büyük zatların hali böyledir. Onların ıstırapları hiç bitmez. Onların Allah'tan başka hiç kimseyle karar ve huzurları olmaz. Bu, şu âyetteki durum gibidir:

"Hem sizin O'na ortak koştuklarınızdan ben korkmam, sadece Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka!" (En'âm 6/80).

Bu konudaki açıklamalar daha önce de defalarca geçti.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] çocukları hakkındaki duasına gelince, o, neslinden gelen bütün zürriyetini kastetmiştir; sadece sulbünden gelenler için duası kabul edilmiştir. Peygamberlerin yaptığı bütün duaların kabul edilmesi gerekli değildir; bazıları kabul edilir, bazıları kabul edilmez. Nitekim hadiste geçtiği gibi, Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] yüce Allah'tan ümmeti için birtakım şeyler istemiş; bazı istekleri verilip bazısı verilmemiştir.[433]

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasına şöyle devam etmiştir: *"Rabbim, gerçekten o putlar, insanlardan birçoğunu saptırdı."* Yani o putlar, halkın birçoğunu Hakk'ın yolundan çevirdi; bunun için ben senden onlardan bizi korumanı istedim ve onların saptırmasından sana sığındım.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], saptırma işini putlara nisbet etmesi, onların buna sebep olmasından dolayıdır. *"Onları dünya hayatı aldattı"* (En'âm 6/70) âyeti de böyledir.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasına şöyle devam ediyor:

"Kim bana, benim dinime *uyarsa o bendendir;* din işinde benden ayrılmaz. *Kim de bana karşı gelirse gerçekten sen, çok bağışlayan, çok merhamet edensin."* Onu tövbe etmeden affetmeye gücün yeter. Yahut onu tövbe etmeye muvaffak ettikten sonra affedersin.

---

[433] Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Rabbim'den üç şey istedim, ikisini verdi, birini vermedi. Rabbim'den, ümmetimi kıtlıkla helâk etmemesini istedim; duamı kabul etti. Ümmetimin suda boğularak helâk edilmemesini istedim, bu duamı da kabul etti. Ümmetimin birbiriyle savaşmamasını istedim, bu duamı kabul etmedi"* (Müslim, Fiten, 20). Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed, *Müsned*, 5/240.

Bu âyette, (zâhirine bakılırsa) Allah Teâlâ'nın bütün günahları affettiğine dair bir delil vardır, şirk de buna dahildir. Sadece şirk hakkındaki ilâhî tehdit, onu diğer günahlardan ayırmıştır. Bu açıklama müfessir Beyzâvî'ye aittir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Hz. İbrahim, 'Kim bana isyan ederse' sözüyle, küfrün dışındaki günahları kastediyor. Yahut kendisine önce inkârla isyan edip sonra tövbe edenleri kastediyor. Böyle birine hayır dua edilebilir. Fakat Hz. İbrahim [aleyhisselâm], umumi bir lafızla herkesin affı için dua etti, çünkü o, halka karşı çok merhametli ve güzel ahlâka sahip biriydi."[434]

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasına şöyle devam ediyor:

"Rabbimiz! Ben, neslimden bir kısmını, yani zürriyetimden birini, senin *Beytülharam'ının (Kâbe'nin) yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim."* Bu, Hz. İsmail'dir [aleyhisselâm].

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben neslimden bir zürriyeti oraya yerleştirdim. Bunlar, Hz. İsmail ve ondan doğan çocuklardır. Onun oraya yerleşmesi, kendisinden çoğalacak çocukların da oraya yerleşmesi anlamına gelir.

"Ekin bitmez bir vadi", Mekke vadisidir; çünkü orası içinde ekin bitmeyen taşlık bir yerdir. Vadi, iki dağın arasıdır. Suyu bulunmasa da oraya vadi denir. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Ekin bitmeyen bir yer" dedi fakat suyu olmayan yer demedi; herhalde kendisi vahiyle orada suyun bulunacağını bildi.

Beytülharam (saygın kılınan, dokunulmazlığı olan ev), Allah Teâlâ'nın, zalimlere kendisine saldırmayı ve onu küçük düşürmeyi haram kıldığı Kâbe'dir.

Yahut o, zalimlerin kendisine saygı duyup hürmet ettiği mübarek bir yerdir.

Yahut orası, Allah'ın tufandan koruduğu ve temellerini silinip yok olmaktan muhafaza ettiği bir yerdir.

---

[434] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil*, 1/412.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu duası, oraya ilk geldiğinde, henüz Kâbe mevcut değilken yapılmıştır. Belki o bu duayı, mevcut duruma göre yapmıştır. Buna göre duanın manası, "Rabbimiz, zürriyetimden bazılarını senin Beytülharam'ın temellerinin yanında bıraktım" demek olur. Yahut o, bu duayı, ileride Kâbe'nin inşa ve imar edilip haram bölge olmasına göre yapmıştır.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] oğlu İsmail'i Mekke'ye bırakma kıssası özetle şöyledir:

Hz. İsmail'in annesi Hacer, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] birinci hanımı Sâre'ye, zalim bir sultan tarafından hediye edilmiş bir câriye idi. Bu hediye etme olayı şöyle oldu:

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], hanımı Sâre ile birlikte hicret ederken zalim bir kralın bulunduğu yere (Mısır'a) geldi. Kral, güzel kadınlara el koyuyordu. Sâre de çok güzel bir kadındı. Adamları, onu krala haber verince, kral onu yanına çağırttı, odasına aldı. Kendisini görünce, ona ulaşmak istedi, Sâre (ve diğer odada bulunan Hz. İbrahim, ona bir zarar vermemesi için) Allah'a dua etti; kralın eli felç oldu, kendisi yere düştü. Kurtulması için Sâre'den Allah'a dua etmesini istedi. O da,

"Allahım, eğer bu adam ölürse benim öldürdüğümü zannederler, onu eski haline getir" diye dua etti, kral iyileşti. Ona tekrar yaklaşmak istedi, Sâre dua edince, yine aynı hal yaşandı. Üçüncüde de aynı durum olunca, kral adamlarına,

"Siz bana insan değil, bir şeytan getirmişsiniz; onu yanımdan çıkarın ve kendisine hizmetçi olarak Hacer'i hediye edin!" dedi. Allah, Sâre'yi onun zararından korudu. Hacer'i kendisine hediye ettiler.

Sâre de daha sonra Hacer'i Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] hediye etti. Hacer, Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm] İsmail'e hamile kaldı. Hz. İsmail'i doğurunca, Sâre kendisini kıskandı. Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] sıkıntı vermeye başladı; sonra ondan Hacer'i yanından uzaklaştırmasını istedi.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Hacer ile oğlu İsmail'i buraka bindirerek bulundukları yerden ayrıldı. (İlâhî emir gereği, Hz. Cebrâil'in rehberliğinde) Mekke'ye geldiler. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], onları zemzem suyunun bulunduğu yere yakın büyük bir ağacın altına indirdi. Hacer ile İsmail'i orada bırakıp geri döndü. Hacer, peşine düşüp,

"Ey İbrahim, bizi, insan bulunmayan bu ıssız yerde bırakıp nereye gidiyorsun?" diye sordu. Hz. İbrahim sustu. Hacer,

"Sana böyle yapmanı Allah mı emretti?" diye sordu. Hz. İbrahim,

"Evet" dedi. O zaman Hacer,

"Öyle ise git, O bizi zayi etmez" dedi. Sonra dönüp azık torbasındaki yiyeceklerden yedi, su kırbasından su içti. Su bitince, sütü kurudu. Kundaktaki çocuk (İsmail) susuzluktan kıvranmaya başladı. Bunun üzerine Hacer, su aramak için Safâ tepeceğine çıkıp dolaştı. Safâ, bulundukları yere yakın bir yerdeydi. Oradan Merve tepesine doğru koştu. Birilerini görme ümidiyle iki tepe arasında koşup durdu. Bunu yedi defa tekrarladı. Yedinci koşudan sonra, gökten bir ses işitti. Hacer, sesin geldiği tarafa yöneldi ve,

"Kimsin; imkânın varsa bize yardım et" diye seslendi. Sesin sahibi Cebrâil'di. Cebrâil [aleyhisselâm] Hacer'e gözüktü; ona selâm verip korkmamasını söyledi ve zemzemin bulunduğu yere geldi. Ayak topuğu ile yeri eşti; yerden su fışkırdı. Hacer, gördüklerine çok şaşırdı, suyun akıp gitmesinden korktu; hemen etrafını çevirmeye başladı. Bu arada suya, "Dur dur!" diyordu. Su etrafa taşmadan olduğu yerde kaynamaya başladı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu olayı anlatırken buyurmuştur ki:

"Eğer Hacer zemzem suyunu kendi haline bıraksaydı o bir akarsu olurdu."

Hacer, sudan içti, sütü oldu, oğlunu emzirip doyurdu. Daha sonra o bölgede çadır kurmuş olan Cürhüm kabilesi, havada kuşların uçuştuğunu gördü; "Kuşlar sadece su bulunan yerde uçuşurlar" diyerek suyun bulunduğu yere geldiler. Orada Hacer ile oğlu İsmail'i gördüler. Yanlarında da bir su kaynağı vardı. Hacer'e,

"Bizi suyuna ortak eder misin? Biz de seni hayvanlarımızın sütüne ortak ederiz" dediler. Hacer kabul etti.

Buhârî'nin rivayetindeki hadiste şöyle geçmektedir. Onlar, Hacer'e,

"Seninle birlikte buraya yerleşmemizi ister misin?" diye sordular; o da,

"Evet, isterim fakat suda sizin hakkınız yoktur" dedi. Bunun üzerine Cürhüm kabilesi oraya taşındılar, onunla birlikte Mekke'ye yerleşti. Sonra, oğlu İsmail'i kendilerinden bir kızla evlendirdiler. Daha sonra Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gelip oğlu Hz. İsmail ile Kâbe'yi yaptılar. Bu olay, Buhârî'de ve siyer kitaplarında genişçe zikredilmiştir.[435]

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasına şöyle devam etti:

"Rabbim, onlar namazı dosdoğru kılsınlar diye böyle yaptım." Yani ben onları her türlü meyve ve ziraattan yoksun, kupkuru bu vadide, sadece senin Beytülharam'ının yanında namazı güzelce kılsınlar diye bıraktım. Bu duayı yapmasının amacı, Allah'ın onları bu işte muvaffak etmesini istemektir. Yapılan duada, onlardan, "Namazı dosdoğru kılın" manasında bir istek de vardır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Allah'tan onları bunda muvaffak etmesini istedi. Yüce Allah'tan diğer bir isteği şu idi:

"Rabbimiz, sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara yönelt; şevk ve muhabbetle onlara koşsunlar."

Eğer Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasında, "İnsanlardan bir kısmını kendilerine yönelt" yerine, "bütün insanları yönelt" deseydi (Allah duasını kabul edeceğinden), İran ve Rum diyarındaki bütün insanlarla, yahudi ve hıristiyanlar oraya hücum ederdi.[436]

"Orası bitkisi olmayan bir vadi olmakla birlikte, *sen onları çeşitli ürünlerle rızıklandır; umulur ki bu nimetlere şükrederler."*

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in duasını kabul etti; Mekke'yi güvenli bir şehir ve harem bölgesi yaptı. Oraya değişik ülkelerden her türlü meyve ve sebze gelir; öyle ki orada aynı günde dört mevsimin meyveleri bulunur.

---

[435] bk. Buhârî, Enbiyâ, 9, Büyû', 100; Müslim, Fezâil, 154; Ahmed, *Müsned*, 5/121; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 9107; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/161-181.

[436] Bu konuda İbn Abbas'tan gelen rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/48.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duası şöyle bitiyor:

"Ey Rabbimiz! Şüphesiz ki sen bizim gizlediğimizi de açığa vurduğumuzu da bilirsin." Yani sen bizim, açıktan yaptıklarımızı bildiğin gibi, içimizde olanları da bilirsin.

Mana şudur: Rabbimiz, sen bizim durumumuzu ve faydamıza olan şeyleri en iyi bilensin; bize nefsimizden daha merhametlisin. Aslında bizim senden bir şey istemeye ihtiyacımız yok (sen her ihtiyacımızı biliyorsun), fakat biz, sana olan kulluğumuzu ortaya koymak, rahmetine muhtaç olduğumuzu göstermek ve senin katındaki ihsanları elde etmek için dua ediyoruz. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu sözü, onun ateşe atılırken Hz. Cebrâil'e söylediği, "Rabbim'in halimi bilmesi, beni, O'ndan bir şey istemekten müstağni kılıyor (kendisinden bir şey istemeye gerek bırakmıyor)" sözüne uygundur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen bizim içimizde yanan ayrılık ateşini, sana açıkça yaptığımız yalvarışları ve sana olan tevekkülümüzü bilirsin. Âyet şöyle tamamlanıyor:

"Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'tan gizlenemez." Çünkü O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır.

35-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gibi olup onun duasından ilham alarak şu şekilde dua etmesi gerekir:

Rabbim, bu kalbimi, kötü düşüncelerden ve vesveselerden koru. Beni ve çocuklarımı, yani bana tâbi olanları, altın, gümüş ve Allah'tan başka âşık olunan madde putlarına ibadet etmekten uzak tut. Rabbim, o putlar insanların çoğunu haktan saptırdı; maddenin sevgisi ve hırsı içinde helâk oldular. Onların dünya malından başka bir düşünceleri ve onu biriktirmekten başka bir uğraşları yoktur. Onlardan kim, zühd (dünyadan gönlünü çekme) ve seninle zengin olma konusunda bana uyarsa o bendendir. Kim bana isyan eder, dünya malının sevgisi ve onu biriktirme derdiyle uğraşırsa senin çok affeden ve çok merhamet eden biri olduğunda şüphe yoktur.

"Rabbimiz, ben, zürriyetimden bir kısmını ekin ve ürünü olmayan bir vadiye yerleştirdim" âyetinde, yakînî iman terbiyesi almak isteyene bu öğretilmektedir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Bu âyette ehline, tevekkül, rıza ve teslimiyetin hakikati öğretilmektedir." Bu ne güzel bir terbiyedir. Allah Teâlâ bu terbiyeyi bize, habibi Muhammed Mustafa'nın [sallallahu aleyhi vesellem] tevhid, kolaylık ve müsamaha üzere kurulu yolu üzerinde öğretmiştir.

Sadık ârif bir kulun, hayatında ve vefatından sonra, ailesinin terbiyesi (bakımı ve geçimi) için, mala-mülke ve maddi sebeplere güvenmemesi gerekir. Şüphesiz Allah Teâlâ, onun bütün işlerine yeter. Allah onlara namazı güzelce kılma terbiyesini vererek terbiyelerini artırdı. Namaz, kulluğu ortaya koymak için kılınır, onunla marifetteki ihlâs belli olur, müşahede haline ulaşmak istenir ve Allah'a yakınlık hali içinde münâcât yapılır. *"Rabbim, namazı dosdoğru kılmaları için böyle yaptım"* âyeti bunu gösteriyor. Sadık kullar da böyle yapmalıdır.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: Hz. İbrahim, *"Ben zürriyetimden bir kısmını ürün yetişmeyen bir vadiye, Beytülharam'ının yanına yerleştirdim"* sözüyle, Allah'a tevekkülündeki samimiyetini ve işlerini O'na havale etmedeki sadakatini dile getirdi. Onlar için iyiliği Allah'ın beytinin civarında bulunmalarında gördü, başkasından gelecek hayırlarda görmedi. Bunun için, "Senin beytinin yanına yerleştirdim" dedi ve peşinden şunu ekledi:

"Namazı dosdoğru kılmaları için böyle yaptım!" Yani, onları oraya senin hakkını yerine getirmeleri için yerleştirdim, yoksa nefislerinin keyfinin peşine düşmeleri için değil.

Şöyle denilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onların ilâhî inâyet ve koruma altında olmalarını yeterli buldu, kendilerinin sahip olduğu nimet ve servetleri içinde olmalarına güvenmedi.

Hz. İbrahim'in, *"Rabbim, onları ürün yetişmeyen bir vadiye yerleştirdim"* sözü şöyle açıklanmıştır: Rabbim, onları böyle bir vadiye yerleştirdim ki kalpleri senden başkasına bağlanmasın; fikirleri ve sırları başka bir şeyle meşgul olmasın. Onlar senin kapına gelmişler, huzuruna sığınmışlar, hikmetine tâbi olmuşlardır. Eğer sen onları gözetip korursan, onlara yetersin; o zaman halkın en azizi olurlar. Şayet sen onları kendinden uzaklaştırıp kendi başlarına terkedersen, insanların en zelili olurlar.

Kuşeyrî, *"Rabbimiz, sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara yönelt ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Bunun manası şudur: Rabbim, onlar senin ibadetinle meşgul olsunlar diye, onların işlerini görecek ve ihtiyaçlarını giderecek kimseler gönder, onları çeşitli nimetlerle rızıklandır. Şüphesiz kim, Allah'ın hakkını yerine getirirse Allah da onun hakkını yerine getirir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duasını kabul etti; karada ve denizde yaşayan birçok insanın kalbine bu beytin (Kâbe'nin) ve orada oturanların sevgisini verdi."[437]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "Hz. İbrahim, *'Rabbimiz, sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara yönelt ...'* duasıyla Allah Teâlâ'dan, zürriyetini cemalinin ve celâlinin zuhur yeri yapmasını, onları sadıklar ve âşıklar için bir delil ve rehber yapmasını istedi. Yani insanlar, seni isteyerek ve seni severek, senin yolunu güzelce yaşamada kendilerine uymak için onlara yönelsinler. Onlara nurlarının elbisesini giydir, insanların kalbine, senin sevginle onları sevmeyi ilham et."

"Onları cemalinin ve celâlinin zuhur yeri yapmasını istedi" sözünün manası, şudur: Onları, senin cemal ve celâl tecellilerini yansıtan birer ayna yap; iyiler ve kötüler, kâmiller ve nâkıslar onlara âşık olsunlar. Gerçekten de onlarda Allah'ın cemali ve celâli tecelli etmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[437] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/264 (Kahire 1999).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] Bütün Ailesi İçin Duası

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duasının kalan kısmını zikrederek şöyle buyurdu:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ى وَهَبَ ل۪ى عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبّ۪ى لَسَم۪يعُ
الدُّعَٓاءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْن۪ى مُق۪يمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪ىۗ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَٓاءِ
﴿٤٠﴾ رَبَّنَا اغْفِرْ ل۪ى وَلِوَالِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِن۪ينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

39. *"İhtiyar halimle bana İsmail'i ve İshak'ı lutfeden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duayı işitendir."*

40. *"Rabbim! Beni ve zürriyetimden gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul et!"*

41. *"Rabbimiz! Hesabın görüleceği gün, beni, anne babamı ve bütün müminleri bağışla!"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Halil İbrahim'in yaptığı duayı naklederek buyuruyor ki: *"İhtiyar halimle,* yani yaşım çok ilerleyip çocuk yapma yaşını geçtiğim halde *bana, İsmail'i ve İshak'ı lutfeden Allah'a hamdolsun."*

Rivayet edildiğine göre İsmail [aleyhisselâm] Hacer'den doğduğu zaman Hz. İbrahim [aleyhisselâm] doksan dokuz yaşında idi. İshak [aleyhisselâm] Sâre'den doğduğunda ise 112 yaşında idi. Bu konuda başka görüşler de söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, onun ileri yaşını belirtmesi, kendisine lutfettiği nimetin büyüklüğünü hatırlatmak ve bu konudaki mucizesini göstermek içindir. Bunun için Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"Şüphesiz Rabbim kendisine yapılan duayı işitendir" dedi. Yani onun duasına karşılık verir. Bu âyette şuna bir işaret vardır: Hz. İbrahim [aleyhisselâm], çocuk için duayı daha önce yaptı; Cenâb-ı Hak onun du-

asını duydu, çocuktan ümidini kestiği bir anda kendisine çocuk verdi. Bunu, verilen nimetin büyüklüğünü göstermek için yaptı.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sonra, kendisi ve çocukları için dinde istikamet isteyerek şöyle dua etti:

"Rabbim! Beni namazı güzelce devamlı kılanlardan eyle. Zürriyetimden gelenler arasında da namazı bu şekilde kılan kimseler bulundur."

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] zürriyeti içinden bazılarının namaz kılmayacaklarını vahiy yoluyla öğrendiği için, böyle dua etmiş olabilir. Yahut geçmiş ümmetlerin haline bakarak, onlardan bir kısmının kâfir olacağını bildiği için böyle dua etmiş olabilir.

"Rabbimiz! Duamı kabul et." Bunda, ibadetimi kabul et manası da vardır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasını şöyle bitirdi: *"Rabbimiz! Hesabın görüleceği gün, beni, anne babamı ve bütün müminleri bağışla!"*

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], müşrik olan babası için af dilemesi, kendisine bu konudaki yasak gelmeden önce idi. Yahut onların küfür üzere öldüklerini kesin olarak öğrenmesinden önce idi. Bir diğer yoruma göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm], bu istiğfarındaki anne baba ile Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı kastetmiştir.

Hesap günü, insanların kabirlerinden kalkıp hesap için ilâhî huzura çıkacakları gündür.

39-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Beşerî olsun ruhanî olsun, neslin devam etmesi, kula ihsan edilen nimetlerin en büyüklerinden ve en güzellerindendir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İnsanoğlu öldüğü zaman ameli kesilir, sadece şu üç yolla kendisine sevap gelmeye devam eder:

1. *Sadaka-i câriye (insanların devamlı yararlandığı hayırlar).*
2. *İnsanların arasında yaydığı ilim.*
3. *Vefatından sonra kendisine dua eden salih evlat."*[438]

Ruhanî evlat, daha kâmildir, çünkü genelde manevi nesepten gelen ruhanî evlat, istikamet üzere gider.

Salih evlat istemek, dinimizce övülen bir şeydir. Hz. Halil İbrahim'in, Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] ve diğerlerinin yaptığı gibi. Allah Teâlâ bunu yapanları överek şöyle buyurmuştur:

"O Rahmân'ın kulları şöyle dua ederler: Rabbimiz, bize, zevcelerimizden ve zürriyetimizden gözlerimizi aydınlık edecek nesiller ver" (Furkan 25/74).

Zürriyetin gözü aydınlık etmesi, dinde istikamet üzere ve salihlerin yolunda bulunmakla olur. Evlatlar, taat ve iyilik olarak her ne yaparlarsa babaya da ondan dolayı sevap yazılır. Evladın, beşerî olmasıyla (maddi sulbünden gelmesiyle), ruhanî olması (manevi terbiyesinde yetişmesi) arasında bir fark yoktur. Bunun için bir şair şöyle demiştir:

"Kişi, mîzanında, kendisine uyanlarla değerlendirilir; artık sen peygamberimiz Hz. Muhammed'in değerini düşün."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hesap Gününü İnkâr Edenlerin Hali

Cenâb-ı hak sonra, hesap gününün dehşetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَۜ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْاَبْصَارُۙ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُ۫سِهِمْ لَا يَرْتَدُّ

---

[438] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 38; Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Davud, Vesâyâ, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36.

اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾ وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ
الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا اَخِّرْنَا اِلَى اَجَلٍ قَرِيبٍ
نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُونُوا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ
مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنْتُمْ فِى مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا
اَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ ﴿٤٥﴾

42. ***Sakın, Allah'ın, zalimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! Sadece Allah, onların cezasını gözlerin korkudan dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.***

43. ***O gün, başlarını dikerek*** *(kendilerini çağırana)* ***koşarlar; gözleri*** *(korkudan)* ***hiç kıpırdamaz, gönülleri de bomboştur.***

44. ***İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile korkut. O gün zalimler şöyle der: "Rabbimiz! Bize yakın bir zamana kadar süre tanı da senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım!" Onlara denilir ki: "Daha önce, ölmeyeceğinize*** *(dünyada devamlı kalacağınıza)* ***yemin etmemiş miydiniz?"***

45. ***"Siz, kendilerine zulmedenlerin yurtlarında oturdunuz. Onlara nasıl muamele ettiğimizi apaçık gördünüz. Size örnekler de vermiştik."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey muhatap, *sakın Allah'ın, zalimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma!"* Veya ey Resûlüm, Allah'ın, zalimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! Yani sen, Allah'ın onların her işini görüp bildiğine, O'na hiçbir şeyin gizli kalmadığına, onlardan habersiz olmadığı inancına devam et." Bu ifade, onların az veya çok, bütün yaptıklarına Allah'ın kesin ceza vereceği konusunda bir tehdittir.

Şöyle denilmiştir: Bu âyet, mazlumlar için teselli, zalimler içinse bir tehdittir. Cenâb-ı Hak, zalime mühlet verir fakat onun hesabını asla ihmal etmez. Allah sadece, onların cezasını, gözlerin korkudan dışarı fırlayacağı bir güne erteler. O günde gözler, gördüğünün dehşetinden, sağ sola bakamaz, bir noktaya bakakalır.

"*O gün*, zillet ve meskenet içinde, bir esirin, korkan veya benzeri durum yaşayan kimsenin koştuğu gibi, kendilerini *çağırana koşarlar.*" Yahut gerçekleşen olayların dehşet ve korkusundan gözlerini dikip başka bir yere bakamadan kendilerini çağırana doğru koşarlar.

"*Başlarını dikmiş olarak koşarlar.*" Devenin otlarken ağacın en yüksek dallarına başını uzatması gibi, kâfirler de başlarını göğe dikerek hesap yerine gelirler. Bu, yaşanan korkunun şiddetinden ileri gelir. Yahut boyunlarına geçirilen bukağıdan dolayı başları yukarı doğru dikilir. Şu âyette belirtildiği gibi:

"*Biz onların boyunlarına demir halkalar geçirdik; onlar çenelerine dayanmıştır; bu sebeple kafaları yukarı doğru dimdik durur*" (Yâsîn 36/8).

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kıyamet günü insanların yüzü yukarı doğrudur, (korku ve dehşetten) kimse kimseye bakamaz."

"*Gözleri* korkudan *hiç kıpırdamaz,* aynı noktaya takılır kalır. Yahut gözleri, dönüp de kendilerine bakamaz. *Gönülleri de bomboştur;* içinde ne varsa boşalmış, yanıp yok olmuştur; ileri derecede hayret ve dehşetten düşünemez ve hiçbir şey anlamaz durumdadır." Bunun için aptal ve çok korkak kimseye, "Kalbi bomboş!" denir. Yani onda hiçbir görüş ve kuvvet yok demektir.

Şöyle de denmiştir: Onların gönülleri, hayırdan yana bomboş, hak adına tamamen harap bir haldedir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Ey Muhammed, *insanları, kendilerine azabın geleceği günü hatırlatıp uyar;* onları o gün ile korkut." Yani onları kıyamet günüyle yahut ölüm günüyle korkut; çünkü ölüm günü, azaplarının başladığı ilk aşamadır.

"O gün zalimler yani şirk koşarak ve hakkı yalanlayarak kendilerine zulmedenler *şöyle der: Rabbimiz! Bize yakın bir zamana kadar mühlet ver,* azabımızı ertele, bizi dünyaya geri gönder, bize biraz süre tanı da o zaman *davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım!"* Şu âyet de bu manadadır:

"Ey Rabbim, benim hesabımı yakın bir zamana ertelesen de çokça sadaka verip salih kullardan olsam ..." (Münâfikûn 63/10).

Cenâb-ı Hak onlara şöyle der: *"Sizler daha önce, ölmeyeceğinize,* dünyada devamlı kalacağınıza, ölüm ve başka bir sebeple oradan ayrılmayacağınıza *yemin etmemiş miydiniz?"*

Onlar böyle bir yemini, kibirlenip azarak ve içinde bulundukları duruma aldanarak yapmış olabilirler.

Yahut onların durumu bunu göstermektedir. Şöyle ki onlar, yüksek ve sağlam binalar yaptılar, çok uzun yaşama emeline kapıldılar. Hal diliyle, dünyada sürekli kalacaklarını söylediler.

Yahut onlar, dünyadan başka bir yere gitmeyeceklerine ve öldüklerinde yine dünyada kalmaya devam edip hesap yurdu ahirete nakledilmeyeceklerine yemin ettiler. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Onlar, 'Allah ölenleri tekrar diriltmeyecek' diye Allah'ın adıyla bütün güçleriyle yemin ettiler" (Nahl 16/38).

Onlara ayrıca şöyle denir:

"Siz, Âd ve Semûd kavmi gibi, geçmiş ümmetlerden inkâr ve isyanlarla *kendilerine zulmedenlerin yurtlarında oturdunuz.* Onlara nasıl muamele ettiğimizi apaçık gördünüz. Onların yıkılmış eserlerini, harap olmuş yurtlarını müşahede ettiniz ve size onların haberleri tevâtür yoluyla geldi. *Ayrıca size,* onların durumlarına dair *örnekler de verdik."* Yani

size, sizin de inkârda ve azabı hak etmede onlar gibi olduğunuzu açıkça belirttik.

Yahut size, onların yaptıkları şeylerin özelliklerini ve kendilerine ne yapıldığını açıkladık. Öyle ki bu, azap konusunda herkes için bir darbımesel ve örnek oldu.

42-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, zalimlerin hesabını görmeyi şiddet ve dehşet diyarı ahirete bıraktığı gibi, salih kullarına yapacağı ihsanları da ikram ve nimet yurdu cennete tehir etmiştir. Çünkü bu dünya, onlara vermek istediği hayırları alacak kadar geniş değildir. Onun zamanı ve mekânı dardır. Salih kullar, dünya gibi dâimî olmayan bir yerde amellerine karşılık verilmesinden daha değerli ve kıymetli zatlardır, onların yaptığı salih amellerinin dünyada karşılığı yoktur; onun yeri, ebedî ahirettir.

Ahirette, Allah'ın cemal tecellisi olan ihsanlarıyla, celâl tecellisi olan azabı ayrı mekânlara tahsis edilmiştir. Allah Teâlâ, celâl tecellisini hak eden cehennemliklere indirdiği korku ve azap kadar, cemal tecellisine mazhar olan cennetliklere ikram ve ihsanda bulunur.

Azabı hak edenlerin başlarına dehşet ve korku indiği zaman, neyi temenni ettiklerini iyi düşün. Onlar, "Rabbimiz, bize yakın bir zamana kadar (biraz) mühlet ver de, senin davetine uyalım, peygamberlerine tâbi olalım!" derler. Sen onların bu temennisini düşün ve sonra hak davetçiye uymaya, hidayeti gösteren peygambere tâbi olmaya koş; onun getirdiği bütün emir ve yasaklar uy. Kendilerine zulmedenlerin yurtlarından, zamanın onlara nasıl acı şeyler tattırdığını, boş emellerin onları nasıl aldattığını ve şeytanın kendilerine nasıl tuzak kurup onları zillet ve alçaklık yurdu cehenneme ittiğini düşünüp ders al! Ders al ve elini çabuk tutup taate sarıl, iyilik yapmaya ve ihsanda bulunmaya koş. Seni İslâm ve iman nimetlerine kavuşturduğu için Allah'a şükret. Kalbini ihsan makamına bağla, ona ulaşmaya çalış. Şunu bil ki Allah kuluna, onun niyeti ölçüsünde ihsanda bulunur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cehennemliklerin Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberine tuzak kuranlara ve cehennemliklere ne yaptığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ
مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِه۪ رُسُلَهُ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ
ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ
الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِم۪ينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّن۪ينَ فِي الْاَصْفَادِ
﴿٤٩﴾ سَرَاب۪يلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ
كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ
وَلِيُنْذَرُوا بِه۪ وَلِيَعْلَمُوا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

46. ***Onlar,*** *(güçlerinin yettiği)* ***bütün tuzaklarını kurdular. Onların tuzakları dağları yerinden oynatacak*** *(kadar tehlikeli)* ***olsa bile, tuzaklarının karşılığı Allah katındadır*** *(yaptıklarını yazar, cezalarını verir).*

47. ***Öyleyse sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Şüphesiz Allah azîzdir, intikam sahibidir.***

48. ***O gün, yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar tek ve kahhâr olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.***

49. ***O gün, günahkârları birbirine bitişik vaziyette zincirlere vurulmuş halde görürsün.***

50. ***Onların gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş sarar.***

51. ***Allah herkese kazandığının karşılığını vermek için*** *(onları diriltecektir).* ***Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.***

52. İşte bu (Kur'an), kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın bir tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara yapılan bir tebliğdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *onlar* sana güçlerinin yettiği *bütün tuzakları kurdular;* hakkı ortadan kaldırmak ve bâtılı yerleştirmek için var güçlerini sarfettiler. *Halbuki onların tuzakları Allah katındadır,* yani onların işleri Allah katında yazılıdır; kendilerine onun karşılığını verir."

Yahut onların tuzaklarına karşılık olarak vereceği ve onu ortadan kaldıracağı şey, Allah katındadır.

"*Onların tuzakları,* büyüklük ve şiddette sabit *dağları yerinden oynatacak kadar büyük ve şiddetli olsa bile!"* Farzedelim ki böyle olsun, yine de bir zarar veremez.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Onların tuzakları, sağlam dağları yerinden oynatacak değildir; yani onların tuzakları yüksek dağlar gibi sabit ve sağlam olan hak dinleri ve peygamberliği yerinden oynatacak, ortadan kaldıracak değildir. Bu manaya göre âyet, onların hile ve tuzaklarını küçümsemektedir; çünkü onların tuzaklarından böyle sabit sağlam dağlar bir zarar görmez.

Bir diğer mana: Onların tuzakları, şiddetinden dolayı dağları yerinden oynatacak kadar tehlikeli olsa bile, Allah o tuzaklardan peygamberini koruyup muhafaza eder.

Bu âyeti bir önceki âyete bağlayarak ona şu manayı verenler de olmuştur: "Sizler, kendilerine zulmeden ve hakkı ortadan kaldırmak için her türlü tuzağı kuranların yurdunda oturdunuz. Onların sonuna bakıp ibret alsaydınız ya!"

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor:

"Öyleyse sakın Allah'ın, peygamberlerine, düşmanlarına karşı yardım edeceği konusunda *verdiği sözden cayacağını sanma!* Allah, herhangi bir kuluna verdiği sözden dönmezken, insanların en hayırlıları olan peygamberlerine verdiği sözden nasıl döner? *Şüphesiz Allah azîzdir;* her işinde galiptir, kimse O'na tuzak kuramaz; her şeye gücü yeter, kimse O'nun yaptığına engel olamaz. *İntikam sahibidir;* düşmanlarından dostlarının intikamını alır."

"Bu, yerin başka bir yere, göklerin de başka göklere dönüştürüleceği gün ortaya çıkar."

Yahut hatırla, *o gün yer, başka bir yere dönüştürülür.* Kıyamet günü, dünyadaki yeryüzünün yerine, beyaz undan yapılmış pürüzsüz ekmek gibi, beyaz, dümdüz bir yer getirilir. Sahih hadiste böyle geçmektedir.[439]

"Gökler de, parça paça yarılıp kitap sayfaları gibi dürülerek *başka bir göğe dönüştürülür;* arş apaçık gözükür. Arş, cennetin semalarını oluşturur.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: Değiştirme, bazan bir şeyin zatında olur; gümüşü altınla değiştirmen gibi. Şu âyet bu manadadır:

"Onların derilerini başka bir deriyle değiştiririz" (Nisâ 4/56).

Değiştirme bazan sıfatta olur; demir halkayı mühür yapman gibi. Önceki şeyi eritip şeklini değiştirdiğin zaman, özelliği değişmiş olur. Şu âyet bu manadadır:

"Allah onların kötülüklerini iyiliklere (günahlarını sevaplara) çevirir" (Furkan 25/70). Yerin ve göklerin değişmesi bu manada olabilir. Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O gün yer gümüşe, gökler altına çevrilir."

İbn Abbas [radıyallahu anh] ise şöyle demiştir: "O günkü yer bu yerdir, sadece sıfat ve şekli değişecektir." Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadis de buna delildir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

---

[439] Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 44; Müslim, Münâfikîn, 28.

"Yer başka bir yere dönüştürülür, yeryüzü, Ukkaz derisi gibi yayılıp genişletilir; onda bir eğrilik ve tümsek göremezsin."[440]

İbn Atıyye demiştir ki: Müfessirlerin çoğunluğu, yeryüzünün değiştirilip beyaz bir halde, içinde Allah'a isyan edilmemiş, kan dökülmemiş ve hiç kimse için bir alamet bulunmayan bir yere çevrileceği görüşündedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Yer ve gökler değiştirildiği zaman müminler arşın gölgesinde olur."

Diğer hadislerde ise şöyle buyrulmuştur:

"Göklerin değişmesi anında insanlar sırat üzerinde olur."

"O vakit insanlar Allah'ın misafirleridir."[441]

İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-Mürîdîn* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ yeryüzünü iniş çıkışlı şekilde farklı özelliklerde yaratmıştır. Kıyamet günü ise yeri dümdüz yapar; onda hiçbir eğrilik ve tümsek göremezsin. Her tarafı birbirine benzer; yuvarlak beyaz ekmeğin her yerinin aynı olması gibi. Sahih hadiste böyle zikredilmiştir. Göklerin değişmesine gelince, onun nasıl olacağı hakkında bir hadis yoktur; onun durumu bizce bilinmemektedir. İmam Müslim'in rivayet ettiği hadiste, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] 'Yeryüzü değiştirildiği zaman insanlar nerede olacak?' diye sorulduğu zaman, *'Sıratın üzerinde olacaklar'* buyurdu."[442]

İbnü'l-Arabî der ki: "Hadiste geçen sıratın, cehennemin üzerine kurulan sırat olması muhtemel olduğu gibi; onun insanların üzerinde bulunduğu başka bir yer olması da muhtemeldir. İkinci ihtimal sanki daha kuvvetlidir; çünkü diğer bir hadis bu görüşü desteklemektedir. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Yeryüzü değiştirildiği zaman insanlar nerede olacak?' diye sorulduğu zaman,

---

[440] Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/336 (Beyrut 1998). Hadisin bir kısmı için bk. Ahmed, *Müsned*, 1/375.

[441] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 13/333 (Beyrut 1995); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 7/2253 (nr. 12312); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/58; *el-Büdûrü's-Sâfire fî Umûri'l-Âhire*, s. 48 (Beyrut 2004); İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/347 (Beyrut 1993).

[442] Müslim, Münâfikîn, 29; Tirmizî, Tefsîru Sûre (14), 3; İbn Mâce, Zühd, 33; Ahmed, *Müsned*, 6/35, 101.

'Onlar, sıratın berisinde bir karanlık içinde bulunurlar' buyurdu."[443]

Yeryüzünün değiştirilmesine gelince; âyetlerin zâhirinden anlaşılan, bunun, insanların kabirlerinden kalkıp mahşere sevkedilmelerinden önce olacağıdır. Buna göre, dirilme ve haşir, değiştirilen yer üzerinde olacaktır. Şu âyetler, bu görüşü desteklemektedir:

"O gün dağları yürütürüz, yeri dümdüz bir vaziyette görürsün; insanları mahşere toplarız" (Kehf 18/47).

"Sana dağların durumunu soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları darmadağınık edecek, uflayıp savuracak, yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak.' Artık orada bir iniş ve çıkış göremezsin. O gün insanlar, (kendilerini hesap yerine çağıran) davetçiye uyarlar" (Tâhâ 20/105-108).

"Kıyamet koptuğu zaman ... Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz haline geldiği zaman ..." (Vâkıa 56/1-6).

Bu konuda daha pek çok âyet vardır. O anda ruhlar, Allah'ın, dilediği yerde ağırladığı misafirleridir. Yahut ruhlar, arşın gölgesinde veya sıratın berisinde Allah'ın bildiği bir yerdedir.

Göklerin değiştirilmesine gelince, bu konudaki rivayetlerin zâhirine bakılırsa, onun, insanların mahşerde toplandığı zaman gerçekleşeceği anlaşılıyor. O vakit gök, bulutlarla parçalanır, içinden akın akın melekler iner. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyetin devamı şöyledir:

"Ve insanlar tek ve kahhâr olan Allah'ın huzuruna çıkarlar." Yani insanlar, tek ve kahhâr olan Allah'a hesap vermek veya O'nun kendile-

---

[443] Müslim, Hayız, 24; Hâkim, *Müstedrek*, 3/481; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/263 (Beyrut 2002). Bu kaynaklarda soruyu soran, Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] değil, bir yahudi âlimidir. Aynı konuda Hz. Âişe'den gelen bir hadis vardır, fakat ondaki cevap, *"O zaman insanlar sıratın üzerinde bulunur"* şeklindedir. Hadis az önce geçti.

rine amellerinin karşılığını vermesi için kabirlerinden ortaya çıkarlar. Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın, tek ve kahhâr sıfatlarının zikredilmesi, o gün insanların işinin son derece zor olduğunu göstermek içindir. Şu âyet de böyledir:

"Allah onlara sorar: 'Bugün mülk (hâkimiyet, hüküm ve yetki) kimin?' (Kendisi şöyle cevap verir:) Tek ve kahhâr olan Allah'ın" (Mü'min 40/16).

Bütün iş, her şeye galip olan tek zatın elinde olunca, kimse O'na galip gelemez, O'ndan başka hiç kimseden yardım istenmez, kimsenin kurtarması beklenmez (Her şey O'nun izni ve rahmetiyle olur).

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"O gün, günahkârları zincirlerde veya bağlarda *birbirine bağlanmış halde görürsün."* Onların her biri, inanç ve amel konusunda benzeştiği kimseye bağlanır. Âyette geçtiği gibi o an, nefislerin eşleştirildiği vakittir (Tekvîr 81/7).

Yahut onlar, şeytanlarıyla yan yana bağlanır.

Bir diğer mana: Onları, sahip oldukları yanlış itikad ve bozuk arzularıyla birlikte zincirlerde sarılmış halde görürsün.

Yahut onları, elleri ve ayakları bukağılarla boyunlarına bağlanmış vaziyette görürsün.

"Onların gömlekleri katrandandır."

Katran, develerin yağlandığı bir maddedir. Onun özelliği, ateşte hemen tutuşmasıdır, bunun için cehennemliklerin gömleği ondan yapılmıştır.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Katran simsiyah, pis kokulu, ateşte çabuk tutuşan bir maddedir. Onunla cehennemliklerin derisi yağlanır; bu yağ onlar için bir gömlek gibi olur. Böylece, ateşin bedenlerine hızla ulaşmasıyla birlikte, katranın yakıcılığı, renginin iticiliği, kokusunun çirkinliği bir arada olur. Şu kadar var ki cehennemlikler için, azap olarak göreceği iki ateş arasında bir fark olduğu gibi, iki katran arasında da fark vardır."

"Yüzlerini de ateş sarar." Yani yüzlerini ateş sararak etini yiyip bitirir; çünkü onlar, yüzlerini hakka döndürmemişler, yüce yaratıcının emrine boyun eğmemişlerdir. Ateş ayrıca onların gönüllerini, içlerini de sarar; zira *onların gönülleri,* marifet ve nurdan yana *bomboştur."* Her türlü cehalet ve karanlık ile doludur. Şu âyetler de bu durumu açıklamaktadır:

"Kıyamet günü, (Allah'ın rahmetiyle ateşten kurtardığı kimse) yüzüyle kötü azaptan korunmaya çalışan kimse gibi midir?" (Zümer 39/24).

"O gün, ateşin içinde yüzleri üzerinde süründürülürler" (Kamer 54/48).

Allah onlara, bunu, *Allah'ın herkese, yaptığı* günah *işlerin cezasını vermesi için yaptı.* Yahut iyi kötü herkese, yaptıklarının karşılığı verilmesi için insanlar Allah'ın huzuruna çıkarılır. Günahkârların, işledikleri günahların cezasını çekecekleri açıklanınca, bundan, itaat edenlerin de taatlerinin sevaplarını alacakları anlaşılır.

"Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir." Bütün insanların hesabını aynı anda görür; çünkü birinin hesabını görmesi O'nu, diğerinin hesabını görmekten alıkoymaz. Her şahıs, diğerleriyle aynı anda O'nun huzurunda durur. Birinin hesabı görülürken diğerinin de hesabı görülür. O gün, dünyada alıştığımız şeylerin ortadan kaldırıldığı gündür.

Son âyette şöyle buyruluyor:

"Bu Kur'an yahut onun içindeki vaaz ve uyarılar, *insanlar için* yeterli *bir tebliğdir."*

Yahut *"Allah'ın, zalimlerin yaptığından gafil olduğunu zannetme"* âyeti, insanlar için bir tebliğ ve uyarıdır.

Yani öğüt ve hükümleri açıklamak için bu Kur'an onlara yeter, başkasına ihtiyaç bırakmaz. Yahut bu, onlar için apaçık bir tebliğdir. Şu âyetler de bu tebliğden bahsediyor:

"Resûlüm, sana düşen iş, sadece tebliğ etmektir" (Şûrâ 42/48).

"Peygambere düşen, sadece tebliğ etmektir" (Nûr 24/54).

Bu tebliğin ana sebepleri şöyle açıklanıyor:

"Onunla uyarılsınlar diye." Yani ondan öğüt alsınlar, onun sayesinde uyanıp Hakk'a yönelsinler diye.

Yahut, insanlar onunla uyarılsın diye Kur'an'ı indirdik.

Bu tebliğin yapılma sebeplerinden diğer ikisi şöyle açıklanıyor:

"Allah'ın bir tek ilâh olduğunu bilsinler diye." Onda Allah Teâlâ'nın birliğine delil olan âyetler hakkında veya O'nun varlığına işaret eden şeyler üzerinde düşünüp O'nun tek ilâh olduğunu yakînen bilmeleri için bu kitabı indirdik.

"Bir de akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye." Yani bu Kur'an, sâfi kalplerin, onun manasındaki sırlar hakkında, ilim ve hikmetlerindeki hayret verici incelikler üzerinde düşünerek, kendilerini helâke götüren şeylerden sakınmaları ve onları kemale ulaştıracak şeylere sarılmaları için indirildi.

Cenâb-ı Hak, bu âyette üç netice zikretti ki onlar, Kur'an'ın indirilmesindeki ana gaye ve hikmetlerdir. Bunlardan birincisi, peygamberlerin insanları kemale erdirmesidir. İkincisi, insanların nazarî kuvvetlerini (tefekkür ve düşünme melekelerini) kemale erdirmek için çalışmalarıdır. Bunun kemal noktası tevhide ulaşmaktır. Üçüncüsü ise amelî kuvvetlerini (ahlâk ve hallerini) ıslah etmektir ki bunun sonu, kâmil manada takvaya sahip olmaktır. Allah Teâlâ bizleri kâmil manada takvaya sahip olanlardan yapsın. Bu açıklamalar mana olarak Beyzâvî'ye aittir.[444]

46-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafil insanlar, önceki zamanlarda ve günümüzde velilere değişik tuzaklar kurmuşlar, onların nurlarını söndürmek için var güçleriyle çalışmışlardır; sadece yüce Allah, dostlarına yardım ederek her defasında gafillerin tuzaklarını boşa çıkarmıştır.

---

[444] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, I/524.

Allah azîzdir; her hükmünü uygular, intikam sahibidir; dostlarının intikamını alır ve kendilerine yardım eder. Allah onlara yardım için bir vakit tayin etmiştir. Bu vakit, onların bütün maddi resim ve şekillerden fâni oldukları andır. O anda, yer başka bir yere dönüşür, gökler başka bir göğe çevrilir; hepsi ilâhî nurlar denizinde nura dönüşür ve ilâhî sır felekleriyle çepeçevre sarıldıkları müşahede edilir. İşte o zaman, varlıkları yaratan yüce Allah'ın nurunun tecelli etmesiyle bütün kâinatın karanlığı gider; *"Allah göklerin ve yerlerin nurudur"* (Nur 24/35) âyetinin sırrı ortaya çıkar. Böylece ârifler, tek ve kahhâr olan Mevlâ'yı müşahede ederek varlık hapishanesinden çıkar (kalpleri eşya ile perdelenmekten ve aldanmaktan kurtulur).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "Bu âyet şunu kastediyor: Yer ve gök değiştirilir, onlardaki varlık zulmeti giderilir; hepsi Cenâb-ı Hakk'ın tecelli eden celâl nuruyla aydınlanır, halk için Allah'ın azamet ve kahhâriyet sıfatlarını yansıtan bir ayna olur; *'Yer, Rabb'inin nuruyla aydınlanır'* (Zümer 39/69) âyeti gerçekleşir. Ey kardeşim, işte o anda varlıklar, kendilerini ezelî nurlar sarıp istila edince yokluk örtüsü altına girer, kendilerine ait bir vücut görünmez olur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

'O'nun zatı hariç, her şey helâk olmaya mahkûmdur" (Kasas 28/88).

'O zaman eşya nerededir?' diye bir soru sorulabilir. Ona şöyle denir: 'Bütün varlıklar ilk geldikleri kaynağa döndüler.'"

Vertecübî sonra demiştir ki: "Varlıklar ne zaman (hakiki manada) bir şey oldular ki bir şey olmaktan çıksınlar? Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın yanında, havadaki toz bile değildirler."[445]

Günahkârları yani gafilleri, vehim ve şüphe bağları içinde birbirine bağlanmış olarak görürsün. Onlar, kendilerini saran kâinat hapishanesinde (eşya sevgisi içinde) hapis kalmışlardır. Onların gömleği (kendilerini saran durum) gaflet karanlığıdır. Hak'tan kopma ateşi yüzlerini sarıp yakar. Yüzlerinde, Allah'ı sevenlerin sevinç ve güzelliği, âriflerin sırları gözükmez. Onlara böyle yapılması, Allah yolunda çalışanların üstünlüğünü göstermek içindir. Bu, insanlara bir tebliğ ve duyurudur. Bu tebliğ insanlara yapıldı ki onlar, gafletten uyanıp vebalden ve manen perdelenmekten kurtulsunlar, akıl sahipleri, bütün varlığın sadece tek ve kahhâr olan Allah'a ait olduğunu bilsinler.

---

[445] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/272.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

İbrahim sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

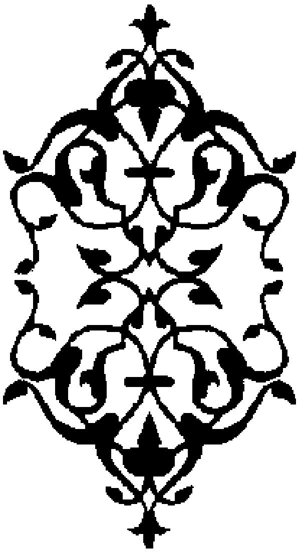

(15) HİCR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Hicr sûresi Mekke'de inmiştir; doksan dokuz âyettir.

Önceki Sûre ile İrtibatı: Önceki sûrenin son âyetinde, *"Bu (Kur'an), insanlar için bir tebliğdir"* buyruldu; bu sûrenin başında ise, *"Bunlar kitabın âyetleridir"* buyruldu. Bu, Kur'an'ın özellikleri için bir tamamlayıcı açıklama ve onun tefsiridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُب۪ينٍ ① رُبَمَا يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
لَوْ كَانُوا مُسْلِم۪ينَ ② ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ
الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ③ وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا
كِتَابٌ مَعْلُومٌ ④ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Elif. Lâm. Râ. Bunlar kitabın ve apaçık bir Kur'an'ın âyetleridir.***

2. ***İnkâr edenler** (kıyamet günü), **"Keşke biz de müslüman olsaydık" diye temenni ederler.***

3. ***Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. Yakında** (yaptıkları kötü şeylerin sonucunu) **öğrenecekler!***

4. ***Helâk ettiğimiz her ülkenin** (katımızda) **bilinen bir yazısı** (takdir edilmiş eceli) **vardır.***

5. ***Hiçbir millet, ecelinin önüne geçemez ve onu geciktiremez.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Elif. Lâm. Râ.* Ey yüce Peygamber! Senin okuduğun *bu âyetler,* sana indirdiğimiz *kitabın* ve apaçık Arapça olan *Kur'an'ın âyetleridir."* Onlar, ifadeleri açık, hakkı ve doğruyu açıklayan Kur'an'ın âyetleridir. Kim ona tutunur, içindekilere iman ederse kurtuluşa eren müslümanlardan olur. Kim de ondan yüz çevirir ve içindekileri inkâr ederse helâke düşen kâfirlerden olur. O kişi, pişmanlığın fayda vermediği günde pişman olacaktır. Cenâb-ı Hak, böylelerinin durumunu şöyle haber vermiştir:

"İnkâr edenler, 'Keşke biz de müslüman olsaydık' diye temenni ederler." Yani, "Allah'ın kitabında olanlara iman edip onlara sarılsaydık da kurtulsaydık" diye temenni ederler.

Bu temenninin, ölüm anında olduğu söylenmiştir. Onun kıyamet gününde veya günahkâr müminler cehennemden çıkarılınca olduğu da söylenmiştir. Bu son görüş daha kuvvetlidir. Bu konudaki hadis onu desteklemektedir.[446]

---

[446] Hadis-i şerifte şöyle buyruluyor: *"Cehennemlikler, ateşin içinde toplandıkları zaman, kıble ehlinden (müminlerden) Allah'ın dilediği birtakım kimseler de kendileriyle birlikte bulunur. Kâfirler onlara, 'Sizin İslâm'ınız size bir fayda vermedi; siz de bizimle birlikte oldunuz' derler. Müminler de, 'Bizim birtakım günahlarımız vardı, onların cezasını çekmek için burada tutulduk' derler. Allah Teâlâ, onların söylediklerini duyunca, cehennemde bulunan kıble ehli müminlerin ateşten çıkarılmasını emreder; bütün müminler çıkarılır. İşte o zaman kâfirler, 'Keşke biz de müslüman olsaydık da onlar gibi ateşten çıkarılsaydık' derler"* (bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/242; Taberânî, *el-Evsat,* nr. 5142; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/61-64).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Bugün *onları bırak; dünya mallarından yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun.* Ömürlerinin uzunluğuna ve maddi durumlarının iyi oluşuna olan güvenleri, onları, ahirete hazırlanmaktan alıkoysun. *Yakında,* cezalarını görünce, yaptıkları kötü şeylerinin sonunu *öğrenecekler!"*

Âyetteki, "Yesin, eğlensinler" emri, onları tehdit içindir. Bundan kasıt şudur: Onların imanlarından ümidi kesmek, kendilerinin hızlân ehli (ilâhî rahmetten mahrum bırakılmış cehennemlik kimseler) olduğunu ve artık bundan sonra onlara yapılacak nasihatlerin yorgunluktan öte bir fayda vermeyeceğini bildirmektir.

Bu âyette, kâfirlerin önüne hak delil konularak sorumlulukları gerçekleşmiş olmaktadır. Onda ayrıca, zevk ve eğlenceyi tercihten, insanı dünyada ve ahirette helâke götüren uzun emel sebeplerine yönelmekten sakındırma vardır. Bunun için Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden şöyle buyurmuştur:

"Helâk ettiğimiz her ülke için belirli bir yazı, levh-i mahfûzda takdir edilmiş bir ecel vardır. *Hiçbir millet ecelinin,* yani yok olma vaktinin *önüne geçemez ve onu* bir saat olsun *geciktiremez."* Ümmet ve millet ifadeleri, bütün insanları içermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dünya nimetleri içinde gülüp eğlenen, nefsanî hazlarına ve hevâsına kapılıp giden kimseye yapılan bu tehdide ve onu bekleyen büyük tehlikeye bak! Yüce Allah onlar için şöyle buyurdu:

"Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. Yakında, yaptıkları kötü şeylerin sonucunu öğrenecekler!"

Allah kendisine rahmet etsin, şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

"Dünya hakkında, onun şehvetleri ve lezzetleri üzerinde uzun uzadıya düşündüm; gece gündüz ölüme doğru giden birine hayat nasıl lezzet verir? Hür kimse (maddenin esaretinden kurtulmuş biri) için, az olsun çok olsun, dünyada ve nimetlerinde hayır yoktur."

Kur'ân-ı Hakîm Yüce Allah'ın Korumasındadır

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin mucize isteklerine cevap vererek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَا الَّذٖى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ۝٦ لَوْ مَا تَأْتٖينَا
بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ۝٧ مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا
كَانُوٓا اِذًا مُنْظَرٖينَ ۝٨ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝٩

6. *Dediler ki: "Ey kendisine Kur'an indirilen* *(Muhammed)!* ***Sen gerçekten delisin!"***

7. *"Eğer* *(peygamberlik iddianda)* ***doğru söylüyorsan, bize melekleri getirsene!"***

8. *Biz melekleri sadece hak ile indiririz. O zaman onlara süre tanınmaz.*

9. *Şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik; onu koruyacak olan da elbette biziz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kureyş kâfirleri dediler ki: *Ey kendisine Kur'an indirilen,* kendisine Kur'an indirildiğini iddia eden Muhammed! *Sen gerçekten delisin!"* Yani sen, sana Kur'an indirildiğini iddia ettiğinde deliler gibi bir konuşmuş oluyorsun. *"Eğer* peygamberlik iddianda *doğru sözlü isen, bize melekleri getirsene!"* Getir de onlar iddia ettiğin konuda seni tasdik etsinler yahut davanda seni desteklesinler veya bizim seni yalanlamamıza karşılık cezamızı versinler.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Biz melekleri sadece,* onlara azap etmeleri ve başka işler için *hak* vahiy *ile* ve Allah'ın dilediği hayırlı işleri yapmaları için *indiririz.*" Yoksa onları, mucize isteyenlerin teklifine veya kâfirlerin tercihine göre indirmeyiz.

Yahut melekleri, sadece ezelde takdir edilmiş ve ilâhî hikmetin gerektirdiği hak bir işi yerine getirmeleri için indiririz. Allah melekleri indirdiği zaman, kâfirlerin kökünü kazıyacak bir azapla indirir; halbuki ilâhî ilimde onların zürriyetinden haklarında iman takdir edilen kimseler vardır. Bunun için Allah, hikmeti gereği melekleri, onların kökünü kazıyacak bir azapla indirmez.

"*Biz melekleri sadece hak ile indiririz*" âyetindeki hak kelimesine, "azap" manası da verilmiştir. Âyetin hemen devamında gelen, "*O zaman kendilerine süre tanınmaz*" kısmı, bu manayı desteklemektedir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer melekler indirilseydi, acilen azapları verilirdi; onlar indiği zaman kâfirlerin azapları bir saat olsun tehir edilmezdi.

Cenâb-ı Hak diğer âyette, kâfirlerin Kur'an'ın indirilmesini inkârlarını ve peygamberle alay etmelerini reddederek şöyle buyurdu:

"*Şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik; onu* tahriften, onda bir ekleme veya çıkarma yapılmasından *koruyacak olan da elbette biziz.* Biz onu, insanların sözünden çok ayrı özellikte bir mucize kitap yaptık. Onun nazmında yapılacak ufak bir değişiklik bile dilden anlayan kimselere gizli kalmaz."

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ Tevrat'ı indirdi, onun korunması için İsrâiloğulları'nı görevlendirdi, onlardan Allah'ın kitabını koruma sözü aldı; fakat onlar sözlerinde durmadılar; Tevrat'ı tahrif edip nazmını bozdular ve hükümlerini değiştirdiler. Yüce Allah daha sonra Kur'an'ı indirdi, onu kendisinin koruyacağını haber verdi. Şüphesiz o, çok kuvvetli ve sağlam korunan bir kitaptır. Onun önünden ve arkasından, hiçbir yanından bâtıl gelemez. Şöyle denilmiştir: Allah, kendisinin Kur'an'ı koruyacağını haber verdi; Allah Kur'an'ı, onun hafızlarını ve âlimlerini koruyarak korur. Kur'an'ı ezberleyip ilim ve hükümlerini bilen âlimlerin kalpleri, Allah'ın kitabının korunduğu hazinelerdir. Allah, kitabını koruyan kimseleri zayi etmez; çünkü onlar zayi olunca kitabı da zayi olur."[447]

---

[447] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/272 (Kahire 1999).

İbn Atıyye, *"Onlar (İsrâiloğulları) Allah'ın âyetlerini anladıktan sonra onu değiştiriyorlardı"* (Bakara 2/75) âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Âlimlerden bir grup İsrâiloğulları'nın Tevrat'ın lafızlarını kendi kafalarına göre değiştirdiği görüşündedir. Bunun Tevrat'ta gerçekleşmesi mümkündür; çünkü Tevrat'ı koruma görevini Allah onlara vermişti. Böyle bir durumun Kur'an'da gerçekleşmesi ise mümkün değildir; çünkü onu korumayı bizzat Allah üstlenmiş ve bunu garanti etmiştir."

6-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an'da zikredilen, kâfirlerin peygamberleri inkâr etmeleri, onları ayıplamaları ve kendileriyle alay etmeleri, onlardan sonra gelen veliler için bir tesellidir. Cenâb-ı Hakk'ın, yüce zatı hakkında cahillerin sözlerinden zikrettiği şeyler de böyledir. Şu âyetlerde belirtildiği gibi:

"Şüphesiz Allah, 'Biz zenginiz, Allah fakirdir' diyenlerin sözünü duydu" (Âl-i İmrân 3/181).

"Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır' dediler" (Mâide 5/64).

Bunun gibi, cahiller, Cenâb-ı Hak hakkında daha pek çok şey söylemişlerdir. Hak Teâlâ bunları zikrederek sanki şöyle buyuruyor:

"Eğer insanların dilinden kurtuluş olsaydı, ben ve peygamberlerim kurtulurdu. O peygamberler, benim yarattığım varlıkların en seçkinleridir. Öyleyse velilerimden eziyet görenler, beni ve peygamberlerimi örnek alsınlar."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Peygamberle Alay Edilmiştir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve ümmeti için teselli olacak şeyleri tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى شِيَعِ الْاَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا
كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١١﴾ كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ
بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا
فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

10. ***Andolsun, senden önceki milletler arasında da peygamberler gönderdik.***

11. ***Onlar, kendilerine gelen her peygamberle alay ediyorlardı.***

12. ***İşte böylece biz onu** (inkâr ve alayı), **mücrimlerin kalplerine yerleştiririz.***

13. ***Ona inanmazlar; halbuki öncekilerin** (ders alınacak) **durumu ve tutumu geçti.***

14-15. ***Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, "Gözlerimiz boyandı, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli için buyuruyor ki: *"Andolsun, senden önceki milletlere* geçmiş asırlarda *da peygamberler gönderdik.* Her toplumun içinden peygamberler çıkarttık, kendilerine gönderdik, fakat onlar kendilerine gelen peygamberleri yalanlayıp onlarla alay ettiler. Bu mücrimlerin seninle alay ettiği gibi, *onlar da kendilerine gelen her peygamberle alay ediyorlardı."*

"İşte böylece biz onu yani alaya alma huyunu *mücrimlerin kalplerine yerleştiririz."* Bu âyette, Allah Teâlâ'nın onların kalbinde bâtılı yarattığına bir delil vardır. Allah onların kalbine hakkı yalanlama hastalığını yerleştirince, onlar, hakka asla inanmazlar.

Onların kalbine yerleştirilen şeyin Kur'an olduğunu söyleyenler de olmuştur. O zaman âyette, kâfirlerle alay etme manası bulunmuş olur. O halde mana şöyle olur: Biz mücrimlerin kalbine Kur'an'ı yerleştirdik, onlar ona iman etmeyip yalanladılar.

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'a iman etmedikleri için onları tehdit ederek şöyle buyurdu:

"*Halbuki öncekilerin tutumu geçti;* onların helâk olana kadar inkâr ve alay içindeki gidişatları kendilerine anlatıldı."

Bir diğer mana: Halbuki Allah'ın önceki nesiller içinde peygamberlerini yalanlayanları helâk etme kanunu defalarca geçti, uygulandı. Bu manaya göre âyet, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayan ve onu alaya alan Mekkeliler için bir tehdittir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Eğer biz, Kureyş kâfirlerinden inatla mucize isteyenlere, *gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar,* gün boyunca oradaki acayiplikleri görseler, yine yalanlarlardı. Yahut oradan melekler çıksa ve onlar melekleri seyretseler, aşırı inatlarından ve hak konusundaki şüphelerinden dolayı şöyle derlerdi:

"*Gözlerimiz boyandı,* şaşkınlığa düştük, içinde düştüğümüz sihirden dolayı olayı tam olarak göremedik, *daha doğrusu bize büyü yapılmıştır;* Muhammed bize büyü yaptı!"

Onlar, diğer mucizelerin ortaya çıkışı anında da böyle demişlerdir.

Âyete, gözlerimiz perdelendi, gerçeği görmekten alıkonulduk, manası da verilmiştir. Onların bu durumu, aşırı inat ve azgınlıklarındandır. Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

10-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde anlatılan bütün durumlar, Allah'ın seçkin veli kulları için birer teselli durumundadır. Onlar da insanların inkâr ve alaylarıyla karşılaştıkları zaman, peygamberlerin başına gelen şeyleri düşünürler; hemen Allah'a yönelirler, O'nun, kendi durumlarını bilmesiyle yetinirler, o şeyden yüz çevirip Allah'ı zikretmekle meşgul olurlar.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Ali Cemel [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Senin düşmanına (şeytana) yapacağın gerçek düşmanlık, yüce sevgilinin muhabbetiyle meşgul olmandır. Sen şeytana düşmanlık etmekle meşgul olduğunda o senden istediğine ulaşır, seni yüce sevgilinin (Mevlâ'nın) muhabbetinden alıkoyar."

Salih velilerden seyyidim Ebü'l-Kasım el-Hassâsî [kuddise sırruhû] talebelerinden birine demiştir ki:

"Sakın sana eziyet veren kimseyle meşgul olma; sen Allah ile meşgul ol; Allah senden onun şerrini giderir. Hem onu sana musallat eden Allah'tır. O senin, hak yolunda ne kadar sadık olduğunu imtihan etmek için onu sana gönderdi. Bu konuda insanların çoğu büyük hataya düştü. Onlar kendilerine eziyet eden kişiyle uğraştılar. Böyle olunca, günahla birlikte eziyet de devam etti. Eğer onlar, biri kendilerine eziyet edince Allah'a dönselerdi, Allah, eziyet edenlerin şerrini kendilerinden giderir, onların işini görmeye yeterdi."

Gökler ve Yerler Mucize Dolu!

Cenâb-ı Hak, sonra onlara, içinde kurtuluşları bulunan tevhide yönlendiren hakiki mucizeleri göstererek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَٓاءِ بُرُوجاً وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِر۪ينَۙ ⑯ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ
كُلِّ شَيْطَانٍ رَج۪يمٍۙ ⑰ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُب۪ينٌ ⑱
وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا ف۪يهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ
⑲ وَجَعَلْنَا لَكُمْ ف۪يهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِق۪ينَ ⑳ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ
اِلَّا عِنْدَنَا خَزَٓائِنُهُۘ وَمَا نُنَزِّلُهُٓ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ㉑ وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ
فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُۚ وَمَٓا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِن۪ينَ ㉒ وَاِنَّا

لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمٖينَ مِنْكُمْ
وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرٖينَ ﴿٢٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ اِنَّهُ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٥﴾

16. ***Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve onu*** *(ders çıkarmak amacıyla)* ***bakanlar için süsledik.***

17. ***Biz göğü, taşlanmış her şeytandan koruduk.***

18. ***Sadece oraya kulak verip söz çalmak isteyen başka; onu da parlak bir ateş takip eder.***

19. ***Yeri uzatıp yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada her şeyden ölçülü biçimde bitirdik.***

20. ***Orada sizin için ve rızıkları size ait olmayanlar için*** *(gerekli)* ***geçim vasıtaları yarattık.***

21. ***Her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır. Biz onu sadece belli bir ölçüyle indiririz.***

22. ***Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. Onu toplayıp depolayan siz değilsiniz.***

23. ***Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz ve*** *(hepsine)* ***vâris olan biziz.***

24. ***Andolsun biz, sizden öne geçenleri de biliriz, geride kalanları da.***

25. ***Şüphesiz Rabb'in onları*** *(kıyamette)* ***toplayacaktır. O, hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar),* ***alîmdir*** *(her şeyi bilir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık."* Bunlar on iki burç olup şunlardır: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık.[448]

---

[448] Burçlar hakkında geniş bilgi için bk. *DİA*, 6/241-246.

Burç, felekte (gökte) bulunan bir takımyıldızdır. Güneş onların her birini bir ayda dolanır. Bir sene içinde bütün burçları dolanır; altısını sağ taraftan, altısını sol taraftan dolanır. Astronomi ve tecrübenin gösterdiği gibi, her burcun, kendisine has değişik şekil ve özellikleri vardır. Bütün bunlar, her şeyi düzene koyan ve her işini hikmetle yapan yüce Allah'ın kudretiyle olmaktadır.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: "*Onu* yani göğü, onu yoktan var edenin kudretine, yaratıcısının varlığına bir delil yapmaları için, kendisine ders çıkarmak amacıyla *bakanlar için* son derece güzel şekillerle ve görüntülerle *süsledik.*"

"Biz göğü, taşlanmış her şeytandan koruduk." Artık şeytanlar, göğe kulak verip oradan haber çalmaya güç yetiremezler. Göğün korunmasına şu manalar da verilmiştir:

Biz göktekileri, şeytanların kendilerine vesvese vermesinden yahut göğün işlerinde tasarruf etmekten veya oranın durumunu öğrenmesinden koruduk.

"Sadece oraya kulak verip söz çalmak isteyen başka ..." Yani biz göğü, şeytanlardan koruduk, sadece onların içinde kulak hırsızlığı yapmak isteyenler olur; onları da bir ateş parçası takip ederek kendisini defeder.

Rivayet edildiğine göre, şeytanlar birbiri üstüne çıkarak göğe kadar yükselirler; gaybdan göğün haberlerini dinlerler. Cinlerden biri, kendisine ateş atılmadan önce gökten bazı kelimeler kapıverir, onu götürüp kâhinlere söyler. Kâhinler de ona yüzlerce yalan ekleyerek insanlara söyler. Bu durum, sahih bir hadiste de belirtilmiştir.[449]

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cinler önceleri göklere çıkmaktan alıkonulmazlardı. Hz. İsa [aleyhisselâm] doğunca, üç kat semaya çıkmaları engellendi. Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] doğunca, bütün semalardan engellendiler, oraya çıkmak isteyene ateş atılarak geri çevrildi."[450]

---

[449] Hadis için bk. Buhârî, Tıb, 46, Tevhîd, 57; Ahmed, *Müsned*, 5/87.

[450] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/481 (Beyrut 2004).

Âyetin sonu şöyledir: *"Sadece* göğe kulak verip *haber çalmak isteyen başka, onu da parlak bir ateş takip* ve *defeder."*

Bu ateş parçasını, bir melek, yıldızdan alır ve göğe kulak vermek isteyen cinin üzerine atarak onu vurur. Bizzat yıldızın kendisini attığı da söylenmiştir. O ateş parçasını veya yıldızı, cine vurunca onu öldürür. Onu sersemletip deli gibi şaşkın yapacağı da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, sonra yeryüzündeki mucizeleri zikrederek şöyle buyurdu:

"Yeri uzatıp yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, yeryüzünde veya yerde ve dağların içinde *her şeyden ölçülü biçimde bitirdik."* Yani onlarda, ilâhî hikmetin gerektirdiği şekilde her şeyden belli ölçüde var edildi. Buradaki ölçü, gerçek manada değil, mecazi olabilir. Yahut faydalı otlar, altın-gümüş ve diğer yiyecekler gibi, gerçek manada ölçülü şeyler de olabilir.

"Orada sizin için yiyecek ve giyeceklerden oluşan *gerekli geçim vasıtaları yarattık; sizinle birlikte ve rızıkları size ait olmayan* çocuk, hizmetçi, köle ve rızıklarını sizin verdiğinizi zannettiğiniz diğer *varlıklar için gerekli yaşam sebeplerini yarattık.* Şüphesiz, sizlerin ve onların rızkını Allah vermektedir."

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin özeti şudur: Yeryüzünün belirli miktarda yayılıp döşenmesi, içinde değişik maddelerin bulunması, onda yaratılış ve tabiatı birbirinden farklı hayvanların ve bitkilerin yoktan var edilmesi, Allah'ın kudretinin kemaline, sonsuz hikmetine ve ilâhlıkta tek olduğuna birer delildir. Yaratılan bunca şeyler, hiç yaratılmamış da olabilirdi. Yüce Allah bütün bunları kullarına ihsan etti ki O'nun birliğine iman ve zatına kulluk etsinler. Sonra Allah Teâlâ bu konuda daha ileri derecede kudretinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır." Yani âlemde her ne varsa, biz onu yoktan var etmeye, varlık âlemine getirmeye, onun gibi nice şeyleri yaratmaya kadiriz. Yüce Allah her şeye gücünün yetmesini, ha-

zinelere benzetti. Yahut katında saklı şeyleri, hiçbir zorluk ve külfet olmadan ortaya çıkarmasını, bu benzetme ile anlattı."[451]

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: *"Her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır"* âyetinden kastın yağmur olduğu söylenmiştir; sadece ifade bundan daha genel bir mana içermektedir. Hazineler, kıymetli şeylerin konulduğu yerler demektir. Âyetin zâhirinden, yaratılan şeylerin daha önce (Allah katında, bir şekilde) mevcut olduğu anlaşılıyor."[452]

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onu sadece belli bir ölçüyle indiririz."* Yani yarattığımız her şeyi, ilâhî hikmetin gerektirdiği şekilde, ilâhî iradeye bağlı olarak, belli bir vakitte, belirli ölçülerde gayb âleminden şehâdet âlemine çıkarırız. Her şey, ezelî ilimde belirlendiği şekilde gerçekleşir; ondan fazla ve eksik olmaz.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik."*

Diğer bir mana şöyledir: Rüzgârları, bulutların içinde su taşıyıcı olarak gönderdik.

Rüzgârların, bulutları veya meyveleri aşılama görevi olduğu gibi, bulutlardaki suyu veya başka şeyleri taşıma görevi de vardır.

Rüzgârlar dört çeşittir: Saba rüzgârı, batı rüzgârı (debûr), güney rüzgârı (cenup), kuzey rüzgârı (şimal). Araplar, güney rüzgârına, taşıyıcı ve aşılayıcı rüzgâr derler. Kuzey rüzgârına ise hâil ve akîm yani bereket getirmeyen, kökü kesen rüzgâr derler.

İmam Buhârî'nin *Sahîh*'inde naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana saba rüzgârı ile yardım edildi. Âd kavmi ise kuzey rüzgârı (ed-debbûr) ile helâk edildi."[453]

---

[451] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/527-528.

[452] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulumi't-Tenzîl*, 1/417.

[453] Buhârî, İstiskâ, 26, Megâzî, 29, Enbiyâ, 1; Müslim, İstiskâ, 17.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Güney rüzgârı cennettendir. O, Allah'ın Kur'an'da zikrettiği taşıyıcı ve aşılayıcı rüzgârdır. Onda insanlar için pek çok fayda vardır." [454]

Diğer bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

"Rüzgâr, Rahmân'ın nefesindendir (yani kullarına genişlik, bolluk ve bereket getiren rahmetindendir)."[455]

Hadiste, nefes (genişlik, rahatlık) kendisini yaratan Allah'a nisbet edilmiştir. Şu âyette de ruh, Allah'a nisbet edilmiştir. *"Ona ruhumdan üflediğim zaman"* (Hicr 15/29).

Rahmân'ın nefesi demek, O'nun kuluna genişlik verip nefes aldırması, üzerindeki sıkıntı ve ağırlığı gidermesidir.

Rüzgâr ile gelen genişlik, rahmet ve nimetler şunlardır: Saba rüzgârı ile düşmana karşı yardım, rüzgâr ile rızıkların dağıtılması, yağmur bulutlarının sevkedilmesi ve bunların dışında daha pek çok şey. Bu açıklamayı İbn Atıyye yapmıştır.[456]

Âyette geçen rüzgârı, bulutlarla su taşıyan rüzgâr manasında almak daha uygundur. Peşinden gelen şu âyet de bunu göstermektedir:

"Böylece gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. Onu, dağlarda, göllerde, kaynaklarda ve kuyularda tutup *depolayan* ve istediğiniz zaman çıkaran *siz değilsiniz."* Bu, her şeyi düzenleyen ve her işini bir hikmetle yapan zatın işidir. Aslında suyun özelliği, akıp gitmesi ve yerinin boş kalmasıdır. Bir engel olmadan suyun bir yerde durması için bunu yapan ve sebeplerini hazırlayan birinin bulunması gereklidir. Sonra suyun, hiç kesilmeden akıp durması da sadece her şeyi bilen ve her şeyi işiten kudreti sonsuz yüce Allah'ın kudretiyle olmaktadır.

---

[454] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/46 (Riyad 2003); Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 800 (Riyad 1998); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/72.

[455] Ebû Davud, Edeb, 104; Ahmed, *Müsned*, 2/268; Hâkim, *Müstedrek*, 4/285.

[456] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/357 (Beyrut 1999).

Bir diğer mana: *"O suyu depolayan siz değilsiniz"* yani, kendisine ihtiyaç duyulduğunda onu çıkarmaya imkân ve güç sahibi olan siz değilsiniz. Allah Teâlâ, *"Her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır"* buyurarak, her şeye zatının sahip olduğunu, insanların elinde aslen bir şeyin bulunmadığını belirtti.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz!"* Yani kendisine hayat vererek diriltmek istediğimizi diriltiriz; kendisinden hayatı alarak öldürmek istediğimiz kimseyi de öldürürüz. Âyetin, "Biz diriltiriz ve öldürürüz" kısmı, hayvanları ve bitkileri de içine almaktadır. Âyette, "biz" zamirinin birkaç defa tekrar edilmesi, diriltme ve öldürme işinin sadece Allah'ın elinde olduğuna işaret etmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Ve* bütün mahlûkat öldüğü zaman geride kalanların hepsine *vâris olan biziz."*

Diğer âyette şöyle buyrulur: *"Andolsun biz, sizden öne geçenleri de biliriz, geride kalanları da."*

Bu âyete şu şekilde değişik manalar verilmiştir:

İçinizden, önce doğanları da biliriz, sonra doğanları da.

Babasının sulbünden çıkanları bildiğimiz gibi, henüz meydana çıkmayanları da biliriz.

İslâm'a ilk girenleri, cihada en önde gidenleri ve taatlerde öne geçenleri bildiğimiz gibi, bunlardan geri kalanları da biliriz. Kısaca bize, sizin hiçbir haliniz gizli kalmaz.

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde kudretinin kemaline delil getirdikten sonra bu âyette, ilminin kemalini açıklamaktadır. Şüphesiz, O'nun kudretinin kemaline delil olan şeyler, aynı zamanda ilminin de kemaline delildir.

Âyetin iniş sebebi olarak şu rivayet nakledilmiştir:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], sahabeyi ilk safta namaz kılmaya teşvik edince, ashâb-ı kirâm birinci safa hücum etti; bu arada bazıları ileri geçti, bazıları geride kaldı. Âyet bunun üzerine indi.

Bir diğer rivayet şudur: Güzel bir kadın Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] arkasında namaz kılıyordu; mescidde bulunanlardan bazıları kadını görmemek için öne geçtiler; (münafıklardan) bazıları kadına bakmak için geride kaldılar. Onları uyarmak için bu âyet indi.[457] Bu açıklamalar Beyzâvî'ye aittir.

"Şüphesiz Rabb'in onları, amellerinin karşılığını vermek için kıyamet günü *toplayacaktır."* Yüce Allah'ın onların öne geçenlerini ve geride kalanlarını bildiğini belirtmesinin amacı budur; çünkü Allah Teâlâ onların her halini bilince, onları yeniden diriltmek ve mahşerde toplamak kendisine zor gelmez.

"O, hakîmdir; her işinde apaçık hikmet vardır; *alîmdir,* ilmi her şeyi kapsar, bilinecek her şeyi bilir."

16-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, âriflerin kalp semasında birtakım burçlar yaptık. Onlar, âriflerin irfan güneşleriyle yerleştikleri makamlardır. Bu makamlar şunlardır: Tövbe, ilâhî korku, ümit, vera', zühd, sabır, şükür, rıza, teslimiyet, muhabbet, murakabe ve müşahede.

Biz onları, bakanlar yani Hak yolunda seyrü sülûk edenler için süsleyip güzelleştirdik ki ilâhî cezbenin yardımıyla yol alarak o makamların hepsini elde etsinler. Böylece, başkalarına acı olan şeyler, onlara tatlı gelsin.

Biz âriflerin kalplerini, içine şeytanların girip zarar vermesinden koruduk; sadece onlara şeytandan vesvese türü bir şey gelebilir, o da kalplerinde yerleşip kalmaz. Gelen vesveseyi zikir nuru takip ederek onu yakıp yok eder.

Biz, kulluk vazifelerini yerine getirsinler, hikmet âleminin gereği olan şeyler yerine getirilsin ve ilâhî kudretin eserleri gözüksün diye, nefislerin arzını yayıp döşedik. Nefise, sağlam akıl dağlarını yerleştirdik ki akıl yüce Rabb'i ile, ilâhî hikmet gereği yaratılan varlıkları birbirinden ayırıp tanıyabilsin.

---

[457] bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 16 (nr. 3122); Nesâî, İmâme, 62 (nr. 869); Ahmed, *Müsned,* 1/305; Hâkim, *Müstedrek,* 2/353.

Nefis toprağında, zâhirî ve aklî ilimlerden kendisi için takdir edilen şeyleri bitirdik. Sizin için nefislerde, kalplerinizin gıdası olan ve kendisiyle ruhlarınızın ve sırlarınız hayat bulduğu yakîn ilminden koyduk. Onunla kendiniz kuvvetlenip hayat bulduğunuz gibi, sizin önderliğinizde Hak yolunda seyrü sülûk eden müridler de kuvvet bulur. Hem onların rızkı size ait değildir.

Bir defasında Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'ye [kuddise sırruhû], rızkın ne olduğu soruldu; o,

"Gerçek rızık, hiç ölmeyen ve hep hayatta kalan Allah'tır" cevabını verdi. Soruyu soran,

"Ben sana insanı ayakta tutan şeyi soruyorum" dedi; Sehl,

"İnsanı ayakta tutan şey ilimdir" dedi. Adam,

"Ben sana insanın gıdasını sordum" dedi; Sehl,

"Asıl gıda zikirdir" dedi. Soran şahıs,

"Ben sana cesedin yiyeceğini soruyorum" deyince, hazret,

"Cesetten sana ne! Sen onu, ilk olarak onu yaratmayı üstlenen yüce zata bırak; O, işin sonunda da ona sahip çıkar. Vücudun hastalandığında, onu yapan ustasına havale et! Bilmiyor musun, bir sanat eseri arızalandığında onu ustasına götürürler; o da onu tamir eder" dedi.[458]

Bu konuda şu manaya gelen şiiri okurlar:

"Ey sadece bedenine hizmet eden kimse, onun hizmetinde daha ne kadar kötü hallere düşeceksin. Sen içinde zarar bulunan bir şeyde kazanç arıyorsun. Senin nefsinle ilgilenip onu faziletlerle kemale erdirmen gerekir. Şunu unutma! Sen, bedeninle değil, nefsinle (kalp ve ruhunla) insansın."

---

[458] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/85 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Nefsin faziletle kâmil olması, kötü hallerinden temizlenip güzel ahlâkla süslenmesiyle gerçekleşir. O zaman nefsin üzerinde irfan nurları parlar ve nefis varlık hapishanesinden (dünya sevgisinden) çıkıp gerçek özgürlüğe kavuşur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette şöyle buyurdu: "*Her şeyin hazinesi,* yani maddi olsun manevi olsun bütün rızıklar yahut ledünnî ilimler ve kudsî fetihler, *bizim yanımızdadır.* Kim bütün varlığı ile bize yönelirse kendisine gayb hazinelerimiz açarız ve kendisini gizli sırlarımızı derece derece açıp öğretiriz. *Biz her rızkı, belirli bir miktarla indiririz.*"

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "Âyette işaret edilen ilim, kulları tevekkülün hakikatine davet etmektedir. Bu tevekkül, sebeplerden kalbi kesmek ve Allah'ın dışındaki varlıklardan yüz çevirmektir. Şöyle denilmiştir:

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû], *'Her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır'* âyetini okuduğu zaman şöyle derdi: 'Öyleyse siz (şeref ve rızık için) nereye gidiyorsunuz?'

Hamdûn (Kassâr) demiştir ki: 'Cenâb-ı Hak, *'Her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır'* buyurarak, kendisinden başka herkesten kullarının beklentisini kesti. Kim bundan sonra, bir ihtiyacını O'ndan başkasına arzederse bu, onun cahilliğinden ve ilâhî vaade güvensizliğindendir.'"[459]

Diğer âyetten çıkan işaretler şunlardır:

Biz, hidayet rüzgârını taşıyıcı olarak gönderdik. Bu rüzgâr, Hakk'a yönelenlerin kalplerine marifet ve huzur taşır. Salihlerin kalplerine ilâhî tevfik ve yakîn taşır. Müminlerin kalplerine hidayet ve iman taşır.

Biz, gayb semasından ledünnî ilim suyunu indirdik ve onunla, şeyhlerin vasıtasıyla veya bir vasıta olmadan, sizleri suladık. O ilmi toplayıp koruyacak olan siz değilsiniz; bilakis o ilmi Allah, manevi halin galebesi sırasında sizin kalbinize akıttı. Yahut Allah size o ilmi, bir müridin hidayeti için verdi veya kalplerin açılması istenen bir durumda ihtiyaç olduğu için ikram etti.

---

[459] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/281.

Biz, bazı kalpleri marifet ve yakînle diriltiriz; bazı kalpleri de cehalet ve inkârla öldürürüz. Ebediyen kalan nurlarımıza biz vârisiz. Biz, içinizden, kudsî huzurumuza girmeye hazırlanmak için bütün varlığını feda ederek öne geçenleri bildiğimiz gibi; himmetinin zayıflığı sebebiyle bundan geri kalanları da biliriz. Rabb'in, insanların hepsini huzuruna toplayacaktır; o zaman, taat ve hayırda öne geçtikleri için bazılarını kendisine yaklaştırır; hayırlarda geri kalan bazılarını da huzurundan uzaklaştırır. O, hakîmdir; her işini hikmetle yapar; alîmdir, her şeyi bilir.

İnsan ve Cinlerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak sonra, yeniden dirilip ilâhî huzurda toplanmaya delil olması için, insan ve cinlerin ilk yaratılışından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ۚ ﴿٢٦﴾ وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ
مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

26. ***Andolsun biz insanı, (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık.***

27. ***Cinleri de daha önce zehirli bir ateşten yarattık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun biz insanı,* insanın aslı olan Âdem'i [aleyhisselâm], *kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık.*"

Âyette, insan yaratılışının şu safhalarına işaret edilmektedir: Yüce Allah önce, kara balçıktan insanın hamurunu hazırladı; onu, içi boş bir insan sûretine getirdi ve öylece bıraktı. Bu kalıp bir zaman bekledi, kurudu; dıştan vurunca ses verecek hale geldi. Sonra onda zamanla birtakım değişiklikler yaparak onu düzgün bir şekle getirdi. Sonra ona ruhundan üfürdü.

"Cinleri de daha önce zehirli bir ateşten yarattık." Cinlerden maksat, ilk olarak yaratılan İblîs'tir. Önce İblîs yaratıldı, diğer cinler ondan çoğaldı. Cinlerin yaratılışı insandan öncedir. Cinler, vücudun gözeneklerinden içeriye sirayet edecek derecede kuvvetli ve aşırı sıcak bir ateşten yaratıldı.

Cenâb-ı Hakk'ın, tek cevherden bir varlık yaratması imkânsız olmadığı gibi, basit maddelerden bir hayat yaratması da imkânsız değildir Hele O'nun, içeriğinin çoğu ateş olan birçok maddeden oluşan bedende bir hayat yaratması hiç imkânsız değildir. Böyle bir beden, içeriğinin çoğunu toprağın oluşturduğu bir bedene göre hayat için daha elverişlidir.

Cinler için "ateşten" ifadesinin kullanılması, onların içeriğinde en fazla bulunan maddeye göredir. *"Sizi topraktan yarattık"* (Fâtır 35/11) âyetinde de, insanın içeriğinde en fazla bulunan madde dile getirilmiştir.

Bu âyetin zikrediliş sebebi, Allah Teâlâ'nın kudretini göstermek ve cinlerle insanların ilk yaratılışını açıklamak olduğu gibi, ilâhî kudrete bağlı olarak gerçekleşecek olan haşrin mümkün olduğuna dikkat çekmek içindir. Haşir, maddelerin bir araya gelip yeniden hayat bulmasıdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir. [460]

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki ilâhî aşk, cemal aynalarına değişik şekillerde tecelli etti. Bunlar nur, ateş, su, toprak, sema, hava ve değişik şekillerde ortaya çıkan zuhuratlardır.

Melekler nurdan yaratıldı; cinler ateşten, insan ise topraktan yaratıldı. Sadece insanda semaya ait nuranî bir ruh da bulunmaktadır. Böylece insanda iki zıt şey bir arada bulunmuş oldu. Bu iki zıt şey, nur ve zulmettir. Bunun için insan, bütün varlıklardan şerefli oldu, manevi halifeliği hak etti.

---

[460] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/529.

İnsanın ruhanî yönü, cismanî yönüne galip gelirse varlıkların içinde en üstünü olur. İnsan, arkası boyanıp cilalanan aynaya benzer. İnsan kalp aynasını cilaladığı zaman onda bütün varlıklar gözükür. Bu durumda o, Cenâb-ı Hakk'ı, diğer varlıklara göre daha güzel bir şekilde tanır. Çünkü arkası boyanıp cilalanmış ayna, karşısında duran şeyleri daha iyi gösterir.

İnsanın şerefi ayrıca siyah yakuta benzer; siyah yakut parlatılınca, yakutların en kıymetlisi olur. İnsanın şerefiyle ilgili diğer açıklamalar, inşallah İsrâ sûresinin 70. âyetinin tefsirinde gelecektir.

Meleklerin Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] Secdesi ve İblîs'in İnadı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, melekelerin insana secde etmesini ve bu sayede onun meleklere karşı elde ettiği şereften bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ
مَسْنُونٍ ㉘ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ
㉙ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ ㉚ اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ
مَعَ السَّاجِد۪ينَ ㉛ قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ
㉜ قَالَ لَمْ اَكُنْ لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ
㉝ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۙ ㉞ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى
يَوْمِ الدّ۪ينِ ㉟ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ㊱ قَالَ فَاِنَّكَ

مِنَ الْمُنْظَرِينَۙ ﴿٣٧﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا
اَغْوَيْتَن۪ي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٣٩﴾ اِلَّا
عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٤١﴾

28. *Bir zamanlar Rabb'in meleklere dedi ki: Ben kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.*

29. *Ona düzgün bir şekil verdiğim ve kendisine ruhumdan üflediğim zaman, hemen onun için secdeye kapanın.*

30. *Meleklerin hepsi topluca secde ettiler.*

31. *Fakat İblîs hariç; o, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.*

32. *Allah, "Ey İblîs! Sana ne oldu da secde edenlerle birlikte secde etmedin?" dedi.*

33. *İblîs, "Ben kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edemezdim!" dedi.*

34-35. *Allah, "Öyle ise çık oradan; artık sen kovuldun, kıyamet gününe kadar lânet senin üzerinedir!" dedi.*

36. *İblîs, "Rabbim! Öyle ise (halkın) yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver!" dedi.*

37-38. *Allah, "Sen (sadece tarafımca) bilinen bir vakte kadar mühlet verilenlerdensin" buyurdu.*

39-40. *İblîs, "Rabbim! Senin beni azdırman sebebiyle ben de yeryüzünde onlara (günahları) süslü göstereceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım; sadece, onlardan ihlâslı kulların hariç!" dedi.*

41. *Allah şöyle buyurdu: "İşte bu, bana ulaştıran dosdoğru yoldur."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, hatırla, *bir zaman Rabb'in,* Âdem'i yaratmadan önce, *meleklere dedi ki: Ben kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım."* Allah Teâlâ, emrine sarılanların sadakatini ortaya çıkarmak için meleklere bu şekilde yaratacağı kulun vasıflarını söyledi. Peşinden şöyle buyurdu:

"Ona düzgün bir şekil verdiğim, yaratılışını tamamladığım ve içine ruh verecek şekle getirerek *kendisine ruhumdan üflediğim zaman, onun için secdeye kapanın!"* Yani, ruhun hayat alametleri onun âzalarının içinde etkisini gösterip hayat bulduğu zaman, kendisine secde edin.

Üflemenin aslı, ruhu diğer bir cesedin içinde akıtmaktır (Yoksa Cenâb-ı Hak, ruhu, cesede, bildiğimiz şekilde ağızla üflememiştir). Âyetteki üfleme, ruhun, vücuda intikal edince, vücuttaki bütün damarlara varana kadar sirayet edip hepsine hayat vermesidir.[461]

Âyette geçen "ruhum" ifadesi, bir mülkün sahibine nisbet edilerek dile getirilmesidir. Bana ait olan, benim özel olarak yarattığım bir varlık olan ruhu üflediğim zaman, manasındadır.

Allah, *"Ona ruhu üflediğim zaman, hemen kendisi için secdeye kapanın"* dedi; onun yaratılışını tamamlayıp onlara secde edin emrini verince, *meleklerin hepsi topluca onun için secdeye kapandılar."*

Bazı âlimler, "Allah Teâlâ, birinci emirle yetindi, ikinci kez secde emri vermedi" demişlerdir.

"Fakat İblîs hariç; o, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. Allah, 'Ey İblîs! Sana ne oldu da secde edenlerle birlikte Âdem'e *secde etmedin?'"* diye sordu. İblîs,

"Ben kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edemezdim! O, kesif maddi bir varlık, ben ise latif ruhanî bir varlığım; bu halde benim ona secde etmem doğru değildir. Bu durum, secde

---

[461] Müellif, burada müfessir Beyzâvî'nin bir açıklamasını vermiştir; biz bu açıklamayı aynen değil, özetle mana olarak tercüme ettik (Mütercim).

etmeme aykırıdır. Onu, maddelerin en düşüğü kuru çamurdan, kara balçıktan yarattın; beni ise en şerefli madde olan ateşten yarattın" dedi.

İblîs, Hz. Âdem'i yaratıldığı maddesinden dolayı eksik gördü, fakat onun Allah Teâlâ'nın kendisine özel olarak verdiği kemalatları göremedi. Bu kemalatların bazısı şunlardır:

Cenâb-ı Hak Hz. Âdem'i [aleyhisselâm], bir vasıta olmadan kendi eliyle yarattı; yani onu kudret ve hikmet eliyle yarattı. Diğer varlıklar böyle değildir.

Hak Teâlâ ona, meleklerde olmayan bir ilim verdi.

Yüce Mevlâ ona, "ruhumdan" buyurarak kendisine nisbet ettiği ruhu üfledi.

Allah Teâlâ, onu yeryüzünde halifesi yaptı ve ayrıca ona, bunların dışında kendisine şeref veren ve secde edilmeyi hak edeceği birçok özel nimet bahşetti.

Şeytan, secde etmeye yanaşmayıp kendini beğenince, Allah ona şöyle buyurdu:

"Öyle ise oradan çık!" Bununla, semadan yahut cennetten veya meleklerin arasından çık manası kastedilmiş olabilir.

"Artık sen kovuldun! Sen, hayırdan ve kerametten uzaklaştırıldın." Kapıdan kovulan kimse taşla uzaklaştırılır.

Âyete, "Sen, üzerine ateş atılarak defedilen bir şeytansın" manası da verilmiştir.

Bu âyette, şeytanın şüphesine de bir cevap vardır. Ona şöyle denilmektedir: Şeref, yaratılan maddede değildir; asıl şeref taatte ve Allah'a yakınlıktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Amellerin karşılığının verildiği *kıyamet gününe kadar lânet,* kovulma ve uzaklık *senin üzerinedir.* Sonra, ahirette eklenecek lânetle sana lânet ebediyen devam eder.

İblîs için lânetin *"kıyamete kadar"* şeklinde bir zaman verilerek sınırlandırılması şu şekillerde açıklanmıştır.

"Kıyamete kadar" ifadesi, uzaklıkta son sınırı ifade etmek içindir. İnsanlar bunu, ebediyen manasında kullanırlar.

Yahut Allah ona ahirette öyle bir azap eder ki bu lâneti unutturur; böylece sanki dünyadaki lânet üzerinden kalkmış gibi olur.

O zaman İblîs şöyle dedi: *"Rabbim! Öyle ise halkın yeniden diriltileceği güne kadar bana süre tanı,* beni ertele." İblîs bu şekilde, insanları azdırmak için geniş bir vakit bulmak ve ölümden kurtulmak istedi; çünkü tekrar diriltilmeden sonra ölüm yoktur.

Allah Teâlâ onun, *"Bana mühlet ver"* isteğine şöyle cevap verdi:

"Sen, bilinen bir vakte kadar mühlet verilenlerdensin" Yani Allah katında senin ecelinin ve bütün insanların ölümünün belirlendiği bir vakte kadar sana mühlet verildi. Bu vakit, âlimlerin çoğunluğuna göre, sûra birinci üfürülme anıdır. Allah Teâlâ böylece İblîs'in, halkın yeniden diriltileceği güne kadar ölümünün ertelenme isteğine cevap vermedi.

Cenâb-ı Hakk'ın İblîs'le konuşması arada bir vasıta olmadan doğrudan olmuştur; sadece bu durum, İblîs'in Allah katında bir derece ve itibar sahibi olduğunu göstermez. Allah Teâlâ'nın ona hitabı, kendisini alçaltmak ve zelil etmek için yapılmıştır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Mâlikî fakihlerinden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Sirâcü'l-Mürîdîn* adlı eserinde,[462] Cenâb-ı Hakk'ın varlıklarla kelâmının sadece arada bir vasıta ile gerçekleştiğini belirttikten sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ, şeytanın ordusu olan kâfirlerle doğrudan konuşmaz; onları saptırmayı üstlenen şeytanla nasıl konuşur?"

Mâlikî fakihlerinden Mâzerî,[463] bu konuda tereddüt ederek demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın İblîs ile doğrudan konuşup konuşmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur; bu konudaki bilgiler, sözün zâhirinden alınmadır. Sözün zâhiri her zaman yakîn ifade etmez. Allah Teâlâ'nın İblîs'e, 'Senin secde etmeni engelleyen ne idi?' hitabı, doğrudan yapılmış olabileceği gibi, arada bir vasıta ile yapılmış da olabilir. Araplar, 'Falanca ile ağızdan konuştum' derler, bazan da, 'Bir elçi aracılığı ile konuştum' derler."

---

[462] Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve eseri hakkında bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/276, (Beyrut 2008); Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir", *DİA*, 20/488-491.

[463] Mâzerî'nin tam adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî es-Sıkıllî el-Mâzerî'dir. 536 (1141) yılında vefat etmiştir. Kendisi Mâlikî fakihlerinden, hadis ve kelâm âlimidir (geniş bilgi için bk. Eyyüp Said Kaya, "Mâzerî", *DİA*, 28/193-195).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetlerin zâhirinden anlaşılan şudur: Cenâb-ı Hakk'ın İblîs'e hitabı, arada bir vasıta (melek ve başkası) olmadan perde gerisinden doğrudan olmuştur. Bu, kendisine bir şeref bahşetme değil, onu kınama ve alçaltma hitabıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, kıyamet gününde de kâfirlerle onları kınayıp azarlamak için konuşacaktır. Bu konuşma sırasında sûreten bir perde bulunsa da muhakkık âlimlere göre vasıta aradan kaldırılacaktır.

Sonra İblîs dedi ki: *"Rabbim! Senin beni azdırman sebebiyle ben de yeryüzünde onlara günahları süslü göstereceğim ..."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Senin beni azdıran kudretine yemin olsun ki aldanış yurdu olan dünyada onlara, günahları ve inkârı süsleyeceğim.

Müfessir İbn Atıyye bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "İblîs'in kâfir olmakla birlikte, Allah Teâlâ'ya 'Rabbim' demesi, O'nun rabliğini ve yaratıcılığını ikrar ettiğini gösteriyor. Sadece bu, daha sonra onun küfrünün ortaya çıkmasını engellemez."

İbn Atıyye İblîs'in, *"Ona secde edemezdim ..."* sözünü açıklarken demiştir ki: "Tahkik ehline göre, İblîs'i küfre düşüren bu sözü değildir; çünkü onun secdeye yanaşmaması sadece bir günahtır." Yani onu küfre düşüren şey, Cenâb-ı Hakk'ın emrine itirazı ve kibirlenmesidir.

İbn Atıyye, sözüne şöyle devam ediyor: "Şeytanın söylediği söze ve secdeden kaçınma deliline gelince, onun kendince vardığı sonuç şudur: Âdem, üstünlük olarak İblîs'ten aşağıdadır. Allah ise Âdem'den daha üstün olan birine, ona secde etmesini emretti. Şeytan, bunun bir zulüm ve eziyet olduğu görüşündedir. Şeytan, kendince bir kıyas yaptı ve yanıldı. O bilmedi ki bütün üstünlükler, sadece her şeyin mâliki yüce

Allah'ın koyduğu yerdedir."[464] İbn Atıyye'nin açıklamaları özetlenerek verildi.

Mâlikî fakihlerinden Mâzerî demiştir ki: "İblîs'in kâfir olmasına gelince, bu kesin bir durumdur. Şu âyet bunu göstermektedir:

'İblîs, kibretti ve kâfirlerden oldu' (Bakara 2/34). İblîs'in, 'Rabbim, beni azdırdığın için' sözü de bunu desteklemektedir. Diğer bir âyette şöyle buyrulmuştur:

'Allah, İblîs'e şöyle dedi: Andolsun, cehennemi seninle ve sana uyanların hepsiyle dolduracağım' (Sâd 38/85).

Bu ve bunların dışındaki daha pek çok âyetin zâhirî ifadeleri, İblîs'in kâfir olduğunu göstermektedir."

Mâzerî devamla der ki: "Bir de şu konu var: Acaba İblîs'in inkârı, daha önce mevcut olan bir imandan sonra mı oldu yoksa o, var olduğu günden beri kâfir olarak devam mı etti? Bu sadece Kur'an'ın bir âyetiyle yahut mütevâtir haberle veya ümmetin icmâıyla bilinecek bir bilgidir. Sağlam bilginin kaynağı bunlardır. Bu üç kaynakta, bu konuda bir açıklama bulunmamaktadır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre İblîs'in inkârı, Allah Teâlâ'nın ona Hz. Âdem'e secde emrinden sonra ortaya çıktı. Onun hakkında ezelî ilimde böyle hükmedilmiştir. Halbuki o, daha önce, imanını ve ibadetini ortaya koymuştu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İblîs sözünü şöyle bitirdi: "*Onların hepsini azdıracağım,* hepsini azgınlığa sevkedeceğim; *sadece onlardan* senin taatin için seçtiğin ve şehvetlerden temizlediğin *ihlâslı kulların hariç!* Benim hilem onlara geçmez."

Âyete, değişik bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Sadece, dinlerini Allah için ihlâsla yaşayanlar ve diğer işlerinde ihlâsla tehlikelerden korunanlar müstesna.

---

[464] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/361-362.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"İşte bu, bana ulaştıran dosdoğru yoldur."* Yani ihlâslı kulları kurtuluşa götüren yol budur. Yahut ibadet ve ihlâsa götüren yol budur.

Mana şöyledir: Ey İblîs, ihlâslı kullarının ibadetlerinde üzerinde yürüdükleri bu yol, bana gelen ve onları benim kudsî yakınlığıma ulaştıran yoldur. O yolda gidenlere senin zarar verme imkânın yoktur; çünkü o yol, içinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru yoldur.

Şöyle denilmiştir: Âyetteki *"işte bu"* işaret zamiri, insanların azgın ve muhlis olarak iki kısma ayrılmasına işaret etmektedir. Yani, bu öyle bir iştir ki onun hükmü bana aittir, ona ben nazar ve nezaret ederim. Onu gözetmek ve açıklamak bana düşer. O, dosdoğru bir yoldur, onda bir sapma yoktur.

Yine değişik bir okuyuşa göre âyete şu mana da verilmiştir: İşte bu ihlâs, dosdoğru, çok şerefli bir yoldur. Ey İblîs, sen o yoldakilere, vesvese ve aldatman ile bir zarar veremezsin.

28-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maddi yönü manevi yönüne, fark hali (halka nazarı) cem' haline (Hakk'a nazarına) galip gelen kimsenin, kendi cinsine veya kendisinden aşağı birine boyun eğmesi çok zordur.

Mana yönü, maddi yönüne galip olan kimseye gelince o, bütün maddi varlıkların, aslında mana âleminin hakikatlerini taşıdığını, yani her birinde yüce Rabb'e ait birçok sır bulunduğunu görür. Hatta bütün varlıkları, ceberût denizinden ortaya çıkmış nurlar olarak görür. Bu durumda onun, herhangi bir şeye boyun eğmesi (ona karşı tevazu gösterip edeple davranması) zor olmaz. Çünkü o, bütün eşyanın, Allah ile ayakta durduğunu, onların Allah ile birlikte olduklarını, O'ndan ayrı kendi başına ayakta duran bir varlıklarının olmadığını görür. Bu durumda o, sadece Allah'a boyun eğmiş ve tevazu göstermiş olur.

Allah'ın selâmı üzerlerine olsun, melekler basiretle eşyanın aslına baktılar; onlar Hz. Âdem'i [aleyhisselâm] Cenâb-ı Hakk'ın kudsî huzuruna yönelmek için bir kıble gördüler. Manayı müşahedeleri galip geldi. İşin maddi yönüne takılıp kalmadılar. Onlar, görünüşte Hz. Âdem için, hakikatte ise Allah'a secde ettiler. İblîs ise maddeye bağlanıp kaldı, varlığa baktı, Hak'tan perdelendi; Hz. Âdem'in manevi yönünü değil, sadece sûretini gördü ve bunun için ona secde etmekten kaçındı.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim, kâinattaki varlıklara bakar da her bir varlığın içinde, yanında, öncesinde, sonrasında ve kendisiyle birlikte Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmezse o kimse, ilâhî nurlardan mahrumdur ve ondan, eşyanın zulmetiyle marifet güneşleri perdelenmiştir."

Bunun için, insanlara eşyaya nazar etme hali galip olduğundan, zâhiren kendileri gibi maddi varlığa sahip kimselere (peygamber ve velilere) boyun eğmeleri çok zor olmaktadır. Sadece, yüce Allah'ın ezelî ilminde kendisine inâyetini takdir buyurduğu kimseler, onların maddi yönlerini görmekle birlikte, Allah'ın muhabbetiyle boyun eğerler. Hatta, Allah Teâlâ onlara cem' makamında yani her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etme halinde hakikati açıp gösterir; o zaman onlar sadece Allah için boyun eğerler.

Bir kimsenin kendisini Allah'a ulaştıran kimseye boyun eğmesi, bunda muvaffak olup usulünce gitmesi, Allah Teâlâ'nın, *"İşte bu, bana getiren dosdoğru yoldur"* âyetiyle işaret ettiği yoldur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şeytanın Zarar Veremediği Müttakiler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendilerine şeytanın, üzerlerinde hâkimiyetinin bulunmadığı kimseleri belirterek şöyle buyurdu:

إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ
﴿٤٢﴾ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ
مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ اُدْخُلُوهَا

بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰى سُرُرٍ
مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

42. ***"Şüphesiz (ihlâslı) kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Sadece azgınlardan sana uyanlar hariç."***

43. ***Şüphesiz cehennem, onların hepsine vaat edilen yerdir.***

44. ***Cehennemin yedi kapısı vardır. Onlardan her biri için bir kapı tahsis edilmiştir.***

45. ***Şüphesiz müttakiler, cennetlerde ve pınarların başındadır.***

46. ***Onlara, "Selâmet içinde güvenle oraya girin" denilir.***

47. ***Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; artık onlar köşkler üzerinde kardeşler olarak karşı karşıya otururlar.***

48. ***Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmaz, onlar oradan çıkarılacak da değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İblîs, *Şüphesiz* bana gerçek anlamda kulluk yapan ve amellerinde *ihlâslı olan kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur.* Yani sen onları azdırarak ve hak yoldan saptırarak üzerlerinde bir hâkimiyet kuramazsın. *Sadece,* haklarında azgınlık takdir edilen ve ilâhî inâyetten mahrum bırakılan *azgınlardan sana uyanlar hariç. Şüphesiz cehennem, onların hepsine vaat edilen yerdir;* orası bütün azgınların yahut sana uyanların varacağı yerdir."

"Cehennemin yedi kapısı vardır." Çok olmalarıyla birlikte hepsi oradan girerler. Yahut cehennem yedi tabakadır; cehennemlikler şeytana uyma derecelerine göre o tabakalardan birine girerler. Her bir tabakanın kendisine ait bir kapısı vardır, oradan içine girilir.

Bu tabakaların en üstte olan kısmına cehennem denir; orası tevhid ehli müminlerden günahkâr olanlara aittir.

Diğer tabakalar, aşağıya doğru şöyle sıralanır:

Lezâ, yahudiler içindir.

Hutame, hıristiyanlar içindir.

Seîr, yıldızlara tapanlar içindir.

Sakar, ateşe tapan Mecûsîler içindir.

Cahîm, müşrikler içindir. Onların en büyüğü Ebû Cehil'dir.

Hâviye, cehennemin en alt tabakası olup münafıklar içindir.

Âyette, ateş tabakalarına toptan cehennem denmiştir. Çünkü cehennem diğer tabakaların en meşhuru ve ilk tabakasıdır. Orası, ateşte ebedî kalmayacak olan günahkâr müminlerin yeridir. Bunun için rivayet edildiğine göre, bu tabaka, günahkâr müminler oradan tamamen çıktıktan sonra yıkılıp son bulacaktır. Şöyle denilmiştir: Yedi tabakanın hepsinin kapısı cehennemden geçer; sonra her tabakaya içine girilecek kapıdan girilir. Bu açıklama müfessir İbn Atıyye'ye aittir.[465]

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Cehennemin kapılarının yedi sayısı ile sınırlandırılması, maddeye bağlanma, şehevî ve gazap kuvvetlerine uyma konusunda insanı helâk eden şeylerin toplam yedi şey olmasındandır."

Şehevî kuvvetin mahalli şu altı şeydir: Kulak, göz, burun, dil, karın ve ferç. Gazap kuvveti ise el ve ayakla yapılan zulümde ortaya çıkar. İnsanı helâk eden günahlar, çoğunlukla bu yedi organla işlenir. Onların meliki (sevk ve idare edeni) kalptir. Bir hadis-i şerifte belirtildiği gibi, kalp güzel olursa bütün vücut güzel olur; kalp bozulursa bütün vücut bozulur.[466]

Beyzâvî, yukarıdaki sözün peşinden demiştir ki: "Yahut bu yedi kapı, yedi fırka içindir."[467] Yani yukarıda sayılan ve her bir tabaka için ayrılan yedi grup içindir.

---

[465] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/363 (Beyrut 1993).

[466] Hadis için bk. Buhârî, İmân, 39; Müslim, Musâkât, 107; İbn Mâce, Fiten, 14.

[467] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/531.

Âyetin devamı şöyledir: *"Onlardan* yani şeytana uyanlardan *her biri için bir kapı tahsis edilmiştir;* kapı sadece o gruba özeldir; her grup sadece kendisine ait kapıdan girer ve o kapının açıldığı tabakada kalır." Müminlerden münafıklara kadar, her tabakada kimlerin kalacağını yukarıda belirtmiştik. Cenâb-ı Hak sonra, kitabındaki usulü üzere, cehennemliklerden bahsettikten sonra, onların zıddı olan gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz, inkârdan ve günahlardan sakınan yahut İblîs'e uymaktan uzak duran *müttakiler, cennetlerde (bahçelerde) ve pınarların başındadır."* Her biri için ayrı bir cennet ve pınar vardır. Yahut her biri için pek çok cennet ve pınar vardır. Oraya girişleri sırasında onlara,

"Selâmet içinde, yani sevimsiz ve can yakıcı şeylerden uzak olarak yahut selâm ve kiramla karşılanarak, âfetlerden ve yok olmaktan *güvende olarak oraya girin" denilir.* Bunu onlara melekler söyler. Yahut Allah Teâlâ onları, selâmet içinde oraya dahil eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık." Yani dünyada kalplerinde bulunan kin ve düşmanlıkları söküp attık.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, Osman, Talha ve Zübeyr'in bu âyette anlatılan kimselerden olacağımızı ümit ediyorum."

Yahut cennette başkalarının sahip olduğu farklı derece ve Allah'a yakınlık mertebelerine karşı içlerinde oluşabilecek hasedi söküp atarız

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah'a yakınlık mertebelerine karşı hasede gelince, cennette bu olmaz; çünkü herkes kendi sahip olduğu şeyle yetinir. Dünyada kaçırılan fırsatlara karşı esef ve üzülmeye gelince, cennette bu olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Cennetlikler, (dünya adına) hiçbir şeye üzülmezler, sadece Allah'ı zikretmeden geçirdikleri bir saate üzülürler."[468]

Onların bu üzüntüsü, neyi kaçırdıklarını farkettiklerinde olur.

---

[468] Taberânî, *el-Kebîr,* 20/93-94 (nr. 182); Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/74; Münzirî *et-Tergîb,* nr. 2222.

İbn Atıyye, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, cennetliklerin kalplerinden kin ve düşmanlığın çıkarıldığı belirtildi, fakat onun gerçekleştiği yer belirtilmedi. Bir hadiste, bunun sırat üzerinde olduğu belirtilmiştir. Diğer bir hadiste bu temizliğin cennetin kapılarında olduğu haber verilmiştir. Başka bir hadiste ise cennete girenlerin kalplerindeki kin ve düşmanlıklar, develerin dinlendikleri yerde bıraktıkları iz gibi, cennetin kapıları üzerine (dışarıda) kalacağı ifade edilmiştir. Bazı hadislerde ise kalplerdeki kin ve düşmanlığın cennete yerleştikten sonra temizlenip alınacağı belirtilmiştir. Bu konuda şu söylenebilir: Allah Teâlâ, bazılarının kalbindeki kini ve düşmanlığı, bir yerde söküp alır; diğerlerinin kalbindekini ise başka bir yerde temizler."[469]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âhiretle ilgili bazı rivayetlerde şöyle denilmiştir: Cennetlikler, cennete yaklaştıklarında kapısının önünde iki tane su kaynağı bulurlar. Onların birinde yıkanırlar; bedenleri Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] sûretine döner. Sonra diğer kaynaktan içerler; onunla kalplerinden kin, haset ve diğer hastalıklar temizlenir. İşte âyette (İnsan 76/21) geçen tertemiz içecek budur.[470]

İmam Kuşeyrî, *"Rab'leri onlara tertemiz bir içecek içirir"* (İnsan 76/21) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bu konuda denilmiştir ki: 'O içecek, onların kalbini ağyarın (Allah'ın dışındaki varlıkların) sevgisinden temizler.' Ona şu mana da verilmiştir: Onları, kin, düşmanlık ve boş iddialardan temizler." [471]

Bu konudaki açıklamalar -inşallah- ileride gelecek. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Sen de ahirette işin aslını görecek ve bileceksin.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Onlar köşkler üzerinde kardeşler olarak karşı karşıya otururlar."* Yani onların kalplerinden kin ve düşmanlığı çıkarttığımızda, birbirlerini seven kardeşler olurlar. Aralarında herhangi bir düşmanlık ve haset kalmaz. Koltuklar üzerinde birbirlerine yönelmiş olarak karşılıklı otururlar. Kimse arkadaşının avlusuna (ailesinin bulunduğu özel yerlere) bakmaz.

---

[469] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/363.

[470] Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/539-540; Kurtubî, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, s. 539-540 (Beyrut 2003).

[471] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/230 (Kahire 1999).

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Birine yönelmek ve onunla karşılıklı oturmak manevi bir şeydir. Bu, ona karşı içinde hiçbir kin ve itiraz bulundurmamak demektir. Bunun için, zâhiren yüz yüze gelinsin ve gelinmesin farketmez. Kim kardeşine karşı içinde kin ve düşmanlık beslerse ona yönelmiş olmaz; isterse yüzü ona döndürmüş olsun. Bu durum, samimiyet değil, tam tersine bir münafıklık ahlâkıdır. Bu durum, övülecek bir şey olmayıp onu kötüleyen pek çok âyet ve hadis vardır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmaz, onlar oradan çıkarılacak da değildir."* Çünkü nimet sadece, cennette, oradan hiç çıkmadan ebedî olarak kalmakla tamamlanmış olur. Allah Teâlâ, bizlere nimetinin tamamını ve sürekli zatına nazar etmeyi ihsan buyursun. Âmin.

42-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, müşahede ve mana âlemini açıkça görme makamına ulaşana kadar, şeytanın etkisi devam eder. Kul, müşahede makamına ulaşınca, sırf Allah için yaşayan ve O'nun dışındaki her şeyden özgür kalmış bir kimse olur. Bu hal, âriflerin yolu ve usulü üzere gidilerek elde edilir. O zaman kuldan maddi varlıkların ve yokluğa mahkûm şeylerin karanlığı gider. Böylece kalpte, aslında yok olan şeyler fâni olur, ezelî olan zat bâki kalır. Bu durum, fenâ makamının gerçekleşmesiyle elde edilir. Sonra bekâ makamına dönüş olur.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî demiştir ki: "Kim, bekâ makamına ulaşırsa şekavetten (kötü halden ve sondan) güvende olur." Bu şöyle olur: Kul, Allah'ın nuruyla bekâ makamına ulaştığında, O'nun nurlarından biri olur; o nur ile bâtılı yakıp yok eder; artık, ağyarın (şeytanın ve diğer düşmanların) ona ulaşıp zarar verme imkânı olmaz. Bunun için, velilerden biri, "Biz öyle bir topluluğuz ki şeytanı tanımayız" dedi. Orada bulunanlardan biri,

"Onu nasıl tanımazsınız; halbuki şeytan, Allah Teâlâ'nın kitabında zikredilmektedir. Cenâb-ı Hak, *'Şüphesiz şeytan, sizin için apaçık bir düşmandır; siz de onu düşman edinin'* (Fâtır 35/6) buyurmuştur" deyince veli şu cevabı verdi:

"Bizler öyle bir topluluğuz ki yüce sevgilinin muhabbetiyle meşgul olduk; O da şeytanın düşmanlığına karşı bize yetti."

Kul, bu makama ulaşınca, onun için şu âyetlerin müjdesi geçerli olur:

"Şüphesiz müttakiler, cennetlerde ve pınarların başındadır. Onlara, 'Selâmet içinde güvenle oraya girin' denilir. Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; artık onlar köşkler üzerinde kardeşler olarak karşı karşıya otururlar. Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmaz, onlar oradan çıkarılacak da değildir."

Bu makama sadece, nur ehli âriflere boyun eğerek (onların manevi terbiyesine girerek) ulaşılır. Onlar, kendilerine teslim ve tâbi olan kimseyi, Cenâb-ı Hakk'ın nuruna ulaştırırlar; böylece o, nur denizine dalmış bir nur parçası olur. Bununla birlikte böyle bir kulda korku ve ümit hali devam eder; çünkü Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

نَبِّئْ عِبَادٖيٓ اَنّٖيٓ اَنَا الْغَفُورُ الرَّحٖيمُۙ ﴿٤٩﴾ وَاَنَّ عَذَابٖي هُوَ الْعَذَابُ الْاَلٖيمُ ﴿٥٠﴾

49-50. ***(Resûlüm!) Kullarıma, şunu haber ver: Şüphesiz ben, çok bağışlayan ve çok merhamet edenim. Bununla birlikte benim azabım da çok can yakıcıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm! *Kullarıma, şunu haber ver: Şüphesiz ben,* bana iman eden ve peygamberlerimi tasdik edenlere karşı *çok bağışlayan ve çok merhamet edenim.* Bununla birlikte, *beni* inkâr eden ve peygamberlerimin hepsine veya bir kısmına inanmayan kimseler için *benim azabım da çok can yakıcıdır."*

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyet, yukarıda geçen müjde ve azap âyetlerinin bir özeti ve onların tasdikidir. Allah Teâlâ'nın çok affedici olarak tanıtılması, cenneti hak eden müttakilerle, bütün günahlardan uzak duran, büyüğü ve küçüğü ile hiç günah işlemeyen kimseyi kastetmediğini göstermektedir. Allah Teâlâ'nın, zatını, çok affedici ve çok merhamet edici olarak tanıtması ve peşinden gelen âyette, 'Benim azabım çok şiddetlidir' ifadesiyle yetinip, 'Ben çok şiddetli şekilde azap edenim' dememesi, Allah'ın rahmetinin daha önde olduğunu göstermektedir."

Müfessir İbn Atıyye, bu âyetin tefsirinde, âyetin iniş sebebi olarak şu olayı nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ashabından Harem'de Benî Şeybe kapısının yanında oturan bir grubun yanına geldiğinde onları gülerken gördü. Onları çok gülmekten sakındırıp vaaz etti. Sonra dönüp gitti. Bunun üzerine Cibrîl [aleyhisselâm] gelerek, Allah tarafından kendisine şu haberi ulaştırdı:

"Ey Muhammed, kullarımı rahmetimden ümit mi kestiriyorsun?" Sonra kendisine bu âyeti okudu. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabının yanına geri dönerek onlara bu haberi bildirdi.

İbn Atıyye sonra demiştir ki: "Eğer bu rivayet olmasaydı bile, âyetin öncesi bunu gerektirirdi; çünkü daha öncesinde cehennemin ve cennetin haberi geçti. Allah Teâlâ, bu âyetle insanlara uyarısını tekit etti."

Şöyle denilmiştir: Bu âyet, kalpte ilâhî korku ve ümidi harekete geçirme konusunda, ondan uzun olan âyetlerden daha etkilidir. Çünkü onda, Allah'ın nasıl bir rahmet ve azap sahibi olduğu açıkça ifade edilmiştir. Sonra bu âyette, rahmet yönü daha fazladır. Çünkü o, önce zikredilmiştir, ayrıca içinde ümit veren müjde vardır. Bunu âyette esmâ-i hüsnâdan "Gafûr" ve "Rahîm" sıfatlarının zikredilmesinden anlıyoruz. Bu durum, ümide önem verilmesini ve onun korkuya tercih edilmesini bildirmektedir. Hayatta ve ölüm sırasında, ümidin korkudan önde olması gerektiği sûfîlerin görüşüdür.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî korku ve ümit, insana sırasıyla gelen iki haldir. İnsanda bazan korku hali, bazan da ümit hali gelip gelir. Bu, kulun Cenâb-ı Hakk'a vuslatından öncedir. Vuslattan sonra ise bu hale ulaşanlarda galip olan durum, her iki halde dengedir.

et-Tenbîh[472] isimli eserde der ki: "Tevhidin hakikatine ulaşan âriflere gelince, onlar, ilâhî yakınlık ve müşahede sergisi üzerinde bulunmakta ve Rab'lerine nazar etmektedirler. Onlar, nefislerinden fâni olmuşlardır. Ârifler, zelle cinsinden bir hataya düştüklerinde veya kendilerine bir gaflet hali ârız olduğunda, Cenâb-ı Hakk'ın kendileri için tasarrufuna ve kazâsının üzerlerinde nasıl cereyan ettiğine şahit olurlar.

Onlar aynı şekilde, bir taat yaptıklarında veya manevi bir uyanıklığa ulaştıklarında, onlarda nefislerini görmezler; onun kendi kuvvet ve güçleriyle olduğunu düşünmezler; zira onların kalplerine ilk gelen şey, Rab'lerinin zikridir. Bu durumda nefisleri, O'nun kaderlerinin cereyanı altında mutmain bir halde teslimiyet içindedir, kalpleri de kendilerinden parlayan nurlar karşısında sakin bir haldedir. Onlar için, iki halin (korku ve ümidin) farkı yoktur. Çünkü ârifler, tevhid denizine dalmışlardır; artık ümitleriyle korkuları eşit durumda olmuştur. Uzak durdukları günahlardan dolayı korkularında bir eksilme olmaz. Yaptıkları iyiliklerden dolayı da ümitlerinde bir artış olmaz."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Daha önce geçtiği gibi, sûfîlerde ümit hali daha kuvvetli ve öndedir; çünkü ümit hali aşırı sevgiden kaynaklanır, o da sûfîlerde ileri derecede mevcuttur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] Misafir Gelen Melekler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] misafirleri olan meleklerin kıssasını zikretti. Bu kıssa, ilâhî rahmeti ve azabı içermektedir. O, rahmeti içeriyor, çünkü içinde Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] bir oğul müjdesi vardır. Kıssada azap vardır; zira onda, Hz. Lût'un

---

[472] Bu isimde pek çok eser vardır. Müellifin kullandığı eser, Ali b. Muhammed en-Nefezî'ye ait *et-Tenbîh* ismindeki *Hikem-i Atâiyye* şerhi olabilir. Şerh için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/37 (nr. 5079), (Beyrut 2008).

[aleyhisselâm] kavminin uğradığı azap anlatılmaktadır. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرٰهِيمَ ﴿٥١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا ۜ
قَالَ اِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ
﴿٥٣﴾ قَالَ اَبَشَّرْتُمُونِي عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا
بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ
رَحْمَةِ رَبِّهٖٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ
﴿٥٧﴾ قَالُوٓا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ۙ ﴿٥٨﴾ اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ ۜ اِنَّا
لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَعِينَ ۙ ﴿٥٩﴾ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَٓا ۙ اِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ۟ ﴿٦٠﴾

51. *Onlara İbrahim'in misafirlerinden (meleklerden) de haber ver.*

52. *Melekler onun yanına girdikleri zaman, "selâm" dediler. İbrahim, "Biz sizden endişeleniyoruz" dedi.*

53. *Melekler, "Korkma; biz sana çok bilgili bir oğul müjdeliyoruz" dediler.*

54. *İbrahim, "Üzerime ihtiyarlık çökmüşken bana müjde mi veriyorsunuz? Hem beni ne ile müjdeliyorsunuz?" dedi.*

55. *Melekler, "Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma!" dediler.*

56-57. *İbrahim, "Rabb'inin rahmetinden, sapkınlardan başka kim ümit keser? Ey elçiler! Müjdeden başka asıl göreviniz nedir?" dedi.*

58. *Melekler dediler ki: "Biz, suçlu bir toplumu cezalandırmak için gönderildik."*

59. *"Sadece Lût ailesi hariç; onların hepsini kurtaracağız."*

60. *"Fakat Lût'un karısı hariç; biz onun geride kalıp helâk olanlardan olmasına hükmettik."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara İbrahim'in misafirlerinden haber ver."* Melekler Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] gelerek kendisine bir oğul müjdesi verdiler ve Hz. Lût'un kavminin azaba uğrayacağını bildirdiler. Bunu, belki ders çıkarıp Allah'ın rahmetine dönerler ve azabından korkarlar diye yaptılar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara şunu duyur: Onlardan kim, inkârına ve azgınlığına güvenip onda ısrar ederse Hz. Lût'un kavminin başına geldiği gibi, onlar da dünyada azaba uğrarlar.

Cenâb-ı Hak, sonra kıssayı başından itibaren şöyle anlattı:

"Melekler onun yanına girdikleri zaman ..." Bu melekler dört tane olup onlar Cibrîl, Mîkâil, İsrâfil ve Azrâil idi. Melekler, insan sûretinde gelerek ona, *"Size selâm olsun" dediler.* O da, *"Size de selâm olsun" dedi.* Sonra onlara kızartılmış bir buzağı getirdi. Önlerine koyup buyurun ettiğinde melekler,

"Bizler ücretini vermeden yemek yemeyiz" dediler. Hz. İbrahim,

"Onun ücreti vardır" dedi. Melekler,

"Ücreti nedir?" diye sorduklarında, Hz. İbrahim,

"Başında Allah'ı zikredersiniz, sonunda da O'na hamdedersiniz, işte ücreti budur" dedi. Bunun üzerine Cibrîl, Mîkâil'e bakarak,

"Rabb'inin onu dost edinmesini işte bunun için hak etti" dedi. Hz. İbrahim, onların yemeği yemediğini görünce, onlardan korktu. Diğer bir rivayette, Cibrîl [aleyhisselâm], buzağının bir tarafını meshetti, hayvan ayağa kalkıp yürüyerek evde annesinin yanına gitti (Hz. İbrahim, bunu görünce hayret ve şaşkınlık içinde ürktü). *Hâşiye* sahibi Abdurrahman-ı Fâsî[473] kıssayı, İbn Hacer'den bu şekilde rivayet etmiştir.[474]

---

[473] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v.1036/1626). bk. Bağdadî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, nr. 3586 (Beyrut 2008); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/194.

[474] İbn Hacer'in rivayeti için bk. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 7/65 (Beyrut 1993).

Hz. İbrahim, onlardan korku duyunca, *"Biz sizden endişeleniyoruz, dedi."* Bu endişe ve korkunun birkaç sebebinden bahsedilmiştir. Şöyle ki:

Hz. İbrahim onlardan, önlerine koyduğu yemeği yemekten çekindikleri için korkmuştur. Yahut melekler izinsiz olarak âniden evine girince korkmuştur. Veyahut eve gitme vaktinin dışında bir zamanda geldiklerinden endişelenmiştir. Bu korku, kalbin, kötü bir şey olacak endişesiyle çarpmasıdır.

Melekler, "Korkma" dediler ve sebebini şöyle açıkladılar: *"Biz sana bilgili bir oğul müjdeliyoruz."* O, ilim öğrenme çağına ulaşınca, çok bilgili biri olacaktır. Bu oğul Hz. İshak'tır. *"Ona İshak'ı müjdeledik"* (Hûd 11/71) âyeti bunu göstermektedir.

İbrahim, "Üzerime ihtiyarlık çökmüşken, bu ilerlemiş yaşıma rağmen *bana bir çocuk mu müjdeliyorsunuz?" dedi.* Hz. İbrahim, o zaman 100 yaşının üzerindeydi. Sözünü şöyle bitirdi: *"Hem beni ne ile müjdeliyorsunuz?"* Yani bana hangi şaşılacak şeyi müjde ediyorsunuz? Yahut ne ile müjdeliyorsunuz? Müjde, normale göre olması beklenmeyen bir şeydir. Hz. İbrahim, ileri yaşına rağmen çocuğun olacak denince, bu sözü hayret ederek söyledi.

Melekler dediler ki: "Sana gerçeği, olacağı kesin olan şeyi müjdeledik; artık onun meydana gelmesini uzak görme ve bu konuda şüpheye düşme! *Sakın ümitsizliğe kapılma!"* Şüphesiz Allah Teâlâ'nın, anne baba olmadan da bir çocuk yaratmaya gücü yeter; yaşlı bir ihtiyardan ve kısır bir kadından nasıl yaratmaz? Aslında Hz. İbrahim'in hayreti, ilâhî kudret açısından değil, alışılan genel durum açısındandı. Bunun için şöyle dedi:

"Rabb'inin rahmetinden, sapıklardan, hak yolunu sapıtmış, Hak Teâlâ'nın rahmetinin genişliğini ve kudretinin kemalini bilmeyen kimselerden *başka kim ümit keser?"*

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hz. İbrahim onlara şunu demek istedi: Allah'ın rahmetinden sadece, haktan sapmış kimseler ümit keser. Sizler benim hakkımda nasıl böyle hatalı düşünüp de Rabbim'in rahmetinden ümit kestiğimi zannettiniz?"[475]

---

[475] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/285 (Kahire 1999).

Bu âyette, Allah'ın rahmetinde ümit kesmenin haram olduğuna bir delil vardır. Cenâb-ı Hak diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Gerçek şu ki Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümit keser" (Yusuf 12/87).

Hz. İbrahim sonra, *"Ey elçiler!* Müjdenin dışında *asıl göreviniz nedir?"* diye sordu. Yani bana bir oğul müjdelemenin dışında, yapmak için gönderildiğiniz asıl iş nedir?

Herhalde Hz. İbrahim, oların asıl geliş sebebinin çocuk müjdelemek olmadığını anladı; çünkü sayıları fazlaydı. Müjde için çok kimseye ihtiyaç yoktur. Bunun için Hz. Zekeriyya'ya ve Hz. Meryem'e çocuk müjdelemek için tek melek gönderildi. Yahut melekler, onların korkusunu gidermek için, birçok işin arasında bu müjdeyi de verdiler. Eğer meleklerin amacı sadece bu olsaydı, onu hemen söylerlerdi. Melekler sonra ona şu cevabı verdiler:

"Biz, suçlu bir toplumu, yani Hz. Lût'un kavmini *cezalandırmak için gönderildik.* Çünkü onların işi, çirkin şeyleri yapmaktı. *Sadece Lût ailesi hariç;* biz onlara azap etmek için gönderilmedik; çünkü onlar günahkâr değiller."

Bir diğer mana: Lût'un ailesi hariç, diğer herkese kötülük eden bir kavme, onları helâk etmek ve Lût ailesini kurtarmak için gönderildik.

Âyetin, *"Lût'un kavmini helâk eden azaptan Lût ailesinin hepsini kurtaracağız"* kısmı da bu manayı desteklemektedir. Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Fakat Lût'un karısı hariç; biz onun geride kalıp helâk olanlardan olmasına hükmettik."

51-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kimsenin veli olması, onun beşerî vasıflarının yok olmasını gerektirmez. Endişe, korku, sevinç, hüzün, şaşkınlık, garip şeyleri gözünde büyütmek gibi hallerin hepsi insanın vasıflarıdır. Onlar, velilerde ve diğer insanlarda bulunur. Fakat kalbe gelip giden bir düşünceyle, orada yerleşen düşünce arasında fark vardır. Velilere, bu tür şeyler gelir ancak kalplerinde yerleşmeden gider. Avam halk ise böyle değildir.

Bu âyetten şu sonuç da çıkar: Velilerin sohbeti sadece, onlara inanarak ve saygı göstererek fayda verir. Hz. Lût'un [aleyhisselâm] karısı, beden olarak kendisiyle birlikteydi, sürekli onun yanında bulunuyordu, fakat bu durum ona fayda vermedi. Çünkü hanımı, ona peygamber olarak inanmıyor ve gereken hürmeti göstermiyordu. Velilerin sohbeti de aynı şekilde sadece sadakat ve tâzim ile (onlara saygı duyup gereken hürmeti göstererek) fayda verir.

İbn Atâullah-ı İskenderî'nin, *Hikem*'de geçen, "Velilerini tanımak için ancak kendisine delil yaptığı şeyleri delil yapan ve onlara sadece kendisine ulaştırmak istediği kimseleri gönderen Allah'ı tesbih ederim" sözünün gerçekleşmesi de onların veliliğine samimi olarak itikad etmeye, kendilerine tâzime, sözlerini dinleyip edeplerine uymaya bağlıdır En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Lût'un [aleyhisselâm] Kavminin Helâk Edilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Lût'un kavminin helâk edilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا جَاءَ اٰلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ
جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾
فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَاتَّبِعْ اَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ
وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾ وَقَضَيْنَا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُلَٓاءِ
مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ وَجَاءَ اَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾ قَالَ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ
ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُوا اَوَلَمْ نَنْهَكَ

عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖٓي اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَۜ ﴿٧١﴾ لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ
لَفٖي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقٖينَۙ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا
عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجّٖيلٍۜ ﴿٧٤﴾ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِلْمُتَوَسِّمٖينَ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهَا لَبِسَبٖيلٍ مُقٖيمٍ ﴿٧٦﴾ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنٖينَۜ ﴿٧٧﴾

61-62. ***Elçi melekler Lût ailesine gelince, Lût onlara, "Siz gerçekten tanınmayan bir topluluksunuz" dedi.***

63. ***Melekler dediler ki: "Biz sana,*** *(kötülük için gelmedik)* ***bilakis onların şüphe etmekte oldukları azabı getirdik."***

64. ***"Sana gerçeği getirdik. Biz, gerçekten doğru söyleyenleriz."***

65. ***"Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından yürü. Sizden hiç kimse, sakın dönüp ardına bakmasın; size emredilen yere gidin."***

66. ***Ona şu hükmümüzü vahyettik: "Sabaha çıkarlarken mutlaka onların ardı kesilmiş*** *(hepsi helâk edilmiş)* ***olacaktır."***

67. ***Şehir halkı,*** *(kötü fiili yapma hevesiyle)* ***sevinerek geldiler.***

68-69. ***Lût onlara, "Bunlar benim misafirimdir; sakın*** *(onlara kötü fiilinizi yapmaya kalkarak)* ***beni utandırmayın; Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!" dedi.***

70. ***Onlar, "Biz seni, âlemin işine karışmaktan menetmemiş miydik?" dediler.***

71. ***Lût, "İşte kızlarım! Eğer yapacaksanız*** *(onlarla evlenin)"* ***dedi.***

72. *(Resûlüm!)* ***Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı.***

73. ***Güneş doğarken korkunç ses onları yakaladı.***

74. ***Böylece ülkelerinin altını üstüne getirdik; üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.***

75. ***İşte bunda işin iç yüzünü görebilenler için nice ibretler vardır.***

76. ***O şehir*** *(kalıntıları, onların gelip geçtiği)* ***mevcut bir yol üzerindedir.***

77. ***Hakikaten bunda iman edenler için bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Elçi melekler Lût ailesine gelince ..."* Bu gelenler, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] misafirleri olan meleklerdi. Onlar insan sûretinde Hz. Lût'un [aleyhisselâm] yanına girince, Hz. Lût kendilerini tanımadı ve, *'Siz gerçekten tanınmayan bir topluluksunuz;* bizler sizi tanımıyoruz' dedi."

Yahut, "Nefsim sizin bana bir kötülük dokundurmanızdan korkarak, sizden çekindi" dedi.

Melekler dediler ki: "*Biz sana,* hoşlanmayacağın bir şey değil, *bilakis* sevineceğin bir iş için geldik; *onların şüphe etmekte oldukları azabı getirdik."* Bu iş, beldendeki fuhşun kökünü kesmek ve senin düşmanlarına vaat ettiğimiz azabı getirmektir. Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kavmi, kendilerine haber verilen azaptan ve onun gelmesinden şüphe içindeydiler. Meleklerin sözü şöyle devam ediyor:

"Sana gerçeği, kesin olan bir şey *getirdik;* bu, azabın kesin olarak gelmesidir. *Biz,* sana haber verdiğimiz hususta *gerçekten doğru söyleyenleriz. Gecenin bir bölümünde aile fertlerini alıp yola çıkar.* Onları bu şehirden çıkarıp götür. Bu vaktin, gecenin son kısmı olduğu söylenmiştir. *Sen de arkalarından yürü.* Onların arkasında bulun ki kimse geride kalmasın."

Melekler, Hz. Lût'a bu emri verdiler ki ailesi önünde bulunsun; onlar geride kalıp da onlar için korkarak onlarla meşgul olmasın. Yani onları süratle bu şehirden çıkar ve hallerini kontrol et. "*Sizden hiç kimse,* *sakın,* geri çevirmeye ve tahammül etmeye güç yetiremeyeceği dehşetli azabı görmek için *dönüp de ardına bakmasın."*

Bir diğer mana: Onlardan hiçbiri sizden ayrılmasın; bir işi için geride kalmasın yoksa onlara isabet eden azap ona da isabet eder.

Şöyle denilmiştir: Onlara geri bakmaları yasaklandı ki nefisleri hicrete alışıp ısınsın. Meleklerin sözü şöyle bitti:

"Size emredilen yere gidin." Yani Allah'ın size emrettiği yere gidin. Bu yer, Şam veya Mısır'dır.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: "Ümmeti helâk edilen bütün peygamberler Mekke'ye gitti, vefat edene kadar oraya komşu oldu."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Ona şu hükmümüzü vahyettik: Sabaha çıkarlarken mutlaka onların ardı kesilmiş olacaktır."* Ardı kesilmek, köklerinin kazınıp toptan helâk edilmeleri demektir. Mana şudur: Onların, son insana kadar hepsinin kökü kazınacak, içlerinden hiçbiri hayatta kalmayacak. Bu azapları da sabaha girerken olacak.

"Şehir halkı, Hz. Lût'un misafirlerine, aralarında uyguladıkları kötü fiili yapma hevesiyle *sevinerek geldiler."* Bu şehir Sedum (veya Sodom) idi. Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Onların Hz. Lût'a gelmesi ve kendisiyle konuşmaları helâk edilmelerinin bildirilmesinden öncedir. Bu durum Hûd sûresinde de geçti. Geniş açıklama için İbn Atıyye tefsirine bak.

Kavmi Hz. Lût'a geldiklerinde ondan misafirlerini istediler. Hz. Lût onlara, *"Bunlar benim misafirimdir;* onlara karşı edepsizlik yaparak *beni utandırmayın"* dedi. Çünkü bir kimsenin misafiri rezil olursa ev sahibi rezil olmuş olur. Misafirine kötülük yapılan kimsenin, kendisine kötülük yapılmış olur.

Hz. Lût, onları uyarmaya şöyle devam etti: "Alıştığınız çirkin işi yapmaktan *Allah'tan korkun,* misafirlerime ihanet ederek *beni rezil etmeyin,* onların yanında beni utandırmayın!"

Onlar ise şöyle dedi: *"Biz seni, âlemin işine karışmaktan menetmemiş miydik?"* Yani seni insanlardan herhangi birini korumaya almaktan menetmemiş miydik? Yahut bizimle onlar arasına girme dememiş miydik?

Bu azgın insanlar, karşılaştıkları herkese saldırıyorlardı; Hz. Lût da [aleyhisselâm], gücü ölçüsünde onlara engel olup misafirlerini onlardan koruyordu.

Süddî şöyle zikretmiştir: "Onlar, o çirkin şeyi sadece içlerindeki sahipsiz garip kimselere yapıyorlardı; kendilerine yapmıyorlardı. Bunun için yolda insanlara saldırıyorlardı."

Âyete şu mana da verilmiştir: "Kavmi dedi ki: Sana, âlemin insanlarını evine alıp misafir etme demedik mi?"

Hz. Lût dedi ki: *"İşte kızlarım! Eğer yapacaksanız* onlarla evlenin!" Hz. Lût [aleyhisselâm], onlar kâfir oldukları için daha önce kızlarıyla evlenmelerini engelliyordu. Bu durumda, misafirlerini onlarla korumak istedi. Muhtemelen, onun şeriatında kâfir olanların, mümin kızlarla evlenmesi haram değildi. Yahut Hz. Lût, kızlarımla evlenin derken, ümmetinin kızlarını kastetti; çünkü her ümmetin peygamberi, onların babası durumundadır.

Hz. Lût, "*Eğer illa* şehvetinizi giderme işini *yapacaksanız*, böyle yapın" dedi. Yahut, "Söylediğim gibi, evlenme işini yapacaksınız böyle yapın" demek istedi. Fakat onlar bundan kaçındılar, yaptıkları çirkin şeyde ısrar ettiler.

Hak Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: "Ey Muhammed, *senin hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı.*"

Cenâb-ı Hak, katındaki şerefinden dolayı Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hayatına yemin etti.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendi katında Muhammed'den [sallallahu aleyhi vesellem] daha hayırlı bir kimse yaratmadı. Cenâb-ı Hak, ondan başka hiç kimsenin hayatına yemin etmedi. Allah onun için, '*Senin hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı*' buyurdu."[476]

---

[476] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 14/91-92 (Riyad 2003); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 5/488 (Beyrut 1985); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/89.

Kurtubî bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ, peygamberinin hayatına yemin edince, bununla bizim de onun hayatıyla yemin etmemizin câiz olduğunu açıklamak istedi. İmam Ahmed b. Hanbel, Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] yemin eden kimsenin yemininin geçerli olduğunu ve yeminini bozduğu zaman kendisine kefâret gerektiğini söylemiştir. Buna, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kelime-i şehadetin iki temel rüknünden biri olmasını delil göstermiştir. Mâlikî âlimlerinden İbn Huveyzî Mendâd demiştir ki:

"Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] yemin etmenin câiz olduğunu söyleyen kimseler, buna delil olarak şu durumu da göstermişlerdir: Müslümanların Resûl-i Ekrem'le [sallallahu aleyhi vesellem] yemin etmesi, Allah Resûlü'nün zamanından bugüne kadar devam etmiştir. Hatta Medineliler, günümüze kadar, biri arkadaşını hakem yapınca, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] kastederek, 'Bana şu kabirde yatan zatla yemin ederek yemin ver!' derlerdi."[477]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Mâlik'e göre, Allah'ın zatının, sıfatlarının ve isimlerinin dışında yapılan bir yemin geçerli değildir.

Bazı âlimler âyetteki, *"Ömrüne yemin olsun ki ..."* sözünün, meleklerin Hz. Lût'a söyledikleri bir söz olduğunu ifade etmişlerdir. O zaman âyetin manası şöyle olur:

"Ey Lût, senin hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp durmaktadırlar." Yani onlar, azgınlıkları içinde ve doğru ile eğriyi birbirinden ayıracak akıllarını yok etmiş şiddetli şehvet hastalığı içinde şaşkınca işler yapmaktadırlar. Onlar, bu körlükleri içinde şaşkın bir haldedirler. Bu halde, kendilerine nasihat eden kimsenin nasihatini nasıl duyup anlayacaklar?

Âyette kastedilen, Hz. Lût'un kavmidir. Bu âyetin Kureyşliler hakkında olduğu da söylenmiştir.

---

[477] bk. Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 10/37-38 (Beyrut 1998).

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurmuştur:

"Güneş doğarken korkunç ses onları yakaladı." Yani onları helâk eden korkunç ses onları yakaladı.

İbn Atıyye bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu çığlık onların helâki için gerekli olan bir çığlıktır; Semûd kavmini helâk eden çığlık gibi değildir."[478]

Şöyle denilmiştir: Çığlığı atan Cebrâil'di [aleyhisselâm], çığlık onları güneş doğarken helâk etti. Onların helâki sabaha girerken fecirle başladı, güneşin doğması sırasında tamamlandı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece ülkelerinin veya beldelerinin altını üstüne getirdik;* yurtlarıyla birlikte tersine çevrildiler."

Rivayet edildiğine göre, Cebrâil [aleyhisselâm] onların bulunduğu şehri kanadıyla yerinden söküp göğe yükseltti; öyle ki gökteki melekler beldedeki horozların ötüşünü ve köpeklerin havlamasını duydu. Sonra şehri tersine çevirip hepsini aşağı gönderdi. Şehrin ve beldenin içinde kim varsa hepsi öldü. O beldenin dışında bulunan kâfirlerin üzerine ise taş gönderildi. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık." Yani ateşte pişirilip taşlaşmış çamurdan azap yağdırdık. Bu konudaki geniş açıklama Hûd sûresinin 81-83. âyetlerinin tefsirinde geçti.

"İşte bunda işin iç yüzünü görebilenler için nice ibretler vardır." Onda, gözleri önünde meydana gelen işlere ferasetle bakarak ibret alan ve böylece işin zâhirinden hakikatini anlayan tefekkür ehli için alınacak birçok ibret vardır.

"*O şehir,* insanların gelip geçtiği *mevcut yol üzerindedir.*" İnsanlar oradan geçmekte ve yıkıntılarını görmektedirler. "*Hakikaten bunda,* Allah'a ve Resûlü'ne *iman edenler için bir ibret vardır.*" Onlar, tefekkür ederek ibret almaya ulaştırılmış kimselerdir. Kendisinde gaflet ve aldanma hali galebe çalan kimseler ise böyle değildir; kâfirler ve günahkârlar gibi. Onlar, bu halleri içinde hiçbir şeyden ibret almazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[478] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/370 (Beyrut 1993).

61-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, insanları kendisine davet etmesi için gönderdiği bütün davetçilerin, onları imandan sonda davet ettiği ilk şey, bozuk âdetlerinden (haram alışkanlıklarından) uzaklaşmakları ve nefsanî hazlarından çıkmalarıdır. Helâk olan bütün milletler, eski kötü âdetlerinde kalıp onlardan uzaklaşmadıkları için helâk olmuşlardır. Kurtulanlar da kötü âdet ve işlerinden çıkarak kurtulmuşlardır.

Velilik yolunda da durum böyledir. Allah Teâlâ'nın insanları terbiye için gönderdiği bütün velilerin insanlara ilk emrettiği şey, faydalı şeyleri elde etmek için kötü alışkanlıkların terkedilmesidir. Velilerin yoluna ancak bu şekilde girilir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen nefsinden onun kötü alışkanlıklarını söküp atmadan, senin için kâinattaki âdetler kaldırılıp sana harika şeyler nasıl verilsin?"

Buna göre, kim baş olma ve makam sevgisi içinde büyümüşse o, bu vasıflarını insanların içinde bilinmeme ve nefsi zelil etme vasıflarıyla değiştirmedikçe, ondan velilik beklenemez. Aynı şekilde ihtiyacı dışında dünya malı toplama ve bir kenara yığma haline alışmış bir kimsenin, veli olması için, maldan gönlünü çekmesi ve mal sevgisinden kurtulması gereklidir. Diğer bütün kötü alışkanlıklar ve bedenle ilgili haram zevkler de böyledir.

Kim kötülüklere dalmış bir topluluğun içinde bulunur ve kendisine onlardan kurtulması için yardım edecek birini bulamazsa oradan ayrılsın. Hz. Lût'a dendiği gibi ona da denir ki:

"Aileni al ve gecenin bir kısmında o bölgeden uzaklaş. Aileni geriden takip et; onlardan hiçbiri geriye dönmesin. Onlardan biri sadece, Cenâb-ı Hakk'ın marifetinde ileri bir seviyeye ulaşıp temkin sahibi olduktan sonra halkı doğru yola davet etmek için insanların arasına dönebilir. Her biriniz, Allah'a giden yolda size destek olacak ve sizi hak yoldan alıkoyan engel ve bağlardan kurtaracak kimsenin bulunduğu yere gidin!"

Cenâb-ı Hak, Hz. Lût'un kavmi için, *"Şehir halkı, (kötü fiillerini yapma hevesiyle) sevinerek geldiler"* buyurdu. Bu hal, gaflet ehlinin âdetidir. Onlar, kendi hevâlarına uygun bir kimseyi bulunca, sevinerek ona koşarlar; fakat kendilerine nasihat eden, onlara nefislerinin kötü arzularını terketmelerini emreden biri geldiğinde ise ona sırt çevirip uzaklaşırlar, kendisine kızarlar. Çoğu kez onu beldelerinden çıkarırlar. Allah Teâlâ, bu tipler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Resûlüm, senin ömrüne yemin olsun ki onlar, (gaflet ve isyan) *sarhoşlukları içinde bocalayıp durmaktadırlar."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Şuayb'ın kıssasını anlatarak şöyle buyurdu:

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ ﴿٧٩﴾

78. ***Eyke halkı gerçekten zalim idi.***

79. ***Biz onlardan da intikam aldık. Şüphesiz o iki belde, açık bir yol üzerindedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eyke halkı da gerçekten zalim idi."* Eyke halkı, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kavmidir. Onlar, sık ağaçlık bir beldede yaşıyorlardı. Bu ağaçlar, büyük, yüksek ağaçlardan oluşuyordu. Onun sedir ağacı olduğu da söylenmiştir. Eyke halkı bu ağaçlık bölgede oturuyor ve geçimlerini onlarla temin ediyorlardı. Allah Teâlâ, Hz. Şuayb'ı [aleyhisselâm] onlara peygamber olara gönderdi; onlar kendisini inkâr ettiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara yedi gün şiddetli bir sıcaklık yaşattı. Sonra bir bulut gördüler, gölgelenmek için onun altına gittiler; buluttan üzerlerine ateş yağdı, yanarak helâk oldular.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Biz,* kendilerini sıcak rüzgâr ile helâk ederek *onlardan da intikam aldık. Şüphesiz o iki belde,* yani Lût'un kavmi olan Sedum'un beldesi ile Şuayb'ın beldesi olan Eyke, *açık bir yol üzerindedir."*

Âyette geçen iki beldenin, Eyke ile Medyen olduğu da söylenmiştir. Çünkü Hz. Şuayb [aleyhisselâm], bu iki beldeye peygamber olarak gönderilmişti. Âyette, onlardan birinin belirtilmesi, diğerini söylemeye gerek bırakmadı.

"O ikisi, açık bir yol üzerindedir." Onlar, Şam'a gidilen yol üzerindedir. Onların yıkıntılarını gören herkes ibret alır.

Âyetteki "o ikisi" ifadesiyle, Hz. Lût'un ve Hz. Şuayb'ın kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Şüphesiz bu iki peygamber apaçık bir yol, yani din ve şeriat üzeredirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ hangi toplumu helâk etmişse onu, kendilerinden sonra gelenler için bir ibret vesilesi yapmıştır. Akıllı kimse, onların helâk olma sebebini araştırır ve bütün gücüyle ondan kaçınır. Gafil kimse ise gaflete dalmıştır; önceki toplumların başına gelenlere hiç aldırış vermez; tâ ki vaat edilen azap kendi başına gelene kadar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Salih'in [aleyhisselâm] Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَۙ ﴿٨٠﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا
عَنْهَا مُعْرِضِينَۙ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً اٰمِنِينَ ﴿٨٢﴾
فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَۙ ﴿٨٣﴾ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَۜ ﴿٨٤﴾

80. *Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanladı.*

81. *Biz onlara mucizelerimizi verdik; fakat onlardan yüz çevirdiler.*

82. *Onlar, dağları oyarak kendilerine güvenle kalacakları evler yapıyorlardı.*

83. *Onları da sabaha çıkarken o korkunç ses yakaladı.*

84. *Kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanladı.*" Hicr halkı, Semûd kavmidir. Hicr, onların yerleştiği vadinin adıdır. Burası, Medine ile Şam arasında bir yerdir. Onlar, Hz. Salih'i [aleyhisselâm] yalanladılar. Kim bir peygamberi yalanlarsa bütün peygamberleri yalanlamış olur; bunun için âyette, "*Hicr halkı da peygamberleri yalanladı*" dendi. Çünkü bütün peygamberler, üzerinde ittifak edilen bir davetle geldiler ki o tevhiddir.

Peygamberler ifadesi, bütün peygamberleri değil, peygamber cinsini ifade etmek için de söylenmiş olabilir.

Bu konudaki bir diğer açıklama şöyledir: Âyette, onların yalanladığı kimselerle Hz. Salih ile onunla birlikte olan müminler kastedildi. Onlar, davet ettiği konuda kendisine uydukları için, hepsi birlikte zikredildi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Biz onlara mucizelerimizi verdik ...*" Bu mucize, kayadan çıkan deve ve onun sahip olduğu ilginç durumlardır. Bunlar, devenin bir yavru doğurması, sadece kendine tahsis edilen zamanda suyu içmesi ve bolca süt vermesidir.

Yahut onlara verilen mucizeler, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine indirdiği kitaplardır. Veyahut önlerine konan delillerdir.

"*Onlara mucizelerimizi verdik; fakat onlardan yüz çevirdiler* onlara ibret alarak bakmadılar, içindekilere önem vermediler."

"Onlar, dağlardan taşları veya ağaçları *oyarak kendilerine, emniyet içinde kalacakları evler yapıyorlardı."* Kendilerine, yıkılmaktan, hırsız girmesinden ve düşman saldırısından güvende oldukları evler yapıyorlardı. Yahut onlar, aşırı gafletlerinden dolayı veya dağların kendilerini koruyacağını düşünerek, azaptan korunmak için taşları oyarak evler yapıyorlardı.

"Onları da sabaha çıkarken, sabah vaktine girerken *o korkunç ses yakaladı. Kazanmakta oldukları şeyler,* yaptıkları sağlam evler, mallarının ve sayılarının çokluğu *onlara bir fayda vermedi."*

80-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velilerini inkâr etmek, Allah'ın onlara verdiği ledünnî ilimler, kudsî ihsanlar, kâmil marifet, yakînde yüksek pâye ve âlemlerin Rabb'ini müşahede etmek gibi kerametlerden ve harika şeylerden yüz çevirmek Allah'tan gafletin alametidir. Bunu yapan kimse, velileri ve onların yüce hallerini inkâr ederken kendisi fâni dünyayı imar etmekle meşgul olmakta ve ebedî ahireti unutmaktadır. Bu kimse, içinde bulunduğu duruma aldanmasından dolayı, ölümden kurtulacağından emin gibidir. Bunun sebebi, kişide tefekkür ve ibret almanın bulunmayışıdır. Bunun için Hak Teâlâ, gafil ümmetlerden helâk ettiklerinin hallerini anlattıktan sonra peşinden şöyle buyurdu:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَاِنَّ السَّاعَةَ
لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ ﴿٨٥﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَل۪يمُ ﴿٨٦﴾

85. ***Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri sadece hak ile yarattık. Şüphesiz kıyamet saati gelecektir. Sen şimdilik onlara hoşgörülü davran.***

86. ***Şüphesiz Rabb'indir her şeyi yaratan ve her şeyi bilen.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz, kâinattaki gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri sadece hak ile yarattık.*" Yani her birini hak ile, hakkı ispat ve ilan eden bir varlık olarak yarattık. Bütün varlıklar, bizim kudretimizin kemaline ve hikmetimizin güzelliğine delildir.

Fesat çıkaranları helâk etmek, onların şerlerini defedip fesatlarını ortadan kaldırmak ilâhî kudretin kemalini gösteren şeylerdir. Cenâb-ı Hakk'ın onları, sadece azgınlıkları ve fesatları sebebiyle helâk etmesi de O'nun hikmetinin güzelliğindendir.

Hikmet, ilâhî kudret için bir ridâdır yani perdedir. Kudret ortaya kor, hikmet örter. Kâinatın ortaya çıkması, Allah'ın kudretinin kemalini gösterir. Kâinatta meydana gelen şeylerin belirli sebep ve şartlarla gerçekleşmesi ise ilâhî hikmetin güzelliğini gösterir. Verilecek karşılığın (mükâfat ve azabın) bir amele bağlanması, ilâhî hikmetin gereğidir; öyle ki yüce Allah hiçbir ameli ihmal etmez.

İlâhî ikramlara ve ihsanlara kavuşanlara, bunlar, salih amellerinin, doğru inançlarının ve Allah yolunda verdikleri mücâhede ile çektikleri sıkıntının karşılığı olarak verilmiştir. Allah'ın azabına uğrayanlar ise ona, bozuk amellerinin, yanlış inançlarının ve aslında ahiretin bir tarlası olan dünyanın fâni zevk ve hazlarına kapılmaları sebebiyle uğramışlardır. Bunun için Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden şöyle buyurdu:

"*Şüphesiz kıyamet saati gelecektir.* O zaman Allah, ikramı hak edenlere yaptıklarının karşılığını verir; azabı hak edenlere de azap eder. Ey resûlüm, seni yalanlayanlardan o gün Allah intikamını alır. *Sen* bugün dünyada, *onlara hoşgörülü davran.* İntikamda acele etme. Kendilerine, çok hoşgörülü, halîm kimsenin davrandığı gibi davran." Bu durum, kâfirlerle savaş emrinden önce idi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz Rabb'indir her şeyi yaratan ve her şeyi bilen.*" Seni ve onları yaratan Allah'tır; senin ve onların işi O'nun elindedir. O, senin ve onların halini en iyi bilendir. Bunun için seninle onlar arasında hüküm vermesi için, bütün işlerini kendisine havale etmene en layık olan O'dur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin bedenlerinizi ve ruhlarınızı yaratan; içinde bulunduğunuz vakitte sizin için en uygun olanı bilen O'dur. Allah, şu anda onlara karşı müsamahakâr davranmanın daha uygun olacağını bildiği için sana bu emri verdi.

85-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu kâinat senin önüne, ona fark gözüyle bakman yani eşyanın kendisinde bir varlık ve kuvvet görmen için konmadı, bilakis ona cem' gözüyle yani her şeyi Rabb'inden bilerek yüce Mevlâ'ya bakman için konuldu (Fark, Allah'la birlikte diğer varlıkları da görmektir; cem' ise sadece Allah'a bakmak ve O'ndan başka hakiki varlık görmemektir).

Allah Teâlâ bu dünyayı ebedî kalınacak bir yer edinesin diye sana vermedi; onu ebedî kalınacak yer olan ahirete bir köprü ve geçiş yeri yapasın diye verdi. Allah dünyayı senin için sadece, ahiretin tarlası, kendisiyle ahiretin kazanılacağı amellerin işlendiği bir yer yaptı.

Şüphesiz kıyamet vakti gelecektir; öyle ise bir an gibi gelip geçecek olan bu dünyada, zamanın zorluklarına ve kardeşlerin cefalarına sabret. Ebedî nimetlere kavuşana ve güzel mükâfatları alana kadar onları affedip kendilerine güzel bir hoşgörü ile davran. Yumuşak huylu ve cömert insanların ahlâkına bürün. Her şeyi yaratan ve bilen Rabb'indir. Senin sadece her şeyi işiten ve bilen Rabb'inin verdiği kudretle bir şey yapmaya gücün yeter.

Ölüm Gelene Kadar Kulluğa Devam

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] Allah ile ve O'nun kelâmıyla yetinip dünya süslerine göz dikmemesini emretti. Bundan kasıt, içinde bulunduğu hale devam etmesidir. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖي وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ ۝ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى
مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ

﴿٨٨﴾ وَقُلْ اِنّ۪ٓي اَنَا النَّذ۪يرُ الْمُب۪ينُۚ ﴿٨٩﴾ كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِم۪ينَۙ
﴿٩٠﴾ اَلَّذ۪ينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِض۪ينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ
﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ
عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٩٤﴾ اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئ۪ينَۙ ﴿٩٥﴾ اَلَّذ۪ينَ
يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ
اَنَّكَ يَض۪يقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَۙ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ
مِنَ السَّاجِد۪ينَۙ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَق۪ينُ ﴿٩٩﴾

87. *Andolsun ki biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'an'ı verdik.*

88. *Sakın o kâfirlerden bazılarına verdiğimiz dünya malına göz dikme, onlar için üzülme ve müminlere tevazu ile davran.*

89. *De ki: "Şüphesiz ben apaçık bir uyarıcıyım."*

90. *Nitekim biz,* (Kur'an'ı) *kısımlara ayıranlara azabı indirdik.*

91. *Onlar, Kur'an'ı parçalara ayıranlardır.*

92-93. *Rabb'in hakkı için, onların hepsini yaptıklarından dolayı muhakkak sorguya çekeceğiz.*

94. *Sana emredileni açıkça söyle ve müşriklerden yüz çevir!*

95. *Şüphesiz biz, seninle alay edenlere karşı sana yeteriz.*

96. *Onlar Allah ile beraber başka bir ilâh edinenlerdir.* (Yaptıklarının sonucunu) *ileride bilecekler!*

97. Şüphesiz biz, onların söyledikleri şeyler yüzünden senin göğsünün daraldığını biliyoruz.

98. Sen Rabb'ini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol!

99. Sana yakîn** (ölüm) **gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et!

Tefsir

Cenâb-ı Hak Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki:

"Andolsun ki biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'an'ı verdik."

Tekrarlanan yedi âyet, Fâtiha sûresidir; çünkü o yedi âyettir, her namazda tekrar edilerek okunmaktadır. Onda ayrıca Allah Teâlâ'ya senâ edilmektedir.

Tekrarlanan yedi âyetle, yedi uzun sûrenin kastedildiği de söylenmiştir. Bunlar Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Tevbe sûresiyle birlikte Enfâl sûreleridir. Tevbe sûresi Enfâl sûresiyle birlikte sayıldığı için, başına besmele konulmamıştır. Bu sûrelere bu ismin verilmesi, içlerindeki kıssaların ve lafızların tekrarlanmasından dolayıdır. Başka bir görüşe göre bu yedi sûre, hâ mîmler olarak bilinen sûrelerdir (Bunlar da Mü'min, Fussılet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf sûreleridir).

"Sana ayrıca yüce Kur'an'ı verdik." Onda sana yetecek her şey vardır; o senin için her şeye bedeldir.

Sakın o kâfirlerden bazılarına verdiğimiz, dünyanın süsü olan mallara tamah ederek göz dikme; sana verilen Kur'an'ın yanında onların değeri çok düşüktür. Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Her kime Kur'an ilmi verilir de o kimse, başkalarına verilen dünyalık şeyleri kendisine verilenden daha faziletli görürse, Allah'ın küçülttüğü dün-

yayı gözünde büyütmüş, O'nun katında yücelttiği Kur'an'ı ise gözünde küçültmüş olur."[479]

İbn Cüzey-i Gırnâtî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlara verdiğimiz dünya nimetlerine bakma. Âyetin manası, dünyadan yüz çevirmektir. Allah Teâlâ bu âyette sanki şöyle diyor: Biz sana, her namazda tekrarlanarak okunan yedi âyeti (Fâtiha'yı) ve yüce Kur'an'ı verdik; artık dünyaya bakma; şüphesiz sana verdiğimiz ondan daha üstündür."[480]

Rivayet edildiğine göre, Bursâ ve Ezriât'tan, Kurayza ve Nadîroğulları yahudilerine ait yedi kervan geldi. Kervanda çeşitli kumaşlar, kokular, mücevherler ve diğer mallar vardı. Onları gören müslümanlar,

"Keşke şu mallar bize ait olsaydı da onlarla hayır yapsaydık ve Allah yolunda harcasaydık!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Size verilen yedi âyet (Fâtiha), bu yedi kafileden daha hayırlıdır" buyurdu.[481]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar için üzülme!"* Onların inkârlarından dolayı üzülme; çünkü sen onları uyarıp Hak dine çağırdın, fakat onlar inkârdan sakınıp iman etmediler."

Bir diğer mana: Çünkü biz onlara dünya malı verdik, ancak onlar ondan bir fayda görmediler, onu Allah rızası için harcamadılar. Artık onlar adına üzülme!

"Sen müminlere tevazu ile davran." Onlara karşı alçak gönüllü ol ve kendilerine yumuşak davran.

---

[479] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/127 (Riyad 2003); Aynı konuda az değişik lafızlarla bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8481; Hatîb, *Târih*, 9/396; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/378 (Beyrut 1988); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2349; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8481; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/159. Zeylâî, *Tahrîcü'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 2/217-218 (Riyad 1414).

[480] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/421.

[481] Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 283 (Beyrut 1990).

Resûlüm de ki: *"Şüphesiz ben apaçık bir uyarıcıyım;* eğer Allah'a iman etmezseniz, başınıza Allah'ın azabı gelir diye, sizi açık bir dille ve delillerle uyardım."

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Ben uyarıcıyım; ölüm, insanın halini değiştirir; kıyamet de vaat edilmiş bir gündür."*[482]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Ben büyük tehlikeyi haber vermek için üzerindeki elbisesini çıkararak insanları uyaran kimseyim."*[483]

Araplar, kendilerine saldırmak için gelen bir orduyu görünce elbiselerini çıkarır, sonra kavmine gelerek onları uyarırlardı. Bunu verdiği habere inanmaları için yaparlardı.

Âyete şu mana da verilmiştir: De ki: Ben size, Allah'ın azabının geleceğini haber vererek sizi uyardım.

"Nitekim biz, Kur'an'ı kısımlara ayıranlara azap indirdik." Bunlar, Kur'an'ın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ederek onu ikiye ayıran Mekkeliler'dir. Onlara indirilen azap, zillet, horluk ve kendilerine cizye (baş vergisi) konulmasıdır. Yahut bu azap, onlara düşmanlarının musallat edilmesidir.

Âyette belirtilenlerin Kureyş kâfirleri olduğu da söylenmiştir. Onlar, özellikle hac mevsiminde Mekke'nin giriş kapılarını aralarında paylaşır, her biri bir kapıya otururdu. Bunlar on iki kişiydiler. İnsanları Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] imandan soğutup uzaklaştırmak için bu kapılara oturuyor ve Mekke'ye dışarıdan gelen insanlara, "O bir sihirbazdır; o şairdir" diyorlardı. Allah onları Bedir Savaşı'nda helâk etti.

Âyette anlatılan kimselerin, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kavminin içinde onu öldürmek için yemin eden kişiler olduğu da söylenmiştir. Allah, onların içinde saklandığı mağarayı üzerlerine çökertti, helâk olup gittiler.

---

[482] Hadis için bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr,* 3/284 (Beyrut 1987).

[483] Buhârî, İ'tisâm, 2; Rikak, 26; Müslim, Fezâil, 16.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kitaplarını parça parça eden yahudilere Tevrat'ı indirdiğimiz gibi, resûlüm sana da Kur'an'ı verdik, onu sana indirdik. *"Onlar, Kur'an'ı parçalara ayıranlardır."* Yani onu farklı parçalara ayırdılar; onun hakkında değişik şeyler söylediler. İnat ve inkârlarından dolayı şöyle dediler: Bu Kur'an'ın bir kısmı Tevrat ile İncil'e uygundur; bir kısmı ise onlara aykırı olup bâtıldır!

Onu parçalara ayıranların Kureyş kâfirleri olduğu da söylenmiştir. Çünkü onlar, önce Mekke'nin kapılarını aralarında paylaştılar, sonra da Kur'an'ı değişik kısımlara ayırarak onun bir kısmının şiir, bir kısmının sihir, bir kısmının kehanet ve bir kısmının da öncekilerin masalları olduğunu söylediler.

Yahut onun hakkında bir sürü iftiralarda bulundular. Âyette, "parçalar" manasını verdiğimiz "ızîn" kelimesinin, bühtan yani iftira manası da vardır. Bu kelimenin kullanıldığı bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah, iftira edene ve ettirene lânet etsin."[484]

Allah Teâlâ Kur'an'ı bu şekilde parçalara ayıranların azabı hakkında şöyle buyurmuştur:

"Rabb'in hakkı için, onların hepsini yaptıklarından, Kur'an'ı parçalara ayırmalarından ve onu yalanlamalarından dolayı *muhakkak sorguya çekeceğiz."* Yahut onları yapmış oldukları bütün inkâr ve isyanlardan hesaba çekeceğiz.

Buhârî'de şöyle geçer: Bir grup âlim, *"Rabb'in hakkı için, onların hepsini yaptıklarından muhakkak sorguya çekeceğiz"* âyeti hakkında, "Allah onlara, 'lâ ilâhe illallah' sözünden soracak" demiştir.[485]

Şöyle bir soru sorulabilir: Bu âyette, mümin-kâfir herkese yaptığından hesap sorulacağı bildiriliyor; diğer bir âyette ise, *"O gün hiçbir in-*

---

[484] İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/339 (Beyrut 1988); İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, 3/255. Hadise, *"Allah sihir yapana ve yaptırana lânet etsin"* manası da verilmiştir.

[485] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/55 (Beyrut 1998).

sana ve cine günahı sorulmaz" (Rahmân 55/39) buyruluyor, bu iki âyeti nasıl izah ederiz?

Bunun cevabı şudur: Allah Teâlâ, onları azarlamak ve kınamak için kendilerine hesap soracaktır, yoksa onların hallerini öğrenmek için kendilerine soru sormayacaktır. Şüphesiz Allah Teâlâ, kullarının bütün yaptıklarını bilir; sormaya ihtiyacı yoktur. Bazı âlimler şöyle demiştir: Kıyamet günü, birçok yer vardır; o gün pek çok harika şey olur. Bir yer vardır ki orada soru sorulur; diğer bir yerde ise Allah kâfirleri hiç soru sormadan cehenneme sevkeder.[486]

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: "*Sana* dinle ilgili *emredilen şeyleri açıkça söyle!"* Onu açıkla, duyur ve uygula. Âyete, hak ile bâtılın arasını ayır, manası da verilmiştir.

"Ve müşriklerden yüz çevir!" Onların ne dediğine bakma, sözlerine aldırış etme. Onların sözleri, seni vahyi açıkça tebliğ etmekten ve onu herkese ilan edip açıklamaktan alıkoymasın.

"Şüphesiz biz, seninle ve sana indirdiğimiz şeylerle *alay edenlere karşı,* onların her birini, durumuna uygun bir musibetle helâk ederek *sana yeteriz."* Bu konuda Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hiçbir çaba sarfetmesine gerek kalmaz.

Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] alay edenler, Kureyş'in ileri gelenlerinden beş kişiydi. Bunlar Velîd b. Mugîre, Âs b. Vâil, Adî b. Kays (bazı rivayetlerde Adî yerine Hâris b. Talâtile geçer), Esved b. Muttalib ve Esved b. Abdüyegûs idi. Bunlar, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] eziyette ve alay etmede çok ileri gidiyorlardı. Sonra Cebrâil [aleyhisselâm] Allah Resûlü'ne gelip,

"Bana, onlara karşı sana yetmem (onlardan intikamını almam) emredildi" dedi. Sonra, (helâk olacağı yeri göstererek) Velîd'in bacağına işaret etti. Velîd, okların bulunduğu bir yerden geçerken, elbisesine bir ok takıldı, Velîd, kibrinden eğilip de oku çıkarmadı. Ok topuğundaki bir damara saplandı, açtığı yaradan Velîd öldü. Onun, ayağının altında çıkan bir yaradan öldüğü de söylenmiştir.

---

[486] Bu konuda bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 10/56 (Beyrut 1998); *et-Tezkire,* s. 311-314 (Beyrut 2003).

Cebrâil [aleyhisselâm], Âs b. Vâil'in, ayağının altındaki çukura işaret etti; oraya bir diken battı, ayağı şişti, değirmen taşı gibi büyüdü, sonunda öldü.

Cebrâil [aleyhisselâm], Hâris'in burnuna işaret etti, burnundan irin akmaya başladı ve öyle öldü.

Esved b. Abdüyegûs, bir ağacın altında otururken Cebrâil [aleyhisselâm] ona işaret etti; Esved, başını ağacın gövdesine vurmaya ve yüzünü dikenlere sürmeye başladı, ölene kadar böyle devam etti. Onun ishalden öldüğü de söylenmiştir. Onun için ikisi bir arada gerçekleşebilir.

Cebrâil [aleyhisselâm], Esved b. Muttalib'in gözlerine işaret etti, gözleri kör oldu.

Bazı siyer kitaplarında, Adî b. Kays yerine Hâris b. Talâtile ismi geçmektedir. Cebrâil [aleyhisselâm], onun başına işaret etti, başından irin akmaya başladı, öylece öldü.[487]

Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] alay edip helâk olanların, Bedir Savaşı'nda öldürülen reisler olduğu da söylenmiştir. Bunlar Ebû Cehil, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ümeyye b. Halef ve Ukbe b. Ebû Muayt'tır. Sadece birinci rivayet daha sağlam ve tercihe şayandır; çünkü Allah Teâlâ, onların hakkından hicretten önce Mekke'de geldi; sadece işin kesin olarak gerçekleştiğini ifade için fiil, gelecek zaman yerine geçmiş zaman kipiyle ifade edildi. Mana şöyledir: "Biz, alay edenlere karşı sana yeteceğiz."

"Onlar Allah ile beraber başka bir ilâh edinen ve Allah'tan başka varlıklara ibadet edenlerdir. Onlar, yaptıklarının sonucunu *ileride,* iki dünyada da *bilecekler!"*

---

[487] Rivayetler için bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 2/316-318 (Beyrut 1985); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/100-104.

Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu: "*Şüphesiz biz, onların* bizim hakkımızda *söyledikleri* şirk, Kur'an'a saldırı ve seninle alay etmek gibi şeyler *yüzünden senin göğsünün daraldığını biliyoruz;* onlara önem verme, kendilerine aldırma. *Sen Rabb'ini hamd ile tesbih et.* Onların hakkımızda söyledikleri boş sözler yerine, sen bizim zatımız ve sıfatlarımızı her türlü noksanlıktan uzak tut. Başkası değil, senin gibiler bizi en güzel şekilde tenzih edip noksanlıklardan uzak tutar *ve secde edenlerden,* yani namaz kılanlardan ol!"

Bir diğer mana: Başına bir sıkıntı geldiğinde ve göğsünü daraltacak bir şey olduğunda, hemen tesbih ve hamd ile Rabb'ine koş, namazla secde edenlerden ol. Allah sana yeter, senin sıkıntı ve üzüntünü giderir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir iş zor gelip kendisini sıkıntıya soktuğunda hemen namaza koşardı.[488]

Âyete şu mana da verilmiştir: Seni doğru yola ilettiği için Allah'a hamdederek, müşriklerin söylediklerinden O'nu tenzih et (zatını uzak tut) ve O'na şükür için secde edenlerden ol.

"*Ve sana yakîn* yani ölüm *gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et!*" Şüphesiz ölüm, geleceği kesin olan bir şeydir. Yakîn, ölümün isimlerinden biri değildir; sadece onun sayesinde elde edilen bilgi yakîndir, onda bir şüphe yoktur. Bunun için ona "yakîn" denmiştir. Bu manada ona yakîn denmesi câizdir.

Yahut gayba ait şeyler ölümden sonra yakînen bilindiği için, ona "yakîn" ismi verilmiştir.

Âyetin manası şudur: Hayatta olduğun sürece Allah'a kulluk yap, (senden istenen) ibadeti bir an olsun terketme.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

---

[488] Rivayet için bk. Ebû Davud, Salât, 312 (nr. 1319); Ahmed, *Müsned,* 5/288; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 6641.

"Allah Teâlâ bana, dünya malı biriktirmemi ve tüccarlardan olmamı emretmedi; bana sadece, 'Rabb'ini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et!' diye vahyetti."[489]

87-99. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âbide yahut zâhide denir ki: Sana, her namazda tekrarlanan yedi âyeti (Fâtiha'yı) ve yüce Kur'an'ı verdik; onun manevi tadıyla ve gece teheccüd namazında tilavetiyle tatlanırsın. Onda sana yetecek her şey vardır; o seni başka hiçbir şeye muhtaç etmez. Sakın, dünya ehline, ona rağbet edenlere ve dünya ile meşgul olarak yüce yaratıcısının ibadetinden uzaklaşan kimselere verdiğimiz dünya malına göz dikme!

Şöyle denilmiştir: Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Dünya ehline (imrenerek) bakmaktan sakının. Onlara bakmak kalbi katılaştırır, kalbe dünya sevgisini çeker. Servet ehli ile (zaruret yoksa) çok fazla oturmayın; yoksa, dünyanın süslerine meyledersiniz. Vallahi, eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar kıymeti olsaydı, ondan kâfire bir yudum su içirmezdi."[490]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim bir zengine, zenginliğinden dolayı tevazu gösterirse (ona parası için boyun eğerse) ateşe bir senelik mesafede yaklaşır ve dininin üçte biri gider."[491]

---

[489] Ahmed, *Zühd*, nr. 2325; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/153 (Beyrut 2002); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/105.

[490] Hadisin, dünyanın değeri ile ilgili kısmı için bk. Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3. Hadisin ilk kısmıyla aynı konuda, kısa bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Zenginlerle oturmaktan sakının*" (bk. Tirmizî, Libas, 38).

[491] Hadisin "ateşe yaklaşır" kısmı hariç bk. Sehâvî, *Makasıdü'l-Hasene*, nr. 1100; Beyrûtî, *Esne'l-Metâlib* adlı eserinde (nr. 1379) bu sözün Abdullah b. Mesud'a ait olduğunu söylemiştir. Aynı konuda Abdullah b. Mesud'a ait biraz değişik ifade için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 8232.

Bu durum, zengine sadece cismi ile tevazu gösterip boyun eğdiği zamandır; eğer zengine bu niyetle cismi ve kalbi ile tevazu gösterirse dininin tamamı gider.

Ârif olan kula ise şöyle denir: Sana maneviyat âlemini müşahede nimetini verdik ve seni maddi şeylere takılıp kalmaktan uzaklaştırdık. Böylece sen, Fâtiha'yı okurken, kelâmın sahibi yüce Rabb'ini müşahede ettin; Kur'an'ı arada bir vasıta olmadan, bizzat onu indirenden dinledin.

Bu hal, vasıtaları yaratanı müşahedeye dalıp vasıtaları görmekten fâni olunduğunda gerçekleşir. Öyle ki ârif, Kur'an okurken, kendi nefsini görmekten de fâni olur.

Ârife ayrıca şöyle denir: Gözünü, maddeyi müşahedeye yöneltme, eşyayı müşahedeye bağlanıp kalan ehl-i dünyadan bazılarına verdiğimiz dünya malına da bakma. Bu seni, bütün varlıkları ayakta tutan hakikati müşahede etmekten perdeler. Madde, mana nuru parladığında yok olup gidecek şeylerdir.

Ehl-i dünyanın tamamen maddeye yöneldiğini gördüğünde, kendileri için üzülme; çünkü bu hikmet âlemi olan dünya işlerinin görülmesi sadece maddeye yönelmiş kimselerin varlığı ile olmaktadır. Senin velâyetine iman ederek sana uyan kimselere karşı tevazu ile muamele et, onlara yumuşak davran ve kendilerine şöyle de:

"Ben sizleri, bâtıl işlerle oyalanmaktan ve gaflete düşmekten açıkça uyaran ve sakındıran biriyim. Kur'an'ı keyiflerine göre parça parça edenlere inen azap, bu kimselere de ininceye kadar insanları uyarmaya devam edeceğim."

Onlar, Kur'an'da, dünya malı toplayıp biriktirmeye, onunla meşgul olmaya cevaz ve imkân veren bir hüküm gördüklerinde onu aldılar; fakat Kur'an'da, dünyadan gönül çekmeyi, eşyadan kesilip Allah'a yönelmeyi ve dünyevî sebeplerden tamamen sıyrılmayı emreden bir hüküm gördüklerinde, onu terkettiler. Rabb'ine yemin olsun ki onların hepsine yapmakta oldukları işlerin hesabı sorulacak.

Ey ârif ve ey vaiz, sen, sana emredildiği gibi, dünyadan gönlü çekmek, bütünüyle Allah'a yönelmek ve kalbi Allah'tan gaflete düşürüp meşgul eden her şeyi terketmek konusundaki Allah'ın emrini insanlara açıkça duyur; bu gerçekleri çekinmeden söyle. Allah rızası için bir iş yaparken hiç kimseye bakma. Allah'ın sevgisinde O'na başka varlıkları ortak eden ve Allah'la birlikte kâinatı kendi başına bir varlık ve güç sahibi gören müşriklerden yüz çevir. Halbuki bütün kâinat, O'nun var etmesiyle mevcut olmuştur ve O'nun zatı yanında hepsi silinip gider. Onların, Allah'la birlikte gerçekte bir varlıkları yoktur.

Ey ârif, eğer halk seninle alay eder ve senin işini küçümserlerse onlara karşı Allah sana yeter. Sen onları bırakıp Allah ile meşgul ol. Onların dalıp gittikleri hallerden dolayı göğsün daralmasın. Rabb'ini hamdederek tesbih et; yani O'nun zatını, kendisiyle birlikte başkasını müşahede etmekten uzak tut. Sana verdiği tevhid nimetine hamdederek böyle yap. Allah'a şükür ve kulluk vazifeni yerine getirmen için secde et. Sana ölüm gelene kadar, ilâhî huzurda kalbin ile secde edenlerden (her halde Allah'ı zikredenlerden ve hükmüne boyun eğenlerden) ol.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Şüphesiz onların sözlerinden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

Cenâb-ı Hak, habibini, düşmanlarından işittiği şeylerden dolayı teselli ederek ona dedi ki:

"Sen bizim gözetimimiz altındasın. Cahillerin bizim hakkımızda, zatımıza layık olmayan birtakım şeyler söylemeleri seni üzmektedir. Bu senin letafetinden (temizlik ve nezaketinden) ileri gelmektedir. Öyleyse sen de, onların zatımız hakkında söylediklerine karşılık bizi tenzih et (Zatımızı bütün noksan sıfatlardan uzak tut). Bizi, başkası değil, senin gibi biri en güzel şekilde tenzih ve tesbih eder. Sen ayrıca secde edenlerden ol; tâ ki bildiğin vasıfta bizi göresin ve cemalimizi müşahede ile göğsündeki daralma ve sıkıntı gitsin. Bizi gördüğün zaman, onların sözlerinden dolayı oluşan göğüs darlığın ve iç sıkıntın gider."[492]

---

[492] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/306.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Hicr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

5

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 195
Kur'an Kitaplığı: 26
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-4565-70-2 (5.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ürün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Temmuz 2012, İstanbul
1. Baskı

© *Bu eserin tüm yayın hakları*
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No 7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinekuer.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

5

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME

DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

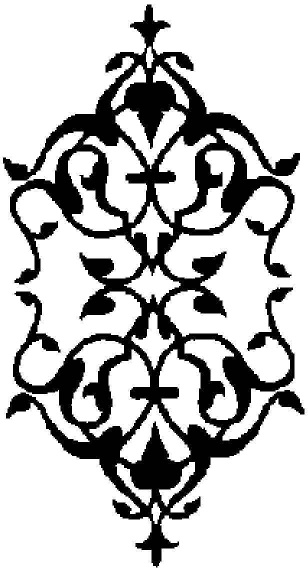

İÇİNDEKİLER

(16) NAHL SÛRESİ 13

Sûre Hakkında Bilgi 13

Gökten Kalplere Hayat Getiren Melekler 16
Bütün Kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın Şahididir 19
Allah Teâlâ'nın Varlığına Diğer Deliller 25
Şirke Düşmenin Çirkinliği 33
Kendini Beğenenlerin Sıfatı ve Cezası 39
Müttakilerin Güzel Hali ve Âkıbeti 45
Âyetlerle Alay Edenlerin Sonu 42
Müşriklerin, Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkârı 58
Ruhların Dirilişine Giden Yol 61
Bilmiyorsanız İlim Sahibi Zikir Ehline Sorun 64
Allah Dostlarına Tuzak Kuranların Kötü Âkıbeti 68
Tefekkür Edilip İbret Alınacak Şeyler 69
Şirkin Her Türlüsü Haramdır 74
Müşriklerin Cehalet ve Sefihliği 77
Kâfirlere Mühlet Verilmesinin Hikmeti 80

Allah Hakkında İftara Etmenin Sonu 82
Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Teselli 84
Tevhidin Delilleri 86
Bal Arısındaki İbretlik Olay 90
Yaratan ve Öldüren O'dur 95
Şirke Düşenlerin Akılsızlığı 97
İnsana Verilen Özel Nimetler 100
Allah'tan Başkasına Kulluk Edilmez 102
Yüce Rab ile Âciz Kulun Misali 104
İlâhî İlim ve Kudretin Delilleri 108
Tefekküre Teşvik 110
İlâhî Âyetlerden Yüz Çevirenlerin Kötü Âkıbeti 115
Dinin Temelini Oluşturan Ahlâk 119
Ahde Vefa 125
Salih Amel Sahiplerine Vaat Edilen Hoş Hayat 131
Kur'an Okuma Edebi 133
Allah Teâlâ Dilediği Âyeti İndirir 138
Allah'ın Kelâmını Tenkit Edenlerin Cezası 140
Rabb'ine Dönen Kabul Görür 147
Herkesin Kendi Derdine Düşeceği Gün 148
Nimetleri İnkâr Edenin Misali 149
Nimete Şükür Emri 152
Kusurdan Sonra Tövbeye Teşvik 155
Şükür ve Tevhidde Rehber Peygamber 156

Yahudilere Cumartesi Gününün Tahsisi 159
İnsanları Allah Yoluna Davet Usulleri 160
Eziyete Karşılık Verme Usulü 163

(17) İSRÂ SÛRESİ 171

Sûre Hakkında Bilgi 171
İsrâ Mucizesi 171
Hz. Musa'ya Verilen Hidayet Kitabı 179
İsrâiloğulları'nın Fesatları 180
En Doğru Yola İleten Kitap 187
İnsandaki Acelecilik 188
Peygamber Gönderilmeden Azap Edilmez 192
Dünya Sevgisinin Sonu 198
Allah'a İtaat, Anne Babaya İyilik 202
Yakın Akrabaya İyilik 208
Sakınılacak Kötü İşler 212
Bilmediğin İşin Peşine Düşme! 217
Kur'an'da Her Şey Açıklandı 222
Kâinatta Her Şey O'nu Tesbih Eder 223
Kalplerine Perde Çekilenler 229
Öldükten Sonra Diriltilmeyi İnkâr Edenlere Cevap 232
İnsanlara Güzel Söz Söyleyin 235
Müşriklerin Putları Hiçbir Şeye Güç Yetiremez 238
Her Memleketin Bir Helâk Zamanı Vardır 239

İstenen Mucizelerin Verilmeme Sebebi 242
İnsanları İmtihan Eden Rüya ve Ağaç 245
Şeytanın İnsana Bitmeyen Düşmanlığı 248
İnsanın Nimetlere Karşı Nankörlüğü 252
İnsanoğluna Verilen Şeref ve Kerametler 256
Kıyamet Günü Herkes İmamıyla Birlikte Çağrılır 261
Basireti Kör Olanların Hz. Peygamber'den İstekleri 265
Namaz ve Makam-ı Mahmud 270
Hak Geldi Batıl Yok Oldu! 274
Hastalıkların Şifası Olan Kitap 274
Herkes Fıtratına Göre Hareket Eder 280
Ruhun Aslı 282
Kimse Kur'an'ın Bir Benzerini Getiremez 288
Kâfirlerin Tuhaf İstekleri 292
Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir 298
İlâhî Kudretin Delilleri 301
Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] Verilen Dokuz Mucize 304
Kur'an Cenâb-ı Hak Tarafından Hak ile İndi 308
Allah'a Esmâ-i Hüsnâ ile Dua 312
Namazdaki Kıraatte Usul 317

(18) KEHF SÛRESİ 321
Sûre Hakkında Bilgi 321
İçinde Hiçbir Eğrilik Bulunmayan Kitap 321

İman Etmiyorlar Diye Üzülme! 326
Ashâb-ı Kehf'in Kıssası 330
Kıssanın Seyri 334
Ashâb-ı Kehf'in Mağaradaki Hali 342
Ashâb-ı Kehf'in Uykudan Uyanmaları 347
İnsanların Ashâb-ı Kehf'ten Haberdar Olması 350
Ashâb-ı Kehf Kıssasının Sonu ve Önemli Edepler 356
Hidayet Kitabını Oku 361
İhlâslı Kullarla Olmaya Sabret 363
Hakkı Açıktan İlan Emri 367
İman ve Salih Amel Sahiplerinin Mükâfatı 369
Dünyaya Aldananla Ondan Gönlünü Çekenin Misali 371
Dünya Hayatının Misali 383
Kulların Saf Halinde İlâhî Huzura Arzedilişi 387
Kibir ve Kendini Beğenmenin Sonu 391
Allah'tan Başkasını Dost Edinenlerin Cezası 395
Kur'an'ı İnkâr Edenlerin Hali 397
Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın Kıssası 403
Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile Buluşması 408
Hz. Musa'nın, Hz. Hızır'dan İlim Talebi 414
Yoluculuk Sırasında Görülen Harika Olaylar 420
Sırlı İşlerin İç Yüzü 427
Zülkarneyn Kıssası 436
Zülkarneyn'in Doğuya Yolculuğu 446

Zülkarneyn'in Seddi Yapması......450
Kâfirlere Hazırlanan Ateş Ziyafeti......461
Çalışmaları Boşa Gidenler......464
Müminlere Hazırlanan Cennet Ziyafeti......468
Kehf Sûresini Okumanın Fazileti......473

(19) MERYEM SÛRESİ......477
Sûre Hakkında Bilgi......477
Hz. Zekeriyya'nın Duası......480
Hz. Zekeriyya'ya Oğul Müjdesi......484
Hz. Yahya'ya Verilen Nimetler......490
Hz. Meryem'in Kıssası......494
Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı Doğurması......498
Hıristiyanların Bozuk İtikadlarına Ret......510
Hz. İbrahim'in, Babasını Hakk'a Daveti......516
Babasının Hz. İbrahim'e Tepkisi......522
Allah İçin Hicretin Mükâfatı......525
Hz. Musa'nın Kıssası......530
Vaadine Sadık Kul: Hz. İsmail......534
Hz. İdris'in Yüce Bir Makama Yükseltilmesi......537
Özel İhsanlara Mazhar Olan Peygamberler......541
Namazı Zayi Edip Şehvetlerine Tâbi Olanlar......544
Melekler Sadece İlâhî İzinle İner......549
Ahiret Hayatı ve İnsanların Hali......554

Cehenneme Düşenlerin Hali 563
Kötülere Tanınan Süre ve İyilere Yapılan Destek 566
Sapkınlık İçindeki Kimsenin Tuhaf Halleri 570
Putların Kimseye Faydası Olmaz 574
Müminlerin ve Kâfirlerin Âkıbeti 579
Şirk ve Dalâlet Ehlinin Çirkin İşleri 583
Salih Kullar İçin Kalplere Konan Sevgi 588
İlâhî Kelâm, Tebliğ Edilsin Diye Kolaylaştırıldı 592

(20) TÂHÂ SÛRESİ 597
Sûre Hakkında Bilgi 597
Hz. Musa'nın Kıssası 606
Hz. Musa'ya Verilen Mucizeler 616
Hz. Musa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi 622
Hz. Musa'ya Yapılan İlâhî İhsanlar 628
Hz. Musa ile Hz. Harun'un Firavun'a Gönderilişi 635
Firavun'un Hz. Musa ile Konuşması 642
Firavun'un Hz. Musa ile Hesaplaşma İsteği 651
Firavun'un Sihirbazlarını Toplaması 656
Sihirbazların Müslüman Oluşu 664
Sihirbazların Firavun Karşısındaki Onurlu Tavırları 668
Firavun'un Denizde Boğulması 672
İsrâiloğulları'na Yapılan Özel İhsanlar 676
İsrâiloğulları'nın Buzağıya Tapması 682

Buzağıya Tapanları Ret 689
Sâmirî'nin Acı Sonu 695
Kıssalardaki Hikmet 700
Kur'an'dan Yüz Çevirenleri Bekleyen Azap 701
İlâhî Huzurda Başlar Eğilir 709
Hz. Âdem'in, İblîs'le Mücadelesi 714
Hz. Âdem'in Tövbesinin Kabul Edilmesi 722
Geçmiş Nesillerden İbret Almak 731
Dünya Süsünü Bırak, Namaza Bak 737
Kâfirlerin Yersiz Mucize İstekleri 740

(16) NAHL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Nahl sûresi Mekke'de inmiştir; sadece son üç âyeti Uhud Savaşı'nda inmiş olup 128 âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin son âyetinde, *"Sana yakîn gelene kadar Rabb'ine kulluk et"* (Hicr 15/99) buyruldu. Âyetteki yakîn, ölüm ve sonrasındaki dirilmek ve hesaptır. Bu durum, bu sûrenin ilk âyetinde işaret edilen Allah'ın emridir. Cenâb-ı Hak ilk âyette şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ①

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. *Allah'ın emri geldi. Artık onu istemekte acele etmeyin. Allah, onların ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın,* ölümden sonra dirilme ve hesap *emri geldi."* Âyette, daha sonra olacak bir işin, geçmişte olup bitmiş gibi dile getirilmesi, onun muhakkak vuku bulacağındandır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın emri ve hükmü sabit oldu; olacak şeyleri (levh-i mahfûzda) kalem yazıp bitirdi. Onların olması, insanların istemesine, hemen etmesine ve tedbirine bağlı değildir. Eğer öyle olsaydı bu, Allah'ın mülkünde tek olarak hükmetmesine aykırı bir durum olurdu. Bunun için Cenâb-ı Hak, zatını böyle bir şeyden uzak tutarak şöyle buyurdu:

"Allah, onların ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir."

"Allah'ın emri geldi" ifadesindeki "emir"den kasıt, kâfirlerin Bedir günü helâk edilmesi de olabilir. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine vaat ettiği kıyametin kopmasını, kendilerinin helâk edilmesini ve onlara karşı zafere ulaşma vaadinin hemen gerçekleşmesini istiyorlardı; bunu, onunla alay etmek ve sözlerini yalanlamak için yapıyorlardı. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Artık onu istemekte acele etmeyin."

Mana şudur: Şüphesiz onlara vaat edilen iş, vukuu kesin olduğu için, geçmişte olup gitmiş gibidir; çünkü onun meydana gelmesi vâciptir. Artık onun meydana gelmesini hemen istemeyin. Ey kâfirler, şüphesiz olacak o işte, sizin için bir hayır olmadığı gibi sizin ondan kurtuluşunuz da yoktur.

Rivayet edildiğine göre, *"Allah'ın emri geldi"* âyeti indiği zaman, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], hemen ayağa kalkmak için davrandı; insanlar başlarını kaldırıp ona baktılar. Âyetin devamında, *"Onu istemekte acele etmeyin"* buyrulunca, Allah Resûlü sakinleşti.[1]

Müşrikler, "Eğer Muhammed'in söylediği kıyametin kopması gerçek ise putlar bize şefaat eder ve bizi kurtarır" diyorlardı; bunun üzerine Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

---

[1] bk. Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 284 (Beyrut 1990); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/405 (Beyrut 2004). Burada rivayet "sakinleştiler" şeklinde bitiyor.

"Allah, onların ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir." Yani Allah, kendisinin bir ortağı olmasından ve bu ortağın Allah'ın müşrikler için istediği şeyi onlardan savmasından yücedir (Böyle bir durum söz konusu değildir).

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yakîn nuru, kalbin içinde parlayınca, kalp, Allah Teâlâ'nın gayba ait işlerden vaat ettiği şeylerin kesin olarak gerçekleşeceğini anlar. O zaman, ârifin gözünde geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek bir olur, bütün ilâhî vaatlerin tahakkuku kesin olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kalbinde yakîn nuru parlayınca, ahireti, bir adım atıp gitmekten daha yakın bulursun, dünyanın ise üzerindeki fânilik perdesinin apaçık meydanda olduğunu görürsün."

Hakikate ulaşmış âriflere, ileride olması takdir edilmiş şeyler ve gayba ait vaatlerin hepsi, vukuu kesinleşmiş ve meydana gelmesi vâcip şeyler olarak gözükür. Onlar bu şeylerin, zamanı içinde, sırasıyla vuku buluşunu seyreder; onlardan marifet ve edep kazanırlar. Eğer meydana gelen şey, yüce Allah'ın celâl tecellisi ise yani bir musibet veya sıkıntıysa ona rıza ve teslimiyet gösterirler. Başa gelen şey, cemal tecellisi yani bir rahmet ve nimet ise ona da hamd ve şükrederler. İlâhî kudretin tecellileri karşısında onların sürekli olarak yaptığı budur.

Hakikate ulaşmış yakîn ehlinin, içinde bulundukları vakitten başka bir vakitleri yoktur (eldeki vakit içinde ne isteniyorsa onu yaparlar; işlerini daha sonraki vakte bırakmazlar). Onların, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini içinde bulundurduğu şeyden başka bir emelleri de yoktur. Onların kendi nefislerinden haberleri olmadığı gibi Allah'tan başkasıyla huzur ve rahatları da yoktur.

Onlar, olması sonraya bırakılmış bir şeyin acilen olmasını istemezler; Allah Teâlâ'ya, tedbir ve tercihinde başkasını ortak etmezler. Onlara sürekli yakîn nuru akıp durur. Onlar, bütün vakitlerinde yüce sevgililerini (Hak Teâlâ'yı) müşahedeye dalmışlar; O'nun zatını müşahededen başka rağbet edilen ve peşine düşülen bütün şeylerden uzaklaşmışlardır. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

Gökten Kalplere Hayat Getiren Melekler

Âriflerin kalbinde yakîn nurunun bulunmasının sebebi, ruhlarının, tam bir manevi hayat ve kemal-i marifetle hayat bulmasıdır. Cenâb-ı Hak, kalplere hayat veren bu şeye işaret ederek şöyle buyurmuştur:

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اَنْ اَنْذِرُوٓا
اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ ②

2. ***Allah emriyle melekleri, kullarından dilediği kimseye ruh ile indirir ve onlara (insanları) şöyle uyarmalarını emreder: "Benden başka ilâh yoktur, sadece benden korkun!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklere vaat ettiği şeylerin muhakkak gerçekleşeceğini, onun vahye bağlı olarak yakın olduğunu, kendisinde asla bir caymanın bulunmadığını bildirmek için buyuruyor ki: "*Allah, melekleri* yani Cibrîl'i *indirir.*" Hak Teâlâ, Cibrîl'i yüceltmek için, "melekler" şeklinde çoğul olarak ifade etti.

Bunun bir diğer açıklaması şudur: Cibrîl inerken, kendisiyle birlikte başka melekler de iner; onun için bir koruyucu olarak vahiy esnasında onunla beraber bulunurlar.

Yahut Cibrîl'den başka melekler de vahiy getirirler. Bu konuda *Sahîh-i Müslim*'de şu hadis-i şerif nakledilmiştir:

"Hamd (Fâtiha) sûresini daha önce yeryüzüne inmemiş bir melek getirdi."[2]

---

[2] Müslim, Müsâfirîn, 254; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 722; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 778; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558-559.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"İsrâfil, üç sene benim için görevlendirildi; bana bir iki kelime vahiy getiriyordu. Sonra Cibrîl bana, her vakit (aralıklarla) Kur'an getirmeye başladı."*[3]

Rivayet edildiğine göre, Halid b. Sinan[4] peygamberdi, kendisine cehennemin bekçisi mâlik vahiy getiriyordu. Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] sonra gelmişti; yirmi gün peygamber olarak kaldı, sonra vefat etti. Peygamberlik müddetinin kısalığından dolayı, peygamber olarak sayılmadı. Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] sonra peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] arasında 500 senelik bir fetret dönemi vardır (Bu arada yeni bir din ve peygamber gönderilmemiştir).

İbnü'l-Arabî, Zülkarneyn'e refâîl isminde bir meleğin indiğini, kendisine vahiy getirdiğini, onun için yeryüzünü dürüp kısalttığını kaydetmştir. Bunu, Şetîbî, *el-Lübâb* isimli eserinde İbnü'l-Arabî'den nakletmiştir; oraya bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Melekleri ruh ile indirir ... "* Yani melekleri vahiy veya Kur'an ile indirir. Şüphesiz vahiy, cehalet ve manevi perdelenme ile ölmüş kalplerin ve ruhların hayatıdır. Yahut vahiy, inkâr ile silinip giden bir din için hayat sebebidir. Beden için ruh ne ise din için de vahiy odur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah melekleri, kullarından,* peygamberliğe seçmeyi *dilediği kişilere emri için,* yani emrini açıklamak için *indirir.* Yahut onları, emri ve izniyle indirir. *Ve onlara şöyle demelerini emreder:*

'Şirke düşenleri *uyarın* yahut kullarıma şunu bildirin: *Benden başka ilâh yoktur;* şirk ve isyanları terkederek *sadece benden korkun.'"* Yani Allah'ın birliğine iman ederek ve emrettiği konularda kendisine itaat ederek O'nun gazabı ile aranıza bir engel koyun.

---

[3] Konuyla ilgili haber ve değerlendirmeler için bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* 1/191; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* 1/143 (Dımaşk 1993).

[4] Halid b. Sinan el-Absî'nin menkıbesi ve peygamberliği hakkında bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/598-599; İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem* (nşr. Ebü'l-Alâ Afîfî), 1/213; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* 2/195-196; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* 1/376; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/213-214; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Târihi'l-Arab,* 1/348; Ahmed Önkal, "Hâlid b. Sinân", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi),* 15/288.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet, vahyin inişinin melekler vasıtasıyla olduğunu göstermektedir. Âyette özetle, ilmî kuvvet olan tevhide (Allah'ın tek ilâh olup eşi ve benzeri bulunmadığına) dikkat çekilmektedir. Onda ayrıca, amelî kuvvetin kemalatında son nokta olan takva emredilmiştir. Âyetten çıkacak bir sonuç da şudur: Peygamberlik, yüce Allah'ın ihsanı ile elde edilecek bir şeydir; o, çalışma ile elde edilmez. Bu âyetten sonraki âyetler de Allah'ın birliğine delil olmaktadır. Şöyle ki: Bu âyetler, hikmet ve maslahata uygun olarak âlemin aslını, (göklerle yeri)[5] ve diğer varlıkları, yoktan var edenin Allah Teâlâ olduğunu göstermektedir. Eğer O'nun bir ortağı olsaydı, o da bunları yapabilirdi; o zaman iki ilâh arasında çelişki ve çekişme olur, âlemin düzeni bozulurdu (Allah'ın böyle bir ortağı yoktur)."[6]

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Allah, kullarından dilediklerine meleklerini ruh ile indirir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette geçen 'rûh', ilâhî vahiydir. Allah Teâlâ vahye 'ruh' ismini verdi; çünkü Allah'ın kelâmı, zatından ortaya çıkmaktadır. Bu ilâhî kelâm, kendileriyle konuşulan ve ilhama mazhar olan sıddıkların kalplerinin hayatıdır. O ilâhî vahiy, müminlerin kalpleri için de hayat vesilesidir; Allah, ilmiyle onların kalplerini cehalet ölümünden diriltir."[7]

İmam Kuşeyrî, *"Allah, kullarından dilediğine meleklerini ruh ile indirir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah meleklerini, peygamberlerine onlara vahiy ve peygamberlik getirmek için indirir. Allah, meleklerini, ilhama mazhar olan tevhid ehlinin kalplerine de marifet ve ilmi getirmek için indirir. Velilere marifet, ilham ve manevi vâridat yoluyla gelir. Meleklerin velilerin kalbine inmesi yasaklanmış değildir; fakat onlara, kendilerine ilham edilen her hakikati, insanlara anlatmaları emredilmez; onlar kendilerine gelen ilhamları insanlara taşımazlar."[8]

---

[5] bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 11/213 (Beyrut 2001).

[6] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 1/547 (Beyrut 1988).

[7] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Tahkîki'l-Kur'ân*, 2/309 (Beyrut 2008).

[8] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/295 (Kahire 1999).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu açıklama, sanki Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ümmetimin âlimleri, (irşad ve davette) İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir"*[9] sözüne bakıyor. Bu ümmetin âlim ve ârifleri, ilham türü vahiy almada peygamberlere ortaktırlar; fakat onlar bu ilhamı, sadece kendilerini tasdik eden ve yollarına tâbi olan kimselere tebliğ ederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bütün Kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın Şahididir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, gökteki ve yerdeki tecellilerini açıklayıp zatını tanıtarak şöyle buyurdu:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ
الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾ وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ
فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ
وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ
اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ
وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى اللّٰهِ
قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

3. ***Allah gökleri ve yeri hak ölçülerle yarattı. O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir.***

4. ***O, insanı bir nutfeden*** *(meni parçasından)* ***yarattı. Böyle iken o, bakarsın ki Rabb'ine apaçık bir hasım oluvermiştir.***

---

[9] bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1744; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 702; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 286. Bu sözün lafzı üzerinde epeyce söz söylenmiştir.

5. ***Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısınmanızı temin eden şeyler ve*** *(onun haricinde)* ***pek çok fayda vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.***

6. ***Sizin için onlarda ayrıca akşamleyin getirirken ve sabahleyin çıkarırken bir güzellik*** *(ve zevk)* ***vardır.***

7. ***Bu hayvanlar, sizin için ağırlıklarınızı*** *(yüklerinizi)* ***sadece güçlükle ulaşacağınız bir beldeye taşırlar. Şüphesiz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir.***

8. ***Allah, kendilerine binmeniz ve*** *(bakanlar için)* ***bir süs olsun diye atları, katırları ve eşekleri yarattı. O, sizin bilemeyeceğiniz nice şeyleri yaratır.***

9. ***Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğri olanı da vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı;* onları yoktan var etti. Hak Teâlâ birliğine, kudretinin mükemmelliğine ve hikmetinin güzelliğine delil olması için gökleri ve yeri, hak ile, hak ölçülerle yarattı. Şöyle ki onları, özel ölçülerde, benzeri olmayan bir şekilde, farklı konum ve değişik durumlarda yarattı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onları, hak olan nizam ve hükmüyle yarattı; onları yaratırken kendisiyle birlikte hiç kimsenin ortaklığı, düzenlemesi, yardımı ve desteği olmadı. Bunun için yüce Allah, *"O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden uzak ve yücedir"* âyetiyle, bu tür şeylerden zatını uzak tuttu.

Yüce Allah, daha sûrenin başında, işlerinde aceleyi ortadan kaldırarak, zatını, yaratılmışlara ait sıfatlardan uzak tuttu; çünkü acele etmek, insanların işidir ve aklî görüşlere dayanmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, başkasının istemesiyle değil, kendi dilemesiyle dilediklerine vahiy indirmesinde de O'nun ortaklardan uzak olması gerçeği mevcuttur; çünkü O, mülkünde (hüküm ve idaresinde) tektir. İnsanların aksine, Allah'ın, mülkünde dilediği gibi hüküm verip tasarruf etmesinde, bütün varlık âleminde O'nun tek yetkili olduğuna kesin delil vardır. Yüce Allah, birliğine delil olması ve insanları kendisine ulaştırması için, her şeyi yerli yerince yarattı ve düzenledi.

Cenâb-ı Hak, ikinci olarak insanın yaratılışından bahsederek şöyle buyurdu:

"O, insanı yani insan cinsini *bir nutfeden,* basit bir yerden çıkan basit bir sudan yarattı. *Böyle iken bakarsın ki o, Rabb'ine apaçık bir hasım oluvermiştir.* Hali böyle iken insan, hakla çokça mücadele eder, çekişir, kendince açık delilini ortaya koyar.

Yahut o insan, *"Çürümüş kemikleri kim diriltir?"* diyerek yaratıcısı ile açıkça çekişmeye girer.

Rivayet edildiğine göre müşriklerden Übey b. Halef, elinde ölmüş bir insana ait çürümüş kemikle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ey Muhammed, şu kemik çürüyüp dağıldıktan sonra, sen, Allah'ın onu dirilteceğini mi söylüyorsun?" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet" buyurdu. Olay üzerine bu âyet indi.[10]

Birinci manaya göre âyet, bütün insanları kapsamaktadır. İkinci manaya göre âyet, özellikle kâfir Übey b. Halef'in halini ifade etmektedir. Sadece birinci görüş, daha açık ve tercihe şayandır.

Cenâb-ı Hak, yaratılma nimetinden bahsettikten sonra, kullara yaptığı yardım nimetini de hatırlatarak şöyle buyurdu:

"Hayvanları da O yarattı." Burada kastedilen hayvanlar, deve, sığır ve koyun cinsidir. Allah onları yoktan var etti. *"Onlarda sizin için ısınmanızı temin eden şeyler vardır."* Yani bu hayvanların derilerinden ve yün-

---

[10] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/505. Sa'lebi, Yâsîn sûresinin 77. âyetinin de bu olay üzerine indiğini söylemiştir.

lerinden giyecek edinip kendinizi sıcak tutarak soğuktan korursunuz. "*Onlarda* ayrıca sizin için başka *faydalar vardır.*" Mesela onların yavru verip çoğalması, binmek ve yük taşımak için sırtlarını kullanmanız gibi faydalar vardır. Âyette, "faydalar" ifadesinin kullanılması, satıldıkları zaman elde edilen bedelleri de içermesi içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlardan bir kısmını da yersiniz.*" Yani onlardan et, yağ ve süt gibi yenilecek şeyleri yersiniz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Sizin için onlarda ayrıca akşamleyin* meradan gece dinlenecekleri yere getirirken *ve sabahleyin* otlaması için meraya *çıkarılırken bir güzellik* ve hoş manzara *vardır.*" O hayvanların meraya gidiş ve gelişi sırasında avlular, caddeler ve yollar süslenir, sahipleri onlara hoş nazarla bakar, gönlü hoş olur.

Allah Teâlâ âyette, önce, hayvanların akşamleyin meradan dönüşünü dile getirdi, çünkü o zaman hayvanlardaki güzellik daha belirgindir. Hayvanlar akşam meradan karınları doymuş, sütleri dolmuş bir halde gelirler, sahiplerinin gözleri önünde kalacakları yerlere girerler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bu hayvanlar, sizin için* yük, eşya ve diğer şeylerden taşınacak *ağırlıklarınızı, sizin sadece,* o hayvanların üzerinde *güçlükle varabileceğiniz* uzak bir *beldeye taşırlar.*" Siz, o yükleri sırtınızda götürmek bir yana, kendiniz o beldeye hayvanların sırtında zorluk ve yorucu meşakkat içinde gidersiniz. Yahut onların çektiği sıkıntının yarısını çekerek gidersiniz.

"*Şüphesiz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir.*" O, bu hayvanları yaratarak, onları yük taşımaya ve üzerlerine binilmesine boyun eğdirerek, ayrıca size onların etlerinden ve sütlerinden yemeyi ihsan ederek şefkat ve merhametini gösterdi.

"*Allah, üzerlerine binmeniz ve* kendileriyle süsleneceğiniz *bir süs olarak atları, katırları ve eşekleri yarattı.*" Yahut onları, binek ve süs olsunlar diye yarattı.

Beyzâvî demiştir ki: "Bazıları bu âyeti, bahsedilen hayvanların etlerinin haram olduğuna delil göstermişlerdir; fakat âyette buna dair bir delil yoktur. Çünkü bir şeyden, genel olarak kullandığı maksadı ifade eden bir şekilde bahsedilmesi, onda başka bir maksadın bulunmadığını göstermez. Âyetlerin Mekke'de inmesi de bunu gösterir. Müfessirlerin ve muhaddislerin hepsi, ehlî merkebin etinin Hayber Savaşı'nın yapıldığı yıl haram kılındığı görüşündedir."[11]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, sizin bilemeyeceğiniz nice şeyleri yaratır."* Allah, acayip mahlûklardan, çeşitli sanatlardan, eti yenen ve yenmeyen varlıklardan, cennette ve cehennemde yaratılanlardan ve hiçbir insanın aklına gelmeyecek varlıklardan, insanın ilmini ihata edemeyeceği, nasıl ve nice olduğunu bilmeyeceği şeyleri yaratır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Doğru yolu göstermek Allah'a aittir."* Yani doğru, kulu maksada götüren yolu açıklamak Allah'a aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Delilleri ortaya koyarak ve peygamberini göndererek hidayet yolunu güzel ve sağlam yapmak Allah'a aittir.

"Yolun eğri olanı, doğrudan veya Allah'tan uzak olanı *da vardır."* Yahudilerin, hıristiyanların ve diğer bâtıl dinlerin yolu gibi.

Âyette, *"Doğru yolu açıklamak Allah'a aittir"* dendi, fakat sonra söz değiştirilerek, *"yolun eğri olanı da vardır"* buyruldu. Bunun hikmeti şudur: Sapkınlık yolunu açıklamak Allah'ın üzerine bir hak değildir. Asıl kasıt, yüce Allah'ın rızasına götüren doğru yolu açıklamaktır. Yolun doğru ve eğri diye ayrılması, durumu anlatmak içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Eğer Allah,* hepinizin hidayetini *dileseydi* hepinizi, hidayet yolundan ayrılmayacak şekilde *doğru yola iletirdi."* Yukarıdaki açıklama Beyzâvî'ye aittir.

3-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arştan ferşe (yeryüzüne) bütün bu âlem, insanoğlu için ortaya konmuş ve onun için (ondan beklenen bir hedef için) yaratılmıştır. Gökler insanı gölgelendirir; yeryüzü üzerinde taşır, hayvanlar ona hizmet eder, birçok yönden fayda verir. İnsan, Allah'ın mülkündeki halifesi olarak onları kullanır. Bu durumda insanın yapması gereken, bu nimetlere şükretmek, kalbini nimete bağlamamak ve nimetle meşgul olup onları yaratanın hizmetinden (ibadet ve taatinden) geri kalmamaktır. Cenâb-ı Hak kudsî bir sözünde, hal diliyle ve ifade olarak şöyle buyurmuştur:

---

[11] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/538.

"Ey âdemoğlu! Bütün varlıkları senin için yarattım; seni de kendim için yarattım. Artık sen, senin için yaratılan varlıklarla meşgul olup kendisi için yaratıldığın hedeften geri kalma!"

Velilerin yoluna göre, insanın yapması gereken bir diğer şey de varlıklarda onları yaratana ve ortaya koyana ait manevi sırlara (ilâhî tecellilere) nüfuz etmeden eşyanın zâhirinde kalmamaktır. Varlıkları saran zâhirî görüntülere hapsolmamak ve onun görüntüsünde çakılıp kalmamak için eşyanın zâhirinde kalmamalı, bilakis, bütün varlıkları saran ve içinde yok eden mana denizini müşahede fezasına girmelidir. Bu da sadece kâmil bir şeyhin elinde gerçekleşir; kâmil şeyh onu, varlıklara bağlanıp kalma hapishanesinden, onları yoktan var edeni müşahede fezasına çıkarır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"Doğru yolu açıklamak Allah'a aittir" âyeti hakkında deriz ki: Şunu iyi bil: Cenâb-ı Hak, maddi nimetlerine (cennete) ulaştıran ve rızasını elde ettiren yolu açıkladığı gibi kudsî huzuruna, zatını müşahedeye ve görmeye ulaştıran yolu da açıkladı. Yüce Allah, her iki yolu açıklamaları için peygamberlerini gönderdi. Peygamberlerden sonra, insanlara birinci yolu açıklamak için âlimleri, ikinci yolu açıklamak için de velileri görevlendirdi. Âlimler, insanları, bedenlerin zevk alacağı cennet nimetlerine ulaştıran yolun hükümlerini açıkladılar; ârif veliler ise ruhların zevk alacağı hakikatlere (ilâhî marifete) ulaştıran yolun hükümlerini açıkladılar. Ruhların elde edeceği şey, nimetlerin en büyüğüdür. Hak Teâlâ,

"Allah'ın razı olması, en büyüktür" (Tevbe 9/72) buyurmuştur.

Allah'ın rızası iki kısımdır. Bir grup insan, ilâhî rızaya önlerine perde çekilerek perde gerisinden hitap yoluyla ulaşır. Bunlar, şeriatın zâhiriyle yetinmiş müminlerdir. Bir grup insan ise ilâhî rızaya, gözlerinden perde kaldırılmış ve doğrudan ilâhî hitabı işitir şekilde ulaşır.

Onlar, mukarrebîn sınıfını oluşturan (ilâhî huzurda özel yakınlığı elde etmiş) hakikat ehlidir. Allah bizleri onlardan faydalandırsın ve bizleri onların izinde yürütsün. Âmin.

Allah Teâlâ'nın Varlığına Diğer Deliller

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, varlığına ve birliğine delil olacak diğer tecellilerinden bahsederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فٖيهِ
تُسٖيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخٖيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ
كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ
الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهٖ اِنَّ
فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِى الْاَرْضِ
مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذٖى
سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَاْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فٖيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمٖيدَ بِكُمْ
وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

10. ***Gökten suyu indiren O'dur. O sudan içersiniz; hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler de o su ile yetişir.***

11. ***Allah, o su ile sizin için ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyveden bitirir. Şüphesiz bunlarda düşünen kimseler için ibret vardır.***

12. ***O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve yıldızları, O'nun emrine boyun eğmiş olarak sizin hizmetinize verdi. Şüphesiz bunlarda, aklını kullanan kimseler için âyetler** (delil ve ibretler) **vardır.***

13. ***Yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarını da sizin emrinize verdi. Şüphesiz bunda, düşünüp öğüt alan kimseler için ibret vardır.***

14. ***Yine içinden taze et** (balık) **yemeniz ve takacağınız bir süs** (eşyası) **çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde** (suları) **yara yara, ses çıkararak gittiklerini görürsün.** (Bütün bunlar) **O'nun lutfundan istemeniz ve nimetine şükretmeniz içindir.***

15. ***O Allah, sizi sarsmaması için yeryüzüne sağlam dağları yerleştirdi;** (ayrıca) **ırmakları ve yolunuzu bulmanız için yolları yarattı.***

16. ***Daha nice alametler yarattı. Onlar, yıldızlarla da yollarını bulurlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gökten,* buluttan veya gök tarafından *suyu indiren O'dur.*" O sudan içersiniz; onu doğrudan yahut kaynak, nehir ve kuyular vasıtasıyla içersiniz. Çünkü su, bu kaynaklarda tutulur; sonra ondan içersiniz. Şu âyetler de bunu ifade etmektedir:

"Görmedin mi Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı" (Zümer 39/21).

"Biz, gökten belli bir ölçüyle su indirdik ve onu (istifade etmeniz için) yeryüzünde tuttuk" (Mü'minûn 23/18).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onunla, hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler yetişir."* Diğer bir görüşe göre âyette kastedilen, yeryüzünde yetişen bütün bitkilerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, o su ile sizin için ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve hür türlü meyveden bitirir."* Yani bütün meyvelerden bir kısmını bitirir; çünkü meyve vermesi mümkün olan bütün ağaçlar yeryüzünde bitmez.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, hayvanların otlatıldığı şey önce zikredildi. Bundaki hikmet şu olabilir: Hayvanların yediği bitkiler, hayvanî gıda olan ete dönüşmektedir; et, gıdaların en üstünüdür. Bundan dolayı, peşindeki âyette önce ekinden bahsedildi; peşinden zeytin, hurma ve üzüm geldi. Bütün bunlar, ihtiyaç ve gıda derecesine göre sıralandı."[12]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunlarda düşünen kimseler için büyük bir ibret vardır."* Onlar, bu varlıklar üzerinde düşünerek, onları yoktan var edenin varlığına ve apaçık kudretine delil bulurlar. Mesela kim, toprağa atılan kuru bir danenin geçirdiği evreleri ve halleri tefekkür etse bu sonuca varır. Şöyle ki:

Dane, kuru bir halde toprağa atılır. Ona bir çise ulaşıp içine girer. Danenin üst tarafı yarılır, ondan bitkinin gövdesi olacak kısım çıkar. Sonra, bu danenin alt kısmı yarılır, ondan da bitkinin kökleri çıkar. Sonra bitki büyür, ondan yapraklar, çiçekler, tomurcuklar ve meyveler çıkar. Danelerin dikildikleri yer ve aldıkları su gibi temel maddeler bir olmakla birlikte, her bir daneden, değişik şekil ve tatlarda farklı meyveler çıkar. İşte kim bunları iyice düşünürse, onların sadece her istediğini kendi tercihine göre yapan, bir yardımcı ve ortağa ihtiyacı olmayan yüce zatın (Allah'ın) işi olduğunu bilir. Herhalde bunun için âyette geniş açıklama yapıldı; farklı durum ve meyveler dile getirildi. Bu açıklama Beyzâvî'ye ait olup özetle verildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve yıldızları,* sizin menfaatleriniz için hazırlayarak, *hizmetinize verdi.* Onlar bunu, *O'nun emrine boyun eğmiş olarak yaparlar.* Yani Allah'ın onlardan istediği şeye boyun eğmiş olarak yaparlar. Bahsedilen bütün varlıklar böyledir. Mana şudur: Onlar, Allah'a boyun eğerek ve hükmüne tâbi olarak size fayda vermektedir.

---

[12] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/539.

Yahut onlar, yaratıldıkları şey için boyun eğerek size fayda verirler.

"Şüphesiz bunlarda, aklını kullanan kimseler için deliller vardır." Yani şehvetlerin ve gafletin karanlığından temizlenmiş, temiz akıl sahipleri için pek çok delil ve ibretler vardır. Bu âyette, "deliller vardır" denerek çoğul ifadesi kullanıldı; bir önceki ve bir sonraki âyetlerde ise, "bir delil, bir âyet vardır" dendi. Bunun sebebi şudur:

Önceki âyette, "delil" yağmurun inmesine aittir. Bu, sonuçta tek şeydir. Sonra gelen üçüncü âyette ise "delil", yeryüzünde yaratılan şeylere aittir. Bu da cins ve şekil olarak sonuçta birdir. İnsanın üzerinde bulunan âlemler (gökler ve içindekiler) ise böyle değildir; onlar cins ve şekil olarak birbirinden farklı şeylerdir.

Beyzâvî demiştir ki: *"Bunda akıl sahipleri için âyetler (deliller) vardır"* âyetinde, âyet, çoğul getirildi; onları anlamak için de akıl zikredildi. Çünkü o, temiz akıl sahipleri için apaçık ve çok çeşitli deliller içermektedir; onlarda, bitkilerin hallerinde olduğu gibi, fikri sonuna kadar kullanmaya ihtiyaç yoktur (temiz akıl sahipleri, biraz düşünseler, onların Allah'ın varlığına ve birliğine delil oluşu apaçık ortadadır).[13]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarını da sizin emrinize verdi."* Yani Allah yeryüzünde sizin için yarattığı beyaz, siyah, kırmızı, sarı renkteki hayvanları ve bitkileri de sizin emrinize verdi. O bitkilerin maddesi ve suyu birdir, çiçekleri ve meyveleri ise farklı renktedir.

"Şüphesiz bunda, düşünüp öğüt alan kimseler için bir ibret vardır." Onlar, bu şeylerin renklerindeki ve tatlarındaki, şekil ve görünüşlerindeki farklılıkları iyice düşünürler, bunların sadece her şeyi hikmetle yaratan bir zatın (Allah'ın) işi olduğunu anlarlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah ki denizi sizin emrinize verdi."* Onu emrinize boyun eğdirdi. Şöyle ki denizi, onda yolculuk yapmanız, avlanmanız ve içine dalarak istifade etmenize hazır hale getirdi.

"Onu kendisinden taze et, yani balık yemeniz *için emrinize verdi."* Balığın taze ve yumuşak olarak tanıtılması, onun, etlerin en yumuşağı

---

[13] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/539.

olmasından ve en çabuk bozulmasındandır. Bunun için balık, taze iken yenmeye gayret edilir. Bunun bir sebebi de Cenâb-ı Hak, içilemeyecek derecede acı ve tuzlu olan bir suyun içinde onu yaratmasıdır.

İmam Mâlik, bu âyeti şu hükme delil yapmış: Bir kimse, "Ben et yemeyeceğim" diye yemin etse, etin içine balık eti de girer; bu kimse balık yediği zaman yeminini bozmuş olur.

Buna şöyle cevap verilmiştir: Yeminlerin temeli örfe dayanır. Cinsi belirtilmeden "et" deyince, bundan balık eti anlaşılmaz. Mesela Allah Teâlâ bir âyetinde kâfire hayvan demiştir (Enfâl 8/55). Bir kimse, hayvana binmemek için yemin etse, kâfirin sırtına binmesiyle yemini bozulmuş olmaz. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[14]

Sadece birinci durumda, et yememeye yemin eden bir kimsenin, balık eti yemesiyle yeminini bozmuş kabul etmek ihtiyaten daha uygundur. İnsan, küçük bir şeyle de yeminini bozmuş olur. Yemini korumak ise böyle değildir; o, söylenen şeylerin tam olarak yerine getirmesiyle gerçekleşir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ve ondan,* inci, mercan gibi *takacağınız,* yani hanımlarınızın takınacağı *bir süs eşyası çıkarmanız için denizi emrinize verdi.*" Süs eşyalarını takınma, erkeklere ait bir iş olarak dile getirildi. Bu şunun içindir: Kadınlar, erkekleri için süslenirler, sanki bu, onlar için kasıttır.

"*Gemilerin denizde,* suları *yara yara gittiklerini görürsün.* Yahut rüzgârın esmesinden dolayı ses çıkararak akıp gittiklerini görürsün. *Bütün bunlar, O'nun lutfundan istemeniz,* ticaret için denizde yolculuk yaparak O'nun geniş rızkını aramanız *içindir.*"

Bir diğer mana: Kendilerine binmeniz ve O'nun geniş rızkını aramanız için gemilerin, denizde, suyu yara yara ses çıkararak gittiğini görürsün.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyette, ticaret yapmak ve kazanç elde etmek için deniz yolculuğu yapılabileceğine dair bir delil vardır."[15]

---

[14] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/540.

[15] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/384 (Beyrut 1993).

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve şükretmeniz içindir."* Yani Allah'ın bunca nimetlerini tanırsınız ve onların şükrüne çalışırsınız. Deniz vesilesiyle ulaşılan bu nimetlerin peşinden özellikle şükrün getirilmesi, onun daha büyük bir ihsan olmasındandır. Çünkü Allah Teâlâ, helâk sebebi olacak denizi, onlar için faydalanma ve geçimlerini temin etme vesilesi yaptı. Bu açıklama da Beyzâvî'ye aittir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah, sizi sarsmaması,* sallanıp çalkalanmaması *için yeryüzüne sağlam dağları yerleştirdi."* Çünkü yeryüzü, üzerinde dağlar yaratılmadan önce, hafif basit bir top gibiydi. Bu durumda yeryüzünün, denizdeki gemi gibi hareket etmesi kaçınılmazdı. Dağlar yaratılınca, yeryüzünün merkezine sağladığı ağırlıktan dolayı yeryüzü yanlarına doğru sağlamlaşıp sabitleşti. Böylece dağlar, yeryüzünü hareket etmekten koruyan sağlam kazıklar gibi oldu.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ yeryüzünü yaratınca, hareket ederek sallanmaya başladı. Melekler, "Bunun üzerinde hiçbir şey sabit duramaz" dediler. Cenâb-ı Hak, dağları yaratıp onunla yeryüzünü sabit hale getirdi.[16]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve nehirleri yarattı."* İnsanların ve hayvanların su ihtiyacını gidermek ve başka faydalar için, yeryüzünde sürekli akan nehirler yarattı. Nehirleri, dağlardan sonra dile getirdi; çünkü genelde nehirler dağlardan fışkırıp akar.

"Ayrıca, hedefinize *ulaşmanız için yolları yarattı."* Yahut yukarıda sayılan varlıkların, onları yoktan var edenin varlığına delil oluşuna bakarak Rabb'inizi tanımaya ulaşmanız için onları yarattı.

Diğer âyet şöyle devam ediyor: "Allah orada *daha nice alametler yarattı."* Yeryüzünde yolcuk yapanlara yolunu bulmada yardımcı olacak dağlar, su kaynakları, rüzgâr ve diğer sebeplerden nice alametler yarattı.

"Onlar, gece denizde ve karada *yıldızlarla da yollarını bulurlar."* Yıldızlardan kasıt, yıldız cinsi olan herhangi bir yıldızdır. Onun, Süreyya, Ferkadân, Benât-i Na'ş ve el-Cedyü isimleri verilen yıldızlar olduğu da söylenmiştir.

---

[16] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/510.

Âyette "onlar" zamiriyle kastedilenler Kureyşliler'dir. Çünkü onlar, ticaret için çokça yolculuk yapan ve yolculukları sırasında yıldızlarla yol bulma hususunda meşhur olan kimselerdi. Âyetin lafzının alışılan hitap şeklinin dışında ifade edilmesi, tahsis (özel kılma) içindir. Şöyle denilmiş gibidir: Özellikle Kureyşliler, yıldızlarla yollarını bulmaktadır. Buna göre, onlara daha fazla şükür gerekli olmaktadır. Bu son açıklama Beyzâvî'ye aittir. O, bu açıklamayı Zemahşerî'den almıştır.[17]

10-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gayb semasından bir su yani ledünnî ilim indiren O'dur. Onunla kalpler hayat bulur; nefisler ayıp işlerin kusurlarından temizlenir. Onda sizin için bir içecek vardır. Yani ilâhî aşk şarabı vardır; onunla ruhlar hayat bulur, yaratılmış varlıklarla olmaktan kurtulur. Onunla, âzalar üzerinde amel ağaçları çıkar, manevi zevk meyveleri biter. Ondan yiyip beslenirsiniz. Yani amel zevkleri içinde nefislerinizi ve kalplerinizi beslersiniz; sonra ondan Rabb'inizi müşahede tadına geçersiniz.

Kim amelin, makamların yahut kerametlerin tadına bağlanıp kalırsa Rabb'inden perdelenir. *Kasîde-i Bürde* sahibi (Bûsîrî) buna dikkat çekerek demiştir ki:

"Nefsin salih ameller içinde ibadet-taat yaparken onu iyi kontrol et; eğer o, yaptığı ibadet, taat ve salih amellerden tat almaya başlarsa onu bu hal içinde tutma (Manevi tada alışıp Allah rızasını unutma)."[18]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Çok defa, nefisler ağyarın (eşyanın) maddi yönüne takılıp perdelendiği gibi kalpler de nurlara takılıp (manevi ilerlemesi) durur."

---

[17] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/540; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/404 (Dârü'l-Fikr, ts.).

[18] bk. Heysemî, *el-Umde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 164 (Dubâ 2003); Adevî, *en-Nefehâtü'ş-Şâzeliyye fî Şerhi'l-Bürdeti'l-Bûsîriyye*, s. 368 (Beyrut 2005).

Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî[19] demiştir ki: "Kul, nefsi saran kin ve nefretin zulmetiyle Hak'tan uzak kaldığı gibi bazan nurlarla da perdelenip uzak kalır."

Gökten inen bu ledünnî ilimle, şeriatın gıdasından nefislerinizin yiyeceği (onu manen besleyecek şeyler) biter. Ondan ayrıca, tarikatın amelinden kalplerinize ışık olacak şeyler elde edilir, hakikat âlemlerinde amellerin neticesi elde edilir; anlayış hazinelerinden ilimlerin meyvesi ortaya çıkar.

Allah, geceye benzeyen kabz (kalbin manevi tutukluk) haliyle, gündüze benzeyen bast (genişlik ve huzur) halini sizin emrinize verdi. Bunu, manen dinlenip kalbinizin sükûna kavuşması için yaptı. Çünkü Allah o hal içinde size, teslimiyet ve rıza makamından bir pay tahsis etti. Allah, ilimlerin feyzine ulaşmanız ve manevi perdelerin kalkması için, O'nun ihsanlarını arayasınız diye böyle yaptı. Bu gerçekleşince, kalpte irfan güneşi parlar, iman kameri ışık verir, ilim yıldızları doğar. Hepsi, kendi mahallinde görevini icra eder. Hiçbiri diğerinin nuru ile perdelenmez. Bu, manevi halinde temkin sahiplerinin makamıdır. Onlar, her şeyi yerinde kullanırlar.

O Allah, nefisleriniz arzında zaman ve mekânlara göre değişiklik arzeden ibadet çeşitleri ve kulluk halleri yarattı. O Allah, hiçbir beşer kalbine gelmeyen taze ilimlerden elde etmeniz için mana denizini emrinize verdi; sizler o mana denizinden hikmet cevherleri ve yakutlar çıkarırsınız; onlarla kalplerinizi ve dillerinizi süslersiniz.

Fikir gemisinin, vahdet denizinde, melekût nurları ve ceberût sırları arasında onları yara yara gittiğini görürsün. Bu imkân, Allah'ın ihsanından aramanız için size verildi. O, Cenâb-ı Hakk'ı zatı, isimleri ve sıfatlarıyla yakînen tanımaktır. Bunu yaparsanız şükretmiş ve bu büyük nimetleri elinizden gitmekten korumuş olursunuz.

---

[19] Şüşterî, asıl adı Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668/1269). Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

O Allah, beşeriyet arzına (vücut iklimine) akıl dağlarını yerleştirdi ki hevâ rüzgârı onu sarsıp kendisiyle oynamasın. O Allah, insan nefsinin hevâsına uymaktan sakındığında, vücut ikliminde manevi ilim nehirleri akıttı, o vücutta, kendisiyle Rabb'ini tanımaya ulaşacak nice yollar yarattı. İnsan önce, İslâm yıldızına ulaşır, sonra delille elde edilen tevhid kamerine ulaşır, peşinden irfan güneşini müşahede devletine erişir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirke Düşmenin Çirkinliği

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde tevhidin (yüce zatının varlığının ve birliğinin) delillerini açıkladı. Bundan sonra, şirke düşenlerin hazlini kınayarak şöyle buyurdu:

اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا
تُحْصُوهَا اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾
وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْوَاتٌ
غَيْرُ اَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾ اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا
يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

17. ***Şu halde,*** *(her şeyi)* ***yaratan Allah,*** *(hiçbir şeyi)* ***yaratmayan*** *(putlar)* ***gibi olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?***

18. ***Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

19. ***Allah, gizlediğinizi de açıkladığınızı da bilir.***

20. ***Onların, Allah'ı bırakıp da taptıkları (putlar) hiçbir şey yaratamazlar; çünkü onlar kendileri yaratılmış varlıklardır.***

21. ***Onlar ölüdür, diri değildir. Onlar, ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.***

22. ***İlâhınız tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların kalpleri (hakkı) inkâr etmektedir; bir de onlar kibirli kimselerdir.***

23. ***Şüphesiz Allah, onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şu halde*, her şeyi *yaratan*, her şeye gücü yeten Allah, hiçbir şeyi *yaratmayan*, hiçbir şeye gücü yetmeyen, tam aksine her şeyden daha âciz olan putlar *gibi olur mu*?"

Bu âyet, Allah'ın sonsuz kudretini ve apaçık hikmetini gösteren pek çok delili ortaya koyduktan sonra, Allah'a başkasını ortak koşan kimsenin görüşünü ve işini reddetmektedir. Daha önce, ilâhî kudreti ispat eden yaratılmış değişik varlıklar ve eşsiz ilâhî sanatlar zikredildi.

Âyet, normal cümle kuruluşunda söylenseydi, şöyle denecekti: "Bir şey yaratmayan, yaratan gibi olur mu?" Fakat âyette bunun aksine "Yaratan, yaratmayan gibi olur mu?" dendi. Bu, şuna dikkat çekmek içindir: O müşrikler, âciz yaratıklar içinden birini, ilâha benzeterek Allah'a ortak koştular; hiç böyle bir şey olur mu?

Bir şey yaratmayanlardan kasıt, Allah'tan başka ibadet edilen her şeydir. Bunun için âyette, canlı cansız herkesi içine alacak bir ifade kullanıldı.

Yahut âyette kastedilen, putlardır. Müşrikler putlara ilâh ismini verdikleri için âyette, onlar için, Arapça'da, ilim ve akıl sahibi varlıklardan bahsedilirken kullanılan "men" edatı kullanıldı.

Yahut yaratanla putlar arasında ortak olarak kullanılan "men" edatında lafız olarak bir benzerlik vardır, mana ise değişiktir. Buna belâgat ilminde müşâkele denir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hiç düşünmüyor musunuz?"* Düşünseniz, yaptığınız işin bozukluğunu anlarsınız. Çünkü durum o kadar açıktır ki akıl, azıcık düşünme ve dikkat ile işin hakikatine ulaşabilir.

Allah Teâlâ, geçen âyetlerde, varlığına ve birliğine delil olacak çeşitli varlıklardan bahsetti . Onlarda, insanlara ihsan edilen nimetlerin sayılması da vardır. Bunun için Cenâb-ı Hak, onların peşinden şöyle buyurdu:

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız." O nimetlere hakkı ile şükretmek bir yana, onları saymaya güç bile yetiremezsiniz. Bunun peşinden şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir." Bununla şuna dikkat çekildi: Eğer Allah Teâlâ nimetlerine şükürde kulun kusurunu affetmeseydi, şükürdeki bunca kusuruna rağmen nimetlerini elinde tutarak kendisine merhamet etmeseydi, kul kusurlu bir halde kalırdı (azabı hak ederdi).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* inanç ve amel olarak *gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilir."* Bu, nimetlere nankörlük eden, gizli ve açık olarak Allah'a başkasını ortak eden kimseye bir tehdittir. Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

"Onların, Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar, âcizlikleri apaçık ortada olduğu için, *hiçbir şey yaratamazlar."* Allah Teâlâ, her şeyi yaratanla hiçbir şeyi yaratmayan arasındaki ortaklığı reddedince, onların hiçbir şey yaratmadığını açıkladı; bunu, onların zaruri olarak, ilâhlığını reddetmek için yaptı. Sonra, onların âciz olmalarının ve ilâhlığa layık olmayışlarının sebebini şöyle açıkladı:

"Halbuki onlar, yaratılmış varlıklardır." Yani onlar, yaratılmış varlıklar olup vücut bulmak için yaratılmaya muhtaçtırlar. Oysa ilâhın, varlığı kendinden ve zatının varlığı zaruri olması gerekir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ayrıca *onlar ölüdür, diri değildir."* O putlar için hiçbir zaman hayat olmadı, olmayacak da. Bu, onların ölü halini anlatmada, önce hayatta olup sonra ölenlerin halini anlatmaktan daha ileri ve kapsayıcı bir ifadedir. İlâhın, zat olarak hayatta olması gerekir; o hiçbir zaman ölüme mâruz kalmaz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hem onlar, ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."* Yani onlar, kendilerinin yahut onlara ibadet edenlerin ahirette yeniden dirilme vakitlerini bilmezler. Bu durumda onlar, kendilerine ibadet edenlere amellerinin karşılığını verecekleri bir vakti nasıl bulacaklar? Halbuki ilâhın gaybı bilmesi ve kendisine ibadet edenlere karşılık vermeye güç sahibi olması gerekir.

Bu âyette, öldükten sonra dirilmenin, inanılması gereken esaslara tâbi meselelerden olduğuna dair bir uyarı vardır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[20]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Allah Teâlâ, putların rablik sıfatını reddetti, onlarda bunun aksi olan sıfatların bulunduğunu ortaya koydu. Onlar, yaratılmış mahlûklardır, yaratıcı değildir. Öldükten sonra dirilme vaktini bilmezler. Allah Teâlâ onların rab olmadığını delillerle ortaya koyunca, rabliğin sadece Allah'a ait olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"İlâhınız tek bir ilâhtır."[21] Bu, önceki delil ve burhanların ortaya koyduğu şey için bir açıklamadır.

Cenâb-ı Hak sonra, onların inkârda ısrar edişlerinin sebeplerini açıkladı. Bu sebepler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek ve kendini beğenip kibirlenmektir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

"Ahirete inanmayanların kalpleri (hakkı) inkâr etmektedir; bir de onlar kibirli kimselerdir." Yani öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin kalpleri, Allah Teâlâ'nın birliğini inkâr etmektedir; bir de onlar peygamberlerin getirdiği şeylerde onlara tâbi olmaktan ve kendilerine boyun eğmekten kibirlenip kaçınmaktadırlar. Şüphesiz ahirete iman eden kimse, delilleri araştırır, dinlediği hakikatleri düşünür, ondan faydalanır, hakka boyun eğer, onu getirene tâbi olur. Kâfir ise böyle değildir; onun hali bunların aksinedir; o, gaflete dalar, hevâsına uyar; geçmişlerine uyarak, onları taklit ederek ve alıştığı şeylere dayanarak sadece delille bilinecek gerçekleri kalbiyle inkâr eder.

---

[20] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/541.

[21] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/424 (Beyrut 1995).

Allah Teâlâ, bu özelliğe sahip kimseleri tehdit ederek buyurdu ki:

"Şüphesiz *Allah, onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir* ve ona göre karşılık verir. O, zatının birliğini kabulden ve peygamberine tâbi olma konusunda büyüklenip ona uymaktan kaçanlar bir yana, mutlak olarak, nasıl olursa olsun *büyüklük taslayanları hiç sevmez."* Bunun diğer yönden manası şudur: Allah, hak için tevazu gösterenleri, hakka ve ondan gelenlere boyun eğenleri sever. Onlar, müminlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

17-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyet-i kerime, tevhid ehlinin üç önemli özelliğini içermektedir.

Birinci özellik, insanlardan bir şey beklemeyip bütün istek ve ihtiyaçlarda yüce yaratıcıya yönelmektir. Çünkü akıllı bir kul, her şeyin yaratıcısı olan, her şeyi yapmaya gücü yeten, ebedî olup hiç ölmeyecek olan Rabb'ini terkedip âciz, zayıf, kendisine bile bir fayda veremeyen kula tutunmaz. Kendisine fayda veremeyen bir kul, başkasına nasıl fayda verir? Yüce Allah şöyle uyarıyor:

"Şu halde, her şeyi yaratan Allah, hiçbir şeyi yaratmayan gibi olur mu? Düşünmüyor musunuz? Onların, Allah'ı bırakıp da taptıkları hiçbir şey yaratamaz; çünkü onlar kendileri yaratılmış varlıklardır. Onlar ölüdür, diri değildir."

Bu manada şu şiiri okurlar:

"Rabb'i olan Allah'ı bir olarak bilen ve O'nun hükmünde tek olduğuna inanan bir kimsenin, yardım isteyerek bir başkasının peşine düşmesi haramdır. Ey arkadaşım, beni Hak'tan ayırma; öyle ki O'nun vecdiyle öleyim ve O'nun vecdiyle dirileyim. Yeryüzünün sultanlarına söyle; onlar maddi mülkü elde etmek için çırpınıp duruyorlar; bu (elde ettiğim marifet ve ilâhî muhabbet) öyle bir mülktür ki para ile satılmaz ve hediye edilmez."

İkinci özellik, öldükten sonra dirilmeyi ve sonrasını düşünmek, ölümü kendisine çok yakın görüp sürekli gözü önüne getirmektir. Çünkü böylece, bu fâni dünyadan yüz çevrilir ve ebedî ahiret yurdu için hazırlanma gerçekleşir. Ölüm ve ötesini tefekkürle kalp yumuşar, gayb ilmi elde edilir. Bu tefekkürle Hakk'a boyun eğme ve O'ndan gelen şeylere saygı ve tâzim gerçekleşir. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden veya onu çok uzak gören kimse böyle değildir. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ahirete inanmayanların kalpleri (hakkı) inkâr etmektedir; bir de onlar kibirli kimselerdir."

Üçüncü haslet, tevazudur. Bu, Allah için ve Allah'a davet eden kimse için tevazu göstermektir. Tevazu, Allah'a sevilme ve Allah katındaki derecelere yükselme sebebidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yükseltir; kim de kibir gösterirse Allah onu alçaltır."[22]

Diğer bir haberde şöyle buyrulmuştur: "Kim, bulunduğu derecenin altındaki kimselere ve hale tevazu gösterirse Allah onu sahip olduğu derecenin üstüne yükseltir."

Kibirli kimse ise böyle değildir; o, Allah katında gazaba uğramış ve Allah'ın kapısından kovulmuş kimsedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah kibirli kimseleri sevmez."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez."*[23]

Yine hadis-i şerifte belirtildiği gibi, kendini beğenip kibirlenmek, kendisine gelen hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir.[24]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[22] İbn Mâce, Zühd, 16. Biraz değişik lafızlarla bk. Ahmed, *Müsned*, 3/76; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1109; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 5678. Hadisin ilk kısım için bk. Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 8605.

[23] Müslim, İmân, 148, 149; Ahmed, *Müsned*, 1/451; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 5680; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8152.

[24] Ebû Davud, Libas, 26; Ahmed, *Müsned*, 1/385; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8152.

Kendini Beğenenlerin Sıfatı ve Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendini beğenenlerin özelliğinden ve bu durumun cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُٓوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَۙ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُٓوا
اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۙ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اَلَا
سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ
الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ
كُنْتُمْ تُشَٓاقُّونَ فِيهِمْۜ قَالَ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّٓوءَ
عَلَى الْكَافِرِينَۙ ﴿٢٧﴾ اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓي اَنْفُسِهِمْۖ
فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍۜ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿٢٨﴾ فَادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

24. ***Onlara, "Rabb'iniz ne indirdi?" denildiği zaman, "Öncekilerin masallarını!" derler.***

25. ***Onlar, kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşımaları ve ayrıca, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklenmeleri için böyle dediler. Dikkat et, yüklendikleri şey ne kötüdür!***

26. ***Onlardan öncekiler de tuzak kurdular. Sonunda Allah onların binalarını temellerinden söktü, üstlerindeki tavan tepelerine çöktü. Bu azap onlara, farkedemedikleri bir yerden geldi.***

27. Sonra kıyamet gününde (Allah), onları rezil eder ve kendilerine der ki: "Uğruna (müminlere) düşmanlık yaptığınız ortaklarım nerede?" Kendilerine ilim verilmiş olanlar, "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kâfirleredir" der.

28. Melekler, nefislerine zulmetmekte olan kâfirlerin canlarını alırken, onlar, "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk!" diyerek baş eğip teslim olurlar. Melekler onlara şöyle der: "Hayır, *(sizler kötülük yapıyordunuz);* ***şüphesiz Allah, sizin yaptıklarınızı en iyi bilendir."***

29. "Haydi, içinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin! Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!"

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara,* yani Kureyş kâfirlerine, *'Rabb'iniz,* resûlü Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *ne indirdi?' denildiği zaman,* onlar, *'Öncekilerin masallarını,* yani öncekilerin uydurup yazdığı hurafeleri indirdi' *derler."*

Nadr b. Hâris, bazı tarih kitapları ele geçirerek, "Muhammed, sadece öncekilerin masallarını anlatıyor; benim sözlerim, onun sözlerinden daha güzel" derdi.

Bunu onlara söyleyenlerin, Hicr sûresinin son âyetinde geçen, dinlerini parça parça eden kimseler olduğu da söylenmiştir.

Onlara, *"Rabb'iniz ne indirdi?"* diye sorulunca, *"Öncekilerin masallarını indirdi"* şeklinde, âyetler için "indirdi" ifadesini kullanmaları, ya inen şeyleri kınamak için yahut indiğini kabul etmeye göredir. Yani şayet ona bir şey inmiş ise o, hakikati olmayan masallardır, demek istediler.

Kâfirlere, "Rabb'iniz size ne indirdi?" diye soranın müminlerin olma ihtimali de vardır; o zaman yoruma ihtiyaç yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *Onlar, kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşımaları ve ayrıca bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklenmeleri için böyle dediler."* Yani onlar bu sözü, insanları saptırmak için söylediler. Bunun sonucu şu oldu: Onlar, kendi sapkınlıklarının günahını tam olarak yüklendiler, ayrıca saptırdıkları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklendiler. Bu, onları saptırmaya sebep olma payıdır. Onlar bunu yaparken, kendilerinin yanlış yolda olduğunu bilmeyen kimseleri saptırıyorlardı.

Bu âyette şuna bir delil vardır: Cahil kimse, inanç konusunda mazur değildir; çünkü ona, hakkı ve hak yolda olanları araştırması, onun delillerine bakması gereklidir.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette geçen, *'bilgisizce'* kısmı, saptırılan kimselerin hâlidir. Yani onlar, kendilerinin sapkın kimseler olduğunu bilmeyen insanları sapıtıyorlardı. Bundan çıkan sonuç şudur: Onların sapıtmış olduğu cahiller, bu konuda mâzur değildir; sorumludur. Çünkü onlara, durumu araştırmaları ve haklı olanla bâtıl olanı ayırt etmeleri gereklidir."[25]

Hâşiye sahibi[26] demiştir ki: "Bu âyette, bâtılı taklit yerilmekte ve onu taklit edenin kendini savunacak bir mazeret sahibi olmadığı ortaya konmaktadır. Doğruluğuna mucizenin veya akıl, nakil gibi itibar edilecek başka delillerin şahit olduğu hak yolda olan kimseyi taklit etmek ise böyle değildir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetteki "ilimsiz ve bilgisizce" kısmının, insanları saptıran kimselerin hâli olması da câizdir. Yani onlar, doğru ilimden yana bomboş oldukları halde, cehaletle insanları hak yoldan satırıyorlar. Böylece, hem kendileri haktan sapıyor hem de başkalarının sapmasına sebep oluyorlar.

Cenâb-ı Hak, doğru yoldan saptıranların durumu hakkında şöyle buyurdu: *"Dikkat et, onların yüklendikleri şey ne kötüdür!"* Onlar bu yaptıklarıyla ne kötü bir günah yükleniyorlar!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlardan öncekiler de tuzak kurdular.* Yani, peygamberlerine tuzak kurmak için türlü işler çevirdiler. *Sonunda Allah onların binalarını temellerinden söktü,* yaptıklarını kökünden yerle bir etti, *üstlerindeki tavan tepelerine çöktü;* çevirdikleri işler ve kurdukları tuzaklar helâk sebepleri oldu. *Azap onlara, farkedemedikleri,* hiç hesap etmedikleri ve beklemedikleri *bir yerden geldi."* Bu, olayı temsille anlatımdır.

---

[25] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/542.

[26] Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerleri demiştir ki: "Âyetteki helâk edilenlerden kasıt, Nemrûd b. Kenân'dır. Nemrûd, Bâbil'de büyük ve çok yüksek bir köşk yaptırdı."[27]

Nemrûd bu köşkü, göğün haberlerini dinlemek ve işlerini gözetlemek için yaptırdı. Allah bir rüzgâr gönderdi, onu yerle bir etti; köşk, Nemrûd'un ve kavminin üzerine çöktü, helâk oldular.

Bir rivayette şöyle denilmiştir: "O köşkü Cibrîl [aleyhisselâm] yıktı; köşkün üst kısmını denize attı, sonra onu altından tutup tersine çevirdi, böylece helâk oldular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra kıyamet gününde Allah, onları rezil eder,* zillete düşürür, onlara ateşle azap eder *ve kendilerine, 'Uğruna* müminlere *düşmanlık yaptığınız ortaklarım nerede?' der."* Allah Teâlâ'nın, "ortaklarım" şeklinde, onları kendisine nisbet etmesi, kâfirlerle alay içindir yahut onların dünyada putları Allah'a nisbet etmelerini hikâye etmek ve böylece onları daha fazla kınayıp ayıplamak içindir. Yani sizin kendileri için müminlere düşmanlık yaptığınız ortaklar nerede? Yahut kendileri uğruna bana düşmanlık yaptığınız ortaklar nerede? Şüphesiz müminlere düşmanlık yapmak, Allah'a düşmanlık etmektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin uğruna savaş ettiğiniz, taraf olup mücadele verdiğiniz ortaklar nerede? Bunun için siz bir tarafta bulunuyordunuz, hak ise öbür tarafta idi.

"Kendilerine ilim verilenler dediler ki ..." Onlar, peygamberler ve insanları tevhide çağıran âlimlerdir. Kâfirler onlara düşmanlık edip kendilerine karşı büyükleniyorlardı. Yahut melekler dediler ki:

"Şüphesiz, bugün rezillik ve kötülük, zillet ve azap *kâfirleredir."* Onların müşriklere bunu söylemelerinin faydası, onların başına gelen fela-

---

[27] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/512; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/127.

keti açıklamak ve kendilerini daha fazla horluk içinde bırakmaktır. Bunun anlatılması ise müminlerden onu işiten kimseye bir lutuf olmasıdır. Bunu işiten mümin, şirkten ve kötülüklerden daha fazla sakınır, taatlere daha fazla sarılır.

Müfessir Vâhidî demiştir ki: "Kâfirlere böyle söyleyenlerin müminler olduğu da söylenmiştir. Onlar, kıyamet günü kâfirlerin zillet ve perişanlığını görünce, 'Bu gün rezillik ve kötülük yani rüsvalık ve azap kâfirleredir; bize değildir' derler."[28] Yani müminler bunu, Allah'ın kendilerine vaat ettiği şeyleri yerine getirmesini bir itiraf olarak ve sevinçlerini dile getirmek için söylerler. Onların şöyle dediği gibi: *"Bizi bu hidayet yoluna (ve cennetine) ulaştıran Allah'a hamdolsun."*

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin sıfatından bahsederek şöyle buyurdu:

"Melekler, nefislerine onu ebedî azaba iterek *zulmetmekte olan kâfirlerin canlarını alırken,* ruhlarını kabzederken, onlar ölümü açıkça gördüklerinde, baş eğip teslim olurlar ve, *'Biz,* inkâr ve düşmanlık gibi *hiçbir kötülük yapmıyorduk!' derler."* Onların, kendilerini korumak için bu sözle, yalan söylemeyi amaçlamış olmaları da muhtemeldir. *"Vallahi, Rabbimiz biz şirk koşmadık!"* (En'âm 6/23) dedikleri gibi.

Şu da muhtemeldir: Onlar, kendi inandıkları durumu dile getirdiler, yalan söylemeyi amaçlamadılar; fakat o söz, haddizatında bir yalandır.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kıyamet gününde değişik durak ve yerler vardır. Kâfirler bir yerde, kendilerinin suçlu olduğunu itiraf ederler. Cenâb-ı Hak, bu durumu bir âyetinde şöyle belirtmiştir:

'Kendilerinin kâfir olduğuna şahitlik ettiler' (En'âm 6/130). Kıyametin bir yerinde de bu âyette olduğu gibi hallerini inkâr ederler."

"O zaman *melekler onlara şöyle der: Hayır,* sizler kötülük ve düşmanlık yapıyordunuz; *şüphesiz Allah, sizin yaptıklarınızı en iyi bilendir.* O, yaptıklarınıza karşılık cezanızı verir."

---

[28] Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd,* 3/60-61 (Beyrut 1994).

Şöyle de denilmiştir: Âyetin, *"Kâfirler teslim olurlar ..."* kısmından sonrası, onların, ölüm anındaki durumlarını değil, ahiretteki hallerini açıklamaktadır. O zaman mana Cenâb-ı Hakk'ın, *"Uğruna (müminlere) düşmanlık ettiğiniz ortaklarım nerede?"* sözüne bağlanır. Buna göre onlara, *"Hayır,* (kötülük yapıyordunuz) ..." diyen melekler değil, Allah Teâlâ olur. Yahut ahirette kâfirlere bunu söyleyen ilim ehlidir. Devamında gelen şu âyet de bu görüşü kuvvetlendirmektedir:

"Haydi, cehennemin kapılarından girin!" Şüphesiz cehenneme girmek, sadece ölümden sonra tekrar dirilip hesap verdikten sonra olur; öldükten hemen sonra olmaz. Çünkü öldükten sonra (berzah hayatında) sadece, kâfirlerin sabah akşam ateşe sunulması vardır.

Cehennemin kapılarından girmekten kasıt, onun üst üste oluşan tabakalarına götüren kapılardır. Cehennemin değişik tabakalarına gidecek her grup, kendisi için hazırlanan kapıdan girer.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar orada ebedî olarak kalırlar. Kibirlenenlerin kalacağı yer olarak* cehennem *ne kötü bir yerdir."*

24-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafillere ve inkârcılara, "Rabb'iniz, zamanınızdaki velilerin kalbine ilâhî mevhibe ve özel velâyet sırlarından ne indirdi?" dense onlar, "Öncekilerin masallarını!" derler; sonra da kalplerini temizlemek için onların yoluna girmek isteyen insanları bundan alıkoyarlar. Böylece kıyamet günü, kendi günahlarını tam olarak yüklenirler. Çünkü velilere düşmanlık eden kimseler, (genelde) büyük günahlar işlemekte ısrar ederek ölürler, fakat bunun farkında olmazlar. Ayrıca onlar, bilgisizce, sırf cehalet, inat ve hasetle, velilerin yolundan saptırdıkları kimselerin günahlarını da yüklenirler. İşledikleri günah ne kadar kötüdür!

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Avam insanları dinden uzaklaştıran ve zarara sokan (daha çok) şu üç gruptur:

1. Kötü ahlâklı âlimler.

2. Derviş kılığına girmiş kötü kimseler. Onlar, zâviyelerde yaşayan ve kendilerini velilerin yoluna bağlı gösteren kimselerdir.

3. Kötü sıfata sahip hafız ve Kur'an okuyuculardır. Bu kimseler, avama göre kendilerine uyulan ve hallerine bakılan kimselerdir. İnsanlar onları, dünyaya yönelmiş ve dinde kusur içinde görünce, bu konuda kendilerine tâbi olurlar; onlarla birlikte haktan saparlar. İşte bu şekilde onlar, kendileri haktan sapmış ve başkasını da saptırmış olur.

Bu kimseler, Allah'ın veli kullarını inkâr ettiklerinde ve onlara tuzak kurduklarında, bu konuda insanlar kendilerine uyar; o zaman Allah, velilerini özel korumasına alır, onların hile ve tuzaklarını yerle bir eder. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Allah, onların binalarını temelinden söktü (zararlarını defetti, cezalarını verdi)." Kıyamet günü olunca, Allah, onları huzurundan (özel yakınlığından) uzaklaştırır, kendilerini avam insanlarla birlikte bulundurur. Onlar, dünyada yaptıklarını inkâr ettiklerinde kendilerine şöyle denir:

"Hayır, dediğiniz doğru değil, şüphesiz Allah, yapmış olduğunuz işleri en iyi bilendir." Böylece onlar, kalplerinin Allah'tan kopma ve perdelenme azabı içinde ebedî olarak kalırlar. Kendini beğenen kimselerin duracakları ve kalacakları yer ne kötüdür! En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müttakilerin Güzel Hali ve Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin aksine güzel sıfatlara sahip olan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي
هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾
جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَٓاؤُنَ
كَذٰلِكَ يَجْزِي اللّٰهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ
طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

30. ***(Şirk ve isyandan) sakınan müttakilere, "Rabb'iniz ne indirdi?" denildiğinde, "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada güzel işler yapanlara, güzel mükâfat vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Takva sahiplerinin yurdu ne güzeldir!***

31. ***Onların girecekleri yer, altından ırmaklar akan adn cennetleridir. Onlar için orada istedikleri her şey vardır. Allah, takva sahiplerini böyle mükâfatlandırır.***

32. ***Onlar öyle kimselerdir ki melekler, canlarını, onlar temiz haldeyken alırlar ve kendilerine, "Size selâm olsun; yapmış olduğunuz salih amellere karşılık girin cennete" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şirkten sakınanlara, 'Rabb'iniz ne indirdi?' denildiğinde, 'Hayır indirdi' derler."* Onlar, müminlerdir. Kâfirlerin tersine, müminler, Allah'ın indirdiği şeyleri, onda hiçbir duraksama ve tereddüt göstermeden kabul ve ikrar ederler.

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, "Geçmişlerin masallarını indirdi" diyen kâfirlerin sözünü haber verdikten sonra, ondan, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından müminlerin sözünü dile getirmeye döndü; her bir gruba hak ettikleri azabı yahut sevabı belirtti.

Rivayet edildiğine göre Araplar, hac mevsimi olunca, Mekke'ye, kendilerine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] haberlerini getirecek kimseleri gönderirlerdi. Grup Mekke'ye gelince, Mekke'nin yollarını bölümlere ayırarak aralarında paylaştıran kâfirlere, "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorduklarında onlar, "Öncekilerin masallarını indirdi!" dediler. Gelen grup, müminlere, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorduklarında onlar, "Hayır indirdi" dediler. Her iki grubun durumu hakkında bu âyetler indi.[29]

Cenâb-ı Hak bundan sonra, müminlerin mükâfatından bahsederek şöyle buyurdu:

---

[29] Rivayetler için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2281 (Riyad 1997); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/511; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/125.

"Bu dünyada, iman ederek ve taat işleyerek *güzel işler yapanlara, güzel mükâfat,* yani ilâhî marifete ulaştırılıp doğruya irşad edilmenin yanında zafer, izzet ve şehirlerde yerleşip huzur içinde yaşama gibi güzel bir hal *vardır. Ahiret yurdu,* yani ahirette verilecek sevap ise dünyada kendilerine verilenlerden *daha hayırlıdır."* Çünkü ahiret nimetleri devamlıdır; sefası güzeldir, değeri büyüktür.

Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Allah, müminin hiçbir iyiliğini boşa çıkarmaz; ona karşı dünyada rızık verir, ahirette de sevap verir."[30]

Âyet şöyle bitiyor: *"Takva sahiplerinin yurdu,* yani ahiret yurdu *ne güzeldir!"*

Yahut onların yurdu, devamındaki âyette şöyle tanıtılmıştır:

"Onların ebedî olarak girecekleri yer, altından ırmaklar akan adn cennetleridir. Onlar için orada, maddi veya manevi olarak, istenebilecek şeylerden *istedikleri her şey vardır."*

Beyzâvî, âyetin "orada" ifadesinin cümlede önce söylenmesinin hikmeti hakkında demiştir ki: "Bununla şuna dikkat çekilmektedir: İnsanın her istediği şey, sadece cennette vardır."[31]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* hayır söyleyen ve hayır işleyen, dünyada güzel işlerle uğraşan ve sonuçta güzel hal üzere ölen *takva sahiplerini böyle mükâfatlandırır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar öyle kimselerdir ki melekler, canlarını, onlar* inkâr ve isyanla kendilerine zulmetmekten uzak ve *temiz bir haldeyken alırlar."* Çünkü o, kendisine zulmedenin mukabili olarak tanıtılan bir kimsedir.

Şöyle de denmiştir: Onlar, meleklerin kendilerine verdikleri cennet müjdesiyle sevinç halindeyken melekler canlarını alırlar.

---

[30] Ahmed, *Müsned,* 3/125. Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Müslim, Kıyâmet, 56 (nr. 2808).

[31] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/543.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Onların nefisleri, bütünüyle ilâhî kudsî huzura yöneldiği için, ruhlarının alınmasıyla tertemiz olurlar ve melekler bu halde canlarını alır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Onların tertemiz oluşu, hallerinin salih ve kendilerinin ölüme hazırlıklı olmalarından ibarettir. Bu, nefislerine zulmeden kâfirlerin halinin aksi bir durumdur. Tayyib, temiz ve içinde kir olmayandır. Allah Teâlâ'nın şu âyeti de bu manadadır:

"Tertemiz oldunuz, oraya (cennete) girin" (Zümer 39/73).[32]

Hakîm-i Tirmizî demiştir ki: "Âyette geçen 'tertemiz, hoş bir halde' demek, Allah ile buluşmaya hazır halde demektir. Onlara, melekler tarafından selâm verilir ve kendilerine, 'Hiçbir korku ve hesap olmadan girin cennete!' denilir. Allah'a kavuşmaya hazırlanmamış kula ise böyle söylenmez; ona sadece selâm verilerek, 'Kabrin ve kıyametin korkularını çektikten sonra gir cennete' denilir."

Onun yaptığı bu açıklama, âyetin devamında gelen, *"Melekler, 'selâm olsun size;* bundan sonra size hiçbir sıkıntı ulaşmaz' *derler"* sözüyle aynı manadadır. Onlara yapılan bu muamele, daha önce geçtiği gibi, Allah'a kavuşmaya dünyada hazırlandıkları içindir.

Sonra melekler onlara şöyle derler:

"Dünya yurdunda *yapmış olduğunuz* salih *amellere karşılık,* tekrar dirildikten sonra yahut berzah âleminde ruhlarınızla *girin cennete."* Eğer vefat eden kimse, şehidlerden veya sıddıklardan ise kendisine berzah âleminde iken böyle söylenir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Az önceki âyet-i kerimede, *'Yapmış olduğunuz salih amellere karşılık girin cennete'* buyruldu. Bir hadis-i şerifte ise,

'Sizden hiç kimse, ameli ile cennete giremez' buyruldu. Sahabe,

'Sizde mi giremezsiniz yâ Resûlallah!' diye sordular. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[32] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz,* 3/390 (Beyrut 1993).

'Evet, ben de (sadece amelimle cennete giremem); sadece Allah beni rahmetiyle sarar (ve öylece cennetine koyar)'[33] buyurdu. Bu âyetle, hadisin bildirdiği durumu nasıl izah ederiz?"

Bunun cevabı şudur: Salih amele ulaşmak ve onu yapmaya muvaffak olmak da Allah'ın rahmetindendir. Şu halde salih amel, Allah'ın rahmetinden bir rahmettir. Buna göre herkes cennete, sadece Allah'ın rahmetiyle girmektedir. Böylece âyet, sonuç olarak hadisin manasına gelir. Hadis-i şerifin manası şudur: Akla göre, Allah Teâlâ'nın kullarını cennete koyması vâcip değildir (O, iman edenleri ve salih amel yapanları cennetine koymayı rahmetiyle vaat etmiş ve zatına gerekli kılmıştır). Mu'tezile'den bir grup, akla göre de (iman edip salih amel yapanları cennetine koymasının) Allah'a vâcip olduğunu söylemiştir.

Bu konuda, sûfîlerin anlayış ve ifadesiyle başka bir cevap daha var ki o da şudur:

Âyet ile hadiste, şeriatla hakikatin arası birleştirilmiştir. Kulun yaptığı bir ameli kendisine ait görmek şeriattır; o ameli kulda icra eden aslında Allah olduğu için, amelin kula ait olmadığını söylemek hakikattir. Âyet, ameli kula ait gösterme noktasında olayı, şeriatın diliyle ifade etti. Halbuki o amel, Allah'ın, kuluna bir lutuf ve nimetidir. Âriflerin belirttiği gibi; Allah'ın bir ameli sende yaratıp sonra onu sana ait göstermesi, O'nun sana ihsan ettiği nimetinin tamamındandır. Hadis-i şerif ise durumu hakikat diliyle ifade etti. **Çünkü din, bütünüyle şeriatla hakikat arasında dönüp durmaktadır. Kur'an bir şeyi şeriat diliyle ifade ettiği zaman, sünnet-i seniyye onun hakikat yönünü ortaya koyar. Sünnet-i seniyye bir durumu şeriat diliyle ifade edince, Kur'an onun hakikat yönünü belirtir.** En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil manada takva sahibi olanlara, "Rabb'iniz, kaderin ilâhî tecellilerinden ne indirdi?" diye sorulunca onlar, "Hayır indirdi" derler.

---

[33] Buhârî, Rikak, 18; Müslim, Münâfikîn, 71-73; İbn Mâce, Zühd, 20; Ahmed, *Müsned*, 2/235.

Onlara, Allah'ın kader ve kazâsından celâl ve veya cemal tecellisinden (musibet veya nimet) her ne indirilirse onu hayır olarak görürler ve başlarına gelen şeyi, rıza ve teslimiyetle karşılayarak şöyle derler:

"Ey Rabbimiz, bela ve sıkıntıyı veren sen olunca, istediğini yap! (Biz, senin verdiğin her şeye razıyız)."

Müttaki kullar, başlarına gelen bela ve musibetten dolayı dağılıp harap olmazlar, ondan usanıp hoşnutsuzluk göstermezler, hallerini, yüce sevgililerinden başkasına şikâyet etmezler; çünkü şikâyet, muhabbet iddiasına terstir. Bu konuda bir şair der ki:

"Sevgili sana der ki: Eğer aşkın çilesini başkasına şikâyet edersen, bizden değilsin! Ey aşkın cefasına maruz kalan kimse, sıkıntı ve cefaya tahammül et! Hem aşk iddiasında bulunuyorsun hem de derdini başkasına şikâyet ediyorsun! O zaman senin aşk iddian nerede kaldı! Sen sadece benim için, 'Nerede?' de. Eğer seni, bizim aşkımızda sabırlı bulursak, arzu ettiğin her şeyi sana veririz."

Müttaki kullar, başlarına gelen her şey için "hayırdır" derler. Yahut onlar, başlarına gelen şeyin sebebini kalplerinde bulduklarında, onu bir lutuf ve iyilik olarak görürler; onu manevi lutuf ve ihsanların artmasına, Allah'a yaklaşmaya ve nefsin mertebelerini katetmeye bir sebep yaparlar. Öyle ki ondan elde ettiklerini, çokça nâfile namaz kılmada ve senelerce nâfile oruç tutmakla elde edemezler. Çünkü namaz ve oruç, (herkesin zâhiren yapabileceği) âzalara ait amellerdir; kalpte hâsıl olan rıza, teslimiyet, yüce sevgiliye (Mevlâ'ya) yakınlığın manevi tadı ise manen arınmış kalbe ait amellerdir. Arınmış kalbin (yakîn ve ihlâsla yapacağı) zerre kadar amel, âzaların (gaflet içinde yaptığı) dağlar kadar amelden daha hayırlıdır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah bir kulu sevince, ona musibet verir; eğer kul sabrederse onu seçer (kendine yöneltir); musibete razı olursa onu seçip has kulları arasına katar."[34]

---

[34] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 976; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/443. Konuyla ilgili değişik hadisler için bk. Ali el-Müttâkî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6771-6810.

İmam Müslim'in rivayet ettiği bir hadis-i şerifte, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Müminin işi çok hayret vericidir; onun bütün işi hayırdır. Bu durum, sadece müminler içindir, ondan başkasının hali böyle değildir. Mümine bir nimet ulaşsa şükreder; bu onun için bir hayır olur. Başına bir sıkıntı gelince sabreder; bu da onun için bir hayır olur."[35]

Buhârî ve Müslim'de geçen bir hadis-i şerifte Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Müminin karşılaştığı her türlü ağrı, yorgunluk, hastalık, hatta kendisini üzen bir düşünce, muhakkak onun günahları için bir kefâret olur (günahlarını temizler)."[36]

Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Hangi müslümana hastalık ve başka bir eziyet dokunursa bu sebeple muhakkak günahları dökülür; aynen ağacın (kurumuş) yapraklarını döktüğü gibi."[37]

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm] şöyle derdi: "Kendisine ve malına gelen musibetlere ve hastalıklara, günahlarına kefâret olmasını ümit ederek sevinmeyen kimse, gerçek bir âlim olamaz."

Özetle, müminin başına gelen her şey hayırdır. Bu durumda mümine, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorulunca, "Hayır indirdi" der.

Allah Teâlâ, diğer âyette şöyle buyurdu: "*Bu dünya yurdunda, iyi işler yapanlar için,* yani her durumda benden razı olan ve her halde beni zikirle meşgul olanlar için dünyada *bir iyilik,* marifetin (zatımı tanımanın) ve sürekli müşahedenin tadı *vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır;* çünkü orada, müşahedenin sefası daha güzeldir ve o, hiç karışıp bozulmadan devam eder." Orada, müşahedenin tadını bozacak hiçbir maddi meşguliyet yoktur.

---

[35] Müslim, Zühd, 64; Ahmed, *Müsned,* 4/332; İbn Hibbân, *Sahîh,* nr. 2896; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 7316.

[36] Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr, 52; Ahmed, *Müsned,* 1/303.

[37] Buhârî, Merdâ, 3, 16; Müslim, Birr, 45; Ahmed, *Müsned,* 1/381.

Dünyada ise böyle değildir; çünkü dünyada insanın beşerî özellikleri kendisinden ayrılmamaktadır. Mesela insan dünyada, kendisine uykunun galebe çalması, hastalık ve başka sebeplerle kalp huzurunun karışması gibi hallerden uzak kalamaz. Cennet ise böyle değildir; orada insana keder verecek hiçbir şey yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak orayı, *"Müttakilerin varacağı yurt (cennet) ne güzeldir!"* buyurarak methetti.

Sonra yüce Allah şöyle buyurdu: *"İşte Allah,* kendilerini Allah'tan alıkoyan her şeyden *sakınan müttakileri böyle mükâfatlandırır."* Onlar öyle kimselerdir ki melekler, kendileri her türlü maddi karışıklıktan ve kusurların kirinden temizlenmiş ve arınmış bir halde ruhlarını alır. Onlar, Allah'a kavuşma sevinciyle nefisleri hoş bir haldedir. Onlar, güzel muamele ile zâhirlerini, güzel murakabe ile kalplerini ve müşahedeye ulaşarak ruhlarını temiz ve hoş ettiler. Şerefli melekler onlara der ki:

"Selâm olsun size! Sizler, bedenlerinizi hatalardan, kalplerinizi gafletlerden ve ruhlarınızı gevşeklik ve kusurlardan temizleme adına yaptığınız ameller sebebiyle, vefatınızın hemen peşinden marifet cennetine giriniz; tekrar dirildikten sonra da nimetlerin sunulduğu cennete giriniz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Âyetlerle Alay Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonra, müttakilerin zıddı olan kimselere, yani Allah tarafından kendilerine indirilen şeyler için, "Bunlar öncekilerin masallarıdır" diyenlere hazırladığı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَاَصَابَهُمْ
سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ

اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ
اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا ف۪ي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ
وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُۜ
فَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٣٦﴾ اِنْ
تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَ ﴿٣٧﴾

33. *Kâfirler sadece kendilerine meleklerin veya Rabb'inin emrinin gelmesini bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yaptılar. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.*

34. *Sonunda yaptıklarının cezası onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey onları çepeçevre kuşatıverdi.*

35. *Allah'a ortak koşanlar dediler ki: "Allah dileseydi biz ve babalarımız O'ndan başkasına tapmazdık. O'nun emri dışında hiçbir şeyi de haram saymazdık!" Onlardan öncekiler de böyle yaptılar. Peygamberlere düşen sadece, apaçık tebliğdir.*

36. *Gerçekten biz, "Allah'a kulluk edin ve tâguttan sakının" diye her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti; onlardan bir kısmına da sapkınlık hak oldu. Yeryüzünde gezin de (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün!*

37. *Resûlüm, sen, onların hidayete ermelerini çok arzulasan da Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın kendilerine indirdiği vahye, 'O, öncekilerin masallarıdır' diyen *o kâfirler, sadece,* canlarını alması için *kendilerine meleklerin veya Rabb'inin emrinin,* yani kıyamet saatinin yahut dünyada köklerini kazıyacak azabın *gelmesini bekliyorlar.* Onlardan öncekiler de böyle yaptılar; peygamberlerini yalanlayıp Allah'a şirk koştular. Bunun üzerine başlarına azap geldi. *Allah,* kendilerini helâk ederek *onlara zulmetmedi, fakat onlar,* kendilerini azaba götüren inkâr ve isyanlarıyla *kendilerine zulmediyorlardı."*

"Sonunda yaptıkları inkâr ve isyanın cezası olan azap *onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey onları çepeçevre kuşatıverdi."* Yani alay ettikleri azap, başlarına geldi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a ortak koşanlar dediler ki: 'Allah dileseydi biz ve babalarımız O'ndan başkasına tapmazdık. O'nun emri dışında,* bahire, sâibe ve hâm denen hayvanlarda olduğu gibi[38] *hiçbir şeyi de haram saymazdık!'"*

Müşrikler bu sözü, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] tartışmak ve yaptıkları işlerin doğruluğuna delil getirmek için söylediler (yoksa kâinatta her şeyin Allah'ın iradesinde ve kudretinde olduğunu itiraf için söylemediler). Yani, "Bizim fiilimiz (şirk ve isyanımız) Allah'ın dilemesiyle oldu; dolayısıyla o, doğrudur; eğer Allah onu yapmamızı istemeseydi, biz onu yapmazdık!" demek istediler.

Onlara verilecek cevap şudur: İlâhî hükümlerle mükellef olduğumuz bu dünyada, yapılan işleri kadere bağlayarak kusurlarımızı haklı göstermeye çalışmak doğru değildir. Allah Teâlâ peygamberlerini, kulları şirkten ve Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram saymaktan sakındırmak için gönderdi. Bizler, Allah'ın dinine uymakla mükellefiz; şeriata tâbi olmadan hakikatin işine bakmakla yükümlü değiliz. Şeriatı bırakıp hakikatin işine bakmak (ve dinin zâhirî hükümlerine aykırı şeyler söylemek) zındıklıktır, dinden çıkmaktır. Şeriat, hakikatin örtüsüdür. Kim, şeriatın örtüsünü yırtıp onu terkederek sadece hakikate sarılırsa azabı hak eder. Bunun için Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu:

---

[38] Bu hayvanların açıklaması için Mâide sûresinin 103. âyetinin tefsirine bakınız.

"Onlardan öncekiler de böyle yaptılar." Onlar da Allah'a şirk koştular, Allah'ın helâl kıldıklarını haram saydılar ve Allah'ın peygamberlerini reddettiler.

"Peygamberlere düşen sadece, apaçık tebliğdir." Yani hakkı apaçık bir şekilde insanlara duyurmaktır. Kim onların getirdiği ilâhî hükümlere yapışırsa o kimse, hak üzeredir; kim de ondan yüz çevirirse o kimse yanlış yoldadır. O kimsenin, şeriatı terkederek hakikate sarılması kendisine bir fayda vermez.

Hakikat şudur: Allah'ın mülkünde, taat olsun isyan olsun, inkâr olsun iman olsun her şey, sadece Allah'ın iradesiyle olmaktadır; fakat ilâhî emir iradeye bağlı değildir (Allah bir şeyin yapılmasını emreder, ancak o şeyin olmasını irade etmemiş olabilir. Mesela Allah kâfirlere, "iman edin" emrini verir, fakat hepsinin iman etmesini irade etmemiştir, o zaman iman gerçekleşmez). Bizler, sadece Allah'ın emrine uymakla yükümlüyüz (bize gizli kalan ilâhî iradeyi bilmekle yükümlü değiliz).

Cenâb-ı Hak, sonra şu gerçeği açıkladı: Peygamber göndermek, geçmiş ümmetlerde de cereyan eden ilâhî bir kanundur. Allah onu, hidayetini dilediği kimseler için bir hidayet sebebi yaptı; saptırmayı dilediği kimseler için de sapkınlıklarını artırma sebebi yaptı. Bu, faydalı güzel gıdaya benzer. Güzel gıda, sıhhatli ve dengeli vücuda fayda verir, onu kuvvetlendirir; dengesiz vücuda ise zarar ve yorgunluk verir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

"Gerçekten biz, 'Allah'a kulluk edin ve tâğuttan sakının' diye her ümmete bir peygamber gönderdik." Yani her peygamber ümmetine, sadece Allah'a ibadet etmeyi ve O'nun dışındakilerden sakınmayı emretti. *"Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti;* onlara iman nasip etti ve kendilerini ona ulaştırdı. *Onlardan bir kısmına da sapkınlık hak oldu;* Allah onlara iman nasip etmedi ve kendilerini doğru yola ulaştırmadı. Müşriklerin zannettiği gibi, kendince bir şeye sarılan ve kendisine o konuda mühlet verilen herkes doğru yolda değildir. Dikkate alınması gereken şey, peygamberlerin din olarak getirdikleridir. Bütün peygamberler, tevhidi (Allah'ın birliğini) ortaya koyma ve şirki ortadan kaldırma konusunda müttefiktirler.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında, daha önce Allah'a şirk koşan ve Allah'ın peygamberlerini yalanlayan kimselerin haline bakılmasını ve ibret alınmasını emrederek şöyle buyurdu:

"Ey Kureyşliler, *yeryüzünde gezin de* Âd, Semûd ve diğer helâk olan milletler gibi, hakkı *yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün!"* Belki ibret alırsınız!

Allah Teâlâ sonraki âyette, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlerin hidayete gelmeleri için aşırı hırs göstermekten sakındırarak şöyle buyurdu:

"Ey Muhammed, *sen onların hidayete ermelerini çok arzulasan da Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez."* Yani Allah sapkın halde kalmasını istediği ve şekavetine (cehennemlik olmasına) hükmettiği kimseyi hidayete ulaştırmaz. O kimse, hakkında sapkınlık hak olmuş biridir.

Âyete farklı bir okuyuş şekline göre şu mana da verilmiştir: Şüphesiz Allah'ın kendisini haktan saptırdığı kimse hidayete ulaştırılmaz. Yani Allah'ın sapkın halde kalmasını irade ettiği kimseyi, Allah'tan başkası hidayete ulaştıramaz.

"Onların hiçbir yardımcısı da yoktur." Onlar için, kendilerine yardımcı olacak ve onlardan azabı savacak kimse yoktur.

33-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütünüyle dünyasına bağlanmış, nefsinin hevâ ve hazlarına kapılmış kimse, sadece, ruhunu almak için meleklerin inmesini beklemektedir. O anda pişman olur, fakat pişmanlık fayda vermez. O noktada ayak kaymış, iş işten geçmiştir. Kul, o zaman ömrünün bir saat dahi olsa uzamasını temenni eder, ancak buna imkân bulamaz.

Yahut bu kimse, Rabb'inin emrinin (hükmettiği işin) gelmesini beklemektedir. O iş ki kul ile salih amel arasına girer. Bu, müzmin bir hastalık yahut insanı saptıran bir fitne olabilir. Ondan öncekiler de böyle yaptı. Onlar da sadece dünyaları ile meşgul olup ahiretleri için amel ve hazırlık fırsatını ellerinden kaçırdılar. Allah onlara zulmetmedi; bilakis kendilerine peygamberler gönderdi; peygamberlerden sonra da insanlara vaaz eden ve onları uyaran kimseleri gönderdi. Onlar, bu davetçilerden yüz çevirdiler; o zaman içine daldıkları gaflet ve tembelliğin cezasını çektiler. Alay ettikleri şey kendilerini çepeçevre sardı. Kusurlarının vebaliyle kaldılar ve Hak yolunda gayret eden salihlerin makamına ulaşma imkânını elden kaçırdılar.

Allah'ın sevgisine, O'ndan başkasını, nefsanî hazlarını ve dünya süslerini ortak edenler, "Eğer Allah dileseydi biz bunu yapmazdık!" dediler. Onlar, tembellik ve haktan uzaklık içinde oldukları halde, yaptıkları işte kendilerini haklı göstermek için ilâhî kaderi delil olarak kullandılar. Onlardan önceki gafiller de böyle yaptı.

Peygamberlere ve onların halifelerine düşen iş, sadece insanlara doğruyu açıkça duyurmaktır.

Şüphesiz onlar, insanları dünyanın peşinden gitmekten sakındırdılar; onlara, Allah'ın çok gayret sahibi olduğunu, O'nun, kendi muhabbetine başkasının ortak edilmesini sevmediğini bildirdiler.

Gerçekten Allah Teâlâ, her asırda yaşayan ümmetlere, onları uyaran, kendilerine sadece Allah'a ibadet etmeyi emreden ve O'ndan başkasına ibadetten sakındıran davetçiler gönderdi. Allah, insanlardan bir kısmını hidayete ulaştırdı, onları huzuruna kabul ettiği özel dostu yapmak için seçti; onlar da Allah'tan başkasını sevmediler. İnsanlardan bazısına ise Allah'ın özel dostluk makamından uzak kalmak hak oldu; onlar, Allah tarafından seçilen velilerin yolunu yalanlayarak Allah'tan uzaklık halinde kaldılar.

Yeryüzünde dolaşın da Allah dostlarını yalanlayanların âkıbetinin nasıl olduğuna bir bakın! Onların âkıbeti, ilâhî rahmetten mahrumiyet ve kendi hallerine terkedilmek olmuştur.

Bu gibi kimseleri uyaran ârife de şöyle denir: *"Sen, onların hidayete ermelerini çok arzulasan da Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez. Onlar için hiçbir yardımcı da yoktur."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin, Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkârı

Cenâb-ı Hak bundan sonra, müşriklerin diğer bir sözünden bahsetti. O, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ بَلٰى وَعْدًا
عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذٖى
يَخْتَلِفُونَ فٖيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبٖينَ
﴿٣٩﴾ اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَٓا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

38. ***Onlar, "Allah ölen bir kimseyi diriltmez!" diye Allah'ın adıyla kuvvetli şekilde yemin ettiler. Hayır,*** *(Allah onları diriltecek!)* ***bu, O'nun, yerine getirmeyi üstlendiği gerçek bir vaattir. Fakat insanların çoğu bilmez.***

39. *(Allah onları tekrar diriltecek ki)* ***hakkında ihtilafa düştükleri şeyi kendilerine açıklasın ve kâfir olanlar da kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler.***

40. ***Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece "ol" dememizdir. O da hemen oluverir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşrikler, 'Allah, ölen bir kimseyi diriltmez!' diye bütün güçleriyle,* en kuvvetli ve etkili bir şekilde *Allah'ın adıyla yemin ettiler."*

Yüce Allah da onlara en beliğ şekilde cevap vererek şöyle buyurdu: *"Hayır,* bilakis onları diriltecek! *Bu O'nun* yerine getirmeyi *üstlendiği gerçek bir vaattir."* Allah vaadinden dönmez; çünkü O'nun vaadinden dönmesi imkânsızdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: O gerçekten olacaktır; çünkü insanları öldükten sonra diriltmek, Allah'ın hikmetinin gereğidir; hem O'nun işi, abes (boş ve yersiz) olmaktan uzaktır.

"Fakat insanların çoğu, öldükten sonra diriltileceklerini *bilmezler."*

Bunu bilmeyişleri ya, onların, bu işin ilâhî hikmetin gereği olduğunu bilmemelerinden ya da olaya bakışlarındaki kusurlarındandır. Onlar, sadece alışıp kaynaştıkları dünya hayatını nazarı dikkate almaları ve kötü âdetlerine bağlanıp kalmaları sebebiyle, öldükten sonra dirilmenin imkânsız olduğu vehmine kapıldılar ve şöyle dediler:

"Biz çürüyüp toprak olduğumuzda yeniden mi yaratılacağız?" (Ra'd 13/5). Onlar, kendi hallerine baktılar da Allah'ın hiçbir şeyin âciz bırakamadığı kudretine bakmadılar.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, öldükten sonra dirilmenin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Allah onları tekrar diriltecek ki hakkında ihtilafa düştükleri şeyi kendilerine açıklasın;* hakkı bâtıldan ayırsın." Gerçekten insanlar, dinleri ve mezhepleri konusunda farklılık içindedirler; Allah Teâlâ kendilerine görüş ayrılığına düştükleri konularda doğru olanı açıklamak için onları yeniden diriltir; hak üzere olanları, bâtıl yolda ve yanlış durumda olanlardan ayırıp açığa çıkarır.

Öldükten sonra dirilmenin bir diğer sebebi, âyetin devamında şöyle açıklanıyor: *"Ve kâfir olanlar da* delilsiz ve bâtıl olarak savundukları iddialarında *yalancı olduklarını bilsinler."* Onlar, öldükten sonra dirilmenin olmayacağını iddia ediyorlar ve hakka sarılmıyorlardı. Âyet, ilâhî hikmetin gereği olarak insanların öldükten sonra tekrar diriltilmelerini gerektiren sebebe işaret etmektedir. Bu sebep, hak ile bâtılın, haklı ile haksız olanın birbirinden ayrılmasıdır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, öldükten sonra tekrar diriltmeyi ve diğer işleri gerektiren sonsuz kudretini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece 'ol' dememizdir; o da hemen oluverir." Onun emri, kâf ile nûn arasında (ol hükmüyle) gerçekleşir. Varlıkların yokluktan varlık âlemine getirilişi "ol" lafzıyla olunca, onların ikinci defa yaratılmaları daha kolaydır.

Burada şunu hatırlatalım: Cenâb-ı Hakk'ın, bir şeyin olmasını istediği zaman "ol" emrini vermesi, işin süratini kinaye yoluyla anlatmak içindir; yoksa Allah'ın, "kün=ol" lafzını kullanmaya ihtiyacı yoktur. Bilakis O, ne zaman bir şeyin olmasını istese onu, bir göz açıp kapama süresinden daha kısa bir zamanda meydana getirir. Bu ifade, olayı akıllara yaklaştırmak için söylenmiştir. Bu izaha göre, "kün" ifadesi hakkında İbn Atıyye'nin ve diğerlerinin zorlamaya varan açıklamalarına ihtiyaç kalmaz. Onlar, bu sözün ezelde söylendiğini, onun meydana getirmesinin ebediyen devam ettiğini söylemişlerdir. Aslında bu kelâm, istiare ve mecaz yoluyla söylenmiştir: Eşyanın yaratılması, "kün" lafzına bağlı değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı cahil kimseleri görürsün, Allah'ın adıyla kuvvetli ve kesin bir şekilde yemin ederek, "Allah filan kimseye manevi fetih nasip etmez!" derler. Onlar, o kimsede cehalet ve ahmaklık gördüklerinden yahut onda taşkınlık ve isyan halleri tesbit ettiklerinden böyle söylerler; o kimsenin ruhu manen öldükten ve maddi âlemde telef olduktan sonra Allah'ın onun ruhuna yeni bir hayat vererek diriltmeyeceğini ileri sürürler. Halbuki Allah'ın kudreti bütün bunları yapmaya yeter.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinden der ki: "Kim, Allah'ın, kendisini içine düştüğü şehvet hastalığından kurtarmasını ve gafletinden çıkarmasını olmayacak (çok zor) bir şey sanırsa o kimse, ilâhî kudreti âciz görmüş olur. Allah'ın her şeye gücü yeter."

Eğer o kimse hakkında, ezelde ilâhî yardım takdir edilmişse, Cenâb-ı Hak ona şöyle der: "Hayır, Allah onu yeniden diriltir, onun ruhunu marifet ve yakîn ile yeni bir hayata kavuşturur. Bu, Allah'ın yapmayı üzerine aldığı hak bir vaattir. Fakat insanların çoğu, Allah'ın kudretinin her şeyi kapsadığını bilmez. Nice cahil ve aklı kıt gözüken kimseler vardır ki ondan âlim ve veli çıkmıştır. Bir zamanlar hırsızlık yapanların arasından nice seçkin veliler çıkmıştır. Allah, rahmetini dilediğine ihsan eder.

Allah, onların, ilâhî kudretinin icrası ve her şeyi içine aldığı konusunda aralarında ihtilaf ettiği şeyleri kendilerine açıklamak için onları yeniden diriltir. Bunun bir hikmeti de velilerin yolunu inkâr eden kimselerin, iddia ettikleri konuda yalancı olduklarını bilmeleridir.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "*Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece 'ol' dememizdir. O da hemen oluverir.*"

Ruhların Dirilişine Giden Yol

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, ruhların dirilmesine ulaştıran yolu belirterek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ اَلَّذِينَ
صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

41. ***Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Şüphesiz, ahiretin mükâfatı daha büyüktür; keşke bilselerdi!***

42. ***Onlar, sabreden ve sadece Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kâfirlerin eziyet ve baskılarıyla *zulme uğradıktan sonra Allah yolunda,* Allah rızasını elde etmek için yahut O'nun dinine yardım veya ilâhî marifeti elde etmek için *hicret edenlere gelince ...*"

Bunlar, Allah Resûlü ve O'nun için hicret eden ashabıdır. Kureyş onlara zulmedip baskı uyguladı. Bunun üzerine ashaptan bazıları Habeşistan'a, bazıları da Medine'ye hicret etti.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimlerin çoğunluğuna göre, bu âyet Habeşistan'a hicret edenler hakkında inmiştir; çünkü âyet, Mekke'de inen âyetlerdendir. Medine'ye hicret ise âyetin inişinden sonra olmuştur."[39]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Tercih edilen görüş, âyetin genel olmasıdır. İleride olacak olaylar da bunun kapsamına girer.

Yahut âyette kastedilenler, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye hicret ettikten sonra, müşrikler tarafından Mekke'de hapsedilip azap gören kimselerdir. Onlar, Hz. Bilâl, Süheyb, Ammâr ve Ebû Cehdel b. Süheyl'dir.

Yahut onlar, dinini yaşamak için şehrinden başka yere hicret eden herkestir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz."* Yani onları dünyada güzel bir yere yerleştiririz. O yer Medine'dir. Yahut onları, güzel bir şekilde yerleştiririz. Bu, izzetle yaşamaları, bulundukları beldede istikrar içinde kalmaları ve muhacirlerin ulaşmak istedikleri her şeydir.

Yahut onları güzel bir hayat içinde yaşatırız. Bu, dinde istikamet ve marifettir.

"Şüphesiz ahiretin mükâfatı, onlara dünyada acilen verilen bol maldan, büyük şandan ve güzel halden *daha büyüktür."* Onun nimeti ebedîdir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh] muhacirlerden birine, ganimetten payını verirken ona şöyle derdi: "Bunu al, Allah ona senin için bereket versin. Bu, Allah'ın sana dünyada vaat ettiği nimettir; O'nun senin için ahirette hazırladığı ise daha büyüktür."[40]

Âyet şöyle bitiyor: *"Keşke bilselerdi!"* Burada kastedilenler, Kureyş kâfirleridir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer onlar, Allah'ın muhacirlere, dünya ve ahiretin hayrını birlikte verdiğini bilselerdi, onlara uyarlardı, onlarla birlikte İslâm'a tâbi olurlardı.

---

[39] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/394.

[40] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/516.

Yahut âyetin bu kısmında kastedileler muhacirlerdir. O zaman mana şöyle olur: Eğer onlar, ahiret mükâfatının kendilerine dünyada hemen verilen şeylerden daha hayırlı olduğunu bilselerdi, Allah yolunda daha fazla çalışır, daha çok sabrederlerdi.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, onların sabır ve tevekkül hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"*Onlar,* kâfirlerin eziyeti, vatanlarından ayrılma ve fakirlik gibi ağır sıkıntılara *sabreden ve* başlarına gelen hadiselerde *sadece Rab'lerine tevekkül eden,* kalbini insanlardan çekip Allah'a bağlayan, bütün işlerini O'na havale eden *kimselerdir.*" Allah da onları özel korumasına aldı, onların her ihtiyacını giderdi ve kendilerini hiç hesap etmedikleri yerden rızıklandırdı.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah rızası için, nefsanî hazlarını ve Allah'ın yasak ettiği her şeyi terkeden yahut pek çok sûfînin yaptığı gibi, Allah'ın marifetini elde etmek için vatan ve diyarından ayrılan kimseleri, dünyada güzel bir halde yaşatırız. Bu güzel hal, kalpte müşahedeye dayalı marifete ulaşmak, zâhirde ise dinde istikamet ve afiyet üzere bulunmaktır. Bu, dünyadaki mükâfattır; ahiret mükâfatı ise çok daha büyüktür; çünkü orada, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insan kalbinin düşünmediği nimetler vardır.

Velilerden çok azı hariç, diğerlerinin, dinini hakkı ile yaşamak, kalbinin yarasını sarmak ve sırrını mâsivadan temizleyip sadece Rabb'ine bağlamak için şehrinden hicret ettiğini görürsün. Onlar bunu, insanların eziyetleriyle zulüm gördükten sonra yapmışlardır. Bu hal, Allah'ın seçkin velileri hakkında öteden beri cereyan ettirdiği bir kanunudur.

Allah rızası için hicret eden bu kimseler, nefisleriyle mücâhede, hak karşısında boyun eğme, maddeyi terketme konusunda sabreden kimselerdir. Yahut onlar, değişik fakirlik ve yokluk hallerine, başlarına gelen belalara, korku ve âfetlere karşı sabreden kimselerdir. Çünkü cemal (güzellik, nimet, izzet ve devlet), celâl tecellisinden (âfet ve musibetten) sonra gelir. Bir şeyin tadı, sadece acıdan sonra elde edilir. Bu konuda şair der ki:

"İzzet ve şerefi, öyle rahatlıkla yiyeceğin tatlı bir hurma gibi kolay zannetme; sabrın acılığını tatmadan izzet ve şerefe ulaşamazsın!"

Onlar, Rab'lerine tevekkül ederler. Yani bütün işlerini Allah'a havale ederler. Onların, Allah'ın emir ve hükümleri karşısında bir tercihleri yoktur (O, ne emrederse onu yaparlar). Onların kendi nefislerinden haberleri yoktur (nefislerinin keyfi ile meşgul olmazlar). Onlar, yıkayıcının elindeki ölü gibidirler (Allah ne emrederse onu yaparlar). Allah Teâlâ, bu makamdan bize büyük bir pay versin. Âmin.

Bilmiyorsanız İlim Sahibi Zikir Ehline Sorun

Yukarıda anlatılan makama ulaşmak için bir vasıta gereklidir. Bu vasıta, bir peygamber veya onun halifesidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ
الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَۙ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِۜ وَاَنْزَلْنَٓا
اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43. *Senden önce de sadece, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim ve kitap) ehline sorun.*

44. *Onları, apaçık mucizeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana da zikri (Kur'an'ı) indirdik; belki tefekkür ederler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, "Allah, peygamber olarak bir insanı göndermekten yücedir" diyen Kureyşliler'e cevap olarak buyuruyor ki:

"Ey Muhammed, *senden önce de sadece,* sana vahyettiğimiz gibi, *kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik."*

Peygamberin bir insan olması, yeni bir durum değildir; bilakis ilâhî kanun, bütün insanları Allah'a davet için, meleklerin diliyle kendilerine vahyettiği bir insanı peygamber olarak göndermek şeklinde cereyan etmiştir. Çünkü bütün insanlar, melekleri görmeye ve onlardan vahiy almaya güç yetiremezler.

Âyet şöyle bitiyor: "Ey Kureyşliler, *eğer bilmiyorsanız,* bu konuda şüphe içindeyseniz, *zikir ehline,* yani Ehl-i kitaba (Tevrat ve İncil'i bilenlere) yahut onların henüz müslüman olmayan dindar âlimlerine *sorun."* Çünkü onlar, yapacakları şahitlikte, taraf tuttu, yalan söyledi diye (sizin tarafınızdan) kınanmazlar. Onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve ümmeti hakkında doğruyu söyleyen kimselerdir. Ey Kureyşliler, siz, bu konuda Ehl-i kitap'tan iman etmeyenleri, onlardan mümin olanlardan daha fazla tasdik edersiniz. Öyleyse onlara sorun da daha önce gönderilen peygamberlerin, meleklerden mi yoksa insanlar arasından mı olduğunu size haber versinler. "*Eğer* bunu *bilmiyorsanız, sorun."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette şuna dair bir delil vardır: Allah Teâlâ, bütün insanları davet için bir kadın ve melek göndermemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerden elçiler gönderdiğini bildiren, *'Hamd, gökleri ve yeri yaratan, meleklerden elçiler yapan Allah'a mahsustur'* (Fâtır 35/1) âyetine gelince, bunun manası, "melekleri, peygamberlere bir elçi olarak gönderen" demektir. Şöyle denilmiştir: "Melekler peygamberlere bir insan sûretinde temessül ettirilerek gönderildiler." Bunun sürekli böyle olmadığına şu rivayetle cevap verilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cibrîl'i [aleyhisselâm] iki defa aslî sûretinde iken görmüştür.

Âyetin delil olduğu bir diğer nokta şudur: İnsanın bilmesi gereken bilgileri âlimlere sorması farzdır."[41]

---

[41] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/545.

Beyzâvî'nin, "Allah bütün insanları davet için bir melek göndermemiştir" sözünün aksinden şu ortaya çıkar: Allah melekleri, özel davet için elçi olarak göndermiştir; peygamberlerine gönderdiği gibi. Allah Teâlâ melekleri, peygamberlerine dinî işlerini öğretmek için göndermiştir.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette buyurdu ki: *"O peygamberleri, apaçık mucizeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirilen ilâhî hükümleri,* kendilerine emredilen işleri, yasaklanan şeyleri ve onlara Kur'an'dan kapalı gelen manaları *açıklaman için sana da zikri yani Kur'an'ı indirdik."* Çünkü o, bir hatırlatma ve vaazdır.

Açıklamak, muradı ifade etmekten veya ona delil olan şeye işarette bulunmaktan daha genel ve geniş anlamlıdır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyetin kastı şu olabilir: Kur'an'ı insanlara Allah'ın sana açıkladığı ve öğrettiği şekilde açıklaman için indirdik. Yahut onun manalarının müşkül olanlarını açıklaman için sana indirdik. Buna göre, sünnet-i seniyyenin dinle ilgili açıkladığı şeyler de bu kapsamdadır."[42]

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki,* onun acayip özelliklerini ve sırlarını *tefekkür ederler."* Fikir gemileriyle onun manalarının ve nurlarının denizine dalarak hakikatleri ve ilâhî hükümleri öğrenirler.

43-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bütün insanları hakka davet yani peygamberlik için sadece insanlardan erkekleri gönderdiği gibi, velilik sırrına davet olan irşad için de sadece, hayattaki insanlardan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyguladığı terbiyeye ile terbiye veren erkekleri göndermiştir. Buna göre kadınlar, yaratılışları ve şartları müsait olmadıklarından dolayı böyle bir terbiyeyi vermek için uygun değillerdir. Cinler de insandaki itidal halinden (denge ve istikametten) uzak oldukları için bu işe ehil değillerdir. Ölmüş bir kimse de beşeriyet yönü bulunmadığı için bu terbiyeyi vermeye müsait değildir. Şüphesiz insanın beşerî yönü, diğer insanların beşerî yönünü; ruhanî yönü de insanların ruhanî yönünü destekler.

---

[42] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil,* 1/428.

İnsanın beşerî yönü (zâhirî hal ve davranışları) sadece, terbiye veren şeyhin beşerî yönünü (zâhirî yaşantı, hal ve davranışlarını) görerek terbiye olup güzelleşir. Ruhaniyet de sadece şeyhin ruhaniyetine yakın olarak temizlenip sâfi olur. Bunun için veliler, "Ölü memeden süt emilmez (vefat eden kimseden feyiz ve terbiye alınmaz)" demişlerdir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyguladığı terbiye ile, sohbet yoluyla (nazar ve kontrol altında tutularak) verilen terbiyeyi kastediyorum. Hârikulâde bir şekilde, gayb yoluyla verilen terbiyeye gelince; bu, ya şeyh keramet yoluyla müridine uçarak gider ya da mürid şeyhine uçarak gelir (Böyle bir yol emniyetli değildir). Bu şekilde terbiye veren kimse, iki yönden birinde sapma yaşar; ya hakikatte ya da şeriatta ölçüyü kaybeder. Zâhiren, sohbet yoluyla terbiye veren ise böyle değildir; o genelde kâmil ve dengelidir.

"Bilmiyorsanız zikir ehline sorun" âyeti hakkında deriz ki: Kendilerine soru sorulacak zikir ehli, ârifibillâh (yüce Allah'ı yakînen tanıyan) zatlardır. Tevhidin sırları ve düşüncelerin durumu gibi, kalbimizin bir işi bize karışık geldiğinde onlara müracaat ederiz. Onlar, manevi zevk ve keşif ehli kimselerdir. Kendilerine soru soran kimseye, manevi himmet ve hal ile cevap verirler. Hatta soru soran kimse, onlara özlem ve hasretle gelmişse, ârifler onun karışık meselesini kökünden söküp atarlar.

Aynı şekilde, dünya işlerinde de yapmak ve terketmek istediğin bir işinde sıkıntın varsa ârif zatlara müracaat etmek uygundur; çünkü onlar, Allah'ın nuruyla bakarlar. Cenâb-ı Hak onlara, sadece ilâhî kadere uygun olan hakkı konuşturur.

Dinle ilgili müşkül bir meseleye gelince; eğer ârif zat, şeriatın zâhirî ilmine sahipse ona müracaat edilir; şayet onun zâhirî ilmi yoksa bu işi âlimler görmektedir, onlara sorulmalıdır.

"Eğer bilmiyorsanız ..." âyetinden şunu anlamak mümkündür: Kim, işin hakikatini Allah'tan alıp anlayacak bir durumda ise o kimse, ilham

veya hak olan bir tecelli ile Allah'tan ilim alır. Bu durumda onlara bir şey sormaya ihtiyaç kalmaz (o, karşısındaki insanın müşkülünü manen keşfeder), çünkü onun kalp aynası sâfileşmiştir (karşısındaki insanın kalp hali, derdi ve sorusu onun kalbinde yansır). Veli, bazı insanların durumunu (o kimse, halinden hiçbir şey bahsetmeden keşfen) söyler; bazısının ise söylemez; onlar, hal olarak kendisinden daha ileri durumda ve söz olarak daha doğru kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Dostlarına Tuzak Kuranların Kötü Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, insanlar içinden seçtiği dostlarına (peygamberlere ve velilere) tuzak kuranları tehdit ederek şöyle buyurdu:

اَفَاَمِنَ الَّذ۪ينَ مَكَرُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَۙ ﴿٤٥﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ ف۪ي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ
بِمُعْجِز۪ينَۙ ﴿٤٦﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍۜ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٤٧﴾

45. ***Kötülük için türlü tuzaklar kuranlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmesinden veya kendilerine bilemeyecekleri bir yerden azabın gelmesinden güvende mi oldular?***

46. ***Yahut onlar dönüp dolaşırlarken Allah'ın kendilerini yakalamasından emin mi oldular? Onlar Allah'ı âciz bırakacak değiller.***

47. ***Yoksa Allah'ın kendilerini bir korku üzere yakalayıp helâk etmesinden güvende mi oldular? Şüphesiz Rabb'in çok şefkatli, çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın resûlüne ve müminlere, *kötülük için türlü tuzaklar kuranlar ...*"

Onlar, Allah'ın dinini reddedip insanları O'nun yolundan alıkoymak suretiyle tuzak kurdular. Bunu yapanlar, *Allah'ın,* Karun'u yere batırdığı gibi, *kendilerini yere geçirmesinden veya* Allah'ın, Lût kavmine yaptığı gibi, *kendilerine bilemeyecekleri bir yerden,* düşünmedikleri bir şekilde âniden *azabın gelmesinden güvende mi oldular?"*

"Yahut onlar, geçim ihtiyaçlarını karşılamak için ticaret ve yolculuk yerlerinde *dönüp dolaşırlarken,* Allah'ın *kendilerini yakalamasından güvende mi oldular? Onlar Allah'ı âciz bırakacak değiller."* Onlar bizim kudretimizden kaçıp kurtulamazlar ki onları yakalamaktan âciz kalalım.

"Yoksa Allah'ın kendilerini bir korku üzere yakalayıp helâk etmesinden güvende mi oldular?"

Âyete şu mana da verilmiştir: Yoksa Allah'ın onları, bir defada toptan helâk etmesinden, mallarından ve canlarından azar azar noksanlaştırarak sonuçta hepsini helâk etmesinden güvende mi oldular?

Âyetin devamı da bu manaya göre gelmiştir: *"Şüphesiz Rabb'in çok şefkatli, çok merhametlidir;* çünkü onları bir defada helâk etmedi."

Yahut onlar, Allah'ın, kendilerini bir korku üzere yakalayıp helâk etmesinden güvende mi oldular? Allah onlardan önce bir kavmi helâk etti. Onlar önce korkuya kapıldılar; sonra bu korku içindeyken kendilerine azap geldi. Rabb'iniz size hemen azap etmediği için, çok şefkatli, çok merhametlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlere tuzak kuranlar ne ile korkutulmuşsa velilere ve onların terbiyesine girenlere tuzak kuranlar da aynı şeyle korkutulurlar. Bu manadaki açıklamalar daha önce çokça geçti.

Tefekkür Edilip İbret Alınacak Şeyler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâinattaki varlıkları tefekkür edip ibret almayı emretti; çünkü o, varlıkara aldanmakdan kurtuluş vesilesidir. Bu konuda şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمٖينِ
وَالشَّمَٓائِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ
رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

48. ***Onlar, Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmediler mi? Onların gölgeleri, ilâhî hükme boyun eğip secde ederek sağa sola döner.***

49. ***Göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ve melekler, Allah'a secde ederler. O melekler, asla kibirlenmezler.***

50. ***Onlar, üzerlerinde azametiyle hükmeden Rab'lerinden korkarlar ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* yani peygamberlere ve müminlere tuzak kurup hile yapanlar, *Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmediler mi?"*

Onlar, yüce Allah'ın, kendilerine sonsuz kudretini ve kahrını göstermek için yarattığı dağ, ağaç, deniz gibi cisim ve şekilleri görmediler mi? Onları ibret gözüyle görselerdi, Allah'ın şiddetli kahır ve yakalamasından korkarak, O'nun dostlarına tuzak kurmazlardı.

Yaratılan bu cisimler şu durumdadır: "*Onların gölgeleri, ilâhî hükme boyun eğip secde ederek sağa sola döner.*" Yani gölge, bir taraftan diğer tarafa döner, sağdan sola yönelir. Bu şöyle olur: Gölge, güneşin doğuşundan zeval vaktine kadar bir yönde olur. Zevalden (öğleden) güneşin batışına kadar diğer yönde olur. Sonra gölge, gece ile birlikte güneş doğana kadar uzar ve her tarafa yayılır.

Silvetü'l-Ahzân[43] isimli eserde şöyle denilmiştir: "Gölgenin dönmesi, zevalle birlikte olur. Gölge, zeval vakti (öğle vakti girip güneş tepe noktasından batı tarafına kayınca) yön değiştirir. Gölge, güneşin doğmasından zeval vaktine kadar, güneşin doğmasından önceki yaygın halini azar azar kaybetmeye, toplanıp kısalmaya başlar. Güneş tepe noktasından batıya kayınca, bu defa gölge doğu tarafına doğru uzayıp yayılmaya başlar. Güneşin batımına kadar gölgenin uzaması devam eder ve güneşin batımıyla gölge her yana yayılır (durumuna göre her yönde gölge oluşur).

Her tarafa yayılmış sürekli gölge cennette bulunur. Allah Teâlâ, cennetteki gölge için, dönme ve değişme olayından bahsetmemiştir; çünkü orada, gölgeyi giderecek bir şey yoktur (Cennetteki gölgeler süreklidir). Gölgenin dönmesi, gölgenin değişmesiyle olmaktadır. Cennetteki gölgeyi giderecek ve değiştirecek bir şey yoktur; bunun için orada gölgenin değişmesi düşünülmez."

İnsanın dışındaki varlıklar için, sağa sola döndü ifadesini kullanmak mecazen câizdir; bu durum insan için hakiki manada kullanılır.

Âyetin devamında, bu cisimlerin yahut gölgenin hali şöyle ifade edilmiştir: *"Allah'a secde ederek ..."*

Bu secdenin hakiki manada, bilinen şekilde bir secde olduğu söylenmiştir.

Dahhâk[44] demiştir ki: "Güneş tepe noktasından kaymaya başlayınca, kıble tarafındaki bütün bitki veya ağaçlar secde ederler. Bunun için bazı salihler, bu vakitte nâfile namaz kılmayı müstehap görmüşlerdir."[45]

Mücâhid[46] demiştir ki: "Bu cisimlerin kendileri değil, gölgeleri secde eder."

---

[43] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*'da, Ebû Bekir b. Mübârek b. Kâmil b. Ebû Gâlib el-Haffâf'a (v. 543/1148) ait *Silvetü'l-Ahzân* adlı bir eserden bahsetmiştir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/288 [Beyrut 2008]).

[44] Dahhâk b. Müzâhim (v. 105/723) tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[45] Buna delil olacak bir haber için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/135.

[46] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] kölesi olup Mekke'de ilk dönem müfessirlerdendir.

Bu konuda denilmiştir ki: "Varlıkların secdesi, ilâhî emre boyun eğmesi ve itaat etmesidir. Gölgenin değişik yönlere yönelmesi ve dönmesi, secde olarak anlatılmıştır. Nitekim boyun bükerek başını yere doğru eğen kimseye, 'secde halinde'denir. Sonra, haliyle bu vaziyeti arzeden varlıklar için de bu tabir kullanıldı."

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de demiştir ki:

"Gölgenin secdesi, ilâhî emre boyun eğmesi ve ilâhî iradeye itaat edip teslim olmasıdır. O, (başı yere koymak şeklinde icra edilen) hakiki bir secde değildir; çünkü onun hakkında bu söylenmez. Âyetteki, '*Görmediniz mi?*' ifadesi de böyledir. Onlarda görülen şey, sadece ilâhî emre boyun eğmeleridir. Burada özellikle gölgeden bahsedilmesinin sebebi, onda bu durumun açıkça gözükmesindendir. Gölgenin sahibi bir insan, kendi gölgesini yok etmeye ve yönünü değiştirmeye çalışsa, buna güç yetiremez, İhtiyarî fiillerde durum böyle değildir; onlardaki müdahale hissedilmez. Böylece, âyette gölgelere işaret edilmesinin sırrı ortaya çıkmış oldu."

Beyzâvî demiştir ki: "Secdeden kasıt, kendisinden istenen şeye boyun eğmektir. Bu, ya tabiatıyla yahut irade ve isteğiyle olur. Tabii haliyle secde etmeye şu örnekleri verebiliriz: Hurma ağacının dalları, üzerindeki çokça meyveden dolayı aşağı doğru eğilince, 'Hurma ağacı secde etti' denir. Aynı şekilde deve, üzerine binilmesi için başını aşağı doğru eğince, 'Deve secde etti' denir.

Yahut âyette geçen '*Secde ederek ...*' kısmı, gölgeye ait bir durumdur. '*Boyun eğdikleri halde*' kısmı ise bahsedilen bütün varlıklara ait bir durumdur. Buna göre mana şudur: Gölge, güneşin yükselmesi ve dönmesiyle, Allah Teâlâ'nın hükmüyle, kendisi için belirlenen dönüş haline boyun eğerek bir yönden diğerine döner. Yahut gölge, yere düşmüş ve yapışmış olarak secde eder bir halde döner. Diğer cisimler de kendi bünyeleri içinde, Allah'ın kendilerinde uyguladığı fiillerine boyun eğerler."[47]

---

[47] Beyzâvi, *Envârü't-Tenzil*, 1/546.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ve melekler, Allah'a secde ederler."* Yani Allah'ın iradesine ve kudretinin tecellisine tabii olarak boyun eğerler; O'nun kendilerine emrettiği şeylere isteyerek itaat ederler. Göklerdeki ve yerdeki bütün varlıkların secde ettiğini ifade etmek için, âyette böyle buyruldu.

"Bütün canlılar" kısmı, gökler ve yer için bir açıklamadır. Canlı deyince, bunun içine, yerde ve gökte cisimleriyle hareket halinde olan bütün varlıklar girer.

Beyzâvî'nin nakline göre bazıları, âyetin ifade şeklinden hareketle, meleklerin sadece ruhtan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bu, âlimlerin çoğunluğunun görüşüne aykırıdır. Melekler, nurdan yaratılmış, bir yer kaplayan latif cisimlerdir; onların maddesi nurdandır; kendilerine has vücut şekilleri vardır. Allah Teâlâ ayrıca onlara, değişik şekillere girme imkânı vermiştir. Çünkü onlar, ezelî ilâhî sırlara en yakın varlıklardır. Âyetin ifadesine, gökte ve yerde bulunan akıl sahibi varlıklarla diğer varlıklar girmektedir.

Cenâb-ı Hak, sonra, meleklerin sıfatı hakkında şöyle buyurdu: *"Onlar,* Allah'ın ibadetinden *asla kibirlenmezler. Onlar, üzerlerinde* hükmeden *Rab'lerinden korkarlar."* Son ifade, onların niçin kibirlenip ibadetten geri durmadıklarını açıklamaktadır. Yani onlar, üzerlerinde hükmeden Rab'lerinin azametinden korkarlar; çünkü onlar, ceberût sırlarının tecelli ettiği feleklerle sarılmış, ilâhî kudret ve iradenin altında boyun eğmiş haldedirler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Rab'lerinin, üzerlerinden bir azap göndermesinden korkarlar.

Bir diğer mana: Onlar, kahır ve galebesiyle üzerlerinde olan Rab'lerinden korkarlar. Bu cümle, *"Onlar asla kibirlenmezler"* cümlesi için bir açıklamadır. Çünkü, kim Rabb'inden korkarsa kibirlenip O'na ibadet etmekten geri durmaz.

Âyetin devamında, meleklerin diğer bir özelliğinden şöyle bahsediliyor: *"Onlar,* taat, Allah'ın sevk ve idare edilmesini emrettiği işlerden *kendilerine ne emredilirse onu yaparlar."* Âyette şuna dair bir delil vardır:

Melekler de ilâhî hükümlerle mükellef olup korku ve ümit arasında bulunmaktadırlar. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âlemde yoktan var edilmiş her varlığın, yüce yaratıcısına kulluk etmesi gerekir. Her varlığı Allah'ın azameti ve kahrı sarmıştır (Hepsinde dilediği gibi hükmeden O'dur). Bu durumda, tek ve kahhâr olan Allah'ın hükümlerine boyun eğmek gereklidir. Bu hükümler, amelle veya Cenâb-ı Hakk'ı tanımakla ilgili hükümler olabilir; her ikisinde de ilâhî emre uyulmalıdır. Kim bu hükümlere, isteyerek ve gönül hoşluğu ile uymazsa çeşitli imtihanlarla zorla itaat ettirilip boyun eğdirilir.

İşte bu şekilde, seçkin velilerle avam insanlar birbirinden ayrılır. Seçkin veliler, ilâhî kader zincirlerinin boyunlarında olduğunu ve onları Allah'ın muradına çekip götürdüğünü gördüler; başlarına gelen ilâhî tecellilere teslim oldular, itaat edip boyun eğdiler, O'na karşı edeplerini korudular, böylece ilâhî yakınlığı ve özel olarak seçilmeyi hak ettiler. Avam insanlar ise kaderin bağlarını (ilâhî tecelli ve hükümleri) bilmediler yahut bildiler, fakat O'na teslim olmaya güç yetiremediler. Böylece ilâhî huzurdan uzak kalmayı hak ettiler; çünkü ilâhî huzura sadece manen temizlenmiş ve terbiye olmuş kimseler girer. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şirkin Her Türlüsü Haramdır

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, açık ve gizli şirki yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ
﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِباًۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ
تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ

تَجْـَٔرُونَ (53) ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ
يُشْرِكُونَ (54) لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (55)

51. ***Allah buyurdu ki: "İki ilâh edinmeyin! O** (ibadet edilecek ilâhınız)**, sadece tek bir ilâhtır. Öyleyse yalnız benden korkun!"***

52. ***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Din de sadece O'na aittir. Hal böyle iken siz, Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?***

53. ***Size nimet olarak her ne ulaşırsa hepsi Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğunda yalnız O'na yalvarırsınız.***

54. ***Peşinden, Allah sizden o zararı giderdiğinde, bir de bakarsınız içinizden bir grup, Rab'lerine ortak koşar.***

55. ***Bunu, kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etmek için yaparlar.** (Dünya nimetlerinden) **bir süre daha faydalanın bakalım; ileride hakikati bileceksiniz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah buyurdu ki: Allah'a ibadet ederek ve O'nunla birlikte putlara taparak *iki ilâh edinmeyin! O,* ibadet edilecek *sadece tek bir ilâhtır;* O'nun hiçbir ortağı, destekçisi, yardımcısı yoktur; *öyleyse yalnız benden korkun!"*

Âyet sanki şöyle diyor: O tek ilâh benim, öyle ise sadece benden korkun, benden başkasından korkmayın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ne varsa,* yaratılış, mülk ve kul olarak *hepsi O'nundur. Din de* yani taat ve teslimiyet de sadece *O'na aittir."* O'nun tek ilâh olduğu sabit olunca, artık sadece O'ndan korkulması gerkir ve kendisine itaat edilecek de sadece O'dur.

Âyetteki "din" kelimesinin, bir işe karşılık verme manası da vardır. Buna göre âyete şu manayı verenler olmuştur: Kullarının yaptıklarına sürekli karşılık verecek olan O'dur. O'nun, iman edenlere ihsan edeceği sevap ve inkâr edenlere vereceği azap hiç kesilmez.

"Hal böyle iken, O'nun dışında hiç kimsenin elinde bir fayda ve zarar verme imkânı yokken *siz, Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?"*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Size nimet olarak ulaşan her ne varsa o,* sadece *Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğunda yalnız O'na yalvarırsınız."* Yani siz, bir şiddet ve sıkıntı anında sadece O'na yalvarıp yakarırsınız, sadece O'ndan yardım istersiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra sizden o zararı giderdiğinde, bir de bakarsınız içinizden bir grup Rab'lerine ortak koşar."* Onlar, sizin içinizdeki kâfirlerdir. Onlar, başlarına gelen şiddet ve sıkıntı anında putlarını unuturlar, genişlik ve rahatlık anında ise putlarına dönerler.

"Onlar *bunu, kendilerine verdiğimiz nimetlere,* üzerlerinden sıkıntıyı giderme nimetine *karşı nankörlük etmek için yaparlar."* Yani sanki onlar, Allah'a şirk koşmakla, nimetlere nankörlüğü amaçlamış oldular.

Yahut bu âyet, onlar için bir tehdit manası içermektedir. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, diledikleri̇ni inkâr etsinler, istedikleri nankörlüğü yapsınlar; yaptıklarının âkıbetini ileride bilecekler.

Âyet şöyle bitiyor: "İnkâr içinde dünya nimetlerinden *bir süre daha faydalanın bakalım;* yaptığınız işin âkıbetini *ileride bileceksiniz!"*

51-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr* adlı eserinde demiştir ki: "Hakikate ulaşan ârifler, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi ayakta tutmasını ve sonsuz ilim ve kudretiyle her şeyi sarmasını müşahede ettiklerinden, kâinatta (gerçek varlık ve mülk sahibi olarak) Allah'tan başkasını görmezler."

Allah kimin basiret gözünü açarsa o kimse, Cenâb-ı Hak ile birlikte başkasını müşahede etmez. Çünkü bu kâinat, O'nun var etmesiyle vücut bulmuştur; O'nun zatının birliği yanında varlıklar yok olur, silinir gider. Seni yüce Allah'tan perdeleyen, O'nunla birlikte mevcut olan bir vücut değildir; çünkü O'nunla birlikte gerçekte bir vücut sahibi yoktur ki O'na perde olsun. Seni perdeleyen sadece, senin var zannettiği hayalî varlıklardır."

Kim, nefsinin ikiliğinden (içindeki ikilikten, nefsini ayrı, müstakil bir varlık olarak görmekten) kurtulursa kâinatın ikiliğinden kurtulur, Hakk'ı müşahede ve görme devletine erişir. Bu varlık âleminde gözüken her şey, sadece O'nun zatının sırları ve sıfatlarının nurlarıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin Cehalet ve Sefihliği

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müşriklerin cehaletinden ve sefih görüşlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا
كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ
﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾
يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ أَمْ
يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْأَعْلٰى وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

56. ***O kâfirler, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, aslını bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırıyorlar. Allah'a andolsun ki siz, yapmakta olduğunuz bu iftiradan mutlaka sorguya çekileceksiniz!***

57. ***Onlar, kızları Allah'a nisbet ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan yüce ve uzaktır. Beğendiklerini de (erkek çocukları) kendilerine nisbet ediyorlar.***

58. ***Halbuki onlardan birine kız çocuğu müjdelendiği zaman, içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir.***

59. ***Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı kavminden gizlenir. Şimdi onu, horluk içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün!*** *(Buna karar vermeye çalışır).* ***Dikkat, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!***

60. ***Kötü vasıflar, ahirete inanmayanlar içindir. En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir. O azîzdir, hakîmdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O Arap kâfirleri, *kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, aslını bilmedikleri şeylere,* ilâhlığı hakkında bir delil ve hüccet bulunmayan putlara *pay ayırıyorlar."* Yahut cansız varlıklardan haklarında bir ilim sahibi olmadıkları, kendilerine rızık olarak verdiğimiz ekin ve hayvanlardan pay ayırıyorlar, "Şu Allah için, şu da ortaklarımız için!" diyorlar.

"Allah'a andolsun ki siz, yapmakta olduğunuz bu iftiradan mutlaka sorguya çekileceksiniz!" Sizler, putlar için, "Onlar bizi Allah'a yaklaştıran ilâhlardır" şeklindeki yalan iddianızdan yahut, "Putları kendisine ortak koşmamızı bize Allah emretti" şeklinde Allah adına yalan uydurmanızdan dolayı mutlaka hesaba çekileceksiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, kızları Allah'a nisbet ediyorlar;* 'Melekler, Allah'ın kızlarıdır!' diyorlar. Huzâa ve Kinâne kabileleri böyle diyordu. *Hâşâ! Allah bundan yüce ve uzaktır. Onlar, beğendiklerini de kendilerine nisbet ediyorlar."* Yani beğendikleri erkek evlatları kendilerine nisbet ediyorlar. Kısaca mana şudur: Onlar, nefret ettikleri kızları Allah'a nisbet ediyorlar; halbuki O, bundan yüce ve uzaktır; hoşlarına giden erkek çocukları ise kendilerine ait gösteriyorlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halbuki onlardan birine kız* çocuğunun doğumu *müjdelendiği zaman, içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir;* üzüntüsünden ve insanlardan utandığı için yüzü değişir."

"Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı kavminden utandığı için onlardan *gizlenir;* içinden de *onu, horluk içinde, yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün!* Onun doğumunu gizleyerek götürüp toprağa mı gömsün, şeklinde ne yapacağını düşünür. *Dikkat, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!"* Onların bu hükmü ne kadar kötüdür! Onlar, gözlerinde değeri böyle basit olan kızları tutup Allah Teâlâ'ya nisbet ettiler, O'na ait gösterdiler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kötü vasıflar, ahirete inanmayanlar içindir."*

Bu kötü vasıflar şunlardır:

Onlardan birinin, neslini devam ettirmek için ölümlü bir çocuğa ihtiyacının olması (Bu, bir kusur ve noksanlıktır).

Kendisiyle desteklenmek için erkek çocukları hayatta bırakmak isteği.

Kız çocuklarından hoşlanmamak ve fakirlik (veya insanların ayıplama) korkusundan onları diri diri toprağa gömmek.

Âyet şöyle bitiyor: *"En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir."* Bu yüce sıfatlar şunlardır:

Yüce Allah'ın zatının vâcip (zaruri) olması,

Hiç kimseye ihtiyacı bulunmayan mutlak bir zenginlik,

Sonsuz bir cömertlik,

Yaratılan varlıkların sıfatlarından uzak bulunmak,

Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olmak.

Ezherî demiştir ki: "Yüce sıfat, tevhid, yaratma, emir Allah'a aittir. O, bununla, kendisinin dışında edinilen bütün ilâhları reddetti. Bütün bunlar, 'lâ ilâhe illallah' sözüyle ifade edilmektedir."

"O, mülkünde *azîzdir;* her dilediğini yapar; yaptığı her işte *hakîmdir.* Yani kemal-i kudreti ve hikmetiyle tektir. Kudreti, varlıkları zamanı gelince ortaya çıkarır; ilâhî hikmet ise sebep ve şartlar perdesi ile onu gizler. En doğrusunu yüce Allah bilir.

56-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil tevhid ehlinin, amellerinde ve mallarında, şirk şüphesinden uzak durması gerekir. Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine rızık olarak verdikleri mallara, onları muhafaza veya ürünlerini ıslah etmeleri için kendilerine mallarından bir pay ayırarak hiç kimseyi ortak etmemeliler. Bunu günümüzde pek çok insan yapmaktadır; onlar mallarını korusunlar diye salih zatlar adına bir pay ayırmaktadırlar. Bunda, saf tevhid anlayışını bozacak durumlar vardır; çünkü Allah'tan başka gerçekte bir fâil (iş yapan, koruyan, alan, veren) yoktur.

"Onlardan birine kız çocuğu müjdelendiği zaman, içi öfkeyle dolarak yüzü simsiyah kesilir" âyeti hakkında deriz ki: Bu âyette, kız çocuklarından hoşlanmayan, onların çoğalmasından tiksinen kimselere bir kınama ve tehdit vardır; çünkü bu düşünce ve davranışta, Câhiliye devrinin işlerinden bir iz vardır. Bilakis kız çocuklarına, erkeklerden daha fazla iyi davranıp güler yüz göstermek gereklidir. Şüphesiz kızların ihtiyaçları için yapılan harcamalar, erkek çocuklara yapılan harcamadan daha fazla sevap kazandırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim, bu kız çocuklarının bakım ve geçim sıkıntısıyla yüz yüze gelir de onlara iyilik ve ihsanda bulunursa onlar kendisi için ateşe (cehenneme) karşı bir perde olurlar."[48]

Bunun dışında, kız çocuklarına iyilik ve ihsanda bulunmayı teşvik eden daha pek çok hadis-i şerif vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlere Mühlet Verilmesinin Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlere mühlet vermesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَآبَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

---

[48] Buhârî, Zekât, 10; Müslim, Birr, 147; Ahmed, *Müsned*, 6/33.

61. *Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir müddete kadar erteliyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalırlar ne de öne geçerler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden,* onların bir kısmının yaptığı inkâr ve isyanlar sebebiyle *cezalandıracak olsaydı,* onların zulmünün uğursuzluğu yüzünden *yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı.*"

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların günahları yüzünden, neredeyse deliğindeki böcekler helâk olacaktı."[49]

Şöyle denilmiştir: Eğer inkârları sebebiyle babalar helâk olsaydı, çocuklar olmazdı (Bunun için Allah, kâfirleri hemen helâk etmedi).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Fakat Allah, onları, belirli bir müddete kadar,* ömürlerinin bitimine veya azaplarının gelişine kadar *tehir ediyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne* ondan *bir saat geri kalırlar ne de* ondan *öne geçerler.*" O vakit gelince, mutlaka helâk olurlar veya azap görürler. Kâfirlere ve isyan edenlere mühlet verilmesinin hikmeti, azabın herkese dokunacak olmasıdır. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"*Öyle bir fitneden (azaptan) sakının ki o sizden sadece zalim olanlara uğramaz (hepinize dokunur)*" (Enfâl 8/25).

Kâfirlere hemen azap edilmemesinin bir diğer hikmeti de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tâif'te kendisini taşlayan insanları helâk etmek için izin isteyen meleğe söylediği şu sözünde gizlidir:

"*Hayır, onları helâk etme; umulur ki Allah, onların neslinden Allah'ın birliğine iman eden kimseleri getirir.*"[50]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[49] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 14/260 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/140.

[50] İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 2/2/153 (Beyrut 1990).

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, yeryüzündeki insanlarda çokça zulüm ve isyan gördüğünde, onlara azap etmek ister; sadece onların arasında kurulan zikir ve ilim insanlarını görünce azabı kaldırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Eğer rükû eden ihtiyarlar, süt emen çocuklar, otlayan hayvanlar olmasaydı, (yaptığınız isyanlar yüzünden) üzerinize ağır bir azap yağardı."[51]

Allah Hakkında İftira Etmenin Sonu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰىۜ

لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

62. ***Onlar, kendilerinin hoşuna gitmeyen şeyleri Allah'a isnat ediyorlar. En güzel sonucun kendilerinin olduğunu söyleyen dilleri yalan uyduruyor. Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır ve onlar, (ateşe) en önde sokulacaklardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, kendilerinin hoşuna gitmeyen şeyleri Allah'a isnat ediyorlar."* Kendileri kız çocuklarından hoşlanmadıkları halde, bir de kalkıp, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek onları Allah'a nisbet ediyorlar. Kendileri, idare ve reislikte kimsenin kendilerine ortak olmasını istemiyorlar, fakat putları Allah'a ortak ediyorlar. Kendileri, malların düşük ve kalitesiz olanlarını sevmiyorlar, kalkıp onları Allah için ayırıyorlar. Bununla birlikte, "Allah katında *en güzel sonucun* yani cennetin *kendilerinin olduğunu söyleyen dilleri yalan uyduruyor."* Onların bu sözü, âyette geçtiği gibi, şöyle diyenin sözüne benziyor:

---

[51] Taberânî, *el-Kebîr*, 22 / 309 (nr. 785); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3 / 345; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 7523.

"Eğer ben, (öldükten sonra) Rabbim'e döndürülürsem, O'nun katında benim için en güzel şeyler (cennet) vardır" (Fussılet 41/50).

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurdu ki:

"Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır; onlar için ateş hak oldu *ve onlar, ateşe en önde sokulacaklardır."*

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar ateşte terkedileceklerdir.

Bir diğer mana: Onlar, zulümde ve isyanda çok ileri gitmiş, haddi aşmış kimselerdir.

Yahut onlar taatte çok geri kalmış kimselerdir.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Edep konusunda gereken şudur: Her ne türden olursa olsun, bütün kemalatlar (başarı, güzellik ve nimetler) Allah Teâlâ'ya nisbet edilir (hepsinin O'na ait olduğu söylenir). İcat etme ve ortaya çıkarma noktasında olsa da bütün noksanlıkların kula ait olduğu söylenir. Aslında, hepsi Allah'ın takdiriyledir. Olayı böyle değerlendirmek son derece güzeldir. Bu konuda *Kasîde-i Ayniyye* sahibi[52] (Abdülkerim-i Cîlî) demiştir ki:

"Bütün çirkin şeyleri O'nun güzelliğine nisbet ettiğinde, her şeyin bir anda manası değişir ve güzelleşir. Çirkinin noksanlığını O'nun güzelliği tamamlar; bundan sonra ortada ne bir noksanlık kalır ne de bir bozukluk."[53]

---

[52] *Kasîde-i Ayniyye* olarak bilinen birçok kaside vardır. Bu kasidelerin özelliği, bütün beyitlerin sonunun Arapça'daki "ayın" harfi ile bitmesidir. Müellif İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh] tefsirinde, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî (v. 561/1165) ile onun torununun oğlu olan Abdülkerim-i Cîlî'ye (v. 832/1428) ait *Kaside-i Ayniyye*'lerden alıntılar yapmıştır. Müfessirimizin kendisinin de *Kasîde-i Ayniyye* adıyla manzum kasidesi vardır. Bazan, kendisine ait olduğunu belirterek ondan da nakilde bulunmaktadır.

[53] bk. Abdülkerim-i Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, s. 125 (Beyrut 2005).

Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Teselli

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ
فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

63. ***Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Fakat şeytan onlara amellerini süslü gösterdi de** (iman etmediler).* ***O şeytan, bugün onların velisidir ve onlar için can yakıcı bir azap vardır.***

64. ***Biz bu kitabı sana sadece, hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Fakat şeytan onlara kötü amellerini süslü gösterdi;* onu güzel gördüler, böylece çirkin işlerinde ısrar ve devam ettiler, peygamberleri yalanladılar." O peygamberler de sabrettiler, sonuçta başarıya ulaştılar. Resûlüm, senden önceki peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret ki onların başarı ve zafere ulaştığı gibi, sen de zafere ulaşasın. Şeytana uyanların âkıbeti ise helâk olmak ve azaba düşmek oldu.

"*O şeytan, bugün* dünyada *onların velisidir;* onların işlerini yürütendir. *Onlar için, ahirette can yakıcı bir azap vardır.*" O şeytan, kıyamet günü de onların dostudur. Bu, gelecekteki bir halden haber vermektir.

Mana şudur: Kâfirlerin, kıyamet gününde şeytandan başka yardımcıları ve dostları yoktur. Halbuki o, kendisine yardım etmekten âcizdir; bu haliyle başkasına nasıl yardım eder?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz bu kitabı* yani Kur'an'ı *sana sadece,* tevhid, kader, ahiret halleri ve yaptıkları işlerin hükümleri *hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve* ona *iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik."* Şüphesiz müminler onun indirilmesiyle fayda görürler.

63-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye ulaşma halinin gerisinde kalır ve bu hale razı olursa o kimse, kendisine ameli süslenmiş (mevcut haline aldanmış), farkında olmadan ameli ile yavaş yavaş azaba yaklaştırılmış biridir. Onun kıyamet günündeki nasibi pişmanlık ve eseftir. Bu konuda Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî[54] nazım halinde demiştir ki:

"Ey yüce Rabbim, kim sana vuslat nimetini kaçırdı ise onun nasibi pişmanlıktır. Kimin himmeti sana kavuşmak olursa ona ulaşmak için himmetleri (azim ve hedefleri) yüksek olur. Sana ait mana ve tecellilerin dışındaki şeylere bakan kimsenin, gözlerinden kanlı yaş akması gerekir. Bir kulak, senin sözünün dışında şeyler anlatan kimseye yöneliyorsa onun kulağı ağırlaşıp sağır olur (o, artık hakkı işitmez)."

Bunlar, Hakk'a vuslatın alametleridir. Şöyle ki: Hakk'a vuslatı hedefine alan kimse, himmetini basit şeylerden çekip Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna yükseltir; bakışını tevhidin sırlarını görmeye çevirir; kulağını, kendisini saf tevhide yaklaştıran şeylere açar. Kim bu makama ulaşmazsa ondan şeytanın vesvesesi ve günahları süslü göstermesi kesilmez;

---

[54] Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî, Şeyh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Züğdân el-Mâlikî'dir (v. 881 / 1476). Tunus'ta doğmuştur; sonra Mısır Kahire'ye yerleşmiş ve orada vefat etmiş; Şâzelî büyüklerinin bulunduğu Karafî Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kendisinin, *Hikem-i Atâiyye Şerhi* yanında, şiir divanı ve başka eserleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 3 / 242-252 (Beyrut 1999); Şa'rânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, s. 398-418 (Beyrut 2005); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 9 / 5; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 9 / 502 (Dımaşk 1993); Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, 7 / 66; Bağdâdî, *İzâhü'l-Meknûn*, 1 / 154 (nr. 2051); 2 / 207 (nr. 9675), (Beyrut 2008).

şeytan ona amelini süslü gösterir, o da amelini güzel görüp onunla yetinir (içinde bulunduğu hale aldanır, marifet ve müşahededen mahrum kalır). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tevhidin Delilleri

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette, birliğinin ve kudretinin apaçık delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

65. ***Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz ki bunda kulak veren bir toplum için ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah gökten suyu indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti.* Yeryüzü ölü gibi kupkuru, cansız, hareketsiz, bir şey bitirmez halde iken, Allah orada çeşitli bitkileri bitirdi. Önce ölü gibi olan yeryüzü, yağmur indikten sonra diri gibi, yeşil, canlı, gelişip büyüyen bir şekle dönüştü. *Şüphesiz ki bunda* ibret ve dikkatle *kulak veren bir toplum için ibret vardır.*" Kuşkusuz ibret alınacak bu olay çok açıktır; azıcık dikkat ve kulak verme ile onun ne olduğu idrak edilir. Onu anlamak için, öyle çokça tefekkür etmek ve ibret için kendini zorlamak gerekmez.

65. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, gayb âleminin semasından faydalı ilimlerin suyunu indirdi; onunla, gaflet ve cehaletle ölmüş nefis topraklarını (insanın iç âlemini) diriltti. Böylece insanın gönlü, tevhid nurlarıyla ve birlik sırlarıyla güzelleşip hoş bir hale geldi. Bu konuda bir ârif şair şöyle demiştir:

"Şüphesiz yüce Allah'ı tanımak, bir izzet, nur, güzellik ve sürurdur. Âriflerin üzerinde ayrıca bir heybet ve muhabbetten kaynaklanan bir nur vardır. İlâhî, seni tanıyana, elde ettiği hali mübarek ve hoş olsun; vallahi o kimse, her zaman hoşluk ve sevinç içindedir."

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, zatının birliğine delil olan diğer şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ
لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ
تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

66. ***Şüphesiz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından hâlis bir süt içiriyoruz. O süt, içenlerin boğazından kolayca geçer.***

67. ***Hurma ve üzüm gibi meyvelerden de içki ve güzel gıdalar elde edersiniz. Şüphesiz bunda, aklını kullanan kimseler için büyük bir delil vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey insanlar, *şüphesiz sizin için* deve, sığır ve koyun türü *hayvanlarda da*, O'nun kudretinin kemalini ve hayret verici hikmetini apaçık gösteren *büyük bir ibret vardır.*" Bu ibretlik olay şudur: Size, onların karınlarında bulunan bazı gıdalardan hâlis bir süt içiriyoruz. Bu süt, onların karınlarında işkembedeki dışkı ile gıdaların özünden oluşan kan arasından çıkar. Öyle bir yerden çıkmakla birlikte süt, işkembenin kötü kokusundan ve kanın renginden uzak ve temizdir.

Mana şudur: Allah sütü, işkembede onu çepeçevre saran dışkı ile kan arasından yaratır. Bununla birlikte onun rengini, tadını ve kokusunu bozmaz.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hayvanlar, ot ve benzeri şeyleri yedikleri zaman, onlar midelerinde erir; en alt kısmı dışkı; ortası süt, en üst kısmı da kan olur."

Cenâb-ı Hak, bu şekilde oluşan sütün özelliğini şöyle tanıttı: "*O, içenlerin boğazından kolayca geçer.*" Onun, içenin boğazından geçişi çok kolaydır. Hatta denilir ki sütten dolayı hiç kimsenin boğazı tıkanmamıştır. Bu söz, Hz. Peygamber'den de [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir.[55]

Devamındaki âyette ise şöyle buyruluyor: "Size ayrıca *hurma ve üzüm gibi meyvelerden de* yani onların sularından *içiririz.*" Sonra bunun nasıl olduğunu anlatarak şöyle açıkladı:

"*Ondan,* yani bu bahsedilen meyvelerden *bir içki,* sarhoşluk veren içecek *elde edersiniz.*"

Bu âyet, içki haram edilmeden önce inmiştir; buna göre o, içkiyi haram eden âyetle neshedilmiş, hükmü kaldırılmıştır.

Şöyle de denmiştir: Burada içkinin helâl veya haram oluşuna değinilmiyor; onunla, (az da olsa) içkideki bulunan fayda sebebiyle kendilerine verilen bir nimet hatırlatılıyor. Doğru olan görüş budur. Nesih olayı tenkide açıktır; çünkü nesih (önceki hükmün kaldırılması), sadece daha önce konmuş ve yerleşmiş hükümlerde olur. Burada böyle bir durum yoktur. Onda sadece, verilen nimeti hatırlatma ve ibret almaya teşvik vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ondan* ayrıca, kuru hurma, kuru üzüm, hurma şırası, sirke, meyve suyu gibi *güzel gıdalar elde edersiniz.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Âyette geçen içki, sirke ve meyve suyu gibi meyvelerden sıkılarak elde edilen içeceklerdir; güzel rızık ise kuru üzüm ve kuru hurmadır.

"*Şüphesiz bunda,* âyetler hakkında tefekkür edip düşünerek *aklını kullanan kimseler için,* Allah Teâlâ'nın kudretinin mükemmelliğine *büyük bir delil vardır.*"

---

[55] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/141.

66-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, içenlerin boğazından rahatlıkla geçen hâlis sütü, midedeki dışkı ile kan arasından çıkarttığı gibi, insanların kendisine ait kesbî (fiili ve mesuliyeti) olduğunu söyleyen Ehl-i sünnet mezhebini, Cebriyye ile Kaderiyye mezhepleri arasından çıkardı. Evet, Allah hak mezhebi, kulun fiilleri konusundaki görüşlerinde ifrat eden grupla (Cebriyye), bu konuda yanlışa düşen grup (Kaderiyyte) arasından çıkardı.

Allah Teâlâ ayrıca, sûfiyye mezhebini -ki bununla onların muhakkik âriflerini kastediyorum- şeriatın zâhirinde kalanlarla, sadece hakikate sarılanlar arasından çıkardı. Evet, Cenâb-ı Hak onları, günahlara dalan grupla, dinden çıkan grup arasından çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle Allah Teâlâ, ârif sûfîleri, hikmet âleminde işin zâhirine takılıp kalan grupla, işin hikmetine (zâhirde konulmuş hüküm ve hukuka) bakmadan sadece ilâhî kudreti müşahedeye bağlanıp kalan grup arasından çıkardı. Çünkü kendisinde manevi sarhoşluk hali galebe çalmamışken, normal durumda, zâhirdeki ilâhî hüküm ve kanunları reddedip sadece hakikate baktığını söylemek küfürdür.

Cenâb-ı Hak ayrıca, sadece seyrü sülûk yapanlarla, sırf cezbe halinde kalanlar arasından, terbiye ehlinin yolunu çıkardı. Sadece seyrü sülûk yapıp (ilâhî cezbe halini yaşamayanlar), Allah'tan perdelidir; sadece cezbe halinde kalanlar da Allah'ın yolundan (zâhirî hükümleri icradan) uzaktır. Manevi terbiye için yetki verilen kâmil mürşidler ise bu ikisi arasındadır. Onlar, seyrü sülûk ve cezbe ehlidir. Cezbe, iç âlemlerinde, sülûk (amel ve mücâhede) ise zâhirlerindedir. Bunu sadece, onların meşrebinde olanlar ve hallerini tadanlar bilir. Onlar, şeriat ilimleriyle hakikat ilimlerinin meyvelerinden, kalplerinde yüce sevgililerini müşahede ile kendilerini mest edecek bir içecek elde ettiler. Ayrıca sırlarında marifete ve zâhirlerinde kulluğa ulaşarak güzel rızık (hoş bir manevi hal) elde ettiler. Böylece hem hakikatin cezbesine ulaştılar hem de şeriatın hükümleriyle amel ederek ikisini bir arada yaptılar. Onların her biri kendi yerinde uygulanması gereken şeylerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bal Arısındaki İbretlik Olay

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kudretine delil olacak başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذٖى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ
وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلٖى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكٖى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ
يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فٖيهِ شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

68-69. ***Rabb'in bal arısına şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabb'inin sana kolaylaştırdığı yollarına gir!" Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda, düşünen bir topluluk için alınacak büyük bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'in bal arısına şöyle vahyetti,* yani ilham etti, bal arısının içine şunu ilkâ etti ..."

Vahiy üç çeşittir: Biri ilham yoluyla olur, diğeri rüyada gerçekleşir, bir diğeri ise ilâhî hükümleri getiren vahiydir.

Râgıb-ı İsfahânî demiştir ki: "Vahyin aslı, süratlice işaret etmektir. Bu, ya sözle olur ya cümle kullanmadan sadece sesle olur yahut bazı âzalarla işaret ve yazıyla olur.

Peygamberlerin kalbine atılan ilâhî kelimelere de vahiy denir. Bu da değişik şekillerde olur. Bir çeşit vahiy vardır ki onda, vahyi getiren elçi melek gözükür. Diğer bir vahiy, görme olmaksızın sesin işitilmesiyle olur; Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Allah'ın sözünü işitmesi gibi. Vahyin bir diğer şekli, kalbe atılarak gerçekleşir. Bir şekli ise ilham yoluyla olur; *"Biz, Musa'nın annesine vahyettik (ilham ettik)"* (Kasas 28/7) âyetinde bahsedildiği gibi. Vahyin bir diğer şekli, verilen emri yapmaya hazır hale getirmekle olur; *"Rabb'in bal arasına vahyetti"* (Nahl 16/68) âyetinde olduğu gibi. Vahyin bir diğer şekli rüyada olur.[56] Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Vahiy sona erdi (benden sonra vahiy gelmeyecek); geride müminin göreceği ilâhî müjdeler içeren salih rüya kaldı."[57]

Cenâb-ı Hak sonra, arıya neyi vahyettiğini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Dağlardan, ağaçlardan ve insanların senin için yaptıkları *çardaklardan,* senin için hazırladıkları yahut senin için yaptıkları mekânlardan *kendine evler edin;* mağara ve benzeri yerlerde barınacağın evler, kovanlar edin."

Âyetin ifadesinden, bu sayılan şeylerin hepsinden değil bir kısmından evler edin manası çıkıyor; çünkü bütün dağlarda, bütün ağaçlarda ve bütün çardaklarda, asma veya çatılarda arı için ev yapılmaz, kovan hazırlanmaz.

Arının bal yapmak için kalacağı yere, insanların yaptığı eve benzetilerek "ev" denmesi, arı peteğindeki son derece ince sanat, doğru ölçü ve güzel plandan dolayıdır. Öyle ki arıların altıgen şeklindeki oluşturduğu bal peteğini yapmaya sadece, yetkin mühendisler bir sürü aletle ve ince bir dikkatle güç yetirebilirler. Herhalde buna dikkat çekmek için, arı kovanından "ev" diye bahsedildi. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin hakikatine bakılırsa, bu işte arıya mal edilecek bir fiil yoktur; o sadece, her şeyi bilen, her işini bir hikmetle yapan yüce Allah'ın, arı üzerinden ortaya koyduğu bir şeydir.

---

[56] Geniş bilgi için bk. Râgıb-ı İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 530-532 (Beyrut 2005).

[57] Buhârî, Ta'bir, 5; Müslim, Salât, 207; Ahmed, *Müsned,* 1/21; Mâlik, Rüya, 3.

Cenâb-ı Hak, sonra arıya şöyle dedi: "*Sonra*, acısı ve tatlısıyla, hoşuna giden, istediğin *meyvelerin her birinden ye!*" Denildiğine göre arı, zakkum ağacı hariç, bütün çiçeklere konar ve onlardan bal özü alır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ve Rabb'inin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir!*" Ot ve bitkilerden gıda almak için araziye çıktığında, Allah'ın senin için hazırladığı yollarına gir; o yollardan giderek bitkilere ulaş. Yahut evlerinize, kovanlarınıza dönerken Rabb'inin yollarına gir (O'nun sana açtığı yoldan git), böyle yaparsan önüne hiçbir engel çıkmaz, yolu da karıştırmazsın.

Âyette, "*Rabb'inin yollarına ...*" denilerek yolun Allah'a nisbet edilmesi, bütün yolları O yarattığı ve hepsi O'nun mülkü olduğu içindir.

"*O yollara,* emre itaat ederek ve senden istenen şeye boyun eğerek *gir.*"

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: O'nun, senin için hazırlayıp emrine verdiği yollarına gir. O zaman, yol engebeli de olsa zorluk çekmezsin, uzak da olsa dönüşte yolunu kaybetmezsin.

Mücâhid[58] demiştir ki: "Arıya hiçbir yol engebeli gelmez; o, her yolu kolayca aşar."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar.*"

Bala, "içecek" dendi, çünkü o, içilen şeylerdendir. Âyetin zâhirine göre bal, arının karnından çıkmaktadır. Bu durum, Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], dünyayı yermek için söylediği bir sözden de anlaşıyor. O demiştir ki:

"İnsanoğlunun dünyada giydiği en kıymetli elbise olan ipek, ipek böceğinin ağzından gelen tükürükle oluşur. Onun en değerli içeceği olan bal, arının karnından çıkarttığı bir maddedir. Yine onun en zevk aldığı şey olan cimâ, bir idrar yolunun diğerine su (meni) boşaltmasından ibarettir."

---

[58] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiûn müfessirlerindendir.

İnsanların çoğunluğuna göre bal, arının ağzından çıkmaktadır. Bunu, İbn Atıyye söylemiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu işle meşgul olanlardan bizim elde ettiğimiz bilgiye göre bal, arıların arka kısmından çıkmaktadır.

"O balın renkleri değişiktir." Bal, arının yaşına ve çiçek aldığı bitki örtüsüne göre beyaz, kırmızı, siyah ve sarı olur. Bazan arının çiçek aldığı meraya göre balın tadı ve kokusu da değişik olur. Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği şu sözden de arının yediği maddeye göre balın tadında bir değişiklik olacağı anlaşılmaktadır:

"Senin içtiğin bal şerbetini yapan arı, urfut denen kötü kokulu bir bitkiden yemiş!"[59]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda insanlar için şifa vardır."* Bu şifa, balgamla ilgili hastalıklarda olduğu gibi, ya doğrudan balın kendisiyle olur veya diğer hastalıklarda olduğu gibi, başka maddelerle birlikte olur, çünkü karışım şeklinde yapılan ilaç türlerinde, içinde baldan bir parça bulunmayan ilaç çok azdır.[60] Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Süyûtî demiştir ki: "Balın, her hastalığa değil, bazı hastalıklara şifa olduğu söylenmiştir. Âyetteki, 'Onda bir şifa vardır' ifadesi de bu görüşe bir delil niteliğindedir. Yahut o, diğer maddelerle karışınca, bütün hastalıklara şifadır. Ben derim ki: Bal, başka bir madde ile karıştırılmasa da güzel niyetle içilince, bütün hastalıklara şifa olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ishal hastalığına yakalanan kimseye bal şerbeti içmesini emretmiştir. Bu hadis, Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir."[61]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Macun ve hastalıklar için hazırlanan faydalı şuruplar gibi ilaçların çoğu baldan yapılmaktadır. İbn Ömer [radıyallahu anh], her türlü hastalığı bal ile tedavi ederdi; sanki o, âyetin manasını umumi manada alıp balın bütün hastalıklar için şifa olduğu kanaatine varmıştı. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen şu hadis de buna delil olmaktadır:

---

[59] Hadis için bk. Buhârî, Talâk, 8; Müslim, Radâ, 88, Talâk 23; Ahmed, *Müsned*, 6/59.

[60] Bu açıklama, ilaç yapımında kimyasal maddelerin çok az kullanıldığı, daha çok tabii maddelerin ve bitkilerin terkibinden ilaçların yapıldığı dönemler için doğrudur (Mütercim).

[61] bk. Buhârî, Tıb, 4, 24; Müslim, Selâm, 91; Tirmizî, Tıb, 31; Ahmed, *Müsned*, 3/19.

Bir adam Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

'Kardeşimin karnı ağrıyor' dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Ona bal içir' buyurdu. Adam gitti, biraz sonra geri gelerek,

'Ona bal içirdim, bir fayda vermedi!' dedi. Allah Resûlü tekrar,

'Ona bal içir; şüphesiz Allah doğru söyledi; senin kardeşinin karnı yalan söylüyor!' buyurdu. Sonra adam gidip kardeşine tekrar bal içirdi (adam faydasına inanarak içti), yüce Allah ona şifa verdi."[62]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda, düşünen bir topluluk için büyük bir ibret vardır."* Kuşkusuz kim arıya, bu ince ilimlerin ve şaşılacak işlerin özel olarak verilmesi üzerinde iyice düşünürse kesin olarak şunu bilir: Arının bunları yapabilmesi için, bunları ona ilham eden ve bu işleri yapmaya sevkeden, her şeye gücü yeten, her işi tedbir eden, her işini hikmetle yapan bir zatın var olması gerekir. Bu zat, Cenâb-ı Hak'tır.

68-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Balın, bütün insanlara şifa olmasının sebebi şudur: Arı, bütün ot ve bitkilere konar, onların özünden en faydalısını alır; kâmil ârif de böyledir. O da her şeyden (kendisine faydalı olan) nasibini alır; her şeyde Allah'ı tanır. Ârif, bu makama çıkınca, kalpler için bir şifa olur. Kim sıdk ve sevgiyle onun sohbetine girerse Allah Teâlâ ona şifa verir. Her kim onu tâzim ve sıdk ile görürse (ârifi Allah için yüceltir ve ona sadakatlı hürmet ederse) Allah onun kalbini diriltir.

Büyükler ârifi şöyle tanıtmışlardır: Ârif, her şeyden (Allah'ı tanıma adına) bir pay alır; hiçbir şey âriften (kendisine zarar verecek) bir pay alamaz. Bulanık ve karışık olan her şey, ârifle sâfi hale gelir; hiçbir şey onun kalp safiyetini bozamaz. Tek olan zat (Allah Teâlâ) onu her şeyden alıkoyar; hiçbir şey onu tek olandan (yüce Mevlâ'dan) alıkoymaz, kalbini meşgul etmez. Ârifin bunun dışında daha birçok güzel sıfatından bahsedilmiştir.[63]

---

[62] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/431.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ebû Bekir Verrâk şöyle der: Arı, ilâhî emre uyup kendisine emredildiği şekilde Rabb'inin çizdiği yolda gittiğinde, Allah onun ağzından çıkan tükürüğü, insanlar için bir şifa yaptı; mümin de böyledir; o, ilâhî emre uyduğunda, sırrını (iç âlemini) kötülüklerden koruduğunda ve bütün varlığı ile Mevlâ'sına yöneldiğinde, Allah onun görülmesini, konuşmasını ve meclisini insanlar için bir şifa yapar. Kim ona bakarsa ibret alır, onun sözünü işitirse öğüt alır, kim onunla oturup kalkarsa (terbiye halkalarınana girerse) mesut olur."[64]

Yaratan ve Öldüren O'dur

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, kudretine delil olan başka bir şeyden bahsetti. Bu, diriltmek ve öldürmektir. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا
يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ۝

70. ***Allah sizi yarattı; sonra sizi öldürür. Sizden kimileri de daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez duruma gelmesi için, ömrün en kötü*** *(ihtiyarlık ve çöküntü)* ***devresine kadar yaşatılır. Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah sizi yarattı;* sizi gayb âleminden şehadet âlemine (dünyaya) getirdi. *Sonra sizi öldürür;* ecelinizin bitiminde gayb âlemine geri döndürür. *Sizden kimileri, ömrün en kötü devresine, ihtiyarlık ve bunama haline kadar yaşatılır."* O devre, kuvvet ve aklın noksanlaşması konusunda çocukluk devresine benzemektedir.

---

[63] Âriflerin içinden çıkan kâmil mürşidin vasıf ve halleri için bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 10. Bölüm; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 577-587 (İstanbul: Semerkand, 2007).

[64] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/324.

Bunama yaşının doksan beş olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, onun yetmiş beş olduğunu söyleyenler de olmuştur. Doğrusu, bu belli bir yaşla sınırlandırılamaz; o, adamına, bünyeye ve şartlara göre değişir.

"Bunu yapmamızın sebebi, *onun daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez duruma gelmesi içindir."* Onun, aklın noksanlaşması, unutma ve anlayışın kötüleşmesi konusunda, çocukluğa benzer bir hale gelmesi içindir. Bundan kasıt, ondan bütün bildiklerinin çekilip alınması değildir; onunla, aşırı unutmadan dolayı ilmin azlığı ifade edilmektedir.

Şöyle de denmiştir: Âyetin manası, sahip olduğu ilme ilave olarak yeni bir şey öğrenememesidir.

İkrime demiştir ki: "Kim Kur'an okursa bunama haline düşmez."[65]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bazı hadislerin ifadesinden şu sonuç çıkmaktadır: Kur'an okuyan (ve ilâhî hükümleri öğrenmekle meşgul olan) kimseler, kendisine tâbi olunacak (aklı yerinde) kimselerdir; Allah Teâlâ, ölene kadar onun aklını korur, kendisini ve insanları ondan faydalandırır. Bunun doğruluğuna, his ve tecrübe şahittir. Sadece Kur'an'ı ezberleyip öylece kalanlarda ise bunama hali mevcuttur. Bu açıklama *Hâşiye*'de[66] geçmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeye gücü yeter."* Yani yaratılan bütün şeylerin miktarlarını ve vakitlerini bilir; her şeyi yoktan yaratmaya ve eceli bitince onu yok etmeye gücü yeter. O, eceli dolan genç ve dinç bir kimseyi öldürür; pîr-i fâni ihtiyarı ecelinin dolmasına kadar hayatta bırakır.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, insanların ömürlerinin farklı olmasının sadece her şeye gücü yeten, her şeyi bir hikmetle yapan, onların bünyelerini belli bir ölçüde terkip eden ve mizaçlarına denge veren Allah'ın takdiriyle (hükmüyle) olduğuna dikkat çekme vardır. Eğer bu iş, tabiatların gereği olsaydı, ömürler arasındaki fark bu dereceye ulaşmazdı."[67]

---

[65] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/146.

[66] Bu hâşiye, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* adlı eseridir (Mütercim).

70. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tevhid ehline göre yaratmak ve öldürmek, bir varlığı ortaya çıkarmak ve onu gözlerden gizlemektir. Ârifibillâh olan zatlar, ömrün bunama devresine ve kötü haline ulaşmazlar.

"İnsanlar hüsrandadır; sadece iman edip salih amel işleyenler müstesna" (Asr 103/2-3) âyetinde istisna edilenlerin, esfel-i sâfiline itilecek kimselerden ayrı tutulduğu söylenmiş ve şöyle denmiştir: Şüphesiz salih kimseye, ihtiyarlık gelse de bunama hali gelmez. Bu durum, onun saadetine ve ahirette sûretinin çirkinleşmeyeceğine bir delildir. Allah Teâlâ, düşmanlarını henüz dünyada iken düşürdüğü çirkin ve kusurlu hallerden, dostlarını korumaya kadirdir.

Bir haberde şöyle denilmiştir: "Bir adam Kur'an'ı okuyup içi Allah Resûlü'nün hadisleri ile dolunca, o insanda büyük bir ilim kabiliyeti ve dirayeti oluşur, o kimse peygamberlerin halifesi olur."[68]

Şirke Düşenlerin Akılsızlığı

Cenâb-ı Hak, bunca delilden sonra şirke düşen kimsenin görüşünün ne kadar sefihçe olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِۚ فَمَا الَّذ۪ينَ فُضِّلُوا بِرَٓادّ۪ي
رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ ف۪يهِ سَوَٓاءٌۜ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾

71. ***Allah, rızık konusunda bazılarınızı diğerlerine üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki onlar,***

---

[67] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/550-551.

[68] Söz, Râfi'nin tarihinde, Ebû Ümâme el-Bâhilî'den [radıyallahu anh] nakledilmiştir (bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28694; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 794).

rızık konusunda** (kendileriyle) **eşit olsunlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, rızık konusunda bazılarınızı diğerlerine üstün kıldı;* bundan dolayı bazınız zengin, bazınız fakirdir. Bazılarınız mülk sahibi olup başkalarına bir ihtiyacı yoktur. Bazılarınız ise köle (ve hizmetçi) olup başkalarına muhtaçtır. *Üstün kılınan mal sahipleri,* yani efendiler, sahip oldukları *rızıklarını ellerinin altındaki kölelere vermezler ki onlar rızık konusunda* efendilerine *eşit olsunlar."* Yani mal sahipleri, kendilerine verdiğimiz rızık ve başka şeylerde, köleleriyle kendileri arasında bir ortaklık yapmazlar.

Bu durum, Allah Teâlâ'nın birliğine bir delil, müşriklerin durumuna ise bir ret ve inkâr olması için dile getirilmiştir. Âyet sanki şöyle diyor: Ey müşrikler, siz rızık konusunda, sizinle köleleriniz arasında eşitlik sağlamazsınız ve onları kendinize ortak yapmazsınız; tam tersine, büyüklük taslayıp bundan kaçarsınız. Hal böyle iken sizler, nasıl oluyor da benim kullarımı ilâhlığımda bana ortak yapıyorsunuz? Bu, şu âyette belirtildiği gibidir:

"Allah, sizin için kendinizden şöyle bir misal verdi: Köleleriniz arasında, size verdiğimiz rızıklarda kendileriyle eşit olduğunuz ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?" (Rûm 30/28).

Âyetin, elinin altındaki kölelerine iyilik ve ihsan yapmayan kimseye bir kınama ve azarlama olması da muhtemeldir. Bu kimseler kınandı ki Allah'ın kendisine verdiği rızıktan kölesine versin. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kölelerinize, yediklerinizden yedirin, giydiklerinizden giydirin."[69]

Âyet şöyle bitiyor: *"Durum böyle iken onlar,* yarattığı varlıkları zatına ortak koşarak *Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* Bazı varlıkları Allah'a ortak koşmak, Allah'ın onlara ihsan ettiği nimetleri, kendilerine ait görmeyi gerektirir. Böyle yapanlar, o nimetin Allah tarafından ihsan edildiğini inkâr etmiş olurlar.

---

[69] Buhârî, *Edebü'l-Müfred,* nr. 187; Müslim, Zühd, 74; Ahmed, *Müsned,* 5/168.

Yahut onların inkâr ettiği nimetler, kendilerine açıklanan bunca delillerdir. Onlar bu delilleri inkâr ettiklerinde, Allah'ın kendilerine ihsan etmiş olduğu açıklama nimetini inkâr etmiş olurlar.

Allah'ın nimetlerini inkâr etmenin bir diğer şekli de onu emredilen yere vermemektir. Onlar, kölelerine yapmaları gereken infak ve ihsanı ihmal ederek, Allah'ın nimetlerini inkâr etmiş olurlar. Bu mana, ikinci tefsire göredir.

71. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ ilim, sır ve manevi ihsan rızıklarında da bazınızı diğerlerine üstün kıldı. Sizden bazıları, Allah ile zengindir; bazılarınız ise kalbinde O'nun marifet ve muhabbetinden yana fakirdir. Bazınız O'nu bilir; bazınız cahildir. Bazınızın yakîni kuvvetli, bazınızın zayıftır.

Sizden, kendilerine ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar verilerek üstün kılınanlar, bu ilimleri, cahillere ve yakîni zayıf olanlara vermezler. Onlar bu rabbânî sırları almayı ve taşımayı hak etmeden önce, kendilerine onları açıklamazlar. Bu, o ilimlerin hakkını zayi etmektir. Onları bu işe ehil görmeden, kendilerine bir şey açmazlar. Bu işe ehil olmak için, nefislerini ve mallarını mürşidlerine feda etmeli, kendilerine tam manasıyla teslim olmalıdır. Öyle ki rabbânî ilim ve sırları öğretecek olan kâmil mürşid, onda, bir mal sahibinin malında tasarruf ettiği gibi tasarruf etmelidir. İşte o zaman kâmil mürşidler, Allah Teâlâ'nın kendilerine ihsan ettiği manevi ilim ve sırlı anlayışlara onları ortak ederler. Bu konuda şöyle denmiştir:

"Hikmeti, ehli olmayan kimselere vermeyin; verirseniz hikmete yazık etmiş olursunuz. Onu ehil olan kimselerden de esirgemeyin; esirgerseniz onlara haksızlık etmiş olursunuz."

Şair bu manada şunları söylemiştir:

"Gücümün yettiği kadar ilmimi (onun kıymetini bilmeyen) cahil kimselerden gizleyeceğim; hayvanların üzerine nefis incileri takmam.

Eğer Allah Teâlâ, lutfu ile nasip eder de ilim ve hikmet sahibi kimselerle karşılaşırsam, ilmimi onlara bolca veririm ve onların ilminden istifade ederim. Yoksa ilim benim yanımda saklı ve gizli kalır. Kim, kıymetini bilmeyen cahillere ilmini verirse onu zayi etmiş olur. Kim de hak edenden ilmi menederse onu alacak kimseye zulmetmiş olur."

İnsana Verilen Özel Nimetler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisinden başka hiç kimsenin güç yetiremeyeceği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَن۪ينَ وَحَفَدَةً
وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۜ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَۙ ﴿٧٢﴾

72. ***Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı.*" Şöyle ki Havva'yı Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yarattı; diğer kadınları da erkeklerin ve kadınların nutfelerinden (sperm hücrelerinden) yarattı. Allah, kadınları sizin için, sizin kendileriyle huzur ve sükûn bulmanız, onlardan helâl dairede faydalanmanız ve onlardan elde edeceğiniz çocuklarınızın sizin gibi olması için yarattı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eşlerinizden de sizin için* sulbünüzden gelen *oğullar ve torunlar yarattı.*"

Âyette torun manası verdiğimiz "hafede" kelimesi, aslen süratle hizmete koşan kimse demektir. Torunlar, genelde dedeleri ve nineleri için hizmete koştukları için bu şekilde tanıtılmışlardır.

Bu kelimeye, kız çocukları manası da verilmiştir. Gerçekten kız çocukları, evdeki hizmete daha fazla koşarlar.

Âyetin bu kısmına şu manalar da verilmiştir:

Allah sizin için kadın tarafından akrabalar yarattı.

Allah sizin için hizmetçiler yarattı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve sizi temiz,* leziz ve hoşa giden *şeylerden rızıklandırdı."* Bunlar, çeşitli ürünler, hububat çeşitleri, meyveler ve hayvanlar gibi nimetlerdir. Onların bir kısmı yenir, bir kısmına binilir, bir kısmı ile süslenilir.

Yahut Allah sizi helâl şeylerden rızıklandırdı. Âyetin lafzındaki bazı manasına gelen "min" edatından, nimetlerin hepsinden değil, bir kısmından rızıklandırdı manası çıkıyor. Şüphesiz dünyanın güzel hoş nimetleri, ahiret nimetleri yanında birer örnektir; asıl güzel nimetler ahirettedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"*

Müşriklerin inandıkları bâtıl şey, putların kendilerine fayda vereceği inancıdır. Şüphesiz putlar bâtıldır, onların varlıkları hiçbir hakikate dayanmamaktadır. Putların fayda vereceğini söylemek, Allah'ın nimetini inkârdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* buyurdu. Çünkü onlar, o nimetin putlara ait olduğunu söylediler.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı nimetlerden bir kısmını haram saydılar; bazı develeri kendilerine haram ettikleri gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, manen temizlenmiş nefislerinizden, sizin için, ledünnî ilimlerden birçok ilim yarattı.

Velilerden Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Kim, günahları terketmeye kesin karar verirse melekût âleminde dolaşır, sonra bu kula, kendisine bir âlim ilim öğretmeden (Allah tarafından) taptaze hikmetler verilir."

Allah, sizin için, bu manevi ilimlerin bereketiyle ruhanî evlatlar yarattı. Onlar, talebelerinizdir; bu ilimleri sizden alıp taşırlar. Allah ayrıca, sizin için, ruhanî evlatlarınızdan bu ilimleri alıp kıyamete kadar gelecek insanlara aktaracak torunlar yarattı. Sizi ayrıca hoş nimetlerle rızıklandırdı. Âriflere göre bu nimet, marifetin (yüce Allah'ı tanımanın) tadıdır; mücâhede ehline (amel sahiplerine) göre ise taatlerin tadıdır.

Onlar, Allah'ın dışındaki bâtıl şeylere mi inanıyorlar? Onlara inanıp da vasıta ve sebeplere bağlanıp kalarak bütün sebepleri yaratan Mevlâ'dan uzak kalıyorlar ve Allah'ın nimetini, yani arada bir vasıta olmadan Cenâb-ı Hakk'ı müşahede nimetini inkâr ediyorlar.

Allah'tan Başkasına Kulluk Edilmez

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Allah'tan başka bir varlığa bağlanıp kalanları ayıplayarak şöyle buyurdu:

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَۚ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَۜ اِنَّ اللّٰهَ
يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

73. *Onlar, Allah'ın dışında, kendilerine göklerden ve yerden bir rızık verme imkânına sahip olmayan ve buna asla güçleri yetmeyen varlıklara tapıyorlar.*

74. *Öyle ise birtakım varlıkları Allah'a benzeterek O'na emsaller icat etmeyin! Şüphesiz Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşrikler, Allah'ı bırakıp,* O'nun dışında, *göklerden* yağmur yağdırarak *ve yerden* bitki çıkararak *onlara bir rızık verme imkânına sahip olmayan ve buna asla güçleri yetmeyen varlıklara tapıyorlar."* Bu taptıkları varlıklar âciz oldukları için, kendilerine hiçbir rızık veremezler. Onlar, putlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Öyle ise birtakım varlıkları Allah'a benzeterek O'na emsaller icat etmeyin!"* Bazı varlıkları Allah'a benzeterek O'na şirk koşmayın veya kendisiyle kıyas yapacağınız varlıklar bulmayın. Bir şeyi darbımeselle anlatmak, bir durumu diğerine benzetmektir.

"Şüphesiz Allah, hiçbir şeyin kendisine benzemediğini yahut onların kıyas yoluyla söylediklerinin bozuk ve yanlış olduğunu çok iyi *bilir; siz ise* bunu *bilmezsiniz.* Eğer bilseydiniz, böyle bir şey yapmaya cüret etmezdiniz."

Bu cümle, onları böyle bir işten nehyetmenin sebebini ortaya koyuyor. Yani eşyanın hakikatini Allah bilir, sizler bilmezsiniz; öyleyse bu görüşünüzü terkedin ve sizin için belirlenen sınırda durun.

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Cenâb-ı Hakk'ın dışında bir şeye güvenip dayanırsa, kendisine bir faydanın ulaştırılmasında ve zararların engellenmesinde o varlığa itimat ederse, bu âyet ona da hitap eder ve âyetin uyarısı onun için de geçerli olur. Öyleyse Allah'a, O'nun dışında kendilerine itimat edeceğiniz ve güvenip dayanacağınız ortaklar koşmayın! Şüphesiz Allah, kendisine güvenilip dayanılmaya kimin daha layık olduğunu çok iyi bilir; siz ise bunu bilmezsiniz. Yahut bilirsiniz de gereğince amel etmezsiniz. Bunun böyle olduğunu bilen ve işin hakikatine ulaşan bir ârif demiştir ki:

"Rabb'i Allah'ın tek olduğuna inanan ve O'nun birliğini ikrar eden bir kimsenin, bir başkasından yardım talep etmesi haramdır. Ey sahibim, beni her an hak üzere durdur; öyle ki O'nun vecdiyle öleyim, O'nun vecdiyle dirileyim. Yeryüzünün sultanlarına de ki: Gayret edin; burada öyle bir manevi mülk var ki o, kullar tarafından satılmaz ve hediye edilmez (O sadece Allah tarafından ihsan edilen bir mülktür)."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, bütün kalplerin ve nefislerin gece gündüz her halini bilmektedir. Hangi nefis ve kalp, kendisinin Allah'tan başka birine ihtiyacı olduğunu düşünürse Allah ona İblîs'i musallat eder."

Üstat Ebû Ali ed-Dekkâk [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Marifetin (Cenâb-ı Hakk'ı tanımanın) alameti, az olsun çok olsun, bütün ihtiyaçlarını, sadece Allah Teâlâ'dan istemendir; aynen Hz. Musa [aleyhisselâm] gibi. Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmeyi arzuladı, 'Rabbim, bana zatını göster, sana bakayım' dedi. Bir defasında ekmeğe ihtiyacı oldu, 'Rabbim, ben, bana indireceğin her türlü hayra muhtacım!' dedi."

İbn Atâullah-ı İskenderî *et-Tenvîr* adlı eserinde der ki: "Allah sana rahmet etsin, şunu bil ki ahiret yolcularının mahlûkattan himmetini çekmesi ve onlara hiçbir isteğini arzetmemesi, kendileri için, bir damadın takındığı süslerden daha güzeldir. Onlar bu hale, suya olan ihtiyaçlarından daha fazla muhtaçtırlar ..."[70]

Yüce Rab ile Âciz Kulun Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendi zatı için ve O'nunla birlikte ibadet yapılan kimselerin hali için bir misal vererek şöyle buyurdu:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا
رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًاۜ هَلْ يَسْتَوُ۫نَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ
اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ

---

[70] İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâtı't-Tedbîr*, s. 173 (Dımaşk 2002).

لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُۙ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَاْتِ بِخَيْرٍۜ
هَلْ يَسْتَوٖي هُوَۙ وَمَنْ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِۙ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٧٦﴾

75. ***Allah,*** *(hakkı anlayasınız diye)* ***şöyle bir örnek veriyor: İki insan var; biri, başkasının kölesi olup hiçbir şeye gücü yetmiyor. Diğeri ise tarafımızdan kendisine güzel rızık verdiğimiz ve ondan gizli-açık dilediği gibi harcayan*** *(hür)* ***kimsedir. Bunlar hiç eşit olur mu? Bütün hamdler*** *(övgüye layık her şey)* ***Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bunu bilmez.***

76. ***Allah, bir de şu örneği veriyor: İki kişi var; onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez ve efendisinin üstüne bir yüktür. Onu nereye*** *(hangi işe)* ***gönderse kendisinden bir hayır çıkmaz. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah,* kulların zayıflığını ve rabliğin azametini anlatmak için size *şöyle bir örnek veriyor: İki insan var; biri, başkasının kölesi olup hiçbir şeye gücü yetmiyor.* Bu, kul için yapılmış bir benzetmedir. *Diğeri ise* hür olup *kendisine tarafımızdan güzel rızık verdiğimiz ve ondan* dilediği gibi *gizli-açık harcayan kimsedir."* Bu da yüce Rab için verilmiş bir örnektir.

Cenâb-ı Hak, kendisine ortak koşulan putlar için, daha işin başında tasarruftan âciz köleleri örnek verdi; kendi zatı için ise pek çok mala sahip olup onda dilediği gibi tasarrufta bulunan ve harcama yapan mülk sahibi hür kimseyi örnek verdi.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, ilâhî yardımdan mahrum bırakılan kâfirle, hidayet yolunda muvaffak edilmiş mümin için bir benzetmedir. Birinci örnekteki kulun, "başkasının kölesi" sıfatıyla tanıtılması, onu hür kimseden ayırmak içindir; çünkü köle de Allah'ın kuludur. Ayrıca bu ifadeyle, anlaşmalı (mükâteb) ve izinli kölenin de bir yetkisinin olmadığı anlatılmış oldu. Gerçekten putlar, kendisi için hiçbir hürriyet ihtimali olmayan köleye benzer; hatta putlar, pek çok konuda köleden daha âcizdir. Hal böyle iken onlar, nasıl olur da kendisini hiçbir şeyin âciz bırakmadığı tek ve kahhâr olan Allah'a eşit olurlar! Bunun için âyetin devamında Cenâb-ı Hak,

"Bunlar hiç eşit olur mu?" buyurdu. Yani âciz kölelerle, istediği gibi tasarrufta bulunan mülk sahibi bir olur mu?

Âyet şöyle devam ediyor: "Hakkı beyan edip açıkladığı için *hamd Allah'a mahsustur;* gerçekten hakkın açıklanması kendisine şükür gereken apaçık bir nimettir." Yahut bütün hamdler Allah'a mahsustur; ibadet bir yana, kendisine hamdedilmeyi hak eden O'ndan başka kimse yoktur; çünkü bütün nimetlerin sahibi O'dur.

"Fakat onların çoğu bunu bilmez." Yani onların bir bigisi yoktur; bunun için nimetleri O'ndan başkasına ait görürler ve ona taparlar. Yahut onlar, kendilerini azaba götüren şeyi bilemedikleri için Allah'a şirk koşarlar.

Cenâb-ı Hak sonra, başka bir örnek vererek şöyle buyurdu:

"Allah, bir de şu örneği veriyor: İki kişi var; onlardan biri dilsizdir, dilsiz olarak doğmuş, bir şey anlamaz ve bir şeyi de anlatamaz. *Onun,* aklı noksan olduğu için sanat ve iş yönetme adına *hiçbir şeye gücü yetmez* ve o, bakımını üstlenen efendisine bir yüktür; ona son derece ağırlık ve sıkıntı verir. *Efendisi onu,* bir ihtiyaç veya iş için *nereye gönderse kendisinden bir hayır çıkmaz;* önemli bir başarı ve sonuç gelmez. Bu, putlar için bir benzetmedir. *Şimdi, bu* dilsiz ve hayırsız *adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden,* güzel konuşan, ihtiyaçlarını dile getiren, kendi kendine yeten, hak üzere hareket eden, insanlara fayda veren, onları bütün faziletlerin kaynağı olan adalete teşvik eden *kimse eşit olur mu?"* Bu kimse kendisine ait bütün işlerinde doğru yol üzere hareket etmektedir; hangi işe yönelse, en az gayret ile kısa zamanda güzel bir sonuç alır.

Bu da Cenâb-ı Hak için verilmiş bir örnektir. Hak Teâlâ bu örneği, putların kendisine ortak olmasını ret ve iptal için verdi.

Onun, kâfir ve mümin için verilmiş bir örnek olduğu da söylenmiştir. Doğrusu, bu iki örneğin Cenâb-ı Hak ve putlar için verilmiş olmasıdır. Çünkü âyetler, öncesi ve sonrasıyla Allah'ın emrini ve kâinatta uyguladığı işlerini açıklamakta, putları reddetmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, rab olarak bütün kemal sıfatlarına ve ilâhlığın azametine sahiptir. Onun kulları ise kulluğun noksanlıklarıyla iç içedir ve hepsi mülk olmanın kahrı altındadır. Kim, yüce Allah'ın kuvvet, ilim, zenginlik, izzet, yardım, mülk gibi rubûbiyyetinin kemalat sıfatlarıyla, iç âleminde, kendisini desteklemesini isterse zâhirinde, zillet, fakirlik, zayıflık, âcizlik ve cehalet gibi kula ait noksan sıfatları ele geçirsin (nefsine bu halleri yaşatsın).

Sen zâhirinde, kullara ait noksan sıfatları elde ettiğin (nefsine zillet, âcizlik ve fakirlik halini yaşattığın) ölçüde Allah seni, iç âleminde, kendisine ait kemalat sıfatlarıyla (kuvvet, ilim, zenginlik, izzet ve yardımıyla) destekler.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen gerçek kulluk sıfatını elde et, Allah seni kendi sıfatlarıyla destekler."[71]

Bu sıfatlara ulaşmak, zâhiren, yalnızca insanların arasında olur, tek başına olmakla bunlar gerçekleşmez, çünkü tek başına yaşamada büyük bir mücâhede (nefis terbiyesi) yoktur. Hem pek çok insan buna güç yetirebilir. İlâhî sıfatların kulda gerçekleşmesi sadece, onun insanlar ve özellikle akranları arasında bulunmasıyla olur. Kula ilâhî yardımı garanti eden durum budur (Kulun ilâhî sıfatlara mazhar olup kâmil insan olması yalnızca, onun insanlar içinde bulunup ilâhî hukuku korumasıyla gerçekleşir; tek başına bu hal oluşmaz). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[71] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 333 (Beyrut 2005).

İlâhî İlim ve Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, zatına ait kemalatlardan bahsettikten sonra, ilim ve kudretinin kemalini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٧٧﴾ وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ
شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

77. Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsustur. Kıyametin kopması ise göz açıp kapayıncaya hatta ondan daha kısa süre içinde gerçekleşecek bir iştir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

78. Allah, siz hiçbir şey bilmezken, sizi analarınızın karnından çıkardı; size kulaklar, gözler ve kalpler verdi. Bunları size şükretmeniz için verdi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsustur."* Allah, göklerde ve yerde saklı ve gizli olan her şeyi bilir; onlar gözle görülsün görülmesin farketmez. Bütün bunları bilmek sadece yüce Allaha mahsustur; bunu O'ndan başkası bilmez.

Hak Teâlâ sonra, kudretinin kemalini gösteren bir delili açıklayarak şöyle buyurdu: *"Kıyametin kopması,* sürati ve kolaylığı yönüyle, *göz açıp kapayıncaya hatta ondan daha kısa süre içinde gerçekleşecek bir iştir."* Kıyametin kopması, gözün açılıp kapanma hareketini yapma süresinin yarısında hatta ondan daha kısa sürede gerçekleşir; çünkü Cenâb-ı Hak mahlûkatı, gözün açılıp kapanma süresinden daha kısa bir zaman dilimi içinde bir defada yaratmıştır. *"Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."* Allah mahlûkatı, tedrîcî olarak, zaman içinde yavaş yavaş yaratmaya güç sahibi olduğu gibi onları bir defada yaratmaya da kadirdir.

Allah Teâlâ sonra, kudretinin diğer bir delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah, siz hiçbir şey bilmezken,[72] *sizi analarınızın karnından çıkardı; size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."* Böylece sizler, duyu organlarınızla idrak ettiklerinizden maddi ilimleri elde edersiniz; sonra, tefekkür ve düşünce yoluyla nazarî ilimlerde ilerlersiniz; sonra yüce yaratıcıyı tanımaya ulaşırsınız.

"Bunları size, yoktan var edilme ve hayatta kalmanız için sürekli desteklenme nimetine *şükretmeniz için verdi."* Allah sizi, önce yokluktan ortaya çıkardı, sonra sizi, geçirdiğiniz hayat evrelerine göre çeşitli nimetlerle destekledi, nihayet O'na geldiniz.

Cenâb-ı Hak, Kur'an'da geçen bütün âyetlerde, işitme nimetini görme nimetinden önce söylemiştir. Gerçekten işitme, kalp için, görmeden daha faydalıdır, onda daha fazla etkilidir ve din konusunda daha umumi faydalara sahiptir. Çünkü eğer bütün insanlar sağır olsalardı ve kendilerine peygamber gönderilseydi; ilim ve iman onlara nereden girecekti? Kulluğun edeplerini ve dinin hükümlerini nasıl öğreneceklerdi? İşaretle anlatım, hükümlerin çoğunda oldukça zor hatta imkânsızdır.

Âyette, kulaktan bahsedilirken, tekil olarak, "Size kulak verdi" dendi; göz ve kalpten bahsedilirken ise, "gözler ve kalpler" verdi şeklinde çoğul olarak söylendi. Bunun hikmeti şudur: Kulağı ilgilendiren şey bir tane olup o da sestir. Göz ise böyle değildir; onu ilgilendiren pek çok şey vardır; cisimler, renkler, nurlar, zulmetler ve görülebilen diğer şeyler gibi. Aynı şekilde kalbi ilgilendiren şeyler de birden fazladır. Bütün manevi şeyler, manalar, duyu organlarıyla idrak edilecek şeyler kalbin ilgi alanına girer. Buna göre, göz ve kalbin ilgilendiği alanlar kulaktan daha geniştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[72] *"Siz hiçbir şey bilmezken"* âyeti için şu izahlar yapılmıştır: 1. Sizler, ruhlarınızdan alınan misakı (elest bezminde Allah ile yaptığınız sözleşmeyi) bilmezken. 2. Sizin için yazılan saîd veya şakî (cennetlik veya cehennemlik) hükmünü bilmezken. 3. Menfaat ve iyiliğinize olan şeyleri bilmezken. En iyisi, âyeti bu sayılan şeyleri ve insanın bilmediği diğer işleri içine alacak şekilde umumi manada düşünmektir. bk. Seyyid Sıddîk Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kur'ân,* 4/61 (Beyrut 1999).

77-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlarda gizlenmiş rubûbiyyet sırlarına ait ilimler ve nefiste bulunan kulluğun hükümleriyle ilgili ilimler, Allah'ın hazinelerinde bulunmaktadır. Allah Teâlâ, dilediklerine onlardan açar, verir. Yüce Allah'ın emri (bir işi icrası) "kün=ol" emrine bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, kulu nefsinden öldürüp (nefsinin kötü sıfatlarını yok edip) zatının nurlarını müşahede ile dirilterek ona açacağı manevi fetih işi, bir göz açıp kapama süresinde veya daha az bir sürede gerçekleşir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti, bu işin bir sıra ve zaman içinde yavaş yavaş olmasını gerektirdi.

Allah Teâlâ kulu, bu âleme cahil olarak getirir; sonra ilim ve öğüt alması için kulağını açar; görüp ibret alması için gözünü açar, Hakk'ı müşahede için kalbini açar. Nihayet kul, Rabb'ini tanıyan bir ârif âlim ve kulluk vazifelerini hakkı ile yerine getirerek Allah'a şükredenlerden olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tefekküre Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, marifetin sebebi ve ilimleri elde etme yolu olan tefekküre teşvik ederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللّٰهُ
إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ
سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ
ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا
أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ

وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ
لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ
﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

79. ***Onlar, göğün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğmiş halde uçan kuşları görmediler mi? Onları orada Allah'tan başkası tutmuyor. Şüphesiz bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır.***

80. ***Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı. Sizin için, sefere çıktığınızda ve ikamet halinizde, davarların derilerinden kolayca taşıyacağınız evler*** *(çadırlar, kubbeler ve portatif evler)* ***yapmayı nasip etti. Size, hayvanların yünlerinden, tüylerinden ve kıllarından bir süreye kadar kullanacağınız ev eşyası ve faydalanacağınız meta elde etme imkânı verdi.***

81. ***Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte böylece Allah, size nimetini tamamlıyor ki O'na teslim olup itaat edesiniz.***

82. *(Resûlüm!)* ***Eğer bundan sonra yüz çevirirlerse sana düşen sadece açıkça tebliğ etmektir.***

83. ***Onlar Allah'ın nimetini tanırlar, sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar, göğün boşluğunda,* yerden uzakta, havada, *Allah'ın emrine boyun eğmiş halde uçan,* kendileri için yaratılan kanatlarla ve hazırlanan diğer sebeplerle uçmaya ram olan *kuşları görmediler mi?"*

"Onları orada Allah'tan başkası tutmuyor." Şüphesiz onların vücutlarının ağırlığı, yere düşmelerini gerektirir. Onların üzerinde kendilerini havaya bağlayan bir şey olmadığı gibi, altlarında kendilerini tutacak bir direk de yoktur.

"Şüphesiz kuşların bu şekilde uçmaya ram edilmelerinde, inanan bir toplum için birçok ibret ve Allah'ın kudretine delil *vardır."* Çünkü O'ndan başka fâil yoktur (her işi asıl olarak yapan Allah'tır).

Kuşkusuz kuşların havada tutulması, tabiatlarının aksine bir durumdur; eğer ilâhî kudret onları taşımasa onlar bunu yapamazdı. Bunun için onda, inanan bir toplum için pek çok delil vardır; çünkü bu delillerden (marifet ve yakîn adına) fayda görenler sadece müminlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı."* Taştan ve kerpiçlerden yapılan evler gibi, size, ikamet halinizde yerleşip kalacağınız yerler yaptı.

"Sizin için, davarların derilerinden kolayca taşıyacağınız evler yapmayı nasip etti." Bu evler, deriden yapılmış kubbe ve çadırlardır. Bu ifadenin, deve tüyünden, koyun yününden ve keçi kılından yapılan şeyleri içine alması da câizdir; çünkü onlar hayvanın derisinden biter, bunun için deriden sayılırlar.

"Deriden yapılmış bu evleri, çadır ve benzeri portatif evleri *sefere çıktığınızda ve ikamet halinizde* veya bir yere indiğinizde *kullanırsınız."*

"Allah ayrıca *size,* koyun türü *hayvanların yünlerinden,* develerin *tüylerinden* ve keçilerin *kıllarından bir süreye kadar* kullanacağınız *ev eşyası ve* faydalanacağınız *meta edinme imkânı verdi."* Onlar, dayanıklı olduğu için uzun bir zaman elde kalırlar.

Âyetin son kısmına şu manalar da verilmiştir:

Onları, ölene kadar kullanırsınız.

Onları, ihtiyacınızı görene kadar kullanırsınız.

Onları, eskiyip çürüyene kadar kullanırsınız.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* ağaç, dağ, bina gibi *yarattıklarından sizin için,* güneşten korunacağınız *gölgeler yaptı. Dağlarda da* *sizin için,* mağara, sığınak ve taştan yontulmuş evler gibi, içinde gizleneceğiniz, soğuktan ve sıcaktan korunacağınız *barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan* ve soğuktan *koruyacak* elbiseler *yarattı.* Bunlar, yünden, ketenden, pamuktan ve diğer maddelerden yapılmış giyeceklerdir.

Âyette, bu giysilerin sadece sıcaktan korumasından bahsedildi. Onda iki zıt şeyden birini dile getirmekle yetinildi; bununla elbiselerin soğuktan koruması da kastedilmiş oldu. Yahut âyetin ilk olarak hitap ettiği Araplar için, sıcaktan korunmak daha önemli olduğu için bu şekilde ifade edildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ve sizi savaşta koruyacak,* vurma ve darbelere karşı sizi muhafaza edecek *zırhlar yarattı.*"

"*Ey Mekkeliler, işte böylece Allah,* sizler için bu şeyleri yaratmakla, ihtiyaç duyacağınız şeyleri var etmekle *size* dünyada *nimetini tamamlıyor ki* O'na teslim olup itaat edesiniz." O'nun nimetlerine bakıp kendisine iman edesiniz. Yahut bu nimetlere bakıp O'nun birliğini ikrar edesiniz ve şirkten uzak kalıp güvende olasınız.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Sizin için yarattığı zırhı giyinerek yaralanmadan kurtulursunuz.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm! *Eğer bundan sonra yüz çevirirlerse,* senden doğruyu kabul etmezlerse yahut müslüman olmazlarsa; *sana düşen sadece açıkça tebliğ etmektir;* sen kendilerine doğruyu tebliğ ettiğinde senden yüz çevirmeleri sana bir zarar vermez."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar Allah'ın nimetini tanırlar,* yani onların Allah tarafından verildiğini kabul ve itiraf ederler, *sonra da* içine düştükleri şirk ve nimeti verenin dışındaki varlıklara ibadet ederek *onu inkâr ederler.*" Onların, "Bu nimetler ilâhlarımızın (putlarımızın) şefaatiyle bize verildi veya onların vesilesiyle bu nimetlere kavuştuk" demeleri de nimeti ve onun asıl sahibini inkârdır.

Onların bir inkâr şekli de kendilerine verilen bu nimetlerin hakkını yerine getirmekten yüz çevirmeleridir.

Şöyle denilmiştir: Âyette belirtilen Allah'ın nimeti, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğidir. Onlar, onun peygamberliğini mucizelerle tanıdılar, fakat sonra inatlarından dolayı onu inkâr ettiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların çoğu kâfirdir."* Yani onların çoğu inadına inkâr etmektedir.

Âyette, "onların çoğu" denmesi şunlar için olabilir:

Onların bazısı doğruyu tanımadılar; bu, ya onların akıllarının noksan veya görüşlerinin dar oluşundandır. Dolayısıyla bunların inkârı, inattan değil cehalettendir.

Yahut onların içinde kendisine İslâm gelmiş ve bundan sonra müslüman olmuş kimseler vardır.

Yahut âyette, çoğunluk hepsinin yerine konularak böyle söylendi; *"Onların çoğu bilmezler"* (Nahl 16/75) âyetinde olduğu gibi. Bu açıklamaların bir kısmı Beyzâvî'ye aittir.

79-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, melekût âleminde ve ceberût semasında ruhları kudretiyle nasıl tuttuğunu açıkladı. Bu şekilde ruhlar, irfan ve yakîn kanatlarıyla, O'nun cezbesinin nurlarına ram olarak, Cenâb-ı Hakk'ın yüceliğinin açıkça zuhur ettiği makama ve ululuğunun tezahür ettiği alana doğru kanat çırptılar. Onları, bu âlemde sadece Allah tutuyor; bunu kendilerine cemalini keşfederek (göstererek) yapıyor. Allah ruhları, bu keşifle saltanatının kahrından ve celâlinin yakıcı nurlarından korudu; böylece ruhlar, O'nun güzelliği içinde eriyip yok olmaktan korunmuş oldular."[73]

Allah sizin için, içinde manen sükûn ve huzur bulacağınız evler yarattı; onlar, kulluk alanları yani ibadet ve taatlerdir. Ruhlarınızla melekût nurları içinde ve ceberût sırlarında uçtuktan sonra, o ibadetlerin içine girer, dinlenip sükûn bulursunuz. Yahut sükûn bulacağınız yer, Cenâb-ı Hakk'ın huzurudur; kalpleriniz orada sükûn bulur. Orası ruhlarınız için bir sığınak olur; ruhlar oraya sığınır ve orada sükûn bulur.

---

[73] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/329.

Allah sizin için ayrıca, birtakım menziller (durak ve makamlar) yarattı; Rabb'inizin huzuruna seyir sırasında oralarda konaklarsınız. Onlar, müridin seyrü sülûk sırasında katettiği makamlardır; sâlik oralarda konaklar, sonra onlardan başkasına intikal eder.

Allah, kâinatın sûret ve şekillerini, renklerini ve değişik sınıflarını, yüce yaratıcının onlardaki nurlarını müşahede ederek istifade etmeniz için yarattı. Bu durum, kâinatın dürülüp kaldırılmasına ve kıyametin kopmasıyla onların zıtlarının ortaya çıkmasına kadar devam eder. O zaman (kıyametin kopmasıyla) Allah'ın kudreti açıkça gözükür, hikmeti (sebepler) gizlenir; mana ortaya çıkar, madde gizlenir.

Allah, sizin için ayrıca kâinatta yarattığı şeylerden gölgeler yaptı. Gölge, bizâtihi varlığı olmayan bir şeydir. Kâinat da böyledir; onun Cenâb-ı Hak ile birlikte bizâtihi müstakil bir vücudu yoktur; o sadece bir gölgeden ibarettir. Gölge, (hakiki bir varlık olarak) mevcut olmadığı gibi yok da değildir.

Allah sizin için, akıl dağlarından sığınacağınız korunaklar yaptı. İlâhî huzurun nurlarıyla karşılaşma anında, manevi cezbe ile yok olup gitmekten aklın nuru ile korunursunuz.

Allah sizin için ayrıca, şeriat elbiseleri yarattı (kendisiyle hayatınızı düzenleyeceğiniz ilâhî hükümler koydu), o sizi hakikatin yakıcı sıcaklığından korur. O size, ayrıca hakikat elbiseleri yarattı (hakikate ait ilimleri nasip etti); onlar sizi kaderin değişik tecellilerinin vereceği sıkıntıdan korur. Şüphesiz, kim Allah'ı gerçek manada tanırsa başına gelen sıkıntılı şeyler ona hafif gelir.[74]

İlâhî Âyetlerden Yüz Çevirenlerin Kötü Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah'ın kudretinin alametleri olan nimetlerden ibret almaktan yüz çevirenlerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

---

[74] Müellif burada, hal diliyle söylenmiş bir şiiri ve açıklamasını vermiştir, şiirin mana ve muhtevası çok özel olduğu için tercüme etmedik (Mütercim).

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ
يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ
شُرَكَٓاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ
لَكَاذِبُونَۚ ﴿٨٦﴾ وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ
الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا
عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِۜ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ
الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَۚ ﴿٨٩﴾

84. *O gün, her ümmetten bir şahit getiririz; artık kâfirlere* (özür dilemeleri için) *izin verilmez, onların Allah'ın razı olduğu işleri yapmaya dönme talepleri de kabul edilmez.*

85. *O zulmedenler azabı gördüklerinde, artık onların azabı hafifletilmez ve kendilerine mühlet de verilmez.*

86. *Allah'a ortak koşanlar, ortaklarını gördükleri zaman, "Rabbimiz! Bunlar, seni bırakıp da tapmış olduğumuz ortaklarımızdır" derler. Ortaklar da onlara, "Siz gerçekten yalancısınız" diye laf atarlar.*

87. *O gün Allah'a teslim olurlar ve* (ilâh diye) *uydurdukları şeyler de kendilerini terkeder.*

88. *İnkâr edip insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuk sebebiyle azaplarına azap ekleriz.*

89. O gün her ümmetin içinden kendilerine bir şahit getiririz. Seni de onlara şahit olarak getiririz. Bu kitabı (Kur'an'ı) sana, her şey için bir açıklama, hidayet rehberi, rahmet kaynağı ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onlara, *her ümmetten bir şahit getirdiğimiz günden bahset."* O gün, her ümmetten, onların lehine ve aleyhine, imanına ve inkârına şahitlik edecek bir peygamber getiririz. O gün, kıyamet günüdür.

"Artık kâfirlere özür dilemeleri için *izin verilmez."* Çünkü onlar için hiçbir özür yoktur. Yahut onların dünyaya dönmelerine izin verilmez. *"Onların Allah'ın razı olduğu işleri yapmaya dönme talepleri de kabul edilmez."*

Mana şudur: Onlara, Allah'ın razı olduğu amellerdeki kusurlarından dolayı özür dilemelerine izin verilmez; onların bunu elde etmek için dünyaya dönme talepleri de kabul edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O zulmeden kâfirler cehennem azabını gördüklerinde, artık onların azabı hafifletilmez ve* onu gördüklerinde *kendilerine mühlet de verilmez."*

"Allah'a ortak koşanlar, ortaklarını, Allah'a ortak olduğunu iddia ettikleri putlarını yahut kendilerine küfürde ortak olan şeytanlarını *gördükleri zaman, 'Rabbimiz! Bunlar, seni bırakıp da tapmış olduğumuz ortaklarımızdır' derler."* Yani, "Senin dışında, kendilerine ibadet ve itaat ettiğimiz ortaklarımızdır" derler. Bu, onların bu konuda hatalı olduklarına dir bir itiraftır.

"Ortaklar da onlara, 'Siz gerçekten yalancısınız' diye laf atarlar." Putlar onlara, kendilerini Allah'ın ortakları olarak tanıtmalarını yalanlayarak cevap verirler. Yahut putlar müşriklerin, "Biz onlara gerçekten ibadet ediyorduk!" sözlerini yalanlarlar. Onlar, putlara değil, gerçekte hevâlarına ibadet etmektedir. Şu âyetler de bu durumu ifade etmektedir:

"Hayır, putları onların ibadetlerini inkâr edecek ve kendilerine düşman olacak!" (Meryem 19/82).

"Putlar, 'Onlar zaten bize ibadet etmiyorlardı' derler" (Kasas 28/63).

Yahut putlar, onların ibadetinden razı olmadıkları için, sanki müşriklerin ibadetleri onlar için olmamış oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün Allah'a teslim olurlar;* dünyada iken büyüklenip kaçtıktan sonra Allah'ın hükmüne boyun eğerler, fakat o gün bu teslimiyet bir fayda vermez."

"İlâh diye *uydurdukları şeyler de kendilerini terkeder.*" Hepsi onlardan uzaklaşır, yok olur, hükümsüz kalırlar. Onlar, ilâh diye taptıkları putların, kendilerine yardım edeceğini ve aracı olacaklarını söylüyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İnkâr edip insanları,* İslâm'a girmelerine mani olarak ve onları inkâra sevkederek *Allah'ın yolundan alıkoyanların, inkârları sebebiyle hak ettikleri azaplarının üstüne azap ekleriz.*"

İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlara eklenecek bir azap da akreplerdir. Onların uzun hurma ağaçları gibi azı dişleri vardır; onlarla kâfirleri ısırırlar."

Ubeyd b. Umeyr de demiştir ki: "Onlara azap edecek akrepler, siyah katır gibidir."[75]

"*Bu azap, onların yapmakta oldukları bozgunculuk* ve âlemin kurtuluşu olan şeyden insanları alıkoymaları *sebebiyledir.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Yine hatırla, *o gün her ümmetin içinden kendilerine bir şahit* yani onların peygamberini *getiririz.*" *Her* ümmetin peygamberi, onların içinden gönderilmiştir. "Ey Muhammed, *seni de onların üzerine,* ümmetine veya şahitlere *şahit olarak getiririz.*"

"*Bu kitabı,* Kur'an'ı *sana,* dinle ilgili *her şey için,* tafsilatıyla *bir açıklama olarak indirdik.*" Yahut Kur'an, dinle ilgili her şeyi özetle açıkladı, kalan kısımların açıklanması sünnete veya kıyasa havale edildi.

---

[75] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/157.

"O Kur'an'ı ayrıca, dalâletten *hidayete sevkeden bir rehber* ve hidayet nuruyla bütün insanlar için *bir rahmet olarak indirdik.* Ondan mahrum olan kimse, sadece iman ve itaatten geri kaldığı için mahrum olmuştur. *Biz onu ayrıca,* özellikle tevhid ehli *müslümanlar için,* cennet ve başka şeyler için *bir müjde olarak indirdik."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

84-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, her zaman ve asırda, o devirde yaşayanlara şahitlik yapacak ve kıyamet günü kendilerine karşı bir delil olacak kimseleri göndermiştir. Bunlar iki sınıftır. Bir sınıf, insanların dinin zâhirî hükümlerindeki kusurlarına şahitlik ederler; onlar müttaki âlimlerdir. Diğer sınıf ise insanların hakikat sırlarındaki (tevhid ve marifet ilmindeki) kusurlarına şahitlik ederler; onlar yüce velilerdir. Onlarla, ârifibillâh zatları kastediyorum. Kim bu konularda herhangi bir kusur işlerse kıyamet günü önüne delil konur. O kimse, kusuru için özür dilese, bir faydası olmaz; kusurlarını telafi etmek için geri dönmeyi talep etse, buna imkân bulamaz. Kendisini, Hak'tan perdelenme azabı sardığında, ondan kurtulamaz.

Her kim Allah'tan başka bir varlığı (Allah'ın rızası dışında) severse, kıyamet günü o sevdiği şey kendisinden uzaklaşır.

Her kim, zamanındaki velilerin Allah tarafından özel seçilmiş kimseler olduğunu inkâr eder ve insanları onlardan uzaklaştırırsa, kıyamet günü onun azabı kat kat olur ve o koyu bir perde içinde kalır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dinin Temelini Oluşturan Ahlâk

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın dinle ilgili her şeyi açıklayan bir kitap olduğunu belirttikten sonra, içinde özetle her şeyin açıklaması olan ve hükümlerin aslını içeren bir âyetten bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ
الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝٩٠

90. ***Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emrediyor; fuhuş türü çirkin işleri, fenalığı ve azgınlığı da yasaklıyor. O, düşünüp tutasınız diye size böyle öğüt veriyor.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah adaleti emrediyor ..."*

Âyetteki adalete, tevhid (Allah'ı birleme) manası verildiği gibi insafla hüküm vermek ve farzları yapmak manası da verilmiştir.

"Allah ayrıca ihsanı emrediyor." İhsan, yapılması istenen bütün taat, iyilik ve hayır çeşitleridir. Bu istenen şeyler, Allah Teâlâ'nın hakları konusundaki işlerle kulların hakları konusundaki işlerdir.

Yahut adalet, hükümlerde olur. Herkesin, bakım ve idaresini üstlendiği kimseler hakkında adaletli olması emrediliyor. İhsan ise iyisiyle kötüsüyle Allah'ın bütün kullarına yapılan iyiliktir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Adalet, inanç ve hükümlerden farz kılınan her şeyi yapmak, insanlara karşı emanetleri yerine getirerek (kimseye hainlik ve haksızlık yapmadan) muamele etmek, zulmü terketmek, insaflı olmak ve hakkı sahibine vermektir. İhsan ise teşvik ve tavsiye edilen bütün hayırlı işleri yapmaktır."[76]

Beyzâvî demiştir ki: *"Şüphesiz Allah adaleti emrediyor ..."* âyetinin manası şudur: Allah, bütün işlerde orta halde olmayı emrediyor. Allah, itikad konusunda orta yolda olmayı, ifrat ve tefritten kaçınmayı emrediyor. İtikadda orta yol, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını inkâr eden grupla O'na ortak koşan grup arasındaki tevhid inancıdır. İtikadda diğer bir orta yol, kulun kesb (amel ve sorumluluk) sahibi olduğunu söylemektir. Bu görüş, kulun yaptığı işlerde hiçbir tercihi ve tesiri yoktur diyen mutlak cebir anlayışı ile kaderi inkâr eden ve, "Kul kendi işini kendi yapar, Allah ona karışmaz" diyen grup arasındaki orta görüştür.

---

[76] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/416.

Allah, amelde de orta yolu emreder. Bu, emredilen amelleri yerine getirerek kulluk yapmaktır. O, ameli hepten terkedenlerle, zühd ve ibadette aşırı giden grupların ortasında olmaktır.

Allah, ahlâk olarak da orta yolda olmayı emreder; aşırı cimrilikle, savurganlık arasındaki cömertlik halini korumak gibi.

Âyetteki ihsana gelince o, taatleri güzelce yapmaktır. Bu, ya sayı yönünden taatleri güzel yapmaktır; farzların yanında nâfile ibadetleri yapmak gibi; ya da keyfiyet olarak (uygulama şekliyle) taatleri güzel yapmaktır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İhsan, Allah'a, O'nu görüyormuş gibi (uyanık bir kalp ve müşahede halinde) ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir."[77]

"Allah akrabaya vermeyi emrediyor." Bununla emredilen, onlara ihtiyaçları olan şeyleri vermektir. Aslında akrabaya vermek, ihsanın içine girmektedir; bunun ayrıca zikredilmesi, onun önemini kuvvetli bir şekilde ifade etmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah fuhuş türü işleri yasaklıyor."* Bu, şehvet kuvvetine aşırı derecede tâbi olmaktan ileri gelen zinadır. Fuhuş, insanın içine düştüğü en çirkin ve en rezil işlerdir.

"Allah fenalığı, gazap kuvvetinin taşkınlığından kaynaklanan ve yapan için *hoş bulunmayan işleri ve azgınlığı da yasaklıyor."*

Azgınlık, insanlara üstünlük taslamak, onları zorla hükmü altına almak, onlara karşı cebir ve güç kullanmaktır. Bu, vehim (kuruntu ve zan) kuvvetinin gereği bir şeytanlık ve azgınlıktır. İnsanda bulunan bütün kötü huylar, âyette yasaklanan bu üç huyun içine girer. Onlar, insanda, bu sayılan kuvvetlerin (şehvet, gazap ve vehim) sebebiyle meydana gelmektedir. Bunun için İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki:

---

[77] Buhârî, İmân 37; Müslim İmân, 57; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 1/27, 51.

"Bu âyet, hayrı ve şerri içinde toplayan en kapsamlı âyettir."[78]

Bu âyet, Osman b. Maz'ûn'un müslüman olmasına sebep olmuştur.[79] Eğer Kur'an'da bu âyetten başka bir âyet olmasaydı bile ona, "Her şeyi açıklayan, bütün âlem için bir hidayet rehberi ve rahmet kaynağı" denmesi doğru olurdu. Herhalde, *"Sana bu kitabı her şeyin açıklaması olarak indirdik ..."* âyetinin peşinden bu âyetin gelmesi, onun bu özelliğine dikkat çekmek içindir."[80]

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Bu âyet, Kur'an'ın kutbudur; diğer bütün âyetler onun manası etrafında dönüp durmaktadır."[81]

Osman b. Maz'ûn'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet indiği zaman onu, Ali b. Ebû Tâlib'e [radıyallahu anh] okudum; çok hoşuna gitti ve şöyle dedi:

"Ey Gâlib ailesi, ona tâbi olun, kurtuluşa erersiniz. Vallahi Allah Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] insanlara, güzel ahlâkları emretmesi için gönderdi."

İbn Atıyye demiştir ki: *"Allah yakın akrabaya vermeyi emreder ..."* âyeti, akraba haklarını korumayı gerektirmekte ve yakın akrabaya yapılan bütün hayır çeşitlerini içermektedir. Allah Teâlâ, âyette akrabaya neyin verileceğini belirtmedi, bu, daha dikkat çekici olup umumi bir mana içermektedir. Çünkü akraba ile ilgilenen kimse, onlardan kime ne yapsa yeterli bulmaz, yaptığını noksan görür. Aslında 'akrabaya verme' emri, adalet ve ihsan emrinin içine girmektedir; fakat Allah Teâlâ, onun önemini belirtmek ve ona teşvik etmek için özel olarak ayrıca dile getirdi."[82]

---

[78] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/337 (Riyad 2003).

[79] Olay için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/535; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/159.

[80] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/554-555.

[81] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/395 (Beyrut 2007); *a.e.*: *Kalplerin Azığı*, 2/248 (İstanbul: Semerkand, 2003).

[82] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/416.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah size, dinleyip tutasınız diye,* iyilik ve kötülüğü, hayır ve şerri belirterek öğüt veriyor. Siz de öğüt alır, size emir ve teşvik edilen şeyleri yapmaya koşarsınız; yasaklayıp sakındırdığı şeylerden geri durursunuz.

90. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

"Allah adaleti emreder" âyetinden hareketle deriz ki: Allah bütün işlerde orta yolda, dengeli olmayı emrediyor. Manevi seyir ve mücâhedede orta yolda gitmek gerekir. Şüphesiz aşırı gitmek usanç getirir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"(Dini yaşamada aşırı gitmeyin, dengeli hareket edin). Sizden biri, yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse gibi olmasın. Böyle yapan kimse, ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam sırt bırakır."[83]

Diğer hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sizler amelden usanmadıkça, Allah sevap vermekten usanmaz."[84]

Vallahi, çok az insan hariç, manevi hallerde aşırı gidip de maksadına ulaşan kimse görmedim. İşlerin en hayırlısı, orta yollu olandır.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Allah ihsanı emrediyor."* İhsan, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etme ve basiretle görme makamıdır.[85]

"Allah, yakın akrabaya vermeyi emrediyor." Bu emrin içine, dinde yakınlar da girer. Onlar, Allah için sevilen din kardeşleri olup kendilerine, ihtiyaç duydukları nasihat ve irşad hizmetinin verilmesi emredilmektedir.

---

[83] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 3/18; Bezzâr, *Müsned,* nr. 74; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 2509; Heysemi, *ez-Zevâid,* 1/62.

[84] Buhârî, İmân, 32; Müslim, Müsâfirîn, 215; Ebû Davud, Tetavvu', 27; İbn Mâce, Zühd, 28.

[85] Müellif, meşhur hadisteki ihsan tarifine işaret ediyor. İman ve İslâm hadisinde, Hz. Cebrâil [aleyhisselam], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "İhsan nedir?" diye sorunca; Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"İhsan, yüce Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir"* buyurmuştur (bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce Mukaddime, 9).

"Allah, fuhşu ve hayâsızlığı yasaklar." Sûfîlere göre bu yasağın içine, Allah'tan başkasına güvenip dayanmak da girer. Allah münkeri, yani Allah'ın kullarına karşı büyüklük taslamayı yasaklar. Bir de Allah zulmü, yani filden karıncaya kadar Allah'ın yarattıklarından herhangi birine zulmetmeyi yasaklar.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Harcamada orta yol, elindekini saçıp savurmakla, aşırı cimrilik arasındaki durumdur. Bu iki huy yasaklanmıştır. Bu konuda emredilen, ikisinin arasındaki cömertliktir.

Harcama konusunda kulun yapması gereken, iki türlü vazife vardır. Biri, dinin farz kıldığı vazifeler, diğeri de mürüvvetin (güzel ahlâkın) gerektirdiği şeylerdir. Cömert kimse, dinin ve mürüvvetin gerektirdiği hiçbir vazifeden geri durmaz, hepsini yerine getirir. Eğer onlardan birini yapmasa o cimridir. Bu durumda o, zekât görevini yerine getirmeyen ve ailesine nafakalarını vermeyen kimse gibi cimri sayılır. Yahut onları verdiği halde, gönülsüz olarak veren, zorlanarak ve meşakkatle yerine getiren kimse gibidir. Yahut verdiği malın en düşüğünden veren, onun en güzelinden ve orta halli olanından vermeyen kimse gibidir. Bütün bunlar birer cimriliktir.

Mürüvvetin (güzel ahlâkın) gerektirdiği duruma gelince o, basit şeylerde sıkı olmayı terketmektir. Bu da duruma göre değişiklik arzeder. Bir durum vardır ki onu zenginin yapması çirkin karşılanırken, aynı şeyi bir fakirin yapması kötü görülmez. Bazı işler vardır ki onların yakın akrabaya karşı yapılması çirkin karşılanırken, yabancılara karşı yapılması kötü bulunmaz. Komşular, köleler ve misafirler için de durum değişir."[86]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ kullarını, kendi sıfatlarıyla (kendilerine uygun şekilde) sıfatlanmaya davet etti. Onlardan bazısı şunlardır: Adalet, ihsan, şefkat, rahmet, kusurlu hallerden uzaklık, zatına layık olmayan şeylerden temizlik. Yüce Allah adalet sahibidir, ihsan edendir, sonsuz rahmet ve merhamet sahibidir. Zalim değildir, kimseye haksızlık etmez. O, bütün kusur ve ayıplardan uzaktır. Kim, bu sıfatların nurlarının tecellisine mazhar olur, onları bizzat tadarak ve yaşayarak elde eder ve onların terbiyesiyle süslenirse şu sıfatlara sahip bir insan olur: Adaletli, ihsan sahibi, çok seven, çok merhametli, kötü hal ve sıfatlardan temizlenmiş, özü, sözü, işi doğru, veli, Allah'ı seven, Allah tarafından sevilen, Allah rızasını isteyen, Allah tarafından özel olarak seçilen, hak ve hukuku güzel koruyan.

---

[86] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/320 (Beyrut 2000).

Bu sıfatları elde eden kimse, nefsine karşı adaletli davranıp onu şek ve şirkten, Allah'tan başkasını hakiki güç sahibi görmekten, kulluğunda bir karşılık beklemekten uzak tutar. Nefsinden, kendisiyle Allah'ın kulları arasında insaflı olmasını ister. Kendisine kötülük edene iyilik eder. Allah'a, O'nu basiretiyle görme ve gaybını müşahede etme sıfatına sahip olarak kulluk yapar. Müridlerden ve sadıklardan oluşan yakınlarının marifet ve muhabbet konusundaki haklarını gözetir, onlara bu konuda ihsanda bulunur. Cahil müslümanlara merhamet eder. Nefsini, kendini beğenme hastalığından, hevâsına uymaktan ve şehvetine dalmaktan meneder. Onu, büyüklenerek kulluktan uzaklaşma zulmünden alıkoyar. Nefsine, Allah'ın dostlarına boyun eğerek, onların ayaklarının toprağına yüz sürmesini (sırat-ı müstakîm üzere onların izinde gitmesini) emreder. Nefsin Cenâb-ı Hakk'ın kulluğunda teslimiyet halini elde etmesi, O'nun rubûbiyyet saltanatını, ceberût ve gayb âlemindeki hükümranlığını, O'nun zerrelere varana kadar kâinattaki her şeyi ilim ve kudretiyle ihata etmesini, bütün yaratılmış varlıkların O'nun varlığı yanında fâni oluşunu hatırlayıp O'na tam manasıyla teslim olması için böyle yapar."[87]

Ahde Vefa

Adalet sıfatının içine giren güzel ahlâktan biri de ahde vefadır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْك۪يدِهَا وَقَدْ
جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَف۪يلًاۜ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا

---

[87] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/332.

كَالَّتِى نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًاۜ تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا
بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِىَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍۜ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهٖۜ وَلَيُبَيِّنَنَّ
لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً
وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَاءُۜ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُوا اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ
ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۚ وَلَكُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًاۜ اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ
هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ
بَاقٍۜ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

91. ***Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize vekil tutarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı bilir.***

92. ***Bir toplum diğer bir toplumdan*** *(sayı ve malca)* ***daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir bozgunculuk sebebi yapıp ipliğini sağlamca büktükten sonra çözüp bozan*** *(kadın)* ***gibi olmayın. Allah sizi, bununla*** *(sözünüzü tutup tutmamakla)* ***imtihan eder. O size, ihtilafa düştüğünüz şeyleri kıyamet gününde açıklayacaktır.***

93. ***Allah dileseydi hepinizi tek bir ümmet yapardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorguya çekileceksiniz.***

94. ***Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat sebebi yapmayın. Sonra, sağlam basmışken bir ayak kayar da*** *(insanları)* ***Allah yolundan alı-***

koymanız sebebiyle kötülüğün cezasını tadarsınız, ahirette de sizin için büyük bir azap vardır.

95. ***Allah'a verdiğiniz sözü, az bir bedele satmayın. Zira bilirseniz, Allah katında olan, sizin için elbette daha hayırlıdır.***

96. ***Sizin yanınızda olan tükenir, Allah katındaki ise bâkidir. Şüphesiz sabredenlere, yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin."* Allah Resûlü ile veya başınızdaki idarecilere Allah için biat ettiğiniz zaman ona vefa gösterin. Yine Allah'ın adıyla yemin ettiğinizde, bir nezirde (adakta) bulunduğunuzda ve başka bir şekilde Allah için söz verdiğinizde sözünüzü koruyun.

"Allah'ın adını, sıfatını ve isimlerini zikredip *pekiştirdikten sonra,* biat *yeminlerinizi* veya herhangi bir yemininizi *bozmayın.* Hem *Allah'ı kendinize vekil etmişken,* O'nu yaptığınız biata şahit ve murakıp yapmışken, nasıl olur da yeminlerinizi bozarsınız?" Kefil olan kimse, kefili olduğu kimsenin halini gözetir, onu kontrol eder.

"Şüphesiz Allah, yeminlerini ve ahidlerinizi bozma konusunda *bütün yaptıklarınızı bilir."* Bu âyet, ahdini bozan kimse için bir tehdittir. Bu, sözünü yerine getirmede hayır olan yeminlerdedir. Yaptığı yemini terketmenin daha hayırlı olduğu konularda ise yeminini bozar, kefâretini öder, yapmamak için yemin ettiği hayırlı işi yapar. Konuyla ilgili hadis-i şerifte bu şekilde yapılması tavsiye edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İpliğini sağlamca büktükten sonra çözüp bozan (kadın) gibi olmayın."* Yani elindeki ipini sağlam bir şekilde eğirip güzelce sardıktan sonra, onu bozup eğirmeden önceki ilk haline getiren kadın gibi olmayın. Âyetin kastı şudur: Verdiği sözü, yaptığı yemini bozan kimsenin hali, bu kadının haline benzemektedir.

Bu kadının, Sa'd el-Kuraşî'nin kızı Rayta ismindeki bir kadın olduğu söylenmiştir. Bu kadın deli biriydi; gün boyunca yün eğirir, iplik sarar, sonra yaptığını bozar, eski haline getirirdi. Araplar, bir şeyi yapmaya söz verip de sözünde durmayan veya bir iş için yemin edip yeminini korumayan kimsenin halini, bu kadına benzeterek ifade ederlerdi. Onun hali, bir darbımesel oldu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yeminlerinizi aranızda bir bozgunculuk sebebi yaparak bu hale düşmeyin."* Yani yeminlerinizi aranızda bir bozgunculuk sebebi yaparak bu ahmak kadına benzemeyin. "Siz bunu, *bir toplum diğer bir toplumdan* sayıca ve malca daha *çok olduğu için* yapıyorsunuz; kalabalık grubu görünce, önceki toplulukla yaptığınız anlaşmayı bozup ikinci grupla anlaşma yapıyorsunuz; böyle yapmayın."

Bu âyet Araplar hakkında indi. Onlardan bir kabile, diğer bir kabile ile (birbirini savunma ve koruma konusunda) anlaşma yapardı. Onlara, daha kuvvetli bir kabile gelince, önceki kabileyle anlaşmalarını bozar, ikinci kabileyle anlaşma yaparlardı.

Âyette geçen, sayı ve gücü daha fazla toplulukla, Kureyş'e işaret edildiği söylenmiştir; çünkü onlar, o zaman, müslümanlardan sayı olarak daha fazla idiler. Âyet-i kerime, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] İslâm adına biat eden kimseleri, yaptıkları biatı, Kureyş kâfirlerinin kuvvetini görerek bozmaktan sakındırdı.

"Allah sizi bununla, ahde vefayı emrederek, deneyip *imtihan eder."* Sizden emre itaat edenle isyan edeni görmek için sizi dener.

Yahut diğer topluluğun sayı ve güç olarak daha fazla olmasıyla sizi imtihan eder. Bunu, şunu görmek ve göstermek için yaptı: Acaba siz, Allah'a verdiğiniz sözü ve Resûlü'yle yaptığınız biatı koruyacak mısınız, yoksa Kureyş'in kalabalık ve güçlü, bunun yanında müslümanların da az ve zayıf olmasına aldanarak verdiğiniz sözü bozacak mısınız?

"O size, dünyada *ihtilafa düştüğünüz şeyleri kıyamet gününde,* amellerinize sevap veya azapla karşılık verirken *açıklayacaktır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah dileseydi hepinizi tek bir ümmet yapardı; hepinizi* İslâm üzere birleşmiş tek din sahibi yapardı. *Fakat O, dilediğini* adaletiyle *saptırır, dilediğini de* lutfu ile *doğru yola iletir.* Kıyamet günü *mutlaka* dünyada *yaptıklarınızdan* hesap vermek ve karşılığını görmek için *sorguya çekileceksiniz."* Bu sorgu, sizleri azarlayıp susturmak ve cezanızı vermek için olacaktır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat sebebi yapmayın."* Âyet, ikinci tez tekrar edildi. Bu, onun hükmünü kuvvetlendirmek ve yasaklanan ahdi bozma işinin ne kadar çirkin olduğunu mübalağa ile anlatmak içindir.

"Sonra, sağlam basmışken, istikamet üzere giderken *bir ayak* İslâm yolundan *kayar da* içine düştüğünüz *kötü halin cezasını* dünyada azaba uğrayarak *tadarsınız."* Âyette, bir ayak dendi fakat kasıt, ayaklardır. Onun tek ayak olarak kapalı bir ifadeyle dile getirmesi şunu göstermek içindir: Doğru yoldan tek bir ayağın kayması bile büyük bir olaydır; birçok ayağın kayması nasıl olur?

"Bunun sebebi, insanları *Allah yolundan alıkoymanızdır."* Yani bu azap başınıza, Allah'a verdiğiniz sözden dönmeniz yahut ondan başkalarını döndürmeniz sebebiyledir. Şüphesiz kim biatını bozar ve dinden dönerse bu, başkaları için kötü bir örnek olur.

"Bunun yanında sizin için ahirette *büyük bir azap vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a verdiğiniz sözü, az bir bedele satmayın."* Yani Allah'a verdiğiniz sözü ve Allah Resûlü ile yaptığınız biatı (İslâm için yaptığınız sözleşmeyi), basit bir dünya menfaatiyle değiştirmeyin; dünya malı için anlaşmanızı bozmayın.

Bu konuda denilmiştir ki: Kureyş kâfirleri, zayıf ve fakir müslümanlara mal vermeyi vaat ediyorlar ve bunun için onlara dinden dönmeyi şart koşuyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, Allah katında olan* ilâhî yardım, izzet, dünyada ganimet elde etmek ve ahirette büyük sevaplara nail olmak gibi nimetler, *sizin için,* onların size vaat ettiği şeylerden *elbette daha hayırlıdır."* Eğer bunu bilirseniz, Allah'a ve Resûlü'ne verdiğiniz sözü bozmazsınız. Yahut siz, ilim ve temyiz sahibi (iyiyi kötüden, fâniyi bâkiden seçecek) kimseler olup ahdinizi bozmazsınız.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Sizin yanınızda olan* dünya malları *tükenir*, bozulur, yok olur; *Allah katındaki* rahmet hazineleri ve sonsuz nimetler *ise bâkidir*, tükenip yok olmaz." Bu durum, fâni dünya malına tamah ederek ahdini bozmayı yasaklamanın sebebidir.

"*Şüphesiz* ahdine vefa göstermeye yahut fakirlik ve sıkıntılara, kâfirlerin eziyetine veya mükellef olduğu vazifelerin zorluğuna *sabredenlere, yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.*" Onların yapmış olduğu farz ve mendup amellerin içinden en güzellerini seçerek onlara karşılık veririz. Yahut onların amellerine en güzel karşılığı veririz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

91-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Verdikleri söze vefa göstermek ve kendilerine çizilen kulluk sınırlarında durmak, âbid, zâhid ve hayır sahibi âlimler gibi salih zatların güzel huylarındandır. Fenâ ve bekâ hallerine ulaşmış âriflere gelince, onlar hiçbir şeye bağlanmazlar ve bir hal üzere çakılıp kalmazlar. Onlar, her vakit ve anda, yüce Mevlâ'ları katından ne zuhur ederse ona tâbi ve teslim olurlar. Onların, (sürekli Allah ile meşgul olduklarında) kendi nefislerinden haberleri ve Allah'tan başkasıyla huzur ve sükûnları yoktur. İlâhî kader, üzerlerinde nasıl cereyan ediyorsa ona tâbi olurlar, onun rengini alırlar. Bu, yüce Mevlâ'larına ileri derecedeki yakınlıklarından ve O'nun zatının tecellileri içinde fâni olduklarından ileri gelmektedir.

Cenâb-ı Hak bir âyetinde, "*O, her an yeni bir iştedir*" (Rahmân 55/29) buyurmuştur. Ârifler, her an gizli sırlardan ortaya çıkan bu tecelliler içinde dönüp dururlar. Kim onlarla bir akid yapsa ve onlardan bir söz alsa, o ârifler, bunlardan hiçbirini kendilerinden bilip ona güvenmezler; çünkü onların nefisleri kendi ellerinde değildir; o, sadece Mevlâ'larının elindedir (ilâhî sevk ve idarededir). Bu onlar için bir noksanlık değil, bilakis bir kemal halidir. Bu hal onların, tevhid denizine daldıklarını gösterir. Böylece onların kendilerine ait karar ve azimleri yok olmuş, tedbir ve ihtiyarları ortadan kalkmıştır. Bu hali sadece onlara katılan (sohbet ve terbiye halkalarına giren) kimse tadar. Yoksa bu hali tatmayan kimse, eğer onlardan fayda görmek istiyorsa ona, âriflerin halini tenkit etmemesi ve onları kendi hesabınca ölçüp tartmaktan uzak durması gerekir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Salih Amel Sahiplerine Vaat Edilen Hoş Hayat

Cenâb-ı Hakk'ın, ârifleri içinde bulundurduğu bu hal, O'nun şu âyetinde işaret buyurduğu hoş hayattır:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

97. ***Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak bir salih amel işlerse ona mutlaka güzel bir hayat yaşatırız ve yaptıkları amellerin en güzeliyle kendilerine mükâfatlarını veririz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak,* ihlâsla ve amelin kabulü için gerekli şartları en güzel şekilde yerine getirerek *bir salih amel işlerse* ... Çünkü kâfirlerin sevabı hak edecek bir amelleri yoktur; onlar için gerekli olan sadece azaptır.

Âyet iman ve salih amel sahibinin mükâfatını şöyle bildiriyor: *"Ona mutlaka güzel bir hayat yaşatırız."* Güzel ve hoş hayat, dünyada, hak yola sevkedilip hayırlı işlerde muvaffak edilmek, bununla birlikte kanaat ve yeterli rızka sahip olmaktır.

Beyzâvî demiştir ki: "Salih kimse hoş bir hayat yaşar. Şöyle ki; eğer o, zengin bir kimse ise yaşayacağı hoş hayat bellidir. Fakir ve zorluk içindeyse, onun hayatı, elindekine kanaat ve ilâhî taksime rıza göstermekle hoş olur; kendisine ayrıca büyük sevap verilir. Kâfir ise böyle değildir; eğer o, fakir ise sıkıntısı ortadadır. Kâfir kimse zengin ise bu defa mal hırsı ve onu elinden kaçırma korkusu yakasını bırakmaz ki yaşantısı hoş olsun.

Âyette müjdelenen hoş hayatın ahirette yani cennette olacağı da söylenmiştir."[88]

Âyet şöyle devam ediyor: "Taat olarak *yaptıkları amellerin en güzeliyle kendilerine mükâfatlarını veririz.*" Allah onlara yaptıkları güzel işlere karşı en güzel karşılıkla mükâfat verir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

97. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hoş ve huzurlu hayat, en mükemmel şekliyle sadece tecrit ehlinde (gönlünü varlıklardan çekip Mevlâ'ya verenlerde) gerçekleşir. Şöyle ki onlardan, zâhirdeki meşguliyetler ve bâtındaki alakalar kesilip atılır; kalpleri Allah ile huzur bulur, ruhları ilâhî huzurda sakin olur, sırlarında Allah'ı müşahede hâli gerçekleşir. Böylece sürurları devamlı olur, yüce sevgililerinin marifetinin tadıyla sevinçleri hiç kesilmez. Bu, ezelî ilâhî sevgiyi içmenin neticesidir. İbnü'l-Fâriz,[89] ilâhî muhabbeti övdüğü bir kasidesinde der ki:

"Eğer o sevgi, bir gün bir insanın hatırına gelse, onunla oraya sevinç yerleşir, üzüntü çekip gider."

İlâhî aşk, insanın hatırına gelince böyle oluyor; ya bir de kalbe yerleşir ve huzur hali sürekli devam ederse onun durumu nasıl olur, sen düşün!

İbnü'l-Fâriz, yine ilâhî aşk hakkında der ki:

"İlâhî aşkla üzüntü, aynı yerde bir gün olsun kalmaz. Aynı şekilde, güzel nağme ile de gam bir yerde kalmaz."

---

[88] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/556.

[89] İbnü'l-Fâriz, sultanü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir (v. 632/1235). *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur.

Ârifler için bu büyük iş, sadece, onların ihsan makamında ayaklarının sabit olmasıyla ve irfan cennetinde yerleşip kalmalarıyla gerçekleşir. Bu halde onların üzerine rıza ve hoşnutluk nesimi eser; ruhları huzur ve hoşluk makamına yükselir. Artık onların kalpleri coşkun bir denizdir; onu içine salınacak şeyler karıştırıp bulandırmaz. Ruhları, parlak nur halini almıştır; onda kabz hali (manevi tutulma ve perdelenme) ile musibetler bir tesir etmez. Onların sırları, Cenâb-ı Hakk'a yönelme nurlarıyla parlar. Kaderin tecellilerinden ne ile karşılaşsalar, sevinçleri devam eder.

Kısaca, bu makama sahip kimselerin yanında, eşyayı değiştirecek manevi bir iksir ve kuvvet vardır; onlar, şer gibi gözüken şeyleri hayra, isyanları taate, kötülükleri iyiliğe, celâli (kahır ve azabı) cemale (rahmet ve ihsana) çevirirler. Diğer haller de böyledir. Artık onların kalbini hangi şey karıştırıp bulandırır? Onların gönül sahasına ağyar (Mevlâ'nın dışındaki, O'nun razı olmadığı şeyler) nasıl inip yerleşir? Onlar, çok affedici ve sonsuz kerem sahibi Mevlâ'nın huzurunda bulunuyorken, mâsiva kalplerine nasıl yol bulabilir? Allah Teâlâ bizleri, onlarla faydalandırsın ve izlerinde yürütsün. Âmin.

Kur'an Okuma Edebi

Hoş hayatın kapsamına giren şeylerden biri de Kur'an'ın manevi tadını almaktır. Bu da sadece, şeytanın etki alanından uzaklaşmak ve ondan korunmakla gerçekleşir. Bunun için Cenâb-ı Hak, Kur'an okumaya başlarken şeytandan kendisine sığınılmasını emrederek şöyle buyurdu:

فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ
سُلْطَانٌ عَلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى
الَّذ۪ينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِه۪ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

98. *Kur'an okuduğun zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!*

99. ***Şüphesiz, iman edip Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde onun (şeytanın) bir hâkimiyeti yoktur.***

100. ***Onun hâkimiyeti sadece, onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kur'an okuduğun* yani Kur'an'ı okumak istediğin *zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!"* Bu âyetteki emir, *"Namaza kalktığınız zaman (yani namaz kılmak istediğinizde) yüzünüzü yıkayın ..."* (Mâide 5/6) âyetindeki gibidir.

Mana şudur: Kur'an okuma esnasında sana vesvese vermemesi ve seni Kur'an okumanın manevi tadından mahrum etmemesi için, Allah'tan seni onun vesvesesinden korumasını iste. Şüphesiz şeytan, insan için bir düşmandır; onun asla kâr etmesini istemez.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, Kur'an okurken eûzü çekmek, yani "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm=İlâhî huzurdan kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım" demek müstehaptır (tavsiye edilmiş olup sevaptır).

Atâ,[90] onun farz olduğunu söylemiştir.[91]

İmam Mâlik, farz namazdaki kıraatte eûzünün okunmayacağı görüşündedir (nâfilede ve teravihte okur).

İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre namaz kılan kimse, bu âyetin zâhirine göre, namazın her rekâtında eûzüyü okur.[92] Çünkü bir şarta bağlı hüküm, o şart tekrar ettiği zaman tekrar gerekli olur. (Âyette, "Kur'an okuyacağın zaman Allah'a sığın" buyrularak, sığınma emri Kur'an okumaya bağlanıyor; buna göre, ne zaman Kur'an okunsa bu emir tekrar eder).

---

[90] Atâ b. Ebû Rebah (v. 114/732), Mekke ekolünden tâbiîn devri müfessirlerden olup Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerindendir.

[91] bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 2576 (Beyrut 2000); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/165.

[92] Her iki imamın diğer bir görüşüne göre, namaz kılan kimse, eûzüyü namazın birinci rekâtında okur, diğer rekâtlarda okumaz. Birinci rekâtta okunan, diğer rekâtlar için geçerli ve yeterlidir. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/83 (Beyrut 1993).

İmam Mâlik, farz namazda eûzünün okunmamasında, Medine halkının amelini dikkate alarak bu hükme varmıştır.

Eûzü, yapılan kıraate bağlıdır; açıktan okunan kıraatte açıktan okunur, gizli olanda gizlice (kendi işiteceği bir sesle) okunur.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda Kur'an okurken, evvelinde eûzüyü, "Eûzü billâhi's-semii'l-alîmi mine'ş-şeytânirracîm" şeklinde okudum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm şeklinde oku" buyurdu."[93]

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz iman edip Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde o şeytanın bir hâkimiyeti,* tasallutu ve yetkisi *yoktur."* Yani şeytanın, Allah'a iman eden ve bütün işlerinde O'na güvenip dayanan dostları üzerinde bir hâkimiyeti yoktur. Allah dostları, şeytanın emirlerine uymazlar ve onun vesveselerine kulak vermezler; bu sadece şeytanın çok küçük ve basit gördüğü bazı işlerde nadiren gerçekleşir.

"Onun hâkimiyeti sadece, onu dost edinenlere, onu seven ve kendisine itaat edenlere *ve ona uyup Allah'a ortak koşanlaradır."* Çünkü onları şirke, şeytan sevketmektedir.

98-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeytandan gerçek korunma, Allah'ın zikri ve müşahedesi içinde kaybolup şeytandan uzak kalmaktır. Şeytandan sadece, ondan Rahmân'a kaçanlar kurtulur. Allah Teâlâ, *"Allah'a kaçın"* (Zâriyât 51/50) buyurmuştur.

Şeytan, azgın köpek gibidir; sen ne zaman onu kovmakla uğraşırsan, onun havlaması daha da kuvvetlenir; sonuçta ya elbiseni paralar ya da derini ısırır. Eğer köpekle uğraşmayıp onu tutması için sahibine seslenirsen, onu senden alıkoyar.

---

[93] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/539.

Şeyhlerimizin şeyhi Ali Cemel [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Düşmanın olan şeytana hakiki düşmanlık, senin gerçek manada sevgilinin (yüce Mevlâ'nın) sevgisiyle meşgul olmandır. Sen, düşmanına düşmanlık yapmakla uğraşırsan, sevgilinin sevgisini kaybedersin, düşman da senden istediğine ulaşır, amaçladığı şeyi elde etmiş olur."

Akıllı kimse, diliyle, sonra kalbiyle, sonra ruhuyla, sonra sırrı ile Allah'ın zikriyle meşgul olan kimsedir; işte o zaman şeytan eriyip gider, kulun üzerinde hiçbir tesiri kalmaz. Yahut bu kimsenin şeytanı kendisine boyun eğip teslim olur. Bazan Cenâb-ı Hak, seni kendisine koşturmak ve yüce zatına sığındırmak için, şeytanı harekete geçirip senin üzerine salar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Şeytanın senden uzak olmadığını (ve peşini bırakmadığını) bilince, sen de bütün varlığın elinde olan Mevlâ'dan gaflete düşme!"

Sen, kuvvetli ve güçlü olan Rabb'ine tutununca, lânetlik şeytan senden kaçar. Bu konudaki geniş açıklama, -inşallah- *"Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin"* (Fâtır 35/6) âyetinin tefsirinde gelecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ Dilediği Âyeti İndirir

Şeytanın en kötü vesveselerinden biri de Kur'an hakkında tenkitte bulunmaktır. Cenâb-ı Hak, bunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا بَدَّلْنَٓا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ
مُفْتَرٍؕ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ
رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمٖينَ
﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌؕ لِسَانُ
الَّذٖى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبٖينٌ ﴿١٠٣﴾

101. ***Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- kâfirler, "Sen sadece bir iftiracısın" dediler. Hayır, onların çoğu** (işin gerçeğini) **bilmiyor.***

102. ***De ki: "Onu, Mukaddes Rûh** (Cebrâil), **iman edenlere sebat vermek, müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabb'inin katından hak olarak indirdi."***

103. ***Şüphesiz biz onların, "Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Onların kendisine meylettikleri** (ve sana Kur'an'ı öğrettiğini söyledikleri) **şahsın dili yabancıdır; halbuki bu** (Kur'an) **apaçık bir Arapça'dır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman,* önce inen âyeti lafız yahut hüküm olarak kaldırıp onun yerine diğer bir âyeti getirdiğimizde ki *Allah,* kulların maslahatına uygun olan şeylerden *neyi indireceğini çok iyi bilir.*" Bazan öyle olur ki bir vakitte faydalı olan bir şey, daha sonra zararlı olur; bunun üzerine Allah, onu değiştirip kulların faydasına olan başka bir hükmü getirir. Bazan, önceleri faydalı olmayan bir hüküm, şimdi faydalı olur, Allah faydalı olan hükmü onun yerine koyar. Bu fayda ve maslahatlar için Allah bir âyetin hükmünü değiştirdiği zaman kâfirler,

"*Sen sadece bir iftiracısın;* Allah'a karşı yalan sözler uyduruyorsun; önce bir şeyi emrediyor, sonra sana başka bir durum güzel gözüküyor o öncekinden nehyediyorsun, *dediler.*"

Allah Teâlâ buyurdu ki: "*Hayır, onların çoğu,* neshin hikmetini, Kur'an'ın hakikatini *bilmiyor;* eğriyi doğrudan ayırt edemiyor."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Onu, Mukaddes Rûh* yani Cibrîl, *indirdi.*"

"Kuds", temiz olmak ve kusurlardan uzak bulunmaktır. Cibrîl [aleyhisselâm], insanların maraz kaldığı her türlü kirlerden ve kusurlarından temiz bir ruh olduğu için kendisine "Rûhulkudüs=temiz ruh" dendi.

"Rabb'inden hak ile indirdi." Apaçık hikmetle indirdi.

Yahut onu, emrinde, nehyinde ve haberlerinde gerçeği bildiren bir kitap olarak indirdi.

Yahut Cibrîl onu, hak olarak indirdi.

"Cibrîl onu, iman edenlere imanlarında sebat vermek için indirdi." Çünkü o Kur'an, Allah'ın kelâmıdır. Müminler, onun önceki hükmü kaldıran ve hükmü kaldırılan âyetlerini işittiklerinde ve onlarda gözetilen faydaları iyice düşündüklerinde, imanları kuvvetlendi, kalpleri sükûn ve huzur buldu

"Cibrîl onu ayrıca, ilâhî hükümleri boyun eğip teslim olan *müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için indirdi."* Yani onu, müslümanlar için imanlarını sabitleştirmek, kendilerini doğru yola sevketmek ve onlara müjde vermek için indirdi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz onların, 'Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz."* Onlar, bununla, Cebera ismindeki bir yahudi genci kastediyorlardı. Onun isminin Yeîş olduğu da söylenmiştir.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Onlar iki gençti. Birinin ismi Cebera, diğerinin ismi Yesâr'dı. Bu iki genç kılıç yaparlardı. Tevrat ve İncil'i de okurlardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bazan onların yanına uğrar, kendilerini İslâm'a davet ederdi. Bu durumu gören Kureyş, "Muhammed'in (Kur'an diye) söylediklerini ona bu iki genç öğretiyor!" dediler. Allah Teâlâ onlara cevap olarak şöyle buyurdu:

"Onların kendisine meylettikleri şahsın dili yabancıdır." Onların haktan saparak kendisine yöneldikleri ve Hz. Peygamber'e Kur'an'ı öğrettiğini söyledikleri şahsın dili, Arapça'nın dışında yabancı bir dildir. *Halbuki bu Kur'an apaçık,* beyan ve fesahate sahip *bir Arapça'dır."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin bu iki cümlesi, onların tenkidini iptal etmek için müstakil cümle olarak zikredilmiştir. Bu, muhtemelen şu iki şeyi ortaya koymaktadır.

Birincisi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], bahsedilen şahıstan işittiği şey yabancı bir kelimedir; onu ne o ne de siz anlıyorsunuz. Kur'an ise azıcık düşünme ile anladığınız Arapça bir kitaptır. Bu durumda Kur'ân nasıl olur da dili yabancı bir şahıstan alınmış olabilir?

İkincisi, olmadı ya, diyelim ki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], o şahıstan dinlediği şeylerin manasından bir şey kaptı, fakat ondan bunları lafız olarak almadı ki! Çünkü o şahıs yabancı, Peygamber ise bir Arap'tır. Bir de şu var: Kur'an, manası yönünden mucize olduğu gibi, lafızlarının dizilişi ve beyan yönünden de mucizedir. Ayrıca onda, sadece uzmanı olan âlimlere uzun bir süre talebelik yapılarak öğrenilecek pek çok ilim vardır. Durum böyle iken, o Peygamber bütün bunları, sokakta yaşayan ve iş yapan bir gençten nasıl öğrenmiş olabilir? Peygamber, bazan o şahıstan birtakım yabancı kelimeler işitmiş olabilir; büyük ihtimalle onların manasını bilmemektedir. Bu durumda ondan böyle bir kitabı nasıl almış olabilir?

Müşriklerin, bu bozuk ifade ve yanlış misallerle Kur'an hakkında yaptıkları tenkitler, onların (Kur'an'la muarazada) âcizlikte son noktada olduklarını göstermektedir."[94]

101-103. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hüküm bildiren vahiyde (Kur'an'da) nesih vâki olduğu gibi (önceki hükmün değişip yerine başkasının getirilmesi veya tamamen kaldırılması meydana geldiği gibi), ilham olarak gelen vahiyde de nesih vâki olur. Şöyle ki: Bazan velinin kalbine gaybla ilgili bir şey tecelli eder yahut veli, terbiye ile ilgili olarak, içinde bulundukları zamana uygun bir şeyi emreder. Sonra, haber ve hükümde bir değişiklik olduğu veya tamamen ortadan kalktığı için, ilk verdiği haberin tersine bir haber verir veya ilk verdiği emrin aksine başka bir şeyi emreder. Velilik yolunu bilmeyen kimse, onun yalan olduğunu zanneder, veliyi tenkide gider ve hakkında şüpheye düşer. Eğer bu kimse, o velinin terbiyesi altında ise bu durum onun, basiretinde bir zarar görmesine ve kalbindeki nurun sönmesine sebep olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[94] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/557.

Allah'ın Kelâmını Tenkit Edenlerin Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah'ın kelâmı hakkında tenkit ve karalama ile uğraşanların cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۙ لَا يَهْدِيهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ
۝ إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْكَاذِبُونَ ۝ مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ
مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ
مِنَ اللّٰهِۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ۝ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْغَافِلُونَ ۝ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

104. *Allah'ın âyetlerine inanmayanları Allah elbette doğru yola iletmez. Onlar için can yakıcı bir azap vardır.*

105. *Yalanı sadece, Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, gerçekten yalancıdır.*

106. *Kalbi iman ile dolu bir halde (inkâra) zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse ve kalbini inkâra açarsa, onların üzerine Allah'ın gazabı iner ve onlar için büyük bir azap vardır.*

107. *Bu (azap), onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğindendir.*

108. *Onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin tâ kendileridir.*

109. *Şüphesiz onlar, ahirette perişan olup zarara uğrayanların tâ kendileridir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'ın âyetlerine inanmayanları*, onları tasdik etmeyenleri ve, 'Onlar Allah'tan başkasından gelmiştir' diyenleri *Allah elbette doğru yola*, kurtuluş yoluna yahut Hakk'a uyma yoluna veya cennete *iletmez. Onlar için* ahirette *can yakıcı bir azap vardır.*"

Bu hüküm, Allah Teâlâ'nın, iman etmeyeceğini bildiği kimseler hakkındadır. Şu âyette olduğu gibi:

"*Şüphesiz haklarında Rabb'inin azap hükmü verilenler iman etmezler*" (Yunus 10/97).

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette takdim ve tehir bulunup mana şudur: Şüphesiz Allah'ın hidayet etmediği kimseler Allah'a iman etmezler. Allah, onların iman etmeyeceğini önce belirterek, yaptıklarının ne kadar kötü bir iş olduğuna dikkat çekti."[95]

Beyzâvî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kâfirlerin şüphesini attıktan ve onların Kur'an hakkındaki tenkitlerini reddettikten sonra, onları inkârlarından dolayı tehdit etti, sonra durumu aleyhlerine çevirerek şöyle buyurdu:

'Yalanı sadece, Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur; çünkü onlar, kendilerini bundan alıkoyacak bir azaptan korkmazlar. *İşte* onlar, gerçekten *yalancılardır.*' Yahut onlar, tam manasıyla yalancıdırlar; zira Allah'ın âyetlerini yalanlamak, bu tür iftiralarla onları karalamak, yalanın en büyüğüdür. Âdetleri yalan ve hile olan bu kimseleri, yalan söylemekten, herhangi bir din ve mürüvvet (güzel ahlâk) alıkoymaz.

Yahut onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için söyledikleri, '*Sen sadece bir iftiracısın, ona Kur'an'ı bir insan öğretiyor*" sözlerinde yalancıdırlar."[96]

---

[95] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 3/422.

[96] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/558.

Buradaki bütün söz, Kureyş kâfirlerine aittir.

Cenâb-ı Hak sonra, isteyerek veya zorla imandan dönenlerin hükmünü belirterek şöyle buyurdu:

"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, Allah onlara gazap eder. Sadece kim, inkâr sözlerini söylemeye veya Allah'a iftira etmeye *zorlanırsa, kalbi iman ile dolu bir halde,* inancını değiştirmeden *diliyle inkâra giderse o hariç. Fakat kim küfre göğsünü açarsa,* bir zorlama yokken, kalbini inkâra açar, ona içinde yer ayırır, doğru olduğuna itikad eder ve nefsi bundan hoşlanırsa; *onların üzerine Allah'ın gazabı iner ve onlar için büyük bir azap vardır."* Çünkü ondan daha büyük bir günah yoktur.

Rivayet edildiğine göre Kureyş, Ammâr ile babası Yâsir ve annesi Sümeyye'yi tehdit ederek dinden dönmeye zorladılar. Onlar bunu kabul etmeyince, Sümeyye'yi iki deveye bağlayarak ters istikamette çektirdiler, kalbine mızrak sapladılar, ona, "Sen erkekler için müslüman oldun!" dediler. Sümeyye [radıyallahu anhâ], bu işkence altında şehid oldu. Kocası Yâsir'i de şehid ettiler. Bu ikisi İslâm'da ilk şehid olanlardır. Ammâr ise onların işkencelerine dayanamayarak, diliyle onların istedikleri şekilde Allah'ı inkâr etti. Durum Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iletilip, "Yâ Resûlallah, Ammâr kâfir oldu" denilince, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ammâr başından ayağına kadar imanla doludur. İman onun etine, kanına karışmıştır!" buyurdu. Sonra Ammâr ağlayarak Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geldi; Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] onun göz yaşlarını silerek,

"Sana ne oldu? Eğer seni tekrar zorlarlarsa sen de söylediğin gibi tekrar söyle" buyurdu.[97]

Bu durum, bir zorlama karşısında sadece dille inkâr etmenin câiz olduğuna dair bir delildir. Aslında, anne babasının yaptığı gibi, dini yüceltmek için ondan sakınması daha faziletliydi. Bunu şu rivayetten anlıyoruz:

---

[97] bk. Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân,* s. 288-289 (Beyrut 1990); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/542; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/170.

Yalancı peygamber Müseylime, iki müslümanı yakaladı. Onlardan birine,

"Muhammed hakkında ne diyorsun?" diye sordu; müslüman,

"O Allah'ın resûlüdür" dedi. Müseylime,

"Benim hakkımda ne diyorsun?" diye sordu; o,

"Sen de!" dedi. Müseylime, onu serbest bıraktı. Diğer müslümanı karşına alıp ona,

"Muhammed hakkında ne diyorsun?" diye sordu; müslüman,

"O Allah'ın resûlüdür" dedi. Müseylime,

"Benim hakkımda ne diyorsun?" diye sordu; müslüman,

"Kulağım sağır, işitmiyorum!" dedi. Müseylime, sorusunu üç defe tekrar etti, o da her defasında aynı cevabı verdi. Bunun üzerine Müseylime onu öldürdü. Durum Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ulaşınca şöyle buyurdu:

"Birinci adama gelince o, Allah'ın verdiği ruhsatı kullandı; diğeri ise hakkı açıkça haykırdı; hali ona mübarek olsun!"[98]

Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[99]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu ruhsat hükmü, diliyle inkâra zorlanan kimseye aittir. Puta secde etmek gibi, küfür olan bir işe zorlanmaya gelince, bu durumda istenen şeyi yapmasının câiz olup olmamasında ihtilaf edilmiştir. Âlimlerin çoğu, bunun câiz olduğunu söylerken, bir grup âlim bunu yasaklamamıştır. Aynı şekilde İmam Mâlik şöyle demiştir:

"Zorlanan kimsenin, yemin, boşama, köle âzat etme gibi Allah ile kendi arasında olan herhangi bir iş bağlayıcı ve lazım olmaz;[100] sadece insanlarla arasında olan haklarda yaptığı ve söylediği şeyler bağlayıcı olup hüküm içerir. Birini öldürmek veya malını gasbetmek için zorlanan bir kimsenin bunu yapması câiz olmaz."[101]

---

[98] Az farklı ifadelerle bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/172.

[99] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/558.

[100] Şâfiî mezhebinde de zorlanan kimsinin nikâhı, boşaması ve yemini geçerli olmaz; Hanefî mezhebinde ise hepsi geçerli olur (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/250 [Beyrut 1994]).

İbn Atıyye tefsirinde, zorla yaptırılan işlere pek çok örnek vermiş ve bu arada İmam Mâlik'ten şunları nakletmiştir: Bağlanmak zorlanmadır, hapsedilmek zorlanmadır, tehdidi yapan kimsenin zalim olduğu ve söylediğini yerine getirmesi daha önce gerçekleşmiş ise onun yaptığı korkutucu tehdit, meydana gelmese de bir zorlamadır.

İbn Atıyye, sonra, malını kurtarmak için bir zalime yemin eden kimsenin, yemininde yalancı olup olmayacağı konusunda farklı görüşleri zikretmiştir. Zalimden canını ve bedenini kurtarmak için yemin eden kimsenin, yemininde yalancı olmayacağı konusunda görüş birliği olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca zorlanan bir kimsenin, bir hayırlı işi yapmak için yemin etmesi durumunda, bu yeminin bağlayıcı olup olmadığı konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmiştir.[102]

Zorlanan kimsenin tasarruflarının geçerli olup olmadığı konusunda geniş bilgi için, *el-Muhtasar*[103] isimli fıkıh kitabının "Talâk" bölümüne bak.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin başına azabın inme sebebini belirterek şöyle buyurdu:

"Bu azap, onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve *Allah'ın, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğindendir."* O kâfirler, haklarında şekavet (cehennemlik) hükmü verilmiş kimselerdir; artık Allah onları, kalplerinde imanı sabit hale getirecek şeylere ulaştırmaz ve doğru yoldan sapmaktan korumaz.

"Onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir." Artık onlar, hakkı idrak etme ve onun hakkında düşünme yeteneğini kaybetmişlerdir. Onlar gafillerin tâ kendileridir. Tam manasıyla

---

[101] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/436.

[102] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/424.

[103] *el-Muhtasar,* Mâlikî fakihlerinden Halil b. İshak b. Musa el-Cündî'ye (v. 767/1366) ait olup Mâlikî fıkhını işlemektedir.

gaflete dalmışlardır. İçinde bulundukları bozuk halleri, onları başlarına gelecek kötü âkıbetleri düşünmekten alıkoymuştur.

"Şüphesiz onlar, ahirette perişan olup zarara uğrayanların tâ kendileridir." Çünkü onlar, bütün ömürlerini küfür ve isyanla zayi ettiler, onu, kendilerini ebedî azaba götürecek şeylerde harcadılar. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

104-109. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime, ilâhî huzurdan uzaklık yazılmışsa ona, çalışmak ve gayret bir fayda vermez. Kime de ilâhî inâyet (Allah'ın özel yardımı ve koruması) takdir edilmişse ona da kusurlar bir zarar vermez (Bu kimse, kusurlara dalmaz; kusura düşmüşse ısrar etmez, tövbe edip kurtulur). İşin hakikati şudur: Asıl olan, kula ezelde ilâhî inâyetin takdir edilmesidir.

Buna göre kim, Hak yolunda seyrü sülûk eden müridlerin arasında bulunurken, gafillerin yoluna dönmesi için zorlansa, kalbi velilerin yolunu tasdik ederken, diliyle onların dediğini yapmasında bir sakınca yoktur. O kimse, fırsatını bulunca, dinini korumak için o halden kaçıp eski haline döner.

Aynı şekilde, müridi bir musibet anında manevi seyrinde bir zayıflık ve gevşeklik sardığında, peşinden kendisine ilâhî yardım gelir, onu Hak yolunda gayrete getirir, mürid bu destekle Allah'a kaçar, eski haline döner, Allah'ın velilerine katılır.

Ancak kim, kalbini velilerin yolundan dönmeye açar, bunu güzel bulur, avam insanlarla uzun süre kalırsa o kimse, velilerin yolunda fayda görüp iflah olmaz. O, avamın düştüğü en kötü hale düşer. Ancak, onun kalbinde şeyhlere ve dervişlere karşı bir sevgi kalmışsa onlarla birlikte haşredilme ihtimali vardır, derecesi avam insanlarla birlikte olsa da velilere karşı azıcık sevgi ona bu nimeti kazandırır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kulunun kalbinde sadık, inancında ihlâslı olduğunu bilince, sonra onun halinde zaruri bir durum başına geldiğinde, ona karşı hükmünü hafifletti, kendisinden zorluğu kaldırdı. Kul, gerçekten tevhid üzere iken, zor bir halde zorlanarak inkâr sözünü söylediğinde, onunla Rabb'i arasında olan bu işte, kendisini mâzur gördü.

Allah yolunda seyrü sülûk edeceklerine kalpleriyle söz verip bütün varlıkları ile O'na yönelen kimseler, bu yolda bazı engellerle karşılaşsalar, başlarına birtakım sıkıntılar gelse, kul da başına gelen halin etkisiyle bazı şeyleri yapsa, sebeplere takılsa yahut birtakım gereksiz ilimlere yönelse, bu onun müridlik azmini zedelemiş olmaz. Bununla, onların Hak yolunda verdikleri sözü bozdukları ve onda şüpheye düştükleri sonucuna varılmaz ve bu durum onların, Allah'a yönelme azimlerinin yok olduğunu göstermez."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî'nin belirttiği bu durum, eğer onlar, şeyhlerinin sohbetinde kalmaya devam eder veya bir yolla onlara ulaşıp hallerini arzederlerse böyledir; fakat şeyhlerin sohbetini veya onlara ulaşmayı terkettiklerinde, onların avam insanların haline döndüklerinde şüphe yoktur.

Sonra Kuşeyrî, *"Fakat kim, kalbini küfre açarsa, onlara Allah'ın gazabı iner ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Kim, kendi isteği ile doğru yoldan döner ve hevâsına uyarak Allah yolunun dışına adım atarsa o kimse, Allah için yaptığı irade (intisap) anlaşmasını bozmuş, Allah'a ulaşma akdini feshetmiş olur. Bu kimse, ilâhî rahmet tarafından desteklenip doğru yola dönene kadar, manen perdelenme halinde terkedilmeyi hak etmiştir."[104]

Şeyhlerimizin şeyhi, seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Şeyhimiz, ârif Ebü'l-Mehâsin Yusuf b. Muhammed'e ait mektupların birinde der ki: Şekiller değişir, fitneler ve tehlikeler üst üste gelir, manevi haller dağılırsa, çoğu zaman ârifte hiç alışılmayan ve beklenmeyen bir sıfat ortaya çıkar; kasten yapılmayan bazı işler gözükür. Bu durumda o, dinî açıdan mâzur görülebilir; fakat hakikate göre mâzur görülmez. Bununla birlikte eğer o, bu durumda hemen Mevlâ'sına döner, O'na koşup sığınırsa yaptığı iş kendisine bir zarar vermez. Âyette, *'Allah'a koşun'* (Zâriyât 51/50) buyrulmuştur."

---

[104] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/332 (Kahire 1999).

Rabb'ine Dönen Kabul Görür

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا
وَصَبَرُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾

110. ***Şüphesiz sonra Rabb'in, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabredenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabb'in elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sonra, şüphesiz Rabb'in,* Ammâr b. Yâsir ve benzerleri gibi, müslüman oldukları için *eziyete uğratıldıktan sonra,* küfür beldesinden Medine'ye *hicret eden, sonra cihad eden ve sabredenlerin yardımcısıdır.*"

Âyetteki, "fütinû" lafzını, "fetenû" okuyanlara göre mana şöyle olmaktadır: Müslümanlara eziyet verdikten sonra, müslüman olup hicret ve cihad eden kimselerin Allah yardımcısıdır. Âmir b. Hadramî gibi. Bu zat, müslüman olan kölesi Cebere'yi dinden çıkana kadar zorladı. Sonra ikisi birlikte müslüman oldular, hicret ettiler ve sonra cihada katıldılar. Cihad yapmaya ve başlarına gelen zorluklara sabrettiler.

Âyet şöyle bitiyor: "Hicret, cihad ve sabırdan *sonra Rabb'in, elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*" O, geçmişte yapılanlar için çok bağışlayandır; bundan sonra, onların yaptıklarına güzelce karşılık vererek kendilerine ne kadar merhametli olduğunu gösterir.

110. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kimin başına bir musibet gelir yahut manevi seyrinde bir duraklama ve gerileme meydana gelir, velilerin yolundan döner, fakat sonra tövbe eder, nefsinin hazlarına ve keyfine uyduğu yeri terkeder, dünya meşguliyetlerini terk hususunda nefsiyle mücâhede eder ve kendisini Allah'a sevkedecek kimseye giderse, bundan sonra Rabb'in, elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Onun geçmişteki kusurlarını affeder, kendisini doğru yoldaki arkadaşlarına katar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Herkesin Kendi Derdine Düşeceği Gün

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah yolunda sabredip hicret edenlerin mükâfatlarını alacağı yahut hakkı inkâr edip küfre girenlerin perişan olacağı günden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

111. ***O gün, herkes** (hesap yerine) **gelerek kendi nefsini kurtarmak için uğraşır ve herkese yaptığının karşılığı tam olarak verilir; onlara asla zulmedilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu hatırlat: *O gün, herkes* hesap yerine *gelerek kendi nefsini kurtarmak için uğraşır,* kendi derdine düşer, başkasının hali ve durumu onu ilgilendirmez." Bu durum, başka bir âyette şöyle belirtilir:

"O gün kişi, kardeşinden, annesinden, babasından, hanımından ve oğullarından kaçar" (Abese 80/34-36).

Âyet şöyle bitiyor: *"Herkese yaptığının karşılığı tam olarak verilir; onlara asla zulmedilmez;* sevapları zerre kadar noksanlaştırılmaz."

111. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü, kendi derdine düşecek, hayır veya şer, yaptıklarının karşılığı kendisine tam olarak ödenecek olan nefis, nefs-i emmâre veya nefs-i mülhimedir. Allah ile huzura ermiş, Allah'ın zatında fâni olmuş, Allah'la birlikte başka bir varlık görmeyen mutmain nefse gelince, ona herhangi bir azarlama ve kınama yöneltilmez, kendisine bir hesap sorulmaz; çünkü onun üzerinde hesabı sorulacak kusurlu bir iş kalmamıştır. Böyle bir amel bulunduğu takdirde, o zaten hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmiştir. Bu nefis sahipleri, hadiste cennete hesapsız olarak gireceği müjdelenen 70.000 kişinin içindedir. Onlar, Allah'a tevekkül edenlerdir.

Yahut şöyle de diyebilirsin: Mutmainne nefis, Allah'a Allah ile kavuşanların arasındadır; onun için Allah'tan başka bir şey yoktur. Her nefsin kendini kurtarma derdine düşeceği gün, onun delili (kurtuluş sebebi) Allah'tır. Bu konuda ârif bir şair der ki:

"Ey sevgili, insanların kendilerini kurtarmak için deliller getirdikleri gün, bizim delilimiz, senin övülecek yüzündür."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nimetleri İnkâr Edenin Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, nimetleri inkâr edenin haline bir misal vererek şöyle buyurdu:

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْت۪يهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ
كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا
كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ
الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

112. ***Allah, (ibret için) şu beldeyi misal verdi: O belde güvenli, huzurlu idi; ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler, Allah da onlara, yaptıklarından dolayı açlık ve korku acısını tattırdı.***

113. ***Şüphesiz onlara, içlerinden peygamber geldi de onu yalanladılar. Onlar zulmederlerken azap kendilerini yakalayıverdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah,* ibret için *şu beldeyi misal verdi:* O, saldırılardan yana *güvenli, huzurlu bir belde idi."* Bu belde Mekke'dir. Ona hiç kimse saldırmazdı. Bir zorluk ve korku anında oradan çıkıp gitme zorunluluğu yoktur. *"Oranın günlük* (yiyeceği) *rızkı her yerden,* bütün yönlerden *bol bol gelirdi. Hal böyle iken onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler."* Ona karşı büyüklük tasladılar. Yahut onlar, Allah'ın peygamberi Efendimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı büyüklük taslayıp karşı geldiler. *"Bunun üzerine Allah da onlara yaptıklarından dolayı açlık ve korku acısını tattırdı."*

Âyette, başlarına gelen musibet, bir şeyi tadarak idrak etmeye benzetildi. Kendilerini saran açlık ve korku acısı ise elbiseye benzetildi. Tatma olayı, bela ve musibetler için çok kullanılır, öyle ki bu kelime hakiki mana gibi kullanılır olmuştur (Acı ve yıkımı tattı gibi ...). Elbise ile ise bir şeyi tamamen saran ve örten durum temsil yoluyla anlatılır (Bela veya sıkıntı onu sardı gibi).

Kısaca âyetin manası şudur: Mekkeli kâfirler nimetlere nankörlük edince, Allah onlara azabı indirdi; bir elbiseye bürünen kimseyi sarıp sarmaladığı gibi korku ve açlık da onları sardı.

Eğer misal verilen belde Mekke ise onları saran korku, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] müfrezeleri ve müşriklere yaptığı saldırılardır. Şayet misal verilen yer, Mekke dışında bir yer ise onların yaşayacağı korku, bütün düşmanlardandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların başına gelen bu durum, yapmakta oldukları inkâr ve yalanlama sebebiyledir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz onlara içlerinden peygamber* yani Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] *geldi."* "Onlar" ifadesi, Mekkeliler'e aittir. Âyette, onların misalini verdikten sonra, yaptıklarından bahsedilerek denildi ki:

"Onlar, kendilerine gelen *peygamberi yalanladılar. Bunun üzerine onlar,* tövbe etmeden *zulüm içinde koşup dururlarken azap kendilerini yakalayıverdi;* açlık, kıtlık ve Bedir Şavaşı'nda ölümle yüz yüze geldiler."

112-113. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kendisiyle huzur içinde ve güvende olan bir kalbi misal verdi: O kalbe, her yönden ilim ve manevi ihsan rızıkları gelmekteyken, terbiyesine girdiği şeyh nimetini inkâr edip kemale ermeden önce, onun elinden (terbiyesinden) çıktı. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, Allah ile zengin olma halinden sonra manevi fakirliği, insanlardan korkuyu tattırdı, yakînden sonra elindeki manevi ihsanları kaybetme musibetini yaşattı. Bu onun, kötü edebi ve vasıtayı (mürşidini) inkârı sebebiyle meydana geldi. O kimse, terkettiği şeyhinden daha yüksek birine gitmiş olsa da bu sonucu yaşar. Çünkü sana, fazileti belli olan bir şeyhe hizmet etmek düşer.

Kime, manevi bir kapı nasip olursa ona ihlâsla yapışmalıdır. Bu, müşahede ehli yanında tecrübe edilmiş bir durumdur. Ârifler gördüklerini söylerler. Diğer insanlar ise duyduklarıyla yetinirler; ancak bir şeyin haberini duymak onu bizzat görmek gibi olmaz.

Yukarıda söylediğimiz durum şu kimse için geçerlidir: Eğer terkedilen şeyh, terbiyeye ehil, bu konuda kendisine izin verilmiş, hakikat ve şerait ilimlerine sahip bir kimse ise onun terbiyesine giren bir kimse, kemale erene ve kendisine izin verilene kadar ondan ayrılmamalıdır. Şayet şeyh, terbiyeye ehil ve izinli değilse ona bağlanan kimse, kendisinden daha yüksek birine gider. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nimete Şükür Emri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, nimetleri elde tutan şükrü emrederek şöyle buyurdu:

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًاۖ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ
لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا
تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا
عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَۜ ﴿١١٦﴾
مَتَاعٌ قَلِيلٌۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا
عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُۚ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

114. *Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, O'nun nimetine şükredin.*

115. *Allah size, sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Sadece kim mecbur kalırsa (başkalarının haklarına) saldırmaksızın, sınırı da aşmadan (bunlardan yiyebilir). Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*

116. *Dillerinizle uydurduğunuz yalan yanlış şeyleri, Allah'a mal ederek, "Bu helâldir, şu haramdır" demeyin. Şüphesiz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.*

117. *(Onlar için dünyada) pek az bir menfaat var. Ahirette ise onlar için can yakıcı bir azap vardır.*

118. ***Sana anlattıklarımızı, daha önce, yahudi olanlara da haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin."*

Allah Teâlâ, onları inkârdan sakındırıp kendilerini Câhiliye işlerinden ve bozuk görüşlerden alıkoymak için verdiği misal ve başlarına gelen azapla tehdit ettikten sonra, onlara helâl kılınan şeylerden yemelerini ve kendilerine verilen nimetlere şükretmelerini emretti. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız,* elinizdekinin kalması için *onun nimetine şükredin."* Allah'ın nimetlerini başkasına nisbet etmeyin, putların size şefaat edeceğini söylemeniz ve başka sözleriniz gibi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah size, sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Sadece kim mecbur kalırsa,* başkalarının haklarına *saldırmaksızın, sınırı da aşmadan bunlardan yiyebilir. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Bu âyetin açıklaması, Bakara sûresinin 173. ve Mâide sûresinin 3. âyetlerinin tefsirinde geçti.

Beyzâvî demiştir ki: Allah Teâlâ onlara, kendilerine helâl kıldığı şeyleri yemelerini emretti ve onlara haram kılınan şeyleri saydı. Bunu, sayılan şeylerin dışındakilerin helâl olduğunun bilinmesi için yaptı. Sonra bu hükmü, müşriklerin kendi hevâlarına (nefislerinin keyfine) göre haram ve helâl saymalarını yasaklayarak kuvvetlendirdi. Âyette şöyle buyurdu:

"Dillerinizle yalan yanlış nitelemelerle, 'Bu helâldir, şu haramdır' demeyin." Allah'ın helâl kılmadığı bir şeye, "Bu helâldir" demeyin. Yine Allah'ın haram kılmadığı bir şeye de, "Bu haramdır" hükmünü vermeyin. Onlar, başka bir âyette geçtiği gibi şöyle dediler:

"Şu hayvanların karnında bulunan yavrular erkeklerimize aittir, eşlerimize haramdır" (En'âm 6/139).[105]

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu söylediklerinizi *Allah'a* nisbet ederek O'na *karşı yalan uydurmak için söylersiniz. Şüphesiz Allah'a karşı yalan uyduranlar* asla *kurtuluşa eremez."* Çünkü onlar, nefislerinin arzularını elde etmek için dünyanın felahını (nimet ve huzurunu) erkenden istediler, bu sebeple ahiretin felahından mahrum kaldılar. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Onlar için dünyada *pek az bir menfaat var;* o, fâni ve geçicidir. Ahirette ise *can yakıcı bir azap vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sana anlattıklarımızı, daha önce yahudi olanlara da haram kılmıştık."* En'âm sûresinin 146. âyetinde buyrulduğu gibi onlara, bütün tırnaklı hayvanları, sığır ve koyunların iç yağlarını haram kıldık. *Biz,* bunları haram kılarak *onlara zulmetmedik, fakat onlar,* kendisi sebebiyle cezayı hak ettikleri işleri yaparak *kendilerine zulmediyorlardı."*

Allah Teâlâ, (Kur'an ve Sünnet'te) müslümanlara ve yahudilere haram kıldığı şeyleri açıkladı. Bunu şunun bilinmesi için yaptı: Bunların dışındaki şeyleri haram kılmak, Allah adına bir iftiradır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

114-118. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendisine nasip ettiği vasıta (kâmil mürşid) nimetini ikrar edip bu nimete şükrederek ahdi üzere kalan kimselere buyurur ki:

Allah'ın size nasip ettiği yakîn yiyeceğinden ve ilim meyvelerinden yiyin; eğer sadece O'na ibadet ediyor ve sırf O'na yöneliyorsanız, Allah'ın nimetine şükredin. Allah size sadece, sizi kendisinden alıkoyan şeyleri haram kıldı. Bunlar, leş hükmünde olan dünya, onun için verilen kavga, gaflet, kalbi katılaştıran, aklı aptallaştıran şeyler, Hakk'a ulaşma konusunda gayret azlığı, Allah'ın kudret elinin dışında birinden (vasıtayı gerçek mülk sahibi görerek) alınan şeyler ve Allah'ın rızası dışında hedeflenen işlerdir. Bunlar sadece bir zaruret anında yapılabilir. Şüphesiz zaruretler, haramları mubah kılar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[105] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/559.

Kusurdan Sonra Tövbeye Teşvik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yukarıda sayılan kusarlardan birini işleyen kimseleri tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

119. ***Sonra şüphesiz Rabb'in, cahillikle kötülük yapan, sonra peşinden tövbe edip halini düzeltenler için, onlar tövbe ettikten sonra çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra şüphesiz Rabb'in, cahillikle,* şirk, Allah'a iftira ve bunların dışındaki günahlar gibi bir *kötülük yapan, sonra peşinden tövbe edip halini,* amelini *düzeltenler için, onlar tövbe ettikten* veya bu cahillikten *sonra,* bu kötülüğü *çok bağışlayan,* onlara *çok merhamet edendir."* Onlara, hakka yönelişlerinin mükâfatını verir.

Cahillikle demek, ameli yaparken cehalet içinde olmak demektir. Bu, Allah'ı tanımamak, O'nun azabından ve yaptığı işin sonunu düşünmekten cahil olmaktır. Ondaki bu hal, şehvetin kendisine galip gelmesi sebebiyle olmaktadır.

119. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, edebini kötüleştirir, fakat sonra tövbe edip edebe yönelirse Allah dostlarına kavuşur. Âriflerden biri demiştir ki: "Hangi kötü edep, sonuçta (seni tövbeye ve halini ıslah etmeye sevkederek) hayırlı bir sonuç veriyorsa o da bir edeptir."

Tövbe, makamlara göre farklı olur. Avamın tövbesi, hata ve kusurlardandır. Havassın (velilerin) tövbesi, gaflete sebep olan hallerdendir. Havassü'l-havas (seçkin velilerin) tövbesi ise ilâhî huzurda müşahede halindeki noksanlıklardandır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şükür ve Tevhidde Rehber Peygamber

Cenâb-ı Hak, bundan sonra şükre teşvik etti. Onun, halili Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dini ve yolu olduğunu belirtti. Ümmet-i Muhammed'i de ona teşvik ederek şöyle buyurdu:

اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنٖيفًاۜ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۙ ﴿١٢٠﴾
شَاكِرًا لِاَنْعُمِهٖۜ اِجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ فِى
الدُّنْيَا حَسَنَةًۜ وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَۜ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ اَوْحَيْنَا
اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٢٣﴾

120. ***Şüphesiz İbrahim, bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşarak tevhid üzere, Allah'a itaat eden bir önderdi. O, hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı.***

121. *Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. Allah, onu seçti ve doğru yola iletti.*

122. ***Ona dünyada güzellik verdik. Muhakkak ki o, ahirette de salihlerdendir.***

123. ***Sonra da sana, "Bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşarak, tevhid üzere İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi" diye vahyettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim, bir ümmetti* yani imam ve önderdi." Allah Teâlâ başka bir âyetinde, Hz. İbrahim'e hitaben şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz seni, insanlara imam yapacağım" (Bakara 2/124).

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ümmet, insanlara hayrı öğreten kimsedir."[106]

Yahut Hz. İbrahim [aleyhisselâm], tek başına bir ümmetti; o, diğer insanlarda bulunan güzel hasletleri kendisinde toplamıştı. Böylece o, pek çok şahısta bir arada bulunması zor olan kâmil hasletleri ve güzel ahlâkları bünyesinde topladığı için, tek başına bir ümmet oldu. Bir âlim bu manada demiştir ki:

"Âlemi, bir şahısta toplaması Allah için zor bir şey değildir."

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], tevhid ehlinin imamı ve hakikate erenlerin önderidir. O, bütün müşrik gruplarla mücadele etmiş ve onların bozuk fikirlerini kesin delillerle çürütmüştür. Bunun için Cenâb-ı Hak, müşriklerin bozuk fikirlerini belirtikten sonra ondan bahsetti.

Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], "tek ümmet" denmesinin bir sebebi de şudur: O, (ilk zamanlar) tek başına bir mümindi, o devirdeki diğer insanlar ise kâfirdi. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[107]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, bâtıldan uzaklaşarak tevhid üzere Allah'a itaat eden,* O'nun emirlerini yerine getiren *bir önderdi. O, hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı."* Ey Kureyşliler, sizler onun dininde olduğunuzu söylüyorsunuz; halbuki siz müşriksiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O, *Allah'ın nimetlerine şükrediciydi;* az veya çok, hiçbir nimete şükürde kusur etmezdi. *Allah onu,* peygamberlik ve özel dostluk için *seçti* ve kendisini nimetin sahibinin huzuruna ulaştıran *doğru yola iletti* ve O'na davet etti."

---

[106] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 14/394 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 3/547; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/176.

[107] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/560-561.

"Ona dünyada güzellik verdik." Bu güzellik, onu bütün insanlara sevdirmemiz, kendisine bütün milletler arasında güzel şekilde anılmayı nasip etmemizdir. Öyle ki daha sonra gelen krallar ve zalim idareciler bile onu sevip hayırla anarlar. Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] dünyada verilen diğer güzellikler, Allah'a taat ve marifet içinde geçen uzun bir ömürle, kendisine verilen helâl maldır.

"Muhakkak ki o, ahirette de salihlerdendir." O, huzurumuza layık kimselerdendir. Yahut o, huzurumuzda özel yakınlığa ulaştırılmış, kendilerine yüksek dereceler ihsan edilen salihlerdendir. Nitekim Hz. İbrahim [aleyhisselâm], âyette geçtiği gibi, bunu şöyle istedi:

"Beni, salihlere kat" (Şuarâ 26/83).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, ey Muhammed, sana şunu vahyettik:* Allah'tan başka her şeyden, yüz çevirerek *tevhid üzere İbrahim'in dinine uy!* Onun dinine ve tevhiddeki yoluna, onun yumuşaklıkla davet edişine, her bir insanla anlayış seviyesine göre en güzel şekilde mücadele edişine uy. *O, müşriklerden değildi;* bilakis tevhidde kendisine uyulacak bir önderdi." Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] şirke düşmediği ikinci kez tekrar edildi; bu, şirk koştukları halde, kendilerinin Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dininde olduğunu zanneden yahudi, hıristiyan ve mürşriklerin bu düşüncelerini ret içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

120-123. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, zâhiren Allah'ın taatine sarılır, iç âleminde Allah'tan başka varlıklardan yüz çevirir, devamlı Allah'a şükreder ve insanları bu büyük işe davet ederse o kimse, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] meşrebinde, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ahlâkında bir veli, Allah'a yakınlık elde etmiş bir dost ve sevgili olur. Cenâb-ı Hak onu huzuruna ulaştırmak için seçmiş ve kendisini doğru yola ulaştırmıştır. O kimse, dünyada saîd olarak (doğru yolda, huzur içinde) yaşar, şehid olarak ölür ve salihlere katılır. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bizleri de onlara katsın.

Yahudilere Cumartesi Gününün Tahsisi

Yahudiler, sadece kendilerinin Hz. İbrahim'in dininde olduklarını söylediklerinde; Allah Teâlâ, cumartesi yasağının Hz. İbrahim'in dininde olmadığını belirtip onların iddialarını reddederek şöyle buyurdu:

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

124. ***Cumartesi gününe saygı, sadece onda ihtilaf edenlere farz kılındı. Şüphesiz Rabb'in, onların ihtilafa düştükleri şey hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Cumartesi gününe saygı,* o güne tâzim gösterilmesi ve o günün sırf ibadete ayrılması *sadece onun hakkında* peygamberleriyle görüş ayrılığına düşenlere, *ihtilaf edenlere farz kılındı.*"

Onlar, yahudilerdir. Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara, cuma gününü tamamen ibadete ayırmalarını emretti; onlar bundan kaçınarak,

"Biz ibadet için cumartesi gününü istiyoruz; çünkü Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmayı o günde bitirdi" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, o günü onlara tahsis etti ve o günde kendilerine ağır ibadetler yükledi.

Bu konuda şöyle denmiştir: Allah Teâlâ yahudilere cuma gününü ibadet için ayırmalarını emredince, bazıları kabul etti, çoğunluğu kabul etmedi; bu konuda ihtilafa düştüler.

Onların ihtilafa düştükleri konu hakkında şu da söylenmiştir: Onlardan bazısı, cumartesi günü avlanmayı haram saydı, bazısı ise helâl gördü. Bunun üzerine Allah onları maymun ve domuza çevirerek cezalandırdı. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Onların şekilleri maymun ve domuza çevrilerek kendilerine verilen ceza sadece, ihtilafa düşenlere verildi. Onlar, cumartesi günü avlanmayı bazan helâl gördüler, bazan haram saydılar. Yahut onlardan bazısı bunu helâl gördü, bazısı haram saydı.

Allah Teâlâ, onları burada müşriklere bir tehdit olarak anlattı; Allah'ın nimetlerine nankörlük eden şehirden bahsedilmesi gibi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz Rabb'in, onların ihtilafa düştükleri şey hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir."* O, her gruba hak ettiği karşılığı verir; itaat edenleri mükâfatlandırır, isyan edenleri cezalandırır.

124. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şeyh ve âlim gibi büyük zatlara (delilsiz ve yersiz) muhalefet etmek, onlardan önce görüş bildirmek ve konuşmak en çirkin işlerden ve kötü edeptendir. Bu durum, onu yapanın, kalbinin Allah'tan kopması ve ilâhî huzurdan uzaklaştırılması şeklinde azarlanmasını ve cezalandırılmasını gerekli kılar.

Âriflerden biri demiştir ki: "Büyük zatlarla (ârif ve kâmil mürşidlerle) oturduğun zaman, onların gönlünde gizlenmiş sırrı elde etmek için bütün bildiklerini terket, onları bilmediklerine kat (hiçbir şey bilmeyen kimsenin tevazu, arzu ve edebiyle ona yönel)."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnsanları Allah Yoluna Davet Usulleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], insanları Allah'a davet etmesini emrederek şöyle buyurdu:

اُدْعُ اِلٰى سَبٖيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتٖى هِىَ
اَحْسَنُ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبٖيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿١٢٥﴾

125. ***Resûlüm! Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Şüphesiz Rabb'in, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed,* insanları *Rabb'inin yoluna,* O'na ulaştıran yola *hikmetle davet et."* Bu yol iman, İslâm ve gücü yetenler için ihsan yani Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk yapma makamıdır.

Hikmetle davet, peygamberlik siyasetiyle (sabır ve inceliği ile) davettir. Yahut onları, sağlam sözle, yani gerçeği açıklayan, şüpheyi ortadan kaldıran delille doğru yola davet etmektir.

Diğer davet şekli şöyle belirtiliyor: *"Ve güzel öğütle çağır."* Kur'an'ın öğütleri ve kalbi uyandıracak haberleriyle davet et. Yahut onları ikna eden hitaplar ve fayda veren ibretlerle davet et.

"Ve onlarla, onların içinde inat edenlerle *en güzel şekilde,* en güzel mücadele yoluyla *mücadele et!"* Bu, onlara kolay ve yumuşak yaklaşmak, en kolay şekli tercih etmek ve en meşhur (açık, kesin ve herkesçe bilinen) bilgilerle söze başlamaktır. Böyle yapılması, karşı tarafın ateşinin sönmesinde ve problemlerinin açıklanmasında daha faydalıdır.

Birinci davet şekli (hikmetle davet), ümmetin doğruyu talep eden seçkinleri içindir. İkinci davet şekli (güzel öğütle davet), avam insanlar içindir. Üçüncü davet şekli (en güzel mücadeleyle davet) ise, onların içindeki inatçılar içindir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Hikmet, doğruluğu açık sözdür. Öğüt, güzel şeylere teşvik etmek ve kötü âkıbetten korkutmaktır. Cedel, hasma cevap vermek ve fikrini reddetmektir. Bu üç şeye aklî ilim sahipleri (filozoflar), burhan, hitabet ve cedel ismini verirler. Bu âyet, kâfirlerle ateşkes halinde olmayı gerektiriyor, fakat daha sonra gelen cihad âyeti ile bunun hükmü kaldırılmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Hak yoluna, yumuşaklık ve güzellikle davet etmenin hükmü kaldırılmamıştır; kılıçla mücadele (cihad), kendisine sözün ve öğüdün bir fayda vermediği kâfirlere karşı yapılır. Günahlara dalan müminlere gelince, onlar için, âlimlerin ittifakıyla bu âyetin hükmü kıyamete kadar geçerlidir."[108]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Rabb'in, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir."* Yani resûlüm, sana düşen sadece tebliğ ve davet etmektir. Hidayet ve dalâletin gerçeklemesi, onlara karşı mükâfat ve azabın verilmesi senin işin değildir. Kimin hak yoldan saptığını ve kimin hidayet üzere gittiğini en iyi Allah bilir; hepsinin yaptığına karşılık verecek olan O'dur.

125. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları Allah yoluna hikmetle davet, manevi himmet ve hal ile yapılan davettir. Bu davet, hakikate ulaşmış ârifler tarafından, sıdk ve tasdik ehline (onlara samimi olarak inanıp tasdik edenlere) yapılır.

Güzel öğütle davet, sözle, hayra teşvik ederek ve azaptan korkutarak olur. Bu tür davet, seyrü sülûk yolunda tereddüt edenlere yapılır.

Güzel mücadele ile öğüt ise vaaz ve uyarı ile yapılan davettir. Manevi yol ve hakikat ilminin fazileti, onu inkâr edenlere anlatılır; eğer hakikat ehline ulaşırlarsa onlara yapılacak budur.

Özetle deriz ki: Hikmetle davet, manevi yola muhabbet eden onu ve tasdik edenlere yapılır. Öğütle davet, manevi yol hakkında şüpheleri olanlara yapılır. En güzel mücadele ile davet ise (hakikat ilmini ve velileri) inkâr edenlere yapılır. Bu yapılır ki hak ile bâtılı tanısınlar.

Şöyle de diyebilirsin: Hikmetle davet etmek, büyük ârif zatlara mahsus bir iştir. Güzel öğütle davet, salih zatlardan vaaz ve öğüt yapanlara ait bir iştir. Güzel mücadele ile davet ise hayırlı (müttaki) âlimlerin yapacağı bir iştir. Bazan bütün bunlar bir kişide toplanır, eğer o, zâhir ve bâtın ilmine sahip biriyse insanları doğru yola hepsiyle davet eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[108] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/438-439.

Eziyete Karşılık Verme Usulü

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] genel daveti emrettiği gibi herkese karşı sabrı da emretti. Çünkü Hakk'a davet işinde eziyet ve sıkıntı eksik olmaz, bunun için Allah'a davet edenlerin büyük bir sabra ihtiyacı vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ
لِلصَّابِر۪ينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ ف۪ي
ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا وَالَّذ۪ينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

126. ***Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle ceza verin. Şayet sabrederseniz, şüphesiz bu, sabredenler için daha hayırlıdır.***

127. ***Sabret! Senin sabrın sadece Allah'ın yardımı iledir. Onlar adına üzülme. Kurmakta oldukları tuzaktan dolayı telaş edip sıkıntıya düşme.***

128. ***Şüphesiz Allah,*** *(kötülükten)* ***sakınanlarla ve ihsan sahipleriyle beraberdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer, size eziyet edenlere ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle ceza verin.* Şayet size (maddi olarak) bir kötülük yapılmışsa siz de onun benzeriyle karşılık verin, daha fazlasını yapmayın.

Âlimlerin çoğunluğuna göre bu âyet, Hz. Hamza'nın [radıyallahu anh] şehid edilmesiyle ilgili yaşanan olay hakkında inmiştir. Müşrikler, Uhud Savaşı'nda Hz. Hamza'yı şehid edip karnını yardıklarında, onu bu halde gören Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dayanamayıp, *"Vallahi, eğer Allah bana zafer verirse, senin yerine onlardan yetmiş kişiye böyle yapacağım!"* diye yemin etti. Bunun üzerine bu âyet indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yeminine kefâret ödedi ve dediğini uygulamadı.[109]

Müsle yapmak (savaşta da olsa, sırf eziyet etmek için bir kimsenin burnunu, kulaklarını ve diğer âzalarını kesmek) haramdır; İslâm âlimleri arasında bu konuda bir ihtilaf yoktur. Bununla ilgili pek çok hadis-i şerif rivayet edilmiştir.

Buna göre, bu âyet Medine inmiştir. Âyetin, herkese ait olması da muhtemeldir. Âlimlerin Hz. Hamza'yı [radıyallahu anh] dile getirmeleri, örnek vermek içindir. O zaman âyet, sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiştir.

Âlimler şu konuda farklı görüşler söylemişlerdir: Bir adam, başkasının malını haksız yere alsa, sonra ona bir emanet verse, bu kimsenin, hıyanet yoluyla onun malından kendisine yapılan haksızlık miktarı kadar bir şey alması câiz midir, değil midir? Bazı âlimler, âyetin zâhirine bakarak bunun câiz olduğunu söylemişlerdir. İmam Mâlik ise câiz görmemiştir. Onun bu konudaki delili, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözüdür:

"Sana verilen emaneti yerine teslim et, sana hainlik yapana sen hainlik yapma!"[110]

Bu açıklama İbn Cüzey'e aittir.[111]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şayet sabrederseniz,* size yapılan kötülüğün aynısıyla karşılık vermezseniz, şüphesiz *bu sabır,* sabredenler için daha hayırlıdır." Zulme uğrayan kimsenin intikam alması mubahtır; sabretmesi ise intikamdan daha hayırlıdır.

Sabredenlerle, bütün sabredenlerin kastedilmesi de muhtemeldir. Yahut onunla, âyetin ilk hitap ettiği kimseler kastedilmiştir. O zaman sanki şöyle denilmiş oluyor: Ey eziyete maruz kalan müminler, sabır sizin için daha hayırlıdır.

---

[109] İbn Sa'd, *Tabakat*, 3/13; Hâkim, *Müstedrek*, 3/197; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/119; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/179.

[110] Ebû Davud, Büyû', 79; Tirmizî, Büyû', 38 (nr. 1264).

[111] İbn Cüzey, *et-Teshil li-Ulûmi't-Tenzil*, 1/439.

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] açıkça sabrı emretti; çünkü Allah Teâlâ'yı en fazla tanıdığı için, insanlar içinde en çok sabretmesi gereken odur. Bu konuda şöyle buyurdu:

"Resûlüm, sabret! Senin sabrın sadece Allah'ın yardımı, O'nun özel desteği ve seni sabırda sabit kılması *iledir."*

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına,

"Ben, bana emredildiği gibi sabredeceğim; ya siz ne yapacaksınız?" diye sordu; onlar da,

"Biz de bizi teşvik ettiğin gibi sabrederiz" dediler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar adına üzülme."* İman etmiyorlar diye kâfirler adına üzülme; onların imana gelmeleri için hırs göstererek kendini üzme!

Yahut müminlere yapılan şeylerden dolayı kendini üzme!

"Kurmakta oldukları tuzaktan dolayı telaş edip sıkıntıya düşme." Yani onların tuzak ve hilelerinden dolayı için daralmasın, onların halinden dolayı endişeye düşme; ben onlara karşı senin yardımcınım.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah,* küfür ve isyandan *sakınanlarla ve* amellerinde *ihsan sahibi olanlarla beraberdir."* Allah onlarla dostluğu, yardımı, özel gözetmesi ve korumasıyla beraberdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, emrini yücelterek Allah'tan korkanlarla ve insanlara şefkatle iyilik edenlerle beraberdir.

Bir diğer mana: Allah, kendilerini Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınan ve Allah'ı müşahede ederek ihsan makamına ulaşmış kimselerle beraberdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ihsan halini şöyle tarif buyurmuştur:

"İhsan, Allah'a, O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen, O seni görmektedir."[112]

---

[112] Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 57; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 1/27, 51.

Bu halde Allah onlarla muhabbet ve sevgisiyle beraberdir. Bu durumda şu hadisin sırrı tecelli eder:

"Ben bir kulumu sevince (kendisine özel olarak ihsan edeceğim nurum ile) onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. O, benimle işitir, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür. Bana sığınırsa onu korurum. Benden bir şey isterse kendisine veririm."[113]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

126-128. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin hali, azimetleri (takvaya en uygun olanı) almak ve her şeyde en güzele sarılmaktır. Bunu şu âyetle amel için yaparlar:

"Onlar, sözü işitirler ve onun en güzeline uyarlar" (Zümer 39/18).

Bunun için veliler şöyle demişlerdir: "Sûfînin (Allah yolunda) kanı helâl, malı mubahtır (o Allah için her şeyini feda etmiştir)." Çünkü o, nefsi için intikam almaz, bilakis, kendisine yapılan bir kötülüğü en güzel şekilde savar. Sabır sûfîlerin huyudur; rıza ve teslimiyet ise ahlâkıdır.

Sabrın hakikati, yüce Rabb'in hükmü karşısında, hiçbir feryat ve şikâyette bulunmaksızın kalbi sükûnet içinde tutmaktır.

Sabır şu dört konuda gösterilir: Taatler, günahlar, nimet ve musibet.

Taatlere sabır, onlara hemen koşarak olur.

Günahlara sabır, onları terkederek olur.

Nimete sabır, ona şükrederek ve Allah'ın ondaki hakkını yerine getirerek olur.

Musibete sabır, ilâhî kazâya rıza göstererek ve kimseye şikâyette bulunmayarak olur.

Sabır altı çeşittir: Allah yolunda sabır, Allah için sabır, Allah'la olmaya sabır, Allah ile sabır, Allah'a karşı sabır ve Allah'tan ayrı kalmaya sabır.

---

[113] Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Allah yolunda sabır, Allah'a ulaşma yolunda, yapılan mücâhedelerin ve riyâzetlerin sıkıntısına sabretmektir. Bu, manevi yola yeni girenlerin seyrü sülûk halinde olanların sabrıdır.

Allah için sabır, taatlerin meşakkatine, günahları terketmenin sıkıntısına, başa gelen bela ve musibetlerin acısına sabretmektir. Bu sabır, Allah rızasına ulaşmak için gösterilmeli, yoksa bir sevap beklentisi ve bir hazza ulaşmak için olmamalıdır. O, ihlâs sahiplerinin sabrıdır.

Allah'la olmaya sabır, kalbin sürekli murakabe ve müşahede hali içinde Allah ile birlikte olmaya sabretmesidir. Murakabe halinde sabır, Allah'ı sevenlerin, müşahede halinde sabır ise Allah tarafından sevilenlerin sabrıdır.

Allah ile sabır, başına gelen kaderin tecellilerine nefis ile değil, Allah ile yani O'nun özel yardımıyla sabretmektir. Bu, cezbe ve seyrü sülûk sahibi âriflerden Allah'ta fâni olmuş kimselerin sabrıdır.

Allah'a karşı sabır, rubûbiyyet sırlarını ehli olmayana açmamaya veya sürekli Allah'ı müşahede halinde kalma konusunda gösterilen sabırdır.

Allah'tan ayrı kalmaya sabır, sevgililerin cefası anında kapısında beklemeye sabretmektir. Kul, Allah'a yakınlık makamında, O'nunla ünsiyetin tadını aldıktan ve manevi sırları müşahede ettikten sonra, elde ettiği bu şeyleri kalbinden kaybeder, -Allah korusun- ilâhî huzurdan uzaklaştırılma ve kovulma halini hissederse, bu durumda sabretmeli, sonsuz kerem ve ihsan sahibi olan Allah, kendisine lutfedene kadar kapısından ayrılmamalı, dağılıp gevşekliğe düşmemeli, Allah'a yalvarıp yakararak, Mevlâ'sının keremini bekleyerek yerinden ayrılmamalıdır. Böyle yaparsa kulluk edebini yerine getirerek sabretmiş olur.

Bu sabır, sabırların en ağırı ve en zorudur. Ona sadece, manevi halinde karar kılmış, kullukta kemale ermiş ârifler güç yetirirler. Onlar, Allah kendilerini ister kendisine yaklaştırsın ister uzaklaştırsın, bütün hallerinde Allah için kulluk yapan kimselerdir.

Ali b. Abdullah Basrî şunu anlatmıştır:

"Bir adam Şiblî'nin meclisine geldi ve ona,

'Sabredenler için hangi sabır daha ağırdır?' diye sordu; Şiblî,

'Allah Teâlâ yolunda sabır!' dedi. Adam,

'Hayır, o değil!' dedi. Şiblî,

'Allah Teâlâ için sabır!' dedi. Adam,

'O da değil!' dedi. Şiblî,

'Allah Teâlâ ile birlikte olmaya sabır!' dedi. Adam,

'Hayır, o da değil!' dedi. O zaman Şiblî,

'Peki, öyleyse hangi sabırdır?' diye sordu. Adam,

'Allah Teâlâ'dan ayrı kalmaya sabır!' dedi. Bunu işiten Şiblî, (aldığı cevabın incelik ve güzelliğinden) yüksek sesle öyle bir çığlık attı ki az kalsın ruhu çıkıyordu!"[114]

Bunun sebebi şudur: Seven, sevdiğinden ayrı kalmaya sabredemez; fakat sevgili eziyet ve cefa edince, ona sadece sabır ve kapısında beklemekle dayanmak mümkün olur. Bu konuda bir şair der ki:

"Sevgiden şikâyet edersen, sen bizden değilsin. Ey bize ulaşmayı hedefleyen kimse, sıkıntı ve cefaya tahammül et!"

Bir adam, Ebû Muhammed el-Harîrî'ye [rahmetullahi aleyh] gelerek, "Ben üns (Allah ile huzur ve muhabbet) halindeydim. Allah bana, bu hal içinde kendisine karşı rahat davranma yolunu açtı. Bir hata ettim; makamımdan perdelendim. Ona tekrar ulaşmanın yolu nedir? Bana daha önce bulunduğum hale ulaşmanın yolunu göster" dedi. Bunları dinleyen Ebû Muhammed el-Harîrî ağladı ve adama,

"Kardeşim, herkes bu halin kahrı altındadır. Bunun nasıl olacağını bilmem, fakat ben sana, birine ait şu beyitleri söylerim" dedi ve şu manadaki beyitleri okudu:

---

[114] bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 379 (İstanbul: Semerkand, 2005).

"Şu diyarda dur; burası onların eser ve kalıntılarıdır. Sevenler, orada hasret ve şevk ile ağlarlar. Kaç defa, onların mahallesinde durup orada yaşayanlardan haber sordum, onlara ulaşmak istedim, kendilerine olan şefkatimi dile getirdim. O zaman aşk, bana kendi diliyle dedi ki: Sen âşık olduğunu terkettin, izzet ve şerefi ona kavuşanlar elde etti!"

Şu adamın hali de buna bir örnektir. Bu zat, kırk yıl Harem'de (Mekke'de) kaldı. Sürekli, "Lebbeyk, buyur Allahım sana geldim!" diyordu; gizli bir ses ona, "Senin için huzurumuzda buyur yok, sana saadet de yok; senin haccın reddedilmiştir!" karşılığını veriyordu. O da sürekli, "Sana geldim yâ Rabb'i" diye telbiyeye devam ediyordu. Kendisine, bu halinin sebebi sorulunca şöyle dedi:

"Burası O'nun kapısıdır; ondan başka bir kapı yok ki oraya yöneleyim (ölene kadar O'na yalvarmaya devam edeceğim)" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onu kabul ederek, "Buyur kulum, huzurumuzda kabul gördün!" dedi, duasına karşılık verdi.

Şu adamın durumu da bu konuda bir örnektir. Çokça ibadet yapan birine, vahiy yoluyla (devrindeki peygamberin diliyle), "Sen cehennemliksin!" dendi; bunun üzerine adam, ibadet ve gayretini artırdı, daha fazla ibadete yöneldi.

Bütün bunlar, Allah'tan ayrı kalmaya sabır haline uygun şeylerdir fakat bundan, o kimselerin kemal hali anlaşılmaz. Kulun kemal hali sadece, marifeti kemale erince ve fenâ makamını elde edince ortaya çıkar. O zaman, kulluğundaki kemal halinden dolayı ona Allah'ın emri kolay gelir. Bu konuda biri, nazım halinde şöyle demiştir:

"Önceleri ben, onlardan, kendilerine kavuşmayı talep ederdim. Bana ilim gelip cehalet ortadan kalkınca, yakînen şunu anladım: Aslında kul için (ondan başlayan ve kendisini maksadına ulaştıracak hakiki) bir talep yoktur. Eğer onu (kabul edip huzura) yaklaştırırlarsa bu bir lutuftur; huzurdan uzaklaştırırlarsa bu da bir adalettir. Onlar, bir şeyi ortaya koyunca, sahip oldukları vasıftan başkasını göstermiyorlar. Eğer asıl hallerini gizlerlerse, gizlenmek onlar için daha tatlıdır."

Marifeti kemale ermeyen kimseye gelince, o, başına gelen bu tür durumları hoş bulmayıp onu yerer. Marifette kemale ermeyen âbid, zâhid ve âşıklar böyledir. Onlar bu hale sabretmeye güç yetiremezler; ya akılları bozulur ya da boş işlere dalmaya dönerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun âline salât ve selâm etsin.

Nahl sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(17) İSRÂ SÛRESİ[115]

Sûre Hakkında Bilgi: İsrâ sûresi Mekke'de nâzil olmuştur, sadece 73 ilâ 80. âyetlerin Medine'de indiği rivayet edilmektedir. Sûre 111 âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Öncesi sûrenin sonunda, *"Şüphesiz Allah müttakilerle ve ihsan sahipleriyle beraberdir"* buyruldu. Bununla şuna işaret edilmiş oldu: Kim Allah'tan korkar ve ihsan makamını elde ederse o kimse, ruhu ile melekût âlemine ve ceberût sırlarına yolculuk yapar.

İsrâ Mucizesi

Cenâb-ı Hak, İsrâ sûresine zatını tenzih ederek, kendisini bütün noksan sıfat ve hallerden uzak tutarak başladı. Bunu, cahiller Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Hak Teâlâ ile buluşmak için belirli bir yönden ve yerden yükseldiğini düşünmesinler diye yaptı. Yüce Allah, böyle bir zannı ortadan kaldırmak için, İsrâ sûresinin başlangıcında, zatının her türlü kusur ve noksanlıklardan yüce ve uzak olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

---

[115] **İsrâ** kelimesi, "geceleyin yürümek" manasına gelir. Hz. Peygamber'in mi'rac mucizesinin Mekke'den Kudüs'e kadar olan kısmı bu sûrede anlatıldığından, sûre "İsrâ" adını almıştır (Mütercim).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ
الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ①

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulu Muhammed'i Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir. O, her şeyi işiten ve görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir gece, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya kulunu götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir."*

Bu kul, peygamberimiz Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Allah Teâlâ, zatıyla bütün mekân, hudut ve yönlerden uzak olarak bunu yaptı; çünkü O, her şeye, her şeyden daha yakındır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için İsrâ mucizesi, dünyada yaşayanların kendisinden ilim aldığı gibi, yücelik âleminde (göklerde) bulunanların da kendisinden ilim alması için gerçekleşti.

Cenâb-ı Hak, bir gece, habibi Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya bedeniyle götürdü. Bunu şu hadisten anlıyoruz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Ben, Mescid-i Harâm'da Beyt'in (Kâbe'nin) yanında Hicr denen yerde bulunuyordum; uyku ile uyanıklık arası bir haldeydim. O sırada bana Cibrîl geldi, yanında burak denen bir hayvan vardı."[116]

---

[116] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7, Menâkıbü'l-Ensâr, 42; Müslim, İmân, 259, 264.

Diğer bir rivayette, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Harem dahilinde (Kâbe'nin çevresinde) bulunuyorken İsrâ mucizesi gerçekleşmiştir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde, yatsı namazı vaktinden sonra uyurken, kaldırılıp gece yolculuğuna çıkarılmıştır. Buraya, mescid denmiştir; çünkü bütün Harem bölgesi mesciddir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[117]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadis ve haberlerin zâhirinden anlaşıldığına göre, isrâ ve mi'rac olayı, iki defa meydana gelmiştir. Bir defası, Kâbe'den bedeniyle başlamış, diğeri ise ruhu ile Ümmü Hânî'nin evinde gerçekleşmiştir. Olanı en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Tefsîrü'l-Gaznevî ve diğerlerinin rivayetlerinden oluşan *el-Müstahrec* adlı eserde denmiştir ki:

"Mi'racın, sadık rüya yoluyla olduğu söylenmiştir. Bazıları, İsrâ'nın ruh ile olduğunu söylemiştir; bu görüş, her ne kadar Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] dayandırılsa da Kur'an'ın zâhirine ters bir görüştür. Âlimlerin çoğunluğu, sahabenin genelinden gelen rivayetleri kabul etmiştir. Onların bazısının sözü, diğerine karışmıştır. Pek çok sahabinin rivayetine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana, Cibrîl [aleyhisselâm] geldi. Baktım yanında merkepten büyük, katırdan küçük bir hayvan vardı. Ona bindim. Hayvan, adımını, gözünün gördüğü yere atarak hızla gidiyordu. Beni, gökle yer arasında Beytülmakdis'e kadar götürdü.

Beytülmakdis'te, peygamberlerden oluşan bir toplulukla karşılaştım; onlara namaz kıldırdım. Sonra mi'rac getirildi. O, gördüğüm şeylerin en güzeliydi. Onunla göğe yükseldim.

Dünya semasında (birinci kat gökte) yüz ve bedeni çok büyük bir zat gördüm. Bana,

'Bu senin baban Âdem'dir' dendi.

İkinci kat semada iki genç insan gördüm; 'Onlar, Yahya ve İsa'dır' dendi.

Üçüncü kat semada güzellikte insanların en üstünü bir adam gördüm; bana, 'Bu, kardeşin Yusuf'tur' dendi.

---

[117] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/563.

Dördüncü kat semada İdris'i gördüm.

Beşinci kat semada Harun'u gördüm.

Altıncı kat semada Musa'yı gördüm.

Yedinci kat semada İbrahim'i gördüm. Allah'ın selâmı hepsinin üzerin olsun.

Nihayet sidretü'l-müntehâya vardım. Onu melekler sarmıştı. Onlar saıl altından çekirgeler gibiydi. Cibrîl'i gördüm, (ilâhî azametin karşısındaki ede ve korkusundan) küçük bir kuş gibi küçülmüştü. Benden geride kaldı. Kendis ne gelmesini söyledim; Cibrîl,

'Bizden her birinin belli bir makamı vardır (ondan öteye geçemeyiz)' ded Sonra yetmiş bin perde geçtim. Refref beni arşa taşıdı. Orada bana,

'Rabb'ini selâmla, O'nu yücelt' denildi. Ben de,

'Rabbim, seni hakkı ile senâ edemem (övüp yüceltemem). Sen, zatını nas övüp yüceltiyorsan, öyle yücesin' dedim."[118]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gördüklerini anlatınca, Mekkeliler kendisini yalanladılar. Eğer mi'rac rüyada olmuş olsaydı, müşrikler onu inkâr etmezdi. Şöyle de denmiştir: Mi'rac, biri Mekke'd diğeri Medine'de olmak üzere iki defa gerçekleşti. Biri rüyada, diğeı uyanıkken oldu."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Mi'racın Medine'de olduğunu söylemel garip (kabulü zor) bir görüştür.

Mehdevî[119] demiştir ki: "O yüce huzura kadar cismiyle yükselm mertebesi, bizim peygamberimize has bir durumdur; bu, hiçbir peygamber için gerçekleşmemiştir."

---

[118] Bu, değişik rivayetlerden seçilerek özetlenmiş bir rivayettir. Mi'rac olayını anlatan r vayetleri toplu halde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/182-226; ayrıca bk Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/4-18 (Beyrut 2004); Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd,* 3/79-9 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 2/354-405; Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/65-78; Asım Köksal, *İslâı Tarihi,* 2/205-221. Yukarıda geçen Buhârî-Müslim rivayeti yanında kısa rivayetler içi bk. Nesâî, Salât, 1; Ahmed, *Müsned,* 3/148-149.

[119] Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (v. 440/1048), tefsir ve kıraat âlimidir. *e Tafsîlü'l-Câmi' li-Ulûmi't-Tenzîl (Tefsîrü'l-Mehdevî)* adlı eseri yanında başka eserleri d vardır (geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Mehdevî", *DİA,* 28/367-368).

İmam Süyûtî mi'racı, Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait özelliklerden biri olarak ele alıp işlemiştir.[120]

İbn Cüzey demiştir ki: "Âlimler, isrânın oluş şekli hakkında farklı görüşler söylemişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu, isrâ mucizesinin (ve devamındaki mi'racın), Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bedeni ve ruhu ile gerçekleştiğini söylemişlerdir. Bir grup ise onun sadece ruhu ile rüyada gerçekleştiğini söylemişlerdir. Mi'racın beden ve ruh ile birlikte olduğunu söyleyen çoğunluğun bir delili şudur:

Eğer bu mucize rüyada olsaydı, Kureyş onu inkâr etmezdi; bu konuda kâfirlerin onu yalanlayacak bir sözü olmazdı. Ümmü Hânî'nin, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği şu söz de bu konuda ayrı bir delildir:

"Bu yaşadığın olayı kimseye anlatma, yoksa kavmin seni yalanlar."

Mi'racın rüyada olduğunu söyleyenler, bu görüşlerine şu âyeti delil göstermişlerdir:

"Sana gösterdiğimiz o rüyayı, sadece insanlar için bir imtihan yaptık!" (İsrâ 17/60).

Onlar der ki: "Sadece uykuda görülen düşe, rüya denir; gözle görmeye ise rü'yet denir. Konu ile ilgili bir hadisin sonunda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Uyandım, baktım ki Mescid-i Harâm'dayım'* buyurması da onun rüyada olduğunu gösteriyor."

İbn Cüzey sonra demiştir ki: "Bazıları, isrâ mucizesinin biri uyanık halde diğeri de rüyada olmak üzere iki kere gerçekleştiğini söyleyerek bu hadislerin arasını bulmuşlardır."[121]

Âyette, *"Mescid-i Aksâ'ya..."* buyruldu. Bu, Kudüs'teki Beytülmakdis'tir. Mescid-i Aksâ, "en son mescid" manasındadır. O zaman, onun ötesinde bir mescid bulunmadığı için kendisine bu isim verilmiştir. Ondan şöyle bahsedilmiştir:

---

[120] Süyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, 1/252-296 (Beyrut 2003).

[121] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/440.

"Etrafını mübarek kıldığımız mescid ..." Mescid-i Aksâ ve çevresi, din ve dünyanın bereketlerine sahip bir yerdir; çünkü orası, vahyin indiği ve peygamberlerin ibadet ettiği bir yerdir. Ayrıca oranın çevresi nehirler, ağaçlar ve meyvelerle sarılıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Kulumuz Muhammed'i, *kendisine bazı âyetlerimizi,* kudretimizin acayip tecellilerini *gösterelim,* kendisine zatımıza ait sırları açalım *diye* bir gece oraya götürdük." Allah Teâlâ ona, melekût âleminin (gaybın, göklerin ve melekler âleminin) acayip güzelliklerini açtı, ceberûtun sırlarını gösterdi.

İkrime nakl ediyor: Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], "Şüphesiz Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'ini gördü" dedi. Ben kendisine, Allah Teâlâ,

"'Gözler O'nu göremez, O ise bütün gözleri görür' (En'âm 6/103) buyurmuyor mu?" diye sordum, İbn Abbas şöyle dedi:

"Hay yazık sana. Allah nuru ile tecelli edince, nuru O'dur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'ini iki defa gördü."[122]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] sözünün manası şudur: Allah Teâlâ arada hiçbir vasıta olmadan aslî nuru ile tecelli ederse O'nu görmek mümkün değildir; sadece zuhuruna mahal yaptığı bir vasıta ile tecelli ederse O'nu görmek mümkündür. Özetle deriz ki: Allah Teâlâ, gören kimsenin gücüne göre tecelli eder, kendi gücüne göre tecelli etmez; çünkü ona hiç kimse güç yetiremez. Bu konudaki diğer açıklamalar, -inşallah- âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi işiten ve görendir."* Yani Allah, kendisine münâcâtı sırasında habibinin sözlerini işiten ve onun hallerini görendir; kendisine ona göre ikram eder, onu zatına yaklaştırır.

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Hak Teâlâ, âyette habibinden bahsederken sadece "kulunu" buyurdu, nebîsi ve resûlü demedi. Bu şunu göstermek içindir: Kimin kulluğu kemale ererse onun, isrâ mucizesinden nasibi olur; sadece bedeniyle birlikte isrâ mucizesi Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] mahsus bir şeydir, ruh ile mana âleminde yolculuk yapmak ise veliler için de gerçekleşir. Bu da velinin ruh tasfiyesi (manevi perde ve engellerden arınması) ve bu maddi âlemden uzaklaşması ölçüsünde olur. Velilerin fikirleri ve ruhları, arşın ötesine yükselir, ceberût denizine (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus sırlara) ve melekûtun (gayb âleminin) nurlarına dalar. Hepsi, manevi temizlik ve kemal halleriyle süslenme derecesinde bu nimete ulaşır.

---

[122] Rivayet için bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 53 (nr. 3290).

İsrâ olayının gece olmasının sebebi, gecenin, Hakk'a münâcât ve manevi âlemle bağlantılar için daha uygun bir zaman olmasındandır. Bunun için Cenâb-ı Hak bu sûrede, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] makam-ı mahmuda yükseltmesini teheccüd namazına bağlamıştır. Bu açıklamalar, *Hâşiye* sahibi Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kulunu gece götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ, yüksekte bir yerlerde ve mekânlarda olup kendisine işaret edilmekten uzaktır. İnsanların zannettiği gibi Allah, kulunu ötelerin ötesinde kendisine ulaştırdığı bir mekânda bulunmaktan yüce ve uzaktır. Yani âyet şunu demek istiyor: Allah'ın, kulu Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] göklerin melekûtuna (gayb âlemine) yükseltmesiyle, onu bir mekâna yükselttiğini veya Allah'ın bir mekânda olduğunu zannetmeyin. Şüphesiz bütün kâinat, O'nun kudreti yani azamet denizi yanında bir hardal tanesinden daha küçüktür. Baksana Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ne buyurdu:

"Kâinat, Rahmân'ın elinde, bir hardal tanesinden daha küçüktür."[123]

Bir şeyin yanında olmak, üstünde olmak, O'nun bizim için koyduğu şeylerdir; Allah Teâlâ, kendisini, bir şeye benzemekten uzak ve yüce tutmuştur. Çünkü insanlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] isrâ ve mi'racda Allah'ın bulunduğu bir mekâna doğru gittiğini zannetmektedir. Yüce Allah zatını böyle bir halden yüce ve uzak tuttu."

---

[123] Aynı manada Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh] ait bir rivayet için bk. Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, s. 62 (nr. 137), (Beyrut 1994). bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/346.

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, habibi Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem], yeryüzüne insanların ondan ibadeti öğrenmesi için gönderdi; onu göklere yükseltmesi ise meleklerin kendisinden ibadet edebini öğrenmeleri içindi. Hak Teâlâ, onun mi'racdaki halini anlatırken şöyle buyurmuştur:

'Gözü (başkasına) kaymadı, haddi de aşmadı' (Necm 53/17). Allah Resûlü, sağa sola yönelmedi; herhangi bir makama veya ikrama tamah etmedi. O gece, bütün talep ve isteklerden gönlünü çekti, tam bir hürriyet halı içinde sadece Rabb'ine yöneldi."[124]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu şekilde edebe büründüğü için, Allah Teâlâ kendisine cemalini görme nimetini bahşetti. O nimet ki Hz. Musa [aleyhisselâm] onu istediğinde ona verilmemişti.

Ârifler dediği gibi, çok kere edep, onları bir şey talep etmemeye sevkeder.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem], zatına ait fiil ve âyetlerini görmekten, sıfatlarını görmeye yükseltti; sonra, sıfatlarını görmekten zatını görmeye yükseltti, peşinden kendisine cemalini müşahede ettirdi. Böylece o, Hak ile Hakk'ı gördü. O noktada Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlandı; o zaman sûreti ruhu, ruhu aklı, aklı kalbi, kalbi sırrı oldu; böylece Cenâb-ı Hakk'ı bütün vücuduyla gördü. O anda vücudu, bütünüyle Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri içinde fâni oldu, böylece Hakk'ın gözlerinden bir göz oldu; Cenâb-ı Hakk'ı, bütün gözleriyle gördü, O'nun hitabını bütün kulaklarıyla işitti, Hakk'ı, bütün kalbiyle tanıdı."

Vertecübî, *"Mescid-i Aksâ'ya ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mi'racın, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] önce Mescid-i Aksâ'ya götürülerek başlatılmasının sebebi şudur: Orada büyük âyetler vardır. Peygamberlerin ruhlarına ve bedenlerine yapılan ilâhî tecelli nurları oradadır. Oraya yakın bölgede Tûrisînâ, Tûri-zeyta, Massîsa[125] ve ayrıca Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] makamları vardır. Bu dağlarda Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellilerine mazhar olmuş pek çok yer vardır. Bunun için, Mescid-i Aksâ için, *"Etrafını mübarek kıldığımız yer"* dendi." Bu konuda açıklamaların tamamı için Vertecübî'nin tefsirine bakınız.[126]

---

[124] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/6-7.

Hz. Musa'ya Verilen Hidayet Kitabı

Mi'rac gecesinde peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile en fazla konuşan ve istişare eden Hz. Musa [aleyhisselâm] olmuştur. Cenâb-ı Hak, isrâ mucizesinin peşinden Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ

دُونٖى وَكٖيلًا ۝ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ۝

2. ***Biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik; onu, İsrâiloğulları'na bir hidayet rehberi yaptık ve onlara şöyle dedik: "Benden başkasını vekil edinmeyin."***

3. ***Ey Nuh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin nesli! Gerçek şu ki Nuh, çok şükreden bir kuldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz, Musa'ya kitabı* yani Tevrat'ı *verdik. Onu İsrâiloğulları'na bir hidayet rehberi yaptık* ve onlara şöyle dedik: '*Benden*

---

[125] Massîsa, Antakya ile Rum diyarı (eski Anadolu) arasında kalan, Tarsus'a yakın, Ceyhun kenarında ve Şam topraklarına komşu bir yerin adıdır. Bir rivayete göre Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] dördüncü nesilden torunu Masisa tarafından kurulmuş ve onun ismiyle anılmıştır (bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/169 [nr. 11315]).

[126] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/347.

başkasını, kendisine işlerinizi havale ettiğiniz ve size emrettiği şeylerde sözüne itaat ettiğiniz *bir vekil edinmeyin.'* Bilakis bütün işlerinizi Allah'a havale edin; taatinizle sadece Allah rızasını isteyin. *Ey Nuh ile birlikte* gemide *taşıdığımız kimselerin nesli!* Tufanda boğulmaktan kurtulma ve dedelerinizin Nuh'un gemisinde taşınma nimetini hatırlayın. *Gerçek şu ki Nuh, çok şükreden bir kuldu.* Her durumda, Allah'a hamd ve şükrederdi."

Bu âyette, şu duruma bir ima vardır: Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] ve beraberindekilerin kurtuluşu, onun şükrünün bereketine olmuştur. Âyette ayrıca, neslinin Allah'a şükürde kendisine uymasına bir teşvik vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

2-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin gönderilmesinin ve kitapların indirilmesinin tek gayesi, kulları sadece Cenâb-ı Hakk'a yöneltmek ve himmetlerini (gönüllerini) insanlardan çekmektir. Onlardan bu istenir; tâ ki Allah'tan başka hiç kimseye güvenip dayanmasınlar, O'ndan başka kimseye itimat etmesinler. Bu, tevhid inancının gereğidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"O'ndan başka ilâh yoktur; öyle ise sadece O'nu vekil edin (bütün işlerinde sadece O'na güvenip dayan)" (Müzzemmil 73/9).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İsrâiloğulları'nın Fesatları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, İsrâiloğulları'nın yaptıkları işleri ve onlar hakkında verilen ezelî hükmü belirterek şöyle buyurdu:

وَقَضَيْنَا اِلٰى بَنِي اِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْاَرْضِ

مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ④ فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ اُولٰيهُمَا بَعَثْنَا

عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا اُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ
وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ
وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ
وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُؤُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا
الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ﴿٧﴾ عَسٰى رَبُّكُمْ
اَنْ يَرْحَمَكُمْ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾

4. ***Biz, kitapta İsrâiloğulları'na, "Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve aşırı derecede azıp büyüklük taslayacaksınız" diye hükmettik.***

5. ***Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar,*** *(sizi bulmak için)* ***evlerinizin arasına kadar girdiler. Bu, yapılması kesin hükme bağlanmış bir vaatti.***

6. ***Sonra onlara karşı size tekrar*** *(galibiyet ve devlet)* ***verdik; servet ve oğullarla gücünüzü artırdık, sayınızı daha da çoğalttık.***

7. ***Eğer iyilik ederseniz kendi iyiliğinize yapmış olursunuz, kötülük ederseniz kendi zararınıza yapmış olursunuz. Diğer bozgunculuğunuzu cezalandırma zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide*** *(Beytülmakdis'e)* ***girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi tahrip etsinler*** *(diye, üzerinize yine düşmanlarınızı musallat ettik).*

8. ***Belki Rabb'iniz size merhamet eder; eğer siz*** *(fesatçılığa)* ***dönerseniz, biz de*** *(cezalandırmaya)* ***döneriz. Biz cehennemi kâfirler için bir hapishane yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, kitapta,* Tevrat'ta *İsrâiloğulları'na, 'Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız' diye hükmettik."* Yani bunu onlara haber verdik ve kendilerine vahyettik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz levh-i mahfûzda İsrâiloğulları'na, *"Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve aşırı derecede azıp büyüklük taslayacaksınız"* diye hükmedip yazdık.

Onların birinci fesat ve azgınlığı, Tevrat'ın hükümlerine karşı gelmeleri ve Hz. Şa'yâ'yı [aleyhisselâm] veya Hz. Ermiyâ'yı [aleyhisselâm] öldürmeleridir. Onların ikinci büyük fesadı ve azgınlığı ise Hz. Zekeriyya ile Hz. Yahya'yı [aleyhisselâm] öldürmeleri ve Hz. İsa'yı [aleyhisselâm] öldürmeye teşebbüs etmeleridir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve ileri derecede azıp büyüklük taslayacaksınız,* Allah'ın taatinden çıkacaksınız", diye yazdık."

Bir diğer mana: Siz insanlara zulmedeceksiniz ve onlara karşı büyük bir taşkınlık yapacaksınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlardan ilkinin,* yani yeryüzünde çıkarttığınız ilk fesadın ceza *zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı,* sayı ve donanım yönünden kuvvetli, çok şiddetli savaşan kimseleri, Buhtünnasr ve ordusunu *gönderdik. Bunlar, sizi bulmak için evlerinizin arasına kadar girdiler,* her yerde sizi öldürmek ve size saldırmak için aradılar." Büyüklerinizi öldürdüler, küçük çocuklarınızı esir ettiler, Tevrat'ı yaktılar, Beytülmakdis'i harap ettiler.

Kurtubî *et-Tezkire* isimli eserinde demiştir ki: "Allah onlara, birinci defada Buhtunnasr'ı musallat etti. Buhtunnasr onları esir aldı, Beytülmakdis'teki süs ve kıymetli eşyaları 70.000 hayvan üzerinde Bâbil'e taşıdı. Onun elinde 100 sene esir kaldılar. Sonra, Allah Teâlâ kendilerine merhamet etti; İran hükümdarlarından bir hükümdarın eliyle onları Buhtunnasr'dan kurtardı. Ardından yine isyan ettiler; bunun üzerine Allah onların üzerine Rum Meliki Kayser'i musallat etti."[127]

---

[127] bk. Kurtubî, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire,* s. 741 (Ürdün 2006).

Hak Teâlâ, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Bu, yapılması kesin hükme bağlanmış bir vaatti."* Yani onlara ceza vaadi, hakkında kesin hüküm verilmiş, olması gerekli bir vaatti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onlara karşı,* yani sizin üzerinize gönderilen kimselere karşı *size tekrar* galibiyet ve devlet *verdik."* Böylece mülk ve idare, tekrar İsrâiloğulları'na geçti; esirlerini kurtardılar.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Allah bunu İran Hükümdarı İsfendiyar oğlu Behmen'in eliyle gerçekleştirdi; Behmen onları düşmanlarının elinden kurtardı, esirlerini Şam'a geri gönderdi, Danyal'ı onların üzerine hükümdar tayin etti; onlar Buhtunnasr'ın adamlarından orada kalanlara saldırdılar ve onları mağlup ettiler.

Onların, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] eliyle kurtulduğu da söylenmiştir. Hz. Davud, Câlût'u öldürünce bu gerçekleşmiştir.

Hak Teâlâ âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Servet ve oğullarla gücünüzü artırdık, sayınızı daha da çoğalttık."* Yani sizi, olduğunuzdan daha fazla yaptık. Âyetin lafzında geçen "nefir", nefer yani savaşa giden asker manasına da gelmektedir. Buna göre âyetin bir manası, sizin savaşa gidecek asker sayınızı artırdık, demek olur.

Cenâb-ı Hak sonra onlara şöyle buyurdu: *"Eğer,* taat yaparak ve salih amel işleyerek *iyilik ederseniz, kendi iyiliğinize yapmış olursunuz,* çünkü onun sevabı kendinizedir; Şayet kötülük ederseniz kendi zararınıza yapmış olursunuz; onun da vebali size aittir.

"Diğer bozgunculuğun cezalandırma zamanı gelince, yani onlar yine fesada koşunca, kullarımızdan kuvvetli ve şiddetli diğer kimseleri üzerinize gönderdik.

"Onlar sizin yüzünüzü kara etsinler, sizi hüzün ve kedere boğarak yüzünüzde kötülük ve şerrin eserlerini ortaya çıkarsınlar *diye böyle yaptık."* Şu âyet de zillet ve perişanlık halinin yüze yansımasını ifade etmektedir:

"O azabı yakından gördükleri zaman yüzleri kötüleşir" (Mülk 67/27).

Âyette, onlara düşmanın musallat edilmesinin diğer sebebi şöyle belirtiliyor: *"Daha önce girdikleri gibi yine mescide,* Beytülmakdis'e *girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi tahrip etsinler diye,* böyle yaptık."

Bir diğer mana: Onları istila ettikleri sürece, ellerine geçeni harap etsinler diye böyle yaptık.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu şöyle oldu: Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na Farslılar'ı musallat etti. Onlarla bölgedeki Bâbil Hükümdarı Cüzruz veya Hardüs savaştı. Denildiğine göre bu hükümdar, İsrâiloğulları'nın kurbanlarını kestikleri yere girdi, orada kaynayan bir kan gördü. Onlara, bu kanın ne olduğunu sordu; İsrâiloğulları da,

"Bizden kabul edilmeyen bir kurbanın kanıdır" dediler. Hükümdar,

"Bana doğruyu söylemediniz" dedi ve onlardan binlerce insanı öldürdü. Kan yine durmadı. Sonra onlara,

"Eğer bana doğruyu söylemezseniz, sizden bir kişi bırakmaz, hepinizi öldürürüm" dedi. O zaman İsrâiloğulları,

"O, Yahya'nın kanıdır" dediler. Hükümdar,

"İşte bu tür cinayetleriniz sebebiyle Rabb'iniz sizden intikam alıyor" dedi ve sonra kaynayan kana dönerek,

"Ey Yahya, kavminin sana ne yaptığını senin ve benim Rabbim biliyor; Allah'ın izniyle sakinleş; yoksa bunlardan tek kimse bırakmayacağım" dedi. Bunun üzerine kan sakinleşti."[128]

Süheylî,[129] *et-Ta'rif ve'l-İ'lâm* adlı eserinde der ki: "İsrâiloğulları'na ilk olarak gönderilen, Bâbil insanlarıdır. O zaman başlarında hükümdar olarak Buhtünnasr bulunuyordu. Onlar, Hz. Ermiyâ'yı [aleyhisselâm] yalanlayıp yaralayarak hapsettiklerinde, üzerlerine Buhtünnasr musallat edildi. Onlara ikinci olarak gönderilen kimseye gelince, onun kim olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Bu ikinci cezanın sebebi ise İsrâiloğulları'nın Hz. Zekeriyya'nın oğlu Hz. Yahya'yı [aleyhisselâm] öldürmeleriydi. Bazıları, İsrâiloğulları'na ikinci defa musallat edilen zatın Buhtunnasr olduğunu söylemişlerdir, fakat bu doğru değildir; çünkü Hz. Yahya'nın şehid edilmesi, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] göğe yükseltilmesinden sonra oldu, Buhtunnasr ise Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] çok önceleri yaşamış biridir."[130]

---

[128] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/565. Rivayet için ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* 1/304-305 (Beyrut, ts.); Ebüssuûd, *İrşâdü Akli's-Selim,* 4/112-113 (Beyrut 1999).

[129] Süheylî, Ebü'l-Kasım (Ebû Zeyd, Ebü'l-Hasan) Abdurrahman İbnü'l-Hatîb, el-Has'amî el-Mâlekî ed-Darîr (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimi, tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* isimli meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır. Başka eserleri de mevcut olup bunlar içinde şunlar önemlidir: *et-Ta'rif ve'l-İ'lâm fimâ Übhime fi'l-Kur'ân mine'l-Esmâ ve ve'l-A'lâm, Tefsiru Sûreti Yûsuf, el-İzâh ve't-Tebyîn limâ Übhima min Tefsiri'l-Kitâbi'l-Mübîn* (bk. Ziriklî, *el-A'lâm,* 3/313 [Beyrut 1992]; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf,* neşredenin girişi, 1/25-29; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân,* 3/143 [Beyrut 1970]; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 5/147 [Beyrut, ts.]).

Celâleddin-i Süyûtî'nin, "İsrâiloğulları, birinci defa Hz. Zekeriyya'yı öldürerek fesat çıkarttılar; bunun üzerine Allah onlara Câlût ve ordusunu gönderdi"[131] sözü, doğru değildir. Bu görüşe göre Hz. Davud [aleyhisselâm], Hz. Zekeriyya'dan [aleyhisselâm] sonra yaşamış olması gerekir, çünkü Câlût'u öldüren odur. Bu görüş yanlıştır.

Cenâb-ı Hak sonra İsrâiloğulları'na şöyle buyurdu: *"Belki Rabb'iniz size merhamet eder."* Bu sonuncu cezanın peşinden size acıyıp halinizi düzeltir, yaranızı sarar. *Eğer* yine fesatçılığa *dönerseniz, biz de* sizi yine cezalandırmaya *döneriz."*

İsrâiloğulları, peygamberimiz Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayarak ve kendisini öldürmeye teşebbüs ederek yine fesada döndüler, bunun üzerine Allah Teâlâ da onlara Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] musallat ederek kendilerini cezalandırdı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine ve müslümanlara hainlik eden yahudi Kurayzaoğulları'ndan bir günde 700 kişiyi öldürdü, çocuklarını esir aldı, onları sokaklarda köle olarak sattı. Yine aynı suçu işleyen yahudi Nadîroğulları'nı yurtlarından sürdü, kalanlara cizye yükledi. Bu, onların dünyadaki cezalarıdır.

---

[130] Bu konuda farklı görüşler vardır. Hz. Yahya'nın [aleyhisselâm], Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] göğe yükseltilmesinden önce şehid edildiğini söyleyen âlimler de vardır. bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/306; Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/298 [Ankara 2004]).

[131] Cemel, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, 4/296-297, (Beyrut 2006). *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Cemel, bu söze bir tenkitte bulunmamıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz cehennemi,* yahudiler ve diğer *kâfirler için bir hapishane yaptık;* oradan ebediyen çıkamazlar." Yahut onlar için cehennemi bir yaygı gibi yaydık. Şu âyet de bu anlamdadır:

"Onlar için cehennemden yaygılar vardır" (A'râf 7/41).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, varlık âleminde meydana gelen ve gelecek olan her şeyi ezelî ilminde yazıp hükme bağlamıştır. Senin alıp verdiğin her nefeste, O'nun sende uyguladığı bir kader vardır. Bu durumda kulun yapması gereken şey, içinde bulunduğu vaktin hakkını vermesidir. Kul sabaha çıkıp Allah'ın kendisine yaptığı işlere bakınca bunun böyle olduğunu anlar.

Kaderin sırlarını bilmeyi Allah Teâlâ zatına özel kılmış ve kaderin işini kullarına gizlemiştir. Eğer kader sırrı ortaya çıksaydı, kulların ilâhî hükümlerle yükümlü olma işi ortadan kalkardı. Bunun için Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] kader hakkında soru sorulunca şöyle demiştir:

"O, derin bir denizdir, onda yüzmeye güç yetiremezsin." Soruyu soran tekrar aynı şeyi sorunca Hz. Ali,

"O karanlık bir yoldur, oraya girme!" demiştir.

İlâhî kader ve kazânın sırrını sadece, fenâ ve bekâ makamına çıkan, ilâhî kudret ile hikmetin arasındaki farkı bilen, kulluk ile rubûbiyyete ait özellikleri birbirinden ayıran ârifler bilir. Ârif, vahdetin hakikatine ulaştığı zaman şunu bilir ki Cenâb-ı Hak, yarattıklarından bir kısmını ortaya çıkardı, onları ikramı için (cennete) hazırladı; bazılarını da yarattı, onları intikam için (cehenneme) hazırladı. Her birine başlarına gelecek durumu gizledi. Sonra onlarda, yaptıkları işler için, onu yapma kuvveti ve tercih etme kabiliyeti yarattı ve kendilerini ilâhî emirlere uymakla yükümlü tuttu. Bunu, sorumluluğu gerektiren delili önlerine koymak ve kendilerinde adaletini göstermek için yaptı. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez.

İlâhî kudret, ezelde takdir edileni ortaya çıkarır, ilâhî hikmet ise kaderin sırlarını (sebepler perdesiyle) gizler. Fakat Allah, saadet için, imana ve hayırlı işlere muvaffak etme gibi bazı alametler yapmıştır; şekavet (kötü âkıbet) için de kendi haline terkedilme ve inkâr gibi alametler ortaya koymuştur. Hakkında kötü hüküm verilmesinden ve ilâhî rızadan mahrum olmaktan Allah'a sığınırız. Allah bizi bu duruma düşmekten korusun. Âmin.

En Doğru Yola İleten Kitap

Saadetin alameti, yüce Kur'an'ın getirdiklerine sımsıkı sarılmaktır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدٖي لِلَّتٖي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ
الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبٖيرًاۙ ۝ وَاَنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ۝

9-10. ***Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; salih amel yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler. Ahirete inanmayanlara gelince, onlar için can yakıcı bir azap hazırladığımızı haber verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola,* en sağlam ve dengeli yola *iletir ve salih amel yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.*" Bu mükâfat, cennette ebedî nimetler içinde kalmak ve ona ilaveten Hak Teâlâ'nın cemaline bakmaktır.

"Ayrıca o Kur'an, *ahirete inanmayanlara, can yakıcı bir azap hazırladığımızı haber verir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: O Kur'an, müminlere iki müjde verir: Biri onlara verilecek mükâfat, diğeri de düşmanlarına verilecek azap.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz Kur'an, insanları Hakk'ın yoluna ulaştırır. Bu, ya onları cennetin nimetlerine ulaştıran yoldur ya da Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye ve O'nun ebedî rızasına ulaştıran yoldur.

Birinci yol, ilâhî hukuk ve hükümlerin yoludur; ikinci yol ise hakikatlerin ve ilhamların yoludur; fakat Kur'an'dan bunu sadece, kalp aynası mücâhede ve sürekli zikir ile arınmış kimse idrak edip alabilir.

Bunun için terbiye şeyhleri, müride önce sadece zikri emreder; kalbi marifet nurlarıyla aydınlanıncaya ve fenâ makamından bekâ makamına dönünceye kadar zikre devam ettirir. Bundan sonra müride Kur'an okumasını emreder; bunu Kur'an'ın manevi tadını tatması, onun nurlarından ve sırlarından istifade etmesi için yapar.

Terbiye yolunun seyir ve neticelerini bilmeyen bazıları, bu âyeti delil göstererek dervişlerin yaptığı bu işi garipser, yani onların işin başında Kur'an okumayı terketmesini tenkit eder; halbuki bu âyette, dervişlerin aleyhine bir delil yoktur.

Kur'ân'ın en doğru yola iletmesinin manası, ona sımsıkı sarılmak ve anlamları üzerinde derin derin düşünmektir. Bu da tam olarak sadece kalplerin tasfiyesinden (gaflet ve manevi kirlerden arınmasından) sonra gerçekleşir. Bu, tecrübe edilmiş bir durumdur. Bunu sadece, sûfîlerin elde ettiği ilimden bir nasibi olmayan kimse inkâr eder. O kimse çok defa manevi terbiyenin Kur'an'da mevcut olduğunu söyler sonra da insanların yüzüne onun kapısını kapar. Velâ havle velâ kuvvete illa billah; bu ne tuhaf bir durumdur.

İnsandaki Acelecilik

İnsan, kâmil mürşide ulaşıp sonra manevi fetih geciktiğinde hemen ümitsizliğe düşmemeli ve acele etmemelidir. Cenâb-ı Hak, insandaki bu aceleciliği açıklayarak şöyle buyurdu:

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً ⑪ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً
مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَۜ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلاً
⑫ وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَاباً
يَلْقٰيهُ مَنْشُوراً ⑬ اِقْرَأْ كِتَابَكَۜ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَس۪يباًۜ ⑭

11. ***İnsan hayra dua ettiği gibi şerre de dua eder. İnsan çok acelecidir.***

12. ***Biz, geceyi ve gündüzü** (kudretimize)* ***iki alamet yaptık. Rabb'inizin lutfundan nimet istemeniz, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, gecenin karanlığını giderip aydınlatıcı olarak gündüzün alametini getirdik. Biz, her şeyi güzelce açıkladık.***

13. ***Her insanın amelini boynuna astık. Kıyamet günü karşısına, önüne açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız.***

14. ***Ona, "Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak nefsin yeter" denir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan, hayra dua ettiği gibi,* kızdığı ve ümidini kestiği anda, kendisi, çocuğu ve malı için *şerre de dua eder."* Bu insan için bir yerme olup, onun sabırsızlığını göstermektedir. Çok defa yaptığı kötü dua, duaların kabul edildiği bir vakte rastlar, duası kabul edilir, helâk olur.

"İnsan çok acelecidir." Aklına gelen her şeye koşar, onun âkıbetini düşünmez. Aceleci insanla, kâfirin kastedilmesi ve şerre dua etmesi ile de alay etmek için hemen azabı istemesinin kastedilmiş olması mümkündür. Müşriklerden Nadr b. Hâris'in şöyle demesi gibi:

"Allahım, bu gruptan (müslümanlarla müşriklerden) hangisi daha hayırlı ise ona yardım et!"

Yahut âyette geçtiği gibi müşrikler şöyle dua etmişlerdi:

"Allahım, eğer şu Kur'an senin katından gelmiş bir hak kitap ise gökten bizim başımıza taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir!" (Enfâl 8/32).

Şöyle diyen de olmuştur: Âyette aceleci olarak tanıtılan insanla, Hz. Âdem [aleyhisselâm] kastedildi; çünkü o, bedinine ruh üfürülünce, ruh göbeğine geldiği zaman, acele edip ayağa kalkmak için davrandı, fakat kalkamayıp yere düştü. Bu, doğruluktan uzak bir görüştür.

İnsanın başına bir musibet gelince, hemen ümitsizliğe düşüp acele etmemelidir; çünkü sıkıntının kalkma zamanı belirlenmiştir. Gece ile gündüz insanı varacağı yere götüren iki vasıtadır; onlar her uzak olanı yaklaştırır, her yeni olanı eskitir ve her vaat edilen şeyi getirir. Bunun için Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden şöyle buyurdu:

"Biz, geceyi ve gündüzü kudretimizin mükemmelliğini ve hikmetimizin güzelliğini gösteren *iki alamet yaptık."* Onlar, insana peş peşe gelir; onun için uzak olanı yakın eder ve kendisine vaat edilen her şeyi getirirler.

"Biz, gecenin alametini giderdik." Biz geceyi sizin dinlenmeniz için karanlık yapmıştık, onun karanlığını giderdik, aydınlatıcı olarak gündüzün alametini (aydınlığını) ortaya çıkarttık. Onunla ortalığı aydınlattık ki Allah'ın fazlıyla ihsan ettiği nimetlerini arayasınız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, gece ile gündüzün aydınlığını iki alamet yaptık, onlar ay ile güneştir. Gecenin alametini giderdik; yani onun alameti olan ayı, atlas yaparak alametini silip yok ettik. Ayda bizzat kendisinden kaynaklanan bir ışık yoktur; o ışığını güneşten almaktadır. Gündüzün alameti olan güneşi ise parlak bir vaziyette insan için ortaya çıkardık. Güneş, ışığı bizzat kendisinden kaynaklanarak gündüzü aydınlatır.

"Rabb'inizin lutfundan nimet istemeniz, gündüzün aydınlığında geçim sebeplerinizi arayıp bulmanız *için böyle yaptık. Bir de* gece ile gün-

düzün peş peşe gelmesi ve hareketlerini takip ederek *senelerin sayısını belirlemeniz* ve işlerinizle tasarruflarınızda vakit, ay ve günlerin *hesabını bilmeniz için böyle yaptık."*

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz*, din ve dünya işlerinde ihtiyaç duyduğunuz *her şeyi güzelce açıkladık;* içinde hiçbir şüphe bulunmayacak şekilde apaçık izah ettik."

Âyete şu mana da verilmiştir: Varlık âlemine çıkacak her şeyi biz, levh-i mahfûzda bütün detayları ile yazıp açıkladık; şahadet âleminde sadece orada açıklanan şeyler meydana gelir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her insanın amelini,* nasibini, hayır şer kendisi için takdir edilen şeyleri *boynuna astık,* artık ondan ayrılmaz."

İnsan için ezelde takdir edilen (belirlenen) hayır ve şer bütün işlere, onun nasibi denir. Bu şeyler ondan ayılmaz, muhakkak başına gelir, ondan kaçış yoktur. O, boyuna bağlanmış zincir gibidir, kul onunla, götürülmek istenen tarafa çekilip götürülür. Şu âyette de kâfirlerin başına gelecek kötü durum, bu kelimeyle ifade edilmiştir:

"İyi bilin ki onların uğursuzluğu (başlarına gelen kötü hal) Allah katında yazılıdır" (A'râf 7/131).

Mücâhid[132] demiştir ki: "Doğan her çocuğun boynunda bir kâğıt asılıdır; içinde onun saîd veya şakî (cennetlik veya cehennemlik) olduğu yazılıdır."[133]

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: "Her insana amelini yükledik; onu omzunda taşır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kıyamet günü kendisine, önüne açılmış olarak karşılaşacağı,* içinde amelinin yazılmış olduğu *bir kitap çıkarırız."* O, insanını sahifesidir.

---

[132] Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[133] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/38; Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, 5/250.

Ona şöyle denir: *"Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu* ve hesap görücü *olarak nefsin yeter,* seni (Allah'ın dışında) sadece nefsin hesaba çeker."

Yahut ameline şahit ve kontrolcü olarak nefsin sana yeter.

Yahut sana amelini sadece nefsin sayıp döker. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın, diliyle dua etmesi, kalbinde işlerini Allah'a havale etmesi, kalbini herhangi bir hazza ve ihtiyaca bağlamaması gerekir. Kul bazan kendi düşüncesine göre hayır zannederek dua eder, halbuki o iş onun için şerdir. Bazan kul bir şeyi şer görerek onun kendisinden gitmesi için dua eder, halbuki o hayırdır. Bazan sevinçle haber beklediği yerden zarar gelir; bazan da zarar gelecek diye korktuğu yerden sevinçli haber gelir. Bu konuda âyette şöyle buyrulmuştur: *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"* (Bakara 2/216).

Olaylar karşısında acele etmeden sükûnetle hareket etmek akıllılık alametidir, telaş ve acele ise ahmaklık alametidir. Senin kısmetin olan şey, belirlenen vaktinde muhakkak sana gelir; senin nasibinde olmayan bir şey ise, elde etmek için ne kadar hırs göstersen de sana gelmez. Her şey, levh-i mahfûzda bütün detay ve tafsilatıyla yazılmıştır. Kim, amel ve nasibinde bir hayır bulursa Allah'a hamdetsin; kim de hayrın dışında bir şey bulursa sadece kendisini kınasın. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

Peygamber Gönderilmeden Azap Edilmez

مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۜ وَلَا تَزِرُ
وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا
اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفٖيهَا فَفَسَقُوا فٖيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا

تَدْمِيرًا ⑯ وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ
عِبَادِهٖ خَبِيرًا بَصِيرًا ⑰

15. ***Kim hidayet yoluna girmişse bunu sadece kendi iyiliği için yapmış olur; kim de hak yoldan saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe*** *(kimseye)* ***azap edecek değiliz.***

16. ***Biz, bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlerine*** *(hakka itaat etmelerini)* ***emrederiz, onlar orada isyana dalarlar; böylece o ülke insanlarına azap sözümüz hak olur; orayı yerle bir ederiz.***

17. ***Biz, Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilen ve gören olarak Rabb'in yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim hidayet yoluna girmişse,* Allah'a ve peygamberlerin getirdiklerine iman etmişse, *bunu sadece kendi iyiliği için yapmış olur;* çünkü hidayete ulaşmasının sevabı kendisinedir."

"*Kim de* Allah'ın yolundan *saparsa kendi zararına sapmış olur;* çünkü sapkınlığının günahı kendisinedir; ahirette o günahı ile başkasına bir zarar veremez."

"*Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez;* yani başkasının günahını yüklenmez; o sadece kendi günahını yüklenir; sadece sapkınlıkta önderlik yapan ve ön ayak olan kimse, kendi günahıyla birlikte kendisine tâbi olanların günahını da yüklenir. Bu durum başka bir âyette şöyle ifade edilmiştir:

"*Şüphesiz onlar, kendi günah yüklerini ve onlarla birlikte başka yükleri de yüklenirler*" (Ankebût 29/13).

Şu durum, Allah Teâlâ'nın sonsuz adaletindendir; O, peygamberleri diliyle uyanıp kulu sorumlu eden delili ortaya koymadıkça kimseye azap etmez. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Biz*, kendilerine hak delilleri açıklayan, ilâhî hükümleri ortaya koyan ve kendilerini delil karşısında sorumlu olacak hale getiren *bir peygamber göndermedikçe kimseye*, dünyada ve ahirette azap edecek değiliz."

Bu âyette şuna bir delil vardır: Hak din gelmeden önce, kimse aleyhine hüküm yoktur; iş (sorumluluk) dinin gelmesine bağlıdır. Kime Allah'ın daveti ulaşır da o kimse Allah'ın emrine muhalefet eder, hak dine tâbi olanlara karşı kibir ve üstünlük taslayarak karşı durursa Allah Teâlâ o kimseye hak ettiği cezayı verir. Bu, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesiyle başlayıp ondan sonra gelen şerefli peygamberlerle bütün ümmetlerde gerçekleşmiş bir durumdur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"*Biz her ümmete bir peygamber gönderdik*" (Nahl 16/36).

"*İçlerinde bir uyarıcı bulunmayan hiçbir ümmet yoktur*" (Fâtır 35/24).

Şüphesiz, bu peygamberlerin Allah'a daveti her tarafa yayılmıştır, o, bütün ülkelerde yapılmıştır, herkes tarafından duyulmuştur. Bakınız, kendilerine Hz. İsmâil'den [aleyhisselâm] sonra bir peygamber gelmeyen Kureyş ne demiştir:

"*Biz bunu (tek ilâh inancını) son millette duymadık!*" (Sâd 38/7).

Bu sözden şu anlaşılır: Onlar, böyle bir inancı önceki milletlerde duymuşlardır. Buna göre kime, o peygamberlerden herhangi birinin daveti ulaşır da o kimse buna uymaktan geri durursa o, kâfir olup azabı hak etmiştir. Sakın, insanlardan birçoğunun söylediği, "Fetret devrinde (Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gelmeden önce) yaşayanlar kurtulmuştur" sözü seni aldatmasın. Halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], sahabeye Câhiliye devrinde yaşayan babalarının ateşte olduğunu söylemiş ve ayrıca şöyle buyurmuştur:

"Câhiliye devrinde ölmüş babalarınızla övünmeyin; canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki pislikte debelenen böcek, Câhiliye devrinde ölmüş babalarınızdan daha hayırlıdır."[134]

Bu açıklama Bikâî'ye[135] aittir.[136]

Şâfiî âlimlerinin büyüklerinden ve İslâm'ın ileri gelen imamlarından Ebû Abdullah el-Halîmî,[137] *el-Minhâc fî Şuabi'l-İmân* adlı eserinin "Kendisine Davet Ulaşmayanlar" bölümünde demiştir ki:

"Bu konuda deriz ki: Kendisine bizzat İslâm daveti ulaşmayan bu kimselerden kim, iyiyi kötüden seçecek kabiliyette, akıllı, kâinata bakıp düşünecek durumda olur da hiçbir dine bağlanmazsa o kâfirdir; çünkü o, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] İslâm'a davetini işitmemiş olsa bile, muhakkak ondan önceki peygamberlerden birinin davetini işitmiştir. İşitmiş olmalı, zira bu âlemde pek çok peygamber gelip geçmiştir, onların davet zamanı çok uzun sürmüştür, kendilerine iman ve itaat edenlerle, onları inkâra gidip kendilerine karşı gelenlerin ömürleri çok uzun olmuştur. Bir de şu var ki bir haber, onu kabul edenlerin dilinde yayıldığı gibi, ona karşı çıkanların dilinde de yayılır. Bir kimse, hangi peygamberin olursa olsun, Allah'a yapılan bir daveti işittiğinde, aklı ile delil getirerek onu terkederse o kimse davetten yüz çevirmiş olur ve kâfir olur. En doğusunu Allah Teâlâ bilir.

Eğer bir kimse, hiçbir dini işitmemiş, hiçbir peygamberin davetini duymamış, âlemde tek bir ilâhın olduğunu ispat eden bir kimseyi tanımamış olsa -böyle birinin olacağını düşünmüyoruz- onun hakkında farklı görüşler vardır. Bazı âlimler o kimsenin, sırf kendi aklıyla bu âlemi bir yaratanın olduğuna inanması gerektiğini söylerken, bazı âlimler de nakil olmadan (hak dine ait bir peygamber ve haber gelmeden) aklın bu sonuca varmasının farz olmadığını söylemiştir."[138]

---

[134] Ahmed, *Müsned*, 1/301; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11862; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/85.

[135] Bikâî, Ebü'l-Hasan Burhâneddin İbrahim b. Ömer (v. 885/1480), müfessir, muhaddis, Şâfiî fakihi, tarihçi ve edip bir zattır. Tefsirle ilgili meşhur eseri, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver* olup, ayrıca altmış küsur eseri mevcuttur (bk. İbnü'l-İmâd. *Şezerâtü'z-Zeheb*, 9/509 [Beyrut 1993]; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/56 [Beyrut 1992]; Suat Yıldırım, "Bikâî", *DİA*, 6/149).

[136] bk. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 11/388-389 (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1978).

[137] Halîmî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Hasan b Muhammed b. Halim eş-Şâfiî (v. 403/1012). Şâfiî mezhebinin fakihlerindendir. İlk devir Eş'arî kelâmcılarından olup *Kitâbü'l-Minhâc fî Şuabi'l-İmân* adlı eseri meşhurdur (bk. Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4/333; Metin Yurdagür, "Halîmî, Ebû Abdullah", *DİA*, 15/340).

Zerkeşî,[139] *el-Minhâc* üzerine yaptığı şerhin diyetler bölümünün sonunda demiştir ki:

"İmam Şâfiî, hak davetin ulaşmadığını düşünmenin çok zor olduğuna şu sözüyle işaret etmiştir: Kanaatime göre dünyada davetin ulaşmadığı kimse yoktur; sadece Mâverâünnehir[140] bölgesinde kendisine davet ulaşmayan bir kavim bulunabilir."

Demîrî[141] demiştir ki: "İmam Şâfiî şöyle dedi: İslâm davetinin ulaşmadığı hiç kimse kalmadı."[142]

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette buyurdu ki: *"Biz, bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde,* ezeldeki hükmümüzü yerine getirmek için onu helâk etmek istediğimizde ve o ülkenin helâk vakti yaklaştığında, *o ülkenin zenginlerine,* nimet içindeki reislerine kendilerine gönderdiğimiz peygamberin diliyle, itaat etmelerini *emrederiz."* Âyetin öncesi ve sonrası, onlara itaatin emredildiğini göstermektedir. Çünkü fısk (büyük günah), itaatten çıkmaktır. Âyetin devamında, *"Onlar isyana daldılar;* yani emrimizden çıktılar" buyrulması da bunu desteklemektedir.

---

[138] bk. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 11/389-390.

[139] Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır (v. 794/1392). Türk asıllıdır, Mısır'da yaşamış Şâfiî âlimlerinden biridir. Usul, fıkıh, tefsir ve hadis âlimidir. Kırk beş kadar eseri bulunan Zerkeşî'nin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eseri meşhurdur. Fıkıh usulüne dair *el-Bahrü'l-Muhît* adlı eseriyle, İmam Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı üzerine yaptığı şerhi de meşhurdur (hayatı ve eserleri için bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, neşredenin tanıtım yazısı, 1/11-30; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/60).

[140] Mâverâünnehir, Ceyhun nehrinin kuzeydoğusunda kalan bölgeye verilen isimdir. Buraya, Arapça metinlerde "Mâverâü'l-Ceyhun" dendiği gibi, bazı Türk müellifleri tarafından "Çay ardı" da denmiştir. Semerkant, Buhara, Taşkent, Nesef, Yesi gibi şehirler bu bölgeye dahildir (bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, 28/177-178).

[141] Demîrî, Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa el-Kahirî eş-Şâfiî (v. 808/1405) hadis ve fıkıh âlimidir. *Hayâtü'l-Hayevân* isimli eseri meşhurdur. Demîrî, *en-Necmü'l-Vehhâc* adlı eserini, -eser, Nevevî'ye ait *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserin şerhidir- hocası Sübkî, İsnevî ve diğerlerinin *el-Minhâc* üzerine yaptığı şerhleri kısaltarak hazırlamıştır (geniş bilgi için bk. Cevat İzgi, "Demîrî", *DİA*, 9/152-153).

[142] bk. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 11/390.

Âyete şu mana da verilmiştir: "O zenginlere emrederiz isyan ederler." Yani onlara bunu ilham ederiz, kendilerini ona sevkederiz. Yahut onlara, kendilerini azdıran ve günahlara daldıran nimetleri bolca vererek onları isyana sevkeden sebepleri yaratırız. *"Böylece o ülke insanlarına azap sözümüz hak olur;* içinde yaşayanları helâk ederek *orayı yerle bir ederiz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini,* Âd, Semûd ve Eyke insanları gibi birçok ümmeti *helâk ettik. Kullarının günahlarını bilen ve gören olarak Rabb'in yeter."* O, onların yaptığı gizli ve açık bütün günahları bilir; onların cezasını verir veya affeder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, kudsî huzurumuza ulaşırsa nefsini kudsî sırlarımızdan nasiplendirmek için ulaşmıştır; kim ona ulaşmaktan uzak ve mahrum kaldı ise nefsinin zararına kalmıştır; çünkü onu marifet zevkinden mahrum etmiştir. Eğer o kimse, mana yolunda seyrü sülûk edenlerin arasında iken, sonra ilâhî kazâ kendisine galip gelip onu başka tarafa sevketmiş ise onun hak yoldan dönmesinin vebali başkasına geçmez. Sadece bunun aksi olur. Şöyle ki hak yolda seyrü sülûk yaparken ona ulaşan ilâhî medet (rahmet ve feyiz) arkadaşlarına da ulaşır.

Biz kendisine, bizi tanıtan, huzurumuza ulaşmak isteyenle bizim aramızdaki perdeyi açan birini göndermedikçe, hiç kimseyi, onunla bizim aramıza perde çekerek cezalandırmayız.

Perdeden kasıt, vehim perdesidir. Bu, yüce Allah'ın zatı yanında kâinatı da gerçek bir varlık olarak kabul etmekten doğan perdedir. Eğer o, bu vehim perdesini yırtıp kaldırsaydı, aslında eşyanın (kendisinden kaynaklanan bir vücutla) var olmadığını görürdü. Şayet kalbinde yakîn nuru parlasaydı, bu nur varlıkları örter; böylece Allah'tan başka bütün varlıkların birer gölge ve hayal olduğu anlaşılırdı.

Biz, bir kalbi harap etmek istediğimizde, onun sahibine nefsanî hazlarına ve şehvetlerine dalmasını emrederiz; bu kimse mücâhede ve nefsi terbiye yolundan çıkar. İşte o zaman, onun kalbini gam perdesiyle perdeleme sözümüz hak olur; böylece kalbinin düzenini bozarız. Yani kalbi kendi haline terkederiz; o, boş düşünce ve şüphe vadilerinde çırpınıp durur; sonuçta telef ve helâk olur. Fitnelerin şerrinden ve zor imtihanlara düşmekten Allah'a sığınırız.

Dünya Sevgisinin Sonu

İnsanın helâk olmasının sebebi, dünya sevgisidir. Cenâb-ı Hak bu konuda kullarını uyararak şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ ف۪يهَا مَا نَشَٓاءُ لِمَنْ نُر۪يدُ ثُمَّ جَعَلْنَا
لَهُ جَهَنَّمَۚ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا
سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ
وَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَۜ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ
كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ
تَفْض۪يلًا ﴿٢١﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

18. *Kim hemen ele geçecek dünyayı isterse ona, dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen veririz, sonra cehennemi ona mekân yaparız; kınanmış ve kovulmuş olarak oraya girer.*

19. *Kim de mümin olarak ahireti ister ve gerektiği gibi orası için çalışırsa işte bunların çalışmaları makbuldür.*

20. *Biz onların her birine, şu dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de Rabb'inin lutfundan veririz. Rabb'inin ihsanı kısıtlanmış değildir.*

21. ***Bak, onların bir kısmını diğerine nasıl üstün kıldık! Şüphesiz ahiretteki derece ve fazilet daha büyüktür.***

22. ***Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme; yoksa kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak ortada kalırsın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kim,* ameli ile *hemen ele geçecek dünyayı isterse,* bütün himmetini dünyaya yöneltirse, *ona ve dilediğimiz kimseye,* hemen vermeyi *dilediğimiz kadarını dünyada erkenden veririz.*"

Âyette, istemekte acele edenle, hemen istenen dünya nimetlerini kişiye verme, Allah'ın dilemesine ve iradesine bağlandı; çünkü her temenni eden kimse, temenni ettiğini bulamaz; bir şeye ulaşan kimse de her istediğini elde edemez (Bunlar, kulun istek ve beklentisine göre değil, ilâhî iradeye göre gerçekleşir). Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[143]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sonra,* ahirette *ona cehennemi mekân yaparız; kınanmış ve* Allah'ın rahmetinden *kovulmuş olarak oraya girer,* orada yanar."

Bu âyet, kâfirler hakkındadır. Onun, sırf ganimet için müslümanlarla birlikte savaşa çıkan münafıklar hakkında olduğu da söylenmiştir.

Doğru olan görüş, âyetin, bu sıfatta olan herkesi içine almasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim de mümin olarak ahireti ister ve gerektiği gibi orası için çalışırsa,* oraya layık ameller yaparsa ..."

Ahirete layık amel, Allah tarafından kendisine emredilen işleri yapmak ve yasaklanan şeylerden de kaçınmaktır; yoksa onların kendi görüşleriyle uydurdukları bâtıl ve bid'at şeylerle Allah'a yaklaşmak değildir.

Âyette, "Ahiret için çalışırsa" derken, niyet ve ihlâsın önemine dikkat çekiliyor. Bu işleri yapan kimsenin geçek bir mümin olması, kendisinde hiçbir şirk ve yalanlamanın bulunmaması gerekir; çünkü işin temeli bu geçerli imandır.

---

[143] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/567.

"İşte onların, yani bu üç şartı bulunduranların *çalışmaları,* Allah katında *makbuldür,* sevabı hak etmiştir. Allah'ın taate vereceği karşılık, ona sevap vermesidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların her birine, şu dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de* dünyada *Rabb'inin lutfundan veririz."* Yani bu iki gruptan her birine, dünyada sürekli nimet veririz, kendilerine tekrar tekrar ihsanda bulunuruz. *"Rabb'inin ihsanı,* hiç kimseden kısıtlanmış, menedilmiş değildir; Allah Teâlâ'dan bir lutuf olarak burada, dünya nimetleri müminden ve kâfirden menedilmez.

"Bak, onların bir kısmını, rızık ve itibarda *diğerine nasıl üstün kıldık! Şüphesiz ahiretteki derece ve fazilet,* dünyadakinden *daha büyüktür."* Durum böyle olunca, dünyaya değil, ahirete özen gösterip önem vermek gerekir.

Ahiretteki farklılıklar, her iki grup arasında olur. Cennetteki dereceler birbirinden farklı olduğu gibi cehennemdeki azap dereceleri de birbirinden farklıdır.

Müminlerin derecelerindeki farklılık, yakînlerinin fazla olmasına ve tevhidin sırlarında yükselmelerine göredir. Kâfirlerin azaplarındaki farklılık ise küfür ve şirke dalmalarına göredir. Bunun için Cenâb-ı Hak, peşinden gelen âyette şöyle buyurdu:

"Allah ile birlikte, ibadet ettiğin başka bir ilâh edinme!"

Âyetteki hitap, onu işiten herkesedir. Yahut hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılmış olup kasıt ümmetidir (ümmetini böyle bir şeyden sakındırmaktır).

"Eğer böyle bir şey yaparsan, o zaman, kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak ortada kalırsın." Melekler ve müminler tarafından kınanıp yerilirsin; Allah tarafından da kendi haline terkedilmiş olursun. Bunun aksini düşündüğümüzde şu mana çıkar: Tevhid ehli müminler, her iki dünyada övülmüş ve ilâhî yardıma mazhar olmuş bir haldedir.

18-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kimin bütün derdi dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır, fakirliği hep gözünün önünde tutar ve dünyadan, kendisine nasip edilenden fazla bir şey eline geçmez. Kimin niyeti ahiret olursa Allah onun dağınık düşünce ve işlerini toplar; kalbine zenginlik koyar, dünya ona boyun eğerek gelir."[144]

Bil ki tevhid ehli insanlar iki kısımdır: Allah onlardan bir grubu kendi hizmetinde tutmaktadır; bunlar, âbid ve zâhidlerdir. Diğer grubu ise özel sevgisine tahsis etmiştir; onlar, fenâ ve bekâ hallerine ulaşmış ârifibillâh zatlardır.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Biz onların her birine, şu dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de Rabb'inin lutfundan veririz. Rabb'inin ihsanı kısıtlanmış değildir. Bak, onların bir kısmını diğerine nasıl üstün kıldık!"* Bu üstünlük kerametlerde, nurlarda, marifet ve sırlarda olur. Âriflerin diğer insanlara üstünlüğü, güneşin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Bu, dünyadadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ahiretteki derece ve faziletler ise daha büyüktür."* Bu üstünlük de tevhidin sırlarında yükselme derecelerine ve âlemlerin Rabb'ini tanımadaki yakînin farklılığına göre olur.

Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlardan bazısı Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan bir an olsun uzak kalmaz. Sonra onların her birine, Allah Teâlâ'nın cemalini görme nimeti verilir, ancak her birinin cemali görmedeki nasibi farklıdır. Onlardan her biri, diğerinin gördüğünün aynısını göremez. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Benim işittiğim gibi onun sözünü işitselerdi, onun için rükû ve secde ederek yere kapanırlardı."[145]

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, âbidleri taatlerle birbirine üstün kıldı; ârifleri ise marifet ve müşahedelerle birbirine üstün kıldı. İbadet ehli ahirette, cennetteki derecelerde birbirinden farklıdır. Ârifler ise Rahmân'a kavuşma derecelerinde birbirinden farklıdır."[146]

---

[144] Tirmizî, Kıyâmet, 30; İbn Mâce, Zühd, 2; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11690; Beyhakî, *Kitâbü'z Zühd*, nr. 181; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 680.

[145] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/15.

Yine Kuşeyrî demiştir ki: "Bugün dünyada Cenâb-ı Hakk'ı müşahedesi devamlı olanların, yarın ahirette O'nun cemalini görmesi de devamlı olur. Dünyada sürekli müşahede halinde olmayanların ahirette Allah'ın cemalini görmesi de sürekli olmaz."

Allah'ın cemalini görmekte insanların farklı olması konusunda daha geniş açıklama, En'âm sûresinin 103. âyetinin tefsirinde geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a İtaat, Anne Babaya İyilik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ahiret için yapılacak amelleri açıklayarak şöyle buyurdu:

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناًۜ اِمَّا يَبْلُغَنَّ
عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا
وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَر۪يماً ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ
وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَان۪ي صَغ۪يراًۜ ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا
ف۪ي نُفُوسِكُمْۜ اِنْ تَكُونُوا صَالِح۪ينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّاب۪ينَ غَفُوراً ﴿٢٥﴾

23. ***Rabb'in şunu emretti: Sadece O'na kulluk edin, anne babanıza da iyi davranın. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa kendilerine "of" bile deme; onları azarlama; ikisine de tatlı güzel söz söyle.***

---

[146] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/356.

24. *Onlara merhamet ederek kendilerine tevazu kanadını indir ve şöyle dua et: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse şimdi de sen onlara öyle rahmet et!"*

25. *Rabb'iniz kalplerinizdekini çok iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah, tövbe ederek kendisine yönelenleri çok bağışlayandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'in,* kesin olarak *şunu emretti: Sadece O'na kulluk edin."* Çünkü son derece tâzim ve hürmet, en büyük azamet ve nimet sahibine olur; o da sadece Allah Teâlâ'dır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Anne babanıza da iyi davranın."* Çünkü anne baba, kulun varlığının ortaya çıkma sebebi yapılmıştır. Hikmet âleminde kulun korunması, terbiye edilmesi gibi hayatî nimetler onlarla sunulmaktadır. Aslında Cenâb-ı Hakk'ın terbiye etmesinden başka bir terbiye etme yoktur; O'nun terbiyesi anne baba üzerinden ortaya çıkmıştır, fakat Allah, aradaki vasıtaya da teşekkür etmeyi emretti. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"(Kendisine iyilik yapan) insanlara teşekkür etmeyen kimse, Allah'a da şükretmiş olmaz."[147]

Cenâb-ı Hak sonra, anne babaya iyilik yapmayı emrederek şöyle buyurdu:

"Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, yani onların ikisi veya biri, ne zaman senin yanında yaşlılık devresine ulaşırlar ve senin sorumluluğun altında bulunurlarsa, *kendilerine 'öf' bile deme!"* Kendilerinden tiksinecek bir durum hâsıl olduğunda, hizmet ve bakımları ağırlaştığında, onlara hizmetten sıkılma, onlara acı verecek en basit bir kelime dahi söyleme. Onlara "öf" bile denmezse, bundan daha incitici olanları söylememek öncelikle gerekli olur. Anne babaya "öf" denmesinin yasaklanması, kıyas yoluyla, diğer eziyet verici bütün söz ve davranışların yasaklandığını gösterir.

---

[147] Ahmed, *Müsned,* 5/212; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 648; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/180.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Üf kelimesinin bir manası, tırnak altındaki kirdir; 'tüf' ise kulaktaki kirdir. Bu manalardan hareketle âyete şu manayı verebiliriz: Anne babanı tırnak altındaki kire benzetme, onlara böyle bir vasıf söyleme. Bunu söylemek yasak olunca, bundan büyük şeyler öncelikle yasaktır. Şöyle de denmiştir: İnsanın tırnak altındaki kirden eziyet gördüğü kadar da olsa, anne babanı incitme yahut onlardan bu kadarcık bile incinme!"

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onları azarlama;* hoşuna gitmeyen şeylerden dolayı onlara karşı kaba ve sert kelime kullanma; dine irşad ve doğruyu gösterme adına da olsa, onlara karşı yumuşak ve güzel konuş, *onlara tatlı güzel söz söyle,* kaba, sert söz söyleme."

"*Onlara olan merhametinden,* aşırı merhamet, acıma ve şefkatinden dolayı *kendilerine tevazu kanadını indir.*" Onlara karşı yumuşak ol, kendilerine tevazu ile davran.

"*Tevazu kanadını indir*" ifadesinde, tevazu hali, mübalağa ile bir kuşun haline benzetilmiştir. Kuş, âciz kalıp zelil olduğu zaman kanatlarını yere serer. Çocuğun da anne babasına karşı bütün gayretiyle boyun eğmesi, onlara yumuşak davranması ve tevazu ile muamele etmesi gerekir. Bu onun, anne babasına karşı ileri derecedeki merhametinden, hassasiyet ve şefkatinden ileri gelmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ve, 'Rabbim! Onlara merhamet et' de*". Yani Allah'ın onlara ebedî rahmetiyle rahmet etmesi için dua et; senin geçici merhametinle yetinme. Anne baban kâfir bile olsalar bu duayı yap; çünkü Allah'ın onlara rahmet etmesi, kendilerini İslâm'a ulaştırmasıdır.

"*Rabbim, onlar beni küçüklüğümde nasıl yetiştirmişler,* bakım ve terbiyemle ilgilenmişlerse *sen de onlara öyle rahmet et!*" Onların bana küçüklüğümde merhamet ettiği, terbiyemle meşgul olduğu ve doğruyu göstermek için çalıştıkları gibi, merhamet edenlere verdiğin acıma sözünü yerine getirmek için, sen de onlara merhamet buyur.

Cenâb-ı Hak, anne babaya iyilik yapmayı şiddetle tavsiye etti; öyle ki onlara iyilik emrini, kendisini birlemenin hemen peşinden getirdi ve bunu zatına ibadetle aynı âyette dile getirdi. Sonra onlara iyilik yapma konusunda işi çok sıkı tuttu, öyle ki darlanmaktan dolayı ağızdan çıkıverecek bir kelimeye bile izin vermedi. Bu konudaki emrini, her şeyi kuşatan rahmetini, anne babanın terbiyesine benzeterek tamamladı.

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah'ın rızası, anne babanın rızasındadır. Allah'ın kızması da onların kızmasındadır."[148]

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Anne babam yaşlandılar; onların bana küçükken yaptıkları gibi ben de kendilerine iyilik ve ihsanda bulundum; bu şekilde onların haklarını ödemiş oldum mu?" diye sordu; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Hayır, ödemiş olmazsın; çünkü onlar sana bu hizmeti yaparken, senin yaşamanı isteyerek yapıyorlardı, sen ise onlara yaptığın hizmeti onların ölmesini isteyerek yapıyorsun."[149]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir ihtiyar gelerek,

"Bu benim oğlumdur, onun pek çok malı var; o maldan bana hiç vermiyor!" dedi. O sırada Cibrîl [aleyhisselâm] inerek şöyle dedi:

"Bu ihtiyar oğlu için, bu zamana kadar benzerini kimsenin işitmediği bazı beyitler yazdı; söyle de onları okusun!" dedi. İhtiyar şu manadaki beyitleri okudu:

"Doğduğunda seni besledim; gençliğinde sana iyilik ve ihsanda bulundum; sen ise sana akıtılan bunca iyiliği kusurlu görür beni kızdırırsın. Hasta olduğun gece, senin hastalığın için uyumayıp başında ağlayıp sızladım. Senin önünde, çiğneyip geçtiğin yol gibiydim, gözlerimse ağlayıp durmaktaydı. Büyüyüp senden bir şey bekleyeceğim yaşa geldiğinde, bana karşılık olarak kaba ve sert davrandın; sanki sen nimet veren ve ihsanda bulunan oldun. Sen bana karşı babalık hakkını görüp gözetemedin, hiç değilse bir komşunun yakın komşusuna davrandığı gibi davransaydın!"[150]

---

[148] Tirmizî, Birr, 3; Hâkim, *Müstedrek*, 4/152; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 328; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/136; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4456, 4457.

[149] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/42.

Şunlar da anne babaya yapılacak iyiliklerdendir: Vefatlarından sonra kabirlerini ziyaret etmek, kendilerine hayır dua etmek, onların hayrına sadaka vermek.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kabrindeki ölü, suya batmış kimseye benzer, kendisine oğlundan, kardeşinden yahut sadık arkadaşından gelecek duayı bekler; kendisine bir hayır dua ulaşınca bu onun için dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır."[151]

İmam Mâlik, *Muvatta*'da Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletmiştir:

"Şöyle denirdi: Bir adam, ölümünden sonra oğlunun duası ile yükseltilir." Saîd b. Müseyyeb, bunu söylerken eliyle göğe işaret etmiştir.[152]

Bu hadis Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] yoluyla, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir. Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ, bir kulun derecesini yükseltir. Kul, 'Yâ Rabbi, bunun sebebi nedir?' diye sorar; Allah Teâlâ, 'Oğlunun (çocuğunun), senin için af dilemesi sebebiyle' buyurur."[153]

Bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Anne babamın vefatından sonra, kendileri adına yapabileceğim bir iyilik var mıdır?" diye sordu, Allah Resûlü,

---

[150] bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/304 (Beyrut 2002).

[151] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9295; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 43784; Süyûtî, *Şerhu's-Sudûr bi-Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*, s. 395 (Dımaşk 1999).

[152] Mâlik, Kur'ân, 9 (nr. 38).

[153] İbn Mâce, Edeb, 1; Ahmed, *Müsned*, 2/509.

"Evet vardır; onlar için dua etmen, Allah'tan af dilemen, sözlerini ve vasiyetlerini yerine getirmen, onların yakın akrabalarının haklarını yerine getirmen ve arkadaşlarına ikramda bulunmandır"[154] buyurdu.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor:

"Rabb'iniz kalplerinizdekini, anne babaya iyilik niyetinizi, onlara karşı yapmanız gereken hürmet ve tâzim inancınızı *çok iyi bilir."* Bu âyet sanki onlar için kalpte gizlenen hoşnutsuzluğa ve onlara yapılacak hizmeti ağır bulmaya karşı bir tehdittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer siz iyi olursanız,* güzel hali isterseniz yahut Allah'a itaat halinde olursanız, *şunu bilin ki Allah, tövbe ederek kendisine yönelenleri* yahut şevk ile taatine dönenleri *çok bağışlayandır.* Göğsün daralması anında onların vereceği zâhirî yahut bâtınî rahatsızlıkları veya anne baba hakkını korumadaki kusurlarını affeder."

Âyetin, bütün tövbe edenleri kapsaması da mümkündür. Bu durumda, anne babasına karşı işlediği kusura tövbe edenler, âyetin kapsamına öncelikle girerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, vücudumuzun meydana gelmesine sebep olan baba hakkında vahiyle neyi emretmişse, onun bir benzeri de ruhanî baba için geçerlidir. Bu ruhanî baba, (insanın maneviyat âlemine gözünü açmasına sebep olan) şeyhtir. Hatta ona karşı daha fazla hürmet etmek gereklidir ve onun hakkı daha büyüktür. Beşerî baba, insanın dünya âlemine çıkmasına vesile yapılmıştır. Bu dünya, iyi kötü hallerin yaşandığı bir yerdir. Ruhanî baba olan şeyh ise kendisine tâbi olan kimsenin, cehalet karanlığından ilmin ve Allah'a ulaşmanın nuruna çıkmasına vesile olmaktadır. Bu iki şey (marifet ve Hakk'a vuslat), yok olup gitmeyen, bitip tükenmeyen nimetler içinde (cennette) ebedî olarak kalmaya sebeptir. Bu konudaki açıklamaların tamamı, Nisâ sûresinin 36. âyetinin tasavvufî işaretlerinde geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[154] Buhârî, *Edebü'l-Müfred,* nr. 35; Ebû Davud, Edeb, 118; İbn Mâce, Edeb, 2.

Yakın Akrabaya İyilik

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yakın akrabaya iyilik ve ihsanı emretti. Bu akrabalar, anne babanın yakınları olduğundan dolayı kendilerine hürmet ve tâzim için bunu emrederek şöyle buyurdu:

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا
﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّرٖينَ كَانُٓوا اِخْوَانَ الشَّيَاطٖينِۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ
لِرَبِّهٖ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَٓاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ
تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى
عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهٖ خَبٖيرًا بَصٖيرًا ﴿٣٠﴾

26. *Bir de akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Malını gereksiz yere saçıp savurma.*

27. *Şüphesiz malını saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabb'ine karşı çok nankördür.*

28. *Eğer Rabb'inden gelecek bir nimeti bekleyerek onlardan yüz çevirmişsen, kendilerine yumuşak, tatlı söz söyle.*

29. *Eli sıkı, cimri olma, bütün malını verecek şekilde eli açık da olma; sonra kınanır, eli boş çaresiz halde kalırsın.*

30. *Gerçekten senin Rabb'in dilediğine rızkı bolca verir, dilediğinin rızkını kısar. Şüphesiz O, kullarından haberdardır, her hallerini görür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir de akrabaya hakkını ver."* Yakın akrabaya iyilik, onlarla ilgilenme ve kendileriyle güzel geçinme gibi haklarını yerine getir.

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Yakın akrabanın hakkı, fakir ve muhtaç oldukları zaman kendilerine infakta bulunmaktır."

Buradaki hitabın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] olup ona, yakınlarına beytülmalden (devlet hazinesinden) tahsis edilen hakkın verilmesini emrettiği de söylenmiştir.

"Yoksula ve yolda kalan garibe de hakkını ver; onlara iyilik ve ihsanda bulun."

"Malını *gereksiz yere saçıp savurma; onu* uygun olmayan yerlere ve israf ederek harcama*!"*

İbn Üzeyz[155] demiştir ki: "Malı saçıp savurmak, onu israf etmek ve helâl olmayan yerlerde harcamaktır."[156]

Rivayet edildiğini göre Sa'd [radıyallahu anh] abdest alırken Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini,

"Bu fazla su harcama nedir?" diye uyardı; Sa'd [radıyallahu anh],

"Abdestte israf olur mu?" diye sorunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, olur; akan bir nehrin kenarında da olsan fazla su kullanmak israftır"[157] buyurdu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz malını saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir."*

---

[155] İbn Uzeyz (İbn Uzeyr, İbn Azîz) Ebû Bekir Muhammed es-Sicistânî (v. 330/941), *Garîbü'l-Kur'ân* isimli eserin sahibidir. Eserin diğer ismi *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*'dır. Uzeyz, Uzeyr ve Azîz olarak da okunmuştur. bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/216 (Beyrut 1990); Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 4/95 (Dârü'n-Neşr, 1991); Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/268 (Beyrut 1990); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mu'ellifîn*, 10/292 (Beyrut, ts.).

[156] İbn Uzeyz, *Kitâbü Garîbi'l-Kur'ân*, s. 146 (Dâru Kuteybe, 1995).

[157] İbn Mâce, Taharet, 48 (nr. 425); Ahmed, *Müsned*, 2/221.

Âyetteki, "Şeytanın kardeşleridir" kısmına şu manalar verilmiştir:

Kötülükte onlara benzemektedir; şüphesiz malı zayi ve telef etmek kötülüktür.

Onlar, şeytanların yolundadırlar.

Onlar, şeytanların arkadaşları ve tâbileridir; çünkü israf konusunda onlara tâbi olmaktadırlar.

Rivayet edildiğine göre kâfirler, develeri boğazlayıp onun üzerine kumar oynuyorlardı ve mallarını insanlara gösteriş için harcıyorlardı. Allah Teâlâ onlara bunu yasakladı ve kendilerine mallarını Allah'a yaklaştıracak hayır yollarında harcamalarını emretti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şeytan ise Rabb'ine karşı çok nankördür."* Bu durumda ona itaat etmemek gereklidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Rabb'inden gelecek bir nimeti bekleyerek onlardan yüz çevirmişsen ..."* Yani yanında kendilerine verecek bir şey bulamadığın için, onları geri çevirmekten utanarak, kendilerine vermek için sana gelmesini beklediğin bir rızık eline geçene kadar, o yakınlarından, yoksul ve yolculardan yüz çevirdiğinde, eline bir rızık geçtiğinde onlara vermeyi vaat ederek *onlara tatlı ve yumuşak söz söyle.*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], biri kendisiden bir şey istediğinde, yanında ona verecek bir şey yoksa ondan utanarak yüz çevirirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, gelen kimseye bir şey vermese de hiç değilse güzel tatlı söz söylemesini emretti. Mesela insan bir şey veremediği kimseye, "Allah, bize ve size bol rızıklar versin", "Allah, sizi lutfu ile zengin etsin" gibi sözler söyleyebilir.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, mal vermede orta yolu emrederek şöyle buyurdu: *"Eli sıkı, cimri olma;* bütünüyle elini sıkıp hiçbir şey vermemezlik etme, *bütün malını verecek şekilde eli açık da olma."* Cenâb-ı Hak, her iki aşırı hali de yasaklayarak ikisinin ortasını emretti. Şu âyette bu durum ifade edilmektedir:

"O Rahmân'ın kulları, verdikleri zaman israfa kaçmazlar, ellerini sıkıp aşırı cimrilik de yapmazlar" (Furkan 25/67).

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra kınanır, eli boş çaresiz bir halde kalırsın."* Eğer israf edersen, Allah ve insanlar yanında kınanacak hale düşersin, elinde bir şey kalmaz, kendine yetmez duruma gelirsin.

Câbir [radıyallahu anh] şöyle nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] aramızda otururken huzuruna bir çocuk gelerek,

"Annem sizden üzerindeki giysiyi (diz altına kadar inen uzun gömleği) istiyor" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] evine girdi, üzerindeki gömleğini çıkararak çocuğu verdi. Kendisinin ikinci bir elbisesi bulunmadığı için o halde evinde oturmak zorunda kaldı. Biraz sonra Bilâl [radıyallahu anh] ezan okudu ve kendisini namaz için bekledi; fakat Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dışarı çıkamadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Eli sıkı cimri olma; bütün malını verecek şekilde eli açık da olma" âyetini indirdi.[158]

Cenâb-ı Hak, sonra resûlünü teselli ederek şöyle buyurdu: *"Gerçekten senin Rabb'in dilediğine rızkı bolca verir,* rızkını genişletir; *dilediğinin rızkını kısar,* rızkını daraltır. Başına gelen her darlık ve sıkıntı sadece, iç âlemine ait bir fayda içindir. *Şüphesiz O, kullarından haberdardır, her hallerini görür."* Allah onların gizlediklerini ve açıkladıklarını bilir. Onların faydasına olup kendilerinin bilmediği şeyleri bilir. Onları, faydalarına uygun olacak şekilde rızıklandırır ve sabırları ölçüsünde rızıklarını daraltır. Hâsılı, yüce Allah herkese faydasına olan şeyi verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, resûlüne ve onun haline ve gidişatına uyan halifelerine, din ve nesep olarak yakınlardan kendilerine gelen kimselere, maddi-manevi iyilik ve ihsanda bulunmalarını emretti. Bu iyilik, kendisiyle karşılaşmanın hakkının büyük olduğunu bilmek, onları iç âlemlerine fayda verecek şeylere sevketmek, maddi ve manevi olarak bulduğu nimetlerden kendilerine vermektir. Özellikle Allah için sevilen kardeşler olunca, onlara, gerektiğinde ne harcasa azdır; dünya dolusu altın da harcasa israf sayılmaz.

---

[158] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/45. Şeyhülislâm Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh], İsrâ sûresinin sondan birkaç âyeti hariç, Mekke'de indiğini belirterek, bu rivayetin âyetin inişine sebep gösterilmesini doğru bulmamıştır (Ebüssuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm,* 4/126.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde der ki: "İbrahim b. Edhem, Süfyan-ı Sevrî'yi ve arkadaşlarını yemeğe çağırdı ve onlara bolca yemek hazırladı. Bunu gören Süfyan-ı Sevrî, İbrahim b. Edhem'e,

'Ey Ebû İshak, bunun israf olmasından korkmuyor musun?' diye sordu, İbrahim b. Edhem de,

'(Misafire ikram edilen) yemekte israf olmaz' dedi."[159]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu durum, ikram edilen yemek, Allah'ı zikreden kardeşlere Allah rızası için verilirse böyledir; fakat onu övünmek ve başkasıyla yarış için verirse israfa girer. Bu açıklama, Abdurrahman-ı Fâsî'ye ait *Hâşiye*'de geçmektedir. Kuşeyrî'nin tefsirinde de benzer açıklamalar mevcuttur. Orada der ki: "Allah için olan harcamada israf yoktur; bu ne kadar olursa olsun farketmez; nefsin boş arzuları için yapılan harcama ise böyle değildir, o bir kuruş da olsa israftır."

Malının tamamını elinden çıkarıp Allah yolunda harcamaya gelince bu, dinimizce güzel bulunmayıp tavsiye edilmemiştir; sadece Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] ve onun hali üzere olanlar gibi, yakîni kuvvetli kimseler bunu yapabilirler. Elinde hiçbir maddi imkân yokken, birinin borcunu Allah için üstlenmek de böyledir; ancak bunu üstlenen kimse yakîni kuvvetli, Hak ile muamelesinde tecrübe sahibi biriyse bunu yapmasında bir sakınca yoktur; yoksa böyle bir işten geri dursun. Aksi durumda, insanların malını boş yere harcamış olur, Allah da onu helâk eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sakınılacak Kötü İşler

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, kendisine yaklaştıran güzel işleri emretti; şimdi de O'ndan uzaklaştıran kötü şeyleri yasaklayarak şöyle buyurdu:

---

[159] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/161 (İstanbul: Semerkand, 2003)

وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْۜ اِنَّ قَتْلَهُمْ
كَانَ خِطْـًٔا كَب۪يرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ وَسَٓاءَ
سَب۪يلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَمَنْ قُتِلَ
مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّه۪ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِۜ اِنَّهُ كَانَ
مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ
اَشُدَّهُۖ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِۚ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لًا ﴿٣٤﴾ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا
كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٣٥﴾

31. *Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir hatadır.*

32. *Zinaya yaklaşmayın; şüphesiz o, çirkin bir iş ve çok kötü bir yoldur.*

33. *Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Sadece bu veli de (kısas yoluyla) öldürmede haddi aşmasın. Zaten (bu şekilde) ona yardım edilmiştir.*

34. *Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, en güzel tarzdan başka yaklaşmayın. Verdiğiniz sözü yerine getirin. Şüphesiz verilen söz, sorumluluğu gerektirir.*

35. *Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın ve doğru terazi ile tartın. Bu, daha hayırlı ve sonuç itibariyle daha güzeldir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Gelecekte *fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin."* Müşrikler, fakirlik çekmek korkusu ile kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürüyorlardı. Allah Teâlâ onları bundan nehyetti ve onların rızıklarını garanti altına alarak şöyle buyurdu:

"Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir hatadır, günahtır." Çünkü onda, neslin kesilmesi, bir cinsin sonunun gelmesi ve temiz ruhlara acı vermek vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Zinaya yaklaşmayın."* Cenâb-ı Hak, insanlara, içinden karar vermek, şehvetle bakmak ve zinaya yol açacak ve ona yaklaştıracak benzeri işleri yasakladı. Bu durumda, onu bizzat yapmak öncelikle yasaklanmış olmaktadır.

"Şüphesiz o, çok çirkin bir iştir; kötülüğü ve çirkinliği apaçık ortada olan bir iştir *ve çok kötü bir yoldur."* Zina, helâl yoldan elde edilecek bir hakkı haram ve çirkin yoldan elde etmektir. Onda, nesillerin karışması, insanların hürmetlerinin çiğnemesi ve fitnenin yayılması vardır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın."*

Bir insanın haklı olarak öldürülmesi şu üç sebepten biriyle olur: İman ettikten sonra dinden çıkıp küfre girmek; evli iken zina yapmak; suçsuz bir mümini kasıtlı olarak öldürmek. Hadis-i şerifte de böyle belirtilmiştir.[160]

Devlete karşı ayaklanmak, (farz olduğunu inkâr ederek) namazı kılmamak ve zekâtı vermemek gibi dinden çıkma ve adam öldürmeye kasıt manasına gelecek işler de bu hükme dahildir.

"Kim, öldürülmeyi gerektirecek bir sebep yokken, *haksız yere öldürülürse, onun velisine,* yani ölümünden sonra vârisine, öldürmenin gereği olarak diyet alması veya kısas uygulaması için *yetki verdik."*

---

[160] Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 25, 26; Ebû Davud, Hudûd, 1; Tirmizî, Diyât, 10; Nesâî, Kasâme, 6; İbn Mâce, Hudûd, 1.

Haksız yere öldürülme ifadesi, öldürme olayının kasıtlı olarak meydana geldiğini gösteriyor; çünkü hata ile öldürmeye zulüm denmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onun velisine, öldürene karşı elini kuvvetlendirecek bir yetki ve imkân verdik.

"Ancak bu veli de öldürmede haddi aşmasın." Öldürülmeyi hak etmeyen kimseyi öldürerek yahut ona müsle yaparak (eziyet olsun diye burnunu, kulak ve diğer âzalarını keserek) yahut kâtilin haricinde birini öldürerek haddi aşmasın, kendisine verilen yetkinin ötesine geçmesin. *"Zaten,* veliye kısas imkânı verilerek ve idarecilere ona yardım etmeleri emredilerek *kendisine yardım edilmiştir."*

Yahut öldürülen kimseye, dünyada kendisini öldüren kimse kısas ile öldürülerek ve ahirette sevap verilerek yardım edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına yaklaşmayın,* onu kullanmak bir yana, yaklaşmayın bile; *sadece,* onu korumak ve çalıştırıp artırmak gibi amaçlarla *en güzel şekilde,* en güzel yolla *yaklaşın."*

Yetim, rüşt çağına ulaşınca malı kendisine verilir. Eğer rüşdüne ulaşmadan önce malını, onu güzel idare edecek birine devrederse bunda bir sakınca yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Verdiğiniz sözü yerine getirin."* Allah'a ve insanlara bir söz verince, onun gereğini yapın. *"Şüphesiz verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* Sözü verenden, onu yerine getirmesi istenir. Yahut ondan sorumludur. Sözünü tutmayan kimseye hesap sorulur ve kendisine bunun cezası ödetilir.

Âyete, mecazi olarak şu mana da verilmiştir: Sözün kendisi sorumludur, ona, "Niçin yalancı çıktın?" diye sorulur. Bu, sözünden dönen kimseyi kınamak ve susturmak için söylenmiştir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın,* onda eksik yapmayın, noksan tartmayın *ve doğru terazi ile tartın."*

Terazi manasını verdiğimiz "kıstâs" Rumca bir kelimedir; bunun Kur'an'ın Arapça olmasına bir zararı yoktur; çünkü Arapça olmayan bir kelimeyi, Araplar kullanır ve onu cümle içinde kendi sözleri gibi kullanırlarsa o kelime Arapça olur. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu,* sonuç itibariyle *daha hayırlı ve daha güzeldir.*" En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Fakirlik ve gelecek korkusuyla maddi rızık peşinde koşarken kalbinizi ihmal ederek, nuranî fikirlerin ortaya çıkardığı ilimleri öldürmeyin. Şüphesiz Allah, bedenlerin ve ruhların rızıklarına kefildir. Sizi, ilâhî huzurdan çıkaracak nefsanî hazlarınıza meyletmeyin. Gerçekten bu, en çirkin işlerden biridir.

Allah Teâlâ'nın, öldürülmesini ve ihmal edilmesini haram kıldığı, zikir ve ilimle diriltilmesini emrettiği nefisleri, sürekli gaflet ve cehalet içinde tutarak öldürmeyin. Kim, haddi aşan nefsin elinde mazlum olarak öldürülürse biz onun aklına yetki verdik; yani akla, nefisle mücâhede ederek, onun kötü huylarını öldürüp Mevlâ'sına döndürerek ona hâkim olma imkânı ve yetkisi verdik. Bununla birlikte akıl, nefsi riyâzetle öldürmede haddi aşmasın, tam aksine güzel bir siyaset ve ince bir tedbirle onu terbiye etsin. Bir tanesi bu konuda der ki:

"Nefsine ince bir siyasetle hâkim ol; nice güzel tedbirler vardır ki zafere ulaşmada bir kabileden daha faydalıdır."

Ayrıca bu konuda akla yardım edilmiştir. Eğer yüce Mevlâ'sı akla yardım eder, onu manevi terbiyesini bitirmiş ve hevâsından kurtulmuş kâmil bir şeyhin nezaretine verirse akıl, nefse hâkim ve sahip olmayı başarır.

Bu konudaki tasavvufî açıklamalar, En'âm sûresinin 151-152. âyetlerinin tefsirinde ve diğer âyetlerde geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bilmediğin İşin Peşine Düşme!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sakınılacak diğer işlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰٓئِكَ
كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ
الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ
مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ
اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فِى جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾ اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ
بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًا اِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

36. ***Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur.***

37. ***Yeryüzünde böbürlenerek yürüme; çünkü sen, kibrinle ne yeri yarabilirsin ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.***

38. ***Bu sayılan kötü işler, Rabb'inin katında sevimsizdir.***

39. ***İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka ilâh edinme; sonra kınanmış ve*** *(Allah'ın rahmetinden)* ***uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın.***

40. ***Rabb'iniz, size erkek çocukları tahsis etti de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi! Gerçekten siz,*** *(vebali)* ***çok büyük bir söz söylüyorsunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme."* İnsanları kötülerken veya haklarında gıyaben bir şey söylerken iyice inceleyip hakikatine ulaşmadığın şeyi söyleme. Sen, bir kimsenin noksanlığını dile getirirken, "Şunu işittim, şunu gördüm yahut benim yanımda şöyle bir şey gerçekleşti" dediğinde, kıyamet günü sana bu sözü kimden işittiğin ve bahsettiğin işin hakikati sorulur.

"Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur" âyetinin manası budur.

Beyzâvî demiştir ki: "Kesin bilmediğin şeye, taklitle veya boş tahminle tâbi olma. Zanna uymayı reddedenler bu âyeti delil getirmişlerdir. Onun cevabı şudur: Buradaki ilimden kasıt, bir senetten elde edilen ve doğruluğuna tercihle inanılan şeydir; bu senedin kati veya zannî olması eşittir. Çünkü ilmin bu manada kullanılması yaygındır. Buradaki ilmin, akaide ait olduğu da söylenmiştir.

Âyetin, iftira ve yalan şahitlik konusuyla ilgili olduğunu söyleyenler de olmuştur. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bu görüşü desteklemektedir:

'Kim, kendisinde olmayan şeyle bir mümini suçlarsa Allah Teâlâ onu, kıyamet günü cehennemliklerden akan kan ve irin içinde hapseder; attığı iftiradan dönene kadar böyle devam eder.'[161]

Âyet şöyle bitiyor: *'Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur.'* Bu üç âza, sahibinin onunla yaptığı işten sorumludur. Beyzâvî'nin açıklamaları özetle verildi."[162]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde böbürlenerek,* büyüklenip çalım atarak yürüme; *çünkü sen,* bu kibirli yürüyüşünle yeri yaramazsın, yere şiddetle basışınla onda bir delik açamazsın, boyca dağlara ulaşamazsın, yücelik ve ululukta dağlarla da yarışamazsın."

---

[161] Aynı manada ilk kelimesi değişik bir hadis için bk. Ebû Davud, Akziye, 14 (nr. 4597), Ahmed, *Müsned*, 2/70; Hâkim, *Müstedrek*, 2/27. Tefsirde geçen ifadesiyle bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, 2/197 (Beyrut 1997).

[162] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/570-571.

Bu ifadede, böbürlenen kimseyle alay etmek vardır. Onunla ayrıca, bu işi yasaklamamanın sebebi ortaya konmuştur. Âyette şu denmek isteniyor: Sen buna güç yetiremeyeceğine göre, senin yapman gereken, yüce yaratıcının huzurunda tevazu gösterip zillet haline bürünmendir.

"Allah'la birlikte başka bir ilâh edinme" emriyle başlayan 22. âyetten 40. âyete kadar, yapılması veya yapılmaması istenen yirmi beş şey sayıldı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu sayılanlar, Hz. Musa'nın levhalarında yazılı şeylerdi."[163]

"Buraya kadar dile getirilen *kötü işler, Rabb'inin katında sevimsizdir;* hepsi kötülenmiştir, gazabına sebeptir." Bu kötü işlerden kasıt, yukarıda bahsedilenler içinde yasaklanan işlerdir, emredilenler bunun dışındadır.

Devamındaki âyette buyruluyor ki: *"İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir."* Onlar, şeriata dair bilgilerdir yahut onlar Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait bilgilerdir. İlim, amel etmek içindir.

"Allah ile birlikte başka ilâh edinme!" Bunu bir kez daha tekrar etti. Bununla şuna dikkat çekildi: Tevhid, işin başlangıcı ve sonudur; hikmetin başı ve temeli odur. Kim ondan mahrum kalmışsa ona, sahip olduğu ilimler ve hikmetler fayda vermez; isterse o kimse bütün hikmet sahiplerinin kitaplarını toplayıp ezberlesin, ilmi göklere ulaşsın.

Âyetin hitabı Hz. Peygambere'dir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat kasıt, şirke düşme ihtimali bulunan kimselerdir. Bunun için durum onlara göre zikredildi. Birinci olarak, şirkin dünyadaki sonucu dile getirildi. Bu, kınanmak ve kendi haline terkedilmektir. İkinci olarak, onun ahiretteki sonucundan bahsedilerek şöyle buyruldu:

"Sonra kınanmış olarak, kendinin, meleklerin ve insanların seni kınadığı bir vaziyette *ve* Allah'ın rahmetinden *uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın."*

---

[163] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/287.

Cenâb-ı Hak sonra, onların şirk konusundaki görüşlerini çirkin bularak şöyle buyurdu: *"Rabb'iniz, size erkek çocukları tahsis etti, kendisi de meleklerden kız çocuklar edindi öyle mi?"*

Bu, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyenlere hitaptır. Soru, böyle bir şeyi inkâr ve ret için sorulmuştur.

Mana şudur: Rabb'iniz, çocukların en faziletlisi olan erkekleri size tahsis etti, kendisi de meleklerden kızlar edindi öyle mi?

"Gerçekten siz, çirkinlik ve vebali *çok büyük bir söz söylüyorsunuz."* Öyle ki ona verilecek cezayı akıllar takdir edemez, zira bu, aklı altüst edecek bir cinayettir; ona hiç kimse cesaret edemez. Çünkü siz, yüce Rabb'inizi, süratle yok olup giderecek varlıkların seviyesine indirdiniz, sonra sevmediğiniz varlıkları (kızları) O'na ait gösterdiniz, erkek çocukları kendinize tahsis ederek O'na karşı bir üstünlük elde etmeye çalıştınız. Sonra sizler, Allah katında en şerefli varlıklar olan melekleri, (size göre) varlıkların en düşüğü haline getirdiniz; (onları Allah'ın kızları olarak tanıttınız). Allah, sizin sözlerinizden yüce ve uludur.

36-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur" âyetinin uyarısına göre, insan-ı kâmilin, bütün işlerinde Rabb'inden bir delil üzere olması gerekir. O, zâhirî işlerinde şeriat-ı Muhammediyye'yi hakem yapar; iç âlemine ise kudsî hakikati hakem yapar. İç âleminde manevi vâridatlardan (ilham türü şeylerden) ve düşünceler ortaya çıkınca, onu Kur'an ve Sünnet'e arzetmeli; eğer onlar, kalbine gelen şeyi kabul ve tasdik ediyorsa onu açığa vurmalı ve kendisiyle amel etmelidir. Şayet Kur'an ve Sünnet, kabul etmiyorsa onu reddetmeli ve açığa vurmayıp gizlemelidir. Bu, ister bir söz olsun, ister bir iş olsun, ister terkedeceği bir amel, isterse karar vereceği bir durum olsun, bütün durumlarda böyle yapmalıdır.

Âlimler şu konuda ittifak etmişlerdir: Bir müslüman bir iş yapacağı zaman, o konuda Allah'ın hükmünü bilmeden o işi yapması helâl değildir. Cenâb-ı Hak, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme"* âyetiyle buna işaret etmektedir. Eğer yapacağı iş hakkında Kur'an ve Sünnet'te bir hüküm bulamazsa o zaman kalbine danışsın; şayet kalbi maddiyattan yana sâfi ise ona doğruyu gösterir. Eğer kalbi sâfi değilse, kalbi sâfi olan zikir ehline danışsın. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline (yakîn ilim sahiplerine) sorun!" (Nahl 16/43). Yakîne ulaşmamış zan ehline sormasın. Zan ehli, işin zâhirinde kalan (bâtını göremeyen) kimselerdir. Allah Teâlâ, *"Gerçek şu ki zan, hak adına bir şey ifade etmez"* (Yunus 10/36) buyurmuştur.

İmam Kuşeyrî, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani zanna dayalı şeylerden kaçın; Allah Teâlâ'nın sana hakikatini göstermediği bir konuda, bir delil olmadan kendini onda kalmaya zorlama. Eğer içinde bulunduğun vakitte ne yapacağını bilemezsen, Allah'a müracaat et; şayet kalbinde işin doğru olan yönüyle ilgili bir ışık parlarsa istenen hal üzere amel et. Eğer hâlâ ne yapacağını bilemezsen, işi Allah'a havale edip O'ndan sana doğruyu göstermesini iste. O noktada olduğun yerde dur.

Denilmiştir ki: İlimle iş görenle, hak ile iş gören kimsenin farkı şudur: Âlimler, önce bir şeyin ne olduğunu tanırlar, hükmünü bilirler, sonra ilimlerine göre amel ederler. Hakikat ehli ârifler ise ilâhî sevkiyatla onlarda bir şey meydana gelir; onlar bu meydana gelen şeyi tafsilatıyla bilmezler, olduktan sonra işin iç yüzü kendilerine açılır. Çok kere onların dilinden, delilini (hükmünü ve sebebini) bilmedikleri bir şey dökülür; onu söylemeyi bitirdikten sonra, kalplerine söyledikleri bu şeyin ilimden şahidi zuhur eder. Çünkü bu, ikinci bir vakitteki halin cereyanı ile meydana gelir."[164]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*'de bu manaya şu sözüyle işaret etmiştir: "Manevi tecelli halinde hakikatler mücmel (kısa ve öz) olarak gelir; kalp onu alıp anladıktan sonra açıklama olur. Bu, *'Biz onu sana okuyunca, sen onun okunuşunu takip et'* (Kıyâme 75/18) âyetinde işaret edilen haldir."

---

[164] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/19-20.

"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme" âyeti hakkında deriz ki: Bir
berde, sûfîlerin yürüyüşü hakkında şöyle denmiştir: Onlar, karınca
yürüyüşü gibi sessizce, tevazu ve huşû içinde adım atarlar; onların
rüyüşünde mürüvveti (edebi ve efendiliği) bozacak bir sürat ve hem
cilik yoktur; tevazuya ters düşecek bir kibir hali de bulunmaz. En d
rusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an'da Her Şey Açıklandı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Kur'an'a yönelmeyi emrederek şö
buyurdu:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَز۪يدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

41. ***Biz, öğüt almaları için*** *(misal, ibret, müjde ve tehdit içeren şeyl*
bu Kur'an'da açıkladık. Fakat bu, onların sadece nefretini artırdı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, öğüt almaları için,* misal, ibret, m
de ve tehdit içeren şeyleri *bu Kur'an'da açıkladık. Fakat bu, onların sad*
hakka karşı olan *nefretlerini* ve inatlarını *artırdı."*

41. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Manevi kirlerden kalplerin hali şöyledir: Bu kalpler, yüce sevg
nin (Mevlâ'nın) kelâmını işittiklerinde sevinip heyecanlanır yahut
zün sahibinin heybetinden ürperip titrer. Herkes bulunduğu maka
uygun davranır. Günahlarla kirli ve karışık kalpler ise Cenâb-ı Hakk
kelâmından nefret edip kaçar; çünkü bâtıl, hak ile birlikte duram
onunla karşılaşmaya güç yetiremez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâinatta Her Şey O'nu Tesbih Eder

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şirke düşenlerin görüşlerini iptal ederek şöyle buyurdu:

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذاً لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ
سَبِيلاً ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوّاً كَبِيراً ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ
لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ
بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً ﴿٤٤﴾

42. ***De ki: "Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar bulunsaydı, o zaman onlar, arşın sahibine ulaşmak için bir yol ararlardı."***

43. ***Allah, onların söylediklerinden yüce ve uzaktır.***

44. ***Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, çok halîmdir, çok affedicidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, de ki: '*Eğer onların,* o müşriklerin *söyledikleri gibi,* varlık âleminde *Allah ile birlikte,* ibadete layık *başka ilâhlar bulunsaydı, o zaman onlar, arşın sahibine ulaşmak* ve kendisiyle savaşmak *için bir yol ararlardı.*'"

Bu, onların çirkin sözlerine verilmiş bir cevaptır. Mana şudur: Eğer Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, onlar, sultanların birbirine yaptığı gibi mülkün sahibine ulaşıp ona galebe çalmak için bir yol ararlardı. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"O'nunla birlikte başka ilâh yoktur; eğer öyle olsaydı, her ilâh yarattığını alır götürür ve her biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı" (Mü'minûn 23/91).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın kudretini ve kendi âcizliklerini bildiklerinden, O'na yaklaşmak ve itaat etmek için bir yol ararlardı; şu âyette belirtildiği gibi:

"Onların yalvardıkları bu varlıklar, hangimiz daha yakın olacağız diye Rab'lerine yaklaşma vesilesi ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar" (İsrâ 17/57).

Cenâb-ı Hak, sonra, zatını böyle şeylerden uzak tutarak şöyle buyurdu: *"Allah, onların söylediklerinden yüce ve uzaktır.* O'nun ötesinde bir gaye (varlık ve hedef) yoktur. Nasıl böyle olmasın ki; Hak Teâlâ, varlığın gayesi ve son noktasıdır. Her şeyin varlığı O'nda son bulur. O'nun zatının var olması zaruridir. Onların, "Allah'ın ortakları veya çocukları var!" sözleri ise yokluk mertebelerinin en uzağındadır, yani imkânsızdır; çünkü bir ortağa ve çocuğa sahip olmak, sonradan yaratılmış fâni varlıkların özelliğidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yedi kat gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder;* hepsi O'nun, bir ortağa ve çocuğa sahip olmaktan uzak ve yüce olduğunu gösterir. *O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* Bütün varlıklar, hal lisanıyla, Allah'ın, mümkün varlıklara ait vasıflardan ve sonradan yaratılmış varlıklara ait şeylerden uzak ve yüce olduğunu söyler. Şöyle ki hepsi, mümkün ve sonradan yaratılma özelliğiyle, zatı itibariyle varlığı vâcip ve ezelî bir yaratıcının varlığına delil olmaktadır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[165]

Âyetin zâhirî ifadesi, insanın dışındaki varlıkların tesbihinin sözle değil halle olduğunu gösteriyor; fakat tercih edilen görüş, bu tesbihin sözle olmasıdır. Onların sözlü tesbihi, Celâleddin-i Süyûtî'nin (*Celâleyn Tefsiri*'nde) dediği gibi, "Sübhânellahi ve bi-hamdihî" şeklinde belirli bir söz değildir. Bilakis her biri, kendi haline münasip bir şekilde tesbih eder. Keşif ehlinin sözleri bunu göstermektedir. Hatta Hâtemî (Muhyiddin İbnü'l-Arabî) demiştir ki:

---

[165] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/572.

"Kim, varlıkların tesbihlerini, farklı tesbihler halinde işitmezse o, onların yaptığı gerçek tesbihi işitmemiştir. Bu tesbih, sadece kula galip gelen manevi hal içinde işitilir."[166]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Denizde yüzen bir balık veya havada uçan bir kuş sadece, Allah Teâlâ'yı tesbih etmeyi bıraktığında avlanır."[167]

Diğer hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Güneşin doğduğu her gün, dünyada Allah'ın yarattığı varlıklar muhakkak Allah'ı tesbih ederler; sadece şeytanlar ve insanların en şerlileri (kâfir ve müşrikler) tesbih etmez."[168]

Ehl-i sünnet'in görüşü şudur: İlim ve hayat için beden şart değildir; cansız varlıkların Allah'a karşı huşû ve korku sahibi olması, O'nu tesbih ettiği gerçektir. İbn Hacer-i Askalânî, hurma kütüğünün Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için inlemesini nakleden hadisi açıklarken demiştir ki:

"Bu hadiste şuna dair bir delil vardır: Allah Teâlâ, cansız varlıklarda da canlılarda olduğu gibi idrak yaratmıştır, hem de en şerefli bir canlının idraki gibi. Bu hadiste ayrıca, *'O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur'* âyetini, zâhirî manasına göre yorumlayarak, her şeyin kendi diliyle Allah'ı tesbih ettiğini söyleyen kimsenin görüşüne de bir destek vardır."[169]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimler, bu tesbihin şekli hakkında farklı görüşler söylemişlerdir. Bir grup, bunun hakiki manada değil, mecazen bir tesbih olduğunu söylemiştir. Buna göre âyetin manası şudur: Varlık âlemindeki her şeyde, onu yoktan var edenin varlığına dair bir delil vardır; o şeyin görülmesi kendisine ibretle bakan kimseye Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ettirir.

---

[166] Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin, canlı cansız bütün varlıkların tesbihi konusunda geniş bir açıklaması için bk. Mahmud Gurâb, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân*, 2/544-554 (Dımaşk 1989).

[167] İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 63/44 (Beyrut 1998); Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 1209 (Riyad 1998); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/292.

[168] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/118 (Beyrut 2002); Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 920; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7873; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 149.

[169] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 7/307 (Beyrut 1993).

Diğer bir grup, âyette geçen 'her şey' ifadesinin, lafzının umumi, fakat manasının hususi olduğunu; âyetin canlı ve büyüyen varlıklar gibi belirli kesimleri kastettiğini, ölmüş cansız varlıkların tesbih etmediğini söylemiştir. İkrime'nin[170] şu sözü de bu görüşü desteklemektedir: 'Yaş ağaç tesbih eder, ancak kuru direk tesbih etmez.'[171]

Yezid-i Rekkâşî ile Hasan-ı Basrî bir yemekte birlikteydiler. Sofra getirildi. Yezid, Hasan-ı Basrî'ye, künyesi ile hitap ederek,

'Ey Ebû Said, bu sofra tesbih eder mi?' diye sordu, Hasan-ı Basrî de,

'Bir müddet tesbih etti'[172] dedi. Bununla, onun yaş ağaçken büyüme zamanında tesbih ettiğini, fakat kesilip sofra yapıldıktan sonra cansız bir varlık olup bu tesbihin durduğunu belirtti.

Bir grup âlim de âyette geçen tesbihin hakiki manada bir tesbih olduğunu, âyetteki 'her şey' lafzının canlı cansız bütün varlıkları kapsadığını, hepsinin kendi diliyle Allah'ı tesbih ettiğini fakat insanların bunu işitemediğini ve anlayamadığını söylemiştir. Bu görüşteki âlimler der ki: 'Eğer bu tesbih, diğerlerinin dediği gibi, yüce yaratıcının eserini göstermekten ibaret olsaydı, o zaman anlaşılan bir şey olurdu; halbuki âyet, onların tesbihinin (çoğu kimse tarafından) anlaşılmadığını söylemektedir.'

Bunun içinden şu şekilde çıkılabilir: '*Fakat siz onların tesbihini anlamazsınız*' âyetinden kasıt, kâfirler ve gafillerdir. Yani onlar, varlıklara ibretle bakmaktan yüz çevirdiler, bu durumda Allah'ın varlıklardaki hikmetini anlamazlar."[173]

---

[170] İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[171] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/51. İbn Cerîr ve Süyûtî'nin naklinde, İkrime'nin, yaş ağacın ve kuru direğin tesbih ettiğini söylediği belirtilmiştir.

[172] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/606 (Riyad 2003).

[173] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/459-460.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif demiştir ki: "Âyette bahsedilen tesbihin, canlı cansız bütün varlıkları içine aldığını, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde çakıl taşlarının tesbih etmesi, hurma kütüğünün inlemesi, Uhud dağının Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] sevmesi, yemeğin tesbih etmesi göstermektedir.

Büyüme halinde olan yaş ağaçların tesbih ettiği fakat kuru ağaçların tesbih etmediği, aynı şekilde, toprakta yerinde duran taşın tesbih ettiği ancak yerinden çıkarılan taşın tesbihinin bittiği görüşüne gelince, bu konuda deriz ki: Bu tür varlıkların tesbihi iki türlüdür: Biri özel, diğeri geneldir. Canlı varlıkların hayatiyetini devam ettirmesi için ilâhî yardımı istemesi özel tesbihtir. Bu, genel yardım isteğini ortadan kaldırmaz. Şüphesiz cansız varlıklar, var olmak ve varlığını devam ettirmek için, kendilerine has dilleriyle Allah'ın yardımını isterler. Bu onların genel tesbihidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Ey dağlar, Davud'la birlikte tesbih edin!' (Sebe 34/10).

Ayrıca, hurma kütüğünün inlemesini düşün."

Bu konudaki diğer açıklamalar, âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

Beyzâvî, *"Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ey müşrikler, siz, kendisiyle bu tesbihin anlaşılacağı doğru bakışı ve güzel düşünceyi kaybettiğiniz için onu anlayamazsınız. Âyetteki tesbihin, hem lafız hem de delalet yönüyle olması câizdir."[174]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, çok halîmdir."* Bunun için, size hak ettiğiniz azabı hemen vermedi. Halbuki siz, Allah'ın birliğini gösteren bunca apaçık delilden yüz çevirerek, küfür ve şirke dalarak azabı çoktan hak ettiniz.

"O, sizden tövbe edenleri *çokça affeder."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[174] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/572.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arştan ferşe (yeryüzüne), bu varlık âleminde her ne varsa yahut onların dışında takdir edilen her ne bulunuyorsa hepsi ya maddidir ya manevidir; ya kulluktur ya da yüce Rabb'e ait işlerdir. Ya kudret ya da hikmet tecellisidir. Maddi olanlar, kulluk mahallidir; onda yüce Allah'ın rubûbiyyet kahrı (hükmü ve azameti) ortaya çıkar. Mana ise eşyayı ayakta tutan rubûbiyyet sırlarıdır. Bütün eşya hal lisanıyla seslenerek, "O'nun şanı ne kadar yücedir; Allah'ı bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarım" der. Sadece bu tesbihi, tevhid denizine dalan ve birlik sırlarında kulaç atan ârifler bilir.

Bütün varlıklar, yüce Allah'ın var etmesiyle sabittir (O'nun irade ve kudretiyle var olup ayakta durmaktadır); O'nun zatı yanında hepsinin varlığı silinip yok olur. Varlıklar (insan ve kâinat), maddi yönüyle bir vücuda sahip olup ayaktadır, manevi yönüyle ise (Cenâb-ı Hakk'ın zatı karşısında) silinip gitmiştir. O'nun zatı karşısında maddenin bir vücudu yoktur. Var olan tecelliler, Allah Teâlâ'nın zatının yüceliği için bir perdeden ibarettir. Cennetliklerin durumunu anlatan bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Adn cennetinde, cennetliklerle Rahmân'a bakmaları arasında sadece Cenâb-ı Hakk'ın zatını perdelediği yücelik perdesi vardır."[175]

Kim, dünyada vehim ve zan perdesini yırtar, maddenin dairesinden (varlıkların perdesinden) kurtulursa Hak Teâlâ ona, her iki dünyada bir göz yumup açma süresince perdelenmez.

Bu açıklamalardan ortaya çıkan şudur: Yukarıda belirttiğimiz gibi bütün varlıklar, mana yönüyle sözlü olarak, maddi yönüyle de hal diliyle Allah'ı tesbih eder. Varlıkların bu tesbihlerinin tadını sadece, büyük âriflerin sohbetine girenler tadar. Ârif onu, kâinatın maddi dairesinden çıkarıp bütün varlıkları yaratanı müşahede haline çıkarır. Onların sohbetine (terbiye halkalarına) girmeyenlerin, bunun böyle olduğunu kabul etmesi yeterlidir. Bu konuda biri şöyle demiştir:

---

[175] Buhârî, Tevhid, 24; Müslim, İmân, 296; Tirmizî, Cennet, 3; İbn Mâce, Mukaddime, 13; Dârimî, Rikak, 101; Ahmed, *Müsned*, 4/411.

"Sen gökte hilâli göremezsen, onu gözleriyle gören insanların sözünü tasdik et."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalplerine Perde Çekilenler

Varlıkların yaptığı tesbihi anlamamanın sebebi, kalplerin gafleti ve üzerlerine perde çekilmesidir. Cenâb-ı Hak bu durumu dile getirerek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
حِجَابًا مَسْتُورًاۙ ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖى
اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰى اَدْبَارِهِمْ
نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٖٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ
هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾
اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾
وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

45. ***Biz, sen Kur'an okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz.***

46. ***Ayrıca, onu anlamamaları için kalplerini örtülerle sardık ve kulaklarına bir ağırlık koyduk. Sen, Kur'an'da Rabb'inin birliğinden bahsettiğin zaman onlar, nefret ederek çekip giderler.***

47. ***Biz, onların seni dinlerken ne kasıtla dinlediklerini, kendi aralarında gizlice konuşurken de o zalimlerin, "Siz, büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!" dediklerini çok iyi biliriz.***

48. *Bak, senin için nasıl benzetmeler yapıp sapkınlığa düştüler. Artık onlar doğru yolu bulmaya güç yetiremezler.*

49. *Bir de dediler ki: "Biz, bir kemik yığını olduğumuz ve ufalanmış bir toz haline geldiğimiz zaman mı, yeni bir yaratılışla tekrar diriltileceğiz?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sen* onlara, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ve tesbih eden *Kur'an'ı okuduğunda* ve onları tevhide, şirki bırakmaya ve diğer ilâhî hükümlerle amel etmeye davet ettiğinde, *seninle ahirete inanmayanların arasına,* kudretimizle ve gizli hikmetlere dayalı olan dilememizle *gizli bir perde çekeriz."*

Âyette, onların inkâr ettikleri diğer şeyler arasında, ahireti inkâr edişlerinin özellikle belirtilmesi şunu göstermek içindir: Ahire iman, iman etmeleri emredilen şeylerin en büyüklerindendir. Bunun bir diğer sebebi de onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr edişlerine bir ön hazırlıktır.

Yani biz seninle onların arasına, onların Kur'an'ı düşünüp anlamalarını engelleyecek görülmeyen, gizli, manevi bir perde çektik. Bu perde, onların kalplerini saran inkâr hali ve gaflet içinde yüzmeleridir. Bu hal onların kalbini, Kur'an'ı anlamaktan ve içindeki hakikatleri düşünmekten perdeler.

Cenâb-ı Hak, onların, önlerindeki eşyada gözüken delilleri anlamadıklarını belirttikten sonra, onların Allah'ın âyetlerini anlamadıklarından bahsetti. Bunu onların sapkınlık haline iyice battıklarını açıklamak için yaptı. Sonra bunu âyetinde şöyle açıkladı:

"*Biz, onların kalplerini* onu iyice saran *örtülerle sarardık,* bu örtüler, onların kalplerinin hakkı idrak ve kabul etmesini engeller. Onlara *bunu okuduğun Kur'an'ı anlamamaları için yaptık ve ayrıca onların kulaklarına,* kendilerinin hakkı işitmelerine engel olacak *bir ağırlık* ve sağırlık *koyduk."*

Kur'an, lafzı ve manasıyla, kimsenin benzerini getiremeyeceği bir mucize olduğu için, Cenâb-ı Hak, onu inkâr eden kimsenin, âyetlerin manasını anlamasını ve lafzını idrak etmesini engelleyen şeyleri açıkladı. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen, Kur'an'da Rabb'inin birliğinden bahsettiğin zaman,* yani O'nun tek ilâh olduğunu, hiçbir ortağının bulunmadığını *söylediğin zaman onlar,* tevhidi dinlemekten *nefret ederek çekip giderler."*

Mana şudur: Resûlüm, sen Kur'an'da Allah Teâlâ'nın birliğinden bahsettiğin zaman, onda, müşriklerin putlarını terk ve kötüleme bulunduğundan müşrikler ondan kaçarlar.

Allah Teâlâ devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Biz, onların seni dinlerken ne kasıtla dinlediklerini, yani onların seni sadece alay etmek için dilediklerini çok iyi biliriz. Müşrikler Kur'an'ı alay etmek için dinliyorlardı.

"Biz o zalimlerin kendi aralarında, cemaat halinde *gizlice konuşurken, 'Siz büyülenmiş,* kendisine büyü yapılarak delirip aklını yetirmiş *bir adama uyuyorsunuz!' dediklerini de çok iyi biliriz."* Bunu yapanların zalim sıfatlarıyla açıkça belirtilmesi, bu gizli konuşmalarının sırf zulümden ibaret olduğunu göstermek içindir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bak, senin için nasıl benzetmeler yapıp sapkınlığa düştüler;* senin için, 'Kendisine sihir yapılmış, şair, kâhin ve mecnun' dediler ve bütün bu sözlerinde haktan saptılar. *Artık onlar, doğru yolu bulmaya güç yetiremezler."*

Yahut onlar, senin getirdiğin şeyleri, hiçbir yönden tenkit etmeye, kusur bulup ortadan kaldırmaya güç yetiremezler. Bu durumda onlar, şaşkınlığa düşüp ne yapacağını bilmeyen kimse gibi şaşkınlığa düşüp çöküntüye uğradılar.

Bu âyet, Velîd b. Mugîre ve kâfir arkadaşları hakkında inmiştir.[176]

---

[176] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/298; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/53.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bir de dediler ki: 'Biz, bir kemik yığını olduğumuz ve ufalanmış bir toz haline geldiğimiz zaman mı, yeni bir yaratılışla tekrar diriltileceğiz?'"* Kâfirler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler; çürüyüp toprak olduktan sonra yeniden yaratılmalarını çok uzak bir ihtimal olarak gördüler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

En'âm sûresi 25. âyetin tefsirinde, kalbi, Kur'an'ı anlamaktan ve âyetleri hakkında düşünmekten alıkoyan perdenin manası ve kalbi hakkı müşahededen alıkoyan şeyin ne olduğu açıklandı; isterseniz oraya bakınız.

Âyette, insanlar tarafından eziyet gören ve kendisine, "Büyülenmiş, delirmiş!" gibi sözler söylenen sûfîlere bir teselli vardır (Bu tür eziyet ve iftiralar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bile yapılmıştır; bunları bilen kimse, aynı şeyler kendisine yapılınca sabırlı olur). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Öldükten Sonra Diriltilmeyi İnkâr Edenlere Cevap

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], öldükten sonra diriltilmeyi inkâr eden kâfirlere cevap vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ
فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ
اِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى اَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ
يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

50-51. *De ki: "İster taş olun, ister demir ... İsterse gözünüzde büyük olan herhangi bir varlık olun!* (Hangi halde olursanız olun, Allah

sizi yeniden diriltecek)." Diyecekler ki: "Bizi tekrar (hayata) kim döndürecek?" De ki: "Sizi ilk kez yaratan!" Bunun üzerine onlar, başlarını sallayarak, "O ne zaman?" diyecekler. De ki: "Belki de çok yakında!"

52. *O gün Allah sizi çağırır; siz de kendisine hamdederek çağrısına uyarsınız ve dünyada çok az kaldığınızı sanırsınız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere de ki: '*İster taş olun, ister demir. İsterse,* hayat bulması imkânsız diye düşündüğünüz, *gözünüzde büyük olan başka bir varlık olun;* şüphesiz siz, öldükten sonra tekrar diriltilecek, yeniden hayata döndürüleceksiniz.'" Yani siz taş veya demir olsaydınız yahut size göre bundan daha büyük sayılan bir şey olsaydınız bile, sizi yeniden yaratmaya gücümüz yeterdi; çünkü ilâhî kudret, yaratılması mümkün olan her şeyi yaratmaya güç sahibidir.

Âyetteki, "Taş veya demir olun" emri, öyle olsanız bile, manasındadır, yoksa bazılarının dediği gibi, muhataptan imkânsız bir şeyi isteyerek onu âciz bırakmak için söylenmiş bir emir değildir. Açıklamalar için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[177]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Diyecekler ki:* 'Bizimle yeni bir hayat arasında bu derece uzak bir mesafe varken, *bizi yeni bir hayata kim döndürecek?*'" De ki: "Siz hiçbir şey değilken *sizi ilk kez yaratan!*" Çünkü bir şeyi, hiç yoktan ilk olarak yaratmaya güç sahibi olan, onu tekrar yaratmaya da güç sahibidir; bu ikincisi daha kolaydır.

"*Bunun üzerine onlar,* şaşkınlık ve alayla *başlarını sallayarak,* '*O* yeniden dirilme *ne zaman?' diyecekler. De ki: 'Belki de yakında!'*" Çünkü her gelecek olan şey, yakındır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hatırlayın, *o gün Allah* İsrâfil'in diliyle *sizi* kabirlerinizden *çağırır; siz de kendisine hamdederek yani* emriyle *çağrısına uyarsınız;* kabirlerinizden dirilip kalkarsınız." Yahut O'nun sonsuz kudretinin eserlerini ve hükümlerini görünce, O'nun kudretine hamdederek kabirlerinizden kalkarsınız.

---

[177] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/448.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Onlar, kabirlerinden kalkarlar, başlarından toprağı silkeleyerek, "Allahım seni tesbih ederiz (her türlü noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarız) ve sana hamdederiz" derler.[178]

"*Ve siz o zaman*, gördüğünüz korkunun dehşetinden dolayı, dünyada *çok az kaldığınızı sanırsınız.*"

Yahut siz, geçici olarak bir şehre uğrayan kimse gibi kabirdeki kalış müddetinizi çok az bulursunuz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

50-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimlerin kalbi, taştan ve demirden daha katı olur da o, Allah Teâlâ'nın, kendisini şehvetinden kurtarmasını, cehalet ve gafletinden çıkarmasını olmayacak uzak bir iş sanırsa onlara de ki:

"İster taş, ister demir olun; isterse daha sert bir varlık olun; şüphesiz Allah Teâlâ, marifetiyle kalplerinizi diriltmeye, onu katılığından sonra, kendisine ilâhî aşkını içirerek yumuşatmaya güç sahibidir." Onlar,

"Bizi bu hale kim döndürecek?" diyecekler; sen de,

"Ruhlardan söz aldığı gün O'nun rabliğini ikrar ettiğinizde, sizi ilk halde birliğini kabul edecek kabiliyette yaratan Allah döndürecek" de. Onlar, hayrete düşüp bunun olmasını tuhaf bulduklarından sana başlarını sallayarak,

"Bu manevi fetih ne zaman olacak?" diye sorarlar. Onlara,

"Belki de çok yakında!" de. O gün Rabb'iniz sizi huzuruna çağırır. Bunu, bir ârif şeyh vasıtasıyla veya vasıtasız olarak, kalpteki çirkin şeyleri söküp atan bir şevkle veya onu sarsan bir korku ile gerçekleştirir. O zaman siz, Allah'ın lutuf ve ihsanına hamdederek O'nun davetine uyarsınız. Gaflet günlerinde, çok az kaldığınızı zannederseniz. O zaman kalpleriniz yumuşar, nefislerinizin serkeşliği gidip huzur bulur, göğsünüz açılır, ahlâkınız güzelleşir. Artık kullara, en güzel şekilde hitap edersiniz.

---

[178] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2334 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/301.

İnsanlara Güzel Söz Söyleyin

Cenâb-ı Hak, insanlara hitap konusunda şöyle buyurmuştur:

وَقُلْ لِعِبَادٖى يَقُولُوا الَّتٖى هِىَ اَحْسَنُۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْۜ اِنَّ
الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُبٖينًا ۝ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْۜ اِنْ يَشَاْ
يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَاْ يُعَذِّبْكُمْۜ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكٖيلًا ۝
وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ
النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُورًا ۝

53. ***Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Şüphesiz şeytan aralarını bozar. Gerçekten şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.***

54. ***Rabb'iniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder; dilerse size azap eder. Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik.***

55. ***Rabb'in, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir. Gerçekten biz, peygamberlerin bazısını diğerlerinden üstün kıldık; Davud'a da Zebur'u verdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Mümin *kullarıma söyle,* müşriklere *sözün en güzelini söylesinler;* onlara kaba ve sert hitap etmesinler. *Şüphesiz şeytan aralarını bozar;* aralarında çekişmeyi ve kötülüğü alevler." İhtimal ki onlara kaba davranmak, kendilerini inada ve daha fazla fesada iter. Bu durum, savaş emri verilmeden önce Mekke'de istenen bir durumdu; sonra hükmü kaldırıldı.

Âyetteki emrin, müminlerin kendi aralarında konuşma ve hitap konusunda olduğu söylenmiştir; Allah onlara aralarında yumuşak güzel sözle konuşmalarını emretti. *"Şüphesiz şeytan aralarını bozar;* aralarına düşmanlık ve kızgınlık tohumları eker. *Gerçekten şeytan, insanın apaçık düşmanıdır;* düşmanlığı apaçık ortadadır."

Onlar, güzel hitaplarında şöyle derler: *"Rabb'iniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size,* tövbe ve iman nasip ederek *merhamet eder; dilerse sizi* kâfir olarak öldürerek *azap eder."*

Âyetin bu kısmı, güzel kelimenin açıklamasıdır; diğerleri ise cümle arasında söylenmiş şeylerdir.

Mana şudur: Müşriklere, bu manada güzel sözler söyleyin; açıktan onların cehennemlik olduklarını söylemeyin. Bu, şerri körükler; bir de onların âkıbeti gayb kapsamına girer, ne halde öleceklerini bilemezsiniz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik."* Onların işini sana havale etmedik ki sen kendilerini imana zorlayasın. Biz seni, sadece Allah'ın rahmetini müjdeleyici ve azabından sakındıran bir peygamber olarak gönderdik. Artık sen onları idare et, ashabına da onlardan gelecek eziyetlere sabretmelerini söyle.

Rivayet edildiğine göre müşrikler, ashaba eziyette çok ileri gittiler; onlar da gelip durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiler. Bunun üzerine âyet indi.

Şöyle denilmiştir: Bir adam, Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] kötü söz söyledi; Hz. Ömer, adamı cezalandırmak istedi; Allah Teâlâ ona, affetmesini emretti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'in, göklerde ve yerde olan herkesi,* onların içinde bulundukları durumu *en iyi bilendir."* Bunun için, onlardan dilediklerini peygamberliği ve dostluğu için seçer. Âyette, Ebû Tâlib'in yetimi olan birinin peygamber olmasını ve giyecek elbise bulamayan ve karınları aç fakir kimselerin o peygamberin ashabı olmasını çok garip gören Kureyş'in düşüncesine bir ret ve cevap vardır.

"Gerçekten biz, peygamberlerin bazısını diğerlerinden üstün kıldık." Bu üstünlük, mal ve kendisine tâbi olanların çokluğu ile değil, şahıs olarak sahip oldukları faziletler ve cismanî şeylerle ilgilenmeme yönündendir. Bu gerçek bilinsin ki onlar, malının azlığı ve ashabının zayıflığı sebebiyle Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini uzak bir şey gibi görmesinler. Hz. Davud [aleyhisselâm] bu konuda, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir örnek olmaktadır; şöyle ki onun da önceleri malı ve kendisine tâbi olanları azdı; Cenâb-ı Hak, sonra ona mülk ve peygamberlik vererek kendisini kuvvetlendirdi. Bunun için âyetin devamında,

"Davud'a da Zebur'u verdik" buyurdu.

Şöyle denilmiştir: Bu âyette, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] faziletine işaret vardır; çünkü Zebur'da, onun peygamberlerin sonuncusu, ümmetinin de ümmetlerin en hayırlısı olduğu ve onların fetihle yeryüzüne vâris (sahip ve hâkim) olacakları zikredilmiştir. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Biz zikirden (Tevrat'tan veya levh-i mahfûzdan) sonra, Zebur'da da şunu yazdık: Şüphesiz, yeryüzüne benim salih kullarım vâris olacak" (Enbiyâ 21/105).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

53-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, şunlar, sûfîlerin vasıflarındandır: Onlar, kolay geçimli ve yumuşak huyludurlar. Onlar, sadece güzel sözle konuşur, güzel olan işleri yaparlar. Etraflarına sevinç dağıtırlar, kimseyi üzmezler. Gönülleri geniştir, kimseye sıkıntı vermezler. Kimi daralmış ve sıkıntılı bir halde görseler, onu rahatlatırlar. Kimi üzüntülü görseler, onu sevindirirler. Kimi cahil görseler, onu en güzele yönlendirirler.

Sûfîler de bu işte farklı derecededirler; bir kısmı diğerinden ahlâk ve velilikte üstündür. Her kim güzel ahlâkta ileride ise onun Allah katındaki derecesi de ileridedir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz, bir adam, güzel ahlâkı sayesinde, gündüzleri oruç tutan ve gecelerini ibadetle geçiren kimselerin derecesine ulaşır."[179]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin Putları Hiçbir Şeye Güç Yetiremez

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müşriklerden bahsetmeye ve onlara cevap vermeye dönerek şöyle buyurdu:

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ
وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ اَيُّهُمْ
اَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾

56. ***De ki: "Allah'ın dışında (ilâh olduğunu) iddia ettiklerinizi çağırın; onlar, sizin sıkıntınızı gidermeye ve onu değiştirmeye güç yetiremezler."***

57. ***Onların yalvardıkları bu varlıklar, hangileri daha yakın olacak diye Rab'lerine vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Gerçek şu ki Rabb'inin azabı, korkulacak bir azaptır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara *de ki*: *Allah'ın dışında*, melekler, Mesih İsa, Üzeyir gibi ilâh olduğunu *iddia ederek kendilerine ibadet ettiklerinizi çağırın.* Yahut insanlardan ve diğer varlıklardan ilâh edindiğiniz putlarınızı çağırın. *Onlar, sizden,* hastalık, fakirlik ve kıtlık gibi *sıkıntınızı gidermeye ve onu değiştirmeye,* sizden alıp başkasına vermeye *güç yetiremezler."*

---

[179] Ahmed, *Müsned*, 5/133; Hâkim, *Müstedrek*, 1/60; ayrıca bk Ebû Davud, Edeb, 7 (Hadis, "adam" yerine "mümin" şeklinde başlıyor). Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7997.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*Onların* ilâh olduğunu iddia ettikleri yahut ilâh diye kendilerine yalvardıkları bu varlıklar (melekler ve peygamberler), her durumda Allah'a muhtaçtırlar ve O'na yaklaşmak için vesile arayışındadırlar. Bunun için hepsi, *hangileri daha yakın olacak diye* ibadet ve taat ile *Rab'lerine yaklaşmaya vesile ararlar*; diğerlerinden daha fazla O'na yaklaşmaya çaba gösterirler. Bu durumda onlar nasıl ilâh olabilir?"

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların ilâh diye tanıttıkları varlıklar, ibadet ve taat ederek kendilerini Allah'a yaklaştıracak vesileyi, O'na daha yakın olmayı sağlayan şeyi aramaktadırlar; bu durumda Allah'a yaklaştırmayan şeyi nasıl isterler?

"*Onlar*, diğer kullar gibi, *Rab'lerinin rahmetini umarlar ve azabından korkarlar*. Bu durumda müşrikler, nasıl oluyor da onların ilâh olduğunu söylüyorlar? *Gerçek şu ki Rabb'inin azabı, korkulacak bir azaptır.*" Melekler ve peygamberler dahil, herkesin ondan sakınması gereken bir azaptır. Allah Teâlâ bütün kötü hallerden ve azaplardan bizi korusun. Âmin.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yaratılıp varlık âlemine dahil olan her şey, sürekli yüce Allah'ın kahrı ve hükmü altında olup kulluk vasfıyla iç içedir. O varlık, kendi nefsini ıslahtan âcizken, başkasını nasıl ıslah edebilir? Kendisinden bir sıkıntıyı gidermeye gücü yetmezken, başkasından nasıl giderebilir? Öyle ise ey kul, himmetini eşyadan çekip yüce Mevlâ'na yönelt, bütün ihtiyaçlarını O'na arzet; bunun için O'ndan başka hiç kimseye yönelme! Allah'ın dışındaki bütün varlıklar Allah'a muhtaçtır. Darda ve zorda kalmış bir fakir, kendisine fayda veremezken, başkasına nasıl fayda verir? Allah seni doğru yola ulaştırsın.

Her Memleketin Bir Helâk Zamanı Vardır

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, her şeyi kahrı altına alan hükmünü açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِنْ مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا
شَدِيدًاۜ كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

58. ***Ne kadar ülke varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edeceğiz veya şiddetli bir azaba uğratacağız. Bu, kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ne kadar ülke,* yani ülke insanları *varsa hepsini kıyamet gününden önce,* ölüm veya kökünü kazıyacak bir azapla *ya helâk edeceğiz ya da* öldürme veya başka bir şekilde *şiddetli bir azaba uğratacağız. Bu, kitapta* yani levh-i mahfûzda *yazılıdır.*"

el-Müstahrec[180] isimli eserde şöyle denmiştir: "Biz her memleketi helâk ederiz; bazısını tamamen öldürüp yok ederek, bazısını gönderdiğimiz belalar ile helâk ederiz yahut eğer aralarında zina ve rüşvet yayılmışsa, onlara düşmanlarını musallat ederek kılıçla öldürerek kendilerine azap ederiz."

İbn Cüzey demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Mekke'nin helâki Habeşistanlılar tarafından olur, Medine'nin helâki açlıkla olur, Kûfe Türkler'le, Endülüs düşman istilasıyla helâk olur. Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula ve diğer yerler, Rumlar'ın zaptıyla helâk edilir."[181]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gerçekten Endülüs'ü düşman istila etmiş ve Endülüs tamamıyla harap olmuştur.[182] Allah Teâlâ, orasını tekrar İslâm ile mâmur etsin. Âmin.

---

[180] Bu isimde, hadis, tefsir ve diğer alanlarda yazılmış değişik kitaplar vardır (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn,* nr. 12295, 12296 [Beyrut 2008]; Kemal Sandıkçı, "Müstahrec", *DİA,* 32/111-112).

[181] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-*Tenzîl, 1/449.

[182] Milâdî 714 yılında Târık b. Ziyâd komutasındaki İslâm askerleri tarafından fethedilen İspanya (Endülüs), yaklaşık sekiz yüzyıl İslâm hâkimiyetinden sonra 1609-1614 yılları arasında tamamen İspanyollar'ın eline geçti (geniş bilgi için bk. Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA,* 11/211-216).

Celâleddin-i Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara* adlı eserinde der ki: "Hâkim, *el-Müstedrek* isimli eserinde, Kâ'b'dan şunu nakletmiştir:

'Ermenistan harap olmadan Cezîre harap olmaz.'

Bu Cezîre, Basra'da bir yerdir, Yemâme'de bir mevkie de Cezîre denir. Burası ile Endülüs Cezîresi kastedilmiyor. Kâ'b'ın sözü şöyle devam ediyor:

'Cezîre harap olmadan Mısır harap olmaz. Mısır harap olmadan Kûfe harap olmaz. Kûfe harap olmadan büyük savaşlar başlamaz. Küfrün şehri, büyük savaşlar olmadan fethedilmez. Küfür şehri fethedilmeden deccâl çıkmaz.'"[183]

Süyûtî demiştir ki: Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs* isimli eserinde, Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet ettiği şu hadisi tahriç etmiştir. Bu hadisi, Kurtubî de *et-Tezkire* adlı eserinde nakletmiştir:

"Yeryüzünün etrafında yıkımlar, harap olmalar başlar; nihayet Mısır harap olur. Basra harap olmadan Mısır harap olmaz. Basra'nın yıkımı, Irak'tan olur. Mısır, Nil'in kurumasıyla harap olur. Mekke, Habeşliler'in eliyle harap olur. Medine, açlıktan harap olur. Yemen, çekirgelerin saldırmasıyla harap olur. Übülle, muhasara altına alınarak harap olur. İran, fakirlik ve yoksulluktan harap olur. Türkler, Deylemliler'in eliyle harap olur. Deylem, Ermeniler'le harap olur. Ermeniler, Hazarlılar'ın eliyle harap olur. Hazar'ı Türkler harap eder. Türkler'in harabı yıldırımla olur. Pakistan, Hintliler tarafından harap edilir. Hindistan, Çinliler tarafından harap edilir. Çin, kum fırtınasıyla harap edilir. Habeşistan, zelzele ile harap olur. Irak, kıtlıktan harap olur."[184]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste, Mağrib'den (Kuzey Afrika, Tunus, Fas bölgelerinden) bahsedilmedi. Belki de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ümmetimden bir topluluk, kıyamete kadar Allah'ın emri-*

---

[183] bk. Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*, 1/19 (Beyrut 1997); Hâkim, *Müstedrek*, 4/462.

[184] Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/18; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 739 (Beyrut 2003).

ni ayakta tutmaya (dini yaşamaya ve yaymaya) *devam eder"*[185] hadisinde kastettiği grup, Mağribliler'dir. Hem hadisin bir rivayetinde, ilave olarak, *"Onlar Mağribliler'dir"* buyrulmuştur.[186] *Medhal* sahibi İbnü'l-Hâc[187] da bunu tercih ederek şöyle demiştir: "Çünkü onlar, sünnet-i seniyyeye doğululardan daha fazla sarılırlar." Gaybı en iye bilen Allah Teâlâ'dır.

58. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanda, ilâhî sırrın yerleşeceği yer kalptir. Allah Teâlâ, onu ya telef ederek ve sapkınlık içinde bırakarak helâk eder yahut ona sıkı bir mücâhede, açlık, susuzluk gibi sıkıntılar içinde şiddetli bir şekilde azap eder; sonra ona, müşahede ve özel münâcât halini nasip ederek büyük bir nimet verir. Bütün bunlar, levh-i mahfûzda yazılmıştır. Bir grup insan cennete, bir grup cehenneme gider.

İstenen Mucizelerin Verilmeme Sebebi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müşriklerin istedikleri mucizelerin geciktirilme sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا مَنَعَنَٓا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

59. ***Bizi, (onların istedikleri) mucizeler göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin onları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olarak dişi deveyi verdik; onlar, (inkâr ve isyan ede-***

---

[185] Buhârî, İ'tisâm, 10, Menâkıb, 28; Müslim, İmâret, 53; Tirmizî, Fiten, 27, İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 5/34, 269, 278.

[186] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 15/229 (Beyrut 1993).

[187] İbnü'l-Hâc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Abderî el-Fâsî el-Mâlikî (ö. 737/1336). Eserinin ismi *Medhalü'ş-Şer'i'ş-Şerîf* tir. İnsanların içine düştükleri kusur ve bid'atları işleyen eser hakkında İbn Hacer, "Çok faydalı bir eser" der (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 4/237; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/35.

rek) onun sebebiyle zalim oldular. Halbuki biz âyetleri sadece uyarıp korkutmak için göndeririz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bizi*, Kureyş'in, 'Safâ tepesini bizim için altın ve gümüş haline getir' şeklinde *istedikleri mucize isteklerini göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu mucizeleri yalanlamaları* ve bu sebeple helâk olmalarıdır." Onlar da tabiat olarak, Âd ve Semûd kavmine benziyor. Eğer onlara mucize göndersem, onu yalanlarlar ve geçmişteki münkirlere uyguladığımız gibi onlar da helâk olurlardı. Sadece biz, ezelî ilmimizde onları kökünden kazıyıp helâk etmemeye hükmettik; çünkü onların içinde mümin olanlar yahut mümin doğacaklar vardır.

Allah Teâlâ sonra, gösterilmesini istedikleri mucizeleri yalanlamaları sebebiyle helâk olan bir ümmetten bahsederek şöyle buyurdu:

"*Nitekim Semûd kavmine*, istedikleri için, *açık bir mucize olarak* yahut her görenin derhal hakikatini anlayacağı apaçık bir delil olarak *dişi deveyi verdik.*"

"*Onlar, onun sebebiyle*, onu inkâr ederek *zalim oldular.*"

Yahut onu kesmeleri sebebiyle kendilerine zulmettiler ve bu yüzden helâk oldular.

"Halbuki biz, istenen *âyetleri*, mucizeleri *sadece*, insanları kökünden kazıyacak bir azabın inmesiyle uyarıp *korkutmak için göndeririz.*" Korkmadıkları zaman, azap başlarına gelir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, onların isteği dışındaki mucize ve âyetleri, sadece insanları ahiretteki azapla korkutmak için göndeririz. Çünkü onlara gönderilen Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinin hesabının görülme işi (inkâr ve isyan edenlerin asıl azabı) ahirete ertelenmiştir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Hâşiye'de[188] der ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], ay tutulma olayında, *'Bu Allah'ın işidir; ay ve güneş tutulmasıyla kullarını kor-*

---

[188] Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı bir hâşiyedir.

kutmak (uyandırıp kendisine yönlendirmek) istiyor' sözü şunu gösteriyor: Kulların korkutulması, sadece mucizelere bağlı değildir; bu korkutma, mucizelerin dışındaki şeyleri de içine almaktadır."

*el-Vecîz'*de[189] der ki: "Burada geçen 'âyetler', ibretler ve deliller manasındadır."

Vertecübî'nin (Rûzbihân-ı Baklî'nin) tefsirinde ise şöyle denmiştir: "Buradaki âyetler (insana ibret verecek deliller), insanın geçirdiği gençlik, olgunluk ve yaşlılık evreleriyle, senin başına değişik hallerin gelmesidir. Bunlar sana gösterilir ki belki sen, bir halden ibret alırsın yahut bir vakit uyanıp Hakk'a yönelirsin."[190]

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Seyrü sülûk halindeki müride veya veliye keramet verilmemesi, onun için bir rahmettir ve bu, onun iyiliği gözetilerek yapılmaktadır. Keramet gösterdiğinde, ona bağlanıp kalması, içinde bulunduğu hali güzel görmesi muhtemel olduğu gibi, nefsini temize çıkarması ve ondan edep kontrolünü kaldırması da muhtemeldir. O zaman manevi seyri durur, kemal noktasına ulaşmaktan mahrum kalır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sâlikin manevi keşfi gerçekleşip himmeti (gönlü) durmayı istediğinde, ona gizli bir ses, 'Durma, asıl istediğin önündedir; ilerle!' der."

Allah kendisinden razı olsun, Şüşterî[191] demiştir ki: "Ne zaman bütün mertebelerin sana açıldığını görürsen onlardan uzak dur; (onlara bağlanma), biz bu tür şeylerden gönlümüzü çektik. De ki: Yâ Rabbi, bunim senin zatından başka bir aradığım yoktur. Böyle yaparsan, önünde ne parlayan bir sûret bulunur ne de elde edilecek taze (yeni ve cazip) şeyler ararsın."

---

[189] Eser, Ali b. Ahmed el-Vâhidî'ye (v. 468/1075) ait *el-Vecîz fi't-Tefsîr*'dir. Aynı açıklama, Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı tefsirinde de geçmektedir (bk. Vâhidî, *el-Vasît*, 3/114).

[190] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/369.

[191] Şüşterî, Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668/1269). Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'in el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

İnsanları İmtihan Eden Rüya ve Ağaç

Cenâb-ı Hak, sûrenin evvelinde, isrâ olayında, zatını yön ve cihetten uzak ve yüce tuttu; burada da kendisinin bütün zaman ve mekânları ihata ettiğinden, belli bir mekâna bağlı olmadığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِى اَرَيْنَاكَ
اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِى الْقُرْاٰنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ
اِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (٦٠)

60. ***Hani sana, "Rabb'in, insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lânetlenen ağacı, sadece insanları imtihan etmek için birer sebep yaptık. Biz onları uyarıp korkuturuz, sadece bu onların ileri derecede azgınlıklarını artırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hani sana* indirdiğimiz vahiyde, '*Rabb'in,* ilim ve kudretiyle, sırları ve nurlarıyla, zatına layık ve tecellilerine uygun bir şekilde, *insanları çepeçevre kuşatmıştır' demiştik.*"

Allah Teâlâ, herhangi bir zamana ve mekâna bağlı değildir; tam aksine, zamanı ve mekânı yaratıp ortaya koyan O'dur. Hiçbir zaman ve mekân yok iken O vardı; şimdi de ilk olduğu haldedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sana,* isrâ olayında *gösterdiğimiz o rüyayı* (baş gözünle gördüğün hali) *ve Kur'an'da lânetlenen ağacı, sadece insanları imtihan etmek için birer sebep yaptık.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetteki rüya ile kastedilen, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Beytülmakdis'e götürüldüğü gece isrâ gecesinde gözüyle gördüğü şeylerdir; uyku halinde görülen düş değildir."[192]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] o gece, en yüce makamda Cenâb-ı Hakk'ın ceberûtunun (zatına ait âlemin) nurlarını görmüş, O'nun zatının sırlarını müşahede etmiştir.

Ona deniyor ki: Sana bu mekânda bunları gösterdik. Bunu insanlar için bir imtihan olsun, onların halini ortaya çıkaralım; onu, "Nasıl ve niçin?" demeden tasdik edenlerle, inkâr eden kâfirler belli olsun diye yaptık. O, işin zâhirinde kalıp onu cisim ve mekâna bağlı bir şey gibi değerlendirme hatasına düşenleri ortaya çıkarır. Onunla ayrıca, kendisini harekete geçiren ilâhî aşkla nefsiyle mücâhede edip ruhuyla melekût âlemine yükselen ve kendisine zatın sırlarının her şeyi kuşatması açılan kimse belli olur.

Allah Teâlâ, her şeyi kuşatmış iken, bu âyette, özelikle insanları kuşatmasını dile getirmesi, bu âlemden kastın insan olmasından ve âlemin sadece onlar için yaratılmasındandır. Bu sebeple, insanları kuşattığını zikretmekle yetindi, diğerlerine gerek kalmadı.

Kur'an'da lânetlenen ağaca gelince, o zakkum ağacıdır. Âyetin manası şudur: Biz onu sadece insanlara bir fitne yani onları deneme sebebi yaptık. Bu şöyle oldu:

Kureyş, cehennemde zakkum ağacının bulunduğunu işittiklerinde, onunla alay ettiler ve bu yüzden fitneye düştü; Kur'an'ı inkâra giderek, "Ateşte ağaç nasıl olur; ateş ağacı yakmaz mı?" dediler. Onlar, dünya hayatında alıştıkları duruma göre hüküm verdiler, Allah Teâlâ'nın kudretinin her şeye yeteceğini bilemediler. Ateşin içinde yaşayan ve yürüyen semendel veya semender ismindeki bir hayvanı yaratmaya güç yetiren Allah, ateşin içinde, onun yakmadığı ağacı yaratmaya da güç yetirir.

Ebû Cehil demiştir ki: "Biz zakkum deyince sadece, hurma ve kaymağı anlıyoruz!"

---

[192] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 42 (nr. 3888); Tirmizî, Tefsîru Sûre, 17; Ahmed, *Müsned*, 1/374; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/308-309.

Eğer, "Kur'an'da zakkum nerede lânetleniyor?" diye bir soru sorulursa, cevap olarak deriz ki: Lânetlenen ağaç değil, onu yiyecek olan müşrik ve kâfirdir.

Şöyle de denmiştir: Âyetteki lânetten kasıt, ilâhî rahmetten uzaklaştırmaktır. Zakkum ağacı ise cehennemin dibinde biten bir ağaçtır (bk. Sâffât 37/62-66).

Allah Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: "*Biz onları* çeşitli kokularla yahut zakkum ağacı ile *korkuturuz*, sadece bu onların ileri derecede azgınlıklarını artırır; daha fazla azıp haddi aşmalarına sebep olur.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütün kâinat, Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla var olmuştur; O'nun zatının birliği yanında her şey silinip yok olur. Kâinat gönülde silinip yok olunca, bütün varlıkları var edenin birliği kalır. Yüce Allah ezelde mevcut iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O şimdi de ezeldeki hali gibidir. Bütün varlıkları ayakta tutan O'dur, O'nun zatının nurudur. O, bütün varlıkları kuşatmıştır; varlıklar O'nu nasıl sarabilir veya içine alabilir? Yahut O'nunla mevcudat arasına nasıl girebilir?

Hz. Ali Efendimiz'e [kerremallahu vechehû], "Ey Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] amca oğlu, Rabbimiz, varlıkları yaratmadan önce neredeydi?" diye sorulunca, Hz. Ali'nin yüzü değişti, sustu, sonra şöyle dedi:

"Sizin, 'Nerede idi?' sözünüz, bir mekânı gerektirir; halbuki Allah, hiçbir zaman ve mekân yok iken vardı; O, şu anda da ezelde olduğu haldedir."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Bana (Cenâb-ı Hak tarafından) şöyle dendi: Ey Ali, benimle konuş, insanları bana yönlendir; her şey benim! (Her şey benimle var olmuştur)."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Zamana sövmeyin; şüphesiz zaman Allah'tır; gece gündüz O'nun elindedir.*"[193]

---

[193] Müslim, Elfâz, 5; Ahmed, *Müsned*, 5/299.

Bunun hakikatini sadece, manevî zevk ehlinin sohbetine katılmış zevk ehli kimseler anlar. Bu halde değilsen, sözün sahibine itiraz etme, selâmet bul. Ayrıca, yüce Allah'ın her türlü kusur ve noksanlıktan uzak olduğuna itikad et, O'nun bir varlığa benzediğini söyleyenlerin görüşlerinin yanlış olduğunu bil. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Şeytanın İnsana Bitmeyen Düşmanlığı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, daha önce geçen, *"Gerçekten şeytan insan için apaçık bir düşmandır"* âyetindeki, şeytanın düşmanlığını açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْل۪يسَؕ قَالَ ءَاَسْجُدُ
لِمَنْ خَلَقْتَ ط۪ينًاۚ ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذ۪ي كَرَّمْتَ عَلَيَّۘ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ
تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُ۬كُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ
اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ
فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْؕ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾

61. ***Bir zamanlar meleklere, "Âdem'e secde edin!" demiştik. İblîs'in dışında hepsi secde etti. İblîs, "Ben, çamurdan yarattığın bir kimseye mi secde edeceğim!" dedi.***

62. ***Ayrıca şöyle dedi: "Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı hariç, onun neslini azdırıp peşimden süreklerim."***

63. ***Allah buyurdu: "Git! Onlardan kim sana uyarsa iyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir; hem de tam bir ceza!"***

64. ***Onlardan (aldatmaya) gücünün yettiği kimseleri davetinle aldat. Süvarilerin ve yayalarınla onların üzerine yaygara kopar (kendilerine saldırıp elinden geleni yap). Mallarına ve evlatlarına ortak ol. Kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan insanlara, aldatmadan başka bir şey vaat etmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hatırla, *bir vakit meleklere, 'Âdem'e secde edin!' demiştik. İblîs'in dışında hepsi secde etti. İblîs,* secdeden geri durup, *'Ben, çamurdan yarattığın bir kimseye mi secde edeceğim!' dedi.*" İblîs, "Onun aslı çamurdur, benim ise ateştir; ben kendisinden hayırlı iken, ona nasıl secde ederim?" dedi.

"İblîs sonra *şöyle dedi: 'Şu benden üstün kıldığına da bir bak!'*" Yani şeytan şunu demek istedi: Bana kendisine secde etmemi emrederek kendisini üstün kıldığın şu kimseden bahset; onu bana niçin üstün kıldın?

Şeytan sözüne şöyle devam etti: "*Yemin ederim ki eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı hariç, onun neslini azdırıp peşimden sürüklerim;* onları tamamen helâk ederim."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları haktan saptırıp isyana süreklerim; sadece içlerinden az bir grubu, kendilerine ezelde ilâhî inâyet takdir edildiği için, azdırıp isyana sürüklemeye güç yetiremem.

İbn Atıyye demiştir ki: "İblîs, Hz. Âdem'in zürriyeti hakkında bu hükmü verdi; çünkü o, Hz. Âdem [aleyhisselâm] yaratılırken, onun içi boş bir halde ve değişik parçalardan meydana geldiğini, sonra kendisine şehvet, gazap ve benzeri şeylerin verildiğini gördü. Sonra, onların içinden az bir grubu peşinde sürüklemekten hariç tuttu; bunu, onun zürriyeti içinde Allah'ın taatinde güçlü ve sağlam kimselerin muhakkak bulunacağını bildiği için yaptı."[194]

---

[194] İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 3/470.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Madde âlemindeki hikmetin zâhirine bağlı kalan kimse, bu tür bir açıklamaya ihtiyaç duyar; mana âlemindeki kudretin tecellilerini müşahede eden kimse ise böyle bir şeye ihtiyaç duymaz (şehadet âleminde meydana gelen her şeyin, melekût âleminde tayin ve takdir edildiğini yakînen bilir).

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*Git*; yapmak istediğini yap!" Bu, onu huzurdan kovmak ve onunla nefsinin süslediği kötülüğü yapması için kendisini serbest bırakmak anlamı taşır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlardan kim sana uyarsa iyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir; hem de* hiç eksiği olmayan *tam bir ceza!*"

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: "*Onlardan gücünün yettiği kimseleri* fesada *davet ederek aldat;* basit hevâî işlere daldır. *Süvarilerin ve yayalarınla* yani yardımcılarınla *onların üzerine yaygara kopar;* elinden geleni yap!"

Şöyle denilmiştir: İblîs'in, şeytanlardan oluşan atlı ve yaya birçok ordusu vardır.

Şu açıklama da yapılmıştır: Âyetteki, "süvarilerle" isyanların peşine düşmek; "yaya" ile de ona gitmek kastedilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onları haram yoldan çalışıp mal toplamaya ve onu uygun olmayan yerlerde harcamaya sevkederek *mallarına ortak ol. Ayrıca* zina, bozuk nikâh ve ona benzeyen yollarla kendilerini haram yoldan çocuk edinmeye teşvik ederek *evlatlarına ortak ol.*" Yahut çocuklarına Abdüşşems, Abdülhâris, Abdüluzza gibi put isimlerini vermeye teşvik ederek onlara ortak ol.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Eyyûb b. Yunus b. Yezîd demiştir ki: Bize ulaşan bir habere göre, her insanla birlikte bir cin doğar; onunla birlikte büyür."[195]

---

[195] Gazâlî, *İhyâ*, 3/48 (Beyrut 2000).

İbn Atıyye demiştir ki: "Muhammed b. Hasan en-Nakkâş'ın[196] tefsirinde, cinlerin, insan cinsi kadınlarla cimâ yapıp onları hamile bırakmasıyla ilgili dile getirdiği görüşlerin hepsi zayıftır."[197]

Ebû Zeyd Abdurrahman-ı Fâsî *Hâşiye*'de[198] demiştir ki: "Bu görüşün zayıf olduğu açıktır; âyetten çıkan sonuç bunu ret etmektedir. Çünkü âyet, şeytanın çocuklara ortak olduğunu belirtmektedir, yoksa kadının hamile kalmasında değil. Bu konuda bir haber gelmemiştir. Eğer bir cinin, insanlardan bir kadını hamile bırakabileceği söylenirse bu, büyük bir fesadın kapısını açar. Şöyle ki: Evli olmayan veya evli olup da kocası yanında bulunmayan bir kadın hamile kalınca, kadın kalkıp, "Ben cinlerden hamile kaldım!" dese, bu durumda, şüphe hâsıl olacağı için ona zina cezasının uygulanmaması gerekirdi. Hâlbuki bunun mümkün ve doğru olduğunu söyleyen kimse yoktur. Bu konuda Seâlibî el-Cezâirî'nin tefsirine bak. O, tefsirinde, kendisine itimat ettiği bir şahıstan, hanımıyla cima eden bir adama cinin ortak olduğunu nakletmiştir.[199] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bunun aksi duruma, yani bir insanın cin ile ilişkiye girip onu hamile bırakmasına gelince, bu, aklın imkansız görmediği bir şeydir, olabilir. Sebe melikesi Belkıs'ın, annesinin cinlerden olduğu nakledilmiştir.[200] Bu açıklamayı Ebû Zeyd-i Fâsî, *Haşiye*'de yapmıştır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kendilerine,* öldükten sonra dirilmenin ve hesabın olmadığı ile ilgili *vaatlerde bulun*. Yahut onlara, putların kendilerine şefaat edeceğine inanmak, atalarının şerefine güvenmek, tövbeyi tehir etmek veya uzun emel gibi boş vaatlerde bulun.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şeytan nsanlara,* yanlış ve boş şeyleri iyi göstererek *aldatmadan başka bir şey vaat etmez.*" Âyette "aldatmak" manasını verdiğimiz gurur, bir hatayı, doğru ve güzel zannettirecek şekilde süslemektir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[201]

---

[196] Nakkâş, Muhammed b. Hasan el-Mevsılî el-Bağdâdî (v. 351/962), tefsir, kıraat ve hadis âlimidir. Kendisine ait, *Şifâü's-Sudûr fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Hakîm* isimli eseri yanında başka eserleri de vardır (geniş bilgi için bk. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 15/573-578 (Beyrut 1990); Abdülhamit Birışık, "Nakkâş, Muhammed b. Hasan", *DİA*, 32/328-329).

[197] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/471.

[198] Abdurrahman-ı Fâsî tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazılmış bir hâşiyedir.

[199] bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/270 (Beyrut 1996).

[200] Bu konudaki bir hadis ve diğer haberler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/351.

61-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, senin, şeytanın sahip olduğu kötü özelliklerin aksine güzel vasıflara sahip olman gerekir. Şeytan, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] boyun eğmekten kaçındı; sen, Âdem'in çocuklarına (insanlara) tevazu ve yumuşaklıkla boyun eğ (kimseye kibirli davranma!).

Şeytan, insanları gücü yettiği kadar azdırıp hak yoldan saptırmak için çalışmaktadır; sen de imkânın ölçüsünde onlara nasihat etmek, doğru yolu göstermek, hakkı öğretmek, vaaz ve uyarı ile kendilerini uyandırmak için çalış. Onlara, binekli veya yaya halde git, kendilerine ulaş, onları şeytanın aldatma ve hilesinden kurtar.

Şeytan insanları, malları ve evlatları konusunda açık ve gizli şirke yönlendirmektedir; sen de onları itikadlarında, amel ve emellerinde tevhid ve ihlâsa yönlendir.

Şeytan insanlara yalan ve boş vaatlerde bulunmaktadır; sen de onlara güzel amelle birlikte Allah hakkında güzel zan sahibi olmayı, O'nun rahmetine güvenmeyi vaat et. Eğer böyle yaparsan, aşağıdaki âyette belirtildiği gibi, şeytanın kendilerini hükmü altına alamadığı kimselerden olursun.

İnsanın Nimetlere Karşı Nankörlüğü

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ رَبُّكُمُ
الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ

---

[201] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/576.

بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٦٦﴾ وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا
اِيَّاهُۚ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُوراً ﴿٦٧﴾ اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ
يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِباً ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ
وَك۪يلاًۙ ﴿٦٨﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُع۪يدَكُمْ ف۪يهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفاً
مِنَ الرّ۪يحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْۙ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِه۪ تَب۪يعاً ﴿٦٩﴾

65. ***Allah dedi ki: Şüphesiz senin, benim (ihlâslı) kullarım üzerinde bir hâkimiyetin yoktur. Vekil olarak Rabb'in yeter.***

66. ***Rabb'iniz, lutfundan arayasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Gerçekten O, sizin için çok merhametlidir.***

67. ***Denizde size bir zarar geldiğinde, taptıklarınız kaybolup gider; sadece Allah kalır. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, haktan yüz çevirirsiniz. Zaten insanoğlu çok nankördür.***

68. ***Şimdi siz, O'nun, sizi kara tarafından yerin dibine geçirmeyeceğinden yahut şiddetli bir rüzgârla üzerinize taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz? Sonra kendeniz için bir vekil bulamazsınız.***

69. ***Yahut O'nun, sizi tekrar denize döndürüp üzerinize bir kasırga yollayarak inkârınız sebebiyle sizi boğmayacağından emin mi oldunuz? Sonra, bu yaptığımıza karşı, sizin adınıza bizden hesap soracak kimse de bulamazsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İblîs, *gerçek şu ki* bütün işlerinde bana tevekkül eden ihlâslı *kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin*, onlara musallat olma ve kendilerini azdırma imkânın *yoktur;* çünkü onlar, bana sığınırlar ve işlerinde beni vekil edinirler. Kendisine tevekkül eden kimseyi koruyan bir *vekil olarak Rabb'in yeter;* O, kendisine tevekkül eden kullarını, senden ve sana tâbi olanlardan korur."

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine bağlanmaya, din ve dünya ile ilgili her durumda yüce zatına tevekkül etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

"*Rabb'iniz,* ticaret ve kazançlı işler yapmak ve sizde bulunmayan ihtiyaç maddelerini elde etmek için yola çıkarak *nimetlerinden arayasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Gerçekten O,* denizi emrinize âmâde etmekle *sizin için çok merhametlidir."* Bu merhametin bir sonucu olarak size, denizde gitmek için ihtiyaç duyacağınız şeyleri hazırladı; geçim ve ahirete hazırlık vesilelerinden size zor gelen şeyleri kolaylaştırdı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Denizde size bir zarar geldiğinde,* yani batma korkusu yaşadığınızda, o ilâh diye kendilerine *taptıklarınız* yahut başınıza bir hadise geldiğinde kendilerinden yardım istedikleriniz *kaybolup gider; sadece Allah kalır."* O anda, yalvarmak için yüce Allah'tan başka kimse aklınıza gelmez; başınıza gelen sıkıntının kalkması için sadece O'na dua edersiniz. Sizler, böyle zor bir anda, Allah'tan başkasını yanınızda bulamazken nasıl oluyor da O'ndan başkasına tapıyorsunuz?

Âyet şöyle devam ediyor: "*O sizi* boğulmaktan *kurtarıp karaya çıkardığında, siz,* tevhidden veya nimete şükürden *yüz çevirirsiniz. Zaten insanoğlu,* kendisine verilen nimetlere karşı *çok nankördür;* içlerinden çok azı hariç, diğerleri inadına nimetleri inkâra gider. Sanki bu durum, yani insandaki nankörlük hali, haktan yüz çevirmenin sebebidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şimdi siz,* denizde boğulmaktan kurtuldunuz da *O'nun, kara tarafından,* üzerinde bulunduğunuz yerin altını üstüne getirerek, *sizi yerin dibine geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?* Yahut Karun'a yaptığı gibi, sizi yerin dibine batırmasından emin mi oldunuz?

"*Yahut* Lût kavmine yaptığı gibi, *üzerinize şiddetli bir rüzgâr göndererek başınıza taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz? Sonra kendiniz için,* sizi O'ndan koruyacak *bir vekil bulamazsınız;* çünkü O'nun yaptığını engelleyecek hiç kimse yoktur."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut O'nun, sizi tekrar denize döndürüp üzerinize bir kasırga yollayarak inkârınız sebebiyle sizi suda boğmayacağından emin mi oldunuz?"* Allah sizin için, sizi tekrar deniz yolculuğuna çıkmaya sevkedecek sebepler yaratır; sonra üzerinize şiddetli bir fırtına gönderir; o öyle bir fırtınadır ki uğradığı her şeyi yıkıp gider. Allah bunu, inkârınız, yani O'na şirk koşmanız yahut daha önceki kurtuluş nimetine nankörlük etmeniz sebebiyle yapar.

"Sonra, bu yaptığımıza karşı, sizin adınıza bizden hesap soracak kimse de bulamazsınız." Yani bizden sizin intikamınızı alacak kimse bulamazsınız. *"Allah, yaptığı işin sonucundan korkmaz"* (Şems 91 / 15).

Yahut siz, Allah'a karşı size yardımcı olacak kimse bulamazsınız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

65-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeytanın, kendilerine musallat olup hükmedemediği kullar, Cenâb-ı Hakk'ın "kullarım" buyurarak, kendi zatına nisbet ettiği kimselerdir. Allah Teâlâ onları, kudsî huzuruna özel olarak seçti, kendilerini zikri ve ünsiyeti (özel muhabbeti) ile meşgul etti. Onlar, Allah'tan başka hiçbir kimseye güvenip dayanmadılar; O'nun himayesinden başka bir yere sığınmadılar. Bu durumda yüce Allah onları özel olarak gözetip korur; ezelî inâyetiyle himaye eder. Onların bedenleri, kulluğun edeplerini korumakla meşgul olur, iç âlemleri ise rubûbiyyetin azametini müşahedeye dalmıştır. Onlar, sürekli olarak Rahmân'ın hizmetinde bulundukları için, Allah, onlarla şeytanın hilesi arasına bir engel koydu ve onlara şöyle buyurdu:

"Bir olan Rabb'inizin huzuruna vuslatı aramanız için, vahdet denizinde fikir gemilerinizi yüzdüren Rabb'inizdir. O, size karşı çok merhametlidir. Sonra sizi hakikat denizi bürüyüp zât-ı bârînin tecellileri içine daldığınızda, O'nun dışındaki her şey sizden çekip gider. Bu durumda siz Allah'tan, sizi şeriat hükümlerini uygulayacağınız âleme geri döndürmesini istersiniz. O sizi bu alanda tehlikeden kurtardığı zaman, mâsivayı (Mevlâ'nın dışındaki varlıkları) müşahededen yüz çevirdiniz ve onların varlığını (kendilerine ait müstakil vücut ve yetkilerinin olduğunu) inkâr ettiniz."

Fakat bütün kalpler Rahmân'ın elindedir; onları dilediği gibi istediği yöne çevirir. Bu sebeple ârif, hangi makama ulaşırsa ulaşsın, gizli bir tuzağa düşmekten emin olmaz. Bunun için Allah şöyle dedi:

"Allah'ın sizi madde yönünden yere batırmayacağından ve böylece maddeye saplanıp maddeye ibadet etmeyeceğinizden (gönlünüzü ona kaptırmayacağınızdan) emin mi oldunuz? Yahut size, şiddetli bir rüzgâr yani her şeyi yerle bir eden manevi bir vâridat gönderip sizi denge halinden çıkarmasından emin mi oldunuz? Yahut bekâ haline döndükten sonra, sizi tekrar hakikat denizine döndürüp, sizi itidal halinden çıkaracak ve kemalat zirvesinden düşürecek kuvvetli bir vâridat göndermesinden emin mi oldunuz? Biz bunu yaptıktan sonra, sizin adınıza bize hesap soracak ve size yardımcı olacak kimseyi bulamazsınız."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnsanoğluna Verilen Şeref ve Kerametler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şeytanın, "Bana üstün yaptığın şu varlığa bak hele!" sözüne bir ret ve cevap olarak insanoğlunun şeref ve faziletinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنٖٓى اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثٖيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضٖيلًا ﴿٧٠﴾

70. *Gerçekten biz, insanoğlunu şerefli kıldık. Onları, (çeşitli vasıtalarla) karada ve denizde taşıdık. Kendilerini güzel rızıklarla rızıklandırdık ve onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, insanoğlunu şerefli kıldık."* Biz iyileriyle ve kötüleriyle, bütün insanları şerefli bir halde yarattık. Şöyle ki onlara güzel bir görünüş, dengeli şekilde ayakta duracak bir vücut yapısı, akılla iyiyi kötüden seçme yeteneği, sözü, işareti ve yazıyı anlama kabiliyeti verdik. Geçimlerini sağlayacak vesilelere ulaşma ve onları kullanma yollarını öğrettik. Onlara, yeryüzünde bulunan şeylere hükmetme, onlardan istifade etme ve pek çok sanat, keşif ve icat ortaya koyma imkânı verdik. Bunların dışında nlara, neredeyse dille ifade edilemeyecek kadar nimet ve imkân verdik.

İnsana verilen şerefli hallerden biri de İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] dile getirdiği şu durumdur: "Bütün hayvanlar yiyeceklerini ağızlarıyla alırlar; sadece insan yiyeceğini ağzına eliyle koyar."[202]

Maymuna gelince, onun eli ayak sayılır; çünkü o, ön ayaklarıyla pisliklere basar, böylece ondan elin saygınlığı düşer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları,* yani insanoğlunu, hayvanların üzerinde ve gemilerde *karada ve denizde taşıdık."* Onlar bu şekilde karada ve denizde taşınırlar. *"Kendilerini,* elleriyle ürettikleri ve üretmedikleri çeşitli nimet ve lezzetli *güzel rızıklarla rızıklandırdık ve onları, yarattıklarımızın birçoğundan,* kendilerine verdiğimiz ilim ve idrakle *üstün,* yüce *kıldık."*

İnsanın, kendisinden üstün kılındığı bu varlıklar, meleklerin dışındakilerdir. Öyleyse onların, bu nimete şükredip nankörlük yapmamaları, kendilerine verilen kabiliyet ve kuvvetleri, doğru inancı ve imanı elde etmek için kullanmaları ve içinde bulundukları şirki terketmeleri gerekir. O şirk hali ki onu, mele-i a'lâ meleklerinin dışındaki meleklere üstün kılınan kâmil insanlar bir yana, en düşük seviyede iyiyi kötüden seçme kabiliyetine sahip bir kimse bile kabul etmez.

Âyette, *"Yarattıklarımızın çoğundan sizi üstün kıldık"* derken, "çok"tan ayrı tutulanlar meleklerdir yahut meleklerin seçkinleridir. Genel olarak insan cinsinin melek cinsine üstün olmayışı, bazı insanların meleklerden üstün olmayacağı sonucunu vermez; peygamberler gibi. Peygamberler, meleklerin seçkinlerinden daha faziletlidir. Mukarrebîn grubuna giren seçkin melekler, insanların seçkini olan velilerden daha faziletlidir. Veliler ise seçkin olmayan meleklerden daha faziletlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[202] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/62.

70. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ gerçekten insanı yüceltti ve onu kendisine verdiği özel hususiyetlerle diğer varlıklara karşı şerefli kıldı. İnsana bahşedilen bu hususiyetlerden bazıları şunlardır:

Allah Teâlâ insanı, kâinatın bir nüshası yaptı; kâinatta olan her şeyin bir örneği ve daha fazlası insanda mevcuttur. Arştan ferşe (yeryüzüne) kadar bütün âlem, mana ve öz olarak insanda toplanmıştır. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî bu konuda, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Ey ruhunun yaratılmasıyla nice varlıkların önünde olan ve bedeniyle varlık ordusuna sonradan katılan insan. Şunu bil ki sen, kâinatın bir nüshasısın (ondaki özellikleri özünde taşımaktasın). Allah katında, bu âlemde senden yüce bir varlık yoktur. Arş, kürsî, ulvî ve süflî âlem (manaları itibariyle) sende değil mi? Kâinat sadece büyütülmüş bir insandır; sen ise (bedeninle) onun küçültülmüş şeklisin."[203]

Başka biri de şöyle demiştir: "Sen (manevi yönünle) kürsî, arş, cennet, cehennem, dönen felekler ve yerler oldun. Yine sen, gizli sırdan ortaya çıkmış bir hakikat oldun ve bu sırrı hakikat ilmiyle idrak ettin. Durumun böyleyken, sen niçin işi yavaştan alarak yere çakılıp kaldın. Haydi durma, şimdi, senin yücelik âlemine yolculuk yapma zamanındır."

İnsana verilen şerefli hallerden bir diğeri şudur: Allah Teâlâ insanı, mülkü içinde bir halife yaptı; bütün varlığı onun hizmetine bağladı ve istifadesine verdi. Yeryüzü insanı üzerinde taşır, gök (bulutlarıyla) üzerinde gölge olur. Bütün cihetler kendisini çepeçevre sarar. Hayvanlar ona hizmet eder. Melekler insana af dilemekle meşgul olur. Ona bunların dışında, insanların bilemeyeceği daha nice nimetler verilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

---

[203] Sözün geniş açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 248-251 (Beyrut 2000).

"Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi, tarafından bir rahmet olarak sizin emrinize verdi" (Câsiye 45/13).

İnsana verilen şerefli hallerden bir diğeri şudur: Allah Teâlâ insanı, kâinatın kalbi yaptı. Bu âlemde kendisine nazar edilen odur. Bu âlemin yaratılmasındaki en büyük sebep de insandır. Eğer insan Allah'a itaat ederse, kendisine ahirette daha nice nimetler verilir. Diğer varlıklar için böyle bir durum yoktur. Baksana Allah Teâlâ ne buyuruyor:

"Melekleri de Rab'lerini hamd ile tesbih edip yücelerek arşın etrafını kuşatmış bir şekilde görürsün" (Zümer 39/75).

Cennet nimetleri insana ve iman edip, itaat yaparak ona katılacak mümin cinlere tahsis edimiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın insanı şereflendirmesi, onu ruhu ile bütün varlıklardan önce yaratmasıdır. Ruh, Allah'ın sıfatından insanlar edilmiş, ilâhî irade ile yaratılmış ve O'nun ezelî dilemesiyle vücut bulmuştur. Allah Teâlâ, diğer varlıkları rahmetiyle yarattı; Hz. Âdem'i ve zürriyetini ise keremiyle (özel ihsanı ve ikramı olarak) yarattı. Bütün insanlar, ilâhî rahmetin içindedir; Hz. Âdem ve zürriyeti ise özel ihsanın içindedir. Rahmet bütün insanlara aittir; keramet (özel ihsan) ise seçilmiş kimselere mahsustur. Cenâb-ı Hak, bütün varlıkları Hz. Âdem ve zürriyeti için yaratmıştır. Bunun için Hak Teâlâ (Hz. Musa'ya),

"Seni kendim için seçtim" (Tâhâ 20/41) buyurdu.

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i [aleyhisselâm] halifesi yaptı, onun zürriyetini ise babaları Âdem'in halifesi yaptı. Melekler ve cinler insanların hizmetindedir. İlâhî emir, nehiy ve hitap onlara yapılmaktadır. İlâhî kitaplar onlara indirilmiştir. Cennet, cehennem, gökler, yer, güneş, ay, yıldızlar ve bütün deliller insanlar için yaratılmıştır. Bütün varlıklar, insanların hizmetindedir. Baksana Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] için ne buyurdu:

"Eğer sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım."[204]

İnsana verilen zâhirdeki kerametler şunlardır: Yaratılışlarının düzgün olması, dış görünüşlerenin zarif ve güzel olması, yüzlerinin güzelliği. Şöyle ki Allah yüzde kulak, gözler ve dil yaratarak ona özel bir güzellik vermiştir. Diğer kerametler şunlardır: İnsanın ayakları üzerinde düzgün bir şekilde ayakta durması, yürümesinin güzelliği, eliyle tutması, konuşulan şeyi işitmesi, diliyle konuşması, gözüyle görmesi. Bütün bunlar, Hz. Âdem'in yaratılışından gelen bir mirastır. O fıtrat ve yaratılış ki Cenâb-ı Hakk'ın tecellisinin güzelliğinden ortaya çıkmıştır. O, Allah Teâlâ'nın, *"Elimle yarattığım"* (Sâd 38/75) buyurduğu bir varlıktır. Buna göre insanların yüzündeki nur, ilâhî sıfatın nurunun madeninden gelmektedir. İlâhî sıfatların nurları, Hz. Âdem'i ve zürriyetini nurlandırıp aydınlattı. Böylece sıfatları, aslî halleri, his ve cemalleriyle bir nur oldular; Cenâb-ı Hakk'ın ezelî sıfatlarıyla kendilerine has şekilde ahlâklarıp sıfatlandılar. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Âdem'i kendi sûretinde (özel tecellilerine mahal ve ayna olarak) yarattı."[205]

Yüce Allah Hz. Âdem'i, zatına benzeme bakımından değil, ilâhî ahlâklar ile ahlâklanma bakımından kendi sûretinde yarattı." Açıklamaların tamamı için Vertecübî'nin *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân* adlı tefsirine bakınız.

Kısaca, Cenâb-ı Hak insanları, yaratılış ve ahlâk yönünden üstün kıldı. Bu, zâhirî ve bâtınî güzellikleri kapsar. Bu açıklamayı *Hâşiye*[206] sahibi Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.

---

[204] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2121. Aclûnî hadisin, Sâgânî'ye göre bu lafızlarla tesbit edilemediğini fakat manasının sahih olduğunu söyler. Bu manayı destekleyen bir hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/615; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 5/488; Taberânî, *es-Sagîr*, 2/82-83.

[205] Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244, 251.

[206] *Hâşiyetü'l-Fâsî, Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış bir hâşiyedir.

Kıyamet Günü Herkes İmamıyla Birlikte Çağrılır

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, insanoğlunun şerefinin ortaya çıkacağı yer olan kıyamet gününden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْۚ فَمَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَقْرَؤُ۫نَ
كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتٖيلاً ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فٖي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي
الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبٖيلاً ﴿٧٢﴾

71. ***O gün her insanı, imamlarıyla birlikte çağırırız. Kimin kitabı** (amel defteri)* ***sağından verilirse onlar, kitaplarını okurlar ve en ufak haksızlığa uğratılmazlar.***

72. ***Kim bu dünyada** (hakka karşı)* ***kör olursa ahirette de kördür ve yolunu daha da şaşırmış haldedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu duyur: *O gün her insanı, imamlarıyla* yani peygamberleriyle *birlikte çağırırız.*" O gün, peygamberlerin isimleri verilerek, "Ey falanın ümmeti, ey filanın ümmeti hesap için hazır olun!" denir.

Yahut herkesi, amellerinin yazıldığı kitaplarıyla birlikte çağırırız. Buna göre, "Ey hayır sahibi, ey şer sahibi, hesap için gelin!" denir. Bu açıklama, *"Kime kitabı sağından verilirse ..."* âyetine uygundur.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[207] demiştir ki:

"İnsanlar, annelerinin ismiyle çağrılırlar." Kurazî, "imam" kelimesini, anne manasına gelen "üm" kelimesinin çoğulu kabul ederek böyle söylemiştir, fakat hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

[207] Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

"Siz kıyamet günü, isimlerinizle ve babalarınızın ismi ile çağrılacaksınız; öyle ise isimlerinizi güzel isimlerden seçin."[208]

Kurazî'nin söylediği, zinadan doğan yani babası belli olmayan kimseler hakkında söylenmiş olabilir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu konuda şöyle de denilmiştir: Kıyamet günü insanlar, annelerinin ismi ile çağrılırlar." Bunun üç hikmeti vardır. Birincisi Hz. İsa'yı [aleyhisselâm] yüceltmek, ikincisi Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anhümâ] şerefini ortaya koymak, üçüncüsü de zinadan doğan çocukları rezil etmemektir."[209]

Ebü'l-Hasan-ı Sağîr demiştir ki: Ebû İmrân'a,[210] "İnsanlar kıyamet günü annelerinin ismiyle mi çağrılırlar yoksa babalarının ismiyle mi?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"Bu konuda onların annelerinin ismiyle çağrılacağına dair bir haber gelmiştir; böylece (babaları belli olmayan kimseler) rezil olmazlar."

Buhârî'de, "İnsanların babalarının ismiyle çağırılma" başlığı altında, Abdullah b. Ömer'den [radıyallahu anh] şu hadis zikredilmiştir:

"İnsanlara hainlik eden herkes için, kıyamet günü (onu tanıtacak) bir bayrak dikilir ve, 'Bu, falanın oğlu filanın bayrağıdır' denir."[211]

Hadisten anlaşıldığına göre insanlar, kıyamet günü, babalarının ismiyle çağırılacaklardır. Tercih edilen görüş budur; sadece babası olmayan (veya belli olmayan) kimseler annelerinin ismiyle çağrılır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*Kimin kitabı* yani amel defteri *sağından verilirse*, yani çağrılan kimselerden kimin amel defteri sağından verilirse *onlar,* kendilerine verilen *kitaplarını okurlar."* Kitabın sağından verilmesi, onun kıymetini ortaya koymak, sahibinin şerefini göstermek ve ona işin başında bir müjde vermek içindir.

---

[208] Ebû Davud, Edeb, 61; Ahmed, *Müsned*, 5/194; Dârimî, *Müsned*, nr. 2694.

[209] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/578.

[210] Ebû İmrân, Abdülmelik b. Hubeyb el-Cevnî, tâbiînden hadis âlimi bir zattır. İbn Sa'd, kendisinden sika (güvenilir) bir zat olarak bahseder. bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/238 (Beyrut, ts.); Ebû Nuaym, onu Medineli tâbiîn zatlar içinde zikretmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/351-360 (Beyrut 2002). Buhârî, Müslim ve diğer hadis âlimleri ondan hadis rivayet etmişlerdir.

[211] Buhârî, Edeb, 99; Müslim, Cihad, 10.

Âyetin ifade şeklinden anlaşılan şudur: Bu durum, cennetlik bütün insanlar için olacaktır. Kitabı sağ tarafından verilenler, çok güzel bir hale sahip olup büyük ikramlara ulaşırlar.

Âyette onların, kitaplarını tek başına değil, toplanan insanların huzurunda okuyacağına bir işaret de vardır. Onlar ifadesi, kendilerinin derecelerinin yüksekliğine işaret etmektedir. Yani kendilerine bu keramet ve şeref bahşedilen kimseler, insanların önünde kitaplarını okurlar.

"Ve en ufak bir haksızlığa uğratılmazlar." Onların, amel defterlerinde yazılmış bulunan amellerinin sevabından zerre kadar eksiltilme yapılmaz.

Cenâb-ı Hak sonra, amel defterini sol tarafından alanların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Kim, Allah'ın kendisine bunca şeref ve üstünlük bahşettiği *bu dünyada kör olursa ..."* Bu kimse, kendisine verilen nimetlere şükredip onların hakkını yerine getirmesi, ona bahşettiğimiz akıl ve diğer kuvvetleri yaratılış gayesi olan ilim ve marifetlerde kullanması bir yana, basiretini yitirmiştir de doğru yolu bulamaz bir haldedir ve kendisine bahşettiğimiz şeref ve üstünlük nimetini tanımaz durumdadır. *"Bu kimse,* aynı şekilde *ahirette de kördür;* kendisini içine düştüğü durumdan kurtaracak şeye ulaşamaz *ve yolunu daha da şaşırmış bir haldedir."* Çünkü azaptan kurtulmak ve ahiretin çeşitli nimetleriyle nimetlenmek, dünyada yapılacak salih amele ve Hakk'ı tanımaya bağlıdır. Kim, dünyada onlara karşı kör ise ahirette de kendisini kurtaracak şeyi bulma konusunda daha fazla kördür ve ona ulaşma yolunda daha fazla şaşkınlık içindedir.

Bu kimse, kitabını sol tarafından alacak kimsedir. Önceki âyet, bunu göstermektedir. Çünkü orada kitabını sağ tarafından alacak kimseler bahsedildi, bu âyette de onların zıddı dile getirildi. Onlar "kitaplarını sol tarafından alırlar" denilmeyip, "ahirette daha da kördürler" şeklinde tanıtılmaları, onlara bunu gerektiren sebebi hatırlatmaktadır.

Şüphesiz, doğruya karşı kör olup doğru yoldan sapmak, amel defterini sol taraftan almanın sebebidir. Benzer bir ifade şekli Vâkıa sûresindeki âyetlerde de geçmiştir. Cenâb-ı Hak, önce şöyle buyurmuştur:

"Eğer ölen kimse amel defterini sağ tarafından alanlardan ise selâm sana denir." Peşinden şöyle buyurmuştur:

"Eğer ölen kimse, haktan sapan yalancılardan ise ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır" (Vâkıa 56/90-92).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

71-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak kıyamet günü, ümmetleri hesaba ilk olarak peygamberleriyle birlikte çağırır, sonra ikinci olarak onları, tâbi oldukları şeyhleriyle ve onları Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği hidayet yolu üzere Hakk'a davet eden imamlarıyla birlikte çağırır. Bunu onlara bir şeref bahşetmek için yapar. Onlara, "Ey filanın ashabı, ey filanın tâbileri, girin cennete, bugün size hiçbir korku yoktur, siz asla üzülmeyeceksiniz" denir. Bu, insanları şeriatla amele sevk eden, zevk ve keşif yoluyla hakikat nurlarına sımsıkı sarılan hak ehli, hakikate ulaşmış kimseler hakkındadır.

Her kim, Allah rızası için onlara uyar ve takva yoluna girerse cennete hesapsız giren 70.000 insandan biri olur. Onlar, kendilerine hiçbir korku olmayan ve asla üzülmeyecek olan Allah'ın velileridir. Onların grubundan olmayan ve terbiyeleri altına girmeyen kimselere gelince, eğer o, aklını ve diğer kuvvetlerini kendisini kıyamet günü kurtaracak şeylerde kullanmış ise kitabını sağ tarafından alan ve kendilerine zerre kadar haksızlık yapılmayan kimselerden olur. Kim de aklını bozar, diğer kuvvetlerini bâtıl işlerde ve hevâsı peşinde kullanırsa o da dünyada manen kör olanlardan, ahirette ise daha fazla kör ve doğru yoldan sapanlardan olur. Yüce Allah bizi bu duruma düşmekten korusun.

Basireti Kör Olanların Hz. Peygamber'den İstekleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, basiretini kör ettiği bir gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا
غَيْرَهُ وَاِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلٖيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ
تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلٖيلًا ﴿٧٤﴾ اِذًا لَاَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ
الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصٖيرًا ﴿٧٥﴾ وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ
مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٧٦﴾
سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوٖيلًا ﴿٧٧﴾

73. *Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize iftira etmen için az kalsın seni fitneye düşüreceklerdi;* (hesaplarına göre) *o zaman seni dost edineceklerdi.*

74. *Eğer sana sebat vermeseydik, az kalsın onlara birazcık meyledecektin.*

75. *O zaman, şüphesiz sana hayatın ve ölümün azabını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın.*

76. *Onlar yakında yurdundan çıkarmak için seni iyice sıkıştırırlar; o takdirde kendileri de senin ardından orada pek az kalabilirler.*

77. *Bu, senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanundur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* yani Arap kâfirleri, *sana vahyettiğimiz şeylerden* emir, yasak, vaat ve tehditten *başkasını bize iftira etmen,* onların isteklerine uygun olarak, bizim demediğimizi bizim adınıza söylemen *için az kalsın seni fitneye düşüreceklerdi."*

Bu âyet Sakîf kabilesi hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek şu teklifte bulundular:

"Sen bize, Araplar'a karşı iftihar edeceğimiz şu ayrıcalıkları vermedikçe senin emrine (dinine) girmeyeceğiz: Sadaka vermeyeceğiz, savaşa gitmeyeceğiz, belimizi büküp namaz kılmayacağız. Bizim alacağımız faizler bizim olacak, bizim başkasına vereceğimiz faizler kaldırılacak. Bir sene müsaade et, putumuz Lât'a yapılan hediyelerden istifade edelim. Mekke'yi haram bölgesi yaptığın gibi, bizim vadimizi de[212] haram bölgesi yap. Araplar sana,

'Niçin böyle yaptın?' diye sorarlarsa, sen,

'Allah bana böyle emretti!' dersin, dediler."[213] Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buna yanaşmadı, çabaları boşa gitti.

Buna göre âyet, Medine'de inmiştir.

Âyetin Kureyş hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen bizim putlarımıza gelip el sürmeden senin Hacerülesved'e el sürmene izin vermeyeceğiz" dediler.

Diğer bir görüşe göre Kureyş şöyle dedi: "Sen bizim yaptığımız bazı şeyleri yap, biz de senin yaptığın bazı şeylere yönelip dediğini yapalım."

Bu rivayete göre âyet, sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiştir.

---

[212] Onların haram bölgesi olmasını istedikleri vadileri Tâif'te Vec ismindeki vadidir. bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb (İnâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râzî)*, 6/89 (Beyrut 1997).

[213] Biraz değişik lafızlarla bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/65; İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 15/14 (Riyad 2003). Aynı lafızlarla bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/578.

Âyet şöyle bitiyor: "Eğer sen onların dediklerini yapsaydın *o zaman seni dost edineceklerdi;* o zaman sen onların dostu olup benim dostluğumdan çıkardın."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer,* üzerinde bulunduğun doğru yolda özel korumamızla *sana sebat vermeseydik, az kalsın onlara birazcık meyledecektin.*" Yani şayet seni korumasaydık, onların kuvvetli tuzakları ve hileleri sebebiyle az da olsa kendilerine yaklaşacaktın; fakat seni korumamız, onlara yaklaşmaktan seni alıkoydu.

Bu âyet açıkça ifade ediyor ki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ortada kuvvetli bir sebep olduğu halde, onların istediklerini yapmaya meyletmedi ve ona yaklaşmadı. Bu âyet, ismetin yani hatadan korunmanın Allah'ın özel yardımı ve korumasıyla olduğuna dair bir delildir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Bu âyette, İbn Atıyye'nin sözüne de bir ret vardır. O demiştir ki: "Denildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onların istediğine uymayı içinden geçirdi, fakat bu, kalpte karar kılmayan bir düşünceden ibaretti."[214]

Doğrusu ise böyle bir düşüncenin dahi olmadığıdır; çünkü Allah Teâlâ'nın onu doğru yolda sabit tutması ve özel koruması buna manidir.

İmam Kuşeyrî bu konuda şu güzel açıklamayı yapmıştır: "Âyette şu deniyor: Resûlüm biz seni, ismet sıfatı içinde özel korumaya aldık, seni gözetimimiz altında tuttuk, seni hevâna tâbi olma tehlikesinden koruduk. Bundan sonra senin yanılman ve hata etmen imkânsızdır. Senin ismet sıfatında bir kusurun olması düşünülemez. Eğer bir an muhalefet yönüne yönelecek olsan, kadrinin yüceliğinden ve şanının uluduğundan dolayı, başına en şiddetli belalar gelir. Şüphesiz derecesi en yüksek olan kimse bir hata yapacak olsa, onun tesiri daha şiddetli olur."

İmam Kuşeyrî, "*Eğer sana sebat vermeseydik, az kalsın onlara birazcık meyledecektin*" âyetinin tefsirine şöyle devam eder:

---

[214] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/475.

"Eğer seni nefsinle baş başa bıraksaydık ve senden özel korumamızı kaldırsaydık; emrimize muhalefet sayılacak câiz olmayan bazı şeylere yaklaşabilirdin. Fakat biz seni korumayı özel olarak üstlendik; öyle ki bu himaye hiçbir zaman seni kendi haline bırakmaz ve nurları senden uzak kalmaz."

İmam Kuşeyrî, *"O zaman sana hayatın ve ölümün azabını kat kat tattırırdık"* âyetine de şu açıklamayı eklemiştir:

"Büyüklerin düşüşü, makamlarının yüksekliğine göre olur. Sevgililerin imtihanı, az da olsa büyük olur."[215]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Eğer çok az da olsa, onlara yaklaşsaydın, *o zaman sana hayatın ve ölümün azabını kat kat tattırırdık."* Yani başkalarının dünyada ve ahirette çekeceği azabın iki katını sana çektirirdik. Şüphesiz hatırlı kimsenin hatası daha tehlikeli olur.

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Sana, dünyada kat kat bir azap tattırdığımız gibi ahirette de kat kat bir azap tattırırdık.

Hayatın azabıyla, ahiret hayatının kastedildiği de söylenmiştir; çünkü ahiret hayatı devamlıdır. Ölümün azabıyla da kabir azabının kastedildiği söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra bize karşı kendin için,* senden azabı savacak *bir yardımcı da bulamazdın."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Onlar, yani Mekkeli müşrikler *yakında seni* içinde bulunduğun *yurdundan,* Mekke'den *çıkarmak için,* düşmanlıkları ve tuzaklarıyla *seni iyice sıkıştırırlar; o takdirde kendileri de senin ardından pek az kalabilirler."* Böyle de oldu. Mekkeli müşriklerin çoğu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hicretinden sonra, Bedir Savaşı'nda helâk edildiler.

Âyetin yahudiler hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'de kalmasına haset ederek,

---

[215] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/33.

"Şam, peygamberlerin yaşadığı bir yerdir; eğer sen hak peygambersen oraya git, sana iman edelim!" dediler. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbine bunu yapmak güzel geldi; bunun için Medine'den bir konak mesafe kadar yola çıktı; olay üzerine bu âyet indi; Allah Resûlü geri döndü. Sonra yahudilerden Kurayzaoğulları'nı (müslümanlara hainlik edip arkadan vurdukları için) öldürdü, kısa bir süre sonra da Nadîroğulları'nı sürgün etti.[216]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu, Allah'ın, senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanundur."* İlâhî kanun, peygamberlerini aralarından çıkaran kavmin helâk edilmesidir. Allah bunu, insanlara uyguladı fakat âyette, "Gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanunudur" buyruldu; çünkü o kanun, peygamberlerin bu tür olaylarla karşılaşmaları sebebiyle uygulandı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik,* değişme ve tebdil *bulamazsın."*

73-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil ârif, azimetleri (amelde en ihtiyatlı olanı ve takvaya uyanı) alır, nefisleri manen öldüren ve kulu ilâhî kudsî huzura ulaştıran şeyleri emreder. Bu, nefislere ağır gelen iş ve ibadetlerdir. Eğer ona, kendisini fitneye düşüren ve onu hevâya uymaya iten biri gelirse ilâhî inâyet onu korur, ilâhî rahmet kendisini sarar. Ona şöyle denir:

"O fitneciler az kalsın seni, sana ilham yoluyla vahyettiklerimizden saptırıp bize karşı iftira etmeye sevkedeceklerdi; o zaman sen ruhsatlarla amel etmeyi ve zayıf tevillere tâbi olmayı emredecektin; böylece onlar güya seni dost edinecekti. Eğer özel koruma ve gözetimimizle sana takva yolunda sebat vermeseydik, az kalsın onlara biraz meyledecektin. Bu meyil de kalbe gelen fakat orada sabit durmayan bir düşüncedir. O zaman sana hayatın sıkıntısını tattırırdık; bu, zillet, hırs ve dünya malına tamahtır. Sana ayrıca ölümün sıkıntısını tattırırdık; bu, Cenâb-ı Hak ile huzur ve hoşluk sahibi mukarrebîn zatların makamından düşmektir."

---

[216] Sa'lebî, sûrenin Mekke'de indiğini dikkate alarak, en uygun rivayetin, Mekkeliler'in Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'den çıkarmaya çalışmalarıyla ilgili rivayet olduğunu belirtmiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/67).

Yine ârife şöyle denir: "Etrafındaki bazıları seni, içinde bulunduğun kulluk alanında sıkıştırırlar; seni kulluk alanından çıkıp hürriyetini izhar etmeye, izzet ve makama yönelmeye zorlarlar. Öyle bir şeye yönelsen, senden sonra, sana tâbi olanlardan çok azı kalırdı." Çünkü kim dünya ve maddeyle meşguliyete dönerse onun manevi yardımı azalır; insanlara faydası az olur, bu durumda kendisine çok az kimse tâbi olur. Bu durum, Allah'ın, veli kullarında uyguladığı kanunudur; Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın; O her zaman böyle yapar (takva üzere gideni sevip destekler; hevâsına uyanı zelil eder).

Namaz ve Makam-ı Mahmud

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kula ilâhî inâyetin bir alameti olan namazı emrederek şöyle buyurdu:

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِۜ اِنَّ قُرْاٰنَ
الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَۗ عَسٰٓى اَنْ
يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾

78. ***Güneşin batıya kaymasından** (öğle vaktinden) **itibaren gecenin karanlığı bastırıncaya kadar** (belli vakitlerde) **namaz kıl. Bir de sabah okuyuşunu yerine getir** (sabah namazını kıl); **şüphesiz sabah namazı, şahit olunan bir namazdır.***

79. ***Gecenin bir kısmında uykudan kalkarak, sana mahsus bir nâfile olmak üzere namaz kıl. Böyle yap ki Rabb'in seni makam-ı mahmuda ulaştırsın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Güneşin* zeval anında *batıya kaymasından itibaren gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl."*

Bu âyette, beş vakit namaz kılmaya dair bir işaret vardır. Güneşin batıya kayması, zeval vaktidir. Bu, öğle ile ikindi namazına işarettir. Gecenin girmesi, onun karanlığının çökmesidir; bu da akşam ve yatsı namazlarına işarettir. Âyetin, *"Bir de sabah namazını kıl"* kısmı da sabah namazını emretmektedir.

Sabah namazında diğer vakitlere nazaran daha fazla Kur'an okunduğu için, *"Sabah okuyuşunu yerine getir"* denilmiştir. Çünkü sabah namazı Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) zamanında genelde iki uzun sûre okunarak kılınırdı.

Cenâb-ı Hak, sonra, sabah namazını överek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz sabah namazı, şahit olunan bir namazdır."*

Şahit olunan kısmına şu manalar verilmiştir:

O kılınırken, gece melekleriyle gündüz melekleri hazır bulunurlar.

Yahut onda, namaz kılanlardan büyük bir kalabalık hazır bulunur, namaza şahit olur.

Yahut sabah vaktinde, ilâhî kudretin tecellisine şahit olunur. Şöyle ki o vakitte, karanlık yerini aydınlığa bırakır; yine ölümün bir benzeri sayılan uyku hali, yerini uyanıklığa terkeder.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, gece namazını emrederek şöyle buyurdu:

"Gecenin bir kısmında uykudan kalkarak, Kur'an'la namaz kılmak için uykuyu terkederek, *sana mahsus bir nâfile olmak üzere namaz kıl."* Bu namaz senin için, beş vakit namaza eklenmiş bir farzdır.

Yahut bu namaz, sana mahsus olarak senin için ayrıca farz kılınmış bir namazdır.

Yahut o, senin için farzlara ilave olarak emredilmiş bir nâfiledir; farz değildir. Bu manaya göre Allah Teâlâ, ona beş vakit namazı emredince, ondan sonra kendisine nâfileleri de emretti. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı nâfile ibadetler, manevi derecesinin artması içindir; yoksa diğer insanlarda olduğu gibi farz ibadetlerindeki kusurlarını kapatmak veya herhangi bir günahına kefâret olması için değildir; çünkü onun için, geçmişteki ve gelecekteki bütün kusurları affedilmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, gece namazının Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için sevabından bahsederek şöyle buyurdu: *"Böyle yap ki Rabb'in seni makam-ı mahmuda ulaştırsın."* Yani resûlüm seni, bütün insanlar tarafından övülen bir makama ulaştırsın.

Makam-ı mahmud, şefaat-i uzmâdır; yani sadece Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] verilecek olan en büyük şefaat yetkisidir. Bu âyette, gece namazının meşakkatini hafifletecek bir müjde vardır.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Makam-ı mahmud, kendisinde ümmetime şefaat edeceğim bir makamdır."[217]

İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Allah onu makam-ı mahmuda ulaştırır. O öyle bir makamdır ki öncekiler ve sonrakiler onda kendisini överler. O makamda, kendisine bütün insanların üstünde bir şeref bahşedilir. O, Allah'tan ister, istediği kendisine verilir; şefaat eder, şefaati kabul edilir."

Huzeyfe'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "Bütün insanlar yüksekçe bir yere toplanırlar; Allah'ın izni olmadan, içlerinden hiç kimse konuşamaz. Allah tarafından ilk çağrılan Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] olur. O, ilâhî huzura gelir ve şöyle der:

'Buyur yâ Rabbi, emrin başım üstüne! Bütün hayırlar senin elindedir. Hiçbir şer sana ait değildir. Hidayeti bulan, senin hidayet ettiğindir. Kulun senin önündedir. Her şey seninledir, sana döner. Senden, sadece sana sığınılır. Sen yüce ve ulusun. Ey Beyt'in (Kâbe'nin) sahibi, seni her türlü noksanlık ve kusurdan yüce ve uzak tutarım.'"[218]

---

[217] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/48; Ahmed, *Müsned*, 2/441; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/324. Kısa bir rivayet bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 18 (nr. 3137).

[218] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/46; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/325; Hâkim, *Müstedrek*, 4/570.

Sonra kendisine şefaat etmesi için izin verilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el-Meâfirî,[219] *Ahkâmü'l-Kur'ân* isimli eserinde şöyle demiştir:

"Gece namazının makam-ı mahmuda vesile olmasının sebebi hakkında iki görüş söylenmiştir.

Birincisi: Allah Teâlâ, bizim hikmetini bilmediğiniz şekilde, dilediği şeyi lutuf ve ihsanına sebep yapar.

İkinci görüş: Gece namazında kul, Allah Teâlâ ile baş başa kalır; insanların bulunmadığı bir anda O'na münâcât eder. Cenâb-ı Hak, buna karşılık olarak kuluna ahirette de kulu ile kendisi arasında kimsenin bulunmadığı özel beraberlik ve kuluna münâcât imkânı verir. Bu onun için övülecek bir makam olur. Kullar, bu makamda, derecelerine göre farklı üstünlüğe sahip olur. Onların içinde en üstün dereceye peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] sahiptir. Allah Teâlâ kendisine, o makamda yüce zatını övecek öyle ilimler verir ki onları daha önce vermemiştir. Sonra Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şefaat izni verilir; o şefaat eder, Allah da şefaatini kabul eder."[220]

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî (*Celâleyn Hâşiyesi*'nde) demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] makam-ı mahmuda ulaştırılması, 'Namaz kıl' emrine bağlıdır; bu müjde gece namazına mahsus değildir. Bütün namazlar, Allah'ın huzuruna girişte bir anahtardır ve O'nunla özel konuşmadır. Bunun için, şefaat hadisinde geldiği gibi; şefaatin ilk başlangıcında Allah Resûlü secdeye kapanıp Allah'a hamdeder, o zaman kendisine şefaat için izin verilir.[221] Kim tevazu gösterirse Allah onu yüceltir."

---

[219] İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî (v. 543/1148), önde gelen Mâlikî âlimlerindendir. *Ahkâmü'l-Kur'ân, Arizâtü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, el-Emedü'l-Aksâ fî Ma'rifeti'l-Esmâi'l-Hüsnâ, Sirâcü'l-Mürîdîn* gibi meşhur eserleri yanında, pek çok eseri vardır.

[220] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/214 (Beyrut, ts.).

[221] Hadis için bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 18 (nr. 3148); İbn Hüzeyme, *Tevhid*, nr. 363; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/326.

78-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan, âzalarla eda edilen namazı kılmaya özen gösterdi. Bunlar, hayırlı salih insanlardır. Bir grup insan (âzalarla namazı kılmakla birlikte) kalbin namazını da kılmaya özen gösterdi. Bu namaz, kalbin sürekli ilâhî huzurda olmasıdır. Bir grup insan, gecelerini rükû ve secde halinde ibadetle geçirmeye özen gösterdi; bunlar zâhidler, salihler ve gayret sahibi ibadet ehlidir. Bir grup insan, gecelerini müşahede ve tefekkür halinde murakabeyle uykusuz geçirmeye özen gösterdi. Bunlar, yüce sevgilinin (Cenâb-ı Hakk'ın) huzurunda yakınlık elde etmiş âriflerdir.

Birincilere ahiretteki ecirleri hûri ve gılmanla tam olarak verilir; diğerlerine ise perde açılır, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın cemaline nazarla şereflenirler. Birinciler, Hak Teâlâ'yı sevenler, diğerleri ise Allah Teâlâ tarafından sevilenlerdir. Birinciler, akrabalarına ve kendilerine bağlı olanlara şefaat ederler; diğerlerinin her biri, -Allah'ın izniyle- kendisiyle aynı asırda yaşayan bütün müminlere şefaat eder. Bu, yüce Allah'a güç gelecek bir şey değildir.

Hak Geldi Bâtıl Yok Oldu

Cenâb-ı Hak, önceki âyette kulluk vazifelerini yerine getirmeyi emretti, bundan sonraki âyetlerde ise bütün işlerinde Rabb'ine sarılmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي
مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ
اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

80. *De ki: "Rabbim! Beni gireceğim yere sıdk ile (selâmetle, razı olduğun şekilde) girdir; çıkacağım yerden de sıdk ile (selâmetle, razı olduğun şekilde) çıkar ve katından bana yardımcı bir kuvvet ver."*

81. *De ki: "Hak geldi; bâtıl yok olup gitti. Şüphesiz bâtıl, yok olup gitmeye mahkûmdur."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Rabbim! Beni* bütün işlerde *gireceğim yere sıdk ile,* nefsimle değil senin rahmet ve desteğinle *girdir; çıkacağım yerden de sıdk ile,* aynı şekilde, hakikati senden alıp anlayarak, girişimde ve çıkışımda senden izin alarak *çıkar."*

Âyette geçen girilecek ve çıkılacak yerlere şu manalar verilmiştir:

Rabbim beni, kabrime, ben senden razı sen de benden razı olarak sıdk ile (imanında sadık bir kul olarak) girdir; yeniden dirilme zamanında beni kabrimden sen benden razı olarak ve beni ikramlarınla karşılayarak sıdk ile çıkar. Bu manaya göre âyet, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] dirilme anında vaat edilen şeylere ulaşmak için bir dua telkini olmaktadır. Bu, kendisinden daha yüce bir ikram ve şeref olmayan makam-ı mahmudla birlikte istenecek bir duadır.

Selâmet ve şerefle girilecek yerin Medine, çıkılacak yerin ise Mekke olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Diğer bir görüşe göre âyetten maksat, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] muzaffer olarak Mekke'ye girmesi, müşriklerden selâmette olarak oradan çıkmasıdır.

Bir diğer görüşe göre kasıt, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hicret sırasında mağaraya emniyet içinde girmesi ve oradan selâmetle çıkmasıdır.

Şöyle diyen de olmuştur: Bundan kasıt, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberlik yükünün altına şerefle girmesi ve ondan hakkını vererek çıkmasıdır.

Bir diğer görüş şudur: Âyetin muradı, içine girilecek her mekân ve iştir; ondan çıkış ise ilâhî koruma ve gözetim altında o yeri terketmek ve işi bitirmektir. Şöyle ki o mekâna veya işe, Allah ile girer, Allah ile çıkar. Daha önce de belirttiğimiz gibi tercih edilen görüş budur.

Dua şöyle bitiyor: *"Ve katından bana yardımcı bir kuvvet ver."* Yani bana muhalif olanlara ve düşmanlık edenlere karşı, bana yardım edeceğin açık bir hüccet, delil ve destek ver.

Yahut bana, İslâm için izzet ve yardım ve küfre karşı zafer ver. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu duasına şu âyetlerle karşılık verildi:

"Şüphesiz Allah'ın fırkası, galip gelenlerdir" (Mâide 5/56).

"Kendisini bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur" (Tevbe 9/33).

"Allah, sizden iman edip salip amel yapanlara, kendilerini mutlaka yeryüzüne egemen yapacağını vaat etti ..." (Nûr 24/55).

"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu hükmümüz geçti: Onlara mutlaka yardım edilecek (ve onlar düşmanlarına galip gelecekler)" (Sâffât 37/171-172).

Bu zafer, hak gelip her tarafa yayıldığı ve bâtıl yok olduğu zaman gerçekleşir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

"De ki: Hak, İslâm yahut vahiy *geldi, bâtıl yok olup gitti.* Küfür ve şirk yerle bir edildi, şeytanın vesvese ve süslemeleri defedildi. *Şüphesiz bâtıl,* ne halde olursa olsun, *yok olup gitmeye mahkûmdur."* Yani sabit kalmayıp silinip gider.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], fetih günü Mekke'ye girdiğinde Kâbe'nin etrafında 360 put bulunuyordu. Allah Resûlü elindeki değnekle putların her birinin gözüne vurup, *'Hak geldi, bâtıl yok olup gitti'* âyetini okuyordu. Her bir put yüz üstü yere yıkılıyordu. Hepsini bu şekilde devirdi. Kâbe'nin üzerinde Huzâa kabilesine ait bir put kaldı. Bu put bakırdan yapılmıştı. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye,

'Ey Ali, şunu yere at!' buyurdu. Hz Ali, Kâbe'nin üzerine çıkarak onu yere attı, put parça parça oldu."[222]

---

[222] Müslim, Cihad, 84; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/330.

80-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârifler, kudsî huzurda Hakk'ı müşahede halinde ve ünsiyet mahallinde karar kıldıkları, ayaklarının sabit olduğu ve bu halde kalplerinde iman iyice yerleştiği zaman, onların hakları koruyacakları âleme ve hazlarını elde edecekleri dünyaya inişleri ilâhî izinle olur; bu durumda temkin hallerini korurlar ve yakîn halinde ileri bir seviyede olurlar. Onlar, hakları koruyacakları bu âleme, kötü edep ve gafletle inmezler; hazlarını elde edecekleri yeryüzüne de şehvet ve keyfetmek için yönelmezler; bilakis bütün bu işlere Allah ile, Allah için, Allah'tan aldıkları emir ve izinle, Allah'a ulaşmak için girerler. İbn Atâullah-ı İskenderî, bunu *Hikem* adlı eserinde dile getirmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, *"De ki: Rabbim! Beni gireceğim yere sıdk ile (razı olduğun şekilde) girdir; çıkacağım yerden de sıdk ile (razı olduğun şekilde) çıkar"* buyurdu. Ârif bunu söylerken demek ister ki: "Yâ Rabbi, böyle yap ki beni bir yere girdirdiğinde, bütün nazarım senin kuvvet ve yardımına yönelsin; beni bir yerden çıkarttığında da sana bağlanıp teslim olayım."

"Katından bana yardımcı bir kuvvet ver." O kuvvet, beni desteklesin, benim aleyhime düşmanıma destek olmasın. Nefsimi görmeye bana yardımcı olsun, tâ ki nefisten, onun boş zevklerinden ve çirkin arzularından uzak kalayım. Bana bahşettiğin kuvvet ve yardım, beni maddi âlemden uzaklaştırsın, bana mana âlemi açılsın, beni müşahede ve Hakk'ı görme fezasına ulaştırsın. İşte o zaman, bâtıl yok olup gider. Bu bâtıl, Allah'ın dışındaki şeylerdir. Hak gelir; o da tek olarak Cenâb-ı Hakk'ın varlığıdır. İşte o zaman,

"Hak geldi; bâtıl yok olup gitti. Şüphesiz bâtıl, yok olup gitmeye mahkûmdur" derim. Bâtılı (mâsivayı) mevcut gören, vehim ve cehalettir; yoksa başlangıçta ve sonda, varlıkları kendisine ait ve sabit bir varlığı yoktur.

Hastalıkların Şifası Olan Kitap

Kalpte, vehim ve cehaletin bulunması, bir çeşit manevi hastalıktır. Onun şifası, Kur'ân-ı Azîm'in getirdiklerine sımsıkı sarılmaktır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ وَلَا يَز۪يدُ
الظَّالِم۪ينَ اِلَّا خَسَاراً ﴿٨٢﴾

82. ***Biz Kur'an'da, müminler için şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. O Kur'an, zalimlerin sadece zararını artırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz Kur'an'da,* kalplerde olan şüphe, cehalet, vehim ve şek gibi bütün hastalıklara *şifa ve müminler için rahmet olan şeyler indiriyoruz.*" O müminler ki Kur'an'ın içerdiği acayip sırları ve gizli ilimleri bilirler, onun içine dalıp inci yakut gibi kıymetli manalarına ulaşmak için fikir ve kabiliyetlerini kullanırlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz Kur'an'da onlara, dinlerini kuvvetlendirecek, nefislerini ıslah edecek, kendilerinden vehim ve şüpheleri kaldıracak şeyler indiriyoruz; aynen maddi hastalığı gideren ilaç gibi.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Kim Kur'an'da (kalbine ve manevi hastalıklarına) şifa istemezse Allah ona şifa ermesin!*"[223]

Âyet şöyle devam ediyor: "*O Kur'an,* kendisi hastalıklar için bir şifa iken, onu yalanlayan kâfirlerin ve her şeyi bulunması gereken yerin dına koyan *zalimlerin sadece zararını,* onu inkâr etmeleri ve yalanlamaları bebiyle helâkini *artırır.*"

Âyetteki "hüsran" kelimesi burada, "noksan" manasında tefsir edilez; çünkü kâfirlerin inkâr ve sapkınlık hastalığı hakiki manada olup, a sadece helâk denir. Yoksa o, İslâm'ın bazı temel görevleri yerine tiriliyor da bir kısmında noksanlık var manasında değildir. İnkâr içinki zalimler, tamamen İslâm dışında olduklarından, Kur'an onların

---

Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/76; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 28106 (Dârekutnî *İfrad*'da rivayet etmiştir).

sadece helâk sebebi olacak şeylerde ilerlemelerine sebep olur. Şöyle ki onlar, inen âyetleri her inkâr edişlerinde bu onların helâkini artırır.

Âyette şuna da bir işaret vardır: Müminlere hidayet ve irşad sırasında meydana gelen şüphe ve tereddütler, tedavisi mümkün olan hastalıklar gibidir; kâfirlerde bulunan cehalet ve inat ise ölüm ve helâk gibidir. Kâfirlerin kendileri, kötü tavırları sebebiyle helâk ve hüsranlarını artırdıkları halde, onun Kur'an'a isnat edilmesi, Kur'an'ın buna sebep olmasından dolayıdır; çünkü onlar, Kur'an'ı inkâr etmeleri sebebiyle helâk oldular. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[224]

82. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an'la şifa bulmak, kalbin manevi kirlerden arındırılıp temizlenmesiyle gerçekleşir. Bu da sadece, ârif kâmil bir şeyhin elinde kalbin önce manevi kirlerden arındırılması, sonra güzel hallerle süslenmesi ve böylece nefsin hastalıklarına ilaçlarının verilmesiyle olur. Bu tedavi sonunda kalp, ağyardan (Allah'ın razı olmadığı her şeyden) ve kalbe sıkıntı veren karışıklıklardan (vehim ve şüphelerden) kurtulur. Ondan, nefsin vesvesesi ve boş düşünceler çekip gider. Bu işlem, Kur'an'ı dinlemek ve manaları üzerinde derin derin düşünmek için gereklidir. Ancak kalp maddi şekil ve sûretlerle dolmuş, havâtır ve ağyara (mâsivaya) çevrilmişse Kur'an'dan bir tat alamaz ve onun ne dediğini anlamaz, içindeki şifa olan şeye ulaşamaz. Çünkü Kur'an'dan sadece uyanık bir kalp sahibi olan ve hakikatine şahit olarak ona kulak veren kimse şifa bulabilir.

Bunun için, terbiye şeyhleri, terbiyesine aldığı müride önce, sadece zikri emreder; buna, zikrin nurları kalbini aydınlatıncaya ve ondan ağyarı giderinceye kadar devam ettirir. Kalp aydınlanıp mâsivadan temizlenince, artık manevi tadını alması için ona Kur'an okumasını emreder. Kalbin temizliği mükemmelliğine erince, kendisiyle kelâm ettiği Mevlâ'sını müşahede nimetiyle şereflenir ve zevklenir; artık bir vasıta olmadan Cenâb-ı Hak'tan dinler duruma gelir. Âyette, müminler için şifadan sonra zikredilen rahmet işte budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[224] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l- Akli's-Selîm*, 4/153.

Herkes Fıtratına Göre Hareket Eder

Bu büyük nimete ulaşan kulun, sürekli şükretmesi gerekir. Allah Teâlâ, şükrün zıddı olan durumu dile getirerek şöyle buyurdu:

وَاِذَا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهٖۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖۜ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبٖيلًا ﴿٨٤﴾

83. ***Biz insana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip (doğru yoldan) uzaklaşır; kendisine bir kötülük dokununca da ümitsizliğe düşer.***

84. ***De ki: "Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre davranır. Rabb'iniz, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz insana,* sıhhat, afiyet ve nimet gibi *bir ihsanda bulunduğumuz zaman,* onun şükrünü eda etmek bir yana, bizi anmaktan *yüz çevirir ve* yan çizerek *uzaklaşıp gider.*"

Yahut âyette, kibirlenen kimselerin hali anlatılmaktadır; çünkü bu davranış kibirli kimselerin huyudur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kendisine* fakirlik, hastalık yahut herhangi bir musibet sebebiyle *bir kötülük dokununca da* bizim ona genişlik vereceğimizden ve sıkıntıdan kurtaracağımızdan bütünüyle *ümidini keser.*"

Âyette, nimetin verilmesi Cenâb-ı Hakk'a ait bir iş olarak dile getirildi; kötülük ise tek başına söylendi. Bunda şuna dikkat çekilmektedir: Hayır (nimet), bizzat Allah'tan istenecek bir şeydir; kötülük ise böyle değildir. Burada zikredilen durum, insanlar içinde bu sıfatta olan bazı kimselerin halidir; şu âyetteki durum buna ters değildir:

"Ona bir kötülük dokunduğu zaman da duaya sarılır" (Fussılet 41/51). Bu ve benzeri âyetler, yukarıda geçen âyetle çelişmez; bu, başka bir grup insanın yaptığıdır.

Âyetin, müşriklerden Velîd b. Mugîre hakkında indiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*De ki:* Yerimize gelecek olan *herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre,* hidayet ve dalâletten haline uygun yol üzere *davranır. Rabb'iniz, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilir."* Sizi, içinde bulunduğunuz hallerde ve yollarda gören Rabb'iniz, kimin en doğru yolda olduğunu ve hangi usulde gittiğini en iyi bilir.

Âyette geçen mizaç, karakter, âdet, din ve niyet olarak da açıklanmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kendisine şefkat edip acıyan kul, efendisinin (Mevlâ'sının) sözüne iyi kulak vermelidir. Onun bir ameli övdüğünü görünce, onu yapmaya çalışmalıdır yahut bir sıfatı övdüğünü işitince, hemen ona sahip olmaya gayret etmelidir. Kul, Rabb'inin bir kavmi, yaptıkları kötü bir işten dolayı yerdiğini işitince, bütün gücüyle ondan uzaklaşmalıdır yahut onun bir sıfatı kötülediğini duyunca, (o kendisinde varsa) ondan bütünüyle temizlenmelidir.

Cenâb-ı Hak bu âyette, kendisine verilen nimete karşı kibirlenen, onun şükrünü yerine getirmeyen gafil olan kimse ile, bir musibet anında feryat eden ve onun gitmesinden ümidini kesen kimseyi kötüledi. Mümin bunun aksi halde olmalı; başına bir musibet veya sıkıntı gelince Mevlâ'sına yalvarmalı, O'nun lutuf ve ihsanını beklemelidir. Kendisine dünyevî veya uhrevî bir nimet ulaşınca, ona şükrünü çoğaltmalı; onu almada ve harcamada nimetin sahibini müşahede etmelidir. Özellikle iman ve marifet nimetleriyle, ruhunun maddi endişe ve vehimlerden arınma nimetinde bu hale ulaşmaya çalışmalıdır; tâ ki ruh aslına dönsün.

Ruhun Aslı

Ruh aslı itibariyle, Allah'ın sırlarından bir sırdır. Cenâb-ı Hak, onun bu haline işaret ederek şöyle buyurmuştur:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۜ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ
مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٨٥﴾

85. ***Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar; de ki: "Ruh, Rabbim'in emrindendir. Size pek az bilgi verilmiştir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sana ruhtan,* ruhun nasıl bir şey olduğundan *soruyorlar.*"

Ruh, insan bedenini tedbir eden ve onun hayat kaynağı olan latif (gözle görülmeyen) bir varlıktır.

Rivayet edildiğine göre yahudiler Kureyş'e dediler ki: "Muhammed'e Ashâb-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i ve ruhu sorun. Eğer onların hepsine cevap verir veya hiçbirine cevap vermezse o, peygamber değildir. Şayet bir kısmına cevap verir, bir kısmına cevap vermezse o, peygamberdir." Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bunları sorunca, iki kıssaya cevap verdi; ruhun durumunu kapalı bıraktı. Ruh, Tevrat'ta da kapalı bir şekilde zikredilmişti. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

"*De ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir.*" Yani ruh, ilmini sadece Allah'ın bildiği, beşer aklının hakkında bir şey diyemeyeceği gizli sırlardandır. "Size pek az bilgi verilmiştir." Size verilen azıcık ilim, bu tür sırları açıklamaya yetmez.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara bunu söyleyince, "Bu hitap özellikle bize midir?" diye sordular; Allah Resûlü,

"Hayır, hem size hem de bizedir" buyurdu. Bunu üzerine onlar,

"Senin durumunu anlamıyoruz. Bir diyorsun ki, *'Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayır verilmiştir'* (Bakara 2/269), bir de böyle diyorsun!" dediler. Bunun üzerine şu âyetler indi:

"De ki: Rabbim'in sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbim'in sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi" (Kehf 18/109).

"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, ayrıca ona yedi deniz daha katılsa, yine de Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez" (Lokman 31/27).

Bu tür sorular ve sözler, onların akıllarının zayıflığından kaynaklanır. Çünkü insanın gücü ölçüsünde hayırları bilmesi insanî hikmetin gereğidir; hatta insanın, bütün hayırları değil, kendisinin dünya ve ahiretiyle ilgili olanları bilmesi gerekir. Buradaki bilgi, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz ilmine göre azdır; haddizâtında o az ilimle insan pek çok hayra ulaşır.

İbn Hacer-i Askalânî demiştir ki: "Taberî, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: Yahudiler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, 'Bize ruh hakkında bilgi ver; ruh nedir? Bedendeki ruh nasıl azap görür? Halbuki ruh Allah'tan değil midir?' dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara cevap vermedi, daha sonra Cibrîl, *'De ki: Ruh Rabbim'in emrindendir; size pek az ilim verildi'* âyetini getirdi."[225]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu soruya cevap olarak şöyle denebilir: Ruh, şehadet âlemine gelince, ona kulluk hali gerekli oldu ve kendisini sıkıntılar kuşattı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar bu soruyla, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] cevap vereceği konuda zora sokmak istediler; Allah Teâlâ da ona, ruhun hangi kısımdan olduğunu açıklamasını emretti. Çünkü bir özellik belirtmeden 'ruh' deyince, bu ruh, *'De ki: Ruh Rabbim'in emrindendir; size pek az ilim verildi'* âyetinin kapsamına girer."

---

[225] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/70; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/321.

İmam Kuşeyrî sonra der ki: "Özetle ruh, sonradan yaratılmış bir varlıktır. Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada koyduğu kanuna göre, ruh bedende bulunduğu sürece kula hayat vermektedir. Ruh, (gözle görülmeyecek şekilde) latif bir varlıktır. Bütün ilim sahipleri, onun, ilk durumda temiz ve latif bir halde yaratıldığı görüşündedir. Ruh, bedenlerden binlerce sene önce yaratılmıştır. Ruh, teklifi idrak etmiştir (ilâhî hükümlerle muhataptır). Ruh, Allah'ı tesbih etmenin sefasını elde eder, kendisini Hakk'a bağlayan amellerin ve hallerin nuruyla parlar, Cenâb-ı Hakk'ı tanıma nimetiyle şereflenmiştir."[226]

Ruhun, meleklerin en büyüklerinden ruhanî büyük bir varlık olduğu söylenmiştir.

Yine ruhun, Cibrîl [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir.

Ruhun, Kur'an olduğunu söyleyenler de olmuştur. Buna göre âyette geçen, *"Ruh, Rabbim'in emrindendir"* kısmına, "O Kur'an, Rabbim'in vahyinden ve kelâmındandır; insan sözünden değildir" manası verilmiştir. Âyetteki kastını en iyi Allah Teâlâ bilir.

85. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruh hakkında, insanlar pek çok şey söylemişlerdir.

Bazı âlimler, ruh hakkında konuşmamanın daha iyi olduğunu, çünkü Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] bu konudaki soruya cevap vermediğini; Cenâb-ı Hak da ruhun Allah'ın emirlerinden bir emir (özel bir tecelli) ve sırlarından bir sır olduğunu belirttiğini söylemişlerdir.

Âlimlerden bazıları, ruh hakkında konuşmayı açıkça yasaklayan bir emir bulunmadığını söyleyerek, ruh hakkında anlayışları ölçüsünde açıklamalarda bulunmuşlardır.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Ruhun hakikati şudur: Ruh, latif (gözle görülmeyen) bir varlıktır; suyun yaş ağacın dallarında dağılıp yayılması gibi, bedenin her yanını sarmıştır."

---

[226] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/37. Mana, Kuşeyrî'ye göre verildi.

İbn Gânim el-Makdisî,[227] *Hallü'r-Rumûz fî Fethi'l-Künûz* adlı eserinde, *"Nefsini bilen Rabb'ini bilir"* hadisi hakkında demiştir ki:

"Bu hadisten benim için, insanlara açıklanması gerekli ve tanıtılması güzel olan bir sır ortaya çıktı ki o da şudur: Allah Teâlâ ruhu, latif ve lâhutî (mana âlemine ait) olarak, bu kesif ve maddi âlemin özelliklerini taşıyan bedene, yüce zatının birliğine ve Rabliğine bir delil olarak koydu. Ruh, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, on yönden delil olmaktadır; şöyle ki:

1. Bu insanın bedeni, kendisini hareket ettiren ve onu idare eden bir şeye muhtaçtır. Bu şey, onu hareket ettirip işlerini tedbir eden ruhtur. Bundan anladık ki bu âlemi de hareket ettirip yöneten biri gereklidir.

2. İnsanın bedenini yöneten tek ruhtur. Bundan anladık ki bu âlemi yöneten de tektir; âlemi takdir ve tedbirinde O'nun bir ortağı yoktur. Bu konuda yüce Allah şöyle buyurmuştur:

'Eğer gökte ve yerde, Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, onların düzeni bozulurdu' (Enbiyâ 21/22).

3. İnsan bedeni, ruhun hareket ettirmesi ve iradesiyle hareket etmektedir. Bundan anladık ki ruh, bedeni hayır veya şer, nasıl hareket ettiriyorsa, bunu sadece Allah'ın hareket ettirmesi, takdiri ve iradesiyle yapmaktadır.

4. İnsan bedeninde hareket eden her şey, sadece ruhun bilmesi ve şuuru ile hareket eder; ruh, bedenin bütün hareketlerini bilir. Bundan anladık ki Cenâb-ı Hakk'a yerde ve gökte hiçbir şey gizli kalmaz (O, her şeyi bilir ve görür).

5. Bu bedene, ruhtan daha yakın bir şey yoktur. Bundan anladık ki Allah Teâlâ her şeye en yakındır; âlemde, Allah'a, yaratmış olduğu varlıklardan daha yakın hiçbir şey olmadığı gibi O'na varlıklardan daha

---

[227] İbn Gânim, İzzeddin Abdüsselâm b. Ahmed el-Makdisî (v. 678/1280), mutasavvıf, vaiz ve edip bir zat olarak tanınmaktadır. *Hallü'r-Rumûz fî Fethi'l-Künûz, er-Ravzü'l-Enîk ve'l-Va'zü'r-Reşîk* adlı, tasavvuf ve ahlâkla ilgili eserlerinden başka pek çok eseri vardır. *Hallü'r-Rumûz* adlı eseri, isim benzerliğinden dolayı, yanlışlıkla, Şâfiî fakihi İzzeddin Abdüsselâm es-Sülemî'ye (v. 660/1262) nisbet edilmiştir. Geniş bilgi için bk. İlhan Kutluer, "İbn Gânim, İzzeddin", *DİA*, 19/502. Kitabının, verdiğimiz şekliyle ismi için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, nr. 5092 (Beyrut 2008); Bağdâdî, *İzâhü'l-Meknûn*, nr. 4495 (Beyrut 2008).

uzak bir şey de yoktur. Bu yakınlık ve uzaklık, bildiğimiz mesafe yönünden değildir; çünkü yüce Allah için mesafeyle yakınlık veya uzaklık söz konusu değildir; O, bundan yüce ve uzaktır.

6. Ruh, beden yaratılmadan önce mevcuttu; beden ölüp yok olduktan sonra da ruh mevcuttur. Bundan bildik ki Allah Teâlâ, varlıklar yaratılmadan önce mevcuttu; onların yok olmasından sonra da mevcut olacaktır. O, ezelî ve ebedîdir (zaman itibariyle evveli ve sonu yoktur). Cenâb-ı Hak, zamanla yok olmaktan yüce ve uzaktır.

7. Bedendeki ruhun nasıl olduğu (şekli, durumu) bilinmez. Allah Teâlâ da bir şekilden, şekle girmekten ve şekil olarak düşünülmekten uzaktır.

8. Ruhun bedende nasıl bulunduğu ve bedenin neresinde olduğu bilinmez; ruh bedenin her yerindedir. Bedende ruhun bulunmadığı hiçbir yer yoktur. Aynı şekilde, Cenâb-ı Hak da bütün mekânlarda mevcuttur. Bununla birlikte, zaman ve mekâna bağlı olmaktan yüce ve uzaktır.

9. Ruh bedende, maddi olarak hissedilmez, kendisine dokunulmaz, elle tutulmaz. Bundan anladık ki Allah Teâlâ da her yerde mevcuttur, fakat varlığı (maddi olarak) hissedilmez, kendisine dokunulmaz, elle tutulmaz.

10. Ruh bedende gözle görülmez, kendisi için bir sûret ve şekil düşünülmez; bir şeye benzetilmez. Bundan anladık ki Allah Teâlâ'yı da gözler göremez; O, bir şekil ve sûrete benzetilmez, zatı, güneş ve aya benzemez. Âyette buyrulduğu gibi; '*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işiten ve görendir*' (Şûrâ 42/11)."

"*Nefsini bilen Rabb'ini bilir*" hadisine gelince, İmam Nevevî, bu sözün bu lafızlarla hadis olarak sabit olmadığını belirtmiştir. Sem'ânî ise onun, velilerden Yahya b. Muâz'ın sözü olduğunu söylemiştir.[228]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[228] bk. Nevevî, *Fetâva'l-İmâm Nevevî (el-Mesâilü'l-Mensûre)*, s. 504-505 (Beyrut 2007). Süyûtî, bu hadis ve üzerinde yapılan değerlendirmeler hakkında, *el-Kavlü'l-Eşbeh* isimli bir risâle yazmıştır. Bu risâlede, Şeyh İzzeddin b. Ganim'in bu hadisten çıkardığı on delili de zikretmiştir (bk. Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 2/226-229 [Beyrut 2000]).

Ebû Saîd-i Harrâz'a, "Ruh, sonradan yaratılmış bir varlık mıdır?" diye sorulunca, hazret şöyle demiştir: "Evet, sonradan yaratılmıştır; eğer böyle olmasaydı; Allah'ın Rabliğini ikrar etmezdi. Cenâb-ı Hak ruhlara, *'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?'* diye hitap buyurunca ruhlar, *'Elbette, sen bizim Rabbimiz'sin!'* dediler" (A'râf 7/172).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ruh, aslından (asıl kaynağından) ayrılınca, ona kulluk sıfatları verildi ve ruh yüce Allah'ın Rabliğini ikrar etti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ruh, hakikatin şuasıdır; bedenlerde farklı şekillerde etkisini gösterir."

Yine o demiştir ki: "Ruha has özelliklerinden biri de cevherinin güzelliğinden ve aslının hoşluğundan dolayı, güzel olan, güzel görülen her şeye, bütün güzel ve hoş seslere, güzel ve hoş kokulara meyleder. Onun zâhiri, Allah'ın gaybı, bâtını ise Allah'ın sırrıdır. Ruh, Hz. Âdem'in sûretinde şekillendirilmiştir. Allah Teâlâ bir insanı yaratmayı kastedince, ruhunu hazır eder; onun sûretini ruhunun sûretinde yapar. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu duruma işaret ederek ve kapalı bir şekilde ifade ederek,

'Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı'[229] buyurmuştur."[230]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Yani ruh, ilk tecellide ceberût denizinden ortaya çıkarken Âdem'in sûretinde idi. Allah sonra Âdem'i büyük ruhun sûretinde yarattı. Bu da mana denizinden ilk tecellidir. Böylece ilk tecelli, Rahmân'ın zatından oldu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, Allah Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı."[231]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şöyle denilmiştir: Güzel ses, ruhla ortak özellik taşıdığı için ruhanîdir; ruha heyecan verir ve onun aslına (Rabb'ine) dönmesi için kendisini teşvik eder. Ruhun sahibi, selim zevk sahibi biriyse işittiği her hoş sesten harekete geçer; semâ yapar.

---

[229] Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244, 251.

[230] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/383-384.

[231] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/264; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 6/3076 (3928 nolu hadisin şerhinde).

Bayezid-i Bistâmî, güzel hoş bir nağme işitince, "Bu nağmelerde Hak Teâlâ'dan bir nidâ (bana sesleniş) zevki alıyorum" demiştir.

Şöyle denilmiştir: "Ruh, insanın bedenine sadece semâ (ilâhî aşk ve coşku) ile girmiştir; bu beden zindanından da sadece semâ ile çıkar." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kimse Kur'an'ın Bir Benzerini Getiremez

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, *"Size çok az ilim verildi"* âyetini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا
وَكٖيلًاۙ ﴿٨٦﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبٖيرًا ﴿٨٧﴾ قُلْ
لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا
يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهٖيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ
فٖي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۘ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

86. ***Andolsun, dileseydik sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırdık; sonra sen bu konuda bize karşı bir vekil (yardımcı ve koruyucu) bulamazdın.***

87. ***Sadece Rabb'inden bir rahmet olarak bunu yapmadık. Şüphesiz, O'nun sana lutfu çok büyüktür.***

88. ***De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere toplansalar ve birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini getiremezler."***

89. ***Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali çeşitli şekillerde anlattık. Yine de insanların çoğu inkârda ısrar ederler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun, dileseydik sana vahyettiğimizi,* size verilen ilimlerin kaynağı olan ve kendisinden nurların alındığı Kur'an'ı *ortadan kaldırırdık;* o durumda sizde çok az bir bilgi kalırdı."

Kur'an'ın ortadan kaldırılmasından kasıt, onun sahife ve kalplerden silinmesidir.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Dininizden ilk kaybedeceğiniz şey, emanete riayettir; son olarak kaybedeceğiniz şey ise namazdır. Bazı insanlar, doğru dürüst bir dini (inancı ve yaşantısı) olmadığı halde namaz kılarlar. Gerçekten bir gün sabaha çıktığınızda kalbinizde Kur'an'a dair hiçbir şeyin kalmadığını görürsünüz." Bunları dinleyenler içinden bir adam,

"Biz Kur'an'ı ezberleyip kalbimize yerleştirdik; onu mushaflara yazdık, çocuklarımıza öğrettik. Çocuklarımız da onu kendi çocuklarına öğretirler. Böylece Kur'an aramızda yayılıp kalmış iken bu nasıl olur?" diye sordu. İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle dedi:

"Bir gün gelir, insanlar sabaha çıktıklarında Kur'an'a dair her şeyi kaybederler; Kur'an, sahifelerden silinmiş ve kalplerden çekilip alınmış olur."[232]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sonra,* sana vahyettiğimizi ortadan kaldırdığımızda *sen bu konuda,* Kur'an'ı muhafazada *bize karşı (sana yardımcı olacak) bir vekil,* onu yazılı ve ezberlenmiş olarak geri getirecek *kimse bulamazdın. Sadece Rabb'inden bir rahmet olarak, biz bunu yapmadık.*" Başına böyle bir durum gelseydi, senden alınanı sana geri getirecek olan sadece Allah'ın rahmetidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Fakat onun senden gitmesine Allah'ın rahmeti engel oldu da o senden alınmadı.

---

[232] Hâkim, *Müstedrek,* 4/504; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 8698; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 2027; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/334.

"Şüphesiz, O'nun sana lutfu çok büyüktür." O seni bütün insanlara peygamber göndererek, sana kitabını indirerek, seni özel olarak muhafaza ederek ve sana sayılamayacak kadar nimet vererek bu ihsanını gösterdi.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen kitabın kıymetini bilmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

"De ki: Andolsun, insanlar ve cinler, belâgattaki, nazmının güzelliğinde ve manalarının mükemmelliğinde yüksek seviyesine akılların ulaşamayacağı *bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere toplansalar ve birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini* asla *getiremezler."* Çünkü bu kitap ilâhî ilimleri, apaçık delilleri, insanı hayrette bırakacak manaları içermektedir. Bunlar öyle şeylerdir ki hiç kimsede böyle bir ilim yoktur. Sonra bunları en mükemmel bir şekilde insanlara sunmuştur. Bunun için müşriklerin edip ve şairleri ona karşı bir şey ortaya koymaktan âciz kaldılar.

Pek çok âlim demiştir ki: Onlar, Kur'an'ın fesahati, belâgatı, ifadelerinin parlaklığı ve nazmının güzelliği karşısında, onun benzerini getirmekten âciz kaldılar. Kur'an'ın insanları âciz bırakan i'câz yönü çoktur.

Âyette, özellikle insanların ve cinlerin dile getirilmesi, Allah katında münkirlerin bu iki gruptan oluşmasındandır; yoksa bunların dışındakilerin Kur'an'la muaraza etmeye güç yetireceklerinden değildir. Yani onlar, bahsedilen güzel sıfatlarda ona benzer bir kelâm getiremezler. Halbuki, aslı ve dili itibariyle Arap olan ve Arapça'yı en iyi bilenler, söz ve beyan ustaları onların içindedir.

"Onlar, bu konuda birbirlerine destek verseler, yardımlaşsalar bile, bunu yapamazlar; Kur'an'ın bir benzerini getirmeye güç yetiremezler."

Cenâb-ı Hak, devamında gelen âyette şöyle buyurdu: *"Gerçekten biz, bu Kur'an'da,* bahsedilen sanat ve özellikleriyle *insanlara her türlü misali,* darbımeseller gibi, güzelliliği ile dikkatleri kendine çekip kişiyi hayrette bırakacak manaları, anlayıp kabul etmeleri için *çeşitli şekillerde* *anlattık."* Onları genişçe ortaya koyacak ve açıklayacak biçimde, her birinin kalpte yerleşmesini temin edip kalbi huzura kavuşturacak şekilde, değişik yönleriyle tekrar tekrar açıkladık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onda, muhtaç oldukları faydalı ilimleri, kesin burhanları ve apaçık delilleri açıkladık. Bu, Kur'an'ın, onları âciz bırakan yönünün, ondaki ilimler ve manalar olduğunu göstermektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Yine de insanların çoğu inkârda ısrar ederler."* Onu inadına inkâr ederler ve kabule yanaşmazlar.

Bu âyette, onların hiçbir şekilde iman etmeyecekleri mübalağalı olarak ifade edilmiştir. Âyette, müşriklerin, inkâr ve inatla hakka karşı geldiklerine, doğruyu benimsemediklerine ve gerçekleri bilerek reddettiklerine işaret edilmektedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

86-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dilemesine bağlı olarak, peygamberliğe ait bir özelliğin (mesela âyette geçtiği gibi vahyin) gitmesinden korku oluştuğu gibi; velilerdeki velâyet, marifet ve müşahede halinin gitmesinden de korku meydana gelir. Şüphesiz kalpler Allah'ın elindedir; onları dilediği gibi istediği yöne çevirir.

Velilik, kalplere konulmuş manevi bir emanettir; Allah onu kalpten almak istediği zaman alır; bunun için âriflerin endişe ve korkusu hiç gitmez. Büyükler sürekli, veliliğin kendilerine verildikten sonra çekilip alınacağından korkarlar ve bunun için edebe çok dikkat ederler; çünkü veliliğin çekilip alınmasının sebebi, kötü edeptir. Öyle bir halden Allah'a sığınırız.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın velilerine uyguladığı kanunu şudur: Yüce Allah onları, devamlı kendisine muhtaç olduklarını gösterir; bunu içinde bulundukları bütün hallerinde O'nun tecelli eden hükmüne boyun eğmeleri için yapar."

Kuşeyrî sonra şöyle demiştir: "Âyetin muradı, Cenâb-ı Hakk'ın habibi ile arasındaki sırrın sadece ikisi arasında kalması, başkasının buna ortak olmamasıdır."[233]

Velilerden bazısının diğerinden velilik halini çekip almasına gelince; bu durum, marifet halinde temkin sahibi olan velide gerçekleşmez. Çünkü yüce Allah'ın verdiği ve sabit tuttuğu hali kimse bozamaz. Sadece bu durum, manevi hali zayıf olan bazı velilerde geçekleşebilir. Şöyle ki manevi halinde temkin sahibi olan bir veli ile temkin sahibi olmayan bir veli karşı karşıya geldiklerinde, manen kuvvetli olan kimse -Allah'ın izniyle- diğerinin halini çekip alabilir. Bazan da veli, içinde bulunduğu halde haddi aştığında, sahip olduğu manevi hal kendisinden gider. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Tuhaf İstekleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin inat ve azgınlıklarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاًۙ ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ
لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخٖيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجٖيراًۙ ﴿٩١﴾ اَوْ
تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفاً اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ
قَبٖيلاًۙ ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَٓاءِۜ وَلَنْ نُؤْمِنَ
لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَاباً نَقْرَؤُ۬هُۜ قُلْ سُبْحَانَ رَبّٖي هَلْ كُنْتُ اِلَّا
بَشَراً رَسُولاً ﴿٩٣﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ
قَالُٓوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَراً رَسُولاً ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ

---

[233] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/28.

يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ
كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

90. ***Kâfirler dediler ki: "Sen, bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana asla iman etmeyeceğiz."***

91-92-93. ***"Yahut senin bir hurma ve üzüm bahçen olup içlerinden çağlayan ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça yağdırmadıkça veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut da altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana inanmayacağız. Yine bize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da inanmayacağız." De ki: "Rabbim'i bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim; ben, sadece peygamber olarak gönderilmiş bir insanım!"***

94. ***İnsanlara hidayet geldiğinde, onların iman etmelerine mani olan, sadece, "Allah, peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demeleridir.***

95. ***De ki: "Eğer yeryüzünde yerleşip yürüyenler melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik."***

96. ***De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah kâfidir. Şüphesiz O, kullarının halini en iyi bilen ve en iyi görendir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kureyş kâfirleri *dediler ki ...*"

Onlar, Kur'an'ın i'câzı ve diğer apaçık mucizeler karşısında âcizlikleri ortaya çıkıp mağlubiyetleri belli olunca, alışılan âdete göre meydana gelmesi mümkün olmayan, ilâhî hikmetin de vukuunu gerekli görmediği hârikulâde şeyleri, iman etmelerine sebep olarak talep ettiler. Bu, açık delil karşısında çaresiz kalıp mağlup olan kimselerin huyudur.

Kureyşliler eşraftan bir toplulukla Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Mekke suyu az bir yerdir; bize Mekke'de fışkırıp akan bir su kaynağı çıkar" dediler.[234]

Onların bu sözü, şu âyetin manasıyla aynıdır: "Onlar dediler ki: Sen, bizim için yerden, *Mekke arazisinden* hiç kurumayıp sürekli akan *bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız."*

Kâfirler isteklerine şöyle devam ettiler:

"Yahut senin bir hurma ve üzüm bahçen olup içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmadıkça sana iman etmeyeceğiz." Yani ağaçları altındaki araziyi kapatacak şekilde dalları gür, çok hurma ve üzüm bahçen olup ağaçları arasından kuvvetle akan nehirler fışkırtmadıkça sana iman edecek değiliz. Bundan kasıt, ağaçların gövdeleri yanından ırmakların akmasıdır. Yahut bu nehirlerin devamlı olarak akmasıdır.

"Yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize değişik *parçalar halinde* yahut tek bir parça halinde *yağdırmadıkça sana iman etmeyeceğiz."* Onlar, bu sözleriyle şu âyeti kastettiler:

"Dilersek onları yerin dibine geçiririz yahut üzerlerine gökten parçalar yağdırırız" (Sebe 34/9).

"Veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe, getirip de onları açıkça görmedikçe *sana asla inanmayacağız."*

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Senin söylediklerinin doğruluğuna şahitlik edecek bir kefil getirmedikçe sana inanmayacağız.[235]

"Yahut da altından bir evin olmadıkça ya da merdivenlerinden tırmanarak *göğe çıkmadıkça sana inanmayacağız."*

"Yine göğe çıktığında oraya tek başına çıkacağın için, oradan *bize,* içinde senin peygamber olduğunu tasdik eden, *okuyacağımız ve* içindekileri senden öğrenmeyip doğrudan ulaşacağımız *bir kitap indirmedikçe sana inanmayacağız."*

---

[234] Bu konuda uzun bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/87-90; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/337-338.

[235] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/83.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halasının oğlu olan Abdullah b. Ebû Ümeyye,[236] Allah Resûlü'ne şöyle dedi:

"Sen, benim de göreceğim şekilde, bir merdiven edinerek göğe çıkıp oradan bir kitap getirmedikçe sana inanmayacağım. Ayrıca seninle birlikte, yazılı bir kâğıt olsun ve kâğıtla birlikte dört tane de melek bulunsun; bu melekler, senin dediğin gibi hak peygamber olduğuna şahitlik etsinler; o zaman iman ederim."[237]

Abdullah b. Ebû Ümeyye daha sonra müslüman oldu.

Onlar, bu bâtıl ve boş istekleriyle, imana gelmeyi değil, inat ve ısrarlarında kalmayı hedeflediler. Eğer onlara, istediklerinin daha fazlası verilseydi, bu onların sadece hakka karşı kibirlerini ve azgınlıklarını artırırdı. Yoksa onların şahit olduğu bazı mucizeler bile iman etmeleri için yeterliydi. O mucizeler ki hiçbir şey duymaz denen dağlar bile onların önünde secde eder.

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle demesini emretti:

"*De ki: Rabbim'i bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim;* O'na herhangi bir kimsenin hükmetmesinden veya kudretine ortak olmasından zatını yüce ve uzak tutarım!"

Yahut O'nu, kâfirlerin bu tür çirkin istekleri gibi, zatına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tutarım. Onların söylediği ve istediği öyle şeylerdir ki onlardan neredeyse gökler parçalanıp yere düşecekti.

Yahut bu tür şeyleri talep etmekten yüce Allah'ın zatını tenzih ederim, böyle bir şey istemekten yüce ve uzak tutarım. Bu onların istedikleri şeyin bâtıl olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu tesbih, onların inkârda direnmelerine karşı bir hayret ifade etmektedir.

---

[236] Bu zat, Abdülmüttalib'in kızı Âtike'nin oğludur (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/90).

[237] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/90.

"De ki: Ben, sadece peygamber olarak gönderilmiş bir insanım; bir melek değilim ki benden göğe yükselmem ve benzeri şeyler beklensin. Ben sadece, diğer peygamberler gibi, Rabbim tarafından O'nun emirlerini tebliğ etmek için gönderilmiş bir peygamberim.

Peygamberler, kavimlerine sadece, onların hallerine uygun şekilde, Allah'ın, onların vasıtasıyla ortaya koyduğu mucizeleri getiriyorlardı. Mucizeleri getirme işi onlara ait değildir. Onların bu konuda Rab'lerine bir tahakkümde bulunması da (zorlama ile bir şey yaptırması) söz konusu değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: "Bâtıl görüşleri anlatılan *bu insanlara hidayet* yani vahiy geldiğinde, *onların iman etmelerine mani olan, sadece, 'Allah, peygamber olarak bir insan mı gönderdi?' demeleridir."* Yani onlara imanı gerektiren mucizelerle birlikte vahiy geldiğinde, Kur'an'a ve senin peygamberliğine iman etmelerine mani olan, sadece, "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" sözleri oldu. Onlar bu sözü, insan cinsinden bir peygamberin gönderilmesini inkâr ederek söylediler. Bu sözden kasıt, onlardan bazısının bunu söylemesi ve diğer bazılarını imandan alıkoyması değildir; onları imandan alıkoyan, hepsinin sahip olduğu bâtıl itikaddır; onlara bu sözü söyleten de bu itikaddır.

Onları imandan alıkoyan şeye "söz" denmesi, şunu bildirmek içindir: Onların bu sözleri, bir sağlam rivayete dayanmayan ve hariçte onu tasdik edecek bir delil bulunmayan kuru bir sözden ibarettir.

Onları iman etmekten alıkoyan pek çok sebep ve engel varken, bunun sadece bu belirtilen söze bağlanması, ya onun sebeplerin en büyüğü olmasından yahut da o andaki hale göre engelin o olmasındandır. Bununla şunu kastediyorum: Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ben sadece peygamber olarak gönderilmiş bir insanım"* cevabını işittiklerinde, onun bu haline göre bu sözü söyleyerek iman etmediler. Çünkü onlar, o anda, akıllarına diğer boş şüphelerinden biri gelmeden sadece onunla meşguldüler.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "Resûlüm, işin hikmetini-tesbit ve şüpheleri gideren hakkı ortaya koymak için, bizim tarafımızdan onlara *de ki: Eğer yeryüzünde,* insanların yerine *yerleşip karar kılan,* sürekli orada yaşayıp yürüyenler *melekler olsaydı, elbette onlara gökten,* kendilerini hakka sevkeden *peygamber olarak bir melek gönderirdik."* Böyle olsaydı, onların melekle buluşması ve ondan bir şey almaları mümkün olurdu. Sadece insanların çoğunluğu, meleklerle içli dışlı olup onlardan bir şey alma hak ve imkânından uzaktır; çünkü böyle bir şeyin gerçekleşmesinin ana sebebi, iki tarafın hallerinin birbirine benzemesi ve cinslerinin aynı olmasıdır.

Bu durumda, insanlara peygamber olarak meleklerin gönderilmesi, yaratılışın ve ilâhî hükümlerin bağlı olduğu hikmete terstir. Melek sadece, insanlar içinde kudsî kuvvetle desteklenmiş, ruhanî ve cismanî her iki âlemle irtibat kurabilen temiz nefis sahibi seçkin kimselere (peygamberlere) gönderilir; onlar, meleklerden aldıkları ilmi insanlara tebliğ ederler.[238]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Benimle sizin aranızda,* benim peygamberliğin gereği olan şeylerden bana düşeni yerine getirdiğime ve sizin de buna karşı yaptığınız yalanlama ve inada *şahit olarak Allah kâfidir."*

Âyette, "Benimle sizin aranızda" dedi, "aramızda" demedi; bunu, hal ve durumlarının birbirinden farklı olduğunu ortaya koymak ve aralarında büyük bir ayrılığın olduğunu göstermek için söyledi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O,* peygamber olarak gönderdiği ve kendilerine peygamber gönderilen *kullarının halini en iyi bilen ve en iyi görendir."* Allah, onların zâhirî ve bâtınî bütün amellerini bilir; hepsine ona göre karşılık verir. O'nun bu sıfatlara sahip olması, her şeye yetmesinin de bir sebebidir. Bu âyette ayrıca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli, kâfirler için ise bir tehdit vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[238] İbn Acîbe, bu açıklamaları Ebüssuûd Efendi'nin (v. 982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selîm* isimli tefsirinden almıştır. Biz manayı oradan destekleyerek verdik. bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/158-159 (Beyrut 1999).

90-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden keramet istemek, velilik yolunu bilmemek ve onlar hakkında kötü zanna sahip olmaktır; çünkü veliliğin elde edilmesi için keramet şart değildir. Onlarla yüce sevgilileri arasındaki perdenin kalkıp O'nu gerçek olarak müşahede etmekten ve kendilerinden bütün şek ve şüphelerin gitmesinden daha büyük hangi keramet vardır? Onların yanında Cenâb-ı Hak, zaruri olarak müşahede edilir duruma gelmiş ve O'nun dışındaki varlıkların vücudu zaruri olarak, muhal olmuştur (Yani mâsivanın kendi başına bir vücut sahibi olmadığı kesin olarak gözükmüştür). Bu halden daha büyük hangi keramet vardır?

Bu söylediklerimiz ârifler hakkındadır; salihlere, ibadet ehline ve zâhidlere (dünyadan el etek çekip Mevlâ'ya yönelenlere) gelince, onlar, yakînlerinin artması ve nefislerinin mutmain olması için keramete muhtaçtırlar. Çünkü onlardan perdeler kaldırılmamış ve kendilerinden varlıkların etki ve tesirleri çekilip gitmemiştir.

Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak, hidayetin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِه۪ۜ
وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّاۜ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ
كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَع۪يرًا ﴿٩٧﴾ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا
وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَد۪يدًا ﴿٩٨﴾

97. ***Allah kimi hidayete ulaştırırsa doğru yolu bulan odur; kimi de sapkın halde bırakırsa artık onlara, Allah'tan başka dostlar bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzüko-***

yun haşrederiz. Onların varıp kalacakları yerleri cehennemdir. Onun ateşi azaldıkça alevini artırırız.

98. ***Bu onların cezasıdır. Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr ettiler ve, "Bizler, bir kemik yığını ve dağılmış kırıntı olduktan sonra mı yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kimi hidayete ulaştırırsa,* peygamberleri eliyle kendi tarafından gelen doğru yola sevkederse; O'na giden *doğru yolu bulan* ve kendisine sevap getiren şeye ulaşan *odur."* Yahut onlar, iyilik namına istedikleri bütün arzularına ulaşan kimselerdir.

"Allah kimi de sapkın halde bırakırsa; bu inatçı müşrikler gibi, onlarda sapkınlık halini yaratırsa, *artık onlar için, Allah'tan başka,* onları Allah'ın azabından kurtaracak *dostlar bulamazsın."*

Yahut onları, Allah'ın yoluna ulaştıracak ve kendilerini dünyevî ve uhrevi isteklerine kavuşturacak kimse bulamazsın.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kıyamet gününde onları yüzükoyun haşrederiz;* yani yüzleri üstünde sürüyerek mahşere sevkederiz." Şu âyette de bu durum ifade edilmektedir:

"O gün yüzleri üzeri ateşe (cehenneme) sürüklenirler" (Kamer 54/48).

Yahut onlar, kabirlerinden kalktıktan sonra, mahşere yüzleri üstü yürüyerek gelirler. Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar yüzleri üzerinde nasıl yürüyecekler?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şu cevabı vermiştir:

"Onları ayakları üzerinde yürütmeye kadir olan Allah, yüzleri üzerinde yürütmeye de kadirdir."[239]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları kör, dilsiz ve sağır bir halde haşrederiz."* Onlar mahşerde gözlerini aydınlık edecek şeyleri göremezler;

---

[239] Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (25), 1; Müslim, Münâfikîn, 54; Tirmizî, Tefsîru Sûre (17), 12; Ahmed, *Müsned,* 2/354.

onlardan kabul edilecek bir şey konuşamazlar; kulaklarına hoş gelecek ve lezzet verecek bir şey işitemezler. Onlar, dünyada apaçık âyet ve ibretleri görmediler; doğruyu konuşmadılar ve dinlemediler; bunun için bu cezayı hak ettiler.

Onların hesaptan sonra, hesap yerinden ateşe bu şekilde sürülmeleri de câizdir; o anda kendilerinden görme, işitme gibi kuvveleriyle hisleri alınır.

Onların, bu şekilde gözleri kör, kulakları sağır ve dilsiz olarak mahşere getirilip sonra bu kuvvelerinin ve hislerinin kendilerine verilmesi de câizdir. Çünkü onların, mahşerin bazı yerlerinde görme, işitme gibi âzalarını kullandıkları da (âyet ve hadislerin beyanıyla) şüphe götürmez bir gerçektir.[240]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların varıp kalacakları yerleri cehennemdir. Onun ateşi azaldıkça alevini artırırız."* Yani her ne zaman ateş onların derilerini ve etlerini yiyip bitirerek yakacak bir şey kalmazsa alevi sakinleşirse, onların derilerini yenileriyle değiştirerek ateşlerinin alevini artırırız; böylece ateş tekrar kızgın ve alevli haline döner.

Kâfirlere böyle bir azabın uygulanması, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerindendir. Böylece azap sürekli tekrar eder ki dünyada onca delillerle bilmedikleri şeyi, burada bizzat görerek bilsinler. Nitekim peşinden gelen âyet bunu şöyle açıklamaktadır:

"Bu azap *onların cezasıdır.* Sebebi şudur: *Onlar,* öldükten sonra tekrar dirilmenin olacağını açıkça gösteren aklî ve naklî *âyetlerimizi inkâr ettiler* ve tekrar dirilmeyi şiddetli bir şekilde inkâr ederek, *'Bizler, bir kemik yığını ve dağılmış kırıntı olduktan sonra mı yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?' dediler."* Yani onlar, "Bizler toprak olduktan sonra tekrar dirileceğiz öyle mi?" dediler.

---

[240] Açıklamalar için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/583; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/159-160.

97-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kimi apaçık marifete ve velilik sırrına ulaştırırsa bu nimete sadece o ulaşır. Cenab-ı Hak önce kulu, bu işin ehli olan âriflerin sohbetine ulaştırır. İnsan, onun elinde terbiye olup ahlâkını güzelleştirince, üzerinde marifet nurları parlar. Hak Teâlâ bir kulu bu marifetten mahrum edince, kul ona bakmaz ve onun ehli olan âriflerin sohbetine ulaşmaz. Bu kimse, dünyada Allah'tan kalbi perdelenmiş bir halde yaşadığı gibi, kıyamet günü de perdeli olarak haşredilir. Kişi, yaşadığı hal üzere ölür ve öldüğü hal üzere diriltilir. Bu kimse, zât-ı bârînin ebedî nimetlerde ortaya çıkan sırlarını göremez; Rahmân ve Rahîm olan Mevlâ ile özel konuşma yapamaz; Cenâb-ı Hakk'ın mukarrebîn makamındaki kulları ile konuşmasını işitemez. Bunun sebebi, onun, kendi zamanındaki terbiye ehli kâmil mürşidleri inkâr etmesi ve, "Allah'ın, cehaletle ölmüş ruhları, marifetle diriltmesi mümkün değildir" demesidir. Bu sözde, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi kapsayan ezelî kudretini inkâr ve O'nu sınırlama vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak bundan sonra, her şeyi kapsayan kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى
اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَا رَيْبَ ف۪يهِۜ فَاَبَى الظَّالِمُونَ
اِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي
اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

99. *Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, kendilerinin benzerini yaratmaya güç sahibi olduğunu görüp anlamadılar mı? Allah, onlar için, kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel belirledi; fakat zalimler, inkârdan başkasını kabul etmediler.*

100. ***De ki: "Eğer siz, Rabbim'in rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla cimrilik yapardınız. Doğrusu insan çok cimridir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, gökleri ve yeri* bu kadar büyüklükleriyle bir temel madde olmaksızın yoktan *yaratan Allah'ın, onların benzerini,* onlar gibi küçük ve basit bir şeyi *yaratmaya güç sahibi olduğunu görüp anlamadılar mı?* Yani bunu düşünüp Allah'ın her şeye gücünün yeteceğini bilmediler mi?" Halbuki onlar, bunların benzeri de değildir.

Mana şudur: Onlar, (bunca delillere bakıp da) Allah'ın, kendilerini yeniden yaratacağını anlamadılar mı? Gerçekte onlar, yaratılış yönüyle göklerden ve yerden daha ağır değildir. Bir de yeniden yaratma, ilk yaratmadan daha zor değildir.

"Allah, onlara, ölümleri ve yeniden diriltilmeleri için, *kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel,* muhakkak gelecek olan bir zaman *belirledi.* Bu, kıyametin kopmasıdır. *Fakat zalimler, inkârdan başkasını kabul etmediler;* yaptıkları tek şey inatla inkârda direnmek oldu."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara de ki: Eğer siz, Rabbim'in, rahmet hazinelerine,* O'nun bütün varlıklara akıttığı rızık ve diğer nimet hazinelerine sahip olsaydınız, vermekle *tükenir korkusuyla cimrilik yapardınız;* onu elinizde tutardınız." Çünkü dünyada bulunan herkes, bir faydayı kendisi için ister; eğer başkası için istiyorsa bunu daha büyük bir menfaati elde etmek için yapar. Şu halde insan, yüce Allah'ın sonsuz cömertliği yanında cimridir; sadece Rahmân'ın ahlâkı ile ahlâklanmış peygamberler ve sûfîlerin büyükleri cimrilik sıfatından kurtulmuştur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu insan çok cimridir."* Âyetin lafzında geçen "katûr" ifadesi, ileri derecedeki cimriliği ifade etmektedir. İnsanın yapısında şu vardır: İnsan, muhtaç olarak yaratılmıştır ve onda, ihtiyaç duyduğu şeyleri elinde tutup kimseye vermeme huyu mevcuttur. Yine bu insan, elindekini bolca verdiğinde, bir karşılık elde etme düşüncesine sahiptir. Yani insan tabiatı icabı, eşyanın bir sonunun olduğunu ve yok olacağını düşünür. Bu durumda eğer o, Allah'ın rahmet hazinelerine sahip olsaydı, fakir kalırım korkusuyla onları elinde tutardı.

Aynı şekilde, bu gafil ve cahil insan, Allah'ın kudretinin, ölümden sonra diriltme noktasında duracağını (hâşâ, ona gücünün yetmeyeceğini) zanneder. Halbuki böyle değildir. Allah'ın kudreti sonsuzdur; O, dilediğini, hiç yoktan yaratır; istediği rızkı hiç yoktan var eder. O, rahmet hazinelerinin bitmesinden korkmaz. Bu manaya göre âyet, öncesiyle bağlantılıdır. Açıklama için İbn Atıyye tefsirine bakınız.[241]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu âyetin, "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" âyetinin manasıyla bağlantılı olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak onlara sanki şöyle diyor: "Eğer Allah'ın rahmet hazineleri sizin elinizde olsaydı, peygamberliği istediğinize verirdiniz, fakat o, sizin elinizde değildir. Olmaz ya, diyelim ki olsaydı, o zaman sizler, o hazinelerin bitmesinden korkarak elinizde tutardınız. Çünkü insan tabiatı, cimrilik ve fakirlik korkusu üzere yaratılmıştır. Bu söylediğimiz mana ve bağlantı, şu iki âyet arasında da mevcuttur. Allah Teâlâ, Sâd sûresinde önce,

"Kâfirler, kendilerine, içlerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar" (Sâd 38/4) buyurdu; peşinden de,

"Yoksa, aziz olan (her şeye gücü yetip hükmü geçen) ve sonsuz ihsanda bulunan Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır?" (Sâd 38/9) buyurdu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

99-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bir anda bin âlemi hiç yoktan var etmeye güç sahibi olduğu gibi bir anda bin âlemi yok etmeye de güç sahibidir. Var olması mümkün olan hiçbir şeyi gerçekleştirmekten âciz değildir.

Yine Cenâb-ı Hak, insanı öldükten sonra maddi olarak yeniden diriltmeye kadir olduğu gibi onu gaflet ve cehaletle manen ölümünden sonra diriltmeye de güç sahibidir. Bütün bunlar, O'nun ezeldeki hükmüne göre olur. Allah bunun için, kendisinde şüphe olmayan bir vakit tayin etmiştir; onu sadece zalim olan ve inkâra dalan kimse inkâr eder.

---

[241] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/488.

Veliliği sadece kendisine veya geçmişlerine has kılıp hallerini bilmedikleri bir topluma Allah'ın manevi fetih vermesini inkâr edenlere de ki: Eğer siz, Rabbim'in rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman cimrilik yapar, elinizdekinin tükenmesinden korkarak veliliği kendinizde tutardınız. Gerçek şu ki (hakikati tanımayan gafil ve cahil) insan çok cimridir; hayrı sadece kendisi için sever ve ister.

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] Verilen Dokuz Mucize

Cenâb-ı Hak, bunun ardından, kendilerine birçok mucize gösterildikten sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile kavmi arasında yaşananları ve bu mucizelerin onlara hiçbir fayda sağlamadığından bahsederek, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin kendisinden inat ve ifsat için istedikleri mucize taleplerine karşı teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اِذْ
جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ
لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَۚ
وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ
فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَم۪يعًاۙ ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِه۪ لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ
اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَف۪يفًاۜ ﴿١٠٤﴾

101. ***Andolsun biz, Musa'ya apaçık dokuz âyet (mucize) verdik. İsrâiloğulları'na sor. Musa onlara geldiğinde Firavun ona, "Ey Musa! Ben senin kesinlikle büyülenmiş biri olduğunu düşünüyorum!" dedi.***

102. ***Musa dedi ki: "Sen de biliyorsun ki bunları sadece, göklerin ve yerin Rabb'i, apaçık deliller olarak indirdi. Ey Firavun! Ben de seni hakikaten helâk olmuş biri olarak görüyorum!"***

103. ***Bunun üzerine Firavun, onları ülkeden sürüp çıkarmak istedi. Biz de onu ve kendisiyle birlikte olanları hepsini birden denizde boğduk.***

104. ***Arkasından İsrâiloğulları'na şöyle dedik: "O topraklarda oturun! Ahiret vaadi gelince, hepinizi toplayıp bir araya getiririz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz Musa'ya,* onun peygamberliğine delil olacak ve Allah'tan getirdiği şeylerin doğruluğunu gösterecek *apaçık dokuz âyet (mucize) verdik."*

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen bu dokuz mucize şunlardır: Yılana dönen asâ, ışık saçan el, çekirge istilası, ekin böceği istilası, kurbağa istilası, Kıptîler'in sularının kana dönmesi, tufan (sel baskını), kıtlık ve ürünlerin azalması (bk. A'râf 7/133).

Bazıları, son üç mucizenin yerine şunlar saymıştır: Taştan suyun fışkırması, Tûr dağının İsrâiloğulları'nın üzerine kaldırılması ve denizin yarılması. Ancak, âyetteki "mucizeler"le bu son üçünün kastedildiğini söylemek doğru değildir; çünkü bu üçü Firavun'a gönderilmedi; onlar, Hz. Musa [aleyhisselâm] Mısır'dan çıktıktan sonra gerçekleşti.

Saffân b. Assal [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: "Bir yahudi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen dokuz âyetin ne olduğunu sorunca, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

'Bunlar, ona verilen şu emirlerdir:

1. *Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın.*
2. *Hırsızlık yapmayın.*
3. *Zina etmeyin.*
4. *Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin.*

5. *Büyü yapmayın.*

6. *Faiz yemeyin.*

7. *Suçsuz bir insanı, öldürmesi için sultana gidip yalan beyanlarda bulunmayın.*

8. *Namuslu kadınlara iftira atmayın.*

9. *Savaştan kaçmayın. Özellikle ey yahudiler sizler, cumartesi yasağını çiğnemeyin.'* Bunun üzerine yahudi Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] el ve ayaklarını öptü."[242]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste, yahudi, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen mucizeleri sorunca, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ona bu ilâhî emirleri saymasının hikmeti şu olabilir: Cenâb-ı Hak, onlara dokuz mucize gösterdi, bunlara bir şükür olarak da kendilerini dokuz ilâhî emirle mükellef yaptı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, mucizeleri değil mükellef oldukları şeyi söyledi; çünkü onlar daha önemliydi. Onlara gösterilen mucizelerden ise bahsetmedi; zira onlar zaten malumdu. Soruyu soran kimsenin, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elini öpmesinin tek sebebi, onun söylediklerinin Tevrat'ta geçen ilâhî hükümlere aynen uyması idi; yahudi onun bunları sadece vahiy yoluyla bildiğini anladı; onun için elini öptü.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Özellikle ey yahudiler sizler, cumartesi yasağını çiğnemeyin"* sözü, cevaba ilaveten müstakil olarak söylenmiş bir sözdür. Bunun için sözün ifade şeklini değiştirdi.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sana, Musa [aleyhisselâm] ile ilgili bahsettiğimiz kıssayı, yakîn ve kalp huzurunun artması için *İsrâiloğulları'na sor."*

Yahut bütün insanlar için senin doğruluğun ortaya çıksın diye onlara sor.

Bazıları âyetteki, *"İsrâiloğulları'na sor (onlardan iste)!"* emrinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] değil, Hz. Musa'ya olduğunu söyleyerek âyete şu manayı vermiştir: "Biz Musa'ya dedik ki: Firavun'dan, İsrâiloğulları'nı seninle göndermesini iste."

---

[242] Tirmizî, İsti'zân, 33 (nr. 2733), Tefsîru Sûre (17), 15 (nr. 3144). Tirmizî rivayetinde soruyu soranlar iki yahudi olarak geçmektedir; ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 4/239-240.

Bir diğer mana: Ey Musa, İsrâiloğulları'ndan seni desteklemelerini ve seninle birlikte olmalarını iste!

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], âyeti "istedi" manasına gelecek şekildeki bir okuyuşu da bu manayı desteklemektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Musa onlara,* peygamberlikle *geldiğinde* kendisine dokuz mucize verdik." Yahut ona şöyle dedik: "Kendilerine vahiyle geldiğinde, Firavun'dan, İsrâiloğulları'nı seninle göndermesini iste."

Musa, kendisine verdiğimiz delilleri Firavun'a gösterdiğinde ve onunla gönderdiğimiz şeyleri ona tebliğ ettiğinde, *"Firavun ona, 'Ey Musa! Ben senin kesinlikle büyülenmiş,* büyülenip aklını yitirmiş *biri olduğunu düşünüyorum!' dedi."*

"Musa da ona *dedi ki: Ey Firavun, sen de biliyorsun ki* benim elimde ortaya çıkan *bu mucizeleri sadece, göklerin ve yerin Rabb'i,* onları yaratıp tedbir eden Allah, sana benim doğruluğumu gösteren *apaçık deliller olarak indirdi."* Hem onlara O'ndan başkasının gücü yetmez. Fakat sen, inat edip büyüklük tasladın. Aslında, sizler onların Allah'tan olduğunu kesin biliyorsunuz, fakat zulme sapıp büyüklük taslayarak onları inkâr ettiniz.

"Ey Firavun! Ben de seni hakikaten helâk olmuş, soyu ve desteği kesilmiş, işi bitmiş *biri olarak görüyorum!"*

Âyete şu mana da verilmiştir:

Seni, mağlup ve kahredilmiş biri olarak görüyorum.

Yahut seni, hayırdan çevrilmiş biri olarak görüyorum.

Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'un, *"Ey Musa! Ben senin kesinlikle büyülenmiş biri olduğunu düşünüyorum!"* sözüne karşılık olarak ona, *"Ey Firavun! Ben de seni hakikaten helâk olmuş bir kimse olarak görüyorum!"* dedi.

Bu iki zan ve görüş arasında ne kadar fark vardır. Firavun'un zannı, apaçık bir iftiradır; Hz. Musa'nın zannı ve görüşü ise hakka'l-yakîn derecesinde kesindir; çünkü o, âlemlerin Rabb'inin vahyi ile yahut gözüken emarelerinden elde edilmiş bir görüştür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Firavun, onları ülkeden,* Mısır'dan *sürüp çıkarmak,* onları zorlayıp oradan göç etmelerini *istedi. Biz de onu ve kendisiyle birlikte olanları hepsini birden denizde boğduk."* Firavun'u ilmini ve hilesini tersine çevirdik; onu ve kavmini suda boğarak köklerini kazıdık.

"Firavun'u ve kavmini suda boğduktan *sonra İsrâiloğulları'na şöyle dedik:* 'Onun sizi sürüp çıkarmak istediği *topraklarda oturun!'"* Yahut Şam topraklarında oturun. Bu daha isabetli bir görüştür; çünkü İsrâiloğulları'nın Mısır'a yerleşip oturmak için geri döndükleri doğru değildir. "Biz onların terkettiği bu şeylere *İsrâiloğulları'nı vâris yaptık"* (*Şuarâ* 26/59) âyetinin tefsirine bakınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ahiret vaadi gelince,* yani ahiret hayatı yahut ahiret yurdu veya ahirette toplanma vaadi gerçekleşince, *hepinizi, birbirinize karışmış olarak toplayıp bir araya getiririz."* Sonra aranızda hüküm verir, saîdleri (cennetlikleri) şakîlerden (cehennemliklerden) ayırırız. Âyetin sonunda geçen "lefîf", değişik kabilelerden oluşmuş topluluklar demektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

101-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Haset ve inatçılara, herhangi bir mucizenin veya âyetin gösterilmesi fayda vermez. Kendisine ezelde ilâhî inâyet takdir edilen kimseler ise mucize ve keramet türü şeylere bağlanıp kalmazlar; fakat bu tür şeyler, yakîn ehlinin kalp kuvvetini ve huzurunu artırır; hasetçilerin ve inatçıların ise nefret ve inadını çoğaltır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Cenâb-ı Hak Tarafından Hak ile İndi

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen mucizeden bahsetti. Ondan sonra da peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] verilen Kur'an mucizesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذ۪يراً ﴿١٠٥﴾
وَقُرْاٰناً فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْز۪يلاً ﴿١٠٦﴾
قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى
عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّداً ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ
رَبِّنَا لَمَفْعُولاً ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعاً ﴿١٠٩﴾

105. *Biz onu (Kur'an'ı) hak ile indirdik; o hak ile indi. Seni de sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*

106. *Biz Kur'an'ı, insanlara durup düşünerek okuyasın diye farklı zamanlarda parça parça indirdik.*

107. *De ki: "Ona ister inanın, ister inanmayın; şüphesiz, ondan önce kendilerine ilim verilenlere o Kur'an okununca, onlar yüzleri üstü secdeye kapanırlar."*

108. *Derler ki: "Rabbimiz'i tesbih ederiz. Şüphesiz Rabbimiz'in vaadi yerine gelir."*

109. *Onlar ağlayarak yüzleri üstü yere kapanırlar ve Kur'an onların huşûunu artırır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak Kur'an hakkında buyuruyor ki:

"Biz o Kur'an'ı, indirilmesini gerektiren *hak ile indirdik; o,* ilâhî emirleri ve yasakları içeren bir kitap olarak *hak ile indi."*

Mana şudur: Biz onu, bütünüyle hakkı içeren bir kitap olarak indirdik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onu, gökten meleklerin koruması ve nezareti altında indirdik. O kitap Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], şeytanların karışmasından muhafaza edilerek indi.

Âyetteki kasıt, Kur'an'a, inişinin öncesinde ve sonrasında hiçbir bâtılın karışmadığı da olabilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Seni de sadece,* itaat edenlere sevabı (cenneti ve cemali) *müjdeleyici ve* isyan edenleri azapla *uyarıcı olarak gönderdik."*

Bu âyette, Kur'an'ın hak ile indiği belirtildikten sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesinin de hak ile gerçekleştiği açıklandı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz Kur'an'ı, insanlara durup düşünerek okuyasın diye farklı zamanlarda parça parça indirdik."* Yani biz Kur'an'ı, yirmi veya yirmi üç senede parçalar ve bölümler halinde indirdik.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, ezberlenmesi kolay olsun diye Kur'ân'ı parça parça indirdi. Bunun bir sebebi de Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'inden, birçok defa vahiy meleğinin ve âyetlerin gelmesidir. Böylece Kur'an, her vakitte ve meydana gelen her olayda inmiş oldu. Bu durum, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], (müşriklerin dediği gibi) Kur'an konusunda başka bir insanın yardım etmediğine de bir delildir.

"Onu insanlara durup düşünerek, manaları akla ve kalbe yerleşe yerleşe *okuyasın diye parça parça indirdik."* Böyle olması, ezberlemek için daha kolaydır ve anlamaya daha fazla yardımcıdır.

"Ve onu, hikmet ve maslahatın gerektirdiği şekilde, meydana gelen olaylara göre *farklı zamanlarda indirdik."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Kâfirlere *de ki: Ona ister inanın, ister inanmayın;* şu bir gerçek ki sizin imanınız onun kemalini artırmadığı gibi, iman etmeyişiniz de ona bir noksanlık getirmez."

Yahut bununla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], onları küçük düşürmesi ve hallerinden rahatsız olmaması emredildi. Sanki o şöyle diyor: "Ey kâfirler, ona iman etmenizle etmemeniz birdir; çünkü siz, bir delil üzere değilsiniz (bunun için sizin Kur'an'ı tasdik ve inkârınızın, onun hak kitap olduğu noktasında bir önemi yok). Geçerli delil sadece ilim sahiplerinde mevcuttur; onlar Ehl-i kitap'tan mümin olanlardır ki şu âyet onlara işaret etmektedir:

"Şüphesiz, ondan önce kendilerine ilim verilenlere o Kur'an okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar." Onlar, Kur'an'ın inmesinden önce, geçmişte inen ilâhî kitapları okuyan âlimlerdir. Onlar, vahyin hakikatini, peygamberliğin alametlerini bilen, hak ile bâtılın, doğru yolda olan ile bâtıla dalanların arasındaki farkı anlama imkânına sahip olan kimselerdir.

Onlar, Allah'ın emrine tâzim için yahut Allah'ın önceki kitaplarda belirttiği senin sıfatların, ortaya çıkarılışın ve sana Kur'an'ın indirilmesiyle ilgili vaatlerini gerçekleştirmesine bir şükür olarak yüzleri üzeri yere kapanıp secde ederler.

Bu âyette, daha önce geçen, *"Ona ister inanın ister inanmayın"* âyetinde belirtilen, onlara aldırış etmemenin bir sebebi ortaya konmaktadır. Mana şudur: Ey müşrikler, eğer siz Kur'an'a iman etmezseniz, sizden daha üstün olan ve imanı sizden daha güzel kimseler ona iman etti.

Bu âyetin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) bir teselli olarak görülmesi de mümkündür. Ona sanki şöyle deniyor: Cahillerin iman etmeyişine karşı sen âlimlerin imanı ile teselli bul; cahillerin iman etmeyip yüz çevirmesinden rahatsız olma!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* secdelerinde *şöyle derler: Rabbimiz'i tesbih ederiz;* kâfirlerin yaptıklarından veya vaadinden dönmesinden Rabbimiz'i tenzih ederiz, O'nu böyle bir halden yüce ve uzak tutarız. *Şüphesiz, Rabbimiz'in vaadi yerine gelir."* Gerçek şu ki Rabbimiz'in her vaadi mutlaka yerine gelir.

"Onlar, Allah'a karşı kalplerindeki saygı ve korkudan dolayı *ağlayarak yüz üstü secdeye kapanırlar."*

Sebepleri farklı olduğu için, secdeye kapanma işi tekrarlandı. Onların birinci secdesi, Allah'ı yüceltmek ve O'nun vaadini yerine getirmesine bir şükür içindi; ikinci secdeleri ise Kur'an'ın vaaz ve öğütlerinin onlarda yaptığı tesirdendir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Kur'an onların,* Allah Teâlâ hakkındaki bilgilerini artırdığı gibi O'na karşı kalplerindeki *huşûyu da artırır.*"

105-109. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz onu, yani rubûbiyyetin sırlarıyla ilgili bilgiyi hak ile indirdik ve o, kulluğun edeplerini öğretmek için hak ile indi.

Yahut biz, hakikat ilmini hak ile indirdik; şeriat ve tarikat ilmi de hak ile indi.

Biz seni, ihlâslı kulları Allah'a vuslatla ve O'nun özel dostluğuna seçilmekle müjdelemen; günahlara dalanları ise ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma ile korkutman için gönderdik.

Sana Kur'an'ı parça parça indirdik. Bunun sebebi, onu bizim adımıza onlara okuman içindir. Bir de onlar maddi resim ve şekillerinden fâni olduklarında, arada bir vasıta olmadan onu bizden dinlemeleri için böyle yaptık. Biz, Kur'an'ı bizi tanıtması için peyderpey indirdik.

Onlara de ki: "Kudsî huzurumuza girmek için ona iman edin yahut etmeyin; şüphesiz, bizi tanıyan ilim sahipleri, onun hakkını yerine getirirler; onu okurken huşû içinde olurlar; onu bizden dinleme anında bizi müşahedeleriyle lezzetlenip keyif alırlar."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'a Esmâ-i Hüsnâ ile Dua

Kur'ân-ı Hakîm, Allah Teâlâ'nın isimlerinden pek çoğunu içermektedir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dua ederken, "Yâ Allah, yâ Rahmân" derdi. Bunu işiten müşrikler, "O bize, iki ilâha tapmayı yasaklıyor, fakat kendisi Allah'tan başka bir ilâha (Rahmân'a) dua ediyor!" dediler.

Yahudiler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sen Rahmân'ı az zikrediyorsun; halbuki Allah, Tevrat'ta Rahmân'dan çokça bahsetmektedir!" dediler. Allah Teâlâ da bu iki gruba cevap olarak şu âyeti indirdi:[243]

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَۜ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۚ

110. ***De ki: "İster Allah diyerek dua edin, ister Rahmân diyerek; hangisiyle dua etseniz olur. En güzel isimler O'na aittir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, müminlere *de ki: İster Allah diyerek dua edin, ister Rahmân diyerek;* O'nu hangi ismiyle çağırırsanız çağırın, aynıdır."

Yahut O'nu bunlardan biriyle isimlendirin (O'na ister Allah deyin, ister Rahmân deyin) aynıdır.

"İster Allah deyin ister Rahmân, ikisi de eşittir" âyetinde "eşittir" ile kastedilen iki şey olabilir:

Birincisi, bu iki lafız (delalet ettikleri zat yönüyle) eşittir; çünkü onlar tek zatı ifade etmektedir. İki lafzın mana ve kullanılmaları farklı olsa da bir oldukları nokta, ikisinin de aynı zata ait olmasıdır; o da gerçek manada kendisine ibadet edilmeye layık olan zattır.

İkincisi, bu iki lafız (Allah ve Rahmân), mutlak olarak kullanılmada ve kulu maksadına ulaştırmada eşittir. Bunun için, *"Hangisiyle dua etseniz* isabetli ve güzel *olur; en güzel isimler O'na aittir"* buyruldu.

Mana şudur: Bunların hangisiyle dua etseniz güzel olur; çünkü hepsi, Cenâb-ı Hakk'ın cemal ve celâl sıfatlarının mükemmelliğine delalet etmekte, O'nun zatının güzelliğini, celâl ve cemal yönünden kemalini göstermektedir.

---

[243] Rivayetler için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 15/123, Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/88, Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/347-348.

Seyyid Şerif-i Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde demiştir ki:[244] Buhârî ve Müslim'de şu hadis-i şerif zikredilmiştir:

"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; kim onları sayarsa cennete girer."[245]

Bu hadiste isimler belirtilmemiştir. Fakat Tirmizî ve Beyhakî rivayetinde bu isimler sayılmıştır. Bu, meşhur bir rivayettir. İmam Tirmizî'nin rivayetinde, Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] esmâ-i hüsnâyı şu sırayla saymışlardır:

"Kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah, er-Rahîm, er-Rahmân, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbız, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Muiz, el-Müzil, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Alî, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hay, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâlî, el-Ber, et-Tevvâb, el-Müntakım, el-Afüv, er-Raûf, Mâlikü'l-mülk, Zü'l-Celâli ve'l-ikrâm, el-Muksit, el-Câmi', el-Ganî, el-Mugnî, el-Mâni', ed-Dâr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâki, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr (celle celâluhû)."[246]

Kur'an ve Sünnet'te bunların dışında da ism-i şerifler zikredilmiştir. Kur'an'da geçenlerden bazıları şunlardır: el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Gâlib, el-Kâhir, el-Garîb, er-Rab, el-A'lâ, en-Nâsır, el-Ekrem, Ahsenü'l-Hâlikîn, Erhamü'r-Râhimîn, Zü't-Tavli, Zü'l-Kuvve, Zü'l-Meâric ve diğerleri.

Hadiste geçen ism-i şeriflerden bazısı şunlardır: el-Mennân, el-Hannân.

---

[244] bk. İci, *Kitâbü'l-Mevâkıf* (Cürcânî şerhiyle birlikte), 3/304 vd. (Beyrut 1997).

[245] Buhârî, Daavât, 69, Tevhid, 12; Müslim, Zikir, 5, 6.

[246] Tirmizi, Daavât, 82; Hâkim, *Müstedrek*, 1/16; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 808. Beyhakî rivayetleri için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 102; *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 1/29-29 (Beyrut 1994), *el-İ'tikât*, 34-35 (Beyrut 1988). Beyhakî, *el-İ'tikâd* isimli eserinde iki ayrı rivayet vermiştir. Bu rivayetlerde bazı isimler farklıdır.

İbn Mâce rivayetinde[247] bazı isimler geçmiştir ki onlar, yukarıda zikredilen meşhur rivayette yoktur. Bunlar el-Kâim, el-Kadîm, el-Vitr, eş-Şedîd, el-Kâfi ve diğerleri gibi.

Bu isimlerin sayılmasına gelince; hadiste saymak manası verdiğimiz "ihsâ" birkaç şekilde olur:

1. Esmâ-i hüsnâyı ezberleyerek. Çünkü onları toptan ezberleyip tekrar tekrar sayarak zikretmekle bu yapılmış olur.

2. Esmâ-i hüsnânın manasını bilerek, onlara iman ederek ve onlara ait hak ve edepleri koruyarak.

3. Esmâ-i hüsnâya bağlanarak, onların kâinattaki tecellilerini müşahede ederek ve taşıdıkları ilâhî ahlâklardan pay sahibi olarak.

Şerhu'l-Fâtihati'l-Kebîr isimli eserimizde,[248] esmâ-i hüsnâ ile ahlâklanmanın ve onların hakikatine ulaşmanın nasıl olacağından bahsettik.

İbn Hacer-i Askalânî, *Fethu'l-Bârî* isimli eserinde demiştir ki:

"Bu konuda şöyle de denmiştir: Allah Teâlâ'nın isimleri 100 tanedir; Allah, bir tanesini açıklamayıp kendi katında gizli tutmuştur. O, ism-i âzamdır; onu kimseye açıklamamıştır. Buna göre hadiste sanki şöyle denmiş oluyor: Allah'ın 100 ismi vardır; O, bunlardan birini katında gizli tuttu, diğerlerini insanlara açıkladı.

Başka biri de şöyle demiştir: 100'ü tamamlayan isim gizli değildir; o, lafza-i celâldir (Allah ism-i şerifidir). Bu görüşte olanlardan biri de Beyhakî'dir. O demiştir ki: Esmâ-i hüsnâ 100 tanedir, onları 100'e tamamlayan 'Allah' ism-i şerifidir. Bunu şu âyet de desteklemektedir:

'Güzel isimler Allah'a aittir' (A'râf 7/180). Buna göre, doksan dokuz ism-i şerif Allah'a aittir. Allah ismi onlardan ayrı olup, onunla 100 tamamlanmaktır."[249]

---

[247] bk. İbn Mâce, Duâ, 10.

[248] Müellif İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*'den müstakil olarak, Fâtiha sûresine, büyük, orta ve kısa olmak üzere üç ayrı tefsir yazmıştır. 1. ciltte "İbn Acîbe'nin Hayatı ve Eserleri" kısmına bakınız (Mütercim).

[249] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/523 (Beyrut 1993).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Herhalde o âlim, doksan dokuzu tamamlayan başka bir isim zikretmiş olmalı; yoksa geçen rivayette, Allah ism-i şerifi, doksan dokuzun içinde zikredilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

110. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

"İster Allah diyerek dua edin ister Rahmân diyerek ..." âyeti hakkında Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ kullarını, zatına has, içinde bütün ilâhî isimlerin, sıfatların, zatın ve fiillerin sırlarının bulunduğu iki isimle kendisini tanımaya çağırdı. Bunlardan Allah ism-i şerifi, bütün isimleri, her yönden içinde toplamaktadır. Rahmân ismi de toplayıcı bir isimdir, sadece o da Allah ism-i şerifinin altına girmektedir; çünkü Allah ism-i şerifi hepsini toplayıcıdır. Sen, 'Allah' dediğin zaman, diğer bütün isimleri zikretmiş olursun."

Vertecûbî sonra der ki: "Kul 'Allah' deyince, O'nun dışında her şeyi yok eder. Kul, 'Rahmân' deyince ise sıfat ve birleme yönünden diğer bütün sıfatları sabit tutmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarla sıfatlanması rahmâniyeti yönündendir; tek oluşu ise ilâhlığı yönündendir."

Sonra der ki: "Üstat Kuşeyrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın velilerine ihsan ettiği büyük nimetlerden biri de onlara esmâ-i hüsnâsını zikrettirerek zikir bahçesinde sırlarını dinlendirip huzura kavuşturmasıdır. Onlar, esmâ-i hüsnânın zikriyle bir manevi bahçeden diğerine geçerler; bir huzur halinden diğerine intikal ederler."

Şöyle denilmiştir: "Zenginlerin dinlenmesi, bağ ve bostanlarında olur; dervişlerin dinlenmesi ise zikir ve tesbih anındaki müşahedelerinde olur; onlar o anda sırlarına keşfolan celâl ve cemal tecellileriyle hoş olup keyfederler." Vertecûbî'nin nakli burada bitti.[250]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âriflerin dinlenmesi ve keyfi ise sevgililerinin (yüce Mevlâ'nın) sırlarını müşahedelerinde ve O'nun cemal ve celâl bahçesinden açılan güzellikleri seyirlerindedir.

---

[250] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/388-389.

Namazdaki Kıraatte Usul

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, müşriklerin Kur'an'a ve onu getirene sövmemeleri için, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] namazdaki okuyuşunu gizli yapmasını emrederek şöyle buyurdu:

...وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرٖيكٌ فِى الْمُلْكِ وَلَمْ
يَكُنْ لَهُ وَلِىٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبٖيرًا ﴿١١١﴾

... Namazında (Kur'an okurken) sesini çok yükseltme; pek kısık da okuma; ikisinin arası bir yol tut.

111. ***De ki: "Bütün hamd, hiç kimseyi çocuk edinmeyen, mülkünde (ilâhlığında) hiçbir ortağı bulunmayan, âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a aittir." Sonra tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Namazında* Kur'an okurken, *sesini* müşriklere işittirecek şekilde *çok yükseltme;* çünkü bu, onları Kur'an'a sövmeye ve onunla eğlenmeye sevkeder. *Ondaki okuyuşunu,* arkandaki müminlerin duyamayacağı şekilde *kısık da yapma; ikisinin arası bir yol tut."* Açıktan ve gizli okumada orta yolu tut; şüphesiz işlerin en hayırlısı orta yollu olanıdır.

Bunun yol olarak ifade edilmesi, onun, kendilerini kasıtlarına ulaştırması için yönelenlerin yöneldiği ve uyanların takip ettiği bir yol olması itibariyledir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] (namazda Kur'an okurken) gizlice okuyor ve, "Ben Rabbim'e gizlice yalvarıyorum; O benim ihtiyacımı bilmektedir" diyordu. Hz. Ömer [radıyallahu anh] ise açıktan yüksek sesle okuyarak,

"Ben şeytanı kovuyorum; uyuklayanları uyandırıyorum" diyordu. Bu âyet indiği zaman, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir'e (namazda Kur'an okurken) sesini biraz yükseltmesini; Hz. Ömer'e de sesini biraz kısmasını emretti."[251]

Âyete şu mana da verilmiştir: Bütün namazlarında açıktan okuma, hepsinde sesini kısma da! İkisinin arasında orta bir yol tut; gündüz namazlarında sesini kıs, gece namazlarında okuyuşunu açıktan yap.

Bazıları, âyette duanın kastedildiğini, âyetin dua hakkında indiğini söylemişlerdir.[252]

Bir grup âlim de bu âyetin hükmünün kaldırıldığını, çünkü dinin her tarafa yayılıp şirkin gizlenip ortadan kalkmasıyla dine sövülme ve onunla eğlenilme durumunun da ortadan kalktığını söylemişlerdir.

O halde bütün hamdler Allah'a aittir. Bunu ifade için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Resûlüm, 'Üzeyir Allah'ın oğludur' diyen yahudilerin, 'Mesih İsa Allah'ın oğludur' diyen hıristiyanların ve, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' diyen Müdlicoğulları'nın (Araplardan bir kabilenin) iddia ettiğinin aksine, *de ki: 'Bütün hamd, hiç kimseyi çocuk edinmeyen Allah'a aittir.'"* Allah onların, söylediklerinden yüce ve uzaktır.

"Alemde birçok ilâhın bulunduğunu söyleyen Seneviyye grubunun dediğinin aksine, *O'nun mülkünde,* ilâhlığında *hiçbir ortağı yoktur."*

"O'nun âcizlikten ötürü, kendisine yardımcı olacak *bir dosta ihtiyacı da yoktur."* Yani O, âcizlik ve zillete düşmüş değildir ki bu hali gidermek için kendisine yardımcı olacak bir dosta ihtiyacı olsun.

---

[251] Ebû Davud, Tetavvu', 25; Tirmizî, Mevâkît, 212. Değişik rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/349-350.

[252] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/351. Burada âyete şu mana verilmiştir: Dua ederken, sesini yükseltme; yüksek sesle dua edip halini Allah'a arzederken kusurlarını dile getirirsin; insanlar onları işitip seni ayıplarlar.

Bütün hamdlerin Allah'a ait olduğu söylenirken, bu sıfatların zikredilmesi şunu bildirmek içindir: Hamde layık olan, bu sıfatların sahibi olan zattır, başkası değildir; çünkü sadece bu şekilde kemal hali tamam olur. Onun dışındakiler ise noksan ve hakirdir. Bunun için Allah, önceki âyete bağlı olarak peşinden şöyle buyurdu

"Sonra tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

Bu âyette şu hakikate dikkat çekilmektedir: Kul, yüce Allah'ı tenzih edip yüceltmede son derece gayret etse, Allah'a ibadet ve hamdetmede bütün çabasını ortaya koysa da O'nun hakkını yerine getirmede kusurlu olduğunu itiraf etmesi gerekir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Abdülmüttaliboğulları'ndan (aile fertlerinden) bir çocuk düzgün konuşmaya başladığında, ona bu âyeti öğretirdi.[253]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

110-111. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi terbiyeye yeni giren kimseler için, açıktan zikretmek, Kur'an okumak ve dua etmek mubahtır (mürşidinin iznine bağlı olarak serbesttir); bu hüküm, bunları yaparken kalbi gaflette olmayan kimse içindir.

Âyetteki yasak, daha sonra kaldırılmıştır. Çünkü sahâbe-i kirâm, Mekke'den hicret ettikten sonra, Kur'an okurken ve tekbir getirirken seslerini yükseltiyorlardı. Fakat ilâhî huzurdan uzak olanların hali, açıktan okumaya ve sesli zikre devam etmektir. İlâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerde ise galip olan hal, sükût ve gizliliktir. Allah Teâlâ (bu hale işaret eden) bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Rahmân'ın azametinden dolayı sesler kısılır; artık sadece fısıltı işitebilirsin" (Tâhâ 20/108).

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir'e sesini biraz yükseltmesini; Hz. Ömer'e de sesini biraz kısmasını emretmesi, onları kendi tercih ve isteklerinin dışına çıkarmak içindir. Bu onlar için bir terbiyedir.

---

[253] bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 7976; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 424; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/353.

İsrâ sûresinin, Allah'ı yüceltme âyetiyle bitmesi şuna bir işarettir: Kim ruhuyla veya bedeniyle mele-i a'lâya (melekût âlemine) yolculuk yaparsa onun iki cihanda âkıbeti, izzet ve yücelik olur.

İsrâ sûresinin tefsiri burada bitti.

(18) KEHF SÛRESİ[254]

Sûre Hakkında Bilgi: Kehf sûresi 110 âyettir. Mekke'de nâzil olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ı bütün noksan sıfatlardan tenzih ederek (yüce ve uzak tutarak) kendisine hamdetmesini emretti. Bu sûrenin başında da bu hamdi, ona verdiği en büyük nimet sebebiyle hak ettiğini haber verdi. Bu büyük nimet, ebedî nimet yurdu olan cennete ulaştıran hidayetin sebebi yüce Kur'an'ın indirilmesidir.

İçinde Hiçbir Eğrilik Bulunmayan Kitap

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۜ

① قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدٖيدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ

---

[254] Sûre bu adı, içinde kıssaları anlatılan "Ashâb-ı Kehf"ten almıştır.

يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًاۙ ② مَاكِثٖينَ فٖيهِ اَبَدًاۙ ③
وَيُنْذِرَ الَّذٖينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۗ ④ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْۜ
كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۜ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Hamd, kuluna kitabı** (Kur'an'ı) **indiren ve onda hiçbir eğrilik** (bozukluk ve noksanlık) **bulundurmayan Allah'a mahsustur.***

2-3. ***Allah onu dosdoğru bir kitap olarak, insanları tarafından gelecek şiddetli azapla uyarmak ve salih amel işleyen müminlere güzel bir mükâfat** (cennet) **olduğunu, orada ebedî olarak kalacaklarını müjdelemek için indirdi.***

4. ***Onu ayrıca, "Allah bir çocuk edindi" diyenleri uyarmak için indirdi.***

5. ***Onların ve babalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür. Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Bütün hamdler,* güzel övgüler *Allah'a mahsustur."* Âyetin kastı, kendisine iman edilmesi için hamd, övgü ve yüceliğin kime ait olduğunu duyurmaktır. Yahut bu ifade, yüce Allah'ın kendisini övmesidir. Veyahut her ikisidir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu hamd ve övgüyü hak edişinin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"O Allah ki kuluna kitabı indirdi."* Yani diğer kitaplar arasında kitap deyince hemen tanınan, özel olarak kitap ismini almaya layık olan, her yönüyle mükemmel olan kitabı indirdi. Bu kitap, Kur'an'ın tamamıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, yüce zatına yapılacak hamdi Kur'an'ı indirmeye bağlaması, onun en büyük nimetlerinden biri olduğuna dikkat çekmek içindir. Çünkü o, kulu kemale erdirecek şeylere sevketmekte ve onu dünya ve ahiret saadetini temin edecek şeylere davet etmektedir.

Âyette, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'a nisbet edilerek "kulu" diye bahsedilmesi, onun, ibadet mertebelerinde ve kulluğun kemalinde en son noktaya ulaştığına dikkat çekmek içindir. Çünkü Allah Resûlü, kendi hazlarından geçmiş, Allah'ın haklarını en güzel şekilde yerine getirmiş ve Rabb'ine kullukta ihlâsı elde etmiştir.

Cenâb-ı Hak, indirdiği bu kitabı şöyle tanıtıyor:

"Onda, o kitapta hiçbir eğrilik, lafızlarında farklılık, manalarında çelişki ve davetinde sapma *bulundurmadı."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah, indirdiği kitabı çelişkiden ve tenakuzdan (içinde birbirine zıt hükümler bulunmasından) korudu. O, aziz olan Rab'den, aziz olan kuluna inen aziz bir kitaptır."[255]

"Allah onu dosdoğru bir kitap olarak indirdi." O, istikamette son noktada, ifrat ve tefritten uzak, mutedil (her konuda dengede) bir kitaptır. Bu ifade, az önce geçen *"onda hiçbir eğrilik bulundurmadı"* ifadesini tekit etmektedir. Bu ifade, bahsedilen özelliğin Kur'an'ın zâtî bir sıfatı olduğunu haber vermektedir.

Âyetteki "kayyimen" ifadesine şu manalar da verilmiştir: O, kulların din ve dünyalarına ait faydaları temin eden bir kitaptır. Bu manayı, onun uyarıcı ve müjdeleyici bir kitap olarak gönderildiğini bildiren az sonraki âyetten çıkarıyoruz. Bu, Kur'an'ın kendisine ait mükemmellik vasfından sonra, kulları kemale erdirme vasfını göstermektedir.

Kur'an'ın kayyim oluşuna şu mana da verilmiştir: O, kendisinden önceki semavî kitaplar için bir gözetleyicidir; onların doğruluğuna şahitlik eder ve onları kontrol eder.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onu, uyarmak için indirdi."* Allah onu, kendisiyle insanları korkutmak için indirdi. Yahut o kitabı insanları uyarsın diye indirdi. Birinci izah, daha uygundur; çünkü peşinden gelen âyet buna münasiptir.

---

[255] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/47.

Yani *"Allah, kitabı,* içindekilerle kâfirleri, inkâr ve yalanlamalarına karşılık olarak, *tarafından gelecek şiddetli bir azapla korkutmak için indirdi."*

"Onu ayrıca salih amel işleyen müminlere, iman ve salih amellerine karşılık olarak *güzel bir mükâfat olduğunu* ve orada ebedî olarak kalacaklarını müjdelemek için indirdi." Bu mükâfat, cennet ve orada kendilerine verilecek olan en güzel mükâfatlardır.

Âyette, salih amellerin sürekliliğine ve onların kabulünün imana bağlı olduğuna işaret de vardır.

Âyette, uyarının müjdeden önce söylenmesi, kâfirleri içinde bulundukları hal konusunda uyarmaya çok önem verildiğini göstermek içindir. Onda, kalbin manevi kirlerden temizlenmesinin, güzel hallerle süslenmesinden önce gelme prensibine de dikkat edilmiştir.

"Allah bir çocuk edindi, diyenleri uyarmak için indirdi" âyetinde, uyarma işi tekrar edildi. Önceki âyette geçen uyarı, şiddetli bir azabı hak eden bütün insanları kapsarken, bu âyetteki uyarı özel bir gruba aittir. Bu, onların, inkâr ve sapkınlıktaki iğrenç hallerinin son noktaya gelmesinden dolayı, içinde bulundukları durumun çirkinliğini bildirmek içindir. Buna göre âyetin manası şudur:

Allah bu kitabı, diğer kâfirler arasında ayrıca, böyle vebali büyük bir sözü söyleyen kimseleri uyarmak için indirdi. Onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyen Araplar, "Üzeyir Allah'ın oğludur" diyen yahudiler, "İsa Allah'ın oğludur" diyen hıristiyanlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların,* Allah'ın bir kimseye çocuk edinmesi konusunda, bir asla (sağlam bir delile) dayanan *hiçbir bilgileri yoktur.* Onlar bunu sadece kendileri haktan saptıkları için ve başkalarını da saptırmak için söylüyorlar. Onların bir bilgisi olmadığı gibi kendilerini taklit ettikleri *babalarının da* bu konuda delile dayanan *bir bilgisi yoktur."* Onların hepsi, cehalet ve sapkınlık çölünde kaybolmuştur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların, söyledikleri şeyin doğru mu yanlış mı olduğu konusunda bir bilgileri yoktur; onlar bunu sadece, düşünüp taşınmaksızın, körü körüne bir taklit ve cehaletle söylüyorlar. Şu âyet de onların bu durumunu ifade etmektedir:

"O'nun hakkında, bilgisizce erkek ve kız çocukları uydurdular" (En'âm 6/100). Yani onlar, söyledikleri şeyin hakikatini ve ne derece çirkin bir şey olduğunu bilmiyorlar. Şu âyet onların, bu konudaki çirkin sözlerini haber vermektedir:

"Onlar, 'Rahmân bir çocuk edindi' dediler. Gerçekten siz, çok çirkin bir şey ortaya attınız. Ondan dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir" (Meryem 19/88-91).

Bu mana, *"Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür"* âyetine daha uygundur. Yani onların bu sözleri, inkâr ve iftira olarak ne büyük bir sözdür; çünkü onda, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve yüceliğine layık olmayan bir nisbet vardır. Yine onda, Cenâb-ı Hakk'ı bir varlığa benzetme ve O'na ortak koşma vardır. Bu sözde ayrıca, Allah Teâlâ'nın kendisine yardımcı ve halef olacak bir çocuğa ihtiyacı olduğu yanlış fikri de yer almaktadır.

"Onların ağzından çıkan ne büyük ve ne çirkin *biz sözdür!"* Onlar bu sözü, hakikatini bilmeden ve manasını araştırmadan söylüyorlar. *"Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar."* Onlar bu konuda sadece yalan bir söz söylüyorlar; onun doğru olmasına aslen imkân da yoktur.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin Allah için kulluğu kemale erer, bütün kâinatın bağından kurtulup müşahede makamına yükselerek Allah'tan başkasından hürriyete kavuşursa Allah onun kalbine hakikat ilmini indirir, kendisini, doğru yolu bulmuş kimselerin sağlam ve istikamet üzere gittikleri yola sevkeder. O yolda ifrat ve tefrit yoktur. Allah onun iç âlemini bâtıla kaymaktan ve dinden çıkaracak hallerden muhafaza eder; kendisini zâhirinde de fesat ve inattan korur. Allah Teâlâ, onun işlerini üstlenir ve onun adına yürütür. Artık o, aldığı ve almadığı şeylerde, Rabb'inden açık bir delil üzere hareket eder.

Eğer Allah bu kula, insanları uyarıp irşad etmesi için izin verirse onun sözleri insanlara etki eder; işaretleri onların dikkatini çeker; kendilerini cezbeder. O, insanları müjdeler ve uyarır, güzel işlere teşvik eder ve kötü işlerden sakındırır. Tevhid ehline ve Cenâb-ı Hakk'ı her türlü noksanlıklardan uzak tutanlara, cennet nimetlerini ve yüce Rahmân'ın cemaline bakmayı müjdeler. Müşrikleri ise içine düşecekleri cehennem azabıyla, zillet ve alçaklıkla korkutur. Fitnenin geliş noktalarından Allah'a sığınınız.

İman Etmiyorlar Diye Üzülme!

Kureyş müşrikleri, Allah Teâlâ'nın çirkin ve iğrenç olarak tanıttığı sözlerden bazılarını söylediklerinde, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çok üzülüyordu. Cenâb-ı Hak, onun üzüntüsünü hafifletip onların söylediklerine karşı kendisini teselli ederek şöyle buyurdu:

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ
اَسَفًا ﴿٦﴾ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ ز۪ينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ
اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَع۪يدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

6. ***Resûlüm sen, onlar bu söze (Kur'an'a) inanmıyorlar diye üzüntüyle neredeyse kendini helâk edeceksin.***

7. ***Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye, yeryüzündeki her şeyi onun için bir süs yaptık.***

8. ***Biz mutlaka (zamanı gelince) oradaki her şeyi kupkuru bir toprağa çevireceğiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sen,* kendilerini Allah'a çağırdığında senden yüz çevirdiklerinde, kavminin imandan uzaklaşması ve seni terketmesinden dolayı *peşlerinden üzülüp* esef ederek *neredeyse kendini* öldürüp *helâk edeceksin."*

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin imandan yüz çevirmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü, en kıymetli şeyi kendisini terkeden kimsenin haline benzetti. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], onların peşinden çok üzülüyor ve onlara karşı duyduğu üzüntüden neredeyse kendisini helâk ediyordu.

"Onlar bu söze, yani sûrenin başında kitap diye bahsedilen Kur'an'a inanmıyorlar diye, *üzüntüden dolayı böyle oldun."* Yani onlar adına duyduğun aşırı üzüntü ve eseften bu hale düştün.

Cenâb-ı Hak sonra, onların imandan yüz çevirmesinin sebebinden bahsetti; bu, onların dünyanın aldatıcı süslerine aldanmalarıdır. Şöyle buyurdu:

"Biz, yeryüzünde bulunan şeyleri, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, onun içerdiği madenleri, her türlü giyecek, yiyecek, binecek şeyleri ve kendileriyle evlenilecek kadınları, *onun için bir süs yaptık."* Onları, bakanların zevk alacağı cazip şeyler yaptık. Onlar, ondaki yiyecek ve giyecek maddelerinden faydalanırlar; ondaki varlıklara bakıp ibret alırlar. Bu varlıkların içine yılan ve akrepler bile girmektedir; çünkü onlar, insana ahiret azabını hatırlatma yönüyle fayda verirler. Hatta yüce yaratıcının varlığına bir delil olması yönüyle bütün varlıklar, âyetteki süsün ve faydanın kapsamına girmektedir. Eş ve çocuklar da dünya süsünün kapsamına girmektedir. Ayrıca onlar, dünyanın en büyük süslerinden olup imtihanın içine girmektedir.

Bunun sebebi şöyle açıklanıyor: *"İnsanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye böyle yaptık."* Onları deneyelim ve hangisinin daha zâhid olduğu (dünyadan gönlünü çektiği) ve salih amel ile Allah'a yöneldiği ortaya çıkıp gözüksün diye böyle yaptık.

Salih amele zühd manasını verdik; gerçek şu ki dünyadan gönlü çekip Allah'a bağlamaktan daha güzel bir salih amel yoktur; çünkü zühd, beden ve kalple yapılacak değişik ibadetler için kalbi boşaltmaya sebeptir.

Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şunlar salih ameldir: Dünyadan gönlü çekmek ve onun için endişe etmemek. Dünyadan az bir şeye kanaat etmek. Ele geçen dünya malını dinen uygun olan yere harcamak. Dünyanın nereden gelip nereye gittiği, aslının ne olduğu hakkında düşünmek; onu, yüce yaratıcısını tanımada bir vesile yapmak, ondan, şeriatın izin verdiği ölçüde faydalanmak. Ele geçen malın hakkını vermek. Nimetlerine şükretmek. Onu, kâfirlerin ve hevâ ehlinin yaptığı gibi şehvetlerini ve bozuk arzularını tatmin için vesile etmemek ..." Diğer açıklamaları için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[256]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz mutlaka* dünyanın ömrünün bittiği zaman, *oradaki her şeyi kupkuru bir toprağa çevireceğiz.* Onu, parlaklığı ile bakanları hayrette bırakan ve gözlerine hoş gelen güzel manzarasından sonra, içinde hiç bitki bulunmayan kuru bir toprağa çevireceğiz. Böyle fâni olup giden bir şeyle sadece aklı olmayan kimse aldanır. Öyle ise resûlüm sen, onların hak dinden yüz çevirmesini tuhaf karşılama; çünkü onların aklı yoktur.

Bu âyetin Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli olması da mümkündür. Şöyle ki: Âyet-i kerime onu, Cenâb-ı Hakk'ın tedbirini müşahede etmeye sevketmektedir. O zaman, her şeyi tedbir eden ve her şeye şekil veren zatı müşahedede fâni olup sûrete takılmaz, varlıkları süsleyen yüce zata bakıp süsle meşgul olmaz. Bütün kâinat ilâhî sıfatların zuhur yeri ve aynasıdır. Böylece kalp, zâhirî varlıkları ve fiillerini yok sayıp hepsinin kaynağı olan zatta kaybolur. *"Biz hepsini kuru bir çamura çeviririz"* âyeti de eşyanın fâniliğine dikkat çekmektedir.

---

[256] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/169.

6-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliliğin de başlangıç ve nihayet halleri vardır.

Veliliğin başlangıcında olanlar, kendileri ve Allah'ın kullarının hayra yönelmesi konusunda çok gayretli olurlar; bütün insanların veli veya salihlerden olmasını temenni ederler. İnsanların onlardan yüz çevirdiğini gördüklerinde, onlar adına çok üzülürler; insanlar onların davetine yönelince ise onlar adına çok sevinirler. Bunu Allah'ın kulları arasında dinî yaşantının ve güzel ahlâkın artmasını istedikleri için yaparlar.

Velilikte karar kılıp manevi hallerinde sabit hale geldiklerinde ve kendileri için en ileri derecede Cenâb-ı Hak'ta fânilik hali gerçekleşince, artık kendileri ve başkaları adına bir şeye hırs göstermezler ve kaçırdıkları hiçbir şey için de üzülmezler.

Bazan, velilerin başlangıç hallerindeki hırslarından dolayı, onları kemale erdirmek ve daha kâmil bir makama yükseltmek için kendilerine kınama ve uyarı gelebilir.

"Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye, yeryüzündeki her şeyi onun için bir süs yaptık" âyeti, insanların velilik mertebesinden geri kalışlarının hikmetini ortaya koymaktadır. Dünyanın süsü, ona yönelenle ondan yüz çevireni birbirinden ayırt etmektedir. Kim dünyanın süsüne ve alâyişine yönelirse o kimse, veliliği elden kaçırır, avam insanlarla birlikte kalır. Kim de dünyanın süsünden ve alâyişinden yüz çevirip kalbiyle Allah'a yönelirse, seçkin velilerden ve Allah katında mukarrebînlerden (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş dostlarından) olur. İşte bu hal, Allah Teâlâ'nın, *"Hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye, yeryüzündeki her şeyi onun için bir süs yaptık"* âyetiyle, kullarına haber verdiği "amellerin en güzelidir."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Dünya, malı olmayanın malıdır; onu (ihtiyaç dışında) sadece aklı olmayanlar biriktirir ve onun için sadece ilmi olmayanlar birbirine düşmanlık yapar."*[257]

---

[257] Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Ahmed, *Müsned*, 6/71; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 10637; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4274.

Zühd ve ona teşvik konusunda pek çok hadis-i şerif vardır. Bu konuda müstakil eserler yazılmıştır.[258] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ashâb-ı Kehf'in Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, asıl kasıt olan Ashâb-ı Kehf kıssasını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا
﴿٩﴾ اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِى الْكَهْفِ سِنِينَ
عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوٓا اَمَدًا ﴿١٢﴾

9. ***Yoksa sen, (sadece) Ashâb-ı Kehf ve rakîmin durumlarını mı şaşılacak âyetlerimizden sandın?***

10. ***O gençler mağaraya sığındıklarında şöyle dediler: "Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ver ve bize şu işimizde doğruluk ve muvaffakiyet ihsan et."***

11. ***Bunun üzerine biz de mağarada onların kulaklarına perde koyduk** (onları ağır bir uykuya daldırdık); **o halde sayılı seneler kaldılar.***

12. ***Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık.***

---

[258] *Kitâbü'z-Zühd* ismiyle müstakil eser yazan zatların başında Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Mübârek ve Beyhakî gelmektedir. Eserleri basılmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yoksa,* ey Muhammed *sen, sadece Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'in durumlarını mı şaşılacak âyetlerimizden sandın?*"

Âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edilmiştir, fakat asıl kastedilen ümmetidir.

Kehf, "dağda bulunan geniş mağara" demektir. Âyette geçen bu mağaranın nerede olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları onun, Filistin'e yakın bir yerde olduğunu söylerken; bazıları da onun Endülüs'te Gırnata cihetinde bulunan Levşe beldesine yakın bir yer olduğunu söylemiştir.[259]

İbn Atıyye tefsirinde demiştir ki: "İnsanların Endülüs'te Ashâb-ı Kehf'in yeri diye tanıttıkları yere ben girdim; orada birtakım ölmüş kimseler vardı, beraberlerinde çürümüş bir de köpek bulunuyordu. Üzerlerine bir mescid yapılmıştı. Oraya yakın bir yerde 'rakîm' denen bir yapı bulunuyordu. Onun duvar yeri hâlâ duruyordu. Ona bakan tarafta birtakım kalıntılar vardı ki oraya 'Dekyûs şehri' diyorlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[260]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "İbn Atıyye'nin dediğinden daha uzak olan durum şudur: Rivayet edildiğine göre Hz. Muâviye [radıyallahu anh] oraya uğradı, fakat onların halinden çekinerek oraya girmedi. Halbuki Hz. Muâviye Endülüs'e hiç uğramadı.[261] Ayrıca, Levşe denilen yerdeki ölüleri bazı insanlar görmüşler, ancak onlardan Allah Teâlâ'nın Ashâb-ı Kehf hakkında söylediği korkuyu hiç kimse hissetmemiştir. (Onların gördükleri de Ashâb-ı Kehf değildir)."[262]

---

[259] Begavî, Ashâb-ı Kehf'in yaşadığı şehrin ve sığındığı mağaranın Anadolu Tarsus'ta olduğunu, oraya Câhileye döneminde "Efsûs" dendiğini, İslâm döneminde ise "Tarsûs" isminin verildiğini söylemiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/155 [Beyrut 2002]).

[260] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 3/511. Mana, İbn Atıyye tefsirinden özetlenerek verildi.

[261] Konevî, Hz. Muâviye'nin Endülüs'e değil, Anadolu Tarsus'a uğradığını, oradaki mağaraya girmek istediğini, Endülüs rivayetinin zayıf olduğunu söylemiştir (bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî,* 12/40-41 [Beyrut 2001]).

[262] İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl,* 1/460. Bu konuda Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Ashâb-ı Kehf'in yerini ve zamanını akıl ile bilmeye imkân yoktur. Bu ancak âyet ve hadisle bilinecek bir konudur. Onlarda da bu konuda açık bir bilgi yoktur; şu halde onların yerini bilmek imkânsızdır (bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-Gayb,* 21/96 [Beyrut 1990]).

Meşhur olan görüş şudur: Rakîm, Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin ve neseplerinin yazıldığı levhanın (kitabenin) adıdır. Bu kitabe, o zamanki melikin hazinesine konmuştu. O, kurşundan veya taştan yapılmış bir kitabeydi. Melik, Ashâb-ı Kehf'i arayan kavmi onları bulamadıklarını şikâyet edince, o kitabeye isimlerinin yazılmasını emretti.

Rakîmin, Ashâb-ı Kehf'in köpeklerinin ismi olduğu da söylenmiştir.[263]

Yani sen, Ashâb-ı Kehf'in kıssasının diğer âyetlerimiz arasında şaşılacak tek olay olduğunu mu sandın? O, tek olay değildir.

Mana şudur: Ashâb-ı Kehf'in kıssası her ne kadar hayret edilecek hârikulâde bir olay ise de Allah Teâlâ'nın yeryüzünde yarattığı öyle şeyler vardır ki onlar daha hayret vericidir. Mesela, O'nun tek bir maddeden sayılamayacak kadar çeşit ve cinste yaratmış olduğu hayret verici harika şeylere nisbetle Ashâb-ı Kehf'in kıssasında o kadar şaşılacak bir şey yoktur.

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak âyette, 'bizim âyetlerimizden (ibretlik harika işlerimizden)' buyurarak Ashâb-ı Kehf'in halini zatına nisbet ederek onlardaki şaşılacak hali ortadan kaldırdı. Kâinatta yerleşmiş bir âdetin Allah tarafından değiştirilmesi tuhaf görülüp inkâr edilecek bir şey olmadığı gibi, ilk defa olan yeni bir durum da değildir."[264]

Cenâb-ı Hak sonra, Ashâb-ı Kehf'in kıssasının başından bahsederek şöyle buyurdu:

"O gençler mağaraya sığındıklarında ..."

Âyette bahsedilen gençler, olgun yiğit insanlar demektir. Yani kıssaları anlatılacağı üzere, kavimleri içindeki kâfirlerden ve reisleri Dakyanus'tan imanları adına zarar göreceklerinden korkarak ve dinlerini muhafaza etmek için kaçarak mağaraya sığındıklarında o gençlerin halini zikret.

---

[263] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/362.

[264] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/49.

"Onlar mağaraya girdiklerinde *şöyle dediler:* Rabbimiz! *Bize tarafından,* gizli tecellilerinden, insanların gözlerinden gizlediğin özel rahmet hazinenden bize acıyacağın ve düşmanlarımızdan güvende kılacağın özel *bir rahmet ver* ve bize, kâfirlerden ayrılıp kendilerini terkettiğimiz *şu işimizde doğruluk ve muvaffakiyet ihsan et;* bize, kendisiyle doğruluk ve hak üzere olacağımız bir yol nasip et."

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizim bütün işlerimizi doğru ve hak üzere yap.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine biz de onların kulaklarına perde koyduk,* yani kendilerini mağarada derin bir uykuya daldırdık."

Âyette, dışarıdaki seslerin kulağa gelmesine mani olan ağır uyku, onun üzerine perde konulmasına benzetildi. Uyku anında şuur ve hissin perdelenmesi konusunda diğer âzalar da ortak olduğu halde, âyette özellikle kulaktan bahsedilmesi, onun perdelenmeye diğerlerinden daha fazla muhtaç olduğundandır, çünkü uykudan uyanmanın yolu, daha çok kulaktır.

"O halde, mağarada *sayılı seneler kaldılar."*

Sayılı seneler denmesi, iki türlü değerlendirilebilir. Bu ifade çok seneyi ifade etmek için kullanılmış olabilir. Bu, Allah'ın kudretinin kemalini göstermeye daha münasiptir. Yahut o, az seneyi ifade etmek için kullanılmıştır. O zaman bu, kıssanın, diğer harika işlerden ayrı tutulup şaşılacak bir şey olmasını inkâr etmeye daha layıktır; çünkü onların bu kadar sene mağarada kalışı, Allah Teâlâ katında, günün bir kısmı kadar kısadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık."* Yani onları bu ölüme benzeyen uykularından uyandırdık. *"Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık"* (Kehf 18/19) âyetinde zikredilen kalış süreleri hakkında farklı şeyler söyleyen iki grubun hangisinin daha isabetli hesap yaptığını bilelim, ezeldeki ilmimize uygun olan sonucu görelim diye onları uykudan uyandırıp kaldırdık.

Bu şekilde onların âcizlikleri ortaya çıkar, mağarada ne kadar kaldıklarının bilgisini, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah'a havale ederler, kendi hallerini itiraf ederler. Allah'ın onların dinini ve bedenlerini koruma konusunda kendilerine yaptığı ihsanı dile getirirler; böylece O'nun kudretinin ve ilminin mükemmelliğine inançları artar ve bu sayede, öldükten sonra dirilmenin olduğuna kesin olarak inanırlar. Bu durum, onların zamanındaki müminlere bir lutuf, kâfirlere karşı açık bir delil, kendilerinden sonra gelenlere de bir ibret olur. Onların senelerce uyuduktan sonra uyandırılmalarının hikmeti bunlardır. Allah her şeyi en iyi bilen ve her işini hikmetle yapandır.

9-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kulları içinde uyguladığı kanunu şudur:

Kim bütün varlığı ile Allah'a bağlanır, O'nun özel korumasına sığınır ve mahlûkatının yardımından ümidini keserse, Cenâb-ı Hak onu özel gözetimi ve koruması altına alır; onun kalp kulağını karışık ve rahatsız edicici sesleri işitmekten uzak tutar, basiret gözünü ağyarı görmekten korur. Kullar, yüce Allah'ın bütün zararlara mani olan rahmetinin koruması altına girdiklerinde ve her şeyi kapsayan hidayetinin gölgesi altında bulunduklarında, bu saadeti elde ederler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıssanın Seyri

Cenâb-ı Hak, Ashâb-ı Kehf'in kıssasını anlatmaya devam ederek şöyle buyurdu:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًىۗ
⑬ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِه۪ٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا ⑭ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ

دُونِهٖٓ اٰلِهَةًۜ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍۜ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى
اللّٰهِ كَذِبًاۜ ⑮ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُٓا اِلَى الْكَهْفِ
يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ⑯

13. ***Biz sana onların haberini gerçek olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar, Rab'lerine inanmış bir grup gençti. Biz onların hidayetini artırdık.***

14. ***Biz onların kalplerini kuvvetlendirdik. O yiğitler hep birlikte ayağa kalkarak dediler ki: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir. Biz, O'ndan başkasına ilâh demeyiz; öyle bir şey yapacak olsak haddi aşan bir söz söylemiş oluruz."***

15. ***"Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka varlıkları ilâh edindi. Onların ilâh olduğu konusunda bir delil getirseler ya!"*** *(Ne mümkün!)* ***Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim vardır?***

16. *(İçlerinden biri şöyle demişti:)* ***"Mademki siz onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları putlardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki Rabb'iniz size rahmetini yaysın ve işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz sana onların haberini gerçek olarak,* içinde hiçbir yalan ve şüphe olmadan, doğru bir şekilde *anlatıyoruz."*

Muhammed b. İshak'ın naklettiğine göre onların haberi şudur:

İncil ehlinin (İncil'e inananların) işi karıştı; aralarında hata yapmak yaygınlaştı. Melikleri azdı; putlara tapıp onlar için kurban kesmeye başladılar. Azgınlık edip haddi aşan hükümdarlardan biri de Dakyanus idi. O, bu konuda çok ileri gitti. Bütün ülke ve beldeleri dolaşarak oralarda fitne ve fesat yaydı. Hz. İsa'ya inananlardan kendisine karşı gelenleri öldürdü. İnsanları takip edip yakaladı; onları ölümle putlara tapma arasında tercih yapmaya zorladı. Kim fâni dünya hayatına rağbet etti ise ona tâbi oldu ve dediğini yaptı, putlara taptı. Kim ahireti dünyaya tercih edip dediğini yapmadı ise onu öldürdü, vücudunu parçalayıp şehrin surlarına ve kapılarına astırdı.

Gençler bu durumu gördüler. Onlar, şehrin eşrafından olup idarî yetkisi olanların çocuklarıydı. Kalkıp Allah Teâlâ'ya yalvardılar, namaz kılıp dua ettiler. Onlar bu halde iken, zalim hükümdarın adamları geldi ve onları yakalayıp zalimin huzuruna çıkarttılar. Hükümdar onlara söyleyeceklerini söyledi ve kendilerini ölümle putlara tapma arasında bir tercihte bulunmak için serbest bıraktı. Onlar da,

"Bizim öyle bir ilâhımız var ki O, azamet ve yüceliği ile gökleri ve yeri doldurmuştur. Biz O'ndan başkasına ibadet etmeyiz ve senin bizi çağırdığın şeyi kabul etmeyiz; istediğini yap!" dediler.

Zalim hükümdar onların üzerindeki şatafatlı elbiselerin çıkarılmasını emretti ve onları huzurundan çıkarttı.

Bir rivayette şu vardır: Zalim hükümdar gençleri ailelerine teslim etti; kendisi de bazı işleri için Ninova tarafına gitti. Gençler hakkında vereceği hükmü dönüşüne bıraktı; onlara mühlet verip durumlarını düşünmelerini istedi, yoksa hak dine tâbi olan diğer müminlere yaptığını onlara da yapacağını söyledi.

Gençler toplanıp durum değerlendirmesi yaptılar ve şehirden kaçıp sağlam bir mağaraya sığınma kararı aldılar. Her biri babasının evinden bir miktar eşya aldı, onların bir kısmını sadaka olarak dağıttı, kalanını da azık olarak yanlarına alıp mağaraya sığındılar.

Bir rivayette şöyle geçer: Onlar mağaraya doğru giderken, ileride anlatılacağı gibi köpekleri de kendilerini takip etti.

Gençler mağarada gece gündüz namaz kılmaya ve ağlayıp sızlayarak Allah'a yalvarmaya başladılar. Yemek işini içlerinden Yelmihâ'ya havale ettiler.

Yelmihâ, sabah olunca, güzel elbiselerini çıkarıp fakirlerin giydiği cinsten bir elbise giyerek şehre gidiyor, kendileri için lazım olan şeyleri alıyor, oradaki haberleri teftiş ediyor, sonra arkadaşlarının yanına dönüyordu. Zalim hükümdar şehre dönene kadar bu şekilde devam ettiler. Hükümdar şehre dönünce, gençlerin huzuruna getirilmesi emretti, onları bulamayınca babalarını istedi. Babaları, hükümdardan özür dileyerek, çocuklarının kendilerine isyan ettiklerini, mallarını alıp götürdüklerini, onları çarşılarda dağıttıklarını ve dağa kaçtıklarını söylediler.

Yelmihâ, şehirde gelişen bu kötü durumu görünce, yanında az bir azıkla birlikte ağlayarak arkadaşlarının yanına döndü. Onlara, gördüğü tehlikeyi haber verdi. Bunun üzerine gençler, yüce Allah'a sığındılar, başlarını secdeye koyup O'na yalvarıp yakardılar. Sonra başlarını secdeden kaldırıp oturdular ve ne yapacaklarını konuştular. Onlar bu halde iken Allah Teâlâ kulaklarına bir uyku ağırlığı verdi ve uyudular. Yiyecekleri de başuçlarında bulunuyordu.

Dakyanus, yanında atlı ve yaya bir grup insanla onları aramaya çıktı; onların bulunduğu mağarayı buldu. Adamlarına gençlerin içeriden çıkarılmasını emretti, fakat onlardan hiçbiri içeri girmeye güç yetiremedi. Çaresiz kalınca, içlerinden biri Dakyanus'a,

"Sen bunları ele geçirseydin öldürmeyecek miydin?" diye sordu, o da,

"Evet, öldürecektim" dedi. Adam,

"O halde mağaranın kapısını üzerlerine kapat, bırak içeride açlık ve susuzluktan ölsünler!" dedi. O da böyle yaptı. Onların durumu Allah Teâlâ'nın anlattığı gibi oldu.[265]

Cenâb-ı Hak onların halini şöyle anlattı:

"*Şüphesiz onlar, Rab'lerine inanmış,* yiğitlikte kemale ermiş *bir grup gençti. Biz,* onları bulundukları halde sabit tutarak, kendilerine gizli hakikatleri açıp göstererek *onların hidayetini artırdık;* böylece fâni olan dünyayı ebedî olan ahirete tercih etmediler."

"*Biz onların kalplerini kuvvetlendirdik;* böylece aile, vatan, nimetler ve kardeşleri terketme konusunda sabrın acılığına katlandılar, korkmadan çekinmeden hakkı haykırmaya ve zalim Dakyanus'a karşı cevap vermeye cesaret ettiler."

---

[265] Rivayet için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân,* 15/163-164; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/94-95.

"*O yiğitler hep birlikte ayağa kalkarak,* dinin alametini ortaya koymak için dediler ki ..."

Mücâhid demiştir ki: "Gençler şehirden çıktılar; belli bir vakitte buluşma hesabı olmadan bir yerde toplandılar. İçlerinden en büyük olanları,

'Benim içimde şöyle bir his var: Benim Rabbim, göklerin ve yerin Rabb'idir.' Diğer gençler de,

'Biz de aynı şekildeyiz' dediler ve sonra hep birlikte kalkıp,

'Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir' dediler. Bununla imanlarındaki kararlılıklarını göstermek istediler."

Diğer bir görüşe göre gençler, zalim Dakyanus onları putlara tapmayı terkettikleri için ayıplayınca, ondan hiç çekinmeden önünde ayağa kalkıp böyle dediler. Buna göre, gençlerin az sonra söyledikleri, *"Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka varlıkları ilâh edindi"* sözü, zalim hükümdarın yanından çıktıktan sonra kendi aralarında söyledikleri bir sözdür.

Gençler sonra şöyle dediler: *"Biz, O'ndan başkasına ilâh demeyiz."* Allah'tan başka ne tek başına bir ilâh ediniriz ne de O'na başkasını ortak koşarak bir ilâh ediniriz.

Gençler, *"O'ndan başkasını ilâh edinmeyiz"* dediler, "Rab edinmeyiz" demediler. Bunu, zalim ve kâfirlere muhalefetlerindeki kararlılıklarını göstermek için söylediler; çünkü onlar putlarına ilâh ismini veriyorlardı. Bununla, kulluğun ilâhlık vasfına bağlı olarak oluştuğu da vurgulanmak istenmiştir.

Gençlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Öyle bir şey yapacak olsak haddi aşan bir söz söylemiş oluruz."* Böyle bir söz, zulüm ve haddi aşmaktır. Yani eğer biz, kesin inanarak Allah'tan başka bir ilâhın olduğunu söylersek, o zaman haddi aşmış, inkârda ileri gitmiş ve akıl dışı bir söz söylemiş oluruz.

"Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka varlıkları ilâh edindi."

Bu sözde, onların edindikleri ilâhları inkâr manası vardır.

"Onların ilâh olduğu konusunda, açık kesin *bir delil getirseler ya!* Buna imkân yok. *O halde,* Allah'a bir ortak nisbet ederek *Allah hakkında yalan*

uydurandan daha zalim kim vardır? Bu kimse, zalimlerin en zalimidir."

İçlerinden biri şöyle demişti: *"Mademki siz onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları putlardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının."*

Mana şudur: Siz, itikad yönünden onlardan uzaklaşıp ayrıldığınız gibi beden olarak da kendilerinden ayrılın. *"Böyle yapın ki Rabb'iniz size* dünyada ve ahirette *rahmetini yaysın, size çokça rahmet etsin* ve dininizi korumak için gerçekleştirdiğiniz bu kaçış işinde size fayda göreceğiniz, istifade edeceğiniz güzel bir sonuç nasip etsin."

İçlerinden bu sözü söyleyen genç, arkadaşlarının imanlarının samimiyetinden ve Allah'ın fazlına olan güvenlerinin kuvvetinden dolayı onlara, kesin olarak böyle yapmalarını söyledi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak bu âyette, Ashâb-ı Kehf'in beş vasfından bahsetti ki onlar, sûfîlerin de şiarıdır (en belirgin vasıflarıdır). Bu vasıflar şunlardır:

1. Dinin esası olan iman.
2. Kulu marifete ulaştıran yakîn terbiyesi ve bunun sonucu olarak hidayetin artması.
3. Rabb'in huzurunda kalbin bağlanması.
4. Hakkı ortaya koymak için ayağa kalkmak, harekete geçmek.
5. Hiç kimseden çekinmeden hakkı açıkça ortaya koymak, daveti duyurmak.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Biz onların hidayetini artırdık..."* âyeti hakkında demiştir ki:

"Âyette şu deniyor: Biz onlara cemalimizden verdiğimiz nuru artırdık, böylece onlar, onunla zatımıza ve sıfatlarımıza ait bilgilere ulaştılar. Bu nur, onlar için ebediyen artar durur; çünkü benim nurum için bir son yoktur."[266]

---

[266] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/403.

Vertecübî, *"O vakit gençler ayağa kalktılar ve, 'Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir' dediler"* âyeti hakkında da şöyle demiştir:

"Meşayihten bazıları bu âyeti, semâ ve zikir anında vecde gelerek ayağa kalkıp hareket etmeye delil göstermişlerdir. Çünkü kalpler, melekût âlemine ve kudsî huzura bağlı olduğunda, değişik zikirler ve kalbe etki eden semâ icraatları (güzel ses ve kasideler) onu harekete geçirir. Bunun aslı şu âyettir: *"Onların kalplerini (huzurumuza bağlayıp) kuvvetlendirdik; o vakit ayağa kalktılar ..."*[267]

Evet, ayağa kalkış bedenle olunca mana budur. Fakat ayağa kalkış, ilâhî koruma ve gözetme yönünden olur, kalbi bağlama da onu telvin halinden temkin haline nakletme yönünden gerçekleşirse o zaman âyeti, vecd halinde hareket etmeye değil, sakin olmaya delil görmek daha güzel olur. Tabii bu söylediğimiz, "kalbi bağlama", "onu teskin etme" manasına alınınca ve "ayağa kalkma" da "istikamet" anlamında düşünülünce böyledir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetteki ayağa kalkmayı, beden olarak ayağa kalkmak manasında aldığımızda, onda, manevi terbiyede işin başında olanların zikir ve semâ anında ayağa kalkmasına delil vardır. Ayağa kalkmayı, manevi olarak düşündüğümüzde mana, bir şeye tam manasıyla yönelmek yahut onda istikamet üzere olmaktır. O zaman âyette, manevi terbiyede nihayete ulaşmış ârifler için, zikir ve semâ anında sakin olma ve hareket etmemeye bir delil vardır. Sanki o, Cüneyd-i Bağdâdî'nin, seyrü sülûkteki ilk haliyle nihayet haline işaret etmektedir.[268] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[267] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/404.

[268] Ebû Muhammed Cerîrî'nin [rahmetullahi aleyh] naklettiği şu olay da bu söze destek vermektedir. Cerîrî der ki: "Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanındaydım. Aynı mecliste İbn Mesrûk ve başka insanlar da vardı. Orada biri kaside söylüyordu. İbn Mesrûk ve diğerleri ayağa kalkıp vecde gelmek için harekete başladılar. Cüneyd ise sakin bir şekilde oturuyordu. Ben kendisine, 'Efendim, sizde semâ için bir hareket yok!' dedim. Hazret bana şu âyeti okudu: *'Sen dağları görürsün, onları donuk (yerinde sabit) zannedersin; halbuki onlar akıp giden bulutlar gibi hareket halindedir'* (Neml 27/88). Bununla, kendisindeki cezbe ve vecd hallerinin içinde olduğunu, onları dıştan belli etmediğini anlatmaya çalıştı." Rivayet için bk. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 122-123 (Beyrut 1998); *a.e.*: *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 191 (İstanbul: Semerkand, 2007).

İbn Lüb demiştir ki: "Âlimler, Allah Teâlâ'yı zikir anında ayağa kalkma konusunda farklı şeyler söylemişlerdir. Sûfîler (içinde bazıları) bunu mubah görmüşler, onu yapmışlar ve ona devam etmişlerdir. Bu yaptıklarına delil olarak da Allah Teâlâ'nın Ashâb-ı Kehf hakkında buyurduğu, *'O vakit gençler ayağa kalktılar ve 'Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabb'idir' dediler"* âyetini delil göstermişlerdir. Her ne kadar âyet, bunun dışında bir durumla ilgili ise de ona da delil olacak bir yönü vardır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, *"O akıl sahipleri ki ayakta, oturarak ve yanları üzeri yatarken Allah'ı zikrederler"* (Âl-i İmrân 3/191) âyeti, ayakta zikretmenin câiz olduğu konusunda açıktır.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki:

"Bize rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sesli bir şekilde âh edip inleyen bir kimsenin yanından geçiyordu. Yanında bulunanlardan biri,

"Yâ Resûlallah, o gösteriş mi yapıyor?" dedi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, o Allah'a yönelmiş içli dua eden biridir" buyurdu.[269]

Oysa Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sesini yükselterek okuyan başka birine,

"Okuyuşunu Allah'a duyur, insanlara duyurmaya çalışma!" buyurdu; onda gördüğü hali hoş bulmadı. Çünkü o adam bunu gösteriş için yapıyordu. Halbuki Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Musa el-Eş'arî'nin [radıyallahu anh],

"Beni dinlediğinizi bilseydim daha güzel okumaya çalışırdım"[270] dediğinde, ona bir şey demedi. Çünkü o, bu hususta güzel bir niyet ve iyi bir kasıt içinde bulunuyordu. Bunun için, her kimin, amelini ortaya koymada kastı güzel, niyeti hayır olursa onun yaptığı, amelini duyurma ve

---

[269] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 581. Kısa bir rivayeti için bk. Ahmed, *Müsned*, 4/149; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/295 (nr. 813).

[270] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 31; Müslim, Müsâfirîn, 235, 236; Tirmizî, Menâkıb, 56; Nesâî, İftitah, 83; İbn Mâce, İkame, 176; Dârimî, Salât, 171, Fezâilü'l-Kur'ân, 34.

insanlara gösterme olmaz; zira o kimse tamah ve övgü gibi dünyevî bir menfaatten kalbini tamamen çekmiştir."[271]

Ashâb-ı Kehf'in Mağaradaki Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, onların mağaradaki halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَاِذَا غَرَبَتْ
تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ⑰ وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا
وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ
بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ⑱

17. *(Orada bulunsaydın)* ***görürdün ki güneş doğduğu zaman mağaralarının sağına kayıyor, batarken de sol taraftan onlara vurmadan kendilerini terkediyordu. Halbuki onlar mağaranın genişçe bir yerinde bulunuyorlardı. İşte bu durum, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet verirse işte o, doğru yolu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.***

18. ***Onlar uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış bir vaziyette yatmakta idi. Eğer onları görseydin, gördüklerinin dehşetinden dönüp kaçardın ve için korku ile dolardı.***

---

[271] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/133-134 (19. bölüm); *a.e.*: *Kalplerin Azığı*, 1/262-263 (İstanbul: Semerkand, 2003). Tefsirde, Mekkî'nin açıklamaları özetlenerek verilmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, gençlerin mağaraya girdikten sonraki hallerini beyan etmek için buyuruyor ki: "Orada bulunsaydın *görürdün ki güneş doğduğu zaman,* onların içinde bulundukları *mağaralarının sağına kayıyor."*

Âyetteki *"görürdün ki"* ifadesinde hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem] yahut âyete muhatap olmaya uygun olan herkesedir. Bundan kasıt, gerçekten bir görmeyi haber vermek değil, güneşin doğuşu ve batışı sırasında mağaranın durumunu bildirmektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Güneş batarken de mağaranın sol tarafından onlara isabet etmeden kendilerini terkediyordu."* Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, onlar için bir keramet olarak güneşe hârikulâde bir şekilde yön vermesiyle oluyordu. Bir rivayete göre mağaranın sol tarafa düşen kapısı, Büyük Ayı yıldız kümesine bakıyordu.

"Halbuki onlar, mağaranın genişçe bir yerinde bulunuyorlardı." Aslında onlar, mağaranın içinde güneşin rahatça vuracağı geniş bir yerde bulunuyorlardı. Bununla birlikte Allah güneşi onlara dokundurmadan sağ ve sol taraflarından kaydırarak seyrettiriyordu.

"İşte bu durum, yani Allah'ın güneşin doğma ve batma sırasında güneş ışınlarını onlara vurdurmadan sağa sola kaydırarak seyrini devam ettirmesi, *Allah'ın âyetlerindendir."* O, yüce Allah'ın ilminin ve kudretinin kemalini, tevhidin faziletini ve tevhid ehlinin Allah katındaki kerametini gösteren mucizelerindendir.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bu durum, Dakyanus'un mağaranın kapısını kapattırmasından sonra olmuştur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: O, mağaranın kapısının duvarla kapatılmasından önce ve sonra olmuştur. Çünkü kapı daha sonra yıkılmıştır. Mağaradaki gençler uyanıp kalktıkları zaman mağaranın kapısı yıkılıp açılmış idi. Âyetin zâhiri, "Bu durum hârikulâde bir olaydır" diyen kimsenin görüşünü tercih ettirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah kime hidayet verirse işte o, doğru yolu bulmuştur;* yani o kimse kurtuluşu elde etmiştir."

Bu âyetten kasıt iki şey olabilir:

Birincisi, âyet Ashâb-ı Kehf'i övmekte, onların istedikleri şeyi elde ettiklerine şahitlik etmekte, onların Allah'tan bekledikleri ilâhî rahmetin üzerlerine yayılmasının ve en hayırlı sonucun hazırlanmasının gerçekleştiğini haber vermektedir.

İkincisi, bu âyet şuna dikkat çekmektedir: Bu tür mucizeler çoktur, fakat onlardan fayda gören sadece, Allah'ın kendisini muvaffak ettiği ve ondan ibret almaya sevkettiği kimselerdir.

"Allah kimi de hidayetten mahrum ederse, yani irade ve ihtiyarını o kula yönelterek kendisinde sapkınlık halini yaratırsa, *artık sen* ne kadar çaba harcasan da *ona doğru yolu gösterecek,* onu bahsedilen bu kurtuluşa ulaştıracak *bir dost bulamazsın."*

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Onları görsen,* gözleri açık olduğu için veya çokça sağa sola döndüklerinden *kendilerini uyanık sanırdın;* halbuki *onlar uykudadır. Biz onları,* uykularında *sağa sola çeviriyorduk."* Toprak, bedenlerinin kendine değen kısmını çürütmesin diye onları bazan sağ taraflarına, bazan sol taraflarına döndürüyorduk.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer sağa sola çevrilmeselerdi, toprak bedenlerini çürütürdü."

Onların senede iki defa sağa sola çevrildikleri söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre senede bir defa aşure gününde çevriliyorlardı. Bunun dokuz senede bir gerçekleştiğini söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış bir vaziyette yatmakta idi."* Onun mağaranın eşiğinde veya avlusunda yattığı da söylenmiştir.

Ashâb-ı Kehf'in köpeği hakkında denmiştir ki: Bu köpek, gençler mağaraya giderken yanından geçtiklerinde onların peşine takıldı, gençler onu defalarca kovdular fakat köpek geri dönmedi. Allah Teâlâ köpeği konuşturdu, köpek onlara, "Ey Allah'ın dostları, benden korkmayın; ben gerçekten Allah'ın sevdiklerini seviyorum; siz uyuyun, ben sizi korurum" dedi.

Bir diğer görüşe göre o, bir çobanın köpeği idi. Gençler mağaraya giderken bu çobanının yanından geçtiler, çoban onların dinine tâbi olup kendilerine katıldı, köpek de onunla birlikte geldi.

Şöyle de denilmiştir: Bu köpek gençlere aitti; onlar için av yapar, ekinlerini korurdu.

Köpeğin rengi hakkında da farklı görüşler söylenmiştir: Onun kırmızı, sarı ve kızıl olduğu söylenmiştir.[272]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer onları görseydin,* gördüklerinin dehşetinden *dönüp kaçardın* ve Allah'ın onlara verdiği korkunç halden dolayı *için korku ile dolardı."* Yahut onların bedenlerinin büyüklüğünden ve gözlerinin açık oluşundan içini korku sarardı. Onların gözü, konuşmak isteyen uyanık bir kimsenin gözleri gibi açıktı.

Hz. Muâviye'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Muâviye, Rum ülkesine (Anadolu'ya) gazâya gelince, Ashâb-ı Kehf'in bulunduğu mağaraya geldi,

"Şunların üzeri açılsa da kendilerine baksak!" dedi. Yanında bulunan İbn Abbas [radıyallahu anh],

"Bu senin için uygun değildir; Allah Teâlâ senden daha hayırlı olan peygamberini bile ondan menederek, *'Eğer onları görseydin,* gördüklerinin dehşetinden *dönüp kaçardın'* buyurdu." Hz. Muâviye bunu dinlemedi ve,

"Onların ne halde olduğunu öğrenmeden buradan ayrılmayacağım!" dedi. Sonra bir grup insana,

---

[272] İbn Abbas [radıyallahu anh], Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin isminin "Kıtmîr" olduğunu söylemiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/154 [Beyrut 2002]).

"Gidin ve mağaranın içine bir bakın!" dedi. Onlar da denileni yaptılar. Mağaraya girmek istediklerinde, Allah bir rüzgâr gönderdi, rüzgâr onları dışarı fırlattı; korkudan içeri girip bakmaya güç yetiremediler."[273]

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, sûfîler, kalbi her şeyden kesip Allah'a bağlamada, O'nun dışındaki her şeyden gönlü çekip Allah'a sığınmada, Allah'tan alıkoyan her şeyden kaçmada, Allah'ın geniş rahmetini aramada ve her işte doğru ve hak olanı nasip etmesini istemede Ashâb-ı Kehf'e çok benzemektedir. Bundan dolayı, kutub Abdüsselâm b. Meşîş [rahmetullahi aleyh], meşhur salavat duasını, Ashâb-ı Kehf'in mağaraya sığındıkları zaman yaptıkları dua ile[274] bitirmiştir. Bunu, maddi şeylerden kaçıp gönlü tamamen Allah'a bağlamada onlara benzemek için yapmıştır.[275]

Sûfîler Ashâb-ı Kehf'e benzedikleri için, Allah onları da kendilerine eziyet etmek isteyen kimselerden korudu, onları nefislerini görmekten ve sadece kendilerini düşünmekten uzak tuttu, kendilerine sonsuz ihsanının ve kudretinin şaşılacak güzelliklerini müşahede ettirdi.

Sûfîlerin Ashâb-ı Kehf'e benzedikleri bir yön de şudur: Çok azı hariç, genelde sûfîler bir grupla yolculuk yaparken, muhakkak beraberlerinde kendilerini takip eden bir köpek bulunur. Ben bunu dervişlerle yolculuk yaparken, seferlerimizin çoğunda müşahede ettim. Bu, onların

---

[273] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/110. Mana, Sa'lebî'nin rivayetine göre verildi. İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh] aldığı rivayette, rüzgârın onları yaktığı söylenmektedir. Aynı rivayet Begavî, Beyzâvî ve Ebüssuûd'da geçmektedir. Beyzâvî üzerine hâşiye yazan Konevî de rüzgârın onları yaktığını değil geri çıkarttığını söyleyen rivayeti daha doğru bulmuştur. Konevî ayrıca demiştir ki: "Bu rivayet, Ashâb-ı Kehf'e ait mağaranın Anadolu Tarsus'ta olduğunu söyleyenlerin görüşünü kuvvetlendirmekte ve onun Endülüs'te olduğunu söyleyenlerin görüşünün zayıflığı göstermektedir, çünkü Hz. Muâviye Endülüs'e hiç gitmemiştir" (bk. Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 12/40-41).

[274] Ashâb-ı Kehf'in yaptığı dua şu manadadır: *"Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ver ve bize şu işimizde doğruluk ve muvaffakiyet ihsan et"* (Kehf 18/10).

[275] Abdüsselâm b. Meşîş'e ait bu salavat, İmam Abdülganî Nablûsî tarafından şerhedilmiştir. Şerh, İbn Atâullah-ı İskenderî'ye ait *Unvânü't-Tevfîk fî Âdâbi't-Tarîk* isimli eserin ekinde basılmıştır (bk. İskenderî, *Unvânü't-Tevfîk*, s. 61-84, Halep 2002). Aynı salavat, müfessirimiz İbn Acîbe tarafında da şerhedilmiştir.

Ashâb-ı Kehf'e benzemelerinin tam olarak gerçekleşmesi için oluyordu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ashâb-ı Kehf'in Uykudan Uyanmaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Ashâb-ı Kehf'in uykudan uyanmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ
قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُٓوا اَحَدَكُمْ
بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ
مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ
يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُعٖيدُوكُمْ فٖي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾

19. ***Böylece biz, birbirlerine sormaları için onları uyandırdık: İçlerinden biri, "Ne kadar kaldınız?" dedi. Bir kısmı, "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık" dediler. Bir kısmı da, "Rabb'iniz, kaldığınız müddeti en iyi bilir. Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, (şehrin) hangi yiyeceği daha temiz ise size ondan yiyecek getirsin; sadece çok dikkatli olsun ve sakın sizi kimseye sezdirmesin" dediler.***

20. ***"Eğer onlar sizi farkederlerse sizi ya taşlayarak öldürürler yahut kendi dinlerine çevirirler; o zaman ebediyen kurtulamazsınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Biz, onları uyutup cesetlerini bela ve bozulmadan koruduk; bu bizim kudretimizin mükemmelliğine bir delildir. *Aynı şekilde, birbirlerine sormaları için onları uyandırdık.*" Açıklanan sonsuz hikmetler onların uyanmasına bağlı idi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, hallerini ve Allah'ın kendilerine yaptıklarını yakînen bilsinler de böylece Allah'ın kudretinin mükemmelliğine imanları artsın, öldükten sonra dirilmeyi görsünler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere şükretsinler diye onları uyandırdık.

"*İçlerinden biri* ki bu, reisleri olan Meksileyminyâ'dır, onlara, '*Uykunuzda ne kadar kaldınız?*' dedi." O belki de bunu, hepsinde gördüğü normal halin dışındaki değişiklikten dolayı söyledi.

"*Bir kısmı, 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler.*" Onların böyle söyleme sebebi şuydu: Onlar mağaraya sabah erkence girdiler, uyanmaları ise günün sonunda olmuştu. Bunun için önce, "*Bir gün kaldık*" dediler, sonra güneşin batmadığını görünce, "*Yahut günün bir kısmı kadar kaldık*" dediler. Bunu zannı galiplerine göre söylediler; dolayısı ile yalan söyledikleri düşünülemez.

"Onlardan *bir kısmı da*, ortada görülen delile, tırnaklarının ve saçlarının uzamasına bakarak, '*Rabb'iniz, kaldığınız müddeti en iyi bilir*' dediler." Yani ne kadar kaldığınızı siz bilemezsiniz, onu sadece Allah Teâlâ bilir, dediler. Bu onların, öncekilere, bu konuda güzel olan edeple cevap vermesidir. Sözlerine şöyle devam ettiler:

"*Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin ...*" Yani ne kadar kaldığınızı konuşmayı bırakın, şu anda mühim ve gerekli olan işe yönelin.

"*Şu gümüş parayla*" ifadesi, onun günlük yiyecek satın almak için hazırlanan bir para olduğunu gösteriyor. Ayrıca, gümüş paranın yanlarında taşınması, azık edinmenin tevekküle aykırı olmadığına delildir. Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem], ibadet için Hira dağına (Cebelinur) gittiğinde, yanında azık bulundururdu.

Sonra şöyle dediler: "*Baksın*, şehirde *kimin yiyeceği daha temiz*, helâl, hoş yahut daha fazla ve daha ucuz *ise size o temiz yiyecekten rızık getirsin; sadece çok dikkatli olsun*. Tanınmamak için şehre girişte ve yiyecek satın alırken iyice gizlenmeye çalışsın. *Sakın sizi kimseye sezdirmesin*; sizi ve yerinizi şehirden kimseye haber vermesin! Yahut buna sebep olacak bir iş yapmasın!

İçlerinden bunların yapılmamasını isteyen şahıs, sebebini şöyle açıkladı:

"*Eğer onlar sizi farkederlerse* sizi öğrenirler yahut bu şehir insanları sizi ele geçirirse, bu halinizde devam ederseniz *sizi ya taşlayarak öldürürler* yahut sizi kendi dinlerine çevirirler; sizi zorla kendi bâtıl dinlerine sokarlar." Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu durumu ifade etmektedir:

"*Kâfirler, peygamberlere dediler ki: Ya sizi memleketimizden çıkarırız ya da bizim dinimize dönersiniz*" (İbrahim 14/13).

Şöyle denilmiştir: Bu gençler önce onlarla aynı dinden idiler; sonra hak için kendilerine muhalefet ettiler.

Konuşan şahıs sözünü şöyle tamamladı: "Zorlama ve cebirle de olsa, eğer onların dinine girerseniz, *o zaman,* dünyada ve ahirette *ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.*"

Bu sözde, onları böyle bir işten şiddetli bir şekilde sakındırma vardır.

19-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, Ashâb-ı Kehf'e yaptığımız gibi, bize yönelenleri, gaflet ve cehalet uykusundan uyandırırız. Bunu birbirlerine hallerini sormaları, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği manevi uyanıklık ve tembellikten kurtuluş nimetini tanımaları için yaptık. Onlar, gaflet uykusundan uyandıklarında, boş ve bâtıl üzere geçen günlerini çok kısa bulurlar; çünkü gaflet günlerinin süresi uzun olsa da manevi ihsanları (bereketi ve hayrı) çok azdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Nice ömürler vardır ki süresi uzundur, fakat manevi ihsanları (bereket ve hayrı) azdır."

Manevi uyanıklık zamanı ise böyle değildir; onun süresi az olsa da hayrı ve bereketi çoktur. O, maddi süre olarak kısadır, ancak manevi olarak uzundur. Bunun için yine *Hikem* adlı eserde der ki:

"Nice ömürler vardır ki gün olarak süresi azdır, fakat manevi desteği (bereketi ve hayrı) çoktur."

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî der ki: "Ömrüne bereket verilen kimse, kısa zamanda Allah Teâlâ'nın ihsanlarından öyle şeyleri elde eder ki söz ve işaretle ifade edilemez."

Cenâb-ı Hakk'a yönelen kullar, bedenlerinin günlük gıdasını temin etmek istediklerinde, onun en hoş, en temiz, en helâlini ararlar. Gerçekten helâl yemek, kalbi nurlandırır, âzalara taat için dinçlik verir. Onlar rızkı, kimseye sıkıntı vermeden, hırs göstermeden ve zorluğa girmeden sakince elde ederler.

Allah Teâlâ, kendisine yönelenleri, zatının sırlarından gizli sırrına vâkıf ettiğinde, onlar bunu gizlemede son derece gayret gösterirler; öyle ki onu, insanlardan ona ehil olmayan hiç kimseye hissetmezler. Çünkü onlar, eğer bu sırrı başkalarına açarlarsa ya onları taşlayıp öldürürler ya da sûfîlerin yolundan dönmeye zorlayarak kendi dinlerine (yollarına ve hallerine) döndürürler. O zaman, onların yoluna dönen kimse asla iflah olmaz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın özel yardımıyla mümkündür.

İnsanların Ashâb-ı Kehf'ten Haberdar Olması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şehir insanlarının Ashâb-ı Kehf'ten haberdar olmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ
فِيهَاۚ اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَاناًؕ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ
بِهِمْؕ قَالَ الَّذٖينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ
ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْۚ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَيْبِۚ

وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا
قَل۪يلٌ فَلَا تُمَارِ ف۪يهِمْ اِلَّا مِرَٓاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ ف۪يهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾

21. ***Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu, kıyametin gerçekleşmesinde hiçbir şüphe bulunmadığını bilsinler. O zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Bazıları, "Üzerlerine bir bina yapın; Rab'leri onları daha iyi bilir" dediler. Onların durumuna hâkim olanlar ise, "Bizler, muhakkak onların üzerine bir mescid yapacağız" dediler.***

22. ***Bazıları, gayb hakkında tahminle, "Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir" diyecekler. Bazıları da, "Onlar beş kişidir; altıncıları köpekleridir" diyecekler. Kimileri de, "Onlar yedi kişidir; sekizincileri köpekleridir" der. De ki: "Onların sayısını en iyi Rabbim bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok az kimse vardır." Öyle ise onlar hakkında, sana açıklananın dışında münakaşaya girme ve onlar hakkında Ehl-i kitap'tan hiçbirine bilgi sorma!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Böylece biz,* Ashâb-ı Kehf'i uyuttuğumuz ve sonra onları imanları artsın diye uykudan uyandırdığımız gibi; *insanları onlardan haberdar ettik ki* o vakitte yaşayan insanlar, *Allah'ın vaadinin hak olduğunu* bilsinler." Yani O'nun öldükten sonra diriltme, amellere sevap ve azap şeklinde karşılık verme vaadinin gerçek olduğunu, Allah'ın sözünden dönmeyip onu muhakkak yerine getireceğini bilsinler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın vaadinin sabit olduğunu, onu geri çevirecek kimsenin bulunmadığını bilsinler. Çünkü Ashâb-ı Kehf'in önce uyutulup uzun bir aradan sonra uyandırılması, ölüp sonra diriltilen kimsenin haline benzemektedir.

"Yine *bilsinler ki kıyametin gerçekleşmesinde hiçbir şüphe yoktur."* O kıyamet, Allah'a hesap vermeleri ve amellerinin karşılığını almaları için bütün insanların öldükten sonra diriltildiği vakittir. Onda, onun meydana gelmesinde hiçbir şüphe yoktur. Şüphesiz yüce Allah'ın, Ashâb-ı Kehf'i uykuya daldırıp onları, bedenlerini bozulma ve dağılmadan koruyarak 300 küsur sene o halde tuttuğuna, sonra onları uykudan uyandırıp eski hallerine döndürdüğüne şahit olan bir kimsede, Allah Teâlâ'nın vaadinin hak olduğu, O'nun kabirlerdekileri dirilteceği ve kendilerine amellerinin karşılığını vereceği konusunda hiçbir şek ve şüphe kalmaz.

"İnsanları Ashâb-ı Kehf'in halinden haberdar ettiğimizde, *onlar aralarında durumlarını tartışıyorlardı."* O zamanki insanlar, öldükten sonra dirilme konusunda değişik görüşlere sahipti. Bir grup bunu kabul ediyor, diğer bir grup ise inkâra gidiyordu. Bazıları, "Öldükten sonra sadece ruh diriltilir" diyor; bazıları ise, "Bedenle ruh birlikte diriltilir" diyordu.

Rivayet edildiğine göre, o zaman şehrin hükümdarı salih bir insandı. Şehri yirmi sekiz sene yönetti. Sonra şehir insanları, daha önce geçtiği gibi öldükten sonra dirilme konusunda görüş ayrılığına düştüler. Bunun üzerine hükümdar evine girdi, kapılarını kapattı, üzerine bir cübbe giydi, külün üzerine oturdu, Rabb'inden hak olan durumu kendisine açması için yalvardı.

O sırada Allah Teâlâ, mağaranın bulunduğu şehirde yaşayan bir adamın kalbine, Dakyanus'un ağzını kapattırdığı mağaranın ağzını açıp orayı koyunları için kalma yeri yapma fikrini attı. Adam mağaranın kapısını açarken, Allah Teâlâ Ashâb-ı Kehf'i uyandırdı; sonra aralarındaki konuşma cereyan etti.

Rivayet edildiğine göre şehre gönderilen adam, yiyecek satın almak için elindeki parayı çıkardı. Üzerinde Dakyanus'un resmi vardı; bunu gören insanlar, parayı getiren kimsenin bir hazine bulduğunu sanarak onu hükümdarlarına götürdü. Genç, hükümdara başlarından geçen olayı anlattı. Orada bulunanlardan bazıları,

"Bizim babalarımız, bazı gençlerin dinlerini korumak için Dakyanus'tan kaçtıklarını anlatırlardı; bunlar o gençler olabilir!" dediler. Bunun üzerine hükümdar, mümin-kâfir şehir insanlarıyla birlikte mağaranın bulunduğu yere gittiler; oraya girip kendileriyle konuştular. Sonra gençler hükümdara,

"Seni Allah'a emanet ediyoruz ve seni, insanların ve cinlerin şerrinden korumasını diliyoruz" diyerek yerlerine döndüler ve orada öldüler. Hükümdar onların üzerine elbisesini attı ve onların her biri için altından bir tabut yaptırdı. Sonra hükümdar gençleri rüyasında gördü, gençler altından tabutu hoş bulmadıklarını belirttiler. Bunun üzerine hükümdar tabutlarını çınar ağacından yaptırdı ve mağaranın kapısının önüne bir mescid bina ettirdi.

Diğer bir rivayette şöyle denmiştir: İnsanlar, yiyecek almak için şehre inen gençle birlikte mağaranın önüne gelince genç, "Sizler yerinizde durun, ben içeri girip haber vereyim ki korkmasınlar" dedi ve içeri girdi. Genç içeri girince, mağaranın girişi Allah tarafından dışarıdakilere görünmez hale getirildi. Bunun üzerine oraya bir mescid yaptılar.

Şöyle denilmiştir: İnsanların hakkında tartıştığı durum, gençlerin uyandırılmadan önceki haliydi. Yani insanlar, aralarında gençlerin durumunu ve onların Dakyanus ile aralarında geçen korkunç halleri konuşup duruyordu. İnsanlar onların başından geçen kıssayı, masallardan ve insanların ağzında dolaşan hikâyelerden öğrenmişti. İşte onlar, bu gençlerin durumunu tartışıp dururken, biz onlardan kendilerini haberdar ettik; böylece gördüklerini gördüler, sonra gençler öldüler. Bunun üzerine bazıları,

"Üzerlerine, mağaranın kapısına bir bina yapın ki insanlar onların yanına ulaşamasın" dediler ve onların makamını muhafaza edip kendilerini korumak için, mağaranın girişine bir bina yaptılar. Sonra, *"Onları en iyi Rab'leri bilir"* dediler. Onlar sanki onların soylarını, sayılarını ve mağarada uzun süre nasıl kaldıklarını bilmekten âciz kaldıklarında, böyle diyerek işin aslını, bütün gaybı bilen Allah'a havale ettiler.

"Onları en iyi Rab'leri bilir" sözü, gençler hakkında tartışan insanlara değil, Allah Teâlâ'ya da ait olabilir. O zaman bu söz, Ashâb-ı Kehf hakkında tartışmaya giren grupların sözünü ret için söylenmiş olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların işlerine hâkim olanlar, 'Bizler, muhakkak onların üzerine bir mescid yapacağız' dediler."* Bunu diyenler, hükümdar ve o zamanki hak dine inanmış müslümanlardı. O zamanda duruma ve idareye hâkim olan onlardı. Kıssada geçtiği gibi hükümdar, mağaranın kapısının önüne içinde namaz kılınan bir mescid yaptırdı.

Sonra, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında, Medine'ye gelen Necran hıristiyanları ile müslümanlar arasında, Ashâb-ı Kehf'in sayısı hakkında tartışma cereyan etti. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Bazıları, 'Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir' diyecekler." Bunlar, hıristiyanların Yakubiyye fırkasıdır. Onların başkanı Seyyid dedikleri zattı. Bu sözü, yahudilerin söylediği de rivayet edilmiştir.

"Bazıları da, 'Onlar beş kişidir; altıncıları köpekleridir' diyecekler." Bu da hıristiyanlardan Nestûriyye fırkasının sözüdür. Onların başkanı da Âkıb dedikleri zattı.

"Onlar bunu işin hakikatini bilmeden söylediler."

Bu âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, hakikatine ulaşmadan, gayb hakkında zan ile söz ediyorlar.

"Kimileri de, 'Onlar yedi kişidir; sekizincileri köpekleridir' der. Bunu da vahiy yoluyla öğrenerek müslümanlar söylediler. Onların söylediği hakkında, gayb hakkında tahminle haber vermek denmedi.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki: "Ey Muhammed, hakkı ortaya koymak ve ilk iki grubun sözünü reddetmek için *de ki: Onların sayısını en iyi Rabbim bilir.* Onların sayısı hakkında en kuvvetli ilim Rabbim'e aittir. İnsanlardan *onlar hakkında bilgisi olan çok az kimse vardır."* Allah Teâlâ onları bu ilme, deliller veya ilham yoluyla ulaştırmıştır.

İbn Abbas [radıyallahu anh], "Ben de o az insanlardanım" demiş ve âyetten hareketle, mağaraya sığınan gençlerin sayısının yedi, sekizincilerinin ise köpekleri olduğunu, çünkü âyette onların sözü için, gayb hakkında tahminle konuşmak denmediğini söylemiştir.[276]

Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir: "Onlar yedi kişi olup isimleri şöyledir: Yemlihâ. O, gümüş para ile şehre yiyecek almaya giden zattır. Mekselminâ. Bu, onların en büyükleri olup onlar adına kralla konuşan kimsedir. Meşlînâ. Taberî'nin rivayetinde bunun yerine Mecseysiyâ zikredilmiştir. Bu üçü, şehirden ayrılmadan önce kendi zamanlarındaki hükümdarın sağında bulunan vezirleri idi. Onun solunda ise şunlar bulunuyordu: Mernûş, Debernûş ve Ceşâznûş. Hükümdar işlerini bu altı kişiyle istişare ederdi. Yedincileri ise Dakyanus'tan kaçtıkları sırada yolda kendilerine tâbi olan çobandır. Onun ismi de Kefeştatayûş idi.[277]

İbn Atıyye el-Endelüsî, bu isimleri Taberî'den naklederek hepsinin Arapça'nın dışında yabancı isimler olduğunu belirtmiş ve onları tanıtan senedin zayıf olduğunu söylemiştir.[278] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyle ise onlar hakkında, sana açıklananın dışında münakaşaya girme"* Onların hali ve sayıları hakkında sadece vahiyle bildirileni söyle, üzerine bir şey ekleme. Bunu yaparken de onun ilmini Allah'a havale et (en iyisini Allah bilir de). Bu konuda derin münakaşalara dalıp onların cehaletini açıklama, hatalarını ortaya çıkarıp kendilerini utandırma; çünkü böyle yapmak senin güzel ahlâkını zedeler.

"Ve onlar hakkında bilmeden ileri geri konuşan *Ehl-i kitap'tan hiçbirine bilgi sorma!"* Şüphesiz sana vahyedilende, bilinmesi gerekli olan her şey vardır; başkasına ihtiyaç bırakmaz. Hem onların bu konuda doğru bir bilgisi yoktur.

---

[276] İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 15/219; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/112; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/375-376.

[277] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/165-166; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/375-376.

[278] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/498.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, velileri hakkında uyguladığı kanunu şudur: Cenâb-ı Hak, velilerini önce, kendilerine bir rahmet olarak insanlardan gizler; çünkü eğer onları manevi seyrin başında insanlara açıklasaydı, insanlar onları fitneye düşürür ve eski hallerine geri döndürürlerdi. Onlar, mâsivadan (her türlü günah ve perdelerden) tam olarak kurtulup Cenâb-ı Hakk'ı tanıma ve müşahedede temkin halini elde ettiklerinde, yüce Allah, hakkında saadet dilediği ve huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri onlardan haberdar eder. Bunu insanların şunu bilmesi için yapar: Allah Teâlâ'nın, her devirde, kendileriyle âlemin nizamını muhafaza ettiği belli sayıdaki velilerini bulundurmasıyla ilgili vaadi haktır. Onların gitmesiyle âlem harap olur, kıyamet kopar; bunda hiç şüphe yoktur.

Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Kulun bilmediği konulara dalması kınanacak bir şeydir. Kulun her şeyde, o şeyin asıl ilmini Allah'a havale etmesi ise övülecek bir durumdur. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

Ashâb-ı Kehf Kıssasının Sonu ve Önemli Edepler

Cenâb-ı Hak önceki âyette, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] gerçek açıklandıktan sonra, insanlarla mücadeleye girmekten nehyetti. Bundan sonra, bazı edepleri ve kıssanın sonunu anlatarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ
وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسٰى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ
هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا
تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ
بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

23. ***Herhangi bir şey için, "Onu muhakkak yarın yapacağım" deme!***

24. ***Sadece, "Allah dilerse yapacağım" de. Unuttuğun zaman, Rabb'ini zikret ve, "Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır" de.***

25. ***Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar ve buna dokuz yıl daha eklediler.***

26. ***De ki: "Onların ne kadar kaldıklarını en iyi Allah bilir. Göklerin ve yerin gaybı O'na aittir. O ne güzel görür, ne güzel işitir. Onların, O'ndan başka bir dostu yoktur. O, hükmünde hiç kimseyi ortak etmez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Karar verdiğin *bir şey için, 'Onu muhakkak yarın yapacağım' deme!"* Yarın ifadesi, mutlak olarak gelecek zaman manası taşır; yarın ve daha sonrası için kullanılması uygundur. Çünkü bu sûrenin iniş sebebi de bunu göstermektedir. Şöyle ki yahudiler Kureyş'e,

"O Peygamber'e ruh, Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında soru sorun" dediler. Onlar da Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bunlar hakkında sorduklarında, Allah Resûlü, "Yarın size haber veririm" buyurdu, fakat "inşallah" demedi. Bunun üzerine kendisine vahiy gecikti. Bu durum kendisine ağır geldi. Kureyş yaygara çıkarıp onu yalanladı. Siyer âlimlerinin belirttiği gibi, on dört gün sonra veya ona yakın bir süre geçince bu sûre nâzil oldu.[279]

Mana şudur: Herhangi bir durumda veya herhangi bir vakitte, bir iş yapmak istediğinde, bilindiği şekilde "inşallah" demeden, "Onu yapacağım" deme! İnşallah demek, "Allah izin verirse" demektir. Şüphesiz unutmak da Allah Teâlâ'nın dilemesiyle olmaktadır.

---

[279] bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/222-226 (Beyrut 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/357-358.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "*Unuttuğun zaman,* yani eğer unutursan, hatırlayınca, 'inşallah' diyerek *Rabb'ini zikret;* böylece sözünü tamamla."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer kişi yemin etmişse, yeminini bozmadığı sürece, bir sene sonra hatırlasa da 'inşallah' diyebilir."[280]

Bu söz, "inşallah" demenin daha sonra olmasını câiz görmektedir. Fakihlerin geneli, bunun aksi görüştedirler, çünkü eğer böyle yapmak geçerli olsaydı, o zaman boşama ve köle âzat etme kesinleşmez, söz sahibinin doğru veya yalan söylediği bilinmezdi. Hükmü değiştiren "inşallah" sözü ise verilen hükmün peşinden söylenendir.

Âyetteki mananın şu olması da câizdir: "İnşallah" demeyi unuttuğun zaman, Rabb'ini tesbih ve istiğfarla zikret. Bu, zikre daha fazla teşvik içindir.

Bir diğer mana: Sana bir unutma hali ârız olunca, bunu telafi etmek için Rabb'ini zikret. Bunun, unutularak terkedildikten sonra, hatırlandığı anda namaz kılmayı içine aldığı da söylenebilir. Bu konudaki diğer açıklamalar, âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecek.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır,* onu yapmaya muvaffak eder, *de.*" Yani umarım Rabbim, insanları irşad etmesi ve hakka delil olması için, benim peygamberliğimi gösteren, Ashâb-ı Kehf'in haberinden daha açık ve anlaşılır olan delil ve âyetlere beni ulaştırır. Şüphesiz yüce Allah bunu yaptı; şöyle ki: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden çok önce yaşayan peygamberlerin kıssalarından daha açık ve büyük mucizeler verdi. Ayrıca ona, kıyamete kadar gelecek zaman içinde meydana gelecek hadiseleri ve gayba ait şeyleri haber verdirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Umarım Allah beni, unutulan şeyden daha doğru ve daha hayırlı bir şeye ulaştırır. Yani beni, benim için unutulan şeyden daha hayırlı olana ulaştırır. İnsanın bazan bir şeyi unutması, kendisi için hatırlamaktan daha hayırlı olabilir. Çünkü o durumda, Allah Teâlâ'nın her şeydeki kahrı (hâkimiyeti), yarattıklarından hiçbirine ihtiyacı olmadığı ve O'nun, haktan yüz çevirenin yüz çevirmesine, yönelenin de yönelmesine hiç aldırış etmediği ortaya çıkmaktadır.

---

[280] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 10/346 (Beyrut 1998). Kurtubî'nin naklinden az bir ekleme yapıldı (Mütercim).

Âyete verilen diğer bir mana şudur: Umarım Rabbim beni, Ashâb-ı Kehf'i ulaştırdığı yoldan daha açık ve daha doğru yola ulaştırır. Cenâb-ı Hak bunu da yaptı. Şöyle ki Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], müşrikler istemese de bütün dinlere üstün kıldığı en sağlam dine ulaştırdı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar mağaralarında,* uyku halinde yaşayarak *üç yüzyıl kaldılar ve buna dokuz yıl daha eklediler.*"

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ehl-i kitaba göre onlar mağarada güneş hesabına göre 300 sene kaldılar. Allah Teâlâ onların ay hesabına göre kaldıkları süreyi belirtti. Her iki takvim arasında her 100 senede üç sene fark vardır. Böylece, ay hesabına göre mağarada kaldıkları süre farkı, 300 senede dokuz sene yapar (Bu da toplam 309 sene eder)."[281]

"*De ki: Onların* mağarada *ne kadar* süre *kaldıklarını en iyi Allah bilir. Göklerin ve yerin gaybı,* onlarda gizli olan şeylerin ilmi ve içinde olanların halini bilmek *O'na aittir. O ne güzel görür, ne güzel işitir.*" O'nun görmesi ve işitmesi, idraklerin ötesindedir; çünkü Cenâb-ı Hakk'ı hiçbir şey perdelemez, hiçbir şey O'na engel olmaz. Yüce Allah için bir şeyin latif (gözle görülemeyecek) olmasıyla katı olması, büyük veya küçük, açık veya gizli olması arasında bir fark yoktur.

"*O ne güzel görür, ne güzel işitir*" âyeti, hayret *ve* şaşırma ifade etmektedir. Bu durum Cenâb-ı Hak için mecazidir. Allah için hakiki manada hayret edilecek bir şey yoktur. Çünkü hayret sadece, sebebi gizli olan bir şeyde olur. O, hayrette kalan kimsenin, alışmadığı bir şeyi görmesi anında, kendisine gelen dehşet ve ürpertinin sonucudur. Allah Teâlâ böyle bir durumdan yüce ve uzaktır. Buna göre âyetin manası, daha önce geçtiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın işitip görmesiyle her şeyi kuşattığını mübalağa ile anlatmaktır.

---

[281] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/158 (Beyrut 2002).

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar için,* yani göklerdeki ve yerdekiler için *O'ndan başka,* işlerini üstlenecek ve kendilerine yardımcı olacak *bir dost yoktur. O,* gayb ilminde verdiği *hükmünde onlardan hiç kimseyi ortak etmez;* onlardan hiç kimseyi kendi işine ve hükmüne karıştırmaz."

Âyetin diğer bir okuyuşa göre manası şudur: Ey muhatap, Allah'ın hükmüne ve idaresine mahlûkattan hiçbirini ortak etme; çünkü, o varlığın (Allah'ın dilemesi dışında kendi başına yapabileceği) hiçbir fiil ve yetkisi yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetin işaretinde, sûfîlerin sahip oldukları vasıflardan beş tanesi bulunmaktadır. Bunlar, şunlardır:

1. Çekişme ve münakaşayı terketmek. Bu sadece, hakkın ortaya çıkması ve hak olan şeyin belli olması için, karşılıklı müzakere ve fikir alışverişi şeklinde olabilir. Bu da herhangi bir sözlü çekişme ve tartışma olmaksızın, kolaylık, yumuşaklık ve kalp selâmeti içinde olmalıdır.

2. Ortaya konan müşkül işlerde, işin aslını sâfi kalplere sormak. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Sana müftüler fetva verseler de sen kalbine sor! İyilik, kalbin huzur ve sükûnet bulduğu şeydir. Kötülük ise içi rahatsız eden ve kalbi tereddüde iten şeydir."[282]

Kendisinden fetva istenecek kalpler, Allah'ın zikriyle nurlanmış ve O'ndan başkasından yüz çevirmiş sâfi kalplerdir. Şüphesiz, kalp bu vasfa sahip olunca, orada sadece hak tecelli eder, o kalp sadece hak ile sakin olup huzur bulur. Dünya sevgisine ve hevâya dalmış kalpler ise böyle değildir; böyle bir kalp sadece hevâsına uygun fetva verir.

3. İşi Allah Teâlâ'nın dilemesine havale etmek, ilâhî kazânın ortaya koyduğu şeylere rıza göstermek. Şöyle ki Hak adamı sadece Allah'ın di-

---

[282] bk. Ahmed, *Müsned,* 4/227; Dârimî, Büyû, 2; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 1586-1587; Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/175-176. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde hadis, "kalbine sor" yerine, "nefsine (kendine) sor" şeklindedir.

lemesiyle bir şeye niyet eder ve bir şeyi yapmaya karar verir. Ondan sonra da Allah'ın yaptığına bakar. *Hikem* sahibi İbn Atâullah-ı İskenderî'nin dediği gibi akıllı kimse, sabaha çıkınca Allah'ın kendisine ne yaptığına bakar. Cahil kimse ise sabaha çıkınca, nefsinin ne yaptığına bakar.

4. Zikredilen zattan (yüce Allah'tan) başka her şeyi unutana kadar zikir ve fikir ile meşgul olmak. Hak Teâlâ, *"Unuttuğun zaman Rabb'ini zikret"* buyurdu. Yani O'ndan başkasını unuttuğun zaman Rabb'ini zikret, işte o zaman gerçekten zikreden olursun. Hakiki zikir, zikreden kimsenin kendi nefsini, resmini ve cismini görmekten uzak olduğu zikirdir. Böyle olursa, gönlünün ileri derecede Hak'ta fâni olmasından dolayı, onun dilinde konuşan Hak Teâlâ olur. Bu, bir terbiye şeyhini bulan ve onun sohbetine sımsıkı sarılan kimse için müşahede edilecek bir durumdur.

5. Hidayet yolunda ve yakîn halinde manevi terakki ve artışın peşinde olmak. Sûfînin, ulaştığı her makamdan daha yüksek olan makamı talep etmesi gerekir. Allah Teâlâ'nın ilminin ve azametinin nihayeti yoktur (Onun için elde edilecek manevi makamların da sonu yoktur). Âyetin beyanıyla de ki: Umarım ki Rabbim beni, sahip olduğumdan daha doğru ve kendisine daha yakın olana ulaştırır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hidayet Kitabını Oku

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bütün doğruların ve hakkın kaynağı olan ve akıl sahiplerini hidayete en fazla yaklaştıran kitabını okumayı emrederek şöyle buyurdu:

وَاتْلُ مَٓا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ وَلَنْ

تَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾

27. Rabb'inin kitabından sana vahyedileni oku. Onun kelimelerini değiştirecek bir güç yoktur. O'ndan başka bir sığınak da bulamazsın.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'inin kitabından sana vahyedileni oku."* Onu indiği şekliyle oku. Onların, *"Bundan başka bir Kur'an getir"* (Yunus 10/15) sözlerine kulak asma!

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun hükümlerine tâbi ol.

"Onun kelimelerini değiştirecek bir güç yoktur." Onu başka bir kitaba çevirmeye gücü yetecek hiç kimse yoktur.

Bir diğer mana: Onun, kendisine muhalefet edenlere vaat ettiği azabı değiştirecek hiç kimse yoktur.

"O'ndan başka bir sığınak asla bulamazsın." Yani bir felaket ve zorluk anında kendisine yönelip sığınacağın bir sığınak bulamazsın.

Âyete şu mana da verilmiştir: Olmaz ya, bilfarz, eğer sen onu değiştirecek ve sana indirilen şeylere muhalefet edecek olsan, Allah'tan başka kendisine sığınacak bir yer bulamazsın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an, bütün dertlerin şifasıdır. Kime, maddi veya manevi, dünya veya ahiretiyle ilgili bir zorluk ve sıkıntı geldiğinde Kur'an'a koşar, onu okuyarak ve onunla namaz kılarak Allah'a yönelirse bir genişlik bulur, kendisini Allah'a yaklaştıran bir hali elde eder.

Allah'ın kelâmına sığınmak, Allah Teâlâ'ya sığınmaktır. Şüphesiz Hak Teâlâ, kelâmını okuma sırasında kalplere, onların safiyeti derecesinde tecelli eder. Kim de bir sıkıntı anında Allah'tan başkasına sığınırsa onun ümidi boşa gider, çabası zayi olur. Hak Teâlâ, "O'ndan başka asla sığınacağın, yani kendisine yönelip korunacağın bir yer bulamazsın" buyurmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İhlâslı Kullarla Olmaya Sabret

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kitabını okumada, dine yardımda ve onunla amelde kendisine yardımcı olan fakirlerin sohbetinde bulunmaya sabretmesini emrederek şöyle buyurdu:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ
وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ
مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

28. ***Sabah akşam Rab'lerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte bulunmaya sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız, kötü arzularına uyan ve işi gücü aşırılık olan kimseye itaat etme!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sabah akşam Rab'lerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle,* O'na ibadet yapanlarla *birlikte bulunmaya sabret."*

Âyetteki, "sabah akşam yapılan ibadet"le, beş vakit namazın kastedildiği söylenmiştir. Âyette geçen "el-gadâtü" sabah namazı, "el-aşiyyü" ise öğle ve sonrasındaki namazlardır.

Bununla, sabah ve ikindi namazının kastedildiği de söylenmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin ifadesinden ilk anlaşılan, onların farz namazdan önce kıldığı namazlardır. O, sabah ve yatsıdan önce kılınan iki rekât namazdır.

İbn Atıyye el-Endelüsî demiştir ki: "Âyetin kapsamına, namazdan ayrı olarak dua edenlerle ilim müzakere etmek için bir araya gelenler de girmektedir. Abdullah b. Ömer'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sabah ve akşam Allah'ı zikretmek, kılıçların Allah yolundan cihad ederken parçalanmasından ve malının hepsini infak etmekten daha faziletlidir."[283]

Şöyle denilmiştir: Onlar, bütün vakitlerinde ve günün iki tarafında (sabah ve akşam) Rab'lerine dua ederler. Âyette kastedilenler, Ammâr, Süheyb, Habbâb ve Bilâl [radıyallahu anhüm] gibi fakir müminlerdir.

Rivayet edildiğine göre Kureyş kâfirlerinin ileri gelenleri Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Şu fakir müslümanları yanından uzaklaştır da seninle birlikte oturup sohbet edelim; onların üstlerindeki elbiselerinin kokusu bizi rahatsız ediyor!" dediler. O zaman bu âyet indi.

Yine rivayet edildiğine göre bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çıkıp fakir müslümanların yanına gitti, onların meclisine oturdu ve,

"Ümmetimin içinde bana kendileriyle birlikte oturmamı emrettiği kimseleri bulunduran Allah'a hamdolsun" buyurdu.[284]

Bu âyetin, Suffe ehlinin halini bildirmek için indiğini söyleyenler de olmuştur. Onlar, 700 civarında insandı. Buna göre âyet Medine'de inmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların ihlâs sahibi kimseler olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"*Onlar, O'nun* rızasını, yani zatını tanımayı *istemektedirler;* cenneti veya cehennemden kurtulmayı değil."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gözlerini onlardan çevirme!"* Yani nazarlarını onlardan çekip başkasına yöneltme.

Vâhidî, *el-Vecîz* isimli tefsirinde der ki: *"Dünya hayatının süsünü isteyerek,* yani dünya ehli eşraf ve zenginlerle oturmak isteyerek *gözlerini onlardan çevirme;* gözlerini onlardan çekip şatafat ve süslü kimselere yöneltme."[285]

---

[283] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/512. Hadis için bk. Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 1850.

[284] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/238-240; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/380-381.

[285] Vâhidî, aynı açıklamayı *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirinde de yapmıştır (bk. Vâhidî, *el-Vasît*, 3/145).

Âyet şöyle devam ediyor: "Fakirleri meclisinden uzaklaştırma konusunda, *kalbini zikrimizden gafil kıldığımız kimseye itaat etme!"* Yani senden, fakir müslümanları meclisinden uzaklaştırmanı isteyen kimseler gibi kendisini zikrimizden gafil kıldığımız ve zikretme kabiliyetinden mahrum ettiğimiz kimselere itaat etme. Şüphesiz onlar, bütün vakitlerinde dua ve zikir halinde olan müminlerin aksine, zikrimizden gafildir.

Bu âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Kâfirleri bunu istemeye sevkeden şey, kalplerinin Cenâb-ı Hakk'ın azametinden habersiz olmasıdır. Böyle olduğu için, gerçek şerefin sadece kalbin faziletlerle süslenmesinde olduğunu, bedenin elbise ve yemekle süslemesinde olmadığını bilemediler.

Âyet, kendisine uyulmamasını istediği kimsenin diğer vasıflarını şöyle belirtiyor: *"O, nefsinin hevâsına,* kötü arzularına *uyan ve bütün işi haddi aşmak,* ziyan ve helâk olan kimsedir. Onun işi, ya noksan ve zararlı bir iştir veya haddi aşmak ve israftır. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın zikrinden gaflet içinde olmak, insanı, haddi aşmaya iter ve hak ve doğrudan uzaklaştıran hevâya uymaya götürür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, fakirlerle (dervişlerle, sûfîlerle) sohbet edip onlarla birlikte bulunmaya teşvik vardır. Onların sohbetinde, büyük sırlar ve pek çok manevi ihsan vardır. Çünkü onların sohbetinde mürid, tarikatın âdabını öğrenir. Onların sohbetiyle güzel ahlâka ulaşılır, edep öğrenilir. Nihayet mürid, ilâhî huzura yaklaşmaya ehil olur. Kâmil velilerin sohbetiyle tarikatın (manevi terbiye yolunun) hayatı devam eder, kul hakikat ilimlerine ulaşır. Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî bu konuda der ki:

"Hayatın tadı, sadece dervişlerin (sûfîlerin) sohbetiyle elde edilir. Onlar, gerçek manada sultan, efendi ve amirdirler. Onların sohbetine gir ve meclislerinde edebe bürün. Seni geride bıraktıklarında (gıyaplarında) ise nefsanî hazlarını terket." Hazret bu konuda daha pek çok şey söylemiştir.

İmam Kuşeyrî, *"Sabah akşam Rab'lerine dua eden kimselerle bulunmaya sabret"* âyeti hakkında demiştir ki: Âyette, "Kalbinle sabret" demedi;

çünkü Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kalbi Cenâb-ı Hak ile beraberdi. Allah Teâlâ ona, bedeniyle fakirlerle birlikte olmasını emretti, kalbini ise gizlice yüce zatına ayırmasını istedi."[286]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Sabah akşam Rab'lerine dua eden kimselerle bulunmaya sabret"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Resûlüm, benim cemalime âşık, celâlime müştak olan şu fakirlerle birlikte bulunmaya sabret. Onlar öyle kimselerdir ki bütün vakitlerinde benden yüce zatımı dilemekte, muhabbet kanatlarıyla bana kavuşacakları âleme uçmak istemektedirler. Onlarla birlikte bulun ki vuslat makamına ulaşamadıklarında senin sohbetinle teselli (ve kuvvet) bulsunlar. Onların seni görmesinde, bu cemali görmek vardır."[287]

"Onlar, Rab'lerinin rızasını istiyorlar" âyeti belirtiyor ki onların bütün duası ve isteği, sadece yüce Allah'ı görmek ve O'na kavuşmaktır. Onlar bunu, O'ndan başkasına bağlanmadan veya mâsiva ile meşgul olmadan sırf O'na olan şevk ve muhabbetlerinden dolayı yapmaktadır. Onların bütün himmeti Allah'tır, başkası değil. Böyle olmazsa iradelerini sadece O'na yöneltme konusunda sadık olmazlar.

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki:

"Kim cehennemden korkarak veya cenneti ümit ederek amel etse bu da doğru olan niyetin içine girer; çünkü o, ahirette vaat edilen bir şeye meyletmektir. Bu, Allah'a taat ve tâzimi, başka bir şey için değil, sırf O'nun zatı ve azameti için yapmaya göre düşük bir derece olsa da sonuçta o da Allah'ın ahiretteki vaatleri için yapılmış olmaktadır."[288]

Gazâlî sonra demiştir ki: "Ruveym şöyle demiştir: 'İhlâs, amel sahibinin yaptığı amele karşılık, dünyada ve ahirette (Allah rızasından başka) herhangi bir karşılık beklememesidir.' Bu, sıddıkların ihlâsına işaret etmektedir. Bu, içine hiçbir şey karıştırılmayan saf ihlâstır. Onun dışındaki ise hemen elde edilen hazlara bağlı bir ihlâstır."[289]

---

[286] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/61.

[287] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/421.

[288] Gazâlî, *İhyâ*, 5/102.

[289] Gazâlî, *İhyâ*, 5/109.

Bu açıklamalar, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'den alınmıştır.

Hakkı Açıktan İlan Emri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, hakkı açıkça duyurmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَٓاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَٓاءَ فَلْيَكْفُرْۙ اِنَّٓا
اَعْتَدْنَا لِلظَّالِم۪ينَ نَاراًۙ اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَاۜ وَاِنْ يَسْتَغ۪يثُوا يُغَاثُوا
بِمَٓاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَۜ بِئْسَ الشَّرَابُۜ وَسَٓاءَتْ مُرْتَفَقاً ﴿٢٩﴾

29. ***De ki: "Hak, Rabb'inizden geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz, zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki onun surları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır.*** *(Susuzluktan ciğerleri yanıp)* ***yardım istediklerinde kendilerine, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su verilir. O ne kötü bir içecektir ve o ateş ne kötü bir yaslanacak yerdir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ey Muhammed, sen, hevâlarına tâbi olan o gafillere yahut sana gelen insanlara de ki: "Size getirdiğim bu şey, Rabbim'in katındandır; o, *Rabb'inizden gelen haktır.*" O, Rabb'iniz tarafından geldi; benim tarafımdan gelmedi ki onda bir değişiklik olacağı düşünülsün yahut ona tâbi olmada herhangi bir tereddüt imkânı bulunsun.

"Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Bu bir tehdittir. Mana şudur: Sizden kim iman etmek isterse diğer müminler gibi iman etsin; bunun için uygun olmayan bir delil arayışına girmesin. Kim de inkâr etmek isterse yapsın. Bu ifadede, tehditle birlikte Cenâb-ı Hakk'ın, onların tâbi olmasına ihtiyacı olmadığına, O'nun insanların inkârına ve imanına aldırış etmediğine dikkat çekilmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, inkâra karşılık azap hazırladığını bildirerek şöyle buyurdu: *"Biz, zalimlere büyük bir ateş hazırladık."* Yani yüce Allah tarafından kendilerine geldikten sonra hakkı inkâr edenler için büyük bir azap hazırladık.

Onlardan zalimler diye bahsedilmesi, şuna dikkat çekmek içindir: Onların inkârı tercih etmeleri bir zulüm, haddi aşmak ve bir şeyi layık olmadığı yere koymaktır.

"Onlar için büyük bir ateş hazırladık. Öyle ki onun surları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır." Bu kuşatmanın, geçmiş zaman ifadesiyle zikredilmesi, onun muhakkak meydana geleceğini ifade etmek içindir.

Onları kuşatan şeyin, ateşten duvar, sur olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun duman olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar,* susuzluktan dolayı *yardım istediklerinde* kendilerine, yüksek ısıda *erimiş maden,* demir veya bakır *gibi yüzleri haşlayan bir su verilir."*

Onun, renk olarak, erimiş zeytinyağı tortusu gibi olduğu da söylenmiştir. O, içilmesi için verildiğinde, harareti ile yüzü haşlar. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], bu içecek hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"O, kızartılmış zeytinyağı tortusu gibidir; kâfire yaklaştırıldığı zaman, (hararetinden) yüzünün derisi içine düşer, ondan içtiği zaman bağırsakları parça parça olur."[290]

Âyet şöyle bitiyor: "*O ne kötü bir içecektir ve o ateş ne kötü bir yaslanacak yerdir!"*

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir vaizin, uyarıcının ve âlimin insanların iman etmesi konusunda çor hırslı olmaması gerekir; tam aksine o, bütün işlerinde Allah ile yetinmelidir. O, hak ile bâtılı açıkça ortaya koyduktan sonra, "Bu, size

---

[290] Tirmizî, nr. 2584; Ahmed, *Müsned,* 3/70; Hâkim, *Müstedrek,* 2/501; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 1475; İbn Hibbân, *Sahîh,* nr. 7473.

Rabb'inizden gelen haktır; isteyen iman eder, isteyen inkâra gider" der. Bu, yapılan davet, umum insanlara ait olunca böyledir. Ancak davet, idareci ve makam sahipleri gibi, insanların içindeki özel kimselere ait olunca, onun hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Âlimlerden biri demiştir ki:

"İdarecilere nasihat eden kimse de bu usul üzere hareket eder; onlara hakkı açıklar, sonra ne yaptıklarına bakmaz." Bu görüşteki kimse âyeti delil göstererek demiştir ki: Biz, ümmet-i Muhammed'iz; Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"De ki: Hak, Rabb'inizden geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."

Âlimlerden bir diğeri de demiştir ki: Onlara yumuşak söz söyler; çünkü Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ona (Firavun'a), yumuşak söz söyleyin; belki öğüt alır yahut korkar" (Tâhâ 20/44).

Bu usul, insanları idare etme yoluna daha uygundur. Kim, kendisine yapılan vaazdan yüz çevirir ve yapmakta olduğu zulme devam ederse bu âyetin tehdidi onun için de geçerli olur.

İman ve Salih Amel Sahiplerinin Mükâfatı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, önceki âyette dile getirilen zalimlerin tam zıddı bir halde olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا
﴿٣٠﴾ أُولٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا
مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ
مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ ۚ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

30. ***İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz biz, güzel amel yapanların mükâfatını zayi etmeyiz.***

31. ***İşte onlara, altından ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada altın bileziklerle bezenirler; ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyerler. Orada tahtlar üzerinde yaslanmış vaziyette otururlar. Bu ne güzel bir mükâfattır ve orası ne güzel bir kalma yeridir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz biz,* sana vahyedilen Kitap ve Sünnet'te kendilerine açıklandığı üzere *güzel amel edenlerin,* bu ameli dinin istediği gibi sağlam yapanların *mükâfatını zayi etmeyiz."*

Bu iki âyet, önceki âyete mukabil zikredilmiştir.

İman edenler, imanı tercih edenler demektir. Onlar, *"Dileyen iman etsin ..."* âyetinde sunulan iki tercih arasından imanı seçenlerdir.

Önceki âyette, zalimler yani kâfirler için ateş hazırlandığı belirtildi. Ona karşılık olarak bu âyette, mana olarak, "İman edenler için de şunları şunları hazırladık" dendi. İfadenin, "Onlar için adn cennetleri vardır" şeklinde farklı bir cümle yapısı ile sunulması, her iki grubun ulaştığı sonuçların birbirinden çok farklı olduğunu bildirmek için olabilir.

"İşte onlara, bu yüce vasıflara sahip olanlara, köşklerinin *altından* su, süt, şarap ve baldan oluşan *ırmaklar akan adn cennetleri vardır."*

"Onlar orada altın bileziklerle bezenirler." Yani her biri orada altın bileziklerle süslenir. Bilezik Araplar'a göre sultanların süsüydü.

"İnce ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyerler." Onların elbiseleri arasında özellikle yeşilin dile getirilmesi, onun renklerin en güzeli ve çok yumuşak olmasındandır. İnce ve kalın ipeğin zikredilmesi, orada canlarının istediği ve gözlerine zevk veren her şeyin mevcut olduğunu belirtmek içindir.

"Orada tahtlar üzerinde yaslanmış vaziyette otururlar." Yani onlar cennette, süslenmiş yüksek perdelerle çevrili tahtlar üzerinde yaslanmış

vaziyette otururlar; gelin ve damadın zevk ve hoşluk içinde odalarında bulunması gibi.

"Bu ne güzel bir mükâfattır ve orası ne güzel bir kalma yeridir!"

Bu âyet, sahâbe-i kirâmdan bazıları hakkında inmiş olsa da manası ve müjdesi geneldir. Allah Teâlâ bizlerin canını onların izinde ve yolunda alsın. Âmin.

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, seçkin velilerin imanı gibi iman edenler ve kendilerini kudsî huzura yaklaştıran işleri yapanlar var ya; -bu işler, nefse ağır gelen şeyleri üstlenip yapmaktır- onlar için marifet cennetleri vardır. Onların kalplerinin içinden ilim ve manevi ihsan nehirleri akar. Onlar orada, yakîn makamlarının manevi süsleriyle süslenirler; izzet, nusret (ilâhî yardım) ve temkin (manevi halinde karar) elbiseleri giyerler. Sürur ve sevinç tahtları üzerinde otururlar. Onlardan, imtihan ve sıkıntı günleri geride kalmıştır. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların arasına katsın.

Dünyaya Aldananla Ondan Gönlünü Çekenin Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, dünya malına aldanan kimse ile ondan gönlünü çekip Mevlâ'sına yönelen kimseye bir örnek vererek şöyle buyurdu:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ
وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعاًۜ ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ
اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـٔاً وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَراًۙ ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ
ثَمَرٌۚ فَقَالَ لِصَاحِبِه۪ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَاَعَزُّ نَفَراً ﴿٣٤﴾
وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ۚ قَالَ مَٓا اَظُنُّ اَنْ تَب۪يدَ هٰذِه۪ٓ اَبَداًۙ ﴿٣٥﴾

وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّ۪ي لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا
﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَكَفَرْتَ بِالَّذ۪ي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ
مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًاۜ ﴿٣٧﴾ لٰكِنَّا۬ هُوَ اللّٰهُ رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا
﴿٣٨﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَٓاءَ اللّٰهُۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِۚ اِنْ تَرَنِ
اَنَا۬ اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًاۚ ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ
وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَتُصْبِحَ صَع۪يدًا زَلَقًاۙ ﴿٤٠﴾ اَوْ يُصْبِحَ
مَٓاؤُ۬هَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَط۪يعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَاُح۪يطَ بِثَمَرِه۪ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ
كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ ف۪يهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي
لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا
كَانَ مُنْتَصِرًاۜ ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّۜ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًاۜ ﴿٤٤﴾

32. *Onlara, şu iki adamın halini örnek olarak anlat: Biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, onların etrafını hurmalarla çevirmiş, aralarında da ekinler bitirmiştik.*

33. *İki bağın ikisi de yemişlerini vermişti ve ondan hiçbir şey noksanlaştırmamıştı. İkisinin arasından bir de ırmak fışkırtmıştık.*

34. *Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: "Ben senden daha zenginim, senden daha çok evladım ve yardımcılarım var."*

35. *Bu adam kendisine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun, hiçbir zaman yok olup gideceğini zannetmem."*

36. *"Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbim'in huzuruna döndürülürsem, şüphesiz bundan daha hayırlı bir sonuç bulurum."*

37. *Konuşma esnasında arkadaşı dedi ki: "Sen, aslını topraktan, sonra da bir damla meniden yaratan, daha sonra seni bir adam şekline sokan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"*

38. *"Fakat O Allah benim Rabbim'dir; ben Rabbim'e hiçbir şeyi ortak koşmam."*

39. *"Benim malımın ve evladımın senden daha az olduğunu düşünüyorsan, bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Allah dilediği gibi güzel yapmış; bütün kuvvet yalnızca Allah'ındır' demeli değil miydin?"*

40. *"Belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir; senin bağına ise gökten bir azap gönderir de bağ kupkuru bir toprak haline gelir."*

41. *"Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu arayıp bulamazsın."*

42. *Çok geçmeden malı mülkü helâk edildi. O ise bağı için yaptığı masraflara karşı (pişmanlığından) ellerini ovuşturmaya başladı. Bağ, çardakları üzerine çöküp kalmıştı. Sahibi ise, "Âh, keşke ben Rabbim'e hiçbir ortak koşmamış olsaydım!" diyordu.*

43. *Ona Allah'tan başka yardım edecek bir topluluk olmadı. O, kendini kurtaracak durumda da değildi.*

44. *Orada velâyet (yardım ve himaye) yalnızca hak olan Allah'a mahsustur. O, mükâfat yönünden ve âkıbet yönünden en hayırlıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara, şu iki adamın halini bir örnek olarak anlat."* Yani önceki âyetlerde halleri anlatılan müminlerle kâfirlere bu iki adamın örneğini anlat.

Halleri örnek verilen iki adamın da biri mümin diğeri kâfirdir. Bu örnekte, kâfirin, nimetler içinde yüzerken isyan etmesi, müminin ise fakirlik ve zorluk içinde Allah'a taate devam etmesi ve her ikisinin vardığı sonuç konu edilmektedir. Onda, kâfirin ve müminin ahiretteki hali konu edilmiş değildir.

"Onlara iki adamın durumunu örnek olarak ver" âyetindeki, iki adam, ya temsil yoluyla anlatılan iki şahıstır ya da gerçekte yaşamış iki adamdır.

Gerçekte yaşamış iki adam görüşüne göre onlar, İsrâiloğulları'ndan iki kardeştiler. Onların, iki ortak olduğu da söylenmiştir. Bu iki ortağın biri kâfir olup ismi Kutrûs'tur; diğeri ise mümin olup ismi Yahûda'dır. Bu iki ortak 8000 altını aralarında bölüştüler. O altınların kendilerine babalarından miras kaldığı da söylenmiştir. Kâfir olan, payına düşen altınlarla çiftlik ve arazi aldı, mümin olan ise eline geçen payını hayır yollarında harcadı.

Rivayet edildiğe göre kâfir, 1000 altınla bir arazi satın aldı. Mümin olan arkadaşı da,

"Allahım, falan kimse 1000 altına bir arazi satın aldı; ben de senden 1000 altın karşılığında cennette bir arazi satın almak istiyorum" diyerek, 1000 altını sadaka olarak dağıttı. Sonra arkadaşı, 1000 altına bir ev satın aldı. Bunun üzerine mümin,

"Allahım, falan kimse 1000 altına bir ev satın aldı; ben de senden 1000 altın karşılığında cennette bir ev satın almak istiyorum" diyerek 1000 altını sadaka olarak dağıttı. Sonra arkadaşı, 1000 altın harcayarak bir kadınla evlendi. Bunun üzerine mümin,

"Allahım, falan kimse 1000 altına evlendi; ben de 1000 altın vererek senden cennet kadınlarından birine tâlip oluyorum" diyerek 1000 altını sadaka olarak dağıttı. Sonra arkadaşı, 1000 altına bir hizmetçi ve eşya satın aldı. Bunun üzerine mümin,

"Allahım, falan kimse 1000 altına bir hizmetçi ve eşya satın aldı; ben de senden 1000 altın karşılığında cennette bir hizmetçi ve cennet mülkü satın almak istiyorum" diyerek 1000 altını sadaka olarak dağıttı.

Sonra mümin zor duruma düştü, "Belki arkadaşım bana bir iyilik yapar" diyerek yanına gitti. Arkadaşı ona,

"Payına düşen malını ne yaptın?" diye sordu, o da durumu anlattı. Arkadaşı,

"Sen mi böyle sadaka verdin? Vallahi sana hiçbir şey vermeyeceğim!" dedi.[291]

Cenâb-ı Hak, bu iki şahsın öldükten sonraki hallerini Sâffât sûresinde şöyle zikretmiştir:

"O cennetliklerden biri der ki: Benim (dünyada) bir arkadaşım vardı; bana, 'Sen mi sadaka verdin?' derdi" (Sâffât 37/51-52).

Cenâb-ı Hak, onların dünyadaki hallerini şöyle açıkladı:

"Biz onlardan birine ki bu kâfir olandır, içinde her türlü üzüm çeşitlerinin bulunduğu *iki üzüm bağı vermiş, onların etrafını hurmalarla çevirmiş,* bu üzüm bağlarını hurma ağaçları ile sarıp muhafaza etmiş, *aralarında da ekinler bitirmiştik."* Böyle yaptık ki onlardan her biri, bütün yiyecek ve meyve çeşitlerini içinde bulundursun, güzel bir görüntü ve hoş bir manzara ile birbirine bitişik nizami bir şekil oluştursun.

"İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, meyveler olgunlaşıp yenecek hale gelmiş *ve ondan hiçbir şey noksanlaştırmamıştı."* Onun bağları, diğer bağ ve bahçelerin aksine, her seneki meyve ve ürününden hiçbir eksiltme yapmamıştı. Çünkü meyveler, genelde bir sene çok, diğer sene az olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, her iki bağın arasından* sürekli aynı şiddette akan *bir ırmak fışkırtmıştık."* Her bostan için bir nehir vardı. Bu, bağların sürekli sulanmaları ve hep güzel görünmeleri içindi.

Âyette, nehrin fışkırtılması, bağların yemişlerini vermesinden sonra söylendi. Halbuki bildiğimiz usule göre bağların sulanması, yemiş vermesinden öncedir. Önce bağ sulanır, sonra ürün alınır. Bilinenin aksine bu şekilde dile getirilmesi, bağın ürün vermesi ile içinden nehrin fışkırtılmasının ayrı birer nimet olduğunu bildirmek için olabilir. Bu, bağların güzelliğini daha iyi tanımlar. Diğer bazı âyetlere ise bağ ve bahçede yetişen nimetler anlatılırken durum bildiğimiz usulde anlatılmış, önce su sonra meyve zikredilmiştir. Eğer bu âyette bahsedilen durumun tersi söylenseydi, o zaman hepsi birbirine bağlı tek durum olur, içinde nehrin fışkırtılmasıyla bağın meyve vermesi ayrı şey olurdu. Halbuki âyette, bağların güzel meyve vermesi ile ortalarından nehrin fışkırtılması birbirinden ayrı birer nimet olarak dile getirilmektedir.

---

[291] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/119.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu adamın başka geliri de vardı."* İki bağa sahip olan adamın, onlardan başka gelirleri de vardı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] bu gelirin, altın, gümüş, hayvan ve diğer malların hepsini içine aldığını söylemiştir.

Mücâhid,[292] onun özel olarak altın ve gümüşü içine aldığını zikretmiştir.

"Bağın sahibi, mümin *arkadaşıyla,* ortağı veya kardeşiyle *konuşurken ona dedi ki: Ben, senden daha zenginim; senden daha fazla* adamım, yardımcım ve erkek evladım var; *senden daha güçlüyüm."*

O bu sözü, mümin arkadaşı kendisine gelip, malını ahireti için sadaka olarak verdiğini belirtip ondan yardım istediğinde söyledi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Bu adam, kendini beğenip inkâr ederek *nefsine zulmederek bağına girdi.* Oraya girdiğinde *şöyle dedi: Bu bağın, hiçbir zaman yok olup gideceğini zannetmem."* Bu sözü, uzun emelinden ve sürekli gafletinden dolayı, dünyanın fâniliğini ve kıyametin kopmasını inkâr için söyledi. Bunun için, peşinden arkadaşına şöyle dedi:

"Kıyametin kopacağını, ileride böyle bir işin gerçekleşeceğini *sanmıyorum. Şayet* senin dediğin gibi kıyamet kopar da *Rabbim'in huzuruna döndürülürsem, şüphesiz bu iki bağdan daha hayırlı bir sonuç bulurum."* Yani Rabbim bana dünyada bunları verdiği gibi ahirette de ondan daha üstününü verecek. Onun bu tamahının ve yalan yemininin sebebi, ken-

---

[292] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

disinin bunu bizâtihi hak ettiğine, Allah katında şerefli biri olduğuna ve bunun için Allah'ın dünyada verdiğini, ahirette de vereceğine inanmasıdır. O bilmiyor ki dünyada verilen bu şeyler, kendisi için bir istidraçtır (onu bilmediği bir şekilde helâke ve azaba sürüklemektir).

"Onunla konuşan arkadaşı, yani mümin kardeşi *dedi ki: Sen, senin aslını topraktan yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"* Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] topraktan yaratılması, evlatlarının da ondan yaratılması demektir. Çünkü onun fıtratı sadece kendisine ait değildi, tam aksine, kendi cinsinden gelecek bütün evlatlarının fıtratını içeren bir numune olup hepsine yansıyacak özellikleri ihtiva etmekteydi. Bunun için, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] topraktan yaratılması, hepsinin topraktan yaratılması olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Seni sonra,* daha yakın madden olan *bir meniden yaratan, daha sonra seni bir adam şekline sokan,* sana denge verip bir erkek insan olarak tamamlayan yahut *seni bir adam yapan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"*

Bu ifadede, öldükten sonra dirilmenin deliline işaret edilmiştir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde de aynı durum mevcuttur:

"Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilme konusunda bir şüphe içindeyseniz, şu durumu düşünün: Şüphesiz biz sizi bir topraktan, sonra bir meniden, sonra rahme yapışkan bir maddeden yarattık ..." (Hac 22/5).

Beyzâvî demiştir ki: "Arkadaşı onun öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmesini, Allah'ı inkâr yerine koymuştur; çünkü öldükten sonrasını inkâr etmek, Allah'ın kudretinin mükemmelliği hakkında şüphenin kaynağıdır. Bunun için Allah, onu topraktan yaratmasından bahsederek, bunu yapan zatı nasıl inkâr ettiğini sordu. Şüphesiz, insanı ilk olarak topraktan yaratmaya gücü yeten yüce zatın, onu topraktan tekrar diriltmeye de gücü yeter."[293]

Sonra müslüman kardeşi dedi ki: *"Fakat O Allah benim Rabbim'dir."* Sanki ona şöyle dedi: Sen kâfirsin, fakat ben, Allah'ın birliğine inanan bir müminim. *"Ben Rabbim'e hiçbir şeyi ortak koşmam."*

---

[293] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/12.

Âyette, onun inkârının şirk yoluyla olduğu bildirilmektedir. Bu açıklama müfessir Ebüssuûd'a aittir.[294]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır' deseydin ya!" âyetiyle, daha sonra gelen, *"Âh, keşke ben Rabbim'e hiçbir ortak koşmamış olsaydım!' diyordu"* âyetinden ortaya çıkan şudur: O, asıl dilemeyi Allah'a ait görmemesi ve Allah'tan ayrı olarak kendi nefsinin müstakil olduğunu iddia etmesiyle Allah'a şirk koştu. Vehb b. Münebbih demiştir ki:

"Allah'ın indirdiği kitaplardan okuduğum pek çok kitapta şunu gördüm: Kim Allah'ın dilemesiyle olan herhangi bir işi kendisine ait görürse Allah'ı inkâr etmiş olur."

Sonra, bu adamın öldükten sonra dirilme konusundaki şüphesi, Allah'ın bu konudaki vaadini yalanlamaktır. Bu da açıkça inkârdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bağına girdiğinde, 'Mâşallah!' deseydin ya!"* Bağına girdiğinde, "Mâşallah yani bütün işler Allah'ın dilemesiyle olur yahut Allah'ın dilediği olur" demeli değil miydin?

Bununla amaçlanan, onun, bağda ve içinde olan şeylerin Allah'ın dilemesiyle olduğunu; O dilerse onu devam ettireceğini, dilerse yok edeceğini itiraf etmeye teşviktir.

Âyetin diğer kısmında şöyle buyruluyor: *"Bütün kuvvet Allah'a aittir, deseydin ya!"* Yani, "Benim bu bağı mâmur etmem ve işlerini yürütmem sadece Allah'ın yardımı ve verdiği güçle oldu" deseydin ya!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim bir şeye bakıp da onu beğenince, 'Mâşallah, lâ kuvvete illâ billâh' derse ona hiçbir şey zarar vermez (nazar değmez)."*[295]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Ebû Hüreyre'ye,

"Sana, arşın altından cennet hazinelerinden gelen bir söz söyleyelim mi?" diye sordu, Ebû Hüreyre,

---

[294] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4 / 190.

[295] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4370. Hz. Enes'e [radıyallahu anh] ait mevkuf bir haber olarak bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 7 / 2362 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5 / 392.

"Evet, yâ Resûlallah, buyurun" deyince, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"O, *'Lâ kuvvete illâ billâh' sözüdür. Kul bu sözü söyleyince, azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurur:*

'Kulum bana teslim oldu, selâmeti buldu.'"[296]

Allah Resûlü Abdullah b. Kays'a,

"Sana, cennet hazinelerinden bir hazineyi göstereyim mi?" diye sordu; o,

"Evet, yâ Resûlallah, gösterin" deyince, Allah Resûlü şöyle buyurdu;

"O, *'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh' sözüdür."*[297]

Sonra müslüman kardeşi ona şöyle dedi: *"Eğer sen benim* dünyada *mal ve evladımın kendinkinden daha az olduğunu düşünüyorsan;* ne biliyorsun *belki Rabbim bana,* ahirette veya dünyada *senin bağından daha iyisini verir."*

Mana şudur: Eğer sen beni, kendinden daha fakir görürsen, ben de yüce Allah'tan, bendeki fakirlikle sendeki zenginliği değiştirmesini, bana senin bahçenden daha hayırlı bir bahçe nasip etmesini, sana verdiklerini de O'nun nimetini inkârından dolayı çekip almasını ve senin bahçeni harap etmesini bekliyorum.

"Allah senin bağına gökten, dolu veya yıldırımla gelen *bir azap gönderir ve bağ kupkuru bir toprak haline gelir."* Üzerinde hiçbir şey kalmaz; gelen âfet bağda bitki, ağaç ve bina ne varsa hepsini kökünden kazıyıp atar.

"Yahut bağının suyu, içinde fışkıran nehir *dibe çekilir;* yerin dibine çekip gider *de bir daha onu arayıp bulamazsın."* Giden suyu bir daha arayıp bulma imkânın olmaz. Çünkü onu bulup geri getirmek bir yana, geride onun peşine düşülecek bir izi ve eseri dahi kalmaz.

---

[296] Ahmed, *Müsned*, 2/298; Hâkim, *Müstedrek*, 1/21; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, 3 (nr. 9841-9842). Nesâî'de "arşın altından" kısmı yoktur.

[297] Buhârî, Daavât, 51, Kader, 7; Müslim, Zikir, 44, 45.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çok geçmeden adamın malı mülkü helâk edildi."* Meyve veren ağaçları, beklediği malları helâk oldu. Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ o bağa bir ateş gönderdi ve suyunu yerin dibine çekti.

"Bunun üzerine o, bağını mâmur etmek için *yaptığı harcamalara karşı pişmanlığından ellerini ovuşturmaya başladı."* Yahut pişmanlığını ifade için ellerini birbirine vurmaya başladı.

O andaki pişmanlığın, helâk olan bağa değil de ona yaptığı masraflara bağlanması, ona yapılan harcamaların kendi ihtiyarî fiilleriyle olduğundandır. Geniş açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[298]

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Bağ, çardakları üzerine çöktü."* Yani bağ, üzüm dallarını ayakta tutmak için dikilen direkler üzerine çöktü. Önce çardak çöktü, sonra onun üzerine üzüm dalları çöktü.

Âyette, ekin ve hurmaların helâki söylenmeden sadece üzüm bağının helâkinin dile getirilmesi şunun içindir: Bağda asıl olan üzümdür; diğer ikisi onu tamamlayıcı şeylerdir. Yahut onun helâk edildiğinin söylenmesi, diğerlerinin helâkinin dile getirilmesine ihtiyaç bırakmadı. Çünkü çardaklarına bağlı olan üzüm bağı helâk olunca, diğerleri öncelikle helâk olmuştur. Yahut bağa yapılan masrafın daha fazla olmasından dolayı, özellikle onun helâki dile getirildi.

Bağın sahibi, hem elini ovuşturuyor hem de, *"Âh, keşke ben Rabbim'e hiçbir ortak koşmamış olsaydım, diyordu."* Sanki o, kardeşinin öğüdünü hatırlamış, başına gelen şeyin Allah'a şirk koşmasından dolayı geldiğini bilmiş ve, "Keşke Allah'a şirk koşmasaydım da başıma gelen bu felaket gelmemiş olsaydı!" diye temenni etmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona Allah'tan başka yardım edecek,* malına gelen helâki gidererek kendisine yardım etmeye gücü yetecek *bir topluluk olmadı."* Şüphesiz bunu yapmaya gücü yetecek tek zat yüce Allah'tır.

---

[298] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/191.

"O, kendini kurtaracak durumda da değildi." Yani Allah Teâlâ'nın kendisinden aldığı bu intikamı, kendi başına savacak güce de sahip değildi.

Kıssanın son âyetinde şöyle buyruluyor: *"Orada,* o makamda ve bu halde velâyet (yardım ve koruma), *yalnızca hak olan Allah'a mahsustur."* Yani ona sadece Allah yardım edebilir; buna O'ndan başka hiç kimsenin gücü yetmez.

Bu âyette şu duruma bir uyarı vardır: Bağ sahibinin, "Keşke Rabbim'i hiçbir şeyi ortak koşmasaydım" sözü, başına gelen felaketten kaynaklanan korku ve zorlama ile söylenmiştir; bunun için ona fayda vermedi. Şu âyette de ifade edildiği gibi:

"Fakat azabımızı gördüklerinde iman etmeleri kendilerine bir fayda vermedi" (Mü'min 40/85).

Cenâb-ı Hak o anda, dostlarını en mükemmel şekilde koruduğunu haber vererek ayrı bir cümle ile şöyle buyurdu:

"Orada, velâyet yani özel koruma, gözetip yardım etme *yalnızca hak olan Allah'a mahsustur."* Allah'ın bu koruması dünyada ve ahirette sadece dostları içindir. Allah onları hiçbir zaman terkedip kendi hallerine bırakmaz, tam aksine, onların işlerini yürütmeyi, onlara yardım etmeyi ve hidayete ulaştırılmalarını üstlenir. Bütün izzet ve şerefini Allah'tan alan kimse de böyledir. O'ndan başkasından izzet ve şeref bekleyen kimse ise böyle değildir.

"Onun için kendini koruyacak bir grup olmadı" âyeti, bağ sahibinin, mümin arkadaşına, *"Ben senden insan desteği yönünden de güçlüyüm!"* sözüne bir reddir.

Mana şudur: Asıl yardım, Allah'ın veli kullarına yaptığı yardımdır; O'ndan başkasını dost edinenler için böyle bir yardım yoktur.

Özetle, kim yüce Allah'ı dost edinirse onun âkıbeti ilâhî yardıma ulaşmaktır; kim de O'ndan başkasını dost edinirse onun da âkıbeti ilâhî yardımdan mahrum bırakılıp kendi haline terkedilmektir. Bu durumdan yüce Allah'a sığınırız.

Bu son âyet, manası ve kastedildiği yer olarak örnekten ayrı da olabilir. Sözün, kıssa ile bitmesi ve sonra kıssadan önceki söze dönerek kalındığı yerden devam etmesi de muhtemeldir. Buna göre, *"Orada, velâyet* (özel koruma, gözetip yardım etme) *yalnızca hak olan Allah'a mahsustur"* âyeti ile kastedilen kıyamet günüdür. Bu velâyeti hak edenler, Allah'ı dost edindiler, O'na iman ettiler, müşriklerin taptıkları putlardan uzak durdular.

Âyet şöyle bitiyor: *"O Allah, mükâfat yönünden en hayırlıdır."* Yani O, kendisinden sevap ve mükâfat beklenenlerin en hayırlısıdır. O, dostları için *âkıbet yönünden de en hayırlıdır."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

32-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hevâsına tâbi olan ve bütün himmetini dünyanın süslerine yönelten kimse ile himmetini Mevlâ'sına yönelten ve dünyasını ahireti için değerlendiren kimse için bir örnek vermiştir. Birinci kişinin âkıbeti pişmanlık ve perişanlıktır. İkincisinin akıbeti ise sevinç ve Allah'ın hoşnutluğudur.

Bu örnek, ilmine bağlanıp ona güvenenle, yüce Allah'a ulaşmada kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp Mevlâ'sına teslim olan için de geçerlidir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki:

"İlim ve amel bahçene, sana bir nur ve fetih verildiğinde, sakın o kendi başına kalan adamın dediklerini diyerek girme. Yüce Allah onun sözünü şöyle haber vermiştir:

'O, bahçesine (kibir ve gurur ile) nefsine zulmederek girip, 'Bunun yok olup gideceğini hiç zannetmiyorum' dedi' (Kehf 18/35).

Fakat sen ilim ve amel bahçene veya sana verilen ilâhî nur ve fethin içine, sana açıklandığı gibi söyleyerek gir. Allah'ın senin için razı olduğu şekilde şöyle de: *'Bütün bunlar Allah'ın dilemesiyle oldu, bütün kuvvet Allah'a aittir'* (Kehf 18/39).

Burada, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözünü iyi anla: *'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh sözü, cennet hazinelerinden bir hazinedir.'*[299]

Diğer bir rivayette, *'Arşın altındaki hazinelerden bir hazinedir'*[300] buyrulmuştur. Bunun manası şudur: O, zâhirî bir hazinedir; onda gizlenen mana ise sıdk ile kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp Allah'ın güç ve kuvvetine dönmektir."[301]

Dünya Hayatının Misali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, dünyanın süratle gidip yok olmasına bir örnek vererek şöyle buyurdu:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ
فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُۜ وَكَانَ
اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ
وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

45. ***Onlara dünya hayatının örneğini ver: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya benzer. Bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi** (önce gelişip) **birbirine karışır; fakat sonunda hepsi rüzgârın savurduğu çer çöp haline gelir. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.***

46. ***Mal ve evlatlar dünya hayatının süsüdür; bâki kalacak salih ameller ise Rabb'inin katında sevap olarak daha hayırlıdır ve ümit bağlamaya daha layıktır.***

---

[299] Hadisin uzun rivayeti için bk. Buhârî, Daavât, 51, Kader, 7; Müslim, Zikir, 44, 45; Ahmed, *Müsned*, 5/156; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, 3 (nr. 9841-9842); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1284; Taberânî, *Kitâbü'd-Duâ*, nr. 1645.

[300] bk. Ahmed, *Müsned*, 2/298; Hakim, *Müstedrek*, 1/21.

[301] bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 48 (Beyrut, ts.).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara dünya hayatının örneğini ver."* Yani onlara, dünya hayatının süs ve parlaklıkta, sonra süratle dağılıp yok olmasında neye benzediğini söyle. Şöyle ki onunla huzur bulup ahiretten gafil olmasınlar.

"Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya yani yağmura *benzer. Bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi* büyüyüp gelişerek çokluğundan ve sıklığından dolayı *birbirine karışır; fakat sonunda hepsi rüzgârın savurduğu,* dağıtıp uçurduğu, sanki hiç mevcut olmamış gibi *çer çöp haline gelir. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir."* Bir şeyi yok etmek ve yeniden yaratmak da O'nun kadir olduğu şeylerin içine girer.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Mal ve evlatlar dünya hayatının süsüdür."* Yani hepsi kader rüzgârının yeryüzüne dağıttığı, kendisine yok oluş ve helâk gelecek olan şeylerdendir. Makam, itibar ve içinde nefsin hazzı olan her şey dünya süsünün kapsamına girer. Hepsi yok olup gider.

Cenâb-ı Hak sonra, yok olmayan şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Bâki kalacak salih amellere gelince ..." Onlar, bütün hayırlı işlerdir.

Bunun beş vakit namaz olduğu da söylenmiştir.

Bâki kalacak salih şeylerin, şu zikirler olduğu da rivayet edilmiştir: *"Sübhânellâhi velhamdü lillâhi velâ ilâhe illallahu vallahu ekber."*

Bazıları bu zikre, *"Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm"* kısmını da eklemiştir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Bu zikir, cennetin hazinelerinden bir hazinedir. Ganimet sözlerdir. Bâki kalacak salih amellerdir. Onlar, kıyamet günü kulun önünde öncü olarak gelir, onun etrafını sararak kendisini korur."*[302]

---

[302] Hadis için bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10684; Hâkim, *Müstedrek*, 1/541; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 606; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/89.

Bâki kalacak salih şeyler için şu mana da verilmiştir: Onlar, yüksek himmetler ve salih niyetlerdir; çünkü ameller onlarla ilâhî huzura yükselir ve kabul edilir.

Yahut onlar, kendisiyle Allah'ın rızası istenen her şeydir. Onlara bâki (kalıcı) denmesinin sebebi, nefsin tamah ettiği bütün dünya hazları ve fâni süsleri yok olup gittiğinde onların sevabının kalmasındandır.

İmam Gazâlî *İhyâ* adlı eserinde demiştir ki: "Ölüm rüzgârının savurup dağıttığı her şey dünya hayatının süsüdür; mal ve makam gibi. Yakın bir zamanda bozulup elden çıkacak şeyler bu kısma girer. Ölümün hükümsüz bırakmadığı her şey bâki kalan salih amellerdendir; ilim ve hürriyet gibi. Çünkü bunlar, kulda kemal hali olarak ve Allah Teâlâ'ya yaklaşma sebebi olarak bâki kalır. Şehvetlerden kurtulma, kalbi Allah'ın dışındaki her şeyden keser ve onu mâsivadan arındırır. Hakiki ilme gelince o, kalbi sadece Allah'a yöneltir ve O'nda toplar."

Âyet şöyle bitiyor: "İşte bu *bâki kalan salih ameller*, ahirette *Rabb'inin katında*, sahibine dönecek *sevap olarak daha hayırlıdır*, fâni olan mal ve evlatlar ise böyle değildir; onlar yok olup gider." Şu âyette belirtildiği gibi:

"Sizin yanınızdakiler tükenir; Allah'ın katında olanlar ise kalıcıdır" (Nahl 16/96).

"Rabb'inin katında daha hayırlıdır" ifadesi, onda ortaya çıkan hayırlı hali açıklamak içindir; yoksa Allah katında mal ve evlatlarda da bir hayırlı hal var da salih ameller onlardan daha üstündür manasında değildir; çünkü ahirette onlardan bir hayır gelmez.

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Onlara ümit bağlanması daha hayırlıdır."* Yani salih amellere insanın ümit bağlayıp Allah Teâlâ katında kendisinden sevap beklemesi daha hayırlıdır. Çünkü salih amel sahipleri dünyada iken ümit ettikleri her şeyi ahirette bulurlar. Fâni olan mal ve evlatlara gelince, onlara sahip olan kimsenin onlar hakkında ulaşacağı bir emeli yoktur.

Âyette, sevap yönünden ve emel yönünden hayırlı olmanın ayrı ayrı dile getirilmesi, her birindeki hayırlı oluş yönünün farklı olduğunu bildirmek ve durumu mübalağa ile ifade etmek içindir.

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Süratle elden çıkıp bozulduğu için, dünyanın aldatıcı süslerine ve güzelliğine bağlanıp kalmaktan sakındırma daha önce defalarca geçti.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bana,

"Ey Ebû Hüreyre, sana dünyayı göstermemi ister misin?" diye sordu; ben de,

"Evet, isterim" dedim. O zaman Allah Resûlü elimden tutarak yürüdü; beni bir çöplüğün başında durdurdu. Orada atılmış birtakım insan kafatasları, çürüyüp dağılmış kemikler, insan pisliklerine bulaşıp kirlenmiş yırtık elbiseler vardı. Allah Resûlü bu manzaraya bakarak bana şöyle buyurdu:

"Ey Ebû Hüreyre, şu gördüğün insan kafatasları, sizin başlarınız gibi dünya malı toplama hırsı ve gayretiyle doluydu. Onlar da sizin gibi uzun yaşamayı ümit ediyorlardı. Sizin gayret ettiğiniz gibi dünya malı toplamaya ve onu mâmur etmeye çalışıyorlardı. Bugün ise gördüğün gibi bedenleri dağılıp çürümüş, kemikleri ortaya çıkmıştır. Şu eskimiş paçavralar, onların süslenme vakitlerinde süslendikleri elbiseleridir. Bugün rüzgâr onları pisliklerin içine atmıştır. Şu ise sırtlarına binip yeryüzünü dolaştıkları hayvanlarının kemikleridir. Şu necasetler, onların elde etmek için var güçleriyle çalıştıkları ve birbirilerine saldırdıkları lezzetli yiyeceklerin son halidir. Onlar, utanç verici bu şeyleri kendilerinden attılar, öyle ki onlara kötü kokusundan dolayı hiç kimse yaklaşamaz. İşte gördüğün gibi bunlar dünyanın halleridir. Kim dünyanın bu haline ağlamak isterse ağlasın, şüphesiz o, ağlama yeridir."

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu sözler üzerine orada bulunanların hepsi ağladı."[303]

---

[303] Rivayet için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 3/251 (Beyrut 2000); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 9/546. Buradaki kayda göre, Hafız Irâkî, bu rivayeti hadis olarak bulamadığını söylemiştir. Benzer bir rivayet, *Kûtü'l-Kulûb*'da Hasan-ı Basrî'den mürsel haber olarak nakledilmiştir.

Kulların Saf Halinde İlâhî Huzura Arzedilişi

Cenâb-ı Hak, yukarıda örneği geçtiği üzere dünyanın fâni olmasından sonra meydana gelecek haşir ve hesabın korkunç halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةًۙ وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ
اَحَدًاۚ ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّاۜ لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۘ
بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً
وَلَا كَبِيرَةً اِلَّٓا اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًاۜ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾

47. ***O gün biz dağları yürütürüz ve yeryüzünü apaçık** (üzeri boş bir halde)* ***görürsün. Biz onlardan hiçbirini bırakmaksızın hepsini mahşerde toplarız.***

48. ***O gün hepsi saf halinde Rabb'inin huzuruna arzedilir. Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız şekilde** (çıplak vaziyette)* ***bize geldiniz. Halbuki siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir vakit belirlemediğimizi zannetmiştiniz.***

49. ***Kitap ortaya konur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. Derler ki: "Yazıklar olsun bize! Bu nasıl bir kitaptır ki** (yaptıklarımızdan)* ***küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" Böylece bütün yaptıklarını karşılarında hazır bulurlar. Senin Rabb'in hiç kimseye zulmetmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm şunu zikret, *o gün biz dağları yürütürüz.*" Yani onları yerinden söküp oldukları halde havada yürütürüz. Şu âyet de dağların durmunu haber vermektedir:

"Sen dağları görürsün ve onları donuk sabit zannedersin, halbuki onlar, bulutlar gibi akıp gitmektedir" (Neml 27/88).

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz dağları, dağıtıp toz haline getirdikten sonra parçalarını yürütürüz.

Bunun dile getirilmesinin amacı, o andaki korkunç hallerle gafillerin gafletten uyandırılıp isyandan sakındırılmasıdır.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Yeryüzünü,* her yanından *apaçık görürsün;* üzerinde herhangi bir dağ ve başka şey yoktur." Tam tersine, âyette belirtildiği gibi Rabb'in dağların yerini dümdüz boş bir alan halinde bırakır; orada hiçbir çukur ve tümsek yoktur (Tâhâ 20/106-107).

Âyetteki hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] veya onu işiten herkesedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onları mahşerde toplarız;* mümin kâfir hepsini dört bir yandan hesap yerinde bir araya getiririz; *onlardan hiçbirini bırakmayız."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün hepsi saf halinde,* dağınık olmadan ve birbirine karışmadan *Rabb'inin huzuruna arzedilir."* Onların hali, kendilerine emredeceği şeyleri söylemesi için sultanın huzuruna arzedilen bir ordunun haline benzetildi. Geniş açıklama için Ebüssuûd tefsirine bakınız.[304]

O gün her ümmet, dağınık olmadan ve birbirine karışmadan saf halinde Allah'ın huzuruna arzedilir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], uzunca bir hadis-i şerifi içinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, öncekileri ve sonrakileri, saflar halinde geniş düz bir alanda toplar. Öyle ki bir çağırıcı hepsine sesini işittirir ve onlar göz hepsini görecek bir şekilde bulunurlar."[305]

---

[304] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/194-195.

[305] Buhârî, Enbiya, 3, Tefsîru Sûre (17), 5; Müslim, Îmân, 327.

Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kıyamet gününde cennetlikler yüz on saf olur; bunun seksen safını sizler oluşturursunuz."*[306]

Kâfir olanlara kıyamet günü şöyle denir: *"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz."* Size verdiğimiz malları arkanızda bıraktınız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizleri ilk yarattığımız haldeki gibi çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak huzurumuza geldiniz. Nitekim bu durum bir hadis-i şerifte de ifade edilmiştir.

Bu azarlamaya muhatap olanlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirlerdir. Öldükten sonra dirilmeyi kabul eden müminlere gelince, bu hitap onlara değildir. Bu hitabın kâfirlere yapıldığını, peşinden gelen şu âyet göstermektedir:

"Halbuki siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir vakit belirlemediğimizi zannetmiştiniz." Yani sizler dünyada iken, sizin için, içinde öldükten sonra dirilme ve peşinden gelen şeylerin olacağı bir vakit tayin etmediğimizi zannediyordunuz. Her iki söz de onları azarlayıp kınamak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kitap ortaya konur."* Herkesin kitabı, sağ veya sol eline konur. Buradaki kitaptan kasıt, kulların amel defterleridir. Onun konulması, ya sahiplerinin sağ veya sol ellerine verilmesi veya mîzana konmasıdır.

"Öldükten sonra dirilmeyi ve diğer durumları inkâr eden *suçluların, onda yazılı olan suç ve günahlardan korkmuş olduklarını görürsün."* Onda en ufak şeylerin bile yazılı olduğunu gördüklerinde, *"Yazıklar olsun bize, derler."* Onlar bu sözle, tehlikeler arasında onları helâk edecek şeyi çağırırlar; böylece yok olup başlarına gelecek korkunç halleri görmemek isterler. Yani, "Ey helâk, hazır ol, işte tam senin gelme zamanın, gel de bizi kurtar" derler.

Sözlerine şöyle devam ederler: *"Bu nasıl bir kitaptır ki* günahlarımızdan *küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş,* içinde kaydetmiş! *Böylece,* dünyada *yaptıkları bütün kötülükleri* yazılmış vaziyette *karşılarında hazır bulurlar."*

---

[306] Ahmed, *Müsned*, 1/453; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10350; *el-Evsat*, nr. 543; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/403.

Yahut yaptıkları amellerin karşılığını hazır bulurlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Senin Rabb'in hiç kimseye zulmetmez."* Kulun yapmadığı bir kötülüğü yazmaz yahut hak ettiği azaba bir şey eklemez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

47-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz o gün, mananın üzerinden his ve vehim perdelerini kaldırırız, o zaman ilâhî azameti açıkça görürsün; o hiç kimseye gizli kalmaz. İlâhî azamet sadece, gökteki dolunayı göremeyen kör gözlere gizli kalır.

Biz kendisinden his ve vehim perdesini kaldırdığımız kimseleri kudsî huzurumuzda toplarız, onlardan hiçbirini terkedip geride bırakmayız. Hepsi, Rabb'inin cemalinin ve celâlinin nurlarını müşahede etmeleri ve huzurunda durmaları için saf halinde kendisine arzedilir. Rabb'in onlara der ki:

"Biz sizleri ilk olarak, maddi kirlerden temiz ve her türlü engellerden uzak yarattığımız gibi şimdi sizler, tecrit kapısından (bütün maddi bağlantılardan sıyrılmış olarak) bize geldiniz. Sizler, bu buluşmanın dünyada olmayacağını, onun yerinin cennet olduğunu zannediyordunuz. Kim, maddi yönünü müşahede etmekten (kendinde bir varlık görmekten) ve hazlarından nefsini öldürürse onun için maddi ölümünden önce Rabb'ini müşahede ve O'na kavuşma gerçekleşir."

Hakikatten perdeli kimselerin kitapları (amel defterleri) ortaya konur. Günahlara dalan mücrimlerin ondan dolayı büyük bir korkuya kapıldığını görürsün. Kulun, kendi varlığını görmesi (kendisine bakıp Rabb'ini unutması) öyle bir günahtır ki onunla başka bir günah kıyas edilmez.

Ahirette mîzanın konulması ve ince bir hesaba çekilme işi, sadece kalbi hakikatten perdeli kimseler içindir. Nefislerinden fâni ve Rab'lerinde bâki olan âriflere gelince, onlarıb hesaba çekilecek bir şeyleri kalmamıştır. Çünkü onlar, hiçbir işi kendilerinden bilmezler ve Allah'tan başka hiç kimsede bir güç ve kuvvet görmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kibir ve Kendini Beğenmenin Sonu

İlâhî azabın sebebi ve kalbin perdelenmesi, kulun Rabb'ine karşı kibirlenip hakka boyun eğmemesi olduğundan, Cenâb-ı Hak, haşir ve hesabın peşinden bunun cezasından bahsetti.

Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak, iki adamın kıssasından bahsettikten sonra, kendini beğenen kimsenin yaptığı çirkin işi dile getirdi. Bu kimse, bu haliyle İblîs'e benzemektedir. Kim kendini beğenir ve fakir müminlerle birlikte aynı ortamda bulunmaktan kaçınırsa o da şeytanın taraftarları arasına dahil olur.

Vâhidî demiştir ki:[307] "Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] fakirlerle oturmaktan kibirlenen bu kimselere, İblîs'in kıssasını ve kibrin ona ne kazandırdığını anlatmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ كَانَ مِنَ
الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونٖي وَهُمْ
لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمٖينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلّٖينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

50. ***Bir zaman biz meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik. İblîs hariç, hepsi secde ettiler. İblîs cinlerdendi; Rabb'inin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun neslini mi dost ediniyorsunuz? Halbuki onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne kötü bir değişmedir!***

---

[307] bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/152.

51. ***Ben onları göklerin ve yerin yaratılışına şahit tutmadım. Onları kendilerinin yaratılışına da şahit tutmadım. Ben hak yoldan saptıranları yardımcı edinmiş değilim.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara şunu anlat. *Biz bir zaman meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik.*" Yani onlara, meleklere, Âdem'e hürmet ve saygı secdesi yapın dediğimiz vakti zikret.

"Meleklerin hepsi, ilâhî emre uyarak *secde ettiler, sadece İblîs hariç;* o, secde etmeye yanaşmayıp kibirlendi. Çünkü *o, cinlerdendi.*"

İblîs, yeryüzünde cinlerin reisi idi; orada fesat çıkarttıkları zaman Allah Teâlâ üzerlerine meleklerden bir ordu gönderdi. Onlar cinlerle savaştılar, bunun üzerine cinler yeryüzünün uzak bölgelerine kaçtılar. İblîs esir alındı. Melekler onu göğe çıkarttılar. O zaman İblîs müslüman oldu; göğün her yerinde ibadet yaptı. Meleklere, Hz. Âdem'e secde emri verilince, İblîs secdeye yanaşmadı, asıl haline döndü.

Âyet şöyle devam ediyor: "İblîs, *Rabb'inin emrinden,* yani O'na itaatten *dışarı çıktı.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: İblîs, Allah Teâlâ'nın emri sebebiyle fâsık (günahkâr) oldu; eğer bu emir olmasaydı, secde etmekten çekinme olmazdı.

"Rabb'inin emri" ifadesi, İblîs'in yaptığı işin son derece kötü bir şey olduğunu bildirmek içindir; çünkü Rab, bütün varlıkları yaratan, büyütüp besleyen, koruyan olduğu için, O'na isyan edilmesi çok çirkin bir iştir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun neslini dost mu ediniyorsunuz?"* Yani siz, İblîs'i ve onun evladını, tâbilerini dost mu ediniyorsunuz? Onlar, şeytanlar olup kendilerine mecazen zürriyeti denmiştir.

Katâde[308] demiştir ki: "Şeytanlar da insanların ürediği gibi üreyip çoğalırlar."[309]

Bir rivayette şöyle denmiştir: "İblîs üreyeceği zaman, kuyruğunu arkasına sokarak yumurtlar; yarılan her yumurtadan toplu halde şeytanlar çıkar."[310]

"Siz, beni bırakıp da onu ve onun neslini mi dost ediniyorsunuz? Yani bana itaatin yerine onlara mı itaat ediyorsunuz? *Halbuki onlar,* İblîs ve zürriyeti *sizin düşmanınızdır."*

"Bu, bir şeyi hak ettiği yerin dışına koyan *zalimler için ne kötü bir değişimdir!"* Onlar Allah Teâlâ'nın yerine İblîs'e ve zürriyetine itaat ettiler. Onların yaptığı, apaçık, çirkin bir zulümdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ben onları,* İblîs'i ve zürriyetini veya bütün kâfirleri, *göklerin ve yerin yaratılışına şahit tutmadım."* Yani bunları yaratırken onları hazır bulundurmadım. Çünkü gökleri ve yeri onlardan önce yarattım.

"Onları, kendilerinin (kendi cinslerindeki diğer insanların) *yaratılışına da şahit tutmadım."* Onlardan birini yaratırken diğerini şahit tutmadım. Âyetteki, "kendilerinden" kasıt, kendi cinsleridir. Bu mana, şu âyette de geçmektedir:

"Kendinizi (birbirinizi) öldürmeyin" (Nisâ 4/29). Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[311]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette geçen "kendiniz" ifadesine şahsın kendi zatı olarak mana vermek daha uygundur. O zaman anlam şöyle olur: Biz sizleri yaratırken, sizi kendinize şahit tutmadık; yani onları yarattığımda kendileri hazır değillerdi; tam aksine onlar, son derece acziyet ve cehalet içinde sonradan yaratılmış kimselerdir. Hal böyle iken onlar nasıl oluyor da beni bırakıp onları (İblîs ve zürriyetini) dost ediniyorlar?

---

[308] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[309] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/128; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/404.

[310] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/196.

[311] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/14.

Âyette, tahmin ile göklerin sırlarına dalıp onlardan haber verenlere bir ret vardır. Yine bu tür işlere dalan ve insan tabiatı üzerinde birtakım tahminlerde bulunan kimselerin yaptığına da bir ret vardır. Yine âyette kâhinlere, tahminle gayba ait ilimlere ulaşmak isteyenlere ve onları tasdik edenlere bir ret mevcuttur. Açıklama için İbn Atıyye'nin tefsirine bakınız.[312]

Âyet şöyle bitiyor: "*Ben hak yoldan saptıranları* yani şeytanları, yaratma işinde veya herhangi bir işimde *yardımcı edinmiş değilim.*" Böyle bir şey yapmadım ki siz, onları dost edinesiniz ve bana ibadette ortak koşasınız.

Âyette, onların yaptığı işle alay etme vardır. Ayrıca onların akıllarının ne kadar zayıf ve görüşlerinin son derece çürük olduğu bildirilmektedir. Çünkü onlar, aptal bir çocuğa bile kapalı olmayan bu apaçık şeyi anlamıyorlar; bunun için onun kendilerine açıklanmasına ihtiyaçları var. Geniş açıklama için, Ebüssuûd tefsirine bakınız.[313]

50-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, İblîs'e benzeyerek kibirlenip kendini beğenmekten ve Allah'ın kullarına karşı büyüklenmekten nefret ettirip uzaklaştırma vardır.

Âyette ayrıca, Allah'ın yarattıklarına ve nasıl olursa olsun bütün tecellilerine karşı tevazu göstermeye ve Allah için boyun eğmeye teşvik mevcuttur.

Yine onda, sadece Allah'a yönelip O'nu sevmeye, kalbi Allah'tan alıkoyan her şeyden uzaklaşmaya bir teşvik ve özendirme vardır.

---

[312] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/523.

[313] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/197.

Âyette ayrıca, Allah'ın kitabında ve Allah Resûlü'nün sünnetinde açık bir nas (âyet ve hadis) gelmediğinde, kaderin sırlarını öğrenmeye çalışmayı yasaklama mevcuttur.

Yine onda, hangi durumda olursa olsun, Allah'ın düşmanlarına yardım etmeyi yasaklama vardır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'tan Başkasını Dost Edinenlerin Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Allah'tan başkasını dost edinenlerin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَٓائِيَ الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَج۪يبُوا لَهُمْ
وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا
وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

52. ***Allah, o gün kâfirlere, "Benim ortaklarım olduklarını ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın!" buyurur. Onlar da onları çağırır; fakat kendilerine cevap vermezler. Zaten biz onların arasına ateşten bir engel koyduk.***

53. ***Suçlular ateşi gördüklerinde, oraya düşeceklerini kesin olarak anlarlar ve ondan bir kurtuluş yolu bulamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm şunu söyle, *Allah o gün kâfirlere,* onları kınamak ve âciz bırakmak için *şöyle buyurur: Benim ortaklarım olduklarını ileri sürdüğünüz,* size şefaatçi olmaları için kendilerini şefaatçi kabul ettiğiniz *şeyleri çağırın!"* Bundan kasıt, Allah'ın dışında, kendisine ibadet edilen her şeydir. Yahut İblîs ve zürriyetidir.

"*Onlar da* kendilerine yardım etmeleri için *onları çağırır; fakat* putlar *kendilerine cevap vermezler;* onlara yardım edemezler. *Zaten biz onların arasına,* yardıma çağıranlarla çağrılanlar arasına, hepsini içinde helâk edecek ateşten *bir engel koyduk.*"

Onların arasına konan şeyin, düşmanlık olduğu da söylenmiştir. O da bir çeşit helâktir. Hz. Ömer [radıyallahu anh] bu manada şöyle buyurmuştur:

"Sevgin, seni zora sokacak derecede olmasın; düşmanlığın da karşındakini telef etmesin!"

"Aralarına" kelimesinin, ilişki, bağ manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre anlam şöyle olur: Onların dünyadaki ilişkilerini, ahirette bir helâk sebebi yaptık. Şu âyet de bu manadadır:

"*Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuştur*" (En'âm 6/94).

Şöyle de denmiştir: Ortaklardan kasıt melekler, Hz. Üzeyir ve Hz. İsa'dır [aleyhimüsselâm]. O zaman, "engel" ile uzun berzah kastedilmiş olur. Yani onlarla kendilerine ibadet ettiklerinin arasına çok uzun bir berzah koyduk; çünkü müşrikler cehennemin dibinde, onlar (Hz. Üzeyir ve Hz. İsa) ise cennette en yüksek makamdadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Suçlular ateşi gördüklerinde, oraya düşeceklerini,* onun içine yuvarlanacakları *kesin olarak anlarlar ve ondan bir kurtuluş yolu bulamazlar.*" Allah Teâlâ'dan bizleri, helâke götüren şeylerden korumasını istiyoruz.

52-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, sürekli taatine devam ederek ve sadece O'nu severek Allah'ı dost edinirse Allah Teâlâ da onun dostu, ihtiyaç ve sıkıntı anında yardımcısı olur; dua ettiğinde ve kendisinden bir yardım istediğinde ona karşılık verir. Kim de Allah'tan başkasını dost edinirse beklentisi ve ümidi boşa çıkar; ondan bir yardım istediğinde, kendisiyle yardım isteyen arasına büyük bir engel konur.

Kim Allah'ın dostlarını dost edinirse Allah'ı dost edinmiş olur. Bu durum âyet-i kerimede şöyle belirtilir:

"Resûlüm, şüphesiz sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar" (Feth 48/10). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an'ı İnkâr Edenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, gözler için apaçık bir delil olduğu halde, Kur'an'ı inkâr edenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ
شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا
رَبَّهُمْ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ
الْمُرْسَلٖينَ اِلَّا مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَۚ وَيُجَادِلُ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ
لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُٓوا اٰيَاتٖي وَمَٓا اُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُۜ اِنَّا جَعَلْنَا
عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى
فَلَنْ يَهْتَدُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِۜ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا
كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَۜ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهٖ مَوْئِلًا
﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

54. ***Gerçekten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali, değişik şekillerde açıkladık. Ne var ki insan, her şeyden çok tartışmaya düşkündür.***

55. *Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab'lerinden af dilemekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini yahut azabın göz göre göre kendilerine inmesini beklemeleridir!*

56. *Biz peygamberleri, sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndeririz. İnkâra dalanlar ise hakkı bâtılla ortadan kaldırmak için mücadele ederler. Bir de onlar âyetlerimizi ve uyarıldıkları şeyleri alaya aldılar.*

57. *Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatılıp da ondan yüz çevirenden ve eliyle yaptığı işleri unutandan daha zalim kim vardır! Biz onların kalplerine, bunu anlamalarına engel olan perdeler çektik, kulaklarını da sağırlaştırdık. Sen onları hidayete çağırsan da artık ebediyen hidayeti bulamazlar.*

58. *Rabb'in, çok affeden merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları yüzünden onları (dünyada) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı hemen gönderirdi. Fakat onlar için belirlenmiş bir süre vardır ki o vakit gelince ondan kaçıp kurtulacakları bir yer bulamazlar.*

59. *İşte helâk edilmiş şehirler! Onlar zulmettiklerinde kendilerini helâk ettik. Onları helâk etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gerçekten biz bu Kur'an'da insanlar için,* onların yarar ve menfaatine olan *her türlü misali, değişik şekillerde açıkladık.*" Biz onda, insanın muhtaç olduğu ibretlik bütün haberleri, değişik şekillerde tekrar tekrar dile getirdik.

Yahut onda, ibret alacakları her türlü misali verdik. Onlardan biri de iki adamın örneği ile dünya hayatının misalidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onda, imana çağıran son derece güzel ifade şekillerinden bahsettik. Onlar, güzellikte ve kalpleri çekmede darbımesel gibi güzel şeylerdir. Bunu, onu kabul etmeleri için yaptık, fakat onlar kabul etmedi.

"Ne var ki insan, yaratılışı itibariyle *her şeyden çok tartışmaya düşkündür."* Onun en çok yaptığı iş tartışmadır. Onun burada yaptığı da bâtıl sebeplerle şiddetli düşmanlıktır.

Mana şudur: Onun mücadelesi, bütün mücadele edenlerinkinden daha fazladır.

Âyette, mücadele kötülenmektedir. Âyetin iniş sebebi, bir rivayete göre Nadr b. Hâris'in mücadelesidir. Sadece âyetin manası umumi olup bütün insanları içine alır.[314]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine hidayet,* yani içinde bulunan çeşitli ilim ve mucize türleriyle imana sevkeden Kur'an *geldiğinde insanları* yani yanlış halleri anlatılan Mekkeliler'i, Allah Teâlâ'ya *iman etmekten,* içinde bulundukları şirki terketmekten *ve* haddi aşarak işledikleri günahlardan *Rab'lerine istiğfar etmekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini beklemek olmuştur."*

Yani onların iman etmesine mâni olan şey, öncekilerin başına gelenlerdir. Bu, onların kökünü kazıyan azaptır.

Yahut onların, iman etmesine mâni olan şey, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına gelmesini beklemek olmuştur. Bu da helâktir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin manası şudur: İnsanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, haklarında öncekilerin başına gelenlerin hükmedilmesidir. Bu, dünyada helâk edilmeleridir. Yahut insanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, onlara azabın yani ahiret azabının gelmesidir."[315]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin zâhirinden anlaşılan mana şudur: İnsanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, öncekilerin âdeti gibi açıkça görecekleri bir mucizeyi beklemeleridir; o zaman da Allah'ın önceki milletlerde uyguladığı gibi helâk edilmeleridir. Yahut insanları imandan ve istiğfardan alıkoyan şey, onlara, açıkça bir azabın gelmesini beklemeleridir. Bu, *"Yahut azabın göz göre göre kendilerine inmesini beklemeleridir!"* âyetinin manasıdır.

---

[314] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/129; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/169.

[315] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/468.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki:

"Biz peygamberleri, ümmetlere *sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndeririz."* Yani biz peygamberleri, iman edenlere sevabı müjdeleyen, inkâr edenleri de azapla korkutan kişiler olarak göndeririz; acayip deliller ortaya koymak ve mucizeler göstermek için değil.

"İnkâra dalanlar ise Ashâb-ı Kehf ve benzerinin kıssalarını sormak gibi birçok mucize talebinde bulunarak *hakkı bâtılla ortadan kaldırmak için mücadele ederler.* Yani hakkı, kökünden silip atarak yok etmek için mücadele ederler. Onların mücadelesi, peygamberlerine şu tür sözleri söylemeleridir:

"Siz sadece bir insansınız" (Yâsîn 36/15).

"Eğer Allah dileseydi (sizin yerinize) melekleri indirirdi" (Mü'minûn 23/24).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de onlar,* sağır dağların bile azametinden parça parça olduğu *âyetlerimizi* yani Kur'an'ı *ve uyarıldıkları şeyleri,* kendilerini uyarmamı *alaya aldılar."* Yahut uyarıldıkları azabı ve cezayı alaya aldılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendisine Rabb'inin âyetleri* yani Kur'ân-ı Azîm *hatırlatılıp da ondan yüz çevirenden,* onu hiç düşünmeyen ve ona iman etmeyenden *daha zalim kim vardır?"* Yani ondan daha zalim kimse yoktur; çünkü o, Kur'an'la mücadeleye, onu yalanlama ve ondan yüz çevirmeyi eklemekle, bütün zalimlerden daha zalim olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve eliyle yaptığı* inkâr ve isyan türü *işleri unutandan,* onun âkıbetini hiç düşünmeyenden *daha zalim kim vardır! Biz onların kalplerine, bunu anlamalarına engel olan perdeler* çektik, kalplerinin üzerine onları âyetleri düşünmekten alıkoyan pek çok perde çektik. Bu, onların Kur'an'dan yüz çevirmesinin ve yaptıkları kötü işleri unutmasının sebebidir. Onların kalpleri mühürlendiği için bu haldedirler. Onlara bunu, Kur'an'ı anlamalarını istemediği için yaptı (Çünkü onlar bilerek, inatla inkâr etmektedirler).

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onları, Kur'an'ın hakikatine vâkıf olmaktan (ondaki hakikatleri anlamaktan) alıkoyduk.

"Ayrıca onların kulaklarına, Kur'an'ı işitmelerine mâni olacak *bir sağırlık koyduk. Sen onları hidayete çağırsan da artık ebediyen hidayeti bulamazlar."* Yani onların daha önceden kalpleri mühürlendiği için, teklif müddetinde onlardan hidayete ulaşan olmaz. Bu hüküm, ezelde haklarında şekavet (cehennemlik olma) hükmü verilmiş belirli bir topluluk hakkındadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'in, çok affeden,* sonsuz *merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları* isyanlar *yüzünden onları,* amelleri gerektirdiği için, kıyametten önce dünyada *cezalandıracak olsaydı, onlara azabı hemen gönderirdi."*

Onların azabı hak eden isyanlarından bazıları şunlardır: Bâtıl yollarla Kur'an'ı iptal etmeye çalışmak, Rab'lerinin âyetlerinden yüz çevirmek ve kendilerini helâke götürecek işleri yapmalarına hiç aldırış etmemek.

Âyetin kastı, Kureyş Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlıkta çok ileri gittiği halde kendilerine mühlet verilmesidir.

"Fakat onlar için belirlenmiş bir süre vardır." O, kıyamet günüdür. Yahut o, Bedir günüdür. *"O vakit gelince ondan kaçıp kurtulacakları bir yer bulamazlar."* Yani ondan sığınacakları yahut kaçıp kurtulacakları bir yer bulamazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte* Âd, Semûd ve benzerleri gibi *helâk edilmiş şehirler!* Kureyş'e yaptığımız gibi; *o şehir insanları zulmettiklerinde kendilerini helâk ettik. Onları helâk etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik."* Ondan kaçışları mümkün değildi. Öyleyse Kureyş bundan ibret alsın ve içinde bulunduğu hale aldanmasın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

54-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ yüce kitabında, zâhirî ve bâtınî ilimlerden kullarının muhtaç olduğu her şeyi açıklamıştır; fakat kalplerin mâlâyâni şeylere dalması ve boş şeylerle çokça mücadele etmesi onu, ilâhî kitabın sırlarını anlamaktan ve ondaki gizli hakikatleri ortaya çıkarmaktan alıkoymuştur. Kimin kalp aynası arınmış olursa Allah'ın kitabındaki hakikatleri anlar. Kalbin manevi kirlerden arındırılıp temizlenmesi, manevi sefa ehli bir mürşidin sohbetiyle (terbiye halkasına girmekle) gerçekleşir. Onlar, ârifibillâh zatlardır. Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar, yeryüzünde onlardan muhakkak birileri bulunur.

İnsanları, kâmil insanların veliliğine inanmaktan ve kendilerini tasdik etmekten sadece, onlardan açık keramet beklemek ve onlara eziyet edenlere hemen bir azabın gelmesini gözlemek olmuştur. Bu beklenti, velilerin yolunu bilmemekten ileri gelmektedir. Çünkü onlar, kullar için bir rahmettir. Cenâb-ı Hak onları, her devirde gönderir. Onlar, insanları ilâhî azaptan sakındırarak, ilâhî müjdeleri haber vererek, yumuşak bir dille vaaz ve uyarı yaparak kendilerine öğüt verirler. Sadece insanlar, onların uyarılarından yüz çevirerek ve sohbetlerinden uzaklaşarak onları ve yaptıkları uyarıları alaya alıp eğlence konusu edindiler. Allah ile ve âyetleriyle uyarılıp da ondan yüz çeviren, ona karşı kibirlenen, bizzat elleriyle yapmış olduğu isyan ve kusurları unutan kimseden daha zalim kimse yoktur.

Bunun sebebi, onların kalplerinin üzerine perdelerin çekilmesi, isyan ve günah kirlerinin kalplerini kaplaması, bundan sonra o kalbin hiçbir vaaz ve uyarıyı anlamaması, uyarı ve müjdeyi işitmemesidir. Şayet onları, hidayete ve tehlikeden dönmeye çağıracak olsan, haklarında ezelde şekavet (cehennemlik olma) hükmü verildiği için, asla hidayet yoluna ulaşamazlar.

Eğer Allah'ın umumi mağfireti ve rahmeti olmasaydı, onlara hemen azap gönderirdi. Fakat o azap için belirlenmiş bir vakit ve kesinleşmiş bir zaman vardır; o vakit geldiği zaman ondan kaçış yoktur. O anda sığınacak ve kendilerini kurtaracak bir yer bulamazlar. Allah Teâlâ'dan lutuf ve keremiyle bizleri kötü duruma düşmekten korumasını istiyoruz.

Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak, Ashâb-ı Kehf'in kıssasından bahsettiğinde, onda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir uyarı geldi. Uyarının sebebi, Allah Resûlü'nün, kendisine sorular sorulunca, vahyin gecikmesi durumunu istisna etmeden ve inşallah demeden, "Yarın haber veririm" demesiydi. Hak Teâlâ, burada da Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Hz. Hızır [aleyhisselâm] ile kıssasından bahsetti. Bunun sebebi de Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] uyarılması idi; çünkü o da ümmetinden biri, kendisine, "Senden daha âlim birini biliyor musun?" diye sorunca, Hz. Musa, "Onu Allah bilir" diyerek Allah'ın ilmine havale etmeden, "Hayır, bilmiyorum!" demişti. Allah Teâlâ, uyarının ortak olduğunu belirterek Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli etmek için ikisinin kıssasını anlattı. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasına şöyle başladı:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾

60. ***Bir zamanlar Musa genç yardımcısına, "İki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar durmayacağım yahut senelerce yürüyeceğim" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şunu anlat: Bir vakit Musa genç yardımcısına dedi ki ..."*

Bu genç, Yûşa' b. Nûn'dur. Soyu, Hz. Yusuf'a dayanmaktadır. Soy kütüğü şöyledir: Yûşa' b. Nûn b. Efrâyîm b. Yusuf [aleyhisselâm].

Yûşa', Hz. Musa'nın kız kardeşinin oğlu idi. O, devamlı Hz. Musa'ya hizmet ettiği, ona tâbi olup kendisinden ilim öğrendiği için kendisine fetâ (yiğit, hizmetçi genç) denmiştir. Hizmet işlerini daha çok gençler yaptığı için, onlara bu isim verilmiştir. Yaşlı da olsa, ilim öğrenen kimseye de fetâ (genç) denir; çünkü o, devamlı üstadının hizmetinde bulunmaktadır. Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dedi:

"İki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar durmayacağım yahut senelerce yürüyeceğim." Yani iki denizin birleştiği yerde Hızır'ı [aleyhisselâm] bulmak için devamlı yol gideceğim.

İki denizin birleştiği yer hakkında değişik görüşler söylenmiştir. Bir görüşe göre orası, İran denizi yani Basra körfezi ile Rum denizi yani Akdeniz'dir. Çoğunluğun görüşü budur.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "İki denizin birleştiği yer, Tanca yakınlarında Atlas Okyanusu ile ondan hariçte olan denizde (Sebte Boğazı'nda) birleşmektedir. O, Endülüs denizidir."[316]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kâ'b b. Muhammed el-Kurazî[317] de onun Tanca olduğunu söylemiştir.[318]

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Yahut senelerce yürüyeceğim."* Yani onu bulma imkânım kalmadığını kesin anlayıncaya kadar uzun bir süre yürüyeceğim. Burada kastedilen sürenin, uzun bir zaman olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun seksen yahut yetmiş sene olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

Yolculuğa çıkma sebebi: Hz. Musa [aleyhisselâm] Kıptîler'in (yerli Mısır halkının) helâk olmasından sonra, Mısır'a hâkim olunca, Allah Teâlâ ona, bu nimeti onlara hatırlatmasını istedi. O da kendilerini toplayıp onlara etkili bir konuşma yaptı; öyle ki ondan kalpler duygulandı, gözlerden yaşlar boşandı. O sırada Hz. Musa'ya [aleyhisselâm],

"İnsanların en âlimi kimdir?" diye sordular; Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Benim" dedi. Başka bir rivayette,

---

[316] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/469.

[317] Kurazî, Kâ'b b. Muhammed (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[318] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/133; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/171. İki denizin birleştiği yerin, Hazar denizi ile Karadeniz olduğu yahut Nil nehrinin Sudan'daki iki kolu olan Beyaz Nil ile Mavi Nil olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, onun Akabe ve Süveyş körfezlerinin birleştiği yer olduğu da söylenmiştir. Bir başka anlayışa göre bu iki denizden biri Hz. Musa, diğeri de Hızır'dır [aleyhisselâm]. Çünkü Musa zâhir âleminin, Hızır da bâtın âleminin denizidir. Geniş bilgi için bk. Celal Kırca, "Mecmau'l-bahreyn", *DİA*, 28/256; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/367-368 (sad. Azim Dağıtım).

"Senden daha âlim birini biliyor musun?" diye sordular; Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Hayır!" dedi. Hz. Musa, "Allah bilir diyerek" kimin daha âlim olduğunu bilmeyi Allah Teâlâ'ya havale etmediği için Cenâb-ı Hak onu uyararak,

"Senden daha âlim bir kulum vardır; iki denizin birleştiği yerde bulunmaktadır; o Hızır'dır" diye vahyetti.[319]

Hızır [aleyhisselâm] Hz. Musa'dan önce, Zülkarneyn'in önde gelen adamlarındandı. Hz. Musa'nın zamanına kadar yaşamıştı. Onu tanıtan bilgiler inşallah yerinde gelecektir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

Hz. Musa [aleyhisselâm] Rabb'ine,

"Hangi kulunu daha fazla seversin?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Beni sürekli zikreden ve unutmayan kulumu" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Hangi kulun en iyi hüküm verendir?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Hak ile hüküm veren ve hevâya (nefsin kötü arzularına) uymayan kulum" buyurdu. Musa [aleyhisselâm],

"Hangi kulun daha âlimdir?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Kendisini doğruya sevkedecek yahut helâkten kurtaracak bir kelimeye ulaşırım ümidiyle, kendi ilmi yanında insanların ilmine müracaat edendir" buyurdu. O zaman Musa [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi, eğer kulların içinde benden daha âlim biri varsa beni onunla buluştur" dedi. Allah Teâlâ,

"Senden daha âlim Hızır'dır" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Onu nerede bulabilirim?" diye sordu; Allah Teâlâ,

---

[319] Bu konuda uzunca bir hadis için bk. Buhârî, İlim, 44, Enbiya, 24; Müslim, Fezâil, 170-171; Tirmizî, Tefsîr (19) 1; Ahmed, *Müsned*, 5/117-119.

"Denizin kenarında kayanın yanında bulursun" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi, orayı nasıl bulabilirim?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Sepete bir balık koy yola çık; onu kaybettiğin yer, Hızır'ı bulacağın yerdir" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm], kızarmış bir balık aldı, onu sepete koydu. Hizmetindeki gence,

"Balığı kaybettiğin yerde bana haber ver" dedi ve beraberce yola çıktılar. Hızır'a ulaşana kadar yol yürüdüler.[320] Kıssanın tamamı gelecek inşallah.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], ümmeti içinde yaptığı konuşmayla ilgili rivayet Buhârî'de ve diğer hadis kitaplarında geçmektedir.[321] Bu olayın nasıl gerçekleştiğini ve nerede vuku bulduğunu en iyi Allah Teâlâ bilir.

60. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

Hz. Musa [aleyhisselâm] ile Hz. Hızır [aleyhisselâm] arasında geçen kıssa, zâhir ilmine sahip olanlarla bâtın ilmine sahip olanlar arasındaki farkın ortaya çıkmasında önemli bir sebep olmuştur.

Zâhir ehli, dış âzaların ıslahıyla uğraşırlar; bâtın ehli ise iç âlemdeki hakikatlerin elde edilmesini sağlarlar.

Zâhir ehli, hükümler denizinden ilim alırlar; bâtın ehli ise hakikat denizinden ilim alırlar.

İki denizin birleştiği yerden maksadın, bu olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki zâhirî hükümlerin denizi olan Hz. Musa [aleyhisselâm] ile hakikatlerin denizi olan Hz. Hızır [aleyhisselâm] buluştu. Bundan, Hz. Musa'nın, hakikat ilminden habersiz olduğu sonucuna varılmaz; tam tersine o, her iki ilme tam olarak sahipti; sadece Cenâb-ı Hak onu, daha fazla ilim sahibi yapmayı ve tevazuya bürüyerek şerefin zirvesine ulaştırmayı murat etti. Ayrıca ona daha yüksek bir terbiye ve edep kazandırmak istedi;

---

[320] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/321; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/132-133.

[321] bk. Buhârî, İlim, 44, Enbiya, 24; Müslim, Fezâil, 170-171; Tirmizî, Tefsîr (19) 1; Ahmed, *Müsned*, 5/117-119.

çünkü o, ilmi kendisine nisbet ederek bir an bütün kuvveti kendinde gördü.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, mahlûkata ait bir şeyi sana ait görmeni yasaklarken, O hiç, âlemlerin Rabb'i olarak, senin kendisine ait bir vasfı iddia etmeni uygun görür mü?"

Bu, Allah Teâlâ'nın sevdikleri arasından seçkin kullarına uyguladığı kanunudur. Onlar, kendilerine verilen ilâhî kuvvetten azıcık bir şeyi nefislerine ait gösterdiklerinde yahut az da olsa kulluk edebinden dışarı çıktıklarında, onları, kendilerinden ilim ve hal olarak daha aşağıda olan kimselerle terbiye eder. Bunu, kemalatın zirvesinden geride kalmasınlar diye, kendilerini gözetmek ve onlara şeref bahşetmek için yapar.

Mesela, Şâzelî'nin, bir kadınla yaşadığı olay buna bir örnektir. Kadın ona demiştir ki: "Sen seksen gün aç kaldım diye yaptığın işi Rabb'in huzurunda dile getirip duruyorsun; ben altı aydır yiyecek bir şey tatmadım!"

Cüneyd-i Bağdâdî'nin, Serî-i Sakatî ile bir cemaat içinde yaşadıkları olay da bu cinstendir. Cemaat, sevgi konusunda konuşuyorlardı; her biri, kendi ilim derecesine göre bu konuda bir şeyler söylüyordu. O sırada, kapıda bir kadın belirdi; üzerinde yünden bir örtü vardı. Kadın, onların her birinin ilmini göstermek için söylediği sözleri reddetti, onlara ayrı ayrı cevaplar verdi. Böylece Cenâb-ı Hak onları bir kadınla edeplendirdi.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Hz. Hızır'ı bulmak istemesinden ve bunun için sefere çıkmasından, ilme ve özellikle bâtın ilmine teşvik edildiği sonucu çıkar. Bu ilmi talep etmek, kuvvetle emredilen bir iştir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bâtın ilmi (yani kalbi manevi kirlerden arındırıp nefsi terbiye ederek marifete ulaşmak), her mükellef insana farz olan bir ilimdir; çünkü peygamberler hariç, hiç kimse (kendi başına) kusurdan yahut (özellikle gizli) bir günahta ısrar etmekten tamamen kurtulamaz."

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Kim bizim şu maneviyat ilmimizde ileri derece bir paya sahip olmazsa, (kalpte gizli olan) büyük günahlarda ısrar ederek ölür, farkında olmaz."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile Buluşması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kıssanın devamından bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِى الْبَحْرِ
سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَٓاءَنَاۘ لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا
هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّ۪ى نَسِيتُ الْحُوتَۘ
وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِى الْبَحْرِۗ عَجَبًا
﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۗ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصًاۙ ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا
عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

61. *(Musa ve genç hizmetçisi)* ***İki denizin birleştiği yere vardıklarında balıklarını unuttular. Balık, denizde yolunu tutup gitmişti.***

62. ***Buluşma yerini geçtiklerinde Musa, hizmetçisi olan gence, "Bize yemeğimizi getir; gerçekten bu yolculuğumuzda epey yorulduk" dedi.***

63. ***Genç, "Gördün mü? Kayanın yanında mola verdiğimiz sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana sadece şeytan unutturdu; o, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti" dedi.***

64. ***Musa, "İşte aradığımız o idi" dedi. Hemen izlerini takip ederek geri döndüler.***

65. ***Orada, kullarımızdan, kendisine katımızdan bir rahmet verdiğimiz ve tarafımızdan bir ilim öğrettiğimiz bir kulu buldular.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sonra Hz. Musa ve Yûşa' [aleyhisselâm] yanlarına kızartılmış bir balık ve ekmek alarak, Hızır'ı aramak üzere yola çıktılar. *İki denizin birleştiği yere,* iki denizin arasına yahut ikisini birbirine bağlayan noktaya *vardıklarında,* orada bir kaya buldular. Kayanın yanında hayat suyu vardı. Bu su bir şeyin üzerine döküldüğü zaman o, Allah'ın izniyle dirilirdi. Oraya gece varmışlardı. Kayanın yanında uzanıp uyudular. Balığa hayat suyunun esintisi ve soğukluğu vurunca, sepetin içinde hareketlenip denize daldı. Hz. Musa ve Yûşa' [aleyhisselâm] ondan bir miktar yemişlerdi. Balığın canlanıp suya dalması, Yûşa' [aleyhisselâm] uyandıktan sonra oldu.

Bir rivayete göre Yûşa' [aleyhisselâm] bu kaynaktan abdest aldı, o sırada su balığın üzerine sıçradı, balık dirilip denize daldı. Daha sonra Hz. Musa [aleyhisselâm] uyandı, kalkıp yola devam ettiler.

"Balıklarını unuttular." Yani balığın durumunu araştırmayı ve ne olduğuna bakmayı unuttular. Yahut Yûşa' [aleyhisselâm] ona haber vermeyi unuttu, Hz. Musa da [aleyhisselâm] balığın durumunu sormayı unuttu.

"Balık, denizde yolunu bulup gitmişti." Deniz suları, su külüngü gibi oldu, balık onun içinden akıp gitti.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ balığın üzerinde suyun akışını durdurdu, su dondu, öyle ki suyun içinde bir su külüngü gibi tünel oluştu. Bu durum, Hz. Musa'nın veya Hz. Hızır'ın [aleyhisselâm] mucizesi olarak gerçekleşti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İkisinin buluşma yeri olarak belirlenen *yeri geçtiklerinde* ve gecenin kalan kısmıyla gündüzün öğle vaktine kadar yol aldıklarında, Hz. *Musa,* açlığın hararetini hissederek, *hizmetçisi olan gence, 'Bize yemeğimizi,* yiyeceğimizi *getir' dedi."* Bu yiyecek balıktı. Hz. Musa, sözüne şöyle devam etti:

"Gerçekten bu yolculuğumuzda epey yorulduk." Denildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], bundan önce bu derece yorulmamış ve acıkmamıştı. "Bu yolculuğumuzda" ifadesi de bunu gösteriyor. Bu yorgunluk, ya açlıktan kaynaklanan zayıflık sebebiyle yahut herhangi bir istirahatte yemek esnasında meydana gelmiş olabilir.

Genç hizmetçisi dedi ki: *"Gördün mü? Kayanın yanında mola verdiğimiz* ve yanında uyuduğumuz *sırada balığı unuttum."* Yani şu başıma gelene ne dersin? Bu yüzden sana balığın durumunu hatırlatamadım; onun durumunu sana söylemeyi unuttum. Gencin bu sorusundan kasıt, başına gelen unutma durumuna Hz. Musa'nın da [aleyhisselâm] hayret etmesidir; halbuki o, müşahede ettiği büyük olaylar içinde, kolay kolay unutulmayacak bir olaydı.

Genç sözüne şöyle devam etti: *"Onu hatırlamamı bana sadece,* kalbimi meşgul edecek vesveseler vererek *şeytan unutturdu."*

Gencin unutma işini şeytana nisbet etmesi, nefsinin kibrini kırmak ve noksanlıkları şeytana nisbet etmedeki edeple amel etmek içindir. Her ne kadar her şey Allah katından ise de, kötülük ve noksanlıkları şeytana veya nefse ait göstermek Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edeptir.

Aslında kızarmış balığın canlanıp denize atlaması, unutulması düşünülmeyecek kadar garip bir hadise iken, gencin onu unutmasının sebebi şu olabilir: Genç hizmetçi, Hz. Musa'dan buna benzer pek çok harika olay göre göre onlara alışıp ünsiyet kazanmıştı. Bunun için yeni olayı aklında tutmaya gösterdiği özen az oldu. Yahut onun sırrı (iç âlemi), Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çekilip o makamı seyre daldığından balık olayını haber vermekten uzak kaldı.[322]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: En doğrusu şudur: Genç hizmetçinin balığın canlanıp denize dalmasını unutması, herhangi bir sebebe bağlı olmadan, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi hükmü altına alan kahır tecellisiyle olmuş ilâhî bir iştir. Bunun hikmeti, ilim yolunda karşılaştığı zorluktur.

---

[322] Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/17).

Hz. Musa'nın, Hz. Hızır'dan aldığı ilmin tadı daha büyük olması için, ona bu zorluk yaşatıldı. Şüphesiz yorgunluktan sonra ulaşılan şey, hiç yorulmadan elde edilen şeyden daha tatlıdır. Bunun için, cennetin etrafı nefsin hoşlanmadığı şeylerle çevrilmiştir.

Genç hizmetçi sonra dedi ki: *"O balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti."* Yani balık önce dirildi, hareket etti ve denize daldı; denizde şaşılacak şekilde bir yol tutup gitti. Yahut onun gittiği yer bir su külüngü şeklini alarak şaşılacak bir yol oluştu.

"Musa, 'İşte aradığımız o idi' dedi." Yani senin balıkla ilgili bahsettiğin bu durum, bizim aradığımız şeydi. O, aradığımıza ulaşmak için bir alamet yapılmıştı.

"Hemen izlerini takip ederek, geldikleri yoldan *geri döndüler.* Nihayet kayanın yanına geldiler. *Orada, kullarımızdan bir kulu buldular."*

Âlimlerin çoğunluğuna göre orada buldukları bu kul, Hz. Hızır'dı. İsmi, Belyâ b. Melkân Yu'sû idi. Hızır onun lakabıdır. Ona Hızır denmesinin sebebi, ot bitmeyen kıraç bir yere oturduğu zaman, oturduğu mekânın yeşermesidir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadis-i şerifte böyle buyrulmuştur.[323]

Mücâhid[324] demiştir ki: "Ona Hızır dendi; çünkü o, bir yerde namaz kıldığı zaman etrafı yeşerirdi." Sonra demiştir ki: "O, Abir b Şâlih b. Erfahşed b. Sâm b. Nuh'tur. Hızır'ın babası, melikti."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hızır'ın kıssasından bahsettiği hadisinde şöyle buyurmuştur: *"O, meliklerden (krallardan) birinin oğluydu. Babası onu, kendisinden sonra yerine kral yapmak istedi, o yanaşmadı ve oradan kaçtı, denizdeki adalara gitti, babası ona ulaşamadı."*

Bir rivayete göre Hz. Hızır, hayat suyundan içti; bunun için kendisine uzun ömür nimeti verildi.

---

[323] bk. Buhârî, Enbiya, 27; Tirmizî, Tefsir (19), 1.

[324] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], kayanın bulunduğu yere varınca, Hz. Hızır'ı [aleyhisselâm] suyun üzerine bir yaygı üzerinde otururken gördü; kendisine selâm verdi.[325]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ise hadisinde olayın bu kısmını şöyle anlatmıştır: *"Musa, Hızır'a ulaştı; o üzerine bir örtü örtmüş uyuyordu; kendisine selâm verdi. Hz. Hızır doğrulup oturdu ve,*

'Sana da selâm olsun ey İsrâiloğulları'nın peygamberi' dedi. Musa [aleyhisselâm],

'Benim İsrâiloğulları'nın peygamberi olduğumu sana kim haber verdi?' diye sordu; Hızır,

'Seni bana ulaştıran ve sevkeden zat haber verdi' dedi."[326]

Cenâb-ı Hak, Hızır [aleyhisselâm] hakkında buyurdu ki: *"Kendisine katımızdan bir rahmet verdik."* Bu rahmet, vahiy ve peygamberliktir. Âyette, "bir rahmet" kelimesinin kapalı ifade edilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın zatına izafe edilmesi bunu gösteriyor.

Şöyle de denmiştir: Ona verilen rahmet, seçilmiş kullara verilen sırdır, bu da velîliktir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ona ayrıca tarafımızdan,* özel *bir ilim öğrettik."* O öyle bir ilimdir ki onun herkes tarafından hakikati bilinemez, kıymeti idrak edilemez.

Ledün ilmi, gayb ilmidir yahut hakikat sırlarıdır. Onun, Allah'ın zat ve sıfatları hakkındaki gerçek ilim olduğu da söylenmiştir.

Hz. Hızır [aleyhisselâm], bir görüşe göre peygamberdir. İleride gelecek olan, *"Ben bunları kendiliğimden yapmadım"* (Kehf 18/82) âyeti, bu görüşe delil gösterilmiştir. Onun veli olduğunu söyleyenler de vardır.

Hz. Hızır'ın [aleyhisselâm], vefat ettiği veya hayatta olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Velilerin çoğunluğu onun hayatta olduğu görüşündedir. Salihlerden ve velilerden pek çoğu onunla buluşup görüşmüştür. Onun yaşadığı hakkında tevâtür derecesinde haberler vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[325] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/411.

[326] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/135-136.

61-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Balık, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] bir delil oldu; onun bu delil oluşu sadece ölüp alıştığı hayat şartlarından çıktıktan sonra, üzerine hayat suyu saçılmasının peşinden bulduğu özel hayatla dirilerek gerçekleşti. Ârif böyledir. Onun Allah'a delil ve kendisine uyulacak bir rehber olması, sadece maddi yönünü görmekten gönlünü çektiği, nefsinin kötü âdetlerini terkettiği, beşeriyetinden fâni ve Rabb'iyle bâki olduğu zaman gerçekleşir. O zaman ârifin ruhu, Rabb'inin azametini müşahede ile dirilir; Allah'a ulaştıran bir delil ve imam olur, harika işler yapar.

Allah Teâlâ balık için suyun akışını durdurup, denizi ona özel bir su kemeri gibi yol yapmıştır. Bu, o varlığa verilen özel bir güçtür. Hz. Hızır'ın hali de bu duruma işaret etmektedir. Bu kıssada balık, onun haline mazhar olmuştur. Bu manadaki açıklamayı, Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri*'ne yaptığı *Hâşiye*'de zikretmiştir.

Abdurrahman-ı Fâsî bundan önce de, *"O, denizde şaşılacak şekilde bir yol tutup gitti"* âyeti hakkında şunları söylemiştir: "Yani balık, denizde şaşılacak şekilde bir yol tuttu. Bu yolu tutanın Hz. Musa [aleyhisselâm] olması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur: Hz. Musa [aleyhisselâm], denizde hârikulâde bir olay olarak şaşılacak bir şekilde, balığın yolunu takip etti; suyun üzerinde balığın gittiği yolda yürüyerek denizin ortasında Hz. Hızır'ı buldu.

Fâsî sonra demiştir ki: "Özetle deriz ki: Bu olay, Hz. Hızır yönünden bakılırsa, ilâhî kudretle doğrudan bir işi yapmaya ve sebepleri ortadan kaldırmaya işaret ediyor. Hz. Musa cihetinden ise sebepleri kullanmaya ve hikmete işaret ediyor. Doğrudan ilâhî kudretle iş yapma hali daha şereflidir; (sebeplere tâbi olan) hikmet sahibi ise daha kâmil ve faydası daha umumidir; diğeri ise böyle değildir, onun faydası hususidir."

"Biz ona, tarafımızdan bir ilim verdik" âyeti hakkında deriz ki: Ledün ilmi, kulun bir çalışması ve öğrenme çabası olmadan, doğrudan kalbe

akıtılan ve atılan bir ilimdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Kim bildikleri ile amel ederse Allah ona bilmediklerini öğretir."[327]

Bu da kalbin noksanlık ve rezil işlerden temizlenmesinden ve onu haktan alıkoyan engel ve meşguliyetlerden boşaltılmasından sonra olur. Kalp tam olarak temizlenip yüce Rabb'in huzuruna çekildiğinde üzerine ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar akar.

Kalbe gelen ilim ve sırların bir kısmını akıllar anlar ve onlar nakillerin belirttiği daireye girer. Onlardan bir kısmını akıllar anlamaz, onlar nakillerin (Kitap ve Sünnet'in) açıkladığı alana da girmez. Bu kısım ilimler, o konuda kendilerine uyulmaksızın, ehline teslim edilir.

Ledünnî ilimlerden bir kısmı, onlara gayb âlemi tarafından gelir. Bunlar, kaderin gerçekleşme zamanı ve kâinatta gelecekte olacak olaylarla ilgilidir.

Onlara verilen ledünnî ilimlerden bazısı, şeriat ilimleri ve ilâhî hükümlerin sırlarıyla ilgilidir.

Onların bir kısmı, harflerin sırları ve eşyanın hususiyetleriyle ilgilidir. Allah Teâlâ'nın ilimlerinden bunların dışında daha pek çok ilim vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın, Hz. Hızır'dan İlim Talebi

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın buluşmalarından sonraki kıssalarını anlatmaya devam ederek şöyle buyurdu:

قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ
اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ

---

[327] Hâkim et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2542.

خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ
فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

66. ***Musa ona, "Sana öğretilen hakikat ilminden bana öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?" dedi.***

67-68. ***O dedi ki: "Doğrusu sen benimle beraber olmaya sabredemezsin. Hakikatini kavrayamadığın bir şeye karşı nasıl sabredeceksin?"***

69. ***Musa, "İnşallah, benim sabırlı olduğumu göreceksin. Senin hiçbir emrine karşı gelmeyeceğim" dedi.***

70. ***O, "Eğer bana tâbi olursan, ben sana bir açıklama yapıncaya kadar bana onunla ilgili hiçbir şey sormayacaksın!" dedi.***

Tefsir

Hz. Musa, Hz. Hızır ile buluştuğunda, kendisinden ilim öğrenmek için onunla beraber olma konusunda izin istedi. Bunu gayet yumuşak bir üslupla, edep ve tevazu içinde yaptı. Aynı şekilde, şeyh ve üstatlarından ilim öğrenmek isteyen kimsenin de onlara karşı edepli olması ve tevazu göstermesi gerekir.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa ona, 'Sana öğretilen hakikat ilminden bana öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?' dedi."* Yani Allah Teâlâ'nın hakkı ve doğruyu gösteren ilimden sana öğrettiğini bana öğretmen için sana tâbi olabilir miyim? Belki senden öğreneceğim ilimle dinim konusunda en doğru hale ulaşırım.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] şeriat sahibi bir peygamber olması, başkasından gizli ilimlerin sırlarından öğrenmesine aykırı değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın ilminin bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hak, daha önce geçen bir sözde şöyle demiştir:

"İnsanların en âlimi, kendi ilmine ilave olarak başkasının ilmini arayan kimsedir."

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] Hz. Hızır ile buluştuğunda deniz sahilinde oturdular konuşuyorlardı. O sırada bir kırlangıç veya serçe kuşu gelerek, denizden bir veya iki gaga su aldı. Bunu gören Hz. Hızır şöyle dedi:

"Ey Musa, senin aklına, insanların en âlimi olduğun düşüncesi gelmişti değil mi? Allah Teâlâ'nın ilmi yanında benim, senin, öncekilerin ve sonrakilerin ilmi, şu serçenin ağzıyla denizden aldığı sudan daha azdır."[328]

Hz. Musa [aleyhisselâm] Hz. Hızır'a, ilim öğrenmek için kendisiyle beraber bulunmak istediğini söyleyince, Hızır ona şöyle dedi:

"Doğrusu sen benimle beraber olmaya sabredemezsin." Çünkü sen, şeriatın zâhirî hükümlerini muhafaza ile mükellef bir peygambersin; ben ise Allah Teâlâ'nın kendisine gizli işlerin ilmini öğrettiği bir kimseyim; benim işlerim görünüşte şeriata ters düştüğü için sen onları görmeye sabredemezsin.

Sahîh-i Buhârî'de zikredilen hadis-i şerifte, Hz. Hızır Hz. Musa'ya şöyle dedi:

"Ey Musa, ben Allah'ın bana öğrettiği bir ilim sahibiyim ki onu (bütünüyle) sen bilmezsin; sen de Allah'ın sana öğrettiği bir ilim sahibisin ki onu (bütünüyle) ben bilmem!"[329]

Hz. Hızır, onun neden sabredemeyeceğini şöyle belirtti: *"Hakikatini kavrayamadığın bir şeye karşı nasıl sabredeceksin?"* Çünkü ben öyle gizli işler yaparım ki onların iç yüzü hakkında senin bilgin yoktur. Şeriat sahibi olan kimse, şeriata bağlı olmayan hakikat ehline teslim olmaz.

Hz. Musa ona, *"İnşallah benim,* sana itiraz etmeden seninle beraber bulunmaya *sabırlı olduğumu göreceksin. Senin hiçbir emrine karşı gelmeyece-*

---

[328] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/136. Aynı konuda biraz farklı rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/325; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/410-411.

[329] Buhârî, İlim, 44; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/325; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/411.

ğim" dedi. İnşallah duası, bu son cümleyi de içine almaktadır. Mana şudur: İnşallah beni, sabırlı ve sana isyan etmeyen olduğumu göreceksin.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, Hz. Hızır'a iki şeyi yapacağına söz verdi. Biri sabır, diğeri de kendisine emrettiği işlerde ona isyan etmemek. Sabra gelince, onu 'inşallah' diyerek söylediği için, Hızır onu sabırlı buldu. Şöyle ki Hz. Musa, Hz. Hızır'ın yaptığı işlerde elinden tutup kendisine engel olmadı. İkincisi ise, 'Sana hiçbir işte isyan etmeyeceğim, karşı gelmeyeceğim' sözü idi. Onu, 'inşallah' demeden söyledi. Bunun için karşı geldi. Çünkü Hızır ona, 'Bana hiçbir şey sorma!' demişti. O ise, 'Niçin, neden böyle yaptın?' diye soruyordu. 'İnşallah' dediği konuda sözünü tuttu, fakat bunu söylemediği hususta sözüne aykırı davrandı."[330]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Kuşeyrî'nin sözü tenkide açıktır. Çünkü sahih hadis-i şerifte, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Allah Musa'ya rahmet etsin, keşke sabretseydi de Allah Teâlâ bize onların daha fazla ilginç kıssalarını bildirseydi.'[331]

Bir de Hz. Musa'nın, 'Sana isyan etmeyeceğim' sözü, inşallah sözünün dışında değildir. Bu daha önce geçti. Eğer onun 'inşallah' sözünün dışında olduğu ihtimali olduğu düşünülürse o zaman şunu deriz:

'İnşallah' sözü bir dua gibidir. Dua sadece kadere uygun gelirse fayda verir. Burada dua kadere uygun gelmemiştir. Aslında Hz. Hızır ona, *'Sana, sen benimle birlikte olmaya sabredemeyeceksin demedim mi?'* sözüyle, onun bu halini bildiğini kapalı yoldan ifade etmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Hızır'ın bildiğini yerine getirmeyi murat etti."

İbnü'l-Bennâ demiştir ki: "Verilen söz, sadece güç ölçüsünde tutulur. Verilen söze vefa, sadece dine aykırı olmayan konularda olur. Yüce yaratıcıya isyan olan bir konuda kula itaat etmek yoktur. Hz. Musa [aleyhisselâm] sadece, şeriata aykırı olmayan hususlarda itaat etmeye söz vermiştir. Onun, zâhiren dine göre haram olan işler yaptığını gördüğünde konuştu. Bu inceliğini anla!"

---

[330] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/77.

[331] Buhârî, Tefsiru Sûre (18), 1, Enbiya, 27; Ahmed, *Müsned*, 5/121.

Hz. Hızır, Hz. Musa'ya, kendisinde gördüğü şeylere teslim olmasını şart koşarak şöyle dedi:

"*Eğer bana tâbi olursan,* yaptığımı gördüğün işleri anlasan da anlamasan da *ben sana bir açıklama yapıncaya kadar bana onunla ilgili hiçbir şey sormayacaksın!*" Yani benimle münakaşa etmek bir yana, yaptığım işlerin hikmetini sormak için de bana bir şey söylemeyeceksin. Ben sana onun hikmetini açıklamaya başlayıncaya kadar böyle devam edeceksin.

Bu sözde, onun yaptığı işte gizli bir hikmetin bulunduğu ve güzel bir sonun mevcut olduğu haber verilmektedir. Bu, talebenin hocasına, tâbi olanın tâbi olduğu kimseye karşı koruması gereken bir edeptir. Talebe, şeyhine (üstadına) itiraz etmez, sadece bilmediğini öğrenmek için edeple, yumuşak sözle soru sorar. Bu zâhir ilimde böyledir. Bâtın ilmini ilgilendiren şeyler, âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

66-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, sûfîler, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile Hz. Hızır [aleyhisselâm] arasında geçen kıssadan, müridin şeyhiyle birlikte iken koruması gereken birçok edebi almıştır.

Sûfîlerin yolu, rehberine karşı sükût ve teslimiyet esası üzere kuruludur. Bir mürid şeyhine, "Niçin böyle?" demeye başlarsa o asla iflah olmaz. Onun şeyhinin hoşa gitmeyen bir şey yaptığını görmesi ve görmemesi aynıdır. Şeyhinde gördüğü hoşa gitmeyen şeyler, belki kendisinin sadakatini ölçmek için bir imtihan olabilir; yahut o, işin iç yüzüne vâkıf olmuştur, onun için böyle yapmaktadır.

Kâmil şeyhlerin halleri, Hz. Hızır'ın hallerine benzer. Sadık mürid, her gördüğü hususta şeyhine teslim olur, onun her konudaki emrine sımsıkı yapışır. O işin, şeriata göre durumunu anlasa da anlamasa da emre tâbi olmalıdır. Bu, bâtın ilminde böyledir. Zâhir ilmine gelince o, yumuşak söz ve hürmetle araştırma ve teftişe dayalıdır.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî), demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm], Hz. Hızır [aleyhisselâm] ile beraber bulunmakla imtihan etti.

Bunu, şeyhlere uymada tarikatın istikameti, gidişatın sağlam olması ve ayrıca bu durumun, müridler ve hakka yönelenler için tarikat şeyhlerine yapacakları hizmetlerinde güzel bir örnek olması için yaptı."[332]

İmam Kuşeyrî, "Bana bir şey sorma!" âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Müridin şeyhine, 'Niçin böyle?' demesi doğru değildir. Aynı şekilde, talebenin üstadına, cahil insanların, kendisine fetva ve hüküm veren müftüye, 'Niçin böyle?' demesi de doğru değildir."[333]

İbnü'l-Bennâ tefsirinde demiştir ki: "Bu kıssadan elde edilecek sonuçlardan biri şudur: Allah dostları, zâhirî ilme ters gibi gözüken bir şey yaptığında hemen itiraz etme. Çünkü onlar, yaptıkları işte, başkalarına açık olmayan bir delil ile hareket ederler. Ancak, eğer bu kimse seni kendisine tâbi olmaya davet ederse ona delilini bilerek uy ve haline karışma; ona itiraz etme. Bu durum seni ondan ilim almaktan alıkoymasın. Onun ameliyle amel etmesen de kendisinden muhtaç olduğun ilmi al. Zira onu sadece bir delile dayanarak taklit etmen gerekir. Onun, zâhir ilme aykırı gördüğün ameli gibi amel yapma. Sen kendi zannına göre, onu kendine muhalif görüyorsun, fakat işin iç yüzünü ve hakikatini de bilmiyorsun. Öyle ise hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Kulunu Hayırlı işlerde muvaffak eden ve ona doğruyu gösteren sadece yüce Allah'tır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun belirttiği bu durum, velinin terbiyesi altına girmeyen, ona sadece ilim almak ve kendisiyle bereketlenmek için gelen kimse hakkındadır. Terbiye için sohbetine (terbiye halkasına) giren kimseye gelince o, mürşidinin emrettiği şey (dinen kesin haram olmadıktan sonra, zor-kolay, acı-tatlı) nasıl olursa olsun, onu yapmaktan geri durmamalıdır. Evet, bu mürşid, kendisine uyulma noktasında hiç tereddüt edilmeyecek bir kimse ise böyle yapmalıdır (Aksi durumda, ondan sakınmalıdır).

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde, *"Bana bir şey sorma"* âyeti hakkında demiştir ki: "Buradaki şey, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet sıfatına mahsus bir sıfatla ilgili bilgidir ki Allah Teâlâ onu, kendi tarafından Hz. Hızır'a [aleyhisselâm] öğretmiştir. O, kendisi açıklamaya başlamadan önce, sorulması uygun olmayan bir ilimdir. Bunun için, onun Allah tarafından verilen bir ilim olduğunu söyleyerek bunu ima etti.

---

[332] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/436.

[333] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/77.

Bunun gibi ilim iki kısımdır. Bir kısım vardır ki sorulmadan anlatılmaya başlanması uygun değildir. O, bilinmesi için kimsenin zorlanmadığı ilimdir. Bunun için onu bilmemeye müsaade edilmiş ve gizlenmesi güzel bulunmuştur. Bir kısım vardır ki onun hakkında soru sorulması uygun değildir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tevhid ve vahdâniyyet sıfatlarına ait, bilinmesi akıllara bırakılmayan bir ilimdir. Allah Teâlâ onu, murad sınıfına (özel olarak seçip sevdiği dostlarına) ve her işini kendisinin üstlendiği kimselere özel olarak öğretir. Hz. Hızır'ın, Hz. Musa'ya, kendisi açıklamadan hakkında bir şey sormamasını şart koştuğu ilim, bu türdendir. Allah Teâlâ her işinde galiptir; dilediğini yapar."[334]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de der ki: "Ebû Tâlib-i Mekkî'nin bahsettiği Allah Teâlâ'nın her işini üstlendiği kimseler, kendilerine sıfat ve kudretinden özel olarak bahşettiği ve böylece kâinatta tasarrufta bulunan kimselerdir. Onlar hakikatte, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinde tasarrufta bulunduğu kimselerdir. Onlar, yüce Mevlâ'nın kendilerine hakikatin sırrını öğrettiği, (O'nun izniyle) alıp veren ve eşyaya hükmeden kimselerdir. Onlar, *'Habibim, attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı'* (Enfâl 8/17) âyetindeki sırra ermişlerdir."

Yoluculuk Sırasında Görülen Harika Olaylar

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] gösterdiği harika olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِي السَّف۪ينَةِ خَرَقَهَاۜ قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَاۚ
لَقَدْ جِئْتَ شَيْـٔاً اِمْراً ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَط۪يعَ مَعِيَ صَبْراً
﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْن۪ي بِمَا نَس۪يتُ وَلَا تُرْهِقْن۪ي مِنْ اَمْر۪ي عُسْراً ﴿٧٣﴾

---

[334] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/116 (Beyrut 2007). Mana, tam anlaşılması için *Kûtü'l-Kulûb*'un metninden tercüme edildi (Mütercim).

فَانْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ
نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ
تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا
تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا اَتَيَا
اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا
يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾

71. Beraberce yürüdüler. Nihayet gemiye bindiklerinde Hızır gemiyi deldi. Musa, "İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok tehlikeli bir iş yaptın!" dedi.

72. Hızır, "Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?" dedi.

73. Musa, "Unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama; işimde bana güçlük çıkarma" dedi.

74. Yine yürüdüler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında Hızır çocuğu yakalayıp öldürdü. Musa, "Günahlardan temiz bir canı, bir cana karşı kısas olmaksızın nasıl öldürürsün? Gerçekten sen fena bir şey yaptın!" dedi.

75. Hızır, "Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?" dedi.

76. Musa, "Eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık benimle arkadaşlık etme. Artık benim tarafımdan** (ileri sürülebilecek) **son mazerete ulaştın" dedi.

77. Yine yürüdüler. Nihayet bir şehir insanlarına varıp onlardan yiyecek istediler. Sadece şehir insanları onları misafir etmekten kaçın-

dı. O sırada şehirde yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. Hızır hemen onu doğrulttu. Musa, "İsteseydin buna karşı muhakkak bir ücret alırdın" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bunun üzerine* Musa ve Hızır *birlikte yürüdüler.*" Hizmetçi genç, Hz. Musa'ya tâbi olduğu için, âyette ondan bahsetmedi. Bir rivayete göre Yûşa', onlarla birlikte bulunmayıp geri döndü.

Hz. Musa ile Hz. Hızır, deniz kıyısında beraberce yürümeye başladılar. O sırada yanlarından bir gemi geçti. Kendilerini gemiye almaları için konuştular; geminin sahipleri Hz. Hızır'ı tanıdılar ve onları ücretsiz olarak gemiye bindirdiler. Denizin ortasına doğru açıldıklarında, Hz Hızır gemiyi deldi; suya değen yerden biri veya iki tahta söktü. Hz Musa, açılan deliği elbisesiyle kapamaya çalıştı ve,

"İçindekileri batırıp boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok tehlikeli bir iş yaptın, dedi."

"*Hızır,* Hz. Musa'ya daha önce söylediği sözü hatırlatarak ve verdiği söze vefa göstermeyişini yadırgayarak, *'Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?' dedi.*"

"*Musa, 'Unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama!' dedi.*" Yani unuttuğum için veya unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama dedi. Unuttuğu şey, Hz. Hızır, sebebi gizli bir iş yaptığında, kendisi bir açıklama yapmadan, o konuda ona bir şey sormama tavsiyesiydi. Hz. Musa'nın bu sözden kastı, yapılan tavsiyeyi unuttuğu ve unutan kimsenin hesabı çekilmemesiydi. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Musa'dan meydana gelen birinci durum, unutma idi."[335]

Yahut Hz. Musa, unutma ile terketmeyi kastetti. Yani, "İlk defa tavsiyene uymayı terkettiğim için beni suçlama" dedi.

---

[335] Buhârî, Enbiya, 27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/410.

Hz. Musa, sözüne şöyle devam etti: *"İşimde bana güçlük çıkarma!"* Yani beni zora sokma, sana uyma işimi ağırlaştırma. Sana uymamda bana zorluk çıkarma; bilakis, yaptığıma göz yumarak ve müsamaha göstererek işimi kolaylaştır.

"Hz. Hızır, Hz. Musa'nın özrünü kabul etti; gemiden indiler ve *beraberce yürüdüler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında Hızır çocuğu yakalayıp öldürdü."*

Rivayet edildiğine göre öldürülen çocuk, diğer çocuklarla birlikte oynuyordu; Hz. Hızır onu yakaladı, boynunu büküp öldürdü. Onun, başına taşla vurarak veya boğazını keserek öldürdüğü de söylenmiştir. En doğrusu birinci görüştür; çünkü *Sahîh-i Buhârî*'de de böyle geçmektedir.[336]

Çoğunun isminin Ceysûr ve Haysûr olduğu rivayet edilmiştir.

"Bu durumu gören Hz. *Musa,* ona itiraz ederek, *'Günahlardan temiz bir canı, bir cana karşılık olmaksızın,* yani öldürülmesi haram olan bir cana kıyıp kısası hak etmeksizin *nasıl öldürürsün? Gerçekten sen fena bir şey yaptın!' dedi."*

Hz. Musa'nın, büyük günahlar içinde, özellikle adam öldürmeyi dile getirmesi, çocuğun durumuna göre onun meydana gelmesi daha kolay olmasındandır. Halbuki iman edip dinden dönen veya evli iken zina eden kimseler de öldürülür.

Hz. Musa, gemiyi delmeye, "Çok tehlikesi bir iş" dedi; çocuğu öldürmeye ise, "Fena bir iş" dedi. Bazıları, buradaki fena bir işin birinciden daha kötü manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü gemiye verilen hasar tamir edilir, fakat çocuğu öldürmenin tamiri yoktur.

Bu konuda şöyle diyen de olmuştur: "Birinci iş daha büyük tehlike arzetmektedir; çünkü onda gemidekilerin ölmesi söz konusudur; ikinci olayda ise tek bir şahsın ölümü söz konusu olup bu, birinciye göre daha hafiftir."

"Hızır, Hz. Musa'ya *dedi ki: Ben sana, benimle beraber bulunmaya sabredemezsin, demedim mi?"*

---

[336] bk. Buhârî, Enbiya, 27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/410.

Musa dedi ki: *"Eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık benimle arkadaşlık etme! Benim tarafımdan ileri sürülebilecek son mazerete ulaştın."* Yani artık sen, ayrılma konusunda mazeret sahibisin ve benim tarafımdan bunun mazereti oluşturulmuş durumdadır; çünkü sana üçüncü kez muhalefet etmiş olacağım.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah, kardeşim Musa'ya rahmet etsin; kendisi Hızır'a karşı hayâ ederek böyle söyledi. Eğer arkadaşı ile beraber bulunmaya sabretseydi, daha pek çok acayip şey görürdü."[337]

Buhârî'de zikredilen hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Ne kadar isterdik, şayet Musa sabretseydi de Allah onların hayret verici hallerinden bize daha fazla haber verseydi."[338]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Yine yürüdüler. Nihayet bir şehir insanlarına geldiler." Bu şehir Antakya'dır. Bir görüşe göre Eyle'dir. Onun Übülle olduğu da söylenmiştir. O, gökten bakılınca, konumu itibariyle Allah'ın en uzak yeridir. Bu şehrin, Berka olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] ve başkaları, onun Endülüs olduğunu söylemiştir. O, yeşil ada olarak zikredilmektedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bugün oraya Turayfe denmektedir. Bu görüşe göre, iki denizin birleştiği yer Tanca ve Sebte yanındadır.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Şehir insanları, çok cimriydi."[339]

---

[337] Ebû Davud, Huruf, 16 (nr. 3984). Aynı konuda bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/175.

[338] Buhârî, Tefsîru Sûre (18), 2, Enbiya, 27; ayrıca bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre (19), 1; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/410.

[339] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/139; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/175; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/428.

Katâde[340] demiştir ki: "Beldelerin en kötüsü, misafiri ağırlamayan ve kendilerinde yolcunun hakkı olduğunu bilmeyendir."

Cenâb-ı Hak, sonra şehrin sıfatı hakkında şöyle buyurdu:

"Şehir insanlarından yiyecek istediler; sadece şehir insanları onları misafir etmekten kaçındı." Yani onlardan yiyecek istediler. Şehir insanlarından istediler ifadesi, onların yaptığı işin ne kadar kötü olduğunu ifade etmektedir; çünkü onların şehirli olması ve orada yerleşmiş bulunmalarıyla birlikte, kendilerinden yiyecek bir şeyler isteyenlere bir şey vermemeleri ne kadar çirkin ve ne kadar kötü bir iştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa ile Hz. Hızır, şehri dolaşarak yiyecek istediler; şehir insanları onlara yiyecek vermedi; kendilerini misafir etmelerini istediler, onları misafir etmekten de kaçındılar.

"Onlar böyle yürürlerken, *şehirde yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar."* Vehb b. Münebbih, duvarın uzunluğunun 100 zirâ olduğunu söylemiştir.

"Hızır, duvarı eliyle tutup meshederek *doğrulttu."* Bazıları, onu yıkıp yeniden yaptı demişlerdir, ancak bu görüş doğruluktan uzaktır.

"Musa, Hızır'a, *'İsteseydin buna karşı muhakkak bir ücret alırdın;* onunla kendimizi doyururduk' *dedi."*

Bu, onu yaptığı işe karşılık ücret almaya bir teşviktir.

Yahut bu sözde, onun yaptığı işin fuzuli olduğu kapalı bir yolla ifade edilmiştir. Sanki Hz. Musa, isteklerinin verilmeyişini ve ihtiyacın ortada olduğunu gördüğünde, böyle bir vakitte bu işle meşgul olmayı faydasız gördü ve bundan dolayı ona sabredemedi.

İbnü't-Tîn demiştir ki: "Bu üçüncü itiraz da unutarak oldu. Çünkü Hz. Musa, yapılması mubah olan bir işi inkârdan uzaktır. Hz. Hızır'ın yaptığı, kendine kötülük edene iyilik yapmaktır."

---

[340] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735). Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Bu görüş tenkide açıktır. İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Musa, Hızır'a, 'Sen yanlış bir iş yaptın' demedi, sadece, '*İstesen bir ücret alabilirdin*' dedi. Yani şunu demek istedi: Kendin için almasan da bizim için alsaydın ya! Bu durumda ücret alman, almamandan daha hayırlıdır. Eğer onların hakkı icabı bunu yapman gerekli oldu ise bizim hakkımızı niçin ihlal ettin?

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa'nın bu yolculuğu, ona edep vermek içindi; bunun için meşakkatli işleri taşımakla baş başa bırakıldı. Yoksa onun, Hz. Şuayb'ın kızlarının koyunlarını suladığı zaman karşılaştığı yorgunluk ve açlık daha fazla idi. Fakat o zaman Cenâb-ı Hak, ona özel bir kuvvet vererek sıkıntı ve yükünü taşıyordu. Hz. Hızır ile yaptığı yolculukta ise karşılaştığı işlerin zorluğunu kendisi taşıyordu."[341]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü Cenâb-ı Hak, Hızır'la yolculuğunda ona edep kazandırmak istiyordu; bunun için, karşılaştığı ağır işlerde ona özel olarak yardım ederek yükünü taşımadı. Hz. Musa, Hz. Hızır ile yaptığı yolculukta sadece sâlik yani rehberiyle yol alan manevi yolcu idi. Hz. Şuayb'ın kızlarının koyunlarını suladığında ise yükü Cenâb-ı Hak tarafından taşınan ilâhî cezbeye düşmüş biriydi.

Sonra Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, ilmini artırma gayesiyle Hz. Hızır ile sohbet edip beraber olmayı sevdiği gibi, Hızır da insanlardan kurtulup Allah ile baş başa kalmayı tercih ederek onun sohbetini terketmeyi seviyordu."[342] Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de zikretmiştir.

71-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Geminin delinip parçalanmasından şu sonuç çıkar: Bir mürid, nefsinin kötü alışkanlıklarını kesip atmadıkça ve vücut gemisini zahiren kusurlu hale getirmedikçe, kalbine ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar akmaz.

---

[341] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/79.

[342] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/80.

Kendini zahiren öyle kusurlu hale getirmeli ki onu hiç kimse kabul etmemeli ve hiç kimse ona yönelmemelidir. Böylece kalbini insanlardan çekip iç âlemi ile baş başa kalmalı, Rabb'inin zikrinde istikamet üzere devam etmelidir. Mürid, zâhiri, alışıp sevdiği giysilerle süslü olduğu sürece, kalbine manevi ihsanların ve faydalı ilimlerin gelmesini beklemesin.

Çocuğun öldürülmesinden şu sonuç çıkar: Hak yolcusunun hevâsını, içinde nefsin ve şeytanın payı olan her şeyi öldürmesi yani kalbinden silip atması gerekir. Bunun yolu şudur: Hak yolcusu bakar, nefsine ne ağır geliyorsa nefse onu yaptırır; nefsine neyi yapmak hafif ve kolay geliyorsa ondan alıkoyar. Böyle yapa yapa öyle bir hale gelir ki hak olan hiçbir şey nefse ağır gelmez olur.

Duvarın doğrultulmasından şu sonuç çıkar: Din, istikamet üzere yaşanmalıdır. Bu, kulluk edeplerini hakkı ile yapmak ve rubûbiyyet sırlarının hazinesini korumak için gereklidir.

Ondan çıkacak bir sonuç da kötülük edene iyilik yapmaktır. Şehir insanları, Hz. Hızır'ı misafir etmeyerek kötülük yaptı, o ise buna, yıkılmak üzere olan duvarlarını düzelterek karşılık verdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sırlı İşlerin İç Yüzü

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın ayrılmasını ve Hz. Hızır'ın yaptığı harika işlerin hikmetinin açıklamasından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْن۪ي وَبَيْنِكَۚ سَاُنَبِّئُكَ بِتَأْو۪يلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ
صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّف۪ينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاك۪ينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ
اَنْ اَع۪يبَهَا وَكَانَ وَرَٓاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَف۪ينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا الْغُلَامُ
فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَش۪ينَٓا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًاۚ ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَٓا

اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ
لِغُلَامَيْنِ يَتٖيمَيْنِ فِى الْمَدٖينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا
صَالِحًا فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَا اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً
مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرٖى ذٰلِكَ تَاْوٖيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

78. Hızır dedi ki: "İşte bu, benimle senin ayrılma zamanıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim."

79. "Gemi var ya, o, denizde çalışan fakir kimselerindi. Onu kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların ilerisinde, her (sağlam) gemiyi gasbeden bir kral vardı."

80. "Erkek çocuğa gelince, onun anne babası mümin kimselerdi. Çocuğun onları azgınlık ve inkâra düşürmesinden korktuk."

81. "Böylece, Rab'lerinin onun yerine kendilerine daha temiz ve daha merhameti bir evlat vermesini istedik."

82. "Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğa aitti; altında onlara ait bir hazine vardı. Babaları da salih bir kimseydi. Rabb'in istedi ki o iki çocuk olgunluk çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hızır dedi ki: *İşte bu, benimle senin ayrılma zamanıdır;* bundan sonra benimle birlikte bulunma! *Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim."* Yani zâhirî yönüyle hoş olmadığı için sabredemediğin konularda işin iç yüzünü haber vereceğim. Bundan kasıt, işin sonu ve âkıbetidir. Bu sonuç, geminin saldırganların elinden kurtarılması, anne babanın azgın çocuktan kurtulması ve onun yerine daha güzel bir evlada ulaşmaları, diğeri de iki yetime ait hazinenin ileride çıkarılmasıdır.

Hz. Hızır, yaptığı işlerin iç yüzünü şöyle açıkladı:

"Deldiğim *gemi var ya,* o, *denizde çalışan* ve zalimlere karşı kendilerini müdafaa etmeye güçleri yetmeyen zayıf *fakir kimselerindi."*

Âyette onlara, düşkün hallerinden ve zayıflıklarından dolayı miskin dendi. Bu manada, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir duasında şöyle buyurmuştur:

"Allahım beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür ve fakirlerin arasında haşret."[343]

Allah Resûlü, bu duasıyla fakirliğin zilletini istemedi, o sadece tevazu ve boyun büküklüğünü istedi. Duanın manası şudur: Allahım beni mütevazi ve alçak gönüllü olarak haşret; kibirli ve zalim olarak değil.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Hızır'ın deldiği gemi on kardeşe aitti. Beş tanesi yatalak hasta idi. Diğer beşi de denizde çalışıyordu. Bu durumda, hepsinin birden çalıştığının söylenmesi, galip olan duruma göredir. Bir de vekilin çalışması, ona vekâlet verenin çalışması sayılır.

Hz. Hızır sözüne şöyle devam etti: "*Onu* bu şekilde biraz *kusurlu hale getirmek istedim;* çünkü onların arkasında yani önünde *her sağlam gemiyi* sahiplerinden *gasbeden,* zorla alan *bir kral vardı."* Böylece gemiyi, az bir hasarla ondan kurtarmak istedim.

Kralın isminin Cülendâ b. Kerker olduğu söylenmiştir. Onun isminin, Hüded b. Büded olduğunu da söyleyenler de olmuştur. İbn Atıyye demiştir ki: "Kralın ismi hakkında söylenen bütün sözler kesin değildir."

Hz. Hızır sözüne şöyle devam etti: "Öldürdüğüm *erkek çocuğa gelince, onun anne babası mümin kimselerdi."* Çocuğun ise kâfir olacağına hükmedilmişti. Hz. Hızır, bunu açıkça ifade etmedi, çünkü ona ihtiyaç yoktu. Çocuğun bu durumu şu sözde ortaya çıkmaktadır:

---

[343] Tirmizi, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 7.

"Bunun için çocuğun onlara karşı *azgınlık yapıp kendilerini inkâra düşürmesinden korktuk."* Onun azgınlık ve küfrünün, mümin olan anne babasını kuşatmasından, onların iyiliklerine karşı nankörlük edip kendilerine kötü davranmasından ve böylece onlara bir kötülük ulaştırmasından korktuk.

Âyete şu mana da verilmiştir: Anne babasının çocuklarına olan aşırı sevgilerinin kendilerini ona itaat etmeye sevketmesinden korktuk.

Bir diğer mana: Onların imanı ile çocuklarının azgınlık ve inkârının yan yana olmasından ve böylece bir evde iki müminle azgın bir kâfirin bir arada bulunmasından korktuk. Bu durumda onun, anne babasını kendi görüşüne meylettirip onları dinden çıkarma tehlikesi de ihtimal dahilindedir.

Hz. Hızır, çocuğun böyle yapmasından korktu. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, çocuğun halini bildirmiş ve onun âkıbetini göstermişti.

Âyette, çocuğun yapacağın işin sonucunu hoş görmeyenin Allah Teâlâ olması da muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: Biz o çocuğun, anne babasını azgınlık ve inkâr ile kuşatmasını hoş bulmadık.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Böylece, Rab'lerinin onun yerine kendilerine* günahlardan ve kötü ahlâktan *daha temiz ve daha merhametli bir evlat vermesini istedik."*

Âyette geçen, *"Rab'lerinin onlara vermesini istedik"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın o anne babaya hayır ulaştırmak istediğini açıkça göstermektedir.

Şöyle denilmiştir: Onların bir kız çocuğu oldu. Onunla bir peygamber evlendi; ondan doğan çocuk peygamber oldu ve Allah Teâlâ onun elinde nice insanları hidayete ulaştırdı.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ onlara, öldürülen çocuklarının yerine, kendileri gibi mümin bir çocuk verdi.

Hz. Hızır, yaptığı işlerin sırrını açıklamaya şöyle devam etti:

"Düzelttiğim *duvara gelince, o,* daha önce belirtilen *şehirdeki iki yetim çocuğa aitti."*

Onların isimlerinin Asrem ve Sarîm olduğu söylenmiştir.[344]

"O duvarın altında onlara ait altın ve gümüşten *bir hazine vardı."* Hadis-i şerifte de onun altın ve gümüşten bir hazine olduğu belirtilmiştir.[345]

Altın ve gümüşü biriktirmenin kötülenmesi, onun zekâtını vermeyenler içindir. Bir de o zamanki şeriat, bizim şeriatımızdan farklıydı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onun hazine dediği şey, altından bir levha olup üzerinde şunlar yazılıydı:

Kadere inanan kimsenin nasıl üzüldüğüne şaşarım!

Rızkın Allah tarafından garanti edildiğine inanan kimsenin nasıl boş yere yorulduğuna şaşarım!

Ölüme inanan kimsenin nasıl sevinç içinde olduğu şaşarım!

Hesaba inanan kimsenin nasıl ondan gafil olduğuna şaşarım!

Dünyayı tanıyan ve onun içindekilerin halden hale girip sonunda toprak olduklarını gören kimsenin nasıl dünya ile huzur bulduğuna şaşarım!

Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed, Allah'ın resûlüdür."[346]

Bir rivayete göre o, içinde birtakım ilimler saklanmış bir kâğıttı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Babaları ise salih bir kimseydi."* Burada şuna dikkat çekilmiştir: Hz. Hızır'ın bu konudaki bütün gayreti, çocukların anne babasının salih kimseler olmasındandı. Onda, Allah Teâlâ'nın, dostlarının zürriyetini koruyacağına da delil vardır.

Şöyle denilmiştir: "O iki çocukla, sayesinde korundukları babaları arasında yedi dede vardı."

Muhammed b. Münkedir demiştir ki: "Allah Teâlâ, salih bir adamın bereketine, onun çocuğunu, torununu, içinde yaşadığı kabilesini ve etrafındaki evleri muhafaza eder; onlar sürekli Allah'ın koruması ve kusurlarını örtmesi içinde olurlar."[347]

---

[344] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/143.

[345] Tirmizi, Tefsîru Sûre (19), 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/369.

[346] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 15/364; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/421; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/143.

Tâbiînden Saîd b. Müseyyeb oğluna, "Oğlum senin için nâfile namazlarımı ve dualarımı artırıyorum ki Allah Teâlâ benim sebebimle seni korusun" derdi ve sonra bu âyeti okurdu.[348]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Her kim, malında verdiği sadakayı ve geride bıraktığını güzel yaparsa Allah Teâlâ muhakkak onun geride bıraktıklarında iyilik ihsan eder (malını bereketli kılar, onu hayırda harcatır; vârislerini korur ve onlara güzel geçim verir)."*[349]

Âyetten çıkarılacak bir sonuç da salihlerin evlatlarının haklarını korumak gerektiğidir; çünkü Hızır [aleyhisselâm], salih zatın çocuklarının hakkını korumak için duvarı düzeltti, onlara ait hazineyi koruma altına aldı.

Hızır [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Rabb'in istedi ki o iki çocuk olgunluk çağlarına,* bulûğ yaşlarına ve kemal hallerine *erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak,* duvarın altından *hazinelerini çıkarsınlar."* Eğer ben o duvarı düzeltmeseydim, duvar yıkılır, o iki çocuğun mallarını koruma ve artırmaya güç sahibi olmadan önce hazine ortaya çıkar ve hepten zayi olurdu. Onlara Allah Teâlâ tarafından merhamet edilerek hazinelerini en uygun zamanda çıkarmaları için böyle yapıldı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ey Musa, ben, şahit olduğun bu işleri, onlara Allah Teâlâ tarafından bir rahmet olarak yaptım.

Hızır [aleyhisselâm], bu sözlerinde edebe son derece dikkat etmiştir. Şöyle ki: Kusur olan işi (gemiyi delmeyi) kendisine ait gösterdi. Çocuğu öldürmeyi Allah Teâlâ ile kendisine nisbet etti. Çünkü onda, hüküm Cenâb-ı Hakk'a ait olmakla birlikte, öldürmeyi kendisi yaptı. Bu sebepsiz öldürme, zâhiren bakıldığında bir kusurdu. Öldürülen çocuğun yerine daha hayırlısını verme işini de Allah Teâlâ ile kendisine nisbet ederek, "Biz istedik ..." dedi. Sırf hayır olan, duvarı doğrultma işine gelince, onu, "Rabb'in istedi ..." diyerek Hak Teâlâ'ya nisbet etti.

---

[347] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/144; Süyûtî, *a.g.e.*, 5/422; Humeydî, *Müsned*, nr. 273.

[348] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/144.

[349] Hadis için bk. İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 599; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7793; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/111; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16071. Hadisin açıklaması için bk. Münâvî, *Fethu'l-Kadîr*, 7793 numaralı hadisin şerhi.

Hızır [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Benden gördüğün* olağan üstü *işleri ben kendiliğimden,* kendi görüş ve ictihadımla *yapmadım."* Bilakis onları, melek vasıtasıyla gelen ilâhî bir vahiyle yaptım. Yahut bana gelen ilhamla yaptım. Bu iki açıklama, onun peygamber veya veli olmasına göre yapılmıştır.

İşte bunlar, yani az önce yaptığım açıklamalar, *hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzüdür.* Yani bunlar, sabredemediğin şeylerin açıklamasıdır.

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. Hızır'ın hangi işini inkâr etti ise onun bir benzeri kendisinde meydana gelmişti. Bu örneklerde, ona karşı bir delil vardır. Şöyle ki: Hz. Musa, Hz. Hızır'ın gemiyi delmesine itiraz edince, kendisine şöyle dendi:

"Ey Musa, sen, gemidekiler suda boğulacak diye karşı çıkıyorsun; peki sen küçükken annen tarafından bir sandık içinde suya atıldığında, senin tedbirin neredeydi? Seni o anda boğulmaktan kim korudu?"

Hz. Musa, Hz. Hızır'ın çocuğu öldürmesine karşı çıkınca, kendisine şöyle dendi:

"Sen, Mısırlı Kıptî'yi bir tokatta öldürdüğün zaman, yaptığını inkâr edişin neredeydi? (O zaman kendi işini niçin kötü görmedin?)"

Hz. Musa, Hızır'ın, yıkılmak üzere olan duvarı doğrultup yaptığı işe ücret almayışını hoş bulmayınca, kendisine şöyle dendi:

"Sen de Hz. Şuayb'ın kızlarının koyunlarını sulamak için, kuyunun ağzından taşı kaldırırken hiçbir ücret almamıştın; peki sen onu niçin ücretsiz kaldırmıştın?"

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Rivayet edildiğine göre Hızır [aleyhisselâm], Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] dedi ki: "Eğer sabretseydin, sana, hepsi de gördüğün cinsten 2000 tane şaşılacak olay gösterirdim!"

Hz. Musa, Hz. Hızır'dan ayrılmak istediği zaman kendisine, "Bana bir tavsiyede bulun" dedi. Hızır [aleyhisselâm] ona şu tavsiyede bulundu:

"İlmi, başkalarına bahsetmek için değil, onunla kendin amel etmek için öğren!"

Başka bir rivayette Hızır [aleyhisselâm], Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] şöyle dedi:

"Bütün himmet ve gayretini ahiretine yönelt. Sana fayda vermeyen iş ve söze dalma. Azap korkusundan emin olma. Allah'ın emniyetinden (rahmetinden) de ümit kesme. Zâhirde yaptığın işleri iyi düşünerek yap. Kudretin varken iyilik yapmayı terketme."

Hz. Musa [aleyhisselâm], "Ey Allah'ın velisi, bana biraz daha tavsiyede bulun" dedi. Hızır [aleyhisselâm] tavsiyelerine şöyle devam etti:

"Ey Musa, münakaşa etmekten ve çekişmekten kaçın. Bir ihtiyacın yokken, boş boş dolaşma. Hayret verici bir şey yokken sebepsiz olarak gülme. Hiç kimseyi, pişman olduğu (tövbe ettiği) bir kusurundan dolayı ayıplama. Ey İmrân'ın oğlu, nefsinin hatalarına ağla. Kendini beğenmekten sakın. Ömrünün kalan kısmında, hayırdan geri kalma."

Hz. Musa, Hızır'a, "Bana son derece güzel tavsiyelerde bulundun; Allah sana nimetini tamamlasın, seni rahmetiyle kuşatsın, düşmanından korusun" dedi. Hızır [aleyhisselâm] "âmin" dedi ve peşinden,

"Ey Allah'ın peygamberi, sen de bana bir tavsiyede bulun" dedi. Hz. Musa, ona şöyle dedi:

"Allah rızası için olanın dışında hiçbir şeye gazaplanma. Razı olduğun kimseden sadece Allah'ın rızası için razı olur. Dünya için sevme, dünya için kızma; dünya için sever ve kızarsan, imandan çıkar, küfre girersin."

Hızır [aleyhisselâm], "Ey İmrân'ın oğlu, gerçekten bana son derece güzel tavsiyelerde bulundun; Allah sana taatinde yardım etsin, sana her işinde sevineceğin sonuçları göstersin, seni yarattıklarına sevdirsin, sana bolca ihsanda bulunsun" dedi. Hz. Musa "âmin" dedi.

Bir uyarı: Âlimlerin çoğunluğunun, Hızır'ın [aleyhisselâm] hayatta olduğu görüşünde olduklarını daha önce belirtmiştik. Ona uzun ömür verilmesinin sebebi şudur: Hızır [aleyhisselâm], Zülkarneyn'in ileri gelen vezirlerindendi. Zülkarneyn, hayat suyunu aramak için adamlarıyla birlikte yolculuğa çıktı. Yolda bir karanlığa daldılar, Hızır [aleyhisselâm], hayat suyunu buldu. Onun yanına inip içinde yıkandı ve ondan içti. Zülkarneyn ise karanlıkta yolu şaşırdı, geri döndü, hayat suyunu bulamadı.

Âlimler demişlerdir ki: İlyas da [aleyhisselâm] hayattadır. Her sene hac mevsiminde buluşurlar.

Hızır'ın [aleyhisselâm] vefat ettiğini söyleyenler, *Sahîh-i Buhârî*'de geçen, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yatsı namazından sonra söylediği şu hadisini delil göstermişlerdir:

"Bu geceniz hakkında ne dersiniz? Şüphesiz yüz seneye kadar, bugün yeryüzünde yaşayan insanlardan hiçbiri kalmaz."[350]

Bu hadisi delil getirenlere şöyle cevap verilmiştir: O zaman Hızır [aleyhisselâm], yeryüzünde değil, gökte bulutta idi. Yahut o, bu hadisin dışında tutulur; İblîs ve onun dışındaki uzun ömürlü olanların hadiste bildirilen durumun dışında kaldığı gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Meşâyihe (kâmil mürşidlere) itiraz etmek, onlardan uzak kalmayı gerektirir. Onlardan uzak kalmak ise Allah'tan uzaklığı gerektirir. Allah Teâlâ'ya vâsıl olmak, sadece, kâmil mürşidlere hürmet ve tâzim ile gerçekleşir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Velilerini kendisine birer delil yapan Allah'ı tesbih ederim; Allah onları, sadece kendisine ulaştırmak istediklerine bir delil yapmıştır."

Mürşidinin huzurunda bulunduğu zaman, müride gereken edep, sükût, teslimiyet, hürmet ve tâzimdir. Eğer mürşidi, konuşmasını emrederse mürid, edep, vakar ve kısık bir sesle konuşur.

---

[350] Buhârî, İlim, 41, Mevâkıt, 20; Ebû Davud, Melâhim, 18.

Mürid, mürşidinin, kendine göre şeriatın zâhirine ters bir şey yaptığını görürse hemen itiraz etmeyip işin aslını mürşidinin bildiğini düşünür ve onun izahını araştırır. Şüphesiz, şeriatın alanı geniştir; onun zâhirî ve bâtınî yönü vardır. İhtimal ki şeyh, müridin anlamadığı bir şeyi bilmektedir.

Dervişlere karşı da böyle davranmak, yaptıkları bir işi hemen inkâr etmemek gerekir. Ancak, bütün âlimlerin üzerinde ittifak ettiği ve hiçbir yolla mubahlığına yol bulunmayan işleri yaptıklarında, itiraz ve inkâr etmelidir. Bunlar da dinimizde hükmü açıkça belirtilen zina ve livâta gibi günahlardır. Hakkında alimlerin ihtilaf ettiği işlere gelince, kendi mezhebinin dışına çıksa da (yaptığı iş, hak mezheplerden birine uyuyorsa) yaptığına itiraz edilmez. Hakkında bir tevil olan yani mubah olduğuna dair geçerli bir yorum bulunan işler de böyledir.

Bu anlattığımız şeyler, o kimse hükümlerinde adalet ve istikamet sahibi ise böyledir. Âlimler şöyle demişlerdir: Eğer bir kişinin adaleti (verdiği hükümleri) doğruysa yaptığı işi terket (onu yaptığı ile baş başa bırak).

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Meczûb'un olayını düşün. O, dervişlerine sahibi belli olmayan bir öküzü kesmelerini emretti; onlar da emre uyarak öküzü kestiler. Daha sonra, öküzün sahibinin onu Abdurrahman-ı Meczûb'a sadaka olarak bağışladığı ortaya çıktı. Diğer manevi hal sahiplerinin durumu da böyledir. Onların bu tür işleri için, hemen hüküm vermeden, en güzel çıkış yolları aranır. Onların halleri, Hz. Hızır'ın haline benzer. Gördüğü her olumsuz işin, yapılma sebep ve şartlarını iyice araştırmadan hemen itiraz ve tenkide giden hiç kimsenin iflah olduğunu görmedik. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zülkarneyn Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yahudilerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ruh, Ashâb-ı Kehf ile birlikte sordukları Zülkarneyn kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًاۜ ﴿٨٣﴾ اِنَّا مَكَّنَّا
لَهُ فِى الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًاۙ ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا
بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًاۜ
قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّٓا اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّٓا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ اَمَّا
مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّه۪ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ
اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَٓاءًۨ الْحُسْنٰىۚ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًاۜ ﴿٨٨﴾

83. ***Resûlüm! Sana Zülkarneyn'i soruyorlar; sen de, "Size onun hakkında** (bana Kur'an'da)* ***anlatılan bir haberi okuyayım" de.***

84. ***Gerçekten biz ona yeryüzünde büyük imkânlar bahşettik ve kendisine her şeyden bir sebep** (hedefine ulaşmanın yolunu)* ***verdik.***

85. ***O da** (batıya doğru)* ***bir yol tutup gitti.***

86. ***Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu sanki kara bir balçıkta batar vaziyette buldu. Onun yanında** (kâfir)* ***bir kavme rastladı. Biz ona, "Ey Zülkarneyn! Onlara ister azap edersin, ister güzel davranırsın" dedik.***

87. ***Zülkarneyn dedi ki: "Zulmedeni cezalandıracağız; sonra o,** (ahirette)* ***Rabb'ine döndürülür; O da kendisine görülmemiş şekilde azap eder."***

88. ***İman edip salih amel yapana gelince, onun için en güzel karşılık vardır ve ona emirlerimizden kolay olanı emrederiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana Zülkarneyn'i soruyorlar."*

Soruyu soranlar yahudilerdi. Onlar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] imtihan için sordular. Yahut soruyu, yahudilerin telkini ile Kureyş sordu.

Hakkında soru sorulan Zülkarneyn, Büyük Zülkarneyn'dir. O, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] zamanında yaşamıştır. Onun, Hz. İbrahim'e Şam'da yedi kuyu açması için hüküm veren zat olduğu da söylenmiştir.

İsminin Hermes veya Heredîs olduğu söylenmiştir.[351]

Küçük Zülkarneyn'e gelince o, Hz. İsa'ya yakın bir zamanda yaşamış olup ismi İskender'dir. Bu zat, filozof Aristo ile birlikte bulunmuştur. Âyetteki kastın bu İskender olduğu da söylenmiştir. Celâleddin-i Mahallî, tefsirinde sadece onu zikretmiştir.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Âyette kastedilen Zülkarneyn'in birinci şahsın olması daha doğrudur; çünkü mülkü ve kuvveti Kur'ân-ı Hakîm'in bahsettiği dereceye ulaşan zât, Büyük İskender'dir. Nitekim tarih kitapları da buna şahitlik etmektedir."[352]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İki Zülkarneyn de en son hedefe ulaşmış, bütünüyle doğuya ve batıya sahip olmuştur.

Büyük Zülkarneyn'e gelince, o âdil, salih bir hükümdardı. Bütün iklimleri hâkimiyeti altına almıştı. Bütün hükümdarları emri altına almış, ülkeler kendisine boyun eğmişti. O, insanları Allah Teâlâ'ya davet ediyordu. İnsanların içinde, ilâhî desteğe mazhar olmuş muzaffer bir sultan olarak yürüyordu. Hızır [aleyhisselâm] ordusunun önünde bulunuyor, sultanların veziri gibi onun danışmanlığını yapıyordu. Bir rivayete göre Hızır [aleyhisselâm], Zülkarneyn'in teyzesinin oğlu idi.[353]

---

[351] Onun için başka isimler de söylenmiştir; ancak Kur'an ve Sünnet'te Zülkarneyn lakabı, onun için isim yerine kullanılmıştır (Mütercim).

[352] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 21/139 (Beyrut 1990).

[353] bk. İbn Manzûr, *Muhtasaru Târihi Dımaşk*, 8/220 (Dımaşk 1985).

Ezrakî'nin ve başkalarının belittiğine göre Zülkarneyn, Hz. İbrahim'le [aleyhisselâm] buluşmuş, onun dinine girmiş, Hz. İbrahim ve İsmail'le birlikte Kâbe'yi tavaf etmiştir.[354]

Rivayet edildiğine göre Zülkarneyn, yaya olarak hacca geldi. İbrahim [aleyhisselâm] onun geldiğini işitince kendisini karşıladı, ona hayır dua etti ve bazı tavsiyelerde bulundu. Bundan sonra Allah Teâlâ Zülkarneyn'in emrine rüzgârı verdi; rüzgâr onu istediği yere taşıyordu.[355]

Rivayet edildiğine göre Zülkarneyn, hac için Mekke'ye geldiğinde kendisine binmesi için bir at getirildi, o, "Allah'ın dostu Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bulunduğu beldede ben ata binmem" diyerek yaya yürümeyi tercih etti. Bunun üzerine Allah, bulutu onun emrine verdi, seferlerinde yol kendisi için dürüldü. Zülkarneyn bir kavimle savaşmaya gideceği zaman rüzgâr onu, askerlerini ve bütün harp aletlerini taşıyordu.[356]

Hz. Ali'ye [radıyallahu anh], "Zülkarneyn, peygamber midir yoksa melek midir?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"Hayır o, bir peygamber ve melek değildi; o, Allah'ı seven, Allah'ın da kendisini sevdiği bir kuldu. Allah'a karşı samimiyetini gösterdi; Allah da onun bu samimiyetine karşılık verdi; bulutu onun emrine verdi, bütün sebepleri önüne serdi."[357]

Mücâhid demiştir ki: "Yeryüzünde (zamanımıza kadar) meşhur hükümdarlar dört tanedir. Bunların ikisi mümin, ikisi kâfirdir. Mümin olanlar, Hz. Süleyman ve Zülkarneyn'dir. Kâfir olanlar ise Nemrûd ve Buhtunnasr'dır.

Küçük Zülkarneyn'e gelince, o Yunanlı İskender'dir. Rivayet edildiğine göre İskender, babası ölünce, dağınık gruplar halinde olan bütün Rumlar'ı hâkimiyeti altında topladı. Sonra Arap hükümdarlarının üzerine yürüdü, onları kendisine boyun eğdirdi. Daha sonra seferine devam edip Kızıldeniz'e kadar geldi. Ardından Mısır'a dönerek orada İskenderiye şehrini kurdu ve ona kendi ismini verdi. Sonra Şam'a girdi; İsrâiloğulları'na yöneldi. Beytülmakdis'e (Kudüs'e) geldi. Orada kurbanlar kesti. Daha sonra Ermeniler'e yöneldi; Bâbülebvâb'a geldi. Iraklılar, Mısırlılar ve Berberiler ona boyun eğdi. Bütün İran mülkünü istila etti. Peşinden Pakistan'a yöneldi ve orayı fethetti. Serendib ve diğer şehirleri inşa ettirdi. Sonra Çin'e yöneldi; en uzakta olan milletlerle savaştı. Ardından Irak'a döndü, hastalandı ve öldü.

---

[354] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/130-131 (Mektebetü'l-Esedî, 2003); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/308 (Beyrut 2007).

[355] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/307, 313.

[356] bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/313-314 (son iki cümle hariç). Rivayetin tamamı için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/212.

[357] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/447; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/308.

Rivayet edildiğine göre, gelecekle ilgili tahminlerde bulunan bilginler ona, "Sen altı demir, üstü tahta olan bir yerde öleceksin" dediler. İskender Bâbil'e ulaştı. Orada burnu kanadı; atından düştü. Dinlenmesi için altına demirden zırhları serdiler, onların üzerinde uyudu. Bu halde iken güneşin sıcağı kendisine eziyet verdi. O zaman tahtadan bir kalkanla üzerine gölgelik yaptılar. Bu manzarayı görünce, "İşte bana söylenen demirden bir yer ve tahtadan bir gök!" dedi. Orada öldü. Öldüğünde 1600 yaşındaydı. 3000 yaşında olduğunu söyleyenler de olmuştur, ancak İbn Kesîr bunun çok garip (kabul edilmesi zor) bir haber olduğunu belirtmiştir.

İbn Asâkir ise İskender'in otuz altı sene yaşadığını, Hz. Davud ve Süleyman'dan [aleyhisselâm] sonra hayat sürdüğünü zikretmiştir.

İbn Kesîr, iki İskender hakkındaki nakillerden bahsettikten sonra demiştir ki:

"Bu iki zatın durumunu açıkladık. Bunun sebebi şudur: İnsanların pek çoğu, onların ikisinin aynı zat olup Kur'ân-ı Azîm'de zikredilen Zülkarneyn'in bu sonuncu İskender olduğuna inanmaktadır. Bu şekilde büyük bir hata meydana gelmektedir. Nasıl böyle olmasın ki; birinci İskender (Büyük Zülkarneyn) mümin, salih bir kuldu; âdil bir hükümdardı. Onun veziri Hızır'dı [aleyhisselâm]. Onun peygamber olduğunu söyleyenler de olmuştur. İkinci İskender'e (Küçük Zülkarneyn'e) gelince, o kâfir bir zattı. Onun veziri filozof Aristo idi. İki İskender arasında 200 seneden fazla zaman vardır. O nerede bu nerede!"[358]

---

[358] bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/310.

Bu değerlendirmeyi, *el-Lübâb*[359] isimli eserde zikredilen, İskender'in ölüm anında annesine yazdığı vasiyet ve kendisinin İslâm olduğunu gösteren sözleriyle birlikte düşün. *el-Lübâb*'da der ki:

Zülkarneyn, kendisine ölümün geleceğini anlayınca, kâtibini çağırdı ve ona, "Anneme vasiyetimi yaz" diyerek şunları yazdırdı:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Bedeniyle az bir zaman yeryüzündekilerin dostu olan, ruhuyla ise uzun zaman göktekilerin yakın dostu olacak Kayser oğlu İskender'den, safa sahibi annesi Rukıyye'ye. O anne ki gönlünün meyvesi olan yavrusunun ebedî âleme gitmesini engelleyemedi; o yavrusu, yakın zamanda fâni dünyayı terkedecektir. Ey anne! Senden, bana sevgi, merhamet ve analık hakkını helâl etmeni isterim.

Ey anne, dünya diyarında kalan kimse gördün mü? Ağaç ve bitkilere bak. Önce yeşil yaprak açar, peşinden çiçek ve meyvesiyle güzel bir hal alır, sonra kuruyarak dağılıp gider; sanki dün hiç yokmuş gibi olur. Ben Allah Teâlâ'nın indirdiği bazı kitaplarda şöyle buyurduğunu okudum:

Ey dünya, içinde yaşayanları gönder; sen onlar için sürekli duracak bir yer değilsin. Dünya insana sadece ölümü hibe eder; peşinden hüzün getirir, dostları birbirinden ayırır, mâmur şeyleri harap eder. Başkalarının diyarında olan her mahlûk için orada karar kılıp yerleşme yoktur."[360]

Mektubun devamı için oraya bak. Şunu da belirteyim ki İskender'in Aristo ile birlikte bulunması, onun dininde olmasını gerektirmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'an'da bahsedilen Zülkarneyn'in bir peygamber mi melek mi yoksa hükümdar mı olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir. En doğrusu onun bir melik (hükümdar) olduğudur.

---

[359] Bu eser, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Eş'ârî el-Yemenî el-Kurtubî el-Hanefî'ye ait *el-Lübâb ilâ Ma'rifeti'l-Ensâb* adlı eser olabilir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, nr. 11408). Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* adlı eserinde Ahmed el-Eş'ârî'nin vefat tarihini ihtimalli olarak hicrî 550, milâdî 1155 şeklinde vermiştir (bk. Kehhâle, *a.g.e.*, 2/59).

[360] Mektup için bk. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 17/346 (Beyrut 1995). Mektubun giriş kısmı İbn Asâkir'in rivayetine göre tercüme edildi.

Zülkarneyn'in bu ismi alması hakkında da farklı şeyler söylenmiştir.[361] Bunların bazıları şunladır:

Onun başında veya tacında boynuza benzer çıkıntı vardı, onun için kendisine Zülkarneyn (iki boynuz sahibi) dendi.

Onun iki tarafına sarkan kâkülleri vardı, onun için kendisine Zülkarneyn (iki kâkül sahibi) dendi.

O, insanları Allah Teâlâ'ya çağırdı; bu sırada karşı duranlar onun sağ şakağına vurup yaraladılar; sonra yine Allah Teâlâ'ya davet etmeye devam etti; bu defa sol şakağına vurdular; iki tarafında darbe izler kaldı, bunun için kendisine Zülkarneyn (iki tarafında siyah iz bulunan kimse) dendi.

O, saltanatının ilk günlerinde rüyasında göğe yükseldiğini ve güneşin iki kursundan (çemberinden) tuttuğunu gördü; bunun için kendisine Zülkarneyn (güneşin çemberini tutan kimse) dendi.

Onun zamanında iki asır insan yaşayıp yok oldu; bunun için kendisine Zülkarneyn (iki asır sahibi, iki asır insan nesli görmüş zat) dendi.

Nur ve zulmet (karanlık) onun emrine verilmişti; bir yere gittiği zaman nur önünde gider; karanlık da kendisini arkadan sararak korumaya alırdı. Bunun için kendisine Zülkarneyn (iki manevi güç sahibi zat dendi.

Cenâb-ı Hak sonra, Zülkarneyn hakkında soru soranlara verilen cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

---

[361] Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (rahmetullahi aleyh), tefsirinde der ki: "Zülkarneyn, zü'l yedeyn (iki el sahibi) gibi bir lakaptır; zü'l-cenâheyn (iki yönlü, iki kanatlı) niteliğin benzer. Âsım Efendi'nin *Kamus*'ta genişçe belirttiği gibi, "karn" birçok manaya geli Bunlardan bazıları şunlardır: Boynuz, asır, aynı zamanda yaşamış insan grupları. Ayrıca, insanın tepesine, özellikle şakaklarına, erkeğin perçemine, kadının zülüflerine d "karn" denir. Yine güneşin çemberine "karn" dendiği gibi, bir toplumun efendisine d "karn" denir. Kur'an'da geçen Zülkarneyn'e (iki karn sahibine) bu manalardan birin göre değişik anlamlar verilmiştir. Zülkarneyn'e, dünyanın doğusuna ve batısına sahi olan hükümdar demek en uygunudur. Buna Türkçe'mizde "cihangir" denir. Onun maddi ve manevi güçlere sahip, zâhirî ve bâtınî âleme hükmeden zat manasında alınması d Kur'an'da verilen manaya ve nazm-ı şerifin zevkine uygundu" bk. Elmalılı, *Hak Din* 5/382 (sad. Azim Dağıtım). (Mütercim).

"Size ondan bana Kur'an'da *anlatılan bir haberi okuyayım,* bildireyim" *de.*

Yahut, "Size, onun halini haber veren Kur'an'ı okuyayım" de.

Sonra, bu haberi okumaya başlayarak şöyle dedi:

"Gerçekten biz ona yeryüzünde büyük imkânlar bahşettik." Yani ona, maddi ve manevi sebepleri kolaylaştırıp iktidar kuvveti bahşederek yeryüzünde dilediği gibi tasarrufta bulunduğu bir kuvvet verdik. Şöyle ki rüzgâr onun emrine verildi, bütün sebepler önüne serildi. Kendisi için önünde nur yayıldı; onun için gece gündüz eşitti. Kendisine yeryüzünde yapacağı yolculuk kolaylaştırıldı, yollar onun için kolay ve rahat hale getirildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ve kendisine, mülkünün mühim işleri ve saltanatıyla ilgili yapmak istediği *her şeyden bir sebep* yani onu hedefine ulaştıracak ilim, kudret ve alet *verdik."*

"O da batıya ulaşmak istedi ve kendisini o tarafa ulaştıracak *bir yolu takip etti."*

"Nihayet güneşin battığı yere varınca ..." Yani batı cihetinden güneşin battığı en son noktaya ulaşınca, orası öyle bir yerdi ki kimsenin oranın ötesine geçmesi mümkün değildi. Batı tarafındaki okyanusun kenarında durdu. Orada "Hâlidât" denen adalar vardı. Bu adalar, bir görüşe göre, dünyanın uzunluk yani boylam başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onu,* yani güneşi *sanki kara bir balçıkta batar vaziyette buldu."*

Kara balçık manası verdiğimiz "hamie" kelimesi, bir okuyuşa göre "sıcak, kızgın kaynak" anlamına da gelmektedir. Uzaktan bakan için güneşin batış noktasının iki şekildede gözükmesi mümkündür ve iki görüş arasında bir zıtlık yoktur. İhtimal ki Zülkarneyn, Atlas Okyanusu'nun kıyısına vardığında, orada güneşi bu şekilde görmüştür. Çünkü onun baktığı yerde sudan başka bir şey yoktu. Allah Teâlâ'nın, *"Onu batar vaziyette buldu"* buyurması da bu duruma işaret etmektedir. Âyette, "Güneş batıyordu" demedi; zira güneş göktedir; yerde batmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: "*Zülkarneyn, o kaynağın yanında bir kavim buldu.*" Rivayete göre, onların elbiseleri vahşi hayvan derisi, yiyecekleri de denizin kendilerine attığı şeylerdi. Onlar, kâfir bir kavimdi. Bunun için Allah Teâlâ Zülkarneyn'i, onları öldürerek azap etmekle, imana çağırma arasında serbest bırakarak şöyle buyurdu:

"*Biz ona dedik ki: Ey Zülkarneyn! İster* kendilerini işin başında öldürmekle *onlara azap edersin, ister kendilerine güzel davranırsın,* onlara güzel muamele yaparsın." Güzel muamele, onları hak dine davet etmesi ve kendilerine ilâhî hükümleri öğretmesidir.

Bazıları, bu âyetin Zülkarneyn'in peygamberliğine delil olduğunu söylemiştir. Onun peygamber olduğunu söylemeyenler, ona bu hitabın, kendi zamanında beraber bulunduğu peygamber vasıtasıyla yapıldığını yahut onun ilham yoluyla olduğunu söylemiştir. Onun, kâfir bir kavmi öldürüp azap etmekle onları hak dine davet etme arasında serbest bırakılması, o zamanki peygamberin şeriatına uygundur.

"*Zülkarneyn,* sonuncu şıkkı yani onları Allah'a teslim olmaya daveti tercih ederek yanında bulunanlara *dedi ki:*

İnkârda ısrar edip imanı kabul etmeyerek nefsine *zulmedeni* ölümle *cezalandıracağız.*"

Katâde[362] demiştir ki: "O, inkâr edenleri, kaynar kazana atarak azap ediyordu."

Zülkarneyn sözüne şöyle devam ediyor: "*Sonra o,* ahirette *Rabb'ine döndürülür; O da* orada *kendisine görülmemiş şekilde azap eder.*" Bu, cehennem azabıdır. Bu ifadede, ona yapılan ilâhî hitabın vahiy yoluyla olmadığına dair açık bir delil vardır. Çünkü Zülkarneyn, "Sonra sana döndürülür" demedi. Onun konuşması, peygamberle beraber veya yanında bulunan istişare heyetiyle olmuştur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onun davetinin gereği *iman edip salih amel yapana gelince, onun için* iki dünyada *en güzel karşılık* yani en güzel mükâfat *vardır ve ona emrettiğimiz işlerde kolay olanı*, kendisine meşakkat vermeyeni *emrederiz."*

---

[362] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zülkarneyn, bütün varlığı ile Mevlâ'sına yönelip insanları Allah'a davet ettiğinde ve Allah'a karşı samimi olduğunda; Allah Teâlâ kendisine yeryüzünde tasarruf imkânı verdi, işlerini kolaylaştırdı; öyle ki yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşıp fethetti. Aynı şekilde kim, bütün varlığı ile Allah'a bağlanır, bütün himmetini Mevlâ'sına yöneltir ve kulları Allah'a davet ederse onun da himmeti kesin ve keskin olur. Bir şeyin olmasını isterse, Allah'ın kudreti ve takdiriyle o şey olur. Cenâb-ı Hak âlemi onun emrine bağlar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen, kâinatı yoktan var edeni müşahede etmediğin müddetçe, varlıklarla beraber olursun (onlara bağlanırsın); kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise bütün kâinat seninle birlikte olur."

Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur: *"Ey kulum, sen benim istediğim gibi ol; ben de sana karşı senin istediğin gibi olayım."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Zülkarneyn'e açıkça yeryüzünde hükmetme ve tasarruf imkânı verdi. O uzak yerlere gittiği zaman, yeryüzü kendisine dürülür, yolu kısaltılırdı. Ona, yeryüzünün doğusuna ve batısına gitmesi kolaylaştırılmıştı, dağı ve ovasıyla dünyanın dört bir yanı onun emrine ve kullanımına verilmişti. Aynı şekilde velilerden kim, ilâhî yardıma mazhar olmuşsa Cenâb-ı Hak, mülkünde ona da büyük imkânlar verir. O, bir yiyecek veya içeceğe ulaşmayı, uzun bir mesafeyi kısa zamanda katetmeyi, gözlerden gizlenmeyi, beklediği bir şeyin doğru çıkmasını, istediği bir şeyin gerçekleşmesini, duasına karşılık verilmesini, bir belanın giderilmesini istediği zaman, Allah Teâlâ onu isteklerine ulaştırır.

Bundan daha üstün olanı, Cenâb-ı Hakk'ın ona, bir işindeki düşüncesini gerçekleştirme imkânı vermesidir. Sonra bunun üstünde bir makam vardır ki o da Allah Teâlâ'nın onlara diledikleri kimseleri huzurda hazır bulundurma ve dilediklerinde bir topluluğu huzurdan menetme imkânını vermesidir. Onlar, hayırlı olay ve hadiselerde iradelerini ortaya koyarak Cenâb-ı Hakk'ın mülkünde tasarrufta bulunduklarında, Hak Teâlâ onların arzusunu gerçekleştirir. Bundan daha yüksek olanı, Allah Teâlâ'nın onlara, mülkünde, diledikleri yüksek makam ve mahallere ulaştırma imkânı vermesidir. Yüce Allah, onların bu şahıslar hakkındaki arzusunu gerçekleştirir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bütün bunların daha üstünde olanı, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, her vakit ve anda yüce zatını müşahede imkânı vermesidir. Öyle ki onlar, bu halden perdelenmeyi isteseler, perdelenmezler; Cenâb-ı Hak'tan başkasını görmeleri için zorlansalar, buna güç yetiremezler. İşte onlar, kulları, Allah'a gidenlerin menzillerine ve Allah'a vâsıl olanların makamına ulaştırmada kendilerine izin ve imkân verilmiş zatlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Zülkarneyn'in Doğuya Yolculuğu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Zülkarneyn'in doğu tarafına yaptığı yolculuğun seyrinden bahsederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ
لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًاۙ ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَؕ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

89. *Sonra (doğuya doğru giden) bir yolu takip etti.*

90. *Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onun, kendilerini güneşten koruyacak bir siper yapmadığımız bir kavim üzerine doğduğunu gördü.*

91. *İşte onun hali böyleydi. Biz, onun sahip olduğu her şeyden haberdardık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zülkarneyn, güneşin battığı taraftan döndükten *sonra*, onun doğduğu tarafa doğru giden *bir yolu takip etti. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca*, yani insanları ilk yerleştiği yerlerden güneşin doğduğu yere varınca, onun, kendilerini güneşten *koruyacak bir siper*, elbise ve ev *yapmadığımız bir kavim üzerine doğduğunu gördü.*"

Bir rivayete göre oraya on iki senede ulaştı; bundan daha az bir zamanda ulaştığını söyleyenler de olmuştur (çünkü kendisine maddi ve manevi birçok imkân verilmişti).

Zülkarneyn'in, güneşin doğduğu meskûn yerde bulduğu kavmin zenciler olduğu söylenmiştir. *el-Lübâb*[363] isimli eserde der ki:

"Onların Benî Küleyb oldukları söylenmiştir. Bir başka görüşe göre Benî Küleyb, onlardan bir gruptur. Onlar, aslı Çinliler'den olan başka bir kavimdir. Bu kavim, insan şeklindedir fakat onların köpek kuyruğu gibi kuyrukları ve köpeklerin yüzü gibi yüzleri vardı. Onların günlük yiyecekleri daha çok balıktı. İçlerinden biri öldüğü zaman onu yerler, beyninin yerine (kafatasına) misk ve amber doldurup onu yanlarında saklarlardı. Bunu baba ve çocuklarıyla bereketlenmek için yaparlardı. Onların, hayvan derisinden başka, avret yerlerini örten giysileri yoktu."

Kâ'b el-Ahbâr'dan şöyle rivayet edilmiştir: Onların arazisinde bina tutmuyordu. Orada kabre benzer çukurlar (dehliz ve tüneller) kazmışlardı. Güneş doğduğu zaman çukurlara giriyor veya denize dalıyorlardı. Gün yükselince, geçimlerini temin için bulundukları yerden çıkıyorlardı. Karınlarını, hayvanlar gibi yerden ot yiyerek doyuruyorlardı. Semerkant'tan bir adam demiştir ki:

"Yolculuğa çıkmıştım; Çin'i geçtim. Onlara, güneşin doğduğu yeri ve oradaki insanları sordum; bana, 'Oraya bir gün bir gecelik yol var' dediler. Yolu ve onların dilini bilen bir adamı ücretle tuttum; beraberce gittik. Onların bulunduğu yere varınca gördüm ki onlardan biri, kulağının birini yere sermiş, diğerini de elbise gibi üzerine sarmış yatıyordu (Onların, kulakları kanat gibi uzun olup iki yanlarına sarkıyordu). Beraberimdeki arkadaşım onların dilini iyi biliyordu. Onlara durumlarını sordu. Onlar da,

---

[363] Eser hakkında az yukarıda bilgi verildi.

'Bize, güneşin doğuşunu görmek için geldin değil mi?' dediler. Biz o halde beklerken, zil sesi gibi şiddetli bir ses işittik; ben kendimden geçip bayıldım. Ayıldığımda, beni kendime getirmek için yüzüme yağ sürüyorlardı. Güneş suyun üzerine doğduğu zaman, ışınları sanki suyun üzerinde yayılmış zeytinyağı şeklindeydi. Bizi, kendilerine ait bir çukur yere (toprakta açtıkları dehlize) soktular. Gün yükseldiği zaman, bulundukları yerden denize çıkıp balık avlıyorlardı. Tuttukları balığı, güneşe karşı atıyorlar, balık güneşte pişiyordu."[364]

Mücâhid demiştir ki: "Sudan'da güneşin battığı yerde elbise giyinmeyenler, yeryüzündeki bütün insanlardan daha çokturlar."

Devamındaki âyette buyruluyor ki: *"İşte Zülkarneyn'in hali böyleydi,* durumu anlattığımız gibiydi; o, yüksek bir hale ve geniş bir mülke sahipti."

Âyetteki işaret zamirine şu mana da verilmiştir: Zülkarneyn'in, onlar hakkındaki tutumu, güneşin battığı yerdeki kavme tutumu gibidir; onlara da azap etmekle güzel muamele yapma arasında tercihte serbestti.

Bir diğer mana: Zülkarneyn, güneşin battığı yerde, aynı şekilde bir kavim buldu ve onlar hakkında da diğerleri gibi hüküm verdi; onları öldürerek cezalandırmayı değil, Allah'a davet ederek güzel muameleyi seçti.

Yahut onlara, size verdiğimiz gibi giysi, barınak ve dağ gibi kendilerini sıcak ve soğuktan koruyacak bir siper imkânı vermemiştik.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onların yaşadığı yerde dağ ve ağaç yoktu; toprakları, üzerinde bina yapılacak durumda değildi. Güneş doğduğu zaman, denize koşuyorlardı."[365]

---

[364] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/149-150; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, 2/498 (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/215; Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsiri'l-Beyzâvî*, 12/166.

[365] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/454.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, onun sahip olduğu* imkân ve teçhizat gibi *her şeyden haberdardık*; yaptığı ve karşılaştığı her işi, zâhiriyle ve bâtınıyla, açığı ve gizlisiyle bilmekteydik." Yani ona verilen imkân ve nimetler o dereceye ulaştı ki onları sadece her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ın ilmi kuşatır.

89-91. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zülkarneyn, zâhirde, maddi güneşin battığı yeri araştırıyordu, bâtında ise manevi güneşi araştırıyordu. O, gaybın perdelerini açan manevi güneştir. Sonra, kendisini Hakk'ı müşahede güneşine ulaştıracak sebebi takip etti; o güneşin irfan ehlinin (ârifibillâh zatların) kalbinde doğduğu gördü. Allah onlara en ileri derecede vuslat halini ve ilâhî ikramlarını bahşettiğinden, onlar için müşahede güneşinin önüne devamlı sûrette bir perde koymadı. Hatta âriflerden bir zat şöyle demiştir:

"Cenâb-ı Hak benden, bir göz yumup açma süresince perdelense kendimi (gerçek) müslümanlardan saymam. Aynı şekilde, Allah'ın Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] kalbimden perdelenecek olsa, kendimi gerçek müslümanlardan saymam."[366]

Şöyle de denebilir: Yahut o manevi güneşin, tevhid denizine ve birlik sırlarına dalan tecrit ehlinin (gönlünü eşyadan tamamen çekip Mevlâ'ya verenlerin) üzerine doğduğunu gördü.

Abdurrahman-ı Meczûb [kuddise sırruhû] tecrit ehli hakkında şöyle demiştir: "Onlar (avam halk) tevhid ilmini mi okuyorlar? Burada (önümde) öyle bir mana denizi var ki o bana gerçek tevhidi haber vermektedir. Bu makam, sürekli Rabb'i ile birlikte olan tecrit ehli kimselerin makamıdır."

Onlar, süs ve övünç sebebi giysilerden sıyrılıp, tevazu ve fakirlik elbisesini giydiler; Allah Teâlâ buna karşılık olarak onların kalbine zenginlik, izzet ve iftikar (Hakk'a muhtaç olduğunu bilme) elbisesini giydirdi. Onlar, nefislerini terbiyede azıcık sabrettiler, bunun sonucu uzun bir istirahati (nefsin köleliğinden kurtulup ebedî huzur ve saadeti) elde ettiler. Allah için, azıcık zillet çektiler, sürekli bir izzete ulaştılar. Allah Teâlâ lutuf ve kerimiyle bizleri de onlardan yapsın.

---

[366] Bu söz, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'ye [kuddise sırruhû] aittir. bk. Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 315 (Beyrut 2005). Burada sözün ilk kısmı verilmemiş (Mütercim).

Zülkarneyn'in Seddi Yapması

Zülkarneyn, sonra güneyden kuzeye doğru yolculuğa çıktı. Cenâb-ı Hak, onun bu yolculuğu hakkında şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًاۙ
لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ
مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا
وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ى ف۪يهِ رَبّ۪ى خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ى بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًاۙ ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ى زُبَرَ الْحَد۪يدِۜ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ
الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُواۜ حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًاۙ قَالَ اٰتُون۪ٓى اُفْرِغْ عَلَيْهِ
قِطْرًاۜ ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُٓوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هٰذَا
رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪يۚ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ى جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ وَكَانَ وَعْدُ رَبّ۪ى حَقًّاۜ ﴿٩٨﴾
وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ ف۪ى بَعْضٍ وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ
جَمْعًاۙ ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِر۪ينَ عَرْضًاۙ ﴿١٠٠﴾ اَلَّذ۪ينَ كَانَتْ
اَعْيُنُهُمْ ف۪ى غِطَٓاءٍ عَنْ ذِكْر۪ى وَكَانُوا لَا يَسْتَط۪يعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾

92. ***Sonra (üçüncü) bir yol takip etti.***

93. ***Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu.***

94. ***Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Gerçekten Ye'cûc ve Me'cûc bu memlekette bozgunculuk yapmaktadır. Bizimle onlar arasında bir set yapman karşılığında sana vergi versek olur mu?"***

95. ***Dedi ki: "Rabbim'in bana verdiği nimet ve imkânlar** (sizin vereceğiniz vergiden) **daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle yardım edin de sizinle onlar arasına sağlam bir engel yapayım."***

96. ***"Bana, demir kütleleri getirin" dedi. Nihayet dağın iki ucunu aynı seviyeye getirince, "Ateşi körükleyin" dedi. Demiri bir ateş koru haline getirince, "Bana erimiş bakır getirin üzerine dökeyim" dedi.***

97. ***Artık onu ne aşabildiler ne de onu delebildiler.***

98. ***Zülkarneyn dedi ki: "Bu, Rabbim'in bir rahmetidir. Rabbim'in vaadi gelince, O, bunu yerle bir eder. Rabbim'in vaadi haktır."***

99. ***O gün biz onları bırakırız; dalgalar halinde birbirlerine karışırlar. Sonra sûra üfürülür ve onları toptan bir araya getiririz.***

100. ***O gün cehennemi bütün dehşetiyle kâfirlere gösteririz.***

101. ***Onlar ki** (dünyada) **gözleri zikrime** (Kur'an'a) **karşı perdeli idi ve onu dinlemeye tahammül edemiyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zülkarneyn, batı ve doğu seferlerinden *sonra,* batı ile doğu arasında güneyden kuzeye doğru üçüncü *bir yol takip etti. Nihayet,* aralarına set yaptığı *iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu."*

Orası, Doğu Türkistan'ın sınırlarının bittiği yerdi. Bazılarının zannettiği gibi Ermenistan ve Azerbaycan dağlarının bitiştiği yer değildi.

"Onların önünde, o dağların gerisinde Türkler'e bakan yönde *öyle bir topluluk buldu ki* dillerinin garip ve anlayışlarının kıt olmasından dolayı *neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlardı."*

Onların, hiçbir şeyi anlatamayan kimseler olduğu da söylenmiştir.

Bu kavmin kim olduğu hakkında farklı görüşler nakledilmiştir.

Onların Türkler'den bir boy olduğu zikredilmiştir.

Süddî[367] demiştir ki: "Türkler, Ye'cûc ve Me'cûc'ün bir koludur. Bunlar yurtlarından çıktılar; Zülkarneyn set yapınca onun dışında kaldılar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İhtimal, Türkler, kavimlerinden ayrıldıklarında kendilerine bu şekilde yardım etmesini Zülkarneyn'den istediler.

Süddî sonra demiştir ki: "Bütün Türkler onlardandır."

Katâde[368] demiştir ki: "Ye'cûc ve Me'cûc, yirmi iki kabiledir; Zülkarneyn, onlardan yirmi birinin üzerine set yaptı, bir kabile seddin dışında kaldı; onlara Türk dendi; çünkü onlar, seddin dışında bırakıldılar."[369]

Tarihçiler demiştir ki: "Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] (nesli devam eden) üç oğlu vardır. Bunlar Sâm, Hâm ve Yâfes'tir. Sâm, Araplar'ın, Acemler'in (İranlılar'ın) ve Rumlar'ın babasıdır. Hâm, Habeşliler'in, Zenciler'in ve Sudanlılar'ın babasıdır. Yâfes ise Türkler'in, Hazarlar'ın, Slavlar'ın, Ye'cûc ve Me'cûc'ün babasıdır."[370]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Ey Zülkarneyn!"*

Onlar, Zülkarneyn ile ya tercüman vasıtasıyla konuştular ya da Zülkarneyn, onların konuştuklarını anladı. Zülkarneyn'in onların dilini anlaması, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği büyük imkânların kapsamına girmektedir. Ona dediler ki:

"Gerçekten Ye'cûc ve Me'cûc bu memlekette bozgunculuk yapmaktadır."

---

[367] Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745). Tâbiînden meşhur bir zattır. Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir (bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/288 [İstanbul 1973]).

[368] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[369] bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/167; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 5/456; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/216.

[370] bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/107-110 (Ankara 2004).

Az önce, Ye'cûc ve Me'cûc'ün Hz. Nuh'un oğlu Yâfes'in neslinden geldiği söylendi. Ye'cûc ve Me'cûc'ün, Hz. Âdem'in ihtilam olduğunda toprağa düşen menisinden türedikleri rivayeti doğru değildir.

Ye'cûc ve Me'cûc'ün özellikleri hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Onların değişik sınıfları mevcuttur. Bir kısmının boyu çok kısa, bir kısmının ise boyları çok uzun ve cüsseleri çok iridir.[371]

Âyet şöyle devam ediyor: "İnsanlar, Zülkarneyn'e dediler ki: *'Gerçekten Ye'cûc ve Me'cûc bu memlekette bozgunculuk yapmaktadır.'"* Yani onlar, adam öldürerek, tahribat yaparak, ekin ve ağaçları telef ederek memleketimizde bozgunculuk yapmaktadır. Denildiğine göre onlar, ilkbaharda çıkıyorlardı; buldukları yeşil şeyleri yiyor, kuru şeyleri alıp götürüyorlardı. Yine onların insanları yediği de söylenmiştir.

Halk, Zülkarneyn'e şu teklifte bulundu: *"Bizimle onlar arasında,* onların bize ulaşmasını engelleyecek *bir set yapman karşılığında sana* malımızdan *bir vergi,* ücret *versek olur mu?"*

Zülkarneyn dedi ki: *"Rabbim'in bana verdiği* iktidar, mal ve diğer imkânlar sizin vereceğiniz vergiden *daha hayırlıdır.* Benim ona bir ihtiyacım yok. *Siz, bana kuvvetinizle yardım edin."* Yani güzel bina ve iş yapan ustalarınızı ve bina yapımında gerekli olan alet ve edevatınızı temin ederek bana beden ve el becerinizle yardım edin de, *"Sizinle onlar arasına sağlam bir engel,* kuvvetli bir set *yapayım."* Bu, onların beklentisinin üzerinde bir yardım oldu.

Zülkarneyn onlara, *"Bana, demir kütleleri getirin, dedi."* Onun bu talebi, vergi almayı geri çevirmesiyle çelişmez; çünkü onlara emredilen şey, parası verilmek üzere demir kütlelerini getirmeleriydi. Hem bunda kendisinin bir menfaati olmadığı gibi, özel olarak aldığı bir şey de yoktu. Ayrıca onların, bu iş için gerekli alet ve malzemeleri getirmeleri, kuvvetleriyle yardım türünden bir şeydir; bunlar, yaptığı işe karşılık ücret almak ve onları vergiye bağlamak değildir.

---

[371] Bu konuda birbirinden farklı rivayetler mevcuttur. Onların bir kısmı, âlimler tarafından ciddi olarak tenkit edilmiştir. Bunun için bazı rivayetleri tercüme etmedik. Ye'cûc ve Me'cûc'ün en başta gelen özelliği, yeryüzünde öldürme, tahribat ve fitne ile fesat çıkarmaktır. Kur'an'da onların soyları ve boyları değil, özellikleri verilmiştir. Çünkü dikkat edilmesi gereken, onların bu yönüdür. Ye'cûc ve Me'cûc'le ilgili rivayetleri bir arada görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/456-458; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* 2/316-321 (Beyrut 2007).

Kuşeyrî demiştir ki: "Zülkarneyn onlardan, kendileri adına olan bir işte, beden ve imkânlarıyla yardım etmelerini istedi. Kendisine verilen kuvvet ve iktidarın gereği, üzerinde onları himaye etme görevinin bulunduğunu bildiği için, onlardan bir ücret almadı."[372]

"Bana demir kütleleri getirin" âyetindeki emirde, set işinde gerekli olan kömür ve odun gibi diğer şeylerin söylenmeyip sadece demirin söylenmesi, ona daha fazla ihtiyaç olduğundandır; çünkü bu işte temel madde odur ve onun bulunması oldukça zordur.

Rivayet edildiğine göre iki dağ arasına set yapılırken, önce temeli kazıldı ve suya kadar ulaşıldı. Temel, büyük kaya ve erimiş bakırla atıldı. Settin binası demir kütlelerinden yapıldı. Önce, iki tarafa yerleştirilen demir kütlelerinin arasına kömür ve odun kondu; set iki dağın en ucuna kadar yükseltildi. İki dağ arasında 100 fersahlık mesafe vardı.[373]

Bu durum âyette şöyle zikredilmektedir: *"Nihayet dağın iki ucunu aynı seviyeye getirince ..."* Denildiğine göre, seddin yüksekliği 100 arşın, genişliği ise 50 arşın idi.[374]

Set, iki dağın arasında eşit şekilde yükseltilince, Zülkarneyn işçilere, yükseltilen demirlerin arasındaki, *"Ateşi körükleyin" dedi.* Onlar da körüklediler. Körüklenerek ısıtılan *demiri bir ateş koru haline getirince,* bakırı eritme ve diğer işlerleri yapanlara, *'Bana erimiş bakır getirin üzerine dökeyim' dedi."*

Bu işlerin Zülkarneyn bizzat kendisi yapmış gibi anlatılması, bu işte onun işin merkezinde bulunduğunu, çalışanların ise onun elinde birer alet durumunda olduğunu dikkate vermek içindir.

"Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler." Yani onlar, Zülkarneyn'in emrettiği şekilde erimiş bakır getirip o da kor halindeki demirin üzerine

---

[372] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/82.

[373] Bir fersah, 5,762 kilometredir.

[374] Bir arşın, parmak ucu ile dirsek arasındaki mesafedir. Ona "zirâ" da denir.

dökünce, bakırla demir karışıp birbirine yapıştı; böylece, sert ve dümdüz bir dağ oluştu. Ye'cûc ve Me'cûc geldiler, onu aşmak yahut delmek istediler; fakat yüksekliğinden ve dümdüz oluşundan dolayı onu aşmaya güçleri yetmediği gibi sertliğinden dolayı onu delmeye de güçleri yetmedi.

Bu, Zülkarneyn için bir mucizedir; çünkü bu kadar büyük bir demir kütlesi, ateşin harareti ile kızdığında, onun içine erimiş bakırı boşaltmak şöyle dursun, hiç kimse onun etrafında dolaşmaya bile güç yetiremez. Cenâb-ı Hak sanki bu işleri yapanların bedenlerinden ateşin hararetini giderdi; ateş onlara tesir etmedi. Allah Teâlâ her şeye kadirdir.

Zülkarneyn, yanında bulunan o belde halkına ve diğer insanlara dedi ki: "*Bu* set yahut onu yapma imkânı, *Rabbim'in* bütün kullarına ve özellikle onun yakınlarında bulunan kimselere büyük *bir rahmetidir.*"

Bu sözle şunu bildiriyor: Bu yapılan eser, insanların eliyle yapılıp ortaya çıkacak türden değildir; o her ne kadar görünüşte benim elimle ortaya çıkmış ise de aslen sırf ilâhî ihsanla olmuş bir şeydir. "Rabbim'in" ifadesi de O'nun bol rahmet sahibi olduğunu bildirmek içindir.

Zülkarneyn sözüne şöyle devam etti: "*Rabbim'in vaadi gelince, O, bunu yerle bir eder.*" Rabbim'in, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkmasıyla yahut kıyametin kopmasıyla ilgili vaadi gelince, kıyametin kopması yaklaşınca, onca sağlamlık ve kuvvetiyle birlikte bu seddi yerle bir eder; onu düzleyip yerle bir eder. Bunda, Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğini belirttikten sonra, O'nun kudretinin büyüklüğünü açıklama vardır.

Zülkarneyn'in sözü şöyle bitiyor: "*Rabbim'in vaadi haktır.*" Muhakkak gerçekleşecektir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ye'cûc ve Me'cûc, seddi delmeye başlarlar. Neredeyse tamamen delip de güneş ışınlarını görecek duruma gelince, başlarındaki yetkili,

'Bırakın, evlerinize dönün; kalanını yarın delersiniz' der. Onlar da delmeyi bırakıp dönerler. Allah Teâlâ, onların deldiği yeri eskisinden daha sağ-

lam olarak kapatır. Böylece, kendilerine verilen müddetleri dolana kadar aynı şekilde tekrar edip dururlar. Nihayet, onu tamamen delip güneşi görecek duruma geldikleri bir anda, başlarındaki yetkili,

'Dönün, yarın delerseniz inşallah' der. Bu defa 'inşallah' der. Ertesi gün geldiklerinde, onu, bıraktıkları halde bulurlar, kalan kısmını da delerek çıkıp insanların üzerine yürürler."[375]

Ye'cûc ve Me'cûc'ün kıssalarının devamı ve tamamı Enbiyâ sûresinde gelecek inşallah. Yukarıdaki sözle, Zülkarneyn'in sözü bitti.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: "O gün, vaadimizin geldiği ve *Ye'cûc ve Me'cûc'*ün ortaya çıktığı gün, *biz onları bırakırız; dalgalar halinde birbirlerine karışırlar;* sürüler halinde ülkelere hücum ederler.

Bir diğer mana: İnsanlar, şiddetli korkunun şaşkınlığı içinde birbirine karışır, insanlar ve cinler birbirlerine katılır, sıkıntı içinde kalırlar.

Rivayet edildiğine göre, kıyamet yaklaştığında Ye'cûc ve Me'cûc denize gelirler; onun suyunu içip içindeki hayvanları yerler. Sonra ellerine geçirdikleri yeşillikleri ve kendilerini koruma altına almayan insanlardan bulduklarını yerler. Sadece Mekke'ye, Medine'ye ve Beytülmakdis'e giremezler. Sonra Allah Teâlâ onlara, boyunlarında bir hastalık musallat eder; hepsi bir anda ölürler. Cenâb-ı Hak peşinden kuşlar gönderir, kuşlar onların leşlerini denize atarlar. Ardından bir yağmur gönderir; yeryüzünü onlardan temizler. Daha sonra yeryüzünde bereket konur; bolluk olur. Bu durum, deccâl çıktıktan ve Hz. İsa [aleyhisselâm] gökten indikten sonra olur. Peşinden dünya yıkılır, kıyamet kopar. Cenâb-ı Hak durumu şöyle ifade buyurmuştur:

"*Sonra,* kıyametin kopması için *sûra üfürülür* ve peşinden *onları toptan bir araya getiririz."*

Cenâb-ı Hak burada, sûra birinci üfürmeyi zikretmedi; o başka yerde zikredildiği için, onunla yetinildi.

Mana şudur: Bütün insanları, vücut âzaları dağılıp cesetleri ufalandıktan sonra, tekrar diriltiriz ve onları hesaba çekip yaptıklarının karşılığını vermek için geniş düz bir yerde toplarız. Bu öyle bir müthiş toplamadır ki onun nasıl olduğu dille ifade edilemez.

---

[375] Tirmizî, Tefsîru Sûre (18), 2; İbn Mâce, Fiten, 33 (nr. 4080); Ahmed, *Müsned*, 2/510.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün,* yani bütün insanları topladığımız gün, *cehennemi* akıl almaz dehşet ve korkunçluğu ile *kâfirlere gösteririz,* onların karşısına dikeriz. Öyle ki onu görürler ve onun öfkeden çıkarttığı sesi ve homurtusunu işitirler. Cehennem hesap yerinde toplanan bütün insanlar tarafından görülürken, sadece kâfirlerinin görmesinin zikredilmesi, bu azabın onlar için olmasındandır.

Cenâb-ı Hak sonra, onların vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu:

"*Onlar ki* dünyada *gözleri zikrime* yani Kur'an'a karşı, onu dinlemekten ve düşünmekten yana kalın ve kesif bir şekilde *perdeliydi.*"

Bir diğer mana: Onların gözleri, birliğimi ilan etmekten ve zatımı yücelterek beni zikretmekten perdeliydi.

Yahut onların basiret gözleri, zatıma yıkışır şekilde beni zikretmekten perdeliydi.

"Bununla birlikte *onlar,* hakka karşı aşırı sağır olduklarından ve Allah Resûlü'ne ileri derecede düşman kesildiklerinden, ondan *zikrimi* ve kelâmımı *dinlemeye tahammül edemiyorlardı.*" O kelâmım ki ona, önünden ve arkasından bâtıl gelemez.

Bu âyette, onların, işittikleri delillerden yüz çevirmeleri bir temsille anlatılmıştır. Az öncesindeki âyette ise onların gözle görülen delillere karşı körlükleri bir temsille dile getirilmiştir.

92-101. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlere göre, müridin manevi terbiyesinin başında yeryüzünün değişik bölgelerinde seyahat etmesi, talep edilen ve güzel bulunan bir şeydir. Bazılarına göre bunun en azı yedi senedir. Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Ali Cemel [kuddise sırruhû], müridin manevi terbiyesinin başında yapacağı seyahatin en az on dört sene olduğunu söylemiştir.

Bu yolculukta birçok fayda vardır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Din kardeşlerini ziyaret etmek ve onlarla birlikte ilim müzakere etmek. Bu, tarikatta temel bir görevdir.

2. Eğer işin ehli ise vaaz ve nasihatle insanlara fayda vermek. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi, Allah Teâlâ'nın bir kulun vesilesiyle bir şahsı hidayete eriştirmesi, onun için dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır.[376]

3. İç âlemini düzene koymak ve marifetini artırmak. Kâinatın değişik bölgelerinde yoluculuk yapan kimse, her gün yeni bir tecelli ve hayret verici değişik manzaralarla karşılaşır. Onları anlayıp istifade edebilmesi için büyük bir marifete ve ayrı bir sabra ihtiyacı vardır. Mürid, suya benzer; su bir yerde uzun süre kalırsa, kokar ve bozulur. Akıp giderse tatlanır ve sâfi olur.

4. Allah için yolculuk yapmanın bir faydası da müridin seyahati sırasında, kendisinden istifade edeceği ve Rabb'ine giden yolda manevi yönünü kuvvetlendireceği kimselerle karşılaşmasıdır.[377]

Rivayet edildiğine göre Zülkarneyn, seyahati sırasında doğru yolda olan bir ümmete uğradı. Onlar, hak ölçülere göre yaşıyorlar, birbirlerine hakça davranıyorlar, mallarını eşit olarak bölüşüyorlar, adaletle hüküm veriyorlardı. Ölenlerinin kabirleri ise evlerinin önünde bulunuyordu. Evlerinin kapısı yoktu. Başlarında bir idareci bulunmuyordu. Aralarında hüküm verecek hâkimler mevcut değildi. Hiçbir konuda ihtilafa düşmüyorlar, birbirleriyle çekişmeye girmiyorlar, hiç kavga etmiyorlardı. Bu insanlar gülmedikleri gibi bir üzüntü içinde de değillerdi. İnsanların başına gelen bela ve musibetler onlara gelmiyordu. İnsanların en uzun ömürlüsü idiler. İçlerinde bir fakir, kaba sözlü ve katı tutumlu kimse yoktu. Zülkarneyn, onların bu haline hayret etti ve,

"Bana durumunuzu anlatır mısınız? Ben, yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaştım, sizin gibi kimse görmedim" dedi. Sonra onlara,

---

[376] Hadis için bk. Buhâri, Cihad, 102; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 35; Ahmed, *Müsned*, 5/238.

[377] Manevi terbiye için yolculuk yapmanın fayda ve faziletleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 150-185 (16, 17 ve 18. bölümler).

"Kabirleriniz niçin evlerinizin kapısında bulunuyor?" diye sordu; onlar,

"Ölümü unutmamak ve bizi dünya talebinden menetsin diye" dediler. Zülkarneyn,

"Evlerinizin niçin kapısı yok?" diye sordu; onlar,

"İçimizde hırsızlık yapacak kimse yoktur; içimizdeki herkes emin ve güvenilirdir" dediler. Zülkarneyn,

"Aranızda niçin hâkimler yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler mahkemelik olacak bir iş yapmayız" dediler. Zülkarneyn,

"İçinizde niçin zenginler yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler mal biriktirmeyiz" dediler. Zülkarneyn,

"Başınızda niçin hükümdar ve idareciler yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler birbirimize karşı övünüp üstünlük taslamayız" dediler. Zülkarneyn,

"Aranızda niçin bir çekişme ve ihtilaf yok?" diye sordu; onlar,

"Kalplerimizin kaynaşmasından ve güzel geçinmemizden" dediler. Zülkarneyn,

"Nasıl oluyor da sizin yollarınız bir ve sözleriniz doğrudur?" diye sordu; onlar,

"Bizler, birbirimize yalan söylemeyiz, birbirimizi aldatmayız, birbirimizin gıybetini yapmayız" dediler. Zülkarneyn,

"Bana söyleyin; kalpleriniz nasıl böyle birbirine benzedi ve iç âleminiz doğruluk üzere oldu?" diye sordu; onlar,

"İçimiz doğru ve temizdir; ondan kin ve haset çekilip alınmıştır" dediler. Zülkarneyn,

"İçinizde neden fakir ve yoksul yok?" diye sordu; onlar,

"Bizler elimize geçen malları eşit şekilde bölüştüğümüzden" dediler. Zülkarneyn,

"Aranızda niçin kaba sözlü ve katı tutumlu kimse yok?" diye sordu; onlar, "Hepimiz zilleti ve tevazuyu seçtiğimiz için" dediler. Zülkarneyn,

"Sizler neden insanların en uzun ömürlü olanlarısınız?" diye sordu; onlar,

"Bizler sadece doğru olanı yaparız ve herkese eşit hüküm veririz" dediler. Zülkarneyn,

"Neden gülmüyorsunuz?" diye sordu; onlar,

"Bizler istiğfarı unutmuyoruz; sürekli Allah'tan affımızı istemekle meşgulüz" dediler. Zülkarneyn,

"Niçin hiç üzülmüyorsunuz?" diye sordu; onlar,

"Nefsimizi bela ve sıkıntıya alıştırdık" dediler. Zülkarneyn,

"Neden insanlara gelen âfetler size gelmiyor?" diye sordu; onlar,

"Bizler Allah'tan başkasına güvenip dayanmayız da ondan?" dediler. Zülkarneyn,

"Babalarınız da böyle miydi?" diye sordu; onlar,

"Evet, bizler babalarımızı yoksullara merhamet eder, fakirlere iyilik yapar vaziyette bulduk. Onlar ayrıca, kendilerine zulüm ve haksızlık edeni affediyorlardı. Kendilerine kötülük edene iyilik yapıyorlardı. Kendilerine cahilce davrananlara karşı tahammül gösteriyorlardı. Akraba haklarını gözetiyorlardı. Sözlerini yerine getiriyor, emanete hıyanet etmiyorlardı. Namazlarının vakitlerine dikkat ediyor, onu vaktinde kılıyorlardı. Sözleşmelerine vefa gösteriyorlardı. Vaatlerine sadıktılar; verdikleri sözde duruyorlardı. Allah Teâlâ, onlar hayatta oldukları müddetçe işlerini bu şekilde düzene koydu ve kendilerini korudu. Bize de onların bıraktığı bu şeylerde kendilerine güzel bir şekilde uymak düştü" dediler.

Bunları işiten Zülkarneyn, "Eğer bir yerde yerleşip kalsaydım sizin aranızda kalırdım; fakat benim bir yerde kalmam emredilmedi" dedi.

Bunu Sa'lebi rivayet etmiştir.[378]

---

[378] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/156-157; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/396-397.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: Allah Teâlâ'nın, *"Onlar, gözleri zikrime karşı perde içinde olan kimselerdi"* (Kehf 18/101) âyeti, Allah'ın kalbi perdeli düşmanları hakkındadır. Bu âyetin aksi manasını düşündüğümüzde şu mana ortaya çıkar: Allah dostları, O'nun davet ve emirlerine uyan, O'ndan işiten, zikriyle kalp gözleri açılmış, O'nun gayb âlemine bakan kimselerdir. Cenâb-ı Hak, bu halin zıddına sahip olanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar, gerçeği işitmeye tahammül edemiyor ve onu görmüyorlardı" (Hûd 11/20).

Diğer âyette ise şöyle buyrulmuştur:

"Bu iki grubun (kâfirlerle müminlerin) durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimselerin durumu gibidir. Onların durumu hiç eşit olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?" (Hûd 11/24).[379]

Kâfirlere Hazırlanan Ateş Ziyafeti

Kalplerin doğruyu işitmemesinin ve hakikati görmemesinin yani perdeli olmasının sebebi, hevâya (nefsin kötü arzularına) tâbi olması ve yüce Mevlâ'dan başkasını sevmesidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, bunu yapan kâfirlerin halini reddederek şöyle buyurdu:

اَفَحَسِبَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ يَتَّخِذُوا عِبَاد۪ي مِنْ دُون۪ٓي اَوْلِيَٓاءَۜ
اِنَّٓا اَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِر۪ينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

102. ***Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Şüphesiz biz, kâfirlere bir ziyafet olarak cehennemi hazırladık.***

---

[379] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/243.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, daha önce durumları zikredilen kâfirlerin yaptığını inkâr ederek buyuruyor ki: *"Kâfirler,* zikrimden yüz çevirip gözleri, birliğimin delillerini görmede perde içinde olduklarında, *beni bırakıp da kullarımı dostlar,* kendilerine ibadet edecekleri mâbudlar *edineceklerini mi sandılar?* Bunun kendilerine bir fayda vereceğini mi düşündüler? Yahut bu yaptıklarına karşılık onlara azap etmeyeceğimizi mi zannettiler? Tam aksine, biz onlara bu yaptıkları işe karşılık azap edeceğiz. *Şüphesiz, biz, kâfirlere bir ziyafet olarak,* yani kıyamet günü ilk gelişlerinde kendisinde zevk alacakları şey olarak *cehennemi hazırladık."*

"Onlar için bir ziyafet olarak cehennemi hazırladık" ifadesi, onlarla bir nevi alay etmek ve düşüncelerinde hatalı olduklarını göstermek içindir. Şöyle ki sanki onlar, dünyada Allah'ın dışındaki varlıkları, kendilerine ibadet yapmak için dost edinmekle, kıyamet gününde kendilerine ateşten bir ziyafeti hazırlamış olmaktadırlar. Buna göre, âyette sanki şöyle denmiş oluyor:

"Onların kendileri için hazırladıkları azık ve diğer ihtiyaç maddeleri yerine, onlara cehennemi hazırladık."

Âyette, ziyafet ifadesinin kullanılması, onlar için cehennemin ötesinde (ilk gördükleri azabın dışında), başka azapların bulunduğunu ima etmektedir. Öyle ki bu ziyafet onun bir örneği olup asıl görecekleri azabın yanında çok küçük kalmaktadır.

Âyette geçen ve ziyafet manası verdiğimiz "nüzül" kelimesinin, inilip kalınacak yer manasına geldiği de söylenmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: Biz onlar için kalacakları yer olarak cehennemi hazırladık.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

102. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sen bir şeyi aşırı sevdiğinde onun kölesi olursun; halbuki Allah Teâlâ, senin O'ndan başkasına kul köle olmanı sevmez. Öyle ise kalbini sadece Allah'a bağla; O'ndan başkasını kalbinden çıkarıp at. İşte o zaman Allah için gerçek bir kul olursun ve O'ndan başkasının esaretinden kurtulursun.

Şunu bil ki Allah'tan başka her şey bâtıldır, boştur; geçip gidecek bir gölge hükmündedir. Öyle ise sen, Hz. İbrahim gibi ol. Onun gibi, *"Kaybolup giden şeyleri sevmem"* de (En'âm 6/76).

Ey kul, himmetini (yönelişini) insanlardan çekip onu, Hakk'a ver, mülkün sahibine bağla. Sadece Allah'ı sev (Allah için sev). O'ndan başkasını talep etme. Talep etme ki Allah'tan başkasını dost edinenlerin izinden gitmiş olmayasın; yoksa kulluk iddianda yalancı olursun.

Rivayet edildiğine göre Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

Fâtiha'yı okudum; önce,

"Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn" (Bütün hamdler âlemlerin Rabb'ine aittir) dedim. Allah Teâlâ tarafından gizli bir ses bana,

"Doğru söyledin" dedi. Peşinden,

"Errahmanirrahîm" (O, Rahmân ve Rahîm'dir) dedim; gizli ses bana,

"Doğru söyledin" dedi. Peşinden,

"Mâlikiyevmiddin" (O, hesap gününün sahibidir) dedim; gizli ses bana,

"Doğru söyledin" dedi. Peşinden,

"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn" (Sadece sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım dileriz) dedim; gizli ses bana,

"Yalan söyledin; sen kerametlere kulluk ediyorsun (onlara kalbini bağlamışsın)" dedi. Sonra bana edep öğretti; ben de Allah Teâlâ'ya tövbe ettim. İbnü's-Sabbâğ bunu uzun şekliyle nakletmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İhtimal, Şâzelî'nin anlattığı bu durum, şeyhi ile buluşmadan önce olmuştur. Bunun için şeyhi, kendisini şu şekilde uyarmıştır:

"Ey Ebü'l-Hasan, sen, 'Allahım, yarattığın varlıkları benim emrime ver!' sözünün yerine, 'Yâ Rabbim, sen benimle ol' de. Söylesene, O seninle olursa, hangi şeyden mahrum kalırsın?"

Allah Teâlâ bizleri hepsinin bereketinden faydalandırsın.

Çalışmaları Boşa Gidenler

Allah Teâlâ'dan başkasına bağlanmak, Hak yoluna girenlerde ve diğer insanlarda meydana gelen bir durumdur. Onlar, yaptıklarının güzel bir iş olduğunu zannederler, halbuki yaptıkları kötüdür. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالاًۜ ۝ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً ۝ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا
بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَٓائِه۪ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْناً
۝ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُٓوا اٰيَاتٖي وَرُسُلٖي هُزُواً ۝

103. ***De ki: "Size, amel yönünden en fazla zarara uğrayanları bildirelim mi?"***

104. ***Onlar, kendilerinin güzel iş yaptıklarını zannettikleri halde, dünya hayatındaki çalışmaları boşa giden kimselerdir.***

105. ***Onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir; artık biz onlar için kıyamet gününde bir terazi kurmayız.***

106. ***İşte durum böyle. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle onların cezası cehennemdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, de ki: Ey kâfirler topluluğu, *size,* sadaka, köle âzat etme, akraba ile ilgilenme, muhtaçlara yardım etme gibi iyi amel yaptıkları halde, iman etmedikleri için amel yönünden *en çok zarara uğrayanları bildirelim mi?"* Onlar, inkâr hali içinde bu tür işleri yaptılar, fakat kendilerinden kabul edilmedi.

"Onlar, kendilerinin güzel iş yaptıklarını, onu en güzel şekilde yerine getirdiklerini *zannettikleri halde, dünya hayatındaki çalışmaları* hepten *boşa giden kimselerdir.* Çünkü onlar, yaptıkları işin geçerli ve tamam olmasının şartı olan *imanı terkettiler."*

Bunların kimler olduğu hakkında farklı şeyler söylenmiştir:

Bir görüşe göre onlar, müşrik Araplar'dır.

Bir başka görüşe göre ise onlar, Ehl-i kitap olan yahudi ve hıristiyanlardır. Onların yaptıkları amellerin içine, ibadetlerle ilgili geçerliliği kaldırılmış hükümler de girmektedir.

Amelleri boşa giden bu grubun, kendilerini kilise ve havralarda hapsedip meşakkatli riyâzetler yapan rahipler olduğu da söylenmiştir.

Tercih edilen görüş şudur: Âyet, bozuk iş yapan fakat yaptığını doğru sanan bütün kâfirleri içine alır. Hemen peşinden gelen şu âyet bunu göstermektedir:

"Onlar, Rab'lerinin âyetlerini, aklen ve naklen ortaya konan birliğinin delillerini *ve O'na kavuşmayı,* öldükten sonra dirilmeyi ve onu takip eden ahiret işlerini *inkâr eden, bu yüzden* söz konusu *amelleri* bütünüyle *boşa giden kimselerdir; artık biz,* bütün amelleri boşa giden *bu kimseler için kıyamet gününde bir terazi kurmayız."* Yani onları hor hakir bir halde bırakırız; kendilerine bir değer ve itibar vermeyiz; çünkü şeref ve itibarın ana sebebi, salih ameldir. Bu da onlar için baştan ve toptan yok sayılmıştır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Kıyamet günü, semiz ve iri cüsseli bir adam getirilir; onun Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar mîzana konacak ağırlığı ve değeri bulunmaz.

İsterseniz şu âyeti okuyun: 'Biz, kıyamet günü, onlar için bir mîzan (terazi) kurmayız.'"[380]

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların amellerini tartmak için bir terazi kurmayız; çünkü inkârları amellerini boşa çıkardı.

Bir diğer mana: Onlar için, faydalı bir terazi kurmayız. Ebû Saîd-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Kıyamet günü bazı insanlar getirilir; yanlarında Tihâme dağı büyüklüğünde ameller vardır; onlar tartıldığında hiçbir şey gelmez (Allah katında kabul görüp de sevap getirecek bir amel bulunmaz). Şu âyet bu durumu bildirmektedir:

'Biz, kıyamet günü, onlar için bir mîzan (terazi) kurmayız'" (Kehf 18/105).[381]

Cenâb-ı Hak, onların amellerinin sonunu açıkladıktan sonra, inkârlarının da sonunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"*İşte durum böyle!* Amelleri boşa giden bu sınıfın, bütün çirkin işleri içine alan *inkârları sebebiyle cezası cehennemdir*. Onların inkârlarının kapsamına giren bir diğer işleri de birliğimizi gösteren *âyetlerimizi* yahut kelâmımızı veya mucizelerimizi ve resûllerimi *alaya almalarıdır*."

Onlar, sadece inkârla yetinmediler, daha ötesine geçerek en büyük kötülüğü işlediler; bu kötülük, Allah'ın âyetleri ve peygamberleriyle alay etmektir. Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

103-106. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâfirler hakkında olan her âyet, bir yönüyle gafilleri içine almakta ve onları da uyarmaktadır. Kim, tefekkür yoluyla müşahede ve ilâhî tecellileri görme ibadetini elde etmeden, gaflet içinde yaptığı ibadetlerle yetinirse bâtınî yönden bakıldığında, bu kimsenin de amellerinin boşa gittiği söylenebilir. Halbuki bu kimse, kendisinin güzel işler yaptığını düşünmektedir. Kıyamet günü onun için, derecesini yükseltecek bir mîzan kurulmaz; çünkü onun manevi derecesini yükseltecek ihlâs ve ihsan makamında yapılmış salih ameli bulunmaz.

---

[380] Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (18), 6; Müslim, Münâfikîn, 18; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/2393 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/465.

[381] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/161.

Bazı gruplar bu âyetin uyarısı içine girmektedir.

Onlardan biri, Allah'a yaptığı ibadeti, insanların katında bir makam ve itibar kazanmak için yapanlardır. Bu, sırf gösterişten ibarettir. Rivayet edildiğine göre Hz. Osman [radıyallahu anh], minberde yaptığı bir konuşmasında şöyle demiştir:

"Riyanın (insanlara gösteriş için ibadet yapmanın) yetmiş çeşidi vardır; bunların en hafifi, zina yapmak kadar günahtır."[382]

Âyetin uyarısı içine giren gruplardan biri de, havassa (seçkin âriflere) göre, bir karşılık ve mükâfat için ibadet edenlerdir.

Bu gruplardan biri de keramete ulaşmak ve elinde harika işlerin gerçekleşmesi için ibadet yapanlardır.

Bu gruplardan biri de Allah Teâlâ'ya zâhirî âzalarıyla ibadet yapıp bâtınî âzalarından perdeli olanlardır. Bâtınla yapılacak ibadet, uyanık kalplerin ibadetidir. Uyanık kalple yapılan zerre kadar amel, gaflet içinde zâhirî âzalarla yapılan dağlar kadar amele denktir.

Bu âyette kendisine bir uyarı bulunan gruplardan biri de zâhirî ilimlerle meşguliyetle yetinip kalp ilminden gafil olan kimselerdir. Muhakkik âriflere göre bu kimselerin yaptığı, bir çeşit tembellik ve gaflettir.

Bu gruplardan biri de tefekkür ve ibret almak gibi kalp ibadetleriyle yetinip, müşahede ve Hakk'a nazar gibi sırların ibadetinden gafil olan kimselerdir.

Özetle şunu diyebiliriz: Her kim, müşahedeye ulaşmadan, zâhirî ilim ve ibadetlere bağlanıp kalırsa o kimse tembel ve gevşek biridir. O bunun farkında olmasa da durum budur. Ona bu işin hakikati, ölüm anında ve sonrasında açılır. Zümer sûresinin 47. âyetinin tefsirinde inşallah bu konuyla ilgili daha fazla açıklama gelecektir.

---

[382] Sa'lebî, *a.g.e.*, 4/161.

Bazan bir iş, bir kavme göre ibadet olur, diğer kavme göre o, bir tembellik ve fuzuli işle uğraşmak sayılır. Salih insanlara göre iyilik olan öyle işler vardır ki mukarrebîn makamındaki âriflere göre onlar kötülük sayılır. Bunu sadece, âzalarla ibadet halinden kalp ve sırla ibadet haline yükselen kimseler anlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlere Hazırlanan Cennet Ziyafeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yukarıda bahsedilen kâfirlerin zıddı bir hale ve sona sahip olan müminlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ۝
خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ۝ قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ
رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ۝
قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ
يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ اَحَدًا ۝

107. *İman edip salih amel yapanlara gelince, onlara kalacakları yer olarak firdevs cennetleri vardır.*

108. *Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler.*

109. *De ki: "Rabbim'in sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbim'in sözleri bitmeden önce denizler tükenirdi."*

110. *De ki: "Ben, sadece sizin gibi bir insanım. Bana, ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı umuyorsa salih amel yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Rab'lerinin âyetlerine ve O'na kavuşmaya *iman edip salih amel yapanlara gelince,* Allah'ın ezeldeki hükmü ve vaadi gereği, ***onlara ziyafet olarak firdevs cennetleri vardır.***"

Firdevs cenneti, cennetlerin en yükseğidir.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Cennette, firdevs cennetinden daha yükseği yoktur; onda iyiliği emredenler ve kötülükten nehyedenler bulunur." Yani insanlara vaaz ve uyarı ile meşgul olan ârifler orada bulunur.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cennette yüz derece vardır. Her bir derecenin arası, gök ile yer arası kadar geniştir. Onların en yükseği firdevs cennetidir. Cennetin nehirleri ondan çıkar. Onun üzerinde Rahmân'ın arşı vardır. İstediğinizde Allah'tan firdevs cennetini isteyin."[383]

Yine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Firdevs cenneti dört tanedir. İkisi gümüştendir; binası ve içinde bulunan süsleriyle kapları gümüştendir. İkisi altındandır; binası ve içindekiler altından yapılmıştır. Cennete girenlerle Rab'lerine bakmanın arasında sadece Cenâb-ı Hakk'ın cemalini perdelediği kibriya perdesi vardır."[384]

Katâde demiştir ki: "Firdevs cenneti, cennetin en üst noktasındadır."

Ebû Ümâme demiştir ki: "O, cennetin merkezinde bulunmaktadır."

Mücâhid demiştir ki: "Firdevs, Rumca 'bostan' demektir."

Dahhâk demiştir ki: "Firdevs cenneti, birbirine geçmiş ağaçlara sarılı bir cennettir."[385]

Firdevs cenneti, onlara bir ziyafet olarak takdim edilir. Yani ona geldiklerinde kendilerine bir ziyafet olarak firdevs cennetinin meyvelerinden takdim edilir. Yahut onlara ileri derecede bir ikram olması için ziyafet olarak firdevs cennetinin kendisi takdim edilir.

---

[383] Tirmizî, Cennet, 4; Ahmed, *Müsned,* 5/316; Hâkim, *Müstedrek,* 1/80; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/435; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/467.

[384] Buhârî, Tevhid, 24; Müslim, İmân, 296; Tirmizî, Cennet, 3 (nr. 2528).

[385] Rivayetler için bk. *Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/162.

Bu âyette şu bildirilmektedir: Allah Teâlâ'nın, peygamberi diliyle haber verdiği, *"Salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen güzellikte nimetler hazırladım"* kudsî hadisindeki nimetler, asıl ziyafete ve ondan sonrasına bir hazırlık mesabesindedir.

Âyetteki, ziyafet manası verdiğimiz "nüzül" kelimesine, "menzil" yani durulacak yer manası da verilmiştir. Buna göre âyetin manası açık olup şudur: İman edip salih amel yapanlara duracakları yer olarak firdevs cennetleri vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler."* Oradan ayrılmak ve başka yere gitmek istemezler; çünkü onlara göre oradan daha kıymetli ve daha yüksek bir yer düşünülmez ki nefisleri oraya gitmek istesin, gözleri o tarafa çevrilsin. Onların nimetleri, her an sürekli yenilenir, onun bitişi ve sonu yoktur; zira onlar Allah Teâlâ'nın, "ol" sözüyle olmaktadır. O ilâhî söz de hiç bitmez.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"De ki: Rabbim'in sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbim'in sözleri bitmeden önce denizler tükenirdi.' Rabbimiz'in sözü, cennetliklere buyuracağı lutuf ve ikramlardır. Düşünce ve akıllar onun nasıl olduğunu bilemez. Fikirler onun hakikatini kavrayamaz. Eğer bütün denizler mürekkep, ağaçlar da kalem olsaydı Rabbim'in sözleri bitmeden önce, onlardan bir şey kalmaz hepsi tükenirdi. Çünkü denizlerin sonu vardır; Allah'ın sözlerinin ise bir sonu yoktur. Peşinden gelen şu âyet de bu hükmü tekit etmektedir:

"Denizler mürekkep olsa, onlara bir o kadar daha eklesek, Rabbim'in sözleri bitmeden onlar biterdi." Çünkü bu âlemde yaratılan her şeyin bir sonu vardır; fakat ilâhî sözlerin bir sonu yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlara *de ki: 'Ben, sadece sizin gibi bir insanım.'* Benim de sözlerim biter, ömrüm son bulur. *Sadece* sizden ayrı olarak bana, vahiy ve peygamberlik verildi. Bana indirilen vahiyde, *sizin ilâhınızın, sadece tek bir ilâh olduğu vahyediliyor."* Yaratmada ve ilâhlığa ait diğer hükümlerde O'nun hiçbir ortağı yoktur.

"Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı umuyorsa, onu bekliyor ve gözlüyorsa yahut O'na kavuşmaktan korkuyorsa salih amel yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."

Ümit, ileride elde edilecek bir hayrı beklemektir. Buna göre mana şöyle olur: Kim Rabb'iyle güzel bir şekilde buluşmayı, O'nun rıza ve kabulüyle karşılaşmayı istiyorsa salih amel yapsın ve Rabb'ine, ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ümidi, bilinen manada almak daha uygundur; çünkü bütün müminler Allah'a kavuşmayı beklerler. Ârifibillâh olan zatlar, O'na kavuşmayı ve cemaline bakmayı ümit ederler. Müminler ise O'na kavuşmayı ve ebedî nimetleriyle ikramına ulaşmayı beklerler." Kuşeyrî'nin sözünü mana olarak naklettik.[386]

"Ümit ederler" ifadesi, müminlerin sürekli Rab'lerine kavuşma ümidi ve beklentisi içinde olduğunu göstermektedir.

Mana şudur: Kim, sürekli Allah'ın ikramlarına ve rızasına kavuşma ümidi ve beklentisi içinde bulunuyorsa bu çok değerli talebinin gerçekleşmesi için salih amel yapsın.

Salih amel, bir amelin geçerlilik ve kabul şartlarını bütünüyle taşıyan ameldir. Bunun temeli, amelin zâhiriyle sağlam yapılması, bâtınıyla ihlâs ile olmasıdır.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Salih amel, sünnet-i seniyyeye uygun olarak yapılan ameldir."

Salih amelin, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmenin câiz olduğuna itikad etmek ve onun vaktini gözlemek olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'inin ibadetinde O'na ortak koşmasın."*

---

[386] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/85.

Rabb'ine kavuşmak isteyen kimse, dünya hayatındaki yaptıkları boşa gidenler gibi Rabb'ine açıkça ortak koşmasın. Çünkü onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr ettiler.

Rabb'ine kavuşmak isteyen kimse, ibadetlerinde gösteriş yapanların, onunla insanlardan bir karşılık veya güzel övgü bekleyenlerin yaptığı gibi, gizli şirke de düşmesin.

Şehr b. Havşeb demiştir ki: Ubâde b. Sâmit'e [radıyallahu anh] bir adam gelerek şöyle dedi:

"Şu duruma ne dersin? Bir adam var, Allah rızasını isteyerek namaz kılıyor, bununla birlikte yaptığının insanlar tarafından övülmesini de seviyor. Allah rızası için sadaka veriyor, aynı zamanda verdiği sadakadan dolayı insanlar tarafından övülmeyi de seviyor. Hacda da böyle yapıyor. Bunun durumu nedir?" Ubâde [radıyallahu anh] dedi ki:

"Onun için (Allah'tan alacağı) hiçbir şey yoktur. Allah Teâlâ kudsi bir hadiste şöyle buyurmuştur: '*Ben ortakların en hayırlısıyım (bir rivayette, en zenginiyim); kim bana, yaptığı ibadette bir kimseyi ortak koşarsa bütün yaptığı ona aittir (benim onun ameline ihtiyacım yok).*'"[387]

Rivayet edildiğine göre Cündeb b. Züheyr [radıyallahu anh] Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ben sırf Allah rızası için bir amel yapıyorum; ancak amelim insanlar tarafından bilinince, bu hoşuma gidiyor; bunun durumu nedir?" diye sordu; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Senin için iki sevap vardır; biri amelini (Allah rızası için) gizli yapmanın sevabı, diğeri de onun açığa çıkıp hayırla anılmanın sevabı."[388]

Bu, kişi amelinde ihlâslı olup onunla kendisine uyulmasını amaçladığında böyledir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[387] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/441; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163. Son kısmı hadis olarak bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/470.

[388] Tirmizî, Zühd, 49; İbn Mâce, Zühd, 25.

"Küçük şirkten sakının" buyurdu. Sahabe,

"Küçük şirk nedir?" diye sorduklarında, Allah Resûlü,

"Amelde gösteriştir" cevabını verdi.[389]

Bu âyet-i kerime indiği zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ümmetim için en korktuğum şey, gizli şirktir. Sizler şirkin gizli olanlarından sakının! Şüphesiz gizli şirk, karanlık bir gecede taşın üzerinde yürüyen karıncanın ayak sesinden daha gizlidir" buyurdu. Bu durum oradakilere çok ağır geldi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Allah Teâlâ'nın sizden büyük ve küçük şirki gidereceği bir şey öğreteyim mi?" diye sordu; oradakiler,

"Öğretiniz" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Şu duayı okuyun: Allahım, bilerek şirk koşmaktan sana sığınırım; bilmediğim her şeyden de senden affımı isterim."[390]

Kehf Sûresini Okumanın Fazileti

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim Kehf sûresinin sonunu (yani 108. âyetten sonuna kadar) okursa başından ayağına kadar onun için bir nur verilir. Kim de onun tamamını okursa onun için yerden göğe kadar bir nur verilir."*[391]

Yine Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim geceleyin Kehf sûresinin son âyetini okursa Aden'in daha uzağından Mekke'ye kadar kendisine nur verilir. Bu nuru melekler sarar (sahibi için dua ederler)."[392]

---

[389] Ahmed, *Müsned*, 5/428; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163.

[390] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163-164; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/473.

[391] Ahmed, *Müsned*, 3/439; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/197; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 1205; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/52.

[392] Hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/371; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 3672 (Beyrut 1993), Süyûtî, *a.g.e.*, 5/475. İbn Acîbe, aynı konuda biraz farklı bir rivayeti vermiştir; ancak biz eserlerde ulaştığımız ve daha sıhhatli bulduğumuz rivayeti tercüme ettik (Mütercim).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Tecrübeyle sabittik ki kim, gece yatarken Kehf sûresinin son âyetini okur ve gecenin herhangi bir saatinde kalkmaya niyet ederse Allah Teâlâ, onu kudretiyle o saatte uyandırır. Rivayetler için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[393]

Kehf sûresinin faziletiyle ilgili diğer hadis-i şeriflerde[394] şöyle buyrulmuştur:

"Kim Kehf sûresinin evvelinden on âyeti ezberlerse (ve okursa) deccâlin fitnesinden korunur."[395]

"Kim cuma günü Kehf sûresini okursa o cumadan diğer cumaya kadar kendisine bir nur verilir (iki cuma arası nur olur)."[396]

"Kim cuma günü Kehf sûresini okursa onun için ayağından göğün bulutlarına kadar bir nur yükselir; bu nur kıyamet gününde ona ışık verir. Ayrıca onun iki cuma arasındaki günahları affedilir."[397]

107-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, seçkin velilerin imanı gibi iman eden ve onlar gibi kulu ilâhî huzura yaklaştıran salih amel yapanlara, manevi ziyafet olarak marifet cennetleri vardır. Onlar orada sürekli kalırlar ve oradan çıkmayı hiç istemezler. Marifette temkin sahibi (sabit kadem) olanlar, Allah'ın lutuf ve keremiyle oradan hiç ayrılmazlar. Âriflerden biri bu konuda şöyle demiştir:

"O'nunla buluştuktan sonra, artık ayrılıktan korkmadım. Bugün ben dosta kavuşmuşum ve her şeyimle O'nun huzurunda toplanmışım."

Onlar sonra marifet menzillerinde ve tevhid sırlarında ebediyen yükselirler. Bu yükselmenin bir sonu yoktur. Çünkü onların yükselmesi,

---

[393] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/163-164.

[394] Bundan sonraki hadis-i şerifler tarafımızca eklenmiştir (Mütercim).

[395] bk. Müslim, Müsâfirîn, 258; Ebû Davud, Melâhim, 14; Ahmed, *Müsned*, 5/13.

[396] Nesâî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 952-954; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/249; Hâkim, *Müstedrek* 2/368; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 1086.

[397] Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 1087 (Münzirî hadisi şöyle değerlendirir: Onu Ebû Bekir İbn Merdeveyh, sakıncalı olmayan bir senetle tefsirinde zikretmiştir).

Cenâb-ı Hakk'ın ezelî kudret kelimesiyle olmaktadır. O, Hak Teâlâ'nın sonu olmayan "ol" sözüdür. Bu söz, denizler mürekkep olsa yazmaya yetmediği ilâhî sözdür. Bu terakki, onlarda beşeriyet vasıfları bulunurken gerçekleşir. Bir kimsenin veli olması, ondan insanî vasıfların yok olmasını gerektirmez.

Ârife şöyle denir: De ki: "Ey insanlar, ben de sizin gibi bir insanım; sadece bana ilham yoluyla şu bildiriliyor ve kalbime şöyle ilka ediliyor: Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; zatında ve fiillerinde O'nun bir ikincisi (benzeri ve ortağı) yoktur. Kim, dünyada müşahede yoluyla Rabb'ine kavuşmayı ve gerçek irfanla O'na ulaşmayı isterse içinde dünya ve ahiret adına nefse ait hiçbir pay bulunmayan salih amel yapsın; Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak etmesin. Yaptığı ibadetle sadece Rabb'ini yüceltmeye ve kulluk vazifelerini yerine getirmeye niyet etsin."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e ve âline salât ve selâm etsin. Bütün güç ve kuvvet sadece yüce ve ulu Allah'a aittir.

Kehf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

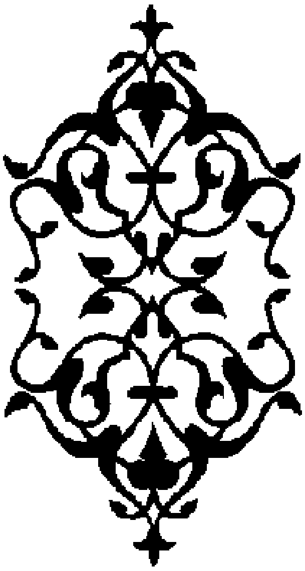

(19) MERYEM SÛRESİ[398]

Sûre Hakkında Bilgi

Meryem sûresi Mekke'de nâzil olmuştur; doksan sekiz âyettir.

Sûrenin maksadı, hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah Teâlâ'nın ilâhlığına ortak etmesini reddetmektir. Bu sûre sanki önceki sûrenin sonunda zikredilen, *"Rabb'inin ibadetinde hiç kimseyi ortak etme"* âyeti için tamamlayıcı niteliğindedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

كٓهٰيٰعٓصٓ ①

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. *Kâf. Hâ. Yâ. Ayn. Sâd.*

---

[398] Bu sûreye, özellikle Hz. Meryem'den ve onun Hz. İsa'yı dünyaya getirmesinden bahsettiği için "Meryem sûresi" ismi verilmiştir.

Bu harflerin, Allah Teâlâ'nın isimlerinin kısaltılmış şekli olduğu söylenmiştir. Kâf, el-Kâfî ism-i şerifinin, hâ, el-Hâdî ism-i şerifinin, yâ, el-Yemîn ism-i şerifinin, ayn, el-Alîm veya el-Azîz ism-i şerifinin, sâd ise es-Sâdık ism-i şerifinin kısaltılmışıdır. Bunu Herevî, Saîd b. Cübeyr'den nakletmiştir.[399]

Bu harfler Allah Teâlâ'nın isimleri olduğu için, Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir:

"Ey kâf, hâ, yâ, ayn, sâd! Azabı gerektiren günahlardan sana sığınırım. Nimetleri değiştiren (elden çıkaran) günahlardan sana sığınırım. Koruma perdesini yırtan günahlardan sana sığınırım. Gökten yağmur yağmasına engel olan günahlardan sana sığınırım. Düşmanın bize galip gelmesine sebep olan günahlardan sana sığınırım. Bize zulmedenlere karşı yardım et!"

Hz. Ali [kerremallahu vechehû], şiddetli bir sıkıntıya düştüğünde, bu isimlerden bahsederek yüce Allah'a yalvarırdı.[400]

Onun, bu harflerin kendisinden kısaltıldığı isimlerle tevessül etmesi de muhtemeldir. Yahut ona göre, bu harflerin her biri Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir.

Bu harflerin, ism-i âzam olduğu da söylenmiştir.[401]

Bu rumuzlarla Allah Teâlâ'nın dostlarına muamelesine işaret edilmesi de muhtemeldir. Kâf, Cenâb-ı Hakk'ın onlara kifayet edip her şeylerine yetmesidir. Hâ, Hak Teâlâ'nın onları kudsî huzuruna ulaştıran yola iletmesidir. Yâ, yüce Allah'ın onlara ve onlara tutunan kimselere ihsan ve bereketidir. Ayn, Cenâb-ı Hakk'ın onlara ezelî ilminde takdir buyurduğu inâyetidir. Sâd, yüce Mevlâ'nın onlara vaat ettiği ihsan ve ikramlarda sadık olması yani sözünü gerçekleştirmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[399] Saîd b. Cübeyr'den gelen rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/443-449 (Riyad 2003); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 1/164 (Beyrut 1994); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/352 (Beyrut 1993)

[400] bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ferec Ba'de'ş-Şidde*, s. 47 (nr. 68), (Beyrut 1993); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 4999.

[401] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* 4/166; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/4 (Beyrut 1998).

Bir rivayete göre kâf, hâ, yâ, ayn, sâd, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] isimlerinin kısaltılmış şeklidir. Manaları şudur: Ey Kâfi (kendisini sevenlere ve tâbi olanlara yeten); ey hidayet yolunu gösteren, ey asılların aslı (varlıkları özü); ey sözünde sadık ve her şeyi Hak tarafından tasdik edilen zat.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin [kuddise sırruhû] talebelerinden Muhammed b. Sultan'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ben bir rüya gördüm. Rüyamda, bazı fakihlerle aramızda, kâf, hâ-yâ-ayn-sâd; hâ-mîm; ayn-sîn-kâf harflerinin manası hakkında ihtilaf oldu. Ben onlara dedim ki: Onlar Allah Teâlâ ile Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki sırlardır. Yüce Allah, sanki ona şöyle demiş oldu:

Kâf, sen, her varlığın kendisine yönelip sığındığı sığınaksın.

Hâ, sana mülkü verdik ve senin için melekûtu hazırladık.

Yâ, ayn, ey asılların aslı, her şeyin özü yaptığım dost.

Sâd, Allah'ın sıfatlarının aynası, öyle ki, *'Kim Peygamber'e uyarsa Allah'a uymuş olur.'*

Hâ, seni sevdik ve kâinata sevdirdik.

Mîm, seni büyük mülk ve şeref sahibi yaptık.

Ayn, sana bilmediklerini öğrettik.

Sîn, seni mesrur ve memnun ettik.

Kâf, seni zatıma yaklaştırdım.

Ben bu harflere bu manayı verdim, fakihler ise bu konuda bana muhalefet edip söylediklerimi kabul etmediler. Ben de rüyamda onlara, 'Gelin, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gidelim; o aramızda hükmü versin' dedim. Birlikte Resûlullah'a gittik [sallallahu aleyhi vesellem], kendisiyle karşılaştığımızda, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

'Muhammed b. Sultan'ın söyledikleri doğrudur' buyurdu."

O, bununla sanki onların fiilî sıfatlar olduğuna işaret etmektedir.

Hz. Zekeriyya'nın Duası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] duasından bahsederek şöyle buyurdu:

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ﴿٢﴾ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَٓاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾
قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ
بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓائ۪ي وَكَانَتِ
امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ
يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

2. ***Bu, Rabb'inin, Zekeriyya kuluna olan rahmetinin anılmasıdır.***

3. ***Hani o, gizli bir sesle Rabb'ine şöyle dua etmişti:***

4. ***"Rabbim! Kemiklerim zayıfladı, saçım başım iyice ağardı. Rabbim, ben, bundan önce sana yaptığım dualarda*** *(istediklerimden)* ***hiç mahrum bırakılmadım."***

5. ***"Doğrusu ben, arkamdan gelecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli*** *(oğul)* ***ver."***

6. ***"O, bana ve Yakub ailesine vâris olsun. Rabbim, onu kendisinden razı olduğun biri yap."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, sana bu sûrede okuduğumuz bu âyetler, *Rabb'inin, Zekeriyya kuluna rahmetinin anılmasıdır.*"

"*Hani o,* mihrabında çocuk talebinde bulunarak, *gizli bir sesle Rabb'ine şöyle dua etmişti ...*"

Duanın gizli oluşuna şu manalar verilmiştir:

O, duasını kavminden gizlice yaptı.

O, duasını gece yarısı sessizce yaptı.

O, duasını ihlâsla yaptı, öyle ki onu Allah'tan başka kimse bilmedi.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], duayı gizli yapmakla güzel edebe riayet etti; zira gizli duada, daha fazla ihlâs bulunur ve o, gösterişten daha fazla uzaktır. Bir de o, insanların dedikodularından daha güvendedir. Çünkü Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], çocuk sahibi olma yaşını geçmiş olduğu bir zamanda çocuk istedi. Ayrıca o, duasını gizli yaparak, kendilerinden korktuğu akrabaların vereceği zarardan daha fazla uzak kaldı.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] duasında şöyle dedi: *"Rabbim! Kemiklerim zayıfladı."* Yani bedenim zayıfladı, kuvvetim gitti. Zayıflığın kemiklere bağlanması, onların bedenin temel direği ve bedeni ayakta tutan şey olduğu içindir. Onlar zayıflayıp ve gevşeyince, bütün beden zayıflayıp ve gevşer. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] bedeni, ileri yaşından dolayı zayıflamıştı. Onun yaşının, yetmiş olduğunu söyleyenler olduğu gibi, yetmiş beş, yüz ve daha fazla olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

"Saçım başım iyice ağardı." Saçlarım bembeyaz oldu. Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], âyetin metninde, saçlarının iyice ağarmasını ve her yanını sarmasını, başında bir alev topunun tutuşmasına benzetmiştir.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] sonra duasına şöyle devam etti:

"Rabbim, ben, bundan önce sana yaptığım dualarda (isteklerimde) hiç mahrum bırakılmadım." Yani Rabbim, ben bunca uzun bir ömür içinde, sana yaptığım hiçbir duada isteklerimden mahrum bırakılmadım; tam aksine, sana ne zaman dua etsem hep duamı kabul ettin.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], duasının kabulüne bir hazırlık olarak ihtiyarlığı ve halinin zayıflığı gibi ilâhî rahmeti çekecek şeylerdan bahsettikten sonra, Allah Teâlâ'nın o zamana kadar kendisine her defasında güzel muamele etmesini de dile getirdi ki bu durum duasının kabul edilmesine vesile olsun. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] duasında, iki defa "Rabbim" diyerek, O'nun rablik vasfını dile getirmesi, duasına icabeti hızlandırmak içindir. Bunun için şöyle denilmiştir:

"Kim duasının kabul edilmesini istiyorsa yüce Allah'a, istediği şeye münasip isimleriyle ve sıfatlarıyla dua etsin."

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Doğrusu ben, arkamdan gelecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum."* Bunlar, yakın akrabalar olup kastı amca çocuklarıdır. Onlar, İsrâiloğulları'nın en kötüleriydi. Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], onların, kendisinden sonra ümmetine iyi davranmayacaklarından korktu ve Allah Teâlâ'dan kendisine, ümmeti için güveneceği salih bir çocuk vermesini istedi.

Âyetin manası şudur: Benden sonra onların insanlara zulüm ve haksızlık yapmasından korkuyorum.

Bir diğer mana: Onların benden sonra insanları idare işini üstlenmesinden (ve bunu hakkı ile yapamayacaklarından) korkuyorum.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Karım da kısırdır;* gençliğinden bu yana hiç çocuk doğurmadı. *Artık tarafından bana bir veli,* yani oğul *ver."*

Şunu demek istedi: Yâ Rabb'i, normal sebeplerle değil, geniş ihsanın ve her şeye hükmü geçen kudretinle hârikulâde bir yolla tarafından bana, sulbümden gelen ve benden sonra işlerimi üstlenecek salih bir çocuk ver.

Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm], yaşının çok ileride ve karısının kısır olduğunu söylemesi, normal sebeplerle bir çocuk elde etmekten ümidini kesmesini gerektirmektedir. Bunun için, onu olağanüstü bir yolla ihsan etmesini istedi. Onu bu duayı yapmaya sevkeden başka sebeplerin bulunması bu talebine bir zarar vermez. Çünkü Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], Hz. Meryem'in yanında birçok harika iş ve olay görmüştü. Âyet-i kerimede belirtildiği gibi o harika işleri görünce, Hz. Zekeriyya Rabb'ine dua etti (Âl-i İmrân 3/38). Bu durum, daha önce anlatıldığı için, burada dile getirilmedi, önceki ile yetinildi. Bu, Kur'ân-ı Hakîm'in inceliklerindendir; bazan bir yerde anlattığı şeyi diğer yerde ayrıca anlatmaz.

Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor:

"O çocuk, bana ve Yakub ailesine vâris olsun." Yani bana ilim, din ve peygamberlik yönünden vâris olsun; çünkü peygamberlere mal olarak vâris olunmaz. Bu konuda Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Biz peygamberler topluluğu, (dünya malı olarak) bir miras bırakmayız ve bize maddi yönden vâris olunmaz."[402]

O çocuk, Yakub ailesine peygamberlik, mülk ve mal olarak vâris olsun. Âyette geçen Yakub'un, Hz. İshak'ın oğlu olan Hz. Yakub olduğu belirtilmiştir.

Kelbî[403] ve Mukâtil[404] demiştir ki: "Âyette geçen Yakub, Yakub b. Mâsân olup Hz. Meryem'in babası olan İmrân'ın kardeşidir. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] zevcesi ise Hz. Meryem'in annesinin kız kardeşidir (Yani Hz. Zekeriyya, Hz. Meryem'in teyzesinin kocasıdır). Mâsân, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] neslindendir. Buna göre Yakub ailesi, Hz. Yahya'nın dayıları olmaktadır.

Kelbî demiştir ki: "Mâsânoğulları, İsrâiloğulları'nın reisi ve hükümdarlarıydı. Hz. Zekeriyya da [aleyhisselâm] da o zaman âlimlerin reisiydi. O, kendisine ihsan edilecek çocuğun, kendisinin ilmine ve Mâsânoğulları'nın mülküne vâris olmasını istedi."

Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] duası şöyle bitti: *"Rabbim, onu kendisinden razı olduğun biri yap."* Yani sen ondan razı olasın o da senin için razı olunan (insanlar tarafından, dünyada ve ahirette sevilen) biri olsun.

Âyete, "senin acı tatlı her hükmüne razı olan biri olsun" manası da verilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[402] Buhârî, Humus, 1, Ferâiz, 3; Müslim, Cihad, 49-52; Ahmed, *Müsned*, 1/4, 6.

[403] Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[404] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

2-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah'tan ruhanî vâris yani ilim ve haline vâris olacak birini istemek câizdir. Bu, öldükten sonra kendisinden faydalanmanın devam etmesi için istenmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Bu konuda sükût etmek ve Allah'ın hükmü ile yetinmek en evlasıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah, kardeşimiz Zekeriyya'ya rahmet etsin; onun kendisine vâris olacak kimsesi yoktu."[405]

"Gizlice dua etti" âyetinden hareketle deriz ki: Sûfîlere göre duada, zikirde ve diğer amellerde gizlilik daha hayırlıdır; sadece kendilerine uyulan kâmil insanların durumu farklıdır; onlar, içinde bulundukları vakitte durum neyi gösteriyorsa ona uygun olarak amel ederler.

"Rabbim, sana daha önce yaptığım dualarda hiç mahrum bırakılmadım" âyetinde, devam eden hal, geçmişteki hale kıyas edilmiştir. Geçmişte ihsanda bulunan kimse, şimdi de ihsanda bulunur. Bu durum, Allah'a karşı güzel zanda bulunmayı kuvvetlendiren sebeplerden biridir. Bundan daha büyük olanı, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz kudret, kerem, ihsan, iyilik ve rahmet sıfatlarına sahip olmasından dolayı kendisine güzel zanda bulunan kimsedir. Birincisi tecrübeye, ikincisi ise ihsanın kaynağına bakmaktadır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hakk'a karşı, sahip olduğu sıfatlarından dolayı güzel zan sahibi olamıyorsan, bu zamana kadar sana olan muamelesine bakarak güzel zan sahibi ol! O sana sürekli ihsanda bulunup iyilik etmedi mi?"

Hz. Zekeriyya'ya Oğul Müjdesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Zekeriyya'nın duasının kabul edildiğinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[405] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/459-460; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/167.

يَا زَكَرِيَّٓا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍۨ اسْمُهُ يَحْيٰىۙ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ
سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتِي عَاقِرًا
وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾ قَالَ كَذٰلِكَۚ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ
هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي
اٰيَةًۜ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلٰى
قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

7. ***Allah buyurdu ki: "Ey Zekeriyya! Biz sana bir oğul müjdeliyoruz; onun adı Yahya'dır. Daha önce onun ismini kimseye vermedik."***

8. ***Zekeriyya, "Rabbim, karım kısır, ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmışken, benim nasıl oğlum olabilir?" dedi.***

9. *(Melek)* ***dedi ki: "Evet öyledir, fakat Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır. Nitekim daha önce, sen hiçbir şey değilken seni yarattım."***

10. ***Zekeriyya, "Rabbim!*** *(Çocuğum olacağına dair)* ***bana bir işaret ver" dedi. Allah, "Sana işaret, sapasağlam olduğun halde*** *(üç gün)* ***üç gece insanlarla konuşamamandır" buyurdu.***

11. ***Bunun üzerine Zekeriyya, ibadet yerinden kavminin karşısına çıkarak onlara, "Sabah akşam tesbihte bulunun" diye işaret etti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah,* melek vasıtasıyla *buyurdu ki: Ey Zekeriyya! Biz,* duanı kabul ediyor ve *sana bir oğul müjdeliyoruz; onun adı Yahya'dır. Daha önce onun ismini kimseye vermedik.*"

Ona Yahya (hayat veren) dendi, çünkü onunla, annesinin kısır rahmi dirildi, hayat buldu. Yahut onunla Allah'ın dini yayılıp hayat buldu.[406]

Allah Teâlâ, Hz. Zekeriyya'nın duasına bir yönüyle karşılık verdi, her istediğini vermedi. İlâhî irade neyi murat ettiyse onu verdi. Çünkü Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], kendisine bir çocuk verilmesini ve onun kendisine vâris olmasını istedi. Cenâb-ı Hak, çocuk talebini kabul etti, fakat çocuğu kendisine vâris olamadı. Çoğunluğun görüşüne göre Hz. Yahya, babasından önce şehid edildi. Onun babasından sonra bir süre yaşadığı da söylenmiştir.[407] O zaman bir karışıklık kalmaz.

Hz. Yahya'nın önceden isminin belirlenmesi, ilâhî vaadi kuvvetlendirmek ve kendisine şeref bahşetmek içindir. Bu ismin sadece ona verilmesi, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, ondan önce bu isimde kimsenin ona ortak yapılmayışı, ona daha fazla şeref vermek ve kendisini yüceltmek içindir. Şüphesiz, bir kimseye, insanların isimlerinden ayrı ve ayrıcalığı olan yeni bir ismin verilmesi, isim verilen kimse için bir yüceliktir.

Âyette geçen ve "isim verme" manası verdiğimiz "semiyyen" kelimesinin bir anlamı da "benzer" demektir. Buna göre anlam şöyle olur: Allah, ondan önce fazilet ve olgunlukta kendisine benzer kimse yaratmadı. Şu âyette de aynı kelime, "benzer" manasında kullanılmıştır:

"O'na benzer hiç kimse biliyor musun?" (Meryem 19/65).

Gerçekten Hz. Yahya'dan [aleyhisselâm] önce, bazı özelliklerde kendisine benzeyen hiç kimse yoktu. Bu özelliklerden bazıları şunlardır: Hz. Yahya [aleyhisselâm], asla bir günaha niyetlenmemiştir. O, yaşlı bir babadan ve kısır bir anneden doğmuştur. O çok iffetli biriydi. Bu özellikler kendisinden önce kimsede yoktu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Zekeriyya, 'Rabbim, karım kısır, ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmışken, benim nasıl oğlum olabilir?' dedi."* Yani, "Karım kısır, ben ise yaşlılığımdan dolayı âzalarım ve mafsallarım kurumuş, bedenim iyice zayıflamış bir halde iken, nereden ve nasıl bir çocuk olacak?" dedi.

---

[406] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/230.

[407] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/229.

O zaman kendisi 120, hanımı ise doksan sekiz yaşında idi. Yaşları konusunda daha önce farklı rakamlar geçti.

Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], daha önceden dua ettiği ve yakîni kuvvetli olduğu halde, özellikle Âl-i İmrân sûresinde anlatılan harika olayları müşahede ettikten sonra, böyle hayret içeren bir sözü söylemesi, Allah Teâlâ'nın kudretini yüceltmek, ona karşı hayretini göstermek ve bu konuda Cenâb-ı Hakk'ın kendisine bahşettiği nimetini dile getirmek içindir. Bu iş normalde imkânsız bir iş iken, onun sırf Allah'ın fazlı ve keremi ile olduğunu dile getirerek kendisine yapılan bu ihsanı açıklamıştır.

Şöyle denmiştir: Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm], sevincinin bir sonucu olarak hayret ve dehşete düşerek böyle söyledi.

Bir rivayete göre bunu söylemesi, bu işin nasıl olacağını öğrenmek içindi.

Bir diğer görüşe göre o, bunun olmasını çok uzak bir ihtimal görerek böyle söyledi. Şöyle ki dua ile müjde arasından altmış sene geçti. Bu süre içinde o, yaptığı duayı unutmuştu. Bu görüş, doğru olmaktan çok uzaktır.

"Allah dedi ki: Evet durum öyledir, söylendiği gibi yaşın çok ileride, hanımın da kısırdır; fakat o, bizim kudretimize göre çok kolaydır." Bunun için şöyle dedi: *"Rabb'in buyurdu ki: O, bana kolaydır."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Rabb'in böyle hükmetti. Sonra da şöyle dedi: *"Onu yapmak benim için kolaydır;* düşünsene *daha önce seni de hiçbir şey değilken yarattım."*

Yani senin ilk aslın olan Âdem'i yoktan yarattım; sonra sen, hiçbir şey değilken onun sulbünden ortaya çıktın. Şüphesiz Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratılması ve şekillendirilmesi, evlatlarının yaratılmasını da kapsamaktadır. Bunun için Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurdu:

"Sizi biz yarattık, sonra size şekil verdik" (A'râf 7/11). Geniş açıklama için Ebüs-suûd tefsirine bakınız.[408]

---

[408] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/231-232.

"Zekeriyya dedi ki: Rabbim! Bana, istediğim şeyin gerçekleşeceğini ve arzuladığım şeye ulaşacağımı gösteren *bir işaret ver."* Bu, hanımımın çocuğa hamile kalmasıdır. Bu alameti göreyim ki bu büyük nimet oluşmaya başladığında onu şükürle karşılayayım, şükrü, çocuğun doğmasına ertelemeyeyim.

Hz. Zekeriyya'nın çocuk için bir işâret istemesi, onun müjdelemesinden bir müddet sonra olmuş olabilir. Bunu şu rivayetten anlıyoruz:

"Hz. Yahya, Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] altı ay veya üç sene büyüktü. Şüphesiz Hz. Zekeriyya'nın duası, Hz. Meryem'in küçüklüğünde olmuştu. Şu âyet bunu göstermektedir:

'Orada Zekeriyya Rabb'ine dua etti' (Âl-i İmrân 3/38).

Hz. Meryem, Hz. İsa'yı on yaşında veya on üç yaşında doğurdu."[409]

Yahut Hz. Zekeriyya için müjdelenen çocukla ilgili alametin ortaya çıkması, Hz. Meryem'in bulûğa ermesine yakın bir zamana ertelenmiş olabilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Allah Teâlâ *dedi ki:* "Sana işaret, *sapasağlam olduğun halde,* yani yaratılışın tam, âzaların afiyette, dilinde bir pelteklik ve tutukluk hali yokken, Allah'ı zikretmeye gücün yeterken, *üç gün insanlarla konuşamamandır,* onlarla konuşmaya gücünün yetmemesidir." Konuşmama süresi, Âl-i İmrân sûresinin 41. âyetinde üç gün olarak belirtilmiştir. Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] bütün âzaları tam olduğu halde, mecburi olarak konuşmaktan menedildi. Bunun hikmeti, bu günlerdeki konuşmasını tamamen şükür ve zikre tahsis etmesidir.

"Bunun üzerine Zekeriyya, mâbedden, namaz kıldığı yerden *kavminin karşısına çıktı."* Orası kapalı bir yerdi. Âyette geçen mihrap, "ibadet yeri" demektir.

---

[409] Ebûssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/233. İbnü'l-Esîr, Hz. Meryem'in on üç yaşında iken Hz. İsa'ya hamile kaldığını belirtir. Hamilelik yaşının on beş veya yirmi olduğunu söyleyenler de olmuştur (bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih,* 1/308 [Beyrut, ts.]).

Yahut odasından çıktı. İnsanlar mihrabın gerisinde duruyor, içeri girip namaz kılmaları için kapıyı açmasını bekliyorlardı. O anda Hz. Zekeriyya [aleyhisselâm] rengi değişmiş bir halde karşılarına çıktı. Durumunu yadırgadılar ve, "Sana ne oldu?" diye sordular, o da kendilerine,

"Sabah akşam tesbihte bulunun, diye işaret etti." Bir rivayete göre o, yapacakları işi yere yazdı.

Buradaki tesbih, "namaz kılın" manasındadır. Yani *"Sabah ve ikindi namazını kılın"* demek istedi; herhalde onların namazı böyle idi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gündüzün iki tarafında (sabah ve akşam), Rabb'inizi tenzih edin; O'nu noksan sıfatlardan uzak tutarak zikredin.

Hz. Zekeriyya'dan [aleyhisselâm] bu süre içinde Rabb'ini tesbih etmesi ve onu kavmine emretmesi de istenmiş olabilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Duanın kabulü (genelde), zorda kalma şartına bağlıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren mi daha hayırlıdır?" (Neml 27/62).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Zorda kalıp Rabb'ine yalvarmak kadar hiçbir şey senin için ilâhî yardımı isteyemez. Zillet ve iftikar hali kadar hiçbir şey de sana ilâhî ihsanları süratle çekemez."

Sen darda kalıp Rab'bine yalvardığın zaman, senin duana muhakkak karşılık verir; fakat bu karşılık senin istediğin yönde değil O'nun istediği yönde olur; senin istediğin vakitte değil, O'nun istediği vakitte gerçekleşir. Öyle ise ümitsiz olma ve acele de etme. Âyette belirtildiği gibi neyin hayırlı olduğunu Allah bilir; siz bilemezsiniz (Bakara 2/216).

Rabb'inin senin istediğin şeyi verdiğini görünce, bütün konuşmanı O'nun zikri ve şükrü yap; vaktini O'nun ihsan ve iyiliklerini müşahedeye ayır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yahya'ya Verilen Nimetler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Yahya'ya yaptığı tavsiyeyi ve onun vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu:

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا
مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا
عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

12. *"Ey Yahya! Kitaba kuvvetle sarıl!"* ***dedik. Ona henüz çocuk iken hüküm*** *(peygamberlik ve ilim)* ***verdik.***

13. ***Ona ayrıca tarafımızdan büyük bir rahmet ve günahlardan temizlik verdik. O, çok müttaki biriydi.***

14. ***O, anne babasına çok iyi davranan biriydi; zorba ve isyankâr değildi.***

15. ***Doğduğu gün, öleceği gün ve kabirden diri olarak kalkacağı gün ona selâm olsun!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Dedik ki: *Ey Yahya! Kitaba* yani Tevrat'a *kuvvetle sarıl!"*

Âyette sarılması istenen kitabın, Hz. Yahya'ya özel olarak verilen bir kitap olduğu da söylenmiştir. Âyet-i kerime, onun peygamber olarak gönderildiğine dair bir delildir.

İbn Arafe[410] tefsirinde der ki: "Hz. Yahya, Hz. İsa gibi bir peygamberdir."

"Kuvvetle sarıl" demek, ciddiyet ve gayretle sarıl demektir. Bunun, "onunla amel et" manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Henüz çocuk iken ona hüküm verdik."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyetteki hüküm, peygamberliktir; onun peygamberliği üç yaşında iken başladı."[411]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Küçük çocuğun nebî olması aklen câizdir; âlimlerin çoğunluğuna göre de vâkidir. Onun resûl (insanları dine davet eden bir peygamber) olarak gönderilmesine gelince, bu aklen câizdir. Fahreddin-i Râzî'nin sözünün zâhirinden anlaşıldığına göre, Hz. Yahya küçük yaşta peygamber olmuştur. Hz. Yahya ve Hz. İsa [aleyhisselâm], küçük yaşta peygamber olarak gönderilmişlerdir.

İbn Merzûk,[412] Buhârî şerhinde der ki: "Genel durum, peygamberlerin kırk yaşından sonra gönderilmesidir. Çünkü o, olgunluk yaşıdır. Bununla birlikte Hz. Yahya'nın ve İsa'nın [aleyhisselâm] küçük yaşta peygamber olarak gönderildikleri söylenmiştir."

İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Küçük yaşta peygamber gönderilmesi câizdir, fakat vâki olmamıştır."

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm], beşikte iken, *"Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"* (Meryem 19/30) sözü, gelecekte olacak bir şeyi haber vermektir; yoksa o anda olan bir şeyi bildirmek değildir. Küçük bir çocuğun mükellef bir peygamber olarak gönderilmesinin câiz olması izahı zor bir meseledir. Çünkü eğer hükümler eşitse, mükellef olmanın şartı bulûğdur. Geniş açıklama için, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'ye bakınız.

---

[410] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerdindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde talebeleri tarafından bazı notlardan oluşan *Tefsiru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

[411] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/233.

[412] İbn Merzûk el-Hatîb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Acîsî et-Tilimsânî (v. 781/1379), Mâlikî fakihlerinden, muhaddis, hatip ve devlet adamıdır. Birçok eseri yanında *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli bir şerhi mevcuttur (bk. Saffet Köse, "İbn Merzûk el-Hatîb", *DİA*, 20/186).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ortaya çıkan sonuç şudur: Hz. Yahya ve Hz. İsa [aleyhisselâm] küçük iken nebî yapılmışlar, bulûğdan sonra da insanları dine davet edecek bir resûl olarak gönderilmişlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyette, peygamberlik manası verdiğimiz "hüküm" kelimesinin, hikmet, Tevrat'ı anlamak ve dinde fakih olmak anlamına geldiği de söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre çocuklar, kendileriyle aynı yaşta olan Hz Yahya'yı oyun oynamaya çağırdıklarında, Hz. Yahya,

"Ben oyun için yaratılmadım" demiştir.[413]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Ona ayrıca tarafımızdan büyük bir rahmet,* merhamet ve yumuşak huyluluk *verdik.* Yahut kendisine insanların sevgisini verdik." Avf, âyette geçen ve rahmet manasını verdiğimiz "el-hannân" kelimesinin, sevgi anlamında olduğunu söylemiştir.[414]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ona* ayıp ve günahlardan *temizlik verdik.*"

Âyette geçen zekât kelimesine şu mana da verilmiştir: Onu anne babasına bir sadaka (hibe) olarak verdik.

Bir diğer mana: Onu insanlara zekât ve sadaka vermeye muvaffak ettik.

"*O, çok müttaki biriydi.*" Allah'a son derece itaat eden ve isyanlardan kaçınan biriydi.

---

413 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/474; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/168; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 5/485.

414 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/168.

"O, anne babasına çok iyi davranan biriydi." Onlara yumuşak davranan ve kendilerine iyilikte bulunan biriydi.

"Cebbar (zorba) ve isyankâr değildi." Anne babasına isyan eden kibirli biri değildi. Cebbar, kendini beğenen kibirli kimse demek olup insanları kendi ahlâkına uymaya zorlar.

Nasihat dinlemeyen yahut Allah Teâlâ'ya isyan eden kimseye de cebbar dendiği söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Doğduğu gün ona selâm olsun; yani şeytanın diğer insanlara verdiği gibi ona bir zarar vermesinden Allah'ın koruması içinde olsun.

"Ona öleceği gün selâm olsun; yani kabir azabından güvende olsun."

"Ayrıca kabirden diri olarak kalkacağı gün de ona selâm olsun; yani kıyametin dehşetinden ve cehennem ateşinden selâmette olsun."

Rivayet edildiğine göre Hz. Yahya ile Hz. İsa [aleyhisselâm] karşılaştılar. Hz. İsa, Hz. Yahya'ya,

"Benim için af dile; sen benden hayırlısın" dedi. Hz. Yahya da,

"Sen benim için af dile; sen benden hayırlısın" dedi. O zaman Hz. İsa,

"Sen benden hayırlısın; çünkü ben kendime selâm verdim,[415] sana ise Allah Teâlâ selâm verdi" dedi.[416]

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kitabı kuvvetle tutmak, onu okuma konusunda ciddiyet ve gayret içinde olmaktır. Bu da Allah'ın kitabını okurken kalbi mâsivadan arındırmak, bütün düşüncesini başkasından çekip ona yöneltmektir. Kul, Rabb'inin kitabını okurken bu halde olmadıkça, onu kuvvetle tutmuş olmaz.

---

[415] Hz. İsa bununla, 33. âyette geleceği gibi şu sözüne işaret ediyor: "Doğduğum gün, öldüğüm gün ve kabirden diri olarak kalkacağım gün bana selâm olsun."

[416] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/482; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/169.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Kitabı kuvvetle tut"* demek; kitabımızı bizim kuvvet ve rahmetimizle tut, kendi nefsinle değil demektir. Kitap (Kur'an), Allah'ın ezelî kelâmıdır. Yani onu, ezelî kudretin desteği ile tut!"[417]

Bunun manası şudur: Allah'ın kitabını okuyan kimse, nefsinden fâni olup Rabb'i ile konuşmalı, onu Rabb'inden dinleyecek manevi hali elde etmelidir. Bu, mukarrebîn makamındaki âriflerin halidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Meryem'in Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Meryem'in kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّاۙ ⑯
فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا
سَوِيًّا ⑰ قَالَتْ اِنّٖٓى اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ⑱ قَالَ
اِنَّمَٓا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِۗ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ⑲ قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لٖى
غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنٖى بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ⑳ قَالَ كَذٰلِكِۚ قَالَ رَبُّكِ هُوَ
عَلَىَّ هَيِّنٌۚ وَلِنَجْعَلَهُٓ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّاۚ وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ㉑

16. ***Kitapta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.***

17. ***Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. O sırada, biz ona ruhumuzu (Cibrîl'i) gönderdik; o, kendisine tam bir insan şeklinde göründü.***

---

[417] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/454.

18. *Meryem dedi ki: "Senden, Rahmân olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan korkan bir kimse isen bana dokunma!"*

19. *Melek, "Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim" dedi.*

20. *Meryem, "Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl bir çocuğum olabilir?" dedi.*

21. *Melek dedi ki: "Durum öyledir; sadece Rabb'in buyurdu ki: Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve tarafımızdan bir rahmet yapacağız. Hem bu, karara bağlanmış (ezelde hükmü verilmiş) bir iştir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *kitapta,* Kur'an'da *Meryem'i de an."* Kitaptan kasıt, bu sûredir; çünkü bu sûre Hz. Zekeriyya'dan bahsedilerek başladı; peşinden Hz. Meryem'in kıssası getirildi. Çünkü iki kıssa birbiriyle iç içedir. Mana şudur: Kitapta Meryem'in kıssasını an.

"Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti." Meryem, ailesinden ayrılarak Beytülmakdis'in doğu tarafında bir yere yerleşmişti. Yahut içinde ibadet etmek için evinin doğu tarafında bir yere çekilmişti. Bunun için hıristiyanlar, doğu tarafını kıble edinmişlerdir.

Bir rivayete göre Hz. Meryem, hayızdan yıkanmak için, etrafını bir perdeyle örterek evin bir köşesindeki yıkanma yerine oturdu. Şu âyette bu durum anlatılmaktadır:

"Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti."

Hz. Meryem'in asıl durduğu yer mesciddi. Hayız görmeye başladığı zaman, teyzesinin evine gidiyor; hayızdan temizlenince mescide geri dönüyordu. İşte, onlarla arasına bir perde çekip hayızdan yıkanmaya başladığı bir anda, ona Cibrîl [aleyhisselâm], parlak yüzlü, sakalı bitmemiş genç bir insan sûretinde gözüktü.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Ona ruhumuzu,* Cibrîl'i [aleyhisselâm] *gönderdik."* Ona "ruhumuz" demesi, bu andaki hale uygun olması içindi; çünkü o, Hz. Meryem'e taraf-ı ilâhîden özel bir ruh üflemek için gönderilmişti.

"Cibrîl ona tam bir insan şeklinde göründü." Yani yaratılış ve bünye bakımından tam, bütün insanî güzellikleri üzerinde taşıyan kusursuz bir insan sûretinde gözüktü.

Bir rivayete göre melek ona, kendi yaşıtında bir insan sûretinde gözüktü. Bu insan, kendisiyle birlikte Beytülmakdis'in hizmetinde bulunan Yusuf isminde biriydi. Meleğin ona, bu şekilde güzel bir insan sûretinde gözükmesi, kendisinden ürkmemesi ve ondan Allah Teâlâ'nın kelâmını alabilmesi içindir. Çünkü eğer ona bir melek sûretinde gözükseydi, kendisinden ürker, onunla konuşmaya ve kendisinden bir şey almaya gücü yetmezdi.

Bazıları, meleğin ona güzel bir genç sûretinde gözükmesinin, Meryem'in şehvetini harekete geçirip menisinin rahmine düşmesini sağlamak için olduğunu söylemişlerdir ki bu, büyük bir hatadır. O, felsefecilerin görüşüne meyletmektir. Herhalde bu görüş, filozofların kitaplarından çalınmış bir görüştür. Allah Teâlâ'nın şu sözü onu yalanlamaktadır:

"Meryem dedi ki: Senden, Rahmân olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan korkan bir kimse isen bana dokunma!"

Bu âyet, Meryem'in ona meyledip şehvetinin harekete geçmesi şöyle dursun, ona meyletmeyi aklından bile geçirmediği konusunda en âdil şahittir. Evet, meleğin ona bu şekilde son derece güzel bir halde gözükmesi, Hz. Meryem için bir imtihan ve onun iffetini göstermek için olması mümkündür. Zaten, onun kötülükten son derece sakındığı ve iffet sahibi olduğu ortaya çıktı.

Hz. Meryem'in, *"Senden Rahmân'a sığınırım"* diyerek, Allah Teâlâ'nın Rahmân (çok acıyan ve merhamet eden) sıfatını zikretmesi, Cenâb-ı Hakk'a ileri derecede sığınmak ve başına gelen felaketten kendisine koruyacak özel ilâhî rahmeti çekmek içindir. Bu açıklamalar Ebüssuûd'a aittir.[418]

---

[418] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/234-235.

"Eğer Allah'tan korkan bir kimse isen" demek, şayet Allah'tan korkup O'na sığınmaya önem veriyorsan bana bir zarar verme, demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Melek dedi ki: Ben, yalnızca Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim."* Senin düşündüğün gibi kendisinden korkulacak kötü bir insan değilim; ben, senin rahmaniyet sıfatıyla kendisine sığındığın Rabb'inin elçisiyim. *"Sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için geldim."* Yani sana bir erkek evlat hibe edilmesine sebep olmak için geldim.

Meleğin, Hz. Meryem'e, *"Senin Rabb'inin elçisi olarak"* ifadesini kullanması, ona şeref vermek ve kendisini teselli etmek içindir. Bu ifadede, verilen müjdenin asıl sebebini bildirmek de vardır. Cenâb-ı Hakk'ın ona bir çocuk hibe etmesi, onu özel himayesinde büyütüp terbiye etmesinin kapsamına germektedir.

Âyette geçen ve "tertemiz" manası verdiğimiz "zekiyyen" kelimesi, bütün ayıp ve kusurlardan temiz, salih kimse demektir.

Onun diğer bir manası da, o, küçük yaşından büyüklüğüne kadar hep hayır içinde büyüyen biridir.

Meryem dedi ki: "*Bana* nikâhla *bir insan eli değmediği ve* iffetsiz, erkeklerin peşine düşen, zina etmiş günahkâr *biri de olmadığım halde, benim,* senin vasıflarını söylediğin şekilde *bir çocuğum nasıl olabilir?"*

"Melek dedi ki: Durum söylediğin gibidir; sadece Rabb'in buyurdu ki: Bu bana kolaydır." Yani sana bir erkek eli değmeden çocuk vermek, bizim kudretimiz için kolay ve basit bir iştir. Gerçi o, insanların alıştığı âdete göre imkânsız bir şeydir; fakat benim sebep ve vasıtalara bir ihtiyacım yoktur. Bilakis bizim işimiz, olmasını istediğimiz bir şeye "ol" demekten ibarettir; o da dilediğimiz şekilde oluverir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, onu insanlara,* kudretimizin kemalini gösteren *bir delil* olsun diye böyle *yaptık. Bir de* onlara *tarafımızdan büyük bir rahmet olsun,* ona tâbi olup hidayeti bulsunlar, onun irşadı ile irşad olsunlar diye böyle yaptık. *Hem bu,* ezelde *karara bağlanmış,* Allah'ın hüküm ve takdir ettiği, levh-i mahfûza yazılmış, sende meydana gelmesi kesin olan *bir iştir."*

Bir diğer mana: Bu, büyük hikmetler ve acayip sırlar içerdiği için, hükmedilip yapılmayı hak eden bir iştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

16-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi haller ve sırlar, açıkça günaha dalan kimselerden ayrılarak ve kalbi zikirden, müşahededen ve ibret almaktan alıkoyan şeylerden uzaklaşarak ortaya çıkar.

Hak yolcusu, doğu tarafında bir yere gidince; yani nur ehline yakın bir yerde bulunarak nurların ve sırların doğduğu yere yakın olunca, Allah ona kudsî bir ruh gönderir. O, ruhun, sırrın, kalbin ve kalıbın kendisiyle hayat bulduğu rabbânî vâridattır. Bu vâridat o kula, ledünnî ilim ve rabbânî sır bahşeder; kendisinden sonra gelenlere bir delil olur ve ona tâbi olup uyan kimseler için bir rahmet olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı Doğurması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalmasını, onu doğurmasını ve kavmi ile arasında geçen durumu anlatarak şöyle buyurdu:

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهٖ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَاَجَاۤءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى
جِذْعِ النَّخْلَةِۚ قَالَتْ يَا لَيْتَنٖي مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾
فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَٓا اَلَّا تَحْزَنٖي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزّٖٓي
اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّاۘ ﴿٢٥﴾ فَكُلٖي وَاشْرَبٖي
وَقَرّٖي عَيْنًاۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُولٖٓي اِنّٖي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا

فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾ فَاَتَتْ بِه۪ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ
شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٓا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّا
﴿٢٨﴾ فَاَشَارَتْ اِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ اِنّ۪ي
عَبْدُ اللّٰهِ اٰتٰنِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَن۪ي مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُ
وَاَوْصَان۪ي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَت۪ي وَلَمْ يَجْعَلْن۪ي
جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

22. *Meryem ona hamile kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi.*

23. *Doğum sancısı onu bir hurma ağacına sevketti. Meryem, "Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim" dedi.*

24. *Bunun üzerine* (Cebrâil) *alt tarafından ona şöyle seslendi: "Üzülme! Rabb'in senin altında bir nehir akıttı."*

25. *"Hurma dalını kendine doğru silkele de üzerine taze, olgun hurma dökülsün."*

26. *"Ye, iç; gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen, 'Ben, Rahmân için oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."*

27. *Nihayet onu* (Hz. İsa'yı kucağında) *taşıyarak kavmine getirdi. Onlar dediler ki: "Ey Meryem! Sen daha önce hiç görülmemiş çok çirkin bir şey yaptın!"*

28. *"Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi."*

29. *Bunun üzerine Meryem çocuğa işaret etti. Onlar, "Biz, beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?" dediler.*

30. ***Bebek şöyle dedi: "Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı."***

31. ***"Nerede olursam olayım, beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."***

32. ***"Beni anneme iyilik ve ihsanda bulunan biri yaptı; beni bedbaht bir zorba yapmadı."***

33. ***"Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün bana selâm (esenlik ve selâmet) vardır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Meryem ona hamile kaldı."* Bu hamilelik şöyle oldu: Cebrâil (aleyhisselâm) Hz. Meryem'in elbisesinin içine üfürdü; üfürüğü onun içine girdi.

Bir rivayete göre Cebrâil (aleyhisselâm), onun elbisesini kaldırıp cebine üfürdü. Diğer bir rivayete göre ona uzaktan üfürdü, üflemesiyle oluşan rüzgâr ona ulaştı ve o anda hamile kaldı. Bu üflemenin onun ağzına yapıldığı da söylenmiştir.[419]

Hz. Meryem'in hamilelik müddeti hakkında da farklı şeyler söylenmiştir. Hz. Meryem'in hamileliği yedi ay sürmüştür. Diğer bir görüşe göre onun hamileliği sekiz ay sürmüştür ve Hz. İsa'dan başka sekiz aylık hiçbir bebek yaşamamıştır.[420]

İbn Atıyye demiştir ki: "Rivayetlerin ağırlık noktası, Hz. Meryem'in, Hz. İsa'yı sekiz aylık iken doğurduğu şeklindedir. Bunun için, ondan başka sekiz aylık iken doğan kimse yaşamamıştır. Bu durum Hz. İsa'ya ait bir hususiyet olarak korunmuş ve onun için bir mucize olmuştur."[421]

Bir rivayete göre Hz. Meryem'in hamileliği altı ay sürmüştür. Onun üç saat sürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Birinci saatte hamile kalmuş, ikinci saatte çocuk rahminde şekillenmiş, üçüncü saatte onu doğurmuştur. Doğum, güneş tepe noktasından kaydığı bir zamanda (öğle vaktinde) gerçekleşmiştir. Onun bir saat içinde hamile kalıp doğum yaptığını söyleyenler de olmuştur.[422]

---

[419] İbn Kesîr, "ağızdan üflendi" görüşünü, âyetlerin ifade ve ruhuna ters görmüştür. bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/224 (Dımaşk 2007).

[420] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/309.

[421] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/11.

Hz. Meryem, Hz. İsa'yı doğurduğu zaman on üç yaşındaydı. On yaşında olduğu ve henüz iki defa hayız gördüğü de söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onunla uzak bir yere çekildi."* Yani Hz. Meryem, onun doğumunun yaklaştığını hissedince, onu kapatarak ailesinden uzak bir yere dağın arkasına çekildi. Evin en ücra köşesine çekildiği de söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Doğum sancısı onu,* kendisiyle perdelenip gizlenmek veya doğum anında kendisine dayanmak için *bir hurma ağacına sevketti.* O, kuru bir hurma ağacı idi. Onun dalları ve kökü yoktu; kesilmiş kütük halindeydi. Bina yapımı için kesilip getirilmişti. Vakit kıştı. Orada ondan başka ağaç yoktu. Allah Teâlâ Hz. Meryem'e, onun korkusunu teskin edecek mucizelerini göstermek ve kendisine doğum yapan kadınlar için faydalı bir yiyecek olan yaş hurmadan yedirmek için o ağaca gitmesini ilham etmiş de olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Meryem,* kendisini doğum sancısı tutunca, *'Keşke, bundan önce,* şu karşılaştığım şeylerle karşılaşmadan *ölseydim' dedi."* Onun, Hz. Cebrâil [aleyhisselâm] ile arasında geçen şerefli vaadi (ilâhî müjdeleri) bildiği halde böyle söylemesi, insanlardan hayâ ettiğinden ve onların kendisini ayıplamasından korkmasındandır.

Yahut o, sıkıntı ve şiddet anında salih insanların söyledikleri söze uyarak böyle söylemiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], yerden bir saman çöpü alarak,

"Keşke ben şu sapan çöpü olsaydım, başka bir şey olmasaydım" demiştir.

Hz. Bilâl de [radıyallahu anh], "Keşke annem beni doğurmasaydı!" demiştir.

---

[422] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/309.

Hz. Meryem sonra şöyle dedi: *"Unutulup gitseydim, hiç kimse tarafından hatırlanmasaydım;* insanlardan hiçbiri beni hatırlamasaydı."

"O sırada Cebrâil alt tarafından ona seslendi." Denildiğine göre, Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Meryem'in alt tarafında durarak doğan çocuğun gelişini karşılamış ve onu müjdelemiştir. Onun hurma ağacının altından seslendiği de söylenmiştir. Bu seslenenin Hz. İsa olduğu da zikredilmiştir, fakat âyetin bir kıraat şekli, bu görüşün uygun olmadığını göstermektedir.

Melek ona alt tarafından seslenerek şöyle dedi: *"Üzülme! Rabb'in senin altından,* aşağı tarafında *bir dere,* küçük bir nehir *akıttı."* Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen bir hadiste de akıtılan şey, nehir olarak geçmiştir.[423]

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cebrâil [aleyhisselâm] ayağı ile yere vurdu; oradan tatlı bir su kaynağı çıktı, dere halinde aktı."

Ayağını yere vuranın Hz. İsa [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. Yani o, ayağını yere vurunca yerden su aktı.

Bir rivayete göre orada kuru bir nehir vardı; Allah Teâlâ dalı, yaprağı ve meyvesi olmayan kuru hurma ağacından dal, yaprak ve meyve çıkarttığı gibi, kurumuş nehirden de su akıttı.

Bir rivayete göre de orada akan bir nehir vardı. Birinci görüş daha doğrudur; çünkü kurumuş bir nehrin akıtılması, harika işler gösterilmesine daha uygundur ve âyet-i kerimenin ifadesinden ilk akla gelen de budur.

Âyette "küçük nehir" manası verdiğimiz "seriyyen" kelimesinin, hali, şanı yüce seyyid, efendi anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Sana altından (rahim yolundan) pek şerefli bir efendi yani Hz. İsa'yı verdik."

Melek sonra, Hz. Meryem'e şöyle dedi: *"Hurma dalını kendine doğru silkele,* kendine doğru hızlıca hareket ettir *de üzerine* peş peşe *taze, ol-*

---

[423] bk. Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 13303; Heysemî, *ez-Zevâid,* 7/55; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* 5/502-503.

gun hurma dökülsün. Bu taze hurmalardan *ye,* o nehirden *iç; gözün aydın olsun;* kendini hoş tut; üzerinden üzüntü ve kederi at. Şüphesiz Allah Teâlâ, oğluna senin kusur ve günahtan tertemiz olduğunu söyleterek senden töhmeti giderdi."

Yahut Allah Teâlâ'nın seni koruması ve bütün işlerini görüp gözetmesi sebebiyle gözün aydın olsun.

Gözün aydın olsun demek, "Sevin; gözden akan yaşın soğuk olsun" demektir. Çünkü sevinçten dolayı gözden akan yaş soğuk olur; hüzünden dolayı akan yaş ise sıcak olur. Bunun için şöyle denilmiştir: Gözden akan soğuk yaş, sevilen şeyler için olur; sıcak yaş ise hoşa gitmeyen sevimsiz durumlarda olur.

Melek sözüne şöyle devam etti: "Kim olursa olsun, *eğer insanlardan birini görürsen,* senin konuşmanı ister veya seni ayıplarsa ona, *'Ben, Rahmân için* sükût *orucu tutmayı adadım'* de." Onların orucu, susmaktı; oruçlu iken yemekten kendilerini uzak tuttukları gibi konuşmaktan da uzak tutuyorlardı.

İbnü'l-Arabî,[424] *Ârizatü'l-Ahvezî* adlı eserinde şunu kaydeder:

"Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], oruçlu iken konuşmayı ümmeti için serbest kıldı; bizden önceki ümmetlerde (sükût orucu vardı ve) oruçlu iken konuşmak haramdı. Namazda ise durum bunun aksine olup, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onda konuşmayı yasakladı."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım, de."* Yani size Rahmân için oruç adadığımı bildirdikten sonra, hiç kimseyle konuşmam; sadece meleklerle konuşurum yahut Rabbim'e dua ve niyaz ederim.

---

[424] İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî (v. 543/1148), önde gelen Mâlikî âlimlerindendir. *Ahkâmü'l-Kur'ân, Ârizatü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, el-Emedü'l-Aksâ fî Ma'rifeti'l-Esmâi'l-Hüsnâ, Sirâcü'l-Mürîdîn* gibi meşhur eserleri yanında, pek çok eseri vardır. *Ârizatü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî* adlı eseri, Tirmizî'nin baştan sona şerhidir. Eser sekiz cilt halinde basılmıştır (Beyrut 1995). İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili bk. Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir", *DİA,* 20/488-491.

Şöyle denmiştir: Hz. Meryem'e, Rahmân için sükût orucunu adadığını işaretle söylemesi emredildi.

Hz. Meryem'e, bu şekilde adayıp insanlarla konuşmamasının emredilmesi, sefihlerin kendisiyle tartışmasından ve hakkında yaygara çıkarmasından çekinildiği içindir. Bunun bir diğer sebebi de Hz. İsa'nın konuşmasıyla yetinilmesidir. Şüphesiz Hz. İsa'nın konuşması, bu konudaki suçlamaları kökünden kesip atan bir delildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Nihayet* Hz. Meryem nifas halinden temizlenince, *çocuğunu* kucağında *taşıyarak kavmine getirdi.*"

Kelbî[425] demiştir ki: "Hz. Meryem'in amcasının oğlu olan Yusuf Neccâr, Hz. Meryem'i ve Hz. İsa'yı taşıyarak bir mağaraya götürdü; Hz. Meryem orada, nifastan temizleninceye kadar kırk gün kaldı. Kırk günden sonra çocuğunu kucağına alarak geldi. Hz. İsa, yolda konuşarak annesine şöyle dedi:

"Ey anne, sana müjde; ben Allah'ın kulu ve tertemiz yaptığı peygamberiyim."[426]

Ailesi Hz. Meryem'i kucağında çocukla görünce, (babası belli olmayan bir çocuk getirdi diye) ağlayıp üzüldüler; çünkü hepsi salih kimselerdi. Ona,

"*Ey Meryem! Sen,* bu zamana kadar ailemizde *görülmemiş çok çirkin bir şey yaptın, dediler*" ve sözlerine şöyle devam ettiler:

"*Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi.*"

Buradaki Harun'la, Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'u kastettiler. Hz. Meryem, Hz. Harun'la kardeş olacak nesilden geldiği için böyle söylemişlerdir. İkisi arasında 1000 yıl vardı.

Diğer bir görüşe göre, onların zamanında Harun isminde ibadet ehli salih bir zat vardı. Hz. Meryem'i ona benzeterek, "İbadet ve güzel ahlâkta Harun'un kardeşi" dediler. Bu Harun, İsrâiloğulları içinde öyle sevilmiş bir zattı ki ölünce cenazesinde 40.000 kişi bulunmuş; hepsi de isimlerini Harun koymuştu.

---

[425] Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbî, Muhammed Sâib", *DİA*, 25/205-206).

[426] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/174.

Bir rivayete göre ise onlar Hz. Meryem'i, kendi zamanlarında İsrâiloğulları içinde yaşayan Harun isminde çok fâsık birine benzeterek ayıpladılar ve şöyle dediler:

"Senin baban İmrân *kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi;* sen bu babasız çocuğu nereden elde ettin?" Bu ifade, onun yaptığı işin çok çirkin bir şey *olduğunu* dile getirmek yahut o, salihlerin çocuklarının işledikleri günahların, diğer insanların yaptıklarından daha çirkin olduğuna dikkat çekmek içindir.

"Bunun üzerine Meryem çocuğa, kendisiyle konuşmaları için Hz. İsa'ya *işaret etti;* sükût adağını yerine getirmek için kendisi konuşmadı." Hz. Meryem'in, Hz. İsa'ya işaret etmesi, kendisine verilen, "Gözlerin aydın olsun, üzülme" müjdesinin gerçekleşmesini görmek içindi. Çünkü gözlerinin aydın olması, sadece, kendisine yapılan yardım ve her işine yetme vaadinin yerine getirilmesiyle mümkün olur. Bu, onun sadece Allah'a güvenip dayanmasını ve O'ndan başka kimseye ihtiyacının olmamasını gerektirmektedir. Bunu işaretle göstermek istedi. Bu onun emrine verilmiş bir işti. Rahip Cüreyc'in olayını hatırla.[427] Bu açıklama, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'den alınmıştır.

"Onlar, Hz. Meryem'in cevabını yadırgayarak, *"Biz, beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?* Geçmişte, bir akıllının beşikteki sabi çocukla konuştuğu hiç görülmemiş' *dediler."*

"Hz. İsa dedi ki: Ben, Allah'ın kuluyum." Allah Teâlâ onu bu şekilde konuşturdu ki gerçek ortaya çıksın ve onun rab olduğunu söyleyenlere bir reddolsun.

---

[427] İsrâiloğulları içinde Rahip Cüreyc isminde ibadet ehli biri vardı. Fahişe bir kadın, "Cüreyc benimle zina etti" diyerek ona iftira attı, halk toplandı, Cüreyc'in ibadethanesini yıktı, kendisini lânetledi. Bunun üzerine Cüreyc, iki rekât namaz kılıp Allah'a dua etti ve kadının kucağındaki çocuğa işaret ederek, "Ey çocuk, senin baban kim?" diye sordu; kundaktaki çocuk dile gelip, "Benim babam falanca çobandır!" dedi. Böylece olayın iç yüzü anlaşıldı, Cüreyc'in temiz olduğu ortaya çıktı. Halk özür diledi (olay için bk. Buhârî, Enbiya, 48; Müslim, Birr, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/307-308).

Bir rivayete göre, Hz. İsa'nın konuşmasını isteyen Hz. Zekeriyya'dır [aleyhisselâm].

Süddî'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Meryem, kendisiyle konuşmaları için Hz. İsa'ya işaret edince, kızdılar ve, "Onun bizimle alay etmesi, bize, yaptığı işten daha ağırdır" dediler.[428]

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa, annesinin memesini emiyordu, bu sözleri işitince, meme emmeyi terketti, yüzü ile onlara yöneldi, sol tarafına oturdu, işaret parmağı ile işaret ederek sözünü söyledi.

Bir rivayete göre Hz. İsa onlarla bu şekilde konuştu, sonra çocukların konuşacağı yaşa kadar daha konuşmadı.[429]

Hz. İsa sözüne şöyle devam etti: "*O bana kitabı,* İncil'i *verdi ve bununla birlikte beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, beni mübarek kıldı;* insanlara fayda veren ve hayrı öğreten biri yaptı. Dünyada *yaşadığım sürece, nerede olursam olayım* bana kesin bir emirle *namazı ve* malımdan *zekât vermemi emretti.* Yahut nefsimi bütün çirkin ve rezil işlerden temiz tutmamı emretti."

"Beni anneme iyilik ve ihsanda bulunan biri yaptı. Beni Allah katında *şakî olanlardan* (cehennemlik) *bir zorba yapmadı."* Bilakis, yumuşak başlı ve mütevazi, ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş saîd (cennetlik) bir kul yaptı.

Hz. İsa, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği tevazu halinden dolayı derdi ki: "Bana sorun; kalbim çok yumuşaktır; nefsim ise benim gözümde çok küçüktür (bende kibir yoktur)."[430]

Hz. İsa sonra şöyle dedi: *"Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün bana selâm olsun."* Bunun açıklaması, Hz. Yahya'ya verilen selâmda geçti.

Bu âyette, Hz. İsa'ya muhalefet edenlere kapalı yolla tehdit vardır. Ona bu yerlerde selâmın olduğunu belirtmek, onun zıddı olan kimselere de selâmın zıddı olan azabın bulunduğunu bildirmek olur. *"Hidayete tâbi olanlara selâm olsun"* (Tâhâ 20/47) âyetinde de durum aynıdır. Bu âyet, "Hakkı yalanlayan ve hidayet yolundan yüz çevirenlere azap olsun" demektir.

---

[428] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/528.

[429] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/175; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/510.

[430] bk. Taberî, *a.g.e.,* 15/533; Sa'lebî, *a.g.e.,* 4/177.

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] sözü burada bitti. Hz. İsa, beşikte iken konuşan çocuklardan biridir. Yusuf sûresinde, beşikte konuşan çocukların kimler olduğu nesir ve nazım halinde dile getirildi. Beşikte konuşan çocukların hepsi bilinmektedir; sadece Firavun'un kızının bakıcısının hikâyesi pek meşhur değildir. Onu Sa'lebî'nin rivayetine göre nakledeceğiz. O demiştir ki:

İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle dedi:

"Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] mi'racda gökleri seyir esnasında güzel ve hoş bir kokuyla karşılaştı. Cebrâil'e bu güzel ve hoş kokunun nereden geldiğini sordu. Cebrâil [aleyhisselâm],

'Firavun'un kızının hizmetçisi ile çocuklarının kokusudur' dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Onun durumu nedir?' diye sorunca, Cebrâil [aleyhisselâm] bu kadının ve çocuklarının şehidlik hikâyesini şöyle anlattı:

Bu kadın bir gün Firavun'un kızının saçını tarıyordu. Elinden tarak düştü. Kadın, 'Bismillâh, Allah'ın ismiyle' diyerek tarağı yerden aldı. Kız,

'Allah'ın ismiyle derken babamı mı kastettin?' diye sordu. Kadın,

'Hayır, benim ve babanın rabbi Allah'ın ismini andım' dedi. Kız,

'Bunu babama söyleyeceğim' dedi. Kadın,

'Söyle!' dedi. Kız gidip babasına durumu haber verdi. Firavun hizmetçi kadını çağırttı. Ona,

'Senin benden başka bir rabbin mi var?' diye sordu. Kadın,

'Evet, benim ve senin rabbin Allah'tır' dedi. Firavun, kadının Hz. Musa'ya tâbi olduğunu ve Allah'a iman ettiğini anladı. Dininden dönmesini istedi. Kadın, 'Dönmem' dedi. Firavun,

'Seni, kocanı ve çocuklarını öldürürüm' dedi. Kadın ve kocası,

'Öldür, bizim için bir iyilik olur' dediler. Firavun adamlarına bir ateş yaktırdı, üzerine bakırdan yapılmış büyük bir kazan koydurup kızdırdı. Onları içine atmalarını emretti. Kadın Firavun'a,

'Senden bir isteğim var' dedi. Firavun,

'Nedir?' diye sordu. Kadın,

'Benim ve çocuklarımın kemiklerini bir beze koyup aynı yere gömün' dedi. Firavun kabul etti, yaparım dedi. Sonra kadının çocukları getirilip gözü önünde kızdırılmış kazana atıldı. Sonra kucakta süt emen küçük çocuğa sıra geldi. Çocuk annesinin kucağında idi. Annesi ona acıdı, ateşe girmekten çekinir gibi oldu. Çocuk dile gelip annesine,

'Anne, sabret, sen doğru yoldasın, korkma!' diye seslendi. Kadını çocuğu ile birlikte kazana attılar; hepsi şehid oldu."[431]

22-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerden, sûfîlerin durumuyla ilgili önemli sonuçlar çıkmaktadır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. İnsanın, şerefini ayaklar altına alacak işlerde, kendisini gizlemesi ve şerefini koruyacağı mekâna kaçması mubahtır; sadece bu kimse, riyâzet ve nefsiyle mücâhede halinde ise onun durumu değişir. O, nefsini öldürecek (onun kibir ve benliğini yok edecek) şeyleri yapmalıdır.

2. İnsanın, elemini hafifletecek ve karşılaştığı şiddetli sıkıntıyı azaltacak şeylere sığınmasında bir sakınca yoktur; bu, tevekküle aykırı değildir.

3. İnsanın, dininin yahut namus ve şerefinin elinden gitmesinden veya kalbi ile arasına giren bir fitneden korktuğu zaman, ölümü temenni etmesinde bir sakınca yoktur.

---

[431] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/175-176; Ahmed, *Müsned*, 1/310; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2517; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/65; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 3/81.

4. Kalbin, musibetle ilk karşılaşma anında ürküp korkması, sabra ve rızaya ters değildir; çünkü bu hal, insan tabiatının normal tepkisidir. Sabır ve rızaya ters olan, korku ve feryadın sürekli olmasıdır.

5. Gerekli bir durumda sebepleri kullanmak tevekküle aykırı değildir. Bunu, *"Hurma dalını silkele de üzerine taze hurma dökülsün"* âyetinden anlıyoruz. Fakat sebepleri kullanma, haddini aşmadan dinin hükümlerine uygun olarak gerçekleşmeli, kalbiyle onlara bağlanıp mâsivaya itimat etmemelidir. Eğer bu kimse, tecrit ehli (dünyevî sebeplerden kendini ve kalbini çeken) biriyse, yakîni kuvvetlenmeden ve Cenâb-ı Hakk'ın marifetinde temkin sahibi olmadan maddi sebeplere dönmemelidir.

Âl-i İmrân sûresinin 37. âyetinde geçtiği gibi, Hz. Meryem'e ilk halinde rızıklar sebepsiz olarak geliyordu. Nihayet halinde ise kendisine, *"Hurma dalını kendine çekip silkele!"* dendi. Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Hz. Meryem'e ilk halinde, Cenâb-ı Hak, zâtını harika işlerle ve sebepleri ortadan kaldırarak tanıtmıştı. Yakîni kuvvetlenince, sebeplere geri döndürüldü. Hz. Meryem'in ikinci hali, birinci halinden daha üstündür. Bazıları, 'Hz. Meryem'in önce sevgisi bütünüyle Allah'a aitti; oğlu doğunca sevgisi ikiye bölündü' demiştir ki bu görüşe rıza gösterilmez ve iltifat edilmez; çünkü Hz. Meryem, sıddıka (çok sadık) biriydi. Bu vasıfta olanlar, bir halden ancak daha kâmil bir hale intikal ederler."

6. Bir insanın kendisine (farzların dışında) bazı ibadetleri görev olarak yüklemesinde bir sıkıntı yoktur; özellikle bu ibadetlerle insanların ve nefsinin âfetlerinden korunacaksa onu yapmasında bir beis yoktur. Bu ibadetler, nâfile oruç, susmak veya bunların dışında onu avam insanların tehlikelerinden koruyacak ve güzel kullukta nefsine destek olacak işlerdir.

"Doğduğum gün bana selâm vardır ..." âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Hz. Yahya'ya verilen selâm, Allah Teâlâ'nın sevdiği kuluna özel olarak gönderdiği bir selâmdır. Hz. İsa'nın, 'Bana selâm olsun' şeklindeki selâmı ise aynü'l-cem' makamından (her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede eden kuldan) gelen bir selâmdır. Onda, yüce Allah'ın kulda tecellisinin üstünlüğü ortaya çıkmaktadır. Bu iki peygamberin makamından daha yüksek olanı ise Hak Teâlâ'nın, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] mi'racda kendisine kavuştuğunda cemalini göstererek doğrudan selâm vermesidir. Eğer Cenâb-ı Hak ona meleğin diliyle selâm verseydi, yaratılmış bir varlığın diliyle selâm vermiş olurdu. Meleğin selâmı, yüce Mevlâ'nın ezelî sıfatıyla doğrudan verdiği selâmın derecesine ulaşamaz."[432]

Hıristiyanların Bozuk İtikadlarına Ret

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, hıristiyanları ve Allah'a başkasını ortak edenleri reddetmeye başlayarak şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذ۪ي ف۪يهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلّٰهِ
اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
﴿٣٥﴾ وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٣٦﴾ فَاخْتَلَفَ
الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٣٧﴾
اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ ف۪ي ضَلَالٍ
مُب۪ينٍ ﴿٣٨﴾ وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِيَ الْاَمْرُ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ وَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْاَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

34. ***İşte kendisinde şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa hakkında doğru söz budur.***

35. ***Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. O bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir.***

---

[432] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/461.

36. ***Şüphesiz Allah, benim de sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur.***

37. ***Sonra gruplar aralarında ayrılığa düştüler. O çok dehşetli günü görmelerinden dolayı kâfirlerin vay haline!***

38. ***Onlar bize geldikleri gün ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler! Fakat bugün zalimler apaçık bir sapkınlık içindedir.***

39. ***Onları, bütün işler hükme bağlandığında hasret çekecekleri günle uyar. Onlar büyük bir gaflet içindeler ve onlar iman etmezler.***

40. ***Yeryüzüne ve onun üzerindekilere sadece biz vâris oluruz ve onlar sadece bize döndürülür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İşte bu* yüce sıfatlarla tanıtılan ve övülecek vasıfların sahibi olan zat, *İsa b. Meryem'dir*; hıristiyanların kendisine ilâh sıfatını verdikleri değil. Bu, en beliğ şekilde ve delil getirme metoduyla onların iddialarını bir yalanlamadır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak onu, hıristiyanların tanıttığı şeklin tam tersi bir özellikte tanıttı. Âyetteki, "İşte bu ..." ifadesi, uzaklık ifade eden bir işaret zamiri olup Hz. İsa'nın yüksek derecesini, âli makamını ve başkasından ayrı olarak bu övülecek vasıflara sahip olduğunu göstermektedir.

"*Doğru söz budur.*" Yahut Hz. İsa, içinde hiçbir şüphe olmayan doğru sözü söyledi. Bu, onun Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu söylemesidir. O İsa ki yahudi ve hıristiyanlar onun hakkında şüphe edip tartışmaya giriyorlar. Yahudiler, "O, yalancı bir sihirbazdır" derken; hıristiyanlar, "O, bir ilâhtır veya Allah'ın oğludur" diyorlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir!*" Yani bu, gerçek değildir yahut O'nun bir çocuk edinmesi zatı için doğru bir şey değildir. *O, bundan münezzehtir*; onların söylediklerinden yüce ve uludur."

Bu, onların iftira ettikleri şeylerden yüce zatını tenzih etmek, uzak tutmaktır. Allah Teâlâ'nın bir çocuk edinmesi nasıl doğru olur? Çocuk sahibi olmak, birtakım sebeplere ve işleri yapmaya ihtiyaç duyar; halbuki Allah Teâlâ'nın işi, bir gözü açıp kapama süresinden daha hızlıdır. *"O bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece 'ol!' der, o da hemen oluverir."*

Sonra Hz. İsa [aleyhisselâm] onlara dedi ki: *"Şüphesiz Allah, benim de sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur."*

Bu, Hz. İsa'nın beşikte söylediği sözlerin tamamıdır. Aradaki cümle, onun hakkında hata edenleri baştan reddetmek için söylenmiştir. Hz. İsa [aleyhisselâm] şunu demek istedi:

"Ben bir kulum. Allah, benim de sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise sadece O'na kulluk edin ve O'na başkasını ortak koşmayın. İşte size söylemiş olduğum bu tevhid, dosdoğru yoldur; o yola giren sapıtmaz, tâbi olan bâtıla kaymaz."

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Sonra gruplar aralarında ayrılığa düştüler."* Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] kendisinin Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu şeklindeki söyledikleri, aslında her şeyi apaçık ortaya koyan kesin bir delil iken; yahudi ve hıristiyanlar, ifrat ve tefrite düşerek onun hakkında görüş ayrılığına düştüler; her biri farklı şeyler söylediler. Hıristiyanlar kendi içlerinde birkaç gruba ayrıldı. Nestûriyye fırkası, "İsa, Allah'ın oğludur" dedi. Yakubiyye fırkası, "O, Allah'tır; yeryüzüne indi sonra semaya yükseldi" dedi. Melkâniyye fırkası, "O, üçün üçüncüsüdür (üç ilâhtan biridir; Allah bir ilâhtır; İsa bir ilâhtır; annesi bir ilâhtır)" dedi.[433]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O çok dehşetli günü görmelerinden dolayı* onun hakkında çeşitli sapkın görüşlere sahip olan *kâfirlerin vay haline!"* O, dehşeti, hesabı ve cezası büyük günü görmelerinden dolayı vay onlara! O, kıyamet günüdür.

Bir diğer mana: Vay onu gördükleri zamanki hallerine!

Yahut vay onu gördükleri mekândaki hallerine!

---

[433] Fırkaların görüşleri için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/537-538. Müminler ise Hz. İsa [aleyhisselâm] için, "O Allah'ın kulu, resûlü, ruhu ve Hz. Meryem'in rahmine ilka ettiği kelimesidir" dediler.

Yahut vay onların aleyhlerine şahitlik yapıldığı gündeki hallerine! Bu, meleklerin ve peygamberlerin onların haline şahitlik yaptığı gibi kendi dillerinin, ellerinin ve ayaklarının da onların inkâr ve isyanlarını dile getirerek aleyhlerine şahitlik yapmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* hesap ve ceza için *bize geldikleri gün ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler!*" Kulakları ne güzel işitir, gözleri ne güzel görür! Bu ifade, o gün onların son derece güzel işitmelerinden ve keskin görmelerinden ileri gelen bir hayret ifadesidir. Mana şudur:

Onların kulakları ve gözleri, dünyada hakka karşı sağır ve kör iken, hesap ve ceza için bize geldikleri gün hayret edilecek derecede işitip görür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar ahirette doğruyu gördükleri zaman ne güzel işitir ve ne güzel boyun eğerler, fakat bugün dünyada ondan uzak oldukları için, kıyamet gününde bu boyun eğişleri kendilerine bir fayda vermez.

Kelbî[434] demiştir ki: "Allah Teâlâ, kıyamet günü Hz. İsa'ya, '*Sen mi insanlara Allah'ı bırakıp da beni ve annemi ilâh edinin dedin?*' (Mâide 5/116) diye sorduğunda, onlardan daha iyi işiten ve gören kimse olmaz."[435]

Âyetin bu kısmının, bir hayret ifadesi değil, tehdit emri olması da muhtemeldir. Buna göre mana şöyle olur: Resûlüm, bu günde vaat edilen azapları ve başlarına gelecek halleri onlara duyur ve göster.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Fakat zalimler bugün* dünyada *apaçık bir sapkınlık içindedir;* öyle ki onların içinde bulunduğu sapkınlığın derecesi insanlar tarafından idrak edilemez, çünkü onlar gerçeği işitmekten ve onu görmekten tam manasıyla gafil oldular. Onlar bu halde gerçeği görmeyerek kendilerine zulmettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onları, bütün işler hükme bağlandığında hasret çekecekleri günle uyar.*" O gün, bütün insanlar hasret çekerler. Hali kötü olan kimse, yaptığı kötü işlere pişman olup üzülürken; hali iyi olan kimse de az iyilik yapmasına pişman olup üzülür. O gün iş bitirilir; herkesin hesabı görülür; bir grup cennete bir grup cehenneme ayrılır.

---

[434] Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[435] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/177.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyet hakkında soru sorulunca şöyle buyurdu:

"Kıyamet günü ölüm güzel boynuzlu bir koç şeklinde getirilir, cennet ve cehennemliklerin gözü önünde boğazlanır. Bir melek şöyle seslenir: 'Ey cennetlikler, orada ebediyen kalın, artık size ölüm yok. Ey cehennemlikler, siz de orada ebedî kalacaksınız, artık size de ölüm yok.' İşte o zaman cennetliklerin sevinci kat kat artarken, cehennemliklerin üzüntüsüne üzüntü eklenir." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şu âyeti okudu:

"Onları, bütün işler hükme bağlandığında hasret çekecekleri günle uyar. Onlar, büyük bir gaflet içindeler." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu söylerken eliyle dünyaya işaret etti (Yani dünyada gaflet içindeler)."[436]

Mukâtil[437] demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ kâfirlerin cehennemde ebedî olarak kalmalarına hükmetmeseydi, bu durumu gördüklerinde hasretten ölürlerdi."

"Onlar, bu dünyada, kendileri için ahirette kastedilen şeyden *büyük bir gaflet içindeler ve onlar,* dünyanın güzelliklerine aldandıklarından dolayı ahirete *iman etmezler."*

Bu durumda, dünyanın temellerinin yıkılıp güzelliğinin ortadan kaldırılması ve üzerinde olan her şeyin yok edilmesi gereklidir. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"Yeryüzüne ve onun üzerindekilere sadece biz vâris oluruz." Bizden başka hiç kimsenin dünyanın içindekilere ve sizlere sahip olup tasarrufta bulunması mümkün değildir.

---

[436] Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (19), 1; Müslim, Sıfatü'l-Cenne, 40; Ahmed, *Müsned,* 2/377; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 15/545-546; Sa'lebî, *a.g.e.,* 4/178; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/511-512.

[437] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbaü't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır.

Bir diğer mana: Biz, bir vârisin bütün mirası bitirip yok ettiği gibi yeryüzünü ve üzerindekileri yok edip öldürürüz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onlar,* amellerinin karşılığını almak için, başkasına değil *sadece bize döndürülürler;* ayrı ayrı veya beraberce başkasına döndürülmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsinin durumuna önem veren bir kulun önce, inancını Ehl-i sünnet'e uygun olarak kesin deliller ve sağlam ölçülere göre koruma altına alması gereklidir. Bu kimse sonra, manevi zevk ve vecd ehli irfan sahibi âriflerin sohbetinde (manevi terbiyesinde) bulunmaya çalışmalıdır. Tâ ki ârifler ona ihsan makamını öğretsinler, kendisini müşahede ve ilâhî tecellileri görme makamına ulaştırsınlar. Eğer bu konuda gevşek davranırsa pişmanlığın fayda vermediği günde pişman olur, üzülür. Kim, manevi zevk ve hakkı müşahede makamından geri kalırsa o kimse nefsine zulmeden ve onu zarara sokan biridir. Ona ileride bir zarar dokunur ve kendisinde muhakkak hak yolun dışında bozuk hallerden bir kalıntı bulunur. Çünkü o, gerçek erlerin (Allah dostlarının) yoluna girmekten geri kalmıştır. Bu gibiler hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Fakat zalimler, bugün apaçık bir sapkınlık içindedir."

"Onları, hayıflanma gününde başlarına gelecek şeylere karşı uyar" âyeti hakkında deriz ki: O gün, mukarrebîn makamındaki velilerin yükseldiği, boş iddia sahiplerinin ise alçaldığı bir gündür. Manevi zevk ve vicdan ehli (hakikati bulmuş kimseler) için bu dünyada yüce Allah ile manen buluşma hâsıl olur; bu hal ebedî âlemde devam eder.

Rivayet edildiğine göre Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], bir gün üstadı şeyh kutub Abdüsselâm b. Meşîş'in [kuddise sırruhû] huzurunda, "Allahım sana kavuşma gününde beni affet" dedi. Bunu işiten üstadı şöyle dedi:

"Allah sana, gecenden ve gündüzünden daha yakındır. Fakat zulüm, bazı kullara dalâleti (haktan sapmayı) gerektirdi. İlâhî hüküm bazı kulların ezelde üns (ilâhî yakınlık) derecesinden ve vuslat mertebesinden uzak kalmasına hükmetti. Zalim için öyle bir gün vardır ki o günün gelmesinde hiçbir şüphe olmadığı gibi, onda hile ve ikiyüzlülük de bulunmaz. Hak yolunda ileride olan kimse, şu anda Hakk'a vâsıl olan kimsedir. Cenâb-ı Hak, kulların halini şöyle bildiriyor: *"Onlar, bize geldikleri gün ne güzel işitir ve ne güzel görürler. Fakat zalimler bugün apaçık bir sapkınlık içindedir."* Allah kendisinden razı olsun, Şeyh İbn Meşîş'in sözü burada bitti.

Hz. İbrahim'in, Babasını Hakk'a Daveti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberlerin kıssalarından bahsetti. Bunu, müşriklere yaptığı reddi tamamlamak için yaptı. Bu şekilde, bütün hak dinlerin şirkin bâtıl olduğunda görüş birliği ettiğini ortaya koydu. Önce Halil İbrahim'den [aleyhisselâm] bahsetti; çünkü o, tevhid ehlinin imamıdır. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ يَا
اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْـًٔا ﴿٤٢﴾ يَا اَبَتِ
اِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾
يَا اَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا اَبَتِ
اِنِّي اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

41. *Kitapta İbrahim'i de an. Gerçekten o, peygamber olan bir sıddık idi.*

42. *Babasına dedi ki: "Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan şeylere niçin tapıyorsun?"*

43. *"Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi; öyle ise bana uy ki seni doğru yola ulaştırayım."*

44. ***"Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân olan Allah'a âsi olmuştur."***

45. ***"Babacığım! Ben sana Rahmân'dan bir azabın dokunmasından ve senin şeytanla dost olmandan korkuyorum."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta,* Kur'an'da veya sûrede *İbrahim'i de an."* Yani insanlara onun haberini oku ve kendilerine tebliğ et. *"Onlara İbrahim'in haberini oku"* (Şuarâ 26/69) âyetinde de bu mana ifade edilmektedir.

İnsanlara Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] haberlerini anlat, çünkü onlar, onun neslindendir. Onun kıssasını işiterek belki içine düştükleri şirkten ve isyandan vazgeçerler. Âyet şöyle devam ediyor:

"Geçekten o, bir sıddık idi." Yaptığı ve terkettiği her işinde sıdk (doğruluk ve sadakat) üzere bulunuyordu.

Onun sıddık vasfına şu mana da verilmiştir: O, hakkı çok tasdik edici biriydi, çünkü Allah Teâlâ'nın gayb ilimlerinden, âyetlerinden, kitaplarından ve peygamberlerinden, tasdik ettiği pek çok delile sahipti.

Sıddık, tasdik ve doğrulukta çok ileride olan demektir. Her kim, Allah Teâlâ'nın birliğini, peygamberlerini ve farzlarını tasdik eder ve ayrıca tasdik ettiği bu hükümlere göre amel ederse o bir sıddıktır. Bunun için Hz. Ebû Bekir'e [radıyallahu anh], "Sıddık" denmiştir. Bunun hakikati inşallah, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, peygamberdi."* Yani Hz. İbrahim [aleyhisselâm], sıddıklık ile peygamberliği bünyesinde toplamıştı. Çünkü her peygamber sıddıktır; fakat her sıddık, peygamber değildir. Bunun için âyette, sıddıklığın sadece peygamberlere has bir şey olduğu zannedilmesin diye, "O, sıddık olan bir peygamberdi" denmedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. İbrahim babası Âzer'e, onu Hakk'a davet ederken gayet yumuşak ve tatlı bir üslupla *dedi ki:*

Babacığım! Senin kendisine ibadet ederken yaptığın övgüyü, dua ederken yaptığın yakarışı *duymayan,* senin huzurunda boyun büküşünü ve huşûunu *görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan,* yani bir faydanın elde edilmesinde yahut bir zararın giderilmesinde sana yardımcı olmaya gücü yetmeyen *putlara niçin tapıyorsun?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Hiçbir şeyi işitmeyen ve hiçbir şeyi görmeyen varlıklara mı tapıyorsun? Onlar bunları yapamayınca, az önce söylenen şeyleri yapamayacakları zaten bellidir.

Bak, Hz. İbrahim (aleyhisselâm), babasını hak dine davette ve kendisine öğütte nasıl en güzel usulü ve en sağlam yolu seçti. Ona güzel edep dairesinde ve ahlâk kuralları içinde en açık delilleri getirdi. Bunu, babası inat ve kibre düşüp doğru yoldan bütünüyle yüz çevirmesin diye yaptı. Bunun için, âlim olsun cahil olsun bütün akıl sahiplerinin, kendisine tâzimle ibadet etmek şöyle dursun, onu hafife aldığı ve kendisine güvenmekten kaçtığı bir puta, babasının ibadet etmesinin sebebini sordu. Halbuki ibadet sadece, her yönden zengin olan, hiç kimseye hiçbir şekilde muhtaç olmayan ve bütün nimetlerin sahibi bulunan bir zata layıktır; bu zat, her şeyi yaratan, rızıklandıran, hayat veren, öldüren, tekrar dirilten ve kullarına hesap sorup cezalarını veren Allah'tır.

Âyette şuna da dikkat çekilmiştir: Akıllı bir kimsenin, her yaptığı şeyi geçerli bir sebep ve doğru bir hedef için yapması gerekir.

Bir şey, hayat sahibi, iyiyi kötüden ayırma vasfına sahip, gören, işiten, fayda ve zarar vermeye gücü yeten, kula bir hayır ve şer ulaştırmaya imkânı olan biri olsa, fakat o, mümkün sınıfına giren yani var olmasıyla yok olması eşit bir varlık olsa, selim bir akıl, ona ibadet etmekten yine kaçınırdı. Velev ki o şey, (peygamber veya melek gibi) yaratılmış varlıkların en şereflisi, en kudretlisi olsun. Onlar için durum böyle olunca, bir ağaç veya taştan yapılmış, kendisinde hiçbir hayat emaresi bulunmayan putlara ibadet etmenin ne kadar akıl dışı olduğu ortadadır.[438]

---

[438] İbn Acîbe (rahmetullahi aleyh), bu açıklamayı Ebüssuûd'un tefsirinden nakletmiştir; o da Beyzâvî'den almıştır. Biz manayı, Ebüssuûd'un tefsirine göre verdik (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* 4/242; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 2/32).

Sonra o, babasını kendisine tâbi olmaya çağırdı; çünkü Hz. İbrahim, dosdoğru bir yolda idi. Bunun için daha önce geçtiği gibi davetine çok yumuşak ve kalbi çekecek bir üslupla başlayarak şöyle dedi:

"Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi."

Hz. İbrahim, babasının son derece cahil olduğunu söylemedi; aslında o, tam manasıyla bir cahildi. Kendisini de büyük bir ilim sahibi olarak tanıtmadı, halbuki o, ilmin zirvesindeydi. Tam tersine o, kendisiyle yola çıktığı yol arkadaşının halini en iyi bilen müşfik bir arkadaş sıfatıyla yumuşaklıkla onun gönlünü çekecek bir eda ile şöyle dedi:

"Öyle ise bana uy ki seni doğru yola ulaştırayım." Yani seni en yüce maksatlara ulaştıran, ayrıca helâk ve azaba götüren dalâletten kurtaran dosdoğru bir yola ileteyim.

Hz. İbrahim, sonra babasını putlara ibadetten menederek şöyle dedi: *"Babacığım! Şeytana kulluk etme!"* Şüphesiz senin putlara tapman, şeytan için yaptığın bir ibadettir; çünkü bu işi sana süslü gösteren ve seni ona teşvik eden odur.

Sonra ona bu işi yasaklamasının sebebini şöyle belirtti: *"Çünkü şeytan, Rahmân olan Allah'a âsi olmuştur."* Bu ifade, onu putlara ibadetten menetmesini gerektiren sebebi açıklamakta ve ayrıca ona, şeytanın, kendisine sayısız nimetler bahşeden Rabb'ine isyan etmiş biri olduğunu vurgulu bir şekilde ifade etmektedir. Allah o şeytandan intikam alacaktır; acaba ona ibadet edenin durumu nasıl olur?

Âyette, şeytanın diğer günahları içinde sadece secdeyi terkederek Allah'a isyan ettiğinin dile getirilmesi, onun bütün isyanların temeli olmasındandır. Yahut o, şeytanın Hz. Âdem'e ve zürriyetine düşmanlığının neticesidir. Hz. İbrahim'in, babasına bunu hatırlatması onun şeytanla dost olmaktan ve ona itaatten sakınmasını gerektirmektedir. Şeytanın Rahmân sıfatındaki Allah'a isyan ettiğinin belirtilmesi ise onun isyanının son derece çirkin olduğunu göstermek içindir.

Hz. İbrahim, babasını uyarmaya şöyle devam etti: *"Babacığım! Ben sana Rahmân'dan bir azabın dokunmasından ve senin şeytanla dost olmandan korkuyorum."* Bu onu, şeytana ibadet etmenin kötü âkıbetinden bir sıkındırmadır. Bu âkıbet, onun şeytanla birlikte zillet ve kötü azap içinde olmasıdır.

"Rahmân'dan bir azabın ..." denmesi şunu gösteriyor: Puta tapmak öyle kötü bir iştir ki onu yapana azabın gelmesini Allah'ın Rahmân (çok acıyıp merhamet eden) sıfatı engellemez. *"Ey insan, seni Kerim (çok iyilik ve ihsan sahibi) Rabb'ine karşı ne aldattı?"* (İnfitâr 82/6) âyetinde de benzer bir mana vardır.

"Şeytanla dost olursun" şu manadadır: Onunla birlikte azapta beraber olduğun zaman, ebedî lânette de birlikte olursun.

Bunlar, Hz. Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] babasına öğüdüdür. O bu öğüdü yaparken şu beş edebe dikkat etmiştir:

1. **Güzel hitap.** Hz. İbrahim babasına, "Babacığım" dedi, "Ey Âzer veya ey baba!" demedi.

2. **Akla hitap.** Hz. İbrahim babasına, *"Hiçbir şey işitmeyen, hiçbir şey duymayan ve sana bir fayda vermeyen şeylere niçin tapıyorsun?"* dedi; ona, "Kuru ağaçtan ve taştan yapılmış şeylere niçin tapıyorsun?" demedi.

3. **Gönle hitap.** Hz. İbrahim, *"Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi"* dedi; ona, "Sen bir cahilsin" demedi.

4. **Karşısındakine merhamet.** Hz. İbrahim babasına, *"Sana bir azabın dokunmasından korkuyorum"* dedi; kesin bir dille, "Sen azaba düşeceksin" demedi.

5. **Yumuşak ifade.** Hz. İbrahim babasına, *"Sana azabın dokunmasından korkuyorum"* dedi; azabın ona ulaşmasından ve başına inmesinden bahsetmedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

41-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, dostu Hz. İbrahim'de, risalet ile hulletin (resûllük ve özel dostluğun) yanında, sıddıklık ile nebîliği birleştirdi. Manevi terakkide önce sıddıklık elde edildiği için, onu önce zikretti.

Diğer kullar için sıddıkıyyet makamı, peygamberlikten sonra gelir. Nisâ sûresinin 69. âyetinin tefsirinde bu konuda açıklama geçti.

Sûfîlere göre sıddık, sadakati ve tasdiki çok ileri seviyede olan kimse demektir. O, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını ve vaatlerini tasdik eder, öyle ki onlar devamlı gözünün önünde olur; onlara karşı hiçbir tereddüt ve itirazı olmaz. Onları tasdik edişi, herhangi bir mucize ve delile bağlı değildir; Hakk'ı delilsiz tasdik eder. Sonra, canını ve malını Mevlâ'sının rızası için feda eder; Hz. Halil İbrahim'in yaptığı gibi. O, Rabb'i için bedenini ateşe attı, yiyeceğini misafirlere yedirdi, oğlunu kurban etti.

Sıddıklığa bir örnek de Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] yaptığıdır. O da Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] mağarada canıyla destekledi, beş defa bütün malından sıyrılıp hepsini Allah yolunda verdi.

Sıddıklığa diğer bir örnek de İmam Gazâlî'nin yaptığıdır. O da Allah için nefsini haraplığa ve yokluğa attı. Bir şeyhe ulaşıp bağlanınca, Mevlâ'sının rızası için malından sıyrıldı, makamından ayrıldı. Bunun için Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] onun hakkında şöyle demiştir:

"Biz İmam Gazâlî'nin en büyük sıddıkıyyet makamında olduğuna kesin şahitlik ederiz." Şâzelî hazretlerinin, bir kimsenin sıddıkıyyet makamında olduğuna şahitlik etmesi, onun sıddıklardan olduğuna inanman için yeterlidir.

Şunlar sıddık olan kulun halidir: Sıddık olan kimse, ezelî kudretin ortaya koyduğu hârikulâde olayların hiçbirine şaşırıp hayrete düşmez. Hiçbir şeyi gözünde büyütüp garip ve tuhaf görmez. Bunun için Cenâb-ı Hak, Hz. Meryem'i sıddık vasfıyla tanıtırken; Hz. İbrahim'in hanımı Sâre'yi bu vasıfla anmamıştır. Sâre'ye, melekler tarafından bir çocuğu olacağı müjdelenince, buna şaşırarak dedi ki:

"Ben bir kocakarı, kocam da bir ihtiyar iken, çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu, şaşılacak bir şeydir!" (Hûd 11/72).

Aynı müjde Hz. Meryem'e verilince o, sadece bunun nasıl olacağını; nikâh yoluyla mı yoksa başka bir yolla mı olacağını sordu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet-i kerimede, insanlara vaaz ve uyarıda yumuşak ve güzel bir üslup kullanmaya işaret vardır. Özellikle kendisine vaaz edilen kimse anne baba gibi hatırı büyük kimse veya halkın ileri gelenlerinden biri ise onlara uyarı yapan kimsenin kendilerine yumuşaklıkla hitap etmesi ve ince bir yol izlemesi gerekir. Bunun için önce, Allah Teâlâ'nın onu içinde bulundurduğu makamı dile getirmeli, sonra bu makama uygun bir hitap tarzı ile kendisini uyarmalı ve onu, bulunduğu makamdan daha yükseğine teşvik etmelidir. Eğer uyarıda bulunan kimse, daha işin başında, karşısındaki kimsenin sahip olduğu makamı inkâr ederse o, kendisinden nefret eder, vaazına kulak vermez. Bu, tecrübe edilmiş bir durumdur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Babasının Hz. İbrahim'e Tepkisi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, babasının Hz. İbrahim'e verdiği cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتٖى يَٓا اِبْرٰهٖيمُۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ
وَاهْجُرْنٖى مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّٖىۜ اِنَّهُ كَانَ بٖى
حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَاَدْعُوا رَبّٖى عَسٰٓى اَلَّٓا
اَكُونَ بِدُعَٓاءِ رَبّٖى شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

46. *Babası dedi ki: "Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer (beni tenkit etmekten) vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Şimdi uzun bir zaman benden uzak dur!"*

47. *İbrahim dedi ki: "Selâm sana. Rabbim'den senin için af dileyeceğim. Şüphesiz O, bana karşı çok lutufkârdır."*

48. *"Sizden ve Allah dışında taptığınız şeylerden uzaklaşıyor ve Rabbim'e yalvarıyorum. Rabbim'e yaptığım duamda (isteğimden) mahrum edilmeyeceğimi umuyorum."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Babası,* Hz. İbrahim'e cevabında *dedi ki: Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun?"* Yani sen onlardan yüz çevirip onları terk mi ediyorsun?

Babası şaşırma ifadesiyle birlikte, onun yüz çevirme işini inkâr etti. Sanki şunu demek istedi: Başkasını onlardan yüz çevirmeye sevketmek bir yana, akıllı bir kimsenin onlardan yüz çevirmesi akıl kârı değildir. Sonra onu şöyle tehdit etti:

"Eğer bu uyarılarından *vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım!* Yani vallahi eğer beni ilâhlarımdan vazgeçirme işine bir son vermezsen, seni taşla yahut dilimle kendimden uzaklaştırırım. *Şimdi* yanımdan git ve *uzun bir zaman* yahut ebediyen *benden uzak dur!"*

Hz. İbrahim babasına *dedi ki:* "Benden *selâm sana;* sana bir kötülüğüm dokunmaz." Bu, onu yüceltme selâmı değil, kendisinden ayrılma selâmıdır ve kötülük yapana iyilik ederek kendisiyle kavgayı bitirme usulüdür; hasımla barış antlaşmasıdır.

Hz. İbrahim şunu demek istedi: "Sana karşı eziyet verici bir şey söylemeyeceğim; *fakat Rabbim'den senin için af dileyeceğim;* O'ndan senin affedilmeni isteyeceğim." Hz. İbrahim, bu vaadini Şuarâ sûresindeki şu sözüyle yerine getirdi:

"Rabbim, babamı da bağışla; gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır" (Şuarâ 26/86).

Yahut âyetin manası şudur: Rabbim'den sana tövbe nasip etmesini ve imana ulaştırmasını isteyeceğim.

Bir kâfirin kâfir olarak öleceği kesin belli olmadan önce, kendisine bu şekilde dua etmenin câiz olduğunda şüphe yoktur. Yasaklanmış olan, onun kâfir olarak öleceği vahiyle belli olduktan sonra, onun affını istemektir. Öldükten sonra kendisi için istiğfar etmeye gelince, bu akla göre imkânsız değildir, fakat nakle göre yasaklanmıştır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], inkâr üzere ölenlere dua ve istiğfar yasağı gelmeden önce, amcası Ebû Tâlib hakkında, *"Yasaklanmadığı sürece senin için affedilmeni istemeye devam edeceğim"* dedi. Sonra, Tevbe sûresinde geçtiği gibi, bunu yapması yasaklandı. Kâfir olarak öldüğü kesin olarak bilinen bir kimsenin affı için dua etmek Kur'an tarafından yasaklanmıştır. O zaman, Hz. İbrahim'in böyle bir vaatte bulunmasının bir karışıklığı yoktur. Onun, babası için, *"Senin için muhakkak af dileyeceğim"* (Mümtehine 60/4), *"Rabbim, babamı da bağışla; gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır"* (Şuarâ 26/86) sözlerinin açıklaması budur. O bunları, babasının imanından ümit kesmeden önce söylemiştir. Şu âyet bunu gösteriyor:

"Onun (babasının) Allah düşmanı olduğu kesin belli olunca, ondan uzaklaştı" (Tevbe 9/114).

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, bana karşı çok lutufkârdır."* Bana son derece iyilik ve ihsanda bulunandır. Bütün işlerimde bana acıyıp merhamet edendir. Gerçekten O benim, her yaptığım duayı kabu etti, öye ki ben hep duamın kabul edilmesine alıştım.

Bir diğer mana: O, beni çok iyi bilmektedir; kendisine dua edersem duamı kabul eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizden* yani senden ve kavminden ayrılıyorum, ayrıca Allah'ın dışında taptığınız şeylerden *uzaklaşıyorum,* dinim adına hicret ediyorum; çünkü nasihatlerim size fayda vermedi."

"Ve ben Rabbim'e yalvarıyorum." Sadece O'na kulluk ediyorum.

Âyete şu mana da verilmiştir: Senin bağışlanman için Allah'a yalvarıyorum. Bu, Hz. İbrahim'in babasına dua etmesinin yasaklanmasından öncesine göre verilmiş bir manadır.

Bir diğer mana: Ben, bana bir evlat vermesi için Rabbim'e yalvarıyorum. Şu âyet onun duasını bildirmektedir:

"Rabbim, bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla!" (Sâffât 37/100).

Âyet şöyle bitiyor. *"Rabbim'e yaptığım duamda* ve ibadetimde *mahrum edilmeyeceğimi,* eli boş çıkmayacağımı *umuyorum."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Ey kavmim, sizin putlarınıza yaptığınız ibadette sapkınlığa düşüp eli boş kaldığınız gibi, benim Rabbim'e yaptığım talepte eli boş kalmayacağımı umuyorum.

Bu âyette, onlara üstü kapalı tenkit vardır.

Hz. İbrahim'in, sözüne, "Umulur ki ümit ediyorum ki" manasına gelen bir kelimeyle başlaması, onun tevazu ve güzel edebini ortaya koymaktadır. Bu ifade ile şuna da dikkat çekilmiştir: Yapılan duaları kabul etmek, yüce Allah'ın lutfu ve ihsanı ile olmaktadır; yoksa o, bir gereklilik ve mecburiyetten değildir. Bir de itibar edilecek nokta, işin sonu ve saadetin elde edilmesidir. Bunlar da sadece her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ın bileceği gayb konularına girmektedir.

46-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bak, Âzer, ilâh diye taptığı putlardan yüz çevirdi diye, kendisine en yakın oğlunu nasıl terketti. O, bâtıl bir dava için böyle yaparsa, ey mümin, sen nasıl olur da senin Hak ilâhından yüz çeviren ve O'na ibadette başkasını ortak yahut O'nun peygamberini inkâr eden kimseyi terketmezsin! Sana düşen iş, yüce sevgilin adına gayrete gelerek seni Rabb'inden alıkoyan her şeyi terketmendir. Eğer bu âleme, gerçeği görmek için bakarsan, Hakk'ın dışında, gayrete gelinecek hiçbir şey bulamazsın; çünkü âlemde sadece Hak vardır. Hakikat gözüyle bakıldığında, O'nun dışındaki her şey bâtıldır.

Kim, Allah'tan başka her şeyden uzaklaşır ve tamamiyle Mevlâ'sına yönelirse hiçbir talebinde ve çalışmasında bedbaht olmaz, eli boş ortada kalmaz. Tam aksine Allah Teâlâ ona, zatının sırlarını öğretir, sıfatlarının nurlarını gösterir, sonuçta öyle bir marifete erer ki âlemde sadece tek ve bir olan, hiç kimseye muhtaç olmayıp her şeyin kendisine muhtaç olduğu Rabb'ini görür.

Allah İçin Hicretin Mükâfatı

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, Allah'tan yüz çevirenlerden ayrılıp tek başına dini yaşama gayretinin neticesinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ وَكُلًّا
جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

49. ***İbrahim onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşınca biz ona İshak'la Yakub'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık.***

50. ***Onlara rahmetimizden ihsanda bulunduk ve kendilerine doğrulukla anıldıkları güzel bir nam bıraktık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim, onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşınca biz ona İshak'la Yakub'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık."*

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kavmini terkederek Irak arazisindeki Kûsâ denen yerden çıktı, Şam'a hicret etti ve oraya yerleşti. Cenâb-ı Hak ona, câriyesi Hacer'den İsmail'i ihsan ettikten sonra kendisine, oğlu İshak ile torunu Yakub'u ihsan etti.

Hz. İsmail'in annesi Hacer, Hz. İbrahim'in birinci hanımı Sâre'ye hediye edilmiş, o da Hz. İbrahim'e hediye etmişti. Hacer'den İsmail doğdu. Sâre, onu kıskandı, çünkü o zamana kadar kendisinin hiç çocuğu olmamıştı. Bunun üzerine Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Hacer ile oğlu İsmail'i bulundukları yerden çıkararak Mekke'ye getirdi ve kalmaları için orada bıraktı. Bu olay, Mekke'nin kurulup mâmur edilmesine sebep oldu.

Daha sonra Sâre, İshak'a hamile kaldı. İshak'tan da Yakub meydana geldi. Cenâb-ı Hak, bu âyette Hz. İshak ile Hz. Yakub'u birlikte zikretti; çünkü onlar Hz. İbrahim'le aynı beldede bulunuyorlardı. Hz. İshak, Hz. İbrahim'le birlikte bulunuyor, onun işlerine yardımcı oluyordu. Bunun için onlar, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] için büyük nimet olmuşlardı.

Hz. İshak'la Hz. Yakub'un Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] onun putperest kavminin bulunduğu yeri terketmesinden sonra hibe edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, ona, ailesini ve akrabalarını terketmesine karşılık olarak verdiği nimetin büyüklüğünü açıklamak içindir. Gerçekten Hz. İshak ile Hz. Yakub'un nesillerinden nice peygamberler gelmiştir. İkisinin pek çok evlat ve torunu olmuştur. Onlardan her biri, şanları büyük kimselerdi ve aile olarak kalabalık idiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlardan her birini peygamber yaptık"* Yani Hz. İshak ile Hz. Yakub'u peygamber yaptık yahut onların soyundan peygamberler getirdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara rahmetimizden ihsanda bulunduk."* Bu ihsan, peygamberliktir. Bunu, onları peygamber yaptığını bildirdikten sonra dile getirmesi, onun, ilâhî rahmet ve lutuftan olduğunu bildirmek içindir.

Onlara ihsan edilen rahmetin mal, evlatlar ve kendilerine verilen bolca rızık olduğu da söylenmiştir.

Bu rahmetin, kendilerine kitap indirilmesi olduğunu söyleyenler de olmuştur.

En doğrusu, bu rahmetin dinî ve dünyevî bütün hayırları içine aldığını söylemektir.

"Ve kendilerine doğrulukla anıldıkları güzel bir nam bıraktık." Onları bütün din ehli arasında yüce ve şanlı kimseler olarak anılan kimseler yaptık. Hak dinlere mensup herkes onları takip eder, kendilerini övgüyle anar ve onlarla iftihar eder. Bu durum, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] şu duasına karşılık olarak ihsan edilmiştir:

"Rabbim, beni, gelecek nesiller arasında doğrulukla anılan kimselerden yap!" (Şuarâ 26/84).

Onların anılmasının sıdk ve yücelikle birlikte dile getirilmesi, onların övülüp yüceltilmeye layık kimseler olduğunu ve övgülerinin asırlar boyunca, devletler ve milletler arasında devam edeceğini göstermek içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesine ulaşmak için insanlardan uzaklaşır ve sadece bütün mülkün sahibi Hak Teâlâ'ya yönelirse muhakkak onun üzerine kudsî ihsanlar, Hak tarafından ihsan edilen manevi sırlar ve ledünnî ilimler akar. Onlar, manen arınmış kalplerin tefekkürünün sonucudur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kalbe, fikir meydanında dolaşacağı uzlet halinden daha çok fayda veren hiçbir şey yoktur."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Meclislerin en şereflisi ve en yücesi, fikir yoluyla tevhid meydanında bulunmaktır."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Uzletin meyvesi, ilâhî ihsanları elde etmektir. Bunlar dört tane olup şunlardır: Kalpten perdenin açılması, ilâhî rahmetin inmesi, muhabbetin elde edilmesi ve dilin konuşmada sıdk halini (doğruluk ve istikameti) bulması. Bu konuda Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

'İbrahim onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşınca biz ona İshak ve Yakub'u hibe ettik.'"

Hikmet sahibi biri demiştir ki: "Kim, insanlara karışırsa onları idare etmek durumunda kalır. Onları idare ile uğraşan kimse onları görür. Onları gören (ve kendilerine karışan) kimse, onların düştüğü hatalara düşer ve onların helâk olduğu gibi helâk olur."

Sûfîlerden biri demiştir ki: Abdallardan (seçkin velilerden) birine,

"Hakikate ulaşmanın yolu nedir?" diye sordum; hazret,

"İnsanlara bakma; insanlara bakmak bir zulmettir" dedi. Ben,

"Onlara bakmak ve içlerinde olmak zorundayım" dedim; hazret,

"Sözlerine kulak verme; çünkü onların sözü kalbe katılık verir" dedi. Ben,

"Bunu da yapmak zorundayım" dedim. Hazret,

"(Bir zaruretin yoksa) onlarla bir muamele içine girme; insanlarla iş yapmak ve içli dışlı olmak zarardır ve Hak'tan uzaklıktır" dedi. Ben, "İnsanların arasında bulunuyorum; onlarla muamele yapmak ve içli dışlı olmak zorundayım" dedim; hazret,

"Onlarla sükûn ve huzur bulma; onlarla sükûn bulmak helâktir" dedi. Ben,

"Bu da olabiliyor!" dedim. O zaman hazret,

"Be adam, oyun eğlence ile meşgul olanlara bakıyorsun, cahillerin sözlerini dinliyorsun, Hak yolunda gevşek ve tembel kimselerle iş yapıyorsun, cahillerle huzur ve sükûn buluyorsun; kalbin Allah'tan başkasıyla beraberken bir de kalkmış ibadet ve taatten tat almak istiyorsun! Heyhât! O, bu şekilde olmaz!" dedi ve benden ayrılıp gitti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Mücâhede ehli, kalplerini düşük ve kötü düşüncelerden korumak istediklerinde, dünyanın güzelliklerine bakmadılar. Bu, onlar için mücâhede ve riyâzet hallerinde en büyük asıldır (temel bir kaide ve vazgeçilmez bir düsturdur)."

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Bir mürid, insanların arasında bulamadığı manevi tadı, neşeyi ve kuvveti halvetinde (tek başına iken) bulmadıkça sadık bir mürid olamaz. Yine o, kalp huzurunu tek başına iken ve manevi neşesini halvetinde elde etmedikçe ve en güzel amelleri gizlilik içinde (insanların görmediği zamanda) yapmadıkça sadık bir mürid olamaz."[439]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: (Zaruret halleri hariç) insanlardan uzaklaşmak ve kaçmak, mürid için manevi terbiyenin başında şarttır. Hakk'ı müşahede halinde temkin sahibi olunca, kalbi bütün mülkün sahibi ve dostlarını çok seven yüce Mevlâ'sı ile huzur halini bulunca ve manevi tada ulaşınca, onun insanların içine karışıp tefekkürünü ilerletmesi gerekir. Çünkü o zaman insanlar onun marifetini artırır ve onlarla manevi hali gelişir. Bu durumdaki kul, insanları Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden birer nur olarak görür ve kendilerinden istifade edilecek birer çiçek gibi onlardan faydalanır; böylece Hakk'ı müşahedenin manevi tadını tadar.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Meczûb demiştir ki: "İnsanlar, (değişik renk, nakış ve kokusuyla) birer çiçek bahçesi gibidir; ben o bahçeye girip hepsinden istifade ettim. Onlar, bazıları için en büyük perdedir; fakat ârifler için Hakk'a giriş kapısıdır."

---

[439] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/392 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Şüşterî[440] kasidelerinin birinde demiştir ki: "Kalabalıklar, bizim mahallemize (marifet diyarına) vuslat vesilemizdir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسٰى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾
وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ
رَحْمَتِنَا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

51. *Kitapta Musa'yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi biriydi, nebî ve resûldü.*

52. *Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, özel konuşma için huzurumuza yaklaştırdık.*

53. *Ona, rahmetimizden, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ihsan ettik.*

---

[440] Şüşterî'nin asıl adı Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668/1269) Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideler vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyru 1999); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta Musa'yı da an."* Bu âyetlerde Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. İsmail'den [aleyhisselâm] önce söylendi. Bu, onun Hz. Yakub'dan ayrılmaması için yapıldı; çünkü Hz. Musa, Hz. Yakub'un neslindendir.

"Gerçekten o ihlâs sahibi, tevhid ehli biriydi; ibadetini şirk ve gösterişten uzak tutmuş, yüzünü Allah Teâlâ'ya yöneltmiş, O'ndan başkasından nefsini uzaklaştırıp kurtarmış biriydi."

Âyetteki "muhlis" kelimesi, "muhlas" şeklinde okununca manası, kurtarılan, temizlenen, arındırılan olur. Buna göre âyetin manası şudur: O, Allah Teâlâ'nın her türlü kusur ve kirden temizlediği biridir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: O, her şeyini Allah için yapan biriydi; hiçbir şekilde başkasına yönelmedi, Allah yolunda hiçbir şeye ilgisiz kalmadı."[441]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, nebî ve resûldü."* Allah Teâlâ Hz. Musa'yı insanlara gönderdi, onlara Allah'tan gelen haberleri bildirdi. Bunun için âyette resûl ifadesini önce söyledi; esasen resûl, nebîden (mertebe olarak) daha has ve daha yüksektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik."*

Tûr, Mısır ile Medyen arasında bir dağdır. Mana şudur: Allah ona Tûr dağının sağından seslendi. Orası, Hz. Musa'nın sağ tarafına düşen bir yerdi; sesin geldiği ağaç, Hz. Musa'nın sağındaki dağın kenarında idi.

Âyette "sağ tarafı" anlamını verdiğimiz "eymen" kelimesine, "bereketli, mübarek" manası da verilmiştir. Buna göre mana, "Ona mübarek Tûr dağından seslendik" olur.

Cenâb-ı Hakk'ın ona seslenmesi, Hz. Musa'nın ilâhî kelâmı o cihetten işitmesidir.

---

[441] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/101.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onu, özel konuşma için huzurumuza yaklaştırdık."* Yani onu, bize özel münâcât etmesi ve vasıtasız olarak kendisiyle konuşmamız için kendimize yaklaştırdık. Buradaki yaklaştırma, mekân olarak değil, ona şeref verme ve ihsanda bulunma manasında bir yaklaştırmadır. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın halini, bir sultanın, özel sohbeti ve muhabbeti için seçip kendisine yaklaştırdığı kimseye benzetmiştir.

Âyetteki, "özel konuşma veya münâcât" manasına gelen "neciyyen" kelimesinin, "ululuk ve yücelik" anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre mana şöyle olur: Biz onu, bir semadan diğerine yükselttik; öyle ki levh-i mahfûza yazı yazan kalemin sesini işitecek bir makama yükseldi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona rahmetimizden, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ihsan ettik."* Yani sırf rahmetimizden ve kendisine şefkatimizden dolayı bunu yaptık. Yahut rahmetimizin bir tecellisi olarak böyle yaptık; kardeşi Harun'u ona, bir destekçi ve yardımcı olarak ihsan ettik. Bu ihsan, onun şu duasına karşılık verildi:

"Rabbim, ailemden birini, kardeşim Harun'u benim için bir yardımcı yap" (Tâhâ 20/29-30).

Âyetin manası şudur: Hz. Musa'ya, Harun'un kendisini değil, onun yardım ve desteğini ihsan ettik; çünkü Hz. Harun, Hz. Musa'dan yaş olarak daha büyüktü, ondan önce mevcuttu. Hz. Harun'u ona bir peygamber olarak lutfettik; bir resûl olarak kendisine peygamberlikte ortaktı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, dostu Hz. İbrahim'i sıddık vasfıyla zikrettiği gibi, kendisiyle özel kelâm ettiği Hz. Musa'yı da ihlâs vasfıyla zikretti. Yüce Allah'ın özel dostluğu için bu iki vasıf şarttır. Bu özel dostluk, ister peygamberlik olsun ister velilik olsun farketmez. Hakkı şüphesiz bir şekilde tasdik etmeyen kimsenin manevi seyri olmaz; ihlâsı olmayan kimse de Hakk'a vâsıl olamaz.

İhlâsın hakikati, Cenâb-ı Hak ile muamelede insanları devreden çıkarmaktır. İhlâs üç derece olup bunlar, en düşük, orta ve en yüksek derecelerdir.

İhlâsın en düşük derecesi, kulun Allah Teâlâ'ya yaptığı ibadeti, rızkını genişletmek, malını ve bedenini korumak gibi dünyevî bir gaye için yapmasıdır. Bu, avam insanların ihlâsıdır. Ona ihlâs denmesinin tek sebebi, onların amellerinde herhangi bir yaratılmışı nazarı dikkate almamalarındandır.

İhlâsın orta derecesi, kulun Allah Teâlâ'ya yaptığı ibadeti, cennette hûri ve köşklere kavuşmak gibi ahirete ait bir gaye için yapmasıdır.

İhlâsın en yüksek derecesi ise kulun Allah Teâlâ'ya yaptığı ibadeti, kulluk görevlerini yerine getirmek ve Rabb'inin azametine karşı edebini korumak için yapmasıdır. O, cennete ve cehenneme bakmaz, dünya ve ahiret hesabı yoktur; bununla birlikte cennetin nimetlerini gözünde yüceltir; çünkü orası Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin görüleceği bir mahaldir. Nitekim İbnü'l-Fârız[442] bu konuda der ki:

"Rabbim! Benim cennete olan şevkim oradaki nimetlere değildir; fakat ben seni görmek için onu istiyorum."

Kul, kâmil manada ihlâs makamını elde edince, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve münâcât mahallinde ilâhî huzura yaklaştırılan ve özel münâcât için seçilen biri olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[442] İbnü'l-Fârız, Sultânü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı, Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir (v. 632/1235). Kahire'de vefat etmiştir. *Kaside-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir (geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43).

Vaadine Sadık Kul: Hz. İsmail

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. İsmail'den [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِسْمٰعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

54. ***Kitapta İsmail'i de an. Gerçekten o, sözüne sadıktı, nebî ve resûldü.***

55. ***Ailesine namazı ve zekâtı emrediyordu. O, Rabb'i katında kendisinden razı olunan biriydi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta İsmail'i de an."*

Hz. İsmail'den, babasından kardeşi İshak'tan ayrı müstakil olarak bahsedilmesi, ona son derece önem verildiğini göstermek içindir.

"Gerçekten o, sözüne sadıktı." Hz. İsmail'in sözüne sadık vasfıyla tanıtılması, onun bu özelliği ile şöhret bulduğu içindir.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsmail [aleyhisselâm], bir adamla bir yerde buluşmak için anlaştı. Hz. İsmail konuşulan yere geldi, adamı bir gece bir gündüz bekledi. Onu üç gün beklediği de söylenmiştir. Diğer gün olunca, adam geldi; Hz. İsmail ona,

"Seni dünden beri bekliyorum!" dedi.[443]

Kelbî, Hz. İsmail'in, adamı bir sene beklediğini söylemiştir, fakat bu, doğru olmaktan çok uzak bir görüştür.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bunun bir benzerini peygamber olarak gönderilmeden önce Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yapmıştır. Bunu

---

[443] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/562; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/180.

Nakkâş nakletmiştir. Onu ayrıca Tirmizî ve diğer hadis âlimleri kitaplarında senedini vererek nakletmişlerdir. Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], bir alışverişten kalan parayı vermek için anlaştığı bir adamı, konuşulan yerde üç gün beklemiştir."[444]

Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. İsmail [aleyhisselâm], babasının kendisini kurban etmesine sabretmeye söz verdi; kendi yerine fidye olarak koç gönderilene kadar bu vaadine sabretti. İnsanın vaadine sadık olması, anlaşmasını koruyacağını gösterir."[445]

İbn Atıyye demiştir ki: "Hz. İsmail [aleyhisselâm], kendisinin kurban edilmesine karşı sabretmeye söz verdi ve sözünde durdu. Babasına, *'Beni –inşallah- sabredenlerden bulacaksın'* dedi (Sâffât 37/102)."[446]

Bu açıklama, kurban edilen oğlun Hz. İsmail olduğu görüşüne göredir. Meselenin incelemesi ileride gelecektir inşallah.

Âyetin devamı şöyledir: *"O, resûl ve nebî idi."* Allah Teâlâ Hz. İsmail'i Cürhüm kabilesine ve onlara tâbi olanlara bir peygamber olarak gönderdi; onlara vahiyle gelen gayb haberlerini bildirdi. İsmail'in çocukları onun dini üzere idi. Nihayet onu Amr b. Lühey el-Huzâî değiştirdi; Mekke'ye putları soktu. Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], temiz şeriatı ile putçuluğu temizleyene kadar, Mekke'de putlara tapmaya devam ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. İsmail *ailesine namazı ve zekâtı emrediyordu."* En mühim olanla meşgul olduğunu göstermek için, aile önce zikredildi. Bu onun, kemale erdirmek için önce nefsine ve kendisine en yakın olanlara yönelmesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Önce, yakın akrabalarını uyar" (Şuarâ 26/214).

"Âilene namazı emret" (Tâhâ 20/132).

---

[444] Hadis için bk. Ebû Davud, Edeb, 82; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/59 (Beyrut, ts.); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 460 (Beyrut 1993); Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4413.

[445] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/102.

[446] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/21.

"Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun!" (Tahrîm 66/6).

Hz. İsmail, önce ailesini kemale erdirerek diğer insanları kemale erdirmeyi hedefe aldı; çünkü onlar, kendilerine tâbi olunacak örnek kimselerdir.

Bazıları da, "Aileden kasıt, ümmetidir" demiştir; çünkü peygamberler [aleyhisselâm] ümmetlerinin babalarıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, Rabb'i katında kendisinden razı olunan biriydi."* Çünkü Hz. İsmail [aleyhisselâm], bu sayılan yüksek vasıflarla birlikte daha pek çok övülecek vasfa sahipti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

54-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. İsmail'i [aleyhisselâm], üç vasıfla tanıttı ki kendisi onlarla Rabb'i katında razı olunan biri oldu. Kim bu vasıfara sahip olursa ilâhî huzura yaklaştırılır ve kendisinden razı olunur. Bu vasıflar şunlardır:

1. Verdiği sözü yerine getirmek.

2. Doğru konuşmak. Çünkü ahdine vefa gösteren kimse için doğru konuşmak, kendisinin ayrılmaz bir özelliği olur.

3. İnsanlara hayrı emretmek.

Verdiği sözü yerine getirmek, salih kulların huyudur. Allah Teâlâ, verdiği sözü yerine getirenleri övmekte, ona teşvik etmekte ve böyle olmayı emretmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Onlar, sözleştikleri zaman sözlerinin gereğini yerine getirenlerdir" (Bakara 2/177).

"Sözleştiğiniz zaman, Allah'ın sözünü yerine yetirin" (Nahl 16/91).

Buna göre, verdiği sözün aksine hareket etmek münafıklık alametidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler. Söz verince yerine getirmez. Kendisine bir şey emanet edilince hainlik yapar."[447]

İnsana vaadinin aksini yapmak sadece şu durumda zarar verir: O, bir şeyi yapmaya söz verirken niyeti onu yerine getirmemek olunca yahut bu konuda gevşek davranınca zarar görür. Fakat niyeti, verdiği sözü yerine getirmek iken, elinde olmayan bir durumla karşılaşmışsa sözünü yerine getirememek ona bir zarar vermez. Özellikle bu kimse, manevi hal içine girmiş fenâ makamında biri ise hepten mâzurdur. Çünkü bu durumdaki kimselerin, bir konuda akid yapmak ve bozmak konusunda kendilerine hükmedecek halleri yoktur. Onlar içinde bulundukları hale mağlup olup ilâhî tecelli onları neye sevkediyorsa onu yaparlar. Onların ipi (kontrolü) başkasının elindedir. Onlar her saat, Allah'ın kendilerine ne yapacağını bekler. Bu gibi kimselerin, yaptıklarında bir ölçüleri bulunmaz. Onlar, tasarruflarında hacir altında olan, bütün işlerini başkasının kontrolünde yapan çocuklar gibidir. Bunu için ârifler demiştir ki:

"Sûfiler, Hak Teâlâ'nın terbiyesindeki çocuklardır."

Öyle ise Allah'ın veli kullarının bu tür bir şey yaptığını gördüğünde, hemen onları tenkite gitme; onları mâzur göreceğin en güzel çıkış yolları ara (dinen verilen ruhsatları bul). Sana söylediğim bu şeyler, bir tecrübeye ve müşahedeye dayanmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İdris'in Yüce Bir Makama Yükseltilmesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. İdris'ten [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

56. ***Kitapta İdris'i de an. Şüphesiz o, peygamber olan bir sıddıktı.***

57. ***Biz onu yüce bir makama yükselttik.***

---

[447] Buhârî, İmân, 24; Müslim, İmân, 107; Tirmizî, İmân, 30; Ahmed, *Müsned*, 2/200.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kitapta İdris'i de an."* Hz. İdris [aleyhisselâm], Şîs'in torunu ve Hz. Nuh'un babasının dedesidir. Hz. Nuh'un babası Lâmek, onun babası Metûşlah, onun babası ise Ühnûh yani Hz. İdris'tir [aleyhisselâm].

Hz. İdris [aleyhisselâm], kendisine indirilen vahiy üzerinde çokça ders yaptığı ve Allah Teâlâ'yı çokça zikrettiği için kendisine, çok ders yapan manasında "İdris" denmiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. İdris [aleyhisselâm] terzi idi. Diktiği elbiseye iğneyi her sokuşunda Allah Teâlâ'yı zikrederdi.

Bir rivayete göre Hz. İdris'e şeytan geldi ve onu bir fıstık ile fitneye düşürmek istedi. Bunun için kendisine,

"Rabb'inin, dünyayı bu fıstığın içine sokmaya gücü yeter mi?" diye sordu. Hz. İdris [aleyhisselâm],

"Rabbim dünyayı şu iğnenin deliğinden geçirmeye de güç sahibidir" dedi ve iğneyi onun gözüne dürttü." Bunu Senûsî nakletmiştir.

İbn Vehb[448] demiştir ki: "Hz. İdris, kavmini 'lâ ilâhe illallah' demeye çağırdı; onlar bundan kaçındılar, bunun üzerine helâk oldular."[449]

Ebû Zer'den [radıyallahu anh] rivayet edilen bir hadise göre Hz. İdris [aleyhisselâm] bir resûldü.[450]

Tarihçilerin, Hz. Nuh için "ilk resûl" demeleri, onun, Hûd ve Salih gibi kendi kavmine özel olarak gönderilmesindendir. Hz. Âdem ile Şîs de aynı şekildedir. Allah Teâlâ Hz. Âdem'i, kendilerine imanı ve ilâhî hükümleri öğretmesi için evlatlarına gönderdi. Onlar, kâfir değildi. Bu konuda ona Şîs halef oldu, aynı görevi o devam ettirdi.

---

[448] İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-Mısrî (v. 197/813), İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden fakih ve muhaddis bir zattır. Çeşitli eserleri yanında *Tefsîrü'l-Kur'ân* isimli bir eseri de vardır (geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "İbn Vehb", *DİA*, 20/441-442).

[449] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7/2412; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/517.

[450] Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/265-266; Hâkim, *Müstedrek*, 2/262. Hadiste, Hz. İdris'in [aleyhisselâm] ismi verilerek, resûl olduğu söylenmiyor, ancak verilen resûl sayısı içine o da girmiş oluyor (Mütercim).

Hâşiyetü'l-Fâsî sahibi Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Bana göre en doğru olanı, Hz. Nuh'un ülü'l-azm sınıfına giren peygamberler arasında ilk resûl olduğudur, yoksa mutlak manada bütün peygamberler arasında ilk resûl değildir."

İbn Atıyye demiştir ki: "En meşhur görüşe göre Hz. İdris [aleyhisselâm], resûl olarak gönderilmemişti, sadece nebî sıfatında gönderilmiş bir peygamberdi."[451] İbn Battâl da itiraz ve tenkitlerden kurtulmak için bu görüşe varmıştır; fakat zikrettiğimiz gibi bu, reddedilecek bir görüştür.

Meşhur olan görüşe göre Hz. İdris [aleyhisselâm], kendi kavmine gönderilmiş bir resûldü.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ Hz. İdris'e [aleyhisselâm] otuz sahife indirmiştir. Yine ilk olarak kalem ile yazı yazan Hz. İdris'tir [aleyhisselâm]. İlk olarak astronomi ve hesapla uğraşan ve elbise diken de odur.[452]

Allah Teâlâ, onun vasfı hakkında şöyle buyurdu: *"Şüphesiz o, peygamber olan bir sıddıktı."* Her peygamber sıddıktır, fakat her sıddık peygamber değildir; bunun için âyette "sıddıktan" sonra nebî sıfatı getirilerek, Hz. İdris'in [aleyhisselâm] peygamber olan bir sıddık olduğu belirtildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onu yüce bir makama yükselttik."* Bu yüce makam, peygamberlik şerefi ve Allah Teâlâ katındaki yakınlıktır. Onun, dünyada güzel bir ad ile anılarak elde edilen yüce bir rütbe olduğu da söylenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında şöyle buyurmuştur:

"Biz senin zikrini (adını ve şanını) yüceltmedik mi?" (İnşirâh 94/4).

Hz. İdris'in [aleyhisselâm] yükseltildiği makamın cennet olduğu da söylenmiştir. Onun dördüncü kat semada olduğu da söylenmiştir ki en doğru olanı budur.[453]

---

[451] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/21.

[452] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/181; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/154 (Beyrut 2007).

[453] Mi'rac hadisinde Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. İdris'i [aleyhisselâm] dördüncü kat semada görmüştür (bk. Müslim, İmân, 249; Ebû Avâne, *Müsned*, 1/125/126; Ahmed, *Müsned*, 3/149; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/564-565).

Hz. İdris'in [aleyhisselâm] yüce makama yükseltilmesinin sebebi: Bu konuda Kâ'b el-Ahbâr ve diğerlerinden şu olay rivayet edilmiştir:

Hz. İdris [aleyhisselâm], sıcak bir günde bir işi için yürüyordu. Kendisine güneşin harareti dokunup ciddi olarak etkiledi. Bunun üzerine,

"Yâ Rabbi, ben bir gün güneş sığacında yürüdüm böyle etkilendim; her gün güneşi (dünya hesabına göre) 500 senelik yolda taşıyan meleğin durumu nasıl olur? Allahım, onun bu yükünü hafiflet ve ondan güneşin hararetini kaldır!" diye dua etti. Güneşi taşıyan melek ertesi gün, güneşin hafiflediğini ve hararetinin alındığını gördü, fakat bunun sebebini bilmedi. Cenâb-ı Hakk'a yönelerek,

"Yâ Rabbi, beni güneşi taşımakla görevlendirdin, şimdi ona ne yaptın?" diye sordu. Hak Teâlâ da,

"Kulum İdris, benden senin için güneşin ağırlığını ve hararetini hafifletmemi istedi, ben de duasını kabul ettim" buyurdu. Bunu üzerine melek,

"Beni onunla dost yap" dedi, Allah Teâlâ da ona Hz. İdris'le dostluk kurması için izin verdi. Melek Hz. İdris'e geldi, onu kanadı üzerinde göğe çıkardı.[454]

Rivayet edildiğine göre Hz. İdris [aleyhisselâm] gökte vefat etti, bir saat sonra ruhu iade edildi; o şu anda dördüncü kat semada hayattadır. Bunlar rivayet edilmiş kıssalardır. Onların doğruluğunu en iyi Allah Teâlâ bilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun makam ve şanının yükselmesi, iç âleminin (gönlünün) temizliği ve sonsuz ikram sahibi Mevlâ'ya yönelmesi derecesinde olur. Kulun Allah'a yönelmesi derecesinde yücelik ve vuslat olur. Bu konuda şöyle denmiştir:

---

[454] Rivayetin sonunda kısmen tasarrufta bulunduk. Verilen rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/182; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/42-43; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, 4/236.

"Allah için çektiğin çile ve yorgunluk ölçüsünde yücelik elde edersin. Kim yüce şeylere ulaşmak isterse (Allah için) geceleri uykusuz kalır. Sen hem izzet istiyorsun hem de bütün gece uyuyorsun (bu şekilde izzeti elde edemezsin). İnci elde etmek isteyen kimse denize dalar."

Âriflerden biri şöyle demiştir: "Kim Allah'a üns yaygısı üzerinde (sevgi ve muhabbetle) kulluk yaparsa Cenâb-ı Hak onu muhakkak kudsî huzuruna yükseltir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Özel İhsanlara Mazhar Olan Peygamberler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bütün peygamberleri topluca methederek şöyle buyurdu:

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا
مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْرَٓائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا اِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩

58. ***İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerdir. Onların bir kısmı Âdem'in soyundandır. Bir kısmı, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdandır. Bir kısmı İbrahim ve İsrail'in (Yakub'un) soyundandır. Bir kısmı da kendilerini hidayete ulaştırdığımız ve özel olarak seçtiğimiz kimselerdendir. Onlar, kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu şerefli sûrede* bahsedilenler, *Allah'ın kendilerine* dünyevî ve uhrevî çeşitli *nimetler verdiği peygamberlerdir."*

"Onların bir kısmı Âdem'in soyundandır." Hz. İdris ve Hz. Nuh gibi.

"Bir kısmı, Nuh ile birlikte gemide taşıdıklarımızdandır." Hz. İbrahim gibi. Hz. İbrahim, Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın zürriyetindendir.

"Bir kısmı İbrahim'in soyundan olanlardır." Hz. İsmail, İshak ve Yakub gibi.

"Bir kısmı İsrail'in yani Yakub'un *soyundandır."* Onlar Hz. Musa, Harun, Zekeriyya, Yahya ve İsa'dır [aleyhisselâm].

Bu âyette, kız çocuklarının da zürriyetten olduğuna dair bir delil vardır.

"Bir kısmı da kendilerini hidayete ulaştırdığımız ve özel olarak seçtiğimiz kimselerdendir." Yani bunların dışındakiler de kendilerini doğru yola ulaştırdığımız ve peygamberlik için seçtiğimiz kimselerdir.

"Onlar, kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı." Bu âyet, onların yüce rütbelere, nesep olarak yüksek bir tabakaya, nefsanî kemale ve Allah Teâlâ'ya özel yakınlığa sahip olmakla birlikte, O'na karşı ne derece huşû ve korku sahibi olduklarını ortaya koymaktadır.

Âyetin manası şudur: Onlara Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman secdeye kapanıp ağlarlardı. Bu durum, ya âyetler onlara indiği zaman veya âyetleri başkasından dinlediklerinde olurdu. Bunu şu hadisten anlıyoruz:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Abdullah b. Mesud'dan [radıyallahu anh], kendisine Kur'an okumasını istedi. İbn Mesud,

"Kur'an size inmişken, onu size ben mi okuyayım?" deyince. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu başkasından dinlemeyi severim" buyurdu. İbn Mesud, Nisâ sûresini okumaya başladı. Nihayet, *"Her ümmetten bir şahit getirdiğimizde, seni de onlara bir şahit olarak getirdiğimizde halleri nice olur?"* (Nisâ 4/41) âyetine gelince, Allah Resûlü ağladı.[455]

---

[455] Buhârî, Tefsiru Sûre (4) 9; Müslim, Müsâfirîn, 248; Ebû Davud, İlim, 13.

Bu konuda diğer peygamberler de Allah Resûlü gibiydi; kendilerine Rahmân olan Allah'ın âyetleri okunduğunda secdeye kapanıp ağlıyorlardı.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'ı okuyun ve ağlayın; eğer ağlayamazsanız ağlar gibi bir vaziyete bürünün!"[456]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh] Meryem sûresini okudu ve kalkıp secde etti. Peşinden, kendi nefsini kınayarak,

"Bu secde, peki ağlama nerede?" dedi.[457]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Secde âyetini okuyup da secde eden kimse, tesbihleri okuduktan sonra, okuduğu secdenin anlamına uygun olarak dua etmesi gerekir. Mesela bu âyeti okuyan kimse, secdesinde şu manadaki duayı okur:

"Allahım, beni, kendilerine nimetler ihsan edilen, hidayete ulaştırılan, senin âyetlerin okunduğunda sana secde eden ve ağlayan kimselerden yap."

İsrâ sûresi 109. âyeti okuyunca, secdede tesbihleri söyledikten sonra şu manadaki duayı okur:

"Allahım, beni, zatına boyun eğenlerden, seni tesbih ederek hamdedenlerden yap. Senin emrine karşı kibirlenip karşı gelenlerden olmaktan sana sığınırım."

Diğer secde âyetlerinde de bu şekilde yapar.[458]

Bir haberde rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] secdede şu manadaki duayı okumuştur:

"Yüzüm, kendisini yaratan, ona şekil veren, onda göz ve kulak açan Rabb'ine secde etti. Her şey O'nun kuvvet ve kudretiyle olur. Allahım, bu sec-

---

[456] İbn Mâce, İkame, 176; Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, nr. 1235.

[457] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 7/2412; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/525.

[458] Bu duaları bilmeyenlerin, tilâvet secdesi yaparken, secdede üç defa, "Sübhâne rabbiye'l-a'lâ" tesbihini söylemesi ve secdeden kalkınca, "Semi'nâ ve eta'nâ gufrâneke rabbenâ ve ileyke'l-masîr" demesi yeterlidir (Mütercim).

de sebebiyle bana bir sevap yaz; benden bir günahı sil. Onu benim için senin katında saklanan bir azık yap. Kulun Davud'dan kabul ettiğin gibi, bu secdeyi (ve duayı) benden kabul et."[459]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

58. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kendilerine nimetler ihsan ettiği bu yüce zatları, sevgililerinin kelamını işittiklerinde, O'na boyun eğen ve kalpleri incelen kimseler oldukları için övdü. Bu, ilâhî sevginin ilk derecesidir. Bunun bir üst derecesi, yakın bir mekândan sevgilinin kelâmını işittiğinde sevinmektir. Bu sevincin bir üst derecesi ise kendisiyle konuştuğu sevgiliyi müşahede etmektir. O noktada, ağlama kesilir; çünkü bu makamın sahibi, marifet cennetine girmiştir; cennette ağlama yoktur.

Bir de şu var: Manevi halin başında kalp yumuşak, taze ve yaşlıdır; üzerine gelen manevi vâridat ve hallerden hemen etkilenir. Bu hal devam ettiğinde kalp sertleşir ve kuvvetlenir; kendisine gelen ilâhî vâridatlar onda herhangi bir tesir icra etmez. Bu manada Hz. Bekir [radıyallahu anh], Kur'an okunurken ağlayan bir topluluğu görünce demiştir ki:

"Önceleri biz de böyle idik (kalbimiz hemen etkilenecek halde idi); sonra kalplerimiz güçlenip katılaştı (İlâhî vâridatları alıp hazmedecek hale geldi)." O, kalbinin temkin halini (manevi halde karar kılıp sabit olmasını) "katılaşmak" şeklinde ifade etti. Bunu tevazusundan ve asıl halini gizlemek için yaptı.

Allah Teâlâ âyette, bu yüce zatları ağlama sıfatlarıyla övdü, çünkü o, diğer üst makamlara yükselme sebebidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Namazı Zayi Edip Şehvetlerine Tâbi Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yukarıda anlatılan zatların tam tersi vasıflara sahip olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

---

[459] Duanın ilk kısmı için bk. Müslim, Müsâfirîn, 201; İbn Mâce, İkame, 70.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ
يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ
وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتٖى وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ
اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَاْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ فٖيهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فٖيهَا
بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتٖى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

59. ***Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki bunlar namazı zayi ettiler, nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden büyük bir azabı boylayacaklar.***

60. ***Sadece tövbe yapıp iman eden ve salih amel işleyen kimseler bunun dışındadır. Onlar, cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır.***

61. ***O cennet, Rahmân'ın, kullarına gıyaben vaat ettiği adn cennetleridir. Şüphesiz O'nun vaadi mutlaka gerçekleşir.***

62. ***Orada hiçbir boş söz işitmezler, sadece selâm işitirler. Onlar için orada sabah akşam rızıkları vardır.***

63. ***İşte bu, kullarımızdan takva sahibi kimseleri vâris yapacağımız cennettir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki ..."* Yani bu büyük zatların peşinden kötü bir nesil geldi. *"Onlar, namazı zayi ettiler."* Onu hepten terkettiler veya onu kılma konusunda gevşek davranıp vaktin sonuna ertelediler. *"Nefislerinin arzularına uydular."* İçki içmek, baba bir anne ayrı kız kardeşle evlenmeyi helâl görmek, çeşitli isyanlara dalmak gibi çirkin işler yaptılar.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar, yüksek şaşaalı binalar yaptılar, üzerine konan eğerleri altın ve gümüşle süslenmiş atlara bindiler, gösterişli lüks elbiseler giydiler."[460]

Mücâhid[461] demiştir ki: "Bu durum kıyamet yaklaşıp ümmet-i Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] salihleri gidince olacaktır. O zaman azgın insanlar sokak ve çarşılarda hayvanlar gibi birbirinin üzerine çullanıp açıktan zina ederler."[462]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu yüzden büyük bir azabı boylayacaklar;* çok kötü durumla karşılaşacaklar." Âyetin metninde geçen "gay" kelimesine "azap" manası verdik. Araplar, her kötü ve şerli şeye "gay" derler; her hayırlı ve doğru işe de "reşâd" derler.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Gay, cehennemde bir vadinin adıdır; cehennemin diğer vadileri onun hararetinin şiddetinden Allah'a sığınır. Allah orayı devamlı zina eden, sürekli içki içen, gösteriş yapan, haksız yere anne babasına isyan eden, yalan şahitlik yapan kimselerle kocasına (zina yoluyla) başka bir erkekten çocuk getiren kadınlar için hazırladı."[463]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen kimseler bunun dışındadır."* Bu ifade, âyetin kâfirler hakkında olduğunu gösteriyor.

"Onlar, yani tövbe edip iman eden ve salih amel işleyenler, Allah'ın kesin vaadi gereği *cennete gireceklerdir."* Yahut Allah onları cennete sokacaktır.

"Ve onlar hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır." Amellerine verilecek karşılıkta hiçbir noksanlaştırma yapılmayacaktır. Bu ifadeyle şuna dikkat çekilmiştir: Onlar, Rab'lerine karşı muamelelerinde samimi olup

---

[460] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/184.

[461] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[462] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/570; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/184; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/526.

[463] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/184.

ilâhî emre uygun hareket ettiklerinde, onların önceki inkâr halleri kendilerine bir zarar vermez ve sevaplarında bir noksanlaştırma yapmaz.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"O cennet, Rahmân'ın, kullarına gıyaben vaat ettiği adn cennetleridir."* Adn, "içinde ikamet edilen yer" demektir. Oraya girenler, ebediyen kaldıkları için bu isim verilmiştir. Orası, onlar için tamamen gaybdır; kendileri orayı hiç görmemişler, oraya sadece kendilerine verilen habere göre iman etmişlerdir.

Yahut o cennet, şu anda kendilerinden uzakta bir yerdedir; önlerinde hazır değildir.

"Rahmân'ın vaadi" ifadesi, O'nun vaadinin muhakkak yerine geleceğini ve Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğinin kemal noktasında olduğunu ifade etmek içindir.

"Şüphesiz O'nun vaadi mutlaka gerçekleşir." O kime neyi vaat etmişse o mutlaka yerine gelir. Vaat de yerine gelir, kendisine vaat edilen kimse de vaat edilene ulaşır. Kısaca yüce Allah, neyi vaat etmişse onu mutlaka yapar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada hiçbir boş söz işitmezler, sadece selâm işitirler."* Yani cennetlikler orada fuzûlî, boş, faydasız hiçbir söz işitmezler. Burada şuna da dikkat çekilmektedir: Kulun bu dünyada da mümkün olduğu kadar boş sözlerden sakınması gereklidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak durması, kişinin iyi bir müslüman olduğunun alametidir."[464]

Bu hadis, söz ve diğer bütün işleri içine almaktadır.

Onlar, orada boş söz işitmezler, fakat meleklerin selâmını veya kendilerinin birbirine verdiği selâm sözünü işitirler.

"Onlar için orada sabah akşam rızıkları vardır." Onlara, dünyada sabah akşam yedikleri gibi, cennette rızıkları gelir; çünkü cennette gündüz ve gece yoktur; ebedî olarak ışık ve nur vardır.

---

[464] Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12; Ahmed, *Müsned*, 1/201.

Müfessir Kurtubî demiştir ki: "Onların gecesi, üzerlerine perdelerinin çekilip kapılarının kapatılmasıdır; gündüzleri ise perdelerinin kaldırılıp kapılarının açılmasıdır."[465]

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, cennetliklerin hali, darbımesel yoluyla dünyadaki zenginlerin bilinen haline benzetilmiştir. Kasıt şudur: Cennete giren kimseler, her vakit, bolluk içinde zengin kimselerdir."

Zuhruf sûresinin 71. âyetinin tefsirinde, cennetliklerin nasıl rızıklandıkları gelecek.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "*İşte bu* cennet, *kullarımızdan* Allah'a itaat edip O'na isyandan sakınan *takva sahiplerini vâris yapacağımız cennettir.*" Yani takvaları sebebiyle onları orada ebedî olarak tutup kendilerine cennet nimetleriyle keyfettiririz. Bir kimse, kendisine kalan miras malından sürekli istifade ettiği gibi onlar da cennetten öyle istifade ederler.

Vâris olmak, bir şeyi mülküne geçirmenin ve hak sahibi olmanın en kuvvetli yolu olduğu için, âyette bu ifade kullanılmıştır. Çünkü veraset yoluyla elde edilen bir malın peşinden onu feshedecek bir durum olmadığı gibi, geri dönmek ve iptal etmek gibi bir şey de söz konusu değildir.

Şöyle denmiştir: Cennetlikler, cehenneme girenlerin, eğer iman ve itaat etselerdi sahip olacakları meskenlere vâris olurlar. Cennetliklerin şerefini artırmak için bu meskenler onlara ikram edilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

59-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki ..." âyeti hakkında deriz ki: Bu âyet, geçmiş baba ve dedeleri salihlerden iken, onların yolundan yüz çeviren, dinî hükümleri çiğneyen, zayıf müslümanlara karşı kibreden, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tâbi olan ve bununla birlikte büyük işlerin peşine düşen kimselere de hitap etmektedir; âyetin hük-

---

[465] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/51.

mü onlar için de geçerlidir. Eğer o kimseler, bu saydıklarımızın yanında bir de geçmişleri ile övünür, mal ve makamlarıyla insanlara karşı böbürlenirlerse daha fazla sapkınlık ve azap içine düşmüş olurlar. Şu söz onların haline uygundur:

"Onlarla iyilik üzere anlaşma yapsan veya onlar sana bir vaatte bulunsalar, ona ihanet ederler; üstelik bunu yeminden sonra yaparlar. Onların tek yaptığı iş, geçmiş dedeleri ile övünmektir. O dedeler ne güzel insanlardı, fakat onların peşinden gelenler ne kötü haldeler!"

Ancak, bu haline tövbe eden ve geçmiş büyüklerinin sahip olduğu faydalı ilme, salih amele, iyi-kötü herkese karşı tevazu ile muamele ahlâkına dönerlerse, nimet veya marifet cennetlerinde onlarla birlikte olurlar. O cennetler ki Allah Teâlâ onları, seçtiği kullarına gıyaben vaat etti. Sonra, bu gayb halinde olan şeyler onlar için müşahede ettikleri duruma geldi.

Şüphesiz, Cenâb-ı Hakk'ın vaadi yerine gelir. Onlar o marifet cennetinde hiç boş söz işitmezler; çünkü ilâhî huzur boş şeylerden uzak ve temizdir. Onlar, içleri her türlü sevimsiz şeylerden tertemiz olduğu için sadece selâm işitirler. Onlar için orada, her an ve zamanda ilim, sır ve ihsanlardan oluşan manevi rızıkları vardır.

Bu marifet cennetine sadece, Allah'tan başka her şeyden sakınan ve bütün varlığı ile Mevlâ'sına bağlanan kimseler vâris olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Melekler Sadece İlâhî İzinle İner

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir ara vahyin gelişi gecikti. Cibrîl [aleyhisselâm] daha sonra geldiğinde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

"Ey Cibrîl, bizi daha fazla ziyaret etmene (daha sık gelmene) mani olan nedir?" diye sordu. O zaman bu âyet indi.[466]

---

[466] Buhârî, Tefsîru Sûre (19) 2, Tevhid, 28; Tirmizî, Tefsîru Sûre (19) 4; Ahmed, *Müsned*, 1/321; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/579; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/529.

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْدٖينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَۚ
وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّاۚ ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ
وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖۜ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

64. ***Biz sadece Rabb'inin emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Rabb'in (seni) unutmuş değildir.***

65. ***O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki şeylerin Rabb'idir. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na ibadetinde sabırlı ol. Hiç O'nun adını taşıyan başka birini biliyor musun?***

Âyetin, önceki âyetlerle bağlantısı: En iyisini Allah Teâlâ bilir. bu âyetin, daha önceki âyetlerle bağlantısı şudur: Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde peygamberlerin kıssalarından ve onlardan sonra meydana gelen şeylerden bahsetti . Cibrîl [aleyhisselâm], onlara vahiy getiren melektir. Bu âyette, onun inişinin kendi irade ve tercihi ile olmadığı belirtildi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Cibrîl'in [aleyhisselâm] sözünü naklederek buyurdu ki: "Ey Muhammed, *biz ancak Rabb'inin emri ile ineriz."*

Âyetin iniş sebebi şudur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh hakkında soru sorulunca, o anda nasıl cevap vereceğini bilemedi ve bu konuda kendisine bir vahyin geleceğini umuyordu. Kırk gün vahiy gelmedi. İkrime ve Mücâhid, on iki veya on beş gece vahiy gelmediğini söylemişlerdir. Bu durum Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] çok ağır geldi ve kendisi zor durumda kaldı. Daha sonra Cibrîl [aleyhisselâm] gelince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Ey Cibrîl, seni çok özledim!" dedi. Cibrîl de,

"Ben seni görmeyi daha çok istiyorum, fakat ben görevli bir memurum; gönderilince inerim, gönderilmeyince yerimde dururum" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti ve Duhâ sûresini indirdi.[467]

Bazıları demiştir ki: "Bu âyet, cennetliklerin cennete girdiklerinde neşe ve sevinçle birbirlerine söyledikleri sözü nakletmektedir." Yani onlar şöyle der: "Biz bu cennetlere sadece Allah Teâlâ'nın emri ve lutfu ile geldik. O, geçmişte, gelecekte ve şimdiki zamanda bütün işlerin sahibidir. Bizler her ne buldu isek sadece O'nun lutfu ve ihsanı ile bulduk."[468]

Bu manaya göre, âyetin öncesiyle münasebetinde bir kapalılık yoktur.

Cibrîl [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir."* Yani bizim içinde bulunduğumuz bütün mekân ve zamanlar O'na aittir. Biz, bir mekândan diğerine sadece O'nun emri ve dilemesi ile intikal ederiz. Hangi zamanda ineceksek sadece O'nun emri ve dilemesi ile ineriz.

Mukâtil[469] âyete şu manayı vermiştir: "Önümüzde olan dünya işleri, arkamızda bulunan ahiret işleri ve iki nefha arasındaki şeyler sana aittir. Bu iki nefha arasındaki müddet kırk senedir."[470]

Âyete şu mana da verilmiştir: Ölümden sonra önümüze çıkacak şeyler, bizi yaratmadan önceki mevcut şeyler ve ikisi arasında hayatımız müddetince yaşadığımız şeylerin ilmi sana aittir. Hepsini sen bilirsin.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in seni unutmuş değildir."* Rabb'in seni terketmiş ve işini ihmal etmiş değildir. Yahut Rabb'in seni unutup da sana vahyetmeyi unutmuş değildir. Yüce Allah için bu imkânsız bir şeydir.

---

[467] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 7/ 2414 (Riyad 1997); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/184; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/530.

[468] Bu açıklama için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/185; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/36; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/250.

[469] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazarıdır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

[470] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/185.

Âyet şunu demek istiyor: Cibrîl'in sana gelmeyişi, başka bir şeyden değil, sadece büyük bir hikmetten dolayı, ona inme emrinin verilmeyişindendir. Yoksa kâfirlerin zannettiği gibi Cenâb-ı Hakk'ın seni ihmal ve terkettiği için onu göndermeyişinden değildir.

Âyette, *"Senin Rabb'in"* şeklinde "rab" kelimesinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] izafe edilmesi, ona şeref bahşetmek içindir. Onda ayrıca bu işte gizli olmayan hükmün sebebi de bildirilmektedir (O da bu işlerin tek sahibi olan yüce Mevlâ'nın irade ve hükmüdür).

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki şeylerin Rabb'idir."* Bu âyet, Allah Teâlâ'nın unutmasının imkânsız olduğunu açıklamaktadır. Göklerin, yerin ve içindekilerin bütün mülkü elinde olan bir zatın gaflete düşmesi ve unutması nasıl düşünülebilir?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyle ise O'na kulluk et ve O'na ibadetinde sabırlı ol."* Âyetin manası, sonrasını öncesine bağlayarak oluşmaktadır. Buna göre âyete şu manalar verilmiştir:

O, göklerin, yerin ve içindekilerin Rabb'i olduğu için kendisine kulluk yap.

O, seni terketmediği için kendisine kulluk yap.

O, iyi amel işleyenlerin amellerini unutmadığı için kendisine kulluk yap.

Birinci tefsire göre âyetin manası şudur: Yüce Rabb'ini, rubûbiyyete ait zikredilen kâmil sıfatların sahibi olarak tanıyınca, O'na kulluk et.

Yahut yüce Rabb'ini seni veya amel edenlerin amellerini unutmayan biri olarak tanıyarak, O'na kulluk et. Bütün gücünle O'na ibadete yönel ve ibadetin meşakkatine sabret. Vahyin gecikmesinden ve kâfirlerin seninle alay etmesinden üzülme. Şüphesiz, O seni özel gözetimi altında tutmakta, ayrıca sana dünyada ve ahirette lutufta bulunmaktadır.

"Hiç O'na benzeyen ve kendisine denk olan *birini biliyor musun?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Hiç yüce Allah'tan başka bu ismi alan birini biliyor musun?

İsim verme, birbirine benzeyen iki şey arasında eşitliği gerektirmektedir. Halbuki mevcut ve mevhum (hayal edilecek) varlıklar içinde O'nun bir benzeri yoktur. Müşrikler bile, kibir ve azgınlıkta son noktaya ulaşmışken, putlarına asla "Allah" ism-i şerifini vermemişlerdir. Bu ismi vermeye hiç kimse cesaret edememiştir. Eğer biri cesaret etseydi helâk olurdu.

Rivayet edildiğine göre zalimlerden biri, oğluna bu ismi vermeyi istemiş, içinde bulunduğu belde ile birlikte yerin dibine geçmiştir. Bu olayı Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*[471] adlı eserinde zikretmiştir.

64-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Cebrâil'in [aleyhisselâm], *"Biz sadece Rabbimiz'in emriyle ineriz"* sözü, ona has bir durum değildir; herkesin hareketi ve durması, sadece Allah'ın ilmi, kudreti ve dilemesiyle olmaktadır. Allah'ın kullarından herhangi birinden bir söz, iş, hareket ve sükûnet olarak ne meydana gelirse, onun nasıl olacağı daha önce ilâhî ilimde ve takdirde bellidir. Bir yere intikal veya bir yerde konaklamak ancak önceden belirlenen takdire ve o anda kula verilen hareket kabiliyetine göre gerçekleşir. Senin alıp verdiğin her nefeste, Allah'ın hükmünü uyguladığı bir kaderi vardır.

Bu konuda bir şair demiştir ki: "Bizim için yazılan adımları attık (işleri yaptık). Kime bir adım atması (bir işi yapması) takdir edilmişse o adımı atar, o işi yapar. Kime hangi yerde ölmesi takdir edilmişse onun dışındaki bir yerde ölmez."

Bu durumda insanın rahatı, içinde bulunduğu vakitte gereken ve kendisinden istenen şeyi yapmasıdır. Her vakit, Allah Teâlâ'nın kendisine ne yaptığına (nasıl tecelli ettiğine) bakmalıdır. Bunu yaparsa rahat eder, yorgunluktan kurtulur ve edepli bir kul olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[471] Eser, esmâ-i hüsnânın şerhi olup basılmıştır (Beyrut 1999).

Ahiret Hayatı ve İnsanların Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri reddetti. Daha önce de şirke itikad edenleri reddetmişti. Araplar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederek ve Allah'a şirk koşarak kâfir olmuşlardır. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ اَوَلَا يَذْكُرُ
الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ
وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ
كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذٖينَ
هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا
مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمٖينَ فٖيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

66. *İnsan der ki: "Öldüğüm zaman (kabrimden yeniden) diri olarak çıkarılacağım öyle mi?"*

67. *İnsan, kendisi daha önce hiçbir şey değilken bizim onu yarattığımızı düşünmez mi?*

68. *Rabb'ine andolsun ki onları şeytanlarıyla birlikte mahşerde toplayacağız. Sonra onları diz üstü çökmüş vaziyette cehennemin çevresinde hazır bulunduracağız.*

69. *Sonra, her milletten, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise onları çekip çıkarırız.*

70. *Sonra, oraya girmeye en layık olanları elbette en iyi biz biliriz.*

71. *İçinizden, oraya (cehenneme) uğramayacak hiç kimse yoktur. Bu, Rabb'in için kesin hükme bağlanmış bir iştir.*

72. Sonra biz, takva sahiplerini kurtarırız; zalimleri ise orada diz üstü çökmüş halde bırakırız.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan der ki ..."* Burada kastedilen, insan cinsi olup kasıt kâfirlerdir. Sözün bütün insanlara ait gösterilmesi, onun, hepsi tarafından söylenmiş olmasa da insanların arasında söylenmiş olmasındandır. Bunun misali konuşulan dilde de mevcuttur. Şöyle ki, "Falan kabile filanı öldürdü" denir, halbuki öldüren onların içinde tek kişidir.

Müşrikler içinden bu sözü söyleyenin Übey b. Halef olduğu söylenmiştir. O, eline çürümüş bir kemik aldı, onu elinde ufalayarak, "Muhammed, biz ölüp şu kemik gibi çürüdükten sonra tekrar dirileceğimizi iddia ediyor" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.[472]

O insan öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederek ve gerçekleşmesini çok uzak görerek der ki: *"Ben öldükten sonra,* yeniden tekrar diriltilecek ve (kabrimden) *diri olarak çıkacağım öyle mi?"*

Allah Teâlâ cevap olarak buyurdu ki: *"İnsan, kendisi daha önce hiçbir şey değilken bizim onu yarattığımızı düşünmez mi?*

Âyette, "O düşünmez mi?" yerine, *"İnsan düşünmez mi?"* buyrularak, "insan" lafzının açıkça söylenmesi, ona gerekli olan şeyi daha açık belirtmek ve insan olmanın, bu kâinatta cereyan eden şeyleri tefekkür etmeyi gerektirdiğini bildirmektir. İnsan, tefekkür etmeyi terkettiğinde, hayvanların derecesine düşer. Şu insan, aslının ne olduğunu hiç düşünmez mi? Biz onu, daha önce, yani şu andaki canlılığından önce kendisi hiçbir şey değilken yarattık. O zaman insan hiçbir şey değildi. O halde iken biz kendisini bu şekilde yarattık. Bundan sonra, bizim onun bütün bedenini dağılmış parçalarını bir araya getirerek yeniden yaratmamız daha kolaydır. Çünkü bir şeyi yeniden ortaya koymak, ilk olarak meydana getirmekten daha kolaydır.

---

[472] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/54.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Rabb'ine andolsun ki onları mahşerde toplayacağız."* Yani onları yerden (kabirlerinden) yeniden dirilttikten sonra, mahşere sevkederek hepsini bir araya getireceğiz.

Allah Teâlâ'nın bu olayı, "Senin Rabb'ine" diyerek ve rabliğine yemin ederek ifade etmesi, bu işin kesin gerçekleşeceğini göstermek, onun sebebini bildirmek, şanının büyüklüğünü ortaya koymak ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] derecesini yüceltmek içindir. Ayrıca bu âyette, öldükten sonra dirilmeyi en kuvvetli ve açık delille ortaya koyma vardır. Sanki o, öyle açık bir iştir ki açıklamaya ihtiyaç yoktur. Açıklama ihtiyacı olan durum sadece, tekrar dirildikten sonra ahiretin korkunç halleridir. Yüce Allah âyette, sadece, *"Rabb'ine andolsun ki onları mahşerde toplayacağız"* buyurdu; haşrin nasıl olacağını açıklamadı, onun gerçekleşmesi kesin olduğu için bu kadarıyla yetindi.

"Onları, mahşere kendilerini azdıran *şeytanlarıyla birlikte toplayacağız."*

Şöyle denilmiştir: Kâfirler, kendilerini azdıran şeytanlarıyla birlikte mahşere getirilir, onların her biri, şeytanı ile birlikte bir zincire bağlı olarak mahşer yerine gelir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra onları,* başlarına gelen korkunç halden dolayı *diz üstü çökmüş vaziyette cehennemin çevresinde hazır bulunduracağız."*

Gördüğün gibi âyet-i kerimenin kâfirler hakkında olduğu açıktır. Onlar, hesap için toplanılan yerden cehennemin kenarına sevkedilip diz üstü bırakılan kimselerdir. Onları alçaltmak için böyle yapılmıştır. Yahut onlar, başlarına gelen korkunun şiddetinden dizleri üstü çöküp kalırlar, ayağa kalkmaya güçleri yetmez. *"O gün her ümmeti diz üstü çökmüş vaziyette görürsün"* (Câsiye 45/28) âyetine gelince bu, sevap veya azaba ulaşmadan mahşer yerinde toplanmış bütün insanların haliyle ilgilidir. Mahşerde hesap yerinde toplananlar, diz üstü çökerler. Nitekim karşılıklı konuşma ve davalaşma meclislerinde genelde oturma şekli böyledir.[473]

---

[473] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/37; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/252.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hesap yerindeki bu oturuş şekli herhalde ince bir hesaba tâbi tutulanlar içindir. Hesabı kolay olanlara gelince, hadis-i şerifte belirtildiği gibi, Cenâb-ı Hak onları özel koruması altına alır; onlara dünyada yaptıkları günahları itiraf ettirir ve sonra onların kusurlarını örtüp insanlardan gizler.[474]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, her milletten, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise onları çekip çıkarırız."* Yani hangi dine mensup olursa olsun, her milletten en isyankâr ve en azgın olarları ayırıp cehenneme atarız.

İbn Abbas [radıyallahu anh] âyete şu manayı veriştir: "Onların günaha karşı en cüretli olanlarını ayırıp cehenneme atarız."

Mücâhid demiştir ki: "Onların en günahkârlarını ve en yalancılarını ayırıp cehenneme atarız."

Mukâtil demiştir ki: "Onların inkârda en önde gidenlerini yahut en fazla kibirlenenlerini ayırıp cehenneme atarız."

Kelbî demiştir ki: "Onların inkârda başlarını çekenleri ve reislerini ayırıp cehenneme atarız."[475]

Yani onlar, inkâr ve isyan konusunda en ileri gidenlerden başlayarak azaba atılır; sonra günah işlemede onları takip edenler atılır.

Âyette, en ileri gidenlerin ateşe atılacağının söylenmesinde, Allah Teâlâ'nın, kâfirlerin dışında, bazı günahkâr müminleri affedeceğine işaret vardır. Bu söylediğimiz, âyetin mümin-kâfir bütün insanları içerdiği şeklindeki yoruma göredir; fakat âyetin sadece kâfirlere ait olduğunu söylediğimizde, "en ileride" manası, inkârda en ileride olanlar demektir. O zaman, önce en azgın kâfirler azaba atılır, sonra diğerleri atılır (Yahut herkes, inkâr derecesine göre cehennemin değişik tabakalarına atılır; en şiddetli azaba, inkârda en ileride olanlar çarptırılır).

Cenâb-ı Hak, bir sonraki âyette şöyle buyurdu: *"Sonra, oraya girmeye en layık olanları elbette en iyi biz biliriz."*

---

[474] Hadis için bk. Buhârî, Tevhid, 36; Müslim, Tevbe, 52; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

[475] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/186.

Yani cehenneme girmeye kimin en layık olduğunu ve orayı kimin hak ettiğini elbette en iyi biz biliriz. Onlar, azgınlıkta en ileride olanlardan seçilip ayrılanlardır. Yahut onların reisleridir, Çünkü onlar, kendileri sapkınlık içinde olup ayrıca başkalarını da saptırdıkları için azapları kat kat olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur."* Âyetteki hitap, kâfirlere ait olabileceği gibi, bütün insanlara da olabilir. Hitabın bütün insanlara yapıldığını söylediğimizde mana şöyle olur:

"Ey insanlar, sizden cehenneme uğramayacak, yani ona ulaşmayacak ve onun önünde bulunmayacak hiç kimse yoktur."

Müminler oraya girdiklerinde cehennem sönmüş halde olur; kâfirler girince alevleri tutuşur.

Câbir b. Abdullah'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyet sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Cennetlikler cennete girince, birbirlerine,

'Rabbimiz bizlerin cehenneme uğrayacağını vaat etmedi mi?' diye sorarlar; onlara şöyle denir:

'Sizler cehenneme o sönük halde iken uğrayıp geçtiniz.'"[476]

"Onlar, cehennemden uzaklaştırılmış kimselerdir" (Enbiyâ 21/101) âyetine gelince, buradaki uzaklaştırılmaktan kasıt, azabından uzaklaştırılmaktır.

Şöyle denmiştir: Oraya uğramaktan kasıt, üzerine kurulan sırattan geçmektir.[477]

Abdullah b. Mesud'dan [radıyallahu anh] gelen bir rivayette o, *"Sizden her biriniz oraya mutlaka uğrar"* âyetinde geçen uğranacak yerin, cehennem değil, kıyamet olduğunu söylemiştir.

Buna göre düşünülünce, *"O müminler, cehennemin hışırtısını işitmezler"* (Enbiyâ 21/102) âyetiyle bir çelişme söz konusu olmaz. Yine hesapsız cennete girenler hakkında gelen hadisle de bir çelişki bulunmaz. Cehenneme girmek bir yana, sırattan hızla geçenlerden bahseden hadislerle de bir çelişki ortaya çıkmaz.

---

[476] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/592; Vâhidî, *el-Vasît*, 3/191.

[477] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/38; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/253.

Sadece, âyette "uğrama" manası verdiğimiz "el-vürûd" kelimesine değişik anlamlar verilmiştir.

Bazıları onun "girmek" manasında olduğunu söylemiştir. Müminler de cehenneme girerler fakat cehennem onlara serin ve selâmet olur.

Ona, yukarıda verdiğimiz manayı verenler de olmuştur.

Bu kelimenin, girmek ve geçmek değil, uzaktan görmek anlamına geldiğini söyleyenler de vardır.[478]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Herkes ateşe (cehenneme) girer, fakat her insan ondan, yaptığı kötülükler ve hatalar derecesinde zarar görür, hararetini hisseder. Günahlara en fazla dalan kimselerin cehennemdeki alev ve ateşi o derece şiddetli olur. Sadece günahlardan temiz ve uzak olan kimselere gelince, onlar oraya girerler, ancak hararetini hissetmezler. Bir haberde geçtiği gibi, müminler cehennemin üzerinden geçerken orası sütün üzerinde oluşan beyaz tepecik gibi bir tepe olur. Onu geçtiklerinde, 'Bize cehennemden geçeceğimiz vaat edilmişti; ne oldu, geçmedik mi?' diye sorarlar. Onlara, 'Geçtiniz fakat hararetini hissetmediniz' denir."[479]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, Rabb'in için kesin hükme bağlanmış bir iştir."* Yani onların oraya uğraması, Cenâb-ı Hakk'ın yapmayı zatına gerekli yaptığı ve gerçekleşmesine kesin hükmettiği bir iştir.

Allah Teâlâ'nın bunu yapmaya yemin ettiği de söylenmiştir. Şu hadis de buna şahittir:

"Üç çocuğu ölen (ve buna isyan etmeden sabreden) bir mümin cehenneme girmez, sadece Allah'ın yaptığı yeminin yerine gelmesi için oraya girer (hararetini hissetmeden çıkar)."[480]

---

[478] bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/335 (Beyrut 1996).

[479] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/107.

[480] Hadis için bk. Buhârî, Cenâiz, 6; Müslim, Birr, 150; Tirmizî, Cenâiz, 64; İbn Mâce, Cenâiz, 57; Ahmed, *Müsned*, 2/240.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra biz, takva sahiplerini, inkâr ve isyandan sakınanları, ateşi onlara serin ve güvenli yaparak kurtarırız."* Bu, "cehenneme uğramaya", "oraya girmek" manası verilmesine göredir.

Câbir [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Cehenneme uğramak, oraya girmektir. İyi-kötü herkes oraya girer, sadece ateş, müminlere serin ve selâmet olur; aynen Hz. İbrahim'e olduğu gibi. Hatta onların serinliğinden ateş (söneceğim ve kâfirlerden intikam alamayacağım korkusuyla) feryat eder."[481]

Eğer cehenneme uğramayı, oradan geçmek şeklinde açıklarsak, o zaman takva sahiplerinin ondan kurtulması, onun üzerinden içine düşmeden güvenle, hiçbir zarar görmeden geçmeleridir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimleri ise orada diz üstü çökmüş halde bırakırız."* Orada dizleri üzerinde çöküp kalırlar.

İbn Zeyd demiştir ki: "Âyette bahsedilen diz üstü çöküş, oturuşların en kötüsüdür. Bir kimse, başına bir sıkıntı ve bela gelince (genelde) diz üstü çöker kalır."[482]

66-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, ahiretin yücelik, ikram ve şerefini istiyorsa oraya olan iman ve yakînini artırsın, öyle ki ahiret gözünün önünde duruyor gibi bir hale gelsin. Bu hali elde eden kimse, Allah'a şerefli bir kul olarak gelir.

Kim, ahiretin korkunç hallerinden güvende olmak istiyorsa günah kirlerinden ve dünyanın boş meşguliyetlerinden kurtulsun, Allah'a taate ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] itaate sarılsın.

Kim, sırattan süratle geçmeyi istiyorsa bugün dünyada sırat-ı müstakîmde gidenlere uysun. Kul, sırat-ı müstakîmde doğru gittiği ölçüde, ayakları sıratta sabit kalır; ondan kaydığı ölçüde sıratta ayakları kayar.

---

[481] Hadis için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/188; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/335; Ahmed, *Müsned*, 3/329; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 370.

[482] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/607.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ*'da, ölçü ve tartıda adaletten söz ettikten sonra demiştir ki: "Her mükellef müslüman işlerinde, sözlerinde ve kalbinde oluşan düşüncelerde ölçü sahibi olmalıdır, ölçüye göre davranmalıdır. Adaletten ayrılıp istikametten uzaklaşırsa vay onun haline! Bu iş çok zor ve güç olmasaydı, Allah Teâlâ,

'Sizden oraya (cehenneme) uğramayacak kimse yoktur' (Meryem 19/71) buyurmazdı.

Günahlardan özel olarak korunmayan hiçbir kul, istikametten sapmaktan uzak kalamaz. Ancak istikametten sapma dereceleri arasında büyük fark vardır. Bu farka göre, kulun cehennemde kalış ve oradan kurtuluş süresi farklı olur. Öyle ki bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın, *"herkes oraya muhakkak uğrayacak"* hükmünün yerine gelmesi süresince cehennemde kalır. Bazıları bin, bazıları ise binlerce sene orada kalır. Allah Teâlâ'dan bizleri, istikamete ve adalete yaklaştırmasını dileriz.

Gerçekten, hiçbir tarafa meyletmeden sırat-ı müstakîm üzere dosdoğru gitmek, öyle kolay elde edilecek ve hemen ele geçecek bir şey değildir. Şüphesiz o, kıldan ince ve kılıçtan keskin bir yoldur. Eğer böyle olmasaydı, istikamet sahibi kimse, kıyamette cehennemin üzerine uzatılmış olan kıldan ince ve kılıçtan keskin sırattan geçmeye güç yetiremezdi. Kul, doğru yoldaki istikameti ölçüsünde, kıyamet gününde sırattan geçişi rahat ve kolay olur."

Hakîm et-Tirmizî[483] [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Veliler ve sıddıklar, cehennemi hiç farketmeden geçerler. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

---

[483] Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan et-Tirmizî (v. 320/932), velilik ve tasavvuf alanındaki eserleriyle tanınan veli, muhaddis, kelâmcı, hikmet sahibi bir zattır. Dinin hikmet yönünü geniş ölçüde araştırdığı ve bu alanda eserler yazdığı için "Hakîm" diye anılmıştır. Onun, *Hatmü'l-Evliyâ, İlelü'ş-Şeria, Nevâdirü'l-Usûl, Beyânü'l-Fark beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fuâd ve'l-Lüb, Hakîkatü'l-Âdemiyyîn, el-Menhiyyât, İlmü'l-Evliyâ* adlı eserleri meşhurdur. Başka eserleri de vardır. Geniş bilgi için bk. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 8/439-442; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 2/245-246; Abdülfettâh Abdullah Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", *DİA*, 15/196-199.

'Kendileri için tarafımızdan güzel âkıbet takdir edilen kimselere gelince onlar, cehennemden uzak tutulurlar' (Enbiyâ 21/101). Bu kimseler ateşten uzak tutulur; çünkü onları nur taşır ve her yandan sarar. Onlar bu halde ateşin içinden geçerler. Oradan çıktıktan sonra birbirlerine,

'Allah bizim cehenneme uğrayacağımızı vaat etmemiş miydi?' diye sorarlar. Onlara, daha önce geçtiği gibi şöyle denir:

'Sizler oradan geçtiniz, ancak farketmediniz.'

Hakîm et-Tirmizî sonra şöyle demiştir: "Cehennemin onların serinliğinden feryat etmesine gelince, bunun sebebi şudur: İlâhî rahmet soğuktur; Rabb'in gazabını söndürür. Onlar bu rahmet ile nura ulaşırlar. Bu nur, onların kalplerinde ve göğüslerinde parlar. O zaman nur onların kalplerinde olur, ilâhî rahmet ise üzerlerinde bulunup kendilerini gölgelendirir. Bu halleriyle onlar ateşe girdikleri anda, serinliklerinden ateş söner. O zaman cehennem feryat eder; çünkü o, kâfir ve günahkârlardan intikam almak için yaratılmıştır. Cehennem, intikam gücünün zayıflamasından korkarak feryat eder. Bunun için, cehennemin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

'Ey mümin, üzerimden çabuk geç; nurun ateşimi söndürecek!'"[484]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın cemali (ve cemal tecellileri) onları sarınca, ateşte bulunmanın bir önemi yoktur; bu durumda orası da cennetliklere hoş gelen bir yer olur. Biri bu manada şöyle demiştir:

'Selma (sevgili) bir vadiye inince, oranın suyu tatlanır ve selsebil olup akar. Oranın ırmağı, herkesin başında toplanacağı su kaynağı olur.'"[485]

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh], demiştir ki: "Nefse yakın olup hevâya tâbi olma bulunmasaydı kimse ateşe girmezdi. Nefis, kendine uyanların hepsini ölümle birlikte ateşe sevketti. Buna göre kim dünyada nefsinin çirkin işlerinden en fazla uzak durursa ahirette ateşten en süratli kurtulacak olan o olur. Bakınız Allah Teâlâ ne buyurdu:

---

[484] Hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/343; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/190; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/258; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 5/194; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/360.

[485] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/468.

'Sonra biz, takva sahiplerini (inkâr ve isyandan şiddetle sakınanları) ateşten kurtarırız'" (Meryem 19/72).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Daha önce geçmişti, hesaba çekilmeyecek olan mukarrebîn makamındaki veliler, sıratı kolayca geçerler ve cehennemi hiç hissetmezler. Onlar sıratı kuş gibi yahut yıldırım hızıyla geçen kimselerdir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle, varlıkların en hayırlısı, nebisi ve habibi Efendimiz Muhammed'in hürmetine, bizleri de onlardan yapsın. Âmin ...

Cehenneme Düşenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, cehenneme düşenlerin ve orada diz üstü çöküp kalanların hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَيُّ
الْفَر۪يقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ
اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾

73. ***Kendilerine apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere, "İki topluluktan** (mümin ve kâfirlerden) **hangisi mevki bakımında daha üstün, meclis ve topluluk bakımından daha güzeldir?" dediler.***

74. ***Halbuki biz, onlardan önce, mal ve görünüş bakımından daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirlere,* perişan hallerini ve kötü âkıbetlerini bildiren, müminler içinse güzel âkıbeti haber veren, lafzı, i'câzı veya manası *apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere dediler ki: İki topluluktan,* mümin ve kâfirlerden *hangisi mevki bakımında daha üstün, meclis ve topluluk bakımından daha güzeldir?"*

Onlar bu sözü, kendilerine okunan âyetleri inkâr için söylediler.

Yahut bu sözü, inkâr ve azgınlıkta ısrar eden kâfirler söylediler. Onlar, Nadr b. Hâris ile ona tâbi olanlardır.

Onlar sanki şöyle dediler: "Sizler mi bizler mi, hangimiz, makam ve itibar olarak daha hayırlıyız? Ve yine hangimiz meclis ve topluluk olarak daha güzeliz?"

Yahut hangimiz mekânı yani yeri ve evi daha iyi ve meclisi daha güzel?

Rivayet edildiğine göre kâfirler, saçlarını tarayıp yağlarlar, güzel ve lüks elbiselerle süslenirler, sonra fakir müslümanlara böyle söylerlerdi. Bununla kendilerinin hal olarak onlardan daha hayırlı ve söz olarak daha güzel olduklarını, bunun inkârı mümkün olmayan bir gerçek olduğunu söylemek isterlerdi. Sahip oldukları bu halin, Allah Teâlâ katındaki şereflerinden ve yakınlıklarından ileri geldiğini, müminlerin içinde bulunduğu zorluk, fakirlik ve kötü halin ise Allah katındaki nasiplerinin azlığından ileri geldiğini söylemeye çalışırlardı.

Kâfirlerin yapmış olduğu bu boş kıyas ve dile getirdikleri sakat görüşleri, sadece onların cahil oluşlarından ve dünya hayatının görünen kısmından başka bir şey bilmediklerinden kaynaklanıyor. Bilgileri ancak buna yetiyor.

Cenâb-ı Hak onlara şu âyetiyle cevap verdi: *"Halbuki biz, onlardan önce, mal,* meta ve *görünüş bakımından daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik."*

Yani biz, onlardan önce, azgınlıkta ileri gitmiş Âd, Semûd ve benzerleri gibi kendisiyle övündükleri dünya malı konusunda onlardan daha üstün olan nice kavim ve nesilleri helâk ettik. Onları, çeşitli azaplarla helâk ettik. Eğer onlara verdiğimiz dünyalık şeyler, katımızdaki şereflerinden dolayı olsaydı, kendilerine yaptığımız bu azapları yapmazdık.

Bu âyette, kâfirler için açık bir tehdit ve azap vaadi vardır. Sanki şöyle denmiş oluyor: Onlar da kendilerinden öncekilerin başına gelen azabın benzerini beklesinler!

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıymet ve makamın yüksekliği, övünülecek elbiseler giyerek ve lezzetli yiyecekler yiyerek olmadığı gibi güzel şekil ve gösterişli bedenle de olmaz. İnsanın kıymet ve şerefi sadece, kalplerin marifeti elde etmesi (Alah'ı yakînen tanıması), yakînde temkin haline ulaşması ve gaybın sırlarına vâkıf olmasıyla olur. Bu hali elde eden kimselerin, Rabb'inin azametine karşı edebini koruyarak kulluk vazifelerini de hakkı ile yerine getirmesi gerekir. Ayrıca kalbini kudsî huzura bağlayarak nefsini unutması ve onunla meşgul olmaması gerekir. Kalp ehli ârifler, zâhire önem vermezler, onlar sadece ruhların hayat bulduğu şeylere özen gösterirler.

Ey insan, sen, kemal halini elde edemeyen hakikatini kemale erdir. Cisimle uğraşmayı (maddede şeref ve rahatlık aramayı) bırak, isterse o, en aşağı seviyeye düşsün, bir zararın olmaz. Âriflerin kalplerinin gıdası, manevi vecd ve zikirlerdir. Onların ruhlarının hayatı ise manevi ilimler ve sırlardır. Ârifler bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Bedenlerin ihyası (ayakta durması) maddi yiyeceklerledir. Cenâb-ı Hakk'ın zikriyle ise akıllı kimselerin kalpleri hayat bulur. Zikir onların yaşam kaynağı, varlık sebebi ve gerçek hayatlarıdır. Nefislerinin huzur ve rahatı da onunladır."

Son derece cahil ve kalp perdesi kalın kimseye gelince, o, sadece zâhirî güzelliklere ve övünülecek çeşitli şeylerle süslenmeye bakar. Yahut o, insanlar içinde itibarı büyük ve etrafı kalabalık kimselere nazar eder. Bu, bir Câhiliye huyu ve tutumudur. Câhiliye devrindeki kâfirler de kendilerine vaaz ve uyarı içeren âyetler okununca,

"Hangi grubun bulunduğu mevki, konum ve meclis daha güzeldir?" demişlerdi. Âyette belirtildiği gibi onlar, dünya hayatının zâhirine dair

azıcık bir şeyler bilirler; fakat ahiretten (ve işin âkıbetinden) habersizdirler (Rûm 30/7). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kötülere Tanınan Süre ve İyilere Yapılan Destek

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sapkın yolda gidenlere tanıdığı süre ile iman ehline yaptığı destekten bahsederek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ كَانَ فِى الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا حَتّٰى اِذَا
رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ
شَرٌّ مَكَانًا وَاَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى
وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

75. ***De ki: "Kim sapkınlık içinde ise Rahmân ona mühlet verir. Nihayet kendilerine vaat edilen azabı veya kıyameti gördükleri zaman, kimin daha kötü konumda olduğunu ve yardımcılarının daha zayıf olduğunu bilecekler."***

76. ***Allah, doğru yola tâbi olanların hidayetini artırır. Ebedî kalan salih ameller, Rabb'inin katında daha hayırlı ve âkıbet olarak daha güzeldir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, de ki: *Kim sapkınlık içinde* çakılıp kalmış, fâni hazlarıyla meşgul olarak cehalete ve işlerin âkıbeti konusunda gaflete dalmış *ise Rahmân ona mühlet verir.*" Yani onun ömrünü uzatarak ve nefsanî hazlarına kalayca ulaşmasını sağlayarak kendisine genişlik verir. Bu durum, bir istidraç (farkında olmadan azaba yaklaştırmak) için olabilir. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Biz sadece onların günahları artsın diye kendilerine mühlet veriyoruz" (Âl-i İmrân 3/178).

Yahut bu durum onların mazeretlerini ortadan kaldırmak için olur. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Biz size, düşünen bir kimsenin düşünüp ibret alacağı kadar bir ömür vermedik mi?" (Fâtır 35/37).

Yahut âyetin manası şudur: Allah o kimseyi, sapkınlık içinde terkeder, inkâr ve azgınlığı içinde kendisine mühlet verir. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Biz onları azgınlıkları içinde terkederiz" (En'âm 6/110).

"Rahmân olan Allah onlara imkân (mühlet) verir" ifadesi şunu belirtmektedir: Onlar, hemen helâk edilmeyi hak ettikleri halde, kendilerine mühlet verilmesi ve bu mühlet içinde birtakım işler yapmaları, ilâhî rahmetin gereğidir.

Cenâb-ı Hak sanki, çeşitli dünya hazları içinde keyfetmeleriyle birlikte helâk olan ümmetlerin âkıbetini açıkladığında, resûlüne, sahip oldukları dünyalık hazlarla övünenlere, iki grubun âkıbetini haber vererek cevap vermesini emretti.

Bu iki grubun (müminlerle kâfirlerin) âkıbeti şudur: Doğru yoldan sapmış olanlar, nimetler içinde yavaş yavaş azaba yaklaştırılır ve sonra yakalanıp azaba uğratılır. Müminlere gelince, onların hidayetleri artırılır ve sonra kendilerine ikramda bulunulur.

Cenâb-ı Hak bu durumu şu âyetiyle açıkladı: *"Nihayet kendilerine vaat edileni gördükleri zaman ..."* Bu, kendilerine verilen mühletin sonudur. Âyetin manası şudur: Onlara hayatta kalmaları için mühlet veririz ve çeşitli maddi hazların içinde istifade etmelerine imkân tanırız. Bu durum, kendilerine vaat edilen şeylerin başlarına gelmesine kadar devam eder.

"Onlara vaat edilen şey, ya azaptır. Bu azap kâfirlerin dünyada öldürülmeleri, esir edilmeleri ve müminlerin kendilerine galip gelmesidir. *Ya da* onlara vaat edilen şey *kıyamet,* onda başlarına gelecek perişanlık ve zillettir. Onların başına gelecek ahiret azabı süreklidir; kendilerinden hiç ayrılmaz."

Âyetin devamı şöyledir: *"İşte o zaman,* iki gruptan *kimin konumunun daha kötü ve yardımcılarının daha zayıf olduğunu bilecekler."* O zaman, işin, onların düşündüğünün aksi olduğunu müşahede ederek, kendilerinin mevki bakımından en kötü konumda olduklarını, bulundukları mevkide hiçbir hayrın bulunmadığını bilirler. Onlar ayrıca, kendilerinin taraftar ve yardımcı bakımından en zayıf durumda olduklarını, iddia ettikleri gibi meclislerinin en güzel olmadığını da bilirler.

Âyetin kastı, onların kıyamet gününde, yardımcılarının bulunup onların zayıf olacağı değildir; çünkü onlar için, Allah'ın dışında kendilerine yardımcı olacak hiçbir grup yoktur. Bu sadece onların, kendileriyle meclis ve mahfillerde iftihar ettikleri birtakım destekçi ve yardımcılarının bulunduğu iddialarını reddetmek için söylenmiştir. Âyet onların bu görüşünü reddetti, onun bâtıl, boş ve faydasız bir iddia olduğunu ortaya koydu.

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah, doğru yola tâbi olanların hidayetini artırır." Yani Allah, sapkın halde olanların sapkınlıkları içindeki kötü hallerini artırdığı gibi, doğru yolda olanların da taatlerine bir sevap olarak hidayetlerini artırır. Çünkü her gruba, sahip olduğu vasfa göre karşılık verilir. Doğru yolda olanların kalbinde hidayet sürekli gelişip artar; bu hal, onlar ilâhî ikramlara kavuşana kadar devam eder.

Müminlere yapılan ilâhî ikramlar, ya dünyada ya da ahirette olur. Dünyadaki ikramlar, kalpten perdenin açılması ve gaflet bulutlarının dağılmasıyla elde edilen manevi hallerdir. Bu hale ulaşanlar, nihayet âlemlerin Rabb'ini müşahede edecekleri bir duruma yükselirler; o zaman, gayben iman ettikleri şeyler, gözle görülür hale gelir. Ahiretteki ikramlar ise cennette hûri ve köşklerle, çok bağışlayan ve çok halîm olan yüce Mevlâ'nın cemalini görmektir.

Cenâb-ı Hak, yanlış yolda olanların halini açıkladıktan sonra, peşinden, doğru yolda giden müminlerin halini açıkladı. Bundan şu sonuç ortaya çıktı: Allah Teâlâ'nın, kâfire mühlet vermesi ve onun maddi hazlarıyla keyfetmesine imkân tanıması, kâfirin faziletinden olmadığı gibi, mümine bu hazlardan vermemesi de onun noksanlığından değildir. Tam tersine, olan şudur: Kâfirlere, nefislerine hoş gelen şeyler, fâni dünya hayatında verilmiştir; müminlere ise hoşlarını gidecek nimetler, ebedî hayat için saklanmıştır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Çeşitli taatler gibi *ebedî kalan salih ameller,* faydası devamlı ve kazancı sürekli olduğu için, *Rabb'inin katında daha hayırlı ve âkıbet olarak daha güzeldir."*

Faydası sürekli kalan salih amellerin açıklaması, Kehf sûresinin 46. âyetinin tefsirinde geçti.

Bu salih ameller, kazanç olarak, kâfirlerin dünyada faydalandığı ve kendisiyle övündükleri fâni nimetlerden daha hayırlıdır. Çünkü kâfirlerin sahip olduğu nimetlerin sonu, ebedî hasret ve can yakıcı azaptır. Salih amellerin sonu ise ebedî âlemde sürekli devam edecek olan nimetlerdir. Âyetin sonunda, *"Sonuç ve âkıbet olarak daha hayırlıdır"* buyrulması buna işaret etmektedir.

Salih amellerin, kazanç ve âkıbet olarak daha hayırlı olduğunun iki kez tekrar edilmesi, hayırlı işlere ileri derecede önem vermek ve onların faziletini vurguyla ifade etmek içindir. "Onlar daha hayırlıdır" denirken, kâfirlerin âkıbeti ile kıyas edilmiyor. Çünkü kıyas edilse, kâfirlerin âkıbetinin de bir derece hayırlı olduğu zannedilebilir. Kâfirler hayırlı âkıbetten tamamen uzak olmakla beraber böyle buyrulması, onlarla bir nevi alay etmek gibidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak kulunu, niyeti ölçüsünde rızıklandırır ve himmeti ölçüsünde destekler.

Kimin bütün himmeti (niyet ve gayreti), hemen elde edilecek dünya zevkleri ve geçici şehvetleri için olursa Allah ona, bu konuda imkân ve destek verir; dilediği kadar, kısmeti ölçüsünde kendisini bu nimetlerden faydalandırır, peşinden pişmanlık ve hasret getirir.

Kimin himmeti (azim ve yönelişi) ahiret olursa Allah Teâlâ onu, namaz, oruç, sadaka ve ilim öğrenmek gibi kendisini ahiretin nimetlerine ulaştıracak amellerde destekler. Ona amallerin manevi tadından, amelin acılığını giderecek ve zorluğunu hafifletecek manevi bir tat verir. Sonra ahirette kendisine, nefislerin hoşlandığı ve gözlerin aydın olacağı köşk, hûri ve çeşitli hoş nimetlerden oluşan ebedî nimetleri ikram eder.

Kimin de himmeti (hedefi) Allah olursa, yani niyeti mâsivaya değil, sadece O'na ulaşmak olursa, Allah onu, kendisini buna ulaştıracak amellerde destekler. Onlar, kalbin amelleri olup manevi temizlik ve güzellikten oluşur. Yapılan şey, rezil işlerden temizlenmek ve faziletlerle süslenmektir. Çeşitli mücâhedelerle manevi makamları katetmek de kalbin amelleri içindedir.

Bu işin esası, Allah Teâlâ'nın onu, hakikat ilmiyle şeriat ilmine sahip, cezbe ile sülûkü bünyesinde toplamış kâmil bir şeyhe ulaştırmasıdır. Bu kâmil şeyh, seyrü sülûkünü kâmil bir şeyhin elinde yapmış olmalıdır. Allah Teâlâ onu böyle bir şeyhe ulaştırıp kendisine onun velillik sırrını açarsa o, aradığını bulduğu ve emeline ulaştığı için sevinsin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sapkınlık İçindeki Kimsenin Tuhaf Halleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sapkınlık içinde bıraktığı ve o hal içinde azgınlığını artırdığı birinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَرَاَيْتَ الَّذ۪ي كَفَرَ بِاٰيَاتِنَا وَقَالَ لَاُو۫تَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًاۜ ۝ اَطَّلَعَ
الْغَيْبَ اَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًاۙ ۝ كَلَّاۜ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ
وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّاۙ ۝ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْت۪ينَا فَرْدًا ۝

77. Âyetlerimizi inkâr eden ve bir de, "Muhakkak bana (ahirette) mal ve evlat verilecek" diyen adamı gördün mü?

78. O, gaybı mı bildi, yoksa Rahmân'ın katından bir söz mü aldı?

79. Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini yazacağız ve azabını artırdıkça artıracağız.

80. O sözünü ettiği şeylere** (mal ve evlatlara) **biz vâris olacağız ve o, bize tek başına gelir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müşriklerden Âs b. Vâil hakkında buyuruyor ki:

"*Âyetlerimizi,* yani öldükten sonra dirilmeyi ve hesapla ilgili haberleri içeren Kur'an'ı *inkâr edeni gördün mü?*"

Âyetin iniş sebebi olarak, Habbâb b. Eret [radıyallahu anh] demiştir ki: Müşriklerden Âs b. Vâil'de alacağım vardı. Onu ödemesini istedim; o da bana,

"Muhammed'i inkâr etmedikçe borcumu vermeyeceğim" dedi. Ben de kendisine,

"Allah'a yemin ederim ki sen ölüp dirilsen de peygamberimi inkâr etmem" dedim. Âs,

"Öyle ise ben ölüp dirildiğim zaman bana gelirsin; orada benim malım ve çocuğum olacak; sana borcumu öderim! Çünkü siz, cennette altın ve gümüş olduğunu iddia ediyorsunuz!" dedi. Bunu, onlarla alay etmek ve hafife almak için söyledi.

Buhârî'nin rivayetinde, Habbâb b. Eret [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Câhiliye döneminde demir işleriyle uğraşıyordum. Âs b. Vâil için bir kılıç yapmıştım; onun borcunu ödemesi için kendisine geldim ..."[486] Sonra yukarıdaki şekilde aralarında geçen konuşmadan bahsetti.[487]

---

[486] Buhârî, Büyû', 29, İcâre, 15; Müslim, Münâfikîn, 36; Ahmed, *Müsned*, 5/110.

[487] Âyetin iniş sebepleri için bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/194 (Beyrut 1994); a.mlf., *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 310-311 (Beyrut 1990).

Âyette geçen, *"O inkârcıyı gördün mü?"* ifadesi, onun şaşılacak halini ifade için söylenmiştir. Bu şunu bildiriyor: Onun hali, şaşılacak derecede garip ve çirkindir.

Mana şudur: Aslında her işiten ve müşahede eden kimsenin kendisine iman etmesi gereken apaçık âyetlerimizi inkâr eden şu adamı halini gördü mü? O, âyetlerimizle alay ederek ve sözüne bir de yala yemin ekleyerek,

"Vallahi, ahirette *bana mal ve evlat verilecek!" dedi.* Yani onun halin bak ve tuhaflığı apaçık ortada olan haliyle çirkin cüretinden hayret et!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gaybı mı bildi?"* Yan o, şanının büyüklüğünden, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar ola Allah'ın zatına tahsis ettiği gaybı bilme derecesine yükseldi de ahirette kendisine mal ve evlat verileceğini iddia ve onun üzerine yemin m ediyor? *"Yoksa* bu şekilde olacağına dair *Rahmân'ın katından bir söz mı aldı?"* Çünkü onun bunu bilmesi sadece bu iki yolla olur. Bu âyet onu çirkin sözü için bir reddir ve kendisinin şaşılacak halinin peşinden onu bâtıl olduğunu ortaya koymaktadır.

"Rahmân'dan bir söz mü aldı?" âyetinde, "Rahmân" sıfatının zikredilmesi, kula böyle bir sözün ve imkânın verilmesinin Allah'ın Rahmâ sıfatının bir tecellisi olduğunu bildirmek içindir; çünkü rahmet sürekl vermeyi gerektirir.

Âyette geçen "söz"ün, kelime-i şehâdet yahut salih amel olduğu d söylenmiştir. Çünkü Allah Teâlâ'nın ona sevap vaat etmesi, sanki bi sözleşme ve söz verme gibidir.

Kuşeyrî demiştir ki: "O, bu söylediği sözü, bizden aldığı bir bilgi il mi söyledi? Yoksa Rahmân'ın katından bunun böyle olacağına dair bi söz mü aldı? Hayır, iş böyle değildir."

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Âyetteki bu durum kâfirler için söylenmiştir. Bunun aksi manasından şu çıkar: Mümin, Allah Teâlâ'dan güzel bir şey bekler ve isterse Cenâb-ı Hak onu kendisi için gerçekleştiri çünkü o, Allah Teâlâ ile sözleşme halindedir. Yüce Allah, sözüne aykırı davranmaz."[488]

Cenâb-ı Hak, kâfirin beklentisini iptal ederek şöyle buyurdu: *"Hayır! İş onun dediği ve beklediği gibi değil."* Âyet, böyle çirkin bir sözden sakındırmaktadır. Ayrıca onu böyle büyük söz söylemekten menetmekte ve onun hatasına dikkat çekmektedir.

Allah Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Biz onun söylediklerini yazacağız."* Yani yazdıklarımızı ortaya çıkaracağız. Yahut söylediklerini kayıt altında muhafaza edip ahirette kendisine karşılığını vereceğiz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Birinin suçunu şimdi yazıp sonunda karşılığını veren kimsenin yaptığı gibi onun yaptıklarını yazıp kendisinden intikam alacağız. Çünkü onun söylediği sözlerin yazılması, daha sonra olmayıp konuştuğu anda gerçekleşmektedir. Bu konudaki bir âyet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"İnsanın ağzından çıkan her sözü kontrol edip kaydeden muhakkak bir melek bulunur" (Kâf 50/18).

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyette, 'Söyleyeceklerini yazacağız' denmesi, onun ceza ve azabının ileride ortaya çıkacağı içindir."[489]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Âyette, *'Onun söylediklerini yazacağız'* şeklinde gelecek zamanla ifade edilmesi, onun hiç silinmeyeceğine dikkat çekmek içindir; yazılan bu şey, yürürlükte olup her zaman geçerlidir." Bu açıklamayı *el-Hâşiye*'de zikretmiştir.[490]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onun azabını artırdıkça artıracağız."* Onun iddia ettiği gibi ahirette mallarını ve evlatlarını değil, onun yerine azabını artıracağız. Yani hak ettiği yere kadar azabını uzatacağız, genişleteceğiz. Yahut onun inkârı, Allah'a karşı iftira etmesi ve Allah'ın büyük âyetleriyle alay etmesi sebebiyle onun azabına azap katacağız.

---

[488] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/109.

[489] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/485.

[490] Söz konusu eser, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesinde geçen Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O sözünü ettiği şeylere biz vâris olacağız."* Yani onun söylediğine ve bugün kendisinin diye iddia ettiği mal ve evlatlarına biz vâris olacağız. Bu âyette, onun, söylediği sözden başka dediğinin doğruluğunu tasdik edecek hiçbir şeyin bulunmadığı bildirilmektedir.

Âyetin manası şudur: Biz, kendisine verdiğimiz şeyleri ondan çekip alırız.

"Ve o, kıyamet günü *bize tek başına gelir."* Yanında ahirette verilmiş fazladan mal ve evladın bulunması şöyle dursun; dünyada sahip olduğu hiçbir mal ve evlat da yanında bulunmaz.

Kuşeyrî demiştir ki: "O, *'Vallahi bana mal ve evlat verilir'* sözüne karşı hiçbir delili olmadan tek başına ilâhî huzura gelir. O kâfirin bu sözü, bir alay ve sırf inkârdır."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

77-80. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıdaki âyetten şu anlaşılıyor: İnsan, Allah'ın âyetlerine iman edip O'nun emirleriyle amel ettiği zaman, Allah katında onun için bir ahid (söz, yetki ve izin) olur. Bu kul, Allah'tan bir şey temenni ettiği veya başkası adına bir şey istediği zaman Cenâb-ı Hak kendisini hüsrana uğratmaz, beklentisini boşa çıkarmaz. Sadece insanların Allah katında elde ettikleri bu söz (yetki, izin ve destek) onların Allah'a taat ve marifetindeki durumlarına göre değişik derecelerde olur. Bu konudaki geniş açıklama, 87. âyetin tefsirinde gelecektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Putların Kimseye Faydası Olmaz

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sapkın yolda olanların, "Putlar bize fayda verecek" şeklindeki görüşlerini reddederek şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّاۙ ﴿٨١﴾ كَلَّا سَيَكْفُرُونَ
بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّٓا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى
الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّاۙ ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّاۚ ﴿٨٤﴾

81. ***Onlar, kendilerine bir kuvvet** (ve destekçi) **olsun diye Allah'tan başka ilâhlar edindiler.***

82. ***Hayır, ilâhları onların ibadetlerini inkâr edecek ve kendilerine zıt birer hasım olacak.***

83. ***Görmedin mi biz, kâfirlerin üzerine, kendilerini sürekli isyana sevkeden şeytanları gönderdik.***

84. ***Artık sen onların hemen helâkini isteme. Biz onlar için** (takdir edilen günlerini) **sayıyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Müşrikler,* kıyamet günü *kendilerine bir kuvvet* ve Allah katında onlara şefaat vesilesi olsunlar diye, *Allah'ın dışında* putlardan *ilâhlar edindiler.*"

"*Hayır,* bu asla olmaz!" Bu ifade onların bâtıl itikadlarını reddetmekte ve beklentilerinin meydana gelmesini inkâr etmektedir.

"*İlâhları onların ibadetlerini inkâr edecek.*" Yani müşriklerin kendilerine yaptıklarını inkâr edecekler. Şöyle ki Allah Teâlâ, putları konuşturacak, onlar, müşriklere, "Siz bize ibadet etmediniz" diyecekler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirler, putlara tapmalarının kötü âkıbetini görünce, onlara yaptıkları ibadeti inkâr edecekler. Mesela, âyette geçtiği gibi şöyle derler: "*Rabbimiz, Allah'a yemin olsun ki bizler şirk koşmadık!*" (En'âm 6/23).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kendilerine zıt birer hasım olacak."* Yani kendileri için bir izzet, kuvvet ve destek olmasını ümit ettikleri ilâhları (putları), izzetin tam zıddı, onlar için bir zillet ve horluk sebebi olur; çünkü müşrikler, yüce yaratıcının gazabını çekerek bir mahlûkla izzet bulmaya çalıştılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Kim, yüce yaratıcıya isyan ederek bir mahlûku razı etmeye çalışırsa insanlardan onu öven kimse, daha sonra kendisini kötülemeye döner."[491]

Müşriklerin de kendileri için yardımcı olacak diye düşündükleri putları, kendilerinin zararına döner, onlara azap etmekte birer alet olur. Şöyle ki putlar, cehennemin çırası ve yakacağı yapılır, onlarla müşriklere azap edilir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirler, putlarını inkâr ederek onlara zıt ve düşman olurlar. Halbuki onlar, daha önce dünyada onları Allah'ı sever gibi seviyor, Allah'ı bırakıp onlara tapıyorlardı.

Müşriklerin putlara ibadet yapması, şeytanın onu kendilerine süsleyip güzel göstermesiyle olmaktadır. Şeytan bu süslemeyi, şu âyette verdiği sözü yerine getirmek için yapmaktadır:

"İblîs dedi ki: Rabbim, senin beni azdırmana karşılık, ben de muhakkak yeryüzünde onlara kötülükleri süsleyeceğim" (Hicr 15/39).

Allah Teâlâ, devamındaki âyette, şeytanın yaptığı bu iş hakkında şöyle buyurdu:

"Görmedin mi biz, kâfirlerin üzerine, kendilerini devamlı isyana *tahrik ve teşvik eden şeytanları gönderdik."* Onlara şeytanları musallat ettik ve kendilerini azdırmak için imkân verdik. Şeytana verilen bu imkan, bir âyette şöyle zikredilmiştir:

"Onlardan gücünün yettiğini ayart, isyana yönelt" (İsrâ 17/64).

Âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *"Görmedin mi?"* denmesi, âyet-i kerimelerin, bu azgın ve inatçı kâfirlerin hal, söz ve işlerinden zikrettiği şeylere karşı onun hayretini çekmek içindir. Şöyle ki bu kâfirler, her türlü çirkin sözleri söylediler, işleri yaptılar, azgınlıkta inat ve ısrar ettiler, sapkınlık içinde iyice daldılar, inkârda direndiler, geri adım atmadılar ve insafa gelmediler. Sonra onlar, hak apaçık ortaya çıktıktan sonra ona karşı birleştiler.

---

[491] Hadis için bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 3568; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/225. Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bir hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 65 (nr. 2414); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11696

Bu âyette ayrıca, bütün bu kötü işlerin şeytanın sapıtması ve vesvesesiyle olduğuna dikkat çekildi; yoksa insanın bütün bunları yapmasına yol ve imkân yoktur.

Âyetin manası şudur: Şeytanın kâfirlere ne yaptığını görmedin mi? Şeytan onlara öyle şeyler yaptırdı ki onların bu yaptıklarıyla çok çirkin işler meydana geldi.

Âyetin muradı, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], onlara şeytanların gönderilmesinden hayrette kalması değildir, onun hayretle karşılaması istenen nokta, kâfirlerden meydana gelen bu çirkin şeylerin, şeytanın onları kandırmasıyla meydana gelmesidir. Cenâb-ı Hak bu durumu âyetin şu kısmında zikretti:

"Şeytan onları devamlı isyana tahrik ve sevkeder." Yani şeytanlar onları türlü vesveselerle azdırır ve şiddetle isyana teşvik eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Artık sen onların hemen helâkini isteme."* Yani ey resûlüm, sen onların, yaptıkları cinayetlerin gereği olarak hemen helâk edilmelerini, son ferdine kadar köklerinin kazınmasını ve yeryüzünün onların fesadından temizlenmesini isteme.

"Biz onlar için takdir edilen günlerini *sayıyoruz."* Yani sen onların acilen helâk edilmesini isteme; çünkü onların helâk edilmesi için çok az günleri ve sayılı nefesleri kaldı. Biz onların gününü sayıyoruz; sonunda onları yakalayıp hesaplarını görür, işlerini bitiririz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

81-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah Teâlâ'nın ve taatinin dışında bir şeyle izzet ve şeref bulmak isterse o şey kendisini için bir zillet ve horluk olur. Bunun için şöyle denmiştir:

"Kim bir mahlûk ile izzet bulursa izzeti ölür, yok olur."

Buna göre, eğer sen yok olup gitmeyen bir izzet ve şeref sahibi olmak istersen, yok olup gidecek şeylerle izzet bulmaya çalışma. Bu, mal, makam veya onların dışında fâni şeylerle izzet bulmaya çalışmaktır. Bu konudaki geniş açıklama, *"Kim izzet ve şeref isterse bilsin ki bütün izzet Allah'a aittir (Allah katındadır)"* (Fâtır 35/10) âyetiyle, *"Gerçek izzet, Allah'ın, Resûl'ünün ve müminlerindir"* (Münâfikûn 63/8) âyetinin tefsirinde gelecektir.

Allah Teâlâ, kâfirlerin üzerine onları isyanlara sevkedecek şeytanları gönderdiği gibi; müminlere de onları Allah'ın taatine gayrete getirecek ve marifetullah yolunda seyrü sülûk yapmaya sevkedecek melekleri gönderir. Melekler kulu taate sevkederler. İlâhî vâridatlar ise onu ilâhî huzura sevkeder; kendisini boş âdetlerinden çekip alır, ona hak yolda engel olan bağ ve engelleri kesip atar. Nihayet kul tek başına (bütün engellerden kurulmuş, maddi bağlardan hürriyetine kavuşmuş olarak) Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna ulaşır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kalbe gelen vâridat (feyiz, nur, manevi ilim, aşk ve cezbe) kahhâr olan Allah'ın huzurundan gelir; bunun için çarptığı her şeyi parçalayıp yerle bir eder. Bu hale işaret eden bir âyette şöyle buyrulmuştur:

'Bilakis biz, bâtılın üzerine hakkı atarız; onu paramparça eder, bir de bakmışsın ki bâtıl yok olup gitmiştir'" (Enbiyâ 21/18).

Yine *Hikem*'de der ki: "Ne zaman senin üzerine ilâhî vâridatlar gelirse âdetlerini yerle bir eder (kalbi istila etmiş kötü sıfatlarını temizleyip atar). Bu duruma işaret eden bir âyette şöyle buyrulmuştur:

'Sultanlar, bir beldeye girdi mi, oranın (mevcut) düzenini bozarlar; oradaki izzet ve kuvvet sahiplerini zelil ederler'" (Neml 27/34).

İmam Kuşeyrî, *"Şeytan onları devamlı isyana tahrik eder"* âyeti hakkında demiştir ki: "Şeytan kendilerini şiddetle isyana sevkeder. Şeytanın vesvesesi kötülüğe sevk ve zulmetle olur. Cenâb-ı Hak'tan gelen düşünce ise kalp huzuru ve sükûnetle olur. İkisinin arasında farklardan biri budur."[492]

---

[492] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/110.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbe Cenâb-ı Hak'tan gelen düşünce ile şeytandan gelen vesvese arasındaki bir fark da şudur: Hak'tan gelen düşünce, sadece hayırlı bir işi yapmayı emreder; o anda kalpte bir serinlik, genişlik, sükûnet ve teenni (telaş etmeden sakince tavır) olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Acelecilik şeytandan, teenni ile (telaş ve endişe etmeden) hareket etmek ise Rahmân'dandır."[493]

Şeytandan gelen düşünce ise böyle değildir. Şeytan sadece kötü işleri yapmayı emreder. Bazan da sonu şerre çıkacak işleri emreder. Bunun alameti, şeytandan gelen düşüncelerde, karanlık, duman, acelecilik, şiddet ve zulüm vardır. Bu konuda Ahmed Zerrûk [kuddise sırruhû], *en-Nasîhatü'l-Kâfiye*[494] adlı eserinde geniş açıklamalarda bulunmuştur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlerin ve Kâfirlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, iman ehli ile sapkın yolda olanların âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلٰى جَهَنَّمَ
وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

85. ***O gün takva sahiplerini binekli olarak heyetler halinde*** *(ikram ve izzet içinde)* ***Rahmân'ın huzurunda toplarız.***

86. ***Günahkârları da yaya ve susuz olarak*** *(zillet içinde)* ***cehenneme süreriz.***

87. ***O gün, Rahmân'ın katında bir söz*** *(izin ve yetki)* ***alandan başkası şefaat etme hakkına sahip değildir.***

---

[493] bk. Tirmizî, Birr, 66 (nr. 2012); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/104; Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 5055; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 3088.

[494] Şâzelî yolunun pîrlerinden Şeyh Ahmed Zerrûk'a (v. 899/1493) ait bu eser, *"Din nasihatten ibarettir"* hadisinin geniş bir şerhi olup basılmıştır (Riyad 1993).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O gün takva sahiplerini binekli olarak heyetler halinde Rahmân'ın huzurunda toplarız.*" Rab'leri onları geniş rahmetiyle sarıp kuşatır. Onlar, sultanların huzuruna gelen heyetler gibi kendilerine yapılan ikram ve ihsanları seyrederek Allah'ın huzuruna gelirler.

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, ben sultanları ve onların heyetlerini gördüm; bütün heyetleri binekli idi. Allah'ın huzuruna çıkacak bu heyet nedir? Nasıldır?" diye sordum. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ey Ali, müttakiler Allah'ın huzurundan (hesap yerinden) ayrılıp cennete sevkedilecekleri zaman, melekler müminlere eğerleri ve yuları altından olan beyaz develer getirirler. Hepsinin üzerinde dünyada değerli cennet elbiseleri vardır. Her mümin, bu elbiselerden giyer ve bineklerinin üzerine oturur. Develer onları hızlıca götürür ve nihayet cennete getirir. Orada kendilerini melekler karşılayarak,

'Selâm size, temiz ve hoş oldunuz, içinde ebedî kalmak için cennete girin' derler."[495]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Günahkârları da,* hayvanların suya sürülüşü gibi, *yaya ve susuz olarak cehenneme süreriz.*" Şüphesiz, suya gelen kimseyi oraya sadece susuzluğu getirir.

Yahut onları, suya götürülen hayvanlar gibi topluca cehenneme süreriz.

Yani bu iki gruba ahirette öyle işler yaparız ki o günde onlara yapılan azabı veya ikramı kelimeler ifade edemez.

Bu âyetlerin, insanları takvaya teşvik etmek ve inkârdan korkutmak için zikredildiği de söylenmiştir.

---

[495] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/193. Aynı konuda daha uzun rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/539-540.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"O gün, Rahmân'ın katında bir söz,* izin ve yetki *alandan başkası şefaat etme hakkına sahip değildir."*

Yani kullar içinde başkasına şefaat yetkisine sadece iman ve takva ile süslenerek hazır olan kimseler sahip olur. Bu manaya göre âyette, insanı bu yüce mertebeye ulaştıracak iman ve takvayı elde etmeye bir teşvik vardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Müttakiler sadece iman ve salih amel ile Allah katında bir söz alan kimselere şefaat ederler.

Bir diğer mana: İsyana dalan kâfirlerden sadece müslüman olanlara şefaat edilir.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"Sizden biri, sabah akşam Allah'ın katında bir söz (kurtuluş vesikası) edinmekten âciz midir? Bunu yapmak isteyen kimse, her sabah ve akşam şöyle desin:

'Ey gökleri ve yeri yoktan var eden, gaybı ve görünen her şeyi bilen Allahım! Bu dünya hayatında sana şu sözü veriyorum: Ben, senden başka hiçbir ilâh olmadığına, senin tek olup hiçbir ortağının bulunmadığına şahitlik ederim. Ayrıca Muhammed'in senin kulun ve resûlün olduğuna şahitlik ederim. Beni nefsimle baş başa bırakma. Eğer beni nefsimle baş başa bırakırsan, o beni kötülüğe yaklaştırır, hayırdan uzaklaştırır. Ben sadece senin rahmetine güveniyorum. Bunu benim için, kıyamet gününde karşılığını tam olarak vereceğin bir sözleşme vesikası yap. Şüphesiz sen vaadine aykırı davranmazsın.' Kul bunu söylediği zaman, o, bir kâğıda yazılır, üzeri mühürlenip arşın altına konur. Kıyamet günü olduğunda bir melek,

'Allah katında bir sözü (kurtuluş vesikası) olanlar nerede?' diye seslenir; onlara vesikası verilir ve cennete girerler."[496]

---

[496] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/193-194; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/542.

85-87. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulların kıyamet günü Allah'a gelişleri, bugün dünyada O'na gelişleri ölçüsünde olur. Kulun bugün Allah'a yönelişi ölçüsünde, kıyamette Cenâb-ı Hakk'a geliş şerefi ve ikramı büyük olur.

Kim Allah'a dünyada zâhirî taatler kapısından gelmişse taatlerin zâhirî şekilleri onu ahirete taşır. Kim kalbe ait taatler kapısından gelmişse nurlar onu yüksek firdevs makamlarına taşır. Kim de tefekkür ve müşahede makamında Hakk'a nazar gibi gizli taatler kapısından gelmişse onu da Cenâb-ı Hak kudsî huzuruna taşır. O kimse, yüce melikin huzurunda sıdk makamında olur.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman el-Ârif, "*O gün müttakileri Rahmân'a binekli olarak heyetler halinde sevkederiz*" âyeti hakkında demiştir ki: "Onların, yaptıkları taatlerin en iyisi üzerinde ilâhî huzura sevkedileceği söylenmiştir. Onların da durumu farklıdır:

Bazıları, taatlerine manevi bir sûret verilir, onun üzerine binmiş halde ilâhî huzura sevkedilir.

Bazıları, en üstün himmetleri üzerine binmiş olarak ilâhî huzura sevkedilir.

Bazıları, en parlak nurlar üzerine binmiş olarak ilâhî huzura sevkedilir.

Bazılarını ise Cenâb-ı Hak, onları dünya hayatında özel rahmetiyle taşıdığı gibi ahirette de taşır. Cenâb-ı Hakk'ın özel olarak taşıdığı kimse yaratılmış varlıkların taşıdığı kimse gibi değildir."

"*O gün, Rahmân'ın katında bir söz (izin ve yetki) alandan başkası şefaat etme hakkına sahip değildir*" âyetinden hareketle şunu deriz:

Bil ki kıyamet gününde kendisiyle şefaat gerçekleşen ahid (ilâhî izin ve yetki), taat, yakîn terbiyesi ve marifettir. Taat ehline, taatleri ve ihsasları ölçüsünde şefaat etme izni verilir. Yakîn ehline de yakînleri ölçüsünde şefaat etme izni verilir. Bu, birinci makamdan daha büyüktür Marifet ehline ise marifetleri derecesinde şefaat izni verilir. Onlar, ilk iki kısımdan daha büyüktür. Hatta onlardan bazısı, kendi asrındaki bütün müminlere şefaat eder.

Fıkıhta üstadımız, cemaatin şeyhi seyyidim Muhammed et-Tâvüdî İbn Sûde'den[497] şu olayı işittim:

Velilerden biri vefatı anında, "Yâ Rabbi, bana, zamanımdaki bütün müminlere şefaat etme izin ver!" dedi. Cenâb-ı Hak ona gizli bir cihetten,

"Sen derece olarak bu makama ulaşmadın!" dedi. O da,

"Yâ Rabbi, bu benim amel ve gayretimle olacaksa, şüphesiz buna benim amelim yetmez; eğer senin kerem ve ihsanınla olacaksa izzetine yemin ederim ki senin keremin ondan daha büyüktür" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona,

"Sana, seninle aynı asırda yaşayanlara şefaat etmen için izin verdim" buyurdu.

Kim Allah'ın kerem ve ihsanına yönelir ve bu kapıdan girerse en yakın zamanda duasına karşılık verildiğini görür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Şirk ve Dalâlet Ehlinin Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, şirk ve dalâlet ehlinin sözlerini tekrar reddetti ve onların halini kötüleyerek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًاۜ ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا اِدًّاۙ ﴿٨٩﴾ تَكَادُ
السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّاۙ ﴿٩٠﴾
اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًاۚ ﴿٩١﴾ وَمَا يَنْبَغٖي لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًاۜ
﴿٩٢﴾ اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِلَّٓا اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًاۜ ﴿٩٣﴾
لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّاۜ ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰتٖيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

---

[497] İbn Sûde, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tâvüdî el-Fâsî (v. 1209/1795), Mâlikî fakihi ve muhaddis bir zattır. Çok yönlü bir âlimdir. Birçok eser sahibidir. Müfessirimiz İbn Acîbe'nin de hocaları arasındadır. İbn Sûde'nin hayatı ve eserleri için bk. Şükrü Özen, "İbn Sûde", *DİA*, 20/359-361.

88. ***Onlar, "Rahmân çocuk edindi" dediler.***

89. ***Gerçekten siz çok çirkin bir söz söylediniz.***

90-91. ***Rahmân'a çocuk isnat etmeleri sebebiyle, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar parçalanıp yok olacaktı.***

92. ***Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.***

93. ***Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir.***

94. ***Şüphesiz Allah onların hepsini kuşatmış ve (her işlerini) bir bir saymıştır.***

95. ***Onların hepsi, kıyamet gününde O'nun huzuruna tek başına (yapayalnız) gelecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlar, *'Rahmân çocuk edindi' dediler.*"

Bu sözü yahudiler, hıristiyanlar ve Araplar'dan, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" düşüncesinde olanlar söyledi. Cenâb-ı Hak hepsine lânet etsin. Allah Teâlâ bu halden yüce ve uzaktır.

Hak Teâlâ onların bu cinayetini, putlara tapanların cinayetinin peşinden zikretti. Onlar ve bunlar, sapkınlıkta bir oldukları için, iki kıssayı birbirine bağlayarak zikretti. Allah Teâlâ, onların durumu hakkında şöyle buyurdu:

"Gerçekten siz çok çirkin bir söz söylediniz." Yani çok çirkin ve sevimsiz bir iş yaptınız; öyle ki onun çirkinliği söze ve hesaba gelmez.

Bu âyet, onların bâtıl sözlerini reddetmekte, onun tehlikesinin büyüklüğünü ortaya koymakta, çirkinliğini belirtmekte ve onların son dereceye ulaşmış arsızlık ve cehaletini tescil etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu sözün durumunu ve tehlikesini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Rahmân'a çocuk isnat etmeleri sebebiyle, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar parçalanıp yok olacaktı."*

Onların söylemiş olduğu bu sözün büyüklüğünden ve korkunç şiddetinden neredeyse gökler çalkalanıp parça parça olacaktı. Yer çatlayıp gidecekti. Dağlar düşüp yıkılacaktı; öyle ki yerinde bir izi bile kalmayacak, yerinde yeller esecekti.

Âyet şunu demek istiyor: Bu son derece çirkin ve vebali büyük sözün tehlikesi o kadar büyüktür ki eğer ona maddi bir sûret verilseydi; bu büyük kütleler bile onu dinlemeye güç yetiremez, onun çirkinliğinin şiddetinden üzerlerine çöker, parça parça olurlardı.

Bir diğer mana: Eğer Allah Teâlâ onu taşımasıydı, bu öyle korkunç, öyle ilâhî gazabı ve hiddeti çekecek bir sözdür ki bütün âlem onu söyleyenlere gazap ederek derhal temelinden sarsılıp üzerlerine çökerdi.[498]

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[499] demiştir ki: "Allah'ın düşmanları bu sözleriyle az kalsın üzerimize kıyameti koparacaklardı!"[500] Yani bu zikredilen şeyler kıyametin alametlerindendir.

Bunun sebebi onların, *"Rahmân'ın bir çocuk sahibi olduğunu iddia etmeleridir."* Yani göklerin parçalanması, yerin yarılması ve dağların yıkılıp yok olması, Rahmân'ın bir kız çocuk olduğunu iddia etmeleri veya ona "Rahmân'ın oğlu ve kızı" diye isim vermeleri sebebiyledir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz."* Onlar, "Rahmân çocuk edindi" dediler yahut O'nun bir çocuğu olduğunu iddia ettiler. Halbuki, zatı için imkânsız olduğundan, Allah Teâlâ'ya çocuk edinmek yakışmaz.

Âyette, *"Rahmân'a bir çocuk edinmek yakışmaz"* denilmesi, bu hükmün sebebini bildirmek içindir. Allah Teâlâ'dan başka her şey, O'nun rahmetiyle nimete ulaşmıştır yahut hepsi ilâhî rahmetin eseri olan bir nimettir. Bu durumda, bütün nimetleri yoktan var eden ve büyüğü-küçüğü ile hepsini veren yüce zatın, yarattığı nimetlerle aynı cins olması nasıl tasavvur edilir ve O'nun bir çocuk edindiği vehmine nasıl varılır?

---

[498] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/40.

[499] Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[500] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/79; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/340 (Beyrut 1996).

Şu âyet-i celile, bu durumu açıkça ifade etmektedir: *"Göklerde ve yerde olan* herkes, melek olsun, insan ve cin olsun hepsi istisnasız, *kul olarak Rahmân'a gelecektir."* Şu anda da hepsi Allah'ın mülküdür, kul olarak O'nun hükmüne boğun eğmişlerdir.

"Şüphesiz, Allah onların hepsini kuşatmıştır ve her işlerini bir bir saymıştır." Allah onları her yönden ilim ve kudretiyle sarmıştır; hiçbiri O'nun ilminin dışına çıkamaz, kudret ve kahrından hariçte olamaz. Şu anda âlemde mevcut olan, ileride mevcut olacak olan ve eğer olacaksa var olması takdir edilen her şey, Allah'ın ilmi, hükmü, takdiri ve tedbiri ile var olmaktadır. O'ndan ayrı olan hiçbir şey yoktur.

Âyette, Allah Teâlâ'nın her şeyin Rabb'i olarak, onları nasıl ayakta tuttuğu ve özet ve tafsilatıyla her şeyi bildiği tasvir edilmektedir.

Diğer âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Onların hepsi, kıyamet gününde O'nun huzuruna tek başına yapayalnız gelecektir."* Yani onların hepsi, kıyamet günü yanlarında hiçbir mal, yardımcı ve tâbileri bulunmadan, sadece ameli ile gelecektir. Cenâb-ı Hakk'ın şanı yukarıda zikredildiği gibi, onların hali de bu şekilde olunca, O'nun onlardan herhangi birini çocuk edinme ihtimali nasıl düşünülür?

Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kulum beni yalanladı; halbuki onun böyle bir hakkı yoktur. Kulum benim hakkımda kötü bir şey söyledi; halbuki onun bunu söyleme hakkı yoktur. Onun beni yalanlaması, 'Bizi ilk olarak yaratıldığımız gibi yeniden kim diriltecek?' demesidir. Benim hakkımda kötü söz etmesi ise, 'Allah bir çocuk edindi!' demesidir. Ben, tekim, hiçbir şeye ihtiyacı olmayanım, ben doğrulmadım ve bir çocuk da doğurmadım. Hiçbir şey bana denk değildir." Bu kudsî hadis Buhârî'de geçmektedir.[501] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

88-95. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey mümin, sen Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine şirk koşanlara ve zatında olmayan, O'nun kudsiyet ve mükemmelliğine yakışmayan şeylere itikad edenlere toptan gazap ettiğini bilince, senin tevhid inancını ilim, inanç, hal ve zevk olarak, gizli-açık bütün şirk çeşitlerinden temizlemen gerekir. Tâ ki kalbinde, yüce Mevlâ'ndan başka hiçbir varlık için (O'nun razı olmadığı) bir muhabbet kalmasın; hiçbir şeyden bir korku bulunmasın. Kalbin hiçbir şeye bağlı olmasın, hiçbir şeye güvenmesin. Bu hali elde edersen, tevhid inancın sâfi olur ve sen, Allah'tan başka her şeyden hürriyetine kavuşmuş sırf Allah için yaşayan bir kul olursun. Sende hevâya ait muhabbetten bir parça kaldığı müddetçe, o ölçüde tevhidin noksan olur. Allah Teâlâ'nın dışında herhangi bir şeye meylettiğin müddetçe O'na ulaşamazsın.

---

[501] bk. Buhârî, Tefsîru Sûre, 112; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/195.

Bu konuda Şüşterî[502] demiştir ki: "Cenâb-ı Hak kuluna der ki: Bize ulaşmak istersen, ölümün şarttır. Kendisinde sevgilinin razı olmadığı şeyler bulunan kimse vuslata ulaşamaz."

Öyle ise Allah'a gerçek bir kul ol ve, *"Göklerde ve yerde olan* herkes, *kul olarak Rahmân'a gelecektir"* âyetinin çizgisinde git; o zaman Allah'tan başkasından hür olursun, Cenâb-ı Hak bütün mülkü senin emrine verir; âlem senin emrine ve nehyine tâbi olur. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

"Beni sultanlarına çağırdılar; ben kendilerine icabet edince, bana, 'Seni sultan için değil mülk için çağırdık!' dediler."

Sen, kudret gözünü ve hikmet gözünü açınca, her şeyi yerine korsun (olması gereken şekilde görür ve değerlendirirsin). O zaman, kudret gözüyle, melekût bahçesinde ve ceberût denizinde ortaya çıkan hakikatleri görüp sefa sürersin. Hikmet gözüyle de mülk âleminin güzelliklerini ve hikmetin sırlarını seyredip rahat edersin.

Kudret gözü der ki: Göklerde ve yerde olan her şey, Rahmân'ın nurlarından bir nur ve zatının sırlarından bir sırdır.

---

[502] Şüşterî, asıl adı Ali b. Abdullah en-Nümeyrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir (v. 668/1269). Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. İlhan Kutluer, *DİA*, 29/308 (İbn Seb'în maddesinde); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

Hikmet gözü de der ki: Göklerde ve yerde olan her şey, O'nun zatının hükmü ve tasarrufu altındadır, bütün mülk Allah ait birer kuldur.

Öyle ise sen her iki durumu iyi tanı, her birini kendi yerine koy ki Allah'ı tanıyan bir ârif olasın. Eğer sen sadece birini tanımayı istersen. Allah'ı tanımayan biri olarak kalmaya devam edersin.

Hikmet, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet hazinesini korumak için, şekil olarak kulluğu ortaya kor; kudret ise sana yüce Rabb'e ait sırları müşahede ettirerek seni her şeyden uzak tutar.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Velâyet sırrını, velisinin beşeriyet sıfatını ortaya çıkararak gizleyen, rubûbiyyet azametini de kullukta ortaya çıkaran Allah'ı her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederim."

Şu halde kula, kendisine emredilen kulluk vazifelerini yerine getirmesi lazımdır. Olaya âlemlerin Rabb'i cihetinden bakılınca ise hepsinden uzaklaşmak (sadece O'nu müşahede etmek) gerekir. İlâhî hikmet gereği emredilen kulluk vazifelerini ispat etmek (onların varlığını kabul edip yerine getirmek), "fark" halidir (Yani Cenâb-ı Hakk'ın dışında bir şeyin varlığını kabul etmektir). Rubûbiyyet nurlarını müşahede ederek kalbi onlardan uzak tutmak ise "cem'" halidir (Yani varlık âleminde sadece yüce Mevlâ'yı müşahede etmek ve kalbi O'nda toplamaktır). Ârif, fark hali içinde cem' halini muhafaza eder; cem' halinde de fark halinin gereklerini yerine getirir (Yani ibadetlerini yaparken kalbini Cenâb-ı Hak'ta toplar, her işte, her şeyde O'nu müşahede eder; O'nu müşahede ederken de günlük ibadetlerini terketmez, kendisinden istenen çeşitli kulluk görevlerini yerine getirir. Kısaca, eli kârda, gönlü yârdadır; insanlar içinde Hak'la beraberdir).

Salih Kullar İçin Kalplere Konan Sevgi

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin çirkin hal ve sözlerindan bahsettikten sonra, müminlerin güzelliklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

96. İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz Rahmân olan Allah onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.

Tefsir

Kâfirler, müminlerin halini hakir görerek onlara, *"Hangimiz mevki bakımından daha hayırlı ve meclis olarak daha güzeldir"* dediler. Allah Teâlâ da müminlere, onları izzete kavuşturacağını ve kullarının kalplerine onların sevgisini koyacağını haber verdi.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edip salih amel yapanlara gelince, şüphesiz Rahmân olan Allah onlar için bir sevgi yaratacaktır."* İnsanların kalplerinde onlara karşı bir sevgi ve şefkat koyacaktır. Öyle ki onları işiten herkes kendilerini sever. Böylece Allah Teâlâ onları sever, ayrıca kendilerini göklerde ve yerde bulunan kullarına sevdirir.

Mana şudur: Allah, iman ve salih amelin dışında hiçbir sebep olmaksızın, insanların kalplerine onlara ait sevgi koyacaktır.

Yahut Allah onların kendi aralarında bir sevgi yaratır; onlar birbirlerini severler, birbirlerine şefkat ederler ve böylece Allah da onları sever.

İmam Kuşeyrî, âyetin tesirinde demiştir ki: "Allah onların hâlis amellerinin neticesi olarak insanların kalplerine Allah için olan bir sevgi kor. Bir kudsî haberde şöyle buyrulmuştur:

"Kulum bana nâfile ibadetleriyle de durmadan yaklaşır; nihayet beni sever, ben de onu severim."[503]

Âyette, *"Rahmân, onlar için kalplere bir sevgi koyacak"* buyrulması, bu vaat edilen şeyin ilâhî rahmetin eseri olarak gerçekleştiğini, onların sevilmesinin kendileri ve sevenleri için bir rahmet olduğunu bildirmek içindir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] şöyle buyurmuştur:

---

[503] Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 1; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696. Rivayetlerde, "Beni sever" kısmı yoktur (Mütercim).

"Ey Ali, şöyle de: Allahım, benim için senin katında bir ahid (söz, izin ve yetki) yap ve benim için müminlerin kalplerinde bir sevgi yarat."[504]

Buhârî ve diğer hadis âlimlerinin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl'i çağırır ve, 'Ben falanca kulumu seviyorum, onu sen de sev' buyurur. Cibrîl de o kulu sever. Sonra gök ehline seslenerek, 'Haberiniz olsun, Allah falanca kulu seviyor, onu siz de sevin!' der. Onu gök ehli de sever. Sonra o kul için yeryüzünde kabul (ve kullar arasında ona karşı sevgi) konur."[505]

Katâde,[506] *"Rahmân, onlar için kalplere bir sevgi koyacak"* âyeti hakkında demiştir ki: "Vallahi Allah, müminlerin kalplerinde o kimse için bir sevgi yaratır."

Herim b. Hayyân[507] şöyle demiştir: "Hangi kul Allah Teâlâ'ya yönelirse, Allah Teâlâ muhakkak iman ehlinin kalplerini ona yöneltir ve kendisini müminlerin sevgi ve merhametine ulaştırır."[508]

Bu manadaki bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Hangi kul, kalbiyle azîz ve celîl olan Allah'a yönelirse Allah Teâlâ muhakkak müminlerin kalplerini sevgi ve rahmetle ona yöneltir ve ona her hayrı en süratli şekilde ulaştırır."[509]

---

[504] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/195; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/544.

[505] Buhârî, Edeb, 41; Müslim, Birr, 48; Mâlik, Şear, 15; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 8/55-56; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/291.

[506] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[507] Herim b. Hayyân (v. 70/690) tâbiîn devri zâhidlerinden olup Hz. Ömer [radıyallahu anh] zamanında askerî kumandan olarak da görev yapmıştır (bk. Mustafa Bilgin, "Herim b. Hayyân", *DİA*, 17/227-228).

[508] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/195; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2/341; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/197.

[509] Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 813; Taberânî, *el-Evsat*, 5/186; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/247.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Mümin için, salihlerin kalbinde bir sevgi, günahkârların kalbinde ise bir heybet konur."[510]

Salih insanların bir kulu sevmesi, onun yüce Mevlâ'nın katında kabul gördüğünün alametidir. Sizler, yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz.

Bir haberde de şöyle buyrulmuştur: *"Salih bir insan, hakkında söylenen hoşlanacağı güzel şeyleri işitmeden ölmez. Günahkâr bir kimse de hakkında söylenen hoşlanmayacağı çirkin sıfatları işitmeden ölmez."* Hadisi mana olarak verdik.[511]

Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede, *"Rahmân, onlar için kalplere bir sevgi koyacak"* âyetinde, yapacağı işi, gelecek zamanla ifade etti; çünkü bu sûre Mekke'de inmiştir. O zaman müminler, kâfirler tarafından sevilmiyor, hor hakir görülüyordu. Allah Teâlâ onları, insanlara sevdireceğini vaat etti. Sonra bu vaadini yerine getirdi. İslâm yayılınca, müminler izzet ve zafere ulaştılar; her yandan insanların kalpleri onlara yöneldi, kendilerine âşık oldu, onları sevdi. Bu durum, tarih kitaplarında yazılıdır.

Âyette vaat edilen şeyin, kıyamet günü olacağını söyleyenler de olmuştur. Buna göre durum şöyle olur: Onların salih amelleri, şahitlerin gözü önünde etrafa ışık saçan güneş ışınları gibi parlak bir vaziyette arzedilince, dünyada onlara karşı mevcut olan bütün kin ve düşmanlıklar kalplerden çekilip atılır.[512] Müminlere ahirette yapılacak onca büyük ikramlar arasında bunun zikredilmesi, şunun içindir: O gün, müminler birbirini sevecek, fakat kâfirlerin arasına ayrılık, lânetleşme, buğz ve birbirine düşmanlık konacak.[513] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[510] Hadisin ilk kısmıyla aynı manadaki hadisler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/643; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/544. Salih müminc, diğer mümin ve münafıkların bakışı hakkında İbn Abbas'tan gelen bir haber için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/82.

[511] Hadisin tam metni için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/378; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 814-815; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân*, 2/341.

[512] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/41. Mana, Beyzâvî'ye göre verildi.

[513] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/262. Mana, Ebüssuûd'a göre verildi.

96. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın genelde velilerine, onların ilk halinde uyguladığı kanunu şudur: Hak Teâlâ, ilk halinde velilere insanları musallat eder, onlara, kullarının arasında kimse tarafından bilinmeme ve zillet halini yaşatır; öyle ki onlara en yakın insanlar bile kendilerini sevmez, nefret eder. Bu durum aslında onlar için bir rahmettir ve kalpleri Allah'tan başkası ile huzur bulmasın diye kalplerini korumaktır.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir duasında demiştir ki: "Allahım, senin işlerin ne güzeldir; sen bir topluluk için önce zillete hükmettin, nihayette izzete ulaştılar."

Veliler, kalplerindeki bütün kusurlardan tertemiz olup güzel haller kendilerinde kemale erince ve Cenâb-ı Hakk'ın marifetinde temkin halini elde edince, Allah onlara izzet verdi ve kullarının kalbine onların muhabbetini koydu. Cenâb-ı Hakk'ın, velileri hakkında uyguladığı ilâhî kanun genelde böyledir.

Cenâb-ı Hak, bazı velilerin insanların içinde bilinmemesine hükmeder, onları gizler, veli yüce Allah'a bu hal içinde kavuşur. Bu durum, o veli için bir noksanlık değildir, tam aksine bir kemal halidir. Bu veliler, melekût âleminin şahitleridir; onların ecrinden hiçbir şey noksanlaştırılmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Kelâm, Tebliğ Edilsin Diye Kolaylaştırıldı

Cenâb-ı Hak, sûreyi bitirirken, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], onu tebliğ etmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

97. ***Biz Kur'an'ı, sadece, onunla takva sahiplerini müjdeleyesin ve inatla karşı çıkan bir topluluğu da uyarasın diye senin dilinde kolaylaştırdık.***

98. ***Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onlardan herhangi birini hissedip görüyor musun veya onlara ait bir fısıltı işitiyor musun?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz Kur'an'ı, sadece onunla takva sahiplerini,* ondaki ilâhî emirlere sımsıkı sarılıp nehiylerden şiddetle kaçınarak takvaya ulaşanları *müjdeleyesin ve* ona iman etmeyip *inat ve ısrarla karşı çıkan bir topluluğu da uyarasın diye* senin dilinde indirerek *kolaylaştırdık."* Yani Kur'an'ı kolaylaştırıp senin dilinde indirdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik."* Biz, o inat eden kâfirlerden önce, geçmiş kavimlerden pek çoğunu helâk ettik. Bu âyette, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlere karşı bir zafer vaadi ve kâfirler için bir helâk tehdidi mevcuttur. Onda ayrıca Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onları uyarmasına bir teşvik vardır.

Mana şudur: Resûlüm, sen onları uyarmana devam et; onlardan önce, Hakk'ı inkâr eden nesilleri helâk ettiğimiz gibi onları da helâk edeceğiz.

"Sen, onlardan herhangi birini hissedip görüyor musun?" Yani onlardan birinin varlığını hissedip kendisinden bir kalıntı ve hayat izi görüyor musun?

"Veya onlara ait bir fısıltı, gizli bir ses-soluk *işitiyor musun?"* Heyhât! Gerçek şu ki onların arkası kesildi, sesleri sustu, evleri ve köşkleri harap oldu. Biz, onların dışındakilere de aynısını yaparız.

Âyetin manası şudur: Biz onları toptan helâk edip köklerini kazıdık; öyle ki onlardan hayatta kalmış birini göremezsin ve onlara ait gizli-açık hiçbir ses işitemezsin.

97-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, Kur'an'ı indirmesi ve onu kolaylaştırması sadece kendisiyle vaaz ve uyarı yapılması içindir. Bunun için Allah, resûlüne hayatında, Kur'an'la insanları müjdelemesini ve korkutmasını emretti Ondan sonra bu iş, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifelerine kaldı. Öyle ise âlimlere ve velilere gereken iş, insanlara vaaz ve uyarıyla meşgul olmak, Kur'an'dan dinin zâhirî ilimlerini öğrenmekle yetinmemektir. Vaaz, inkâr ve isyan edenleri korkutmak, iman edip salih amel yapanları müjdelemekten ibaret bir iştir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz Kur'an'ı, sadece, onunla takva sahiplerini müjdeleyesin ve inatla karşı çıkan bir topluluğu da uyarasın diye senin dilinde kolaylaştırdık."

Fakat insanlara vaaz işine girişen kimse, insanlar içinde nur sahibi biri olmalı ki kalbinin nuru kendisini dinleyenlerin kalbine intikal etsin, sözü dinleyenlerin gönüllerine tesir etsin.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Hikmet ehli âriflerin nurları, sözlerinin önündedir (kalplere, sözlerinden önce nurları intikal ve tesir eder). Nerede nur varsa orada söz kalplere ulaşır." Bu nur, fenâ fillâh makamında elde edilen marifet nurudur.

İnsanlara vaaz eden kimsenin, ayrıca vaaz etme konusunda kâmil bir şeyhten veya hakiki bir ilhamla Allah tarafından izinli olması şarttır. Böyle olursa sözü insanların kulağına girer, gönüllere tesir eder.

Yine *Hikem* adlı eserde der ki: "Kim, insanlara vaaz konusunda izinli olursa sözleri insanların kulağına güzel gelir ve işaretleri onlar için açık ve anlaşılır olur."

Şu söz de *Hikem*'de geçmektedir: "Sana açıklaman için izin verilmemişse çok defa hakikatler, nurları perdeli ve kapalı olarak ortaya çıkar."[514]

---

[514] *Hikem*'de geçen sözlerin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *Îkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 339-343 (Beyrut 2005); İbn Abbâd er-Rundî, *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye*, s. 219-225 (Beyrut 2007).

Bu şekilde vaaz ve uyarı ile meşgul olanlar hakkında, bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kullarım içinden bana en sevimli olanlar, beni kullarıma, kullarımı da bana sevdirenler ve yeryüzünde nasihat için dolaşanlardır."[515]

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri, onların en seçkinlerinden yapsın. Âmin.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Meryem sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[515] Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) dilinden zikredilen aynı manadaki bir hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 409; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5565.

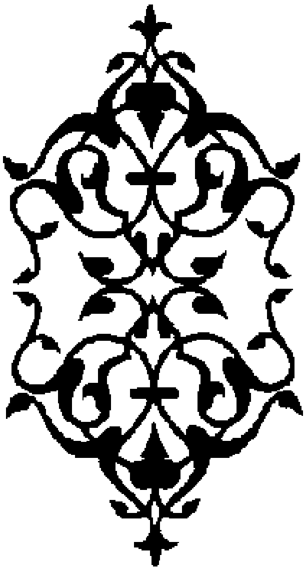

(20) TÂHÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tâhâ sûresi Mekke'de nâzil olmuştur. 135 âyettir. Sûre ismini, başındaki tâ hâ harflerinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin, önceki sûre ile bağlantısı şudur: Önceki sûrenin son âyetinde, *"Biz Kur'an'ı senin dilinde kolaylaştırdık"* (Meryem 19/98) buyruldu; bu sûrenin başında da, *"Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik"* buyruldu. Allah Teâlâ sanki şöyle diyor: "Biz onu sana, yorulman için değil, rahat etmen için kolaylaştırdık."

Cenâb-ı Hak sonra, sûreyi kendisiyle habibi arasındaki bir işaretle başlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰهٰ ① مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰىۙ ② اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰىۙ ③ تَنْز۪يلاً
مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰىۜ ④ اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ⑤
لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ⑥ وَاِنْ تَجْهَرْ
بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ⑦ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى ⑧

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. *Tâ. Hâ.*

2. *Biz, Kur'an'ı sana, yorulup zahmet çekesin diye indirmedik.*

3. *Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik.*

4. *O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından peydepey indirilmiştir.*

5. *Rahmân, arşa istivâ etti.*

6. *Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'nundur.*

7. *Eğer sen, sözü açıktan söylesen (Allah'ın buna ihtiyacı yoktur); şüphesiz O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.*

8. *Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'nundur.*

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sûrenin başında zikredilen *"tâ hâ"* hakkında değişik şeyler söylenmiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Tâ hâ"* Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir."

Onun, "Hidayete vesile olan kimseye ne mutlu!" manasında olduğu da söylenmiştir.

Şöyle de denmiştir: *"Tâ hâ,* ey tertemiz olan ve ey hidayete ulaşan manasındadır. Buna göre, "tâ", Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bütün maddi kirlerden temiz olmasına, "hâ" ise kendisinin hidayet üzere olduğu gibi başkalarını da kudsî huzura ulaştırmasına işaret etmektedir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Benim on ismim vardır ..."* buyurmuş, "tâ hâ" ile "yâ sîn"i de bunların içinde saymıştır.[516]

---

[516] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/551; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/88.

Tâ hâ lafzının, "Ey racül, ey kişi!" manasına geldiği de söylenmiştir. Bu mana, İbn Abbas, Hasan-ı Basrî, Mücâhid ve diğer müfessirlerden rivayet edilmiş olup onun, Nabatî veya Süryânî dilinde bu manaya geldiği belirtilmiştir.[517]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sûrenin iniş sebebini ve, *"Biz Kur'an'ı sana yorulup zahmet çekesin diye indirmedik"* âyetini düşündüğümüzde, ilk akla gelen, bu ifadenin, yemin veya nidâ (sesleniş) olmasıdır. Yemin manasında olunca, "tâ hâ", Allah'ın isimlerinden biridir. Nidâ manasında düşündüğümüzde ise anlamı, "Ey kişi!" demek olur veya Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] isimlerinden biri olur. Bunların dışındaki görüşler ise uzak ihtimaldir. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de yapmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlünü teselli etmek veya çektiği yorgunluktan kurtarmak için buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *biz Kur'an'ı sana, yorulup zahmet çekesin diye,* yani ibadette aşırı gayret içine girerek kendini yorasın diye *indirmedik."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], geceleyin ayakları şişene kadar ayakta ibadet ediyordu; bunun üzerine Cibrîl [aleyhisselâm] kendisine,

"Nefsine karşı yumuşak davran; çünkü onun sende hakkı vardır" dedi.[518]

Âyetin manası şudur: Biz Kur'an'ı sana, nefsini yorgun ve bitkin düşüresin, onu meşakkatli riyâzetlere ve ağır zorlukların altına sokasın diye indirmedik. Sen, tevhid üzere kurulu kolay bir dinle gönderildin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz Kur'an'ı sana, onu tebliğ ederken, azgın kâfirlere karşı durmada, haddi aşanlarla tartışmada şiddetli zorluklara girerek kendini yorman yahut onların inkârlarına karşı aşırı derecede üzülüp imanları için hayıflanarak nefsini helâk etmen için indirmedik. Onun bu hali âyette şöyle dile getirilmiştir:

---

[517] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16 / 5-7, Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4 / 198; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5 / 550-551.

[518] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11 / 90.

"Resûlüm, iman etmiyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin" (Şuarâ 26/3). Biz, Kur'an'ı sana böyle sıkıntılar yaşayasın diye değil, onu insanlara tebliğ edesin diye indirdik; zaten sen de tebliğini yaptın.

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil ve Nadr b. Hâris, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Sen gerçekten bedbaht birisin; çünkü babalarının dinini terkettin Bu Kur'an sana, senin bedbaht olman için indi" dediler; bunun üzerine Allah onlara bu şekilde cevap verdi.[519]

Birinci mana daha açıktır. Âyeti, umumi manada düşünmek daha güzeldir; çünkü âyetle, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] dünyadaki ve ahiretteki bütün zahmetler, kötü hal ve durumlar giderildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onu Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik."* Yani Kur'an'ı sana yorulup bitkin kalman için değil, yüce Allah'tan korkanlar için bir öğüt ve uyarı olsun, onun kalbi inceldiği ve tabiatı yumuşadığı için kendisine yapılan uyarıdan etkilensin diye indirdik.

Bir diğer mana: Yahut onu, Allah'ın, kendisinden korktuğunu bildiği kimseler öğüt alsın diye indirdik.

Uyarı ve tebliğ herkese yapıldığı halde, Kur'an'ın sadece Allah'tan korkanlara bir öğüt olarak indirildiğinin söylenmesi, yapılan uyarı ve öğütten sadece onlar istifade ettiği içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O Kur'an *yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından peyderpey indirilmiştir."*

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz Kur'an'ı sana, yorulup zahmet çekesin diye indirmedik"* âyetinde, Kur'an'ın bizzat kendisi tarafından indirildiğini belirttikten sonra, ayrıca onun, gökleri ve yeri yaratan tarafından zaman içinde azar azar indirildiğini belirtmesi, onun hak bir kitap olduğunu daha kuvvetlice ortaya koymak ve bu gerçeği akıllara iyice yerleştirmek içindir.

---

[519] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/199.

Yerin ve göklerin özel olarak zikredilmesi, onların birbirine zıt iki ayrı şey olmasından dolayıdır.

Âyette önce yerin dile getirilmesi, kolayca görülüp hissedilebildiği içindir. Göklerin, "el-ulâ" yani yüce vasfıyla tanıtılması, onun büyüklüğünü vurgulamak içindir. Bu şekilde ayrıca, âyet sonlarındaki ses uyumu da sağlanmıştır.

Bu âyetten, *"En güzel isimler O'na aittir"* âyetine kadar olan kısım, Allah Teâlâ'nın şanını yüceltmek içindir. O da Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen Kur'an'ı yüceltmeyi gerektirmektir. Bu, kalpte ilâhî ürpertinin artmasına ve içine ilâhî korkunun girmesine sebep olur. Bu korku, inkâr ve isyanda inat edenleri, azgınlık ve taşkınlıklarından vazgeçmeye ve Allah'tan korkmaya yöneltir; o da kendilerini, yapılan öğütten ibret alıp iman etmeye götürür.[520]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Rahmân, arşa istivâ etti."* Yani O Allah, Rahmân'dır.

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini, yaratıcı sıfatından sonra Rahmân sıfatıyla tanıtması, O'nun varlıkları yaratmasının ve ayakta tutmasının rahmet ve ihsanı ile olduğunu, bunun bir mecburiyet ve zorunluluktan kaynaklanmadığını bildirmek içindir. Onda ayrıca, Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı indirmesinin de rahmetinin eseri olduğuna dikkat çekilmektedir. Şu âyet de bunu bildirmektedir:

"Rahmân, Kur'an'ı öğretti" (Rahmân 55/1-2).

Arşa istivâ etti demek, "oraya oturdu, yerleşti" manasında olmayıp "ona sahip oldu ve onda hükmetti" manasında mecazi bir ifadedir. "Falanca saltanat koltuğuna oturdu" dendiği zaman, bunun manası, idare ve yetkiyi ele aldı, idaresi altındaki şeylerde dilediği gibi tasarrufta bulundu demektir; isterse o koltuğa hiç oturmasın.

Âyetin kastı şudur: Cenâb-ı Hak, bütün kâinatı kudretiyle yaratıp her şeyi hükmü ve idaresi altına aldı.

---

[520] Bu açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/268.

Ahmed b. Hanbel'e, âyette geçen "istivâ" sorulunca şöyle demiştir: "O, bir şeye galip gelenin ve onu hükmü altına alanın yaptığı gibi hüküm ve tasarrufu altına almaktır; yoksa bazı insanların düşündüğü gibi bir şeyin üzerine oturmak değildir."

Aynı soru, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye sorulunca şöyle demişlerdir: "Allah'ın arşa istivâ ettiği âyette malumdur; nasıl olduğu bizce meçhuldür. Ona iman etmek farzdır. Onun hakkında gereksiz ve yersiz sorular sormak, bid'at ve sapkınlıktır. Hiçbir şeye benzetmeden onun gerçekleştiğine iman edin, bir benzerini düşünmeden tasdik edin. Bu tür konulara dalmaktan şiddetle sakının."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah arşı, yedi kat göklerin üzerinde yarattı. Onu, mahlûkatın duaları için bir kıble yaptı. Onu, ilâhî tecelli, vâridat ve hitap yeri olsun diye mümin kulunun kalbinin karşısına koydu."

Bu konudaki geniş açıklama, A'râf sûresinin 54. âyetinin tefsirinde geçti.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Göklerde ve yerde olan şeyler O'nundur."* Bu şeyler, ister onların bir parçası olsun, isterse sonradan onlara karışsın farketmez.

"İkisinin arasında bulunan şeyler de O'nundur." Hava ve bulut gibi devamlı havada bulunan varlıklarla, kuşlar gibi ekseriyetle havada bulunan bütün varlıklar O'nundur. Yani onlar sadece O'nundur, bir ortak veya müstakil olarak O'ndan başka kimsenin değildir. Bahsedilen bütün bu varlıklar, mülk olarak, idare etme, hayat verme, öldürme, yeniden yaratma ve yok etme yönüyle tamamen Allah'a aittir.

"Toprağın altında olanlar da O'nundur." Yani en aşağıdaki havaya bitişik olan toprağın altında bulunan şeyler de Allah'ındır.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[521] demiştir ki: "Âyette kastedilen yer yedi kat yerin altıdır."

---

[521] Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

Süddî[522] demiştir ki: "Âyette geçen 'serâ', üzerine yedinci kat yerin konduğu kayadır."[523]

Âyetin, *"Yerin içindekiler de O'nundur"* ifadesinin kapsamına, yerin altındakiler de girdiği halde, onun ayrıca belirtilmesi, daha fazla açıklama yapmak içindir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer sen, sözü açıktan söylesen,* yani Allah Teâlâ'yı açıktan zikretsen veya O'na açıktan dua etsen, şunu bil ki Allah'ın senin bunları açıktan yapmana ihtiyacı yoktur; *şüphesiz O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir."* Yani başkasına gizlice söylediğini veya ondan daha gizli olan bir şeyi bilir. Gizlinin gizlisi, dille bir şey söylemeden kalbinden geçirdiğin şeylerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gizli şey, içinden geçirdiğindir; ondan daha gizli olan ise gelecekte içinden geçireceklerindir.

Bu ifade, bu işten alıkoymak için olabilir. Şu âyet gibi: *"Rabb'ini içinden gizlice zikret"* (A'râf 7/205). Ya da kullara şu gerçeği bildirmek içindir: Zikir ve duayı açıktan yapmak, onu Allah Teâlâ'ya işittirmek için değildir; onun gayesi başkadır. Bu gayelerden bazısı şunlardır: Nefsi zikirle teskin etmek, onda zikri sabit hale getirmek (zikri gönle yerleştirmek), nefsi başka şeylerle meşgul olmaktan alıkoymak, ondan vesveseyi kesmek ve onu, tazarru ve yakarışa alıştırmak. Bu böyledir, sadece âyetin gayesi, Allah Teâlâ'nın hükmünün ve kudretinin bütün kâinatı kapladığını beyan ettikten sonra, O'nun her şeyi bildiğini belirtmektir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu mükemmel vasıfların sahibini açıklayarak şöyle buyurdu: "Bu mükemmel vasıfları dile getirilen ve ibadet edilmeyi hak eden *Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır."* O'ndan başka ibadeti hak eden hiç kimse yoktur; ibadete layık olan sadece O'dur.

Bu âyet, ilâhlığın sadece Allah Teâlâ'ya mahsus olduğunu zımnen içeren önceki âyetlerdeki hükmü açıkça ifade etmektedir. Şüphesiz önceki âyetlerde Hak Teâlâ'nın, bütün varlıkları yaratan, bütün varlıkların sahibi olup hepsine rahmet eden ve her şeyi bilen biri olarak tanıtılması, ilâhlığın ve rabliğin sadece O'na mahsus olmasını gerektirmektir.

---

[522] Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/744), tâbiîn'den meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

[523] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 7/2416 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/552.

Âyet şöyle bitiyor: *"En güzel isimler O'nundur."* Bu âyet şunu açıklıyor: Daha önce Allah Teâlâ için söylenen yaratıcı, Rahmân, mâlik ve alîm gibi sıfatlar, O'nun isimleri ve sıfatlarıdır. Bu sıfatlar, yüce zatın birden fazla olmasını gerektirmez. İlâhî sıfat ve isimler çoktur; onlarla isimlenen ve o sıfatların sahibi olan zat ise bir tanedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, yüce Kur'an'ı ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiklerini iyice düşünürse, onların insanı yorgunluğa değil rahata sevkettiğini, bedbahtlığa değil en büyük saadete ilettiğini görür. Fakat bu rahatlığa yorgunluktan sonra ulaşılır; kul en büyük saadete sadece onu talep edip gereğini yaptıktan sonra ulaşır.

Kul, Rabb'ini talepte ciddi ve samimi olursa Allah Teâlâ onu, kâmil bir şeyhe yöneltir; kâmil şeyh onu zâhirî âzalarla yaptığı amellerden kalplerin yaptığı manevi amellere intikal ettirir. Amel kalbe ulaşınca, âzalar rahat eder; kul o zaman manevi bir huzur ve hoşluk içine dalar, cennet ve rızaya girer. Bu cennetle, marifet cennetini kastediyorum. Bunun için Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki:

"Senin şeyhin, seni zorluklara sevkeden kimse değildir, asıl şeyhin seni yorgunluktan rahata ulaştıran kimsedir." Bu söz, *Letâifü'l-Minen*[524] adlı eserde geçmektedir.

Şeyhimiz kutub İbn Meşîş'e[525] Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın"* hadisi sorulunca şöyle demiştir:

---

[524] Burada geçen *Letâifü'l-Minen* adlı eser, İbn Atâullah-ı İskenderî'ye aittir. Bu eserde, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (v. 654/1256) ile halifesi Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin (v. 686/1287) söz, keramet ve menkıbeleri zikredilmektedir. Eser, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından basılmıştır (Beyrut, ts.).

[525] İbn Meşîş, Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî (v. 625/1228). Bu zat, Şâzelî tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin şeyhidir. Müfessir İbn Acîbe de (v. 1224/1809), Şâzelî tarikatına mensup olduğu için, kendisine "şeyhimiz" demektedir (Mütercim).

"Hadisin bir manası da şudur: İnsanları Allah'a yönlendirin; O'ndan başkasına yönlendirmeyin. Şüphesiz, seni dünyaya yönelten kimse, seni aldatmıştır. Seni sadece amele yönelten kimse, seni yormuştur. Kim de seni Allah'a yöneltmişse o, sana gerçek nasihati ve dostluğu yapmıştır."

Evet, seni Allah'a yönelten kimse, Rabb'ini müşahede etmene vesile olarak seni kendi nefsinden uzaklaştırır. İşte bu, en büyük saadettir. Bu konuda Hûd sûresinin 113. âyetinin tefsirinde yeterli açıklamalar geçti.

Kimin, manevi terbiye yolunda edindiği şeyh onu, amelin yorgunluğundan manevi halini tadına intikal ettiremiyorsa, bir makamdan diğerine geçmesini sağlayamıyorsa, bil ki o, insanları terbiye etme konusunda ehliyetli biri değildir.

"Onu, Allah'tan korkanlar için bir öğüt olarak indirdik" âyeti hakkında, şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif[526] demiştir ki:

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ Kur'an'ı, ruhların önceden elde ettiği vuslat halini hatırlatmak için indirdi. Çünkü ruhlar, bedenlere girdiklerinde bir korku, vahşet ve asıl madeninden (ilk manevi makamından) ayrılık yaşadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların korkusunu gidermek ve kendilerini teskin etmek için Kur'an'ı indirdi. Şüphesiz seven, sevdiğinin kitabı ve kelâmıyla rahat eder, huzur bulur. Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Allah Teâlâ Kur'an'ı, kendisinden korkanlar için bir öğüt, müminler için bir rahmet ve kendisini sevenler için bir ünsiyet ve huzur için indirdi."

Yine o demiştir ki: "Kur'an, ilâhî haşyeti gerektiren Allah'ın azametini hatırlatır. Bu haşyet (ilâhî saygıdan kaynaklanan korku ve ürperti), kalpten gafleti giderir."

Sonra demiştir ki: "Bu uyarılarla elde edilen müşahede hali içinde, (kulluktaki) zorluk kaldırılır, taatlerde bir huzur ve tat bulunur; çünkü o durumdaki kul, ilâhî rahmetle taşınır. Allah Teâlâ, *'Beni zikretmek için*

---

[526] Bu zat, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1036/1626). Müellif İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], kendisinden ve eserinden değişik adlarla alıntı yapmaktadır.

namaz kıl' buyurmuştur. Âyetin manası, 'İçinde beni müşahede etmek için namaz kıl' demektir. Bunda, gözleri aydınlık edecek, kalbe huzur ve sükûn verecek bir hal vardır. Namaz, Cenâb-ı Hak ile münâcâtı içerdiği için, namaz kılan kimsenin hali, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] haline benzemektedir. Bunun için, onun kıssası içinde dile getirilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

"Rahmân, arşa istivâ etti" âyeti, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin, *Hikem* adlı eserinde söylediği şu sözüyle kastettiği manadadır:

"Ey rahmaniyeti ile (Rahmân sıfatının tecellileriyle) arşa istivâ eden Rabbim! Arş senin rahmaniyetin içinde kayboldu. Aynı şekilde âlemler de arşın içinde kayboldu. Diğer varlıkları arş ile silip yok ettin; arşı ve onun içerdiği şeyleri de, nurlarının felekleriyle (zâtî tecellilerinle) çepeçevre sararak yok ettin."[527]

Bildiğin gibi rahmaniyet, yüce zatın ayrılmaz bir sıfatıdır; sıfat mevsufundan (sahibinden) ayrılmaz. Cenâb-ı Hak, rahmaniyet tecellileri ile arş üzerinde tecelli edip onu sarınca, onda zatına ait sırlarla tecelli edip tamamen sarmıştır. Bu, arşı ve diğer varlıkları saran ve her şeyi silip yok eden nurlarının felekleridir. Öyle ki o anda hiçbir varlık kalmaz, sadece hiçbir şeyin kendisine benzemediği yüce zat kalır. O'nunla birlikte hiçbir şey bulunmaz. O, her şeyi işiten ve görendir. Arş dahil diğer bütün varlıklar, yüce zatın sırları ve tecellileri karşısında, havada kaybolup gitmiş bir toz gibidir. En doğrusunu yüce ve ulu Allah bilir.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasını ve vahyin tebliğinde karşılaştığı zorluk ve yorgunluklardan dolayı resûlüne yaptığı teselliden bahsederek şöyle buyurdu:

وَهَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰىۘ ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا
لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ

---

[527] Söz ve açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 540 (Beyrut 2005).

يَا مُوسٰى ⑪ اِنّ۪ٓى اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۜ ⑫
وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ⑬ اِنَّن۪ٓى اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْن۪ىۙ
وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ى ⑭ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ
بِمَا تَسْعٰى ⑮ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ⑯

9. ***Musa'nın haberi sana ulaştı mı?***

10. ***Hani o, bir ateş görmüştü de ailesine, "Burada bekleyin! Ben bir ateş gördüm*** *(oraya gidiyorum)****; umarım ondan size bir parça kor getiririm veya onun yanında yol gösterecek birini bulurum" demişti.***

11. ***Oraya vardığında kendisine*** *(tarafımızdan)* ***şöyle seslenildi: "Ey Musa!"***

12. ***"Şüphe yok ki ben senin Rabb'inim! Hemen ayakkabılarını çıkar! Çünkü sen kutsal vadi Tuvâ'dasın."***

13. ***"Ben seni*** *(peygamberlik için)* ***seçtim. Şimdi vahyedilenleri dinle!"***

14. ***"Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. O halde bana kulluk et; beni zikir için namaz kıl."***

15. ***Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Herkes yaptığının karşılığını bulsun diye, onun vaktini çok gizli tutuyorum.***

16. ***Ona inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler sakın seni ondan*** *(kıyameti hatırlayıp ahirete hazırlanmaktan)* ***alıkoymasın; sonra helâk olursun!"***

Ön Bilgi: İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak kitabında, ekseriyetle, nerelerde Peygamberimiz'den [sallallahu aleyhi vesellem] bahsederse peşinden Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] bahsetmektedir."

Bu, onun şerefinin yüceliğine dikkat çekmek içindir; çünkü bir kimseden özel olarak bahsedilmesi, bahsedilen kimsenin şerefini gösterir. Bir şeyden, hakkında tafsilat vermek için tekrar tekrar bahsedilmesi onun faziletli olmasını gerektirir. Bir konu, çok defa tekrar edilince bu, daha etkili ve daha beliğ bir anlatım olur. Özellikle her tekrarda ayrı bir fayda bulunuyorsa bu daha beliğdir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İkisinden bir konu içinde peş peşe bahsedilmesi, makamlarının yakınlığından ve vasıflarının ortaklığından dolayı da olabilir. İki peygamber arasındaki yakınlık ve ortaklık, tevhid mücadelesinde ve ümmeti hidayete sevk noktasındadır. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kavmi çoğaldı ve her tarafa yayıldı. Onun gibi, kavminin hidayate gelmesine vesile olan başka bir peygamber yoktur; sadece bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] vardır. Onun da ümmeti çoğalıp her tarafa yayılmış ve dünyanın her tarafına ışık vermiştir. Buhârî'de geçen bir hadis bunu göstermektedir. Şöyle ki:

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında bütün ümmetler gösterildi; Allah Resûlü, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ümmetinin sayısının çok olduğunu gördü. Sonra kendi ümmeti gösterildiğinde, onların bütün ufku kapladığını gördü. Hadisin lafzı için Buhârî'ye bakınız.[528]

Ebüssuûd demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali ile Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssası arasındaki irtibat, tevhidi (yüce Allah'ın birliğini) açıkça izah etmek içindir. O tevhid ki Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssası da onunla bitmiştir. O ayrıca, tevhide davet işinin bütün peygamberler arasında devam ettiğini, onun birinden diğerine intikalle sürüp gittiğini açıklamaktadır. Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] önce şöyle hitap edildi:

'Şüphe yok ki ben Allah'ım; benden başka ilâh yoktur. O halde bana kulluk et' (Tâhâ 20/14).

Hz. Musa da [aleyhisselâm] kıssanın sonunda sözünü şöyle tamamladı:

'Sizin ilâhınız sadece, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır'" (Tâhâ 20/98).

---

[528] Buhârî, Enbiya, 31, Tıb, 42; Müslim, İmân, 290; Tirmizî, Kıyâmet, 16.

Sonra Ebüssuûd, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasının Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli için anlatıldığı görüşünü reddetmiştir; çünkü âyet-i kerime zaten onun, ağır yük altına girmesini yasaklamıştır. Geniş açıklama için Ebüssuûd tefsirine bakınız.[529]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Resûlüm,* Firavun'la yaptığı mücadele hakkında *Musa'nın haberi sana ulaştı mı?*" Biz onun kıssasını senin için bir teselli olarak ve tevhidi açıklamak için anlatacağız.

"*Hani o,* vadide parlayan *bir ateş görmüştü ...*"

Bu şöyle oldu: Hz. Musa [aleyhisselâm], Hz. Şuayb'dan [aleyhisselâm], annesinin ve kardeşinin yanına gitmek için izin istedi ve ailesiyle birlikte yola çıktı. Şam hükümdarlarının kendisine zarar vermelerinden korktuğu için ayrı bir yolu takip etti. Tuvâ vadisine gelince, burası Tûr dağının sol tarafına düşen bir yerdi. Eşi doğum yaptı. Karanlık bir geceydi. Mevsim kıştı ve kar yağıyordu. Bir cuma gecesiydi. Yolunu kaybetmişti. Koyunları dağılmıştı. Yanında su da yoktu. Bir ateş yakmak istedi, fakat çakmak taşını tutuşturamadı. O da ilâhî bir takdirdi. İşte böyle bir halde iken, Tûr dağının yanında yolun sağında bir ateş gördü.

"*Ailesine, 'Burada bekleyin!' dedi.*" Yani, "Olduğunuz yerde durun" dedi. Hz. Musa [aleyhisselâm], onlara kendisini takip etmemeleri için böyle söyledi. Kocasını takip etmek kadınların âdetidir. Hz. Musa [aleyhisselâm], "Bekleyin" derken, hanımına, hizmetçisine ve çocuğuna hitap etti. Bu hitabın sadece ailesine yapıldığı, onun peygamber kızı olan hanımını yüceltmek için söylediği de belirtilmiştir.

Hz. Musa [aleyhisselâm], "*Ben bir ateş gördüm,* oraya gidiyorum; *umarım ondan size bir parça kor,* yani bir parça yanan ateş getiririm" dedi. Aynı kıssa ile ilgili olarak, Kasas sûresinin 29. âyetinde geçen "el-cezve" ile Neml sûresinin 7. âyetinde geçen "el-kabes" kelimesi ile kastedilen de budur.

---

[529] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/270.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözünü şöyle tamamladı: *"Veya onun yanında,* bana gideceğimiz yer için *yol gösterecek birini bulurum."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Oraya,* yani gördüğü ateşin yanına *vardığında ..."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm] oraya vardığında, en aşağısından tepesine kadar her yanını bembeyaz bir ateşin sardığı yemyeşil bir ağaç gördü. Ateş, bembeyaz bir ışık saçıyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], hayret içinde durup onun parlaklığını seyretti. Onun, teke dikeni veya semure ağacı olduğu da söylenmiştir. Hz. Musa [aleyhisselâm], bu şekilde ağaca bakarken, kendisine şöyle seslenildi:

"Ey Musa! Şüphe yok ki ben, evet ben, *senin Rabb'inim!"* Âyette, "ben" ifadesinin tekrar edilerek kullanılması, hitap edenin gerçekten kim olduğunu bildirmek ve şüpheyi gidermek içindir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'ya [aleyhisselâm], "Ey Musa!" diye hitap edilince Hz. Musa [aleyhisselâm], "Bu konuşan kim acaba?" dedi. Yüce Allah, "Ben senin Rabb'inim!" deyince, Hz. Musa, "Herhalde sen şeytanın sesini işitiyorsun!" diye içinden geçirdi. Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz benim, ben senin Rabb'inim" deyince, onun Allah'ın kelâmı olduğunu anladı.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kendisine yapılan ilâhî hitabı, bütün yönlerden ve bütün âzaları ile (bütün vücuduyla) işittiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra ona şöyle buyurdu: *"Hemen ayakkabılarını çıkar."* Çünkü böyle yapmak edebe daha uygundur.

Sûfîler bu âyetten, meşâyihten büyüklerin huzurunda ayakkabıları çıkarmayı bir edep olarak almışlardır.

Şöyle denmiştir: O kutsal vadiye çıplak ayakla basması için kendisine ayakkabılarını çıkarması emredildi. Mescidleri yüceltip oralara hürmet göstermek ve ayakkabıları temiz de olsa, (zemini kum veya toprak olan) mescide girildiğinde onları çıkarmak bu âyetten alınacak bir edeptir.

Bir rivayete göre Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ayakkabısı, tabaklanmamış merkep derisinden idi; onun için çıkarılması emredildi.

Şöyle denilmiştir: Âyette çıkarılması istenen iki ayakkabıdan kasıt, iki âlemdir. Buna göre mana şudur: Eğer bizim ilâhî huzurumuza girmek istersen, kalbini her iki dünyadan çek ve boşalt.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Çünkü sen kutsal vadi Tuvâ'dasın!"* Bu âyet, ayakkabıların niçin çıkarılması gerektiğini ve bu emrin veriliş sebebini açıklamaktadır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] ayakkabılarını çıkarttı ve vadinin gerisine attı.

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] ayrıca şöyle dendi: *"Ben seni* peygamberlik için *seçtim; şimdi, sana vahyedilen şeyleri dinle!"* Yahut sana vahyedeceğimiz şeylere kulak ver:

"Şüphe yok ki ben Allah'ım; benden başka ilâh yoktur. O halde, sadece *bana kulluk et,* sadece bana boyun eğ *ve beni zikir için namaz kıl."* İçinde beni zikretmek için namaz kıl; çünkü namaz, birçok zikir türünü içinde bulundurmaktadır. Allah'ı zikir zaten ibadet emrinin içine giriyorken, onun ayrıca söylenmesi, zikrin diğer ibadetlere göre üstünlüğünü göstermek içindir; zira o, yüce mâbudun kulunu zikretmesine sebeptir ve ayrıca o, kalbi ve dili Allah'ın zikriyle meşgul etmektedir. Şu bir gerçek ki Cenâb-ı Hakk'ı gereği gibi zikir sadece ibadetin içinde gerçekleşir.

"Benim zikrim için namaz kıl" âyetine şu manalar da verilmiştir:

İhlâsla sırf benden bahsederek ve rızamı arayarak namaz kıl; öyle ki namazda benden başkasını görmeyesin.

Bir diğer mana: Benim kitapta zikrettiğim ve yapmanı emrettiğim için namaz kıl.

Bir diğer mana: Benim seni hayırla anmam ve överek yüceltmem için namaz kıl.

Bir diğer mana: Benim zikrime tahsis ettiğim vakitlerde namaz kıl, bu vakitler, namaz vakitleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana dua vaktini unutunca, hatırladığında namaz kıl. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim namaz vaktinde uyur veya onu unutursa hatırlayınca namazını kılsın. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

'Beni zikir için namaz kıl'"[530]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Amelin aslı üçtür: Sözler, fiiller ve haller. Sözlerin en faziletlisi, 'Lâ ilâhe illallah' tevhididir. Fiillerin en hayırlısı Allah için veya Allah'ın özel tecellileri içinde kılınan namazdır. Hallerin en faziletlisi ise kalbin Allah'ı müşahede ederek huzur ve sükûna ermesidir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kıyamet günü mutlaka gelecektir."* Onun meydana gelmesi kesindir. Bu, ibadetin gerekli olmasının ve namazın hakkı ile kılınmasının sebebini açıklamaktadır. Kıyamet için, "gelecek" tabirinin kullanılması, onun muhatapların gözü önünde muhakkak gerçekleşeceğini bildirmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun vaktini çok gizli tutuyorum."* Onu size açıklamıyorum, sadece "gelecek" demekle yetiniyorum. O, ansızın gelecektir.

Âyete, "onu size neredeyse açıklayacaktım" manasını verenler de olmuştur.

Sa'lebî, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] ve müfessirlerin çoğunluğunun, âyete şu manayı verdiklerini nakletmiştir: "Onun vaktini, neredeyse kendimden bile gizleyecektim; başkaları nasıl bilebilir?" Sahabeden Übey b. Kâ'b'ın mushafında âyet bu şekilde açıklanmıştır. Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] mushafında ise âyet, "Onu bir yaratılmış varlık nasıl bilir?" manasında nakledilmiştir. Bazı kıraatlerde âyet, "Onu size nasıl açıklarım!" manasında okunmuştur.

Kutrub demiştir ki: "Eğer, 'Allah, bir şeyi kendisinden nasıl gizler?' diye sorulursa deriz ki: Allah Teâlâ Araplar'a, manasını ve kastını yakînen tanıdıkları bir sözle hitap etmiştir (Bu söz, mecazdır. Manası, 'Onu öyle gizli tuttum ki kendimden bile sakladım' demektir)." Sa'lebî'nin diğer açıklamaları için tefsirine bakınız.[531]

---

[530] Buhârî, Mevâkît, 37; Müslim, Mesâcid, 309; Ahmed, *Müsned*, 3/100.

[531] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/202-203.

Kıyametin (hadis-i şeriflerde bahsedilen) alametlerinin ortaya çıkması, onun gizliliğini ortadan kaldırmaz. İbn Arafe[532] tefsirinde demiştir ki: "Kıyametin gerçekleşme şartları ortaya çıktığında, ondan, daha önceki gizlilik hükmü kalkmaz. Bahsedilen alametlerin ortaya çıkması, işin gizli kalmasıyla ortaya çıkması arasında bir durum arzeder; sonuç her iki tarafa yakın olur."[533]

Âyet şöyle bitiyor: *"Herkes yaptığının karşılığını bulsun diye, onu gizli tuttum."* Yani herkes, hayır veya şer, yaptığı işlerin karşılığını bulsun diye kıyametin ne zaman kopacağını gizli tuttum.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Sakın ona inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler, seni ondan,* onu hatırlamaktan, beklemekten ve onun için hazırlanmaktan *alıkoymasın.* Onun sözüne bakıp da ahirete hazırlanma konusunda gevşek davranmayasın."

Âyetteki hitap, zâhiren Hz. Musa'yı ahireti hatırlamaktan alıkoyan kâfirlere yönelik gözüküyorsa da gerçekte o, Hz. Musa'ya, ona hazırlanma işinden yüz çevirmeyi yasaklamaktadır. Bu şekil bir yasaklama, daha beliğ ve daha etkilidir. Çünkü bir şeye götüren sebepleri yasaklamak, delile dayalı bir yasaklamadır (Yasaklamanın sebebi belli olduğu için daha etkilidir). Şu âyette de bu manada bir yasaklama ve sakındırma vardır:

"Bana muhalefetiniz sizi Allah'a karşı isyan ettirmesin" (Hûd 11/89). (Yani siz, bana muhalefet ederek Allah'a isyan etmeyin).

Buna göre, Hz. Musa'ya hitap eden önceki âyetin manası şudur: "Ahirete hazırlanma konusunda, *ona iman etmeyen ve hevâsına tâbi olan kimseye uyma!*" Yani nefsinin çağırdığı fâni lezzetlere tâbi olan kimseye uyma.

---

[532] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

[533] Hasan Azzûzî'nin tesbitine göre İbn Acîbe, İbn Arafe'nin tefsirinden yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'den nakletmektedir (bk. Azzûzî, *Şeyh Ahmed İbn Acîbe ve Menhecühü fi't-Tefsîr*, 2/87 [Mağrib 2001]).

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra helâk olursun!"* Şüphesiz, kıyametten ve insanı onun korkunç hallerinden kurtaracak amelleri yapmamak, peşinden helâki getirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

9-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, sana Hz. Musa'nın haberi geldi mi? Onun halini iyi düşün ve ibret al! Bak o, nasıl yüce sevgilinin nuruna ve en yakın dost ile münâcât etmeye yolculuk yaptı.

Hz. Musa (veya onun makamına vâris olan ârif) varlıkların üzerinde parlayan bir ateş (nur) gördü. O, yüce habibin hiç kesilmeyen nuru idi. O zaman, ailesine ve kendisine tâbi olanlara şöyle dedi:

"Sizler yerinizde bekleyin; Hakk'ı talep makamında sabit durun, sabredin, birbirinize sabrı tavsiye edin ve kalplerinizi talep edilen şeye bağlayın. Ben bir ateş gördüm; o, tecelli ettiği varlıkta gözüken yüce sevgilinin zatının nurudur."

Bu nurun görüldüğü makam, fenâ fillâh makamıdır.

Hz. Musa (veya ârif) sözüne şöyle devam etti: O nura gideyim, belki size ondan bir parça getiririm; ondan kalpleriniz ve sırlarınız için nurlar alırsınız. Yahut o ateşin yanında beni bekâ billâh ve temkin makamına ulaştıracak bir hidayet (nur ve delil) bulurum."

Ona geldiğinde ve onu müşahedede temkin halini elde ettiğinde, kendisine şöyle seslenildi:

"Ey Musa (ve ey ârif)! Şüphesiz ben, senin Rabb'inim." O makamda hiçbir ateş ve madde yoktur. Orada olan, sadece yüce sevgilinin yüzüdür. O, varlıklar aynasında tecelli etti ve gözüktü. O huzurda ayakkabılarını çıkar."

Yani bütün kâinatı yaratanının huzurunda bulunmak ve O'nu müşahede etmek istiyorsan, her iki âlemi (dünyayı ve ahireti) kalbinden çıkar.

Bu konuda biri şöyle demiştir: "Bu makama gelindiğinde ayağındakileri çıkar; çünkü kudsî huzurumuz oradadır. Her iki âlemden de sıyrıl, seninle bizim aramızda olanları silip at!"

Ârife denir ki: "Ayağındakileri çıkar at; çünkü sen, mukaddes vadidesin; yani kudsî huzurda ve ünsiyet mahallindesin. Kâinat kalbinden dürülüp kaldırıldı; müşahede nurunu gördün. Ben seni dostluğum ve özel münâcâtım için seçtim. Şimdi, benim tarafımdan sana vahyedilenleri iyi dinle:

Ben, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan tek Allah'ım. Beni müşahedede temkin haline (manevi halinde sabit ve kararlı bir hale) ulaşınca, şükür için kulluk makamına in. Beni zikir için namaz kıl. Şüphesiz kıyamet gelecektir. O zaman sana en güzel ikramlarda bulunurum; dereceni yüceltirim, seni mukarrebîn makamındakilerle birlikte yükseltirim. Öyle ise inat ve inkâr edenler seni müşahede makamından alıkoymasın; onlara uyarsan Hakk'a yakınlık ve ünsiyet makamından düşersin; kalbi perdeli kimselerin arasında kalırsın."

Bu vardığımız sonuçlar, İbnü'l-Fârız'ın[534] şu sözlerinde dile getirdikleriyle aynıdır. O, nazım halinde demiştir ki:

"Sevgilinin mahallesinde bir ateş gördüm; hemen ehlime (nefsime ve diğer kuvvelerime) müjde verdim ve onlara, 'Yerinizde durun; umarım ben beni hedefime ulaştıracak olan şeyi buldum' dedim. Ona yaklaştığımda, baktım ki benden önce Musa Kelimullah'ın gördüğü ateş (ilâhî nur). Ondan bana açıkça,

"Bana vuslat gecelerine dönün (bütün varlığınızdan geçip bende fâni olun)' diye seslenildi. Darmadağınık olan kalbimin sevgilide toplanma vakti (manevi keşif hali) yaklaşınca, vücut dağım (zâhirim ve bâtınım), bana tecelli eden Rabbim'in heybetinden yerle bir oldu. O anda bana öyle bir sır açıldı ki onu sadece benim gibi olanlar anlar. O tecellinin içinde ölmek (bütün varlığımı yok etmek) benim için asıl hayattır. Benim (gafletten ibaret olan) eski hayatımda ise asıl ölümün mevcuttur. Ayrılık gayrılık gidip her şeyimle sevgilide fâni olunca, zamanın Musa'sı oldum (bulunduğum zaman içinde Hz. Musa gibi, insanları Hakk'a davet ettim)."[535]

---

[534] İbnü'l-Fârız, Sultânü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir (v. 632/1235). Kahire'de vefat etmiştir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Dîvânu İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir. Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'ya Verilen Mucizeler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile yaptığı konuşmadan bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَۚ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا
وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى ﴿١٨﴾ قَالَ اَلْقِهَا يَا
مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ
سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْاُولٰى ﴿٢١﴾ وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ
بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ اٰيَةً اُخْرٰى ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰىۚ ﴿٢٣﴾

17. *Ey Musa! Şu sağ elindeki nedir?*

18. *Musa dedi ki: "O, benim asâmdır; ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim; benim onunla gördüğüm başka ihtiyaçlarım da vardır."*

19. *Allah, "Ey Musa, onu yere at" dedi.*

20. *Musa hemen onu yere attı; bir de baktı ki o, hızla giden bir yılan olmuş!*

---

[535] İbnü'l-Fâriz'ın sözü ve açıklaması için bk. Bûrînî-Nablusî, *Şerhu Dîvâni İbnü'l-Fâriz*, 2/339-340 (Beyrut 2003).

21. *Allah buyurdu: "Onu tut, korkma! Biz onu ilk haline döndüreceğiz."*

22. *Diğer bir mucize olarak, elini koltuğunun altına sok ki o, kusursuz olarak bembeyaz çıksın.*

23. *Bunları, sana en büyük mucizelerimizden bazılarını gösterelim diye yaptık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Musa! Şu sağ elindeki nedir?"*

Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, bu soruyu, elindeki asâyı yılana çevirerek ortaya koyduğu büyük mucizeyi göstermek için sordu. Sorunun manası, onun elindekinin asâ olduğunu belirtmektir. Bu, onun yılana çevrilmeden önceki haliyle sonraki halinin arasındaki farkın ortaya çıkması içindir.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, onu kendisiyle konuşmaya alıştırmak ve onu kendisine karşı rahatlatmak için böyle sordu.

Hz. Musa da cevap olarak, *"O benim asâmdır" dedi.*

Rivayet edildiğine göre bu asâ, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] asâsıydı. Peygamberlerden intikalle Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] kadar gelmişti. Hz. Şuayb da onu, koyunlarını gütmek için yanına geldiğinde Hz. Musa'ya vermişti. Bu durum, Kasas sûresinde gelecek.

Asânın üst kısmında iki çatalı vardı, alt kısmında ise sivri bir demir bulunuyordu. Mukâtil'den gelen bir rivayette, asânın ismi "Neb'a" idi.

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: *"Ona dayanırım."* Yani yürürken, yorulduğum anda ve koyun sürülerimin başında dururken ona yaslanırım.

"Onunla koyunlarıma yaprak silkelerim; ondan yerler."

Âyete, "Onunla koyunlarımı sakındırırım, onları, girilmesi yasak yerlere girmekten engellerim" manası da verilmiştir.

"Benim onunla gördüğüm başka ihtiyaçlarım da vardır." Bu türden, başka işlerde de ona ihtiyacım vardır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], yiyecek ve içeceğini asâya asarak taşıyordu. Ona dayanarak yürüyordu. Onunla, koyunlarını sürüyor, Allah'ın izniyle onları, yırtıcı hayvanlardan koruyordu. Bir düşmanla karşılaştığı zaman, onunla kendisini savunup düşmanla savaşıyordu. Bir kuyudan su çekmek istediği zaman, onu ip yerine kullanıyordu. Asâ, kuyunun derinliğine göre uzuyordu. İki ucu kova gibi oluyor, onunla su çekiyordu. Gece olunca, asânın iki ucu meşale gibi yanıyor, onunla yolunu aydınlatıyordu. Bir meyve yemek istediği zaman, asâyı yere dikiyor; asâ dallanıp yaprak açarak meyve veriyordu. İşte Hz. Musa'nın asâ ile gördüğü diğer ihtiyaçları bunlardır."[536]

Sanki Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hak kendisine, "Elindeki nedir?" diye sorunca, sorudan kastın ne olduğunu açıklaması ve onunla elde ettiği faydaları genişçe anlatması olduğunu anladı, bunun için sözünü uzattı. Ondan eşsiz harikalar ortaya çıkınca, onun apaçık bir âyet ve insanları âciz bırakan büyük bir mucize olduğunu anladı.

Allah Teâlâ ona, "*Ey Musa,* hiç aklına gelmeyecek derecedeki harika işlerini görmek için *asâyı yere at" dedi.*

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa'ya, asâya kalbini bağlayıp onunla huzur bulmasın diye, kendisine onu yere atması emredildi. Çünkü kendisinin onunla gördüğü pek çok ihtiyacı vardı. Allah Teâlâ, bu konuda daha ileri bir emirle, asâyı yılana çevirdi; nihayet Hz. Musa ondan korktu. Onu kalbinden çıkarıp kendisinden kaçınca, Cenâb-ı Hak, *"Onu al ve ondan korkma!"* buyurarak, onu kendisine geri verdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Musa hemen onu yere attı; bir de baktı ki o, hızla giden bir yılan olmuş!"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], asâyı yere atınca o, asânın kalınlığında sarı bir yılana dönüştü. Sonra şişerek büyüdü. Bunun için asâ, bir seferinde hızlıca hareket eden yılana (el-cânn) benzetildi (bk. Kasas 28/31). Diğer seferinde ise büyük bir yılana, ejderhaya (es-sü'bân) benzetildi (bk. A'râf 7/107). Bu âyette ise her iki yılanı da içine alacak şekilde, "hayyetün=yılan" dendi.

---

[536] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/203-204; ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medînet-i Dımaşk*, 61/46 (Beyrut 1998); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/178-179.

Şöyle denilmiştir: Asâ, ilk olarak ejderhaya dönüştü. Bu görüş, duruma daha uygundur. Nitekim başka bir âyette, bu durum açıkça şöyle belirtilmiştir:

"Bir de baktı ki o, kocaman bir ejderha oluvermiş!" (A'râf 7/107).

Diğer âyette ona, cüssesinin küçüklüğünden dolayı değil, hızlı hareket ettiği için "cân" denmiştir (Kasas 28/31).

Şöyle de denmiştir: el-Cân (hızlıca hareket eden) asânın yılana dönüştüğü ilk halidir; ejderha ise son halidir.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: "Ey Musa, *onu tut, korkma!"*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Asâ, erkek bir ejderhaya dönüştü; kaya-ağaç önüne gelen şeyi yutuyordu. Hz. Musa, onu bu şekilde görünce, korktu ve kaçtı. Kendisine, korkunç bir şeyi gören insanın içine gelen korku ve ürperti geldi."

Bu hal normaldir; çünkü bir kimsenin seçilmiş bir peygamber veya veli olması, onda insanlık vasıflarının bulunmamasını gerektirmez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz onu ilk haline döndüreceğiz."* Yani sen onu eline alınca, biz onu daha önceki gibi asâya dönüştüreceğiz.

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm], bu konuda öyle bir güven ve korkmama haline ulaştı ki elini ejderhanın ağzının içine sokuyor ve çene kemiklerinden tutuyordu.

Hz. Musa, yerdeki ejderhayı tutunca, asâya dönüştü. Orada asânın ejderhaya dönüşmesi ve sonra Hz. Musa'nın onu tutup almasının hikmeti, onun, Firavun ile hesaplaşmasında asâ ile güven içinde hareket etmesi, yapacağı işte kalbinin mutmain olması, onda hiçbir şüphe, endişe ve sarsıntı meydana gelmemesi içindir.

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya başka bir mucize göstermek isteyerek şöyle buyurdu: "*Diğer bir mucize olarak, elini koltuğunun altına sok; sokarsan o, kusursuz olarak bembeyaz* bir ışık vererek *çıkar.*" Onda, alaca ten ve benzeri hiçbir hastalık bulunmaz.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] esmer renkliydi. Elini gömleğinin altından çıkardı, eli güneş gibi ışık saçıyordu. Bu, onun için asâdan ayrı bir mucizeydi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bunları, sana en büyük mucizelerimizden bazılarını gösterelim diye yaptık.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa'nın elinin beyaz olup ışık saçması, Allah'ın ona verdiği en büyük mucizesi idi."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

17-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dervişe denir ki: "Ey derviş, elindeki nedir?" O da şöyle der:

"O benim dünyamdır; geçimimde ve işlerimi görmekte ona dayanırım. Ondan aileme harcarım. Ben onunla süslenme, sadaka verme ve hayır işler yapma gibi başka ihtiyaçlarımı da gideririm." O zaman dervişe denir ki:

"Ey derviş, onu elinden at ve ondan ayrıl. Yahut senin için kolay olursa ondan tamamen uzaklaşarak dünyayı kalbinden çıkarıp at!"

Derviş dünyayı elinden atıp ondan ayrıldı. Onu attığında, dünyanın, kendisi farkında değilken, onu sokan ve helâkine koşan bir yılan olduğunu gördü.

Derviş manevi terbiye ile yakîni (müşahedeye dayalı kesin imanı) elde edip onda temkin haline ulaşınca, ona denir ki: "Attığın dünyayı al, ondan korkma. Çünkü sen, sebepleri atıp bütün sebeplerin sahibini tanıdın. Artık senin yanında, dünyanın varlığı ile yokluğu, sana verilmemesi ile verilmesi eşit hale geldi. Onu ilk haline döndüreceğiz. Onunla ihtiyaçlarını görürsün. Sen dünyaya değil, dünya sana hizmet eder."

Allah Teâlâ buyurur ki: *"Ey dünya, bana hizmet edene sen de hizmetçi ol; sana hizmet edeni ise (peşinden koşturarak) iyice yor!"*[537]

Diğer bir kudsî hadiste ise dünyaya şöyle buyrulmuştur: *"Benim dostlarıma karşı acı ol; onlara tatlı olma ki benden kopup fitneye düşmesinler."*[538]

Dünyanın acılaşmasından kasıt, başlarına gelen tehlikeler, hastalıklar, yolculuktaki yorgunluklar, günahkâr kimselerin eziyeti ve diğer durumlardır. Allah dostlarının başına gelecek olan zâhirî fakirlik, kendileri için bir şereftir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Fakirlik benim övüncümdür"* sözü, eğer sahihse[539] bunu göstermektedir.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Muhammed el-Bûzîdî[540] demiştir ki:

"*'Ey dünya, bana hizmet edene sen de hizmet et'* hadisi, zâhir ilim sahiplerinden Allah'a yönelmiş salihler hakkındadır. *'Benim dostlarım için acı ol ...'* hadisi ise bâtın ilmine sahip maneviyat sahibi ârif veliler hakkındadır."

Maneviyata yönelmiş dervişe ayrıca denir ki: "Eğer dünyadan elini çeker ve onu kalbinden atarsan, fikir elini kalbine sok; oradan, hiçbir karışıklık ve noksanlık bulunmadan, sâfi ve nuranî olarak bembeyaz çıksın. Bu, kulun kalbini dünyadan çekme ve onun meşakkatine sabretme nimetinden sonra, ona verilmiş en büyük ilâhî delil ve keramettir.

el-Lübâb isimli eserde denmiştir ki: "El, fikir elidir, içine sokulması istenen yer, anlayış hazinesidir. Fikrin oradan bembeyaz çıkması ise irfanla olur."

---

[537] Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 8/44; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1454.

[538] Biraz değişik lafızlarla aynı konuda bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 9800; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/7 (nr. 11); Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2723.

[539] İbn Acîbe'nin, hadis hakkındaki endişesi yerindedir. Hadis hakkında farklı hükümler verilmiştir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 183). Ancak fakirliği öven başka sahih hadisler mevcuttur (bk. Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 6, 7; Hâkim, *Müstedrek*, 4/316; Ahmed, *Müsned*, 2/296; Dârimî, Rikak, 118).

[540] Muhammed el-Bûzîdî (v. 1229/1814), İbn Acîbe'nin kendisinden manevî terbiye ve hilafet aldığı şeyhidir. Bûzîdî, İbn Acîbe'den sonra vefat etmiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, elinde en büyük delilini gösterdi. Bu şöyle oldu: Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın eline kudret elinin nurlarından giydirdi; böylece Hz. Musa'nın eli, Allah'ın kudret eli hükmünde oldu Bu, ilâhî ahlâkla ahlâklanmak ve ilâhî sıfatların özel tecellisine mazhar olmakla gerçekleşir. Bu durum şu kudsî hadiste zikredilmektedir:[541]

"Ben, sevdiğim kulumun kulağı, gözü, dili ve eli olurum; o benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar."[542]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى (٢٤) قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي (٢٥) وَيَسِّرْ لِي
اَمْرِي (٢٦) وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي (٢٧) يَفْقَهُوا قَوْلِي (٢٨) وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا
مِنْ اَهْلِي (٢٩) هٰرُونَ اَخِي (٣٠) اُشْدُدْ بِهٖ اَزْرِي (٣١) وَاَشْرِكْهُ فِي اَمْرِي (٣٢)
كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا (٣٣) وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا (٣٤) اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا (٣٥)

24. ***Firavun'a git; o, gerçekten çok azıttı.***

25. ***Musa dedi ki: "Rabbim! Göğsüme genişlik ver."***

26. ***"İşimi kolaylaştır."***

27. ***"Dilimden düğümü çöz (peltekliğimi gider)."***

---

[541] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/487.

[542] Hadisin tamamı için bk. Buhârî, Rikak, 36; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696.

28. *"Ki sözümü anlasınlar."*

29. *"Bana ailemden bir de yardımcı ver."*

30. *"Kardeşim Harun'u ver."*

31. *"Onunla beni destekle."*

32. *"Onu işimde bana ortak yap."*

33. *"Böylece seni çokça tesbih edelim."*

34. *"Seni çok zikredelim."*

35. *"Şüphesiz sen bizi görmektesin."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] buyuruyor ki:

"Görmüş olduğun en büyük mucizelerle *Firavun'a git;* onu sadece bana ibadet etmeye çağır, kendisini azabımdan sakındır. *'O, gerçekten çok azıttı.'* Kibir, azgınlık ve zulümde haddi aştı, hatta rablik iddasına bile cesaret etti."

Hz. Musa, yüce Rabb'inden yardım isteyerek dedi ki:

"Rabbim! Göğsüme genişlik ver." Onu genişlet, tâ ki peygamberlik yükünü çekerken daralmasın.

"İşimi kolaylaştır." İşimde kolaylık ver; öyle ki yapmak istediğim hiçbir şey bana zor gelmesin.

Hz. Musa [aleyhisselâm], kendisine bu şekilde hitap edilince, yüce Rabb'ine yalvararak niyaz etti, acziyetini ve zayıflığını dile getirdi, yüce Rabb'inden göğsünü genişletmesini, kalbini açmasını, kendisini insanların hallerini ve durumlarını iyi bilen, onlara karşı yumuşak ve hoşgörü ile davranan biri yapmasını istedi. Bu yolda karşılaşması muhtemel olan sıkıntı ve güçlükleri, güzel sabır ve sebat, geniş bir gönül ve dayanıklılıkla karşılamayı istedi. Bunun yanında, bu en önemli, en büyük, en yüce, en çetin ve güç işi, sebeplerini hazırlayarak ve engellerini ortadan kaldırarak kendisine kolaylaştırmasını istedi. Sonra şöyle dedi:

"*Dilimden düğümü çöz,* dilimi aç, ondaki pelteklik ve tutukluğu gider."

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'nın dilinde, küçükken ağzına koyduğu ateş korunun etkisiyle bir pelteklik oluşmuştu. Bu olay şöyle oldu:

Hz. Musa çocukken, bir gün Firavun'un kucağında oturuyordu. Bir ara, Firavun'un yüzüne bir tokat attı ve sakalından birkaç kıl çekip yoldu. Bunun üzerine Firavun hiddetlendi ve karısı Âsiye'ye,

"Bu benim düşmanım!" dedi. Âsiye,

"Yavaş ol hele, o bir çocuktur; ateş koru ile yakutu birbirinden seçecek yaşta değil" dedi. Bunun üzerine Firavun onu denemek istedi. Kendisine iki kap getirildi; birinde kızarmış ateş koru, diğerinde ise yakut vardı. Kaplar Hz. Musa'nın önüne kondu. O sırada Cebrâil (aleyhisselâm), Hz. Musa'nın elinden tutarak ateş korunun üzerine koydu, Hz. Musa, koru alıp ağzına götürdü, diline koydu. Bundan dolayı dilinde bir pelteklik oluştu.[543]

Hz. Musa'nın dilindeki pelteklîğin tamamen gidip gitmediği konusunda âlimler farklı şeyler söylemişlerdir. Dilinin tamamen açıldığını söyleyenler şu âyeti delil göstermişlerdir:

"*Allah buyurdu ki: Ey Musa, sana istediğin verildi*" (Tâhâ 20/36).

Hz. Musa'nın dilinin tam açılmadığını söyleyenler ise şu âyetleri delil göstermişlerdir:

"*Kardeşim Harun'un dili benden daha düzgündür*" (Kasas 28/34).

"*Firavun dedi ki: Yoksa ben, şu zavallı ve neredeyse meramını anlatamayacak durumda olan bu adamdan (Musa'dan) daha hayırlı değil miyim?*" (Zuhruf 43/52).

Birinci görüşe şöyle cevap verilmiştir: Hz. Musa, dilindeki pelteklîğin bütünüyle gitmesini istemedi; bilakis sözünün anlaşılmasına mani olan düğümün çözülmesini istedi; Allah Teâlâ da onun bu duasına karşılık olarak, dilindeki peltekliğin hepsini değil, bir kısmını giderdi.

---

[543] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/205-206. Biraz değişik ifadelerle bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/54.

Hz. Musa'nın duası şöyle devam etti:

"Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü anlasınlar." Yani eğer dilimdeki peltekliği kaldırırsan sözümü anlarlar.

"Bana ailemden bir de yardımcı ver, bana destek verecek ve beni takviye edecek birini ver. Bana yüklediğin peygamberlik görevinin yüklerini taşımada bana destek vermesi için *kardeşim Harun'u bana yardımcı yap. Onunla arkamı kuvvetlendir. Onu,* peygamberlik işinde *bana ortak yap* ki bu görevi hakkı ile yerine getirmek için birbirimize destek olalım. *Böylece seni çokça tesbih edelim. Seni çok zikredelim."*

Bu, Hz. Harun'un kendisine yardımcı yapılması için edilen duanın gayesidir. Şüphesiz, ibadet ve zikir için bir araya gelmek, cemaat olmak, onlara devam etmek ve onları çokça yapmak için bir vesiledir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın eli (rahmeti ve desteği) cemaatin üzerindedir."[544]

Bunun için dinimizde toplu halde zikretmeye ve cemaatle namaz kılmaya teşvik edilmiştir. Bunun hikmeti, kalbi zayıf olanların, kalbi ve hali kuvvetli olanlarla ibadete kuvvet bulması; tembel olanların, manen dinç olanlara bakıp tembellikten kurtulmalarıdır.

Şöyle denilmiştir: Âyetteki çokça tesbih ve zikirden kasıt, peygamberliği yerine getirirken ve azgın kimseleri dine davet ederken yapılan tesbih ve zikirdir. Çünkü zikir, birçok kimseyle birlikte ve tek başına yapılırken farklı olur. Hz. Musa ile Hz. Harun'un birlikte yaptıkları zikir, birbirini destekleme ve hakkı ortaya koyma yönüyle tek başına yapılan zikirden farklıdır; tek başına bu sonuç alınamaz. Bunlar, cemaat halinde daha kuvvetli olur.

"Seni çokça tesbih ve çokça zikredelim" demek şu manadadır: Seni, celâline ve cemaline layık olmayan şeylerden çokça uzak tutalım yahut seni uzun zaman zikredelim. Cenâb-ı Hakk'ın, zatından uzak tutulacak

---

[544] Tirmizî, Fiten, 7; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 13623.

şeylerden biri de azgın Firavun'un iddia ettiği ilâhlığa ortaklıktır. Onun bu iddiasını kabul eden azgın taraftarlarının yaptığı da Cenâb-ı Hak'tan uzak tutulacak şeyler arasındadır.

Hz. Musa'nın duası şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, sen bizi görmektesin."* Sen bizim her halimizi bilmektesin. Ayrıca, halimizi düzeltmen ve bize yüklediğin peygamberlik görevini yerine getirmede bizi desteklemen için yaptığımız duayı bilmektesin. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

24-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey derviş, kalbini iki dünyadan çektiğinde ve ayrılık vadisinde asânı attığında, nefis firavununa ve hissinin varlığına (benliğini temizlemeye) git. Gerçekten o nefis ve ölmemiş hislerin sana karşı çok azdı. Öyle ki senin, Rabb'i müşahede etmeni engelledi. Seninle Rabb'in arasında nefsinden başka bir perden ve hislerini (kendi varlığını) görmenden başka bir engel yoktur. Senin için en büyük firavun, nefsindir. Öyle ise nefsin varlığını yerle bir et, onu görmeyi hakikat denizine at. Bu, Mevlâ'yı müşahede ederek nefisten uzak kalmaktır. Bunu yapmak sana zor gelince, yüce Mevlâ'ndan yardım isteyerek de ki:

"Allahım, göğsümü aç, onu marifetin için genişlet, senin kudsî huzuruna gelişte benim işimi kolaylaştır. Kalbimden ve dilimden varlıkların düğümünü çözüp at; at ki kalbimi sadece senin muhabbetine bağlayayım, dilimle sadece senin zikrini ve şükrünü yapayım; kalbimden ve dilimden mâsivayı atayım."

Bu konuda bir şair der ki:

"Konuştuğum zaman, sizden başkasından bahsetmedim; sustuğum zaman ise gönlüm sadece size bağlıdır."

Ey derviş, duana şöyle devam et: "Rabbim, ailemden bana bir yardımcı ver. Bu yardımcı, şeyhimdir. Onunla beni kuvvetlendir. Onu benim terbiye işime ortak yap; bütün himmetiyle benim sırrıma (iç âlemime) yönelsin. Böyle yap ki seni çok tesbih edelim (seni her türlü noksan sıfatlardan uzak tutalım), öyle ki senden başkasını görmeyelim.

Seni çokça zikredelim; öyle bir hale gelelim ki kalbimiz, ruhumuz ve sırrımızla senin zikrinden hiç kopmayalım. Şüphesiz sen bizleri görmektesin."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Firavun'a git; o çok azıttı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'ın kendisinden isteğinin düşmanları ile mücadele etmek ve müşahede halinden mücâhede haline dönmek olduğunu anlayınca, O'ndan, göğsünü açıp genişletmesini, dilinden düğümü çözmesini ve işini kolaylaştırmasını istedi. Bunu, kendisine zıt kimselerle birlikte bulunmaya güç yetirmek ve onların sıkıntısını taşıyabilmek için istedi."[545]

Vertecübî sonra demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], *'Rabbim benim göğsümü aç'* duasıyla, ilâhî bir kuvvet ve her şeye güç yetireceği bir imkân istedi. Hz. Musa [aleyhisselâm], kulluk alanında bulunmanın Cenâb-ı Hakk'ın hakkı olduğunu, bunun bir imtihan alanı olduğunu, imtihanda ise asıl müşahede halinden bir perdelenme bulunduğunu bilerek bundan korktu ve Rabb'inden, kalbini açmasını istedi. Yani şunu demek istedi:

'Ben hakikatin gaybını görmekten kopup şeriatın perdesi içinde olduğumda, mükaşefe nuruyla göğsümü aç; tâ ki o hal içinde senden perdelenmiş olmayayım.'

Bakınız, bütün peygamberlerin ve velilerin efendisi olan Hz. Muhammed Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], bu perdeden nasıl bahsetti:[546]

'Kalbim bazan perdelenir, bundan dolayı Allah'a, günde yüz defa istiğfar ederim.'"[547]

Vertecübî'nin bu son sözü tenkide açıktır; çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbine gelen perde, ilâhî nurlardan oluşan bir perdedir, yoksa Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkların oluşturduğu bir perde değildir. Bu inceliği iyi düşün. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[545] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/487.

[546] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/487.

[547] Müslim, Zikir, 41-42; Ebû Davud, Vitir, 26.

Hz. Musa'ya Yapılan İlâhî İhsanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] isteğine cevap vererek şöyle buyurdu:

قَالَ قَدْ اُوت۪يتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسٰى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اُخْرٰىۙ ﴿٣٧﴾
اِذْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّكَ مَا يُوحٰىۙ ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِف۪يهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِف۪يهِ فِي
الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ ل۪ي وَعَدُوٌّ لَهُۜ وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ
مَحَبَّةً مِنّ۪يۚ وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْن۪يۢ ﴿٣٩﴾ اِذْ تَمْش۪ٓي اُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ
اَدُلُّكُمْ عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُۜ فَرَجَعْنَاكَ اِلٰٓى اُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَۜ
وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا۠ فَلَبِثْتَ سِن۪ينَ ف۪ٓي
اَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى قَدَرٍ يَا مُوسٰى ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْس۪يۚ ﴿٤١﴾

36. *Allah şöyle buyurdu: Ey Musa! İstediğin sana verildi.*

37. *Gerçekten biz sana bir defa daha lutufta bulunmuştuk.*

38. *Bir zamanlar annene, vahyedilecek şeyi şöyle vahyetmiştik:*

39. *"Musa'yı sandığa koy; sonra onu denize bırak. Deniz onu kıyıya atsın da onu, benim ve onun düşmanı olan biri alsın." Bir de benim gözetimim altında yetiştirilmen için senin üzerine tarafımdan bir sevgi attım.*

40. *Hani, kız kardeşin gidip, "Ona bakacak birini size bulayım mı?" diyordu. Böylece seni, gözü aydın olsun (sevinsin) ve üzülmesin diye annene geri verdik. Ve sen, birini (kaza ile) öldürdün de seni kederden kurtardık. Seni çeşitli musibetlerle imtihan ettik. Bundan sonra, yıllarca Medyen insanları içinde kaldın. Sonra, ey Musa, takdire göre (belirlenen) bu yere geldin.*

41. *Seni, kendim için seçtim.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah şöyle buyurdu: Ey Musa! İstediğin sana verildi."* Yani istediklerini sana verdim; bizden istemiş olduğun her şeyi sana ulaştırdık.

Âyette, *"Ey Musa"* şeklinde, nidânın tekrar etmesi, ona istediklerini vererek şeref bahşettikten sonra, kendisine özel hitap ederek ayrıca şeref vermek içindir.

Cenâb-ı Hak Hz. Musa'ya, geçmişte yaptığı bir nimeti hatırlatarak şöyle buyurdu: *"Gerçekten biz sana bir defa daha lutufta bulunmuştuk."* Sen bizden bir şey istemeden önce sana lutufta bulunmuştuk; sen bir şey isteyince nasıl karşılık vermeyiz! Bu nimet şudur:

"Bir zamanlar annene, vahyedilecek şeyi vahyetmiştik." O zaman annen, senin hakkında şaşkınlığa düşmüştü, sana düşmanlarının bir zarar vermesinden korkuyordu. Bunun üzerine biz kendisine ne yapacağını vahyettik. Hz. Musa'nın annesine yapılan bu vahiy, ya rüyada ya ilham yoluyla ya da bir melek vasıtasıyla olmuştur. Ona şöyle dedik:

"Musa'yı sandığa koy; sandığın kapağını sıkıca bağlayıp kapat ki içine su kaçmasın. *Sonra onu* sandıkla birlikte *denize bırak; deniz onu kıyıya atsın."*

Denizin onu sahile atması, Rabb'inin isteğine bağlı olarak meydana gelmesi kesin bir şey olduğu için, âyette denizden, sanki onu sahile atmakla görevlendirilmiş, akıl sahibi ve itaat eden biriymiş gibi bahsedildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Deniz onu kıyıya attığında, kendisini benim ve onun düşmanı olan biri alsın."* O, Firavun'dur.

Musa'nın annesine dedik ki: *"Oğlun için korkma. Biz onu muhakkak sana geri getireceğiz ve onu peygamberlerden yapacağız"* (Kasas 28/7).

Âyette, Firavun için, *"Benim ve onun düşmanı"* denmesi; onun Hz. Musa'ya düşmanlığının kesin olmakla birlikte bunun Hz. Musa'ya bir zarar vermeyip bilakis Firavun'un onu sevmesine sebep olacağını bildirmek içindir.

Hz. Musa'nın annesine, oğlunun suya atılması ve onun bir düşmanın eline düşeceği gibi görünüşte içinde helâk bulunan bir emrin verilmesi şunu bildiriyor: Burada, bela gibi görünen bir işin altında gizli lutuflar ve saklı ihsanlar mevcuttur.

Âyette bahsedilen sahilden kasıt, denizin kendi sahili olmayıp sahilin ortasına gelen bir yerdir. O da, denizde sahile bitişik ve suyu Firavun'un bahçesine akan nehirdir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'nın annesi, sandığın içine pamuk koydu. Sonra Hz. Musa'yı içine koydu. Sonra sandığın dışını ziftle yağlayıp denize attı.

Sandığı, Hz. Musa'nın annesinin kamıştan yaptığı da söylenmiştir. Mukâtil ise, sandığı Hizkîl isminde mümin bir adamın yapıp Hz. Musa'nın annesine verdiğini söylemiştir.[548]

Annesi, sandığın dışını ziftle yağlayıp denize attı. Denizin kenarından başlayarak Firavun'un bahçesine akan bir büyük nehir vardı. Su onu bu nehre attı. Nehir sandığı bahçedeki havuza getirdi. O sırada havuzun başında Firavun, karısı Âsiye (bint Müzâhim) ile oturuyordu. Hizmetçilere sandığın sudan çıkarılması ve açılması emredildi. Sandık açıldığında, içinde çok güzel yüzlü bir çocuk olduğunu gördüler. Firavun, onu öyle çok sevdi ki ondan ayrı kalmaya sabredemiyordu. "*Senin üzerine tarafımdan bir sevgi attık*" âyetinin manası budur.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah onu sevdi ve kendisini insanlara sevdirdi."

Katâde[549] demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Musa'nın gözlerine öyle bir güzellik vermişti ki ona bakan kimse kendisine âşık oluyordu."[550]

Âyetin manası şudur: Senin üzerine, benim tarafımdan büyük bir sevgi attım; kalplere sevgini yerleştirdim; öyle ki sana bakan kimse senden ayrı kalmaya sabredemez. Bunun için seni Allah'ın düşmanı Firavun ve ailesi sevdi. Bunu sana şefkat etmeleri için yaptım.

---

[548] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/115; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/206.

[549] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[550] bk. Sale'bi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/206-207.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunu benim gözetimim altında yetiştirilmen için yaptım."* Yani benim gözetimim ve korumam altında, şefkat ve merhametle en güzel şekilde terbiye edilip yetiştirilmen, beslenip büyütülmen için böyle yaptık. Bunun başlangıcı şöyle oldu:

"Hani, kız kardeşin gidip, 'Ona bakacak birini size bulayım mı?' diyordu." Kız kardeşin senin denize atılan sandığını takip etti. Sandık Firavun'un bahçesindeki havuzda bulunup açıldı. Seni sevip aldılar. Sana süt emzirecek bir kadın aradılar. Kız kardeşin Firavun ve ailesinin senin için sütünü emmeyi kabul edeceğin bir sütanne aradıklarını görünce, onlara gelerek,

"Size, ona bakacak, büyütüp besleyecek *birini bulayım mı?"* dedi. Çünkü bu, Hz. Musa'nın, bulunacak sütannenin memesinden süt emmeyi kabul etmesine bağlıydı. Bu zamana kadar hiçbir kadının sütünü emmeye yanaşmamıştı.

Şöyle rivayet edilmiştir: Mısır'da Firavun ve ailesinin Nil'de bir çocuk bulduğu haberi yayılmıştı. Bu çocuğun hiçbir kadının sütünü emmediği, bunun için sütünü kabul edeceği bir kadın aramak zorunda kaldıkları haberi konuşuluyordu. Bunun üzerine Hz. Musa'nın kız kardeşi Meryem, haberi araştırmak için çıktı, kendisini gizleyerek Mısır'a geldi ve saraydakilere,

"Size, onun sütünü emmeyi kabul edeceği bir sütanne bulayım mı?" deyince, onlar da, "Evet" dediler. Bunun üzerine hemen annesine geldi, onu saraya götürdü, Hz. Musa onun sütünü emdi.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki: *"Böylece seni, annene geri verdik. Bunu,* annene verdiğimiz sözü yerine getirmek için ve ayrıca sana kavuşarak *gözü aydın olsun, üzülmesin,* bundan sonra senden ayrı kalma korkusuyla hüzünlenmesin diye *yaptık."* Bunu, ona verdiğimiz sözü yerine getirmek için yaptık.

"Bundan sonra sen, birini kaza ile *öldürdün."*

Hz. Musa'nın öldürdüğü kimse, Mısır'ın yerli insanlarından bir Kıptî idi. İsrâiloğulları'ndan biri, bu Kıptî ile kavga ederken, Hz. Musa yanlarından geçiyordu. İsrâiloğulları'ndan olan adam, Hz. Musa'dan yardım istedi, o da araya gerip ayırmak istedi ve bu arada kavgayı sürdürmek isteyen Kıptî'ye bir tokat attı; adam oracıkta öldü.

Kâ'b el-Ahbâr[551] demiştir ki: "Hz. Musa o zaman on iki yaşındaydı."[552]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Seni adam öldürmenin kederinden kurtardık."* Korktuğun Allah'ın azabından seni bağışlayarak kurtardık. Ayrıca sana oradan hicret etmeni vahyederek, Firavun'un sana kısas uygulamasından kurtardık.

"Seni çeşitli musibetlerle imtihan ettik." Yani seni büyük bir musibete düşürdük ve her defasında seni kurtardık. Nihayet peygamber olmaya ehil ve hazır bir hale geldin.

Hz. Musa'nın karşılaştığı musibetler, Mısır'dan hicret ettikten sonra yolda başına gelen zorluklardır. Sevdiklerinden ayrılması, yaya olarak yol alması, azığının bulunmaması gibi durumlar da bunun içindedir. Allah Teâlâ Hz. Musa'yı, bundan önce de, yeni doğduğunda kesilmekten kurtardı, sonra annesi onu denize attı, sonra öldürdüğü adama karşı kısas olmaktan kurtuldu.

Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh], bu âyetin manası sorulunca şöyle demiştir:

"Biz seni, peş peşe yaşadığın sıkıntılardan kurtardık. Hz. Musa, doğan küçük çocukların öldürüldüğü bir zamanda doğmuştur; bu bir beladır. Annesi onu sandığa koyup denize attı. Firavun onu öldürmek istedi. Hz. Musa Mısır'ın yerli insanlarından bir Kıptî'yi öldürdü. Kendisini on sene ücretle hizmete tahsis etti. Sonra Medyen'den Mısır'a dönerken yolunu kaybetti. Karanlık biri gecede koyunları dağılıp gitti. İşte bütün bunlar, onun karşılaştığı birer imtihan ve sıkıntıdır."

---

[551] Kâ'b el-Ahbâr, Ebû İshak Kâ'b b. Mâtî el-Himyerî el-Yemenî (v. 32/652), İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleriyle tanınan tâbiînden bir zattır. Daha önce yahudi iken Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer zamanında müslüman olmuş ve vefatına kadar halifelerin yanında çeşitli hizmetlerde bulunmuştur (geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, 24/1-3).

[552] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207.

Fakat âyet-i kerimenin ifadesi, Hz. Musa'nın on sene ücretle çalışmasının ve sonrasının bela ve imtihan olarak sayılmamasını gerektirmektedir; çünkü âyetteki kasıt, onun Medyen'e ulaşmasından önceki durumlardır. Peşinden gelen şu âyet bunu göstermektedir:

"Bundan sonra, yıllarca Medyen insanları içinde kaldın." Bilindiği gibi Hz. Musa'nın ücretle çalışması ve ondan sonraki olaylar, kendisinin Medyen'e ulaşmasından sonra oldu. Yani sen, Medyen insanları içinde on sene kaldın.

Vehb b. Münebbih[553] demiştir ki: "Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın yanında yirmi sekiz sene kaldı. Bunun on senesinde Hz. Şuayb'ın kızı Safûrâ ile evlenme mehri olarak kaldı, diğer seneleri de kendi istediği ile kaldı. Hatta Safûrâ'dan çocuğu oldu."[554]

Medyen, Hz. Şuayb'ın beldesi olup Mısır'a sekiz konak mesafededir. Firavun'un idaresi ve saltanatı oraya ulaşmamıştır. Bu durum, ya Firavun'un, o bölgede bulunan peygamberin heybetinden korkup oraya yanaşmamasından veya Allah'ın peygamberine muhalefet edenlerin başına gelen şeylerin kendi başına gelmesinden çekinmesinden kaynaklanır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra, sen ey Musa, takdire göre* ateşi gördüğün, birçok harika şeye şahit olduğun ve peygamberlik nimetine erdiğin yere *geldin."* Biz orayı, seninle konuşmak ve seni orada Firavun'a peygamber olarak göndermek için ezelde takdir edip belirledik. Sen oraya, senin için takdir edilen kadere göre, ne önce ne de sonra, tam belirlenen zamanda geldin.

Âyetin manası hakkında şöyle de denmiştir: Sen (genelde) peygamberler için vahye başlanan zamanda oraya geldin, bu zaman kırk yaşının başıdır.

---

[553] Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 110/728), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

[554] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207. Bu rivayet, ihtiyatla karşılanmalıdır; çünkü diğer sahih haberlerden farklı bilgi vermektedir (Mütercim).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Seni, kendim için seçtim."* Yani seni peygamberlik, sevgim ve özel konuşmak için seçtim.

Bu âyet, daha önce geçen, *"Seni seçip tercih ettim"* âyetine dair hatırlatmadır. O ayrıca, geçmiş nimetleri hatırlattıktan sonra, Hz. Musa'nın isteği doğrultusunda, kardeşi Harun ile desteklenerek Firavun'a peygamber olarak gönderilmesine bir hazırlıktır. Bu onun, karşılaşacağı benzeri durumlarda Allah'a olan güvenini artırmak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakk'a yönelmiş dervişe denir ki: Ey derviş, sana istediğin verildi. Şöyle ki: Seni, elinden tutacak ve Rabb'ine yönlendirip terbiye edecek birine ulaştırdık. Biz ondan önce de sana başka ihsanlarda bulduk. Seni müslüman bir anne babadan dünyaya getirdik. Seni İslâm ve iman nurunun içinde attık, irfan denizine daldırdık. Sana tarafımızdan bir sevgi attık; biz seni sevdik, sen de bizi sevdin. Kullarımızın kalbine senin sevgini koyduk. Bizim korumamız ve gözetimimiz altında büyüdün. İrfanı elde etmek için vatanından ayrıldığında ve kardeşlerini terkettiğinde, biz seni temkin haline ulaştığında onların arasına geri gönderdik. Bunu, onları Allah'a yönlendirmen ve âlemlerin Rabb'inin taatiyle gözlerini aydın, gönüllerini hoş etmen için yaptık.

Sana yaptığımız bir ihsan da şudur: Hani bir zaman sen, seninle Rabb'in arasında perde olan bir nefsi öldürdün, böylece seni perdelenme gamından kurtarmış, varlıkların hapishanesinden çıkarıp müşahede fezasına ulaştırmıştık.

Sonra seni, nefsinle mücâhedede büyük imtihanlardan geçirdik; sana önce fakirlik imtihanını yaşattık; peşinden zillet imtihanı geldi. Sonra vatanını terketme imtihanını yaşattık; böylece varlıkların bağından kurtulup hürriyetine kavuştun.

Sonra, senin için takdir ettiğimiz şekilde ve manevi fethin için belirlediğimiz vakitte bize geldin. Seni kendim için seçtim; önceden takdir ettiğim inâyetimle seni huzuruma hazırladım. Senin hiçbir kuvvet ve kudretin olmadan bunlar gerçekleşti. Sana, ezeli inâyetimiz yar oldu. Düşün; inâyetimiz sana yönelince ve özel korumamız seni himaye edince, sen neredeydin? Biz senin için ezelde bunu takdir ettiğimizde, senin ihlâsla yapılmış herhangi bir amelin ve içinde bulunduğun güzel halin yoktu! Bütün olanlar, bir amelin karşılığı değil, sadece bizim lutuf ve ihsanımızla oldu.

Bu hakikat, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde de bu şekilde dile getirilmiştir. Sûfîler bu konuda şu manadaki beyti söylerler:

"Yâ Rabbi, senin lutfunla yaptıklarım hariç, hiçbir sebebe bağlı olmadan, benim kendim çalışıp kazanarak sana sunmuş olduğum bir amelim yoktur."

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Ben önceleri zannederdim ki sana ulaşmak, kıymetli mallarla ve yüksek kazançlarla satın alınacak bir şeydir! Yine cahil halimdeyken, senin sevgini kazanmanın kolay olduğunu, şerefli ruhların onu elde etmek için feda edildiğini zannederdim. Sonunda gördüm ki sen, kendisine lutuflarda bulunmak için tercih ettiğin kimseleri seçip ayırıyorsun. Artık şunu bildim: Kul kendi gayret, maharet ve çabasıyla sana ulaşamaz. O zaman başımı elbisemin altına sokup kapında boynumu büktüm; devamlı sana sevgi içinde kaldım, bütün rahatım ve huzurum orada oldu."

Hz. Musa ile Hz. Harun'un Firavun'a Gönderilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa ile Hz. Harun'u Firavun'u doğru yola davet etmeleri için göndererek şöyle buyurdu:

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتٖي وَلَا تَنِيَا فٖي ذِكْرٖيۚ ﴿٤٢﴾ اِذْهَبَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ
اِنَّهُ طَغٰىۚ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَٓا
اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَٓا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَٓا اِنَّنٖي مَعَكُمَٓا

اَسْمَعُ وَاَرٰى ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَاَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓى
اِسْرَٓائٖلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ
الْهُدٰى ﴿٤٧﴾ اِنَّا قَدْ اُوحِيَ اِلَيْنَٓا اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾

42. ***Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin ve beni zikirde gevşeklik göstermeyin.***

43. ***Firavun'a gidin; o gerçekten çok azıttı.***

44. ***Ona yumuşak söz söyleyin; belki öğüt alır veya korkar.***

45. ***Dediler ki: "Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize karşı ileri gitmesinden ve taşkınlık yapmasından korkuyoruz."***

46. ***Allah buyurdu ki: "Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; (ben her şeyi) işitir ve görürüm."***

47. ***Ona gidin ve şöyle deyin: "Biz, senin Rabb'inin elçileriyiz. İsrâiloğulları'nı bizimle salıver; onlara eziyet etme! Biz, sana Rabb'inden bir mucize getirdik. Kurtuluş, hidayete uyanlarındır."***

48. ***"Şüphesiz bize, azabın (Allah'ın âyetlerini) yalanlayanlara ve ondan yüz çevirenlere olacağı vahyedildi."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] buyuruyor ki: "*Sen ve kardeşin*, sana gösterdiğim beyaz el ve asâ *mucizelerimle gidin.*"

Onlar iki mucizedir fakat her birinde birden çok mucize bulunmaktadır. Asânın canlı bir hayvana dönüşmesi bir mucizedir. Onun hareket eden bir yılan olması ayrı bir mucizedir. Bu yılanın büyük cüssesiyle çok hızlı hareket etmesi ayrı bir mucizedir.

Aynı şekilde, esmer bir elin bembeyaz olması bir mucizedir. Onun etrafa ışık saçması ayrı bir mucizedir. Sonra onun tekrar eski haline dönmesi ayrı bir mucizedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve* peygamberlik görevini yaparken *beni zikirde gevşeklik göstermeyin."* Zikrimi ihmal etmeyin, onda kusur etmeyin. Tebliğ görevinin sıkıntıları, sizi beni zikretmekten alıkoymasın. O görevi yerine getirirken halinize uygun şekilde, dilinizle yahut tefekkürle veya müşahede ile beni zikredin. Benim emrimle meşgul olurken, beni müşahededen uzak kalmayın ve katımda kusurlu kimselerden olmayın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun'a gidin; o gerçekten çok azıttı."* Zülüm ve taşkınlıkta ileri gitti.

Hz. Musa'ya bu emir verildiği zaman, Hz. Harun yanında değildi. Birine yapılan hitap, ona tâbi olana da yapılmış olacağından, âyette, "İkiniz gidin" dendi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Harun, Mısır'da iken ona, Hz. Musa'yı karşılaması emredildi. Onun, Hz. Musa'nın Mısır'a geldiğini işittiğinde gidip kendisini karşıladığı da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette onlara şöyle buyurdu: *"Ona yumuşak söz söyleyin."* Şüphesiz yumuşak söz, azgın kimsenin inadını kırar ve tabiatını yumuşatır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin manası, 'Konuşurken sert ve kaba söz söylemeyin'dir."

Şöyle denilmiştir: Yumuşak söz, Hz. Musa'nın, diğer bir âyette Firavun'a söylediği şu sözüdür: *"Arınmayı ister misin? Sana doğru yolu göstereyim de Allah'tan korkasın"* (Nâziât 79/18-19).

Sadece, biraz sonra gelen, *"Deyin ki: 'Biz, senin Rabb'inin elçileriyiz"* âyeti bu görüşü reddetmektedir.

Yumuşak söz hakkında denilmiştir ki: "Onlar Firavun'a künyesi ile hitap ettiler. Firavun'un üç künyesi vardı. Bunlar Ebü'l-Abbas, Ebü'l-Velîd ve Ebû Mürre idi.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Hz. Musa ile Hz. Harun, Firavun'a, iman etmesine karşılık, ona, hiç ihtiyarlık görmeyeceği bir gençlik, ölümle yok olup gitmesi hariç, elinden çekilip alınmayacak bir mülk ve saltanat, ölene kadar yiyecek, içecek ve nikâhının lezzetinin devam edeceğini vaat ettiler.

Bu konudaki bir diğer görüş şudur: Hz. Musa'dan, Firavun'a yumuşak söz etmesi istenirken ona şu denilmek istendi: O senin küçükken bakımını yaptı, güzel yetişmen için çalıştı, onun sende bir yönüyle babalık hakkı vardır. Kendisiyle ilk karşılaşmanda ona hoş olmayan söz sözleme![555]

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki öğüt alır veya korkar."* Yani belki sizin kendisine tebliğ ettiğiniz uyarıdan öğüt alır, teşvik ettiğiniz güzel şeylere rağbet eder yahut benim azabımdan korkar. Yani onun öğüt almasını ümit ederek kendisine yumuşak söz söyleyin. Ona öğüt verirken, ilminin netice vereceğini bilen ve emeğinin boşa gitmemesini bekleyen kimse gibi, ümit ve umutla öğüt verin.

Cenâb-ı Hakk'ın, Firavun'un iman etmeyeceğini bildiği halde, onun bu şekilde davet edilmesini istemesi, doğru yolda herkese öğüt vermeye teşvik içindir.

Ebû Bekir Verrâk[556] demiştir ki: "Firavun, kendisine yapılan öğüdü, suda boğulurken anlamış ve iman etmiştir; sadece o andaki uyanma ve korkunun kendisine bir faydası olmamıştır."[557]

Zeccâc demiştir ki: "Allah onlara anladıkları şeyle hitap etti."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, Firavun'un iman etmeyeceğini bilmesi ve buna rağmen ona peygamber göndermesi, hakikati bu dünyada ortaya çıkmayacak kader sırlarındandır. O, hakikat âleminin sırlarındandır. Peygamberler, ilâhî hükümleri ortaya koymak için gönderilmişlerdir. Allah Teâlâ, kullarına bu hikmet âleminde (dünyada) tebliğe uygun bir dille hitap etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[555] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207.

[556] Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-Verrâk (v. 280/893), ilk dönemin zâhid sûfîlerinden biridir. Riyâzet (nefis terbiyesi) ile ilgili birçok eseri vardır (Mütercim).

[557] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/207. Mana, Sa'lebî'den özetlendi.

Firavun'un iman etmeyeceği bilindiği halde, kendisine iki peygamberin gönderilmesinin en önemli sebebi, onu sorumlu yapacak delili ortaya koymak ve bahanesini ortadan kaldırmaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize karşı ileri gitmesinden ve taşkınlık yapmasından korkuyoruz."* Bizi hemen cezalandırmasından, daveti tamamlayana ve mucizeleri gösterene kadar sabretmemesinden korkuyoruz. Yani kendini büyük görme, saltanatın elinden gitmesinden korkma veya bunların dışındaki bir sebebin onu aceleyle bizi cezalandırmaya sevketmesinden çekiniyoruz.

"Yahut onun taşkınlık yapıp *daha fazla azmasından,* ileri derecedeki cüretinden ve katılığından dolayı, senin şanına yakışmayan şeyleri söylemesinden *çekiniyoruz."*

"Onun taşkınlık yapmasından korkuyoruz" ifadesini, Hz. Musa [aleyhisselâm] söylemiş, Hz. Harun da [aleyhisselâm] ona tâbi olduğu için, söz ikisinin ağzından aktarılmıştır. Bu, Hz. Musa'nın söz ve işte asıl, Hz. Harun'un ise ona tâbi olduğunu bildirmek içindir. Yahut Hz. Musa ile Hz. Harun buluştuktan sonra, Hz. Harun da aynı sözü söylemiş; Allah Teâlâ âyetin inişi sırasında ikisinin sözünü birlikte nakletmiştir. Şu âyette de benzer bir durum vardır. Allah Teâlâ, bütün peygamberlere,

"Ey peygamberlerim, temiz ve helâl yiyeceklerden yiyin" (Mü'minûn 23/51) buyurdu. Peygamberlere yapılan hitap bize nakledilirken, hepsini içine alacak bir ifadeyle söylenmiştir, halbuki onlara aynı anda hitap edilmedi, her birine farklı zamanlarda hitap edildi; çünkü hepsi aynı anda hayatta değildi. Bu durumda hepsine birden aynı anda nasıl hitap edilir? Durum yukarıda belirttiğimiz gibidir.[558]

Allah Teâlâ onlara buyurdu ki: "Düşündüğünüz şeylerin olmasından *korkmayın, çünkü ben,* özel korumam, gözetimim, yardım ve desteğimle *sizinle beraberim.* Sizinle onun arasında cereyan eden her sözü *işitir* ve her işi *görürüm.* Her durumda, en uygun olanı yaparım. Bir zararı ve şerri savmak yahut bir fayda ve hayrı çekmek adına ne gerekiyorsa onu yaparım."

---

[558] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/282.

"Ona gidin ve şöyle deyin: Biz, Rabb'inin sana gönderdiği *elçileriyiz."* Allah Teâlâ onlara, önce böyle söylemelerini emretti ki azgın adam onların halini ve şanını bilsin. Zaten cevap da buna göre geldi; ona şöyle dediler:

"İsrâiloğulları'nı bizimle salıver." Yani onları esaret ve kahır altından serbest bırak, onları senin elinin altından çıkar.

Âyet, "Onları serbest bırakıp bizimle birlikte Şam'a gönder" manasında değildir. Peşinden gelen şu âyet bunu gösteriyor:

"Onlara eziyet etme!" Yani onları içinde bulundukları azap içinde tutmaya devam ederek kendilerine eziyet etme!

Gerçekten İsrâiloğulları, Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in kölesi idi. Kıptîler onları, kuyu kazmak, taş taşımak, kerpiç yapmak, çamur karmak, bina yapmak gibi zor ve meşakkatli işlerde çalıştırıyorlardı. Ayrıca birer sene aralıklarla onların doğan erkek çocuklarını öldürüyorlardı. Bunun için Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Firavun'a peygamber olarak gönderilmesi, onun tek Allah'a iman etmesi ve İsrâiloğulları'nı serbest bırakıp zulümden kurtarması içindi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın müminlere hazırladığı ebedî cennetlerden ve içindeki dâimî mülklerden bahsederek Firavun'u imana davet edince, bu, Firavun'un hoşuna gitti ve,

"İman etme işini Hâmân ile bir istişare edeyim" dedi. Veziri Hâmân o zaman yanında değildi. Gelince, durumu ona anlattı. O zaman Hâmân,

"Ben de seni aklı başında biri sanırdım. Şimdi sen rab iken kul mu olacaksın? Sana ibadet edilirken, sen başkasına mı ibadet edeceksin?" diyerek Firavun'un aklını çeldi, onun iman etme fikrini değiştirdi.[559]

Hz. Musa Firavun'a, *"Biz, sana Rabb'inden bir mucize getirdik"* dedi. Firavun,

"O nedir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa, elini gömleğinin içine soktu, sonra çıkardığında eli bembeyaz parladı, güneş ışınları gibi etrafa ışık saçtı. Firavun bu duruma çok hayret etti. Hz. Musa, asâ mucizesini daha sonra bayram gününde gösterdi. Sa'lebî böyle demiştir.[560]

---

[559] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/219 (Beyrut 2002).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şuarâ sûresinin 30 ile 33. âyetlerinde açıkça belirtildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] asâ mucizesini de Firavun'la ilk karşılaşmalarında göstermiştir.

Sonra Hz. Musa ona şöyle dedi: "*Selâm*, yani iki cihanın selâmetini gerektiren Allah'ın selâmı, meleklerin selâmı ve müminlerin selâmı, Allah Teâlâ'nın doğru yola götüren âyetlerini tasdik ederek *hidayete uyanlaradır.*" Bu âyette, ona tâbi olmaya çok yumuşak bir ifadeyle teşvik vardır.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: "*Şüphesiz*, Rabbimiz tarafından *bize*, dünyadaki ve ahiretteki *azabın* Allah'ın âyetlerini *yalanlayanlar ve* onları kabulden *yüz çevirenler için olacağı vahyedildi.*" Bu âyette de nazik bir ifadeyle tehdit vardır; çünkü onun başına gelecek emsalsiz azap doğrudan değil, kapalı bir ifadeyle söylenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

42-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlim sahiplerinin, vaaz ve irşadla uğraşan kimselerin, ilmin yayılmasında ve kulları uyarmada birbirleri ile yardımlaşması, onlara ulaşmak için bütün memleketlere yönelmeleri gerekir. Bu iş, ilim sahipleri için farz-ı kifâyedir. İlmi yaymak onları Allah'ı zikirden alıkoymamalı; kulları uyarmak Allah'ı müşahede halinden onları uzaklaştırmamalıdır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda, "*Beni zikirde gevşek davranmayın*" buyurmuştur. Yani kullarımı irşad ederken beni müşahededen gafil olmayın.

Vaaz ve irşadla uğraşan kimseler, zalim ve gaddar kimselerle karşılaşırlarsa onlara yumuşak söz söylesinler ve onları en kolay olana davet etsinler. Çünkü bu, istenen şeyi yapmaya daha uygundur. Bazıları bu görüşün aksine der ki: "Bu durum Hz. Musa'nın ümmetine hastır; Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed hakkında şöyle buyurmuştur: '*De ki: Rabb'inizden hak geldi; dileyen iman etsin, isteyen inkâra gitsin'*" (Kehf 18/29).

---

[560] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/209.

Biz de bu görüşe karşı deriz ki: Doğru yolu açıklamak, onu yumuşaklık ve güzellikle söylemeye ters değildir. Eğer hakka davet eden kimse, zalimlerin kendisine saldırmasından korkarsa bilsin ki Allah Teâlâ onunla beraberdir; onu korur, gözetir, sözünü işitir, halini görür. Davet ettiği kimseler, onun sözünü dinlemeseler ve vaazından bir öğüt almasalar da zararı yoktur, çünkü o, üzerine düşeni yapmıştır. O, davetini yaptıktan sonra muhataplarına, diliyle veya haliyle şöyle desin:

"Allah'ın selâmı, dünya ve ahiret saadeti, hidayet yoluna tâbi olanlaradır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Firavun'un Hz. Musa ile Konuşması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Firavun'un Hz. Musa'ya cevabından ve aralarında geçen konuşmadan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذ۪ٓي اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ
ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُو۫لٰى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ي ف۪ي
كِتَابٍۚ لَا يَضِلُّ رَبّ۪ي وَلَا يَنْسٰىۘ ﴿٥٢﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ
لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۜ فَاَخْرَجْنَا بِه۪ٓ اَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ
شَتّٰى ﴿٥٣﴾ كُلُوا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي النُّهٰى ﴿٥٤﴾
مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَف۪يهَا نُع۪يدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿٥٥﴾

49. ***Firavun, "Ey Musa, sizin Rabb'iniz kimdir?" dedi.***

50. ***O da, "Rabbimiz, her şeye yaratılış özelliklerini veren ve sonra doğru yolu gösterendir" dedi.***

51. ***Firavun, "Öyle ise önceki milletlerin hali ne olacak?" dedi.***

52. ***Musa, "Bu konudaki bilgiler, Rabbim'in katında bir kitaptadır. Rabbim, yanılmaz ve unutmaz" dedi.***

53. ***O Allah ki yeryüzünü sizin için bir beşik*** *(düzenlenmiş bir yaşam yeri)* ***yaptı, onda sizin için yollar açtı ve gökten su indirdi. O su ile türlü bitkilerden çiftler çıkardık.***

54. ***Onlardan kendiniz yiyin; hayvanlarınızı otlatın. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için*** *(Allah'ın azametini gösteren)* ***deliller vardır.***

55. ***Sizi ondan*** *(topraktan)* ***yarattık; yine oraya döndüreceğiz ve sizi tekrar oradan çıkaracağız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hz. Musa, kardeşi Hz. Harun ile birlikte gelip peygamber olduklarını ve Rab'lerinin kendilerine emrettiği şeyleri Firavun'a tebliğ ettiklerinde o, karşılık olarak, *'Ey Musa, sizin Rabb'iniz kimdir?' dedi."*

Firavun, ileri derecedeki azgınlık ve taşkınlığından dolayı, yüce Rabb'i kendisine nisbet etmedi, "Rabbim veya Rabbimiz kimdir?" demedi, sadece, "Sizin Rabb'iniz kimdir?" diye sordu. Şuarâ sûresinde ise, *"Âlemlerin Rabb'i kimdir?"* diye sordu (Şuarâ 26/23). Bu iki ayrı sözün izahı şudur: O değişik zamanlarda imana davet edildi, o da her defasında farklı şeyler söyledi; bize onun bu değişik sözleri nakledildi.

Firavun, Hz. Musa ve Hz. Harun ile konuştuğu halde sadece, "Ey Musa!" diye hitap etmesi, peygamberlikte Hz. Musa'nın asıl, Hz. Harun'un ise ona tâbi yardımcısı olmasından dolayıdır.

Hz. Musa, ona cevap olarak dedi ki: *"Rabbimiz, her şeye yaratılış özelliklerini veren ve sonra doğru yolu gösterendir."*

Âyete değişik birkaç mana verilmiştir. Bunlardan biri şudur:

Rabbimiz, yarattığı varlıklara, muhtaç oldukları, bedenlerini ayakta tutacak ve geçimlerini sağlayacakları her şeyi verdi.

Bir diğer mana: O, her varlığa, kendisine has sûret, şekil ve özellik verdi. İnsanı hayvan şeklinde, hayvanları da insan şeklinde yaratmadı; her şeyi onun için takdir ettiği şekil ve sûrette yarattı.

Bir diğer mana: O, her şeye, yapacağı işi ve tasarrufu verdi. El tutmak içindir; ayak yürümek içindir, dil konuşmak içindir, göz bakmak içindir, kulak işitmek içindir.

Bir diğer mana: O, her şeye kendi cinsinden bir eş verdi. İnsana kendi cinsinden bir eş verdiği gibi deve, at ve merkebe de kendi cinslerinden dişi eşler verdi.

"Sonra doğru yolu gösterdi." Yani her bir varlığa verdiği şeylerden nasıl istifade edeceğini ve onları yaratılış hedefine göre nasıl kullanacağını gösterdi; varlığını nasıl devam ettireceğini ve kemale ereceğini öğretti. Bunun için ona, annesinin sütünü emmeyi, yemeyi, içmeyi, karşı cins ile birleşmeyi öğretti. Aynı şekilde hayvanların içine otlama arzusunu koydu. Her birine kendisini tehlikelerden koruma kabiliyeti ve içgüdüsü verdi. Erkeğin dişisini nasıl dölleyeceğini öğretti.

Canlılarda yaratılış seyri şöyledir: Önce, canlının âzaları terkip edilip bedeni düzene konulur; sonra vücutlarına hareket ve idrak kabiliyetleri yerleştirilir. Bunun için âyette önce yaratılış, sonra hidayet (yani hedefine göre yönlendiriş) söylendi.

Hz. Musa, Firavun'a cevabını, çok ince bir tarz ve uygun bir üslup içinde verdi. Şöyle ki Cenâb-ı Hakk'ın, zatı itibariyle her şeyi bildiğini, her şeye gücü yettiğini, bütün kâinatın yaratıcısı olduğunu, yaratmış olduğu varlıklara bolca iyilik ve ihsanlarda bulunduğunu, onları nimetlerden istifade yollarına yönlendirdiğini belirtti.

"Firavun dedi ki: Öyle ise önceki milletlerin hali ne olacak?" Yani ölümden sonra onların hali ne olacak? Allah onlara ne yapacak? Hz. Musa da dedi ki: "Bu, gayba dair bir bilgidir; onu sadece Allah bilir." *"Bu konudaki bilgiler Rabbim'in katındadır"* âyetinin manası budur.

Yahut Firavun bu soruyla şunu kastetti: Geçmiş nesillerin ve önceki ümmetlerin hali nedir; onların başından geçen hadiseler detaylı olarak ne idi? Hz. Musa da ona cevap olarak, onların hallerini detaylı şekilde bilmenin peygamberlik makamıyla bir bağlantısı olmadığını, onlar hakkındaki şeyleri sadece Allah Teâlâ'nın bildiğini söyledi.

Allah'ın düşmanı olan Firavun, sanki, kendisinin Hz. Musa karşısında mağlup ve rezil olacağından, Hz. Musa'nın delilinin ise insanlara daha üstün geleceğinden korktuğundan, bu tarz bir soruyla Hz. Musa'nın peygamberlik makamıyla ilgisi olmayan hikâyeleri anlatmasını isteyerek onu gereksiz bir şeye yönlendirmek istedi. Bunun için Hz. Musa, ondan yüz çevirerek,

"Bu konudaki bilgiler Rabbim'in katındadır" dedi. Bu, birincisinden daha güzel bir cevaptır. Çünkü eğer onun sorusu, geçmiş milletlerin ölümden sonraki hallerinin ne olacağı şeklinde bir soru olsaydı, ona şu cevabı vermek mümkün olurdu: "Onlardan kim, hidayet yoluna tâbi oldu ise azaptan kurtuldu ve nimetlere ulaştı; ondan yüz çevirenler ise azaba düşüp acı çekti." Bu mana, *"Selâm (kurtuluş), hidayete ulaşanlarındır"* âyetine göredir.

Bazıları, Firavun'un, *"Önceki milletlerin hâli ne olacak?"* sorusuyla şu durumları kastettiğini söylemişlerdir: Hz. Musa'nın iddia ettiğinin aksine, önceki milletler öldükten sonra dirilmezlerse halleri ne olacak? Yahut ey Musa, geçmiş milletler senin dinin üzere değilse halleri ne olacak? Yahut onlar dini yalanlar da bir azaba uğramazlarsa halleri ne olacak? Bütün bunlar, doğruluktan uzak yorumlardır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bence doğru olan şudur: Azgın Firavun, *"Rabbim sonra onları doğru yola iletti"* âyetinden, "onları imana iletti" manasını anladı ve buna itiraz ederek, "Peki, iman etmeden helâk olan önceki milletlerin hali ne olacak?" diye sordu. Hz. Musa da [aleyhisselâm] ona şu cevabı verdi:

"Bu konudaki bilgi Rabbim'in katındadır; O, kendi yolundan sapanları ve hidayete erenleri en iyi bilendir."

"Rabbim'in katındaki bir kitaptadır" âyetinde bahsedilen kitap, levh-i mahfûzdur; orada bütün milletlerin halleri ayrıntılı olarak detayı ile yazılmıştır.

Bu ifadeyle, onların azîz ve celîl olan Allah'ın ilminde tesbit edilmiş bilindiklerinin kastedilmesi de mümkündür. Bu, bir şeyi muhafaza edip onu yazarak kayıt altına alan kimsenin yaptığı gibi bir şeydir. Şu âyet de buna işaret etmektedir:

"Rabbim, yanılmaz; yani hiç hata etmez *ve unutmaz* ki hatırlamak için bir şeyi zikretsin."

Burada şu konuda bir uyarı vardır: Cenâb-ı Hakk'ın, kulların hallerini levh-i mahfûza yazması, ilk halinde ve devamında onu bilmeye ihtiyacı olduğundan değildir.

Hz. Musa'nın, *"Rabbim yanılmaz ve unutmaz ..."* âyetinde, "Rabbim" lafzını açıkça söylemesi, O'nun zikriyle lezzetlenmek ve hükmün sebebini bildirmek içindir. Şüphesiz rablik, yanılmamayı ve unutmamayı gerektirir.

Hz. Musa [aleyhisselâm] Firavun'a, eşsiz güzellikte bir cevap verdi. Şöyle ki: Ona hakikatin perdesini açtı. Bunu yaparken, Hak Teâlâ'nın sıfat ve tecellilerini anlatmaktan hiç ayrılmadan, O'nu öyle sıfatlarıyla tanıttı ki Allah düşmanının o sıfatlara mecazen ve hakikaten sahip olması mümkün değildir. Eğer Hz. Musa Firavun'a, "Allah Teâlâ yaratıcıdır, rızık verendir" gibi sıfatlarından bahsetseydi; onun söz oyunları ile insanları yanıltıp kendisinin de bu sıfatlara sahip olduğunu iddia etmesi mümkündü.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sonra sözü Cenâb-ı Hakk'a çevirerek, Allah Teâlâ'dan hikâye ederek veya kendi sözü olarak şöyle dedi:

"O Allah ki yeryüzünü sizin için bir beşik yaptı." Yani yeryüzünü, içinde yerleşip kalacağınız bir şekilde düzenledi. Onun her yerini, sizden her biriniz için birer yaşam yeri yaptı. *"Onda sizin için yollar açtı."* Yeryüzünde, bir yerinden diğerine gitmeniz, ihtiyaçlarınızı görmeniz, nimet ve faydalarından yararlanmanız için yollar açtı; yolların işaretlerini tanıyabilesiniz diye onları dağlarla vadilerin arasına koydu. *"Ve gökten suyu,* yağmuru *indirdi."*

"O su ile türlü bitkilerden çiftler çıkardık." Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'a ait, öncesinin ise Hz. Musa'nın sözü olması muhtemeldir. Yahut onların hepsi, Allah Teâlâ'nın sözü olup Hz. Musa onu nakletmiştir.

"O su ile çıkardık ..." ifadesi, onda, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz kudret ve hikmetine bir delil bulunduğuna dikkatleri çekmek ve bu işin her şeye gücü yeten, emrine itaat edilen ve şanı yüce bir zattan meydana geldiğini bildirmek için kullanılmıştır.

"O su ile çeşitli bitkilerden çiftler, yeni sınıflar, değişik türler *çıkardık."* Yani onların şekli, rengi, tadı, kokusu ve faydası farklıdır. Onların bir kısmı insanların faydasına uygundur; bir kısmı ise hayvanlar için faydalı ve uygundur.

Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına bir nimeti de onların rızıklarının bir kısmının hayvanların çalışmasıyla elde edilmesidir. Bunun için, hayvanların yiyeceklerini, onların ihtiyaçlarının dışında hazırladı; çünkü onlar, insanlar için yiyecek olmaya uygun değildir. *"Onlardan yiyin ve hayvanlarınızı otlatın"* âyetinin manası budur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* yani Allah'ın zikredilen şan, fiil ve nimetlerinde *akıl sahipleri için,* O'nun zat, sıfat ve fiillerinde ne kadar yüce olduğunu gösteren ve şanını ortaya koyan apaçık *deliller vardır."* Onda ayrıca, Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un gerçek birer peygamber olduklarına dair de bir delil vardır.

"Akıl sahipleri için" yani, nurla arınmış akıl sahipleri için deliller vardır. Temiz akıl, insanı bâtıla uymaktan ve çirkin işleri yapmaktan alıkoyduğu için, ona temiz, arınmış akıl denmiştir. Temiz aklın reddedeceği bâtıl işlerden biri de azgın Firavun'un iddia ettiği şeyler ve onun bu bâtıl iddiasını kabul eden azgın grubun yaptığıdır.

Bu söylenen şeyler, bütün âlem için birer âyet ve delil iken, onların özellikle temiz akıl sahipleri için birer delil olduğunun zikredilmesi, onlardan sadece bu kimseler istifade ettiği içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizi ondan* yani, sizin için hazırlanan yerden *yarattık."* Sizi, babanız Âdem [aleyhisselâm] yaratılırken, onun yaratılışı içinde topraktan yarattık. Çünkü Hz. Âdem'in yaratılışı sadece kendisine has değildir; o, özü itibariyle diğer bütün insan cinsinin fıtratını bünyesinde bulunduran bir örnek olarak yaratılmıştır. Buna göre Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] topraktan yaratılmış olması, bütün insanların topraktan yaratılması sayılır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin bedeninizi, topraktan elde edilen gıdalarla oluşan meniden yarattık.

Ata el-Horasânî[561] demiştir ki: "Rahimlerde görevli melek, bir insan yaratılacağı zaman gider, kulun ölüp defnedileceği yerden bir miktar toprak alır, getirip onu rahimde döllenmiş nutfenin üzerine serpiştirir; böylece kul, nutfeden ve topraktan yaratılır."[562]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizi oraya döndüreceğiz."* Sizi öldürüp âzalarınızı dağıtarak toprağa geri döndürürüz. Buradaki söz, bedenler hakkındadır, ruhlar hakkında değildir. Çünkü ruhlar, kabir sualinden sonra, sahibi salih ise göğe yükselir. Bu konudaki açıklamalar Vâkıa sûresinin 88. âyetinin tefsirinde gelecek.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sizi tekrar oradan çıkaracağız."* Dağılıp toprağa karışmış vücut parçalarınızı önceki şekliyle bir araya getirerek ve bedenlere ruhlarınızı iade ederek sizi topraktan yeniden çıkaracağız. İnsanların topraktan birinci çıkışı, ondan yaratılmak şeklindedir; ikinci çıkışı ondan daha farklı olmakla birlikte, her ikisi de sonuçta topraktan çıkarılmaktır.[563] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[561] Ata b. Meysere el-Horasânî (v. 135/752), tâbiûn devrinin tanınmış hadis ve tefsir âlimlerindendir. Ebû Eyyûb, Ebû Osman, Ebû Salih Belhi künyeleriyle de anılır. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] başta olmak üzere pek çok sahabiyi görmüş ve kendilerinden hadis rivayet etmiştir.

[562] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/212; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/584.

[563] Buraya kadar yapılan açıklamalar genellikle Ebüssuûd'un tefsirinden alınmıştır (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/282-287).

49-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rabbimiz Allah, ezelî ilmindeki takdirine göre her şeye yaratılış özelliklerini verdi ve sonra onları kendisine ulaştıran sebeplere ulaştırdı.

Onlardan bazılarının ezeldeki nasibi, bedenlerin gıdası olan şeylerdir; Allah onları bunu temin eden sebeplere ulaştırdı. Onlar, haklarında Allah'tan uzak olmaya hükmedilmiş ehl-i dünyadır.

Onlardan bir kısmına, kalplerin gıdası olan şeyler nasip edilmiştir Allah onları da taatlerde ve ilâhî rızaya yaklaştıran çeşitli işlerde nefisleriyle mücâhede ederek onu temin edecek sebeplere ulaştırdı. Bu gruptakiler de birçok sınıfa ayrılır:

Allah Teâlâ onlardan bir kısmını, ilim öğrenmek, anlaşılması gereken konuları incelemek, meseleleri tetkik etmek ve karşılaşılan olaylara cevaplar hazırlamakla meşgul edip onları bunun vesilelerine yönlerdirdi. Onlar, şeriatın ilimlerini taşıyan âlimlerdir. Eğer onların niyetleri düzgün ve yaptıkları işte Allah rızasını arıyorlarsa hayır içindedirler.

Allah Teâlâ onlardan bir kısmını, sürekli taat ve vakitlerini mâmur etmekle meşgul edip onları bunun vesilelerine yöneltti, kendilerine bu işleri yapma kuvveti verdi. Onlar, dünyadan el etek çekip ahirete yönelmiş âbid ve zâhidlerdir.

Cenâb-ı Hak onlardan bir kısmını, insanlara yemek yedirmek, hayvanlara iyilik yapmak, ibadet ve zikir yerlerini tamir etmek, hayır yolunda gelen bağışları kabul etmekle meşgul edip onları bu yerleri mâmur etmeye ve bu işleri yerine getirmeye sevketti. Onlar, salihlerdir.

Onlardan bir kısmının nasibi ruhların gıdasıdır. Onlar, müridler ve Hak olunda seyrü sülûk yapanlardır. Bunlar, nefislerini terbiye, kalplerini temizleme, kötü sıfatlarını terketme, güzel sıfatları elde etme, üstün meziyetlerle süslenme ve manevi eğitimle meşgul olan kimselerdir. Allah Teâlâ, onları bunun vesilelerine yönlendir; onları, kendilerine yolu açıklayacak ve o yolda yürütecek kâmil bir şeyhe ulaştırdı. Onlar da bu konuda, sadakat ve ciddiyetleri ölçüsünde farklı makamlara sahiptirler.

İnsanlardan bir kısmının ezeldeki nasibi de sırların gıdasıdır. Onla ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş, hayırlarda önde giden, fenâ ve bek makamlarına ulaşmış, ilimde derinleşmiş, manevi halde temkin hali elde etmiş büyük âriflerdir. Yüce Allah, onları da istedikleri şeye yö lendirdi, talep ettikleri şeye ulaştırdı. Allah, bizleri onlardan faydala dırsın ve onların izinden yürütsün. Âmin ...

"Önceki nesillerin hali ne olacak?" âyetinde, müridleri, geçm hikâyelerle meşgul olmaktan sakındırma vardır; çünkü bu tür işler genellikle Allah'tan gafil kalma vardır; sadece, Allah'a yakınlığı ve m rifeti artıran hikâyeler anlatılabilir. Onlar, birer ümmet idi, gelip geçtile Onların yaptıkları kendilerine aittir; sizin yaptıklarınız da size aittir.

"O Allah ki yeryüzünü sizin için bir beşik gibi hazırlayıp düzenled âyetinden ilhamla deriz ki: Yüce Allah nefisleri, kulluk vazifelerini yer ne getirecek bir mahal yaptı; onda, riyâzet ve mücâhede ile yoluna gire ler için, yüce Rabb'i müşahede etmeye götürecek yollar açtı. Melekût s masından (gayb âleminden) ilâhî vâridatlar yağmurunu indirdi. Onunl ruhlar hayat bulur, çeşitli ilim ve hikmetlerden değişik sınıflardan çıkar Bu ilâhî tecellilerden kalplerinizi doyurun, onun maddi meyvelerinde bedenlerinizin gıdasını verin. Şüphesiz bunda, temiz akıl sahipleri içi yüce Allah'ın kudret ve rahmetini gösteren pek çok delil vardır.

"Sizi ondan çıkardık" âyetinin işârî manası şudur: Sizi, yüce Rabb'i azametini müşahede ile nefislerinizin toprağından çıkarttık. Sonra, ku luk vazifelerinizi yerine getirmeniz için sizi ona geri döndürdük; sadec Allah için olmanız ve O'nun dışında hiçbir şeye iltifat etmemeniz içi sizi ondan tekrar çıkarttık.

Âyete şu mana da verilmiştir:

"Sizi ondan çıkarttık." Yani nefisten fâni olarak, onun zulmetini m şahededen nefsi yaratının nurunu görmeye çıkarttık. Sizi bekâ mak mında eşyaya geri çevirerek ona geri döndürdük. Sonra sizi bekâ m kamında bütün varlıklardan hürriyet haline ulaştırarak, ondan tekr çıkarırız; böylece devamlı Allah'a şükreden bir kul olursunuz. Hayır işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür

Firavun'un Hz. Musa ile Hesaplaşma İsteği

Firavun'a bunca öğütler ve gördüğü mucizeler bir fayda vermedi, sonunda Hz. Musa ile meydana çıkıp hesaplaşmak istedi. Cenâb-ı Hak, bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا
مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهٖ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا
وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَٓا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ
يَوْمُ الزِّينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾

56. *Andolsun biz Firavun'a bütün delillerimizi gösterdik; o ise (Musa'yı) yalanladı ve kabulden kaçındı.*

57. *Dedi ki: "Ey Musa, sen bizi, sihrin ile yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"*

58. *"Muhakkak biz de senin sihrin gibi bir sihirle sana geleceğiz. Bunun için sen, seninle bizim aramızda, uygun bir yerde, bizim ve senin caymayacağımız bir buluşma vakti belirle."*

59. *Musa, "Buluşma zamanımız, süslenme (bayram) günü, insanların toplanacağı kuşluk vakti olsun" dedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Andolsun biz Firavun'a bütün delillerimizi gösterdik."* Bunun nasıl ve ne zaman olduğu diğer bir âyette şöyle belirtilmektedir:

"Firavun, Musa'ya, 'Doğru söylüyorsan delilini getir' dedi. Bunun üzerine Musa, asâsını attı, bir de baktılar ki asâ kocaman bir yılan olmuş! Musa,

koynundan elini çıkarttı, o anda eli bakanlar için bembeyaz ışık saçan bir el oldu" (Şuarâ 26/31-33).

Hz. Musa, Firavun ile bu ilk karşılaşmasında ona iki mucize gösterdiği halde, âyette, *"Ona bütün mucizelerimizi gösterdik"* buyrularak, ikiden fazla mucizeden bahsedildi. Bunun sebebi şudur: Gösterilen asâ ve el mucizesi iki taneydi, fakat onlarda birden çok mucize vardı. Firavun bu iki mucizede, birçok hayret ve dehşet verici şeyler gördü.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], asâyı yere atınca, asâ ağzını açmış, büyükçe kıllı bir ejderhaya döndü. Ağzını açtığında iki çenesinin arası, 80 zirâ genişliğinde açıldı. Alt çenesini yere, üst çenesini de Firavun'un sarayının surunun üzerine koydu. Sonra Firavun'a doğru yöneldi. Firavun, ejderhanın üzerine doğru geldiğini görünce korkup kaçtı, kaçarken altına etti. İnsanlar panik içinde kaçışmaya başladılar. Bu arada korku ve izdihamdan Firavun'un kavminden 25.000 kişi öldü. Bunun üzerine Firavun,

"Ey Musa, seni gönderen Allah'ın aşkına şunu tut; sana iman edeceğim ve İsrâiloğulları'nı serbest bırakacağım!" diye bağırdı. Hz. Musa, ejderhayı tutunca, ejderha asâya döndü.[564]

Yine rivayet edildiğine göre asâ yılana dönünce, bir mil kadar havaya yükseldi, sonra yere inip Firavun'a doğru yürümeye başladı. Bu arada yılan, Hz. Musa'ya,

"Ey Musa, bana dilediğini emret, emrini yetine getirmeye hazırım!" dedi. Firavun ise,

"Ey Musa, seni gönderen Allah'ın aşkına şunu tut ..." demeye başladı.[565]

Firavun sonra, "Başka mucizen var mı?" diye sorunca Hz. Musa, elini cebine sokup çıkardı, eli hârikulâde bir biçimde, bembeyaz nuranî bir şekilde çıktı.

---

[564] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3/56; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/511-512; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/288.

[565] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/511; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/288.

Görüldüğü gibi, bu iki mucizenin içinde pek çok mucize vardır. Bunlar âyette açıkça belirtilmemiştir. "*Biz ona bütün mucizelerimizi gösterdik*" âyetindeki "bütün" ifadesi, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Âyette sanki şöyle deniyor: Biz bu iki mucizeyi, bütün teferruat ve ayrıntısıyla ona gösterdik; bunu, onun bu konuda kendini savunacak hiçbir mazereti kalmasın diye yaptık.

Bazıları, "*Ona bütün âyetlerimizi gösterdik*" âyetindeki bütün mucizelerin, Hz. Musa'ya verilen dokuz mucize olduğunu söylemiştir ki bu, doğru olmaktan uzak bir görüştür. Çünkü Hz. Musa'ya verilen diğer mucizeler, onun sihirbazları mağlup etmesinden sonra, yirmi sene içinde aralıklarla verilmiştir. Yukarıdaki âyette bahsedilen mucizeler ise Firavun'la mücadeleye girmeden öncedir. Sadece, Cenâb-ı Hak bize, Firavun'a dokuz mucizeyi gösterdiğini, onun ise onlara imandan kaçındığını haber verseydi, o zaman kabul ederdik. Fakat böyle bir haber yoktur.

Bundan daha uzak olan görüş şudur: Bazıları, Firavun ve kavminin iman ve irşadı için değil, helâki için gösterilen denizin yarılma mucizesiyle, onların helâkinden sonra İsrâiloğulları'na gösterilen Tûr dağının üzerlerine kaldırılması, taştan su çıkması ve diğer mucizeleri bu âyette geçen mucizeler arasında saymıştır. Bu, doğru olmaktan tamamen uzaktır.

Yine, diğer peygamberlerin gösterdikleri mucizeleri, yukarıdaki âyette geçen bütün mucizeler arasında sayan kimse de doğruluktan uzak bir yorum yapmıştır. Ona göre Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Firavun'a diğer peygamberlerin mucizelerini anlatmış olması, sanki ona gösterilmiş gibi olmaktadır; çünkü Hz. Musa'nın yalan söylemesi mümkün değildir. Ancak, burada Hz. Musa'nın önceki peygamberlerin mucizelerindan bahsettiğine dair bir şey söylenmemiştir. Bütün bunlar, yüce Kur'an'ın ifade ettiği durumdan uzak görüşlerdir.[566]

---

[566] Burada tenkit edilen görüşler Zemahşerî'ye aittir. bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/541 (Beyrut: Dârü'l-Fikir, ts.). Beyzâvî, Zemahşerî'nin görüşlerini hiç değerlendirme yapmadan özetle aynen nakletmiştir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/50). Ebüssuûd, Zemahşerî'nin görüşlerini ciddi bir tenkide tâbi tutmuştur (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/288). Müfessirimiz İbn Acîbe de Ebüssuûd'un görüşlerine katılarak, tenkitleri ondan nakletmiştir (Mütercim).

Allah Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Firavun* Musa'yı *yalanladı ve* onun doğruluğunu ispat eden mucizelerini gördüğü halde, iman ve itaatten *kaçındı,* azgınlık ve kibrinden dolayı inat ve inkâr etti."

Şöyle denilmiştir: Firavun, gördüğü bütün âyet ve mucizeleri yalanladı, onlardan hiçbirini kabul etmeye yanaşmadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: Ey Musa, sen bizi, sihrin ile yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"*

Bu, Firavun'un, Hz. Musa'yı yalanlamasının ve getirdiklerini kabule yanaşmamasının nasıl olduğunu belirten müstakil bir cümledir. Âyetteki gelme, ya hakiki manada, bir yerden kalkıp diğer bir yere gelmektir veya bir işi yapmaya yönelmek ve onu uygulmaya girişmektir.

Birinci duruma göre mana şudur: Ey Musa, sen, koyun güttüğün mekândan (Medyen'den) bizi, ülkemiz Mısır'dan çıkarmaya mı geldin?

Diğer duruma göre mana şudur: Ey Musa, sen, gösterdiğin bu sihirle bizi Mısır'dan çıkarmaya mı yeltendin? Bu, akıllı birinin yapacağı bir iş değildir; çünkü onu yapmak imkânsızdır.

Firavun bu sözü, kavmini Hz. Musa'ya karşı öfkelendirmek ve ondan uzak tutmak için söyledi; onlara Hz. Musa'nın kastının Mısır'ın yerli halkı olan Kıptîler'i vatanlarından çıkarmak, onların mallarını ele geçirmek ve onları toptan helâk etmek olduğunu açıkladı. Böyle yaptı ki onlardan hiçbiri ona meyletmesin. *"Fakat Allah her işinde galiptir;* dilediğini yapar" (Yusuf 12/21).

Firavun ayrıca, Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelere "sihir" ismini verdi; bunu adamlarını ona karşı koymaya cesaretlendirmek için yaptı. Firavun sonra, Hz. Musa'nın getirdiği şeylerin benzerini getirerek onunla mücadeleye gireceğini iddia ederek dedi ki:

"Muhakkak biz de senin sihrin gibi bir sihirle sana geleceğiz." Yani durum böyle olunca, vallahi biz de senin sihrinin bir benzerini sana getireceğiz. Firavun, sözüne şöyle devam etti:

"Bunun için sen, seninle bizim aramızda, uygun bir yerde, bizim de senin de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle."

Yani öyle bir anlaşma yapalım ki kimse caymasın, belirlenen yeri ve vakti de kaçırmasın; hepimiz anlaştığımız vakitte toplanalım. Allah kendisine lânet etsin, Firavun, bu mücadele için yer ve zaman belirleme işini Hz. Musa'ya havale ederek, bu şekilde, kendisine nisbet edilen "kalbi zayıf" suçlamasından ve "içine korku girdi" töhmetinden kurtulmayı düşündü ve uzun da sürse kısa da sürse sonu nereye varırsa varsın, kendisinin onunla mücadele etme imkânına sahip olduğunu belirterek kuvvetini göstermek istedi.

"Seninle bizim aramızda uygun bir yerde" demek, toplanmak için her iki tarafa eşit mesafede bulunan bir yer demektir.

Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara dedi ki: *"Buluşma zamanımız, süslenme (bayram) günü, insanların toplanacağı kuşluk vakti olsun"* dedi. Musa [aleyhisselâm], bayram gününe, süslenme günü dedi; çünkü o gün, insanların toplanacağı meşhur bir gündü. Bu, onların senede bir yaptıkları bayram günü olup o günde özel olarak süslenerek bayram yerinde toplanıyorlardı.

O günün, Nevruz veya aşure günü olduğu da söylenmiştir. Onun, pazar yapmak için toplandıkları gün olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Bu mücadelenin, bayram gününde, insanların toplanacağı kuşluk vaktinde olmasının istenmesi, gündüz açıkta toplandıkları için bunun, insanların gözü önünde gerçek olan delili ispat etmek ve bâtıl olan delili geçersiz kılmak için en uygun zaman ve en etkili yöntem olmasındandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

56-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rahmân olan Allah, kimin, ezelde doğru yoldan uzak olmasına hükmetmişse ona hârikulâde olaylar, mucizeler ve kesin deliller bir fayda vermez; tam aksine bu tür şeyler onun kibir ve inadını artırır. O kimse, bâtıl ile gerçeği ortadan kaldırmaya çalışır. Bizi ilâhî rahmetten mahrum bırakıp nefsimizle baş başa bırakacak hal ve durumlardan yüce Allah'a sığınırız.

Firavun'un Sihirbazlarını Toplaması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Firavun ve adamlarının toplanmasından ve durumlarından bahsederek şöyle buyurdu:

فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى (٦٠) قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ
لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍۚ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى
(٦١) فَتَنَازَعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى (٦٢) قَالُوا اِنْ هٰذَانِ
لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا
بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى (٦٣) فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّاۚ وَقَدْ اَفْلَحَ
الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى (٦٤) قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ
اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى (٦٥) قَالَ بَلْ اَلْقُواۚ فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ
مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى (٦٦) فَاَوْجَسَ فٖي نَفْسِهٖ خٖيفَةً مُوسٰى (٦٧)
قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى (٦٨) وَاَلْقِ مَا فٖي يَمٖينِكَ تَلْقَفْ مَا
صَنَعُواۜ اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى (٦٩)

60. *Bunun üzerine Firavun ayrılıp gitti; bu işte hilesini gösterecek bütün sihirbazlarını topladı, sonra* (buluşma yerine) *geldi.*

61. *Musa sihirbazlara dedi ki: "Yazık size! Sakın Allah hakkında yalan uydurmayın! Sonra O, bir azap ile kökünüzü keser! İftira eden, muhakkak perişan olmuştur."*

62. *Bunun üzerine onlar, durumları hakkında birbirleriyle tartıştılar; aralarında gizlice konuştular.*

63. Şöyle dediler: "Şüphesiz bu ikisi, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin en güzel yolunuzu** (gidişatınızı)* ***ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdır."

64. "Öyleyse sihir yapacak adamlarınızı toplayın** (bir olun);* ***sonra saf halinde gelin! Gerçekten bugün, üstün gelen kazanmıştır."

65. Sihirbazlar, "Ey Musa! İstersen önce sen at; istersen biz atalım!" dediler.

66. Musa, "Önce siz atın" dedi. Bir de ne görsün, yaptıkları sihirle ipleri ve sopaları kendisine gerçekten yürüyormuş gibi geldi.

67. Musa, o anda içinde bir korku hissetti.

68. Dedik ki: "Korkma! Üstün gelecek olan kesinlikle sensin."

***69. "Sağ elindekini** (asânı)* ***at ki onların yaptıklarını yutsun. Onların yaptıkları, sadece bir sihirbaz oyunudur. Sihirbaz, ne yapsa iflah olmaz** (başarıya ulaşamaz)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bunun üzerine Firavun,* o meclisten *ayrılıp* yerine *gitti. Bu işte* lazım olacak hile aletlerini ve Musa'ya [aleyhisselâm] *hilelerini gösterecek bütün sihirbazlarını topladı, sonra* buluşma yerine *geldi.* Yanında sihir aletleri ve sihirbazları vardı. Bunların sayıları hakkında ileride bilgi verilecek.

Musa, meydanda toplanan *sihirbazlara* bir nasihat olarak *dedi ki:*

'Yazık size! Sakın Allah hakkında yalan uydurmayın!' Eğer Allah'a iftira ederseniz Allah sizi, sürekli bir azaba atar. Firavun hakkında inandığınız gibi Allah'a birini ortak koşarak yahut yanlışı doğru gibi göstermeye çalışarak Allah hakkında yalan uydurmayın. Sonra O, bu iftiranız sebebiyle korkunç bir azapla sizin kökünüzü keser, hepinizi helâk eder! Kim olursa olsun, nasıl olursa olsun Allah hakkında *iftira eden kimse, muhakkak perişan olmuştur.* Her türlü iftira hakkında sonuç budur."

Burada yasaklanan iftira, zaten insanı helâk eden iftiranın kapsamına girmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Şüphesiz, Allah'a karşı iftira eden Firavun perişan olmuştur; siz de perişan olmayın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sihirbazlar,* Hz. Musa'dan bu sözleri işittiklerinde, kendilerinden istenen ona galip gelme konusunda *aralarında,* onunla nasıl mücadele edecekleri hakkında *tartıştılar;* durumu istişare ettiler, karşılıklı görüş alışverişinde bulundular; sözlerini işitip savunmaya geçmesin diye Hz. Musa'dan ayrı bir yerde aralarında *gizlice konuştular."*

Bu gizli konuşmalarında şöyle dediler: *"Şüphesiz bu ikisi,* yani Musa ile Harun, daha önce gösterdikleri *sihirleriyle* Mısır'ı tamamen ele geçirerek *sizi yurdunuzdan çıkarmak ve* kendi görüşlerini ortaya koyup dinlerini yücelterek *sizin en güzel yolunuzu,* en üstün görüşünüzü *ortadan kaldırmak isteyen iki* büyük *sihirbazdır."*

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette geçen 'yoldan' kastedilen, gidişat ve memleket idaresidir. Âyetin metninde geçen 'müslâ' kelimesi, faziletli ve güzel manasındadır."[567]

Bazıları demişlerdir ki: Âyetteki yoldan kasıt, kavmin ileri gelenleri ve eşrafıdır; çünkü onlar başkaları için birer örnektir. Buna göre mana şöyle olur: "O ikisi (Musa ile Harun), insanları ve eşraflarını kendilerine yöneltmek, sizin içinde bulunduğunuz gidişatı ortadan kaldırmak istiyorlar."

Katâde[568] demiştir ki: "O gün Mısırlılar'ın en güzel (geçim) yolu İsrâiloğulları idi; çünkü onların sayıları, evlatları ve malları en çoktu. Firavun dedi ki: 'O ikisi (Musa ile Harun), İsrâiloğulları'nı kendileriyle birlikte götürmek istiyor.'"[569]

---

[567] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz,* 4/51.

[568] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un (radıyallahu anh) başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[569] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/103; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/213.

Âyetteki "çıkarılma"yı, İsrâiloğulları'nın Mısırlılar'ın arasından çıkarılması şeklinde anlamak, doğruluktan uzak bir görüştür. Firavun (hiç uyarılmadan ve kendisiyle bir hesaplaşma olmadan) kavmiyle ülkelerinde güven içinde kalırken, İsrâiloğulları'nın içlerinden çıkarılıp başka bir yere götürülmesi, Kur'an'ın verdiği bilgiye uymamaktadır; yüce Kur'an'ı bu tür yorumlardan uzak tutmak gereklidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Sihirbazlar dediler ki: *"Öyleyse, sihir yapacak adamlarınızı toplayın."*

Yani bahsedildiği gibi, eğer o ikisi birer sihirbazsa ve sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyorlarsa siz de sihir yapma gücünüzü birleştirin, hünerinizi gösterin, hepiniz bir olun, sizden kimse geride kalmasın; hepiniz tek vücut, tek güç olup karşılık verin.

Yahut bütün sihir aletlerini bir araya toplayın ve onları gerektiği gibi bir düzene koyun, onlara karşılık verin ve onlarla mücadele edin.

"Sonra saf halinde gelin!" Onlara saf halinde hareket etmeleri emredildi; çünkü böyle yapmaları, kendilerine bakanların içlerinde daha fazla bir etki oluşturur ve görenlere daha fazla korku verir.

Denildiğine göre sihirbazların sayısı 70.000'di; her birinin elinde bir ip ve sopa vardı, hepsi birden Hz. Musa'ya yöneldiler.

Sihirbazların yetmiş iki kişi oldukları; ikisinin Mısır'ın yerli halkından, diğerlerinin İsrâiloğulları'ndan olduğu da söylenmiştir.

Bir başka rivayete göre sihirbazlar 900 kişiydiler; 300'ü Farslar'dan (İranlılar'dan), 300'ü Rumlar'dan, diğer 300'ü ise İskenderiye halkından idi.

Onların sayısının 15.000 olduğunu söyleyenler de olmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bu sayılardan anlaşıldığına göre, toplanılan mekân çok geniş bir alandı. Hz. Musa [aleyhisselâm], sihirbazlara alanın bir kenarından hitap edip kendilerini uyardı, onlar da durumlarını değerlendirmek için alanın diğer ucunda toplandılar; sonra bahsedildiği gibi mekânın ortasına gelmeleri emredildi.

Sihirbazlar, konuşmalarının sonunda gizlice şöyle dediler: *"Gerçekten bugün, üstün gelen kazanmıştır."* Yani galip gelen, istediğini elde etmiştir. Onlar bununla, Firavun'un kendilerine vaat ettiği ücreti ve kendine yaklaştırmayı yahut riyaseti, makamı ve insanlar içinde güzel anılmayı kastettiler.

Sihirbazların gizli sözlerinin, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] dinledikten sonra, "Bu bir sihirbazın sözü değildir" sözleri olduğu da söylenmiştir.

Yahut bu gizli söz, sihirbazların şu sözüdür: "Eğer Musa bize galip gelirse ona tâbi oluruz."

Sihirbazların şöyle dediği de söylenmiştir: "Eğer o bir sihirbaz ise ona galip geliriz; şayet onun işi semadan gelen bir emir ve kuvvetle yürüyorsa güzel sonuç onundur; galip gelecek odur." Buna göre onlar, bu konuşmayı Firavun'dan gizli yaptılar.

Sihirbazların, *"Şüphesiz bu ikisi, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin en güzel yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdır'* sözleri şöyle yorumlanabilir: Onlar, aralarında bahsedilen sözlerde ihtilafa düştüler; münazara ve tartışmadan sonra bundan vazgeçtiler; Hz. Musa ile mücadeleye girip ona galip gelme fikrinde birleştiler. Olayın aslını en iyi Allah Teâlâ bilir.

Sihirbazlar sonra, meydanda mücadele etmeyi isteyerek, *"Ey Musa' İstersen,* ortaya atacağın şeyi önce *sen at;* istersen, atacağımızı *biz atalım!"* dediler. Onlar, Hz. Musa'da üstün meziyetler gördükleri için, usulü gözeterek ve ayrıca sabırlı olduklarını göstermek için onu, hünerini gösterme sırasını tercihte serbest bıraktılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Musa, 'Önce siz atın' dedi."* Hz. Musa [aleyhisselâm], onlara daha güzel bir şekilde karşılık vererek önce onların atmasını söyledi. Bu şekilde ayrıca, onların sihirlerine hiç aldırış etmediğini göstermek ve onların önce başlama arzularını yerine getirmek istedi. Böylece onların bütün gayret ve çabalarını ortaya koyarak hünerlerini göstermelerini, peşinden yüce Allah'ın kudretini göstermesini ve böylece bâtılın üzerine hakkı atarak onu yerle bir etmesini hedefledi. Nitekim daha önce de yüce Rabb'i hep böyle yaptığından, ona alışmıştı.

"Sihirbazlar, ellerindeki ipleri attılar. *Bir de ne görsün, yaptıkları sihirle, ipleri ve sopaları kendisine gerçekten yürüyormuş gibi geldi."*

Hz. Musa, âniden böyle bir manzara ile karşılaşınca, kendisine, onların sihirlerinin etkisiyle, ipleri ve sopaları hareket ediyor gibi geldi. Bu şöyle olmuştu: Sihirbazlar, iplerine ve sopalarına cıva sürmüşlerdi. Üzerlerine güneş vurunca, sıcaklığın etkisiyle cıva genişlediği için hareket edip depreşmeye başladılar. Böylece ipler, Hz. Musa'ya hareket edip yürüyor gibi göründü.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müfessirlerin çoğu böyle söylemiştir. Ancak, bu konuda söylenecek daha doğru görüş şudur: Bu iplerin ve sopaların hareket ediyor gibi gözükmesi, bakanların gözünde eşyayı değişik halde gösteren sihrin tesiriyle olmaktadır. Bunu sihirbazlar ve göz boyayan kimseler yapmaktadır. Bu, sihir ilmi olarak bilinen bir ilimdir. Şu rivayet bunu göstermektedir: Sihirbazların yere attığı ipler ve sopalar, karınları üzerinde yürüyen yılanlara dönüşüp Hz. Musa'ya yöneldiler. Bu, cıva ile nasıl olur?

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bazıları bu âyeti delil göstererek, sihrin bir hakikatinin bulunmadığını, onun bir göz boyamadan ibaret olduğunu söylemişlerdir."[570]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa, o anda içinde bir korku hissetti."* Yani insan tabiatı icabı az da olsa bir korkuya kapıldı; çünkü insan tabiatına yılanlardan nefret etme ve onların zararından sakınma duygusu konmuştur.

Mukâtil[571] demiştir ki: "Hz. Musa, sihirbazlar kendisinin yaptığına benzer şeyler yaptığı (sopaları yılana çevirdikleri) için, insanların kendisi hakkında şüpheye düşerek ona tâbi olmamalarından ve tâbi olanların da kendisi hakkında şüpheye düşmelerinden korktu."[572]

---

[570] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/10.

[571] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

[572] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/215.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: Biz de Musa'ya dedik ki: "Düşündüğün şeyden *korkma! Şüphesiz, onlara üstün gelecek olan sensin."*

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Musa'ya şöyle buyurdu: *"Sağ elindekini* yani asânı *at."*

Bu âyette, Hz. Musa'nın elindeki şeyin ne olduğu bildirilmeden kapalı bir ifadeyle, *"Elindekini at"* dendi. Bunun hikmeti, elindeki şeyin şanını yüceltmek, onun bilinen asâlardan olmadığını, diğer asâlardan çok farklı ve sırlı bir asâ olduğunu, onunla birçok garip hadisenin gerçekleştiğini bildirmek içindir.

Onun, karşı tarafı tahkir etmek için kapalı olarak dile getirdiğini söylemek doğru bir görüş değildir. Tahkir şu manadadır: Ey Musa, sen onların iplerinin ve sopalarının çokluğuna aldırış etme, elindeki küçük sopayı at; Allah'ın kudretiyle o asâ, tek ve küçük iken, onların çok ve büyük olan sopalarını yutar. Hz. Musa'nın asâsının durumu, bu yorumu reddetmektedir. Çünkü onun nasıl bir asâ olduğu daha önce görülmüş ve kendisinden büyük olaylar gerçekleşmiştir.

"Onların yaptıklarını yutsun" âyeti, emrin cevabıdır. Yani onu at ki onları yutsun.

Bu âyet, Hz. Musa'nın onlara nasıl galip geldiğini açıklamakta, onun yüceliğini ortaya koymakta ve onlardan korkunun yersiz olduğunu belirtmektedir. Hz. Musa'nın asâsının, kendilerinden bir korku hissettiği boş ipleri ve sopaları bütün maddesiyle birlikte yutup kaybetmesi şunu gösteriyor ki Hz. Musa'nın korkusu Mukâtil'in dediği gibi, insanların kendisinden şüphe etmesinden ve ona tâbi olmayışlarından değildir. Böyle bir durum olsaydı, onların kendisine tâbi olmasını temin edecek ilâhî yardım vaadiyle ondan bu korku giderilirdi. Bu inceliği düşün. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[573]

Ancak bu yorumda tenkide açık bir yön vardır. Şöyle ki, "Onların yaptıklarını yutsun" âyeti, ortada bir karışma ve şüphenin olmadığını açıkça ifade etmektedir. Çünkü Hz. Musa'nın asâsının sihirbazların asâlarını yutmasıyla birlikte, sonucun ne olacağı konusunda bir tereddüt ve karışıklığın bulunması uygun değildir. Bundaki inceliği de düşün.

---

[573] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/293.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların yaptıkları, sadece bir sihirbaz oyunudur.* O sadece bir hile ve düzenden ibarettir. Sihirbaz nerede olsa, nereye yönelse, *ne yapsa iflah olmaz;* asla hayırlı bir sonuca ulaşamaz." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

60-69. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya yönelmiş dervişe, Hak tarafından denir ki: "Dünyayı ilk olarak sen mi elinden atarsın yoksa onu içinden biz mi atalım?" Yani onu ya kendi tercih ve iradenle terkedersin yahut o senden zorla çekilip alınır. Gerçek şu ki Hak Teâlâ'nın, kendisine sadakatle yönelmiş kuluna uyguladığı kanunu, onu yüce zatından alıkoyan bütün dünya işlerini kendisinden uzaklaştırmaktır.

Eğer derviş, kalbi sadık biri ise, "Yâ Rabbi, onu içimden sen at, benim ona ihtiyacım yoktur" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ilâhî bir yardım olarak dünyayı ondan uzaklaştırır, elinden çıkarır. Kul bir de bakar ki dünyanın meşguliyet ve bağları meğer onu helâk etmeye, kalbini harap bir hale getirmeye ve ömrünü zayi etmeye sebep oluyormuş. Bu arada, onun içine fakirlik korkusu ve başkasına muhtaç olma endişesi girer. O zaman yüce Mevlâ ona der ki:

"Korkma, çünkü sen Mevlâ'na yönelmiş durumdasın. Şüphesiz Allah seni, hesapsız ve sebepsiz rızıklandırır. Şimdi kalbinde bulunan yakîni ortaya at da şu şeytanın ve kötü düşüncelerin sana yaptıklarını yutup ortadan kaldırsın. Şeytan seni fakir kalacaksın diye korkutur ve sana kötü işleri emreder. Onun yaptıkları sadece bir korkutma ve aldatmadır. Sihirbazların yaptığı gibi, onun aslı yoktur. O sadece bir hile ve düzenden ibarettir. Sihirbaz, ne yaparsa yapsın başarıya ulaşamaz."

Sihirbazların Müslüman Oluşu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sihirbazların müslüman oluşlarını ve peşinden yaşadıkları durumlarından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾
قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذٖى عَلَّمَكُمُ
السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ
فٖى جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى ﴿٧١﴾

70. ***Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar, "Harun'un ve Musa'nın Rabb'ine iman ettik" dediler.***

71. ***Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden önce ona inandınız ha! Şüphesiz o, size sihri öğreten büyüğünüzdür. Andolsun ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve daha kalıcı olduğunu bileceksiniz!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hz. Musa, elindeki asâyı yere atınca, büyük bir yılana dönüştü; sihirbazların iplerini ve sopalarını yutuverdi *'Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar.'* Sihirbazlar, onun sihir cinsi bir şey olmadığını onun sadece Allah'ın mucizelerinden bir mucize olduğunu yakînen anladıklarında secdeye kapandılar."

Rivayet edildiğine göre sihirbazların reisi şöyle demiştir: "Biz bundan önce insanların gözlerini boyayıp onları kandırıyorduk; bu iş için kullandığımız aletlerimiz de elimizde kalıyordu. Eğer onun yaptığı da sihir ise bizim attığımız aletler (ipler ve sopalar) nerede?"

Bu şekilde sihirbazlar, gördükleri durumdan, Hz. Musa'nın gerçek bir peygamber olduğu sonucuna vardılar; gördükleri şey, onları secdeye kapanmaya sevketti. Böylece yaptıklarına tövbe ettiler, imana geldiler ve Hakk'a boyun eğmenin zirvesi olan secdeye kapandılar.

Şöyle denilmiştir: "Onlar, secdede cenneti, cehennemi, sevabı ve azabı görmeden başlarını kaldırmadılar (müşahedeye ulaştılar)."

İkrime[574] demiştir ki: "Sihirbazlar iman ederek secdeye kapandıkları zaman, Allah Teâlâ secdelerinde onlara, cennetteki derecelerini gösterdi."

Onların, *"Biz günahlarımızı affetmesi için Rabbimiz'e iman ettik"* sözleri, bu duruma ters değildir; çünkü onların bu derecelere ulaşmasına sebep olan kendilerinden çıkan bu sözdür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, 'Harun'un ve Musa'nın Rabb'ine iman ettik' dediler."*

Sihirbazların önce, Harun'u zikrederek, *"Harun'un Rabb'ine iman ettik demeleri"* onun yaşça daha büyük olmasından olabileceği gibi, Firavun tarafından yanlış anlaşılmaktan sakınmak için de olabilir. Çünkü Firavun, Hz. Musa'yı küçükken bakıp büyütmüş, yetişmesi ile meşgul olmuştu. Eğer önce, "Musa'nın Rabb'ine (onun sahibine, terbiyecisine) iman ettik" deselerdi, lânetli Firavun ve kavmi, ilk duyduklarında bununla, sihirbazların kastının Firavun olduğunu zannedebilirlerdi. Sihirbazlar, "Harun'un ve Musa'nın Rabb'ine iman ettik" diyerek, bu düşünceyi baştan giderdiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden önce ona,* yani Musa'ya boyun eğip *inandınız ha! Şüphesiz, o* Musa *size sihri öğreten büyüğünüzdür.* Bu işte sizin üstadınız ve en bilgilinizdir. Bunun için siz onunla gizlice anlaşmaya vararak böyle yaptınız."

Bu, Firavun'un boş şüphesidir. Musa [aleyhisselâm] nerede, sihirbazlar nerede? Her biri ayrı bir yerde iken, Hz. Musa onlara nasıl sihir öğretecek? Firavun'un böyle söylemesi, insanların Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] inanıp tâbi olmalarından ve bu işte sihirbazları örnek almalarından korktuğu içindir. Bunun için onların aklına vehim ve şüphe attı. Gerçi onlar hakkında ezelî ilimde sapkınlık takdir edilmişti, sadece kendilerini o sonuca götüren sebepler dünyada böyle oluşuyordu.

---

[574] İkrime, Ebû Abdullah (v. 104/722), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Firavun, sonra sihirbazları tehdit ederek şöyle dedi: *"Andolsun, vallahi, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim."* Yani sağ elinizle sol ayağınızı keseceğim. Firavun'un vereceği cezayı bu şekilde belirlemesi, onun kesin olarak uygulanacak olmasındandır. Bu bir siyaset de olabilir. Yahut onların kanununda itaatten çıkan için belirlenen ceza bu olduğundan, Firavun onu söylemiştir.

Firavun'un tehdidi şöyle devam etti: *"Sizi hurma dallarına asacağım."* Adam asma işini ilk olarak Firavun'un uyguladığı söylenmiştir.

Firavun sözünü şöyle bitirdi: *"Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve daha kalıcı olduğunu bileceksiniz!"*

Firavun, "hangimizin azabı" derken, kendisiyle Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] kastetti. Çünkü sihirbazlar, onun asâsından korkarak müslüman oldular. Lânetli Firavun, onların imanının gördükleri mucizeden değil, korkudan olduğunu zannetti; zira onlar, asânın, iplerini ve sopalarını yuttuğunu gördüler.

Yahut Firavun, *"Hangimizin azabı daha şiddetlidir"* derken, kendisinin azabıyla, sihirbazların iman ettiği Hz. Harun'un ve Hz. Musa'nın Rabb'inin azabını kastetti.

Bazı âlimler demişledir ki: "Kur'an'da Firavun'un bu müminlere yaptığı tehdidi uyguladığı söylenmemiştir; hadislerde de bu konuda bir tesbit yoktur, fakat İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinden gelen bir habere göre Firavun bu cezayı uygulamıştır.[575]

Rivayet edildiğine göre Firavun'un hanımı Âsiye, Hz. Musa ile sihirbazların mücadelesini takip ediyor ve, "Kim galip geldi?" diye soruyordu. Kendisine, "Musa galip geldi" denince,

---

[575] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/364-365; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 5/1537-1537; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/515.

"Ben, Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine iman ettim" dedi. Firavun durumu haber alınca, doğru olup olmadığını araştırmak için kendisine adam gönderdi, adamlarına,

"Çok büyük bir kaya bulun; sonra Âsiye'ye sözünden dönmesini söyleyin; dönerse hanımım olarak kalmaya devam eder; dönmezse kayayı üzerine atıp öldürün" dedi. Firavun'un adamları Âsiye'ye geldiklerinde, Âsiye semaya baktı, kendisine cennetteki evi gösterildi, Allah'a imanında sabit kaldı. O sırada ruhu alındı, adamlar ruhu çıkmış cesedin üzerine kayayı attılar. Bunu Sa'lebî kaydetmiştir.[576]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

70-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime, ezelde ilâhî inâyet (hidayet ve yardım) takdir edilmişse işlediği günahlar ona zarar vermez (o, tövbe ve terbiye ile günahların zararından kurtulur). Buna bir örnek, Hz. Musa zamanındaki sihirbazlardır; onlar, sabahleyin buluşma alanına Allah'a ve peygamberine karşı düşmanlık için geldiler, fakat kuşluk vaktinde Allah'ın dostu oldular.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] sihirbazlara, "Atacağınızı önce siz atın" deyince, gizli bir sesin onlara, "Ey Allah'ın dostları, atın!" dediğini işitti. Hz. Musa [aleyhisselâm] buna hayret edip içinde bir korku hissetti ve kendi kendine, "Ben Allah'ın dostlarıyla nasıl mücadele ederim!" dedi. Hz. Musa biraz sonra asâsını atınca, gerçekleşen mucize onların imanına sebep oldu ve böylece Allah'a dostlukları ortaya çıktı.

Tarihte, önceleri eşkıya iken sonradan evliya olan pek çok kimse vardır. Onlarda, günahkârlar, Allah'tan yardım ve velilik makamına ulaşmak istediklerinde, bu beklentilerini kuvvetlendirecek bir örnek vardır. Bunun için İmam Kuşeyrî, sûfîleri ve sûfîliği anlattığı *er-Risâle* adlı eserinde, önce Fudayl b. İyâz, İbrahim b. Edhem ve benzerleri gibi ilk dönemleri kusur içinde geçen velilerden bahsetmiştir. Allah hepsinden razı olsun.

---

[576] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/216.

Sihirbazların Firavun Karşısındaki Onurlu Tavırları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sihirbazların imanlarında sabit kalışlarından ve Firavun'un tehdidine aldırmayışlarından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَٓاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذ۪ي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَٓا
اَنْتَ قَاضٍۜ اِنَّمَا تَقْض۪ي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۜ ﴿٧٢﴾ اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ
لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِۜ وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾ اِنَّهُ مَنْ
يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَۜ لَا يَمُوتُ ف۪يهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِه۪
مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰىۙ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ
عَدْنٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

72. ***Sihirbazlar dediler ki: "Bize gelen bunca mucizelere ve bizi yaratana karşı seni asla tercih etmeyiz. Artık sen vereceğin hükmü ver*** (elinden geleni yap)***! Sen, sadece bu dünya hayatında hükmünü uygulayabilirsin."***

73. ***"Şüphesiz biz, hatalarımızı ve bize zorla yaptırdığın sihri bağışlaması için Rabbimiz'e iman ettik. Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlı ve daha devamlıdır."***

74. ***Gerçek şu ki kim Rabb'ine günahkâr olarak varırsa ona kesin cehennem vardır. Orada ne ölür ne de*** (hoş bir hayat) ***yaşar!***

75-76. ***Kim de salih ameller yapmış bir mümin olarak O'na varırsa onlara en yüksek dereceler, altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları adn cennetleri vardır. İşte bu, günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Firavun kendilerini korkutunca, sihirbazların ona karşı gösterdikleri cesaret ve tavrı bildirerek şöyle buyurdu:

"*Sihirbazlar* onun tehdidine hiç aldırış etmeyerek *dediler ki*: Hz. Musa'nın eliyle Allah Teâlâ'dan *bize gelen bunca apaçık mucizelere karşı seni tercih etmeyiz.*" Onlar, asâyla ilgili birçok mucize gördüklerinden böyle dediler. Yoksa sihirbazlar Hz. Musa'nın diğer mucizelerini görerek böyle söylemediler. Sonra sözlerine şöyle devam ettiler:

"*Bizi ve* diğer bütün mahlûkatı *yaratana karşı da seni asla tercih etmeyiz.*" Yani biz, Hz. Musa'nın gerçek bir peygamber olduğunu gösteren bunca delillere ve bizi yaratan Allah'a karşı seni tercih edip de doğru yolu terkedip sana tâbi olmayız. Onların Hz. Musa'nın eliyle gördükleri somut bir delildir, Hak Teâlâ'nın yaratması ise aklî bir delildir.

Onların, "*Bizi yaratana karşı seni tercih etmeyiz*" diyerek, Cenâb-ı Hakk'ın yaratma sıfatını zikretmeleri, vardıkları hükmün sebebini bildirmek içindir. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın onları ve kendileri gibi bir mahlûk olan Firavun'u yaratmış olması, O'na karşı Firavun'u tercih etmemeyi gerektirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizi yaratanın hakkı için, bize gelen bunca delile karşı seni tercih etmeyiz. Sihirbazlar sözlerine şöyle devam ettiler:

"*Artık sen vereceğin hükmü ver;* elinden geleni yap! Neye hükmün geçiyorsa ona hükmet! *Sen, sadece bu dünya hayatında hükmünü uygulayabilirsin.*" Yani sen arzuladığın şeyi sadece bu fâni dünyada yapabilirsin yahut istediğin hükmü burada verebilirsin. Bizim ise bu dünyada kalmaya rağbetimiz yok, bizim rağbetimiz sadece iman üzere ölerek ebedî âlemde kalmayadır.

"*Şüphesiz biz,* yaptığımız *hatalarımızı,* inkâr ve isyanlarımızı *affetmesi,* bizi ahirette zor bir hesaba çekmemesi *için Rabbimiz'e iman ettik.*" Artık biz, bu fâni dünya hayatına aldanmayız ki senin bizi korkuttuğun kesme ve asma cezandan etkilenelim."

"Biz ayrıca, bize zorla yaptırdığın sihri bağışlaması için Rabbimiz'e iman ettik." O sihir ki senin bizi uzak şehirlerden toplaman ve zorlamanla Musa [aleyhisselâm] ile mücadele etmek için öğrendiğimiz bir iştir.

Sihir işi, zaten "hatalar"ın kapsamına giriyorken, sihirbazların onu ayrıca dile getirmeleri, ondan son derece nefret ettiklerini ortaya koymak ve Allah'ın mağfiretine rağbetlerini göstermek içindir. Firavun tarafından sihre zorlandıklarını söylemeleri ise Allah'ın affına ulaşmak için bir nevi özür beyan etmektir.

Onların bununla sihir öğrenmeye zorlanmalarını kastettikleri de söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre onların reisleri yetmiş iki kişiydi; iki tanesi Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'den, yetmiş tanesi de İsrâiloğulları'ndandı. Firavun onları, sihir öğrenmeleri için zorlamıştı.

Onların, Hz. Musa ile mücadele etmeye zorlandıkları da söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre sihirbazlar Firavun'a,

"Musa'yı bize uyurken göster" dediler; o da gösterdi. Sihirbazlar baktılar ki Hz. Musa'yı asâsı koruyor. O zaman,

"Bu sihir değildir; sihirbaz uyuduğu zaman sihri bozulur" dediler; onunla mücadele etmekten çekindiler, fakat Firavun onları buna zorladı.[577]

Ancak, diğer âyetlerde sihirbazların Hz. Musa ile mücadele etmeyi istemeleri ve ona şevkle yönelmeleri, yukarıdaki görüşü kabul etmemize engel olmaktadır. Âyetlerde, sihirbazların sözleri ve halleri şöyle nakledilmiştir:

"Sihirbazlar Firavun'a geldiler ve, 'Eğer galip gelirsek bize güzel bir mükâfat var değil mi?' dediler" (A'râf 7/113).

"Sihirbazlar iplerini ve sopalarını attılar ve, 'Firavun'un gücüyle, muhakkak bizler galip geleceğiz' dediler" (Şuarâ 26/44).

Sadece bu konuda şöyle denebilir: Sihirbazlar, Firavun'un bu işteki ciddiyetini ve ısrarını görünce mücadeleyi istediler ve vaat edilen ücreti talep ettiler.

---

[577] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/216; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/296.

Sihirbazlar sözlerini şöyle tamamladılar: *"Allah'ın vereceği mükâfat,* fâni dünyayı tercih etmekten *daha hayırlıdır ve* o, ebedî âlemde daha kalıcıdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, zatı itibariyle daha hayırlıdır ve sevap veya azap olsun, O'nun vereceği karşılık daha kalıcıdır.

Sihirbazlar sonra, onun daha hayırlı ve kalıcı oluşunun sebeplerini açıklayarak şöyle dediler:

"Gerçek şu ki kim inkâr ve isyan içinde ölerek *Rabb'ine günahkâr olarak varırsa ona kesin cehennem vardır. Orada ölmez ki* rahata ersin ve azabı bitsin. *Bu kimse* orada fayda göreceği ve zevk alacağı bir hayat da *yaşamaz."*

"Kim de Hak Teâlâ'ya ve O'nun katından gelen mucizelere *iman ederek ve salih ameller yapmış olarak O'na varırsa ...* İşte onlar, salih amel işleyen kâmil müminlerdir. Bu iman ve salih amelleri sebebiyle *onlara en yüksek dereceler,* yüce makamlar *vardır."*

Âyette, salih amelden yoksun sade imana hiç sevap verilmeyeceğine dair bir delil yoktur. Burada salih amelle birlikte imanın bağlandığı şey, yüksek dereceleri elde etmektir; yoksa mutlak sevap değildir.

Sonra bu yüksek dereceleri açıklayarak şöyle dedi: *"Onlar, altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları adn cennetleridir. İşte bu, günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır."* Yani az önce bahsedilen yüksek dereceleri elde etmek, inkâr ve isyandan temizlenen kimsenin mükâfatıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın vereceği sevabın daha kalıcı olduğunu ortaya koymaktadır.

Âyette, önce günahkârların halinin zikredilmesi, Firavun'un, *"Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha devamlıdır"* sözüne bir karşılık ve cevap olarak, Allah'ın azabının daha şiddetli ve daha devamlı olduğunu hemen bildirmek içindir.

"Kim Rabb'ine günahkâr olarak gelirse ..." âyetiyle, ondan sonraki âyetin, sihirbazların sözü değil, Cenâb-ı Hakk'ın sözü olduğu da söylenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, manevi yola giren (kâmil mürşide itisap eden) eden dervişlere ve güzel hal sahibi kimselere, kendileri çokça inkâr edilip tehdit aldıklarında ve çeşitli azaplarla korkutulduklarında seyrü sülûk yolunda sabit kalmalarına ve ondan dönmemelerine teşvik vardır. Hak yolcuları bu tür şeylerle karşılaşınca endişeye düşüp canlarını sıkmamalı, asla zafiyet göstermemeli ve sihirbazların Firavun'a söylediği gibi onlara şöyle demeliler:

"Bize gelen bunca mucizelere ve bizi yaratana karşı seni asla tercih etmeyiz. Artık sen vereceğin hükmü ver, elinden geleni yap! Sen, sadece bu dünya hayatında hükmünü uygulayabilirsin."

Gerçekten bu durum sûfîlerden çoğunun başına gelmiş, onlar, Hak yoluna girdikleri için eziyet görmüşlerdir. Onlardan bazısı öldürülmüş, bazısı hapsedilmiş, bazısı vatanından sürülmüş ve bunların dışında birçok sıkıntılı durumla karşı karşıya gelmişlerdir. Bütün bunlarla birlikte onlar, içinde bulundukları doğru yoldan dönmemişler, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna ulaşana kadar o yolda devam etmişler ve O'na kavuşmanın zevkini tatmışlardır. Bu yoldan dönen kimse, sadece yolda iken dönmüştür; Hakk'a vâsıl olan kimseye gelince o, etleri lime lime doğransa da yolundan asla geri dönmez. Yüce Allah, müttaki kullarının dostudur; onları sever ve korur.

Firavun'un Denizde Boğulması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, İsrâiloğulları'nın Mısır'dan Şam'a çıkışlarından ve Firavun'un denizde boğulmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِي الْبَحْرِ
يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ
فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾

77. Şüphesiz biz Musa'ya, "Kullarımla birlikte geceleyin yola çık, (size) yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç" diye vahyettik.

78. Bunun üzerine Firavun, askerleriyle birlikte onların peşine düştü. Deniz onları korkunç bir şekilde sarıverdi.

79. Firavun, kavmini saptırdı; onlara doğru yolu göstermedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz Musa'ya, 'Kullarımla birlikte geceleyin yola çık' diye vahyettik."* Bu vahiy, Hz. Musa [aleyhisselâm], sihirbazlara galip geldikten sonra, yaklaşık yirmi sene boyunca Firavun'u Allah Teâlâ'ya davet ettikten ve ona kendisine verilen diğer mucizeleri gösterdikten sonra olmuştur. Bu süre içinde gerçekleşen mucize ve olaylar A'râf sûresinde genişçe açıklanmıştır (bk. A'râf 8/130-136). Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'un imanından ümidini kesince, Allah Teâlâ kendisine, iman edenlerle birlikte onların arasından çıkmasını emretti.

Mana şudur: Vallahi biz Musa'ya, "Seni, kendilerini Firavun'un elinden kurtarmak için gönderdiğimiz kullarımızı alıp geceleyin Mısır'dan çıkın, Kızıldeniz'e gidin" diye vahyettik.

Âyetin yeminle başlaması, onun içeriğine son derece önem verildiğini göstermek içindir. Cenâb-ı Hakk'ın, İsrâiloğulları'ndan "kullarım" diye bahsetmesi, onlara olan rahmetini ortaya koymak, kendilerine verdiği önemi göstermek içindir. Bu ifadeyle ayrıca şu duruma dikkat çekilmiştir: Firavun'un yaptığı son derece çirkin bir iştir; çünkü onlar Allah'ın kulları iken Firavun onları kendisine kul köle etmeye kalkmış ve onlara her türlü işkenceyi uygulamıştır.

Hz. Musa'ya yapılan vahiy şöyle devam ediyor: *"Onlar için denizde,* içinde hiç su olmayan *kuru bir yol aç, size yetişilmesinden korkma,* yani sana düşmanlarının yetişmesinden güvende ol ve *boğulmaktan da endişe etme!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Firavun, askerleriyle birlikte onların peşine düştü* ve onlara yetişti."

Hz. Musa [aleyhisselâm] ilâhî emre uyarak, iman edenleri alıp derhal yola çıktı, denize asâsını vurarak onlara bir yol açtı ve ona girdiler. Firavun da onları karada ve denizde takip etti.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], İsrâiloğulları'nı gecenin ilk saatlerinde yola çıkarttı. Sayıları 670.000 kişiydi. Firavun bunu haber alınca, askerleriyle birlikte peşlerine düştü. Firavun'un önde giden ordusu 700.000 kişiden oluşuyordu. Firavun, İsrâiloğulları'nın izini takip etti ve nihayet onlara yetişti. Öyle ki iki ordu birbirini görecek duruma geldi. İsrâiloğulları, arkadan gelen atların çıkardığı tozları görünce, Hz. Musa'ya, *"Eyvah, yakalandık!"* dediler. Musa [aleyhisselâm], *"Hayır, şüphesiz, Rabbim bizimledir; O bize bir yol gösterecektir, dedi"* (Şuarâ 26/61-62).

Firavun'un ordusu yaklaşınca, İsrâiloğulları, "Ey Musa, şimdi nereye gideceğiz; deniz önümüzde, Firavun'un atlıları arkamızda!" dediler. O zaman Hz. Musa, asâsını denize vurdu, deniz on iki kola ayrıldı. Her parçası sudan oluşan büyükçe bir dağ gibiydi. İsrâiloğulları, açılan yollardan yürümeye başladılar. Hepsi Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] oğullarının neslinden olduklarından akraba idiler. Farklı yollardan gittikleri için birbirlerini göremeyince, "Kardeşlerimiz suda boğuldu!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, dağ gibi yüksek dalgalara, birbirlerine karışmalarını vahyetti, sular birbirine karışıp tek yol olunca, İsrâiloğulları birbirlerini gördüler ve birbirlerinin sözlerini işittiler.

Firavun, denizin kenarına gelip de onu yarılmış halde görünce, "Musa denize sihir yaptı!" dedi. Yanındakiler de, "Eğer sen rab isen, onun girdiği gibi denizin içine gir!" dediler. O sırada Cibrîl [aleyhisselâm], erkek atların sevdiği dişi bir atın üzerinde geldi. Firavun, erkek bir atın üzerindeydi. Cibrîl [aleyhisselâm], dişi atıyla birlikte suya dalınca, Firavun'un atı sabredemeyip onun peşinden denize daldı. Mısırlılar'ın hepsi denizin içinde açılmış olan yola girdiler; tam denizin ortasına geldiklerinde, Allah Teâlâ, denize onları boğmasını emretti; kenarlarda toplanmış dağ gibi deniz dalgaları onların üzerine kapanıp hepsini boğdu.[578]

---

[578] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/218.

Hz. Musa [aleyhisselâm] beraberindeki İsrâiloğulları'yla birlikte denizi sağ salim güven içinde geçti; Firavun ve ordusuna gelince, *"Deniz onları korkunç bir şekilde sarıverdi."* Yani deniz dalgaları onların üzerine kapanıp onları tarifi imkânsız bir şekilde feci olarak sardı ve boğdu.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Deniz hepsini boğdu. Firavun, kurtulmaktan ümidini kesince iman etti, ancak bu imanı kendisine bir fayda vermedi. Eğer daha önce inkârda ısrar etmeseydi, o andaki imanı kendisine fayda verirdi. Ne var ki ona, ezelde takdir edilen şekavet hali (cehennemlik hükmü) ulaştı."[579]

Kevâşî[580] demiştir ki: "Onlar, denizde suda boğulmakla birlikte, başlarına Allah'ın gazabı ve hakikatini sadece Allah Teâlâ'nın bileceği başka şeyler de geldi."

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun, kavmini saptırdı;* onları helâk etti, kendilerini zarar ve hüsrana götürecek yola yönlendirdi ve inkâr üzere öldüler. Firavun, kavmini korkunç dünya azaplarına ve peşinden gelecek ebedî ahiret azaplarına sürükledi.

"Onlara asla doğru yolu göstermedi; kendilerini hiçbir zaman dünya ve ahirette istedikleri güzel şeylere ulaştıracak bir yola sevketmedi." Bu ifade onun, kavmini saptırdığını bildirmek ve bunu vurguyla ifade etmektedir. Onda Firavun'un, *"Ben sizi sadece doğru yola ulaştırıyorum"* (Mü'min 40/29) sözüyle bir nevi alay vardır. Çünkü bir kimsenin hidayet üzere olmadığı söylendiğinde, bu onun az da olsa hidayet üzere olduğu düşüncesini akla getirebilir; aynı durum Firavun hakkında ise sadece bir alay olarak düşünülebilir.[581] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

77-79. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dinine sımsıkı sarılan ve zamanında karşılaştığı zorluklara sabreden kimselerin âkıbetine bak! Bak, nasıl hârikulâde şeyler yaşadı, izzet ve zafer onun oldu; bulduğu güzelliklerle yaşadığı zorlukları unuttu, Allah ona eziyet veren düşmanları helâk etti, kendisini ise kurtuluş ve hidayet yoluna sevketti. Allah Teâlâ'nın dostlarına uyguladığı kanunu böyledir. Allah onlara önce türlü bela, zorluk ve sıkıntılar gönderir; peşinden kendilerini izzet, zafer ve türlü ihsanlara kavuşturur.

---

[579] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/135.

[580] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

[581] Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/298).

İsrâiloğulları'na Yapılan Özel İhsanlar

Bunun için Cenâb-ı Hak İsrâiloğulları'na, denizi geçtikten sonra yaptığı ihsanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ
الطُّورِ الْأَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا
رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي ۖ وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي
فَقَدْ هَوَىٰ ﴿٨١﴾ وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ ﴿٨٢﴾

80. ***Ey İsrâiloğulları! Sizi düşmanınızdan kurtardık; size Tûr'un sağ yanında buluşmayı*** *(orada Musa ile konuşup kendisine Tevrat'ı vermeyi)* ***vaat ettik ve size kudret helvası ile bıldırcın indirdik.***

81. ***Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin, bu konuda haddi aşmayın; sonra size gazabım iner. Kime gazabım inerse, gerçekten o, helâk olmuştur.***

82. ***Şüphe yok ki ben, tövbe eden, inanan ve salih amel yapan, sonra da doğru yolda giden kimse için son derece affediciyim.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'nı denizde boğulmaktan kurtarıp onlara dünyevî ve uhrevî pek çok nimetini ihsan ettikten sonra buyurdu ki:

"Ey İsrâiloğulları! Sizi düşmanınızdan, Firavun ve kavminden kurtardık." Onlar size en acı azabı tattırıyorlar; erkek çocuklarınızı öldürüp kız çocuklarınızı hayatta bırakıyorlardı (Bakara 2/49). *"Size,* peygamberiniz vasıtasıyla *Tûr'un sağ yanında buluşmayı,* oraya gelmenizi ve orada Musa ile konuşup kendisine Tevrat'ı vermeyi *vaat ettik."*

Bu âyette geçen Tûr dağının, Hz. Musa'nın üzerinde ateş gördüğü ve kendisine peygamberlik verildiği Tûr dağı mı yoksa başka bir Tûr dağı mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır.

Âyette geçen sözleşme, Hz. Musa'ya has iken veya ona ve seçilen yetmiş kişiye ait iken, *"Size, Tûr'un sağ yanında buluşmayı vaat ettik"* buyrularak sözleşmenin İsrâiloğulları'na nisbet edilmesi, onun kendileriyle ilgili olmasından ve faydasının kendilerine dokunmasındandır. Onda ayrıca, İsrâiloğulları'na yapılan ihsanın hakkının yerine getrilmesi vardır. Benzer bir durum şu âyette de mevcuttur:

"Biz sizi yarattık; sonra size şekil verdik" (A'râf 7/11). Bu âyette de yaratılma ve şekil verilme muhataplara göre ifade edilmiştir; halbuki âyette konu edilen Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm].

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Ayrıca* çölde yolu kaybettiğinizde *size kudret helvası ile bıldırcın indirdik."*

Onlar Tîh çölünde kayboldukları zaman, kendilerine kudret helvası ile bıldırcın indirildi. Kudret helvası, sabah şafak söktükten sonra güneş doğana kadar, kar şeklinde herkesin ihtiyacı ölçüsünde iniyordu. Ayrıca güney rüzgârları da bıldırcın kuşlarını üzerlerine kadar getiriyor, herkes kendisine yetecek miktarda kuş alıp kesiyordu.

Onlara dedik ki: *"Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin."* Yani onların temiz, leziz ve helâl olanlarından yiyin.

İsrâiloğulları'na, önce denizden kurtarılma nimeti, sonra dinî nimet, peşinden de dünyevî nimet zikredilmiş, bu durum çok güzel bir tertip içinde sunulmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu konuda haddi aşmayın."* Yani, size verdiğimiz rızıklara şükretmeyi terkederek ve onda size çizilen sınırları çiğneyerek haddi aşmayın. Mesela, verilen nimeti israf etmek, onunla şımarmak ve onu hak edene vermemek haddi aşmaktır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Helâli bırakıp harama giderek haddi aşmayın. Yahut ihtiyaç fazlasını elde tutarak haddi aşmayın. Veyahut nimeti gaflet içinde ve Allah'ı zikirden uzak bir halde yiyerek haddi aşmayın."[582]

Âyete şu mana da verilmiştir: Siz verdiğimiz rızıkları, bir kenara yığıp biriktirmeyin.

İsrâiloğulları, rızıkları bir kenarda biriktirdiler ve buna alıştılar.

Bir diğer mana: Siz verdiğimiz rızıkları, isyanda harcamayın.

Âyet şöyle devam ediyor: "Yasaklanan bu işlerden birini yaparsanız *sonra size gazabım iner,* yani emre karşı gelenlere gazabım gerekli olur. *Kime gazabım inerse gerçekten o helâk olmuştur.* O kimse, baş aşağı gidip helâk çukurlarına yuvarlanır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphe yok ki ben,* şirkten ve isyana *tövbe eden,* iman etmesi gereken şekilde *inanan* ve dinin öğrettiği şekilde *salih amel yapan, sonra da* ölene kadar istikamet üzere *doğru yolda giden kimse için son derece affediciyim.*"

Âyette, bir hataya ve taşkınlığa düşen kimseleri tövbeye ve imana teşvik vardır. Onda ayrıca imanla ölmeyen kimsenin ilâhî aftan uzak olduğuna bir işaret vardır.

Kevâşî[583] demiştir ki: "'Sonra doğru yolda giden kimse' demek, doğru yolda olmanın Allah Teâlâ'nın özel yardımı ile gerçekleştiğini bilen demektir."

---

[582] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/136.

[583] Kevâşî az yukarıda tanıtıldı.

80-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kuldan sıkıntı günleri gidip kendisine nimet ve ihsan günleri gelince, geçmiş günlerindeki sıkıntıları hatırlayıp içinde bulunduğu nimetlere öyle bakması gerekir. Şükür ve tevazusunu artırmak için böyle yapmalıdır; o zaman kendisine ihsan edilen nimetler artar, hayırlar çoğalır. Fakat kul, geçmişteki imtihan ve sıkıntılı günleri unutur ve içinde bulunduğu nimetlere şükretmezse, nimetin elinden alınıp eski haline dönmesi hak olur. Sahih hadiste anlatılan alaca tenli, kel ve gözleri kör üç adamın hadisesini düşün. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onların hadisesini şöyle anlatmıştır:

İsrâiloğulları'ndan üç kişi vardı: Biri ala tenli, biri kel, biri de gözleri kör. Allah bunları imtihan etmeyi diledi. Bu maksatla onlara insan sûretinde bir melek gönderdi.

Melek önce ala tenliye gelerek,

"En çok neyi istersin?" diye sordu. Adam,

"Güzel bir renk, güzel bir ten verilmesini, insanları benden tiksindiren şu halin gitmesini!" dedi. Melek onun vücudunu meshetti; çirkinliği gitti, güzel bir renk, güzel bir ten sahibi oldu. Melek ona tekrar,

"Hangi malı elde etmek?" diye sordu. Adam,

"Deveyi!" dedi. Ona on aylık hamile bir deve verildi. Melek,

"Allah bunları sana mübarek kılsın!" deyip kayboldu ve kelin yanına geldi. Ona,

"En çok istediğin şey nedir?" diye sordu. Kel,

"Güzel bir saç ve insanları benden nefret ettiren şu halin benden gitmesini istiyorum" dedi. Melek, kelin başını elleriyle meshetti, adamın kelliği gitti. Kendisine güzel bir saç verildi. Melek tekrar,

"En çok hangi malı elde etmek istersin?" diye sordu. Adam,

"Sığırı!" dedi. Kendisine hamile bir inek verildi. Melek,

"Allah bu sığırı sana mübarek kılsın!" diye dua etti. Sonra gözleri kör olan adamın yanına gitti. Ona da,

"En çok neyi istersin?" diye sordu. Adam,

"Allah'ın bana gözümü vermesini ve insanları görmeyi!" dedi. Melek onun da gözünü meshetti, Allah gözlerini iade etti; gözleri görmeye başladı. Melek,

"En çok hangi malı elde etmek istersin?" diye sordu. Adam,

"Koyunu!" dedi. Ona hamile bir koyun verildi.

Derken deve ve sığır yavruladı, koyun kuzuladı. Çok geçmeden birinin bir vadi dolusu develeri, diğerinin bir vadi dolusu sığırları, öbürünün de bir vadi dolusu koyunları oldu.

Sonra melek, alaca tenliye, onun ilk haline bürünmüş alaca tenli biri olarak geldi ve,

"Ben fakir biriyim, yolda kaldım, yola devam etme imkânım yok. Şu anda Allah ve senden başka bana yardım edecek kimse de yok! Sana şu güzel rengi, şu güzel teni ve şu malı veren Allah aşkına bana bir deve vermeni istiyorum! Ver ki onunla yoluma devam edebileyim!" dedi. Adam,

"Olmaz; onda nicelerinin hakkı var!" dedi ve yardım talebini reddetti. Melek de,

"Sanki seni tanıyor gibiyim! Sen daha önce alaca tenli, herkesin kendisinden nefret ettiği fakir biri değil miydin? Allah sana sıhhat ve mal verdi" dedi. Ama adam,

"Ben bu malı benden öncekilerden miras olarak aldım" diyerek onu tersledi. Melek de,

"Eğer yalancı isen Allah seni eski haline çevirsin!" dedi ve onu bırakarak kelin yanına geldi. Kendisine, onun eski halinde kel biri olarak göründü. Aynı şeyleri ona da söyleyip yardım istedi. Kel de alaca tenli gibi yardım etmeyi reddetti. Sahip olduğu şeyleri kendisinin elde ettiğini söyledi. Melek ona,

"Eğer yalancı isen Allah seni eski haline çevirsin!" deyip, daha önce gözleri kör olanın yanına vardı. Ona da kendisinin ilk haliyle gözleri görmeyen bir insan sûretinde gelerek,

"Ben fakir bir adamım, yolcuyum, yola devam etme imkânım kalmadı. Bugün, önce Allah sonra senden başka bana yardım edecek kimse yok! Sana gözünü iade eden Allah aşkına senden bir koyun istiyorum. Ver ki yoluma devam edebileyim!" dedi. Gözleri önceleri kör olup sonra açılan kimse,

"Benim de bir zamanlar gözlerim görmüyordu; Allah gözümü iade etti; fakirdim mal verip zengin etti. İstediğini al, istediğini bırak. Vallahi, bugün Allah adına her ne alırsan sana zorluk çıkarmayacağım!" dedi. Melek de,

"Malının hepsi senin olsun! Sizler imtihan edildiniz. Allah senden razı oldu, diğerlerine gazap etti" dedi ve gözden kayboldu.[584]

Demek ki şükür, eldeki mevcut malı bağlayıp koruma, elde olmayanı da ele etme sebebidir.

Nimet sahibine denir ki: Eğer elindeki nimetin şükrünü yerine getirmek istersen, sana verdiğimiz rızıkların temiz ve helâl olanlarından ye, onu gereken yerin dışında harcayarak veya verilmesi gereken yere vermeyerek haddi aşma; yoksa sana gazabımız iner.

İmam Kuşeyrî, *"Ben tövbe edenler için çok affediciyim"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ben, yaptığı hatadan tövbe eden, iman eden, yani yaptığı iyi işleri kendinden görmeyen, bilakis bütün hadiselerin Cenâb-ı Hak'tan olduğuna iman eden, salih amel işleyen, yani fazları kusursuz yerine getiren, sünnete ve İslâm cemaatine uyarak doğru yolda gidenlere karşı çok affediciyim."

Yine o demiştir ki: "Doğru yolda giden; yani bizim özel desteğimizle bize ulaşan kimse için çok affediciyim."[585]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Tövbe eden, bütün varlığı ile Allah'a bağlanan kimsedir. Gerçek mümin, Allah'ı yakînen tanıyan kimsedir. Salih amel, Allah'ın dışındaki her şeyi terketmektir. Kul böyle olunca, Allah ile Allah'a gider; Allah'ın rahmetiyle affedilen ve Allah'ın korumasıyla günahlardan korunan bir kimse olur."[586]

---

[584] Buhârî, Enbiya, 51; Müslim, Zühd, 1 (nr. 10). İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh] hadisi, tefsirde özetle nakletmiştir; biz hadis kaynaklarından olayın tamamını verdik.

[585] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/137.

[586] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/498.

İsrâiloğulları'nın Buzağıya Tapması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] Tûr dağına Allah ile özel konuşmaya gittikten sonra İsrâiloğulları'nın buzağıya tapma fitnesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ اُولَٓاءِ عَلٰٓى اَثَرٖى وَعَجِلْتُ
اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾ قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ
السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ
رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُمْ اَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ
مِنْ رَبِّكُمْ فَاَخْلَفْتُمْ مَوْعِدٖى ﴿٨٦﴾ قَالُوا مَٓا اَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلٰكِنَّا
حُمِّلْنَٓا اَوْزَارًا مِنْ زٖينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذٰلِكَ اَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾
فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هٰذَٓا اِلٰهُكُمْ وَاِلٰهُ مُوسٰى فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾

83. *Ey Musa, seni hemen kavminden ayrılmaya sevkeden nedir?*

84. *Musa, "İşte onlar da hemen peşimdeler. Rabbim, ben, razı olasın diye sana hemen geldim" dedi.*

85. *Allah buyurdu: "Senden sonra biz, kavmini imtihan ettik ve Sâmirî onları yoldan çıkardı."*

86. *Bunun üzerine Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü. Onlara dedi ki: "Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Şu halde* (sizden ayrılışımdan) *uzun zaman mı geçti* (de bu hataya düştünüz)*, yoksa üstünüze Rabb'inizden bir gazabın inmesini mi istediniz ki bana olan vaadinizden döndünüz?*

87. ***Dediler ki: "Biz sana olan vaadimizden kendi kudret ve iradememizle dönmedik; fakat biz, o kavmin*** *(Mısırlılar'ın)* ***ziynet eşyalarından yüklü miktarda yanımıza almıştık, işte onları ateşe attık, aynı şekilde Sâmirî de attı."***

88. ***Böylece Sâmirî, onlar için, böğüren bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. Bunun üzerine*** *(Sâmirî ve ona tâbi olanlar),* ***"İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır, fakat onu unuttu*** *(Tûr dağına ilâhını aramaya gitti)***" dediler.***

Tefsir

Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği süreyi tamamlamak ve Allah'ın emriyle Tevrat'ı almak için Tûr dağına gitti. İlâhî emir gereği, yanına İsrâiloğulları'ndan yetmiş kişi seçmişti. Onlarla birlikte Tûr dağına yaklaşınca, ilâhî şevk onu harekete geçirdi, kavmini geride bırakarak kendisi hemen Tûr dağına gitti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona, *"Ey Musa, seni hemen kavminden ayrılmaya sevkeden nedir?"* buyurdu. Yani seni acele etmeye ve kavminden ayrılıp tek başına gelmeye sevkeden nedir? Halbuki ben sana kavminle birlikte gelmeni emretmiştim. Yoksa senin onları bırakıp tek başına gelişin, kendilerini ihmal etmenden mi kaynaklanıyor? Bunun üzerine Hz. Musa şöyle cevap verdi:

"İşte onlar da hemen peşimdeler." Yani onlar bana yakın bir yerdeler, benimle beraberler. Ben onlardan birkaç adım önde geldim; bunun da beraberliğe bir halel getirmeyeceğini, birlikte bulunmaya bir zarar vermeyeceğini zannettim. Bu kadarcık ayrılık arkadaşlar arasında ciddi bir kusur sayılmaz.

Kevâşî demiştir ki: "Rab Teâlâ'nın Hz. Musa'ya, *'Ey Musa, seni hemen kavminden ayrılmaya sevkeden nedir?"* şeklindeki sorusu iki şey içindir. Birincisi, acele edişini hoş görmemek, ikincisi de onu buna sevkeden şeyin sebebini sormak. Durum böyle olunca, Hz. Musa için en önemli şey, özrünü belirtmek ve yaptığı hoş görülmeyen şeyin sebebini ortaya koymak oldu. Bunun için şöyle dedi: Benim ashabımdan ayrılıp önce gelişim, onları tamamen geride bırakıp gelme türünden değildir; onlar bana çok yakındır, aramızdaki mesafe, önde giden kafile reisi ile kafile arasındaki mesafe kadardır.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra sorunun cevabını vererek şöyle dedi: *"Rabbim, ben,* emrine derhal uyduğum ve sözüne vefa gösterdiğim için benden daha fazla *razı olasın diye sana hemen geldim."* Çünkü Hz. Musa, vaat edilen yere hemen gitmesinin, ilâhî rızaya daha uygun olacağını düşündü. Bu âyette, peygamberlerin (vahiy tarafından tam açıklanmayan konularda) ictihad etmelerinin câiz olduğuna dair bir delil vardır.

Hz. Musa'nın sözünün manası şudur: Rabbim, seni sevdiğimi ve senden başka kimseyle kararımın (huzur ve sükûnumun) olmadığını bilesin diye hemen geldim.

İmam Kuşeyrî, Hz. Musa'nın, *"Onlar hemen peşimdeler ..."* sözünü şöyle açıklamıştır: "Onları geride kendi hallerine terkedip zayi ederek sana gelmedim; fakat Rabbim, sen benden razı olasın diye hemen geldim." Allah Teâlâ ona buyurdu ki: "Ey Musa, benim rızam senin onlarla birlikte bulunmandadır; onları geride bırakıp önce gelmende değildir. Senin, benim rızam için kendileriyle birlikte bulunmanı istediğim zayıflarla beraber bulunman, seni, onlardan önce gelişinden daha fazla rızama ulaştırır."[587]

Allah Teâlâ Hz. Musa'ya buyurdu ki: *"Senden sonra biz kavmini imtihan ettik."* Yani sen onların arasından ayrıldıktan sonra biz, onları buzağıya tapma fitnesiyle imtihan ettik.

Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları, Hz. Musa [aleyhisselâm] aralarından gittikten sonra, yirmi gün onun tavsiye ettiği şekilde yaşadılar. Sonra, yirmi günü, geceleriyle birlikte kırk gün olarak hesap ve kabul ederek,

"Biz, Hz. Musa'nın (Tûr dağından vahiy ve Tevrat'ı alıp gelmesi için) verdiği süreyi tamamladık; fakat Hz. Musa gözükmediği gibi kendisinden bir haber de yok!" dediler. Hz. Musa onlara, kendilerinden kırk gün ayrı kalacağını ve sonra geri döneceğini söylemişti. Bu arada, geride kalanların başına Hz. Harun'u kendi yerine vekil bırakmıştı. Onlar, 600.000 kişiydiler. Hepsi buzağıya tapma fitnesine düştüler; onlardan sadece 12.000 kişi buzağıya tapmaktan kurtuldu. *"Sâmirî onları saptırdı"* âyetinin manası budur. Çünkü Sâmirî, onların fitneye düşme sebebiydi. Sâmirî onlara,

---

[587] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/138.

"Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] size verdiği sürede geri dönmemesinin sebebi, *sizlerin yanında Mısırlılar'ın altınlarının bulunmasıdır; onlar, sizin için* haramdır" dedi ve böylece -inşallah az sonra açıklanacağı üzere- buzağı heykelini yapma ve ona tapma işi başladı.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa huzuruna geldiğinde, kendisine bu fitneyi daha olmadan haber vermesi, onun gerçekleşmesinin ilâhî ilimde mevcut olmasındandır. Yahut bu durum, olması beklenen bir şeyi, gerçekleşmiş gibi haber vermektir. Şu âyette de ileride olacak bir şey olmuş gibi anlatılmıştır:

"Cennetlikler, cehennemliklere şöyle seslendi ..." (A'râf 7/44).

Cenâb-ı Hakk'ın buzağıya tapma olayını Hz. Musa'ya haber vermesinin bir izahı da şudur: Sâmirî, Hz. Musa Tûr dağına gittikten sonra böyle bir fitneyi çıkarmaya karar vermiş ve onun hazırlıklarına girişmişti. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya haber verdiğinde fitne çıkmıştı.

Sâmirî, İsrâiloğulları'nın Sâmire denen bir kabilesine mensuptu. Onun Kirmanlı biri olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sâmirî, ineğe tapan bir şehirden idi. İsrâiloğulları'nın arasına girdi, Hz. Musa'nın getirdiği dine iman ettiğini açıkladı, fakat içinde ineğe tapma sevgisi vardı. Allah Teâlâ onunla İsrâiloğulları'nı imtihan edip belaya düşürdü. Sâmirî'nin ismi, Musa b. Zafer'di."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü."* Hz. Musa, Tur dağında kendisine vaat edilen kırk günlük süreyi tamamlayıp Tevrat'ı aldıktan sonra kavminin yanına döndü, fitne haberini alır almaz dönmedi. Allah Teâlâ'nın, *"Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü"* âyetinden onun, haberi alır almaz hemen döndüğü zannediliyor, ancak durum böyle değildir.

Hz. Musa'nın, kırk günden sonra döndüğü kesin bir durumdur; bu onun, fitne haberini alır almaz döndüğü zannını ortadan kaldırıyor.

Hz. Musa, kavmine döndüğünde onlara dedi ki: *"Ey kavmim! Rabb'iniz* size, içinde nur ve hidayet bulunan Tevrat'ı vereceğini vaat ederek *güzel bir vaatte bulunmadı mı? Şu halde* sizden ayrılışımdan *uzun zaman mı geçti* de bu hataya döştünüz, *yoksa* her işinizin sahibi olan *Rabb'inizden üzerinize şiddetli bir gazabın inmesini mi istediniz ki bana olan vaadinizden döndünüz?"* Benim sizinle yaptığım anlaşma, ben Cenâb-ı Hak ile buluşma yerinden dönene kadar size emrettiğim gibi davranmanız yönündeydi. Yahut sizler, size emrettiğim hususlara uyacağınıza dair bana söz vermiştiniz. Sanki şöyle deniyor:

"Aradan uzun bir zaman geçtiği için mi yaptığınız anlaşmayı unutup bana verdiğiniz sözden hata ile caydınız, yoksa başınıza ilâhî gazabın gelmesini isteyerek mi bana verdiğiniz sözü kasten terk ettiniz?"

Dediler ki: *"Biz sana olan vaadimizden,* yani senin emrettiğin gibi davranmaya dair seninle yaptığımız anlaşmadan *kendi kudret ve i997ademizle dönmedik."* Biz işimize sahiptik, eğer kendi başımıza bırakılsaydık ve Sâmirî bize yaptığı işi güzelmiş gibi göstermeseydi, biz verdiğimiz sözden caymazdık, fakat iş bizi aştı, Sâmirî, şartların da kendisini desteklemesiyle bizi saptırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar şunu demek istediler: Biz, başta yaptıklarımızda bu şeyi hiç kastetmemiştik; işimizin sonunun nereye varacağını da bilmiyorduk. Sâmirî, bizim Kıptîler'in ziynet eşyalarından kendisine getirdiklerimizi eriterek ondan buzağı heykeli yaptı. Böylece iş, varacağı kötü noktaya vardı. Haramlar da böyledir; sonuçta bütün haramlar fitne ve kötülükten uzak değildir."[588]

Onların sözü şöyle devam ediyor: *"Fakat biz, o kavmin* yani Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in *ziynet eşyalarından yüklü miktarda yanımıza almıştık."* Bu söz, bir ara cümle olup hatanın kaynağını açıklayan bir özür dilemedir. Bununla şunu demek istediler:

---

[588] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/139.

"Bizler Mısır'dan çıkmaya niyetlenince, düğünümüzde emanet olarak kullanacağız diye Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in ziynet eşyasından yüklü miktarda alıp yanımızda getirmiştik."

Bir rivayete göre İsrâiloğulları, Kıptîler'in süs eşyalarını kendilerine ait bayramda kullanmak üzere emaneten aldılar, fakat durumlarını anlarlar diye onları geri vermeyip yanlarında götürdüler.

Şöyle de denmiştir: Kıptîler denizde boğulduktan sonra, deniz onların giysi ve eşyalarını sahile attı. Onların elbiseleri de genelde altın ve gümüşten oluşuyordu. Deniz onları dışarı atınca İsrâiloğulları da aldılar. İşte ateşte eritilerek buzağı heykelinin yapıldığı süsler bunlardır. Âyetin metninde süslerden oluşan yüklere "evzâr" denmiştir. Evzâr, "günahlar" manasındadır. Onlara bu ismin verilmesi, o eşyaların alınmasının günah olmasındandır; çünkü İsrâiloğulları için ganimet helâl değildi.

Sözlerine şöyle devam ettiler: *"İşte onları ateşe attık."* Yani onların cezasından kurtulma ümidiyle hepsini ateşe attık. Yahut biz onları Sâmirî'nin önüne attık. *"O da ateşe attı."* Aynı şekilde Sâmirî de kendi yanında bulunan süs eşyalarını ateşe attı.

Yahut Sâmirî, Cibrîl'in atının bastığı yerden aldığı yanındaki toprağı, ateşte eriyen altın ve gümüşten yaptığı buzağı heykelinin içine attı. Bu fikri onun aklına şeytan getirdi ve ona, "Cibrîl'in atının bastığı yerden alınacak toprak, neye karışırsa ona hayat vereceğini" söyledi. O da bu toprağı buzağı heykelinin içine atınca, heykel böğürmeye başladı.

Rivayet edildiğine göre Sâmirî, İsrâiloğulları'na, "Musa'nın [aleyhisselâm] size söylediği süre içinde gelmeyip gecikmesinin tek sebebi, sizin yanınızda bulunan (Kıptîler'e ait haram) süslerdir. Ondan kurtulmanın tek yolu, bir kuyu eşip içinde kızgın bir ateş yakmak ve süsleri içine atıp eritmektir" dedi. Onlar da böyle yaptılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu şekilde Sâmirî,* ateşte erimiş süslerden, *onlar için böğüren bir buzağı heykeli,* eti ve kanı olan yahut altından cesedi olup ruhu olmayan bir buzağı *ortaya çıkardı.* Bunun üzerine, Sâmirî ve onun yüzünden fitneye düşenler, *"İşte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır, fakat onu unuttu; unuttu da Tûr dağına ilâhını aramaya gitti"* dediler.

Âyetin, *"Onlar için çıkardı"* kısmı, Allah Teâlâ'nın sözü olup Sâmirî'nin sözlü ve fiilî fitnesinin sonucunu anlatmaktadır. Bu, olanları daha detaylı anlatmak ve yaptıklarını reddetmeye zemin hazırlamak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir topluluğun reisi, cemaatiyle birlikte sefer halindeyken, onların aralarında bulunması ve onları önden gönderip kendisinin arkadan takip etmesi uygundur. Onlardan öne geçmemeli ve bir iş için acele edip kendilerini geride bırakmamalıdır. Her türlü teenni ve acele etmeden iş yapmak Allah'tandır; bütün acele işler şeytandandır. Bütün hayır, zayıf ve fakir kimselerle birlikte toplu halde bulunmaktadır. Bu şekilde insan onlardan biri gibi olmalıdır.

Eğer cemaatin reisi, mühim bir iş için onlardan ayrılmak durumunda kalırsa o zaman, dinine güvendiği birini yerine halife olarak bırakmalıdır. Bu konuda tamamıyla Rabb'ine güvenmeli, bütün dikkat ve nazarını O'nun haklarını korumaya yöneltmelidir.

Kevâşî[589] demiştir ki: "İbn Atâ'nın şöyle dediği nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, 'Kavminin başına bu fitnenin nereden geldiğini biliyor musun?' diye vahyetti; o da, 'Hayır yâ Rabbi, bilmiyorum' dedi. Allah Teâlâ, 'Sen kardeşin Harun'a, 'Kavmimin başında benim yerime halife ol!' dediğinde, Harun'a güvenip itimat ettiğinde ben neredeydim; işini bana niçin havale etmedin?' buyurdu."

Demek ki dervişlerin başına gelen her türlü fitne ve sapkınlık, işin ehli biriyle birlikte olmamalarından veya onun sözüne az kulak vermelerindendir. Eğer şeyhin yokluğunda dervişlerin başına maddi sebeplerden veya dünyadan bir fitne gelirse şeyh kızgın ve üzgün bir şekilde onlara geri dönmeli ve kendilerine şöyle demelidir:

"Allah size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Bu vaat, eğer seyrü sülûke ve dünyadan el etek çekmeye sabrederseniz size vermeyi vaat ettiği şey büyük manevi fetihtir. Halbuki er kişiler, bu hali elde etmek için şeyhlerinin hizmetinde yirmi-otuz sene beklerlerdi. Yoksa sizler, şeyhlerinize muhalefet ettiğinizde, Rabb'inizin sizi huzurundan uzaklaştırarak ve kalbinize perde çekerek O'nun gazabına uğramayı mı istediniz?"

---

[589] Kevâşî, bu sûrede az yukarıda tanıtıldı.

Eğer dervişler özür dilerlerse şeyhleri özürlerini kabul etmelidir. Şayet dünya malına tapmaya devam ediyorlarsa dünyayı ellerinden çıkarmalı ve onlara şöyle demelidir:

"Kendisine taptığınız şu dünya putuna bakın; onu paramparça edeceğiz ve denize atacağız!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Buzağıya Tapanları Ret

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde, buzağıya tapmayı reddederek şöyle buyurdu:

اَفَلَا يَرَوْنَ اَلَّا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ
قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ
فَاتَّبِعُونٖى وَاَطٖيعُوا اَمْرٖى ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفٖينَ حَتّٰى
يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾
اَلَّا تَتَّبِعَنِ اَفَعَصَيْتَ اَمْرٖى ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَاْخُذْ بِلِحْيَتٖى وَلَا بِرَاْسٖى
اِنّٖى خَشٖيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنٖى اِسْرَٓائٖلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلٖى ﴿٩٤﴾

89. ***Onlar, o heykelin, kendilerine sözle bir karşılık vermediğini, onlara bir zarar ve bir fayda verme gücünde olmadığını görmüyorlar mı?***

90. ***Gerçekten Harun, onlara daha önce şöyle dedi: "Ey kavmim! Siz bununla imtihan edildiniz. Sizin Rabb'iniz Rahmân'dır; öyle ise bana uyunuz ve emrime itaat ediniz."***

91. ***Onlar, "Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaya devam edeceğiz!" dediler.***

92-93. ***Musa** (Tûr dağından döndüğünde) **dedi ki: "Ey Harun! Sana onların dalâlete düştüğünü gördüğünde bana tâbi** (emrime) **olmana ne engel oldu? Yoksa emrime karşı mı geldin?"***

94. ***Harun dedi ki: "Ey kardeşim! Saçımı başımı çekiştirme! Ben, senin, "İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık düşürdün ve sözümü tutmadın" demenden korktum.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, buzağıya tapmayı reddederek ve onların görüşlerini çirkin bularak buyuruyor ki: "*Onlar,* yani kendileri hak yoldan çıkan ve başkalarını da saptıranlar, *o heykelin,* kendilerine hiçbir sözle karşılık vermediğini, onun bir söz edemeyen, kendilerine bir cevap veremeyen ve ruhu olmayan cansız bir varlık olduğunu bilmiyorlar mı? Onun bir ilâh olduğunu nasıl düşünebiliyorlar?"

Buzağı yokken, "Onu görmüyorlar mı?" denmesi, onun durumunun apaçık ortada olduğuna dikkat çekmek içindir. Bu durum onların çok çirkin bir şey yaptıklarını ve akıllarının son derece zayıf olduğunu göstermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yine o heykelin, kendilerine bir zarar ve bir fayda verme gücünde olmadığını görmüyorlar mı?"* Yani onlar, o buzağının, kendilerinden bir zararı gidermeye yahut onlara bir fayda sağlamaya güç yetiremediğini görmüyorlar mı?

Bir diğer mana: Onlar, ona ibadet yapmadıklarında kendilerine bir zarar vermediğini, ibadet yaptıklarında da bir fayda sağlamadığını görmüyorlar mı?

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Gerçekten Harun, onlara daha önce şöyle dedi: Ey kavmim! Siz bununla imtihan edildiniz."* Vallahi Harun [aleyhisselâm], Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara dönmeden önce nasihat edip kendilerini uyardı ve doğru olanı söyledi. Onlara, "Ey kavmim! Siz bununla imtihan edildiniz; yani buzağı ile fitneye düştünüz ve onunla saptırdınız" dedi.

Mana şudur: Sâmirî sizi fitneye düşürdü, hakka irşad etmedi.

Hz. Harun [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Sizin Rabb'iniz sadece Rahmân'dır,* buzağı değildir." Hz. Harun, onları bâtıldan sakındırdıktan sonra, doğru olana sevketti. Onun, "Rab" ve "Rahmân" sıfatlarını dile getirmesi, rahmeti her şeyi kaplayan Cenâb-ı Hakk'a kalplerini meylettirmek içindir. Hz. Harun şunu demek istedi: Sizin kendisine ibadet edilmeye layık olan Rabb'iniz, sadece Rahmân olan Allah'tır, başkası değildir.

"Öyle ise dinde sabit kalma konusunda *bana uyunuz ve* yaptığınız işi terketme konusundaki *emrime itaat ediniz."*

İsrâiloğulları, Hz. Harun'a cevap olarak dediler ki: *"Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaya devam edeceğiz;* ona tapmaktan vazgeçmeyeceğiz!"

Onların bu sözünden, Hz. Musa'nın dönmesiyle buzağıya tapma işine son verecekleri anlaşılıyor, fakat onlar bunu, Hz. Musa döndüğünde buzağıya tapmayı terketme vaadi anlamında söylemediler, tam tersine basit sebeplerle işi geciktirmek için söylediler. Ve onlar, bu sözün altında, Sâmirî'nin sözüne dayanarak, Hz. Musa'nın onu iptal edecek açık bir şey getiremeyeceğini söylemeye çalıştılar.

Rivayet edildiğine göre onlar böyle söyleyince Hz. Harun [aleyhisselâm], içlerinden buzağıya tapmayan 12.000 kişiyle birlikte onlardan ayrıldı. Hz. Musa [aleyhisselâm] döndüğünde uzaktan bağrışma ve yaygara sesleri işitti. Buzağıya tapanlar, onun etrafında dolaşarak bağrışıyorlardı. Hz. Musa, yanındaki yetmiş kişiye,

"Bu bir fitne sesidir" dedi. Onların yanına gelince, daha önce âyette geçtiği gibi onlara,

"Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Şu halde (sizden ayrılışımdan) uzun zaman mı geçti (de bu hataya düştünüz) yoksa üstünüze Rabb'inizden bir gazabın inmesini mi istediniz ki bana olan vaadinizden döndünüz?" dedi. Onlar da kendisine,

"Biz sana olan vaadimizden kendi kudret ve irademizle dönmedik; fakat biz, Mısırlılar'ın ziynet eşyasından yüklü miktarda yanımıza almıştık, onları ateşe attık, aynı şekilde Sâmirî de attı" dediler.

Hz. Musa [aleyhisselâm], kardeşi Harun'u görünce, sağ eliyle onun saçını, sol eliyle de sakalını tutarak kızgın bir vaziyette,

"Ey Harun! Sen, onların buzağıya taparak ve sana bu çirkin sözü söyleyecek kadar inatta ileri giderek sapkınlığa düştüklerini gördüğünde benim emrime tâbi olmana ne engel oldu? Yani, sana emrettiğim hususlarda neden bana tâbi olmadın ve tavsiyeme uyup seninle olanlarla birlikte onlarla savaşmadın?"

İbn Atıyye, âyetin şu manada olduğunu söylemiştir: "Onları terketmene ne mani oldu ve bana tâbi olmamanı sana güzel gösteren neydi?"

İbn Atıyye'nin bu yorumu tenkide açıktır; çünkü Hz. Harun, onları terketmiştir. Hz. Musa [aleyhisselâm] onu, buzağıya tapanlarla savaşmadığı için yahut gelip kendisine durumu haber vermediği için kınamıştır. Bu noktayı iyi düşününüz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Seni benim emrime uymamaya sevkeden nedir?

Bir diğer mana: Senin hemen bana gelip onların saptırdığını haber vermene engel olan nedir? Senin onları terkedip bana gelmen, onlar için ciddi bir sakındırma olurdu. Bu mana daha açıktır.

Hz. Musa'nın sözü şöyle bitti: *"Yoksa emrime karşı mı geldin?"* Yani benim sana, "Dinde sağlam ve sabit dur, onu korumada bütün gücünü kullan" şeklindeki emrime karşı mı geldin?

Hz. Musa'nın, *"Kavmim içinde benim yerime halifem ol"* (A'râf 7/142) sözü, kesin olarak bu şeylerin yapılmasını içermektedir; çünkü halifelik, bunu gerektirmektedir. Halife, kendisini halife bırakan kimsenin bizzat uyguladığı işleri yapmayı üstlenmiş kimsedir.

Buna göre âyetin manası şöyle olur: Bana halife olduğun halde emrime isyan mı ettin? (Görevin icabı yapman gereken işleri niçin yapmadın?)

Harun dedi ki: *"Ey annemin oğlu (kardeşim)! Saçımı ve başımı çekiştirme!"*

Hz. Harun'un, özellikle annesini zikretmesi, onun hakkının büyüklüğünden dolayı Hz. Musa'nın sevgisini çekmek ve kalbini yumuşatmak içindir. Yoksa ikisinin anneleri bir, babaları ayrı olduğundan değildir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Harun ile Hz. Musa [aleyhisselâm], anneleri ve babaları bir kardeştirler. Yukarıda geçtiği gibi Hz. Musa, Allah için şiddetli kızgınlık ve gazabından dolayı Hz. Harun'un saçından ve sakalından tutup çekmişti. Hz. Musa [aleyhisselâm], din konusunda demir gibi sert biriydi; kavminin buzağıya taptığını görünce kendisine sahip olamayıp böyle yaptı. Sonra, kardeşi Hz. Harun, ondan özür dileyerek şöyle dedi:

"Ben, senin, 'İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun ve sözümü tutmadın' demenden korktum." Yani ben onların bir kısmını yanıma alarak diğerleriyle savaşsaydım, bu şekilde onlar gruplara ayrılsalardı, senin bana, "Kendi görüşünle İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun, halbuki onlar tek babanın (Hz. Yakub'un) neslinden gelen çocuklarıdır, niçin onları savaşla birbirine düşürdün?" demenden korktum. Âyette, kavim veya benzeri bir şey yerine "İsrâiloğulları" denmesi de bu durumu bildiriyor.

Hz. Harun [aleyhisselâm], "ayrılığa düşürmekle", savaşın peşinde gelecek bölünmeleri kastetti. Bu, peşinden bir birleşmenin görülmediği parçalanmadır. Hz. Harun [aleyhisselâm] Hz. Musa'ya, "Bana, 'Aralarını böldün ve benim sözümü tutmadın' demenden korktum" dedi. Hz. Musa, Tûr dağına giderken Hz. Harun'a, *"Kavmim içinde benim vekilim ol ve onları ıslah et"* (A'râf 7/142) demişti. Hz. Harun, bu sözü hatırlatarak şunu demek istedi:

"Ben ıslah için en uygun olanın, sen kendilerine dönene kadar kan dökmeden onları idare etmek olduğunu düşündüm. Bunun için, sen nasıl münasip görürsen bu işe öylece müdahale edesin, diye senin gelişini bekledim. Bunda özellikle şu durum etkili oldu: Onlar bize karşı çok kuvvetli idiler. Bizim ise sayımız az, gücümüz zayıftı."

Hz. Harun, bu durumu diğer bir âyette şöyle dile getirmiştir: *"Gerçekten bu kavim beni çok zayıf düşürdü; az kalsın beni öldürüyorlardı!"* (A'râf 7/150). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89-94. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başkasına güvenip itimat ederse ve O'ndan başkasına (helâl olmayan şekilde) sevgi duyup meylederse o şey bu kimse için İsrâiloğulları'nın taptığı buzağı yerinde olur. Ona denir ki:

"Ben Rabb'inin dışındaki bir varlığa nasıl böyle güvenip dayanıyorsun? Halbuki o, (Allah izin vermezse) sana bir zarar veya fayda vermeye güç yetiremez. Sen, Rabb'ine gidişinde onun yüzünden fitneye düştün ve kudsî huzurdan perdelendin. Senin Rabb'in, bütün varlıklara rahmet eden, cömertliği sonsuz ve karşılıksız ihsanda bulunan Allah'tır. Öyle ise O'nun sana emrettiği taatlere uy, her durumda O'na kul ol ki Allah için hâlis bir kul olasın ve O'nun dışındaki her şeyden kurtulasın."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sâmirî'nin Acı Sonu

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Sâmirî'ye yönelip onu azarlamasından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِىُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ
قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِى نَفْسِى ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ
فَاِنَّ لَكَ فِى الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ
اِلٰٓى اِلٰهِكَ الَّذِى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِى الْيَمِّ
نَسْفًا ﴿٩٧﴾ اِنَّمَا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذِى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

95. *Musa Sâmirî'ye dönerek, "Ey Sâmirî, senin derdin neydi?" dedi.*

96. *Sâmirî, "Ben, onların görmediklerini gördüm. O elçinin* (Cibrîl'in) *izinden bir avuç* (toprak) *alıp onu* (erimiş mücevheratın içine) *attım. Bu şekilde yapmamı bana nefsim hoş gösterdi" dedi.*

97. *Musa dedi ki: "Defol! Artık hayatın boyunca sen, 'Bana dokunmayın* (benden uzak durun)*!' diyeceksin. Ayrıca senin için, kurtulamayacağın bir azap vaadi var. Tapmakta olduğun ilâhına bak! Kesinlikle onu yakacağız, sonra da onu paramparça edip denize savuracağız!"*

98. *"Sizin ilâhınız, yalnızca, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. O, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa,* Sâmirî'yi kınayarak ona, *'Ey Sâmirî, senin derdin neydi?' dedi.*" Yani neden böyle yaptın; kavmimin içinde çıkarttığın bu fitne ile amacın nedir?" dedi.

Hz. Musa [aleyhisselâm], ona bu şekilde hitap etti ki yaptığı işin yanlış olduğu kendi itirafı ile ortaya çıksın. Ayrıca, ona uygulayacağı cezanın, onun sebebiyle fitneye düşenlere ve kendisinden sonra gelecek ümmetlere bir ibret vesilesi olmasını istedi.

Sâmirî, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] cevap olarak dedi ki: *"Ben, onların görmediklerini gördüm."* Yani kavminin bilmediğini bildim, onların anlamadığı bir şeyi anladım yahut onların görmediğini gördüm. Bu son mana daha uygundur.

Sâmirî, Cebrâil'in [aleyhisselâm] at üzerinde geldiğini görmüştü. Onun atı kuru yolda yürürken, ön veya arka ayaklarından birini kaldırdığında bastığı yer yemyeşil oluyordu. Sâmirî, bunda bir iş olduğunu anladı ve Cebrâil'in atının bastığı yerden bir avuç toprak aldı. Sâmirî'nin, âyette geçen, *"O elçinin* yani Allah Teâlâ'nın seni Tûr dağına götürmesi için gönderdiği Cibrîl'in atının *izinden bir avuç toprak aldım"* sözündeki anlatılan budur.

el-Lübâb isimli eserde denmiştir ki: "Sâmirî, Hz. Musa'ya çok yakın kimselerden biriydi. Cebrâil'in [aleyhisselâm] at üzerinde geldiğini gördü. Cebrâil [aleyhisselâm], denize girdi ve deniz yarıldı. İşte o sırada Sâmirî Cebrâil'in atının izinden bir avuç toprak aldı. Bunu sadece Hz. Musa [aleyhisselâm] ile birlikte olanlar gördü."

Katâde[590] demiştir ki: "Sâmirî, İsrâiloğulları içinde ileri gelen biriydi. Sâmire kabilesine mensuptu. Fakat Allah'ın düşmanı bu adam, İsrâiloğulları denizi geçtikten sonra münafıklık yaptı. İsrâiloğulları, o bölgede yaşayan Amâlikalılar'ın yanından geçerken onların putlara taptıklarını gördüler. Amâlikalılar, ineğe tapıyorlardı. İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, *'Ey Musa, onlarda olduğu gibi bizim için de puttan bir ilâh yap, dediler'* (A'râf 7/138). Sâmirî bu durumu ganimet bilerek onlara buzağı heykeli yaptı."[591]

---

[590] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[591] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/221.

Kevâşî demiştir ki: "Diğer insanların arasından Sâmirî Cebrâil'i tanıdı. Bunun sebebi şudur: Sâmirî'nin annesi onu, erkek çocukların Firavun'un adamları tarafından öldürüldüğü sene doğurdu. Annesi ona zarar vermesinler diye bir mağaraya koydu. Allah Teâlâ ona, bakıp büyütmesi için Cebrâil'i gönderdi. Bunun bir sebebi de Cenâb-ı Hak onun ileride böyle bir fitneyi çıkarmasına hükmettiği için, onun ölümden korunması gerekiyordu."

İbn Atıyye bu rivayeti zayıf bulmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atıyye'nin bu rivayeti zayıf bulması, onun nakli yönündendir; ilâhî kudrete gelince, Allah Teâlâ olmasını istediği her şeyi yapmaya kadirdir.

Sâmirî sonra dedi ki: "*Bu aldığım toprağı,* ateşte eritilmiş süslerden yapılan buzağı heykelinin içine *attım;* o da böğürerek ses vermeye başladı. *Bu şekilde yapmamı bana nefsim hoş gösterdi.*" Yani böyle acayip bir şeyi yapmayı bana nefsim süsleyip güzel gösterdi.

Onun cevabının özeti: Sâmirî bu yaptığını sırf nefs-i emmâresinin arzusuna uyarak ve onun aldatması ile yaptı; yoksa onu aklî bir delile dayanarak veya ilâhî bir ilhamla yapmış değildir.

"O zaman *Musa* [aleyhisselâm] ona dedi ki: *Defol!* İnsanların arasından çık! *Artık hayatın boyunca sen, 'Bana dokunmayın,* benden uzak durun!' diyeceksin."

Yani sen, hayatın boyunca insanlardan tamamen ayrı kalacaksın; bu durum senin iradenden değil, onu zorunlu kılan bir mecburiyetten kaynaklacak.

Bu şöyle oldu: Allah Teâlâ Sâmirî'ye bulaşıcı bir hastalık verdi; biri ona dokunsa veya o birine dokunsa o kimse derhal şiddetli bir hummaya tutuluyordu. Bunun için Sâmirî insanlardan, insanlar da ondan uzak durdular. Sâmirî, birileriyle karşılaşma durumunda, en yüksek sesiyle, "Bana dokunmayın!" diye bağırıyordu.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], Sâmirî'yi kavminin arasından uzaklaştırdı ve İsrâiloğulları'na onunla birlikte bulunmamalarını, kendisine yaklaşmamalarını emretti.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah Teâlâ Sâmirî'ye, onun insanlara, insanların da ona dokunmaması şeklinde ceza verdi. Bunu, kıyamete kadar ona ve onun neslinden gelenlere bir ceza yaptı. Allah Teâlâ sanki bu şekilde Sâmirî'nin sıkıntısını şiddetlendirdi ve bunu onun için dünyadaki azabı yaptı."[592]

Katâde demiştir ki: "Sâmirî'nin neslinden gelenler bugün de aynı hastalığa müptela edilmiş olup onlar da, 'Bana dokunmayın, bana yanaşmayın!' demektedirler."

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] Sâmirî'yi öldürmeyi niyet etti, Allah Teâlâ kendisine, "Onu öldürme; çünkü o eli açık cömert biridir" buyurdu.[593]

Sâmirî'ye böyle bir cezanın verilmesinin hikmeti şu olabilir: Onun insanların arasına karışmasıyla böyle bir fitne ortaya çıktı, sonra da bunun tam zıddı olarak kendisi insanlar arasından kovulup uzaklaştırılarak cezalandırıldı.

Hz. Musa (veya Allah Teâlâ) sonra ona dedi ki: *"Ayrıca senin için, (ahirette) kurtulamayacağın bir azap vaadi var."* Allah bu vaadinden dönmez, seni dünyada cezalandırdıktan sonra, onu ahirette mutlaka yerine getirir. Yahut sen ondan asla kaçıp kurtulamazsın, onunla muhakkak yüz yüze geleceksin.

"Tapmakta olduğun şu buzağından yapılmış *ilâhına bak!* Vallahi onu ateş ile yakacağız yahut törpü ile toz haline getireceğiz, *sonra da* rüzgâra verip *denize savuracağız!"* Ondan hiçbir eser kalmayacak. Hz. Musa bütün bu dediklerini yaptı. İfade ve durum bunu gösteriyor. Bunu yaptığının açıkça belirtilmemesi, onun kesin olarak gerçekleştiğine ve Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] yeminle söylediği sözüne aykırı davranmasının imkânsız olduğuna dikkat çekmek içindir.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sonra hak olan şeyi bildirerek dedi ki: *"Sizin ilâhınız,* ibadete layık olan mâbudunuz *yalnızca Allah'tır. O Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur.* Hiçbir varlık, ilâhlıkta O'na ortak değildir. *O,*

---

[592] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/154.

[593] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/154.

her şeyi ilmi ile kuşatmıştır." Onun ilmi, bilinmesi mümkün olan her şeyi kuşatır. O, her şeyi bilir. O'ndan başkası kim olursa olsun her şeyi bilmez. Bu kimselerin kapsamına öncelikle onların taptığı buzağı girer.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] sözü burada, Allah'ın birliğini ilan etmesiyle bitiyor. Ona gelen vahyin başlangıcında da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu:

"Şüphesiz ben Allah'ım; benden başka ilâh yoktur" (Tâhâ 20/14).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

95-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bak, Cebrâil'in [aleyhisselâm] atının izinden alınan toprak ile cansız varlıklar nasıl hayat buldu! Onun atının bastığı toprak bile böyle olursa ârifibillâh olan zatların ayaklarının bastığı yeri yahut onların ayaklarını öpmekle ölü kalpler nasıl dirilmez! Bilakis, her kim onlara boyun eğer ve ayaklarını öperse onun ruhu (manen) dirilir, nurları parlar, irfan sahibi olur. Bu, ehlince malum bir durumdur. Şüphesiz, Allah'ın velileri için boyun eğmek (kendilerine tevazu gösterip hürmet etmek), sadece Allah rızası için bir boyun eğmedir; çünkü onlar, insanları Allah'a sevkederler ve O'ndan başkasından uzaklaştırırlar.

Sâmirî'ye bakın; sırf nefsinin keyfi için Allah'tan başkasına boyun eğince, nasıl kovulup uzaklaştırıldı. Öyle ki insanlar arasında bir darbımesel oldu (hali ibretlik bir örnek oldu).

Sûfîler demiştir ki: "Dervişin, gafil kimselerden uzaklaşması gerekir. Öyle ki Sâmirî gibi olmalı; biri kendisine yaklaşıp onu boş işlerle meşgul etmek istediğinde ona, "Bana yaklaşma!" demeli. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Kendi cinsinden (gafil ve cahil kimselerden) kork ve onlardan çekin; tıpkı aslanlardan ve kaplanlardan çekindiğin gibi. Zorunlu bir durumda onlara karıştığında, kendilerinden ayrı durmaya çalış ve Sâmirî gibi, 'Bana dokunmayın, yanıma çok yaklaşmayın!' de."

Allah Teâlâ'nın dışında bir ilme, amele, hale yahut makama güvenen veya bir mahlûkta fâni olan kimseye denir ki: "Allah'ın dışında kendisine bağlandığın ilâhına bak! Muhakkak onu yakacağız, sonra da onu paramparça edip denize savuracağız!"

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ buyurur ki:

"Ey kulum, benden başka bir şeye güvenip dayanma! Eğer bir bilgiye güvenirsen, seni o konuda cahil ederiz. Şayet bir amele güvenirsen, onu sana reddederiz. Bir hale güvenirsen, seni o halde tutarız. Bir marifete güvenirsen, seni ona karşı hiçbir şey bilmez hale getiririz. Senin benden kaçabileceği bir yol ve çare vardır mıdır ey kulum! Öyle ise sen benim için samimi bir kul ol; ben de senin için seni seven bir Rab olayım!"

Şu âyet buna işaret etmektedir: *"Sizin ilâhınız, yalnızca, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. O, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır."*

Kıssalardaki Hikmet

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] bu eşsiz güzellikteki kıssaları öğrenmesindeki nimetini hatırlatarak şöyle buyurdu:

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَ ...

99. ***Resûlüm! Sana geçmişin haberlerinden bir kısmını bu şekilde anlatıyoruz ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm! İşittiğin bu güzel kıssalarda olduğu gibi, *bu şekilde sana geçmiş* milletlerin ve önceki asırların *haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz ...*" Bunu, senin basiretini kuvvetlendirmek ve ilmini artırmak için yapıyoruz. Onları ayrıca senin dışındakiler için bir öğüt ve senden sonra gelecekler için de bir ibret olsun diye anlatıyoruz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

99. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Salih insanların hikâyeleri ve âriflerin yaşantıları, kalbi kuvvetlendiren manevi bir ordudur. Onlarda, salih insanların arasına katılmak isteyenleri gayrete getiren ve onların makamlarına ulaşma şevkini artıran bir özellik vardır. Geçmişte yaşamış salihlerin kıssalarında ayrıca, Allah yolunda onlar gibi musibetlere uğrayan kimseler için bir teselli vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an'dan Yüz Çevirenleri Bekleyen Azap

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bu güzel kıssa ve haberleri içeren Kur'an'dan yüz çevirenlerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

...وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا (٩٩) مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وِزْرًا (١٠٠) خَالِدِينَ فِيهِ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًا (١٠١) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي
الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا (١٠٢) يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ
لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْرًا (١٠٣) نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً اِنْ
لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا (١٠٤) وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا
(١٠٥) فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا (١٠٦) لَا تَرٰى فِيهَا عِوَجًا وَلَٓا اَمْتًا (١٠٧) يَوْمَئِذٍ
يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ
اِلَّا هَمْسًا (١٠٨) يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ
لَهُ قَوْلًا (١٠٩) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (١١٠)

... Şüphesiz sana tarafımızdan bir zikir (Kur'an) verdik.

100. ***Kim ondan yüz çevirirse şüphesiz ki kıyamet gününde o, ağır bir günah yükü yüklenecektir.***

101. ***Onlar bu günahın azabı içinde ebediyen kalırlar. Kıyamet gününde bu, onlar için ne kötü bir yüktür!***

102. ***O gün sûra üflenir. O gün günahkârları, gözleri*** *(korkudan)* ***gömgök kesilmiş bir halde haşrederiz.***

103. ***Aralarında, "Dünyada sadece on gün kaldınız" diye fısıldaşırlar.***

104. ***Onların söylediklerini biz çok iyi biliriz. O zaman, onların en aklı başında olanları, "Sadece bir gün kaldınız" der.***

105. ***Sana dağlar hakkında soru soruyorlar. De ki: "Rabbim onları ufalayıp savuracak."***

106. ***"Böylece yerlerini dümdüz yapacak."***

107. ***Orada herhangi bir çukur ve yokuş göremezsin.***

108. ***O gün insanlar davetçiye*** *(İsrâfil'e)* ***uyarlar. Ondan ayrılıp başka tarafa gitmek yoktur. Rahmân'ın azametinden sesler kısılmıştır. Orada fısıltıdan başka bir ses işitemezsin.***

109. ***O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.***

110. ***O, insanların önlerindekini ve arkada bıraktıklarını bilir. Onların ilmi ise O'nu kapsayamaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *şüphesiz biz sana, tarafımızdan* büyük *bir zikir,* her türlü kemali içinde toplayan, en güzel kıssaları ve örnekleri anlatan şerefli bir Kur'an *verdik."*

"Kim ondan, iki cihan saadetini temin eden bu şanı yüce kitaptan, ona iman etmeyerek *yüz çevirirse şüphesiz ki kıyamet gününde o, ağır bir günah yükü yüklenir;* yani inkârına ve diğer günahlarına karşılık kendisini perişan eden ağır bir cezayı yüklenir."

Âyette bu azaba, "vizr" (ağır yük) denmesi, onun, azap gören kimseye ağırlığı ve onu taşımanın zorluğu yönüyle, taşıyanın belini kıran ağır bir yüke benzemesindendir.

Şöyle de denmiştir: Kıyamet günü günahlara maddi bir şekil verilip mahşer yolunda sahibinin sırtına yüklenir. Ancak birinci mana, "*O günahın azabı içinde ebediyen kalırlar*" âyetine daha uygundur. Yani onlar, bu günahların ağır azabı içinde, ateşe girdikten sonra, orada ebediyen kalırlar.

"*Kıyamet gününde bu, onlar için ne kötü bir yüktür!*" Böyle bir yük, kıyamet gününde ne kadar kötüdür. Kıyamet gününden az önce bahsedildiği halde, bu âyette tekrar edilmesi, ondaki korkunç halleri daha fazla hatırlatmak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün sûra üflenir.*" Yani bu gün, sûra üflenen gündür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Öldükten sonra tekrar dirilmeleri için sûra üfleneceği o günü zikret.

"*O gün,* yani sûra üfürüldüğü gün *günahkârları,* yani müşrikleri *gözleri gömgök kesilmiş bir halde haşrederiz.*" Gözlerin gömgök yapılması, bu rengin Araplar'a göre en kötü renk olmasından ve onların en fazla gök gözlü kimselere kızmalarındandır.

Bundan kastın, gözlerinin kör olması olduğunu söyleyenler de olmuştur; çünkü ileri derecedeki körlükten dolayı göz bebeğinin siyahlığı gök rengine döner. Onun aşırı susuzluk manasına geldiği de söylenmiştir; çünkü aşırı susuzluk sebebiyle gözün siyahlığı değişip gök rengini alır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Aralarında gizlice konuşurlar.*" Yani kalplerini saran korku ve dehşetten dolayı seslerini kısıp gizlerler. Bu gizli konuşma sırasında birbirlerine *derler ki: "Dünyada sadece on gün* *kaldınız."* Dünya çekip gittiği için veya gördükleri şiddetli ve korkunç haller karşısında dünyaya esef ettiklerinden dolayı oradaki kalış müddetlerini çok az bularak, *"Dünyada sadece on gece kaldınız!"* derler.

Yahut onlar bu sözü, kabirdeki kalış müddetleri için söylerler. Bu mana, onların haline daha uygundur; çünkü onlar, dünyada inkâr ettikleri ve imkânsız olarak gördükleri öldükten sonra dirilme ile karşılaştıklarında, onu itiraf ederek ve süratle gerçekleştiğini dile getirerek kendilerini tutamayıp böyle söylerler. Onlar sanki şöyle derler: "Gerçekten öldükten sonra dirildiniz; kabirde de çok kısa bir süre kaldınız."

Denildiğine göre, iki nefha arası (kıyametin kopması için üfürülen sûr ile kabirlerden dirilmek için üfürülen sûr arası) kırk senedir.

Rivayet edildiğine göre bu müddet içinde kâfirlerden azap kaldırılır; onlar ahiretin korkunç hallerini görünce bu müddeti çok kısa bulurlar; çünkü onların, kabir azapları içinde geçirdikleri uzun sürede akılları başlarında değildir.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Onların söylediklerini biz çok iyi biliriz."* Bu, onların kalış müddetidir. Yahut biz, bu gün, onların o vakit ne söyleyeceklerini, kedndileri daha konuşmadan biliriz.

"O zaman, onların en aklı başında olanları, 'Sadece bir gün kaldınız' der." Yani içlerinde en akıllıları böyle söyler. Bu sözün onların en akıllılarına nisbet edilmesi, Allah Teâlâ'nın bu görüşü tercih ettiğini gösteriyor; fakat bu, onun doğruya daha yakın olmasından değil, yaşadıkları korkunç hali daha güzel göstermesinden dolayıdır.[594]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sana dağların* âkıbeti *hakkında sorarlar."* Bunu soran Sakîf kabilesinden bir adamdı. Soruyu soranların Mekke müşrikleri olduğu da söylenmiştir. Onlar bu soruyu, alay etmek için sordular. Âyetin devamı şöyledir:

"Onlara de ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak." Yani onları kum gibi yapıp sonra üzerlerine bir rüzgâr göndererek hepsini darmadağın edecek.

---

[594] Son açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/58; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/309.

Yahut onları, yerlerinden söküp dağılmış toz haline getirerek denizlere atacak.

"Böylece, dağların altında kalan *yerlerini dümdüz bırakacak."* Çünkü dağlar düzlenip de zemini yeryüzünün diğer bölümleri ile aynı seviyeye getirilince, hepsi tek parça halinde dümdüz olur.

"Orada, yani toz edilip atılan dağların yerinde, *herhangi bir çukur* yani eğrilik ve çökme göremediğin gibi, *bir tümsek,* tepe ve yükseklik *de göremezsin."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette kastedilen şudur: Orada, vadi gibi oluşmuş yerler ve tepecikler göremezsin."

Mücâhid demiştir ki: "Onda bir çukur ve tümsek göremezsin."

Kısaca, âyetin manası şudur: Eğer sen, yeryüzünün matematik aletleriyle ölçüldüğünü düşünecek olsan, onu her yönden dümdüz olarak bulurdun.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Dağların toz edilip atıldığı *o gün* insanlar, *davetçiye,* yani Allah Teâlâ'nın insanları mahşere davet eden davetçisine *uyarlar."* Bu davetçi, İsrâfil'dir [aleyhisselâm]. Hz. İsrâfil, ikinci kez sûra üfleyişi sırasında,[595] Beyülmakdis'teki kayanın bulunduğu yerde ayağa kalkarak,

"Ey insanlar, Rabb'inize gelin!" diye seslenir. Bu, onlar kabirlerinden çıkmaları için çağırmasından sonra olur. O sırada şöyle seslenir:

"Ey çürümüş kemikler, parçalanıp ufalmış mafsallar, kemiğinden ayrılmış etler, Allah'ın huzurundan hesap vermek için kalkın!" Bunun üzerine onlar, dağılmış kelebekler gibi her taraftan mahşere yönelirler. Şaşkınlıktan nereye gittiklerini bilmezler. O zaman İsrâfil, onları mahşerde toplanmaları ve hesap vermeleri için çağırır. Bu, hadislerin ve haberlerin bildirdiği bir durumdur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ondan ayrılıp başka tarafa gitmek yoktur."* Yani çağrılan kimseler, başka bir tarafa gidemezler, ondan ayrılamazlar, yan çizip kaçamazlar. Doğudan, batıdan ve her yönden bütün insanlar, sesin çağırdığı yöne yönelirler. Âyetten şu mana çıkar: Sesi duymayan kimse kalmaz; ses, herkese blunduğu yerde ulaşır.

---

[595] Mana Ebüssuûd'un ibaresine göre verildi (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/310; ayrıca bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/58).

"Rahmân'ın azametinden ve heybetinden *sesler kısılmıştır. Orada fısıltıdan başka bir şey işitemezsin."* Yani gizli sesten başka bir şey işitemezsin. Buradaki gizli ses, mahşere giden kimselerin yürürken ayaklarının çıkarttığı sestir. Yani orada, ilâhî heybetin ve korkunun şiddetinden diller konuşamaz hale gelmiştir, sadece ayakların mahşere doğru yürürken çıkarttığı sesler vardır.

"Bu zikredilen korkunç şeylerin meydana geldiği *o gün, Rahmân'ın* şefaat etmesi için *izin verdiği* ve şefaat edilen kimse için *sözünden razı olduğu,* yani şefaatini kabul ettiği *kimseden başkasının şefaati fayda vermez."* Şefaat için izin verilenler peygamberler, veliler, âlimler ve müttakiler gibi Allah katında sözü makbul kimselerdir.

Âyetin, *"Sözünden razı olduğu kimse"* kısmı için şu mana da verilmiştir: O, dünyada, kalbinden hâlis bir şekilde "lâ ilâhe illallah" diyen kimsedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O gün sadece Rahmân'ın kendisine şefaat edilmesi için izin verdiği ve onun için şefaat edenin sözünden razı olduğu kimseye şefaat fayda verir. Bu açıklama, içinde bulunulan halin dehşetini ifade açısından daha uygundur. Kendisi için şefaat edilme izni verilen kimsenin dışındakine gelince, onun için şefaat edilse bile, bu şefaatin bir faydası olmaz. Şu âyet bu durumu haber vermektedir:

"Onlara, şefaat edenlerin şefaati fayda vermez" (Müddessir 74/48).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, insanların önlerindekini,* yani geçmişteki hallerini veya dünyadaki işlerini bilir. *Ayrıca onların arkalarındakini,* yani ileride karşılaşacakları şeyleri veya ahiretteki işlerini *bilir. Onların ilmi ise O'nu kapsayamaz.'* Yani onların ilmi, zât-ı bâriyi kapsamaz, O'nu rab olarak tam anlamıyla tanıyamazlar. Yahut onların bilgisi, Allah Teâlâ'nın bildiklerini kapsamaz.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde denmiştir ki: "Onların hakkı ile bilemeyeceği şeyler, önlerindeki ve arkalarındaki şeyler olabileceği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın Zât-ı bârisi de olabilir. Selefin (geçmiş âlimlerin ve salihlerin) görüşü budur. Onlar derler ki: 'Cenâb-ı Hakk'ın var olduğu bilinir, fakat ilim O'nu ihata edemez.' Şu söz de bu manadadır: 'Allah görülür, ancak her şeyi ile idrak edilmez.'"[596]

100-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Biz sana katımızdan bir zikir (Kur'an) verdik" âyetinin bir manası şudur: Sana, kalpleri Allah'ta toplayan ve Allah'ı müşahedeye sevkeden Kur'an'ı indirdik. Kim ondan yani Allah'tan yüz çevirirse ve bütün varlığı ile O'na yönelmezse o, büyük bir vebal yüklenmiştir. Bu vebal, onu âriflerin makamına yükselmesini engeller, onu sürekli gafillerin düşük halleri içinde bırakır. Bu durum, Allah Teâlâ'nın öncekileri ve sonrakileri huzurunda topladığı gün gerçekleşir. O gün yüce Allah, müttaki kullarına ikramlarda bulunur, günahkârları ise hor hakir bırakır. Çünkü günahkârların dünyadaki rahatlık ve zenginlikleri yok olmuştur, onlar dünyada bir saat kadar kaldıklarını düşünürler.

Ey ârif, sana, üzerine irfan güneşi doğan (müşahedeye ulaşan) akılların durumunu sorarlar; onlara de ki: Rabbim onları nuru ile dağıtır, kendisini mana âleminin sırları istila eden nefsi de kaldırıp atar. Nefis mana âlemine bağlandığında, kendisinden ağyarın (Allah'ın dışındaki varlıkların) yükü gider, dümdüz olur, artık onda bir eğrilik göremezsin. Bundan sonra onun için bir uzaklık, yakınlık, yükseklik ve alçaklık söz konusu değildir. Bu manada bir şair demiştir ki:

"Kim bütün varlıkları bir serap gibi görürse o, perdeden geçip bir varlığa yükselir. O, uzaklık ve yakınlık söz konusu olmayan birbirine bitişik bir varlıktır. Ona ulaşan kimse, Allah'tan başka kendisini doğruya ulaştıran görmez. Orada ne hitap vardır ne de hitap et diye bir işaret eden (Kul ilâhî huzurda, müşahede halinde olduğu için söze ve işarete ihtiyaç yoktur)."

Orada kul, Cenâb-ı Hakk'a yakınlığından dolayı kendi varlığını kaybettiği için kuldan Rabb'ine bir hitap olmaz. Onun için bir işaret ve ibare kalmaz.

---

[596] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/147.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Ârif, işaret ettiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ı işaretinden daha yakın bulan kimse değildir; gerçek ârif, Cenâb-ı Hak'ta fâni olduğu ve O'nun müşahedesi içinde kaybolduğundan O'nun için bir işareti bulunmayan kimsedir."

Ârifler der ki: "Kim Allah'ı tanırsa dili söz söyleyemez hale gelir." Şu âyet bu duruma işaret etmektedir:

"Rahmân'ın azametinden sesler kısılmıştır; orada fısıltıdan başka bir şey işitemezsin" (Tâhâ 20/108).

Bu hal insanda sadece, kendisini Allah'a çağıran kâmil mürşidin sohbetine girerek ondan ayrılmadan ve onun görüşünden dışarı çıkmadan kendisine tâbi olduktan sonra gerçekleşir. Kâmil mürşid, ilâhî huzura kadar getirdiği müridine, "İşte sen ve Rabb'in" deyip aradan çekilir. O anda bir heybet ve tâzim oluşur; kimse sesini yükseltmeye güç yetiremez. O, her şeyin sahibi kerim Mevlâ'nın huzurudur. Sûfîlerin hali budur; onlarda ilâhî heybet hali hâkim olduğu için bütün sözleri gizli ve kısık olur.

"O gün Rahmân'ın izin verdiği kimse hariç kimsenin şefaati fayda vermez" âyetinin işaretiyle deriz ki: Rahmân'ın manevi terbiye ve terakki için kendisine izin verdikleri ve sözünden razı oldukları hariç, ilâhî huzura girmede kimsenin aracılığı fayda vermez. Bu razı olunan söz, Allah'ın zikridir. Yüce Allah, hakkında şefaat etmesini murat ettiği kimseye zikri emreder; o kimseyi zikrin nurları sarınca, dostlarla birlikte ilâhî huzura girer ve yakınlık sergisinde oturur. İşte o zaman Allah Teâlâ'ya ait ilim hâsıl olur. Bu ilim, delil ve burhana dayalı değil, bizzat tadarak ve bularak meydana gelen bir ilimdir.

"O'nu ilim olarak ihata edemezler" âyeti şuna işaret ediyor: İlâhî huzura giren kimse, Rab olarak Cenâb-ı Hakk'ı tam manasıyla tanıyamaz. Marifetin sonu yoktur. Eğer, yüce Allah'ı tanımanın bir sona olsaydı, manevi yükselme olmazdı. Ârifler, Hak Teâlâ'nın zatının sırları ve sıfatlarının nurları içinde devamlı yükselirler; bu durum dünyada ve ahirette ebediyen devam eder. Ârifler, her an yeni bir müşahedeye ve manevikeşfe ulaşırlar. Bu hali anlamaktan akıllar âciz kalır, onu anlatmaya kelimeler yetmez.

Evet, müşahede ehli, Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı âlisi hakkında kesin bir ilim elde ederler; O'nun sırlarından ve nurlarından tecelli eden şeyleri müşahede ederler. Fikirleri, önceyi ve sonrayı kaplayan, zâhirî ve bâtınî mana denizinde yüzer. Onlar ahadiyyet denizine dalarlar; yüce Mevlâ'nın rubûbiyyetinin tecellisi olan ilâhî kanunları tefekkür ederler. Artık onlar için bir korku ve usanma olmaz. Bütün bunlar, daha önce geçtiği gibi, zât-ı bâriye ait ilmi tamamen elde etmeden, kula izin verilen ölçüde gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Huzurda Başlar Eğilir

Ârifler, maddi âlemdeki şeyleri müşahedeye döndüklerinde, hayat veren ve her şeyi ayakta tutan yüce Allah'ın azameti karşısında başları eğilir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ
يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾

111. ***Herkes, hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan Allah'a boyun eğmiştir. Zulüm yüklenen, gerçekten perişan olmuştur.***

112. ***Her kim, mümin olarak salih ameller yaparsa o, herhangi bir zulümden ve hakkının çiğnenmesinden korkmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Herkes, hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan Allah'a boyun eğmiştir."* Yani bir kölenin sultanın huzurunda baş eğdiği gibi başlar, Hak Teâlâ'nın huzurunda zelil olup eğildi.

Bu eğilen başların günahkârların başı olması muhtemeldir. Şu âyet bunu gösteriyor: *"O azabı gördüklerinde kâfirlerin yüzü çirkinleşir"* (Mülk

67/27). Ayrıca âyetin devamında, *"Zulüm yüklenen, gerçekten perişan olmuştur"* buyrulması da bu görüşü destekliyor. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Yüzleri zillet sarıp baş aşağı eğildi, çünkü bu yüzün sahibi, zulüm yüklendiği için zarar edip perişan oldu.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'a ortak koşup tövbe etmeden ölen kimse perişan olmuştur."

Zelil olan Allah'a ortak koşanların yüzüdür; tevhid ehline gelince, Cenâb-ı Hak onların haline âyetinde şöyle işaret ediyor:

"Her kim, mümin olarak salih ameller yaparsa o, herhangi bir zulümden ve hakkının çiğnenmesinden korkmaz."

"Rahmân'ın azametinden yüzler zelil olur, başlar eğilir" âyetindeki zelil olmayı boğun eğme ve secde etme manasına aldığımızda, iyi-kötü herkesi içine alır. Çünkü bütün mahlûkat, mahşer yerinde Allah için boyun eğer. Sonra birbirlerinden ayrılırlar. Kim zulümle (inkâr, şirk ve isyanla) gelmişse o perişan olmuştur. *Her kim de mümin olarak salih amellerden* bir kısmını *yaparsa o, herhangi bir zulümden ve hakkının çiğnenmesinden korkmaz."*

Taatlerin geçerli olması ve iyiliklerin kabulü için iman şarttır. Bu kimse, Allah'ın vaadi gereği hak ettiği sevapların verilmemesinden korkmadığı gibi, günahlarından dolayı hak ettiği azabın artırılmasından da korkmaz. Bu kimse ayrıca, iyiliklerinin sevabının azaltılıp noksanlaştırılmasından da korkmaz.

Cenâb-ı Hak, iman edip salih amel yapanlar için hiçbir haksızlık ve noksanlık olmayacağını belirtti. Bu durum, imanla birlikte salih amel yapıldığında böyledir; amel olmazsa durum farklıdır.

Evet, Ehl-i sünnet inancına göre amelsiz iman fayda verir; fakat sahibi ilâhî vaadin gerçekleşmesi hususunda tehlike içindedir. Allah Teâlâ onu affetse bile, o kimse, salih amel yapanların derecesinden aşağıdadır. Bu, dinen bilinen bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

111-112. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun fikri, melekût âleminde ve ceberût sırlarında dolaşıp her şeyi ihata etmeksizin hakikate ulaştığında, kulluk alanına geri döner ve her şeye hayat verip ayakta tutan Rabb'ine boyun eğer. Bu makama ulaşmayan kimse, tabiatının ve hevâsının baskın gelmesiyle mâsivaya (Cenâb-ı Hak'tan başkasına) meylederse zarar edip perişan olur. Yüce Mevlâ'sına yönelen ve O'nun huzuruna yaklaştıran amellerle meşgul olan kimseye gelince o, herhangi bir zulüm ve haksızlık göreceğinden korkmaz. Şüphesiz Allah Teâlâ kulunu, himmeti ölçüsünde yükseltir, taati ölçüsünde ona ihsanda bulunur. İlâhî vahiy ve kitap da bunun için gelmiştir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّۚ وَلَا تَعْجَلْ
بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰٓى اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

113. ***Bu şekilde biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Onda bir kısım tehditleri tekrar ederek açıkladık; umulur ki*** *(bu sayede inkâr ve isyandan)* ***sakınırlar; yahut o, kendileri için yeni bir ibret alma ve uyanış vesilesi olur.***

114. ***Gerçek mülk sahibi Allah yücedir. Sana gelen vahiy tamamlanmadan önce*** *(unutma korkusu ile)* ***Kur'an'ı okumada acele etme ve, "Rabbim, ilmimi artır" de.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Daha önce indirdiğimiz gibi, *bu şekilde biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."* Yani bütün Kur'an'ı Arapça olarak indirdik. Âyetin daha öncesinde ismi geçmediği halde, "Onu indirdik" şeklinde ifade edilmesi, Kur'an'ın durumunun herkesçe bilindiğini, onun zaten akıllarda yerleşmiş ve zihinlerde hazır olduğunu bildirmek içindir.

O Kur'an, Araplar manasını anlasın ve ondaki mucize nazmı (söz dizilişini) farketsinler diye Arapça olarak indirildi. O öyle mucize bir nazma sahiptir ki bütün âyetleri, böyle bir nazmın insan gücünün dışında olduğunu, onun bütün kuvvet ve kabiliyetleri yaratan yüce Allah'ın katından geldiğini göstermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda bir kısım tehditleri tekrar ederek açıkladık."* Bazı tehditleri tekrar tekrar zikrettik. Yahut tehdit cinsinden çok şeydan bahsettik. *"Umulur ki* bu sayede inkârdan ve fiilen isyandan *sakınırlar yahut o kendileri için yeni bir ibret ve uyanış vesilesi olur;* onları sakınmaya götürecek ibret ve öğüt almaya sevkeder."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçek mülk sahibi Allah yücedir."* Allah, kâfirlerin O'nu vasfettiği şeylerden ve Kur'an'ın kendilerine bir sakınma ve öğüt sağlamadığı günahkârların düşük yakıştırmalarından yüce ve uzaktır. Yani Allah zatında, sıfatlarında ve fiillerinde mahlûkattan birine benzemekten yüce ve uzaktır. O Allah, mülkün gerçek sahibidir. Mülkünde emirlerini ve yasaklarını uygulatan, müjdesine ümit bağlanacak ve azabından korkulacak olan hakiki hükümdar O'dur. O, zatına ait sıfatlarıyla ilâhlığında haktır. Yahut O'nun varlığı haktır; ezelde ve ebedde O'nun yokluğu mümkün değildir.

"Sana vahiy gelmesi tamamlanmadan önce (unutma korkusu ile), Kur'an'ı okumada acele etme." Yani biz sana Arapça bir Kur'an indirirken ve onda bir kısım tehditleri dile getirirken, onun inişi esnasında acele etme, sakin ol; tâ ki melek sana onu okusun; vahyi tamamlanmadan ve meleğin sana okuyuşu bitmeden önce, onu okuyup ezberlemek için acele etme.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cebrâil [aleyhisselâm] kendisine vahiy getirdiğinde, her harf ve kelimeyi okurken, onları tam olarak almak ve ezberlemek için kendisini takip ediyor, okuduklarını tekrarlıyordu. Bunu yapmaması istendi; çünkü çok defa o, işittiği kelimeyi telaffuz ederken, daha sonrasını duyamazdı. Bir de lafızlardan kasıt, içinde sayısız ilimler bulunduran manaları anlamaktır. Bunun için Cenâb-ı Hak habibine, kendisinden ilmini çoğaltmasını ve artırmasını istemeyi emrederek şöyle buyurdu:

"Rabbim, ilmimi artır, de." Yani içinden veya sesli olarak, *"Rabbim, ilmimi artır, de."* Âyetin kastı şudur: Allah Teâlâ'dan zatı ve hükümlerine ait ilmini artırmasını iste; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın zatının bir sonu olmadığı gibi ilminin de bir sonu yoktur. Şüphesiz seni maksadına ulaştıracak olan, acele etmen değil, ilminin artmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

113-114. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu şekilde biz Kur'an'ı, zatımın zuhurundaki kemali ve sıfatlarımın nurlarını haber veren Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Zuhurunun kemalinden sonra, O'nun müşahedesinden geri kalanlar için, onda bazı tehditleri tekrar tekrar zikrettik. Umulur ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ı görmelerini perdeleyen şeylerden sıkınırlar veya bu Kur'an onlar için bir zikir ve ibret vesilesi olur. Yani onları ilâhî huzura yönelmeye ve O'na ulaşmak için harekete geçiren bir şevk sebebi olur.

Bütün mülkün gerçek sahibi olan Allah, herhangi bir şeye bitişmekten veya herhangi bir şeyin kendisiyle bütünleşmesinden yüce ve uzaktır. O'na vuslat sadece, ilmiyle her şeyi kuşattığını ve zatının tek olduğunu bilmekle gerçekleşir.

Ey ârif, senin kalbine inen ilham vahyi, tam olarak kalbine inmeden önce onu okumada acele etme. Şüphesiz ilâhî vâridatlar (ilham, ilim ve feyizler) önce toptan gelir; kalp onu tam olarak alıp anladıktan sonra gelen şeyin detayı ile ilgili geniş açıklama olur. Şu âyette bu duruma işaret edilmektedir:

"Onu sana okuduğumuz zaman, sen okunuşunu takip et, sonra onu açıklamak bize aittir" (Kıyâme 75/18-19). Fakat Rabb'inden senin için ledünnî ilimleri ve ilâhî keşifleri artırmasını iste. Yani himmetin, manevi vâridatların hemen gelmesi ve sende kalması olmasın, fakat asıl him-

metin, ilâhî ilimlerin ve onları hibe edene ait marifetin artması olsun. Şüphesiz ilimler, Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya ve O'na ulaşmaya vesiledir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Âdem'in, İblîs'le Mücadelesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisine isyan etmeye karşı yaptığı tehdidi ve isyanın kaynağını zikretti. O, şeytanın düşmanlığıdır. Yahut şöyle de diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), kendisine vahyedilen âyetleri unutma korkusuyla aceleyle tekrar etmemesini isteyince ona, "Senin baban Âdem de unuttu; unutmak insan tabiatına konulmuş bir durumdur" diyerek bu konuda şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلٰى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَإِذْ
قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّٓا إِبْلِيسَ أَبٰى ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا
يَٓا اٰدَمُ إِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ
فَتَشْقٰى ﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرٰى ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا
تَظْمَؤُا فِيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ
هَلْ أَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَأَكَلَا مِنْهَا
فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ ...

115. ***Andolsun biz, daha önce Âdem'e*** *(cennetteki şu ağacın meyvesinden yeme diye)* ***emrettik; ancak o*** *(bu emri)* ***unuttu. Biz onda bir azim bulmadık.***

116. *Bir zamanlar biz meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik. Onlar hemen secde ettiler; yalnız İblîs secde etmekten kaçındı.*

117. *Bunun üzerine dedik ki: "Ey Âdem! Bu İblîs, senin ve eşinin düşmanıdır; sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursunuz (sıkıntıya düşüp perişan olursunuz)."*

118. *"Şüphesiz, sen orada acıkmazsın ve çıplak kalmazsın."*

119. *"Yine sen orada susuzluk çekmezsin ve sıcak altında kalmazsın."*

120. *Şeytan ona vesvese verip dedi ki: "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"*

121. *Bunun üzerine onlar (Âdem ile Havva) ondan yediler. Bu sebeple kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun*, vallahi *biz, daha önce Âdem'e*, şeytanın aldatmasını ve düşmanlığını haber verip ona aldanmamasını tavsiye ederek, '*Ey Âdem! Bu İblîs, senin ve eşinin düşmanıdır; sakın onun nasihatine aldanma*' dedik. Ancak o, bu vasiyeti unuttu, ona dikkat etmedi; sonunda ondan gaflete düştü, onun, 'Ben sana nasihat ediyorum' demesine aldandı ve kendisine yasaklanan ağaçtan yedi."

Hz. Âdem [aleyhisselâm], kendisine yapılan yasaklamayı haram kılma manasında değil, helâle yakın bir yasaklama olarak yorumlayıp yasak ağaçtan yedi. Yahut o, yasaklanan ağacın belirli bir ağaç olduğunu, bütün ağaç cinsini kapsamadığını düşünerek, başka bir ağaçtan yedi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Hem biz onda bir azim bulmadık.*" Yani onu, emri korumada sabırlı ve istenen işlerde kararlı bulmadık; eğer sabırlı ve kararlı olsaydı, şeytan kendisini vesvesesi ile aldatamazdı. Bütün bunlar Hz. Âdem henüz hiçbir şeyi tecrübe etmeden, hayatın acısını tatlısını, iyisini kötüsünü tanımadan daha işin başındayken olmuştur (Yoksa Hz.

Âdem'e verilen akıl ve idrak çok fazla idi). Bu konuda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Eğer âdemoğullarının aklı ile Âdem'in aklı tartılsaydı, Âdem'in aklı daha ağır gelirdi."[597]

"Hem biz onda bir azim bulmadık" âyeti hakkında denmiştir ki: Biz onda günaha karşı bir azim bulmadık, o hata ederek günaha düştü yahut emri farklı yorumladı ve işlediği şeyin kusur olduğunu bilerek kasten yapmadı.

"Âdem Rabb'ine isyan etti ..." âyetine gelince, Hz. Âdem, şanı yüce ve Allah'a yakın biri olduğu için, bu yaptığı kendisi için bir isyan sayılarak hakkında böyle dendi. Bu durum, "Salihlerin iyi işleri mukarrebînler için kötülük sayılır" sözündeki gibidir.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Âdem'e verilen emri, onun bunu nasıl unuttuğunu ve kendisinde azmin bulunmayışını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

"Bir zaman biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. Onlar hemen secde ettiler; yalnız İblîs, kibirlenip büyüklenerek *secde etmekten kaçındı."*

"Bunun üzerine, Âdem'e nasihate önem vererek *dedik ki: Ey Âdem!* Ne yaptığını gördüğün *bu İblîs, senin ve eşinin düşmanıdır;* çünkü sana secde etmeye yanaşmadı. *Sakın sizi cennetten çıkarmasın;* ikinizin cennetten çıkmasına sebep olmasın." Bundan kasıt, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın ona aldanmamasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra bedbaht olursunuz."* Yani ona aldanıp dediklerini yaparsanız, başınıza gelecek açıklık, susuzluk, fakirlik ve zarar gibi dünya sıkıntılarıyla yüz yüze gelirsiniz. Geçim vesileleri ve giyim kuşam gibi ihtiyaçlarınızı temin için yorulursunuz. Geçimini, zorluk ve sıkıntı içinde el emeğinle sağlarsın.

---

[597] Ebû Ümâme el-Bâhilî'den gelen bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/185; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/603; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk,* 7/444.

Saîd b. Cübeyr[598] demiştir ki: "Hz. Âdem [aleyhisselâm], yeryüzüne indirilince kendisine bir de kırmızı öküz indirildi. Onunla çift sürüyordu ve terledikçe alnından terlerini siliyordu. İşte onun bedbaht olması (sıkıntıya düşmesi) budur."[599]

Âyette, Hz. Âdem'e hitap edilerek, *"Yoksa bedbaht olursun"* dendi; Hz. Havva, Hz. Âdem'e tâbi olduğu için ifadenin kapsamına girmiş oldu. Bunun bir sebebi de erkeğin daha fazla yorulup sıkıntı çekmesidir. Âyetin metninde ayrıca, âyetlerin sonundaki ses uyumuna da dikkat edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Âdem'e şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, orada acıkmayacaksın ve* elbise bulamayıp *çıplak kalmayacaksın.* Yine *sen orada, susuzluk çekmezsin ve sıcak altında kalmazsın;* güneş altında kalıp eziyet çekmezsin. Çünkü cennette güneş ve soğuk yoktur."

Cennette çeşitli yiyecekler, içecekler, kıymetli giyecekler ve hoşa gidecek meskenler varken ve ayrıca bunların dile getirilmesi orada kalmaya rağbeti artıracak durumda iken, onların değil de tam zıtları olan açlığın, susuzluğun, çıplaklığın ve sıcağın bulunmayışının dile getirilmesi, bu şeylerden nefret edip kaçılması ve onlara götüren sebeplerden sakınmada son derece dikkatli olunması içindir. Aslında Hz. Âdem'e, bir ağaç hariç diğer bütün cennet nimetlerinin serbest kılınması, ona teşvik için yeterlidir. Bunu şu âyet-i kerime ifade etmektedir:

"Ey Âdem, sen ve eşin cennette yerleşin, orada dilediklerinizden bolca yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın" (Bakara 2/35).

Başka bir yerde zikredildiği için burada nimetler zikredilmedi. Burada, içinde tehdit de içeren teşvikin zikredilmesiyle yetinildi. Cennet ehli için açlığın, susuzluğun, çıplaklığın ve sıcaklığın bulunmadığı zikredildi; çünkü cennetlikler bir yiyeceğe, içeceğe ve elbiseye ihtiyaç duymazlar; tam aksine bu şeylerden birinden istifade ettikleri zaman, peşinden onlara, ihtiyaç duymalarından önce, bu nimetlerin bir benzeri veya daha iyisi verilir.

---

[598] Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleriyle anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallâhu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[599] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/605; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 7/412.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Şeytan ona vesvese verdi"* Yani şeytan ona vesveseyi ulaştırdı yahut ona gizlice vesvese vererek *dedi ki: "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"* Yani ondan yiyenin ebedî olacağı ve asla ölmeyeceği bir ağacı göstereyim mi? Bu ağaçtan yiyen kimse, içinde bulunduğu halde veya bir melek olarak ebedî yaşar. Sana göstereceğim mülk ve saltanat ise yok olup kaybolmaz veya hiçbir şekilde bozulup dağılmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine onlar,* Âdem ile Havva *ondan yediler. Bu sebeple kendilerine ayıp yerleri göründü."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: " Hz. Âdem [aleyhisselâm] ile Havva, Allah Teâlâ'nın kendilerine nurdan giydirmiş olduğu elbiseden çıplak kaldılar, edep yerleri ortaya çıktı."

"Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar." Bu konudaki geniş açıklama A'râf sûresinin 22. âyetinin tefsirinde geçti.

115-121. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıdaki âyetlerde mana olarak buyruluyor ki: Biz Âdem'e, bizi unutmamasını, cennetlerimizin nimetleriyle meşgul olup bizi müşahededen uzak kalmamasını tavsiye ettik. O, bizi müşahedeyi unuttu, cennetimizin süslerine ve nimetlerine meyletti. Bunun üzerine biz de onu kulluk arzına (dünyaya) indirdik ki orada amel ederek kusurlarından temizlensin, güzel haller kendisinde kemale ersin. Kemale erdiğinde biz kendisini, cennet yurdumuzda ebedî olarak yakınımıza yerleştiririz ve kendisine cemalimizi gösteririz.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] bu âyet hakkında demiştir ki: "Biz Âdem'e bizi unutmamasını emrettik; o ise unutup cennet ile meşgul oldu; bunun üzerine kendisine yasaklanan şeyi yapma hatasına düştü."

Bunun sebebi şudur: Nimet onu nimetin sahibinden alıkoydu; böylece nimetten dolayı belaya düştü, bunun üzerine nimetten ve cennetten çıkarıldı. Bu, şunu bilmesi için yapıldı: Asıl nimet, yemek içmek değil, nimetin sahibi yüce Mevlâ ile birlikte bulunmaktır. Hiç kimseye O'ndan başkasına bakması uygun değildir. Allah Teâlâ'dan, bizi ve seni, tevfik ve inâyetiyle desteklemesini isteriz.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Hz. Âdem'in, kendisine verilen emri unutmasının tek sebebi şudur: Hz. Âdem için zevcesi yaratılınca, Allah Teâlâ Hz. Âdem'in kalbine, zevcesiyle ünsiyeti (sevgisi ve sıcaklığı) attı ve kendisini ona karşı nefsanî şehvetle müptela etti. Hz. Âdem, onun yüzünde açıkça güzellik ağacını gördü, içini cimâ arzusu sardı."

Yani o zaman manevi güzelliklere bakmayı terkedip maddi güzellikle ilgilendi, bu da onu edebi terke götürdü, o zaman onu uyarımak gerekli oldu. Öyleyse mürid, maddi hazlara yönelmekten bütün gayreti ile sakınmalı, onları alırken gafletten uzak kalmaya çalışmalıdır. Günahlardan korunmak, Allah'ın özel desteği ile mümkündür.

"Biz onda bir azim bulmadık" (Tâhâ 20/115) âyeti hakkında Hâtemî (Muhyiddin İbnü'l-Arabî) demiştir ki: "Yani kendisine yasaklanan şeyi kasıtlı olarak yapmadı; kendisine ezelde takdir edilen ilâhî hükmün gereği o hataya düştü. Onun unutması, tabiatından kaynaklanan bir durumdur."

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Hâtemî'nin, 'Hz. Âdem, kendisine ezelde takdir edilen ilâhî hükmün gereği o hataya düştü' sözünü, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi açıklığa kavuşturmaktadır:

"Âdem ile Musa tartışmaya girdiler. Musa, Âdem'e,

'Ey Âdem, sen bizim babamızsın; yaptığın hata ile bizi cennetten çıkarttın!' dedi. Âdem de ona,

'Ey Musa, Allah seni kelâmı için seçti ve Tevrat'ı sana eliyle yazıp verdi. Sen, ben yaratılmadan kırk sene önce hakkımda takdir edilen bir işten dolayı mı beni kınıyorsun, dedi. Böylece Âdem Musa'ya galip geldi, onu susturdu."[600]

Hz. Âdem'den başkası için, eğer mecbur değilse ve kendisinden istenmiyorsa, yaptığı bir hatayı 'kaderin tecellisidir' diye savunma hakkı yoktur. Bu, bir velide veya başkasında meydana gelen kusurda, ayırıcı bir ölçüdür. Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî'ye, 'Veli kusur işler mi?' diye sorulunca hazret, *'Allah'ın emri, olacağı kesinleşmiş bir hükümdür'* (Ahzâb 33/38) âyetini okumuştur. O bununla, veli kuldan bir kasıt olmadan, kaderin galebesi ve kahrı ile, takdir edilen şeyin meydana geleceğine işaret etmiştir."

---

[600] Buhârî, Tefsîru Sûre (20), 1; Kader, 11, Tevhid, 37; Müslim, Kader, 13; Ahmed, *Müsned*, 2/248.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] tartışması, dinin hükümlerinin uygulandığı madde âleminde (dünyada) değil, hakikatlerin mahalli olan ruhlar âleminde olmuştur. Bu ruhanî âlemde, işin zâhirine değil, sadece hakikat sırrına bakılır. Hakikate göre, Allah'tan başka hiç kimse için, "Şu işi yaptı veya terketti" denmez. Bütün işlerin sahibi Allah'tır. Orada kim, hakikate göre delil getirirse galip gelir. Madde âleminde ise durum böyle değildir. Dünyada, yapılan bir kusur için kaderdeki yazıya dayanarak kendini suçsuz göstermek doğru değildir. Böyle bir durumda dinin koyduğu ölçüler yıkılmış olur. Bu inceliği iyi düşünün!

İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Bil ki Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yemesi, inattan ve bilerek emre muhalefet etmekten kaynaklanmamıştır. Bazılarına göre Hz. Âdem, ilâhî emri unuttu ve kendisine yasaklandığını hatırlamadan ağacın meyvesinden yedi. Allah Teâlâ'nın, *'Fakat unuttu ...'* âyetini bu manada alırız.

Eğer onun, yasak ağacın meyvesinden yemesi, ilâhî emri hatırlayarak oldu ise bunu yapmasının birkaç izahı vardır.

Hz. Âdem'in bu ağacın meyvesini yemesinin sebebi, şeytanın şu sözüdür:

'Rabb'iniz size bu ağacı sadece, melek olmayasınız yahut cennette ebedî olarak kalmayasınız diye yasakladı' (A'râf 7/20). Hz. Âdem, Allah Teâlâ'ya olan aşırı sevgisinden dolayı, kendisini O'nun civarında olmaya ve kendisiyle ebedî olarak kalmaya sebep olacak şeyi yapmak ona çok güzel geldi, bunun için meyveden yedi.

Yahut onu melek yapacak şey kendisine çok güzel geldi. Çünkü Hz. Âdem [aleyhisselâm], meleklerin Allah Teâlâ'ya yakınlığını gördü; bunun için meleklik sıfatını elde etmek için o ağaçtan yedi. Ona göre meleklik, insanlıktan daha faziletli idi. Onu bunu yapmaya sevkeden önemli bir sebep de âyette geçtiği gibi şeytanın şu sözü oldu:

'Şeytan onlara, 'Ben gerçekten size samimi olarak öğüt verenlerdenim' diye yemin etti' (A'râf 7/21).

Hz. Âdem [aleyhisselâm] demiştir ki: 'Ben hiç kimsenin, Allah'ın adıyla yemin ederek yalan söyleyeceğini düşünmedim.'[601] Hz. Âdem [aleyhisselâm], şeytanın bu yeminine aldandı, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, şeytan onları kandırıp yasaklanmış ağaçtan yemeye sevketti (A'râf 7/22)."[602]

İbn Atâ'ya[603] Allah Teâlâ'nın, *"Şeytan ona, 'Sana ebedîlik ağacını göstereyim mi?' dedi"* âyeti hakkında soru sorulunca şöyle demiştir: "Âdem [aleyhisselâm] dedi ki:

'Yâ Rabbi, beni niçin bu ceza ile edeplendirdin? Ben o ağaçtan sadece senin özel yakınlığın içinde kalmak arzusuyla yedim!' dedi. Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu:

'Ey Âdem, sen ebedîliği benden değil, ağaçtan bekledin; halbuki ebedîlik benim elimde ve mülkümdedir. Sen bilmeden bana ortak koştun; fakat ben seni cennetten çıkararak uyardım, tâ ki bundan sonra hiçbir zaman beni unutmayasın!'"

Özetle deriz ki: Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] unutması iki türlü yorumlanabilir. Birincisi o, hakiki manada bir unutmadır. Buna göre onun yasak ağaçtan yemesi, ilâhî kaderin tecellisi ve zoru ile olmuştur. Şeytanın,

---

[601] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/1452; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/432.

[602] İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr*, s. 69 (Dımaşk 2002).

[603] İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfîlerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbelî mezhebine mensuptur. Hallâc-ı Mansûr'un sadık dostlarındandır. Âyetlerin tefsiriyle ilgili açıklamaları daha çok işârî tefsirlerde yer almaktadır (bk. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, 19/336; hayatı için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 137 [İstanbul: Semerkand 2007]; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 265; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/302; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/255).

"Rabb'iniz size bu ağacı, melek olmayasınız yahut cennette ebedî olarak kalmayasınız diye yasakladı" (A'râf 7/20) sözü, bununla çelişmez. Onun uyarısı zâhirî ve şeklî bir uyarıdır; fakat işin iç yüzünde kaderin zorunlu tecellisi ve yaptırımı vardır.

İkincisi, unutma "bilerek terketme" şeklinde yorumlanabilir. Buna göre Hz. Âdem [aleyhisselâm], kendisine yapılan yasağı kesin bir emir olarak değil, tavsiye şeklinde değerlendirip ona uymadı ve cennette Cenâb-ı Hakk'ın özel yakınlığı içinde kalma arzusuyla, kendisine yasaklanan ağaca yaklaşıp meyvesinden yedi. Çünkü yüce Allah'ın özel yakınlığında olmayı daha tercih ederdi. Bu açıklama, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

"Şeytan ona vesvese verdi ..." âyetinden şu sonucu çıkarabiliriz: Dinin kesin yasakladığı işlerde, tevil ve ruhsat kapısını kapatmalıdır. Onun bir kısmını serbest bırakıp bir kısmını yasaklamak câiz değildir. Mubah olan bir şeyi yapmamak, bir harama düşmekten daha hayırlıdır. Önceki salihler, bir harama düşme korkusuyla, mubah olan yüzlerce şeyi terkediyorlardı. Kulunu doğru yola ulaştıran yüce Allah'tır.

Hz. Âdem'in Tövbesinin Kabul Edilmesi

Cenâb-ı Hak, sonra, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] tövbesini kabul edişinden ve onu özel olarak seçişinden bahsederek şöyle buyurdu:

...وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى
﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ
مِنّ۪ي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ
عَنْ ذِكْر۪ي فَاِنَّ لَهُ مَع۪يشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾
قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَن۪ٓي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَص۪يرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ

اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسٖيتَهَاۚ وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْزٖى
مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

... Âdem Rabb'ine âsi olup yolunu şaşırdı.

122. *Sonra Rabb'i onu seçti; tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.*

123. *Dedi ki: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin! Bundan sonra benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o, sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz."*

124. *"Kim benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse şüphesiz onun için sıkıntılı bir geçim vardır. Ayrıca kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz."*

125. *O, "Rabbim! Ben, dünyadayken gören biriydim, beni niçin kör olarak haşrettin?" der.*

126. *Allah buyurur ki: İşte böyle! Âyetlerimiz sana geldi de sen onları unuttun; bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!*

127. *Biz, haddi aşanı ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanı işte böyle cezalandırırız. Şüphesiz ahiret azabı, daha şiddetli ve daha süreklidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Âdem,* bahsedilen yasak ağaçtan yiyerek *Rabb'ine âsi oldu ve böylece yolunu şaşırdı;* yani aradığı ebedî olma yolunu şaşırdı, aksine onu bozacak işler yaptı. Yasaklanan ağaçtan yiyerek ebedî olmayı düşünmek yanlış ve bozuk bir fikirdir; çünkü o, ilâhî kadere aykırıdır.

Yahut Hz. Âdem, düşmanı olan şeytanın sözüne aldanarak doğruyu şaşırdı.

Kevâşî[604] demiştir ki: "Hz. Âdem, kendisine ait ve layık olmayan işi yaptı. Yahut kendisine yasaklanan bir şeyi yemek isteyerek, doğru yoldan saptı; onun için zarar etti ve muradına ulaşamadı."

Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] hatası küçük olmakla birlikte, onun isyan etmek ve şaşırmakla vasıflandırılması, (bu makamda yapılan) hatayı büyük göstermek ve evlatlarını benzeri işlerden şiddetle sakındırmak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra Rabb'i onu seçti."* Yani onu kendisi için seçti, onu tövbeye ve onda muvaffak olmaya sevkederek kendisine yaklaştırdı.

Hz. Âdem ve eşi, *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik; eğer sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, biz zarar edenlerden oluruz"* (A'râf 7/23) diyerek tövbe ettiklerinde, "Allah *tövbesini kabul etti ve onu doğru yola yöneltti."* Yani onu, tövbesinde sabit olmaya ve günahlardan korunma vesilelerine yapışmaya sevketti.

Âyette sadece Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilmesinin ve seçilmesinin dile getirimesi, din ve dünya işlerinde erkeğin asıl olup kadının ona tâbi olmasından ve Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edilmesinin Hz. Havva'nın da tövbesinin kabul edilmesini gerektirmesindendir. *"Erkekler kadınlar üzerinde hâkim ve koruyucudurlar"* (Nisâ 4/34) âyetinde, erkeklerin özel konumuna bir işaret vardır.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin!"*

Burada sanki birinin, "Allah Hz. Âdem'in tövbesini kabul ettikten sonra ne dedi?" sorusuna cevap verilerek deniyor ki: Ona ve eşine şöyle dedi: *"Birbirinize düşman olarak oradan inin!"* Yani cennetten yeryüzüne inin. Yani geçim işlerinde birbirinizle düşmanlık içinde olarak inin. Nitekim, insanlar dünya işlerinde olduğu gibi din işlerinde de birbiriyle çekişme, düşmanlık ve ayrılık içindedirler. Cennetten ikisi yani Hz.

---

[604] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

Âdem ile Hz. Havva indiği halde, "İnin!" şeklinde ikiden çok kimseye hitap edilen bir lafız kullanılması, onlarla birlikte kendilerinden gelecek nesillerin de kastedilmesindendir.

el-Lübâb adlı eserde şöyle denmiştir: "Hz. Âdem yeryüzüne indirilince, elini yanağının altına koyup 100 sene ağladı. Hz. Havva da elini başına atarak yüksek sesle bağırıp çağırmaya başladı. Onun bu ağlayış şekli kadınlarda bir âdet olarak kaldı. Hz. Âdem'in çok ağlamaktan dolayı yanaklarında yanıklar oluştu. Gözlerinden yeryüzüne akan göz yaşları yer sularına karışıp iki dere şeklinde aktı, bu dere kıyamete kadar akmaya devam eder. Hz. Âdem, cennetten inerken cennettin yapraklarından birinin üzerinde indi; onunla kendisini örtüyordu. Elinde de cennetin kokulu çiçeklerinden bir demet vardı. Hz. Âdem ağlamakla meşgul iken rüzgâr kokulu çiçekleri Hindistan toprağına dağıttı; bundan dolayı oranın bitkisi, çoğunlukla koku veren bitkiler oldu." Diğer açıklamalar için bu esere bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bundan sonra benden size hidayet geldiğinde ..."* Sizi bana ulaştıran bir kitap veya peygamber geldiğinde, yani size benim tarafımdan bir peygamber ve kitap gelecektir, *"Kim,* gönderdiğim peygambere ve onun Allah katından getirdiklerine iman ederek *benim hidayetime uyarsa o,* dünyada *sapkınlığa düşmez ve ahirette bedbaht* (cehennemlik) *olmaz."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Furkan'ı (Kur'an'ı) okur ve içindekilere tâbi olursa Allah onu sapkınlıktan kurtarıp doğru yola iletir ve kıyamet günü onu kötü hesaptan korur. Çünkü Allah Teâlâ, *'Kim benim hidayetime uyarsa o, sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz'* buyurmuştur." Yani kim benim kitabıma ve peygamberine uyarsa dünyada sapkınlığı düşmez, ahirette de bedbaht olmaz.

Yine İbn Abbas [radıyallahu anh] diğer bir sözünde şöyle demiştir:

"Allah Teâlâ, Kur'an'a uyan kimseyi, dünyada sapmaktan, ahirette de bedbaht olmaktan korur."[605]

---

[605] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/191; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/227-228; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/607.

Diğer âyet-i kerimede şöyle buyruluyor: *"Kim benim zikrimden,* Kur'an'dan veya benden bahsettiren hidayetten ve bana çağıran davetçiden *yüz çevirirse şüphesiz onun için sıkıntılı,* dar ve zor *bir geçim vardır."* Bu kimsenin yaşantısının sıkıntılı olmasının sebebi şudur: Onun bütün isteği ve arzusu dünyevî hedeflerdir. O, bunların artması için kendisini helâk etmekte ve onların azalmasından korkmaktadır. Ahireti isteyen mümin ise böyle değildir. Şüphesiz iman nuru, onun elindekiyle kanaat etmesini gerektirmektedir. Kanaat, zenginliğin başı ve rahatlığın birinci sebebidir. Böylece mümin hoş bir hayat yaşar.

Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimsenin karşılaşacağı sıkıntının, kabir azabı olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] bu şekilde rivayet edilmiştir.[606]

Ebû Saîd-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kabir onu sıkar; öyle ki kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah Teâlâ ona azap etmesi için doksan dokuz tane yılan musallat eder."[607]

Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimsenin çekeceği sıkıntının, cehennemde yiyeceği zakkum, acı ot ve irine sabretmek olduğu da söylenmiştir.[608]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ayrıca kıyamet günü onu gözlerini kaybetmiş bir şekilde kör olarak haşrederiz."*

Şu âyet de bu durumu bildirmektedir:

"Kıyamet günü onları, gözleri kör olarak yüz üstü haşrederiz" (İsrâ 17/97). Buradaki körlük, bazılarının dediği gibi, ilâhî delil karşısındaki manevi körlük değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, 'Rabbim! Ben, dünyada gören biriydim, beni niçin kör olarak haşrettin?' der."*

---

[606] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/198; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/228; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/608; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 6644; Hâkim, *Müstedrek,* 1/381; İbn Hibbân, *Sahîh,* nr. 3119; Heysemî, *ez-Zevâid,* 3/55.

[607] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/197; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/607.

[608] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/194.

Allah buyurur ki: *"İşte* sen de *böyle* yaptın. *Sana,* peygamberlerimizle *âyetlerimiz,* apaçık delillerimiz *geldi de sen onları unuttun;* onlara karşı kör davrandın, onları tamamen unutup terkettin. *Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun;* yaptığına uygun bir ceza olarak, azap ve körlük içinde terkediliyorsun."

Onun kör olarak haşredilmesi, bu körlüğün devam edeceğini göstermez; bilakis Cenâb-ı Hak, bir zaman sonra ondan körlüğü kaldırır, o kimse mahşerin korkunç hallerini ve cehennemdeki yerini görür. Onların sağır ve dilsiz oluşları da aynı şekildedir. Allah Teâlâ, onlardan bu hali giderir. *"Bize geldikleri gün, onlar ne güzel işitir ve ne güzel görürler"* (Meryem 19/38) âyeti bunu göstermektedir. Kıyamet günü, çok değişik hallerin yaşandığı bir gündür.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Biz,* şehvetlerine dalarak *haddi aşanı ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanı,* tam aksine onları yalanlayıp yüz çeviren kimseyi *işte böyle cezalandırırız. Şüphesiz ahiret azabı* yahut cehennem azabı, sıkıntılı geçimden ve kör olarak mahşere getirilmekten *daha şiddetli ve daha süreklidir."*

Bütün bu durumların başımıza gelmesinden Allah Teâlâ'ya sığınırız.

121-127. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Âdem Rabb'ine isyan etti"* âyeti hakkında deriz ki: Gerçek isyan, kalplerin yaptığı isyandır. Bunlar, Allah'ın kullarına karşı büyüklenmek, Allah'ın yarattığı şeylerden herhangi birini küçük görmek, Allah'ın takdirlerine itiraz etmek ve Allah'ın hükümlerine razı olmamak gibi işlerdir.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Ben bir günah işledim, bunun yüzünden kırk senedir ağlıyorum." Kendisine, bu günahın ne olduğu sorulunca şöyle demiştir:

"Bir şey için 'Keşke şöyle olmasaydı!' dedim (istemeden ilâhî tecelliye itiraz ettim), bunun için ağlıyorum."

Âzalarla işlenen günahlara gelince, eğer onlarda ısrar edilmezse bazan işlenen günah, (peşinden duyulacak pişmanlık ve yapılacak samimi tövbe ile) çok affeden kerim Mevlâ'ya yakınlık vesilesi bile olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Peşinden zillet ve iftikar hali (Allah'a olan ihtiyacını görüp O'na sığınma) getiren bir günah, peşinden büyüklük ve kendini beğenme getiren bir taatten daha hayırlıdır."[609]

Çoğu kez, Allah'ın senin için takdir ettiği bir günah, (sonucu itibariyle) senin Allah'a ulaşma vesilen olur. İblîs'in işlediği günahı düşün. Onun yaptığı, kalbe ait bir günahtı; o, ilâhî huzurdan kovulma ve uzaklaştırılma sebebi oldu. Hz. Âdem'in emre muhalefeti ise sadece âzasıyla işlediği bir kusurdu; peşinden (yaptığı tövbe ile) Allah'a yakınlık ve Allah tarafından seçilme nimetini getirdi.

Özetle deriz ki: Kulu Mevlâ'sına yönelten, ona güzel kulluk ve kalp kırıklığını kazandıran her şey kul için bir şeref ve olgunluktur. Nefsi kuvvetlendiren ve onu büyüklenmeye sevkeden bütün işler, her ne olursa olsun, bir noksanlık ve Hak'tan uzaklaşma sebebidir.

Eğer kul, kalbe ait günahlardan yahut günah işlemekte ısrar etmekten korunmuşsa günahlardan korunma ve muhafaza budur. Âzalarla işlenen günahlara gelince, kula yazılmış olan başına gelir, bu onda imana ait bir noksanlık meydana getirmez, belki daha önce açıkladığımız gibi, (samimi pişmanlık, tövbe ve amel sayesinde) onu kemale erdirir. Buna göre asıl uzak kalınacak şey, kula noksanlık getirecek işlerdir; onlar da kulu Cenâb-ı Hak'tan uzaklaştıran şeylerdir, yoksa sonuç itibariyle onu kemale erdiren şeyler değildir.

Bundan şu anlaşılır: Peygamberlerin yaptığı günaha benzer şeyler, onlar için bir noksanlık değildir, onlar sadece kemale erme vesilesidir. Velîlerin hata ile işledikleri günahlar da böyledir. Bunu iyi düşün. Gördüğün veya işittiğin her kusura hemen itiraz etme; er kişilerle (kâmil mürşidlerle) beraber ol ki onlar sana noksanlık ve kemal vesilesi olan şeyleri öğretsinler.

---

[609] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 202 (Beyrut 2005).

Vâsıtî[610] demiştir ki: "Kulun işlediği günahların, onun Allah tarafından seçilmesine aksi bir tesiri yoktur. Âyette, *'Âdem Rabb'ine isyan etti'* buyruldu. Yani ilâhî emre aykırı bir iş yaptı, sonra Allah kendisini özel dostluğuna seçti. Bu durum, ondan, önceki isyan yüzünden kınanmayı ortadan kaldırdı. Baksana Allah Teâlâ onun özrünü nasıl açıkladı. Onun hakkında, *'O unuttu, biz onda bir azim bulmadık'* buyurdu."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "O ne güzel bir isyandır ki peşinden (Hz. Âdem'e) yeryüzünde halifelik getirdi."

Şunu bil ki Hz. Âdem [aleyhisselâm], daha yaratılmadan önce yeryüzüne indirileceği ilan edildi. Allah Teâlâ onun hakkında,

"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" (Bakara 2/30) buyurdu. Yüce Allah onu, yaratmadan önce halife olarak ilan etti; fakat ilâhî hikmeti bunun sebeplerinin bulunmasını gerektirdi. Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan yemesi, onun halifelik ve peygamberlik için yeryüzüne inmesine ve orayı mâmur etmesine bir vesile oldu. O, şekil olarak bir iniştir, ancak mana olarak yükseliştir. Ârifin hatası da böyledir; hata onu kulluk şerefi için yere indirir (tövbeye ve secdeye sevkeder), sonuçta Allah katında kadrini yükseltir.

"Oradan birbirinize düşman olarak inin" (Tâhâ 20/123) âyeti hakkında deriz ki: Birbirine düşman olmak, maddi ve nefsî yönü galip gelen kimseler içindir. Ruhaniyet yönü galip olanlara gelince, onlar, birbirini Allah için seven kardeşler ve müttaki dostlardır. Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"O gün, (Allah için birbirini seven) müttakilerin dışında, bütün dostlar birbirlerine düşman olur" (Zuhruf 43/67).

Allah Teâlâ'nın, *"Benden size bir hidâyet (yolunu gösteren peygamber ve Kur'ân) geldiğinde, benim hidayetime uyan kimse sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz"* (Tâhâ 20/123) âyetinden hareketle deriz ki:

---

[610] Vâsıtî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa (v. 320/932) ilk dönem sûfî ve zâhidlerinden bir âlimdir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 140 [İstanbul: Semerkand, 2007]; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/349; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 302).

Âyet demek istiyor ki: Bana çağıran, benim marifetime ve huzuruma girmeye ulaştıran bir davetçi (kâmil mürşid) geldiğinde, kim onlara tâbi olup terbiyeleri altına girerse o kimse sapkınlığa düşmez ve bedbaht olmaz. Tam aksine o kimse, doğru yola ulaşır ve en büyük saadeti (cenneti ve cemali seyir nimetini) elde ederek mesut olur.

Kim onların uyarı ve öğüdünden yüz çevirir ve sohbetinden kaçınırsa onun için sıkıntılı bir hayat vardır. O kimse, sürekli hırs, tamah, korku ve endişe ile iç içe yaşar. Kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz, zatımızı müşahede edemez; o kimse, sadece maddi nimetleri ve süsleri görür; zatımıza ait sırları göremez. O zaman,

"Yâ Rabbi, maddi şeylerin görüldüğü bir anda beni niçin mana âleminin sırlarını müşahede etmekten kör olarak haşrettin, halbuki ben dünyada gözleri gören biriydim?" der. Allah Teâlâ da ona şöyle buyurur:

"Evet, durum budur. Sana dünyada âyetlerimiz gelmişti. Bu âyetler, ârif velilerdir. Sen onları unuttun ve hallerini hiç önemsemedin. Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun." Çünkü kişi yaşadığı şekilde ölür; öldüğü hal üzere dirilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Onu gözleri kör olarak haşrederiz"* âyetinin bir manası şudur: Onu, dünyada Cenâb-ı Hakk'ı tanımadığı gibi ahirette de Cenâb-ı Hakk'ın varlığından habersiz olarak haşrederiz. Hz. Ali [radıyallahu anh] bu konuda demiştir ki: "Kim Allah Teâlâ'yı dünyada tanımazsa ahirette de tanımaz."[611]

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onu, kalp gözünü kör eder; bundan sonra o, Allah'ın velilerini ve seçkin dostlarını göremez.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bir haberde şöyle nakledilmiştir: *'Kim (sürekli) bir hal üzere bulunursa Allah'a o hal ile kavuşur.'* Buna göre kim, dünyada kalbi kör olarak yaşarsa o hal üzere kabrinden o şekilde kalkar. Bu kimse, cahil olarak yaşar, öldükten sonra cahil olarak diriltilir. Bunun için, kıyamet günü, *'Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı, derler'* (Yâsin 36/52). Bu hal, onların zaruri olarak marifet sahibi olmalarına kadar devam eder. Onlar bugün Allah'ın âyetleri üzerinde güzelce düşünmeyi (ve onları anlamayı) terkettikleri için, yarın kıyamet günü, zayıf hallerine merhamet edilmeksizin azap içinde terkedilirler."[612]

---

[611] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/508.

Âyetin uyarısı şöyle devam ediyor: Biz, şehvetlerine kapılıp haddi aşan, sürekli nefsanî lezzetleri peşinde koşan ve ömrünü gaflet içinde tüketeni bu şekilde cezalandırırız; onu Hak'tan perdelenme gamı ve dostlardan uzak kalma ile cezalandırırız. Çünkü o, Rabb'inin âyetlerinin varlığını tasdik etmedi. Bu canlı âyetler, Allah'a çağıran davetçiler yani kâmil mürşidlerdir. Ahiretteki perdelenme azabı, devamlı olup hiç kesilmediği için, daha şiddetli ve daha süreklidir.

Manen perdelenme gamından, kötü hesaptan ve ahirette Allah dostlarından ayrı kalmaktan Allah'a sığınırız. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Geçmiş Nesillerden İbret Almak

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bu dünyada ibret almaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ ف۪ي مَسَاكِنِهِمْۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي النُّهٰى ۝١٢٨ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاَجَلٌ
مُسَمًّىۜ ۝١٢٩ فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ
وَقَبْلَ غُرُوبِهَاۚ وَمِنْ اٰنَآئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ۝١٣٠

128. ***Bizim, yurtlarında dolaşıp durdukları şu kendilerinden önceki nesillerden nicesini helâk etmiş olmamız onları doğru yola sevketmedi mi? Şüphesiz bunda kâmil akıl sahipleri için nice ibretler vardır.***

---

[612] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/154.

129. *Eğer Rabb'in tarafından, daha önce verilmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir vakit olmasaydı, onlara da cezaları gecikmeden verilirdi.*

130. *Öyle ise onların söylediklerine sabret! Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb'ini hamd ile tesbih et. Gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün taraflarında da tesbih et ki (sana vereceği mükâfatla) hoşnut olasın.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bizim, yurtlarında dolaşıp durdukları şu kendilerinden önceki nesillerden nicesini helâk etmiş olmamız onları doğru yola sevketmedi mi?*" Yani onlardan önce geçmiş nesillerden pek çoğunu helâk etmemiz, o kâfirlere, işlerinin âkıbetini açıklayıp göstermedi mi? Halbuki onlar, Şam'a yolculuk yaptıklarında, Hicr ashabı, Semûd kavmi, Firavun ve Lût kavmi gibi helâk edilen kavimlerin yurtlarında dolaşıyorlar, onların harap olmuş ev ve yurtlarının kalıntılarını görüyorlar. Onlar, bu kavimlerin doğruyu yalanlamaları sebebiyle başlarına bu azapların geldiğini de biliyorlar. Aslında bu durum, onların hakka yönelmelerini ve onların başına gelenlerin kendi başlarına da gelmememsi için ibret almalarını gerektirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan önce kendi yurtlarında güven içinde gezip dolaşan nice kavimleri helâk etmiş olmamız, Mekke müşriklerini doğru yola sevketmedi mi? O kavimler, başlarına gelen azapla yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar (A'râf 7/78).

"*Şüphesiz, bunda* yani önceki kavimlerin feci bir şekilde helâk edilişinde, kişiyi çirkin işlerden uzak tutacak *akıl sahipleri için* büyük, apaçık hidayet sebepleri ve Hakk'ı gösteren *pek çok ibret vardır.*" Kâmil aklın uzak tuttuğu çirkin işlerin en çirkini, Mekke kâfirlerinin Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, ona karşı kör ve sağır kesilmeleri ve bunun dışında yaptıkları türlü isyanlarıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer Rabb'in tarafından, daha önce verilmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir vakit olmasaydı, onlara da cezaları gecikmeden verilirdi.*"

Önceden verilen hüküm, bir hikmet gereği, bu ümmetin azabının ahirete tehir edilmesidir. Eğer Rabb'in tarafından böyle bir hüküm verilmiş olmasaydı, helâk olan geçmiş nesiller için hemen yaptığımız gibi, onları da hemen helâk ederdik. Onlar, bu helâk olan kimselerin yurtlarında dolaşıyorlar, fakat ibret almayarak inkâr ve isyanda ısrar ediyorlar. Şayet onların azaplarını erteleme için verilen bir süre olmasaydı, onların suçlarının cezası hemen verilirdi; öncekilerde olduğu gibi, onların cezası da bir saat olsun geciktirilmezdi.

Âyet-i kerimede, *"Senin Rabb'in tarafından verilmiş bir hüküm olmasaydı ..."* buyrulması, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmek ve onlara verilen bu sürenin onun hatırına olduğuna işaret etmek içindir. Şu âyet de bu durumu bildirmektedir:

"Sen içlerinde bulunduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir" (Enfâl 8/33).

Onların azaplarını erteleme hükmü ve kendileri için belirlenmiş bir vakit olmasaydı, azapları asla ertelenmezdi. Onlar için belirlenen bu vakit, ömürleridir. Yahut azapları için belirlenmiş bir vakittir ki o, kıyamet günüdür. Bu vaktin, Bedir Savaşı olması da muhtemeldir; çünkü Bedir'de kâfirlerin pek çoğu öldürülerek cezasını buldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Öyle ise onların söylediklerine sabret!"* Yani durum, belirttiğimiz gibi, kâfirlerin azaplarının ertelenmesi bir ihmalden değil, kendilerine verilen süreden dolayı olduğundan ve o azabın muhakkak başlarına geleceği kesin olduğundan, sen onların inkâr sözlerine karşı sabret. Şüphesiz, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlerin kesin olarak helâk olacaklarını bilmesi, onu teselli eder ve sabretmeye sevkeder.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen onların söylediklerine sabret; Allah ile meşgul olup onları bırak, onların helâk edilmesine ve hayatta kalmalarına bakma! Allah onların halini ve kendilerine ne yapacağını en iyi bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabb'ini hamd ile tesbih et."* Yani kâfirlerin, yüce şanına layık olmayan sıfatlardan, O'nun yüce zatına nisbet ettikleri şeylerden O'nu tenzih et, uzak tutup yücelt. Ayrıca, seni özel olarak hidayetine ulaştırdığı için O'na hamdet ve maddi-manevi bütün nimetleri verenin O olduğunu söyle.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Eziyet verici sözleri işitmek, insana sıkıntı verir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) kâfirlerin sözlerinden gelen sıkıntıyı, *'Rabb'ini hamd ile tesbih et'* sözüyle giderdi. Bununla şunu demek istedi: Onların söylediklerini işitmek sana sıkıntı verirse bizi tesbih etmek seni rahatlatır."

"*Tesbih et*", "namaz kıl" manasına da gelir. Buna göre âyete şu mana da verilmiştir: "Seni hidayetinin zirve noktasına ulaştıran Rabb'ine hamdederek namaz kıl."

Âyetin peşinden gelen, "*Güneşin doğuşundan ve batışından önce ...*" kısmı da bu manayı tercih ettirmektedir. Çünkü Allah'ı tesbih için özel bir vakit belirlenmemiştir; her zaman tesbih yapılabilir. "Güneşin doğuşundan önce"den kasıt, sabah namazıdır. "Batışından önce"den maksat ise öğle ve ikindi namazlarıdır. Bunun sadece ikindi namazı olduğu da söylenmiştir.

Âyetin devamı şöyledir: "*Gecenin bazı vakitlerinde tesbih et*; yani namaz kıl."

Gecenin bazı vakitlerinden kasıt, akşam ve yatsı namazlarıdır. Gece vaktinin özel olarak konu edilmesi, onda yapılan zikir ve ibadetin daha faziletli olmasındandır, çünkü gece kalp daha toplu olur; bununla birlikte nefis de istirahat etmeye daha meyillidir. Bu durumda gece yapılan ibadet nefse daha meşakkatli gelir; sevabı da ona göre çok olur. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"*Şüphesiz, gece ibadeti daha tesirlidir ve söz bakımından (kıraat yönünden) daha sağlamdır*" (Müzzemmil 73/6).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Gündüzün taraflarında (iki ucunda) da tesbih et.*" Bu vakitlerdeki tesbihten kasıt, sabah ve akşam namazlarıdır. Bu iki namaz, az yukarıda dile getirilmişti; burada tekrar söylenmesi, onların daha fazla bir üstünlüğe sahip olduklarını bildirmek içindir.

Yahut *"gündüzün tarafları"*yla kastedilen, sabah, akşam ve öğle namazlarıdır. Öğle namazı, gündüzün ilk yarısının bitişi ve ikinci yarısının başlangıcı olduğu için, gündüzün taraflarından sayılmıştır.

Yahut *"gündüzün tarafları"*yla kastedilen, günün bütün vakitlerinde yapılması istenen nâfile zikir ve ibadetlerdir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Tesbih et" emrini, "sübhânellah", "lâ ilâhe illallah" veya Cenâb-ı Hakk'ın zatını noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutmayı ifade eden bir zikir yapma manasında aldığımızda, bu vakitlerde zikir yapılmasının özel olarak emredilmesi, o zaman dilimlerinde yapılan zikrin üstünlüğünden dolayıdır. Gündüzün evvelinde ve sonunda Allah'ı zikretmeyi teşvik eden pek çok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Yine gece boyunca uykudan uyanıldığında zikretmeyi teşvik eden pek çok hadis mevcuttur. Öyle ki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], gece uykusundan her uyanışında, uykuya dönmeden önce Allah Teâlâ'yı tesbih eder, "lâ ilahe illallah" der ve tekbir getirirdi.[613] Geçmişte yaşamış salihler insanlar içinde kalbi uyanık kimseler de böyle yapardı.[614]

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'ini hamd ile tesbih et ki,* bu vakitlerde yapacağın tesbih ve zikir sebebiyle sana vereceği büyük sevapla *hoşnut olasın."* Yahut (kendilerine şefaat izni verilen) bütün mahlûkata yapacağın şefaat ile razı olasın, o zaman gözün aydın olsun.

Sahîh-i Buhârî'de zikredildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz sizler, bulutsuz bir havada güneşi gördüğünüz gibi ahirette Rabb'inizi göreceksiniz. (Bu nimete ulaşmak için), güneşin doğmasından ve batmasından önceki namazları, (iş veya uyku gibi) bir duruma mağlup olmadan kılmaya gücünüz yeterse bunu yapın." Allah Resûlü sonra,

---

[613] bk. Buhârî, Teheccüd, 21, Ebû Davud, Edeb, 99; Tirmizî, Daavât, 26; İbn Mâce, Duâ, 16; Dârimî, İsti'zân, 53; Ahmed, *Müsned*, 5/313;

[614] Selef-i sâlihinin gece ibadetleri ve virdleri için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/133-152, 170-202 (İstanbul: Semerkand 2003); Gazâlî, *İhyâ*, 1/435-475 (Beyrut 2000).

"Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb'ini hamd ile tesbih et" (Tâhâ 20/130) âyetini okudu.[615]

Bu haberde, tesbih etmeyi, namaz kılmak manasında alan kimsenin görüşü tercih edilir. Ayrıca onda şuna işaret edilmektedir: Namaz bir zikirdir, Allah'a yönelmektir ve kişinin bütün varlığı ile O'na bağlanmasıdır. Bu, ahirette Cenâb-ı Hakk'ın cemalini müşahede etme ve O'nu görme nimetinin elde edilme vesilesidir. Cennetliklerin halini anlatan bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Onlar Rab'lerini sabah akşam görürler."[616] Bu durum, cennete giren bütün insanlar içindir; seçilmiş has kullara gelince, onlar, her saat ve anda Cenâb-ı Hakk'ın cemalini seyrederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

128-130. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bizim önceki nesillerden ve geçmiş ümmetlerden helâk ettiğimiz nice kimseler, iman eden, ibret alan, müşahede ve basiret sahiplerini hidayete sevketmedi mi? Onlar, bu kimselerin yıkılmış meskenlerini gezip dolaşıyorlar, dağılmış eserlerini müşahede ediyorlar. İbret sahipleri onlara bakıp ibret alsın. Bir düşünsünler; onlar, yer ve yurtlarından nasıl göç edip oraları terkettiler. O geniş ve rahat yerlerini bırakıp dar kabirlere girdiler. Üzerinde oturdukları rahat döşekleri terkedip toprağa serildiler, mezardaki çukur içinde toprakla örtüldüler.

İman sahipleri ve ibret alanlar, onların halini düşünüp ibret alsınlar ve onların durumuna düşmeden önce hazırlık yapsınlar. Çünkü helâk edilen bu nesiller, kendileri gibiydi, hatta onlardan daha kuvvetli ve daha zengindi. Şan ve şöhretleri her tarafa yayılmıştı. İnsanlar içinde saygındılar. Ancak bunca parlak saltanatları sönüp gitti, sanki hiç yaşamamış gibi oldular. Yakın bir zamanda göçüp yer ve yurtlarından ayrıldılar. Dünyada yaptıkları amellere ulaştılar, ilâhî hükme mecburen boyun eğip teslim oldular. İşte bunda, doğru ile yanlışı gören akıl sahipleri için pek çok ibret vardır. Fakat katılaşmış kalplere öğüt ve uyarı bir fayda vermez.

---

[615] Buhârî, Mevâkît, 16; Tefsîru Sûre (20), 2; Ebû Davud, Sünnet, 19; Tirmizî, Cennet, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 13; Ahmed, *Müsned*, 4/360.

[616] Biraz farklı lafızla bk. Tirmizî, Cennet, 17; Ahmed, *Müsned*, 2/64.

Eğer Cenâb-ı Hakk'ın onların azaplarını erteleyerek kendilerine rahmet etme ve yumuşaklıkla davranma hükmü olmasaydı, ayrıca ömürleri kadar onlara bir süre tanınmasaydı, azapları hemen verilirdi.

Ey Allah'a yönelen ve kendini bütünüyle Mevlâ'sının taatine adayan kimse, insanların kalbe sıkıntı veren sözlerine sabret; özellikle güneş doğarken, batarken, ayrıca gece ve gündüz vakitlerinde Rabb'ini zikir ve tesbihle meşgul ol; tâ ki bütün gaybı bilen yüce Mevlâ'nın huzurunda bulunup diğer her şeyden kalben uzak olasın. Umulur ki yüce sevgiliyi müşahede ile hoşnut olursun. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Dünya Süsünü Bırak, Namaza Bak

İbret almanın sonucu, bu fâni dünyadan gönlü çekmek olduğu için, Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun izinde gidenlere dünyadan gönlü çekmeyi emrederek şöyle buyurdu:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقٰى ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ
وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾

131. *Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının süsüne gözlerini dikme! Rabb'inin nimeti daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*

132. *Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; seni biz rızıklandırırız. Güzel sonuç, takva iledir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: *"Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının süsüne gözlerini dikme!"* Yani bazı kâfirlere verdiğimiz aldatıcı dünya hayatının süsü olan nimetlere rağbet ederek ve meylederek bakma. Bunu yapmayı güzel görme; çünkü onlar, yok olacaktır, hepsi dünya hayatının bir süsüdür. Bir zaman sonra fâni olur, tükenip gider. O, açmış bir çiçek gibidir; çiçeğin ilk haliyle görüntüsü hoştur, ancak kısa zamanda solup gider.

Biz onlara dünyada bu malları ve izzeti kendilerini deneyip imtihan etmek, ne yapacaklarını ortaya çıkarmak için verdik. Onlar, bunların şükrünü yerine getirip sana iman edecekler mi, sahip oldukları malları cihad yolunda ve müminlerin ihtiyacına harcayacaklar mı, yoksa bunları yapmayacaklar mı? Bunu ortaya çıkaracağız.

Yahut biz onlara bu nimetleri, ahirette kendilerine azap etmek için verdik; onun için sen onlara önem verme!

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'inin* ahirette senin için hazırladığı *nimeti daha hayırlıdır."* Yahut hidayetle birlikte dünyada kâfi miktarda sahip olduğun rızkın, onlara dünyada bolca verilen nimetlerden daha hayırlıdır. Çünkü sana verilenler, âfete uğramaktan güvendedir; onlara verilenler ise böyle değildir; onun sonu hesap ve azaptır.

"Ve Rabb'inin rızkı daha kalıcıdır." Şüphesiz Rabb'inin sana verdiği rızkın kendisi ve meyvesi hiç kesilmez; dünya süsleri ise böyle değildir, onlar yok olup biter.

Bu durumda yapılması gereken, sevabı devamlı olan şeyle meşgul olmaktır. Bunun için Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ailene namazı emret." Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], daha önce geçtiği gibi, *"Rabb'ini hamd ile tesbih et"* emrini verdikten sonra, bu âyette de Ehl-i beyt'ine yahut kendisine tâbi olan ümmetine namazı emretmesini buyurdu. Bunu, ihtiyaç halinde yardımlaşmaları, geçim derdine düşmemeleri ve servet sahiplerinin zenginliğine iltifat etmemeleri için yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendin de ona sabırla devam et."* Geçimini sağlamak için işe yönelmeden, namaza devam etmeye kendini zorla. *"Biz senden rızık istemiyoruz."* Seni, kendinin ve ailenin rızkını temin için yükümlü tutmuyoruz. *Seni* ve onları *biz rızıklandırırız;* sen kalbini bizim sırlarımızı müşahede için boşalt. "Övülecek *güzel sonuç, takva iledir* yani takva sahiplerine aittir."

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ailesi bir sıkıntı ve ciddi şekilde ihtiyaç haline mâruz kalınca onlara namaz kılmalarını emreder ve bu âyeti okurdu.[617] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

131-132. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen şeyler, ümmetinin seçkin âriflerine de emredilir. Buna göre bir Hak yolcusuna denir ki:

"Ey derviş, gözlerini dünya ehline verilen süs ve güzelliklere çevirme; bilakis onlardan gönlünü çek; dünya ehlinin yükseltip süsledikleri binalarını güzel bulup onlara imrenmekten sakın. Şüphesiz bu, bir ahmaklık ve aldanıştır."

Urve b. Zübeyr [radıyallahu anh], sultanların binalarını ve surlarını görünce, evine girer ve, *"Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının süsüne gözlerini dikme!"* (Tâhâ 20/131) âyetini okurdu.

Velilerden Yahya b. Muâz, zamanındaki âlimlere derdi ki: "Ey kötü işlere bulaşmış âlimler, evleriniz Hâmân'ın evi gibi (yüksek ve süslü), binekleriniz Karun'un bineği gibi (şatafatlı), giysileriniz Firavun'un giysilerini andırıyor; peki Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sizden istenen sünneti (yaşantısı ve tevazusu) nerede?"

Ey ârif, rızık talebiyle meşgul olma. Rabb'inin sana göndereceği rızık daha hayırlı ve daha kalıcıdır. O, vakti gelince, bir sebep bulunmadan ve bir hizmet gerekmeden ihsan hazinesinden senin için rızkı gönderir. Böyle bir rızkın daha hayırlı oluşu, kendisiyle birlikte yakînî iman, Allah ile sevinç ve fazla marifet bulunmasındandır. Onun daha sürekli oluşu ise kaynağının Cenâb-ı Hak olmasıdır. Şüphesiz O'nun hazineleri bitip tükenmez. O rızkın peşinden ayrıca kalpte artan bir yakîn ve âlemlerin Rabb'ine bağlılık bulunur.

---

[617] bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 890; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/188; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/67.

Ey ârif, ailene namazı emret, sen de ona sabırla devam et. Senin rızkın, irade ettiğimiz vakitte sana mutlaka gelir. Biz senden, kendin ve ailen için rızık istemiyoruz. Biz seni rızıklandırırız; fakat bu, keyif ehlinin rızkı değil, müttakilerin rızkıdır. Güzel âkıbet, takva sahiplerinindir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Yersiz Mucize İstekleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kâfirlerin bazı sözlerinden bahsetti. Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sabretmesini emrettiği sözlerdir. Yahut Hak Teâlâ, bu apaçık beyandan (Kur'an'dan) sonra mucize isteyenlerin talebini reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى
﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا
رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ
فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ﴿١٣٥﴾

133. *Onlar, "Bize Rabb'inden bir mucize getirmeli değil miydi?" dediler. Onlara, önceki kitaplarda olanların apaçık delili olan (Kur'an) gelmedi mi?*

134. *Eğer biz, bundan önce (mucize veya Kur'an gelmeden) onları bir azapla helâk etseydik, şüphesiz onlar, "Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de böyle zelil ve perişan olmadan önce âyetlerine uysaydık!" derler.*

135. ***De ki: "Herkes beklemektedir; siz de bekleyin. Yakında, kimin dosdoğru yolda gittiğini ve hidayet üzere bulunduğunu bileceksiniz!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O Mekkeli kâfirler, 'Muhammed *bize, Rabb'inden,* kendisinin doğruluğunu gösteren *bir mucize getirmeli değil miydi?' dediler."* Yahut onlar, mucize olarak yerden su fışkırtmasını ve dağları yürütmesini istediler. Onlar, dağların, taşların ona secdeye ettiğini gördükleri halde, kibir ve inattan dolayı, bunu mucizeden saymadılar.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Onlara, önceki kitaplarda olanların apaçık delili olan Kur'an gelmedi mi?"* Yani onlara, içinde Tevrat, İncil, Zebur ve diğer semavî kitaplar gibi ilk kitapların açıklaması bulunan Kur'an gelmedi mi? Bu, Allah Teâlâ tarafından onların sözlerine bir reddir. O aynı zamanda, Kur'ân-ı Kerîm'in gelişini inkâr edişlerini dile getirmekte ve bu yaptıklarını reddetmektedir. O Kur'an ki âyetlerin en parlağı; mucizelerin en yücesi, en büyüğü ve en devamlısıdır.

Mucizenin hakikati, peygamberliğini iddia eden bir zatın hangi işte ve konuda olursa olsun, kendisine birtakım âdet üstü harika işlerin verilmesidir. Şüphesiz ilim, bu işlerin en yücesi ve en yükseğidir. Çünkü amellerin aslı ilimdir. Kur'ân-ı Hakîm, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini içeren bir kitap olarak, hiçbir ilmin dersini almamış, hiçbir ilim ehlinden ders görmemiş, okuma yazma bilmeyen birinin elinde ortaya çıkmıştır. Artık bundan sonra, ondan hangi mucize istenir? O var iken kendisinden hangi mucize beklenir?

Kur'ân-ı Hakîm'in, önceki kitapların içindekileri bir açıklayıcı olarak tanıtılması, onun şanının yüceliğini ve delilinin parlaklığını göstermekte ve onun gelmesinin en açık ve en gerçek bir mucize olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Hakîm, önceki kitapların içindeki bütün peygamberlerin görüş birliği ettiği akîde ve hükümlerin hak olduğuna şahitlik etmektedir.

Mana ehlinden biri demiştir ki: "Âyetin bir manası da şudur: Onlara, önceki kitaplarda açıklanan kendilerini helâk ettiğimiz ümmetlerin haberleri gelmedi mi? Onlar, peygamberlerinden mucizeler istediklerinde, onlara istedikleri mucize verildi, fakat onlar bu mucizeyi inkâr ettiler. Bu inkârları üzerine bizim onları nasıl hemen helâk ettiğimizi işitmediler mi? Onlar, eğer kendilerine istedikleri mucize gelse, hallerinin öncekiler gibi olmayacağından emin olamazlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer biz, bundan önce,* yani bir mucize gelmeden önce yahut Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an inmeden önce, dünyada *onları* köklerini kazıyacak *bir azapla helâk etseydik, şüphesiz onlar* şöyle derlerdi:

Rabbimiz, bize, beraberindeki kitapla birlikte hidayete çağıran *bir peygamber gönderseydin de böyle* dünyada *zelil ve* kıyamet günü ateşe girerek *perişan olmadan önce* bize gelen *âyetlerine uysaydık!"*

Fakat biz, kendilerine peygamberimiz ve kitap gelmeden önce onları helâk etmedik; artık ileri sürecekleri ve kendilerini mâzur gösterecekleri bir delilleri kalmadı. Kıyamet günü onlara, "Size bir uyarıcı gelmedi mi?" diye sorulunca şöyle derler:

"Evet, bize bir uyarıcı geldi, fakat biz onu yalanladık ve, 'Allah hiçbir şey indirmedi!' dedik" (Mülk 67/8-9).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "O inatçı kâfirlere de ki: *Her birimiz,* bizim ve sizin durumunuzun ne sonuca varacağını *beklemektedir; siz de bekleyin,* işin sonuna bakın!"

Yahut herkes, diğerinin başına zamanın musibetlerinin gelmesini ve zaferin kime ait olacağını beklemektedir.

"Yakında, kimin dosdoğru yolda gittiğini ve sapıklıktan uzak olup *hidayet üzere bulunduğunu bileceksiniz!"* Doğru yolda gidenin biz mi siz mi olduğu anlaşılacak. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

133-135. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden ârifibillâh bir velinin, kendisini ispat için, kerametler göstermesi şart değildir. Onların veli olduklarına, Rab'lerinden bir delil üzere olmaları (her hallerinde Kur'an ve Sünnet'e uymaları), onların vesilesiyle insanların hidayete ulaşması, tevhid sırları ve tarikatın çeşitli ilimlerine ait ortaya koydukları ilimler, en açık delillerdir. Onların bir kısmı ümmî olup hiçbir âlimden ders almadığı halde, bu sırlardan ve ilimlerden bahsetmişlerdir. Biz böyle kimselere şahit olduk.

Allah Teâlâ her asırda bu velilerden gönderir; onlar kullara Allah'ı tanıtırlar; onları yüce zatın sırlarına ve ilâhî sıfatların nurlarına sevkederler. Bunu sözle değil, müşahede yoluyla yaparlar. Allah Teâlâ, kulların önünde ilâhî delili ayakta tutmak için ârifleri gönderir. Kullar, kıyamet günü Allah'tan cahil olarak, O'nun zatını müşahededen perdeli ve mukarrebîn makamından geri kalmış bir halde diriltildiğinde, pişmanlıklarını dile getirerek,

"Yâ Rabbi, bize seni tanıtan bir elçi gönderseydin de mukarrebînlerin derecesinden aşağı düşerek zillet yaşamadan ve kalbimize perde çekilerek perişan olmadan önce senin âyetlerine tâbi olup sana ulaşsaydık!" derler. Cenâb-ı Hak da onlara,

"Ben öyle birini gönderdim, fakat siz onu inkâr ettiniz!" buyurur.

Onlar, bugün, içinde bulundukları hallerine aldanıp, "Artık manevi terbiye işi kesildi, insanları irşad edecek kâmil insan kalmadı!" diyenlerin sözlerini delil olarak getirdiklerinde kendilerine de ki:

"Hepimiz beklemekteyiz, siz de bekleyin; yakında, kimin doğru yolda gittiğini ve gerçek hidayet üzere bulunduğunu bileceksiniz!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur. Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Tâhâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

6

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 195
Kur'an Kitaplığı: 26
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-4565-70-2 (5.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ünün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Temmuz 2012, İstanbul
1. Baskı

© *Bu eserin tüm yayın hakları*
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No 7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks**: 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL MEDIEN
AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.**: 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış**: www.onlinefuar.de **E-Mail**: info@erolmedien.de

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد

Bahrü’l-Medîd

fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd

KUR’AN’IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

6

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

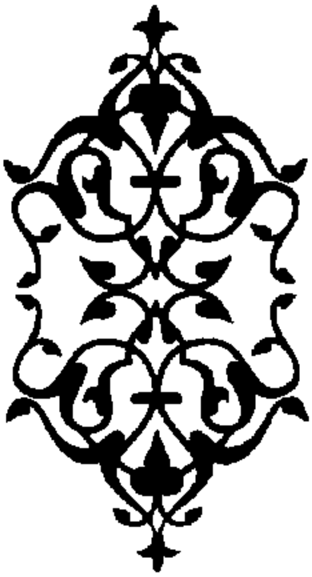

İÇİNDEKİLER

(21) ENBİYÂ SÛRESİ 13

Sûre Hakkında Bilgi 13

Gaflete Dalan Şaşkınların Hali 17

Peygamberler Erkeklerden Gönderilmiştir 20

Haddi Aşanların Helâk Şekli 26

Gök ve Yer Eğlence Olsun Diye Yaratılmadı 29

Âlemin İlâhı Tektir 34

Allah Teâlâ Evlat Edinmekten Yücedir 42

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri 46

Hiç Kimse Dünyada Ebedî Değildir 52

İnsan Çok Hemenci Yaratılmıştır 56

Kulu Azaptan Allah'tan Başkası Koruyamaz 62

Kalp Kulağı Sağır Olanlar Hak Sözü İşitmezler 68

Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a Verilen Furkan 72

Hz. İbrahim'in Kavmi ile Mücadelesi 75

Hz. İbrahim'in Putları Kırması 79

Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması 87

Hz. İbrahim'in Şam'a Hicreti 94
Manevi Önderlik ve Doğru Yolda Rehberlik 96
Hz. Lût ve Hz. Nuh 100
Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası 103
Hz. Eyyûb'un Kıssası 111
Diğer Meşhur Peygamberler 124
Hz. Yunus'un Kıssası 127
Hz. Zekeriyya'nın Kıssası 133
Hz. Meryem'in ve Hz. İsa'nın Kıssası 136
Bütün Peygamberler Tevhid İnancında İttifak Etmiştir 137
Herkesin Dönüşü Yüce Allah'adır 140
Kâfirlerin Başına Gelecek Azap 144
Cennetliklerin Hali 147
Göklerin Kâğıt Gibi Dürüleceği Gün 152
Yeryüzünün Vârisleri 154
Bütün Âlemlere Rahmet: Hz. Muhammed 157

(22) HAC SÛRESİ 165
Sûre Hakkında Bilgi 165
Azgın Şeytanlara Uyanların Sonu 170
Öldükten Sonra Dirilmenin Delili 172
İnkârcıların Değişik Halleri 177
İmanla İnkâr Arasında Gidip Gelenler 179
Cennetlik Müminler 184

Hiç Kimse Allah'ın Yardımını Engelleyemez 185
Müminlerle İnkârcıların Âkıbeti 189
Varlıkların Yüce Allah'a Secdesi 191
Hak ile Bâtılın Mücadelesi 194
Kâbe ve Hacla İlgili Hükümler 200
İnsanların Hacca Çağrılması 205
Eti Haram Olan Hayvanlar 211
Allah'ın Dininin Alametlerine Hürmet ve Saygı 214
Allah, Müminleri Savunur 223
Allah Yolundan Alıkoyanlarla Cihad 224
Peygamberlerini Yalanlayanların Acı Sonu 229
Kâinattan İbret Almak 233
Hemen Azap İsteyenlere Cevap 237
Şeytan Vahye Müdahale Edemez 239
İnkâr ve Şüphe İçinde Kalanların Âkıbeti 245
İntikamda Ölçü 249
İlâhî Kudretin Delilleri 253
İlâhî Kudrete Bir Başka Delil 255
Her Ümmete Bir Din Gönderilmiştir 256
İnkârları Yüzlerine Yansıyanlar 262
Âciz Putların Hazin Hali 263
Allah Dilediğini Elçi Seçer 266
İlâhî Muhabbete Ulaşma Yolları 268

(23) MÜ'MİNÛN SÛRESİ 275
Sûre Hakkında Bilgi 275
Kurtuluşa Eren Müminler 276
İnsanın Yaratılış Seyri 283
Gökten ve Yerden Gelen İhsanlar 287
Hz. Nuh ve Nimete Nankörlük Eden Kavmi 294
Hz. Hûd'un Kıssası 301
Her Ümmetin Belirli Bir Eceli Vardır 307
Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un Peygamber Olarak Gönderilişi 310
Hz. İsa ve Annesi 314
Şükür İçin Salih Amel 316
Yüce Allah'a Yakınlık Devletine Erenler 322
Hak'tan Gaflet İçinde Olanlar 328
Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek 331
Gaflete Dalanların Hali 340
İlâhî Kudretin Delilleri 344
Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri 347
Yüce Allah'ın Oğlu ve Ortağı Yoktur 351
Azap ve Vesveseden Korunmanın Yolu 353
Kıyametin Korkunç Halleri 360
Cehennemliklerin Cevabı 365
İnsan Boş Yere Yaratılmadı 370

(24) NÛR SÛRESİ 375

Sûre Hakkında Bilgi 375

Zinanın Cezası 376

Zina Eden Kimseyle Evlenme Yasağı 384

Zina İftirasının Cezası 388

Karı Koca Arasında Lânetleşme 392

Hz. Âişe'ye İftira Edilmesi Olayı 395

İftira Olayına Dalanların Kınanması 400

İftirayı Yayanların Cezası 407

Şeytanın Adımlarına Uyup İyilikten Uzaklaşmayın 409

Temiz İnsanlara İftira Atmanın Cezası 413

Herkes Kendi Cinsine Layıktır 418

Evlere Girerken İzin Almak 421

Mümin Kadınların Örtüsü ve Süslenme Edebi 423

Bütün Müminleri Tövbeye Davet 433

Bekârları Evlendirin 436

Evlenmeye Teşvik 438

Kölelerle Hürriyet Anlaşması 442

Kimseyi Kötülüğe Zorlamayın! 447

İlâhî Nurun Misali 451

Yüce Allah'ı Zikir İçin İzin Verilen Evler 457

Amelleri Seraba Benzeyenler 461

Bütün Varlıklar Dua ve Tesbihini Bilir 466

İlâhî Nurun Dünya Atmosferindeki Tecellisi 468

Yeryüzündeki İbretlik Olaylar 473
Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir 475
Münafıkların Tuhaf Hali 477
Müminlerin İlâhî Hüküm Karşısındaki Tavrı 481
Sözüyle Özü Birbirine Uymayanlar! 484
İhlâslı Kullara Vaat Edilen Yardım ve İmkân 487
Kâfirlerin Sonu 492
Evin İçinde İzin Alınacak Zamanlar 493
Örtünmede İhtiyar Kadınlara Verilen Ruhsat 498
Yemek Konusunda Kendisine Ruhsat Verilenler 501
Evlere Girerken Selâm Vermek 507
Topluca Görülen İşlerde Başkandan İzin Almak 508
İzinsiz İş Yapmanın Sonu 512

(25) FURKAN SÛRESİ 517
Sûre Hakkında Bilgi 517
Müşriklerin Bâtıl İşleri 521
Kur'an ve Peygamber Hakkında İleri Geri Konuşanlar 523
Kâfirlerin Yersiz İsteklerine Ret 529
Ahireti Yalanlayanlara Korkunç Azap 536
Bütün Peygamberler Beşerdir 539
Kâfirlerin Yersiz Tekliflerine Cevap 545
Meleklerin İneceği Gün! 552
Kur'ân-ı Hakîm'i Terkedenler 560

Kur'an'ın Aralıklarla İndirilmesinin Hikmeti 564
Peygamberi ve Kitabı İnkâr Edenleri Sonu 568
İbretlik Yapılan Kavimler 570
Peygambere Hürmetsizliğin Cezası 577
Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri 581
Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),
Bütün Âleme Gönderilmiştir 589
İlâhî Kudretin Delilleri 591
Allah ile Kul Arasındaki Vasıtanın (Peygamberin) Konumu 595
Hiç Ölmeyene Güvenip Dayan 596
Burçları Yaratan Allah 603
Rahmân'ın Has Kullarının Hali 606
Günah İşleyip de Tövbe Etmeyenin Cezası 612
Salih Kulların Güzel Vasıfları 615

(26) ŞUARÂ SÛRESİ 621
Sûre Hakkında Bilgi 621
İlâhî Kudretin Delilleri 626
Hz. Musa'nın Firavun ve Kavmine Gönderilişi 629
Hz. Musa'nın, Firavun'la Mücadelesi 633
Hz. Musa'nın Asâ ve El Mucizesi 641
Firavun'un Şaşkınlığı 643
Sihirbazların Toplanması 644
Sihirbazların Müslüman Olması 647

Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkışı 650
Denizin Yarılması ve Firavun'un Boğulması 654
Hz. İbrahim'in Kıssası 659
Hz. İbrahim'in Duası 667
Ahiret Gününün Korkunç Halleri 673
Hz. Nuh'un Kıssası 679
Hz. Hûd'un Kıssası 686
Hz. Salih'in Kıssası 692
Hz. Lût'un Kıssası 698
Hz. Şuayb'ın Kıssası 702
Kur'an'ın Hak Olduğuna Şahitler 708
Müşriklere Azap Tehdidi 715
Kur'ân-ı Hakîm'e Şeytanlar Musallat Olamaz 718
Yakın Akrabanı Uyar! 721
Şeytanların İndiği Kimseler 727

(21) ENBİYÂ SÛRESİ[1]

Sûre Hakkında Bilgi: Enbiyâ sûresi 112 âyettir ve Mekke'de nâzil olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin önceki sûre ile bağlantısı şudur: Önceki sûre, *"Onlar yakında, kimin doğru yolda gittiğini ve kimin hidayet üzere bulunduğunu bilecekler"* (Tâhâ 20/135) âyetiyle bitti. Bunun tam olarak bilinmesi, bu sûrenin evvelinde belirtilen hesap gününde ortaya çıkar. Cenâb-ı Hak, bu hesap gününün yaklaştığını hatırlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فٖى غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾
مَا يَأْتٖيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ
يَلْعَبُونَۙ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ ...

---

[1] Sûreye, özellikle peygamberlerden ve onların kavimleriyle olan münasebetlerinden bahsettiği için Enbiyâ (peygamberler) sûresi adı verilmiştir (Mütercim).

Bismillâhirrahmanirrahîm

1. *İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirmekteler.*

2. *Onlara ne zaman Rab'lerinden yeni bir âyet gelse, onlar bunu hep alaya alarak dinlerler.*

3. *Kalpleri de gaflet içindedir ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar için hesaba çekilmeleri yaklaştı."* Yani onların hesaplarının görüleceği yer olan kıyamet saati yaklaştı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette belirtilen insanlardan kasıt, müşriklerdir."[2] Peşinden gelen âyet de bunu açıklamaktadır.

Allah Teâlâ âyette, "İnsanların hesabı yaklaştı" demedi, *"İnsanlar için hesapları yaklaştı"* buyurdu. Bu ifade şekli daha ilk başta onları üzmekte, ayrıca içlerinde bir korku ve ürperti bırakmaktadır. İnsanlar için hesaplarının yaklaştığının belirtilmesiyle, kendilerine yönelen bir şey tasvir edilmektedir. Bu şey, onları arayıp bulmaya devam edecek ve muhakkak başlarına gelecektir. Onun yaklaşması, onlara yavaş yavaş gelmesi ve sonuçta ulaşması anlamına gelir. Şüphesiz her gelecek olan şey yakındır.

Âyetin manası şudur: Azabı gerektiren kötü amellerinden dolayı hesaba çekilmeleri yaklaştı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hal böyle iken onlar,* ondan tam bir *gaflet içindeler.* Ondan bütünüyle gafiller, onu hiç hatırlayıp düşünmüyorlar. Onlar, onun geleceğini itiraf edip de ona aldırış etmiyor değiller, tam tersine, onu hepten inkâr ediyorlar. Bu inkâr içinde, kendilerini gaflet uykusundan uyandıran âyetlerden ve uyarılardan *yüz çeviriyorlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara ne zaman Rab'lerinden yeni bir âyet gelse, onlar bunu hep alaya alarak dinlerler."* Yani onlara,

---

[2] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/321.

Rab'lerinden, önlerindeki hesabı hatırlatan ve kendilerini ona karşı gafletten uyandıran bir grup Kur'an âyeti gelse onlar bunu alaya alarak dinlerler.

Âyette, *"Onlara ne zaman Rab'lerinden yeni bir âyet gelse"* buyrularak, âyetin Rab'lerine nisbet edilmesi, onun şerefini göstermektedir. Bu ayrıca, ondan yüz çevirmenin ne kadar çirkin bir iş olduğuna işaret etmektedir.

İnen âyet için "yeni" denmesi, onun ilâhî hikmete uygun olarak, zaman içinde parça parça inmesidir.

Yahut yakın zamanda yeni bir âyet inse, ona karşı böyle yaparlar. Âyetin yeni olması, inme zamanı itibariyledir; yoksa ilâhî kelâm olarak Kur'an'ın manaları ezelîdir; o manaların bu harf ve seslerle ortaya konulması ise yenidir (sonradan yaratılmıştır).

İbn Râhûye[3] demiştir ki: "Kur'an, Rabbü'l-izzet'ten gelişiyle ezelîdir; yeryüzündeki insanlara inişiyle yenidir."

Onlara ne zaman Kur'an'dan kendilerini uyaran ve onlara öğüt veren yeni bir âyet inse, onu oyun eğlence yaparak dinlerler; ondan öğüt almazlar, manaları üzerinde düşünmezler. *"Kalpleri de gaflet içindedir."* İnen âyetleri tefekkürden ve manalarını düşünmekten yüz çevirirler.

Âyetin toplu manası şudur: Onlara Rab'lerinden yeni bir âyet geldiğinde, onlar, kalpleri gaflet içinde olup kendilerine okunan âyeti oyun ve eğlenceye alarak dinlerler. Bu, onların, aşırı gaflet içinde olmalarından ve işlerin sonunu düşünüp görmekten ileri derecede yüz çevirmelerinden ileri gelmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlere göre, âyetin bütün insanlara hitap ettiğini söylemek daha uygundur. Rivayet edildiğine göre sahabeden bir adam bina yapıyordu. Bir başka sahabi yanına uğradı. Ev yapan zat ona,

---

[3] İbn Râhûye, Ebû Yakub İshak b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (v. 238/853), hadis, fıkıh ve tefsir âlimidir. *Müsned* isimli hadis kitabı yanında *et-Tefsîr, es-Sünen, el-Câmiu'l-Kebîr, el-Câmiu's-Sagîr, el-Musannef, Kitâbü'l-İlm* gibi eserleri de vardır (bk. Abdullah Aydınlı, "İbn Râhûye", *DİA*, 20/241).

"Bugün Kur'an'dan hangi âyet indi?" diye sordu; o da,

"İnsanlar için hesaba çekilmeleri yaklaştı ..." âyetinin indiğini söyledi. Bunun üzerine bina yapan sahabi, elindeki toprağı atarak,

"Vallahi bina yapmayacağım; gerçekten hesap günü yaklaştı" dedi.[4]

Yani en küçük şeye varıncaya kadar her şeyden insanların hesaba çekilecekleri gün yaklaştı; onlar ise o güne hazırlanmıyorlar, o gün için azık hazırlamaktan yüz çevirmektedirler. Onlar, ne zaman Rab'lerinden kendilerine öğüt veren ve onları uyaran bir âyet gelse, onu sadece kulakları ile dinlemekte; kalpleriyle ondan gaflet içinde olup oyun eğlence ile meşgul olmaktadırlar. Bu, kalplerinin şeytanî vesveselerle ve nefsanî şeylerle dolu olmasındandır. Bunun bir diğer sebebi de kalplerinin tefekkür, ibret, düşünme ve işin sonunu görme işinden gaflet içinde olmasıdır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Gaflet iki kısımdır. Biri, dünyasına ve hevâsına daldığından hesabını unutan kimsenin gafletidir. Diğeri ise Mevlâ'sında benliğini yok ettiği için, hesabını unutan gafil kimsenin gafletidir. Birinci gaflet, Hak'tan uzaklığın; ikinci gaflet ise Hakk'a vâsıl olmanın alametidir. Birinciler gafletlerinden sadece ölüm anındaki sekeratta uyanırlar; diğerleri ise Cenâb-ı Hak'ta (ilâhî tecelliler içinde) fâni oldukları için, gaybet hallerinden yani ilâhî aşk içinde kendilerinden geçme hallerinden ebediyen dönmezler."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda insanlar üç kısımdır:

Bir grup, nefsanî hazları ve hevâlarıyla meşgul oldukları için, hesaplarını unuttular. Onlar, cahil gafillerdir.

Bir grup, hesaba çekileceklerini hiç unutmadı, onu devamlı göz önünde tuttu ve onun için hazırlandı. Onlar salihler, âbidler ve zâhidlerdir.

Bir grup daha vardır ki onlar, yüce Mevlâ'larını müşahedeye daldıklarından hesabı kitabı unuttular, hesapla uğraşmaktan uzak kaldılar. Onlar, mukarrebîn makamındaki âriflerdir. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın.

---

[4] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/177.

Gaflete Dalan Şaşkınların Hali!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bütünüyle gaflete dalmış kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

...وَاَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
اَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ۝٣ قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي
السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝٤ بَلْ قَالُوا اَضْغَاثُ
اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَا اُرْسِلَ
الْاَوَّلُونَ ۝٥ مَا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ۝٦

... Ayrıca o zalimler gizlice şöyle dediler: "Bu sadece sizin gibi bir insandır. Şimdi siz göz göre göre sihre mi gelip uyacaksınız?"

4. *(Peygamber) **dedi ki: "Rabbim, yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir."***

5. Dediler ki: "Hayır, bunlar karışık rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o bir şairdir. Böyle değilse, o da önceki peygamberler gibi bize bir mucize getirsin."

6. Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir şehir halkı iman etmedi; şimdi bunlar mı iman edecekler?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkâr ve azgınlık ile kendilerine zulmeden *zalimler*, aralarındaki konuşmalarını gizlediler, öyle ki söylediklerini hiç kimse duymadı. *Onlar*, bu çirkin konuşmalarında *gizlice şöyle dediler:* 'Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden *bu* adam, *sadece sizin gibi bir insandır.* Onun getirdiği ise bir sihirdir. *Şimdi siz göz göre göre* *sihre mi gelip uyacaksınız?'* Yani siz, onun sihir olduğunu bilerek bu zata gelip huzurunda boyun eğerek söylediklerini kabul mü edeceksiniz?"

Onlar bunu içlerinde yerleşen şu yanlış ve bozuk inancına göre söylediler: Onlara göre, peygamber olan kimse ancak bir melek olur. Bir insanın gösterdiği bütün hârikulâde işler, sadece sihir türünden şeylerdir. Onlar, bir insanın diğer insanlara peygamber olarak gönderilmesini dinî hikmetin gerektirdiğini gözden kaçırdılar. Allah kendilerini kahretsin, nasıl da haktan dönüyorlar! Onlar bu konuşmayı gizli olarak yapıp açıklamadılar. Bunun tek sebebi, aralarındaki anlaşmayı gizli olarak sağlama almak, peygamberlik müessesesini yıkmak ve dinin nurunu söndürmek için birtakım hile ve düzenlere ön hazırlık yapmaktır. Âyette belirtildiği gibi; kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır (Saf 61/8).[5]

Cenâb-ı Hak sonra, onların içlerinde sakladıklarını ve gizli konuşmalarını açığa vurarak şöyle buyurdu:

"Peygamber dedi ki: Rabbim, yerdeki ve gökteki her sözü bilir." Yani ey Muhammed, de ki: Rabbim, gizli olsun açık olsun, gökte olsun yerde olsun, bütün sözleri bilir. Sizin gizli olarak konuştuğunuz hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O, söylediklerinizi açığa çıkarır ve size onun cezasını verir.

Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] onların hallerini ve sözlerini vahyettikten sonra, bu âyette onun söylediği sözü nakletmektedir. Bunu, onların işlerinin ortaya çıktığını ve sırlarının açığa çıkarıldığını açıklamak için yaptı. Onun yerdeki ve gökteki sözleri bildiğini ifade eden âyette, bilinen şeyler içinde "sözün" tercih edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, gizli açık bütün sözleri aynı derecede bildiğini belirtmek içindir. Söylenen sözün gizli olmasıyla açık olması arasında Allah için hiçbir fark yoktur; O, insanların gizli açık bütün hallerini bilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir."* Her şeyi işitir; her şeyi bilir. Onların gizli konuşmaları da bunun kapsamına girer; Allah onların sözlerinin ve yaptıklarının karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Hayır, bunlar karışık rüyalardır."*

---

[5] Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/323.

Cenâb-ı Hak burada, onların önceki bâtıl sözlerinden başka diğer bâtıl sözlerini anlatmaya geçti. Yani onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında, "O sadece bir insandır" demekle kalmadılar. Yine onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] elinde ortaya çıkan Kur'an hakkında da, "O bir sihirdir" demekle yetinmediler, daha da ileri giderek, "O, birtakım karışık bâtıl rüyalardır; o tam bir hezeyana benzemektedir!" dediler. Sonra bu sözleriyle de yetinmeyip, *"Hayır, onu kendisi uydurdu;* bir sağlam kaynağa veya ona benzer bir şeye dayanmadan kendisi ortaya koydu!" dediler. Sonra, *"Hayır, o bir şairdir;* getirdikleri de bir şiirdir, dinleyene bir şeyi hayal ettiriyor; onun bir hakikati yoktur!" dediler.

Bütün bunlar, haklı delil karşısında mağlup olup şaşkınlığa düşen haksız kimsenin halidir. O, bir asılsız iddiadan diğerine geçmekte, bozuk görüşler arasında bocalayıp durmaktadır.

Sonra şöyle dediler: "Eğer durum bizim dediğimiz gibi değilse ve o, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberse, *o zaman önceki peygamberler gibi bize* apaçık *bir mucize getirsin."* Yani önceki peygamberler parlak el, yılana dönüşen asâ, kayadan çıkan deve ve benzeri mucizelerle gönderildikleri gibi o da bize mucizeler getirsin.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyurdu ki: *"Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir şehir halkı iman etmedi;* şimdi senden mucize isteyen *bunlar mı iman edecekler?"* Yani önceki ümmetler, peygamberlerinden mucizeler istediler; istedikleri mucizeler kendilerine verildi, fakat onlar yine iman etmediler. Onlardan daha azgın olan Mekkeli kâfirler nasıl iman edecek?

Âyetin manası şudur: Helâk edilen ümmetler, istedikleri mucizeler kendilerine verildiğinde iman etmediler; Mekke müşrikleri onlardan daha azgın ve taşkın bir halde iken, istekleri yerine gelse ve talep ettikleri kendilerine verilse iman edecekler mi?

Onlar, mucizeler isterken aslında ölümünü isteyen kimse gibidirler; halbuki isteklerinin kendilerine verilmeyişinde onların hayatta kalması mevcuttur. Nasıl böyle olmasın ki! Onların iman etmeyeceği kesin belli iken, istedikleri mucizeler kendilerine verilse, onların toptan helâk edilmeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın önceki ümmetlerde uyguladığı kanunu böyledir; mucize isteyenler, istedikleri mucize kendilerine verildiğinde, iman etmediklerinde, üzerlerine kesin azap inip hepsini helâk ederek köklerini kazımıştır. Fakat Allah Teâlâ ezelî ilminde, son ümmete (kâfir de olsalar) köklerini kazıyacak bir azapla azap edilmeyeceğine hükmetmiştir. Bunun için onlara, istedikleri mucizeleri vermedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah'ı yakînen bilen ve kulları Allah'a davet eden kâmil insanlar, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler hakkında ne söylenmişse onların tâbileri hakkında da benzer şeyler söylenmiştir.

Her asırda, o asır içinde yaşayan seçkin ârifleri inkâr eden, onlar hakkında sihirbazlık ve delilik iftirası atan kimseler bulunmuştur. Yüce Allah hakkında iftira edilmesi de geçmişten beri devam edegelen bir durumdur.

Şu kadar var ki bu ümmetin evliyası, peygamberlerinin hali ve yolu üzere bulunup bütün âleme rahmet olur. Kim onlara eziyet ederse genelde hemen cezası verilmez. Bazan o kimsenin cezası bâtınî olarak iç âleminde verilir. Bu ceza, kalplerin katılaşması, ilâhî rahmetten mahrum edilip nefsi ile baş başa bırakılması, şek ve şüpheler içinde kalmasıdır. Bu durum, kâmil ârifler hakkında böyledir. Zâhid, âbid ve salihlere gelince, kim onlara haksız yere eziyet ederse genelde hemen cezası verilir. Bu, kendilerine eziyet edilen kimselerin kemalinin noksanlığı ve marifet dairelerinin geniş olmayışından ileri gelir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberler Erkeklerden Gönderilmiştir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bir insanın peygamber olarak gönderilmesini inkâr edenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓى اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُوٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا
خَالِدٖينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَاَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَٓاءُ وَاَهْلَكْنَا
الْمُسْرِفٖينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فٖيهِ ذِكْرُكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

7. ***Biz, senden önce de sadece, kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim) sahiplerine sorunuz.***

8. ***Biz o peygamberleri, (melekler gibi) yemek yemez bir varlık yapmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî de değiller.***

9. ***Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Böylece onları ve dilediğimiz kimseleri kurtardık; haddi aşanları ise helâk ettik.***

10. ***Andolsun, size, içinde şan ve şerefiniz bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak bu âyetlerde kâfirlerin, *"Bu sadece sizin gibi bir insan değil midir?"* (Enbiyâ 21/3) sözlerine cevap verdi. Bunu, onların, *"Eğer durum dediğimiz gibi değilse, önceki peygamberlerde olduğu gibi o da bize bir mucize getirsin"* sözlerine cevaptan sonra yaptı. Çünkü onlar bu sözü, muhatabı âciz bırakmak için söylediler; onlara hemen cevap verilmesi gerekti. Benzer durum, yüce Kur'an'da defalarca geçer. Mesela, Hûd sûresinin 33. âyeti, Hicr sûresinin 8. âyeti ve diğer sûrelerdeki âyetler buna örnektir.

Cenâb-ı Hak, onlara cevap olarak buyurdu ki: *"Biz, senden önce* geçmiş ümmetlerde de *sadece erkekleri peygamber olarak gönderdik."*

İnsanlara, kendi içlerinden bir insanın peygamber olarak gönderilmesinin hikmeti şudur: Genel olarak insanlar, melekle irtibat kurup ondan bir şey almaya güç yetiremezler; çünkü bu iş, feyiz alan ile feyiz veren arasında bir uyumun bulunmasına bağlıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, her cinse kendisiyle uyum içinde olduğu kimseleri peygamber göndermiştir. Yaratılış kanunlarının ve ilâhî hükümlerin uygulandığı dünya âleminin işleyiş hikmeti bunu gerektirmektedir. Ayrıca ilâhî hikmet, vahiy meleğini, insanlar içinden herkese değil, temiz nefis sahibi, kudsî kuvvetle desteklenmiş, aynı anda ruhanî ve maddi âlemle irtibat kurabilecek kabiliyetteki seçkin kimselere (peygamberlere) göndermeyi gerektirmiştir. Bu, onların ruhanî âlemden aldıklarını, maddi âlemdekilere aktarması içindir.[6] Bunun için Cenâb-ı Hak, insanlar içinden erkekleri peygamber olarak göndererek onlara melekleri vasıtasıyla veya hiçbir vasıta olmadan dilediği şeyleri vahyetti.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, biz seni ümmetine peygamber olarak göndermeden önce, geçmiş ümmetlere sadece içlerinden peygamberliğe ehil ve bu iş için hazırlanıp seçilmiş erkekleri peygamber olarak gönderdik. "*Onlara,* bir melek vasıtasıyla dine ait hükümleri, diğer kıssa ve haberleri *vahyettik.*" Nitekim, vahiy şekli yönünden aralarında bir fark olmadan sana da vahyettik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."* Yani ey cahiller, eğer bilmiyorsanız, bu konuda bir bilginiz yoksa şüpheleriniz ortadan kalkması için, Ehl-i kitap gibi geçmiş peygamberlerin hallerini iyi bilen ilim sahiplerine sorunuz.

Onlara, kitap ehli de olsa sahiplerine sormaları emredildi; çünkü bir konuda işi bilen büyük bir çoğunluğun verdiği haber, zaruri ilim olur. Özellikle Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlıkta müşriklerle birlikte hareket ediyorlardı ve müşrikler yapacakları işleri onlarla istişare yapıyordu. Bu durumda Ehl-i kitap, onlara peygamberlerin insan olduğunu, melek olmadığını haber verince, onlar için doğru olan ilim hâsıl olur ve böylece aleyhlerine delil ortaya konur.

---

[6] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* 4/325.

Âyette, peygamber olarak gönderilme konusunda Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edildikten sonra, bilmediğini sorma konusunda hitap kâfirlere çevrildi. Bu tür ilimlerde ve güzel hakikatlerde onlara da hitap edilmesi haktır. Bilmediği ilimleri başkalarına sorarak öğrenmesi ise avam insanların vazifeleri arasındadır.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], beşeriyet yönünden de diğer insanlara bir örnek olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz o peygamberleri, yemek yemez bir varlık yapmadık." Yani onları, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, yemek içmekten uzak kimseler olarak yaratmadık, tam aksine onlar, onlara şeref kazandıran kulluklarının gerçekleşmesi için yeme içmeye muhtaçtırlar. *"Onlar bu dünyada ebedî de değiller."* Çünkü her kim gıdaya, yeme içmeye muhtaç ise kâinatta cereyan eden ilâhî kanun gereği onun vücudu süratle bozulup dağılır.

Âyette geçen ebedîlikten maksat, meleklerde olduğu gibi uzun süre kalmak ve yaşamaktır. Yahut ebedî olarak yaşamaktır. Halbuki onlar, kendilerinin öleceğine inanmaktadırlar.

Özetle mana şudur: Biz peygamberleri, yemeye içmeye muhtaç, ecelleri gelince ölüme mahkûm birer varlık yaptık; onları melekler gibi maddi gıdalardan yemeyen içmeyen birer varlık olarak yaratmadığımız gibi hiçbir şeye ihtiyacı olmayan kimseler de yaratmadık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onlara verdiğimiz* yardım ve düşmanlarını helâk etme *sözümüzü yerine getirdik."*

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Onlara vahyettiğimizi vahyettik; sonra onlara bu vahyin içinde, düşmanlarını helâk edeceğimize dair verdiğimiz sözümüzü de yerine getirdik. *"Böylece, onları ve* müminlerle ilâhî hikmetin hayatta kalmasını gerektirdiği diğer kesimlerden *dilediğimiz kimseleri kurtardık."*

İlâhî hikmet gereği hayatta kalmasına hükmedilen kimseler, ileride kendileri ve nesillerinden bazıları mümin olacak olan kâfirlerdir. Araplar'ın, köklerini kazıyacak bir azaptan korunmalarının sırrı budur.

Yahut bu kurtulacak kimseler, rahmet Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] dışındaki kimselerdir; çünkü onun ümmeti kökten ve toptan helâk edilmeyecektir. Her ne kadar bu ümmetin içinde Allah'ı inkâr edenler bulunsa da onlara genel bir azap gelmez, belki Allah onların neslinden Allah Teâlâ'nın birliğine iman eden kimseler çıkarır.

Âyet şöyle bitiyor: "İnkâr ve isyanda *haddi aşanları ise helâk ettik.*"

Cenâb-ı Hak, Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] hak bir peygamber oluşunun delilinden bahsettikten sonra, ona indirilen ve sûrenin başında da kâfirlerin gelen âyetlerinden yüz çevirdiğini haber verdiği Kur'an'ın hak bir kitap olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"Andolsun, size, içinde şan ve şerefiniz bulunan bir kitap indirdik."

Allah Teâlâ, yüce Kur'an'ın içerdiği şeylere son derece önem verdiğini göstermek ve bir de iman etmeyen muhatapların inkârda zirve noktada olduklarını bildirmek için söze yeminle başladı. Bununla şöyle denmek isteniyor:

Ey Kureyş topluluğu, vallahi size, şanı yüce ve getirdiği delilleri güneş gibi parlak bir kitap indirdik. Onda şerefiniz ve güzel şanınız vardır. Şu âyet de bu manadadır:

"Şüphesiz o (Kur'an), senin ve kavmin için bir şereftir" (Zuhruf 43/44).

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Onda sizin için uyarı ve öğüt vardır.

Onda, sizin din ve dünya ile ilgili muhtaç olduğunuz şeyler vardır.

Onda, sizin şerefli ahlâk olarak istediğiniz güzel yâd ile anılma ve övgü vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"* Aklınızı kullanıp da o Kur'an'ın manaları üzerinde düşünüp hakikatine ulaşmayacak mısınız?

Bu âyette, Kur'an üzerinde derin derin düşünmeye ve onun içerdiği çeşitli öğüt ve uyarılar hakkında tefekkür etmeye bir teşvik vardır. Bu uyarılardan biri de öncekilerin başına gelmiş, sonrakiler için de gelebileceği bildirilen âfetlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kimsenin Allah tarafından peygamberlik veya velilik için seçilmesi, insanlık vasıflarına sahip olmasına ters değildir. Böyle özel görevler için seçilmiş zatların diğer insanlar arasındaki durumu, yakutun diğer taşlar arasındaki durumu gibidir.

Peygamberlerle veliler arasında, yüksek manevi derecelerine bir noksanlık getirmeyen insanî özellikler konusunda bir fark yoktur. Peygamberi veliden ayıran temel özellik, onun ilâhî hükümleri bildiren bir vahiy almasıdır. Veliyi avam insanlardan ayıran özellik ise velinin bütün kötü işlerden uzak olması, faziletlerle süslenmesi ve bir de kalbinde irfan güneşinin parlamasıyla varlıkları müşahede etmekten, yani kendisine ait müstakil bir vücut görmekten uzak olmasıdır. Bu durum, fenâ ve bekâ makamlarına ulaşarak elde edilir. O da şöyle olur:

Ârif önce, asıl yaratanı müşahede ederek yaratılandan fâni olur (ondan gönlünü çeker); sonra ilâhî hikmet gereği diğer varlıkları da müşahede eder; çünkü varlıklara ait ilâhî hukuku korumak için bu gereklidir. Ârif aynı zamanda bütün varlıklara ilâhî kudret yönünden nazar eder ve onları fâni görüp hepsinden kalbini çeker. Bu işin hakikatini sadece gerçek zikir ehli olanlar anlar. Velilerin makamını ancak onlarla birlikte ilâhî huzura girenler bilir. Onların hali yalnız kendileri gibi olanlara sorulur. Allah Teâlâ, *"Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun"* (Nahl 16/43) buyurmuştur.

Velinin, yiyecek ve içeceğe ihtiyacı bulunmayan biri olması şart değildir; çünkü bu durum peygamberler için şart değilken, veliler için nasıl şart olsun? Velinin evlenmeye ve hanıma ihtiyacı olmaması da şart değildir. Hak Teâlâ, peygamberler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz biz, senden önce de peygamberler gönderdik, onlar için zevceler ve nesiller yarattık" (Ra'd 13/38).

Evet, Allah tarafından özel olarak seçilen veli nefsine sahiptir; nefsinin şehvetine uyup kendisine galebe çalmasına engel olur. O, ilâhî izinle, temkin halinde, ileri derecedeki yakîni ile nefsin hazlarını verir, haklarını korur. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın.

Allah Teâlâ'nın, *"Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun"* âyeti hakkında geniş açıklama, Nahl sûresinin 43. âyetinin tefsirinde geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Haddi Aşanların Helâk Şekli

Cenâb-ı Hak yukarıda, *"Biz, haddi aşanları ise helâk ettik"* âyetinde kısaca haber verdiği helâk olayını açıklayarak şöyle buyurdu:

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّا
اَحَسُّوا بَأْسَنَا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا اِلٰى مَا
اُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ
﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

11. *Biz, zalim olan nice şehirleri kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka toplumlar var ettik.*

12. *Onlar azabımızı hissettiklerinde oradan süratle kaçıyorlardı!*

13. *Onlara dendi ki: "Kaçmayın! İçinde keyif sürdüğünüz nimetlere ve yurtlarınıza dönün; çünkü size sorulacak."*

14. *Dediler ki: "Vay başımıza gelenlere! Gerçekten bizler zalim kimselerdik."*

15. *Onların bu feryatları devam edip durdu; nihayet biz kendilerini helâk ederek biçilmiş ekine çevirdik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor: *"Biz, zalim olan nice şehirleri kırıp geçirdik."* Yani biz, Allah Teâlâ'nın âyetlerini inkâr ederek zalim olan pek çok şehir halkını helâk ettik. Âyette geçen "kırıp geçirdik" ifadesi, yüce Mevlâ'nın onlara karşı şiddetli gazabını ve kızgınlığını açıkça göstermektedir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Onları helâk ettikten sonra,* onların nesebinden ve dininden olmayan *başka toplumlar var ettik."* Bu âyette onların toptan helâk edildiklerine ve bütünüyle köklerinin kazındığına dikkat çekilmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar azabımızı hissettiklerinde,* yani olayı gözleriyle gören kimsenin anladığı gibi, şiddetli azabımızın geleceğini kesin olarak anladıklarında, bineklerine atlayarak arkalarını dönüp *oradan süratle kaçıyorlardı."*

Onlara, lisan-ı hal ile veya bir meleğin diliyle yahut orada bulunan müminler tarafından kendileriyle alay etmek ve onları kınamak için dendi ki: *"Kaçmayın! İçinde keyif sürdüğünüz nimetlere ve* kendisiyle övündüğünüz *yurtlarınıza dönün! Çünkü size hesap sorulacak."*

Âyetin, *"Çünkü size sorulur"* kısmına, yukarıdaki mananın dışında şu yorumlar da yapılmıştır: Sizden bir şey istemek için gelinir. Çünkü onlar zengin kimselerdi.

Yahut mühim konularda ve musibet anlarında istişare edilip görüşünüz alınmak için size gelinir.

Yahut sizden kurtuluş fidyesi istenir; siz de azaptan kurtulmak için fidye verirsiniz.

Yahut siz, peygamberinizi öldürmekten dolayı hesaba çekilirsiniz ve size, onu niçin öldürdüğünüz sorulur.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Yemen'in bir şehri olan Hadura ahalisi hakkında inmiştir. Bu şehrin ahalisi Arap idi; Allah Teâlâ onlara bir peygamber gönderdi. Onlar, kendilerine gelen peygamberi yalanlayıp öldürdüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara, Buhtunnasr'ı[7] musallat etti. Buhtunnasr onların bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir aldı. Onlar hezimete uğrayıp kaçmaya başlayınca, melekler kendileriyle alay ederek,

---

[7] Buhtunnasr, milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, yahudi devletini ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır (geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA,* 6/380-381).

"Kaçmayın; yurtlarınıza ve mallarınıza geri dönün!" dedi. Buhtunnasr onları takip etti, yakaladıklarını kılıçtan geçirdi. O sırada gökten bir ses,

"Ey peygamberlerin intikamını alan, yardım et!" diyordu.[8]

Onlar bu hali görünce, kendilerine fayda vermediği bir anda günahlarını itiraf ederek dediler ki:

"Vay başımıza gelenlere! Helâk bize! *Gerçekten bizler,* azabı hak etmiş *zalim kimselerdik."* Bu onların, kendilerine fayda vermediği bir anda yaptıklarını itiraf edip pişman olmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların bu feryatları devam edip durdu; nihayet biz onları helâk ederek biçilmiş ekine çevirdik."* Onlar sürekli, "Vay başımıza gelenlere, eyvah!" deyip duruyorlardı. Nihayet biz onları helâk ederek biçilmiş ekine çevirdik. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nice kalpler vardır ki biz, onun içinde bulunan şek, şüphe ve kuşkuları kökünden kazıyıp attık. Kalp, bu boş ve bozuk düşünceler sebebiyle zalim olmuştu (hak üzere hareket etmiyordu). Biz o kalpteki şek ve şüpheleri, boş kuşkuları çıkarıp attık. Onların yerine kalbe nurları, sırları ve diğer ilimleri yerleştirdik. Kalpteki şek ve kuşkular, kalbe, her şeyi kahreden zatın huzurundan gelen ilâhî vâridatların inmesiyle başlarına gelecek azabımızı hissettiklerinde kalpten kaçmaya başlarlar. Çünkü ilâhî vâridatlar, her şeyi hükmü altına alıp kahreden yüce Mevlâ'nın katından gelmektedir. Bunun için, kalpte karşılaştıkları zulmetleri dağıtıp yok ederler. O zaman kalpteki bu zulmetlere, yani şek ve boş kuşkulara denir ki:

"Kaçmayın, fakat nurlara dönün, nurla buluşun ki birçok vâridat ve sırra kavuşun; bulunduğunuz yerde (nurla temizlenmiş kalpte) Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile nimetlenip keyfedin; belki sizden birtakım şeyler sorulur." Yani halli zor işler hakkında sizden fetva sorulur. Şüphesiz kalp, manevi kirlerden arınıp sâfi hale gelince, kendisine sırlı ilimler ve başa gelen müşkül işler hakkında fetva sorulur.

---

[8] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/234-235. Az farklı ve daha kısa bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/183-184.

Bu zulmetler (kalpteki şek ve kuşkular), hal diliyle, "Yazıklar olsun bize; biz gerçekten, sahibimizi Allah'tan perdeleyerek zulüm yapmışız" derler. Bunu sürekli söyleyip dururlar. Bu durum onların kaderin tecellileri altında sessiz ve sakin bir hale gelinceye ve kahhâr olan Allah ile huzur halini elde edinceye kadar devam eder. Bunlar, âyetlerden çıkarılan ince işaretlerdir; onları sadece ince anlayış ve yüksek seviyede ilim sahibi olanlar anlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gök ve Yer Eğlence Olsun Diye Yaratılmadı

Cenâb-ı Hak, zalim şehirlerin helâk edilişinin ince bir hikmet ve güzel bir fayda için olduğunu, hiçbirinin bir oyun ve eğlence için yapılmadığını, kendisinin boş ve abes bir iş yapmaktan yüce ve uzak bulunduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ اَرَدْنَا اَنْ
نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ
عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

16. *Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.*

17. *Eğer biz, bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsak böyle yapardık (sadece böyle bir şey yapmadık).*

18. *Hayır biz, hakkı bâtılın üzerine atarız da onu dağıtıp yok eder. Bir de bakarsın ki bâtıl silinip gitmiştir. Allah'a yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.*" Yani biz, sizin cinslerinizi, adetlerinizi, çeşitlerinizi ve sınıflarını sayıp bitiremeyeceğiniz bunca mahlûkatı, bu eşsiz biçim ve hayret verici haliyle oyun olarak, hikmet ve faydadan uzak bir halde yaratmadık. Aksine hepsini eşsiz bir hikmet ve pek çok fayda için yarattık. Bunların bir kısmı dine ait hikmetler ve faydalar olup inananlara ebedî saadet kazandırırken, inkârcılar için şekavet (ateşe girme) sebebi olurlar. Onlardaki faydaların bir kısmı ise dünya hayatına ait olup insanlar onları hesap edip sayamaz.

Bu âyet, *"Biz gökleri, yeri ve aralarındakileri bâtıl (boş ve faydasız) olarak yaratmadık"* (Sâd 38/27) âyetiyle benzer manadadır.

Âyet özetle şuna işaret etmektedir: Bu âlemin yaratılması ve insanoğlunun yoktan var edilmesi, insanı yüce gayelere ulaştıracak sonsuz hikmetler içindir.

Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Helâkleri anlatılan şehirlerin başına gelen korkunç azap ve cezalar bu hikmetin gereğidir ve ayrıca yaptıkları ameller de bu sonucu getirmiştir. Allah Teâlâ bunu onlara, tarafından bir adalet ve amellerinin karşılığı olarak yaptı. Kur'an'la ilk muhatap olan Kureyş onların izindedir; çünkü onların da helâk edilen kavimlere benzer suçları vardır.

"Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık" âyetinde, hikmetsiz yaratma "oyun" olarak ifade edildi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şeyleri hikmetsiz ve sebepsiz yaratmadan son derece uzak olduğunu belirtmek için zikredildi. Bu durum öyle bir tasvir edildi ki hiç kimse Allah Teâlâ'nın böyle bir şeyin yapmasının imkânsız olduğunda şüphe etmez. İmkânsız olan bu şey, oyun ve eğlencedir. Allah Teâlâ, gökleri ve yeri oyun ve eğlence olsun diye yaratmadı, tam aksine onları ve içindekileri, insanın varlığına bir kaynak, yaşam ve geçimi için bir sebep, ayrıca yüce yaratıcıyı tanımaya götüren bir delil olması için yarattı. O'nu tanımak, en yüksek gaye ve en büyük saadettir.[9]

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının oyun ve eğlenceden uzak olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

---

[9] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/328.

"Eğer biz, bir eğlence ve oyun edinmek isteseydik, *onu kendi katımızdan edinirdik."* Yani biz, bütün varlıkların aslını bilmekteyiz. Bizim, birtakım faydaları elde etmeye ve zararları gidermeye ihtiyacımız yoktur. Bununla birlikte dileseydik, bir oyun ve eğlenceyi kendi katımızda edinirdik; fakat bizim böyle bir şeye ihtiyacımız yoktur.

Mana şudur: Biz hiçbir şeyi abes ve boş olarak yaratmadık. Bilakis biz bütün bitki, hayvan ve cansız varlıkları bir maslahat ve fayda için yarattık. Bunu bilen bilir, bilmeyen de bilmez.

Bundan şu sonuç ortaya çıkar: İyilik ve kötülük, bu şartlarıyla akıl ile belirlenmez ve bilinmez, o sadece vahiy yoluyla belirlenir ve bilinir.

"Onu kendi katımızdan edinirdik" âyetinin bir manası da şudur: "Eğer böyle bir şeyi yapmayı dileseydik, onu şanımıza layık mücerret (manevi) şeylerden edinirdik; zalim sultanların yaptığı gibi yüksek süslü tahtlardan ve süslü yaygılardan edinmezdik. Onlar, geçici basit gayeler için yapılmış şeylerdir. Fakat onlar, basit gayelerden uzak ilâhî hikmete aykırı olduğu için, bizim böyle bir şey irade etmemiz mümkün değildir." Bu açıklama müfessir Ebüssuûd'a aittir;[10] o da kaynak olarak Zemahşerî'den almıştır.[11] Doğrusu onda birtakım zorlama açıklamalar vardır.

Tâvûs[12] ve Mücâhid,[13] Hasan-ı Basrî'ye bu âyettin anlamını sorduklarında, "Âyette geçen oyundan kasıt kadındır" demiştir. İbn Abbas [radıyallahu anh] ise âyetteki oyundan kastın "çocuk" olduğunu söylemiştir.[14]

Buna göre, *"Onu kendi katımızdan edinirdik"* âyetinin manası şudur: Biz dileseydik onu kendi katımızdan edinirdik; öyle ki onlar onu bilmezlerdi bile. Biz yeryüzünden bir kadın ve oğul edinmedik.

---

[10] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/328.

[11] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/565 (Dârü'l-Fikr, ts.).

[12] Tâvûs b. Keysân (v. 106/725), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[13] Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[14] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/235; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/238; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/619-620.

Bu âyet, "Allah bir çocuk edindi" diyenler hakkında inmiştir. Bu durumda âyet, önceki âyet için bir tamamlama niteliğindedir. İki âyeti birlikte düşündüğümüzde mana şudur: Oyun ve eğlence bizim şanımızdan değildir; eğer biz bir eğlence edinmek isteseydik onu katımızdan edinirdik.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki:

Âyette "oyun edinmeyi", "kadın edinmek" manasında almak uygun değildir. Bununla kastedilen hakiki anlamda bir evlat edinme değildir, o sadece birine rahmet ve şefkat ederek özel himayesine almaktır. Böyle olması aklen mümkündür; sadece onu dinî naslar reddetmektedir. Bu konuda İbn Arafe'nin[15] tefsirine bakınız. İbn Arafe, bunun yani bir kimsenin Allah tarafından rahmet edilme ve şeref verilme manasında evlat edinilmesinin aklen câiz olduğunu söylemiştir. İbn Atıyye de Zümer sûresinin 4. âyetinin tefsirinde, hakiki manada değil, şeref verme manasında evlat edinmenin aklen câiz olduğunu söylemiştir.[16] Kuşeyrî bu görüşü kabul etmemiştir.[17]

Ben (Abdurrahman-ı Fâsî) derim ki: Herhalde Kuşeyrî, *"O Allah tek ve kahhârdır"* (Zümer 39/4) âyetine işaret ederek bu görüşü reddetmiştir. Çünkü Allah'ın her şeyi kahrı ve hükmü altına alması, herhangi bir şekilde çocuk edinmesine münasip değildir. Bu konuda şöyle diyen de olmuştur:

"Allah Teâlâ'nın hakiki manada birini çocuk edinmesine naslar (âyet ve hadisler) manidir; İbn Arafe'nin ve İbn Atıyye'nin söylediği ise buna aykırı değildir (Çünkü onlar çocuk edinmenin hakiki manada değil, şefkat etme ve şeref verme manasında aklen câiz olduğunu söylemişlerdir).' Bu görüş tenkide açıktır. Çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın 'el-

---

[15] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde talebeleri tarafından bazı notlardan oluşan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

[16] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/418-519.

[17] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/273.

Kahhâr' ve benzeri isimlerini iptale götürmektedir. Bu isimlerin iptali imkânsızdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir." Abdurrahman-ı Fâsî'nin açıklamaları burada bitti.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Müfessir Nesefî, âyetteki "oyun edinmeyi" "evlat edinme" manasına alarak âyete şu anlamı vermiştir:

"Eğer biz bir oyun edinmeyi dileseydik, yani bir çocuk veya kadın edinmeyi isteseydik, *onu kendi katımızdan* hûri ve vildanlardan *edinirdik."* Âyet, "İsa, Allah'ın oğlu, Meryem de hanımıdır" diyenlerin görüşünü reddetmektedir. *"Yapacak olsak böyle yapardık;* ancak bu, bizim hakkımızda imkânsız olduğu için, böyle bir şey yapmadık."[18]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim, has tevhid denizine dalarsa ve cem' makamını[19] elde ederse bu tür şeylere takılıp kalmaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri sonsuzdur; ancak onlar içinde boş sayılacak bir şey mevcut değildir. Allah Teâlâ'nın iradesi, kudret yönünden bakılınca, sadece yüce zatı hakkında kemal olan şeyleri irade etmiştir. İşe hikmet yönünden bakılınca, hikmet, eşyadaki noksanlıkları örten bir örtü hükmündedir. Bu inceliği anla. Cem' makamındaki âriflerin sohbetine (terbiyesine) gir ki bahsettiğim şeylerin hakikatini sana öğretsinler, vesselâm.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Hayır biz, hakkı bâtılın üzerine atarız da onu dağıtıp yok eder."* Yani her şeyi ile ciddi ve gerçek olan hakkı, bâtılın üzerine atarız. Bu bâtıl şeylerden biri de oyun eğlencedir. Sanki şöyle denmiş oluyor: Biz oyun eğlence dilemeyiz. Bize yakışan iş, hakkı bâtılın üzerine atmaktır. Biz hakkı bâtılın üzerine atınca, onu bütünüyle yok eder; halleri anlatılan şehir halkına ve benzerlerine yaptığımız gibi.

Âyette bâtıl, dimağı olan canlı bir varlığa benzetildi. Onun dimağı dağıtılınca ölür ve sönüp gider.

Âyetin devamı şöyle: *"Bir de bakarsın ki bâtıl silinip gitmiştir."* Yani bâtıl bütünüyle ortadan kalkmış, kökünden dağılıp kaybolmuştur.

---

[18] Nesefî, *Medâriku'-t-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl,* 3/114 (Beyrut 1996).

[19] Cem' makamı, âlemde her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmek; asıl varlık, gerçek vücut, hakiki fâil ve tek yetkili olarak sadece O'nu görmektir (Mütercim).

Cenâb-ı Hak sonra, bâtıl ehlini reddederek şöyle buyurdu: *"Allah'a yakıştırdıkları sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!"* Yani Cenâb-ı Hak için çocuk, zevce ve bunların dışındaki bâtıl şeylerden yüce şanına layık olmayan şeyleri isnat etmeniz sebebiyle sizin için azap ve helâk sabit oldu.

Bu âyet, Kureyş ve onların dinine tâbi olan kimseler için bir tehdit olup, eğer yaptıklarından vazgeçmezlerse geçmiş milletlerden helâk edilenlerin başına gelenlerin bir benzerinin de onların başına geleceğini haber vermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu kâinat senin önüne onun maddi varlığını ve zâhirî şeklini göresin diye konmadı, bilakis onda ortaya çıkan ilâhî nurları ve tecellileri görmen için önüne kondu. Bütün kâinat, yüce Allah'ın var etmesiyle var olmuştur; O'nun zatının birliği yanında hepsi silinip yok olur. Hak ehli âriflere göre, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şey bâtıldır (aslen yokluğa mahkûmdur); bâtıl olan şey, Hakk'ın yanında bir vücut ve varlık sahibi olamaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Biz, hakkı bâtılın üzerine atarız da onu dağıtıp yok eder. Bir de bakarsın ki bâtıl silinip gitmiştir."

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Biz, hakikat gündüzünü, vehim (şek ve şüphe) gecelerinin üzerine atarız; onu silip giderir, vehim bulutları açılır; ahadiyyet güneşi (Cenâb-ı Hakk'ın birliği) parlak vaziyette hakikat semasında kalır."[20] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Âlemin İlâhı Tektir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisinin mülk ve melekût âleminde tek ilâh olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

---

[20] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/166.

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهٖ
وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ اَمِ اتَّخَذُٓوا اٰلِهَةً
مِنَ الْاَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَٓا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَانَ
اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾
اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةًۜ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْۚ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ
قَبْلٖيۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَۙ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ
قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحٖٓي اِلَيْهِ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾

19. ***Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar O'na aittir. O'nun katında bulunanlar, O'na ibadet etme konusunda kibirlenmezler ve ibadetten yorulmazlar.***

20. ***Onlar, hiç gevşeklik göstermeden gece gündüz*** *(Allah'ı)* ***tesbih ederler.***

21. ***Yoksa onlar yere ait varlıklardan*** *(taşlardan ve ağaçtan)* ***birtakım ilâhlar edindiler de*** *(ölüleri)* ***onlar mı diriltecek?***

22. ***Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, kesinlikle yerin ve göğün nizamı bozulurdu. Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan yüce ve uzaktır.***

23. ***Allah, yaptığından sorumlu tutulmaz; onlar ise*** *(yaptıklarından)* ***hesaba çekilirler.***

24. ***Yoksa O'ndan başka birtakım ilâhlar mı edindiler? De ki: "Haydi delillerinizi getirin! İşte benimle beraber bulunanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı!" Hayır, onların çoğu doğruyu bilmezler; onun için yüz çevirirler.***

25. *Senden önce göndermiş olduğumuz bütün peygamberlere şöyle vahyettik: "Benden başka ilâh yoktur; o halde sadece bana kulluk edin."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar O'na aittir."* Yani bütün mahlûkat, yaratılma, mülk, tasarruf etme, diriltme, öldürme, azap etme ve sevap verme yönüyle Allah'a aittir. Hiç kimsenin bu konuda, müstakil veya tâbi olarak, bir dahli, etkisi ve yetkisi yoktur. Bu kimsenin, ulvî âlemden (göklerden) olmasıyla, süflî âlemden (yeryüzünden) olması arasında bir fark yoktur (Bir melek gibi, bir insanın da bu işlerde, ilâhî izin dışında, kendi başına bir etkisi ve yetkisi yoktur).

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'nun katında bulunanlar* -ki onlar meleklerdir- *Allah'a ibadet etme konusunda kibirlenmezler;* yani ibadet yapmaktan büyüklenmezler, kendilerini büyük görmezler ve O'na ibadetten *yorulmazlar;* usanıp bıkmazlar."

Allah Teâlâ, *"Göktekiler O'na aittir"* diyerek meleklerden bahsettikten sonra, onlar hakkında ayrıca, *"O'nun katındakiler ..."* tabirini kullanması, onları, katındaki değer ve yakınlıktan dolayı, bir melikin en yakınları makamında tanıtması gibidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hiç gevşeklik göstermeden gece gündüz Allah'ı tesbih ederler."* Bütün vakitlerde O'nu tehzih ederler; devamlı zatını yüceltip noksan sıfatlardan uzak tutarlar. Bu tesbihlerine hiç ara vermezler ve onu bırakıp başka bir işle meşgul olmazlar.

Cenâb-ı Hak önce, mülkünde birliğinin delillerini ortaya koydu. Bütün mahlûkatı bir hikmetle yarattığını, hepsinin kendi hâkimiyeti ve hükmü altında bulunduğunu; hidayete ulaşmış kullarının O'nun taatine boyun eğdiğini, O'na ibadete koştuklarını ve şanına layık olmayan her şeyden zatını yüceltip uzak tuttuklarını belirtti. Bu açıklamanın peşinden, kendisine şirk koşanların yaptığını ret ve inkâr ederek buyurdu ki:

"Yoksa onlar, yerden, taşlardan ve ağaçtan, kendilerine ibadet ettikleri *birtakım ilâhlar edindiler de ölüleri onlar mı diriltecek?"* Bu, onların

yaptığı işi kabul etmemek, onu yapanların cehaletini ortaya koymak ve onun çirkinliğine dikkat çekmektir. Onlar, yeryüzündeki basit ve hakir varlıkları put edinip taptılar. Onlar ölüleri diriltecek öyle mi? Hayır, bu asla olamaz; çünkü onların ilâh edindiği varlıklar, bundan çok uzaktır. Gerçi onlar, bunu açıkça söylemediler, fakat onların ilâh olduğunu iddia ettikleri için, sanki taptıkları bu putların ölüleri dirilteceğini zaruri olarak söylemiş oldular. Zira ölürleri diriltmek, ilâha ait özelliklerdendir.

Cenâb-ı Hak, ilâhlığında hiç kimsenin kendisine ortak olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

"Eğer, onların iddia ettikleri gibi, *yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, kesinlikle yerin ve göğün* şu anda içinde bulundukları *nizamı bozulurdu*. Çünkü ilâhlar, dünya krallarının yaptığı gibi birbirlerine engel olurlardı.

Bir diğer mana: Eğer, yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, yer ve gök, içindekilerle birlikte yok olur giderdi, her ikisinde meydana gelecek âcizlik sebebiyle onlardan hiçbir şey mevcut olmazdı. Şöyle ki:

İlâhlık, yerde ve gökte, bir şeyi değiştirme, yerine başkasını getirme, yoktan var etme, var olanı yok etme, diriltme ve öldürme konularında kendi başına mutlak olarak tasarrufta bulunacağı bir kuvvet sahibi olmayı gerektirir. Şu anda göğün ve yerin mevcut düzeninin bozulmadan devam ediyor olması, ya bütün ilâhların tesiriyle olmaktadır ki bu imkânsızdır. Çünkü bir şeyde iki ayrı müessirin tesirinin bulunması imkânsızdır. Ya da bu düzen tek bir ilâhın tesiriyle (yani irade, kuvvet ve tasarrufuyla) olmaktadır; böyle olunca diğerleri ilâhlıktan düşer. Böyle bir durum da söz konusu değildir. Âlemde tek ilâh vardır; o da yüce Allah'tır. Bu mesele, kelâm ilminde ele alınan ve hükme bağlanan temel meselelerden biridir.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: *"Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan yüce ve uzaktır."* Yani Allah'ı, şanına layık şekilde tesbih edin; O'nu zatına layık olmayan işlerden uzak tutun. O'nun yüce zatından uzak tutulacak işlerden biri de ilâhlıkta kendisine bir ortağın bulunmasıdır.

Hak Teâlâ, zatını arşın sahibi olarak tanıttı. Aslında kendisi her şeyin sahibi iken, özellikle arşı zikretmesi, arşın büyüklüğündendir. Bütün kâinat arşın içinde, çok küçük kalır, neredeyse yok gibi sayılır.

Âyetin manası şudur: Müşriklerin Allah'tan başka ilâhlar vardır söz ve iddialarından yüce Allah'ı uzak tutun.

Cenâb-ı Hak sonra, azametinin kuvvetini ve her şeyi hükmü altına alan saltanatının yüceliğini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Allah, yaptığından sorumlu tutulmaz." Yani mahlûkattan hiçbirinin, O'nun heybet ve celâlinden dolayı, kendisiyle münakaşa etmesi ve O'na yaptığından hesap sorması mümkün değildir. *"Onlar ise hesaba çekilirler."* Yani Allah'ın kulları, en küçük işlerine varana kadar yaptıklarından sorulurlar; çünkü onlar Allah'ın mülkü ve kuludur.

Bu âyette, kâfirler için bir tehdit vardır. Ayrıca bu âyet, *"Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık"* (Enbiyâ 21/16) âyeti için bir tamamlayıcı niteliğindedir. İki âyeti birlikte düşündüğümüzde mana şöyledir: Bilakis biz, her şeyi bir hikmetle yarattık. Siz bu hikmetlerden bir kısmını bilirsiniz, bir kısmı ise size gizlidir. Öyle ise onu Allah'a havale edin. O'nun yaptığı şeyleri sorgulamayın. Gerçek şu ki O'na yaptığı sorulmaz, fakat size yaptıklarınızın hesabı sorulur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Yoksa O'ndan başka birtakım ilâhlar mı edindiler?"*

Bundan önce, müşriklerin edindikleri ilâhların, ilâhlık özelliklerinden yoksun olduğu ortaya konarak, onların yaptığı bu işin yanlış olduğu belirtildi. İlâha ait özelliklerden biri de ölüleri diriltmektir. Ayrıca kesin deliller ortaya konarak, birden fazla ilâhın bulunmasının imkânsız olduğu ispatlandı. Peşinden de bu özelliklerden yoksun olan varlıkları ilâh edinmenin bâtıl olduğu ortaya kondu. Ayrıca müşrikler, boş iddialarına delil getirmeleri istenerek kınanıp azarlandı.

Âyetin manası şudur: Allah'ın, ilâhlıkta tek olduğunu gösteren yüce işleri apaçık ortada iken, mürşikler, onu bırakıp her yönüyle ilâhlık sıfatlarından uzak oldukları gün gibi açık olan birtakım varlıkları ilâh edindiler.

O müşrikleri azarlayıp susturmak için de ki: *"Haydi, iddia ettiğiniz şey için, akla ve nakle dayalı delillerinizi getirin!"* Zira dinî işlerde delile dayanmayan hiçbir söz geçerli değildir. Özellikle böyle mühim ve önemli bir işte, delilsiz hiçbir söz kabul edilmez.

Onlar cevap veremeyip susunca kendilerine de ki: *"İşte benimle beraber bulunanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı!"* Yani bütün semavî kitaplar bu hakikati söylemekte ve bütün geçmiş peygamberlerin sünneti ona şahitlik etmektedir. İşte, tevhid hakkında gelen ve kesin delil içeren bu vahiy, benim ümmetimin ve benden önceki geçmiş ümmetlerin öğüdüdür. Rabbimiz bize ve bizden önceki ümmetlere tevhidi emredip onu öğütledi. Yani yüce zatının ilâhlıkta tek olduğuna inanmamızı emretti.

Âyete şu mana da verilmiştir: İşte bu kitap (Kur'an) ümmetime indi, şu diğer kitaplar da benden önceki peygamberlerin ümmetlerine indi. Bakın bakalım, onlarda, birinci sırada tevhidden başka bir emir var mıdır ve şirkten başka bir yasak mevcut mudur? Âyette, müşrikler azarlanıp susturulmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır, onların çoğu doğruyu bilmezler."* Yani gerçeği anlamazlar, doğru ile yanlışın arasını ayırt edemezler. Önceki âyette, müşriklerden iddialarına kesin delil istenerek kınanıp susturuldular; bu âyette ise cehalet ve inatlarından dolayı delil getirmenin onlara bir fayda vermeyeceği belirtildi. Bunun için şöyle buyruldu:

"Onun için yüz çevirirler." Yani onlar, cehaletlerinden ve azgınlıklarından dolayı tevhidden ve peygamberlere tâbi olmaktan yüz çevirmeye devam etmekte; kendilerine tekrar tekrar delil ve hüccet getirilse de içinde bulundukları azgınlık ve sapkınlıktan vazgeçmemektedirler.

Yahut onlar, inkâr ve isyana daldıklarından, kendilerine getirilen aklî ve naklî delillerden yüz çevirmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Senden önce göndermiş olduğumuz bütün peygamberlere şöyle vahyettik: Benden başka ilâh yoktur; o halde sadece bana kulluk edin."* Bu âyet, önceki âyetlerde özetle belirtilen gerçeği açıklayıp vurgulamaktadır. Bu gerçek şudur: Tevhid (Allah'ın birliği), bütün ilâhî kitapların bahsettiği ve bütün peygamberlerin üzerinde görüş birliği ettiği bir husustur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

19-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"O'nun katındakiler, O'na ibadet etme konusunda kibirlenmezler" âyeti hakkında deriz ki: Allah'ın yanında, katında ve huzurunda olmak, maddi bir mekânda beraber bulunmak değildir; o, Allah tarafından seçilmek ve manen ilâhî huzura yakınlaştırılmaktır.

Bunlar, Allah katında özel yakınlık elde etmiş âriflerin sıfatıdır. Onlar, Allah'a ibadet yapma konusunda kibirlenmezler, bilakis sürekli O'nun azamet ve yüceliğine boyun eğerler. Onlar, ibadetten hiç usanmazlar ve ibadete doymazlar. Şu kadar var ki ârifler, tek bir ibadet halinde de kalmazlar, bir ibadetten diğerine geçerler. Mesela, âzalarla yaptıkları ibadetten, tefekkür ve ibret alma gibi kalpleriyle yaptıkları ibadete geçerler. Sonra, müşahede ve basiret gözüyle hakkı görme gibi, ruhlarının yaptığı ibadete geçerler. Ondan, sonsuz kerem ve af sahibi yüce Mevlâ'nın huzurunda bağlanıp kalma gibi, sırlarının yaptığı ibadete intikal ederler. Böylece bütün vakitlerinde Allah Teâlâ'yı tesbih edip yüceltirler; O'nu söz veya hal ile tesbih etmekten hiç geri durmazlar, bu konuda gevşeklik göstermezler.

"Yoksa yerden ilâhlar mı edindiler ..." âyetinin işaretiyle deriz ki: Bu âyetteki uyarı ve tehdit, kalbiyle varlıkların sevgisine meyleden yahut şehvet ve nefsanî hazlarına bağlanıp kalan kimseler için de yapılmıştır.

"Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, her ikisinin de düzeni bozulurdu" âyetinin işaretiyle deriz ki: Şunu iyi bil: Üç şey var ki idare ve tedbir edeni çoğaldıkça nizamı bozulur. Birincisi, âlemdeki ilâhlıktır. Bu âlemde birden fazla ilâh olsaydı âlemin nizamı bozulurdu. İkincisi, sultanlıktır. Aynı ülkede birçok hükümdar bulunursa insanların düzeni bozulur. Üçüncüsü, şeyhliktir. Bir müridin birden fazla şeyhi olursa onun terbiyesi bozulur; aynen bir hastaya birden fazla doktorun müdahale edip ilacını ve tedavisini bozduğu gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Allah, yaptığından sorumlu tutulmaz; onlara ise yaptıklarının hesabı sorulacaktır" âyeti hakkında müfessir Kevâşî[21] demiştir ki:

---

[21] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî" *DİA*, 25/341). Müfessir İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], Kevâşî'den yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserden almıştır (Mütercim).

"Allah Teâlâ'ya yaptığı işten ve verdiği hükümden hesap sorulmaz; çünkü O, âlemlerin Rabb'idir. Kullara ise yaptıklarının hesabı sorulur; zira onlar Allah'ın kullarıdır. Âyetin manası şudur: İlâhî kudretin hükmettiği her şeye, hiç tereddüt etmeden ve bir şey sormadan baş eğip teslim olmak gerekir."

Kevâşî sonra demiştir ki: "Eğer insan, bu âyete güzel bir nazarla bakarsa, onun yüce Allah'ın kitabındaki en âdil âyet olduğunu görür; şöyle ki onda rubûbiyyet sıfatı ile kulluk sıfatı birlikte zikredilmiştir."

"Senden önce göndermiş olduğumuz bütün peygamberlere şöyle vahyettik: Benden başka ilâh yoktur; o halde sadece bana kulluk edin" âyetinin manası şudur: Tevhid (Allah'ın birliği), bütün peygamberlerin ve semavî kitapların üzerinde görüş birliği ettiği bir husustur.

Allah Teâlâ'da fâni olmak üç kısımdır:

1. Fiillerin tevhidinde fenâ. Bu, bütün fiilleri Allah'tan görerek vasıta ve sebepleri aradan çıkarmaktır.

2. Sıfatların tevhidinde fenâ. Bu, kâinatta asıl güç sahibi, işiten, gören ve konuşan olarak sadece yüce Allah'ı görmektir.

3. Zatın tevhidinde fenâ. Bu, varlık âleminde hakiki vücut sahibi olarak sadece yüce Allah'ı görmektir, bunu zevk, vecd ve yakînî iman olarak müşahede etmektir.

Kasîdetü'l-Ayniyye sahibi (Abdülkadir-i Geylânî) bu konudaki bir beytinde demiştir ki:

"Bütün varlıkları yoktan var eden O'dur; O, hepsinin varlık sebebidir. O, bütün varlıkların asıl kaynağıdır. Bütün varlıklar O'nun tecellisinden ibarettir."[22]

Âriflerden biri, bu fenâ hallerine şöyle işaret etmiştir: "Kul, önce ilâhî fiillerde fenâ haline ulaşır, sonra sıfatlarda, sonra da zatta. Böylece fenâsı, bizzat Cenâb-ı Hak ile bekâ oldu."

Bu fenâ ve bekâ makamında, manevi seyir halinde olanların adımları nihayete ulaşır, âriflerin sırları hakikat âleminde karar kılar, ancak bununla birlikte manevi yükselme ve keşifler ebediyen devam eder. Allah Teâlâ bizleri de onlardan yapsın. Âmin ...

---

[22] bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhü'l-Gayb*, s. 145 (Dımaşk: Dârü'l-Elbâb: 2006).

Allah Teâlâ Evlat Edinmekten Yücedir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisinin evlat edindiğini iddia edenlerin görüşünü ret ve inkâr ederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ (٢٦) لَا يَسْبِقُونَهُ
بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (٢٧) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا
يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (٢٨) وَمَنْ يَقُلْ
مِنْهُمْ اِنّ۪ي اِلٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ (٢٩)

26. ***Onlar, "Rahmân evlat edindi" dediler. Hâşâ! O, bundan yüce ve uzaktır. Hayır, evlat dedikleri melekler, Allah katında özel ihsana mazhar olmuş** (yakınlık ve şeref elde etmiş) **kullardır.***

27. ***Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve sadece O'nun emriyle hareket ederler.***

28. ***Allah, onların önlerindekini ve arkalarındakini** (yaptıklarını ve yapacaklarını) **bilir. Onlar, Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat etmezler ve hepsi O'nun korkusundan titrerler.***

29. ***Onlardan her kim, "Ben Allah'tan başka bir ilâhım" derse, biz onu cehennemle cezalandırırız. Biz, zalimleri böyle cezalandırırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, 'Rahmân evlat edindi' dediler."*

Allah Teâlâ bu âyette, bazı müşriklerin diğer bir günahını nakletmektedir. Âyet, onların sözlerinin yanlış olduğunu açıklamak için gelmiştir. Bu sözü söyleyenler, Huzâa kabilesinin bir koludur. Onu söyleyenlerin Kureyş, Selemeoğulları ve Müleyhaoğulları olduğu da nakledilmiştir. Onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır; onların anneleri de cinlerdir" diyorlardı. Allah Teâlâ, onların bu sözlerinden yüce ve uzaktır.

Âyette, böyle bir sözü Rahmân'a isnat ettiklerinin belirtilmesi, onun ne kadar çirkin ve yanlış olduğunu ortaya koymak içindir. O Rahmân ki zatının dışında bütün varlıklar O'nun mülkü ve kuludur; hepsinin sahip olduğu nimetleri veren O'dur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Hâşâ! O,* zatına layık olmayan *böyle şeylerden yücedir;* bir eş ve evlat edinmekten uzaktır. *Hayır,* melekler onların dediği gibi değildir; *onlar Allah katında özel ihsana mazhar olmuş,* yakınlık elde etmiş Allah'a ait *kullardır.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*O melekler, Allah'tan önce söz söylemezler;* sadece O'nun kendilerine emrettiği şeyleri söylerler." Bu, meleklerin diğer bir özelliğidir. Bu özellik onların Cenâb-ı Hakk'ın emrine son derece itaat edip boyun eğdiklerini bildirmektedir. Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ kendilerine bir şeyi söylemeden veya emretmeden önce onlar bir şey söylemezler.

"*Onlar sadece O'nun emriyle hareket ederler.*" Yani melekler sadece Allah'ın kendilerine emrettiği şeyi yaparlar. Bu, onların, sözlerinde Allah Teâlâ'ya tâbi olduklarını belirttikten sonra, fiillerinde de O'na tâbi olduklarını açıklamaktadır. Âyette sanki şöyle deniyor: Melekler, başkasının emriyle değil, sadece Allah'ın emriyle konuşurlar, O'nun emriyle iş yaparlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah, onların önlerindekini ve arkalarındakini* yani yaptıklarını ve yapacaklarını *bilir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onların, yaratılmadan önceki ve yaratıldıktan sonraki hallerini bilir. Bu, onların gerçek manadaki kulluklarının sebebini açıklamaktadır. Çünkü meleklerin Allah Teâlâ'nın ilmi altında boyun eğdirilmeleri ve O'nun kendilerini ihata etmesi, onların, evlatlık bağıyla rubûbiyyet sıfatlarına sahip olmalarını ortadan kaldırmaktadır.

"*Onlar,* Hak Teâlâ'nın azametinden çekinerek, *Allah'ın,* kendisine şefaat edilmesine *razı olduklarından başkasına şefaat etmezler.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'ın, kendilerine şefaat edilmesine razı olacağı kimseler, 'lâ ilâhe illallah' diyenlerdir."[23]

Âyet şöyle bitiyor: "*Ve hepsi yüce Allah'ın haşyetinden,* korkusundan *ürperirler;* O'ndan korkarak tir tir titrerler."

Âlimlerden biri demiştir ki: "Haşyetin asıl manası, tâzim ile yani karşısındakini gözünde ve gönlünde yücelterek korkmaktır. Bunun için, '*Allah'tan sadece gerçek manada âlimler haşyet eder (korkar)*' (Fâtır 35/28) âyetinde, âlimlerin korkusu özellikle haşyet ile zikredilmiştir. Âyetin metninde geçen 'işfak'ın asıl manası, emre uymaya özen göstererek korkmaktır."

Devamındaki âyette şöyle buyruldu:

"*Onlardan* yani meleklerden *her kim, 'Ben de Allah'tan başka bir ilâhım' derse, biz onu cehennemle cezalandırırız.*" Burada konu melekler olduğu için manayı melekler üzerinden verdik. Bu, olmuş ve olacak bir şey değil ama, şayet olursa sonu budur. O zaman biz onları, diğer günahkârlar gibi cezalandırırız. Bu, meleklerin daha önce bahsedilen üstün özelliklerini ve razı olunan işlerini ortadan kaldırmaz; çünkü burada zikredilen farazi bir durumdur.

Bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın melekûtunun (melekût âlemindeki saltanatının) kuvvetine ve ceberûtunun yüceliğine bir delil vardır. Onda ayrıca, müşriklerin vehmettiği gibi, meleklerin Allah'ın kızları veya çocukları olmasının imkânsız olduğu ortaya konmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Biz, zalimleri böyle cezalandırırız.*" Yani biz, varlıkları hak ettiği yerin dışına koyan ve hadlerini aşan zalimlere bu şekilde feci bir ceza veririz.

Kevâşî demiştir ki: "Bu söz, Allah'a şirk koşanlara tehdit ve şiddetli bir azap vaadiyle gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi:

'Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmış oldukları bütün amelleri boşa giderdi'" (En'âm 6/88).

---

[23] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/202; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/624.

Âyetteki amaç, Allah'a ortak koşmanın çirkinliğini ortaya koymak ve bu şirki kim koşarsa koşsun onun amelini iptal edeceğini ve onu yapanın cezasının cehennem olduğunu ifade etmektir.

'*İşte biz*, zalimleri yani kâfirleri *bu şekilde cezalandırırız*.'

Özetle, bu âyette melekler için bahsedilen şey, olmamış ve olmayacak farazi bir durumdur. Allah Teâlâ meleklerin böyle bir şeyi yapmayacağını bildiği halde, (diğer insanlara bir ibret olsun diye) böyle buyurmuştur." Bu açıklama, Abdurrahman-ı Fâsî'ye ait *Hâşiyetü'l-Fâsî*'den özetle alındı.

26-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Melekûtun (gayb âleminin) nurları, ceberût denizinden (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus âlemden), parçalara ayrılmadan, yavaş yavaş ortaya çıkmadan, bir şeye çarpıp bölünmeden ve bir şeye karışmadan toptan ve âniden ortaya çıkmıştır. Her şey, Cenâb-ı Hakk'ın "ol" emriyle oluvermiştir. Fakat Allah Teâlâ'nın hikmeti, daha sonra varlıkları bir tertip ve sıra ile yaratmayı, bazısını diğerinden ortaya çıkarmayı gerektirmiştir. Bu durum, ilâhî sır korunsun ve hakikat hazinesi saklı kalsın diye böyle yapılmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatı, bir eş ve evlat edinmekten yüce ve uzaktır. İlâhî kudret (gayb âleminde) varlıkları bir sebep olmadan ortaya çıkarmıştır, fakat ilâhî hikmet (dünyada) her şeyi bir sıra ve sebebe bağlı olarak vücuda getirerek ilâhî kudreti örtüp gizlemiştir. Dünyada ortaya çıkan her şey, mülk ve kul olma sıfatıyla tamamen Cenâb-ı Hakk'ın hükmü altındadır. Bu durum, âlemlerin Rabb'ine çocuk nisbet etmeyi ortadan kaldırır.

Mele-i a'lâ sakinleri (gökteki melekler ve ruhanî varlıklar), ilâhî ikram ve ihsana mazhar olmuş kullardır. Onlar, maddi kirlerden (günahlardan) uzak ve temizdirler. İlâhî yakınlık ve ünsiyetin sevgisi içine dalmışlardır. Süflî âlem olan dünyada yaşayan insanlar ise birbirinden farklı durumdadırlar.

İnsanlardan kimin aklı şehvetine, manevi yönü maddesine, ruhaniyeti beşeriyet yönüne galip gelirse o kimse, melekler gibi veya daha faziletli olur. Kimin de şehveti aklına, maddi yönü manasına, beşeriyet yönü ruhaniyetine galip gelirse o kimse de hayvanlar gibi olur veya hayvanlardan daha şaşkın ve düşük bir halde olur.

İlâhî huzurda yakınlık elde etmiş velilerden kim mele-i a'lâya katılırsa Allah Teâlâ'nın melekler için yaptığı, *"Onlar, gece gündüz hiç ara vermeden ve gevşeklik göstermeden Allah'ı tesbih ederler"* övgüsü, onun için de geçerlidir. Bu veliler, Allah Teâlâ'nın, *"O melekler Allah'tan önce konuşmazlar"* âyetinde geçtiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın tedbiri zuhur etmeden, O'nunla birlikte kendi başlarına bir şeyi tedbir etmezler.

O veliler, sürekli yüce Allah'a taat içindedir. Sadece O'nun razı olduğu kimseye şefaat ederler. Onlar, Allah'ın heybet ve haşyetinden korku içindedir. Onlardan kim, rubûbiyyet sıfatlarından herhangi bir şeye sahip olduğunu iddia ederek, "Ben de Allah'tan başka bir ilâhım!" derse biz onu cehennemle cezalandırırız. Bu sıfatlar, ululuk ve Allah'ın kullarına karşı büyüklük gibi sıfatlardır. Onun içine atılacağı ateş ise Allah'tan kopma (ilâhî rahmetten mahrum kalma) ateşidir. Allah zalimleri işte böyle cezalandırır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ seni, mahlûkatına ait bir şeyi iddia etmeni yasakladı, O, âlemlerin Rabb'i olarak, hiç kendisine ait bir vasfa sahip olduğunu iddia etmeyi sana mubah eder mi?"

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, birliğinin delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَاۜ
وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّۜ اَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْاَرْضِ

رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا
السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

30. ***İnkâr edenler, göklerle yer bitişik iken bizim onları birbirinden ayırdığımızı görmediler mi? Biz, canlı olan her şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı?***

31. ***Onları sarsmasın diye yeryüzünde sabit dağlar yarattık. Orada geniş yollar açtık ki doğru yolu bulsunlar.***

32. ***Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık; onlar ise ondaki delillerden yüz çeviriyorlar.***

33. ***Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Bunların her biri bir felekte*** *(kendilerine tahsis edilen yörüngede)* ***yüzmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, göklerle yer,* yani göklerin bütün parçaları ile yerin bütün parçaları birbirine yapışık halde *bitişik iken, bizim onları birbirinden ayırdığımızı* ibret gözüyle *görmediler mi?"*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Göklerle yer, birbirine bitişik tek bir şey halindeydi, Allah Teâlâ onları ayırdı; göğü şimdiki olduğu yere yükseltti, yeri de olduğu yerde sabit yaptı."

Yine İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelen diğer rivayete göre o şöyle demiştir: "Allah gökle yerin arasına bir rüzgâr gönderdi, onları birbirinden ayırdı."

Süddî[24] demiştir ki: "Gökler, birbirine bitişik tek bir şey halindeydi; Allah onu ayırarak yedi gök yaptı. Aynı şekilde yerler de tek bir parçaydı; Allah onu ayırarak yedi kat yer yaptı."[25]

Şöyle bir soru sorulabilir: "Onlar göklerle yerin bitişik olduğunu ne zaman gördüler ki bunu açıklasınlar?" Buna cevap olarak deriz ki: Bahsedilen ana konu, göklerin yerden ayrılıp yükseltilmesidir. Bu da gözle görülecek bir durumdur. Hem onlar, gördükleri şeyi düşünüp ibret alacak durumdalar. Onlar, düşündüklerinde şunu bilirler ki bu gökleri düzenleyip yaratan, her yaptığını en güzel hikmete göre yapan ve gökleri yerden ayırıp yükselten biri vardır. O da Cenâb-ı Hak'tır.

Buna göre, göklerle yerin bitişik olmasının bildirilmesi, ilave bir bilgidir. Âyette sanki şöyle deniyor: "Onlar göklerin ayrılıp yükseltildiğini görmediler mi?"

Kevâşî[26] demiştir ki: "Kur'ân-ı Kerîm, mucize bir kitaptır. Onun, göklerle yerin bitişik olduğunu bildirmesi, bir şeyi görüp haber veren kimse gibidir. Yahut şöyle denebilir: Göklerin ve yerin önceleri bitişik iken daha sonra aralarının ayrılması aklen mümkündür. Bu durumda, onun bitişik halinin ayrıca hatırlatılması gerekti."

Şöyle de denilmiştir: "Gökler, yağmur yağdırmayacak şekilde sert ve katı bir haldeydi; yer de ot bitirmeyecek şekilde bitişik ve katı idi. Allah göğü yardı yağmuru yağdırdı; yeri yardı bitkileri bitirdi." Bu görüş de İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu bu görüştedir.[27] Kâfirlerin, göklerin ve yerin bitişik olmasını ve ayrılmasını bu manada bildikleri açıktır. Birinci manayı göre, bunu görmeleri ilim olarak tefekkür yoluyla görmektir; ikinci manaya göre ise gözle görmektir.

---

[24] Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/744), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebir olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

[25] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/237-238; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/256-257; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/625-626.

[26] Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

[27] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/258; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/333-334.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, canlı olan her şeyi sudan yarattık."* Yani biz, her canlıyı sudan yarattık. Şu âyet de bu manadadır:

"Allah, hareket halinde olan bütün canlıları sudan yarattı" (Nûr 24/45). Çünkü su, canlıların yaratılış maddesinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Yahut canlıların suya çok ihtiyaç duydukları, onu çok sevdikleri, yokluğuna sabredemedikleri ve ondan çok faydalandıkları için böyle buyruldu.

Sudan yaratılan canlıların içine mecazen bitkiler de girer, fakat melekler girmez (Çünkü onlar nurdan yaratılmışlardır).

Âyette geçen sudan maksadın, "meni" olduğu da söylenmiştir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Canlı olan bütün varlıklar sudan yaratılmıştır; çünkü üreme yoluyla meydana gelen canlıların temel maddesi menidir; o da bir damla sudur."[28]

Meleklerin üreme yoluyla (anne babadan) meydana gelmedikleri daha önce söylendi (Onlar, ilâhî kudretin tecellisi olarak doğrudan yaratılırlar).

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ* Allah'ın birliğine *inanmıyorlar mı?"* Bu âyet, Allah Teâlâ'nın tek ilâh olduğunu gösteren ve O'nun birliğine imanı gerektiren dış ve iç âlemdeki bunca delillerden sonra kâfirlerin iman etmeyişini yadırgamaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onları sarsmasın,* hareket ettirip çalkalamasın *diye yeryüzünde sabit dağlar yarattık. Orada* yani yeryüzünde *geniş yollar açtık ki doğru yolu bulsunlar."* Yahut dağlarda geçit veren geniş yollar yaptık; çünkü dağlar, geniş işlek yola daha fazla muhtaçtır.

Âyetin sonunda şöyle buyruldu: *"Böyle yaptık ki doğru yolu bulsunlar."* Yani bu yollarla gitmek istedikleri ülkelere gitsinler yahut faydalarına olan ve mühim işlerine ulaşsınlar.

---

[28] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/169.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, gökyüzünü* düşmekten *korunmuş bir tavan yaptık."* Şu âyet de bu durumu bildiriyor:

"Göğü, yerin üzerine düşmekten O koruyor. Onun düşmesi sadece Allah'ın izniyle olur" (Hac 22/65).

Yahut Allah göğü, belirlenen vakte yani kıyamete kadar, bozulmaktan ve dağılmaktan korur.

Bir diğer mana: Allah göğü, şeytanların gizlice kulak verip oradaki haberleri dinlemesinden, onların üzerine attığı ateşle koruyor. Şu âyet de bu durumu haber vermektedir: *"Biz orayı her türlü azgın şeytandan koruduk"* (Sâffât 37/7).

Âyet şöyle bitiyor. *"O kâfirler ise ondaki delillerden yüz çeviriyorlar."* Yani onlar, gökte bulunan güneş, ay, yıldızlar ve bunların dışında, Allah Teâlâ'nın birliğine, kudretine ve hikmetine delil olan nice hayret verici tecellilerden yüz çeviriyorlar. O delillerin bir kısmı gözle görülmektedir; bir kısmı ise tabiat ve astronomi ilmindeki araştırmalarla bilinen delillerdir. *Onlar bunca delillerden yüz çevirdiler;* onların üzerinde güzelce düşünerek içinde bulundukları inkâr ve sapkınlıktan vazgeçip iman etmediler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Dinlenip rahat etmeniz için *geceyi,* içinde birtakım işler yapmanız için *gündüzü,* gündüz ışık versin diye *güneşi* ve gece ışık versin diye *ayı yaratan O'dur."* Bu âyet, onların yüz çevirdikleri bazı delilleri açıklamaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Her biri,* yani yıldızların hepsi kendilerine tahsis edilen *bir felekte (yörüngede),* sudaki birinin yüzüp gitmesi gibi *yüzmektedir."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Felek, gökyüzüdür."

Onun, göğün altında sabit tutulmuş bir dalga olduğu, güneşin, ayın ve yıldızların onda akıp gittiği de söylenmiştir. Astronomi âlimlerinin çoğunluğu, feleğin hareket ederek dönen bir cisim olduğunu ve dokuz tane feleğin bulunduğunu söylemişlerdir. Sadece şu konularda farklı görüşler vardır: Bu felekler yedi kat gökte mi bulunur? Dokuz feleğin sekizincisi kürsî, dokuzuncusu arş mıdır? Bunlar göklerin altında mı üstünde midir? Bu konuda, astronomi âlimleri iki ayrı görüş belirtmişlerdir.

"Hepsi bir felekte yüzer" âyetinde yüzen cisimlerden kasıt, bütün yıldız cinsleridir.

Gaznûnî'nin kitabından derlenen *el-Müstahrec* adlı eserde şöyle denmiştir: "Âyetteki 'hepsinden' kasıt, güneş, ay ve diğer yıldızlardır. Onlar, suda yüzen kimse gibi felekte akıp gitmekte yahut feleğin içinde dönmektedirler. Yıldızlar felekte, feleğin akışının aksine hareket etmektedir. Gökte dokuz felek vardır. Ay, dünyaya en yakın ve en alt felektedir. Sonra şunlar gelir: Utarit, Zühre, güneş, Merih, Müşteri, Zühal. Sekizincisi burçların bulunduğu felektir. Dokuzuncusu felek-i âzam yani en büyük felektir."

Yâsîn sûresinde ise şöyle demiştir: "Burada ve Enbiyâ sûresinde güneş ve ay özel olarak zikredildi; çünkü onların seyri, devamlı içinde bulundukları feleğin dönüşünün aksi yöndedir. Diğer beş yıldızın seyri ise bazan geri dönüşü sırasında içinde bulunduğu feleğin seyrine uyar."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi terbiyenin varlığını inkâr edenler, ruhlarla nefislerin cehaletle ölmüş vaziyette, katı bir halde birbirine yapışık olduklarını, bizim onları marifet ilimleri ve tevhidin sırlarıyla ayırdığımızı görmediler mi?

Burada anlatılmak istenen şudur: Bazı ruhlar ve nefisler, manen ölü olup katı haldedirler. Bir terbiyecinin sohbet ve terbiye halkasına girdiklerinde, ilim ve sırlarla açılır ve ayrılırlar. Bu durum, manevi terbiyede ehliyet sahibi kâmil mürşidlerin varlığına delildir. Kim, manevi terbiyenin kesildiğini söylerse onun sözü, bu alanda müşahede edilen binlerce örnekle reddedilir.

Biz canlı olan her şeyi, gayb suyundan yarattık. Bu, ezelî ilâhî aşktır. Onlar, bu suyun (ilâhî aşkın), onu taşımaya ehil olan âriflerin kalbinde bulunduğuna hâlâ inanmıyorlar mı?

Biz, nefis toprağına, nefis hevâsına meyledip de ölmesin diye, akıl dağları yerleştirdik. Onda, ilâhî huzura giden nice yollar yaptık. Bu yollar, değişik riyâzet ve mücâhede şekilleridir. Yollar çoktur, fakat kasıt birdir; o da fenâ ve bekâ haline ulaşmaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile (gözle görmüşçesine) tanımaktır. *"Umulur ki onlar doğru yolu bulurlar"* âyetinin manası, "Bizim huzurumuza ulaşırlar" demektir.

Biz, sâfi kalpleri, boş düşünce, vesvese, şek, evham ve şeytanlardan koruduk.

Âriflerden biri demiştir ki: Cenâb-ı Hak göğü, ateş halindeki yıldızla şeytandan korumaktadır; O'nun velilerinin kalplerini (şeytandan) koruması daha layıktır."

O manevi terbiyeyi inkâr edenler, gaflete daldıklarından, kalplerin korunması ve himaye edilmesiyle ilgili delillerden yüz çeviriyorlar.

Dış âlemde gece ve gündüzün peşpeşe geldiği, güneş ve ayın kendi yörüngelerinde seyrettiği gibi, insanın iç âleminde kalpte de kabz ve bast hali sırayla gelip gider. Bazı kalplerde irfan güneşi doğar, bazılarında manevi delil kameri parlar. Hepsini yaratan O'dur. Bunların hepsi, kendi yerinde seyreder; biri diğerinin yerine geçmez. Hepsi için belirlenmiş bir seyir ve istenen bir edep vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hiç Kimse Dünyada Ebedî Değildir

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde bahsettiği kesin âyet ve delillerle kâfirlerin karşısına gerçek delili koyunca, âciz kalıp sustular ve, "Biz o Peygamber'e zamanın getireceği felaketi (ölümü) bekliyoruz, o zaman kendisinden kurtulup rahat ederiz!" dediler, bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اَفَائِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ
نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

34. *Biz, senden önce de hiçbir beşere (dünyada) ebedîlik vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?*

35. *Her canlı, ölümü tadacaktır. Biz sizi hayırla ve şerle imtihan edip deneriz. Siz sadece bize döndürüleceksiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: "*Biz, senden önce de hiçbir beşere* dünyada *ebedîlik vermedik.*" Yani kimseye dünyada ebedî kalma imkânı vermedik, çünkü bu, yaratılış ve ilâhî kanun hikmetine aykırıdır. *Şimdi sen,* hikmetimiz gereği *ölürsen, onlar* senden sonra *ebedî mi kalacaklar?*"

Müşrikler, "*O Peygamber'in başına bir felaket gelmesini (ölümünü) bekliyoruz!*" dediklerinde bu âyet indi ve onların Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatına sevinmelerini ortadan kaldırdı. Bir peygamberin vefatıyla sevinmek, akıllı kimsenin yapacağı bir şey değildir.

Âyetin manası şudur: Allah, kim olursa olsun, bütün insanların dünyada ebedî kalmamasına hükmetti; ey Muhammed, sen vefat edersen o kâfirler dünyada ebedî mi kalacaklar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Her canlı, ölümü tadacaktır.*" Yani her nefis, ruhunun bedeninden ayrılmasının acısını tadacaktır; ölme konusunda sen ve onlar aynısınız. Bu durumda, herkesin başına gelecek bir şeyden dolayı sevinme düşünülemez.

"*Biz sizi hayırla ve şerle imtihan edip deneriz.*" Âyetteki hitap ya bütün insanlaradır ya da kâfirleredir. Bu işe "iptila" yani deneme denmesi, onun bir çeşit imtihana benzemesinden dolayıdır. Gerçi Allah Teâlâ onların yapacakları bütün amelleri, daha meydana gelmeden önce bilmektedir, sadece haklarında verilecek hükme bir delil oluşsun ve şahit bulunsun diye, bu imtihanı yaptı.

"*Sizi şer ve hayırla imtihan ederiz.*" Yani sizi, fakirlik ve zenginlikle, zarar ve faydayla, nimete ulaştırarak ve nimetten mahrum ederek, zillet ve izzetle, bela ve afiyetle deneyip imtihan ederiz. Bakarız; sabır ve şükür mü ediyorsunuz yoksa feryat edip inkâra mı gidiyorsunuz!

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz,* başkasına *değil, sadece bize döndürüleceksiniz."* Hepiniz bize dönersiniz; biz size, sabır veya şükrünüze, feryat veya inkârınıza göre amellerinizin karşılığını veririz.

Bu âyette şuna işaret edilmektedir: Bu dünyadan kasıt, sevap veya azaba ulaşmak için çeşitli bela ve imtihanlarla yüz yüze gelmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu dünya âleminin içindekilerle birlikte kökünden yıkılması ve bütün nimetlerinin çekilip alınması kaçınılmazdır. Bu fâni âlemden ebedî âleme, yorgunluk diyarından dinlenme diyarına, amel yerinden karşılıklarının alınacağı ahirete intikal etmek mecburidir. Akıllı kimse, bütünüyle bu fâni âlemden yüz çevirip yönünü ebedî âleme çeviren, çıkacağı yol için azık edinen, yolculuk için hazırlık yapan ve bu dünyada sürekli kalmaya tamah etmeyen kimsedir. Bu dünyadan peygamberler, salihler ve hayırlı insanlar göçüp gitmiştir. Şairin şu sözünü düşün:

"Ölümün olduğu bir alanda, sabır gerekir sabır! Kimse bu dünyada gücüyle ebedîliği elde edemez!"

"Sizi şer ve hayırla deneyip imtihan ederiz" âyetinden hareketle deriz ki: Şunu iyi bil: Eğer kul, manen uyanık olursa hallerinin değişmesi ve durumların farklı şekillerde gelip gitmesi, onun için en faziletli ihsanlardan biridir. Bunu farkeden kul, başına gelen her durumda yüce Allah'a döner. Şayet başına bir zarar ve sıkıntı gelirse sabır ve rıza ile, bir nimetle karşılaşırsa hamd ve şükür ile Allah'a döner. Böylece devamlı manevi bir ilerleme ve yükselme içinde olur. Allah Teâlâ'nın, *"Biz sizi hayırla ve şerle imtihan edip deneriz. Siz sadece bize döndürüleceksiniz"* âyetinin manası budur. Yani şerle ve hayırla Allah'a döndürülürsünüz. Şu halde, genişlikte ve sıkıntıda Allah'a dönmek tarikatın temel esaslarındandır. Sıkıntı içinde Allah Teâlâ'ya dönmek sabır ve rıza ile olur; genişlik ve nimet içinde ise hamd ve şükürle, bir de bu nimetin bir vasıta olmadan doğrudan Allah'tan geldiğini görmekle olur.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında, *"Kim bir belaya uğrayıp sabrederse, kendisine bir nimet verildiğinde şükrederse, biri ona haksızlık ettiğinde affederse ve bir kimseye haksızlık edince Allah'tan affını isterse ..."* buyurdu ve sükût etti. Orada bulunanlar,

"Yâ Resûlallah, onun için ne vardır?" diye sordular; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"İşte onlar için (azaptan) emniyet vardır ve onlar hidayete ulaşmış kimselerdir" buyurdu.[29]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Müminin işi çok hayret vericidir; onun bütün işleri hayırdır. Bu durum, sadece müminler içindir, başkasının hali böyle değildir. Mümine bir nimet ulaşsa şükreder; bu onun için bir hayır olur. Başına bir sıkıntı gelince sabreder; bu da onun için bir hayır olur."[30]

Darlık ve sıkıntı anında Allah Teâlâ'ya yönelmek daha zordur; bununla birlikte o hal içinde Allah'a gidiş daha kuvvetlidir. Çünkü onda, hoşa gitmeyen beşerî sıfatlardan temizlenmek ve arınmak vardır. Bunun için Cenâb-ı Hak âyette, imtihan edilen şeylerden önce şerri yani sıkıntı, hastalık ve fakirliği dile getirdi. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah bir kulu sevince, ona musibet verir; eğer kul sabrederse onu seçer (kendisine yöneltir); musibete rıza gösterirse onu seçip has kulları arasına katar."[31]

Allah Teâlâ'dan gelen kudsî bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Fakirlik benim hapsim, hastalık ise bağımdır; kullarımdan sevdiklerimi onlarla hapsederim."

---

[29] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6613; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/310; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5617.

[30] Müslim, Zühd, 64; Ahmed, *Müsned*, 4/332; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2896; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7316.

[31] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 976; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/443. Konuyla ilgili değişik hadisler için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6771-6810.

Kul bu şekilde, kalple yapılan amelleri elde eder. Bu ameller sabır, rıza, zühd, tevekkül ve bunların dışındaki diğer makamlardır. Kalple yapılan zerre kadar salih amel, sadece âzalarla yapılan dağlar kadar amellerden daha üstündür. Bir de kul, kalple yapılan amellerden, müşahede ve basiretle Hakk'ı görme gibi ruhların ve sırların ameline geçer. Uyanık kalple yapılan bir saatlik tefekkür, gafletle yapılan yetmiş yıllık ibadetten hatta bin senelik ibadetten daha üstündür. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Sevgilimle (Rabbim'le) geçen her vaktin değeri, gafletle geçen bin seneye (veya bin hacca) denktir."

Kalp amellerinin böyle faziletli olmasının sebebi şudur: Bütün taatlerden ve ibadet çeşitlerinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmek ve O'nu tanımaktır. Güzel tefekkür ve nazarın karşılığı, sadece yüce Mevlâ'nın zatına ait sırların ve ilâhî sıfatların nurlarının daha fazla keşfedilmesidir. Allah Teâlâ bu halden bizlere bolca ihsan etsin. Âmin ...

İnsan Çok Hemenci Yaratılmıştır

Yüce Allah'ın, kullarını imtihan ettiği şer işlerden biri de insanlara eziyet vermektir. Cenâb-ı Hak, bu konuda Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] yapılan işler hakkında şöyle buyurdu:

وَاِذَا رَاٰكَ الَّذٖينَ كَفَرُوٓا اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًاۜ اَهٰذَا الَّذٖى يَذْكُرُ
اٰلِهَتَكُمْۚ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍۜ
سَاُرٖيكُمْ اٰيَاتٖى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا حٖينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ
النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتٖيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ
مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤١﴾

36. ***İnkâr edenler seni gördükleri zaman sadece alaya alırlar ve, "Sizin ilâhlarınızı zikreden** (diline dolayıp ayıplayan) **bu mu?" derler. Halbuki onlar da Rahmân'ın zikrini** (Kur'an'ı) **inkâr ediyor.***

37. ***İnsan, çok aceleci yaratılmıştır. Size âyetlerimi** (azabımı) **göstereceğim;** (onu istemekte) **acele etmeyin.***

38. ***Kâfirler, "Eğer doğru söylüyosanız, bu** (azap veya kıyamet) **ne zaman?" diyorlar.***

39. ***İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları ve kendilerine yardım edilmeyeceği zamanı bir bilseler!***

40. ***Bilakis o, kendilerine âniden gelir ve onları şaşkınlık içinde bırakır. Artık onu geri çevirmeye güç yetiremezler, kendilerine mühlet de verilmez.***

41. ***Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; fakat onlardan alay edenleri, o alay ettikleri azap kuşatıverdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler* yani müşrikler seni *gördükleri zaman sadece alaya alırlar."* Onların Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı yaptıkları tek şey, onunla alay etmeleridir. Sanki şöyle deniyor: Onlar seninle sadece alay ederler. Allah kendisine lânet etsin, bu âyet Ebû Cehil hakkında inmiştir. O, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanından geçerken gülerek, "Bu, Abdümenâfoğulları'nın peygamberidir!" dedi.[32]

---

[32] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/630.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer müşrikler Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] özel sıfatlarını ve Allah'ın onu yükselttiği makamları görselerdi, kendisine boyun eğerlerdi; fakat onlar, kendisinin manevi yönünü ve hakikatini görmekten perdelendiler, onun sadece cisim ve sûretini gördüler."[33]

Onlar, hakikatini bilmedikleri bir şeyle alay ettiler. Bunu yaparken de, *"Sizin ilâhlarınızı zikreden,* yani diline dolayıp ayıplayan *bu mu, derler."* Bir şeyi anmak, hayırla olduğu gibi şerle de olur. Eğer anan kimse, andığı şahsı tasdik eden biriyse ondan bahsetmesi övgü olur; fakat ona düşman ise yaptığı kötüleme olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki onlar da Rahmân'ın zikrini inkâr ediyor."* Yani Allah'ı zikretmeyi ve O'nun dile getirilmesi gereken birliğini inkâr ediyorlar. O'nun birliğini asla tasdik etmiyorlar. Bu durumda, alay edilmeyi sen değil asıl onlar hak ediyor; çünkü sen doğru yoldasın, onlar ise yanlış yoldalar.

Âyetin manası şudur: Onlar, bir fayda ve zarar vermeyen putlarını kötülüyor diye Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ayıplıyorlar; halbuki kendileri Rahmân sıfatının bir tecellisi olarak onlara nice nimetler ihsan eden Rahmân'ın zikrini inkâr ediyorlar; O'nu zatına layık şekilde, birliğini ve kemal sıfatlarını zikretmiyorlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Rahmân'ın indirdiği Kur'an'ı inkâr ediyorlar; çünkü o, Rahmân'ın zikridir. Bu halleriyle, ayıplanıp iddialarının inkâr edilmesini onlar hak ediyorlar.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"İnsan, çok aceleci yaratılmıştır."* Acele etmek, bir şeyi zamanından önce yapmaktır. Âyetteki insandan maksat, bütün insan cinsidir.

İnsanın hemen inkâra yönelmesi ve hemen azabın gelmesini istemesi de tabiatındaki bu aceleciliktendir. Rivayet edildiğine göre müşriklerden Nadr b. Hâris, *"Ey Allahım, eğer bu (Kur'an) senin tarafından*

---

[33] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/171.

gelen bir hak ise üzerimize gökten taş yağdır!" (Enfâl 8/32) diyerek hemen azap istemesi üzerine bu âyet indi.[34]

Âyet sanki şöyle diyor: Onun böyle acele etmesi kendisinden kaynaklanan yeni bir durum değildir; o bu fıtrat üzere yaratılmış olup acelecilik onun tabiatı ve fıtratıdır.

Rivayet edildiğine göre İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Âyetteki insandan kasıt, Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. O, bedenine üflenen ruh, göğsüne ulaşınca (ruh her tarafına ulaşmadan acele edip) hemen ayağa kalkmak istedi."

Rivayet edildiğine göre Hz. Âdem [aleyhisselâm], ruhu gözlerine ulaşınca, cennetin meyvelerine baktı. Ruh karnına ulaşınca onlardan yemeyi arzuladı.[35] Bu acelecilik onun tabiatından kaynaklanıyordu, ondan evlatlarına geçti.

Allah Teâlâ, tabiatına acelecilik konan insanı, noksanlığından sonra kemale erdirmek için, acele ile hareket etmekten menetmiştir; aynen tabiatına yerleştirdiği şehvet duygusundan sonra, onu dizginlemesini emretmesi gibi. Çünkü Allah Teâlâ kula, bunları emrederken kendisine şehvetini dizginleyip kontrol altına alma ve aceleyi terketme kuvvetini de vermiştir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Acele ile hareket etmek, kötülenmiş bir şeydir; vakti gelen işe koşmak ise övülmüştür. İkisinin arasındaki fark şudur: Bir işe koşmak, ilk vaktinde hemen harekete geçmektir; acele ise vaktinden önce hareket etmektir. Acele, şeytanın vesvesesinin neticesidir; vaktinde hareket etmek ise Allah'ın kuluna yaptığı özel yardımın sonucudur."[36]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah insanları aceleci olarak yarattı, bununla birlikte onları hemen hareket etmekten sakındırdı. Bunu, kendisinin bütün mahlûkata hükmettiğini göstermek ve onların

---

[34] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/336. İbn Ebû Hâtim, Nadr b. Hâris'in sözü üzerine bir önceki âyetin indiğini belirtmiştir (bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2452; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/630).

[35] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/271-272; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/239.

[36] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/172.

Allah'ın mülkünden ve hükmünden çıkmaktan âciz olduklarını ortaya koymak için yaptı. Acele etmek, daha önce takdir edilmiş ilâhî kaderleri bilmemekten ileri gelir."[37]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Sürekli huzur ve sükûnet içinde olmak, âriflerin halidir. Onlar, bu halleriyle tanınırlar. Acele ve telaş ise cahillerin halidir, onlar da bu halleriyle tanınırlar.

Bazıları, âyetteki acele etmek manasını verdiğimiz "el-acel" kelimesinin, Himyer dilinde "çamur" manasına geldiğini söylemiştir; sadece onun buradaki mana ile bir ilgisi yoktur.

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı hitabı bırakıp azabı hemen isteyenlere hitap ederek şöyle buyurdu:

"*Size âyetlerimi*, cehennemi ve diğer azaplarımı *göstereceğim;* onu istemekte *acele etmeyin*." Bu onları, nefislerinin yaratıldığı sıfattan sakındırmaktır; onlara, nefislerinin aceleyle istediği şeyleri vermeyerek onu ezmeleri için böyle emredildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kâfirler, 'Eğer*, bize azabın geleceği vaadinizde *doğru iseniz, bu* azap veya kıyamet *ne zaman?' diyorlar*." Onlar bunu, vaktini bilmek ve belirlemek için değil, alay ve inkâr için hemen istediler. Onların hitabı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve kendilerine kıyametin geleceğini bildiren âyetleri okuyan müminleredir.

Allah Teâlâ diğer âyette şöyle buyurdu: "*İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları ve kendilerine bir yardım edilmeyeceği zamanı bir bilseler!*"

Bu âyet, onların hemen gelmesini istedikleri kıyametin dehşetinin şiddetini ve ondaki azabın ne kadar feci olduğunu, onların bu azabı, onun durumunu bilmediklerinden istediklerini açıklamaktadır. Bu onların azabı gördükleri andır. Yani onlar, "Bu bize vaat edilen şey ne zamandır?" sözleriyle hemen gelmesini istedikleri şeyin vaktini bir bilseler! O öyle bir vakittir ki ateş onları önlerinden ve arkalarından sarar;

---

[37] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/514.

onu defetmeye ve kendilerinden gidermeye güç yetiremezler. Ayrıca ondan kendilerini kurtaracak bir yardımcı da bulamazlar. Evet, eğer onlar bu vakti ve onda başlarına nelerin geleceğini bilselerdi, bu şekilde inkâr, alay ve acelecilik içinde olmazlardı. Fakat onların cahilliği, bunu kendilerine basit gösterdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilakis o,* cehennem veya kıyamet, *kendilerine âniden gelir ve onları şaşkınlık içinde bırakır* yahut onları mağlup eder. *Artık onu geri çevirmeye güç yetiremezler.* Yani o ateşi ve kıyameti kendilerinden savmaya güçleri yetmez. Rahat etmeleri için *kendilerine* bir an *mühlet de verilmez."*

Cenâb-ı Hak, sonra kâfirlerin alay etmelerine karşı Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

"Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; fakat onlardan alay edenleri, o alay ettikleri azap kuşatıverdi." Peygamberlerle alay etmelerine karşılık olarak, başlarına ebedî bir azap geldi ve onları çepeçevre sardı. Allah Teâlâ'dan afiyet isteriz.

36-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, nefsinin alışkanlıklarını terkederse ve insanların kötü alışkanlıklarından uzaklaşır yahut insanlara boş alışkanlıklarını terketmeyi emrederse, insanlar onu terkeder ve kendisini alaya alır. Bu, Allah Teâlâ'nın öteden beri uyguladığı bir kanunudur. Bu, bahsettiğimiz durumda olan herkesin başına gelmiş bir şeydir. Eğer o kimsenin üzerinde ledünnî ilim yahut onun veslilesiyle insanların hidayete yönelmesi gibi velilerin halleri gözükürse, bu defa ondan hemen keramet isterler. Bu insanın bir özelliğidir; çünkü o, acelecilik özelliğiyle yaratılmıştır. O zaman veli onlara der ki:

"Size, kerametimi (veli olduğuma dair delilimi) göstereceğim. Şüphesiz bir iş doğruluk üzere kurulu ise onun nurlarının ve sırlarının ortaya çıkması kaçınılmazdır."

Eğer, velilerin yolunu inkâr eden kimseler, safa ehli âriflerin, yüzleri güneş gibi parlak bir vaziyette en yüce makamlarda diledikleri gibi hareket ettiklerini gördüklerinde, kendilerini saracak olan hasreti ve pişmanlığı bir bilselerdi, âriflere boyun eğmeye ve ayaklarının altındaki toprağı öpmeye koşarlardı; fakat onlar bugün dünyada gaflet içinde yüzmekteler.

Dünyadan el etek çekip boş alışkanlıklarını terkederek Mevlâ'ya yöneldiği için, insanlar tarafından inkâr edilen kimseye denir ki: "Senden önce bu yola girenlerle de alay edildi; onlar da eziyet gördüler, dövüldüler, yurtlarından çıkarıldılar. Fakat sonunda, onlarla alay edenleri, alay ettikleri azap dünyada veya ahirette sardı. Sen de sabret, onların seni alaya almasına ve inkâr etmesine aldırma!"

Kulu Azaptan Allah'tan Başkası Koruyamaz

İlâhî azap geldiğinde, kulu ondan Rahmân'dan başkası koruyamaz. Cenâb-ı Hak bu konuda buyurdu ki:

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ
رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا
يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ
مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ اَفَلَا يَرَوْنَ
اَنَّا نَاْتِى الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

42. *Müşriklere de ki: "Sizi gece ve gündüz Rahmân'ın azabından kim koruyabilir?"* (Onlar buna bir cevap vermezler), *bilakis onlar, Rab'lerinin zikrinden yüz çeviriyorlar.*

43. *Yoksa onların, bizim dışımızda, kendilerini savunacak birtakım ilâhları mı var? O ilâh dedikleri şeyler kendilerine bile yardım edemezler; onlara bizden de bir yardım ulaşmaz.*

44. *Bilakis biz, onları da atalarını da* *(dünya nimetlerinden)* ***faydalandırdık; öyle ki uzun süre yaşadılar. Onlar bizim, memleketlerine gelip onu her yanından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Bu durumda, onlar mı galip gelecek?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara *de ki: Sizi gece ve gündüz Rahmân'ın* hak ettiğiniz *azabından kim koruyabilir?*" Yani hak ettiğiniz bu azap gece veya gündüz başınıza geldiğinde, sizi ondan kim koruyacak?

Ebû Bekir-i Vâsıtî[38] âyete şu manayı vermiştir: "Rahmân'ın hakkınızda ezelde belirlediği şeyleri, gece ve gündüz başınıza gelmesinden sizi kim koruyacak?"

İbn Atâ[39] demiştir ki: "Sizi Rahmân'ın emrinden, Rahmân'dan başka kim kurtarabilir? O'ndan başkası sizi (ilâhî azaptan) korumaya güç yetirebilir mi?"

Âyette, önce geceden bahsedilmesi, onda meydana gelen âfetlerin daha çok ve daha şiddetli olmasındandır. Yine âyette Rahmân ism-i şerifinin zikredilmesi, onların azaptan korunmasının sadece O'nun rahmetiyle gerçekleştiğini bildirmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hal böyle iken onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çeviriyorlar."* Yani onlar, Allah'ın azabından korkmak şöyle dursun; O'nun zikrinden yüz çeviriyorlar, O'nu hiç akıllarına getirmiyorlar. Onlar Allah'ı hatırlayıp zikretmiyorlar ki azaptan korunduklarında, kendilerini koruyanın kim olduğunu bilsinler ve işin hakikatinden sorulmaya hazır olsunlar.

---

[38] Vâsıtî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa (v. 320/932), ilk dönem sûfî ve zâhidlerinden bir âlimdir. bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 140 (İstanbul: Semerkand, 2007); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/349; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 302.

[39] İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfîlerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbelî mezhebine mensuptur.

Mana şudur: Allah Teâlâ Resûl'üne [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlere, onları koruyanın kim olduğunu sormasını emretti. Sonra bundan vazgeçti ve onların kendilerini koruyanın zikrinden yüz çevirdikleri için, buna cevap vermeye ehil olmadıklarını açıkladı. Bu açıklama Zemahşerî ve onun görüşünü benimseyenlere aittir.[40]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyetin manası, onlar için bir tehdit ve aleyhlerine delili ortaya koymaktır. Çünkü eğer onlar, "Sizi koruyacak kimdir?" sorusuna cevap verecek olsalar, Allah Teâlâ'dan başka başlarına gelecek azaba mani olacak ve kendilerini koruyacak kimsenin olmadığını itiraf ederlerdi. Yani başlarına gelen musibet ve sıkıntılara bakarak böyle yaparlardı. Allah Teâlâ, *"Bilakis onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çevirirler"* buyurdu. Bunun manası şudur:

Onlara, kendilerini azaptan koruyanın kim olduğunu sorduğunda, ona cevap vermezler; çünkü cevap verdiklerinde aleyhlerine delil ortaya konmuş olur; fakat onlar Allah'ın zikrinden yüz çevirirler."[41]

Yani onlar, inat ve azgınlıklarından dolayı, "Bizim koruyucumuz Allah'tır" demezler. *"Bilakis onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çevirirler"* âyetinin manası budur. Onlara, "Sizi Rahmân'ın azabından koruyacak kimdir?" diye sorulsa, "Allah'tır" demekten başka bir cevap bulamazlar; fakat onlar kibirlenerek Allah'ın zikrinden yüz çevirirler.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Cüzey'in âyet hakkındaki yaptığı açıklama, Zemahşerî'nin ve ona tâbi olanların yaptığı açıklamadan daha güzel ve âyetin kastettiği manaya daha yakındır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette şöyle buyurdu: *"Yoksa onların, bizim dışımızda, kendilerini savunacak birtakım ilâhları mı var?"*

Allah Teâlâ, müşriklerin, kendilerini koruyanın Rahmân olduğunu bilmediklerini ve O'nun zikrinden yüz çevirmelerinden bahsettikten sonra, onların putlarına güvenmelerinden dolayı kendilerini kınamaya dönerek böyle buyurdu.

---

[40] bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/573 (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.).

[41] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/24.

Mana şudur: Onların, bizim haricimizde, kendilerini azaptan koruyacak ilâhları var da ondan koruması için onlara mı güveniyorlar?

Âyette, onların ilâh dedikleri varlıkların, kendilerinden azabı gidermek bir yana, böyle ilâhların varlığı baştan reddedilmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O ilâh dedikleri şeyler kendilerine bile yardım edemezler; onlara bizden de bir yardım ulaşmaz."* Yani onların ilâh dedikleri varlıklar kendilerini bile kurtaramazlar, ayrıca onları biz de kurtarmayız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara bizim tarafımızdan bir yardım ulaşmaz. Bu durumda onlar, kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler. Ayrıca bizden de bir yardım ve destek görmezler; bu durumda, başkalarına yardım etmeleri nasıl düşünülebilir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilakis biz, onları da atalarını da* dünya nimetlerinden *faydalandırdık; öyle ki uzun süre yaşadılar."*

Âyette, müşriklerin, ilâhlarının kendilerini azaptan uzak tutacağı ve koruyacağı düşünceleri bırakılıp başka bir konuya geçildi. Âyetin manası şudur: Onların içinde bulunduğu güven ve koruma hali, sadece bizdendir; yoksa onları helâk etmemizden uzak tutan birinden değildir. Bizim onları ve daha önce yaşamış atalarını azaptan korumamız, sadece onları dünya hayatından biraz faydalandırmak ve kendilerine belirli bir süre vermek içindir. Nitekim biz, onların dışındaki kâfirleri de dünya nimetlerinden faydalandırmış ve kendilerine belirli bir süre vermiştik. Öyle ki onlara zaman uzadı, kalpleri katılaştı. Onlar, bu hal içinde devamlı kalacaklarını zannettiler. O, yalan ve aldatıcı bir ümittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar bizim, memleketlerine gelip onu her yanından eksilttiğimizi görmüyorlar mı?"* Yani onlar, bizim, kâfirlerin yurduna gelip onu müminlerin eline geçirerek her tarafından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Bu durumda, bizim azabımızdan kurtulacaklarını nasıl düşünüyorlar!

Âyet, Allah Teâlâ'nın onların yurtlarını müslümanların eliyle harap ederek onu İslâm topraklarına katmasını temsil ve tasvir yoluyla ifade etmektedir.

Âyette, *"Bizim yurtlarına geldiğimizi görmüyorlar mı?"* buyrulması şuna işaret ediyor: Allah Teâlâ bu gelişi, müslümanların eliyle gerçekleştirir; müslüman askerler onlarla savaşmak için gelir, onları mağlup eder ve yerlerini fethederek onu sağından solundan noksanlaştırır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu durumda,* Allah Resûlü'ne ve müminlere *onlar mı galip gelecek?"* Yani bizim yurtlarını her yönden noksanlaştırmamızdan sonra, Mekke kâfirleri mi galip gelecek? Böyle bir şey olmaz. Aksine, Allah Resûlü ve ashabı onlara galip gelir. Gerçekten bu galibiyet gerçekleşti; Allah vaadini yerine getirdi. Allah her işinde galip olandır.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

De ki: Rahmân'ın, kalplerinize ve sırlarınıza koyduğu marifetleri ve ihsan nurlarını alıp götürmesinden onları kim koruyabilir? Onları, kendilerine acıyarak içlerine koyan Allah'tan başka kimse koruyamaz. Bunun için âriflerin ıstırapları hiç bitmez, onlar Allah'tan başkasıyla huzur bulmazlar; hiçbir amele, hale, ilme ve söze güvenmezler.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "İlâhî, senin hükmün her şeyde geçerlidir. Senin dilemen, her şeyi kendisine boyun eğdirir. Senin hükmün ve dilemen, hiçbir hal sahibine güvenecekleri bir hal ve hiçbir söz sahibine dayanacakları bir söz bırakmadı."

Yine o demiştir ki: "İlâhî, yaptığım nice taatler ve gözümde yücelttiğim nice haller var ki senin adaletin, benim onlara itimadımı yerle bir etti (Senin ince adaletin karşısında hiçbir taatin ve güzel halin elimde kalmayacağını gördüm). Bilakis senin fazlın, hepsini elimden aldı, bana nisbet edeceğim hiçbir şey bırakmadı (Ulaştığım her lutfun, senin rahmetinle gerçekleştiğini anladım; amelime değil, sana güvendim)."[42]

İnsanların çoğu bu mana ve hakikatten habersizdir; bundan da öte onlar, Ra'blerinin zikrinden yüz çevirmektedir.

---

[42] Söz ve açıklamaları için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 511-514.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Sizi, gece ve gündüz Rahmân'dan başka kim korur?"* âyeti, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mahlûkatı ilim, kudret ve rahmetiyle mükemmel şekilde sardığını ve onları yakalayıp azap etmede aceleden uzak olduğunu haber vermektedir. Hak Teâlâ sanki şöyle diyor: "Ben zatımla her şeyden yüceyim; ezelî lutfumla sizden ezelî kahrımı savarım. Eğer benim ezelde takdir ettiğim ihsanım ve size rahmetimle inâyetim olmasaydı, sonradan yaratılmış sebeplerle o azabı sizden kim giderebilirdi? Bu size benim sonsuz ihsanımdır; bundan sonra ey günaha dalanlar, sizler benden yüz çeviriyorsunuz! *"Bilakis onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çeviririr"* âyeti bunu kastediyor." Vertecübî'nin ifadeleri, alıntı yaptığımız nüshadaki bazı hatalarla böyledir.[43]

"Biz onları ve atalarını (dünya nimetleriyle) faydalandırdık" âyeti hakkında deriz ki: Kulun uzun yaşaması, eğer Allah'a daha fazla taat yapmasına ve marifetinin artmasına vesile olmuşsa bu, kula verilen en büyük nimetlerden biridir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizin en hayırlınız, ömrü uzun, ameli güzel olandır."[44]

Fakat sûfîler yanında durum şudur: Müridin, velilerin yolunda geçen ömrüne bakıp ona güvenmesi ve onunla övünmesi uygun değildir.

Şeyhlerden biri demiştir ki: "Sizden biri, zamanların ve sayıların kulu olmasın." Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû], bu söz hakkında demiştir ki: "Onun manası şudur: Bir dervişin size, 'Ben şu kadar zamandır sûfîlerin yolundayım!' demesi uygun değildir."

Herhalde dervişin bundan sakındırılmasının sebebi, manevi fetihte günlerin bir tesirini görmemesi içindir. Ârifler demiştir ki: "Manevi fetih, sûfîlerin yoluna önce girene değil, sadık olan kimseye nasip olur."

"Onlar bizim, memleketlerine gelip onu her yanından eksilttiğimizi görmüyorlar mı?" âyetinin tefsirinde İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette, senelerin geçmesi ve ömrün uzamasıyla kulun kuvvetinin düşeceğine bir işaret vardır. İşin sonu ölümdür. Biri bu konuda demiştir ki:

---

[43] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/515.

[44] Tirmizi, Zühd, 21, 22; Ahmed, *Müsned*, 4/188; Dârimî, Rikak, 30.

'Gördüğün gibi işin sonu, kabir ve topraktır.'

Bir diğer sözde şöyle denmiştir:

'İki asır, bende yaydıklarını (bana verdiklerini) geri toplayıp aldı. Bu önce verip sonra toplama var ya, benim yeni olan her şeyimi eskitti. Kendimin her gün noksanlaştığını görüyorum; noksanlaşan kimse de bir şey kalır mı?'"[45]

İmam Kuşeyrî, sanki âyetteki noksanlaşan arzı, işaret yoluyla nefislerin arzı (insanın bünyesi) olarak tefsir etmiştir.

Kalp Kulağı Sağır Olanlar Hak Sözü İşitmezler

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde müşriklerin hemen istedikleri şeyin başlarına geldiğinde karşılaşacakları son derece büyük tehlikeyi ve düşecekleri kötü halleri açıkladı. Ayrıca onların bu konudaki cahilliklerini ve gece gündüz başlarına gelecek felaketlerden kendilerini koruyan Rab'lerinin zikrinden yüz çevirdiklerini belirtti. Peşinden Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], onlara yaptığı uyarıyı kendi aklıyla değil, vahiyle yaptığını haber vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّمَٓا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِۘ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ
﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا
ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔاۜ
وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَاۜ وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

45. *De ki: "Ben sizi sadece vahiyle uyarıyorum." Fakat sağır olanlar, uyarıldıklarında yapılan çağrıyı duymazlar.*

46. *Andolsun, onlara Rabb'inin azabından az bir şey dokunsa şüphesiz, "Yazık bize! Biz gerçekten zalimlerden idik!" derler.*

---

[45] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/173-174.

47. Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Hiç kimseye zerre kadar haksızlık edilmez. Yapılan iş, bir hardal tanesi ağırlığınca dahi olsa onu getirip teraziye koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ey Muhammed, onlara *de ki: "Ben sizi sadece vahiyle uyarıyorum;* hemen istediğiniz azaptan veya geleceği vaat edilen kıyametten sizi, vahiyle, onun gelişini ve feci durumunu haber veren, her haberi doğru olan Kur'an'la uyarıyorum."

Mana şudur: Benim işim, azabı veya kıyameti getirmek değildir; bana düşen iş sadece onu haber vererek sizi uyarmaktır. Sizin istediğiz şeyleri getirip size göstermek ilâhî hikmete aykırıdır; çünkü iman, görmeye değil, delile ve doğru habere dayanır. Resûlüm, sen onları uyardığında senin uyarını sadece haklarında ezelde ilâhî inâyet ve hidayet takdir edilenler işitip kabul eder; haklarında şekavet (cehennemlik olma) hükmü verilmiş kimseler ise senin uyarını işitmez ve kabul etmezler. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Fakat sağır olanlar, uyarıldıklarında yapılan çağrıyı yani uyarıyı *duymazlar."* Yahut sen, manen sağır olan kimselere davetini işittiremezsin. Onlar, uyarılıp korkutulduklarında, senin yaptığın uyarıyı ve korkutmayı işitmezler.

Âyette, onların manen sağır olduklarına ve uyarıldıkları zaman kulaklarına bir set çekildiğine işaret edilerek bu halleri tescil edilmektedir.

Onların, herhangi bir söze karşı değil de davet ve çağrı karşısında sağır olduklarının belirtilmesi, uyarı halinde son derece sağır ve duyarsız olduklarına işaret etmektedir. Çünkü davet ve çağrı yüksek sesle olur, defalarca tekrar eder, söz yanında onun doğruluğunu gösteren hal de bulunur. Bu halde yapılan bir daveti işitmediklerinde, öyle bir sağırlık içindedirler ki daha ötesi yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, onlara Rabb'inin azabından* bir defacık da olsa *az bir şey dokunsa şüphesiz, 'Yazık bize! Biz gerçekten zalimlerden idik!' derler."*

Bu onların, gaflete dalmaları sebebiyle, azapla ilgili verilen haberden etkilenmediklerini belirttikten sonra, azabın bizzat gelmesiyle hemen nasıl etkilendiklerini açıklamaktadır.

Mana şudur: Vallahi, onlara, uyarıldıkları azaptan azıcık bir şey dokunsa zelil ve perişan olurlar, yazık bize diye nefisleri adına feryat ederler, hakka karşı sağır oldukları ve ondan yüz çevirdikleri için zalim olduklarını itiraf ederler.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, insanların uyarıldıkları kıyamet günü geldiğinde nelerin olacağını açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız." Yani o gün, amellerin tartıldığı âdil teraziler kurarız. Terazi, bir şeyin ne kadar olduğunu bilmek için yapılan bir ölçü aletidir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "O, iki kefesi ve bir dili olan bir terazidir."

Bir görüşe göre o, amellerin yazıldığı sahifeleri tartmak için kurulur.

Şöyle de denilmiştir: Mîzanın (terazinin) kurulması, tam bir adaletin gerçekleşeceğini ve amellere göre karşılıklarının verileceğini kinaye yoluyla anlatmak içindir.

"Kıyamet günü için teraziler kurarız" demek, "kıyamette hesaba çekilecek kimseler için" demektir. Yahut "kıyamet gününde kurarız" demektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hiç kimseye zerre kadar haksızlık edilmez."* Yani kimsenin hakkından bir şey noksanlaştırılmaz; tam aksine herkese hak ettiği verilir. Yaptığı iş hayırsa hayır olarak karşılık bulur; şer ise şerrin karşılığını görür.

"O şey veya yapılan iş, *bir hardal tanesi ağırlığınca dahi olsa onu getirip teraziye koyarız* ve karşılığını veririz."

"Hesap görücü olarak biz yeteriz." Çünkü bizim ilmimizden ve adaletimizden öte bir ilim ve adalet bulunmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Yaptıklarını bilen ve koruyan olarak biz yeteriz; çünkü bir şeyi hesaba çeken kimse onu bilir ve muhafaza eder. Bu açıklama İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] insanları, gökten inen vahiyle uyarıyordu. Ondan sonraki halifeleri de Kur'an'a uyan ilham vahyi ile insanları uyarırlar. Onların öğüdünü dinleyen ve sohbet meclislerinde bulunanlar, ezelde haklarında ilâhî inâyet (yardım ve destek) takdir edilmiş kimselerdir. Kendilerinden ilâhî inâyetin kesildiği kimseler ise onların meclisinden (sohbet ve terbiyelerine girmekten) yüz çevirir; onların öğüt ve uyarılarına karşı sağır kesilir.

Manen sağır olan kimseler, kendilerine bir uyarı yapıldığında bu davet ve uyarıyı işitmezler. Onlar sadece başlarına korkunç âfetler gelince pişman olurlar.

Amel defterlerini yazan kalemin durduğu zaman pişmanlık fayda vermez. Bu, ameller için terazilerin kurulduğu andır. O zaman, ihlâslı kulların amelleri ağır gelir; niyeti bozuk olanların amelleri ise hafif kalır.

Bir de şu var: Mîzan, nefsin çirkin vasıfları ve kötü ahlâkı temizlenmemiş yani nefsini ve amelini gören kimseler için kurulur. Yüce sevgilisinin (Mevlâ'sının) müşahedesi içinde nefsinden geçmiş, kendini unutmuş (ve manen arınmış) kimselere gelince, onlar, Rabb'inin müşahedesinde fâni oldukları ve O'nun zatında kendi varlıklarını yok ettikleri için onlara terazi kurulmaz. Çünkü bu kimse, kendi nefsi için bir his, fiil ve terk görmemekte; bütün işlerin asıl olarak tek ve kahhâr olan Allah'a ait olduğunu müşahede etmektedir. Bu kimse, hadis-i şerifte cennete hesapsız olarak gireceği müjdelenen 70.000 kişiden biri olur.[46] Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların en seçkinlerinden etsin. Âmin ...

---

[46] Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 21, Tıb, 17; Müslim, İmân, 367; İbn Mâce, Zühd, 34; Ahmed, *Müsned*, 1/6, 197, 271.

Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a Verilen Furkan

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sûrenin başında, *"Biz, senden önce de sadece, kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik; haddi aşanları ise helâk ettik"* (Enbiyâ 21/7, 9) âyetlerinde özetle zikrettiği şeyleri açıklamaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّق۪ينَۙ
﴿٤٨﴾ اَلَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ
﴿٤٩﴾ وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُۜ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٠﴾

48. ***Andolsun biz, Musa ve Harun'a, takva sahipleri için bir ışık ve öğüt olarak Furkan'ı (Tevrat'ı) verdik.***

49. ***O takva sahipleri ki görmedikleri halde Rab'lerinden korkarlar. Onlar, kıyametten de korku içindedirler.***

50. ***İşte bu Kur'an, bizim indirdiğimiz bereketli bir zikirdir*** *(öğüt ve uyarıdır).* ***Şimdi onu inkâr mı ediyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Musa ve Harun'a, takva sahipleri için bir ışık ve öğüt olarak Furkan'ı* (Tevrat'ı) *verdik."*

Bu özelliklerin hepsi Tevrat'a aittir. O, hak ile bâtılın arasını ayıran, ayrıca kendisiyle aydınlanılan ve kurtuluş yoluna ulaşılan bir kitaptır. O, takva sahipleri için de bir zikir yani şereftir. Yahut öğüt ve uyarıdır. Onun bu özelliklerinin yeminle birlikte zikredilmesi, ona verilen önemin büyüklüğünü göstermek içindir.

Âyetin manası şudur: Vallahi biz, Musa ve Harun'a nurlu bir vahiy, hak ile bâtılın, doğru ile yanlışın arasını ayıran bir delil ve hükümleri içinde toplayan bir kitap, cehalet ve sapkınlık karanlıklarında kendisiyle aydınlanılacak bir ışık, insanların faydalanacağı bir öğüt yahut kendisiyle amel edenler için bir şeref olan Tevrat'ı verdik.

Onun müttakiler için bir şeref olduğunun özellikle belirtilmesi, müttakilerin onun nurlarıyla aydınlandıkları ve ondaki hakikatleri ganimet bilip ondan faydalandıkları içindir.

Yahut o, onların muhtaç olduğu hüküm ve edepleri zikreden bir kitaptır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, müttakilerin özelliklerinden bahsederek veya onları överek buyurdu ki:

"O takva sahipleri ki görmedikleri halde Rab'lerinden korkarlar." Yani onlar, kendilerine gizli olan ve zatını görmedikleri Allah Teâlâ'nın azabından korkarlar. Bu âyette, kâfirler kapalı bir yolla kınanmaktadır; çünkü onlar, uyarıldıkları şeyleri görmedikçe sadece uyarıdan etkilenmiyorlar.

Yahut o müttakiler, Allah Teâlâ'dan insanların arasında korktukları gibi kimsenin bulunmadığı yerlerde de korkarlar.

Bir diğer mana: Onlar, Allah Teâlâ'yı müşahede etmeden sadece iman ederek O'ndan korkarlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kıyametten de korku içindedir."* Yani ona büyük bir özenle hazırlanarak ondan korkarlar.

Müttakilerin, az önce, Allah'tan korktukları belirtildikten sonra, ayrıca kıyametten de korktuklarından bahsedilmesi, onun yaratılmışlar için en büyük bir olay olduğunu bildirmek içindir. Bir de kıyametten gafil olan kâfirlerin zıddına, takva sahiplerinin ondan korku içinde bulundukları söylendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu Kur'an, bizim indirdiğimiz bereketli bir zikirdir;* öğüt alan kimse ondan öğüt alır, gafletten uyanır."

Allah Teâlâ, tahrif edilmemiş Tevrat'ı "zikir" (öğüt, ibret ve şeref) olarak tanıttığı gibi Kur'an'ı bir zikir olarak tanıttı. Çünkü ikisi de aynı kaynaktan inmektedir. Ayrıca sûrenin 2. âyetinde geçen açıklamaları da buna ilave edebiliriz.

Âyette, Kur'an'ın bir özelliği olarak belirtilen "mübarek" kelimesinin değişik manaları vardır. Mübarek, "hayrı çok, faydası bol ve kendisiyle sürekli bereket elde edilen" demektir.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu Kur'an, bereketi hiç kesilmeyen, hayrı devamlı olan bir kitaptır. Ona önünden ve arkasından bâtıl gelemez. O, Allah'ın ezelî kelâmına bir delildir. Cenâb-ı Hak için bir başlangıç ve son bulunmadığı için, O'nun kelâmının da bir sonu yoktur."[47]

Âyet şöyle bitiyor: "O Kur'an, Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdiğimiz bir kitaptır. *Şimdi onu inkâr mı ediyorsunuz?*" Yani onun Allah katından indirildiğini inkâr mı ediyorsunuz?

Mana şudur: Ey kâfirler, sizler, o Kur'an'ın Allah tarafından indirilme ve kalpleri ihya etme hususunda Tevrat gibi olduğunu öğrendikten sonra, onun bizim katımızdan indirildiğini inkâr mı ediyorsunuz? Şüphesiz Tevrat'ın durumunu güzel düşündükten sonra, bunu yapmak imkânsızdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tevrat'ın tanıtıldığı bütün özelliklerle bizim kitabımız da tanıtılmıştır. Allah Teâlâ Kur'an hakkında şöyle buyurmuştur:

"Kuluna Furkan'ı (hak ila bâtılın arasını ayıran Kur'an'ı) indiren Allah ne yücedir" (Furkan 25/1).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Biz size apaçık bir nur indirdik"* (Nisâ 4/174).

Allah Teâlâ bu sûrede de, *"Bu Kur'an, mübarek bir zikirdir"* (Enbiyâ 21/50) buyurdu ve Tevrat'ın özelliklerine ilave olarak Kur'an'a, hayrı umumi ve devamlı olduğu için "mübarek" vasfını ekledi. Bu Kur'an'ın, fayda ve bereketi özellikle Rab'lerinden gayben korkan müttakiler içindir.

---

[47] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/176.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Gayben korkmak, kulun ilâhî huzura girdiği anda, kendisinden edep dışı bir hal meydana gelir korkusuyla içinin ürperip boyun eğerek tir tir titremesidir. Gaybdan korkmanın bir diğer şekli de kulun, kaderin gizli tecellileri içinde kalbinin perdelenmesini gerektiren bir halin meydana gelmesinden çekinmesidir."[48]

Hz. İbrahim'in Kavmi ile Mücadelesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde diğer meşhur peygamberlerden bahsetti. Allah Teâlâ önce, Hz. İbrahim'i anlattı. Bunun sebebi, bizim şeriatımızın onun şeriatına uygun olması ve peygamberlerin büyük çoğunluğunun onun neslinden gelmesidir. Hak Teâlâ onun hakkında şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰهٖيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهٖ عَالِمٖينَۚ (51) اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ
مَا هٰذِهِ التَّمَاثٖيلُ الَّتٖٓي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ (52) قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا لَهَا
عَابِدٖينَ (53) قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ (54)
قَالُٓوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللَّاعِبٖينَ (55) قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذٖي فَطَرَهُنَّۘ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدٖينَ (56)

51. ***Andolsun biz daha önce İbrahim'e rüşdünü (kemalat halini) vermiştik. Biz onu iyi biliyorduk.***

52. ***O, babasına ve kavmine, "Şu kendisine taptığınız heykeller nedir?" dedi.***

---

[48] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/175.

53. Onlar, "Biz, babalarımızı bunlara tapar halde bulduk" dediler.

54. İbrahim, "Yemin olsun, siz ve babalarınız apaçık bir sapkınlık içindesiniz" dedi.

55. Onlar, "Sen bize doğruyu mu söylüyorsun, yoksa bizimle eğleniyor musun?" dediler.

56. İbrahim dedi ki: "Hayır, Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir. Onları O yarattı; ben buna şahitlik edenlerdenim."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz daha önce İbrahim'e rüşdünü vermiştik."* Yani biz, Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a Tevrat'ı vermeden önce, Hz. İbrahim'e, şahsına ve onun gibi büyük peygamberlere layık olan kemal halini verdik. Bu hal, vahiyle meydana gelen özel hidayete dayalı olan kâmil manada hidayete ulaştırılmaktır. Ayrıca kendisini, peygamberlik siyaseti ve ilâhî vahiyle ümmetini irşad ve ıslah edecek güce sahip yapmaktır.

Hz. Musa ile ve Hz. Harun'a Tevrat'ın verilmesinin daha önce zikredilmesi, Tevrat ile Kur'an arasında tam bir benzerlik bulunmasındandır.

"Daha önce rüşt halini verdik" âyetindeki "önce" için şu manalar da verilmiştir:

Biz, Kur'an'ın inmesinden önce İbrahim'e rüşt halini vermiştik.

Kendisini peygamber olarak göndermeden önce, İbrahim'e rüşt halini vermiştik.

Hz. İbrahim, bulûğa ermeden önce kendisine rüşt halini vermiştik.[49]

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onu iyi biliyorduk."* Yani biz onun, kendisine verdiğimiz şeye layık olduğunu biliyorduk. Yahut biz onun rüşt halini ve kendisine tahsis ettiğimiz özel hidayeti biliyorduk.

---

[49] Müfessir Ebüssuûd, bu son manayı, duruma ve sözün makamına uygun görmemiştir (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/343).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, babasına ve kavmine, 'Şu kendisine taptığınız heykeller de ne oluyor?' dedi."* Yani biz o hali, kendisine, babasına ve kavmine böyle deyince verdik.

Yahut ey Muhammed hatırla, bir zaman İbrahim babasına ve kavmine, *"Şu kendisine taptığınız heykeller nedir?"* demişti. Heykellerden kastı, yırtıcı hayvan, kuş ve insan sûretinde şekillendirilmiş putlardır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu sözüyle, onların putlarını küçük düşürmek için, onlara karşı bir şey bilmiyormuş gibi davrandı; halbuki onların bu putları gözlerinde çok büyüttüğünü biliyordu. Bunu, o putlar, ağaçtan ve taştan yapılmış olup hiçbir zarar ve fayda vermeyen varlıklar iken, kavminin onları yüceltmesini kınamak için yaptı.

Onlar, kendisine delil getirmekten âciz kalınca, *"Biz, babalarımızı bunlara tapar halde bulduk,* bu şekilde kendilerini taklit ettik, *dediler."*

Hz. İbrahim, onların bu yaptığının yanlış olduğunu yeminle dile getirerek dedi ki: *"Yemin olsun, siz ve* bu yanlış işte kendilerine tâbi olduğunuz *babalarınız apaçık bir sapkınlık içindesiniz."* Öyle ki onun yanlış olduğunu her akıl sahibi anlar.

Hz. İbrahim şunu demek istedi: Vallahi sizler, açıkça büyük bir sapkınlık içinde bulunuyorsunuz; çünkü yaptığınız iş sağlam bir delile dayanmıyor. Taklit sadece, bütünüyle doğru olma ihtimali bulunan şeylerde olur; yanlış olduğu apaçık ortada olan işlerde taklit doğru değildir; özellikle tevhid (ve iman) işinde.

"Onlar, 'Sen bize doğruyu mu söylüyorsun, yoksa bizimle eğleniyor musun?' dediler." Yani, "Bu söylediklerinde ciddi misin, yoksa bizimle eğlenip şaka mı yapıyorsun?" dediler. Bunu, onun kendilerini yadırgamasını gözlerinde büyüterek, ayrıca kendilerinin sapkın bir halde bulunmalarının uzak bir ihtimal olduğunu düşünerek ve Hz. İbrahim'in kendilerini sapkın ilan etmesine hayret ederek söylediler.

Sonra Hz. İbrahim, kendisinin söylediklerinde ciddi olup eğlenmediğini haber vererek onlardan yüz çevirdi ve onların iddia ettiği şeylerin yanlış olduğuna delil getirerek dedi ki: *"Hayır, sizin Rabb'iniz,* şekil verdiğiniz heykeller değil, *göklerin ve yerin Rabb'idir; onları O yarattı."*

Şöyle denilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onların, putların kendilerinin rabbi olduğunu söylemelerinden yüz çevirdi. Kavminin bu inancını, şu sözleri ortaya koymaktadır:

"Biz, putlara tapıyoruz; onlara ibadet etmeye de devam edeceğiz!" (Şuarâ 26/71).

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sanki şöyle dedi: "Durum sizin dediğiniz gibi değildir; bilakis sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir. Bunları yaratıp ortaya çıkaran O'dur."

Allah Teâlâ, göklerin ve yerin Rabb'i olduğunu açıkladıktan sonra, onları yaratıp ortaya koyanının da kendisi olduğunu belirtti. Bunu, gerçeği ortaya koymak ve bu sıfatta olmayan birinin rab olmaktan uzak olduğuna dikkat çekmek için yaptı. Yani gökleri, yeri ve içindeki bütün mahlûkatı, bakacağı bir örnek ve uyacağı bir kanun olmadan hiç yoktan Allah yarattı. Siz, babalarınız ve taptığınız putlar da bu yaratılan varlıkların içindesiniz.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: "Bilakis sizin Rabb'iniz, putları da yaratan göklerin ve yerin Rabb'idir."

Bu mana, onların sapkınlıklarını daha etkili bir ifadeyle dile getirmekte ve onları susturacak daha açık bir delil ortaya koymaktadır; çünkü onda, açıkça onların taptığı putların da yaratılmış birer mahlûk olduğu belirtilmektedir. Sadece birinci mana, kastedilen anlama daha yakındır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Ben* bahsettiğim *bu duruma şahitlik edenlerdenim."* Yani, sizin Rabb'inizin başkası değil, göklerin ve yerin Rabb'i olan Allah olduğuna şahidim. Bunu hakikat üzere ve delille bilenlerdenim. Şüphesiz şahit, bir şeyin gerçek olduğunu bilen ve ona kesin delil getirendir. O sanki şöyle demiş oldu: Ben bunu çok iyi biliyorum, onun gerçek olduğunu yakînen gördüm, ona ait delilim var. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüksek binalar, süslü tavanlar ve duvarlar, güzel bağlar ve bahçeler, kenarda yığılan mallar ve itibarını artırma gibi dünyanın süs ve alayişlerinin hepsi, hakikati olmayan, fâni olup devamı bulunmayan birer heykel ve resim hükmündedir. Kim onlara bağlanır, kendini onların hizmetine, toplanmasına ve elde edilmesine adarsa onların kulu-kölesi olur. Bu durumda, dünya bağlarından kurtulmuş ileri seviyede akıllı ve kâmil insanların, onların yaptığını hoş bulmayarak, kendilerine, "Bağlandığınız bu şekil ve resimler nedir?" demesi gerekir. Eğer onlar,

"Biz babalarımızı ve âlimlerimizi de böyle yaparken bulduk" derlerse onlara şöyle desin:

"Gerçekten siz ve böyle yapan âlimleriniz, peygamberlerin, salihlerin ve geçmişte yaşamış büyüklerin bulunduğu durumdan ayrılmış apaçık bir sapkınlık içindesiniz." Eğer onlar,

"Sen ciddi misin yoksa bizimle eğleniyor musun?" diye sorarlarsa onlara şöyle desin:

"Sizin sevginizi ve hizmetinizi kendisine tahsis etmeniz gereken Rabb'iniz, göklerin ve yerin rabbi olan Allah'tır; sizin bağlandığınız dünya sevgisi ve onun süsleri değildir. Ben bunun kesin böyle olduğuna şahit olanlardanım."

Hz. İbrahim'in Putları Kırması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] putları kırmasından ve bunun üzerine gelişen olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَتَاللّٰهِ لَاَكٖيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ
جُذَاذًا اِلَّا كَبٖيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا
بِاٰلِهَتِنَا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ

لَهُ اِبْرٰهِيمُ ۝٦٠ قَالُوا فَاْتُوا بِهِ عَلٰٓى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ۝٦١
قَالُوٓا ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهِيمُ ۝٦٢ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ
هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ۝٦٣ فَرَجَعُوٓا اِلٰٓى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُوٓا
اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ۝٦٤ ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُ۫سِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا
هٰٓؤُلَٓاءِ يَنْطِقُونَ ۝٦٥ قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا
وَلَا يَضُرُّكُمْ ۝٦٦ اُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝٦٧

57. *İbrahim dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım* (onlara gizlice bir şey yapacağım)."

58. *Sonra İbrahim onları paramparça etti. Yalnız, belki kendisine sorarlar diye onların büyüğünü sağlam bıraktı.*

59. *Kavmi durumu görünce, "Bunu ilâhlarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir!" dediler.*

60. *Bazıları, "İbrahim denen bir gencin onları kötülediğini duymuştuk* (belki bunu o yapmıştır!)*" dediler.*

61. *Soruyu soranlar, "O halde, onu hemen insanların önüne getirin; belki* (hakkında) *şahitlik ederler" dediler.*

62. *İbrahim gelince, ona, "Ey İbrahim, bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?" dediler.*

63. *İbrahim, "Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşuyorlarsa* (başlarına geleni) *onlara sorun!" dedi.*

64. *Bunun üzerine kendilerine dönüp düşündüler, sonra birbirlerine, "Gerçekten asıl zalim olanlar sizsiniz!" dediler.*

65. Sonra baş aşağı eski hallerine dönerek İbrahim'e, "Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun** (neden onlara sormamızı istiyorsun?)**" dediler.

66. İbrahim dedi ki: "Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye mi tapıyorsunuz?"

67. "Size ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere üf doğrusu** (yazıklar olsun hepinize!)**. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: *"Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım."* Yani onlara gizlice bir şey yapacağım, onları kırmaya çalışacağım. Âyette, bu işi yapmanın zor olduğu, onun sadece bir hile ve siyasetle yapılabileceği bildirilmektedir ki bu da tuzaktır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu işi, onlar orayı terkedip bayram yerine gittikten sonra yapmayı planladı.

Mücâhid[50] demiştir ki: "Hz. İbrahim bu sözü gizlice söyledi, onu bir kişi hariç kimse işitmedi; sadece daha sonra insanlar, 'Bu ilâhlarımızı kim kırdı?' diye sorunca, bu adam, 'İbrahim ismindeki bir gencin onları kötülediğini işittim' diyerek onun sözlerini insanlara haber verdi."[51]

Süddî[52] demiştir ki: "Onların her sene bir toplanma ve bayram günü vardı. Bayramdan döndüklerinde putlarının bulunduğu yere girip onlara secde ederlerdi. Hz. İbrahim'in babası ona,

'İbrahim, bizimle birlikte bayrama çıksan çok memnun olurum' dedi. Hz. İbrahim onlarla birlikte çıktı, yolun bir yerine gelince,

---

[50] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[51] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/293.

[52] Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

'Ben gerçekten hastayım, ayağım ağrıyor!' dedi ve devam etmedi. Onlar geçip gidince, arkalarından,

'Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım' dedi. O sırada gerilerde kalan bazı zayıf insanlar onun bu sözünü işittiler. Hz. İbrahim, putların bulunduğu yere girdi, orada bir miktar yiyecek buldu. Putlara tapanlar bu yiyecekleri bereketlensin diye onların yanına bırakıyor, geri döndüklerinde onu yiyorlardı. Hz. İbrahim putlarla alay ederek,

'Yemez misiniz?' dedi. Onlardan kimse cevap vermedi. O zaman Hz. İbrahim,

'Neden konuşmuyorsunuz?' dedi, sonra üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi" (Sâffât 37/93).[53]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra İbrahim onları paramparça etti."*

Rivayet edildiğine göre, orada sıra halinde dizilmiş yetmiş tane put vardı. İçlerinde kapıya doğru dikilmiş büyük bir put bulunuyordu. Bu put altından yapılmıştı. Gözlerinde gece parlayan iki mücevher vardı. Hz. İbrahim elindeki balta ile bütün putları kırdı, büyük put hariç hiçbirini sağlam bırakmadı. Sonra baltayı büyük putun omzuna astı. Bu durum âyette şöyle geçmektedir:

"Yalnız, İbrahim durumu öğrenmek için *belki kendisine sorarlar diye o putların büyüğünü sağlam bıraktı."* Yani Hz. İbrahim, ileride geleceği gibi, belki kendisine dönüp durumu sorarlar, böylece onlarla tartışmaya girip kendilerini mağlup ederim diye böyle yaptı.

Âyetin, *"Belki dönerler"* kısmına şu manalar da verilmiştir:

Hz. İbrahim, karşılarına hak delil konunca kavmi belki onun dinine döner diye böyle yaptı.

Bir diğer mana: Belki, putları kimin kırdığını büyük puta sorarlar diye Hz. İbrahim büyük putu sağlam bıraktı. Çünkü mühim ve karışık işlerde büyüğe sorulur.

---

[53] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/295.

Bir diğer mana: Putların, başlarına gelen bir işi savmaktan ve kendilerini kıran kimseye bir zarar vermekten âciz oldukları ortaya çıkınca, belki Allah Teâlâ'ya ve O'nun birliğini ikrara dönerler diye Hz. İbrahim böyle yaptı.

Kavmi, bayram yerinden dönüp putlarına yapılanı görünce, *"Bunu ilâhlarımıza kim yaptı, dediler"*. Bu sözü, yapılan işi yadırgamak ve kınamak için söylediler. Devamla, *"Muhakkak o, zalimlerden biridir!"* dediler. Yani o kimse, kendilerinin yanında son derece itibarlı ve yüce olan putlara böyle bir şeyi yapmaya cüret etmekle büyük bir zulüm işlemiştir.

Yahut o kimse, bu yaptığı işle kendisini helâke atarak zalimlerden olmuştur.

İçlerinden, Hz. İbrahim'in sözünü işiten bazıları, *"İbrahim denen bir gencin onları ayıpladığını duymuştuk, belki bunu o yapmıştır!"* dediler.

"Soruyu soranlar, 'O halde, onu hemen insanların önüne getirin; herkesin gözü önüne çıkarılsın, herkes onu görsün, *belki* ondan işitilen söze veya yaptığına *şahitlik ederler' dediler."* Sanki onlar, ona bu suçu işlediğine dair bir kanıt olmadan azap etmeyi hoş görmediler.

Âyetin, *"Belki şahit olurlar"* kısmına, belki bizim ona vereceğimiz cezada hazır bulunurlar, manası da verilmiştir.

Hz. İbrahim'i insanların huzuruna getirince, ona, *"Ey İbrahim, bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın, dediler."* İbrahim [aleyhisselâm], *"Belki de bu işi,* kendisiyle birlikte onlara ibadet edilmesini istemeyerek *şu büyükleri yapmıştır"* dedi.

Hz. İbrahim, bu işi putun yaptığını söyleyerek onu aslında kendisinin yaptığını bildirmek istedi. Bunu ayrıca, onları kapalı bir yolla kınamak ve aleyhlerine delil oluşturmak için söyledi. Çünkü onlar, doğru bir şekilde olaya baktıklarında, o büyük putun böyle bir şey yapmaktan âciz olduğunu ve böyle bir varlığın ilâhlığa layık olmadığını bilirler.

Bu durum şuna benziyor: Sen güzel yazı yazan ve güzel hat ile meşhur olan biri olsan; senin yanında da okuma yazma bilmeyen biri bulunsa; bu arada biri sana, "Bu yazıyı sen mi yazdın?" diye sorsa, sen de yanındaki okuma yazmayı bilmeyen kimseyi göstererek,

"Hayır, işte bu yazdı!" desen; soruyu soran kimse onun ümmî olduğunu ve yazı yazmasını bilmediğini bilse; senin bu sözün, o yazının sana ait olduğunun en etkili şekilde ispatı olur.

Müfessir Kevâşî[54] demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, Hz. Yusuf'a [aleyhisselâm], kardeşlerine seslenirken, aslında hırsız olmadıkları halde, *'Sizler hırsızsınız'* (Yusuf 12/70) demesine izin vermesi gibi, Hz. İbrahim'e de bu konuda izin vermiş olması câiz olan işlere girer. Çünkü onda bir maslahat ve fayda vardır. Şöyle ki: Hz. İbrahim'in kavmi, olaya doğru bir şekilde baktığında ve Hz. İbrahim'e sorduğu soruya aldığı cevabı iyice düşündüğünde şunu bilir ki o büyük put böyle bir şey yapamaz. O, bir iş yapmak şöyle dursun, konuşmaktan da âcizdir. Öyle ise ona ibadet etmek câiz değildir. İbadet edilmeye sadece her şeye gücü yeten, her istediğini yapan Allah hak sahidir."

Şöyle diyen de olmuştur: "Hz. İbrahim, putları kırma işini büyük putun yaptığını belirtti, çünkü onu bu işe sevkeden o idi. Şöyle ki Hz. İbrahim, onun diğerlerinden daha fazla büyütüldüğünü ve Allah'ın dışında ona ibadet edildiğini gördü. Buna çok kızarak putları kırdı." Bu yorum, doğruluktan uzaktır; eğer durum böyle olsaydı önce büyük putu kırardı.

Ortaya çıkan şudur: Hz. İbrahim'in, *"Onu büyükleri yapmıştır"* sözünden kastı, kavminin putlara tapmasını kapalı bir yolla kınamaktır; yoksa olan olayı sadece bir haber vermek değildir ki yalan olsun.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bir hadis-i şerifte, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] üç defa yalan söylediği haber verilmiştir;[55] bunun manası nedir?" Buna verilecek cevap şudur: Hz. İbrahim'in söylediği sözler görünüşte yalan gibidir, fakat ondan kastı başka bir şeydir (Bu âyette olduğu gibi). Bu açıklama müfessir İbn Cüzey'e aittir.[56]

---

[54] Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

[55] Hadis için bk. Buhârî, Enbiya, 8; Ahmed, *Müsned*, 3/244.

[56] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/24-25.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sonra kavmine şöyle dedi: *"Eğer konuşuyorlarsa* başlarına geleni *onlara sorun;* size kendilerini kimin kırdığını haber versinler. Aslında siz de onların bundan âciz olduğunu biliyorsunuz."

"Bunun üzerine kendilerine döndüler." Yani akıllarına yöneldiler, kalpleriyle tefekkür ettiler ve şunu düşündüler: Kendisinden bir zararı gideremeyen ve kendisini kimin kırdığını haber veremeyen bir varlık, nasıl kendisine ibadet edilmeye layık olur?

Âyet şöyle devam ediyor: "Sonra birbirlerine *şöyle dediler: Gerçekten asıl zalim olanlar sizsiniz;* çünkü siz, konuşmayan, hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir varlığa ibadet ettiniz. Başını balta darbesinden kurtaramayan bir varlık, kendisine ibadet edeni felaketten nasıl kurtaracak? Şu halde siz, böyle bir varlığa ibadet etmekle zalim oldunuz, yoksa sizin, *'Bunu yapan gerçekten zalimdir'* diyerek zalim gördüğünüz kimse zalim değildir."

Yahut o putu kıran değil, ona tapan sizler zalimsiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, baş aşağı eski hallerine,* en düşük hale *döndüler."* İlk sözlerinde doğru söylediler, ancak peşinden kendilerine şekavet hali yetişti; içlerine dönüp durumlarını düşünerek buldukları doğrudan sonra, bâtıl mücadelelerine geri döndüler.

Âyette, onların doğrudan sonra yanlışa dönmeleri, bir şeyin tersine dönüp en altta olan kısmının en üste gelmesine benzetildi. Onlar, Hz. İbrahim'e şöyle dediler:

"Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun; bu durumda, kendilerini kimin kırdığını onlara sormamızı nasıl istiyorsun?"

Hz. İbrahim, onları kınayıp ayıplayarak kendilerine *dedi ki: "Allah Teâlâ'ya ibadeti bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye mi tapıyorsunuz?"* Yani sizin taptıklarınız, kendilerine tapana hiçbir fayda vermedikleri gibi kendisine ibadet etmeyene de bir zarar veremezler. Şüphesiz, bir varlığın ilâhlığa aykırı halini bilmek, ona ibadetten kaçınmayı gerektirir.

Hz. İbrahim, onları kınamaya şöyle devam etti: *"Size ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere üf doğrusu! (yazıklar olsun size)."*

Âyetin metninde geçen "üf" ifadesi, can sıkıntısını ifade eden bir sestir. Hz. İbrahim, onların özürlerinin ortadan kalkıp gerçeğin ortaya çıkmasından sonra, yanlışta ısrar etmelerinden son derece rahatsız olup sıkılarak, *"Öf, yazıklar olsun size ve taptığınız putlara!"* demiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"* Aklınızı kullanıp da bu sıfatta olan bir varlığın ilâh olmayı hak etmediğini anlamayacak mısınız? En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim tevhid ehli ve Hz. İbrahim'in özelliklerine sahip biri olmak isterse nefsinin putlarını kırsın (kötü sıfatlarını temizleyip yok etsin). Bu, nefsi, nefsanî arzularından ve cismanî şehvetlerinden çekip ilâhî hakları koruyacak bir duruma getirmektir. O zaman Cenâb-ı Hak ona, göklerin ve yerin melekûtunu (sırlarını ve hakikatini) gösterir, böylece yakînen inananlardan olur.

Şehvetlerin kaynağı, dünya sevgisidir. Onun başında, makam ve mevki sevgisi gelir. Putların en büyüğü, senin maddi varlığındır (Allah'ı unutup kendini bir varlık sahibi görmendir). Ondan daha büyük bir perde yoktur. Bunun için şöyle denmiştir:

"Vücudun (asıl sahibini unutup kendini bir varlık sahibi olarak görmen), öyle bir günahtır ki onunla hiçbir günah kıyaslanamaz!"

Eğer kendi varlığından geçer ve onu kırarsan, bütün maddi âlemler gözünden silinir gider, kudsî manaların sırlarını müşahede edersin; böylece Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırları ve sıfatlarına ait nurları müşahede edersin. Allah kendisinden razı olsun, İbnü'l-Arîf,[57] nazım halindeki şu sözleriyle bu manaya işaret etmiştir.

---

[57] İbnü'l-Arîf, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Musa b. Atâullah es-Sanhâcî (v. 536/1141), Endülüslü sûfî âlimlerdendir. Merakeş'te vefat etmiştir. Tasavvuf ve ahlâk konusundaki *Mehâsinü'l-Mecâlis* ile *Miftâhü's-Saâde ve Tahkiku Tarîki's-Saâde* adlı eserleri meşhurdur. Ayrıca kendisine ait şiirler mevcut olup kitap halinde derlenmiştir (bk. Nihat Azamat, "İbnü'l-Arîf", *DİA*, 20/522-523; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/111-114; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/168-170).

"Sana uzun süre gizli kalan sır ortaya çıktı; içinde bulunduğun karanlığın sabahı parladı. Sen, O'nun gaybının sırrından kalbini perdelemektesin. Eğer sen olmasaydın (maddi varlığın ve hissî engellerin olmasaydı), kalbine mühür vurulmazdı. Sen maddi varlığından kurtulursan, kalbinde, tehlikeden korunmuş keşif halleri üzerine sevgilinin çadırı kurulur (Yüce sevgili kalbine teşrif eder, oraya yerleşir). Orada sevgiliden öyle sözler gelir ki onu dinlemek usanç vermez, o sözleri nesir ve nazımla dile getirmek bize çok zevk verir. Nefis onları işitince, keyif ve nimetleri hoş olur ve dertli kalpten sıkıntısı çeker gider."

Kulun kendi varlığından uzaklaşması (onu gerçek bir varlık olarak görmemesi) fenâ halidir; kulluk vazifelerini yerine getirmek için ona dönmesi ise bekâ halidir. Bu duruma, *"İbrahim bütün putları kırdı, sadece, belki ona dönerler diye büyüklerini bıraktı"* âyetinde bir işaret vardır. Yani kul, putların büyüğünü bıraktı. Bu put, senin var olduğunu düşündüğün gölge hükmündeki vücudundur. Ondan bütünüyle uzaklaşmak uygun değildir, tâ ki insan, kulluk vazifelerini ve insanlarla olan hukuku yerine getirmeyi terketmesin. Şüphesiz bu, vücudu toptan iptal etmektir. Aksine vücudu, varlığı mecazi de olsa, kabul edip gözetmek gerekir; belki bekâ makamında ona dönüş gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını ve ondan kurtulmasından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِل۪ينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُون۪ي بَرْدًا
وَسَلَامًا عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَۙ ﴿٦٩﴾ وَاَرَادُوا بِه۪ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَخْسَر۪ينَۚ ﴿٧٠﴾

68. ***İçlerinden bazıları, "Eğer** (ilâhlarınıza bir yardım)* ***yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin!" dediler.***

69. ***Biz, "Ey ateş! İbrahim için serin ve selâmet ol!" dedik.***

70. ***Ona bu şekilde bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, en çok hüsrana uğrayanlardan yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İçlerinden bazıları, diğerlerine, *'Eğer* ilâhlarınıza bir yardım *yapacaksanız, onu yakın da* intikamlarını alarak *ilâhlarınıza yardım edin!' dediler."*

Onlar delil getirmekten âciz kalınca, çıkış yolları daralınca ve sebepleri işe yaramaz olunca böyle söylediler. Bu, kesin delille şüpheleri yerle bir edildiğinde mağlup ve rezil olan haksız kimsenin tavrıdır. Onun için o anda çekişme ve düşmanlıktan başka bir şey kalmaz. Bunun için onlar da Hz. İbrahim'e karşı savaş ilan ederek, *"Onu ateşte yakın"* dediler; çünkü o, en şiddetli cezadır.

Şunu demek istediler: Eğer ilâhlarınıza kuvvetli bir yardım yapmak isterseniz, onu yakın; böylece ilâhlarınızın intikamını alarak onlara yardım edin! Onun için en dehşetli cezayı seçin; bu ceza onu yakmaktır; yoksa ilâhlarınıza yardımda gevşeklik yapmış olursunuz.

Hz. İbrahim'in ateşte yakılma fikrini ortaya atan Nemrûd'dur. Onu teklif edenin Heyzün (Heyyun veya Hudayr) isminde Fârisîler'den (o gün İran ve çevresinde yaşayan insanlardan) biri olduğu da söylenmiştir. Allah onu yere batırdı; kıyamete kadar o hal içinde yuvarlanıp durur.[58]

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in kavmi onu yakma hususunda ortak bir karara vardığında, onun için Kusâ[59] denen yerde etrafı çevrili bir yer yaptılar. Oraya kırk gün boyunca en sert odunlardan topladılar. Odun toplama işinin bir ay yapıldığı da söylenmiştir. Öyle ki bir kadın, "Eğer şu işim olursa İbrahim'in ateşine odun taşıyacağım!" diye adakta bulunurdu.

Sonra odunları tutuşturdular, ortada büyük bir ateş oluştu; sıcaklığından kimse yanına yanaşamıyordu. Hatta gökte, en yüksekte uçan kuşlar bile onun alevlerinin şiddetinde yanıyordu. Kimse ateşe yaklaşmaya güç yetiremedi. Hz. İbrahim'i onun içine nasıl atacaklarını bilemediler. O zaman şeytan gelerek onlara mancınık yapımını öğretti; onlar da mancınık yaptılar.

---

[58] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/250 (Beyrut 2002); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* 1/216 (Beyrut 2007); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/347.

[59] Kûsâ, Hz. İbrahim'in doğup büyüdüğü ve ateşe atıldığı Irak Bâbil'de bulunan bir köyün adıdır. Kûsâ için, başka yerler de söylenmiştir (bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* 4/553-554; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* 1/39 [Beyrut 1997]; Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi,* 1/165-166 [İstanbul: Semerkand, 2001]).

Rivayet edildiğine göre mancınığı bölge insanlarından biri yaptı; Allah önceki adam gibi onu da yerin dibine batırdı.

Sonra Hz. İbrahim'i ateşe atmak için harekete geçtiler; onu çıplak vaziyette elleri bağlı ve iple sarılmış bir halde mancınığa koydular. Bu durum karşısında gök, yer ve içindeki melekler,

"Ey Rabbimiz, dostun İbrahim ateşe atılıyor; yeryüzünde ondan başka sana ibadet eden hiç kimse yok! O senin için yakılıyor; ona yardım etmek için bize izin ver!" diyerek hep birlikte yüksek sesle yalvardılar. Allah Teâlâ onlara,

"Eğer sizin herhangi birinizden yardım isterse yardım edin" buyurdu.

İnsanlar Hz. İbrahim'i, mancınığın içine koyup uzak bir mekândan ateşe fırlattı. Hz. İbrahim havada iken kendisine Cebrâil [aleyhisselâm] gelerek,

"Bir ihtiyacın var mı?" diye sordu. Hz. İbrahim,

"Sana gelince, hayır (Seden isteyecek bir ihtiyacım yok!)" dedi. Cebrâil [aleyhisselâm],

"Öyle ise Rabb'inden yardım iste!" dedi. Hz. İbrahim,

"Rabbim'in halimi bilmesi bana yeter; bir şey istemeye hacet bırakmaz!" dedi.[60] Hz. İbrahim, bütün varlıklardan himmetini (ümit ve beklentisini) çekip tek ve hak olan Rabb'i ile yetindi. Bunun üzerine Allah, onun atıldığı ateş sahasını bahçeye çevirdi. *"Biz, 'Ey ateş! İbrahim için serin ve selâmet ol!' dedik"* âyetinin manası budur. Yani ateşe, "İbrahim'e, serin bir halde ol, ancak kendisine zarar verme!" dedik.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ ateşe, 'Onun için selâmet ol' demeseydi, İbrahim [aleyhisselâm] soğuktan ölürdü."

---

[60] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/250.

O gün, yeryüzünde mevcut olan bütün ateşler söndü; ateşler, ilâhî hitabın kendilerine yapıldığını zannettiler; o gün yeryüzünde hiç kimse ateşten faydalanamadı.

Zehirli akrep hariç bütün hayvanlar, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] için yakılan ateşi söndürmeye geldiler. Akrep ise ateşi üflüyordu; bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onun öldürülmesini emretti[61] ve ona fâsık (zararlı hayvan) ismini verdi.[62]

Süddî demiştir ki: "Hz. İbrahim, ataşe atılınca melekler kendisini pazularından tutarak yere oturttular. Hz. İbrahim baktı ki yanında tatlı bir su kaynağı, kırmızı güller ve nergis var."[63]

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Ateş, Hz. İbrahim'e bir zarar vermedi, sadece, mancınığa konurken ellerinin bağlandığı ipi yaktı."

Rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kendisine selâmet olan ateşin içinde yedi gün kaldı. Orada kırk veya elli gün kaldığını söyleyenler de olmuştur; fakat birinci görüş doğruya daha yakındır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] demiştir ki: "Ateşin içinde kaldığım günlerden daha hoş ve güzel günler geçirmedim."[64]

Atâ b. Yesâr[65] demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in yanına gölge meleğini gönderdi; melek onun yanına oturup kendisiyle sohbet ediyordu."

Bazı âlimler demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e Cebrâil ile cennet ipeklerinden bir gömlek gönderdi; Cebrâil [aleyhisselâm] gömleği Hz. İbrahim'e giydirdi, onu bir yaygı üzerine oturttu, kendisi de oturup onunla konuştu. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. İbrahim'e dedi ki: "Rabb'in senin için şöyle buyuruyor: 'Sen, ateşin benim dostlarımı yakmayacağını bilmez misin?'"[66]

---

[61] Buhârî, Enbiya, 8; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/250.

[62] Müslim, Selâm, 144; Ebû Davud, Edeb, 174; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/218.

[63] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/250.

[64] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/58; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/251.

[65] Atâ b. Yesâr, Ebû Muhammed el-Medenî (v. 103/721). Medine'de yetişen tâbiînin ileri gelen fakih ve muhaddislerindendir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarından Hz. Meymûne'nin [radıyallahu anhâ] kölesidir. Ashâb-ı kirâmdan pek çok kimse ile görüşmüş ve kendilerinden ilim alıp hadis nakletmiştir. Güvenilir sika râvilerden olup *Kütüb-i Sitte* sahipleri kendisinden hadis nakletmiştir (bk. Ahmet Özel, "Atâ b. Yesâr", *DİA*, 4/37-38; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/258-260).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu gömlek hakkında Yusuf sûresinin 96. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

Nemrûd, köşkünden ateşe dikkatlice bakınca, Hz. İbrahim'i, güzel bir bahçenin içinde, yanında çok güzel biri oturuyor ve kendisini ateş çevrelemiş bir halde gördü. Ona,

"Ey İbrahim, oradan çıkmaya güç yetirebilir misin?" diye seslendi. Hz. İbrahim,

"Evet, çıkabilirim" dedi. Nemrûd,

"Öyle ise çık gel!" dedi. Hz. İbrahim, kalktı, yürüyerek oradan çıktı. Nemrûd kendisini karşılayıp ona büyük övgülerden bulundu ve,

"O yanındaki adam kimdi?" diye sordu; Hz. İbrahim,

"O, gölge yapmak için görevli melekti; Rabbim, benimle sohbet ve muhabbet etmesi için ona bana gönderdi" dedi. O zaman Nemrûd,

"Sana yaptığı bu işte kudretini ve yüceliğini gördüğüm için senin ilâhın adına kurban keseceğim!" dedi. Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"Sen içinde bulunduğun bâtıl dinden çıkıp benim dinime girmedikçe, Allah senin kurbanını kabul etmez" dedi. Nemrûd,

"Ben saltanatımı bırakmaya güç yetiremem, fakat senin ilâhın için 4000 inek keseceğim" dedi ve kesti; Hz. İbrahim'den elini çekti.[67]

Şuayb el-Cübbâî demiştir ki: "Hz. İbrahim on altı yaşında ateşe atıldı. Hz. İshak yedi yaşında kurban edilmek üzere boğazlandı.[68] Annesi Sâre, Hz. İshak'ı doğurduğunda doksan yaşında idi. Onun boğazlanmasının irade edildiğini öğrenince, iki gün bekledi, üçüncü gün vefat etti."[69]

---

[66] bk. Sa'ebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/251.

[67] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/251. Aynı konuda kısa bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/212.

[68] Meşhur ve tercih edilen görüşe göre, kurban edilen Hz. İsmail'dir [aleyhisselâm]. (Mütercim).

Gördüğün gibi, böyle bir ateşin Hz. İbrahim için serin ve selâmet olması en büyük mucizelerden biridir. Gerçekten böyle bir ateşin hoş, tatlı bir havaya dönüşmesi, her ne kadar Allah'ın kudreti için yeni ve zor bir şey olmasa da o, hârikulâde işlerin en büyüklerindendir.

Ateşin nasıl soğuduğu ve serin olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bir görüşe göre Allah Teâlâ, ateşteki harareti ve yakıcılık özelliğini giderdi; ateş serin ve selâmet oldu. Diğer bir görüşe göre Cenâb-ı Hak, ateşteki bu özellikleri onda bırakmakla birlikte, Hz. İbrahim'in bedenine onun hararetini ve yakma özelliğini giderdi. Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Ona bu şekilde,* zarar vermek için büyük *bir tuzak kurmak istediler;* fakat biz onları, en çok hüsrana uğrayanlardan yaptık; onları hüsran olanların en perişanı yaptık. Şöyle ki: Onların Cenâb-ı Hakk'ın nurunu söndürme gayretleri, sonuç itibariyle Hz. İbrahim'in doğru yolda olduğuna, kendilerinin ise bâtıl yolda bulunduğuna kesin bir delile dönüştü. O ayrıca Hz. İbrahim'in derecesinin yükselmesine ve onların helâki hak etmelerine sebep oldu. Allah Teâlâ Nemrûd'a ve kavmine sinekleri musallat etti, sinekler onların etlerini yiyip kanlarını içti. Bir sinek Nemrûd'un beynine girerek, bir sürü sıkıntı çektirdikten sonra onu helâk etti.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

68-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, kendisine yönelen sadık kulları için uyguladığı kanunu genelde şudur: Cenâb-ı Hak, sadık bir kulunu huzuruna ulaştırmayı istediğinde, kendisini temkin sahibi yapmadan önce çeşitli sıkıntılarla dener, onu arınmış hale getirmeden önce birçok zorluk ve meşakkat içine atar. Gerçekten ilâhî sevgi, bela ve sıkıntılarla birlikte bulunur. Allah'a yönelen kimseler, insanlar tarafından hoş karşılanmaz; ancak onlara yönelen ve karışan kimse makbul olur.

---

[69] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246-247. Bu rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivayetin, Hz. İbrahim'in ateşe atılma yaşıyla ilgili kısım için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/251; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/211-212.

Veli, sıkıntı içinde celâl ateşine (Cenâb-ı Hakk'ın celâl tecellisi olan sıkıntı ateşine) atıldığında, kâinat ona gelerek,

"Bize bir ihtiyacın var mı?" der. Eğer veli, ilâhî rahmetle desteklenmiş biri ise kâinata,

"Sana gelince, senden istiyeceğim bir ihtiyacım yok; Rabbim'e gelince, asıl ihtiyacım O'nadır" der. O zaman kendisine,

"O halde ihtiyacını ondan iste" denir. Veli,

"O'nun halimi bilmesi, istememe hacet bırakmıyor; O'nun halimi bilmesi bana yeter!" der. O zaman Cenâb-ı Hak, celâl ateşine,

"Ey ateş, dostum için serin ve selâmet ol" der. Bunun üzerine onun harareti, serinliğe dönüşür, selâmet olur. Veli, (Allah için) belalara mâruz kaldığı bu günlerden daha tatlı günler göremez. Bu, tecrübe edilip yaşanmış bir durumdur.

Eğer kul, Allah Teâlâ'dan başkasına bağlanmaya yönelirse, o zaman üzerindeki bela şiddetlenir yahut Allah korusun, velilik dairesinden çıkarılır.

Veli, himmetiyle ve kalbindeki nurla, maddi olsun manevi olsun, bir şeyi olduğu halden başka hale çevirir. Mesela korkuyu güvene, hüznü sevince, kalp darlığını kalp genişliğine, fakirliği gönül zenginliğine çevirir. Diğer haller için de durum böyledir. O zaman Allah Teâlâ varlıkları onun tasarrufuna verir, kendisi için engelleri ortadan kaldırıp birçok harika işler yaratır. Öyle ki ilâhî nurla sarılmış veli, maddi ateşe atılsa ateş söner.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Halil İbrahim [aleyhisselâm], Allah'ın nuru ile nurlanmıştı. Ateşin yakması da Allah'ın fiilindendir. Bu durumda, Allah'ın sıfatına ait nur, fiilinin nuruna galip geldi (aşk, ateşe galip geldi; nur, nârı söndürdü). Eğer Hz. İbrahim ateşe atılınca, ateş olduğu gibi dursaydı, Hz. İbrahim ona ulaşınca yok olup giderdi. Allah Teâlâ bunu bildiği için ateşe, *'İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol'* buyurdu. Böylece onun mucizesinin ortaya çıkması ve kerametinin belli olması için ateş kaldı, fakat yakmadı."[70]

Onun bahsettiği bu durumu, şu hadis-i şerif doğrulamaktadır. Kıyamet günü mümin sırattan geçerken cehennem kendisine, *"Çabuk geç ey mümin, nurun alevimi söndürecek!"* der.[71]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in Şam'a Hicreti

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in Şam'a hicretinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا اِلَى الْاَرْضِ الَّت۪ي بَارَكْنَا ف۪يهَا لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٧١﴾

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةًۜ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِح۪ينَ ﴿٧٢﴾

71. ***Onu ve Lût'u kurtarıp, bütün âlemlere bereketli kıldığımız yere*** *(Şam bölgesine)* ***ulaştırdık.***

72. ***Ona, İshak'ı ihsan ettik, ayrı bir ihsan olarak da Yakub'u verdik ve hepsini salih insanlardan yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onu* yani İbrahim'i *ve* kardeşi Hârân'ın oğlu *Lût'u kurtarıp,* Irak'tan çıkararak *bütün âlemlere bereketli kıldığımız yere ulaştırdık."* Burası Şam topraklarıdır. Oranın bütün âleme bereketli olması şöyledir: Gerçekten peygamberlerin çoğu o bölgeye gönderilmiş ve onların getirdiği, dinî ve dünyevî hayırların kaynağı olan dinler oradan bütün âleme yayılmıştır. Orası, merkez olarak mahşerin yeri olup insanlar orada toplanır. Hz. İsa [aleyhisselâm] gökten o bölgeye inecektir. Sapkınlığın başını çeken deccâl orada helâk olur.[72]

---

[70] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 2/519.

[71] Hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 9/329; Taberânî, *el-Kebîr,* 22/258; Hatîb, *Târîhu Bağdâd,* 5/194, Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/360.

Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] demiştir ki: "Yeryüzündeki bütün tatlı suların kaynağı, Beytülmakdis'teki kayanın altından çıkar, sonra yeryüzüne dağılır. Orası çok verimli bir yerdir; orada fakir ve zengin yaşar."[73]

İbn İshak demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Irak toprağında bulunan Kûsâ denen beldeden çıktı. Onunla birlikte kardeşinin oğlu Lût ile hanımı Sâre de çıktı. Hz. İbrahim önce Harran'a indi. Sonra oradan çıkıp Mısır'a gitti. Sonra oradan ayrılıp Şam'a gitti. Oradan, hanımı Sâre ile birlikte Filistin topraklarında Seb'a denen yere yerleşti. Sâre, Hz. İbrahim'in büyük amcası Hârân'ın kızı idi. Hz. Lût [aleyhisselâm], el-Mü'tefike denen yere yerleşti. İki yer arasında bir gün ve gecelik yol olup ikisi de Şam topraklarına dahildir."[74]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona, İshak'ı ihsan ettik, ayrı bir ihsan olarak da Yakub'u verdik."* Yani Hz. İbrahim'e, sulbünden oğul olarak İshak'ı verdik. Onunla birlikte ayıca İshak'ın oğlu Yakub'u da ihsan ettik. Çünkü Hz. İbrahim şöyle dua etmişti: *"Rabbim, bana salih bir evlat ihsan et!"* (Sâffât 37/100). Bunun üzerine kendisine İshak verildi, ayrıca, istediğine ilave olarak Yakub verildi. Çünkü Hz. Yakub, istenmeden verildi; bu durumda o bir hediye gibi oldu.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz İbrahim'e, tarafımızdan bir ihsan olarak oğlu İshak ile onun oğlu Yakub'u verdik.

Âyet şöyle bitiyor: "*Ve hepsini*, yani bu dördünden her birine (İbrahim, Lût, İshak ve Yakub'a) zâhiren ve bâtınen güzel hali nasip ederek *salih insanlardan yaptık*. Böylece özel olarak seçilmeyi hak ettiler." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[72] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/61 (Beyrut 1991); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/247; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/643.

[73] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/61; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/251. Ebû'l-Âliye'den gelen bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/643.

[74] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/313-314.

71-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hicret (Allah için yurdunu terketmek), peygamberlerin ve velilerin sünnetidir. Her kim, bulunduğu yerde, kendisine dini adına yardımcı olacak birini bulamazsa onun, böyle bir kimseyi bulacağı yere taşınması gerekir. Aynı şekilde mürid, bulunduğu yerde, kalbini karıştıracak engel ve meşguliyetten dolayı kalp huzurunu bulamazsa, onun da meşguliyet ve bağların az olduğu bir yere taşınması gerekir. Gideceği yer, köy olsun şehir olsun, eğer orada kendisini doğru yolda harekete geçirecek kimseleri bulursa oraya gitmelidir.

Genelde şehirlerde insanı doğru yoldan alıkoyan engeller, nefsanî hazlar ve şehvetler çok olur. Mürid, manen kuvvetlenip nefsine hâkim olacağı, her şeyden terbiyesi adına bir pay alacağı ve hiçbir şeyin kendisini manevi yönden noksanlaştırmayacağı bir hale gelmedikçe şehre girmemelidir. Bu manadaki açıklamalar defalarca geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Manevi Önderlik ve Doğru Yolda Rehberlik

Cenâb-ı Hak bundan sonra, manevi önderliği ve doğru yolda bulunmayı methederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ
الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَۙ ﴿٧٣﴾

73. ***Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık. Kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrettik. Onlar, yalnız bize ibadet eden kimselerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onları,* yani İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u, *emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık.*" Yani onları, emrimizle ve insanları kemale erdirmek için peygamber göndermemizle, insanları Hakk'a sevk eden ve din işlerinde kendilerine uyulan kimseler yaptık. Bu, Hz. İbrahim'in, *"Rabbim, zürriyetimden de imamlar yap ..."* (Bakara 2/124) duasına karşılık olarak yapıldı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları, bizim irademize ve dilememize göre insanları doğru yola yönlendiren önderler yaptık.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik."* Yani ilimle salih ameli birleştirerek manevi kemalatlarını tamamlansınlar diye, kendilerine her türlü hayrı yapmayı emrettik.

"Ve onlara namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrettik." Namaz ve zekât, az öncesinde bahsedilen hayırlı işlere girmekle birlikte, fazilet ve şereflerinden dolayı ayrıca dile getirilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, yalnız bize ibadet eden kimselerdi."* Onlar, sadece bize boyun eğip itaat eden kimselerdi; bize ibadet etmekten ve bizi müşahededen başka bir şey düşünmüyorlardı. Ey onların neslinden gelen Araplar ve acemler, siz de bu konuda onlara uyun.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

73. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulun Allah katındaki mevki ve derecesi şu üç işten biriyle yükselir:

1. Kalbiyle tamamen Allah'a bağlanıp O'dan başkasından gönlünü çekmek,

2. Allah'ın razı olduğu işlere koşmak,

3. Hali ve sözüyle Allah'a çağırarak kulları Allah'a yönlendirmek.

Kulun, insanların hidayetine vesile olması ölçüsünde Allah katında makamı yükselir. Eğer onun irşadıyla Allah'ı tanımak gerçekleşiyorsa o, çok büyük bir derecedir. Bu şekilde, kulları Allah'a yönlendiren ve onları ilâhî huzura çağıran sûfîlerin sahip olduğu şeyhlik mertebesinin şerefi bilinmiş oldu. Onların sözleri insanların kalbine tesir eder ve o anda Allah'a dönerler. Onların meclisleri, baştan sona öğüt ve uyarıdır. Halleri, kulu Allah'a yöneltir. Sözleri Allah'a sevkeder. Onların elinde kısa zamanda o kadar insan tövbe eder ki âlemin elinde nice senelerde o kadar insan tövbe etmez. Bu, onların hali ve sözüyle insanları Allah'a sevketmesindendir. Şüphesiz onlar, Allah katında kulların en şereflisi ve kıymetleri en değerli olanlardır.

İmam Sühreverdî [kuddise sırruhû], *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde mürşidlik rütbesini anlattığı bölümde demiştir ki:

Rivâyet edildiğine göre Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Muhammed'in nefsini elinde bulunduran Allah'a yemin olsun; eğer isterseniz bu hususta yemin de edebilirim. Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın en sevgili kulları, Allah'ı kullarına, kullarını da Allah'a sevdiren, yeryüzünde hayır ve nasihat için dolaşanlardır."[75]

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] dile getirdiği bu durum, mürşidlik ve Allah Teâlâ'ya davet mertebesidir. Çünkü mürşid (kâmil şeyh), gerçek olarak Allah'ı kullarına, kulları da Allah'a sevdirmektedir.

Mürşidlik mertebesi, sûfîlerin yolunda, mertebelerin en yükseği ve Allah'a davette peygamber vekilliğidir.

Mürşidin, kulları Allah'a sevdirmesi şöyle olmaktadır: Mürşid-i kâmil müridi, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yoluna uymaya sevketmektedir. Kim Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] güzel bir şekilde uyarsa Allah Teâlâ onu sever; çünkü O şöyle buyurmuştur:

"Resûlüm onlara de ki: Eğer siz gerçekten Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah da sizi sevsin" (Âl-i İmrân 3/31).

Mürşidin Allah'ı kullarına sevdirmesi de şöyle olmaktadır: Mürşid, müridi, manevi kötülük ve kirlerden temizleme yoluna yönledirip terbiye etmektedir. Nefis, çirkin vasıf ve huylardan temizlenince, kalp aynası parlar, oraya ilâhî azamet nuru girer ve orada tevhidin güzelliği ortaya çıkar. İşte bu durum, nefsi, manevi kirlerden arındırmanın ve terbiyenin bir neticesidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

[75] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/367; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, 51; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44069.

"Şüphesiz, nefsini (küfür ve isyandan) temizleyen kurtulmuştur" (Şems 91/9).

Nefsin kurtuluşu, Allah Teâlâ'yı tanıması ve marifet ilmini elde etmesiyledir. Kul Rabb'ini tam olarak tanırsa O'nu sever ve O'nda fâni olur. Şu halde, şeyhlik mertebesi, mertebelerin en yükseğidir, çünkü o, Allah'a davette peygamberin halifeliğini üstlenmektir.

İmam Sühreverdî sonra demiştir ki:

Mürşid-i kâmillerin üzerinde, Allah Teâlâ'yı yakînen tanımadan oluşan bir vakar ve heybet vardır. Mürid onların haline bakarak, zâhiren ve bâtınen edeplenir. Allah Teâlâ kendisine uyulacak kimseler hakkında buyurmuştur ki:

"İşte onlar, Allah'ın doğru yola ulaştırdığı kimselerdir; öyleyse sen de onların yoluna uy!" (En'âm 6/90).

Mürşid-i kâmiller hidayetin hakikatine ulaştıkları zaman, kendilerine uyulmaya ehliyetli kılınıp müttakiler için önder yapılmışlardır.

Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Kuluma benim zikrim ve taatimle meşgul olma hali galip gelince, onun bütün gayret ve lezzetini zikrimde toplarım. Bütün lezzet ve himmetini zikrimde toplayınca, o beni sever ben de onu severim ve aramızdaki perdeyi kaldırırım. İnsanlar yanıldıkları zaman onlar yanılmazlar. Onlar, sözleriyle peygamberlerin sözleri gibi (doğruyu ve hakikati ifade eden ve benden haber veren) kimselerdir. Onlar (doğru yolda) gerçek kahramanlardır. Yeryüzündekilere bir ceza ve azap vermek istediğim zaman, onları görürüm ve yeryüzündekilere azap etmekten vazgeçerim."[76] Allah kendisinde razı olsun, Sühreverdî'nin sözleri burada bitti.[77]

---

[76] Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 1872.

[77] bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 102-104 (İstanbul: Semerkand, 2008).

Zünnûn-i Mısrî [kuddise sırruhû], abdalları (seçkin velileri) anlattığı bir sözünde demiştir ki: "Onların bütün himmeti (azim ve gayreti) Allah'a yöneliktir. Onların gözleri, gayb perdesi altından O'na bakar. Allah onları, zatını görmeye götüren kapıda tuttu; kendilerini marifet ehlini tedavi edecek doktorlar olarak kürsüler üzerine oturttu ve sonra onlara şöyle buyurdu:

"Size, beni kaybederek manen hasta olmuş biri gelince onu tedavi edin. Benden ayrı kaldığından hasta olan bir geldiğinde ona ilacını verin. Benden korkan biri geldiğinde ona yardım edin. Benden gelecek azaptan güvende olan biri geldiğinde onu uyarıp korkutun. Bana ulaşmak isteyen biri geldiğinde ona ihsanda bulunun. Bana doğru yola çıkmış biri geldiğinde, ona bu yolda lazım olan azığı hazırlayın. Benimle yapacağı manevi ticaretinde korkak davranan biri geldiğinde ona cesaret verin. Benden ümidini kesmiş biri geldiğinde ona ümit verin. Benim ihsanlarımı uman biri geldiğinde ona müjde verin. Bana karşı güzel zan içinde olan biri geldiğinde, ona rahmetimin genişliğini anlatın ve gönüllerini hoş edin. Beni yücelten biri geldiğinde siz de ona değer verin. Benim ihsanlarımdan sonra halini kötüleştiren biri gelirse onu uyarıp kınayın. İrşad olmak isteyen biri geldiğinde onu irşad edin ..."[78]

Bu sayılanlar, bizim de bizzat şahit olduğumuz terbiye şeyhlerinin özellikleridir. Biz sadece bildiğimize şahitlik yapıyoruz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Lût ve Hz. Nuh

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberi Hz. Lût [aleyhisselâm] ile Hz. Nuh'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ
تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَاَدْخَلْنَاهُ

---

78 bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/43-44.

فِى رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾ وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا
لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظ۪يمِۚ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٧٧﴾

74. *Lût'a gelince, biz ona da hüküm ve ilim verdik; onu, çirkin işler yapmakta olan memleketten kurtardık. Gerçekten onlar, kötü işler yapan fâsık bir kavimdi.*

75. *Onu (Lût'u) rahmetimize dahil ettik. Gerçekten o, salihlerden biriydi.*

76. *Nuh'u da hatırla. Hani o dua etmişti, biz de duasını kabul ederek kendisini ve (iman eden) yakınlarını büyük sıkıntıdan (tufandan) kurtarmıştık.*

77. *Âyetlerimizi inkâr eden kavme karşı ona yardım ettik. Gerçekten onlar, kötü bir kavimdi; bu yüzden hepsini suda boğduk.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Lût'a gelince, biz ona da hüküm verdik."* Yani hikmet veya peygamberlik verdik. Yahut iki hasım arasında hakça hüküm verme yetkisini verdik. *"Ona ayrıca ilim verdik."* Ona, bize ait bir ilim ve peygamberlere gereken siyaset ilmini verdik. *"Onu, çirkin işler yapmakta olan,* erkek erkeğe ilişkide bulunan *memleketten kurtardık."* Onlar, üzerlerine taş ve başka şeyler yağdırılarak helâk edildiler. *"Gerçekten onlar,* Allah ve resûlüne itaatten çıkmış, *kötü işler yapan fasık bir kavimdi."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Lût'u rahmetimize,* rahmetimize ehil kimselerin arasına veya cennetimize *dahil ettik; gerçekten o,* zâhirleri ve iç âlemleri güzel olan *salihlerden biriydi.* Onun bu güzel haline karşılık kendisini kurtardık; aynı şekilde onun memleketinin halkını da yaptıkları kötü işten dolayı helâk ettik."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Nuh'u da hatırla."* Hz. Lût ve diğerleri, Hz. Nuh'tan sonra olmakla birlikte, Hz. İbrahim'le olan alakalarından dolayı ondan önce zikredildiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hani o,* kavminin helâki için *dua etmişti."* Yani yukarıda bahsedilen peygamberlerden önce, Nuh'un yaptığı duayı zikret. Onun yaptığı dualardan biri de, *"Rabbim, gerçekten ben mağlup düşürüldüm, bana yardım et"* (Kamer 54/10) şeklindeydi. Biz onun duasını kabul ederek, kendisiyle birlikte ailesini, çocuklarından ve kavminden iman edenleri büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Bu büyük sıkıntı, tufandır. Diğer bir görüşe göre o, kavminden azgın kimselerin onları yalanlayıp kendilerine eziyet etmesidir.

"Âyetlerimizi inkâr eden kavme karşı ona yardım ettik; onların eziyetini savarak Nuh'a yardım ettik ve böylece intikamını aldık. *Gerçekten onlar, kötü bir kavimdi; bu yüzden hepsini,* küçüğünü büyüğünü, erkeğini kadınını *suda boğduk."* Çünkü hakkı yalanmada ısrar etmek, sürekli şer ve fesat içine dalmak umumi helâki gerektirir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

74-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın peygamberi Lût [aleyhisselâm], zulmet yerinden mukaddes yere hicret edince, Cenâb-ı Hak ona ilim ve hikmet verdi. Her kim, gaflet mahallinden zikir ve kalben uyanıklık mahalline hicret eder ve Allah Teâlâ'nın yasakladığı şeyleri terkederse yüce Allah buna karşılık olarak kendisine, özel bir eğitim almadan ilim verir, dilinden hikmet pınarlarını akıtır.

Velilerden Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Nefis, günahları terketmeye kesin karar verince, melekût (gayb) âleminde dolaşır ve kendisine bir âlim ilim öğretmeden o, sahibine yeni hikmetlerle döner."

Bu sözü şu hadis-i şerif doğrulamaktadır:

"Kim bildiği ile amel ederse Allah Teâlâ ona bilmediklerini öğretir."[79]

---

[79] Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/113; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2542.

Hz. Lût [aleyhisselâm], beldesinde işlenen kötülükleri değiştirmek için bütün gayretiyle çalıştığında, Hak Teâlâ onu, kötü insanların eziyetinden ve onlardan gelecek tehlikeden kurtardı. Aynı şekilde peygamberi Hz. Nuh da [aleyhisselâm] kavmini Allah Teâlâ'ya davet edip bütün gücüyle onlara nasihat edince, Cenâb-ı Hak onu, kavminin şerrinden korudu ve insanlığın neslini onun zürriyetinden yarattı. Böylece Hz. Nuh, insanlığın ikinci babası olarak küçük Âdem oldu. Allah Teâlâ'nın seçtiği kullarında genelde uyguladığı kanunu böyledir; Allah onların neslini çoğaltır ve geride bıraktığı şeylerde bereket yaratır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] kıssalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِۚ
وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَۙ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا
حُكْمًا وَعِلْمًاۘ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَۜ وَكُنَّا
فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْۚ فَهَلْ
اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِاَمْرِهِ اِلَى الْاَرْضِ
الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَاۜ وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ
يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَۚ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَۙ ﴿٨٢﴾

78. ***Davud ve Süleyman'ı da an. Hani onlar, bir kavmin koyunları tarafından geceleyin zarar gören bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı; biz onların hükmüne şahit idik.***

79. Biz o meselenin iç yüzünü Süleyman'a öğrettik. Bununla birlikte biz, her birine (Davud'la Süleyman'a) hüküm ve ilim verdik. Davud'la birlikte Allah'ı tesbih eden dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan bizdik.

80. Ona, sizi savaşta tehlikelere karşı koruması için zırh yapmayı öğrettik; artık şükredecek misiniz?

81. Süleyman'ın da emrine şiddetle esen rüzgârı verdik; rüzgâr onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru esiyordu. Biz her şeyi biliriz.

82. Biz ayrıca, Süleyman'ın emrine denizde dalgıçlık yapan ve bundan başka işleri gören şeytanları da verdik. Biz onları gözetimimiz altında tutup koruyorduk.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Davud ve Süleyman'ı da an;* onların hüküm verme anını hatırla. *Hani onlar, bir kavmin koyunları tarafından geceleyin zarar gören bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı; biz onların hükmüne,* meselenin kendilerine getirilip onu hükme bağlamalarına *şahit idik."* Yani onların hükmü bizim ilmimiz dahilinde ve nazarımız altında oldu; ondan hiçbir şey bize gizli kalmadı.

Koyunların zarar verdiği yerin, dalları dışarı sarkan bir üzüm bağı olduğu da söylenmiştir. Âyetin ifadesinden, bu zararın, başlarında çobanı olmayan bir koyun sürüsü tarafından geceleyin yapıldığı anlaşılıyor.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Biz o meselenin iç yüzünü,* onun hükmünü yahut fetvasını *Süleyman'a öğrettik."* Âyette, Hz. Süleyman'ın verdiği fetvanın doğru olduğuna bir delil vardır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinden nakledildiğine göre olay şöyle gelişmiştir:

İki adam Hz. Davud'un [aleyhisselâm] yanına geldi. Biri ekin sahibi, diğeri ise koyun sahibi idi. Ekin sahibi olan adam, "Bu adamın koyun sürüsü geceleyin benim ekin tarlam girdi ve orada hiçbir şey bırakmadan hepsini yedi" dedi. Hz. Davud [aleyhisselâm],

"Git, koyunlar senindir" dedi. O, koyunlarla, araziden yenilip eksilen kısmı, değer bakımından koyunlara eşit görerek böyle söyledi. İki adam oradan çıkıp Hz. Süleyman'ın yanına gittiler. Hz. Süleyman o sırada kapıda bulunuyordu. O zaman on bir yaşındaydı. Adamlar ona, babası Hz. Davud'un verdiği hükmü söylediler. Hz. Süleyman hemen babasının yanına giderek,

"Ey Allah'ın peygamberi, eğer bu konuda başka bir hüküm verseydiniz, her iki taraf için daha uygun olurdu!" dedi. Hz. Davud,

"O hüküm nedir?" diye sordu. Hz. Süleyman,

"Koyunların sahibi, araziyi alıp ıslah eder, onu eski ekili haline getirir; ekin sahibi de koyunları alarak bu arada onların sütlerinden, yünlerinden ve yavrularından istifade eder. Ekin olgunlaşınca, tarlanın sahibi koyunları sahibine geri verir, tarla da ilk sahibine iade edilir; böylece zarar dengelenmiş ve giderilmiş olur" dedi. Bunu işiten Hz. Davud,

"Yavrum, sen doğru hüküm verdin" diyerek, adamların arasında bu şekilde hüküm verdi.

Buradan şu ortaya çıkıyor: Her ikisinin verdiği hüküm de vahye değil, kendi ictihadlarına dayanıyordu. Bu olayda şuna da bir delil vardır: Peygamberler, hakkında vahiy inmeyen konularda ictihad ederler.

Hz. Süleyman'ın, "Bu daha uygundur; eski haline gelene kadar araziyi koyun sahibine, bu süre içinde koyunları da sütünden, yününden ve yavrularından yararlanması için arazi sahibine vermeni uygun görürüm"[80] demesi, her ikisinin de verdiği hükmün, vahye dayanmadığını açıkça ifade etmektedir. Yoksa vahyin belirttiği şekilde hüküm verilmesi gerekirdi.

Şu ihtimal de vardır: Hz. Davud durumu, kölenin işlediği cinayete kıyas etmiş olabilir. Köle bir cinayet işlediği zaman, Ebû Hanîfe'ye göre efendisi onu, karşı tarafa verebilir yahut fidyesini verip köleyi bunun için satabilir.[81]

---

[80] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/130 (Beyrut 1996).

Verilen iki hükmün de vahiyle olduğunu söylersek, Hz. Süleyman'ın verdiği hüküm, Hz. Davud'un verdiği hükmü nesheder (yürürlükten kaldırır).

Bizim dinimize göre, bir koyun sürüsünün başka birinin ekinini zarara uğratmasının hükmüne gelince, bu konuda âlimlerin görüşü şöyledir:

İmam Mâlik ve Şâfiî, koyunların gündüz değil, gece yaptığı zararı sahibinin tazmin etmesi gerektiği görüşündedir. Bu görüş, bu konudaki bir hadise dayanmaktadır. Mâlikî mezhebinde, koyunların gündüz verdiği zarar konusunda ayrıntıya göre farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Hayvanların verdiği zararlar için tazminat gerekmez"*[82] hadisine dayanarak, başında bir çoban ve onları süren biri bulunmayan bir sürünün (veya başka hayvanların) gece veya gündüz, kendi başlarına verdiği zararın tazmin edilmeyeceğini söylemiştir. Eğer hayvanların başında bir insan bulunur da hayvanlar onun gözü önünde başkasının malına zarar verirse Ebû Hanîfe'ye göre de mal sahibi zararı öder.[83]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Bununla birlikte biz, her birine* Davud'la Süleyman'a *hüküm ve ilim verdik."* Yani biz sadece Süleyman'a değil, onların her birine peygamberlik ve hükmün gereği olan şeyleri bilecek ilim verdik.

Âyette, müctehidin hata etmesinin onun ilmine bir zarar vermediğine ve kendisinin ictihad etme vasfını kaldırmadığına dair bir delil vardır.

Cenâb-ı Hak sonra, onlardan her birine özel olarak verdiği mucizeleri açıklayarak şöyle buyurdu:

---

[81] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/350.

[82] Hadis için bk. Buhârî, Diyât, 28, 29; Müslim, Hudûd, 45; Ebû Davud, Diyât, 27.

[83] Görüşler için bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/267-268 (Beyrut, ts.); Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 291-292 (Beyrut 1994); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/222-225.

"Davud'la birlikte Allah'ı tesbih eden dağları ve kuşları onun emrine verdik." Yani tesbih eden dağları Davud'a boyun eğdirdik, onun için zelil ettik.

Dağların tesbihi, sözlü olarak Allah Teâlâ'yı tesbih edip yüceltmeleridir; Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde çakıl taşlarının tesbih etmesi gibi. Kendisiyle birlikte tesbih eden kuşları da onun emrine verdik.

Âyette, kuşlardan önce dağların söylenmesi, onların boyun eğdirilip tesbih etmelerinin daha büyük bir mucize olmasındandır; çünkü onlar cansızdır.

Müfessir Kevâşî[84] demiştir ki: "Hz. Davud, Allah'ı tesbih edince, onunla birlikte dağlar ve kuşlar da tesbih ediyordu. Hz. Davud, taşların ve ağaçların yaptığı tesbihi işitip anlıyordu. Hz. Davud, tesbihe biraz ara verince, Allah Teâlâ gayret ve iştiyaka gelmesi için ona dağların ve kuşların tesbihini işittiriyordu. Rivayet edildiğine göre Hz. Davud, yürüdüğü zaman dağlar da tesbih ederek kendisiyle birlikte yürüyordu."

Katâde[85] demiştir ki: "Hz. Davud namaz kıldığında, dağlar da kendisiyle birlikte namaz kılıyordu."[86] Bu durum, Allah Teâlâ'nın kudretinde zor bir şey değildir.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: "Davud Allah'ı tesbih ederek yürüdüğünde dağlar onun söylediğini tekrar ederek cevap veriyor, kuşlar da tesbihine katılarak kendisine destek veriyordu."[87]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunları yapan bizdik."* Bu tür harika işleri ve daha fazlasını peygamberlerimiz için yapan bizdik; onlar bizim için yeni ve kudretimize zor bir şey değildir.

---

[84] Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

[85] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[86] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/328; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 8/2458 (Riyad 1997); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/250; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/650.

[87] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/226; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/181.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ona, sizi savaşta düşmanlarınıza karşı koruması için zırh yapmayı öğrettik."* Biz ona, sizin faydanız için yani harpte düşmandan veya size atılan silahtan korunmanız için zırh yapmasını öğrettik.

"Artık bunun için Allah'a *şükredecek misiniz?"* Bunun manası, "Allah'a şükredin" demektir ve onları uyarmaktır.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'a verdiği özel mucizelerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Süleyman'ın da emrine şiddetle esen rüzgârı verdik."

Önceki âyette, *"Davud'la birlikte dağları emrine boyun eğdirdik"* buyruldu; bu âyette ise, *"Süleyman'ın emrine rüzgârı verdik"* buyruldu. Bu iki durum arasında farklılık vardır. Şöyle ki, rüzgâr her hâlükârda kendisini dinlemesi ve emrine boyun eğmesi için Hz. Süleyman'ın emrine verildi; dağların Hz. Davud'a boyun eğmesi ise onun emriyle değil, kendisine tâbi olarak ve yaptığına uyarak gerçekleşti.

Rüzgârın "şiddetli esen" vasfıyla tanıtılması, onun çok uzak mesafeleri kısa zamanda katetmesindendir; yoksa onun bizâtihi esişi hafif ve hoş idi.

Şöyle de denmiştir: Rüzgâr, Hz. Süleyman'ın kendisinden isteğine göre, bazan hafif, bazan şiddetle esiyordu. Yahut rüzgâr gidişinde hafif, dönüşünde şiddetle esiyordu; çünkü yolcuların âdeti dönüşlerinin hızlı olmasıdır. Yahut rüzgâr, taşıyacağı yaygıyı kaldırırken şiddetle esiyor, havada götürürken hafif ve yumuşak esiyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rüzgâr onun emriyle,* Hz. Süleyman'ın dilemesiyle, *içinde bereketler yarattığımız,* ağaçları ve meyveleri bol *yere doğru esiyordu."* Burası Şam'dır. Hz. Süleyman'ın evi de oradaydı; rüzgâr onu bölgenin uzak yerlerine taşıyordu.

Vehb b. Münebbih[88] demiştir ki: "Hz. Süleyman evinden çıkınca, kuşlar üzerinde kümelenip havada duruyorlardı. İnsanlar ve cinler kendisini ayakta karşılıyor, tahtına oturuncaya kadar öylece bekliyorlardı. Hz. Süleyman, gazâya (düşmanlarla savaşa) çok çıkan biriydi. Gazâdan hiç geri durmazdı. Bir gazâya çıkmak istediği zaman emreder, kendisine yontulmuş ağaçtan geniş bir saha yapılırdı. Sonra kendisi için onun üzerine bir taht kurulurdu. Sonra Hz. Süleyman, onun üzerine insanları, hayvanları ve bütün harp aletlerini yüklerdi. İstediklerini yüklediğinde, şiddetle esen rüzgâra kendilerini taşımasını emrederdi. Rüzgâr, tahtadan yapılmış yaygının altından girip onu taşırdı. Yukarı çıkardığı zaman, Hz. Süleyman, bundan sonra kendilerini taşıması için hafif rüzgâra emir verirdi. Hafif rüzgâr kendisini, istediği yere, sabah ve akşam gidişi bir aylık yola taşırdı."[89]

---

[88] Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 114/732), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz her şeyi biliriz."* Yani bizim ilmimiz her şeyi kuşatmıştır; biz her şeyi ezeldeki ilmimize göre ve hikmetimizin gerektirdiği şekilde yaparız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ayrıca, denizde dalgıçlık yapan ve bundan başka işleri gören şeytanları da Süleyman'ın emrine verdik."*

Allah Teâlâ, önceki âyette akıl sahibi olmayan şeffaf rüzgârı Hz. Süleyman'ın emrine verdiğinden bahsettikten sonra, bu âyette de latif şeffaf varlıklardan akıl sahibi şeytanları onun hizmetine verdiğinden bahsetti. Onların hepsi de süratle hareket eden varlıklardır. Şeytanlar, denize dalarak, oradan, Hz. Süleyman'a inci yakut gibi kıymetli cevherler çıkarıyorlardı. Onlar bunun dışında, şehirler bina etmek, köşkler, harp aletleri, şekiller, büyük sabit kazanlar yapmak gibi başka işler de yapıyorlardı.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, çıkarttıkları şeylerden hamam, hamam otu, değirmen, billur kaplar ve sabun yapıyorlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onları gözetimimiz altında tutup koruyorduk."* Biz onları, Hz. Süleyman'ın emrinden çıkmaktan veya verilen işi değiştirmekten koruyorduk. Yahut onları, denizden çıkarttıkları şeyleri bozmaktan koruyorduk, çünkü yaratılışı gereği cinler yaptıkları işi bozuyorlardı.

---

[89] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/331; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/251.

Zeccâc[90] demiştir ki: "Allah Teâlâ cinleri, yaptığı işleri bozmaktan koruyordu; çünkü cinlerin huyu, gündüz yaptıklarını gece bozmaktı."[91]

Bu konuda denmiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'ın emrinde çalışan cinlerin başına, (onları kontrol etmek için) bir grup melekle bir grup mümin cin görevlendirdi."

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman'ın emrine verilen cinler kâfir cinlerdi, mümin cinler değildi; bunu, *"Şeytanlardan da onun emrine verdik"* âyetinden anlıyoruz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Biz meselenin iç yüzünü Süleyman'a öğrettik" âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, kullarına yaptığı ihsanın, büyüklüğe, küçüklüğe, yaşlılığa, çalışıp kazanmaya ve öğrenmeye değil, kendi fazlına (lutuf ve vergisine) bağlı olduğunu açıkladı. Asıl idrak ve anlayış, Allah Teâlâ'nın kuluna hidayet nurunu ihsan ederek ve gayb ilimlerinin sırlarını açarak ona rubûbiyyetin hükümlerini (zatına ait hükümleri) öğretmesidir. Allah bu hakikatleri kuluna açar; işte o nokta, ince anlayış ve manevi ilimlerin elde edildiği andır. Allah Teâlâ, lutfu ile Hz. Süleyman'a ilim öğretti; ona zatının dışında, mülk ve dünya nimetleri içinde ilimden daha hayırlı bir şey ihsan etmedi. Şüphesiz ilim, Allah'ın sıfatlarından biridir. Cenâb-ı Hak, ona sıfatlarıyla tecelli edip ondan özel bir sıfat kazandırınca, kendisine azametiyle ihsanlarda bulundu."[92]

Vertecübî, *"Biz her birine hüküm ve ilim verdik"* âyeti hakkında da demiştir ki: "Onlara verilen hüküm, rubûbiyyeti (yüce Rabb'in zat ve sıfatlarını) tanımaktır; ilim ise O'na karşı yapılacak kulluğu bilmektir."

"Biz, Davud'la birlikte dağları boyun eğdirdik", "Süleyman'ın emrine rüzgârı verdik ..." âyetleri hakkında deriz ki: Onlar, kâinatın sahibiyle beraber oldukları için, kâinat da onlarla oldu.

---

[90] Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Seri b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır. bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*, 11/87-90 (Beyrut 2006).

[91] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/352.

[92] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/519-520.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen kâinatın sahibini müşahede etmezsen, varlıklarla birlikte olursun; onu müşahede ettiğinde ise kâinat seninle olur."

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde şu olayı anlatmıştır:

"Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün kaliteli ve yeni bir gömlek giymişti. Onunla birlikte yaygı üzerine bindi. Kendisini rüzgâr taşımaya başladı. Bu arada, Hz. Süleyman havada giderken elbisesine bir göz atıp onu beğenir gibi oldu. Bunu üzerine rüzgâr onu yere indirdi. Hz. Süleyman, 'Ben sana bunu emretmemişken niçin beni yere indirdin?' diye sorunca rüzgâr, 'Biz sadece, sen Allah Teâlâ'ya itaat ettiğin zaman sana itaat ederiz, (şimdi ise elbiseni beğenmekle nefsine uydun, hata ettin)' dedi. Hz. Süleyman bunun üzerine istiğfar etti; rüzgâr da kendisini taşıdı."[93] Olayı mana olarak aktardık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Eyyûb'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] kıssasını anlatarak şöyle buyurdu:

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَۚ ﴿٨٣﴾

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ

رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِد۪ينَ ﴿٨٤﴾

83. ***Eyyûb'u da an. Hani o Rabb'ine, "Bana zarar dokundu; sen, merhametlilerin en merhametlisisin" diye dua etmişti.***

84. ***Bunun üzerine biz, onun duasını kabul ettik ve başına gelen bütün dertleri giderdik. Tarafımızdan bir rahmet ve ibadet ehline bir ibret olarak, kendisine ailesini ve onlarla birlikte bir mislini daha verdik.***

---

[93] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb; Kalplerin Azığı*, 2/204 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eyyûb'un haberini de an. Hani o Rabb'ine, 'Bana zarar dokundu;* hastalık ve zafiyete düştüm, *sen, merhametlilerin en merhametlisisin' diye dua etmişti."*

Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], duasını ilâhî rahmeti çekecek bir dille yaptı. Şöyle ki kendisini, rahmet edilmeye muhtaç, Rabb'ini de son derece rahmet sahibi olarak tanıttı; kemal-i edebinden de ne isteğini açıklamadı. O sanki şöyle demiş oldu: "Rabbim, sen, rahmet etmeye ehilsin, Eyyûb ise rahmet edilmeye muhtaçtır; sen ona rahmet et ve başına gelen derdi ondan gider!"

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Eyyûb, namaza kalkmaya güç yetiremediği zaman Rabb'ine, vücudunun zayıflığını söyledi, yoksa ona şikâyette bulunmadı. Nasıl şikâyette bulunmuş olsun ki Allah Teâlâ onun hakkında, *'Biz onu çok sabırlı bulduk; o ne güzel bir kuldu'* (Sâd 38/44) buyurmaktadır."

Denilmiştir ki: Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], Allah Teâlâ ile özel konuşmanın (O'na naz ve niyaz etmenin, yalvarıp yakarmanın) tadına varmak için şikâyette bulundu; yoksa insanlara şikâyette bulunarak başına gelen zararı dile getirmedi. Derdini Allah'a şikâyet etmek, O'na son derece yakın olmaktır; Cenâb-ı Hak'tan gelen şeyi insanlara şikâyet etmek ise O'ndan son derece uzaklaşmaktır.[94] Bu konudaki geniş açıklama, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecek inşallah.

Rivayet edildiğine göre Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] Rumlar'dan idi. Yukarı doğru nesebi şöyledir: Eyyûb b. Âmûs b Târah b. Rûîl b. Ays b. İshak.

Hz. Eyyûb'un annesi de Hz. Lût'un [aleyhisselâm] neslinden idi. Allah Teâlâ onu peygamber olarak seçti ve insanlara davet için gönderdi. Kendisine bol dünya malı verdi. Kendisinin 3000 devesi, 7000 koyunu ve 500 çift öküzü vardı. Her çift öküzü süren bir köle vardı. Her kölenin hanımı ve çocuğu bulunuyordu. Hz. Eyyûb'un yedi oğlu ve yedi kızı vardı. Bu açıklama müfessir Nesefî'ye aittir.[95]

---

[94] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/132.

[95] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/132.

Müfessir Sa'lebî, Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] hakkında şu ek bilgileri vermiştir: "Şam bölgesinin bütün arazisi ona aitti. Kendisinin hiç kimsede bulunmayan at, inek, koyun, merkep ve diğer hayvanları vardı. Kendisi çok iyiliksever, takva sahibi, fakirlere acıyan, dul ve yetimlere bakan biriydi. Misafire ikram eder, yolda kalanı yerine ulaştırırdı. Allah'ın nimetlerine çokça şükreden bir kimseydi. Şeytan diğer gafil ve içinde bulunduğu iyi duruma aldanan zenginlere verdiği zararı ona verememişti. Kendisiyle birlikte iman eden üç kişi bulunuyordu. Biri Yemen'den bir adam, diğerleri de kendi şehrinden orta yaşta iki kişiydi."[96]

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "İblîs, meleklerin gökte Hz. Eyyûb hakkındaki güzel övgülerini işitince ona haset etti ve Allah Teâlâ'ya,

'İlâhî, kulun Eyyûb'a nimet verdin sana şükretti, afiyet verdin sana hamdetti. Onu hiç zorluk ve bela ile imtihan etmedin! Eğer onu bela ile imtihan etseydin, sana nankörlük eder, nimetini ve seni unuturdu!" dedi. O zaman Allah Teâlâ,

'Git; seni onun malına musallat ettim (istediğini yap!)' dedi. İblîs hemen cinlerden en şerli grubunu toplayarak durumu onlara haber verdi. İçlerinden biri,

'Bana öyle bir kuvvet verildi ki ateşten bir fırtınayı harekete geçirince, rastladığı her şeyi yakar' dedi. İblîs ona,

'İşte onun develeri ve çobanları önünde duruyor, onları yak!' dedi. İfrit, yerin altında ateşten bir fırtına estirdi, Hz. Eyyûb'un bütün develerini ve çobanlarını yaktı. Hepsinin işi bitince İblîs, develerin çobanı kılığına girdi, genç bir deve üzerine binerek Hz. Eyyûb'a geldi ve ona,

'Ey Eyyûb, senin kendisine ibadet ettiğin Rabb'in, bütün develerini ve çobanlarını yaktı!' dedi. Hz. Eyyûb,

'Hepsi O'nun malıdır; bana emanet olarak vermişti; O, kendi malında dilediğini yapar!' dedi. Hz. Eyyûb, Rabb'ine hamdettiğinde İblîs hedefine ulaşamadan perişan olarak geri döndü.

---

[96] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/252.

Cinlerden bir diğeri, İblîs'e,

'Bende öyle bir kuvvet vardır ki bir çığlık attığım zaman, sesimi işiten bütün ruh sahiplerinin canı çıkar!' dedi. İblîs,

'Eyyûb'un koyunlarına ve çobanlarına git, hepsini helâk et' dedi. Cin gidip şiddetli bir çığlık attı, bütün koyunlar ve çobanları öldü. Sonra İblîs, baş çoban kılığına girerek Hz. Eyyûb'a geldi ve ona, develer için söylediği sözlerin benzerini söyledi. Hz. Eyyûb da, develer hakkında verdiği cevabın aynısını söyledi, İblîs hedefine ulaşamadan perişan olarak dönüp gitti.

Cinlerden bir diğeri İblîs'e,

'Bende öyle bir kuvvet vardır ki şiddetli bir rüzgâr estirdiğim zaman uğradığı her şeyi savurup yok eder' dedi. İblîs,

'Git, Eyyûb'un öküzlerini ve ekinlerini helâk et!' dedi. Cin onlara geldi, şiddetli bir rüzgâr estirdi, rüzgâr hepsini yok etti, öyle ki ekinlerin yerinde hiçbir şey bırakmadı. Bu defa İblîs, ekinlerin sorumlusu kılığına girerek Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] yanına geldi, ona ilk söylediği gibi sözler söyledi; o da aynı cevabı verdi. Hz. Eyyûb'un bütün malını helâk etti; Hz. Eyyûb her defasında Allah Teâlâ'ya hamdederek karşılık verdi. Bunun üzerine İblîs,

'İlâhî, Eyyûb senin kendisini sadece nefsi ve çocukları sebebiyle nimetlere ulaştırdığını söylüyor; beni onun çocuklarına musallat eder misin? Onlar birer fitnedir!' dedi. Allah Teâlâ,

'Seni onun çocuklarına musallat ettim (istediğini yap!)' dedi. Bunun üzerine İblîs, çocuklarının yanına geldi, içinde bulundukları köşkü tersine çevirerek hepsini baş aşağı getirip üzerlerine yıktı. Sonra İblîs, onlara hikmet öğreten bir hoca kılığına girerek, yaralı bir halde Hz. Eyyûb'a geldi ve ona,

'Ey Eyyûb, keşke çocuklarına nasıl azap edildiğini bir görseydin! Hepsi başları üzerine ters çevrildi; beyinleri burunlarından aktı' dedi ve buna benzer sözleri tekrar edip durdu; sonunda Hz. Eyyûb'un kalbi rikkate geldi, içi sızlayıp ağladı, yerden bir avuç toprak alıp başına saçtı. Bunu gören İblîs, sevinerek göğe yükseldi. Sonra Hz. Eyyûb çocuklarının bulunduğu yere geldi, durumu görünce Allah'a istiğfar etti. Yanında bulunan melekler hemen göğe yükselerek tövbesini Allah Teâlâ'ya ulaştırdılar. Halbuki Hak Teâlâ, Hz. Eyyûb'un halini en iyi bilmekteydi. Bunun üzerine İblîs, yine hedefine ulaşamadan perişan oldu ve Allah Teâlâ'ya,

'İlâhî, Eyyûb'a malı ve çocuklarına gelen âfet hafif geldi; beni onun bedenine musallat eder misin? Şundan eminim ki eğer beni onun bedenine musallat edersen, sana karşı nankörlükte bulunur; verdiklerini inkâr eder!' dedi. Allah Teâlâ da,

'Seni onun bedenine musallat ettim; istediğini yap; sadece onun aklına, diline ve kalbine zarar vermene müsaade yoktur' buyurdu. Bunun üzerine İblîs, Hz. Eyyûb'a geldi, onu secde halinde buldu; yerden doğru gelerek burun deliğinden bir kere üfledi, bu üfleme ile Hz. Eyyûb'un cesedini bir ateş sardı. Vücudu zayıfladı. Vücudunda başından ayağına kadar siğil çıktı ve kaşınma başladı. Öyle ki Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] kendisini tutamayıp vücudunu kaşımaya başladı. Önce tırnaklarıyla, sonra düz bir tahta ile sonra taşla vücudunu kaşıdı. Sonunda etleri iltihaplandı, rengi değişti, kokmaya başladı ve yaralarına kurt düştü. Belde ahalisi kendisini, evin dışında yüksekçe bir yere çıkarıp kalması için ona bir çardak yaptılar. Bütün insanlar kendisini terketti; sadece hanımı Rahme yanında kalıp ihtiyaçlarını görmekle meşgul oldu. Rahme, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] oğlu Efraim'in kızı idi."[97]

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın peygamberi Eyyûb'un hastalığı on sekiz sene sürdü; yakınları ve uzakları kendisini terketti."[98]

Kâ'b el-Ahbâr, hastalığın yedi sene sürdüğünü söylemiştir. Onun on üç sene sürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Rivayet sabit ise doğru olan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediğidir.

---

[97] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/252-255. Aynı konuda uzun bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/234-239.

[98] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 8/2460; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3617; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2898; Hâkim, *Müstedrek*, 2/581-582; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/659; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/208.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hz. Eyyûb, İsrâiloğulları'na ait boş bir arazide insanlar tarafından terkedilmiş halde yedi sene bir ay kaldı. Vücudunda kurtlar dolaşıyordu."[99]

Bu rivayetlerin arasını birleştirmek mümkündür. Şöyle ki Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] hastalığı şiddetli olarak yedi sene sürdü, diğer seneler onun başlangıcıydı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Eyyûb'un hanımı bir gün kendisine,

"Allah Teâlâ'ya dua etsen de bu hastalığı senden kaldırsa!" dedi. Hz. Eyyûb,

"Afiyet içindeki günlerimiz kaç sene sürdü?" diye sordu; hanımı,

"Seksen sene!" dedi. O zaman Hz. Eyyûb,

"Bela günlerimin sayısı afiyet günlerimin sayısına ulaşmadan, hastalığımın kalkması için Rabbim'e dua etmeye çekinirim!" dedi.[100]

Rivayet edildiğine göre, kurtlar Hz. Eyyûb'un bedenini tamamen yediler, öyle ki çürümüş bir kemik kaldı. Bununla birlikte o, Allah'ın zikrinden, O'na hamd ve şükürden geri kalmıyordu. Onun bu halini gören İblîs, bir feryat kopararak,

"Rabbim'in beni kendisine musallat etmesini istediğim bu kul beni yordu (mağlup ve perişan etti!)" dedi. O zaman ifritler,

"Sen Âdem'i hanımını kandırmak suretiyle kendisini cennetten çıkarmadın mı? Eyyûb için de aynı yolu izle!" dediler. Bunun üzerine İblîs, hoş kokulu bir adam sûretine girdi. Hasan-ı Basrî'nin rivayetine göre, insanlardan hiç kimsede olmayan güzel bir hal ve görünüşle gelerek Hz. Eyyûb'un hanımına,

"Ey Allah'ın kulu, kocan nerede?" diye sordu. Hz. Eyyûb'un hanımı,

"O işte şuradadır; yaralarını kaşıyor, cesedinde kurtlar geziniyor!" dedi. İblîs, ona,

---

[99] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/260; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/656.

[100] Rivayet için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/352. Az farklı ifadelerle bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/261; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/658.

"Ben senin kocana bu dertleri veren yeryüzünün ilâhıyım; çünkü o, beni bırakarak göğün ilâhına ibadet etti; eğer bana bir defa secde ederse ona, eski halini geri veririm!" dedi.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "İblîs, Hz. Eyyûb'un hanımına, 'Eğer kocan bir yemek yer de besmele çekmezse, ona afiyet veririm!' dedi. O da gelip durumu Hz. Eyyûb'a haber verdi. Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] hanımına,

"Allah'ın düşmanı şeytan, seni dininden döndürmek için gelmiş" dedi ve peşinden, "Eğer Allah beni bu hastalıktan kurtarırsa sana 100 sopa vuracağım!" diye yemin etti. Ayrıca, onun yemeğini yememek için yemin etti. Böylece bir zaman bekledi, yanına hiç kimse gelmedi. O zaman, "*Rabbim,* bana, İblîs'in kendisi için secde etmemi beklediği bir *zarar dokundu; sen merhamet edenlerin en merhametlisisin, diye dua etti."* O zaman kendisine,

"*Ayağını yere vur*" dendi; o da vurdu, oradan bir su kaynağı fışkırdı. Onunla yıkandı; hastalığından hiçbir şey kalmadı, bedenindeki bütün kurtlar döküldü, eski gençliğine ve güzelliğine döndü. Sonra ayağı ile bir kere daha yere vurdu; yerden diğer bir kaynak fışkırdı. Ondan içti; bu defa içinde hiçbir hastalık kalmadı, hepsi dışarı çıktı.

Hz. Eyyûb'un hanımı Rahme, Hz. Eyyûb, ona, "Senin yemeğini yemeyeceğim" diye yemin edince, kendisini bir müddet terketmişti. Sonra pişman olup geri döndü. Hz. Eyyûb'un bulunduğu yere gelince, orada çok güzel yüzlü bir adam gördü, kendisini tanımadı; ona,

"Burada hasta halde yatan adam nerede?" diye sordu. Hz. Eyyûb,

"O benim; Allah bana şifa verdi" dedi. Hanımı önce inanamadı, sonra Hz. Eyyûb'u gülüşünden tanıdı. Bunun üzerine birbirlerine sarıldılar. Sonra Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'un yemininin yerine gelmesi için, ona, (içinde 100 adet buğday sapı bulunan) bir demet sap alıp onunla hanımına bir defa vurmasını emretti. (Sâd 38/44).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şeytanın, peygamberlerin zâhirî bedenine musallat olması, ona maddi yönden bir zarar vermesi olabilecek bir şeydir. Nefret ettirici hastalıklara gelince, eğer böyle bir hastalık peygamber tebliğini yaptıktan ve din yerleşip karar kıldıktan sonra olursa, bazı âlimlere göre bu da mümkündür. Doğru olan da budur. O zaman, seleften nakledilen haberlerle, peygamberlerin insanların nefret edeceği hallerden uzak olmasını gerekli gören aklî delillerin arası bulunmuş olur; çünkü ağır hastalık, insanların nefret edeceği bir durumdur. Ancak dini tebliğ tam olarak gerçekleştikten sonra, peygamberin böyle bir hastalığa yakalanması zarar vermez. Rivayet edildiğine göre Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] ömrünün sonunda gözleri görmez olmuştur. Hz. Yakub'un da [aleyhisselâm] aynı şekilde gözleri görmez olmuştur. Bu durum, onların peygamberliğini tebliğ ettikten sonra meydana geldiği için, peygamberlik görevlerine bir zarar vermez.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] hakkında şöyle buyurdu: *"Bunun üzerine biz, onun duasını kabul ettik ve* kendisine bir ihsan olarak *başına gelen bütün dertleri giderdik."*

Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], hastalığından iyileşip kalkınca baktı; ailesinden ve malından hiçbir şey göremedi. Sonra Allah Teâlâ çocuklarını diriltti ve kendisine onların bir misli daha çocuk verdi. Malının yerine benzer bir mal vererek eski zenginliğini iade etti. Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu durumu bildirmektedir:

"Kendisine ailesini ve onlarla birlikte bir mislini daha verdik."

Bu konuda denmiştir ki: Ona ailesinin bir mislinin verilmesi şöyle oldu: Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'a önceki çocuklarının bir misli yeni evlat verdi.

İkrime[101] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz ona ahirette ailesini verdik; dünyada da onların bir misli çocuk verdik."

Birinci görüş, âyetin zâhirine daha uygundur; Allah Teâlâ, kudretini göstermek için dünyada Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] ölen aile fertlerini diriltip kendisine geri verdi. Sonra şöyle buyurdu:

"Bunu tarafımızdan bir rahmet olarak ve ibadet ehline bir ibret olsun diye yaptık." Yani bahsettiğimiz bu şeyleri Hz. Eyyûb'a rahmetimizi göster-

---

[101] İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

mek için ve onun dışındaki ibadet ehline bir öğüt ve ibret olsun, onlar da onun sabrettiği gibi sabretsin ve onun gibi sevap alsınlar diye yaptık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bunu, Hz. Eyyûb'un da içlerinde bulunduğu ibadet ehline merhametimizi göstermek, onları iyilikle andığımızı ve kendilerini unutmadığımızı bildirmek için yaptık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir mümine, nefsinde ve malında açlık, hastalık, şiddetli ve âfet türünden her ne gelse, hepsi büyük bir rahmet ve ihsandır. Dostlardan ayrı kalmak, vatanı terketmek, yolculukların zahmetine katlanmak ve bedeni yorgun düşüren işlerle yüz yüze gelmek de buna dahildir.

Sûfîler bu tür şeylere, "Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve kahır tecellileriyle kendisi tanıtması" derler; çünkü Allah Teâlâ, dostlarının kendisini müşahede ile tanımaları için onlara böyle bir marifet kapısı açmaktadır. Bunun için onları bela içindeyken sevinçli ve başlarına bir musibet geldiği anda rahat bulursun; çünkü onlar o sıkıntı içinde manen bir rahatlık ve ondan sonra Allah'a daha fazla yakınlık, kalplerinden perdelerin açılması, Rabbü'l-âlemin ile aralarındaki uzun mesafenin katedilmesi gibi manevi nimetleri bulmaktadır.

Ârifler bu tür hastalık ve sıkıntıları zâhirî amellere tercih etmektedir; çünkü o sıkıntıların içinde sabır, zühd (dünyadan gönlü çekmek), ilâhî takdire rıza, teslimiyet gibi kalbe ait amelleri elde etmektedirler. Bir de ârifler, bu sıkıntılardan meydana gelen beden zayıflığı ve kalp incelmesi esnasında keskin nazar ve derin tefekkürü elde etmekte, ayrıca kalbe ait diğer amelleri ele geçirmektedirler.

İbn Atâullah-ı İskenderi *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, senin için marifetine götüren bir kapı açınca, onunla birlikte amelinin az olmasına aldırış etme! Cenâb-ı Hak sana böyle bir kapıyı açmakla, o yoldan sana kendisini tanıtmak istiyor. Bilmez misin, marifeti sana gönderen O'dur; ameller ise senin O'na sunduğun şeylerdir. Senin O'na sunduğun şeyler nerede, O'nun sana gönderdiği nerede?"

Şeyh İbn Abbâd[102] [kuddise sırruhû], bu hikmetin açıklamasında demiştir ki:

"Allah Teâlâ'yı tanımak, aranacak şeylerin en yükseği, ulaşılmak istenen arzu ve hedeflerin zirvesidir. Cenâb-ı Hak kuluna, ona marifetini kazandıracak bazı sebeplerle yöneldiğinde ve kendisine bir kapı açtığında, bu, onun için Allah'ın en büyük nimetlerinden biridir. Bundan sonra onun, farzların dışında birtakım salih amelleri ve onlara bağlı sevapları kaçırmasından dolayı üzülmemesi gerekir. Bu kul şunu bilsin ki Hak Teâlâ onu, ilâhî huzuruna yaklaştırdığı seçkin kullarının yoluna sevketmiştir. Bu yol, kulun özel bir çabası ve ameli olmaksızın onu tevhidin hakikatine ve yakîne ulaştıracak bir yoldur.

Kulun kendi başına yapmış olduğu ameller, onun kendi kazancı ve gayretiyle oluşmaktadır. Kul bu amellere birtakım âfetlerin girmesinden emin olamaz; onlarda ayrıca ihlâs da istenmektedir. Bazan ince bir hesap anında kul, yaptığı amellerden beklediği sevabı da elde edemeyebilir. Bu durumda, onun kendi başına yaptığı amellerle, yüce Mevlâ'nın kendisine ihsan ettiği marifeti arasında ne kadar fark vardır!

Bunun bir örneği, insanın başına gelen, ona dünyanın lezzetlerini acılaştıran, kendisini birçok hayırlı amelden alıkoyan bela ve sıkıntılardır. Kulun isteği, hoş bir hayat ve güzel bir hal içinde dünya hayatının devam etmesidir. Ahiret saadetini talep konusunda ise hali, rahatlık ve refah içinde olanlar gibidir. Bu hal içindeki kul, nefsini zâhirî amellerden başka bir şeye zorlamaz. Onlar, içinde fazla zahmet ve meşakkat bulunmayan, kulun dünyevî lezzetlerini kesmeyen, ondan herhangi bir şehveti de gidermeyen şeylerdir. Allah'ın kulundan isteği ise onu kötü ahlâkından temizlemek, onunla çirkin ahlâkları arasına engel koymak ve kendisini varlıkların esaretinden kurtarıp yüce zatını müşahedenin genişliğine çıkarmaktır. Bu makama tam manasıyla ulaşmak için ise kulun, istediği şeylerin zıddıyla yüz yüze gelmesinden, alıştığı hayatın ve şartların bozulup değişmesinden başka yol yoktur. O zaman hali, iç âleminde gerçekleşecek şeylere göre olur. Onlarla zâhirî ameller arasında bir münasebet yoktur. Kul bunu anlayınca kesin olarak bilir ki Allah'ın onun için seçtiği ve ondan istediği, nefsinin kendisi için seçtiğinden ve ondan istediğinden daha hayırlıdır.

---

[102] İbn Abbâd Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefezî er-Rundî (v. 792/1390), Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibü'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır (geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, *"İbn Abbâd"*, *DİA*, 19/266-267).

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, peygamberlerinden birine şöyle vahyetti:

"Ben, bir kuluma bela verdiğimde, o bana dua ederek bu belanın kaldırılmasını istedi. Ben duasına uzun süre karşılık vermedim. O zaman kulum bana halinden şikâyette bulundu. Ben de ona dedim ki: Ey kulum, benim sana bu bela ile ettiğim rahmetten daha güzel nasıl rahmet edeyim?"

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiği bir hadis-i şerifte, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Mümin kuluma bir bela verdiğimde, beni kendisini ziyaret edenlere şikâyet etmezse ben onu hastalıktan kurtarırım; kendisine önceki etinin yerine daha hayırlı bir et ve kanının yerine daha hayırlı bir kan veririm. Kulum ameline yeniden başlar."[103]

İbn Abbâd [kuddise sırruhû], Ebü'l-Abbas İbnü'l-Arîf'ten[104] şunu nakletmiştir:

"Mağrib'de Ebü'l-Hayyâr isminde bir zat vardı. Bütün bedenini cüzzam hastalığı sarmıştı. Bununla birlikte kendisinden, çok uzak mesafeden alınan bir misk kokusu yayılıyordu. İnsanlardan biri onunla karşılaştı, kendisine,

"Efendim, Allah Teâlâ sanki bu belayı düşmanlarından indirecek birini bulamadı da size mi indirdi! Halbuki siz onun seçkin dostlarından birisiniz!" dedi. Ebü'l-Hayyâr adama dedi ki:

"Sus, böyle söyleme; çünkü ben, ilâhî ihsan hazinelerini elde etmek istediğimde, ona ulaşmak için Allah katında beladan daha şerefli ve yakın bir şey bulamadım; bunun için O'ndan bela istedim. Sen bana bakıp böyle söylüyorsun. Eğer sen, zâhidlerin efendisi, ibadet ehlinin kutbu, velilerin ve evtâdın imamı olan zatı görsen ne derdin acaba! O, Tarsus'ta bir dağdaki mağarada yaşar; etleri lime lime olmuştur, derisinden cerahat ve irin akar. Her tarafını sinekler ve karıncalar sarmıştır. Gece olunca, o ana kadar yaptığı Allah'ı zikir ve O'nun kendisine verdiği rahmete şükürle yetinmez, kendisini demirle bağlar, kıbleye dönüp bütün gece şafak sökene kadar dua ve niyaz eder."[105]

---

[103] bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/349.

[104] İbnü'l-Arîf, yukarıda 57-67. âyetlerin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

Sûfîler, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm], *"Rabbim, bana zarar dokundu ..."* sözüyle, onun bedenindeki bir zararı mı yoksa dini adına kalbine gelen bir zararı mı şikâyet ettiği konusunda farklı şeyler söylemişlerdir.

Bazıları demiştir ki: "Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] namaza kalkmak istedi, ancak vücudundaki hastalık ve zayıflıktan güç yetiremedi, bunun üzerine, *'Rabbim, bana zarar dokundu ...'* dedi."

Şöyle de denmiştir: Yaralarına düşen kurt bütün bedenini yedi, öyle ki bir deri bir kemik kaldı. Kurt, kalbine ve diline yönelince Hz. Eyyûb, kalbi için gayrete geldi. Çünkü orası marifet, tevhid, peygamberlik ve velâyet ilminin konduğu yerdi. Zikirden kesilmekten korkarak, *"Rabbim, bana zarar dokundu ..."* dedi.

Bir diğer görüş şöyledir: Hz. Eyyûb, himmetinin ve kalbinin dağılmasından korktu; çünkü ârifler için himmetinin dağılmasından (kalbin başka şeylere yönelip yüce Mevlâ'dan kopmasından) daha ağır bir ceza yoktur. O bazan, "İçinde bulunduğum bela ile cezamı çekiyorum" diyor, bazan da, "Sıkıntı ile Hakk'a yaklaştırılıyorum" diyordu. Kalbinin karışmasından korkunca, *"Rabbim, bana zarar dokundu ..."* dedi.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu son söylenen durum, peygamberlik makamı için uygun değildir; o sadece onların dışındakiler için mümkündür; çünkü veliler bu makamdan ileri geçmiştir; peygamberler nasıl geçmez!

Bazıları da demiştir ki: "Hz. Eyyûb, "Düşmanlarımın hâlime gülüp eğlenmesinden bana zarar dokundu" dedi. Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî, âyete bu manayı vermekle yetinmiştir.[106] Bu yorum tenkide açıktır; çünkü insanlar, velilerin bile çoğunun gözünden düşmüştür, onlar insanların hayrına ve şerrine, övmesine ve yermesine aldırış etmezler. Veliler için durum böyle olunca, peygamberler insanların yermesinden ve alayından nasıl etkilenip rahatsız olur?

---

[105] bk. İbn Abbâd er-Rundî, *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye*, s. 16-18 (Beyrut 2007).

[106] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/27.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], *'Bana zarar dokundu ...'* sözünü, ilâhî takdire bir itiraz olarak değil, kendi acziyetini ortaya koymak için söyledi. Bu, ondaki sabır vasfını ortadan kaldırmaz.

Ayrıca bu sözde, ümmetin zayıf olanlarına bir rahatlama ve genişlik vardır; bu durumda olanlar onu örnek alarak böyle söyleyebilirler.

Rivayet edildiğine göre Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Eyyûb'a, halini Allah'a arzedip şifa istemesini emrederek şöyle dedi: 'Allah kendisinden istenmediği zaman gazap eder. O'nun katında bela ile afiyet eşittir; öyle ise sen afiyet iste!'

Şöyle denilmiştir: Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] kendisine hakikat açılmış, nefsinden ve hissinden uzaklaştırılmış biriydi; böyle olduğu için üzerindeki belayı hissetmiyordu. Allah önce, belanın acısını kendisine gizledi, sonra onu hissetme halini geri verince, Hz. Eyyûb çektiği acıyı farkedip, *'Bana zarar dokundu ...'* dedi.

Şöyle diyen de olmuştur: 'Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'a önce manevi bir hal verdi, sonra, onda kulluk alametini göstermek için kendisini o halden, *'Bana zarar dokundu ...'* sözüyle çıkardı."[107]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cüneyd-i Bağdâdî'ye, Hz. Eyyûb'un *'Bana zarar dokundu ...'* sözünden sorulunca şöyle demiştir: "Allah Teâlâ ona ilâhî nimetlerinden ihsan etmek için, kendisine, ihtiyaç halinde nasıl isteneceğini öğretti."[108]

---

[107] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/184-188. İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde geniş ve güzel açıklamalarda bulunmuştur. Bir kısmı yukarıda verildi. Kurtubî, Hz. Eyyûb'un *"Bana zarar dokundu ..."* sözünün manası hakkında on yedi değişik görüş nakletmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/229-231).

[108] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/522; ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/263; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/231.

Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen bir hadiste denilmiştir ki: Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam gelerek, Eyyûb'un, *"Bana zarar dokundu ..."* sözünden sordu. Allah Resûlü ağladı, sonra şöyle buyurdu:

"Beni hak dinle peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki o, kendisine Rabb'inden gelen bir ihtiyaç ve sıkıntıdan dolayı şikâyette bulunmadı; fakat onun hastalığı yedi sene, yedi ay, yedi gün, yedi saat sürdü. Hastalığının son saatlerinin birinde, namaza kalkmak için davrandı, ancak ayağa kalkmaya güç yetiremedi; o zaman, 'Bana zarar dokundu ...' dedi."

Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"Yaralarında oluşan kurtlar onun bütün bedenini yiyip kemirdi; kuru bir kemik kaldı. Vücudu öyle inceldi ki neredeyse güneş ışığı önünden vursa, arka tarafından çıkıyordu. Sağlam olarak kalbiyle dili kaldı. Kalbiyle sürekli Allah'ı zikrediyor, diliyle de Rabb'ine hamd ve senâ ediyordu. Allah Teâlâ onu bu hastalıktan kurtarmayı murat edince, kendisine, biri kalbine, diğerini diline iki yara kurdu gönderdi. Bunun üzerine Hz. Eyyûb,*

"Ya Rabb'i, seni zikrettiğim iki âzam kaldı; bu kurtlar da beni senden alıkoyup sırrıma ulaşmak için bu iki âzama yöneldiler, 'Bana zarar dokundu, sen merhamet edenlerin en merhametlisisin' dedi."

Allah Teâlâ'nın, *"Tarafımızdan bir rahmet ve ibadet ehline bir ibret olsun diye böyle yaptık"* âyeti, başına bu tür celâl tecellileri (hastalık, kaza, bela) gelen kimseler için bir tesellidir. Bu konuda, tasavvufî tefsirin ilk kısmında açıklama geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Diğer Meşhur Peygamberler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, diğer meşhur peygamberlerin bazılarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِؕ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَۚ ﴿٨٥﴾ وَاَدْخَلْنَاهُمْ

فِي رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

85. *İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de an. Hepsi de sabreden kimselerdendi.*

86. *Onları rahmetimize dahil ettik. Onlar gerçekten salih kimselerdendi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de an."*

İsmail, Hz. İbrahim'in oğludur. İshak'tan büyüktür.

İdris'in ismi Uhnûh olup Hz. Şît'in oğludur. Hz. Şît ise Hz. Âdem'in oğludur. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[109]

Zülkifl, Hz. İlyas'tır. Onun, Hz. Zekeriyya veya Yûşa' b. Nûn olduğu da söylenmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun Hz. Zekeriyya olması uzak bir ihtimaldir; çünkü Hz. Zekeriyya biraz sonra özel olarak anlatılacaktır.

Kifl, "pay" demektir; Zülkifl de, "pay sahibi" demek olur.

Ona bu ismin verilme sebebi şudur: O, Allah Teâlâ'dan ilim ve sevap olarak büyük pay sahibi olduğu için bu ismi almıştır.

Yahut o, zamanındaki peygamberlerin amellerinin kat kat üstünde amel yapmayı veya gündüzleri oruç tutup geceleri ibadetle geçirmeyi üstlendiği için kendisine bu isim verilmiştir.[110]

Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Zülkifl, peygamber değildi, fakat o, salih bir kuldu. Salih bir adam ölürken onun hayatta iken yapmakta olduğu amellerini yapmayı üstlendi. O, her gün Allah

---

[109] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/133.

[110] Büyük müfessir Fahreddin-i Râzî, bu sıfatından dolayı Zülkifl'in peygamber olduğunu, çünkü peygamber olmayan bir kimsenin, peygamberlerden daha faziletli olmadığını (ve onlarından daha üstün amel yapamayacağını) söylemiştir. Râzî, ayrıca onun, örnek alınacak diğer iki peygamberle (Hz. İsmail ve Hz. İdris) birlikte, Enbiyâ sûresinde bahsedilmesinin de kendisinin peygamber olduğunu gösterdiğini kaydetmiştir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 22/183).

Teâlâ için 100 rekât namaz kılıyordu. Bunun için Allah onu güzel bir vasıfla övdü."[111]

Ömer b. Abdullah b. Hâris demiştir ki: "Peygamberlerden biri ümmetine,

'İçinizden kim bana, (benden sonra) gündüzleri oruç tutmaya, gecelerini ibadetle geçirmeye ve kızmamaya söz verir?' diye sordu. Bir genç,

'Ben söz veriyorum' dedi. Sonra bu peygamber vefat etti. Bu genç onun yerine geçip insanların arasında hüküm vermeye başladı. Şeytan, gencin oruçlu olduğu bir zamanda, onu kızdırmak için bir insan sûretinde geldi. Kapısını şiddetle çaldı. Genç,

'Kim o?' diye sordu. Şeytan,

'İhtiyaç sahibi biri!' diye cevap verdi Genç onunla ilgilenmesi için bir adam gönderdi; razı olmadı, başka birini gönderdi yine razı olmadı. Sonra kendisi çıkarak onun elinden tutup kendisiyle birlikte çarşıya gitti, ihtiyacını gördü, sonra ona yol verip kendisi geri döndü (Peygambere verdiği söz gereği, olanlara hiç kızmadı). Bunun için kendisine (güzel ahlâktan büyük pay sahibi manasında) 'Zülkifl' ismi verildi."[112]

Âyet şöyle bitiyor: *"Hepsi de sabreden kimselerdendi."* Yani bu bahsedilenlerin her biri, ilâhî emirleri yerine getirirken karşılaştıkları meşakkatlere ve başlarına gelen sıkıntılara karşı tam manasıyla sabırlı kimselerdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onları rahmetimize dahil ettik."* Yani dünyada kendilerine peygamberlik verdik yahut ahirette özel rahmetimize dahil ettik. *"Onlar gerçekten salih kimselerdendi."* Yani bütün kötülüklerden uzak, salah (olgunluk ve kemal) halinde kemale ermişlerdi. Onlar, peygamberlerdir. Şüphesiz onların güzel ahlâkı, bozuk işlerin karışık hallerinden korunmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[111] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 11/372; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/266; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/664. Kurtubî, sözü hadis olarak Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] nakletmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/233-234).

[112] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 11/368-369; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/265; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/663.

85-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bu büyük zatları iki güzel vasıfla övdü. Kim bu iki vasfı ele geçirirse onlara katılır ve onların izinden gitmiş olur. Bu iki vasfın biri, taatlerin meşakkatine, günahları terketmeye ve başına gelen sıkıntıya sabretmek; diğeri de güzel hal sahibi olmaktır. Güzel hal, zâhirini şeriatla, kalbini de hakikat nurlarıyla ıslah etmektir. Kim bu iki güzel hali elde ederse peygamber ve sıddıklarla birlikte ilâhî huzurda yakınlık elde edenlerden olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yunus'un Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Yunus'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِى
الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَۗ اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَۚ
﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۙ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّۜ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٨﴾

87. ***Zünnûn'u da an. Hani o, öfkeli bir halde çıkıp gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde şöyle dua etti: "Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim; gerçekten ben zalimlerden oldum!"***

88. ***Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Zünnûn'u da an."*

Zünnûn, "balık sahibi" demektir. O, Hz. Yunus'tur [aleyhisselâm]. Kendisini balık yuttuğu ve bir zaman onun karnında kaldığı için ona bu lakap verilmiştir.

"Hani o, öfkeli bir halde çıkıp gitmişti." Yani o, kavmine kızarak onlardan ayrılıp gitmişti. Yunus [aleyhisselâm], kavmini uzun süre doğru yola davet etti, onlar ise şiddetle karşı gelip inkârlarında ısrarla devam ettiler. Yunus [aleyhisselâm], bu duruma kızarak, kendisine ilâhî bir emir gelmeden onları terkedip gitti.

Rivayet edildiğine göre Yunus [aleyhisselâm] kavmine, kendilerine azap geleceğini haber verdi, fakat bu arada kavmi tövbe ettiği için, kendilerine haber verilen azap gelmedi. Yunus [aleyhisselâm] bu durumu bilmiyordu; kavmine yalan söylediğini zannetti; bundan dolayı kızarak o beldeden uzaklaştı.

Yahut Yunus [aleyhisselâm], kavminin inkârdaki ısrarlarına kızdı; onlar da onun kendilerini terketmesine kızdılar. Ona düşen, sabredip Allah Teâlâ'dan gelecek özel bir izni beklemesiydi. Böyle bir izin gelmeden kendi tercihi ile acele edince, balığın karnında hapsedilerek sıkıntıya uğratıldı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. Yunus'a [aleyhisselâm],

"Ninova insanlarına git, onlara Allah'ın azabının gelmekte olduğunu haber vererek kendilerini uyar!" dedi. Yunus [aleyhisselâm],

"Oraya gitmek için bir hayvan bulayım" dedi. Cebrâil [aleyhisselâm],

"Durum bundan daha acele, çabuk git!" dedi. Bunun üzerine Yunus [aleyhisselâm] hemen gemiye gitti ve ona bindi. Gemi suyun içinde kaldı, hareket etmedi. Bunun üzerine geminin yükünü azaltmak için bazı yolcuların gemiden atılması gerekti. Bunun için kura çektiler. Kura Hz. Yunus'a [aleyhisselâm] çıktı. O sırada kuyruğunu sallayarak bir balık geldi. Allah tarafından balığa, "Yunus'u senin için bir rızık yapmadık, o sadece senin koruman gereken bir emanettir" dendi. Yunus [aleyhisselâm] suya atlayınca balık onu yuttu. Onu önce Übülle'ye, sonra Dicle'ye götürdü, peşinden yoluna devam edip sonunda Ninova sahillerine attı."[113]

---

[113] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/270.

Vehb b. Münebbih, Hz. Yunus'un, yaratılış itibariyle hemen daralan salih bir kul olduğunu, kendisine peygamberlik yüklenince onun ağırlığını taşıyamayıp kaçtığını söylemiştir.[114] Hasan-ı Basrî de onun Rabb'ine kızarak çıkıp gittiğini söylemiştir ki[115] bu görüş, peygamberlerin makamına uygun değildir. Sadece bu sözü, "Onun izinsiz çıkması sanki kızmak gibidir" manasında alırsak, kurtarır; yoksa uygun değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.[116]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetti."* Yani bundan dolayı ona bir sıkıntı vermeyeceğimizi zannetti. Yahut ona bir ceza uygulamayacağımızı zannetti.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir gün Muâviye'nin yanına gittim, bana,

'Bu gece sabaha kadar Kur'an'ın bazı âyetlerinin manasını çözmek için uğraştım durdum, fakat çözemedim. Sonra beni içine düştüğüm karışıklıktan sadece senin kurtaracağını düşündüm' dedi. Ben,

'Anlamadığın şey nedir?' diye sorunca, *'Bizim kendisine asla güç yetiremeyeceğimizi zannetti'* âyetini okudu ve,

'Allah'ın peygamberi Allah'ın kendisine güç yetiremeyeceğini zanneder mi?' dedi. Ben de kendisine,

'Âyetin manası, güç yetirememek değil, sıkıştırmamaktır (Hz. Yunus, kavmini terketmesinden dolayı Allah'ın kendisini sıkıştırmayacağını zannetti)' dedim."[117]

Bazıları, âyette gizli bir soru edatı bulunduğunu söyleyerek ona şu manayı vermişlerdir: O, bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı mı zannediyor?

---

[114] Vehb b. Münebbih'in Hz. Yunus [aleyhisselâm] hakkındaki sözleri ihtiyatla karşılanması gereken bir söz olduğu için, hepsini değil, bir kısmını özetleyerek tercüme ettik (Mütercim).

[115] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/376-377; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/267.

[116] İmam Kurtubî, Hasan-ı Basrî'nin sözünün, Rabb'ine kızmak manasında değil, kavminin inkâr ve isyanına Rabb'i için kızmak manasında olduğunu söylemiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/234-235). Bize göre de isabetli olan budur (Mütercim)

[117] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/133; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/666.

Şöyle diyenler de olmuştur: "Bu bir benzetmedir; Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] hali, Allah'ın kendisini sıkıştırmayacağını zanneden kimsenin haline benzetilmiştir." Yani Hz. Yunus, acele ile kavminden uzaklaştığında, Allah'ın kendisini sıkıştırmayacağını zanneden kimse gibi davranmış oldu.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] makamı yüksek olduğu için, kendisinden fazla edep istendi. O, kendisine özel bir izin verilmeden beldesinden çıktığında, onun bu çıkışı, ilâhî kudretin kendisine bir yaptırım uygulamayacağını zanneden kimsenin hali gibi kabul edildi. Bununla birlikte Yunus [aleyhisselâm], genel izinle hareket etti. Bu izin, kâfirlerin beldesini terketmektir. Sadece bu izin, onun gibi peygamberlere yeterli değildir. Bunun için, balığın karnında bir süre hapsedilerek izinsiz ayrılmanın karşılığını gördü.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Nihayet karanlıklar içinde şöyle dua etti ..."* Yani o, yoğun, şiddetli bir karanlık içinde dua etti. Şu âyette de böyle bir karanlıktan bahsedilmiştir:

"Allah onların nurunu giderdi ve kendilerini koyu karanlıklar içinde terketti" (Bakara 2/17).

Yahut bu karanlıklarla kastedilen, balığın karnının, denizin ve gecenin karanlığıdır.

Hz. Yunus [aleyhisselâm] karanlıklar içinde şöyle dua etti:

"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim; gerçekten ben zalimlerden oldum!" Yani senden başka ilâh yoktur; seni zatına layık olmayan her türlü şeyden, seni herhangi bir şeyin âciz bırakmasından yüce ve uzak tutarım. Yahut senin hakkında düşündüğüm durumdan seni yüce ve uzak tutarım. Gerçekten sen bana izin vermeden önce kavmimi terkedip gitmemle ben kendime zulmettim. Yahut ben, kendimi helâke atarak kendime zulmettim.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Vallahi Allah Teâlâ onu, kendisine zulmettiğini ikrar ettikten (suçunu kabul ve itiraf ettikten) sonra kurtardı."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine duasını kabul ettik."* Yani onun günahını itirafta saklı olan ve en güzel şekilde dile getirilmiş olan duasını kabul ettik. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Sıkıntıya düşenlerden her kim bu şekilde dua ederse kesinlikle duası kabul edilir."[118]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onu sıkıntıdan kurtardık."* Yani onu zillet, vahşet ve yalnızlıktan kurtardık. Bu, balığın onu dört saat sonra sahile atmasıyla gerçekleşti. Bunun üç gün sonra olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte biz müminleri böyle kurtarırız."* Yani Yunus'u içine düştüğü sıkıntıdan kurtardığımız gibi, müminleri de Allah'a ihlâsla dua ettiklerinde, gam ve sıkıntılarından böyle kurtarırız.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah'ın, kendisiyle dua edildiğinde kabul ettiği ve bir şey istendiğinde verdiği ismi, Yunus b. Mettâ'nın yaptığı duadaki ism-i şerifidir." Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, o dua Yunus'a mı hastır?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Hayır, bilakis o, bütün müminlere has bir duadır. Allah Teâlâ'nın, 'Biz müminleri böyle kurtarırız' âyetini işitmedin mi?"[119]

87-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin için ezelde ilâhî inâyet (özel rahmet ve destek) takdir edilmişse, işlemiş olduğu suç onu içinde bulunduğu güzel halinden uzaklaştırmaz ve velilik dairesinden çıkarmaz. Bilakis yüce Allah onun işlediği suç derecesinde ve makamının yüceliğine göre, ona dünyada, bedeninde veya malında bela vererek kendisini edeplendirir; sonra makamına döndürür. Allah kendilerinden razı olsun, bu konuda sûfîlere ait pek çok hikâye vardır. Onlardan biri Hayr en-Nessâc'ın (kuddise sırruhû) hikâyesidir. Onun başından geçen olay şudur:

---

[118] Tirmizî, Daavât, 82; Ahmed, *Müsned*, 1/170; Hâkim, *Müstedrek*, 1/505.

[119] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/107-108; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/270; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/668.

Bir gün kendisine, "Senin sanatın dokumacılık mı idi ki sana 'Dokumacı Hayr' dendi?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"Hayır, ben önceleri dokumacılık yapmadım. Bu ismin bana verilmesi şöyle oldu: Ben, Allah'a söz vererek, yaş hurma yememeye karar vermiştim. Bir defasında nefsim bana galip geldi ve bir rıtl (yaklaşık yarım kilo) taze hurma aldım, yemek için bir yere oturdum. Tam o sırada başıma bir adam dikildi, boğazıma sarılarak,

'Ey kötü köle, sen efendinden kaçarsın ha!' diyerek beni yakaladı. Meğer bu adamın 'Hayr' isminde, ondan kaçmış bir kölesi varmış. Allah Teâlâ benim sûretimi o köleye benzetti, adam da beni kölesi zannederek dükkânına götürdü. Bana, 'İşini yap!' diyerek, bana pamuğu dokumamı istedi. Ben de tezgâha ayaklarımı salıp dokumaya başladım. Sanki bu işi senelerce yapmış gibi iş yapıyordum. Bir ay bu şekilde adamın yanında kalıp çalıştım. Sonra bir gece, sabah namazına kalkmıştım, elimi açıp, 'İlâhî, bir daha sözümden dönmem, böyle bir şey yapmam!' dedim. Sabah olunca bendeki hal gitti, eski halime döndüm, benim onun kölesi olmadığım anlaşıldı, beni serbest bıraktılar. İsmim 'Hayr en-Nessâc=Dokumacı Hayr' olarak kaldı. Bu işin başıma gelme sebebi, nefsimin arzusuna uymam idi."

Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hayr el-Askalânî'nin olayı da konumuza bir örnektir. O demiştir ki: "Senelerce canım balık yemek istedi fakat alıp da yemedim." Bir gün kendisine helâlinden bir balık geldi; onu yemek için elini uzattığında, parmağına balığın kılçığı battı, bu yüzden parmağı iltihaplanıp yara oldu, sonunda zayi olup gitti. Bunun üzerine Ebü'l-Hayr, "İlâhî, helâlinden bir arzusuna elini uzatanın hali budur; ya haram bir arzusuna elini uzatanın hali nasıl olur!" dedi.

Allah kendisinden razı olsun, İbrahim Havvâs'ın yaşadığı olay da bu konuda bir örnektir. O demiştir ki:

"Bir yoluculuk sırasında acıktım; o sırada Rey şehrine varmıştım. İçimden, 'Bu şehirde tanıdık birileri çıkar, gideyim de karnımı doyurayım!' dedim ve şehre girdim. Şehirde beni tanıyanlar çıktı; misafir edip karnımı doyurdular. Sonra, izin alıp ayrıldım. Şehrin iç kesimlerine doğru girdim; orada birilerinin açıktan günah işlediklerini gördüm. Şunları uyarayım, kendilerine iyiliği emredeyim, diye yanlarına vardım. Onları kötü işten vazgeçireyim derken, adamlar beni yakalayıp dövdüler. Sonra kendi kendime, 'Bu iş neden başıma geldi; çektiğim açlıktan mı acaba?' diye düşünürken, sırrımda bana şöyle seslenildi: 'Sen açlığını gidermek için kalbinle, tanıdıklarına güvendin, yaratıcına güvenmedin!' dendi."

Seçkin velilerin yaşadığı bu tür örnekler çoktur. Onlar, yüce Allah'a çok yakın oldukları için, yaptıkları az bir edep dışı hareketten dolayı bir şekilde edeplendirilirler, sonra makamlarına döndürülürler. Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] başına gelen olay da bu türden bir şeydir. O da kendisine özel bir izin verilmeden önce beldesinden çıktı, bunun için Allah kendisini, makamına uygun şekilde edeplendirdi. Sonra onu peygamberlik ve insanları davet işine geri döndürdü.

Şeyhlerden birinden şunu işitmiştim: "Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] malına musibet gelmesinin sebebi şu idi: Onun malının yakınlarında bir kâfir vardı; Hz. Eyyûb malından dolayı kâfiri idare ediyordu. Bu yüzden, onu edeplendirmek ve kemale erdirmek için kendisine ve malına musibet verildi." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Zekeriyya'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَۚ ﴿٨٩﴾
فَاسْتَجَبْنَا لَهُۘ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا
يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ وَكَانُوا لَنَا خَاشِعٖينَ ﴿٩٠﴾

89. ***Zekeriyya'yı da an. Hani o Rabb'ine, "Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en hayırlısısın" diye dua etmişti.***

90. ***Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı ihsan ettik; eşini de kendisi için*** *(çocuk doğurmaya)* ***elverişli hale getirdik. Gerçekten onlar*** *(bahsedilen peygamberler),* ***sürekli hayırların içinde koşuyorlardı; ayrıca*** *(rahmetimizi)* ***umarak ve*** *(azabımızdan)* ***korkarak bize yalvarıyorlardı. Onlar, ayrıca bize karşı derin saygı içindeydiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Zekeriyya'nın da haberini an. Hani o,* çocuk istemek için *Rabb'ine şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Beni yalnız bırakma!'* Beni, kendisine vâris olacak bir çocuğu bulunmayan tek başına kalmış biri yapma!" Sonra Allah'a teslim olarak işini O'na havale edip, *"Sen, vârislerin en hayırlısısın"* dedi. Yani sen bana yetersin; bana bir vâris nasip etmesen de aldırış etmem; çünkü sen en hayırlı vârissin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onun da duasını kabul ettik ve ona* çocuk olarak *Yahya'yı ihsan ettik; eşini de kendisi için* çocuk doğurmaya *elverişli hale getirdik."* Yahut onun ahlâkını güzelleştirerek güzel geçinilen biri haline getirdik. Hanımı daha önce geçinilmesi zor biriydi.

"Gerçekten onlar, bahsedilen peygamberler, sürekli *hayırların içinde koşuyorlardı."* Yani onlar, sürekli hayır yollarında koşmaları ve onu elde etmek için yarışmaları sebebiyle, dualarının kabul edilmesini hak ettiler; biz de istedikleri şeylerde arzularını yerine getirip ihtiyaçlarını giderdik. Onlar bunu, bütün hayırların içinde sabit ve kararlı olarak yapıyorlardı.

Âyette, *"Onlar sürekli hayırların içinde koşuyorlardı"* buyrulması, onların, hayırların dışında, kıyısında kenarında değil, sürekli içinde olduklarını bildirmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* rahmetimizi *umarak ve* azabımızdan *korkarak bize yalvarıyorlardı."* Yani onlar, sevabını veya kabul edileceğini umarak, azaptan yahut isteklerinin sonuçsuz kalacağından korkarak dua ediyorlardı.

Yahut onlar, rağbet ve korku için dua ediyorlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, ayrıca bize karşı derin saygı içindeydiler."* Onlar, size karşı boyun eğmiş olarak korku içindeydiler. Yani onlar, bu yüce mertebelere sadece bu güzel vasıflara sahip oldukları için ulaştılar ve Allah tarafından seçilmeyi hak ettiler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakiki veliliğe vâris olmada galip olan durum, vârisliğin nesebin dışındaki kimselere nasip olmasıdır. Mecazi velilikteki vârislik ise bazan nesepten gelenler için bazan da nesebin dışındakiler için gerçekleşir. Mecazi velilik, güzel hal ve ilim makamıdır. Hakiki velilik ise fenâ ve bekâ makamlarıyla, peygamberin izinde manevi terbiyeye ehil olmaktır. Manevi faydanın kesilmemesi için bu velinin, kendisine bir vâris istemesinde bir sakınca yoktur.

Şeyh İbn Meşîş'in, "Yâ Rabbi, kulun Zekeriyya'nın duasını işittiğin gibi benim de duamı işit (Onun vârisi olması için yaptığı duayı kabul ettiğin gibi benim de duamı kabul et)" sözü hakkında denmiştir ki: "O bu sözüyle ruhanî (manevi) vâris isteğine işaret etmektedir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Gerçekten onlar, sürekli hayırların içinde koşuyorlardı" âyetinde, Allah tarafından seçilmenin (veliliğin) sebebine işaret edilmektedir, çünkü onun yolu, hayırlı amellere ve her türlü taate koşmaktır. Bu amellerin en kuvvetlisi şu üç şeydir: Sürekli Allah'ı zikir, Allah hakkında güzel zan sahibi olmak ve kullar hakkında hep güzel düşünmek.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"İki güzel huy var ki onlardan daha yüksek bir hayır yoktur; bunlar, Allah hakkında güzel zan sahibi olmak ve Allah'ın kulları hakkında güzel düşünmektir."*[120]

"Onlar, ümit ve korku ile dua ediyorlardı" âyetinde anlatılan durum, Allah Teâlâ'ya şevkle yönelen ve doğru yolu bulmak isteyen tâliplerin

---

[120] Hadisi bu lafızlarla tesbit edemedik. Hadisin ilk kısmıyla aynı manada bir haber için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-Zan Billâh*, nr. 82, 83 (Beyrut 1993). Yine Hz. Ali'den [radıyallahu anh] gelen bir haberde şöyle buyrulmuştur: *"İki vasıf vardır ki onlardan daha büyük bir iyilik yoktur; bunlar, Allah'a iman ve Allah'ın kullarına faydalı olmaktır"* (bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2810; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/248..

halidir; onlar, Allah'a vuslat ümidiyle ve ondan kopup geri dönmekten korkarak dua ederler. Bazan vâsıl olmuş kimseler için, manen daha fazla ilerlemeye bir rağbet olur ve onlar aynı zamanda manevi seyrin durup ilâhî huzurdan uzaklaştırılma korkusunu yaşarlar.

Âriflerden biri demiştir ki: "Ümit ve korku, her mümin için gerekli olan iki özellikter. Eğer ümit olmazsa kul ilâhî rahmetten ümidini keser; bu, küfürdür. Şayet kulda, ilâhî azaptan korku bulunmazsa kul kendisini emniyette görür; bu da küfürdür."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Meryem'in ve Hz. İsa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Meryem ile Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا
وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩١﴾

91. ***Irzını iffetle korumuş olan Meryem'i de an. Biz ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu âlemler için bir ibret yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Irzını,* haramdan *iffetle korumuş olan Meryem'i de an."* Bu ifade onun, hakkında düşünülen her türlü ayıp ve kusurdan son derece uzak olduğunu bildirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ona ruhumuzdan üfledik."* İsa onun karnında iken, kendisine ruhunu üfledik. Yahut ruhumuz Cibrîl vasıtasıyla onu Meryem'in elbisesinin cebinden kendisine üfledik. Bu üfleme ile İsa'yı annesinin rahminde yarattık.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ruhumuzdan ..."* ifadesiyle ruhu zatına nisbet etmesi, Hz. İsa'ya şeref bahşetmek içindir.

"Onu ve oğlunu âlemler için bir ibret yaptık." O ikisinin durumu, âlemler için ilâhî bir delil ve ibrettir. Gerçekten kim onların halini iyi düşünürse Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretini iyi anlar.

Âyette, onların ikisinin hali için, *"Onu ve oğlunu âlemlere bir âyet yaptık"* dendi, iki âyet denmedi; çünkü onların ikisinin halinin toplamı, bir mucizedir; o da Hz. Meryem'in Hz İsa'yı babasız olarak doğurmasıdır.

Şöyle de denmiştir: Âyet şu manadadır: Biz Meryem'i bir âyet (mucize ve ibret) yaptık, aynı şekilde oğlunu da bir âyet yaptık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

91. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, küçüklüğünde takvayı elde ederse o, büyüklüğünde de takvalı olacağına dair bir alamet olur.

İnsanlar dilinde şöyle bir tabir vardır: Çifte koşulacak öküz, zor ve zayıf halinde (küçüklüğünde) belli olur.

Sûfîler şöyle demişlerdir: "İnsanın manevi yoldaki ilk hali, nihayetini gösteren bir aynadır."

Hikmet sahipleri demiştir ki: "Küçüklükte elde edilen şeyler, yaşlılığa (ihtiyarlık haline) hizmet eder."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün Peygamberler Tevhid İnancında İttifak Etmiştir

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberlerin Allah'ın birliği hususunda görüş birliği içinde olduklarından bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةًۘ وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوٓا اَمْرَهُمْ
بَيْنَهُمْۜ كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ۟ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ
مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهٖۚ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

92. İşte (peygamberlerin getirdiği) bu tevhid dini, sizin tek dininizdir. Rabb'iniz de benim; öyle ise sadece bana kulluk edin.

93. Fakat insanlar, aralarındaki dinî birliği paramparça ettiler. Ancak sonunda hepsi bize dönecek.

94. Artık kim mümin olarak salih amellerden yaparsa onun ameli inkâr edilmez (gayreti karşılıksız bırakılmaz); şüphesiz biz onun amelini yazmaktayız.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu tevhid dini, sizin tek dininizdir."* Yani bahsedilen peygamberlerin üzerinde yürüdüğüi ve birleştiği tevhid yolu, sizin üzerinde olmanız gereken dininizdir; sakın onun dışına çıkmayın. Peygamberlerin getirdiği ilâhî hükümler, birbirinden farklı olsa da bu tevhid inancında farklılık yoktur.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Peygamberler, babaları bir, anneleri farklı olan çocuklar gibidir."*[121] Yani onlar, işin aslı olan tevhid inancında birdirler, getirdikleri dinin hükümleri ise birbirinden farklıdır.

İmam Kuşeyrî, *"Rabb'iniz de benim; öyle ise sadece bana kulluk edin"* âyeti hakkında demiştir ki: "Sizi kendi irademle yaratıp büyüten ve besleyen benim; öyle ise siz de buna şükretmek ve kullukla övünmek için sadece bana kulluk edin."

Âyet, bütün insanlara hitap etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat insanlar, aralarındaki dinî birliği paramparça ettiler.* Tevhid inancını bozdular, farklı gruplara ayrıldılar." Âyet sanki tevhid ehline, onların yaptıkları çirkin işleri yasaklamakta ve şöyle demektedir: Onların, bütün dinlerin üzerine birleştiği Allah'ın tevhid dinine karşı işledikleri suçun büyüklüğüne bakmıyor musunuz?

Cenâb-ı Hak sonra onları şöyle uyardı: *"Sonunda hepsi bize dönecekler."* Yani dinlerini parça parça edenlerin her biri, ölümden sonra tekrar dirilerek bize dönecekler; o zaman biz onlara amellerine göre karşılık veririz.

---

[121] Buhârî, Enbiya, 48; Müslim, Fezâil, 143; Ebû Davud, Sünnet, 13.

Hak Teâlâ sonra, vereceği karşılığı açıklayarak şöyle buyurdu: *"Artık kim mümin olarak* herhangi bir *salih amel yaparsa onun ameli inkâr edilmez."* Yani o kimse Allah'a, resûlüne ve inanılması gereken şeylere iman ederek salih ameller yaparsa amelinin sevabından mahrum olmaz; tam aksine yaptıkları kabul edilip karşılığı verilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Mümin olarak ..."* demek, sonunda imanlı olarak ölürse, demektir." O, bu sözüyle sanki son nefese işaret etmektedir. Çünkü kim, son nefeste imanlı olarak ölmezse onun amellerine bir sevap verilmez."[122] Bu halden Allah'a sığınırız.

Küfran yani yaptığın inkâr ve nankörlük, sevaptan mahrumiyeti anlatmak için kullanılan bir tabirdir. Şükür ise yapılan amele sevap vermeyi anlatmak için kullanılır. Âyette, "Onun ameli asla inkâr edilmez" buyrulması, Allah Teâlâ'nın, mümin kulun yaptığı iyilikleri ve salih işleri örtüp inkâr etmekten son derece yüce ve uzak olduğunu belirtmek içindir.

Âyette, amele "sa'y" denmesi, kulun bütün gayretlerinin sayıldığını ve değerlendirildiğini göstermek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz biz onun amelini yazmaktayız."* Onların yapmış olduğu amelleri amel defterlerinde tesbit ederiz ve hafaza meleklerine bu şekilde yazmalarını emrederiz; ondan yazılmadık hiçbir şey bırakmayız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

92-94. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, sûfiler, ilâhî huzura seyirlerinde ve terbiye yolundaki gidişatlarında, zaman, mekân ve şahıslara göre farklı usul ve yöntemlere sahiptirler. Nihayet hallerinde ise birdirler. Onların nihayet hali, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, hakikati görme ve ihsan makamı olan irfan güneşinin kalplerinde parlamasıdır. Sûfiler bu hale, fenâ ve bekâ derler ki o has tevhiddir.

---

[122] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/193.

Bir tanesi bu durumunu şöyle dile getirmiştir: "Bizim sözlerimiz farklıdır, sadece senin güzelliğin birdir; hepimiz senin güzelliğine işaret etmekteyiz."

Bunun sebebi şudur: Zevk ve tatma ile elde edilen bir şey farklı olmaz; aksine temiz ve sağlam zevki olan kimse onun tadını alır. Evet, bulunan şey aynı olmakla birlikte, bulanların meşreplerine göre zevklerinde farklılık olur. Meşrepleri ise nefislerini o yolda feda etmeye ve Allah için satmaya göre değişiktir. Onların manevi zevkleri ayrıca, kalplerini günah ve mâsivadan temizleyip arındırmaya göre de farklılık arzeder. Yine her birinin Hak yolundaki ciddiyet ve gayretine göre de elde edilen manevi zevklerde farklılık olur. Bununla birlikte bütün ârifler, Allah'tan gelen bir basiret (nur) ve delil üzere gitmekte ve hareket etmektedir. Allah Teâlâ bizleri onların zikriyle faydalandırsın ve onların yolunda yürütsün. Âmin.

Herkesin Dönüşü Yüce Allah'adır

Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"Hepsinin dönüşü bizedir"* âyetini tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتّٰى
اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾
وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا
يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

95. *Helâk ettiğimiz bir şehir halkının (öldükten sonra bize) dönmemesi imkânsızdır.*

96. *Nihâyet Ye'cûc ve Me'cûc (setleri) açıldığında, onlar her tepeden akın ederler.*

97. Ve gerçekleşecek olan vaat (anı) yaklaşınca, inkâr edenlerin gözleri (hayret ve şaşkınlıktan) donakalır! O zaman, "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz, bundan habersizdik, daha doğrusu biz zalim kimselerdik" derler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Helâk ettiğimiz,* yani azgınlıklarından dolayı helâk olmasını takdir ettiğimiz yahut helâk olmasına hükmettiğimiz *bir şehir halkının* öldükten sonra tekrar dirilerek bize *dönmemesi imkânsızdır."* Onların tekrar diriltildikten sonra mahşere gelip amellerinin karşılığını görmeleri kaçınılmazdır.

"Hepsinin dönüşü bizedir" âyetinde belirtildiği gibi, bu kimseler de kesinlikle Allah'a dönecekler kapsamına girdikleri halde, kendilerinin ayrıca dile getirilmeleri; onların, öldükten sonra dirilmeyi ve Allah'a dönmeyi inkâr etmelerindendir; diğerleri ise böyle değildir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kendilerini helâk etmeyi istediğimiz bir belde insanlarının tövbeye dönmeleri mümkün değildir.

Bir diğer mana: Kendilerini fiilen helâk ettiğimiz bir belde insanlarının dünyaya dönmesi imkânsızdır.

Bu âyette, ölenlerin dünyaya geri döneceğini söyleyen Râfizîler'e ve tenasüh fikrinde olanlara (öldükten sonra ruhların başka bedenlere geçtiğini söyleyenlere) ret vardır.

Bu âyeti, bir öncesine bağlayarak ona şu manayı verenler de olmuştur: Müminler gibi salih amel yapmak, kendilerini helâk etmeyi istediğimiz şehir halkı için mümkün değildir; çünkü onlar azgınlıklarından dönmezler.

Zeccâc[123] demiştir ki: "Kendilerini helâk etmeyi istediğimiz şehir halkından bir amelin kabul edilmesi imkânsızdır; çünkü onlar inkâr ve isyanlarından dönmezler, yani tövbe etmezler."[124]

---

[123] Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Seri b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn,* 11/87-90).

[124] bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh,* 3/405.

Yani onlar, üzerinde bulundukları helâk halinde devam ederler yahut onların tövbeden kaçınmaları devam eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'ün setleri açıldığında ..."* Sûra üfürüldüğünde ve kıyamet koptuğunda onlar inkârlarından dönerler, fakat bu dönüşleri kendilerine bir fayda vermez.

Ye'cûc ve Me'cûc iki kabiledir.

Şöyle denilmiştir: "İnsanlar on gruptur; dokuzu *Ye'cûc ve Me'cûc'tür.*

Ye'cûc ve Me'cûc'ün setleri açılınca, *onlar her tepeden akın ederler."*

Âyete şu mana da verilmiştir: İnsanlar, kabirlerinden kaldırıldıktan sonra mahşer yerine doğru akın ederler.

Şu hadis-i şerif, âyette geçen akın etmenin, *Ye'cûc ve Me'cûc'e ait* olduğunu göstermektedir: " *Ye'cûc ve Me'cûc'ün seddi açılır; onlar insanların üzerine doğru akın ederler."*[125]

Mücâhid'den gelen bir okuyuş şekli ise âyetin "akın ederler" kısmının, kabirden çıkanlarla ilgili olduğu görüşünü desteklemektedir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Ve gerçekleşecek olan vaat edilen* an *yaklaşınca, inkâr edenlerin gözleri* yerlerinden dışa fırlamış şekilde *donakalır."* O anın dehşetinden göz kapaklarını indirip kaldıramazlar, öylece bakakalırlar. Bu durum, dirilme ve hesap için ikinci kez sûra üfürmeden sonra, mahşere sevk anında olacaktır.[126]

O zaman şöyle derler: *"Yazıklar olsun bize!"* Ey helâkimiz neredesin; işte senin zamanın, haydi gel! *"Gerçekten biz,* bundan tam bir gaflet içindeydik; bu âniden başımıza gelen yeniden dirilmekten ve hesap için Allah'a dönmekten habersizdik; âyet ve uyarılarla onun gerçek olduğu konusunda uyarıldığımızda bir şey bilmiyorduk, *daha doğrusu biz,* bunca âyet ve uyarıları yalanlayarak *zalim kimselerden olduk."* Yahut bizler, kendimizi ebedî azaba iterek nefsimize zulmedenlerden olduk.

---

[125] Buhârî, Fiten, 4, Enbiya, 7; Müslim, Fiten, 1-3; Tirmizî, Fiten, 24; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed, *Müsned,* 2/341, 530.

[126] Açıklama için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/408; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* 4/357.

Bu söz, daha önce söyledikleri, *"Bizler ondan gafildik"* sözlerinden dönmek anlamına gelir. Yani bizler aslında ondan habersiz değildik, çünkü birçok âyet ve uyarıyla bu konuda uyarıldık; tam aksine bizler, onları yalanlayarak zalimlerden olduk. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kıyametin ilk alametleri şunlardır: Deccâlin çıkması, Hz. İsa'nın gökten inmesi, Adn bölgesinden bir ateşin çıkıp insanları mahşere (mahşerin gerçekleşeceği Şam bölgesine) sevketmesi. Onlar öğle vakti bir yerde durup dinlendikleri zaman ateş de onlarla birlikte durur. Dumanın, dâbbetü'l-arz denen hayvanın ve Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması."[127]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ye'cûc ve Me'cûc'ün ölümünden sonra, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] kalış süresi başlar. Bu süre, emniyet, bolluk ve huzur içinde geçecek bir süredir. Onun yedi sene süreceği söylenmiştir. Bunun kırk sene süreceğini söyleyenler de olmuştur. Bu süre bitince, Hz. İsa [aleyhisselâm] vefat eder ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ravzasına gömülür. Sonra bir rüzgâr eser, bütün müminlerin ruhu alınır; yeryüzünde "Allah Allah" diyen hiç kimse kalmaz. Bunun 100 sene veya daha az süreceği de söylenmiştir. Sonra Kâbe yıkılıp harap olur. Sonra hayatta olanların ölmesi için sûra üfürülür ve artık gerçek olan vaat (kıyamet) yaklaşmış olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

95-97. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın vesvese ve kötü düşüncelerle helâk ettiği harap kalbin ilâhî huzura girmesi haramdır. O kalbe, bir sürü boş meşguliyetin, fitnenin ve kötü düşüncenin kapısı açılmıştır; bunlar kalbi bozup harap ederek şeytanların yerleştiği bir çöplük durumuna getirmiştir. Bu durumda, kalbin bütün bu vesvese, kötü düşünce, boş meşguliyet ve bağlardan temizlenmedikçe ilâhî huzura dönmesi haramdır.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "İlâhî kudsî huzur, nefis (ve benlik) sahiplerine haramdır."

---

[127] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/273. Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Müslim, Fiten, 40-41.

Gerçek olan vaat yaklaşınca ki bu insanın ecelidir, kâfir ve gafil insanlar, "Hay yazık bize, gerçekten biz bundan habersizdik, âlemlerin Rabb'ine kavuşmak için hiçbir hazırlık yapmadık, O'na hasta bir kalple ulaşıyoruz!" derler. Bu duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Kâfirlerin Başına Gelecek Azap

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, gerçek vaat gerçekleşince (kıyamet kopup herkes hesap için ilâhî huzura sevkedilince) kâfirlerin sonunun ne olacağından bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ
﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هٰٓؤُلَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا
زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

98. *Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz.*

99. *Eğer o taptıklarınız birer ilâh olsalardı oraya (cehenneme) girmezlerdi. Hepsi orada ebedî olarak kalacaklardır.*

100. *Onlar için orada acı bir inleme ve feryat vardır. Onlar orada hiçbir şey işitmezler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Kureyş kafileleri ve sizin yolunuzda gidenler! *Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler*, putlar ve şeytanlar *cehennem odunusunuz.*"

Onların, şeytanlara itaat etmeleri ve izlerinden gitmeleri, onlara ibadet etmeleri anlamına gelir. Allah'tan başka ibadet edilen şeylerin kapsamına güneş, ay, yıldızlar ve akılsız bütün varlıklar girmektedir. Hadis-i şerifte hepsinin birlikte ateşe atılacağı bildirilmiştir. Cansız varlıkların ateşe atılması, onlara tapanları susturmak ve rezil etmek içindir; çünkü cansız varlıklar ateşten zarar görmezler.

Kendisine tapılanlar içinde (Hz. İsa ve melekler gibi) akıllı olan varlıklara gelince, onlar âyetin hükmüne girmezler.

Kendilerine tapılan akıllı varlıkların da bu hükmün içine gireceğini söyleyenler, biraz sonra gelen, *"Tarafımızdan kendilerine güzel âkıbet takdir edilmiş olanlara gelince, onlar cehennemden uzak tutulurlar"* âyetiyle, Hz. İsa'nın ve meleklerin bu hükümden istisna edildiğini söylemişlerdir.

Demek ki her kim Allah'tan başka bir varlığı taparsa onunla birlikte bulunur. Putlar ve onlara tapanlar cehennem odunudur, yani cehennemin yakıtıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz oraya,* cehenneme *gireceksiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer o taptıklarınız,* sizin zannettiğiniz gibi *birer ilâh olsalardı, o cehenneme girmezlerdi. Hepsi,* yani Allah'tan başkasına tapanlar ve kendisine tapılanlar *orada ebedî olarak kalacaklardır."*

"O kâfirler için orada, ateşin içinde *acı bir inleme,* ağlama ve feryat vardır. *Onlar orada hiçbir şey işitmezler."* Çünkü onların birbirlerinden bir şey işitmesi, bir çeşit huzur ve rahatlık vesilesidir.

İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar cehennemde ateşten tabutlar içine konulur. O tabutlar, başka tabutların içine konur, Bütün tabutlar ateşten çivilerle çivilenir; artık hiçbir şey işitmezler."[128]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Mescid-i Harâm'a girdi. Kureyş'in ileri gelenleri de Hatîm denen yerde oturuyorlardı. O zaman Kâbe'nin etrafında 360 tane put bulunuyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], gidip Kureyş'in ileri gelenlerinin yanına oturdu. İçlerinden Nadr b. Hâris, Allah Resûlü'nün karşısına çıktı. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] onunla konuştu ve kendisini susturdu, sonra onlara,

---

[128] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/415; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/275; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/681.

"Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz" âyetiyle devamındaki iki âyeti okudu. O sırada, Abdullah b. Ziba'râ çıkageldi. Onları, yüzleri asık bir halde bir şeyleri tartışırken görünce,

"Tartıştığınız konu nedir?" diye sordu. Velîd b. Mugîre, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediklerini gizledi, sadece içlerinden biri onun söylediklerini haber verdi. Bunun üzerine İbnü'z-Ziba'râ, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz, diyen sen misin?" diye sordu. Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, ben söyledim" dedi. İbnü'z-Ziba'râ,

"Kâbe'nin rabbine yemin olsun ki seninle bir konuda hesaplaşacağım. Yahudiler Üzeyir'e, hıristiyanlar Mesih'e (İsa'ya), Müleyhoğulları da meleklere tapmıyor mu?" diye sordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar bu saydıklarına değil, kendilerine bu işi emreden şeytanlara tapıyorlar (senin düşündüğün gibi Üzeyir, Mesih İsa ve melekler, kendilerine tapanlarla birlikte cehennemde olmayacaklar!)" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlara gelince, onlar cehennemden uzak tutulurlar" âyetini indirdi.[129]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her kim Allah'tan başka bir şeye taparsa o, aslında şeytana tapmaktadır; çünkü ona bunu emreden ve kendisine süslü gösteren şeytandır. Kıyamet günü hakikatler ortaya çıktığında, kendilerine ibadet edilen varlıkların ondan uzak durup kabul etmemeleri de bunu göstermektedir. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"O gün Rabb'in, onları ve Allah'tan başka taptıklarını birlikte haşredip taptıklarına, 'Benim şu kullarımı siz mi saptırdınız yoksa onlar mı doğru yoldan saptılar?' diye sorar. Onlar, 'Seni bütün noksanlıklardan yüce ve uzak

---

[129] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/417; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/276.

tutarız; bize seni bırakıp da başkasını dost edinmek yaraşmaz' derler" (Furkan 25/17-18).

Şu âyet de bu konudadır: *"Şeytan onlara amellerini süslü göstererek kendilerini doğru yoldan saptırdı"* (Ankebût 29/38).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

98-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir şeyi severse kıyamet günü onunla birlikte haşredilir. Allah'ın dostlarını seven kimse, onlarla birlikte haşredilir. Salih insanları seven kimse, onlarla birlikte haşredilir. Günahkârları seven kimse, onlarla birlikte haşredilir. Kim dünyayı severse onunla birlikte diriltilir, sonra cehenneme gönderilir. İşte bu şekilde, herkes sevdiği ile birlikte bulunur.

Cennetliklerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, saadet ehli cennetlik kimselerin halinden ayrıca bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰىٓ أُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ
حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ
الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

101. ***Şüphesiz, tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlar, cehennemden uzak tutulurlar.***

102. ***Onlar, cehennemin uğultusunu duymazlar; canlarının istediği nimetler içinde ebedî kalırlar.***

103. ***O en büyük korku onları üzmez. Melekler kendilerini karşılayarak, "İşte bu, size vaat edilen (mutlu) gününüzdür" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlar ..."*

Âyette geçen "güzel bir hale" şu manalar verilmiştir:

O, en güzel huydur yani en güzel ahlâktır.

Yahut güzel hal, kendileri için takdir edilen en güzel şey yani ebedî saadettir.

Yahut güzel hal, taatleri yapmaya muvaffak edilmeleridir.

Veya güzel hal, sevap müjdesidir.

"Onlar cehennemden uzak tutulur; çünkü onlar cennettedir. Cennetle cehennem arasında ne kadar fark vardır!

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, 'Onlar uzaklaşırlar' denmedi, 'uzaklaştırılırlar' dendi. Bu, ibadet ehlinin şunu bilmesi içindir: İşin aslı, ilâhî takdire ve Allah'ın ezeldeki hükmüne bağlıdır; yoksa kulun kendi başına uzaklaşmasına veya yaklaşmasına bağlı değildir."[130]

İmam Kuşeyrî, sanki Cenâb-ı Hakk'ın hadiste geçen şu sözüne işaret etmektedir: *"Bunlar da cennete gider; (artık onların amellerine) aldırış etmem!"*[131]

"Onlar cehennemin uğultusunu duymazlar." Yani onun çıkarttığı sesi ve alevlerinin hareketlenmesini işitmezler. Bu ifade, onların cehennemden son derece uzak olduklarını mübalağa ile anlatmaktadır. Yani onlar, cehenneme hiç yaklaşmazlar ki onun ve içindekilerin sesini işitsinler.

Müfessir Kevâşî[132] demiştir ki: "Onlar, cennetteki yerlerine yerleştikleri zaman, cehennemin sesini ve onun alevlenmesinin hareketini işitmezler."

---

[130] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/195.

[131] Ahmed, *Müsned*, 5/239.

[132] Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Bu, onların cennete girmesinden sonra olur; çünkü hadis-i şerif, insanların hesap için toplandığı yerde cehennemin şiddetle ses çıkardığında, peygamberler ve melekler dahil ayakta kimsenin kalmayıp herkesin diz üstü secdeye kapanacağını ifade etmektedir."[133]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki:

"İbn Atıyye'nin işaret ettiği hadisin, peygamberler ve büyük zatlar hakkında da geçerli olduğunu kabul ettiğimizde, hadisin manası şu olur: Onlar, o anda Allah Teâlâ'nın celâlini müşahede ettiklerinde O'nu yüceltmek için secdeye kapanırlar; bundan dolayı, 'Nefsim, nefsim derler, yoksa cehennemin korkusundan secdeye kapanmazlar.'"

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İnsanların kıyamet günü ilâhî azametin tecellisi karşısında kendilerinden geçtikleri ve içlerinden ilk uyanıp kendine gelenin Muhammed Mustafa [sallallahu aleyhi vesellem] olduğu, Buhârî'de nakledilmektedir.[134]

Buhârî'nin dışındaki hadis kitaplarında ise şu hadis geçmektedir:

"Kıyamet günü cehennem getirilir; onun yetmiş bin tane yuları vardır; her bir yuları yetmiş bin melek çekmektedir. Sonra cehennem öyle bir ses çıkarır ki peygamber ve melek dahil, hiç kimse ayakta kalmaz, hepsi secdeye kapanır."[135] *"O gün cehennem getirilir ..."* (Fecr 89/23) âyeti de bunu desteklemektedir.

Peygamberler, birer beşer olan kullardır; ilâhî celâl tecellisi onları da kaplar. Bu durum, onların peygamberlik makamına bir zarar vermez. Hem onların kendinden geçmesi ateşin korkusundan olmayıp ilâhî tecellinin dehşetinin kendilerine baskın gelmesindendir. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'yı görmek istemesi anında, dağa yapılan ilâhî tecelliyi müşahede edince kendinden geçip bayılması gibi. Yine Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] ilk vahiy aldığı günlerde Cebrâil'i [aleyhisselâm] aslî sûretinde görünce, kendinden geçip bayılması da buna bir örnektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[133] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/101.

[134] bk. Buhârî, Enbiya, 25; Tevhid, 31; Müslim, Fezâil, 160; Ebû Davud, Sünnet, 13.

[135] bk. Müslim, Cennet, 29; Tirmizî, Cehennem, 1.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cennetlikler, cehennemin sesini nasıl işitsinler ki; cehennem onları görünce ve kendileriyle karşılaşınca ateşi söner." Cafer-i Sâdık sonra şu hadis-i şerifi zikretmiştir:

"Cehennem mümine, 'Ey mümin, üzerimden çabuk geç, nurun ateşimi söndürecek' der."[136]

Onların cehennemin sesini işitmemesinin cennete girmelerinden sonra olduğunu şu âyet de göstermektedir:

"Onlar, canlarının istediği nimetler içinde ebedî kalırlar." Bu âyet, onların helâk ve hüsrandan kurtulmalarını belirttikten sonra, hemen peşinden, onların istedikleri şeyi elde ettiklerini açıklamaktadır. Yani onlar, son derece mükemmel nimetler içinde ebedî olarak kalırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O en büyük korku onları üzmez."* Bu korku, dirilmek için sûra üfürülme anında kabirlerden kalkmaktır. *"Melekler onları karşılar"* âyeti de bunu göstermektedir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar kabirlerinden çıktıklarında melekler kendilerini rahmetle karşılayarak onlara, *'İşte bu, size* ikram edilen keramet, sevap ve cennete girmenizden sonra içinde ebedî nimet *vaat edilen mutlu gününüzdür' derler."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Büyük korku, insanların cehenneme sürüldüğü andır."

Dahhâk ise büyük korkunun, cehennemliklerin üzerine cehennemin kapılarının kapanması olduğunu söylemiştir.

Bu korkunun, insanları bayıltan sûra üfleme olduğu da söylenmiştir. Ayrıca, büyük korkunun, kıyamet günü ölümün boğazlandığı an olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hakkında ezelde güzel hal ve âkıbet takdir edilen kimseler, bütün bu korkulardan kurtulur.

---

[136] bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/343; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/190; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/258; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 5/194; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/360.

Meleklerin onları cennetin kapılarında bekleyeceği, kendilerine hoş temennâda bulunarak, *"İşte bu, size dünyada vaat edilen mutlu gününüzdür"* diyecekleri, ayrıca iman ve taatlerine karşılık onlara türlü sevapları müjdeleyecekleri de söylenmiştir.

Görüldüğü gibi haklarında güzel âkıbet takdir edilenlerden kastın, bazılarının dediği gibi sadece Hz. İsa, Hz. Üzeyir ve melekler değil, iman ve salih amel sahibi bütün müminler olduğu açıktır. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[137]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Buna şöyle de cevap verilebilir: Âyet Hz. İsa, Hz. Üzeyir ve melekler hakkında inmiştir, ancak diğer bütün müminleri de kapsamına almaktadır; çünkü âyetin iniş sebebinin özel bir durum için olması, manasının genel olmasına mani değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

101-103. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû], *"Şüphesiz, tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlar ..."* âyeti hakkında demiştir ki: Cenâb-ı Hak şunu demek istiyor: Tarafımızdan kendileri hakkında, manevi terbiyenin başında özel inâyet takdir edilenler için, terbiyenin sonunda velilik hali zuhur eder."

"Onlar, cehennemden uzaklaştırılmışlardır" âyetinin işaretiyle deriz ki: Haklarında güzel âkıbet takdir edilenler, Allah'tan kopup dünyaya yönelme ateşinden uzak tutulmuşladır. Onlar, Allah Teâlâ ile meşgul olup bütünüyle dünyadan gönüllerini çektikleri ve ondan uzaklaştıkları için, mâsivanın sesini, dünyanın içinde meydana gelen fitne ve karışıklıkları işitmezler. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede lezzetinden ve her şeyin sahibi yüce dosta yakınlıktan canlarının istediği manevi nimetler içinde bulunup orada ebedî olarak kalırlar; dünyada ve ahirette büyük korku onları üzmez. Melekler onları, Allah'a ulaşma (vuslat) müjdesiyle karşılarlar ve kendilerine,

---

[137] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/360.

"İşte size vaat edilen gününüz budur" derler. O, yüce sevgiliye kavuşma ve en yakın dostun huzurunda, her şeye gücü yeten sultanın katında sürekli kalma nimetidir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizlere de bu saadetten bolca ihsan buyursun.

Göklerin Kâğıt Gibi Dürüleceği Gün

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kıyamet gününün bazı hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَآءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾

104. ***O gün, yazı yazılan kâğıtların dürülmesi gibi göğü düreriz. İlk yarattığımız gibi onu tekrar yaparız. Bu, yapmayı üstlendiğimiz bir vaattir. Şüphesiz biz vaadimizi yaparız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu da an: *O gün, yazı yazılan kâğıtların dürülmesi gibi göğü düreriz.*" Yani yazı yazan kimsenin yazdığı kâğıtları korumak için dürüp kaldırdığı gibi biz de kıyamet günü gökleri katlayıp düreriz.

Kâğıt manası verdiğimiz "es-sicil" kelimesine "melek" manasını verenler de olmuştur. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: İnsanın amellerini yazan meleğin onları bir sahifeye yazıp saklamak için dürdüğü gibi biz de kıyamet günü gökleri düreriz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İlk yaratılışı gerçekleştirdiğimiz gibi onu tekrar yaparız."* Yani onları ilk defa yarattığımız gibi, kendilerini öldükten sonra diriltti̇ğimizde tekrar aynı şekilde yaratırız. Mana şudur: Onları ilk yaratığımız gibi aynı şekilde yalın ayak, vücutları çıplak ve sünnetsiz olarak tekrar yaratırız. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizler kıyamet günü, yalın ayak, elbisesiz ve sünnetsiz olarak haşredilirsiniz. Kendisine ilk elbise giydirilecek olan kimse, Allah'ın dostu İbrahim'dir [aleyhisselâm]."[138] Çünkü o, Allah'a iman ettiği için ateşe atılırken, elbiseleri çıkarılıp atılmıştı. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bu sözünü işitince, "Vay başımıza gelenlere; insanlar çıplak vaziyette diriltilince birbirlerine bakmaktan çekinmezler!" dedi. O zaman Allah Resûlü,

"O zaman herkesin kendisini meşgul edecek ve onu başkasına bakmaktan alıkoyacak bir derdi vardır!" buyurdu[139] ve sonra, *"İlk yarattığımız gibi onu tekrar yaparız"* âyetini okudu.[140]

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz insanı sudan yaratmaya başladığımız gibi onu annesinden doğduğu günkü gibi tekrar yaratırız.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bazıları bu âyetin ve hadisin zâhirinden hareketle, ilk yaratılış halinde yaratılacak olan cennetliklerin, ağızlarında dişlerinin olmayacağını söylemişlerdir. Âyet ve hadiste buna dair bir delil yoktur. Âyette, Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretine ve kâfirlerin inkâr ettiği öldükten sonra dirilmenin meydana geleceğine dair bir delil vardır; yoksa onda cennetliklerin şekli açıklanmıyor. Hem dişlerin bulunmayışı bir noksanlıktır; halbuki cennette noksanlık ve kusur yoktur.

Cenâb-ı Hak, sonra yeniden dirilmeyi kuvvetle dile getirerek şöyle buyurdu: *"Bu, yapmayı üstlendiğimiz bir vaattir."* Yani, vaat ettiğimiz için onları yeniden diriltiriz. Bu, bizim yapmayı kendimize gerekli yaptığımız bir durumdur; biz vaadimize aykırı davranmayız. *Şüphesiz biz vaadimizi yerine getiririz.* Bu kesindir. Öyle ise ona hazırlanın; bu korkunç hallerden kurtulmak için önceden salih ameller yapıp gönderin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[138] Buhârî, Enbiya, 8, Rikak, 45; Müslim, Cennet, 58; Tirmizî, Kıyâmet, 3; Nesâî, Cenâiz, 118; Ahmed, *Müsned*, 1/223.

[139] Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 45; Müslim, Cennet, 56; Ahmed, *Müsned*, 6/53.

[140] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/428.

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalpte irfan güneşi parladığında, o, kâinatı görmekten uzaklaşıp Cenâb-ı Hakk'ı müşahede fezasına dalar. Artık onu ne bir sema gölgelendirir ne de bir yer taşır. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda ârif şair Şüşterî[141] demiştir ki:

"Daha önce gizli olan şeyler açığa çıktı (hakikat gösterildi), bütün kâinat dürülüp kaldırıldı."

Bu durum, Allah'ın, haklarında güzel hal ve âkıbet takdir buyurduğu kimselerin hedef noktasıdır. Onlara, manevi yolun başında Allah'a yönelme nurları parlar, sonunda ise Cenâb-ı Hak'la buluşma nurları parlar. O zaman kalpten kâinat silinip gider, kalbe irfan sırlarının denizi akar. Bu nimete ulaşan kul, himmetiyle bütün kâinatta tasarrufta bulunur; gelecek âyette buyrulduğu gibi.

Yeryüzünün Vârisleri

Cenâb-ı Hak bu konuda buyurmuştur ki:

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ
الصَّالِحُونَ ۝ اِنَّ فِى هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ۝

105. ***Andolsun biz, Zikir'den sonra Zebur'da da yeryüzüne kesinlikle salih kullarımın vâris olacağını yazdık.***

106. ***İşte bunda, kulluk eden bir kavim için yeterli öğüt vardır.***

---

[141] Şüşterî, Ali b. Abdullah en-Nümeyrî el-Mağribî el-Endelüsî'nin (v. 668/1269) künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Zikir'den* Tevrat veya levh-i mahfûzdan *sonra* Davud'un [aleyhisselâm] kitabı *Zebur'da da yeryüzüne,* onun her yanına, doğusuna ve batısına *kesinlikle salih kullarımın vâris olacağını yazdık."* Bu salih kullar, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetidir. Âyette, onlara övgü ve müjde vardır. Onda, gayba ait (ileride olacak) bir durum sanki gerçekleşmiş gibi haber verilmekte, Allah Teâlâ'nın bu ümmete yeryüzünün doğusunu ve batısını fethetmeyi nasip edeceği müjdelenmektedir. Şu âyette olduğu gibi:

"Allah, sizden iman edip salih amel işleyenlere, onları kesinlikle yeryüzüne vâris yapacağını vaat etti" (Nûr 24/55).

İmam Kuşeyrî, *"Salih kullarım ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetidir. Onların hepsi bu müjdenin kapsamına girer. Onlardan bazıları, Allah'ın nimetlerini hak etmişlerdir; onlar itaat edenlerdir. Onların bir kısmı da Allah'ın rahmetine uygun kimselerdir; onlar da günahkârlardır."[142]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserinde demiştir ki: "Bu âyeti, şu hadis-i şerif açıklamaktadır:

'Ümmetimden bir topluluk kıyamete kadar Allah'ın emrini ayakta tutmaya devam ederler. Onları terkedenler ve kendilerine karşı çıkanlar onlara bir zarar veremez. Bu durum, Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar devam eder. Onlar insanlara devamlı üstün gelirler'"[143] Bu hadis, âyetin vaat ettiği duruma uygundur.

Denilmiştir ki: Hadiste anlatılan grup, müminlerin içinde dine fayda veren değişik sınıflardan oluşmaktadır. Allah yolunda savaşan mücahidler, fakihler, muhaddisler, zâhidler, salihler, kötülükten sakındırıp iyiliği emredenler bu grubu oluşturmaktadır. Ben (Abdurrahman-ı Fâsî) derim ki: Manevi makamında temkin haline ulaşmış ârifler ve marifetullah sahibi rabbânî âlimler de bu gruba dahildir."

---

[142] Son kısmı hariç bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/197.

[143] Buhârî, İ'tisâm, 10; Müslim, İmâret, 53; Tirmizî, Fiten, 27, İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned,* 5/34, 269, 278.

Abdurrahman-ı Fâsî sonra demiştir ki: "Haklarında güzel hal ve âkıbet takdir edilen diğer sınıflar da bu gruba girer. Onların hepsinin bir arada bulunması gerekli değildir; onlar, dünyanın dört bir yanında farklı yerlerde bulunurlar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, tenkide açık bir izahtır; çünkü Kuşeyrî'nin de dediği gibi âyetin kastı bütün ümmettir, hadisin kastı ise ümmetin bir kısmıdır. Bu durumda, hadisin âyet için bir tefsir olması uygun değildir; çükü âyet, hadisten daha geneldir.

Salih insanların vâris olacağı yerin, Şam arazisi olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, onun cennet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"İşte bunda, kulluk eden bir kavim için yeterli öğüt vardır."* Yani bu sûre-i kerimede anlatılan haberlerde, güzel öğütlerde, müjde ve tehditlerde, Allah'ın birliğini ve peygamberliğin hak olduğunu gösteren kesin delil ve burhanlarda, ibadet ehli için yeterli öğüt ve delil vardır.

Yahut onda, kul için, Allah Teâlâ'nın rızası, sevgisi ve bol sevabından istediği hedefe ulaştıracak yeterli vesile vardır. Buna göre kim Kur'an'a tâbi olur ve onunla amel ederse istediği büyük sevaba ulaşır. Kur'an, cennet yolunun azığıdır; yolcuyu gideceği yere ulaştıran azık ve vesileler gibi o da mümin için en güzel bir vesile ve azıktır. O, bütün derdi, boş âdetler değil, ibadetler olan kimseler için, cennet yolunda en güzel azıktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

105-106. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, yeryüzüne ve beldelerine, kendisine teveccüh eden ve yönelen salih kullarını vâris yaptı. Onlardan her birinin vârisliği, Mevlâ'sına teveccüh ve yönelmesi derecesinde olur. Buradaki vârislikten kasıt, himmeti ve kalplere nüfuz eden kelâmıyla dinin ihyası ve insanların hidayetinde rehber olmaktır.

Bunu yapanlar da iki kısımdır. Bir kısım, insanların zâhirî iş ve ibadetlerini düzeltmek için zâhirî işlerde rehberlik ederler. Bunlar, Allah'tan korkan müttaki âlimlerdir. Onlar, İslâm dininin ıslahı için ilâhî vazife ve hükümleri tebliğ ederler. Onlar hakkında geniş bilgi, Tevbe sûresinin 122. âyetinin tefsirinde geçti.

Diğer bir kısım vârisler ise insanların iç âlemlerinde tasarruf ederler. Onlar, ârifibillâh olan tasarruf ehli zatlardır. Onlar da gavs, aktab, evtâd, abdal, nücebâ, nükabâ,[144] salihler ve terbiye şeyhleri gibi zatlar olup hepsi farklı mertebelerde tasarrufta bulunurlar. Onlar himmet, manevi hal ve sözleriyle insanları terbiye ederek iç âlemlerini tedavi ederler. Bu terbiye, kendilerine tâbi olanlar bütün çirkin sıfatlarından temizlenip her türlü faziletli ahlâkla süsleninceye ve ilâhî kudsî huzura, Hak'la ünsiyet mahalline girmeye ehil oluncaya kadar devam eder. İşte bu zatlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] manevi mirasının hepsine vâris olmuşlardır. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde, onların bu halini şöyle dile getirmiştir:

"Âlim, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerinde uydu; ibadet ehli ve zâhid ise fiillerinde uydu. Sûfîye gelince, o, Allah Resûlü'nün sözlerine ve fiillerine uymada öndedir; ayrıca o, onun güzel ahlâkına uymayı da ekleyerek bir adım daha öne geçmiştir."

Bütün Âlemlere Rahmet: Hz. Muhammed

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin haberlerini, varlığın efendisi, rahmet kaynağı, kerem ve ihsan menbaı peygamberimiz Hz. Muhammed'le [sallallahu aleyhi vesellem] tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا
اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى

---

[144] Bu tabirler, velilerin derece, sınıf ve görevlerine göre verilen unvanlardır. Gavs olan zat, hepsinin üzerinde bir dereceye sahiptir. Hepsine birden "ricâlullah" (Allah'ın seçilmiş has dostları) veya "ricâlü'l-gayb" (halleri halka gizli olan mana âleminin erleri) denir. Velilerin sınıf ve dereceleri hakkında geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Kur'ân ve Tasavvuf (Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı)*, s. 134-188 (İstanbul: Şule Yayınları, 1997).

سَوَٓاءٍ وَاِنْ اَدْر۪ٓي اَقَر۪يبٌ اَمْ بَع۪يدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ
وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَاِنْ اَدْر۪ي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ
﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

107. ***Resûlüm, biz seni sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik.***

108. ***De ki: "Bana sadece tek bir ilâhınızın olduğu vahyediliyor; artık müslüman olmuyor musunuz?"***

109. ***Eğer yüz çevirirlerse de ki: "****(Bana emredileni)* ***hepinize aynı seviyede açıkladım. Size vaat edilen şeylerin yakın mı uzak mı olduğunu bilmiyorum."***

110. ***"Şüphesiz O, açıktan söylediklerinizi de içinizde gizlediklerinizi de bilir."***

111. ***"Bilemiyorum, belki de o*** *(azabınızın ertelenmesi)****, sizin için bir imtihan ve bir zamana kadar*** *(dünya nimetlerinden)* ***faydalandırmaktır."***

112 ***Peygamber dedi ki: "Rabbim!*** *(Kâfirlerle aramızda)* ***hak olan hükmü ver.*** *(Ey kâfirler)*, ***Rabbimiz olan Rahmân, söylediklerinize karşı kendisinden yardım istenecek olandır*** *(Size karşı benim yardımcım O'dur)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Biz seni sadece bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik."* Yani bahsedilen ilâhî kanun ve hükümlerle ve iki cihan saadeti vesilesi olan diğer şeylerle seni göndermiş olmamız, başka bir sebep için değildir, sadece geniş rahmetimizden dolayı bütün âleme rahmet etmek içindir.

Bir diğer mana: Resûlüm biz seni, hangi halde göndermişsek, seni bütün hallerinle onlara bir rahmet olarak gönderdik. Şüphesiz senin gönderilmen, iki cihan saadeti, onların iki dünyada elde edecekleri güzel nizamın ve güzel hayatın kaynağıdır. Kime bu büyük manevi ganimetten bir pay verilmemişse o, nefisinin yüzündendir; çünkü o, bu rahmet peygamberine tâbi olmakta geri durmuştur.

Denilmiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], dünyada kâfirler için de bir rahmettir. Çünkü onun bereketiyle, kâfirlerin köklerini kazıyacak genel bir azap ertelenip ahirete bırakılmıştır. Ayrıca o, aralarında bulunduğu sürece kâfirler, sûretlerinin değişmesi (mesh), yere batma ve suda boğulma gibi âfetlerden korunmuşlardır. Şu âyet-i kerime bunu ifade etmektedir:

"Resûlüm, sen onların içlerinde bulunduğun sürece, Allah onlara azap edecek değildir" (Enfâl 8/33).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Resûlüm, onlara *de ki: Bana sadece tek bir ilâhınızın olduğu vahyediliyor."* Yani bana sadece, sizin ilâhınızın tek bir ilâh olduğu vahyediliyor. Şüphesiz peygamber gönderilmekten asıl kasıt, insanlara yüce Allah'ın birliğini öğretmektir, onun dışındaki hükümler ise bu inanç olmadan doğru ve geçerli olmaz.

"Artık müslüman olmuyor musunuz?" Yani ibadeti ihlâsla sadece Allah için yapmıyor musunuz? Yahut size emrettiğim şekilde İslâm'ın hükümlerine boyun eğmiyor musunuz? Bu sorudan kasıt emirdir, yani, "Müslüman olun, İslâm'a boyun eğin" demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer* İslâm'dan *yüz çevirirlerse* ve vahyi işitmenin gerektirdiği şeye yönelmezlerse *de ki*: Bana emredileni *hepinize aynı seviyede açıkladım."*

Âyete şu mana da verilmiştir: İslâm'dan yüz çevirirlerse onlara de ki: "Ben size savaş açtığımı ve bâtıl dininize muhalefet ettiğimi ilan ettim."

"Aynı seviyede açıkladım", yani ilâhî emirleri hepinizin aynı seviyede bileceği şekilde açıkladım.

Yahut vahyi hepinize aynı seviyede duyurdum; onu sizden hiç kimseden gizlemedim.

Âyete şu mana da verilmiştir: İlâhî hükümleri bilmede ben ve siz aynı seviyede olacak şekilde onları hepinize açıkladım; onları, bir kısmınıza açıklayıp diğerlerinden gizlemedim.

Bu âyette, âyet ve hadisleri kendi zanlarına göre zâhirî mananın dışında yorumlayan Bâtıniyye fırkasının bâtıl olduğuna bir delil vardır.

Bu âyetin, Kur'an'ın fesahat ve belâgatına dair güzel bir örnek olduğu söylenmiştir.[145]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Size vaat edilen şeylerin, yakın mı uzak mı olduğunu bilmiyorum."* Yani size vaat edilen öldükten sonra dirilmenin, hesaba çekilmenin ne zaman olacağını bilmiyorum; çünkü Allah Teâlâ onu bana bildirmedi, fakat Allah bana onun muhakkak geleceğini haber verdi. Her gelecek olan yakındır. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Hak vaat (kıyamet ve hesap) yaklaştı"* (Enbiyâ 21/98) buyurdu.

Âyete şu mana da verilmiştir: Size vaat edilen azabın ne zaman başınıza geleceğini bilmiyorum.

Bir diğer mana: Size bildirilen müslümanların galip gelip dinin her tarafa yayılacağı vaadinin yakında mı uzakta mı gerçekleşeceğini bilmiyorum.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Allah, açıktan söylediklerinizi de içinizde gizlediklerinizi de bilir."* Yani Allah her şeyi bilir. Sizin İslâm hakkında yaptığınız açıktan tenkitleri ve âyetleri yalanlamanızı bildiği gibi, içinizde müslümanlara karşı gizlediğiniz kin ve düşmanlıkları da bilir. Bilir ve en küçüğüne kadar bütün yaptıklarınızın karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilemiyorum, belki de o, sizin için bir imtihandır."* Yani belki dünyada azabınızın ertelenmesi sizin için bir imtihandır; Allah sizin ne yapacağınıza bakmak için böyle yapıyor. Yahut o, sizin için bir istidraçtır; yavaş yavaş azaba itilmektir, yahut fitne ve inkârınızın artması için böyle yapılmaktadır.

---

[145] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/279.

Âyet şöyle bitiyor: *"Veya bu durum sizi bir zamana kadar faydalandırmaktır."* Yani bilemiyorum, belki de bu durum, sizin aleyhinize bir delil olması için, ölene kadar veya sonsuz ilâhî hikmetin gerektirdiği belirlenmiş bir vakte kadar dünya nimetlerinden faydalandırmaktır.

Son âyette şöyle buyruluyor: "Peygamber *dedi ki: Rabbim! Hak olan hükmü ver."* Yani bizimle Mekkeli kâfirler arasında, azabın hemen gelmesini gerektiren adaletinle hüküm ver. Bu, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] şu sözü gibidir:

"Rabbim, bizimle kavmimiz arasını hak ile ayır (aramızda adaletle hüküm ver)" (A'râf 7/89).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların hak ettiği azapla hüküm ver ve onlara azabı şiddetlendir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü de bu manadadır:

"Allahım, Mudar'a azabını şiddetlendir."[146] Allah Resûlü'nün bu duası kabul edildi, Mudar kabilesi Bedir'de iyi bir ceza çekti.

Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin zafer ümitlerini ortadan kaldırmak ve onları bu konuda yalancı çıkarması için Allah Teâlâ'dan yardım isteyerek şöyle dedi:

"Ey kâfirler, *Rabbimiz olan Rahmân,* kullarına çok rahmet eden Allah, sizin 'zafer bizimdir' şeklinde *söylediklerinize karşı kendisinden yardım istenecek olandır."* Onlar, gördükleri hali, cereyan eden şeklin aksine yorumluyorlar; zafer ve devletin kendilerinin olacağını ümit ediyorlardı. Allah Teâlâ onların bu düşüncelerinde yalancı olduğunu gösterdi, beklentilerini boşa çıkardı, hallerini değiştirdi; onlara karşı Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] yardım etti, inkârları sebebiyle kâfirleri çaresiz bırakıp mağlup etti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[146] Buhârî, Ezan, 128, Enbiya, 19; Müslim, Mesâcid, 294; Ebû Davud, Salât, 216; İbn Mâce, İkâme, 145; Ahmed, *Müsned,* 2/239.

107-112. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî[147] demiştir ki: "Peygamberler rahmetten yaratılmışlardır, bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ise bizzat rahmetin kaynağından yaratılmıştır. Allah Teâlâ onun hakkında, *'Biz seni sadece bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik'* buyurmuştur."

Yine Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "Diğer peygamberler, ümmetleri için birer sadakadır; bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ise bizim için hediyedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Ben bir nimet (rahmet) ve hediyeyim.'[148] Sadaka, fakirler içindir, hediye ise genelde büyükle ikram edilir."

Rahmetin gayesi, has tevhide ulaşmaktır; çünkü Allah'a yakınlığın ve O'nun tarafından özel olarak seçilmenin sebebi gerçek bir tevhid inancıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] bütün âleme bir rahmet yaptıktan sonra, kendisine tevhidi ilan etmesini emrederek şöyle buyurdu:

"De ki: Bana ilâhınızın sadece tek bir ilâh olduğu vahyediliyor."

Artık kim tevhidden yüz çevirirse onun Allah'tan uzaklaştığı ve ilâhî huzurdan kovulduğu ilan edildi. Onun dünyada azabının tehir edilmesi, belki de kendisi için bir istidraç (bilmeden helâke gitme) ve belli bir zamana kadar dünya nimetlerinden faydalandırmaktır.

---

[147] Ebü'l-Abbas-ı Mürsî Şehâbeddin Ahmed b. Ömer el-Ensârî (v. 685/1287), Şâzelî tarikatının ünlü şeyhlerindendir. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin (v. 656/1258) halifesi ve ondan sonra Şâzelî yolunun baş temsilcisidir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin (v. 709/1309) şeyhidir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "Mürsî", *DİA*, 32/55-56; İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 51-100 (Beyrut, ts.).

[148] Hadisin son kısmına, "hediye edilmiş" manası verilebileceği gibi, "hidayete erdirilmiş ve hidayet yolunda rehber yapılmış" manası da verilebilir. Biz, Şeyh Ebü'l-Abbas'ın [kuddise sırruhû] sözüne delil olacak şekilde birinci manayı verdik. Elimizdeki kaynaklarda, hadisteki "nimet" yerine "rahmet" geçmektedir (Mütercim). Hadis için bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/158 (Beyrut 1985); Bezzâr, *Müsned*, nr. 2369; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/257; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/688.

İnsanı has tevhidden yani müşahede halinden alıkoyan şeyler şu dört şeydir: Nefis, şeytan, dünya ve hevâ. Bazıları buna, insanları da eklemiştir. Burada kastedilen insanlar, avam olanlarıdır. Allah, bu engeller ile kulu arasında hüküm verdiğinde yani kulunu onlardan kurtardığında, kul gerçek marifete ulaşır.

"De ki: Rabbim hak ile hüküm ver." Yani Rabbim, benimle düşmanım arasında hak olan hükmünü ver; tâ ki düşmanı benden savasın ve onu mağlup ederek beni destekleyesin.

Bu engel ve fitnelere karşı kendisinden yardım istenecek olan Rabbimiz Rahmân'dır. Ben O'na güvenip dayandım. Yüce ve ulu olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Enbiyâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

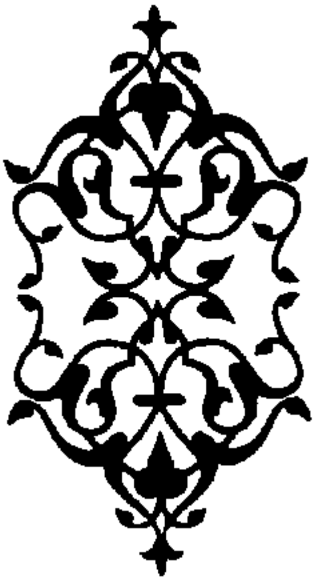

(22) HAC SÛRESİ[149]

Sûre Hakkında Bilgi: Hac sûresi Mekke'de inmiştir; sadece 19. âyetten itibaren 24. âyete kadar olan altı âyet Medine'de inmiştir. Sûre yetmiş sekiz âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Size vaat edilen şeyin (kıyametin) yakın mı uzak mı olduğunu bilmiyorum"* (Enbiyâ 21/109) buyruldu. Bu sûrede ise o vaat edilen şeyin, Allah'ın insanları korkuttuğu kıyamet olduğu belirtilerek şöyle buyruldu.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ
تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّٓا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا
وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

---

[149] Bu sûrede, hac ibadetinin Hz. İbrahim'e emredilişi ve onun Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından devam ettirilmesinden bahsedildiği için ona "Hac sûresi" denilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. ***Ey insanlar! Rabb'inizden korkun! Gerçekten kıyametin zelzelesi** (sarsıntısı) **çok büyük bir şeydir!***

2. ***Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğunu unutup bırakır, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün; halbuki onlar gerçekte sarhoş değildir; fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Rabb'inizden korkun!"*

Bu hitap, âyetin indiği anda mevcut olan mükellef insanların yanında, kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları kapsamaktadır.

"İnsan" lafzı, erkeği ve kadını içerir.

Âyette emredilen mutlak bir takvadır ki o, ilâhî emirlere sarılmak ve bütün yasak işlerden zâhiren ve bâtınen kaçınmaktır.

Âyette, *"Rabb'inizden korkun"* buyrulması, verilen emri ve ona sarılmanın gereğini kuvvetlendirmek içindir. Şüphesiz Allah'ın rabliği devamlıdır; O'na devamlı kulluk yapmak da farzdır.

Mana şudur: Bütün işlerinizin sahibi olan ve sizi yaratan, besleyip büyüten, koruyup gözeten Rabb'inizden korkun.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kıyametin kopması anında meydana gelecek dehşetli azabından bir kısmını dile getirmekle takvanın niçin gerekli olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"Gerçekten kıyametin zelzelesi (sarsıntısı) çok büyük bir şeydir!"

Şüphesiz kıyametin başlangıcı ve girişi mahiyetinde olan bu büyük, dehşetli ve korkunç halleri görmek, ondan korunmak için daha fazla takva zırhına bürünmeyi, Allah'tan daha çok korkmayı gerektirmektedir

Kıyametin zelzelesi, varlıkları yerinden oynatacak ve merkezinden söküp atacak şekilde peş peşe şiddetle hareket etmesi ve sertçe sallamasıdır. O, şu âyette bahsedilen sarsıntıdır:

"Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman ..." (Zilzâl 99/1).

Âyette bahsedilen sarsıntı ve sonrasında anlatılan şeylerin, insanların kendinden geçeceği ilk sûra üfürme anında kopacak kıyamet saati mi olduğu, yoksa ondan sonra yeniden dirilme anında meydana gelen bir durum mu olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir.

Hasan-ı Basrî[150] [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bu sarsıntı, kıyamet günü olur."

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] ise kıyametin sarsıntısının, onun kopması olduğunu söylemiştir.

Alkame ve Şa'bî'den,[151] bu sarsıntının güneş batıdan doğmadan önce olacağı nakledilmiştir.

Ona, "kıyametin sarsıntısı" denmesi, bu sarsıntının kıyametin alametlerinden biri olduğundan dolayıdır.[152]

Müfessir Kevâşî[153] demiştir ki: "Bu sarsıntı, kıyamet kopmadan önce, onun gelişini gösteren alametlerden biri olarak gerçekleşir. Âlimler, kıyamet kopmadan önce şu altı şeyin olacağını söylemişlerdir:

'İnsanlar gündüz çarşı pazarda iken, bir anda güneşin ışığı gider. Sonra yıldızlar dağılıp dökülmeye başlar. Sonra dağlar yerin üzerine düşer, bunun üzerine yer, şiddetle hareket edip çalkalanmaya başlar. İnsanlar ve cinler feryat ederek korku ve dehşetten birbirlerinin üzerine çıkar. Cinler insanlara, 'Size dehşetli haberi getirdik!' derler ve giderler. O anda denizlerin tutuşup ateş gibi yandığını görürler. Onlar bu halde iken yer, yedi kat yerin dibine kadar sallanır. Sonra onların üzerine bir rüzgâr eser, hepsi ölür.' Geniş bilgi için İbn Atıyye tefsirine bakınız."[154] Bu açıklamayı Muhaşşî yapmıştır.[155]

---

[150] Hasan-ı Basrî (v. 110/728), tâbiînden meşhur âlim ve zâhid bir zattır. Künyesi Ebû Saîd olup babası Yesâr'dır. Annesi Hayre, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hanımı Ümmü Seleme'nin [radıyallahu anhâ] âzatlı hizmetçisidir. Hasan-ı Basrî, tâbiîn müfessirlerinin önde gelenlerinden olup Basra ekolünü temsil etmektedir.

[151] Alkame b. Kays (v. 62/681) ve Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[152] Rivayetler ve açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/364-365; ayrıca bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/257.

[153] Kevâşî ve eseri, Enbiyâ sûresinin 19-25. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde tanıtıldı.

Bizim Enbiyâ sûresinin 97. âyetinin tefsirinde söylediğimiz gibi, bu işin doğrusu şudur: Kıyametten önce esecek rüzgârla müminlerin ruhu alınır. Bu sarsıntı ise insanların korkudan bayılacağı birinci sûra üfürme anında gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Onun sarsıntısı çok büyük bir şeydir" denmesi, şunu bildirmek içindir: Akıllar onun aslını idrak etmekten âcizdir, kelimeler ona tarif etmeye yetmez, o sadece bu şekilde kapalı bir ifade ile anlatılabilir.

Cenâb-ı Hak sonra, o sarsıntının dehşetli halini haber vererek şöyle buyurdu:

"Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutup terkeder." Yani o sarsıntıyı gördüğünüzde ve korkunç manzarayı müşahede ettiğinizde, o anda kucağında çocuğunu emzirmekte olan bir kadın, sarsıntının dehşetinden çocuğunu unutur, onu bırakıp kendi derdine düşer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Her gebe kadın çocuğunu düşürür."* Yani henüz rahmindeki çocuğun vücut yapısı tamamlanmadan onu karnından atar, çocuğunu düşürür; aynen çocuğuna süt emziren bir kadının, sütten ayırma zamanı gelmeden onu bırakması gibi. Bu dehşetli sarsıntının, birinci sûra üfürmeden önce olacağını söyleyenin sözüne göre âyetin manası açıktır. O öyle bir sarsıntıdır ki insanlar onun korkunç sesinden bayılır. Bu sarsıntının kıyamet koptuktan sonra olacağını söyleyen kimsenin sözüne göre ise bu durumlar, işin dehşet ve şiddetini tarif eden bir temsildir.

---

[154] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/106.

[155] Muhaşşî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiyetü'l-Fâsî* ismiyle hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (Mütercim).

Âyetin devamı şöyle: *"İnsanları sarhoş bir halde görürsün."*

Yine olayın dehşeti, bir temsille anlatılarak deniyor ki: Ey olaya ibret gözüyle bakan kimse, o anda *insanları*, müşahede ettikleri ilâhî azamet ve kahrın şiddet ve dehşetinden *sarhoş* gibi olduklarını *görürsün; hakikatte onlar sarhoş değildir; fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir."* O'nun azabının korkusu, onların akıllarını başlarından alıp temyiz kabiliyetlerini yok etmiştir. Bu korku onları, aklı ve temyiz gücü giden kimsenin durumuna düşürür.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "İnsanları, korkudan dolayı sarhoş olmuş gibi görürsün, yoksa onlar içtikleri bir şeyden dolayı sarhoş olmuş değildirler." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insanlar, Rabb'inizden korkun ve bütün varlığınız ile O'na yönelin ki Rabb'inizin nurları kalplerinizde parlasın. Kalbinizin irfan güneşi parladığında ve ihsan makamına yükseldiğinizde nefislerinizin toprağı sallanır, akıl dağlarınız birbirine çarpıp yok olur. Gerçekten içinde Cenâb-ı Hakk'ın zatının nurlarının müşahede edildiği o sarsılma anı büyük bir şeydir. Onu gördüğünüzde, eğer gören kadın ise emzirdiği çocuğunu unutur, aynı şekilde, hamile kadın rahmindeki çoğu düşürür. Yahut üzerinde günah yükü olan herkes, Rabb'inin nurlarını müşahedeye daldığı için, günah kirlerinden temizlenip kurtulur. O anda insanları ilâhî sevgiden sarhoş olmuş görürsün; onlar, küplerdeki şaraptan değil, yüce ve ulu olan Allah'ın sevgisinden sarhoş olmuşlardır. Ârif şairlerden Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî,[156] ilâhî sevgi konusunda der ki:

"O, küplerde bulunan şaraptan değildir; küplerde bulunan şarap yerdeki maddelerdendir. Beni sarhoş eden şey, dünya şarabından başkadır; beni sarhoş eden ezelî aşktır."

Fakat marifet cennetine girmeden önce onun önünde bulunan ve etrafını saran Allah'ın azabı çok şiddetlidir. Sadece, bu azap, marifet cennetine girdikten sonra elde edilen manevi tadın yanında tatlı olur. Bu konuda şair demiştir ki:

---

[156] Şüşterî, Enbiyâ sûresinin 104. âyetinin tasavvufî işaretlerinde tanıtıldı.

"Nefis çok değerlidir, fakat ben, onu senin uğruna feda ederim. Zillet çok acıdır, ancak senin rızana ulaşmak için zillet çekmek tatlıdır. Ey muhabbeti içinde çektiğim azabım tatlı olan dost, senden hiçbir şikâyette bulunmam; benden yüz çevirmenden ve naz edip beni usandırmandan bir şikâyetim yoktur!"

Azgın Şeytanlara Uyanların Sonu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kıyamet gününü inkâr eden ve onun için bir hazırlık yapmayan kimsenin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ③

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ④

3. ***İnsanlardan öyleleri vardır ki bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya girer ve her inatçı şeytana uyar.***

4. ***O şeytan hakkında şu hüküm yazılmıştır: Kim onu dost edinirse şüphesiz şeytan onu saptırır ve kızgın cehennem azabına götürür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki: *"İnsanlardan öyleleri vardır ki bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya girer;* O'nun zatı, yüceliği, kemali ve kudreti hakkında şanına layık olmayan şeyler söyler." Bunu da onu bu işe sevkeden büyük cehaletle yapar.

Âyet, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir. Nadr, çok mücadeleci biriydi; "Melekler Allah'ın kızlarıdır ve Kur'an öncekilerin masallarıdır" der; Allah'ın, çürüyüp dağılmış bedenleri, yeniden diriltmeye kadir olmadığını söylerdi.[157]

---

[157] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/283; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/459; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/7.

Âyet onu ve onun gibi azgınlarla, din konusunda hevâsıyla (nefsinin keyfine göre) konuşan herkesi kapsamaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O,* bu konuda, *her inatçı,* azgın, şerde ısrar eden *şeytana uyar."*

Zeccâc[158] demiştir ki: "Âyetin manası, 'O, kendisinde hiçbir hayır bulunmayan şeytana uyar' demektir."[159]

Azgın şeytandan kasıt, ya kâfirlerin insanları inkâra çağıran reisleridir yahut şeytan ve askerleridir.

Cenâb-ı Hak sonra, azgın şeytanı tanıtarak şöyle buyurdu: "*O şeytan hakkında şu hüküm yazılmıştır:* Kim onu dost edinirse ve kendisine tâbi olursa *şüphesiz şeytan onu* doğru yoldan *saptırır ve kızgın cehennem azabına götürür."* Bu hale düşmekten ve sonumuzun böyle olmasından Allah'a sığınırız.

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazıları, velilik yolundan mahrum bırakılmıştır. Bu kimse, Allah yolundaki kimselerle mücadele etmeye, Allah'a yönelmiş kimseler, nefislerinin âdetlerini terkettiklerinde onları inkâr etmeye başlar. Bu kimse, "Peygamber'in usulünce verilen manevi terbiye yolu kesilmiştir" diyerek, insanlara terbiye yolunun kapısını kapatır. Bu yaptığı, bir araştırmaya, delile ve hüccete dayanmayan kendisine ait bir görüştür. O insanları, müşahede nimetini elde etmiş velilerin yolundan sapıtır ve kızgın alevli azaba götürür. Bu azap, kalbin Hak'tan perdelenme, varlıkların içinde hapsolup kalma, nefsinin ve bedeninin esiri olma sıkıntısının getirdiği manevi bir azaptır. Bu duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

---

[158] Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Seri b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn,* 11/87-90).

[159] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh,* 2/108.

Öldükten Sonra Dirilmenin Delili

Cenâb-ı Hak bundan sonra, insanları kendisinden korktuğu kıyametin meydana gelmesine delil getirerek ve onun hakkında mücadele edenleri reddederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ
تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ
لِنُبَيِّنَ لَكُمْۜ وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ
طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ
الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـٔاًۜ وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا
اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَه۪يجٍ ﴿٥﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ
﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ ف۪يهَاۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

5. ***Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu düşünün: Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan*** *(rahme yapışmış bir kandan)****, sonra uzuvları belli belirsiz bir et parçasından yarattık; bunu, size kudretimizi göstermek için yaptık.***

Biz kalmasını dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir bebek olarak rahimden dışarı çıkarırız. Sonra olgunluk çağınıza ulaşmanız için *(sizi büyütürüz)****. İçinizden kimi vefat eder. Kiminiz de önceki bildiklerini bilmez duruma düşmesi için, ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır.***

Yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o titreşir, kabarır ve her çeşitten güzel bitkiler bitirir.

6. Bunlar şunu gösterir: Şüphesiz Allah haktır; O, ölüleri diriltir ve her şeye gücü yeter.

7. Kıyamet muhakkak gelecektir; onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirlerde olanları diriltecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz ..."* Yani dirilme işinde şüpheniz varsa bunu gidermenin yolu, ilk yaratılışınıza bakmanızdır.

Sizler, ilk halinizde toprak ve su idiniz. Sizin öldükten sora dilmeyi inkâr etme sebebiniz de sadece budur, yani bedeninizin toprak ve su olmasıdır. Allah sizi, ilk olarak topraktan ve sudan nasıl yarattı ise aynı şekilde yeniden yaratır.

Cenâb-ı Hak, bu ilk yaratılma hakkında buyurdu ki:

"Biz sizi, yani babanız Âdem'i [aleyhisselâm] *topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan* yani rahme yapışmış bir kandan, *sonra uzuvları belli belirsiz, yani henüz uzuvları ve şekli tam belli olmayan bir* çiğnemlik *et parçasından yarattık."*

Burada ceninin, et parçası halindeki aşamaları açıklanmaktadır. O önce, bir parça et halindedir. Sonra yavaş yavaş büyür ve şekil almaya başlar. Ceninin şekil almış hali, insanın kabiliyetlerinin ve özelliklerinin belli olduğu aşamadır. Bu hal, önceki halden daha üstün olduğu için, âyette önce söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunu, size* sonsuz kudretimizi ve hikmetimizi *açıklayıp göstermek için yaptık."* Şüphesiz bir insanı, önce topraktan yaratmaya gücü yeten ve ikinci olarak onu meniden yaratan, sonra o meniyi bir yapışkan kan pıhtısı haline getiren, onu bir çiğnem ete çeviren, eti kemiklere dönüştüren Allah'ın, bu ilk yaptığını tekrar yapmaya gücü yeter. Akla ve kıyasa göre, bu ikincisi daha kolaydır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, rahimde kalmasını dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye,* doğum vaktine kadar *rahimlerde tutarız."* Rahimde bu süreye kadar kalmasını dilemediklerimizi ise rahimler düşürür.

"Sonra sizi bir bebek olarak rahimden dışarı çıkarırız. Sonra olgunluk çağınıza, akıl ve kuvvetinizin kemale erdiği vakte *ulaşmanız için sizi büyütürüz."* Bu vaktin otuz veya kırk yaş olduğu söylenmiştir.

"İçinizden kimi, olgunluk yaşına ulaşmadan önce ve veya ondan sonra *vefat eder. Kiminiz de önceki bildiklerini bilmez duruma düşmesi için, ömrünün en düşkün,* en kötü, en yaşlı ve bunama *çağına ulaştırılır."* Bu, insanın daha önce bildiklerini bilmez hale gelişini ve halinin tersine dönüşünü mübalağa ile anlatmaktadır. Yani onu, bünyesinin zayıflaması, aklın bunaması, anlayışının azalması yönüyle çocukluk devresinde bulunduğu hale döndürmek için böyle yaparız. Bu durumda o, bildiklerini unutur, tanıdıklarını tanımaz, yapabildiklerini yapamaz hale gelir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Kur'an'ı okur ve onunla amel ederse ona, ömrün bunama devresi gelmez."[160]

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmeye başka bir delil zikrederek şöyle buyurdu:

"Yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o harekeltenir, bitki vermek için harekete geçer, *kabarıp* şişer *ve her çeşitten,* bakana zevk veren *güzel bitkiler bitirir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bunlar, yani içindeki birçok hikmetle birlikte insanın yaratılışı ve yeryüzünün canlandırılmasıyla ilgili bu anlatılanlar, şunu ortaya koyar: *Şüphesiz Allah haktır;* yani O'nun varlığı sabittir."

Müfessir Zemahşerî ve ona tâbi olanlar âyete bu manayı vermişlerdir.[161]

---

[160] İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] talebesi olan İkrime'den gelen aynı manadaki bir rivayet için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 7/2290 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/146.

[161] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/6 (Beyrut, ts.).

İbn Cüzey demiştir ki: "Bana göre âyete verilecek en uygun mana şudur: Bahsedildiği şekilde insanın yaratılması ve bitkilerin yetişmesi şahittir ki Allah haktır; O, ölüleri diriltir ve kıyamet gelecektir."[162]

Müfessir Kevâşî âyete, "Bütün bunlar, Allah'ın hak olduğunu bilmeniz içindir" manasını vermiştir.

Kurtubî demiştir ki: *"Bunlar şunu gösterir: Şüphesiz Allah haktır"* âyetine gelince, Cenâb-ı Hak, bütün varlıkların kendisine muhtaç olduğunu, onları kudret ve iradesine uygun olarak emrine bağladığından bahsettikten sonra, *"Bunlar şunu gösterir: Şüphesiz Allah haktır"* buyurdu. Bununla şuna dikkat çekti: Allah'tan başka her şey, her ne kadar görünüşte bir vücut sahibi olsa da aslında onun, kendisinden kaynaklanan bir vücudu yoktur; çünkü o, ilâhî kudrete tâbidir ve onun idaresi altındadır. Gerçek olan ise şudur: Hakiki varlık sahibi, mutlak zengin (hiçbir varlığa muhtaç olmayan) Allah'tır. Şüphesiz bütün varlıkların var olması, O'nun varlığına bağlıdır. Bunun için Allah Teâlâ sûrenin sonunda şöyle buyurdu:

"Allah hakkın tâ kendisidir; onların Allah'ın dışındaki taptıkları ise bâtıldır" (Hac 22/62).

Hak, varlığı ezelî olan ve zamanla değişmeyen vücut sahibi olup o, Allah Teâlâ'dır.

Zeccâc âyete şu manayı vermiştir: "İş, size söylendiği ve açıklandığı gibidir; çünkü Allah Teâlâ haktır. Mananın şöyle olması da mümkündür: Allah hak olduğu ve istediğini yapma gücüne sahip olduğu için böyle yaptı."[163]

Yine bu durum şahittir ki, "*Allah,* yeryüzünü ölü bir halden sonra tekrar dirilttiği gibi, *ölüleri de diriltir ve O, her şeye kadirdir.*" Kudretinin sonu yoktur. Böyle sonsuz bir kudrete sahip olmasaydı, bunca sayısız varlıkları yoktan var edip ortaya koyamazdı.

---

[162] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/33.

[163] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/15.

Ölüleri diriltmek, Allah tarafından güç yetirilen işler arasına girdiği halde, onun ayrıca söylenmesi, onun hakkındaki tartışmayı açıklayıp ortadan kaldırmak ve inkâr edenlerin delilini çürütmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Size kıyamet muhakkak gelecektir; onda hiçbir şüphe yoktur."* Onda hiçbir şüphe yoktur demek, "O, ortaya çıkması ve onu gösteren delillerin apaçık olması yönüyle esasen hiç şüphe edilmeyecek bir olaydır" demektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah kabirlerde olanları diriltecektir."* Çünkü Allah Teâlâ, bu şekilde hüküm verdi ve onu yapacağını vaat etti; O, vaadinden dönmez.

"Kabirlerde olanları diriltecektir" denmesi, genelde ölenler kabirlere gömüldüğü içindir; yoksa Allah, kabri olsun olmasın, bütün ölenleri diriltecektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir ve en güzel hükmü O verir.

5-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulü üzere verilen manevi terbiyenin varlığını ve kendi zamanlarında yaşayan ve Allah Teâlâ'nın cehalet ve gafletle ölmüş ruhları ellerinde diriltttiği velileri inkâr eden insanlar, eğer sizler, bu manevi dirilişten şüphe içindeyseniz, yaratılışınızın aslına ve geçirdiğiniz evrelere iyi bakın. Bunları yapan ve ona gücü yeten zat, bütün zamanlarda gafletle ölmüş nefisleri diriltmeye kadirdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Kim Allah Teâlâ'nın kendisini şehvetinden kurtarıp gafletinden çıkarmasını uzak görüyorsa gerçekten o kimse, ilâhî kudreti âciz görmüş olur. Cenâb-ı Hak her şeyi yapmaya güç ve imkân sahibidir."

Ancak Allah Teâlâ'nın âdeti, ölü kalpleri diriltmeyi genelde velilerinin vesilesiyle gerçekleştirmektir.

Sen nefisleri gafletle ölüp sönmüş olarak görürsün; biz onun üzerine hayat suyunu -ki o, ilâhî vâridatlardır- indirdiğimizde ve onu kudsî ilâhî aşk ile suladığımızda, Allah ile sevinerek kıpırdar, gelişir, marifetle yükselir, ilim ve hikmetten akılların hayrette kalacağı şeyler bitirir. Bu durum, Allah'ın birliğine ve O'nun dışındaki şeylerin bâtıl (boş ve hükümsüz) olduğuna şahittir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnkârcıların Değişik Halleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, inkâr ve mücadele ehlinin değişik bir çeşidinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍۙ ﴿٨﴾
ثَانِيَ عِطْفِه۪ لِيُضِلَّ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذ۪يقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٩﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿١٠﴾

8-9. *İnsanlardan bazısı vardır ki sağlam bir bilgisi, doğru yola götüren bir rehberi ve (vahye dayanan) aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, kibirlenerek, insanları Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışmaya girer. Onun için dünyada bir rezillik vardır; biz ona kıyamet gününde de yakıcı azabı tattıracağız.*

10. *Ona denir ki: "İşte bu azap, senin ellerinle yapıp gönderdiklerin yüzündendir. Şüphesiz Allah kullarına asla zulmetmez."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan bazısı vardır ki Allah hakkında tartışmaya girer."* Allah'ın zatına layık olmayan şeyler söyleyerek O'nun hakkında mücadele eder. İbn Abbas'ın (radıyallahu anh) belirttiği gibi bu kimse Ebû Cehil'dir.[164]

Âyette kastedilen kimsenin, kim olursa olsun, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için uğraşan kimse olduğu da söylenmiştir.

---

[164] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/370.

"O, bunu yaparken sağlam *bir bilgisi yoktur;* tam aksine o, cehalet ve hevâsına uyarak mücadele etmektedir." Buradaki bilgiden kasıt, sağlam delile dayalı ve doğruluğu kesin bilgidir. Rehberden kasıt da böyledir. Âyetteki rehber, marifete götüren sağlam delil ve doğru nazardır.

"*Bu kimsenin* vahye dayanan *aydınlatıcı bir kitabı da yoktur.*"

Bir konuda delil sadece bu üç yolla (sağlam ilim, doğru nazar ve vahiyle) ortaya konur. Yani o kimse, delile dayalı sağlam bir ilmi, doğru bir nazarı ve vahye dayalı bir delili olmadan Allah Teâlâ hakkında tartışmaya girer.

"*O kimse bunu,* kibir ve azgınlıkla Allah'ın taatinden yüz çevirip kaçarak, insanları *Allah yolundan saptırmak için yapar.*" Onun mücadeleyle gayesi, müminleri yahut bütün insanları doğru yoldan saptırmaktır.

"*Onun için dünyada bir rezillik,* alçaklık ve zillet *vardır.*" Bu zillet, (Mekke müşrikleri için) Bedir Savaşı'nda öldürülmektir. Bu âyet, onun girdiği yanlış yolun neticesini açıklamaktadır. Yani bu kimseye, yaptıkları yüzünden zillet ve horluk hak oldu; o da Bedir Savaşı'nda başına gelen ölümdür.

Âyet şöyle bitiyor: "*Biz ona ayrıca kıyamet gününde yakıcı azabı,* bedeni yakıp kavuran bir azabı *tattıracağız.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ona denir ki: *İşte bu,* yani dünyada ve ahirette başına gelen bu korkunç azap, *senin ellerinle yapıp gönderdiklerin yüzündendir.*" Yani işlemiş olduğun inkâr ve isyanlar sebebiyledir. İşin ellere ait gösterilmesi, genelde işlerin ellerle yapılmasındandır (yoksa kul, bütün âzalarıyla yaptığı isyanlardan sorumludur).

Yahut kıyamet günü ona, "*İşte bu azap, senin ellerinle yapıp gönderdiklerin yüzündendir; şüphesiz Allah kullarına asla zulmetmez*" denir. Yani Allah, hiç kimseyi işlemediği bir günah yüzünden hesaba çekmediği gibi başkasının günahıyla da hesaba çekmez. Kısaca Allah, hiçbir kulunu işlemediği bir günahtan dolayı hesaba çekmez, azaba uğratmaz. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[165]

---

[165] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/145.

Denilmiştir ki: Âyette, *"Allah kullarına asla zulmetmez"* dendi. Aslında, Ehl-i sünnet mezhebinde kabul edildiği gibi Allah, kullarına bir günahı olmadığı halde azap edecek olsa buna asla zulüm denmez. Bunun haddini aşmış bir zulüm olması bir yana, adına zulüm bile denmez. Çünkü Allah Teâlâ, bizlere her işinde son derece adaletle muamele ettiğini göstermiş ve her türlü noksanlıktan uzak olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına hiçbir günahı olmadan azap etmesi (aklen) câiz ise de buna zulüm denmez; zira O, kendi mülkündeki bir tasarruftur (Yüce Allah kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur). Fakat Hak Teâlâ bizlere, dünya âleminde son derece adaletle muamele ettiğini göstermiş, kâfir de olsa, hiçbir kuluna hak etmediği bir cezayı vermeyeceğini bildirmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, sûfîlerin yolu hakkında tartışmaya girer ve bu yolda gidenleri inkâr ederse o da bu âyette işaret edildiği gibi zillet ve horluk içine düşer. Bu kimse, yaptığını ya taklitle yapar; onun durumu daha önce geçti. Ya da inat ve kibirle yapar. Şöyle ki bu yolun büyüklerine karşı başını büküp boyun eğmeye (onlara itaat etmeye) razı olmaz. Kendini beğenip hakka boyun eğmeyen kimseye, ölüm anında da olsa muhakkak bir zillet ulaşır. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi kibirli kimseler, kıyamet günü, karıncalar gibi küçülmüş olarak haşredilir.[166] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmanla İnkâr Arasında Gidip Gelenler

Cenâb-ı Hak, hakka karşı inat ve ısrarla mücadele edenlerin halinden bahsettikten sonra, imanla inkâr arasında gidip gelenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍۚ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌۨ اطْمَاَنَّ بِهٖۚ وَاِنْ اَصَابَتْهُ
فِتْنَةٌۨ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَۜ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ

---

[166] Hadis için bk. Tirmizî, Kıyâmet, 47; Ahmed, *Müsned*, 2/179.

﴿١١﴾ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ
﴿١٢﴾ يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾

11. ***İnsanlardan bazısı da Allah'a, dinin ucundan tutarak kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa ona razı olur; başına bir musibet gelse, gerisin geri (küfre) döner. O, dünyasını da ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık bir ziyandır.***

12. ***O, Allah'ı bırakıp, kendisine hiçbir zararı ve faydası dokunmayan şeylere ibadet eder. İşte bu, tam manasıyla doğru yoldan uzaklaşıp sapıtmaktır.***

13. ***O, zararı faydasından daha yakın olan bir varlığa yalvarır. O (yalvardığı), ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir dosttur!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan bazısı da Allah'a dinin ucundan tutarak kulluk eder."* Onun dinde sebatı yoktur. Bu kimse, savaşan bir ordunun kenarına çekilip durumu seyredene benzer; eğer ordu galip gelirse orduyla birlikte olur; ordu mağlup olursa savaş alanından kaçar. Buhârî, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Çölden yeni müslüman olmuş bir adam Medine'ye gelirdi; eğer Medine'de hanımı erkek bir çocuk doğurur, atı da yavrularsa, 'Bu din güzel bir dinmiş' derdi. Hanımı çocuk doğurmaz, atı da yavrulamazsa, 'Bu din kötü bir dinmiş!' derdi."[167]

Cenâb-ı Hak, âyetlerde kâfirlerin durumunu sanki en azgın olanından hafifine doğru bir sıra ile zikretti. Önce, dinle toptan mücadele eden ve bu işte her azgın şeytana uyan ısrarcı kâfirden başladı. İkinci olarak, elinde sağlam bir delili ve bilgisi olmadan din hakkında taklitle mücadele edenden bahsetti. Üçüncü olarak da kâfir iken İslâm'a girmiş imanı zayıf kimseden söz etti. Sonra, *"Şüphesiz, Allah iman edip salih amel yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere koyar ..."* âyetiyle bu üç grubun zıddı olan güzel müslümandan bahsetti.

---

[167] Buhârî, Tefsîru Sûre (22) 2. Aynı konuda biraz değişik rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/472-475; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/286.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette, iman ile küfür arasında gidip gelen kimsenin halini tam olarak açıklayarak şöyle buyurdu:

"Eğer ona, sıhhat ve zenginlik gibi *bir iyilik dokunursa* buna razı olur; üzerinde bulunduğu hale (Müslümanlığa) zâhiren devam eder." Yoksa onun dinden razı olması, kendilerini hiçbir şeyin dinden çeviremediği ve hiçbir ilginin ondan döndüremediği müminlerin razı olması gibi değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer onun başına* hastalık, fakirlik yahut bedenine, ailesine ve malına sevimsiz bir şeyle imtihan olmak gibi *bir musibet gelse gerisin geri* küfre *döner."* Yani dinden çıkar küfre geri döner. Yahut daha önceki bulunduğu hale geri döner. Daha önce, İbn Abbas'tan [radıyallahu anh], âyetin, Medine'ye hicret eden bedevîler (çölde yaşayan Araplar) hakkında indiği rivayeti geçmişti. Onlardan birinin, bedeni sıhhatli olur, atı güzel bir tay yavrular, hanımı sağlam bir erkek çocuk doğurursa, malı ve koyunları çoğalırsa, "Bu dine girdiğimden bu yana, başıma hayırdan başka bir şey gelmedi" der ve haline razı olurdu. Eğer durum tersine dönerse, "Bu dine girdikten sonra başıma sadece kötülük geldi!" der ve dininden dönerdi.

Ebû Saîd-i Hudrî'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "Bir yahudi müslüman oldu, sonra başına birçok musibet geldi; adam onları İslâm'a girmenin uğursuzluğu saydı ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Sizinle yaptığım sözleşmeyi (İslâm'a girmeyi) boz!" dedi. Allah Resûlü,

"İslâm anlaşması bozulmaz!" buyurdu. Bunun üzerine bu âyet indi.[168]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, dünyasını da ahiretini de kaybetti."* Bu kimse dinden çıkmakla, amelini boşa çıkarıp ismetini gidererek, yani

---

[168] bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl,* s. 317.

İslâm'ın sağladığı can ve mal güvencesini ortadan kaldırarak, dünyasını ve ahireti zayi etti, her ikisini de kaybetti.

"İşte bu, apaçık bir ziyandır." O, herkesin bildiği apaçık bir zarar ve ziyandır.

Cenâb-ı Hak sonra, onun ziyana uğrama şeklini açıklayarak şöyle buyurdu:

"O, Allah'ı bırakıp kendisine ibadet etmediğinde *ona hiçbir zararı ulaşmayan ve* kendisine ibadet ettiğinde de *hiçbir faydası dokunmayan şeylere ibadet eder. İşte bu, tam manasıyla doğru yoldan uzaklaşıp sapıtmaktır."* Haktan uzak bir halde telef olmaktır.

"O kimse, zararı faydasından daha yakın olan bir varlığa, cansız bir puta ibadet eder."

Âyete şu mana da verilmiştir: Dinden dönen o kimse, haktan uzaklaşıp sapan bu kimseye ibadet eder.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "'Âyette bir müşkül vardır. Allah Teâlâ, önceki âyette, putların hiçbir zarar ve fayda vermeyeceğini belirtti; peşinden gelen âyette ise onların zararının faydasından daha çok olduğunu belirtti. Yani önce zararın bulunmadığını, sonra var olduğunu söyledi. Bundaki hikmet nedir?' denirse cevap şudur: Önceki âyette, *'Onların hiçbir zararı yoktur'* derken, bununla, putların kendi fiiliyle kimseye bir zarar veremeyeceğini kastetti. Gerçekten putlar, hiçbir şey yapamaz. İkinci âyette, var olduğu belirtilen zarar ise puta tapma sebebiyle başa gelecek azap ve başka şeylerdir."[169]

Âyet şöyle bitiyor: *"O yalvardığı, ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir dosttur!"*

Yahut kıyamet günü o, putlar sebebiyle başına gelen sıkıntıyı gördüğünde ve onların şefaatlerinden bir eser göremediğinde, zararı faydasından daha yakın olan bu putlar için, *"O ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir dosttur!"* der. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[169] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/34.

11-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazısı, Allah'a, dinin ucundan tutarak yani imanı zayıf bir halde, dinde sabitkadem olmadan kulluk yapar. Ona, Cenâb-ı Hakk'ın cemal tecellilerinden nefsinin hoşuna giden bir hayır dokunursa onunla huzur bulur. Eğer onun başına, Hak Teâlâ'nın celâl tecellilerinden nefse acı veren ve onun isteklerini acılaştıran bir imtihan gelirse doğru yoldan gerisin geri döner.

Yahut bazı insanlar, Allah Teâlâ'ya, dünyada veya ahirette bir karşılık almak için kulluk yapar; eğer ona bir hayır dokunursa sevinir ve onunla huzur bulur. Şayet başına, imtihan olacak acı bir durum gelirse kızar, Allah'tan ümidini keser ve gerisin geri döner.

Yahut bazı insanlar, Allah Teâlâ'ya tek bir halde kulluk yapar; şayet ona, manevi kuvvet, neşe ve hal gibi bir hayır gelirse onunla huzur bulup sevinir. Eğer onun başına bir zafiyet, tembellik ve manevi halinin gitmesi gibi bir imtihan sebebi gelirse gerisin geri çark eder, avam insanların haline döner yahut manevi seyri durur; böylece dünya ve ahireti perişan olur.

Dünyanın perişanlığı, kulun yüce Allah'ın dostlarına ihsan ettiği izzet ve yardımdan, rıza ve teslimiyetin manevi tadından ve O'nu müşahedenin lezzetinden mahrum kalmasıdır. Ahiret perişanlığı ise kulun mukarrebînlerin (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş âriflerin) derecesinden ve âlemlerin Rabb'ini sürekli müşahede etmekten mahrum kalmasıdır.

Şu halde kula gereken şey, bütün hallerde Allah'a kul olmasıdır. İnsan, nefsi için, bir makam ve hale bağlanıp kalmamalı, bilakis ilâhî kaderin akışına tâbi olup onun sevkettiği yöne gitmeli; zayıf ve kuvvetli her halinde Allah'a doğru ilerlemelidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Kör-topal, kırık-dökük bir halde de olsa Allah'a gidin!"

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "İlâhî, başıma gelen farklı durumlardan ve değişik hallere girip çıkmamdan bildim ki senin benden istediğin, her hal içinde seni tanımamdır; öyle ki hiçbir halde senden cahil (ve gafil) olmayayım."

Yine o demiştir ki: "Kalbine gelen vâridatların nurları kalbinde yayıldıktan ve sırları kalbine konduktan sonra, onların kalbinde kalmasını isteme! Sen Allah'a yönel; O seni hiçbir şeye muhtaç etmez; hiçbir şey de seni O'na muhtaç olmaktan kurtaramaz."

Öyle ise sen, halin değil, hali verenin kulu ol. Hal, yerinde durmaz, değişir gider. Allah Teâlâ ise değişmez, ebediyen mevcuttur. O halde sen Allah'ın kulu ol; O'ndan başkasına kul olma (mâsivaya gönül verip güvenme). Bir ârifin dediği gibi, terkettiğin her şeyin bir bedeli (onun yerine geçecek ve sana yetecek olanı) vardır; fakat eğer Allah'ı terkedersen, O'nun bir bedeli yoktur!

Cennetlik Müminler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, daha önce halleri anlatılan kimselerin zıddı olarak, iman edip salih amel yapan müminlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرٖيدُ ﴿١٤﴾

14. ***Muhakkak ki Allah iman edip salih amel yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *Muhakkak ki Allah iman eden,* imanında sabit olan, acı-tatlı bütün hallerinde sadece kulluk yapan, kulluğunda ciddi olan ve *salih amel yapanları,* köşklerinin *altından* su, süt, şarap ve baldan oluşan *ırmaklar akan cennetlere koyar."*

Bu âyet, bütün hallerinde sadece Allah'a kulluk yapan müminlerin halini, Allah Teâlâ'nın onlara en güzel nimetleri ihsan ettiğini açıklamaktadır. Onlar öyle nimetlerdir ki onlardan öte başka bir şey aranmaz ve bulunmaz. Allah Teâlâ, müminlerin güzel halini, açıktan inkâr eden kâfirlerle, imanla küfür arasında gidip gelen kimselerin kötü halinin peşinden zikretti. Önceki âyetlerde, kâfirlerin taptığı putların kendilerine bir fayda vermeyeceği, bilakis onlara büyük bir zarar vereceği belirtildi. Yüce Allah sonra şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah dilediğini yapar." O'nun yaptığı işler, ince ve sonsuz hikmetine bağlı olarak yaptığı, sağlam ve muhkem işlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine iman eden, peygamberini tasdik eden ve her durumda yüce zatına kulluk yapanlara sevap vermesi, ayrıca kendisine ortak koşan, peygamberini yalanlayan yahut Allah'a dinin ucundan kulluk yapanları (içinden tam inanmadığı halde, menfaati için müslüman gözükenleri) cezalandırması da bu hikmetli işleri arasındadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

14. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz yüce Allah iman edenleri, kendisiyle huzur bulanları, bütün hallerde yüce zatına kulluk yapanları ve her vakitte yapılması gereken kulluk görevlerini hakkı ile yerine getirenleri, altlarından ilim ve hikmet ırmakları akan marifet cennetlerine dahil eder. Allah dilediğini yapar; hiçbir sebebe bağlı olmadan, bir kulunu kendisine yaklaştırır, diğerini zatından uzaklaştırır. Cenâb-ı Hakk'ın ezelde verdiği hükmü, bir sebebe bağlı olmaktan uzaktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hiç Kimse Allah'ın Yardımını Engelleyemez

Cenâb-ı Hakk'ın, müşriklere haber verdiği azabı gerçekleştirmesi ve müminlere yaptığı cennet vaadini yerine getirmesi, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] tasdik ve ona yardım etmesidir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ, bu yardıma öfkelenen ve onu hoş görmeyenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ
بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَٓاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا
يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾

15. ***Her kim, Allah'ın, dünyada ve ahirette peygamberine asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen yukarıya bir ip çeksin, sonra kendisini asıp nefesini keserek canına kıysın da baksın; uyguladığı bu planı öfkelendiği şeyi engelleyecek mi?***

16. ***Biz bu şekilde Kur'an'ı apaçık âyetler halinde indirdik. Şüphesiz Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sakın yüce Allah'ın, peygamberine yardım etmeyeceğini düşünmeyin; bilakis O, dünyada ve ahirette onun yardımcısıdır. *Her kim, Allah'ın, dünyada ve ahirette peygamberine asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa,* O'nun yardımı düşmanlarından ve hasetçilerinden bazılarını öfkelendiriyor, o da bunu engelleyecek hile ve tuzaklar kuruyorsa, bunun için bütün gücünü kullansın; bilinen her yolu denesin. Onun varacağı nokta, çalışmasının boşa gitmesinden ve bütün girişimlerinin neticesiz kalmasından dolayı kendisini boğup intihar etmek olur."

"Bunun için o, hemen yukarıya bir ip çeksin, yani evinin tavanına bir ip assın, *sonra onunla kendisini boğup canına kıysın."*

Yahut ipi tavana bağlayıp boğazına geçirdikten sonra, ayaklarını yerden keserek canına kıysın.

"Haydi bunu yapsın da bir baksın; uyguladığı bu planı öfkelendiği şeyi engelleyecek mi?" Yani eğer bunu yaparsa içinden şöyle bir düşünsün; onun böyle yapmasıyla, o kendisini öfkelendiren Allah'ın yardımı engellenir mi?

Âyette, onun yaptığı işe, "hile ve tuzak" manasına "keyd" dendi. Bu, kendisiyle alay etmek için söylendi; çünkü o, bu şekilde, haset ettiği kimseye değil, sadece kendisine tuzak kurmaktadır.

Âyetin manası şudur: Onun elinde kendisini öfkelendiren bu işi engellemenin imkânı yoktur.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kim, göğsünün darlığı ve sıkıntısının çokluğu sebebiyle, Allah kendisine yardım etmeyecek diye düşünüyorsa boğazına bir ip takıp kendisini boğsun ve öfkesinden ölüp gitsin; çünkü o, bundan başkasına güç yetiremez. Bu manaya göre, kendini boğmanın anlamı, ilâhî rahmetten ümidini kesmek, ilâhî hükme kızmak ve Allah Teâlâ hakkında kötü zan sahibi olmaktır. Ancak bu haldeki bir kul Allah'ın yardımından ümidini keser.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu söz, iki sebepten dolayı âyete verilen ilk manadan (Allah'ın, Hz. Peygamber'e yardım etmeyeceğini zannetmekten) daha tercihe şayandır.

Bu sebeplerin birincisi şudur: Bu söz, Allah'a, dinin ucundan tutarak eğreti bir şekilde kulluk edenin haline münasiptir; çünkü başına bir fitne (sıkıntı, imtihan) gelince, hemen dininden döner ve Allah'tan ümidini keser; öyle ki artık Allah'ın kendisine asla yardım etmeyeceğini düşünür. *"Allah ona yardım etmeyecek"* âyetini, "Allah ona rızık vermeyecek" şeklinde açıklayanların[170] sözü de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü yüce Allah'ın yardımı olmayan bir hayatta, hiçbir hayır yoktur. Bu manaya göre bu söz, önceki âyete bağlıdır. Bu manayı ayrıca, daha sonra gelen, *"Şüphesiz Allah dilediğini yapar"* âyeti de desteklemektedir. Yani bütün işler Allah'ın elindedir; öyle ise hiç kimsenin Allah'ın hükmüne kızması ve başına bir musibet gelince hemen dinden dönmesi uygun değildir.

İkinci sebep ise âyette geçen zamirin, daha önce zikredilen kimseye ait olmasıdır (Âyetin daha öncesinde Hz. Peygamber'in değil, Allah'a dinin ucundan tutarak kulluk yapan kimseden bahsedildi. Öyle ise bu şahıs zamiri ona aittir).[171]

---

[170] Âyette geçen yardım etmenin, rızıklandırma manasına geldiğini bildiren rivayetler için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 17/166-167; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/21.

[171] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/35.

Âyetin tefsiri için İbn Atıyye ve Kevâşî'ye bakınız; onlarda İbn Cüzey'in vardığı sonuçlar reddedilmekte ve âyetin ilk anlamı (Allah'ın, peygamberine yardımı konusu) tercih edilmektedir; çünkü âyetin iniş sebebinin mana ile bağlantısı vardır.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Biz bu şekilde Kur'an'ı apaçık âyetler halinde indirdik."* Yani biz, bu şekilde, bütün Kur'an'ı, içinde sonsuz hikmetler içeren eşsiz güzellik ve özellikte indirdik. Onun âyetleri, ince ve güzel manalara delaletiyle apaçıktır. *"Şüphesiz Allah,* onunla hidayete erdirmeyi *dilediği kimseyi doğru yola iletir."* Yahut onu sürekli doğru yolda sabit tutar.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime nefsi galip gelmiş, onu hükmü altına alıp elinde esir etmişse, onun devası, yüce Allah'a koşmak ve gece gündüz O'na yalvarıp yakarmaktır.

Nefsin tedavisinin ve serkeşliğinin giderilip hakka boyun eğdirilmesinin en güzel yolu, kâmil bir şeyhin elinde seyrü sülûkünü tamamlamış ârifibillâh Allah dostlarına koşmaktır. İnsan onlardan birini bulunca, onların sohbetine sarılsın, yollarına tâbi olsun, onun kendisine gösterdiği her işi, hiç tereddüt etmeden ve durmadan yapmaya koşsun; terbiyenin başında o işin dinî hükmünü bilse de bilmese de ârifin sözüne tâbi olsun. Şüphesiz yüce Allah, ona yardım eder ve kendisini destekler. Bunu yapan kimse, en kısa sürede kendine gelir, nefsine sahip olur. Bir şeyin haberini işitmek onu bizzat görmek (içinde olmak, tatmak ve yaşamak) gibi değildir. Söylediklerimi tecrübe et; bu tecrübede hakikat ilmi vardır.

Aynı şekilde, tevhid işinde (Allah'ın zatı ve birliği hakkında) vesveselere ve kötü düşüncelere kapılan kimse de ârifibillâh zatlara koşsun. Koşsun ki onlar, onun kalbinden şüphe ve boş kuruntu damarlarını kökünden söküp atsınlar; kalbine irfan güneşinin doğmasıyla içindeki hastalık ve bozukluklar gitsin, ârif onu, manevi zevk ve hakikati görerek, yaşayarak, tadarak bulma yoluna ulaştırsın.

Bunun dışındaki arayışlar bir sıkıntı ve yorgunluktan ibarettir. Bu kimseden vesveselerin kesildiği farzedilse bile, ondan bütünüyle çekip gitmez. Bu vesveseler çok kere, ölüm anında insanın zayıf bir vaktinde ona hücum eder, kul onu savmaya güç yetiremez ve hasta bir kalple Allah'a kavuşur. Bu halden Allah'a sığınırız.

Eğer sen, "Bana gösterdiğin bu yol, ulaşılması çok uzak ve zordur; sen beni mağrib-i anka kuşu gibi, ulaşılması zor bir şeye yönlendirdin; ona nasıl ulaşabilirim?" dersen, derim ki:

Vallahi, eğer Allah Teâlâ hakkında güzel zan sahibi olursan (O'nun sana bunu bulduracağına inanırsan), ayrıca Allah'ın kulları hakkında da güzel zan beslersen (Allah'ın kulları içinde bu sıfattaki âriflerin bulunacağını kabul edersen), sonra susuzluktan ciğeri yanmış bir kimsenin suya ulaşma isteği gibi, Allah'a yalvarıp yakarırsan, onu sana her şeyden daha yakın bulursun. Vallahi biz böyle zatları bulduk ve onların sayesinde hedefimize ulaştık. Onlar, Cüneyd-i Bağdâdî ve benzeri âriflerin usulü üzere giden kimselerdir. Onlar nazarlarıyla bütün müşkülleri çözer, müridi manevi yolda ilerletir, nihayet, "İşte sen ve Rabb'in!" diyerek aradan çekilir. Bütün nimet ve ihsanlar yüce Allah'tandır.

Kim bu dediğimi (âriflerin terbiyesine girmeyi) terkeder, manevi tedaviden ümidini keser ve Allah'ın dünyada ve ahirette kendisine yardım etmeyeceğini zannederse öfke ve ümitsizliğinden ölsün! O böyle yapmakla sadece kendisine zarar verir. Şüphesiz, Allah dilediğini doğru yola ulaştırır; ona nefsinin hastalıklarını tedavi etmeyi nasip ve kolay eder. Allah kimin de fitneye düşmesini dilerse sen Allah'tan gelen şeye karşı ona bir fayda veremezsin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlerle İnkârcıların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'ın apaçık âyetlerine iman edenlerle, onlardan yüz çevirenlerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ
أَشْرَكُوا إِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

17. *İman edenler, yahudi olanlar, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, kıyamet günü onların arasını ayırır (aralarında hükmünü verir). Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bahsedilen apaçık âyetlere yahut iman edilmesi gereken bütün şeylere *iman edenler ...*" Yani iman edilecek şeylerin içine öncelikle giren apaçık âyetlerde zikredildiği gibi, Allah'ın hidayetine ve iradesine iman edenler, *yahudi olanlar, Sâbiîler, hıristiyanlar Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince ...*"

Yahudiler, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] dinine tâbi olanlardır.

Sâbiîler, Hıristiyanlık'tan ayrılmış, yünden elbise giyen bir gruptur. Denilmiştir ki: "Onlar, biraz Hıristiyanlık'tan, biraz Yahudilik'ten alarak keyiflerine göre karma bir din oluşturmuş bâtıl bir gruptur. Onlar, âlemde nur ve zulmet olarak iki asıl şeyin olduğunu, her şeyin bunlardan meydana geldiğini söylerler, ayrıca yıldızların kâinat ve insan üzerindeki tesirlerine inanırlar.

Mecûsîler, ateşe tapan kimselerdir. Onlar, hayırlı şeyler nurdan, kötü şeyler zulmetten (karanlıktan) yaratılmıştır derler (iyilik ve kötülük ilâhı diye iki ilâha inanırlar).

Müşrikler, puta tapan kimselerdir. Araplar'dan ve onların dışındaki milletlerden puta tapan herkes bu gruba girer.

Âyette, toplam altı dinden bahsedilmiştir. Bunların beşi, şeytanın yolunda olup sadece biri Rahmân'a tâbidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şüphesiz Allah, kıyamet günü onların arasını ayırır.*" Sahip oldukları hallere ve layık oldukları mekânlara göre her birini ayırır; hepsine tek karşılık vermez, hepsini bir yerde toplamaz (Mümini cennete, kâfiri cehenneme koyar).

Bir diğer mana: Allah, kıyamet günü müminlerle, kâfir olan beş grubun arasında hüküm verir; doğru yolda olanla, yanlış yolda olanı ortaya çıkarır; doğru yolda olana ikram eder, yanlış yolda olanı hor hakir bırakır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah her şeye şahittir."* Yani O, her şeyi bilir, kulun içnde bulunduğu durumları kontrol eder, onun amellerini kaydeder, onun bütün sırrını ve yapmaya karar verdiği düşüncelerini bilir. O'nun bütün bunları bilmesi, herkese hak ettiği cezayı vermesini gerektirir. Bu âyet, müthiş bir tehdittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

17. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kıyamet günü, sağlam din sahipleriyle bozuk din sahiplerinin arasını birbirinden ayırdığı gibi istikamet üzere bulunan, sağlam ve Allah'ın nuruyla mâmur olmuş kalp sahipleriyle, hasta, nurdan uzak, zulmet, vesvese ve kötü düşünlerle dolu kalp sahiplerini de birbirinden ayırır. Birincileri, mukarrebîn makamındaki sıddıklarla beraber yapar; kalbi hastaları ise, esfel-i sâfiline (en kötü azap derekesine) indirir yahut onu cennete giren avam insanlarla birlikte yapar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Varlıkların Yüce Allah'a Secdesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, her şeye şahit olmasının delilinden bahsetti. Bu delil, bütün varlıkların O'na secde etmesi ve heybetinden kendisine boyun eğmesidir. Bu konuda buyurdu ki:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَث۪يرٌ مِنَ النَّاسِۜ وَكَث۪يرٌ حَقَّ
عَلَيْهِ الْعَذَابُۜ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۩ ﴿١٨﴾

18. *Görmedin mi, göklerde bulunanlar ve yerde bulunanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğu da azabı hak etmiştir. Allah kimi hor ve hakir yaparsa artık onu ikram ve izzete kavuşturacak kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey bu hitabı işiten kimse veya ey görme kabiliyetine sahip olan kimse, ilim ve kalp gözüyle *görmedin mi?* Yahut ey Muhammed, görme yerine geçecek bir ilimle görmedin mi? *Göklerde bulunan* melekler ve *yerde bulunan* insan, cin ve melekler *Allah'a secde etmektedir.*"

"Göktekiler" ifadesinin içine, meleklerin dışında diğer harika şekilde yaratılmış varlıkların da girme ihtimali vardır. Aynı şekilde "yerdekiler" ifadesinin kapsamına, yaratılmış bütün varlık türleri girer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve hayvanlar da Allah'a secde ediyor."* Bu varlıkların secdesinin hakiki manada bir secde olması muhtemeldir, fakat bizler, onların Allah'ı tesbih edişlerini anlamadığımız gibi O'na secde edişlerine de anlamayız.

Kevâşî,[172] Ebü'l-Âliye'nin[173] şöyle dediğini nakletmiştir: "Gökte bulunan yıldız, güneş ve ay battığı zaman secde eder; sonra kendisine izin verilene kadar önceki yerine dönmez."[174]

Sahîh-i Buhârî'de şu hadis nakledilmiştir: *"Güneş, secde edip kendisine izin verilmeden doğmaz."*[175]

Mücâhid[176] demiştir ki: "Dağların, ağaçların ve hayvanların secdesi, gölgelerinin değişip durması, yani uzayıp kısalması, sağ sola dönmesidir."[177]

---

[172] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

[173] Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (v. 90/709), tâbiînden tefsir, hadis ve kıraat âlimi bir zattır. Ebü'l-Âliye, Hz. Ebû Bekir'i ve diğer pek çok sahabeyi görmüş, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud, Ebû Zer el-Gıfârî ve Hz. Âişe'den [radıyallahu anhüm] hadis rivayet edip ders almıştır (geniş bilgi için bk. Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, 10/292.

[174] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/387; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/18.

[175] bk. Buhârî, Tevhid, 22; Müslim, İmân, 250).

[176] Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[177] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/387.

Yahut onların secdesi, ilâhî emre itaatleridir. Bütün cansız varlıklar, Allah Teâlâ'ya itaat içindedir, O'dan korkar, O'nu tesbih ederler. Onların Cenâb-ı Hakk'ın emrine boyun eğmeleri ve itaatleri, mükellef kimselerin Allah'ın huzurunda boğun eğmelerine benzetilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor.* Allah Teâlâ için taat ve ibadet secdesi yapıyor. *Birçoğu da* inkâr ve inadından dolayı ibadet secdelerinden kaçındığı için *azabı hak etmiştir.*"

İbn Arafe,[178] âyete şu manayı vermiştir: "İnsanların birçoğu (Allah'a itaat ederek) sevaba ulaşmıştır; birçoğuna da (secdeden kaçtığı için) azap hak olmuştur."

Âyete şu mana da verilmiştir: İnsanların çoğu Allah'a secde etmektedir; pek çoğu da secdeden kaçınmaktadır, bunun için azabı hak etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: İnsanların çoğu, yüce yaratıcıya secde etse de Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini inkarları sebebiyle kendilerine azap hak olmuştur; felsefeciler, yahudi ve hıristiyanlar gibi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah kimi,* şekavet hali kendisini dinin emrine boyun eğmekten alıkoyması sebebiyle *hor ve hakir yaparsa artık onu* saadete ulaştırarak *ikram ve izzete kavuşturacak kimse yoktur.*"

Yahut Allah, kıyamet günü kimi hor ve hakir yaparsa onu şerefli yapacak kimse yoktur; o kimse zelil ve hor bir halde kalır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah,* mülkünde *dilediğini yapar.*" Dilediğini ihsanı ile şerefli yapıp yüceltir; dilediğini de adaletiyle hor hakir bırakır. Verdiği hükümden dolayı O'nu hesaba çekecek kimse yoktur.

---

[178] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisi (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).
Hasan Azzûzî'nin tesbitine göre İbn Acîbe, İbn Arafe'nin tefsirinden yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî*'den nakletmektedir (bk. Azzûzî, *Şeyh Ahmed İbn Acîbe ve Menhecühü fi't-Tefsîr*, 2/87 [Mağrib 2001]).

Allahım, bizi taatin ve muhabbetinle şereflerdir. Bizi senin emrine ve hükmüne boyun eğenlerden yap. Bizi, seni müşahedenin ve seni tanımanın tadına ulaşmakla nimetlendir. Senin her şeye gücün yeter.

Bu âyet secde âyetidir, onda secde yaparken bu dua okunabilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

18. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, zatının sırlarıyla varlıkların iç âleminde tecelli etti; sıfatlarının nurlarıyla da onların zâhirinde tecelli etti; böylece her şeyde O'nun zatının sırları ve sıfatlarının nurlarına ait bir marifet vardır; her şey O'nu tanır; bunun için O'na hamd ile secde eder.

İbn Ataâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Yâ Rabbi, sen her şeye kendini tanıttın; artık seni bilmeyen kimse yoktur."

Varlıkların zâhirleri, mana âlemindeki sırlara secde eder ve yüce Mevlâ'ya boyun eğer. Bunu sadece mana denizine dalan, varlıkların zâhirinde takılıp kalmayan kimse anlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, zâhirdeki ve bâtındaki celâline ve ululuğuna sadece, Allah'ın insanlar içinde hor hakir bıraktığı kimseler boyun eğip teslim olmaktan çekinir. Allah Teâlâ kimi hor hakir bırakırsa onu şerefli yapacak kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.

Hak ile Bâtılın Mücadelesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kıyamet günü müminlerle beş gruptan oluşan kâfirlerin arasını nasıl ayıracağını açıklayarak şöyle buyurdu

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِى رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ
مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ⑲ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِى بُطُونِهِمْ
وَالْجُلُودُ ⑳ وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ㉑ كُلَّمَا اَرَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا

مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾
وَهُدُوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

19. ***Şu iki grup, Rab'leri hakkında çekişen iki hasımdır: Onlardan inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülür!***

20. ***Bununla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir!***

21. ***Bir de onlar için demirden topuzlar vardır!***

22. ***Onlar, her ne zaman çektikleri ıstıraptan dolayı oradan çıkmak isteseler, oraya geri döndürülürler ve kendilerine, "Tadın bu yakıcı azabı!" denilir.***

23. ***Şüphesiz Allah, iman edip salih amel yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Bunlar orada altın bileziklerle ve incilerle bezenirler. Orada giyecekleri ise ipektir.***

24. ***Onlar, sözün en güzeline ulaştırıldılar ve ayrıca övgüye layık olan Allah'ın yoluna iletildiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şu iki grup,* yani müminlerle kâfirler, *Rab'leri hakkında çekişen iki hasımdır."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette işaret edilenler, daha önce bahsedilen din sahipleridir." Buna göre müminler bir taraf, diğer beş din sahipleri yani yahudi, Sâbiî, hıristiyan, Mecûsî ve müşrikler de diğer taraftır. Onlar, Rab'lerinin şanı hakkında tartıştılar. Yahut O'nun dini hakkında tartışmaya girdiler. Bir diğer görüşe göre onlar, Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında tartışmaya girdiler. Bunların hepsi, Allah Teâlâ'nın işleriyle ilgilidir. Her grup, kendi inancının doğru, karşı taraftakinin inancının yanlış olduğunu söylemektedir.

Bir rivayete göre yahudilerle müminler tartışmaya girdiler. Yahudiler, "Bizler Allah'a daha yakınız ve bizim kitabımız sizin kitabınızdan öndedir ve bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir" dediler. Müminler de,

"Bizler Allah Teâlâ'ya sizden daha yakınız; biz, bizim peygamberimize ve sizin peygamberinize (Hz. Musa'ya) iman ettik, ayrıca Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettik. Sizler bizim kitabımızı ve peygamberimizi tanıdığınız halde hasedinizden dolayı onu inkâr ettiniz"[179] dediler.

Ebû Zer [radıyallahu anh] yemin ederek derdi ki: "Âyet, Bedir günü vuruşmak için meydana çıkan Kureyş'ten altı kişi hakkında indi. Bu altı kişi, müslümanlardan Hamza, Ali ve Ubeyde b. Hâris ile, müşriklerden Utbe b Rebîa, Şeybe b. Rebîa ve Velîd b. Utbe idi." Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet gününde kâfirlerle hesaplaşmak için Allah'ın huzurunda ilk diz çöken ben olacağım!"[180]

Cenâb-ı Hak sonra, *"Şüphesiz Allah, kıyamet günü onların arasını ayırır"* (Hac 22/17) âyetinde zikredilen ayırmanın nasıl olacağını belirterek şöyle buyurdu:

"Onlardan, Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirileni *inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir."* Onlar diğer insanlardan ayrılır, bedenlerini tam saracak şekilde ölçüleri alınır. *"Onlar için elbise biçilmiştir"* denmesi, bu işin kesin olacağını bildirmek içindir.

"Onların başlarının üstünden kaynar su dökülür!"

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer o sudan bir parça dünyadaki dağların üzerine konsaydı onları eritirdi."

---

[179] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/173; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/290; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr,* 6/20.

[180] Taberî, *a.g.e.,* 17/173; Sa'lebî, *a.g.e.,* 4/290; Süyûtî, *a.g.e.,* 6/20; ayrıca bk. Buhârî, Tefsiru Sûre (22), 3; Müslim, Tefsir, 34; İbn Mâce, Cihad, 29.

"Bu sıcak su ile karınlarında bulunan mideyi, bağırsakları ve derileri eritilir!" Bu kaynar su, onların dışlarına ve içlerine etkisini gösterir. Ne zaman derileri eriyip yok olsa, yeni deri ile değiştirilir.

Kaynar suyun önce karnın içindekileri erittiğinin söylenmesi, onun, vücudun dışından döküldüğü halde, vücudun içinde yaptığı tesir ve tahribatın, vücudun dışındaki tesirinden daha etkili olduğunu bildirmek içindir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bir de onlar için demirden topuzlar, sopalar vardır."* Yani kâfirlere azap etmek için, ucunda topuzlar bulunan demirden kamçılar vardır; onlarla kendilerine vurulur.

"Onlar, ne zaman çektikleri ıstıraptan dolayı oradan çıkmak isteseler, yani azaptan çıkmaya yaklaşsalar, *oraya,* azabın içine, en dibine *geri döndürülürler."* Bunun şöyle olacağı rivayet edilmiştir: Ateş, alevi ile onlara vurunca, kendilerini yukarı fırlatır, öyle ki onlar ateşin en üst kısmına geldiklerinde, kendilerine demirden tokmaklarla vurulur, böylece oradan çıkamadan, ateşin içinde yetmiş senelik mesafeye geri yuvarlanırlar.[181]

Âyet şöyle bitiyor: "Melekler tarafından onlara, *'Tadın bu* şiddetli ve büyük *yakıcı azabı!'* denilir."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, doğru yolda olan diğer grubun (müminlerin) elde ettiği karşılıktan bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah, iman edip salih amel yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Bunlar orada altın bileziklerle ve incilerle bezenirler." Yani melekler, Allah'ın emriyle onları altın bileziklerle ve incilerle süslerler.

"Orada giyecekleri ise hâlis ipektir."

Âyette, "Onlar orada ipek giyerler" denmedi, bunun yerine, *"Elbiseleri ipektendir"* dendi. Bundaki incelik şudur: Cennetliklerin elbiselerinin olması, açıklamayı gerektirmeyecek kesin bir durumdur; zira onların elbisesiz olması mümkün değildir. Burada açıklanması gerekli olan, elbisenin ne olduğudur. Bilezik ve inci ise böyle değildir. Çünkü onlar lazım olan zaruri şeyler kapsamına girmezler; bunun için onlarla süslenmeleri özel olarak belirtildi. Açıklama için Ebüssuûd tefsirine bakınız.[182]

---

[181] Rivayet için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/26; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/281.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, sözün en güzeline ulaştırıldılar."* Bu söz, *"lâ ilâhe illallah"* kelime-i tevhididir. Yahut *"Elhamdülillâh ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber"* sözüdür. Bunu şu âyete dayanarak söylüyoruz:

"Güzel kelime O'na yükselir" (Fâtır 35/10).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar ayrıca övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna iletildiler."* Yani onlar, övülen yola iletildiler; bu yol İslâm'dır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onlara, ahirette, "Bize yaptığı vaadini yerine getiren Allah'a hamdolsun" demeyi ilham etti ve onları orada cennetin yoluna sevketti.

Şöyle de denmiştir: Onlar, aziz ve övgüye layık olan Allah'a ulaşma yoluna iletildiler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

19-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhir ehli, bâtın ehli ile Cenâb-ı Hakk'ın durumu hakkında tartışmaya girdiler.

Zâhir ehli, "Cenâb-ı Hak dünyada görülmez; O'nu tanımak sadece, delil ve burhanla olur" dediler.

Bâtın ehli sûfî büyükleri ise şöyle dediler: "Cenâb-ı Hak, ahirette görüldüğü gibi dünyada da müşahedeye ve kalple görmeye dayalı irfanla görülür; fakat bu görme, nefislerinin manen ölümünden ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] metodu üzere terbiye veren büyüklere boyun eğerek terbiyelerine girdikten sonra olur. Bu zat onun önünde bir örek olarak kendisini hak yolunda ilerletir; nihayet, "İşte sen ve İşte Rabb'in!" diyerek onu ilâhî huzura ulaştırıp aradan çekilir. O zaman kulun üzerine irfan güneşleri parlar; o nur içinde varlıklar kaybolur, onları görmez ve hissetmez olur; o anda sadece bütün kâinatı var edeni görür. Öyle ki Allah'tan başkasını görmeye zorlansa, buna güç yetiremez; çünkü (gerçek varlık sahibi olarak) O'nunla birlikte kimse yoktur ki onu müşahede etsin."

---

[182] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/376.

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiğinde, O'nun birlikte başkasını müşahede etmen imkânsızdır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde, "Cenâb-ı Hakk'a Yakarış" bölümünde demiştir ki:

"İlâhî, varlığı sana muhtaç olan bir varlık, sana (gerçek manada) nasıl delil olur? Kâinatta, senden başka zuhur eden ve sana ait olmayan bir zuhur var mı ki varlıklar senin için tecellilerini gösteren bir mahal olsunlar? Sen ne zaman uzaklaşıp kayboldun ki seni gösterecek bir delile ihtiyaç olsun! Sen ne zaman uzaklaştın ki varlıklar sana ulaştırsın!"

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Delil ve burhanla yetinenler, müşahede ehli yanında avam sayılırlar."

Bu müşahede yolu, manevi terbiye yolu olup asla kesilmez (kıyamete kadar devam eder). Kim bu yolu inkâr ve reddederse o kimseye Cenâb-ı Hak'tan kopma ateşinden bir elbise giydirilir; artık o, kendisini saran varlıkların perdesi içinde hapsedilir ve zatının heykeli içinde (maddi varlığında) mahsur kalır. Bu durumda o, sadece varlıkların karanlığını görür; başından kalbine kadar kendi tedbir ve tercihinin sıkıntısı dökülür.

Ne zaman varlıkların hapsinden ve manen perdelenmenin sıkıntısından çıkmak istese, işin hayret verici dehşeti ve Cenâb-ı Hakk'ın azametinin heybeti onu geri çevirir (varlıklardan kurtulup mana âlemine adım atmaya cesareti ve imkânı olmaz). Çünkü onun fikri, kâinatın tabakaları altında (varlıkların zulmeti içinde) hapsedilmiştir; o, bir sürü engel, meşguliyet ve şehvetlerle bağlanmıştır. Ona, "Yakıcı azabı tat! Bu azap, senin gerçeği görmekten mahrum bırakılmandır" denir.

Şüphesiz Allah Teâlâ, velilik yoluna iman edenleri, altından ilim ve hikmet nehirleri akan marifet cennetlerine dahil eder; orada her türlü güzel vasıf ve faziletlerle süslenirler, bütün çirkin ve kötü hallerden temizlenirler.

Onlar, sözün güzeline ulaştırıldılar. Bu güzel söz, mahzun bir kalple devamlı zikir ve sâfi kalplerden gelen yumuşak hitaplardır.

Onlar, ayrıca manevi terbiye ve terakki yoluna ulaştırıldılar ve nihayetinde her türlü övgüye layık, her şeyden daha yakın, dua edenin isteğine icabet eden en sevgiliyi müşahede haline ulaştılar. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizleri de onların makamına ulaştırsın.

Kâbe ve Hacla İlgili Hükümler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, sûrenin asıl maksadı olan hacla ilgili hükümleri zikretmeye başladı. Önce, beytini ziyarete teşvik etmek ve ona rağbet ettirmek için Kâbe'nin yüceliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي
جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ
بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا
تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

25. ***İnkâr edenler, insanları Allah'ın yolundan ve yerli-yolcu bütün insanlara eşit kılınan Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlar şunu iyi bilsinler: Kim orada zulüm ile doğru yoldan saptırmak isterse biz ona acı bir azap tattırırız.***

26. ***Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırladık ve ona dedik ki: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma! Tavaf yapanlar, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi (Kâbe'yi) temiz tut!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanlar,* sürekli bunun için çalışanlar, *ayrıca,* Mekkeliler'in müslümanlara yaptığı gibi insanları, *yerli-yolcu bütün insanlara eşit kılınan Mescid-i Harâm'dan* yani oraya girmekten *alıkoyanlar şunu iyi bilsinler ..."*

Mescid-i Harâm, kim olursa olsun, bütün insanlar için, durmak ve kalmak için eşit yapılmış bir yerdir. Orada, Mekkeli olanla dışarıdan gelenin, zayıfla kuvvetlinin, şehirli olanla köylünün bir farkı yoktur.

Eğer âyette "Mescid-i Harâm" ile "Mekke" kastedilmişse, onda Mekke'nin evlerinin satılmayacağına, insanların onda eşit haklara sahip olacağına dair bir delil vardır. Buna göre, dışarıdan gelen bir kimse orada istediği yerde konaklayabilir; orada hiç kimsenin özel bir mülkü olmaz. Ebû Hanîfe [rahmetullahi aleyh] bu görüştedir.[183] İmam Mâlik ve diğerleri, Mekke'deki evlerin Mescid-i Haram gibi olmadığını, onların insanların mülkünde olabileceğini söylemişlerdir.

Eğer Mescid-i Harâm ile Kâbe kastedilmişse, âyet, orasının bütün müminlere mubah olduğunu (hiçbir müminin oraya girmesinin engellenmeyeceğini) belirtmektedir. Bu, üzerinde görüş birliği edilmiş bir konudur.

Orada, Mekke'de oturan yerli ile dışarıdan gelen misafir eşittir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kim orada* yani Mescid-i Harâm'da yasak bir şeyi yaparak *zulümle, doğrudan saptırmak isterse biz ona* ahirette *acı bir azap tattırırız.* Orada günah işleyen herkes için durum aynıdır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, şunu da an: *Bir zamanlar biz, İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamıştık."* Ona, Kâbe'yi bina etmesi için burayı hazırladık; İbrahim [aleyhisselâm] onu, gökteki beytülma'mûrun hizasında, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaptığı yerde bina etti.

---

[183] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/31. Ancak Hanefîler'den Cessâs, Ebû Hanîfe'nin, Mekke'nin evlerinin satılmasının câiz olduğu görüşünde olduğunu kaydetmiştir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 3/300 [Beyrut 1994]).

Beytullah, önceleri kırmızı yakuttan yapılmış, Hz. Nuh [aleyhisselâm] zamanındaki tufanda dördüncü kat semaya yükseltilmişti. Allah Teâlâ. Hacûc isminde şiddetli bir rüzgâr estirerek, Kâbe'nin yerini temizletti ve böylece Hz. İbrahim'e onun yerini öğretti.

Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e bir bulut gönderdi, bu bulut onunla konuşarak, "Benim gölgemin ölçüsünde onun temellerini at!" dedi.[184]

Böylece Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Kâbe'yi ilk temellerinin üzerine bina etti.

İbn Hacer demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Kâbe'nin yüksekliğini 9 zirâ (günümüzde 1 zirâ yaklaşık 25 santimdir), etrafını ise kendi ölçüsüyle 30 zirâ yaptı. Hicr denen bölgeyi de Kâbe'ye kattı. Ondan önce bu bölge, Hz. İsmail'in koyunları için kullanılıyordu. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Kâbe'yi toprak kullanmadan taşları üst üste koyarak bina etti, üzerine çatı yapmadı. Onun için bir kuyu açtı. Kâbe'nin kapısının yanında bir sandık vardı; Kâbe adına hediye edilen şeyler onun içine atılırdı."

Rivayet edildiğine göre Kâbe beş defa bina edilmiştir:

Kâbe'yi ilk olarak melekler kırmızı yakuttan bina etti.[185] Sonra Kâbe, Hz. Nuh [aleyhisselâm] zamanındaki tufanda göğe kaldırıldı.

Kâbe'yi ikinci olarak Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bina etti. Bir rivayete göre Kâbe'yi Hz. İbrahim'den önce Cürhüm kabilesi bina etmiştir. Şu durum bunu göstermektedir: Âd kavminin başına büyük bir kıtlık gelince, Kâbe'ye sığınıp yalvardılar; bunun üzerine Allah Teâlâ onlara rüzgâr gönderdi. Bu durum, Hz. İbrahim'den önceydi.

Kâbe'yi üçüncü olarak Kureyş bina etti; bu yapımda Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] hazır bulunmuştu; bu, kendisine henüz peygamberlik gelmeden önce idi.

---

[184] bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/266 (Beyrut 1994); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2485-2486 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/29-30.

[185] Bazı rivayetlere göre Kâbe'yi ilk bina eden, Hz. Cebrâil'in rehberliğinde Hz. Âdem [aleyhisselâm] olmuştur (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 1/198; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/104. Bu sûrenin 29. âyetinin tefsirinde de Kâbe'yi ilk yapan kimsenin Hz. Âdem [aleyhisselâm] olduğu söylenmiştir (Mütercim).

Kâbe'yi dördüncü olarak, Abdullah b. Zübeyr, beşinci olarak da Haccâc bina ettirmiştir.[186]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Ona dedik ki: Bana hiçbir şeyi ortak koşma!"* Kâbe'nin yapımı ve diğer hiçbir işte, ameline nefsin hazlarını karıştırma. Yaptığın işe karşı dünyada ve ahirette bir karşılık bekleme. Bir menfaat umarak veya bir şeyden korktuğun için amel yapma; tam aksine, amelini Allah'a karşı sevgi, şükür ve kulluk için yap.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Kâbe'yi ve onu yaptığını görme (ameline bakma; sadece bana yönel)."[187]

Denilmiştir ki: Bu âyette, Kâbe'nin etrafında oturan kimselerden Allah'a ortak koşanlara bir ayıplama ve tenkit vardır. Mana şudur: Ey müşrikler, ben, sizin babanız İbrahim'e, ondan sonra gelenlere ve size, "Bana hiçbir şeyi ortak koşmayın" diye şart koştum; sadece sizler onu kabul etmediniz, tam aksine, bana ortak koştunuz, insanları hak yolundan alıkoydunuz ve doğru yoldan saptınız. Böylece, babanız İbrahim'in [aleyhisselâm] yolundan başka yola girdiğiniz için kınanmayı ve yerilmeyi hak ettiniz.

Âyet şöyle devam ediyor: "Kâbe'yi *tavaf yapanlar,* orada namaz için *ayakta duranlar* veya orada oturanlar *için, bir de rükû ve secde yapanlar* yani namaz kılanlar *için evimi,* putlardan ve pisliklerden *temiz tut!"* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, velilik yolunu inkâr edenler, insanları o yola girmekten alıkoyanlar ve onların ilâhî huzur mescidine girmelerini engelleyenler var ya, kim bunları yaparsa biz ona acı bir azap tattırırız. O huzur mescidi ki Allah Teâlâ orayı kalplerin sakin olduğu, ruhların sığındığı bir yer yaptı. Her kim oraya yönelir ve Allah için nefsini ve kalbini satarsa (Allah için feda ederse) oraya ulaşır ve ilâhî huzura girer. Burası, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, O'nunla konuşma, özel dertleşme ve münâcât yeridir. Orası, yüce sevgiliyi müşahede, en yakın dost ile özel dertleşme ve fikirlerin müşahede fezasında dinlenme yeridir. İşte kim, insanları bu huzurdan engellerse ona acı bir azap tattırırız.

---

[186] bk. Ebüssuûd, *İrşadü'l-Akli's-Selîm,* 4/378.

[187] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/209.

İmam Kuşeyrî, *"O Mescid-i Harâm, mukimler ve misafirler için aynıdır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyette, insanlar arasındaki farklılığın sadece ilâhî huzura gidiş yolunda olduğuna bir işaret vardır. Hakk'a vâsıl olduktan sonra ise bir farklılık yoktur. Sonra nefisler hak yolda birleştiğinde, onlar tek mahalde toplanırlar; ancak orada da her birinin kendisiyle tanındığı özel bir hali vardır."[188]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Has tevhid makamı, Allah'ta fâni olma makamıdır. Hakk'a vâsıl olanların toplandığı makam odur. Bundan sonra, kalplerini ağyardan boşaltma, mâsivadan kesilme, ilâhî huzura hazırlanma ve ilâhî emirlere uyma derecelerine göre her birinin manevi zevki, vecdi, keşif ve terakkilerinin artması birbirinden farklıdır. Bütün bunlar, ezeldeki ilâhî taksime göre olmaktadır.

"Biz İbrahim'e Kâbe'nin yerini hazırladık" âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ dostu İbrahim ve bütün sevdikleri için beytini hazırladı; ona, ibadetine bir vesile olsun ve âyetlerinin nurlarına bir ayna olsun diye orada bulunan âyet ve kerametleri, kendisine ihsan ettiği nurlarını gösterdi."[189]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetteki "beyt"le kalbe işaret edilmektedir; çünkü kalp, yüce Rabb'in evidir. Buna göre âyetin manası şöyledir: Biz İbrahim'e, ceberûtumuzun (zatımıza has âlemin) sırlarını ve melekûtumuzun (ceberûtun dışındaki gayb âleminin) nurlarını müşahede edip zatımızı müşahede ile yakîne ulaşanlardan olması için kalbinin mekânını hazırladık ve ona dedik ki: "Bana, mâsivadan hiçbir şeyi ortak koşma; bizimle birlikte başkasını görme! Evimiz olan kalbini, ağyardan (yabancılardan) huzurunu bozan bütün hallerden temizle! Temizle ki kalbin, içine inecek olan manevi vâridat ve nurlar için, orada duracak müşahede ve sırlar için ve ayrıca tâzim ve inkisar halinde secde ve rükû ederek sana yönelecek kalpler için hazır bir mahal olsun."

---

[188] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/209.

[189] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/535.

Gerçekten ârifin kalbi, ilâhî vâridatların ve sırların indiği bir Kâbe'dir. Orası ayrıca salihlerin ve hayırlı insanların kalplerinin yönelip ziyaret ettiği bir mahaldir.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Allah Teâlâ, "Ey Davud, benim için bir evi temizle ki orada kalayım!" buyurdu. Davud [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, seni hangi ev içine alabilir ki?" diye sordu, Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Beni yerim ve göğüm içine alamadı; mümin kulumun kalbi aldı."[190]

Hadis âlimleri, bu hadisin sıhhati hakkında değişik şeyler söylemişlerdir. Kalbin yüce Rabb'i içine alması, ilim ve özel marifetledir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnsanların Hacca Çağrılması

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Kâbe'nin yapımını bitirince, Allah Teâlâ ona, insanları hacca çağırmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَاَذِّنْ فِى النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْت۪ينَ مِنْ
كُلِّ فَجٍّ عَم۪يقٍۙ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ ف۪ٓي اَيَّامٍ
مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَه۪يمَةِ الْاَنْعَامِۚ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا
الْبَٓائِسَ الْفَق۪يرَۘ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا
بِالْبَيْتِ الْعَت۪يقِ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَۗ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّه۪...

27. İnsanlar arasında haccı ilan et ki yaya olarak veya uzak yollardan gelen, yorgunluktan iyice zayıflamış develer üzerinde sana gelsinler.

---

[190] Hadisin değerlendirmesi için bk. Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988.

28. ***Gelsinler de kendilerine ait birtakım faydaları görsünler. Ayrıca, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde*** *(onları keserken)* ***Allah'ın ismini ansınlar. Artık ondan yiyin, yoksula ve fakire de yedirin.***

29. ***Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinler ve o Beytülatîk'i*** *(Kâbe'yi)* ***tavaf etsinler.***

30. ***Durum böyle. Her kim, Allah'ın haramlarına*** *(dokunulmaz yaptığı şeylere)* ***saygı gösterirse bu, Rabb'inin katında kendisi için daha hayırlıdır ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] buyuruyor ki: *"İnsanlar arasında haccı ilan et."* Yani Kâbe'yi ziyaret etmeleri için onları çağır.

Rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu emri alınca Ebûkubeys dağına çıkarak, "Ey insanlar, Rabb'inizin evini ziyaret edin!" diye seslendi. Allah Teâlâ onun sesini, bütün ruhlara işittirdi; kendisine hac takdir edilen ruhlar, bu davete babalarının sulbünden, annelerinin rahimlerinden cevap vererek, "Buyur Allahım, emrin baş üstüne!" dediler.[191]

"Onları çağır ki yaya olarak ve uzak yollardan gelen yorgunluktan iyice zayıflamış develer üzerinde sana gelsinler." Yani uzak yolculuğun yorgun bıraktığı ve iyice zayıflattığı develer üzerinde Kâbe'yi ziyarete gelsinler.

Âyette önce yaya olarak gelmenin söylenmesi, hadis-i şerifte belirtildiği gibi,[192] bu şekilde hacca gelmenin, binek üzerinde gelmekten daha faziletli olmasındandır.

Muhammed b. Yâsîn el-Kâdî demiştir ki: Kâbe'yi tavaf sırasında, yaşlı biri bana,

"Sen neredensin?" diye sordu; ben de,

---

[191] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/295; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/34-45.

[192] Hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/460-461; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/331, İbn Huzeyme, *Sahîh*, nr. 2791.

"Horasan'dan" dedim. Adam,

"Senin memleketinle Beytullah'ın arası kaç günlük mesafedir?" diye sordu; ben de,

"İki üç aylık bir mesafedir" dedim. O zaman ihtiyar,

"Öyle ise sizler Beytullah'ın komşusu sayılırsınız" dedi. Ben, kendisine,

"Sen ne kadar bir mesafeden geldin?" diye sordum; ihtiyar,

"Beş senelik yoldan! Evden çıkarken daha genç idim; buraya kadar epey yaşlandım!" dedi. Ben,

"Vallahi bu güzel bir taat ve sadık bir sevgi" dedim. İhtiyar güldü ve beyit halinde şu manadaki şiiri okudu:

"Sevdiğini ziyaret et! Onun evi çok uzakta olsa, önünde birçok perdeler ve engeller bulunsa da uzaklık seni onu ziyaretten alıkoymasın! Şüphesiz seven kimse, âşık olduğunu çokça ziyaret eder."[193]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gelsinler de kendilerine ait birtakım faydaları görsünler."* Yani senin çağrına uyup hacca gelsinler ve başka bir ibadette bulunmayan kendilerine ait dünya ve ahiretle ilgili faydaları görüp elde etsinler. Bunlar tavaf, Kâbe'ye bakmak ve orada kılınan namazın diğer yerlerdeki namazdan kat kat faziletli olmasıdır.

İbadetlerin bir kısmı nefsi imtihan etmek için emredilmiştir; bunlar bedenle ilgili ibadetlerdir, namaz ve oruç gibi. Bazı ibadetler malla yapılır; zekât ve sadaka gibi. Bazı ibadetler ise hem beden hem de malla yapılır, hac gibi. Hacda ayrıca, birçok ağırlık ve zorlukların taşınması, tehlikelerle yüz yüze gelmek, maddi imkân ve sebeplerden uzaklaşmak, dostlardan ayrı kalmak, şehrini ve vatanını terketmek, aile efradından ayrılmak gibi durumlar vardır. Bunun için, haccın bütün günahlara kefâret olacağı bildirilmiştir. Nitekim bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

[193] Rivayet için bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 4/295.

"Kim bu Kâbe'yi ziyaret eder, bu arada kötü bir söz söylemez ve günahı işlemezse, annesinden doğduğu gün gibi, günahlarından tertemiz olarak geri döner."[194]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde* onları keserken *Allah'ın ismini ansınlar."*

Belirli günler, İmam Mâlik'e göre, kurban kesilen birinci gündür. İmam Şâfiî'ye göre birinci, ikinci ve üçüncü günlerdir; çünkü ona göre bu günler kurban kesim günleridir.[195]

İmam Mâlik'ten gelen meşhur görüşe göre geceleri kurban kesmek câiz değildir; İmam Mâlik bu görüşüne, âyette geçen, "belirli günlerde" ifadesini delil göstererek, günün, geceyi kapsamadığını söylemiştir.[196]

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Hac için belirlenmiş günler, zilhiccenin onu ile kurban bayramının birinci günüdür." İbn Abbas da [radıyallahu anh] bu görüştedir.

Sayılı günler ise kurban bayramının birinci gününün dışındaki üç gündür.

Kurban olarak kesilecek hayvanlar deve, sığır ve koyun cinsidir.

Bunlar kesilirken Allah'ın ismini anılmalıdır. Mesela, "Bismillâh, Allahüekber" denilmelidir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık ondan,* yani onların etlerinden *yiyin, yoksula ve fakire de yedirin."* Buradaki emir, mubahlık ifade eder; yani isterseniz onların etlerinden yiyebilirsiniz. Bununla, Câhiliye devrinde kesilen kurbanların etlerinden yemeyi günah sayma görüşü de ortadan kaldırılmıştır.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Kesilen kurbanların azını yiyip çoğunu fakirlere sadaka olarak dağıtmak müstehaptır (tavsiye edilmiş olup sevaptır)."

---

[194] Buhârî, Hac, 4; Müslim, Hac, 438; Ahmed, *Müsned,* 2/229.

[195] İmam Şâfiî, birinci günün dışındaki üç günü de kurban kesim günleri olarak kabul etmiştir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 3/306).

[196] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/42.

Müfessir Nesefî demiştir ki: "Nâfile kurbanlarla, temettu' ve kırân haccı yapanların kestiği kurbanların etinden yemesi câizdir; çünkü onlar bir hac ibadeti için kesilmiş hayvanlar olup normal kurbana benzemektedir. Bunların dışındaki (kefâret, adak ve ceza için kesilen) kurbanların etinden yemesi câiz değildir."[197]

Nesefî, Hanefî mezhebine mensup biri olarak bunları söylemiştir. Mâlikî mezhebinde bu meseleyle ilgili geniş açıklamalar mevcut olup burada zikredilmesi uzun olur.

Âyet şöyle bitiyor: "Onların etlerinden ayrıca *yoksula ve fakire de yedirin."* Yoksul, aşırı sıkıntı ve ihtiyaç içinde olan kimse demektir. Onun, iffetinden dolayı insanlardan bir şey isteyemeyen kimse olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun, açlığının eseri yüzünde gözüken kimse olduğu da söylenmiştir.

Fakir, zorlukların kendini zayıf düşürdüğü muhtaç kimsedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra kirlerini gidersinler."* Yani üzerlerindeki kirleri temizlesinler. Niftaveyh[198] âyete bu manayı vermiştir.

Denilmiştir ki kirleri gidermek, saçları tıraş etmek, tırnakları kesmek, koltuk altlarının ve avret bölgesinin tüylerini temizlemek ve diğer vücut temizliklerini yapmaktır. Bunlar, kurban bayramının birinci günü, hacda kurbanın kesilmesiyle birlikte küçük tahallülden (ihramlı kimseye cimâ dışındaki yasakların kaldırılmasından) sonra yapılacak işlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Adaklarını yerine getirsinler."* Yani hacda veya haccın dışında yapmaya söz verdikleri iyilikleri yerine getirsinler. Bunun, hacda yapılması gerekli olan farz işler olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve o Beytülatîk'i,* Kâbe'yi *tavaf etsinler."* Bu, farz olan tavaf olup o, haccın farzlarındandır, onun yerine kurban kesilmez ve hac onunla tamamlanır. Bu farzın yapılacağı yer, Beytülatîk'tir, yani Kâbe'dir.

---

[197] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/152.

[198] Niftaveyh, İbrahim b. Muhammed b. Arafe ez-Ezdî el-Atekî (v. 323/935), nahiv âlimi ve fakihtir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm,* 1/61 [Beyrut 1992].

Atîk, "çok eski olan, önceki zamanlardan beri var olan" demektir. Kâbe'ye "Beytülatîk" denmesi, onun, insanlar için yeryüzünde ilk yapılan bina olmasındandır. Onu ilk olarak Hz. Âdem [aleyhisselâm] yapmıştır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onu yeniden bina etmiştir.

Atîk, çok şerefli, kıymetli ve âzat edilip hür bırakılmış manasına da gelir. Kâbe, tufanda suyun altında kalmaktan korunduğu veya onu yıkmak isteyen zalimlerin elinden korunduğu için ona bu ismin verildiği de söylenmiştir. Tarihte nice zalimler, Kâbe'yi yıkmak istemişler fakat Allah Teâlâ onu yıkılmaktan korumuştur.

Kâbe'ye, hiçbir insan sahip olmadığı için ona "Atîk" dendiği de söylenmiştir. Beytülma'mûr, gökteki meleklerin tavaf yeri olduğu gibi Kâbe de yeryüzündekilerin tavaf yeridir.[199]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Durum böyle. Her kim, Allah'ın haram (saygın) kıldığı şeylere saygı gösterirse bu, Rabb'inin katında kendisi için daha hayırlıdır ...*"

Allah'ın haramları, dinde yapılması helâl olmayan işlerdir. Hacda yapılması yasak edilen işler de öncelikle bunların kapsamına girer.

Şöyle de denmiştir: Allah'ın, saygınlığının çiğnenmesini haram kıldığı şeyler, Beytülharâm, Meş'ar-i Harâm, Beled-i Harâm ve Şehr-i Harâm'dır.

Bir diğer görüş şöyledir: Âyette kastedilen, farzları ve sünnetleri korumak, günahlardan kaçınmaktır.

Kim onlara saygı gösterip tâzim ederse bu saygı ve tâzimi, Allah katında onun için sevap olarak daha hayırlıdır.

Bu şeyleri tâzimin (yüceltmenin) manası; onların haklarını korumanın gerekli olduğunu bilmek, icabına göre amel etmek, kendisine önem verip ona karşı edepli olmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[199] Açıklamalar için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/152.

27-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Sonra, kirlerini temizlesinler"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyetin işaret ettiği bir mana da şudur: Onlar, ihtiyaçlarını gidersinler, ahidlerini gerçekleştirsinler; kalpleriyle Allah'a verdikleri sözlerini yerine getirsinler. Buna göre, kim tövbe sözünü vermişse onun vefası, isyana dönmemektir. Kim taatlere özen göstermeye söz vermişse onun vefası, ibadeti kusurlu hale getiren şeyleri terketmektir. Kim herhangi bir makam ve ikram talep etmemeye söz vermişse onun vefası, bu yolda içine girdiği her işinde istikamet üzere olmaktır; öyle ki yaptığı şeylerde hemen dünyevî bir nasip elde etmeye ve bir pay sahibi olmaya yönelmemelidir."[200]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim ilâhî kudsî huzura ve Cenâb-ı Hak ile ünsiyet mahalline ulaşmaya söz vermişse bunun vefası, kendisine ilâhî sevgi şarabını sunan ve onu marifete taşıyan zatın sohbetinden ayrılmamaktır.

İmam Kuşeyrî, daha sonra gelen âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kim kalbiyle Allah'a söz verir de ona vefa göstermezse onun bu yaptığı, yalan söylemek olur."[201]

Sonra bu kimse, Allah'ın saygı kıldığı şeyleri yüceltmemiş olur; çünkü o, önce talep etti, sonra gevşeyip bu talebinin gereğini yerine getirmedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Eti Haram Olan Hayvanlar

Hac veya umre için ihramlı olmak, bu halde avlanan hayvanın etini yemeyi haram kılar. Çok defa ihramlı kimse, bütün etlerin haram olduğunu zannederek ondan çekinir. Cenâb-ı Hak, bu yanlış düşünceyi ortadan kaldırmak için şöyle buyurdu:

---

[200] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/212.

[201] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 4/213.

...وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ
الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾ حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ
فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِى بِهِ الرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾

.... *(Kur'an'da haram olduğu)* ***bildirilenlerin dışında kalan hayvanların yenilmesi size helâl kılındı. O halde, pislikten ibaret olan putlardan ve yalan sözden sakının.***

31. ***Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaksızın, bütün bâtıl şeyleri terkederek sadece O'na yönelin. Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapışıyor yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibi olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kur'an'da haram olduğu *bildirilenlerin dışında kalan hayvanların yenilmesi size helâl kılındı.*" Mâide sûresinin üçüncü âyetinde haram kılınan bu hayvanlar sayılmış olup onlar, leş, bir hayvanın darbesi ile ölmüş hayvanlar ve diğerleridir. Âyetin manası şudur: Allah, kitabında bildirdikleri hariç, diğer hayvanları size helâl kıldı. Öyle ise O'nun çizdiği hududu koruyun; size helâl kılınan bir şeyi haram saymayın; yaşlanmış ve çok yavru vermiş bazı develeri haram saymak gibi. Ayrıca, Allah'ın haram kıldıklarını da helâl saymayın; müşriklerin leşi, bir hayvanın darbesi ile ölen hayvanı ve diğerlerini helâl saymaları gibi.

Cenâb-ı Hak sonra, onları, kendilerine kurban kestikleri putlardan sakındırarak şöyle buyurdu:

"O halde, pislikten ibaret olan putlardan sakının."

Pislik, kirli olup nefret edilen her şeydir. Putlara da benzetme yoluyla pislik dendi. Mana şu şekildedir: Normalde pisliklerden nefret ettiğiniz gibi putlardan da nefret etmeniz gerekir. Bundan kasıt, putlara ibadet etmekten veya kendilerine yaklaşmak için onlara kurban kesmekten sakındırmadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve yalan sözden de sakının."* Putlara tapmak da yalan sözün kapsamına girmektedir. Ayrıca yalan, iftira ve yalan yere şahitlik de ona dahildir. Âyetin sadece yalan yere şahitliği içine aldığı da söylenmiştir. Şu hadis-i şerif bu görüşe delil gösterilmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yalan yere şahitlik, Allah Teâlâ'ya ortak koşmaya denk bir günahtır" buyurdu; bunu üç kez tekrar etti ve sonra bu âyeti okudu.[202]

Yalan yere yemin etmek, doğruluktan sapmaktır. Şüphesiz şirk de yalan yere yemin kapsamına girer; çünkü müşrik, taptığı putun ibadeti hak ettiğini söylemektedir; halbuki o, bâtıl ve yalan bir sözdür.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaksızın, O'na dönün,* bütün bâtıl dinlerden uzaklaşıp *hakka yönelin,* Allah için ihlâslı olun. *Kim Allah'a ortak koşarsa o, gökten düşüp parçalanmış gibi olur."* Çünkü o, imanın zirvesinden, küfrün içine düşmektedir.

Şöyle de denmiştir: Âyet şu duruma işaret etmektedir. Müşriğin ruhu ölüm anında dünya semasına yükseltilir, (yukarıya çıkması için gök kapısı açılmayınca) gökten yere fırlatılır. Bu açıklama İbnü'l-Bennâ'ya aittir.[203]

"Onun hali, gökten yere düştüğünde, *kuşların onu kapıştığı yahut rüzgârın uzak bir yere sürükleyip attığı kimsenin durumuna benzer."* Çünkü şeytan onu şirke düşürmekle, büyük bir sapkınlığın ve şaşkınlığın içine atmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bu âyette nimetlerine şükrü iki işte yaptı. Biri, iç âlemi mâsivaya meyil şirkinden temizlemek, diğeri de dili yalan iddialardan uzak tutmak. Yalan iddia, gerçek manada elde etmediği halde, Allah dostlarının mertebelerini istemek ve o mertebelerde olduğunu iddia etmektir.

---

[202] Ebû Davud, Akzıye, 15 (nr. 3599); Tirmizî, Şehâdât, 3 (nr. 2300); İbn Mâce, Ahkâm, 32 (nr. 2372); Ahmed, *Müsned*, 4/321.

[203] Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/52.

Kul, bâtıl din ve düşüncelerden uzaklaşıp tevhide yöneldiğinde ve Allah'ın nimetlerine şükrettiğinde Rabb'i onu seçer ve dosdoğru yola iletir. Kim, Allah'la birlikte (Allah'ın razı olmadığı şekilde) başkasını severek O'na ortak koşarsa o kimse, Allah'a yakınlık ve hakikate ulaşma derecesinden düşer; onu nefsanî hazların ve şehvetlerin kuşları kapar, hevâ rüzgârı kendisini haktan çok uzak bir mekâna atar. Bu duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Allah'ın Dininin Alametlerine Hürmet ve Saygı

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kurbanlık hayvanlara gösterilmesi gereken hürmet ve saygıdan bahsederek şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ ف۪يهَا
مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَت۪يقِ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ
جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَه۪يمَةِ الْاَنْعَامِ
فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُٓ اَسْلِمُواۜ وَبَشِّرِ الْمُخْبِت۪ينَۙ ﴿٣٤﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ
اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِر۪ينَ عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ وَالْمُق۪يمِي الصَّلٰوةِۙ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ ف۪يهَا
خَيْرٌۗ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّۚ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا
وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّۜ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُ۬هَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْۜ كَذٰلِكَ
سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْۜ وَبَشِّرِ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٧﴾

32. *Durum böyle. Kim Allah'ın şeâirine (dininin hükümlerine, alametlerine ve kurbanlık hayvanlara) saygı gösterirse şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır.*

33. *Onlarda (kurbanlık hayvanlarda veya hac fiillerinde) sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır. Sonra bunların varacakları yer, Beytülatîk'e (Kâbe'ye) kadardır.*

34. *Biz, her ümmet için, kendilerine rızık olarak verdiğimiz hayvanlar üzerine (onları keserken) Allah'ın adını ansınlar diye kurban ibadeti belirledik. Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır; öyle ise O'na teslim olun. İhlâslı ve mütevazi kullarımı müjdele!*

35. *Onlar öyle kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namazı kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcarlar.*

36. *Kurbanlık hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar, saf halinde sıralanmış vaziyette dururken (keseceğiniz zaman) üzerlerine Allah'ın ismini anın. Yan üstü yere düştüklerinde (canları çıktığında), onlardan kendiniz yiyin, isteyen kimselere ve utanıp istemekten çekinen fakirlere de yedirin. Aynı şekilde onları sizin emrinize verdik ki şükredesiniz.*

37. *Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Böylece onları sizin emrinize verdi ki size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı yüceltesiniz. Her işini ihlâsla yapan iyilik sahiplerini müjdele!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Durum böyledir."

Âyete, "Buna sımsıkı sarılın" manası da verilmiştir.

"Kim Allah'ın şeâirine yani kurbanlık hayvanlara *saygı gösterirse şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır."*

Kurbanlık hayvanlar, yüce Allah'ın dininin alametlerinden ve şiarlarındandır. Aşağıda gelen, *"Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden kıldık"* âyeti de bunu bildirmektedir.

Kurbanlık hayvanlara saygı göstermek, onlarla ibadet yapılıp Allah'a yaklaşıldığına inanmak, onları güzel, semiz ve pahalı hayvanlardan seçmektir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] 100 deve kurban etmiştir. Bunların içinde, Ebû Cehil'den alınan burnunda altından halkalar bulunan bir deve de vardı.

Hz. Ömer de [radıyallahu anh] 300 dinar değerindeki çok kıymetli bir devesini kurban etmiştir.[204]

Şöyle de denilmiştir: Allah'ın şeâiri Arafat, Mina, Müzdelife gibi hac ibadetlerinin yapıldığı yerlerdir. Onlara saygı, buraları yüceltmek, onlara karşı saygı içinde bulunmak ve oralara yönelmektir.

Bir diğer görüşe göre şeâir (alametler), dinin bütün emirleridir. Bunlara tâzim ise onları hakkı ile yerine getirmek ve edeplerine dikkat etmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara tâzim ve saygı göstermek, kalplerin takvasındandır."* Yani bunlar, takva sahibi kalplerin yapacağı işlerdir. Yahut bunu yapmak, kalplerin takvasından ileri gelir, çünkü kalp takvanın merkezidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlarda sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır."* Bu fayda, ihtiyaç olunca kurbanlık havanların üzerine binmek ve zaruret durumunda sütünden istifade etmektir. Bunun belirli süresi, hayvan kesilinceye kadardır.

"Allah'ın şeâiri, hac ibadetinin yapıldığı yerlerdir" diyenlere göre, bu yerlerdeki faydalar, oralarda ticaret yapmak ve sevap kazanmaktır. Bunun belirli süresi ise farz tavafı yapmak için Mekke'ye dönmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra bunların varacağı* yani biteceği *yer, Beytülatîk'e, Kâbe'ye kadardır."*

---

[204] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/381.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Kim âyette geçen şeâirin (Allah'ın dinin alametlerinin) kurbanlar olduğunu söylerse onların en son varacağı yer, (kesim yerleri olan) Mina ve Mekke'dir. Âyette, kurbanların yeri olarak özellikle Kâbe'nin zikredilmesi, onun haram bölgesinin en şerefli yeri olmasındandır. Hem, kurbandan kasıt da orasıdır. 'Şeâir, hac ibadetlerinin yapıldığı yerlerdir' diyenlere göre ise bu ibadetlerin neticesi yani ihramdan çıkarak hepsinin son bulması, Kâbe'yi tavaf etmektir. Bu tavaf farz olup onunla bütün ihram yasakları kalkar."[205]

Yani bütün hac ibadetleri farz olan tavafı yaparak biter. Benzer bir açıklama İmam Mâlik'in *el-Muvatta* isimli eserinde de geçmiştir.[206]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Biz, her ümmet için, kendilerine rızık olarak verdiğimiz hayvanlar üzerine* onları keserken *Allah'ın adını ansınlar diye kurban ibadeti yaptık.*" Yani her ümmet için bir ibadet yeri ve kendisiyle Allah'a yaklaşacakları kurban ibadeti yaptık. Âyetin manası şu olur: Biz her ümmet için, kendisiyle Allah'a kulluk yapacağı ibadetler koyduk yahut her ümmete kurbanlarını kesecekleri, ibadetlerini yapacakları yerler belirledik. Bunu, kendilerine rızık olarak verdiğimiz kurbanlık hayvanlarını keserken, üzerlerine, başkasının değil, sadece Allah'ın adını anmaları için yaptık.

Âyet şöyle bitiyor: "*Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır.*" Öyle ise kurbanlık hayvanları keserken sadece Allah'ın adını zikredin; çünkü sizin tek ilâhınız O'dur. "*Ve O'na teslim olun.*" Yani sizin ilâhınız tek olduğuna göre, ibadetinizi sırf O'nun için yapın. Yahut özellikle O'nu zikredin; zikri sadece Allah için yapın, ona şirk karıştırmayın.

"*İhlâslı ve mütevazi kullarımı müjdele!*" Allah'ın zikriyle huzur bulmuş kullarını müjdele. Yahut mütevazi ve ihlâslı kullarımı müjdele.

İbn Abbas [radıyallahu anh] âyette geçen "muhbitîn" kelimesini şöyle açıklamıştır: "Onlar, kimseye zulmetmezler, kendilerine bir zulüm yapılınca da intikam almazlar."

---

[205] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/39-40.

[206] Geniş açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/54.

"Muhbitîn olanları müjdele" âyetindeki "muhbitîn"in kimler olduğunu peşinde gelen şu âyetin açıkladığı da söylenmiştir:

"Onlar öyle kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer." Kalpleri, üzerine celâl nurları parladığı için, O'nun heybetinden korkar. *"Başlarına gelene sabrederler."* İbadetin zorluklarından, zamanın musibet ve âfetlerinden başlarına gelen sıkıntılara sabrederler. *"Namazı* vaktinde *kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden* hayır yollarında *harcarlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kurbanlık hayvanları da sizin için Allah'ın işaretlerinden* yani dininin alametlerinden *yaptık."* Cenâb-ı Hakk'ın onları zatına nisbet ederek, Allah'ın şeâiri (işaretleri) buyurması, onları yüceltmek içindir. Bunun içine deve, sığır ve koyun cinsi hayvanlar girer.

"Onlarda sizin için hayır vardır." Onlarda dünya ve ahiretle ilgili elde edeceğiniz faydalar vardır. Dünyada maddi fayda, ahirette ise sevap vardır.

"O kurbanlık hayanlar, saf halinde sıralanmış vaziyette dururken keseceğiniz zaman üzerlerine *Allah'ın ismini anın."* Onları keserken, "Bismillâh, Allahümme minke ve ileyke=Allah'ın ismiyle keserim. Allahım bu sendendir, onu senin için kesiyorum" deyin.

"Onlar yan üstü yere düştüklerinde yani *kesildikten sonra canları çıktığında,* isterseniz *onlardan kendiniz yiyin, isteyen kimselere ve utanıp istemekten çekinen fakirlere de yedirin. Aynı şekilde onları sizin emrinize verdik ki şükredesiniz."* Yani onları kurban olarak kesmenizi emrettiğimiz gibi onları sizin emrinize de biz verdik.

Bir diğer mana: O hayvanlar kuvvetli ve cüsseleri büyük olduğu halde, rahatça kesebilmeniz için onları size boyun eğdirdik. Bunu, Allah'ın size verdiği nimetlere şükretmeniz için yaptık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların* sadaka olarak dağıttığınız *etleri ve* kesim anında akan *kanları Allah'a ulaşmaz, fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır."* Çünkü O'nun sizden istediği takvadır ve verilecek sevap da takvaya bağlıdır.

Âyetin kastı şudur: Siz Allah'ın rızasına, kurbanlık hayvanların etleri ve kanlarıyla ulaşamazsınız; ona sadece takva ile ulaşırsınız. Yani Allah için ihlâsla ve kestiğiniz kurbanlık hayvanlarla sadece Allah'ın rızasını hedefleyerek ilâhî rızaya ulaşırsınız.

Sanki şöyle denmiş oldu: Kestiğiniz kurbanların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz, O'na sadece sizin takvanız ulaşır.

Rivayet edildiğine göre Câhiliye zamanındaki insanlar, kestikleri kurbanların kanını Kâbe'ye sürerlerdi; müslümanlar da böyle yapmaya niyetlendiler, bunun üzerine bu âyet indi.[207]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece onları sizin emrinize verdi ki size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı yüceltesiniz."* Yani kurbanlık havanları sizin emrinize verdi. Bunu, Allah'ın hiç kimsenin güç yetiremeyeceği şeylere güç yetirdiğini görerek O'nun azametini tanıyasınız, sizi hidayete ulaştırmasına şükür olarak O'nu yüceltip birliğini ikrar ve ilan edesiniz diye yaptı.

Âyette geçen tekbirin, kurban kesilirken getirilen tekbirler olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İhlâsla iş yapan iyilik sahiplerini müjdele!"* Yani dinine ait işlerden yaptığı ve terkettiği her şeyi ihlâsla yapanları müjdele! Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

32-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, kendisine tâzim ve saygının gerekli olduğu şeâirinin (alametlerinin) en büyüğü, Allah'a delil olan Allah dostlarıdır. Sonra Allah'a yönelmiş dervişler gelir. Sonra Allah'ın hükümlerini bilen âlimler gelir. Sonra Allah'a bağlanmış salihler gelir. Sonra Allah'ın kulları içinde iman edenler gelir. Ayrıca, Allah Teâlâ'nın, kullarını ıslah için kendisini göreve getirdiği sultanlara, kadılara, kumandanlara ve insanların işlerinde öncülük edenlere de hürmet ve saygı gerekir. Sultanlar tam âdil olmasalar da kendilerine saygı gösterilmelidir. Bütün bu gruplara saygı göstermek, kalplerin takvasından ileri gelir.

---

[207] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/301; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/55-56.

Saygı gösterilecek şeyler arasına, mescid ve zâviyeler gibi saygınlığı büyük tutulmuş mekânlar da girer.

Yüce Allah'a yönelmiş dervişe gelince o, Allah'ın yarattığı her şeyi gözünde büyütüp ona saygı gösterir ve bütün mahlûkata karşı edeple davranır; köpeklere bile ...

"Allah'ın şeâirinde (O'nun alametlerinde) sizin için birçok fayda vardır" âyeti şuna da işaret etmektedir: Eğer bu tecellileri yüceltir ve onlarda Allah'ı tanırsanız, onlarda sizin için pek çok fayda vardır. Onların nurlarından istifade edersiniz ve sırlarından ilâhî muhabbeti içersiniz; böylece marifet ve kemalatınız artar. Bu belirli bir süreye kadar devam eder. Bu süre, temkin makamıdır, yani manevi halinde sabitkadem olup karar kılma makamıdır. O zaman, ilâhî nurlar ona yönelir; böylece nurlar onun için olur, o, nurlara takılmaz; çünkü o, bütünüyle Allah'a yönelmiştir. Onun bu durumuna, *"Sen Allah de, sonra onları bırak; daldıkları halde oyalanadursunlar"* (En'âm 6/91) âyeti de işaret etmektedir.

Sonra bu nurların varacağı nihaî nokta ilâhî huzurdur; kul orada Allah'ın dışındaki her şeyden müstağni olur (Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmaz).

"Biz her ümmet için bir ibadet yeri ve şekli belirledik" âyeti şu manaya da gelir: Biz her asır için kendine mahsus bir manevi terbiye şekli belirledik. Kendisine ulaşılacak olan zat, birdir. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır"* buyurdu.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Dinler, ilâhî hüküm ve muamelelerde birbirinden farklıdır, fakat hepsi marifet konusunda (Allah Teâlâ'yı tanımada) birlik içindedir."

Sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ onlara, emredenin ve sevap verenin kendisi olduğunu hatırlatarak, *'Artık O'na teslim olun!'* buyurdu. Yani kalbinizde bir sıkıntı ve dilinizde bir itiraz olmadan, O'nun hükümlerine teslim olun." [208]

---

[208] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/215.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kurbanlık hayvanları sizin için Allah'ın alametlerinden yaptık"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyette nefsin, çeşitli mücâhedelerle kesilip öldürülmesine, onun arzularının aksine işlerle ezilip yerilmesine ve varlığın müşahedeler içinde fâni olmasına bir işaret vardır. Tâ ki ârif için yolunda, nefse ait hiçbir haz kalmasın ve kalbini bütün mahlûkattan çekerek sadece Allah'a verip O'nunla bekâ halini elde etsin."[209]

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar saf halinde iken üzerlerine Allah'ın ismini zikredin"* âyeti, nefsin sadece, nefsi ölmüş birinin sohbetiyle (kâmil mürşidin terbiyesiyle) öleceğine işaret etmektedir. Nefisler, (terbiye olmamış) diri nefislerin sohbetiyle asla ölmez.

Nefisler manevi terbiye ile ölüp yan üzeri düştüğünde ve onu kontrolünüz altına alarak kendisine sahip olduğunuzda, artık onun sırlarının ve ilimlerinin nurlarından yiyin, kalbinizi besleyin. Çünkü nefis manen ölünce, ruh dirilir ve üzerine ledünnî (Allah tarafından ihsan edilen) ilimler akar. O zaman onlardan yiyin, sizden isteyenlere ve feyzinize ulaşmaya çalışanlara da yedirin.

Vertecübî, *"Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyet şuna işaret etmektedir: Arştan yere kadar yapılan bütün salih ameller, Cenâb-ı Hakk'a, kendisi ulaşmaz, O'na sadece Allah'ın sevgisinden dolayı yaralı, şevk kılıcıyla kesilmiş ve aşkının kapısına atılmış bir kalp ulaşır." Sehl [rahmetullahi aleyh], "O'na sadece takvanız ulaşır" âyeti hakkında demiştir ki: "Takva, kalbin Allah'tan başka her şeyden uzaklaşıp ihlâslı olmasıdır."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hak katında, zâhirde yapılan işler dikkate alınmaz. Bu işler, bedenle veya malla yapılsın veya her ikisiyle yapılsın aynıdır; amelde dikkate alınacak nokta, onun ihlâsla (sadece Allah rızası için) yapılmış olmasıdır. Kul, âzalarıyla amel ederken, ihlâslı olur ve kalbinde Allah'ın dışında dikkate alıp nazar ettiği kimse kalmazsa o amel kabul edilmeye layık olur ve amelin sahibi, işinde sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiği için ilâhî yakınlığa ulaşır."

---

[209] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/540.

Kuşeyrî, *"Sizi hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için"* âyetine şu manayı vermiştir: "Size, dinin hükmüne göre, hakkıyla kulluk yapmayı nasip etmesine karşılık, şükür olarak O'nu yüceltmeniz için bunu yaptı."

"İhsan ve iyilik sahiplerini müjdele!" Hadis-i şerifte belirtildiği gibi ihsan, yüce Allah'a O'nu görüyor gibi kulluk yapmandır.[210] Onun geçerli olduğunun alameti, sahibinden kalp yorgunluğunun gitmesi ve böylece hiçbir hayırlı işin kendisine ağır ve zor gelmemesi ve hiçbir hayırlı işten usanmamasıdır."[211]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbe gelen, hayrı ağır bulma ve usanma düşünceleri ona bir zarar vermez; çünkü o, insanın tabiatında bulunan bir durumudur. Kalbe sadece, onda yerleşen kötü düşünceler zarar verir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ* adlı eserinde demiştir ki: "Kurbanların kanını akıtmaktan kasıt, kan ve et değildir; asıl kasıt kalbi dünya sevgisinden çevirmek ve Allah rızasını tercih ederek bütün sevgiyi bu uğurda kullanmaktır. Bu sıfat, sağlam bir niyet ve himmetle hâsıl olur; her ne kadar onu amelden alıkoyan bir engel bulunsa da durum değişmez. Âyette buyrulduğu gibi kurbanların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz, O'na ulaşacak olan sadece kalplerinizdeki takvadır.

Buradaki takva, kalbin ameli olup Allah'a yaklaşma niyeti, hayrı irade etme ve kastın sadece Allah için ihlâsla olmasıyla oluşmaktadır. Kasıt odur.

Zâhirî amel, kalpteki niyeti kuvvetlendirir. Bunun için müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır ve hedefe daha tez ulaşır. Şüphesiz taatler kalbin gıdasıdır. Asıl maksat, Allah Teâlâ'ya kavuşma saadetinin lezzetini elde etmek ve onunla keyfetmektir. Bu, Allah sevgisinin ve O'nunla ünsiyetin bir meyvesidir. O sadece Allah'ın zikriyle olur. Kalp yalnızca dünyadan zühd ile (ondan sevgisini çekerek), dünya meşguliyetlerini terkederek ve ondan tamamen uzaklaşarak boşalır."[212]

---

[210] Hadis için bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

[211] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/217-218.

[212] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 5/94.

Allah, Müminleri Savunur

Kim yukarıda sayılan vasıflara sahip olursa Allah'ın, kendilerinden hoşa gitmeyen şeyleri ve önlerindeki engelleri giderdiği iyilerden olur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُوا ۗ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ۟ ﴿٣٨﴾

38. ***Şüphesiz Allah, iman edenleri müdafaa eder. Gerçek şu ki Allah, hiçbir nankör haini sevmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah, iman edenleri müdafaa eder."* Onlardan müşriklerin tuzaklarını savar, böylece onlar, müminleri Allah'a ibadet sayılan hiçbir şeyden alıkoymaya güç yetiremezler. Aksine Allah Teâlâ, müminlere yardım eder, onları destekler; Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde buyurduğu gibi:

"Şüphesiz biz, peygamberlerimize ve iman edenlere yardım ederiz" (Mü'min 40/51).

Yani Allah, müminlerden müşriklerin zararını ve güçlerini en mükemmel şekilde giderir. Onların zararlarından biri de müminleri Allah'ın yolundan alıkoymalarıdır. Yahut Allah, müşrikler mü'minlere her zarar vermek istediklerinde onların zarar ve tuzaklarını boşa çıkarır. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onlar, harp için ateş yaktıklarında Allah onu söndürdü" (Mâide 5/64).

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerden müşriklerin zararını savmasının sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Gerçek şu ki Allah, *hiçbir nankör haini* sevmez." Yani Allah, ilâhî emanetlerine hainlik yapan herkese buğzedip kızar. Allah Teâlâ'nın emanetleri, emirleri ve yasaklarıdır. Bu emanetlerin en büyüğü, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmektir.

Yahut Allah Teâlâ, herhangi bir emanetine hainlik eden ve Allah'ın nimetlerine nankörlük yapan herkese gazap eder.

Âyetin manası şudur: Allah müminleri savunur; çünkü O, düşmanlarına kızar. Onlar, Allah ve Resûlü'ne hainlik yapan, ayrıca emanetlerine de hainlik eden hain ve nankör kimselerdir. Hain kimse, her durumda ve her yerde kızılacak bir haldedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, velilerinden ve kendisine yönelen salihlerden, onlara mâni olan ve kendilerini meşgul eden her şeyi giderir; onlara tuzak kurmak isteyen herkesin hilesini bertaraf eder. Onlar, imanın zirvesine çıkmış ve ihsan makamını elde etmeye yönelmiş kimselerdir. Kim onları bundan alıkoymak isterse o, hain ve nankördür. Şüphesiz Allah, hiçbir nankör haini sevmez.

Allah Yolundan Alıkoyanlarla Cihad

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müminleri Allah yolundan alıkoymaya ve onlara engel olmaya çalışan kimselerle cihad etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُواۜ وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌۙ ﴿٣٩﴾
اَلَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّٓا اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُۜ وَلَوْلَا
دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ
وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًاۜ وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُۜ اِنَّ
اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ اَلَّذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِۜ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٤١﴾

39. ***Kendilerine savaş açılan müminlere, zulme uğramış olmaları sebebiyle, savaş için izin verildi. Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye mutlak surette kadirdir.***

40. ***Onlar sırf, "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bazı insanların şerrini diğer bazı insanlarla savmasaydı, muhakkak manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan mescidler yıkılıp giderdi. Allah, kendisine (dinine) yardım edenlere muhakkak yardım eder. Şüphesiz Allah güçlüdür, her işinde galiptir.***

41. ***Onlar öyle kimselerdir ki eğer kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar. İşlerin sonu Allah'a varır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine savaş açılan müminlere, zulme uğramış olmaları sebebiyle, savaş için izin verildi."* Yani müminlerle savaşan müşrik kâfirlerle savaş için ruhsat verildi, savaş helâl kılındı yahut Allah savaş için izin verdi. Bunun sebebi, müslümanların zulme uğramış olmalarıdır.

Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabıdır. Mekkeli müşrikler onlara şiddetli şekilde eziyet ediyorlardı, onlar da yaralı bereli bir şekilde Allah Resûlü'ne gelip durumu ona şikâyet ediyorlardı. Resûlullah da [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Sabredin; bana savaşma emri verilmedi" diyordu. Nihayet Allah Resûlü Mekke'den Medine'ye hicret etti. Sonra bu âyet indi. Bu âyet, savaşı yasaklayan yetmiş küsur âyetten sonra, cihad hakkında inen ilk âyettir.[213]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye mutlak surette kadirdir."* Bu, onlara bir yardım ve zafer müjdesidir. O, aynı zamanda yukarıda geçen, Allah'ın müminleri müdafaa edeceği haberini tekit etmektedir. Bu âyette şu da açıklanmıştır: Asıl maksat, müminlerin, müşriklerin elinden kurtulması değildir, asıl istenen, müminlerin onlara galip gelmesi ve kendilerine üstünlük sağlamalarıdır. Âyetteki tekit ifadeleri, onun içerdiği şeylerin kesinlikle gerçekleşeceğini bildirmek ve ayrıca müminlerin nefislerini ona daha fazla hazırlamak içindir.

---

[213] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/575-576; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/57-58.

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerine savaş için izin verilen müminlerin halini açıklayarak veya onları methederek şöyle buyurdu:

"Onlar sırf, 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için yurtlarından, Mekke'den *haksız yere,* çıkarılmalarını gerektiren hiçbir sebep yokken *çıkarılmış kimselerdir."* Yani tevhid inançlarından başka, çıkarılmalarını gerektirecek hiçbir sebep yokken, yurtlarından çıkarıldılar. O tevhid ki ona inananların yurdundan çıkarılmasını değil, kendisine iman ve ikrarı gerektirmektedir. Şu âyet de bu manadadır:

"Bizden sadece Allah'a iman ettiğimiz için mi intikam alıyorsunuz?" (Mâide 5/59).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer Allah, bazı insanların şerrini diğer bazı insanlarla savmasaydı,* her asır ve zamanda müminleri kâfirlere hâkim kılarak, ilâhî hükümleri ayakta tutup zulümleri engellemeseydi, *muhakkak manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan mescidler yıkılıp giderdi."*

Manastır, rahiplerin ve Sâbiîler'in ibadet yeridir.

Kilise, hıristiyanların ibadet yeridir.

Havra, yahudilerin ibadet yeridir.

Mescid, müslümanların ibadet yeridir.

Mescidler, içinde çokça veya pek çok vakit Allah'ın zikredildiği yerlerdir. Bu vasıf, özellikle mescidleri övmek için söylenmiş olup mescidlerin ve orada ibadet edenlerin faziletini göstermektedir.

Bazıları, içinde Allah'ın isimin çokça zikredilme vasfının diğer mâbedlere de ait olduğunu söylemişlerse de bu doğru değildir. Şüphesiz manastır, kilise ve havralarda Allah Teâlâ'nın çokça zikredilmesi, İslâm'ın gelmesiyle bitmiştir. İslâm'la birlikte daha önceki şeriatların neshedilmesinden (hükümlerinin kaldırılmasından) sonra, âyette manastır, kilise ve havralarda Allah'ın adının çokça anıldığının kastedildiği söylemek, makama uymadığı gibi selim akıl sahiplerinin razı olacağı bir şey de değildir.[214]

Üç mâbedin mescidlerden önce söylenmesi, onların daha önce mevcut olmasından veya yıkılmaya daha yakın olduklarındandır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, kendisine* yani dinine, peygamberine ve dostlarına *yardım edenlere muhakkak yardım eder."* Allah Teâlâ'nın dinini dört bir yana yayması, onu bilmeyenlere öğretmesi, dinin bayrağını taşıyan âlimleri ve velileri üstün yapması O'nun yardımındandır. Gerçekten Allah vaadini yerine getirdi. Şöyle ki muhacir ve ensarı Araplar'ın reislerine, İran kisralarına ve Rum kayserlerine musallat etti, onların topraklarına ve yurtlarına vâris yaptı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah güçlüdür, her işinde galiptir."* O'nun her istediğini yapmaya gücü yeter. Müminlere yardım etmek ve onları yüceltmek de buna dahildir.

Cenâb-ı Hak sonra, yurtlarından çıkarılan müminlerin vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu: *"Onlar öyle kimselerdir ki eğer kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar."*

Bu âyette bahsedilenlerden kasıt, Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâmdır.

Bazıları, âyetten kastın bütün ümmet olduğunu söylerken, bazıları dört halife olduğunu söylemiştir. Çünkü onlara, halifelikle yeryüzünde iktidar verilmiş ve o halifeler Allah Teâlâ'nın bahsettiği işleri yapmışlardır. Bu âyette, râşit halifelerin idaresinin sahih olduğuna dair bir delil vardır; zira Allah Teâlâ onlara imkân ve iktidar vermiş, onlar da adaletle işlerini yürütmüşlerdir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Osman [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Vallahi bu, beladan (fitne ve karışıklıktan) önce, onlar için bir övgü ve medihtir." Yani Allah Teâlâ, fitne ve karışıklık gibi şerler orta çıkmadan önce onları övdü.

---

[214] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/384.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşlerin sonu Allah'a varır."* Şüphesiz işlerin varacağı nokta, sadece Allah'ın hükmü ve takdiridir. Âyette Allah'ın, dostlarını üstün getireceği ve dinini yücelteceğine dair vaadi vurgulanmıştır.

39-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsan, kâmil şeyhin manevi terbiyesine girer ve onun vesilesiyle Rabb'inin huzuruna ulaşmak isterse kendisine nefsi ile cihada izin verilir; çünkü nefis zalimdir; insan ile ebedî saadeti arasında bir engedir. Şüphesiz Allah, onlara yardım edip kendilerini zafere ulaştırmaya kadirdir. Gerçekten şeyhin himmeti onu taşır ve Allah'ın izniyle ona yardım eder.

İnsan bir terbiye şeyhine bağlanmazsa onun nefsi ile mücadelesi nefsini öldürmez; çünkü nefsi onun darbe vuramayacağı şekilde kendisine yakındır; darbesi ona isabet etmez (Nefis, çok sinsi hareket eder; onu görüp farkedemez ki öldürsün). Şeyhe gelince o, müridin nefsinin kötü hallerini kendisine gösterir ve onu öldürmede yardımcı olur.

"Onlar sırf, 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir" âyetinin işaretiyle deriz ki: Onlar, kendilerine nefislerini öldürme emri verilen kimselerdir. Onlar, nefislerinin kötü alışkanlıklarını terkettikleri ve insanların âdetlerinden uzaklaştıkları zaman, insanlar onları terketti ve inkâra gitti; çoğu defa da onları bulundukları yerden çıkarttılar. İlk vatanında kalmış bir veliyi çok az bulursun.

İnsanların onlardan intikam almasının ve kendilerini vatanlarından çıkarmasının tek sebebi, velilerin Mevlâ'ya yönelmiş olmaları ve, "Rabbimiz sadece Allah'tır; O'ndan başkası değil" demeleridir. Onlar, insanların kötü alışkanlıklarını terkedip Mevlâ'larına yöneldiklerinde, insanlar kendilerini inkâr edip vatanlarından çıkarttılar.

Eğer Allah, bazı insanların şerrini diğer bazılarıyla defetmeseydi, yani hayırlı kullarının şefaatiyle şerli kimseleri bağışlamasaydı, varlık âleminin direkleri yıkılırdı, kıyamet kopardı. Gerçek şu ki, kim Allah'ın dostlarından birine eziyet verir ve düşmanlık ederse o, Allah'a karşı savaş açmış olur.[215]

İmam Kuşeyrî, *"Eğer Allah, bazı insanların şerrini bazısı ile savmasaydı ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah, büyüklerin hatırına, küçüklerin kusurlarını affeder, şerefli insanların hürmetine avamın hatalarını bağışlar. Bu, Allah Teâlâ'nın, ibadet menzillerini temizlemek ve irfan kaynaklarını sâfi halde tutmak için uyguladığı bir kanunudur."

Kuşeyrî sonra, *"Eğer onlara yeryüzünde bir imkân ve iktidar versek ..."* âyetinin tefsirinde de demiştir ki: "Onlar, bu imkân ve iktidar içinde nefislerinin hazlarıyla meşgul olmazlar, bizim haklarımızı (kulluk görevlerini) yerine getirmekle uğraşırlardı."[216]

Peygamberlerini Yalanlayanların Acı Sonu

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], müminlerle birlikte, onu düşmanlarına karşı müdafaa edeceğini ve diğer milletlere karşı zafere ulaştıracağını müjdeledi. Peşinden, kavminin kendisini yalanlamasına karşı onu teselli ederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُۙ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ اِبْرٰهٖيمَ
وَقَوْمُ لُوطٍۙ ﴿٤٣﴾ وَاَصْحَابُ مَدْيَنَۚ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرٖينَ
ثُمَّ اَخَذْتُهُمْۚ فَكَيْفَ كَانَ نَكٖيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ
ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشٖيدٍ ﴿٤٥﴾

42. ***(Resûlüm!) Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa, bil ki onlardan önce Nuh'un kavmi, Âd ve Semûd kavmi de peygamberlerini yalanladı.***

---

[215] Bu konuda meşhur kudsî hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"Kim benim veli kullarımdan birine düşmanlık ederse (ona eziyet verirse), ben ona savaş açarım (ondan dostumun intikamını alırım)"* (bk. Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880).

[216] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/220. Mana Kuşeyrî'nin metnine göre verildi.

43. ***İbrahim'in kavmi ve Lût'un kavmi de peygamberlerini yalanladı.***

44. ***Medyen insanları da peygamberlerini yalanladı. Musa da yalanlanmıştı. Ben o kâfirlere süre tanıdım; sonra onları yakaladım, beni inkâr etmek nasılmış gördüler!***

45. ***Nice memleketler vardı ki insanları zulmetmekte iken biz onları helâk ettik. Şimdi oralar, duvarları çatılarının üzerine çökmüş, geride nice kullanılmaz kuyular ve yüksek köşkler bırakılarak terkedilmiş haldedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Eğer o Mekkeliler seni yalanlıyorlarsa* üzülme, bil ki ilk yalanlanan peygamber sen değilsin; *onlardan önce Nuh'un kavmi* Nuh'u, *Âd kavmi* Hud'u ve *Semûd kavmi de* Salih'i *yalanladı.*"

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: "*İbrahim'in kavmi* İbrahim'i *ve Lût'un kavmi de* Lût'u *yalanladı.*"

"*Medyen insanları da* Şuayb'ı *yalanladı. Musa da yalanlanmıştı.*" Onu da Firavun ve Kıptîler (Mısır'ın yerli halkı) yalanladı. Âyette, Hz. Musa [aleyhisselâm] için, "*Onu da kavmi yalanladı*" denmedi; çünkü Hz. Musa'yı, kavmi olan İsrâiloğulları yalanlamadı; onu sadece Mısır'ın yerli halkı Kıptîler yalanladı.

Bunu şöyle izah eden de olmuştur: Allah Teâlâ, her kavmin peygamberlerini yalanlamasını dile getirdikten sonra, "Apaçık âyetleri ve ortaya koyduğu onca mucizeleriyle Musa bile yalanlandı; artık diğerlerini sen düşün" denmiş gibi oldu.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ben o kâfirlere süre tanıdım;* kendilerine mühlet verdim, cezalarını erteledim, *sonra onları yakaladım,* inkârlarına karşılık cezalarını verdim." Yani peygamberlerini yalanlayan her kavmi, verdiğim müddet bitip süreleri dolunca, tek tek yakalayıp cezalandırdım.

"Beni inkâr etmek nasılmış gördüler!" Yani inkâr etmeyi veya benim onların hallerini nasıl değiştirdiğimi gördüler. Şöyle ki onların nimetlerini azaba, hayatlarını ölüme, mâmur yerlerini harabeye çevirdim; bu onlar için çok korkunç ve feci oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nice memleketler vardı ki insanları zulmetmekte iken, biz onları helâk ettik."* Nice memleketler vardı ki insanları inkâr ve isyanla zalimlik yaparken, onları helâk ederek o memleketi harap ettik.

Şimdi o memleketin duvarları çatılarının üzerine çökmüş vaziyettedir. Yani önce evlerinin çatıları çöktü, sonra duvarları yıkılıp çatıların üzerine düştü.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Oralar, çatıları çökmüş halde içleri bomboştur, içlerinde kimse bulunmamaktadır. Yani çatıları çökmüş, duvarları durur vaziyette içleri bomboştur.

"Ayrıca oralar, geride nice *kullanılmaz kuyular ve yüksek köşkler bırakılarak terkedilmiş haldedir."* Yani çöllerde ve şehirlerde nice terkedilmiş su kuyuları mevcuttur; onların bolca suları olduğu halde, şehir halkı helâk edildiği için onlardan su çekilmemektedir. Yine, taş ve alçıdan yapılmış nice yüksek köşkler vardır ki hepsi terkedilmiş durumdadır.

Dahhâk[217] demiştir ki: "Bu terkedilen kuyu, Hadramut'tadır. Burası Hâzûrâ (veya Hâsûra) denen bir şehirdir. Bu şöyle oldu: Salih peygambere [aleyhisselâm] iman eden ve azaptan kurtulan 4000 kişi, Hz. Salih ile birlikte Hadramut'a geldiler. Burada Hz. Salih [aleyhisselâm] vefat etti. Ölüm ona burada geldiği için oranın adını "Hadramut" yani "ölümün geldiği yer" koydular. Oraya bir merkez yapıp o kuyunun başında yerleşip oturdular. Orada uzun bir süre kaldılar. Bu arada çocukları olup nesilleri çoğaldı. Daha sonra putlara tapıp inkâra düştüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara Hanzale b. Safvân isminde bir peygamber gönderdi. Onu öldürdüler; o zaman Allah onları helâk etti; böylece su kuyuları âtıl kaldı, köşkleri harap oldu."[218]

---

[217] Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), etbau't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir. Ana rahminde iki yıl kaldığı, iki dişi çıkmış olarak doğduğu ve doğarken güldüğü için kendisine, "çok gülen" anlamında Dahhâk denmiştir (geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, 8/410-411).

Âyetin manası özetle şudur: Biz nice şehirleri helâk ettik; nice su kuyularını âtıl bıraktık, artık su çekeni ve içeni kalmadı. Nice köşkleri bomboş bıraktık, içinde oturan kalmadı. Yani biz, şehirleri ve köyleri helâk ettik, böylece nice köşkler sahipsiz, nice kuyular ıssız kaldı; gelip bir su çekeni ve içeni kalmadı. Âyetten anlaşıldığına göre âtıl kalıp harap olan tek bir kuyu ve tek bir köşk değil, helâk edilen şehirdeki bütün kuyular ve bütün köşklerdir.

42-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ne sebepten dolayı teselli edilmişse veliler de o sebeple teselli edilirler. Velilerin bazı insanlar tarafından yalanlanması, eskiden beri devam eden bir kanundur. Sadece, peygamberleri yalanlayanlara hemen ceza verilirken, velileri yalanlayanlar, ilâhî huzurdan uzaklaştırılma ve kalplerinin perdelenmesiyle cezalandırılır.

İmam Kuşeyrî, *"Âtıl kalmış kuyular"* âyetinin tefsirinde, bu âyetin, onların iç âlemlerinde (kalplerinde) kaynayan hikmet pınarlarına işaret ettiğini söylemiştir. *"Boş kalmış yüksek köşklerle"* de onların sırlarının ilâhî heybet, ünsiyet ve diğer manevi vecd hallerinden boşalıp mahrum kaldığına işaret edildiğini söylemiştir.[219]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî, sanki âyette geçen "şehir"i "kalp" olarak tefsir etmiştir; onun helâk olmasını ise kalbin tevhid nurundan boş ve mahrum kalmasıyla açıklamıştır. Buna göre gafillerin kalbi, nurları sönmüş akılları üzerine çöküp kalmıştır; iç âlemlerinin gözleri, fikirden yoksun ve uzak kalmış, hakikat adına bir şey göremez olmuştur; sırları ise ibret ve nazar nurundan yana bomboştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[218] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/304; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/70-71

[219] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/222.

Kâinattan İbret Almak

Cenâb-ı Hak bundan sonra, helâk edilen nesillere ve terkedilmiş su kuyularına (yerleşim yerlerine) ibretle bakmayı emrederek şöyle buyurdu:

اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَٓا اَوْ اٰذَانٌ
يَسْمَعُونَ بِهَاۚ فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ
الَّتٖى فِى الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ
وَعْدَهُۜ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَاَيِّنْ
مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ اَخَذْتُهَاۚ وَاِلَىَّ الْمَصٖيرُ ﴿٤٨﴾

46. *Yeryüzünde dolaşmadılar mı? Dolaşsalardı da düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsaydı ya! Gerçekte gözler kör olmaz, fakat göğüslerin içindeki kalpler kör olur.*

47. *Onlar senden, azabın hemen gelmesini istiyorlar. Allah vaadinden asla dönmez. Şüphesiz Rabb'inin katında bir gün, sizin saydığınız günlerden bin yıl gibidir.*

48. *Nice ülkeler var ki zulmedip dururlarken onlara mühlet verdim; sonra kendilerini yakalayıp cezalandırdım. Dönüş yalnız banadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yeryüzünde dolaşmadılar mı?"* Dolaşsalardı da Allah Teâlâ'nın, inkârları sebebiyle helâk ettiği kimselerin serilip kaldığı yerleri görselerdi; yıkılmış eserlerini, bomboş kalmış köşklerini ve harap olmuş yurtlarını seyredip ibret alsalardı.

Âyet, bu şeyleri görüp ibret almak için yolculuk yapmaya teşvik etmektedir.

"Yeryüzünde bu niyetle *dolaşsalardı,* ibret alınacak olayları ve yerleri görmeleri sebebiyle Allah'ın birliğini akıl edip *düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsaydı ya!"*

Yeryüzündeki bu dolaşma sırasında, kendilerine komşu oldukları insanlardan vahyi veya helâk edilen ümmetlerin haberlerini dileseydiler ya! Çünkü onlar, helâk edilen memleketlerin halini daha iyi bilirler.

İbn Arafe[220] demiştir ki: "Allah Teâlâ, önceki âyetlerde, geçmiş ümmetleri helâk ettiğini ve onlardan geride harap olmuş eserlerin kaldığından bahsetti. Peşinden de onları görüp ibret almayan bu kimseleri kınayıp yerdi. Yeryüzünde dolaşmak, ya hissî olarak (bizzat görerek) olur ya başkasının haberlerini işiterek ve kitaplardan okuyarak manevi şekilde olur. Âyetin, *'Dolaşsalardı da düşünecek kalpleri olsaydı'* kısmı, hissî yolculuğa, *'Yahut işitecek kulakları olsaydı'* kısmı ise manevi yolculuğa aittir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gerçekte,* baştaki *gözler kör olmaz, fakat göğüslerin içindeki kalpler kör olur."* Kör olan bu kalpler, tefekkür etmez ve ibret alamaz olur. Yani onların zâhirî şuur ve âzalarında bir bozukluk yok, ancak hevâlarına uymaları ve gaflete dalmaları sebebiyle akıllarında bozukluk var.

Âyette, *"göğüslerin içindeki kalpler kör olur"* derken, göğüslerin söylenmesi, kalple mecazi bir mana değil, göğsün içinde bulunan manevi hakiki kalbin kastedildiğini kuvvetle ifade etmek içindir.

Her insanın dört gözü vardır; iki gözü başında, iki gözü de kalbindedir. Kalp gözüne "basiret" de denir. İnsanın kalbindeki gözleri açılıp baş gözleri kör olsa bu, dinine bir zarar vermez; fakat insanın baş gözü görüp de kalp gözleri kör olsa, baş gözünün görmesi ona bir fayda vermez. Bu haliyle o kimse, hayvanlar gibi olur; hatta onlardan daha aşağı bir duruma düşer.

Cenâb-ı Hak sonra, kalplerin kör olmasının alametinden bahsett. Bu alamet, gerçek olan ilâhî vaatle alay etmektir. Bu konuda şöyle buyurdu:

---

[220] İbn Arafe, bu sûrenin 18. âyetinin tefsirinde tanıtıldı.

"Onlar senden, vaat edilen *azabın hemen gelmesini istiyorlar;* bunu alay, inkâr ve âciz bırakmak için yapıyorlar. *Allah,* onların hemen gelmesini istedikleri azap *vaadinden asla dönmez."* Hem Allah, asla vaadinden dönmez. O bunu vaat etmiştir. Kim vaadinden dönmezse bir zaman sonra da olsa, vaat ettiği muhakkak gelir.

"Şüphesiz Rabb'inin katında bir gün, sizin saydığınız günlerden bin yıl gibidir." Yani sizler, bir günlük azabı, uzunluk olarak sizin bin seneniz kadar olan birinin azabını nasıl hemen istiyorsunuz? Gerçekten insanın başına gelecek şiddet günleri çok uzundur.

Şöyle denmiştir: Onlara verilen azap hakikaten bu kadar uzun sürer. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin fakirleri, zenginlerinden yarım gün önce cennete girer; bu yarım gün, beş yüz senedir."[221]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. *"Nice ülkeler var ki zulmedip dururlarken onlara mühlet verdim; sonra kendilerini yakalayıp cezalandırdım."* Yani pek çok ülke insanları vardı ki sizin gibi zalimdi; ben, size mühlet verdiğim gibi onlara da belli bir süre verdim; sonra uzun bir mühletin sonunda kendilerini yakalayıp herkese ibret olacak bir azapla cezalandırdım.

Âyet şöyle bitiyor: *"Dönüş yalnız banadır."* O hemen azap isteyenlerin ve diğerlerinin yaptığı hiçbir şey benden gizli kalmaz. Yahut her şey, tek veya toplu olarak sadece benim hükmüme döner; ben onlara amellerine uygun şekilde muamele ederim. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

46-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerin kör olması, basiretin kapanmasıdır. Şu işler, kalp gözünün kapanmasının alametleridir: Allah'ın haram kıldığı işlere dalmak, Allah'tan gaflet içinde olmak, Allah'ın velileri hakkında olumsuz ve haksız tenkitlerde bulunmak, Allah'ın kendisinden istediği işlerde (ibadet ve kullukta) kusurlu davranıp bütün gayretini dünya malı kazanmaya harcamak.

---

[221] Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 6; Ahmed, *Müsned,* 2/296, 343.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Allah'ın senin için garanti ettiği konuda (rızık hususunda) bütün gücünle çalışıp O'nun senden yapmanı istediği hususlarda kusur (ve gevşeklik) içinde olman, kalbinin basiretinin kapandığına dair bir delildir."

Şu işler, kalp gözünün (basiretin) açıldığının alametidir: Allah'ın taatine koşmak, Allah dostlarının sohbetine girerek Allah'ı tanıma yolunda bütün gücünü kullanmak, dünyadan ve dünyalık insanlardan yüz çevirmek, Allah'la ünsiyet (muhabbet ve huzur) halinde olmak, O'ndan başka her şeyden uzaklaşmak.

Şunu bil ki baş gözüyle basiret gözü, asıl yaratılışları itibariyle birbirinden farklıdır. Baş gözü sadece, sonradan yaratılmış maddi şeyleri görür; basiret gözü ise ezelî tecellilerin manevi yönünü görür. Basiret kapanınca, kul Allah'tan ayrı kalır; sadece sonradan yaratılmış zülmanî varlıkları görür. Bu konuda Abdurrahman el-Meczûb [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Kim kâinata, kâinatla bakarsa basireti kör olduğu için onu aldatır (ve yanıltır); kim de kâinata, ona yaratanın nuruyla bakarsa o, sadık bir kimse olup iç âleminin ilacını bulmuştur."

Basiret gözü tamamen açıldığında, nuru, baş gözünün nurunu kuşatır, bu durumda baş gözünün nuru da basirete yansır. O zaman kul sadece, sonradan yaratılmış maddi şeyleri silip yok eden ezelî manevi tecellileri görür; kâinatı yaratanı müşahede ederek kâinattan uzaklaşır.

Kalp gözünün açılması, ârifibillâh mahir bir doktorun (kâmil mürşidin) elinde olur. Ârifibillâh, onun tevhid konusundaki noksanlarını gösterip nefsini kınayarak kendisini tedavi eder. Önce ona fiillerin tevhidini öğretir; sonra sıfatların tevhidini öğretir, sonra zatın tevhidini öğretir, sonunda kulun kalp gözü açılır.

Fiil ve sıfatların tevhidi, Cenâb-ı Hakk'ın kula yakınlığını müşahede ettirir. Zatın tevhidi kula, Hak Teâlâ'nın zatı yanında kendi varlığının yok olduğunu müşahede ettirir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde bu duruma şu sözleriyle işaret etmiştir:

"Basiretin şuası, Cenâb-ı Hakk'ın sana yakınlığını gösterir. Basiretin gözü ise sana, O'nun vücudu yanında senin yokluğunu gösterir. Hakikati gören basiret ise senin yokluğunu ve varlığını değil, sadece yüce Mevlâ'nın varlığını gösterir. Allah Teâlâ ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir."

Basiret gözü açılan kul, Allah'ın zatının sırlarından ve sıfatlarının nurlarından diğer insanların kafa gözüyle göremediklerini görür, cahillerin müşahede etmediği şeyleri müşahede eder. Bu konuda Hallâc [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Âriflerin kalplerinin öyle gözleri vardır ki onunla, bizim kafa gözüyle göremediklerimizi görürler. O kalplerin, kuşlardaki gibi tüyleri olmayan kanatları vardır, onlarla âlemlerin Rabb'inin melekûtuna (gayb âlemine) uçarlar. Onların kalplerinin öyle dilleri vardır ki, onunla Cenâb-ı Hakk'a gizlice yakarırlar; onu Kirâmen Kâtibîn melekleri farkedip de yazamaz."

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cahiller, varlıkları zâhirî gözleriyle görürler; kalpleri ise Cenâb-ı Hakk'ın zâtının ve sıfatlarının nurlarından parlayan varlığın hakikatini göremez. Allah onları, gaflet perdesi ve şehvet örtüsüyle manen kör etmiştir."[222]

Hemen Azap İsteyenlere Cevap

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin hemen azap istemesine cevap vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَٓا اَنَا لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٤٩﴾ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذ۪ينَ سَعَوْا ف۪ٓي اٰيَاتِنَا
مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿٥١﴾

---

[222] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/541.

49. *De ki: "Ey insanlar! Ben sadece sizin için apaçık bir uyarıcıyım."*

50. *İman edip salih ameller işleyen kimseler için bağışlanma ve güzel bir rızık (cennet) vardır.*

51. *Âyetlerimizi iptal etmek için yarışanlara gelince, onlar cehennemliktir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Ey insanlar! Ben sadece sizin için apaçık bir uyarıcıyım."* Yani de ki: "Ben sizi, helâk edilen ümmetlerin haberlerine dair bana vahyedilen şeylerle açıkça uyarıyorum; hemen gelmesini istediğiniz azabın gelmesinde bir dahlim (etkim ve katkım) olmaksızın sizi uyarıyorum."

Devamındaki âyetlerde müminler ve kâfirler zikredildiği halde, bu âyette, "Ben sizin için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim" demedi, çünkü bu âyette söz, sadece müşrikler için söylenmektedir.

Âyette hitap edilen insanlardan kasıt, haklarında, *"Onlar yeryüzünde dolaşmadılar mı?"* buyrulan ve hemen azap istedikleri belirtilen kimselerdir. Âyetin peşinden, müminlerin ve onlara verilen sevabın dile getirilmesi, sadece müşrikleri daha fazla öfkelendirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman edip salih ameller işleyen kimseler için bir bağışlanma ve güzel bir rızık vardır."* Onların günahları affedilir ve kendilerine en güzel rızık olan cennet bahşedilir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Âyetlerimiz* yani Kur'an *hakkında,* onu bozmak ve *iptal etmek için yarışanlara gelince ..."* Onlar Kur'an hakkında, "O bir sihirdir, şiirdir, geçmişlerin masallarıdır" gibi tenkitlerle onu bozmaya çalışıyorlardı. Kendi hesap ve zanlarına göre, bu tuzaklarının İslâm'ı bitirmek için kendilerine yeteceğini sanıyorlardı.

"İşte onlar cehennemliktir; onlar tutuşturulmuş ateşten hiç çıkmayacaklardır."

Âyette geçen "cahîm"in, cehennemin derekelerinden bir ateş çukuru olduğu da söylenmiştir.

49-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya davet edenlerin görevi sadece, insanları Allah'ın azabından sakındırmak ve onlara yüce Allah'ın müjdelerini duyurmaktır. Bunu yaptıktan sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, kendi mülkünde ve insanları içinde ne yaptığına bakarlar; O, dilediğini hidâyete ulaştırır, dilediğini sapkınlık içinde bırakır.

Mucizelerin veya kerametlerin ortaya çıkmasını istemek davetçilerin görevi değildir. Aynı şekilde, sıkıntı ve çaba içinde insanların hidayete gelmesi için hırs göstermek de davetçilerin görevi değildir. Onların görevi, sadece insanları uyarmak ve bundan sonra bütün işi, her şeyin sahibi ve her şeye gücü yeten yüce Mevlâ'ya havale etmektir. Bunu yaptıktan sonra, kendilerinden uzaklaşanlar adına derin üzüntü duymaları gerekmez.

Şeytan Vahye Müdahale Edemez

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin hidayete gelmesi için çok hırs gösteriyordu. Cenâb-ı Hak onu bundan sakındırınca, bu halinden döndü ve kemal-i edeple kulluk edebine büründü. Kendisinden sonra gelen halifeleri de bu konuda ona uymaktadır.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin ilk günlerinde, kendisiyle kavmini yaklaştıracak bir şeyin inmesini temenni ediyordu; bu şekilde onların kendisine inen âyetler hakkında tefekkür edip müslüman olabileceklerini düşünüyordu. Allah Resûlü bir gün Necm sûresini okudu; o sırada, (şeytan tarafından) müşriklerin kulaklarına putlarının övüldüğünü gösteren bazı sözler atıldı. Müşrikler, bu sözleri Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nisbet ettiklerinde çok üzüldü ve bunun üzerine Allah Teâlâ, resûlünü teselli ederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى
الشَّيْطَانُ فٖٓى اُمْنِيَّتِهٖۚ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ
اٰيَاتِهٖؕ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌۙ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذٖينَ
فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْؕ وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ لَفٖى شِقَاقٍ
بَعٖيدٍۙ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهٖ
فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْؕ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٥٤﴾

52. ***Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın; sadece Allah, şeytanın attığı şeyi ortadan kaldırır. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır*** *(onları şeytanın attığı şeyden korur).* ***Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

53. ***Allah, şeytanın attığı şey, kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaşanlar için bir imtihan sebebi olsun diye böyle yapar. Şüphesiz zalimler, derin bir ayrılık içindedir.***

54. ***Bir de kendilerine ilim verilenler, onun*** *(Kur'an'ın)* ***hakikaten Rabb'in tarafından inmiş bir gerçek olduğunu bilsin, böylece ona inansın ve kalpleri onunla huzur bulsun diye Allah böyle yapar. Şüphesiz Allah iman edenleri doğru yola iletir.***

Tefsir

Allah kendilerinden razı olsun, Abdullah b. Abbas ve onun dışındaki ilk müfessirler demişlerdir ki:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin kendisinden uzaklaşıp yüz çevirdiğini görünce, bu durum ona çok ağır geldi ve Allah

Teâlâ'nın, kendisiyle kavminin arasını yaklaştıracak bir şey göndermesini arzuladı. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün, müşriklerden bir toplulukla birlikte oturuyordu. O sırada Necm sûresi indi. Allah Resûlü onlara Necm sûresini okudu. *'Gördünüz mü Lât'ı ve Uzzâ'yı ve bir de diğer üçüncü put Menât'ı'* (Necm 53/19-20) âyetlerine gelince, şeytan onun dilinden, 'Onlar ulu ak kuğulardır (ak kuğular gibi çekicidir), şefaatleri umulur' sözünü attı."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Evet, şeytan böyle bir sözü attı, fakat sadece müşriklerin kulağına attı; Hz Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] böyle bir sözü asla söylemedi. Rivayet şöyle devam ediyor:

"Müşrikler putlarını öven bu sözü işittiklerinde çok sevindiler. Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sûrenin sonunda geçen secde âyetinden dolayı secde yaptı, müşrikler de secde yaptılar; sadece Velîd b. Mugîre (yaşlı olduğu için) secdeye varamadı, yerden bir avuç toprak alarak ona secde etti. Bu olay üzerine Kureyş,

"Muhammed bizim ilâhlarımızı övdü. Gerçekten biz kesin olarak inandık ki Allah diriltir ve öldürür, yaratır ve rızık verir. Bizim bu ilâhlarımız ise Allah katında bize şefaat eder. Muhammed onları böyle över ve kendilerinin bu işte bir payı olduğunu söylerse biz onunla beraberiz" dediler. Ertesi gün Cibrîl [aleyhisselâm] geldi ve,

"Ey Muhammed, sen ne yaptın? Benim sana getirmediğim bir şeyi insanlara okudun!" dedi. Bunun üzerine Hz Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çok üzüldü, peşinden kendisini teselli için bu âyet indi.[223]

Cenâb-ı Hak inen âyette buyurdu ki: *"Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın."*

Âyette, "resûl" ve "nebî" ayrı zikredilmiştir.

Bir tarife göre resûl, kendisine yeni bir din vahyedilen ve onu tebliğ etmesi emredilen kimsedir. Nebî ise kendisine vahyedilen, ancak tebliğ emredilmeyen kimsedir. Buna göre resûl, başkalarıyla mükelleftir, nebî ise yapılan vahiy kendisine has olan kimsedir.[224]

---

[223] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/245; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/306; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/292-293; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/65-69.

Yahut resûl, yeni bir dinle gönderilen peygamberdir; nebî ise önceki dini tebliğ etmekle ve öğretmekle görevli peygamberdir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinin âlimlerini nebîlere benzetmiştir (Onlar da Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği dini tebliğ ve öğretme görevini yapmaktadır). Buna göre nebî, resûlden daha umumi bir mana içermektedir.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nebîlerin sayısı sorulunca, *"yüz yirmi dört bin"* olduğunu söylemiştir. Resûllerin sayısı sorulunca ise *"üç yüz on üç"* olduğunu ve hepsinin büyük bir çoğunluk oluşturduğunu belirtmiştir.[225]

Peygamber, bir şeyi temenni ettiği zaman, yani kavminin hidayeti ve onların kendisine yaklaşmaları gibi içinden bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan, onun arzusunun geçekleştiğini gösteren bir şeyi ortaya atar; müşriklerin kulaklarına, onları Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaştıracak biz sözü atması gibi. Sonra Allah, şeytanın attığı bu şeyi ortadan kaldırıp giderir.

Âyetteki bir şeyi arzulamak manasını verdiğimiz "temennâ" kelimesinin, "okumak" anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: Peygamber, vahyi okurken, şeytan onun içine bir şey atmak ister. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Necm sûresini okurken, *"Gördünüz mü o gerideki üçüncü put olan Menât'ı"* (Necm 53/20) âyetinden sonra, şeytanın müşriklerin kulağına, "Onlar ulu ak kuğulardır (kuğular gibi çekicidir); şefaatleri umulur" sözünü atması gibi. Bu, yukarıda geçti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an okurken, her âyetin bitiminde ara verip bir müddet dururdu.

---

[224] Bu tarif, açık ve yeterli değildir. Nebî de Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Gönderilmiş olması, tebliğ yapmasını gerektirir; ancak bu tebliğ yeni bir din için olmayabilir. Müfessir İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh] zikrettiği bir sonraki tarif, daha açık ve tercihe şayandır (Mütercim).

[225] Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/266. Aynı konuda az değişik bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/262; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7545; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/210.

İşte şeytan o arada bazı sözleri ortaya attı. Kur'an hakkında bir bilgisi olmayanlar, onu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ait bir söz zannettiler; böylece bu durum bazıları için bir fitne sebebi oldu."[226]

İbnü'l-Bennâ demiştir ki: "Temenninin bir manası da anlaşılması istenen bir şeyi okumaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], âyetleri okuyor ve onların manasının anlaşılmasını istiyordu; şeytan ise dinleyenlerin anlayışına, kastedilen anlamın dışında bir şeyler atıyordu. Zemahşerî'nin, "Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], yanılarak hata ile, 'Tilke'l-garâniku'l-ûlâ ve inne şefâatehüm letürcâ=O putlar, ulu kuğulardır; şüphesiz onların şefaatleri umulur' sözünü söyledi" demesi yanlıştır, çünkü yüce Allah,

'O peygamber, hevâsından söylemez, onun söylediği kendisine vahyedilenden başka bir şey değildir' (Necm 53/3-4) buyurmaktadır. Demek ki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], vahyin tebliğinde yanılma ve hatadan korunmuştur."[227]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu sözleri, ne hata ile ne bilerek asla söylememiştir; sadece Allah Resûlü'nün, müşriklerin kendisine yakınlaşmaları konusundaki temennisi hâsıl olsun diye, bu sözler kâfirlerin kulağına atılmıştır. Orada bulunan müslümanların ondan hiçbir şey işitmemeleri de bunu göstermektedir.

Durum böyle olunca, şunu bil ki müfessirlerden ve siyer âlimlerinden geçmiş salihlerin, âyetin iniş sebebiyle ilgili naklettikleri kıssa sahihtir, fakat onun, ince bir tetkike ve kastedilen manaya yakın bir yoruma ihtiyacı vardır. Onu hemen inkâra gitmek ve âlimlerin sözlerini reddetmek güzel değildir. Hem onlar, sözlerine itibar edilecek adalet sahibi kimselerdir. Özellikle bir haber, bu ümmetin büyük âlimi İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelmişse onu değerlendirirken daha hassas olunmalıdır.

Böyle bir durumda, akıllı zeki kimsenin, nakledilen haberle aklî ölçülerin arasını bulması gerekir. Bu mümkün olmadığında, eğer nakledilen şeyin sahih olduğu kesinse onu öne alır; aklın onu anlamakta âciz kaldığına hükmeder. Allah kendilerinden razı olsun, tetkik ehli sûfîlerin görüşü budur.

---

[226] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/224-225.

[227] Bu olayla ilgili geniş ve güzel bir değerlendirme için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/368-369 (Beyrut 2000).

Araya sözün atılma olayının şeytana nisbet edilmesi, Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edep ve olayı dinin zâhirî ölçülerine göre ifade etmektir; çünkü gerçekte Allah Teâlâ'dan başka hakiki fâil (iş yapan) yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sadece Allah, şeytanın attığı şeyi ortadan kaldırır."* Yani onu giderir ve iptal eder. Yahut onu ortadan kaldıracak olan doğruyu gösterir.

"Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır." Yani onları sabitleştirir; içine şeytanın ilavelerinin katılmasından âyetlerini korur.

"Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir." O, peygamberine vahyettiği şeyi çok iyi bilir; vahyettiği şeyde hikmet sahibidir; vahyettiği âyetlerine (Kur'an'a) önünden ve arkasından bâtılın gelmesine müsaade etmez.

Cenâb-ı Hak sonra, şeytanın araya attığı bu sözün hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Allah, şeytanın attığı şey, kalplerinde hastalık, şüphe ve şirk *olanlar ve kalpleri katılaşanlar için bir imtihan vesilesi olsun diye böyle yapar."* O katı kalpler, hayırdan uzak, nurdan yana harap halde, kuru, katı, içinde hiçbir acıma ve şefkat olmayan kalplerdir. Onlar, hakkı yalanlayan müşriklerdir. Şeytanın attığı bu şeyle onların şüphe ve zulmü artar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz zalimler, derin bir ayrılık,* şiddetli bir düşmanlık ve hakka karşı tam bir muhalefet *içindedir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bir de kendilerine* Allah'a ait *ilim verilenler, onun* Kur'an'ın *hakikaten Rabb'in tarafından inmiş bir gerçek olduğunu bilsin, böylece o Kur'an'a inansın, kalpleri* ona boyun eğerek ve içindekileri tasdik ederek *onunla huzur bulsun,* huşû içinde olsun *diye Allah böyle yapar. Şüphesiz Allah, iman edenleri doğru yola iletir."* Onlara, kendilerini apaçık doğruya ulaştıracak bir nazar (ince görüş ve doğru tesbit kabiliyeti) verir; onlar, dinde mana ve kastı kapalı olan konuları doğru bir şekilde yorumlarlar; dinin müşkül olan meselelerini, sağlam esaslara göre araştırırlar; böylece bir şaşkınlığa düşmezler ve şüpheye kapılmazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

52-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak tarafından bir söz söylendiği (Kur'an okunduğu) zaman, dinleyenlerin her biri, onu kendi makamına (haline ve niyetine) göre işitir ve âyetleri kendi görüşünü takviye için kullanır.

Yanlış yolda olanlar, âyetleri, içinde bulundukları yanlış hallerine göre dinler; onları kendi yanlış düşüncelerini takviye edecek şekilde yorumlayıp kullanırlar.

Doğru yolda olanlar Allah'ın sözünü, hakka layık şekilde dinler ve onlarla doğru yolda ilerlerler.

İman ehli, Allah'ın sözünü, imanlarını takviye edecek ve yakinlerini artıracak şekilde dinlerler.

Hakk'a vâsıl olmuş ârifler, Allah'ın sözünü, makamlarına uygun şekilde dinler ve onunla manen terakki ederler. Bu şekilde herkes, Allah'ın sözünü, kendi haline ve makamına göre işitip ondan istifade eder. İnsanların sözlerini dinleme ve anlamada da durum böyledir.

Velilerin meclisine gelen herkes, onların sözlerini, niyet ve haline göre işitir. Kim velileri sınayıp imtihan etmek için gelirse sadece kendisini onlardan uzaklaştıran şeyleri işitir. Kim onları tasdik ederek ve kendilerine saygı göstererek gelirse onlardan yalnızca kendisini kemalatlara ve nurlara yaklaştıracak şeyleri işitir ve görür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnkâr ve Şüphe İçinde Kalanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kendilerine Kur'an'ın hakikatine dair ilim verilenlerin tam zıddı olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ
بَغْتَةً اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ
يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِى جَنَّاتِ
النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُوٓا اَوْ
مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ
﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾

55. ***İnkâr edenler, kendilerine ansızın kıyamet yahut akim günün*** *(kıyamet gününün)* ***azabı gelinceye kadar Kur'an hakkında şüphe edip dururlar.***

56. ***O gün, mülk*** *(hüküm ve hâkimiyet)* ***Allah'ındır; O, insanlar arasında hüküm verir. İman edip salih amel yapanlar naîm cennetlerindedir.***

57. ***İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar için alçaltıcı bir azap vardır.***

58. ***Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenlere, Allah muhakkak güzel bir rızık bahşedecektir. Şüphesiz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.***

59. ***Elbette Allah onları, memnun kalacakları bir yere yerleştirecektir. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, çok halîmdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, kendilerine ansızın kıyamet yahut akim günün azabı gelinceye kadar Kur'an hakkında şüphe edip dururlar."*

Akim günün azabı, kıyamet gününün azabıdır. O güne akim denmesi, peşinden yeni bir günün gelmeyecek olmasındandır. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Onlar, kıyamet ve kıyamet gününün azabı gelinceye kadar, Kur'an hakkında şüphe edip dururlar. Kıyamet gününün akim sıfatıyla ayrıca tanıtılması, onları daha fazla korkutmak içindir.

Akim gün, peşinden yeni bir gün gelmeyen gündür. Sanki her gün kendisinden sonra yeni bir günü doğurmaktadır; peşinden yeni bir gün doğmayan güne "akim" denir.

Bazıları, akim günün, Bedir günü olduğunu söylemişlerdir. O gün, kâfirler için, peşinden ferah ve rahatın gelmediği bir gündür. "Akim rüzgâr" gibi, peşinden hayır gelmeyen şeye "akim" denir. Yahut Bedir gününde melekler savaştığı için, onun benzeri büyük bir olay yaşanmadığı (ve kâfirlerin kökleri kesildiği) için o güne akim denmiştir, ancak peşinden gelen, *"O gün mülk (hüküm ve hâkimiyet) Allah'ındır"* âyeti, bu manaya müsaade etmemektedir.

"O gün mülk (hüküm ve hâkimiyet) Allah'ındır." Yani o gün mutlak hâkimiyet ve tam manasıyla tasarruf sadece Allah'a aittir; o gün O'nun verdiği hükme karşı gelecek ve kendisiyle tartışmaya girecek hiç kimse yoktur. Dünyada olduğu gibi, O'nunla birlikte hiç kimsenin hakikaten veya mecazen, şeklen ve mana olarak tasarruf imkânı yoktur. Dünyada, bazı insanlar için mecazen ve şeklen de olsa bir miktar tasarruf imkânı (kendisine verilen güç ve tercihle bir şeyleri yapma yetkisi) verilmiştir (fakat ahirette, melekler ve peygamberler gibi Allah'ın özel izin ve yetki verdikleri hariç, hiç kimsenin müstakil olarak bir şey yapma imkânı ve yetkisi yoktur).

"Allah o gün, onların arasında yani şüphe içide olanlarla iman edenler arasında *hüküm verir."*

Cenâb-ı Hak sonra, onların hakkında verdiği hükmü açıklayarak şöyle buyurdu:

"Kur'ân-ı Kerîm'e *iman edip* hiç şüphe etmeyenler ve onun bütün emirlerine sarılarak *salih amel yapanlar naîm cennetlerindedir.* Kur'an'ı *inkâr eden* ve onun hakkında şüphe içinde olan yahut öldükten sonra dirilmeyi ve hesabı inkâr eden *ve* sonsuz kudretimize delil olan *âyetlerimizi* yahut *Kur'an'ı yalanlayanlara gelince, işte onlar için alçaltıcı bir azap vardır.* Azap onları alçaltır, rezil ve rüsva eder."

Cenâb-ı Hak sonra, iman edenlerin içindeki bir grubun özel şekilde faziletinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah yolunda hicret eden, cihad için vatanlarından çıkan, *sonra* cihadda öldürülen yahut eceliyle yatağında *ölenlere, Allah muhakkak güzel bir rızık bahşedecektir."* O rızık, cennetin hiç bitmeyen nimetleridir. Güzelliğin dereceleri de birbirinden farklıdır. Verilen rızıkların farklılığına göre, kendilerine rızık verilenlerin halinin birbirinden farklı olması mümkündür.

Rivayet edildiğine göre sahabeden bazıları, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Nebiyyallah, bunlar Allah yolunda öldürülen kimseler; Allah'ın onlara verdiği hayrı öğrendik. Biz de onların cihad ettiği gibi seninle birlikte cihad ettik; seninle birlikte (vatanımızda) öldüğümüzde bize ne var?" diye sordular, bunun üzerine bu âyetle peşinden gelen âyet indi.[228]

Diğer bir rivayete göre âyet, Mekke'den Medine'ye hicret için çıkan, fakat müşriklerin peşlerine düşüp onları yakalayarak öldürdüğü kimseler hakkında inmiştir.[229]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Şüphesiz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* O'nun kuluna bahşettiği rızkı vermeye hiç kimsenin gücü yetmediği halde O, hesapsız rızık bahşeder. *"Elbette Allah onları, memnun kalacakları bir yere yerleştirecektir."* O, cennettir; çünkü orada nefsin her arzuladığı ve gözleri aydınlık edecek nimetler vardır.

---

[228] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/94; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/393.

[229] bk. Ebüssuûd, *a.g.e.,* 4/393.

Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, rızıktan bahsettikten sonra, onu bahşedeceği yeri de belirtti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, çok halîmdir."* O, cihad ederek Allah'a verdiği sözü yerine getirenlerin hallerini çok iyi bilir. O ayrıca, Allah'a söz verip de O'nun yolunda şehidliği beklerken yatağında ölenlerin emellerini de çok iyi bilir. Allah, inatla müminleri öldüren kâfirlere mühlet vermekle çok halîmdir.

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim yüksek marifet ve yakîn sahibi âriflerin sohbetine (terbiye halkalarına) girmezse onun kalbinden şüphe ve kuruntular kesilmez; o kimse nihayet hasta bir kalple Allah'a kavuşur, bu onun düşük bir derecede kalmasına sebep olur.

Yüce sevgililerinin rızasını elde etmek yolunda yakînlerini kemale erdirmek için hicret edenler, sonra vuslattan önce öldürülenler veya vuslattan sonra ölenler var ya, muhakkak ki Allah hepsine güzel bir rızık bahşedecektir. Bu rızık, mukarrebîn makamındakilerle birlikte sıdk makamında Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görme lezzetidir. Şüphesiz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Onların, içine girdiklerinde razı olacakları şey ise yüce Mevlâ'ya dâimî yakınlık ve hiç kesilmeyen müşahede halidir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların en seçkinlerinden eylesin.

İntikamda Ölçü

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, hicret eden, Allah yolunda öldürülen yahut yatağında ölen kimselerin sevabından bahsetti. Bu âyette de dünyada onlara taşkınlık yapanlara karşı kendilerini yardımsız bırakmayacağını haber vererek şöyle buyurdu:

ذٰلِكَۚ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهٖ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ

النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ
وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

60. *Durum böyledir. Her kim, kendisine yapılan eziyetin benzeriyle karşılık verir de sonra kendisine zulüm yapılırsa Allah ona mutlaka yardım eder. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*

61. *Durum böyledir; çünkü Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve görendir.*

62. *Durum böyledir; çünkü Allah, haktır. O'nun dışındaki taptıkları ise bâtıldır. Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Durum,* sana iki grup (müminle kâfir) hakkında söylediğim gibi *böyledir. Her kim, kendisine yapılan eziyetin benzeri ile karşılık verirse,* yani kendisine yapılana kısasta ileri gitmezse, *sonra kendisine zulüm yapılırsa, Allah ona mutlaka yardım eder.*"

Yani kim kendisine yapılan zulme, benzeriyle karşılık verir de bundan sonra kendisine tekrar zulmedilir ve taşkınlık yapılırsa Allah o kimseye kesinlikle yardım eder.

"*Şüphesiz Allah çok affedicidir;* onun bütün günahlarını siler, *çok bağışlayıcıdır;* bütün ayıp ve kusurlarını örter."

Bu âyetteki "çok affedici" ve "çok bağışlayıcı" olma sıfatlarının öncesi ile bağlantısı şudur: Kendisine eziyet edilen kimseye, Allah tarafından affetmesi emredilmiştir. Şu âyetler bunu göstermektedir:

"*Kim affeder ve ıslah yoluna giderse onun sevabını vermek Allah'a aittir*" (Şûrâ 42/40).

"*Kim sabreder ve affederse gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir*" (Şûrâ 42/43).

Kul bunu yapmayıp nefsi adına intikam almaya kalkınca, sanki bir günah işlemiş olmaktadır. Allah'ın onu affetmesi, faziletli olanı terkettiği için kendisine bir şey lazım gelmez manasındadır. Bununla birlikte Allah, eğer o, affı terkeder ve kendisine taşkınlık edenden intikam alırsa ikinci kerede ona yardım sözü vermiştir. Allah Teâlâ, bununla birlikte bu iki sıfattan bahsederek onun için daha iyi olana dikka çekmiştir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kuluna yardım etmeye ve diğer işlere gücünün yettiğini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Durum böyledir; çünkü Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar. Şüphesiz Allah, her şeyi işiten ve görendir."

Yani mazluma yapılan bu yardım, Allah'ın dilediği şeye gücünün yetmesi sebebiyledir. O'nun kudretini gösteren delillerden biri de şudur: *"O, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar."* Yani birini diğerine dahil eder. Gündüz uzadığı zaman, geceyi ona dahil eder; gece uzadığı zaman da gündüzü ona dahil eder; böylece birinden noksanlaşan kısmı diğerine ekleyerek onu uzatır.

Bir diğer mana: Bu yardımın sebebi şudur: Allah, geceyi ve gündüzü yaratan ve birini diğerine katarak onlarda tasarruf edendir. Bu durumda, gece ve gündüz içinde kulların yapmış olduğu hayır ve şer, zülüm ve adalet, hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

"*Şüphesiz Allah,* onların söylediği *her şeyi işitendir;* insanlar gündüz bütün dil çeşitleriyle farklı şekillerde konuşsalar *da* birini dinlemek diğerini dinlemeye engel olmaz. *O,* onların yaptıkları *her şeyi görendir;* karanlıklar çok uzun sürse de gecelerde yapılan hiçbir şey O'na gizli kalmaz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Durum böyledir; çünkü Allah, haktır."* Zatının varlığı zaruridir, varlığı kendisindendir, sıfatlarıyla ve fiilleriyle tektendir. O'nun varlığının ve birliğinin vâcip oluşu, mevcut olan bütün varlıkları yoktan var etmesini ve bilinecek bütün şeyleri bilmesini gerektirmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın varlığı kesin sabit olduğu için, O'nun dini de haktır, O'na ibadet de haktır.

"O'nun dışındaki ilâh diye *taptıkları ise bâtıldır.* Yani onlar, haddizatından yok olan şeylerdir. Yahut onların ilâhlığı bâtıldır. *"Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür."* O, akılların idrak etmesinden ve sonradan yaratılmış varlıklara benzemekten çok yücedir.

Yahut O, kahrı ve hükmü ile her şeyin üstündedir.

Yahut O, bir ortağı ve benzeri bulunmaktan yüce ve uludur. Çünkü her şey, O'nun yüceliği yanında küçük kalır; O'ndan daha yüce olan ve saltanatı O'ndan daha büyük olan hiç kimse yoktur. Çünkü hiçbir kayda bağlı olmayan ve hiç kimseye muhtaç olmayan gerçek varlık O'dur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, gaflet günlerinde nefsi kendisine eziyet verdiği, ona karşı kusur işlediği ve taşkınlık yaptığı gibi, manevi uyanıklık günlerinde, nefsin yaptıklarına denk bir şekilde onu cezalandırır, onunla mücâhede eder ve kendisini edeplendirirse Allah, nefsine karşı ona yardım eder; nihayet kul nefsine galip gelir ve ona sahip olur. Nefsi ona her saldırdığında, o da nefsine karşı saldırıya geçer, sonunda ona sahip ve hâkim olur.

Bu durum böyledir; çünkü Allah Teâlâ, bazıları için, gece hükmünde olan günahı, gündüz gibi olan taate dahil eder, taati de günahın içine dahil eder. Yani birini diğerine katar. Bu durumdaki kul, bir yandan isyana dalarken, diğer yandan taat işler; Allah Teâlâ kendisine nasuh tövbesini nasip ve ihsan edene kadar böyle devam eder.

Yahut Allah isyanı, bizzat taatin içine katar; şöyle ki kul yaptığı taati nefsini yücelterek ve kibre düşerek yaparsa bu durumda taat günaha dönüşür. Bazan da taati günahın içine katar; şöyle ki kul, bir günah işledikten sonra, nefsini zelil görüp Allah'a muhtaç olduğunu bilerek boynunu büktüğünde, günah taate dönüşür. Bunun sebebi şudur: Allah haktır (O'nun yaptığı her iş de haktır); O'nun dışındaki her şey bâtıldır.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, kudretine ait diğer delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ
اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا
فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ
أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾

63. ***Görmedin mi Allah, gökten yağmur indirdi de onunla yeryüzü yemyeşil oluyor. Gerçekten Allah lutfu çok olandır, her şeyden haberdardır.***

64. ***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şüphesiz, Allah mutlak zengindir, bütün övgülere layıktır.***

65. ***Görmedin mi Allah, yerdeki her şeyi ve emriyle denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de kendi izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten korumaktadır. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed veya ey sözü dinleyen kimse! *Görmedin mi Allah, gökten yağmur indirdi de yeryüzü,* önceleri siyah ve kuru iken, *onunla* bitkiler bitirerek *yemyeşil oluyor. Gerçekten Allah, kullarına karşı lutfu çok olandır."*

Âyette geçen "latif", lutuf sahibi manasına geldiği gibi, çok gizli olan, gözle görülmeyen ve hakikatiyle idrak edilmeyen anlamına da gelir. Buna göre bir diğer mana şudur: Allah, zatı itibariyle çok gizli olup hakikatiyle idrak edilemeyendir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyden haberdardır."* Yani yarattığı varlıkların maslahatına ve faydalarına olan şeyleri en iyi bilendir.

Bir diğer mana: Allah, en ince tedbirlerin sahibidir ve O, büyük küçük, az çok her şeyden haberdardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi* yaratılış, mülk ve hüküm olarak *O'nundur;* O, hepsini ilim ve kudretiyle sarmıştır. *Şüphesiz, Allah mutlak zengindir;* hiçbir varlığa ihtiyacı yoktur; bütün varlıklar O'na muhtaçtır. *O, bütün övgülere layıktır."* Göklerdeki ve yerdeki varlıkların zatını yüceltip övmesinden önce O, nimetleriyle övülmektedir. Yahut O, bir şey verse de vermese de zatı itibariyle övülmeyi hak etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, kullarının hamdetmesini gerektiren şeyden bahsederek şöyle buyurdu: *"Görmedin mi Allah, yerdeki her şeyi sizin emrinize verdi."* Etini yemeniz için bazı hayvanları ve karada üzerine binmeniz için diğer bir kısım hayvanları emrinize verdi.

"Ayrıca emriyle yani kudretiyle ve izniyle *denizde yüzen gemileri de sizin hizmetinize verdi."* Yani izniyle denizde akıp giden binekleri sizin hizmetinize verdi.

"Göğü de kendi izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten korumaktadır." Allah, göğü, havada duracak şekilde yaratarak yere düşmekten korumaktadır. Göğün düşmesi sadece O'nun izniyle ve dilemesiyle olur ki bu da kıyamet gününde gerçekleşir.

Bu âyet, "Gök kendi başına durmaktadır" diyenlerin görüşünü reddetmektedir. Şüphesiz gök, cisim olma özelliği ile diğer cisimlerle aynıdır; o da diğer cisimler gibi aşağı meyledip düşme özelliğine sahiptir (ancak ilâhî kudret onu yere düşmekten korumaktadır).

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir."* Şöyle ki Allah onların hayatlarını devam ettirmek ve geçimlerini temin için kendilerine bunca sebepleri hazırladı, onlara pek çok fayda kapısı açtı, onlardan nice zararları giderdi. Ayrıca Allah onlara, kâinat ve Kur'an âyetleriyle hakikate delil bulma yollarını açtı. Şu halde bütün hamdler ve şükürler O'nadır.

63-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Görmedin mi Allah, maneviyat semasından gayba ait ilim suyu indirdi. Bu, zatının sırlarına ve sıfatlarının nurlarına ait ilimdir; bununla has tevhidi kastediyorum. Bu ilim suyu, nefislerin toprağına inince, o önce harekete geçer, sonra kabarır ve peşinden ilim ve marifetlerle yemyeşil olur. Gerçekten Allah, latîftir (gizli lutuf sahibidir) ve habîrdir (her şeyden haberdardır).

O latîftir; çünkü O'nun manevi gizli lutufları her şeye sirayet etmiştir; O habîrdir; her şeyin için yüzünü bilir.

Kime, O'nun her şeyi saran gizli manevi lutufları ve O'nun ilminin her şeyi sardığı açılıp keşfedilirse onun kalbi Allah'ın marifetiyle dirilir, nefsinin toprağı türlü türlü ilim ve marifetlerle yemyeşil olur.

Görmedin mi Allah, yerdeki varlıkları sizin emrinize verdi; onlar sizin emriniz ve nehyinize göre hareket ederler. Fikir gemisi, O'nun emriyle tevhid denizinde akıp gitmektedir.

Allah ruhları, marifetinde yüksek payeye ulaştıktan ve O'ndan ilim alıp anlamada temkin haline sahip olduktan sonra, onları nefsanî hazlara düşmekten korur. Ruhun aşağı mertebelere düşmesi sadece O'nun izniyle olur. Allah insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir; bunun için onlara ilimlerin kapısını açtı ve onlar için hakikati anlama sebeplerini hazırladı. Bu sebepler, riyâzet ve nefsi terbiye edip edeplendirmektir.

İlâhî Kudrete Bir Başka Delil

Cenâb-ı Hak, kudretine ait bir diğer delilden bahsederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذٖٓى اَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

66. ***Size** (ilk olarak anne rahminde)* ***hayat veren, sonra** (eceliniz gelince)* ***sizi öldüren, sonra** (kıyamet günü)* ***sizi yeniden dirilten O'dur. Gerçekten insan çok nankördür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Siz, ilk halinizde babalarınızın sulbünde ve annelerinizin rahminde bir hücre ve nutfeden ibaret olan cansız bir varlık iken, sûrenin evvelinde bahsedildiği gibi, *size hayat veren*, sonra eceliniz gelince *sizi öldüren, sonra* size amellerinizin karşılığını ulaştırmak için kıyamette *sizi yeniden dirilten O'dur."*

"Gerçekten insan çok nankördür." Gerçek şu ki insan, kendisine akıtılan türlü nimetleri, kendisinden uzaklaştırılan nice zararları unutup inkâr etmektedir.

Yahut insan, kendisinin hiç yoktan ortaya çıkış nimetini, varlık âlemine geldikten sonra, kendisine yapılan yardım ve destek nimetini, onu vaat edilen şeye yaklaştıracak olan ölme nimetini ve maksadına ulaştıracak yeniden dirilme nimetini tam olarak tanımamaktadır. Bu yüce maksat, mülkün gerçek sahibi, kulunu çok seven yüce Mevlâ'nın yakınlığında (cennette) sonsuz nimetlere ulaşmaktır. Ebediyen hamd ve şükür O'na mahsustur.

66. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sizi, gafletten sonra kalbinizi uyandırarak ve cehaletten sonra ilimle dirilten, sonra sizi nefislerinizin hazlarından ve hevâsından kurtarıp kötü hislerinizi öldüren, sonra sizi marifetine ulaştırarak kendisinden sonra ölüm bulunmayan manevi bir hayatla dirilten Allah'tır. Kim bu nimetleri tanımazsa o, nankör biridir.

Her Ümmete Bir Din Gönderilmiştir

Yüce Allah'ın insana ihsan ettiği bunca nimeti tanımak ve onların şükrünü yerine getirmek sadece, Allah Teâlâ'nın her ümmete gönderdiği dine ve indirdiği ilâhî vahye sımsıkı sarılmakla mümkündür. Cenâb-ı Hak bunu şu âyetiyle açıkladı:

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكاً هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِى الْاَمْرِ وَادْعُ
اِلٰى رَبِّكَۜ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَاِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ
بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ
تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّ ذٰلِكَ
فِى كِتَابٍۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا
لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌۜ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾

67. *Biz, her ümmete, kendisiyle amel edecekleri bir din gönderdik. O halde din konusunda seninle tartışmasınlar. Sen, Rabb'ine davet et. Şüphesiz sen, dosdoğru bir yoldasın.*

68. *Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Allah yaptığınızı çok iyi bilmektedir."*

69. *"Allah, görüş ayrılına düştüğünüz konularda, kıyamet günü aranızda hüküm verecektir."*

70. *Bilmez misin ki Allah, yerde ve gökte ne varsa hepsini bilir. Bunların hepsi bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır. Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.*

71. *Onlar, Allah'ı bırakıp O'nun kendisiyle ilgili hiçbir delil indirmediği, kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere tapıyorlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz,* geçmiş ümmetlerden ve mevcut ümmetlerden *her ümmete, amel edecekleri bir din,* sımsıkı sarılacakları bir şeriat *gönderdik.*" Yani her ümmete bir din belirledik; öyle ki her ümmet kendi dinini bırakıp da diğer dinle hiçbir şekilde (müstakil veya kendi diniyle) müşterek amel edemez.

Her nesil için tahsis edilmiş bir din vardır. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesinden Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesi arasında gelen ümmetlerin amel edeceği din Tevrat'tır; onlar sadece onunla amel ederler, başkasıyla değil. Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesinden Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesine kadar dünyaya gelen insanların amel edeceği kitap İncil'dir; onlar ona uyarak amel ve ibadet ederler. Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesinden sonra, onun zamanında mevcut olan ve kıyamete kadar gelecek bütün insanlar, tek bir ümmettir; hepsinin amel edeceği kitap Kur'an'dır, başkası değil.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O halde din konusunda seninle çekişmesinler.*" Şüphesiz, her ümmete özel bir din belirlenmesi, ona uymayı gerektirir. Şu anda mevcut olan ümmetlerin de Allah'ın resûlüne tâbi olmaları ve din konusunda kendisiyle tartışmaya girmemeleri gerekir. Yani seninle din konusunda tartışmaya girmesinler; bilakis onların, bütün ilâhî emir ve yasaklara boyun eğip teslim olmaları gerekir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların sözüne iltifat etme; onlara, din işinde çekişmeye girme ve mücadele etme imkânı verme. Yani dine ait konularda veya kurban ibadetleriyle ilgili konularda onlarla mücadeleye girme.

Rivayet edildiğine göre âyetin iniş sebebi şudur: Müşrikler müslümanlara, "Size ne oluyor, sizler kendi elinizle boğazlayarak öldürdüğünüz hayvanların etini yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğü hayvanların (kendi başına ölen leşin) etini yemiyorsunuz?" dediler. Bunun üzerine Allah

Teâlâ, onları kendi hallerine terketmeyi ve sözlerine iltifat etmemeyi emretti.[230]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen, Rabb'ine davet et."* Yani Allah'a çağırmaya devam et ve sağlam dine sımsıkı sarıl. *"Şüphesiz sen dosdoğru bir yoldasın;* Hakk'a ulaştıran sağlam bir yoldasın."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer,* gerçek ortaya çıktıktan ve senin onlarla aranda bir tartışma olmasın diye onca çabandan sonra, sefihlerin yaptığı gibi, sırf çekişmek için ve inat olsun diye *seninle mücadele ederlerse, 'Allah yaptığınızı çok iyi bilmektedir'* de ve onlarla çekişmeye girme; onlara bu sözle karşılık ver."

Mana şudur: Şüphesiz, Allah sizin amellerinizi ve onlara karşı hak ettiğinizi cezayı bilmektedir; O, size amellerinizin karşılığını verir. Bu, bir tehdit ve uyarıdır, fakat yumuşaklıkla söylenmiş bir uyarıdır. Akıllı kimse, karşısındaki inatçı sefih kimselere bu şekilde karşılık vermelidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* din konusunda *görüş ayrılığına düştüğünüz konularda, kıyamet günü aranızda hüküm verecektir."* Bu, Allah Teâlâ tarafından müminlere ve kâfirlere yapılmış bir hitaptır. O aynı zamanda onların verdiği sıkıntılara karşı Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir tesellidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilmez misin ki Allah, yerde ve gökte ne varsa hepsini bilir."* Soru, tasdik içindir. Yani sen kesin olarak bilirsin ki Allah, gökte ve yerde meydana gelen her şeyi bilir; O'na hiçbir şey gizli kalmaz. Kâfirlerin söyledikleri ve yaptıkları da O'nun bildiği şeylerin içindedir.

"Bunların hepsi bir kitapta, levh-i mahfûzda *yazılıdır. Şüphesiz bu,* yani onların hepsini bilmek *Allah için çok kolaydır."* Hiçbir şey O'na gizli kalmaz ve hiçbir şey O'na güç gelmez.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* Allah'ın azametine, kudretine ve birliğini gösteren bunca delil ortaya çıktıktan sonra, *Allah'ı bırakıp O'nun, kendisi hakkında hiçbir delil,* hüccet ve burhan *indirmediği ve*

---

[230] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/311.

kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere tapıyorlar.' Yani onların Allah'a ibadeti terketmeleri için hiçbir zaruri bilgileri ve delile dayalı ilimleri yoktur. Onlar, putlara ibadet yaparken bunu gökten gelen vahye dayalı bir delile tutunarak yapmıyorlar, onları bunu yapmaya akla dayalı bir delil de sevketmiyor, onlar sırf basit bir taklitle bunu yapıyorlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."* Yani böyle büyük bir zulmü yapanlara yardım edecek hiç kimse yoktur. Yahut onların görüş ve gidişatlarını doğru bulacak olan veya zulümleri sebebiyle başlarına azap geldiğinde, onu kendilerinden savacak hiç kimse yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

67-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Değişik milletlere göre farklı dinler gönderildiği gibi, farklı şahıs ve asırlara göre manevi terbiyede de farklılık olur. Bu konudaki açıklamalar, Mâide sûresinin 48. âyetinde geçti.

Manevi terbiye, temelde himmete ve örnek hale dayalıdır. İslâm'ın ilk asırlarında terbiye, onlarla gerçekleşiyordu. O zaman, kâmil insanlarla buluşmak ve sohbetlerine girmek yeterli oluyordu. Bu şekilde güzel ahlâkı elde etmek, kalbi temizlemek ve marifette kemale ermek gerçekleşiyordu. Sahabe, tâbiîn ve üçüncü asra kadar durum böyleydi. Çünkü onlar, Muhammedî nura yakın olduklarından, manevi terbiye kolay oluyordu.

Asr-ı saadet'ten sonra zaman uzayıp, işler karışıp kalpler zulmetlere bulaşınca, salih insanlar manevi terbiye yolunda bazı ıstılahlar belirleyip usuller koydular. Bu, dünyadan el etek çektiğini gösteren kılık kıyafetlerle bunu temsil eden birtakım sembollerdir. Ayrıca, nefsi terbiye edip öldürecek ve kalbi ıslah edecek birtakım usuller tesbit ettiler, özel virdler belirlediler. O zaman terbiye, himmet, hal ve ıstılahla oluyordu.

Bazıları için de manevi terbiye, ıstılah ve usuller olmaksızın, sadece himmet ve hal ile gerçekleşiyordu. Himmet ve hal sahibini görmek, terbiye için fayda veriyor ve yeterli oluyordu. 9. yüzyıla kadar bu şekilde devam etti.

Bu arada, işin ehli olmayan, kendilerinde manevi himmet ve hal bulunmayan bazı gruplar, işi tasavvufî ıstılahlarla yani sadece sözle yürütmeye çalıştılar. Hadramî,[231] bu işin davasıyla yetinenleri tenkit ederek demiştir ki:

"Terbiye, tasavvufî ıstılahlarla kesildi; geriye himmet ve hal kaldı. Artık sizin Kitap ve Sünnet'e sarılmanız gerekir." Yani bir ekleme ve noksanlaştırma yapmadan Kur'an ve Sünnet'in zâhirine yapışınız.

O, bununla hal ve ıstılah yolunu kastediyor. Onun bu sözle kastı, manevi terbiyenin, himmet ve hal olmaksızın ıstılahla (işin sözde kalan kısımlarıyla) kesilmesidir. Hadramî, himmet ve hal sahibi olan kimsenin ıstılahla terbiyesinin kesildiğini kastetmiyor.

Özetle Hadramî, sadece kendi zamanındaki duruma göre hüküm vermiştir. O, kendi zamanında manevi terbiyeye dahil olan bozuk halleri görünce böyle söylemiştir. Gerçek şu ki ondan sonra, himmet ve halle birlikte bu tasavvufun usul ve ıstılahını da kullanarak terbiye veren birçok veli gelmiştir.

Himmetten kasıt, Allah Teâlâ'yı müşahede ve basiretle görerek bilip tanımaktır. Halden kasıt ise görülmesi Allah'ı zikrettirerek kalbi uyandırması ve Allah'a sevketmesidir. Bu hal, hadisi-i şerifte şöyle zikredilmiştir:

"Sizin en hayırlınız, görülmesi Allah'ı hatırlatan kimsedir."[232]

Manevi terbiye verecek kimsenin, bir terbiye şeyhinden veya onun yerine geçen kimseden özel izin alması gereklidir; yoksa onun terbiyesi fayda vermez, hali Allah'a sevketmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ey Hak yolcusu, özel izinle terbiye için ehil olduğunda, bu konuda seninle tartışmasınlar; yani seninle tartışmaya giren, terbiye yolunun kesildiğini söyleyerek inat ve ısrarla sana delil getirmeye çalışan kimseye iltifat etme! Sen, insanları Rabb'ine davet et; şüphesiz sen, doğru bir yoldasın.

---

[231] Hadramî nisbesiyle anılan pek çok âlim vardır. Burada geçen zatın, Ahmed Zerrûk'un (v. 899/1493) şeyhi Ahmed b. Ukbâ el-Hadramî (v. 854/1450) olması muhtemeldir (bk Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 3/138-139 [Beyrut 1999]).

[232] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/6; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 11108; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 16.

İmam Kuşeyrî, *"Seninle tartışmaya girerlerse ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Seninle tartışmak istediklerinde, onları bize havale et; kendi tercih ettiğin çareye güvenme. Kalbini, birtakım şekil ve sûretlerden ibaret olan insanlardan yardım istemeye yöneltme. Onlar, içleri bomboş kimselerdir; işin gerçeğini anlamaz ve görmezler."[233]

Kıyamet günü, doğru yolda olanla yanlış yolda olan kimse ortaya çıkar. Hevâsına tapan kimse hakkında, *"Onlar, Allah'ı bırakıp O'nun, kendisiyle ilgili hiçbir delil indirmediği, kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere tapıyorlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur"* denir.

İnkârları Yüzlerine Yansıyanlar

Cenâb-ı Hak sonra, inkârcıların bir başka özelliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فٖى وُجُوهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَؕ
يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذٖينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاؕ قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ
مِنْ ذٰلِكُمْؕ اَلنَّارُؕ وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذٖينَ كَفَرُواؕ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿٧٢﴾

72. ***Onlara, apaçık âyetlerimiz okunduğunda, kâfirlerin yüzlerinden inkârlarını tanırsın. Onlar neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldırırlar. De ki: "Size bundan daha kötüsünü bildireyim mi? O, cehennemdir. Allah, onu kâfirlere vaat etti. O, ne kötü bir dönüş yeridir!"***

---

[233] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/230.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşriklere,* doğru olan inanç esaslarına ve doğru hükümlere delil oluşu *apaçık olan âyetlerimiz okunduğunda, kâfirlerin yüzlerinden inkârlarını,* inkârın sonucu oluşan hoşnutsuzluk ve nefreti *tanırsın. Onlar,* aşırı düşmanlık ve kızgınlıklarından dolayı *neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldırırlar."* Onlara âyetlerimizi okuyanlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabıdır. Onlara de ki: *"Size bundan daha kötüsünü bildireyim mi?"* Yani size Allah'ın âyetlerini okuyanlara karşı duyduğunuz kinden ve onlara hışımla saldırmanızdan yahut size okunan âyetler sebebiyle içinizde oluşan nefret ve sıkıntıdan daha kötüsünü haber vereyim mi? *O, cehennemdir. Allah, onu* sizin gibi *kâfirlere vaat etti. O,* sonuçta dönüp içinde ebedî olarak kalacağınız ateş *ne kötü bir dönüş yeridir!"*

72. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Azgın ve kibirli insanların hali şudur: Dervişler kendilerine vaaz ve nasihat edince, sert ve kaba davranıp onlara yanaşmazlar. Aşırı kızgınlıklarından dolayı, neredeyse onların üzerine saldırırlar. Kâfirlerin ileri gelenlerine ne uyarı yapılmışsa müminler arasında onlara benzeyenler için de aynı uyarı geçerlidir.

Âciz Putların Hazin Hali

Müşriklerin Allah Teâlâ'ya ortak koşma iddiaları tuhaflıkta ve yaygınlıkta darbımesel gibi olduğundan, Cenâb-ı Hak, onlar için bir misal vererek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُۜ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْـًٔا لَا
يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُۜ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ
قَدْرِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٧٤﴾

73. *Ey insanlar! Size bir misal verilmektedir, şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, toplansalar bir sineği yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!*

74. *Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, her şeye hükmü geçer.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey insanlar! Size bir misal verilmektedir;* yani size tuhaf bir hal açıklanmaktadır yahut kendisine darbımesel denmeyi hak eden, ülkelerde ve asırlarda yayılıp meşhur olmaya layık güzel bir kıssa haber verilmektedir.

"*Şimdi ona iyi kulak verin.* Bu verilen misali almak, ibret ve tefekkür etmek için iyi dinleyin. *Sizin Allah'ı bırakıp taptığınız putlar,* kendisine dua ve ibadet ettiğiniz ilâhlarınız *toplansalar bir sineği yaratamazlar.* Hepsi bir araya gelseler, asla, küçük ve basit bir sineği yaratamazlar. Onlar bir araya gelse ve birbirlerine yardım etse, bir sineği yaratmaya güç yetiremezlerse; bunu tek başlarına nasıl yapacaklar?"

Bu âyet, Kureyş'in cahilliğini ortaya koymak için inen en beliğ (en kısa, özlü ve yeterli) bir âyettir. Onlar, birtakım sûret ve şekilleri ilâh olarak nitelediler; oysa ilâhın vasfı, her şeyi yaratmaya güç yetirmek ve her şeyi bilmektir. Halbuki putların hepsi bir araya gelse, Allah Teâlâ'nın yarattıkları içinde en zelil ve en zayıf bir sineği yaratmaları mümkün değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sinek o putlardan,* üzerlerine konulmuş *bir şeyi kapıp alsa, bunu ondan geri alamazlar.*" Yani bir sinek, o en zayıf varlıklardan bir şey kapıp alsa, onların hepsi bir araya gelseler, onu geri almaya güç yetiremezler.

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Müşrikler, putların üzerine bal ve koku sürüyorlar, sonra kapıları kapayıp kilitliyorlardı. Sinekler deliklerden girerek, putların üzerine sürülmüş balı yiyordu. Putlar, sineklerden balı almaktan âciz kalıyordu."[234]

---

[234] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/312.

Âyet şöyle bitiyor: *"İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"* Kendisinden çekilip alınan şeyi isteyen put da, aldığı şey, kendisinden geri istenen sinek de âcizdir! Bu ifadede, sanki zayıflık konusunda putlarla sinekler bir gibi gösterildi. İşin hakikatini araştırırsan, kendisinden alınan şeyi isteme durumunda olan putların sineklerden oldukça zayıf olduğunu görürsün; çünkü sinekler canlı, putlar cansızdır. Onlara ibadet edenler de o derece cahildir.[235]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler."* Onlar, bu zayıf putları kendisine ortak koştukları için Allah'ı gerçek manada tanıyamadılar. *Şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, her şeye hükmü geçer."* O'nun her şeye gücü yeter, O, her işinde galiptir. Hal böyle iken, her halleriyle âciz ve mağlup olan varlıkların O'na benzediği nasıl söylenebilir?

Bir diğer mana: Allah güçlüdür; dostlarına yardım eder; her işinde galiptir; düşmanlarından intikam alır. Allah Teâlâ, onların hiçbir şeye güçleri yetmediğinden bahsettikten sonra, onların ilâhlarında bulunmayan iki sıfatından bahsederek sözü bitirdi. Bu sıfatlar, kuvvet ve galebedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, ihtiyaçları konusunda Allah'tan başka birine tutunursa veya sevgisinde O'nun dışındaki birine güvenirse gerçekten Allah'a en zayıf ve kuvveti en az birini ortak etmiş olur. Âciz birinin diğer âciz birine, zayıf bir kimsenin diğer bir zayıfa tutunmasının ne faydası olur? İsteyen de kendisinden bir şey istenen de zayıftır! İşlerinde Allah'tan başkasına tutunan ve güvenen kimse, Allah Teâlâ'yı gerçek manada tanımamıştır.

Ârif müfessirlerden Vertecübî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, insanların ve yaratılan diğer varlıkların âcizliğinden bahsettikten sonra, *'Onlar, Allah'ı hakkı ile tanıyamadılar'* buyurarak, başkasının bilmeyeceği ululuğunu açıkladı. Bu, insanların, yüce zatına kendisinde olmayan sıfatlarla işaret etmesinden bir şikâyettir. Allah Teâlâ, gayretinden bahsetti; çünkü onlar, ezelî kuvvet ve izzet sahibi olmayan varlıklara yöneldiler. Baksana Allah Teâlâ nasıl, *'Şüphesiz Allah çok güçlüdür; her hükmünde galiptir'* buyurdu."

---

[235] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/398.

Allah Dilediğini Elçi Seçer

Allah Teâlâ sonra, meleklerden elçiler seçtiğini belirtti. Onlar, insanların Cenâb-ı Hakk'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili idrakten âciz kaldıkları şeyleri bildirmektedirler. Bu konuda şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ
﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

75. ***Allah meleklerden ve insanlardan elçiler seçer. Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi görendir.***

76. ***Allah onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah meleklerden elçiler seçer* ve onları insanların içindeki seçilmiş kullarına gönderir. Cibrîl, Mîkâil, İsrâfil ve diğerleri gibi. *Allah insanlardan da elçiler seçer."* İbrahim, Musa, İsa, peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve diğerleri gibi. Onlar, insanlara Allah'ın yüceliğini ve O'nu tanımanın değerini öğretirler. Nihayet kullar, Cenâb-ı Hakk'ı, O'nun asıl haline göre değil, kendi idrak seviyelerine göre tanırlar. Allah Teâlâ'yı gerçek manada tanımak hiç kimse için mümkün değildir. Âriflerin efendisi Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir duasında demiştir ki:

"İlâhî, seni hak ettiğin şekilde övüp yüceltemem; sen zatını nasıl övüp yüceltirsen o kadar yücesin."[236]

---

[236] Müslim, Salât, 222; Ebû Davud, Salât, 148; Tirmizî, Daavât, 75; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 51; İbn Mâce, Dua, 3.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, peygamberin bir insan olmasını garipseyenleri reddetmekle birlikte, Allah'ın elçilerinin melek ve insandan iki çeşit olduğunu belirtmek için indi.

Bir diğer rivayete göre kâfirlerin, *"Aramızda kitap ona mı indirildi?"* (Sâd 38/8) sözleri üzerine bu âyet indi.[237]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, her şeyi işitendir, her şeyi görendir."* Allah, onların sözlerini işitendir; peygamber olarak kimi seçeceğini en iyi görendir.

Bir diğer mana: Allah, peygamberlerin sözlerini işitendir; ümmetlerinin ret ve kabul konusundaki hallerini görendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah onların önlerindekini,* geçmişlerini *ve arkalarındakini,* geleceklerini bilir."

Yahut Allah onların, önceden yaptıklarını ve gelecekte yapacaklarını bilir.

Yahut Allah onların, dünyadaki ve ahiretteki hallerini bilir.

"Bütün işler Allah'a döndürülür." Bütün işlerin sonu Allah'a çıkar; hiç kimse O'na hükmüne, tedbirine, dilediklerini peygamber olarak seçmesine itiraz edemez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ezelî ilâhî sevgiyi içmek sadece, bu iş için vasıta yapılan kimselerin elinde gerçekleşir. Bu, hakiki sevgi ve kâmil manada marifettir. Bu sevgi, nadiren vasıtasız da elde edilir, ancak buna göre hüküm verilmez. Peygamberlerin vasıtaları, meleklerdir; velilerin vasıtaları ise peygamberlerin halifeleridir. Onlar, Allah Teâlâ'yı zevk ve müşahede yoluyla tanıyan kimselerdir.

Ârif müfessirlerden Vertecûbî, yukarıda geçen sözünün peşinden demiştir ki: "Melekler, peygamberler için birer vasıtadır; peygamberler ise insanlar için birer vasıtadır. Veliler de velilik için özel seçilen kimselere ilâhî marifet ve sevgiyi kazandırmak için birer vasıtadırlar."

---

[237] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/312.

Peygamberlerin insanlar için vasıta olması, mutlak sevgiyi elde etmede ve ona yaklaştıran şeyleri öğretmede olur. Hakiki sevgiye gelince o, Vertecübî'nin dediği gibi, velilerin velilere vasıta olmasıyla elde edilen özel sevgidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Muhabbete Ulaşma Yolları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ilâhî muhabbetin sebebini ve ona yaklaştıran şeyden bahsederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِه۪ۜ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ
وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدّ۪ينِ مِنْ حَرَجٍۜ مِلَّةَ اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَۜ هُوَ
سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يداً
عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِۚ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِۜ هُوَ مَوْلٰيكُمْۚ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

77. Ey iman edenler! Rükû yapın, secdeye varın; Rabb'inize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.

78. Allah yolunda hakkı ile cihad edin. O sizi seçti ve size dinde bir zorluk yüklemedi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. O size, daha önce ve bu Kur'an'da müslüman ismini verdi. Bunu, peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olun diye yaptı. Artık namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin Mevlâ'nızdır. O ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcıdır!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Namazınızda *rükû yapın, secdeye varın."*

İslâm'ın ilk günlerinde müslümanlar, rükû ve secdesiz namaz kılıyorlardı (ayakta dua ve zikir yapıyorlardı). Bu âyetle, namazlarının rükû ve secdeli olması emredildi.

Bu âyette, amellerin imandan olmadığına bir delil vardır. Ayrıca bu âyette emredilen secde, namaz için yapılan secdedir; secde âyetini okuyunca yapılan secde değildir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[238]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabb'inize ibadet edin."* Yani ibadetinizle sadece Rabb'inizin rızasını isteyin; ibadette ihlâslı olun. *"Hayır işleyin."* Her türlü hayra koşun.

Şöyle denilmiştir: "Zikrin diğer ibadetlere bir üstünlüğü olduğu için Cenâb-ı Hak, müminleri önce hâlis zikir olan namaza çağırdı. Namazın sırf zikirden ibaret olduğunu, *"Beni zikir için namaz kıl"* (Tâhâ 20/14) âyeti göstermektedir. Sonra, oruç ve hac gibi namazın dışındaki ibaretlere çağırdı, sonra umumi olarak diğer hayırları yapmaya teşvik etti.

İbn Arafe[239] demiştir ki: "Hayır işleyin" emri, faydası başkasına geçen ibadetlerle ilgilidir; ondan önceki emir (rükû, secde ve ibadet) ise faydası yapanda kalan ibadetlerle ilgilidir."

Abdurrahman-ı Fâsî, *Tefsîru Celâleyn* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "İbn Arafe'nin bu sözü tenkide açıktır; çünkü, 'İbadet edin' emri, faydası başkasına ulaşan işleri de içine almaktadır; ilim öğretmek, sadaka vermek ve diğer ibadet çeşitleri gibi. Şöyle demek daha uygundur: Cenâb-ı Hak, âyette önce namazı emretti; namaz bir çeşit ibadettir. İkinci olarak ibadet etmeyi emretti; ibadet de bir çeşit hayır işlemektir. Üçüncü olarak da hayır işlemeyi emretti; hayır, ibadetten daha geneldir."

Âyet şöyle bitiyor: "Bunları yapın ki *kurtuluşa eresiniz."* Kurtuluşa erişmeniz için bunları yapın. Yani kurtuluşun gerçekleştiğini kesin olarak düşünmeden, onu elde etmeyi ümit ederek, bütün bu işleri yapın; sakın amellerinize güvenmeyin.

---

[238] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/168.

[239] İbn Arafe, bu sûrenin 18. âyetinin tefsirinde tanıtıldı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah yolunda,* O'nun rızası için *hakkı ile cihad edin."* Bu, düşmanla savaşmak, nefis ve hevâ ile mücâhede etmek için bir emirdir. Nefisle mücâhede en büyük cihaddır. Zalim idareci yanında doğruları söylemek de büyük cihadın içine girmektedir.

Bir haberde şöyle zikredilmiştir: "Bütün hayırlı ameller, iyiliği emir ve kötülükten sakındırmanın yanında, denizin yanında ağızdan atılan bir tükürük gibi kalır. İyiliği emir ve kötülükten sakındırmak da yüce Allah yolunda cihadın yanında, denizin yanında ağızdan atılan bir tükürük gibi kalır. Allah yolunda cihad da nefisle mücâhede ve onu hevâsından sakındırmanın yanında, dalgalı coşkun bir denizin yanında ağızdan atılan bir tükürük gibi kalır."[240]

Bu söz, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bir savaş dönüşü buyurduğu şu hadisle aynı manadadır: *"Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz."*[241] Yani nefisle mücâhedeye dönüyoruz. Bu açıklamayı Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde yapmıştır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah yolunda hakkı ile cihad, ilâhî emre, ölçü, vakit ve usul yönünden uyandır. İçinde ilâhî emre muhalif bir şey meydana gelince, o, hakkı ile cihad yapılmış değildir."[242]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Nefisle cihadda ölçüye uyulması, onun ifrata gidilmeden ve tefrite düşülmeden olmasıdır; ifrat (ölçüyü aşmak), usandırır; tefrit (istenenden geri kalmak ve noksan yapmak) ise işi bozar. Nefisle mücâhedede vakte uyulması, onun müşahedeye ulaşmadan önce yapılmasıdır; çünkü aynı vakitte müşahede ve mücâhede birleşmez. Nefisle mücâhedede usule uyulması ise onun dinin mubah kıldığı bir şekilde yapılmasıdır; haram ve mekruh bir yolla mücâhede yapılmamasıdır.

---

[240] Müfessirin, hadis diye verdiği sözün kaynağını bulamadık, onun için Selef'e ait bir haber olarak verdik (Mütercim).

[241] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/313; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, nr. 373; Hâtib, *Târihu Bağdâd*, 13/523; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 6107.

[242] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/233.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Tefsîru Celâleyn* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Hakkı ile cihad, zorluğu kaldırarak dinin emirlerine uymaktır. Âyetin devamı bunu göstermektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, '*Allah'tan gücünüzün yettiği kadar korkun*' (Teğâbün 64/17) âyetine uygun hareket etmektir. Âyetten ortaya çıkan bir sonuç da Allah'ın dinini savunmak ve kötülükleri değiştirmek emredilmiştir."

Âyet şöyle devam ediyor: "*O, sizi seçti.*" Allah sizi, dinini yaymak ve savunmak için seçti. Bu ifade, az önceki cihad emrini kuvvetlendirmektedir. Mana şudur: Sizin cihad etmeniz gerekir; çünkü Allah sizi dinini yaymak için seçti.

"*O, size dinde bir zorluk yüklemedi.*" Bilakis, sizi mükellef tuttuğu temizlik, namaz, oruç ve hac gibi bütün iş ve ibadetlerde genişlik sağladı. Mesela, su bulamayınca teyemmüm yapmaya, ayakta duramayınca namazı ima ile kılmaya, yolculuk sırasında namazı kısaltmaya, özür olunca oruç tutmamaya, imkânı olmayanın hacca gitmemesine müsaade etti.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Siz, babanız İbrahim'in dinine uyun.*" Çünkü sizin peygamberinizin getirdikleri, bütünüyle İbrahim'in [aleyhisselâm] dinene uymaktadır; bunu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü göstermektedir:

"*Ben size, genişlik üzere kurulmuş tevhid dinini getirdim.*"[243]

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], bütün ümmetin babası olmadığı halde, ona "baba" ismini verdi; çünkü o, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] babasıdır; böylece ümmeti için de baba sayılmış oldu. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmeti, onun evladı hükmündedir. Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"*Ben sizin için bir baba gibiyim.*"[244]

Âyet şöyle devam ediyor: "*O Allah size, daha önce,* siz henüz ortaya çıkmadan önce geçmiş kitaplarda *ve bu Kur'an'da müslüman ismini verdi.*" Allah sizi diğer ümmetlerden üstün yaptı ve size bu şerefli ismi verdi.

---

[243] Ahmed, *Müsned*, 5/266;

[244] Müslim, Taharet, 58; Ebû Davud, Taharet, 4; Nesâî, Taharet, 12.

Bazıları, onlara daha önce müslüman ismini verenin Hz. İbrahim [aleyhisselâm] olduğunu söylemiş ve buna şu âyeti delil göstermiştir: "İbrahim dedi ki: *Rabbimiz, bizi sana teslim olmuş kimseler yap; soyumuzdan da müslüman bir ümmet yap"* (Bakara 2/128).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunu peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olun diye yaptı."* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], size Rabb'inizin davetini tebliğ ederek şahitliğini yaptı; sizler de peygamberlerin ümmetlerine dini tebliğ ettiklerine dair kıyamet günü diğer insanlara şahitlik yaparsınız. Allah size, böyle bir şeref ve özellik bahşedince, *siz de* gereklerine dikkat ederek *namazı kılın*, şartlarına göre *zekâtı verin ve Allah'a sarılın."* Yani namaza, zekâta değil, Allah'a güvenip tevekkül edin. Yahut bütün işlerinizde O'na güvenip dayanın; yardım ve desteği sadece O'ndan isteyin.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, sizin Mevlâ'nızdır."* Yani sahibiniz, yardımcınız ve bütün işlerinizi görendir. *"O, ne güzel Mevlâ'dır."* Çünkü O, isyanlarınız sebebiyle sizi rızkınızdan mahrum etmez. *"Ve O, ne güzel yardımcıdır!"* Çünkü O, taatini yapmada, nefislerinizle mücâhedede ve düşmanlarınızla cihadda size yardım etti.

77-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey iman edenler, bütün taat çeşitleriyle ve hayırlarda yarışarak bana yaklaşın ki zatımın sırlarını ve sıfatlarımın nurlarını elde edebilesiniz. Sizi özel olarak seçmem için ve zatımın sırlarında keyif ettirmem için, nefislerinizle her türlü mücâhedeyi yapın. Ben, siz ezelde mevcut değilken, ezelî ilmimle sizi seçtim.

Bununla sanki şu kudsî hadise işaret edilmektedir: *"Kulum bana nâfile ibadetleriyle durmadan yaklaşır; nihayet onu severim. Ben onu sevince, onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli, yürüyen ayağı olurum ..."*[245]

Kula emredilen yaklaşma ve mücâhede, işi zora ve çıkmaza sokmadan gücü nisbetinde yapılandır. *"O size dinde bir zorluk yüklemedi"* âyeti bunu göstermektedir. Gerçekten yüce İslâm dininin temeli genişlik üzere kurulmuştur. Kulun Allah'ın rızasına ve gerçek marifetine ulaşması için kulun bütün imkânlarıyla onun içinde kaybolması şart değildir. İbn Atâullah-ı İskenderî, bu konuda *Hikem* adlı eserinde der ki:

---

[245] Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880.

"Eğer sen Allah'a, bütün kötülüklerini yok edip iddialarını terkettikten sonra ulaşsaydın, O'na asla ulaşamazdın. Fakat Allah seni kendisine ulaştırmak istediği zaman, seni kendisine ait bir vasıfla sarar ve sana kendi sıfatından bir sıfat verir; böylece senin O'na ulaşman O'nun tarafından sana verilen bir şeyle olur; yoksa senden O'na sunulan bir şeyle olmaz."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O size dinde bir zorluk yüklemedi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Cemalimin güzelliklerini müşahede ettiğinizde size, celâlimde fâni olmak ve O'na canınızı feda etmek kolay olur. Bakınız Allah ne buyurdu: *'Babanız İbrahim'in dinine uyun.'* Hz. İbrahim'in dini, Allah'a boyun eğip teslim olmak ve sahip olduğu bütün değerleri, cömertçe O'nun yolunda harcamaktır. Ey İbrahim'in torunları, babanız İbrahim, siz daha meydana gelmeden, peygamberlik nuruyla sizde bu şerefli mertebeleri elde edecek istidat bulunduğunu gördü ve size 'müslüman' ismini verdi. Yani sizi, benim huzurumda boyun eğip teslim olan ve birliğimi tanıyan kimseler olarak tanıttı. Sizde zikrettiğim vasıflarınızda habibim Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] size şahit oldu; size bahşettiğim faziletleri tanıdı; size ihsan ettiğim faziletleri tebliğ etti."[246]

Vertecübî, *"Allah'a sarılın"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Benden sizi korumamı talep edin, taatimde size kuvvet vermem için benden yardım isteyin. *O ne güzel Mevlâ'dır;* çünkü O'ndan başka Mevlâ, size sahip çıkacak dost yoktur. *O, ne güzel yardımcıdır;* O, yardım ettiğini ortada bırakmaz. Allah azizdir; O'nda herhangi bir noksanlığın bulunması imkânsızdır."[247]

Cafer-i Sâdık, *"Allah yolunda hakkı ile cihad edin"* âyeti hakkında demiştir ki: "O'na hiçbir şeyi tercih etme, O'nun, senin üzerine hiçbir şeyi tercih etmediği gibi. *'O sizi seçti'* âyeti bunu göstermektedir."

---

[246] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/547.

[247] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/548.

"İnsanlara şahit olmanız için bunu yaptı" âyetinde denmek isteniyor ki: Allah sizi tercih edip seçti ve size müslüman ismini verdi. Bunu, sizin insanlara şahitlik yapan ve şahitliğinden razı olunan adaletli kimseler olmanız için yaptı; Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem), size şahitlik yapıp sizi temize çıkarması gibi. Bu durum şu âyette dile getirilmektedir:

"Sizi, insanlara şahit olasınız, diye vasat (adaletli ve dengeli) bir ümmet yaptık" (Bakara 2/143).

Allah size özel olarak böyle bir şerefi bahşettiği için, O'na ibadet edin, Kendisine güvenin; dostluk ve yardımı sadece O'ndan isteyin. O, ne güzel bir dost ve ne güzel bir yardımcıdır. Allah Teâlâ kimin dostu ve yardımcısı olursa o, kurtuluşa erer ve saadeti elde eder. Bunun için bir sonraki sûre, müminlerin kurtulduğunu bildirerek başladı.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Hac sûresi burada tamamlandı.

(23) MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mekke döneminde inmiş olup 118 âyettir. Sûre ismini, 1. âyetteki "el-mü'minûn" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrede müminlere, *"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabb'inize kulluk yapın ve hayır işleyin ki kurtuluşa erebilesiniz"* (Hac 22/77) buyurdu ve bu âyette kurtuluşu ümitli olmaya bağladı. Bu sûrede ise sayılan şartları taşıyan bütün müminlerin kurtulacağı kesin olarak ifade edildi.

Sûrenin İçeriği: Cenâb-ı Hak, bu sûrede vasıfları sayılan kimselerin firdevs cennetine vâris olacaklarını belirtti. Bu, ahiret hayatının varlığını belirten bir durumdur. Cenâb-ı Hak peşinden, ahiret hayatının gerçekleşeceğine dair bir delil olması için, insanın ilk yaratılışından bahsetti. Hak Teâlâ, insanın ilk yaratılış halini ve durmunun sonunu (ölümünü) dile getirdikten sonra, ona nimetlerini hatırlattı. Sûrenin şu âyetlerinde bu nimetlerden bahsedilmektedir:

"Sizin üzerinize yedi kat gök yarattık ..."

"Gökten bir ölçüye göre su indirdik ..."

"O su ile sizin için hurma ve üzüm bağları yetiştirdik ..."

İnsana ihsan edilen bunca nimetler, sonsuz kerem ve ihsan sahibi yüce Mevlâ'nın birliğini ikrar edip kendisine taat yaparak şükretmeyi gerektirmektedir. Sadece kâfirler, bu nimetlere inkâr ve nankörlük ile karşılık verdiler. Bunun için Cenâb-ı Hak, nimetlerini hatırlattıktan sonra, inkârcıların kıssalarından bahsederek, *"Biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik ..."* buyurdu. İşte bu sûrenin genel muhtevası ve tertibi budur.

Kurtuluşa Eren Müminler

Cenâb-ı Hak bu konuda buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ ① اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَۙ ② وَالَّذ۪ينَ
هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَۙ ③ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ ④ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ ⑤ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ
مَلُوم۪ينَۚ ⑥ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ⑦ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَۙ ⑧ وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَۢ ⑨
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَۙ ⑩ اَلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَۜ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ⑪

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Şüphesiz müminler kurtuluşa ermiştir.***

2. ***Onlar, namazlarında huşû içindedir.***

3. ***Onlar, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler.***

4. ***Onlar, zekâtı verirler.***

5. Onlar, ırzlarını korurlar.

6. Sadece eşleri ve sahip oldukları câriyeleri bunun dışındadır; onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar.

7. Kim bunun ötesine geçmek isterse işte onlar haddi aşanlardır.

8. O müminler, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler.

9. Onlar, namazlarını korurlar.

10. İşte onlar, vâris olanlardır.

11. Onlar, firdevse vâris olurlar; orada ebedî olarak kalırlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz müminler kurtuluşa ermiştir."* Yani onlar, bütün aradıklarını buldular, arzuladıklarına ulaştılar.

Felah, istenen şeyi elde etmek, hoşa gitmeyen şeylerden ve acılardan kurtulmaktır.

Felahın, sürekli hayır üzere kalmak olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyetteki ifade tarzı, beklenen bir işin kesin olmasını, gerçekleşmesini gerektirmektedir. Müminler de böyle bir müjdeyi beklemekte idiler. Bu müjde, onlar için felahın kesin olmasıdır. Bunun için onlara, beklediklerinin meydana geldiğini ifade eden bir lafızla hitap edildi.

İman lugatta, "bir şeyi kalp ile tasdik etmektir."

Mümin, "dinin getirdiği şeyleri, kalbiyle de teslim olarak tasdik eden kimsedir." Yoksa sadece dille tasdik yeterli değildir. Nice kâfirler vardır ki hakkı diliyle tasdik eder, fakat kibir ve inadından kalbiyle teslim olmaz.

Buna göre kim, kelime-i şehâdeti diliyle kalbi uyum içerisinde söylerse o, dine göre mümindir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, cenneti yarattığı zaman ona, 'Konuş' buyurdu. Cennet, üç defa, 'Şüphesiz müminler kurtuluşa erdi' dedi ve şunu ekledi: Ben, gösteriş yapan ve cimrilik eden herkese haramım."[248] Çünkü o kimse, insanlara gösteriş ile dinî ibadetlerini geçersiz hale getrimiştir; onun saf ve temiz bir ameli yoktur.

Cenâb-ı Hak sonra, kurtuluşa eren müminlerin altı vasfını dile getirerek şöyle buyurdu:

1. *"Onlar, namazlarında huşû içindedir."* Onlar, namazda, kalpleriyle boyun eğip teslim olmuş ve âzalarıyla sakin bir haldedir.

Denilmiştir ki: Namazda huşû, bütün himmeti (duygu ve düşünceyi) namazda toplamak, onun dışındaki şeylerden yüz çevirmektir. Bunun göstergesi, gözün namazda secde ettiği yerin ötesine geçmemesi, sağa sola bakınmamak, beden ve elbiseyle oynamamaktır.

Velilerden İbn Ebü'l-Verd demiştir ki: "Huşû, sözde ihlâslı olmak, bulunduğu makamı yüceltmek, tam bir yakîn haline ulaşmak ve bütün dikkati kalpte toplamaktır."[249]

Âyette, *"Onlar, namazlarında huşû içindedir"* buyrularak, namaz müminlere ait olarak dile getirildi; çünkü namazdan fayda gören sadece namaz kılandır; namaz onun için ahiret yolunda bir azık ve hazırlıktır. Kendisi için namaz kılınan yüce zata gelince, O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.

2. *"Onlar, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler."* Boş söz, bir faydası olmayıp atılmayı hak eden her sözdür; yalan, küfür ve benzerleri gibi. Şüphesiz insanı ilgilendirmeyen bütün sözler ve işler bunun kapsamına girer.

Cenâb-ı Hak, müminleri önce, huşû sahibi kimseler olarak tanıttı, sonra onların basiretle iş yapan, bütün vakitlerinde kendilerine fayda veren ve onları yüce Mevlâ'larına yaklaştıran şeylerle meşgul olan kimseler olduğunu belirtti. Böylece onlarda, nefse ağır gelen ve mükellefiyetin iki temel kaidesini oluşturan fiil ile terki (hayırlı olanı yapıp kötü olanı terketmeyi) bir arada zikretti.

---

[248] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/316 (Beyrut 2004); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12723; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/397. Taberânî rivayetinde "gösterişçi" kısmı yoktur.

[249] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/318.

3. *"Onlar, zekâtı verirler."* Zekât görevlerini yerine getirirler.

Zekât verirler demek, zekât malını ellerinden çıkarırlar demektir.

Müminlerin namazda huşû içinde oldukları zikredildikten sonra, zekâtlarını veren kimseler olarak tanıtılmaları, onların beden ve malla ilgili taatlerde zirve noktasına ulaştıklarını ve kusurlu işlerden sakındıklarını göstermek içindir.

Müminin, namazda huşû ile zekâtı verme arasında, boş işlerden yüz çevirmesinden bahsedilmesi, onun namazda tam manasıyla huşûya büründüğünü bildirmek içindir; çünkü kim, (bütün vakitlerinde) sükûta yapışır ve sadece kendisine fayda veren işlerle meşgul olursa onun namazdaki huşûsu daha çok ve Allah ile yakınlığı daha güzel olur.

4. *"Onlar, ırzlarını korurlar."* Ferçlerini haramdan uzak tutarlar. Bu, erkeğin ve kadının fercini kapsamına alır.

"Sadece eşleri bunun dışındadır." Onlara karşı ferçlerini korumaları gerekli değildir. Yani onlar, her durumda ferçlerini haramdan korurlar, sadece evlendiklerinde veya câriye sahibi olduklarında onlara karşı ferçlerini korumaları gerekmez. Onlar, zevceleriyle yaptığı ilişkiden dolayı kınanıp ayıplanmazlar.

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Onlar, kendilerine mubah kılınan durumlar hariç, diğer bütün cinsî ilişkilerinden dolayı kınanıp ayıplanırlar; zevceleriyle girdikleri ilişkiden dolayı ise kınanmazlar.

"Bir de sahip oldukları câriyeleri bunun dışındadır."

Âyette, köle olarak sahip olunan erkekler hükmün dışında tutulmuştur; çünkü erkek köleye sahip olan bir erkek ve kadının onunla ilişkiye girmesi helâl değildir. Bu konuda âlimler görüş birliği etmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar"* âyeti; o müminler, nikâhlı kadınlarıyla ve usulünce sahip oldukları câriyeleriyle (helâl yoldan) ilişkiye girmelerinden dolayı kınanıp ayıplanmazlar anlamına gelir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim bunun ötesine geçmek isterse,* bu iki yolun dışında şehvetini tatmin etmek isterse, *işte onlar haddi aşanlardır,* tam manasıyla haddi aşmışlardır."

Bu âyette, müt'a nikâhıyla, yani bir miktar para veya mal karşılığı geçici bir süre için kıyılan nikâhla, sırf şehvetini tatmin etmek için elle boşalmanın haram olduğuna dair bir delil vardır. Müt'a nikâhı, bozuk ve geçersiz bir nikâhtır. Dine göre kabul edilmeyen bir şey, fiilen yok kabul edilir, ona göre bir hüküm verilmez. Müt'a nikâhında, miras intikalinin bulunmayışı, onun fâsit olduğunu göstermektedir. Müt'a nikâhı, İslâm'ın ilk günlerinde helâl idi, sonra kaldırıldı.

5. *"O müminler, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler."* Yani onlar, kendilerine emanet edilen şeyleri korurlar, yine onlar Cenâb-ı Hak ile veya insanlar ile yaptıkları sözleşmelerine riayet edip gereğini yerine getirirler.

6. *"Onlar, namazlarını korurlar."* Onlar kendilerine farz kılınan namazları, vakitlerinde kılmaya devam ederler.

Cenâb-ı Hak, namazdan tekrar bahsetti; çünkü o, en mühim ibadettir. Bir de namazdaki huşû, onu muhafaza etmekten ayrı bir şeydir.

Namazla ilgili ilk âyette, namaz tekil olarak dile getirildi; bu, farz, vâcip, hangi tür namaz olursa olsun, müminlerin hepsinde huşû içinde olduklarını ifade etmek içindir. İkinci âyette, *"Onlar namazlarını korurlar"* buyrularak, namaz kelimesi çoğul olarak dile getirildi; bunun sebebi de müminlerin farz, vâcip, sünnet ve nâfile bütün namazları vaktinde kılarak koruduklarını ifade etmek içindir. Bu açıklamayı müfessir Nesefî yapmıştır.[250]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar,* yani bu sayılan vasıflara sahip olanlar, gerçekten *vâris olanlardır;* kendilerine vâris denmeyi hak edenler onlardır." Onların dışında, kıymetli mallara ve hazinelere vâris olanlar, vâris vasfını almaya daha layık değildir.

---

[250] bk. Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/172 (Beyrut 1996).

Şöyle denilmiştir: O müminler, kâfirlerin cennette elden kaçırdıkları yerlerine vâris olurlar; çünkü Allah Teâlâ her kul için, bir cennette bir de cehennemde yer hazırlamıştır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizden her birinin iki yeri vardır; biri cennette biri de cehennemdedir. Bir kimse imanla ölüp cennete girdiği zaman, cehennemlik biri onun cehennemdeki yerine vâris olur. Bir kimse imansız ölüp cehenneme girdiğinde, onun cennetteki yerine cennetlik kimseler vâris olur."[251]

Cenâb-ı Hak sonra, vârislerin neye vâris olduğunu belirterek şöyle buyurdu: *"Onlar firdevse vâris olurlar; orada ebedî olarak kalırlar."*

Firdevs, Rum ve Habeş dilinde, "içinde her türlü meyveyi bulunduran geniş bostan, büyük bahçe" demektir. Âyetteki firdevsten kasıt, cennetlerin en yükseğidir. Onlar bu cenneti, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yaptığı şerefli vaat gereği, yukarıda bahsedilen amelleriyle hak ettiler.

Firdevsin, cennetin en yüksek tabakalarından biri olduğu da söylenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Felah, istenen şeyi elde etmek ve maksadına ulaşmaktır. Gerçek iman, Hakk'ın iç âlemde yüce bilinmesi, tasdik halinin kalbi tamamen sarması, kalbin hakikatle kemale ermesidir. Namazda huşû, sırrın (kalbin), Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve heybetinden dolayı münâcât halinde boyun eğmesi, hakikatlerin ortaya çıkması karşısında benliğin erimesi, ilâhî tecellinin kalbi istila etmesi anında maddi varlığın silinip yok olmasıdır."[252]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Sanki İmam Kuşeyrî, felahı, imanı ve huşûyu, son noktalarına göre açıkladı. Felahın başı, imanın meydana gelmesiyle birlikte İslâm dairesine girmektir. Onun sonu ise irfan güneşinin kalpte parlamasıdır. İmanın başı, âlemlerin Rabb'inin varlığını delil ve burhan yoluyla tasdik etmektir; onun sonu (zirve noktası) ise

---

[251] İbn Mâce, Zühd, 39; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 377; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/15 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/90 (Beyrut 2002).

[252] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/237-238.

Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların iç âlemde parlamasıdır. O zaman delil, görme mahalli olur; iç âlem (kalp), yüce Mevlâ'yı yakînen tanımanın ve bulmanın manevi zevkiyle kaplanır.

Huşûnun başı, kalbin söylenen şeyi düşünmesi ve bir fiil yaparken kalbin hazır ve yaptığı işin farkında olmasıdır. Huşûnun sonu (zirvesi) ise yüce mâbudunu müşahede içine dalarak kendi fiilini görmekten uzak kalmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın nurlarının tecellisi anında kulun varlığı silinir gider. Bu durumda kıldığı namaz zorla yapılan bir iş değil, şükür için olur. Nitekim âriflerin efendisi Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Şükreden bir kul olmayayım mı?"[253] buyurmuştur.

Bu makamlar sadece, boş şeylerden yüz çevirmekle elde edilir. Boş şey, kulu Allah'tan alıkoyan her şeydir. Onun elde edilmesi için ayrıca, nefislerin Allah'ın rızası için feda edilerek temizlenmesi, âzaların haramlardan alıkonulması, Allah'ın kuluna emaneti olan nefeslerin ve saatlerin (gafletten) korunması gerekir.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Âriflerden biri demiştir ki: Allah Teâlâ'nın kuluna ilham yoluyla söylediği iki tane sırrı vardır: Bunlardan biri şudur: Kul annesinin karnından çıkıp doğunca Cenâb-ı Hak kendisine şöyle der:

'Ey kulum! Seni temiz ve günahlardan uzak bir şekilde dünyaya çıkarttım, ömrünü sana emanet ettim ve senden onu korumanı istedim, artık bu emaneti nasıl koruduğuna ve dünyadan çıkıp huzuruma nasıl geldiğine iyi bak!'

Diğer sır da kulun ruhu çıkarken söylenir. O zaman Allah Teâlâ kula şöyle der:

'Ey kulum! Sana verdiğim emanetimi nasıl kullandın? Bana kavuşuncaya kadar seninle yaptığım ahde riayet ederek onu korudun mu? Korudun ise ben de sana vefa gösterip karşılığını veririm. Yoksa onu zayi mi ettin? Zayi ettiysen sana hesabını sorar cezanı veririm.' Bu durum, şu âyetlerin kapsamına girmektedir:

---

[253] Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Münâfikîn, 79-81; Tirmizî, Salât, 187; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 17.

'Onlar emanet ve ahidlerini koruyup gözetirler' (Mü'minûn 23/8).

'Bana verdiğiniz sözü yerine getirin, ben de size vaat ettiklerimi vereyim' (Bakara 2/90).

Demek ki kulun ömrü, onun yanında bir emanettir; eğer onu (inkâr, isyan ve gafletle zarar görmekten) korursa emanetin hakkını yerine getirmiş olur; şayet ona zarar verirse emanete hainlik yapmış olur. *'Şüphesiz Allah hainleri sevmez''* (Enfâl 8/58).[254]

İnsanın Yaratılış Aşamaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, insanın ilk yaratılışından, onun geçirdiği evrelerden ve işinin (hayatının) sonundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طٖينٍۚ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ
نُطْفَةً فٖى قَرَارٍ مَكٖينٍۖ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا
الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًاۗ
ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَۜ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقٖينَۜ ﴿١٤﴾ ثُمَّ
اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَۜ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

12. ***Andolsun, biz insanı, çamurdan süzülmüş bir özden yarattık.***

13. ***Sonra onu sağlam bir yerde*** *(anne rahminde)* ***nutfe haline getirdik.***

14. ***Sonra nutfeyi alaka*** *(yapışkan donuk bir kan)* ***haline getirdik. Sonra alakayı bir et parçası yaptık. Sonra et parçasını kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir ya-***

---

[254] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 2/191 (İstanbul: Semerkand, 2004).

ratık olarak ortaya çıkardık. Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah ne yücedir.

15. ***Sonra siz, kesinlikle öleceksiniz.***

16. ***Sonra siz, şüphesiz kıyamet gününde (yeniden) diriltileceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz insanı,* bütün insan cinsini veya Âdem'i *çamurdan süzülmüş bir özden yarattık."*

Şöyle denilmiştir: "Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratıldığı toprağa 'sülâle' (süzülmüş, öz) denmiştir; çünkü o, bütün toprak türlerinden süzülüp ortaya çıkarılmıştır." Yani biz insanı, topraktan süzülmüş bir öz maddeden yarattık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onu,* yani bütün insanları *sağlam bir yerde,* anne rahminde *nutfe haline getirdik."* Bu mana, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] çocukları için geçerlidir. Mana şudur: Âdem'in neslini anne rahminde nutfe haline getirdik.

Eğer âyette, insan ile Hz. Âdem kastedilmiş ise mana şu âyetteki gibi olur:

"Allah insanı (Âdem'i) yaratmaya çamurdan başladı; sonra onun neslini, süzülmüş bir sudan (nutfeden), hakir bir sudan yarattı" (Secde 32/7-8).

Nutfe, çok az bir sudur; o, sağlam bir yerde yani anne rahminde yerleştirilip tutulmaktadır. Bu nutfeden insanın yaratılış seyri, devamındaki âyette şöyle belirtilmektedir:

"Sonra, nutfeyi alaka yaptık." Yani beyaz nutfeyi kırmızı, donuk bir kan haline getirdik.

"Sonra, alakayı bir et parçası yaptık." Yani onu, henüz âzaları belli olmayan bir et parçası yaptık.

"Sonra, et parçasını kemiklere dönüştürdük." Et parçasının büyük bir kısmını veya hepsini ete dönüştürdük. Onu sert bir hale getirip ilâhî

hikmetin gerektirdiği şekilde, özel bir vaziyette ve kendisine has şekillerde vücudu ayakta tutacak birer direk yaptık.

"Ve bu kemiklere et giydirdik." Onların üzerinde et oluşturduk; bu et, kemikler için birer elbise gibi oldu. Yahut her bir kemiğe, kendi haline uygun miktar ve şekilde et giydirdik.

"Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkarttık." Yani onu ilk halinden çok farklı bir varlık olarak ortaya çıkarttık. Şöyle ki onu cansız iken canlı yaptık; konuşmayan, işitmeyen, görmeyen bir varlık iken, konuşan, işiten ve gören bir varlık haline getirdik. Bunun için fakihler şöyle demişlerdir:

"Bir kimse, birinin yumurtasını gasbetse, sonra bu yumurtadan bir yavru çıksa, gasbeden kimse, yumurtanın parasını öder, yavruyu geri vermez; çünkü yavru, aldığı yumurtadan başka bir varlıktır."[255]

Âyet şöyle bitiyor: *"Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah ne yücedir."*[256] Yani O'nun apaçık kudretini gösteren işi ve her şeyi içine alan ilmi ne yücedir.

Âyette, Allah Teâlâ'nın ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, kalpte O'nun heybetini artırmak ve kalbe korku vermek içindir. Onda ayrıca, bu hayret verici işlerin ilâhlığa ait hüküm ve işler olduğu bildirilmektedir. Âyette şu da duyurulmaktadır: Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin eserlerini açıkladığı bu şeyleri işiten ve onları düşünen herkesin, Hak Teâlâ'nın işlerini ve şanını yüceltmek için, *"Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah ne yücedir"* demeye koşması gerekir.

Âyete, "O, ölçüp takdir edenlerin en güzelidir" manası da verilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ebû Serh, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy kâtibi olup inen vahyi yazıyordu. Bu âyetler indiğinde Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], âyetin, *"Sonra onu bambaşka*

---

[255] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/405 (Beyrut 1999).

[256] Âyetin kelime manası, *"Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir"* şeklindedir. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın yaratmada bir ortağının ve benzerinin bulunmadığını ifade etmek için bu manayı tercih ettik (Mütercim).

bir yaratık olarak ortaya çıkardık" kısmına kadar okudu. Abdullah b. Ebû Serh, kendisine söylenmeden ve yazdırılmadan önce, âyetin son kısmını kendisi söyleyiverdi. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Söylediğini yaz, bu şekilde indirildi" buyurdu. Abdullah b. Ebû Serh, bundan şüphe ve fitneye düştü, peşinden,

"Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy indiği gibi, bana vahiy iniyor!" dedi ve dinden çıktı, kâfir olarak Mekke'ye geldi. Sonra Mekke'nin fethedildiği gün tekrar müslüman oldu."[257]

Bu anlatılan şeyin doğru olmadığı söylenmiştir; çünkü Abdullah b. Serh'in dinden dönmesi Medine'de oldu, sûre ise Mekke'de inmiştir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Sonra siz, bunun ardından,* bu hayret verici işlerden sonra *muhakkak öleceksiniz;* ölüme gideceğiniz kesindir; ondan kaçmanız mümkün değildir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra siz, şüphesiz kıyamet gününde,* sûra üfürüldüğünde, hesap vermek ve amelleriniz karşılığını almak için kabirlerinizden yeniden *diriltileceksiniz."*

Ölümü kimse inkâr etmediği halde, onlara, vurgulu bir ifadeyle, *"Siz muhakkak, kesin olarak öleceksiniz"* denmesi, onların ölümü inkâr etmesini reddetmek ve kınamak için değil, başka bir mana içindir. Onlar, isyanları ve hakka muhalefetleriyle meşgul olup ölümden sonrası için bir amel yapmadılar. Böylece onların hali, ölümü inkâr edenin hali gibi oldu. Ölümden sonra dirilmenin delilleri apaçık ortada olduğu için, o, hakkında şüphe edilmeyen bir iş gibi oldu (Bunun için âyette, ölümden sonra dirilme olayı, bir önceki cümlede olduğu gibi, vurgu ifadesi kullanılmadan normal ifadeyle anlatıldı).

12-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki insanın bedeni gibi, ruhun da seyir ve tavırları farklıdır. Ruh da yakîn kuvvetine, Allah'ın marifetine ve müşahedesine yükselmesine göre zayıf halinden yavaş yavaş kurtulup kuvvetlenir. Ruhun önce ilmi az, yakîni zayıftır. Sonra, kalplerin azığı ve ruhların gıdası olan şeylerle beslenip gelişir.

---

[257] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/321; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/405.

Kalplerin azığı, zâhirdeki salih amellerdir; ruhların azığı ve gıdası ise bâtınî amellerdir. Ruh, zâhirî amellerle yavaş yavaş gıdalanıp kuvvetlenir; nihayet kemal noktasına ulaşmak için kuvvet kazanır. Sonra bâtınî amellerle gıdalanmaya geçer; bunlar kalp zikri, tefekkür, ibret almak, kalbin ağyarın meydanında (varlıklarda ibret almak için) dolaşması gibi amellerdir. Sonra kendisinden geçecek şekilde, kalbin Cenâb-ı Hak ile huzur haline devam eder. Sonra ona, gayb meydanları (gayb âleminin perdeleri) açılır; kendisine müşahede fezası genişletilir; bu durumda ruhun gıdası, yüce sevgiliyi görmek olur. O, istenen en büyük hedeftir. O zaman kul, er kişilerin (Allah dostlarının) ulaştığı hale ulaşır, kemalat mertebelerini elde eder. Kim bu hale ulaşmazsa o kimse, küçük çocukluk mertebesinde kalır.

Bu halin elde edilmesi sadece mahir bir doktorun (kâmil mürşidin) sohbetine (manevi terbiyesine) girmekle mümkün olur; kâmil mürşid, ruhun ilacını verir, onu terbiye eder, bir halden diğerine intikal ettirir. Böyle bir manevi doktor bulmayan ruh, hasta olarak kalır; sadece maddi şeylerden gıda almaya çalışır. Bu maddi şeyler de ruhu doyurmaz ve açlığını gidermez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gökten ve Yerden Gelen İhsanlar

Cenâb-ı Hak, yukarıda insanın ilk yaratılışı ile sonundan (ölümünden) bahsettikten sonra, gelecek âyetlerde, ona ihsan ettiği nimetlerini dile getirdi. Şöyle de diyebiliriz: Hak Teâlâ, insana bahşettiği yoktan var edilme nimetinden bahsettikten sonra, ona yaptığı imdat ve ilâhî yardım nimetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَٓائِقَۗ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾ وَاَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَّاهُ فِي الْاَرْضِۗ وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِه۪ لَقَادِرُونَۚ

﴿١٨﴾ فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ مِنْ نَخ۪يلٍ وَاَعْنَابٍۢ لَكُمْ ف۪يهَا فَوَاكِهُ كَث۪يرَةٌ
وَمِنْهَا تَاْكُلُونَۙ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَٓاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ
لِلْاٰكِل۪ينَ ﴿٢٠﴾ وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْق۪يكُمْ مِمَّا ف۪ي بُطُونِهَا وَلَكُمْ
ف۪يهَا مَنَافِعُ كَث۪يرَةٌ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَۙ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

17. *Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol (yedi kat gök) yarattık. Biz, yarattığımız şeylerden habersiz değiliz.*

18. *Biz, gökten belli bir ölçüyle su indirdik de (faydalanmanız için) onu yeryüzünde depolayıp tuttuk. Şüphesiz, bizim onu tamamen gidermeye de gücümüz yeter.*

19. *Onunla sizin için hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik. Bu bağ ve bahçelerde sizin için pek çok meyve vardır ve siz onlardan yersizin.*

20. *Yine o su ile Sînâ dağından çıkan, yağ veren ve yiyenlere katık olan bir ağaç var ettik.*

21. *Şüphesiz hayvanlarda sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarında bulunan şeyden size içiririz. Onlarda sizin için daha birçok fayda vardır, ayrıca onlardan yersiniz.*

22. *Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık."* Bu, yedi kat göktür; çünkü gökler, meleklerin yolu ve dolaşıp durduğu yerlerdir. Yahut onlar, yıldızların yoludur; yıldızlar onlarda seyreder.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz yaratılan şeylerden habersiz değiliz."* Buradaki yaratılan şeylerle kastedilen göklerdir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyor:

"Gökleri biz yarattık ve onları koruyup yerinde tutmaktan habersiz değiliz."

Yahut âyette kastedilenler insanlardır. Buna göre mana şudur: Biz, size kendisinden rızıklar ve bereketler indirmek için gökleri üzerinizde yarattık. Biz, sizden ve sizin yaşamanız için gerekli olan şeylerden habersiz değiliz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gökleri sizin üzerinizde biz yarattık; onlar bizimle sizin aranıza bir engel ve perde olmadı; tam aksine biz, size her şeyden daha yakınız; az veya çok, hiçbir işinizden habersiz değiliz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, gökten belli bir ölçüyle su indirdik."* Bu su, yağmurdur.

Bir rivayete göre burada kastedilen su, cennetten inen nehirlerdir. Onlar beş tane olup şunlardır: Hint nehri Seyhun, Belh nehri Ceyhun, Irak nehirleri Dicle ve Fırat, Mısır nehri Nil. Allah Teâlâ onları, cennetin kaynaklarından bir kaynaktan çıkararak yeryüzüne indirmiştir.[258]

Âyette geçen "belli bir ölçüyle" ifadesi, ondan zarar görmeyecekleri ve faydaya ulaşacakları miktarda anlamına gelir.

Yahut biz o suyu, onların ihtiyaçlarına göre bildiğimiz bir ölçüyle indirdik.

Bir diğer mana: Biz o suyu, ezelde belirlediğimiz bir ölçüyle indirdik, onda bir fazlalaşma ve noksanlaşma olmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O suyu yeryüzünde depolayıp tuttuk."* Yani onu, yerin içinde sabit bir halde depolayıp tuttuk. Şu âyette de bu durum ifade edilmektir:

"Görmedin mi, Allah gökten bir su indirip onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı." (Zümer 39/21).

Buna göre yeryüzündeki bütün sular gökten inmektedir.

---

[258] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/105 (Beyrut 1998); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/406.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, bizim onu* indirmeye gücümüz yettiği gibi, *tamamen gidermeye de gücümüz yeter."* Yani onun vasfını bozarak ve yerin dibine çekip götürerek gidermeye gücümüz yeter; öyle ki onu tekrar çıkarmak imkânsız olur. Bu âyette ifade edilen suyun çekilip götürülmesi, şu âyette ifade edilen durumdan daha etkili ve beliğdir:

"De ki: Söyleyin bakalım, eğer suyunuz çekilip yerin dibine giderse size kaynayan bir suyu kim getirir?" (Mülk 67/30).

Cenâb-ı Hak bundan sonra, gökten inen suyun neticelerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Bu su ile sizin için hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik. Bu bağ ve bahçelerde sizin için, hurma ve üzümün dışında faydalandığınız *pek çok meyve vardır ve siz onlardan yiyorsunuz."* Yani siz onlardan gıda ve meyve olarak yiyorsunuz. Yahut onlardan rızıklanıyor ve geçiminiz için kullanacağınız şeyler elde ediyorsunuz.

Âyetteki "pek çok meyvenin" hurma ve üzümden elde edilen şeylerle ilgili söylenmiş olması da câizdir. O zaman mana şöyle olur: Siz onlardan, yaş üzüm ve kuru üzüm, yaş hurma ve kuru hurma elde ediyorsunuz; ayrıca onlardan sıkılarak elde edilen şıra türü içecekler ve onların dışında gıda olarak yediğiniz başka şeyler elde ediyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yine o su ile Sînâ dağından çıkan, yağ veren ve yiyenlere katık olan olan bir ağaç var ettik."*

Tûrisînâ, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Cenâb-ı Hak ile konuşup vahiy aldığı dağdır. Bu dağ, Mısır ile Eyle arasındadır. Onun Filistin topraklarında bulunduğunu söyleyenler de olmuştur. Ona, "Tûr-i Sînîn" de denir. Tûr, dağın ismi, Sînâ da bu dağa ait olan bir mevkiin adıdır. Yahut "Tûr-i Sînâ" terkibi, bu dağ için özel bir ismidir; İmruü'l-Kays gibi.

Zeytin ağacı diğer bölgelerde de çıktığı halde, özellikle onun Tûrisînâ'da yetişen bir ağaç olarak dile getirilmesi, ya onu yüceltmek için veya aslının (ilk ağacın) orada yetişmesindendir; çünkü zeytinin aslı Şam bölgesidir. Zeytin ilk olarak Tûr dağında yetişmiş, oradan diğer beldelere nakledilmiştir.

Bu ağaç, özünde zeytinyağı bitirir, ayrıca yiyenler için bir katık olan zeytini bitirir.

Mukâtil[259] demiştir ki: "Allah Teâlâ bu ağaçta, hem katık hem de yağ bitirmiştir. Katık, zeytindir; yağ da zeytinyağıdır."

Denildiğine göre zeytin ağacı, tufandan sora yeryüzünde biten ilk ağaçtır.[260]

Bu üç vasfın (Tûr dağında yetişmesinin, katık olmasının ve zeytinyağı olarak kullanılmasının), zeytin ağacına özel kılınması, onun ağaçların en kıymetlisi, en faziletlisi ve en faydalısı olmasındandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz hayvanlarda sizin için bir ibret vardır."* Burada kastedilen hayvanlar deve, sığır ve koyun cinsidir. Onlara bakıp hallerinden ibret alarak Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğüne ve nimetinin bolluğuna delil çıkarırsınız ve O'nun nimetlerine şükredersiniz.

"Onların karınlarında bulunan şeyden size içiririz." Onların karınlarından size, rahatlıkla içilen sütten içiririz. Yahut onların karınlarında bulunan ot, yem ve benzeri gıdalardan size süt içiririz; çünkü süt onlardan oluşmaktadır.

"Onlarda sizin için, sütün dışında yün, deri ve kılları gibi *daha birçok fayda vardır. Ayrıca onların etinden yersiniz."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Yolculuk ve ticaretleriniz için karada *hayvanların üzerinde ve* denizde *gemilerde taşınırsınız."* Üzerine binilen hayvanlardan kasıt develerdir; çünkü karada (genelde ve özellikle Arap yarımadasında) develerin üzerinde yük taşınır; onlar Araplar'ın gemileri hükmündedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[259] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

[260] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/322.

17-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz sizin kalplerinizin üzerine yedi perde koyduk; kim bu perdelerden kurtulursa zatımızı ve sıfatlarımızın nurlarını görme (müşahede) fezasına dalar. Kalbi saran bu perdeler şunlardır:

İsyan ve günahların perdesi,

Noksanlık ve ayıpların perdesi,

Gaflet perdesi,

Boş alışkanlıkların ve şehvetlerin perdesi,

Yaptığı amelin manevi tadıyla yetinip kalma perdesi,

Keramet ve manevi makamlara bağlanıp kalma perdesi,

Kâinatın maddi varlığına takılma perdesi.

Kim tövbe ederek, nefsini manevi kirlerden temizleyerek, kalbini gafletten uyandırarak, iffet sahibi olarak, riyâzet yaparak, Allah ile yakınlığı elde ederek ve O'ndan başka her şeyden kalbini çekip uzaklaşarak bu perdeleri aşarsa ondan bu perdeler kalkar ve yüce sevgiliye (Allah Teâlâ'ya) ulaşır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, yedi zâtî sıfatının nurlarına ulaşmamız için bize yedi yolu açtı ve açıkladı."

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Varlık âleminde hiçbir şey Cenâb-ı Hak'tan perdelenmez ve yarattığı varlıklardan hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Perdeler sadece yaratılmışların gözünde ve gönlündedir (Cenâb-ı Hak için hiçbir perde yoktur). Bu konuda şu ilâhî kanun geçerlidir: Genelde biz insanlar için, perdenin gerisindeki şeyleri bilme özelliği yaratılmamıştır. Bunun için kalplere gaflet girdi, kalpleri unutma hali bürüdü; o zaman kalplerin basireti kapandı, kalpler hakkı anlama ve algılamaktan uzak kaldı, kalbin üzerinde zâhirî ve bâtınî perdeler oluştu.

Zâhirdeki perdelerden biri göklerdir. Gökler, bizimle yüksek manevi menziller arasında engel olan bir perdedir. Kalplerin üzerinde ayrıca şehvet, boş temenni, Hak'la meşgul olmaktan alıkoyan istekler ve koyu gaflet gibi örtü ve perdeler vardır." İmam Kuşeyrî daha sonra şöyle demiştir:

"Müridlerin aşması gereken yollar, tembellik ve gevşekliktir. Zâhidlerin aşması gereken yollar dünyaya rağbettir. Âriflere gelince, onlar, bazı vakitlerde hakikat alanında ilerlerken kendilerine bir duraklama hali gelir; Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine ihsanda bulunduğu şeyle yetinerek oldukları halde kalırlar, sonra ondan bir çıkış yolu bulurlar. Allah Teâlâ onlardan yollarını tıkayan şeyi defeder. Cenâb-ı Hak, bütün bu hallerde kulunu terketmez ve O, yarattıklarından habersiz değildir."[261]

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz yarattıklarımızdan habersiz değiliz"* âyetinin bir manası da şudur: Biz, insanları saran bu perdelerden onları çıkaracak kimseleri göndermekten habersiz değiliz. Bilakis biz, bunun için peygamberler gönderdik; onların peşinden de rabbânî ârifleri gönderdik. Onlar, kendilerine tutunup sarılan kimseleri, bu engel ve yollardan çıkarırlar, onları hakikat denizine ulaştırırlar.

Biz, gayb semasından ilm-i ledün suyu indirdik ve onu, Allah'a yönelen her kalp için, ezelde belirlediğimiz ölçüde, nefislere ve kalplere yerleştirdik. Şüphesiz biz, o ilimleri kalplerden ve göğüslerden silip gidermeye kadiriz. Bunun için ârifler sürekli ıstırap ve korku içindedir ve onların Allah'tan başka hiç kimseyle karar ve huzurları olmaz.

Biz bu ledünnî ilim suyuyla âriflerin kalplerinde manevi zevk ve müşahededen hâsıl olan marifet cennetleri yarattık; sizin için orada pek çok meyve vardır. Yani bu müşahedenin lezzetiyle istifade edip keyif süreceğiniz pek çok manevi nimet vardır. Onlarla, ruhlarınız ve sırlarınız gıdalanıp kuvvet bulur.

Marifet meyvesi, Tûrisînâ gibi, Cenâb-ı Hak ile özel konuşma yeri olan arınmış kalplerden çıkar. Yani marifet bu kalplerde biter ve meyvesi (eseri, edep ve güzel ahlâk olarak) zâhirî âzalarda ortaya çıkar. Bu marifet, kalpte manevi zevk ve vecdi meydana getirir; müridlerin yiyeceği manevi gıdaları bitirir; onların da kalpleri marifet ve yakîn ile boyanıp güzelleşir.

---

[261] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/243 (Kahire 1999).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin için hayvanlarda da bir ibret vardır"* âyeti hakkında İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette şuna işaret edilmektedir: İnsanın iç âleminde biriken karışık düşüncelere itibar edilmez ve onlar dikkate alınmaz. Âyette anlatılan durum buna örnektir. Şöyle ki: Kolay ve zahmetsizce içilen sâfi süt, develerin ve hayvanların memesinden, üzeri pis şeylerle çevrili bağırsakların arasından süzülerek gelmektedir. Bununla birlikte o, etrafındaki pis maddelerle kirlenmeden sâfi bir şekilde çıkmaktadır. Bunun gibi kalbin safa hali, çok kere insanın yaşadığı karışık durum ve hallerden sonra elde edilir. Çünkü hakikat, bir hak ve bâtıla bağlı değildir; Cenâb-ı Hak dilediğini yapar. Kim tevhid sırrına vâkıf olursa bütün işlerin ve olayların ilâhî takdirle meydana geldiğini yakînen bilir ve kendi hesabıyla iyi kötü ayrımı yapma külfetinden kurtulur. O zaman sırlar sâfi olur; insan içinde yaşadığı vakitte sıkıntı çekmez.

Ey ârifler, *'Sizin için onlarda fayda vardır'* âyetinde işaret edilen manevi fayda sizde bulunmaktadır; bu fayda sizinle birlikte olan kimselere de geçer." Kuşeyrî'nin sözü burada bitti.[262]

Hz. Nuh ve Nimete Nankörlük Eden Kavmi

Cenâb-ı Hak, insanlara ihsan ettiği nimetlerini hatırlattıktan sonra, bu nimetlere inkârla karşılık verip helâk olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ
مِثْلُكُمْۙ يُر۪يدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةًۚ مَا سَمِعْنَا
بِهٰذَا ف۪ٓي اٰبَٓائِنَا الْاَوَّل۪ينَۚ ﴿٢٤﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِه۪ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِه۪ حَتّٰى
ح۪ينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْن۪ي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ

---

[262] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/245.

بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ فَاسْلُكْ فٖيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ
اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْۚ وَلَا تُخَاطِبْنٖى فِى الَّذٖينَ
ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى نَجّٰينَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنٖى مُنْزَلًا
مُبَارَكًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ﴿٢٩﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَلٖينَ ﴿٣٠﴾

23. *Andolsun biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik; o kavmine dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur; artık (inkâr ve isyandan) sakınmaz mısınız?"*

24. *Bunun üzerine kavminden inkâr eden ileri gelenler şöyle dediler: "Bu sadece sizin gibi bir insandır; o size karşı üstünlük elde etmek istiyor. Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık."*

25. *"Bu, delirmiş bir adamdır; öyle ise bir müddet bekleyip halini gözetleyin."*

26. *Nuh, "Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi.*

27. *Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap. Emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca (sular fışkırınca), gemiye her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce helâk edilme hükmü verilmiş olanlar hariç aileni al. Zulmedenler hakkında benden bir şey isteme! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır."*

28. *Sen ve beraberindeki kimseler, gemiye bindiğiniz zaman, "Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun" de.*

29. *Yine de ki: "Rabbim! Beni mübarek bir inişle indir. Sen, indirenlerin en hayırlısısın."*

30. *Şüphesiz bunda pek çok âyet (ibret ve öğüt) vardır. Gerçekten biz (kullarımızı dilediğimiz gibi) imtihan ederiz.*

Tefsir

Abdurrahman-ı Fâsî *Hâşiye*'de,[263] bu âyetlerin, önceki âyetlerle bağlantısı hakkında şunları söylemiştir:

"Önceki âyette, insanların gemilerle taşındığından bahsedildi; onun peşinden Hz. Nuh anlatılarak ona, 'Gemi yap' buyrulması, konu olarak önceki duruma uygundur.

Bir diğer bağlantı şudur: Hz. Nuh [aleyhisselâm], insanlığın ikinci babasıdır. İnsanın ilk yaratılışında Hz. Âdem [aleyhisselâm] anlatıldığı gibi gibi, peşinden Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] bahsedilmesi uygun düşer.

Bir diğer bağlantı şudur: Önceki âyetlerde, müminlerin kurtuluşu ve felahından bahsedildi. Bu durumun, sûrenin başında dile getirilmesi uygundur. Bu âyetlerde ise kâfirlerin helâk edilmesinden behsedildi. Kâfir, müminin zıddıdır. Bu durum ayrıca, sûrenin sonunda da dile getirilerek, '*Şüphesiz kâfirler felah bulmaz*' (Mü'minûn 23/117) buyruldu."

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."*

A'râf sûresinin 59. âyetinin tefsirinde Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] nesebi ve peygamber gönderiliş şeklinden bahsedildi.

Hz. Nuh, kavmine peygamber olarak gönderilince onlara şefkat edip acıyarak ve kendilerinidoğru yola çekmek isteyerek şöyle dedi:

"Ey kavmim! Sadece *Allah'a kulluk edin."* Çünkü bir varlığı Allah'a ortak koşarak yapılan ibadetin bir değeri yoktur. Bunun için âyette, *"Allah'a kulluk edin"* denmekle yetinildi. Hûd sûresinde ise ibadetin sadece Allah'a yapılması belirtilerek, *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, sadece Allah'a ibadet edin"* (Hûd 11/26) buyruldu.

---

[263] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1039/1626), *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur."* Sizin için varlık âleminde Allah'tan başka ibadet edilmeyi hak eden hiçbir ilâh yoktur. *"Öyle ise sakınmıyor musunuz?"* Öyle ise Allah'ın dışında hiçbir şekilde kendisine ibadet edilmesini hak etmeyen varlıklara ibadet ederken Rabb'iniz ve yaratıcınız olan Allah'ın cezasından korkmuyor musunuz?

Yahut sizin içinde bulunduğunuz halin gerektirdiği ilâhî azaptan korkmuyor musunuz? Şu âyet bu azabı açıkça ifade etmektedir:

"Nuh, kavmine dedi ki: Şüphesiz, ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum" (A'râf 7/59).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine kavminden inkâr eden ileri gelenler,* yani eşraftan olanlar, avam halka *şöyle dediler: Bu* zat, cinsiyet olarak ve taşıdığı özelliklerle *sadece sizin gibi bir insandır;* sizin gibi yiyip içiyor. Sizinle onun arasında hiçbir fark yoktur. *O size üstünlük elde etmek istiyor;* size karşı üstünlüğü ele geçirme peşinde. O, sizin gibi biri olmakla birlikte, peygamberlik iddiasıyla sizin önünüze geçmek istiyor."

Şu kâfirlerin hali ne kadar tuhaf! Onlar, taşlardan yapılan putların ilâh diye tanıtılmasına ve onlara boyun eğmeye razı oldular da bir insanın peygamber olmasına razı olmadılar!

Sonra şöyle dediler: *"Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi."* Yani şayet Allah peygamber göndermek isteseydi, meleklerden bir peygamber gönderirdi. Şunu demek istediler: Eğer Rabbimiz, bir vahiy indirmek isteseydi, melekleri indirir, bize onları gönderirdi.

"Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık." Yani biz, geçmiş atalarımızdan, "Sadece Allah'a ibadet edin, O'ndan başkasına ibadet yapmayı terkedin" şeklinde biz söz duymadık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, insandan bir peygamber olduğunu hiç işitmedik.

Bir diğer mana: Biz Nuh'un peygamber olarak gönderilmesinden önce, onun gibi peygamberlik iddasında bulunan kimse işitmedik!

Onlar bunu, ya aşırı inatlarından söylediler yahut onlar, uzun bir fetret dönemi yaşadıkları (kendilerine uzun bir zaman peygamber gelmediği) için böyle söylediler.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Biz, Nuh'un peygamber olduğunu işitmedik.

Devamındaki âyette kâfirler şöyle dediler: *"Bu, delirmiş bir adamdır."* Onda delilik vardır. Yahut ona cinler musallat olup aklını karıştırmış.

Bunun için şöyle dediler: *"Öyle ise bir müddet bekleyip halini gözetleyin;* bir zamana kadar sabredin de durumu açığa çıksın; eğer delilikten çıkıp kurtulursa ne âlâ; yoksa onu öldürün!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nûh dedi ki: Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"* Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin imanından ümidini kesince, Allah Teâlâ'ya onlardan intikam alması için dua etti.

Bu âyet, bir suale cevap niteliğindedir. Sanki, "Hz. Nuh [aleyhisselâm], bu bâtıl sözleri duyduktan sonra ne dedi?" diye bir soru soruldu, buna cevaben dendi ki:

Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin inkâr ve yalanlamada ısrar ettiğini, azgınlık ve sapkınlığa devam ettiklerini görünce, onların imanından bütünüyle ümidini kesti. Allah Teâlâ da ona, kavminden iman edenler hariç, diğerlerinin iman etmeyeceğini vahyetti. Bunun üzerine Hz. Nuh [aleyhisselâm], onların toptan helâk edilmesi için, *"Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"* dedi.

Bu âyet, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] diğer bir âyette geçen, *"Rabbim, yeryüzünde gezip dolaşan tek bir kâfir bırakma!"* (Nuh 71/26) sözünü özetle nakletmektedir.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], bu duası ile sanki şöyle demek istedi: Rabbim, benden onların yalanlamalarının sıkıntısını giderip, onun yerine, onlara karşı bana yardım ederek beni teselli et.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine,* onun duasını kabul ettik ve o zaman kendisine, *'Bizim gözetimimiz altında ve* *vahyimize göre o gemiyi yap' diye vahyettik."* Yani bizim korumamız ve himayemiz altında gemiyi yap; sana birinin saldırıp da işini bozmaması için, seni onların zararından koruyan muhafızlarımız varmış gibi rahat ve güvende ol.

"Vahyimize göre" demek, emrimiz ve sana gemi yapımını öğrettiğimiz şekilde yap demektir. Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] gemiyi, kuşun kursağına benzer şekilde yapmasını vahyetti.

Âyet şöyle devam ediyor: "Azap *emrimiz gelip de tandır kaynayınca,* yani ekmek tandırından sular fışkırınca ..."

Allah Teâlâ, onların boğulma sebebi olan suyu, yakma sebebi olan ateşin yerinden çıkarttı. Bunu, onları çarpıcı bir durumla uyarmak ve ibret almalarını sağlamak için yaptı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh'a [aleyhisselâm], "Suyun tandırdan fışkırdığını gördüğün zaman, ailenle birlikte gemiye bin!" diye vahyedildi. Su ateş tandırından kaymaya başlayınca, hanımı kendisine haber verdi; bunun üzerine Hz. Nuh [aleyhisselâm] hemen gemiye bindi.

Bu tandır, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] aitti ve Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] kadar gelmiş olup taştan yapılmıştı.

Bu tandırın nerede olduğu hakkında farklı şeyler nakledilmiştir. Bazıları onun Kûfe Mescidi'nin içinde, girişin sağ tarafında olduğunu söylemiştir. Onun Şam'da olduğu zikredilmiştir. Hindistan'da olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Tandır kaynayınca gemiye her cins canlıdan* erkekli dişili *birer çift al."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: " Hz. Nuh [aleyhisselâm], gemiye sadece yavru doğuran ve yumurtlayan hayvanları aldı; tahtakurusu, kurtçuk ve sineklerden hiçbirini almadı."[264]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de aileni,* kadınlarını ve çocuklarını veya sana iman edenleri *gemiye al. Sadece haklarında daha önce helâk*

---

[264] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/324.

edilme hükmü verilmiş, yani Allah tarafından helâk edilecekleri hükme bağlanmış *olanlar hariç;* onları gemiye alma!" Onlar, Hz. Nuh'un oğlu Kenan ile hanımlarından biridir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zulmedenler hakkında benden bir şey isteme! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır."* Yani, benden kâfirlerin kurtuluşunu isteme. Gerçekten onların, şirk ve inkârdaki ısrarlarıyla işledikleri zulüm sebebiyle suda boğulmalarına hükmedilmiştir, bundan kaçış imkânı yoktur. Kimin hali böyle ise ona şefaat edilmez.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin helâki kesinleşince, sanki onlar için yaptığı bedduadan dolayı pişman oldu ve bunun için, şefkat ve merhametinden dolayı onlar hakkında Hak Teâlâ'ya yönelmeye niyet etti, fakat bundan sakındırıldı.

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Nuh'a şöyle buyurdu: *"Sen ve beraberindeki kimseler, gemiye bindiğiniz,* ona güzelce yerleştiğiniz *zaman, 'Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun' de."*

Hz. Nuh'a [aleyhisselâm], kâfir kavimin helâk edilmesi ve onlardan kurtulmasına karşılık olarak yüce Allah'a hamdetmesi emredildi. Bu durum şu âyette ifade edildiği gibidir:

"Zalim kavmin kökleri kesildi; hamd âlemlerin Rabb'i Allah içindir" (En'âm 6/45).

Hz. Nuh'un ailesi ve kavmi kendisiyle birlikte gemide bulundukları halde, onlara, *"Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun, deyin"* denmedi, bunu söylemesi sadece Hz. Nuh'a emredildi. Bunun sebebi şudur: Hz. Nuh, onların peygamberi ve imamıdır; onun sözü onların sözü gibidir. Bu ayrıca, peygamberliğin faziletini bildirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yine de ki: Ey Rabbim! Beni,* gemide veya gemiden *bereketli bir yere indir.* Yani bereketli bir inişle indir veya peşinden birçok hayır getirecek bir yere indir. *Sen, indirip yerleştirenlerin en hayırlısısın."* Her türlü hayır sendendir; kullarına en güzel hayrı sen indirirsin.

Hz. Nuh'a [aleyhisselâm], duasının kabulüne vesile olması için, duasına Hak Teâlâ'yı senâ etmeye uygun bir şeyi eklemesi emredildi.

Gemideki bereket, onda kurtuluşa ermektir. Ondan çıktıktan sonraki bereket ise neslin çoğalması ve onu birçok hayrın takip etmesidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bunda,* Nuh'a ve kavmine yapılanlarda *âyetler,* ibretler ve öğütler vardır. *Biz gerçekten* bu kıssada olduğu gibi *imtihan ederiz;* nitekim Nuh'un kavmini büyük bir belaya ve şiddetli bir azaba uğrattık."

Bir diğer mana: Biz, kimin ibret ve öğüt aldığını görmek için bu âyetlerle (ibretlik mucizelerle) kullarımızı imtihan ederiz. Şu âyette de bu anlam ifade edilmektedir:

"Biz onu (tufanı) bir âyet olarak bıraktık; öğüt alan yok mu?" (Kamer 54/15).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu kıssanın tasavvufî tefsiri, onun tekrar edildiği yerlerde birkaç defa geçti. Onda, kendisini çirkin sözle veya fiille eziyet edilen veliler için bir teselli vardır.

İmam Kuşeyrî, *"Rabbim! Beni mübarek bir inişle indir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mübarek indiriliş, Allah'ı unutmadan ve Allah'ın emrine karşı gelmeden, Allah'ı müşahede hali içinde Allah ile Allah için olmandır."[265]

Hz. Hûd'un Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Hûd'un veya Hz. Salih'in kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

---

[265] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/247.

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَۚ ﴿٣١﴾ فَاَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهِ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۙ مَا
هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۙ يَاْكُلُ مِمَّا تَاْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾
وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ
وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ
﴿٣٦﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾
اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ
رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَۚ ﴿٤٠﴾
فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءًۚ فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

31. ***Sonra onların (Nuh kavminin) ardından başka bir kavim getirdik.***

32. ***Onlara, içlerinden, "Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur, O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" diye öğüt veren bir peygamber gönderdik.***

33. ***O peygamberin kavminden, Allah'ı inkâr eden, ahireti yalanlayan ve bizim dünya hayatında kendilerine bolca nimet verdiğimiz ileri gelenler şöyle dediler: "Bu sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor."***

34. ***"Eğer, kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz gerçekten ziyana uğrarsınız."***

35. ***"O, size, öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman gerçekten tekrar (diriltilip) çıkarılacağınızı mı vaat ediyor?"***

36. ***"Heyhât, size vaat edilen şey, ne kadar uzak!"***

37. ***"Hayat, bu dünya hayatından ibarettir; ölürüz ve yaşarız. Biz tekrar diriltilecek değiliz."***

38. ***"Bu, Allah'a karşı yalan uyduran bir kimseden başka bir şey değildir; biz ona inanmayız."***

39. ***O peygamber, "Ey Rabbim! Yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi.***

40. ***Allah, "Yakında mutlaka pişman olacaklar!" dedi.***

41. ***Derken korkunç ses, onları hak ile yakalayıverdi; kendilerini çer çöp haline getirdik. Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra onların* Nuh kavminin *ardından başka bir kavim getirdik."* İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre onlar, Hz. Hûd'un kavmi Âd'dır. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de buna şahitlik etmektedir:

"Hûd kavmine dedi ki: Hatırlayın; Allah sizleri Nuh'un kavminden sonra getirerek (onların yerine) halifeler yaptı" (A'râf 7/69).

A'râf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde Hûd kıssasının Nuh kıssasının peşinden gelmesi de bu görüşü desteklemektedir.

İbn Atıyye, Taberî'den, bu âyette bahsedilenlerden kastın Hz. Salih'in kavmi Semûd olduğunu nakletmiş ve sonra demiştir ki: "Kıssaların tertibi, onların Âd kavmi olmasını gerektiriyor, ancak onlar (bu âyetlerde geçtiği gibi) korkunç ses ile değil, rüzgâr ile helâk edildiler."[266]

---

[266] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/142 (Beyrut 1993). Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/39 (Riyad 2003).

Hâşiye'de[267] demiştir ki: "Âyetin zâhirine bakılırsa onlar, Taberî'nin dediği gibi, Hz. Salih'in kavmidir; ancak Vâhidî, âyette geçen sahayı azap sayhası olarak anlamıştır. Bu durumda onlar, Hz. Hûd'un kavmi Âd olur. Bilindiği gibi Semûd kavmi, Âd kavminden sonradır."

Abdurrahman-ı Fâsî sonra demiştir ki: "*es-Sîre* adlı eserde, Âd'ın nesebi şöyle verilmiştir: Âd b. Âvs b. İrem b. Sâm b. Nuh. Semûd'un nesebi ise şöyledir: Semûd b. Âbir b. İrem b. Sâm b. Nuh."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onların içinde, kendilerinden bir peygamber gönderdik.*" Âyette "onların içinde" denmesi, kendilerine gönderilen peygamberlerin onlara başka bir mekândan gelmediğini bildirmek içindir; onlara gelen peygamberler içlerinde büyüyüp yetişmiştir. Âyetin, "*Kendilerinden bir peygamber gönderdik*" kısmı bunu bildirmektedir. Yani o peygamber nesep olarak onların içindendir. O, Hz. Hûd veya Hz. Salih'tir [aleyhisselâm]. Bu ikisi, kavimlerinin içinde doğup büyümüş kimselerdi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Peygamber onlara şöyle dedi: Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur, O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?*" Yani içinde bulunduğunuz şirk ve isyan halinin gerektirdiği, Allah'ın azabından sakınmaz mısınız?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O peygamberin kavminden, Allah'ı inkâr eden ileri gelenler dediler ki:*"

Âyette onların inkâr etme vasfından bahsedildi; bu onları kınamak ve kendilerinin inkârda çok ileri gittiğine dikkat çekmek için yapıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar, ahireti de yalanlayan kimselerdir.*" Yani onlar, ahirette karşılaşacakları hesap, sevap, azap ve diğer şeyleri inkâr etmektedirler. Yahut onlar, ikinci bir hayata dönmeyi inkâr etmektedirler.

"*Bir de onlar, bizim dünya hayatında kendilerine* çokça mal ve evlatla *nimet verdiğimiz kimselerdir.*" Onlar kendilerine tâbi olan kimselere, onları doğru yoldan saptırmak için şöyle dediler:

---

[267] Bu, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1039/1626), *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

"Bu peygamber, özellikleri ve halleri bakımından ve kendisini ayakta tutacak şeylere muhtaç olması yönüyle *sadece sizin gibi bir insandır."* Onlar, peygamberin işini ve içinde bulunduğu durumu basit görerek, *"Sizin gibi bir insandır"* dediler, "bizim gibi" demediler.

Sonra, peygamberin onlar gibi olma yönünü şöyle açıkladılar: *"Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor. Eğer,* size emrettiği ve yasakladığı şeylerde *kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz, gerçekten* kendiniz gibi birine boyun eğdiğiniz için *ziyana uğrarsınız."*

Onların, kendileri gibi birine tâbi olmaktan kaçınıp onlardan daha âciz olan putlara tapmaları kendilerinin ahmaklığındandır.

Devamındaki âyette onların sözleri şöyle devam ediyor:

"O size, öldüğünüz, toprak ve çürümüş *kemik haline geldiğiniz zaman gerçekten tekrar* diriltilip *çıkarılacağınızı mı vaat ediyor?"*

Mana şudur: O size, sizler ölüp toprak ve kemik olduğunuz zaman, yeniden dirilip ortaya çıkacağınızı mı vaat ediyor?

"Heyhât, size vaat edilen azap *ne kadar uzak bir şey!"* Yahut size vaat edilen öldükten sonra dirilme olayı ne kadar uzak (ve imkânsız) bir şey!

"Hayat, bu dünya hayatından ibarettir. İçinde bulunduğumuz ve bize yakın olan bu dünya hayatından başka bir hayat yoktur! Ölürüz ve yaşarız. İçimizden bazıları ölür, bir kısmı doğar. Bu durum böyle tekrar edip durur. *Biz,* öldükten sonra *tekrar diriltilecek değiliz."*

"Bu zat, peygamber olarak gönderilmesi ve bize vaat ettiği öldükten sonra dirilme konusunda *Allah'a karşı yalan uyduran bir kimseden başkası değildir. Biz ona inanmayız;* söylediklerini tasdik etmeyiz."

Hûd [aleyhisselâm] veya Salih [aleyhisselâm], onları davette bütün yolları denedikten sonra, Allah Teâlâ'ya yalvararak şöyle dedi: *"Ey Rabbim! Kavmimin beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"* Onların beni yalanması ve bunda ısrar etmeleri sebebiyle, onlara karşı bana yardım et, olardan intikam al!

Allah Teâlâ, onun duasını kabul ederek, *"Yakında mutlaka pişman olacaklar!"* dedi. Yani yakın zamanda, yaptıkları yalanlamadan muhakkak pişman olacaklar; ancak bu durum, azabı açıkça gördükleri zaman olacak.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Derken korkunç ses, onları yakalayıverdi."*

Onlardan kasıt, şiddetli rüzgâr ile helâk edilen Âd kavmi olursa, azabın seyri şöyle gerçekleşmiş olabilir: Onlara, köklerini kazıyan şiddetli rüzgâr isabet edince, onun içinden korkunç bir ses işittiler. Yahut onunla kastedilen, rüzgârın hışırtı ve sesidir.

Rivayet edildiğine göre Şeddâd, İrem bağlarının yapımını bitirince, ailesiyle birlikte ona doğru yürüdü; bağa yaklaşınca Allah Teâlâ üzerlerine gökten bir sayha (çığlık) gönderdi, helâk oldular.

Şöyle de denilmiştir: Onlara gönderilen sayha (çığlık), köklerini kazıyan azaptır.

Onların, Hz. Salih'in kavmi olduğunu söylersek, bu şiddetli ses, Hz. Cibrîl'in [aleyhisselâm] sesidir; Cibrîl [aleyhisselâm], onların üzerinde bir sayha attı, hepsini helâk etti.

Âyette geçen "Hak ile" ifadesi, Allah tarafından bir adaletle demektir. Yahut manası şudur: Azap onları hak olarak, gerçekten yakalayıverdi; yani kimsenin geri çeviremeyeceği kesinleşmiş bir durum olarak azap başlarına geldi. Âyet şöyle devam ediyor:

"Kendilerini, sel üzerinde yüzen çöp haline getirdik." Yani onları, selin üzerinde taşıdığı kâğıt ve tahta gibi darmadağınık yaptık. Onların kökten helâk edilmesi, sel üzerinde yüzen çöpe benzetildi; şöyle ki onlar, gelen azapla her yana ve ovaya atılmış haldeydiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!* Helâke uğrasınlar!"

Âyette onların hali bildirilmektedir yahut onlara beddua edilmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, kulları arasında uyguladığı kanunu şöyledir: İnsanlar, bütünüyle dünyaya yöneldiklerinde ve hevâlarını kendilerine ilâh yaptıklarında onlara, kendilerini Allah ile uyaran (O'nun müjdelerini ve emirlerini hatırlatıp azabıyla korkutan) kimseler gönderir. Gelen uyarıcı onlara der ki: "Allah'a ibadet edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur!" Yani bütün sevginizle O'nu sevin; sadece O'na yönelin. Hevâsına uyan kimse, Rabb'ine ibadet etmemiş olur. O zaman, tamamen gaflete dalmış, elindeki nimetle meşgul olup nimetin sahibinden perdelenmiş ve sadece maddi yönleri gelişmiş zengin kimseler der ki:

"Bu size öğüt veren ve sizi alışkanlıklarınızdan uzaklaştırmak isteyen kimse, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediklerinizden yer ve içtiklerinizden içer."

Onlar, insanda insanî özelliklerin bulunmasının, ona bahşedilecek velilik vasfını ortadan kaldırmadığını ve ona aykırı olmadığını anlamadılar. Bu kimseler, gafletlerine devam ettiklerinde ve kendilerine Allah'a davet eden de onların hidayete gelmesinden ümidini kestiğinde, çok defa onların helâki için beddua etti. Sonuçta onlar, pişmanlığın kendilerine fayda vermediği bir anda, yaptıklarından dolayı pişman oldular. Bu, ölüm halleri gözükmeye başladığı zaman oldu. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Ümmetin Belirli Bir Eceli Vardır

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَرِينَۜ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا
يَسْتَاْخِرُونَۜ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَاۜ كُلَّمَا جَٓاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ
فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادٖيثَۚ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

42. *Sonra onların peşinden başka nesiller getirdik.*

43. *Hiçbir ümmet, kendisi için belirlenen ecelini öne alamaz ve onu geciktiremez de.*

44. *Sonra peşpeşe peygamberlerimizi gönderdik. Ne zaman bir ümmete kendi peygamberi geldiyse onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardına helâk ettik ve kendilerini birer ibretlik hikâye yaptık. İnanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sonra onların peşinden,* yani Hz. Hûd'un kavminin peşinden *başka nesiller getirdik;* bunlar Hz. Salih'in, Lût'un ve Şuayb'ın kavimleriyle diğerleridir."

"*Hiçbir ümmet,* ezelde helâki için belirlenen *ecelini öne alamaz ve* onu bir saat olsun *geciktiremez.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Sonra peşpeşe peygamberlerimizi gönderdik.*"

Bunun manası şudur: Biz onlardan sonra başka kavimler getirdik. Her bir kavme özel olarak peygamber gönderdik.

Ümmetlerin, helâki için belirlenen süreyi öne alamadıkları ve onu bir saat olsun geciktiremediklerini belirten âyetin arada söylenmesi, onların helâkini özetle hemen dile getirmek içindir.

Peygamberlerin peşpeşe gönderilmesini iki manada alabiliriz. Bir mana şudur: Bir peygamberden sonra diğerini göndererek aynı zamanda pek çok peygamber gönderdik.

Diğer mana şudur: Peygamberleri, bir sırayla birbirinin peşinden gönderdik.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ne zaman bir ümmete kendi peygamberi geldiyse onu yalanladılar.*"

Peygamber, gönderme yönüyle Allah'a, gönderilme yönüyle de kavmine ait olarak dile getirilebilir. Yani ona, "Allah'ın peygamberi" dendiği gibi gönderildiği kavmin ismiyle mesela "Âd kavminin peygamberi" veya "Semûd kavminin peygamberi" de denebilir. Bunun için Cenâb-ı Hak önceki âyette, "Peygamberlerimizi gönderdik" buyurdu; bu âyette ise, "Her kavim kendisinin peygamberini yalanladı" buyurdu. İkinci ifade, her kavmin yaptığı işin son derece çirkin olduğunu ve onların sapkınlıkta son noktada olduğunu bildirmek içindir. Şöyle ki her ümmet, kendisine gönderilen peygamberi yalanladı. Onlar, aslında peygamberin yaptığı daveti yalanladıkları halde, âyette, *"Onlara peygamberleri gelince, onu yalanladılar"* denmesi, onunla ilk karşılaşmalarında kendisini yalanladıklarını bildirmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz de onları birbiri ardından helâk ettik."* Yani onlar helâk sebebi olan inkâr ve yalanlamada birbirlerine tâbi oldukları gibi, biz de onları helâk olmada birbirlerine tâbi ettik, *"Ve kendilerini birer ibretlik hikâye yaptık.* Onları, hallerinden bahsedilip hayrete düşülen birer haber yaptık." Yani onlardan geriye, ibret alanların ibret alacağı hikâyelerden başka bir şey kalmadı. Onları, insanların konuşup eğlendikleri ve hayret ettikleri birer haber yaptık. Âyetin kastı budur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'a ve peygamberine inanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!"*

Allah Teâlâ, burada onların imansız olduklarını dile getirmekle yetindi. Önceki nesillere gelince, yukarıda geçtiği gibi onların azgın olduklarını, inkâr ve düşmanlıkta haddi aştıklarını nakledip ayrıca kendilerinin zalim olduklarını belirtti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın geçmiş asırlara ve önceki ümmetlere dair anlattığı bütün şeylerin amacı, bu ümmet-i Muhammed'i onların düştüğü kötü durumdan sakındırmak, helâk sebebi olan işlerden onları uzak tutmak ve salih amele teşvik etmektir. Bu, onların, ümmetler ve milletler arasında örnek alınacak güzel hal sahibi kimseler olmaları içindir. Her insanın, öldükten sonra güzel halleriyle anılan bir kimse olması için ilmî ve amelî kemalatları elde etmeye çalışması gerekir. Bu konuda biri demiştir ki:

"İnsan, kendisi öldükten sonra konuşulan (iyi veya kötü) bir sözden ibarettir. Öyle ise sen, ezberleyenler için güzel bir söz ol!"

Bir başkası da şöyle demiştir:

"İnsan, ışığı parladıktan sonra sönüp giden ve küle dönen bir yıldız gibidir. Mal ve çocuklar ise birer emanettir; emanetlerin bir gün sahibine geri verilmesi kaçınılmazdır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un Peygamber Olarak Gönderilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسٰى وَأَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ اِلٰى
فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا اَنُؤْمِنُ
لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ
الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

45. ***Sonra Musa ve kardeşi Harun'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille*** *(peygamber olarak)* ***gönderdik.***

46. ***Onları, Firavun ve ileri gelenlerine gönderdik de onlar*** *(kendilerine gelen davete karşı)* ***kibir gösterdiler ve büyüklük taslayan bir kavim oldular.***

47. Bu yüzden, "Kavimleri bize kölelik yapan, bizim gibi iki insana mı inanacağız?" dediler.

48. Böylece ikisini de yalanladılar, bu yüzden de helâk edilenlerden oldular.

49. Andolsun biz, hidayete ersinler diye Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra Musa ve kardeşi Harun'u mucizelerimizle gönderdik."* Bunlar dokuz mucize olup şunlardır: Parlayan el, asâ, tufan (sel baskını), çekirge, bit, kurbağa, kan, ürünlerin noksanlaşması ve taun hastalığı.

Denizini yarılmasını burada bahsedilen mucizeler arasında saymak, duruma uygun değildir; çünkü burada bahsedilen mucizelerden kasıt, Firavun ve taifesinin yalanladıkları ve kibirlenerek kabule yanaşmadıkları mucizelerdir. Âyetin devamı da bunu göstermektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onları apaçık bir delille gönderdik."* Yani hasmı, davet edilen şeyi kabul etmeye mecbur eden apaçık bir mucize ile gönderdik.

Bu apaçık delille kastedilen, asâ mucizesi olabilir. Onun içinde birçok mucize varken, tek bir delil olarak bahsedilmesi, onun, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] en açık ve en büyük mucizesi olmasındandır. Gerçekten asâda çeşitli mucizeler mevcuttu. Daha önce geçtiği gibi asânın büyük bir yılana dönüşmesi, sihirbazların ortaya attığı şeyleri yutması, bu mucizelerden bazılarıdır.

Asânın denize vurulduğunda yol açılması, taşa vurulduğunda içinden su fışkırması, Hz. Musa uyurken asânın onu düşmanlarından koruması, ışık veren bir kandile dönüşmesi, meyve veren yeşil ağaç olması, kuyudan su çekmek için ip ve kovaya dönüşmesi ve bunların dışında Firavun ve kavminin görmediği mucizeleri burada dile getirmek duruma ve sözün akışına uygun değildir (Çünkü Firavun ve kavmi, suda helâk oldukları için asânın diğer mucizelerini görmemişlerdir).

Yahut âyetin sonunda belirtilen "apaçık delil"le kastedilen, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen diğer açık delillerdir; o zaman bu ifade öncekileri ve diğerlerini içine alır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Musa ile Harun'u, *Firavun ve ileri gelenlerine* yani kavminin eşrafına *gönderdik de onlar,* hak davete boyun eğmeye karşı *kibir gösterdiler;* kendilerini beğenip büyüklük taslayarak azgınlık yaptılar ve *büyüklük taslayan,* kibirlenip inatlaşan *bir kavim oldular."*

"Onun için, aralarında, birbirine nasihat ederek, *'Kavimleri bize kölelik yapan, bizim gibi iki insana mı inanacağız?' dediler."* Yani âcizlik ve ihtiyaç konusunda bizim gibi olan iki insana nasıl iman ederiz; hem o ikisinin kavmi (İsrâiloğulları) bize, köle gibi boyun eğip hizmetimizi görmektedir.

Onlar bu sözleriyle, sanki Hz. Musa ile Hz. Harun'u kapalı bir dille tenkit etmeyi ve onları insan olmalarının dışında başka bir yönden yüksek peygamberlik makamından düşürmeyi amaçladılar. Bunu, bozuk düşüncelerine dayanarak yaptılar. Onlar, dinî reisliği (peygamberliği), mal ve makam gibi dünyevî hazlarda büyük pay sahibi olmaya dayalı dünyevî reislikle kıyas ettiler. Aynen Kureyş'in yaptığı gibi. Onlar da şöyle dediler:

"İnkâr edenler, iman edenler için şöyle dediler: Eğer o Kur'an hayırlı bir şey olsaydı, onlar, onu kabulde bizden öne geçemezlerdi!" (Ahkâf 46/11).

"Kâfirler şöyle dediler: Bu Kur'an, iki şehrin (Mekke ve Tâif) birinden ileri gelen büyük bir adama indirilseydi ya!" (Zuhruf 43/31).

Onların bu sözü söylemelerinin bir sebebi de peygamberlik için seçilmenin, ona ait üstün vasfı elde etmenin, yaratılış ve amel yönünden yüksek kemalata ulaşmanın Cenâb-ı Hakk'ın ezeldeki belirlemesiyle olduğunu bilmemeleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Böylece ikisini de yalanladılar;* onları yalanlamada inat ve ısrar ettiler, kibirlenip büyüklük tasladılar. *Bu yüzden,* Kızıldeniz'de suda boğularak *helâk edilenlerden oldular."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz,* Firavun ve taraftarlarını helâk edip İsrâiloğulları'nı kölelikten kurtardıktan sonra, *hidayete ersinler,* içindeki hükümlerle amele ederek doğru yola ulaşsınlar diye, *Musa'ya kitabı* (Tevrat'ı) *verdik."*

Tevrat, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kavmini irşad etmek için indiğinden dolayı, sanki onlara verilmiş gibi oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah Teâlâ'nın rahmetinden kovulmuş ve O'na ulaşmaktan uzaklaştırılmışsa bunun sebebi, kendini beğenmek ve büyüklük taslamaktır. Her kim de Allah yaklaşmış ve O'na ulaşmış ise bunun sebebi de tevazu ve hak karşısında baş eğmektir. Bunun için bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez."[268]

Kibrin aslı, hakkı kabul etmemek ve insanları küçük görmektir. Yani hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir.

Tevazu ve insanlar arasında güzel halini gizleme övülmüştür; bu konuda pek çok âyet ve hadis vardır. Kim tevazu gösterir ve bulunduğu halin aşağısına razı olursa Allah Teâlâ onu, bulunduğu halin daha üstüne yükseltir. Buna göre tevazu, bütün şerefi elde etme vesilesidir; onunla üstün haller elde edilir ve yüce makamlara ulaşılır. Hadis-i şerifte cennetliklerin vasıfları sayılırken şöyle buyrulmuştur:

"Onlar, zayıf ve insanlar tarafından zayıf (garip) görülen (salih) kimselerdir. Eğer onlardan biri, Allah'ın adını anarak bir konuda yemin etse Allah (istediğini vererek) onun yeminini doğru çıkarır."[269]

Her kim, Allah'ın velilerini inkâr ederse, bunun sebebi ya haset ya da veliliğin insanî özelliklere aykırı olmadığını bilmemektir. Bunun bir diğer sebebi de bâtınî âleme reis olmayı, dünyevî reisliğe kıyas edip zâhirde bir yetkisi ve makamı olmayan kimseden veliliği düşürmektir. Velileri inkâr edenlerin bir sebebi de onun bir keramet göstermemesidir. Halbuki gerçek velilere göre keramet, istenip peşine düşülecek bir şey değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[268] Müslim, İmân, 147; Tirmizî, Birr, 61.

[269] Ahmed, *Müsned,* 3/145; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 3987.

Hz. İsa ve Annesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُٓ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَٓا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

50. ***Meryem oğlu İsa'yı ve annesini büyük bir mucize** (kudretimizin göstergesi) **yaptık ve onları oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Meryem oğlu İsa'yı ve annesini büyük bir mucize yaptık*, onun, kendisine bir insan dokunmadan (bir erkekle evli olmadan) annesinden doğmasını kudretimizin mükemmelliğinin bir göstergesi yaptık. "*Ve onları oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik*; onların kalacağı ve duracağı yerlerini yüksek bir yerde yaptık." Burası, Kudüs'teki Beytülmakdis'tir. Orası, yeryüzünün en yüksek ve semaya en yakın yeridir. Şöyle ki oranın yüksekliği diğer yerlerden daha fazladır ve orası semaya diğer yerlerden 18 mil daha yakındır. Bu konuda gelen haberler mevcuttur.[270] Herhalde oranın haşir yeri olmasının ve mi'racın orada gerçekleşmesinin sırrı budur. Bunu Muhaşşî[271] demiştir.

Bu yerin, Dımaşk olduğu da söylenmiştir. Onun Filistin ve Remle olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

---

[270] Bu konuda Kâ'b el-Ahbâr'dan gelen bir rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/328 (Beyrut 2004). Bu, o günkü şartlarda takdir edilmiş bir ölçü olup ihtiyatla karşılanmalıdır (Mütercim).

[271] Burada geçen Muhaşşî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan ve müfessir İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden olan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1039/1626).

Bu yer, yeryüzünün yerleşmeye en elverişli, düz, geniş ve yumuşak topraklı hoş bir yeridir. Yahut orası, meyvesi bol bir yer olduğu için yerleşim güzel olur. Orası, akarsuyu olan bir yerdir. Akarsuyu gözle görülmektedir. O, görüntüsü güzel ve faydalı bir sudur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İsa [aleyhisselâm], maddi işlerden tamamen uzaklaşmış, kendini ibadete vermiş, zühd sahibi, gönlünü dünyadan çekmiş bir kimseydi. Bu dünyada kalacak bir yer edinmemişti, bir ev yapmamıştı. Bu haliyle o, âbid ve zâhid erkekler için bir örnek olmuştur. Aynı şekilde annesi de kendini ibadete verip dünyadan el etek çekme konusunda ibadet ehli kadınlar için bir misal ve örnekti. Allah Teâlâ onları yakınlığına aldı, kendilerini özel olarak seçti; temkin, temizlik ve vefa sahibi yaptı.

Cenâb-ı Hak velilerini, peygamberlerin kademi (hali ve meşrebi) üzere yapmıştır.

Velilerin bir kısmı, manevi kuvvet ve himmetinin tesiri konusunda Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kademi üzeredir; her ne zaman biri için beddua etse adam helâk olur.

Velilerin bir kısmı şefkat, merhamet, yüksek himmet, gerçek tevhide ulaşma ve Allah'ı birleyen kimselere önderlik konusunda Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kademi (hali ve meşrebi) üzeredirler.

Velilerin bir kısmı, Cenâb-ı Hak'a münâcât, O'nunla özel konuşma, manevi kuvvet ve Allah yolunda azim konusunda Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kademi üzeredir.

Velilerin bir kısmı, zühd ve dünyadan soyutlanıp Allah'a bağlanma konusunda Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] kademi üzeredir.

Velilerin bir kısmı da peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kademi üzeredir. Allah Resûlü, diğer peygamberlerde ayrı ayrı bulunan bütün özellikleri bünyesinde toplamıştır; o, nübüvvet ve velilik dairesinin kutbudur. Allah Teâlâ bizleri hepsinden faydalandırsın.

Şükür İçin Salih Amel

Peygamberlerin çoğunluğu, güzel yerleşim ve nimetlerin bol olduğu Şam bölgesinde olduğu için, Allah Teâlâ, onlara bu nimetlerden yemelerini ve salih amelle şükretmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًاۜ اِنّ۪ي بِمَا
تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌۜ (51) وَاِنَّ هٰذِه۪ٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا۬ رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ
(52) فَتَقَطَّعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًاۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (53)
فَذَرْهُمْ ف۪ي غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى ح۪ينٍ (54) اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِه۪
مِنْ مَالٍ وَبَن۪ينَۙ (55) نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِۜ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ (56)

51. *Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin ve salih amel işleyin. Şüphesiz ben yaptığınız her şeyi bilirim.*

52. *Şüphesiz bu (tevhid dini), tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabb'inizim; öyle ise benden korkun.*

53. *(İnsanlar din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup sahip olduğu (hal, gidişat ve fikir) ile sevinmektedir.*

54. *Sen onları, bir zamana kadar, gaflet ve sapkınlıkları içinde kendi hallerine terket!*

55-56. *Onlar, kendilerine verdiğimiz bolca mal ve çocuklarla onların hayrına koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar durumun farkında değiller!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin.*"

Bu nidâ ve hitap, âyetin zâhirinden ilk anlaşıldığı gibi, bütün peygamberlere aynı anda yapılmış değildir; çünkü onlar, değişik zamanlarda birbirlerinden ayrı olarak gönderildiler. Âyetin kastı, her peygambere kendi zamanında bu şekilde hitap edilip emir verildiğinin bildirildiğidir.

Bu ayrıca şunu haber vermektedir: Temiz şeylerin helâl kılınması, çok eski bir hüküm olarak mevcut olup bütün peygamberler o hükme göer amel etmişler ve kendilerine o emredilmiştir. Âyetin manası şudur: Biz her peygambere şöyle dedik: Temiz şeylerden ye ve salih amel yap!

Âyette, bütün peygamberlere ayrı zamanlarda verilen bu emrin topluca dile getirilmesi, durumu kısaca ifade etmek içindir.

Bu âyette, temiz ve helâl şeyleri terkeden rahiplerin yaptıklarının yanlış olduğuna açıkça bir delil vardır. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.

Şöyle de denilmiştir: Âyetteki hitap Hz. İsa'yadır [aleyhisselâm]; çünkü o, onun halini anlatan âyete bitişiktir. O, annesinin eliyle eğirip sattığı ipin parasını yiyordu; bu helâl yiyeceklerin en temizidir.

Bu âyetteki emrin, fazileti ve bütün peygamberlerin yerine geçmesi sebebiyle peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapıldığı da söylenmiştir. O da ganimetlerden ve kendi seçimi olmaksızın Allah Teâlâ'nın kendisini rızıklandırdığı şeylerden yiyordu. Hitabın "ey peygamberler" şeklinde çoğul yapılması, her iki peygamberin şanlarını yüceltmek içindir.

Temiz şeyler, insan tabiatının hoş bulup lezzet aldığı mubah yiyecek ve meyvelerdir; âyet-i kerimenin ifade şekli bu manayı bildirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve salih amel yapın."* Size verilen nimetlere bir şükür olarak sizden beklenen budur. Nimetle meşgul olup nimeti verene taatten ve O'nu müşahededen geri kalmayın. *"Şüphesiz ben,* zâhirde ve bâtında, açıktan ve gizlice *yaptığınız her şeyi bilirim;* ona göre size karşılık veririm." Âyetin bu ifadesinde, bahsedilen peygamberler için gizli bir tehdit vardır. Onlara böyle bir tehdit yapılınca, nimetlerin, nimeti vereni müşahededen alıkoyduğu diğer insanlar hakkında nasıl bir tehdit yapılmış olacağını sen düşün!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, bu* üzerinde bulunduğunuz *dininiz, tek bir ümmettir,* tek bir millettir; o, asırların değişmesiyle hükümleri değişmeyen asıllarda birdir." O, tevhid dininin esasları ve ona tâbi olan şeylerdir.

"Ben rabliğinde hiçbir ortağı bulunmayan *Rabb'inizim; öyle ise benden korkun."* Emrime karşı gelirken benim azarımdan ve gazabımdan korkun. Veya tevhid anlayışını bozma durumunda ve sadece beni rab olarak kabul etmenin gereği olan şeyleri ihlal edeip akyırı davrandığınızda benim tarafımdan uyarılmaktan çekinin.

Âyetin emri, peygamberlere ve ümmetlerine toptan hitap etmektedir; fakat bu emir peygamberler hakkında teşvik, ümmetleri hakkında ise bir sakındırmadır.

Şöyle denilmiştir: Bu âyette geçen, *"Benden korkun"* emri, Enbiyâ sûresinde geçen, *"Bana ibadet edin"* (Enbiyâ 21/92) emrinden, kulları emre aykırı davranmaktan korkutma ve sakındırma konusunda daha beliğ ve etkilidir; çünkü bu emir, birçok kavmin helâk edilmesinin peşinden gelmiştir. Enbiya sûresinde ise, *"Bana ibadet edin"* emrinden önce de Hz. Nuh'un ve öncekilerin kıssası geçmiştir, fakat bu emirden sonra Hz. Eyyûb'un, Hz. Yunus'un, Hz. Zekeriyya'nın ve Hz. Meryem'in kıssalarında Allah'ın büyük ihsan ve iyiliklerinden bahsedilmiştir. Bu durumda, bu sıfattaki bir zata ibadet edilmesi uygun düşmektedir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette şöyle buyurdu: "İnsanlar bir olan din *işlerini kendi aralarında parça parça ettiler;* onu ayrı parçalar ve birbirinden farklı dinler yaptılar." Yani herkes kendine göre bir kitap edindi; her grup kendisine uyulacak kitabın kendisinde olduğunu zannetti. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın kitabını parçalara ayırdılar ve onu tahrif edip değiştirdiler."[272]

Ancak birinci mana, kastedilen anlama daha yakındır. Yani onlar, dinin asılları olan inanç esaslarında farklı gruplara ayrıldılar ve bölünüp parçalandılar.

---

[272] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/103 (Beyrut 2002).

Âyet şöyle bitiyor: "Parçalara ayrılan *her grup, elinde bulunan ile,* kendi seçtikleri dinle yahut nefsanî arzularıyla veya kendi görüşleriyle *sevinmektedir,* ondan hoşlanıp onun doğru olduğuna itikad etmektedir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm *sen onları bir zamana kadar, sapkınlıkları içinde,* cehalet ve gafletleri içinde *kendi hallerine bırak!"* Âyette, onların içinde bulunduğu cehalet hali, insanı boyuna kadar içine alan suya benzetildi. Çünkü onlar da boylarına kadar cehaletin içine dalmışlar, cehalet denizinde yüzmektedirler.

"Kendi hallerini bırak!" emrindeki hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] olup onların kalplerinin mühürlendiği bildirilmektedir. Âyet, onları kendi hallerine bırak anlamındadır.

"Belli bir zamana kadar" demek; onlar hakkında sana, cihad veya başka bir şeyden dilediğimiz şeyi emredene kadar, demektir.

Âyetin bu kısmına şu manalar da verilmiştir:

Onlar, öldürülünceye kadar,

Onlar, inkâr üzere ölünceye kadar,

Başlarına azap gelinceye kadar onları bulundukları halde terket.

Bu âyet, kâfirler için bir tehdit iken, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir. Onda ayrıca kâfirlerin azabının hemen gelmesini istemekten sakındırma vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, kendilerine verdiğimiz* ve onlara destek yaptığımız *çokça mal ve çocuklarla onların hayrına koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar durumun farkında değiller,* bunun kendileri için bir istidraç (bilmedikleri bir şekilde azaba yaklaştırmak) olduğunu farketmiyorlar! Bilakis onlar, hayvanlar gibidir; doğru olan şeyi ayırt edecek şuurları yoktur ki bu konuda düşünüp içinde bulundukları halin bir istidraç mı yoksa hayırlarda koşmak mı olduğunu bilsinler!"

Âyetin manası özetle şudur: Kendilerine yapılan bunca iyilik ve ihsan, onları sadece isyana yaklaştıran bir şeydir, onlar ise bunu, kendileri için, hayırlara koşmak, kendilerince yaptıkları güzel işlere karşı bir mükâfat ve sevap zannediyorlar.

Bu âyette, Mu'tezile mezhebinin yüce Allah'ın en faydalıyı yaratması konusundaki görüşünün yanlış olduğuna dair bir delil vardır; çünkü onlar şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, kullarından her birine sadece onun için dinde en faydalı olanı yapar ve yaratır." Halbuki bu âyet, kâfirler için yapılan şeyde kendileri için bir hayır ve fayda olmadığını haber vermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Temiz yiyecekleri ve nefsin arzuladığı çeşitli lezzetli şeyleri (helâl yoldan) alıp yemek önceki dinlerde mubah olduğu gibi yeni dinde, yani İslâm'da da mubahtır. Eğer bu nimetler helâl yoldan elde edilirse Allah Teâlâ peşinden şükür yapılmasını da istemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu nimetleri kulları için sadece, O'na şükür ve hamdetmeleri, dünya nimetlerine bakıp fâni ve yok olmayan cennet nimetlerini düşünmeleri için yaratmıştır. Bu dünya nimetleri, ahiret nimetlerinden sadece bir numunedir. Allah Teâlâ, dünya hakkında şöyle buyurmuştur:

"Dünya hayatının metaı (nimet ve faydası), ahirete oranla çok azdır" (Tevbe 9/38).

Buraya kadar anlattığımız şeyler, umum müslümanların haline göredir. Âbidlerden, zâhidlerden ve Hak yolunda seyrü sülûk yapan müridlerden oluşan has tabakaya (seçkin müminlere) gelince, onlar, nefsin meylettiği ve kalbin bağlandığı dünya nimetlerinden sakınırlar; bunu, nimetle meşgul olup ibadet ve manevi seyirden geri kalmaktan korktukları için yaparlar. Gerçek şu ki kalp bir işe yönelince diğer işten yüz çevirir. Kalp, şehvetlerini elde etmeye yönelince, Allah'tan yüz çevirir, manevi seyrinden gevşer, ilâhî huzura şevkle yönelmekten geri kalır. Bunun için İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Maddi varlıkların sûretiyle perdelenip kapanmış bir kalp nasıl ışık verir? Şehvetlerine dalıp kalmış bir kimse Allah Teâlâ'ya nasıl yolculuk yapar? Günah ve kusurlarından tövbe etmeyen bir kimse, hakikate dair ince sırları anlamayı nasıl bekler?"

Biri şöyle demiştir: "Yaralı bedenleri eşek arılarının sokması, şehvetlerin Allah'a yönelmiş kalpleri sokmasından daha kolay ve zararsızdır."

Seçkinlerin seçkini olan zatlara gelince, onlar manevi hallerinde temkin sahibi âriflerdir. Onlar, hep yüce Mevlâ'ları ile birliktedir, verdiklerini O'nun kudret elinden alırlar; çünkü onların kalbini ilâhî nurlar sarmış, orada ağyara (Allah'tan başka varlıklara) yer kalmamıştır. Onların nefisleri terbiye olmuş, kalpleri Allah ile huzur bulmuştur; artık bu kalp yüce Mevlâ'sından başkasına yönelmez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"Onlar, din işlerini aralarında parça parça ettiler ..." âyeti hakkında deriz ki:

Görüş ayrılığı, tevhid (Allah'ın birliği) ve ona bağlı olan itikad esaslarında olursa bu, dinimizce kötülenmiştir. Bunu yapan kimse, Allah Teâlâ'nın, hakkında, hizipçi kâfir olarak tanımladığı bir kimsedir.

Görüş ayrılığı, amelle ilgili hükümlerde olursa bu meşrudur, dinen müsaade edilmiştir Dinlerin hükümlerindeki ve hak mezheplerin ictihadlarındaki farklılıklar gibi; bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin (amelle ilgili konulardaki) farklı görüşte olmaları rahmettir."[273]

Sûfîlerden biri (Ruveym) demiştir ki: "Sûfîler, (Allah için) birbirlerine kızdıkları sürece hayır üzere kalırlar; eğer bir kusur gördüklerinde birbirlerini uyarmayıp yapılana sükût ederlerse onlarda hayır yoktur."

Sûfîlerin kızması, bir kusur gördüklerinde birbirlerine nasihat etmesi ve yapılan kusuru kabul etmemesidir. Eğer bir kusur işlendiğinde sükût ederler ve birbirlerinin kusurlarına destek verirlerse onlarda hayır yoktur. Sûfîlerin kalplerine gelince, onlar hak üzere birleşmiş ve Allah için birbirleriyle kaynaşmış durumdadır.

"Herkes elindeki şeyle (sahip olduğu fikir ve halle) sevinir" âyeti hakkında deriz ki: Hak ehli, kendilerini Allah'ın rızasına ve rahmetine götüren sırat-ı müstakim üzere gittiklerinden dolayı sevinirler. Bâtıl ehli ise, şeytan onlara amellerini süsler; bunu, yaptıklarını doğru görüp ona devam

---

[273] Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 288; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686. Hadisin geniş bir açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr*, 1/399-404.

etmeleri için yapar. Böylece, onlar hakkında Allah'ın muradı hükmünü uygular, haklarında azap hükmü verilir. Eğer onlar, yanlış yolda olduklarını yakinen bilselerdi, onda kalmaları mümkün olmazdı. Bu durumda da yüce Allah'ın (kullar üzerinde uygulamak istediği) hikmeti yok olurdu. Cenâb-ı Hak, her kime, bir sanatı ve işi gördürmek isterse, onun kalbine o işi yapmayı güzel gösterir ki, kul o işi yapsın.

Delil ve burhan sahiplerinden sebeplere bağlı olan kimselerin, müşahedeye ulaşmış tecrit ehline (masivadan yüz çevirip Allah'a bağlanan âriflere) karşı durumu da böyledir. Eğer onlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede edenlerin makamını bilselerdi, sebeplere bağlanıp kalmazlar, hepsinden ellerini ve gönüllerini çekerlerdi. Bu durumda da (dünyada değişik sınıfta insanların bulunmasını isteyen) ilâhî hikmet yok olurdu. Allah kendisinden razı olsun, âriflerden İbrahim b. Edhem demiştir ki:

"Eğer dünya sultanları, bizim içinde bulunduğumuz manevî tadı ve saltanatı bilselerdi, ona sahip olmak için bizimle mücadele ederlerdi. (Fakat onlar bizdeki hâli ne bilirler ne de almaya gelirler)."

Dilediği toplulukları Kendisi'ne yaklaştıran ve dilediklerini de Kendisi'nden uzaklaştıran Allah'ı tesbih ederim; O, bütün noksan sıfatlardan uzaktır. Halbuki Kendisi'nden uzaklaştırdığı bu kimseler, iyi işler yaptıklarını düşünüyorlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah'a Yakınlık Devletine Erenler

Cenâb-ı Hak, kendisinden uzaklaştırdığı kimselerden bahsettikten sonra, yüce zatına yakın olan salihlerden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَۙ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِ
رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَۙ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَۙ ﴿٥٩﴾ وَالَّذِينَ
يُؤْتُونَ مَٓا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَۙ ﴿٦٠﴾ اُولٰٓئِكَ

يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا
اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

57. ***Şüphesiz Rab'lerinin haşyetinden*** *(azametinden)* ***titreyenler,***

58. ***Rab'lerinin âyetlerine inananlar,***

59. ***Rab'lerine ortak koşmayanlar,***

60. ***Rab'lerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri korku içinde verenler,***

61. ***İşte onlar hayırlarda yarışırlar ve onda öne geçerler.***

62. ***Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmayız. Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. Onlar, asla haksızlığa uğratılmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

"Şüphesiz Rab'lerinin haşyetinden titreyenler ..." Yani O'nun azabından korkup sakınınlar.

"Rab'lerinin, önlerine konan kâinat ve gökten indirilen Kur'an *âyetlerine inananlar."* Onlar, bütün bu âyetlerin gösterdiği hakikate, Allah'ın birliğine ve Allah'ın bütün kitaplarına iman ederler. Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlarla onların dışında dinlerini parça parça eden kimseler gibi Allah'ın kitapları arasında bir ayırım yapmazlar; bir kısmına inanıp diğerlerini inkâr etmezler.

"Müşrik Arap ve acemlerin aksine, *Rab'lerine,* açık ve gizli hiçbir şeyi *ortak koşmayanlar."*

"Rab'lerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri korku içinde verenler." Yani verdikleri zekât ve sadakaları, layıkıyla yapmadıklarını düşünüp

kusurlu bulduklarından, kalpleri, kendilerinden amellerinin kabul edilmeyeceği, hesaba çekilecekleri ve sevabından mahrum kalacakları korkusu içindedir. Onlar, yaptıkları diğer taatlerde de aynı durumdadırlar. Bunun sebebi, Rab'lerine döndüklerinde O'nun kendilerine azap edeceği korkusudur. Yahut onlar, yüce Allah'a dönmelerinden dolayı bu korkuyu yaşarlar; çünkü O, kendilerini saran bütün halleri bilmektedir. Buraya kadar sayılan sıfatlar, övülen bir grubun sahip olduğu sıfatlardır. Âyette sanki şöyle denilmiş oldu: Onlar, Rab'lerinden haşyet içindedir, Rab'lerinin âyetlerine inanırlar, Rab'lerine ortak koşmazlar, verdikleri zekât ve sadakaları, yaptıkları hayırları, kalpleri, Rab'lerine dönme korkusu içinde yaparlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar,* yani yukarıda sayılan üstün vasıflara sahip olanlar, *hayırlarda yarışırlar."* Yani taatlere şiddetle rağbet ederler ve derhal onlara koşarlar. Yahut salih ameller karşılığında vaat edilen dünyadaki ve ahiretteki hayırlara ulaşmak için yarışırlar. Cenâb-ı Hak bu hayırlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Allah onlara, dünya mükâfatını ve ahiret sevabının güzelini verdi" (Âl-i İmrân 3/148).

"Biz ona (İbrahim'e) dünyada iyilik verdik. Şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir" (Nahl 16/122).

Allah Teâlâ bu âyetlerde, salih kimselerle ilgili, onların zıddı kâfir ve fâcirlerde bulunmayan vasıflardan bahsetti; fakat yukarıda geçen âyetlerdeki üslubu değiştirdi. Şöyle ki, "Biz onlar için hayırlarda koşuyoruz" demedi, aksine, onların kendilerinin hayırlarda koştuğunu belirtti. Bu şekilde, onların yaptıkları güzel amellerle hayırlara ulaşmayı son derece hak ettikleri ima edildi. *"Hayırlarda koşarlar"* ifadesi, onların her türlü hayır içinde koştuklarını, hayırlı işlerin dışında bulunup da ona yönelmekle kalmadıklarını bildirmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar,* bu hayırlara ulaşmalarından dolayı *onda* yani taatlerde diğer insanlardan *öne geçerler."*

Bir diğer mana: Onlar, hayırlara koşarlar, yani ahiretten önce hayırlara ulaşırlar; hayırlar kendilerine dünyada hemen verilir. Bu âyet hakkında Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah tarafından onlar için daha önce saadet takdir edildi, bunun için onlar dünyada hayırlara koştular."[274]

Bu söz, herkese yapması için yaratıldığı şeyin kolaylaştırıldığına işaret etmektedir. İlâhî kader, salih müminlere âyette bahsedilen hayırları kolaylaştırdı. Aynı şekilde kâfirlere de onları gaflete düşüren, kendini beğenmeye götüren, onlar için farkedemeyecekleri bir istidraç ve tuzak olan şeyler bolca verildi.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Biz hiçbir kimseyi gücünün* yani takatinin *yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmayız."*

Bu âyet, hayırlarda önde gidenlerin özelliği olarak bahsedilen şeyleri elde etmeye teşvik etmekte ve onları yapmanın kolay olduğunu, bahsedilen işlerin insanın güç ve takatinin dışında bulunmadığını belirtmektedir. Onlar, kulu hayırlara ulaştıran taatlerdir. Âyetin manası şudur:

Bizim âdetimiz, her insanı, sadece takatinin yettiği şeyle mükellef tutmaktır. Eğer onlar, taatleri yapmada, önde gidenlerin mertebesine ulaşamazlarsa takat ve güçleri nisbetinde ellerinden geleni yaptıktan sonra kendilerine bir günah yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır."* Yani hesap anında görecekleri amel defterleri vardır; o doğru olanı söyler. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"İşte kitabımız; size gerçeği söylüyor. Şüphesiz biz, yapmakta olduğunuz şeyleri yazıp kaydediyorduk" (Câsiye 45/29).

Yani bizim katımızda, herkesin yapmakta olduğu amellerin yazıldığı bir kitap vardır.

Yahut katımızda, hayırlarda önde gidenlerin ve geride kalanların hepsinin amellerini yazan bir kitap vardır. O kitap, doğru olanı söyler, vâkıada meydana gelmiş olan gerçeği ortaya koyar. Yahut onu, dinleyen kimseye açıklar. O noktada büyük küçük bütün ameller ortaya konur ve her amele karşılığı verilir. Amel hayırlı ise iyi olarak karşılık verilir, şer ise kötü karşılık verilir.

---

[274] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/329.

Şöyle de denilmiştir: Âyette geçen kitaptan kasıt, levh-i mahfûzdur. Bu görüş, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh], "Kul için önceden saadet takdir edilmişse o, dünyada hayırlarda koşar" açıklamasına uygundur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar haksızlığa uğratılmazlar."* Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kullarını güçleri nisbetinde mükellef tutması ve amellerini yazması konusundaki lutfunun peşinden, O'nun amellere karşılık verme konusundaki ihsan ve adaletini açıklamaktadır.

Mana şudur: Kulların amellerine karşılık verilirken, sevabını noksanlaştırarak ve azabını çoğaltarak hiç kimseye haksız edilmez; bilakis, mükellef tutuldukları amelleri ölçüsünde ve amel defterlerinin belirttiği şekilde karşılık görürler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, güçlerinin üzerinde bir şey yüklenerek zulmedilmez.

Bir diğer mana: Onlar için levh-i mahfûzda yazılmış olan hiçbir şey noksanlaştırılmaz (Orada ne yazılmışsa onu yaparlar ve karşılığını alırlar). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet-i kerimelerde, mukarrebîn makamındaki âriflerin dört vasfı dile getirildi. Bunlar şunlardır:

1. İlâhî huzurdan kovulmaktan ve uzaklaştırılmaktan korkmak.

2. Kur'an âyetlerinin bildirdiği bütün vaat ve azap haberlerine, hiçbir şüphe ve vehme yer vermeden yakînen iman etmek.

3. İçinde, gizli-açık hiçbir şirk bulunmayan tevhid inancı.

4. Verdiğinde kendini kusurlu görerek bolca cömertlik yapmak ve ikramda bulunmak. Kim bu vasıfları kendinde toplarsa o kimse, hayırlarda yarışan kimselerden olur; buna mukabil ona da dünyada hayırlar

hemen ihsan edilir. Bütün bunlar, kulun takati ölçüsünde olur, fakat o, kul hayırları yapmada olanca gücünü kullandıktan sonra gerçekleşir.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Hayırlarda koşmak sadece, şerleri kesip atmakla gerçekleşir. Şerlerin (kötülüklerin) başı dünya sevgisidir; çünkü dünya, şeytanın tarlasıdır. Kim dünyayı ister ve onu mâmur ederse onun bekçisi ve kölesi olur. Şeytandan daha şerli olan kimse, dünya evini mâmur etmek için şeytana yardımcı olan kimsedir. Bu da sadece, hakkında önceden takdir edilen hükmün gerçekleşmesi için, ahiret işine ve dönüp varacağı yurda hiç önem vermemekle olur. Rabb'ini yüceltip O'ndan korkan ve gayben O'nun verdiği hükme dönen müminler böyle değildir. Onlar, hiçbir halde kendilerine gizli tuzak ve imtihandan güvende görmezler ve amellerinden hiçbirine güvenmezler. Bilakis onların her halde dayanakları Rab'leri ve O'nun rahmetidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Özetle, bu vasıftaki müminler, Rab'lerinden haşyet ederler (azametinde korkup titrerler), O'nun âyetlerine şüphe duymaksızın iman ederler; O'na hiçbir şeyi ortak koşmazlar ve O'na taatte bulunmayı severler; bütün bunlarla birlikte, O'na döndüklerinde ve kendisine kavuştuklarında O'nun amellerini kabul etmemesinden korkarlar. Çünkü Allah, dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. O'nun hükümleri bir sebebe bağlı değildir. Kim ona dalarsa vaadine bağlanıp kalmaz (sürekli yüce zatıyla meşgul olur)."

Abdurrahman-ı Fâsî'nin, "Kim ona (ilâhî tecellilere) dalarsa vaadine bağlanıp kalmaz" sözünün manası şudur: Allah Teâlâ, bazan yapmak istediği şeyi, kuldan gizlediği birtakım şartlara bağlar; bunu kulun korku ve sıkıntısı devam etsin diye yapar. Bunun için ârif kulun sıkıntı ve ıstırabı hiç bitmez. Ârifin korkusu önceki hükümden ve sonuçtan değildir; çünkü onun Hakk'a dalması ve onda fâni olması, kendisini önceden verilmiş hükmü ve ahirette karşılaşacağı şeyleri düşünmekten alıkoyar. Onun korkusu sadece, ilâhî huzurda yakınlık elde ettikten sonra uzaklaştırılmaktan veya cem' halinden (Hakk'ı müşahededen) sonra, tefrika haline (eşyayı müşahedeye) düşmektir. Bu da temkin halinden yani manevi halinde sabitkadem olmadan önce olur; yoksa temkin halinden sonra böyle bir korku yaşanmaz; çünkü kerim olan Allah, kuluna temkin halini verince, onu kendisinden geri almaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hak'tan Gaflet İçinde Olanlar

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsedilen güzel vasıflara sahip olan müminlerin zıddı vasıflara sahip kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

بَلْ قُلُوبُهُمْ فٖى غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ
﴿٦٣﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذْنَا مُتْرَفٖيهِمْ بِالْعَذَابِ اِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا
الْيَوْمَ اِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾ قَدْ كَانَتْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ
عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرٖينَ بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

63. *Sadece kâfirlerin kalpleri bundan gaflet içindedir. Onların bundan başka yapıp durdukları birtakım* (kötü) *amelleri de vardır.*

64. *Nihayet onların nimet içinde yüzen zenginlerini azapla yakaladığımızda, o anda feryadı basarlar.*

65. *Onlara denir ki: Bugün boşuna feryat etmeyin; zira bizden yardım görmeyeceksiniz.*

66. *Çünkü âyetlerim size okunurdu da siz arkanızı dönerdiniz.*

67. *Ona karşı büyüklük taslar, geceleyin toplanıp* (Kur'an hakkında) *hezeyanlar savururdunuz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Nimet ve rahatlık içinde yavaş yavaş azaba yaklaştırılan, fakat bunun farkında olmayan *kâfirlerin kalpleri bun-*

dan tam bir *gaflet içindedir."* Onlar, Allah'tan korkma ve diğer sıfatları dile getirilen müminlerin sahip olduğu güzel halden habersizdir.

Yahut onlar, Kur'an'da açıklanan, Allah'ın katında hakkı söyleyen bir kitabın bulunduğundan, bu kitabın şahitlerin önünde onların kötü amellerini açıklamasından ve böylece rezil olacaklarından hebersizdir. Nitekim aşağıda gelen, *"Âyetlerim size okunurdu da siz arkanızı dönerdiniz"* âyeti de bunu bildirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların bundan başka yapıp durdukları birtakım kötü amelleri de vardır."* Yani onların pek çok çirkin ameli vardır; onlar müminlerin sayılan salih amellerinden daha fazladır. Bu ameller, bütün inkâr ve isyan çeşitleridir. Onlar, bu amelleri yapmakta ve onlara devam edip durmaktadırlar. Allah onları azapla yakalayana kadar bu halde devam ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Nihayet onların nimet içinde yüzen zenginlerini azapla yakaladığımızda, o anda feryadı basarlar."

Kâfirlerin başına gelen bu azap hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları onun dünya azabı olduğunu söylemiştir. Bu azap, yedi sene boyunca çektikleri kıtlıktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında, *"Allahım, Mudar kabilesini şiddetli sıkıntıya uğrat; onlara Hz. Yusuf'un zamanında Mısırlılar'ın çektiği sıkıntı seneleri gibi sıkıntı yaşat"*[275] şeklinde beddua edince, şiddetli bir kıtlık yaşadılar; öyle ki köpekleri, ölmüş leşleri ve atılmış kemikleri yediler.

Bir diğer görüşe göre kâfirlerin başına gelen azap Bedir Savaşı'dır.

Hak olan görüş, bu azabın ahiret azabı olduğudur. Çünkü bu azap başlarına gelince feryat edip yardım isterler, o zaman kendilerine ret cevabı verilir ve yardımdan ümitleri kesilir.

Bedir günü başlarına gelen azaba gelince, onlar Bedir'de başlarına gelen musibetten dolayı feryat etmediler. Bunu Allah Teâlâ'nın şu âyeti haber vermektedir:

---

[275] Buhârî, Ezan, 128, Cihad, 98, Enbiyâ, 19; Müslim, Mesâcid, 294; Ebû Davud, Vitir, 10; İbn Mâce, İkame, 145.

"Andolsun, biz onları azapla yakaladık da yine Rab'lerine boyun eğmediler ve O'na yalvarıp yakarmadılar" (Mü'minûn 23/76).

Âyetin maksadı, yerinde geleceği gibi, Bedir günü kâfirlerin başına gelen şeydir. Müşriklerin çektiği açlığa gelince, aralarında kıtlık baş gösterince o günkü reisleri Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, üzerlerinden bu sıkıntının kalkması için, akrabalık hakkı için dua etmesini rica etti; Allah Resûlü onu ümitsiz bırakıp geri çevirmedi, bilakis kıtlığın kalkması için dua etti, Allah Teâlâ üzerlerinden sıkıntıyı kaldırdı.

Âyetin, *"O anda feryadı basarlar"* kısmı, yardım isteyerek feryat ederler anlamındadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlara denir ki: Bugün boşuna feryat etmeyin,* yaptığınız feryadın size bir faydası yok; *zira bizden yardım görmeyeceksiniz,* bizden size, başınıza gelen musibeti giderecek bir yardım ulaşmayacak. *Çünkü* dünyada Kur'an *âyetlerim size okunurdu da arkanızı dönerdiniz;* geri dönüp kaçardınız, onu tasdik ve kendisiyle amel etmek şöyle dursun, dinlemekten şiddetle yüz çevirirdiniz. *Ona karşı büyüklük taslayıp geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz."*

Son âyete şu mana da verilmiştir: Siz, Mescid-i Harâm'ın çevresinde oturduğunuz için, bu sebeple büyüklük taslayıp Kur'an'ı kabulden yüz çevirirdiniz. Çünkü müşrikler, Kâbe'nin etrafında oturmakta ve onun hizmetlerini görmekteydiler. Şöyle diyorlardı: "Hiç kimse bize üstün gelemez, çünkü biz Harem bölgesinde (Kâbe'nin çevresinde) oturan kimseleriz."

Âyetin, *"Geceleyin toplanıp (Kur'an hakkında) hezeyanlar savururdunuz"* kısmına şu manalar verilmiştir: Gece toplanıp Kur'an'ı konuşur ve onun hakkında ağır tenkitlerde bulunurdunuz.

Müşrikler, geceleyin Kâbe'nin etrafında toplanıp konuşurlardı. Konuşmalarının tamamı Kur'an, onu tenkit ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdikleri hakkında idi.

Âyetin metninde geçen "tehcürûn" kelimesi, hezeyan manasına gelir. Buna göre mana şöyle olur: Kur'an hakkında hezeyanlar savuruyordunuz; rüya gören kimsenin veya sarhoşun yaptığı gibi.

Bu kelimenin "terketmek" manası da vardır. Buna göre mana şöyle olur: Siz Kur'an'ı terkedip ondan kaçıyordunuz. Yahut Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminleri terkediyordunuz.

Bu kelimenin "çirkin konuşmak" manası da vardır. Buna göre mana şöyle olur: Siz, Kur'an hakkında çirkin şeyler söylüyordunuz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

63-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin kalbi, dünya malı toplamaya bağlanarak nefsanî hazlarının ve hevâsının gafleti içinde ise onun bu haliyle yüce Mevlâ'sının huzuruna girmesi düşünülemez, isterse bu kimse bin sene namaz kılıp oruç tutsun.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İlâhî huzura girmek sadece, bütün amellerden kalbini arındırmış, kendisinin dünya ve ahiret işleriyle bir meşguliyeti kalmamış kimse için uygundur. Sürekli dünyasıyla meşgul olan ve kalbinde ahiret hesapları bulunan kimsenin, yüce Mevlâ'sı ile sohbetten bir nasibi yoktur."[276]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar hakkında aldanmıştır: Bunlar, sıhhat ve boş vakittir (yahut kalbi mâsivadan arındırmaktır)."[277]

Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek

Cenâb-ı Hak sonra, belki manevi uyanmaya vesile olur diye, Kur'an âyetleri üzerinde düşünmeyi emrederek şöyle buyurdu:

اَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ اَمْ جَٓاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ اٰبَٓاءَهُمُ الْاَوَّلٖينَۘ ﴿٦٨﴾ اَمْ
لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَۘ ﴿٦٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ بِهٖ جِنَّةٌۜ بَلْ

---

[276] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/252 (Kahire 1999).

[277] Buhârî, Rikak, 1; Tirmizî, Zühd, 1; İbn Mâce, Zühd, 15; Ahmed, *Müsned*, 1/258.

جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَاَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَاءَهُمْ
لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ
فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجاً فَخَرَاجُ رَبِّكَ
خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَاِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
﴿٧٣﴾ وَاِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

68. *Onlar bu sözü (Kur'an'ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?*

69. *Yoksa peygamberlerini tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?*

70. *Yoksa onda bir delilik olduğunu mu söylüyorlar? Hayır, o, onlara hakkı getirdi. Hal böyle iken onların çoğu haktan hoşlanmaz.*

71. *Eğer hak onların arzularına uysaydı, şüphesiz gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini (Kur'an'ı) getirdik, fakat onlar bu şereflerinden yüz çeviriyorlar.*

72. *Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun (da onu ağır bulup getirdiğine inanmıyorlar)? Rabb'inin vereceği ücret daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.*

73. *Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun.*

74. *Ahirete inanmayanlar, gerçekten ısrarla hak yoldan sapmaktadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar bu sözü, Kur'an'ı hiç düşünmediler mi?"* Kur'an'ı düşünselerdi de onun nazmındaki i'câza, delillerindeki sağlamlığa, geçmiş ve gelecekle ilgili verdiği gayba ait haberlere bakarak onun hak olduğunu bilselerdi; böylece ona iman edip getirdiklerine boyun eğerek teslim olsalardı.

"Yoksa kendilerine, önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?" Böyle bir şey mi oldu da Kur'an'ı doğruluktan uzak görüyorlar, onun yeni bir şey olduğunu söylüyorlar ve bunun için onu tenkit ediyorlar, sonuçta inkâr ve sapkınlığa düşüyorlar?

"Yoksa onlar, peygamberlerini tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?" Yani onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] güvenilir ve doğru sözlü biri olduğunu, güzel ahlâkını, bir âlimden ders alıp ilim öğrenmeden ilimde zirveye ulaştığını ve bunların dışında kendisinden önceki peygamberlerde bulunan bütün kemalat hallerine sahip olduğunu bilmediler mi? Bilakis onlar, bütün bu sayılan güzel hallerin onda olduğunu biliyorlar. Bununla birlikte azgınlık ve hasetlerinden dolayı onu inkâr ediyorlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onda bir delilik olduğunu mu söylüyorlar?"* Halbuki onda böyle bir şey yoktur; çünkü onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], içlerinde en akıllı, en keskin zekâlı, en sağlam görüşlü ve en ağır başlı kişi olduğunu biliyorlar. Gerçekten onun böyle olduğuna, kendisini gören düşmanları ve dostları şahitlik etmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bilakis o, onlara hakkı getirdi."* Durum, onların Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun Kur'an'dan getirdikleri hakkında düşündükleri gibi değildir; bilakis o, kendilerine apaçık gerçeği, dosdoğru yolu ve nefislerinin hevâsına uymayan şeyleri getirdi. O, şirkten uzak hâlis tevhid ve sağlam dindir. Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiklerini reddedecek ve ortadan kaldıracak bir şey bulamadılar, bunun için kendisine deli dediler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hal böyle iken onların çoğu haktan hoşlanmaz."* Onlar, sadece bu haktan değil, hak olan her şeyden hoşlanmazlar. Çünkü onların cibilliyetinde (yaratılışında) bâtıla uygun olan sapma ve kayma mevcuttur; bunun için kendilerine gelen bu parlak hakkı inkâr ettiler, apaçık doğru yoldan saptılar.

"Onların çoğu haktan hoşlanmaz" ifadesi, onlardan az bir kısmının hakkı kötü görmediklerine, aksine, gurur yaparak ve kavminin kınamasından çekinerek yahut anlayışının azlığından ve tefekkür etmeyişinden dolayı hakka iman etmediğine dair bir delil vardır. Ebû Tâlib ve benzerleri gibi ...

Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kâfir ve müşriklerin hepsinin küfürde birleştiği bilindikten sonra, onların bir kısmının hakkı kötü görmediğini söylemek, asla makama (âyetin ruhuna) uygun değildir."[278] Görüldüğü gibi Ebüssuûd, "çoğu" ifadesini "hepsi" manasına almıştır. Buna göre mana şudur: Kâfirlerin hiçbiri haktan hoşlanmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer hak onların arzularına uysaydı, şüphesiz gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulur giderdi."* Yani onların dediği gibi gökte ve yerde değişik ilâhlar olsaydı kâinatın düzeni bozulurdu. Bu konuda, *"Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı"* (Enbiyâ 21/22) âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

Hakkın, onların arzusuna uyması, mecazi bir ifadedir. Mana şudur: Eğer vahiy, onların arzuladığı şekilde gelseydi göklerin düzen ve intizamı bozulurdu.

Âyette geçen hak, *"Hayır, o, onlara hakkı getirdi"* âyetinde geçen haktır. Mana şudur: Eğer onların hoşlanmadığı hak -ki Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] getirdikleri de buna dahildir- onların bâtıl arzularına uysaydı âlemin nizamı bozulurdu.

Âyet şöyle devam ediyor: "Hayır, biz onlara şereflerini yani Kur'an'ı getirdik. O Kur'an ki onların övüncü ve şerefi ondadır. Cenâb-ı Hak, bu konudaki diğer bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

---

[278] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/426.

"Şüphesiz o (Kur'an), senin ve kavmin için bir şereftir" (Zuhruf 43/44). Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlardandır; Kur'an onların dilinde inmiştir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: O size, uyarı ve öğüdünüzü getirdi. Yahut sizin temenni ettiğiniz zikri (kitabı) getirdi. Onlar şöyle diyorlardı: *"Eğer yanımızda, evvelkilere verilen kitaplardan bir kitap olsaydı elbette biz, ihlâslı kullardan olurduk"* (Sâffât 37/168-169).

"Fakat onlar bu şereflerinden yüz çeviriyorlar." Yani onlar, Kur'an'ı terketmekle, kendi övünç kaynaklarından ve şereflerinden yüz çeviriyorlar. Bu, nefs-i emmârelerin yaratılışında mevcut bir haldir. Bu nefis, kendisine hayır veren şeyden yüz çevirir, onu helâke götürecek şeye rağbet eder; ancak yüce Allah'ın koruduklan hariç. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[279]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, *yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun?"*

Bu âyette, *"Yoksa onda bir delilik olduğunu mu söylüyorlar"* âyetinde kâfirler için yapılan kınamadan, onları başka bir yönden kınamaya geçiş vardır. Âyet sanki şöyle demiş oluyor: Siz o peygamberin, peygamberlik görevini yerine getirmesine karşılık sizden bir şey istediğini mi düşünüyorsunuz da kendisini suçluyorsunuz? Yahut istediği şey size ağır mı geldi de iman etmiyorsunuz?

"Rabb'inin vereceği ücret, yani dünyada vereceği rızık ve ahirette ihsan edeceği sevap, senin için *daha hayırlıdır;* çünkü O'nun verdiği devamlıdır ve çoktur." Mana şudur: Resûlüm, onlardan böyle bir şey isteme, Allah'ın sana dünyada ve ahirette verdiği rızık, senin için ondan daha hayırlıdır.

"Senin Rabb'inin vereceği ücret daha hayırlıdır" âyetinde, "senin Rabb'in" ifadesiyle ücretin hayırlı oluşunun sebebi açıklandığı gibi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şerefi de ortaya konmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* Yani en faziletlisidir.

---

[279] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* 4/426.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz sen onları, doğru bir yola çağırıyorsun."* O, doğruluğuna akl-ı selimin şahitlik ettiği, içinde hiçbir şekilde seni suçlamayı gerektirecek bir eğrilik şüphesi bulunmayan bir yoldur.

Gerçekten Allah Teâlâ bu âyetlerde, onları susturacak delilleri ortaya koydu ve onların itiraz sebeplerini ortadan kaldırdı. Şöyle ki onları inkâr ve ithama götüren şeyleri, *"Yoksa onlar, peygamberlerini tanımıyorlar mı?"* âyetinden bu âyete kadar özetle saydı ve onların geçersiz olduğunu açıkladı. Bundan sonra onları inkâra sevkeden, hakkı sevmemek, anlayışlarının olmayışı, inat ve büyüklenmekten başka bir sebepleri kalmadı.

"Ahirete inanmayanlar, gerçekten ısrarla hak yoldan sapmaktadır." Yani onlar, bahsedilen bu doğru yoldan ayrılmaktadır. Onların, ahirete iman etmediklerinin belirtilmesi, bütünüyle dünyaya dalmalarının ve dünya hayatından başka bir hayat yoktur şeklindeki düşüncelerinin çirkinliğini ortaya koymak içindir. Bununla ayrıca, belirtilen hükmün yani onların doğru yoldan sapmasının sebebi de bildirilmiş olmaktadır. Şüphesiz ahirete iman etmek ve ondaki korkunç hallerden korkmak, kulu, hakkı talep etmeye ve onun yoluna girmeye sevkeden işlerdendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

68-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velileri inkâr etmenin ve onların veliliğini tanımamanın bütün sebebi şu üç şeydir:

1. Cehalet. Veliyi inkâr edenlerden bazıları, hiç onlarla beraber bulunmamış, sohbetlerine katılmamış, onların söylediklerini düşünmemiş, neyi emredip nelerden sakındırdıklarını işitmemiş kimselerdir. Bu kimse, velilerin gıyabında, onların asıl halini bilmeden ve bir delili bulunmadan kendi tahminiyle konuşur.

2. Haset. Veliyi inkâr edenlerden bazıları, onların güzel haline ve halk tarafından sevilmesine haset eder, kendi itibarının başkasına intikal etmesinden korkarak onları inkâr eder.

3. Alışkanlıklara esir olmak. Veliyi inkâr edenlerden bazıları da boş alışkanlık ve hevâlarını terkedemeyen kimselerdir. Veli onlardan, nefislerinin kötü alışkanlıkları terketmelerini ister. Bu, onların önceki baba ve atalarında bulunmayan bir durumdur. Bunun üzerine onlar velilere, "Biz babalarımızı bir din üzere bulduk; biz onların izine uyarız (eski halimizi değiştirmeyiz)" derler. Halbuki veli onlara hakkı getirdi. Onların çoğunluğu ise hakkı sevmez ve hoş görmez. Bu durumda kul, nefsinin kötü alışkanlıkları terketmezse kendisini haktan perdeleyen engeller nasıl ortadan kalkar?

Eğer hak onların hevâlarına (nefislerinin boş arzularına) tâbi olsa, onların dediği gibi manevi terbiye, onların alışkanlık ve âdetlerine göre uygulanıp devam etse, nizam bozulur, kâinat zulmet içinde kalır, bütün halk nurdan mahrum kalırdı. Çünkü kâinatın, hakkın ortaya çıkmasıyla bir nur haline gelmesi sadece nefislerin çirkin alışkanlıklarını terketmek ve onu hevâsından çekip çıkarmakla mümkün olur. O zaman kul için kâinatın karanlığı ortadan kalkar ve kalp kâinatın sahibini müşahedeye dalar.

Biz onlara şeref olan şeyi verdik. Bu şeref, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halinde tanımaktır; fakat onlar, şerefleri olan bu şeyden yüz çevirmektedir. Çünkü onlar, nefislerinin kötü alışkanlık ve boş âdetlerine daldılar, onları bu halden çıkaracak ve kendilerine Allah için Allah'ı tanıtacak kimseye (kâmil mürşide) yönelmediler. Hem kâmil mürşid bu işi, onlardan bir ücret almadan ve kendilerinden maddi bir şey beklemeden yapmaktadır.

Allah Teâlâ Peygamber'ine (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu: *"Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun? Rabb'inin vereceği ücret daha hayırlıdır."* İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Âyet şunu demek istiyor: Resûlüm sen, peygamber olarak yaptığın tebliğe karşılık onlardan bir ücret talep etme ve sana maddi bir karşılık vermelerini bekleme; böyle bir beklentiye girersen, onlara getirdiğin din konusunda töhmet altına girersin. Yoksa sen, onların başına reis olarak oturmak mı istiyorsun ki onlar seni kabule yanaşmıyorlar?

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: Senin yüce Allah'tan alacağın bol sevap ve ulaşacağın güzel âkıbet, onlardan elde edilecek şeylere ulaşmak için onlara yönelmeye ihtiyaç bırakmaz. Bu durum, Allah kendilerine selâm etsin, bütün peygamberlerin sünnetidir (yolu ve usulüdür). Onlar, Allah için amel ettiler ve yaptıklarına karşılık Allah'tan başka kimseden bir ücret istemediler. Âlimler de peygamberlerin vârisleridir; onların da insanların elindekine tamah kirinden temiz kalmaları ve din vesilesiyle dünya malı yemekten uzak durmaları gerekir. İnsanların elindekine tamah etmek, imana zarar veren bir gösteriştir. Eğer bir amel Allah için yapılmışsa onun sevabı Allah'tan beklenir; hem ona verilecek sevap Allah tarafından vaat edilmiştir."[280]

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun"* âyeti hakkında deriz ki: Bu yol, nefsin hevâsına karşı durmak ve onu boş alışkanlıklarından uzaklaştırmak olan manevi terbiye yoluyla Cenâb-ı Hakk'ın zatını müşahedeye ulaştıran yoldur.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Doğru yol, bütün varlıklarda ve yaratmada Cenâb-ı Hakk'ın tek olduğunu müşahede etmek ve ilâhî hükümleri hiçbir hoşnutsuzluk göstermeden kalp hoşluğu ile kabul etmektir."[281]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âlimlerden birinden naklederek demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ, nefsin emirlerine karşı durmayı ve onun isteklerini terketmeyi emretmeseydi, insanlar, nefislerinin arzularını yerine getirmede hevâlarına tâbi olurlardı. Bunu yaptıklarında, kulluk yolundan sapmış, Allah'ın emirlerini terketmiş, O'nun taatinden yüz çevirmiş ve sürekli hakka muhalefet etmiş olurlardı. Bakınız Allah Teâlâ ne buyuruyor:

"Eğer hak onların arzularına uysaydı, şüphesiz gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulur giderdi."[282]

---

[280] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/254 (Kahire 1999).

[281] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/255.

[282] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/566 (Beyrut 2008).

Cenâb-ı Hak sonra, habibinin, onları bu müşahedeye çağırdığını açıklayarak şöyle buyurdu: *"Şüphesiz sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun."* Yani sen onları, Cenâb-ı Hakk'ın cemal nurlarının aydınlattığı ve senin müşahede ettiğin yola çağırıyorsun. Bu, kudsî ruhlar için sıddıkların kalplerinde bulunan ilâhî marifet yoludur. Bu yolun sonu ilâhî muhabbettir; başlangıcı ise Allah Teâlâ'nın, *"Onlara de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin"* (Âl-i İmrân 3/31) âyetini örnek alıp Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymaktır.

Ben derim ki: Muhabbetten maksat, bahsedilen âyetin gösterdiği gibi Cenâb-ı Hakk'ın kuluna olan sevgisidir. İbn Atâ[283] âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Resûlüm, şüphesiz sen onları, vuslata götüren yollara yönlendiriyorsun, ancak herkes bu yolda gitmeye uygun değildir. O yolda gitmeye sadece istikamet sahipleri muvaffak olur. Onlar, yüce Allah ile muamelelerinde istikamet üzere olan, O'nunla birlikte başka bir şey talep etmeyen, ayrıca nefislerine ait hiçbir derece ve makam görmeyen kimselerdir."

Allah Teâlâ'nın, *"Ahirete inanmayanlar, doğru yoldan sapmaktadır"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Yani onlar, ahiret hayatına (yeniden dirilmeye) inanmıyorlar. Bu yeni hayat, nefislerin, cehalet, maddi şeylere ve alışkanlıklara bağlanıp kalarak ölümünden sonra, müşahede derecesindeki marifetle dirilmesidir. Bu manevi hayatı tasdik etmeyen ve müşahedeye götüren doğru yola tâbi olarak kulu marifete ulaştıran kimsenin (kâmil mürşidin) varlığını inkâr eden kimseler, gerçekten doğru yoldan sapmaktadır. Böylece onlar, hayret ve zarar içinde şaşkınca bir hayat sürmektedir. Allah Teâlâ bizleri böyle bir halden korusun.

---

283 İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfîlerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbelî mezhebine mensuptur. Hallâc-ı Mansûr'un sadık dostlarındandır. Âyetlerin tefsiriyle ilgili açıklamaları daha çok işârî tefsirlerde yer almaktadır (bk. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, 19/336; ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 137; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 265; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/302; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/255).

Gaflete Dalanların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, ezelde haklarında verilen hükümden dolayı gaflete dalmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ اَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾
حَتّٰى اِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ اِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

75. ***Eğer biz onlara merhamet edip başlarına gelen sıkıntıyı giderseydik, şüphesiz onlar, şaşkın vaziyette azgınlıkları içinde devam edip giderlerdi.***

76. ***Andolsun, biz onları azap ile yakaladık, fakat yine de Rab'lerine boyun eğmediler ve O'na yalvarıp yakarmadılar.***

77. ***Nihayet onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımızda, bir de bakarsın ki onlar onun içinde ümitsizliğe düşmüşler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer biz onlara merhamet edip* kıtlık ve kuraklık gibi *başlarına gelen sıkıntıyı giderseydik, şüphesiz onlar,* hidayetten uzak bir şekilde *şaşkın vaziyette, azgınlıkları içinde devam edip giderlerdi.*" Yani inkâr, azgınlık, büyüklük taslama ve Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] müminlere düşmanlık etme konusundaki taşkın hallerine devam ederlerdi.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: Sümâme b. Üsâl el-Hanefî, müslüman olup Yemâme'ye dönünce, o bölgeden Mekkeliler'e gelen yiyeceklere mâni oldu. Allah Teâlâ, Mekkeliler'i şiddetli bir kıtlığa mâruz bıraktı; öyle ki yiyecek bulamadıklarından kandan ve deve tüyünden yapılmış şeyleri yemek zorunda kaldılar. Sonunda Ebû Süfyân Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Allah ve akrabalık hakkı için soruyorum; âlemlere bir rahmet olarak gönderildiğini söyleyen sen değil misin?" diye sordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, böyle söyleyen benim!" dedi. Ebû Süfyân,

"Babalarımızı savaşta kılıçla öldürdün, çocuklarımızı da açlıkla ölüme mahkûm ettin (bu nasıl rahmet olmaktır!)" dedi. O zaman bu âyet indi.[284]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu rivayet tenkite açıktır, çünkü âyet, Mekke'de inmiştir. Bu konuda âlimlerin görüş birliği vardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ise Kureyş'e sadece hicretten sonra Medine'de beddua etmiştir. Konuyla ilgili hadis bunu göstermektedir."[285]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin doğrusu şudur: Mekkeliler'e iki defa kıtlık isabet etmiştir. Biri hicretten önce olmuştur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında, *"Allahım, Hz. Yusuf'un zamanında Mısır insanlarının yedi sene kıtlık çektiği gibi Kureyş'i de kıtlığa düşürerek onlara karşı bana yardım et"*[286] diye beddua edince, onları bir kıtlık sardı, her şeylerini yok etti; öyle ki leşleri ve kemikleri yediler. Açlıktan, ortalığı bir duman sarmış gibi görüyorlardı. Bunun üzerine Ebû Süfyân Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ey Muhammed, bize gelip akraba hukukunu korumayı emrettin; kavmin açlıktan helâk oldu, bize yardım etmesi için Allah'a dua et!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], dua etti. Allah Teâlâ sıkıntılarını kaldırdı.[287] Bu konuda şu âyet indi:

"Göğün apaçık bir duman getireceği günü gözetle!" (Duhân 44/10).

Allah Teâlâ'nın, *"Eğer onlara acıyıp sıkıntılarını kaldırsaydık ..."* âyeti bu durumla ilgilidir.

---

[284] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/93 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/332; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/111 (Beyrut 2002).

[285] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/55 (Beyrut 1995).

[286] Buhârî, Daavât, 58; Tirmizî, Tefsîru Sûre (44), 1.

[287] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/429.

Bir diğer kıtlık Medine'de olmuştur. Allah Resûlü, hutbe verirken halk kendisine gelip içine düştükleri sıkıntının kaldırılması için yadım istediler. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh], Sümâme'nin müslüman olmasıyla ilgili naklettiği, bu durum olabilir. O rivayette geçen, "O zaman bu âyet indi" ifadesi, herhalde bir yanılma ile söylenmiş bir sözdür. Çünkü âyet, hicretten önce inmiştir. Fakat Mekke'de inen bir sûrenin içinde Medine'de inmiş bir âyetin bulunması durumunda, bu rivayet sahihtir.

Müfessir İbn Cüzey'in, "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlere hicretten sonra beddua etti" sözüne gelince, işini doğrusu şudur: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, hicretten önce ve sonra beddua etmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyetin manası şudur: Eğer onlara merhamet etseydik ve kendilerine olan rahmetimizle içine düştükleri kıtlık ve açlığı kaldırsaydık, böylece bolluk ve rahatlığa ulaşsalardı, muhakkak içinde bulundukları inkâr ve kibir haline geri dönerlerdi, onlardaki bu ahlâk ve sana sarılmaları giderdi. Bu durum, Allah Teâlâ'nın, Duhân sûresinde bahsettiği şu âyetteki gibidir:

"Biz kısa bir süre sizden azabı kaldırırız, fakat siz yine eski halinize dönersiniz" (Duhân 44/15).

Âyette geçen zarar ve sıkıntıdan kastın, ahiret azabı olduğu söylenmiştir. Bu durumda mana şu âyetteki gibi olur:

"Onlar dünyaya geri döndürülecek olsalar, kendilerine yasaklanan işlere geri dönerlerdi" (En'âm 6/28).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Andolsun, biz onları azap ile yakaladık." Bu azap, Bedir Savaşı'nda başlarına gelen öldürülme ve esir edilmedir. Bu azap, Allah Teâlâ'nın Duhân sûresindeki şu âyetinde de dile getirilmektedir:

"Onları en şiddetli şekilde yakalayacağımız günü hatırla" (Duhân 44/16).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Fakat onlar,* bununla *Rab'lerine boyun eğmediler,* yani boyun eğerek nefislerini zelil etmediler *ve O'na yalvarıp* *yakarmadılar."* Yani bu halde ve onun dışındaki durumlarda Rab'lerine yalvarıp yakarmak onların yaptığı bir şey değildir.

Bir diğer mana: Onlar, geçmişte boyun eğmediler, istikbalde başlarına gelecek sıkıntılarda da O'na yalvarıp yakarmazlar.

Kısaca âyetin manası şudur: Vallahi biz onları azapla yakaladık; onları kılıçla öldürdük, Bedir günü, başlarına gelen geldi, ileri gelen elebaşlarını kaybettiler; bundan sonra da onlarda bir boyun eğme ve yakarış olmadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Nihayet onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımızda -ki bu, ahiret azabıdır- *bir de bakarsın ki onlar onun içinde ümitsizliğe düşmüşler."* O anda tam bir şaşkınlık içinde kalıp her türlü hayırdan ümitlerini keserler.

Bu âyette geçen azabın, ahiret azabı olduğunu söylemek daha doğrudur; azabın şiddetli oluşu ve kâfirleri ümitsiz bırakması bunu gösteriyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafiller ve Allah'tan uzak olanlar, gaflete daldıklarından ve kalpleri katılaştığından, genişlikte de darlıkta da Allah'a dönüp yalvarmazlar.

Kalpleri uyanık ârif kimseler, genişlikte de darlıkta da Allah'a dönüp yalvarırlar; genişlikte hamd ve şükür ile, darlıkta ise sabır, rıza ve teslimiyetle, kulluk yapmak için yalvarıp yakararak Allah'a yönelirler.

Orta halde olanlar ise sıkıntı ve darlık anında Allah Teâlâ'ya yalvarırlar, genişlik anında şükrü unuturlar.

Birinci grup, nefsine zulmeden, ikinci grup hayırlarda önde giden, üçüncü grup ise orta halde olan kimselerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, sonra, kudretinin delillerinden bahsetti. Bu şekilde onlar, şükür ile Allah Teâlâ'ya dönmeye davet edilmektedir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَل۪يلاً مَا تَشْكُرُونَ
﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يُحْي۪
وَيُم۪يتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا
قَالَ الْاَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُٓوا ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً وَعِظَاماً ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾
لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَٓاؤُ۬نَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨٣﴾

78. *Sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratan O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz!*

79. *O, sizi yeryüzünde yaratıp yayandır. Sadece O'nun huzurunda toplanacaksınız.*

80. *Dirilten ve öldüren O'dur. Gece ve gündüzün değişmesi de O'na aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?*

81. *Hayır onlar, öncekilerin söylediklerine benzer söz ettiler.*

82. *Dediler ki: "Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?"*

83. *"Gerçekten bize ve bizden önceki atalarımıza böyle bir vaatte bulunuldu, fakat bu, öncekilerin uydurduğu masallardan başka bir şey değildir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizin için kulakları ve gözleri yaratan O'dur."* Onları, hayret verici sanatlarını ve kudretinin delillerini görmeniz için yarattı. Yahut onları, kâinat ve Kur'an âyetlerini müşahedeye ulaşmanız için yarattı.

"Sizin için gönülleri yaratan da O'dur." Onları, ilâhî âyetlerden gördüklerinizi tefekkür edip ibret almanız için yarattı.

Âyette, özellikle kulak, göz ve gönlün yani kalbin dile getirilmesi, onlarla elde edilen faydaların diğer âzalarla elde edilemeyişindendir. Önce kulaktan bahsetti, çünkü bilgilerin çoğuna onunla ulaşılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ne kadar az şükrediyorsunuz!"* Yani bu yüce nimetlere şükür sayılmayacak kadar az şükrediyorsunuz. Çünkü şükrün temeli, her biri ayrı bir nimet olan bu âzaları, yaratıldığı şey için kullanmaktır; halbuki siz onlarla büyük bir sapkınlığa düşüyorsunuz!

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, sizi yeryüzünde yaratıp yayandır."* Yani sizi yaratan ve nesiller yoluyla yeryüzünde yayıp çoğaltan O'dur.

"Sadece O'nun huzurunda toplanacaksınız." Ölümden sonra vücudunuz çürüyüp dağıldıktan sonra, kıyamet günü O'nun huzurunda toplanacaksınız; O size, iyi ve kötü amellerinizin karşılığını verir.

"Dirilten ve öldüren O'dur." O bunları, hiçbir şahsı ve herhangi bir varlığı kendisine ortak etmeden yapar.

"Gece ile gündüzün değişmesi de O'na aittir." Onların değişmesinde ve peşpeşe gelmesinde etki sahibi O'dur. *"Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?"* Aklınızı kullanıp da gözlem ve ince düşünce ile bütün bunların bizden olduğunu, bizim kudretimizin, yaratılması mümkün olan her şeyi kapsadığını bilseydiniz ya! Bu mümkün olan şeylerden biri de öldükten sonra diriltmek ve kulları hesaba çekmektir.

"Hayır, onlar, akıllarını kullanıp bu gerçeği anlamadılar, *aksine öncekilerin* yani kâfir babalarının ve onların yanlış yolunda gidenlerin *söylediklerine benzer bir şey söylediler. Dediler ki: 'Gerçekten biz, ölüp toprak*

olduktan ve kemik haline geldikten sonra tekrar diriltileceğiz ha?' Yani biz bu halden sonra yeniden dirilecek miyiz? *"Gerçekten bize ve bizden önceki atalarımıza bu vaatte bulunuldu,* yeniden diriltileceğimiz söylendi, *fakat bu, öncekilerin uydurduğu masallardan* yani yazıp yaydıkları yalanlardan *başka bir şey değildir."*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde beş nimet dile getirildi. Kulun, bu nimetlerin her birine şükretmesi gerekir:

Kulak nimetinin şükrü, onunla faydalı şeyleri dinlemen, onu fayda vermeyen şeylerden koruman, bir hayırlı şey dinlediğinde onu yayman, kötü bir şey duyduğunda onu gizlemendir.

Göz nimetinin şükrü, göklerin, yerin ve içindekilerin melekûtuna (sırrına ve hakikatine) bakman, böylece onları yaratanın azametini tanıman yahut bunların içinde O'nu müşahede edip birliğini görmendir.

Kalp nimetinin şükrü, onunla, bütün gaybı bilen Allah'ı tanıman, istenen ve korkulan her şeyde O'nun tek yetkili ve hüküm sahibi olduğunu bilmendir.

Yaratılma nimetinin şükrü, her durumda yüce Allah'a kul olmandır.

Yeniden diriltilme nimetinin şükrü, her an ve zaman içinde yüce Mevlâ'ya kavuşmak için hazırlanmandır.

Dirilten ve öldüren O'dur; O, birtakım kalpleri cehaletten sonra marifetiyle diriltir, bazı kalpleri de ilim ve uyanıklıktan sonra cehalet ve gafletle öldürür. Bu hal, kula bir nimetin verildikten sonra ondan çekilip geri alınmasıdır. Böyle bir halden yüce Allah'a sığınırız.

Kula, gece hükmünde olan kabz halini (manevi tutukluğu, kalp daralmasını) ve gündüz hükmünde olan bast halini (manevi genişliği, kalp huzurunu) peş peşe getirip yaşatan da yüce Allah'tır. Allah Teâlâ, sonra, kul sadece Allah ile olsun, O'nun dışında hiçbir şeyle olmasın diye kulunu her iki halden de çıkarır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin inkâr ettiği, öldükten sonra dirilmenin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

قُلْ لِمَنِ الْاَرْضُ وَمَنْ فِيهَٓا اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ
﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنْ بِيَدِه۪ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ
وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ
قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

84. ***De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin; yeryüzü ve onda bulunanlar kime aittir?"***

85. ***Onlar, "Allah'ındır" diyecekler. Sen de, "Öyle ise düşünüp öğüt almaz mısınız?" de.***

86. ***De ki: "Yedi kat göklerin Rabb'i ve ulu arşın Rabb'i kimdir?"***

87. ***Onlar, "(Hepsi) Allah'ındır" diyecekler. Sen de, "Öyle ise Allah'tan korkmaz mısınız?" de.***

88. ***De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin; her şeyin melekûtu** (mülk ve hükümranlığı) **elinde olan, kendisi her şeyi koruyan fakat ona karşı hiç kimsenin korunamadığı zat kimdir?"***

89. ***Onlar, "(Her şeyin mülkü ve hükümranlığı) Allah'ındır" diyecekler. Sen de, "Öyle ise nasıl oluyor da böyle aldatılıyorsunuz?" de.***

90. ***Hayır, biz onlara hakkı getirdik; onlar ise*** *(şirk ve ahireti inkâr konusundaki sözlerinde)* ***kesinlikle yalancıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere de ki: *Eğer biliyorsanız söyleyin; yeryüzü ve onda bulunan* akıllı veya akılsız mahlûkat *kime aittir?"* Yani onları yoktan var eden ve işlerini düzenleyen kimdir? Eğer bu konuda bir şey biliyorsanız bana söyleyin. Bu, cevap olarak yeterlidir.

"Onlar, hepsi *Allah'ındır diyecekler."* Çünkü onlar, Allah'ın yaratıcı olduğunu kabul ediyorlardı. Onlar bunu ikrar edince, kendilerine *de ki: "Öyle ise düşünmez misiniz?"* Düşünseniz şunu bilirsiniz: Gökleri, yeri ve içindekileri yaratmaya gücü yeten bir zatın, mahlûkat çürüyüp yok olduktan sonra onları yeniden yaratmaya nasıl gücü yetmez? Şüphesiz onları tekrar yaratmak, ilk yaratmadan daha basit ve kolaydır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Yedi kat göklerin Rabb'i ve ulu arşın Rabb'i kimdir?"* Âyette, "göklerin Rabb'i" dendikten sonra, ayrıca "arşın Rabb'i" diye tekrar edilmesi, arşın şanına dikkat çekmek ve onun mahallini yüceltmek içindir. Arşın ayrıca dile getirilmesi, onun varlık olarak göklere ve yerlere tâbi olmayıp onlardan ayrı ve daha şerefli bir varlık olduğunun bilinmesi içindir.

Âyetlere soru sorma, yerden başlanarak arşa doğru devam etmiş, bunda aşağıdan yukarıya doğru bir seyir takip edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Onlar, "Hepsi *Allah'a aittir"* diyecekler. Onlar böyle cevap verince, sen de onlara, *"Öyle ise Allah'tan korkmaz mısınız, de."* Yani bunu biliyorsunuz, bu durumda doğruyu inkâr etmeniz ve öldükten sonra diriltmeye Allah'ın gücünün yeteceğini reddetmenizden dolayı O'nun azabından sakınmıyor musunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Eğer biliyorsanız söyleyin; her şeyin melekûtu elinde olan kimdir?"* Yani kahrı ve hükümranlığı ile her şeyde tam bir tasarruf sahibi olan, onlara dilediği gibi hükmeden ve şekil veren kimdir?

Melekût, bir şeyin zâhiri ve bâtınıyla bütün mülküdür.

Sûfîlere göre melekût, eşyayı ayakta tutan manevi yönü, iç yüzünde saklı olan sırrıdır.

Yahut şöyle de diyebiliriz: Melekût âlemi, şehadet âleminde yüce zatın sırlarından gizli olan, gözle görülmeyen âlemdir. Varlıkların görünen kısmı mülktür, içindeki gizli manası (hakikati) ise melekûttur.

Ceberût âlemi ise kâinatın dışındaki âlemdir; o, sırlar denizinden çıkan, melekût âleminin nurlarının akıp geldiği âlemdir. Aslında bütün bunlar tek şeye verilen isimdir ki o şey, "vahdet denizidir."

Allah Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Yine biliyorsanız söyleyin bakalım, her şeyi koruyan fakat kendisine karşı hiç kimsenin diğer bir kimseyi koruyamadığı zat kimdir?"* Yani dilediğine dilediği şekilde yardım eden, kendisine karşı hiç kimseye yardım edilemeyen, ona karşı hiç kimsenin bir başkasına yardım ederek ondan gelecek şeyi savamadığı zat kimdir? Eğer bu konuda bir şey biliyorsanız bana cevap verin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* her şeyin mülkü ve yetkisi *Allah'ındır;* O, dilediğine yardım eder, fakat hiç kimse O'na karşı başkasına yardım edemez *diyecekler. Sen de onlara de ki: Öyle ise nasıl oluyor da böyle aldatılıyorsunuz?"* Neden böyle aldatılıp doğru yoldan, Allah'ın birliğine imandan ve O'nun taatinden yüz çeviriyorsunuz? Şüphesiz bir kimsenin aklı aldatılıp bozulmamışsa bu şekilde davranmaz, haktan yüz çevirmez.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Hayır, biz onlara, hakkı* yani kendisini inkârın mümkün olmadığı tevhid inancını ve öldükten sonra dirilme vaadiyle ilgili kesin haberi *getirdik. Onlar ise* şirk ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr konusunda söylediklerinde *kesinlikle yalancıdır."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

84-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlara, "Nefislerin tabiatı, ondaki hevâlar, hazlar ve alakalar kime aittir?" diye sor; diyecekler ki: "Onlar Allah'a aittir." Allah onları dilediği gibi yönetir. Bazan nefsi kulun emrine verir, nefis kulun kahrı ve idaresi altında olur. Bu durumdaki kul varlıkların bağından ve esaretinden hür olur. Allah Teâlâ bazan da adaletiyle kulu nefsin hükmü altına verir; kul nefsinin kahrı ve hükmü altında olur. Nefsi onu dilediği gibi yönetir. Kul, nefis için bir köle olur; hevâsını ilâh edinen kimselerin yolunda ve izinde gider.

Onlara de ki: "Ruhların Rabb'i, sırların ve nurların arşı olan kalbin Rabb'i kimdir?" O kalp ki Rabb'in evidir. Onlar, "Hepsinin rabbi Allah'tır" diyecekler. Allah kalpte dilediği zaman zuhur eder ve onu, nasıl dilerse o şekilde aslına ulaştırır.

Onlara de ki: "Her şeyin melekûtu (mülkü ve yönetimi) kimin elindedir? Nefisleri ve ruhları, onları kendisine yaklaştırarak veya kendisinden uzaklaştırarak dilediği gibi yöneten kimdir?"

O Allah, dilediği kimselere, nefsanî hazlarını ve hevâsını kontrolüne alma konusunda yardım eder; dilediklerine de onları musallat eder. Kimse ona karşı, başkasına yardım edemez; O'nun kahrından kimseyi kurtaramaz. Artık nasıl aldatılıyorsunuz?

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, önce, *'Düşünmüyor musunuz?'* buyurdu; peşinden, *'Allah'tan korkmuyor musunuz?'* buyurdu. Yüce Allah düşünmeyi, takvadan önce dile getirdi; çünkü onlar, düşünüp ibret alarak marifete ulaşırlar, yüce Allah'ı tanıdıktan sonra, kendilerine O'nun emirlerine aykırı davranmamak gerektiğini bilirler. Cenâb-ı Hak daha sonraki âyette, *'Nasıl oluyor da aldatılıyorsunuz?'* buyurdu. Yani hak delil apaçık ortaya konduktan sonra, geriye hangi şek ve şüphe kaldı ki ona (Kur'an'a) sihir diyorsunuz?"[288]

---

[288] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/258.

Yüce Allah'ın Oğlu ve Ortağı Yoktur

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin, "Allah'ın oğlu var" iddiasını ve O'na ortak koşmalarını reddederek şöyle buyurdu:

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ
اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا
يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

91. ***Allah, hiçbir çocuk edinmedi. O'nunla birlikte hiçbir ilâh da yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Allah, onların nitelemelerinden uzaktır.***

92. ***O, gaybı ve görülen her şeyi bilendir. Allah onların ortak koşmasından çok yücedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah,* 'İsa Allah'ın oğludur' diyen hıristiyanların ve, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' diyen Araplar'ın söylediklerinin aksine *hiçbir çocuk edinmedi.* Allah Teâlâ, onların söylediklerinden yüce ve uzaktır. Putlara tapanların ve diğerlerinin dediği gibi, *O'nunla birlikte,* ilâhlığında kendisine ortak olan *başka hiçbir ilâh da yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürürdü."* Yani onların zannettiği gibi Allah'la birlikte başka ilâhlar olsaydı; onlardan her biri, kendi mülkünü diğerlerinin mülkünden ayırmak için kendi yarattığını ve hâkim olduğunu alır götürürdü; sultanların arasında olduğu gibi aralarında çekişme ve harp çıkardı. *"Ve muhakkak birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı."* Bazısı diğerine galebe çalar, üstün gelirdi. Dünya sultanlarının halini görmektesin; onların memleketleri birbirinden ayrılmıştır, her biri diğeriyle çekişme ve mücadele halindedir. Kâinatın idaresinde ihtilaf ve çekişmeden bir eser göremediğinize göre, bilin ki bütün kâinatta Allah tek ilâhtır.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "İbn Atıyye ve diğerlerinin anladığı gibi bu âyetteki delil, birbirine engel olma değildir, bilakis onda başka bir delil vardır."[289]

İbn Cüzey, *"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, onların nizamı bozulurdu"* (Enbiyâ 21/22) âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"İnsanların çoğu, 'Bu âyette, kelâmcıların söylediği gibi, eğer kâinatta iki ve daha fazla ilâh bulunsaydı, biri diğerine mâni olurdu şeklinde ifade edilen delil vardır' demektedir. Halbuki lafzın zâhirinden anlaşıldığına göre, onda bu delilden daha açık ve geçerli bir delil vardır."[290]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların,* 'Allah'ın ortakları ve çocukları var' şeklindeki *nitelemelerinden uzaktır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gaybı ve görülen her şeyi bilendir."* Yani Allah, gizli ve açık olanı bilir. Yahut Allah, kâinatın zâhirinden görünen her şeyi bildiği gibi, onun içinde bulunan ve insanlara gizli olan diğer her şeyi de bilir. *"Allah onların* kendisine *ortak koştuğu* putlardan ve diğer *şeylerden çok yücedir."* Şüphesiz Allah Teâlâ'nın ilâhlıkta ve her şeyi kaplayan ilminde tek olması, O'nun, bir ortağı olmasından yüce ve uzak olmasını gerektirmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

91-92. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Üç şey vardır ki birden fazla olunca nizam ve düzen bozulur. Bunlar, ilâh, sultan ve doktordur. Kâinatta birden fazla ilâh olsaydı, âlemin nizamı bozulurdu. Bir memlekette birden fazla sultan olsa, karışıklık ve fitne ile insanların düzeni bozulur. Aynı hastaya ve hastalığa bakan birden fazla doktor olsa, ilaç ve tedavi düzeni bozulur.

Doktor iki kısımdır. Biri, bedenleri tedavi eden doktor, diğeri de kalpleri tedavi eden doktordur. Kalpleri tedavi eden doktor, terbiye şeyhidir. Biri müridin birden çok şeyhi olduğu zaman, sevgisi dağıldığından ve aynı anda farklı tedavilerle yüz yüze geldiğinden terbiyesi bozulur. Mürid kalbini şeyhinden başka birine bağladığında, himmetini şeyhinde toplayamaz, hatta ondan bir hayır çıkmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[289] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/56.

[290] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/20.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İki kişi arasında paylaşılan bütün işlerin nizamı bozulur ve iki kişinin elinde güzel bir terbiye gerçekleşmez."[291]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak zatını, zındıkların hayal ettiği durumlardan uzak tuttu. Allah Teâlâ, yüce zatını varlıklara benzeten Müşebbihe'nin işaret ettiği bâtıl durumlardan da uzaktır. O'nun zatı, birliğinin mükemmelliği ile, iki ilâh inancına sahip olanların yanlış düşüncelerinden tamamen uzaktır. Varlığı ezelî olan bir zat, sonradan yaratılmış varlıklara nasıl mahal olur; çünkü bütün noksan sıfatlardan uzak ezelî zat, sonradan yaratılmış bir varlık için ezelî sıfatıyla tecelli ettiğinde, o varlık sanki yok gibi olur. Allah Teâlâ bütün vehim ve işaretlerden uzaktır."[292]

Azap ve Vesveseden Korunmanın Yolu

Cenâb-ı Hak, kâfirlere azap vaat ettikten sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin başına azap geldiğinde ondan kendisini koruması için dua etmesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ رَبِّ اِمَّا تُرِيَنِّى مَا يُوعَدُونَۙ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِى فِى الْقَوْمِ
الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَاِنَّا عَلٰٓى اَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ اِدْفَعْ بِالَّت۪ى
هِىَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَؕ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ
هَمَزَاتِ الشَّيَاط۪ينِۙ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ حَتّٰٓى اِذَا
جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِۙ ﴿٩٩﴾ لَعَلّ۪ٓى اَعْمَلُ صَالِحاً ف۪يمَا
تَرَكْتُ كَلَّاؕ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاؕ وَمِنْ وَرَٓائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

---

[291] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/259.

[292] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/567-568.

93-94. ***De ki: "Ey Rabbim! Onlara vaat edilen azabı bana göstereceksen, beni o zalim topluluğun içinde bulundurma."***

95. ***Bizim onlara vaat ettiğimiz azabı sana göstermeye elbette gücümüz yeter.***

96. ***Sen, kötülüğü en güzel şekilde sav. Biz onların*** *(zatım ve senin hakkında)* ***ileri sürdükleri asılsız iddiaları çok iyi biliriz.***

97. ***De ki: "Ey Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım."***

98. ***"Ey Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım."***

99-100. ***Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönder de ayrılmış olduğum doğru yolda salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği*** *(boş)* ***bir sözden ibarettir. Onların önünde, tekrar dirilecekleri güne kadar*** *(dünyaya dönmelerini engelleyen)* ***bir perde vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey Rabbim! Onlara vaat edilen azabı bana göstereceksen, beni o zalim topluluğun içinde bulundurma."* Yani dünyada onlara vaat ettiğin köklerini kazıyacak azabı bana muhakkak göstereceksen veya onlara vaat ettiğin ahiret azabını bana göstereceksen, içlerinde bulundukları azapta beni onlara yakın etme.

Bu âyette, onlara vaat edilen azabın ne kadar korkunç olduğu, ona hiç uğramayacak kimsenin dahi ondan Allah'a sığınması gerektiği bildirilmekte, ayrıca kâfirlerin azabı inkâr edişleri ve alay ederek hemen gelmesini istemeleri yadırganmaktadır.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nefsini kırıp zelil etmesi için böyle dua etmesini emretti.

Şöyle de denilmiştir: Kâfirlerin uğursuzluğu bazan kendilerinin dışındaki kimseleri de sarar. Şu âyette bildirildiği gibi:

"Öyle bir fitneden sakının ki o, sizden sadece zalimlere isabet etmez (zararı hepinize dokunur)" (Enfâl 8/25). Bunun için onlara gelecek azap ve âfetin bize dokunmaması için Allah'a sığınmamız gerekir.

Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], ümmeti içinde bir cezalandırma olacağını haber verdi, fakat kendisine onun vaktini bildirmedi, bunun için ona bu duayı yapmasını emretti."[293]

Bütün günahlardan korunmuş olan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın yapacağını bildiği bir şeyden kendisini korumasını istemesi câiz olduğu gibi, yapmayacağını bildiği bir hususta, kulluğunu göstermek ve Rabb'ine karşı tevazusunu ortaya koymak için O'ndan kendisini korumasını istemesi de câizdir.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurmaktadır: *"Bizim onlara vaat ettiğimiz azabı sana göstermeye elbette gücümüz yeter."* Fakat biz, onların bir kısmının yahut akrabalarından bazılarının iman edeceğini bildiğimiz için azabı erteliyoruz. Yahut biz, sen onların içinde bulunduğun için kendilerine azap etmiyoruz.

Bazıları şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, kâfirlere vaat ettiği azabı gösterdi. Bu azap, Bedir Savaşı'nda ve Mekke'nin fethinde başlarına gelen musibettir." Bu görüş doğru olmaktan uzaktır. Çünkü âyette bahsedilen azapla ilgili ilk akla gelen, kâfirlere vaat edilen azabın, onların köklerini kazıyacak korkunç bir azap olmasıdır. Bu azap, bir hikmet icabı Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde olmayacak bir azaptır.

Kâfirler, kendilerine yapılan bu azap vaadini alaya alarak ve onu inkâr ederek gülüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle emretti:

"Sen, kötülüğü, en güzel şekilde sav." Yani sana karşı yapılan kötü bir davranışı güzel bir davranış ile gider. Bu güzel davranış, o kimseyi affetmek ve ona güzelce karşılık vermektir; fakat bu yaptığı, dininin hafife alınmasına ve kendisini küçük düşürmeye götürmemelidir.

---

[293] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/111 (Beyrut 1988).

Âyet hakkında şöyle denilmiştir: Kötü iş, şirktir; en güzel iş ise, "Lâ ilâhe illallah" tevhididir.

Bir diğer açıklama şöyledir: Kötü iş, dinin haram kıldığı şeyleri yapmaktır; en güzel davranış ise bu kötülütten sakındırmaktır.

Bu âyetin, kâfirlerle cihad âyetiyle hükmünün kaldırıldığı söylenmiştir. Onun muhkem (hükmünün kaldırılmayıp yürürlükte) olduğunu söyleyenler de olmuştur; çünkü insanları idare etmek dinimizce emredilmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette, güzel ahlâk ve onun kapsamına giren şeyler emredildi. Bu manada âyetin hükmü devam etmektedir. Kâfirleri kendi haline terketmek ve benzeri durumlara gelince, bunların hükmü cihad âyetiyle kaldırılmıştır."[294]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Biz onların,* Allah'a şirk ve çocuk isnat etmek gibi *ileri sürdükleri asılsız iddiaları çok iyi biliriz.*" Yahut seni, sihirbazlıkla ve sende bulunmayan vasıflarla tanıtmalarını çok iyi biliriz ve onlara, bu yaptıklarının cezasını veririz.

Bu âyette kâfirlere bir tehdit vardır. Onda ayrıca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli, bütün işlerini Allah Teâlâ'ya havale etmeye ve O'nun her şeyi bilmesiyle yetinmesine yönlendirme mevcuttur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım.*" Yani şeytanın kötü şeylere sevkeden vesveselerinden sana sığınırım. Bu sığınılacak şeylerin kapsamına, kötülüğü iyilikle savmanın aksi olan davranışlar da girmektedir. Şeytanların vesveseleri çok değişik olduğu için kelime, "vesveseleri" şeklinde çoğul olarak söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım.*" Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine yalvarıp yakararak şeytanların dürtme ve vesveselerinden kendisine sığınmasını emretti ve ayrıca şeytanların hiçbir durumda kendisiyle birlikte bulunmaması için kendisine sığınmasını emretti. Bunu, onlarla birlikte bulunmaktan son derece sakınması için yaptı.

---

[294] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/155 (Beyrut 1993).

Âyete şu manalar da verilmiştir: Rabbim! Kur'an okurken veya namazda veyahut ruhum alınırken şeytanların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım.

Her iki âyette "eûzü"nün (sığınma lafzının) tekrar edilmesi, emredilen şeye son derece önem verildiğini göstermek içindir.

Kâfirler Cenâb-ı Hakk'ı, zatına layık olmayan şirk türü şeylerle nitelemeye devam edip dururlar. *"Nihayet onlardan birine ölüm gelir."* Yani onlar, ölene kadar müşrik olarak devam ederler. Onlara, geri çevrilmesi mümkün olmayan ölüm geldiğinde ve ahiret halleri gözüktüğünde, terkettiği iman ve taatten dolayı üzüntüsünü dile getirerek der ki:

"Rabbim! Beni dünyaya geri gönder de terkettiğim imana girip salih bir amel yapayım." Yahut terkettiğim dünyada salih bir amel yapayım. Çünkü o, dünyayı terkedip ahirete göçmüştür.

Katâde[295] demiştir ki: "Bu kimse, ailesine ve aşiretine dönmeyi temenni etmedi, fakat terkettiği hayırlı şeyleri yaparak kusurunu gidermeyi temenni etti."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Mümin (vefat anında) melekleri görünce, melekler ona,

'Seni dünyaya döndürelim mi?' diye sorarlar; mümin,

'Beni gam ve hüzünlerle dolu yere mi döndüreceksiniz? Beni Allah Teâlâ'ya götürün' der. Kâfire gelince, o meleklere,

'Beni geri döndürün de salih bir amel yapayım' der."[296]

Müfessir Kurtubî demiştir ki: "Ölüm anında geri dönme isteği, sadece kâfirlere mahsus değildir; Münâfikûn sûresinin 10. âyetinde bahsedildiği gibi, bazan müminler de dünyaya geri dönmek isterler. Bu âyet, ölen herkesin, kendisinin Allah'ın dostlarından mı yoksa düşmanlarından mı olduğunu bilmeden ölmeyeceğine delildir. Böyle olmasaydı, geri dönmeyi istemezdi. Herkes bunu, ölüm gerçekleşmeden ve onun tadını tatmadan bilir."[297]

---

[295] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[296] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/107 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/114.

Hâşiye sahibi Fâsî[298] demiştir ki: "Herhalde hadiste bahsedilen durum yani ölen kimsenin dünyaya değil, Mevlâ'ya dönmek istemesi, kâmil müminler içindir; kusur içindeki kimseler için değildir. Âyetteki durum da kâmil müminlerin dışındaki kimseler içindir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hayır!* Onun için asla dünyaya geri dönüş yoktur." Bu ifade, onun geri dönüş isteğine bir ret olup bunun imkânsız olduğunu bildirmektedir.

"Onun,'Beni geri döndürün de salih bir amel yapayım' sözü, *sadece, onun söylediği,* hakikati olmayan, boş ve faydasız *bir sözden ibarettir;* çünkü onun olması mümkün değildir."

Âyete şu mana da verilmiştir: Bu, onun, üzüntü ve pişmanlık kendisini sardığında ona karşı sükût etmeye güç yetiremeyip söylemek zorunda kaldığı bir sözdür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların önünde, tekrar dirilecekleri güne* yani kıyamet gününe *kadar,* onlarla dünyaya dönmelerinin arasında engel olan *bir berzah* (perde) *vardır."* Böylece, onların dünyaya dönme konusunda tam manasıyla ümitsiz bırakılmasıdır; çünkü o, kıyamet gününe kadar dünyaya dönüşün olmadığını, o gün dönüşün sadece ahiret hayatına olduğunu anlayınca, ondan bütün ümidini keser. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[297] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/138.

[298] Burada geçen *Hâşiye* sahibi, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1039/1626). Hâşiye, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış olup İbn Acîbe'nin tefsirinde kullandığı temel kaynaklarından biridir (Mütercim).

93-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kendisine emrettiği gibi Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Allah Teâlâ'ya ne şekilde yalvarıp yakarmış ise bütün ârifler ve kalbi uyanık kimseler de aynı şekilde yalvarıp yakarırlar. Ârif der ki:

"Rabbim, dünyanın yıkılıp ahiretin başladığı anda gafillere ve taat konusunda tembel davranan kimselere vaat edilen esef ve pişmanlığı bana göstereceksen, beni zalimlerin arasında bulundurma. Yani beni onların hal ve yollarında bulundurma ki onlarla birlikte ben de pişmanlık çekenlerden olmayayım."

Yüce Allah'ın kulları içinden seçtiği velilerde olduğu gibi ârife de Allah yolunda eziyet edildiği zaman, kendisine şöyle denir: "Sen kötülüğü en güzel davranış ile sav. Kötülüğe iyilikle karşılık ver. Nefsin için intikam almaktan sakın. Eğer nefsin harekete geçip kendisine kötülük eden kimseden intikam almaya kalkarsa şeytanların vesveselerinden Allah'a sığın. Nefsi adına intikam peşine düşmek, gaflet içindeki kimselerin halidir. Onlar, sürekli gaflet içinde ve nefislerinin elinde esir olduklarından bu hâle ömürlerinin sonuna kadar devam ederler. Sonunda kendilerine ölüm hali gelince, Allah'tan geri dönmeyi isterler. Heyhât, heyhât. Bu olacak iş değil. Âyette belirtildiği gibi onun söylediği boş bir sözden ibarettir. Onların önünde, kıyamete kadar dünyaya geri dönmelerine engel olacak bir berzah, perde vardır (bk. Mü'minûn 23/100).

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*Sizden her biri, ölüm anında muhakkak pişman olacak. Ölen kimse iyi biri ise, 'Keşke iyiliğimi biraz daha artırsaydım' diye pişman olur; kötü biri ise, 'Keşke tövbe etseydim, günahtan elimi çekseydim' diye pişman olur.*"[299]

Bunun için, kalbi uyanık ârifler, Mevlâ'larına taat yolunda kemerlerini bağlayıp kollarını sıvayarak işe koyuldular, bütün vakitlerini kendilerini yüce sevgililerine yaklaştıracak salih amellerle mâmur ettiler, bu alanda bütün güçleriyle yarıştılar. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

---

[299] Aynı konuda biraz daha uzunca bir hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 58 (nr. 2403).

"Hayırlı söz ve işlerle öne geçmeye bak öne. Nefsini, hayırda geri kalmışların yaşayacağı esef ve pişmanlıktan sakındır!"

İbadet ehlinden biri, evinde bir kabir kazmıştı. Yatsı namazını kılınca onun içine girer, *"Dedi ki: Rabbim, beni dünyaya geri gönder de salih bir amel yapayım"* âyetini okur ve nefsine,

"Nefsim, sen bir gün geri dönmek isteyeceksin, fakat buna imkân bulamayacaksın. Bugün sen geri dönme imkânına sahipsin; haydi, seninle amel arasına bir engel konmadan Mevlâ'nın hizmetine kalk!" derdi ve kabirden çıkar geceyi namaz kılarak geçirirdi. Kalbi uyanık kimselerin hali böyledir. Onlar, hazırlık fırsatını kaçırmadan önce, pişmanlık ve gayretle ameli öne alırlar. Allah Teâlâ, taatini ganimet bilmede ve huzuruna yaklaştıracak işlere koşmada bizlere yardım etsin. Âmin.

Kıyametin Korkunç Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, geleceği vaat edilen kıyametin korkunç hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلَٓا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ
ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ
الَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فِى جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ
فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾ اَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

101. ***Sûra üfürüldüğü zaman, o gün, aralarında (kendilerine fayda veren) bir nesep bağı kalmaz ve birbirlerini soramazlar da.***

102. ***Artık kimin tartıları ağır gelirse onlar, gerçekten kurtuluşa erenlerdir.***

103. ***Kimin tartıları hafif gelirse onlar da gerçekten kendilerini ziyana uğratanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.***

104. ***Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada dudakları sarkmış çirkin bir vaziyette kalırlar.***

105. ***Allah onlara, "Âyetlerim size okunuyordu, siz ise onları yalanlıyordunuz değil mi?" der.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kıyamet için *sûra üfürüldüğü zaman.*" Bu, yeniden dirilip kabirlerden ayağa kalmak için üfürülen sûrdur. Bunun, ruhların cesetlere üfürülmesi olduğunu söyleyenler de olmuştur. Âyet şöyle devam ediyor:

"*O gün, aralarında* kendilerine fayda veren *bir nesep bağı kalmaz.*" Çünkü yaşanan şeylerden kaynaklanan dehşetten dolayı aralarındaki birbirlerine acıma ve şefkat duygusu yok olup gider. Öyle ki insan kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğlundan kaçar.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ahirette kimse, dünyada övündüğü gibi nesep ve mevkii ile övünemez."[300]

Âyet şöyle bitiyor: "*Birbirlerini soramazlar da.*" O anda, herkes kendisi ile meşgul olduğundan birbirlerinin halini soramazlar. Allah Teâlâ'nın, "*Birbirlerine yönelip (hesap) sorarlar*" (Sâffât 37/27) âyeti, bu âyetle çelişmez. Çünkü onların, sükût edip bir şey konuşmamaları sûra ikinci kez üflenmenin başındadır; birbirleriyle konuşmaları ise daha sonradır. Zira kıyamet gününde değişik durumlar vardır. Bir durumda halk şaşkınlık içinde kalıp birbirlerine hiçbir şey soramazlar; diğer bir durumda ise ayılıp kendilerine gelirler, birbirlerine yönelip sorarlar.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: Bu âyette kastedilen birinci sûra üflemedir. Sûra üflenince insanlar dehşetinden kendinden geçip bayılır. Âyette geçtiği gibi, "*O gün, aralarında bir nesep bağı kalmaz ve birbirlerini soramazlar da.*" Sonra âyette geçtiği gibi, "*Sûra diğer bir kez üfürülür; o anda onlar ayağa kalkıp sağa sola bakınırlar*" (Zümer 39/68). O zaman, diğer âyette belirtildiği gibi, *"Birbirlerine yönelip sorarlar"* (Sâffât 37/27). Bunu Sa'lebî nakletmiştir.[301]

---

[300] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/335 (Beyrut 2004).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Artık kimin tartıları ağır gelirse,* yani geçerli iman ve salih amellerden oluşan iyilik tartıları ağır gelirse *onlar, gerçekten kurtuluşa erenlerdir.* Onlar, bütün aranan güzel şeylere ulaşan ve bütün korkulan şeylerden kurtulan kimselerdir.

"Kimin tartıları hafif gelirse, yani kimin tartılacak geçerli bir imanı ve salih bir ameli yoksa o kâfirdir. Şu âyet bunu gösteriyor:

"O kâfirler için kıyamet gününde bir tartı kurmayız" (Kehf 18/105). Bu konudaki açıklama orada geçti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte onlar, gerçekten kendilerini ziyana uğratanlardır."* Onlar, nefislerini kemale erdirecekleri vakitlerini boşa harcadılar ve nefsin kemale ermesi için verilen istidatlarını iptal ettiler. *"Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır."*

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet gününde bir kölenin veya câriyenin (erkek yahut kadının) elinden tutulup getirilir, önceki ve sonraki bütün insanların önünde ayakta tutulur. Bir melek, 'Bu, filan oğlu filandır. Kimin onda bir hakkı varsa hakkını almaya gelsin" diye seslenir. O anda bir kadın oğlunda, kocasında, babasında veya kardeşinde alacağı bir hakkının olmasını ister, bundan çok hoşlanır." İbn Mesud [radıyallahu anh] daha sonra, *"O gün, aralarında bir nesep bağı kalmaz ve birbirlerini soramazlar da"* âyetini okudu. Ve sözüne şöyle devam etti: "Sonra Cenâb-ı Hak, üzerinde insanların hakları bulunan kula,

"Bunlara haklarını ver!" buyurur. Kul,

"Rabbim, dünya fâni oldu, ben onlara nereden neyi vereyim?" der. O zaman Allah Teâlâ meleklere,

"Bunun iyiliklerinden alın, herkese bundan alacağı miktarda iyiliklerinden verin!" buyurur.[302]

---

[301] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/335-336; ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/117.

[302] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/113; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/336; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/117.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateş yüzlerini yalar,* yakar *ve onlar orada dudakları sarkmış çirkin bir vaziyette kalırlar."* Ateş onların bütün vücutlarını yaktığı halde, yüzün özel olarak dile getirilmesi onun en şerefli âza olmasındandır. Onların yüzleri, ateşin şiddetli hararetinden dolayı çok çirkin bir hal alır. Bu durum, dudakların yukarı ve aşağı sarkıp dişlerin sırıtır vaziyette ortaya çıkmasıdır. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyetteki durum sorulunca, şöyle buyurmuştur:

"Ateş, yüzlerini kızartır, üst dudak soyulup yukarı doğru toplanır, öyle ki başın ortasına kadar gelir. Alt dudak ise sarkıp göbeğe kadar iner."[303]

Kendilerini kınamak ve başlarına gelen bu durumu hak etmelerine sebep olan şeyi hatırlatmak için onlara şöyle denir:

"Dünyada, Kur'an *âyetlerim size okunuyordu,* siz o zaman onları yalanlıyordunuz, değil mi? Öyle ise onu yalanlamanızın cezasını tadın!"

Allah Teâlâ'dan hayırlı işlerde muvaffak olmak ve hidayet isteriz.

101-105. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakîm et-Tirmizî[304] demiştir ki: "Kıyamet günü bütün nesepler, soy bağları kesilir; sadece Rabb'inin kulluğunda geçerli ve sağlam bir bağı olan kimsenin bağı kesilmez. Çünkü bu bağ, ebediyen kesilip kopmaz. İşte kendisiyle övünülecek bağ budur; yoksa kendi cinsinden baba, anne ve çocuklarla oluşan bağ değildir."

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ârifler, Cenâb-ı Hakk'ı ve O'nun her tarafa yayılmış ihsanlarını müşahede ettiklerinde, bütün varlıkları ile O'na bağlanırlar. Bu, ilâhî marifet, ezelî sevgi ve kudsî seçilmeyle oluşan bir bağdır; ârifler arştan yere, onun dışında hiçbir şeyle iftihar etmezler ve içinde oldukları güzellikle meşgul olarak başka bir şey istemezler."[305]

---

[303] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/337; Tirmizî, Cehennem, 5; Ahmed, *Müsned,* 3/88.

[304] Hakîm et-Tirmizi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan (v. 320/932), velilik ve tasavvuf alanındaki eserleriyle tanınan veli, muhaddis, kelâmcı, hikmet sahibi bir zattır. Dinin hikmet yönünü geniş ölçüde araştırdığı ve bu alanda eserler yazdığı için "Hakîm" diye anılmıştır. Onun, *Hatmü'l-Evliyâ, İlelü'ş-Şeria, Nevâdirü'l-Usûl, Beyânü'l-Fark beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fuâd ve'l-Lüb, Hakikatü'l-Âdemiyyîn, el-Menhiyyât, İlmü'l-Evliyâ* adlı eserleri meşhurdur (bk. Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ,* 8/439-442; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye,* 2/245-246; Abdülfettâh Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", *DİA,* 15/196-199.

Bu iki şeyhin (Hakîm et-Tirmizî ile Vertecübî'nin) dediklerinin manası şudur: Kulun, yüce Mevlâ'sına bağı sahih ve sağlam olur, bütün varlığı ile O'na bağlanır ve O'nun dışındaki her şeyi kalbinden atarsa O'nunla olan bağı kopmaz, sevgisi ve ünsiyeti (yakınlığı) devam eder. Kim Allah'tan başkasına bağlanır ve O'nun dışındaki birini severse bu bağ kesilir ve kopar.

Kesilmeden devam eden bağlardan biri de Allah dostlarıyla olan bağ, onları sevmek ve kendilerine hizmet etmektir. Bu, hakikatte Allah Teâlâ'ya bir bağlanmadır; zira Allah dostu ile kurulan bu bağ, Allah'ı tanımaya ve O'na gerçek kulluğu yapmaya vesiledir. Bu durumda o, Allah'a kulluğun kapsamına giren bir ameldir. Kim Allah dostlarına bağlanırsa hakikatte Allah'a bağlanmış olur. Kim onları severse Allah'ı sevmiş olur. Çünkü Allah'ın dostlarını sevmek ve onlarla birlikte bulunmak, insanı Allah'ın sevgisine ve rızasına götürür. Onlar, kıyamet gününde Rahmân'ın sağında (özel kürsüler üzerinde) bulunan kimselerdir. Onların nuru bütün insanları kaplar. Allah katındaki derecelerinden dolayı peygamberler ve şehidler, onlara takdir ve hayranlıkla bakarlar. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), "Allah'ın dostları kimdir?" diye sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Onlar, değişik kabilelerden sırf Allah'ın zikri ve sevgisi üzere bir araya gelmiş kimselerdir."[306]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[305] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/569.

[306] Bu konuda benzer bir hadis için bk. Ebû Davud, Büyû', 75. Bu konudaki değişik hadisler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/370-373.

Cehennemliklerin Cevabı

Cenâb-ı Hak sonra, cehennemliklerin cevabından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا
مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ اِنَّهُ
كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِى يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ
الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتّٰى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرِى وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ
تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ اِنِّى جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا اَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ
كَمْ لَبِثْتُمْ فِى الْاَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ
فَسْـَٔلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا لَوْ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

106. *Cehennemlikler dediler ki: "Rabbimiz! Azgınlığımız bize galip geldi ve sapkın bir toplum olduk."*

107. *"Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer (tekrar inkâr ve isyana) dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz."*

108. *Allah dedi ki: "Susup kalın orada, artık benimle konuşmayın!"*

109. *"Kullarımdan bir grup, 'Rabbimiz! Biz iman ettik, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın' diyordu."*

110. *"Siz ise onlarla alay ettiniz. Öyle ki onlarla uğraşmanız size benim zikrimi unutturdu; sizler onlara gülüp duruyordunuz."*

111. *"Bugün ben onlara sabretmelerine karşılık mükâfatlarını verdim; şüphesiz onlar muratlarına erenlerdir."*

112. ***Allah, "Yeryüzünde kaç sene kaldınız?" diye sordu.***

113. ***Onlar, "Bir gün ya da bir günden daha az bir süre kaldık; hesap imkânı olanlara sor" dediler.***

114. ***Allah şöyle dedi: "Çok az bir zaman kaldınız. Keşke bilmiş olsaydınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Cehennemlikler dediler ki: Rabbimiz! Azgınlığımız bize galip geldi."* Yani bizim kendi kötü irademizle tercih ettiğimiz bedbahtlık hali bizi tamamen sardı, böylece yaptığımız kötü amellerle cehennemlik olduk.

Buradaki bedbahtlık halini, ezelde verilen ilâhî hükme hamletmek (yani bize ezeldeki hüküm galip geldi ve onun için cehennemlik olduk demek) doğru değildir. Onlar, ezelde verilen bir hükmü kendilerinden savmakla yükümlü değiller; çünkü bu onların tercihinde değildir.

Cehennemliklerin sözleri şöyle bitiyor: *"Ve* doğru yoldan *sapan bir toplum olduk;* bunun için hakkı yalanladık."

Gördüğün gibi onların bu sözü, başlarına gelen şeyin yaptıkları kötü işlerden kaynaklandığını bizzat kendileri tarafından bir itiraftır. Onun, kendilerine ezelde yazılan şekavet (cehennemlik) hükmünün kendilerine galip gelmesine bir itiraz olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onlar hakkındaki cehennemlik hükmünü, onların bunu, hikmet âlemindeki zâhirî duruma göre, kendi tercihleri ile yapacaklarını bildiği için yazmıştır. Bu durumda onların itirafı, kendi tercihleri ile yaptıkları işlerle ilgilidir, yoksa haklarında önceden yazılan ilâhî hükümle ilgili değildir.

Cehennemlikler sonra şöyle dediler: *"Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer* tekrar inkâr ve isyana *dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz."* Yani bizi cehennemden çıkarıp dünyaya geri gönder; şayet bundan sonra, daha önce yapmakta olduğumuz inkâr ve isyanlara geri dönersek, o zaman biz, zulümde haddi aşmış kimseler oluruz.

Eğer onlar, yaptıkları şeyleri yapmaya (kaderden dolayı) mecbur olduklarına inansalardı, dünyaya geri dönmeyi istemezler, iman edip taat yapmaya söz vermezlerdi.

Kurtubî demiştir ki: "Onlar, ölüm anında dünyaya geri dönmeyi istedikleri gibi cehennemi görünce de geri dönmeyi istediler."[307]

Cenâb-ı Hak onlara, bin sene sonra şu şekilde cevap verdi: *"Susup kalın orada."* Ateşte zelil ve alçak bir halde susup kalın, köpeklerin sinip kalması gibi orada kalın. "Ateşten çıkmak ve dünyaya dönmek isteyerek *benimle konuşmayın!"* Yahut sizden azabın kalkması için benimle konuşmayın; o sizden kaldırılmaz ve hafifletilmez.

Rivayet edildiğine göre bu, onların konuştukları son sözdür. Artık bundan sonra, horultu ve inilitiden başka bir konuşma yoktur. Onlar köpek uluması gibi sesler çıkarırlar, sözlerini kendileri anlamadığı gibi işiten tarafından da bir şey anlaşılmaz.

Bazıları, aşağıdaki âyetlerde gelecek konuşmaların bu görüşü reddettiğini söylemiştir, fakat onlara şöyle cevap verilir: Aşağıdaki konuşmalar, Allah Teâlâ'nın onlara, *"Susun orada, benimle konuşmayın"* demesinden önce olur, sonra bu hitap gelir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu azabı hak edişlerinin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Kullarımdan bir grup,* dünyada, *'Rabbimiz! İman ettik, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın' diyordu.* Siz ise onlarla alay ettiniz." Bunlar, müminlerdir. Yahut Allah hepsinden razı olsun, onlar, Sahabe-i kirâm veya ashâb-ı Suffe'dir. Yani siz onları alay konusu ettiniz ve kendileriyle alay ederek uğraşıp durdunuz. *Hatta,* onlarla çok uğraşmanız ve kendileriyle alay etmeniz, *size benim zikrimi unutturdu;* dostlarım hakkında benden korkmadınız, *sizler onlara gülüp duruyordunuz."* Bu durum, alay etmede son noktadır.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Bugün ben onlara, sizin eziyetlerinize *sabretmelerine karşılık mükâfatlarını verdim;* şüphesiz onlar, her istediklerine ulaşarak *muratlarına erenlerdir;* siz ise böyle değilsiniz."

---

[307] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/141.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah Teâlâ veya görevli melek, '*Allah'tan kendisine dönmek istediğiniz yeryüzünde kaç sene kaldınız?" diye sordu. Onlar,*

'Bir gün ya da bir günden daha az bir süre kaldık' dediler." Onlar, cehennemdeki ebedî kalışlarına nisbetle, dünyadaki kalışlarını çok az buldular; çünkü sıkıntı içinde olan kimse, sıkıntı çektiği günleri uzun bulur; rahatlık ve afiyet günleri ise kendisine kısa gelir. Sözlerine şöyle devam ettiler:

"Hesap yapma imkânı olanları sor." Yani saymasını bilen ve buna imkân bulan kimselere sor; şu anda başımıza gelen şiddetli azap bizi saymaktan ve hesap yapmaktan uzak tutmaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Dünyada ne kadar kaldığımızı, kulların ömürlerini ve amellerini sayıp tesbit eden meleklere sor.

"Allah Teâlâ veya melek, onların sözlerini tasdik ederek şöyle *dedi: Çok az bir zaman kaldınız."* Yani dünyada sadece kısa bir süre kaldınız yahut daha sonrasına nisbetle çok az kaldınız.

"*Keşke* bir şey *bilmiş olsaydınız."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer ilim sahibi olsaydınız, dünyada çok kaldığınızı bilirdiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

106-114. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah için birbirini sevenler, Allah'ın zikrinde, sevgisinde ve marifetini talepte bir araya gelenler, diğer insanlardan ayrılıp ortaya çıktıklarında, nurları ve sırlarıyla tanındıklarında, hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde arşın gölgesinde toplandıklarında ve onları inkâr eden tembel kimseler hesap vermenin üzüntüsü içinde kıvranırken onları gördüklerinde, hal lisanıyla veya sözlü olarak derler ki:

"Rabbimiz, şekavet halimiz (bedbahtlığımız) bize galip geldi; bunun için bu dostlarınla birlikte olamadık. Bizler, doğru yoldan sapmış bir topluluk olduk. Rabbimiz, bizi bu üzüntüden kurtar ve dünyaya geri gönder; eğer ibadette tembelliğe geri döner ve velilerini inkâr edersek, biz gerçekten zalim kimseleriz." Onlara şöyle denir:

"Orada susup kalın! Geri dönüş fırsatı gitti. Kullarımdan, gönlünü dünyadan çekip hak yola giren ve sadece Allah'a bağlanan sûfîlerin kıyafetine bürünen bir grup,

'Rabbimiz, biz, senin tarafından seçilmiş velilerinin yoluna iman ettik ve ona girdik; bizi affet, kötülüklerimizi ört. Bize rahmetinle merhamet et; öyle ki bu rahmet bizi senin huzuruna ulaştırsın. Sen, merhamet edenlerin en hayırlısısın' derlerdi. Siz ise onları alaya aldınız, sürekli onları tenkitle uğraştınız. Bu haliniz size, benim zikrimi unutturdu. Sizler, onların haline bakıp gülüyordunuz. Ben bugün onlara, sabretmelerine karşılık mükâfatlarını verdim. Şüphesiz onlar, zatımı müşahede, dostlarıma yakınlık, huzurumda yakınlık elde etmiş peygamberlerin ve sıddıkların derecelerinde cemalimin sonsuz güzelliğini seyir ile keyif ederek muratlarına ermiş kimselerdir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, dostlarına düşmanlık yapan kimselerden, dostlarının gönlünü hoş edecek şekilde intikam alır. Bu, Hak Teâlâ'nın hesaplaşmasıdır. Onlara der ki: Velilerimden bir grup beni methedip sena ederlerdi; beni överek ve methederek anlatırlardı. Siz ise onları alaya aldınız. Bugün onlara mükâfatlarını vereceğim, sizden ise intikam alacağım!"[308]

Allah Teâlâ'nın, *"Dünyada ne kadar kaldınız?"* âyeti hakkında deriz ki: Şunu iyi bil: Kulun ömrü bittiğinde, dünyanın bütün günleri kısa gelir, ölen insanın gözünde tek bir gün ve günün bir kısmı kadar olur. Eğer kul, ölümden sonra rahata ulaşırsa dünyadaki yorgunluk günlerini unutur, ondan uzaklaşır, hepsi görülen karışık rüyalar gibi olur. Şayet ölen kul, ölümünden sonra yorgunluk ve sıkıntı içine düşerse dünyadaki bütün rahatlığını unutur, hepsi bir rüya gibi olur.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Bir şey, her ne kadar çok olsa da ondan üstün olan şeye göre, noksanlaşır ve azalır. İnsanların yerin altında kalış müddetleri de böyledir. Eğer kabirlerinde rahatlık içinde iseler, kıyamet gününde karşılaştıkları rahatlığın yanında çok az kalır. Şayet insan, kabrinde sıkıntı içindeyse, kıyamet gününde gördüğü dehşetin yanında bu sıkıntı yok olup gider; çünkü kıyamet gününde kâfirler için hiç bitmeyen can yakıcı azaplar vardır."

---

[308] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/262. Mana, *Letâifü'l-İşârât'a* göre verildi (Mütercim).

İnsan Boş Yere Yaratılmadı

Cenâb-ı Hak sonra, kıyamet gününde kâfirlere yaptığı kınamayı tamamlayarak şöyle buyurdu:

اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثاً وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى
اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَنْ يَدْعُ
مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَۙ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهٖۙ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهٖۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

115. *"Sizi boş yere yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"*

116. *Gerçek mülk sahibi olan Allah yücedir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, bereketli yüce arşın Rabb'idir.*

117. *Kim, hakkında hiçbir delili olmadığı halde Allah ile birlikte başka bir ilâha taparsa onun hesabı sadece Rabb'i katındadır. Şüphesiz kâfirler kurtuluşa eremezler.*

118. *De ki: "Rabbim! Beni bağışla, merhamet et; sen merhamet edenlerin en hayırlısısın!"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizi*, yaratmada ve ortaya çıkarmada hikmetsiz olarak *boş yere yarattığımızı mı sandınız* da öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiniz? *Siz ayrıca*, hesap ve karşılık için *bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* Bilakis biz sizi, kullukla mükellef olarak yarattık; sonra bize döndürülürsünüz, iyilere mükâfatını veririz, kötüleri ise cezalandırırız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah*, abes bir şey yaratmaktan *yücedir."* Bu, Cenâb-ı Hakk'ı ve yaptığı işleri yüceltmektir. O kulları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunur; hikmetinin gerektirdiği şekilde yoktan var eder, öldürüp tekrar diriltir, sevap verir, azap eder. O, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde mahlûkata benzemekten uzak ve yücedir. Cenâb-ı Hak ayrıca hikmetsiz, faydasız ve güzel olmayan bir iş yapmaktan da yüce ve uzaktır.

"O, gerçek mülk sahibidir." O, yoktan var etme, var olanı yok etme, diriltme, öldürme, azap etme, mükâfat verme yönüyle, her yönden mülkiyet ve hâkimiyetin kendisine ait olduğu bir sultandır. O'nun dışındaki her şey, O'nun mülkü olup ilâhî hükmü altında boyun eğmiştir.

"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." Onun dışındaki her şey O'nun kuludur. *"O, bereketli yüce arşın Rabb'idir."* Allah Teâlâ, arşın Rabb'i olduğuna göre, elbette şeref, derece ve büyüklük olarak onun altında olan diğer varlıkların da Rabb'idir.

Arşın bereketli olarak tanımlanması şu sebeplerden olabilir: Vahiy arştan inmektedir. Kur'ân-ı Kerîm de bu vahye dahildir. Yine ondan hayır ve bereket inmektedir. Yahut arş, ikram ve ihsan edenlerin en cömerdi olan yüce Allah'a nisbet edildiği için, ona "bereketli arş" denmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim*, yaptığı ibadetin sahih olduğuna dair hiçbir delili bulunmadığı halde, *Allah ile birlikte başka bir ilâha*, tek olarak veya Allah'a ortak koşarak *taparsa ..."*

Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Hakkında delil olmayan bir şeyi din diye yaşamak yanlıştır. Bozulmamış akılların yanlış olduğuna şahit olduğu şeyleri din diye kabul etmenin ne derece yanlış olduğunu siz düşünün!

Âyetin devamı şöyledir: *"Onun hesabı sadece Rabb'i katındadır."* Allah ona hak ettiği karşılığı verir. *"Şüphesiz kâfirler kurtuluşa eremezler."* Onlar için hiçbir kazanç ve kurtuluş yoktur.

Sûre-i kerime, müminlerin kurtuluşundan bahsederek başladı, kâfirlerin kurtuluşa eremeyeceğini bildirerek bitti. Bu, imana, onun kalpte sabit kalmasını ve artıp gelişmesini temin eden şeylere teşvik etmek için yapıldı. İmanı kalpte sabit tutup artıran şeyler, Kur'ân-ı Hakîm'in ve yüce Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeylere sımsıkı sarılmaktır. Güzel felahın elde edilmesi için bu gereklidir.

Cenâb-ı Hak sonra bize, kendisinden mağfiretini ve rahmetini istememizi öğretti; çünkü isyanların uğursuzluğu insanı kötü âkıbete götürür. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"De ki: Rabbim! Beni bağışla, bana merhamet et; sen merhamet edenlerin en hayırlısısın!"

Âyette şu bildirilmektedir: Mağfiret ve rahmet, dinî işlerin en mühimlerindendir. Öyle ki Cenâb-ı Hak, geçmiş ve gelecek günahları affedilmiş olan Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] bile onları istemeyi emretti. Onun dışındaki kimseler için durum nasıl olur düşünün! Kendimiz, kardeşlerimiz ve bütün müslümanlar için Allah'tan sonsuz mağfiretini ve rahmetini istiyoruz. Âmin.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] hastalanmış birinin yanına uğradı. Onun kulağına, *"Sizi boş yere yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* âyetinden sûrenin sonuna kadar olan dört âyeti okudu. Hasta o anda iyileşti. Durumu haber alan Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] İbn Mesud'a,

"Onun kulağına ne okudun?" diye sordu. O da ne yaptığını söyledi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki eğer yakînen inanan bir mümin onları bir dağa okusa dağ yerinden oynardı"[309] buyurdu.

115-118. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kâinatı sadece kendisiyle tanınmak, onda zatının sırlarını ve sıfatlarının nurlarını ortaya çıkarmak için yarattı. Kudsî bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ben bilinmeyen bir hazine idim; bilinmeyi istedim, bunun için insanları yarattım. Böylece onlara kendimi tanıttım; onlar benimle beni tanımış oldular."

Mahlûkatın yaratılmasında çok güzel hikmetler ve şaşılacak sırlar mevcuttur; onları bütünüyle sadece, mahlûkatı yaratan ve hayatlarını düzene koyan yüce Allah bilir.

Mahlûkattan bazıları vardır ki Allah Teâlâ onları, rahmetinin, kereminin ve ihsanının eserlerini ortaya çıkarmak için yaratmıştır; bunlar iman ve taat ehli kimselerdir.

Allah Teâlâ onlardan bazılarını, hilmini ve affını ortaya çıkarmak için yaratmıştır. Onlar, isyana dalan kimselerdir.

Allah Teâlâ onlardan bazılarını, kendilerinde adalet, kahır ve azabını göstermek için yaratmıştır; onlar, hakkı inkâr edenler ve haddi aşanlardır.

Âriflerden Hakîm et-Tirmizî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ insanları, kendisine kulluk etmeleri için yarattı. Onlar ibadet yaptıklarında Allah kendilerini mükafatlandırır; ibadeti terkedince ise cezalandırır. Eğer insanlar Allah'a kulluk ederse bugün O'nun kulu olurlar, dünyanın köleliğinden kurtulurlar, selâm yurdu cennette de sultan olurlar. Allah'a ibadeti terkedenler ise bugün dünyada itibardan düşmüş, kınanmış, kaçak köledirler; yarın ahirette ise ateş tabakaları arasında cehennem hapishanelerinde ceza gören düşmanlardır."

---

[309] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/38 (Beyrut 2002); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5045; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 625; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/122.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ, kâinatı sadece Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şerefini göstermek için yarattı; o da Allah'ın nurundan yaratıldı."

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: Ey Meryem oğlu İsa, Muhammed'e iman et, ümmetine de ona iman etmelerini emret. Eğer Muhammed olmasaydı, Âdem'i yaratmazdım. Eğer Muhammed olmasaydı, cennet ve cehennemi yaratmazdım."[310]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'a şirk koşanın hesabını ahirette yüce Allah görecektir; onun azabı da dünyada Allah tarafından verilecektir. Bu azap, onun kalbine konulan cehalettir. Bu cehaletten dolayı o, Allah ile birlikte başkasına ibadete razı oldu. Müşriklerin, *'Biz o putlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz'* (Zümer 39/3) sözleri, aklî bir delile dayanmadan, hakkında sağlam bir haberin ve naklin şahitliği bulunmadan söylenmiş bir sözdür. O yalnızca bir yalan ve iftiradır, herhangi bir delilin desteklemediği yanlış bir sözdür."[311]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Her türlü hamd ve övgü, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.

Mü'minûn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[310] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/340.

[311] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/264.

(24) NÛR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Nûr sûresi Medine'de inmiştir; altmış dört âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûre, Allah'ın rahmetini isteme emriyle bitti. Bu sûrede ise hadlerin (işlenen suçlara yönelik Allah'ın koyduğu cezaların) uygulanması emredildi. Gerçekten hadlerin uygulanması, yüce Allah'ın rahmetinin eseridir; çünkü suçlara ait cezaların uygulanması, insanları günahlardan sakındırır, o zaman da insanların üzerine rahmet ve afiyet iner. Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Yeryüzünde bir haddin (ilâhî cezanın) uygulanması, yeryüzünde yaşayanlar için kırk gece yağmur yağmasından daha hayırlıdır."[312]

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Kureyş müşrikleri hakkında önceki sûrede, *"Onların bundan başka, yapmakta oldukları kötü amelleri de vardır"* (Mü'minûn 23/63) buyurdu, sonra bu sûrede onların halleri hakkında ayrı bir konuya geçerek, diğer kötü işlerinden bahsetti. Onların kötü işlerinden biri de zina idi. Onların, kötü yollarda kullandıkları câriyeleri vardı; onlara zina yaptırıp bu yolla elde ettikleri kazançlarını yiyorlardı. Allah Teâlâ, bu sûreyi indirerek zina işinin çok çirkin bir şey olduğunu belirtti.

---

[312] Nesâî, Sârik, 7 (nr. 4920). Aynı söz, hadis olarak da gelmiştir: bk. İbn Mâce, Hudûd, 3 (nr. 2537, 2538); Nesâî, Sârik, 7 (nr. 4919).

Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kadınlarınıza Nûr sûresini ve ip eğirmeyi (gerekli el sanatlarını ve ev işlerini) öğretin."[313] Yani zinadan sakınmaları için Nûr sûresindeki hükümleri öğretin.

Sûreye, 35. âyetinde geçen, *"Allah göklerin ve yerin nurudur"* âyetinden dolayı, "Nûr sûresi" ismi verilmiştir.

Nur, "kendisiyle varlıkların hakikati açılan ve asıl hali bilinen şeydir." Zâhirî nurla (ışıkla), varlıkların zâhirî, maddi yönü bilinir. Bâtınî nurla ise bâtınî yönü (iç yüzü, hakikati) bilinir; Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatının tanınması ve O'na yaklaştıran kulluk edeplerinin bilinmesi gibi.

Nuru üç grupta toplayabiliriz:

1. Cenâb-ı Hakk'a yapılacak kulluk hükümlerini bilme nuru.
2. Yakîn nuru.
3. Mükâşefe (manevi keşif) nuru.

Birincisi, İslâm nurudur; o, yıldızların nuru gibidir.

İkincisi, iman nurudur; o, ayın nuru gibi daha parlak ve büyüktür.

Üçüncüsü ise ihsan nuru olup o, güneşin nuru gibidir.

İlk ikisine, "Hakk'a yönelme nuru" denir; üçüncüsüne ise "Hak ile buluşma ve O'nu müşahede nuru" denir.

Bu nurlar, kulun Allah'a yönelme ve kalbini maddi şeylerden arındırması ölçüsünde azalıp çoğalır. Kalpte irfan (marifet) güneşi parladığında, yıldızların ve ayın nurundan bir eser kalmaz; çünkü Cenâb-ı Hakk'ı müşahede mahallinde kâinatın varlığı silinip gider. O zaman, daha önce gayb olan şeyler, açıkça görünür hale gelir, tasdik edilen hakikatler müşahede edilir; iman, müşahede halinin içinde kemale erer.

---

[313] Hâkim, *Müstedrek*, 2/396; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2453; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/93.

Zinanın Cezası

İman nurunun bulunduğu makamda takva, doğru yolun esasıdır. Bunun için Hak Teâlâ bu sûrenin evvelinde, kendisinden sakınılacak en mühim şeyden bahsetti. Bu, zinadır; bir de harama ve kadınların avret yerlerine bakmak gibi zinaya götüren şeylerdir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا ف۪يهَٓا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ
تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّان۪ي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ
جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ ف۪ي د۪ينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۚ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bu, bizim indirdiğimiz ve (içindeki hükümleri) farz kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda apaçık âyetler indirdik.***

2. ***Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezasına şahit olsun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu, bizim indirdiğimiz ve* içindeki hükümleri *farz kıldığımız bir sûredir.*"

Sûre, "başlangıcından bitimine kadar içinde birçok âyeti içeren bölüm" demektir.

Bu sûrenin özelliği şudur: Onu sana biz indirdik ve içindeki hükümleri farz kıldık.

Farz, "kesin belirlenen şey" demektir.

Bir okuyuşa göre âyetin manası şöyle olmaktadır: Bu sûrede, çeşitli alanlarla ilgili pek çok farz vardır. Yahut o sûrede, kendilerinden öncekilere ve sonrakilere farz kılınan pek çok hüküm mevcuttur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda, düşünüp öğüt almanız için apaçık âyetler*, hükme delaleti apaçık deliller *indirdik."* Onların manaya değil, hükme delil oluşları apaçıktır. Çünkü mana yönüyle bu sûrenin âyetleri, diğer sûrelerin âyetleri gibidir. Bu âyetler, zaten indirilen sûrenin içinde iken, onlar için ayrıca *"indirdik"* denmesi, onların içerdiği hükümlerin önemini bildirmek ve onların değerini yüceltmek içindir. Benzer bir durum şu âyetlerde de mevcuttur: Allah Teâlâ Hz. Hûd ve kavmi hakkında önce,

"Biz Hûd'u ve onunla birlikte iman edenleri kurtardık" (Hûd 11/58) buyurdu. Peşinden tekrar, *"Onları şiddetli bir azaptan kurtardık"* buyurdu. Bu, onlara yapılan ihsanın büyüklüğünü anlatmak içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunu öğüt almanız için* yaptık." Yani onları, üzerinde düşünüp öğüt alarak hükümlerini uygulamanızı gerektirecek bir durum meydana geldiğinde, gereğince amel etmeniz için indirdik.

Bu âyette şu da bildirilmektedir: O hükümlerin hakkı, onları sürekli aklınızda tutmanızdır; öyle ki onlara bir ihtiyaç olunca hatırlayıp gereğini yapasınız.

Cenâb-ı Hak sonra, sûrede geçen hükümleri açıklamaya başlayarak şöyle buyurdu:

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun."

Bu cezanın uygulanması için zina eden kadın ve erkek hür, bulûğa ermiş, bekâr olmalı, ayrıca kadın bu işi tehdit ve zorlama ile yapmamış olmalı.

Âyetin zâhirî hükmü, evli ve bekâr bütün zina edenleri kapsamaktadır. Fakat bu genel hüküm meşhur sünnet ile kaldırılmış, zina edenlere yüzer sopa hükmü, sadece zina eden bekârlara uygulanmış, zina eden evlilere ise Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] recm (taşlanarak öldürülme) cezasını uygulamıştır. Mâiz ve diğerlerine uyguladığı gibi.

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben zina eden (bekâr) kadın ve erkeğe Allah'ın kitabına göre yüz sopa cezası verdim; evli olanlara ise Allah Resûlü'nün sünnetine uyarak recm cezası uyguladım."

Bazıları demiştir ki: "Bu âyetteki (zina eden evlilere uygulanan) sopa cezası, okunuşu Kur'an'dan neshedilen bir âyetle kaldırılmış olup bu âyet şudur: *"Evli bir yaşlı erkek ve kadın zina ettikleri zaman, Allah'tan ibretlik bir ceza olarak onları muhakkak recmedin (taşlayarak öldürün). Allah azîzdir, hakîmdir."*

Hz. Ali'den [radıyallahu anh] rivayet edilen söz bu görüşü reddetmektedir. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[314]

Zina eden kimseye recm cezasını uygulamak için şu şartların bulunması gerekir: Akıl, hürriyet, müslüman olmak, bulûğ, geçerli bir nikâhla evlenmiş olmak, tam bir cinsel ilişkiye girmiş olmak.

Âyette, "dövülür" denmeyip "bedenine sopa vurulur" denmesi, şuna işaret etmektedir: Ceza verilirken vurulan sopa, tesiri ete ulaşacak kadar şiddetli olmayıp acısı deride kalacak şekilde hafif vurulmalıdır.

Âyetteki cezayı uygulama emri, insanların yönetimini üstlenmiş idarecileredir. Dinin belirttiği cezaları uygulamak, aslında bütün müslümanların üzerine düşen bir görevdir, ancak hepsinin bunun için bir araya gelmesi mümkün değildir. Bu durumda idareci onların yerine geçer. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh], sahih bir hadise[315] dayanarak sopa cezasına, bir sene sürgünü de eklemiştir. İmam Ebû Hanîfe ise sürgün cezasının âyetle yürürlükten kaldırıldığını söylemiştir.[316]

---

[314] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/438 (Beyrut 1999).

[315] Hadis için bk. Buhârî, Şehâdât, 8, Sulh, 5; Müslim, Hudûd, 12; Ebû Davud, Hudûd, 23; Tirmizî, Hudûd, 8; Nesâî, Kadâ, 22.

[316] bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/333-334 (Beyrut 1994).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın."* Yani Allah'ın taatinde ve sınırlarını belirlediği cezaları uygulamada kalbinizde bir acıma ve yufkalık olmasın. Mana şudur: Müminlerin yapması gereken şey, Allah'ın dinini uygulama konusunda tavizsiz olmaları ve gevşek davranmamalarıdır. Böyle olmalılar ki Allah'ın hududunu (belirlediği cezaları uygulamayı) yerine getirsinler.

"Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız" denmesi, onları heyecanlandırmak, Allah için kızma duygularını hareket geçirmek, dini uygulama adına gayrete getirmektir. Gerçekten iman, Allah'ın taatinde ciddi olmayı ve hükümlerini uygulamada büyük gayret göstermeyi gerektirmektedir.

Âyette, ahiret gününden bahsedilmesi, hadleri uygulamada müsamaha gösterilmesi ve uygulamanın ihmal edilmesi durumunda ceza bulunacağını hatırlatmak içindir.

Âyetin manası şudur: Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, zina eden bekâr kadın ve erkeğe yüz sopa cezasını uygulayın, cezayı iptal etmeyin.

Ebû Miclez'e, *"Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın"* âyeti hakkında, "Vallahi bizler bir adama sopa vurulmasına veya elinin kesilmesine karşı merhamete gelip acıyoruz" denilince şöyle demiştir:

"Buradaki emir, sultan içindir; onun kendilerine acıyarak cezalarını uygulamama hakkı yoktur."[317]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh], zina eden câriyesine sopa cezası uyguladı. Sopayı vuracak adama, "Sırtına, ayaklarına ve alt tarafına vur, vuruşların hafif olsun" dedi. Kendisine, '*Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma tutmasın*' âyeti, onlara acımayın" diyor denilince, İbn Ömer,

---

[317] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/141 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/125.

"Onu öldüreyim mi? Allah Teâlâ bana, ona vurmamı ve edeplendirmemi emretti, onu öldürmemi emretmedi" dedi.[318]

Sopa cezası uygulanırken, avret yerlerini örten elbise hariç, diğer elbiseleri çıkarılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Müminlerden bir topluluk da onların cezasına şahit olsun,* yani cezalarının uygulandığı yerde hazır bulunsun." Bu, onları daha fazla utandırıp rezil etmek içindir. Gerçekten bazan insanların önünde rezil olma korkusu insanı, azaptan daha fazla çekindirir.

Âlimlerden biri demiştir ki: Cezaların, hâkimin önünde uygulanması gerekir. Onu insanların en faziletli olanları ve hayırlıları uygulamalıdır. Çünkü o, dinin temel bir emrini yerine getirmektir. Bu iş aynı zamanda, insanı Allah'a yaklaştıran bir kulluk çeşididir. Bunun için onun uygulanışı, miktarı, mahalli ve uygulama şekli usulüne uygun yapılmalıdır. Öyle ki uygulanan cezanın şartlarından ve korunması gereken edeplerinden hiçbiri ihmal edilmemelidir. Şüphesiz bir müslümanın kanı ve dokunulmazlık hakkı çok büyüktür. Bunun için mümkün olan her şeyde onun haklarına riayet gerekir. Buna göre, cezada bir noksanlaştırma yapılmadığı gibi ekleme de yapılmamalıdır. Sopa cezası uygulanırken orta halli bir değnek bulunur. Sopa çok yumuşak ve çok sert olmamalı. Dövmede de aynı şekilde dengeli olmak gerekir. Sopayı vururken elini sadece koltuk altı görülecek kadar yukarı kaldırmalı, bununla birlikte vuruşu çok hafif de olmamalıdır, aksine orta şiddette vurmalıdır; öyle ki vuruşu acı vermeli fakat zarar vermemelidir.

Âyette, uygulanan cezaya (hadde) "azap" denmesi, onun işlenen suç için hem bir ceza hem de kefâret olduğuna delildir.

Ceza uygulanırken hazır bulunacak grup en az üç kişidir. Dört veya kırk kişidir diyenler de olmuştur. Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh], bu grubun en az on kişi olduğunu söylemiştir. Bundan kasıt, kendileriyle o işin teşhirinin hâsıl olduğu bir topluluktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[318] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/141; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/344; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/125.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Takva (Allah'tan korkarak haramlardan korunmak) doğru yolun esasıdır; onunla tahkik makamına (kemal ve müşahede haline) ulaşılır. Takvası olmayan kimsenin, hakikat yolunda bir payı yoktur. Hakikat yoluna girmeyen kimse manevi alanda ilerleyemez. Manevi yolda ilerlemeyen kimse vuslata ulaşamaz. Kulun sakınıp korunacağı günahların en büyüğü, avret yeriyle ilgili şehvettir. Bu, en büyük fitne ve en çirkin beladır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha büyük bir fitne (imtihan sebebi) bırakmadım."[319]

Hz. Huzeyfe'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar, zinadan sakının; şüphesiz onda altı âfet vardır. Bunların üçü dünyada, üçü ahirette gerçekleşir. Dünyada olanlar şunlardır: Zina, insanın heybetini (vakar ve saygınlığını) giderir, fakirlik getirir, ömrü kısaltır (onu bereketsiz ve hayırsız hale getirir). Ahitteki âfetleri şunlardır: Allah'ın gazabını çeker, kötü hesaba düşürür ve cehennemde ebedî kalmaya sebep olur."[320]

Ömrün kısalmasından maksat, bereketinin azalmasıdır. Cehennemde ebedî kalmaktan kasıt (müminler için), onda uzun süre kalmasıdır.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Gerçekten cehennemdekiler, zina eden kadın ve erkeğin avret yerlerinden çıkan pis kokudan dolayı eziyet çekerler."[321]

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] gelen bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[319] Buhârî, Nikâh, 17; Müslim, Rikak, 97; Tirmizî, Edeb, 31 İbn Mâce, Fiten, 19.

[320] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/119 (Beyrut 2000); Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 13022; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/154 (Beyrut 1998). Zinanın dört âfetini bildiren bir hadis için bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/254.

[321] Bezzâr, *Keşfü'l-Estâr*, nr. 1548; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/255; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 3538.

"Ümmetimin amelleri her cuma (hafta) iki defa bana arzedilip gösterilir. Onların içinde Allah'ın en fazla gazap ettiği kimseler, zina edenlerdir."[322]

Vehb b. Münebbih[323] demiştir ki: "Tevrat'ta şöyle yazılıdır: Zina eden kimse fakirliğe düşmeden ölmez. Hanımını başka erkeklere pazarlayan kimse gözleri kör olmadan ölmez."[324]

Kudsî haberlerin birinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ben, kendisinden başka bir ilâh bulunmayan Allah'ım. Mekke'yi, elimle yarattım. Hac yapanları, bir zaman sonra da olsa zengin ederim. Zina eden kimseyi ise bir zaman sonra da olsa fakir düşürürüm."

Buraya kadar bahsettiklerimiz, zina eden kimsenin dünyadaki ve ahiretteki cezasıdır. Berzah âlemindeki cezasına gelince, onların ruhları ateşten bir tandırın içine konur; tandır tutuştuğu zaman ateşle birlikte yukarı çıkar; ateş sönünce en altına düşerler. Kıyamet kopana kadar böyle devam eder. Zina edenlerin çektiği bu azap, Buhârî'de nakledilen bir hadiste de geçmektedir.[325]

İbn Rüşd demiştir ki: "Şirkten sonra, zinadan daha çirkin bir günah yoktur; çünkü onunla şeref çiğnenmiş olur ve nesepler birbirine karışır. Kim günaha samimi olarak tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın, *"Zina eden kadın ve erkeğe karşı Allah'ın dininde (emredilen cezayı uygularken) sizi bir acıma duygusu kaplamasın"* âyeti hakkında İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki:

---

[322] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/193; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 13619.

[323] Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 110/728), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

[324] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345.

[325] bk. Buhârî, Cenâiz, 92 (nr. 1386); Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 825.

"Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: '*Ümmetimin en hayırlıları, (din konusunda haramlara karşı) en sert ve titiz olanlardır.*' Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'*Zina eden kadın ve erkeğe karşı Allah'ın dininde (emredilen cezayı uygularken) sizi bir acıma duygusu kaplamasın.*' Buna göre, haramlara karşı gayrete gelmek, Allah için nefse kızıp onu şehvetinden ve hevâsından alıkoymak övülmüştür, böyle bir gayretin bulunmayışı ise kötülenmiştir."[326]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zina Eden Kimseyle Evlenme Yasağı

Cenâb-ı Hak sonra, zina edenlerle evlenmeyi yasaklayarak şöyle buyurdu:

اَلزَّان۪ي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾

3. *Zina eden erkek sadece, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da sadece zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Zina eden erkek sadece, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da sadece zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir.*"

Zina eden kötü tabiatlı kimse, sadece kendisi gibi zina yapan kötü tabiatlı bir kadına ve müşrik bir kadına rağbet eder. Zina yapan düşük tabiatlı bir kadına da sadece kendisi gibi fâsık veya müşrikler rağbet eder. Bu, o günkü Arap toplumunda alışılıp yaygın olan bir duruma göre verilmiş bir hükümdür. Allah Teâlâ müminleri, zinaya düşen kadınlarla zina etmekten sakındırdıktan sonra, onlarla evlenmekten de sakındırdı. Çünkü zina, çirkinlikte şirke denk bir günahtır. İman da iffet ve haramdan korumakla birlikte bulunan bir haslettir. Bu âyet, *"Kötü tabiatlı erkekler, kötü tabiatlı kadınlara layıktır"* (Nûr 24/26) âyeti gibidir.

---

[326] Gazâlî, *İhyâ*, 3/209 (Beyrut 2000).

Rivayet edildiğine göre muhacirler Medine'ye geldiklerinde, içlerinden bazısının hiçbir malı ve ailesi yoktu. Medine'de ise zina ile meşgul olan fahişe kadınlar vardı; kendilerini erkeklere kiralıyorlardı. Onlar, maddi olarak Medine'nin en varlıklı kadınlarıydı. Fakir müslümanlardan bazıları, bu kadınların güzelliği ve mallarından kendilerine vermeleri için onlarla evlenmeye rağbet ettiler, bunun için gelip Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] izin istediler. O zaman bu âyet indi.[327] Allah Teâlâ onları, bundan sakındırdı, onun zina edenlerin işi ve müşriklere has bir durum olduğunu belirtti; müminlere, onlarla aynı yola girmemeleri ve aynı vasfı almamaları için bu işlerin semtine yanaşmamalarını emretti.

Şöyle denilmiştir: Zina eden kadınlarla evlenmek, İslâm'ın ilk günlerinde haramdı, sonra, *"Sizden bekâr olanları evlendirin!"* (Nûr 24/32) âyetiyle hükmü kaldırıldı.

Bazıları, âyette geçen nikâhtan maksadın cinsel ilişkiye girmek olduğunu söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Zina eden erkek, sadece kendisi gibi zina eden kadınla zina eder. Bu görüş, doğruluktan uzaktır, hatta bâtıldır.

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], bir kadınla zina ettikten sonra onunla evlenen adamın durumu sorulunca, şöyle buyurmuştur:

"Evveli zina, sonu nikâhtır."[328]

---

[327] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/149-150; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345 (Beyrut 2004); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/127.

[328] Abdürrezzâk, *Musannef*, 7/202; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/168.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Haram, helâl olan bir şeyi haram kılmaz."[329]

Âyetin ilk kısmının manası şudur: Zina eden bir erkek, iffetli kadınlara rağbet etmez, o sadece günahkâr kadınlara rağbet eder. Âyetin ikinci kısmının manası ise şudur: Zina eden bir kadına iffetli kimseler rağbet etmez, fakat zina eden kimseler rağbet eder. Bunlar, birbirinden farklı manalardır.

Bu âyette, zina eden erkek önce dile getirildi; yüz sopa vurulmasını emreden önceki âyette ise önce zina eden kadın dile getirildi. Bunun sebebi şudur: Önceki âyet, zina eden kimselerin işledikleri cinayete verilecek ceza için dile getirildi. Bu işte kadın, temel sebeptir ve bu cinayet ondan başlamaktadır. Bu âyette ise zina eden kadınlarla evlenmeden bahsedilmektedir; bu işte erkek asıl olduğu için önce o söylendi.

Cenâb-ı Hak sonra, bu konudaki hükmü dile getirerek şöyle buyurdu: *"Bu iş, müminlere haram kılınmıştır."* Yani zina eden kadınlarla onlardan bir kazanç sağlamak veya güzellikleri için evlenmek haramdır. Çünkü bunda, fâsıklara benzemek, kınanacak durumlara düşmek, hakkında kötü söz, gıybet ve nesebi hakkında eleştirilere mâruz kalmak ve bunların dışında daha pek çok bozuk şey vardır. Öyle ki bu şeyler, en düşük ve rezil bir kimseye bile layık değilken, müminlere ve fazilet sahiplerine nasıl uygun olur? Bu sebeple, bu işten müminleri son derece uzak tutmak için "haram" ifadesini kullandı.

Âyette geçen "evlenmez" ifadesinin, "evlenmesin" manasında yasaklama olduğu da söylenmiştir. Âyetin bir okunuşu, "evlenmesin" anlamındadır.

Buradaki haramlık, ya hakikat manasındadır, yani bu iş bütün müminlere haram kılındı demektir. Fakat sonra bu hüküm, *"Sizden bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin!"* (Nûr 24/32) âyetiyle kaldırılmıştır. Yahut âyetteki haramlık genel değil, âyetin inmesine sebep olan özel kimselere aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[329] İbn Mâce, Nikâh, 63 (nr. 2015).

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sohbetin, yapan veya dinleyen herkeste bir tesiri vardır. Şerefli insanların sohbetiyle şeref elde edilir; rezil insanların sohbetiyle insan, değerini düşürecek durumlarla yüz yüze gelir. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

"Senin, gönül ehli salih insanlarla birlikte bulunman gerekir. Kim gönül ehli kimselere karışırsa hayırlarda öne geçer. Düşük kimsenin sohbetine razı olmaktan sakın; yoksa yüksek değerini düşürür ve hakir görülürsün."

Demek ki kişi, samimi dostunun hali ve yolu üzeredir. Kim, bir hali elde etmişse kendisiyle birlikte bulunanlar muhakkak ondan bir şey alırlar. Hüküm, galip olan duruma göredir. Eğer insandaki nur kuvvetliyse zulmete (karanlığa) galip gelir. Şayet zulmet hali kuvvetliyse nura galip gelir ve onu da zulmete çevirir. Cenâb-ı Hak, bunun için zinaya düşmüş kadınlarla evlenmeyi yasakladı; çünkü koca her ne kadar nur sahibi biri olsa da damar huyunu çeker; kadında huy haline gelmiş ahlâk, çocuklarına da geçer. Çok azı hariç, genelde, zina eden kimselerin çocukları zinaya meyleder; iffetli kimselerin çocukları da iffetli olur. Âyette belirtildiği gibi, *"Temiz toprak, Rabb'inin izniyle hoş bitkiler çıkarır; çorak arazi ise sadece işe yaramaz şeyler bitirir"* (A'râf 7/58).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde, *"Çöplükte yetişen yeşillikten sakının!"* buyurdu. Oradakiler, "Çöplükte yetişen yeşillik nedir?" diye sorduklarında, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kötü bir çevrede doğup yetişen güzel kadındır"* buyurdu.[330]

İbnü's-Sikkît[331] demiştir ki: "Hadis-i şerifte, kötü çevrede yetişen güzel kadın, pis bir çöplükte büyüyen yeşil ota benzetildi; çünkü aslı pis olan şey, aslına meyleder; onun çocukları da genelde aslına uygun bir vasıfta gelir. Bu durumda akıllı kimsenin, eğer kader kendisine yardım ederse çocuğunun tohumunu ekeceği temiz yeri seçmesi gerekir. O, aslı temiz olan kadındır. Böyle yapar ki ondan gelen nesil de temiz olsun. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

[330] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 1537; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/272.

[331] İbnü's-Sikkît, Ebû Yusuf Yakub b. İshak es-Sikkît (v. 244/858), Arap dili âlimi ve edip bir zattır. Dil, edebiyat ve şiir konularında birçok derleme ve şerhleri vardır (bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü's-Sikkît", *DİA*, 21/210).

"Rahmine nutfenizi koyacağınız (ve kendisinden nesil bekleyeceğiniz) kadınları iyi seçin; bunun için (hali ve gidişatı) size uygun kimselerle evlenin."[332]

(Aynı şekilde kadın da evleneceği erkeğin beden güzelliğinden ve maddi zenginliğinden önce karekterine, aklına, ahlâkına ve iş disiplinine bakmalıdır).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zina İftirasının Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, temiz ve iffetli bir kadına zina iftirası atan kimseye verilecek cezadan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4. *Namuslu kadınlara zina iftirası atıp sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Bundan sonra onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar gerçekten fâsık kimselerdir.*

5. *Ancak bundan sonra tövbe edip halini düzeltenler hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, zina edenlerin halinden bahsettikten sonra, iffetli kadınların durumunu açıklayarak buyuruyor ki:

---

[332] İbn Mâce, Nikâh, 46; Hâkim, *Müstedrek*, 2/163; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/133; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3268.

"Namuslu, hür, iffetli, müslüman ve mükellef *kadınlara zina iftirası atıp sonra* onların bunu yaptığına şahitlik edecek *dört şahit getiremeyenlere,* yalan ve iftiralarını ortaya çıkarmak için *seksen değnek vurun."*

İffetli kadına yapılan bu iftira, ona, "Ey zinakâr kadın", "Ey dost tutan kadın" gibi ifadelerle olur. Bunun açık ifadelerle yapılmasıyla kapalı ifadelerle yapılmasında, erkeklerin yapmasıyla kadınların yapması arasında bir fark yoktur. Yahut bu iftiranın iffetli erkeklere yapılmasıyla iffetli kadınlara yapılması arasında bir fark yoktur.

Âyette bu iftira için "atma" tabirinin kullanılması, onun iffetli kadınlarda büyük bir etki bıraktığını ve bunu yapan kimsenin bir delil olmadan öylesine ortaya attığını bildirmek içindir. Âyetteki, namuslu manasını verdiğimiz "muhsan" tabirinin kullanılması, atılan iftiranın başka bir şey değil, zina olduğunu göstermektedir.

Yapılan suçlamanın iftira olması ve ceza gerektirmesi için, iftira edilen kimsede şu şartların bulunması gerekir: Hür ve akıllı olmak, bulûğa ermek, müslüman olmak, zinadan uzak bulunmak. Eğer bütün şartlar oluşursa böyle bir iftirayı yapan kimselere, yalan ve iftiralarının ortaya çıkması için seksen sopa vurunuz. Şu âyet onların yalancı olduğunu bildirmektedir:

"Şahitleri getiremedikleri zaman, onlar, Allah katında yalancıdırlar" (Nûr 24/13).

İffetli erkekler için yapılan zina iftirasına da aynı ceza verilirken, bu hükmün sadece iftiraya uğrayan kadınlara özel kılınması, âyetin inmesine sebep olan olayın özellikle onların üzerinde gerçekleşmesinden ve bu tür iftiraların daha çok onlar hakkında yaygın olmasındandır.

Bütün hadlerde, köle ve câriyelere, hür kimselere verilen cezanın yarısı uygulanır. Buna göre zina eden köleye elli sopa vurulur, iffetli birine zina iftirasında bulunan köleye de ceza olarak kırk sopa vurulur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bundan sonra onların şahitliğini asla kabul etmeyin."* Bunu onları bu tür işlerden sakındırmak için yapın. Onların şahitliklerinin kabul edilmeyişi kalplerine, sopa ise bedenlerine acı çektirir. Bu kimse, iftira attığı kimseye diliyle eziyet verdi; bunun için, yaptığına uygun bir ceza olarak, şahitliği kabul edilmeyerek kendisine ceza verildi. Âyetin manası şudur: Hali böyle olan kimselerin, hayatları boyunca hiçbir şahitliklerini kabul etmeyin. Buna göre onların şahitliklerinin reddedilmesi, kendilerine verilen cezanın kapsamına girmekte olup onun tamamlayıcı bir parçasıdır. Sanki şöyle denilmiş oluyor: Onlara sopa cezası uygulayın ve şahitliklerini reddedin; yani onlara sopa cezasıyla şahitliklerinin reddedilmesini birlikte uygulayın.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar gerçekten fâsık kimselerdir."* Bu, onlara verilen cezadan ayrı bir hükümdür. O, iftira eden kimsenin Allah katındaki halini anlatmaktadır. Yani onlar, haklarında fâsık hükmü verilmiş, taatten çıkmış, haddi aşmış kimselerdir. Başkası değil ama onlar, kendilerine fâsık isminin verilmesini hak etmişlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece bundan sonra,* yani yaptığı iftiranın peşinden *tövbe edip hallerini düzeltenler hariç."* Bu istisna ile onlar fâsıklardan ayrı tutulmuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın şu sözü bunu göstermektedir: *"Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Yani Allah onların günahlarını affeder, kendilerine merhamet eder, onları fâsıkların safında tutmaz. Buna göre, onun had cezası aldığı alanda ve onun dışındaki alanlarda hiçbir şekilde şahitliği kabul edilmez; çünkü onların şahitliğinin reddedilmesi, peşinden "ebediyen" ifadesi getirilerek söylenmiştir. Yaptığı tövbeye gelince, bu sadece kendisiyle Rabb'i arasındaki günahların affedilmesinde fayda verir. Ebû Hanîfe ve ashabı bu görüştedir. O aynı zamanda İbn Abbas, Kadı Şüreyh ve İbrahim en-Nehaî'nin görüşüdür.

Diğer bir görüşe göre buradaki istisna, önceki âyette geçen, *"Onların şahitliğini ebediyen kabul etmeyin"* kısmına aittir. O kimse, yaptığı işten tövbe edip halini düzeltirse bütün şahitlikleri kabul edilir; çünkü bu durumda ondan fâsık vasfı kalkar. Âyetteki "ebediyen" ifadesi, hiçbir zaman manasında değil, o kimse fâsık vasfında kaldığı sürece demektir. Onun yaptığı tövbe ile bu vasıf son bulur. İmam Şâfiî ve ashabı bu görüştedir. O aynı zamanda Şa'bî, Mesrûk, İbn Cübeyr, Atâ ve Süleyman b. Yesâr'ın görüşüdür.

İmam Mâlik, durumu ayrı ayrı değerlendirerek demiştir ki: "O kimse tövbe etse de had cezası aldığı konuda şahitliği kabul edilmez; onun dışındaki alanlarda ise şahitliği kabul edilir."

İmam Mâlik, sanki önceki iki görüşün arasını birleştirmiş oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların gizlice yaptıkları kötülüklerin peşine düşmemek (kimsenin kusurunu araştırmamak), kulu Allah'a yaklaştıran en faziletli amellerdendir. Bu, akıl sahibi kimselerin huyudur. Helâkten ve zarardan kurtuluş ondadır. İnsanların kusurlarını araştırıp kötü hallerini öğremeye çalışmak, en büyük günahlardan ve en çirkin ayıplardandır. Allah kendisine rahmet etsin, bir tanesi bu konuda demiştir ki:

"Eğer dinin güvende, hayırdan nasibin bol ve şerefini korumuş bir halde yaşamak istiyorsan, diline sahip ol; onunla hiç kimsenin gizli ve mahrem halinden bahsetme. Sende de birtakım gizlenecek hal ve durumlar mevcuttur. İnsanlarda ise senin kusurlarını yayacak pek çok dil vardır (Onların diline düşmeye gör, seni âleme rezil ederler). Gözlerin bir kusur görünce onlara de ki: "Ey gözlerim, başkasının ayıbına bakma, insanlarda da (sendeki kusurları görecek) pek çok göz vardır." İnsanlarla güzel geçin, haddi aşan kimseden uzaklaş ve onu terket; fakat bunu en güzel şekilde yap!"

Allah'a yönelmiş kimse, yüce Mevlâ'sından başkasıyla meşgul olmaz; bu kâinatta O'ndan başkasını görmez, her şeyde Allah'ı hatırlar; Allah'a karşı güzel zannı ile onları bir nura çevirir. Haklarındaki güzel zannının kemalinden dolayı, Allah'ın kullarında gördüğü her kusur için bir mazeret arar (hemen onları suçlayıp küçük düşürmez). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Karı Koca Arasında Lânetleşme

Cenâb-ı Hak sonra, hanımını zina ile suçlayan ve bu yüzden aralarında lânetleşme gerçekleşen kimsenin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ اِلَّا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ
اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ
اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ
بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَا اِنْ كَانَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

6. *Eşlerine zina suçu atıp da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söylediğine dair dört defa Allah'ın adıyla şahitlik etmesidir.*

7. *Beşinci defa da eğer yalan söylüyorsa Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.*

8. *Kadının, kocasının yalancılardan olduğuna dair dört defa Allah'ın adıyla şahitlik etmesi,*

9. *Beşinci defada da eğer kocası doğru söylüyorsa Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.*

10. *Eğer Allah'ın size lutfu ve merhameti olmasaydı ve Allah tövbeleri çokça kabul eden, her işinde hikmet sahibi olmasaydı, haliniz nice olurdu?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eşlerine zina suçu atıp da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince,* yani onlar için olaya şahitlik yapıp söylediklerini tasdik edecek kimse bulunmayınca, *onun yapması gereken şahitlik, dört defa Allah'ın adını anarak şu şekilde şahitlikte bulunmasıdır:*

Allah'ı şahit tutarak söylüyorum, *ben onun hakkında* yaptığım suçlamada *doğruyu söylemekteyim. Beşinci de ise şöyle der:*

Eğer ben onun hakkında yaptığım suçlamada *yala söylüyorsam, Allah'ın lâneti benim üzerime olsun!"* Koca bu şekilde yemin edince, ondan iftira cezası düşer; eğer yeminden çekinirse haksız yere hanımına zina suçu attığından dolayı kendisine iftira cezası uygulanır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kadının,* kocasının kendisi hakkında ortaya attığı zina suçunda *yalancılardan olduğuna dair dört defa Allah'ın adıyla yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defada da eğer kocası doğru söylüyorsa Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı düşürür."*

Kadınlar hakkında Allah'ın gazabından bahsedilmesi, sonucu gözlerinde büyütüp onları yalandan sakındırmak içindir. Çünkü hadis-i şerifte belirtildiği gibi,[333] kadınlar çok lânet okurlar. Dilleri lânet okumaya çokça alıştığı ve kalplerinden onun etkisi kalmadığı için, çoğu kez lânet okumaya cüret ederler. Allah Teâlâ, onları yalan yeminden sakındırmak için, onlar hakkında ilâhî gazabından bahsetti.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre koca ve kadın, bu şekilde yemin edip lânetleştiklerinde, sadece bu lânetleşme ile araları ebedîyen ayrılır (Bütün boşama haklarını kullanmış olurlar ve artık bir daha evlenemezler).[334]

Ebû Hanife demiştir ki: "Hâkim, kadın ile kocanın bâin (evlenmek için yeniden nikâh gerektiren kesin) bir boşamayla ayrılmasına hükmedinceye kadar ayrılmış olmazlar. Koca yalan söylediğini itiraf ve tövbe ederse, yeni bir nikâhla kadınını alması kendisine helâl olur."[335]

---

[333] İlgili hadis için bk. Buhârî, Hayız, 6; Müslim, İmân, 132; Tirmizî, Zekât, 12.

[334] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/178-179.

Rivayet edildiğine göre az önce geçen iftira hakkındaki âyet nâzil olunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] minbere çıkarak onu müslümanlara okudu. Orada bulunan Âsım b. Adî el-Ensârî [radıyallahu anh] ayağa kalkarak,

"Allah beni size feda etsin; bir adam, bir adamı hanımıyla zina halinde birlikte bulsa, tek başına gördüğünü gelip haber verse, kendisine zina iftirası suçundan dolayı seksen sopa vuruluyor, müslümanlar ona 'fâsık' ismini veriyor, ayrıca onun şahitliği de kabul edilmiyor. O anda nasıl şahit bulacağız? Biz olaya şahit aramaya gitsek, gelene kadar adam işini bitirip gider. Eğer o anda kılıcını çekip adamı öldürse kendisine kısas uygulanıp öldürülür. Allahım, sen bize bir yol aç" dedi ve mescidden çıktı. Kendisini yolda Hilâl b. Ümeyye karşıladı. Karşılayan kimsenin Uveymir olduğu da söylenmiştir. Âsım, Hilâl b. Ümeyye'ye,

"Ne var ne yok?" diye sordu. O da,

"Şer var; Şerîk b. Semhâ'yı karım Havle'nin üzerinde buldum" dedi. Şerîk, Hilâl'in amcasının oğlu, Havle de Âsım'ın kızıydı. Âsım,

"Vallahi, bu konuda bir sual sormuştum; ne kadar çabuk buna müptela oldum!" dedi. Bunun üzerine beraberce dönüp durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdiler. Allah Resûlü Havle ile konuştu; kadın durumu inkâr etti. Bunun üzerine bu âyet indi. Mescidde lânetleştiler; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Hilâl b. Ümeyye ile Havle'nin arasını ayırdı. Sonra,

"Bundan doğacak çocuğu gözleyin; eğer o kadın, şu şekilde (babasına benzer) bir vasıfta çocuk doğurursa Hilâl'in hanımı hakkında söylediklerinin yalan olduğuna hükmederim; şayet kadın şu şu vasıfta (baba tarafına benzemeyen) bir çocuk doğurursa o zaman Hilâl'in doğru söylediğine hükmederim" buyurdu. Kadın, hoşa gitmeyen *vasıfta* (başkasına ait olduğu anlaşılan) bir çocuk doğurdu.[336]

---

[335] bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/386, 391.

[336] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/350; Buhârî, Tefsîru Sûre (24), 3; Müslim, Liân, 1.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Eğer Allah'ın size lutfu*, ihsanı *ve merhameti*, nimeti *olmasaydı ve Allah çokça tövbeleri kabul eden ve her işinde hikmet sahibi olmasaydı, haliniz nice olurdu?"*

Âyette sanki şöyle deniyor: Eğer Allah Teâlâ'nın size ihsanı ve rahmeti olmasaydı, ayrıca Cenâb-ı Hak tövbeleri son derece kabul eden, her işinde ve hükmünde hikmet sahibi olan biri olmasaydı, kelimelerin ifade edemeyeceği sıkıntılı işler olurdu. O'nun hikmetli işlerinden biri de lânetleşme hükmünü koymasıdır. Şayet lânetleşme ve diğer hükümler olmasaydı, hanımını zina ile suçlayan kocaya, çektiği rezillikle birlikte iftira cezası uygulanır, kadın öldürülür yahut bunun dışında başka cezalar gelirdi.

İmam Kuşeyrî âyete şu manayı vermiştir: "Eğer Allah Teâlâ'nın size ihsanı ve rahmeti olmasaydı, bu karışık durum içinde kalır, bu müşkül halden çıkmaya yol bulamazdınız."[337]

6-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefis, gerçek fenâ fillâh haline ulaşıp manevi terbiye ve süslenmesi kemale erince, Allah'ın sırlarından bir sırra dönüşür; artık böyle bir nefse sahip olan kâmil insana bir noksanlık iftirasında bulunmak helâl olmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın sırrı, noksanlıklardan uzaktır. Ona herhangi bir kusurla iftira eden kimse hemen tövbe etmelidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Âişe'ye İftira Edilmesi Olayı

Cenâb-ı Hak sonra, İfk olayında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zevcelerine iftira atmanın vebalinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ جَٓاؤُ بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ
امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ وَالَّذ۪ي تَوَلّٰى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿١١﴾

---

[337] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/269.

11. ***O ağır iftirayı ortaya atanlar, içinizden bir gruptur. Onu kendiniz için kötü bir şey sanmayın; aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. Onlardan o günahın büyüğünü üstlenen kimse için ise büyük bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O ağır iftirayı ortaya atanlar, içinizden bir gruptur."* O, yalanların ve iftiraların en büyüğüdür.

Şöyle de denilmiştir: O, âniden karşına çıkıncaya kadar hiç sezemediğin iftiradır. Âyetteki iftiradan kasıt, Hz. Âişe-i Sıddıka'ya [radıyallahu anhâ] yapılan iftiradır. Bu iş için âyette, "getirmek" tabirinin kullanılması, bu iftirayı atanların, onu, bir aslı olmadan kendi taraflarınca uydurduklarını bildirmek içindir.

Bu olay şudur:

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir sefere çıkmak istediği zaman hanımları arasında kura çekerdi; kura hangisine çıkarsa onu yanında götürürdü. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki:

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], çıktığı bir gazvede aramızda kura çekti."

Bunun Benî Mustalik Gazvesi olduğu söylenmiştir. Ona Müreysî' Gazvesi de denir.[338] Bu gazvede ayrıca teyemmüm âyeti inmiştir.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] sözüne şöyle devam ediyor: "Kura bana çıktı; bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile birlikte sefere ben çıktım. Bu olay, örtü âyetinin inmesinden sonra oldu. Beni bir hevdecin içine yerleştirerek deveye yüklediler; yola çıktık.

Dönüşte, Medine'ye yaklaştığımız bir sırada bir yerde konakladık. Sonra hareket için duyuru yapıldı. Ben de o sırada kalkıp def-i hacet için ordudan biraz uzaklaştım. İhtiyacımı gördüm ve yükümüzün yanına döndüm. O sırada göğsümü yokladığımda, Yemen akiğinden yapılmış gerdanlığımın düşmüş olduğunu farkettim. Onu aramak için geri döndüm. Onu aradığım için geciktim. Bu arada beni taşıyan grup, hevdeci kaldırıp devemin üzerine yüklemişler; beni de içinde zannetmişler. Ben hafif biri olduğum için, görevliler hevdecin hafifliğinden şüphelenip kontrol ihtiyacı duymamışlar, deveyi çekip götürmüşler.

---

[338] Mustalik, Huzâa kabilesine bağlı bir koldur; Müreysî' ise Huzâa kabilesine ait bir su kaynağının adıdır (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/195 [Beyrut 1993]).

Ordu ayrılıp gittikten sonra ben gerdanlığımı buldum ve konaklama yerine döndüm; fakat orada hiçbir ses ve seda yoktu. Ben de konakladığım yere gelip orada beklemeye başladım; onların beni kaybettiklerini farkedip aramak için geri döneceklerini düşündüm. Ben konaklama yerimde bu şekilde otururken, beni uyku bastı, uyudum.

Safvân b. Muattal es-Sülemî, ordunun gerisinde geceler, arkadan gelir, düşen ve kalanı kontrol ederdi. Safvân gece erken yola çıkmış, sabahleyin benim konakladığım yere gelmiş. Beni görünce tanıdı; çünkü örtü âyeti inmeden önce beni görürdü. Beni görür görmez, *'İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciun'* âyetini okudu. Onun bu sesiyle uyandım. Hemen yüzümü cilbâbımla örttüm. Vallahi hiçbir kelime konuşmadık, ondan okuduğu âyetten başka bir kelime de işitmedim. Devesini çökertti, ön ayaklarına bastı, ben de kalkıp deveye bindim. Safvan deveyi çekip götürmeye başladı. Nihayet orduya yetiştik. Ordu, öğle sıcağında bir yerde konaklamış, sıcağın tesiriyle uğultuları geliyordu. İnsanlar beni kaybettiklerini anlayınca konaklamışlar ve herkes benim hakkımda konuşmaya başlamıştı. Onlar bu halde iken âniden yanlarına çıkageldim; bazı insanlar benim durumum hakkında dedikoduya daldılar; (geç kalışımı kötüye yordular) bu yüzden helâk olan helâk oldu ..."

Bu olay Buhârî, Müslim ve siyer kitaplarından uzunca nakledilmiştir.[339]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O iftirayı atanlar sizden bir gruptur."* Yani sizin aşiretinizdendir. Âyette geçen ve grup manası verdiğimiz "usbe", on kişiden kırk kişiye kadar olan topluluğa verilen isimdir. Onlar, münafıkların başı Abdullah b. Übey, Zeyd b. Rifâa, Mistah b. Üsâse, Hamne bint Cahş ve onlara destek verenlerdir. Hassân b. Sâbit'in bu iftirayı ortaya atanlara katılıp katılmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir.

---

[339] bk. Buhârî, Megâzî, 35, Tefsîru Sûre (24), 6; Müslim, Tevbe, 56; Ahmed, *Müsned*, 6/194.

Meşhur olan görüşe göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] iftira edenlere had cezası uygularken, Abdullah b. Übeyy'e, kendisini ve kavmini dine ısındırmak için ceza uygulamadı.[340]

Birmâvî,[341] Buhârî üzerine yaptığı hâşiyede, İfk Hadisesi'nden çıkan sonuçları verirken demiştir ki: "Bu olayda, hak sözü terkedip dinden çıkacağından korkulan kimseler için (gerek görüldüğünde) had cezasının uygulanmayacağına dair bir delil vardır; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], İbn Selûl'e uygulanacak iftira cezasını uygulamaması gibi."

İbn Abdülber, Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], Hassân b. Sâbit'i, iftira olayından uzak tuttuğunu nakletmiştir. Hassân b. Sâbit de bu konuda şiirlerinde bir şey söylediğini inkâr etmiştir. Onun söylediği şiirlerinden ortaya çıkan şudur: O bu konuda açıkça bir ifade kullanmamıştır; fakat ta'riz yollu bazı imalarda bulunmuştur; onun için, bazılarınca o da iftira edenlere katılmıştır. Bu konuda ne olduğunu en iyi Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onu kendiniz için kötü bir şey sanmayın."* Âyetteki hitap, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe ve Hz. Safvân'a [radıyallahu anhüm] olup işin başında onlara bir teselli olarak böyle buyrulmuştur. Âyet şöyle devam ediyor:

"Bilakis o, sizin için bir hayırdır." Onun vesilesiyle büyük bir sevap kazandığınız ve Allah Teâlâ katındaki şerefiniz ortaya çıktığından bu durum sizin için bir hayırdır. Yüce Allah, sizin sahanızın her türlü kötü işlerden uzak olduğu ve şerefinizin yüceliği hakkında kıyamete kadar okunacak âyetlerini indirerek, size katında ne kadar değer verdiğini ilan etti. İnen bu âyetlerde, sizin hakkınızda kötü konuşan kimselere şiddetli bir azap vaat edildi, hakkınızda güzel zanda bulunanlar için ise sevap müjdelendi. Yine bu âyetlerde, sıdk ile Allah'a yönelme, her an O'na muhtaç olduğunu bilme ve O'nun dışındaki herkesten ümidini kesme vardır.

---

[340] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/186.

[341] Birmâvî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüddâim b. Musa el-Askalânî (v. 831/1428), Şâfiî fakihi ve hadis âlimidir. Birmâvî'nin *el-Lâmiu's-Sabîh ale'l-Câmii's-Sahîh* adlı dört ciltlik şerhi yanında daha birçok eseri mevcuttur (bk. M. Esat Kılıçer, "Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim", *DİA*, 6/204).

Cenâb-ı Hak devamında, iftira işine bulaşan kimselerin cezasından bahsederek şöyle buyurdu: *"Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır."* Yani o kimseye iftiraya daldığı ve katıldığı ölçüde karşılık vardır. Onların bir kısmı, atılan iftaraya gülmüş, bir kısmı iftirayı dile getirmiş, bir kısmı da dinlediği şeylere karşı sükût edip bir tepki vermemişti.

"Onlardan, iftiranın başını çekerek *o günahın büyüğünü üstlenen kimse için ise,* -o, münafıkların başı Abdullah b. Übey'dir- *büyük bir azap vardır."* Eğer o kimse, Abdullah b. Übey gibi kâfir biri ise kendisine ahirette büyük bir azap vardır; iftiraya katılan mümin biri ise onun azabı dünyadadır. Bu azap, ona verilecek iftira cezası, şahitliklerinin kabul edilmeyişi ve yalancılardan sayılmasıdır.

Rivayet edildiğine göre olaya karışan Mistah, gözlerini kaybetmiştir. Şayet olaya karıştığı kesinse, aynı şekilde Hassân b. Sâbit de gözlerini kaybetmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların veliler hakkındaki olumsuz sözleri, onların manevi seyirlerinde gemilerini yürüten birer kürek ve ona hız veren rüzgâr gibidir. İnsanların veli hakkındaki sözleri ne kadar ağır ve sert olursa onun ilâhî huzura ilerlemesi o derece kuvvetli olur. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Allah Teâlâ sana insanların eliyle eziyet ulaştırdı ki onlarla sakin olmayasın (gönlünü onlara vermeyesin). Allah bu şekilde seni her şeyden rahatsız etti ki hiçbir şey seni O'ndan alıkoymasın."

Hak Teâlâ, seçkin dostlarının kalplerini kıskanır, onun kendisinden başkasına güvenip dayanmasını sevmez; ne zaman dostlarının kalbi bir şeye yönelirse o şeyi kendisine acılaştırır, onun düzenini bozup sevilmeyecek hale getirir.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] olayı bu duruma bir örnektir. O, oğlunu aşırı sevip ona yönelince, Allah Teâlâ onu kesmesini emretti.

Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] olayı da bu duruma bir örnektir. O, oğlu Yusuf'a aşırı sevgi gösterince, Cenâb-ı Hak onu kendisinden uzaklaştırdı.

Aynı şekilde, Hz. Âişe validemizi de [radıyallahu anhâ] Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sevgisi iyice sarmıştı; öyle ki az kalsın vasıtaya takılıp onu gönderen yüce Rabb'inden perdelenecekti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onu kendisine çevirmek için başına bu olayları getirdi. Bunu, onu temizlemek, perdelerden kurtarmak ve kalbini sadece kendisine tahsis etmek için yaptı. Nihayet Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], nimette sadece Hak Teâlâ'yı görecek duruma geldi ve iftiradan uzak olduğunu bildiren âyetler inince,

"Sadece Allah'a hamdederim, ondan başkasına değil!" dedi.

Cenâb-ı Hak, dostlarına böyle yapar; onların başına getirdiği bela ve sıkıntılarla onları kendine döndürür; tâ ki O'ndan başkasıyla oyalanmasınlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İftira Olayına Dalanların Kınanması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, iftira olayına dalanları kınayarak şöyle buyurdu:

لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًاۙ
وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾ لَوْلَا جَٓاؤُ۫ عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ
فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُو۬لٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

12. *Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri (gibi olan mümin kardeşleri) hakkında güzel zan besleyerek, "Bu, apaçık bir iftiradır" deselerdi ya!*

13. *Bu iftirayı ortaya atanlar, iddialarını ispat için dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler, öyle ise onlar, Allah katında yalancıların tâ kendileridir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri* gibi olan mümin kardeşleri *hakkında güzel zan besleyerek, 'Bu, apaçık bir iftiradır' deselerdi ya!*"

Âyette, "kendileri hakkında" demek, kendileri gibi olan mümin kardeşleri hakkında demektir. Çünkü müminler, tek bir nefis (vücut) gibidir. Şu âyet de bu manadadır:

"*Nefislerinizi* yani birbirinizi *ayıplamayın*" (Hucurât 49/11).

Âyetin manası şudur: Kardeşleriniz hakkında hayır düşünseydiniz, onların iffetli ve salih kimseler olduğunu söyleseydiniz ya!

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], Hz Âişe [radıyallahu anhâ] hakkında ortaya atılan iftirayı işitince, Allah Resûlü'ne demiştir ki: "Ben kesin olarak münafıkların yalan söylediğine inanıyorum; çünkü Allah Teâlâ, sinek ayağındaki necasetle senin üzerine konup da kirlenmeyesin diye seni, üzerine sinek konmasından korudu. Allah seni bundan bile korumuşken, böyle bir çirkin işle seni kirletecek kimsenin sohbetinden nasıl korumaz? (Bu konuda ilâhî bir uyarı gelmediğine göre, Hz Âişe [radıyallahu anhâ] hakkında ortaya atılan şeyler yalandır)."

Hz. Osman da [radıyallahu anh] Allah Resûlü'ne şöyle dedi: "Üzerine biri basmasın diye Allah Teâlâ senin gölgeni yere düşürmedi; hal böle olunca Cenâb-ı Hak, birinin senin zevcenin şerefini kirletmesine nasıl imkân verir?" Aynı şekilde Hz. Ali de [radıyallahu anh] Allah Resûlü'ne şöyle dedi: "Cibrîl [aleyhisselâm] sana gelerek ayakkabına bir pislik bulaştığını haber verdi ve onu ayağından çıkarmanı emretti. Münafıkların dediği gibi, eğer zevcen kötü bir işe bulaşmış olsa, onu yanından çıkarmanı nasıl emretmez? (Böyle bir durum olmadığına göre, münafıklar kesin olarak yalan söylüyor)." Bu nakiller Nesefî'ye aittir.[342]

Rivayet edildiğine göre Ebû Eyyûb el-Ensârî [radıyallahu anh] hanımına,

"Âişe hakkında söylenenlere ne diyorsun?" diye sordu; hanımı,

---

[342] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 3/201 (Beyrut 1996).

"Sen Safvân'ın yerinde olsaydın, Allah Resûlü'ne hainlik eder miydin?" dedi. Ebû Eyyûb,

"Hayır" dedi. Hanımı,

"Ben de Âişe'nin yerinde olsaydım, Allah Resûlü'ne hainlik etmezdim; halbuki Âişe benden daha hayırlıdır, Safvân da senden daha hayırlıdır" dedi.

İbn İshak'ın rivayetinde, Ebû Eyyûb'un hanımı kocasına,

"İnsanların Âişe hakkında söylediklerini duyuyor musun?" diye sordu, Ebû Eyyûb,

"Evet duyuyorum, fakat bu yalandır; sen olsan böyle bir şey yapar mıydın?" dedi. Hanımı,

"Hayır, vallahi böyle bir şey yapmazdım!" dedi. O zaman Ebû Eyyûb el-Ensârî,

"Âişe senden daha hayırlıdır. Sübhânallah, bu, büyük bir iftiradır" dedi.[343] Olay üzerine, *"Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri (gibi olan mümin kardeşleri) hakkında güzel zan besleyerek, 'Bu, apaçık bir iftiradır" deselerdi ya!'* âyeti indi.[344]

Güzel zan besleyen grup, bu iftirayı işittiklerinde, "Bu apaçık bir iftiradır, yalan olduğu ortada; böyle bir şey Ebû Bekir-i Sıddık'ın kızı Âişe-i Sıddıka'nın makam ve haline uygun değildir" dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu iftirayı ortaya atanlar, söylediklerini ispat için dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler, öyle ise onlar, Allah'ın katında* yani Allah'ın hükmünde ve dininde yalancıların *tâ kendileridir."* Onlar tam manasıyla yalancıdırlar; yalancı ismini almayı başkaları değil, onlar hak ediyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[343] bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/209 (Beyrut 2003).

[344] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/359.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın kullarına karşı güzel zan beslemek, Allah katında en faziletli huyladan biridir. Özellikle Allah'ın kendilerini özel koruma altına aldığı kimseler hakkında buna daha çok dikkat etmek gerekir.

İmam Kuyşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ onları, hemen olaya dahil oldukları ve peygamberlerinin evinin saygınlığını çiğnemekten yüz çevirmedikleri için kınadı."

Kuşeyrî sonra şöyle demiştir: "Müminlerin yolu, herhangi bir taate uymayı küçük görmediği gibi herhangi bir hatada emre aykırı davranmayı da küçük görmemektir. Şüphesiz bir emri yüceltmek, onu emredeni yüceltmekten ileri gelir. Allah Teâlâ, kendi zatı için intikam almadığı hususlarda, velileri için intikam alır. Özellikle o iş, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hakkıyla ilgili olursa ondan daha çabuk intikam alır. Bunun için, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] pâk zevcesine yapılan iftira, Allah katında çok büyük görüldü; bu sebeple Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Bekir-i Sıddık'ın ailesine ve ihlâslı müminlere eziyet veren o iftiraya dalanları ileri derecede kınadı."[345]

Cenâb-ı Hak sonraki âyetlerde şöyle buyurdu:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي
مَٓا اَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ اِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ
بِاَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ
عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَا
سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ اَبَدًا
اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾

---

[345] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/272-273.

14. ***Eğer Allah'ın size dünya ve ahirette lutfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu!***

15. ***O zaman siz, o iftirayı dilden dile dolaştırıyor, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağzınızla söylüyor ve onu önemsiz bir şey sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır.***

16. ***O iftirayı işittiğiniz vakit, "Böyle şeyleri konuşmak bize yakışmaz, Allahım seni tesbih ederiz, bu, çok büyük bir iftiradır" deseydiniz ya!***

17. ***Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt veriyor.***

18. ***Allah, size âyetleri açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey bu âyetleri işitenler, *eğer Allah'ın size dünyada ve ahirette lutfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."* Öyle ki onun yanında kınama ve sopa cezası çok küçük kalır.

Yüce Allah'ın dünyadaki lutfu çeşitli nimetlerdir; isyan edenlere hemen azap etmeyip mühlet vermesi ve tövbe edenin tövbesini kabul etmesi de bu nimetlerin içindedir. O'nun ahiretteki lutfu ise ihsan edeceği türlü nimetlerdir; affı ve mağfireti de bu nimetlerin içindedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O zaman siz, o iftirayı dilden dile dolaştırıyordunuz."* Yani eğer Allah'ın size lutfu ve rahmeti olmasaydı o iftirayı uydurup ortaya atanlardan alıp aranızda yaydığınız vakit, size büyük bir azap dokunurdu. O zaman siz birbirinize, "Âişe'nin olayını duydun mu?" diye sorarak olayı gündemde tutuyordunuz; nihayet bu iftira aranızda yayılıp her tarafta duyuldu; onun ulaşmadığı bir ev ve meclis kalmadı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizler, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyi,* hakikatini bilmediğiniz bir sözü *ağzınızla söylüyordunuz."* Söz zaten ağız söylendiği halde, onun ağızla söylendiğinin belirtilmesinin sebebi şudur: Bilinen bir şey, önce kalpte bulunur, sonra dil onu ifade eder. Bu iftira ise kalpte bulunan bir bilginin dille ifade edilmesi değil sadece ağızlarda dolaşan bir sözdür.

"Ve siz onu önemsiz bir şey sanıyordunuz." Siz, Âişe [radıyallahu anhâ] hakkındaki bir iftiraya dalmayı peşinden bir hesap ve ceza gelmeyecek basit bir iş zannediyordunuz. *"Halbuki o, Allah katında büyük bir günahtır."* Oysa o iş Allah katında öyle büyüktür ki ilâhî azabı çekme konusunda ne kadar büyük olduğu insanlar tarafından bilinemez.

Salihlerden biri vefatı anında endişe ve üzüntüye düştü. Kendisine ne olduğu sorulunca, "Benim tarafımdan pek önemsenmeyen fakat Allah katında vebali büyük olan bir günah işlemiş olmaktan korkuyorum" dedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O iftirayı* uydurup orta atanlardan ve onu yayanlardan *işittiğiniz vakit, 'Böyle şeyleri konuşmak bize yaraşmaz',* bunu söylemek mümkün değildir, bizden böyle şeylerin çıkması uygun olmaz *deseydiniz ya!"* Âyette şuna işaret edilmektedir: Size düşen şey, böyle bir iftirayı işittiğiniz anda hemen onu inkâr etmenizdir. Bu inkâr geciktiği için Cenâb-ı Hak onları kınadı. Bu işte vakit çok önemli olduğu için, Allah Teâlâ önce onu dile getirdi. Mana şudur: Bu iftirayı işittiğinizde, hemen, "Bunu söylemek bizim için doğru değildir. *'Allahım seni tesbih ederiz' deseydiniz ya!"*

"Allahım seni tesbih ederiz" demek, seni her türlü noksan ve kusurdan uzak tutup yüceltiriz, demektir.

Âyetin metninde geçen "sübhâneke" zikri, iftiracıların söylediği şeyin büyüklüğünden kaynaklanan hayret ve şaşkınlığı ifade etmektedir. Bu tesbih aslında, Allah Teâlâ'nın hayret verici sanatlarını görünce, O'nu yüceltmek için söylenir. Sonra bu kullanım çoğalıp yaygınlaştı; hayret edilen her işte kullanılır oldu.

Buradaki tesbihe şu mana da verilmiştir: Peygamberinin hareminde (nikâhı altında) bir günahkâr kadının bulunmasından seni yüceltiriz (Sen habibin için böyle bir şeye müsaade etmezsin).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, çok büyük bir iftiradır, deseydiniz ya!"* Kendisine iftira atılan kimsenin büyüklüğünden ve bunun doğruluğunun imkânsız olmasından dolayı, böyle bir şeyi söylemek çok büyük bir iftiradır. Şüphesiz günahların büyüklüğü ve küçüklüğü, onların bağlı olduğu şahıs ve yerlere göre değişir. Allah Teâlâ 12. âyette, *"Bu, apaçık bir iftiradır"* buyurdu. Burada da, *"Bu, çok büyük bir iftiradır"* buyurdu. Hz. Âişe'yi (radıyallahu anhâ) yapılan iftiradan son derece uzak tutmak için, müminlere her iki şekilde söylemelerinin emredilmiş olması mümkündür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer mümin iseniz, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt veriyor."* Yani böyle bir şeye dönmenizi kötü gördüğü için Allah size nasihat ediyor.

Bir diğer mana: Allah Teâlâ sizi, hayatınız boyunca bu tür söz, iftira ve dinlemeye dönmekten sizi sakındırıyor.

"Eğer mümin iseniz, bundan sakınırsınız." Şüphesiz iman, insanı bu tür kötü işlerden alıkoyar. Bu âyette, insanı kötü işlere dönmekten alıkoyacak şeye bir teşvik, vurgu ve hatırlatma vardır; bu şey, insanı her türlü çirkin işten alıkoyan gerçek imandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah size,* öğüt alıp edeplenmeniz için, ilâhî hükümleri ve güzel edepleri apaçık bir şekilde gösteren *âyetleri açıklıyor."* Yani onları açık ve anlaşılır bir şekilde indiriyor.

"Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her işinde hikmet sahibidir." O, yaratmış olduğu mahlûkatın bütün hallerini en iyi bilendir; bütün düzenleme ve fiillerinde hikmet sahibidir. Bu durumda, Allah Teâlâ'nın kendisini peygamber olarak seçtiği ve bütün halka, onları Hakk'a irşad etmek, kendilerini maddi-manevi her türlü kirden temizlemek için gönderdiği bir zatın mahremi (ailesi) hakkında söylenen bu iftira nasıl gerçek olur? En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

14-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velileri hakkında yersiz ve edepsiz konuşmalar öldürücü zehir gibidir (muhakkak zararı görülür); çünkü Allah Teâlâ dostlarının intikamını alır. Cenâb-ı Hak dostlarını inciten kimselerin bazısından, dünyada, o kişinin bedenine, çocuklarına veya malına çeşitli sıkıntı ve belalar indirerek intikamını alır. Bazısının cezasını ahirete erteler; bu daha kötüdür. Bazısının cezasını dini ve kalbi hayatında verir; bu ceza kalp katılığı, göz kuruluğu, taatten mahrumiyet, her hangi bir günaha düşme gibi bir ceza olabilir. Yahut o, himmetinde gevşeme yahut kendisinden hizmet ve marifetin lezzetinin çekilip alınması şeklinde bir ceza da olabilir. Bu ise, cezaların en kötüsüdür. Böyle bir duruma düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

İftirayı Yayanların Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, iftira olayını yayanlara azap tehdidinde bulunarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ
عَذَابٌ اَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

19. ***İnananlar arasında kötülüğün yayılmasını seven kimseler için dünya ve ahirette can yakıcı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.***

20. ***Eğer üzerinizde Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok esirgeyici, çok merhametli olmasaydı, size hemen azap ederdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnananlar arasında kötülüğün ve çirkin işlerin yayılmasını seven,* onu isteyen *kimseler için dünya ve ahirette can* *yakıcı bir azap vardır."* Yani son derece çirkin olan işlerin yayılmasını arzulayan kimseler için bu azap vardır. Bu iş, zina iftirası veya bizzat zinanın kendisidir. İşin yayılmasından kasıt, onun haberinin yayılmasıdır. Mana şudur: Çirkin işlerin yayılmasını seven ve bununla birlikte onun yayılmasına çalışan kimseler için can yakıcı bir azap vardır.

Âyette, sadece onların kötü işlerin yayılmasını sevdikleri, bundan hoşlandıkları dile getirildi; yayma çabalarından açıkça bahsedilmedi, sadece kötü işlerin yayılmasını sevmek, tabii olarak bu yolda gayret etmeyi de peşinden getirir.

Çirkin işlerin yayılmasını arzulayanlar, Abdullah b. Übey, arkadaşları ve onlara tâbi olanlardır.

"Onlar için dünyada elem verici bir azap vardır." Bu azap, onlara iftira için belirlenen cezanın uygulanması, insanlar içinde rezil rüsva olmaları ve yalancı ilan edilmeleridir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ], iftira edenlerin hepsine iftira cezasını (seksen sopa vurmayı) uygulamıştır. Daha önce, Abdullah b. Übey hakkındaki farklı görüşler geçti. Bazıları, ona da had cezasının uygulandığını söylemişlerdir; bazıları ise dine ısındırmak için kendisine bu cezanın uygulanmadığını söylemiştir.

"Onlar için ahirette de can yakıcı bir azap vardır." Bu azap, eğer tövbe etmezlerse cehennem ve diğer azaplardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah bilir, siz bilmezsiniz."* Kötülüğü yayma sevgisinin de içinde bulunduğu bütün işleri Allah bilir, siz ise Allah Teâlâ'nın bildiği şeyleri bilmezsiniz. Onlar sadece, söylenen sözleri ve görülen fiilleri bilirler. Öyle ise işlerinizi bildiğiniz duruma göre değerlendirin ve dünyada, müşahede ettiğiniz zâhirî hallere göre hüküm ve ceza verin. İçte saklı şeyleri bilmek Allah'a aittir; O, herkesin içinde gizlediği şeylere göre ahirette cezasını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer üzerinizde Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok esirgeyici, çok merhametli olmasaydı,* size hemen azap ederdi." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

19-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak'tan uzak kalmış ve velileri inkâr eden kimseler, manevi terbiye yoluna girmiş kimselerle seçkin velilerde bir ayıp ve kusur meydana geldiğini işittiklerinde sevinirler; onların arasında kötü işlerin yayılmasını isterler. Bunu, haset ve inatlarından onların mertebesinin düşmesini isteyerek yaparlar. Onlar için dünyada ve ahirette acı bir azap vardır. Eğer Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı, onlara hemen azap ederdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir; kullarına en yumuşak davranan da O'dur.

Şeytanın Adımlarına Uyup İyilikten Uzaklaşmayın

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], kendisine atılan iftiradan uzak ve temiz olduğunu bildiren âyetler inince, babası Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], bu işe sözle karışan Mistah'a kızarak ona hiçbir şey vermeyeceğine yemin etti. Mistah yakın akrabası olduğu için Hz. Ebû Bekir, ona günlük nafakasını veriyordu. Allah Teâlâ bunun üzerine şu âyetleri indirdi:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّٖى مَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ اُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُٓوا
اُولِى الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكٖينَ وَالْمُهَاجِرٖينَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا
وَلْيَصْفَحُوا اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٢﴾

21. *Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa bilsin ki o, çirkin şeyleri ve kötülüğü emreder. Eğer Allah'ın size lutfu ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz ebedi-*

yen temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediği kimseyi temizler. Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

22. İçinizden fazilet ve servet sahibi kimseler yakınlarına, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere** (mallarından bir şey) **vermeyeceklerine dair yemin etmesinler. Onları affetsinler, kusurlarını bağışlasınlar. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın."* Yani yaptığınız ve terkettiğiniz herhangi bir işte onun yolunda gitmeyin. Kendisine kötülük edene kızgınlık ve tarafgirlikle iyiliği menetmek de bu işlere dahildir.

"Kim şeytanın adımlarına uyarsa bilsin ki o, çirkin şeyleri ve kötülüğü emreder." Şeytan kendisine uyan insana cimriliği, elini sıkıp kimseye hiçbir şey vermemeyi ve her türlü büyük günahı emreder. Ayrıca gazap, tarafgirlik ve dinin hoş görmediği her türlü sevimsiz işleri emreder. Çünkü şeytanın işi, bunları emretmektir. Bu durumda kim, onun adımlarına uyarsa onun emrini yerine getirir.

"Eğer Allah'ın sizi hidayete ulaştırması, kötülüklerden temizlenme, korunma ve muhafaza vesilelerini kullanmayı nasip ederek *üzerinizde lutfu ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz, ebediyen,* asla *temize çıkamazdı."* Yani kimse, ayıpların kirlerinden ve çirkin işlerin pisliğinden temizlenemezdi. Günahlardan temizlenme ve korunma Allah'ın elinde olduğuna göre; Allah'ın korumaya almadığı kimselere karşı kendinizde bir üstünlük görmeyin; çünkü o kimse, ilâhî kaderin tecellisi altında mecburen boyun eğmiş durumdadır. *"Fakat Allah, dilediği kimseyi temizler."* Allah, kullarından dilediklerine lutuf ve rahmetinin feyzini akıtır; onu günahlardan korur ve özel muhafazaya alır. Yahut Allah dilediklerini, yaptığı günahtan sonra tövbe ile temizler.

"Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir." Allah, gizli de olsa, bütün sözlerinizi işitir. Hayrı terketmeye yemin etmek de bu sözlerin içine girer. O, sizin niyet ve ihlâsınızı da en iyi bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İçinizden* dinde *fazilet ve servet sahibi kimseler yakınlarına, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere,* mallarından bir şey *vermeyeceklerine dair yemin etmesinler.*" Onlardan biri de Mistah'tır. Mistah, Hz. Ebû Bekir'in teyzesinin oğlu idi. Muhacirlerin fakirlerindendi. Âyette sayılan vasıflar (yakınlık, fakirlik ve muhacir) bir kişide bulunan vasıflardır. Onların her biri, kendisine mal vermeyi gerektirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onları affetsinler,* kendilerinden meydana gelen kusurları bağışlasınlar; onlara göz yumarak *kusurlarını bağışlasınlar.*" Yani onlara sıkıntı vermekten vazgeçsinler ve kendilerine ceza vermesinler.

"*Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?*" Öyle ise siz de hatalarınızın çokluğuyla birlikte, size ve onlara yapılmasını istediğiniz şeyi yapın.

"*Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" *Yüce Allah,* kullarının günahlarının çokluğuna rağmen, onlara karşı son derece affedici ve rahmet edicidir. Siz de O'nun edepleriyle edeplenin; size karşı kusur işleyeni affedin ve ona acıyın.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyeti Hz. Ebû Bekir'e [radıyallahu anh] okuduğu zaman, Ebû Bekir,

"Elbette Allah'ın beni affetmesini isterim" dedi. Sonra tekrar Mistah'a nafaka vermeye başladı ve, "Vallahi ondan asla elimi çekmem (verdiğim nafakayı kesmem)" dedi.[346] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hilim (yumuşak davranmak), sabır, af, ihsan, kusurlara göz yumma ve bunların dışındaki güzel ahlâklardan alıkoyan her şey, şeytanın adımlarıdır; onlardan sakınmak gerekir. Şeytan sadece kızgınlık, intikam, kin, cimrilik, eli sıkılık ve bunların dışındaki çirkin ve kötü huyları emreder. Bu hastalıklardan kurtulmanın tek yolu, Allah Teâlâ'ya yönelmek, O'na yalvarıp yakarmak, O'nun lutuf ve keremine sarılmaktır.

---

[346] Buhârî, Tefsîru Sûre (24), 5; Müslim, Tevbe, 56; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/361-362.

Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, sizden hiçbiri asla temizlenemezdi. Kul, Allah'a yapıştığı, ciğeri yanan susuz kimsenin su istemesi gibi O'na yalvarıp yakarırsa Allah onu temizler ve kusurlardan kurtarır. Bunu ya sebepsiz yapar ya da onu kâmil bir şeyhe göndererek yapar. Kâmil şeyh onu, Allah'ın izniyle terbiye eder ve güzel ahlâkla süsler. Bu ikinci durum daha çok olur. Aslında hepsi Allah'tan olup kulu Allah'a götürür.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, '*Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı ...*' âyeti hakkında deriz ki: Cenâb-ı Hak bu âyette şunu açıkladı: Kulların günahlardan temizlenmesi, sadece Allah'ın ezelde takdir buyurduğu lutfu ve özel yardımıyla olmaktadır. Yoksa yaratılmış sebepler bunu nasıl yapar. Aradaki sebepler kulu temizlemez, onlar her yönüyle sonradan yaratılmış varlıklardır. Cenâb-ı Hakk'ın ezelî lutfu, kulu kendisine ulaştırarak aradaki illet ve sebepleri giderir. Ebü'l-Abbas-ı Seyyârî[347] demiştir ki:

Allah Teâlâ, '*Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, hiçbiriniz ebediyen temizlenemezdi*' buyurdu. Cenâb-ı Hak, 'Eğer ibadetiniz, namazınız, cihadınız ve Allah'ın emrini güzel yerine getirişiniz olmasaydı hiçbiriniz kurtulamazdı' buyurmadı. Bunu şunu bildirmek için yaptı: İbadetler çok da olsa, hepsi Allah'ın lutfunun neticesidir."[348]

Hâşiye'de[349] demiştir ki: "Bana şöyle gözüktü: '*Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, hiçbiriniz ebediyen temizlenemezdi*' âyeti, Ebû Bekir-i Sıddık'ın, '*Sizden fazilet ve servet sahipleri yakınlarına bir şey vermeyeceklerine dair yemin etmesinler ...*' âyetiyle teşvik edildiği şey için bir mukaddimedir. Bu âyette şuna işaret edilmektedir: Ondaki fazilet ve temizlik, kendisine Allah'ın bir lütfu ve ezelde takdir buyurduğu inâyetidir. Bu lutuf, onun kötülüklerden korunmasının ve güzel ahlâkla süslenmesinin sebebidir. Bu lutfu görsün; görsün de kendisinde bu hali bulamadığı, bunun için başkasına iftira etme hastalığına düşen kimseye iyilik yapmamaya yemin etmesin; bilakis onu mazur görsün. Ayrıca Allah Teâlâ'nın, özel inâyetiyle kendisini bu tür şeylerden uzak tutmasındaki nimetini de görsün. Halbuki kendisi de insan olarak bu tür şeylere düşmeye müsaittir; fakat Allah onu özel olarak seçip inâyetiyle korumuştur."

---

[347] Ebü'l-Abbas Kasım b. Kasım es-Seyyârî (v. 342/953), ilk dönemde yaşamış zâhid ve âlim sûfîlerinden biridir. Merv şehrindendir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 162 [İstanbul: Semerkand Yayınları, 2007]).

[348] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/6 (Beyrut 2008); ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/42 (Beyrut 2001).

[349] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1039/1626), *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Sizden fazilet ve servet sahipleri yakınlarına bir şey vermeyeceklerine dair yemin etmesinler"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, şeyhlere ve büyüklere bir edebi açıklayıp tavsiye etmektedir. O da müridlerden hata ve kusur işleyenleri hemen bırakmamaları ve bu konuda Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmalarıdır. Allah Teâlâ, (kul pişman olduktan sonra) en büyük günahları affetmekte ve onlara aldırış etmemektedir. Cenâb-ı Hak, şeyhlere, kusur işleyen müridlerinden ihsanlarını kesmemelerini de bildirdi."

Vertecübî sonraki bir açıklamasında demiştir ki: "Şüphesiz kendisinde yetenek bulunan kimse, beşerî hal ve engellere takılarak tarikatın hükümlerinden asla perdelenmez."[350]

Temiz İnsanlara İftira Atmanın Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] ve diğer insanlara iftira edenlerin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ
اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ
يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

---

[350] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/6.

23. Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina suçlaması yapanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azap vardır.

24. O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış oldukları işler hakkında aleyhlerine şahitlik eder.

25. O gün Allah, onlara hak ettikleri cezalarını tam olarak verir ve onlar Allah'ın apaçık hak olduğunu bilirler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Namuslu*, kendisine atılan iftiradan uzak duran, iffetli, *kötülüklerden* tamamen *habersiz mümin kadınlara zina suçlaması yapanlar* var ya ..."

Onlar, kendilerine iftira edilen kötü işten öyle habersizdirler ki o kötü işi veya ona götürecek şeyleri akıllarından bile geçirmezler. Yahut onların iç âlemleri kötü düşüncelerden uzak ve kalpleri temizdir. Onlarda bir kurnazlık ve aldatma yoktur; çünkü onlar böyle kötü şeyleri hiç tecrübe etmemiştir.

Onların bir diğer vasfı, iman edilmesi gereken her şeye hakiki bir iman ile iman edenlerdir. O öyle bir imandır ki içine onu karıştırıp bozacak hiçbir şey karışmaz.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], onların Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları olduğunu söylemiştir.[351]

Bazıları demiştir ki: Âyette, bütün mümin kadınlar kastedilmiştir; çünkü hüküm bildiren âyetlerde dikkate alınacak nokta, ifadenin genel olarak bildirdiği durumdur, hükmün özel olarak indiği sebep değildir.

Şöyle diyen de olmuştur: Bu âyette kastedilen sadece Hz. Âişe'dir [radıyallahu anhâ]. Âyette çoğul ifadesinin kullanmasının sebebi şudur: Kim, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarından birine iftira ederse sanki hepsine iftira etmiş gibi olur.

---

[351] bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/334; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/193.

Cenâb-ı Hak sonra, iftiracıların başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu: "*Onlar dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir.* Onlara, mü'minlerden ve meleklerden lânet ediciler sürekli lânet okurlar. Bununla birlikte *onlar için büyük*, korkunç *bir azap vardır.*" Öyle korkunç ve şiddetlidir ki insanlar tarafından derecesi ölçülemez. Onun büyüklüğü, işledikleri suçun büyüklüğünden ileri gelmektedir. Eğer ona tövbe etmezlerse bu şekilde azap görürler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış oldukları* iftira ve bühtan *hakkında aleyhlerine şahitlik eder.*"

"*O gün Allah, onlara hak ettikleri cezalarını tam olarak verir.*" Yani yaptıkları çirkin işlerine âzalarının şahitlik ettiği o günde Allah, onların hak ettikleri cezalarını tam olarak verir. Bu, onlar için sabit olup kaçış mümkün olmayan bir durumdur.

"*O zaman onlar, Allah'ın apaçık hak olduğunu,* varlığının sabit ve vâcip olduğunu bilirler." Çünkü gayb olarak vaat edilen şeyler ortaya çıkıp üzerlerindeki perde kalktığı ve böylece kesin bilgi meydana geldiği için bütün şüpheler ortadan kalktığından, Cenâb-ı Hakk'ın varlığının apaçık bir gerçek olduğunu bilirler.

Allah Teâlâ, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] yapılan iftira üzerinde durduğu kadar, Kur'ân-ı Kerîm'de hiçbir günah üzerinde durmadı. Öyle ki bu olaydan önce kısa olarak bahsetti, sonra geniş açıklama yaptı, peşinden olayın detayını verdi, sonra olaydan özetle bir daha bahsetti, onu vurgu içeren ifdelerle dile getirdi, konuyu tekrar etti. Bunlar sadece büyük ve önemli bir iş için yapılır.

Rivayet edildiğine göre İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Kim bir günah işleyip peşinden tövbe etse onun tövbesi kabul edilir, sadece Âişe'ye [radıyallahu anhâ] atılan iftira işine karışan kimsenin tövbesi kabul edilmez (o, bunun cezasını çeker)." Bu, İbn Abbas [radıyallahu anh] tarafından, iftira işinin büyüklüğünü göstermek için, mübalağa ile söylenmiş bir sözdür.[352]

---

[352] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/205.

Allah Teâlâ, dört kimseyi dört şeyle temize çıkarttı.

Hz. Yusuf'u [aleyhisselâm], kendisine iftira atan Züleyha'nın ailesinden bir şahitle temize çıkarttı.

Hz. Musa'yı [aleyhisselâm], yahudilerin "erkeklik uzvu hastalıklı" iftirasından, nehirde yıkanma esnasında elbisesini alıp götüren taşla temize çıkarttı.

Hz. Meryem'i [aleyhisselâm], kundakta konuşan oğlu (Hz. İsa) ile temize çıkarttı.

Hz. Âişe'yi de [radıyallahu anhâ] kıyamete kadar okunacak olan mucize kitabındaki bu yüce âyetlerle temize çıkarttı; hem de bu şekilde mübalağalı ifadelerle. Bir bakın, Allah Teâlâ'nın Hz. Âişe'yi temize çıkartması ile diğerlerini temize çıkartması arasında ne kadar fark var! Allah Teâlâ bunu, resûlünün derecesinin yüceliğini göstermek, ayrıca onun ve ailesinin bu tür şeylerden uzak olduğuna dikkat çekmek için yaptı.[353]

Hıristiyanlardan biri, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] atılan iftirayı konu ederek, müslümanları ayıplamak istedi ve, "Sizin peygamberinizin hanımı, yabancı bir kimseyle nasıl baş başa kalır?" dedi. Kendisiyle münazara eden bir âlim ona, "Sizin peygamberinizin annesi olan Hz. Meryem'in kendisine yapılan iftiradan temiz olduğunu söyleyen yüce Allah, Hz. Âişe'nin de temiz olduğunu söyledi" deyince kâfir susup kaldı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarını üç vasıftan dolayı övdü. Bunlar, en mükemmel vasıflar olup şunlardır: İffet, kötülükten habersiz olmak, hakiki iman.

İffet, kalbi, içine hevâ (nefse ait kötü düşünceler) girmekten korumak, dış âzaları da yüce Mevlâ'ya isyan etmekten alıkoymaktır.

---

[353] Açıklama için bk. Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/205-206.

Kötülükten habersiz olmaya gelince, o, Allah'tan başka her şeyden uzak kalmaktır. O ayrıca, insanların kötü hallerinden habersiz olmaktır. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Mümin, zihninin ve kalbinin üçte ikisi, insanların kötü hallerinden habersiz olan kimsedir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Mümin, (kalbi temiz olduğu için) hemen aldatılan şerefli biridir. Münafık ise hilekâr ve alçak biridir."[354]

Tahkik makamındaki imana gelince, bu, tefekkür ederek, kâinattan ibret alarak ve salihlerin sohbetine girerek elde edilir. Sonra, büyük âriflerin sohbetiyle iman, zaruri bir bilgi gibi kesin hale gelir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, *'Onlar, (ahirette) Allah'ın apaçık bir hak olduğunu bilirler'* âyeti şuna işaret ediyor: Onların marifetleri (Allah'ı tanımaları), zaruri yani kesin olur. O zaman, nazar ve düşüncelerini sağlam bulurlar; kalpleri tereddüt ve değişmeden yana rahat eder, çünkü kalp gözü açılır, baş gözüyle görmeye ihtiyaç bırakmaz. Şöyle denilmiştir: Onlar bu hali, sadece Cenâb-ı Hak ile (O'nun izni ve nuru ile) görürler. O zaman onlar, Cenâb-ı Hak ile, Hak için Hak'la birlikte olurlar; Cenâb-ı Hak onlara tevhidin sırlarını ve hakikatini gösterir. Böylece onlara hükmeden ve işlerini yürüten Cenâb-ı Hak olur, onları kendilerine çevirmeksizin (nefisleriyle baş başa bırakmaksızın) kendilerinden çekip alır."[355]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[354] bk. Ebû Davud, Edeb, 5; Tirmizî, Birr, 41; Hâkim, *Müstedrek*, 1/43.

[355] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/277.

Herkes Kendi Cinsine Layıktır

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'inin temizliğine delil getirerek şöyle buyurdu:

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ ۚ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ
لِلطَّيِّبَاتِ ۚ اُولٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ ۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26. ***Kötü tabiatlı kadınlar, kötü tabiatlı erkeklere, kötü tabiatlı erkekler de kötü tabiatlı kadınlara layıktır. Aynı şekilde temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır. Onlar*** *(temiz olanlar),* ***iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve güzel bir rızık vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kötü tabiatlı kadınlar, kötü tabiatlı erkeklere, kötü tabiatlı erkekler de kötü tabiatlı kadınlara layıktır."* Bu, ilâhî bir kanundur. Allah Teâlâ, herkese layık olduğu kimseyi yönlendirir. Kim kötü tabiatlı fâsık biri ise Allah onu, kendi gibi kötü tabiatlı fâsık bir kadınla evlendirir. Kim iffetli temiz tabiatlı biri ise Allah ona, kendi gibi temiz fıtratlı birini nasip eder. Hak Teâlâ'nın, *"Aynı şekilde temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır"* âyetinin manası budur. Bu, genelde böyledir; bazan tersi de olabilir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] temizlerin en temizi, öncekilerin ve sonrakilerin en hayırlısı olduğu için, Hz. Âişe'nin de [radıyallahu anhâ] kadınların en temizi olduğu bilinmiş olur ve onun hakkında uydurulan şeylerin yanlış olduğu ortaya çıkar. Nitekim Allah Teâlâ'nın, *"Onlar, iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar"* âyeti de bunu ifade etmektedir. Bu âyet, Ehl-i beyt'e işaret etmektedir. Onlar, doğrulukta en ön safta yer alırlar.

Âyetteki "onlar" ifadesinin Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], Âişe-i Sıddıka'ya ve Safvân'a işaret ettiği de söylenmiştir. Mana şudur:

Bu şanı yüce kimseler, haklarında iftiracıların ortaya attığı yalan ve yanlış şeylerden uzaktırlar.

Âyete şu manalar da verilmiştir: Kötü sözler, kötü erkek ve kadınlara mahsustur, yani onlara layıktır, bu tür şeyler sadece onlar için söylenir. Her iki gruptan (erkek ve kadından) kötü tabiatta olanlar, haklarında kötü sözlerin söylenmesini hak etmişlerdir.

Güzel sözler de kadın ve erkeklerden güzel tabiatlı kimselere mahsustur; onlar haklarında güzel sözler söylenmesini hak etmiş kimselerdir. Bu temiz olanlar, haklarında kötü tabiatlı kimselerin söylediği çirkin sözlerden uzaktırlar. Hz. Âişe-i Sıddıka da [radıyallahu anhâ] hakkında söylenen iftiralardan uzak ve temizdir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Çirkin ve kötü sözler, sadece bozuk tabiatlı kimselerden çıkar; güzel ve hoş kelimeler de sadece temiz tabiatlı kimselerden çıkar. Onlar, bozuk tabiatlı kimselerin söylediklerinden uzaktırlar; onlardan asla çirkin bir söz çıkmaz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar için bir bağışlanma vardır;* beşerin uzak kalamayacağı günahları varsa affedilmiştir *ve onlar için ayrıca güzel bir rızık,* nimet cennetleri *vardır."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], Hz. Âişe'yi [radıyallahu anhâ] hastalığı sırasında ziyarete gelmişti. Hz. Âişe, Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkmaktan korkuyordu. İbn Abbas kendisine, "Korkma, sen, Allah'ın huzuruna sadece sana vaat edilen bir mağfiret ve güzel rızık müjdesiyle gidiyorsun" dedi ve bu âyeti okudu. Hz. Âişe, okunan âyetin müjdesindeki sevinçten dolayı kendinden geçip bayıldı.[356]

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir: "Bana dokuz şey verildi ki onlar hiçbir kadına verilmedi: Bunlar şunlardır:

1. Cibrîl [aleyhisselâm], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] benimle evlenmesini emrettiği zaman, elinin içinde benim resmimle indi.

2. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] benimle bâkire halimde evlendi, benden başka hiçbir kadınla bâkire olarak evlenmedi.

---

[356] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/206.

3. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], başı benim kucağımda iken vefat etti.

4. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kabri benim evimdedir.

5. Ben Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] aynı yorgan altında bulunuyorken kendisine vahiy geldi.

6. Ben Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesinin ve en sadık dostunun kızıyım.

7. Hakkımda atılan iftiradan temiz olduğuma dair gökten âyet indi.

8. Ben, temiz bir insanın yanında temiz olarak yaratıldım.

9. Bana mağfiret ve güzel rızık (cennet) müjdelendi."[357]

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kibir, kendini beğenme, gösteriş, adını duyurma, kin, haset, makam ve mal sevgisi gibi kötü ahlâklar bozuk fıtratlı kimselere mahsustur. Kötüler kötülere layıktır. Onlar, bu vasıflarla anılıp tanıtılır. Kötü ahlâklar onların ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak bu kimseler, gönlü arınmış ve temiz kâmil kimselerin sohbetine (terbiyesine) girerlerse Allah'ın izniyle onlar bu vasıfları temizler.

Tevazu, ihlâs, kalp temizliği, zühd (dünyadan gönlü çekmek), vera' (haram ve şüpheli şeylerden çekinmek), cömertlik, ihsan ve bunların dışındaki güzel ahlâklar, temiz fıtratlı kimselere mahsustur. Temiz fıtratlı erkekler (ve kadınlar), temiz ve güzel ahlâklara layıktırlar. Onlar, inkârcıların kendileri hakkında söylediği sözlerden uzak ve temizdirler. Onlar için bir mağfiret vardır, günahları örtülür. Ayrıca onların ruhları için yakîn gıdalarından ve âlemlerin Rabb'ini müşahededen güzel bir rızık vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[357] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/363; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/195; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/206. Biraz farklı ifadelerle bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/180.

Evlere Girerken İzin Almak

Zina iftirasının sebebi, yabancı biriyle baş başa kalma suçlamasıdır. Cenâb-ı Hak bunun için, yabancı bir eve girerken izin almayı emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا
عَلٰٓى اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا ف۪يهَٓا
اَحَداً فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ ق۪يلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ
اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا
بُيُوتاً غَيْرَ مَسْكُونَةٍ ف۪يهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

27. ***Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, izin almadan ve ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu şekilde davranmanız, sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor.***

28. ***Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Şayet size, "Geri dönün" denirse hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha temiz bir davranıştır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.***

29. ***İçinde size ait bir eşya olan, oturanı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin."* Yani kendinize ait olmayan ve içinde oturmadığınız evlere, içerdekilere geldiğinizi farkettirerek izin alıp selâm vermeden girmeyin. Geldiğini hissettirmek, tesbih ve tekbir gibi Allah'ı açıkça zikir veya öksürük sesiyle gerçekleşir. Arkasından, "es-Selâmü aleyküm, girebilir miyim?" diye izin alınır. Bu durum gerekirse üç defa tekrar edilir. Kendisine izin verilirse girer, yoksa geri döner. Ev sahibiyle karşılaşırsa önce selâm verir; yoksa önce izin alır.

"Bu şekilde davranmanız, izin alıp selâm vermeniz, *sizin için* âniden içeri girmekten *daha hayırlıdır."* Yahut bu, sizin Câhiliye devrinde yaptığınız karşılamadan daha hayırlıdır.

Câhiliye döneminde bir kimse, kendi evinin dışındaki bir eve girmek istediğinde, "İyi sabahlar veya iyi akşamlar" diyerek içeri girerdi; çok defa evin erkeği ile hanımını yatağın içinde bulurdu.

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Annemin yanına girerken izin alayım mı?" diye sordu, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet" buyurdu. Adam,

"Onun benden başka hizmet edeni yok; yanına her girişimde izin alayım mı?" diye sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu çıplak halde görmek ister misin?" diye sordu; adam,

"Hayır" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Öyle ise yanına girerken izin al" buyurdu.[358]

Âyet şöyle bitiyor: *"Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor."* Yani düşünüp anlayasınız ve gereğince amel edesiniz diye size bunu emrettim yahut sizin için böyle söylendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer evlerde,* kendisinden izin alınma hakkına sahip bulûğa ermiş erkeklerden *kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin."*

---

[358] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/244-245 (Riyad 2003), Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/220; Mâlik, İsti'zân, 1.

Bazıları, "Evde kadın ve çocukların olup olmaması arasında bir fark yoktur, onlardan izin almak gerekmez" demiştir, fakat bu görüş isabetli değildir. Çünkü âyet, boş evlere dahi izinsiz girmeyi yasaklamaktadır; zira onlarda insanların âdetlerine göre gizledikleri bazı şeylere rastgelme durumu vardır. Bu durumda, içinde yabancı kadınların ve çocukların bulunduğu evlere izinsiz girişin haram olması daha önceliklidir; çünkü onda mahrem şeyleri ve kadınların avretini görme tehlikesi vardır.

Şayet size izin verilmezse içeri girmeyin, izin yetkisi olan biri size izin verene kadar sabredin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer evlerde, sahiplerinden bir kimseyi bulamazsanız, fakat sizin de oraya girmeye ihtiyacınız varsa, dışarıda olan evin sahibinden izin almadan oraya girmeyin; çünkü başkasının mülkünde tasarrufta bulunmak için, mülk sahibinin rızası gereklidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şayet* evde birileri bulunur da *size, 'Geri dönün' denirse hemen dönün.*" İzinde ısrar etmeyin, kapılarda dikilmeyin, kapı veya pencerelere takılmış perdeyi açmayın. Çünkü böyle yapmak hoşnutsuzluğa ve düşmanlığa götürür. Sevimsiz halleri görmeye götürdüğü için bu yasaklanınca, kapıya sertçe vurmak, ev sahibine yüksek sesle seslenmek gibi sıkıntıya sebep olan her türlü davranışı terketmek gerekir.

Ebû Ubeyd'in (Kasım b. Sellâm'ın) şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben, (kendisini rahatsız etmemek için) bir âlimin kapısını asla çalmadım (onun çıkışını bekledim)."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu tutum,* (dönün, denince geri dönmeniz) *sizin için daha temiz,* daha hoş ve nezih *bir davranıştır.*" Çünkü onda kalp selâmeti ve şüpheden uzaklaşmak vardır. Kapılarda bekleşmek ise düşük ve rezil kimselerin yapacağı bir iştir. "*Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.*" Sizi mükellef tuttuğu işlerden yaptığınızı ve yapmadığınızı bilir; ona göre karşılığını bilir. Bu ifade, muhataplar için bir tehdittir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İçinde size ait bir eşya olan, oturanı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur.*" Yani belirli kimselerin kalması için tahsis edilmeyen, aksine, darda kalan kimsenin, ev edinmeksizin istifade etmek için sığındığı tekke, han, hamam ve tüccarların dükkânları gibi umuma açık yerlere izinsiz girmenizde bir günah yoktur. Oralarda sizin için, sıcak veya soğuktan korunmak, içine girip dinlenmek, eşyalarınızı indirmek, alışveriş yapmak, yıkanmak ve diğer işler gibi birtakım menfaatler vardır. Bunun için, oralara izinsiz girmenizde bir sakınca yoktur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, Allah Teâlâ sana, evlere girerken izin alma hakkında âyet indirdi. Bizler ticaretimiz için dükkânlara girip çıkıyoruz Onlara da sadece izinle mi girelim?" diye sorunca bu âyet indi.[359]

Bazıları da izinsiz girilecek evlerden kastın, def-i hacet için çıkılan harabeler olduğunu söylemiştir, fakat doğru olan, oraların da izinsiz girilecek yerlere dahil olduğu, âyetten maksadın sadece harabeler olmadığıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir."* Âyet, bu yerlere bir fesat çıkarmak için veya insanların avret yerlerine bakmak için giren kimseler için bir tehdittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tasavvuf, bütünüyle edepten ibarettir. Hatta sûfîlerden biri demiştir ki: "Amelin tuz gibi az olsa da edebini un gibi çoğalt!"

Sûfîler, bütün hareketlerinde ve duruşlarında, giriş ve çıkışlarında sünnetin edebine göre hareket ederler. Onlar edebi korumaya daha layık kimselerdir. Sûfîler, Allah Teâlâ'nın emrettiği gibi kendi evlerine giriş esnasında yüksek sesle Allah'tan bahsederek veya tesbih getirerek yahut girmeden önce selâm vererek izin alırlar, geldiklerini içeridekilere haber verirler. Başkasının evine veya birbirlerinin evlerine girerken de aynı şekilde yaparlar. Şeyhin evine gelince, bu konuda edep, şeyh evinden çıkana kadar sabretmektir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu âyetindeki edebi korumak için yapılır:

---

[359] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/363; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/176.

"Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu" (Hucurât 48/5). Buna göre müridler de bir zaruret yoksa şeyhin kapısını çalmazlar ve onun çıkmasını istemezler. Sadece zaruri bir durum olursa bunu yapabilirler.

Mümin Kadınların Örtüsü ve Süslenme Edebi

Evlere girerken izin istemek, gözü haramdan korumak için emredilmiştir. Cenâb-ı Hak, gözü haramdan çekmeyi emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ لِلْمُؤْمِنٖينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى
لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبٖيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ
اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدٖينَ زٖينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا
وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدٖينَ زٖينَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ
اٰبَائِهِنَّ اَوْ اٰبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَائِهِنَّ اَوْ اَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ
بَنٖى اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنٖى اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ اَوِ
التَّابِعٖينَ غَيْرِ اُولِى الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذٖينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلٰى
عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفٖينَ مِنْ زٖينَتِهِنَّ...

30. *Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan çeksinler, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır.*

31. *Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan çeksinler, ırzlarını korusunlar.* (Yüz ve el gibi) *görünen kısımlar müstesna, süslerini* *(yabancılara) göstermesinler. Başörtülerini (göğüslerini örtecek şekilde) yakalarının üzerine salsınlar. Süslerini, şu kimselerin dışında kimseye göstermesinler: Kocaları, babaları, kocalarının babaları, oğulları, üvey oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, müslüman kadınlar, sahip oldukları köleler, aile çevresinde dolaşan cinsî güçten düşmüş hizmetçiler ve henüz kadınların mahrem yerlerini bilmeyen erkek çocuklar. Gizledikleri süsler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan çeksinler."* Bu müminlerin kapsamına, kendisine izin verilip evlere girenler öncelikle girer. Onlara söyle, gözlerini haramdan çeksinler, helâl olanla yetinsinler.

Kadının yüzü ve elleri avret değildir; sadece bir fitne söz konusu olursa o zaman örtmesi gerekir. Buna göre salih bir insanın, şehvetle olmaksızın, yabancı bir kadının yüzüne bakması helâldir.

el-Muvatta isimli eserde, İmam Mâlik'e şu soru sorulmuştur: "Bir kadın, mahremi olmayan bir erkekle veya kölesi ile birlikte yemek yiyebilir mi?" İmam Mâlik bu soruya şu cevabı vermiştir:

"Bunda bir sakınca yoktur; şöyle ki: Eğer o bölgede bir kadının erkeklerle birlikte yemek yemesi bir örf haline gelmişse; bazan kadın, kocasıyla birlikte yemek yiyen yabancı kimselerle beraber yemek yiyebilir."[360]

İbnü'l-Kattân demiştir ki: "İmam Mâlik'in bu sözünden, kadının yüzünü ve ellerini yabancı bir erkeğin yanında açmasının mubah olduğu sonucu ortaya çıkar; çünkü yemek sadece yüz ve ellerin açılmasıyla yenebilir." *Muvatta'*ı şerheden Bâcî, İmam Mâlik'in sözünü zâhiri üzere bırakmış, aksi bir şey söylememiştir.

---

[360] bk. Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatü'n-Nebî, 10 (nr. 35).

Kadı İyâz demiştir ki: "Kadının yüzünü örtmesi farz değildir; yüzü örtmek kadın için müstehap yahut sünnettir; erkeğe düşen ise gözünü haramdan korumaktır." Kadı İyâz, sonra *el-İkmâl* adlı eserinde şöyle demiştir: "Yüzü örtmenin farz olmasının sadece Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarına has olduğu konusunda görüş ayrılığı yoktur."

Âyet şöyle devam ediyor: "Yine mümin erkeklere söyle *ırzlarını korusunlar.*" Sadece hanımlarına ve câriyelerine karşı serbesttirler.

Âyette, gözlerden bahsedilirken, bazı bakışların haramdan korunması istenmiştir. Ferci (avret yerini) korumaya gelince, onun her halde haramdan korunması istenmiştir. Çünkü bazı bakışlara müsaade vardır; bir ihtiyaç ve zaruret durumunda yabancı kadının yüzüne, ellerine ve ayaklarına bakılabilir. Yine mahrem (kendileriyle evlenmesi haram olan) kadınların başına, göğsüne, dizden aşağı bacaklarına ve omuza kadar kollarına bakmak câizdir. Bu görüş, Hanefîler'den Nesefî'ye aittir.[361]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "İmam Mâlik'in mezhebinde, mahrem kadının açık bacaklarına ve pazularına bakmak haramdır. Kızların evde ayakları açık bir halde çalışmasından dolayı, gözlerini çekmeye güç yetiremiyor ve korunmak mümkün olmuyorsa, o zaman, bunun haram olmadığını söyleyen Hanefîler'in görüşüyle amel etsin. Bu görüşü şeyhimiz Cenevî[362] söyledi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu davranış onlar için daha temizdir."* Yani onlar için günah kirinden yahut şüpheden daha temiz bir durumdur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır."* Bu ifadede hem bir teşvik hem de korkutma vardır. Mana şudur: Allah onların bütün hallerinden ve fiillerinden haberdardır. O Allah, gözlerin haince bakışlarını ve kalplerde gizlenen bütün düşünceleri bilirken, onlar gözlerini nasıl serbestçe her şeye çevirirler? Onlar bunu kesin olarak bilince, onlara düşen iş, Allah'tan korkmak ve haramdan çekinmektir.

---

[361] bk. Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/208.

[362] Ebû Abdullah Muhammed el-Cenevî (v. 1200/1786), müfessirimiz İbn Acîbe'nin kendisinden fıkıh ve hadis dersleri aldığı ve kendisi sayesinde tasavvufla tanıştığı üstatlarındandır (bk. Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan çeksinler."* Örtünerek ve zinadan korunarak harama düşmekten sakınsınlar; erkeklerin ve kadınların bakılması helâl olmayan avret yerlerine bakmasınlar.

Kadınlara göre erkeğin avret yeri, yüzü ve kolları hariç diğer yerleridir. Kadınların kadınlar için avret yeri ise göbekle diz kapağı arasıdır. Buna göre bir kadının, (bir zaruret yokken) yabancı bir erkeğin yüzü ve kolları hariç vücudunun diğer yerlerine bakması helâl değildir. Yahut şehvetle bakması helâl değildir. Bir görüşe göre, şehvetten yana emin olursa bakmak câizdir. Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], bir bayram günü kılıç kalkan oyunları sergileyen Habeşli erkekleri seyretmesi bu şekilde yorumlanmıştır.[363]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Irzlarını korusunlar."* Mümin kadınlar, zinadan ve kadın kadına sevişmekten uzak dursunlar.

Âyette, gözü haramdan korumak, ırzı korumaktan önce dile getirildi; çünkü bakış, zinanın postacısı ve günahların öncüsüdür. Kalpteki hevânın tohumu, gözlerin arzulu bakışlarıdır.

"Takı, sürme ve boya gibi *süslerini* yabancılara *göstermesinler.*" Süsten kasıt, onların yerleridir. Buna göre bir kadının, üzerinde bir süs bulunsun bulunmasın, süs yerlerini yabancı erkeklere göstermesi helâl değildir.

Kadının süs yerleri başı, kulağı, boynu, göğsü, pazuları, dirseği ve ayağın incik kısmıdır. Kadının süsleri taç, küpe, gerdanlık, kuşak, bilezik, pazubent ve ayak bileğine takılan halhaldır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Görünen kısımlar müstesna."* Kadınlar, açılması âdet (ve gerekli) olan süs yerleri hariç, diğer yerlerini yabancı erkeklere göstermesinler. Hükümden hariç tutulan bu yerler, yüz ve ellerdir. Ancak bir fitne korkusu olursa o zaman bunların da kapanması gerekli olur. İmam Ebû Hanîfe, bunlara ayakları da eklemiştir. Bu hükmün izahı şöyle yapılmıştır:

---

[363] Hanefîler'de, kadın için yabancı bir erkeğin bakılması haram olan avreti, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Ancak bir ihtiyaç yokken kadının, yabancı bir erkeğin avreti dışındaki yerlere çıplak vaziyette bakması uygun değildir (Mütercim).

"Bu yerlerin örtülmesinde zorluk vardır. Kadının bazı şeyleri eliyle alması zorunludur. Yüzünü açmaya da ihtiyaç vardır; özellikle şahitlikte, mahkemede ve nikâh sırasında kadının yüzünün görülmesi gerekir. Kadın bazı bölgelerde ayakları açık olarak yürümek zorunda kalabilir; özellikle fakir kadınlar ayaklarına giyecek bir şey bulamayabilirler." Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[364]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Başörtülerini* göğüslerini örtecek şekilde *yakalarının üzerine salsınlar."* Âyette geçen "humur", başı örten şey demektir. Önden örtülecek yer, iç gömleğin ve elbisenin göğüs tarafından açılan kısmıdır. Kadınlar, Câhiliye âdetine göre, başörtülerini arka taraflarına sarkıtıyorlar, ön yakadan boğazları ve gerdanlıkları açıkta kalıyordu. Bu yaka geniş olduğundan kadının göğüsleri ve etrafı gözüküyordu. Bu gözüken yerlerin örtülmesi için kadınlara, başörtülerini ön yakalarının üzerine salmaları emredildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Göğüs, baş ve benzeri gizli *süslerini, şu kimseler hariç kimseye göstermesinler:*

1. **Kocaları.** Süsün ve süslenmenin asıl maksadı kocadır. Kocanın, hanımının bedeninin her tarafına, hatta fercine bakması helâldir.

2. **Babaları.** Dedeler de bu kısma girer.

3. **Kocalarının babaları.** Evlilikle onlar da mahrem olmaktadır.

4. **Oğulları.** Torunlar da bunlara dahildir.

5. **Üvey oğulları.** Onlar da kocaları sebebiyle mahrem olmaktadır.

6. **Erkek kardeşleri.** Kardeş, anne baba bir, baba bir anne ayrı, anne baba ayrı olabilir; hepsi mahremdir.

7. **Erkek kardeşlerinin oğulları.** Aşağı doğru bütün erkek nesil buna dahildir.

8. **Kız kardeşlerinin oğulları.** Aşağı doğru bütün erkek nesil buna dahildir. Kadının amca ve dayıları da mahrem kısmına girer. Çünkü bunlarla çokça içli dışlı olunur ve onlar tarafından bir fitnenin meydana gelmesi çok az gerçekleşir. Eğer bir fitne söz konusu ise kadın onlara

---

[364] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/209.

karşı da örtünür. Âyette amca ve dayılar söylenmedi. Onların mahrem oluşu, âyetin delaleti ve sünnetle sabittir. Fakat ihtiyat olan, kadınların onlara karşı da örtünmeleridir. Bu, onların, oğullarına kadının güzelliklerini anlatmalarından korunmak için uygundur.

9. **Müslüman kadınlar.** Yani bir mümin kadın, bütün mümin kadınlara süs yerlerini gösterebilir. Kâfir kadınlar bu iznin dışındadır. Mümin kadın, güzelliklerini erkeklerine anlatmasınlar diye, kâfir kadınlara karşı süs yerlerini kapalı tutmalıdır.

10. **Sahip oldukları köleler.** Yani mümin yahut Ehl-i kitap hizmetçi kadınlar. Kadının erkek kölesi hakkında üç görüş vardır:

1. Erkek köle, hanım efendisinin süs yerlerine bakamaz. Bu, İmam Şâfiî'nin görüşüdür.[365]

2. Erkek kölenin, hanım efendisinin süs yerlerine bakması câizdir. Bu, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] ve Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] görüşüdür.

3. Köle ahmak (deli) olursa, hanım efendisinin başına saçına bakması câizdir. Bu da İmam Mâlik'in görüşüdür.[366]

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Fâtıma'ya [radıyallahu anhâ], bir erkek hizmetçi getirip hediye etti. Hz. Fâtıma'nın üzerinde bir elbise vardı. Elbise biraz kısa idi; başına örtse ayaklarına ulaşmıyor, ayak kısmını örtse başına yetmiyordu. Durumu gören Allah Resûlü, Fâtıma'ya,

"Bir sakıncası yok; o senin için bir baba ve oğul hükmündedir" buyurdu.[367]

Kadının, kocasının erkek kölesine süs yerlerini göstermesi konusunda, câizdir ve câiz değildir şeklinde iki ayrı görüş vardır.

---

[365] Hanefîler de bu görüştedir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/411).

[366] Bu konudaki görüşler hakkında geniş bilgi için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/216-217.

[367] Ebû Davud, Libas, 34 (nr. 4106); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/85; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 2/122.

11. Aile çevresinde dolaşan cinsî güçten düşmüş hizmetçiler. Bunlar, artan yiyeceklerinizi almak için yahut hizmet için veyahut vekil ve mutasarrıf gibi kendisine verilen bir görev için peşinizde dolaşan kimselerdir.

Bazıları da şöyle demiştir: "O, sırf karnını doyurmak için peşinizde dolaşan kimsedir; fakat bu kimsenin kadının saçına başına bakmasının câiz olması için, cinsî güçten düşmüş olup şehevî yönden kadınlara ihtiyacı bulunmaması şarttır. Bunlar, husyeleri kırılmış, kadın özelliğine sahip muhannes, çok yaşlı ve ahmak gibi kimselerdir. Bu kimselerin kadının süs yerlerine bakmasının câiz olması iki şarta bağlıdır:

1. Ev çevresinde dolaşıp duran ve tanınan birileri olması,

2. Cinsel güçten düşmüş olup şehevî olarak kadınlara ihtiyacının bulunmaması.

12. Henüz kadınların mahrem yerlerini bilmeyen erkek çocuklar. Bunlar, henüz kadınların avret yerlerini tanımayan ve cinsel ilişkiye güçleri yetmeyen çocuklardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gizledikleri süsler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar."* Önceleri kadınlar, ayak bileklerine taktıkları süsler bilinsin diye, halhalın sesinin çıkması için yürürken ayaklarını hızla yere vururlardı. Böyle yapmaları yasaklandı. Çünkü süs takılarının sesini işittirmek, onu göstermek gibidir; bu ses de erkekleri kadınlara meylettirir ve onların erkeklere meylettiği vehmini verir.

Zeccâc[368] demiştir ki: "Süsün sesini işitmek, şehveti harekete geçirme yönünden süsü görmekten daha etkilidir."[369]

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] anlatır:

"Allah'a yemin olsun ki Allah'ın kitabını tasdik etmede ve gereğini yerine getirmede ensar kadınlarından daha faziletlisini görmedim. *'Kadınlar başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar ...'* (Nûr 24/31) âyeti inince, erkekler bu âyetleri okuyarak evlerine döndüler; onu eşlerine, kızlarına, kız kardeşlerine ve yakın akrabalarına okudular. Âyeti işiten kadınlardan her biri Allah'ın kitabını tasdik ve ona iman ederek hemen etek kumaşlarından baş örtüsü hazırladılar. Ertesi sabah, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] arkasında başörtüleriyle sabah namazına durdular. Öyle bir örtünmüşlerdi ki başlarının üstünde yaptıkları sargılardan sanki kargayı andıran şekiller oluşmuştu."[370]

---

[368] Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimin*, 11/87-90 [Beyrut 2006]).

[369] bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, 4/40 (Beyrut 1988).

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Görülmesi hoş olmayan şeylere karşı gözü yummak, kalbi Allah'a bağlamayıp zikirde toplamanın vesilelerinden ve iman terbiyesinin gereklerindendir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah'ın haram kıldığı bir şeyden gözünü çekerse Allah ona, haramı terketmesine karşılık, tadını kalbinde bulacağı bir iman verir."[371]

Gözü serbest bırakmada, kalbin karışması ve düşüncenin dağılması gibi açıkça farkedilecek birçok âfet vardır. Bir şair bu konuda der ki:

"Eğer kalbini gözetlemek için bakışlarını bir gün serbest bırakırsan, gördüğün manzaralar seni yorar. Öyle ki ne hepsine güç yetirebilirsin ne de bir kısmına sabredebilirsin."

Âbid ve zâhidler gözlerini dünyanın süsünden çekerler; ârifler ise gözlerini mâsivayı görmekten çekerler; onlar sadece yüce Mevlâ'nın tecellilerini görürler.

Velilerden Şiblî [kuddise sırruhû], *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan çeksinler"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyetin manası, kafa gözlerini haramlardan; kalp gözlerini de Allah'ın dışındaki şeylerden çeksinler, demektir."

---

[370] Buhârî, Tefsîru Sûre, 24/12; Ebû Davud, Libâs, 29; Ahmed, *Müsned*, 6/188; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/600. Bu rivayet, öneminden dolayı tarafımızca eklendi (Mütercim).

[371] Ahmed, *Müsned*, 5/264; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7842; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 5431.

Allah Teâlâ'nın, *"Kendiliğinden gözüken kısmı hariç, süslerini göstermesinler"* âyeti hakkında âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ ile olan özel haline dair, başkasını fitneye düşürecek şeyleri açıklamak câiz değildir. Manevi haller, iç âlemin süsüdür; sadece ehli olana ona dair bir şeyler açıklanabilir. Fakat kendisi bir şey açıklamaksızın ve kötü bir niyeti olmaksızın kendiliğinden bazı sırlar ortaya çıkarsa bundan mesul değildir."

Buna göre, tevhidin sırlarına ait hakikatlerine dair insanların fitneye düşeceği bilgileri açıklamak câiz değildir. Yine şeriatın zâhirine göre hoş görülmeyen ve insanları gıybete düşürecek manevi halleri açıklamak da câiz değildir.

Kendisine fazla rağbet eden insanların gözünden düşmek için, girdiği hamamda mahsus hırsızlık yapan kimsenin hali, içine düştüğü manevi halin galebesiyle yapılmış olup o konuda kendisine uyulmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bütün Müminleri Tövbeye Davet

Cenâb-ı Hak sonra, bütün müminlere tövbe etmeyi emretti. Çünkü gözün harama bakması, genelde insanların kurtulamadığı bir durumdur. Bunun için şöyle buyurdu:

...وَتُوبُوا إِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

... Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: " *... Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz."* Çünkü sizden hiçbiri, kusurdan tamamen uzak değildir. Özellikle şehvetlerden kendini çekmek oldukça zordur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Câhiliye devrinde yapmış olduğunuz şeylere tövbe edin. Her ne kadar İslâm, geçmişteki kusurları temizlese de yine de onları her düşünmede ve hatırlamada pişman olmak ve onlardan el çekmeye azmetmek gerekir.

Âyette, *"Ey iman edenler ..."* şeklinde hitabın tekrar edilmesi, iman sıfatının ilâhî emre kesin olarak uymayı gerektirdiğini bildirmek içindir.

Şöyle denilmiştir: "İnsanların tövbeye en muhtaç olanı, kendisinin tövbeye ihtiyacı olmadığını düşünen kimsedir."

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Günaha düşmek, imanı ortadan kaldırmaz; öyle ise hemen tövbeye koşunuz ki kurtuluşa eresiniz, iki cihanın saadetini elde edesiniz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tövbe, manevi yolun esasıdır. Manevi seyir onunla başlar, hakikate ulaşana kadar devam eder. Gerçek bir tövbesi olmayan kimsenin manevi seyri olmaz. O kimse, temel atmadan bina yapana benzer ki temelsiz bina yükselmez.

Tövbeye, manevi yolun başında olan kimse muhtaç olduğu gibi ortasında ve sonunda olan da muhtaçtır. İşin başında olan kimsenin tövbesi, isyan ve günahlardandır. Manevi seyir halinde olanın tövbesi, gafletten ve kusurlu işlerin kirindendir. İşin sonunda olanların tövbesi ise bütün gaybı bilen yüce Allah'ın dışındaki varlıklara nazar etmekten yani onlarda bir varlık ve güç görmektendir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki:

"Tövbe, bütün mükellef insanlara farzdır; bu, Kur'an, sünnet ve ümmetin ittifakıyla sabittir.

Tövbenin farzı üçtür:

1. Günaha pişman olmak. Bu pişmanlık, yüce Allah'a isyan edildiğinden olmalıdır; yoksa işlediği günah bedenine veya malına bir zarar verdi diye olmamalıdır.

2. Günahtan, ertelemeden ve gevşeklik göstermeden imkân bulduğu ilk vakitte kendini tamamen çekmek.

3. Bir daha günaha dönmemeye kesin karar vermek. Allah Teâlâ her ne zaman kendisine bir günah takdir etse tekrar günaha dönmeme azmini yeniler.

Tövbenin edepleri üçtür:

1. Kalp kırıklığı ve boyun büküklüğü içinde günahını itiraf etmek.

2. Affı için yüce Allah'a çokça yalvarıp istiğfar etmek.

3. Geçmişte yaptığı günahları temizlemesi için çokça iyilik ve ibadet yapmak.

Tövbenin dereceleri yedidir:

1. Kâfirlerin tövbesi inkârdandır.

2. Kötülüklere dalanların tövbesi büyük günahlardandır.

3. Adalet ve denge üzere giden kimselerin tövbesi küçük günahlardandır.

4. Âbidlerin tövbesi ibadetteki kusur ve gevşekliklerindendir.

5. Manevi yolda giden sâliklerin tövbesi kalp hastalıkları ve manevi âfetlerdendir.

6. Vera' sahiplerinin tövbesi şüpheli şeylerdendir.

7. Müşahede ehlinin tövbesi gaflet hallerindendir.

İnsanı tövbeye sevkeden sebepler yedi tanedir: 1. Azap korkusu, 2. Sevap ümidi, 3. Hesapta utanma duygusu, 4. Yüce sevgilinin (Allah'ın) sevgisi, 5. Her şeyi gören yüce Mevlâ'nın kontrolü, 6. Makamın yüceltilmesi, 7. Nimetlere şükür."[372]

---

[372] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/68.

Bekârları Evlendirin

Cenâb-ı Hak sonra, evlenmeyi emretti; çünkü o, gözü haramdan daha güzel korumaktadır. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ
اِنْ يَكُونُوا فُقَرَٓاءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾
وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ ...

32. *Sizden bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer fakir iseler, Allah onları lutfuyla zenginleştirir. Allah, lutfu geniş olandır, her şeyi bilendir.*

33. *Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah kendilerini lutfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizden* erkek ve kadınlardan *bekâr olanları evlendirin.*" Bunlar, hiç evlenmemiş veya evlenmiş de eşi vefat etmiş kimseler olabilir.

Âyetin manası şudur: Sizden, hür olan bekâr erkek ve kadınları evlendirin. Buradaki hitap, velilere ve hâkimleredir. Allah Teâlâ onlara, bekârları evlendirmelerini emretti. Bu, onların evlenmesine engel olmanın yasak olmasını gerektirmektedir.

Âyette, kadının evlilikte bağımsız olmadığına, onda velisinin de bulunmasının şart olduğuna dair bir delil vardır. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin görüşü budur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise bulûğa ermiş kadının evliliğinde veli izni şart değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kölelerinizden ve câriyelerinizden salih olanları,* hayırlıları veya durumu evlenmeye uygun *olanları da evlendirin.*"

Buradaki emir teşvik içindir; çünkü evlilik, teşvik edilmiş bir durumdur. Bu emrin muhatapları, köle ve câriyelerin efendileridir. İmam Şâfiî demiştir ki: "Bu âyete göre efendi, kölelerini evlendirmeye zorlanır." İmam Mâlik, bu görüşte değildir. İmam Mâlik'in görüşüne göre efendi, kölesini evlenmeye zorlar. İmam Şâfiî bu konuda aksi görüştedir.

Köleleri evlendirmede onların iyi hal sahibi olmaları dikkate alınmıştır; çünkü hali iyi olmayan köleler, efendisinin kendisiyle bu şekilde ilgilenmesine layık değildir. Bir de şu var: Evlilik, hali güzel olan kimsenin mevcut halini korur.

Âyette, hür olan erkek ve kadınların evlenmesinde iyi hal sahibi olmaları şartı aranmamıştır; çünkü onlar genelde iyi hal üzeredirler. Bundan dolayı onlar, kendilerinde ve mallarında kendi başına tasarrufta bulunma (harcama) hakkına sahiptirler. Evlenmeye karar verdiklerinde, velilerin onlara yardım etmesi gerekir.

Bazıları demiştir ki: "Kölelerin iyi halinden kasıt, evlenmeye ehliyetli ve haklarını korumaya dirayetli olmalarıdır. Bunu yapamayacak durumda olduklarında evlendirilmezler. Efendi kölesini kendisi evlendirir veya evlenmesine izin verirse kölenin geçim masrafı efendiye aittir; böyle olmadığı zaman nafaka vermekte serbesttir.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyuruyor: "*Eğer* evlenecek kimseler mal yönünden *fakir iseler,* Allah onları lutfuyla zenginleştirir; kendilerine yeterli mal veya kanaat verir yahut her iki nimeti birden verir. *Allah, lutfu geniş olandır, her şeyi bilendir."*

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Evlenerek rızık arayın."[373]

İbn Aclân demiştir ki: "Bir adam, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek ihtiyaç içinde olduğundan şikâyet etti; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona, *'Senin evlenmen gerekir'* buyurdu." [374]

---

[373] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 281; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/374; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/188.

[374] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/375.

Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da [radıyallahu anhüm], kendilerine fakirlikten şikâyet eden kimselere, Allah Teâlâ'nın, *"Eğer fakir iseler, Allah onları lutfuyla zenginleştirir. Allah, lutfu geniş olandır, her şeyi bilendir"* âyetiyle amel ederek evlenmelerini söylemişlerdir.[375]

Allah Teâlâ dilemesi, hikmeti ve maslahatın gerektirdiği şekilde, dilediği kimsenin rızkını genişletir, dilediği kimsenin de daraltır. Evlenen kimsenin zengin olması, Allah'ın dilemesine bağlıdır. Buna göre evlendiği halde zengin olmayan kimsenin hali, âyetteki vaade ters değildir.

Şöyle de denilmiştir: Evlenen kimsenin zengin olması, güzel niyete bağlıdır; onu da biz bilemeyiz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Evlenmeye Teşvik

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Evlenin ki çoğalın; çünkü ben kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sayınızın çokluğu ile övüneceğim. Bunların arasına düşük olanlar dahildir."[376]

"Fıtratımı sevenler sünnetimi yerine getirsinler. Benim sünnetimden biri de evlenmektir."[377]

Şöyle denmiştir: "Bir adamın, kendisinden sonra çocuğunun yapmış olduğu dua ile derecesi yükseltilir."[378]

Semüre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], (imkânı ve ihtiyacı varken) evlenmemeyi yasakladı."

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kimin evlenme gücü ve imkânı olur da evlenmezse bizden değildir."[379]

---

[375] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/375; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10385, 10393.

[376] Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10391; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44442; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1019. Son kısmı hariç bk. Ahmed, *Müsned*, 2/245; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 4028.

[377] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2748; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 1586; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/252.

[378] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/370.

[379] Taberânî, *el-Kebîr*, 22/366; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10376; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5481; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kimin çocuğu bulûğa erer, yanında da onu evlendirme imkânı varken evlendirmez ve bu arada çocuk bir günah işlerse günah ikisinin arasında paylaştırılır."[380]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Dünyada ölmeme sadece bir gün kalsa, (ben de o anda bekâr olsam hemen evlenir) Allah'ın huzuruna evli olarak çıkardım. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

'Sizin en şerlileriniz, bekârlarınızdır.'" [381]

Yine Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] yoluyla gelen diğer hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri evlendiği zaman şeytan feryat eder ve, 'Vay başıma gelenler! Âdemoğlu dininin üçte ikisini benden korudu' der."[382]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Hanımı olmayan erkek miskindir miskin. Yine kocası olmayan kadın da miskindir miskin!" Orada bulunanlar,

"Yâ Resûlallah, bunların malı olsa da mı yine miskindir?" diye sordular, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, çok malları olsa da miskindirler" buyurdu.[383]

Ebû Ümâme el-Bâhilî, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Dört kimse var ki Allah onlara arşının üzerinden lânet etti; melekleri de onlara 'âmin' dedi. Bu kimseler şunlardır:

---

[380] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/370.

[381] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2042; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371.

[382] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371.

[383] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/252.

1. *Bir çocuğu olmasın diye kadınlarla evlenmeyen ve bir cariye edinmeyen kimse.*

2. *Allah Teâlâ kendisini erkek olarak yaratmışken, kadınlara benzemeye çalışan kimse.*

3. *Allah Teâlâ kendisini kadın olarak yaratmışken, erkeklere benzemeye çalışan kimse.*

4. *Garip fakir insanları aldatan kimse.*"[384]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Kadınlar konusunda zühd (onlardan gönlü çekip evlenmemek) doğru değildir; çünkü onlar, zâhidlerin efendisi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sevdirilmiştir."[385]

Süfyân b. Uyeyne de ona katılarak şöyle demiştir: "Nikâhında çok kadının bulunması dünyalık sayılacak bir durum değildir; çünkü sahabenin en zâhidlerinden biri olan Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], (Hz. Fâtıma'dan sonra) nikâhında dört hanımı ve on küsur câriyesi bulunuyordu." Bunu Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde nakletmiştir.[386]

Atıyye b. Büsr el-Mâzinî demiştir ki: Ükkâfü b. Vedâa el-Hilâlî, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Allah Resûlü ona,

"Ey Ükkâfü, hanımın var mı, evli misin?" diye sordu, Ükkâfü,

"Hayır" dedi. Allah Resûlü,

"*Câriyen var mı?*" diye sordu; Ükkâfü,

"Hayır" dedi. Allah Resûlü,

"*Sıhhatin ve zenginliğin yerinde mi?*" diye sordu; Ükkâfü,

---

[384] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 7489; a.mlf., *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 1604; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251.

[385] Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "*Dünyanızdan bana şu üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz!*" (bk. Nesâî, *İşretü'n-Nisâ*, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160; Ahmed, *Müsned*, 3/128, 199, 285; Beyhakî, es-*Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78).

[386] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/414 (İstanbul: Semerkand, 2003).

"Evet, elhamdülillâh yerinde" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü,

"O zaman sen şeytanların kardeşisin. Eğer sen, hıristiyan rahipleri gibi olmak istiyorsan, onlardan olursun; şayet mümin olmak istiyorsan, bizim yaptığımız gibi yap! Bizim sünnetimizden biri de evlenmektir. Sizin en şerlileriniz, (edebe dikkat etmeyen) bekârlarınızdır. Ölülerinizin en rezilleri de (harama düşen) bekârlarınızdır. Salih insanlara karşı şeytanın kadından daha etkili bir silahı yoktur; sadece evli olanlar onun bu fitnesinden korunurlar. Onlar, zina ve benzeri çirkin şeylerden temiz ve uzak kimselerdir." Rivayet için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[387]

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah kendilerini lutfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar ..."* Yani mehir ve nafaka gibi temel ihtiyaçları karşılayıp evlenmeye imkân bulamayan kimseler, bütün güçleriyle zinadan uzak kalmaya ve şehvetlerini kırmaya çalışsın. Bu kimseler, Allah kendilerini mehir ve nafaka temin etmeye güç sahibi kılana kadar böyle yapsınlar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Evlenmeye gücü yeten ve imkânı olan evlensin; çünkü evlilik gözleri ve cinsel organı haramdan daha güzel korur. Buna gücü yetmeyenler de oruç tutsun; zira oruç insanın aşırı şehvetini kırar."[388]

Bakınız, Cenâb-ı Hak, âyetlerinde bu işleri nasıl bir sırayla dile getirdi. Allah Teâlâ önce, insanı fitneden koruyan ve günaha düşmekten uzak tutan şeyi emretti; bu şey gözleri haramdan çekmektir. Ardından, dini koruma altına alan ve insanı haramdan kurtaran evlenmeyi emretti. Sonra, evlenmekten âciz olan kimsenin, ona güç yetirinceye kadar, kötülüğü emreden nefsini, şehvetle harama bakmaktan alıkoymasını emretti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[387] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371; Ahmed, *Müsned*, 5/163-164; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6856; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251; Biraz farklı lafızlarla bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10387.

[388] Buhârî, Savm, 10; Müslim, Nikâh, 13; Ebû Davud, Nikâh, 1; Nesâî, Sıyâm, 43, Nikâh, 3; İbn Mâce, Nikâh, 1; Ahmed, *Müsned*, 3/378, 424.

32-33. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Ruhlar, kalpler ve nefisler, kâmil bir şeyh ile manevi birlik akdi yapmadıkları sürece, kendilerinden istenen netice ortaya çıkmaz. Onlarla kâmil şeyh arasında sohbet (intisap) akdi gerçekleştiğinde şeyh ruha, kalbe veya nefse marifet tohumunu atar, sonra o tohumu himmet rahmi içinde geliştirir, peşinden onu koruma ve gözetme kucağında büyütür; böylece ondan yakîn, manevi ilimler, sırlar ve marifetler ortaya çıkar. Eğer bunlar, kâmil bir şeyhle manevi bir akid yapmadan kendi başlarına kalırlarsa onlardan bir netice çıkmaz.

Allah Teâlâ, *"Sizden bekâr olanları ve kölelerinizden salihleri evlendirin"* buyurmuştur. Bu âyetin işaretiyle deriz ki: Olayı manevi yönden düşündüğümüzde, bekâr olup tek başına kalan ruhlar, salih kalpler ve nefislerdir. Onları, kendilerinden manevi meyveler çıkaracak kâmil mürşidlerle buluşturup onların terbiye ve yönetimlerine teslim edin. Eğer onlar, yakîn ve marifetullahtan yana fakir iseler, Allah lutfundan onları marifetiyle zengin eder. Allah, ihsanı çok geniş olan ve her şeyi bilendir.

Ellerinden tutacak birini bulamayanlar, Allah lutfundan onları kâmil bir şeyhe ulaştırana kadar çirkin işlerden korunsunlar. Kâmil bir şeyhe ulaşmak Allah'ın lutuf ve ihsanından elde edilecek bir nimettir. Ona sadece Allah'a yalvarıp yakaran ve ona kavuşma talebinde samimi olanlar ulaşır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kölelerle Hürriyet Anlaşması

Cenâb-ı Hak önceki âyette, efendilere durumları uygun olan kölelerini evlendirmeyi emretti; peşinden de onlarla bir mal karşılığı hürriyetlerine kavuşmaları için anlaşma yapmalarını emrederek şöyle buyurdu:

...وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ
اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذٖٓي اٰتٰيكُمْ

... Sahip olduğunuz kölelerden hürriyetine kavuşmak için sizinle yazılı anlaşma yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz kendileriyle yazılı anlaşma yapın ve Allah'ın size verdiği maldan onlara verin.

Tefsir

Buradaki anlaşma, bir kölenin efendisine, taksitle (veya peşin olarak) bir bedel ödeyerek hürriyetine kavuşmak için yaptığı anlaşmadır. Eğer konuşulan bedeli öderse hür olur; yarım dirhem de kalsa, bedelini ödeyemezse köle olarak kalmaya devam eder.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sahip olduğunuz kölelerden hürriyetine kavuşmak için sizinle yazılı anlaşma yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz kendileriyle yazılı anlaşma yapın."* Bunlar, sizin kölelerinizden, hürriyetine kavuşmak için sizinle anlaşma yapmak isteyenlerdir; onlarla anlaşma yapın.

Âyetteki emir, İmam Mâlik ve âlimlerin çoğunluğuna göre teşvik içindir. Zâhirîler ve onların dışındaki bazı âlimler, bunun farz bir emir olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh], Enes b. Mâlik'e [radıyallahu anh] söylediği sözün zâhiri de bunu gösteriyor. Enes b. Mâlik'in kölesi Sîrîn, hürriyetine kavuşmak için kendisiyle anlaşma yapmak istedi. Hz. Enes [radıyallahu anh] buna yanaşmadı. O da durumu Hz. Ömer'e götürdü. Hz. Ömer, Hz. Enes'e,

"Onunla anlaşma yapacaksın, yoksa şu kamçı ile canını yakarım!" dedi ve bu âyeti okudu. Hz. Enes de [radıyallahu anh] anlaşma yaptı.[389]

---

[389] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/190; Abdürrezzâk, *Musannef*, 8/372; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*.12/227.

Sadece İmam Mâlik, âyetteki emri, mendup (hayra teşvik) manasına almıştır; çünkü bu tür bir anlaşma, alışveriş gibidir. Bir kimse malını satmak için mecbur edilemeyeceği gibi kölesiyle böyle bir anlaşma yapmaya da zorlanmaz.

Efendinin, kölesini böyle bir anlaşma yapmaya zorlayıp zorlamayacağı konusunda da farklı iki görüş mevcuttur.

Bu âyet, Huveytıb b. Abdüluzzâ'nın kölesi hakkında inmiştir. Huveytıb'ın kölesi, onunla bedelini vererek hürriyetine kavuşmak için anlaşma yapmak istedi, Huveytıb buna yanaşmadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi. O zaman Huveytıb, kölesiyle 100 dinara anlaşma yaptı, onun 20 dinarını kendisine hibe etti.[390]

Allah Teâlâ, kölelerin efendilerine, onlar kendileriyle anlaşma yapmak istedikleri zaman, kendileriyle anlaşma yapmalarını emretti.

Bu anlaşma şöyle olur: Efendi kölesine, "Seninle, seni âzat etmem için şu kadar bedel vermen karşılığında anlaşma yaptım; eğer bunu ödersen hürsün" der. Köle o bedeli ödeyince hürriyetine kavuşur.

Bu bedelin peşin ödenmesi câizdir. Ödeme taksitli ve taksitsiz olabilir.

Allah Teâlâ âyetin devamında, *"Eğer onlarda bir hayır görürseniz anlaşma yapın"* buyuruyor. Bunun manası, onlarda çalışıp kazanmaya bir kudret, güvenirlik ve dindarlık görürseniz anlaşma yapın demektir. Onlarla anlaşma yapmanın mendup (hayra teşvik bir iş) olması bu şartlara bağlıdır. Âyette geçen "hayır", hangi şekilde olursa olsun borcunu ödemeye kuvvet sahibi olmaktır.

Bazları, âyette geçen "hayrın" mal olduğunu söylemiştir. Bu mal, kölenin, insanlardan bir şey istemeksizin, anlaşmada bahsedilen bedeli ödeyebileceği bir maldır.

Âyette geçen "hayrın", dinde güzel hal sahibi olmak olduğu da söylenmiştir.

---

[390] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/375; bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/189; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/226.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın size verdiği maldan onlara verin."* Bu, hürriyetine kavuşmak için anlaşma yapan kimseye, borcunu ödemede yardım etmek için verilmiş bir emirdir. Bu emre muhatap olanların kimler olduğu hakkında farklı görüşler nakledilmiştir.

Bazıları, bu emrin bütün insanlara verildiğini söylemiştir.

Bu emre muhatap olanların, devlet reisleri olduğu da zikredilmiştir. Bu iki görüşe göre emir, hayırlı bir işe teşvik içindir.

Diğer bir görüşe göre, âyetteki emre muhatap olanlar, anlaşmayı yapan efendilerdir. Bu görüşe göre İmam Mâlik, âyetteki emrin, nedb (hayırlı bir işe teşvik) için olduğunu söylemiştir.[391] İmam Şâfiî ise bunun farz olduğu görüşündedir.

Eğer âyette verilen emir insanlara ise onlara mallarından sadaka olarak versinler, anlamına gelir.

Emir, devlet reislerine ise onlara zekâtlardan veya devlet hazinesinden versinler, anlamına gelir.

Emir, kölelerin efendilerine ise anlaşma bedelinden bir miktar indirim yapsınlar, anlamına gelir.

"Allah'ın size verdiği maldan onlara verin" âyetine şu manayı verenler de olmuştur: Köle sahipleri, bir anlaşma olmaksızın, mallarından kölelerine versinler.

Anlaşma bedelinde yapılacak indirim hakkında da farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları bunun, belirlenen bedelin dörtte biri olduğunu söylemiştir. Bu miktar, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir.[392]

Bazıları bunun, belirlenen bedelin üçte biri olduğunu söylemiştir.

İmam Mâlik demiştir ki: "Bu konuda kesin bir sınır yoktur; indirim sayılabilecek miktarın en azı ile de bu emir yerine gelmiş olur."

---

[391] İmam Ebû Hanîfe de [rahmetullahi aleyh] bu görüştedir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/416).

[392] bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/397; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/329; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/191.

İmam Şâfiî, âyetin emri gereği, kölenin efendisinin bu indirimi yapmaya zorlanacağını söylerken; İmam Mâlik, buna mecbur edilemeyeceği görüşündedir.

İmam Mâlik'e göre bu indirimin zamanı, anlaşmanın sonudur. Onun ilk taksitte yapılacağını söyleyenler de olmuştur. Bu açıklamalar müfessir İbn Cüzey'e aittir.[393]

33. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Köleler dört kısımdır:

1. Kendisini tamamen hizmete adamış köle.

2. Kendisine ticaret için izin verilmiş köle.

3. Kendisiyle hürriyetine kavuşması için bir bedel karşılığı anlaşma yapılan köle.

4. Efendisinin hizmetinden kaçan köle.

Kendisini hizmete adayan birinci kölenin misali, sürekli Cenâb-ı Hakk'a hizmet ve kulluk edenlerdir. Bunlar, âbidler ve zâhidlerdir. Allah Teâlâ onları, hizmetinde tutmuş; kendilerine sürekli amel etme kuvveti vermiştir. Onlar, gündüzlerini oruç, gecelerini ibadetle geçiren, ilim ve davet için sürekli seyahat edip gezen kimselerdir.

Kendisine efendisinin malıyla ticaret yapması için izin verilen kölenin misali, ârifibillâh zatlardır. Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olarak, sahipleri Allah'ın mülkünde tasarrufta bulunurlar, Allah'ın hükmüyle hükmederler. Onlar aldıklarını Allah'tan alırlar, insanları Allah'a davet ederler. Onlar her şeyden marifet adına bir sonuç çıkarırlar; onların nasibinden bir şey eksiltilmez. Allah Teâlâ her şeyi onların hizmetine bağlamıştır, onlar (Allah'tan başka) hiçbir şeyin hizmetine bağlanmazlar. Onlar, her şeyde tasarruf ederler ve hükmederler, hiçbir şey onlara tasarrufta bulunmaz. Onlar, cisimleriyle insanların arasına karışırlar, fakat sırlarıyla (iç âlemleriyle) onlardan ayrıdırlar. Dünya onların manevi ticaretleri için bir çarşıdır, marifet, ana sermayeleridir. Kızgınlık ve rıza halinde adalet, mîzanlarıdır. Fakirlik ve zenginlikte iktisatlı olmak, unvanlarıdır. Allah bilgisi, tehlikelere karşı sığınak ve kurtuluş yerleridir. Kur'an, yüce Mevlâ'larından (yaptıkları her işte) izin kitabıdır. Allah'tan anlayışları, müracaat yeri ve sığınaklarıdır.

---

[393] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/69.

Hürriyetine kavuşmak için efendisiyle bir bedel karşılığı anlaşma yapan üçüncü kölenin misali, salih müminlerdir. Onlar, kendilerini cehennemden kurtarmak için salih amel işlerler; kendilerine farz kılınan şeyleri yaptıklarında Cenâb-ı Hak onları, ölümlerinden sonra hürriyetlerine kavuşturur, geniş cennetlerine yerleştirir.

Kaçak kölenin misali, sürekli isyan edenler ve büyük günahlara dalanlardır. Onlar, isyanlarına devam ettiler; nihayet her şeyin sahibi Cebbâr olan Allah'ın huzuruna geldiler. Onların işi, ilâhî hükme kalmıştır; yüce Allah dilerse onları affeder, dilerse kendilerine azap eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kimseyi Kötülüğe Zorlamayın!

Cenâb-ı Hak efendilere, hali uygun câriyelerini evlendirmeyi emrettikten sonra, onları zinaya zorlamayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

...وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا
لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ
اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ
وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

... Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, iffetli kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa şüphesiz Allah, onların zorlanmasından sonra (onlara karşı) *çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.*

34. *Andolsun, biz size açıklayıcı âyetler, sizden önce gelip geçenlerden bir misal ve müttakiler için bir öğüt indirdik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, iffetli kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın."*

Âyet, özellikle kadınların zinaya zorlanmasını dile getirmektedir. Münafıkların başı İbn Übeyy'in, Muâze, Müseyke, Ümeyme, Amre, Ervâ ve Kuteyle isminde altı câriyesi vardı. Onları zinaya zorluyor ve bunun için kendilerinden ücret alıyordu. İçlerinden iki câriye, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiler, o zaman bu âyet indi.[394]

Âyetin, *"iffetli kalmak isteyen"* kısmı, zorlamanın yasaklanmasında bir şart değildir. Âyet, iffetli kalmak isteyeni zorlamayın, fakat iffetsizi zorlayabilirsiniz manasında değildir. Bu ifade, âyetin iniş sebebine göre söylenmiştir. Bir de zorlama, bir şeyden korunmak ve onu yapmak istemeyen kimse için düşünülecek bir durumdur. Söyleneni hemen yapan kimseye "zorlanmış" denmez. Sonra âyetin iniş sebebinin özel bir durum için olması, âyetin hükmünü sadece o sebebe bağlamayı gerektirmez. Şu halde câriyelerin zinaya zorlanmasının yasaklanması, onların iffetli kalma isteklerine bağlı değildir. Zinayı emretmek de böyledir. Kölelerin ve câriyelerin efendisi için bunlardan hiçbiri mubah ve câiz değildir. Bu işten alınan her şey haram ve rüşvettir.

Âyette, efendilere bir kınama vardır. Onlara şu denmek isteniyor: Hizmetinizdeki câriyeler iffetli kalmayı istiyorlarsa sizler bunu yapmaya daha layıksınız.

Cenâb-ı Hak, bu işe zorlamanın sebebini şöyle açıkladı: *"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için* onları zinaya zorlamayın." Yani onları zinaya zorlayıp bu yolla ücret ve evlat almak için uğraşmayın.

Âyet, onların azıcık bir menfaat karşılığında çok büyük bir günahı yüklenmelerinden dolayı ne çirkin bir iş yaptıklarını ifade etmektedir.

---

[394] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/378.

Mana şudur: Süratle yok olacak, yakın bir zamanda dağılıp gidecek bir metaı elde etmek için bunu yapmayın.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim onları buna zorlarsa şüphesiz Allah, onların zorlanmasından sonra* onlara karşı *çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."*

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] mushafında, "onlara karşı" manasına gelecek bir ifade mevcuttur.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] derdi ki: "Vallahi Allah o zorlanan câriyelere karşı çok affedicidir, çok merhametlidir."[395]

Âyetteki affın, tövbe ettiğinde, efendi için de geçerli olduğu söylenmiştir.

Zinaya zorlanan câriyelerin mağfirete olan ihtiyaçlarına gelince, aslında mağfiret, daha önce işlenmiş bir günahın varlığını göstermektedir. Bunu şöyle izah edebiliriz:

Bu câriyeler, her ne kadar efendileri tarafından zinaya zorlanmış olsalar da insan tabiatı gereği, zina esnasında, yapılan işe rıza ve itaat şüphesi bulunabilir.

Yahut bu âyette, zina işinin son derece tehlikeli bir şey olduğu dile getirilmekte, ona zorlanan kimseler, uzak kalma konusunda sabit durmaya teşvik edilmekte ve ona zorlayan kimseler bundan şiddetle sakındırılmış olmaktadır. Şöyle ki bu işe zorlanan kadınlar, haklarında bir özür bulunmakla birlikte, eğer kendilerine ilâhî mağfiret ve rahmet yetişmese azaba düşerlerdi; bu durumda onları buna zorlayan kimselerin nasıl bir azabı hak edeceğini düşünün!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, biz size açıklayıcı âyetleri,* yani manası apaçık *âyetleri indirdik."* Bundan kasıt, bu sûrede açıklanan ve ilâhî hükümlerle cezaların manasını açıklayan âyetlerdir.

Bu âyet, önceki ve sonraki âyetlerin arasında ayrı olarak zikredilmiştir. Bu onun şanını açıklamakta ve aynı zamanda kulun bütün varlığı ile onun içeriğiyle amel etmeye yönelmesini gerektirmektedir. Mana şudur: Vallahi biz, bu sûre-i kerimede size, açıklanmasına ihtiyacınız olan cezaları ve diğer hükümleri açıklayan âyetleri indirdik.

---

[395] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/379.

Âyete şu mana da verilmiştir: Size, bütün kudsî kitapların ve temiz akılların tasdik ettiği apaçık âyetler indirdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda ayrıca sizden önce gelip geçenlerden bir misal indirdik."* Yani onda, sizden öncekilerin hayret verici kıssalarını, geçmiş kitaplarda verilen darbımeselleri, peygamberlerin ve hikmet sahiplerinin sözlerini indirdik. Buna göre Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] kıssası, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] ve Hz. Meryem'in kıssasına ve sûrede bahsedilen diğer misallere çok benzemektedir. Ancak açıklanan âyetlerin, sadece bu sûrede daha önce geçen âyetlerin olduğunu söylemek ve verilen misalin de sadece Hz. Yusuf'un ve Hz. Meryem'in kıssasına benzeyen Hz. Âişe'nin kıssasına ait olduğunu söylemek doğru değildir; çünkü daha sonra gelecek olan temsil ve misaller bu görüşe engeldir.[396]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve müttakiler için bir öğüt indirdik."* Size, Allah'tan hakkı ile korkan müttakilerin kendisiyle öğüt alacağı, yapılması uygun olmayan haramlardan, mekruhlardan ve güzel edebi bozan diğer işlerden sakınacağı bir öğüt indirdik. Bundan maksat, kendisiyle öğüt verilen âyetler ve misallerdir; şu âyetler gibi:

"Allah'ın dininde koyduğu hüküm ve cezaları uygulamada, zina eden kadın ve erkeğe karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın" (Nûr 24/2).

"Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri (gibi olan mümin kardeşleri) hakkında güzel zan besleyerek, 'Bu, apaçık bir iftiradır' deselerdi ya!" (Nûr 24/12).

"Bu tür bir şeye bir daha dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor" (Nûr 24/17).

Âyette öğüt müttakilere has kılınmıştır, çünkü onlar bu öğütlerden fayda görürler, onun neticelerini bir ganimet bilirler, nurlarından alırlar.

---

[396] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/459.

Bir görüşe göre açıklayıcı âyetlerden, misal ve öğütten kasıt, yüce Kur'an'da bulunan bütün âyetler, misaller ve öğütlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir isyanı emreden, ona sebep olan veya onun yapılmasına razı olan herkes, günahta o kötü işi yapana ortaktır yahut ondan daha büyük günaha sahiptir. Bir taati emreden, ona vesile olan veya onun yapılmasına razı olan herkes, sevapta o hayırlı işi yapana ortaktır yahut ondan daha büyük sevaba sahiptir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Hayırlı bir işe vesile olan kimse, onu yapan gibidir (onunla aynı sevabı alır)."[397]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bir isyankârı isyana sevkeden, ona isyan yolunu gösteren, isyanında yardım eden kimse, kat kat azaba çarptırılır; onun günahı diğerlerinden (kusur işleyen fakat kimseyi kusura sevketmeyen kimselerden) daha çoktur. Aksi de böyledir. Şöyle ki bir kimse başkasını taate sevkeder ve ibadet yapmasına yardımcı olursa o kimse daha fazla sevap alır."[398]

Şu işler de kötülüğe yardım kapsamına girer: Öğrendiği dinî ilimle dünyevî mevki ve makam peşinde koşacağı kesin olarak bilinen yahut bu ilmi kötülenmiş dünya malı kazanmaya sebep yapacak olan veya kötü bir niyet taşıyan kimseye ilim öğretmek, kötü işte kendisine yardımcı olmaktır. Ona ilim öğreten kimse, eşkıyalık yapıp müslümanların yolunu kesen kimseye kılıç veren birine benzer. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Nurun Misali

Şeriatın nurları, zâhirî muamelelerin (ibadet ve işlerin) hükümleridir. Bu hükümler, tarikatın nurlarına götürür. Tarikat, bâtınî muamelelerin (kalple ilgili amellerin) hükümleridir. Tarikatın nurları, hakikatin nurlarına götürür. Hakikatin nurları ise bütün kâinatı bir nura çevirir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

[397] Ahmed, *Müsned*, 5/357; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4296; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 384.

[398] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/284.

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِؕ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فٖيهَا مِصْبَاحٌؕ اَلْمِصْبَاحُ
فٖى زُجَاجَةٍؕ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا
شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضٖٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌؕ نُورٌ عَلٰى نُورٍؕ يَهْدِى
اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَٓاءُؕ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِؕ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌۙ ﴿٣٥﴾

35. ***Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandilliğe benzer. O lamba cam bir fanus içindedir. Cam ise inci gibi parlayan bir yıldız gibidir. O, doğuya ve batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır. O, kendisine bir ateş değmese de neredeyse kendi başına parlayıp aydınlatacak durumdadır. Nur üstüne nur! Allah dilediğini nuruna ulaştırır. Allah insanlara misaller veriyor. Allah her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Allah göklerin ve yerin nurudur."* Yani içindekileri aydınlatandır. Yüce Allah müminleri, iman ve İslâm nuru ile aydınlatır. İhsan ehlini ise ihsan nuru ile aydınlatır.

Nur, "kendisiyle maddi veya manevi eşyanın aydınlanıp olduğu halde göründüğü şeydir." Buradaki nurdan kasıt, manevi olandır. *"Allah dilediğini nuruna ulaştırır"* âyeti bunu göstermektedir.

Eğer nurla, kulluk hükümleriyle ilgili şeyler aydınlanıp ortaya çıkıyorsa ona "İslâm nuru" denir. Şayet nurla, delil yoluyla Allah'ın yüce zatına ve kemaline ait vasıflar ortaya çıkıyorsa ona "iman nuru" denir. Eğer nurla, müşahede yoluyla, Cenâb-ı Hakk'ın zatının hakikati ve sırları ortaya çıkıyorsa ona "ihsan nuru" denir.

Birincisi (İslâm nuru) yıldızın ışığına benzer. İkincisi (iman nuru) ayın ışığına benzer. Üçüncüsü (ihsan nuru) ise güneşin ışığına benzer; bunun için sûfiler, durumlara göre, "İslâm yıldızı", "iman ayı" (kameri) ve "irfan güneşi" tabirlerini kullanırlar.

Cenâb-ı Hak sonra, bu nuru müminin kalbine attığında onun halini bir misalle anlatarak şöyle buyurdu:

"O'nun nuru" yani müminin kalbindeki ilâhî nurun hayret verici sıfatı, *"içinde lamba bulunan bir kandilliğe benzer."* Lambanın bulunduğu yer, duvarda açılmış bir oyuk olup pencerenin haricinde bir şeydir. Orada lambanın ışığı daha toplu, daha parlak ve daha aydınlık olur. Bu ışık, büyük kuvvetli bir ışıktır.

"O lamba cam bir fanus içindedir." Lamba, camdan yapılmış parlak bir fanus içindedir. *"Cam fanus ise* şiddetli saydamlığı ve parlaklığı ile *sanki inci gibi parlayan bir yıldıza benzemektedir. O* cam fanus, *mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır."* Onun fitili, zeytinyağından tutuşturulup beslenir. Bu zeytin ağacı mübarek, çok faydalı bir ağaçtır. Yahut o zeytin ağacı, bütün âlem için bereket kaynağı olan bir yerde yetişmektedir. Bu yer, Şam topraklarıdır. Rivayet edildiğine göre Şam topraklarında yetmiş peygamber yaşamış ve oraya bereket vermiştir. Onlardan biri de Hz. İbrahim'dir [aleyhisselâm].[399]

"O, doğu tarafına da batı tarafına da ait olmayan bir ağaçtır." Yani o zeytin ağacı, sadece güneş doğarken doğu tarafından güneş almaz. Aynı şekilde sadece güneşin batışı esnasında batı tarafından güneş almaz; bilakis hem doğu hem de batı tarafından güneş alır. Ona sabah ve akşam güneş vurur. Böylece o, daha parlak ve yağı daha güzel olur.

Şöyle de denilmiştir: O zeytin ağacı, ne mağrip bölgesinden ne de batı bölgesindendir; o, dünyanın orta bölgesindendir; orası da Şam'dır. Zeytinlerin en güzeli Şam bölgesinde yetişen zeytindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun yağı, kendisine ateş değmese bile neredeyse aydınlatacak durumdadır."* O, öyle saf ve parlaktır ki ona bir ateş dokunmasa da neredeyse kendi başına tutuşup yanacak durumdadır.

---

[399] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/383.

"Nur üstüne nur!" Yani lambanın ışığı, saf zeytinyağının parlaklığı ile bir araya gelince, nur üstüne nur olmuştur.

Bu durum, Allah Teâlâ'nın müminin kalbine attığı nurun misalidir Şöyle ki:

Âyetteki mişkat (içine lambanın konduğunu kandillik) müminin göğsüdür.

Lamba, daha önce geçtiği gibi; iman nuru yahut İslâm ve ihsan nurudur.

Cam fanus, müminin saf, temiz kalbidir. Bunun için Allah onu, inci gibi parlak yıldıza benzetti.

Zeytinyağı, yakîni takviye eden faydalı ilimdir; bunun için Allah Teâlâ onu saf ve aydınlatıcı olarak tanıttı. Bu ilim, ona başka bir ilim eklenmese de neredeyse tek başına sahibinin üzerine hakikat nurlarını parlatacak durumdadır.

"Nur üstüne nur!" İman nuru, İslâm nuruna eklenmiştir. Yahut ihsan nuru, iman ve İslâm nuruna katılmış, kalpte nur üstüne nur olmuştur.

"Allah, kullarından dilediğini bu parlak *nuruna ulaştırır."* Bu, ya bir ilhamla olur veya bir eğitimle gerçekleşir. Burada şu bildirilmektedir: Bu nura ulaşmanın sebebi, sadece Allah Teâlâ'nın dilemesidir; ona ulaşmada diğer sebeplerin doğrudan bir tesiri yoktur.

"Allah, hakikati anlayışlara yaklaştırmak için *insanlara misaller veriyor."* Çünkü misal, akılla anlaşılabilecek bir şeyi, görülüp hissedilecek bir şey haline getirmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeyi bilendir."* Aklî olsun, duygusal olsun, Allah her şeyi bilir ve açıklanacak şeyleri bilinmesi mümkün olan şekilde açıklar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Arşından ferşine kadar bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın nurundan bir parçadır ve yüce zatının sırlarından bir sırdır. Kâinatın zâhiri mülktür; bâtını ise ceberût denizinden kaynayıp çıkan melekûttur (mana ve sırdır). Şu halde bütün kâinatın nuru ve sırrı Allah'tır, onu ayakta tutan O'dur. Bunu sadece, ârifibillâh zatlardan fenâ fillâh makamına ulaşmış ârifibillâh zatlar anlar. Onların makamına ulaşmayan kimseye, onların işaret ettiği, zevk ve keşif yoluyla elde ettiği şeylere teslim olması yeterlidir.

Cenâb-ı Hak sonra, ceberût denizinden kaynayıp ortaya çıkan nuru için bir benzetme yaparak şöyle buyurdu:

O'nun şehâdet âleminde tecelli eden zâhirî nurunun misali, içinde ışık veren lamba bulunan bir kandilliğe benzer. Yani gizli mana denizinden açılmış bir pencereye benzer. Ondan lamba gibi kesif nur çıkar. Buna göre bütün kâinat nurun ışığıdır; bu nur, ismi nur olan Allah'ın nurundan fışkırmıştır. Bütün kâinat ondan zuhur ederek ortaya çıkmıştır. Şu halde bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın latif nurunun denizinden kaynayıp ortaya çıkmış bir nurdur.

Cenâb-ı Hak sonra, bu ışığın yakılmasını ve parlamasını şu şekilde anlattı:

"O lamba cam bir fanus içindedir. Cam ise inci gibi parlayan bir yıldıza benzemektedir. O, doğuya ve batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır. O, kendisine bir ateş değmese de neredeyse kendi başına parlayıp aydınlatacak durumdadır." Bütün bunlar, yapılan temsilin devamı ve tamamıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"O, kendisine bir ateş değmese de neredeyse kendi başına parlayıp aydınlatacak durumdadır"* âyeti hakkında denmiştir ki: Burada şuna bir işaret vardır: Bu hal içinde kulun, yüce Rabb'inden başka hiç kimseden yardım almaya ihtiyacı kalmaz; bütün vasıtalardan kurtulur.

"Nur üstüne nurdur." Yani Cenâb-ı Hakk'ın melekûtunun nuru, ceberûtunun nuru üzerinde ortaya çıkmış; birbirine eklenerek zuhur etmiştir.

"Allah dilediğini nuruna ulaştırır." Yani Allah Teâlâ, nebî ve veliler gibi, dostlarının seçkinlerinden dilediklerini nurunu müşahede etmeye yahut nurunu tanımaya ulaştırır. Buna göre kim bu nuru müşahede etmez ve onu tanımazsa onun avamdan ayrılacağı bir hususiyeti yoktur. Bu kimse, ilmi ve ameli çok olan biri olsa da o, amel defterini sağ taraftan alan müminlerin avamındandır; çünkü kalp Cenâb-ı Hak'tan perdeli olunca, ilim ve amelin değeri olmaz.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki:

"Kâinatta takılıp kalan kimseye, gayb âleminin meydanları açılmaz; o kimse etrafını saran varlıklarla hapsedilmiş ve vücudunun heykeli içinde mahsur kalmıştır."[400]

Kâinattaki varlıklara bakan ve onlarla perdelenen kimseler, müşahede ehli yanında avam halktan sayılır. O kimseye, az sonra gelecek âyetlerde dile getirildiği gibi karanlıklarda kalan kimsenin misali uymaktadır.

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bütün kâinat karanlıktır, onu sadece Cenâb-ı Hakk'ın onda zuhuru aydınlatır. Kim kâinata bakar da onun içinde, yanında, önünde yahut sonunda Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmezse o kimse, nurları kaybetmiş, yaratılan varlıkların bulutuyla marifet güneşinden perdelenmiştir."[401]

Marifet ve müşahede ehline göre bütün kâinat bir nurdur; kalpleri Hak'tan perdeli kimselere göre ise bütün kâinat karanlıktır. O, kendilerini çepeçevre sarmış ve karanlık her yanlarını kaplamıştır.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], bu âyet hakkında *Mişkâtü'l-Envâr* isimli bir kitap yazmıştır. Onun bütün söyledikleri, Allah Teâlâ'nın en-Nûr ism-i şerifi etrafında dolaşmaktadır. Bütün eşya O'nunla meydana gelmiş ve yokluktan ortaya çıkmıştır. Bunun için âriflerden bir tanesi demiştir ki: "Sûret ve şekil olarak gördüğün şeyleri nur ortaya çıkardı; şüphesiz bütün kâinatın ortaya çıkışı nurla oldu."

---

[400] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 438 (Beyrut 2005).

[401] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 62-63.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O, ruhları müşahedesine ulaştırarak onların nuru olmuştur; nefislere ise kendisini tanıtıp hizmetinde bulundurarak onların nuru olmuştur. Allah Teâlâ, velilerinin kalplerini zatı ve sıfatlarının zuhuru için bir ayna yaptı; onlarda özel olarak zuhur etmek için kendilerini ortaya çıkardı; halbuki O, her şeyde genel olarak zuhur etmektedir. Cenâb-ı Hak, velilerinde nurları ve sırlarıyla zuhur etti; onların dışındakilerde ise kudreti ve hükmüyle tecelli etti."

Yüce Allah'ı Zikir İçin İzin Verilen Evler

Cenâb-ı Hak, sonra, önceki âyette söz edilen ışığın mahallinden bahsederek şöyle buyurdu:

فِي بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُۙ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ
وَالْاٰصَالِۙ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌۙ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ
وَاِيتَٓاءِ الزَّكٰوةِۙ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُۙ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ
اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِۜ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

36. *O ışık birtakım evlerde bulunmaktadır ki Allah oraların yüceltilmesine ve içinde isminin zikredilmesine izin vermiştir. Orada bulunanlar, sabah akşam Allah'ı tesbih ederler.*

37. *Onlar öyle er kişilerdir ki onları hiçbir ticaret ve alışveriş, Allah'ı zikretmekten, namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar, kalplerin ve gözlerin korkudan halden hale gireceği bir günden korkarlar.*

38. *(Onlar bunları) Allah, kendilerini yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırsın ve onlara lutfundan daha fazlasını versin diye yaparlar. Allah, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O mişkatın yani kandilliğin içindeki ışık *birtakım evlerde bulunmaktadır ki Allah oraların yüceltilmesine ve içinde isminin zikredilmesine izin vermiştir."* Bu yerler, Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak için hazırlanmış mescidler ve tekkelerdir. Allah oraların yüceltilmesine izin vermiştir; yani oraları yüceltmeyi emretmiştir. Bu yerlerin yüceltilmesi, oraları her türlü pislikten ve rahatsız edici şeylerden temiz tutmak, içlerini kandil, mum veya elektrikle aydınlatmaktır. Bu işler, ramazan ayında daha fazla yapılır. Namaz vakitlerinin dışında gerekiyorsa bu yerlerin kilitlenmesi de onlara saygı kapsamasına girer.

Bu yerlerin yüceltilmesinden kastın, onları bina etmek olduğu da söylenmiştir; fakat birinci görüş daha sıhhatlidir.

Yüce Allah, ayrıca oralarda isminin zikredilmesine de izin verdi. Bu, tek başına ve cemaatle yapılan bütün zikirleri içine alır. Kur'an okumak da buna dahildir.

"Orada bulunanlar, sabah akşam Allah'ı tesbih ederler." Yani sabah namazını, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılarlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* yani yüce Allah'ı tesbih edip namaz kılanlar, *öyle er kişilerdir ki onları* sefer halinde *hiçbir ticaret ve* ikamet halinde iken *hiçbir alışveriş,* dille ve kalple *Allah'ı zikretmekten alıkoymaz."* Yani hiçbir alış ve satış işlemi onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz. Onlar, tam manasıyla Allah Teâlâ'ya yönelmiş, bahsedildiği gibi, hiçbir engele takılmadan ve hiçbir şeye bağlanmadan Allah'ı zikretmeye dalmış kimselerdir.

Âyette, ticaretin özellikle dile getirilmesi, onlara göre ticaretin kalbi zikirden alıkoyan en kuvvetli ve en yaygın sebep olmasındandır. Yani hangi cins ve türden olursa olsun, hiçbir ticaret ve alım satım işi onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz; onlarda büyük kazanç ve kâr bulunsa bile. Alım satım işi, zaten ticaretin içine giriyorken, ayrıca dile getirilmesi, onun kalbi en fazla oyalayan bir şey olmasındandır; çünkü onda genelde kâr kesin ve peşindir; diğer ticaret işlerinde ise kâr ikinci planda beklenir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu işler *onları namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten de alıkoymaz."* Yani bu işler onları, beş vakit namazı vaktinde kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymaz. Zekât, Allah'ın adının zikredildiği evlerde yapılan bir iş olmamakla birlikte Allah burada dile getirdi; çünkü zekât, Kur'an'da, hemen her yerde namazla birlikte dile getirilirek ondan ayrı tutulmamaktadır. Bunda ayrıca şuna da dikkat çekilmektedir: Onların güzel amelleri, sadece mescidlerde yaptıkları işlerle sınırlı değildir.

Âyetin bir manası da şudur: Onlar için bir ticaret yoktur ki onları oyalasın. Yahut onlar, Allah'ı zikrederek alışveriş yaparlar; hiçbir şey onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz; namaz vakti gelince hemen namaza koşarlar.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar, kalplerin* korkudan *halden hale gireceği,* korku ve dehşetten halinin değişip titreyeceği ve çarpıntılı ile boğaza ulaşacağı *ve gözlerin* korku ve dehşetten donakalıp yahut yerinden fırlayarak *halden hale gireceği bir günden,* kıyamet gününden korkarlar."

Âyete şu mana da verilmiştir: O gün, kalpler inkârdan sonra imana, gözler ise gaflet ve körlükten sonra hakkı görmeye döner. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Ona denir ki: Sen bundan gaflette idin; şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün çok keskindir (gerçekleri çok iyi görür)" (Kâf 50/22).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* korku ile birlikte sürekli zikir ve tesbihe devam ederler. *Bütün bunları, Allah, kendilerini yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırsın ve onlara lutfundan daha fazlasını versin diye yaparlar."* Yani Allah Teâlâ'nın, kendilerini, amellerinin karşılığının en güzeliyle mükâfatlandırması için böyle yaparlar. Şöyle ki Cenâb-ı Hak onlara, bir iyiliğe on katından yedi yüz katına kadar sevap vaat etmiştir. Onlar ayrıca, Hak Teâlâ'nın kendilerine lutfundan daha fazla ihsan etmesi için amel yaparlar. Yani Allah Teâlâ'nın, onlara vaat ettiği şeyleri ihsan etmesini isterler. Bu şeyler, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini müşahede etmek ve zatının sırlarından daha fazla açıp göstermesi gibi insanın hayal edemeyeceği nimetlerdir. Şu âyette ifade edildiği gibi:

"Güzel iş yapanlara, (karşılık olarak) en güzeli ve fazladan bir mükâfat vardır" (Yunus 10/26).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır."* Sevap vermek istediğine, insanların hesap edemeyeceği kadar çok sevap verir.

Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Bahsedilen bu rızkın tek sebebi, onların bahsedilen amelleri değil, Allah Teâlâ'nın dilemesidir. Âyette bahsedilen rızık, Cenâb-ı Hakk'ın onlara dünyada ihsan ettiği ve kendisiyle işlerini gördükleri rızıktır. Böylece onlar, kendilerini tamamen ibadete vermişlerdir. Hak Teâlâ onları, sayısız ve hesapsız olarak hiç beklemedikleri yerden rızıklandırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın yüceltilmesine izin verdiği evler, sırların kaynağı ve nurların mekânı olan kalplerdir. Onların yükseltilip yüceltilmesi, ağyardan (Allah'ın dışındaki şeylerden) korunması, karışık düşüncelerin kirinden temizlenmesi, bütün çirkinliklerin ve şerlerin kaynağı olan dünya cifesinden uzak tutulmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ı kalp huzuru ve aşk ile çokça zikretmek için bu gereklidir. Bu sadece, kendilerini hiçbir ticaretin ve alışverişin Allah'ı zikrekmekten alıkoymadığı, dünyadan gönüllerini çekip bütün varlıkları ile yüce Allah'a yönelmiş kimseler için mümkün olur. Onlar, kalplerin Allah'ın huzurundan, gözlerin de Allah'ı müşahededen kesilip döneceği bir günden korkarlar. Bu, dünyada, yüce Allah'tan gafil olmanın ve O'nun haklarını yerine getirmemenin uğursuzluğudur. Onlar, yaptıkları bütün salih amellerini, Allah Teâlâ, kendilerine nimet cennetlerinde en güzel karşılığı versin ve marifet cennetlerinde onlara keyfettirecek daha fazla şeyleri lutfundan ihsan etmesi için yaparlar. Allah dilediklerine hesapsız olarak ilim ve marifet ihsan eder.

Amelleri Seraba Benzeyenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, nura sahip olanların aksi halde olan zulmet sahiplerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَفَرُوٓا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَٓاءًۜ
حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُۜ وَاللّٰهُ
سَرِيعُ الْحِسَابِۙ ﴿٣٩﴾ اَوْ كَظُلُمَاتٍ فٖى بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ
فَوْقِهٖ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهٖ سَحَابٌۜ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍۜ اِذَٓا اَخْرَجَ
يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَاۜ وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

39. ***İnkâr edenlere gelince, onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz, sadece yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesabını tam olarak görür. Allah, hesaba çekmesi çok süratli olandır.***

40. ***Yahut*** *(kâfirlerin amelleri)* ***derin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir. Onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar! İnsan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Allah kime nur vermezse onun için bir nur yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminlerin halini ve kalplerinin nurlarını açıkladıktan sonra, kâfirlerin amellerini ve kalplerinin karanlığını açıklayarak şöyle buyurdu:

"İnkâr edenlere gelince; onların, eğer imanla yapılsaydı sevap getirecek olan akrabaya iyilik, köle âzat etme, hacıların ihtiyacını karşılama, Kâbe'nin bakımını yapma, darda kalanlara yardım etme, misafirlere ikramda bulunma gibi *amelleri, geniş bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse*

onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz; yani düşündüğü ve ümit ettiği gibi bir şey bulamaz; bilakis beklentisi ve çabası boşa gider. *Sadece yanında Allah'ı bulur.* Yani amelinin yanında Allah'ın vereceği karşılığı veya Allah'ın hükmünü bulur. Yahut amelinin karşılığının yanında Allah'ı bulur. *Allah onun hesabını tam olarak görür."* Her bir kâfire, bütün yaptıklarının karşılığını tam olarak verir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, hesaba çekmesi çok süratli olandır."* Allah Teâlâ bütün kulların hesabını bir anda görür. Çünkü O'nun bir saymaya ve belgeye ihtiyacı yoktur. Birinin hesabını görmesi, diğerinin hesabını görmekten alıkoymaz; O, aynı anda herkesin hesabını görür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın hesabı çok yakındır; çünkü her gelecek olan şey yakındır.

Allah Teâlâ, kâfirin iyilik türünden yaptığı amellerini, onun yeryüzünde gördüğü bir seraba benzetti. O ameller ki kâfir kıyamet günü onun kendisine fayda vereceğine ve Allah'ın azabından kurtaracağına inanıyordu, fakat sonuçta beklentisi boşa çıktı, hesap ettiğinin aksine bir durumla karşılaştı. Kendisini kıyamet gününün susuzluğu sardı; amelini kendisine fayda verecek bir su gibi gördü. Onun yanına geldi, ancak onu beklediği gibi bulmadı; karşısında Allah'ın azapla görevli cehennem meleklerini buldu. Melekler onu yakalayıp cehenneme attılar; kendisine kaynar su ve irin içirdiler.

Denilmiştir ki: Onlar, Allah Teâlâ'nın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir:

"Onlar, çalışmış fakat boşa yorulmuşlardır" (Gâşiye 88/3).

"Onlar, kendilerinin iyi bir iş yaptığını sanıyorlardı" (Kehf 18/104).

Bir rivayete göre bu âyet Ukbe b. Rebîa b. Ümeyye hakkında inmiştir. O, Câhiliye döneminde kendisini ibadete vermiş, yün elbise giyinmiş ve hak dini arayan biriydi. İslâm geldiğinde onu inkâr etti.[402]

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin dünyadaki amelleri için başka bir misal vererek şöyle buyurdu: *"Yahut* kâfirlerin amelleri *derin bir denizdeki*

---

[402] Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/218.

yoğun karanlıklar gibidir. Onu, denizi yahut denizdeki kimseyi *dalga üstüne dalga kaplıyor.* Alttaki dalganın üstünde başka bir dalga daha var; *onun üstünde de bulutlar var.* En üstteki dalganın üzerinde de bulutlar mevcut. *Karanlıklar üstüne karanlıklar!* Bulutun karanlığı, dalgaların karanlığı, denizin karanlığı! Bunlar, birbiri üzerini sarmış karanlıklar. Dalganın karanlığı, denizin karanlığını sarmış, üstteki dalganın karanlığı alttaki dalganın karanlığını sarmış, bulutun karanlığı da üstteki dalganın karanlığını sarmış vaziyettedir. Bu durum insana daha büyük bir korku vermekte ve o, ölüme daha yakın bir hal arzetmektedir. Çünkü bu karanlıklar, kendisiyle yol bulunacak yıldızları örter, onunla birlikte rüzgâr şiddetli eser ve yağmur şiddetli yağar. Bütün bunlar, telef olmayı hızlandırır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Denizde bulunan veya bu musibete uğrayan *insan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez."* Onu görmek şöyle dursun, görmeye yaklaşamaz bile!

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin amellerinin hepsi bâtıl olup Hakk'ın nurundan yana bomboş olduğu için, onları karanlık ve siyahlığı bakımından deniz dalgaları ve bulutlardan oluşan karanlıklara benzetti.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Allah Teâlâ, müminlerin halinden bahsettikten sonra, kâfirlerin amellerini anlatan iki benzetme yaptı.

Birincisi, onların amellerinin ahiretteki halini ortaya koymaktadır. Onların ameli, kendilerine bir fayda vermeyecektir; aksine, çölde serabın yok olup gittiği gibi onların yapmış oldukları iyiliklerin sevabı da (Allah'a ve ahirete iman etmedikleri için) yok olup gidecektir.

İkinci misal, onların amellerinin dünyadaki halini ortaya koymaktadır. Onların amelleri, birbiri üzerine kümelenmiş karanlıklar gibi tam bir fesat ve bozukluk içindedir."

İbn Cüzey sonra demiştir ki: "Bu âyetlerde nur, mübalağa ile anlatıldığı gibi karanlıklar da mübalağa ile anlatılmıştır."[403]

---

[403] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/71-72.

Müminlerin hali, *"Allah dilediğini nuruna ulaştırır"* âyeti ve onun peşinden gelen, *"Onlar öyle er kişilerdir ki ..."* âyetiyle anlatılmıştır.

Kâfirler hakkında verilen bu iki misalin, onların ahiretteki halleriyle ilgili olduğu da söylenmiştir. Onlar, ahirette amellerinden bir fayda görmezler ve onların karanlığının denizine dalarlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah kime nur vermezse,* kalbine tevhid ve marifetinin nurunu atmazsa *onun için bir nur yoktur."* Yani Allah kimin nuruna ulaşmasını dilemezse o kimse hidayete ulaşamaz.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah insanları, bir karanlık içinde yarattı; sonra onların üzerine nurundan serpti. Kime bu nurdan isabet etti ise o kimse hidayete ulaştı; nurun değmediği kimseler sapkınlık içinde kaldı."*[404]

Bu âyeti okuyan kimsenin şöyle dua etmesi uygundur:

"Allahım, kalbimde bir nur yarat, kulağımda bir nur yarat, gözümde bir nur yarat, sağımda bir nur yarat, solumda bir nur yarat, üzerimde bir nur yarat, altımda bir nur yarat. Beni nur yap; benim nurumu çoğalt."

Bu dua, bir hadis-i şerifte de geçmektedir.[405] Fakat o, âyetin tefsirinden başka bir konuda söylenmiştir.

39-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, ihlâs makamını elde edemezse onun amelleri, düz bir ovadaki seraba benzer. Susuz kimse onu su zanneder. Yanına geldiğinde onu işe yarar bir şey olarak bulamaz; onun yanında Allah'ı bulur, Allah onun hesabını hakkıyla görür. Yani Allah amelini ince bir hesaptan geçirmek istediği kimseyi, sıkı bir hesaba çeker.

---

[404] Aynı konuda az bir farklı lafızlarla bk. Tirmizî, İmân, 18, Ahmed, *Müsned*, 2/176; Hâkim, *Müstedrek*, 1/30.

[405] bk. Buhârî, Daavât, 10; Müslim, Müsâfirîn, 181.

Has tevhid ehline gelince, (yüce Allah'ın dışındaki) bütün varlıklar onların gözünde çöldeki bir serap gibidir. Ona bakan gafil kimse, onu bir şey zanneder fakat fikri ile ona gelip aslını ve âkıbetini düşününce, onu itibar edilecek bir şey bulamaz; onun yanında sadece Allah'ı bulur. Ârif bir şair bu konuda demiştir ki:

"Kim, varlıklara serap gibi bakarsa onlarla perdelenmekten kurtulur, tek varlığa yükselir; O'nu bir uzaklık ve yakınlık olmadan tek bir varlık olarak görür. O'ndan başka hiç kimseyi görmez. İşte o noktada doğruya ulaştırılır. Orada, O'na hitap etmeye ihtiyaç yoktur; hitap için işaret eden de bulunmaz."

Dünyaya çakılıp kalan ve hevâsını ilâh edinen kimse, dalgalı denizde karanlıklar içinde kalmış kimse gibidir. Onun içinde kaldığı, hevâ denizidir. Onu, cehalet ve ilâhî emre aykırı davranma dalgaları sarar. Onun üzerini nefsanî hazlar ve şehvet dalgaları sarar. Onun üzerinde ise kâinatın etki ve tesir bulutları vardır. Yahut o kimseyi gaflet dalgaları sarar; onun üzerini âdet ve kötü alışkanlıklar dalgası sarmıştır. Onun üzerinde varlıkların bulutu vardır. Hepsi, dünya sevgisi, makam sevgisi ve itibar sevgisinden oluşan birbiri üstüne kümelenmiş karanlıklardır. Bu karanlıklar içinde kalan kimse, fikir ve düşüce elini çıkarsa neredeyse onu göremeyecek durumdadır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Dünya, bütünüyle dalgalı bir denizdir; insanlar, içine dalıp gitmiştir. Sadece Allah'ın korudukları onda boğulmaktan kurtulmuştur. Onun sahili ölümdür. Kimi, hevâ ve nefsanî hazların dalgası sarıp yutmuşsa zühd ve vera' gemisine sığınsın, denizin tehlikelerini çok iyi bilen bir kaptana sıkıca sarılsın. Onlar, ârifibillâh olan zatlardır. Ârif zat, kendisine sarılan kimseyi, dünyanın tehlikelerinden kurtarır. Böyle bir kulpa sarılmayan kimse, denizin azgın dalgaları içinde boğulur gider. Kendisini nefsanî hazların ve şehvetlerin dalgası saran kimse helâk olur. Allah Teâlâ'dan, lutuf ve keremiyle bizleri böyle bir tehlikeden korumasını istiyoruz.

Bütün Varlıklar Dua ve Tesbihini Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda söz edilen nurun, göklerdeki ve yerdeki varlıklarda ortaya çıkan belirtilerinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ
صَٓافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ
﴿٤١﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾

41. ***Göklerde ve yeryüzünde bulunanlarla, saf halinde (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Şüphesiz onların her biri, duasını ve tesbihini bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.***

42. ***Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir; dönüş de sadece Allah'adır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *göklerde ve yeryüzünde bulunanlarla, saf halinde (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin?"*

Âyette özellikle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edilmesi, şunu bildirmek içindir: Allah Teâlâ, onun üzerine nur mertebelerinin en âlâ ve en yücelerini akıttı, kendisine melekûtun sırlarının en yüce ve en gizlilerini açıkladı.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, basiret gözünle bakıp kesin bir bilgiyle bilmedin mi? *Şüphesiz, göklerde ve yeryüzünde bulunanlar*, aklı olanlar ve diğer varlıklar, Allah'ı tesbih etmekte, sürekli O'nu manevi olarak halleriyle yüceltmektedir. Şüphesiz bütün mevcudat, varlığı zaruri, bütün kemal sıfatlarına sahip, şanına layık olmayan her şeyden yüce ve uzak olan bir yaratıcının varlığına delil olmaktadır.

Yahut bu varlıklar, Allah'ı sözlü olarak tesbih etmekte ve yüceltmektedir, fakat siz onların tesbihi anlamazsınız.

Göklerdeki ve yerdeki varlıklar, Allah Teâlâ'nın bütün kemal sıfatlara sahip olduğuna delil olmakla birlikte, âyette onların Allah'ı tesbih etmesinin özel olarak dile getirilmesi, sözün, kâfirlerin Allah'ın yüceliğini ihlal eden hallerini kınamayla ilgili olmasındandır; çünkü onlar, cansız varlıkları yüce Allah'a ortak koşmakta ve O'nun çocuğu olduğunu iddia etmektedirler.

"Ayrıca *saf halinde* havada kanat çırparak uçan *kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin?"* Kuşlar, yerdeki varlıklar içine girmekle birlikte, özel olarak dile getirilmişlerdir; çünkü kuşlar sürekli yerde kalmazlar; bir de onlar, insanı hayrette bırakan bir yaratılışa sahiptir. Bu, onların, kanatlarıyla havada saf oluşturmaları, istedikleri gibi hareket etme imkânına sahip olmaları, kanatlarını açıp kapatarak onları nasıl kullanacaklarının öğretilmesi gibi durumlardır. Bütün bunlarda, her şeyi yoktan var eden yüce yaratıcının kudretinin mükemmelliğine ve her şeyi yoktan var edip onu tekrar eski haline döndüren Mevlâ'nın sonsuz hikmetine apaçık bir delil vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz onların her biri, duasını ve tesbihini bilmektedir."*

Bu âyete iki türlü mana verilmiştir:

Birinci mana; Allah, bu bahsedilen varlıkların her birinin duasını, Hakk'a boyun eğişini ve tesbihini bilmektedir.

İkinci mana; her bir varlık, kendisinin yaptığı, yapacağı dua ve tesbihi bilmektedir. Allah Teâlâ'nın kuşlara, akıllı kimselerin ulaşamayacağı ince ilimleri ilham ettiği gibi, yüce zatına yapacakları duayı ve tesbihi ilham etmiş olması da akıldan uzak değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir."* O'nun ilmine hiçbir şey gizli kalmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir."* Başkasına ait değildir; çünkü onları ve içlerinde bulunan bütün varlıkları yaratan yüce Allah'tır, onlarda dilediğini var ederek ve yok ederek tasarrufta bulunan O'dur. *"Dönüş sadece Allah'adır."* Bütün varlıkların, yok olup yeniden dirilerek dönüşü sadece Allah'adır, başkasına değildir.

Âyetin her iki kısmında Allah ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, kalplerde ilâhî korkuyu artırmak ve âyette bahsedilen hükmün (her şeyin mülkiyetinin ve dönüşünün O'na ait olmasının) sebebini bildirmek içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yedi kat göklerde ve yedi kat yerlerde bulunan bütün varlıklar, varlıkların üzerine atılan ilk nurdan vücut bulmuştur. Bu varlıkların, bir maddi bir de manevi yönü vardır. Varlıklar maddi yönüyle, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet hükümlerine boyun eğerler, manevi yönüyle de O'nun ilâhlığının nüfuzu altındadırlar. Varlıkların maddi yönü hikmet, manevi yönü kudrettir. Varlıkların maddesi mülk, manası melekûttur. Allah Teâlâ'nın, *"Allah, göklerin ve yerin nurudur"* âyetinin manası budur. Bu inceliği iyi anla!

İlâhî Nurun Dünya Atmosferindeki Tecellisi

Cenâb-ı Hak, ilâhî nurun dünya âlemindeki bir tecellisinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْجٖى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ
يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهٖۚ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ جِبَالٍ فٖيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصٖيبُ
بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَٓاءُۜ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهٖ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِۜ
﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُو۬لِى الْاَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

43. ***Görmez misin Allah, bulutları kolaylıkla yürütür. Sonra onları kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet onların arasından yağmurun yağdığını görürsün. O, gökten, oradaki dağ gibi kütlelerden dolu indirir; onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de uzak tutar. Onun şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır.***

44. ***Allah, geceyi ve gündüzü (değişik vaziyetlerle) döndürür; şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmez misin Allah, bulutları* yumuşak bir şekilde ve kolaylıkla *yürütür. Sonra onları* birbirine katarak *kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet o bulutların arasından yağmurun çıktığını,* bulutların içinden ve ortasından yağmurun yağdığını *görürsün."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Denizin buharları Allah'ın kudretiyle yukarı kalkar, O'nun kolaylaştırması ve takdiriyle havaya kadar yükselir. Havada toplanan bu buharlar buluttur. Sonra Allah Teâlâ o bulutu, yağmur yağdırmayı istediği semte yönlendirir. Daha sonra buluttan deniz suyunu damla damla indirir, inen bu şey su olur. Bu su, deniz buharı olarak yükseldiğinde tatlı değilken, buluttan dökülürken Allah onu tatlı suya dönüştürür, bulut onu hoş bir şekilde indirir. Su, nereye inmesi istenmişse belli bir ölçüde o bölgeye ulaştırılır. Hiçbir mahlûk, suyun belirlenen yerlere yağmasına mâni olamadığı gibi, Allah'ın yağmur yağdırmadığı mekâna bir sebeple yağmur yağdırmaya da gücü yetmez."[406]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu izah, yağmurun hakikati hakkında söylenen sözlerden biridir. Ehl-i sünnet'e göre, meşhur olan görüş şudur: Allah Teâlâ, kudretiyle gökte bulut var eder, hikmetiyle onda su yaratır ve onu dilediği yere indirir.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"O, gökten, oradaki dağ gibi kütlelerden dolu indirir."* Allah gökten yuvarlak dolu indirir. Gökten demek, üzerinizdeki buluttan demektir. İnsanın üstünde olan her şeye sema (gök) denir. Allah, gökte doludan oluşan dağdan dolu indirir. Allah Teâlâ'nın, yerde taştan dağlar yarattığı gibi gökte doludan dağlar yaratmasında tuhaf karşılanacak bir şey yoktur.

---

[406] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/291.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyette geçen 'doludan dağlar'ın hakikat manasında olduğu söylenmiştir. Allah Teâlâ, gökte doludan dağlar yaratmıştır. Onun hakikat manasında değil, mecazi bir anlatım olduğu da söylenmiştir. Mesela sen, 'Falanın yanında maldan veya ilimden bir dağ var' dersin. Bununla, onun dağ gibi çok mala veya ilme sahip olduğunu anlatmak istersin."[407]

İbn Cüzey'in açıklamalarının aslı müfessir İbn Atıyye'ye aittir.[408]

Şeyh Ebû Zeyd es-Seâlibî demiştir ki: "Eğer bir mâni yoksa, söylenen sözü gerçek manasına almak daha evladır."[409] Yani burada da bir engel yoktur; bu durumda söz gerçek manada alınır. Allah Teâlâ, gökte doludan dağlar yaratmıştır.

Herevî, lugat âlimi İbn Arafe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ahmed b. Yahya'yı şöyle derken işittim: Bu âyet hakkında iki görüş vardır. Biri şudur: Allah, gökten, doludan oluşan dağlardan dolu indirir. Diğer görüş ise şudur: Allah gökten, dağlar misali dolu indirir."

Beyzâvî demiştir ki: "Buharlar göğe yükseldiğinde, onu çözecek bir hararetle karşılaşmadan havanın soğuk tabakasına kadar yükselir ve orada soğuk şiddetlenirse buharlar yoğunlaşıp bulut olur. Eğer soğuk şiddetli olmazsa yağmur halinde yağar. Şayet soğuk şiddetlenip de yoğunlaşmadan önce buharın parçalarına ulaşırsa kar olarak yağar, yoksa dolu olarak yağar. Bütün bunlar, bu işlerin varlığı zaruri ve her işi hikmetli olan bir zatın iradesine bağlı olmasını gerektirir. Böylece o iradenin olayları dilediği yer ve vakitte gerçekleştirdiğinin delili ortaya konmuş olur. Peşinden gelen şu âyet de buna işaret etmektedir:

"O doluyu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden uzak tutar."[410] Yani Allah Teâlâ, gökten indirdiği bu doluyu dilediğine isabet ettirir, onun

---

[407] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/73.

[408] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/190.

[409] bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân*, 2/453 (Beyrut 1996).

[410] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/127.

bedenine veya malına zarar verir. Bu mal, ziraî mahsuller veya onun dışındaki mallar olabilir. Allah, dilediğinden de onu uzak tutar, doluyu kendisinden savar, onu âfetinden kurtarır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onun şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır."* Yani yukarıda kolayca yürütülmesi ve oluşması bahsedilen bulutun şimşeğinin parıltısı, neredeyse gözleri alır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Göğün şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır. Bu mana, doğruya daha yakındır.

Âyete şu mananın verilmesi de mümkündür: O'nun yani Allah Teâlâ'nın şimşeğinin (âni tecellisinin) parıltısı neredeyse gözleri alır. Yani ilâhî tecellinin şiddetli parıltısı ve âniden gelişiyle gözleri kamaştırır; gözler kapılı olsa bile!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, geceyi ve gündüzü döndürür."* Onları birbiri ardınca getirir. Yahut birinin süresini kısaltıp diğerinin uzatır. Yahut O, soğukluk, sıcaklık ve diğer durumlarıyla geceyi gündüzü evirip çevirir.

"Şüphesiz bunda yani az önce açıklanan bulutların yürütülmesinde, buluttan yağmurun inmesinde, gece ve gündüzün peş peşe getirilmesinde, *basiret ehli,* sâfi akıl sahibi *olanlar için,* her şeyi yoktan var eden, hepsini ayakta tutan, her birini kudret ve hikmetiyle idare edip yöneten ezelî yaratıcının varlığına *bir ibret,* apaçık bir delil *vardır."* Bunlar da Hak Teâlâ'nın nurunun kâinatta zuhur edip ortaya çıkmasına delil sayılacak şeylerdendir. Allah Teâlâ bu âyetlerde, göklerde ve yerde bulunan varlıkların, havada uçan kuşların tesbihini, yüce zatına boyun eğişlerini, bulutların hizmete âmâde oluşunu, yağmurun yağmasını, gece ve gündüzün peş peşe getirilmesi gibi ilâhî nurların parıltılarından olan diğer pek çok şeyden bahsetti. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir ve en güzelini yapar.

43-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Görmedin mi Allah Teâlâ, ledünnî ilimler taşıyan ilâhî vâridat bulutlarını yürütür, sonra onları bir araya getirir, nihayet onlar kuvvetli bir hale gelir; öyle ki sahibini hissinden keser, isminden ve resminden uzaklaştırır. Bundan sonra sen, ârifin kalbinden ledünnî ilimler, rabbânî sırlar ve irfana ait fetih yağmurlarının yağdığını görürsün. Onlar, kalbe gelen vâridatların neticesi ve meyvesidir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Meyvesinin (neticesinin) nasıl olduğunu bilmeden, kalbine gelen bir vâridatı hemen övüp temize çıkarma (onunla aldanma)! Buluttan kasıt yağmur değildir; asıl kasıt meyvenin ortaya çıkmasıdır."

Allah Teâlâ, ruhların semasından, içinde zâhirî ilim bulunan dağ gibi akıl indirir. O aklı, şeriat ilimlerini taşıması ve ayakta tutması istenen kimselerden dilediklerine ihsan eder; dilediklerinden de onu uzak tutar. Onun uzak tutulduğu kimseler, ya avam halktan olması istenen kimselerdir veya onların seçkinleridir. Seçkin kimseye, hakikatlerin rüzgârı esip kalbine gayba ait ilimleri yağdırdığında, onu zâhirî ilimlerden kurtarır, onlara ihtiyacı kalmaz. Onun parlak şimşeğinin parıltısı velilerin kalplerinde parlar. O, melekût (gayb) âleminin nurlarının ve ceberût âleminin sırlarının parıltısıdır. Onun ilk gelişi şimşek gibi olur; önce parlar, sonra gizlenir. Sonra onun gelişi ve parıltısı peş peşe olur; böylece şimşeği hiç kesilmez, parıltısı devamlı olur. Bu tecellilerle (kalpte) gecesi olmayan bir gündüz oluşur; onlar süreklidir, hiç kesilmez, bitişiktir ayrılmaz. Biri bu konuda şöyle demiştir:

"Sevdiğimin güneşi bir gece doğdu ve her yanı aydınlattı; bundan sonra onun batışı yoktur. Gündüz parlayan güneş gece batar; kalplerin güneşi içinse bir batış söz konusu değildir."

Allah, geceye benzeyen kabz halini (manen daralma ve kalp sıkıntısını) gündüz gibi olan bast haline (neşe ve sevince) çevirir, bastı da kabz haline çevirir; sonunda kul ikisinden de çıkarak gündüze ulaşır. Bu hal ona, her işinde Allah için olması, O'nun dışında hiçbir şeye bağlanmaması için yaşatılır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yeryüzündeki İbretlik Olaylar

Cenâb-ı Hak, gökteki tecellilerden söz ettikten sonra, yeryüzündeki tecellilerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى بَطْنِهٖۚ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰٓى
اَرْبَعٍۜ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٤٥﴾

45. ***Allah, bütün canlıları sudan yarattı. Onlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, bir kısmı iki ayak üzerinde yürür, bir kısmı da dört ayak üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeyi yapmaya güç sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, bütün canlıları bir sudan yarattı."* Yani Allah, yeryüzünde hareket halinde olan bütün canlıları, o hayvana mahsus bir su çeşidinden yarattı. Bu su, doktorlara göre onun ana maddesinin bir parçasıdır.

Yahut Allah, canlıları özel bir sudan yarattı, bu su nutfedir. Sonra bu nutfeden, farklı canlılar yarattı. Onların bir kısmı insan, bir kısmı evcil hayvan, bir kısmı haşerat ve yırtıcı hayvandır. Bu durum, şu âyetteki duruma benzemektedir:

"Yeryüzündeki bitkilerin hepsi aynı su ile sulanır; bununla birlikte biz, onların bir kısmının ürününü diğerlerinden üstün yaparız" (Ra'd 13/4).

Bu âyet, onların, her şeylerini idare eden ve düzene koyan bir yaratıcının olduğuna delildir; yoksa, aynı maddeden farklı şeylerin çıkması düşünülemezdi.

Bazıları şöyle demiştir: "Allah Teâlâ ilk olarak suyu yarattı. Ondan ateşi, rüzgârı ve çamuru yarattı. Sonra ateşten cinleri, rüzgârdan melekleri, çamurdan da Âdem'i ve yeryüzündeki hayvanları yarattı." Bunu Nesefî nakletmiştir.[411]

Âyette, bütün hayvanlar sudan yaratıldı derken, durum, genele göre söylenmiştir; çünkü böcek, sinek ve onların dışında bazı hayvanlar vardır ki nutfeden üremiyorlar.

Cenâb-ı Hak sonra, bu hayvanların hallerini şu şekilde açıkladı:

"Onlardan bir kısmı karnı üzerinde yürür; yılan ve balık gibi." Onların hareketi aslında sürünmek iken, yürümek tabiriyle ifade edilmesi, mecazi bir anlatımdır. Mesela devam eden bir iş için, "Bu iş, bu tarzda yürüyor" denir. Yahut kelime aynı, mana farklıdır.

"Bir kısmı iki ayak üzerinde yürür; insan ve kuşlar gibi."

"Bir kısmı da dört ayak üzerinde yürür; dört ayaklı evcil ve vahşi hayvanlar gibi." Âyette örümcek ve benzeri hayvanlardan dörtten fazla ayağa sahip olanlardan bahsedilmeyişi, diğerlerine göre az oldukları ve genelde hayvanlar sayılırken onlar sayılmadığı içindir.

Âyette önce, ilâhî kudreti daha fazla tanıtan ve gözler önüne seren durum dile getirildi. Bu, el ve ayaksız yürümektir. Sonra iki ayak üzerine yürümeden bahsedildi, sonra dört ayak üzerinde yürüme dile getirildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah dilediğini yaratır."* Allah Teâlâ, burada bahsedilen ve bahsedilmeyen canlılardan dilediği sûretlerde, farklı âzalara sahip, değişik şekil ve tabiatlarda ve birbirinden farklı davranışlar sergileyen varlıklar yaratır. Hepsi bir maddeden olduğu halde, basit ve bileşik olarak değişik varlıklar yaratır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah her şeyi yapmaya güç sahibidir."* Dilediği şeyi, dilediği şekilde yapar.

Âyetin içinde Allah ism-i şerifinin iki defa açıkça dile getirilmesi, bahsedilen yaratma olayının büyüklüğünü göstermek ve bunun yüce ilâha ait bir hüküm olduğunu bildirmek içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[411] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/220. Az farklı bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/270. Fakat bu söz, meleklerin nurdan yaratıldığını bildiren hadisle çelişmektedir. Hadis için bk. Müslim, Zühd, 10; Ahmed, *Müsned,* 6/168.

45. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bahsedilen varlıkları sudan ortaya çıkardı, suyu ise varlıkların üzerine attığı nurdan ortaya çıkardı. Bu nuru da zatına ait sır denizinden çıkardı.

Şöyle de diyebiliriz: Allah suyu, melekûtun nurundan ortaya çıkarttı; melekûtun nurunu da ceberût denizinden çıkarttı. Ceberût denizi, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî zatına ait sırların denizidir. Şu halde, her şey O'ndan gelmiştir, O'na dönecektir. Hiçbir şey O'nunla birlikte değildir. İlâhî tecelli nurları varlık âleminde değişik şekillerde otaya çıkmış ve her bir tecellinin isimleri değişik olmuştur; halbuki tecelli eden zat birdir. Seyyid Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû], *Kasîde-i Ayniyye*'sinde demiştir ki:

"Yüce sevgilim cemalini gösteren aynalarda tecelli etti. Her bir aynada (varlıkta) yüce sevgiliye ait bir iz vardır. O'nun güzelliği değişik şekillerde ortaya çıkınca, her birine ayrı bir isim verildi; hepsi O'nun nurlarını seyir yeri oldu."

Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir

Kâinattaki ilâhî tecellileri sadece, Allah'ın, marifetine ulaştırdığı kimseler anlar. Cenâb-ı Hak bunu beyan ederek buyurdu ki:

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍۜ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤٦﴾

46. Andolsun biz,** (ilâhî hüküm ve sırları)* ***açıklayan birçok âyet indirdik. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun biz,* dinî hükümlerden ve yaratılışın sırlarından açıklanması uygun olan her şeyi *açıklayan birçok âyet indirdik.*"

Yahut biz, onların, muhtaç oldukları ilâhî emir ve hükümleri açıklayan birçok âyet indirdik.

"*Allah,* hayırda muvaffak olmasını *dilediği kimseyi doğru yola iletir.*" Yani onu Allah'ın rızasına ve marifetine ulaştıran sağlam dine ulaştırır.

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Biz, ceberût[412] denizinden melekût âlemi için parlayan nurlar indirdik; Allah dilediklerini, bu nurları müşahede yoluna iletir. Doğru yol, kulu, keşfe ulaştırıp hakikati buldurarak ilâhî huzura ileten yoldur. Bu da üç derecede gerçekleşir:

Birinci derece, dini zâhirî olarak güzel yapmaktır. Bu, sünnete uyarak zâhirî işlerini ve ibadetlerini güzelleştirip edeplendirmektir.

İkinci derece, tarikatı sağlam yapmaktır. Bu, iç âlemi (kalbi) rezil işlerden arındırıp temizlemektir. İç âlem temizlenip güzelliği kemale erince, kul üçüncü dereceye yaklaşır.

Üçüncü derece, kula, irfan ilmine ait hakikatlerin ve rabbânî sırların keşfedilmesidir. Bu hali elde eden kul, aslı itibariyle yokluktan ibaret olan şeyleri gönlünden silip atar, orada ezelî olanı bırakır. Fâni varlıklar gönülden silinip atılınca müşahede gerçekleşir, kalpte irfan güneşi parlar, bu güneş varlıkların vücudunu sarar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[412] Ceberût, Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus sır âlemidir; bütün âlemlerin ortaya çıkışı ondandır.

Münafıkların Tuhaf Hali

Allah Teâlâ, ilâhî hükümleri açıklayan âyetlerini indirdiğinden söz ettikten sonra, onlara karşı insanların üç gruba ayrıldığından bahsetti. Bir grup, zâhiren iman etti, içinden inkâra gitti; onlar, münafıklardır. Bir grup, zâhiren ve bâtınen iman ettiler; onlar, ihlâslı kullardır. Bir grup da zâhiren ve bâtınen inkâr etti; onlar da kâfirlerdir. Cenâb-ı Hak, önce münafıkları anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ
بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ
لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ
يَأْتُٓوا اِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ اَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُٓوا اَمْ يَخَافُونَ
اَنْ يَحِيفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

47. *Onlar, "Allah'a ve peygambere inandık ve itaat ettik" diyorlar; sonra da bir kısmı bunun ardından yüz çeviriyorlar. Onlar mümin değiller.*

48. *Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne çağırıldıkları zaman, içlerinden bir grup hemen yüz çevirir.*

49. *Ama hak onların tarafında olunca, ona koşarak gelirler.*

50. *Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ediyorlar? Yoksa Allah ve Resûlü'nün kendilerine karşı haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, onlar, gerçekten zalim kimselerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, doğru yola ulaştırmayı dilemediği kimseler hakkında buyuruyor ki: *"Onlar,* yani münafıklar dilleriyle, *'Allah'a ve peygambere inandık,* emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'a ve Resûlü'ne *itaat ettik' diyorlar; sonra da bir kısmı bunun ardından* Allah'ın hükmünü kabulden *yüz çeviriyorlar."* Yani onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman ve itaat ettiklerini iddia ettikten sonra, verilen hükme teslim olmaktan yüz çeviriyorlar.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyet, açıktan iman ettiklerini söyleyip inkârlarını içlerinde gizleyen münafıklar hakkında indi."

Âyetin, Bişr isminde bir münafık hakkında indiği söylenmiştir. Bu münafığın bir yahudi ile arasında mahkemelik bir işi oldu. Münafık, meseleyi çözüme kavuşturmak için yahudiyi, onların reislerinden Kâ'b. b. Eşref'e gitmeye çağırdı. Yahudi ise onu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gitmeye çağırdı. Allah yüzünü kara etsin, Bişr, "Hayır, olmaz, Muhammed bize haksızlık eder!" dedi. O zaman bu âyet indi.[413]

Âyetin, Mugîre b. Vâil hakkında indiği de söylenmiştir. Mugîre, Hz. Ali ile bir su arazisi yüzünden çekişmeye girdi. Hz. Ali, onu aralarındaki meseleyi halletmesi için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gitmeye davet etti. Mugîre, "O bana kızıyor!" diyerek yanaşmadı. Olay üzerine bu âyet indi.[414]

Olay nasıl olursa olsun, âyetin çoğul kipiyle *"Diyorlar ki ..."* ifadesi, bu işte ona yardım eden ve sözünü destekleyen bir grubun bulunduğunu gösteriyor.

Cenâb-ı Hak sonra, onların kâfir olduğuna hükmederek şöyle buyurdu: *"Onlar mümin değiller."* Yani ihlâslı değiller. Buradaki "onlar" ifadesi, sadece yüz çeviren münafıklara değil, onlarla birlikte, *"Allah'a ve Resûlü'ne iman ettik"* diyenlere de işaret etmektedir. İmansız oldukları hükmü sadece onlara ait olmasın diye böyle söylüyoruz. Çünkü bu sözü söyleyenlerin imansız olduğunu söylemek, ilâhî hükümden yüz çeviren diğerlerinin de imansız olmasını gerektirir; hem de daha kuvvetli bir şekilde. Âyetin ifadesi, onların küfür ve fesatta ne kadar ileri gittiklerini bildirmektedir.

---

[413] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/393.

[414] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/272.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne* yani Allah'ın peygamberine *çağırıldıkları zaman ..."* Çünkü Hz. Peygamber'in hükmü, Allah'ın hükmüdür.

Âyetin manası şudur: Onlar, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] aralarında hüküm vermesi için kendisine geldiklerinde, verilecek hüküm hakikatte Allah'ın hükmü olmakla birlikte, onu zâhirde verecek olan Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Çünkü o, Allah'ın halifesidir. Allah'tan bahsedilmesi, Allah Resûlü'nün şanını yüceltmek ve Allah katındaki değerinin yüceliğini bildirmek içindir.

Onlar, aralarındaki meseleyi hükme bağlaması için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çağrıldıklarında, *"İçlerinden bir grup hemen yüz çevirir."* Yani içlerinden bir grup, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek mahkeme olmaktan yüz çevirirler; çünkü onlar, hakkın karşı tarafta olduğunu, Resûlullah'ın da [sallallahu aleyhi vesellem] kim olursa olsun herkes için doğru şekilde adaletle hüküm vereceğini bilmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ama hak onların tarafında olunca,* yani başkalarından alacaklı olduklarında, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] itaat halinde *koşarak gelirler."* Onlar, Allah Resûlü'nün hükmüne razı oldukları için değil, kendilerine ait hakkı istemek için koşarak gelirler.

Âyetin manası şudur: Onlar senin sadece acı da olsa adalet ve hak ile hüküm verdiğini bildiklerinden, üzerlerinde birinin alacağı olduğu zaman, onlardan alıp hasımlarına vermeyesin diye, davayı sana getirmekten çekinirler. Eğer kendilerinin hasımlardan alacakları bir hak olursa sana koşarak gelirler; hasımlarında olan alacaklarını alıp kendilerine vermen için sadece senin hükmüne razı olurlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların kalplerinde* küfür ve nifak gibi *bir hastalık mı var, yoksa* onun peygamberliği hakkında *şüphe mi ediyorlar? Yoksa Allah ve Resûlü'nün kendilerine karşı bir haksızlık* *edeceğinden,* zulüm yapacağından, aralarında adaletin dışında bir şeyle hükmedeceğinden *mi korkuyorlar?"*

Cenâb-ı Hak münafıkları, haksız oldukları bir durumda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hükmünden yüz çevirmeleri konusunda şu şekilde üç kısma ayırdı.

1. Münafık olarak kalpleri hasta olanlar,

2. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinden şüphe edenler,

3. Onun hüküm verirken kendilerine zulmetmesinden korkanlar.

Cenâb-ı Hak sonra, şu âyetiyle bütün bunların bâtıl olduğunu belirtti: *"Hayır, onlar, gerçekten zalim kimselerdir."*

İlk iki gruba gelince, onlardan bir şey meydana gelse, nifakları ve şüpheleri bulunduğu için, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] yüz çevirirler. Üçüncü grup ise Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] güvenilirliğini ve hak üzere sabit kalacağını bildiklerinden, aslında onun kendilerine bir haksızlık etmeyeceğini kesin olarak bilirler. Bu konuda bir şüpheleri yoktur, fakat onlar zalim kimselerdir; kendilerinden alacaklı olan kimselere zulmetmek isterler, onlara bir şey vermemek için bütün dirençlerini gösterirler. Bu sebeple aralarındaki meseleyi çözdürmek için Allah Resûlü'ne gelmekten kaçınırlar. Çünkü Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında, sağlam vahiyle desteklenmiş apaçık hak olan hükmü verecektir.

47-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazılarını görürsün, mükemmel iman, taat ve sevgi iddiasında bulunurlar; halbuki nefisleri kendilerine galip gelmiştir. Onlar, nefisleriyle mücâhede etmeyi veya onu öldürmeyi emrederek kendileriyle nefisleri arasında hüküm verecek birine (kâmil mürşide) çağrıldıkları zaman, içlerinden bir grup hemen yüz çevirir. Onlar, kendilerini nefislerinin akışkanlık ve şehvetleri üzere kalmaya sevkeden birini (sahte bir şeyhi) bularak, kendilerine hak tanındığını gördüklerinde ise ona koşarak giderler.

Onların kalbinde bir şüphe ve vehim mi var yoksa onlar, gerçek manevi doktorun varlığından şüphe mi ediyorlar? Yoksa onlar, Allah Teâlâ'nın, kendilerini boşuna yoracak ve manevi hastalıklarını iyileştirmeyecek birine yönlendirerek onlara zulmedeceğinden mi korkuyorlar? Bu kimseler, ehli olmayan kimseye karşı güzel zan beslediler, ona sığındılar. Halbuki Allah onları sadece, kendisine ulaştıran kimselere sevketti. Hayır, onlar, nefislerini Allah'a ulaşmaktan mahrum ederek onu, şüphe ve kötü düşünce vadilerinde terkedip şaşkınlık içinde bırakarak ona zulmeden kimselerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne çağrıldıkları zaman, içlerinden bir grup hemen yüz çevirir"* âyeti hakkında demiştir ki:

"Âyetin manası şudur: Onlar, sevgi ve marifet halini elde ederek Allah'ı müşahede etmeye, O'na ihlâsla kulluk yapmaya davet edildiklerinde, ayrıca dininde ve yolunda kendisine uyarak resûlüne tâbi olmaya çağrıldıklarında, içlerinden bir kısmı yüz çevirir."[415]

Müminlerin İlâhî Hüküm Karşısındaki Tavrı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ihlâs sahibi ikinci gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ
أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ
يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٥٢﴾

51. ***Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne davet edildiklerinde, müminler sadece, "İşittik ve itaat ettik" derler. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.***

---

[415] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/21.

52. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na isyandan korunursa işte onlar, ebedî saadeti elde edenlerdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Müminler,* Allah'a ve *aralarında* meydana gelen davalık işlerde *hüküm vermesi için resûlüne davet edildiklerinde sadece, 'Onun sözünü işittik ve* emrine *itaat ettik' derler. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*" Onlar, talep ettikleri her şeyi elde eden ve korkup kaçtıkları bütün şeylerden kurtulan kimselerdir.

Âyette, müminlere "onlar" şeklinde işaret edilmesi, manevi derecelerinin yüceliğini ve makamlarının yüksekliğini bildirmek içindir. Âyet şunu demek istiyor: Bu güzel sıfatlara sahip olanlar, bütün güzel arzularını ve hayırlı isteklerini elde eden kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim* olursa olsun, emrettiği dinî hükümlerinde *Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse ...*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Kim, farz kıldığı işlerde Allah'a ve sünnetlerinde Peygamber'ine itaat ederse ...

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ayrıca* geçmiş günahlarından dolayı *Allah'tan korkar ve* ömrünün gelecek günlerinde de *O'na isyandan korunursa işte onlar,* yani bahsedilen itaat, haşyet ve takvaya sahip kimseler, *ebedî nimetleri elde edenlerdir;* onların dışındakiler böyle değildir."

Rivayet edildiğine göre sultanlardan biri, insana dünya ve ahireti için yeterli olan bir âyet sorunca, kendisine bu âyet okunmuştur.

Kurtubî demiştir ki: "Eslem şunu zikretti: Hz. Ömer [radıyallahu anh] Mescid-i Nebevî'de bulunuyorken, başucunda, Rumlar'ın ileri gelenlerinden birinin, "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh" dediğini işitti. Hz. Ömer adama,

"Senin durumun nedir?" diye sordu; adam,

"İslâm'a girdim!" dedi. Hz. Ömer,

"İslâm'a girişinin bir sebebi var mıdır?" diye sordu; adam,

"Evet" dedi şöyle devam etti: "Ben Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i ve peygamberlerin kitaplarından çoğunu okudum. Sonra, müslüman bir esirin Kur'an'dan okuduğu bir âyeti işittim. İşittiğim âyet, önceki kitaplarda bulunan bütün şeyleri özetle içinde topluyordu; bundan anladım ki o, Allah katındandır; böylece müslüman oldum." Hz. Ömer,

"O hangi âyettir?" diye sordu; adam şu âyeti okudu:

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na isyundan korunursa işte onlar, ebedî saadeti elde edenlerdir." Bunları dinleyen Hz. Ömer [radıyallahu anh] dedi ki: "Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Bana, az kelimeyle çok mana ifade etme özelliği verildi."[416]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âlemlerin Rabb'inin huzuruna ulaşmayı isteyen kâmil müminler, kendileriyle onları perdeleyen nefisleri arasında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne çağrıldıklarında, onlar sadece, "İşittik, itaat ettik" derler ve terbiye şeyhlerinin terbiyesi altına girerler. Terbiye şeyhi onlara bir şeyi emrettiğinde veya yasakladığında, "İşittik, itaat ettik" derler. İşte onlar, Allah Teâlâ'ya ulaşarak, bütün güzel hedeflerine ve kurtuluşa eren kimselerdir.

Kim, emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'a itaat ederse, sünnetine ve teşvik ettiği hususlarda da resûlüne itaat ederse, ayrıca kendisini ayıplar veya bir ceza ile edeplendirir diye Rabb'inden korkar ve çekinirse, işte onlar, müşahede hali üzere marifeti elde ederek muratlarına eren kimselerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[416] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/273.

Sözüyle Özü Birbirine Uymayanlar!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, tekrar münafıkların bazı cinayetlerini anlatmaya dönerek şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا
طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا
الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ
وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

53. ***Münafıklar, sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair Allah'ın adıyla en ağır yeminlerini ettiler. De ki: "Yemin etmeyin; itaatiniz mâlumdur, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."***

54. ***Onlara, "Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin" de. Eğer yüz çevirirseniz, ona düşen şey, sadece, kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir; size düşen de size yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir. Şayet ona itaat ederseniz doğruya ulaşırsınız. Peygambere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Münafıklar, sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair Allah'ın adıyla en ağır yeminlerini ettiler."* Bu konuda Allah'ın adıyla yemin ederek en ağır yeminlerini etmiş oldular.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Allah'ın adıyla yemin ederse en ağır yemini etmiş olur."

Münafıklar, "Eğer Muhammed bize, savaşa çıkmayı veya vatanlarımızı ve mallarımızı terketmeyi emretse muhakkak yaparız!" dediler.

Onların bu sözleri yalan ve yeminleri sakat olduğu için, Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], onların yeminlerini reddederek kendilerine şöyle demesini emretti:

"De ki: Yemin etmeyin!" Yani onları reddetmek ve kendilerini bu tür yemin sözlerini söylemekten sakındırmak için de ki: "Yalan yere yemin etmeyin! *İtaatiniz mâlumdur!"* Yani iddia ettiğiniz şekilde itaat etmek için yemin etmeyin; çünkü sizin taatiniz geçersizdir; nifakınız bellidir. Siz onu, kalbinizle kabul etmeksizin sadece dilinizle söylüyorsunuz.

Âyette, onların taati için "bilinen" denilmesi, onun geçersiz bir taat olduğunu ve bunun herkes tarafından bilindiğini haber vermek içindir. Burada, âyeti gerçek taat manasına yorumlamak makama uygun değildir. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[417]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Sizden istenen vakitte itaat etmek, ileride itaat edeceğinizi vaat etmekten daha öncelikli ve gereklidir. Yerine getiremeyeceğiniz bilinen şeyleri yapmak için vaatte bulunmayın."[418]

Nesefî demiştir ki: "Güzel bir itaat, sizin için bu yalan yeminden daha güzel ve daha hayırlıdır. Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Sizden istenen, ihlâslı müminlerin taati gibi, içinde şek ve şüphe bulunmayan, bilinen güzel taattir. Onda, kalpleriniz aksini düşünürken, dillerinizle yemin etmezsiniz."[419]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah,* zâhirî ve bâtınî *yaptığınız amellerden hakkıyla haberdardır."* Kalbinizde sakladığınız inkâr, nifak, müminlere tuzak kurma azmi ve diğer fesatlıklarla birlikte, kuvvetle yaptığınız yalan yeminler de bu amellerin kapsamına girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin' de."* Âyette Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın kendilerine hitap ettiği şeyi tebliğ etmesi emredildi.

---

[417] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/476-477.

[418] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/294.

[419] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/223.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer,* size yapmanızı emrettiğim şeylerin peşinden itaatten *yüz çevirirseniz, ona düşen şey, sadece, kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir.* Bu sorumluluk, emrimi tebliğ etmektir ki o bunu yaptı. *Size düşen de size yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir.* Bu da size emredilen şeyleri gönül hoşluğu ile kabul edip emre boyun eğmektir."

Mana şudur: Eğer imandan yüz çevirirseniz, sadece kendinize zarar verirsiniz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşen iş, sadece Allah'ın kendisine yüklediği tebliğ görevini yerine getirmektir. O bunu yerine getirince sorumluluktan kurtulur. Size gelince, size de yapmakla mükellef olduğunuz şeyleri yani size emredilen taat ve teslimiyeti yerine getirmek düşer. Eğer bunu yapmayıp yüz çevirirseniz, kendinizi Allah'ın gazabına ve azabına atmış olursunuz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Ey Muhammed, onlara, 'Allah'a itaat edin' de. Eğer emre uyarlarsa iki cihanda mesut olurlar ve sadece kendilerine iyilik yapmış olurlar. Şayet yüz çevirirlerse sadece kendilerine zarar verirler; bundan dolayı ileride kınanırlar. Onlar, ileride kötü âkıbetleriyle karşılaşacaklar."[420]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer,* size hidayet yolunda emrettiğim hususlarda *ona itaat ederseniz, doğruya* yani bütün hayırlara ulaştıran, bütün şerlerden kurtaran asıl maksada, doğruya *ulaşırsınız. Peygambere düşen sadece apaçık bir tebliğdir."* Yani onun görevi, açıklanmasına muhtaç olduğunuz her şeyi açıklamaktır, yahut ilâhî emirleri herkesin anlayacağı bir şekilde açıklamaktır. O bunu, kendisine indirilen âyetlerle ve eliyle ortaya çıkarılan meşhur mucizelerle yapar.

"Peygambere düşen sadece apaçık bir tebliğdir" âyeti, davetten yüz çevirmenin zararının ve ona itaat etmenin faydasının sadece onunla muhatap olan, yani kendisine davet ulaşan insanlara ait olduğunu ortaya koymaktadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[420] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/294.

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazılarını görürsün, Allah'ın adıyla kuvvetlice yemin ederek, eğer insanları terbiye eden bir şeyh ortaya çıkar ve kendilerine mallarından ve canlarından geçmeyi emrederse muhakkak yapacaklarını söylerler. Böyle bir şeyh ortaya çıkınca, ondan uzaklaşıp yüz çevirirler. Onlara denir ki: "Eğer yüz çevirirseniz, kâmil şeyhlere düşen iş, kulları Allah'a yönlendirmek ve O'nu tanıtmaktır. Sizin yapmanız gereken ise onların terbiyesi altına girerek üstlendiğiniz işleri yapmaktır. Şayet ona itaat ederseniz, müşahede yoluyla Allah'ı tanımaya ulaşırsınız. Elçiye düşen iş, açıkça tebliğ yapmaktır."

İhlâslı Kullara Vaat Edilen Yardım ve İmkân

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ihlâslı kullarına yardımını ve yeryüzünde hâkimiyet imkânını vaat ederek şöyle buyurdu:

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى
الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ د۪ينَهُمُ الَّذِى
ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًاۜ يَعْبُدُونَن۪ى لَا يُشْرِكُونَ
بِى شَيْـًٔاۜ وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَاَق۪يمُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

55. *Allah, içinizden, iman edip salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce yaşamış olanları egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağını, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini (İslâm'ı) iyice yerleştireceğini, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka güvene kavuşturacağını vaat etti. Onlar, sadece bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse onlar gerçekten fâsık kimselerdir.*

56. ***Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, resûle itaat edin ki size merhamet edilsin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, içinizden, iman edip salih ameller işleyenlere şunu vaat etti ..."* Yani kim olursa olsun, hangi taifeden bulunursa bulunsun, hangi vakitte yaşarsa yaşasın, sizden her kim inkârdan sonra iman eder ve salih ameller yaparsa ...

Âyette kastedilenler sadece iman eden münafıklar olmadığı gibi âyet-i kerimenin inişinden sonra ilâhî vaadin gerçekleşmesi sebebiyle iman edenler de değildir.

Bazıları, âyette kastedilenlerin muhacirler olduğunu söylemiştir (fakat âyetin manasını herkesi içerecek şekilde genel almak daha uygundur).

Onlar imanla birlikte salih ameller işlediler. Asıl olan imandır, bütün güzel işler ve hükümler onun üzerine kuruludur. İnsanlardan ilk istenen ve üzerlerine gereken en önemli şey imandır.

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerine vaat ettiği şeyden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah onlara, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağını vaat etti." Yani Allah onlara, sultanların kendi memleketlerinde tasarrufta bulunduğu gibi, kendilerini yeryüzünde tasarruf eden halifeler yapacağını vaat etti. Yeryüzünden kasıt, kâfirlerin sahip olduğu bütün yerlerdir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"Bu din (İslâm), gecenin ve gündüzün girdiği her yere (bütün dünyaya) girer."[421]

Onlardan önce yeryüzünde halife ve hâkim olanlardan biri İsrâiloğulları'dır. Allah Teâlâ, Firavun'u ve o bölgedeki zorba idarecileri helâk ettikten sonra, İsrâiloğulları'nı Mısır ve Şam topraklarının idaresine getirdi.

---

[421] Ahmed, *Müsned*, 4/103; Hâkim, *Müstedrek*, 4/430; Beyhakî, es-*Sünenü'l-Kübrâ*, 9/181; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/14-15.

Onlardan önce yeryüzünde halife ve hâkim olanlardan bir diğer grup, Allah Teâlâ'nın, inkârları sebebiyle helâk ettiği kimselerin yerine getirdiği müminlerdir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Rab'leri onlara şöyle vahyetti: Biz, muhakkak zalimleri helâk edeceğiz ve onlardan sonra mutlaka yeryüzüne sizi yerleştireceğiz" (İbrahim 14/12-13).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ayrıca onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğini vaat etti."* Bu din, İslâm'dır. Allah Teâlâ onlara, dinlerini hiç değişmeyecek, bozulmayacak ve kıyamete kadar hükümleri geçerli olacak halde sabit ve sağlam yapacağını vaat etti. İslâm hakkında, *"Onlar için razı olduğu din"* denmesi, onların kalbini dine ısındırmak, ona daha fazla rağbetlerini artırmak ve onda sabit kalmanın faziletini göstermek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve Allah onlara ayrıca,* düşmanlarından *yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka güvene kavuşturacağını vaat etti."*

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı, hicretten önce on sene veya daha fazla düşman korkusu içinde yaşadı. Medine'ye hicret ettiklerinde de sabah akşam silahla birlikte yaşıyorlardı. Hatta içlerinden biri, "Güven içinde yaşayacağımız ve silahı bırakacağımız bir gün gelir mi acaba?" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi. Âyet inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Çok geçmez, yakında sizden biri, büyük bir topluluğun içinde, yanında silah bulunmadan, elini dizine bağlayıp rahatça oturacak vaziyette güvende olursunuz."[422]

Allah Teâlâ vaadini gerçekleştirdi; müslümanlar güven içinde oldular. Allah onları, bütün Arap yarımadasına galip getirdi; onlar için doğudaki ve batıdaki beldeleri fethetti. Kisraların mülkünü paylaştılar, hazinelerine sahip oldular; zamanla dünyanın her yanını ele geçirdiler. Şüphesiz bu âyette, gaybdan haber verme vardır.

---

[422] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/348; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/394; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/210.

Bazıları, âyette bahsedilen korku ve güvenin ahirette olacağını söylemiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların ihlâsını methederek şöyle buyurdu: *"Onlar, sadece bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar."* Onlar, kalplerindeki ilâhî sevgi sağlam ve köklü olduğundan, Allah'a açıktan ve gizli olarak hiçbir şeyi ortak koşmaksızın, tam bir tevhid inancıyla kulluk ederler; O'nunla birlikte rab olarak başkasını sevemezler.

"Artık bundan sonra kimler inkâr ederse onlar gerçekten fâsık kimselerdir." Yani kim, bu güzel vaatten sonra, nimete nankörlük ederek yahut dinden dönenlerin yaptığı gibi, imandan dönerek inkâra giderse o kimse, tam manasıyla fıska (büyük günaha) dalmış bir kimsedir. Çünkü onlar, izzeti ve nurları ortaya çıktıktan sonra İslâm nimetini inkâr ettiler.

Denilmiştir ki: Bu nimeti ilk inkâr edenler, Hz. Osman'ı [radıyallahu anh] öldürenlerdir. Onlar, birbirleriyle kardeş iken savaştılar.

Bu âyet, râşid halifelerin halifeliğinin geçerli olduğuna en açık delildir; çünkü, gereği gibi iman edip salih amel işleyip öncekilerin yerine halife olanlar onlardır. Allah kendilerinden razı olsun.

Bu ilâhî vaatten sonra, inkâr edenler, zekâtı vermeyerek inkâra düştüğü için, Allah Teâlâ, zekâtı namazla birlikte emrederek şöyle buyurdu:

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin; kim onların arasını ayırırsa, birini yapıp diğerini terkederse inkâra düşer ve fâsıklardan olur. *Bir de* sizi davet ettiği ve emrettiği hususlarda *resûle itaat edin ki size merhamet edilsin."* Onun size emrettiği hususlardan biri de halifelerine itaattir. Allah Resûlü bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Size düşen iş, benim sünnetime ve benden sonra doğru yolda giden halifelerimin gidişatına uymaktır. Ona, bütün gücünüzle, sımsıkı sarılın."[423]

Buna göre kim, dinden dönenlerin yaptığı gibi İslâm halifesine zekâtı vermekten çekinirse o kimse inkâra düşmüş olur. Kim de Allah'ın emrettiği gibi onu yerine getirirse ilâhî rahmeti hak eder. Bunun için

---

[423] Ebû Davud, Sünnet, 5; Tirmizî, İlim, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 6; Ahmed, *Müsned*, 4/127.

Allah Teâlâ âyetin sonunda, *"Bunları yapın ki size merhamet edilsin"* buyurmuştur. Yani size rahmet ve merhamet edilmesi için onu yerine getirin, demektir. Şüphesiz zekât ilâhî rahmeti çekecek işlerden biridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

55-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, seçkin kulları arasında uyguladığı kanunu şudur: Cenâb-ı Hak velilerine, ilk hallerinde insanları musallat eder; onları zillete, fakirliğe ve yoldan dönme korkusuna düşürür; sonra kendilerini izzete kavuşturur, onlar için razı olduğu dini yerleştirip onu güzelce yaşama imkânı verir; korkularından sonra güvene ulaştırır.

Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir münâcâtında velilerin yaşadığı bu hale işaret ederek şöyle demiştir:

"Allahım, sen, bu velilerin önce zillete düşmelerine hükmettin; sonunda izzete kavuştular ..."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, sünneti ayakta tutan, dinin temel direği görevini yapan, Allah'ın kullarına nasihat eden ve isteyenleri Allah'a yönlendiren din önderlerine (müctehid ve kâmil mürşidlere) işaret vardır."

Sonra demiştir ki: "Dini koruyanlara gelince, onlar, Allah'ın dinine samimiyetle sahip çıkan imamlar ve âlimlerdir. Onlar da birkaç gruba ayrılır.

Bir grup, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hadislerini ezberleyip yazarak korumak ve Kur'an'ı ezberlemekle meşgul olur. Onlar, sultanın haznedarı durumundadırlar.

Bir kısım âlimler, İslâm'ın inanç esaslarını korumakla meşgul olur; hakkı kabul etmeyen inatçılara ve bid'at sahiplerine karşı mücadele verip onların yanlış fikirlerini reddederler. Onlar da İslâm'ın asilzadesi ve kahramanları durumundadır.

Onların bir kısmı, şeriat ilimlerinde, ibadetlerde ve muamelelerle nasıl davranılacağı konusunda kendilerine müracaat edilen fakihlerdir.

Onlar da sultanın izniyle onun adına iş yapan vekiller ve mülkünde tasarruf eden kimseler durumundadır.

Bir diğer grup daha vardır ki onlar, marifetullaha ve hakikat ilmine sahip kimselerdir. Onlar da dinde, sultanın has adamları, özel meclisinde bulunan danışmanları ve sırlarını paylaştığı dostları konumunda olanlardır. Onlar, sultanın yüksek meclisinden hiç ayrılmayan kimselerdir. Din, kıyamete kadar işte bu şekilde farklı hizmetler yürüten âlimler tarafından ihya edilir."[424]

Tevbe sûresinin 122. âyetinin tefsirinde de benzer açıklamalar geçmişti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, dışları ve içleriyle inkâr eden üçüncü gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مُعْجِز۪ينَ فِي الْاَرْضِۚ وَمَاْوٰيهُمُ النَّارُۜ
وَلَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٥٧﴾

57. ***İnkâr edenlerin (Allah'ı) yeryüzünde âciz bırakacaklarını sanma! Onların varacağı yer cehennemdir. O, ne kötü bir varış yeridir!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenlerin Allah'ı yeryüzünde âciz bırakacaklarını sanma!"* Yani onlar, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, Allah'ın kendilerini yakalamasından ve helâk etmesinden kurtulacaklarını sanma; bilakis Allah'ın, onları dünyada ve ahirette yakalayıp hesaplarını görmesi ve cezalarını vermesi kaçınılmazdır.

---

[424] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/294-295.

Âyetteki hitap, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yahut onu işiten herkesedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların varacağı,* kalacağı ve döneceği yer *cehennemdir. O, ne kötü bir varış yeridir!"* Vallahi orası ne kötü bir dönüş yeridir. Kâfirlerin, dünyanın neresinde olursa olsunlar, Allah'tan kaçamayacaklarının belirtilmesinin ardından, onların varacakları ve dönecekleri yerin ateş olduğundan bahsedilmesi, son derece güzel bir ifadedir; bundan güzel bir ifade olamaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velilerini haksız yere tenkit edenlerin, ilâhî gazaptan kaçıp kurtulacaklarını zannetme. Bilakis Allah'ın gayreti, dünyada veya ahirette onları yakalayıp bunun hesabını sorar, zâhirde ve bâtında cezasını verir. Onların kalacakları yeri, kalplerinin Cenâb-ı Hak'tan kopma ateşidir; o ne kötü bir dönüş yeridir.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bazan bâtıl işlerin ve sözlerin zâhirde bir kuvveti ve etkisi olur fakat bu çok uzun sürmez, bozulur gider. Onun devamlılığı yoktur. Belki onun kalış süresi, kış günü yağan bir karın sıcak günde kalışı kadardır."[425] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Evin İçinde İzin Alınacak Zamanlar

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda geçen izin konusunu tamamlayacak hükümler belirtti. İkisi arasında, ilâhî emre uymayı teşvik eden pek çok öğüt verdi. Evlerde izin alma konusunda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَاْذِنْكُمُ الَّذٖينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذٖينَ لَمْ
يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحٖينَ تَضَعُونَ

---

[425] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/295. Kuşeyrî'nin metni az farklı.

ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهٖيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ

لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ

عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٥٨﴾ وَاِذَا

بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَاْذِنُوا كَمَا اسْتَاْذَنَ الَّذٖينَ مِنْ

قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٥٩﴾

58. ***Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar** (köle ve hizmetçileriniz) **ve henüz bulûğ çağına ermemiş hür çocuklarınız, günde üç vakit** (yanınıza girecekleri zaman) **sizden izin istesinler. Bu, sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonraki vakitlerdir. Bu üç vakit, sizin için mahrem vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında** (izinsiz girme konusunda) **size ve onlara bir günah yoktur. Çünkü sizler, birbirinizin yanına çokça girip çıkıyorsunuz. Allah, sizin için âyetleri işte böylece açıklıyor. Allah, her şeyi bilendir, her hükmünde hikmet sahibidir.***

59. ***Çocuklarınız ergenlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler. Allah sizin için âyetlerini böylece açıklıyor. Allah, her şeyi bilendir, her hükmünde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler ...*" Bu hitabın kapsamına kadınlar da girmektedir.

"*Ellerinizin altında bulunan köle ve câriyeleriniz ve henüz bulûğ çağına ermemiş hür çocuklarınız, günde üç vakitte,* yanınıza girecekleri zaman *sizden izin istesinler.*"

İzin alınacak bu üç vakit şunlardır:

1. *"Sabah namazından önce."* Çünkü o vakit, yataktan kalkma, uyku elbiselerini çıkarıp uyanıkken giyilecek elbiseleri giyme vaktidir. Bu vakitte izinsiz giren kimse çoğu kez onları uyku halinde ve çıplak vaziyette bulabilir.

2. *"Öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit."* Bu vakit, sıcak günde günün yarısıdır; o, kaylûle uykusu için elbiselerin çıkarıldığı vakittir.

3. *"Yatsı namazından sonra."* Bu vakit de uyanık halde giyilen elbiselerin çıkarılıp uyku elbiselerinin giyildiği vakittir.

"Bu üç vakit sizin için avret (mahrem) vakitlerdir." Âyette, bu vakitlere "avret" dendi, çünkü o vakitlerde insan elbisesini çıkarıp mahrem yerleri görülecek halde olur; bu durumda görülmeleri uygun değildir.

Rivayet edildiğine göre Esmâ bint Ebû Mersed'in kölesi, onun hoş görmediği bir vakitte yanına girdi. Esmâ, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi, olay üzerine bu âyet indi.[426]

Bu konuda şöyle bir rivayet de vardır: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Müdlic b. Amr el-Ensârî adlı bir köleyi, öğle vakti, çağırması için Hz Ömer'e [radıyallahu anh] gönderdi. Köle, Hz. Ömer'in yanına vardığında, o uyuyordu ve elbisesinin bir kısmı açılmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Allah Teâlâ'nın bu vakitlerde, evlere izinsiz girmeyi yasaklamasını ne kadar isterdim" dedi ve kalkıp Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına geldi. O sırada bu âyeti inmişti.[427]

Âyetteki izin alma emrinin, farz hükmünde olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onun teşvik için olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu üç vaktin dışında onların izin almayı terketmesini mazur görüp serbest bırakarak şöyle buyurdu:

---

[426] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/397; ayrıca bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2633 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/217.

[427] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/396; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/226.

"Bu vakitlerin dışında, izinsiz girme konusunda *size ve onlara bir günah yoktur."* Yani bu üç mahrem vaktin dışında, birbirinizin yanına izinsiz olarak girmenizde sizlere, köle ve çocuklarınıza bir günah yoktur.

Yahut bu üç yasak vaktin arasındaki zamanlarda birbirinizin yanına izinsiz olarak girmenizde bir günah yoktur.

Hak Teâlâ sonra, bu serbest vakitlerde izinsiz girmenin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Çünkü sizler,* evin ihtiyaçları ve hizmet için *birbirinizin yanına çokça girip çıkarsınız."* Yani sizler, birbirinize karışmaya ve içli dışlı olmaya muhtaçsınız. Bir kısmınız hizmet etmek, bir kısmınız da hizmet istemek için birbirinize gidip gelirsiniz; eğer her vakit izin almak kesin bir emir olsaydı, bu sizi zorluğa düşürürdü. Bu durum, âyet tarafından ortadan kaldırılmıştır.

"Allah, sizin için âyetleri böylece açıklıyor." Yani Allah size, izin alma konusunu açıkladığı gibi açıklanmasına ihtiyaç duyduğunuz şeyleri, diğer âyetlerle açıklıyor.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah, kullarının faydasına olan şeyleri *en iyi bilendir;* her işinde ve hükmünde *hikmet sahibidir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Köleleriniz dışındaki hür *çocuklarınız ergenlik çağına geldiklerinde,* sizin yanınıza girmek istediklerinde, bütün vakitlerde, *kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler."*

Birinci âyette, muhatap velilerdir; onlara kölelerine ve çocuklarına izin istemeyi öğretmeleri ve bunu tavsiye etmeleri emredilmiştir. Bu âyette ise çocuklar bulûğa erdiği için, Allah Teâlâ onlara, kendilerinden önce bulûğa erenler izin istedikleri gibi, onların da izin istemelerini emretti. Kendilerinden öncekiler, *"Ey iman edenler, kendi evinizin dışındaki evlere girmek isteğinizde, izin alıp selâm vermeden girmeyin"* (Nûr 24/27) âyetinde bahsedilen erkeklerdir.

Âyetin manası şudur: Bulûğa ermemiş çocuklar, belirtilen üç yasak vaktin dışında, oda ve evlere izinsiz olarak girebilirler, bu konuda kendilerine izin verilmiştir. Çocuk buna alışır, daha sonra bulûğa erdiğinde, bu alışkanlıktan kesilmesi ve yanlarına sadece izinle girilecek büyük erkekler gibi, bütün vakitlerde izin istemeye yönlendirilmesi gerekir.

İnsanlar bu durumdan habersizdir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Üç âyet var ki insanlar onlarla amel etmeyi bıraktılar. Bunlardan biri, izin almayı emreden bütün âyetlerdir. İkincisi, '*Sizin Allah katında en şerefliniz, en takvalı olanınızdır*' (Hucurât 49/13) âyetidir. Üçüncüsü ise, '*Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunursa onlara da maldan bir şeyler verin ve kendilerine (gönüllerini alacak) güzel söz söyleyin*' (Nisâ 4/8) âyetidir."[428]

Saîd b. Cübeyr'in[429] şöyle dediği rivayete edilmiştir: "İnsanlar bu âyetin hükmünün kaldırıldığını söylüyorlar; vallahi onun hükmü kalkmamıştır."

Rivayet edildiğine göre yine İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Evlerde bir perde (ve kapı) bulunmadığı zaman, oraya giren kimseye izin alması emredildi; perde (ve kapı) bulunduğunda ise izine hacet kalmadı (kapı kapalıysa dönmek veya kapıyı çalmak da izin sayıldı)."

Ebû Muhammed Mekkî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Teâlâ'nın müminlere verdiği izin alma emri, evlerin kapıları olmadığı zamandır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Evin dışındaki yabancılara göre, kapıların bulunması yeterlidir; ancak eve sakınmadan giren köle ve çocuklara gelince, onlar için kapının bulunması yeterli değildir; âyette belirtilen özel vakitlerde izin almaları gerekir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah sizin için âyetlerini böylece* en güzel şekilde *açıklıyor. Allah, her şeyi bilendir;* emrettiği ve yaptığı her şeyde *hikmet sahibidir.*"

---

[428] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/244, 354; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2632.

[429] Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, evlere girerken izin almayı emretmesi sadece, insanın gizli kalması gereken sırlarının, ailesinin dışındaki kimselere açılmaması içindir. Yüce Allah bunu, kulların sırlarının açılmasını istemediği için emretmiştir. Cenâb-ı Hak, bir kulun sırlarını açmaya karşı böyle davranınca, O'nun, zatına ait sırların açılmasına karşı gayrete gelmesi daha evla ve daha layıktır. Hak Teâlâ her kime, özel olarak bir sır vermişse onun, bu sırrı taşımaya layık olanlar (ve izin verilenler) hariç, onu gizlemesi gerekir. O sırrı taşımaya layık olan kimse ise canını ve malını bu yolda veren ve onları Allah için feda eden kimsedir.

Her kim, Allah'ın sırlarından veya gizli hükümlerinden birine vâkıf olur da sonra insanların bunu bilmelerini beklerse, o kimse velilik iddiasında yalancıdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin, Allah tarafından seçilmiş bir veli olduğunu insanların bilmesini beklemen, kulluğunda sadakatinin olmadığına delildir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Örtünmede İhtiyar Kadınlara Verilen Ruhsat

Cenâb-ı Hak sonra, ihtiyar kadınlara, yabancı erkeklere karşı örtünmeme konusunda ruhsat vererek şöyle buyurdu:

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَٓاءِ الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ
جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍۜ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ
خَيْرٌ لَهُنَّۜ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

60. ***Evlenme umutları kalmamış, oturup kalan (yaşlı) kadınların, ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri***

için bir günah yoktur. Bununla birlikte, iffetli davranmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Evlenme umutları kalmamış,* ileri yaşından dolayı hayız ve çocuk doğurmaktan kesilmiş, evinde *oturup kalan* yaşlı *kadınların, ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur."*

İbn Kuteybe demiştir ki: "Kadınlar, (genelde) oturma sebebiyle şişman hale gelirler. Çünkü onlar, yaşlanınca daha fazla otururlar."

Âyetteki "oturup kalmayı", yaşlılıktan dolayı iş ve güçten kesilip oturmak şeklinde tefsir etmek de buna yakın bir manadır.

Âyette geçen, *"Evlenme umutları kalmamış"* vasfı, özel bir vasıftır. Kadınların oturmasını, hayızdan ve çocuk doğurmaktan kesilmek şeklinde açıklamak, âyetin kastını tam karşılamıyor. Çünkü kadın, bazan bu durumlarda da erkeklerle evlenmeye rağbet eder.

Buna göre, *"Evlenme umutları kalmamış"* âyetinin manası, erkeklerin kendilerine rağbet edeceklerini beklemeyen kadınlar demektir.

"Bu kadınların, baş örtüsünün üzerine attıkları dış elbise ve benzeri *giysilerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur."*

İnce ve şeffaf olduğu için altındakini gösteren elbise giymek de ziynetlerini göstermenin kapsamına girer. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadis-i şerifinde, ince elbise giyen kadınları şöyle uyarmıştır:

"Ümmetimin son dönemlerinde öyle kadınlar çıkar ki onlar görünürde giyinmişlerdir, fakat (elbiselerinin inceliği, darlığı ve kısalığından dolayı) çıplak hükmündedirler. Onlar saçlarını toplayıp öyle şekil verirler ki başları deve hörgücüne benzer. Onlar cennete giremez ve cennetin kokusunu bile alamazlar. Halbuki onun kokusu çok uzak mesafeden alınır."[430]

---

[430] Müslim, Libâs, 125, Cennet, 52; Ahmed, *Müsned,* 2/223, 356, 440.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hadiste, önce kadınları giyinmiş olarak tanımladı; zira onların üzerinde bir elbise vardır. Sonra onların çıplak olduğunu belirtti; çünkü elbise ince olunca altındaki organı belli eder ve kadınların güzelliklerini gösterir."[431]

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] huzuruna altını gösteren ince başörtülü bir gelin getirilmişti. Onu şöyle uyardı:

"Nûr sûresine inanan bir kadın bunu örtünmez."[432]

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki ruhsatı şu kayda bağladı: "*Ziynetlerini göstermeksizin.*" Ziynetle saç, boğaz, bacak ve benzeri gizli süsleri kastediyor. Yani yaşlı kadınlar, üst elbiselerini çıkarmakla, gizli süslerini ortaya çıkarmayı ve güzelliklerini göstermeyi kastetmesinler, onunla sadece ağırlıklarını hafifletmeyi düşünsünler.

Âyette, ziynetlerini göstermek manasını verdiğimiz "teberrüc", gizlenmesi gereken yerleri ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Burada kastedilen, kadının ziynetini veya güzellik yerini yabancı erkekler için açmasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bununla birlikte, iffetli davranmaları,* elbiselerini çıkarmak yerine iffeti seçip örtünmeleri *onlar için* üst elbiselerini açmaktan *daha hayırlıdır. Allah, her şeyi işitendir;* onlarla erkekler arasında cereyan eden konuşmaları işitir, *her şeyi bilendir.*" Onların, yükünü hafifletme veya süslerini gösterme konusundaki kasıtlarını ve içlerinde sakladıklarını bilir. Bunda, ilâhî emre aykırı davrananlara apaçık bir tehdit vardır.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın manevi terbiyesi ve ihlâsı tamamlanınca ve Rabb'i ile yetinmesi kemal haline ulaşınca, faydası herkese ait olsun diye, doğru yolda örnek alınacak ve kendisine uyulacak manevi hallerini ve ilimlerini insanlara açıklamasında bir sakınca yoktur. Eğer kusur sayılacak ve ayıplanacak bir durumdan korkarsa bundan sakınması ve halini Allah'ın bilmesiyle yetinmesi onun için daha hayırlıdır. Allah Teâlâ, her şeyi işitir ve bilir.

---

[431] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/419 (Beyrut, ts.).

[432] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/221 (Beyrut 1998). Bu üç rivayet, konuyu açıklayıcı olduğu için tarafımızca eklendi (Mütercim).

Yemek Konusunda Kendisine Ruhsat Verilenler

Cenâb-ı Hak, sonra, evlere girerken izin alma konusunda gözleri görmeyen kimselerden sıkıntıyı kaldırdı. Bu arada, onunla birlikte diğer özürlülerin durumunu da dile getirdi. Onlara verilen ruhsat alanı farklı olmakla beraber, hepsinin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى
الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ
صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا ...

61. *Köre bir güçlük yoktur. Topala bir güçlük yoktur. Hastaya da bir güçlük yoktur. Kendi evlerinizde, babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, erkek kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da sadık dostunuzun evlerinde yemek yemenizde bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Köre,* izinsiz olarak evlere girmesinde *bir güçlük* yani günah *yoktur."* Çünkü onun, hoşa gitmeyen şeylere görmesi söz konusu değildir. Aynı şekilde cihada ve diğer hizmetlere gitmeye gücü olmayan kimselere de bir günah yoktur. Allah Teâlâ, gözleri görmeyenin durumunu belirttikten sonra, ayrıca diğer özürlülerin de durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

"Topala, cihad ve diğer işlerde, gücünün yetmediği hususlarda *bir güçlük yoktur.* Aynı şekilde *hastaya da bir güçlük yoktur."*

Saîd b. Müseyyeb[433] demiştir ki: "Müslümanlar savaşa çıktıkları zaman, evlerinin anahtarlarını kör, topal, hasta ve yakın akrabalarına bırakıyorlardı, onlara evlerinde bulunan yiyeceklerden yeme hususunda izin veriyorlardı. Onlar da bundan çekinerek, 'Onların bu konuda gönüllerinin hoş olmamasından korkarız' diyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi ve onlar için, yemeğe izin olduğunu bildirdi."[434]

Diğer bir rivayete göre müslümanlar kör, topal ve hastalarla yemek yemekten çekiniyorlardı; çünkü kör olan kimse, yemeğin güzelini göremez, topal olan kimse, sofraya tam yanaşamaz, hasta da yemekten tam olarak yiyemez diye düşünüyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendi evlerinizde yemenizde de size bir günah yoktur."* Yani içinde aile ve çocuklarınız bulunduğu bir evde, izinsiz olarak bir şeyler yemenizde size bir günah yoktur. Ev, hanımın ve çocuğun olur da içinde onlara ait bir yiyecek bulunursa erkeğin ondan yemesinde bir sakınca yoktur. Çünkü karı-koca tek şahıs gibidir; hanımın evi, kocasının evi olmuştur.

Şöyle de denmiştir: Evlerinizden maksat, çocuklarınızın evidir. Allah Teâlâ çocukların evlerini, babalarının evi saydı; çünkü insanın çocuğu kendi kazancıdır; onun malı kendi malı gibidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu konuda soru soran bir zata şöyle buyurmuştur:

---

[433] Saîd b. Müseyyeb Ebû Muhammed el-Kureşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

[434] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/368; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/224.

"Sen ve malın babana aittir."[435] Bunun için âyette, çocuklar dile getirilmedi; çünkü onlar, sizin evlerinize girmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, erkek kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde izinsiz yemek yemenizde de bir sakınca yoktur."* Çünkü bu evlerde yemek için izin, âyet ve hadislerin delaleti yoluyla sabittir.

Âlimler, bu bahsedilen evlerde izinsiz yemek yemenin mubah olup olmadığı konusunda farklı görüşler söylemişledir. Bazıları, âyette belirtilen serbestliğin kaldırıldığını, bahsedilen kimselerden birinin evinde izinsiz olarak yemek yemenin helâl olmadığını şöylemişlerdir. Buradaki izni kaldıran âyet şudur:

"Mallarınızı, aranızda bâtıl yollarla (haksız şekilde) yemeyin" (Bakara 2/188). Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu konuda bir delildir:

"Bir müslümanın malını, kendisinin gönül hoşluğu ile vermesi dışında yemek helâl değildir."[436]

Bazı âlimler ise âyette bahsedilen evlerde izinsiz yemek yeme hükmünün devam ettiğini söylemişlerdir. Bu âyet, "Yeme konusunda izin verdikleri zaman" anlamına gelir. Bu evlerde, izinsiz de yeneceğini söyleyenler de olmuştur. İşin doğrusu şudur:

Kim bir delille, bu evlerde izinsiz yemek yemesinden ev sahibinin razı olup hoşlanacağını biliyorsa onun yiyeceğinden yemesi helâldir; evinde izinsiz yemek yenmesine razı olmayacağını biliyorsa o zaman helâl olmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde izinsiz yemek yemenizde bir sakınca yoktur."*

---

[435] Ebû Davud, Büyû', 77 (nr. 3530); İbn Mâce, Ticârât, 64; Ahmed, *Müsned*, 2/179.

[436] Ahmed, *Müsned*, 5/72; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/100.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu kimse, bir adamın malını koruyup gözeten ve hayvanlarına bakan vekilidir. Onun, malın meyvesinden yemesi, hayvanların sütünden içmesi helâldir."[437]

Anahtarlara sahip olmaktan kasıt, onun elinde ve tasarrufunda bulunmasıdır. İbnü'l-Arabî buna, onun için bir ücret belirlenmemiş olmasını eklemiştir. Onun için bir ücret belirlenmişse izinsiz yemesi haram olur.[438] Yani sahibinin razı olacağını biliyorsa yiyebilir. O zaman, yakın dost kısmına girer.

Bu konuda şu açıklama da yapılmıştır: "Anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden kasıt, insanın kölesinin evidir; çünkü köle ve elindeki mal efendisinindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ya da dostunuzun evlerinde* izinsiz yemek *yemenizde bir sakınca yoktur."* Yahut dostlarınızın evinde yemenizde bir sakınca yoktur. Sadık dost, tek kişi olabileceği gibi bir topluluk da olabilir. Sadık dost, her durumda kendisiyle sevinçlerinizi ve acılarınızı paylaştığınız kimsedir; öyle ki sana acı veren şey ona acı verir; ona acı veren şey sana acı verir. Onu sevindiren şey seni de sevindirir. Bütün hallerde durum böyledir.

Önceki devirlerde yaşayan salihlerden biri, bir dostunun evine geldi, kendisi evde yoktu. Câriyesinden (hizmetçisi kadından), yiyecek torbasını veya para kesesini istedi; ondan istediği kadarını aldı. Evin sahibi dönünce câriye durumu haber verdi; adam, bir dostunun gelip de evinden rahatlıkla bir şeyler almasına o kadar sevindi ki câriyesini âzat edip hürriyetine kavuşturdu. Fakat günümüzde insanlarda cimrilik hâkim olduğundan, insan başkasının evinden sadece onun izniyle bir şeyler yiyebilir. Bu açıklama müfessir Nesefî'ye aittir.[439]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur ..."* Âyet, Leys b. Amr oğulları hakkında inmiştir. Onlar, bir adamın tek başına yemek yemesini sakıncalı (günah) olarak görüyorlardı, bunun için çok defa bir adam, gündüz yemek yiyeceği zaman kimse bulunmazsa geceye kadar birini bekliyordu. Kendisiyle birlikte yemek yiyecek bir misafir bulunmazsa zaruret ölçüsünde bir şeyler yiyordu.

---

[437] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/399.

[438] bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/424.

[439] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/227-228.

Diğer bir rivayete göre âyet, ensardan bir grup hakkında indi. Onlar, yanlarına bir misafir gelince, yemeklerini sadece misafirleriyle birlikte yiyorlardı. Âyet, onlara, istedikleri gibi yeme izni verdi.

Diğer bir rivayete göre âyet, başka bir topluluk hakkında indi. Bu kimseler, insanlar yeme konusunda farklı olduklarından, bazısı diğerinden daha fazla yediğinden dolayı, bir arada yemek yemeyi sakıncalı buluyorlardı; Allah Teâlâ onları, bir arada yemekle ayrı ayrı yeme arasında serbest bıraktı.

Bu konudaki bir rivayet de şöyledir: Onlardan zengin biri, yakınlarından veya dostlarından fakir birinin yanına geldiğinde fakir onu yemeğe çağırdığında fakire, "Ben seninle birlikte yemek yemeyi sakıncalı buluyorum; ben zenginim, sen fakirsin" derdi. Cenâb-ı Hak, onlara bunu mubah yaptı.[440] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Basireti kör olan ve maddi varlıklardan başkasını görmeyen kimseye, çekinmeden, sakınmadan ve durup düşünmeden dinin ruhsat verdiği alanda kalması ve dinin serbest ettiği şeylerden nefsinin arzuladıklarını almasında bir günah yoktur. Kalbi, bozuk düşüncelerle ve boş vehimlerle hasta olan kimse de böyledir. Kimin fikri, melekût âlemini müşahededen geri kalmış ve manen topal hale düşmüşse o da bunlara dahildir. Bu zayıf kimselerin, alışkanlıklarına ve sebeplere bağlanıp kalmasında, dinin zâhiren serbest kıldığı şeyleri almalarında bir sakınca yoktur.

Manevi hali kuvvetli olanlara gelince, onlar sadece helâl olduğunu yakînen bildikleri şeyleri alırlar. Onların basiretleri (kalp gözleri) açık ve ferasetleri çok kuvvetli olduğu için, bir şeyi alırken ve terkederken onu, Allah'tan gelen özel bir ilim ve anlayışla yaparlar.

---

[440] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/375-377; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/399-400.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Gözleri kör olana bir zorluk yoktur"* âyeti hakkında demiştir ki: "Asıl körlük, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî gizliliğine yani ezelî tecellisine, gayba ve gaybın gaybı olan şeylere bakmaya güç yetirememektir. Bu durum, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın cemalini tanıttığı şu hadisindeki durumdan ileri gelmektedir:

'Yüce Allah'ın perdesi nurdur, şayet perdesini açacak olsa, zatının tecellileri bütün varlıkları yakardı.'" [441]

Bunun için Cenâb-ı Hak, kulun, hakikatin hakkını ve hakkın hakikatini idrak edemeyişini mazur gördü. Çünkü sonradan yaratılmış bir varlık, ezelî zatı ihata edemez, hakikatiyle görüp tanıyamaz. Bunun için bütün varlıklara, O'nun zatını ve birliğini hakikatiyle bilmek değil, O'na karşı korunması gereken hakları (kulluk edeplerini) korumak farz oldu.

Vertecübî'nin "ezelî gizlilikten" kastı, Allah Teâlâ'nın, gayb olan ceberût denizinden ortaya çıkan ezelî tecellisidir. Onun, "gayb" ve "gaybın gaybı" ifadesinden kastı budur. Bütün kâinat, ezelî zat denizinden ve kullar için gayb olan hazineden ortaya çıkmıştır. Fakat Allah Teâlâ, kâinata tecelli buyurunca, onu ululuk perdesiyle örttü. Kimin basireti (kalp gözü) açılırsa Hak Teâlâ'yı, kâinatın içinde yahut öncesinde veya onunla birlikte görür. Kimin basireti kör ise o, sadece karanlık halindeki varlıkları görür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sûfîler, birbirlerinin malını ve eşyasını alma konusunda şu görüştedirler:

"Sûfînin taksim edilecek malı ve dostlarından gizlenecek özel hali yoktur. Sûfî ölünce geride bıraktığı malı paylaşılmaz (vârisi yoksa hepsi din kardeşlerine hibedir)."

Cüneyd-i Bağdâdî, manevi kardeşlerinden birinin evine gitti, kendisini bulamadı, evde hanımı vardı. Ona, "Yanında, dervişlere yedireceğimiz bir şey var mı?" diye sordu. Kadın da içinde kuru hurma bulunan bir torbayı işaret etti; ondan başka yiyecek bir şeye sahip değildi. O da getirip torbayı önüne döktü, orada bulunanlar yediler, kalanı da aldılar. Hanım, kocası gelince durumu kendisine bildirdi; olayı dinleyen adam, "Şimdi anladım ki o beni seviyor" dedi.

---

[441] Müslim, İmân, 292, 293; İbn Mâce, Mukaddime, 14 (nr. 195-196); Ahmed, *Müsned*, 4/401; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 266; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7263.

Evlere Girerken Selâm Vermek

Cenâb-ı Hak, önceki âyetin devamında, evlere girerken izin aldıktan sonra, selâm vermeyi emrederek şöyle buyurdu.

...فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
مُبَارَكَةً طَيِّبَةً ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

... Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından** (emredilen) **mübarek ve gönlü hoş eden bir söz olarak selâm verin. İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini böyle açıklıyor.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bahsedilen *evlere* ve diğerlerine, izin aldıktan sonra *girdiğiniz zaman birbirinize selâm verin."* Eve girdiğinizde ilk olarak orada mümin olan kimselere selâm verin. Âyette, *"Evlere girince, kendinize selâm verin!"* dendi. Bununla şu denmek isteniyor: Onlarla sizin aranızda din veya nesep yakınlığı olduğu için, onlar sizin kendiniz gibidir.

Yahut boş evlere veya bir mescide girince, "es-Selâmü aleyküm" diyerek selâm verin. Eğer evde kimse yoksa, "es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillahi's-sâlihîn" şeklinde selâm verin.

"Bu selâm, Allah katından yani O'nun tarafında yapılması emredilen bir şeydir. Yahut o, bir esenlik dileğidir; o da Allah'ın elindedir. *O selâm, mübarektir;* hayrın ve sevabın artmasını istemek ve devamını dilemektir. O, ayrıca *gönlü hoş eden bir sözdür."* Onu işitenin gönlü hoş olur.

Enes b. Mâlik'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimden karşılaştığın kimseye selâm ver ki ömrün uzun olsun. Evine girdiğin zaman selâm ver ki evinin hayrı çoğalsın. Bir de kuşluk namazını kıl; o, Allah'a yönelen salih kulların namazıdır."[442]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini böyle açıklıyor."* Allah, içlerinde bahsedilen dinî hükümleri anlayasınız, gereğince amel edesiniz ve böylece iki cihanın saadetini elde edesiniz diye size âyetlerini açıklıyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

61. Âyetin Devamının Tasavvufî İşaretleri

Nefse selâm vermek, onun için güven istemek ve ondan emin olmak için Allah'tan yardım dilemektir. Nefis, Allah'ın gazabını çekecek şeylerden uzak kalıp güvende olunca, sahibi de ondan güvende olur.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Selâm, güven ve güven demektir. Mümin evine girdiğinde, evde kimse yoksa, kendi nefsine selâm vermesi, 'es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillahi's-sâlihîn' şeklinde olur. Mümin bu selâmla, Allah'tan onu güven ve güven dairesinde tutmasını, nefsinin Allah'ın razı olmadığı işlere dalmaktan uzak kalmasını ister. Çünkü, bir müslümanın bir an olsun Allah'a sığınmaktan gevşeklik göstermesi helâl değildir. Müslüman, Cenâb-ı Hakk'ın, onun üzerinden korumasını hiç kaldırmadan, onu, dinin hoş görmediği işlerden sürekli uzak tutmasını istemesi gerekir."[443]

Topluca Görülen İşlerde Başkandan İzin Almak

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, evlere girişlerde izin almaktan bahsetti. Peşinden de bir topluluğun büyüğü ile birlikte olunca, ondan ayrılırken izin alma hakkında açıklamada bulunarak şöyle buyurdu:

---

[442] bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8758; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 7/159; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/227.

[443] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/297.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰٓى
اَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَأْذِنُوهُ اِنَّ الَّذٖينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ
اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ فَاِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ
فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٦٢﴾

62. *Müminler sadece Allah'a ve Resûlü'ne inanmış kimselerdir. Onlar, peygamberle birlikte topluca görülen bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmezler. Gitmek için senden izin isteyenler var ya, işte onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden kimselerdir. Öyle ise bazı işlerini görmek için senden izin istediklerinde, onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok acıyandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müminler sadece Allah'a ve Resûlü'ne inanmış kimselerdir. Onlar, peygamberle birlikte topluca görülen bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmezler."*

İmanında kemale erenler sadece, Allah'a ve Resûlü'ne gönülden samimiyetle inanan, bütün hükümlerde, sürekli başa gelen hallerde ve cemaat halinde yapılması gereken mühim bir işte Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte iken başa gelen durumlarda ona itaat eden kimselerdir. Topluca yapılacak işler cuma namazı, bayram namazları, cihad, harplere hazırlık ve birliği gerektiren diğer işlerdir. Onlar, böyle bir durumda, kendisinden izin almadan ve Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara izin vermeden ayrılıp gitmezler. Yapılan iş, onlar olmadan da görülecek durumda olsa bile, onlar izin almadan gitmezler. Bu durumda izin almak, imanında samimi müminle, münafığı birbirinden ayırırır. Çünkü münafığın huyu, işten kaçmak için sıvışıp gitmektir. Onda ayrıca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] izin vermeden çekip gitmenin ne büyük bir hıyanet ve günah olduğu ortaya konmaktadır.

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte topluca bir iş görürken, ondan izin almaksızın yanından gitmenin ne kadar büyük bir suç olduğunu onlara göstermek istediği için, onların, kendilerine izin verilmeden ayrılmayıp sabretmelerini, imanın üçte biri olarak nitelendirdi; resûlüne imanı da onun sebebi saydı. Bunun için Allah Teâlâ, ayrı bir üslupla bu durumu şöyle ifade buyurdu: *"Gitmek için senden izin isteyenler var ya, işte onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden kimselerdir."* Bu durumda, sadece izinle gidenlerin mümin olduğuna hükmetti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyle ise bazı mühim işlerini görmek* ve acil ihtiyaçlarını gidermek *için senden* ayrılma *konusunda izin istediklerinde,* bu konuda bir fayda ve hikmet olduğunu bildiğinde *onlardan dilediğine izin ver."*

Bu âyet, böyle bir durumda, müminlerin vazifesini açıkladıktan sonra, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] düşen vazifeyi açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] izin vermesi, kesin bir emir olmayıp durum onun görüş ve takdirine bırakılmıştır. Şüphesiz bu, onun şanını yüceltmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"... Ve onlar için Allah'tan bağışlama dile."* Her ne kadar izin, bir özürden dolayı alınıyor olsa da bazan bu durum, dünya işini ahiret işinin önüne alma şüphesinden uzak kalmayacağı için, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'tan onların affını istemesi emredilmiştir. Bunda, sabredip izin istememenin daha faziletli olduğuna dair bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok acıyandır;* kullarının kusurlarını son derece bağışlayandır." Bunda, onların üzerine ilâhî rahmetin akıtıldığı ifade edilmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, sahabenin Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte iken izin alması konusunda dile getirdiği durum, daha sonraki müminler için de geçerlidir; onların da başlarındaki imamlarına, ilim ve din konusunda kendilerine rehberlik edenlere karşı aynı şekilde davranıp onlardan izin almadan ayrılmamaları gerekir.

Âyet Hendek Savaşı'nda inmiştir. Hendek Savaşı'nda münafıklar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] izin almadan evlerine dönüyorlardı, bu âyet indi.[444] Fakat âyetin hükmü kıyamete kadar gelecek bütün müminler için geçerlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dervişlerin, şeyhleri ile birlikte iken korumaları gereken edep, onun izni olmadan bir iş yapmamalarıdır. Manevi terbiyenin başında olanlara gelince, onlar, büyük küçük bütün işlerinde şeyhlerinden izin alırlar. Şu dervişin olayında olduğu gibi: Bir derviş, yolda baklagillerden bir parça yiyecek buldu. Şeyhine gelerek,

"Efendim, bunu ne yapayım?" diye sordu. O da,

"Bir kenara bırak, onunla iftar edersin" dedi. Orada bulunanlardan biri, şeyhe,

"Bir yiyecek için sizden izin mi istiyor?" deyince, şeyh,

"O herhangi bir işte bana muhalefet etse asla iflah olmaz!" cevabını verdi.

Manevi yolu tanıyan, hakikati görmüş ve yaptığı işin hükmünü Allah'tan sorup anlayacak bir makama ulaşmış nihayet ehli birine gelince, o sadece evlilik, hac ve benzeri mühim işlerde şeyhinden izin alır. Onun, şeyhi bu işleri kendisine emredene kadar sabretmesi daha evladır. Bir mürid, Cenâb-ı Hakk'a ulaşmadan önce, şeyhi ile birlikte iken, kendi tedbirini terkedip şeyhinin tedbirine uyduğu ve işlerini ona havale ettiği ölçüde, Hakk'a ulaşmadan sonra, Cenâb-ı Hakk'ın hükümleri karşısında kendi tedbirini terkeder ve işlerini Allah'a havale eder.

Aslında, (Allah'ın dostu olan) şeyhe karşı gösterilen edep, Allah'a karşı gösterilmiş edeptir, fakat kul Allah'ı tanımadığından ve O'na karşı edepte kusur içinde bulunduğundan, Allah Teâlâ ona, kendi cinsinden ehil birine giderek işlerinde onu hakem yapmasını emretti. O, marifete ulaşmadan önce, kendi cinsinden birini, nefsine hak yolda hakem (ve kontrolcü) yapınca, marifetten sonra nefsine Allah'ı hakem yapar (O'nun her emrine ihlâsla uyar).

---

[444] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/229; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/297.

Nefsi, bir kimsenin hükmüne teslim etmek gayet zordur. Buna, sadece hakkında ezelde hidayet takdir edilmiş ve ilâhî inâyet kendisini hakka çekmiş kimse razı olur. "Başkasının hükmüne girmekle", bir şeyhin terbiyesi altına girmeyi ve onu nefsine hakem yapmayı kastediyorum. Öyle ki bunu razı olan kimse, şeyhinin izni olmadan bir iş yapmaz. Bu, müşahede makamına ulaşma sebebidir.

Mürid, şeyhinden izin almadan kendi başına bir şey yaparsa tövbe yapsın ve şeyhinden kendisi için Allah'tan affını istemesini talep etsin. Bu durumda şeyhin yapması gereken de müridin özrünü kabul etmek ve onun affı için Allah'a yalvarmaktır. *"Onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok acıyandır"* âyeti bunu istiyor. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi, onun makamında görev yapmaktadır ve terbiye işinde onun vekilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İzinsiz İş Yapmanın Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, izinsiz hareket etmeyi hafife almaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًاۜ
قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًاۚ فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ
يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِه۪ٓ اَنْ تُص۪يبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُص۪يبَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦٣﴾
اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قَدْ يَعْلَمُ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِۜ وَيَوْمَ
يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُواۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٦٤﴾

63. ***Peygamber'in davetini (çağrı ve duasını) birbirinize yaptığınız davetle bir tutmayın. Şüphesiz Allah birbirlerinin arkasına saklanarak sıvışıp gidenleri bilir. Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belanın gelmesinden veya kendilerine acı bir azabın dokunmasından sakınsınlar.***

64. ***Şunu iyi bilin ki göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ındır. Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir; O'na döndürülecekleri günü de bilir. O zaman yaptıklarını onlara bildirir. Zaten Allah, her şeyi tam olarak bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Peygamber'in davetini, birbirinize yaptığınız davetle bir tutmayın."* Yani Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], topluca yapılacak bir iş için sizleri toplamaya ihtiyaç duyup çağırdığında, ondan ayrılıp gitmeyin; sadece izinle ayrılın. Onun sizi çağırmasını, birbirinizi çağırmakla ve (onun yanından izinsiz ayrılmayı) sorumlu kimseden izinsiz olarak topluluktan ayrılmakla kıyas etmeyin; çünkü Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] emri ve durumu, sizden birinin emri ve durumu gibi değildir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], size yaptığı bedduayı, sizin birbirinize yaptığınız beddua gibi görmeyin; şüphesiz onun bir kimseye kızması, sizden birinin kızması gibi değildir. Onun kazgınlığı, Allah'ın kızgınlığıdır; onun duası makbuldür. Bu açıklama, izin almayı terketmekten sakındırma yönüyle, öncesine daha münasiptir. Kim izinsiz olarak dönerse, kendini Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] gazabına ve bedduasına mâruz bırakmış olur.

Âyete verilen manalardan biri de şudur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ismiyle seslenmek, kendisine karşı sesi yükseltmek veya hanımlarının oturduğu odaların arkasından çağırmak gibi birbirinizi çağırdığınız şekilde çağırmayın; onu, "Yâ Resûlallah", "Yâ Nebiyyellah" şeklinde yüce lakabıyla çağırın. Bunu yaparken son derece hürmet, tâzim ve tevazu içinde bulunun, sesinizi kısın.[445]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kendisine hitap ederken onu yüceltin, ona gereken hürmeti gösterin, edeple hizmetini görün. Korku ve tâzim içinde, ona itaate sarılın."[446]

---

[445] Âyete verilen manalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/488. Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] son açıklamayı, âyetin devamında gelen tehdit ve sakındırmadan dolayı, buradaki duruma uygun görmemiştir.

[446] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/298.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, içinizden birbirlerinin arkasına saklanarak sıvışıp gidenleri bilir."* Yani birbirlerinin arkasına saklanıp senden gizlenerek, birer ikişer gruplar halinde sessizce çıkanları bilir.

Yahut izin alıp çıkanların arkasına gizlenerek, kendisini onunla birlikteymiş gibi göstererek çıkıp gidenleri bilir. Yani birbirlerinin arkasına saklanarak gizlice cemaatten sıvışıp gidenleri bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, emrine aykırı hareket edenleri tehdit ederek şöyle buyurdu: *"Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belanın gelmesinden veya kendilerine acı bir azabın dokunmasından sakınsınlar."*

Yani onun emrinden yüz çevirenler, bu sonuçlardan çekinsinler. Âyetteki, "onun" zamiri, Allah Teâlâ'ya veya Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] aittir. Resûlullah'a ait olması daha uygundur; çünkü âyetin bahsedilmesinden kasıt odur. Buna göre mana şöyle olur: Allah Resûlü'ne itaatten yüz çevirenler, onun dinine ve sünnetine aykırı hareket edenler, dünyada başlarına öldürülme, zelzele, değişik âfetler, zalim bir sultanın musallat olması, düşman saldırısı yahut kalp katılaşması veya bir fitne ve istidraç olarak dünyalığın çoğalması gibi bir âfetin gelmesinden sakınsınlar.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "İki cihanın saadeti, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uymaktadır; iki cihanın felaketi de ona aykırı davranmaktadır. Sünnete aykırı davranan kimsenin başına gelecek en basit musibet, kalbinden, dinin haşmet ve saygısının kalkmasıdır."[447]

Âyet şöyle bitiyor: *"Yahut onlar,* ahirette *kendilerine acı bir azabın dokunmasından sakınsınlar."* Bu âyet, verilen emrin (Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] emrine uymanın) farz olduğunu gösteriyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şunu iyi bilin ki göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ındır."* Göklerde ve yerde mevcut olan bütün varlıklar, yaratılma, mülk, yönetilme, icat edilme, yok edilme ve yeniden yaratılma yönleriyle Allah'a aittir.

---

[447] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/298.

Âyetin başındaki dikkat çekme edatı, insanları, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibine karşı gelmekten sakındırmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir."* Ey mükellefler, Allah sizlerin hangi halde ve durumlarda olduğunuzu bilir; ilâhî emre uymanız, ona aykırı davranmanız, ihlâslı olmanız ve nifaka düşmeniz gibi haller bunun kapsamına girmektedir.

Âyetin manası şudur: Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar, Allah'ın mülkü, hükmü ve ilmi altındadır. Bu durumda, gizlemeye çalışsalar bile, münafıkların halleri O'na nasıl gizli kalır?

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'na döndürülecekleri günü de bilir."* Yani Allah, onların, yaptıklarının karşılığını almak için huzura getirilecekleri günü de bilir; o, kıyamet günüdür.

Âyetin, *"Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir. O'na döndürülecekleri günü de bilir"* kısmının, münafıklarla ilgili olduğu söylenmiştir.

Âyetin, *"Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir"* kısmının, mümin-münafık herkesle ilgili olması, *"Ona döndürülecekleri günü de bilir"* kısmının ise münafıklarla ilgili olması da mümkündür.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O zaman yaptıklarını onlara bildirir."* Allah onlara, yapmış oldukları kötü amelleri bildirir. Onların Allah ve Resûlü'nün emrine aykırı davranmaları da bu kötü amellerine dahildir. Onlara, yaptıklarının bildirilmesi, kendilerini kınamak ve hak ettikleri cezayı vermek için daha uygun bir durumdur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zaten Allah, her şeyi tam olarak bilendir."* Yerde ve gökte zerre kadar bir şey O'na gizli kalmaz.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) bir hac mevsimi minberde Nûr sûresini okuyup tefsir etti. Öyle güzel tefsir etti ki eğer Rumlar onu işitseydi müslüman olurlardı.[448]

Nûr sûresinin fazileti hakkında rivayet edilen haberleruydurmadır; bunu nakleden bazı müfessirler hata etmişlerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[448] Rivayet için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/231.

63-64. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Terbiye şeyhleri, insanlara peygamberî usulde terbiye verme konusunda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesidir. Bu durumda, onların emrettiği bütün şeyleri yerine getirmek ve yasakladığı bütün işlerden de kaçınmak gerekir. Mürid, kendisine verilen emrin manasını anlasın anlamasın farketmez, mürşidinin kendisine emrettiği her şeyi yerine getirmelidir.

Müridler, şeyhleriyle birlikte topluca bir iş yaparken, ondan izin almadan bir yere gitmemelidir. Şeyhin, dervişlerden bazısına izin vermesi yeterli değildir; eğer ona da izin vermişse o zaman gidebilir.

Şeyhin, verdiği emir hafife alınıp aykırı davranıldığında yapmış olduğu beddua veya verdiği emre uyulduğunda yapmış olduğu dua, sizden birinin yaptığı dua gibi değildir.

Allah Teâlâ, içinizden, birbirinin arkasına saklanarak şeyhinden ayrılıp kaçanları bilir. Onun emrine aykırı davrananlar, dünyanın kendisine musallat olup onu fitneye düşürmesi ve kalbinden müşahede halâvetini gidermesi gibi bir belaya düşmekten çekinsinler veya başlarına, kendilerine verilen güzel hallerin çekilip alınması gibi acı bir azabın gelmesinden sakınsınlar.

Ayaklarımızın kaymasından ve sapkın hallere düşmekten yüce Allah'a sığınırız. Allah Teâlâ'dan, ayaklarımızı doğru yolda sabit tutmasını, bizleri sevgisi ve saygısı içinde, marifetinde sabitkadem bir halde iken ruhlarımızı almasını isteriz. Âmin.

Allah Teâlâ, seyyidimiz, efendimiz, şerefli peygamberi Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Nûr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(25) FURKAN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Furkan sûresi Mekke'de inmiş olup yetmiş yedi âyettir. Sûre, adını ilk âyette geçen "el-furkân" kelimesinden almaktadır. Furkan, "Hak ile bâtılı birbirinden ayıran" demek olup Kur'an'ın isimlerinden biridir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrenin sonunu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltilmesiyle bitirdi. Bu sûre de Allah Resûlü'nün bütün âlemler için bir uyarıcı olduğu dile getirilerek, yine kendisi yüceltilerek başladı. Bu sûrenin girişinde geçen, *"O Allah ki gökler ve yer O'nundur"* âyeti, önceki sûrenin sonunda geçen, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde bulunan her şey O'na aittir"* (Nûr 24/64) âyetiyle uyum ve bağlantı içindedir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِه۪ لِيَكُونَ لِلْعَالَم۪ينَ نَذ۪يرًاۙ
﴿١﴾ اَلَّذ۪ى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ
يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِى الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْد۪يرًا ﴿٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bütün âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkan'ı indiren Allah'ın şanı yücedir.***

2. ***O, göklerin ve yeryüzünün mülkü** (hâkimiyet ve yönetimi) **kendisine ait olandır. O, hiç kimseyi çocuk edinmemiştir; mülkünde hiçbir ortağı yoktur. O, her şeyi yaratmış ve onu bir ölçüye göre belirlemiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bütün âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkan'ı indiren Allah'ın şanı yücedir."*

"Şanı yüce" anlamı verdiğimiz "tebâreke" kelimesi, hayrı çok ve fazla oldu veya sürekli ve devamlı oldu manasındadır. Bu, sadece Allah'ı yüceltmek için kullanılan bir kelimedir ve geçmiş zaman kalıbıyla kullanılır. O, mana olarak, Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarına akıttığı hayır çeşitlerini içine alır. Bu hayırlardan biri de dinî ve dünyevî bütün hayırların sebebi olan Kur'an'ın indirilmesidir.

Âyetin manası şöyledir: Furkan'ı yani Kur'an'ı indiren Allah çok yücedir.

Furkan, "iki şeyin arasını ayıran" demektir. Kur'an da hak ile bâtılın, helâl ile haramın arasını ayırdığı için ona "Furkan" denmiştir. Bir diğer görüşe göre Kur'an, toptan inmeyip ayrı zamanlarda azar azar indiği (âyetlerin arasını ayırdığı) için ona bu isim verilmiştir. Şu âyette bu manaya dair bir delil vardır:

"Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik" (İsrâ 17/106).

Allah onu kulu Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdi. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "kulu" unvanıyla tanımlanması, ona şeref bahşetmek ve kulluk mertebelerinin en yükseğinin Allah'a kul olmak olduğunu bildirmek içindir. Onda ayrıca, Hz. İsa'ya "Allah'ın oğlu!" diyen hıristiyanlara bir ret bulunup peygamberin sadece onu gönderen zatın kulu olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yüce Allah, onu bütün âlemlere, insanlara ve cinlere bir uyarıcı olması için indirdi. "Onu" ifadesiyle kastedilen, ya kendisine vahiy indirilen kulu Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] veya Furkan'dır. Bazıları, insan ve cinlere, melekleri de eklemiştir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] meleklere, onun edebiyle edeplenmeleri için göndermiştir; öyle ki o, hangi makamda dursa ve hangi halde olsa, melekler onun nurlarından bir nur alırlar. İsrâ ve mi'rac mucizesinin hikmeti de budur.

Bazıları, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], hayvanlara ve cansız varlıklara dahi uyarıcı peygamber olarak gönderildiğini; onlara da emrettiği hususlarda ona itaat etmekle ve kendisine hürmet göstermekle emredildiğini söylemiştir. Bütün bunlar, âlemler kapsamına girer. Çünkü Fâtiha sûresinin tefsirinde geçtiği, gibi, Allah'tan başka her şey âlemdir. Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bütün varlıklara peygamber olarak gönderilmesi, kendisine has özelliklerdendir.

O, uyarıcı yani korkutucu olarak gönderilmiştir. Burada, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] müjdeleyici vasfı söylenmedi, çünkü söz, kâfirlerin halleriyle ilgilidir; onlar için de herhangi bir müjde yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, göklerin ve yeryüzünün mülkü kendisine ait olandır."* Hepsinin mülkü (hükümranlığı) sadece O'na aittir, ayrı ve ortak olarak, O'nun dışında hiç kimseye ait değildir. O'nun hükümranlığı her ikisinde devamlıdır. Bu, sonsuz bir kudreti ve hepsini içine alan bir tasarrufu (hükmetme, yönetme ve hâkimiyeti) gerektirmektedir. Bu tasarruf, yoktan var etme, var olanı yok etme, diriltme, öldürme, emretme ve yasaklama şeklinde gerçekleşir.

"O, hiç kimseyi çocuk edinmemiştir." Allah Teâlâ, yahudilerin iddia ettiği gibi Hz. Üzeyir'i ve hıristiyanların ileri sürdüğü gibi Hz. İsa'yı [aleyhisselâm] oğul edinmemiştir.

"O'nun mülkünde hiçbir ortağı yoktur." Âlemde birçok ilâhın bulunduğunu ileri süren putperestlerin dediği gibi Allah'ın hiçbir ortağı yoktur. Âyet, müşriklerin putlarına kestiği kurbanları da reddedip onların bâtıl olduğuna dikkat çekmektedir.

"O, her şeyi yaratmış ve onu bir ölçüye göre belirlemiştir." Allah Teâlâ her şeyi tek başına yoktan var etti. Mecûsîler'le, iki ilâh inancında olup, "Nuru (ışığı) bir ilâh, zulmeti (karanlığı) başka bir ilâh yarattı" diyenlerin iddia ettiği gibi, âlemde iki ilâh yoktur.

Allah Teâlâ, bütün varlıkları ortaya çıkardı ve onları, kendilerinden istediği hususiyet ve hallerine uygun işleri yapacak tarzda hazırlayıp en güzel ölçüde takdir buyurdu. Öyle eşsiz bir ölçü ki güzelliği takdir edilemez ve hakikatine ulaşılamaz. Mesela insanın yaratılış hali bunun en açık örneğidir. İnsana anlama, idrak, tefekkür, dünya ve ahiret işlerini düzenleme, çeşitli sanatları ortaya koyma, yüce yaratıcının varlığına dair değişik delilleri çıkarma gibi özellikler verilmiştir.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Allah her şeyi yarattı ve onun için dünyada bir kalış süresi belirledi.

Mana ne olursa olsun, cümle, önceki âyette belirtilen durum için bir sebep olmaktadır. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın her şeyi, bu eşsiz şekil ve ince nizam içinde yaratması, O'nun ilâhlık sıfatında tek olmasını gerektirdiği gibi her şeyin O'nun hükmü ve hükümranlığı altında olmasını da gerektirmektedir. Durum böyleyken, yüce Allah'ın bir çocuğu olduğu ve mülkünde bir ortağı bulunduğu nasıl düşünülebilir?[449] Allah Teâlâ böyle bir halden yüce ve uludur.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Furkan sûresinde ve İsrâ sûresinde, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için "kulu" tabirini kullandı. Bununla şuna işaret edildi: Kim kâmil manada kulluk makamını elde ederse onun kalbinde Kur'an'ın Furkan yani ayırıcı özelliğinden büyük bir pay bulunur. O kimse, hak ile bâtılı birbirinden güzel ayırır. Onun ayrıca, ruhu ile melekût (gayb) ve ceberût (gaybın ötesindeki sır) âlemine yükselmekte büyük payı olur; nihayet Rabb'inin hayret verici sırlarını müşahede eder.

---

[449] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/492 (Beyrut 1999). Mana, Ebüssuûd'un ibaresine göre verildi (Mütercim).

İnsanları, kalplerine ledünnî ilimlerin inmesinden ve ruhlarıyla mana âlemine yükselmelerini engelleyen tek şey, Rab'lerine tam anlamıyla kulluğu elde edemeyişleridir. Eğer gerçek kulluğu elde etmiş olsalardı, nefislerinin arzusuna değil, Allah'ın muradına uyarlardı; sadece O'nun istediğini isterler, sadece O'nun hükmünü arzularlardı. Böylece bütün varlıkların bağından kurtulup hürriyetlerine kavuşur, kullukları tek ve yüce olan Allah'a olurdu. Böyle olduklarında da peygamberlerin halifesi olurlar, ruhlarıyla mana âlemine yükselirler, kalplerine hak ile bâtılı ayıran ilimler ilham edilirdi; bulundukları zamanda insanlar için birer uyarıcı olmaları için kendilerine bu şekilde manevi destek verilirdi. Her ümmete bir uyarıcı gönderilmesi konusunda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*İçlerinde uyarıcı gelmeyen hiçbir ümmet yoktur*" (Fâtır 35/24).

Müşriklerin Bâtıl İşleri

Cenâb-ı Hak sonra, şirke düşenlerin yaptıklarını reddederek şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـٔاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ
لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا ۝٣

3. *Kâfirler, Allah'ın dışında birtakım ilâhlar edindiler. Onlar, hiçbir şey yaratmayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, ayrıca kendilerine bir fayda ve zarar verme imkânları bulunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve öldükten sonra tekrar diriltmeye güçleri yetmeyen varlıklardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Âlemde uyarılacak kimselerin kapsamına giren *kâfirler, kendilerine Allah'ın dışında birtakım putları ilâh edindiler;* onlara ibadet ediyor ve kendilerinden yardım istiyorlar. *Halbuki onlar, hiçbir şey yaratmayan,* yani herhangi bir varlığı yaratmaya güçleri yetmeyen, bilakis diğerleri gibi *kendileri yaratılmış varlıklardır.*"

Âyetin manası şudur: Onlar ilâhlıkta, yaratmada, hâkimiyette ve takdirde tek olan Allah'a ibadeti terkedip onun yerine, hiçbir şeyi yaratmaya güçleri yetmeyen, bilakis kendileri yaratılıp şekil verilmiş olan âciz varlıklara ibadet etmeyi tercih ettiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O taptıkları putlar, kendilerine bir fayda ve zarar verme imkânına sahip değildir."* Yani onların, kendilerinden bir zararı gidermeye ve kendilerine bir fayda vermeye güçleri yetmez. Bu âyet onların son derece âciz ve zayıf olduklarını açıklamaktadır. Gerçekten bazı varlıklar vardır ki çok kere, kendinden bir zararı giderme ve bir faydayı elde etme imkânına sahiptir. O putlar ise hiçbirine sahip değillerdir; hal böyleyken onlar, kendilerine ibadet edenlere bir fayda sağlamaya yahut onlara ibadet etmeyenlere bir zarar vermeye nasıl güç sahibi olurlar?

"Onlar, ayrıca öldürmeye, yaşatmaya ve öldükten sonra tekrar diriltmeye de güçleri yetmeyen varlıklardır." Yani onlar, bir diriyi öldürmeye, bir ölüye ruh üfürüp hayat vermeye, öldükten sonra hesap ve azap için tekrar diriltmeye güç sahibi değillerdir. Halbuki bir ilâhın, bütün bunları yapmaya gücünün yetmesi gerekir. Kâfirlerin böyle son derece cahil ve ahmak olduklarının bildirilmesinde, sanki onların, putların bu halini bilmedikleri ve onlara bunun açıklanmasına muhtaç oldukları anlaşıyor.[450] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başkasına güvenip dayanır yahut O'ndan başkasına sevgi duyup meylederse o kimse, Allah'tan başka kendisine taptığı bir ilâh edinmiş olur. Her kim, ihtiyacını yüce Mevlâ'sından başkasına arzederse onun arayışı ve çalışması boşa gider; çünkü o kimse, kendisine fayda vermeye gücü yetmeyen bir âciz ve zayıfa tutunmuş olur; böyle biri başkasına nasıl fayda verir?

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ'nın sana gönderdiği bir ihtiyacı gidermek için onu O'ndan başkasına götürme. O'nun senin başına getirdiği bir şeyi, başkasına nasıl götürürsün? Kendi ihtiyacını gidermeye gücü yetmeyen bir kimse, başkasının ihtiyacını nasıl giderir?"[451]

---

[450] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/493.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Kim Allah'tan başkasına güvenip dayanırsa o, bir aldanış içindedir. Çünkü aldanma, devam etmeyen şeydir. Allah'tan başkası devam etmez. O, dâimî ve ebedîr; ezelde ve ebedde mevcuttur. O'nun ihsan ve ikramı da devamlıdır. Öyleyse sen, sadece sana her an ve zamanda ihsan ve ikramı devamlı olana güvenip dayan."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: İzzetime, celâlime ve azametime yemin ederek söylüyorum ki kullarımdan biri, yarattıklarımı bırakıp sadece benden yardım istediğinde, ben bunu onun niyetinden bilirim. Bu durumda, yedi kat gökler ve içindekiler, yedi kat yerler ve içindekiler, ona zarar vermek için tuzak kursalar, ben ona bunlardan bir kurtuluş ve çıkış yolu yaratırım. Yine izzetime ve celâlime yeminle söylüyorum ki kullarımdan biri, beni bırakıp mahlûkattan birinden yardım isterse ben bunu onun niyetinden bilirim; o zaman, onun için gökten gelecek sebepleri elinden keserim, altındaki yeri ona küstürürüm (yeryüzünde de bir çare bulamaz); bundan sonra onun hangi vadide helâk olduğuna aldırış etmem."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an ve Peygamber Hakkında İleri Geri Konuşanlar

Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Hakîm'in şanından bahsettikten sonra, onu ve kendisine indirildiği peygamberi tenkit edenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا اِفْكٌ افْتَرٰيهُ وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ فَقَدْ جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ

---

[451] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 105-106 (Beyrut 2002).

بُكْرَةً وَاَصٖيلاً ﴿٥﴾ قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذٖى يَعْلَمُ السِّرَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ
كَانَ غَفُوراً رَحٖيماً ﴿٦﴾ وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَاْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشٖى فِى
الْاَسْوَاقِ لَوْلَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذٖيراً ﴿٧﴾ اَوْ يُلْقٰٓى اِلَيْهِ كَنْزٌ
اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَاْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلاً مَسْحُوراً
﴿٨﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ سَبٖيلاً ﴿٩﴾

4. *İnkâr edenler, "Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu yalandan başka bir şey değildir; bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir" dediler. Böylece onlar, büyük bir zulüm yaptılar ve yalan ortaya attılar.*

5. *Ayrıca dediler ki: "Bu Kur'an, başkalarından yazıp aldığı öncekilere ait masallardır. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır."*

6. *De ki: "O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirdi. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

7. *Dediler ki: "Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşı pazarlarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilseydi de onunla birlikte uyarıcı olsaydı ya!"*

8. *"Yahut kendisine bir hazine indirilseydi veya bir bahçesi olsaydı da ondan yeseydi ya!" Zalimler,* (müminlere), *"Siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler.*

9. *Resûlüm, bak, senin hakkında nasıl benzetmeler yapıp* (doğru yoldan) *saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenler,* inkârda ve azgınlıkta inatlarına devam edenler *dediler ki ...*"

Onların, Nadr b. Hâris, Abdullah b. Ümeyye, Nevfel b. Huveylid ve onlara katılanlar olduğu söylenmiştir.

Âyetin sadece Nadr b. Hâris hakkında indiğini söyleyenler de olmuştur. Sözü söyleyenlerin çoğul olarak dile getirilmesi, diğerlerinin bu işte ona katılmalarındandır. Onlar dediler ki:

"Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu yalandan başka bir şey değildir. Bu, onun tarafından ortaya atılmış bir yalandır; onu kendisi uydurdu. *Onu uydurma işinde bir topluluk da ona yardım etmiştir."* Onlar, bu toplulukla yahudileri kastediyorlar.[452] Onlara göre yahudiler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geçmiş ümmetlerin haberlerini aktardılar, o da bunları kendi ifadeleriyle Kur'an diye ortaya koydu!

Bu topluluğun Addâs,[453] Yesâr ve Ebû Fekihe er-Rûmî olduğu da söylenmiştir.[454] Bu kimselerin Tevrat ve İncil'e ait ilimleri vardı.

Âyetin, *"Bu işte ona bir topluluk da yardım etti"* kısmına şu manayı vermek de muhtemeldir: Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte iman edip İslâm'a giren diğer bir topluluk da, o Kur'an'ın ilan edilip yayılmasında kendisine yardım etti.

Allah Teâlâ, âyetin sonunda kâfirlerin sözleri hakkında buyurdu ki: *"Böylece onlar, büyük bir zulüm yaptılar ve yalan ortaya attılar"* Yani onlar, bu sözleriyle tehlikesi büyük bir zulüm yaptılar; çünkü onlar, önünden ve arkasından hiçbir bâtılın yanaşamayacağı apaçık hakkı (Kur'an'ı), bir beşerin sözüyle ortaya konmuş bir iftira saydılar; fasih Arapça olan ilâhî kelâmın, yabancı bir dil olan Rumca'dan alındığını söylediler. Halbuki o Kur'an, üstün harika nazmı ve güzel tarzı ele alındığında, insanlar ve cinler, onunla yarışmak ve onu hükümsüz bırakmak için bir araya gelseler, onun bir âyetinin benzerini getirmekten âciz kalırlar. Yine bu Kur'an, dinî ve dünyevî saadeti sağlayan hayret verici hükümleri ve gayba dair haberleri yönüyle ele alındığında o, öyle bir noktadadır ki insanlar bütün kuvvet ve imkânlarını kullansalar bile, insan aklı onun hakikatine ulaşamaz, zihinler onun inceliklerini tamam manasıyla anlayıp bitiremez.[455]

---

[452] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/398 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/404 (Beyrut 2004).

[453] Bu Addâs, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] Tâif dönüşü tanışan ve kendisine üzüm ikram eden Addâs değildir. Buradaki Addâs, Utbe b. Rebîa'nın kölesi olan Ninovalı bir hıristiyandır. Tevrat ve İncil hakkında bilgisi olan biridir. bk. Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/348 (Beyrut 2006), Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/143 (Beyrut 1985).

[454] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/233 (Beyrut 1996).

Onlar ayrıca, büyük bir yalanla yani bitip tükenmeyen yalanlarla geldiler. Öyle ki onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yalandan tamamen uzak olduğu halde ona, "Kur'an'ı kendisi uydurdu!" diye yalan isnat ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ayrıca dediler ki: Bu Kur'an, başkalarından yazıp aldığı öncekilere ait masallardır. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır."*

Yani bu Kur'an, Rüstem ve diğerleri gibi, önceki milletlerin haberleri ve yazıp ortaya koydukları masallarıdır. Onu, Peygamber, kendisi yazıp aldı yahut onun yazılmasını istedi, kendisine yazılıp verildi. Böylece sabah akşam kendisine, yazılan bu kitaptan okunuyor, o da okunan bu şeyleri ezberleyip bize okuyor! Şu büyük cürete bak! Allah onları kahretsin, nasıl da hak sözden ve doğru yoldan çevriliyorlar!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey Muhammed, de ki: O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirdi."* Yani o Kur'an'ı, göklerdeki ve yerdeki bütün gizli sırları bilen indirdi. Çünkü o Kur'an, normal şartlarda ilâhî bir öğretme olmadan Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] bilmesi imkânsız olan gayb ilimlerini içermektedir. Bu da gösteriyor ki o Kur'an, bütün gaybları bilen yüce zatın katından gelmiştir.

Yani bu Kur'an, öyle kendiliğinden uydurulup ortaya atılacak ve birilerinin öncekilerin haberlerinden alıp yazarak halka sunulacak bir şey değildir. O, semaya ait bir şeydir. Onu, ilminden hiçbir şeyin gizli kalmadığı Allah indirdi; onda, en güzel hikmet ve hüküm çeşitlerini bulundurdu. Cenâb-ı Hak, onları öyle güzel bir şekilde sunmuştur ki hiç kimse öyle sunamaz. Öyle ki bu Kur'an, fesahat ve belâgatıyla hepinizi, bir benzerini getirmekten âciz bıraktı, size gayba ait işleri ve gizli sırları haber verdi. O sırlara ve haberlere sadece her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ın bildirmesiyle ulaşılabilir. Hal böyle iken sizler kalkıp bu Kur'an'ı, birileri tarafından uydurulup ortaya atılmış bir yalan ve iftira saydınız!

---

[455] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/494.

Eğer Allah'ın yumuşak davranması ve merhameti olmasaydı, sizler bu yaptığınızdan dolayı başınıza sağanak şeklinde azabın inmesini hak etmiştiniz. *"Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Bunun için size mühlet verdi, sizi hemen azaba uğratmadı. Bu, onlara gelecek azabın ertelenmesinin sebebidir. Yani Allah, ezel ve ebedde mağfiret sahibidir; bunun için, her şeye gücü yettiği halde, kendisi ve resûlü hakkında söylediklerinizden dolayı hak ettiğiniz azabı sizlere hemen göndermedi.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, kendisine vahiy indirilen peygamber hakkındaki tenkitlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Kâfirler dedi ki: Bu ne biçim peygamber! Yemek yiyor, çarşıda pazarda dolaşıyor!"

Onların, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] "peygamber" demeleri, onu peygamber olarak kabul ettikleri için değil, kendisiyle alay etmek içindir. Onlar sanki şöyle dediler: "Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden şu kişi neden sizin yediğiniz gibi yemek yiyor, yiyecek rızık elde etmek için, sizin gezip dolaştığınız gibi çarşılarda geziyor?"

Onlar bu sözleriyle şunu demek istediler: Eğer o, iddia ettiği gibi bir peygamberse bizden farklı bir hale niçin sahip değil?

Kâfirlerin sözleri şöyle devam ediyor: *"Ona,* gerçek sûretinde *bir melek indirilseydi de onunla birlikte uyarıcı olsaydı ya!"*

Kâfirler önce, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yeme içme gibi maddi şeylere ihtiyacı olmayan bir melek olmasını teklif ettiler, sonra bundan vazgeçerek onun yanında kendisini tasdik eden, insanları uyarma işinde ona destek veren, sözünü nakleden ve söylediklerini insanlara açıklayan bir meleğin bulunmasını istediler.

Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Yahut ona* gökten, kendisini geçim peşinde koşmaktan kurtaracak *bir hazine indirilseydi veya* zenginler gibi *bir bahçesi olsaydı da ondan yeseydi ya!"*

Özetle kâfirler önce, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] melekler gibi yeme ve içmeye ihtiyacı olmayan biri olmasını istediler, bir peygamberin insan olmasını hayretle karşıladılar. Sonra bu iddialarından vazgeçip Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında kendisini tasdik eden ve uyarı işinde ona yardım eden bir meleğin bulunmasını istediler. Daha sonra bundan da vazgeçip onun yanında, ihtiyaç zamanlarında sıkıntısını gidereceği bir hazineye sahip olmasını teklif ettiler. Ardından ondan da vazgeçip onun, zenginler ve kendileri gibi ürününden yiyeceği bir bahçesinin olmasını istediler.

Allah Teâlâ âyetin devamında buyurdu ki: "*Zâlimler*, yani yukarıdaki sözleri söyleyen o Kureyş kâfirleri müminlere, '*Siz sadece büyülenmiş*, büyülenip de aklını kaybetmiş *bir adama uyuyorsunuz' dediler.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Resûlüm, bak, senin hakkında nasıl benzetmeler yaptılar.*" Bak, onlar senin hakkında, nasıl akıl dışı ve tuhaflığında dolayı darbı-mesel yerine geçecek şeyler söylediler; senin için gerçeklikten uzak, kabulü mümkün olmayan bu vasıfları ve halleri uydurup ortaya attılar. "*Böylece* hak yoldan *saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar.*" Doğruya giden yolu bulamazlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, üzerinde karar kıldıkları yeni bir söz bularak senin peygamberliğini tenkit edip yaralamaya bir yol bulamazlar.

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Onlar apaçık bir şekilde doğru yoldan saptılar; artık kendilerini ona ulaştıracak bir yol bulamazlar. Çünkü bu bâtıl şeyleri kullanmayı alışkanlık haline getiren bir kimse, kendisini hakka ve doğruya ulaştıracak şeyleri kullanması neredeyse imkânsızdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

4-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadık velilerin, birtakım insanlar tarafından yalanlanması, öteden beri devam edegelen bir durumdur. Manevi yolu inkâr edenler, sadık velilerden birtakım ilimler ve sırlar işittiklerinde, "Bu onun feyzinden değildir, o bunları sadece başkasından alarak nakletti, onu ortaya koymada başka bir grup da kendisine yardım etti" derler. Onlara de ki:

"Bunu onların kalbine, göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen yüce Allah indirdi. O, çok affeden ve çok acıyandır. Bunun için O, sevdiği kulları, kendi sıfatınlarından biriyle örttü, onu kendi sıfatlarının tecellileriyle şereflendirdi, böylece onları, kendisinde verdiği nur ve destekle zatına ulaştırdı, yoksa bunu, onlardan gelen bir şeyle yapmadı.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kâfirler, 'Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşıda pazarda dolaşıyor' dediler"* âyeti hakkında deriz ki: Münkirler, bir insanda, beşerî özellikleriyle birlikte veliliğin bulunmasını inkâr ettiler; halbuki veliliğin bulunması, insanın beşerî özelliklerinin yok olmasını gerektirmez. Bu konudaki açıklamalar defalarca geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Yersiz İsteklerine Ret

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin yersiz isteklerini reddederek şöyle buyurdu:

تَبَارَكَ الَّذٖى اِنْ شَٓاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَاَعْتَدْنَا
لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعٖيرًاۚ ﴿١١﴾ اِذَا رَاَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعٖيدٍ سَمِعُوا
لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفٖيرًا ﴿١٢﴾ وَاِذَٓا اُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنٖينَ دَعَوْا هُنَالِكَ
ثُبُورًاۜ ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثٖيرًا ﴿١٤﴾ قُلْ
اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً
وَمَصٖيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فٖيهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَ خَالِدٖينَۜ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُ۫لًا ﴿١٦﴾

10. *O Allah öyle yücedir ki dilerse sana bundan daha güzelini, içinden ırmaklar akan cennetler verir, senin için saraylar yapar.*

11. *Fakat onlar kıyameti yalanladılar. Biz ise kıyameti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık.*

12. *Ateş* (cehennem) *onları uzak bir mesafeden görünce, onun korkunç kaynamasını ve uğultusunu işitirler.*

13. *Elleri boyunlarına bağlı olarak onun daracık bir yerine atıldıkları zaman, orada yok olup gitmeyi isterler.*

14. (Onlara şöyle denir): *"Bugün bir kere yok olmayı değil, çok kere yok olmayı dileyin."*

15. *De ki: "Bu mu daha hayırlıdır yoksa müttakilere vaat edilen ebedî kalınacak cennet mi?" Orası onlar için bir mükâfat ve varış yeridir.*

16. *Onlar için orada istedikleri her şey vardır; orada ebedî olarak kalacaklardır. Bu, Rabb'inin yapmayı üstlendiği,* (yerine getirilmesi) *istenen bir vaattir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah öyle yücedir ki dilerse sana,* cennette vermeyi vaat ettiğinin bir benzerini dünyada vererek, *bundan daha güzelini* yani onların senin için olmasını istedikleri bahçeden daha hayırlısını, *içinden ırmaklar akan cennetler verir.*" Şüphesiz o, onların istedikleri gibi, içinde nehirleri olmayan tek bir bahçeden daha hayırlıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah* ayrıca, *dilerse senin için* dünyada, ahiret sarayları gibi *saraylar yapar.*" Fakat Allah bunu yapmayı dilemedi; çünkü dünya, Allah Teâlâ'nın ahirette seçkin dostlarına verdiği şeyleri içine alacak kadar geniş değildir; onun zamanı ve mekânı dardır.

Âyet-i kerimede, kâfirlerin ilk iki teklifine bir cevap verilmedi. Bu teklifler, meleğin indirilmesi ve gökten hazine gönderilmesiydi. Onların, bâtıl ve ilâhî hükümlerin hikmetine ters olduğu açık olduğu için, cevap verilmeye gerek görülmedi; ancak onların son teklifine cevap verildi, çünkü o, bütünüyle hikmete ters değildir. Allah Teâlâ bazı peygamberlere, peygamberlikle birlikte büyük bir mülk de vermiştir; fakat bunlar çok azdır.

Allah Teâlâ sonra, kâfirlerin önceki cinayetlerinden (büyük kusurlarından) dolayı kendilerini kınamayı terkederek, onların diğer bir cinayetini dile getirip kendilerini kınamaya geçerek şöyle buyurdu:

"Bilakis onlar, kıyameti yalanladılar." Yani onlar, bütün bunlardan daha hayret edilecek bir şeyi yaptılar; bu, kıyameti inkâr etmeleridir.

Âyeti, öncesine bağlayarak ona şu manayı vermek de mümkündür: Onlar kıyameti yalanlamış kimselerken, bu cevaba nasıl iltifat ederler? Onlar ahirete inanmazlarken, sana ahirette vaat edilen şeylerin benzerinin dünyada hemen verilmesine nasıl inansınlar?

Cenâb-ı Hak sonra, ahireti yalanlayanların cezasını özetle dile getirerek şöyle buyurdu: *"Halbuki biz, kıyameti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık."* Yani biz, kıyameti yalanlayanlar için, alevleri ve tutuşması şiddetli bir azap hazırladık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, kim olursa olsun, ahireti yalanlayan herkes için bu azabı hazırladık. Zaten kâfirler bu grubun içine öncelikle girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateş,* cehennem *onları uzak bir mesafeden görünce,* yani onlara, bakanın uzak mesafeden göreceği bir mesafeden yönelince, *onun korkunç kaynama sesini ve uğultusunu işitirler."* Cehennemin kaynama sesi, kızgın kimsenin haline ve içinden gelen sese benzetildi. Allah Teâlâ'nın, cehennemde bir idrak yaratıp onun da kâfirlere kızması ve onlara iç çekmesi akıldan uzak değildir.

Âyette geçen uzak mesafeyi, bir insanın baktığında görüş mesafesi olarak açıkladık; buna, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], mümin ve kâfir hakkında buyurduğu şu hadis-i şerif delildir:

"Onların ateşleri birbirini görmesin (biri diğerinin ateşini göremeyecek kadar evleri birbirinden uzakta olsun)."[456]

---

[456] Hadis için bk. Ebû Davud, Cihad, 95; Nesâî, Kasâme, 27.

Şöyle diyenler de olmuştur: Cehennemden çıkan bu ses, içindeki zebânîlerden (azap meleklerinden) gelmektedir, fakat mecazi olarak ses cehenneme nisbet edilmiştir. Bu görüş doğrudan uzaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, elleri boyunlarına bağlı olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman, orada yok olup gitmeyi isterler."* Çünkü genişlikteki rahatlık daha çok olduğu gibi dar mekândaki sıkıntı da çok büyük olur. Cennetin, "gökler ve yer genişliğinde" şeklinde tanımlanmasının sırrı budur.

Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anhümâ] şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Mızrağın ucundaki demir mızrağı sıkıştırdığı gibi cehennem de onları sıkar."[457]

Âyetteki durum Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki duvara çakılan çivi duvara girmesi için zorlandığı gibi onlar da cehennemin içinde öyle zorlanırlar."[458]

Onlar, elleri demir halkalar içinde boyunlarına bağlanmış vaziyette, zincirlerle sarılmış olarak cehenneme tıkılırlar. Yahut ayaklarına demirden paranga vurulmuş halde her kâfir şeytanıyla birlikte zincirlere bağlanır. Onlar bu halde cehennemin içinde dar bir yere atıldıkları zaman, o korkunç mekânda ve dehşet dolu halde, "Ölüm! Ey ölüm, işte tam zamanın, gel de bizi yok et!" diye bağrışırlar. Bulundukları sıkıntıdan kurtulup rahatlamak için ölmeyi temenni ederler. Onlara şöyle denir:

"Bugün yok olmayı bir kere değil, pek çok kere isteyin!" Yani ölmek için, bir kere ölümü çağırmayın, sadece bir kere dua etmeyin, bilakis pek çok defa dualar edin; gerçekten sizin içinde bulunduğunuz bu azap, sonsuz şiddeti ve süresinin uzunluğu sebebiyle her an defalarca dua etmeyi gerektirecek dehşettedir.

Bu âyet, azabın korkunçluğunu ve dehşetini göstermektedir.

---

[457] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/407.

[458] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/407; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/240.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Siz öyle bir azaba düştünüz ki onda tek bir ölüm yoktur, aksine pek çok azap ve helâk vardır. Bu durum, ya onun için değişik çeşitte pek çok azabın bulunmasındandır; her bir azap çeşidi, şiddeti ve korkunçluğu ile birer helâktir. Yahut onların derileri yanıp yok olduğu zaman, onun yerine kendilerine yeniden deri verilir; bunun da bir sonu yoktur. Bu yorum, burada anlatılan duruma uygun değildir. Bu açıklamalar için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[459]

Hz. Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ateşten ilk elbise giydirilecek olan İblîs'tir. İblîs, elbisenin bir ucunu kaşının üzerine koyar ve peşinden ateşe dalar, onun zürriyeti de peşinden dalar. İblîs, ateşte, "Ey ölü, (gel de beni kurtar!)" der. Onlar da kendisine cevap olarak, "Ey ölüm (Gel de bizi yok edip şu halden kurtar!)" derler. Hepsi ateşin içinde durdurulur ve, *"Bugün yok olmayı bir kere değil, pek çok kere isteyin!"* denir.[460]

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: "Ey Muhammed, onlara, kendilerini azarlamak, alay etmek ve onları üzüntü içinde bırakmak için *de ki: 'Bu mu daha hayırlıdır, yoksa müttakilere vaat edilen ebedî kalınacak cennet mi?'"* Yani kıyameti yalanlayan kâfirlere hazırlanan bu şekildeki bir azap mı hayırlıdır yoksa Allah'ın müttakilere vaat ettiği cennet mi hayırlıdır? Aslında cehennemde bir hayır olmadığı halde, onlarla alay etmek için böyle söylenmiştir.

Cennetten ebedîlik özelliği ile bahsedilmesi, onu övmek içindir. Müttakilerden kasıt, normal takva haline sahip olan kimselerdir, yoksa takvanın son noktasına ulaşan kimseler değildir.

"Bu cennet, Allah'ın ilminde veya levh-i mahfûzda belirlendiği gibi, *onların amellerine karşılık bir mükâfat ve* ölümden sonra varacakları *bir dönüş yeridir."*

---

[459] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/498.

[460] Ahmed, *Müsned*, 3/152; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/412; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2669; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/408; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/240.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için orada istedikleri her şey vardır."* Onlar için, cennette canlarının çektiği her türlü nimet ve hayır çeşidi vardır. Bu durum, diğer bir âyette şöyle dile getirilmiştir:

"Orada, canlarının istediği ve gözlerinin zevk alacağı her şey vardır" (Zuhruf 43/71).

Şunu demek mümkündür: Cennette her grup, kendisine ihsan edilen derece ve nimetlerle kanaat eder; bulunduğu durumdan daha yüksek mertebelere ulaşmak istemez; bu durumda hiç kimse istediğinden mahrum bırakılmamış ve bütün cennetlikler aynı seviyede bulunmamış olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır."* Kendileri ve içinde bulundukları nimetler yok olmaz. *"Bu, Rabb'inin yapmayı üstlendiği, istenen bir vaattir."* Yani o, istenmeye ve talep edilmeye gerçekten layık bir vaattir; çünkü yarışanlar onun için yarışmaktadır.

Bir diğer mana: O, müminlerin şu dualarında isteyip durduğu vaattir: *"Rabbimiz, peygamberlerin diliyle bize vaat ettiğin şeyleri bize ver!"* (Âl-i İmrân 3/194). Yahut o, meleklerin, *"Rabbimiz, onları, kendilerine vaat ettiğin adn cennetlerine koy"* (Mü'min 40/8) şeklindeki dualarıyla müminler için istedikleri vaattir.

Allah Teâlâ, vaadine aykırı davranmayacağı için, sanki bunu onlara vermeyi kendi üzerine borç yapmıştır. Bu, O'nun bir ihsanı ve lutfu olarak gerçekleşecektir.

Âyette, *"Senin Rabb'inin bir vaadidir"* buyrulması, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmesi içindir. Onda ayrıca şu bildirilmektedir: Sonsuz kerem ve ihsan sahibi olan Rabb'inin bu nimetlerine ilk ulaşacak olan şüphesiz Allah Resûlü'dür. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[461]

---

[461] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/499.

10-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O Allah öyle yücedir ki sana bundan daha hayırlısını verir; o, dünyada velilere hemen verilmiş olan marifet cennetidir. O marifet cennetlerinin altından, ilim nehirleri ve ilâhî ihsan feyizleri akar. O senin için, içinde duracağın ve ayrılıp gireceğin manevi saraylar yapar. Onlar, hak yolcularının menzilleri ve mukarrebînin (ilâhî huzurda kabul gören âriflerin) makamlarıdır. Sen, müşahede ve Hakk'a nazar mahallinde yerleşip kalana kadar böyle devam eder. O, ihsan makamında sürekli ilâhî huzurda bulunmaktır.

Fakat bu büyük hayırdan yüz çevirenler kıyameti yalanladılar. Bu yalanlamanın sebebi, onların, bütünüyle dünyaya dalmak ve dünya ile meşgul olup ahirete hazırlanmayı unutmak gibi kıyameti yalanlayan kimselerin yaptığı işleri yapmalarıdır.

Biz, kıyameti yalanlayanlara alevli bir ateş hazırladık. Bu ateş, yorgunluk, hırs, korku, endişe ve dünyaya yönelme gibi kalbi yakıp kavuran bir ateştir. Dünya onlara uzak bir mekândan yöneldiğinde, onun öfkeli sesini ve homurtusunu işitirler. Bu onun, dünyayı talep edenlere karşı kızgınlığından dolayıdır; çünkü onlar, dünyadaki şeyleri yüce Mevlâ'larının rızasına tercih ettiler. Onlar, dünya meşgalesinin içine atıldıklarında ve onu elde etme zamanı iyice daraldığında, yok olup gitmek için dua ederler. Bu, ölüm alametlerini ve kabre yolculuk hallerini gördükleri zaman olur; fakat bu feryat onlara bir fayda vermez.

Onlara de ki: *"Bu durum mu hayırlıdır yoksa ebedî cennet mi?"* Bu cennet, Allah Teâlâ'nın, kendisinden başka her şeyden kalbini koruyan müttakilere vaat ettiği marifet cennetidir. Bu marifet cenneti, onların nefisleriyle mücâhedede sabretmelerine karşılık kendilerine mükâfat olarak bahşedilen bir cennettir. Orası onlar için, ruhlarıyla ve sırlarıyla varacakları bir dönüş yeridir. Orada onların her istediği vardır. Çünkü o zaman onların bütün işleri, Allah'ın "ol" emriyle meydana gelir. Bu, Rabb'inin vermeyi üstlendiği, âriflerin isteyip peşine düşecekleri bir vaattir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ahireti Yalanlayanlara Korkunç Azap

Cenâb-ı Hak sonra, ahireti yalanlayanların karşılaşacakları korkunç ve feci azabı açıklayarak şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ
عِبَادٖي هٰٓؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبٖيلَۜ ⑰ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغٖي
لَنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى
نَسُوا الذِّكْرَۚ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ⑱ فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَۙ فَمَا
تَسْتَطٖيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًاۚ وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبٖيرًا ⑲

17. ***O gün Rabb'in, onları ve Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyleri bir araya getirerek putlara, "Benim kullarımı siz mi saptırdınız yoksa onlar kendileri mi doğru yoldan saptılar?" der.***

18. ***Onlar da der ki: "Seni tenzih ederiz** (Zatını her türlü noksanlıktan uzak tutarız)**; seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve babalarına bolca nimet verdin; böylece zikri unuttular ve helâke giden bir toplum oldular."***

19. ***Müşriklere denir ki: "İlâh diye taptıklarınız, sizi söylediklerimiz konusunda yalancı çıkardı. Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmez ve kendinize yardım da edemezsiniz. Sizden kim zulmederse ona büyük bir azap tattırırız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onları toplayacağımız günden bahset. *O gün Rabb'in, onların hepsini* öldükten sonra diriltip hesap için *toplar."* O gün, kelimelerin ifade edemeyeceği korkunç ve kötü şeyler, hiç alışılmadık garip haller olur. *"O gün Allah onları, Allah'ı bırakıp* *taptıklarıyla birlikte mahşere toplar."* Kendisine tapılan bu varlıklar melekler, Hz. İsa ve Hz. Üzeyir'dir [aleyhisselâm]. Kelbî, onların putlar olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ o gün putları konuşturur.

Âyetin, canlı cansız bütün tapılanları kapsadığı da söylenmiştir. Buna göre sanki şöyle denmiş oluyor: Onları, taptıklarıyla birlikte mahşerde toplarız.

Cenâb-ı Hak, hepsini bir araya topladıktan sonra Allah'tan başkasına ibadet edenleri ayıplamak ve delilsiz bırakıp susturmak için, kendisine ibadet edilenlere, *"Benim kullarımı,* size ibadete çağırarak *siz mi saptırdınız, yoksa onlar,* doğru görüşü bozarak ve haktan yüz çevirerek *kendileri mi yoldan saptılar?"* diye sorar.

Allah Teâlâ, kendilerine ibadet edilen varlıkların halini bildiği halde, onlara bu soruyu sormasının faydası, onların buna cevap vermesi, böylece kendilerine ibadet edenleri yalanlayarak onları susturmak ve pişmanlıklarını artırmaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar da* cevap olarak *der ki: Seni tenzih ederiz,* zatını her türlü noksanlıktan uzak tutarız."

Bu söz, kendileri hakkında söylenen şeylerden hayretlerini dile getirmek için söylenmiştir. Kendilerine tapılan bu varlıklar, ya bütün günahlardan korunmuş meleklerdir yahut konuşamayan ve hiçbir şeye gücü yetmeyen cansız putlardır.

Yahut onlar bu sözle, Cenâb-ı Hakk'ı bütün ortaklardan tenzih etmeyi (uzak tutmayı) kastettiler. Sonra şöyle dediler:

"Bize, seni bırakıp da kendilerine tapacağımız *başka dostlar edinmek yaraşmaz,* bizim böyle bir şey yapmamız uygun ve doğru değildir. Böyle bir şey bizim halimize ters düşer. Bu durumda, bizim onları dost edinmemiz bir yana, başkalarını, seni bırakıp başka varlıkları dost edinmeye nasıl sevkederiz?

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizim seni bırakıp başka birini tapmak için dost edinmemiz uygun değilken, nasıl olur da başkalarını, seni bırakıp bizleri tapınacak rab edinmeye sevkederiz?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat sen onlara ve babalarına bolca nimet,* mal, evlat ve uzun ömür *verdin;* böylece onlar, şehvetlere ve nimetlere daldılar, *sonunda zikri unuttular,* yani seni zikretmekten, sana imandan ve dinine tâbi olmaktan gafil oldular; aslında hidayet sebebi olan nimet ve afiyeti azgınlığa vesile yaptılar. Böylece, senin ezelî ilminde ve hükmünde takdir buyurduğun gibi, *helâke düşen bir toplum oldular."*

Sonra kâfirlere hitap edilerek denir ki: *"İlâh diye taptıklarınız, sizi söyledikleriniz konusunda yalancı çıkardı."* Bu, Allah Teâlâ tarafından, putlara tapanlara karşı, onları ileri derecede azarlayıp susturmak için getirilen bir delildir. Yani Cenâb-ı Hak puta tapanlara o anda şöyle der: "Ey kâfirler, gördünüz ya, kendilerine ibadet ettiğiniz varlıklar, sizin, 'Bunlar bizi sapıttı' sözünüzü yalanladılar."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmez ve kendinize yardım da edemezsiniz."*

Âyete, diğer bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: O taptıklarınızın, sizden azabı gidermeye ve size herhangi bir şekilde yardım etmeye güçleri yetmez.

Cenâb-ı Hak sonra, bütün muhataplara hitap ederek şöyle buyurdu: *"Sizden kim zulmederse ona büyük bir azap tattırırız."* Âyetteki zulüm, şirk koşmak manasındadır. Bu, sizden kim Allah'a ortak koşarsa anlamına gelir. Bunu şu âyetten anlıyoruz: *"Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür"* (Lokman 31/13). Çünkü zulüm, bir şeyi bulunması gereken yerin dışına koymaktır. Kim yaratılmış bir mahlûku, yüce yaratıcısına ortak ederse büyük bir zulüm yapmış olur.

Âyetin manası şudur: Ey mükellefler, sizden kim, bu kâfirler gibi kibir ve inatta ısrar edip her konuda haddi aşmaya ve fesada devam ederek zulüm yaparsa ona ahirette miktarını tarif ve takdir edemeyeceği büyük bir azap tattırırız. Bu azap, cehennemde ebedî olarak kalmaktır. Ondan Allah'a sığınırız.

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başka bir şeye âşık olursa onun kulu olur, bu şey tek veya birden fazla olabilir. Onlara denir ki: "Bu kullarımı siz mi sapıttınız, yoksa onlar mı doğru yoldan saptılar?" Onlar bundan uzak durarak derler ki:

"Hayır, onları biz saptırmadık, fakat sen onları, dünya nimetlerine daldırdın, kendilerini seni zikretmekten, varlıkları tefekkür etmekten ve hadiselerden ibret almaktan veya müşahede ve hakkı görmekten alıkoydun; nihayet Allah'ın zikrini unuttular ve helâke düşen bir topluluk oldular."

Bir haberde şöyle denilmiştir: "Kıyamet gününde dünya, saçları ağarmış gözleri masmavi yaşlı bir kadın kılığında mahşere getirilir. Dünya, 'Benim evlatlarım (bana tâbi olanlar) nerede?' diye seslenir; onlar da kendisinden nefret ettikleri halde onunla bir araya gelirler, sonra dünya önlerine geçip onları cehenneme götürür."[462]

Allah Teâlâ'nın, *"Sizdin kim zulmederse ona büyük bir azap tattırırız"* âyetinin bir manası şudur: Sizden kim, kullukta istikametten ayrılır ve rubûbiyyetin azametini müşahededen uzaklaşırsa ona büyük bir azap tattırırız. Bu azap, onun (Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen) sürekli perdeli kalmasıdır. Bu kimse ancak, (ahirette, mümin olan) avam halkla birlikte, onlara ayrılan bir vakitte, cemalullaha bakabilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün Peygamberler Beşerdir

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, "Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor ve çarşılarda geziyor?" sözlerine cevap vererek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلٖينَ اِلَّٓا اِنَّهُمْ لَيَاْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي
الْاَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةًۜ اَتَصْبِرُونَۚ وَكَانَ رَبُّكَ بَصٖيرًا ﴿٢٠﴾

---

[462] Benzer bir haber için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 123.

20. ***Biz senden önce de yemek yiyen ve çarşılarda yürüyen kimseleri peygamber olarak gönderdik. (Ey insanlar!) Sizi birbiriniz için imtihan sebebi yaptık; bakalım sabredecek misiniz? Rabb'in her şeyi görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak müşriklerin, *"Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşı pazarlarda dolaşıyor ..."* sözlerine bir cevap ve Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli olarak buyuruyor ki:

"Biz senden önce bedenlerini ayakta tutmak için *yemek yiyen,* ona muhtaç olan *ve* ihtiyaçlarını gidermek için *çarşılarda yürüyen insanları peygamber olarak gönderdik."* Senin bu özelliklere sahip bir peygamber olman yeni bir durum değildir.

"Ey insanlar! Sizi birbiriniz için imtihan sebebi yaptık. Bakalım sabredecek misiniz?" Bu hal, önceki durum için bir sebeptir. Yani benim, peygamberleri maddeye muhtaç, (genelde) mal yönünden fakir ve geçim ihtiyaçları için çarşı pazarlarda dolaşan birileri yapmam sadece bir imtihan ve onlara tâbi olanların halini ortaya çıkarmak içindir. Bu şekilde, kimin, bir şey beklemeksizin kendilerine tâbi olduğunu ve fakirliklerinden dolayı onlardan yüz çevirmediğini ortaya çıkarırız. Bunun için bazınızı diğerleri için bir imtihan sebebi yaptım.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Sizleri birbiriniz için bir imtihan sebebi yaptım. Bunu, onlardan işittiğiniz kötü şeylere sabretmeniz, hakka aykırı davrananları görmeniz ve sizlere bir dünya malı verilmeden doğru yola tâbi olmanız için yaptım. Eğer peygamberlerime dünya malı verip onları, kendilerine karşı gelinmeyecek bir halde bulundurmayı dileseydim, bunu muhakkak yapardım; fakat ben, peygamberleri sizlerle, sizleri de onlarla imtihan etmeyi takdir ettim."[463]

Peygamberlerin mal yönünden fakir olmasının hikmeti, onlara tâbi olanların ihlâsını gerçekleştirmek ve onların meziyetini ortaya çıkarmaktır; çünkü onlar peygamberlere dünyevî bir iş ve menfaat olmaksızın sırf Allah rızası için tâbi olmaktadırlar.

---

[463] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/409.

Nesefî demiştir ki: "Yahut biz seni onlar için bir imtihan yaptık; çünkü, eğer sen hazinelere, bağ ve bahçelere sahip olsaydın, onların sana itaati dünya için olurdu veya dünya menfaati karışırdı. Seni fakir bir peygamber olarak göndermemizin tek sebebi, sana tâbi olanların sadece bizim için tâbi olmasıdır."[464]

Hâşiye'de[465] şöyle geçer: "Denilmiştir ki: Dünya, bela ve imtihan yurdudur. Allah Teâlâ, mümin kâfir bütün insanları birbirine imtihan sebebi yapmayı murat etmiştir. Her biri, diğeri ile denenir. Zengin, fakir ile imtihan edilir; zenginin fakire iyilikte bulunması ve kendisiyle alay etmemesi gerekir. Aynı şekilde fakir de zengin ile imtihan edilir; fakire, zengine haset etmemesi ve ondan sadece verdiğini alması gerekir. Onların her biri, üzerindeki hakkı yerine getirmeye ve kendisine düşeni yapmaya sabretmelidir. Şüphesiz bu dünya, sabır gerektiren şeylerle yükümlü ve sorumlu olduğumuz bir yerdir. Allah Teâlâ, kâfirlere mühlet tanımasını ve bolca nimet vermesini, müminler için bir fitne ve imtihan sebebi yaptı. Onlar bu duruma sabrettiklerinde, haklarında şu âyet indi:

'Sabretmelerine karşılık olarak ben, bugün onları mükâfatlandırdım" (Mü'minûn 23/111). Velhâsıl, Allah Teâlâ insanları dilediği şekilde düzene koydu; her birine özel olarak zenginlik, fakirlik, ilim, cehalet, peygamberlik veya diğer şeyler verdi. Diğer özellikler de böyledir. Bunu, hükmüne ve taksimine teslim olanla, bu konuda kendisine karşı geleni ortaya çıkarmak, üzerine düşeni yerine getirerek şükreden ve sabredenlerle böyle yapmayanları ayırmak için yaptı. Bu konudaki hikmetini en iyi O bilir. Bunun için Allah Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: *'Rabb'in, her şeyi görendir.'*

Mukâtil[466] demiştir ki: "Bu âyet Ebû Cehil, Velîd b. Mugîre, Âs b. Vâil ve Nadr b. Hâris hakkında indi. Onlar Ebû Zer, Ammâr, Süheyb ve diğer fakir müslümanları görünce, 'Müslüman olup da bunlar gibi mi olacağız?' dediler. O zaman bu âyet indi. Âyette müminlere hitap edilerek, 'Bu sıkıntı ve fakirlik haline sabretmez misiniz?' buyruldu."[467]

---

[464] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/239.

[465] Bu hâşiye, müfessir İbn Acîbe'nin tarikat silsilesinde bulunan âlim ve âriflerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı bir hâşiyedir. *Hâşiyetü'l-Fâsî* diye meşhurdur.

[466] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazarıdır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

Nesefî âyeti şöyle tefsir etmiştir ki: "Bakalım; bu imtihana sabredip de sevap mı alırsınız yoksa sabretmeyip gamınıza gam mı katarsınız? Anlatıldığına göre salihlerden biri geçim darlığından iyice sıkıldı, kızgın bir şekilde dışarı çıktı; kafile halindeki hayvanlarda yüklü bol yiyecek gördü, aklından bir şeyler geçirdi. O sırada birinin, '*Sizi birbiriniz için imtihan sebebi yaptık; bakalım sabredecek misiniz?*' âyetini okuduğunu işitti; hemen toparlanıp, 'Ey Rabbimiz, bilakis sabrediyoruz!' dedi."[468]

Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, '*Bakalım sabredecek misiniz?*' şeklindeki soru, emir manasında olup, 'Sabredin' demektir. Kime Allah'ın özel yardımı yetişirse o kimse sabreder ve şükreder. Kim de ilâhî rahmetten mahrum bırakılıp kendi haline terkedilirse o sabretmez, inkâra gider."[469]

Şöyle denilmiştir: Âyette, kulun, nazarında kendisi için imtihan sebebi yapılan şeyden yüz çevirmesi emredildi. Şu âyette emredildiği gibi:

"*Onlardan bazı kesimlere, kendilerini denemek için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme!*" (Tâhâ 20/131). Bu durumda insanın sadece, hadis-i şerifte geçtiği gibi,[470] (haline şükretmesi için) kendisinden aşağıda olanlara bakması gerekir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Rabb'in her şeyi görendir.*" O, kulunu müptela kıldığı şeyin hikmetini bilendir. Yahut Allah, sabredeni veya feryat edeni en iyi görüp bilendir.

---

[467] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/410.

[468] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/239.

[469] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/304.

[470] Konuyla ilgili hadis-i şerifin meali şöyledir: "*Sizden biri, mal ve yaratılış yönünden kendisinden daha üstün birine bakınca, gözünü ondan çekip kendisinden daha düşük olan birine baksın; böyle yapması haline şükretmesi için daha uygundur*" (Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 30; Müslim, Zühd, 8; Libâs, 38; Ahmed, *Müsned*, 2/314).

Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bu âyet, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] onun güzel sabrına karşılık bol sevap verileceğine dair yüce bir vaattir. Onda ayrıca, "senin Rabb'in" ifadesiyle, Rab ismi, Hz. Peygamber'e ait zamirle tamlama halinde dile getirilerek kendisine büyük bir şeref bahşedilmiştir."[471]

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin ve velilerin üzerinde gittiği yol, fakirlik ve dünya yükünü hafif tutmaktır. Bu, bir zarurete düşüp bir süre bekledikten sonra, ihtiyaç ölçüsünde dünya malına yönelmektir. İşin başında ve sonunda takip edilecek yöntem budur. Allah'ın yardımıyla hedefine ulaşana kadar buna sabretmelidir. Velilerden bir kısmına, manevi halinde temkin sahibi olduktan sonra dünyanın gelmesi ona bir zarar vermez. Bununla birlikte en şerefli hal, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] gittiği yoldur. Bu yol, dünya malından (kendisine ve ailesine yetecek kadar) az bir miktar alıp fazlasını elinden çıkarmaktır. Hatta Allah Resûlü vefat ettiğinde zırhı, bir yahudinin yanında rehin bulunuyordu; borç aldığı 1 vesk (yaklaşık 200 kg.) arpa karşılığı onu vermişti. Cenâb-ı Hakk'ın âdeti, bu yola girenlere sonunda zenginlik ihsan etmekte ve onlar genelde zengin olmaktadırlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerini yemek yiyen ve çarşılarda dolaşan kimseler olarak tanıtmıştır; Allah kendilerinden razı olsun, velilerin vasfı da budur. Onlar da tek ve kahhâr olan Cenâb-ı Hakk'ın kulları üzerindeki tecellilerini görüp ibret almak için çarşılarda dolaşırlar. Nerede bir kalabalık oluşursa orada her şeyin sahibi ve her şeyi bilen yüce Mevlâ'nın müşahede edilecek tecellileri daha çok olur. Bu konuda âriflerden Şüşterî[472] demiştir ki: "Kalabalıklar, bizim için mahallemize (marifet meydanına) ulaşmaktır."

---

[471] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/502.

[472] Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî (v. 668/1269), büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır (bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 [Beyrut 1999]; İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135).

Şeyhlerimizin şeyhi, seyyidî Ali İmrânî, sohbetinde yetişen insanlara derdi ki: "Kim manevi zevk almak istiyorsa (ibret ve zikir için, insanların içinde) çarşıya kadar yürüsün."

Demek ki bir müridin yalnızlıkta, insanların arasında, halvette ve cemiyetin içinde tefekkürünü geliştirmesi, terbiyesini sadece uzlet haline göre düşünmemesi gerekir; insanların arasına katılınca hali değişip de zayıf kalmaması için böyle yapmalıdır. Uzlet (insanlardan uzaklaşma) mana âlemine adım atmadan önce, manevi seyrin başında olur; mana âlemine girince, insanların arasında bulunmayı, uzlete tercih etmelidir; tâ ki kalbi, halvette ve insanların arasında aynı seviyede uyanık ve dikkatli olsun.

İnsanlardan uzakta uzlete çekilmek, hali zayıf insanların işidir; insanların içinde (kalbini onlardan çekerek bir nevi) uzlette olmak ise hali kuvvetli âriflerin işidir.

Çarşı pazarlarda yürümek ve oralarda yemek yemek, hal ehli dervişlerin âdetidir; onlar bunu nefisleriyle mücâhede, onu insanlara bakarak hareket etmekten ve onlardan gelecek korkudan kurtarmak için yaparlar.

Bir habere göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hal ehli insanlara şeref bahşetmesi için, kendisine çarşılarda dolaşmasını emretmiştir. Bunu, *el-Lübâb* isimli eserin sahibi, *"Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşı pazarlarda dolaşıyor ..."* âyetinin tefsirinde nakletmiştir.

Çarşı pazar gibi insan gruplarının yoğun olduğu yerlere girme edeplerinden biri de Allah Teâlâ'nın, peygamberlerinden bahsettiği gibi, oralara binekle değil yürüyerek gitmektir.

Allah Teâlâ'nın, *"Biz sizi birbiriniz için bir imtihan sebebi yaptık; bakalım sabredecek misiniz?"* âyetinde, imtihana düşen veliler için bir teselli bulunduğu gibi onun, zamanın sıkıntılarından, din kardeşlerinin eziyetinden ve insanların cefasından başına gelenleri gözünde küçültme vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Yersiz Tekliflerine Cevap

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kâfirlerin önceki sözlerini iptal ettiği gibi, yine iptal etmek için başka sözlerini de dile getirerek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ نَرٰى
رَبَّنَاؕ لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبٖيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ
يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمٖينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا
مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَٓا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً مَنْثُورًا
﴿٢٣﴾ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ مَقٖيلًا ﴿٢٤﴾

21. ***Bize kavuşmayı beklemeyenler, "Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimiz'i görseydik ya!" dediler. Gerçekten onlar içlerinde kibre düştüler ve büyük bir azgınlık sergilediler.***

22. ***Melekleri görecekleri gün, evet o gün günahkârlar için hiçbir müjde yoktur. Onlar,*** *(meleklere),* ***"Bizden uzak olun; bize dokunmayın!" derler.***

23. ***Onların yaptıkları her ameli ele alırız ve onları toz duman ederiz.***

24. ***O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı ve dinlenecekleri yer daha güzeldir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bize kavuşmayı beklemeyenler, 'Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimiz'i görseydik ya!' dediler."* Yani öldükten sonra bize dönmeyi beklemeyenler böyle dediler.

Yahut kendilerini, kötü azaba götürecek olan hesabımızla karşılaşmayı hiç beklemeyenler böyle dediler. Onlara bu azabı gerektiren ise söyledikleri çirkin sözlerdir. Kısacası onlar, öldükten sonra dirilmeyi ve peşinden gelecek işleri tamamen inkâr etmektedirler.

Âyete, bizim huzurumuza çıkmaktan korkmayanlar, manasını verenler de olmuştur.

Onlar, *"Bize peygamber olarak insan değil, melekler indirilseydi ya!"* dediler.

Yahut, "Melekler indirilseydi de Muhammed'in peygamber olduğuna ve onun peygamberliğine şahitlik yapsalardı ya!" dediler.

Ayrıca, "Rabbimiz'i açıkça görseydik de bize onun peygamber olduğunu haber verseydi ve ona uymayı emretseydi ya" dediler. Onlar bunu, iman etmek için değil, inat ve azgınlıklarından dolayı istediler

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurdu ki: *"Gerçekten onlar, içlerinde kibre düştüler."* İçlerinde kendilerini büyük görme duygusunu sakladılar. O, kalplerindeki inkâr ve inattır.

Bir diğer mana: Onlar, içlerinden kendilerini öyle büyük gördüler ki böyle vebali büyük çirkin bir sözü söylemeye cesaret ettiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve büyük bir azgınlık sergilediler."* Zulümde ve azgınlıkta haddi aştılar; azgınlığın son noktasına ulaştılar. Yani onlar sadece, kendilerini son derece büyük gördüklerinden ve azgınlıkta son noktada olduklarından dolayı bu büyük sözü söylemeye cesaret ettiler. Hatta Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmeyi, kendisiyle görüşüp konuşmayı istediler. Halbuki bu nimet sadece, büyük peygamberlere ve seçkin velilere has kılınmış bir nimettir. Veliler o hale, yalnızca nefislerini manevi kirlerden temizledikten, kalplerini ve ruhlarını arınmış hâle getirdikten sonra ulaşmaktadırlar (Kâfirler ise onu, inkâr ve isyan karanlığı içinde talep ediyorlar; ne tuhaf bir istek!).

Kâfirlerin bu talebi, şu âyetteki istekleri gibidir: *"Kâfirler dediler ki: Sen, bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana asla iman etmeyeceğiz. Yahut senin bir hurma ve üzüm bahçen olup içinden çağlayan ırmaklar* *akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça yağdırmadıkça veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut da altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana inanmayacağız"* (İsrâ 17/90-92).

Onlar, gördükleri apaçık mucizelerle yetinmediler, her türlü teklifi yapma yoluna gittiler. Hatta onların habis nefisleri kendilerini öyle şeyler istemeye sürükledi ki nice temiz nefisler onların berisinde tutulup ileri geçmesine engel olunmuştur.

Âyet, onların içinde bulunduğu çirkin durumu gösteriyor. Onda ayrıca onların bu kibir ve azgınlarından duyulan hayret dile getiriliyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ölüm anında veya dirildikten sonra, *melekleri görecekleri gün, evet o gün günahkârlar için hiçbir müjde yoktur."* Bunun manası, onlara müjde yasak edilmiş demektir. Yahut günahkârlara müjde verilmez, demektir. Açıklama için Beyzâvî tefsirine bakınız.[473]

Âyet, kâfirlerin, meleklerin inmesini istemelerinden ve bu isteklerinin ileri derecedeki kibirlerinden kaynaklanan son derece çirkin bir şey olduğunu belirttikten sonra, melekleri gördüklerinde ne ile karşılaşacaklarını açıklamak için ayrı dile getirilmiştir.

Âyette, "melekler indikleri zaman" denmeyip "melekleri gördükleri zaman" denmesi, daha işin başında şunu bildirmek içindir: Onların melekleri görmesi, isteklerine cevap olarak gerçekleşmeyip tam aksine onların hiç bilmediği ve alışmadığı bir şekilde olacaktır. Ayrıca kâfirlere, sadece o gün değil, hiçbir zaman müjdeli bir haber yoktur. Âyette, kâfirler inkâr ve azgınlık halinde iken, onlara "mücrimler" (günahkârlar) denmesi, yaptıkları çirkin işi tescil içindir.[474]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar* meleklere, *'Bizden uzak olun; bize dokunmayın!' derler."* Bu ifade, onları çepeçevre saran şerli kötü durumun ne derece büyük olduğunu bildiriyor. Yani onlar azap meleklerini gördükleri zaman, *"'Bizden uzak olun; bize dokunmayın!' derler."*

---

[473] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/138 (Beyrut 1988).

[474] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/4-5.

Araplar, âyetin metninde geçen "hicran mahcûran" ifadesini, tehlikeli bir düşmanla karşılaşınca veya üzerlerine korkunç bir bela hücum edince, ondan sığınma niyetiyle söylerlerdi. Bunu sanki şu manada söylüyorlardı: Allah Teâlâ'dan bunu bizden savmasını, bizden uzak tutmasını isteriz.

Âyetin manası şudur: Kâfirler, üzerlerine meleklerin inmesini istediler ve bunu teklif olarak dile getirdiler. Melekleri karşılarında görünce de onlarla karşılaşmaktan şiddetle nefret edip korktular ve onları gördüklerinde, kötü ve korkunç durumlarda söylenen bu sözü söylediler.

Bazıları, bu sözün meleklere ait olduğunu söylemişlerdir. Melekler, bu günahkârları gördüklerinde onlara, *"hicran mahcûran"*, yani size müjdeli haber haram kılınmıştır, derler. Bunun manası şudur: Allah Teâlâ size müjdeyi haram kıldı; o, sadece müminlere aittir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların amellerinin sonundan bahsederek şöyle buyurdu:

"Onların yaptıkları her ameli ele alırız ve onları toz duman ederiz."

Bu kâfirlerin, inkâr içinde yaptıkları akraba ziyareti, muhtaçlara yardım, misafirlere ikram, köle âzat etme ve benzeri hayır türü işleri, şu adamın haline benzetildi: Adamın biri, sultanının emrine aykırı davrandı, sultan da gelip bunun elinin altında bulunan bütün eşya ve malına el koydu, onları bozup paramparça etti, onlardan hiçbir iz bırakmadı.

Âyetin manası şudur: Biz onların bütün amellerini ele alır ve hepsini yok ederiz (Çünkü onların hiçbiri iman ve ihlâsla yapılmamıştır). Onlar, yaptıklarından ortada kalan bir şey bulamazlar ve onlardan hiçbir fayda göremezler.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin bu kötü halinin aksine, müminlerin güzel halinden bahsederek şöyle buyurdu: *"O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı ve dinlenecekleri yer daha güzeldir."* Onların sürekli kalacakları, aralarında meclis kurup sohbet ve muhabbet edecekleri yerleriyle, zevcelerin yanına gidip dinlenecekleri yerleri daha hayırlıdır.

Âyetin lafzında geçen ve "dinlenme yeri" manası verdiğimiz "mekîlen" kelimesi, öğle sıcağında dinlenmek için uykuya yatmak anlamına da gelir. Cennette uyku yoktur; fakat cennetliklerin zevce ve hûrilerin yanına gidip dinlenmeleri ona benzetilmiştir.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ, kıyamette günün yarısında insanların hesaplarını bitirir, öğle vakti cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme sevkedilirler.[475]

Saîd b. Sevvâf demiştir ki: "Bana ulaşan bir habere göre, kıyamet günü müminler için çok kısa olur, öyle ki hesap süresi ikindi ile akşam arası kadar olur. Onlar, insanların hesabı bitene kadar cennetin bahçesinde istirahat ederler." Saîd sonra bu âyeti okudu.[476]

Kâfire gelince, kıyamet günü onun için çok uzun olur. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Melekler ve ruh (Cibrîl) O'na, süresi elli bin yıl olan bir günde yükselirler."* (Meâric 70/4).

Ebüssuûd demiştir ki: "Müminlerin kalacakları mekânları daha hayırlı ve daha güzel vasfıyla anlatılması, oraların çeşitli ziynet ve süslerle süslenmiş olduğuna işaret etmektedir. Oraların daha hayırlı ve daha güzel olması ile, ya mutlak manada artan bir güzellik kastedilmiştir; yani onlar, olabildiğince hayırlı bir yerde kalmakta ve son derece güzel bir halde istirahat etmektedirler. Yahut onların durumu, dünyada nimet içinde keyfeden kâfirlerin haline göre daha hayırlı veya daha güzeldir. Bir diğer yoruma göre kâfirlerin ahiretteki halleriyle alay etmek için, *"Cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı ve dinlenecekleri yer daha güzeldir"* denmiştir; *"De ki: Bu mu daha hayırlıdır, yoksa müttakilere vaat edilen ebedî kalınacak cennet mi?"* (Furkan 25/15) âyetinde geçtiği gibi.

---

[475] Haber için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/434; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/247; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/259 (Beyrut 2002). Az önceki hükümle çelişmemesi için habere bu manayı verdik. Bu mananın tercihi daha uygundur (bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 7/124 [Beyrut 1997]).

[476] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/435; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/247.

21-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâfirler, işin başında gerekeni yapmadan, şartlarını taşımadan önce yüce Allah'ı görmeyi istediler. Bu şartlar, Allah'a iman, ihlâs, onu Allah'a yönlendiren kimseye boyun eğmek, Allah rızasını talepte nefsi zelil edip küçültmektir. Bunun için Allah Teâlâ, onların, zatını görmelerini engelleyen şeyleri sayarken şöyle buyurdu:

"Onlar, içlerinde kendilerini büyük gördüler ve büyük bir azgınlık sergilediler."

Bunun manası şudur: Eğer onlar, kendilerini küçük görselerdi ve büyük bir tevazu gösterip doğru yola tâbi olsalardı istedikleri gerçekleşirdi, kendilerine bekledikleri müjdeli haber verilirdi. Bu konuda şair der ki:

"Sevdiğin için nefsini zelil et; sevmek kolay değildir. Sevgili razı olunca, senin için vuslat gerçekleşir. Onun için zelil ol ki cemalini görmekten nasibini alasın. Farzlar ve nâfileler, sevdiğinin rızasını kazandırır."

Allah kendisinden razı olsun, Bayezid-i Bistâmî bir gece namaza kalkınca, kendisine şöyle denmiştir: "Ey Bayezid, bizim hazinelerimiz hizmetle (ibadet ve taatle) doludur; sen bize, zillet ve iftikar (kendini her an Allah'a muhtaç görme) yolundan gel!"

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Abdülkadir-i Geylânî demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'a giden bütün kapılara geldim; hepsinde izdiham olduğunu gördüm; bunun üzerine zillet ve fakirlik kapısına geldim, orayı boş buldum ve içeri girdim. Sonra, 'Ey insanlar, Rabb'inize buradan gelin!' diye seslendim."

"Onların yaptıklarını ele alırız (ve bizim için olmayan amelleri) toz duman ederiz" âyetinde, amelin kabulü için gerekli olan ihlâsa teşvik edilmektedir ve amellerin iptal edilmesini gerektiren gösteriş ve kendini beğenmekten sakındırılmaktadır. Hz. Muâz'ın [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, gökleri yaratmadan önce yedi melek yarattı ve her bir meleği göğün kapılarından birini korumakla görevlendirdi. Hafaza melekleri bir kulun amelini birinci semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin ve yüzüne çarpın; çünkü bu amelin sahibi, insanların gıybetini yapmaktadır' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini ikinci kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin, çünkü bu amelin sahibi, meclislerde insanlara karşı (mal, makam veya nesebiyle) övünmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini üçüncü kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin ve yüzüne çarpın; çünkü bu amelin sahibi, meclislerde insanlara karşı kendini büyük görüp kibirlenmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini dördüncü kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, ameliyle kendini beğenmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini beşinci kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, insanlara haset etmektedir ve onlar hakkında ileri geri konuşmaktadır' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini altıncı kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, insanlara asla merhamet etmez, başına bela gelen biriyle eğlenir; ben rahmet meleğiyim, Allah Teâlâ bana, onun amelini yukarı geçirmememi emretti' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini yedinci kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, meşhur olmayı ve insanların yanında yüceltilmeye sevmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun namaz, zikir, tefekkür ve güzel ahlâk gibi amellerini yükseltip Allah Teâlâ'nın huzurunda dururlar ve amel sahibinin salih bir insan olduğuna şahitlik ederler. O zaman yüce Allah şöyle buyurur:

'Sizler, kulumun amelini yazıp muhafaza eden meleklerimsiniz; ben ise onun kalbini kontrol etmekteyim; o kul bu ameliyle benim rızamı istemedi, o, benden başkasını istedi; lânetim onun üzerine olsun!' buyurur. Sonra melekler ve gökler o kula lânet eder."

Hz. Muâz'ın zikrettiği bu hadisi özetle verdik. Onu İmam Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde zikretmiş ve bu hadisin mana ve lafız yönünden uydurma olduğunu söylemiştir.[477] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Meleklerin İneceği Gün!

Cenâb-ı Hak, önceki şekilde, meleklerin görüleceği diğer bir yerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ
يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِۜ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ
يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا
﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ اَضَلَّنِي عَنِ
الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَنِيۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

25. ***O gün gök, bulutların gelmesiyle açılıp parçalanır ve melekler bölük bölük indirilir.***

---

[477] bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 56. Hadisin uzun haliyle bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 3/154. Benzer bir hadisi, Abdullah b. Mübârek *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserinde nakletmiştir (bk. nr. 452). Hadisi, benzer lafızlarla İmam Gazâlî *İhyâ* ve *Bidâyetü'l-Hidâye* adlı eserlerinde, İbn Hibbân, *ed-Duafâ*'da, Hâkim, *Târîhu Nîsâbûr*'da nakletmiştir.

26. ***O gün gerçek mülk (hükümranlık) Rahmân'ındır ve o gün kâfirler için zorlu bir gün olacaktır.***

27. ***O gün zalim kimse, (pişmanlık içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Keşke ben de peygamberle beraber bir yol tutsaydım!"***

28. ***"Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!"***

29. ***"Andolsun, bana zikir geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı zarar içinde kendi haline terkeder."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu bildir: *O gün gök, beyaz bulutların gelmesiyle parçalanır ve melekler bölük bölük indirilir."* O gün gök, bulutların çıkıp gelmesiyle parçalanır ve göklerdeki melekler, insanların hesabını görüp bitirmek için bu bulutlar içinde bölükler halinde inerler. Şu âyetin muradı da budur:

"Onlar sadece buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve hesaplarının görülüp işlerinin bitirilmesini bekliyorlar" (Bakara 2/210).

Bazıları demiştir ki: O, sis gibi ince beyaz bir buluttur; bu bulut sadece İsrâiloğulları Tîh çölünde iken onların üzerine gölgelik olarak gönderilmişti.[478]

O gün melekler, hiç alışılmadık bir şekilde bölük bölük indirilir.

Rivayet edildiğine göre göklerin her katı ayrı ayrı yarılıp açılır ve her katta bulunan melekler, ellerinde kulların amel defterleriyle bu bulutlar içinde inerler; sonra Allah Teâlâ kulların hesabını görür.[479] Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"O gün gerçek mülk (hükümranlık ve hâkimiyet) Rahmân'ındır." Herkesi hükmü altına alan ve asla yok olmayan hâkimiyet sadece Rahmân olan Allah'a aittir; çünkü o gün herkesin mülkü yok olur, sadece Allah'ın mülkü, hâkimiyeti kalır.

---

[478] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/411; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/6.

[479] Bu konuda Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] gelen bir rivayet için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 8/2682; Hâkim, *Müstedrek*, 4/569-570; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/248-249.

Dünya ve ahiretin mülkü (hükümranlığı ve idaresi) Allah'a ait makla birlikte âyette, *"O gün gerçek mülk Rahmân'ındır"* buyrularak, durumun sadece ahirete tahsis edilmesinin hikmeti şudur: Yarat varlakların, hakiki manada olmasa da mecazi olarak dünyada bir m kü ve hâkimiyeti varmış gibi gözükmektedir; onun da şekil olarak yetkisi vardır. Kıyamette ise böyle değildir; orada mal mülkle ilgili tün davalar biter, mülkün sadece tek ve kahhâr olan Allah'a ait old ortaya çıkar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve o gün kâfirler için zorlu bir gün olacaktır.* gün mülk, kulları için sonsuz rahmet sahibi olan Allah Teâlâ'ya ait makla birlikte, kâfirler için çok şiddetli olacaktır. Müminlere gelir Cenâb-ı Hakk'ın lutfuyla o gün çok kolay olacaktır. Hadis-i şerifte, kı met gününün müminler için, dünyada kılmış olduğu farz bir namaz daha kolay olacağı haber verillmiştir. Ebû Saîd-i Hudrî [radıyallahu şöyle rivayet eder:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Melekler ve ruh (Cibrîl) O'na, resi elli bin yıl olan bir günde yükselirler"* (Meâric 70/4) âyetini okuyur ben,

"Yâ Resûlallah, bu ne kadar uzun bir gün!" dedim. O zan Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin olsun ki Allah o günü mümin hafifletir; öyle ki o gün mümine, dünyada kılmış olduğu bir farz nama süresinden daha kısa gelir."[480]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şunu da duyur: *O gün za kimse,* pişmanlık ve üzüntüyle *ellerini ısırır."* Elleri ve parmak uçla ısırma tabiri, kinaye yoluyla şiddetli öfkeyi ve üzüntüyü anlatır. Çün o, bunların peşinden gelir. Âyette, takip eden hal zikredilip onun k naklandığı durum kastedilmiştir. Bu daha fasih bir ifadedir. Onu işi kimse, içinde öyle bir korku hisseder ki onunla anlatılmak istenen rum normal ifadelerle dile getirilseydi o derece korku hissetmezdi.

---

[480] Ahmed, *Müsned,* 3/75; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 1390; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/366-367.

Âyette geçen "zalimle" kastedilen, bir görüşe göre Ukbe b. Ebû Muayt'tır. Ukbe, Übey b. Halef'in dostu idi. Ukbe, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] çokça oturup kalkardı. Ukbe, bir seferden gelmişti, yemek yaptırarak kavminin ileri gelenlerini çağırdı, bu arada Resûlullah'ı da [sallallahu aleyhi vesellem] yemeğe davet etti. Yemek sofraya konunca, Allah Resûl, Ukbe'ye,

"Sen Allah'tan başka ilâh olmadığına, benim de O'nun peygamberi olduğuma şahitlik edene kadar bu yemekten bir şey yemeyeceğim" dedi. Bunun üzerine Ukbe,

"Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden Resûlullah" dedi. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yemekten yedi. O sırada Übey b. Halef orada değildi. Durumu haber alınca Ukbe'ye,

"Ey Ukbe, dininden mi döndün?" diye sordu; Ukbe,

"Hayır, vallahi dinimden dönmedim; fakat yanıma bir adam geldi; kendisine şehâdet kelimesini söylemeden yemeğimden yemeyeceğini söyledi, ben de evimde hiçbir şey yemeden çıkmasından utandım, onun için istediğini söyledim, o da yedi" dedi. Bunun üzerine Übey,

"Gidip onun yüzüne tükürmeden ve ayağınla boynuna basmadan senden asla razı olmayacağım!" dedi. Ukbe, kendisinden isteneni yapmak için Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] aradı, onu Kâbe'nin yanında secde eder vaziyette buldu. Ayağı ile boynuna bastı, kesilmiş bir hayvan işkembesi alıp Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] iki omuzu arasına attı. Bunun üzerine Allah Resûlü Ukbe'ye,

"Seninle Mekke dışında karşılaşırsam, muhakkak kılıçla başına vuracağım!" dedi. Daha sonra Ukbe, Bedir Savaşı'nda, bir yerde hapsedilerek öldürüldü. Übey b. Halef'e gelince, onu da Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Uhud Savaşı'nda ikili çarpışmada kılıçla boynuna vurup yaraladı, Übey aldığı yara ile Mekke'de öldü.[481]

---

[481] bk. Vâhidî, *Esbâbü'-Nüzûl*, s. 343-344 (Beyrut 1990); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/412; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/367.

Dahhâk[482] demiştir ki: "Ukbe b. Ebû Muayt, Übey b. Halef'in emriyle Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüzüne tükürünce, tükürüğü yüzüne geri döndü, yüzünü ve dudaklarını yaktı; öyle ki yanık yüzünde iz bıraktı ve yanağını yaktı; yanık izi, öldürülene kadar yüzünde kaldı. Onu, Bedir günü Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] öldürme emriyle Hz. Ali [radıyallahu anh] öldürdü."

Şa'bî[483] demiştir ki: "Ukbe b. Ebû Muayt, Übey b. Halef'in dostu idi. Ukbe müslüman oldu. Bunu işiten Übey, 'Eğer Muhammed'e uyarsan, seni görmek bana haram olsun!' dedi. Bunun üzerine Utbe, arkadaşının rızası için dinden döndü, olay üzerine bu âyet indi."[484]

Yahut âyette geçen "zalim"den kasıt, sadece Ukbe b. Ebû Muayt değil, bütün zalimlerdir. Ukbe de öncelikle zalimlerin kapsamına girer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O zalim şöyle diyecektir: Keşke ben de* dünyada *peygamberle,* Hz. Muhammed'le [sallallahu aleyhi vesellem] *beraber* olup, beni bu tehlikelerden kurtaracak *bir yol tutsaydım!"* O, İslâm yoludur O yola girseydim sapmamış olurdum. Yahut onunla birlikte cennete giden bir yol tutsaydım.

"Yazıklar olsun bana! Ey helâkim; neredesin gel, işte zamanı! *Keşke falanı dost edinmeseydim!"* Âyetteki "falan" ifadesi, durumu haber vermektir. Eğer, sözü söyleyen zalim ile Ukbe kastedilmişse âyetin manası şöyle olur: Keşke Übeyy'i dost edinmeseydim! Âyette, Übey yerine "falanı" diyerek onu kastetti. Şayet bu sözü söyleyen zalim ile, bütün zalimler kastedilmişse onlardan biri, "Keşke falanı dost edinmeseydim" deyince, insan ve cin şeytanlarından kim olursa olsun, onu sapıtan herkes kastedilmiş olur.

---

[482] Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), etbau't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir. Anne rahminde iki yıl kaldığı, iki dişi çıkmış olarak doğduğu ve doğarken güldüğü için kendisine, "çok gülen" anlamında Dahhâk denmiştir (geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, 8/410-411).

[483] Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[484] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/440-441; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/412; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/242.

Âyetteki "falan" ile kastedilenin, şeytan (İblîs) olduğu da söylenmiştir.

Zalim kimse sonra şöyle dedi: *"Andolsun, bana zikir geldikten sonra beni ondan o saptırdı."* Buradaki zikir, Allah'ın zikri, Kur'an, iman, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] öğüdü yahut kelime-i şehâdet olarak açıklanmıştır.

Sözün başında yemin edilmesi, zâlimin içine düştüğü hatayı mübalağa ile açıklamak, pişmanlık ve üzüntüsünü ortaya koymak içindir. Mana şudur: Vallahi bana Allah'tan zikir geldikten sonra beni zikirden o saptırdı.

"Zaten şeytan insanı zarar içinde kendi haline terkeder." O, helâke sürüklediği insanı, önce dost edinir, öyle gözükür, sonra onu terkeder, kendisine hiçbir fayda vermez. Onu, yanlış yollara ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı çıkmaya sevkeden odur.

Şöyle diyen de olmuştur: Âyetteki şeytanla kastedilen, Ukbe'nin dostu Übey'dir. Ona şeytan dedi; çünkü şeytan kendisini doğru yoldan saptırdığı gibi o da saptırdı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, *"Keşke ben de peygamberle beraber bir yol tutsaydım!"* demeden önce, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] sevmeye, onun sünnetine sarılmaya, yoluna tâbi olmaya ve getirdiklerine uymaya teşvik vardır. Onda ayrıca, salihlerin sohbetine teşvik edilmekte ve günahkârların sohbetinden de sakındırılmaktadır. Hikmet sahiplerinden biri şu şiiri okumuştur:

"Kötü yakından (akraba ve arkadaştan) uzak dur ve onunla bağını kes. Ondan ayrılma imkânı bulamazsan, kendisini idare et. Sevgisinde samimi kimseyi sev ve onunla çekişmekten sakın. Onunla çekişmeye girmediğin sürece, sâfi sevgiye ulaşırsın. İnsanın saçları ağarmaya başladığı zaman, halim insanı, çocukluktaki safiyetten uzaklaştıracak durumlar vardır."

Bir diğeri şöyle demiştir: "İnsanlarla karşılaştığın zaman, onlarla en hayırlı şekilde arkadaşlık yap. Arkadaşların en hayırlısı, iffetli olandır. İnsanlar, değişik cins ve kalitedeki dirhemler gibidir; onları ayrıştırdığımda, bazısının hâlis gümüş, bazısı da geçersiz para olduğunu gördüm."

Ebû Musa e-Eş'arî'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Güzel arkadaş, koku satan kimse gibidir; sana kokusundan vermese bile, üzerine güzel kokusu siner. Kötü arkadaş ise körükçü ocağı gibidir; ondan bir ateş sıçrayıp elbiseni yakmasa bile, onun kötü kokusu üzerine siner."[485]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Hali seni hayra sevketmeyen ve sözü seni Allah'a yöneltmeyen kimseyle beraber bulunma!"

Halin hayra sevketmesi, o zatın görüldüğünde Allah'ı hatırlatması, sohbetiyle kalbi Allah'a bağlamasıdır. Onun sözüyle Allah'a yöneltmesi ise kul ile Rabb'i arasındaki perdeyi kaldırarak, onu yormadan, ilâhî huzura ulaştırıp, "İşte sen ve Rabb'in!" diyerek aradan çekilmesidir. Bu, ârifibillâh sûfîlerin halidir. Âlimlerden biri onları şöyle tanıtmıştır:

"Gerçek sûfî, iki dünyada Allah'tan başkasını tanımayan, Allah ile birlikte başkasını müşahede etmeyen kimsedir. Her şey onun emrine verilmiştir; o (Allah'tan başka) hiçbir şeyin hükmü altında değildir. O, her şeye hükmeder, hiçbir şey ona hükmetmez. O her şeyden (marifet adına) bir pay alır; hiçbir şey onu gaflete düşürüp uyanık halinden bir şey alamaz. Karışık her şey, onunla sâfi olur, durulur; onun kalp safiyetini hiçbir şey karıştırıp bozamaz. Tek olan yüce zat, onu kendisiyle meşgul edip her şeyden alıkoyar. Allah, her şeye karşı ona yeter."

İbn Abbâd en-Nefzî[486] *et-Tenbîn* adlı eserinde demiştir ki:

---

[485] bk. Ahmed, *Müsned*, 4/404-405; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/413. Aynı konuda bk. Buhârî, Zebâih, 31; Müslim, Birr, 146.

[486] İbn Abbâd Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefzî er-Rundî (v. 792/1390), Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır (geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267).

"Bu vasıftaki ârifibillâh zatların sohbetiyle müridin manevi halinde öyle artış ve yükselişler olur ki onun dışındaki çeşitli mücâhede ve riyâzetlerle öyle bir durum elde edilmez. Mürid, bu sohbetin bereketiyle öyle bir hale ulaşır ki onu akıl almaz, nakille yetinen âlim onun hakikatini kavrayamaz."

Allah kendisinden razı olsun, bu zatlar hakkında *Kasîde-i Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) şöyle demiştir:

"Gayret et ve Allah'ın velileri ile manevi koruma altına gir. Onlar için Allah'ın kitabında bu tür işlerin örnekleri vardır. Onlar, darda kalmışlar için bir çözüm kaynağıdır, hayra ulaşmak isteyenler için bir hazinedir. Âşık, onlarla muradına ulaşır. Manen kör olmuş gözler, onlarla doğru yolu bulur. Âşıklar onlarla Hakk'a cezbedilir. Onlarla, insanların halleri güzelleşir. Onlar, örnek alınacak kimselerdir. Onlar, peşine düşülecek, sorulup aranacak ve kendilerine ulaşılması arzulanacak kimselerdir. Âşık için onların ismi, aşk hastalığına şifa verir. Gerçek insan onlardır; eğer onları tanımışsan, kendilerine sımsıkı sarıl, onlardan hiç ayrılma. Onlarda, âlemdeki zararlı şeyleri giderecek faydalar vardır."[487]

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah Teâlâ bir müride hayır vermek istediği zaman onu sûfîlerin içine atar, dünyaya yönelmiş ilim sahiplerinden uzak tutar."

Sehl b. Abdullah [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İnsanlardan üç sınıfın sohbetinden sakın. Bunlar, gaflet içindeki zalim idareciler, insanlara yağcılık yapan ilim sahipleri ve mutasavvıf gözüken cahillerdir."

Hamdûn el-Kassâr [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Sûfîlerle birlikte bulun; onlar gördükleri bir kusur için, onu yapanı mâzur görecekleri bir sürü mazeret bulurlar; yapılan güzel bir işi ise seni gözlerinde yüceltecekleri kadar büyük görmezler."

Bu söz şuna işaret etmektedir: Sûfîlerin yanında, insanın yaptığı güzel amelini ve nefsini beğenmek yoktur.

---

[487] Kasidenin tamamı için bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhü'l-Gayb*, s. 130-170 (Dımaşk 2006).

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Arkadaşların en kötüsü, kendisini idare etmek zorunda kaldığın ve seni bir sürü özür dilemeye mecbur eden kimsedir."

Yine Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Arkadaşların en kötüsü, kendisini memnun etmek için bir sürü zahmete girilen kimsedir."

Velilerden Yusuf b. Hüseyin er-Râzî [kuddise sırruhû] nazım halinde demiştir ki:

"Din kardeşlerimin, bütün kusur ve hatalarına karşı gözlerinin yumuk olmasını (bende bir kusur aramamalarını) çok isterim. Onların, sevdiğim her işte beni desteklemelerini, ben hayatta iken ve öldükten sonra da beni korumalarını isterim. Kim bana karşı böyle davranırsa -keşke böyle birini bulsaydım- ne kadar malım varsa iyilik olarak onunla bölüşürdüm."

Bütün bunlardan ortaya çıkan şudur: Gerçekten sûfîlerle sohbet etmek (sürekli onlarla arkadaş olmak ve meclislerinde bulunmak) insana en büyük faydayı temin eder; onların dışında din ve ilim sahibi olarak tanınan kesimlerin bu derece bir faydası olmaz. Çünkü sûfîler, tevhidin hakikatini ve özel marifeti elde etmiş kimselerdir; onların dışındaki kimseler bu konuda onlara ortak değildir. Bu halin ve marifetin, onlarla sohbet edene yansıması, en büyük gaye ve peşine düşülecek iştir. Bu konuda şöyle denmiştir:

"Kim güzel bir hali elde etmişse onun huzurunda bulunan kimseler, o halden muhakkak bir pay alırlar, ondan tamamen mahrum kalmazlar." *et-Tenbîh* isimli eserden yaptığımız alıntı burada bitti.[488] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'ân-ı Hakîm'i Terkedenler

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin kendisinden yüz çevirdiğini görünce, bu durumu Rabb'ine şikâyet ederek şöyle dedi:

---

[488] bk. İbn Abbâd en-Nefzî, *et-Tenbîh (Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye)*, s. 68-69 (Beyrut 2007).

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذٰلِكَ
جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَۜ وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

30. ***Peygamber, "Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'an'ı tamamen terketti" dedi.***

31. ***Resûlüm, biz, bu şekilde, her peygamber için günahkârlardan bir düşman var ettik. Sana, yol gösterici ve yardım edici olarak Rabb'in yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Peygamber,* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], *'Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'an'ı tamamen terketti' dedi."* Âyette, onun peygamber vasfıyla dile getirilmesi, onların azgınlıklarına bir ret içindir; çünkü onların anlatılan bu hali onun peygamberliğini zedelemektedir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onların ileri derecedeki azgınlıklarını ve haddi aşan taşkınlıklarını gördükten sonra, Rabb'ine durumu şikâyet ederek,

"Rabbim! Kavmim, yani çirkin halleri daha önce anlatılan Kureyş, *şu Kur'an'ı tamamen terketti, dedi."* Onları ahirette çepeçevre saracak bütün azap çeşitlerini haber veren âyetler de bu Kur'an'ın içindedir. Onlar, bunu tamamen terkettiler, ona iman etmediler, başlarını kaldırıp bakmadılar, onun vaaz ve öğütlerinden hiç etkilenmediler.

Âyette şuna bir işaret vardır: Müminin, bu yüce âyetin tehdidi kapsamına girmemek için, Kur'ân-ı Kerîm'le çokça meşgul olması gereklidir.

Hz. Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim Kur'an'ı öğrenir ve sonra mushafı bir kenara asar, onu hiç okumaz ve ona bakmazsa kıyamet günü ilâhî huzura geldiğinde, Kur'an onun yakası-

na yapışarak, 'Yâ Rabbe'l-âlemin, bu kulun beni tamamen terketti; sen onunla benim aramda hüküm ver' der."[489]

Âyette, "terketme" manası verdiğimiz "mehcûran" kelimesinin, "hezeyan etmek, boş ve bâtıl konuşmak" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani onlar, Kur'an hakkında, onun sihir olduğunu ve benzeri bâtıl sözler söylediler. Yahut Kur'an'ı işittiklerinde, gürültü ve yaygara çıkardılar. Şu âyette bahsedildiği şekilde yaptıkları gibi:

"İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü ve yaygara çıkarın; belki baskın gelirsiniz" (Fussılet 41/26).

Bu âyette, açıkça sakındırma ve korkutma vardır. Şüphesiz peygamberler kavimlerini Allah Teâlâ'ya şikâyet ettikleri zaman, Allah onlara hemen azap eder, kendilerine mühlet verilmez.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yöneldi, kendisini teselli ederek ve kâfirlere karşı ona yardımını vaat ederek şöyle buyurdu:

"Resûlüm, biz, bu şekilde, her peygamber için günahkârlardan bir düşman var ettik." Sen de onların haline bakıp teselli bul; inkâr edilme ve eziyetlere sabır konusunda senden önceki peygamberlere ve bu yoldan gidenlere uy.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, biz, müşriklerden senin için düşmanlar var ettiğimiz ve onların sana bir sürü eziyet veren söz söyledikleri ve sana karşı bâtıl işler yaptıkları gibi senden önceki şeriat ve davet sahibi her peygamber için de kavminin günahkârlarından düşman yarattık. Onların sabrettiği gibi sen de sabret; şüphesiz Allah, onlara yardım ettiği gibi senin de yardımcındır.

"Sana, yol gösterici ve yardım edici olarak Rabb'in yeter." Bu, onu istediği şeye ulaştırma ve düşmanlarına karşı kendisine yardım etme adına yapılmış yüce bir vaattir. Yani senin işinin sahibi ve seni kemal noktasına ulaştıracak olan Allah, seni gayelerin gayesine ulaştırmak için

---

[489] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/414; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/8; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/27.

kâfidir. Bu yüce gayelerden biri de Allah'ın kitabını tebliğ etmek ve hükümlerini kıyamete kadar uygulamaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rabb'in seni, düşmanlarını kahretme ve onlardan intikamını alma yoluna ulaştırmaya ve onlara karşı sana yardım etmeye yeter.

"Biz her peygamber için düşman yarattık" âyetindeki "düşman" kelimesi, tek düşmanı ifade ettiği gibi birçok düşmanı da ifade eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın seçkin velilerinde uyguladığı bir kanunu da şudur: Velilerin komşu ve akrabaları, insanlar içinde onlara en az değer verenlerdir. İnsanlar içinde velilere en sert davranan ve en fazla düşmanlık yapanlar da yine komşu ve yakınlarıdır.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur: *"İnsanların âlime en az değer verenleri yakınlardır."*[490]

Veliden daha çok, kendisinden mekân olarak uzakta bulunanlar istifade eder. Kenidisiyle aynı mahallede yaşayanları ihya ve irşad etmiş veliyi çok az bulursun. Demek ki bulunduğu yerden hicret etmek, önceden beri süregelen bir durumdur. Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın. Allah Teâlâ, her peygamber için bir düşman var ettiği gibi her veli için de düşman var eder. Böylece her veli için, ona eziyet ve sıkıntı vererek kendisini Rabb'ine sevkeden bir kimse bulunur. Bu kimse, komşularından olabileceği gibi hanımı ve çocuklarından da olabilir. Bunun sebebi, velinin manevi seyrinin, celâl (kahır) ve cemal (nimet) tecellileri arasında gerçekleşmesidir. Hayırlı hedefe ulaştırıcı ve yardım edici olarak Rabb'in yeter.

---

[490] Haber, hadis ve sahabe sözü olarak nakedilmiştir (bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/245; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/368; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 961).

Kur'an'ın Aralıklarla İndirilmesinin Hikmeti

Cenâb-ı Hak, müşriklerin Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkındaki isteklerinden söz ettikten sonra, onların Kur'an'la ilgili isteklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً
كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ
اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ اَلَّذِينَ يُحْشَرُونَ
عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَۙ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

32. ***İnkâr edenler, "Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz, onu kalbine iyice yerleştirmek için bu şekilde parça parça indirdik ve onu ağır ağır okuduk.***

33. ***Onlar sana hangi misali getirseler, biz de sana muhakkak*** *(onu iptal edecek)* ***hakkı ve en güzel açıklamayı getiririz.***

34. ***Onlar, yüzüstü cehenneme sürüklenecek kimselerdir. Onlar, en kötü yerde ve en sapkın yoldadırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, 'Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!' dediler."* Onlar, *"Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimiz'i görseydik ya!"* (Furkan 25/21) diyenlerdir.

Onların "inkâr edenler" vasfıyla tanımlanması, kendilerini yermek ve hükmün sebebini bildirmek içindir. Onlar, "Önceki üç kitabın indirildiği gibi, Kur'an da ona aynı zamanda bir seferde toptan indirilseydi ya! O, neden seneler içinde parça parça iniyor?" dediler.

Onların ahmakça söyledikleri bu sözün boş olduğu herkesçe bilinmektedir. Önceki kitapların hak olduğunun şahidi ve Allah katından geldiğinin delili, onların i'câz yönü (benzerini insanların getirmesinden âciz olduğu nazmı) değildi. Kur'ân-ı Kerîm'e gelince, onun hak olduğunun şahidi ve Allah katından olduğunun delili, onun kıyamete kadar devam eden mucize nazmıdır. Onun mucize oluşunun ana mihveri, hükümlerinin, içinde bulunulan hallerin gerektirdiği şeye uygun olmasıdır. Hallerin zaruri olarak değişmesi ve yenilenmesiyle, ona bağlı olan hükümlerin de zorunlu olarak değişmesidir (Bunun için âyetler, yaşanan hallere uygun olarak farklı zamanlarda inmiştir). Bununla birlikte, Kur'an'ın ayrı zamanlarda parça parça inmesinin başka faydaları vardır ki onlardan birine şu âyet işaret etmektedir:

"Onu kalbine iyice yerleştirmek için bu şekilde parça parça indirdik." Bu âyet, onların bâtıl sözlerini reddetmek ve Kur'an'ın zaman içinde azar azar indirilmesinin hikmetini açıklamak için Allah tarafından söylenmiş ayrı bir cümledir. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[491]

Mana şudur: Biz o Kur'an'ı yirmi veya yirmi üç senede bu şekilde parça parça indirdik; bunu, onu kalbine iyice yerleştirmek, onunla kalbini sabit hale getirmek ve yakînini (imanını) kuvvetlendirmek için yaptık. Bu durumda her vahiy indiğinde, kalbi kuvvetlenir ve yakîni artar; nihayet ayne'l-yakîne ve hakka'l-yakîne ulaşır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Eğer Kur'an, bir seferde toptan indirilmiş olsaydı, Cibrîl'in [aleyhisselâm] her vakit ve zamanda ilâhî emirlerle inişi tekrar etmezdi. Onun çokça inişi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinin sükûn bulması, manevi neşesinin yerinde olması ve ünsiyetinin devam etmesi için çok gerekli idi. Çünkü Cibrîl [aleyhisselâm], inmesini gerektiren her yeni olay ve hadisede Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geliyordu. Bu durum, Kur'an'ın mucize olduğunu göstermede, onun başkası tarafından öğretilmiş ve başkasından yardım alınarak yazılmış bir kitap olduğu suçlamasını ortadan kaldırmada çok daha etkili olmaktaydı."[492]

---

[491] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/9.

[492] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/308.

Kurtubî, bu konudaki açıklamasının bir yerinde der ki: "Bir de şu var: Eğer Kur'an toptan indirilmiş olsaydı, içinde yapılması gereken birçok farz olduğu için, hepsini bir anda uygulamak insanlara ağır gelebilirdi. Ayrıca onun değişik zamanlarda inmesiyle kendilerine değişik zamanlarda uyarılar yapılmaktadır ki bu şekildeki uyarılar onlar için daha faydalıdır. Yine Kur'an'da, önceki hükmü kaldıran ve hükmü kaldırılan âyetler vardır (nâsih ve mensuh); eğer Kur'an aynı anda toptan bir defada indirilmiş olsaydı, içinde, aynı anda, bir işi yapmayı ve terketmeyi emreden âyetler bulunmuş olacaktı ki bu doğru değildir."[493]

Nesefî âyete şu manayı vermiştir: "*Senin kalbini kuvvetlendirmek için Kur'an'ı parça parça indirdik,* tâ ki sen onu kolayca alıp ezberleyesin. Çünkü bir ilmi başkasından işiterek alan kimse, onu peş peşe azar azar alırsa kalbi onu daha kolay ezberler. Eğer ona ilim bir anda toptan verilecek olsa, kalp işittiğini alıp hıfzetmekten âciz kalır."

Âyete şu mana da verilmiştir: "Senin kalbini sıkıntı ve üzüntüye karşı kuvvetlendirip sabit hale getirmek için, Kur'an'ı uzun zaman içinde parça parça indirdik. Çünkü bu şekilde Allah ile Resûlü arasında sürekli bağlantı kurulur ve aradaki elçi peş peşe gelmiş olur. Şüphesiz seven, sevdiğinden sürekli gelen mektuplarla teskin olur, kalbi huzur bulur."[494]

Âyet şöyle bitiyor: "*Ve onu ağır ağır okuduk.*" Yani biz bu şekilde, Kur'an'ı parça parça indirdik ve onu eşsiz bir güzellikte yavaş yavaş okuduk. Onu âyet âyet böldük, birbirinin peşinden gelecek şekilde bölümlere ayırdık ve, "*Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku*" (Müzzemmil 73/4) âyetiyle onu tertîl üzere (yavaş yavaş, düşünerek) okumayı emrettik.

Âyete, "Onu genişçe açıkladık" manası da verilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar sana hangi misali getirseler, biz de sana muhakkak* onu iptal edecek *hakkı ve en güzel açıklamayı getiririz.*"

---

[493] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/29.

[494] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/243.

Yani onlar, ne zaman sana akıl dışı, darbımesel olacak tuhaflıkta boş sorulardan ve bozuk isteklerinden biriyle gelseler, biz de sana muhakkak onların yersiz ve boş sorularını ortadan kaldıracak ve dedikodularını kesip atacak doğru cevabı getiririz. Nitekim onların çirkin isteklerini kökünden kazıyıp atan ve boş isteklerini yerle bir eden doğru cevaplar daha önce geçti. Biz sana ayrıca en güzel, apaçık açıklamayı da getiririz.

Yani bizim getirdiklerimizin hepsi son derece güzeldir. Âyetin manası, onların getirdikleri güzeldir, bizim getirdiklerimiz ise daha güzeldir anlamında değildir. Asıl mana şudur: Onlar ne zaman senden tuhaf bir şey isteseler, biz muhakkak onu iptal eden, onun iç yüzünü açan ve onu güzelce açıklayan bir âyet getiririz.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] bu şüphe dolu isteklerde bulunan kâfirlerin sonundan bahsederek şöyle buyurdu:

"Onlar, yüzüstü cehenneme sürüklenecek kimselerdir." Yani onlar, yüzüstü diriltilir, o halde sürünerek mahşere getirilir ve çekilerek cehenneme atılır.

Âyete, "Yüzleri arkalarına, ayakları da üst tarafa çevrilmiş vaziyette cehenneme atılırlar" manasını verenler de olmuştur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, en kötü yerdedirler."* Yani mekân ve makam olarak veya mesken ve durak olarak en kötü durumdadırlar. *"Onlar en sapkın yoldadırlar,* yani en yanlış yoldadırlar."

Müşrikler, "Muhammed'in ashabı Allah'ın yarattığı varlıkların en kötüsüdür ve insanların en yanlış yolda olanlarıdır" dedikleri zaman bu âyet indi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey kâfirler, sizi bu boş isteklere sevkeden, sizin, "Muhammed yanlış bir yoldadır ve onun hali çok düşüktür!" şeklindeki inancınız olmuştur. Eğer işinizin sonuna (âkıbetinize) bakabilseydiniz, kendinizin en kötü yerde ve en yanlış yolda olduğunuzu bilirdiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

32-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerin iman üzere sabit kalması ve yakîn derecesinde bir terbiyeyi elde etmesi, salihlerin sohbetiyle ve büyük ârif zatları görmekle gerçekleşir. Müşahede makamına yükselene kadar tevhid makamlarında yükselmek, terbiye ehli kâmil mürşidlerle sohbet akdi yaparak (onlara intisap ederek), onların hizmetlerinde bulunup kendilerine hürmet ve saygı göstererek olur. Onlar, kendisini Allah'a ulaştırana kadar bu terbiye devam etmelidir.

Âriflerin bir hali de şudur: Allah Teâlâ onları düşmanlarına karşı savunur; fitne için onlara sorular soran kimseye cevap verir; tarafından bir ihsan olarak âriflere sorunun cevabını ilham eder. Onlara ne sorulsa, Allah kendilerine doğru ve en güzel açıklamayı getirir.

Cenâb-ı Hak sonra, dostlarını küçük gören ve onların değerini düşüren kimseleri, *"Onlar, yüzüstü cehenneme sürüklenecek kimselerdir"* âyetiyle tehdit etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamberi ve Kitabı İnkâr Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak, sonra, Tevrat'ın toptan indirilen bir kitap olduğunu ileri sürerek Kur'an'ın da bir defada toptan indirilmesini isteyenlere cevap vererek ve Tevrat toptan indirildiği halde, kâfirlerin onu inkâr ettiğini bildirerek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًاۚ ﴿٣٥﴾

فَقُلْنَا اذْهَبَٓا اِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًاۜ ﴿٣٦﴾

35. ***Andolsun biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik ve kardeşi Harun'u da ona yardımcı yaptık.***

36. ***Onlara, "Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa gidin" dedik. Nihayet o kavmi yerle bir ettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik."* Tevrat ona, bir defada toptan indirildi; bununla birlikte onu inkâr ettiler ve yalanladılar. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onlar, daha önce Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?" (Kasas 28/48).

Mekkeli kâfirler de böyledir; eğer onların istediği gibi Kur'an bir defada toptan indirilseydi, yine inkâr ederler, İsrâiloğulları'nın Tevrat'ı yalanladığı gibi onlar da Kur'an'ı yalanlarlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve kardeşi Harun'u da ona yardımcı yaptık."* Kardeşini, ona kuvvet veren ve yardım eden biri yaptık. Âyetin metninde geçen ve "yardımcı" manasını verdiğimiz "vezir", kendisine müracaat edilen ve görüşleriyle tehlikeden korunulan kimse demektir. Vezirin, sığınma manası da vardır. Bir peygamberin yanında kendisine yardımcı vezirin bulunması, onun peygamberliğine ters bir durum değildir. Bazan, aynı zaman içinde birden çok peygamber gönderilmiş olur, birinin diğerine yardımcı olması emredilir. Yahut onlardan biri önce vezir olur, sonra peygamber olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa* yani Firavun ve kavmine *gidin' dedik."* Âyetlerden kasıt, Hz. Musa'nın eliyle gerçekleşen dokuz mucizedir.

Allah Teâlâ, Hz. Musa ile Hz. Harun'u kavmine ilk gönderdiği zaman, zaruri olarak onları yalancı sıfatıyla tanıtmadı, çünkü onların âyetleri (mucizeleri) yalanlaması, Hz. Musa ile Hz. Harun'un gönderilmesinden sonra oldu. Onların yalancı olarak tanıtılması sadece, durumları Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] anlatılırken oldu. Bunun sebebi de daha sonra niçin yerle bir edildiklerini açıklamaktır. Yani mana şudur: Hz. Musa ile Hz. Harun [aleyhisselâm] kavimlerine gittiler, onlara (kendilerine verdiğim) bütün âyetlerimi (mucizeleri) gösterdiler; kavimleri bu iki peygamberi sürekli yalanladılar; *bunun üzerine onları yerle bir ettik.* Onları öyle korkunç bir şekilde helâk ettik ki kelimelerle anlatılamaz, mahiyeti idrak edilemez. Allah Teâlâ, kıssanın anlatılmasının amacı olan başı ve son kısmını anlatmakla yetindi. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[495]

35-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberliğin ve veliliğin yükleri, sadece yardımla taşınır ve yayılır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"İyilik ve takvada birbirinizle yardımlaşın"* (Mâide 5/2). Buna göre, bir velinin, insanlara Allah'ın zikrini öğretmede kendilerinden yardım alacağı ve Allah'ın yolunu yaymada kendileriyle destek bulacağı din kardeşlerine ihtiyacı vardır. Bir kimse veli olsa fakat onun Allah'ın dinini yaymada yardımlaşacağı din kardeşleri ve manevi evlatları olmasa, onda galip olan hal, kabz (manevi tutukluluk) halidir; o genelde cezbe cihetine meyleder ve ondan istifade az olur. Velinin kendisini geliştirmesi ve irşad dairesini genişletmesi sadece mürid ve ihvanla olur; onları tedavi eder, verdikleri sıkıntılara sabreder, böylece göğsü genişler, marifeti artar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İbretlik Yapılan Kavimler

Cenâb-ı Hak sonra, peygamberini, kendisinden önceki kavimlerin başından geçenlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةًۜ
وَاَعْتَدْنَا لِلظَّالِم۪ينَ عَذَابًا اَل۪يمًاۚ ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَاَصْحَابَ
الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَث۪يرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَۘ
وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْب۪يرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّت۪ٓي اُمْطِرَتْ
مَطَرَ السَّوْءِۜ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَاۚ بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

---

[495] bk. Ebüssuûd, *İrşadü'l-Akli's-Selîm*, 5/11-12.

37. ***Nuh kavmini de peygamberleri yalanladıkları vakit suda boğduk ve onları insanlara bir ibret vesilesi yaptık. Biz ayrıca zalimler için acı bir azap hazırladık.***

38. ***Âd'ı, Semûd'u, Res insanlarını ve bunların arasında pek çok nesli de helâk ettik.***

39. ***Onların her biri için misaller getirdik, sonra*** *(hakkı inkârda ısrar ettikleri için)* ***hepsini yerle bir ettik."***

40. ***Andolsun, senin kavmin, bela yağmuruna tutularak yok edilen beldeye uğradılar. Yoksa onu görmüyorlar mıydı? Hayır! Onlar tekrar dirilmeyi ummuyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh kavmini de peygamberleri yalanladıkları vakit,* tufan ile *suda boğduk."* Onlar Nuh'u, ondan önce gelen Şît ve İdris'i yalanladılar. Yahut onların bir peygamberi yalanlaması, hepsini yalanlamak anlamına gelir; çünkü hepsi Allah'ın birliğinde ve hak dinde birleşmişlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onları* yani onların suda boğulmasını veya kıssalarını *insanlara bir ibret vesilesi yaptık,* onları her görenin yahut işitenin ibret alacağı bir şey yaptık. *Biz ayrıca zalimler için acı bir azap hazırladık."* Âyette, onların zalim olduklarının açıkça belirtilmesi, onların zulümde haddi aştıklarını bildirmek içindir. Yahut her zalimin, kendisine başkalarının da ortak olduğu bir zulmü vardır; onlara ortak olan herkes kendilerine katılır; Kureyş ve diğerleri gibi. Onlara, içinde ebedî olarak kalacakları bir azap hazırladık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Âd'ı, Semûd'u ve Res halkını helâk ettik."* Âd ve Semûd hakkında, A'râf sûresinin 65-78. âyetlerinin tefsirinde bilgi geçti.

Res halkına gelince, onlar, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kavmidir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Res halkı, kuyu başında yerleşip yaşayan halktır."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Res insanları, kuyu başına yerleşmiş ve küçükbaş hayvanla geçimini sürdüren bir kavimdi. Putlara tapıyorlardı. Allah Teâlâ onlara Hz. Şuayb'ı [aleyhisselâm] gönderdi; onları hak dine davet etti. Halk ona eziyet verdi ve azgınlıklarında devam ettiler. Cenâb-ı Hak, onları azabından sakındırdı; aldırış etmediler. Bir gün, evlerinin orta yerindeki kuyunun etrafında bulunuyorlarken kuyu çöktü, onları ve evlerini yerin dibine geçirdi, hepsi helâk oldu."[496]

Katâde demiştir ki: "Res, Yemâme'nin Felc bölgesinde bulunan bir beldenin adıdır. Bu belde ahalisi, kendilerine gelen peygamberi öldürdüler; bunun üzerine Allah Teâlâ onları helâk etti."

Res halkı, Hûd ve Salih kavminin geride kalanlarıdır. Onlar, bir kuyu etrafında yaşayan halktır ki Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Halkı zulmedip dururken helâk ettiğimiz nice memleketler vardır. Artık duvarları tavanlarının üzerine çökmüştür. Geride nice kullanılmaz kuyular ve bomboş yüksek saraylar kalmıştır" (Hac 22/45).

Saîd b. Cübeyr[497] ve diğerleri demiştir ki: "Res insanları, kendilerine Hanzale b. Safvân adında bir peygamberin gönderildiği bir kavimdi. Onların bulunduğu yerde 'Feth' isminde yüksekliği 1 mili[498] bulan bir dağ vardı. Bu dağda, 'anka' adında avcı bir kuş vardı, kuşların en büyüğü idi. Üzerinde her türlü renk vardı. Boynunun uzunluğundan dolayı ona 'anka' deniyordu. Kuşlara saldırıp onları yiyordu. Bu anka bir gün acıktı, bir çocuğun üzerine saldırarak onu kapıp götürdü. Bunun için bu kuşa 'ankâ-yı muğrib' dendi. Çünkü o, yediği avı ailesinden uzağa götürerek yiyordu. Sonra bu anka, gelişmiş bir kız çocuğunu kapıp kaçırdı. Bunun üzerine halk, kuşu, peygamberlerine şikâyet ettiler. O da, 'Allahım, onu helâk et ve neslini kes' diye beddua etti; bunun üzerine kuşa bir yıldırım isabet ederek onu yaktı; artık ondan bir iz kalmadı.

---

[496] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/415-416. Mana, Sa'lebî'ye göre verildi.

[497] Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 95/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[498] Bir deniz mili, 1855 metredir.

Ondan sonra bu kuş, Araplar arasında bir darbımesel oldu. Daha sonra bu şehir halkı, peygamberlerini öldürdüler, Allah da onları helâk etti."[499]

Mukâtil ve Süddî demişlerdir ki: "Onlar, Antakya'daki bir kuyunun etrafında yaşayan halktır. Orada Habîb en-Neccâr'ı öldürdükleri için kendilerine, o yere nisbet edilerek 'Res halkı' dendi. Onlar Yâsîn sûresinde bahsedilen halktır."

Onların, hendekler kazarak, içlerini ateşle doldurup müminleri hendeklere atan kavim oldukları da söylenmiştir. Araplar'ın kelâmında res, kuyu, kabir, maden ve başka şeyler gibi yere kazılan her şeydir.

İkrime demiştir ki: "Res halkı, bir kuyu kazıp içine peygamberlerini atan kavimdir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "Cennete giren insanların ilki, siyah bir köledir. Bunun durumu şudur: Allah Teâlâ, bir şehre bir peygamber gönderdi. Ona şehir halkından, bu siyah kölenin haricinde kimse iman etmedi. Şehir halkı bir kuyu kazarak peygamberlerini içine attı; kuyunun ağzını da büyük bir taşla kapattı.

Bu siyah köle, odun toplar, onu sırtında taşıyarak satar, o peygambere de yiyecek getirirdi. Allah Teâlâ, kuyunun ağzındaki taşı kaldırıp içinde bulunan peygambere yiyecek sarkıtması için ona yardım ediyordu. Bu köle bir gün odun toplarken uykusu geldi ve olduğu yerde uzanıp uyudu. Bu şekilde yedi sene kaldı. Sonra uyandı, bir saat kadar uyuduğunu zannetti. Hemen kalkıp odunlarını yüklenerek şehre geldi, onu satarak yiyecek alıp kuyudaki peygambere getirdi, fakat onu yerinde bulamadı. O uyurken Allah Teâlâ o kavme bir mucize göstermiş, halk hata ettiğini anlayıp peygamberi oradan çıkararak kendisine iman etmişlerdi. Peygamber halka, siyah kölenin nerede olduğunu sorunca, nerede olduğunu bilmediklerini söylediler. O arada peygamber vefat etmişti." Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"İşte bu siyah köle, (kavminden) cennete ilk girecek olandır."*[500]

---

[499] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/416.

[500] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/416 (Hadisenin bazı kısımları Sa'lebî'nin naklinden tamamlandı). Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/454; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/257-258.

Bu halk, peygamberine iman etmiştir; âyette helâk edilen kavmin bunlar olduğunu söylemek doğru değildir. Sadece şu söylenebilir: Onlar, peygamberlerinden sonra, helâki hak edecek yeni şeyler yaptılar; bunun üzerine Allah onları helâk etti.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh], babası Muhammed Bâkır'ın [rahmetullahi aleyh], âyet hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Res halkı, erkek erkekle, kadın kadınla yetinen (livâta ve sevicilik yapan) kimselerdi."[501]

Hz. Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kıyametin alametlerinden biri de erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla yetinmesidir (livâta ve seviciliğin yaygınlaşmasıdır)."[502]

Bu iş, bütün âlimlerin görüş birliği ile haramdır.

O devirde kadınlarda bu işin yaygınlaşma sebebi şudur: "O kavim, aralarında livâta fuhşunu (erkek erkeğe ilişkiyi) icat ettiler, kadınları terkettiler. Kadınlar, kocasız olarak boşta kaldılar. O zaman İblîs'in kızı Velihât isminde bir dişi şeytan, kadın sûretinde gelip kadınları birbiriyle sevişmeye özendirdi, onlara bunun nasıl yapılacağını öğretti. Onlar da bu işe alıştılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların üzerine, gecenin evvelinde bir yıldırım gönderdi, onları gecenin sonunda yere batırdı, güneşle birlikte üzerlerine şiddetli bir sayha gönderdi; hepsi helâk oldu, geride kimse kalmadı."[503]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ayrıca, bunların arasında pek çok nesli de helâk ettik."*

Âyetin metninde geçen "karn", "asır" demektir. Bir karn, yetmiş senedir. Onun yetmiş seneden az olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, daha fazla sene için kullanıldığını söyleyenler de olmuştur.

---

[501] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421. Bu konuda Cafer-i Sâdık'tan gelen benzer rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/257; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5463-5464; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 50/320.

[502] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/282; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/323.

[503] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421.

Yani bu bahsedilen ümmet ve grupların arasında, sayısını sadece her şeyden haberdar olan ve her şeyi bilen Allah'ın bileceği pek çok nesli helâk ettik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunların her birine misaller getirdik."* Yani onlara, peygamberler vasıtasıyla, kendilerini içinde bulundukları isyanlardan ve inkârdan sakındıran hayret verici kıssaları açıkladık.

Âyetin kastının şu olduğunu söyleyenler de olmuştur: Onların başına gelen Allah'ın azabını ve onları yerle bir etmesini açıklamak, bir de onları peygamberlerini yalanlamaya götüren durumu ortaya koymak için misaller verdik; bunu onlardan sonra gelenlere bir ibret olsun diye yaptık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hepsini yerle bir ettik."* Yani onları, hayret edilecek şekilde helâk ettik, hepsini kırdık geçirdik.

Cenâb-ı Hak sonra, yerle bir edilen bu kavimlerin geride kalan bazı kalıntılarından bahsederek şöyle buyurdu: *"Andolsun onlar,* yani Mekkeliler, *bela yağmuruna tutularak yok edilen şehre uğradılar."* Burası, Sodom'dur. O, Lût kavminin en büyük şehriydi. Onlar, toplam beş şehirdi; Allah Teâlâ dördünü helâk etti, bir şehri bıraktı. Oranın insanları, o çirkin işi (livâta günahını) yapmıyordu; diğerlerini ise Cenâb-ı Hak üzerlerine taş yağdırarak helâk etti. *"Bela yağmuruna tutularak yok edilen şehre uğradılar"* âyetiyle işaret edilen budur; yani Allah o şehrin üzerine taş yağdırdı.

Âyetin vermek istediği mana şudur: Vallahi Kureyş, ticaret işleri için Şam'a gidişlerinde, Allah'ın helâk ettiği ve geride harabesi kalan o şehre uğradılar.

"Yoksa onu görmüyorlar mıydı?" Oradan gidip gelişlerinde, helâk edilen şehri görüp içindekilerin hallerini düşünerek iman etmeleri gerekmez miydi?

"Hayır! Onlar tekrar dirilmeyi ummuyorlar." Bilakis onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, ondan korkmayan ve amellerinin sevabına ulaşmayı arzulayan müminlerin beklediği gibi yeniden dirilmeyi beklemeyen bir kavimdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bilakis onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, tamamen gaflete dalmış, helâk edilen ümmetlerin başına gelen işi, Allah'ın kudretiyle değil, kendiliğinden rastgele olmuş bir şey gibi gören kimselerdir. Kalplerine vurulmuş inkâr mührü, onları tefekkür etmekten ve ibret almaktan engelledi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

37-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akıllı ve nefsine acıyan bir mümine, önceki ümmetlerden helâk olanlara bakması, onların helâk sebebi hakkında düşünmesi, onların helâk olmasını gerektiren şeylerden sakınmak için bütün gayretini göstermesi gerekir. Onları helâk eden şey, peygamberlere karşı gelmek ve imanı terketmek olmuştur. Böylece mümin, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] emir ve yasak olarak her ne getirmiş onlara uymaya son derece gayret göstermeli, onun teşvik ettiği şeylere rağbet etmeli, yoluna uymalı, sünnetine tâbi olmalı, imanını kemale erdirmeli, öldükten sonra dirilmeyi, kabirlerden kalkışı ve ilâhî huzurda toplanışı sürekli gözünün önünde tutmalıdır. İşte kurtuluş yolu budur.

Bir mürid de bir dervişin müridlikten düştüğünü, amel ağaçlarının kuruduğunu gördüğünde, onun ayağını kaydıran bu şeylerden sakınması gerekir. Mürid, o kimsenin manevi yoldan dönüşünün sebebini iyi araştırmalı ve bütün gücüyle o halden sakınmalıdır. Manevi yoldan dönüş genelde şu sebepten meydana gelir:

1. Şeyhinin terbiyesinden çıkıp başkasına gitmek.

2. Şeyhinden yüz çevirmek veya başka bir sebeple kalbinden şeyhine karşı hürmet ve saygısının düşmesi.

3. Manevi hallerle çok uğraşıp kendisine usanç gelmesi.

Allah Teâlâ'dan bizi, lutuf ve keremiyle bütün bu hallerden korumasını isteriz.

Peygambere Hürmetsizliğin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, doğru yola gidişteki vasıtayı (peygamberi) yüceltmeyen kimsenin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُواًۜ اَهٰذَا الَّذٖى بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولاً ﴿٤١﴾
اِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَاۜ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ
حٖينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَبٖيلاً ﴿٤٢﴾ اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ
هَوٰيهُۜ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكٖيلاًۙ ﴿٤٣﴾ اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ
يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَۜ اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبٖيلاً ﴿٤٤﴾

41. *Onlar seni görünce sadece eğlenceye alarak, "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?"*

42. *"Eğer ilâhlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı!" derler. Onlar azabı gördükleri zaman, asıl kimin yanlış yolda olduğunu bilecekler.*

43. *Nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Onu sen mi koruyacaksın?*

44. *Yoksa sen onların çoğunun (hakkı) dinlediklerini yahut (onu) anladıklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, hatta gidişat olarak onlardan daha şaşkın bir haldedirler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar* yani Mekke müşrikleri *seni görünce sadece eğlenceye alarak,* seninle eğlenerek veya seni eğlence konusu yaparak, *'Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?' derler.*"

Onların, peygamber gönderilmesini ve peygamberliği son derece inkâr ettikleri halde, *"Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?"* demeleri, bu işi kabul ettiklerinden değil, alay içindir.

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Eğer ilâhlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı!"* Bizi putlara ibadetten tamamen döndürecekti! Onların, putlara tapmanın doğru bir yol olduğunu iddia ederek sapkınlığa dönmeleri, son derece sapkın bir halde olmalarındandır.

Onların bu sözü, Allah Resûlü'nün, onları doğru yola davette ve kendilerine mucizeler göstermede büyük bir çaba harcadığını göstermektedir; öyle ki eğer ileri derecede azgınlık ve taklit hastalığı içinde olmasalardı, neredeyse dinlerini terkedip İslâm'a girme noktasına gelmişlerdi.

Allah Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurdu: "*Onlar,* inkâr ve inatlarının gerektirdiği *azabı gördükleri zaman, asıl kimin yanlış yolda,* hata içinde *olduğunu bilecekler.*" Bu âyette onlara apaçık bir tehdit vardır. Onda şuna da dikkat çekilmektedir: Cenâb-ı Hak mühlet verir, fakat asla ihmal etmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?" Yani yaptığı ve terkettiği her işte nefsinin arzusuna tâbi olan ve böylece nefsini mâbudu yerine koyan kimseyi gördün mü?

Allah Teâlâ resûlüne buyuruyor ki: O kimse, emrine boyun eğeceği mâbudu olarak sadece nefsini görüyor; artık sen onu doğru yola çağırmaya ve hidayete ulaştırmaya nasıl güç yetireceksin?

Rivayet edildiğine göre Câhiliye devrindeki insanlardan biri taşa tapardı; ondan daha güzel bir taş bulunca onu bırakır yeni bulduğu taşa tapardı.[504]

---

[504] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/459; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/341 (Beyrut 1994).

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyetin hükmü, hevâsına (nefsin kötü arzularına) tâbi olan herkesi içine alır."[505]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ona sen mi koruyucu olacaksın?"* Onu, nefsine tâbi olmaktan ve onun arzuladığı şeye ibadet etmekten sen mi koruyacaksın? Âyette sanki şöyle deniyor: O kimsenin hevâsına itaat etmedeki aşırılığını ve doğru yola tâbi olmaktan ileri derecede kaçışını gördükten sonra, onu imana sen mi zorlayacaksın? O bunu ister kabul eder, ister geri durur; sana düşen sadece tebliğ etmektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa sen onların çoğunun (hakkı) dinlediklerini yahut onu anladıklarını mı sanıyorsun?"* Yani onların çoğunun, senin kendilerine okuduğun âyetleri tam olarak dinlediğini veya içinde geçen öğütleri ve ibretlik hadiseleri iyi düşünerek anladıklarını mı zannediyorsun?

"Onlar hayvanlar gibidirler. Yani işittikleri âyetlerden istifade etmeme ve gördükleri delil ve mucizelerden etkilenmeme konusunda onlar, son derece gaflet içinde bulunan ve şaşkınlıkta misal verilen hayvanlar gibidirler; *hatta gidişat olarak onlardan daha şaşkın bir haldedirler."*

Çünkü hayanlar, kendilerine yiyecek veren ve onlarla ilgilenen sahiplerine boyun eğer. Onlar, iyilik edenle, kötülük edeni tanır. Kendilerine fayda verenin peşine düşüp zarar verenden kaçınır. Otlayacakları yerlere ve su içeceği kaynaklara gider, dinlenme yerlerine çekilir. Hevâlarına tapan bu kâfirler ise yüce yaratıcılarına ve kendilerine rızık verene boyun eğmezler. Yüce Allah'ın kendilerine yaptığı iyilikle onların en azılı düşmanı olan şeytanın yaptığı kötülüğü birbirinden ayırıp tanımazlar. En büyük fayda olan sevabın peşine düşmezler. En büyük zarar ve felaket olan azaptan çekinmezler. En kolay meşrep ve en tatlı su kaynağı olan hak dine gelmezler.

Bir de şu var: Bu hayvanlar, her ne kadar peşinden hayır getiren hakkın ne olduğunu bilmeseler de peşinden şer getirecek bir bâtılın (tehlike ve zararın) peşine de düşmezler. Kâfirler ise böyle değildir; çünkü onlar, bâtıl (boş ve zararlı) işleri esas kabul ettiler ve bütün şer işleri onun üzerine bina ettiler.

---

[505] bk. Nesefi, *Medâriku't-Tenzil*, 3/246.

Ayrıca hayvanların cahillikleri ve şaşkınlıkları kendilerinde kalır, bir başkasına geçmez; bu hevâsına tapan kâfirlerin cahillikleri ise sadece kendilerinde kalmayıp fesadın yayılmasına, insanların doğru yoldan alıkonulmasına, kullar arasında fitne ve karışıklığın alevlenmesine sebep olur.

Ayrıca hayvanlar, aklî kuvvetleri (tefekkür ve yorumlama melekeleri) bulunmadığı için, kemal halini talep etme imkânları yoktur. Aslında onların bundan dolayı bir kusurları olmadığı gibi, olgunluk hâlini elde edemediler diye kınanmazlar da. Hevâsına tapan bu kâfirlere gelince, onların aklî kuvvetlerini kullanma imkânı varken onlar aslî fıtratlarını (Allah'ın yaratılışta kendilerine verdiği meleke ve kabiliyetleri) yanlış yolda kullanıp boşa harcadılar; bunun için en büyük cezayı ve en şiddetli azabı hakettiler. Bu açıklamaların aslı Beyzâvî'ye aittir.[506]

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltmek, kendisine hürmet ve saygı göstermek, kulu Allah'a yaklaştıran, Allah'ın rızasına ulaştıran ve onu Mevlâ'sının huzuruna dahil eden en büyük amellerden biridir. Çünkü Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah ile kulları arasında en büyük kapı ve en güzel vasıtadır. Kim onu yüceltir, kendisine hürmet ve saygı gösterip hizmetini tam olarak yerine getirirse bu ameli onu, tâzim, hürmet ve saygı içinde ilâhî huzura dahil eder. Kim de ona uymaktan yüz çevirirse o kimse eve, kapının dışından gelmiştir; içeri girmesi mümkün değildir. Onun hali, sultanın huzuruna kapısından değil de perdeleri yırtarak gelmeye çalışan kimseye benzer; bunu yapan kimse öldürülmeyi, huzurdan dışarı atılıp uzaklaştırılmayı hak eder.

Rehberin, kulu Allah'ın huzuruna dahil etmesi, onu Allah'ı tanıtacak şeye yönlendirmesidir. İlâhî huzura giriş bazan vasıtasız da olur, fakat bu, çok az gerçekleşen bir durumdur.

---

[506] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/142-143. Açıklamanın bir kısmı için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/460. Açıklamanın tamamı için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/15-16. İbn Acîbe, Ebüssuûd'dan almıştır.

Kim bu yönü (hak yolundaki rehbere itaati ve edebi) ihmal eder ve onu hafife alırsa Allah onu huzurundan kovar ve uzaklaştırır. Böyle bir kimseye, *"Onlar seni görünce sadece eğlenceye alarak, 'Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?' derler"* âyetindeki uyarı geçerli olur ve o kimse, nefsinin hevâsını kendine ilâh edinenlerden olur. Bu durumda o, hayvanlar gibidir, hatta onlardan daha şaşkın bir haldedir. Çünkü kim, doğru yoldaki vasıtaya (peygambere veya onun vârisi kâmil mürşide) uyarsa hevâsı (nefsi) Allah katından gelen şeye uymuş olur. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinin hevâsı (nefsi), benim getirdiğim şeylere uymadıkça, kâmil mümin olmaz."[507]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak, birliğinin delillerinden gafil olan ve hak yoldan sapanlarden söz ettikten sonra, bu delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّۚ وَلَوْ شَٓاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًاۚ ثُمَّ جَعَلْنَا
الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَل۪يلًاۙ ㊺ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ اِلَيْنَا قَبْضًا يَس۪يرًا ㊻ وَهُوَ الَّذ۪ي
جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ㊼ وَهُوَ الَّذ۪ٓي
اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِه۪ۚ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً طَهُورًاۙ
㊽ لِنُحْيِيَ بِه۪ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَٓا اَنْعَامًا وَاَنَاسِيَّ كَث۪يرًا
㊾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ㊿

---

[507] Hadis için bk. Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/213; a. mlf., *el-Envâr fi Şemâili'n-Nebiyyi'l-Muhtâr,* 2/771 (nr. 1234); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/178.

45. ***Rabb'ine bakmaz mısın, gölgeyi nasıl uzattı? İsteseydi onu sabit yapardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil yaptık.***

46. ***Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik.***

47. ***Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu bir istirahat zamanı ve gündüzü de (iş için yeryüzüne) dağılma vakti yapan O'dur.***

48. ***Rahmetinin önünde rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen de O'dur. Biz gökten tertemiz bir su indirdik.***

49. ***Biz o suyu, kendisiyle ölü beldeyi canlandıralım, yarattığımız birçok hayvanın ve insanın su ihtiyacını onunla giderelim diye indirdik.***

50. ***Andolsun biz, düşünüp ibret alsınlar diye bunu, insanlar arasında tekrar tekrar açıkladık; fakat insanların çoğu nankörlükten başka bir şey yapmadı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *Rabb'ine bakmaz mısın?"* Yani O'nun eşsiz sanatına, kudret ve birliğinin delillerine bakmaz mısın?

Âyette, *"Rabb'ine bakmaz mısın?"* buyrularak "rab" kelimesinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait zamirle birlikte zikredilmesi, ona şeref bahşetmek ve kendisini yüceltmek içindir. Onda ayrıca şu bildirilmektedir: Bunun peşinden bahsedilecek şeyler, O'nun kudret ve rahmetinin eserleridir.

"Rabb'ine bakmaz mısın, gölgeyi nasıl uzattı?" Yani bütün yeryüzünü kaplayıncaya kadar gölgeyi yaydı. Bu durum, tan yerinin ağarmasıyla başlayıp güneşin doğmasına kadar geçen zaman içinde olmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğu bu görüştedir. Çünkü o, her yana yayılmış gölge olup onda yakıcı güneş olmadığı gibi koyu karanlık da yoktur. Bu gölge, âyette bahsedildiği gibi (Vâkıa 56/30) cennetteki gölgeye benzemektedir.

Bir diğer görüşe göre bu gölge, ağaç, tepe veya insan gibi varlıkların, güneşin doğmasıyla günün evvelinde oluşan uzun gölgeleridir. Sonra Allah Teâlâ bu gölgeyi yavaş yavaş küçülterek (öğleden sonra) doğu tarafına çevirmektedir.[508]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer Allah isteseydi onu sabit yapardı."* Yani Allah gölgeyi yerinde sabit tutardı, hiç kaybolmazdı, güneş onu gidermezdi.

Bir diğer mana: Gölge olduğu gibi dururdu, güneşin seyriyle kısalıp noksanlaşmazdı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra biz güneşi gölgeye delil yaptık."* Çünkü gölge, güneşle bilinir; eğer güneşin doğuşu ve ortaya çıkışı bulunmasaydı gölge bilinmezdi, gölgeye ait bir iz ortaya çıkmazdı. Eşya zıddı ile bilinmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik."* Yani bu uzun gölgeyi irademizle, güneşin yükselmesine göre yavaş yavaş toplayıp kısalttık. Bütün bunlar, mahlûkatın menfaat ve iyiliğine göre olmaktadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah ki sizin için geceyi bir örtü yaptı."* Yani gecenin karanlığını, elbise gibi, insanı örten bir şey yaptı. *"Uykuyu bir istirahat zamanı yaptı."* Yani uykuyu, bedenleriniz için bir rahatlama vesilesi ve amelden (işten güçten) kesilme anı yaptı. Uyku anına, ölüm manasını verenler de olmuştur. Ölen kimse de hayattan ve işten kesilmiş olmaktadır. *"O Allah sizi, geceleyin öldürendir (uyku ile bir nevi ölüm halini yaşatandır)"* (En'âm 6/60) âyeti de bu manadadır. Âyetin peşinden, kalkıp etrafa dağılmaktan bahsedilmesi de bu görüşü desteklemektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve gündüzü de dağılıp çalışma vakti yaptı."* O vakitte halk, geçimlerini temin için yeryüzüne dağılır.

---

[508] Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] bu manayı tercih etmiş ve çoğunluğun tercihi olan önceki mananın, âyetteki asıl kastı yansıtmadığını söylemiştir (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/16-17).

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kudretine delil olmakla birlikte, onda yüce Mevlâ'nın nimeti de ortaya konulmaktadır. Şüphesiz insanın gece ile örtülmesinde, din ve dünya ile ilgili pek çok fayda vardır. Ölüme benzeyen uykuda ve yeniden dirilmeye benzeyen uyanmada, ibret alabilenler için büyük bir ders vardır.

Hz. Lokman [aleyhisselâm] oğluna demiştir ki: "Oğlum, uykuya daldığın gibi ölürsün; uykudan uyandığın gibi de dirilirsin."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rahmetinin önünde rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen O'dur."* Yani O, yağmur yağdıracak bulutları dilediği yere götürmesi için onları taşıyacak rüzgârı gönderdi. Onu, yağmurun öncesinde gönderdi. Yağmurun yağması için, önce rüzgâr eser, sonra bulutlar devreye girer, peşinden yağmur yağar.

"Biz gökten tertemiz bir su indirdik." Yani gökten son derece temiz bir su indirdik. Şu âyet de suyun bu özelliğini ifade etmektedir: *"O size kendisiyle temizlenmeniz için gökten bir su indiriyor"* (Enfâl 8/11).

Cenâb-ı Hakk'ın, suyu tertemiz olarak tanımlaması, onun nimet oluşunu en güzel şekilde ifade etmek içindir. Şüphesiz tertemiz olan su, içine başka maddeler karışarak temiz ve temizleyicilik özelliğini kaybeden sudan daha faydalıdır ve içimi daha kolaydır.

Mana şudur: İşte biz, o suyu bu şekilde tertemiz indirdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz o suyu, kendisiyle ölü beldeyi canlandıralım, yarattığımız birçok hayvanın ve insanın su ihtiyacını onunla giderelim diye indirdik."*

Kuraklık ve kıtlık ile ölü hale gelen bir belde, yağan yağmur sayesinde biten bitki ve yeşil otla canlanır. Beldeden kasıt, yeryüzünün mâmur veya harabe halindeki bir parçasıdır. Biz o temiz suyu, vadilerde akarken yahut kuyularda ve havuzlarda bulunurken, yarattığımız birçok hayvanın ve insanın su ihtiyacını onunla giderelim diye indirdik.

Âyette, yeryüzünün canlanmasını, hayvanların ve insanların su ihtiyacının giderilmesinden önce dile getirdi; çünkü yeryüzünün canlanması, hayvanların ve insanların ihya sebebidir. Diğer hayvanlar içinde özellikle ehlî hayvanların Kur'an'ın ifadesiyle "en'âm"ın dile getirilmesi, insanların asıl faydayı genelde onlardan gördüğü içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz, düşünüp ibret alsınlar diye bunu insanlar arasında tekrar tekrar açıkladık."* Açıklanan şeyden kasıt, güzel gayeleri dile getirildiği gibi bulutların oluşması ve yağmurun yağmasıdır. Bu durum, Kur'an'da ve geçmiş kitaplarda tekrar tekrar açıklanmıştır.

Âyetteki "açıklama" anlamını verdiğimiz "sarrafe" fiili, "sevketmek, sürmek, dağıtımını yapmak" manalarına geldiği için, bazıları âyete şu manayı vermişledir: Biz o yağmuru, her sene başka bir beldeye sevkettik.

Bir diğer mana: Biz o yağmuru, onların aralarında farklı şekillerde dağıttık; onu kimisine sağanak, kimisine serpiştirme şeklinde, kimisine çise halinde, kimisine de devamlı olarak yağdırdık.

Bazıları, sevkedilen şeyin rüzgâr olduğunu söylemiştir.

Bazıları da daha önce geçen, *"Kâfirler, 'Kur'an ona toptan indirilseydi ya!' dediler"* (Furkan 25/32) âyetine bakarak, açıklanan bu şeyin, Kur'an olduğunu söylemiştir. Biraz sonra gelecek olan, *"Onlarla Kur'an'a dayanarak büyük bir mücâhedeye gir"* ((Furkan 25/52) âyeti de bu görüşü desteklemektedir.

Onu, ibret alsınlar ve ondaki nimetin kıymetini bilsinler diye önceki ve sonraki insanlar arasında açıkladık.

Yahut bu şekilde Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu ve rahmetinin genişliğini anlasınlar diye, onu insanların arasında açıkladık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat önceki ve sonraki insanların çoğu nankörlükten başka bir şey yapmadı."* Yani bu nimetleri bilerek inkâr ettiler ve onlara alaka göstermediler. Çoğu defa da o nimetleri yaratıcısından başkasına nisbet ederek, "Bize şu bulut yağmur yağdırdı" dediler.

Buhârî'de geçen kudsî bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yağan yağmur sebebiyle kullarımdan bazıları bana inandılar, bazıları inkâra düştüler. Onlardan, 'Bu gece Allah'ın fazlı ve rahmetiyle yağmura

kavuştuk' diyenler, bana inanıp yıldızların kendi başlarına yağmur yağdıracağını inkâr ettiler. İçlerinden, 'Şu yıldız ve bulut tarafından yağmura kavuştuk' diyenler ise yıldızların kendi başlarına yağmur yağdıracağına inanıp beni inkâr ettiler. Yağan yağmur sebebiyle insanların bir kısmı şükre, bir kısmı küfre girdiler."[509]

İmam Müslim'in rivayetinde hadis şu şekilde bitiyor:

"Kullarıma ihsan etmiş olduğum nimet yüzünden içlerinden bir kısmı beni unutup, 'Yıldızlarla yağmura kavuştuk, bizi yıldız ve bulutlar suladı' diyerek küfre (ve şirke) düştüler."[510]

Buna göre kim, yağan yağmurları yıldıza, buluta, rüzgârlara nisbet eder ve onların Allah'ın yarattığı birer varlık olduğunu inkâr ederse küfre girmiş olur. Kim de onları yaratanın Allah Teâlâ olduğuna inanır, bununla birlikte yıldızı, bulutu ve rüzgârı yağmurun bir alameti olarak görürse o kimse, inkâra düşmüş olmaz.

Abdullah b. Mesud'dan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzüne bir senede diğer seneden daha fazla yağmur yağmaz. Fakat Allah Teâlâ, rızıkları taksim etti ve onları dünya semasında yağmur damlacıklarına koydu. Her sene belirli ölçüde yağmur yağar. Ancak bir topluluk isyanlara dalınca Allah, o yağmuru başkalarına gönderir. Bütün insanlar isyana dalınca, Allah bu yağmuru çöllere ve denizlere sevkeder."[511] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün kâinat, maddi yönüyle kaybolup giden bir gölge ve insanı perdeleyen bir engeldir. Onun kendisinden kaynaklanan bir varlığı yoktur. Asıl varlık, ezelî ve ebedî olan Allah'a aittir. Kâinatın, ezelî mana denizine göre konumu, ağaçların, denize düşen gölgeleri gibidir. Ağaçların denizdeki gölgeleri gemilerin akıp gitmesine mâni olmadığı gibi, kâinatın gölgeleri de fikir gemilerinin ezelî mana denizinde, ceberût âleminin tecellileri içinde dalıp gitmesine mâni değildir; bilakis fikir gemisi (basiret gözü) eşyayı delip geçer, Cenâb-ı Hakk'ın ceberût âlemindeki tevhid denizine dalar. O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtın, ulvî ve süflî âlemle ilgili tecellilerin olduğu bir âlemdir.

---

[509] Buhârî, Megâzî, 35; Ebû Davud, Tıb, 22; Nesâî, İstiska, 16.

[510] Müslim, İmân, 125. Bu kısım tefsirde mevcut değildir.

[511] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/372 (Beyrut 2002). İbn Abbas'a ait kısa bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/403.

O durumda fikri (basireti) Allah Teâlâ'dan, kâinattan hiçbir şeyin gölgesi, (gölge mesabesinde olan hiçbir varlık) perdelemez. *"Rabb'ine baksana ..."* âyeti bu hale işaret etmektedir. Buna göre mana şudur: Ey ârif, Rabb'ine baksana, rubûbiyyet hazinesinin ve gaybın iç yüzünün bilinmesi için gölgeyi yani kâinat gölgesini nasıl uzattı? Sonra Allah, kendisine mana âleminin hakikatlerini açmak istediği basiret gözünden bu gölgeyi kaldırdı; artık o basiret gözü, ezelin hakikatini ve gaybın iç yüzünü müşahede eder, yüce Allah'ı yakînen tanır.

Eğer Rabb'in isteseydi, o gölgeyi sakin ve sabit tutardı; o zaman varlıklar basiret için bir perde olurdu; bu durumda kul, varlıklarla perdelenip ilâhî nurları müşahededen mahrum kalırdı.

Sonra biz, irfan güneşini o varlıklar üzerinde bir delil yaptık; kul onunla her şeyi Allah'a bir delil yapar; O'ndan başkasını görmez.

Sonra biz, onu yani varlıklara ait bu gölgeyi Hak yolcusunun veya ârifin kalbinden toplarız, onu yavaş yavaş çekip alırız, Hak yolcusu varlıkları görmekten yavaş yavaş uzaklaşır, öyle bir hale gelir ki kendisini ve kâinattaki diğer varlıkları (vücut sahibi) görmekten fâni olur; sadece her şeyi yoktan var edeni müşahede eder. Çünkü bu hal kulda, zamanla ve alıştırarak gerçekleşir. Kulun varlıklardan fâni olması gerçek manada gerçekleşince, Allah'ın eserlerini müşahede etmek, hikmet âlemindeki hükümleri ayakta tutmak ve kulluğun hakkını yerine getirmek için geri döner (insanların içine girer, hikmet âlemi olan dünyanın gereklerine ve dinin zâhirî hükümlerine göre yaşayarak kulluk yapar).

Allah, maneviyat yolcusu için kabz[512] halini onun için bir elbise yani hatalardan koruyan bir perde ve örtü yaptı. Çünkü kabz halinde genelde hâkim olan durum sakinliktir; o haldeki insan da belalardan emindir. Allah uykuyu, yani kendi tedbir ve tasarrufunu terketmeyi sâlik için bir dinlenme yaptı; onu kendi tedbir ve tercihinin yorgunluğundan rahata kavuşturdu.

Allah, sâlik için bast halini de gayret, amel ve çalışma vesilesi yaptı; o halde kul, eğer edebini korursa manevi ilimlerin peşine düşer ve yeni marifetler elde eder. Şunu da hatırlatalım ki o halin edebini çok az insan koruyabilir; çünkü o, ayakların kayacağı bir alandır. Bunun için İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Çok kere sen, bast halinde elde edemediğin faydayı kabz halinde elde edersin; hangisinin sizin için daha faydalı olduğunu bilemezsiniz."[513]

O Allah ki ilâhî vâridatların rüzgârını rahmetinin, yani marifetinin önünde bir müjdeci olarak gönderir. Şüphesiz ilâhî marifetten (Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanımaktan) daha büyük rahmet yoktur.

Biz, gayb âleminin semasından tertemiz bir su indirdik. O, Allah'ı bilme ilmidir ki onunla ruhlar ve sırlar ihya olur, varlıkların bağından hür olanların kalpleri temizlenir. Biz onu, ölü bir beldeyi yani gaflet ve cehaletle ölmüş ruhu diriltmek ve yarattığımız birçok hayvanı ve insanı onunla sulamak için indirdik. Çünkü mana suyu, her maddede sirayet eder; tevhid suyu bütün varlıklarda bulunur. Bu durumu marifetten cahil olan bilmez, onu bilenler bilir. İnsanların çoğunluğu bu hakikati inkâr eder. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

---

[512] Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azametinin ve celâlinin tecellilerini müşahede halidir.
Bast, neşe, sevinç ve kalbin huzur halidir. O, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet, sevgi indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mahzar olma halidir. Kabz hali, daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü temin etmek, bast hali ise şükür ve ameli artırmak içindir.

[513] Hikmetin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 295.

"Biz onu aralarında farklı şekillerde dağıttık." İçinde sır olan her şey, hayatını bu manevi sudan almaktadır; sadece insanların çoğu onu inkâr ve reddeder; ondan yalnızca Allah'ın dostları içinde seçkin kulları fayda görür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Bütün Âleme Gönderilmiştir

Marifet suyu, insanlara sadece sebeplerin eliyle (peygamber ve halifeleri aracılığı ile) sunulur. Yağan yağmura kıyas edilince, çeşitli kıtalara yağmur taşıyan bulutların birden çok olduğu gibi, insanlara maneviyat suyunu ulaştıran aracıların yani peygamberlerin de çok olması gerekirdi. Sadece peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında durum bunun aksine olmuş; o, bütün insanlara tek peygamber olarak gönderilmiştir. Bu durum, onun şerefini artırmak ve şanını yüceltmek için yapılmıştır. Allah Teâlâ, onun bu haline işaret olarak şöyle buyurmuştur:

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ
وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

51. ***Dileseydik** (senin zamanında da)* ***her memlekete bir uyarıcı*** *(peygamber)* ***gönderirdik*** *(fakat bunu yapmadık).*

52. ***Resûlüm, kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'an'la büyük bir mücadele ver.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dileseydik her memlekete,* onları uyaran *bir uyarıcı* peygamber *gönderirdik."* Şüphesiz her beldeye yağmuru paylaştırdığımız gibi her beldeye oranın insanlarını uyarıcı bir peygamber gönderirdik, böylece senin peygamberlik yükün hafiflemiş olurdu; fakat biz böyle yapmayı dilemedik. Biz sana bütün beldeleri uyarma görevini yükledik; şu âyette belirtildiği gibi:

"Bütün âlemlere bir uyarıcı olması için kuluna Furkan'ı (Kur'an'ı indiren Allah ne kadar yücedir" (Furkan 25/1).

Bunu, senin en yüksek dereceyi elde etmen ve diğer bütün peygamberlere üstün olman için yaptık.

"Öyle ise kendilerine uyman ve yaraman için seni çağırdıkları işlerde *kâfirlere itaat etme;* ben seni bütün peygamberlere tercih ettiğim gibi sen de benim rızamı bütün arzulara tercih et." Sanki bu âyet, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirleri idare etmekten ve davette kusur etmekten sakındırmaktadır. Bu sakındırma, onlara karşı hakkı açıkça söyleme konusunda kendisinde bir acıma meydana gelmemesi için yapıldı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "*'Kâfirlere itaat etme.'*' âyetinin manası şudur: Sen, bizden başkasına yanaşmadan ve bizim dışımızda kimseyi itibara almadan bizim hakkımızı yerine getirmekle meşgul ol. Şüphesiz biz seni her yönden koruruz, hiçbir durumda senden inâyetimizi (özel yardım ve desteğimizi) kaldırmayız."[514]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara karşı onunla büyük bir mücadele ver."* Yani kâfirlere karşı Kur'an'la, onlara Kur'an'daki sakındıran, azarlayan, kendilerine öğüt veren ve geçmiş ümmetlerin hallerini anlatan âyetleri okuyarak, Allah katında yeri büyük olan cihadı yap. Bu cihad, içindeki meşakkatten dolayı pek büyüktür. Gerçekten, söylendiği şekilde, bütün âlemi hakka davet etmek en büyük cihaddır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirlerle, onların hallerini idare etmeden ve kendilerine yumuşak davranmadan, şiddetle ve sertçe mücadele et. Buna göre cihadın büyüklüğü, onun şiddetli ve sertçe yapılmasıdır. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Kâfir ve münafıklarla cihad et ve kendilerine sert davran!" (Tevbe 9/73). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[514] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/315.

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları himmet ve halle birlikte sözle inzar edip uyarmak, çok az bulunacak yüksek bir haldir. Bu tür zatlardan aynı asırda büyük bir iklimde üç yahut dört tanesinin bir araya gelmesi nadirdir. Çünkü Allah Teâlâ, hikmeti gereği bunu istememiştir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Dileseydik her memlekete bir uyarıcı gönderirdik." Onların sayısı az olup kendilerinden fayda çok olunca, kıymetleri çok büyük olur.

İnsanları uyaran kimsenin, herkesi haline uygun uyarması gerekir. Açıktan isyan edenlerin şiddetli bir şekilde uyarılması gerekir; onları idare etmemeli ve kendilerine yumuşak davranmamalıdır. Davetçinin, taat ehli kimseleri uyarırken onları müjdelemeli ve kendilerine işi kolaylaştırmalıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin."[515]

Davetçi kimsenin, ince bir zekâ ve ferasete ihtiyacı vardır; tâ ki davet edip uyardığı herkese layık olduğu şeyi versin ve her birine gücü kadar yük yüklesin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذِى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَجَعَلَ
بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا

---

[515] Buhârî, İlim, 11, Cihad, 60; Müslim, Cihad, 4; Ebû Davud, Edeb, 17; *Ahmed, Müsned,* 1/239.

فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّه۪ ظَه۪يرًا ﴿٥٥﴾

53. ***Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi yan yana salıverip aralarına görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyan O'dur.***

54. ***O, sudan bir insan yaratıp ondan nesep ve akrabalık meydana getirendir. Rabb'in, her şeye gücü yetendir.***

55. ***Onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere kulluk ediyorlar. Kâfir, Rabb'ine karşı mücadele verip durmaktadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi yan yana salıverip aralarına görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyan O'dur."*

Allah, birbirine yakın olup birbirine ulaşan fakat birbirine karışmayan o iki denizi salıverdi, yollarını açtı. Onlardan birinin suyu çok tatlı olup tatlılığından veya soğukluğundan dolayı susuzluğu giderir; diğeri ise son derece tuzludur. İkisi aynı cins madde olduğu halde diğeri acıdır, içinde hiç tatlılık yoktur. Bununla birlikte Allah, birbirine karışmamaları için aralarına, kudretiyle, ikisini birbirinden ayıran ve karışmalarına mâni olan bir engel koymuştur. Bu engel ve perde, gözle görülmeyen bir şeydir; şu âyette geçtiği gibi:

"Kur'an okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz" (İsrâ 17/45).

Âyetin manası şudur: Allah, o iki denizin arasına, biri diğerine karışmasın diye gizli bir engel koydu.

Yahut Allah, birinin diğerine karışmasına engel olan bir set koydu; artık biri diğerine karışmaz; acı su, tatlı suyu bozamaz. Eğer Allah Teâlâ, acı denizi serbest bıraksaydı ve onu kudretiyle tutmasaydı, o dünyaya taşar, tatlı su ile karışır ve onu bozardı.

Cenâb-ı Hak sonra, kudretini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu: "*O Allah, sudan* yani meniden *bir insan yaratıp ondan nesep ve akrabalıkmeydana getirendir.*"

İnsan cinsi iki kısımdır: Bir kısmı, nesep sahibi yapılan ve nesebin kendisine nisbet edildiği erkekler; diğer kısmı ise kendisiyle akrabalığın oluştuğu kadınlardır. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"*Ondan da erkek ve kadın olmak üzere bir çift yarattı*" (Kıyâme 75/39).

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Nesep, bir insanın, diğeriyle uzak olsun yakın olsun, bir babada veya annede birleşmesidir. Sıhriyet ise nikâh yoluyla oluşan akrabalıktır." [516]

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Nesep, nikâhı helâl olmayandır; sıhriyet ise nikâhı helâl olandır."[517]

Dahhâk ve Mukâtil'in şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Nesep yedidir; sıhriyet (evlilikle oluşan akraba) ise beştir. Sonra şu âyeti okudu:

"*Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz (diğer kocadan olma) kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri de size haram kılındı*" (Nisâ 4/23-24). Bunların içinde ilk yedisi nesep, kalanları sıhriyet yoluyla haram olanlardır."[518]

Doğru olan görüş, bu âyette sayılanların dokuzu nesep, kalanlarının sıhriyet olduğudur.

---

[516] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/85.

[517] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/425, Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/58.

[518] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/425.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in, her şeye gücü yetendir."* Rabb'in, tek bir nutfeden, erkek ve kadın iki cins insan yaratmaya kadirdir. Yahut Rabb'in, tek bir maddeden, farklı âzalara ve birbirinden çok farklı huylara sahip bir insan yaratmaya ve onu erkek ve kadın iki farklı cins yapmaya kadirdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* Allah'ın birliğini gösteren bunca açık delilden sonra *O'nu bırakıp,* kendilerine ibadet ettiklerinde *onlara hiçbir fayda sağlayamayan ve* ibadet etmediklerinde de *onlara hiçbir zarar vermeyen varlıklara kulluk ediyorlar."* Onlar, putlar veya Allah'ın dışında kendisine tapılan bütün varlıklardır. Çünkü yaratılmış bütün varlıklar âcizdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kâfir,* kudretinin eserlerinden ve rubûbiyyetinin delillerinden bahsedilen *Rabb'ine karşı mücadele verip durmaktadır."* Yani kâfir, şeytana destek vermekte, inkâr ve isyanda ona yardımcı olmaktadır. Mana şudur: Kâfir kimse, putlara tapma işinde şeytana tâbi olmakta ve Rahmân'a isyanda ona yardımcı olmaktadır.

İbn Arafe[519] âyete şu manayı vermiştir: "Kâfir, Allah'ın dostlarına karşı, Allah'ın düşmanlarına arka çıkmaktadır; onun şeytana yardımı budur."

53-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, şeriat denizi ile hakikat denizini birbirine saldı. Şeriat denizi, tatlı ve içimi kolaydır; çünkü onu elde etmek kolaydır; avam ve havas ona ulaşabilir. Hakikat denizinin ise suyu acı ve tuzludur. Çünkü ona sadece, nefsini kötü arzularından uzaklaştırmanın acılığını tadan, bu konuda onunla mücâhede eden ve nefsi manen ölüp marifetle dirilene kadar mücâhedeye devam eden kimse ulaşabilir. İşte o zaman, Mevlâ'sını müşehede etmenin manevi tadıyla lezzetlenir, ahirette ve dünyada hayatı hoş olur. Gerçekten hakikat denizine ulaşmak zordur, o denizde sadece yiğit ve cesur insanlar yolculuk yapabilirler. Bu konuda *Kasîde-i Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) şöyle demiştir:

---

[519] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

"Hakikat denizine dalmaktan sakın; bu iş seni felakete sürüklemesin; ona sadece yiğit ve kahraman insanlar ulaşabilir."[520]

Şeriat denizi ile hakikat denizi arasındaki engel, akıl nurudur; akıl şeriatın hududuyla hakikatin sınırını ayırt eder; her birine hakkını verir.

Allah ile Kul Arasındaki Vasıtanın (Peygamberin) Konumu

Cenâb-ı Hak sonra, şeriat ve hakikat denizinde yol almada sebep olan vasıtanın, yani Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüce konumundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذ۪يرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِلَّا
مَنْ شَٓاءَ اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلًا ﴿٥٧﴾

56. ***Resûlüm, biz, seni sadece bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.***

57. ***De ki: "Ben buna karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum, sadece, kim Rabb'ine giden bir yol tutmak istiyorsa o hariç*** *(o kimse, malını Allah yolunda harcasın)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *biz, seni sadece* müminler için *bir müjdeci ve* kâfirler için *bir uyarıcı olarak gönderdik. De ki: Ben, bu peygamberlik davetime karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum.* Sizden, 'Muhammed sadece bizim mallarımızı toplamak istiyor' diyeceğiniz bir şeyi talep etmiyorum; *sadece, kim Rabb'ine giden bir yol tutmak istiyorsa o hariç!"* Yani kim, malını Allah yolunda harcayarak kendisini

---

[520] Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhü'l-Gayb*, s. 149 (Dımaşk 2006).

Rabb'ine ulaştıran bir yol tutmak istiyorsa o bunu yapsın ve malını başkasına versin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben bu davetime karşılık sizden bır ücret istemiyorum, sadece davet ettiğim şekilde iman ve taat ederek Allah katında yakınlık talep eden ve O'na yaklaşmayı isteyen kimsenin işini istiyorum. Allah Resûlü bu şekilde, onlardan istediği ücretin şeklini belirlemiş oldu; çünkü onun geliş amacı, bu iman ve itaattir. Onu bu şekilde ifade etmesi, bir mal beklentisi şüphesini kökünden kazımak ve onlara son derece şefkatini göstermek içindir, zira onların iman ve itaatlerinin faydası kendilerine dönecek bir şey iken, ondan, kendisine ait bir şey gibi bahsetti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ı yakînen bilen âlimler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesidir. Allah Teâlâ onları her devirde, yaptıklarına bir karşılık istemeden ve dünya malına tamah etmeden insanları uyarmaları, onlara öğüt vermeleri, kendilerine Allah'ın rahmetini müjdelemeleri ve O'nun azabıyla korkutmaları için ortaya çıkardı. Eğer onların himmeti, insanların elindeki dünya malına bağlanırsa bu onların nurunu söndürür, faydalarını noksanlaştırır ve ellerinde gerçekleşecek hidayeti azaltır. Bu durum, daha önce çok defa ifade edildi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hiç Ölmeyene Güvenip Dayan

Cenâb-ı Hak sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], insanların hayrından, şerrinden ve onlardan bir ücret talep etmekten tamamen gönlünü çekmesi için, yüce zatına tevekkül etmesini emrederek şöyle buyurdu:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفٰى بِهِ بِذُنُوبِ
عِبَادِهِ خَبِيرًا ۝ اَلَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ

ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ
اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُۗ اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا۟ ﴿٦٠﴾

58. ***Sen, hiç ölmeyen ve hep hayatta olana tevekkül et. O'nu hamd ile tesbih et. Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter!***

59. ***O, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden (hükümran olan) Rahmân'dır. Sen O'nu iyi bilene sor!***

60. ***Onlara, "Rahmân'a secde edin" denildiği zaman, "Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?" dediler; bu onların nefretini artırdı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sen,* insanların şerlerinden kurtulman ve onların verecekleri ücretten tamamen müstağni olman için, *hiç ölmeyen ve hep hayatta olana tevekkül et.*" Yani O'na güven, O seni, ölecek varlıkların elindekine tamah etmekten kurtarmaya yeter. Tebliğine karşılık olarak hiçbir mahlûktan bir ücret isteme; şüphesiz Allah sana yeter.

Salihlerden biri bu âyeti okuyunca şöyle demiştir: "Akıl sahibi bir kimsenin, bu âyetten sonra bir mahlûka güvenmesi doğru değildir."

Âyet şöyle devam ediyor: "*O'nu hamd ile tesbih et.*" O'nu, kendisine güvenen kimseyi başkasına havale etmekten uzak ve yüce tut. O'nun hamdetmeyi gerektiren özel yardımından dolayı zatına hamdederek kendisine tevekkül et.

Yahut, "Sübhânellahi ve bihamdihi" zikrini söyle.

Bir diğer mana: O'nun ihsanlarını artırmasını isteyerek, O'nu bütün noksan sıfatlardan uzak tut ve zatını, bütün kemal sıfatlarıyla övüp yücelt.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!"* Yani kullarının açık-gizli günahlarını yakînen bilici olarak Allah yeter. Mana şudur: Allah onların bütün hallerini bilmektedir; yaptıklarına karşılık vermede O yeter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökleri, yeryüzünü ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı."* Miktar olarak altı gün tutacak bir sürede yarattı; çünkü o zaman gece ve gündüz yoktu.

Mücâhid[521] demiştir ki: "Onların yaratılmaya başlandığı ilk gün pazar, son gün cuma idi. Allah Teâlâ'nın, onları bir anda yaratmaya gücü yeterken, bu müddet içinde yaratması, kullarına acele etmeden iş yapmayı öğretmek içindir."[522]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra,* zatına layık bir şekilde *arşa istivâ etti. O Rahmân'dır."* Yahut Rahmân, rahmân sıfatıyla arşa ve onun içerdiği şeylere istivâ etti. Bu konudaki açıklamalar için A'râf sûresinin 54. âyetinin tefsirine bakınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sen O'nu iyi bilene sor!"* Yani sen O'nu, zatını iyi tanıyan ve sana O'nun Rahmân olduğunu haber veren ârif kimseye sor. Müşrikler, "Rahmân" ismini inkâr ederek, "Biz, Yemâme'deki hariç, Rahmân'ı tanımıyoruz" diyorlardı. Yemâme'deki ile de yalancı peygamber Müseylime'yi kastediyorlardı. Kendisini yüceltmek için ona, "Yemâme'nin Rahmân'ı" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], "Rahmân" ismini önceki kitaplardan haberi ve bilgisi olanlara sormasını emretti; çünkü "Rahmân" ismi, önceki kitaplarda geçiyordu.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, 'iyi bilen'in Allah Teâlâ olduğudur. Mana şudur: Sen, bütün varlıklardan haberi olan ve bütün gizlilikleri bilen Allah'a sor. Yani sen her şeyi bilici olarak O'na sor. Bu manayı seçmemizin sebebi şudur: Kendisine sorulması emredilen zat Allah'ın resûlüdür. Onun rütbesi, Rabb'inden başkasına sormaktan yücedir. Kasıt şudur:

---

[521] Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[522] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/252.

Rahmân'ı ve O'nun vasfını en iyi bilen Allah'a sor." Açıklamanın tamamı için oraya bakınız.[523]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiği zaman,* yani Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklere, 'Rahmân'a secde edin, namaz kılın veya O'na boyun eğip teslim olun' dediği zaman *onlar, 'Rahmân da nedir?'* Biz Rahmân'ı tanımıyoruz ki ona secde edelim!" dediler. Onların "Rahman nedir?" demeleri iki sebepten olabilir:

1. Onlar, Allah Teâlâ için de Rahmân ismini kullanıyorlardı (Soruları, bilmediklerini öğrenmek için değil, alay ve inkâr içindir).

2. Onlar, Rahmân ile kastedilenin Allah Teâlâ'dan başkası olduğunu zannederek bu soruyu sordular.

Müşriklerin sözleri şöyle devam etti: *"Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?"* Yani biz senin kendisine secde etmemizi emrettiğin kimseye mi secde edeceğiz?

Bir diğer mana: Bizim, hakkında bir bilgimiz olmadan, sadece sen kendisine secde etmeyi emrettiğin için mi secde edeceğiz?

Bu, onlar tarafından sırf inat olsun diye söylenmiş bir sözdür; aslında onlar, "rahmân" kelimesinin, "sonsuz rahmet sahibi" manasında olduğunu biliyorlardı; çünkü o, kullandıkları dilde mevcut bir kelimedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu onların nefretini artırdı."* Onlara, Rahmân'a secde etmelerinin emredilmesi, onların imandan uzaklaşmalarını ve ondan nefretlerini artırdı. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

58-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tevekkül hakkında, daha önce değişik yerlerde açıklamalar geçti. İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde, tevekkül konusunda güzel açıklamalar yapmıştır. Onların özeti şudur:

---

[523] Eser, Abdurrahman-ı Fâsî'ye ait *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış *Hâşiye*'dir. *Hâşiyetü'l-Fâsî* diye meşhurdur.

Tevekkül, "işi Allah Teâlâ'ya havale etmektir." Tevekkülün aslı, kulun, bütün hadiselerin Allah'tan meydana geldiğini, hiç kimsenin kendi başına bir şeyi ortaya çıkarmaya veya onu gidermeye gücünün yetmediğini bilmesidir. Kul bunu kesin olarak anlayınca ve Allah'ın irade ettiğinin ortadan kaldırılamayacağını ve onun engellenemeyeceğini bilince, onun için tevekkül oluşur. Tevekkülün bu kadarı farzdır ve o, imanın şartlarındandır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Eğer müminseniz Allah'a tevekkül edin" (Mâide 5/23).

Bunun üzerinde elde edilen kalp sükûneti, kalpten korku ve endişenin yok olması gibi durumlar, tevekkülün hallerinden ve makamlarındandır.

İnsanlar, mevcutla yetinmek ve kalbin sükûna ermesi konusunda farklı kısım ve derecelerde bulunmaktadır.

Bu konuda ilk derece, insanın elindekiyle yetinmesi, fazlasının peşine düşmemesi ve daha fazlasını talep yönünden kalbinin rahat olmasıdır. Bu hale, kanaat denir. Kul, elinde bulunana kanaat eder, elde olmayanı artırmayı istemez. Yani artırma sebepleri mevcut iken daha fazlasını istemez.

Bundan sonraki derece, sebeplerin bulunmaması halinde kalbin sakin olmasıdır. Bu, tecrid[524] makamıdır. İnsanlar bu konuda da farklı derecelere sahiptir:

Bir kimse var ki Allah'ın vaadi ile yetinir; çünkü o, Allah'ın verdiği güvenceyi (kulun her şeyine kefil oluşunu) tasdik eder, maddi sebepler bulunmayınca, kalbi endişeye düşmeyip Rabb'inin vaadine güvenerek sükûnet içinde olur.

Şöyle denilmiştir: Tevekkül, Rabb'in verdiği güvenceyle kalbin sakin olmasıdır.

Şöyle de denir: Tevekkül, geçim işinde gönlün sükûnet içinde olmasıdır.

---

[524] Tecrid, kulun, kalbini dünya ve ahiretle ilgili bütün gaye, karşılık, korku ve beklentilerden arındırıp sırf Allah için kulluk yapması ve kalbini sadece Allah'a bağlamasıdır.

Bir diğer tanım: Tevekkül, kulun elinde nakdi (maddi bir sebep ve sermayesi) bulunmayınca Allah'ın vaadi ile yetinmesidir.

Bundan daha ince bir hal, kulun, halini Allah'ın bilmesiyle yetinip Mevlâ'sı ile meşgul olması, ilâhî vaadin ve garantinin gerçekleşip gerçekleşmediğini beklememesi, bütün işini Allah'a havale etmesidir. Bu, Allah'a teslim olma halidir.

Bundan bir üst derece, tefvîz halidir. Tevfîz, kulun bütün işini Allah'a havale etmesi, bir hali diğerine tercih etmeyip sadece Mevlâ'sıyla meşgul olması, nefsinden ve Allah'ın dışındaki her şeyden uzaklaşmasıdır. Bu dereceye ulaşan kul, kendisinin yüce Mevlâ'sına ait bir köle olduğunu, O'nun kendisi için nefsinden daha hayırlı olduğunu bilir. Kul bu halden ileri bir makama yükselince, kendisine istediği verilmediğinde kalbinde bir rahatlık bulur, ileride karşılaşacağı redden tat alır. O, tam rıza derecesidir. Bu halde kul için, rızanın faydalarından ve onu mütalaadan öyle güzel haller hâsıl olur ki onun dışında maksadına ulaşan biri için öyle tat elde edilmez.

Bundan sonraki derece, her durumda sevgiliye uymaktır. Bu haldeki kul, kendisine istediği verildiğinde veya verilmediğinde içinde bir rahatlık duymaz; o içinde sadece, dosta yakın olmanın tadını ve bütün ihtiyaçlarını unutarak onunla elde ettiği daha fazla ünsiyetin hazzını bulur. Taatlerden alınan manevi tat, rıza halinde ârifin gözünde nasıl küçük görülüyor ve ârifler onu bir perde sayıyorlarsa Allah ile ünsiyet (özel yakınlık) elde edenler de rızanın tadıyla kalmayı ve onunla elde edilen lutuflarla meşgul olmayı bir noksanlık ve perde görürler.

Bundan sonra, hakikat sultanının, kulu tamamen kendinden çekip alarak her yanını istila etme hali gelir. Bu hale, hümûd (bütün nefsanî hislerin ölmesi), istihlak (nefse ait her şeyin yok olması), vücut (Hakk'a ulaşmak, hakikati bulmak) ve fenâ (nefsanî arzuları terkedip bütün varlığı ile Hakk'a tâbi olmak) denir. Ona has tevhid denir. O zaman, kalpte bir ünsiyet, heybet, lezzet, rahatlık, vahşet ve âfet bulunmaz. Yani Cenâb-ı Hak'ta fâni olma hali gerçekleşince kul, bütün lezzet ve rahatlıklarıyla birlikte makamlardan gönlünü çekip uzaklaşır.

İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] sonra demiştir ki: "Tevekkül sahiplerinin derecelerinin açıklaması böyledir. Bunların dışındaki tevekkül sahiplerinin haber ve hallerine gelince, onların derece ve şerefleri, sahip oldukları farklı hallere göre değişir." Kuşeyrî'nin açıklamaları mana olarak bitti.

Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] açıklamasının bir diğer yerinde der ki: "Bu konuda şöyle denilmiştir: Dünyevî sebeplerde tevekkül bir noktaya kadardır, orada biter; ahiretini ıslah ve güzel etmesi konusunda Allah'a tevekkül etmeye gelince, bu çok gizli ve kapalı bir meseledir. Dünyevî sebeplerde gereken, onu talep sırasında sükûn halinin galip olması, hareketin ise zaruri durumlarda olmasıdır. Ahiret işinde ve taat olan şeylerde ise gerekli olan, hemen harekete geçmek, ciddi olmak, çabuk davranmak, tembellikten uzaklaşmaz ve gevşekliğe meyli terketmektir.

Kim ibadetlerde gevşek davranır, üzerinde hakkı olanları razı etmek ve kendisine gereken hakları korumak gibi zayi ettiği şeyleri telafiyi ağırdan alır, sonra da kendisinin Allah'a tevekkül ettiğine inanırsa o kimse, boş temennilerle avunan, manen hasta ve kendisini azaba götüren hallerle aldanmış bir kimsedir.

Gerçek tevekkül sahiplerinin hali bu değildir; tam aksine tevekkül sahibine gereken şey, ibadet ve hakları korumada tüm gayretini harcamak, bütün imkânını kullanmak, bundan sonra da yaptığı taatine güvenmemek, sükûn ve hareketine dayanmamak, bütün güç ve kuvvetinden sıyrılıp ondan sonra Rabb'ine karşı güzel zanda bulunmaktır. Rabb'ine karşı güzel zanda bulunmakla birlikte, O'ndan korkudan tamamen uzak olmak da uygun değildir. Sadece işlerin sonu hakkında hakikatlerin keşfedilmesi gibi manevi halle meşgul olması kalbini tamamen sarmışsa böyle bir durumda ona, içinde bulunduğu vakit (manevi hal) galip olur. O zaman bu kimse, haklarında şöyle denen kimselerden olur: Vakit bir kılıçtır (o sende hükmünü icra eder; sen ona müdahale edemezsin)."[525]

---

[525] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/317-320.

Burçları Yaratan Allah

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin kendisine boyun eğmekten kaçındığı Rahmân'ın sıfatlarından bahsetti. O sıfatlar ki O'nun azametini ve ululuğunu açıklamakta, kendisine boyun eğip teslim olmayı gerektiren kudretinin nasıl her hükmünü uyguladığını göstermektedir. Bu konuda şöyle buyurdu:

تَبَارَكَ الَّذ۪ي جَعَلَ فِي السَّمَٓاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ ف۪يهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُن۪يراً ﴿٦١﴾

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُوراً ﴿٦٢﴾

61. ***Gökte burçları var eden ve orada (güneşi) bir ışık, kameri de bir aydınlatıcı yapan Allah ne kadar yücedir.***

62. ***Düşünüp öğüt almak ve şükretmek isteyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gökte burçları var eden Allah ne kadar yücedir,* uludur."

Bu burçlar on iki tane olup isimleri şöyledir: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık. Bunlar, hareket halindeki yedi yıldız kümesinin menzilleridir. Her yıldız için, içine gireceği iki hane (menzil) vardır; onlarda kalır ve kendisinden etkilenir. Güneş ve ay için de birer hane (menzil) vardır. Koç ve Akrep, Merih'in menzilidir. Boğa ve Terazi, Zühre'nin menzilidir. İkizler ve Başak, Utarit'in menzilidir. Yengeç, ayın menzilidir. Aslan, güneşin menzilidir. Yay ve Balık, Müşteri'nin menzilidir. Oğlak ve Kova, Zühal'in menzilidir.

Bu burçlar, dört tabiata (yani dört ana unsun olan ateş, toprak, hava ve suya) taksim edilmiş ve onlara "üçgen burçlar" denmiş; her ana unsura üç burç düşmesi için böyle yapılmıştır.

Koç, Aslan ve Yay, ateş üçgenidir.

Boğa, Başak ve Oğlak, toprak üçgenidir.

İkizler, Terazi ve Kova, hava üçgenidir.

Yengeç, Akrep ve Balık, su üçgenidir.

Yüksek kale ve köşklere "burç" denmiştir. Burçlar da bu yıldızlar için bir menzil durumunda olduğu için bu ismi almışlardır.

Ay büyüdüğü zamanlarda, deniz sularının çoğalıp kabardığı, ay küçülünce de deniz sularının azaldığı görülmüştür. Ayın menzili olan Yengeç burcu, su özelliği taşımaktadır. Bu durum, tabiatın değil, ilâhî ismin tecellisi ile olmaktadır. Bir duada şöyle söylenir: "Yâ Rabbi, senin gecenin üzerine koyup da onu karanlığa bürüyen isminin hürmetine ..." Bu açıklamalar *Hâşiye*'de geçmektedir.[526]

Hasan-ı Basrî, Katâde ve Mücâhid burçların, büyük yıldızlar olduğunu söylemişlerdir; çünkü onlar açıktan görülmektedirler.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O Allah, gökte* güneşi *bir ışık ve kameri de* geceleyin ziya yayan *bir aydınlatıcı yaptı.*"

Gökte ışık yapılan şeyin güneş olduğunu şu âyet ifade etmektedir: "*Güneşi bir ışık yaptı*" (Nuh 71/16).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Düşünüp öğüt almak ve şükretmek isteyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.*" Gece ile gündüzden her biri diğerinin peşinden gelir, içinde yapılması gereken amellerde onun yerine geçer. Kim onlardan birinde yapılması gereken bir ameli kaçırırsa diğerinde yapar.

Katâde demiştir ki: "Bu gece ve gündüz içinde, Allah Teâlâ için hayırlı bir amel yapın; gece ile gündüz, birer binek gibidirler; insanı eceline götürürler, her uzak olan şeyi yaklaştırırlar, her yeniyi eskitirler ve vaat edilen her şeyi getirirler."[527]

---

[526] İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh] alıntı yaptığı *Hâşiye*, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir. Benzer bir açıklama için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/[illegible]4; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/253; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/305 (Beyrut 2001). Burçlar hakkında geniş bilgi için bk. *DİA*, 6/421-426; İ. Hakkı Erzurûmî, *Marifetnâme*, 4/43 vd.

[527] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/427.

Bir adam Hz. Ömer'e [radıyallahu anh], "Gece namazını kaçırdım" deyince Hz. Ömer, "Gece kaçırdığın ibadeti gündüz yerine getir; şüphesiz Allah Teâlâ, zikretmek isteyen kimse için gece ile gündüzü birbirinin yerine getirdi" demiştir.[528]

Âyetin manası şudur: İsteyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerini hatırlayıp O'nun harika sanatları üzerinde düşünerek, bütün bunları var eden hikmet sahibi birinin bulunmasının zorunlu olduğunu anlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, gece veya gündüzden birinde kaçırdığı ibadeti kazâ ederken Allah'ı zikretmek yahut Rabb'inin onlarda kendisine ihsan ettiği nimetlere şükretmek ve onları taatle mâmur etmek isteyen kimse için, gece ile gündüzü peş peşe getirdi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

61-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerin veya ruhların semasında burçlar yaratan, yani Hak yolcusunun içinde kalacağı ve sonra diğerine geçeceği menziller var eden Allah ne kadar yücedir. Onlar, havf (Allah korkusu), ümit, vera' (şüpheli şeylerden çekinme), zühd (gönlü varlıklardan çekip Mevlâ'ya vermek), sabır, rıza, teslimiyet, sevgi, murakabe, müşahede ve Hakk'a vuslat gibi yakîn makamlarıdır. Allah Teâlâ orada, ihsan makamındakiler için irfan güneşini bir ışık yaptı; diğer ehl-i iman için de kameri yani tevhid delilini bir aydınlık yaptı.

Allah, gece hükmünde olan kabz haliyle, gündüz hükmünde olan bast halini[529] peş peşe getirendir; kabz halinde zikretmek ve bast halinde şükretmek isteyen kimseler için, bu halleri peş peşe getirir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[528] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/427; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/375.

[529] Kabz ve bast halinin açıklaması, 45-50. âyetlerin tasavvufî işaretlerinin dipnotunda açıklandı.

Rahmân'ın Has Kullarının Hali

Cenâb-ı Hak sonra, zikir ve şükür ehlinin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذٖينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَاِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾ وَالَّذٖينَ يَبٖيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾
وَالَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ
غَرَامًا ﴿٦٥﴾ اِنَّهَا سَٓاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذٖينَ اِذَٓا اَنْفَقُوا لَمْ
يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾ وَالَّذٖينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ
اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتٖي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَۚ ...

63. *Rahmân'ın has kulları o kimselerdir ki yeryüzünde tevazu ile yürürler, cahiller kendilerine incitecek bir şey söyledikleri zaman onlara, "selâm" deyip geçerler.*

64. *Onlar, geceyi Rab'lerine secde ederek ve kıyamda ibadetle geçirirler.*

65. *Onlar şöyle dua ederler: "Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı süreklidir."*

66. *"Orası ne kötü bir durak ve konaktır."*

67. *Onlar, harcadıklarında israf etmezler, cimrilik de yapmazlar; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*

68. *Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmezler, hak olan durumun haricinde, Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rahmân'ın has kulları o kimselerdir ki yeryüzünde tevazu ile yürürler."* Yani Rahmân'a boyun eğip secde eden has kulları, yeryüzünde sükûnet, tevazu ve vakar ile yürürler.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onlar, peygamberler gibi yumuşak şekilde âlimlere yakışır vakarla yürürler."[530] Onlar, yürürken karıncayı bile incitmezler, sükûnet, tevazu ve huşû içinde yürürler. Onlar, yürüyüşünde kibirli, gururlu ve şımarık kimseler gibi değildir.

İbnü'l-Hanefiyye[531] demiştir ki: "Onlar, vakar ve iffet sahibi olup cahilce iş yapmazlar. Kendilerine cahilce davranışlarda bulunan olunca, ona yumuşak davranırlar."

Âyetin metninde geçen ve "tevazu" manasını verdiğimiz "hevnen" kelimesi, "sükûnet ve yumuşaklık" anlamına da gelir. İçinde bu ifadenin geçtiği bir hadis-i şerifinde Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sevdiğin kimseyi, ölçülü (haddi aşmadan) sev; belki o, bir gün senin düşmanın olabilir. Kızdığın kimseye de ölçülü kız; belki o, bir gün senin dostun olabilir."[532]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Cahiller kendilerine incitecek bir şey söyledikleri zaman onlara, 'selâm' deyip geçerler."* Ona güzel söz söylerler, böylece eziyet, günah ve beladan kurtulmuş olurlar.

Yahut onlar, kendilerine kötü söz söyleyen kimselere, "Biz sizden tamamen uzağız, biz böyle şeylere bulaşmayız" derler.

Yahut onlar, kendilerine kötü söz söyleyen kimselere, selâm verip yollarına devam ederler. Şu âyet bunu göstermektedir:

---

[530] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/492.

[531] Ebü'l-Kasım Muhammed b. Hanefiyye (v. 81/700), Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], Havle bint Cafer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan (doğumu 16/637) oğludur. Yiğit, âlim ve salih bir zat olan İbnü'l-Hanefiyye, siyasete karışmamaya ve fitneye sebep olmamaya büyük özen göstermiştir (bk. Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, 30/537-538).

[532] Tirmizî, Birr, 60 (nr. 1997). Sözün, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] ait olduğu da söylenmiştir. Hadis için ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/428.

"Onlar, boş bir söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler" (Kasas 28/55).

Bazıları, savaş âyetiyle (kâfir ve münafıklara karşı) böyle davranmanın kaldırıldığını söylemiştir. Bu görüş tenkide açıktır, çünkü kendine karşı cahilce davranan kimselere göz yummak dinen ve mürüvvet yönünden güzel bulunmuştur. Şu halde, âyetin hükmü kaldırılmamıştır.

Hasan-ı Basrî, bu iki âyeti okuduğunda şöyle derdi: "Bu onların gündüz halidir. Sonra Allah Teâlâ, 'Onlar, geceyi Rab'lerine secde ederek ve kıyamda ibadetle geçirirler' buyurdu, bu da onların geceki halidir."[533]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim yatsı namazından sonra, Allah rızası için iki rekât namaz kılarsa geceyi Allah için secde ve kıyam halinde geçirenlerden olur."[534]

Bazıları da akşam ve yatsı namazından sonra ikişer rekât namaz kılan kimselerin bu gruba gireceğini söylemiştir.

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Onlar, gecenin tamamını veya büyük bir kısmını secde ve kıyamda ibadetle geçirenlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar şöyle dua ederler: Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı süreklidir."* O, insandan hiç ayrılmayan bir helâktir.

Onların önce, gecelerini secde ve kıyam halinde ibadetle geçirdikleri belirtildikten sonra, peşinden bu şekilde dualarından bahsedilmesi şunu bildirmek içindir: Onlar, bütün güçleriyle amel ve ibadet ettikten sonra, Allah Teâlâ'nın kendilerinden cehennem azabını savması için, korkarak ve yalvararak O'na dua ederler.

Diğer âyette söz şöyle devam ediyor: *"Orası ne kötü bir durak ve konaktır."* Yani gerçekten cehennem ne kötü bir durulacak ve kalınacak yerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, harcadıklarında israf etmezler."* Harcamada haddi aşmazlar. İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, günah olan işlerde mal harcamazlar."

---

[533] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/429; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/273.

[534] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/429; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/69.

Şu halde israf, malı emredilen yerde harcamamak ve ölçüyü aşmaktır, yoksa vermede miktarı aşmak değildir. Bir adam, birinin, "İsrafta hayır yoktur!" dediğini işitince, "Hayır yolundaki harcamada israf olmaz!" demiştir.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kim bir hakkı sahibine vermezse cimrilik yapmış olur; kim de hakkın dışında bir şey verirse israf etmiş olur."*[535]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, ellerini sıkıp cimrilik de yapmazlar; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* Yani onların harcaması, israfla cimrilik arasında, orta halde olur.

Ebû Ubeyde demiştir ki: "Onlar, maruf olanın (kendilerine emredilenin) üzerine bir şey eklemedikleri gibi onda noksanlık da yapmayıp şu âyetle amel ederler:

Eli sıkı olma, onu büsbütün açıp savurganlık da yapma, yoksa kınanmış ve üzülmüş bir halde ortada kalırsın'" (İsrâ 17/29).

Yezîd b. Ebû Hubeyb bu âyet hakkında dermiştir ki: "Onlar, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabıdır. Onlar, bir yiyeceği onunla zevklenmek ve kendisinden lezzet almak için yemezlerdi, giydikleri bir elbiseyi, güzel görünmek ve süs için giymezlerdi; fakat onlar yedikleri yiyecek ile açlıklarını giderip Rab'lerine ibadet yapmaya kuvvet kazanmak için yerlerdi. Giydikleri elbise ile de avret yerlerini örtmek, vücutlarını soğuktan ve sıcaktan korumak için giyinirlerdi."[536]

Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "İnsanın canının çektiği her şeyi satın alması israf olarak yeter."[537] Benzer bir hadis, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçmiştir.[538]

Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "İsraf, malı hevâda ve nefse ait şeylerde harcamaktır, velev ki bu harcanan 1 kuruş olsun. Allah yolundaki harcamaya gelince, onda israf olmaz, velev ki harcanan şey 1000 altın olsun. Eli sıkılık ve cimriliğe gelince, bu, Allah'tan malını sakınmak yani O'nun emrettiği yerde harcamamaktır. Nefsini şehvetlerine uymaktan alıkoymak ve onu az şeyle yetinmeye alıştırmak için, nefse karşı katı davranmaya gelince, bu kötülenmiş bir durum değildir."[539]

---

[535] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/255.

[536] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/500; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/430; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/275.

[537] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/430; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/346; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/275.

[538] bk. İbn Mâce, Et'ime, 51 (nr. 3352).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmezler.* Yani Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmazlar. *Allah'ın öldürmesini haram kıldığı hiçbir cana kıymazlar; bunu sadece hak ile yaparlar."* Yani onlar ya kısas için ya da zina, şirk ve yeryüzünde fesat çıkarmak gibi öldürülmeyi gerektiren bir cezayı uygulamak için adam öldürürler ki bütün bunlar, haklı bir sebepten kaynaklanır.

"Onlar zina etmezler." Onlar, kâfirlerin yaptığı bu çirkin işlerden hiçbirini yapmazlar. Kâfirler, Allah Teâlâ'ya putları ortak koşmalarının yanında, haram kılınan canları öldürmeye devam ediyorlardı. Kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek de bunun içindedir. Bir de onlar, sürekli zinaya bulaşıyor, ondan asla geri durmuyorlardı. Allah Teâlâ, bu büyük günahların salih kullarında bulunmadığını belirtirken, onların Kureyşli ve diğer düşmanlarının içinde bulunduğu çirkin hali kapalı bir yolla kınamaktadır. Sanki onlara şöyle demektedir: Ey kâfirler, Allah, sizin içinde bulunduğunuz çirkin işlerden salih kullarını temizledi.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, en büyük günah hangidir?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Seni yaratan Allah'a, bir varlığı ortak koşmandır" buyurdu. Ben,

"Sonra hangisidir?" diye sordum,

"Seninle birlikte yemek yemesinden (rızkını azaltmasından) korkarak çocuğunu öldürmendir" buyurdu. Ben tekrar,

"Sonra hangisidir?" diye sordum;

---

[539] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/323.

"Komşunun hanımı ile zina etmen" buyurdu. Bunun üzerine, kendisini tasdik ederek bu âyet indi.[540]

63-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetler, işaret yoluyla insanlardan şu dört grubu içermektedir:

Birincisi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulünce terbiye veren ârifibillâh velilerle, manevi tezkiye ve terbiye için onlara sarılan kimselerdir. Allah Teâlâ onlara, *"Rahmân'ın has kulları ..."* âyetiyle işaret etti. Onlar hakkında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimden bir topluluk gördüm; onlar henüz yaratılmamıştır, bugünden sonra ileride geleceklerdir. Ben onları severim, onlar da beni sever. Onlar, birbirlerine nasihat ederler, birbirlerine bolca ikram ve ihsanda bulunurlar. İnsanların içinde, Allah'ın nuruyla yavaşça yürürler. Gizlilik ve takva halleri içinde yaşarlar. Sabır ve hilimleri sayesinde insanlardan güvende olurlar, insanlar da onlardan yana güvendedir. Kalpleri devamlı zikre yönelir. Mescidlerini, namazları ile mâmur ederler. Zayıflarına merhamet eder, büyüklerine hürmet gösterirler. Aralarında adaletle davranırlar ve birbirlerine iyilikte bulunurlar. Zenginleri fakirlerini, kuvvetlileri zayıflarını ziyaret eder. Hastalarını ziyaret eder, cenazelerinde bulunurlar." Bu arada toplulukta bulunan bir adam,

"Onlar, hizmetinde bulunanlara da yumuşak davranırlar mı?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu cevabı verdi:

"Hayır, onların özel hizmetçisi bulunmaz; onlar kendi hizmetlerini kendileri görürler. Onlar, Allah katında, kendilerine bolca dünya malı verilmesinden daha yüce ve şereflidirler; çünkü Rab'lerinin katında dünyanın değeri çok düşüktür." Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] sonra,

"Rahmân'ın kulları, yeryüzünde tevazu ile yürürler ..." âyetini okudu. Bunu, Ebû Berze es-Eslemî, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet etmiştir.[541]

---

[540] Buhârî, Tefsîru Sûre (25); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/508; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/431; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/436.

[541] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/429-429.

Âyetlerin işaret ettiği ikinci grup, âbid ve zâhidlerdir. Onlar, bütün gayretleriyle amele yönelmiş, oruç ve ibadetle meşgul olan, gecelerini Rab'lerine secde ve kıyamda ibadet yaparak geçiren kimselerdir. Allah Teâlâ, birinci grubu sevgi ve marifeti için seçtiği gibi, bunları da kendi hizmetinde tutmaktadır.

Âyetlerin işaret ettiği üçüncü grup, Allah'a cennet ümidi ve cehennem korkusuyla ibadet eden kimselerdir. Onların içinde malı olanlar, onu, israfa gitmeden ve cimrilik etmeden Allah yolunda harcarlar.

Âyetlerin işaret ettiği dördüncü grup iman ehli bütün muvahhidlerdir. Onlar, büyük günahlardan kaçınan ve tövbe ederek, bütün gaybı bilen yüce Allah'a koşan kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Günah İşleyip de Tövbe Etmeyenin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, bu günahlardan birini yapıp da tövbe etmeyenin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

...وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماًۙ ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فٖيهِ مُهَاناًۗ ﴿٦٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلاً
صَالِحاً فَاُو۬لٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً
رَحٖيماً ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَاباً ﴿٧١﴾

... Kim bunları yaparsa büyük bir azaba uğrar.

69. *Kıyamet günü onun için azap kat kat artırılır ve orada horlanmış vaziyette ebedî olarak kalır.*

70. *Fakat tövbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler hariçtir. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

71. Kim tövbe eder ve salih amel işlerse o kimse Allah'a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kâfirlerin yaptığı gibi *kim, bu bahsedilen çirkin işleri yaparsa* ahirette *büyük bir azaba uğrar;* o, işlediği günahların cezasıdır."

"*Kıyamet günü,* müminlerin amellerinin karşılığı kat kat artırıldığı gibi, aynı şekilde *onun için azap kat kat artırılır ve orada* yani bu kat kat yapılmış azabın içinde *horlanmış,* zelil ve hakir bir *vaziyette ebedî olarak kalır;* ruhanî azapla cismanî azabı bir arada yaşar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Fakat* şirkten *tövbe eden,* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman eden ve* tövbesinden sonra *salih amel işleyenler hariçtir. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.*" Yani Allah onlara, çirkin işlerden sonra güzel işler yapmayı, şirkten sonra imanı, müminleri öldürdükten sonra kâfirleri öldürmeyi, zinadan sonra iffetli olmayı nasip ve kolay eder.

Bir diğer mana: Allah onların günahlarını siler, onların yerine iyilik yazar. Âyette, günahların bizzat kendilerinin iyiliğe döndüğü kastedilmiyor; fakat Allah samimi tövbeden sonra günahları siler, onlara bedel olarak iyilik yazar. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"*Bazı insanlar, günahlarının daha çok olmasını temenni ederler.*" Kendisine,

"Onlar kimlerdir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"*(Yaptıkları samimi tövbeden sonra) Allah'ın, günahlarını sevaba çevirdiği kimselerdir*" buyurdu.[542]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah,* günahları *çok bağışlayandır, çok merhamet edendir;* bunun için tövbe edilen günahları iyiliğe ve sevaba çevirir."

---

[542] Hâkim, *Müstedrek,* 4/252; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/433.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim tövbe eder ve salih amel işlerse o kimse Allah'a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner."* Yani kim tövbe eder ve salih amel ile tövbesini gerçekleştirirse o kimse bu şekilde Allah'a, razı olunan bir tövbe ile ve günahları temizlenmiş olarak döner.

Âyetin iniş sebebi: Müşriklerden bazıları, pek çok insan öldürdüler ve çokça zina ettiler; sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Eğer bize, yapmış olduğumuz işlerin bir kefâreti (affı ve temizliği) olduğunu haber verirsen, gerçekten senin çağırdığın şey güzeldir" dediler. Bunun üzenine, *"Onlar ki Allah ile birlikte başkasına ibadet etmezler"* âyetinden, *"Kim tövbe ederse ..."* âyetine kadar indi.[543]

Âyetin zâhirine göre, haksız yere adam öldüren bir kimsenin tövbesi makbuldür, o da, *"Kim tövbe ederse ..."* âyetinin kapsamına girmektedir. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü budur.

Bazıları da demiştir ki: "Bu âyetin hükmü, *'Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası ebedî olarak cehennemde kalmaktır'* (Nisâ 4/93) âyetiyle kaldırılmıştır (Adam öldürmenin günahı sadece tövbe ile temizlenmez, onda kısas veya diyet gereklidir)." Fakat bu görüş zayıftır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir..

68-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, sadece iman ve İslâm dairesinde kalmakla yetinir ve ihsan makamına ulaşmaya gözünü dikmezse onun ahirette pişman olması ve bir çeşit horluk yaşaması kaçınılmazdır. O kimse, geniş cennet nimetlerine kavuşsa bile, Allah'a yakın olan ve vuslata ermiş âriflerin makamından geri kalır. Bu konuda şair der ki:

"Senin vuslatından mahrum kalan kimsenin eline geçecek olan şey pişmanlıktır. Kimin hedefi sana ulaşmak olursa onun himmeti yüksek olur."

---

[543] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/506; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/430-431; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/276.

Salih Kulların Güzel Vasıfları

Cenâb-ı Hak sonra, salihlerin diğer güzel hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَۙ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ
اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ
يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا
لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا ﴿٧٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ
فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًاۙ ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَاۜ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ
مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبّ۪ي لَوْلَا دُعَٓاؤُ۬كُمْۚ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

72. *Onlar, yalana şahitlik etmezler; boş ve bâtıl bir şeyle karşılaştıkları zaman ondan, şerefli insanlardan beklenen şekilde yüz çevirirler."*

73. *Onlar, kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara karşı kör ve sağır kesilmezler.*

74. *Onlar şöyle dua ederler: "Rabbimiz, bizlere, gözlerimizi aydınlık edecek eşler ve çocuklar ihsan et ve bizi müttakilere imam yap."*

75. *Onlar, sabretmelerine karşılık cennetin yüce makamlarıyla mükâfatlandırılır; orada hayır dua ve selâmla karşılanırlar.*

76. *Orada ebedî olarak kalırlar. Orası ne güzel bir durak ve ne güzel bir konaktır!*

77. *De ki: "Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız; öyle ise azap yakanızı bırakmayacak."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yalana şahitlik etmezler."* Yani yalan şahitlikte bulunmazlar. Yahut yalan söylenen bir mecliste bulunmazlar. Şüphesiz bâtıl bir şeyi (hiçbir tepki vermeden) seyretmek, ona ortak olmaktır.

Bir diğer mana: Onlar, yalancılarla beraber bulunmaktan ve günah işleyenlerin ortamından uzak dururlar, kötü kimselere karışmamak için bu tür ortamlara yaklaşmazlar.[544]

Hz. İsa [aleyhisselâm] bir öğüdünde şöyle demiştir: "Kusur işleyen kimselerle aynı ortamda bulunmaktan sakının."

"Onlar, boş ve bâtıl bir şeyle karşılaştıkları zaman ondan, şerefli insanlardan beklenen şekilde yüz çevirirler." Yani çirkin bir işle ve her türlü kaldırıp atılması gereken şeyle karşılaştıkları zaman, onun kirinden kendilerini uzak tutarak yüz çevirirler.

Âyetin manası şudur: Onlar, boş ve bâtıl şeylerle meşgul olanlara rastladıkları zaman, onların çirkin işine bulaşmadan uzaklaşıp giderler. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Onlar, boş bir söz işittikleri zaman, ondan vakar içinde yüz çevirirler" (Kasas 28/55).

---

[544] Büyük müfessir İbn Cerîr-i Taberî [rahmetullahi aleyh], aslı kötü iken insanlara farklı gösterilen her şeyin yalan kapmasına girdiğini söylemiş ve buna şirk, haram müzik ve yalanı örnek vermiştir. Taberî, âyette geçen bâtıl ve boş işin ise bir aslı ve hakikati olmayan her türlü bâtıl söz, haram iş ve çirkin şeyler olduğunu belirterek der ki: "Âyette vasıflarından bahsedilen ve halleri övülen müminler, bu tür şeylerle karşılaştıkları, onu işittikleri veya gördükleri zaman, duruma göre, şerefli insanlardan beklenen farklı tepkiler gösterirler. Mesela boş işlerin bazısını dinlemezler, haram eğlence ve müzik gibi. Bazısını görmezlikten gelip affederler; kendilerine söylenen eziyet verici sözler gibi. Bazı boş işleri dilleriyle sakındırırlar. Bazısını elleriyle değiştirirler. Bazısını kılıçla (kuvvetle) engellerler; yol kesen eşkıyalara engel olmak gibi. İşte bütün bunlar, bâtıl ve boş bir işle karşılaşan müminlerin göstereceği tepki çeşitleridir (Yoksa âyette övülen şey, bâtıl ve boş bir işle yüz yüze gelince, 'Bana ne!' deyip susmak, hiç tepki vermemek veya korkarak çekip gitmek değildir)" (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/523-526).

Muhammed el-Bâkır [rahmetullahi aleyh][545] bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Onlar, cimâ ile ilgili bir şey söylecekleri zaman, onu açıkça değil, kapalı ifadelerle anlatırlar."[546]

Mukâtil[547] âyete şu manayı vermiştir: "Onlar, kâfirlerden küfür ve eziyet verici bir söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve karşılık vermezler."[548]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman,* yani kendilerine Kur'an okunduğu veya Kur'an'la öğüt verildiğinde, *onlara karşı kör ve sağır kesilmezler*; bilakis onu alıcı bir kulakla dinlerler, ona gereğini yapmak için bakan gözle bakarlar."

Âyette, onların Allah'ın âyetlerine karşı sağır ve kör olmadıklarının dile getirilmesi, onlara karşı sağır ve kör kesilen kâfirleri ve münafıkları kapalı yolla kınamak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar şöyle dua ederler: Rabbimiz, bizlere, gözlerimizi aydınlık edecek eşler ve çocuklar ihsan et."*

Onlar yüce Allah'tan, eşlerinden ve çocuklarından gözleri aydın edecek taat ve iyilik görerek, onları kendileri için birer göz aydınlığı yapmasını istediler.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Rabbimiz, bize onlar tarafından taat veya güzel hal cinsinden gözleri aydın edecek şeyleri ihsan et. Aynı şekilde, çocuklarımızdan da onları taatlerde muvaffak ederek, fazilet ve kemalat olan işlerde koşturarak bize göz aydınlığı olacak şeyler ihsan et. Çünkü müminin, ailesi Allah Teâlâ'ya taatte kendisine yardımcı ve ortak olunca, onları din konusunda kendisine yakın görmesiyle kalbi sevinir, gözleri aydın olur. Ayrıca bu durum, Allah Teâlâ'nın, *"Onlara zürriyetlerini katarız"* (Tûr 52/21) vaadi gereği, onların cennette kendisine katılmasına sebep olur.

---

[545] Muhammed el-Bâkır (v. 114/733), Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin'in oğludur. Ehl-i beyt'in ileri gelen imamlarındandır.

[546] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/257. Mana, Nesefî'ye göre verildi. Âyetin bu manasıyla ilgili başka bir rivayette Mücâhid, "Cimâ ile ilgili konulara gelince susarlar, ondan bahis açmazlar" demiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/284).

[547] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazarıdır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

[548] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/434.

Âyetin manası şudur: Onlar, Rab'lerinden, kendilerine, Allah için amel eden, güzel halleriyle sevinecekleri ve gözlerinin aydın olacağı eşler ve nesiller ihsan etmesini isterler.

Şöyle denilmiştir: Bir müminin, eşini ve çocuklarını Allah'a itaat içinde görmesinden daha fazla gözlerini aydın edecek bir şey yoktur.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Babanın gözünü aydın edecek çocuk, babasının, kendisinin fıkıh öğrenip yazdığını gördüğü çocuğudur."[549]

Onların duaları şöyle bitiyor: *"Ve bizi müttakilere imam yap!"* Yani bizi dinde kendisine uyulan önderler yap.

Bir diğer mana: Bizim her birimizi bir imam yap, yani evlatlarımızdan her birini dinde kendisine uyulacak kimseler yap.

Âyette, dinde reis (önder ve imam) olmanın, istenecek ve teşvik edilen bir iş olduğuna bir delil vardır; bu istek, niyet nefsin keyfi değil, Allah'ın kullarına fayda vermek olunca böyledir, yoksa tehlikelidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* taatin meşakkatine, şehvetlerini terketmeye, nefis ve kâfirlerle mücâhedenin ağırlığına, inkârcıların eziyetlerine, zillet ve iftikar (fakirlik) hallerine *sabretmelerine karşılık, cennetin yüce makamlarıyla mükâfatlandırılırlar; orada hayır dua ve selâmla karşılanırlar."* Melekler onları hoş temenna ve güzel dualarla karşılar; onlara uzun hayat ve âfetlerden güvende olmaları için dua ederler. Yahut onlar birbirine hayır dua edip selâm verirler.

"Orada ebedî olarak kalırlar." Orada hiç ölmezler ve oradan çıkmazlar. *"Orası,* oradaki odalar ve makamlar *ne güzel bir durak ve ne güzel bir konaktır!"* Kâfirlerin aksine, onların durduğu ve kaldığı yerler ne güzeldir.

---

[549] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/258.

Son âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, de ki: *Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!"* Yani İslâm'a ve tevhide ulaşmak için duanız olamasa, Rabbim sizi ne yapsın? Bu durumda sizin yaratılmanızda ne fayda vardır? Bunun manası şudur: O sizi sadece kendisine kulluk için yarattı. Allah Teâlâ'nın, *"Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etmeleri için yarattım"* (Zâriyât 51/56) âyetinde buyurduğu gibi. Demek ki Cenâb-ı Hak, insanı sadece marifeti (kendisini tanıması) ve taati için yarattı; yoksa insan, maddi yönü ve yeme içmesiyle diğer hayvanlarla aynı durumdadır.

Hâşiye sahibi (Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Âyetin zâhirine bakılınca, buradaki hitap, önceki bir âyette geçtiği gibi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *'Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?'* (Furkan 25/60) diyen müşrikleredir. Mana şudur: Kendisine yalvarmanız ve şiddetli sıkıntı anlarında O'ndan yardım istemeniz olmasa, Rabbim sizin neyinize değer versin, neyinizi tebrik etsin?"

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizin Allah'la birlikte bâtıl ilâhlara ve ortaklara duanız olmasa, Allah sizin günahlarınızı mağfiret etmeyi önemsemez, hepsini affeder; çünkü O'nun katında büyük diye bir şey yoktur. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Eğer iman eder ve şükrederseniz, Allah size niçin azap etsin ki!"* (Nisâ 4/148). Bu açıklamayı Dahhâk yapmıştır." Açıklamaların devamı için *Hâşiye*'ye bakınız.

İmam Buhârî, bu âyette geçen duanın, "iman" manasında olduğunu söylemiştir.[550] Buna göre mana şudur: Eğer sizin imanınız olmasa, Rabbim sizin neyinize değer versin?

Âyet şöyle bitiyor: "*Siz*, Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeyleri *yalanladınız* ve böylece azabı hak ettiniz, *öyle ise* yalanlamanızın sonucu olan *azap yakanızı bırakmayacak."* Azap sizden ayrılmayacak, ondan uzaklaşamayacaksınız, nihayet o azaba yüzükoyun atılmış halde cehennemde kalacaksınız.

Mücâhid, "Bu azap onların Bedir Savaşı'nda öldürülmeleridir" demiştir.[551] Gerçekten Bedir Savaşı, müşriklerin en fazla öldürüldüğü bir savaştır. O gün, müminlerle kâfirlerin arasında kesin hüküm verilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[550] Buhârî, İmân, 2.

[551] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/437; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/287.

72-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Onlar, boş ve bâtıl işler yapanlara uğradıkları zaman" âyeti hakkında deriz ki: Boş işlerle uğraşanlar, varlıklar, dünyevî mal ve mülk hakkında konuşanlardır. Allah'ın has kulları, bu kimselerin konuşmaları duydukları zaman, onların daldıkları boş konuşmalardan yüz çevirerek şeref ve vakar içinde çekip giderler. Onlar, bir vaaz ve öğüt duydukları zaman, kalpleri ve ruhlarıyla ona yönelip kulak verirler. İnsanların çoğunluğu ise aksi durumda olup hak söze karşı sağır ve kör kesilirler.

"Onlar şöyle dua ederler: Rabbimiz, bizlere, gözlerimizi aydınlık edecek eşler ve çocuklar ihsan et" âyetinin tefsirinde İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Gözün aydınlığı, ruhun hayatı olan şeyle olur; bu da sadece Allah'ın hakkını yerine getirmekle gerçekleşir. Şöyle denilmiştir: Kim, sürekli Allah'ın taatine sarılır ve O'nun emrine aykırı hareket etmekten kaçınırsa onun gözü aydın (gönlü hoş) olur."[552]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İnsanın göz aydınlığı, sulbünden gelen maddi çocukla olduğu gibi yolundan giden manevi çocukla da olur. Bir şeyh talebesini, hak yolundaki talebinde ciddi ve sadık görünce, onda bundan dolayı son derece büyük bir sevinç ve mutluluk hâsıl olur. Bu durum, manevi terbiyeciler tarafından bilinmektedir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Furkan sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[552] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/325.

(26) ŞUARÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Şuarâ sûresi Mekke döneminde inmiştir, ancak 224. âyetten sonrası Medine'de inmiş olup 227 âyettir. Sûre, adını 224. âyette geçen "eş-şuarâ" (şairler) kelimesinden almıştır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Tâhâ sûresi, Tâ Sînler ve Hâ Mîmler bana Musa'nın [aleyhisselâm] levhalarından verildi."*[553] Yani diğer bir hadiste geçtiği gibi onlara bedel olarak verildi.[554]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak önceki sûrede, müşriklerin hakkı yalanlamasından bahsetti ve onları sürekli içinde kalacakları bir azapla tehdit etti. Bu sûrede de, *"Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin"* âyetiyle resûlünün onlarla ne kadar ilgilendiğini, onların iman etmeyip azabı hak edişlerinden ne derece üzüldüğünü dile getirdi.

---

[553] Hâkim, *Müstedrek,* 1/568; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 10/9.

[554] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/438.

Cenâb-ı Hak sonra, geçmiş peygamberlerin kıssalarını, kavimlerinin onları yalanlamasını ve bu kavimlerin çeşitli azaplarla helâk edilmesinden bahsederek resûlünü teselli etti. Cenâb-ı Hak sûreyi, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] kendisinden öncekilerin kıssalarını anlatırken yaptığı gibi onunla kendisi arasındaki bir işaretle başlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓمٓ ۝١ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ۝٢ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا
مُؤْمِن۪ينَ ۝٣ اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا
خَاضِع۪ينَ ۝٤ وَمَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا
عَنْهُ مُعْرِض۪ينَ ۝٥ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْت۪يهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ۝٦

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Tâ Sîn Mîm.***

2. ***Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir.***

3. ***Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!***

4. ***Biz dilesek, onlara gökten bir âyet*** *(mucize veya azap)* ***indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar.***

5. ***Onlar, Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten yüz çeviriyorlar.***

6. ***Onlar*** *(Allah'ın âyetlerini)* ***yalanladılar, fakat alay edip durdukları şeylerin haberleri başlarına gelecek.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâ Sîn Mîm."* Bu harflerin işareti ve açılımından biri şudur: Yâ Tahir, yâ Seyyid, yâ Muhammed!

Yahut bu harflerin bir diğer işaret ve açılımı şudur: Ey tahir, seyyid ve mecîd (tertemiz, efendi ve kadri yüce) olan peygamber.

Vâhidî demiştir ki: "Allah Teâlâ, sûrenin başında dile getirdiği bu harflerle, sonsuz ihsanına, yüceliğine ve hükümranlığına yemin etti. Hakkında yemin edilen durum, *'Biz dilesek, onlara gökten bir âyet (mucize veya azap) indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar'* âyetidir."[555]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir."* Yani sana bu sûrede ve diğer sûrelerde bahsettiğimiz âyetler, i'câzı ortada ve Allah katından geldiği apaçık olan kitabın, yani Kur'an'ın âyetleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, ilâhî hükümleri ve rabbânî hikmetleri açıklayan kitabın âyetleridir.

Bir diğer mana: Onlar, hak ile bâtılı birbirinden ayıran kitabın âyetleridir.

Âyetler için, uzağı işaret edatı olan "onlar" ifadesinin kullanılması, onların yüceliğine ve değerinin büyüklüğüne dikkat çekmek içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü teselli etmeye başlayarak şöyle buyurdu: *"Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"* Yani kendini öldüreceksin.

Sehl-i Tüsterî âyete şu manayı vermiştir: "Sen onların hidayete ulaşmasını ve iman etmesini isteyerek kendini helâk ediyorsun; halbuki bizim tarafımızdan, müminlerin imanı ve kâfirlerin inkârı hakkında önceden hüküm verilmiştir, bu hükümde bir değişme ve bozulma olmaz."

Mana şudur: Resûlüm, sen kavminin İslâm'dan mahrum kalışına ve bu apaçık kitaba iman etmeyişine karşı duyduğun üzüntünden dolayı neredeyse kendini ölüme götüreceksin.

---

[555] bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/530 (Beyrut 1994).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz dilesek, onlara gökten bir âyet indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar."*

Bu âyet, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] üzülmekten sakındırmanın sebebini ortaya koyuyor ve onların iman etmesinin, onun iradesine bağlı olmadığını, bu durumda, iman etmeleri konusunda beklentiye girmeye ve iman etmeyişlerine üzülmeye gerek olmadığını açıklıyor.

Âyetin manası şudur: Eğer biz onların iman etmesini dilesek, gökten, onları imana zorlayan ve ona mecbur eden bir âyet (mucize veya musibet) indiririz; boyunları onun karşısında eğilip teslim olur.

Bazıları, âyette bahsedilen "boyunlardan" kastın, onların önde gelen reisleri olduğunu söylemiştir. Onun "cemaat" manasına geldiğini söyleyen de olmuştur. Yani, topluca boyun eğip teslim olurlardı, demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten yüz çeviriyorlar."* Bu âyet, onların şiddetli inatlarını ve içinde bulundukları inkâr ve yalanlamadan vazgeçmeyeceklerini açıklamakta, Allah Resûlü'nün, onların İslâm'a girmeleri için aşırı hırs göstermekten vazgeçmesi ve onlardan toptan ümidini kesmesi için gerçek durumlarını ortaya koymaktadır.

İmam Kuşeyrî âyete şu manayı vermiştir: "Onlara ne zaman yeni bir din getirsek veya yeni bir peygamber göndersek, muhakkak onun hak olduğunu gösteren delili düşünmekten yüz çevirdiler ve onu yalanlayarak karşılık verdiler. Eğer onlar, peygamberlerin getirdikleri delillere iyice baksalardı, onların doğruluğu ortaya çıkardı; fakat onlar için önceden hükme bağlanmış olan hızlân hali (ilâhî rahmetten mahrumiyet), kendilerini iman ve tasdikten alıkoydu."[556]

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın "Rahmân" sıfatından bahsedilmesi, onların zulümlerinin büyüklüğünü ve günahlarının korkunçluğunu göstermek içindir. Şüphesiz, Hak Teâlâ tarafından gelen bir şeyden topluca yüz çevirmek çirkin bir iştir. İnsanların, ilâhî rahmetin gereği olarak, sadece kendi menfaatleri için gelen şeylerden yüz çevirmesi ise daha çirkin bir şeydir.

---

[556] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/6-7.

Âyetin manası şudur: Onlara Kur'an'ın öğütlerinden biri geldiğinde, Allah'ın geniş rahmetinin gereği olarak, onlara en mükemmel uyarıyı yapan ve kendilerini gafletten en güzel şekilde uyaran bir grup Kur'an âyeti indiğinde, içinde bulundukları inkâr ve sapkınlık halinde ısrar ederek, onu yalanlayıp alaya alarak ondan yüz çevirirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* kendilerine gelen zikri yani Kur'an'ı, onunla alay ederek *yalanladılar; fakat alay edip durdukları şeylerin haberleri başlarına gelecektir."* Bu haberler, dünyada ve ahirette başlarına gelecek azaplardır.

Onların başlarına gelecek şeye "haber" denmesi, ya Kur'an'ın onu haber vermesinden ve onların onu bizzat görerek Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiği şeylerin hakikatini anlamalarındandır; aynen onların, haberleri işiterek, gizli hallerine vâkıf olmaları gibi. Bu âyette, büyük bir korkutma vardır; çünkü Kur'an'da geçen "haber" ifadesi, büyük ve korkunç olaylar için kullanılır.

Âyetin manası şudur: Müşriklerin alay ettikleri şey muhakkak başlarına gelecek ve verilen haberin doğruluğu ortaya çıkacaktır. Bu ya dünyada olur; Bedir gününde ve ölümü tattıkları diğer mekânlarda olduğu gibi. Ya da kıyamet günü olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tâ Sîn Mîm. Tâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sırrının temizliğine işaret eder. Sîn, onun, kadrinin yüceliğine işaret eder. Mîm ise onun işinin güzelliğine işaret eder. Bu, şerefin başı ve sonudur.

Yahut Tâ, kalbin, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şeyden uzak tutulup temiz tutulmasına işaret eder. Sîn, kalbin büyük sırla süslenmesine işaret eder. Mîm de kalbin, yüce ve ulu Allah'ın izniyle, mülk ve melekût âlemindeki tasarrufuna işaret eder. Bu da manevi seyrin başı ve sonudur. Bu hale sahip olan kul, ârifibillâh ve kulları Allah'a davette

Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olur. Eğer o, bütün insanların hidayete ulaşması için hırs gösterirse kendisine şöyle denir:

"Onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Şayet Rabb'in dileseydi, bütün insanları hidayete ulaştırırdı. İnsanlar, ihtilaf etmeye (farklı yol ve fikirlerde olmaya) devam ederler. Eğer Allah dileseydi, hepsini hidayet üzere toplardı; sakın cahillerden olma!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ⑦ إِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً ۜ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ⑧ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ⑨

7. ***Onlar, yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden pek çok faydalı ve güzel bitkiler bitirdik.***

8. ***Şüphesiz bunda** (Allah'ın kudretine ve rahmetine) **bir delil vardır, fakat onların çoğu iman etmezler.***

9. ***Gerçekten senin Rabb'in, azîzdir** (her hükmünü uygulayandır) **ve çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* yeryüzüne, ondaki insanı hayrette bırakan ilâhî sanata *bakmazlar mı, orada her türden pek çok faydalı ve güzel bitkiler bitirdik.*" Yani her sınıf bitkiden, insanların ve hayvanların yiyeceği çok faydalı güzel bitkiler bitirdik.

Âyette, özellikle bitkilerden bahsedilmesi, onlarda, ilâhî kudrete delil olma yönüyle nimet olma yönünün birlikte bulunmasındandır. Âyette bahsedilen bitki ile, faydalı ve zararlı bütün bitki sınıflarının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Hepsine birden "faydalı ve güzel" tabirinin kullanılması, şuna dikkat çekmek içindir: Cenâb-ı Hakk'ın bitirmiş olduğu her şey faydalıdır; onun faydası ya tek başınadır veya bir diğer bitkiyle terkip halindedir. Nitekim yüce Mevlâ, bu konudaki diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde bulunan bütün şeyleri sizin için yaratan O'dur" (Bakara 2/29).

Şüphesiz hikmet sahibi bir zat, her ne yapsa onda sonsuz hikmetler vardır; gafil olanlar ondan habersiz olsa, akıl sahipleri onun hakikatine ulaşamasalar da durum budur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz bunda,* yani bu şekilde bitkileri bitirmede veya bu sınıfların her birinde, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine, ilminin ve hikmetinin genişliğine, insanı imana çeken, inkâr ve azgınlıktan alıkoyan rahmetinin sonsuzluğuna *bir delil vardır, fakat onların çoğu iman etmezler.*" Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin çoğu, Allah Teâlâ'nın ilminde ve hükmünde mümin değillerdir; şöyle ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin O'ndan yüz çevireceklerini ve o büyük âyetler üzerinde hiç düşünüp ibret almayacaklarını bildi ve öyle hükmetti.

Mana şudur: Onların çoğu, yüce Allah tarafından kendilerine iman etmeyi gerektiren pek çok delil geldiği halde inat, azgınlık ve kibirlerinden dolayı iman etmediler.

Birinci tefsire göre, onların iman etmeyişinin Allah Teâlâ'nın ilmine ve kazâsına bağlanmasına gelince, zâhire göre onların bu konuda mazur olduğu sanılabilir (fakat bu ifade, oların mesul olmadığını göstermez). Gerçekten hakikat ve şeriatın mahalli olan kudret ve hikmetin arasını ayırmak, değil başkalarına, mahir âlimlere bile gizli kalan bir durumdur.

Âyette sanki şöyle denilmiş oluyor: Bunda, imanı gerektiren apaçık bir delil vardır; bununla birlikte onların çoğu, azgınlık ve inatlarından dolayı iman etmezler.

Âyette, onların çoğunun iman etmediğinin dile getirilmesi, içlerinden bazıları için ezelde iman takdir edildiğini ve ileride iman edeceklerini bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten senin Rabb'in azîzdir;* her hükmünü uygulayandır, yapmak istediği her işi yapar, kimse O'na engel olamaz; kâfirlerden intikam almak da bu işlerin kapsamına girer. *O, çok merhametli olandır."* O, son derece merhametlidir; bunun için onlara mühlet verir ve onların türlü azabı gerektiren büyük suçlar işledikleri halde kendilerini hemen yakalayıp cezalandırmaz.

Âyette, *"Senin Rabb'in azîzdir"* denilmesi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmek ve kâfirlerden intikam almak için gereken hakiki gücün Rabb'inde bulunduğunu bildirmek içindir. Bu açık bir gerçektir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[557]

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar, temiz nefislerin arzına bakmazlar mı, biz, o nefisler cehalet ve gaflet ile ölü iken, onları ilim ve marifetle diriltereK onda garip ilimlerin ve insanı hayrette bırakacak hikmetlerin her sınıfından nice ilimler bitirdik. Şüphesiz bunda, nefiste tasarrufta bulunan seçkin velilerin varlığına ve onda bu ilimler ortaya çıkana kadar kendisini tedavi eden zatların kemaline apaçık bir delil vardır.

Bir diğer mana: Onlar, kulluk arzına bakmazlar mı, biz onda, razı olunan edeplerin, yakîne ait makamların ve Allah'ın hediyesi olan keşiflerin her sınıfından nice şeyler bitirdik; bunda ilâhî rahmetin tecellisine büyük bir delil vardır; fakat insanların çoğu, bu işlerin erbabının varlığına inanmazlar. Gerçekten, Allah azîzdir; dilediğini aziz eder; Rahîm'dir, dilediğine bu nimeti nasip ederek rahmet eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[557] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/32-33.

Hz. Musa'nın Firavun ve Kavmine Gönderilişi

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü teselli etmek için, peygamberlerin kıssalarını anlatmaya başladı. Kavmi ile mücadelesi çok şiddetli olduğu için, Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] başlayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَۜ اَلَا
يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَض۪يقُ صَدْر۪ي وَلَا
يَنْطَلِقُ لِسَان۪ي فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ
يَقْتُلُونِۚ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّاۚ فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ
فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۜ ﴿١٧﴾

10-11. *Bir zaman Rabb'in Musa'ya şöyle seslendi: "Zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git! Onlar, başlarına geleceklerden korkmuyorlar mı?"*

12. *Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Doğrusu ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum."*

13. *"Bu durumda göğsüm daralır, dilim rahat konuşamaz; onun için Harun'a da peygamberlik ver* (onu bana yardımcı yap)*."*

14. *"Bir de benim onlara karşı işlediğim bir suç var; bu yüzden onların beni öldürmelerinden korkuyorum."*

15. *Allah dedi ki: "Hayır, korkma! Mucizelerimizle gidin; şüphesiz biz sizinle beraberiz,* (her şeyi) *işitmekteyiz."*

16. *"Firavun'a gidin ve şöyle deyin: Şüphesiz biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz."*

17. *"İsrâiloğulları'nı bizimle beraber gönder."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, şunu anlat: *Bir zaman Rabb'in Musa'ya şöyle nidâ etti:"* Yani resûlüm, Rabb'inin, Musa'ya seslendiği vakti anlat ve kendisini yalanlamaları sebebiyle Firavun'un kavminin başına gelenleri kavmine hatırlat. Onları, kendilerinden önceki yalancı kardeşlerinin başına gelen şeylerin kendi başlarına da gelmesinden korkutup sakındır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm, kendisiyle teselli bulman için Musa'nın halini ve onun kavmiyle olan mücadelesini hatırla! O zaman Rabb'in, kendisini peygamber olarak göndererek ona şöyle dedi:

"Zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git!" İnkâr ve isyanlarla zulmeden kavme git. Yahut İsrâiloğulları'nı köle olarak kullanarak ve onların çocuklarını öldürerek zulmeden kavme git! Bu kavim, Firavun'un kavmidir. *"Onlar Allah'tan korkmuyorlar mı?"* Allah'tan korkup da içinde bulundukları azgınlık ve taşkınlığı terketmiyorlar mı?

Âyete, onlara hitap edilerek şu mana da verilmiştir: "Sizler Allah'tan korkmuyor musunuz?" Bu hitap şekli, yüce Allah'ın onlara ileri derecede gazap ettiğini ifade etmektedir. Sanki onların zulmü, kendilerine bu şekilde yüzlerine karşı söylemeye sevketmiştir.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'ya nidâ ettiği ilk şey bu değildir; ona hitap edilen şey, Tâhâ sûresindeki şu âyetlerdir:

"Şüphe yok ki ben senin Rabb'inim. Hemen ayakkabılarını çıkar, çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın" (Tâhâ 20/12-17).

Hz. Musa'ya bu sûrede yapılan hitap, anlatılan durumun gereği kısaca yapılmıştır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyrulmaktadır: *"Musa,* Allah Teâlâ'ya yalvararak *dedi ki: Ey Rabbim! Doğrusu ben, onların* daha işin başında *beni yalanlamalarından korkuyorum. Bu durumda,* onların beni yalanlaması sebebiyle *göğsüm daralır;* onlardan gördüğüm akıl dışı şeylere ve işittiğim çekişmelere karşı beni bir gayretin sarması yahut dilimin tutukluğu sebebiyle *dilim rahat konuşamaz; onun için,* kardeşim *Harun'a da* *peygamberlik ver,* benimle birlikte peygamber olması için ona da Cibrîl'i gönder, peygamberliği açıklamada onunla kuvvet bulayım."

Hz. Musa [aleyhisselâm] Tûr dağını gönderildiği zaman, Hz. Harun [aleyhisselâm] Mısır'da bulunuyordu. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] dile getirdiği bu gerekçeler, bir bahane aramak ve emri uygulamada geri durmak değildir; onun yaptığı sadece, verilen emre uymada kendisine yardımcı olacak birini talep etme ve özrüne bir hazırlıktır.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Bir de benim onlara karşı işlediğim bir suç var."* Yani kendisi sebebiyle onlar tarafından takibe alındığım bir suç var; bu suç, bir kaza ile Kıptî'yi (Mısır'ın yerli insanlarından birini) öldürmektir.

Hz. Musa sözüne şöyle devam ediyor: *"Bu yüzden onların,* öldürdüğüm kimseye kısas olarak *beni öldürmelerinden korkuyorum."* Bu söz de verilen emri yapmamak için ileri sürülen bir bahane değildir; o, olabilecek bir belayı olmadan önce önlemeyi istemek ve peygamberlik görevini yerine getirmeden önce ölmekten korkmaktır. Bunun için Allah Teâlâ ona, kendisini korumaya almayı ve ondan belayı defetmeyi vaat ederek şöyle buyurdu:

"Hayır, korkma! Mucizelerimizle gidin." Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'dan, Firavun ve kavminden gelecek belayı savmasını istedi; Allah Teâlâ da ondan korkuyu gidererek belayı savacağını vaat etti. Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hak'tan kardeşini peygamber olarak göndermesini istedi; yüce Allah da ona, *"İkiniz mucizelerimizle gidin!"* buyurarak, isteğine karşılık verdi. Yani ona şöyle denmiş oldu: "Harun'u seninle birlikte peygamber gönderdim; ikiniz mucizelerimizle gidin!"

Bu mucizeler, Hz. Musa'nın elinin ışık saçması, asâsının yılana dönüşmesi ve diğer mucizelerdir. Sanki şöyle denmiş oldu: Ey Musa, karşılaşacağını düşündüğün korkuyu unut, sen ve beraberinde olmasını istediğin kardeşin mucizelerimizle gidin; onlar, korktuğun şeyi senden savacaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz biz sizinle beraberiz, her şeyi işitmekteyiz."* Yani biz, sana söyleyecekleri, sizinle Firavun arasında geçen şeyleri işitiriz; ona karşı size destek veririz. Cenâb-ı Hak, kendi halini, bir mücadelede hazır bulunan kuvvetli bir sultanın haline benzeterek anlattı. Bu sultan, huzurunda mücadele eden iki taraf arasında geçen konuşmaları işitmekte ve düşmanlarına karşı dostlarına yardım etmektedir. Bu benzetme, Hak Teâlâ'nın Hz. Musa'ya yardım vaadini mübalağa ile anlatmak içindir.

Âyette, *"Biz her şeyi işitmekteyiz"* buyrulması, Hz. Musa'dan korkuyu gidermek, ayrıca her ikisine yardım ve en mükemmel şekilde koruma garantisi vererek onları ziyadesiyle teselli etmek içindir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde olduğu gibi:

"Şüphesiz ben sizinle beraberim; her şeyi işitir ve görürüm" (Tâhâ 20/46).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun'a gidin ve şöyle deyin: Şüphesiz biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz."* Önceki âyette de "gidin" emri verilmişti, burada aynı emir tekrar edilmiş değildir. Buradaki emir, kendisine gönderilen kimseye ulaşma emridir; önceki ise o tarafa yönelme emridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun'a, 'İsrâiloğulları'nı bizimle beraber gönder' deyin."* Yani İsrâiloğulları'nı serbest bırak, bizimle birlikte Şam'a gelsinler. İsrâiloğulları'nın, Hz. Yusuf [aleyhisselâm] zamanında Hz. Yakub [aleyhisselâm] ile birlikte Mısır'a göç etmeden önce vatanları, Şam bölgesinde olan Filistin idi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

10-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, vaaz ve insanları uyarma işine ehil olursa onun, yalanlanma ve eziyet görme korkusuyla ondan geri durması uygun değildir. Şüphesiz Allah Teâlâ, muhafaza ve gözetimiyle onunla beraberdir. Evet, eğer insanları irşad eden kimse, bu işte kendisine yardımcı isterse bunda bir sakınca yoktur. Gerçekten insanların, hürmet gösterdikleri bir zatı karşılama anında onun cemaatinin görkemli olması, onların kalplerinde o zata karşı heybet ve korkunun oluşmasında daha tesirlidir. Cemaatin nuru, tek kişinin nurundan daha kuvvetlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın, Firavun'la Mücadelesi

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un Hz. Musa'ya cevabından ve onunla mücadelesinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ
فَعْلَتَكَ الَّتِى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ قَالَ فَعَلْتُهَا اِذًا وَاَنَا مِنَ
الضَّٓالِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا
وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَىَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنِىٓ
اِسْرَٓائِلَ ﴿٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا تَسْتَمِعُونَ
﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِٓى اُرْسِلَ
اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾

18. ***Firavun dedi ki: "Biz seni küçük bir çocukken alıp aramızda büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?"***

19. ***"Bir de sen o yaptığın işi yaptın*** *(adam öldürdün)****; sen nankörün birisin."***

20. ***Musa dedi ki: "O zaman ben onu bilmeden*** *(hata ile)* ***yaptım."***

21. ***"Sizden korktuğum için aranızdan kaçtım; sonra Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamber yaptı."***

22. ***"O başıma kaktığın nimet de*** *(aslında)* ***İsrâiloğulları'nı kendine köle etmenin neticesidir."***

23. *Firavun, "Âlemlerin Rabb'i nedir?" dedi.*

24. *Musa, "O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer yakînen bilirseniz* *(bu gerçeği anlarsınız)"* ***dedi.***

25. *Firavun etrafındakilere, "Duyuyor musunuz* *(ne diyor)?"* ***dedi.***

26. *Musa, "O, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'idir" dedi.*

27. *Firavun* *(etrafındakilere),* ***"Size gönderilen bu elçiniz gerçekten delidir" dedi.***

28. *Musa, "O, doğunun, batının ve ikisi arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer aklınızı kullanırsanız* *(bunu anlarsınız)"* ***dedi.***

29. *Firavun, "Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan yaparım" dedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Musa ve Harun Firavun'a gelip ona peygamberliği tebliği edince, Firavun *dedi ki: Biz seni küçük bir çocukken alıp aramızda büyütmedik mi?"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa ve Hz. Harun [aleyhisselâm], Firavun'un kapısına geldikleri zaman, içeri girmeleri için kendilerine bir sene izin verilmedi. Sonunda kapıcı Firavun'a,

"Burada bir insan var, âlemlerinin Rabb'inin peygamberi olduğunu söylüyor!" dedi. Firavun,

"İzin ver girsin; belki kendisine biraz gülüp eğleniriz" dedi. Kapıcı izin verdi, Hz. Musa içeri girdi, Firavun'a peygamber olduğunu söyleyip hakka davet etti. Firavun, Hz. Musa'yı tanıyarak kendisine, "Biz seni küçük bir çocukken alıp aramızda, kucağımızda ve evimizde büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?" dedi.[558]

Firavun'un Hz. Musa'ya, *"Sen küçük bir çocukken"* demesi, onun doğumundan kısa bir müddet sonra ellerine geçtiğini ifade etmek içindir.

---

[558] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/443; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/36.

Bu söz, Hz. Musa'nın, *"Biz âlemlerin Rabb'inin elçileriyiz"* sözüne karşı, Firavun'un, onun küçüklüğündeki terbiyesini kendisine nisbet ederek cevap verdiğini ifade eder. Bunun için, *"Âlemlerin Rabb'i nedir?"* diyerek, önce onu bilmez gibi gözüktü; daha sonra, *"Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atarım"* diyerek, cahilliğini açıkça dile getirdi.

Firavun, sözüne şöyle devam etti: *"Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa, onların arasında otuz sene kaldı, sonra çıkıp Medyen'e gitti. Medyen'de on sene kaldı, sonra tekrar Mısır'a dönüp onları otuz sene Allah Teâlâ'ya davet etti. Firavun ve kavminin suda boğulmasından sonra elli sene daha yaşadı.

Diğer bir rivayete göre Hz. Musa, Kıptî'yi (Mısırlı'yı) kaza ile öldürdüğü zaman on iki yaşındaydı. Olaydan sonra onlardan kaçtı.[559] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Firavun, sonra Hz. Musa'ya şöyle dedi: *"Bir de sen o yaptığın işi yaptın;* yani Kıptî'yi öldürdün."

Firavun Hz. Musa'ya, kendisini yetiştirip büyütme ve yetişkinliğe ulaştırma nimetlerini saydıktan sonra, onun ekmekçisiyle arasında geçen olaydan dolayı kendisini kınayarak, "Benim adamımı öldürdün; *sen,* benim iyiliklerime karşı *nankör birisin;* çünkü benim has adamlarımdan birini öldürmeye kastettin ve onu öldürdün" dedi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Firavun dedi ki: Sen o zaman, şu anda insanları kâfirlikle suçladığın halde idin; yani sen de o zaman, şu anda küfür dediğin dinimiz üzere idin!" Bu söz, Firavun'un Hz. Musa'ya bir iftirasıdır; çünkü Hz. Musa, inkâr ve isyan hallerinden korunmuştur. Hz. Musa, onların arasında yaşarken, asıl halini gizliyordu, yoksa onun Firavun ve kavmiyle aynı dinden olduğu nasıl söylenir?

Hz. Musa dedi ki: *"O vakit ben onu bilmeden* hata ile *yaptım."* Çünkü Hz. Musa, o adama öldürmek kastıyla vurmadı, tam aksine onu terbiye için kendisine tokat attı.

---

[559] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/36.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben, o tokadın böyle bir sonuç vereceğini bilmiyordum.

Bir diğer mana: Ben o zaman, peygamberlikten habersizdim; bu konuda Allah'tan bana herhangi bir şey gelmemişti, o halde beni kınamak için bir sebep yoktur.

Ayrıca, öldürülen kimsenin kâfir olduğu düşünülürse, kâfiri öldürme hakkında o zaman bir hüküm mevcut değildi. Bütün bunlar, peygamberliğe aykırı şeyler değildir, aynı şekilde onun terbiye için bunu yapması da peygamberliğe aykırı değildir.

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: "*Sizden korktuğum için,* bana bir zarar verirsiniz yahut hak etmediğim bir şeyle beni cezalandırırsınız endişesiyle *aranızdan* çıkıp Medyen'e doğru giderek Rabbim'e *kaçtım; sonra Rabbim bana hüküm* yani hikmet *bahşetti.*"

Âyetteki hükme, peygamberlik ve ilim manası da verilmiştir.

Âyetin manası şudur: Allah bana, hüküm, hikmet, peygamberlik ve ilim verdi; böylece benden cehalet ve haktan habersiz olma hali gitti.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah beni peygamber yaptı.*" Yani beni de gönderdiği peygamberlerden biri yaptı.

Hz. Musa [aleyhisselâm], diğer âyette sözüne şöyle devam etti: "*O başıma kaktığın nimet de aslında İsrâiloğulları'nı kendine köle etmenin neticesidir.*" Yani o başıma kaktığın zâhiren bana bakıp büyütme nimeti de hakikatte senin İsrâiloğulları'nı kendine köle yapıp onların çocuklarını öldürerek kendilerini kahrın altına almanın bir sonucudur. Benim senin yanına gelmemin ve gözetimin altına girmemin sebebi de budur. Eğer sen onları kendi hallerine bıraksaydın, benim bakım ve terbiyemi anne babam yapardı; senin sarayına gelmeme gerek kalmazdı. Sen zalim olunca, Cenâb-ı Hak, insanları kurtarmam için beni sana gönderdi.

Bu durumda Firavun, sanki Hz. Musa'nın kavmini köleleştirmeyi ve kendisini anne babasının terbiyesinden çıkarmayı onun başına kaktığı bir nimet olarak saymış oldu. Bunun üzerine Hz. Musa da ona şöyle dedi:

"Benim başıma kaktığın bu nimet, aslında senin İsrâiloğulları'nı köleleştirmen değil midir? Bu, bir nimet değildir; ayrıca senin onu benim başıma kakma hakkın yoktur."

Firavun'un onları köleleştirmesi, kendilerini emrine boyun eğdirip onları sürekli hizmetinde kullanmasıdır.

Firavun'un delili geçersiz olup âlemlerin Rabb'inin zikrinden kaçma hilesi bir fayda vermeyince, Hz. Musa'ya, onun, kendisini peygamber olarak gönderdiğinden bahsettiği zat hakkında soru sormaya başladı. Bunu, kibir, cahillik ve hakikate karşı körlükle, otoritesini korumak isteyerek yaptı. Âyette geçtiği gibi, *Firavun,*

"Âlemlerin Rabb'i de nedir?" dedi. Yani, "Senin peygamberi olduğunu iddia ettiğin âlemlerin Rabb'i nasıl bir şeydir?"

Firavun bunu, âlemler için kendisinden başka bir rab olduğunu inkâr ederek sordu. Şu âyetler de onun bu halini ifade etmektedir:

"Firavun dedi ki: Ben sizin en büyük rabbinizim!" (Nâziât 79/24).

"Sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum!" (Kasas 28/38).

Âyete şu mana da verilmiştir: O âlemlerin Rabb'inin sıfatı yahut hakikati nedir?

Musa [aleyhisselâm] dedi ki: *"O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer yakînen bilirseniz, bu gerçeği anlarsınız."* Şayet yaratılmış varlıkların hakikatini yakînen tanısaydınız, bunun böyle olduğunu bilirdiniz. Yahut siz, varlıkların hakikatine dâir yakînen azıcık şey bilseydiniz, bunun böyle olduğunu öncelikle anlardınız; çünkü Allah'ın âlemlerin Rabb'i olduğunun delili apaçık ortadadır.

Firavun, Hz. Musa'nın cevabını işitince, onun kavmin eşrafından ileri gelenlerin kalbine etkisinden korkarak etrafındakilere, "Ne söylediğini *duyuyor musunuz, dedi."* Firavun'un etrafındakiler, kolları bilezikle süslenmiş 500 has adamdı.

Firavun, şunu demek istiyor: Ben ona âlemlerin Rabb'inin zatının nasıl bir şey olduğunu soruyorum; o ise bana, zatından değil sıfatlarından (yaptıklarından) haber veriyor!

Âlemlerin Rabb'inin zatının nasıl olduğu ve hakikati akılla bilinemeyeceği için, Hz. Musa [aleyhisselâm] ona, âlemlerin Rabb'inin akılla idrak edilmesi mümkün olan özelliklerinden bahsederek cevap verdi.

Sonra Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dedi: "O, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'idir." Yani O, sizi ve sizden önceki babalarınızı yaratandır. Bununla şunu demek istedi: Firavun da bu yaratılmış varlıklardan biridir; dolayısıyla onun rab olması mümkün değildir.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], *"Babalarınızın da Rabb'idir"* demesi şunun içindir: Firavun, kendilerinden öncekilerin değil, kendi asrında yaşayanların rabbi olduğunu iddia ederdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Firavun etrafındakilere dedi ki: *Size gönderilen bu elçiniz gerçekten delidir."* Çünkü o, bu âlemde benden başka bir ilâhın olduğunu iddia ediyor! Yahut o, benim soruma uygun cevap vermiyor; ben ona, bahsettiği rabbin hakikatini, onun nasıl bir şey olduğunu soruyorum, o bana, onun sıfatlarından bahsediyor!

Devamındaki âyette Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dedi: "O, *doğunun, batının ve ikisinin arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer aklınızı kullanırsanız*; benim söylediklerimin hak olduğunu anlarsınız ve Rabb'inizi tanırsınız."

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] buraya kadar takip ettiği usul son derece güzel bir irşad örneğidir, şöyle ki: Hz. Musa önce, bütün yaratılmışları içine alacak şekilde, Allah Teâlâ'nın göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki bütün varlıkların Rabb'i ve yaratıcısı olduğunu dile getirdi. Sonra genelden özel alana geçerek yüce Allah'ın, Firavun'un, kavminin ve babalarının Rabb'i olduğunu söyledi; çünkü akıllı kimsenin, doğumundan ölümüne kadar kendisine bakacağı en yakın varlık, nefsi, çocukları ve hallerini müşahede ettiği kimselerdir. Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra, yine özel bir alana geçerek, Cenâb-ı Hakk'ın doğunun ve batının Rabb'i olduğunu söyledi; zira güneş, sağlam ölçü ve hesap üzere, bu ufukların birinden (doğudan) doğmakta, diğerinden (batıdan) batmaktadır. Bütün bunlar, âlemlerin Rabb'inin birliğinin ve varlığının zaruri olduğunu gösteren en kuvvetli delillerdir.

Şöyle de denebilir: Firavun, cahilliğinden dolayı Hz. Musa'ya Rabb'in ne olduğunu sorunca, Hz. Musa [aleyhisselâm] ona, âlemlerin Rabb'inin özelliklerinden bahsederek cevap verdi. Firavun etrafındakilere, "Söylediğini duyuyor musunuz?" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa, tekrar benzer bir şekilde cevap verdi. Firavun, Hz. Musa'nın kendisine cevap vermekten farklı yöne kaçtığını zannederek, onun deli olduğunu söyledi. Hz. Musa [aleyhisselâm], üçüncü kez benzer bir şekilde cevap verdi ve bu cevapla şunu açıkladı: Varlığı zaruri, zatıyla tek, hiç kimseye muhtaç olmayan yüce zatın hakikati akıl ile idrak edilemez, O'nun zatı sadece sıfatlarının tecellileri ile tanınır. Bir de O'nun zatını sadece seçkin ârifler yakînen tanır. Firavun gibi kimselerin O'nun zatı hakkında sorması, bir cahillik ve ahmaklıktır. Bunun için Hz. Musa, *"Eğer aklınızı kullanırsanız"* dedi. Yani şayet sizde akıl varsa, O'nun sadece deliller yoluyla tanınacağını bilirsiniz, demek istedi.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Şayet "Hz. Musa, Firavun ve kavmine önce, *'Yakînen bilirseniz'* dedi; sonra, *'Eğer aklınızı kullanırsanız'* dedi; bunun hikmeti nedir?" denirse cevap olarak deriz ki: Hz. Musa önce, imana gelmelerini bekleyerek onlara yumuşak söz söyledi; onların inat ve safsatalarını görünce, kendilerini kınayarak, *'Eğer aklınızı kullanırsanız'* dedi. Hz. Musa bu sözü, Firavun'un *'Size gönderilen bu elçiniz gerçekten delidir'* sözüne karşılık söyledi."[560]

Firavun, önce büyüklenip sonunda mat olunca, *"Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan yaparım, dedi."* Yani seni, hallerini bildiğin zindana atılmış kimselerden yaparım, demek istedi. Firavun, zindana atılmayı gerekli gördüğü kimseleri, yerde açılmış boş ve oldukça derin bir kuyuya tek başına atardı, orada kendisine bakılmaz ve söylediği dinlenmezdi; bu şiddetli bir ölüm şekliydi.

Firavun, *"Seni zindana atılanlardan yaparım"* ifadesi yerine, "Seni zindana atarım" deseydi, bu söz daha kısa olmakla birlikte önceki cümlenin manasını vermezdi. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[561]

---

[560] İbn Cüzey, *et-Teshîl fi Ulûmi't-Tenzîl*, 2/90 (Beyrut 1995).

[561] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/266.

18-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Alınan terbiyenin gözetilecek bir hakkı ve yerine getirilecek bir şükrü vardır. İnsanın beşerî yönünü terbiye etmekle ruhanî yönünü terbiye etmek arasında bir fark yoktur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, Firavun'un kendisine yaptığı sarayındaki bakım ve gözetim hizmetlerinin hakkını ve zâhirde kendisine yaptığı iyilikleri inkâr etmedi, fakat o şunu açıkladı: Allah Teâlâ bir şeyi yapmayı emredince onun emrine uymak gerekir. Yaratılmış bir insanın bile verdiği terbiyenin korunacak bir hakkı olunca, kulun Allah Teâlâ'nın terbiyesinin kıymetini yüceltip hakkını koruması daha önceliklidir."[562]

Şu halde, kim senin beşerî (maddi) yönüne bir terbiye verirse ona teşekkür etmek ve hayır dua ile dahi olsa kendisine iyilikte bulunmak gerekir. Aynı şekilde, her kim senin ruhanî yönüne ilim ve marifetle terbiye verirse ona hizmet etmen, kendisine hürmet ve saygı göstermen gerekir. Bu hizmete karşı nankörlük etmek (ve hakkını çiğnemek) gazaba uğramanın ve huzurdan kovulmanın sebebidir. Böyle bir halden Allah Teâlâ'ya sığınırız.

Firavun'un, "Âlemlerin Rabb'i kimdir?" sözü, yüce zatın hakikatini sormaktır ki O'nun nasıl ve nice olduğunu bilmek imkânsızdır; çünkü O'nun misli (dengi ve benzeri) hiç kimse yoktur. Böyle bir soruya verilecek en güzel cevap şu âyettir: *"O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır"* (Hadîd 57/3). Bu dört isim, yüce zatı, özetle tanıtmakta ve geride O'nun hakkında söylenecek hiçbir şey bırakmamaktadır. Bununla birlikte, bir insanın O'nu ihata edip tamamıyla tanıması imkânsızdır. Eğer Allah Teâlâ'yı tam bir ihata ve tanıma mümkün olsaydı, o zaman ârifler için manevi ilerleme imkânı kalmazdı. Halbuki âriflerin Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sır ve marifetlerin keşfinde yükselmeleri bu fâni dünyada ve ebedî ahiret âleminde hiç bitmeyip sürekli devam eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[562] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/9.

Hz. Musa'nın Asâ ve El Mucizesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın asâ mucizesinden ve onu takip eden olaydan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ بِه۪ٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٣١﴾

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِر۪ينَ۟ ﴿٣٣﴾

30. ***Musa, "Sana apaçık bir şey** (mucize)* ***getirmiş olsam da mı** (beni cezalandıracaksın)?" **dedi.***

31. ***Firavun, "Doğru söylüyorsan haydi getir onu!" dedi.***

32. ***Bunun üzerine Musa asâsını attı, o anda asâ apaçık bir yılan oluverdi.***

33. ***Elini koynundan çıkardı, o anda eli, bakanlar için bembeyaz bir şey oluverdi.***[563]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Musa, Firavun kendisini hapse atmakla tehdit edince ona, '*Sana,* benim doğru söylediğimi ve âlemlerin Rabb'inin birliğini gösteren *apaçık bir şey* yani mucize *getirmiş olsam da mı* beni bu bahsettiğin zindana atacaksın?' *dedi.*" Bu delil ile mucizeyi kastetti. Şüphesiz mucize, onu yaratının varlığına ve hikmetine delil olduğu gibi, elinde ortaya çıkan kimsenin iddiasının doğruluğuna da bir delildir. Mucizeden "bir şey" diye bahsedilmesi, kalplere korku vermek içindir.

"Firavun, 'Davanın gerçek olduğunu gösteren şeyi getirmede *doğru söylüyorsan haydi getir onu!' dedi."* Yahut, "Peygamberlik iddianda doğru isen onu getir" dedi.

"Bunun üzerine Musa asâsını attı, o anda asâ apaçık bir yılan oluverdi." Yani göz boyayanların ve sihirbazların yaptığı gibi hayal ettirmeye

---

[563] Bu mucize ile ilgili ayrıca bk. A'râf 7/108; Kasas 28/32.

benzer bir şey değil, maddi olarak mevcut apaçık bir ejderha oluverdi. Rivayet edildiğine göre ejderha, gökte 1 mil kadar yükseldi, sonra yere inip Firavun'un üzerine doğru yönelerek Hz. Musa'ya,

"Ey Musa, bana istediğini emret yapayım!" dedi. Bunu gören Firavun, Hz. Musa'ya,

"Seni gönderen Allah'ın adıyla yemin ederek senden onu tutmanı istiyorum" dedi. O zaman Hz. Musa ejderhayı tuttu, ejderha asâya dönüştü.[564]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. "Hz. *Musa, elini koynundan,* koltuğunun altından *çıkardı, o anda eli, bakanlar için bembeyaz bir şey oluverdi."* Yani alışılmışın ötesinde bir eli bembeyaz parladı; öyle ki hârikulâde bir şey olduğu için bütün bakışları üzerinde topladı.

Rivayet edildiğine göre Firavun, birinci mucizeyi görünce Hz. Musa'ya, "Bundan başka mucizen var mı?" diye sordu, o zaman Hz. Musa [aleyhisselâm] elini çıkarıp göstererek,

"Bu nedir?" diye sordu; Firavun,

"Elindir" dedi. Hz. Musa [aleyhisselâm], elini koltuğunun altına sokup çıkardı, o onda elden gözleri kamaştıran ve göğü kaplayan bir ışık şuası çıktı.[565]

Her şeye kadir olan yüce Allah'ı tesbih ederim.

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Firavun huyunda olan nefisler, hakkı tasdik ve ona iman noktasında, mucize veya keramete bağlıdır; temiz nefisler ise bir mucize veya keramete ihtiyaç duymazlar, tam aksine mucize türü hiçbir şeye bağlı olmaksızın Allah Teâlâ, onların kalbinde veliliği tasdiki yaratır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[564] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/511 (Beyrut 2002).

[565] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/40.

Firavun'un Şaşkınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un gördüğü mucize karşısındaki şaşkınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ لِلْمَلَاِ حَوْلَهُۤ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَل۪يمٌۙ ﴿٣٤﴾ يُر۪يدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ
مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِه۪ۗ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُٓوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ
وَابْعَثْ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِر۪ينَۙ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَل۪يمٍ ﴿٣٧﴾

34. ***Firavun, çevresindeki ileri gelenlere dedi ki: "Şüphesiz bu, çok bilgili bir sihirbazdır."***

35. ***"Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Bu durumda ne yapılmasını önerirsiniz?"***

36. ***Onlar dediler ki: "Onu ve kardeşini alıkoy; sonra şehirlere zabıtalar gönder."***

37. ***"Ne kadar usta sihirbaz varsa hepsini sana getirsinler."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Firavun,* kendisini mat eden ve şaşkınlık içine düşüren durumu görünce, *çevresindeki ileri gelenlere,* kavminin eşrafına, '*Şüphesiz bu, çok bilgili bir sihirbazdır;* sihirde çok üstün bir yeteneğe sahiptir' *dedi*" ve sonra, kavmini Hz. Musa'ya düşman yapmak isteyerek şöyle dedi.

"*O, yaptığı* bu *sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor; bu durumda ne yapılmasını önerirsiniz?* Onun için hapis yahut öldürme işinden hangisini tercih edersiniz?"

Firavun, mucizenin etkisi kendisini şaşkınlığa düşürünce, nefsini rablik iddiasının zirvesinden aşağı indirip kendi hesabınca kulları gördüğü kimselere boyun eğmeye ve onların emrine (önerisine) uymaya yani emir alma durumuna getirdi. Yahut Firavun daha önce, görüş ve işleri yönetmede tek başına hareket ederken, bu durum onu, kavminden birileriyle istişare yapmaya ve ne yapacağını danışmaya mecbur etti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* fitneden korkarak, kendisine *dediler ki: Onu ve kardeşini alıkoy;* işlerini tehir et, onları öldürmede acele etme! Yahut onları hapse at! *Sonra, şehirlere* sihirbazları toplayacak *zabıtalar gönder; ne kadar usta,* sihir işinde mahir *sihirbaz varsa hepsini sana getirsinler.*" Onlar, Firavun'un korkusunu dindirmek için böyle mübalağa ifadeleri kullandılar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mühim işlerde istişare yapmak, terbirli ve ileri görüşlü kimselerin işidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İstihare yapan (hâcet namazı kılıp işini Allah'a havale eden) kimse zarar etmez, istişare yapan kimse de pişman olmaz."[566]

İstişare, eskiden beri yapılagelen bir iştir; büyük veliler ve idareciler, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak, işlerinde istişare yaparlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sihirbazların Toplanması

Cenâb-ı Hak sonra, sihirbazların toplanmasından bahsederek şöyle buyurdu:

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ
﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ
قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ

---

[566] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6627; a. mlf., *es-Sagîr*, nr. 980; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 774; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7895; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/96.

وَاِنَّكُمْ اِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾
فَاَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ اِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

38. ***Böylece sihirbazlar, bilinen günün belirlenen vaktinde bir araya toplandılar.***

39. ***İnsanlara da, "Siz de toplanır mısınız?" denildi.***

40. ***"Umarız, üstün gelirlerse sihirbazlara uyarız" dediler.***

41. ***Sihirbazlar gelince Firavun'a, "Eğer biz üstün gelirsek, gerçekten bize bir mükâfat vardır, değil mi?" dediler.***

42. ***Firavun, "Evet, galip gelirseniz mutlaka bana yakın, gözde kimselerden olacaksınız" dedi.***

43. ***Musa onlara, "Haydi, atın ne atacaksanız" dedi.***

44. ***Bunun üzerine onlar iplerini ve değneklerini attılar ve, "Firavun'un kuvvetine yemin olsun ki bizler, muhakkak üstün gelecek kimseleriz" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Böylece sihirbazlar, bilinen günün belirlenen vaktinde bir araya toplandılar."* Bu vakit, Hz. Musa'nın, *"Sizinle buluşma vakti, bayram günü, insanların toplandığı kuşluk vakti olsun"* (Tâhâ 20/59) sözleriyle belirlediği vakittir. Âyetin metninde geçen "mîkat", "belirlenen zaman ve mekân" demektir. Haccın mîkatları da bu manadadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanlara da, 'Siz de toplanır mısınız?' denildi."* Bu, siz de toplanın, demektir. Soru şeklinde sorulması, onları toplanmaya teşvik içindir. Kasıt, onların bu iş için acele etmeleridir. Sözlerine devamla,

"Umarız, eğer üstün gelirlerse biz de dinlerinde *sihirbazlara uyarız, dediler."* Yani onlar Musa'ya galip gelirlerse, Musa'nın dinine uymayız, demek istediler. Yoksa onların gayesi, sihirbazlara uymak değildir; on-

ların bütün gayesi, Hz. Musa'ya uymamaktır. Ancak bu işe verdikleri önem ve ciddiyeti göstermek için sözü kinaye yoluyla söylediler. Çünkü onlar sihirbazlara uyunca, Hz. Musa'ya uymamış olacaklardır ki maksatları da budur. Bir de sihirbazlar bunu işitince, daha fazla mal ve itibar edinme arzusu onları, galip gelme konusunda ciddi olmaya sevketti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sihirbazlar gelince Firavun'a, 'Eğer biz üstün gelirsek, gerçekten bize* bolca *bir mükâfat vardır değil mi?' dediler."* Firavun, *"Evet, galip gelirseniz,* sizin için güzel ve bol bir mükâfat vardır. Bununla birlikte *muhakkak sizler,* benim katımda derece ve hal olarak *bana yakın, gözde kimselerden olacaksınız;* benim yanıma ilk giren ve en son çıkan sizler olacaksınız, *dedi."*

Sihirbazlar Hz. Musa'ya, *"Önce sen mi atacaksın yoksa biz mi atalım?"* (Tâhâ 20/65) diye sorduktan sonra, *"Hz. Musa onlara, 'Haydi* sihir olarak *ortaya atacağınız şeyi atın;* yaptığınız işin âkıbetini yakında göreceksiniz' *dedi."*

Hz. Musa [aleyhisselâm] sihirbazlara, "Atacağınızı atın" diye emir verirken, onlara sihir yapmayı veya insanları aldatmayı emretmedi; o bununla sadece, hak olanın ortaya çıkmasına ve bâtılın ortadan kalkmasına vesile olması için, onların yapacaklarını önceden yapmasına izin verdi.

"Bunun üzerine onlar, iplerini ve değneklerini attılar." Onların meydana attıkları yetmiş bin ip ve bir o kadar sopa idi. Atılan iplerin ve sopaların yetmiş iki olduğu da söylenmiştir.

Sihirbazlar iplerini ve sopalarını attıktan sonra, onların meydanda ileri geri hareket ettiklerini görünce, *"Firavun'un kuvvetine yemin olsun ki bizler, muhakkak üstün gelecek kimseleriz, dediler."* Sihirbazlar, kendilerine son derece güvendikleri ve sihrin mümkün olan en son noktasını ortaya koydukları için bu şekilde Firavun'un kuvvetine yemin ettiler. Bu tür yeminler, Câhiliye devrinde yapılan yeminlerdendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sihir (kalpleri cezbedip çekme) iki kısımdır. Biri, kalpleri Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çekmektir; diğeri ise nefisleri halk (madde) âlemine veya hayal âlemine çekmektir.

Birincisi, Allah'a davet eden âriflerin işidir. Onlar, kendilerine gelenlerin kalplerini kudsî huzura ve Allah ile ünsiyet (yakınlık) mahalline çekerler. Âriflerin bu durumları hakkında şöyle denir: "Kalpleriyle cezbeden bu kimseler, mâlum günde, kendileri için belirlenen vakitte toplandılar. Bu gün, manevi fetih ve temkin günüdür yahut ilâhî nefhaların kalbe aktığı gündür. Bu, âriflerin kendileri için tayin edilen mâlum mekânda toplandıkları anda olur. O zaman avam insanlara,

"Manevi sarhoşluktan ayılmanız ve gaflet uykunuzdan uyanmanız için siz de âriflerle birlikte toplanmaz mısınız? Haydi, toplanın; eğer galip gelirlerse bu kalpleri büyüleyen kimselere uyarız" denir. Âriflerin galip geleceği ve ilâhî yardıma mazhar olacakları konusunda hiçbir şüphe yoktur; çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah, kendine (dinine) yardım edenlere yardım eder" (Hac 22/40).

Sihirbazların Müslüman Olması

Cenâb-ı Hak sonra, onların sihirlerinin nasıl boşa çıktığından ve kendilerinin müslüman olduklarından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاَلْقٰى مُوسٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ
سَاجِد۪ينَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ
﴿٤٨﴾ قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَب۪يرُكُمُ الَّذ۪ي عَلَّمَكُمُ
السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ
وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ
﴿٥٠﴾ اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا اَنْ كُنَّا اَوَّلَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥١﴾

45. ***Ardından Musa asâsını attı. O anda asâ, onların sihir diye ortaya attıklarını yutuverdi.***

46. *Bunun üzerine sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.*

47. *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik" dediler.*

48. *"Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine."*

49. *Firavun, "Ben size izin vermeden ona inandınız ha? Anlaşılan o, size sihri öğreten büyüğünüzdür. Yakında bilip göreceksiniz: Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi asacağım" dedi.*

50. *Sihirbazlar dediler ki: "Zararı yok, şüphesiz biz Rabbimiz'e döneceğiz."*

51. *"(Burada) ilk inananlar biz olduğumuz için şüphesiz, Rabbimiz'in hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ardından Musa, asâsını* elinden yere *attı. O anda asâ, onların sihir diye ortaya attıklarını,* yaptıkları sihir ve göz boyama ile şeklini ve sûretini değiştirip canlı yılan gibi gösterdikleri ip ve değneklerini süratle *yutuverdi."*

"Bunun üzerine sihirbazlar, gördükleri şey karşısında, hiç gecikmeden ve tereddüt etmeden, kendilerine hâkim olamadan derhal *secdeye kapandılar."* Çünkü onlar, gördükleri bu şeyin, sihrin dışında, Hz. Musa'yı tasdik eden ilâhî bir iş olduğunu anladılar.

Onlar, yere kapanıp secde ettiklerinde, *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik, dediler."*

İkrime[567] demiştir ki: "Onlar, sabah meydana sihirbaz olarak geldiler, akşam şehid oldular."

Sihirbazlar, *"Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine iman ettik"* dediler.

Onlar, *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik"* dedikleri zaman, Firavun, bu sözle kendisinin kastedildiğini sanmasın diye, peşinden, *"Musa'nın ve*

---

[567] İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Harun'un Rabb'ine iman ettik" dediler; çünkü Firavun, kendisinin rab olduğunu iddia ediyordu. Sihirbazlar bu sözle, Firavun'dan uzaklaştıklarını ve kendisini terkettiklerini kastettiler.

Bir rivayete göre Firavun, sihirbazların, *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik"* dediklerini işitince, onlara, "Beni mi kastettiniz?" diye sordu; onlar da, *"Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine iman ettik"* dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *Firavun, "Ben size izin vermeden ona inandınız ha?"* Yani sizin için böyle bir şeye izin yokken siz onu yapıyorsunuz ha? Yoksa onun bu işe izin vermesi mümkün ve olacak bir şey değildir.

Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: *"Anlaşılan o, size sihri öğreten büyüğünüzdür;* siz bir tuzak ve hile olarak yaptığınız bu iş için onunla anlaştınız." Firavun, kavminin, sihirbazların bir delile dayanarak ve hakkın ortaya çıktığını gördüklerinden dolayı iman ettiklerine inanmasınlar diye, bu sözle onların kafasını karıştırmak istedi. Sonra sihirbazları tehdit ederek dedi ki:

"Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Yahut bana bu karşı çıkışınız sebebiyle ellerinizi ve ayaklarınızı keseceğim *ve hepinizi asacağım."*

Bazıları, Firavun'un bu cezayı uyguladığını söylemiştir. Bu görüş Abdullah b. Abbas ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bazıları da onun bunu yapmaya güç yetiremediğini söylemişler ve görüşlerine şu âyeti delil göstermişlerdir: *"Siz ikiniz ve size tâbi olanlar galiptir"* (Kasas 28/35).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sihirbazlar dediler ki: 'Zararı yok!'* Yani bunda bizim için bir zarar yoktur. *Şüphesiz biz* sana değil, kendisini yakînen tanıdığımız ve dost ettiğimiz *Rabbimiz'e döneceğiz.* O bize mükâfatımızı verir ve hatalarımızı örtüp affeder."

Âyete şu mana da verilmiştir: Senin bizi tehdit ettiğin şeyde bizim için bir zarar yoktur, çünkü biz zaten ölümle Rabbimiz'e döneceğiz. Bu ölümün O'nun rızası ve dini sebebiyle olması bizim için daha hoştur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Sihirbazlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiklerinde, bela onlara kolay geldi; özellikle onlar

Allah'ın rızasını ve affını umarak kendisine ulaşmayı ümit ettiklerinde, bu yoldaki bela ve musibet kendilerine daha kolay gelir."[568]

Bunun için sihirbazlar şöyle dediler: "Burada bulunan insanlar içinde yani Firavun'a tâbi olanlardan *ilk inananlar biz olduğumuz için şüphesiz, Rabbimiz'in hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz."*

45-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sultanın has adamlarına yakışan iş, sultanlarının izni olmadan bir şey yapmamalarıdır; bunun için Firavun, kendisinin izni olmadan sihirbazların imana koşmasını hoş bulmadı.

Büyük sûfîler ve dervişler, şeyhlerine karşı bu edebe çok dikkat ederler; onlar bir konuda Cenâb-ı Hak'tan ve şeyhlerinden izin almadan bir iş yapmazlar. İzin almada büyük bir sır vardır ki onu sadece o sırrı tadanlar ve bilenler anlar. Bu konudaki tasavvufî işaretlerin kalan kısmı, A'râf sûresinin 117-126. âyetlerinin tefsirinde geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkışı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'dan çıkıp denize yönelmesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖٓي اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ
فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَۚ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلٖيلُونَۙ ﴿٥٤﴾ وَاِنَّهُمْ لَنَا
لَغَٓائِظُونَۙ ﴿٥٥﴾ وَاِنَّا لَجَمٖيعٌ حَاذِرُونَۜ ﴿٥٦﴾ فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ
﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرٖيمٍۙ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَۜ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَۚ ﴿٥٩﴾

---

568 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/47.

52. *Biz Musa'ya, "Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak takip edileceksiniz" diye vahyettik.*

53. *Firavun da şehirlere (asker) toplayıcılar gönderdi.*

54. *Dedi ki: "Şüphesiz onlar sayıları az, önemsiz bir topluluktur."*

55. *"Durum böyle iken gerçekten onlar bizi öfkelendirecek işler yapmışlardır."*

56. *"Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz."*

57-58. *Sonunda biz, Firavun'un kavmini bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık.*

59. *Ve bu şekilde onlara, İsrâiloğulları'nı mirasçı yaptık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz Musa'ya, 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak takip edileceksiniz' diye vahyettik."*

Allah Teâlâ onları, peygamberlerine iman ettikleri için, "kullarım" diye niteledi. Bu çıkış emri, sihirbazlar iman ettikten senelerce sonra verildi. O süre içinde Hz. Musa [aleyhisselâm] kavminin arasında kaldı, onları hak dine davet etti ve kendilerine mucizeler gösterdi. Sonra Cenâb-ı Hak kendisine oradan çıkmayı emretti ve, *"Muhakkak ki takip edileceksiniz"* buyurdu.

Âyette şu deniyor: Firavun ve ordusu sabahleyin sizi takip edecek; sen seninle birlikte olanlarla gece yola çık ki denize ulaşana kadar size yetişemesinler; oraya geldiklerinde sizin girdiğiniz yola girsinler, ben dalgaları onların üzerine kapatarak onları suda boğacağım.

Rivayet edildiğine göre, o gece Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in her birinin evinde bir erkek çocuk öldü, her biri ölen çocukla meşgul oldular, bu arada Hz. Musa ve kavmi Mısır'dan çıkıp gitti.[569]

---

[569] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2768; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/294.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle vahyetti: "İsrâiloğulları'ndan her dört aileyi bir evde topla, sonra bir koyun yavrusu kesip kanını kapılarınızın üzerine sürün. Ben meleklere, kapısında kan bulunan evlere girmemelerini, onların dışındaki bütün Kıptîler'in evlerine girerek onların her birinin küçük bir çocuğunun canını almalarını emredeceğim. Siz de azık olarak mayasız ekmek hazırlayın, o sizin için çabuk hazırlanacak bir yiyecektir. Sonra kullarımı gece yola çıkarıp denize kadar varın, size orada emrim gelecek."[570]

Allah Teâlâ'nın onlara, kapılarına kan sürmeyi emretmesinin hikmeti, İsrâiloğulları'nın evlerinin seçilmesi ve böylece meleklerin orada hiç kimsenin canını almamalarıdır. Allah Teâlâ bu emriyle onlara, akıllarının alacağı bir durumla muamele etti, yoksa kendisine emredilen iş melek için gizli kalmaz (meleğin böyle bir alamete ihtiyacı yoktur).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Firavun,* onları takip etmek için *şehirlere asker toplayacak kimseleri gönderdi.* Onlar toplanınca, kendilerine dedi ki: *Şüphesiz onlar* yani İsrâiloğulları *sayıları az, önemsiz bir topluluktur."*

O, az ifadesiyle, onların sayılarının azlığını kastetmiş olabileceği gibi, kendilerinin zayıf ve zelil kimseler olduğunu kastetmiş de olabilir. Yani onlar, zelil kimseler olduğu için kendileri ciddiye alınmaz ve onların galip geleceği düşünülemez.

İbn Arafe[571] demiştir ki: "Onların, teçhizat ve hazırlıkları az olduğu gibi, -diğerlerine oranla- sayıları da az idi. Hz. Musa'nın kavmi 670.000 kişi iken, Firavun'un onları az bulması, kendisiyle birlikte olanların çokluğundan dolayıdır."

Dahhâk demiştir ki: "Firavun'un kavmi, 7 milyon kişiydi."

Rivayet edildiğine göre Firavun, Hz. Musa ve kavminin peşinden çok kalabalık bir ordu gönderdi, kendisi de büyük topluluk içinde yola çıktı. Öncü kuvvetleri 700.000 atlı idi. Firavun'un başında bir miğfer vardı. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Firavun, kısraklara binen askerler hariç, erkek atlara binmiş 1 milyon kişiyle yola çıktı."[572]

---

[570] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/575; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/295-296.

[571] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

Firavun sözüne şöyle devam etti: *"Durum böyle iken gerçekten onlar bizi öfkelendirecek işler yapmışlardır."* Yani bizi öfkelendirip içimizi daraltacak işler yaptılar. Bu işler, onların Mısır'dan çıkması, altın ve süslerimizi alıp götürmeleri ve küçük çocuklarımızı öldürmeleridir.

"Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz." Yani biz, her zaman böyle işlere karşı hazırlıklı ve teyakkuz halinde bulunan, tedbiri elden bırakmayan bir topluluğuz. Bunlar, kendisinin âciz kaldığı zannına varılmasın diye Firavun'un, şehirlerden topladığı askerlere karşı ileri sürdüğü birtakım mazeretlerdir.[573]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonunda biz, Firavun'un kavmini bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden,* yani altın ve gümüşten oluşan bol maldan *ve şerefli makamlardan,* yüksek makam ve evlerden *çıkardık."* Yani onları bu nimetlerin içinden çıkmaya sevkedecek sebepleri yarattık.

Altın ve gümüşe "hazine" denmesi, onların bu mallardan Allah Teâlâ'ya taat yolunda hiçbir şey harcamadıkları içindir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], onların çıkarıldıkları yüksek makamların, yüksekçe yapılmış köşkler olduğunu söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ve bu şekilde onlara, İsrâiloğulları'nı mirasçı yaptık."* Yani onları, bu şekilde acayip bir halde oradan çıkarttığımız gibi İsrâiloğulları'nı da onların mülküne mirasçı yaptık. Onları, bir vâris gibi onların malını sahip yaptık. Şöyle ki o mal sahipleri oradan çıkınca, elden alıp verme olayı olmadan, kalan mala bütünüyle İsrâiloğulları vâris ve sahip oldu.

---

[572] Son rivayet için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/42. İmam Kurtubî'nin belirttiği gibi burada önemli olan asker sayısı değil, durum ve sonuçtur. Asker sayısı hakkındaki farklı rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır.

[573] Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/156; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/42.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İsrâiloğulları, nehri (denizi) geçtikten sonra geri dönüp Firavun ve kavminin evlerine ve mallarına sahip oldular."[574]

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Tarih kitaplarında, İsrâiloğulları'nın Mısır'a sahip olduklarından bahsedilmemektedir; bilinen durum, onların Şam topraklarına sahip olduğudur. Buna göre âyetin manası şudur: Biz bu şekilde onları Şam'a vâris yaptık."[575]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hakikat şudur: İsrâiloğulları Mısır'a dönmemiş olsalar bile, onda yönetim imkânına sahip olmuşlar ve hükümetleri oraya kadar ulaşmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

52-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir peygamber ve veli ancak vatanından hicret ettikten sonra zafere ulaşmıştır. Allah Teâlâ'nın önceden beri uyguladığı kanunu budur; Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın (bu genelde böyle olur). İlâhî yardım, zillet ve azlıkla birlikte gelir. Âyette şöyle buyrulmuştur: *"Siz, zelil (zayıf ve az) bir halde iken Allah Bedir'de size yardım etmişti"* (Âl-i İmrân 3/123). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Denizin Yarılması ve Firavun'un Boğulması

Cenâb-ı Hak sonra, denizin yarılmasından ve Firavun'un denizde boğulmasından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِق۪ينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَٓاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحَابُ مُوسٰٓى
اِنَّا لَمُدْرَكُونَۚ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّاۚ اِنَّ مَعِيَ رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٦٢﴾ فَاَوْحَيْنَٓا
اِلٰى مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَۜ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ

---

574 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/270.

575 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/91.

كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنْجَيْنَا مُوسَى
وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً
وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

60. ***Firavun ve adamları gün doğarken onların peşine düştüler.***

61. ***İki topluluk birbirini görünce Musa'nın adamları, "Eyvah yakalandık" dediler.***

62. ***Musa, "Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir" dedi.***

63. ***Bunun üzerine Musa'ya, "Asân ile denize vur" diye vahyettik.*** *(Musa asâsını denize vurunca)* ***deniz yarıldı; her parçası koca bir dağ gibi oldu.***

64. ***Öbürlerini de oraya yaklaştırdık.***

65. ***Musa'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık.***

66. ***Sonra diğerlerini denizde boğduk.***

67. ***Gerçekten bunda büyük bir ibret ve delil vardır; ama pek çoğu iman etmedi.***

68. ***Şüphesiz Rabb'in her şeye hükmü geçendir, çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun ve adamları gün doğarken onların peşine düştüler."* Yani Firavun ve kavmi, İsrâiloğulları'nın peşine düştü ve onlara kavuştular. Bu durum, güneş doğarken gerçekleşti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İki topluluk birbirini görünce,* yani birbirileriyle karşılaşıp da İsrâiloğulları Kıptîler'i (Firavun emrindeki Mısır'ın yerli halkını) görecek duruma gelince, *"Musa'nın adamları, 'Eyvah yakalandık'*, düşmanımız bize yetişti, önümüz de deniz!" dediler.

"*Musa,* Rabb'inin vaadine güvenerek, *'Hayır!* Allah'a karşı kötü zandan uzak durun; onlar size asla yetişemeyecek; *şüphesiz Rabbim benimledir, bana yol gösterecektir;* beni onlardan kurtaracak olan yola ulaştıracaktır' *dedi.*"

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] denize ulaşınca şiddetli bir rüzgâr esti; deniz dağlar gibi dalgaları kenara atmaya başladı. Yûşa' [aleyhisselâm],

"Ey Allah'ın kelimi, nereye gitmek üzere emir aldın; Firavun bize yetişti, deniz de önümüzde?" diye sorunca, Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Bana şu denizden gitme emri verildi" dedi. Bunun üzerine Yûşa' [aleyhisselâm] suya daldı; Hz. Musa [aleyhisselâm], asâsıyla denize vurdu, işte o zaman âyette anlatılan durum oldu. Yine Firavun'un kavminden olup imanını gizleyen bir adam Hz. Musa'ya,

"Ey Allah'ın kelimi, nereye gitmek için emir aldın?" diye sordu, Hz. Musa,

"Şuraya" diyerek denizi gösterdi. Adam, atının dizginlerinden tutup çevirerek onu denize sürdü ve suya daldı; diğer insanlar da aynısını yapmak istediler fakat güç yetiremediler. O durumda Hz. Musa [aleyhisselâm], ne yapacağını bilemedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine, "Asân ile denize vur!" diye vahyetti; Hz. Musa asâsını denize vurunca deniz yarılıp açıldı; bir de baktılar ki denize dalan adam atının üzerinde duruyor ve atının eğeriyle sırtına koyduğu örtü dahi ıslanmamış.[576]

Muhammed b. Hamza demiştir ki: "Hz. Musa denize ulaşınca Allah Teâlâ'ya şöyle dua etti: 'Ey her şeyden önce mevcut olan. Ey her şeyi yoktan var eden ve her şeyden sonra bâki kalan. Bizim için bir çıkış yolu göster!' O zaman Allah Teâlâ kendisine, 'Asân ile denize vur' diye vahyetti."[577] Bu durum âyet-i kerimede şöyle ifade edildi:

"*Bunun üzerine Musa'ya, 'Asân ile denize vur' diye vahyettik.*" Bu deniz Kızıldeniz veya Nil nehridir.

---

[576] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/583; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/449.

[577] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 8/2771; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/449; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/270.

"Hz. Musa, asâsını denize vurunca, *deniz açılıp yarıldı;* İsrâiloğulları'nın kolları (boy ve kabile) sayısınca on iki tane yol oluştu; su dalgalarının *her parçası* gökte sabit halde kalan *koca bir dağ gibi oldu.*" Sudan oluşan bu dağlar arasında yollar oluştu; su, katı bir cisim gibi sabit halde havada tutuldu, iki dalga arası kuru idi; her bir boy bir yola girdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Diğerlerini de oraya yaklaştırdık."* Yani Firavun ile kavmini onlara yaklaştırdık, böylece onlar da İsrâiloğulları'nın peşinden onların yollarına girdiler.

"Musa'yı ve beraberindekilerin hepsini, suyu o halde tutarak boğulmaktan *kurtardık;* nihayet hepsi sağ selâmet sahile çıktı. *Sonra diğerlerini,* suyu üzerlerine kapatarak *denizde boğduk."*

Nesefî demiştir ki: "Bu âyette, yıldızların (burçların) ecellere ve diğer hadiselere etki ettiğini söyleyen kimselerin sözünün bâtıl olduğuna dair bir delil vardır; çünkü onların her birinin doğum zamanı farklı olmakla birlikte (aynı zamanda) toptan helâk oldular. Rivayet edildiğine göre Cibrîl [aleyhisselâm], İsrâiloğulları ile Firavun'un adamları arasında bulunuyor; İsrâiloğulları'na, "Acele edin, geride kalanlar öndekilere yetişsin" diyor, Kıptîler'e (Mısırlılar'a ise), "Yavaş olun, arkadakiler size yetişsin!" diyordu."[578]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten bunda büyük bir ibret ve delil vardır."* Yani buraya kadar açıklanan şeylerde büyük bir ibret ve delil vardır. Bu şeyler, Hz. Musa'nın yaptığı şeyler, onun eliyle ortaya çıkan, herkesi âciz bırakan mucizeler, Firavun ve kavmine yapılan sözlü ve fiilî işler, onların başına gelen azap ve ibretlik haldir. Bunlar öyle işlerdir ki neredeyse tarif edilemez. Onlarda ibret alan kimseleri, ibret almaya sevkeden pek çok şey vardır. İbret alan kimseler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumuyla, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] durumunu, kendi halleriyle helâk olan kavminin halini karşılaştırıp kıyas ederek helâk olanların yapıp durduğu inkâr, isyan ve peygambere karşı gelmekten kaçınır, onların başına gelenlerin kendi başlarına gelmemesi için Allah Teâlâ'ya iman, peygamberine itaat eder.

---

[578] Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/271.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu kıssayı, hiç kimseden işitmeden olduğu gibi anlatmasında onun doğru bir vahiy yoluyla elde edildiğini gösteren, ayrıca Allah Teâlâ'ya imanı gerektiren ve onu getiren kimseyi tasdik edip kendisine itaat etmeyi icap ettiren büyük bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ama pek çoğu iman etmedi."* Yani Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] bu kıssayı işitip de onun peygamberliğini yalanlayan bu kimselerin çoğu iman etmediler; onun haliyle Hz. Musa'nın halini, kendi halleriyle bu helâk olan kimselerin halini kıyaslamadılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] okuma yazma bilmeyen bir ümmî olmakla birlikte, hiçbir insandan işitmeden onların kıssasını kendilerine anlatmasından ibret almadılar. Açıklanan her iki yön de kesin olarak imana sevkedecek durumda iken, onlar gaflete dalmaları sebebiyle, olaydan ibret alıp iman etmediler.

İman etmeyenlerden kastın, Mekkeli müşrikler değil, Mısırlılar'ın çoğunluğu olduğu da söylenmiştir.

Mukâtil demiştir ki: "Mısırlılar'dan, bir adamla iki kadından başka kimse iman etmedi. İman eden adam, Firavun'un yakınlarından Hızkîl isminde biriydi. İki kadından biri, Firavun'un eşi Âsiye, diğeri ise (İsrâiloğulları'na) Hz. Yusuf'un kabrini gösteren Meryem bint Yâmûşâ idi."[579]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Rabb'in azîzdir;* istediği her şeyi yapmakta galiptir. Bu işlerden biri de hakkı yalanlayanlardan intikam almaktır. *"O ayrıca çok merhametlidir."* Rahmeti sonsuzdur; bunun için onlara süre tanıdı, azaplarını hemen vermedi.

Bir diğer mana: Rabb'in, düşmanlarından intikam alma konusunda azizdir; kimse O'na engel olamaz; dostlarına yardım etme konusunda ise çok merhametlidir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri, dostlarının seçkinlerinden yapsın. Âmin.

---

[579] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/449; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/44.

60-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Rabbim benimle beraberdir; o bana doğru yolu gösterecektir"* âyeti hakkında deriz ki: Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın kullarıyla beraberliği, onların içinde bulunduğu değişik makamlara göre farklılık arzeder. Hak Teâlâ'nın, avam halk ile beraberliği, onları ihatası, hepsini hükmü altında tutması, ilim ve kudretiyle birlikte bulunmasıdır. Yüce Allah'ın seçkin veli kullarıyla beraberliği, özel koruması, himayesi, yardımı ve desteği ile olur. Kim Allah Teâlâ'nın ilmi, koruması ve gözetimi altında olduğunu yakînen bilirse O'nun, her halini bilmesiyle yetinir, işlerini Mevlâ'sına havale eder. Kulun ne zaman işlerini Allah'a havale etmesi ve O'na teslimiyeti kuvvetlenirse bu onun makamının yükseldiğini gösterir. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz Allah bizimle beraberdir"* (Tevbe 9/40) diyen habibi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] halini, *"Şüphesiz Rabbim benimle beraberdir; O bana doğru yolu gösterecektir"* diyen kelimi Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] halinden daha üstün yapmıştır. Bu inceliği anla. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in kıssasından bahsetti; çünkü onun kıssasında şirk ehlini ret vardır. Bunu, kendisinin zürriyetinden gelen Kureyş ve Araplar'ın içinde bulunduğu şirk halini kınamak için yaptı. Yüce Mevlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهِيمَۢ ﴿٦٩﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا
نَعْبُدُ اَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَۙ ﴿٧٢﴾
اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾
قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٧٥﴾ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَاِنَّهُمْ
عَدُوٌّ لِي اِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَۙ ﴿٧٧﴾ اَلَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِۙ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ

يُطْعِمُنِى وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِى يُمِيتُنِى
ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِى أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِى خَطِيئَتِى يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

69. Onlara İbrahim'in haberini oku.

70. Hani o babasına ve kavmine, "Neye tapıyorsunuz?" demişti.

71. Onlar da, "Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz" demişlerdi.

72. İbrahim dedi ki: "Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?"

73. "Yahut size bir fayda veya zarar veriyorlar mı?"

74. Onlar, "Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk" dediler.

75-76. İbrahim dedi ki: "Sizin ve geçmişte yaşamış atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz** (onlar hakkında hiç düşündünüz) **mü?"

77. "Şüphesiz onlar benim için birer düşmandır; sadece âlemlerin Rabb'i dostumdur."

78. "O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."

79. "O, bana yediren ve içirendir."

80. "Hastalandığımda bana şifa veren O'dur."

81. "Beni öldürecek ve sonra tekrar diriltecek olan da O'dur."

82. "O, hesap gününde, benim hatalarımı bağışlayacağını umduğum Rabbim'dir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *onlara* yani müşriklere *İbrahim'in* büyük önem arzeden *haberini oku.*" Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu sûredeki kıssalar içinde sadece Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasını okumasını emretti; bunu onun şanını yüceltmek ve devamındaki âyette konu edilen tevhidin yüceliğini göstermek için yaptı. Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Hani o babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' demişti." Hz. İbrahim [aleyhisselâm], onların putlara taptığını biliyordu, fakat onlara, taptıkları şeylerin ibadeti hak etmediğini bildirmek için bu soruyu sordu.

"Onlar da, 'Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz' demişlerdi." Yani onlara gün boyu tapmaya devam edeceğiz, demek istediler. Âyetin lafzından anlaşılan duruma göre onlar putlara gece değil, gündüz tapıyorlardı. Diğer bir yoruma göre, bu sözle devamlılık kastedilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İbrahim [aleyhisselâm] *dedi ki: Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?"* Yani siz onlardan bir şey istediğinizde sizi duyuyorlar mı? *"Yahut* siz onlara ibadet ettiğinizde *size bir fayda sağlıyorlar mı veya* onlara ibadeti terkettiğinizde size *zarar veriyorlar mı?"* Çünkü ibadette bir faydanın elde edilmesi ve bir zararın giderilmesi amacı vardır.

"Onlar, *'Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk* ve onlara uyduk' dediler." Onlar bu sözleriyle, putların, bahsedilen şeyleri yapmaktan uzak olduğunu yani onların dualarını işitmediğini, bir kere olsun fayda veya zarar vermediğini itiraf ettiler ve boş taklitten başka bir dayanaklarının bulunmadığını açıklamak zorunda kaldılar.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: İbrahim *dedi ki: "Sizin ve geçmişte yaşamış atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü?"* Yani sizler, taptığınız şeylerin ne olduğuna doğru bir basiretle baktınız mı? Onlar hakkında iyice düşündünüz mü ve gerçek bir bilgiyle onların ne olduğunu bildiniz mi?

"Şüphesiz onlar benim için birer düşmandır." Yani şunu biliniz ki o putlarınız benim için birer düşmandır; onları hiç sevmem, onlara tapanlar da beni sevmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer siz onlara ibadet yaparsanız, onlar kıyamet günü benim için birer düşman olurlar. Şu âyette geçtiği gibi: *"İlâhları onların ibadetlerini inkâr edecek ve kendilerine düşman olacaklar"* (Meryem 19/82).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], "Onlar sizin için birer düşmandır" demeyip *"Onlar benim için birer düşmandır"* demesi, kendilerine ileri derecede nasihat etmek içindir; çünkü bu söz, söylenen şeyi kabul ettirme konusunda daha etkilidir. Eğer Hz. İbrahim, "Onlar sizin için birer düşmandır" deseydi, bu derece etkili olmazdı ve onu kabul etmezlerdi.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Sadece âlemlerin Rabb'i dostumdur."* Fakat âlemlerin Rabb'i böyle değildir, bilakis O, benim için bir dosttur.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], sonra yüce Rabb'ini şöyle tanıttı:

"O, beni sağlam bir yerde (anne rahminde) şekillendirerek *yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."* Yani din ve dünya işlerinden mühim olan ve bana fayda veren işleri yapmaya beni sevkeden (bana onları yapma kabiliyeti ve imkânı veren) sadece O'dur. O'nun bu yol göstermesi, bedenin yaratılışı ve ruhun üflenmesi anında ortaya çıkıp sürekli yenilenerek devam etmektedir. Hidayet, ezelde takdir edilmiş bir şey olmakla birlikte Hz. İbrahim onu, *"O beni hidayete erdirir"* şeklinde gelecek zamanla ifade etmiştir; çünkü asıl kasıt, hidayetin sonucudur; o da en mühim, en faziletli ve en mükemmel şeye ulaştırılmaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Beni kendisine hizmet ve kulluk için yaratan ve dostluğunun edeplerine ulaştıran O'dur.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor:

"Bana yediren, başkası değil, sadece *O'dur."* Hz. İbrahim [aleyhisselâm] yedirme işini, nimetleri verene ait olarak dile getirdi. Genelde insanlar, (nimetlerin asıl sahibini unutup) sebeplere güvenirler.

"Bana içiren yani su ile susuzluğumu gideren *de O'dur. Hastalandığımda bana şifa veren O'dur."*

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Allah Teâlâ, yaratma ve hidayet nimetinden sonra, hayatın kendisiyle devam ettiği şeylerden bahsetti; bunlar, gıda ve içecektir. Gıdanın fazla ve veya noksan oluşuna göre, bu hallerden biri diğerine galip gelir ve o zaman vücutta hastalık peyda olur. Bunun için Hak Teâlâ, meydana gelen hastalığı giderme nimetinden ayrıca bahsetti."

Hastalık da şifa da Cenâb-ı Hak'tan iken, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] hastalığı nefsine, şifayı Allah Teâlâ'ya nisbet etmesi, O'na karşı güzel edebi korumak içindir. Aynı şekilde Hz. Hızır da [aleyhisselâm], gemiyi delme işini anlatırken, *"Onu kusurlu hale getirmek istedim"* (Kehf 18/79) diyerek kusurlu işi kendisine ait göstermiş, iki yetime ait duvarı onarma işini anlatırken ise, *"Rabb'in, o iki yetimin rüşt çağına ulaşıp duvarın altındaki hazineyi çıkarmalarını istedi"* (Kehf 18/82) diyerek güzel işi Allah Teâlâ'ya nisbet etmiştir.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor:

"Beni öldürecek ve sonra tekrar diriltecek olan da O'dur."

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] burada, "ben öldüğümde" demedi; çünkü öldürme ve diriltme işini gerçekleştirmek sadece yüce Allah'a mahsustur. Ayrıca ölüm ve dirilme, kemalin kemali olan bir durumdur, çünkü o, dünya zindanından sevinç ve sükûna çıkmaktır. Yahut ölüm, bela ve fenâ yurdundan sükûn ve bekâ âlemine geçmektir.

"O, hesap gününde, benim hatalarımı bağışlayacağını, beni affedeceğini *umduğum Rabbim'dir."*

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu sözü, nefsini ezmek için söyledi, onunla ayrıca ümmete günahlardan kaçınmalarını ve ondan sakınmalarını öğretti ve ümmetin işlediği kusurlar için Allah'ın mağfiretini istedi.

Ebû Osman-ı Hîrî demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], isteğini edep üzere istedi. Şöyle ki Rabb'inin kesin olarak kendisini affedeceğini söylemedi, fakat kölelerin, efendilerinin malından hiçbir şeye sahip olmamakla birlikte onlardan bir şey umması gibi o da Rabb'i tarafından affedilmeyi umdu. Çünkü kölenin, efendisi üzerinde almayı hak ettiği bir şey yoktur; ona gelen şeyler efendisinin lutuf ve ihsanıdır."[580]

Bazıları demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], affedilmesini istediği hatasıyla şu üç sözüne işaret etti:

1. Kendisini bayram yerine götürmek isteyen kavmine, *'Ben hastayım!'* dedi. (Sâffât 37/89).

---

[580] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/77 (Beyrut 2001).

2. Kavmi kendisine, putları kimin kırdığını sorunca, *'Belki bunu şu büyük put yapmıştır!'* dedi (Enbiyâ 21/63).

3. Mısır'da, yanındaki hanımı Sâre için, 'O kim?' diye sorulunca, Hz. İbrahim, zalim hükümdardan korunmak için, *'O benim kız kardeşimdir'*[581] dedi."

Bu açıklama tenkide açıktır; çünkü bu sözlerin her biri kapalı yolla başka manalar için söylenmiş olup onlar, istiğfarı gerektirecek bir hata çeşidi değildir. Ayrıca Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu sözleri, daha işin başında kavmi ile arasında geçen konuşmadan sonra söylemiştir.

Hatalar dünyada affedildiği halde, onun ahirette hesap gününde affedilmesinin dile getirilmesi, affın neticesinin orada ortaya çıkmasındandır. Ayrıca bu ifade, hesap gününün dehşetini ortaya koymakta ve eğer affedilmezse orada başına azabın geleceğine işaret etmektedir.[582] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

69-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey kul, senin Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gibi bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşıp sadece Rabb'ine yönelen tevhid ehli bir mümin olman gerekir. Bu durumu elde edince, bütün mecazi mülk sahiplerini terkedersin, seni yüce sevgilinin (Mevlâ'nın) sevgisinden alıkoyan bütün akraba ve arkadaşlarına düşman olursun. Her halinde nefsinin kötü arzularına uyan ve hırsla dünya malı toplamaya çalışan kimseye ve ona öncülük yapanlara şöyle dersin:

"Sizler ve önceki dedeleriniz taptığınız şeyin ne olduğuna bakıyor musunuz? Şüphesiz onlar benim için birer düşmandır, benim tek dostum âlemlerin Rabb'idir.

O beni, kendisine kulluk için yaratan ve beni marifetine ulaştırandır.

Bana iman, yakîn ve ihsan gıdalarını yediren, ilâhî aşk kaynağından içiren O'dur.

---

[581] Buhârî, Enbiyâ, 8; Müslim, Fezâil, 154; Tirmizî, Tefsîru Sûre (21), 3.

[582] Tenkit ve açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/47.

O, ben günahlarla hasta olduğumda, bana tövbe ile şifa verendir.

Yahut O, ben herhangi bir kusurlu işle hasta olduğumda, beni ondan temizleyerek şifa verendir.

Yahut O, ben mâsivayı (Mevlâ'dan başka varlıkları nimet sahibi) görerek hasta olduğumda, onlardan beni uzaklaştırarak şifa verendir.

O, benim kusurlarımı temizlemesini ümit ettiğim ve kıyamet günü beni mukarrebînlerden (özel yakınlığına aldığı kimselerden) yapmasını umduğum Rabbim'dir."

Allah kendisinden razı olsun, Zünnûn-i Mısrî, "O bana, marifet taamından yediren ve muhabbet şarabından içirendir" demiş ve sonra şu manadaki şiiri okumuştur: "Muhabbet şarabı, bütün şaraplardan daha üstündür, onun dışındaki bütün şaraplar seraptır."[583]

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Bayezid-i Bistâmî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın muhabbet şarabı denen bir şarabı vardır, onu kullarının en faziletli olanları için saklamıştır. Onlar bu şaraptan içtiklerinde akılları başlarından gider; akılları başlarından gidince mana âleminde uçarlar, uçtuklarında Allah'a ulaşırlar; Allah'a ulaştıklarında sürekli O'nunla birlikte olurlar. Onlar, her şeye muktedir sultanın yanında, sıdk makamında bulunurlar."[584]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Muhabbet şarabı, nefsinden fâni olmak ve Allah muhabbetinde kendinden geçmektir. İbnü'l-Fârız'ın[585] şu sözü de buna delildir:

"Cenâb-ı Hak kuluna der ki: Bende fâni olmadığın sürece beni gerçekten sevmiş olmazsın; benim sûretim (sıfatlarım) sende tecelli edip gözükmedikçe de bende yok olmazsın!"[586]

---

[583] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/452.

[584] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/452.

[585] İbnü'l-Fârız'ın tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî olup 632 (1235) yılında Kahire'de vefat etmiştir. "Sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur bir mutasavvıf ve şairdir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur.

[586] bk. Mezîdî, *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyet-i İbni'l-Fârız*, s. 27 (Beyrut 2004).

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki:

"Kıyamet günü insanlar çıplak olarak haşredilir, takva elbisesi giyenler hariç; herkes aç olarak haşredilir, marifet taamı yiyenler hariç; herkes susuz olarak haşredilir, muhabbet şarabı içenler hariç."[587]

Bazan öyle olur ki marifet taamı yiyenlerin ve muhabbet şarabından içenlerin, maddi yiyecek ve içeceklere ihtiyacı kalmaz; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], hiç ara vermeden oruç tuttuğunda, *"Ben Rabbim'in katında gecelerim; O bana yedirir ve içirir"*[588] buyurması gibi.

Velilerden Ebû Bekir-i Verrâk, *"O bana yedirir ve içirir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Yani O beni, yemek yemeden (kudretiyle) doyurur; su içmeden susuzluğumu giderir. Bu duruma, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] zamanındaki bu sucunun hali delildir. Bu zat, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] üç gün, *"Yeryüzündeki bütün canlıların rızkı Allah'a aittir"* (Hûd 11/6) âyetini okuduğunu işitince, elindeki kırbasını atarak kendisini ibadete verdi. O sırada rüyasında biri gelerek kendisine elindeki bardakla cennet içeceğinden içirdi. Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: Bu zat, bundan sonra yirmi küsur sene yaşadı, bu süre içinde iştahla bir şey yiyip içmedi."[589]

Abdurrahman b. Ebû Nuaym ayda bir defa yemek yerdi, Haccâc-ı Zâlim, onu bir eve atarak kapısını kilitledi; on beş gün sonra kapıyı açtı. Onun ölmüş olacağından hiç şüphesi yoktu. İçeri girince baktı ki Abdurrahman ayakta namaz kılıyor. Bunu gören Haccâc, "Ey fâsık, abdestsiz namaz mı kılıyorsun?" diye seslendi. O da, "Yiyip içen kimsenin abdeste ihtiyacı olur; sen beni buraya attığın günden beri (bir şey yiyip içmedim, yatıp uyumadım ve dolayısı ile) abdest bozmadım!" dedi.

Yine velilerden Süfyan-ı Sevrî, Mekke'de uzun bir süre kalmış, bu süre içinde cumartesiden cumartesiye bir avuç yiyecek yiyerek idare etmiştir.[590] Burada anlatılanlar, normal bir durum olmayıp keramet türü şeylerdir, onları reddetmek gerekmez. Bu tür şeyler bazan riyâzetle de olabilir. Marifet yolu bu tür şeylere bağlı değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[587] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/452.

[588] Buhârî, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 57, 58; *Muvatta*, Sıyâm, 58; Ahmed, *Müsned*, 3/8.

[589] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/451.

[590] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/451.

Hz. İbrahim'in Duası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duasından bahsederek şöyle buyurdu:

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ
صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾
وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ
﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

83. ***"Rabbim! Bana hüküm (hikmet) bahşet ve beni salih kimselere kat."***

84. ***"Sonra gelecek nesiller arasında beni doğrulukla anılanlardan yap."***

85. ***"Beni naîm cennetinin vârislerinden eyle."***

86. ***"Babamı da bağışla; gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır."***

87. *"(Kulların)* ***diriltilecekleri gün beni utandırma!"***

88. ***"O gün ne mal fayda verir ne de oğullar!"***

89. ***"Sadece*** *(inkâr ve isyandan)* ***temiz bir kalple Allah'a gelen hariç."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] şu duayı yaptığını naklediyor:

"Rabbim! Bana hüküm yani hikmet bahşet." Âyette istenen hükme, peygamberlik manası da verilmiştir. Çünkü her peygamber, Allah'ın kulları arasında hüküm sahibidir.

"Ve beni salih kimselere kat." Yani beni, peygamberliğin yüklerini taşımaya ehil, iç âlemleri ilâhî huzurda bulunmak için hazır olan peygamberlere kat. Cenâb-ı Hak, onun bu duasına şu âyetiyle cevap verdi:

"Şüphesiz o, ahirette salihlerden olacaktır" (Nahl 16/122).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duası şöyle devam ediyor:

"Sonra gelecek nesiller arasında beni doğrulukla anılanlardan yap." Yani beni, benden sonra gelecek ümmetler içinde güzel bir şekilde övülüp hayırla anılanlardan yap.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu isteği de kendisine verilmiştir. Bütün din sahipleri, Hz. İbrahim'i [aleyhisselâm] dost edinip övgüyle anmaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Beni, istikametli bir yolda ve razı olunan bir halde yap; bu hallerde bana uyulsun ve vefatımdan sonra arkamdan övgü ile bahsedilsin. Bu konudaki bir beyitte şöyle denmiştir:

"Müttaki kimsenin vefatı, içinde yokluk bulunmayan bir hayattır. Öyle bir grup vardır ki (maddeten) ölmüştür fakat (maneviyatları ve eserleriyle) insanların içinde yaşamaktadır."

Bunların hepsi Hz. İbrahim [aleyhisselâm] için gerçekleşmiştir.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'dan, kendisini, ardından onu öven kimsenin yalancı olmayacağı bir salih yapmasını istedi."

Şöyle de denmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Allah'tan tevhide ulaşmada ve dinde imamlık istedi, Allah Teâlâ onun bu isteğini de verdi. Bu müjde âyette geçmektedir:

"Şüphesiz, seni insanlar için bir imam (önder, rehber) yaptım" (Bakara 2/124).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duası şöyle devam ediyor:

"Beni naîm cennetinin vârislerinden eyle." Mana şudur: Beni naîm cennetinin mirasına vâris olanlardan yani orada ebedî kalanlardan eyle.

"Babamı da bağışla." Yani ona İslâm nimetini vererek mağfirete ehil biri yap. *"Gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır,* yani kâfirlerdendir."

Âyete şu mana da verilmiştir: Babamı, içinde bulunduğu halde affet. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu duası, kâfirlere dua etmenin yasaklanmasından önce idi.

Dua şöyle devam ediyor:

"Kulların diriltilecekleri gün beni utandırma!" İnsanların yeniden dirilecekleri gün, beni hor hakir bırakma.

"Yeniden diriltilecekler"le bütün kullar kastedilmiş olabileceği gibi, doğru yoldan sapanlar da kastedilmiş olabilir. O zaman mana şöyle olur: Yeniden dirilme gününde, beni babam konusunda rezil etme! Bu söz de babası için ettiği istiğfara dahildir. Bu, duadan nehyedilmeden önce idi. Mana şudur: O gün beni alçaltıp hor hakir bırakma!

"O gün ne mal fayda verir ne de oğullar!" Bir mal, hayır yollarında harcanmış olsa da, (kâfir olana) o gün hiçbir fayda vermez; yine bir oğul, şefaat etmeye ehil salih kimse olsa da, (kâfir babaya) o gün bir fayda vermez. *"Sadece,* inkâr ve nifaktan *temizlenmiş bir kalple Allah'a gelen kimse başka;* o kimseye taatlerde harcadığı malı fayda verir ve eğer oğulları şefaat etmeye ehil (ve izinli iseler), ona şefaat ederler." Oğulların şefaat etmeye ehil olması, babalarının onları edeplendirmesi ve ayrıca kemalat ve faziletlerde ilerletip yükseltmesiyle olur.

Saîd b. Müseyyeb[591] demiştir ki: "Selim (temizlenmiş) kalp, müminin kalbidir; şüphesiz, kâfir ve münafığın kalbi hastadır. Allah Teâlâ, *'Onların kalplerinde bir hastalık vardır'* (Bakara 2/10) buyurmuştur."

Velilerden Ebû Osman-ı Hîrî demiştir ki: "Selim kalp, bid'attan temizlenmiş ve sünnet üzere amel ederek huzur bulmuş kalptir."

Velilerden Hüseyin b. Fazl demiştir ki: "Selim kalp, mal ve evladın âfetlerinden kurtulmuş kalptir."[592] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[591] Saîd b. Müseyyeb Ebû Muhammed el-Kureşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

[592] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/454.

83-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasında edebe dikkat etmiştir. Edep, sûfîlerin yolunun temel esasıdır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], bir şey istemeden önce, Cenâb-ı Hakk'ı övüp yüceltti. Bu edep, Fâtiha sûresinin tertibinden alınmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbim benim için hüküm bahşet"* âyeti hakkında, İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Rabbim, bana, önce nefsime hükmetme yetkisini ver. Şu bir gerçek ki nefsine hükmedemeyen kimsenin başkası üzerinde bir hükmü olmaz. *"Beni salihlere kat"* âyetinin manası ise şudur: Beni, salihlere kat da senin hakkını yerine getireyim; senin hakkını terkederek sadece nefsim için bir şey talep etmeyeyim."[593]

Sûfîler salihi şöyle tarif etmişlerdir: Salih, zâhirî amelleri dinin edebine uygun ve kalbi manevi hastalıklardan temiz olan kimsedir. Salihlerin üzerinde veliler vardır. Veliler, kendilerinden kalplerini örten perdeler açılmış ve müşahede fezasına dalmış kimselerdir. Onların üzerinde peygamberlik derecesi vardır.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], *"Rabbim, beni salihlere kat"* diye dua etmesi, nefsini alçaltıp tevazu göstermesidir. Doğruluk âbidesi Hz. Yusuf da [aleyhisselâm] aynı duayı yapmıştır (Yusuf 12/101). Onların bu duası, salihlerin değerinin yüceliğini bildirmek içindir. Salihler için durum böyleyse, onların üstündeki velilerin kadir ve kıymetini sen düşün! Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu duası da bu anlamdadır:

"Allahım beni fakir olarak yaşat, fakir olarak vefat ettir ve fakirlerin arasında haşret."[594] Hadisin manası şudur: Fakirleri benim yakınlarım yap ve mahşerde onları benim çevremde bulundur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] fakirlerin kendi yakınında ve gözetiminde olmalarını isteyerek onların faziletini bildirmiş oldu ve makamlarının yüceliğini ortaya koydu; yoksa kendisinin onların sorumluluk ve gözetiminde bulunmasını istemedi. Hz. İbrahim'le Hz. Yusuf da aynı şekildedir; onlar da,

---

[593] bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/16. Mana, bu tefsirden verildi.

[594] Tirmizi, Zühd, nr. 2352; İbn Mâce, Zühd, nr. 4126. Aynı konuda bk. Beyhakî *Şuabü'l-İmân*, nr. 1453, 10506.

"Rabbim, beni salihlere kat" derken, İslâm üzere olan salihlerin faziletini bildirmişlerdir. Yahut onlar, salihlere kavuşmayı talep etmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın, *"Sonra gelecek nesiller arasında beni doğrulukla anılanlardan yap"* âyeti hakkında deriz ki: Her kim, ihlâsla yüzünü Allah'a çevirir, iç âlemi Allah'tan başka şeylerden temizlenir ve Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] meşrebi üzere tevhid ehli bir kimse olursa, Allah Teâlâ onu da kendisinden sonra gelenler içinde doğrulukla anılan, hayatında ve vefatından sonra güzel övgüyle yâdedilen bir kimse yapar. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl'i çağırır ve, 'Ben falanca kulumu seviyorum, onu sen de sev' buyurur. Cibrîl de o kulu sever. Sonra göktekilere seslenerek, "Haberiniz olsun, Allah falanca kulu seviyor, onu siz de sevin!' der; onu göktekiler de sever. Sonra o kul için yeryüzünde kabul (ve kullar arasında ona karşı sevgi) konur."[595]

Allah Teâlâ'nın, *"Rabbim, babamı affet"* âyeti hakkında İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âlimlerin açıklamasına göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm], babası için yaptığı bu duayı, onun imanından ümit kesmeden önce yapmıştır. İşaret (tasavvuf) ehline göre ise o bunu bast (manevi tecellilere dalma) halinde iken yapmıştır. Bu haldeyken söylenen şeylerden mesul tutulmaz. Bir de şu var: Allah Teâlâ'nın, kulunun her istediğini vermesi vâcip değildir. Bu konuda en fazla şu denebilir: Cenâb-ı Hak onun istediğini vermedi. Ayrıca bu tür durumların bahsedilmesinde, diğer kullar için bir teselli vardır (Onlar da istediklerinin verilmemesi durumunda ümitsizliğe düşmezler ve bunun hikmetine bakarlar). Bu hale de herkes ulaşmaz."[596]

Muhaşşî (*Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Bu konuda âlimlerin dediğine bakılır, fetva da ona göre verilir. Şu âyet bunu göstermektedir:

'Onun Allah düşmanı olduğu belli olunca, (İbrahim) ondan (babasından) uzaklaştı' (Tevbe 9/114). İşaret ehlinin söyledikleri ise kıyamet günü ona

---

[595] Buhârî, Edeb, 41; Müslim, Birr, 48; *Muvatta*, Şear, 15; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 8/55-56; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/291.

[596] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/16.

şefaat etmesiyle ilgilidir. Tîbî, tefsirinde bu konuda, bir hadis üzerinde durarak açıklamalar yapmıştır. Hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Babamın ateşte olmasından daha büyük hangi perişanlık vardır?'

Hz. İbrahim'in şu sözü de bu konudadır: *'Kim bana isyan ederse şüphesiz sen çok affeden ve çok merhamet edensin'* (İbrahim 14/36). Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu sözleri onun, geniş ilmiyle birlikte rahmet denizine dalıp kaybolmasından ileri gelmektedir. Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem], Abdullah b. Übey için istiğfar etmesi ve üzerine cenaze namazı kılması da buna benzemektedir. Açıklama için Tîbî'nin[597] tefsirinde, *'Rabbimiz, senin ilim ve rahmetin her şeyi kuşatmıştır* (Mü'min 40/7) âyetinin tefsirine bakınız."[598]

Allah Teâlâ'nın, *"Sadece selim (temiz) bir kalple Allah'a gelen hariç"* âyeti hakkında deriz ki: Selim kalp hakkında söylenecek en açık söz şudur: Selim kalp, şek ve şüphelerden, boş kuruntulardan ve kalbe ait manevi hastalıklardan temiz olan kalptir. Bu da sadece kâmil bir şeyhin sohbetiyle gerçekleşir. Kâmil mürşid onu, beşeriyetinde bulunan çirkin vasıflardan çıkarıp ruhanî vasıflara ulaştırır ve onu ilâhî huzurda kabul görecek hale getirir. Yoksa insan, manen hasta olarak kalır ve Allah'a hasta bir kalple ulaşır.

İmam Gazâlî *İhyâ* adlı eserinde der ki: "Saadet, kalbin dünya arızalarından (engel ve perdelerinden) kurtulmasına bağlıdır. Bolca mal harcamak da dünya arızalarındandır. Kalbin selim olması için, ikisinden de kurtulması şarttır. Yani mala iltifat etmemeli, onu elinde tutmaya hırs göstermemeli, aynı zamanda onu infak etme konusunda da hırslı olmamalıdır. Çünkü mal infak etmeye düşkün olan kimse, kalbini sürekli infakla meşgul etmektedir; aynen malı elinde tutmaya hırslı olan kimsenin kalbini, bu işle meşgul ettiği gibi. Kalbin kemal hali, her iki meşguliyetten de kurtulup sadece yüce Allah'a bağlanmasıdır. Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Selim kalp, içinde Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şey bulunmayan kalptir."

---

[597] Tîbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (v. 743/1343). Tîbî'nin *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhi meşhurdur. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhü'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/239-240 [Beyrut 1992]).

[598] İbn Acîbe, Tîbî'den yaptığı nakilleri, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserden yapmaktadır (Mütercim).

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Selim kelimesinin bir manası da yılan tarafından sokulmaktır. Buna göre selim kalp, içine Allah Teâlâ'nın korkusu işlemiş kalptir."[599]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ahiret Gününün Korkunç Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, ahiret gününün korkunç hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِلْغَاو۪ينَۙ ﴿٩١﴾ وَق۪يلَ لَهُمْ
اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ اَوْ يَنْتَصِرُونَۜ ﴿٩٣﴾
فَكُبْكِبُوا ف۪يهَا هُمْ وَالْغَاوُ۫نَۙ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ اِبْل۪يسَ اَجْمَعُونَۜ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ
ف۪يهَا يَخْتَصِمُونَۙ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوّ۪يكُمْ بِرَبِّ
الْعَالَم۪ينَ ﴿٩٨﴾ وَمَٓا اَضَلَّنَٓا اِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِع۪ينَۙ ﴿١٠٠﴾ وَلَا
صَد۪يقٍ حَم۪يمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ۟ ﴿١٠٤﴾

90. ***O gün cennet, takva sahiplerine yaklaştırılır.***

---

[599] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/454. Kalb-i selim hakkında âriflerin değişik tanımları için bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/78-80.

91-92-93. ***Cehennem de azgınlara gösterilir ve onlara, "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?" denilir.***

94-95. ***Sonunda putlar, onlara tapan azgınlar ve İblîs'in askerleri hepsi birden yüzleri üstü cehenneme atılır.***

96. ***Orada onlar taptıklarıyla çekişerek şöyle derler:***

97. ***"Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapkınlık içindeymişiz."***

98. ***"Çünkü sizi, âlemlerin Rabb'i ile bir tutuyorduk."***

99. ***"Bizi sadece (kendilerine uyduğumuz) günahkârlar saptırdı."***

100. ***"Artık bize şefaat edecek kimse yok!"***

101. ***"Candan bir dostumuz da yok!"***

102. ***"Keşke bizim için (dünyaya) bir dönüş olsa da inananlardan olsak."***

103. ***Gerçekten bunda büyük bir âyet (ibret ve ders) vardır; fakat onların çoğu iman etmedi.***

104. ***Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, hiçbir malın ve evladın fayda vermediği gün hakkında buyuruyor ki:

"O gün cennet, takva sahiplerine yaklaştırılır." Yani cennet, saadete ulaşan kimselerin durdukları yere yaklaştırılır, ona bakarlar.

"Cehennem de azgınlara yani kâfirlere *gösterilir."* Öyle ki cehennemin alevi neredeyse onları yakalayıp saracak kadar yakın olur.

"Onlara denilir ki: Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Sizden azabı savarak *size yardım ediyorlar mı veya* azabı kendilerinden giderek *kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"*

Kâfirler, Allah'a şirk koşmalarından dolayı kınanıp azarlanırlar. Onlara denir ki: "Kendilerine ibadet ettiğiniz ilâhlarınız nerede? Bugün size bir fayda vererek size yardım ediyorlar mı? Yahut kendilerini azaptan koruyarak kendilerine bir fayda veriyorlar mı? Hayır, bunu yapamazlar, bilakis o müşrikler ve ilâhları cehennemin yakıtıdırlar. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:

"Sonunda putlar ve onlara tapan azgınlar yüzleri üstü cehenneme atılır." Yani onlar, dibine inene kadar, yüzleri üstü cehenneme atılırlar; bu durum bir sefer değil defalarca tekrar eder.

Âyette, cehenneme önce putların, peşinden müşriklerin atılmasından bahsedilmesinde şu duruma bir işaret vardır: Müşriklerin putlardan sonra ateşe atılması, onların kötü halini görüp daha fazla üzüntü duymaları içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "Onlarla birlikte *İblîs'in askerleri hepsi birden yüzleri üstü cehenneme atılır."* İblîs'in askerleri, onları azgınlığa sürükleyen, kendilerine vesvese veren, içinde bulundukları puta tapma işini, inkâr ve isyan çeşitlerini süslü gösteren şeytanlardır. Yahut İblîs'in askerleri, ona tâbi olan isyankâr cin ve insanlardır. Onların hepsi, azabı gerektiren işte birleştikleri gibi azapta da bir arada bulunmaları için topluca cehenneme atılırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Puta tapanlar cehennemde, putlarıyla çekişerek şöyle derler: Allah'a andolsun biz, gerçekten apaçık bir sapkınlık içindeymişiz."* Onlar, sapkınlığa dalma konusundaki hatalarını itiraf ederek ve pişmanlıklarını dile getirerek böyle dediler. Onlar bunu, bahsedilen kimselerle cehennemde çekişme halinde söylediler. Allah Teâlâ'nın putları konuşturması bu çekişmenin ve karşılıklı konuşmanın onlarla olması da mümkündür. Yine bu çekişmenin isyana dalanlarla şeytanlar arasında gerçekleşmesi de mümkündür.

Onlar, "Vallahi biz, hiçbir gizliliği olmayan apaçık bir sapkınlık içindeydik" dediler ve bunun sebebini şöyle açıkladılar:

"Çünkü sizi, âlemlerin Rabb'i ile bir tutuyorduk." Sizi O'na denk görüyor ve O'nunla birlikte size ibadet ediyorduk. Yani ey putlar, vallahi biz,

ibadeti haketme konusunda sizi âlemlerin Rabb'ine denk gördüğümüz vakit, çirkinliği apaçık ortada olan bir sapkınlık içindeydik. O âlemlerin Rabb'i ki siz O'nun en düşük, en zelil ve en âciz yaratıklarısınız.

"Bizi sadece günahkârlar saptırdı." Yani bizi, kendilerini İblîs ve askerlerinin sapıttığı günahkârların reisleri ve şirk yolunu açanlar saptırdı. Âyetin kastı, sapıtmayı sadece günahkârlara ait gösterip diğerlerini devre dışı bırakmak değildir; asıl maksat sapıtma işinde mücrimleri müstakil görmeksizin müşriklerin, özellikle onların sebebiyle sapkınlığa düşmelerini dile getirmektir. Bu, onların, diğer bir âyette geçen şu sözleri gibidir:

"Rabbimiz, biz efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik; onlar bizi doğru yoldan saptırdılar" (Ahzâb 33/67).

Süddî demiştir ki: "Onlar, kendilerine uydukları ilk kimselerdir."

Kim olursa olsun âyette, *"Biz babalarımızı böyle yaparken bulduk!"* diyenlere kapalı yolla bir kınama vardır.

Müşrikler sonra dediler ki: *"Artık bize şefaat edecek kimse yok!"* Müminlerin meleklerden, peygamberlerden ve şefaate ehil kılınıp izin verilen diğer kimselerden şefaatçileri bulunduğu gibi, bize şefaat edecek hiç kimse yoktur.

"Müminlerin olduğu gibi, *bizlerin bir sıcak,* samimi *dostumuz da yok!"* Çünkü ahirette sadece müminler birbirlerine sadık dost olurlar. Kâfirlere gelince, âyette geçtiği gibi onların arasında düşmanlık bulunur.

Âyete şu mana verilmiştir: Kendilerinin şefaatçi ve gerçek dost olacaklarını düşündüğümüz kimselerden bizim için hiçbir şefaatçi ve dost yoktur. Çünkü onlar, putlarının Allah katında kendilerine şefaatçi olacağına, insan şeytanlarından da yakın dostlarının bulunacağına inanıyorlardı. Bu beklentilerin hiçbiri kendilerine fayda vermedi.

Ahirette şefaatçiler çok olduğu için, âyette çoğul olarak söylendi. Sadık dosta gelince; sadık dost, sevgisinde samimi olan, seni üzen şeyden dolayı üzülen ve seni sevindiren şeyden dolayı sevinen kimsedir.

Böyle kimseler çok azdır; bunun için âyette *"samimi bir dost"* şeklinde tekil olarak söylenmiştir.

Bir hikmet sahibine, "Sadık dost kimdir?" diye sorulunca, "İsmi olan fakat aslı bulunmayan, yani (fazla) mevcut olmayan kimsedir" demiştir.[600] Fakat Allah'ın bereketi kesilmemiştir; böyle insanlar az da olsa bulunur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Kıyamet günü bir kul getirilip hesaba çekilir; iyiliği ile kötülüğü eşit gelir, hasımlarının kendisinden razı olacağı bir iyiliğe ihtiyacı olur. Allah Teâlâ kendisine, "Kulum, seni cennete koymam için bir iyiliğin kaldı; bak, insanlardan iste, belki sana bir iyilik hibe edecek birini bulursun" der. Kul da safların arasına gelerek babasından, annesinden, arkadaşlarından bir iyilik ister; onlar da kendisine sadece, "Ben de bugün bir iyiliğe muhtacım!" der. Kul yerine geri döner. Cenâb-ı Hak,

"Ne getirdin?" diye sorar; kul,

"Yâ Rabbi, kimse bir iyilik vermedi!" der. O zaman Cenâb-ı Hak,

"Kulum senin samimi bir dostun yok mu?" diye sorar. Kul, birini hatırlar ve,

"Senin için sevdiğim bir samimi dost var" diyerek ona gelir. Cenâb-ı Hak da ona bu dostunu gösterir. Kul onunla konuşur. Dost,

"Tabii ki olur; benim yaptığım birçok ibadet var, eğer Allah Teâlâ onları benden kabul ederse sana istediğin iyiliği hibe ederim" der. Kul sevinerek yerine gelir, bunu yüce Rabb'ine haber verir. O zaman Cenâb-ı Hak,

"Onun amellerini kabul ettim, onun hakkından hiçbir şey eksiltmedim, seni ve onu afettim" buyurur. İşte, *"Bize şefaatçiler ve samimi bir dost yoktur"* âyetinin manası budur.[601]

---

[600] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/276.

[601] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/18; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/372.

Kurtubî, Hasan-ı Basrî'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: "Bir topluluk Allah'ın zikri için bir araya geldiklerinde, içlerinde cennet ehli biri bulunur. Allah Teâlâ muhakkak o kimseyi kendilerine şefaatçi yapar. Şüphesiz müminler birbirlerine şefaat ederler. Onlar, Allah katında kendilerine şefaat izni verilen ve şefaatleri kabul edilen kimselerdir."[602]

Müşrikler sonra dediler ki: *"Keşke,* bizim için dünyaya *bir dönüş olsa da inananlardan olsak."* Yani bizim için bir kere dönüş imkânı olsa da mümin olsak.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten bunda,* yani Hz. İbrahim'in kavmi ile arasında geçen kıssada olduğu gibi, peygamberlerin hayret verici hallerinden bahsedilmesinde ve o kıssada gerçekleşen müjde ve azapta, putlara ibadet etmekten sakınmayı gerektiren büyük *bir âyet,* ibret ve ders *vardır."* Özellikle kendilerinin Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dini üzere olduğunu iddia eden Mekkeliler için.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu kıssayı hiç kimseden işitmeden, onlara olduğu gibi okuyup anlatmasında, kendilerine okuduğu âyetlerin Allah tarafından indirilen sadık bir vahiy olduğunu gösteren ve ona iman etmeyi gerektiren büyük bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu iman etmedi."* Yani kendilerine bu haberleri okuduğun kimselerin çoğu iman etmedi, tam aksine onlar, içinde bulundukları inkâr ve sapkınlıkta kalmaya ısrarla devam ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır."* Yani O, senin kavmine hemen azap etmeye kadirdir, fakat O, onlardan veya zürriyetlerinden bazılarının iman etmesi için, rahmeti ve hilmiyle onlara mühlet verdi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[602] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/110; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/455.

90-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İstikamet sahibi müttakiler için marifet cennetleri yaklaştırıldı; hevâsına tâbi olan azgınlar için de Allah'tan kopma cehennemi gösterildi.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Senin için hak yolun karışmasından korkulmaz, sadece hevânın sana galebe çalmasından (ve haktan saptırmasından) korkulur."

Hevâsına tâbi olanlara denir ki: "Sizi nefsanî hazlarınız ve şehvetleriniz içinde çakılıp kalmaya sevkeden Allah'tan başka taptıklarınız nerede? Onlar size yardım ediyorlar mı yahut kendilerini kurtarabiliyorlar mı?

Hevâsına tâbi olanlar, onları velilerin huzuruna girmekten alıkoyan azgınlar ve İblîs'in askerleri hep beraber en düşük derekelere yüzüstü atılırlar. Onlar, manen perdelenme gamı ve Allah'tan kopma ateşi içinde kendilerini azdıranlarla çekişerek şöyle derler: "Vallahi biz, sevgi ve meyilde sizi âlemlerin Rabb'ine denk gördüğümüz için apaçık bir sapkınlık içindeymişiz. Bizi, manevi terbiyenin kesildiğini söyleyen ve manevi terbiye kapısını insanların yüzüne kapatan günahkârlar saptırdı. Artık bize şefaat edecek kimse ve sadık bir dost yoktur ki bize şefaat etsin de mukarrebîn derecesindeki velilere katılalım."

Heyhât, onlara katılmak sadece, dünyada kendileriyle birlikte mücâhede makamına girmekle olur. Sonra bu günahkârlar, velileri tasdik etmek ve onların yolunda gitmek için dünyaya geri dönmeyi temenni ederler, ancak buna yol ve imkân bulamazlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Nuh'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾ إِنِّي
لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ

اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَۚ (١٠٩) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۜ (١١٠) قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ لَكَ
وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَۜ (١١١) قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ (١١٢) اِنْ حِسَابُهُمْ اِلَّا
عَلٰى رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَۚ (١١٣) وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَۚ (١١٤) اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌۜ
(١١٥) قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَۜ (١١٦) قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمِي
كَذَّبُونِۚ (١١٧) فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (١١٨)
فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۚ (١١٩) ثُمَّ اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَۜ (١٢٠) اِنَّ
فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (١٢١) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (١٢٢)

105. *Nuh'un kavmi de peygamberleri yalanladı.*

106. *Hani bir zamanlar, kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

107. *"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."*

108. *"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."*

109. *"Ben buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum; benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

110. *"O halde, Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!"*

111. *Dediler ki: "Sana hali en düşük kimseler tâbi olmuşken, hiç biz sana inanır mıyız?"*

112. *Nuh dedi ki: "Onların yaptıkları hakkında benim bir bilgim yok!"*

113. *"Onların hesaplarını görmek sadece Rabbim'e aittir. Bir anlayabilseniz!"*

114. *"Ben inananları kovacak değilim."*

115. *"Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."*

116. *Dediler ki: "Ey Nuh!* (Bu işten) *vazgeçmezsen kesinlikle taşlanarak öldürülenlerden olacaksın!"*

117. *Nuh şöyle dedi: "Ey Rabbim! Kavmim beni yalanladı."*

118. *"Artık onlarla benim aramda sen hükmet. Beni ve benimle birlikte bulunan müminleri kurtar."*

119. *Biz de onu ve beraberindekileri o dolu geminin içinde* (taşıyıp) *kurtardık.*

120. *Sonra geride kalanları suda boğduk.*

121. *Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.*

122. *Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir* (her hükmünü uygulayandır), *çok merhametli olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh'un kavmi de peygamberleri yalanladı."* O, Nuh b. Lâmek'tir. Onun Hz. Âdem [aleyhisselâm] zamanında doğduğu söylenmiştir. Bunu Nesefî kaydetmiştir.

Âyette, onların peygamberleri yalanladığından bahsedildi. Peygamberlerden kasıt, sadece Hz. Nuh'tur. Kim peygamberlerden birini yalanlarsa hepsini yalanlamış olur; çünkü bütün peygamberler, imana davette birleşmektedir. Her peygamber, insanları diğer peygamberlere de imana davet etmektedir. Bazan kelime çoğul kullanılır, fakat tek şahıs kastedilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani bir zamanlar kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti:..."*

Hz. Nuh onların, nesep olarak değil, din kardeşidir. Bununla, cinsiyet ve aynı kabileden olma kardeşliğinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur. Hz. Nuh, onlara şöyle dedi:

"Bütün mahlûkatı yaratan *Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"* O'ndan sakınıp da putlara ibadeti terketmez misiniz?

"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim." Hz. Nuh, kavminin yanında eminliği ile meşhurdu; aynen Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş içinde güvenilir biri olmasıyla tanınması gibi. Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Muhammedü'l-Emin diyorlardı.

Hz. Nuh'un sözü şöyle devam ediyor:

"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının; size emrettiğim şeylerde ve sizi davet ettiğim iman konusunda bana itaat edin."

"Ben buna karşılık, yani yaptığım davet ve nasihate karşılık *sizden hiçbir ücret istemiyorum;* üstlendiğim işte *benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir.* Ben O'ndan başkasından bir şey beklemem. O halde Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!" Hz. Nuh [aleyhisselâm] demek istedi ki: Sizler benim peygamberliğimi ve güvenilir biri olduğumu biliyorsunuz; o zaman Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.

"Dediler ki: Sana hali en düşük kimseler, yani makam ve mal olarak en aşağıda olan kimseler *tâbi olmuşken, hiç biz sana inanır mıyız?"*

Kavmi, Hz. Nuh'a iman edenler, dünya malı yönünden fakir ve sıradan halk oldukları için onları seviyesi düşük kimseler olarak gördüler.

Hz. Nuh'a iman edenlerin, insanların nazarında düşük görülen sanatlarla uğraştıkları söylenmiştir. Bir rivayete göre onlar, oymacılık ve dokumacılık işleriyle uğraşırlardı. Onların marangoz olduğu da söylenmiştir. Halbuki sanat, dinen küçük ve basit görülmez. Asıl zenginlik kalp zenginliğidir. Gerçek şeref, takvadır. Asıl izzet, Allah'ı bilmektir, başkası değil.

Kâfirler bu sözle şunu demek istediler: Bu basit işlerle uğraşan kimselerin sana tâbi olmasında senin için bir meziyet yoktur; çünkü onların ciddi olarak düşünen akılları ve isabetli görüşleri yoktur. Onların imanı, hiç tereddüt göstermeden baştan kabule dayanır.

Kâfirlerin bu sözleri, tam manasıyla ahlâk oluşlarından ve bütün bakışlarını dünya malı toplamaya yöneltmelerindendir. Öyle ki onlar, en şerefli insanın dünya malı toplayan kimse olduğuna itikad ediyor, en düşük insanın da ondan mahrum kalan kimse olduğuna inanıyorlardı.

Onlar, şunu bilmiyorlardı: Dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri yoktur. Asıl nimet, ahiret nimetidir. En şerefli insan, ahiret nimetini elde eden ve Allah'ın özel yakınlığı içinde (cennette) yerleşip kalan kimsedir. En rezil ve düşük kimse ise bunlardan mahrum kalandır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyetlerde, Hz. Nuh'un kavminden karşılaştığı durum ve tutumlarden bahsetti." Kuşeyrî, *"Sana hali en düşük kimseler tâbi olmuşken, hiç biz sana inanır mıyız?"* âyeti hakkında demiştir ki:

"Peygamberlere tâbi olanların hali böyledir; onlar genelde zayıf ve fakir kimselerdir; fakat Allah'ın katında en önde ve en şerefli kimselerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'Aranızdaki zayıf kimselerin bereketiyle manen yardıma (ve zafere) kavuştum.'[603] Kuşeyrî'nin açıklamaları devam ediyor.[604]

---

[603] Bu konuda biraz farklı lafızlarla bk. Buhârî, Cihad, 76; Ebû Davud, Cihad, 70; Tirmizî, Cihad, 24, 64; Nesâî, Cihad, 43; Ahmed, *Müsned*, 1/173; 5/198.

[604] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/19.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Nuh dedi ki: Onların yaptıkları hakkında benim bir bilgim yok!"* Yani onların sanatları benim konum değil ki! Benim onlardan istediğim tek şey, iman etmeleridir.

Âyet hakkında şöyle de denilmiştir: Kâfirler, Hz. Nuh'a iman edenleri sadece imanları konusunda tenkit ederek dediler ki: Onlar, bir inceleme ve basiret sonucu iman etmediler, onlar sana sadece mal ve menfaat için tâbi oldular.

Hz. Nuh, onlara şunu demek istedi: Benim vazifem, sadece zâhire göre hüküm vermektir, onların iç âlemlerini teftiş etmek ve kalplerini yarıp içine bakmak değildir. Hz. Nuh'un sözü şöyle devam ediyor:

"Onların hesaplarını görmek sadece Rabbim'e aittir." Yani onların amellerini muhasebe etmek ve onların hangi hal üzere yapıldığını teftiş etmek sadece Rabbim'e aittir. Şüphesiz O gizli sırları bilendir.

"Bir anlayabilseniz!" Bu gerçeklere dair azıcık bir şey bilseniz!

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer sizler, biraz akıl ve şuur sahibi olsaydınız bunu bilirdiniz; fakat sizler hayvanlar gibisiniz, hatta onlardan daha şaşkın bir haldesiniz.

Hz. Nuh [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor:

"Ben inananları kovacak değilim." Bana düşen ve yakışan iş, sizin imana gelmenizi umarak, keyfinize uyup müminleri yanımdan kovmak değildir.

"Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım." Bana düşen, sadece kesin delillerle sizleri açıkça uyarmaktır. Durumunuzu en iyi siz bilirsiniz. Yani ben yalnızca mükellefleri uyarmak için gönderilmiş bir peygamberim, bunun için muhataplarımın en aziz veya en zelil kimselerden olması arasında benim için bir fark yoktur. Bu durumda, zenginleri kendime tâbi etmek isteyerek fakirleri nasıl yanımdan kovarım!

Kâfirler *dediler ki: "Ey Nuh! Eğer bu söylediklerinden vazgeçmezsen kesinlikle taşlanarak öldürülenlerden olacaksın!"* Onlar bunu, Hz. Nuh'un son dönemlerinde dediler.

"Nuh şöyle dedi: Ey Rabbim! Kavmim beni yalanladı." Ben onları bu kadar uzun süre imana davet ettikten sonra, onlar beni yalanmaya devam ve onda ısrar ettiler; benim onlara yaptığım davet sadece haktan kaçışlarını artırdı.

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] bu sözü, Cenâb-ı Hakk'a durumu haber vermek türünden bir şey değildir; çünkü Allah Teâlâ'ya hiçbir şey gizli değildir. Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] yaptığı sadece, bir tazarru ve yakarıştır. Onun şu sözü bunu göstermektedir:

"Artık onlarla benim aramda sen hükmet." Yani onlarla benim aramda, her birimizin hak ettiği hükmü ver. Durum burada kısaca anlatıldı; Nuh sûresinde ise genişçe bahsedildi. Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] duası şöyle bitiyor:

"Beni ve benimle birlikte bulunan müminleri, onların şerlerinden veya kötü işlerinden *kurtar."*

"Biz de onun duasına göre *onu ve beraberindekileri,* kendileriyle ve gerekli ihtiyaç maddeleriyle *dolu o geminin içinde taşıyıp kurtardık."*

"Onları kurtardıktan *sonra,* kavminden *geride kalanları suda boğduk. Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir. Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir, her hükmünü uygulayandır, çok merhametli olandır."* İnkâr ve isyanda ısrar edenleri hor hakir bırakarak onları kahretmeye ve şerlerini defetmeye kadirdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

105-122. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ bütün peygamberlerin şu sözünü bildirdi:

'Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir.'

Allah Teâlâ bu haberi, bütün insanların şunu bilmesi için verdi: Kim Allah için amel ederse onun, başkasından ücret istemesi uygun değildir.

Bu âyette, peygamberlerin vârisi olan âlimlere de bir uyarı vardır. Bu uyarı, âlimlerin peygamberlerin edebiyle edeplenmesi, ilimlerini yayma işinde insanlardan hiçbir şey talep etmemeleri, onlara öğrettikleri ilimlerinden ve kendilerine yaptıkları uyarıdan dolayı onlardan bir fayda sağlamamaları konusundadır. Kim müslümanlara yaptığı bir vaaz ve uyarı hizmetine karşılık kendisini dinleyenlerden bir menfaat elde ederse Allah Teâlâ müslümanların, ondan dinlediklerinde bir bereket vermez. Aynı şekilde âlimlerin de onlardan aldıklarında bir bereket vermez. Böylece âlimler basit bir bedel karşılığında dinlerini satmış olurlar; sonra aldıklarında da kendileri için bir bereket bulunmaz; çünkü onlar onunla Allah'a yaklaşmadılar, ondan Allah için faydalanmadılar; sadece Allah'ın gazabını elde etmiş oldular."[605]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âlimin, yaptığı hizmetlere karşılık olarak bu işleri desteklemek için kurulmuş vakıflardan (veya devletten) aldığı ücret bunun kapmasına girmez; çünkü onda kimse tarafından bir zorlama yoktur. Aynı şekilde bir vaizin, bir beklenti, tamah ve zorlama olmaksızın, insanları ziyaret sırasında veya hediye yoluyla aldığı şeyler de bu kısma girmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Hûd'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٢٤﴾ اِنّ۪ي
لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٢٦﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ
اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٢٧﴾ اَتَبْنُونَ بِكُلِّ ر۪يعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَۙ ﴿١٢٨﴾

---

[605] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/22.

وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارٖينَ
﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذٖٓي اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ اَمَدَّكُمْ
بِاَنْعَامٍ وَبَنٖينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ اِنّٖٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ
﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظٖينَ ﴿١٣٦﴾ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا
خُلُقُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبٖينَ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَهْلَكْنَاهُمْ اِنَّ فٖي
ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٣٩﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٤٠﴾

123. *Âd kavmi de peygamberleri yalanladı.*

124. *Hani bir zamanlar kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

125. *"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."*

126. *"Öyle ise Allah'tan korkun ve bana itaat edin."*

127. *"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

128. *"Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp eğlenir durur musunuz?"*

129. *"Yine siz, (dünyada) ebedî kalmak ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?"*

130. *"Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız."*

131. *"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."*

132. *"Size, bildiğiniz şeyleri veren Allah'tan korkun."*

133-134. ***"O size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar verdi."***

135. ***"Gerçekten ben, sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."***

136. ***Dediler ki: "Sen ister öğüt ver, ister verme, bize göre birdir."***

137. ***"Bu halimiz, öncekilerin âdetinden başka bir şey değildir."***

138. ***"Biz azaba uğratılacak da değiliz."***

139. ***Böylece Hûd'u yalanladılar; biz de bu sebeple onları helâk ettik. Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.***

140. ***Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir** (her hükmünü uygulayandır), **çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âd kavmi de peygamberleri yalanladı."*

Âd, bir kabiledir. Âd'ın, kabilenin babası olan bir adamın ismi olduğu da söylenmiştir.

"Hani bir zamanlar, nesepten *kardeşleri Hûd* onlara şöyle demişti: *Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben, size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.* Öyle ise güvenilir bir peygamberi yalanlama konusunda *Allah'tan korkun ve* size emrettiğim ve yasakladığım hususlarda *bana itaat edin. Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

Bu kıssaların başında, kavimlerine gönderilen peygamberlerin yalanlanmasının dile getirilmesi ve onlara itaat etme emrinin verilmesi, şuna dikkat çekmek içindir: Peygamberlerin gönderilmesinin temel gayesi, Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya davet etmektir. Bir diğer gayesi de hak dine davet edilen kimseye sevaba ulaştıracak ve azaptan uzaklaştıracak işlerde itaat etmeye davettir. Gerçekten bütün peygamberler, zaman ve asırların değişmesiyle dindeki hükümler konusunda farklılık içinde olsalar da bu konuda görüş birliği içindedirler. Bir de onlar, basit şeylere tamah etmekten ve bütün dünyevî gayelerden uzaktırlar.[606]

Hz. Hûd [aleyhisselâm] sonra, kavmini kınayarak dedi ki: *"Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp eğlenir durur musunuz?"*

Onlar, yüksek tepelere yoldan geçenler için alamet olacak binalar yapar, sonra oradan geçenlerle eğlenirlerdi.

Şöyle denilmiştir: Onlar, yolculuk yaparken sadece yıldızlarla yollarını buluyorlardı, bununla birlikte yollarda, eğlence olsun diye, kendisiyle yol bulacakları büyük alametler yaptılar. Yaptıkları şeyin hamam burçları olduğu da söylenmiştir. "Yaptığınız binalarla eğlenirsiniz" ifadesi buna bir delil olmaktadır. Yahut önceden geçtiği gibi onlar, bu yapılara uğrayanlarla eğleniyorlardı. Hz. Hûd'un onları kınaması şöyle devam ediyor:

"Yine siz, dünyada ebedî kalma ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?" Yani sizler, dünyada ebedî kalacağını düşünen kimse gibi yahut sanki ebedî kalacakmış gibi su barajları, yüksek köşkler veya kaleler mi ediniyorsunuz?

"Sizler tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız." Yani sizler birini yakalayıp kırbaç veya kılıçla cezalandıracağınız zaman, katı kalpli, acımasız, merhametsizce, bir terbiye kastı olmaksızın ve sonuçlarına bakmaksızın zalim kimseler gibi cezalandırırsınız. Cebbâr, zalim kimse, bir ölçüye uymadan, gazapla döven ve öldüren kimse demektir. *"Artık* zorbaca cezalandırma konusunda *Allah'tan korkun ve* sizi davet ettiğim konuda *bana itaat edin;* bu sizin için daha faydalıdır."

"Size bildiğiniz şeyleri, türlü nimetleri *veren Allah'tan korkun."* Sonra bu nimetleri şöyle açıkladı:

---

[606] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/53.

"O size hayvanlar ve oğullar verdi." Bir şeyin, özetle dile getirildikten sonra genişçe açıklanması daha tesirlidir. Âyette, oğullar hayvanlarla birlikte dile getirildi; çünkü oğullar, onları muhafazada ve bakımlarında kendilerine yardımcı olmaktadır.

"O size ayrıca bahçeler ve pınarlar, bahçelerin arasında akan nehirler *verdi. Gerçekten ben,* eğer bana isyan ederseniz *sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."*

Bir diğer mana: Şayet size verilen bunca nimetin şükrünü yerine getirmezseniz, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum. Şüphesiz nimete şükür, onun artmasını sağladığı gibi, nimete nankörlük de peşinden azabı getirir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer şükrederseniz, size verdiğimi nimeti muhakkak artırırım; şayet nankörlük ederseniz, benim azabım gerçekten çok şiddetlidir" (İbrahim 14/7).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Sen ister öğüt ver ister verme, bize göre birdir."* Biz, içinde bulunduğumuz halden asla vazgeçmeyeceğiz; ister öğüt ver ister sus, senin sözünü ve davetini kabul etmeyeceğiz. Onların sözü şöyle devam ediyor:

"Bu halimiz, öncekilerin âdetinden başka bir şey değildir." Yani bizim, öldükten sonra dirilme ve hesap yoktur, şeklindeki inancımız, bizden öncekilerin âdeti, tabiatı ve inançlarıdır (biz de onlara tâbi oluyoruz).

Yahut bizim hayat ve ölüm anlayışımız, eskiden beri gelen bir âdettir; insanlar hep bu anlayış üzere olmuşlardır, ölümden sonra bir şey yoktur.

Yahut bizi tenkit ettiğin binalar ve yakalayıp cezalandırma işi, sadece bizim öncekilerden gelen bir âdetimizdir; biz bu şekilde inanıyoruz, bundan dolayı bir azap görmeyiz.

Bir okuyuşa göre âyete şu manayı verenler de olmuştur: Bizi kendisiyle uyardığın şeyler, sadece öncekilerin uydurması ve yalanlarıdır.

Bir diğer mana: Bizim yaratılışımız, bizden öncekilerin yaratılışı gibidir; onların yaşadığı gibi yaşarız, öldüğü gibi ölürüz; öldükten sonra yeniden dirilme ve hesap yoktur. Onlar sözlerini şöyle tamamladılar:

"Biz, yaptığımız amellerden dolayı *azaba uğratılacak da değiliz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece Hûd'u yalanladılar;* onu yalanlamada ısrar ettiler, bu sebeple *biz de onları* kuvvetli bir rüzgârla *helâk ettik."* Onların nasıl helâk edildiği A'râf sûresinin 72. âyetinde geçti.

"Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu, yani Hûd'un kavminin çoğu *iman etmiş değildir."* Onunla müslüman olan 300.000 kişidir. Allah Teâlâ kalanları helâk etti. Bu açıklama, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm senin kavminin çoğunluğu buna iman etmediler.

"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir, çok merhametli olandır." O, düşmanlarından intikam alma konusunda çok güçlüdür; dostlarına yardım etme konusunda ise çok merhametlidir.

123-140. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Hûd [aleyhisselâm], kavminin iki yerilen şeyi yapmasını kötü gördü. Bu iki şey, Allah'tan uzaklaşanların vasfıdır. Onların birincisi, bina yapmada yarışmak ve ihtiyaç dışı şeyleri çoğaltmaya çalışmaktır. İhtiyaç, bir süsleme ve zevk alma amacı olmaksızın, insanı soğuktan ve sıcaktan örtüp koruyan şeydir. Bina yapımında ihtiyaç dışı fazlalıklar, dünyaya rağbetin alametidir. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi bu tür şeyler, cahil koyun çobanlarının işidir.[607]

---

[607] Hadis için bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

Diğer bir haberde şöyle denilmiştir: *"Kul bina yapımında (bir ihtiyaç ve fayda yokken) yüksekliğini altı zirânın*[608] *üzerine çıkarttığında bir melek kendisine, 'Ey günahkâr, nereye doğru gidiyorsun?' der."*[609]

Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kavminin yaptığı ve onun güzel bulmadığı ikinci şey, Allah'ın kullarına zulmetmek, onlara bir acıma ve şefkat olmadan şiddetle muamele etmektir. Bu davranış, kalbin katlığından ileri gelir. Kalbi katı kimse, Allah'tan uzaktır. Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] ait bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın zikrinin dışında çok fazla konuşmayın, yoksa kalbiniz katılaşır. Şüphesiz kalbi katı olan kimse Allah'tan uzaktır fakat siz onu bilemezsiniz. Kendinizi (hiç kusuru olmayan) bir efendi gibi görerek insanların ayıplarına bakmayın; kendinizi bir köle gibi görerek kendi kusurlarınıza bakın. İnsanlar iki gruptur; bir grup belaya müptela olmuştur, diğeri afiyet içindedir. Belaya uğrayanlara merhamet edip acıyın ve Allah'tan afiyet isteyin."[610]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Salih'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Salih'in kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾
اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٤٥﴾ اَتُتْرَكُونَ ف۪ي مَا

---

[608] 1 zirâ, kolun parmak ucundan dirseğe kadar olan kısmıdır.

[609] Haber için bk. Münzirî, *et-Tergib*, nr. 2803.

[610] Hz. İsa'nın sözünün tamamı için bk. *Muvatta*, Kelâm, 8. Hadisin ilk kısmı için bk. Tirmizî, Zühd, 61.

هٰهُنَا اٰمِنٖينَۙ (١٤٦) فٖى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ (١٤٧) وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضٖيمٌۚ (١٤٨)
وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهٖينَۚ (١٤٩) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِۚ (١٥٠) وَلَا
تُطٖيعُٓوا اَمْرَ الْمُسْرِفٖينَۙ (١٥١) اَلَّذٖينَ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
(١٥٢) قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرٖينَۚ (١٥٣) مَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۚ فَاْتِ
بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ (١٥٤) قَالَ هٰذِهٖ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ
يَوْمٍ مَعْلُومٍۚ (١٥٥) وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظٖيمٍ (١٥٦)
فَعَقَرُوهَا فَاَصْبَحُوا نَادِمٖينَۙ (١٥٧) فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ
وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ (١٥٨) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ (١٥٩)

141. ***Semûd kavmi de peygamberleri yalanladı.***

142. ***Hani bir zamanlar kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: "Siz Allah'a isyandan sakınmaz mısınız?"***

143. ***"Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."***

144. ***"Öyle ise Allah'tan korkun ve bana itaat edin!"***

145. ***"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."***

146-147-148. ***"Siz buradaki bahçelerde, pınar başlarında, ekinlerin ve meyveleri olgunlaşmış hurmalıkların arasında güven içinde bırakılacak mısınız?"***

149. ***"Bir de siz, dağlardan neşe içinde evler oymaktasınız."***

150. ***"Artık Allah'tan korkun da bana itaat edin."***

151-152. ***"Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin."***

153. ***Dediler ki: "Sen sadece büyülenmiş birisin."***

154. ***"Sen de sadece bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söylüyorsan haydi bize bir mucize getir!"***

155. ***Salih dedi ki: "İşte size mucize olarak bir dişi deve! Su içme hakkı bir gün onundur; sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır."***

156. ***"Sakın ona bir kötülük dokundurmayın; yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar."***

157. ***Derken onu kestiler, fakat pişman oldular.***

158. ***Böylece onları azap yakaladı. Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.***

159. ***Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir** (her hükmünü uygulayandır)**, çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Semûd kavmi de peygamberleri yalanladı. Hani bir zamanlar* nesepten *kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: Siz Allah'tan korkmaz mısınız?* O'ndan korksaydınız birliğini ikrar ve kabul ederdiniz. *Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim;* aranızda güvenilirliği ile tanınan biriyim. *Öyle ise Allah'tan korkun ve bana itaat edin! Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir. Siz burada güven içinde bırakılacak mısınız?"* Yani sizler, inkâr ve şirk üzere bulunuyorken, Allah'ın cezasından ve azabından güvende olarak burada nimet ve keyif içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Hayır bu olacak şey değil; vallahi peygamberler göndererek sizi imtihana tâbi tutarız; eğer inkâr ederseniz cezanızı hemen veririz.

Sonra, onların içinde bulunduğu nimetleri şöyle açıkladı: *"Siz buradaki bahçelerde, pınar başlarında, ekinlerin ve meyveleri olgunlaşmış hurmalıkların arasında güven içinde bırakılacak mısınız? Bir de siz, dağlardan neşe içinde evler oymaktasınız."* Yahut sizler ustaca, dinç veya kuvvetli bir halde dağlardan evler oymaktasınız.

Rivayet edildiğine göre onlar, dağlarda oydukları evlerde kışın kalıyorlar, ilkbahar ve yazın ise hayvanlarıyla birlikte ekili ve otlu araziye iniyorlardı.

Hz. Salih [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor: *"Artık Allah'tan korkun da bana itaat edin. Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin."* İnkâr ve azgınlıkta haddi aşan kâfirlere itaat etmeyin. Yani onların emrine boyun eğmeyin ve görüşlerine tâbi olmayın. Onlar, inkâr ve isyanlardaki taşkınlıklarıyla yeryüzünde bozgunculuk yapmakta; iman ve taat ile ıslaha çalışmamaktadır.

Mana şudur: Onların yaptığı tam bir fesattır; içinde ıslah adına hiçbir şey yoktur. Bazı fesatçılar vardır ki yaptıkları işlerin bazısında ıslah da bulunur; bunlarınki öyle değildir.

Kavmi, Hz. Salih'e [aleyhisselâm] dediler ki: *"Sen sadece büyülenmiş birisin.* Sen kendisine sihir yapılıp aklı başından gitmiş birisin. *Sen de sadece bizim gibi bir insansın. Eğer* peygamberlik iddianda *doğru isen haydi bize bir mucize getir! Salih dedi ki: İşte size* mucize olarak *bir dişi deve!"*

Hz. Salih [aleyhisselâm], yaptığı dua üzerine Allah Teâlâ'nın kayadan bir deve çıkarmasından sonra onlara bunu söyledi.

Hz. Salih [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Su içme hakkı bir gün onundur;* onun sudan bir gün içme hakkı vardır, o vakitte kendisini sıkıştırıp su içmesine engel olmayın; *sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.* O günde de o sizi sıkıştırmaz."

Rivayet edildiğine göre Hz. Salih'in kavmi ona, "Senden mucize olarak şu kayadan gebe halde bir dişi deve çıkmasını ve yavrulamasını istiyoruz" dediler. Hz. Salih [aleyhisselâm] oturup düşünmeye başladı. O anda Cibrîl [aleyhisselâm] gelerek, "İki rekât namaz kıl ve Rabb'inden kayadan dişi bir deve çıkarmasını iste" dedi. O da denileni yaptı; kayadan gebe halde bir dişi deve çıktı, kendi büyüklüğünde bir yavru doğurdu. Deve çok büyüktü; öyle ki kendisine tahsis edilen gün gelince, onların bütün suyunu içiyordu; onların su içme gününde ise ondan hiç içmiyordu.[611]

Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara şu uyarıyı yaptı: *"Sakın* vurarak, boğazlayarak yahut başka şekillerde *ona bir kötülük dokundurmayın; yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar."* Hz. Salih [aleyhisselâm], içindeki olayın büyüklüğünden dolayı günü büyük olarak tanımladı. Bu, o gündeki azabın büyüklüğünü anlatmak için daha etkili bir ifadedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Derken onu kestiler."* Kesme işi hepsine ait gibi gösterildi; çünkü hepsi onun kesilmesine razı oldu.

Rivayet edildiğine göre deveyi boğazlayacak kimse, "Herkes devenin kesilmesine razı olmadıkça onu kesmem!" dedi. Onlar da bütün insanları dolaşarak devenin kesilmesine razı olup olmadıklarını soruyorlardı. Hatta, çadırındaki bir kadına gelerek, "Devenin kesilmesine razı mısın?" diye soruyorlar, o da, "Evet" diyordu. Aynı şekilde çocuklara da soruyorlardı.[612]

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat* onu kestiklerine *pişman oldular."* Ancak onların pişmanlığı, tövbe eden kimsenin pişman olması gibi değildi; onlar, başlarına azabın gelmesinden korkarak deveyi kestiklerine pişman oldular. Çünkü onlar, önce Hz. Salih'i [aleyhisselâm] öldürmek için peşine düştüler; azabın geleceğini kesin anladıkları zaman ise pişman oldular, fakat o zaman pişmanlığın fayda vermediği bir andır. Zira onlar, azabı gördüklerinde pişman oldular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece onları azap yakaladı."* Yani Cibrîl'in [aleyhisselâm] sayhası (çığlık sesi) onları yakaladı, sesin dehşetinden kalpleri parçalandı; büyük küçük hepsi şehirlerinde ölmüş olarak yüz üstü yere serildiler.

---

[611] Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/282.

[612] Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/282.

"Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir." Rivayet edildiğine göre onlardan 2300 kadın ve erkek iman etti. Onların 4000 olduğu da söylenmiştir.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Hz. Salih'in kavmi, kadın ve çocuklar hariç 12.000 kişiydi. Âd kavmi ise onların altı katıydı." Bunu, Kurtubî kaydetmiştir.[613]

Denilmiştir ki: "Böyle bir durumda onların çoğunun iman etmeyişlerinden bahsedilmesi şuna işaret etmektedir: Eğer onların çoğunluğu veya yarısı iman etmiş olsaydı, bu azaba uğratılmazlardı. Kureyş'in de çoğunluğu iman etmediği halde, hemen azaba uğratılmamaları, onlardan iman edenlerin bereketiyledir.[614]

"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir; her hükmünü uygulayandır, çok merhametli olandır."

141-159. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, *"Siz burada güven içinde bırakılacak mısınız?"* âyetinde, onların dünyaya ve onun aldatıcı süslerine bağlanmalarını ve onlarla huzur içinde olmalarını yanlış bulup reddetti. Bu durum, ahmakça bir aldanıştır. Çünkü dünya, yaz bulutuna benzer, bir müddet gölge yapıp sonra çeker gider. Şu halde dünya, çekip giden bir şey ve kısa zamanda kaybolan bir gölgedir. Akıllı kimse, ondan yüz çevirip bütünüyle yüce Mevlâ'sına yönelen, aza sabredip büyük kazanç elde eden kimsedir. Ahmak ise dünyanın ağına düşüp ölüm onu yakalayana kadar içinde çırpınandır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünya, evi olmayanın evi, malı olmayanın malıdır. Onu aklı olmayanlar toplayıp biriktirir. Cahil kimseler, onun için birbirine düşman olur."[615]

---

[613] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/122.

[614] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/55.

[615] bk. Ahmed, *Müsned*, 6/71; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/288.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٦٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ
﴿١٦١﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٦٣﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٦٤﴾ اَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ
مِنَ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْۜ بَلْ اَنْتُمْ
قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَج۪ينَ ﴿١٦٧﴾
قَالَ اِنّ۪ي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَال۪ينَۜ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّن۪ي وَاَهْل۪ي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾
فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿١٧٠﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِر۪ينَۚ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا
الْاٰخَر۪ينَۚ ﴿١٧٢﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۚ فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿١٧٣﴾ اِنَّ ف۪ي
ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٧٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿١٧٥﴾

160. *Lût'un kavmi de peygamberleri yalanladı.*

161. *Hani bir zamanlar kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

162. *"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."*

163. *"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."*

164. *"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

165-166. *"Rabb'inizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da âlemlerden (insanlar arasından) erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz."*

167. *Dediler ki: "Ey Lût! (İşimize karışmaktan) vazgeçmezsen kesinlikle seni (şehirden) çıkaracağız!"*

168. *Lût şöyle dedi: "Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe kızıyorum."*

169. *"Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten kurtar."*

170. *Biz de onu ve bütün ailesini kurtardık.*

171. *Geride kalan yaşlı bir kadın hariç.*

172. *Sonra diğerlerini helâk ettik.*

173. *Onların üzerine bir yağmur (gibi taş) yağdırdık. Uyarılanların (fakat uyarıdan anlamayanların) yağmuru ne kadar da kötü oldu!*

174. *Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.*

175. *Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Lût'un kavmi de peygamberleri yalanladı. Hani bir zamanlar kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

Hz. Lût [aleyhisselâm] sonra dedi ki:

"Rabb'inizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da âlemlerden erkeklere mi yanaşıyorsunuz?" Âlemlerden kasıt, insanlardır. Mana şudur: Âlemde, sizin için yaratılan bunca (evlenebileceğiniz) kadın varken, onları bırakıp da erkeklere mi gidiyorsunuz ve bu çirkin iş için özellikle onları mı seçiyorsunuz?

Âyete şu mana da verilmiştir: Rabb'inizin cimâ etmeniz için size kadınların fercinden yarattığı yeri bırakıp da başka tarafa mı (arka bölgeye mi) gidiyorsunuz? Âyette onların, kadınlarına da arkadan yanaştıklarına kapalı yollu bir işaret vardır. Onda, kadınlara ve câriyelere arkadan yanaşmanın haram olduğuna dair bir delil vardır. Kim bunun câiz olduğunu söylerse büyük bir hata etmiş olur.

Hz. Lût'un sözü şöyle bitiyor: *"Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz."* Yani sizler, haddi aşmakla nitelenmeyi en fazla hak eden bir toplumsunuz; çünkü sizler, sizden önce hiç kimsenin işlemediği bu büyük günahı işlediniz. Böyle bir işi hayvanlar bile yapmadı.

Buna karşı onlar dediler ki: *"Ey Lût! Eğer,* bizi inkârdan ve işimizi çirkin görmekten *vazgeçmezsen sen kesinlikle şehrimizden çıkarılan kimselerden olacaksın!"* Yani sen, aramızdan çıkarttığımız ve şehrimizden sürgün ettiğimiz kimselerden olacaksın. İfade tarzlarına bakılırsa herhalde onlar, şehirlerinden sürgün ettikleri kimseyi, en kötü bir halde sürgün ediyorlardı.

Lût [aleyhisselâm] şöyle dedi: *"Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe* son derece *kızıyorum."* Âyette, erkeğe arkadan yanaşmanın çirkin bir günah olduğuna dâir delil vardır. Bunun için İmam Mâlik, bu işi yapanın öldürülmesine fetva vermiştir.

Hz. Lût [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten,* onların amelinin cezasından *kurtar."*

"Biz de onu ve bütün ailesini, yani kızlarını ve ona iman edenleri *kurtardık. Geride* azabın içinde *kalan yaşlı bir kadın hariç!"* O kadın bu işe

razı idi. Kötülüğe razı olan kimse onu yapan gibidir; kötülük yapılırken bizzat bulunmasa da.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra diğerlerini helâk ettik."* Onları, en şiddetli ve en feci azapla helâk ettik. *"Onların üzerine bir yağmur yağdırdık."* O, bilinen bir yağmur değildir.

Katâde demiştir ki: "Allah, şehrin dışındakilere kadar bütün şehir halkının üzerine gökten taş yağdırıp hepsini helâk etti ve şehri ters çevirip altını üstüne getirdi."[616]

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, onların şehrini sadece tersine çevirmekle yetinmedi, peşinden üzerlerine taş yağdırdı.[617]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Uyarılanların* ancak uyarıdan anlamayanların *yağmuru,* başlarına inen bela *ne kadar kötüdür!"*

"Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir." Hz. Lût'a [aleyhisselâm] kavmi içinde sadece kızları ve az bir insan iman etti. Yahut Kureyş'in çoğunluğu buna iman etmedi.

"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir; her işinde galiptir, *çok merhametli olandır;* azabı hak edene hemen azap etmez."

161-175. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Livâta günahının çirkinliğinden dolayı sûfîler, genç, tüysüz gençlerle (gereksiz yere) karışıp içli dışlı olmaktan sakındırmışlardır. Yabancı kadınlar da böyledir. Bir zaruret yokken, bu iki grupla içli dışlı olan bir derviş asla iflah olmaz. Onlara karışan kimse, çirkin iş yapmamış olsa bile, insanların ayıplama ve suçlamasından uzak kalamaz. Allah'a ve ahirete iman eden bir kişinin, kötü işlerle suçlanacağı yerlerde durması helâl değildir. Kadınların ve genç oğlanların güzelliğine bakmak bir fitnedir. Bu iş akrep gibidir; akrebin küçüğü de sokar, büyüğü de.

---

[616] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/284.

[617] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/284.

Selâmet, onların sahasından uzakta bulunmaktadır. Fakat bu iş, dinin izin verdiği bir şekilde olursa o zaman fitne olmaz. Dinin izni, farz olan bir ilmi öğretmek, vaaz ve uyarı yapmak gibi işlerdedir. Bunlar yapılırken, bakışlar kontrol edilmeli ve erkekle yabancı kadınlar arasında bir perde bulunmalıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Şuayb'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَل۪ينَۚ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٧٧﴾
اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٧٩﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ
اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٨٠﴾ اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ
الْمُخْسِر۪ينَۚ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِۚ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ
اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَۚ ﴿١٨٣﴾ وَاتَّقُوا الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ
وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّل۪ينَۜ ﴿١٨٤﴾ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّر۪ينَۙ ﴿١٨٥﴾ وَمَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ
مِثْلُنَا وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَۚ ﴿١٨٦﴾ فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِ
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَۜ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِۜ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٨٩﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٩٠﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿١٩١﴾

176. *Eyke insanları da peygamberleri yalanladı.*

177. *Hani bir zamanlar Şuayb onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

178. *"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."*

179. *"Artık, Allah'tan korkun ve ve bana itaat edin."*

180. *"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

181. *"Ölçüyü tam yapın; eksik vermeyin."*

182. *"Doğru terazi ile tartın."*

183. *"İnsanların haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."*

184. *"Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının."*

185. *Onlar şöyle dediler: "Sen sadece büyülenmiş birisin."*

186. *"Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancı olduğunu düşünüyoruz."*

187. *"Eğer doğru söylüyorsan, haydi gökten üzerimize bir parça düşür!"*

188. *Şuayb, "Rabbim, yaptıklarınızı en iyi bilendir" dedi.*

189. *Onlar Şuayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi.*

190. *Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.*

191. *Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eyke insanları da peygamberleri yalanladı."*

Eyke, "sık ağaçlı orman" demektir. Buradan kasıt, Medyen'e yakın meşelik bir yer olup onlardan bir grup burada oturuyordu. Hz. Şuayb [aleyhisselâm] onlara peygamber olarak gönderilmişti. Kendisi onlara yabancı olduğundan âyette, *"Şuayb onlara dedi ki..."* ifadesi kullanıldı, "Kardeşleri Şuayb" denmedi. Medyen için ise Şuayb onların kardeşi olduğu için âyette, *"Onlara kardeşleri Şuayb'ı gönderdik"* dendi (bk. A'raf 8/85; Hûd 11/84; Ankebût 29/36).

Şöyle denilmiştir. Eyke, ağaçları birbirine geçmiş yer demektir; onların ağaçları sedir ağacı idi.

Katâde[618] demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Şuayb'ı [aleyhisselâm] iki ümmete gönderdi. Biri Eyke halkı, diğeri ise Medyenliler'dir. Allah Teâlâ, Eyke halkını gölge ile helâk etti. Medyen'e gelince, Cibrîl [aleyhisselâm] onlara bir sayha (çığlık) attı, hepsi helâk oldu."[619]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani bir zamanlar Şuayb onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?* O'na karşı gelmekten sakının ve O'nun birliğini kabul edip ölçü ve tartıda hile yapmayın. *Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık, Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben bu tebliğ işime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir. Ölçüyü tam yapın; insanların haklarını* hile ile *eksik verenlerden olmayın.* Sattığınız şeyleri *doğru terazi ile tartın. İnsanların haklarını eksiltmeyin."* Yani hangi hak olursa olsun, onların haklarından hiçbir şey eksiltmeyin.

Şöyle denilmiştir: Hz. Şuayb [aleyhisselâm] onlara altın ve gümüş paraların kenarlarından keserek onları eksiltmeyi yasakladı.

---

[618] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[619] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/462.

Ölçü ve tartma işi üç şekilde olur: Tam, fazla ve noksan. Hak Teâlâ, ölçü ve tartıyı tam yapmayı emretti; noksan yapmayı yasakladı, fazla verme hakkında ise bir hüküm belirtmedi. Bu konudaki hükmün söylenmemesi, eğer yapılırsa çok güzel olduğuna, yapılmadığında ise insana vebali bulunmadığına dair bir delildir.

Hz. Şuayb [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."* Orada yol kesme, yağma yapma ve ziraat mahsullerine zarar verme gibi işlerle fesat çıkararak haddi aşmayın. Onlar bunu yapıyorlardı, ondan sakındırıldılar.

"Sizi ve önceki nesilleri, geçmiş ümmetleri *yaratandan korkun;* O'na isyandan sakının."

"Onlar şöyle dediler: Sen sadece büyülenmiş birisin. Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancı olduğunu düşünüyoruz. Eğer peygamberlik iddianda *doğru söylüyorsan, haydi gökten üzerimize bir parça düşür."*

Onlar, bu sözleriyle hemen azabı istediler. Onların bu talebi, sadece hakkı inkâr ve yalanmadaki kararlılıklarından ileri gelmektedir. Yoksa böyle bir şeyi istemek şöyle dursun, o, akıllarına bile gelmezdi.

Şuayb [aleyhisselâm] onlara şöyle dedi: *"Rabbim, yaptığınız işleri,* inkâr ve isyanı, hak ettiğiniz azabı *en iyi bilendir;* belirlenen vakti gelince o azabı üzerine indirir, ondan kaçış yoktur."

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Onlar Şuayb'ı yalanladılar;* yani onu yalanlamada devam ve ısrar ettiler. *Derken,* onların istediği şekilde, *gölge gününün azabı onları yakalayıverdi."*

Bu azap şöyle gerçekleşti: Allah Teâlâ onlara yedi gün ve gece şiddetli bir sıcaklık musallat etti. Nefes alamaz duruma geldiler. Öyle ki onlara hiçbir gölge, su ve içecek fayda vermedi, çöle çıkmak zorunda kaldılar. Sahraya çıktıklarında onları bir bulut gölgeledi; onunla biraz serinlik ve rahatlık buldular. Bunun üzerine hepsi onun altında toplandı. O anda buluttan üzerlerine bir ateş yağdı, hepsini yaktı.[620]

---

[620] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/638; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/462.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ, onlara şiddetli bir sıcaklık musallat ettikten sonra, uzaktaki bir dağı yukarı kaldırdı. Onlardan bir adam dağa geldiğinde, onun altında nehir, kaynak ve soğuk su buldu. Oraya yerleşip ihtiyaçlarını gördü. Sonra ailesini çağırdı, en sonunda bütün halk dağın altına toplandığında dağ üzerlerine kapanarak hepsini helâk etti. İşte, gölge azabı budur.[621]

Diğer bir rivayet şöyledir: Onlar, gölgelenmek için bulutun altına koştuklarında, üzerlerine şiddetli bir sayha (çığlık) gönderildi, hepsi helâk oldular.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz o, çok büyük bir günün azabı idi.* O gün meydana gelen azap ve felaket çok büyüktü; onları helâk eden çığlık, son derece şiddetli ve korkunçtu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir."*

Rivayete göre Hz. Şuayb'a, iki bölgeden yani Medyen ve Eyke halkından 900 insan iman etti.[622]

Âyete şu mana da verilmiştir: Kureyş'in çoğunluğu buna iman etmedi.

"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir, her hükmünü uygulayandır *ve O çok merhametlidir."*

Bu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] vahyedilen yedi kıssanın sonuncusudur. Allah Teâlâ bu kıssaları, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], onu kavminin İslâm'a girmesi için aşırı derecede hırs göstermekten alıkoymak ve imandan mahrum kalışlarından dolayı duyduğu üzüntüyü gidermek için vahyetmiştir. Onun bu halinden, sûrenin başındaki şu âyetlerde bahsedilmektedir:

---

[621] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/462. Mana, Sa'lebî'nin nakline göre verildi.

[622] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/126.

"Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Biz dilesek, onlara gökten bir âyet (mucize veya azap) indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar. Onlar, Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten yüz çeviriyorlar. Onlar (Allah'ın âyetlerini) yalanladılar, fakat alay edip durdukları şeylerin haberleri başlarına gelecek" (Şuarâ 26/3-6).

Gerçekten bu kıssaların her biri, yeni ve ayrı olarak indirilmiş birer uyarıdır. Onlar, Hak Teâlâ'nın katından, O'nun geniş rahmetinin gereği olarak gelmiştir. Bununla birlikte müşriklerin çoğunluğu, o kıssaları detaylı şekilde, ayrı ayrı işittikleri halde onlardan ibret alıp iman etmediler. Bu kıssalar onlara, içindekileri düşünmeleri ve onda imana davet eden, inkâr ve azgınlıktan sakındıran bütün âyetlerden ibret almaları için anlatıldı.

Onlardan istenen bir diğer şey de kendilerine bu kıssaları olduğu gibi anlatan âyet-i kerimeler üzerinde düşünmeleridir. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyetlerde anlatılan kıssaları daha önce hiç kimseden asla işitmediğini biliyorlardı. Bunu düşünüp onların Allah katından gelmiş şeyler olduğunu anlamaları gerekirdi; fakat onlar, bunların hiçbirini yapmadılar, içinde bulundukları inkâr ve sapkınlıkta devam ettiler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

176-191. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ölçüyü tam olarak yapmayı emrettiği gibi, amelleri hakkı ile tam yapmayı da emretti. Amellerin tam yapılması, onları ilmine ve fıkhına uygun şekilde sağlam yapmak, amelde ihlâslı olmak, onu zâhiren ve bâtınen noksanlık getirecek şeylerden uzak tutmaktır.

Allah Teâlâ, "Doğru teraziyle tartın" âyetiyle maddi terazide adalet istediği gibi, manevi terazide de adaleti emretmiştir. O, kalbe gelen düşüncelerin, dinin ölçüsüyle tartılıp kontrol edilmesidir. İnsan bir şey yapmak veya konuşmak istediğinde, onları yapmadan önce kalbine gelen düşünceyi dinin ölçüsüyle ölçmelidir. Eğer kalbine gelen düşünce faydalı ise onu olduğu gibi yapmalı veya gerekli şekilde değiştirmelidir. Kalbine gelen düşüncede bir zarar varsa o, kalbinde arzu veya karara dönüşmeden derhal kalbinden silip atmaya çalışmalıdır; yoksa geri çevrilmesi zor olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an'ın Hak Olduğuna Şahitler

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'ın hak olduğunu ispat eden şahitlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّهُ لَتَنْزٖيلُ رَبِّ الْعَالَمٖينَ (١٩٢) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمٖينُ (١٩٣) عَلٰى قَلْبِكَ
لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرٖينَ (١٩٤) بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبٖينٍ (١٩٥) وَاِنَّهُ لَفٖي زُبُرِ الْاَوَّلٖينَ
(١٩٦) اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ (١٩٧) وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ
عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمٖينَ (١٩٨) فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ مُؤْمِنٖينَ (١٩٩) كَذٰلِكَ
سَلَكْنَاهُ فٖي قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَ (٢٠٠) لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ
(٢٠١) فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (٢٠٢) فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ (٢٠٣)

192. ***Şüphesiz bu Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir.***

193-194-195. ***Resûlüm! Sen, (insanları) uyarasın diye onu Rûhulemîn (Cebrâil) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirdi.***

196. ***Şüphesiz, o (Kur'an) daha öncekilerin kitaplarında da vardı.***

197. ***İsrâiloğulları âlimlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?***

198-199. ***Biz onu Arapça bilmeyen birine indirseydik ve o da bunu kendilerine okusaydı, ona yine inanmazlardı.***

200. ***İşte böylece biz onu suçluların kalbine soktuk.***

201. ***Onlar, elim azabı görünceye kadar ona iman etmezler.***

202. ***O azap kendilerine hiç farkında olmadıkları bir anda ansızın geliverir.***

203. ***O zaman, "Bize (iman etmemiz için) bir mühlet verilmez mi acaba?" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz bu Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir."* Yani geçmiş kıssaları içeren bu Kur'an, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Allah Teâlâ, sanki sûrenin başlangıcı ile bitişi birbirine uyum içinde olsun diye, sûrenin başında bahsettiği müşriklerin kendilerine gelen uyarıdan yüz çevirmelerini anlatmaya döndü.

Mana şudur: Bu Kur'ân-ı Kerîm, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Allah Teâlâ'nın âlemlerin Rabb'i olarak tanımlanması, bu Kur'an'ın indirilmesinin O'nun âlemlerin Rabb'i olmasının sonucu olduğunu ve O'nun hepsine acımasından ileri geldiğini bildirmek içindir. Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Onu Rûhulemîn yani Cebrâil [aleyhisselâm] *indirdi."* Ona Rûhulemîn (güvenilir ruh) denmesi, içinde kalplerin hayat kaynağı olan vahyi getirmede son derece güvenilir olmasındandır.

Âyete, farklı bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Allah Teâlâ, Rûhulemîn'i onu indiren bir melek yaptı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, sen* içindeki korkunç cezalarla ve sakındırıcı öğütlerle insanları *uyarasın diye onu senin kalbine indirdi.* Yani onu senin hafızana ve anlayışına indirdi, onu unutulmayacak şekilde senin kalbinde kalıcı hale getirdi. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onu sana okutacağız ve sen onu unutmayacaksın" (A'lâ 87/6).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu apaçık bir Arapça ile indirdi."* Yani o Kur'an'ı son derece fasih ve beliğ Kureyş ve Cürhüm diliyle indirdi.

"Uyarman için, onu senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirdi" âyetine, i'rabındaki değişik tahlillere göre şu manalar verilmiştir:

Senin Hûd, Salih, Şuayb ve İsmail gibi, insanları bu dille uyarman için onu apaçık Arapça ile indirdi.

Bir diğer mana: Kendisiyle kavmini uyarman için onu apaçık Arapça ile indirdi; çünkü eğer başka bir dilde indirseydi, ondan uzaklaşırlar ve, "Anlamadığımız bir şeyle nasıl amel edelim?" derlerdi; o zaman, kendisiyle insanları uyarmak çok zor olurdu. Bu mana, genel olduğu için daha güzeldir. Buna göre mana şudur: Resûlüm sen, senden önce insanları uyaran Hz. Nuh, İbrahim, Musa ve diğer peygamberler gibi, Arap olsun acem olsun, herkesi uyaran bir peygamber olman için Cibrîl onu senin kalbine indirdi.

Aslında Kureyşliler'in kalbine en şiddetli tesir edecek uyarı, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] uyarısıdır; çünkü onlar onun neslinden gelmekte ve onun dininde olduklarını iddia etmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz o Kur'an, daha öncekilerin kitaplarında da vardı."* Yani diğer semavî kitaplarda Kur'an'dan bahsedilmiştir.

Şöyle denilmiştir: "Önceki kitaplarda Kur'an'ın manası sabit ve mevcut idi. Kur'an'ın, zamanların değişmesiyle ortadan kalkması ve değişmesi söz konusu olmayan tevhidle ilgili hükümleriyle, Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatlarına ait hükümleri o kitaplarda yazılıydı. Aynı şekilde ondaki öğüt ve kıssalar da önceki kitaplarda mevcuttu."[623]

---

[623] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/60.

Nesefî demiştir ki: "Bu âyette şuna dair bir delil vardır: Kur'an, Arapça'nın dışında bir dile tercüme edildiği zaman, Kur'an olarak kalır (o da Kur'an sayılır). Yine bu âyette, namazda Farsça'ya tercüme edilmiş Kur'an'ın okunmasının caiz olduğuna dair bir delil vardır."[624]

Nesefî, Hanefî mezhebine mensup bir müfessirdir; onun için böyle demiştir; Mâlikî mezhebine göre bu câiz değildir.[625]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İsrâiloğulları âlimlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?"* Yani onlar, bundan gafil mi kaldılar? Abdullah b. Sellâm ve diğerleri gibi İsrâiloğulları âlimlerinin onun Tevrat'ta geçtiğini bilmeleri, onlar için, Kur'an'ın âlemlerin Rabb'i tarafından indirildiğinin gerçek olduğunu gösteren bir delil değil midir? Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, onlar ona da inanırlar. Kur'an kendilerine okunduğu zaman, 'Ona inandık, şüphesiz o, Rabbimiz'den gelen bir gerçektir. Muhakkak ki biz, ondan önce de müslümandık' derler" (Kasas 28/52-53).

Âyetin manası şudur: İsrâiloğulları âlimlerinin onu bilmesi, ondaki birçok kıssa ve haberin kendi yanlarındaki Tevrat'a uyum sağladığı için, çocuklarını tanıdıkları gibi onu da yakînen tanımaları, Kur'an'ın Allah katından geldiği konusunda onlar için yeterli bir delil değil midir?

Hatta Yusuf sûresi, Tevrat'ta aynı mana ve tertipte nakledilmiştir. Onda, Kur'an'a göre farklı olan tek kelime vardır. Kur'an'da, *"Kardeşleri gömleğin üzerinde yalandan bir kanla geldiler"* (Yusuf 12/18) buyrulurken, bu ifade, onların yanındaki Tevrat'ta, "Gömleğin üzerinde bir oğlak kanı ile geldiler" şeklindedir. Aynı şekilde Tâhâ sûresi de bütünüyle Tevrat'ta mevcuttur. Daha önce sûrenin başında şu hadis-i şerif geçmişti:

---

[624] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/287. Bu, İmam Ebû Hanîfe'nin bir görüşü olup Hanefîler'in üzerinde ittifak ettiği bir görüş değildir. Allâme Âlûsi ve İbn Âbidîn, İmam Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden döndüğünü, bunun câiz olmadığını söyleyen İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf'a katıldığını belirtmişlerdir. Tercih edilen fetva budur. Geniş bilgi için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* 10/123 (Beyrut 1994); İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr,* 2/185 (Beyrut 1994); Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi,* 1/527-532 (Beyrut 1997).

[625] Şâfiîler'de de câiz değildir (bk. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi,* 1/527).

"Tâhâ sûresi, Tâ Sîn Mîmler ve Hâ Mîmler bana Musa'nın levhalarından verildi."[626]

Bu ümmetin âlimlerinden biri, yüce Kur'an'ı, bütünüyle önceki kitaplarla tefsir etmiştir. Şöyle ki: Önce Kur'an'dan bir âyeti ele almış, sonra semavî kitaplarda ona uygun açıklamaları nakletmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Biz onu Arapça bilmeyen birine indirseydik;* yani Kur'an'ı o ince nazmı ile birlikte, Arapça'yı hiç bilmeyen ve onu konuşmaya gücü yetmeyen birine indirseydik *o da* hârikulâde bir şekilde doğru bir okuyuşla *bunu kendilerine okusaydı, ona yine inanmazlardı."* Halbuki bu durumda, okuma mucizesi ile okunan metin mucizesi birleşmektedir. Onlar, aşırı inat ve şiddetli azgınlıklarından dolayı böyle bir durumda bile iman etmezlerdi.

Nesefî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz bu Kur'an'ı, apaçık Arapça konuşan birine indirdik. Onlar, onu anladılar, onun fesahatini ve bir mucize olduğunu yakînen bildiler. Buna ek olarak, ondan önce Ehl-i kitap âlimleri ittifakla onun ineceğini müjdelediler ve kitaplarında sıfatlarının geçtiğini söylediler. Ayrıca, onların kitapları onun mana ve kıssalarını içermektedir. Böylece onun, Allah katından geldiği, Kureyş'in zannettiği gibi birtakım masallardan ibaret olmadığı gerçek olarak ortaya çıktı. Bütün bunlara rağmen onlar iman etmediler; ona bazan şiir, bazan sihir dediler. Eğer biz o Kur'an'ı, onun gibi bir nazmı ortaya koymaya güç yetirmek şöyle dursun, Arapça'yı iyi bilmeyen bir yabancıya indirmiş olaydık, o da Kur'an'ı kendilerine okumuş olsaydı, bu ayrı bir mucize olurdu. Fakat onlar, bütün bunlara rağmen ona yine iman etmezler, onu inkâr etmek için bir mazeret bulurlar ve gerçekten ona 'sihir' derlerdi."[627]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte böylece biz onu, suçluların kalbine soktuk."* Yani biz, küfrü ve onda ısrarı tercih ettiklerini bildiğimiz kâfir günahkârların kalbine hakkı yalanlamayı ve inkârı soktuk. Yani onların kalbine bunları öyle garip bir şekilde soktuk ve yerleştirdik ki içinde bulundukları yalanlama ve onda ısrar halini değiştirmeye yol bulamazlar. Bu âyet, "Kul kendi işini kendisi yaratır" diyen Mu'tezile mezhebine karşı, "Yaptığı ameli kul değil Allah yaratır" diyen Ehl-i sünnet'in delilidir.

---

[626] Hâkim, *Müstedrek,* 1/568; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 10/9.

[627] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/288.

Devamında gelen, *"Ona iman etmezler"* âyeti, öncesi için bir açıklama ve tesbittir.

"Ona iman etmezler" âyetini, günahkârlar için bir hal kabul ederek önceki âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, kendisine iman etmedikleri halde, biz onu günahkârların kalbine soktuk.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz Kur'an'ı bu harika metotla günahkârların kalbine soktuk; onlar onun manasını anladılar, fesahat ve belâgatını, mucize nazmı ve gayba ait haberleriyle onun insan kuvvetinin üstünde olduğunu kesin olarak anladılar. Buna bir de Ehl-i kitap âlimlerinin, Kur'an'ın ellerindeki semavî kitaplara uygun olduğu konusundaki bilgileri eklendi. Bütün bunlarla birlikte onlar iman etmezler, onları imana davet eden bu tür işlerden etkilenmezler; bilakis üzerinde bulundukları yanlış yolda devam ederler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* kendilerini imana mecbur eden *can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler;* fakat o zaman da iman fayda vermez."

"O azap kendilerine dünyada ve ahirette nasıl geldiğinin *hiç farkında olmadıkları bir anda ansızın geliverir. O zaman, 'Bize bir mühlet verilmez mi,* azabımız bir saat ertelenmez mi *acaba?' derler."* Onlar, elden kaçırdıkları imana üzülerek bunu söylerler ve kusurlarını telafi etmek için kendilerine mühlet verilmesini temenni ederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

192-203. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp, manevi kirlerden ve ağyardan (Allah'ın dışındaki varlıklardan) temizlendiği, ilâhî marifet ve sırlarla dolduğu zaman, hak olan ilhamın ineceği yer olur. Bu kalp aynı zamanda şerefli meleklerin ineceği bir yer olur. Çünkü peygamberlere verilen her şeyden, onun hakiki vârisinin bir payı ve nasibi vardır. Bu vârise, apaçık bir dille (insanlara fayda verecek) hakikati ve manevi ilimleri açıklaması için bu şeyler verilir. Bu vâris, ümmî bile olsa, söylediği bilgiler, öncekilerin kitaplarına uyar; çünkü manevi zevk yoluyla bizzat müşahedeyle elde edilen ilimlerde birbirine aykırılık olmaz. Bu alanda yetkin muhakkik âlimlerin, o kimsenin veli olduğunu bildirmesi, onun veliliğine yeterli bir delil değil midir?

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyet hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalb-i saadetlerinin ezelî kelâmının iniş yeri olduğunu bildirdi. Çünkü onun kalbi, Rahmân'ı müşahedenin tecellisiyle bütün mâsivadan tertemiz yapıldı. Böylece Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kalb-i saadeti, kerem denizinde yüzen, ilâhî hitap incilerinin sedefi oldu. O, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını, arada bir vasıta olmadan doğrudan Hak'tan alacak duruma geldi. Bu, insanı hayrette bırakan bir sır ve hakikati gizli bir ilimdir. Zira o, ilâhî kelâmla onun bağlı olduğu şeyi birleştirmektedir. Allah Teâlâ'nın kelâmı, zatından ayrılmaz. İlâhî sıfatlar, yüce zattan nasıl ayrılır! Fakat, o ilâhî kelâmın zâhiri, ilmi ve sırrı Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinde kaldı. Hz. Cebrâil'e [aleyhisselâm] gelince, makama hürmet cihetinden arada vasıta oldu. Cenâb-ı Hak onu, *"Resûlüm sen, insanları uyarasın diye onu Rûhulemîn (Cebrâil) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirdi"* âyetiyle dile getirdi. Çünkü kalp ilhamın, vahyin, kelâmın, müşahedenin ve marifetin yeridir. Kelâm onunla hıfzedilir. Bunun faydası, insan vücudunun sırrını bildirmektir. Gerçekten insan vücudunda, ilâhî hitaba ve haber indirmeye kalpten daha layık bir yer yoktur. Beşeriyet arızalarıyla (maddi perde ve engellerle) kapalı olan hiçbir kalp, Hak Teâlâ'nın hitabını işitmez, cemalini görmez.

Ebû Bekir b. Tahir demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, resûlüne Cebrâil'le indirdiği şeyler, insanları uyarması içindir, yoksa kendisine halktan gizlenen hakikatleri öğretmek için değildir. Gizli hakikatler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bizzat Cenâb-ı Hak'tan aldıklarıdır. Allah Resûlü onları kimseye söylememiştir. (Allah ile Resûlü arasında mahrem kalacak) o gizli hakikatleri hiçbir cinler, insanlar ve melekler öğrenememiştir. Çünkü ona, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] başkası güç yetiremez. Allah Teâlâ Cebrâil'le indirdiği şeyleri insanlar için yaptı ve bunun için, *"Cibrîl'in senin kalbine indirdikleriyle insanları uyarıcılardan olasın diye ..."* buyurdu. Bununla sanki şöyle denilmiş oldu: Cebrâil'in getirdikleri, insanları uyarman için geldi, yoksa sana özel olarak verdiğimiz ilimlerde hakikate ulaşasın diye gelmedi. Çünkü sen, sana gösterdiğimiz şeylerle zaten hakikate ulaşmış durumdasın. Sana öyle bir makamda hitap ettik ki eğer Cebrâil seni o makamda müşahede etseydi yanardı."[628]

İstifade ettiğimiz nüshadaki bazı yazım hatalarıyla birlikte Vertecûbî'den (Baklî'den) naklettiklerimiz bunlardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklere Azap Tehdidi

Cenâb-ı Hak sonra, müşrikleri, başlarına azabın inmesiyle tehdit ederek şöyle buyurdu:

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ اَفَرَاَيْتَ اِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَۙ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ
جَٓاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَۙ ﴿٢٠٦﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَۜ ﴿٢٠٧﴾ وَمَٓا
اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَۗ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرٰىۛ وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

204. ***Onlar azabımızın acele gelmesini mi istiyorlar?***

205. ***Ne dersin; biz onları (dünya nimetlerinden) yıllarca faydalandırsak,***

206. ***Sonra da başlarına tehdit edildikleri şey gelse,***

207. ***O faydalandıkları şeylerden hangisi onlara fayda sağlardı?***

---

[628] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/54-55. Son açıklama için ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/81 (Beyrut 2001).

Tefsir

Cenâb-ı Hak müşriklerden, *"Gökten başımıza taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir"* (Enfâl 8/32) gibi sözleriyle azap isteyen müşrikleri kınayarak buyurdu ki: *"Onlar,* başlarına geldiğinde dayanmaya güç yetiremeyecekleri halde, *azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar?"*

"Ne dersin? Söyle bakalım!" Buradaki hitap, âyeti işiten herkesedir. *"Biz o kâfirleri,* hoş bir hayat içinde *yıllarca,* uzun bir ömür vererek dünya nimetlerinden *faydalandırsak, sonra da tehdit edildikleri azap başlarına gelse, o faydalandıkları dünya nimetlerinden hangisi onlara fayda sağlardı?"* Bu kadar uzun süre faydalanmayla birlikte onları hangi zenginlik kurtarırdı? Başlarına gelen azabı gidermede onlara ne fayda verirdi?

Âyete şu mana da verilmiştir: Uzun süre dünya nimetleriyle faydalandıkları dünya nimetleri, onları azaptan kurtarmadı. Birinci mana daha tercihe şayandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, hangi memleketi helâk etmişsek, muhakkak kendilerine öğüt verip uyaran peygamberleri olmuştur."* Bu uyarıcı peygamberler, önlerine hak delil konsun da onu reddedenler sorumlu olsun diye, gönderildikleri ülke insanlarını muhakkak öğüt vererek uyardılar. Bu davete ve uyarıya kulak asmayan ve daha da ileri giderek karşı koyan insanlar helâk edildiler.

Âyete, değişik bir tahlile göre şu mana da verilmiştir: Bu bir hatırlatmadır. Bunu diğer insanlara bir hatırlatma ve uyarı olarak yaptık.

Âyetin manası şudur: Biz, insanları zalim olan bir ülkeyi ancak, onlara uyarıcı peygamberler göndererek önlerine hak delili koyduktan sonra helâk ettik. Bunu, onların helâkinin diğer insanlar için bir öğüt ve ibret olması ve onlar gibi isyan etmemeleri için yaptık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hem biz zalim değiliz."* Zalim değiliz ki zalim olmayanı helâk edelim yahut kendilerine uyarıcı göndermeden önce insanları helâk edelim.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz zalim değiliz"* buyurması, zulümden son derece uzak olduğunu ve tam manasıyla adaleti geçekleştirdiğini bildirmek içindir. Ehl-i sünnet inancında sabit olduğu gibi, Allah Teâlâ, bir ülke insanlarını, kendilerini uyaracak bir peygamber göndermeden önce helâk edecek olsa, bu yaptığına zulüm denmez; çünkü O'nun hiçbir şeyi yapması zorunlu değildir (kendi mülkünde dilediği gibi hükmeder). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

204-209. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, ibadet ve taatten uzak kalan gafiller hakkında buyurur ki: "Ne dersin? Eğer onları, senelerce mal, kadın ve çocuklarla zevklendirsek, bu arada onlar mal ve servet biriktirmekle, ev ve köşkler yapmakla meşgul olsalar, sonra kendilerine vaat edilen ölüm, vatandan ayrılma, dost, akraba ve kardeşleri terketme olayı başlarına gelse, o içinde zevklenip durdukları leziz yiyecek ve içeceklerden, övündükleri giyecek ve bineklerden hangisi onları kurtarır? Heyhât, heyhât! Onların hiçbirinin faydası olmaz. Artık lezzetler gitmiş, şehvetler yok olmuş ve geride sadece üzüntüleri kalmıştır.

Öyle ise ey kul, geçen ömrünü bir düşün; ondan elinde kalacak olan sadece yüce Mevlâ'na taat olarak yaptığın zikir, Kur'an okuma, namaz, oruç, faydalı ilim öğrenme veya öğretme, tefekkür veya müşahededir. Bunların dışındakiler tamamen boş ve üzüntü sebebi olan işlerdir. Rabb'inin taatinde harcadığın vakitler, birer manevi hazine olarak mevcut olup ahirette karşına çıkar. Nefsinin hevâsı için harcadığın vakitler ise boşa gitmiştir, kıyamet günü onun üzüntüsünü çekersin.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cennetlikler cennette sadece, dünyada Allah Teâlâ'yı anmadan geçirdikleri vakitlere hayıflanıp üzülürler."*[629]

---

[629] bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 20/93; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 513; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/74; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 7727.

Velilerden Yahya b. Muâz demiştir ki: "Kıyamet günü, insanların azabı en şiddetli olanı, hayatı ile aldanan, hep nefsanî istekleriyle lezzetlenen ve sadece alıştığı dünyevî şeylerle huzur bulan kimsedir. Allah Teâlâ, '*Ne dersin; biz onları (dünya nimetleriyle) yıllarca faydaladırsak, sonra da tehdit edildikleri şey başlarına gelse, o faydalandıkları şeylerden hangisi onlara fayda sağlardı?*' (Şuarâ 26/205-207) buyurmaktadır."[630]

Meymûn b. Mihrân[631] şunu anlatmıştır: Hasan-ı Basrî ile tavafta karşılaştım. Onunla karşılaşmayı çok istiyordum. Kendisine, "Bana öğüt veriniz" dedim. Bana, "*Ne dersin; biz onları dünya nimetlerinden yıllarca faydalandırsak, sonra da tehdit edildikleri şey başlarına gelse, o faydalandıkları şeylerden hangisi onlara bir fayda sağlardı?*" âyetinden başka bir şey söylemedi ve peşinden, "Sana yeterince öğüt verdim!" dedi.

Ömer b. Abdülaziz, halife iken insanlar arasında hüküm vermek için yerine oturduğunda bu âyeti okurdu.[632] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'ân-ı Hakîm'e Şeytanlar Musallat Olamaz

Cenâb-ı Hak sonra, "*O Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir*" âyetinin manasını tamamlamak üzere şöyle buyurdu:

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ اِنَّهُمْ عَنِ
السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

---

[630] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/81; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/289.

[631] Meymûn b. Mihrân Ebû Eyyûb er-Rakkî el-Cezerî (v. 117/735), tâbiînin âlim ve kadılarından biridir. Ömer b. Abdülaziz döneminde kadılık ve haraç tahsildarlığı yapmıştır. Hadis konusunda sika bir zattır. Hişâm b. Abdülmelik döneminde (107/725) Kıbrıs seferine çıkan orduya kumandanlık yapmıştır (geniş bilgi için bk. Halit Ünal, "Meymûn b. Mihrân", *DİA*, 29/505).

[632] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/289.

210. *O Kur'an'ı şeytanlar indirmemiştir.*

211. *Bu onlara layık değildir; hem ona güçleri de yetmez.*

212. *Şüphesiz onlar (meleklerin getirdiği vahyi) dinlemekten uzaklaştırılmışlardır.*

213. *Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarma, sonra azaba uğratılırsın!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Kur'an'ı şeytanlar indirmemiştir.*" Bu âyet, Kur'an'ı Rûhulemîn'in indirdiğini açıklayarak bu konudaki gerçeği ortaya koyduktan sonra, kâfirlerin onun inişini, şeytanların kâhinlere bir şeyler öğretmesi gibi bir olay olarak görmelerini reddetmek için inmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bu onlara layık değildir;* şeytanların böyle bir şey yapması sahih ve doğru değildir. *Hem onu indirmeye* onların asla *güçleri de yetmez. Şüphesiz onlar* vahyi *işitmekten,* yani kulak hırsızlığı ile gizlice meleklerden vahiy dinlemekten *uzaklaştırılmışlar;* üzerlerine atılan ateşle bundan alıkonulmuşlardır."

Yahut Cenâb-ı Hakk'ın nurlarının feyzini kabul etme istidadında, rabbânî ilimlerin nurlarıyla ve kudsî marifetlerle hayat bulma yönünden meleklerle şeytanlar arasında bir ortaklık ve benzerlik yoktur. Bunun için onlar vahyi almaya ve taşımaya güç yetiremezler. Çünkü şeytanların nefisleri habis, karanlık ve şerlidir; içinde hiçbir hayır olmayan şer işleri kabulden başka bir şeye hazır ve müsait değillerdir. Bu durumda onların, Kur'ân-ı Kerîm'in mahrem dairesinin etrafında dolaşmaları nasıl mümkün olur? O kitap ki sadece şerefli meleklerden alınması mümkün olan gayba ait sırlı, ince hakikatleri içermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarma!* Bunu yapmak şeytanî habis nefislerin işidir.

Ondan sakın, *sonra azaba uğratılanlardan olursun!"* Bu âyet, kapalı bir yolla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dışındaki insanlar için bir tehdittir; çünkü onun böyle bir şey yapması söz konusu değildir. Onda, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için daha fazla ihlâsa teşvik mevcuttur. Ayrıca bu âyette, diğer mükellefler için, şirkin ulaştığı çirkinliğe ve kötülüğe dikkat çekilmektedir. Şöyle ki bu şirk denen şey, şirk koşması imkânsız olan bir kimseye yasaklanıyorsa onun dışındakiler için hüküm nasıl olur, düşünülsün![633] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

210-213. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mâsivadan (Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı şeylerden) temizlenmiş kalplere inen ilham vahyi, ilâhî hükümleri bildiren vahiy gibidir; onu da şeytanlar indirmez, bu onlar için uygun değildir ve hem onlar buna güç yetiremezler; çünkü şeytanlar âriflerin kalplerine girmekten alıkonulmuşlardır. Âriflerin kalplerini ilâhî nurlar kuşatmış ve ilâhî sırlar koruma altına almış olduğundan şeytanlar onlara musallat olup bir etkide bulunamaz. Buradaki nur ve sırla, tevhid nurlarını ve birlik sırlarını kastediyorum.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, şeytanlardan göğü ateş parçasıyla korumaktadır; O'nun dostlarının kalplerini ağyardan (mâsivadan ve Mevlâ'nın razı olmadığı şeylerden) koruması daha evladır."

Mana şudur: Allah'la birlikte diğer bir ilâha yalvarma! Diğer bir ilâh Allah'tan başkasıdır. Böyle yaparsan, şeytanların vesvesesiyle, boş düşünce ve şüphelerle azap görürsün. Çünkü kalp Allah'tan başkasına meylettiği zaman, Allah şeytanı ona musallat eder. Artık bu kalp, şeytanın bir torbası haline gelir; ona istediğini doldurur. Bu halden Allah'a sığınınız.

---

[633] Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/62.

Yakın Akrabanı Uyar!

Cenâb-ı Hak sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], önce yakınlarından başlayarak insanları korkutup uyarmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَاَنْذِرْ عَش۪يرَتَكَ الْاَقْرَب۪ينَۙ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ
الْمُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَۚ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى
الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذ۪ي يَرٰيكَ ح۪ينَ تَقُومُۙ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِد۪ينَ ﴿٢١٩﴾
اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٢٢٠﴾

214. ***(Önce) en yakın akrabanı uyar!***

215. ***Sana uyan müminlere tevazu kanatlarını indir.***

216. ***Eğer sana isyan edip karşı gelirlerse, "Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım" de.***

217. ***Sen mutlak güç sahibi ve çok merhametli olan Allah'a tevekkül et.***

218. ***O Allah ki sen (gece namazına) kalktığında seni görüyor.***

219. ***Senin secde edenler arasında dolaşmanı da görüyor.***

220. ***Şüphesiz O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Önce, *en yakın akrabanı uyar!"* Allah Teâlâ'nın, akrabaları özellikle dile getirmesinin tek sebebi, onların, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] aynı soydan geldiklerine güvenip aldanarak yapmaları gereken şeyleri yapmamalarıdır. Gerçekten yapılması gerekli olan öyle farzlar vardır ki onlar konusunda şefaat olmaz. Bunu, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], zekâtı vermeyenler kıyamet günü kendisinden yardım istediklerinde, onlara söylediği şu sözünden anlıyoruz:

"Ben (bu suçunuza karşılık olarak) Allah'tan gelecek bir azabı sizden giderme yetkisine sahip değilim!" Allah Resûlü ganimet malından çalan kimse için de aynı sözü söylemiştir.[634]

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] suçlamayı kaldırmak için, akrabalarını özellikle dile getirdi; çünkü insan, akrabalarına karşı kolaycılığa kaçar ve onları kayırır. Bunun bir diğer sebebi de Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] akrabalarının, onun, Allah'tan gelecek bir şeyi kendilerinden gideremeyeceğini bilmeleridir; zira kurtuluş, Peygamber'e akraba olmakta değil, yoluna uymaktadır.

Bu âyet indiği zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yakın akrabalarına sırasıyla seslenerek dedi ki: *"Ey Abdülmuttaliboğulları, ey Hâşimoğulları, ey Abdümenafoğulları; ey Peygamber'in amcası Abbas, ey Peygamber'in halası Safiyye! (Hepiniz ilâhî davete uyun!) Yoksa ben, Allah'tan gelecek bir azabı sizden giderme yetkisine sahip değilim!"*[635]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Yakın akrabanı uyar!"* âyeti indiği zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Safa tepesine çıkarak,

"Ey halk, beni dinleyin!" diye seslendi. İnsanlar etrafında toplandılar. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey Abdülmuttaliboğulları, ey Fihroğulları! Eğer ben size, şu dağın arkasında, size saldırmak üzere hazır duran atlı bir ordunun bulunduğunu haber versem, sözüme inanır mısınız?" diye sordu. Onlar da,

---

[634] bk. Buhârî, Cihad, 189; Müslim, İmâre, 24; Ahmed, *Müsned*, 2/426.

[635] Buhârî, Tefsîru Sûre (26) 2; Müslim, İmân, 348.

"Evet, inanırız!" dediler. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ben sizi, önünüzde bulunan şiddetli bir azapla uyarıyorum!" dedi. Bunu işiten Ebû Leheb (yerden bir taş alıp ona doğru fırlatarak),

"Yazıklar olsun sana, kalan gününde hayır görmeyesin! Bizi bunun için mi topladın?" dedi. Bunun üzerine, *"Ebû Leheb'in eli kurusun ..."* (Tebbet 111/1) âyeti indi.[636]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "Akrabalarından ve diğer insanlardan *sana uyan müminlere tevazu kanatlarını indir."* Yani onlara karşı yumuşak sözlü, güler yüzü ol ve tevazu ile davran. *"Eğer sana isyan edip karşı gelirlerse, 'Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım' de."*

Âyetin manası şudur: Resûlüm, kavmini uyar; eğer sana tâbi olup itaat ederlerse onlara karşı güler yüz ve tevazu ile davran; şayet sana isyan edip tâbi olmazlarsa onlardan uzak dur, ayrıca onların şirk ve diğer amellerinden de uzak dur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen mutlak güç sahibi ve çok merhametli olan Allah'a tevekkül et."* Yani güç ve izzetiyle senin düşmanlarını kahreden ve rahmetiyle sana yardım eden Rabb'ine güvenip dayan; şüphesiz düşmanlarının şerrine karşı O sana yeter. *"O Allah ki* sen gece teheccüd namazına kalktığında seni görüyor. *Yine O, senin secde edenlerin,* namaz kılanların *arasında dolaşmanı da görüyor."*

Allah Teâlâ, Peygamber'ine karşı çok merhametli olduğunu belirttikten sonra, peşinden, O'nun rahmetine sebep olan şeyden bahsetti. Bu şey, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] geceleyin teheccüd namazına kalkması ve teheccüde kalkanların hallerini incelemek, onların farkında olmadığı bir şekilde kendilerini kontrol etmek için aralarında dolaşmasıdır.

---

[636] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/466; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2825; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/326. Az farklı lafızlarla bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (26) 2; Müslim, İmân, 355.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Allah senin insanlara cemaatle namaz kıldırmak için kalktığını görmektedir.

"Senin secde edenler arasından dönüp durduğunu da görmektedir" âyetinin bir manası da şudur: Sen onlara imam olduğun zaman, onların arasında yaptığın kıyamı, rükûyu, secdeleri ve oturuşu görmektedir.

Mukâtil'den nakledildiğine göre o, Ebû Hanîfe'ye, "Kur'an'da cemaatle namaz kılmaktan bahseden bir âyet gördün mü?" diye sordu; Ebû Hanîfe, "Henüz bu konuda bir âyete rastlamadım!" dedi; bunun üzerine Mukâtil kendisine bu âyeti okudu.[637]

"Senin secde edenler arasından dönüp durduğunu da görmektedir" âyetinin manası hakkında şöyle diyenler de olmuştur: Allah senin, secde eden erkeklerin sulbünde dolaşıp durduğunu (Hz. Âdem'den annenin rahmine ve oradan dünyaya çıkana kadar, sulplerde intikal ederek gelişini) görmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine bu âyet sorulduğunda, kendisinin bir peygamberden diğerine intikal ederek geldiğini söylemiştir.[638]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Allah,* söylediğin *her şeyi işitendir,* niyet ettiğin ve yaptığın *her şeyi bilendir."*

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini gördüğünü haber vererek onun üzerindeki ibadetin ağırlığını hafifletti. Çünkü sürekli yüce Mevlâsı tarafından görüldüğünü bilen kimseye, ibadet ve taat zor gelmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

214-220. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve insanları uyarma işine yetkin olan kimsenin, bu işe en yakınlarından başlaması gerekir; kendisinden çok az kimsenin istifade edeceğini bilse de böyle yapmalıdır. Kim onun yoluna uyarsa kendisine yumuşak davranmalı ve tevazu göstermelidir. Kim de ondan yüz çevirir ve hevâsıyla meşgul olursa onun fiilinden uzaklaşmalı, fakat ona nasihat etmeyi unutmamalıdır. Bunun için Allah Teâlâ âyette, *"Sana isyan ederlerse onlara, 'Ben sizin yaptığınız kötü işlerden uzağım' de"* buyurdu; "Sizden uzağım" demedi.

---

[637] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/291.

[638] Bu konuda Mücâhid ve İbn Abbas'tan gelen rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/331-332.

Kusur işleyen bir mümin kardeşe karşı davranma konusunda âlimlerin çoğunluğunun görüşü bu şekildedir. Bir din kardeş hatalı bir iş yapınca, sadece yaptığı işe kızılır, ona acınır ve uyarı yapılır. Sahabeden birine, kusur işleyen bir din kardeşi hakkında tavrı sorulunca o, "Ben onun sadece yaptığı şeye kızarım, yoksa o benim din kardeşimdir" demiştir. Benzer bir durum Ebü'd-Derdâ'dan da [radıyallahu anh] nakledilmiştir.[639]

Allah için sevilen kardeşin hatasından dolayı kendisine buğzedilmez, işlediği bir kusurdan dolayı hemen terkedilmez, sadece onun ameline buğzedilir. Bu konuda Selman-ı Fârisî [radıyallahu anh], Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] ile aynı görüştedir. Hz. Ömer de [radıyallahu anh] bu hususta onlara katılmıştır, fakat Ebû Zer [radıyallahu anh], bu konuda farklı görüştedir. O demiştir ki: "Din kardeşin emre aykırı davranıp önceki iyi hali değişince, iyi halinde kendisini sevdiğin gibi, kötülüğe bulaşınca da kendisine kız."[640]

Kûtü'l-Kulûb sahibi (Ebû Tâlib-i Mekkî) demiştir ki: "Ebû Zer [radıyallahu anh], din konusunda şiddet ve azimet sahibi biriydi; bu sözü, onun bu halinden kaynaklanmaktadır."[641]

Bu durum, mümin hakkındadır. Bunu, Hz. Ebü'd-Derdâ'nın [radıyallahu anh], "Allah için sevilen bir din kardeşe, yaptığı bir hatadan dolayı buğzedilmez" sözünden anlıyoruz. Kâfirlere gelince, onlar hakkında âyet-i kerime açıkça şu hükmü belirtmiştir:

---

[639] bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/229 (Beyrut 2000); Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/327-328 (İstanbul: Semerkand, 2004); Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 560.

[640] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/327.

[641] *Kûtü'l-Kulûb*'ün kardeşlik haklarıyla ilgili bölümünde, Mekkî'ye ait bu ifadeye rastlayamadık (Mütercim).

"Bizler, sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız" (Mümtehine 60/4). Bu manadaki âyetler çoktur. Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anh] hadisinde geçtiği gibi o, kaderi inkâr edenlerden uzak olduğunu söylemiştir. Bu hadis, kâfirlerden uzak durmayı gerektirmektedir. Hadis, Müslim'de geçmektedir.[642] Bu hükmün itikad konusunda olması, onun amelî konularda uygulanmasına mâni değildir; amelî konularda da aynı hüküm geçerlidir.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da, eziyet ve zararı başkasına dokunan kimseden yüz çevirmenin gerekliliği konusunda kuvvetle durmuştur. Bunlar zulüm, gasp, gıybet, ara bozmak için laf getirip götürme yahut yalan şahitlik gibi işlerdir.[643] Gerçekten bir kötülük, başkasına eziyet ve zarar veriyorsa onun cezası daha şiddetlidir. Bu açıklamalar *Hâşiye*'den[644] alınmıştır.

"Azîz (her hükmünü uygulayan) ve çok acıyan Rabb'ine tevekkül et" âyetine gelince, tevekkül konusunda denilmiştir ki: "Tevekkül, bir kimsenin, işini, o işe sahip olana, kendisine fayda ve zarar vermeye gücü yetene havale etmesidir. Bu vasıflara sahip olan da sadece Allah Teâlâ'dır. Tevekkül eden kimse, başına sıkıntılı bir iş geldiğinde, onu kendisinden, günah olan bir yolla gidermeye çalışmamalıdır."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Tevekkül, bütün varlığınla Rabb'ine yönelmen ve bütün varlığınla O'ndan başkasından yüz çevirmendir. Şüphesiz senin ihtiyacın, dünyada ve ahirette sadece O'ndadır."[645]

İmam Kuşeyrî, *"O, senin secde edenler arasında dolaşmanı görüyor"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Rabb'in senin, secde eden ashabın arasında dolaşmanı görüyor. Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Allah senin, Allah'ı tanıyan ve O'na secde eden müslüman babalarının sulbünde dolaşmanı (birinden diğerine intikal ederek gelmeni) görüyor. O'nu tanımayanlar bunun dışındadır."[646]

---

[642] bk. Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 17; Tirmizî, İmân, 4.

[643] bk. Gazâlî, *İhyâ*, 2/210-211.

[644] Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir.

[645] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/82; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/291.

[646] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/25.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Şöyle denilmiştir: Allah senin, peygamberlerin sulbünde dolaşıp durmanı görüyor. O, seni, bir peygamberin sulbünden diğerine intikal ettirdi. Nihayet seni İsmail'in zürriyetinden dünyaya çıkardı. Bize, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] bu manada bir hadis de rivayet edilmiştir. Özetle, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], peygamberlerin ve secde ehli müminlerin zürriyetinden gelmiştir. Zürriyetinden geldiği bütün fertlerin peygamber olması gerekmez."

Şeytanların İndiği Kimseler

Cenâb-ı Hak sonra, *"O Kur'an'ı şeytanlar indirmedi"* âyetinin haberini tamamlamak için buyurdu ki:

هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ
﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَالشُّعَرَٓاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ ﴿٢٢٤﴾
اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾
اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثِيراً وَانْتَصَرُوا
مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُٓوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

221. ***Şeytanların kime indiğini size söyleyeyim mi?***

222. ***Onlar her günahkâr iftiracıya inerler.***

223. ***Onlar, (gökteki konuşmalara) kulak verirler; onların çoğu yalancıdır.***

224. ***Şairlere gelince, onlara haddi aşan azgınlar uyar.***

225-226. ***Onların, her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?***

227. *Fakat iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok zikreden ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar hariç. Zalimler sonlarının ne olacağını göreceklerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müşrikler! *Şeytanların kime indiğini size söyleyeyim mi? Onlar, her günahkâr iftiracıya inerler."* Onların indiği bu kimseler, çokça yalan söyleyen ve günah işleyen kimselerdir. Onlar, kâhinler ve kendilerinin peygamber olduğunu iddia eden yalancılardır. Câhiliye kâhinlerinden Şık ve onun iş ortağı Satıh'la, peygamber olduğunu iddia eden yalancı Müseylime gibi kimseler bunlardandır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu tür şeylerden uzak olduğu için, bu âyetten şeytanların ona inmesinin imkânsız olduğu anlaşılır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O şeytanlar*, gökteki konuşmalara gizlice *kulak verirler.*" Şeytanlar, ateşle gökten uzaklaştırılmadan önce, gökte mele-i a'lâya (meleklerin meclisine) gizlice kulak verip onların gayba dair söylediklerinden bir şeyler kapıp onu insanlar arasındaki dostlarına haber veriyorlardı. "*Onların çoğu*, haber verdikleri şeylerde *yalancıdır.*" Çünkü onlar, meleklerden dinlemedikleri şeyleri, duymuş gibi dostlarına söylüyorlardı. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"O şeytanlar, dinledikleri bir doğru söze yüz yalan katarak söylerler."[647]

Bunun için onlar, bir isabet ederse, yüz hata ederler.

Âyete şu mana da verilmiştir: O şeytanlar, meleklerden dinlediklerini, dostlarına (kâhin ve yalancılara) atarlar.

Âyete verilen bir diğer mana şöyledir: O çok yalancı iftiracılar şeytanlara kulak verirler; sonra onlardan dinlediklerini insanlara haber verirler. O iftiracıların çoğu yalancıdır; kendilerine haber vermediği şeylerde şeytanlar adına iftira ederler.

---

[647] Buhârî, Tıb, 46 (nr. 5762), Tevhid, 57 (nr. 7561); Ahmed, *Müsned*, 6/87.

Onlara "çok yalancı" denmesi, onların hepsinin sadece iftira konuştuklarını göstermez; bununla kastedilen şudur: O iftiracıların içinde, cinlerden naklettikleri şeylerde doğruyu söyleyen çok azdır; onların çoğu cin adına yalan söyler.[648]

Allah Teâlâ, kâhinlerden bahsettikten sonra şairlerden ve onların ve hallerinden bahsetti. Bunu, onların sözlerinin Kur'an kelâmından çok uzak olduğunu açıklamak ve müşriklerin dediği gibi Kur'an'ın kehanet ve şiir olmadığını göstermek için yaptı. Devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Şairlere gelince, onlara haddi aşan azgınlar uyar." Yani onların bâtıl sözlerine sadece azgın kimseler uyar. Onlar, şairlerin boş ve yalan sözlerine, insanların şerefini çiğneyen, nesebini zedeleyen, övgüyü hak etmeyeni öven, yerilmeyi hak etmeyeni yeren hezeyanlarına kulak verirler. Onların bu sözlerini sadece haddi aşan sefihler yahut doğru yoldan sapmış, her işi dengesiz, yaptıklarında ve söylediklerinde bir düzeni olmayan şaşkın kimseler güzel bulur. Onlar, hak yoluna ulaşmış ve onda sabitkadem giden rüşt ehlinin dışında kimselerdir.

"O şairlerin, her söz vadisinde şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin?" Yahut onların her türlü iftirayı söylediklerini görmez misin?

Bir diğer mana: Onların, her boş ve boş söze daldıklarını görmez misin?

Âyetteki, *"Görmez misin?"* hitabı, görme kabiliyeti olan herkesedir. Bununla şu kastedilmiştir: O şairlerin şaşkın hali o kadar ortada ve açıktır ki onların bu halini görmek için özel bir göz, derin bir bakış gerekmez; aklı başında olan herkes onların hallerini görür, ne olduklarını anlar.

Âyetin manası şudur: Şairlerin, her türlü dedikodu vadilerinde, vehim ve hayal çukurlarında, azgınlık ve sapkınlık yollarında şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin?

---

[648] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/292.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, yapmadıkları şeyleri söylerler."* Yaptıkları işlerin peşinden gelecek kınamalara aldırış etmezler. Bütün bu hallerden tamamen uzak olan Allah Resûlü'nün, onlarla aynı yolda ve durumda olduğu nasıl düşünülür? Halbuki o, en güzel vasıflara ve övülecek ahlâka sahip biridir. O, en sağlam metotla hareket etmekte, sürekli doğru yolda gitmekte, hep doğru ve güzel şeyler söylemekte, insanları yüce ve övgüye layık olan Allah'ın yoluna çağırmaktadır. O ayrıca, insanların benzerini getirmekten âciz kaldığı mucizelerle ve apaçık âyetlerle desteklenmiş, parlak hikmet ve türlü bilgilerle donatılmış biridir. Ona verilen âyetlerin kendisine has öyle ince ve harika bir nazmı vardır ki benzerini getirmekten bütün söz ustalarını âciz bırakmış, bütün sanat erbabını susturmuştur.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], şairlerden olmadığı ve bundan uzak olduğu konusunda şöyle denmiştir: Şairlere uyanlar, haddi aşmış akılsız kimselerdir; Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyanlar ise böyle değildir."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şairlerden olmadığı konusunda, ona tâbi olanların haddi aşan beyinsizlerden olmamasını delil göstermek, onun yüce şanına uygun bir delil değildir. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[649]

Cenâb-ı Hak sonra, mümin şairleri ayrı tutarak şöyle buyurdu:

"Fakat, iman edip salih amel işleyenler ve Allah'ı çok zikredenler hariç." Onlar, Abdullah b. Revâha, Hassân b. Sâbit, Kâ'b. b. Züheyr ve Kâ'b b. Mâlik gibi kimselerdir. Yani onlar şiir okumaktan daha fazla Allah'ı zikredip Kur'an okurlar. Hem onlar şiir okudukları zaman, şiirleri Allah'ın birliği, O'nu övme, hikmet, öğüt, zühd, edep, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] ve velileri övme hakkında olur.

İnsanlar içinde hicvi (yerilmeyi) en fazla hak edenler, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayan ve hicvedenlerdir. Kâ'b b. Mâlik'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[649] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/65.

"Onları (müşrikleri) hicvet; canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki onları hicvetmek, kendilerine ok atılmasından daha fazla acı verir."[650]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hassân b. Sâbit'e [radıyallahu anh] şöyle buyurmuştur:

"(Müşrikleri hicveden ve hakkı öven şiirler) söyle; şüphesiz Rûhulkudus (Cebrâil) seninle birliktedir."[651]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar hariç."* Yani Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminleri kötüleyen müşriklere şiirleriyle karşılık verenler hariç.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha ağlayarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldiler ve, "Yâ Resûlallah, Allah Teâlâ bizim şair olduğumuzu bildiği halde bu âyeti indirdi; bizim halimiz ne olacak?" diye sordular. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ondan sonra gelen, 'Fakat iman edip salih amel işleyenler, Allah'ı çok zikredenler ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunan şairler hariç' âyetini okuyun; sizler kendilerini savunan kimselersiniz; onlar sizlersiniz!" buyurdu.[652]

Hassân b. Sâbit [radıyallahu anh], mescidde insanlara şiir okurken Hz. Ömer [radıyallahu anh] yanına uğradı; ona (yaptığından hoşlanmadığını anlatmak için) sertçe bakmaya başladı. Bunu gören Hassân b. Sâbit,

"Ben burada, senden daha hayırlı olan zata (Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem]) şiir okudum" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer sustu. Sonra Hassân b. Sâbit, orada bulunan Ebû Hüreyre'ye dönerek,

"Sana Allah için soruyorum; sen Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bana,

---

[650] Ahmed, *Müsned*, 3/456; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/263; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/239.

[651] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7, Megâzî, 30; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 153; Ahmed, *Müsned*, 4/286.

[652] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2835-2836; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/469.

'Benim adıma müşriklere şiirinle cevap ver, Allah'ım onu Rûhulkudüs'le (Cebrâil'le) destekle' dediğini işitmedin mi?" diye sordu; o da, "Evet, işittim" dedi.[653]

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimler sonlarının ne olacağını göreceklerdir."* Yani nereye döneceklerini, başlarına ne geleceğini bileceklerdir. Bu âyet, şiddetli bir tehdit ve kuvvetli bir azap haberi içermektedir. Âyetteki "zalimler" ifadesi, mümin olsun kâfir olsun hak yiyen, zulmeden herkesi içine almaktadır. Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Hz. Ömer'i yerine halife olarak tayin edince bu âyeti okumuştur.[654]

Selef-i sâlihin (geçmişte yaşamış büyükler), birbirlerine bu âyeti okuyarak öğüt verip uyarıda bulunurlardı.

Âyetin manası şudur: Zulmedenler bize geldiklerinde, âkıbetlerinin ne olduğunu bilecekler, gruplar halinde huzurumuza çıktıklarında nasıl bir sonuçla karşılaştıklarını görecekler.

Allahım, ayaklarımızı doğru yolda sabit tut; sana o halde kavuşalım, ey merhamet edenlerin en merhametlisi!

221-227. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Size, şeytanların kalbine indiği ve içine yerleştiği kimseleri haber söyleyeyim mi? Şeytanlar, nurdan yoksun, vesvese ve boş düşüncelerle dolu her yalancı günahkârın kalbine inerler. Oraya, dünyanın karışık işlerini ve boş haberlerini atarlar. Bu durum, kalbin fitneye düşme sebebidir.

Geçek şu ki kalp, dünyanın boş haberlerinden ve dünyalık insanlardan uzaklaştığı zaman, içine nur yerleşir, kalp Allah ile ünsiyet ve huzur bulur. Kalbe, dünyanın ve dünyalık insanların haberleri yerleştiğinde, oraya karanlık çöker; o zaman kalp insanlar ile huzur bulur, Hak'tan uzak kalır. Bunun için şöyle denmiştir: "Mümin, kaplumbağa gibi olmalıdır; kaplumbağa tek başına olunca açılır, başını dışarı çıkarır, birini gördüğü zaman kafasını içeri sokup kabuğunda saklanır."

---

[653] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/337; Ahmed, *Müsned*, 5/222. Ayrıca bk. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6 (nr. 3212); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 151.

[654] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2825; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/292; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/336.

Dünya hakkında dinlenen fitne türü şeylerin çoğu yalandır. Allah Teâlâ, *"Onların çoğu yalancıdır"* âyetiyle buna işaret etmiştir.

Kalbi bozan şeylerden biri de aşırı derecede şiire düşkün olması ve ona dalmasıdır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizden birinin içinin kan ve irinle dolu olması, (zararlı) şiirle dolu olmasından daha hayırlıdır."[655] Fakat şiir, Allah'ın birliği, hak yolu tanıtma, dünyaya karşı zühd, dünyaya güvenmekten korkutma, onun süs ve alayişinden, fâni lezzetleriyle fitneye düşmekten ve diğer kötü hallerinden sakındırma, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve Allah Teâlâ'ya vâsıl olmuş meşâyihi övme konusunda olursa, böyle bir şiir zararlı değildir, aksine faydalıdır. Bunun için önemli şart, şiir yazan kimseye galip olan hal, Allah'ın zikri olmasıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"Bir de kendilerine zulmedildikten sonra, intikam alanlar hariç"* âyetinin bir manası da şudur: Nefisleri kendilerine zulmettikten sonra, onu ezerek intikam alanlar ve nefisleri kendilerini kahrettikten sonra, onu kahredenler hariç.

"Zalimler, sonlarının ne olacağını göreceklerdir." İbn Ata demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Bizden yüz çeviren kimse, neyi kaybettiğini bilecektir."[656]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "İlâhî! Seni bulan neyi kaybetmiş olur? Seni kaybeden neyi bulmuş olur? Senin yerine başkasına razı olan kimse kesinlikle zarar edip hüsrana uğramıştır. Senin kapından yüz çevirip başka kapı arayan kimse de perişan olmuştur. Sen kimseden ihsanını kesmediğin halde, senden başkasından nasıl bir şey beklenir? Yahut sen iyilik ve ihsanda bulunma âdetini değiştirmediğin halde, senden başkasından nasıl bir şey istenir?"[657]

---

[655] Buhârî, Edeb, 92; Müslim, Şi'r, 7; Ebû Davud, Edeb, 87; Tirmizî, Edeb, 71; İbn Mâce, Edeb, 42; Ahmed, *Müsned*, 1/171.

[656] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/84; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/294.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Şuarâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[657] Hikmetlerin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 533-534 (Beyrut 2005).

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

7

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 234
Kur'an Kitaplığı: 32
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-5078-70-6

Editör
Dr. Mustafa Behadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Haseni
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ürün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ekim 2013, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinetuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

7

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME

DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

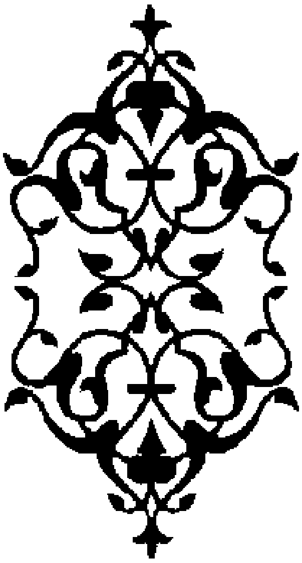

İÇİNDEKİLER

(27) NEML SÛRESİ 15

Sûre Hakkında Bilgi 15

Hz. Peygamber'e Kur'an'ın İniş Şekli 19

Hz. Musa'nın Kıssası 21

Hz. Musa'nın El Mucizesi 26

Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası 28

Hz. Süleyman'ın Ordusu Karınca Vadisinde 34

Sebe Melikesinin Tesbit Edilişi 42

Hz. Süleyman'ın Belkıs'a Mektup Göndermesi 53

Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Hediye Göndermesi 60

Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Gelip Teslim Oluşu 65

Hz. Salih'in Kıssası 73

Kavminin Hz. Salih'i Öldürme Teşebbüsü 76

Hz. Lût'un Kıssası 81

Yüce Allah'tan Hayırlı Kim Vardır? 85

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri 86

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil 90

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil 93

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil 95

Ahiret Hakkında Şüphe İçinde Olanlar 97

Önceki Milletlerden İbret Alın! 100

Yüce Allah Gizli Açık Her Şeyi Bilir 103

Geçen Ümmetlerin Halinden Haber Veren Kitap 104

Kıyametin Alametlerinden Dâbbetü'l-Arz 109

Kıyametin Kopuşu ve Hakkı Yalanlayanların Hali 112

Sûra Üfleniş ve Sonrası 116

Tebliğin Peşinden Gereken Edep 125

(28) KASAS SÛRESİ 131

Sûre Hakkında Bilgi 131

Hz. Musa ile Firavun'un Kıssası 134

Hz. Musa'nın Annesine Verilen İlâhî Emir 136

Hz. Musa'nın Annesinin Hali 142

Hz. Musa'nın Annesine Kavuşması 145

Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkması 148

Hz. Musa'nın Mısır'dan Ayrılışı 155

Hz. Musa'nın Medyen'e Gitmesi 160

Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb ile Buluşması 165

Hz. Musa'nın Mısır'a Dönüşü 174

Hz. Musa'nın Cenâb-ı Hak'tan Yardım Talebi 180

Firavun'un İnat ve Azgınlığı 182

Yüce Allah'a Karşı Gelmenin Sonu 187

Hz. Musa'ya Verilen Nurlu Kitap 189

Hz. Resûlullah'ın Peygamberliğinin Delilleri 191

Peygamber Göndermenin Hikmeti 196

Kur'an Âyetlerinin Ayrı Ayrı İndirilmesinin Hikmeti 200

Kur'ân-ı Hakîm'in Kıymetini Bilenler 201

Hidayet Sadece Yüce Allah'ın Elindedir 205

İslâm'a Girmemek İçin İleri Sürülen Boş Mazeretler 208

Nimetlerle Şımaranların Acı Sonu 210

Dünya Sevgisinin Sonu 212

Dünyada Aldananların Âkıbeti 216

Allah Teâlâ'nın En Güzel Sıfatlarından Bazıları 221

Yüce Allah, Yaratmada ve Seçmede Tektir 226

Kârûn Kıssası 230

Kârûn'un Cevabı 233

Kârûn'un Yerin Dibine Batışı 237

Tevazu Gösterenlerin Güzel Âkıbeti 243

Hz. Peygamber'e Vaat Edilen Müjde 247

(29) ANKEBÛT SÛRESİ 253
Sûre Hakkında Bilgi 253
Müminlere Eziyet Verenler Allah'tan Kaçamaz 257
Hak Yoldan Alıkoyana İtaat Edilmez 260
İmtihanı Kaybedenlerin Hali 262
Kâfirlerin, Müslümanlara Tuhaf Teklifi 264
Hz. Peygamber'e Teselli 266
Hz. İbrahim'in Kıssası 269
İlâhî Kudretin Tecellilerinden İbret Almak 273
Hz. İbrahim'in Kavminin Cevabı 277
Hz. Lût'un Kıssası 282
Hz. Şuayb'ın Kısassı 288
Hz. Hûd, Salih ve Musa'nın Kavimlerinin Hali 289
Yüce Allah'tan Başkasına Güvenenin Hali 293
En Büyük İki İbadet: Namaz ve Zikir 297
Namaz ve Zikrin Meyvesi: Güzel Ahlâk 305
Kur'ân-ı Hakîm'i Yüce Allah İndirmiştir 308
Mucize İsteyenlere Ret 312
Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali 315
Dini Yaşamak İçin Hicret 317
Herkesin Rızkı Yüce Allah'a Aittir 319
Asıl Hayat, Ahiret Hayatıdır 323
Her Nimet Şükür İster 326
Yüce Allah'a Yönelen Âşıkların Güzel Âkıbeti 328

(30) RÛM SÛRESİ........333
Sûre Hakkında Bilgi........333
Kendini ve Âlemi Tefekkür........340
Öncekilerin Hallerinden İbret Alın!........342
Öldükten Sonra Saflar Ayrılır........345
Gece Gündüz Tesbih ve Beş Vakit Namaz........348
Öldükten Sonra Diriltilmenin Delilleri........352
İlâhî Kudretin Diğer Delilleri........356
Cenâb-ı Hakk'ın Saltanat ve Azametinin Delili........361
Şirkin Çirkinliği ve Tutarsızlığı........364
Tevhid ve Fıtrat Dinine Yönel........366
Gafillerin Hali........372
Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır........375
Yüce Allah'ın Birliğinin Delili........379
Karada ve Denizdeki Fesadın Sebebi........381
Fesattan Kurtuluşun Yolu: Ahirete Hazırlanmak........384
Öldükten Sonra Diriltmenin Delili........386
Hz. Peygamber'e Teselli........389
Yüce Allah'ın Kudretinin Delilleri........391
Gafillerin Felaket Anındaki Tavrı........394
İlâhî Kudretin İnsandaki Delilleri........397
Ahiretin Korkunç Halleri........399

(31) LOKMAN SÛRESİ 405
Sûre Hakkında Bilgi 405
İnsanları Eğlence ile Hak Yoldan Saptıranlar 409
İyilik Sahiplerinin Güzel Âkıbeti 418
İlâhî Kudretin Şahitleri 419
Hz. Lokman'ın Kıssası 421
Anne Babaya İyilik 428
Hz. Lokman'ın Oğluna Vasiyeti 433
İnsana Verilen Zâhirî ve Bâtınî Nimetler 438
Kopmayan Kulpa Tutunanlar 443
Yüce Allah'ın Birliğinin Delili 445
Allah'ı Tanımanın Sonu Yoktur 446
Yüce Allah'ın Kemal Sıfatlarının Delili 450
Mutlak Gaybı Sadece Yüce Allah Bilir 455

(32) SECDE SÛRESİ 463
Sûre Hakkında Bilgi 463
Gökten Yere, Bütün İşleri Allah Düzenler 466
O'nun Yarattığı Her Şey Güzeldir 470
İnsanın Yüce Allah ile Buluşması 473
Cenâb-ı Hakk'a Gönülden Teslim Olanların Vasfı 481
İtaat Edenlerle İsyan Edenler Bir Olmaz 487
Hidayet Önderlerinin Vasfı 491

Öncekilerden İbret Alın 494
Yüce Allah'ın Kudretinin Eserleri 496

(33) AHZÂB SÛRESİ 501

Sûre Hakkında Bilgi 501
Bir İnsanda İki Kalp Bulunmaz 505
Hz. Peygamber'in Hanımları Ümmetin Anneleridir 511
Peygamberlerle Yapılan Sözleşme 515
Ahzâb (Hendek) Savaşı 520
İmtihanın Sonucu 526
Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar 529
İnsanları Cihaddan Alıkoymaya Çalışanlar 532
Münafıkların Diğer Halleri 534
Hak Yolun Korkusuz Kahramanları 535
Düşman Ordularının Geri Dönüşü 540
Hz. Peygamber'in Hanımlarının Dünya Talebi 544
Hz. Peygamber'in Hanımlarına İlâhî Uyarı ve Müjde 548
Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i 550
Cennetlik Erkekler ve Kadınlar 555
Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi 560
Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi 567
Hz. Muhammed [s.a.v], Peygamberlerin Sonuncusudur 571
Yüce Allah'ı Sabah Akşam Zikir 573

Işık Saçan Peygamber 581
Nikâhlanıp Cimâdan Önce Boşanan Kadınların Hükmü 586
Hz. Peygamber'e Tanınan Özel İmkân 589
Hz. Peygamber'e Hanımları Konusunda Verilen Genişlik 595
Hz. Peygamber'e Getirilen Sınırlama 599
Yemek ve Meclis Âdabı 602
Hz. Peygamber'in Hanımlarıyla Evlenme Yasağı 605
Yakın Akrabalara Tanınan Genişlik 607
Hz. Peygamber'e Salât ve Selâm 609
Haktan Gafil ve Uzak Olanların Hali 617
Mümin Kadınlara Örtünme Emri 620
Münafıklara Uyarı! 622
Kâfirlerin Kötü Hali 624
Hz. Peygamber'e Eziyet Vermek Haramdır 627
İnsana Yüklenen Büyük Emanet 632

(34) SEBE' SÛRESİ 639
Sûre Hakkında Bilgi 639
Ahireti İnkâr Edenlere Uyarı ve Cevap 642
İlim Sahipleri Kur'an'ın Hak Kitap Olduğunu Bilir 644
Kâfirlerin Cahilce Sözleri 646
Hz. Davud'a Verilen Özel Nimetler 649
Hz. Süleyman'a Verilen Yetki ve Nimetler 654
Hz. Süleyman'ın Vefatı 662

Nimete Şükretmeyenlerin Başına Gelen Felaket....667

Sebe Halkının Paramparça Olma Sebebi 674

İblîs'e Tâbi Olmanın Sonu....677

Allah'a Ortak Koşanların Hüsranı....680

Bütün Varlıklara Rızık Veren Yüce Allah'tır....684

Bütün İnsanlara Gönderilen Müjdeci ve Uyarıcı....688

Kâfirlerin Ahirette Karşılaşacağı Felaket....691

Hz. Peygamber'e Teselli 695

Sadakaya Teşvik 700

Kıyamet Günü Müşriklerin Kınanması....703

Gaflet Ehlinin Hali....706

Tefekkür ve İbret 709

Peygamberler Halktan Ücret İstemez....711

Kâfirlerin Ahiretteki Pişmanlık ve Perişanlıkları....715

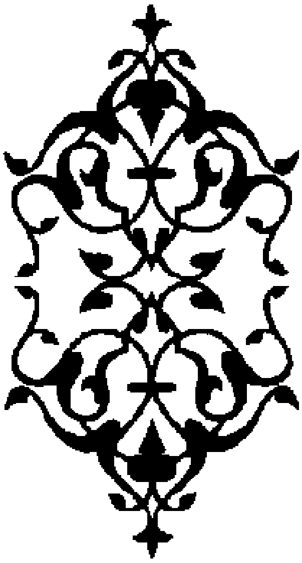

(27) NEML SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Neml sûresi Mekke'de inmiş olup doksan üç âyettir. Âyet sayısının daha az olduğunu söyleyenler de olmuştur. Sûre bu adını, 18. âyette yer alan "en-neml" kelimesinden almaktadır. Neml, "karınca" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Şüphesiz o Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir"* (Şuarâ 26/192) buyruldu ve peşinden gelen âyetlerde onun şeytanlar tarafından indirilmediği dile getirildi. Bu sûrenin başında da bu durum ifade edildi. *"Bunlar Kur'an'ın, açıklayıcı kitabın âyetleridir"* âyeti buna işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hak sûreyi, kendisi ile habibi arasındaki bir işaretle başlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُب۪ينٍۙ ① هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ
② اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ
③ اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَۜ ④
اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Tâ Sîn. Bunlar Kur'an'ın ve açıklayıcı kitabın âyetleridir.***

2. ***Onlar, müminler için bir hidayet rehberi ve müjdedir.***

3. ***O müminler, namazı hakkıyla kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete kesin olarak inanırlar.***

4. ***Şüphesiz biz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini kendilerine güzel gösteririz; onun için şaşkınlık içinde bocalayıp dururlar.***

5. ***İşte onlar, kendileri için kötü bir azap bulunan kimselerdir. Ahirette en çok zarara uğrayanlar da onlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâ Sîn."* Manası, ey Tâhir (Ey tertemiz olan zat), ey seyyid (ey efendi) demektir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "*Tâ Sîn*, Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir."[1]

Allah Teâlâ bu ismine yemin ederek bu sûrenin âyetlerinin Kur'an ve hakkı açıklayan kitaptan olduğunu belirtti.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onların, Allah Teâlâ'nın, "el-Latîf" ve "es-Semî'" isimlerinin kısaltılmışı olması da muhtemeldir.

Onun, Allah'ın habibinin sırrının temizliğine işaret olduğu da söylenmiştir.[2]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlar, Kur'an'ın ve açıklayıcı kitabın âyetleridir."*

"Bunlar"la işaret edilen, sûrenin kendisidir. Böyle bilinen bir şeye işaret edilmesi, onun fazilet ve şerefte çok ileri olduğunu bildirmek içindir. Mana şudur: Sana okuduğumuz bu şerefli sûre, şanının yüceliği bilinen Kur'an'ın âyetleridir. Ve onlar, içinde nice hikmetleri, hükümleri ve ahiret hallerini açıklayan şanı yüce kitabın âyetleridir.

---

[1] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/471 (Beyrut 2004).

[2] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/471.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, doğru ile yanlışı, helâl ile haramı açıklayan kitabın âyetleridir.

Bir diğer mana şudur: Onlar, i'câzı apaçık ortada olan kitabın âyetleridir.

Âyette geçen "Kur'an" ve "kitap" ifadeleri, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen ilâhî vahye verilen iki özel isimdir ve onun iki ayrı vasfıdır; çünkü o vahiy, okunur ve yazılır. Ona, okunduğu için "Kur'an"; yazıldığı için kitap" denir. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[3]

Bazıları, âyette geçen "kitabın" levh-i mahfûz; onun açıklamasının ise olacak şeyin orada yazılması olduğunu söylemişlerdir; fakat âyette, *"Bunlar, açıklayan kitabın âyetleridir"* denerek âyetlerin kitaba ait olduğunun dile getirilmesi ve ayrıca onların müminler için bir hidayet rehberi ve müjde olduğunun belirtilmesi, bu görüşü desteklememektedir.[4]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O âyetler, müminler için bir hidayet repberi ve müjdedir."* Âyette müminler özellikle dile getirilmiştir. Çünkü onlar, mümin olmayan kimseler için hidayet rehberi değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O müminler, namazı dosdoğru kılarlar."* Namazın farzlarına ve sünnetlerine dikkat ederek onu devamlı kılarlar, namazda huşû halini korumaya dikkat ederler, onu en güzel şekilde yerine getirirler. *"Onlar, mallarının zekâtını verirler ve ahirete yakînen* hiç şüphe duymadan kesin olarak *inanırlar."*

Âyete, öncesiyle birlikte şu mana verilmiştir: O iman edenler ve salih ameller yapanlar var ya, işte onlar ahirete kesin olarak iman edenlerdir; onların dışındakiler değil. Çünkü Allah için ibadetlerin zorluğunu yüklenen kimse, önce Allah'ın azabından korkar ve O'nun vaat ettiği sevabı ümit eder, sonra da kulluk yapar. Tabii bu durum, ihlâsı tam olanlar içindir.

---

[3] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/295 (Beyrut 1996).

[4] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/68 (Beyrut 1999).

Cenâb-ı Hak sonra, bu müminlerin zıddı olan kimselerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz biz, ahirete inanmayanların,* ahiret gününü, ondaki azap ve sevabı tasdik etmeyenlerin çirkin *işlerini kendilerine güzel gösteririz."* Bu şöyle olur: O çirkin işleri, onların hoşlanacağı, nefislerinin seveceği bir hale getiririz, nihayet onu güzel görürler. Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"Kötü ameli kendisine süslü gösterilen ve onu güzel gören kimse, salih amel yapan kimse gibi midir?" (Fâtır 35/8).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onun için,* yolunu kaybeden kimse gibi, sapkınlık ve şaşkınlık halleri içinde *bocalayıp dururlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar, kendileri için kötü bir azap olan kimselerdir.* Bu azap dünyada, Bedir gününde öldürülmeleri ve esir alınmalarıdır. *Ahirette,* insanların *en çok zarara* ve hüsrana *uğrayanları da onlardır."* Çünkü onlar, eğer iman etselerdi, insanların en şereflileri ve kıyamet günü bütün ümmetlere şahit olacaklardı. Onlar, inkârları sebebiyle Allah'ın vaat ettiği sevabı ve O'nun cemalini görme nimetini kaybettikleri gibi bu şeref ve nimeti de kaybettiler. Bütün bu hallerden yüce Allah'a sığınırız.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Tâ Sîn" âyetinin bir manası şudur: Ey insan, hakkı müşahede edenlerden olman için sırrını temizle. Ayrıca, sırların sırrını müşahede etmen için sırrını (kalbini) ağyardan yani Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı her şeyden temizle; işte o zaman Kur'an'ın ve her şeyi açıklayan kitabın sırlarını anlarsın, onların manevi tadını alırsın, ayrıca müminler için bir hidayet rehberi ve gözlerini aydınlık edecek bir müjde olursun. Gerçekten kim, Kur'an'ı okur ve içindekilerle amel ederse peygamberliğin hakikatini idrak etmiş ve nurunu içine doldurmuş olur. Bir haberde böyle geçmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, kalbini karışık şeylerle ve zulmetle dolduran kimseden bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz biz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini kendilerine güzel gösteririz; onun için şaşkınlık içinde bocalayıp dururlar."

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onların gözlerini perdeleriz, artık doğruyu görmezler; doğru yola karşı gözlerini kör ederiz, artık en güzel yoldan ve halden yüz çevirirler. Onlar, sapkın halleri içinde bocalayan ve şaşkınlıkları içinde çırpınıp duran kimselerdir. *'İşte onlar, kendileri için kötü bir azap bulunan kimselerdir.'* Bu kötü azap, onların azabın acısını duymaları fakat o acıyı vereni tanımadıkları ve görmedikleri için hiçbir teselli bulamamalarıdır. Eğer onu görselerdi, kendilerine azabın ağırlığı hafiflerdi. Bu durum kâfirler içindir.

Müminlere gelince, onların Allah hakkında sahip oldukları güzel ümitleri kıyamet günü azaplarını hafifletir. Sonra, onların Allah'a yalvarışları da azaplarını hafifletir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın bela anında kendilerine yaptığı ihsanı da onların azaplarını hafifletir. Ayrıca bir haberde belirtildiği gibi, müminlerin ateşten çıkana kadar kendilerinden geçip bayılmaları sırasında da azapları hafifler."[5]

Hz. Peygamber'e Kur'an'ın İniş Şekli

Cenâb-ı Hak sonra, daha önce bahsi geçen Kur'an'ın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iniş şeklinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكٖيمٍ عَلٖيمٍ ﴿٦﴾

6. *Şüphesiz bu Kur'an sana, hikmet sahibi, her şeyi bilen Allah tarafından verilmektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Şüphesiz bu Kur'an sana,* sonsuz *hikmet sahibi, her şeyi bilen Allah tarafından verilmektedir;* o Kur'an sana, O'nun tarafından doğrudan ilka ve telkin yoluyla verilmektedir." O öyle bir hikmet ve ilim sahibidir ki kelimeler ifade edemez.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın "Hakîm" ve "Alîm" sıfatlarının, Arapça kullanıma göre geniş ve genel mana ifade edecek şekilde belirsiz tarzda söylenmesinde birkaç hikmet vardır. Öncelikle, bu şekilde Kur'an'ın şanı yüceltilmiş olmaktadır. Sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onu tanımadaki, ondaki ilim, hikmet ve sırları tam manasıyla bilmedeki makamının yüceliğine (işaret yollu) değinilmektedir. Şüphesiz sonsuz hikmet ve ilim sahibi Mevlâ'dan ilim ve hikmetler alan bir kimse, ilim ve hikmetlere rehber ve baş olur.

---

[5] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/28 (Kahire 1999). Mana Kuşeyrî'ye göre verildi.

Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Kur'an'daki ilimlerin bir kısmı hikmettir; akîde ve hükümler gibi. Onların bir kısmı ise böyle değildir; kıssalar ve gayba ait haberler gibi. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[6]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyette, Kureyş kâfirlerinin, 'Kur'an, Muhammed'in kendisinin uydurup getirdiği bir kitaptır' sözlerine ret vardır."[7]

Kurtubî demiştir ki: "Âyet, Allah Teâlâ'nın anlatmayı istediği kıssalarla, ondaki hikmetinin sırları ve ilminin incelikleri için bir hazırlıktır. Bunun neticelerinden biri, Hz. Musa'nın kıssasıdır."

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ebû Bekir b. Tahir[8] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Resûlüm, şüphesiz sen Kur'an'ı, zâhirde Cibrîl'den almış olsan da hakikatte Cenâb-ı Hak'tan aldın. Hak Teâlâ, *'Rahmân, Kur'an'ı öğretti'* (Rahmân 55/1-2) buyurmuştur."[9]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ârifibillâh olan zatlar Kur'an'ı, vasıtasız olarak sadece Hakîm ve Alîm olan Cenâb-ı Hak'tan dinlerler. Onların gözünde vasıta kaldırılmıştır; onlar, Kur'an'ı Allah'tan dinlerler, Allah'a bakarlar; Allah ile beraber olup Allah'ın huzurunda okurlar. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir: "Ben Allah ile konuşurum; Allah'tan dinlerim."

---

[6] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/69.

[7] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/249 (Beyrut 1993).

[8] Ebû Bekir b. Tahir-i Ebherî (v. 330/941), ilk dönem zâhidlerindendir. Şiblî ile aynı dönemde yaşamıştır, Irak bölgesinin âlim ve sahibi zatlarından biridir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 157 [İstanbul: Semerkand, 2007]; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 391; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/362).

[9] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/85 (Beyrut 2001).

Allah Teâlâ'nın şu âyeti, vasıtanın aradan kaldırıldığını göstermektedir: *"Onu sana okuduğumuzda, okunuşunu takip et"* (Kıyâme 75/28).

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Muhammed Bûzîdî'yi şöyle derken işittim: "İnsan, bütün okuduğunu, kalbi Mevlâ'sında toplanmış olarak okumadıkça, ilimde râsihlerden (ilimde yüksek payeye ve ilmin hakikatine ulaşmış âlimlerden) olmaz." Yani Allah ile okuyup Allah'tan dinlemedikçe, bu gruptaki âlimlerden olmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü teselli için, peygamberlerin kıssalarını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِه۪ٓ اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًاۜ سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ
بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ
فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسٰٓى اِنَّهُٓ اَنَا
اللّٰهُ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۙ ﴿٩﴾ وَاَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى
مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْۜ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ اِنّ۪ي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَۗ
﴿١٠﴾ اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُٓوءٍ فَاِنّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١﴾

7. ***Hani Musa ailesine, "Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber yahut ısınasınız diye kor ateş getireceğim" demişti.***

8. ***Musa ateşe varınca ona şöyle seslenildi: "Ateşin bulunduğu yerdekiler de çevresindekiler de mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabb'i olan Allah, bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzaktır."***

9. ***"Ey Musa! Gerçek şu ki ben, azîz*** *(her hükmünü uygulayan)* ***ve hakîm*** *(her işi hikmetli)* ***olan Allah'ım."***

10. *"Değneğini at."* *(Musa değneğini atınca)* ***onun yılan gibi hareket ettiğini görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı.*** *(Allah şöyle dedi):* ***"Ey Musa, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar."***

11. *"Sadece kim zulmeder de sonra* *(yaptığı)* ***kötülüğün yerine iyilik yaparsa bilsin ki şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edenim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu anlat: *Hani Musa,* Medyen'den Mısır'a giderken *ailesine,* zevcesine ve yanındakilere, *'Ben bir ateş gördüm, ondan size,* kaybettiğimiz yol hakkında *bir haber yahut ısınasınız diye kor ateş getireceğim' demişti."* Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] bu yolculuğu, Tâhâ sûresi 10. âyette ve devamındaki âyetlerde genişçe açıklanmıştır.

Bu iki sûrede anlatılan kıssa aynı olmakla birlikte, ifadelerinde biraz farklılık vardır. Bu durum, hadis-i şeriflerin mana olarak rivayet edilebileceğine dair bir delildir. O ayrıca, bir nikâhın, nikâh ve evlenme lafızlarının dışında, aynı manaya gelecek ve evlenme muradını belirtecek başka kelimelerle de geçerli olduğuna delil olmaktadır. Bu açıklama Nefsefî'ye aittir.[10]

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki* getireceğim ateşle, başınıza gelen bu soğuktan *ısınırsınız."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa,* gördüğü *ateşe varınca,* Tûr dağının kenarından *ona şöyle seslenildi: Ateşin bulunduğu yerdekiler de çevresindekiler de mübarek kılınmıştır!"* Ateşin bulunduğu yerdekiler meleklerdir. Onun etrafındaki ise Hz. Musa'dır [aleyhisselâm]. Orada kendisine, içinde dünyanın ve ahiretin hayrı bulunan vahiy indirildiği için, hem kendisi hem melekler mübarek kılınmıştır.

Abdullah b. Abbas ve Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ateşin içindeki mukaddes oldu, yani her türlü kusurdan uzak ve yüce oldu. Bununla kastedilen, Allah Teâlâ'nın zatıdır."[11] Yani Allah

---

[10] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/297.

[11] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/473. Âyete verilen bu mana için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/10-11 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/2845.

Teâlâ'nın nuru ve eşyanın kendisiyle ayakta durduğu sırrıdır. Bu, mananın eşya ile ayakta durması yahut Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların eşyada ortaya çıkmasıdır.

Buna göre âyetin manası şudur: Hak Teâlâ, Hz. Musa'ya ateşten seslendi ve Hz. Musa, Allah'ın kelâmını ateş cihetinden işitti.

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının eşyaya girmekten ve eşya ile birleşip bütünleşmekten uzak olduğunu belirterek buyurdu ki: *"Âlemlerin Rabb'i olan Allah, bütün noksan sıfatlardan,* bir varlığın içine girmekten *yüce ve uzaktır."*

Allah Teâlâ sonra, Hz. Musa'ya yaptığı nidâyı şöyle açıkladı: *"Ey Musa! Durum şu ki ben, azîz olan,* yani her hükmünü uygulayan *ve hakîm olan,* yani her işini hikmetle yapan *Allah'ım."*

Âyete şu mana da verilmiştir: O, yani seninle konuşan, azîz ve hakîm olan Allah'tır. Bu hitap, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'nın eliyle ortaya çıkarmak istediği mucizelere bir hazırlıktır.

Hz. Musa'ya, *"Değneğini at"* denildi. Yani, "Ondan meydana çıkacak mucizeyi görmen ve kendisine alışman için değneğini yere at" denildi. Önceki âyetle birlikte mana şöyle olur: Hz. Musa'ya şöyle seslenildi: *"Ateşin bulunduğu yerdekiler de çevresindekiler de mübarek kılınmıştır! Değneğini yere at!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Musa değneğini atınca *onun* küçük *yılan gibi* sağa sola *hareket ettiğini görünce,* onun üzerine atlamasından korkarak *dönüp arkasına bakmadan kaçtı."* Sevimsiz ve zararlı bir şeyden korkmak tabii bir şeydir, bu kaçınılmazdır. Böyle bir durumda hiç tepki vermemek insanın gücünde ve elinde değildir.

Allah ona şöyle buyurdu: *"Ey Musa,* bana güvenerek benden başkasından *korkma!* Yahut hiçbir durumda korkma! *Benim katımda peygamberler korkmazlar."* Yani benim kendilerine hitabım anında peygamberler korkmazlar; çünkü onlar o anda Hakk'ın müşahedesine dalmışlardır; akıllarına herhangi bir korku ve Allah'tan başkası gelmez. Vahiy hallerinin dışında ise insanlar içinde Cenâb-ı Hak'tan en fazla korkanlar onlardır.

Âyetin manası şudur: Onlar, benden başkasından korkmazlar; zira onlar, özel korumam ve gözetimim altında benim huzurumdadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece zulmeden kimseler hariç!"* Yani peygamberlerin dışında, zulmedenler hariç, onlar benim huzurumda korkarlar.

Bir görüşe göre bu istisna, hiçbir peygamberin korkmadığı şeklinde akla gelebilecek bir kuşkuyu kaldırmak içindir. Çünkü bazıları, peygamberlerin işlemesi mümkün olan birtakım ufak hatalar yapmışlardır. Hz. Âdem'in, Hz. Musa'nın, Hz. Davud'un ve Hz. Süleyman'ın [aleyhimüsselâm] yapmış oldukları zelleler gibi. Bütün bunlar, "Salihlerin öyle iyilikleri vardır ki onlar mukarrebîn makamındaki ârifler için kötülük sayılır" tarzında şeylerdir.

Bir diğer görüşe göre, âyetteki istisna ile, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] yaptığı, yumrukla Kıptî'yi öldürme olayına kapalı yolla değinilmiştir. Onun yaptığına "zulüm" denmiştir. Nitekim bu konuda Hz. Musa [aleyhisselâm] Kasas sûresinde şöyle demiştir:

"Rabbim, ben kendime zulmettim; sen beni bağışla! Allah da onu bağışladı" (Kasas 28/16).

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de demiştir ki: "Zulmedenler hariç" âyeti, önceki âyete tâbidir. Âyette zulüm, peygamberlik makamını da içine alacak şekilde genel ve geniş manada kullanılmıştır. Hem peygamberlerin korkusu, başkalarının korktuğu şeyden değildir. Hz. Musa'nın, Mısırlı Kıptî'ye karşı İsrâiloğulları'ndan birine yardım ederken başına gelen olayda olduğu gibi. Aslında, zulme uğrayıp yardım isteyen bir kimsenin yardımına koşmak, herkes için güzel bir iştir; fakat bu olayda Hz. Musa'ya özel bir izin verilmediği için, yaptığı iş zulüm sayıldı. Bu öldürme olayında Hz. Musa, Kıptî'ye yumruk atarken kendisini öldürmeyi kastetmemişti, öldürme olayı kastı dışında gerçekleşti."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra,* yaptığı *kötülüğün yerine iyilik yapan* yani hatasının peşine hemen tövbe ve benzeri bir iyilik ekleyen *kimse için şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edenim."* Onun tövbesini kabul ederim, hatasını affederim, kendisine acıyıp onun güzel arzusunu gerçekleştiririm. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Musa'nın Tûr dağına ateş almak için gitmesini anlatan âyet hakkında bazı tasavvufî açıklamalar Tâhâ sûresinde geçti.

Allah Teâlâ'nın, *"Ateşteki ve etrafındakiler mübarek kılınmıştır..."* âyetine gelince, İbn Abbas ve diğerlerinin, "ateşteki"nden muradın Cenâb-ı Hakk'ın nuru olduğu konusundaki açıklamaları yukarıda geçti.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Hz. Musa'nın gördüğü ateş, Allah Teâlâ'nın nuru idi. Ona 'ateş' demesinin sebebi, Hz. Musa'nın onu ateş zannetmesiydi. Araplar, nâr, nur yerine kullanırlar."[12] Şu hadis-i şerif de bu konudadır:

"Allah'ın, yüce zatı ile kulları arasındaki perdesi nârdır (ateştir); eğer onu açacak olsaydı, zatının nurları, gözünün gördüğü her şeyi yakardı."[13] Yani Allah Teâlâ'nın perdesi, yarattığı mahlûkatta tecelli eden nurudur. Buna göre varlıklar, mana için bir perdedir. Manalar, melekût âleminin, ceberûtun sırlarını örten ve varlıklara yansıyan nurlarıdır.

Saîd b. Cübeyr demiştir ki: "Bereketli kılınan, ateşin bizzat kendisidir."[14] Ateş de Allah Teâlâ'nın perdelerinden bir perdedir. Sonra, *"Allah Teâlâ'nın perdesi nârdır (ateştir)"* hadisini delil getirdi. Onun sözünün manası şudur: Allah Teâlâ, tecelli ettiği varlıklarda zatını perdeledi. Bu perdeler çoktur. Onlardan biri de ateştir. Ateş, Cenâb-ı Hakk'ın zatını perdelediği perdelerden biridir. İbn Vefa, şu sözüyle, Allah'ın bu perdelerinden bir diğerine işaret etmiştir: "O, her şeyi çepeçevre saran nurdur."

Bunu sadece Cenâb-ı Hakk'ın zatının tecellileri içinde fâni olmuş ârifibillâh zatlar anlar. Onların makamına ulaşmayan kimsenin, işaret ettikleri şeylere teslim olması (tasdik etmesi) yeterlidir. Yoksa cehaletle, Allah'ın velilerini inkâra düşer. Bu halden Allah'a sığınırız.

---

[12] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/473.

[13] Müslim, İmân, 293; Ahmed, *Müsned*, 4/401; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2845.

[14] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/474.

Hz. Musa'nın El Mucizesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın el mucizesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَدْخِلْ يَدَكَ فٖى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ فٖى تِسْعِ
اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ۝١٢ فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ
اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌ ۝١٣ وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَٓا
اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدٖينَ ۝١٤

12. ***"Elini koynuna sok; kusursuz bembeyaz çıkacaktır. Dokuz mucize ile Firavun'a ve onun kavmine git. Gerçekten onlar fâsık bir kavim olmuşlardır."***

13. ***Onlara apaçık âyetlerimiz*** *(mucizelerimiz)* ***gelince, "Bu apaçık bir sihirdir" dediler.***

14. ***Kendileri bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri halde, sırf zulüm ve kibirle onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Musa, *elini koynuna,* gömleğinin içine *sok.*" Sa'lebî demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, elini gömleğinin içine sokmasını emretti; çünkü onun üzerinde yünden yapılmış, yeni (kolu) olmayan bir gömlek vardı."[15]

"Elin *kusursuz,* baras ve benzeri hastalıklardan uzak, *bembeyaz çıkacaktır. Dokuz mucize ile Firavun'a ve onun kavmine git.*"

Asâ ile beyaz el de dokuz mucizenin içindedir.

---

[15] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/476.

Dokuz mucizeyi şu şekilde sayanlar da olmuştur: Denizin yarılması, sel baskını, çekirge istilası, bit saldırısı, kurbağa sürüsü, içeceklerinin kana dönüşmesi, güneşin kararması, kuraklık ve ekinlerinde noksanlık.

Asâ ile beyaz el mucizesini, bu dokuz mucizenin içinde sayanlar, son ikisini (kuraklık ve ekinlerde noksanlığı) bir mucize saymakta ve denizin yarılmasını bu dokuza katmamaktadır. Çünkü Hz. Musa, Firavun'a onunla gelmemiştir. Denizin yarılması, bir ceza olarak başlarına gelmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten onlar,* Allah'ın emrinden çıkmış ve O'nu inkâr eden *fâsık bir kavim olmuşlardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara,* Musa'nın eliyle ortaya konan apaçık *mucizelerimiz gelince, 'Bu apaçık bir sihirdir;* sihir olduğu apaçık ortada!' *dediler."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendileri de bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri halde, sırf zulüm ve kibirle onları inkâr ettiler."* Yani onlar, dilleriyle inkâr ettiler, halbuki kalpleriyle onun bir mucize olduğunu kesin olarak biliyorlardı. Onlar bunu zulüm ve kibirle yaptılar. Bir kimsenin o mucizelerin Allah katından olduğunu yakînen bildikten sonra, kalkıp onlara, "Apaçık bir sihirdir!" demesinden daha çirkin zulüm yoktur. Bir de onlar bunu, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] iman etmekten büyüklenerek ve kibirlenerek yaptılar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!"* Onların sonu, dünyada suda boğulmak, ahirette ise cehennem ateşinde yanmaktır. Allah Teâlâ'dan afiyet ve böyle kötü durumlardan güvende olmayı isteriz.

12-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârife denir ki: Fikir elini, kalbinin içine sok; parlak nuranî şekilde çıksın; ışınları beşerî varlığını sarsın; o zaman beşeriyetin, mana âleminin nurları altında gizlenip kalır. Sonra bu nurlar bütün vücudu kaplar. O zaman bütün vücut, ceberût ve melekût âlemine ait bir nur olur.

Bu nur, en büyük nura ve her şeyi saran mana denizine bitişik bir haldedir. Bu durum tövbe, takva, istikamet, ihlâs, sıdk, huzur, murakabe, muhabbet ve müşahede makamlarını elde ettikten sonra gerçekleşir. O zaman ârif, Allah'ın apaçık âyetlerinden biri olur; kulları Allah'a yönlendirir; basiretle O'na davet eder. Kim bu hali inkâr ederse o kimse, Allah Teâlâ'nın, haklarında şöyle buyurduğu kimselerden olur:

"Kendileri bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri halde, sırf zulüm ve kibirle onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!"

Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın [aleyhimesselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْماًۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ
مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُ۫دَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا
مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُو۫ت۪ينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾

15. ***Andolsun biz Davud'a ve Süleyman'a özel bir ilim verdik. Onlar, "Bizi mümin kullarının çoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun" dediler.***

16. ***Süleyman, Davud'a vâris oldu ve, "Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi; şüphesiz bu apaçık bir lutuftur" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Davud'a ve Süleyman'a özel bir ilim verdik."* Yani onlardan her birine din ve ahkâm ilminden özel bir ilim verdik. Yine onlara bundan ayrı olarak, zırh yapımı ve kuş dilini bilmek gibi her birine mahsus bir ilim verdik. Yahut her birine özel olarak ledün ilmi verdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların her biri,* kendisine verilen ilme bir şükür olarak, 'Bize verdiği ilimle, *bizi mümin kullarının çoklarına üstün kılan Allah'a hamdolsun' dediler."*

Nesefî demiştir ki: "Bu âyette, ilmin şerefine, ilim sahiplerinin üstün olduğuna, ilim nimetinin nimetlerin en büyüğü olduğuna, kendisine ilim verilen kimseye, Allah'ın kullarından pek çoğuna göre üstünlük verildiğine dair bir delil vardır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] âlimleri, 'peygamberlerin vârisi' olarak isimlendirmesi sadece, âlimlerin peygamberlere şeref ve derece bakımından yakın olduğu içindir. Çünkü âlimler, peygamberlerin kendisi için gönderildiği dini ayakta tutmaktadırlar.

Âyette şuna da bir delil vardır: Allah Teâlâ'nın kendilerine bu ilmi vermesine karşılık olarak âlimlerin, bu faziletli nimet için O'na hamdetmeleri gerekir. Ayrıca bir âlimin şuna inanması gerekir: Kendisi birçok insana karşı üstün yapılmışsa, ona da kendi gibi âlimlerden pek çoğu üstün yapılmıştır. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] şu sözü ne kadar güzeldir: Bütün insanlar, Ömer'den daha fakihtir (dini daha güzel anlamıştır)."[16]

Âlimler iki kısımdır; biri, Allah'ı bilen âlimler, diğeri de Allah'ın hükümlerini bilen âlimlerdir. Allah'ı bilen âlimler, müşahede ehli ârifibillâh olan zatlardır. Onlar, bâtın ilmine sahip kimselerdir. Bâtın ilmiyle kalbi kastediyorum. Allah'ın hükümlerini bilen âlimler ise ilâhî hükümleri ve haberleri bilen kimselerdir. Allah'ın hükümlerini bilen âlimlerin derecesinin bittiği yerde, Allah'ı bilen âlimlerin derecesi başlar. Zâhir âlimlerinin sonu, bâtın âlimlerinin başlangıcıdır. Çünkü zâhir ilminin hepsi galip zanna dayanır. Bâtın ehli âriflerin ilmi ise müşahede ve zevke (bizzat görmeye ve tatmaya) dayanır. Bir şeyin haberini duymak, onu bizzat görmek gibi değildir.

Ârifleri, zâhir ilim sahiplerine karşı üstün yapan yukarıdaki durumların yanında bir de onların nefisleriyle mücâhede, riyâzet, nefse muhalefetin zorluklarını çekme, manevi makamları katetme gibi üstünlükler vardır. Ârifler bu şekilde nefislerini öldürdüler, sonra ruhları manen dirildi, böylece akılların ifadeden âciz, nakillerin yetersiz kalacağı nurları ve sırları müşahede ettiler.

---

[16] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/299-300.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: *"Süleyman, Davud'a vâris oldu."* Hz. Süleyman, Hz. Davud'un diğer çocuklarının arasında peygamberliğe ve mülke (saltanata) vâris oldu. Hz. Davud'un [aleyhisselâm] on dokuz oğlu vardı. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] peygamberliğe vâris olması, babasından sonra peygamberliğin kendisine geçmesidir, yoksa peygamberlik babadan oğula miras bırakılan bir şey değildir.[17]

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Hz. Süleyman şöyle dedi: Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bunu, Allah'ın kendisine bahşettiği nimetini açıklamak, onu yerinde itiraf etmek ve kendisine verilen kuşların dilini bilme mucizesinden bahsederek insanları onu tasdike davet etmek için söyledi.

Konuşma, bir şey ifade etsin veya etmesin, tek yahut terkip halinde söylenen bütün seslerdir. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kuşların birbirlerini anlamaları gibi onların konuşmasını anlıyordu.

Anlatıldığına göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bir ağaçta, başını sallayarak ve kuyruğunu indirip kaldırarak öten bir bülbül gördü; yanındakilere,

"Bunun ne dediğini biliyor musunuz?" diye sordu; onlar,

"Allah ve peygamberi daha iyi bilir" dediler. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] dedi ki:

"Kuş, 'Günlük olarak yarım hurma taneciği yediğim zaman bana yeter; artık dünya yok olsa korkmam!' diyor."

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında üveyik kuşu öttü. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Keşke şu yaratılanlar (inkâr ve isyan edenler) hiç yaratılmasaydı!" dediğini bildirdi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında tavus kuşu öttü: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Ne yaparsan karşılığını bulursun" dediğini söyledi.

---

[17] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/153 (Beyrut 1998).

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında hüdhüd kuşu öttü: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Merhamet etmeyene merhamet edilmez" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında göçeğen kuşu öttü, bu büyük başlı bir kuştur; Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Ey günahkârlar, Allah'tan affınızı isteyin" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında düdükçünü kuşu öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Her diri ölür, her yeni eskir" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında kırlangıç kuşu öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Dünyada hayır işler yapıp gönderin; ahirette onu bulursunuz" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında kumru kuşu öttü; Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onun, "Yüce Rabbim'i tesbih ederim" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında akbaba öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Yer ve gök dolusunca ulu Rabbim'i tesbih ederim" dediğini söyledi.

Diğer bir rivayette şöyle nakledilmiştir:

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında güvercin öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, akbaba gibi, "Yüce Rabbim'i tesbih ederim" dediğini söyledi.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yanında öten bir karganın, halktan haksız vergi toplayanlara lânet ettiğini söyledi.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], delice (dölengeç) kuşunun, "Allah'ın zatı hariç, her şey yok olacaktır" dediğini söyledi.

Bazı rivayetlerde, diğer kuşların sesleri şöyle haber verilmiştir:

Kaya kuşu, "Sükût eden selâmet bulur" dedi.

Papağan, "Tek derdi dünya olanın vay haline" dedi.

Horoz, "Ey gafiller, Allah'ı zikredin" dedi.

Kerkenez, "Ey âdemoğlu, istediğin kadar yaşa, sonun ölümdür" dedi.

Kartal, "İnsanlardan uzaklaşmak, huzurdur" dedi.

Kurbağa, "Bütün noksan sıfatlardan uzak olan Rabbim'i tesbih ederim" dedi.

Şahin, "Her mekânda bahsedilen Rabbim'i tesbih ederim" dedi.

Keklik, "Rahmân, arşın üstüne hükümran oldu" dedi.

Toygar kuşu, "İlâhî, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] âline (Ehl-i beyt'ine) buğzedene lânet et" dedi.[18]

Denilmiştir ki: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bütün hayvanların seslerini ve konuşmalarını anlıyordu. Âyette özellikle kuşlardan bahsedilmesi, ordusunun büyük çoğunluğunun onlardan oluşmasındardır.

Sonra Hz. Süleyman şöyle dedi: "*Bize,* kendisine muhtaç olduğumuz *her şey verildi.*" Bundan kasıt, ona verilen şeylerin çokluğunu ifade etmektir. Bu ifade tarzı konuşma dilinde de mevcuttur. Mesela, "Filan zat, herkesin kendisine yöneldiği biridir; o her şeyi bilir" denir. Bununla, onun ilminin çokluğu anlatılır.

Hz. Süleyman'ın sözü şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bu, apaçık bir lutuftur.*" Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir ihsandır, o, hiç kimseye gizli kalmayacak şekilde açıktır. Yahut bana verilen bu ihsan, asıl kendisiyle övünülecek apaçık bir ihsandır. Bu mana, Hz. Süleyman'ın onu, şükür ve hamd için söylemesine göredir. Nitekim Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Ben âdemoğullarının efendisiyim; bunu övünmek için söylemiyorum*"[19] buyurmuştur. Yani ben bunu, övünmek için değil, şükür için söylüyorum. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], "*Bize her şey verildi*" derken, "biz" ifadesini kullanması, kendisine itaat edilen yüksek makam sahibi birinin kullandığı bir ifadedir. Hz. Süleyman o zaman sultandı; bulunduğu hale göre konuştu; yoksa onda bir kibir ve övünme yoktur; çünkü peygamberler böyle bir durumdan korunmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[18] Kuşların zikri ve konuşmalarıyla ilgili rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/479; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/148-149 (Riyad 1993); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/154-155; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/300; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/74; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 10/167 (Beyrut 1994).

[19] Tirmizî, Tefsîru Sûre (17) 18, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 1/5; 3/2, 144.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlimlerin en şereflisi, en büyüğü ve en kıymetlisi, zevk, keşif ve bizzat hakikatine ulaşma yoluyla elde edilen marifetullah yani Allah'ı bilme ilmidir. Bu ilim sadece kâmil bir şeyhin elinde terbiye ile elde edilir. Bu ilim en kıymetli ilimdir; çünkü bu ilim elde edilince, sahibini diğer bütün ilimlerden müstağni kılar (hiçbirine ihtiyaç bırakmaz); onun yanında bütün ilimler küçük kalır. Hatta marifetullah ilmine sahip olan kimse, zâhirî ilimlerle meşgul olmayı bir gaflet ve manevi düşüş sayar.

Marifetullah ilmine sahip olan kimsenin durumu şuna benzer: Bir kimsenin yanında tonlarca gümüş bulunsa, sonra bu kimse iksirden bir dağ bulsa; iksiri bulan kimse gümüş ve bozuk paraya iltifat eder mi? Bunun sebebi şudur: Kimin bütün vakitleri, mülkün sahibi Cenâb-ı Hakk'ın cemalini müşahede ve O'na nazarla geçerse, o kimse, O'ndan başka bir şeye nasıl iltifat eder? Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Eğer gök kubbenin altında, sûfî arkadaşlarımızın üzerinde konuştuğu bu marifet ilminden daha şerefli bir ilmin bulunduğunu bilseydik, muhakkak onu elde etmek için koşardık."

Şeylerimizin şeyhi seyyidî Abdurrahman el-Ârif demiştir ki: "On dört ilim biliyordum; hakikat ilmine ulaşınca hepsini bıraktım; sadece elimde tefsir ve hadis kaldı; onun hakkında arkadaşlarımızla konuşuyoruz." Yahut hazret, buna yakın manada bir söz söylemiştir.

Yine şeyhlerimizin şeyhi seyyidî Abdurrahman el-Meczûb da şöyle demiştir: "Onlar bana (kitaptan) tevhid ilmini mi okuyorlar; burada (benim sahip olduğum, maneviyat ilmine ait) öyle denizler var ki bana O'ndan haber veriyor. Bu, sürekli Rabbim'le birlikte olan tecrit ehlinin (kalbini her şeyden çekip yüce Mevlâ'ya bağlayan âriflerin) makamıdır."

Bu durum, maneviyat sahiplerince bilinen bir şeydir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "İlim iki çeşittir; biri beyân (zâhirî kitap) ilmi, diğeri müşahede ilmidir. Beyân ilmi, dinin belirlediği vasıtalarla elde edilir; müşahede ilmi ise gayba ait keşiflerden elde edilir."

Vertecübî sonra demiştir ki: "Beyân (zâhir) ilmi, halk arasında bilinmektedir; müşahede ilmi ise seçilmiş kullar arasında meşhur ve mâlumdur; ona sadece bir peygamber veya veli ulaşabilir; çünkü o ilim, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerden, tevhid ehli sıddıklardan ve Allah'ı seven âriflerden, zatını müşahede için seçtiği kullarına bizzat tarafından bahşettiği bir ilimdir." Vertecübî'nin diğer açıklamaları için eserine bakınız.[20]

Yine Vertecübî, Allah Teâlâ'nın, *"Bize kuş dili öğretildi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ, ona şunu anlamayı lutfetti: Kuşların ve vahşi hayvanların sesleriyle kâinattaki hareketlerin hepsi, Allah Teâlâ'dan, peygamberler, ârifler ve sıddıklar için, onların kendi hal ve makamlarına göre anladıkları birer hitaptır.

Peygamberlerin, hayvanların konuşmalarını bildikleri kesindir. Bunun vahiyle olması mümkündür. Fakat peygamberlerin hayvanların konuşmalarından anladıklarının geneli, onların haline uygun olarak çıkarttıkları seslerin manasını bilmeleridir. Bu, o onda kalplerine atılan bir ilhamla olur; yoksa her hayvanın kullandığı dili bilmesiyle değil."[21]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Veliler de aynı şekilde, hayvanların seslerini, içinde bulundukları makamlarına uygun şekilde anlarlar. Bu, ya lafızlardan, ya onlarla ünsiyetten ya kendilerine bildirilerek veya başka şekillerde olabilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Süleyman'ın Ordusu Karınca Vadisinde

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], düşmanla gazâya çıkmak istediği zaman ordusunu toplardı. Cenâb-ı Hak, bunu bildirerek şöyle buyurdu:

---

[20] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/60.

[21] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/61.

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ
﴿١٧﴾ حَتّٰى اِذَا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا اَيُّهَا النَّمْلُ
ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا
يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِى اَنْ
اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِى اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلٰى وَالِدَىَّ وَاَنْ اَعْمَلَ
صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنِى بِرَحْمَتِكَ فِى عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

17. ***Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Onların hepsi bir arada** (düzenli olarak)* ***yürütülüyorlardı.***

18. ***Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi.***

19. ***Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ederek güldü ve dedi ki: "Ey Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye beni muvaffak eyle ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı."* Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], orduyu sevk ve idare işiyle görevlendiği muhataplarının girişimiyle ordu toplandı. Onlar cinlerden, insanlardan ve diğer gruplardan seçilen, memleketin reisleri ve devletin ileri gelenleriydi.

Âyette, cinlerin insanlardan önce dile getirilmesi, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hükümdarlığının kuvvetini ve saltanatının gücünü bildirmek içindir; çünkü cinler azgın, serkeş ve şerli bir taifedir, toplanıp emir altına sokulmaktan uzak bir gruptur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların hepsi bir arada (düzenli olarak) yürütülüyorlardı."* Yani arkadakilerin yetişmesi için öndekiler durduruluyordu; böylece hepsinin, birbirinden kopmadan birlik içinde hareket etmesi sağlanıyordu. Bu, ordunun büyüklük ve ezici gücünün daha çok olduğunu göstermek için yapılıyordu.

Katâde[22] demiştir ki: "Her sınıfı, toplayıp sevk ve idare eden görevliler vardı." Yani askerî birliklerde uygulandığı gibi, her birliği düzene sokan görevliler vardı. Onların, bu şekilde düzene konulup sevk ve idare edilmesi, ordunun havada rüzgârla gitmediği zaman oluyordu.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[23] demiştir ki: " Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordugâhı, 100 fersahlık bir alanı kaplıyordu. Bu alanın, 25 fersahı cinler için, 25 fersahı insanlar için, 25'i kuşlar, kalan 25'i de vahşi hayvanlar için tahsis edilmişti. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] sırça kaplamalı ağaçlardan yapılmış 1000 tane evi vardı. Onların 300'ünde nikâhlı hanımları, 700'ünde de câriyeleri kalıyordu."[24]

Cinler Hz. Süleyman [aleyhisselâm] için, altın ve ipekten 1 fersah kare büyüklüğünde bir yaygı dokumuşlardı. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm altından yapılmış minberi (tahtı), yaygının ortasına konuyor ve kendisi ona oturuyordu. Etrafında altın ve gümüşten yapılmış 600.000 koltuk bulunuyordu.[25] Peygamberler altın koltuklara, âlimler de gümüş koltuklara oturuyorlardı. Onların etrafında insanlar, insanların etrafında ise cinler ve şeytanlar bulunuyordu. Kuşlar da güneş değmesin diye, kanatlarıyla kendisine gölge yapıyorlardı. Saba rüzgârı yaygıyı havaya kaldırıyor, onu sabahtan akşama kadar bir aylık yola götürüyordu.[26]

---

[22] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[23] Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[24] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/479-480; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/150; Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/156; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/75.

[25] Sa'lebî'nin rivayetinde, 3000 koltuk denilmektedir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/479-480). Hâkim'in, İbn Abbas'tan yaptığı rivayette koltuk sayısı 600 olarak geçmekte; oturanların ise insanların ve cinlerin ileri gelen eşrafı olduğu kaydedilmektedir (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/589).

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm] şiddetli rüzgâra emir veriyor, rüzgâr kendisini havaya kaldırıyordu, sonra yumuşak rüzgâra emir veriyor, o kendisini havada götürüyordu. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün gökle yer arasında havada giderken, Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti: "Senin saltanatına öyle destek verdim ki biri bir şey konuştu mu muhakkak rüzgâr onu senin kulağına getirir."[27]

Vehb b. Mühebbih[28] demiştir ki: "Bana babam şunu nakletti: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir çiftçinin üzerinden geçti, çiftçi, 'Gerçekten Davud ailesine büyük bir saltanat verilmiştir' dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onun bu sözünü işitti, onun tarafına yöneldi, çiftçinin yanına indi. Ona, 'Senin söylediğin sözü işittim; sana şunu söylemeye geldim: Güç yetiremeyeceğin şeyi temenni etme. Şunu bil ki Allah'ın senden kabul edeceği bir tesbih (sübhânallah veya benzeri bir zikir), Davud ailesine verilen bunca saltanattan senin için daha hayırlıdır."[29]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit ..."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ve ordusu ilerlemesine devam ettiler, nihayet karınca vadisine geldiler.

Mukâtil, bu vadinin Şam'da bulunan ve karıncası çok olan bir vadi olduğunu söylemiştir.

Kâ'b el-Ahbâr ise onun Tâif'te bir vadi olduğunu söylemiştir.

Diğer bir görüşe göre bu vadi, binekleri karıncalar olan cinlerin kaldığı bir vadidir.

---

[26] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/301; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/75-76.

[27] Hâkim, *Müstedrek*, 2/589; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/150; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/301.

[28] Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 114/732), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

[29] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/480; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/301; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/76.

Âyetin ifadesinden anlaşılan, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ve ordusu, vadinin üst tarafında konaklamak istedi; bunun için karıncalar, ordunun yürüme anında kendilerini ezmesinden korktular; havada gitmiş olsalardı böyle bir korkuya gerek kalmazdı. Karınca, ordunun vadiye doğru gelmekte olduğunu görünce, onlardan kaçtı ve diğer karıncalara seslendi; hazırda bulunan karıncaları uyardı; onlar da uyarıyı alıp yuvalarına kaçtılar.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: " Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Tâif vadilerinden Sedir vadisini geçip karınca vadisine geldi. Yerde yürüyen bir karınca, onları görünce, diğer karıncalara seslendi."

Nevf el-Himyerî, Hz. Süleyman'ın uğradığı vadinin karıncalarının sinek gibi kanatlı olduğunu söylemiştir.[30]

Rivayet edildiğine göre Katâde[31] Kûfe'ye gelince, insanlar başına toplandı. O da,

"Bir sorunuz varsa sorun!" dedi. Bunun üzerine, henüz genç yaşta olan Ebû Hanîfe,

"Hz. Süleyman'ın konuştuğu karınca, erkek miydi dişi miydi?" diye sordu. Katâde bir cevap veremedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe,

"O, dişi bir karınca idi" dedi. Kendisine,

"Bunu nasıl anladın?" diye sorulunca, Ebû Hanîfe,

"Allah Teâlâ âyette, konuşanın dişi olduğunu gösteren bir ifadeyle, 'Kâlet nemletün=Dişi bir karınca dedi ki ...' buyurdu; eğer erkek olsaydı, 'Kâle nemletün=Erkek bir karınca dedi ki' buyururdu" dedi.[32]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Nahiv âlimi Radıyyüddin Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî'nin (v. 688/1289)[33] belirttiği gibi, bu doğru değildir (Kelimeye eklenen "tâ" edatı, her zaman müenneslik alameti olmaz, bazan tekillik için kullanılır, burada da öyle olmuştur).

---

[30] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/481; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/151. Nevf el-Himyerî'nin sözü için ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/347.

[31] Katâde hakkında az yukarıda bilgi verildi.

[32] Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/302; Şeyhzâde, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî*, 6/385.

[33] Hayatı ve eseri hakkında bk. Sadreddin Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, 34/387-388.

Karınca şöyle dedi: *"Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler."*

Bu sözde zâhiren, Hz. Süleyman'a, "Dikkat edin karıncaları ezmeyin" deniyor; hakikatte ise karıncalara, "Ortaya çıkmayın ve ordunun geçeceği yolda durmayın" deniyor.

Mana şudur: Ordunun geçeceği yola çıkmayın; yoksa Süleyman ve ordusu, yerinizi bilmeden sizi ezerler. Yani yerinizi farketseler bunu yapmazlar. Karınca bunu özür dileyerek söyledi. Ayrıca bu sözle, Hz. Süleyman ve ordusunun âdil olduğunu (bilerek kimseye zulüm yapmayacaklarını) belirtti. Rüzgâr, karıncanın sözünü 3 mil uzaktan Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] ulaştırdı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm] karıncaya, "Niçin karıncaları yola çıkmaktan sakındırdın? Benim zulmedeceğimden mi korktun? Benim adaletli bir peygamber olduğumu bilmiyor musun; niçin onlara, *'Süleyman ve ordusu sizi ezmesinler'* dedin?" diye sordu; karınca,

"Onlar bilmeden" dediğimi işitmedin mi? Bununla birlikte ben, nefislerin değil, kalplerin kırılmasını kastettim. Onların sana verilen saltanatı temenni etmelerinden ve sana bakarak yaptıkları tesbihten uzak kalmalarından korktum" dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm] karıncaya,

"Bana bir öğüt ver!" dedi. Karınca,

"Baban Davud'a niçin 'Davud' dendiğini biliyor musun?" diye sordu; Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Hayır, bilmiyorum" dedi. Karınca,

"O kalbinin yarasını tedavi ettiği için kendisine 'Davud' ismi verildi" dedi ve, "Sana niçin 'Süleyman' dendiğini biliyor musun?" diye sordu; Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Hayır, bilmiyorum" dedi. Karınca,

"Sen kalbi selim (temiz ve pak) biri olduğun için sana Süleyman dendi. Kalbin temiz olduğu için, sana verilen mülke ve saltanata meyletmedin; senin manevi derecelerde babana katılman haktır" dedi. Sonra, "Allah Teâlâ'nın rüzgârı senin emrine niçin verdiğini biliyor musun?" diye sordu; Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Hayır, bilmiyorum" dedi. Karınca,

"Allah Teâlâ sana, bütün dünyanın bir rüzgârdan ibaret olduğunu bildirdi" dedi.[34]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hayvanlardan dördünün öldürülmesini yasakladı. Bunlar hüdhüd, göçeğen kuşu, bal arısı ve karıncadır."*[35]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman, onun bu sözüne hayret ederek tebessümle güldü."* Yani Hz. Süleyman [aleyhisselâm] karıncanın diğer karıncaları sakındırmasına, onları faydalarına olan şeye yönlendirmesine ve karıncalara nasihat etmesine hayret ederek, bir de kendi adaletinin ortaya çıkmasına sevinerek tebessümle güldü. Peygamberlerin gülmesi, tebessüm şeklindedir. Onlar, sesli ve kahkaha ile gülmezler.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra şöyle dua etti: *"Ey Rabbim! Bana* verdiğin saltanat, peygamberlik ve ilim nimetine *ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve* kalan ömrümde *razı olacağın salih ameller işlemeye beni muvaffak eyle*; bana hep bunları yapmayı ilham et. Anne babaya verilen nimetler, evlada da verilmiş sayıldığından, Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onlara verilen nimete şükretmekten ayrıca bahsetmiştir.

Dua şöyle bitiyor: *"Beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!"* Yani beni salih amelimle değil, rahmetinle cennetine dahil et; çünkü, cennete sadece senin rahmetinle girilir. Nitekim bu durum bir hadis-i şerifte belirtilmiştir.[36] Beni, senin huzuruna layık olan peygamberlerinin arasında rahmetinle cennetine dahil eyle. Yahut salih kullarınla birlikte cennetine dahil eyle.

---

[34] Rivayet için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/481; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/159-160; Nîsâbûri, *Garâibü'l-Kur'ân*, 5/300 (Beyrut 1996).

[35] Ebû Davud, Edeb, 175; İbn Mâce, Sayd, 10; Ahmed, *Müsned*, 1/332.

[36] Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Salih amellerle Allah'a yaklaşmaya çalışın. Amelde istikamet üzere bulunun ve itidal üzere olun ve (bununla birlikte) hiç kimsenin ameliyle kurtulamayacağını da bilin."* Yanındakiler, "Siz de mi yâ Resûlallah?" diye sorduklarında, Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Evet, ben de sırf amelimle kurtulamam; fakat Allah Teâlâ lutuf ve rahmetiyle beni saracak ve cennetine koyacaktır"* buyurdu (bk. Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 71-73; İbn Mâce, Zühd, 20; Dârimî, Rikâk, 24; Ahmed, *Müsned*, 2/ 235; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/390).

Rivayet edildiğine göre karınca, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordusunun sesini işitti, fakat onların havada olduğunu bilmedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm], karıncaların sarsılmaması için yuvalarına girene kadar rüzgâra durmasını emretti. Sonra âyette bahsedilen duayı yaptı. Bu rivayeti Nesefî nakletmiştir.[37]

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, bütün varlığı ile yüce Mevlâ'sına yönelir ve her işte O'na itaat ederse kâinat ona boyun eğdirilir; her şey kendisine itaat eder. Kim de Mevlâ'sından yüz çevirirse her şey ondan yüz çevirir ve her şey kendisine zor olur. *Hikem* adlı eserde geçtiği gibi, kâinatın sahibini müşahede etmediğin zaman sen, varlıklarla birlikte olursun (onları sever, onlara güvenir, onlarla huzur bulursun). Kâinatın sahibi Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiğin zaman ise kâinat seninle birlikte (hizmetinde) olur."

Varlıklar kulun emrine verilince, o, varlıklardan gönlünü çeker, ondan yüz çevirir ve kulluk makamını seçerse derecesi yükselir, elindeki mülkten de hiçbir şey eksilmez; peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali gibi. Kim de varlıklar emrine verilir, o da varlıklara nazar ederse, Allah katında şerefli bir kimse da olsa, derecesinde noksanlık olur. Bunun için bir haberde rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], peygamberlerin arasında en son cennete girecektir. Bu haberi, Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde kaydetmiştir.[38]

Bu eserde şu olay da anlatılmıştır: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bir gün kaliteli yeni bir elbise giydi. Sonra tahtına oturdu, rüzgâr kendisini kaldırıp havada taşımaya başladı. Bir ara Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yeni elbisesine bakıp onu beğenir gibi oldu. Bunun üzerine rüzgâr kendisini yere indirdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] rüzgâra,

"Beni niçin indirdin, halbuki sana böyle bir emir vermedim?" dedi. Rüzgâr da,

---

[37] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/302-303.

[38] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/421 (İstanbul: Semerkand, 2003).

"Sen Allah'a itaat ettiğin sürece biz de sana itaat ederiz; sen O'na isyan edince biz de sana isyan ederiz (Sen elbiseni beğendin; bu senin makamın için bir kusurdur)" dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hemen istiğfar ve tövbe etti; rüzgâr da kendisini taşıdı.[39]

Bu durum, mukarrebîn makamındaki seçkin kimselere makamlarının yüksekliğinden dolayı yapılmış bir uyarıdır. Dünyada elde edilen her nimet, ahiretteki nimetleri noksanlaştırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sebe Melikesinin Tesbit Edilişi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordusunu teftiş edişinden, hüdhüdü yerinde bulamayışından ve hüdhüdün ilginç bir haberle gelişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِىَ لَٓا اَرَى الْهُدْهُدَۘ اَمْ كَانَ مِنَ الْغَٓائِبِينَ ﴿٢٠﴾
لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا اَوْ لَاَاذْبَحَنَّهُٓ اَوْ لَيَاْتِيَنِّى بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾
فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ
بِنَبَاٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ اِنِّى وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ وَلَهَا
عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ
لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾ اَلَّا
يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِى يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ
مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾

---

[39] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/205.

20. ***Süleyman, kuşları teftiş etti ve şöyle dedi: "Hüdhüdü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?"***

21. ***"Bana** (mazeretini gösteren)* ***apaçık bir delil getirmediği takdirde muhakkak onu ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da kafasını keseceğim!"***

22. ***Hüdhüd çok beklemeden çıkageldi geldi ve*** *(Süleyman'a)* ***şöyle dedi: "Senin bilmediğin bir şey öğrendim; Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim."***

23. ***"Ben, onlara*** *(Sebe insanlarına)* ***hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm."***

24. ***"Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar."***

25. ***"Şeytan onları saptırmış ki göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilen Allah'a secde etmesinler."***

26. ***Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır; O, büyük arşın Rabb'idir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman, kuşları teftiş etti."* Yani bir sultanın memleketini teftiş etmesi gibi kuşların hallerini teftiş etti. Bu, sultanın memleketine verdiği desteğin ve her bir ferdine verdiği önemin gerektirdiği bir durumdur.

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], kuşların içinde hüdhüdü araması, ileride geleceği gibi, onun suyun bulunduğu yerleri bilmesinden yahut başka bir sebepten olabilir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], hüdhüdü arayınca, onu kuşların arasında bulamadı *ve şöyle dedi: "Hüdhüdü niçin göremiyorum?* Kendisini bir şey mi perdeliyor, *yoksa kayıplara mı karıştı? Bana* mazeretini gösteren *apaçık bir delil getirmediği takdirde, muhakkak onu ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da kafasını keseceğim!"*

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] kuşlara verdiği ceza, onların tüylerini yolup güneşe atmasıydı.

Yahut onları, cinsi olmayan yabancı bir kuşla birlikte aynı kafese koyuyordu.

Bir diğer ceza şekli, onu kaynaştığı kuşlardan ayırıyordu.

Biri bu konuda demiştir ki: "İnsana en fazla darlık ve sıkıntı veren hapis hayatı, zıt insanlarla bir arada olmak ve dostlardan ayrı kalmaktır."

Bir diğer ceza şekli, kuşun tüyleri yolunup arıların önüne atılıyor, arılar onu sokuyordu.

Yahut kuş, tüyü yolunmuş vaziyette karıncaların önüne atılıyor, karıncalar onu yiyordu.[40]

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] diğer kuşları benzeri bir hatadan sakındırmak ve hayvanların kendisine boyun eğmesini temin için, hüdhüde ceza vermesi kendisine helâl kılındı. Boyun eğdirmek sadece edep vermekle olur; bunun için gerekenlere edep vermek ona helâl kılındı.

---

[40] İmam Kuşeyrî tefsirinde, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hizmetinden izinsiz ayrılan ve geciken hüdhüdün apaçık ve geçerli bir mazeret getirmezse kendisine verilecek cezanın ne olduğu hakkında farklı görüşler nakletmiştir. Bu cezaların bir kısmı kuşa, bir kısmı Cenâb-ı Hakk'ın hizmetinden kaçan insanlara ait olup özetle şunlardır:

1. Tüylerini yolup güneşe atmak.
2. Onu, sevdiklerinden ayırmak.
3. Kalbi ve hali karışık bir vaziyette bunalım içinde bırakmak.
4. Kendisine ters ve zıt fıtratlı kimselerle bir arada tutmak.
5. Nâmert, hasis kimselere muhtaç etmek.
6. Hizmetin tadından mahrum edip acı ve elem içinde bırakmak.
7. Kendisinden özel ilgiyi ve himmeti kesip onu nefsiyle baş başa bırakmak, kendi haline terketmek.
8. Aşırı hırsa düşürüp maksudu ile arasına engel koymak.
9. Kendisinden kanaati almak.
10. Olana (başa gelene ve cereyan edene) rıza göstermemek.
11. Yakîn ve sabır azlığı.
12. Doğru yolu karıştırmak.
13. Bâtılı hak suretinde görmek ve onu savunmak.
14. Hakkı bâtıl zannetmek ve onu reddetmek.
15. Hizmetten mahrum bırakmak (bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/37. Bazı ceza çeşitleri için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/168).

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], *"Yahut onun kafasını keseceğim"* demesi, diğer kuşların ondan ibret alması içindir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], *"Yahut bana, mazeretini gösteren açık bir delil getirir"* dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bu üçüncü durumun olmaması halinde, diğer iki cezadan birini yapmaya yemin etti.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hüdhüdü arama sebebi şudur: Hüdhüd, tutmakta olduğu nöbetini terketti, bunun için araştırıldı."

Bu konudaki bir diğer rivayet şudur: Hz. Süleyman'ı [aleyhisselâm] kuşlar gölgeliyordu. Bir ara, üzerine bir güneş ışığı isabet etti, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] o tarafa baktı; hüdhüdün bulunduğu yerin boş olduğunu görünce kendisinin nerede olduğunu araştırdı.

Şöyle de denilmiştir: "Ordu için suya ihtiyaç oldu. Suyun nerede olduğunu tesbit işi hüdhüde aitti. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hüdhüdü aradı, bulamayınca, onu cezalandıracağını söyledi."

Hüdhüd kuşunun o anda bulunmama sebebi şöyle anlatılmıştır:

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Kudüs'te Beytülmakdis'in yapımını bitirince, hac yapmak için Harem bölgesine gitmeye karar verdi. Bunun için hazırlıklar yapıldı. Daha önce anlatıldığı şekilde orduyu yola çıkardı. Harem'e (Mekke) varınca, orada bir müddet kaldı. Mekke'de her gün, kurban olarak 5000 deve, 5000 öküz ve 20.000 tane koyun kestiriyordu.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Mekke'de etrafındaki ileri gelenlere şöyle dedi: "Burada Araplar'dan bir peygamber çıkacak, onun vasıfları şöyle şöyledir. Ona karşı çıkan herkese karşı kendisine zafer verilir. Onun heybeti (kalplere saldığı korku) bir aylık yoldaki insanlara ulaşır. Onun yanında, hak konusunda yakın ile uzak kimse eşittir (kimseye haksızlık yapmaz). Allah yolunda, hiçbir kınayanın kınamasından korkmaz. Dini, her türlü şirkten uzak Hanîf dinidir. Ne mutlu ona ulaşıp kendisine iman edene! Onun çıkışıyla bizim aramızda 1000 sene vardır."

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sonra hac ibadetlerini bitirdi; Süheyl yıldızının doğduğu gün Yemen tarafına doğru sabahleyin yola çıktı.

Zeval vakti San'a'ya geldi. Burası, bir aylık yoldu. Orada, yeşilliği göz kamaştıran güzel bir arazi gördü; namaz ve yemek için orada konaklamak istedi, konakladı. Orada su aradılar, fakat bulamadılar. Hüdhüd, su bulmada Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] rehberlik yapıyordu. Suyu camın içinde gördüğü gibi, toprağın altından da görüyordu; suyun bulunduğu yeri gagasıyla eşiyor, sonra şeytanlar gelerek oradan suyu çıkarıyorlardı.[41]

İmam Kuşeyrî, bu konuda şu açıklamada bulunmuştur: "Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordusu içinde birden fazla hüdhüd vardı; onlardan birini bulamadıkları zaman diğeri bulunurdu; fakat burada bahsi geçen hüdhüd, su bulma işi için tahsis edilmiş bir hayvandı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[42]

Saîd b. Cübeyr[43] demiştir ki: "Abdullah b. Abbas, hüdhüdün uzaktan toprak altındaki suyu bulmasından bahsettiği zaman, orada bulunan Nâfi' b. Ezrak, "Hüdhüd kuşu, toprağın altındaki suyu nasıl görüyordu? Halbuki o, yerdeki tuzağı göremeyip kapanın içine düşüyor!" dedi. Abdullah b. Abbas da, "Hay yazık sana, kaderde takdir edilen şey geldiği zaman göz kör olur" dedi.[44]

Bu Nâfi', Hâricîler'in ve Mu'tezile'nin başı olan kişidir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] San'a'da konakladığı zaman hüdhüd, "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] konaklama işiyle meşgul" diyerek, dünyanın uzunluğuna ve genişliğine bakmak için göğe doğru yükseldi, dünyanın doğusuna ve batısına baktı. Sebe bölgesinde Belkıs'ın bahçesini gördü; oraya indi. O bahçede de bir hüdhüd vardı; onun yanına kondu. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hüdhüdünün ismi "Ya'fûr" idi; Yemen'deki hüdhüdün ismi ise "Unfur" idi.[45] Yemen'in hüdhüdü, Hz. Süleyman'ın hüdhüdüne,

---

[41] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/483-484; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/412-413.

[42] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/36.

[43] Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 95/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleriyle anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiûn devri müfessirlerindendir.

[44] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/484; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/36; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/349.

[45] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* 4/484. İsimlerin tesbiti, Sa'lebî'den verildi.

"Nereden gelip nereye gidiyorsun?" diye sordu. Hz. Süleyman'ın hüdhüdü,

"Sahibim Hz. Süleyman'la birlikte Şam'dan geliyorum" dedi. Diğer hüdhüd,

"Süleyman kimdir?" diye sordu; Hz. Süleyman'ın hüdhüdü,

"O, cinlerin, insanların, şeytanların, kuşların, vahşi hayvanların ve rüzgârın sultanıdır" dedi ve,

"Sen neredensin?" diye sordu, Yemenli hüdhüd,

"Bu beldenim; buranın sultanı, Belkıs isminde bir kadındır. Onun emri altında 12.000 tane komutan, her komutanın emri altında 100.000 savaşçı asker vardır" dedi. Sonra Hz. Süleyman'ın hüdhüdü, Yemeli hüdhüd ile Belkıs'ın saltanatına baktı ve ikindi vakti Hz. Süleyman'a döndü.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] namaz vakti gelince, konakladığı yerde su olmadığı için hüdhüdü aramış, fakat bulamamıştı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kuşların kontrolünden sorumlu akbabayı çağırdı, ona hüdhüdü sordu, o da, 'Nerede olduğunu bilmiyorum!' dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman kızdı ve, 'Bana mazeretini gösteren apaçık bir delil getirmedikçe kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da kafasını keseceğim' dedi. Sonra, kuşların reisi olan kartalı çağırdı; ona,

'Bana derhal hüdhüdü bulup getir!' dedi. Bunun üzerine kartal hemen havaya kalktı; öyle ki sizden birinin, önündeki yemek tabağındakini gördüğü gibi dünyanın sağını solunu görecek bir noktaya çıkıp oradan hüdhüdü aradı ve hava boşluğunu taradı. Bir de baktı ki hüdhüd, Yemen'den çıkmış geliyor; ona doğru süratle inişe geçti. Hüdhüd kartalın kendisine doğru hücum ettiğini görünce ona,

'Seni benden kuvvetli ve kudretli yapan Allah'ın hakkı için bana acı' dedi. Kartal,

'Hay yazık sana; Allah'ın peygamberi seni cezalandırmaya ve boğazını kesemeye yemin etti' dedi. Sonra beraberce ordunun bulunduğu yere geldiler. Onu akbaba ve kuşlar karşıladı; ona, 'Allah'ın peygamberi seni kesinlikle cezalandıracağına yahut boğazlayacağına yemin etti' dediler. Hüdhüd,

'Hiçbir istisnada bulunmadı mı?' diye sordu; onlar da,

'İstisnada bulundu, 'Bana açık bir delil getirirse kendisini kurtarır' dedi' dediler. Hüdhüd,

'O halde kurtuldum (Çünkü geç kalışımın önemli bir sebebi var)" dedi. Sonra kartalla birlikte Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna vardılar. Hüdhüd, Allah'ın hükmüne teslimiyet ve Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] karşı tevazu göstererek başını kaldırıp kanatlarını ve kuyruğunu yerde sürüyerek Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna girdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onu görünce,

'Sen neredeydin; seni kesinlikle cezalandıracağım' dedi. Hüdhüd, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] tam yanına yaklaşınca Hz. Süleyman, hüdhüdün başından tuttu, onu kendisine doğru çekti; o da başını ona doğru uzatarak Hz. Süleyman'a,

'Ey Allah'ın peygamberi, benim senin huzurunda durduğum gibi, yarın senin Allah Teâlâ'nın huzurunda duracağını hatırla!' dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bu sözden irkildi ve onu affetti. Ona niçin geç kaldığını sordu, o da Allah Teâlâ'nın âyette bildirdiği gibi durumu arzetti."[46]

İkrime[47] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hüdhüdü, anne babasına yaptığı iyilikten dolayı cezalandırmaktan vazgeçti. O, yiyecek araştırır, bulduklarını getirip anne babasına yedirirdi."[48]

Allah Teâlâ âyetin devamında buyurdu ki: *"Hüdhüd çok beklemedi ..."* Yani Süleyman [aleyhisselâm] hüdhüdü aradıktan sonra çok beklemedi, hemen arkasından birini gönderdi. Daha önce geçtiği gibi bu süre, öğle ile ikindi arasıdır.

Bir diğer mana: Hüdhüd, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] korkusundan çok beklemedi, biraz sonra çıkageldi. Çok beklemeyenin hüdhüd olması daha tercihe şayan bir görüştür.

---

[46] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/484-485; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/154.

[47] İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[48] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2862; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/350.

Hüdhüd, bir ara yok olduktan sonra, yukarıda bahsedildiği şekilde Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna gelince, Hz. Süleyman ona, ordudan uzaklaşma sebebini sordu, hüdhüd şöyle dedi:

"Senin bilmediğin bir şey öğrendim." Yani senin bilmediğin bir bilgiyi elde ettim. Allah Teâlâ, bu bilgiyi hüdhüde ilham etti, o da Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] söyledi. Hz. Süleyman'a peygamberlik fazileti ve pek çok şeyin bilgisi verilmişken, hüdhüde verilen bir bilginin kendisine verilmeyişi, onun için, sahip olduğu ilimde bir imtihandı. Bununla ayrıca şu duruma dikkat çekiliyordu: Allah Teâlâ, yaratıkları içinde en basit ve en zayıf bir varlığa öyle bir ilim verir ki o Hz. Süleyman'da bulunmaz. Bu, Hz. Süleyman, Allah'a karşı nefsini zelil etsin ve Allah'ın ilmi yanında kendisine verilen ilmi az bulsun, gözünde büyütüp kendisini beğenmesin diye yapılmaktadır. Aslında bu, onu âlimlerin fitnesi olan kendini beğenme âfetinden kurtarmak için kendisine yapılmış bir lutuf ve merhametti.

Sonra hüdhüd şöyle dedi: *"Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim."* Sebe, bir kabilenin ismidir. Yahut kabilenin en büyük atasının ismi olup kabile için de kullanılır olmuştur.

Hüdhüd bu şekilde, mühim bir hizmeti yerine getirmekle meşgul olduğunu gösterdi ve getirdiği haberi, "çok mühim", "çok önemli" bir haber olarak niteleyerek onu şöyle açıkladı:

"Ben, o Sebe insanlarına hükümdarlık eden bir kadın gördüm." Bu kadın, Belkıs isminde bir kadındı. Belkıs, Şerâhîl b. Mâlik b. Reyyân'ın kızıdır. Babası, bütün Yemen topraklarına hükmediyordu. Bu bölgenin hükümdarlığı, kırk babadan beri aynı sülalenin elinde bulunuyordu.

Bir rivayete göre Belkıs'ın babasının ismi Hedhâd olup[49] bütün Yemen'e hükmeden büyük bir hükümdardı. Kimseyi kendi seviyesinde görmediği için, halktan biriyle evlenmekten çekindi; bunun üzerine kendisini "Reyhâne" isminde cinlerden bir kadınla evlendirdiler. Ondan Belkıs doğdu, başka çocuğu olmadı.

---

[49] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/486.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Belkıs'ın annesi cinlerdendi."*[50]

Belkıs'ın babası ölünce, kavmi iki gruba ayrıldı. Bir grup Belkıs'a tâbi oldu, diğer grup da işlerinin başına bir adamı getirdi. Her biri bulunduğu yeri istila etti. Adam, kötü huylu biriydi; insanların haremine (namusuna) el uzatıyordu. Halk, kendisinden kurtulmak istiyor fakat buna güçleri yetmiyordu. Bu durum Belkıs'ı gayrete getirdi. Belkıs, adamı altetmek için bir plan düşündü. Plan gereği onunla evlenmeye karar verdi ve sonuçta evlendiler. Gerdek gecesi, Belkıs adama içki içirdi, adam sarhoş oldu; Belkıs adamın kafasını kesti ve evinin kapısına astı. Sonra halk Belkıs'ı başlarına sultan yaptı.[51]

Hüdhüd, Sebe'den getirdiği habere şöyle devam etti:

"*Kendisine,* bir sultanın muhtaç olduğu kuvvet ve alet türü *her şeyden verilmiş ve onun büyük bir tahtı var."* Rivayet edildiğine göre tahtın genişliği 30 arşındı. Bir başka rivayete göre tahtın genişliği ve yüksekliği 80 arşındı. Altın, gümüş ve çeşitli mücevherlerle süslenmişti. Tahtın ayakları, kırmızı yeşil yakuttan, inci ve zebercetten yapılmıştı. Üzerinde, kapıları kapalı yedi oda vardı.

Hüdhüd, Hz. Süleyman'ın haline göre Belkıs'ın halini küçük gördü, bunun için onun tahtını böyle büyüttü. Allah Teâlâ, bir hikmet için, Belkıs'ın halini Hz. Süleyman'dan gizli tutmuştu; Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un yerini gizli tutması gibi. Cenâb-ı Hak, zatının ilmi karşısında, kulun, kendi zayıflığını anlayarak O'na gerçek manada kulluk yapması için böyle tercih buyurmuştur.

Belkıs, o zaman Mecûsî idi. Bunun için hüdhüd şöyle dedi:

"Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm." Yani Allah'a ibadetten uzaklaşıp güneşe ibadet ediyorlardı. *"Şeytan onlara,* güneşe tapma, inkâr ve isyanlara dalma türünden *yaptıklarını güzel göstermiş ve böylece onları* doğru ve hak *yoldan çıkarmış; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar."*

---

[50] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/83; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk,* 69/67 (Beyrut 1998); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/351; Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame,* nr. 1108.

[51] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/484-485; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/155.

Hüdhüdün, Allah'ın marifetine, O'na secdenin farz olduğu ve güneşe tapmanın haram olduğu bilgisine, Allah'ın kendisine verdiği bir ilhamla ulaşması akıldan uzak değildir; nitekim Allah Teâlâ diğer kuşlara ve hayvanlara öyle ince ve sırlı bilgileri ilham etmiştir ki ileri derecedeki nice akıllılar neredeyse ona ulaşamazlar.[52] Bu, Cenâb-ı Hakk'ın eşyaya koyduğu rubûbiyyet sırlarındandır. Böylece her şey, Allah'ın birliğini ilan, ispat eder ve O'na hamdeder.

Hüdhüd sözüne şöyle devam etti: *"Şeytan onları saptırmış ki göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilen Allah'a secde etmesinler."*

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey insanlar, göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilen Allah'a secde edin.

Katâde demiştir ki: "Göklerde gizli olan yağmurdur; yerde gizli olan ise bitkilerdir."

Âyetin lafzı, bunlardan daha genel bir mana ifade etmektedir.

Âyette şuna bir işaret vardır: Allah Teâlâ, âlem-i kebîr olan kâinatta gizli olanları ortaya çıkardığı gibi, insanın iç âlemindeki gizli şeyleri de ortaya çıkarır.

Hüdhüd sözünü şöyle bitirdi: *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. O, büyük arşın Rabb'idir."* Arş, kâinatta ilk yaratılandır; göklerde ve yerdeki varlıkların en büyüğüdür. Hüdhüdün, Allah'ın arşını çok büyük olarak vasıflandırması, göklerdeki ve yerdeki diğer varlıklara nisbetle onun büyüklüğünü dile getirmek içindir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Gökler ve yer, kürsînin yanında, çöle atılmış bir yüzük gibi küçük kalır. Arşın kürsîye göre büyüklüğü de bu şekildedir. Kürsî de arşın yanında çöle atılmış bir yüzük gibi küçük kalır."[53]

---

[52] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/305.

[53] Bu haber bir hadis-i şerifte geçmektedir; bk. Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 206; Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfât*, 2/149 (Beyrut 1994); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/18.

Hüdhüdün, Belkıs'ın arşını (tahtını) çok büyük olarak nitelemesi, kendisi gibi sultanların tahtına nisbetledir (Yoksa yüce Allah'ın arşına benzetme ve onunla kıyaslama söz konusu değildir). Hüdhüdün sözü burada bitti.

Hüdhüd Hz. Süleyman'a (aleyhisselâm) bunları söyledikten sonra, onlara suyun bulunduğu yeri gösterdi, orayı kazdılar, çıkan sudan içtiler ve su kaplarını doldurdular. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

20-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her insanın hüdhüdü nefsidir. Ârif insan nefsini aradığında, onu gaflet vadileri içinde Allah'tan uzaklaşmış bir halde buldu. Ona, şiddetli bir şekilde azap edeceği ve onun arzularının aksine hareket ederek kendisini boğazlayacağı tehdidinde bulundu; tâ ki kendisini mâzur gösterecek apaçık bir delil getirene kadar. Nefis, bir delil getirmediyse, onu hoşlanmadığı ve kendisine ağır gelen her türlü işin içine sokarak cezalandırdı ve manen boğazladı (kötü huylarını kesip attı). Bundan sonra çok geçmeden, (arınmış ve terbiye olmuş) bu nefis, sahibine, ledünnî ilimlerle ve rabbânî sırlarla geri geldi. Bunlar öyle ilimlerdir ki kul, daha önce onlardan hiç haberi yoktu. Aldığı terbiye ile mutmainne vasfını kazanmış nefis kula, Allah ilmi hakkında, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn ilimlerden öğrendiği kesin bir haber getirir ve sahibine, kalpleri manen perdeli insanların halleri hakkında der ki:

"Ben bu insanları idaresi altına almış bir kadın yani devamlı kötülüğü emreden bir nefis, nefs-i emmâre gördüm. Bu nefse, bir engelleyen ve mâni bulunmadan, arzulayıp istediği her şey verilmiş. Bu emmâre nefsin kalplerde kurduğu büyük bir tahtı var. O taht, gaflet, dünya sevgisine ve şehvetlerine dalma tahtıdır. Yahut o nefsin, idaresi altına aldıkları üzerinde büyük bir hâkimiyeti vardır. Bu nefsi ve ona tâbi olanları, mâsivaya (Allah'tan başka şeylere, dünyaya ve hevâya) taparken buldum. Onlar yüce Allah'ı bırakmış, hevâlarına boyun eğmişler; şeytan da bu yaptıklarını kendilerine güzel göstermiş, onları Hakk'a ulaşmaktan alıkoymuş. Artık onlar bu halde iken, ilâhî huzura ebediyen ulaşamazlar. Çünkü bütün mülkün sahibi olan yüce Mevlâ'nın huzuru, nefsine köle olanlara haramdır. Ey insanlar, kalplerinizle (ve bedenlerinizle) sadece Allah'a secde edin! Şüphesiz Allah, kalplerde ve sırlarda gizli olanları bilir; onların içinde sakladıkları ihlâstan ve açıktan yaptıkları salih amellerden haberdardır. O ihlâs ve salih ameller, kulun Cenâb-ı Hak tarafından seçilmesini gerektiren sebeplerdir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Süleyman'ın Belkıs'a Mektup Göndermesi

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], hüdhüd kuşundan bu sözleri işitince, bir mektup yazarak onu Belkıs'a gönderdi. Allah Teâlâ, bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ اِذْهَبْ بِكِتَاب۪ي هٰذَا فَاَلْقِهْ
اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنّ۪ٓي
اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٩﴾ اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ
﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَاْتُون۪ي مُسْلِم۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُون۪ي ف۪ي
اَمْر۪يۚ مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ اُو۬لُوا قُوَّةٍ وَاُو۬لُوا
بَاْسٍ شَد۪يدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُر۪ي مَاذَا تَاْمُر۪ينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ اِنَّ الْمُلُوكَ
اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُٓوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَٓا اَذِلَّةًۚ وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾

27. Süleyman, hüdhüde şöyle dedi: "Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, bakıp göreceğiz."

28. "Benim şu mektubumu götür onlara bırak, sonra yanlarından biraz uzaklaş ve ne yapacaklarını gözetle!"

29. ***Kraliçe** (Belkıs) **dedi ki: "Ey ileri gelenler! Bana çok değerli bir mektup atıldı.** (İçinde şöyle yazılı):*

30-31. ***"Bu mektup Süleyman'dandır; Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin."***

32. ***Belkıs dedi ki: "Ey ileri gelenler! Bu mesele hakkında bana görüşünüzü bildirin. Sizler yanımda bulunmadan ben bir iş hakkında kesin hüküm vermem!"***

33. ***Onlar da dediler ki: "Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız. Emir senin; ne emredeceğini düşün."***

34. ***Belkıs dedi ki: "Krallar bir memlekete girdi mi orayı harap ederler ve insanlarının ileri gelenlerini zelil hale getirirler. İşte onlar böyle yaparlar."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman, hüdhüde şöyle dedi:* Bize haber verdiğin durumu bekleyip takip edeceğiz. *Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, bakıp göreceğiz."*

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hüdhüde, *"Yoksa yalancılardan mısın, bakıp göreceğiz"* demesi, "Yalan mı söyledin, göreceğiz" demesinden daha beliğ, daha güzeldir. Çünkü hüdhüd, yalancıların yolunu takip eden biri olarak bilinseydi, o zaman bu söylediği sözle kaçınılmaz olarak yalancı olurdu. Yalancı olunca, verdiği haberde yalanla suçlanır ve kendisine güvenilmezdi. Fakat hüdhüdde böyle bir durum bulunmadığı için, haberin incelenmesi gerekli oldu. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Belkıs'a şu mektubu yazdı:

"Allah'ın kulu Davud oğlu Süleyman'dan, Sebe Melikesi Belkıs'a. Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın selâmı, hidayet yoluna uyanlara olsun. Bundan sonra diyeceğim şudur: Bana karşı büyüklük taslamayın; hakka teslim olmuş olarak bana gelin."

Mansûr demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], insanlar arasında en güzel yazı yazandı ve yazısında en az kelime kullanandı." Mansûr sonra şu âyeti okumuştur: *"O, Süleyman'dandır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin."*[54]

Katâde demiştir ki: "Bütün peygamberler böyledir; onlar meramlarını kısa cümlelerle söyler ve yazarlar; konuyu uzatmazlar, sözü çoğaltmazlar."

İbn Cüreyc[55] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın âyette dediğine bir şey eklemedi."[56]

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], mektubu miskle yazarak altına mührünü bastı ve hüdhüde,

"Benim şu mektubumu götür, onlara Belkıs'a ve kavmine *bırak, sonra da onlardan biraz uzaklaş,* senin onları göreceğin fakat onların seni görmeyeceği yakın bir mekâna çekil *ve ne yapacaklarını gözetle."* Yani ona ne cevap vereceklerine yahut birbirlerine ne diyeceklerine bak.

Hüdhüd, mektubu gagasıyla aldı ve Belkıs'a geldi. Odasının penceresinden içeriye yanına girdi. Mektubu üzerine bıraktı. Belkıs o sırada uzanmış yatıyordu. Hüdhüd, pencerenin içine gizlendi. Bir rivayete göre Belkıs uyurken hüdhüd ona gagasıyla dürttü, Belkıs korkarak uyandı.

Şöyle de denilmiştir: Hüdhüd, Belkıs'ın yanına geldiğinde etrafında komutan ve askerleri vardı. Hüdhüd onların başı üzerinde bir saat kadar kanat çırparak dolaşıp durdu. Belkıs ona bakınca, mektubu kucağına bıraktı. Belkıs, okumayı bilen biriydi. Mektubun üzerindeki mührü görünce, korkarak kavminin ileri gelenlerine, *"Ey ileri gelenler! Bana çok değerli bir mektup atıldı"* dedi.

---

[54] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/490.

[55] İbn Cüreyc, Ebü'l-Velîd Abdülmelik el-Kureşî (v. 150/767), tâbiînden tefsir, hadis ve fıkıh âlimi bir zattır. *Tefsîru İbn Cüreyc, Kitâbü's-Sünen* (fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir), *Menâsikü'l-Hac* gibi eserleri vardır (bk. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Cüreyc", *DİA*, 19/404-406).

[56] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/158.

Belkıs'ın, mektuba "çok değerli bir mektup" demesinin sebebi, içindeki yazı idi, çünkü içinde yazılanların hepsi doğruydu.

Yahut o, şerefli bir sultandan geldiği için böyle dedi.

Yahut mektup mühürlü olduğu için böyle söyledi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Mektubun şerefi, sonuna vurulan mühürdür."[57]

Yahut mektup, besmele ile başladığı için böyle söyledi.

Bir diğer görüşe göre ise mektubun garip hali ve onun bir kuş tarafından hârikulâde bir şekilde kendisine ulaşmasından dolayı böyle söyledi.

Mektubun içinde şunlar yazılıydı: *"O, Süleyman'dandır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin."*

Sanki Belkıs, *"Bana çok değerli bir mektup atıldı"* deyince, kendisine, "Kimden geldi, içinde ne yazılı?" diye soruldu; o da, *"O, Süleyman'dandır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlıyor. İçinde, 'Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin'* diyor" dedi. Yani zalim hükümdarların yaptığı gibi, bana karşı büyüklenip kibirlenmeyin, mümin olarak veya emrime boğun eğmiş olarak bana gelin.

Onda, "İslâm'a girin" emri yoktur.

Bazıları şöyle demiştir: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onlara bu şekilde, mucizevî bir yolla mektup göndermekle, peygamber olduğunun delilini önlerine koydu ve kendisine iman etmelerini istedi."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Belkıs dedi ki: Ey ileri gelenler! Şu* bana çok zor gelen ve içeriğinden size bahsettiğim *mesele hakkında bana görüşünüzü bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça ben,* memleketle ilgili işlerden *bir iş hakkında kesin hüküm vermem."* Yani ben sadece sizin huzurunuzda işi bitirir ve kesin hükmü veririm.

Belkıs'ın onlardan fetva istemesi, işin önemini ve büyüklüğünü ortaya koymak ve ayrıca onların derecesini yükseltmek içindir. Çünkü fetva, genelde çözülmesi müşkül meselelerde istenir. Onlardan fetva istenmesi ise kendilerinin başa gelen zorlukları halledecek güçte olduklarını gösterir.

---

[57] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 3872; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/99.

Rivayet edildiğine göre Belkıs'ın önemli konuları istişare ettiği 313 adamı vardı; her birinin emrinde de 10.000 kişi bulunuyordu.[58]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar da* kendisine cevap olarak *dediler ki: Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız.*" Yani bizler, seçkin yiğit kimseleriz. Onlar, "güçlü" derken, bedenlerini ve savaş aletlerini kastettiler, diğer sözle de savaşta mahir ve düşmana bela olduklarını söylemek istediler. Sözlerine şöyle devam ettiler:

"*Emir senindir;* o konudaki yetki sendedir; *ne emredeceğini düşün;* bizler sana itaat ederiz; sen bize neyi emredersen onu yaparız, sana aykırı davranmayız."

Onlar, sanki bu sözleriyle savaşmaya işaret ettiler.

Yahut şunu demek istediler: Bizler savaşçıyız; bu tür konularda görüş belirtecek ve kendileriyle istişare edilecek kimseler değiliz. Sen ileri görüş ve tedbir sahibi birisin. Bak, bize neyi emredersen biz sana tâbi oluruz.

Belkıs onların savaşa meylettiğini hissedince, kendisi barış yapmaya meyletti ve onların görüşlerini değerlendirerek *dedi ki: "Krallar bir memlekete girdi mi orayı harap ederler ve insanlarının ileri gelenlerini zelil hale getirirler."* Onlar, bir memlekete savaşla yahut zorla işgal ederek girdiklerinde, bütün idarenin kendilerinde olması için, oranın mâmur yerlerini harap ve içindeki malları telef ederek orayı mahvederler; ileri gelen izzetli kimselerini öldürme, esir alma, sürgün ve başka şekillerde zelil ederler.

Belkıs sonra şöyle dedi: "*İşte onlar böyle yaparlar.*" Yani böyle yapmak onların değişmeyen âdetidir. Belkıs, eskiden beri babaları memleket yönetmiş bir aileden olduğu için, güçlü sultanların böyle yapacağını tecrübe ile biliyordu.

---

[58] bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/158; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/357.

Bu son sözün, Belkıs'ın daha önceki sözünü tasdik için, Allah Teâlâ'ya ait olması da mümkündür. O zaman mana şöyle olur: Evet, sultanların işi böyledir; onlar bir memleketi savaşta galip gelerek ve zorla zaptederek ele geçirdiklerinde böyle yaparlar. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Gerçekten melikler, nereye girseler beladırlar. Sakın onların omzunda senin gölgen bulunmasın (onlara yakın olma). Şöyle bir kavimden ne beklenir: Onları kızdıracak olsan sana zulmederler; kendilerini razı edecek olsan senden usanırlar. Onları övüp tasdik edecek olsan seni hizmetlerinde kullanırlar ve asalak kimsenin ağır gelmesi gibi sana ağırlık verirler. Öyle ise Allah ile yetin ve onların kapısına asla uğrama! Şüphesiz onların kapısında durmak bir zillettir."[59]

Sultanlarla birlikte bulunmakta büyük tehlike ve ciddi zorluk vardır. Kimin nuru kuvvetli olup onların zulmetine gelip gelirse, yani sultanlara etki eder, onları yönlendirir, sultanlar ona olumsuz bir etkide bulunamayacak durumda olursa, o zaman onları tanımada ve kendileriyle içli dışlı olmada bir zarar yoktur. Bu, insanların işlerini görmek için aracı olmak veya kendilerine nasihat etmek gibi bir fayda bulunduğunda böyledir. Allah kendilerinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî ve şeyhlerimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî, bu makamda bulunan velilerdendi. Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin talebesi Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî ile Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin talebesi şeyhimiz seyyidî Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî ise sultanlarla beraber bulunmaktan şiddetle kaçınırlardı. Bu, en selâmetli olanıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah tarafından velilik için seçilmiş kimse nefsine der ki: "Sen, velilik konusunda sadık mısın yoksa yalancılardan mısın, bunu göreceğiz. Sendeki ilimle git ve onunla Allah'ın kullarını uyar, onlara ilminden ver ve kenara çekilip bak; sana nasıl karşılık veriyorlar? Eğer senin vaazından etkileniyorlar ve sözün onlara tesir ediyorsa sen, sahip olduğun velilik konusunda samimisin. Çünkü Allah'ın ilmine sahip veliler, konuştuklarında sözleri kulların kalbine tesir eder; o sözle kalpleri ve ruhları hayat bulur. Kimde velilik hali yoksa onun sözü kulaklara girmez (gönüle tesir etmez).

---

[59] Şiir için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/492.

Nefis, temizlenip terbiye olduğunda, kendi bünyesindeki manevi hasselere uyarıda bulunmak isteğinde der ki: "Ey topluluk, benim kalbime şerefli bir kitap (ilham) atıldı, bana büyük bir ilim verildi; artık bana karşı taşkınlık yapmayın, size emrettiğim hususlarda boyun eğip teslim olun."

Yine nefis, manevi kirlerden temizlenip ağyardan (varlıkların bağından) hür olduğunda ve kendisini nurların ordusu sardığında der ki: "Ey şerefli topluluk, yani ey kalbimdeki nurların ordusu! Yapmak istediğim bir işte bana fetva verin; siz bana doğru ve hak olduğuna şahitlik yapmadan ben, kalbimde tecelli eden işlerde kesin hüküm vermem."

Nur ordusu nefse, "Biz, güçlü ve şiddetli kimseleriz; manen temizlendiğin için iş sende, emir sana ait; ne yapacağına bak!" derler. Çünkü nefis, manen temizlenip ağyardan kurtulunca, mühim işlerde kendisini tasdik etmek gerekir.

Mutmain olmuş nefis der ki: "Melikler, yani kahhâr olan Allah'ın huzurundan gelen ilâhî vâridatlar, bir beldeye yani kalbe girdikleri zaman, dıştaki süsleri harap ederek ve bedene ağır gelecek işleri yaparak onun dış görünüşünü bozarlar, kalpte daha önce izzetli olanları zelil ederler. Yani onun (boş şeylerle bulduğu) izzetini zillete çevirirler, halk içinde itibar arayışını gizli kalma arzusuna döndürürler, dünya ile zenginliğini fakirliğe çevirirler, evet, ilâhî vâridatlar kalpte bunu yapar."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Ne zaman sana, ilâhî vâridatlar (feyiz ve nurlar) gelirse sendeki boş alışkanlıkları yıkıp atar. Şüphesiz melikler (güçlü kimseler), bir ülkeye girdiler mi, oranın düzenini bozarlar; oradaki izzetli kimseleri zelil ederler. Onlar böyle yaparlar."

Buna göre, insana gelen herhangi bir vâridat (manevi cezbe ve hal) onun boş alışkanlıklarını değiştirmiyorsa o gelen şey sahtedir, gerçek değildir. Yine *Hikem* adlı eserde der ki:

"Meyvesini (sonucunu) görmeden, sana gelen bir vâridatı (manevi hali), temize çıkarıp tasdik etme; bulutun gönderilmesinden maksat sadece yağmurun yağması değildir; asıl maksat, ondan meyvelerin çıkmasıdır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Hediye Göndermesi

Belkıs, ileri gelen adamlarına, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] hediye göndereceğini söyledi. Cenâb-ı Hak, bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنّ۪ي مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾
فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَٓا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا
اٰتٰيكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ
بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَٓا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

35. ***"Ben onlara bir hediye gönderip elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım."***

36. ***Elçilerin sözcüsü, Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: "Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Ama siz, hediyenizle sevinip böbürlenirsiniz."***

37. ***"Sen onlara** (Belkıs ve kavmine) **dön ve şunu söyle: Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları hor hakir vaziyette zillet içinde oradan çıkarırız."***

Tefsir

Belkıs, ince siyaset sahibi bir kadındı. Bu siyasetini gösterdi ve savaş yerine barış için harekete geçti. Cenâb-ı Hak, onun durumunu hikâye ederek buyurdu ki: Belkıs kavmine, *"Ben onlara,* Süleyman'a ve kavmine *bir hediye göndereceğim;* bu şekilde onun ülkeme saldırmasını engelleyeceğim. Ayrıca bu şekilde onun melik mi peygamber mi olduğunu anlayacağım *ve elçilerin ne haber ile döneceklerine,* hediyeyi kabul mu ret mi ettiğine *bakacağım."*

Belkıs, sultanların âdetini ve hediyenin, onların katında olumlu etki yapacağını biliyordu. Şöyle düşündü: Eğer Hz. Süleyman [aleyhisselâm] melikse, hediyeyi kabul eder ve bize saldırmaktan vazgeçer; şayet peygamberse hediyeyi reddeder, onu kabul etmez ve bizden sadece dinine tâbi olmamızı ister.

Belkıs, hediye olarak 500 tane erkek köle seçti. Onlara câriye elbiseleri giydirdi ve câriyelerin süslerini taktı. Sonra onları atlara bindirdi. Bu atların çulları halis ipektendi, dizgin ve eyerleri altın ve cevherlerle süslenmişti. Ayrıca, 500 tane câriye seçti ve onlara da erkek kölelerin kıyafetlerini giydirdi, kendilerini dişi atlara bindirdi. Hediye olarak ayrıca, altın ve gümüşten yapılmış 1000 tane kerpiç hazırlattı. Hediyelerin içine inci ve yakutla süslenmiş bir taç koydu. İçinde, hiç delinmemiş bir inci ile akik taşından yapılıp eğri şekilde delinmiş bir inci bulunan bir hokka (özel kutu) hazırlattı. Hediyelerle birlikte elçileri yola çıkarttı. Başlarına Münzir b. Amr'ı reis yaptı. Ayrıca Hz. Süleyman'a bir mektup yazarak hediyelerin içine koydu. Mektupta şöyle yazılı idi:

"Eğer peygambersen, erkek kölelerle kadın câriyeleri birbirinden ayır. Hokkanın içinde ne olduğunu haber ver. Delinmemiş inciyi, dosdoğru bir şekilde del; eğri delinmiş akiğin içinden de bir iplik geçir."

Belkıs sonra, elçilerin reisi Münzir'e dedi ki: "Eğer Süleyman sana kızgınlıkla bakarsa bil ki o bir meliktir; onun görünüşünden korkma. Şayet onu güler yüzlü ve yumuşak huylu bulursan, bil ki o bir peygamberdir."

Hüdhüd, bu konuşmaları dinleyip Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] geldi ve bütün haberleri kendisine bildirdi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm] cinlere emretti; cinler, altın ve gümüşten pek çok kerpiç yaptılar; onları Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] önündeki bir meydana döşediler. Bu meydanın uzunluğu 6 fersah idi. Meydanın etrafını da burçları altın ve gümüşten olan bir duvarla çevirdiler. Sonra, Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yerdeki ve gökteki en güzel hayvanların getirilmesini emretti. Getirdiler ve onları meydanın sağına soluna altın ve gümüş kerpiçlerin üzerine bağladılar. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra emretti, cinler, ayakta sağına soluna dizildiler. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] tahtına oturdu. Sağında solunda da pek çok taht diziliydi. Şeytanlar, fersahlarca uzunlukta saf oluşturup dizildiler. İnsanlar da fersahlarca uzunlukta saf oluşturdular. Aynı şekilde vahşi hayvanlar, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar da geniş bir alanı dolduracak şekilde saf halinde dizildiler.

Belkıs'ın elçileri meydana yaklaşınca, manzaraya baktılar, korktular; hayvanların altın ve gümüş kerpiçlerin üzerine pislediğini görünce, kendilerini ve getirdiklerini çok küçük gördüler, yanlarındaki hediyeleri bir kenara attılar.

Heyet, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna varınca, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onlara tebessüm ederek baktı. Ona Belkıs'ın mektubunu verdiler. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] mektubun içine baktı; "Hokka nerede?" diye sordu. Hokka kendisine getirildi. O arada, Cibrîl [aleyhisselâm] gelerek, hokkanın içinde nelerin bulunduğunu söyledi. Hz. Süleyman da [aleyhisselâm] onlara, "Bunun içinde şunlar şunlar vardır" diyerek içinde olanları haber verdi.

Sonra ağaç kurdunun getirilmesini emretti, ağaç kurdu, bir saç alıp hokkanın içinde getirilen deliksiz inciye, düzgün bir delik açtı. Bu hizmetine karşılık, ağaç kurdunun rızkı, ağaçlarda yapıldı. Beyaz kurtçuk da ağzına bir iplik alarak eğri bir şekilde delinmiş olan akiğin içinden geçirdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun rızkını da meyvelerde yaptı.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sonra bir su istedi; kendilerini saklamak için farklı kıyafetler giyen hizmetçilere ondan ellerini ve yüzlerini yıkamalarını emretti. Câriyeler, suyu bir eline alıyor, sonra diğer eline koyuyor ve sonra onunla yüzünü yıkıyordu. Erkek hizmetçiler ise suyu alıp yüzlerine çarparak yüzlerini yıkıyorlardı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onların bu tavrından, erkek kölelerle câriyeleri birbirinden ayırdı ve sonra hediyelerini geri çevirdi.[60] Bu durum âyette şöyle ifade edildi:

"Elçilerin sözcüsü Münzir b. Amr, *Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz?"* Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kendisinin yüksek şanı ve geniş saltanatına rağmen, onların kendisini böyle malla desteklemelerini reddedip kınayarak böyle dedi ve sözüne şöyle devam etti:

"Allah'ın bana verdiği peygamberlik ve ondan öte bir mevki olmayan saltanat, *size verdiği maldan* ve getirdiğiniz hediyelerden *daha hayırlıdır."* Benim sizin hediyelerinize ihtiyacım yoktur, onların benim için bir kıymeti de yoktur. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onlarla arasında geçen bu sözleri, yukarıda anlatılan hokka olayından sonra söylemiş olması muhtemeldir; yoksa onlarla ilk karşılaştığında bunları söylemiş değildir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Ama siz, hediyenizle sevinip böbürlenirsiniz."*

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] şunu demek istedi: Benim yanımda bulunan şeyler, sizin yanınızda bulunan şeylerden daha hayırlıdır. Allah Teâlâ bana, dini ve kendisini tanıma nimetini verdi ki bu, en büyük zenginlik ve en güzel paydır. Bana ayrıca öyle bir dünyalık verdi ki daha fazlası istenemez. Benim gibi biri, sizden gelecek bir malla desteklenmeye nasıl razı olur? Bilakis sizler, dünya hayatının sadece dış yüzünden az bir şey biliyorsunuz; bunun için malınıza eklenen ve size hediye edilen şeylerle seviniyorsunuz. Çünkü sizin bütün himmetiniz dünyadır; benim halim ise sizden farklıdır. Ben sizin iman etmenizden ve içinde bulunduğunuz Mecûsîliği terketmenizden başka, sizden gelecek hiçbir şeye razı olmam ve sevinmem.

---

[60] Hediye kafilesiyle ilgili rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/493-494; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/160-162; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/83.

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Ben, beni destekleyeceğiniz dünya malıyla sevinmem, ama sizler sevinirsiniz.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra elçiye şöyle dedi: "*Sen onlara,* Belkıs ve kavmine *dön ve kendilerine şunu şöyle*: *Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları* esir alıp *hor hakir vaziyette zillet içinde oradan* yani Sebe'den *çıkarırız;* onların bu ordulara karşı koymaya güçleri yetmez."

Onların içine düşecekleri zillet, sahip oldukları izzet ve mülkün ellerinden gitmesidir. Yaşayacakları horluk ise esir ve köle olarak kalmalarıdır.

Elçi, hediyelerle birlikte Belkıs'a dönüp ona gördüklerini ve işittiklerini anlatınca Belkıs, "O bir peygamberdir; bizim ona karşı koyacak gücümüz yoktur!" dedi ve inşallah ileride anlatılacağı üzere, Hz. Süleyman'la [aleyhisselâm] buluşmak için hazırlıklara başladı.

35-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, yüce Mevlâ'sına yöneldiğinde, nefis de ordularıyla birlikte ona yönelir. Nefsin orduları dünya, itibar, riyaset, boş hazlar ve şehvetlerdir. Nefis önce, onu mal ve makam ile destekleyerek denemek ister. Eğer müridin himmeti yüksek ve hak yolunda yürüme azmi kuvvetliyse ondan yüz çevirir ve kendisini reddederek nefse şöyle der:

"Beni hakir dünya malı ve basit bir makam ile mi destekleyerek kandırmak istiyorsun? Allah Teâlâ'nın bana verdiği marifet ve kendisiyle zenginlik hali, size verdiklerinden daha hayırlıdır."

Mürid sonra, kendisine bunu getiren vâridata der ki: "O nefse ve ordularına dönerek şunu söyle: Onlara, nurlardan öyle ordularla geliriz ki karşı koymaya güçleri yetmez. Bu ordularla geliriz ve onları, hor hakir bırakarak zillet içinde kalpten çıkarıp atarız."

Kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Gelip Teslim Oluşu

Cenâb-ı Hak sonra, Belkıs'ın önce tahtının, sonra kendisinin gelişinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتٖينٖى بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَاْتُونٖى مُسْلِمٖينَ ﴿٣٨﴾
قَالَ عِفْرٖيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَۚ وَاِنّٖى عَلَيْهِ
لَقَوِىٌّ اَمٖينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذٖى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ
يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَۜ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّٖى
لِيَبْلُوَنٖٓى ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُۜ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ
رَبّٖى غَنِىٌّ كَرٖيمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ اَتَهْتَدٖٓى اَمْ تَكُونُ مِنَ
الَّذٖينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْ قٖيلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِۜ قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَۚ
وَاُوتٖينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمٖينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ
دُونِ اللّٰهِۜ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرٖينَ ﴿٤٣﴾ قٖيلَ لَهَا ادْخُلِى الصَّرْحَۚ فَلَمَّا
رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَاۜ قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارٖيرَۜ
قَالَتْ رَبِّ اِنّٖى ظَلَمْتُ نَفْسٖى وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٤﴾

38. *Süleyman, "Ey ulular! Onlar bana gelip teslim olmadan önce hanginiz bana onun tahtını getirir?" dedi.*

39. *Cinlerden bir ifrit, "Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben buna güç yetirecek güvenilir biriyim" dedi.*

40. *Kendisine kitaptan bir bilgi verilmiş olan kimse ise, "Ben onu sana, gözünü açıp kapamadan getiririm" dedi (ve getirdi). Süleyman,*

tahtı yanı başında kurulu vaziyette görünce şöyle dedi: "Bu, Rabbim'in bana bir lutfudur; O bunu bana şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğimi denemek için verdi. Kim şükrederse sadece kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse şüphesiz Rabbim zengindir** (hiç kimseye ihtiyacı yoktur), **çok ikram sahibidir."

41. ***Süleyman dedi ki: "Onun tahtını biraz değiştirerek tanınmaz hale getirin. Bakalım, onu tanıyacak mı, yoksa tanımayacak mı?"***

42. ***Belkıs gelince, "Senin tahtın böyle miydi?" denildi. O da, "Sanki o! Bize daha önce bilgi verilmişti ve biz** (o vakit sana)* ***teslimiyet göstermiştik" dedi.***

43. ***Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona engel olmuştu. Çünkü o inkâr eden bir kavimden idi.***

44. ***Ona, "Köşke gir" denildi. Köşkü görünce onu** (zeminini)* ***derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman ona, "Bu, billurdan döşenmiş bir köşktür" dedi.***

Belkıs dedi ki: "Ey Rabbim! Şüphesiz ben daha önce nefsime zulmettim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim oldum."

Tefsir

Belkıs, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] gitmek için yol hazırlığına başlayınca, tahtını, sarayının yedinci bölmesinde bulunan en sonuncu odaya koydurdu, bütün bölme ve odaların kapılarını kapattı ve onu koruması için muhafızlar görevlendirdi. Sonra Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] elçi göndererek, "Bizi çağırdığın şeye bakmak için sana geliyorum" dedi ve 12.000 komutanla Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] doğru yola çıktı. Bu komutanların her birinin emri altında binlerce asker vardı. Belkıs ve adamları, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] 1 fersah mesafe kalacak kadar geldiklerinde, Hz. Süleyman yanındakilere,

"Ey ulular! Onlar bana gelip teslim olmadan önce hanginiz bana onun tahtını getirir, dedi." Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bu şekilde, Allah Teâlâ'nın

kendisine tahsis ettiği ve eliyle ortaya koyduğu bazı harikaları Belkıs'a göstermek, onun, yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğünü anlamasını sağlamak ve kendisinin peygamberliğine şahitlik edecek şeyleri ortaya koymak istedi.

Bazıları şöyle demiştir: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs müslüman olup malını ve tahtını koruma altına almadan önce, onun tahtına sahip olmak istedi; çünkü Belkıs müslüman olduktan sonra taht ona helâl olmazdı."

Birinci görüş, peygamberlik makamı için daha uygundur.

Tahtın önceden getirilmesi konusundaki bir diğer açıklama şöyledir: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs'ın tahtını biraz değiştirerek, onun tahtını tanıyıp tanımadığına bakarak akıl seviyesini ölçmek istedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Cinlerden bir ifrit, 'Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben buna güç yetirecek güvenilir biriyim' dedi.*"

İfrit, "azgın, habis varlık" demektir. Onun ismi, "Zekvân" veya "Sahr" idi. İfrit şunu demek istedi: Sen yerinden kalkıp hükümet meclisine gidene kadar, o tahtı sana getiririm. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], günün dokuzda biri veya yarısı kadar hükümet meclisinde bulunuyordu. İfrit, "Onu sana bu süre içinde hiç değiştirmeden olduğu gibi getiririm" deyince Hz. Süleyman [aleyhisselâm], "Bundan daha kısa bir süre içinde istiyorum" dedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kendisine kitaptan bir bilgi verilmiş olan kimse ise, 'Ben onu sana, gözünü açıp kapamadan getiririm' dedi ve getirdi.*"

Bu kimsenin, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf b. Berhiya olduğu söylenmiştir. O, kendisiyle yapılan duaların kabul edildiği ism-i âzamı biliyordu. İsm-i âzam hakkında şunlar söylenmiştir:

O, "Yâ Hayyü yâ Kayyûm" zikridir.

Yahut o, "Yâ Ze'l-celâli ve'l-ikram" zikridir.

Yahut o, "Yâ ilâhenâ ve ilâhe külli şeyin ilâhen vâhiden lâ ilâhe illâ ente" zikridir.

Asıl mesele, ismi bilmek değil, ismin sahibiyle birlikte bulunmaktır, tâ ki kulun yaptığı iş Allah'ın emriyle (özel izni ve desteği ile) olsun.

Bazıları tahtı getiren kimsenin Hz. Hızır olduğunu söylemiştir. Bazıları ise onun Cebrâil veya elinde ilâhî kaderlerin yazıldığı kitabın bulunduğu bir melek olduğunu, Allah Teâlâ'nın, ifritin sözünün peşinden o meleği gönderdiğini söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre Âsaf b. Berhiya Hz. Süleyman'a, "Gözlerinizi açınız ve bakışınızın sonuna kadar bekleyiniz" dedi. Hz. Süleyman gözlerini açtı, Yemen tarafına doğru baktı. O sırada Âsaf dua etti; Belkıs'ın tahtı bulunduğu yerin içine battı ve sonra, Allah'ın kudretiyle, Hz. Süleyman gözünü indirmeden onun bulunduğu yerde ortaya çıkıverdi.[61]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Süleyman, tahtı yanı başında yerleşmiş halde görünce şöyle dedi:*

Bu, Rabbim'in bana bir lutfudur." O benim hak ettiğim bir şey değildir, tam aksine, herhangi bir şeyin karşılığı olmadan, sırf Rabbim tarafından yapılmış bir ihsandır. "*O bunu bana,* nimetine *şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğimi denemek için verdi. Kim şükrederse sadece kendisi için şükretmiş olur.*" Çünkü şükür, elde edilen şeyi korur, elde olmayan nimetin elde edilmesine vesile olur, kuldan nimete şükür görevini düşürür ve onu nankörlük ayıbından kurtarır.

"*Kim de nankörlük ederse şüphesiz Rabbim zengindir, çok ikramı sahibidir.*" Yani kim, nimete şükrü terkederek nankörlük yaparsa Rabbim zengindir; onun şükrüne ihtiyacı yoktur. O, çok ikram sahidir; nankör kuluna hemen ceza vermez.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur: "Kim, kendisine verilen nimete şükrederse onu bir bağ ile bağlamış olur; kim de kendisine verilen nimete şükretmezse onu elden çıkmaya mâruz bırakmış olur."

---

[61] Az farklı ifadelerle bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/496; Begavî, *Meâlimü'l-Tenzîl*, 6/164 ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/73; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/361.

Vâsıtî demiştir ki: "Bizim tarafımızdan yapılan şükür bize fayda verir; O'ndan gelen nimet de yine bizim içindir. Bu durumda bütün nimet ve ihsan bize ait olmaktadır."[62]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman* ashabına *dedi ki: Onun tahtını biraz değiştirerek tanınmaz hale getirin. Bakalım, onu tanıyacak mı, yoksa tanımayacak mı?"* Bakalım ona sorulunca, doğru cevabı verebilecek mi veremeyecek mi?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Belkıs,* Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] *gelince,* taht Hz. Süleyman'ın önünde duruyordu. Belkıs'a, *'Senin tahtın böyle miydi?' denildi."* Kendisine bir telkin olmasın diye ona, "Bu, senin tahtın mıdır?" denmedi; böyle denmesi durumunda Belkıs'ın akıl seviyesini kontrol etme durumu ortadan kalkardı. Çünkü Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs'la evlenmek isteyince, cinler buna mâni olmak için, Belkıs'ın aklında bir noksanlık olduğunu söylemişlerdi. Hz. Süleyman da [aleyhisselâm] bu şekilde onun aklını kontrol etti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Belkıs,* tahtı görünce, *'Sanki o!' dedi."* Bu şekilde en güzel cevabı vermiş oldu. Belkıs, "Bu, odur" demediği gibi, "O değildir" de demedi. Bu onun aklının dirayetini gösterdi. Onlar, tahtın ilk halini biraz değiştirerek, "Senin tahtın böyle miydi?" diye sorduklarında, o onların sözlerine benzer şekilde, "Sanki ona benziyor" dedi, fakat onun aslında kendi tahtı olduğunu bildiği halde, "Bu, odur" demedi. Bununla, tahtının aslî itibariyle aynı olmakla birlikte, onda bir miktar değişikliğin yapıldığına işaret etti. Bu şekilde ayrıca, Hz. Süleyman'la [aleyhisselâm] konuşurken güzel edebe riayet etmiş oldu. Eğer onlar, "Bu senin tahtın mıdır?" diye sorsalardı, o da, "Evet, o" derdi.[63]

Belkıs sonra şöyle dedi: *"Zaten* Allah Teâlâ'nın kudreti ve senin peygamberliğinin hak olduğuna dair, *bundan önce bize bilgi verilmişti."* Yani şu anda gördüğümüz mucizeden önce, biz, hüdhüdün olayı ve elçimiz Münzir'den işittiklerimizle buna delil olacak bir bilgiye sahip olmuştuk. *"Ve biz o vakit sana teslimiyet göstermiştik."* O vakit sana boyun eğmiştik.

---

[62] Son kısmı biraz farklı lafızlarla bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir,* 2/91.

[63] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* 5/87.

Belkıs sanki, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] kendisine iman etmesi için aklını kontrol ettiğini ve mucize gösterdiğini zannederek, daha kendisine ulaşmadan önce ona iman ettiğini açıkladı.

Âyetteki son sözün Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] ait olduğunu söyleyerek ona şöyle mana veren de olmuştur: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] dedi ki: Bu mucizeden önce, Allah Teâlâ ve O'nun sonsuz kudreti hakkında bize ilim verildi ve biz O'na teslim olmuş tevhid ehli idik.

Yahut, Belkıs bize gelmeden önce, onun teslim olduğu ve itaat ederek geldiği hakkında bize bilgi verilmişti; biz Allah'a teslim olmuş tevhid ehli idik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona engel olmuştu."*

Bu, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] ait bir sözdür. Yani onun, bizim bildiklerimizi bilmesine yahut önceden İslâm'a girmesine, onun güneşe tapması ve kâfir bir toplumun arasında bulunması mâni oldu.

Yahut bu söz Allah Teâlâ'ya ait olup Belkıs'ın şu anda ilan ettiği İslâm'a girme iddiasını ortaya koymaktan kendisini alıkoyan şeyi açıklamaktadır. Mana şudur: Onu bundan, daha önce güneşe tapması alıkoydu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten o, inkâr eden bir kavimdendi."* Yani o, inkârda ileri gitmiş, küfür kalplerine kök salmış bir kavimdendi; bunun için, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hâkimiyeti altına girene kadar, onların arasında iken İslâm olduğunu açıklamaya güç yetiremedi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah Teâlâ veya Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onu, Allah'tan başkasına tapmaktan alıkoydu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona, 'Köşke* veya evin avlusuna *gir' denildi. Köşkü görünce onun zeminini derin bir su sandı ve eteklerini topladı."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs gelmeden önce emretti, Belkıs'ın geçeceği yolun üzerine beyaz camdan bir köşk yaptırdı. Zeminin altından su akıttı, suyun içine balık ve diğer su hayvanlarından koydu. Ortasına tahtını kurdurup üzerine oturdu. Kuşlar, cinler ve insanlar huzurunda saf bağladı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bunu, Belkıs'ın, işinin yüceliğini daha fazla kavraması ve onun peygamberliğine kesin olarak inanması için yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Süleyman,* ayaklarından gözünü çekerek Belkıs'a *'Bu,* zemini düz ve parlak *camdan döşenmiş bir köşktür' dedi."*

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Belkıs'la evlendi; kendisini çok sevdi, onu daha önce bulunduğu mülküne (Sebe melikesi olarak) yerleştirdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onu ayda bir ziyaret ediyor, yanında üç gün kalıyordu. Belkıs Hz. Süleyman'a bir çocuk doğurdu. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] saltanatı vefatı ile ortadan kalkınca, onun saltanatı da dağıldı. Mülk ve saltanatı hiç bozulmayan Allah'ı tesbih ederim.

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], on üç yaşında sultan oldu, elli üç yaşında vefat etti.[64]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Belkıs,* sonra İslâm oluşundan bahsederek *şöyle dedi: Ey Rabbim! Şüphesiz ben daha önce,* güneşe ibadet ederek *nefsime zulmettim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte,* ona uyarak ve kendisine tâbi olarak *âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim oldum."*

Belkıs'ın Allah Teâlâ'yı, "âlemlerin Rabb'i" olarak tanıtması, O'nun ilâhlığını, ibadeti hak eden tek ilâh olduğunu, kendisine ibadet ettiği güneşin de içinde bulunduğu bütün mevcudatın Rabb'i olduğunu bildiğini ortaya koymak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsin, üzerine yerleştiği tahtı dünyadır. Kim dünyayı sever ve dünya ehline güvenip dayanırsa nefsini tahtına oturtmuş ve onu kendisinde istediği gibi tasarruf eden bir sultan yapmış olur. Kim dünyaya kızar ve dünya ehlinden gönlünü çekerse nefsinin tahtını yıkmış ve onu kendisine hizmet eden ve istediği gibi yönettiği bir köle yapmış olur.

---

[64] bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/169.

Allah Teâlâ'nın kendisini manevi terbiye için ehil kıldığı ve O'na davet eden kimse müridlere der ki: "İçinizden hanginiz nefsin tahtını bana getirir ve işin başında Allah için ondan çıkıp sıyrılır?" diye sorar.

Onlardan bazısı onu bir müddet sonra getirir. Bazısı ise hakkı talepteki sadakat, azim ve manevi kuvveti derecesinde onu bir göz açıp yumma süresinde getirir.

Nefsinin tahtını getiren ve ondan Allah için çıkan (onun bütün bağ, engel ve hevâsından sıyrılan) kimse, Allah Teâlâ'nın kendisine kitaptan bir ilim verdiği, onun delil ve maksadını tanıttığı kimsedir. Fakat müridin nefsini, eğer elinde ise ondan tamamen sıyrılana veya bütünüyle uzaklaşana kadar, azar azar belli bir seyir dahilinde terketmesi, manevi terbiyenin siyasetindendir.

Terbiye veren mürşid, müridlerin, Allah için nefislerinin tahtından (hâkimiyetinden) çıkıp Allah'a yöneldiklerini gördüğü zaman şöyle der: "Bu, Rabbim'in ihsanındandır. O, bunların hidayetini benim vesilemle gerçekleştirdi. Bunu bana, şükür mü yoksa nankörlük mü yapacağımı denemek için verdi. Kim şükrederse kendisi için şükretmiş olur; kim de nankörlük ederse Allah zengindir; O'nun hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte O yine, kullarına çokça ikramda bulanındır."

Mürşid, müridlerine der ki: "Nefsin tahtını tanınmayacak hale getirin. Yani ona, üzerinde kurulduğu dünyayı ilk halinden farklı biçimde sevimsiz olarak gösterin. Çünkü o, önceden dünyaya âşıktı, şimdi ise Allah ile zengin olduğu için ona kızmaktadır. Bakalım nefis, dünyaya mı yönelip dönecek? Dünyaya dönerse, bu onun Allah'a vâsıl olmadığının alametidir. Yoksa ona asla yönelmeyenlerden mi olacak? Ona yönelmezse, bu onun Allah ile huzur halinde temkin sahibi (sabit-kadem) olduğunu gösterir.

Nefse gelince, kendisini denemek için, bir zamanlar üzerine kurulduğu dünya tahtı kendisine gösterilip, "Senin tahtın böyle miydi?" diye sorulur. Terbiye olmuş mutmain nefis der ki: "Sanki o! Fakat, bu saatten önce bize, Allah'ı tanıma ilmi (marifetullah) verildi, biz O'nun iradesine boyun eğip teslim olduk; artık, Allah için çıktığımız şeye (terkettiğimiz dünyaya) asla dönmeyeceğiz."

Nefsi, ilâhî huzura girmekten, kendisine taptığı hevâsı alıkoydu. Gerçekten nefis, daha önce ilâhî huzuru tanımayan ve onu inkâr eden münkir bir gruptandı. Nefis, tahtı olan dünyayı terkettiğinde kendisine, "İlâhî huzura gir!" denilir. Mutmain nefis oraya girdiğinde, vahdet denizinin ilâhî sıfatların tecellileriyle kaynağını görüp dehşete düşer, onu içine dalanın boğulacağı dalgalı bir deniz zanneder. Mana yolunda reislik yapan terbiye şeyhi ona der ki:

"Korkma! İçine dalmaktan çekinme! O, bütün kusurlardan ve âfetlerden uzak, nura bitişik bir denizdir. Onun başı ve sonu yoktur. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey O'nunla birlikte değildir. O her şeyi kuşatmış ve her şeyi içine almıştır."

Sonra Allah ile huzur bulan nefis şu itirafta bulunur: "Ben bundan önce kendime zulmettim; hevâmı tanımadan önce hep onunla meşgul oldum. Yüce Mevlâ'yı tanıyınca, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaştım, O'na teslim olup boyun eğdim."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Salih'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ
فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ
الْحَسَنَةِۚ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا
بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَۜ قَالَ طَٓائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

45. ***Andolsun biz Semûd kavmine, "Allah'a ibadet edin" diye kardeşleri Salih'i gönderdik. Onlar birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler.***

46. *Salih dedi ki: "Ey kavmim! Niçin iyilikten önce kötülüğü hemen istiyorsunuz? Allah'tan bağışlanma dileseniz ya! Belki size merhamet edilir."*

47. *Onlar, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık!" dediler. Salih, "Sizin uğursuzluğunuz Allah katındadır. Aslında siz imtihana çekilen bir kavimsiniz" dedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz Semûd kavmine,* 'Sadece *Allah'a ibadet edin' diye kardeşleri Salih'i gönderdik. Onlar birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler."* Hemen ayrılığa ve çekişmeye düştüler; bir grup ona inandı, bir grup ise inkâr etti.

Yahut her grup onun hakkında çekişmeye başladı; her grup kendisinin haklı olduğunu iddia etti. Allah Teâlâ, onların bu çekişmesini A'râf sûresinde şöyle açıklamıştır:

"Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, aralarında zayıf görülen inananlara, 'Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' dediler. Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız' dediler. Büyüklük taslayanlar dediler ki: Biz ise sizin inandığınızı inkâr ediyoruz" (A'râf 7/75-76).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Salih,* kâfir kavmin son derece azgınlık ve inadını görünce, hatta onların azabın hemen gelmesini istediklerini işitince, kendilerine *dedi ki: Ey kavmim! Niçin iyilikten önce kötülüğü istiyorsunuz?"* Niçin güzel bir tövbeden önce, kötülüklerin azabını istiyorsunuz ve tövbeyi azabın inmesine kadar erteliyorsunuz?

Onlar, cehalet ve azgınlıklarından dolayı şöyle derlerdi: "Eğer azap inerse o zaman hemen tövbe ederiz; inmezse olduğumuz halde devam ederiz!"

Âyete şu mana da verilmiştir: Rahmetten önce niçin azabı istiyorsunuz? Yahut taatten önce niçin isyanı istiyorsunuz?

Âyet şöyle devam ediyor: "Başınıza azap gelmeden önce, iman ve tövbe edip inkârınızdan dolayı *Allah'tan bağışlanma dileseniz ya! Belki,* azap inmeden önce tövbeniz kabul edilerek size *merhamet edilirdi,* çünkü azaptan sonra tövbe kabul edilmez."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, 'Senin ve beraberindeki müminler yüzünden uğursuzluğa uğradık!' dediler."* Çünkü onlar, Hz. Salih'in peygamber olarak gönderildiğinde, inkârları yüzünden kıtlığa uğratıldılar ve bunu Hz. Salih'in gelişine bağladılar.

"Salih dedi ki: Sizin uğursuzluğunuz Allah katındadır." Yani sizin ulaştığınız hayır ve şerrin sebebi, Allah katındadır; o, Allah'ın kaderi ve hükmüdür.

Yahut sizin amelleriniz Allah katında yazılıdır; başınıza gelen şeyler, size bir ceza ve fitne O'ndan gelmektedir. *"Biz her insanın boynuna, amelinin cezasını astık"* (İsrâ 17/13) âyeti de bu manadadır. Yahut onun için takdir edilen şeyler, boynunda asılıdır.

Tatayyur denen, uğursuzluk tabirinin aslı şudur: Önceki devirlerde Araplar yolculuğa çıktıklarında, bir kuşa rastladıklarında onu uçururlardı; kuş sağ tarafa doğru giderse bunu uğur sayıp yoluna devam ederlerdi; kuş sol tarafa doğru uçarsa bunu uğursuzluk sayıp geri dönerlerdi.[65] Onlar, hayrı ve şerri kuşa bağladıkları için, bu durum, istiare yoluyla, Allah'ın kader ve taksiminde hayra ve şerre sebep olan şeyler için kullanıldı. Yahut bu tabir, kulun rahmet ve azap sebebi olan ameli için kullanıldı.[66]

Âyette Hz. Salih'in [aleyhisselâm] sözü şöyle bitiyor: *"Aslında siz imtihana çekilen bir kavimsiniz."* Başınıza gelip duran genişlik ve darlık, rahatlık ve sıkıntı ile imtihan ediliyorsunuz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Yahut siz, azap edilen bir kavimsiniz.

Bir diğer mana: Sizler, şeytanın, "Bu uğurlu, şu uğursuz!" diye vesvese vererek fitneye düşürdüğü bir kavimsiniz.

---

[65] Kuşun uçuşuna göre yola devam etme veya dönme kısmı, Kurtubi'den alındı (bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/199).

[66] Açıklama için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/313-314.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"Hastalık geçmesi ve kuşların uçuşuna göre uğur belirleme yoktur."*[67]

Diğer bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulmuştur:

"Kuşun ne tarafa uçtuğuna bakıp da yolundan dönme!"[68]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara manevi terbiye veren mürşidlerin, kendi zamanlarındaki insanlarla yaşadığı durum, peygamberlerin ümmetleriyle yaşadığı durum gibidir. Allah Teâlâ terbiye mürşidlerini, zamanındaki insanlara gönderdiğinde onlar, bu zatlar hakkında çekişmeye girdiler; bir grup onları tasdik etti, bir grup ise inkâra gitti. İnkâr edenler onlardan keramet ve veli olduklarına dair delil istediler; başlarına Allah tarafından bir azap geldiğinde, kâmil insanlar ve onlara tâbi olanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradıklarını söylediler. Biz bütün bunları gördük. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kavminin Hz. Salih'i Öldürme Teşebbüsü

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Salih'in kavminin onu öldürme teşebbüsünden ve helâk edilişlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا
مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ

---

[67] Buhârî, Tıb, 19, 43-44; Müslim, Selâm, 103-109; Ebû Davud, Tıb, 24; Tirmizî, Kader, 9.

[68] Hadisin tamamı için bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 10/403 (nr. 19054); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/374 (Beyrut 1993).

اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُواۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَاَنْجَيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

48. ***Şehirde, sürekli yeryüzünde fesat çıkaran ve hiç ıslaha çalışmayan dokuz çete vardı.***

49. ***Aralarında Allah adına and içerek şöyle dediler: "Mutlaka onu ve ailesini geceleyin öldüreceğiz, sonra da velisine, 'Biz onun ailesinin öldürülüşüne şahit olmadık; biz kesinlikle doğru söylüyoruz' diyeceğiz."***

50. ***Onlar bir tuzak kurdular; biz de kendileri farkında değilken onlara bir tuzak kurduk.***

51. ***Bak, onların tuzaklarının sonucu nasıl oldu. Biz onları ve kavimlerini toptan helâk ettik.***

52. ***İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri! Şüphesiz bunda bilen bir toplum için bir âyet*** *(delil ve ibret)* ***vardır.***

53. ***İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise kurtardık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şehirde,* yani Hz. Salih'in şehri olan Hicr'de *sürekli yeryüzünde fesat çıkaran ve hiç ıslaha çalışmayan dokuz çete vardı.*" Yani şehirde bu vasıfta dokuz kişi vardı. Reisleri Kudâr b. Sâlif idi. Hz. Salih'in devesini kesmek için koşan da bunlardı. Bu çete, şehrin ileri gelenlerinin ve azgınlarının çocuklarından oluşuyordu. Onlar, şehirde sadece fesat çıkarıyorlardı, içinde ıslah sayılacak hiçbir işleri yoktu. Bütün işleri buydu.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onlar, insanlara zulmediyorlar ve zalimleri zulümden alıkoymuyorlardı."

İbn Atâ demiştir ki: "Onlar, insanların ayıplarını araştırıyorlar, mahrem şeylerini gizlemiyorlardı."[69]

---

[69] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir,* 2/91; Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/314.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aralarında Allah adına and içerek şöyle dediler: Mutlaka onu ve ailesini,* hanımını ve çocuklarını *geceleyin öldüreceğiz, sonra da* kanını dava edecek olan *velisine, 'Biz onun ailesinin öldürülüşüne şahit olmadık;* yani biz onların öldürülüşünde veya öldürüldüğü vakitte hazır bulunmadık, *biz kesinlikle doğru söylüyoruz' diyeceğiz."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları öldürmek şöyle dursun; biz o mekânda bile bulunmadık; şüphesiz biz, bahsettiğimiz hususta doğru söylemekteyiz.

Onların, inkârlarıyla birlikte, yeminlerinde yalan söylemeyi günah saymaları, yemindeki yalan için azabın hemen verildiğini tecrübe etmiş olmalarından ileri gelebilir. Onların bu tuhaf hali, Câhiliye devrinde müşriklerin, bir taraftan puta tapıp diğer yandan Kâbe'ye hürmet ve hizmet etmeye çalışmalarına benziyor.

Bu çetenin Hz. Salih'i [aleyhisselâm] öldürmek için yemin etmeleri, onun kavmini azapla uyarmasından ve, *"Şehrinizin üç gün daha keyfini çıkarın bakalım ..."* (Hûd 11/65) sözünden sonra oldu.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki: *"Onlar,* bu şekilde *bir tuzak kurdular; biz de kendileri farkında değilken onlara bir tuzak kurduk."* Onları, hiç beklemedikleri bir vakitte ve hesap etmedikleri bir şekilde helâk ettik. Onların tuzağı, Hz. Salih'e [aleyhisselâm] ve ailesine yapacakları suikast planını gizlemeleridir; Allah'ın tuzağı ise onları hiç farkında olmadıkları bir şekilde helâk etmektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bak, onların tuzaklarının sonucu nasıl oldu."* Onların âkıbetinin nasıl olduğunu bir düşün! Allah Teâlâ sonucu şöyle açıkladı: *"Biz onları ve* kendileriyle birlikte gece saldırısında bulunmayan *kavimlerini,* şiddetli bir çığlık ile *toptan helâk ettik."*

Rivayet edildiğine göre, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] bir vadide içinde namaz kıldığı bir mescidi vardı. Çeteler dediler ki: "Salih, üç güne kadar bizden kurtulacağını düşünüyor; bunun alametini de görmüş. Biz de ondan ve ailesinden üç günden önce kurtuluruz!" diyerek vadinin kenarındaki bir mağaraya gittiler ve, "Salih gelip namaz kılarken biz kendisini öldürürüz. Sonra ailesinin yanına gidip onları da öldürürüz" dediler. O sırada Allah Teâlâ, onların üzerine doğru büyük bir kaya gönderdi, onlar kayanın üzerlerine geldiğini görünce, mağaraya koşuştular, kaya gelip mağaranın ağzını üzerlerine kapattı. Kavimleri onların nerede olduğunu bilemedi, onlar da kavimlerinden bir haber alamadılar. Allah Teâlâ her birini, bulunduğu mekânda helâk etti; Hz. Salih'i [aleyhisselâm] ve ona iman edenleri kurtardı.[70]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ geceleyin melekleri gönderdi, hepsi Hz. Salih'in [aleyhisselâm] evini doldurdular. Biraz sonra dokuz çete, kılıçlarını çekmiş olarak Hz. Salih'in evine geldiler; melekler onları attıkları taşlarla öldürdüler. Çete, taşları görüyor fakat atanı görmüyorlardı."[71]

Bu iki rivayetin arasını şöyle birleştirmek mümkündür: Çetelerin bir kısmı kayanın altında öldü, bir kısmı ise Hz. Salih'in [aleyhisselâm] evine geldi, orada öldürüldü.

Devamındaki âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *"İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş,* yerle bir olmuş, içleri boşalmış *evleri! Şüphesiz* bahsedilen *bu hayret verici azapta, bilen bir toplum için,* kudretimizi gösteren *bir âyet,* delil ve ibret *vardır,* onlar bunu görüp ibret alırlar."

"İman edenleri, yani Hz. Salih'i ve onunla birlikte bulunan müminleri ve inkâr ve isyandan sürekli *sakınanları ise kurtardık."* Onlar, her zaman inkâr ve isyandan sakındıkları için Hz. Salih'le birlikte kurtuldular.

Mukâtil[72] demiştir ki: "Hz. Salih, kavmine vakit vererek üç güne kadar kendilerine azabın geleceğini söylediğinde, birinci gün, bedenlerinde nohut büyüklüğünde kırmızı çıbanlar çıktı. Ertesi gün bedenleri sarardı, üçüncü gün siyahlaştı; sonra çıbanlar patlayıp suyu aktı. Bu sırada Cibrîl [aleyhisselâm] onlara bir sayha attı, hepsi ölüp helâk oldu. Şehirde kurtulan müminlerin sayısı 4000'di. Hz. Salih [aleyhisselâm] onları şehirden çıkarıp Hadramut'a götürdü. Hz. Salih, oraya girdiğinde vefat etti. Onun için bu bölgeye, "Ölüm geldi, hazır oldu" manasına 'Hadramut' ismi verildi."[73]

---

[70] Çetenin mağaraya girmesi ve orada helâk olmasıyla ilgili bilgi Taberî'den alındı. Olayın seyrine daha uygun olduğu için, mana bu rivayete göre verildi (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/93-94. Mağara yerine vadiden bahsedilen rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/314-315).

[71] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/503; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/170; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/201.

[72] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Tebeu't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

48-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp şehrinde, hep orayı bozan ve hiç ıslahla uğraşmayan dokuz manevi hastalık vardır. Bunlar dünya sevgisi, mevki-makam sevgisi, haset, kibir, kin, ucub (kendini beğenme), gösteriş, yağcılık ve cimriliktir. Bunlar, insanların kalplerini bozdular, onları helâk etmeye yemin ettiler ve onlara tuzak kurdular; yaptıklarını güzel gösterdiler. Allah da onlara tuzak kurdu; onları salihlerin kalplerinden defetti, hepsini silip attı. İşte onların bomboş kalmış evleri! Allah Teâlâ, kalbe yaptıkları zulüm sebebiyle bu çirkin huyları kalpten çıkardı.

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, bir tuzak kurdular; biz de kendileri farkında değilken onlara bir tuzak kurduk"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah'ın onlara tuzak kurması, kurdukları tuzağın cezasını vermesidir. Allah Teâlâ bunu, önce onlara vermek istediği azabı gizleyerek ve sonra âniden başlarına getirerek yapar."[74]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "İlâhî tuzağın bir şekli de insanları, ezelî sırrı öğrenmekten menetmektir. Hal böyle olunca, O'nun tuzağından kim kurtulabilir? Sonradan yaratılmış varlık, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir ettiği ilme vâkıf olamaz. Allah'ın tuzağı ve kahrı, O'nun zatından ayrılmayan iki vasıftır. O'nun zatı ise ebedîdir." Sözünün tamamı için, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirine bakınız.[75]

---

[73] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/504; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/202.

[74] bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/46.

[75] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/69-70.

tam bir cehalettir. Bunun için Allah Teâlâ âyette, '*Bilakis sizler, cahil bir kavimsiniz*' buyurdu."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Zina eden kimse, gerçek manada mümin iken zina etmez.*"[78] Çünkü o kimse, eğer Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğünü gerçek manada inansaydı, zina yapmaya güç yetiremezdi. Fakat o, bunu bilmediği için böyle bir işi yapabilmiştir.

Âyetteki, "*göz göre göre*" ifadesiyle, baş gözünün değil, kalbin görüşü kastedilmektedir.

Bazıları da bundan kastın, normal görme olduğunu söylemiştir. Onlar, bu çirkin işi yaparken birbirlerine bakıyorlardı; çünkü onlar, çirkin ilişkiyi, halka göstererek milletin içinde yapıyorlardı, isyana aşırı daldıkları ve hiç utanmadıkları için, yaptıkları işi birbirlerinden gizlemiyorlardı.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizler, sizden önce isyan edenlerin âkıbetini ve başlarına geleni gördüğünüz halde, bu çirkin işi mi yapıyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Sizler kadınları bırakıp şehvetle,* yani şehvetinizi tatmin etmek için *erkeklere mi gidiyorsunuz?*" O şunu demek istedi: Şüphesiz Allah Teâlâ, erkekler için sadece kadınları yarattı; erkeği erkek için, kadını da kadın için yaratmadı. Sizin yaptığınız, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine (ve emrine) aykırı davranmaktır; bunun için o, isyanların en çirkini oldu.

Âyet şöyle bitiyor: "*Doğrusu siz ne yaptığını bilmez cahil bir toplumsunuz.*" Siz, yaptığı için çirkinliğini bilmeyen cahiller gibi davranıyorsunuz.

Yahut sizler, yaptığınız çirkin işin âkıbetini bilmeyen bir toplumsunuz.

Âyetteki cehalete, sefihlik (beyinsizlik, akılsızlık) ve delilik manasını verenler de olmuştur. Buna göre mana şöyle olur: Bilakis siz, sefih ve deli bir toplumsunuz.

---

[78] Buhârî, Mezâlim, 30 (nr. 2475); Müslim, İmân, 100; İbn Mâce, Fiten, 3.

İbn Arafe[79] demiştir ki: "Âyette, bir durumdan diğerine intikal ederek bir anlatım vardır. Bu intikal, kötüleme konusunda, çirkinliği hafif bir işten daha ağırına doğru yapılır. Âyette de böyle olmuştur, şöyle ki: Âyette kınanan ilk durum, fiilen bir erkeğin diğer erkekle ilişkiye girmesidir. Bu iş sürekli olmadığı için, onun çirkinliği iş bitince kesilir. Âyette kınanan ikinci durum, *'Bilakis siz, cahil bir toplumsunuz'* âyetiyle belirtilen, cahilliktir yani, ilmî zayıflıktır. Bu devamlı bir hal olup fiilî durumdan daha çirkindir. Çünkü bir şeyi bilme, dâimî bir durumdur. O işi yapmak ise devamlı değildir."[80]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

Hz. Lût [aleyhisselâm] kavmini bu çirkin işten sakındırıp onları Allah'a davet edince, *"Kavminin cevabı sadece şöyle demek oldu: Lût'un ailesini,* Lût'u ve ona tâbi olanları *memleketinizden çıkarın. Onlar,* bizim yaptıklarımızdan uzak olmak, *temiz kalmak isteyen insanlarmış!"*

Bir diğer mana: Onlar çirkinliklerden uzak kalmak isteyen ve bizim işimizi pis sayan kimselerdir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar bu sözü, Hz. Lût [aleyhisselâm] ve kavmiyle alay etmek için söylediler; Medyen insanlarının Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] şöyle dediği gibi: *"Oysa sen, gerçekten yumuşak huylu, aklı başında birisin!"* (Hûd 11/87).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de onu ve ailesini,* kavminin başına gelen azaptan *kurtardık; ancak karısı hariç! Onun geride kalıp* azap içinde *helâk olmasına hükmettik. Onların üzerine* azap olarak, üzerinde isimlerinin yazılı olduğu taşlardan alışılmadık *bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların,* fakat onu kabul etmeyenlerin azap *yağmuru ne kötü oldu!"* Bu azabın nasıl olduğu, diğer âyetlerde birçok defa geçti (bk. A'râf 7/84: Hûd 11/82; Hicr 15/74; Şuarâ 26/184). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[79] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır. Tefsir, ilk olarak dört cilt halinde Beyrut'ta 2008 yılında basılmıştır (Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

[80] bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/255-256 (Beyrut 2008).

54-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Lût [aleyhisselâm] sadece, kavminin kalplerine şehvetin galip gelmesini ve onların koyu bir gaflete dalmalarını çirkin buldu ve onları özellikle kalplerle işlenen günahtan vazgeçirmeye yöneldi. Kalplerin işlediği günahlar, âzaların işlediği günahlardan daha şiddetli ve tehlikelidir. Çünkü âzalarla işlenen günahtan sonra yapılacak samimi bir tövbe ve kalp kırıklığı ile günah affedilir, taate döner. Kalplerin işlediği (ve üzerinde ısrar ettiği) günahlar ise böyle değildir; zira onlar, kalbe gayb âleminden gelecek nurları söndürür (kalbi karartır), onları yapan kimsenin sadece Allah'tan uzaklığı artar. Bu halden yüce Allah'a sığınırız.

Yüce Allah'tan Hayırlı Kim Vardır?

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'a hamdetmesini ve O'nun, insanların içinden seçip gönderdiği kullarına selâm okumasını emretti. Bunu, Allah Teâlâ'nın birliğini ve her şeye gücü yettiğini gösteren âyetlerden önce gelen âyetlere bir hazırlık olarak emretti. Bu âyette, müminlere şu edep de öğretilmektedir: Hayırlı bir iş hakkında konuşacak herkes, konuşmasına Allah'a hamd ve resûlüne salâtü selâm getirerek başlamalıdır.[81]

Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذ۪ينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا
يُشْرِكُونَۜ ﴿٥٩﴾ اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ
السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَنْبَتْنَا بِه۪ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍۚ مَا كَانَ لَكُمْ
اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَۜ ﴿٦٠﴾

59. ***(Ey Muhammed!) De ki: "Bütün hamd Allah'a mahsustur. Allah'ın seçtiği kullarına selâm olsun." Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?***

---

[81] Açıklama için bk. Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/316.

60. *(Onların putları mı hayırlıdır),* ***yoksa gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur indiren Allah mı? Biz o su ile sizin bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği, etrafı çevrili güzel bahçeler meydana getirdik. Allah ile birlikte başka ilâh mı var? Hayır; bilakis onlar haktan sapan bir kavimdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: "Allah'ın sana ihsan ettiği türlü nimetlere ve bunların içinde sana gaybının sırlarını öğretmesine karşılık, *de ki: Bütün hamd Allah'a mahsustur. Allah'ın,* peygamberlik için *seçtiği kullarına selâm olsun."* İbn Abbas [radıyallahu anh] ve Süfyân-ı Sevrî, kendisine selâm edilen seçilmiş kulların Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı olduğunu söylemişlerdir.[82]

Kelbî[83] demiştir ki: "Onlar, ümmet-i Muhammed'dir; Allah Teâlâ onları marifeti ve taati için seçti."[84]

Cenâb-ı Hak sonra, müşrikleri delille susturmak için şöyle buyurdu: *"Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?"* Yani yüce şanından bahsedilen Allah mı hayırlıdır yoksa sizin Allah'la birlikte taptığınız putlar mı?

Âyette geçen "yoksa" ifadesi, iki taraf arasında bir kıyas yaptırarak daha hayırlı olanı tercih ettirme manasında değildir. Bunun manası, târiz yoluyla, kâfirleri susturmak, onların bozuk fikirlerini çürütmek ve kendilerini kınamaktır. Şu apaçık bir gerçektir: Onların Allah Teâlâ'ya ortak koştukları putlarda bir hayır bulunma ihtimali yoktur ki onlarla, bütün hayırların kendisine ait olduğu ve O'ndan başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah arasında bir karşılaştırma yapılsın.

---

[82] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/98-99; Sa'lebî, *a.g.e.,* 4/505; Begavî, *a.g.e.,* 6/172; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/370.

[83] Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbî, Muhammed b. Sâib", *DİA,* 25/205-206).

[84] bk. Sa'lebî., *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/505; Begavî, *a.g.e.,* 6/172; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/204.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun sözünün manası şudur: Kısaca Allah'ın tuzağı, ezelî sırrı yani kazâ ve kaderi, insanların bilgisinden gizlemesidir. Hiç kimse, ezelî ilimde kendisi için neyin takdir edildiğini bilemez. Durum böyle olunca, kimse O'nun tuzağından kurtulamaz. Çünkü sonradan yaratılan bir varlık, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ilminde takdir edilenleri bilemez; onu sadece, peygamberler gibi, Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla bildirdikleri bilebilir. Yahut onlardan açık bir nas (âyet ve hadis) ile haber verilenler bilebilir. Cennetle müjdelenenler gibi. Bununla birlikte ârifler, hiçbir müjde veya azap haberine bağlanıp kalmazlar. Zira bazan o müjde veya azap, gizli bir şarta ve sebebe bağlanmış olabilir. Bunu için şöyle denmiştir: "Ârif, (sonunun ne olduğu belli olana kadar) Allah'ın verdiği müjde ve azap haberlerine bakıp sakin olmaz. Onun ıstırabı hiç bitmez. Onun Allah'tan başkasıyla kararı ve huzuru olmaz. Bu mana, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde kaydedilmiştir.

İmam Kuşeyrî, *"İşte onların harap olmuş evleri ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Bir haberde şöyle denmiştir: Şayet zulüm, cennette bir ev olsaydı, Allah Teâlâ onu harap ederdi."[76]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her kim, kullara zulümle meşgul olursa, onun evini harap olmuş halde boş ve ıssız görmen yakındır. Bu durum, çokça tecrübe edilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾
فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُٓوا اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ

---

[76] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/46.

إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ
الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

54. ***Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Göz göre göre hâlâ o çirkin işi mi yapıyorsunuz?"***

55. ***"Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi gidiyorsunuz? Doğrusu siz ne yaptığını bilmez cahil bir toplumsunuz."***

56. ***Kavminin cevabı sadece şöyle demek oldu: "Lût'un ailesini memleketinizden çıkarın. Onlar temiz kalmak isteyen insanlarmış!"***

57. ***Biz de onu ve ailesini kurtardık; ancak karısı hariç! Onun geride kalıp helâk olmasına hükmettik.***

58. ***Onların üzerine*** *(azap olarak taştan)* ***bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların*** *(fakat ibret almayanların)* ***yağmuru ne kötü oldu!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Lût'u da peygamber olarak gönderdik."* Yahut Lût'u da an. *"Hani o kavmine şöyle demişti: "Göz göre göre,* yani çirkin bir iş olduğunu ve onu sizden önce kimsenin yapmadığını kesin olarak bildiğiniz halde, çirkinlik ve rezalette son nokta olan *o çirkin işi mi yapıyorsunuz?"* Gerçekten bir işin çirkin olduğunu bilen kimsenin o işi yapması, (hiç bilmeyene göre) daha çirkin ve ayıplanacak bir durumdur. Bunun için bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü insanların en şiddetli azaba uğrayanı, Allah Teâlâ'nın, kendisini ilminden faydalandırmadığı bir âlimdir."[77]

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Bir kimse, gerçekten âlim iken günah işlemez. Günah işlediği anda o cahildir; çünkü o, yapılmaması gereken kötü bir şeyi tercih etmiştir. Böyle bir şeyin tercih edilmesi

---

[77] bk. Taberânî, *es-Sagîr*, 1/182-183; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 7778; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/185.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğu zaman şöyle derdi: *"Elbette en hayırlı, en devamlı, en yüce ve cömert olan Allah'tır."*[85]

Cenâb-ı Hak sonra, bütün hayırların sadece kendisine ait olduğu gösteren hayır ve faydalarden bahsederek buyurdu ki:

"Onların putları mı hayırlı, yoksa gökleri ve yeri yaratan Allah mı?"

Ulvî ve süflî (üstünüzdeki ve altınızdaki, manevi ve maddi) âlemleri yaratan, her birine layık (ve muhtaç) olduğu hayırları akıtan Allah mı hayırlıdır yoksa hiçbir şeye gücü yetmeyen cansız varlıklar mı?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve size gökten yağmur indiren Allah mı daha hayırlıdır? Biz o su ile sizin bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği etrafı çevrili güzel bahçeler meydana getirdik."*

Âyette, "Biz bitirdik" denmesi, şunu bildirmek içindir: Göz alıcı güzellikleriyle birlikte bütün bu farklı sınıf, renk, tat ve şekillerdeki bahçeleri gökten indirdiğimiz tek sudan yaratmaya O'ndan başkasının gücü yetmez. Biz, gökten indirdiğimiz bu su ile o göz alıcı, bakana zevk veren bağ ve bahçeleri ortaya çıkarttık. Halbuki sizin, o bahçenin meyvelerini ve diğer eşsiz güzelliklerini ortaya çıkarmak şöyle dursun, onun bir ağacını bile bitirmeye gücünüz yetmez; bu sizin için uygun ve mümkün değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ile birlikte başka ilâh mı var?"* Yani kendisinden başka hiç kimsenin güç yetiremeyeceği işlerinden bahsedilen Allah ile birlikte bir ilâh mı var ki onun ibadette Allah Teâlâ'ya ortak olması düşünülsün?

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah ile birlikte bunları yapan bir ilâh mı var?

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır; bilakis onlar doğru yoldan sapan bir kavimdir."* Bilakis onlar, âdetleri bütünüyle doğru yoldan sapmak ve her işlerinde istikametten ayrılmak olan bir topluluktur. Bunun için onlar şirk koşup isyan ediyorlar. Yahut Allah'tan başkasına yönelip onu Allah'a ortak koşuyorlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[85] bk. Sa'lebi, *a.g.e.*, 4/505; Kurtubi, *a.g.e.*, 13/204; Süyûti, *a.g.e.*, 6/370.

59-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

De ki: "Bütün hamd, velilerinin kalbinden perdeleri kaldıran Allah'a mahsustur. O'nun, ilâhî huzuru için seçtiği kullarına selâm olsun."

Allah mı hayırlıdır yani varlık âleminde sadece O'nu müşahede etmek mi hayırlıdır, yoksa O'nunla birlikte başka varlıkları müşahede etmek mi hayırlıdır? Mâsivayı müşahedede bir hayır mı var ki sizler tevhidde O'na başka bir varlığı ortak ediyorsunuz.

Yahut sizin ruhlarınız semasını yaratan, onu rubûbiyyetini (rab sıfatının tecellilerini) müşahede etmeye hazırlayan, ayrıca nefislerinizin toprağını yaratan ve onu kulluk edepleri için hazırlayan, yine sizin için gayb semasından ilâhî vâridatların (manevi hal ve feyizlerin) yağmurunu indiren ve onunla âriflerin kalplerinde göz alıcı güzellikte marifet ağacını bitiren Allah mı hayırlıdır yoksa O'nun dışında müşahede ettikleriniz mi hayırlıdır? Halbuki, kalplerinizde marifet ağacını ve muhabbet meyvesini bitirmeye sizin gücünüz yetmez. Allah'la birlikte bunları size veren başka biri mi var? Bilakis insanların çoğu, Allah'a ulaşma yolundan yüz çevirip bu güzel bahçelere yöneliyorlar; çünkü Hakk'a vuslat yolunun etrafı nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle çevrilidir. O yolda gitmeye sadece yüksek himmet sahibi yiğit kimseler güç yetirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri

Allah Teâlâ, birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ
وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ءَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

61. *(Onların putları mı hayırlıdır), **yoksa yeryüzünü bir yerleşme yeri yapan, içinde nehirler akıtan,** (üzerindekiler sarsılmasın diye) **onun için sabit dağlar yaratan ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı***

hayırlıdır? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var? Hayır, onların çoğu bilmiyor!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onların putları mı hayırlıdır, *yoksa yeryüzünü bir yerleşme yeri yapan Allah mı hayırlıdır?* Allah, o yeryüzünün bir kısmını suyun dışında tutup onu düzgün bir şekilde yayıp döşeyerek üzerinde insanların ve hayvanların kalması için sabit hale getirdi ve içinde onların faydasına olan her şeyi yarattı. *Onun ortasından,* insanların faydalanacağı *nehirler akıttı. O Allah ayrıca, yeryüzü için,* üzerindekilerin sarsılmasını engelleyecek *sabit dağlar yarattı.* Bunun bir sebebi de onlarda madenlerin bulunması ve derinliklerinden su kaynaklarının çıkmasıdır. *O Allah ayrıca, iki denizin arasına* yani tatlı su ile acı su arasına, birinin diğerine taşıp karışmasını önleyecek *bir engel koydu."*

Bu iki denizin İran körfezi ile Rum (İstanbul) Boğazı olduğu da söylenmiştir.[86]

"Âlemde *Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var?"* Yahut bu harika işlerin yoktan var edilmesinde katkısı olan O'nunla birlikte başka bir ilâh mı var?

"*Hayır, onların çoğu* bir şey *bilmiyor;* onlar eşyanın hakikatini tanımıyor. Bunun için onlar, bâtıl olduğu apaçık ortada olduğu halde, işledikleri şirkin (putları Allah'a ortak koşmanın) çirkinliğini anlamıyorlar.

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'tan başka taptıklarınız mı hayırlıdır yoksa, üzerinde kulluk hükümlerinin uygulanması ve kendisinde ilâhî takdirlerin tasarruf etmesi için nefisleri bir sabit mahal olarak yaratan Allah mı hayırlıdır? O Allah ayrıca nefislerin içinden şeriat ilimleriyle, hikmet âleminin hüküm ve hikmetleriyle ilgili ilimleri akıttı. Nefsin yüce yaratıcısını ve her işini düzene koyanı tanıması için aklı yarattı. Yine O Allah hakikat denizi ile şeriat denizi arasında, ikisinin karışmasına engel olacak bir perde koydu; o, akıl nurudur. Akıl uyanıklık halinde ve kendinde olduğu sürece, hakikatle şeriatın arasını ayırt eder, mükellef olduğu şeylere sarılır, hakikatin ve şeriatın hakkını verir. Akıl sekr yani manevi sarhoşluk haline düşüp seçme nurunu (temyiz kabiliyetini) kaybedince, kendisinden teklif düşer (yaptıklarından sorumlu olmaz). Bazan akıl uyanıklık halinde olmakla birlikte, üzerine irfan güneşi doğar, aklın nurunu örter, bu durumda akıl yine hakikatle şeriatın arasını ayırt eder; o zaman ibadeti edep ve şükür için olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[86] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/96.

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوٓءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَآءَ
الْأَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

62. *(Onların putları mı hayırlıdır),* ***yoksa kendisine dua ettiği zaman darda kalmışa karşılık veren, başa gelen sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün halifeleri yapan Allah mı? Allah ile birlikte başka ilâh mı var? Ne kadar az düşünüyorsunuz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onların* putları mı hayırlıdır, *yoksa kendisine dua ettiği zaman darda kalmışa karşılık veren Allah mı?*" Darda kalan kimse, başına zamanın şiddetli bir olayı gelip onu dua ve yalvarmaya zorladığı kimsedir. Başa gelen bu şey bir hastalık, fakirlik yahut başka bir âfet ve musibet olabilir.

Yahut darda kalan kimse, günaha düşen kime olup yalvarıp yakararak Allah'a günahından dolayı istiğfar ettiği zaman, yüce Allah onun duasını kabul eder.

Bir diğer görüşe göre, darda kalan kimse, zulme uğrayan kimsedir; mazlum elini açıp dua edince, yüce Allah duasını kabul eder.

Darda kalan kimse hakkında şöyle de denmiştir: O, iki elini açıp yüce Allah'a dua ettiğinde, Allah'ın birliğine imandan başka, kendisi için duasının kabulünü beklediği hiçbir salih amel görmeyen, tevhid konusunda da kendisini bir tehlike içinde gören kimsedir.[87] Bunlar, darda kalma çeşitleridir. Allah Teâlâ'nın kulun duasına karşılık verme şekilleri bir hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir:

"Allah'a dua eden kimseye şu şekillerden biriyle karşılık verilir: Ya istediği şey verilir, ya kendisi için ondan daha hayırlısı ahirete saklanıp orada verilir yahut istediği şey yerine kendisinden bir kötülük savılır."[88]

Ayrıca şu var: Kul hakiki darlık haline düştüğünde yaptığı dua kesin kabul edilir; bu durumda ya istediği verilir ya da istediğinden daha hayırlısı verilir; bu da takdire rıza ve ilâhî destektir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O Allah başa gelen sıkıntıyı giderir.*" Bu sıkıntı, bir zarar veya zulme uğramak gibi başa gelip insanı üzen şeydir. "*Ve O sizi yeryüzünün halifeleri yapandır.*" Yani sizi dünyada halife yapandır. Siz, sizden önceki ümmetlerin vârisleri olarak orada, yerleşme ve diğer şekillerde istediğiniz gibi tasarrufta bulunursunuz.

Yahut halifelikle, dünyada mülk ve saltanat sahibi olmak ve onu hâkimiyeti altına almak kastedildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah ile birlikte başka ilâh mı var?*" Yani O'nunla birlikte insanlara bu büyük nimetleri akıtacak ve size benzerini verecek başka bir ilâh mı var? "*Ne kadar az düşünüyorsunuz!*" Yahut içinde düşündüğünüz zaman ne kadar azdır. Buradaki azlıktan kasıt, düşüncenin olmadığıdır. Yahut onun yok denecek kadar az ve basit olmasıdır. Âyetin peşinden, onların düşünmediğinden bahsedilmesi şunu bildirmek içindi: Aslında düşünme olayı, her zeki kimsenin içinde bulunan bir durumdur fakat bu iş, ona yönelmeye ve düşünmeye bağlıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[87] Açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/318.

[88] Aynı manada bir hadis için bk. Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 710; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1019; Ahmed, *Müsned*, 3/18; Hâkim, *Müstedrek*, 1/493; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1130; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/310.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İçine düşenin yaptığı duanın genelde kabul edildiği gerçek darda kalma hali, kulun, içinde düştüğü şiddet ve sıkıntı halinde, tek başına denize düşen kimsenin, kendisine yardımcı olarak efendisinden başkasını görmeyen kimse gibi, sadece Allah'a yönelmesidir.

Velilerden Zünnûn-i Mısrî demiştir ki: "Darda kalan kimse, Allah'ın dışındaki bütün sebeplerden alakasını (ve ümidini) kesen kimsedir."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî de şöyle demiştir: "Duasına karşılık verilecek darda kalan kimse, ellerini açıp Allah Teâlâ'ya dua eden ve duasının kabulü için vesile olarak öne süreceği hiçbir taati bulunmayan (kendisinde böyle bir taat görmeyen) kimsedir."[89]

Tam aksine o kimse, yüce Allah'ın ihsanından başka duasının kabul edilmesini hak edecek hiçbir şeyi bulunmasın diye, gözünün önüne taatini değil günahlarını getirir; yüce Allah'tan öyle ister.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cinayete (işlenen bir suça), sirayet de denir. Kim, suç esnasında ihtiyarı elinde ise o anda kendisinin darda kalmış biri olduğunu iddia etmesi kabul edilmez. İnsanların çoğunluğu, iradeli olarak işlediği kusurlarda kendisinin darda olduğunu zanneder; halbuki bu şey, onun aklı başında ve ihtiyarı elinde iken gerçekleşmiştir. Kulun kendisinde bir güç ve kuvvet bulunduğunu düşündüğü ve nefsinde kendisine dayanacağı herhangi bir sebep gördüğü ve ona güvendiği sürece, darda kalan biri değildir. Fakat bu kimse, kendisini denize batmış veya ıssız çölde kaybolmuş (kendisine ait bütün çareleri tükenmiş) biri gibi görürse o zaman darda kalmış biri olur.

Gerçekten darda kalan kimse, ölünün kendisini yıkayana teslim ve tâbi olduğu gibi, ona gelecek bütün yardımın efendisinin (Rabb'inin) elinde olduğunu ve ipinin O'nun elinde bulunduğunu gören kimsedir. O bu esnada, kendisi için, duasının kabulünü sağlayacak hiçbir amel görmez, tam aksine kendisinin gazap edilecek biri olduğunu ve isminin cennetliklerin defterinde okunmadığını düşünür. Bir de darda kalan kimsenin, başkasından kendisine dua etmesi konusunda yardım istemesi uygun değildir; çünkü Allah Teâlâ, duanın kabulünü darda kalan kimsenin yapacağı duaya bağladı, yoksa onun için dua eden kimseye bağlamadı."[90]

---

[89] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/506; Sülemî, *Hakâiku'l-Tefsîr*, 2/95.

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî,[91] Kuşeyrî'nin bazı sözleri hakkında tenkit ve açıklamada bulunmuştur; oraya bakınız.

"O Allah sıkıntıyı giderir" âyetinin bir manası şudur: Allah kalpten, onu bozan ve Mevlâ'sından perdeleyen karışık işleri ve ağyarı giderir.

"O sizi yeryüzünde halifeler yapandır" âyetinin bir manası şudur: Eğer kalbinizden gam perdesi kalkar, Rabb'inizi basiret ve baş gözünüzle müşahede ederseniz, o zaman himmetinizle bütün âlemde tasarrufta bulunursunuz. Çünkü basiret gözü açıldıktan sonra basiretin nuru, baş gözünü istila ettiği zaman; göz sadece ezelî zatın sırlarından basiretin gördüğünü görür. Kim bu makama ulaşırsa Allah'ın yeryüzünde halifesi olur; Allah onu bütün varlık âleminde yetkili yapar. Bunu yapmak yüce Allah için zor bir şey değildir.

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا
بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ ۚ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾

63. *(Onların putları mı hayırlıdır), **yoksa size karanın ve denizin karanlıklarında yol gösteren ve rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen Allah mı? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir.***

---

[90] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/49-50.

[91] Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı bir *Hâşiye*'dir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onların putları mı hayırlıdır, yoksa size karanın ve denizin karanlıklarında yol gösteren mi?"* Yani size geceleyin yıldızlarla ve gündüz yeryüzündeki alametlerle yol gösteren mi daha hayırlıdır?

Âyete şu mana da verilmiştir: Yoksa sizler, karada veya denizde gece karanlığında yol alırken sizi maksadınıza ulaştıracak yola sevkeden mi daha hayırlıdır? Sizi buna ulaştıracak olan sadece Allah Teâlâ'dır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen Allah mı daha hayırlıdır? Allah ile birlikte* bunları yapan *başka bir ilâh mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir."*

Âyetin sonunda, Allah ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, bu hükmün sebebini bildirmek içindir. Mana şudur: Bütün mahlûkatın, hükmü ve kahrı altında olmasını gerektiren ilâhlıkta zatıyla tek olan Allah Teâlâ, kendisine ortak koşulmasından yüce ve uzaktır.

63. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sizi, karışık meselelerinizi çözecek ve kalbinizi karartan şeyi giderecek şeriat ve hakikat ilmine ulaştıran yüce Allah'tan daha hayırlı kim vardır? O sizi önce, hak ve doğru olanı keşfetmeye, sonra kalplerinizden örtünün açılmasına ve perdenin kalkmasına ulaştırır. Yahut O sizi, önce açıklamaya dayalı zâhir ilmine, sonra bizzat tatmaya ve bulmaya dayalı müşahede ilmine ulaştırır. Yahut O sizi, önce ilme'l-yakîne, sonra ayne'l-yakîne ve peşinden hakka'l-yakîne ulaştırır.

Yine sizi ilâhî huzura ulaştıran rahmetinin önünde bir müjdeci olarak ilâhî vâridat rüzgârlarını gönderen yüce Allah'tan daha hayırlı kim vardır? Ulaşılacak o saadet, has tevhid makamıdır. Bunun için Allah Teâlâ, bu müjdeyi şu sözüyle tamamladı: *"Allah, onların ortak koştuklarından yücedir."* Yani Allah, onların, kâinatta, yüce zatından başka, gerçek vücut sahibi olarak gördükleri varlıklardan yüce ve uzaktır.

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
ءَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾ قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾

64. *(Onların putları mı hayırlıdır),* ***yoksa ilk yaratmayı gerçekleştiren,*** *(ölümden)* ***sonra onu tekrar yaratan, sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah mı? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin."***

65. ***De ki: "Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilmezler, onu sadece Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onların putları mı hayırlıdır, *yoksa ilk yaratmayı gerçekleştiren,* varlıkları ilk olarak yoktan var eden, ölüm ve haşirden *sonra onu tekrar yaratan, sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah mı?"* Kâfirler, öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr ettikleri için, âyette, *"Onları tekrar yaratan"* dendi. Bunun olabileceği kesin bir bilgiyle ortaya konarak şüpheleri giderildi ve artık onu inkâr etmek konusunda bir özürleri kalmadı. Yüce Allah, sizi gökten yağmurla ve yerden bitkilerle rızıklandırmaktadır. Yani O sizi, gökteki ve yerdeki sebeplerle rızıklandırmaktadır. Cenâb-ı Hak bu rızık işini, her işinde esas olan hikmetinin gerektirdiği eşsiz bir tertip ve düzen içinde yapmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ile birlikte* bunu yapan *başka bir ilâh mı var? De ki: Eğer,* Allah'tan başka bir ilâh vardır şeklindeki iddianızda *doğru söylüyorsanız,* O'na ortak koşmanızın doğruluğuna delil olacak aklî ve naklî *delilinizi getirin."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Göktekiler ve yerdekiler* (Allah'ın, bilinmesini zatına tahsis ettiği)[92] *gaybı bilmezler, onu sadece Allah bilir."* Cenâb-ı Hak, sonsuz kudretin ve her şeyi kaplayan rahmetin kendisine has olduğunu açıklayarak ilâhlıkta tek olduğunu ispat ettikten sonra, peşinden bunun lazımı olan bir durumu dile getirdi; o da mutlak gaybı sadece kendisinin bilmesidir. Bunu, âyetin öncesini tamamlamak ve daha sonra bahsedilen öldükten sonra dirilme işini anlatmaya bir hazırlık olarak yaptı.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Kim yarın ne olacağını bildiğini söylerse o kimse Allah'a en büyük iftirayı etmiş olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *'De ki: Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilmezler, onu sadece Allah bilir.'"*[93]

Rivayet edildiğine göre, (gaybdan haber verdiğini iddia eden) bir müneccim, Haccâc-ı Zalim'in yanına girdi. Haccâc, yerden eline bir miktar çakıl taşı alarak onları saydı, sonra elini yumarak müneccime,

"Elimde kaç tane taş var?" diye sordu; müneccim de bir tahminde bulundu ve doğru bildi. Haccâc sonra ondan habersiz, eline tekrar bir miktar taş aldı, onları saymadı, müneccime,

"Şimdi elimde kaç tane taş var?" diye sordu, müneccim bir tahminde bulundu, yanıldı. O zaman Haccâc'a,

"Ey emîr, zannediyorum sen ikinci olarak eline aldığın taşların adedini bilmiyordun?" dedi. Haccâc,

"İkisi arasındaki fark nedir?" diye sorunca müneccim,

"Sen eline aldığın taşları sayınca, gayb olmaktan çıktı, ben de tahminle doğru bildim. İkincide ise sen taş adedini bilmiyordun; o zaman ikimiz için de gayb oldu; gaybı da sadece Allah Teâlâ bilir" dedi.[94]

---

[92] Bu mana için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/105 (Riyad 2003).

[93] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/105; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/383-384.

[94] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/506 (Beyrut 2004).

Gayb kapsamında olan işlerden biri de kıyametin kopma zamanıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerini de bilmezler"* buyurdu. Yani kendileri için, olacağı kesin ve onlara göre en mühim işlerden iken, onlar kabirlerinden ne zaman kalkacaklarını bilmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

64-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rızık, bedenlerin rızkı, kalplerin rızkı ve ruhların rızkı olmak üzere üç çeşittir. Bedenlerin rızkı mâlumdur. Kalplerin rızkı, yakîn ve manevi huzur halidir. Ruhların rızkı ise müşahede ve Cenâb-ı Hak'la konuşmaktır.

De ki: "Gayb olan kudret âleminin semasından ve hikmet arzından kalplerinizi ve ruhlarınızı kim rızıklandırır? Allah'tan başka rızık veren yoktur. O'nun dışındaki varlıkların, kendisinden kaynaklanan müstakil bir vücuda sahip olduğuna dair bir delil bulunmaz. Gaybı sadece Allah bilir (ve dilerse seçtiği kullarına da bildirir). Yahut kimin varlığı Allah ile birlikte olursa, kalbi Allah'ın nuru içinde kaybolur ve Allah ile gaybı müşahede eder." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ahiret Hakkında Şüphe İçinde Olanlar

Allah Teâlâ, onların gayb ilminden ve âkıbetlerinden habersiz olduklarını belirttikten sonra, aslında onların önüne kıyametin geleceğiyle ilgili pek çok bilgi edinme vesilesi konduğunu, fakat onlar için, diğerleri bir yana, bu konuda da yakîn hâsıl olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ

﴿٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَاؤُنَا اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ

وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

66. ***Halbuki ahiret hakkındaki bilgiler onlara peş peşe geldi fakat onlar bundan şüphe içindeler. Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler.***

67. ***İnkâr edenler dediler ki: "Gerçekten biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra,*** *(kabirlerimizden diriltilip)* ***çıkarılacağız öyle mi?"***

68. ***"Andolsun biz, bununla tehdit edildiğimiz gibi daha önce atalarımız da tehdit edildi. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Halbuki ahiret hakkındaki bilgiler* yani bilgi edinme vesileleri *onlara peş peşe,* yeteri kadar *geldi*. Onlar için, kudretimizin kemalini gösteren apaçık aklî delilleri dile getirdik. Bununla birlikte onlarda ahiret konusunda bir yakîn hâsıl olmadı. *Bilakis onlar bundan şüphe içindeler.*"

Âyetin manası şudur: Onlar için, kıyamet hakkında hiç şüphe bulunmadığı ve geleceği hakkında kesin ve sağlam bilgi sebepleri ortaya kondu; onlar, peş peşe gelen bunca bilgi sebepleriyle bunu kesin bilecek imkâna kavuştular, fakat onlar kıyametle ilgili bir bilgi elde etmediler, tam aksine şüphe ettiler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların ahiret hakkındaki bilgileri, onu gözleriyle görünce gerçekleşir fakat bu, onlara bir fayda vermez. İbn Abbas [radıyallahu anh] ve başkaları böyle demiştir.[95]

Âyet şöyle bitiyor: "*Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler*; onun delillerini görmezler, onun için amele yönelmezler."

Bu âyetlerde, kâfirlerin halleri ve cehaletleri derece derece dile getirildi. Önce, onların, öldükten sonra dirilmenin vaktini bilmedikleri söylendi. Sonra, önlerine bir sürü delil konduğu halde, kıyametin meydana geleceğini bilmedikleri belirtildi. Peşinden onların, körü körüne şüphe ve tereddüt içinde kaldıkları açıklandı. Daha sonra, en kötü hallerinden bahsedildi ki bu, manevi körlüktür. Ahireti inkâr, onların körlüklerinin başlangıcı ve esası sayıldı. Çünkü âkıbeti ve cezayı inkâr etmek, onları tefekkür ve derin düşünceden alıkoydu.

---

[95] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/507; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/374.

Bu âyetlerin içeriği arasındaki bağlantı şudur: Âyette, önce, müşriklerin önlerine ahireti ispat eden sağlam bilgi vesileleri konduğu halde, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler. Allah Teâlâ gaybı sadece kendisinin bileceğini haber vermiştir. Kulların bu konuda (Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiğinin dışında) hiçbir bilgileri yoktur. Kulların gaybı bilmediğinden bahsedilmesi, onların âcizliklerini ve ilimdeki kusurlarını açıklamaktır. Devamındaki âyette, onların bundan daha büyük bir âcizlik içinde oldukları belirtildi. O da olması kesin delillerle ortaya konmuş olan öldükten sonra dirilmenin ve amellerin karşılığını görmenin olmayacağını söylemeleridir. Halbuki onların önüne, bunun olacağını bilecekleri bilgi vesileleri konmuştur. Bu, kesin gerçekleşecek bir iştir. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[96]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İnkâr edenler dediler ki: Gerçekten biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra,* kabirlerimizden diriltilip *çıkarılacağız öyle mi? Andolsun biz, bu öldükten sonra dirilmeyle tehdit edildiğimiz gibi* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] gelmeden *önce atalarımız da tehdit edildi. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.* O sadece öncekilerin hikâye ve yalanlarıdır; Kâbe'nin Rabb'ine yemin ederiz ki onlar bu konuda yalan söylediler!"

66-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ahireti bilmek, Allah'ı bilmenin (marifetin) kuvvetiyle kuvvetlenir. Her ne zaman Allah hakkında yakîn kuvvetli olursa, Allah'ın gayba ait vaatleri hakkındaki yakîn de o derece kuvvetli olur. Marifet sahibi ve ahireti yakînen bilen âriflerin, yakînlerinin kuvvetinden dolayı, ahiret sürekli gözleri önündedir ve onların gözünde ahiret hayatı sanki meydana gelmiş gibidir. Ashaptan Hârise'nin [radıyallahu anh] sözüne baksana. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

---

[96] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/319. Alıntı özetle yapılmış.

"İmanının hakikati nedir?" diye sorurca, Hârise [radıyallahu anh],

"Ey Allah'ın resûlü, dünyadan kalbimi tamamen çektim; öyle ki gözümde dünyanın altını ile toprağı eşit duruma geldi" dedi ve şöyle devam etti: "Öyle bir hale geldim ki sanki cennetliklerin cennette birbirlerini ziyaret etmesine ve cehennemliklerin oradaki feryatlarına bakıyor gibiyim." Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Gerçeği tanıdın, ona iyi sarıl. İşte bu, Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir kuldur."[97]

Allahım, kâmil marifetinle kalplerimizi nurlandır da ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn bir marifetle sana kavuşalım. Âmin.

Önceki Milletlerden İbret Alın!

Cenâb-ı Hak sonra, onlara, kendilerinden önceki milletlerden ibret almalarını emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ
عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هٰذَا الْوَعْدُ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ
﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

69. ***De ki: "Yeryüzünde dolaşın da isyan edenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bakın!"***

70. ***Onlar için üzülme! Kurdukları tuzaklardan dolayı da sıkıntıya düşme.***

71. ***Onlar şöyle der: "Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ettiğiniz azap ne zaman gerçekleşecek?"***

---

[97] bk. İbnü'l-Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 314; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/129 (nr. 20113); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/689-690 (Beyrut 1995); Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/57.

72. De ki: "Belki de hemen gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı size çok yaklaşmıştır."

73. Şüphesiz, senin Rabb'in insanlara karşı lutuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara *de ki: 'Yeryüzünde dolaşın da isyan edenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bakın!'*" Peygamberlerin, kendilerine yüce Allah'ın birliğine ve ahiret gününe iman etmeleri konusunda yaptığı daveti yalanlamaları sebebiyle günahkâr olanların âkıbetinin nasıl olduğuna bir bakın! Onların sonlarını görmede basiret sahipleri için yeterli ibret vardır. Peygamberleri yalanlayanlar için "mücrim" (günahkâr) tabirinin kullanılması, müslümanların günahları terketmesi için gizli bir uyarı ve onlardan kaçmaya teşvik içindir. Şu âyetlerde de benzeri bir durum vardır:

"Bunun üzerine Rab'leri, onları, günahları sebebiyle yerle bir edip helâk etti" (Şems 91/14).

"Hataları yüzünden suda boğuldular" (Nuh 71/25).

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Onlar için üzülme!"* Yani onlar sana tâbi olmuyorlar ve müslüman olup kurtuluşa ermiyorlar diye üzülme. "*Kurdukları tuzaklardan dolayı da sıkıntıya düşme;* göğsün daralmasın. Şüphesiz, Allah seni insanların şerlerinden korur."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar şöyle der: '*Eğer,* hakkı yalanlayanların başına azap gelecek' sözünüzle *doğru söylüyorsanız, bu bizi tehdit ettiğiniz azap ne zaman gerçekleşecek?"*

Kâfirlere yapılan azap tehdidini kendilerine müminler de haber verdiği için, kâfirler müminlere böyle söylediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Belki de hemen gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı size çok yaklaşmıştır.*" Yani o azap sizi takip etmekte olup başınıza gelmesi yakındır. Onlar, azabın hemen gelmesini istediler, kendilerine, "Onun bir kısmının gelmesi yakındır" dendi. Bu azap, Bedir gününde başlarına gelen öldürülme ve esir alınmadır.

Allah Teâlâ, bazı âyetlerde yaptığı güzel vaat veya tehditlerin başında "asâ" (umulur ki), "bel" (belki), "sevfe" (ileride) gibi ifadeler kullanmaktadır. Bunlar, Cenâb-ı Hak için, ihtimal değil, kesin hüküm ifade eder. Sultanların bu tür ifadeleri kullanmaları, makamlarının yücelik ve vakarındandır. Bu makamdakilerin bir şeyi işaretle belirtmeleri, diğerlerinin açıkça söylemesi gibidir. Allah Teâlâ'nın bazı vaat ve tehditleri bu şekilde ifade edilmektedir.[98]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, senin Rabb'in* bütün *insanlara karşı lutuf,* ihsan ve ikram *sahibidir.*" Kâfirler azabı hemen gelmesini isterken, Allah'ın onların azaplarını ertelemesi de bu ihsana dahildir. "*Fakat onların çoğu şükretmezler.*" Yani onların çoğunluğu nimetin hakkını bilmez ve ona şükretmez. Bir de bu müşriklerin yaptığı gibi, cahillikle, azabın hemen gelmesini isterler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

69-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tefekkür etmek ve ibret almak, salihlerin ibadetlerinin en faziletlilerindendir. Bir saatlik tefekkür, (gafletle yapılan) yetmiş senelik nâfile ibadetten daha hayırlıdır. İnsanın tefekkür edeceği konuların en önemlilerinden biri de gafillerin, taati terkedenlerin ve isyana dalanların başlarına gelen şeylerdir. Bu şeylerden biri de can boğazdan çıkmadan çektiği ölüm acısıdır. Onlar, pişmanlığın fayda vermediği bir zamanda pişman olurlar. O an, ayakların kaydığı zamandır. Artık, istediklerini elde edemez, kaçırdıkları salih amelleri yapmaya geri dönemezler. İnsan onların başına gelen hallerin kendi başına da gelmemesi için, onların halinden ibret almalı, Rabb'ine tövbeye koşmalı, elini çabuk tutup ömrü tembellik ve kusur içinde, boş yere tükenmeden önce onu değerlendirmeye çalışmalıdır. Allah kendisine rahmet etsin, bakınız şair ne demiş:

"Sözünle ve işinle hayırlarda koşmaya bak; nefsini geride kalmışların pişmanlığından sakındır."

---

[98] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/100; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/321. Mana, Ebüssuûd'a göre verildi (mütercim).

Velilerden Ebû Ali ed-Dekkâk [kuddise sırruhû] şöyle demiştir: "Bir zatın, hayırlı işlerde çok gayret ettiği görüldü. Durumu kendisine sorulunca, 'Ben, benden önceki salihlere ve büyüklere kavuşmak istiyorum; bu durumda benden daha fazla çalışması gereken kimdir?' dedi."

İnsanları uyaran bir vaiz veya insanların terbiyesiyle meşgul olan bir ârif, insanların Allah'tan yüz çevirip hevâya yöneldiklerini görünce, peygamberlere söylendiği gibi, ona da, "Onlar adına (kendini helâk edercesine) üzülme! Onların hile ve tuzaklarına karşı canını sıkma!" denir.

Yüce Allah Gizli Açık Her Şeyi Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, ilminin ve hilminin genişliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ (٧٤) وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى
السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ (٧٥)

74. ***Şüphesiz, Rabb'in, onların kalplerinin gizlediğini ve açığa vurdukları her şeyi bilir.***

75. ***Gökte ve yerde gizli olan her şey, şüphesiz, apaçık bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Rabb'in, onların kalplerinin gizlediğini ve* söz olarak *açığa vurdukları her şeyi bilir.*" Onların azabının ertelenmesi, hallerinin Allah'a gizli olmasından değildir; fakat Allah o azap için bir vakit tayin etmiştir, onları o vakte kadar erteler.

Yahut Allah, sana düşmanlık ve tuzak olarak içlerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Onlara, hak ettikleri cezayı verecek O'dur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Gökte ve yerde gizli olan her şey, şüphesiz, apaçık bir kitapta,* levh-i mahfûzda *yazılıdır.*" Gizli ve gözlerden uzak olan şeye, "hafî" ve "gâib" denir. Mana şudur: Ne kadar gözden uzak ve gizli olursa olsun, Allah, gökteki ve yerdeki her şeyi bilir, onu ilmiyle kuşatır ve levh-i mahfûza yazar. Bunlardan biri de onların azabıdır. Fakat Allah, her şey için bir vakit belirlemiştir, ondan önce ve sonra olmaz. Eğer böyle olmasaydı, onlara istedikleri azabı hemen verirdi.

Levh-i mahfûza "apaçık kitap" denmesinin bir sebebi, onun, kendisine bakan melekler için apaçık olması, diğeri de onda kaderlerin apaçık bir şekilde yazılmış bulunmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

74-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, kulun, gizli ve açık her halinde yüce Mevlâ'sını murakabe etmesine bir teşvik vardır. Bu durumda kul, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Rabb'ine karşı edebi bozacak bir iş yapmaz ve kalbinden, başkasına açmaktan hayâ edeceği şeyleri geçirmez. Fakat, kalbine gelen, orada yerleşmeyip gelip geçen bir düşünce olursa ondan sorumlu olmaz; hem böyle bir düşünceyi kalpten uzaklaştırmak kulun elinde değildir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Geçen Ümmetlerin Halinden Haber Veren Kitap

Cenâb-ı Hak sonra, gayba dair pek çok şeyi içinde bulunduran Kur'ân-ı Hakîm'i överek şöyle buyurdu:

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ اَكْثَرَ الَّذٖي هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾
وَاِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٧٧﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهٖۚ وَهُوَ الْعَزٖيزُ
الْعَلٖيمُۚ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبٖينِ ﴿٧٩﴾ اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ
الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرٖينَ ﴿٨٠﴾ وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِي
الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْۜ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

76. ***Şüphesiz bu Kur'an, İsrâiloğulları'na, üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor.***

77. ***O Kur'an, gerçekten müminler için bir hidayet rehberi ve rahmettir.***

78. ***Şüphesiz Rabb'in, onların arasında hükmünü verecektir. O, azîzdir** (her hükmünü uygulayandır), **her şeyi bilendir.***

79. ***Öyle ise sen Allah'a tevekkül et; gerçekten sen apaçık hak üzere bulunuyorsun.***

80. ***Sen ölülere duyuramazsın; arkalarını dönüp kaçarlarken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın.***

81. ***Sen, körleri sapkınlıklarından vazgeçirip doğru yola getirecek değilsin; sen** (hakkı) **sadece gönülden teslim olarak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz bu Kur'an, İsrâiloğulları'na,* din işlerinde kendilerine karışık gelip *üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor."* Onların ihtilaf ettiği konulardan biri de Hz. İsa [aleyhisselâm] meselesidir. Onun hakkında birçok fırkaya bölündüler, inat ve taşkınlık ile ifrat ve tefrite düştüler. Aralarında pek çok konuda hoşa gitmeyen şeyler gerçekleşti; hatta birbirlerine lanet ettiler. Nihayet Kur'an inerek, onların ayrılığa düştükleri şeyleri açıkladı; keşke insaf edip ondan doğruyu alsalardı ve hakka teslim olsalardı.

Âyet yahudilere has olmakla birlikte, hem yahudileri hem de hıristiyanları kastetmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Kur'an, gerçekten müminler için,* her yönüyle *bir hidayet rehberidir ve rahmettir."* İsrâiloğulları'ndan ona iman edenler de öncelikle bu hükmün kapsamına girerler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Rabb'in, onların arasında* adaletle *hükmünü verecektir."* Yani Rabb'in, İsrâiloğulları arasında hükmünü verecektir. Veya Kur'an'a iman edenlerle onu inkâr edenler arasında adaletle hükmünü verecektir; çünkü O, sadece adaletle hüküm verir.

Yahut Allah, onların arasında hikmetiyle hüküm verir; çünkü O'nun bütün hükümleri, eşsiz hikmetler taşır.

"*O, azîzdir,* her hükmünü uygular; hiç kimse O'nun hükmünü ve kazâsını geri çeviremez. *O her şeyi bilendir;* aleyhine veya lehine hüküm verilecekleri bilmek de bu bilgiye dahildir.

Yahut Allah, hakkı inkâr ve iptal edenlerden intikam almada azizdir, güçlüdür; görüş ayrılığına düşenlerin arasına ayırıp çözecek şeyi en iyi bilendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Öyle ise Allah'a tevekkül et."* Yani yukarıda şanı ve sıfatları bahsedilen Allah'a tevekkül et. Şüphesiz bu sıfatlar, herkesin O'na tevekkül ve bütün işlerini O'na havle etmesini gerektirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen Allah'a tevekkül et; din düşmanlarına hiç aldırış etme.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten sen apaçık hak üzere bulunmaktasın."* Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüce Allah'a tevekkül etmesinin sebebini belirtmektedir. O, apaçık hak üzere bulunmasıdır. Bu hak, kendisine hiçbir şek ve şüphenin giremeyeceği apaçık dindir.

Bu âyette, şu tembih edilmektedir: Haklı kimse, kendisine yardım edilmesi konusunda Allah'a güvenmede en fazla hak sahibidir.

Yukarıdaki âyetlerde, Kur'ân-ı Hakîm'e, "öncekilerin masallarıdır" diyenlerin görüşü reddedilerek ona övgüyle başlandı. Sonra onun müminler için bir hidayet rehberi ve bütünüyle rahmet olduğu belirtildi. Ardından, ona iftira atanlar hakkında, hak ettikleri ceza ile hükmedileceği tehdidinde bulunuldu. Daha sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin işlerini bitirme ve hilelerini başlarına geçirme konusunda Allah'a güvenmesi emredildi.

Cenâb-ı Hak, sonra, kâfirlerin Kur'an hakkındaki itiraz ve saldırılarının sebebini açıkladı. Onların manen kör ve sağır oldukları, gerçek manada bir hayatları ve ibret alacak kulakları bulunmadığı için kendilerinde Kur'an'ı idrak kabiliyetlerinin bulunmadığını belirtti. Bu durumu ifade etmek için şöyle buyurdu:

"Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın." Kâfirler, kendilerine ciddi ikaz ve uyarıda bulunan âyetlerden hiçbir şekilde etkilenmedikleri için ölülere benzetildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Sana *arkalarını dönüp kaçarlarken sağırlara da* herhangi bir *çağrıyı duyuramazsın."* Onların, kendilerine yapılan çağrıyı işitmemelerinin, arkalarını dönüp kaçmaya bağlanması, olaya tam dikkat çekmek ve olumsuz tavrın sebebini vurguyla ifade etmek içindir. Şüphesiz kulağı sağır kimse, kendisine çağrıda bulunan kimse ona yakın bir yerde durup kulağının hizasında seslense bile yapılan çağırıyı işitmez. Kulağı sağır kimsenin, arkasını dönüp kaçtığında durum nasıl olur, bir düşün!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen, körleri sapkınlıklarından vazgeçirip doğru yola getirecek değilsin."* Yani onları, istenen hedefe ulaştıracak değilsin. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Resûlüm, şüphesiz sen, sevdiğini hidayete ulaştıramazsın fakat Allah dilediğini hidayete ulaştırır" (Kasas 28/56).

Gerçek şu ki hidayet, zâhirde baş gözünün, bâtında ise basiret gözünün görmesine bağlıdır; kim iki gözünü de kaybetmişse onun hidayete ulaşması düşünülmez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen sadece gönülden teslim olarak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin."* Yani sen hak davetini sadece, Allah'ın, âyetlerine iman edeceğini bildiği ihlâslı kimselere, işitene fayda verecek şekilde duyurabilirsin. Şu âyet de âyetteki teslim olmanın, ihlâslı olma manasına geldiğini gösteriyor:

"Hayır, kim, ihsan haline ulaşarak ihlâsla yüzünü Allah'a çevirirse onun mükâfatı Rabb'inin katındadır" (Bakara 2/112).

Allah Teâlâ bizleri, bütün varlığı ile kendisine teslim olanlardan eylesin. Âmin.

76-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî hükümlerde yani bedenin zâhirî âzalarıyla ilgili hükümlerde bir ihtilaf olduğu zaman, onu gidermek için önce Allah'ın yüce kitabına müracaat edilir; meselenin cevabı onda yoksa Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine müracaat edilir. Onda da yoksa icmâya veya kıyasa müracaat edilir. Eğer ihtilaf kalbe ait ilim, inanç ve hallerde olursa bu, zevk veya ilim yoluyla elde edilen tevhidle ilgili inanç konularıdır, bu durumda safi kalbe sahip âriflere müracaat edilir. Öyle bir kalpte sadece, doğru ve hak olan şey ortaya çıkar.

Vesveseye düşmüş kalplerden şek, vehim ve vesvese damarlarını söküp atmak sadece safi kalp sahibi âriflere müracaat ederek ve onların sohbetine girerek mümkün olur.

Kim, zâhir ve bâtın ilmine sahipse ona, her iki konuda da müracaat edilir.

İbnü's-Sabbâğ şu olayı nakletmiştir: Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], Mu'tezile'den bir grupla münazara ediyor, onları hakka döndürmeye çalışıyordu. O sırada yanına, kurralardan (Kur'an ehli hafızlardan) Ebû Mervân geldi; şeyh hazretlerine selâm verdi, Şeyh Şâzelî adama, "Bize Allah'ın kitabından bir âyet oku" dedi. Adamın bir kastı olmaksızın, dilinden Neml sûresindeki şu âyetler döküldü:

"Öyle ise sen Allah'a tevekkül et; gerçekten sen apaçık hak üzere bulunuyorsun.

Sen ölülere duyuramazsın; arkalarını dönüp kaçarlarken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın.

Sen, körleri sapkınlıklarından vazgeçirip doğru yola getirecek değilsin; sen (hakkı) sadece gönülden teslim olarak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin.

(Kıyametin kapacağını haber veren ilâhî) söz başlarına gelince, onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız; o, onlara, insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler" (Neml 27/79-82). Bunları işiten Şeyh Şâzelî'nin yüzü güldü ve, "Allah'ın açıklamasından sonra başka

söze gerek yoktur" dedi. Bunun üzerine gelen grup, tövbe edip doğru yola yöneldiler ve bâtıl mezheplerinden döndüler. Allah Teâlâ, onların kalplerindeki Mu'tezile mezhebine ait bozuk anlayışları giderdi.

Bu, ârifibillâh zatların işidir. Allah Teâlâ onları, her derde şifa yapmıştır; fakat manen kör ve sağır olanlar, hakka davet edeni görmezler, doğruya çağıranı işitmezler. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Sen ölülere duyuramazsın ..."* buyurdu.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Manevi ölü, deliller olmaksızın, kendisinde hakiki marifeti kabul etme istidadı bulunmayan kimsedir. Asıl sağır ise kalp kulağı, kahır perdesiyle kapınmış kimsedir. Kim bu vasıfta ise o sadece, kendi tabiat ve şehvetine uyanı kabul eder."[99]

Kıyametin Alametlerinden Dâbbetü'l-Arz

Cenâb-ı Hak, sonra, kâfirlerin hemen gelmesini istedikleri kıyametin öncesinde ortaya çıkacak alametlerin birinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ
كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

82. *(Kıyameti haber veren)* ***söz başlarına gelince, onlar için yerden bir dâbbe*** *(canlı bir yaratık)* ***çıkarırız; o, kendilerine, insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kıyameti haber verilen *söz başlarına gelince ...* " Yani, gelişi yaklaşıp alametleri ortaya çıkarak kıyametin kopacağını haber veren sözün gerçek olduğu ortaya çıkınca, onlar için yerden bir canlı çıkarırız.

---

[99] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/75 (Beyrut 2008).

"Söz gelince" demek, yaklaşınca demektir. *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl 16/1) âyeti de bu manadadır.

Rivayet edildiğine göre bu durum, hayrın kesildiği, iyiliğin emredilmediği, kötü işlerden sakındırılmadığı, Allah'a yönelen ve tövbe eden kimsenin kalmadığı bir zamanda olur. Allah Teâlâ, kâfirlere ezelî ilminde belirlediği azabı uygulamak istediğinde, onlar için yerden bir canlı çıkarır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Yerden (insanlarla konuşacak tuhaf) bir canlının çıkması ve güneşin batıdan doğması, kıyametin ilk alametlerindendir."[100]

Şu halde, bu kâfirlerin, imanın kendilerine fayda verdiği bir zamanda onu terkedip kendisi değil, alametleri ortaya çıkınca daha önce iman etmeyenlere imanın fayda vermediği kıyametin kopmasını istemeleri uygun değildir.

Vaat edilen zaman gelince, dâbbetü'l-arz denen bir canlı, iman etmeyenlere "kâfir" damgasını vuracaktır. Bu, elinde bulunan mühürle olacak ve artık o kimseden iman kabul edilmeyecektir. Mühür vurulan kimseye şöyle denir: "Ey kâfir, Allah'ın âyetlerine gayben niçin iman etmedin? Şimdi senden onları gördüğünde yaptığın iman kabul edilmeyecek!" İşte, *"Onlar için yerden bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız; o, onlara insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler"* âyetinin manası budur.

Bu canlı, "cessâse" denen yaratıktır. Onun boyunun uzunluğu 60 arşındır. Öyle süratli hareket eder ki peşinden koşan onu yakalayamaz, önünden kaçan elinden kurtulamaz. Onun dört ayağı, yelesi, tüyleri ve iki kanadı vardır.

Bu canlı hakkında şöyle de denmiştir: Onun kafası, öküz kafası gibidir. Gözü, domuz gözüdür. Kulağı, fil kulağıdır. Boynuzu, geyik boynuzudur. Boynu deve kuşunun boynu gibi uzundur. Göğsü, aslan göğsü gibidir. Rengi kaplan rengindedir. Böğrü, kedi böğrü gibidir. Kuyruğu koç kuyruğu gibidir. Ayakları, deve ayağı gibidir. Her ekleminin arası 12 arşındır. Safâ'dan ortaya çıkar ve insanlara fasih bir

---

[100] bk. Müslim, Fiten, 118; Ebû Davud, Melâhim, 3; Tirmizî, Fiten, 21.

Arapça ile, *"İnsanlar âyetlerimize kesin olarak inanmıyorlardı"* der.[101] Yani benim çıkacağıma inanmıyorlardı. Çünkü onun çıkışı, kıyametin âyetlerinden yani alametlerindendir. Dâbbetü'l-arz sonra şöyle der: "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!"[102]

Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Dâbbetü'l-arz, mümine gelir ve ona selâm verir; kâfire gelir yüzüne damga vurur."*

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste ise Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Dâbbetü'l-arz çıkar; elinde Hz. Süleyman'ın mührü ve Hz. Musa'nın asâsı vardır. Asâ ile müminin yüzünü parlatır; mühürle kâfirin burnunu mühürler (Herkesin durumu belli olur). Öyle ki bir sofrada (veya bir adada) toplanmış insanlar, mümine, 'ey mümin' der, kâfire ise 'ey kâfir' der."[103]

Bu durum, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] inmesinden ve güneşin batıdan doğmasından sonra olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

82. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir kavme, kalplerine perde çekme ve kalp kapılarının sürekli kilitli kalma cezası vâki olunca; Allah onların karşısına Allah'ı (ve dinini) bilmeyen bir cahili çıkarır; o kimse, onlara kendisinin manevi terbiye veren biri olduğunu iddia eder; onlar da kendisinden ders alır ve ona uyarlar. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* isimli eserinde der ki:

"Bil ki (Allah ve din konusunda) cahil olanlar, insan sûretinde birer hayvandır."

Allah için mücâhede eden ve terbiye veren kimse ise dâbbetü'l-arzın insanların âyetlere yakînen inanmadıklarını haber vermesi gibi onlara der ki: "Bazı insanlar, Allah'ı tanıtan delillere yakînen inanmıyorlar. Bu delilller, Allah'ı yakînen tanıyan müşahede ehli âriflerdir. O insanlar, bu delillerin varlığına yakînen inanmıyorlar. Onlara göre, Allah tarafından özel seçilmiş veliler mevcut değildir."

---

[101] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/510-511; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/179; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/218; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/323.

[102] bk. Kurtubî, *a.g.e.*, 13/220.

[103] Hadis için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/125 (Riyad 2003); Tirmizî, Tefsîru Sûre, 27 (nr. 3187); İbn Mâce, Fiten, 31 (nr. 4066); Hâkim, *Müstedrek*, 4/485-486; Ahmed, *Müsned*, 2/295. Begavî, *a.g.e.*, 6/178-179.

Allah Teâlâ, bir kulun boşuna yorulmasını ve gam perdesi içinde kalmasını dilediğinde, onu, Allah'ı tanımayan sahte bir şeyhe veya manen ölü bir kimseye yönlendirir; o, bu kimseyi kendisine şeyh kabul eder, onun sevgisinde fâni olur. Bu kimse, ona bağlı olduğu sürece, Allah tarafından seçilmiş velilerin yoluna yönelmez ve onun felaha ermesi beklenmez. Eğer onu terkeder de hayatta olan bir ârife uyarsa ârif onu, kalbinden perdeyi kaldırmaya hazırlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıyametin Kopuşu ve Hakkı Yalanlayanların Hali

Cenâb-ı Hak, kıyametin bazı alametlerini belirtikten sonra, kıyametin kopuşundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتّٰٓى
اِذَا جَٓاؤُ۫ قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَات۪ي وَلَمْ تُح۪يطُوا بِهَا عِلْمًا اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا
الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

83. *O gün her ümmetten âyetlerimizi yalanlayanlardan bir grubu haşrederiz ve onlar topluca (hesap yerine) sevkedilirler.*

84. *Hesap yerine geldiklerinde Allah şöyle der: "Siz benim âyetlerimi, onların ne olduğunu bilip anlamadan yalanladınız öyle mi? Yoksa yaptığınız neydi?"*

85. *Yaptıkları zulüm sebebiyle sözü edilen azap başlarına iner ve artık konuşamazlar.*

86. *Onlar görmüyorlar mı biz, içinde dinlenmeleri için geceyi ve işlerini görmeleri için de gündüzü yarattık. Şüphesiz, bunda inanan bir toplum için deliller vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu hatırlat: *O gün her ümmetten âyetlerimizi yalanlayanlardan bir grubu haşrederiz ve onlar bir arada,* hep birlikte *hesap yerine sevkedilirler.*" Yani o gün biz, peygamberlerin ümmetlerinden her bir ümmetten, onlara indirilen âyetlerimizi yalanlayanların büyük bir çoğunluğunu haşrederiz yani toplarız ve hep birlikte hesap yerine sevkedilirler.

Âyet, onların sayısının çokluğunu ve geniş bir alanı kapladıklarını ifade etmektedir. Buradaki haşirden kasıt, bütün insanları içeren umumi haşirden sonra, bu kimselere azap, onları kınama ve ince bir hesaba çekmek için ayrıca bir araya toplamaktır.

Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyetteki 'grup'tan kasıt, Ebû Cehil, Velîd b. Mugîre ve Şeybe b. Rebîa'dır. Onlar, Mekkeliler'in önünde azaba sevkedilirler. Aynı şekilde, diğer ümmetlerin inkârda başı çekenleri de onların önünde ateşe sevkedilirler."[104]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hesap yerine,* yani sorgu, cevap ve yapılan amellerin detaylıca incelendiği duruşma yerine *geldiklerinde, yüce Allah,* âyetlerini yalanlayanları kınamak için *şöyle der:*

"Siz, *benim* peygamberlerime indirdiğim, sizin bu güne kavuşacağınızı haber veren *âyetlerimi, onların ne olduğunu bilip anlamadan yalanladınız öyle mi?*" Yani, onları, hiç düşünmeden ve incelemeden, hemen yalanladınız öyle mi? Eğer onlar üzerinde biraz düşünüp inceme yapsaydınız, onların hakikatini öğrenir ve hepsinin gerçekten tasdik edilecek şeyler olduğunu anlardınız.

Bu ifade, yukarıdaki iki yerde geçen "âyetler"den kastın, Kur'an âyetleri olduğunu belirtmektedir.

---

[104] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/104.

Âyete şu mana da verilmiştir: Siz onları hem yalanladınız hem de üzerinde hiç düşünmediniz öyle mi?

Âyet şöyle bitiyor: *"Yoksa yaptığınız neydi?"* Âyetlerim üzerinde düşünmediyseniz, ne yaptınız? Çünkü siz, boş yere yaratılmadınız. Âyetlerimi düşünmediyseniz ne yaptınız? Eğer bir delilini ve salih ameliniz varsa haydi onu getirin!

Kâfirlere bu şekilde hitap edilmesi, kendilerini kınayıp azarlamak içindir. Sonra, yüzleri üstü cehenneme atılırlar. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Yaptıkları zulüm sebebiyle sözü edilen azap başlarına iner; yani azap onları sarar. Bu azap, Allah'ın âyetlerini yalanlayarak işledikleri zulümler sebebiyle başlarına gelir. "Cevap verme imkânları bütünüyle kesildiği ve içinde düştükleri can yakıcı azapla meşgul oldukları için, *artık konuşamazlar."* Azap onları konuşmaktan ve özür beyan etmekten alıkoyar.

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra diriltmeye ve peşinden gelecek yeni hayata kudretinin yettiğini gösteren delillerden bahsederek buyurdu ki:

"Onlar görmüyorlar mı biz, içinde dinlenmeleri için geceyi ve işlerini görmeleri için de gündüzü yarattık." Buradaki görme, kalbin görmesi olup "bilmek" manasındadır. Âyetin manası şudur: Bizim geceyi, uyku ve istirahatle dinlenmeleri için karanlık yarattığımızı ve gündüzü, dünya işlerini görmeleri için bir aydınlık yaptığımızı bilmiyorlar mı?

"Şüphesiz bunda inanan, hakkı tasdik edip ibret alan *bir toplum için* pek çok *delil vardır."*

Şüphesiz, kim, gece ile gündüzün peş peşe gelişini, onların Allah'ın ince hikmetine göre harika bir şekilde birbirinden farklı durumlarda seyretmesini iyice düşünürse yüce Allah'ın her şeye gücünün yettiğini anlar. Gece ile gündüz öyle harika tecellilerdir ki onları anlamakta akıllar hayrette kalır. Yine insan, ölüme benzeyen gecenin karanlığının, hayatı temsil eden gündüzün aydınlığı ile nasıl yer değiştirdiğini gördüğünde, aynı şekilde ölümü andıran uykunun kendisine galip gelmesini ve öldükten sonra dirilmeyi temsil eden uyanmasını görüp düşündüğünde, kıyametin kesinlikle geleceğine ve Allah'ın kabirdekileri diriltip kaldıracağına şüphesiz inanır.

Hz. Lokman [aleyhisselâm] oğluna demiştir ki: "Yavrum, eğer ölüm konusunda şüphe ediyorsan, uyuma! Sen, uyku bastırdığında mecburen uyuduğun gibi ölüm gelince de mecburen ölürsün. Eğer dirilme konusunda şüphen varsa uykudan uyanma! Sen, uykudan sonra uyandığın gibi ölümünden sonra da diriltilirsin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

83-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O gün, her ümmetten, Allah tarafından seçilmiş velileri inkâr eden bir grubu haşrederiz. Onlar, âyetlerimizi inkâr edenlerden oluşan bir gruptur. Bu âyetlerimiz, bizi tanıyan, insanları bize yönelten ve onlara bizi tanıtan âriflerdir. Bu münkirler, azarlanmak için toplanıp getirilirler. Hasta bir kalple bize geldiklerinde onlara, "Manen temizlenip güzel ahlâkla süslendikten sonra, kullarımı benim huzuruma yönelten velilerimi yalanlayan siz misiniz? Halbuki siz onlar hakkında doğru dürüst bir bilgiye sahip değildiniz. Sizleri, onları tanımaktan, baş olma sevdası ve makam muhabbeti alıkoydu. Yoksa siz ne yapmakta idiniz?" deriz.

Onların başına, kalbi perdeli avam halkla birlikte kalma cezası gelir; onlar konuşamazlar ve kendilerinden kabul edilecek bir özür de bulamazlar. Onlar, yaşadıkları hal üzere öleceklerini ve öldükleri hal üzere de diriltileceklerini bilmiyorlar mı? Onların, Cenâb-ı Hakk'ın zat-ı akdesini müşahede ile elde edilen ayne'l-yakîn veya hakka'l-yakîne ulaşmış âriflerin sohbetine katılarak kendilerinden yakîn elde etmeleri gerekmez miydi? Böyle yapsalardı da yakîn üzere ölseler ve yakîn üzere diriltilselerdi daha hayırlı olmaz mıydı? Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sûra Üfleniş ve Sonrası

Cenâb-ı Hak sonra, sûra üfürülmesinden ve sonrasında yaşanacak dehşetli hallerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ
مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذٖٓي اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ اِنَّهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾
مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَٓاءَ
بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

87. *O gün sûra üfürülür ve Allah'ın diledikleri hariç, göklerdeki ve yerdeki herkes korku içinde dehşete kapılır. Hepsi boyunlarını eğmiş olarak* (zelil bir halde) *O'na gelirler.*

88. *Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın; halbuki onlar bulutların akışı gibi hareket etmektedir. Bu, her şeyi en sağlam şekilde* (hikmetle) *yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz O, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*

89. *Her kim iyi amel getirirse ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.*

90. *Kim de kötülükle* (şirkle) *gelirse onlar, yüzüstü ateşe atılırlar. Onlara, "Siz sadece yaptığınız amellerin karşılığını görüyorsunuz" denir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O gün sûra üfürülür.*" Sûr, Hz. İsrâfil'in [aleyhisselâm] içine üfleyeceği bir borudur. Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayetine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmayı bitirince, sûru yarattı ve onu İsrâfil'e verdi. İsrâfil, onu ağzına koyup gözünü arşa dikerek üfleme emrini beklemeye başladı."[105]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Onda, yaratılan her ruh adedince delik vardır. İsrâfil'e ona üfürmesi emredilir; o da bir defa üfürür, o anda, Allah Teâlâ'nın diledikleri hariç, hayatta hiç kimse kalmaz. Şu âyet bu durumu anlatmaktadır:*

'Sûra üfürülür; Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde bulunanların hepsi ölür' (Zümer 39/68). *Sonra, tekrar üfürmesi emredilir; İsrâfil* *(aleyhisselâm)* *bir defa daha üfürür; o anda bütün ölüler dirilip ayağa kalkar."*

Diğer bir rivayette şöyle denmiştir: "İsrâfil, ölülerin dirilip kabirlerinden kalkmaları için sûra bir defa daha üfürür; bütün ruhlar sûrun içinden arı gibi dışarı çıkar; öyle ki gökle yer arası ruhlarla dolar. Arılar kovanlarına geldiği gibi, her ruh da kendi cesedine gelir. Şu âyet bu durumu bildirmektedir:

"Sonra ona bir defa daha üfürülür; o anda bütün ölüler ayağa kalkıp bakınır" (Zümer 39/68).

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyetin yüce nazmı, burada anlatılan sûra üfürmenin, ikinci üfürme olmasını gerektiriyor. Cenâb-ı Hakk'ın, *'Göklerdeki ve yerdeki herkes korku içinde dehşete kapılır'* âyetinde ise kabrinden kalkıp mahşere sevkedilecek olan herkesin, gördükleri korkunç işler, kendisinde ve dışarıda yaşanan hârikulâde olaylar sebebiyle zarurî olarak içine düşeceği korku ve ürperti anlatılmaktadır."[106]

Bu sözün zâhirinden, sûra sadece iki defa üfürüleceği anlaşılıyor. Müfessirlerden Kurtubî ve onun dışındaki bir grup âlim, bu görüşü daha doğru bulmuşlardır.[107]

İbn Atıyye ise sûra üfürmenin üç defa olacağı görüşünü daha doğru bulmuştur.[108]

---

[105] Tirmizî, Kıyâme, 8; Dârimî, Rikak, 79; Ahmed, *Müsned*, 2/162; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/134; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2928 (Riyad 1997).

[106] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/105.

[107] Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/222.

[108] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/272.

Ebû Hüreyre'den [radıyallahu anh] rivayet edilen hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sûra üç defa üfürülür. Birincisi, bütün insanların korkup dehşete düştüğü üfürmedir. Bu, dünya hayatındaki dehşettir; büyük günün (kıyamet gününün) dehşeti değildir. Sonraki üfürmede, herkes ölür. Bir diğer üfürme ise ölüleri kabirlerinden kaldırmak için yapılır."[109]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın diledikleri hariç, göklerdeki ve yerdeki herkes dehşete kapılır."* Yani Allah'ın korkmaktan kurtardığı kimse hariç herkes korkar. Bu kimse, Allah Teâlâ'nın kalbini sabit tuttuğu (onu korkuya düşürmeyip kendisine güven verdiği) kimsedir.

Eğer bu âyetten kasıt, sûra ikinci üfürmedir, dersek, o zaman ayrı tutulanlar, haklarında güzel âkıbet (cennet) takdir edilmiş kimselerdir. Şu âyet buna delildir:

"Büyük korku bile onları mahzun etmez" (Enbiyâ 21/103).

Eğer âyetten kasıt, herkesin ölümü için yapılan sûra üfürmedir dersek, o zaman hükümden ayrı tutulanlar farklı olur. Bazıları, âyette ayrı tutulanların, Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil ve Azrâil olduğunu söylemişlerdir; fakat onlar da insanların ölümünden sonra ölürler.

Âyette istisna edilenlerin, hûriler ve arşı taşıyan melekler olduğu da söylenmiştir.

Şayet âyetten muradın dünyadaki korku üfürmesi olduğunu söylersek, o zaman hükümden ayrı tutulanlar, peygamberlerin, velilerin, şehidlerin ve meleklerin ruhlarıdır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Hepsi boyunlarını eğmiş olarak O'na gelirler."* Yani kabirlerinden kaldırılanların hepsi, hesap yerinde sorgu ve cevap için Allah Teâlâ'nın huzurunda, küçülmüş, zelil bir halde hazır bulunurlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Dünya halinde *dağları görürsün, onları hareketsiz,* yerinde sabit *sanırsın; halbuki onlar, bulutların*

---

[109] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/132-133; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/517; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2929.

akışı gibi hareket etmektedir." Yani dağlar, rüzgârın bulutları seri bir şekilde hareket ettirdiği gibi hareket ederler. Mana şudur: Sen, birinci sûra üfürülüş anında dağlara baktığında onları, büyüklüklerinden dolayı aynı yerde sabit duruyor zannedersin; halbuki onlar süratle hareket etmektedir; aynen rüzgârın çarptığı bulutun hareket etmesi gibi. Büyük cisimler böyledir; hareket ettikleri zaman, hareketleri neredeyse farkedilmez. Bunun bir misali güneştir; güneş, rüzgârdan daha süratli hareket ettiği halde, cisminin büyüklüğü ve mesafesinin uzaklığından dolayı, neredeyse hareketini farkedemezsin.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği hadiste, dağların yürütülmesinin insanların dehşete kapıldığı üfürmeden sonra ve öldüğü üfürmeden önce olduğu belirtilmiştir. Bu kısım hadiste şöyle geçmektedir:

"Allah Teâlâ, İsrâfil'e birinci üfürmeyi emrederek, 'Herkesi dehşete düşürecek üfürmeyi yap' buyurur, meleğin üfürmesiyle, yüce Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerdeki herkes dehşete kapılır. Cenâb-ı Hak, İsrâfil'e, üfürmeyi devam ettirmesini emreder, o da üfürmeye devam eder. Bu sırada Allah Teâlâ dağları yürütür; dağlar bulutlar gibi akıp gider ve toz halinde savrulur. Yeryüzü içindekileri şiddetle sallar. Öyle ki yer, dalgaların çarptığı ve rüzgârın sağa sola savurduğu bir gemi gibi sallanır. Şu âyet bu durumu bildirmektedir:

'O gün, şiddetli bir sarsıntı meydana gelir; onu başka bir sarsıntı takip eder. O gün nice kalpler korkudan titrer' (Nâziât 79/6-8). Yeryüzü, üzerindekileri dehşetle sallayarak sağa sola savurur. O anda, çocuğunu emziren kadınlar, çocuğunu terketip kaçar. Hamile olanlar, karnındakini düşürür. Küçük çocukların (korkudan) saçları beyazlar. Şeytanlar, dehşetten yeryüzünün en tenha yerlerine kaçarlar. Melekler şeytanları karşılar, yüzlerine ve arkalarına vururlar, onlar da geri dönerler. İnsanlar, birbirlerine seslenerek arkalarını dönüp kaçarlar. Bu durum âyette şöyle zikredilmiştir:

'Ey kavmim, ben sizin için bağırıp çağrışma gününden korkuyorum. O gün sizler, arkanızı dönerek kaçarsınız' (Mu'min 40/32-33).

Onlar bu halde iken, birden yeryüzü, her yanından kabarmaya, alçalıp yükselmeye başlar. İnsanlar, öyle büyük bir olay görürler ki benzerini hiç görmemişlerdir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: "*O gün kabirdeki ölüler, bundan hiçbir şey bilmezler.*" Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Yâ Resûlallah, Allah'ın âyette, dehşetten ayrı tuttuğu (korkmayacaklarını söylediği) kimlerdir?" diye sordum; Allah Resûlü,

'*Onlar şehidlerdir*' buyurdu."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Peygamberler ve veliler de böyledir; çünkü onlar şehidlerden mertebe olarak daha büyüktür ve onlar gibi hayattadır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: "*İsrâfil'in üfürmesiyle yaşanacak korku ve dehşet, sadece dirilere ulaşır; şehidlerse diri olup Rab'leri katında kendilerine ihsan edilen rızıklardan yiyip içmektedirler. Allah onları bu günün dehşetinden korumuştur. O bir azap olup Allah onu varlıkların şerlilerine gönderir.*"[110] Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Ey insanlar, Rabb'inizden korkun; şüphesiz, kıyametin sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın çocuğundan vazgeçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. O gün insanları sarhoş bir halde görürsün; halbuki onlar sarhoş değildir; fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir*" (Hac 22/1-2).

İnsanlar uzun bir süre beklerler. Sonra Allah Teâlâ İsrâfil'e emreder, İsrâfil, insanları öldürecek üfürmeyi geçekleştirir, o zaman, Allah Teâlâ'nın diledikleri hariç, göklerdeki ve yerdeki bütün canlılar ölür. Hepsi berzahta toplandıkları zaman, ölüm meleği yüce Cebbâr'ın (Allah'ın) huzuruna gelir;

---

[110] Rivayetin buraya kadar olan kısmı için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/133; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2929-2930; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/514.

"Dilediklerin hariç, gökteki ve yerdeki herkes öldü!" der. Allah Teâlâ, her şeyi bildiği halde Azrâil'e,

"Kim kaldı?" diye sorar; Azrâil [aleyhisselâm],

"Asıl hayat sahibi, her şeyi ayakta tutan, hiç ölmeyen sen kaldın. Ayrıca, arşı taşıyan melekler, Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil ve ben kaldım" der. Allah Teâlâ,

"Cebrâil ve Mîkâil ölsün" buyurur. Sonra Allah Teâlâ arşı konuşturur. Arş,

"Yâ Rabbi, Cebrâil ve Mîkâil ölüyor!" der. Allah Teâlâ,

"Sus, ben, arşımın altında olan herkesin ölmesine hükmettim" buyurur. Bunun üzerine Cebrâil ve Mîkâil ölür. Sonra ölüm meleği yüce Cebbâr'a gelerek,

"Yâ Rabbi, Cebrâil ve Mîkâil öldü!" der. Allah Teâlâ her şeyi bildiği halde,

"Geride kim kaldı?" diye sorar; Azrâil [aleyhisselâm],

"Asıl hayat sahibi hiç ölmeyen sen kaldın. Ayrıca, arşı taşıyan melekler, İsrâfil ve ben kaldım" der. Allah Teâlâ,

"Arşı taşıyan melekler ölsün" buyurur. Bunun üzerine onlar ölürler. O zaman Allah Teâlâ Azrâil'e emreder; Azrâil sûru İsrâfil'den alır, sonra,

"İsrâfil de ölsün" buyurur; bunun üzerini İsrâfil ölür. Sonra ölüm meleği gelerek,

"Yâ Rabbi, arşı taşıyan melekler de ölüler" der. Allah Teâlâ, her şeyi bildiği halde,

"Geride kim kaldı?" diye sorar; Azrâil [aleyhisselâm],

"Asıl hayat sahibi hiç ölmeyen sen kaldın. Bir de ben kaldım" der. Allah Teâlâ,

"Sen benim yarattığım varlıklardan birisin; seni, bu ruhları almak için yarattım. Sen de öl" buyurur, o da ölür. Geride sadece tek, bir ve Samed olan, evlat edinmeyen ve kimse tarafından doğrulmamış olan, kendisinin hiçbir dengi bulunmayan yüce Allah kalınca; Allah Teâlâ, evvel olduğu gibi en son kalan da olur. Göğü, kitap sayfası gibi toplayıp dürer ve,

"Ben Cebbâr'ım (her hükmünü uygulayanım). Bugün mülk (hâkimeyet, hüküm ve saltanat) kimindir?" diye sorar. Kendisine hiç kimse cevap vermez. Sonra Cenâb-ı Hak, kendisi,

"Bütün mülk, tek ve kahhâr olan Allah'a aittir" buyurur. Sonra yeryüzü değiştirilip başka bir yere çevrilir; gökler alabildiğine genişletilip yayılır. Sonra yeryüzü dümdüz yapılır; öyle ki onda bir iniş çıkış ve tümsek bulunmaz."[111]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: "Sonra, arşın altından, insan menisine benzer bir yağmur yağar. Sonra Allah Teâlâ, buluta kırk gün yağmur yağdırmasını emreder. Öyle ki yağan yağmur, insanların üzerinde 12 arşın yüksekliğini bulur. Sonra Allah Teâlâ, cesetlere, yeşil bakla gibi oldukları yerde bitmelerini emreder. Cesetler, ölmeden olduğu gibi tam hallerini alınca, Allah Teâlâ,

"Arşı taşıyan melekler dirilsin" diye emreder; melekler dirilir. Sonra Allah Teâlâ,

"Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfil dirilsin" buyurur; bu melekler de dirilir. Sonra Allah Teâlâ İsrâfil'e emreder, İsrâfil sûru alır ve ağzına koyar. Sonra Allah Teâlâ, ruhları çağırır; hepsi getirilir. Müminlerin ruhları nur gibi parlar, mümin olmayanların ruhları ise karanlıktır. Allah Teâlâ, ruhları alıp sûrun içine atar. Sonra İsrâfil'e, yeniden dirilme için sûra üfürmesini emreder. İsrâfil sûra üfürünce, bütün ruhlar, arılar gibi sûrun içinden çıkıp gökle yer arasını doldururlar. O zaman Allah Teâlâ,

"Her ruh cesedine dönsün" buyurur; ruhlar geniz yoluyla vücuda girer ve bedene zerkedilen zehrin yayılması gibi yavaş yavaş vücuda yayılır. Sonra yer, süratle yarılarak içindekileri dışarı çıkarır. Kabrinden ilk çıkacak kimse benim. Sonra siz, yerden çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz bir şekilde çıkarsınız ve çağırıcıya boyun eğerek Rabb'inize (hesap vermek için mahşere) koşarsınız. O anda kâfir, 'Bugün çok zor bir gün!' der." Bu hadisi Sa'lebî nakletmiştir.[112]

---

[111] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2931; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/515.

[112] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/515-516.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Bu, her şeyi en sağlam şekilde yapan Allah'ın sanatıdır."* Yani yukarıda bahsedilen sûra üfürme ve onu takip eden olaylar, her şeyi en güzel şekilde yapan yüce Allah'ın sanatıdır. Bu ifadeyle, bahsedilen olayların büyük olaylar olduğuna ve onların korkunçluğuna dikkat çekilmekte, ayrıca şu bildirilmektedir: Bütün bunlar, hiçbir sebep yokken âlemin nizamını altüst etmek ve kâinatın içinde bulunduğu durumu bozmak için yapılmış değildir; bilakis onlar, Allah'ın arkasında yüce gayeler bulunan hikmetine bağlı olarak yaptığı harika işlerdir. O yüce gayeler ki Allah Teâlâ, yaratılışı ve her şeyi en sağlam, en güzel şekilde yoktan var etmeyi onlar için gerçekleştirmiştir. Bu durum, âyetin devamında şöyle ifade edilmektedir:

"Bunlar, her şeyi en sağlam şekilde yapan Allah'ın işidir." Yani her şeyi hikmetinin gerektirdiği şekilde yaratıp düzenleyen Allah'ın işidir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi, sağlam ve muhkem şekilde yapmasının illeti olup şunu bildirmektedir: Allah Teâlâ'nın, mükellef kulların bütün fiillerinin zâhirini bâtınını, açığını ve gizlisini bilmesi, onları iyi ve kötü olarak açıklamasını ve öldükten sonra diriltilip mahşere getirildikten sonra onlara hak ettikleri karşılığı vermesini gerektirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her kim iyi amel getirirse ona ondan daha hayırlısı vardır."* Bu âyet de Allah Teâlâ'nın kulların bütün işlerini bildiğini ve onlara hak ettikleri cezayı vereceğini açıklamaktadır. Yani kim bir hayırla gelirse ona yaptığı hayırdan daha hayırlısı ile karşılık verilir. Verilen karşılığın daha hayırlı olması, ona en az on katı sevap verilmesidir. Yahut verilen sevabın devam etmesi ve hiç bitmemesidir.

İbn Abbas [radıyallahu anh], âyette bahsedilen iyiliğin "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidi olduğunu söylemiştir.[113]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar o gün korkudan güvendedirler."* Yani iyilikle gelenler, hesap tamamlanıp iyilik ve kötülüklerin ortaya çıkmasından sonra azabı görmekle meydana gelecek dehşetli korkudan güvendedirler. Bu korku, Allah Teâlâ'nın, *"Onları büyük korku mahzun etmez"* (Enbiyâ 21/103) âyetinde bahsettiği korkudur.

---

[113] bk. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, 18/140; İbn Ebû Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, 9/2934. Bu konu, hadis-i şerifte de aynı şekilde açıklanmıştır (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/385-386).

İbn Cüreyc demiştir ki: "Kıyamet günü, ölüm, bir koç gibi boğazlandığı zaman, bir melek, 'Ey cennetlikler, artık cennette ebedî kalacaksınız, size daha ölüm yok; ey cehennemlikler, siz de cehennemde ebedî kalacaksınız, size de ölüm yok!' diye seslenir. İşte büyük korku budur."[114]

İyilikle gelen bu kimseler, sûra üfürüldüğünde ve sonrasında bu günün korkusundan güvende olurlar. Onları bu dehşetli korku sarmaz ve kendilerine asla bir zarar gelmez. Allah Teâlâ'nın ayrı tuttuklarının dışında, göklerde ve yerde bulunan herkesi saracak korkuya gelince, o, sûra ilk üfürülüş sırasında görülen çeşitli korkunç hallerden dolayı oluşan korku ve ürpermedir ki başına bir zarar gelmeyeceğinden emin olsa da neredeyse hiç kimse, yaratılışı icabı ondan uzak kalamaz. Bu açıklamaların hepsi Ebüssuûd'a aittir.[115]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim de kötülükle gelirse onlar, yüzüstü ateşe atılırlar."* Burada kastedilen kötülüğün, Allah'a ortak koşmak olduğu söylenmiştir. Onlar, ters yüz edilerek yüzüstü cehenneme atılırlar ve kendilerine, *"Siz sadece* dünyada *yaptığınız* şirk ve isyan türü *amellerin karşılığını görüyorsunuz"* denir.

87-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Allah Teâlâ'nın, korku ve dehşetten ayrı tuttuğu kimselerden olmayı isterse kalbini Allah ile mâmur etsin; içinde Mevlâ'sından başka kimse bulunmasın; onun için dünyada ve ahirette Allah'a ulaşmaktan başka bir maksadı olmasın. Zâhirini, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine sarılarak Allah'ın taatiyle mâmur etsin. Hevâsı, onun Allah katından getirdiklerine uysun. Öyle ki Mevlâ'sının kendisi hakkında hükmettiği şeyden başkasına bir arzu ve isteği kalmasın. İşte bu şekilde insan, kendilerine hiçbir korkunun bulunmadığı ve hiç mahzun da olmayacak olan velilerin yolunda gitmiş olur. O veliler, kendilerine ezelde güzel âkıbet (cennet) takdir edilmiş kimselerdir;

---

[114] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/277 (Beyrut 2004).

[115] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/107-108.

büyük korku onları mahzun etmez. Onlar, canlarının her istediğini bulacakları cennette ebedî olarak kalırlar. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bizleri de onların seçkinlerinden yapsın. Âmin.

Allah Teâlâ'nın, *"Dağları görürsün, onları sabit zannedersin, halbuki onlar bulutlar gibi akıp gitmektedir"* âyeti hakkında deriz ki: Marifet ilminde yüksek pâyeye ulaşmış âriflerin kalbi de böyledir; onda manevi hallerin hücumu ve ilâhî vâridatlar (diğer insanlarda olduğu gibi dıştan görülecek şekilde) bir tesir yapmaz; bilakis bu haller, onların iç âlemlerinde bir titreme ve etki meydana getirirler fakat onların zâhirleri büyük dağlar gibi sabit durur.

Âriflerden Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Daha önceleri semâ anında (ilâhî-kaside söylenirken) sizde vecd halleri görürdük, şimdi ise hiçbir hareket yok!" denildiğinde, hazret, *"Dağları görürsün, onları sabit zannedersin, halbuki onlar bulutlar gibi akıp gitmektedir"* âyetini okumuştur. Bununla, dışından sakin gözükse de iç âleminde cezbe ve hareket halinde olduğunu söylemek istemiştir.

"Kim bir iyilikle gelirse" âyetindeki iyilik marifettir. *"Onun için, getirdiğinden daha hayırlısı vardır"* âyetindeki daha hayırlı şey, her şey gücü yeten melikin (yüce Mevlâ'nın) huzurunda sıdk makamında oturarak sürekli O'nun cemaline bakmak ve manevi neşe içinde olmaktır.

"Kim bir kötülükle gelirse" âyetindeki kötülük, Allah'ı tanımamak, O'nun hakkında doğru bir bilgiye sahip olmamaktır. Bu kimsenin yüzü, mukarrebîn makamındaki velilerin yöneldiği güzelliklerden ters tarafa çevrilir. Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

Tebliğin Peşinden Gereken Edep

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın emrettiği şekilde kâfirlere, yaptıkları işlerin âkıbetini tebliğ ettikten sonra onlardan uzaklaşarak kendisine düşen görevi yapmaya yöneldi. Cenâb-ı Hak, bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّمَا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذٖى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَیْءٍ
وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٩١﴾ وَاَنْ اَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ فَمَنِ اهْتَدٰى
فَاِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ اِنَّمَا اَنَا مِنَ الْمُنْذِرٖينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

91-92. ***De ki: "Bana sadece, her şeyin sahibi olan ve kendisini haram bölgesi yapan bu şehrin Rabb'ine kulluk yapmam emredildi. Bana ayrıca müslümanlardan olmam ve Kur'an'ı okumam emredildi." Artık kim doğru yola girerse yalnız kendisi için girmiş olur. Kim de doğru yoldan saparsa de ki: "Ben sadece uyarıcılardanım."***

93. ***De ki: "Hamd Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek ve siz de onları görüp tanıyacaksınız. Rabb'in, yaptıklarınızdan habersiz değildir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, ilk yaratılış ve öldükten sonra dirilme halleriyle, kıyametin hallerini yeterince açıkladıktan sonra buyuruyor ki: Kureyş kâfirlerine de ki: *"Bana sadece, her şeyin sahibi olan ve kendisini haram bölgesi yapan bu şehrin yani Mekke'nin Rabb'ine kulluk yapmam emredildi."* Yani Rabbim bana, siz ister sapmış halde kalın ister doğru yola gelin, size aldırış etmeksizin, sadece kendisine kulluk yapmamı, bütün vakitlerimi O'nu murakabe ve müşahede içinde geçirmemi emretti. Bana düşen sadece tebliğdir; ben de tebliğ ettim ve sizi uyardım.

"Bu beldenin yani Mekke'nin Rabb'i" ifadesi, onun şanını artırmak ve konumunu yüceltmek içindir. Allah Teâlâ orayı güvenli bölge yaptı. Oraya sığınan güvende olur. Orada oturanlar dışarı çıkarılmaz, bitkileri kesilmez, orada yaşayan av hayvanları avlanmaz ve ürkütülmez. Mekke'nin haram bölge olarak tanıtılması, oranın Rabb'ine ibadetin

sebebini bildirmekle birlikte, oraya şeref üstüne şeref katmakta ve yüceliğini bir kat daha artırmaktadır. Onda ayrıca, bunca nimete kavuşan Mekkeliler'in de onun Rabb'ine ibadetle mükellef olduğu bildirilmektedir. Şu âyette emredildiği gibi:

"Öyle ise onlar, kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve korkudan güvende kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabb'ine kulluk yapsınlar" (Kureyş 106/3-4).

Onda ayrıca, onların yaptıklarının son derece çirkin bir iş olduğuna işaret edilmektedir. Mekke haram bir bölge iken, onlar oranın saygınlığını çiğnediler, orada bir sürü günahla inkâra daldılar, orada en çirkin günahlara ve en kötü inkâr hallerine devam ettiler; şöyle ki oranın Rabb'ine ibadet etmediler; oraya putlar diktiler ve o putlara ibadet ettiler. Allah onları kahretsin, haktan nasıl yüz çeviriyorlar! Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[116]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Her şey O'na aittir."* Yani her şeyin yaratılışı, mülkü ve yönetimi, bunlarda hiçbir ortağı bulunmaksızın, bu şehrin Rabb'ine aittir. Âyette, her şeyin Hak Teâlâ'ya ait olduğu gerçeği ifade edilmekte ve ayrıca şuna dikkat çekilmektedir: Yüce Allah, bütün mevcudatın Rabb'i iken, âyette sadece Mekke'nin Rabb'i olarak dile getirilmesi, onun şanını yüceltmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bana ayrıca,* Allah'a boyun eğen ve üzerinde bulunduğumuz İslâm ve tevhid dininde sabit kalan, bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya yönelip O'na teslim olan *müslümanlardan olmam ve Kur'an'ı okumam emredildi."* Yani içinde saklı olan gizli, ince hakikatleri keşfetmek için Kur'an okumaya devam etmem emredildi.

Yahut davet ve irşadı tekrar etmek için insanlara Kur'an okumam emredildi. Bu manaya göre Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an okumasının insanların hidayet ve irşadı için yeterli olduğuna, başka bir mucize göstermeye ihtiyaç bulunmadığına dikkat çekilmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık kim doğru yola girerse yalnız kendisi için girmiş olur."* Yani kim Kur'an'a iman ve içindeki hükümlerle amel ederek hidayet yoluna girerse onun bu hidayetinin faydaları, başkasına değil kendisine aittir.

---

[116] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/108.

"Kim de Kur'an'ı inkâr ederek ve içindekilerle amel etmekten yüz çevirerek *doğru yoldan saparsa* onun hakkında *de ki: 'Ben sadece bir uyarıcıyım.'"* Ben, emredildiği gibi uyarımı yaparak sorumluluktan kurtuldum, artık o kimsenin sapkınlığa düşmesinden dolayı bana bir vebal yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Bütün hamd Allah'a mahsustur."* Yani de ki: Bütün hamd, bana bunca nimetleri yağdıran, bu nimetlerin en büyüğü olan ve peşinden dünyanın ve ahiretin nimetlerini getiren peygamberlik nimetini veren, beni peygamberliğin yükünü taşımaya, apaçık âyetler ve parlak delillerle onun hükümlerini bütün insanlara tebliğ etmeye muvaffak eden Allah'a aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, âyetlerini size gösterecek ve siz de onları görüp tanıyacaksınız."* Yani O, dâbbetü'l-arz ve kıyametin diğer alametleri gibi size vaat ettiği delillerini kesin olarak gösterecek ve siz, tanımanın size bir fayda vermediği anda onları görüp hepsinin Allah'ın haber verdiği alametler olduğunu bileceksiniz.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, vaat ettiği alametler ortaya çıktığı zaman, sizi onları görüp tanımaya ve hepsinin Allah'ın bahsettiği alametleri olduğunu ikrar etmeye mecbur edecek.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in, yaptıklarınızdan habersiz değildir."* Bilakis O, hidayet üzere gidenin de yanlış yolda olanın da bütün yaptıklarını bilir ve herkese hak ettiği karşılığı verir.

Yani Allah, senin ve o kâfirlerin amellerinden habersiz değildir. Allah inkârda ısrar edenlere muhakkak azap edecektir. Sakın onlar, azaplarının gecikmesini, Allah Teâlâ'nın, onların yaptıkları işlerden habersiz olduğundan ileri geldiğini zannetmesinler! O sadece mühlet verir, fakat ihmal etmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

91-93. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir vaiz, halka vaaz ve uyarısını bitirince yahut bir âlim ders verme ve ilim öğretme işini tamamlayınca, Rabb'ine ibadete yönelmelidir. Bu ibadet, ya namaz, zikir ve Kur'an okuma gibi zâhirî âzalarla yapılan bir ibadet olur. Yahut tefekkür etmek ve ibret almak gibi veya ilim, hikmet ve ince hükümler çıkarma gibi kalbe ait bir ibadet olur. Veyahut nazar, fikir, müşahede ve basiretle hakikati seyretmek gibi ruhların yapacağı bir ibadet olur. Bunlar, hak yolunun eri yiğit insanların ibadetleridir. Kim doğru yolda giderse faydası kendisinedir; kim de ondan saparsa ona de ki: "Ben sadece bir uyarıcıyım."

Âlemlerin Rabb'ine hamdolsun.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Neml sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

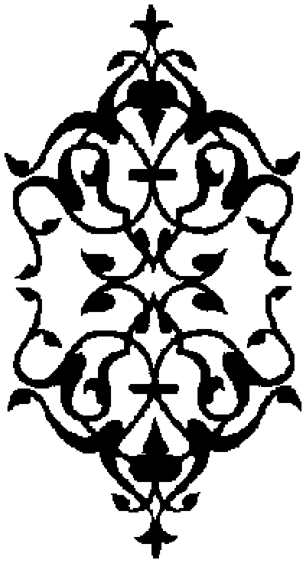

(28) KASAS SÛRESİ[117]

Sûre Hakkında Bilgi: Kasas sûresi Mekke'de inmiştir. Sadece, *"Sana, Kur'an'ı (okumanı, yaşamanı ve tebliğ etmeni) farz kılan Allah, şüphesiz seni, (şan ve şerefle) varılacak yere döndürecektir. De ki: Rabbim hidayetle geleni ve apaçık bir sapkınlık içinde olanı en iyi bilir'"* (Kasas 28/85) âyeti, hicret sırasında Mekke ile Medine arasında inmiştir. Kasas sûresi seksen sekiz âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Bana ayrıca Kur'an'ı okumam emredildi"* (Neml 27/92) buyruldu. Bu sûresinin başında ise, *"Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir"* buyrularak okunan kitap tanımlandı.

Önceki sûreyle irtibatı konusunda şöyle de denmiştir: Önceki sûrede, *"Size âyetlerini gösterecek ve siz onları görüp tanıyacaksınız"* (Neml 27/93) buyruldu. Bu sûrede de, *"Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir"* buyruldu. Şüphesiz, kitabın (Kur'an'ın) indirilmesi, delillerin en büyüklerindendir.

---

[117] Sûre, adını 25. âyette geçen "el-kasas" kelimesinden almıştır. **Kasas**, "kıssalar" anlamında olup Kur'an'da geçen kıssa ve olaylar için kullanılır. Sûrede başlıca Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] çocukluğu, peygamber oluşu, İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarması ve Firavun ile ordusunun suda boğulması konu edilmektedir. Sûrede ayrıca, küfre saplanıp maddi servetle aldanmanın kötü âkıbetini vurgulamak üzere Kârûn kıssasına yer verilmektedir.

Allah Teâlâ sûreye, kendisi ile habibi arasında kullandığı işaretlerle başlayarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓمٓ ۝١ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ۝٢ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ
مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۝٣

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Tâ Sîn Mîm.***

2. ***Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir.***

3. ***İman eden bir kavim için Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçeğe uygun olarak anlatacağız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâ Sîn Mîm."* Bu harfler, bir görüşe göre Allah Teâlâ'nın isimlerinin kısaltılmışıdır. Allah Teâlâ, onlarla kitabının ve içinde okunanların hak olduğuna yemin etti. Bu harfler yüce Allah'ın bütün kusur ve noksanlıklardan uzak bulunduğunu, O'nun her şeyin sahibi olduğunu ve yüceliğini bildiren isimlerinin kısaltılmışıdır.

Bu harflerin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] isimlerinin kısaltılmışı olduğu da söylenmiştir ki en doğrusu budur. Buna göre, *"Tâ Sîn Mîm"*, "ey Tâhir, ey Seyyid, ey Mecîd (yüce, ulu) peygamber" demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir."* Kitabın sıfatı olarak bahsedilen ve apaçık manası verdiğimiz "el-mübîn" kelimesi iki manaya gelir. Biri, "apaçık" demektir. Buna göre mana, hayrı ve bereketi apaçık ortadaki kitabın âyetleri demektir.

Diğer manası ise "açıklayıcı" demektir. Buna göre mana, "helâli haramı, müjde ve azabı, ihlâs ve tevhidi açıklayan kitabın âyetleri" şeklindedir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"İman eden bir kavim için, Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçeğe uygun olarak anlatacağız."* Yani onların acayip haberlerinden bazısını anlatacağız.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasını tekrar tekrar anlattı. Bu, onun hayret verici halini ortaya koymak, şanını yüceltmek ve kıssanın içeriğine dikkatleri çekmek içindir. Sonra, bu tekrarlar sırasında Kur'an'ın belâgatı daha fazla açıklanmış ve kıssanın tekrarlandığı her yerde daha fazla açıklamalarda bulunulmuş olmaktadır."[118]

Bu kıssada, zayıflara ilâhî yardım edileceğine, onlara zafer ve yeryüzünde tasarruf imkânı verileceğine bir işaret bulunmaktadır. Onda ayrıca Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli, ona ve ümmetine güzel bir müjde mevcuttur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onu iman eden,* yani ezelî ilmimizde iman edecekleri takdir edilen *bir kavim için anlatacağız."* Çünkü bu tür haberlerin anlatılması sadece iman edenlere bir fayda verir; kâfirler ondan bir fayda görmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıssa anlatılmadan önce, bu tür harflerden oluşan işaretlerin dile getirilmesi şuna bir işarettir: Kul, iç âlemini temizlemeden, kalbi anlatılan şeye hazır olup candan kulak vermeden ondan tam manasıyla fayda görmez. Kul içini temizleyip kalbini uyanık hale getirdiğinde temiz, efendi ve yüce bir insan olur. O zaman her şeyden fayda görür, her şeyle Allah'a yakınlığını artırır. Cenâb-ı Hak bunun için Hz. Musa'nın kıssasını özellikle gerçekten iman edenlere anlatacağını haber verdi; çünkü onlar, anlatılanlardan ibret alan ve basiret sahibi kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[118] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/57.

Hz. Musa ile Firavun'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile Firavun'un kıssasın anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً
مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْي۪ نِسَٓاءَهُمْ اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِد۪ينَ
④ وَنُر۪يدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذ۪ينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ
اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِث۪ينَ ⑤ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ
وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ⑥

4. ***Şüphesiz, Firavun, yeryüzünde*** *(ülkesinde)* ***büyüklük tasladı ve oranın insanlarını gruplara ayırdı. Onlardan bir grubu erkek çocuklarını keserek ve kız çocuklarını sağ bırakarak zayıflatıp güçsüz bırakmak istiyordu. Gerçekten o, bozguncunun teki idi.***

5. ***Biz ise ülkedeki güçsüzlere lutufta bulunmak, onları önder insanlar yapmak ve kendilerini*** *(diğerlerine)* ***vâris kılmak istiyorduk.***

6. ***Ayrıca, kendilerini o topraklara hâkim kılmak ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, onlardan korktukları şeyleri göstermek istiyorduk.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Firavun,* yeryüzünde Mısır'da *büyüklük tasladı."* Yani o, Mısır'da büyüklendi, azgınlaştı, zulümde ve düşmanlıkta haddi aştı.

Yahut o, Rabb'ine ibadete karşı büyüklendi, nefsiyle böbürlendi ve kulluğu unuttu.

"Yeryüzünde" ifadesi, onu ayıplamak içindir. Yani Firavun, zillet ve alçaklık mahalli olan yerde azgınlaştı.

"Ve oranın insanlarını gruplara ayırdı." Yani Mısır halkını, hizmet ve istihdamda ayrı gruplara bölmüştü. Bütün İsrâiloğullarını, tek bir işte kullanıyordu.

Şöyle denilmiştir: Firavun, Kıptîler'i (Mısır'ın yerli halkını) mülk sahibi yaptı, İsrâiloğulları'nı ise köle olarak kullandı.

Yahut onları farklı gruplara ayırdı; bir gruba ikramda bulunuyor, diğerini hor hakir bir halde tutuyordu. Kıptîler'e ihsanlarda bulunuyor, İsrâiloğulları'nı ise horluk içinde tutuyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlardan bir grubu zayıflatıp güçsüz bırakmak istiyordu."* Bunlar İsrâiloğulları'ydı. *"Onların erkek çocuklarını kesiyor, kadınlarını,* kız çocuklarını *ise* hizmetinde kullanmak için *sağ bırakıyordu."*

Firavun'un, İsrâiloğulları içinde yeni doğan erkek çocuklarını kestirmesinin sebebi şudur: Bir kâhin Firavun'a, "İsrâiloğulları içinde bir çocuk doğacak, onun eliyle senin saltanatın yok olacak" dedi.

Bu sözde, Firavun'un ahmak olduğuna dair bir delil vardır. Şöyle ki: Eğer kâhin doğru söylüyorsa doğan çocukları öldürmek ona bir fayda vermez; çünkü bir şeyden sakınmanın, kaderde yazılan şeye karşı bir faydası yoktur; şayet kâhin yalan söylemiş ise doğan çocukları öldürmenin bir manası yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten o, bozguncülardandı."* Yeryüzünde fesat çıkarma konusunda çok ileri gidenlerdendi; bunun için, peygamberlerin evlatlarından masum çocukları öldürmek gibi böyle büyük bir suçu işlemeye cüret etti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ise onun* öldürerek ve hizmetinde kullanarak *ülkesinde zayıflatıp güçsüz bırakmak istediklerine lutufta bulunmak, onları* hayırda kendilerine uyulan *önder insanlar yapmak istiyorduk."* Âyete şu manalar da verilmiştir:

Onları, hayra davet eden önder insanlar yapmak istiyorduk.

Onları, yönetim ve idareyi elinde bulunduran sultanlar yapmak istiyorduk.

"Ve onları, Firavun ve kavmine, onların sahip olduğu bütün mülke *vâris kılmak istiyorduk."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ayrıca kendilerini yeryüzünde,* Mısır ve Şam topraklarına *hâkim kılmak,* orada istedikleri gibi tasarrufta bulunacakları bir konuma getirmek *ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, İsrâiloğulları'ndan korktukları şeyleri onlara göstermek istiyorduk."* Yani mülklerinin ellerinden gitmesi ve İsrâiloğulları'ndan doğacak bir çocuğun elinde helâk olmaları gibi korktukları şeyleri onlara göstermek istiyorduk.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yeryüzünde büyüklük taslamak, peşinden zillet ve alçalmayı getirir. Tevazu ve zayıflık hali ise izzet, saltanat, afiyet ve güven içinde yaşamayı getirir. Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yüceltir. Kim kendini beğenip büyüklük taslarsa Allah onun boynunu kırar. Bu, Allah Teâlâ'nın insanlar içinde önceden beri uyguladığı kanunudur. Kul, Allah için kendisini zelil ettiği ölçüde, Allah onu izzet ve şerefli yapar. Nefsinin fakirliğini (her durumda yüce Allah'a muhtaç olduğunu) anladığı ölçüde, Allah onu kendisiyle zengin yapar. Kul, (varlıkları gönlünden çıkartıp) kaybettiği ölçüde Allah'ı bulur.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Ey Allahım, sen, bir kavmin önce zillete düşmesine hükmettin; sonunda izzete kavuştular; yine sen onların önce ellerindekini kaybetmesine hükmettin; sonunda (seninle) gerçek zenginliği buldular."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Annesine Verilen İlâhî Emir

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ilk günlerinden ve yetişmesi sırasındaki yaşanan olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعِيهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقِيهِ فِى الْيَمِّ
وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِىۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾
فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًاۜ اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِـِٔينَ ﴿٨﴾ وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِى
وَلَكَۜ لَا تَقْتُلُوهُۗ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

7. *Musa'nın annesine şöyle vahyettik: "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak. Hiç korkma ve üzülme! Şüphesiz, biz onu sana kavuşturacağız ve onu peygamber yapacağız."*

8. *Nihayet Firavun ailesi, sonuçta kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak çocuğu bulup aldı. Doğrusu Firavun, Hâmân ve askerleri hata içindeydiler.*

9. *Firavun'un karısı, "Bu, bana ve sana göz aydınlığı olacak bir çocuk! Sakın onu öldürmeyin; belki bize faydası dokunur ya da onu evlat ediniriz" dedi. Onlar ise* (yaptıkları işin) *farkında değillerdi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa'nın annesine vahyettik."* Bu vahiy, ilham veya rüya yoluyla olmuştur. Yahut Hz. Meryem'de olduğu gibi, bir meleğin haber vermesiyle gerçekleşmiştir. Bu, peygamberlik vahyi değildir; bu durumda onun peygamber olması gerekmez.

Hz. Musa'nın annesinin ismi Yûhanna'dır. İsminin, Yûhânez bint Yeshur b. Levi b. Yakub olduğu da söylenmiştir. İsminin, "Yâûhâ" olduğunu söyleyen de olmuştur. Bu isimleri, Süyûtî *el-İtkân* adlı eserinde kaydetmiştir.[119]

---

[119] bk. Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1098 (Dımaşk 2006). İsimlerin okunuşu *el-İtkân*'dan verildi (mütercim).

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın annesine neyi vahyettiğini şö riyor:

"Onu, gizlemeye imkân bulduğun *sürece emzir, başına bi mesinden,* öldürülmesinden *korktuğun zaman, onu denize bırak.* sır'daki Nil nehridir. Onun suya batmasından ve zarar görn *korkma,* onun ayrılmasına *üzülme! Şüphesiz, biz onu sana,* kenc tiştirip büyütmen için sırlı bir şekilde *geri döndüreceğiz ve onu p yapacağız."*

Bu âyette iki emir, iki yasak, iki haber ve iki müjde vardır.

Korku ile hüzün arasındaki fark şudur: Korku, hoşa gitn şeyin meydana gelmesiyle insanın çektiği üzüntüdür. Hüzün ve geçmişte meydana gelen bir durumdan dolayı insanın çekti tüdür. Hz. Musa'nın annesinin yaşadığı durum, oğlunun ayrı yaşadığı tehlikedir. Hz. Musa'nın annesine korku ve hüzün y dı. Ayrıca, oğlunun kendisine geri getirileceği ve peygambe müjdelendi.

Rivayet edildiğine göre, ileride Firavun'un saltanatını elir cak çocuğu (Hz. Musa'yı) bulup yok etme hesabıyla 90.000 ç ğazlandı.[120]

Yine rivayetlere göre, Hz. Musa'nın annesinin doğum başlayınca, yanında İsrâiloğulları'nın hamile kadınlarını tak ve tesbitle görevli bir ebe vardı. Bu kadın Hz. Musa'nın anne mimi arkadaşıydı. Ona,

"Bu dostluğunun bana mutlaka bir faydası olmalıdır" d kendisine doğum yaptırdı. Çocuk doğup yere düşünce, alnı nur parladı. Bunu gören ebenin bütün vücudu titremeye b kalbine çocuğun sevgisi düştü. Bunun üzerine kadın,

"Ben senin çocuğunu öldürmek ve Firavun'a haber ver gelmiştim, fakat şimdi, içimde senin çoğuna karşı benzeri bulı bir sevgi duydum; onu muhafaza et" dedi ve evden çıkıp gitti dın çıkınca, eve Firavun'un gözcü askerleri girdi. Hz. Musa'nı askerlerin geldiğini görünce telaşlandı, aklı başından gitti, ne yaptığını bilmeden çocuğunu bir beze sarıp yanmakta olan tandırın içine attı. Askerler, içeri girince arama yaptılar, ancak bir şey bulamadılar. Hz. Musa'nın annesinin (doğum sebebiyle) renginde bir değişme olmadığı gibi, görünürde bir süt izi de yoktu. Askerler ebe kadının niçin bu eve girdiğini sordular, o da, "Yakın dostumdur, beni ziyarete gelmişti" dedi. Bunun üzerine askerler gittiler.

---

[120] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/521; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/329.

Hz. Musa'nın annesi, çocuğunu nereye koyduğunu bilmiyordu. O sırada tandırdan çocuğunun ağlama sesi geldi. Hemen tandıra koştu, baktı ki Allah Teâlâ tandırı çocuk için serin ve güvenli yapmış, ateş kendisine bir zarar vermemişti. Firavun, yeni doğan çocukları arama işini sıkı tutunca, Allah Teâlâ Hz. Musa'nın annesine, onu suya bırakmasını vahyetti; o da çocuğunu üç ay emzirdikten sonra suya bıraktı.[121]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa'nın annesi onu bir beze sardı, ağaçtan veya kamıştan yapılmış bir sandığın içine koydu, ağzını kilitle kapadı; sonra yüce Allah'a güvenerek ve O'nun vaadinin gerçekleşeceğine inanarak suya bıraktı.

İbn Muhallas demiştir ki: "Annesi Hz. Musa'yı sabahleyin suya attı, Allah Teâlâ onu öğleden önce kendisine kavuşturdu."

Rivayet edildiğine göre, Firavun'un, alaca tenli hastalığına yakalanmış bir kızı vardı; doktorlar onu iyileştirmekten âciz kalmışlardı. Doktorlar ve sihirbazlar Firavun'a,

"Bunun şifası Nil tarafından gelecek; orada insana benzer bir mahlûk bulunacak, onun tükürüğünden alınıp alacalı yerlere sürülünce hastalık iyileşecek" dediler. Bunun üzerine Firavun ve hanımı Âsiye, Nil'in kenarına oturarak gelecek şeyi beklemeye başladılar. O sırada, dalgaların çarparak getirdiği bir sandık gördüler. Sandık alınıp Firavun'a getirildi; açmak istediler fakat güç yetiremediler. Âsiye yaklaşıp sandığa bakınca, üzerinde bir nur gördü, o nuru başkası görmedi. Allah Teâlâ, ona ihsanda bulunmak için kendisine nuru göstermişti. Âsiye, sandığın kapağını açınca bir de baktı ki içinde alnında nur parlayan bir çocuk var. Cenâb-ı Hak, çocuğun rızkını parmağında yapmıştı, çocuk parmağından süt emiyordu. Âsiye ve Firavun çocuğu çok sevdiler. Firavun'un kızı onun tükürüğünü alıp yaralarına sürünce yaralar iyileşti. Bunun üzerine onu öpüp bağrına bastı. Firavun'un kavminden ileri gelen zalimlerden biri, "Zannederiz, kendisinden korktuğumuz çocuk budur!" dedi. Bunun üzenine Firavun onu öldürmek istedi, fakat Allah her işinde galiptir, hemen Âsiye devreye girerek, *"O benim ve senin için göz aydınlığı olacak bir çocuk! Sakın onu öldürme!"* dedi.

---

[121] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/521; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/191; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/329.

Zeccâc[122] demiştir ki: "Firavun, İranlı olup İstahra bölgesindendi Firavun ailesi, Hz. Musa'yı hiç aramadan bulup aldı. Fakat bulduklar kimse, sonuçta kendileri için bir düşman ve üzüntü sebebi olacaktı Bunu bilmiyorlardı."[123]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet Firavun ailesi, sonuçta kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak çocuğu bulup aldı. Doğrusu Firavun, Hâmân ve askerleri hata içindeydiler."* Yani onlar, hata içinde yüzen günahkâr kimselerdi. Bunun için Allah Teâlâ onlara, düşmanlarını ve helâkleri onun eliyle olacak kimseyi ellerinde büyütüp besleterek kendilerini cezalandırdı.

Âyetin sonuna şu mana da verilmiştir: Zaten onlar, her işlerinde yanılıp hata ediyorlardı; onların, kendilerine düşman olacak kimsey ellerinde büyütüp beslemeleri ilk hataları değildi.

Firavun, adamlarının, "Kendisinden korktuğumuz çocuk budur' sözleri üzerine Hz. Musa'yı öldürmeye niyetlenince, *karısı* Âsiye, *"Bu bana ve sana göz aydınlığı olacak bir çocuk, dedi."* Firavun da, "O senin için göz aydınlığıdır, benim için değil!" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyh vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Eğer Firavun da karısının söylediği gibi söyleseydi, Allah Teâlâ karısın hidayete ulaştırdığı gibi onu da hidayete ulaştırırdı."[124]

---

[122] Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arabî ve'l-Müslimîn*, 11/87-90 [Beyrut 2006]).

[123] bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/133-136 (Beyrut 1988).

[124] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/163 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/523 (Beyrut 2004) Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/394.

Bunun manası şudur: Eğer Firavun'un inkâr üzere kalacağı ve öleceği hükme bağlanmamış olsaydı o da karısı gibi derdi.

Firavun'un karısı sonra dedi ki: *"Sakın onu öldürmeyin."* Firavun'un karısı bu şekilde, onlara sultanlar gibi hitap etti. Bu sözü söyleyen, Firavun'un ileri gelen adamları da olabilir.

"Belki bize faydası dokunur." Zira onda bereket işaretleri ve fayda alametleri var. Âsiye, ondaki nuru ve tükürüğü ile kızının alaca hastalığından iyileştiğini görünce böyle söyledi.

"Ya da onu evlat ediniriz." Çünkü o, sultanların evladı olmaya layık biri.

Allah Teâlâ âyetin sonunda buyurdu ki: *"Onlar ise* onun durumunun ve başlarına gelecek durumun *farkında değillerdi."*

Yahut onlar, helâklerinin onun elinde olacağının farkında değillerdi.

Yahut onlar, onu bulup kendisinden fayda bekleme konusunda büyük bir hataya düştüklerinin farkında değillerdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-9. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Müridin terbiyesiyle uğraşan kimseyi denir ki: "Onu, gayb âleminin manevi sütü ile (feyizle) besle. Onun zâhirî hükümlere bağlanıp kalmasından korktuğunda, onu hakikat denizine at; onun için hiç korkma ve hiç üzülme. Şüphesiz, biz onu, kâmillerden olması için, sana, zâhirî hükümlerin bereketiyle geri döndürürüz. Çünkü kim, kâmil bir şeyhin eliyle hakikat denizine dalarsa şeyhin onu şeriatın amel sahasına çıkarması gerekir. Buna, "bekâ makamı" denir. O, şeriatın zâhirî hükümlerinin hakkı ile yerine getirildiği bir makamdır. Bekâ hali, kulun (nefsinden) fenâ haline ulaşmasını ister. Buna göre, kim fenâ makamını (her halinde nefsin arzularından geçip Hakk'a tâbi olma halini) elde ederse onun bekâ makamına (sürekli Hak ile olma haline) ulaşması gereklidir; kıştan sonra ilkbahara çıkıldığı gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için bir düşman ve üzüntü sebebi olması için ..."* âyeti hakkında deriz ki: Firavun'un, Hz. Musa'yı bulup sahiplenmesi, sevinç ve ferahlık sebebi olsun diyeydi fakat onun için aksi durum ortaya çıktı. Bunun için ârifler, (zâhiren güzel gözükse de) hiçbir şeyle sakin olmazlar ve hiçbir şeye güvenip dayanmazlar. Gerçekten bazan, kula fayda beklediği yerden zarar gelir; bazan da zarar zannettiği şeyden fayda gelir. Kul, bazan düşmanlarından fayda elde ederken sevdiklerinden zarar görür. Şu halde kul, yüce Rabb'inin önünde teslim olup O'nun kendisine ne yaptığına bakmalıdır. Âyette buyrulduğu gibi, neyin faydalı veya zararlı olduğunu *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"* (bk. Bakara 2/216).

Hz. Musa'nın Annesinin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], annesinin yaşadığı ruh halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًاۜ اِنْ كَادَتْ لَتُبْدٖي بِهٖ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا
عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِاُخْتِهٖ قُصّٖيهِۘ
فَبَصُرَتْ بِهٖ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَۙ ﴿١١﴾

10. ***Musa'nın annesinin kalbi** (Musa'nın derdine düşüp diğer her şeyden)* ***bomboş oldu. Eğer vaadimize inanması için kalbini güçlendirip sabit tutmasaydık, neredeyse işi açığa vuracaktı.***

11. ***Annesi, Musa'nın kız kardeşine, "Onu takip et" dedi. O da Musa'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa'nın annesinin kalbi* Musa'nın düşünce ve derdi hariç, diğer her şeyden yana *bomboş oldu."*

Yahut Hz. Musa'nın annesi, onun Firavun'un eline geçtiğini duyunca, yaşadığı korku ve hayretten aklı başından gitti; kalbi hiçbir şey düşünemez oldu.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Musa'nın annesinin kalbi, yaşadığı heyecandan dolayı, kendisine onu suya bırakmasını bildiren vahiyden yana bomboş kaldı. Yani Allah'ın onu kendisine kavuşturacağına dair vaadini unuttu. O sırada şeytan gelerek, "Ey Musa'nın annesi, sen Firavun'un oğlunu öldürmesini istemedin, onu kendi elinle suya attın!" dedi. Hz. Musa'nın annesi, oğlunun Firavun'un eline geçtiğini işitince sıkıntı ve derdi büyüdü.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer vaadimize inanması için kalbini güçlendirip sabit tutmasaydık, neredeyse işi açığa vuracaktı.*" Hz. Musa'nın durumunu açıklayacak ve onun, oğlu olduğunu söyleyecekti.

Şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Musa'nın annesi, oğlunu içine koyduğu sandığı dalgaların sağa sola sallayarak alıp gittiğini görünce, az kalsın, "Vah oğlum!" diye bağıracaktı.

Yine rivayet edildiğine göre, Hz. Musa'nın annesi, Firavun'un, oğlunun içinde bulunduğu sandığı aldığını işitince, onu kesin öldüreceğini düşündü ve ona şefkatinden dolayı, az kalsın, "Vah oğlum!" diye bağıracaktı.

Mana şudur: Eğer vaadimizi tasdik eden müminlerden olması için, onun kalbini, sabır ve sebat ilham ederek güçlendirip sağlam tutmasaydık, az kılsın Hz. Musa'nın oğlu olduğunu söyleyecekti. Biz ona, "Oğlunu sana kavuşturacağız" diye vaat ettik.

Hz. Musa'nın annesi, Firavun'un, Hz. Musa'yı kendisine oğul edindiğini işittiğinde, eğer Allah onun Allah'ın vaadine iman eden müminlerden olması için kalbini kuvvetlendirip sabit tutmasaydı, sevinçten kendisini tutamayıp onun kendi oğlu olduğunu söyleyecekti.

Yusuf b. Hüseyin-i Râzî[125] demiştir ki: "Hz. Musa'nın annesine, iki şey emredildi, iki şey yasaklandı, iki müjde verildi fakat bütün bunlar kendisine fayda vermedi, sonunda Allah Teâlâ onun kontrolünü bizzat üzerine alarak kalbini kuvvetlendirip teskin etti."[126]

---

[125] Yusuf b. Hüseyin-i Râzî (v. 304/916), ilk dönemin zâhid sûfilerinden biridir. Rey ve Cibal (Kafkasya) bölgesinin şeyhlerindendir. Hayatı için bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 185; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 128; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/238; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 4/102; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/248.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Annesi, Musa'nın kız kardeşine,* ablası Meryem'e, *'Onu takip et;* ne durumda olduğunu öğrenmek için peşinden git' *dedi. O da Musa'yı,* onlar, onun kız kardeşi olduğunun farkına varmadan, *uzaktan gözetleyerek takip etti."*

Katâde demiştir ki: "Ablası, sanki amacı o değilmiş, başka bir şey için gidiyormuş gibi Hz. Musa'nın sandığını takip ediyordu."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Mevlâ'sını talep eden bir kulun, O'nun dışındaki her şeyden kalbini boşaltması, kalbinde sevgilisinden başkası olmaması gerekir. O zaman, kalbinden perde kaldırılır ve dostlarla birlikte ilâhî huzura girer. Sevginin alameti, bütün duygu ve düşüncenin tek şeyde toplanmasıdır. Bu, kendisine yakın, her isteğine cevap verecek olan yüce Mevlâ'yı müşahede etme düşüncesidir. Bu konuda şairlerden biri demiştir ki:

"Kalbim için dağınık, dağınık hevâ vardı;
Nefsim seni görünce, toplandı bütün hevâm.

Bana imrenir oldu, önce özendiklerim.
Oldum vera' sahibi, sen olduğunda Mevlâm.

Terkettim insanlara din ve dünyalarını,
Zikrinle hoş olarak, ey benim dinim dünyam!"

Kalbini ağyardan arındır ki onu marifet ve manevi sırlarla doldurasın. Ağyar, Allah'ın dışındaki varlıklar demektir. Kulun gözünden, ağyar silinip giderse melekûtunun gaybında ve ceberût âleminin sırlarında yüce Mevlâ'sını müşahede eder. Bu konuda âriflerden biri der ki:

---

[126] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr,* 2/101; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/331.

"Şayet kâinat kalbimden silinip giderse sırrım, açıkça O'nun gaybını müşahede eder. Cenâb-ı Hak der ki: Eğer beni görmek istersen, kâinatı gözünden kaldırıp at ve eşyayı gönlünden sil."

Eğer Allah Teâlâ, kendisini müşahede eden kimsenin, marifet ilminde yüksek pâyeye ulaşmış, halinde sabit-kadem kimselerden olması için kalbini kuvvetlendirmeseydi, o, ulaştığı halin sevinç ve mutluğundan dolayı, neredeyse müşahede ettiği hakikati ortaya koyar ve sırrını açıklardı. Kul, yüce Allah'ın (gizlenmesi gereken) sırrını açıklarsa başına şeriat kılıcı çalınır; öldürülür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Annesine Kavuşması

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] annesine kavuşmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى اَهْلِ بَيْتٍ
يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدْنَاهُ اِلٰى اُمِّه۪ كَيْ تَقَرَّ
عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

12. ***Biz, (annesinden) önce onun, diğer sütannelerinin sütünü emmesini engelledik. Kız kardeşi, "Size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona samimi davranacak bir aile göstereyim mi?" dedi.***

13. ***Böylece biz, annesinin gözü aydın olsun ve üzülmesin, bir de Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine kavuşturduk. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz, (annesinden) önce onun, diğer sütannelerinin sütünü emmesini engelledik.*" Âyetteki menetme, engel olmaktır, yoksa dinî manada haram kılmak değildir. Yani onun annesinden başka bir kadının sütünü emmesine mani olduk. Hz. Musa, ablası kendisini takip etmeden veya annesine kavuşmadan önce, hiçbir kadının sütünü kabul etmiyordu, bu durum onları üzdü.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kız kardeşi, 'Size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona samimi davranacak bir aile göstereyim mi?' dedi."* Hz. Musa'nın ablası, süt emzirmek için saraya gelen kadınlarla birlikte onun bulunduğu eve geldi ve onun hiçbir memeyi kabul etmediğini gördü. O zaman oradakilere, "Sizin için, buna bakıp kendisini koruyacak, emzirme ve terbiyesinde hiç kusur etmeyecek bir aile gösterelim mi?" dedi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'nın ablası, "Onlar, kendisine samimi davranan bir ailedir" deyince, Firavun'un veziri Hâmân, "Bu kadın, o çocuğu ve ailesini tanıyor; onu yakalayın ve çocuğun durumunu haber vermeden bırakmayın; bu çocuk kendisinden korktuğumuz çocuktur!" dedi. O zaman, Hz. Musa'nın ablası, "Ben, sadece ailenin sultana karşı samimi olduklarını söyledim" dedi.[127]

Sonra onların emriyle annesinin yanına gitti ve onu saraya götürdü. Annesi gelince, Firavun Hz. Musa'yı kollarında avutmaya çalışıyor, o ise meme isteyerek ağlıyordu. Hz. Musa, annesinin kokusunu alınca, kendisine ısındı ve hemen memesine sarıldı. Firavun ona,

"Sen kimsin; bu çocuk senden başka hiçbir kadının memesini kabul etmedi?" diye sordu; annesi de,

"Ben hoş kokulu bir kadınım; bana getirilen her çocuk beni kabul eder" diye cevap verdi. Bunun üzerine Firavun, çocuğunu ona verdi ve emzirme işini ona havale etti.

Bir rivayete göre Firavun, Hz. Musa'nın annesine, onu emzirme hizmetine karşılık günde bir altın verdi. Annesi onu emzirmek ve bakımını görmek için evine götürdü. Böylece Allah Teâlâ, ona çocuğunu kendisine kavuşturma vaadini yerine getirdi. Annesi, bu vaatten sonra onun bir peygamber olacağını kesin bildi. Cenâb-ı Hak bu durumu şöyle haber verdi:

---

[127] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/179; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/525.

"Böylece biz, annesinin çocuğu ile *gözü aydın olsun,* onun ayrılığı ile *üzülmesin* ve *Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine kavuşturduk."* Yani O'nun vaadinin gerçek olduğunu ilmen bildikten sonra, bizzat görerek de bilsin diye böyle yaptık.

Hz. Musa'nın annesinin korku ve hayretine gelince, bu durum, insanın zayıflığından kaynaklanan ve yaratılışta bulunan tabii bir durumdur. O halden, çok seçkin kullar hariç kimse kurtulamaz. Hz. Musa'nın annesinin günlük olarak bir altın almasının helâl olmasına gelince, Süddî'nin dediği gibi bu, oğlunu emzirme ücreti olarak değil, aldığı altının kendisiyle harbin helâl olduğu kâfir malı olduğu için helâl sayılmıştır.[128]

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler."* Yani Kıptîler'in veya insanların pek çoğu, Allah'ın vaadinin, bir zaman sonra da olsa muhakkak yerine geleceğini bilmezler.

Âyetin bu kısmı, Hz. Musa'nın annesinin bileceği ilme dahildir. Öncesiyle birlikte âyetin manası şudur: Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu, insanların ise pek çoğunun bunu bilmeyerek onun hakkında şüpheye düştüğünü bilmesi için, Hz. Musa'yı annesiyle buluşturduk. Bunda, annesinin, Hz. Musa'nın Firavun'un eline geçtiğini işitince, onun hakkındaki korku ve endişede biraz ileri gittiğine kapalı yollu bir işaret vardır. Bu da daha önce geçtiği gibi, insan tabiatından kaynaklanan bir durumdur.

Bir de şu var: İlâhî vaadin gerçekleşmesi, onun bilmediği birtakım sebep ve şartlara bağlı olabilir; bunun için Hz. Musa'nın annesinin korkusu tamamen yok olmadı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, insana, kendisini maneviyat yolunun ehli ârifierle karşılaştırmadan önce, ezelî aşk sütünden (ilâhî sevgiden) içmesini yasakladık. Ezelî inâyet (ilâhî rahmet) lisan-ı halle insana der ki: "Sana, ilâhî huzura girmeye ehil olan ârifleri göstereyim mi? Onlar seni, beşeriyetin dengesiz hallerinden ve kalbe ait bozukluklardan korurlar. Bu haller, kötülüklerde ve günahlarda ısrar etmektir. Onlar sana, ezelî aşk sütünden (ilâhî sevgiden) içirirler. Onlar sana karşı samimidirler. Onlar seni, başkasına değil, sadece Allah'a yöneltirler. Kim seni Allah'a yöneltirse sana karşı samimi davranmış olur. Kim seni sadece amele yöneltirse seni yormuş olur. Kim seni dünyaya yöneltirse seni aldatmış olur. Biz seni annene (ruhun aslî makamına) kavuşturacağız. Bu makam, şehvetine ve gafletine uyarak uzak kalmış olduğun ilâhî kudsî huzurdur. Bunu, ruhunun sevgilisini (yüce Rabb'ini) görmekle gözün aydın olsun ve hiçbir hayrı elden kaçırmaktan dolayı üzülmeyesin diye yaptık. Çünkü sen, Allah Teâlâ'yı bulduğun zaman, her şeyi bulmuş olursun, hiçbir hayırdan mahrum kalmazsın."

---

[128] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/332.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Yâ Rabbi, seni bulan kimse, neyi kaybetmiştir? Seni kaybeden kimse, neyi bulmuştur?"

Bütün bunlar şunu bilmen içindir: Şüphesiz, Allah'ın, razı olduğu bir vesileyle kendisine yönelen kimseye manevi fetih ihsan edeceği gerçektir; fakat gafillerin çoğu bunu bilmez.

Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkması

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'dan çıkma sebebini anlatarak şöyle buyurdu:

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ
﴿١٤﴾ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ
هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِى مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِى مِنْ
عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ
مُبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ اِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَاغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهُ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَا اَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾

14. ***Musa, olgunlaşıp kemale erince, biz ona hikmet ve ilim verdik. Biz, iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.***

15. ***Musa, insanların habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa da adama bir yumruk vurdu, onun ölümüne sebep oldu. Musa, "Bu şeytanın işidir. O, gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır" dedi.***

16. ***Musa, "Rabbim! Şüphesiz ben nefsime zulmettim. Beni affet" dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

17. ***"Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa,* kuvvet ve akıl yönünden son derece *olgunlaşıp kemale erince, biz ona hikmet ve ilim verdik.*"

Bir görüşü göre, rüşt yani olgunluk yaşının başlangıcı, evlenme yaşı, sonu ise otuz dört yaştır. Akıl ve kuvvet yönünden denge yaşı ise kırk yaşıdır. Rivayet edildiğine göre (birkaçı hariç) peygamberler, kırk yaşına girdiklerinde peygamber olarak gönderilmişlerdir.[129]

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen hikmete peygamberlik manası da verilmiştir. İlim ise dinde fakihlik veya iki dünyanın faydasına olan şeyleri bilmektir.

Âyette özetle şu deniyor: Hz. Musa'nın, aklı ve basireti kemale erince, kendisine kullarımız üzerinde hükmetme ve bizi tanıma ilmi verdik.

Âyet şöyle bitiyor: "*Biz, iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.*" Yani Hz. Musa'ya ve annesine yaptığımız gibi, iyilik ve ihsan sahiplerini de böyle mükâfatlandırırız. Hz. Musa'nın annesi, Allah'ın emrine teslim olup oğlunu denize bırakarak Allah'ın vaadini tasdik ettiğinde, biz, oğlunu kendisine kavuşturduk, oğluna hikmet ve peygamberlik verdik; aynı şekilde biz, her zaman, içi ve dışıyla Allah'a teslim olmuş iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.

---

[129] Açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/239 (Beyrut 1998). Kırk rivayeti için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/332.

Zeccâc[130] demiştir ki: "Allah Teâlâ, ilim ve hikmetin verilmesini, ihsanın mükâfatı yaptı; çünkü ilim ve hikmet, insanı, iyilik ve ihsan sahiplerinin mükâfatı olan cennete götürür. Hikmet sahibi bir âlim, ilmiyle amel eden kimsedir; zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Eğer bilmiş olsalardı, kendileri için satın aldıkları şey ne kadar kötüdür!' (Bakara 2/102). Allah Teâlâ, onlar, ilimleriyle amel etmedikleri için, kendilerini cahil olarak tanımladı."[131]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa, insanların habersiz olduğu bir sırada şehre* yani Mısır'a *girdi."* Hz. Musa [aleyhisselâm] Mısır'a, Firavun'un şehrin dışında bulunan sarayından doğru geldi.

Süddî,[132] Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Mısır'ın Menf şehrinden geldiğini, Mukâtil[133] ise Mısır'a 2 fersah uzaklıkta bulunan Hâbîn şehrinden geldiğini söylemiştir.[134]

Hz. Musa [aleyhisselâm] şehre, akşam yatsı arası geldi. Başka bir rivayete göre öğle vakti, insanların öğle uykusuna yattığı bir sırada geldi.

Süddî demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm] büyüyünce, Firavun'un bineklerine biniyor ve elbiselerini giyiyordu. Kendisine, 'Firavun'un oğlu Musa' deniyordu. Bir gün Firavun, bineğine binerek bir yere gitti O sırada Hz. Musa yanında değildi, daha sonra o da bir bineğe binerek Firavun'un peşinden gitti. Öğle vakti olunca Hz. Musa Menf şehrine yakın bir yere geldi. Gün ortasında şehre girdi; şehrin çarşıları kapatılmıştı, sokaklarında hiç kimse yoktu. O sırada birbiriyle kavga eden iki kişi gördü."[135]

---

[130] Az yukarıda tanıtıldı.

[131] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/134.

[132] Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir (bk. Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/288 [İstanbul 1973]).

[133] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Tebeu't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

[134] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/196.

İbn İshak[136] demiştir ki: "İsrâiloğulları'ndan bir grup Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] etrafında toplanmıştı. Grup, Hz. Musa'yı dinliyor ve ona tâbi oluyordu. Hz. Musa, Firavun'un haktan ayrıldığını gördü ve bu konuda kendisiyle konuştu, yaptıklarını tenkit etti. Durum ortaya çıkınca, Firavun'un çevresi Hz. Musa'yı korkuttu, o da kendilerinden çekindi. Bundan sonra Firavun'un bulunduğu şehre, sadece gizli olarak giriyordu. Bir gün oraya, halktan habersiz girdiğinde iki adamı kavga ederken buldu."[137]

Diğer bir rivayette şöyle denmiştir: "Hz. Musa yeni büyümekte olan bir çocukken, Firavun'un başına sopa ile vurdu. Firavun, 'Bu benim düşmanımdır!' diyerek onu Mısır'dan çıkarttı. Hz. Musa, onların yanına sadece büyüyüp olgunluk çağına ulaşınca geldi. Şehir insanları kendisini ve yaşananları unuttuktan sonra Hz. Musa şehre girdi."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Orada kavga eden iki adam gördü. Adamlardan biri kendi tarafından,* İsrâiloğulları'nın bulunduğu dindendi. Onun Sâmirî olduğu da söylenmiştir. *Diğeri ise düşmanı tarafındandı.*" Yani kendisine muhalif olan Mısır'ın yerli halkı Kıptîler'dendi. Bu adam Firavun'un ekmekçisi olup isminin "Feleysûr" olduğu söylenmiştir.[138]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa, olgunluk çağına gelince, İsrâiloğulları'nı zulüm ve ağır işlerde çalıştırılmaktan koruyordu. Bir gün yolda giderken, iki kişinin kavga ettiğini gördü, onlardan biri Kıptî, diğeri ise İsrâiloğulları'ndandı."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.*" Yani İsrâiloğulları'ndan olan kişi, Hz. Musa'dan yardım istedi.

---

[135] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/183; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/196.

[136] İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Kureşî el-Medenî (v. 151/768), siyer ve megazi müellifi, muhaddis bir zattır. Kendisinin, *Kitâbü'l-Megâzî*, diğer ismiyle *Sîretü İbn İshak* adlı eseri meşhurdur (geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, "İbn İshak", *DİA*, 20/93-96).

[137] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/184; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/527; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/196. Mana, bu kaynaklardan takviye edildi.

[138] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/528.

Rivayet edildiğine göre, İsrâiloğulları'ndan olan kişi, Hz. Musa'dan yardım isteyince, Hz. Musa öfkelendi ve Firavun'un adamına,

"Onu serbest bırak!" dedi. Adam,

"Ben onu sadece, babanın (Firavun'un) mutfağına odun taşıması için yakaladım" dedi. İsrâiloğulları'ndan olan kimse buna yanaşmayınca, Firavun'un adamı Hz. Musa'ya,

"Onu sana taşıtmayı düşünüyorum!" dedi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunun üzerine* Hz. *Musa,* adamı uzaklaştırmak için *kendisine bir yumruk vurdu; adamın ölümüne sebep oldu.'* Halbuki onu öldürmeyi kastetmemişti. Hz. Musa [aleyhisselâm], güçlü kuvvetli biriydi. Adama yumruk atması, diğer mazluma yardım etmek içindi. Çünkü mazlum birine yardım etmek ve ondan sıkıntıyı savmak, bütün dinlerde güzel bulunmuş, hatta farz kılınmış bir şeydir Hz. Musa'nın, yaptığı işi günah sayması, mazluma yardım konusunda halka verilen umumi iznin peygamberler için yeterli olmayıp ayrı bir izne ve vahye bağlı olmasındandır. Bunun için Hz. Musa,

"Bu şeytanın işidir" dedi. Yani kasıtsız olarak meydana gelen bu öldürme olayı şeytanın işindendir. Peşinden istiğfar etti. Hz. Musa, sadece kâfiri öldürmeyi şeytanın işinden saydı, onu nefsi için zulüm gibi görerek istiğfar etti; çünkü Hz. Musa, onların içinde kendisine güvence ve kalış izni verilmiş biriydi. Yahut onu, kendisine izin verilmeden önce öldürdüğü için, yaptığına "zulüm" dedi.

İbn Cüreyc demiştir ki: "Bir peygambere, Allah tarafından öldürme emri verilmediği müddetçe birini öldürmesi uygun değildir."[139]

Bir de şu var: Seçkin zatların küçük kusurları da büyük sayılır.

Hz. Musa sözünü şöyle bitirdi: "O şeytan, *gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır;* düşmanlığı apaçıktır."

Hz. Musa, devamındaki âyette dedi ki: *"Rabbim! Şüphesiz ben,* öldürmeyle sonuçlanan bir işle *nefsime zulmettim; beni affet,* hatamı bağışla. *Allah da onu affetti;* hatasını bağışladı. *Şüphesiz O,* hataları temizleyerek *çok bağışlayandır,* çok merhamet edendir; kulunu utandıracak şeyi ondan giderir."

---

[139] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/184; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/399.

Hz. Musa, duasına şöyle devam etti: "*Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım.*" Yani beni affedip cezalandırmama nimetinin hakkı için ben de suçlulara destek vermeyeceğim.

Yani beni hataya yardım eden biri yapma.

Âyetin bir çeşit yemin olduğunu söyleyerek ona şu manayı verenler de olmuştur: Yâ Rabbi, senin bana ihsan ettiğin mağfiret nimetine yemin ederim ki eğer beni kötülük ve düşmanlardan korursan, günahkârlara asla arka çakmayacağım. Hz. Musa, günahkârlara arka çıkmakla, Firavun'la beraber bulunmayı, onların içinde bulunup kendilerini desteklemeyi kastetmiştir. Çünkü Hz. Musa daha önce baba-oğul gibi Firavun'la aynı bineğe binerdi.[140]

İbn Atıyye demiştir ki: "Fazilet ve ilim ehli zatlar, bu âyetin, zalimlere hizmet etmenin ve onların herhangi bir işinde yardımcı olmanın yasaklandığı konusunda delil olduğunu, âyetin bunları da içerdiğini söylemişlerdir."[141]

Ubeydullah b. Velid el-Vassâfî, Atâ b. Ebû Rebâh'a gelerek, "Benim bir kardeşim var; sultanın yanında yazıcılık yapıyor, gireni çıkanı yazıyor. Bundan ücret alıp geçimini sağlıyor. Çoluk çocuğu ve ayrıca borcu var. Bu işi terketse dostlarına muhtaç olur; ne yapsın?" diye sordu. Atâ b. Ebû Rebâh,

"Başları kim?" diye sordu; o da,

"Halid b. Abdullah el-Kasrî" dedi. Bunun üzerine Atâ b. Ebû Rebâh,

"Sen salih kulun (Hz. Musa'nın) ne söylediğini işitmedin mi? O, '*Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım*' dedi. Onlara yardım etmesin, Allah kendisini zengin eder" dedi.[142]

---

[140] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/333.

[141] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/281.

[142] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/529; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/243; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/399.

14-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliliğin özelliği, peygamberliğin özelliği gibidir; velilik genelde kul akıl ve kuvvet yönünden kemale erip rüştüne ulaşınca ve halinde denge hâsıl olunca verilir. Kulun halinde dengeye ulaşması, ona gözünde övülmekle yerilmenin, izzetle zilletin, kendisine bir şey verilmesiyle verilmemesinin, fakirlikle zenginliğin eşit olmasıdır. Bu durumdaki kulun, kabz ve bast halinde,[143] gazap ve rıza anında hali aynı olur. Kul bütün bu durumlarda dengeyi bulunca Allah Teâlâ kendisine ilim ve hikmet verir, onu iyilik sahiplerinin mükâfatıyla mükâfatlandırır.

Şeyhlerimizin şeyhi, talebelerinden birine yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Bundan sonra şunu iyi bil: Eğer sözlerinde ve fiillerinde şüpheli şeylerden kaçınarak takvaya dikkat edersen ve gerçek hürriyeti elde edersen kemale erdiğinden şüphe etmem! Bunun göstergesi şudur: Seni övenle yeren, sana verenle vermeyen, sana eziyet edenle fayda veren, sana zorluk çıkaranla genişlik sağlayan kimseler senin gözünde eşit olmalıdır."

Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hak, Hz. Musa [aleyhisselâm] için,

"Olgunluk çağına erip dengesini bulunca, ona ilim ve hikmet verdik" buyurdu (Kasas 28/14), Hz. Yusuf [aleyhisselâm] hakkında ise,

"Olgunluk çağına erince, ona ilim ve hikmet verdik" buyurdu (Yusuf 12/22), *"dengesini bulunca"* demedi; bunun sebebi nedir?

Cevap olarak deriz ki: Hz. Yusuf [aleyhisselâm], hapiste ve celâl tecellileri altında (sıkıntı içinde) terbiye gördü. Başına gelen her zorluk, onun ahlâkî güzelliğini ve derecesini artırdı. Olgunluk çağına gelince zaten dengesini bulmuştu. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise böyle değildi; o izzet ve ikramla büyüdü, cemal tecellileri altında (ilâhî ihsanlar içinde) yetişti. Bunun için, olgunluk yaşına ulaştıktan sonra manevi terbiye ve güzelliğe ihtiyaç duydu. Onun edepteki kemal hali kendisi için gereken dengeden sonra gerçekleşti. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onun hakkında, *"Dengeyi bulduğunda"* buyurdu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[143] Kabz, kalbin tutukluk ve sıkıntı halinde olması, sabır, rıza ve teslimiyet isteyen celâl tecellileri altında kalmasıdır. Bast ise kalbin rahatlık, genişlik, huzur ve sükûn halinde olması, cemal tecellileri altında neşe içinde bulunmasıdır (mütercim).

Hz. Musa'nın Mısır'dan Ayrılışı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], ikinci kez karşılaştığı kavgadan sonra Mısır'dan ayrılışından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاَصْبَحَ فِى الْمَدِينَةِ خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِى اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ
يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّٓا اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ
بِالَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسٰٓى اَتُرِيدُ اَنْ تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا
بِالْاَمْسِ اِنْ تُرِيدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِى الْاَرْضِ وَمَا تُرِيدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ
الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَٓاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعٰى قَالَ يَا مُوسٰٓى
اِنَّ الْمَلَاَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنِّى لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾
فَخَرَجَ مِنْهَا خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾

18. *Musa etrafı gözetleyerek korku içinde şehirde sabahladı. Bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen adam yine kendisinden yardım istemek için feryat ediyor. Musa ona, "Sen gerçekten apaçık azgın birisin" dedi.*

19. *Musa, ikisinin de düşmanı olan kimseyi yakalamak isteyince, adam, "Ey Musa! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun? Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, ıslah edici olmak istemiyorsun" dedi.*

20. *O sırada şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi. "Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında durumunu görüşüyorlar. Şehirden hemen çık; şüphesiz ben sana öğüt veriyorum" dedi.*

21. *Musa, etrafı gözetleyerek korku içinde şehirden çıktı ve, "Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar" dedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa etrafı gözetleyerek,* önceki gün öldürdüğü Kıptî'ye karşılık kendisinin öldürülmesinden *korkarak şehirde,* Mısır'da *sabahladı."* Bu korku, peygamber olarak seçilmeye ters olmayan tabii bir korkudur. Hz. Musa [aleyhisselâm], kendisiyle ilgili haberleri ve hakkında söylenen şeyleri takip ederek veya kendisinden kısas istenmesini bekleyerek sabahladı.

İbn Atâ demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], kendi adına endişelenerek ve Rabb'inin yardımını bekleyerek sabahladı."[144]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen adam yine kendisinden yardım istemek için feryat ediyor."* Hz. Musa [aleyhisselâm] şehre girdiğinde, dün İsrâiloğulları'ndan kendisini kurtardığı kişinin, başka bir Kıptî ile kavga ettiğini ve yine kendisinden yardım istediğini gördü.

"Musa, kendisinden yardım isteyen *adama, 'Sen gerçekten azgın birisin' dedi."* Yani sen, doğrudan uzak, azgın olduğu apaçık ortada olan bir adamsın. Sen dün de başka biriyle kavga etmiştin ve ben sana yardım edeyim derken istemeden adamı öldürmüştüm.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki:

Halk Firavun'a gelerek, "İsrâiloğulları bizden bir adamı öldürdü, kısas istiyoruz" dediler. Firavun da,

"Bana katili ve şahitleri bulup getirin, delilsiz hüküm verilmez" dedi. Onlar, katili ararken, ertesi gün Hz. Musa [aleyhisselâm] şehre uğradı; bir de baktı ki İsrâiloğulları'ndan dün kendisine yardım ettiği adam, Firavun'un adamlarından bir başkasıyla kavga ediyor. İsrâiloğulları'ndan olan adam, Firavun'un adamına karşı kendisinden yardım istiyordu. Hz. Musa olaya rastladı. Hz. Musa dünkü öldürme olayına pişman olmuştu. Aynı durumu tekrar görünce kızdı ve İsrâiloğulları'ndan olan adama,

---

[144] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr,* 2/102; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/333.

"Sen gerçekten apaçık azgın birisin" dedi.[145]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa, ikisinin de düşmanı olan Kıptî'yi yakalamak isteyince, adam, 'Ey Musa! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun? Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, ıslah edici olmak istemiyorsun' dedi."*

Hz. Musa [aleyhisselâm], kendisine ve İsrâiloğulları'ndan olan adama düşman olan Kıptî'yi yakalamak istedi. Çünkü o, ikisinin dininde değildi. Yahut Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler, İsrâiloğulları'na düşmandı. Hz. Musa [aleyhisselâm] Kıptî'yi yakalamak için elini uzatınca, İsrâiloğulları'ndan olan adam, Hz. Musa ona, *"Sen gerçekten apaçık azgın bir kimsesin"* dediği için kendine de bir zarar verecek diye korktu ve Hz. Musa'ya,

"Ey Musa! Dün bir Kıptî'yi öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun? Sen gazapla adam öldürerek Mısır ülkesinde ancak bir zorba olmak istiyorsun, kızgınlığını tutarak ıslah edicilerden olmak istemiyorsun" dedi.

Bazıları demiştir ki: Hz. Musa'ya, "Ey Musa! Dün bir Kıptî'yi öldürdüğün gibi beni de öldürmek mi istiyorsun?" diyen, İsrâiloğulları'ndan olan adam değil, Kıptî'dir. Aslında Kıpti, Hz. Musa'nın dünkü adamı öldüren kimse olduğunu bilmiyordu, fakat onun kendisini İsrâiloğulları'ndan olan adamdan uzaklaştırmaya çalıştığını görünce, dünkü arkadaşını öldüren kimsenin Hz. Musa olduğu sonucuna vardı. Bu olayı halka anlatınca, insanların ağzında, dünkü Kıptî'yi öldürenin Hz. Musa'nın olduğu söylentisi yayıldı. Hz. Musa, adamı bıraktı. Adam gidip durumu Firavun'a haber verdi; bunun üzerine Firavun, Hz. Musa'nın öldürülmesini emretti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O sırada şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi."* Adamın ismi, Hızkıl b. Habûrâ idi. Bu zat, Firavun'un amcasının oğlu olup hak dine inanan bir mümindi. Koşarak gelip,

"Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında durumunu görüşüyorlar; aralarında bunu müzakere ediyorlar, bazıları diğerlerine seni

---

[145] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/194; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/198.

öldürmeyi emrediyor; bu şehirden *hemen çık; gerçekten ben sana* samimi olarak *öğüt veriyorum"* dedi. *"Musa, etrafı gözetleyerek korku içinde şehirden çıktı ve, 'Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden,* Firavun'un kavminden *kurtar' dedi."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

18-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette şu duruma delil vardır: Büyük olaylar karşısında korkmak, Allah tarafından seçilmişliğe (peygamberlik ve veliliğe) aykırı değildir; çünkü o, insan tabiatında bulunan bir durumdur. Fakat seçilmiş zat, onu önemsemeyip basit görür.

Âyette, insanın ölümüne sebep olacak yerlerden kaçabileceğine dair de bir delil vardır. Bu durumda kul, Allah'tan gelen bir şeyden yine Allah'a kaçmış olur ki bu, tevekküle ters değildir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hicret sırasında kâfirlerden Sevr mağarasına girerek gizlenmiştir. Hasan-ı Basrî de, Haccâc-ı Zalim'den korunmak için talebesi Habib-i Acemî'nin yanında gizlenmiştir.

Âyette şuna dair de bir delil vardır: İşlenen bir kusur bazan insanın seçkin insanlardan olmasına vesile olabilir; Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yasak ağaçtan yemesi gibi. Onun bu hatası, kendisinin yeryüzünde halife olmasına, orayı mâmur etmesine, neslinden peygamberler, veliler ve nice büyük âlimlerin gelmesine vesile olmuştur. Aynı şekilde Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kendisine emredilmeden kaza ile bir adamı öldürmesi de onun terbiye için, Mısır'dan çıkıp Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] yanına gitmesine, orada peygamberliğe ve özel işlere hazırlanmasına vesile olmuştur. Kısaca, tevazu ve kalp kırıklığına sebep olan her şey, peşinden çok affedici yüce Melik'e (Allah Teâlâ'ya) yakınlık getirmektedir.

Özetle deriz ki: Kimin hakkında önceden ilâhî inâyet takdir edilmiş ve o kul ezelde mahbubiyet (Allah tarafından sevilmiş dost) makamına ulaşmışsa, onun (beşer olması gereği işlediği) kusurları sonuçta iyi hale ve sevaba dönüşür. Kimin durumu bunun aksine ise onun iyilikleri sonuçta (amelin sevabını yok eden bir sebeple) günaha ve vebale dönüşür.

Allahım, bizim kusurlarımızı, dostlarının işlediği (ve sonuçta tövbe ve salih amelle) iyiliğe dönen kusurlardan eyle. Bizim iyiliklerimizi, kendilerine gazap ettiğin kimselerin iyiliğinden eyleme!

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah bir kulunu sevince, günah ona bir zarar vermez."*[146]

Yani Allah sevgisi günaha mani olur veya kul, kusurun peşinden tövbe, istiğfar ve salih amelle onu temizleyip iyiliğe çevirir.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Bil ki Allah Teâlâ, dostlarının işledikleri kusurlara karşı kendilerine üç şekilde davranır:

Birincisi, Allah Teâlâ, sevdiği kuluna ezelde sıdk makamını takdir buyurduğu için, bu kul bir kusur işleyince onu sadık sevgililer makamında tutar. İşlediği günah onun manevi halinden bir şey eksiltmez, çünkü o, sevgilidir.

İkincisi, Allah Teâlâ, sevdiği kulu, yüce zatını tâzim ve yüceltme haliyle kendisinden hayâ makamında tutar. Bu kul, bir kusur işleyince, kendisine müsamaha edilir, Cenâb-ı Hakk'ı yüceltmesi ve içinde bulunduğu makamdan dolayı kusuru küçük görülür. Bu makamın sırrını açmak mümkün değildir, fakat bize rivayet edilen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir gruptan bahsederken şöyle buyurmuştur:

'Onların yaptığı kusurlu işler, işledikleri iyi işleriyle temizlenir.'

Üçüncüsü, Allah Teâlâ, sevdiği kulu hüzün, kalp kırıklığı, günahını itiraf etme ve onu gözünde çok büyütme makamında tutar. Cenâb-ı Hak, onun hüzün ve gamına baktığında, günahını itiraf ettiğini ve üzüntüsünü gördüğünde, kendisine azap etmekten hayâ ederek ve ona acıyarak günahını affeder."

---

[146] Hadis için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 54/72; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2251; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 9/609.

Hz. Musa'nın Medyen'e Gitmesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Medyen'e yönelişinden ve Hz. Şuayb [aleyhisselâm] ile buluşmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَٓاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يَهْدِيَن۪ي سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿٢٢﴾
وَلَمَّا وَرَدَ مَٓاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَۘ وَوَجَدَ مِنْ
دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِۚ قَالَ مَا خَطْبُكُمَاۜ قَالَتَا لَا نَسْق۪ي حَتّٰى يُصْدِرَ
الرِّعَٓاءُ وَاَبُونَا شَيْخٌ كَب۪يرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ
اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾

22. Musa** (Mısır'dan çıkıp) **Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir" dedi.

23. Musa Medyen suyuna varınca, suyun başında** (hayvanlarını) **sulamakta olan bazı insanlar gördü. Onların alt tarafında da koyunlarını sudan geri çekmeye çalışan iki kız gördü; onlara, "Durumunuz nedir** (niçin böyle yapıyorsunuz)**?" diye sordu. Onlar da, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız çok yaşlı bir adamdır** (bu işi bizim yapmamız gerekiyor)**" dediler.

24. Bunun üzerine Musa onların koyunlarını suladı. Sonra gölgeye çekilip, "Rabbim! Bana indireceğin her türlü hayra muhtacım" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa Mısır'dan çıkıp Medyen'e doğru yöneldiğinde, 'Umarım Rabbim beni doğru yola iletir' dedi."*

Medyen, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] şehridir. Bu şehir, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] oğlu Medyen'in ismiyle anılmaktadır; Medâin şehrinin de Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kardeşi Medâin'in ismiyle anılması gibi. Ona, Medân b. İbrahim de denilmektedir.

Medyen, Mısır'la arasında sekiz günlük bir mesafe bulunmakla birlikte, Firavun'un sultası ve idaresi altına girmemişti. Bunun bir sebebi şu olabilir: Firavun, bu bölgedeki peygamberlere karşı taşkınlık yapan kimselerin helâk edildiğini işitti ve böyle bir sonucun başına gelmesinden korkarak oraya musallat olmadı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], Mısır'dan çıktı fakat gideceği yolu bilmiyordu, tek güvencesi, Rabb'ine karşı beslediği güzel zandı."

Hz. Musa [aleyhisselâm], "*Umarım Rabbim beni doğru,* en güvenli ve güzel *yola iletir, dedi.*" Hz. Musa [aleyhisselâm] yola çıkınca, önüne üç yol çıktı, o, orta yolu tuttu. Kendisini arayanlar peşinden geldiler, orta yola değil, diğer yollara girdiler.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'ya [aleyhisselâm], elinde kısa mızrak bulunan atlı bir melek geldi ve onu Medyen'e götürdü.

Yine rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], yola çıktığında yanında hiçbir azık, para, destek ve ayakkabı yoktu. Yiyeceği sadece yeşil ağaç yapraklarıydı. Medyen'e vardığında ayağındaki çarığın bağı koptu. Öyle acıkmıştı ki bağırsağındaki yeşillik vücudunun dışından belli oluyordu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Musa Medyen suyuna varınca, suyun başında,* kuyunun yanında hayvanlarını *sulamakta olan bir grup insan,* farklı insanlardan oluşan büyük bir kalabalık *gördü. Onların alt tarafında da koyunlarını sudan geri çekmeye çalışan iki kız gördü.*" Kızlar, insanların koyunları çekilsin de koyunlarımızı öyle sulayalım diye, hayvanlarını sudan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Çünkü suyun başında, kendilerinden daha kuvvetli kimseler hayvanlarını suladıkları için, kızlar koyunlarını sulama imkânı bulamıyorlardı. Yahut kızlar, koyunları diğer insanların koyunlarına karışmasın diye onları geri çevirmeye çalışıyorlardı.

Hz. Musa [aleyhisselâm] kızlara, *"'Durumunuz nedir; niçin koyunlarınızı sulamıyorsunuz?' diye sordu. Onlar da, 'Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız' dediler."* Yani erkeklerle rekabet etmeye gücümüz yetmez; onlar işlerini bitirip geri çekilince biz koyunlarımızı sulayacağız.

Kızların sözü şöyle devam etti: *"Babamız da çok yaşlı bir adamdır."* Yani koyunları sulaması mümkün değildir; bu işi bizim yapmamız gerekiyor.

Kızların, "babamız" dedikleri zat, Hz. Şuayb'dı [aleyhisselâm]. Hz. Şuayb'ın soyu şu silsile ile Hz. İbrahim'e ulaşmaktadır. Şuayb b. Nüveyb b. Medyen b. İbrahim [aleyhisselâm].

Bazıları, kızların babasının Hz. Şuayb değil, onun kardeşi olan Yesrûn ismindeki bir zat olduğunu, Hz. Şuayb'ın, gözleri âmâ olduktan sonra vefat ettiğini, Kâbe'nin yanında makam-ı İbrahim ile zemzem arasında gömüldüğünü söylemişlerdir; fakat birinci görüş daha doğru ve meşhurdur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine Musa onların koyunlarını suladı."* Hz. Musa [aleyhisselâm], iyilik yapmak ve güçsüze yardım etmek için onların koyunlarını suladı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], insanları kuyunun başında uzaklaştırdı ve onlardan bir kova istedi. Onlar da kuyudan su çektikleri büyükçe bir kovayı ona vererek, "Onunla su çek!" dediler. Bu kova, kuyunun içinde su ile dolunca onu sadece kırk kişi çekebiliyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], onu tek başına çekti ve suyu kuyunun kenarındaki havuza boşalttı, sonra bereketlenmesi için dua etti. Kızların koyunlarını sulayarak geri çekti.[147]

Başka bir rivayette şöyle denilmiştir: Onların kuyusunun ağzı büyük bir kaya ile kapatılmıştı. Bu kayayı sadece bir grup insan kaldırabiliyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], kuyunun ağzındaki kayayı tek başına kaldırdı ve kızların koyunlarını suladı.[148]

---

147 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/335; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/118.

148 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/200-201.

Hz. Musa [aleyhisselâm], iki kıza, niçin koyunlarını geri çevirdiklerini sorunca onlar şöyle demişlerdir: "Biz, örtülü ve güçsüz kadınlarız. Erkeklerle rekabete güç yetiremeyiz. Bir de onlara karışmaktan hayâ ediyoruz. Bunun için, onlar koyunlarını sulayıp çekilinceye kadar bizim beklememiz lazım."

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm], iki kızının koyun sulamasına razı olmasının sebebi şudur: Güven olduğu zaman, bu işi yapmak kadınlar için mubahtır, yasak değildir. Olaya mürüvvet (güzel ahlâk ve fazilet) yönünden bakılınca, bu konuda insanların âdetleri birbirinden farklıdır. Bu konuda Araplar'ın tutumu, diğer milletlerden ayrıdır. Çölde göçebe halinde yaşayanların uygulaması, şehir insanlarının uygulaması gibi değildir. Özellikle, bir zaruret bulunması durumunda, kadınların bu tür işleri yapması helâldir. Bu açıklamayı müfessir Nesefî yapmıştır.[149]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ben, dağ bölgelerinde yaşayanlar arasında koyun otlatan kadınlara rastladım. Onları görünce Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] iki kızının durumunu hatırladım. Fakat zamanımızda fesatçılar çoğaldığı için, en güvenli olanı, kadınları evlerinde tutmak, (bir zaruret yoksa) böyle dış işlerde çalıştırmamaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Musa,* iki kızın koyunlarını suladıktan *sonra,* bir ağacın altında *gölgeye çekildi.*"

Amr b. Meymûn, Abdullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Deveme binip iki gece yol aldım ve Medyen'e vardım. Orada, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] altında oturduğu ağacı sordum. Gösterdiler, ağacın yanına gittim. Bir de baktım ki yaprakları parlak yeşil bir ağaç. Devem ağaçtan yemeye başladı fakat acı veya sert olduğu için yiyemedi, ağzından geri attı. Ben de orada Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] dua ederek geri döndüm."[150]

Âyette, bazı zâhidlerin dediğinin aksine, dünyada istirahat etmenin ve gölgede dinlenmenin câiz olduğuna dair bir delil vardır. Bu konudaki açıklamaların tamamı, inşallah âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

---

[149] Nesefi, *Medârikü't-Tenzil,* 3/335-336. Benzer bir açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/248.

[150] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/532. Mana, Sa'lebî'den tamamlandı.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sonra halini yüce Mevlâ'sına açarak, *"Rabbim! Bana indireceğin* az veya çok *her hayra muhtacım, dedi."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm] böyle söylediğinde, açlıktan o kadar zayıflamıştı ki bağırsağındaki yeşillikler dıştan görünüyordu."[151]

Bir rivayete göre Hz. Musa [aleyhisselâm], yedi gündür bir şey yememiş, karnı sırtına yapışmıştı. Bu arada Allah Teâlâ'dan hiç yiyecek istemedi. Bu davranışı ile, Cenâb-ı Hakk'ın katında dünyanın ne kadar değersiz olduğuna dikkat çekmiş oldu.

İbn Atâ[152] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], kulluktan rubûbiyyete (yüce Rabb'inin tecellilerine) baktı, huşû ve tevazu haline büründü; sırrına akıp gelen nurlardan dolayı fakirlik diliyle konuştu."[153]

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp, her ihtiyacını gidereceği ve bütün arzularına kavuşacağı makama yönelince -ki bu makam, Cenâb-ı Hakk'ın kudsî huzurudur- der ki: Umarım Rabbim beni, en doğru yola iletir. Yani beni ilâhî huzuruna ulaştıran doğru yola iletir. Bu yolun en güvenlisi, manevi terbiye veren şeyhtir.

Hak adamı, kâmil şeyhin kaynağına ve su içme yerine gelince, orada, kalplerini ilâhî aşk şarabından sulamak isteyen bir grup insan gördü; onlar da kendisi gibi aynı şeyi talep ediyorlardı.

Eğer bu feyiz kaynağına gelen kimse, manevi hali kuvvetli biriyse hali zayıf olana ulaşır ve onu sular. Sonra rıza ve teslimiyet içinde marifet gölgesine çekilip tazarru ve niyaz ederek, Rabb'inden daha fazlasını isteyerek der ki: "Rabbim, iki dünyanın hayrından ve ebedî zenginlikten hayır olarak bana ne indirirsen (hepsi kabulümdür), hem ben senin daha fazla ikram ve ihsanına muhtaç biriyim."

---

[151] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/216; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/533.

[152] İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfilerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbelî mezhebine mensuptur. Hallâc-ı Mansûr'un sadık dostlarındandır. Âyetlerin tefsiriyle ilgili açıklamaları daha çok işari tefsirlerde yer almaktadır (bk. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, 19/336; ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 137; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 265; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/302; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/255).

[153] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/103.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Musa [aleyhisselâm] sonra, Allah Teâlâ'nın kendisine bahşettiği gölge nimetine şükretmek için gölgeye çekildi. O, gölgeyi, temiz nimetleri kullanmak ve O'na şükretmek için bir vesile yaptı. Benzer bir açıklama aynı müellifin *et-Tenvîr fî Iskâti't-Tedbîr* adlı eserinde de geçmektedir.[154]

Sünen-i Ebî Davud'da, Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için, tatlı su kaynaklarından su istenirdi."[155]

İbn Kuteybe, bahsedilen su kaynağının, Medine'ye iki günlük uzaklıkta olduğunu söylemiştir.

Şeyh İbn Meşîş, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye demiştir ki: "Ey Ebü'l-Hasan, suyu soğutarak iç; insan nefsi, soğuk suyu içtiğinde, Allah'a bütün âzaları ile şükreder; sıcak su içtiğinde ise Allah'a zayıf bir şekilde şükreder."

Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb ile Buluşması

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Hz. Şuayb [aleyhisselâm] ile buluşmasından bahsederek şöyle buyurdu:

فَجَاۤءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْش۪ي عَلَى اسْتِحْيَاۤءٍۘ قَالَتْ اِنَّ اَب۪ي يَدْعُوكَ
لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَاۜ فَلَمَّا جَاۤءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَۙ قَالَ
لَا تَخَفْ۠ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ
اسْتَأْجِرْهُۘ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَم۪ينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ

---

[154] İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvir fi Iskâti't-Tedbir*, s. 122-123 (Dımaşk 2002).

[155] Ebû Davud, Eşribe, nr. 3735; Ahmed, *Müsned*, 6/100; Hâkim, *Müstedrek*, 4/138.

أَنْ أُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ
فَاِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي
اِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا
الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾

25. ***Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip, "Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor" dedi. Musa, ona gelip başından geçenleri anlatınca Şuayb, "Korkma, zalim kavimden kurtuldun" dedi.***

26. ***Kızlardan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Gerçekten ücretle tutacağın en hayırlı kimse, güçlü ve güvenilir olan bu adamdır" dedi.***

27. ***Şuayb, "Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben sana meşakkat vermek istemem; inşallah beni salih kimselerden bulacaksın" dedi.***

28. ***Musa şöyle dedi: "Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok. Söylediklerimize Allah vekildir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona geldi."* O, daha sonra evlendiği kızdır. Durum şöyle gelişti: Hz. Musa [aleyhisselâm], iki kızın koyunlarını sulayınca, onlar, koyunlarının karnı tok ve memeleri süt dolu olarak erkenden babalarının yanına döndüler. Babaları onlara,

"Niçin erken geldiniz?" diye sordu; onlar da,

"Salih bir adam bulduk; bize merhamet etti ve koyunlarımızı suladı" dediler. O zaman babaları, içlerinden birine, "Onu bana çağır" dedi. Bunun üzerine o, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] utana utana yürüyerek geldi. Kadın, yüzünü eliyle örtmüştü ve kolunun yeniyle kendisini gizlemeye çalışıyordu. Bu davranış onun, imanının kemaline ve ahlâkının yüceliğine bir delildir. Çünkü bu genç kız, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] misafirliğe çağırıyordu; onun daveti kabul edip etmeyeceğini ise bilmiyordu. Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] geldi ve,

"Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor, dedi." Hz. Musa [aleyhisselâm] daveti kabul etti ve ona tâbi olarak yola çıktılar. Yolda esen rüzgâr, genç kızın elbisesini vücuduna yapıştırıyor, vücut hatları belli oluyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], bu durumdan rahatsız oldu ve ona,

"Sen benim arkamdan yürü ve yolu tarif et. Biz Yakub [aleyhisselâm] ailesi, yabancı kadınlara bakmayız" dedi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Musa, ona,* yani kızın babası Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] *gelip başından geçenleri anlatınca Şuayb, 'Korkma, zalim kavimden kurtuldun' dedi.*"

Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'la yaşadığı durumları ve onun kendisini nasıl öldürmek istediğini anlatınca, Şuayb'a [aleyhisselâm], "*Korkma, zalim kavimden,* Firavun'dan ve kavminden *kurtuldun,* çünkü onların bizim şehrimizde Medyen'de bir hâkimiyetleri yoktur, *dedi.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Şuayb [aleyhisselâm], "Korkma, senin, 'Rabbim, beni zalim kavimden kurtar' şeklindeki duan kabul edilmiş dedi."

Bu âyette, kadın da olsa güvenilir tek kişinin getirdiği haberle amel edileceğine bir delil vardır. Onda ayrıca, bu şekilde ihtiyatlı davranma ve şüpheli şeylerden sakınıldığı müddetçe, bir erkeğin (zaruret durumunda) yabancı bir kadınla birlikte yürümesinin mubah olduğuna bir delil vardır. Bu açıklama, müfessir Nesefi'ye aittir.[156] Fakat onda tenkide açık bir yön vardır. Peygamberler, kötülükten korunmuş olduklarından, onlar için bu şartı zikretmek gerekmez.

---

[156] bk. Nesefi, *Medârikü'l-Tenzîl,* 3/336.

Yapılan iyiliğe karşı bir ücret almaya gelince; Hz. Musa'da [aleyhisselâm] olduğu gibi bir zaruret anında ücret almanın bir sakıncası yoktur. Fakat rivayet edildiğine göre kız, kendisine, "Yaptığın işe karşılık sana ücretini vermek için babam seni çağırıyor" deyince, Hz. Musa [aleyhisselâm] bunu hoş bulmadı, kendisi için değil, kızın niyetini boşa çıkarmamak için davetine "evet" dedi. Hz. Şuayb [aleyhisselâm], önüne yemeği koyunca, Hz. Musa [aleyhisselâm] yemekten çekindi. Bunu gören Hz. Şuayb [aleyhisselâm],

"Aç değil misin?" diye sordu; Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Evet, açım, fakat bunun, o ikisinin koyunlarını sulama işime karşılık olmasından korkuyorum. Biz, dinini dünya için satmayan ve yaptığı iyiliğe karşı hiçbir şey almayan bir aileden iz" dedi. O zaman Hz. Şuayb [aleyhisselâm],

"Bu bizim âdetimizdir; evimize gelen her misafire yemek ikram ederiz" deyince, Hz. Musa [aleyhisselâm] yedi.[157]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kızlardan biri, 'Babacığım, onu,* koyunları otlatması için *ücretle tut'"* dedi. Rivayet edildiğine göre bunu söyleyen kız, iki kızın büyükleri olup ismi, "Safura" idi; küçüğünün ismi ise "Süfeyra" idi. Büyük kızın isminin, "Sâbûrâ", diğerinin ise "Leyyâ" olduğu da söylenmiştir. Safura, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] getiren, babasından kendisini ücretle tutmasını isteyen ve aynı zamanda Hz. Musa [aleyhisselâm] ile evlenen kızdı. Vehb b. Münebbih ve başkaları böyle demiştir.[158]

Bunu şu hadisle birlikte düşünün. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"Hz. Musa, kızların küçüğü ile evlendi ve iki sürenin uzun olanını (on seneyi) tamamladı."*[159]

Bu iki rivayetin arasını şöyle birleştirmek mümkündür: Hz. Şuayb [aleyhisselâm], Hz. Musa [aleyhisselâm] ile önce büyük kızını nikâhladı, fakat sonra ortaya çıkan bir durum sebebiyle birinci nikâhı iptal edip küçük kızıyla evlendirdi.

---

[157] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/202; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/337; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/407.

[158] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/202.

[159] Taberânî *el-Evsat*, 2/19; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/203; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/128; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/410.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ücretle tutulmasını isteyen kız sonra dedi ki: *"Gerçekten ücretle tutacağın en hayırlı kimse, güçlü ve güvenilir olan bu adamdır."* Kız böyle deyince Hz. Şuayb [aleyhisselâm],

"Sen onun kuvvetli ve güvenilir biri olduğunu nasıl anladın?" diye sorunca, kız, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kuyudan suyu tek başına çekişini ve bir çekişte havuzu doldurmasını yahut kuyunun ağzından büyük taşı kaldırmasını ve yolda gelirken kendisine arkasından gelmesini emredişini söyledi.

Sa'lebî'nin rivayetinde kız, "Onun kuvvetine gelince, kuyunun ağzında kırk kişinin kaldırabileceği taşı tek başına kaldırdı" dedi ve sonra yoldaki durumu anlattı.[160]

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kızının, *"Gerçekten ücretle tutacağın en hayırlı kimse, güçlü ve güvenilir olan bu adamdır"* sözü, birçok manayı içeren özlü bir sözdür. Çünkü senin işini gören bir kimsede, yeterli kuvvet ve güven bir arada bulununca, artık işi düşünmezsin ve isteğin tam olarak yerine gelir.

Bazıları demiştir ki: "Âyetin manası şudur: O, dininde kuvvetli, muamelesinde güvenilir bir kimsedir."

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "İnsanların en ferasetlisi şu üç kimsedir:

1. Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kızı.
2. Hz. Yusuf'u [aleyhisselâm] satın alarak hanımına, *"Ona iyi bak, belki bize faydası dokunur yahut onu evlat ediniriz"* (Yusuf 12/21) diyen sahibi.
3. Yerine Hz. Ömer'i [radıyallahu anh] halife tayin eden Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh]."[161]

---

[160] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/533. Taberî'nin rivayetinde, Hz. Musa'nın, yedi-on kişilik bir grubun kaldıracağı taşı tek başına kaldırdığı söylenmiştir. Bu, daha tercih edilecek bir rivayettir (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/227-228 [Riyad 2003]).

[161] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/337.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. *Şuayb,* Hz. Musa'ya. *'Ben, sekiz yıl bana çalışmana,* ücretli işçim olmana *karşılık, şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum'"* dedi.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm], *"Şu iki kızımdan birini"* sözü, onun, bunlardan başka kızlarının da bulunduğunu göstermektedir.[162]

Bir kadının, koyunlarını gütmek karşılığında bir erkekle evlendirilmesi, dinimizde (bazı mezheplere göre) câizdir; fakat mezhebimizde (Mâlikî mezhebinde) câiz değildir.[163]

Âyette Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor: *"Eğer bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur."* Bu senin yaptığın bir iyilik olur; ancak böyle yapmak sana şart değildir.

Yahut on seneye tamamlamak sana kalmıştır; bunun için seni zorlamam.

"Ben, on sene hizmet yapmanı şart koşarak *sana meşakkat vermek istemem; inşallah beni salih kimselerden bulacaksın."* Beni sana karşı davranışlarında ve ahdine vefa hususunda yahut bütün hallerde salihlerden bulacaksın.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm], "inşallah" diyerek durumu yüce Allah'ın dilemesine bağlaması, Rabb'ine karşı güzel edebi korumak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. *Musa şöyle dedi: Bu* anlaşma ve ücret akdi, *seninle benim aramda bir iş;* bu söylediğin ve şart koştuğun şey, ikimiz arasında yerine getirilecek ve içimizden birinin caymayacağı bir şeydir. *İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok.* Benden daha fazlası istenerek bana haksızlık yapılmaz."

Müberred[164] demiştir ki: "Hz. Musa, bu iki süreden hangisini tamamlasa, kendisine bir husumet olmayacağını bildi, fakat sözünü yerine getirmede sürenin en azını korumanın en çoğunu korumak gibi olması için, *'İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok'* sözüyle ikisinin arasını birleştirdi. Bununla şunu demek istedi: On seneyi tamamladığımda daha fazlasını istemek, bir haksızlık olacağı gibi sekiz seneyi tamamladığımda daha fazlasını istemek de haksızlık olur."[165]

---

[162] Mücâhid, onların dört kız kardeşlerinin daha bulunduğunu, Bikâi ise hepsinin toplam yedi kız kardeş olduğunu söylemiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* 10/276 [Beyrut 1994]).

[163] Fakat Mâlikîler arasında farklı görüşte olup câiz diyenler de vardır (bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 3/499; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/253).

[164] Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Ezdî es-Sümâlî (v. 286/900), Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Müberred'in, *el-Kâmil fi'l-Edeb* adlı meşhur eseri yanında başka eserleri de mevcuttur (bk. İsmail Durmuş, "Müberred", *DİA,* 31/432-434).

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözünü şöyle bitirdi: *"Söylediklerimize Allah vekildir."* O, söylediklerimize gözcü ve şahittir.

Âlimler, nikâhta şahitlerin gerekliliği konusunda iki farklı görüş söylemiştir. Birinci görüşe göre, şahit bulunmadan nikâh akdi gerçekleşmez. Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî bu görüştedir. İmam Mâlik ise şöyle demiştir: "Nikâh akdinde şahit şart değildir; fakat nikâhı, zinadan ayırmak için onu def çalarak ve benzeri bir yolla insanlara ilan etmek gereklidir."[166]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] yanında, önceki peygamberlerden miras olarak kalan bir asâ vardı. Hz. Şuayb [aleyhisselâm], bir gece Hz. Musa'ya, birçok asânın konduğu bir yeri göstererek, "Şu eve gir ve oradaki asâlardan bir tane al" dedi. Hz. Musa, Hz. Âdem'in cennetten yeryüzüne inişinde elinde gelen asâyı aldı. Bu asâ, peygamberlerden birbirine intikal ederek Hz. Şuayb'a kadar gelmişti. Hz. Musa onu alınca, Hz. Şuayb,

"Onu bırak ve bir diğerini al" dedi. Hz. Musa, onu bırakıp bir diğer asâyı almak için elini uzattığında, eline yine aynı asâ geldi. Bu durum yedi defa tekrar etti.

Süddî'nin rivayetinde olay şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Şuayb [aleyhisselâm] kızına, Hz. Musa'ya bir asâ getirmesine emretti. Kızı da Hz. Âdem'den miras kalan asâyı getirdi. Babası, "Onu bırak, bir başkasını getir" dedi. Kızı, onu bırakıp bir diğer asâyı almak için elini asâlara uzattığında eline yine aynı asâ geldi. Bu durum defalarca aynı şekilde tekrarlandı ve sonunda kız, babasına birinci asâyı getirdi. Hz. Şuayb, bundan Hz. Musa'nın özel bir durumu olduğunu anladı.

---

[165] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/338.

[166] bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/509; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/257.

Hz. Şuayb, sabah olunca Hz. Musa'ya asâyı verip koyunları otlatmaya gönderirken, kendisine, "Yol ayrımına gelince, sağ taraftaki yola girme; o tarafta ot çoktur fakat ejderha vardır; sana ve koyunlara bir zarar vermesinden korkarım" dedi. Hz. Musa, yol ayrımına gelince, koyunlar sağ taraftaki yola girdiler, Hz. Musa engel olamadı, koyunların peşinden gitti. Bir de baktı ki o tarafta bolca ot ve yeşillik mevcut. Bir ara koyunlar otlarken Hz. Musa uyudu. O sırada bir ejderha geldi. Hz. Musa'ya yaklaşınca, yanındaki asâ (ilâhî bir yönlendirmeyle) ejderhayı karşı durdu, onunla savaşarak sonunda ejderhayı öldürdü. Sonra kanlı bir vaziyette Hz. Musa'nın yanına döndü. Hz. Musa, uyandığında asâyı kanlı, ejderhayı da ölmüş vaziyette görünce çok sevindi ve bu asâda ilâhî bir kuvvet ve özellik olduğunu anladı.

Hz. Musa, koyunlarla birlikte Hz. Şuayb'a döndüğünde, Hz. Şuayb, koyunların karınlarının tok ve sütlerinin bol olduğunu gördü. Hz. Musa, kendisine olayı anlatınca Hz. Şuayb sevindi ve Hz. Musa'nın şanı büyük bir kimse olacağını anladı. Ona, "Bu sene koyunların alaca olarak doğuracakları bütün yavruları sana hibe edeceğim" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya rüyasında, "Asânı, koyunları suladığın suyun içine vur" diye vahyetti, o da vurdu. Daha sonra o sudan koyunlarını suladı. O sene doğan bütün yavrular alaca tenli oldu; Hz. Şuayb [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'nın bunları Hz. Musa'ya ve hanımına rızık olarak verdiğini anlayarak şartına uydu ve hepsini Hz. Musa'ya teslim etti.[167]

İmam Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde şöyle demiştir:

Hz. Musa [aleyhisselâm], bir gün koyunlarıyla birlikte içinde çokça kurt bulunan bir vadiye geldi. O gün çokça yorulmuş olup ne yapacağını bilmiyordu. Aşırı derecede yorgunluk ve uykusuzluktan dolayı koyunlarını korumakla meşgul olamadı. Dinlenmek için bir yer aradı. O sırada kurtlar koyunlara doğru gelmeye başladılar. Hz. Musa, göz ucuyla semaya baktı, sonra,

---

[167] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/535; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/205. Bir başka rivayete göre Hz. Musa, koyunların doğuracakları yeni yavruların alaca olması için, onların her gün su içeceği su havuzunun başına alaca renkte bir şekil dikti; koyunlar onu görünce ciddi olarak etkilenerek korkup ürktüler, o sene doğan bütün yavrular alaca tenli oldu (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/237-238; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 61/40 [Beyrut 1998]). İbn Ebû Hâtim'in rivayetinde, Hz. Musa, koyunları sulama yerine geçirirken, asâsı ile her birinin karnına birer kere vurdu; (ilâhî bir tecelli olarak) o sene hepsi alaca tenli yavru doğurdu ve Hz. Musa [aleyhisselâm] hepsini aldı (bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2970-2971; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/408).

"İlâhî, şüphesiz senin ilmin her şeyi kuşatmıştır. Her şeyde senin hükmün geçerlidir. Her olacak şeyi önceden takdir eden sensin (Kendimi ve koyunlarımı sana emanet ettim)" diyerek başını yere koyup uyudu. Uyandığında, bir kurdun asâsını omzuna koyarak koyunları otlattığını gördü. Buna çok şaşırdı. O sırada Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti:

"Ey Musa, sen benim istediğim gibi ol, ben de senin istediğin gibi olayım."

İmam Lecâî demiştir ki: "Bu, şu söze işaret etmektedir: Kim, Allah'tan Allah'a kaçarsa (O'ndan gelecek bir şeyden korunmak için O'na sığınırsa) yüce Allah, zatının dışındaki her şeye karşı ona yeter."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbe, fenâ ve bekâ halleri yavaş yavaş ve bir ölçüyle gelir. Şüphesiz, manevi makamlara ulaşmak, önceden belirlenen hesaba göre, tedrici olarak gerçekleşir. Bu iki halden biri kalbe der ki:

"Bizi manevi feyizle sulamana ve bize ulaşma uğruna yaptığın işlere karşılık vermek üzere, Rabbim seni huzuruna çağırıyor. Kalp, ilâhî huzura ulaşıp orada temkin halini elde edince, nefis ve onun askerleriyle yaptığı mücâhede ve riyâzetleri anlatınca, Cenâb-ı Hak kalbe,

"Bugün bize kavuştun, artık korkma, böylece zalimlerden kurtuldun" der. O zaman fenâ ve bekâ hallerinden biri der ki:

"Yâ Rabbi, bu kalbi, şükür olarak kullukta istihdam buyur. Şüphesiz, senin kendisini ücretle istihdam edeceği kimselerin en hayırlısı, bu kuvvetli ve güvenilir kimsedir; çünkü onun marifet ilmi, Allah'ın özel gözetimiyle sarılıp korunmuştur. Allah Teâlâ o zaman kalbe buyurur ki:

"Bana sekiz sene hizmet etmene karşılık olarak, sana bu iki halden birini vermek istiyorum. Bu, ya kendinden geçmiş olarak fenâ halinde kalmaktır yahut edebi koruman için uyanıklık hali olan bekâya dönmektir. Eğer, temkin halini (manevi halindeki istikrarı) artırmak için bu süreyi on seneye tamamlarsan, bu senin yaptığın bir iyilik olur."

Demek ki bir müridin şeyhine yapacağı hizmetin en azı sekiz senedir. Bu hizmetin sonu ise temkin halinin sonudur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hz. Şuayb [aleyhisselâm], peygamberlik nuru ile Hz. Musa'nın kemal derecesine sekiz senede ulaşacağını ve bundan sonra bir terbiyeye ihtiyacı olmayacağını gördü. O ayrıca, Hz. Musa'nın olgunluk halinin kemaline ermesinin de on senede gerçekleşeceğini gördü. Çünkü o, on seneden sonra, Hz. Musa'nın irade (rehber yanında terbiye alma) makamında kalmayacağını, bundan sonra hür olacağını gördü ve bunun için, *'Ondan sonra sana meşakkat vermek istemiyorum'* dedi."[168]

Hz. Musa'nın Mısır'a Dönüşü

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'a dönüşünden bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِه۪ٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ
نَارًاۚ قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ
اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ
شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا
مُوسٰٓى اِنّ۪ٓي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٣٠﴾ وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا
تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْۜ يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ

---

[168] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/85.

اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِينَ ﴿٣١﴾ اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ
غَيْرِ سُوٓءٍ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ
مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾

29. ***Musa, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş gördü ve ailesine, "Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm,*** *(oraya gidiyorum).* ***Belki oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir parça kor getiririm" dedi.***

30. ***Musa, oraya varınca, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Musa! Şüphesiz ben, âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım."***

31. ***"Değneğini*** *(yere)* ***at."*** *(Musa değneğini attı).* ***Onu bir yılan gibi hareket eder vaziyette görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı.*** *(Bu sefer şöyle seslenildi:)* ***"Ey Musa! Gel, korkma; çünkü sen güvendesin."***

32. ***"Elini koynuna sok; hiçbir kusur olmaksızın bembeyaz çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek*** *(elini göğsüne koy)!* ***İşte bunlar, Firavun ve ileri gelenlerine karşı Rabb'in tarafından*** *(sana verilen)* ***iki mucizedir. Gerçekten onlar, doğru yoldan çıkmış bir toplumdur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca ..."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"Hz. Musa, sürenin en uzun olanını ve gönlü en hoş edenini (on seneyi) tamamladı."*[169]

Diğer bir rivayette, *"Hz. Musa, iki sürenin en hayırlı olanını ve sözünü tam olarak yerine getirdiği on seneyi tamamladı"* buyrulmuştur.[170]

---

[169] Buhârî, Şehâdât, 28; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/536.

[170] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/536; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/410.

Hz. Musa [aleyhisselâm], konuşulan sürenin en uzunu olan on seneyi doldurunca, hanımıyla birlikte Mısır tarafına doğru yola çıktı.

Mücâhid[171] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], Mısır'daki ailesini ziyaret etmek için Hz. Şuayb'dan izin istedi; o da kendisine izin verince, ailesiyle birlikte çölde yola çıktı. Karanlık ve çok soğuk bir gecede, Tûr dağının sağ tarafına geldi. Yolunu kaybetmişti. Belki de Firavun'un idaresi altında bulunan Şam topraklarına girdiği için, Şam krallarının kendisine ve ailesine bir zarar vermesinden korkuyordu. O sırada, hanımının doğum sancısı tuttu. Ateş yakmak için çakmak taşını tutuşturmak istedi, çakmak taşından bir ateş çıkmadı. O anda Tûr tarafında bir ateş gördü."[172]

İbn Atâ demiştir ki: "Hz. Musa için, ne zaman imtihan ve zorluk süresi tamamlandı, ilâhî yakınlık günleri yaklaştı, peygamberlik nurları gözüktü, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yapacağı lutuflarda ona ortak olsunlar diye ailesiyle birlikte yola çıktı."[173]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Tûr tarafında bir ateş gördü ve ailesine. 'Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm,* oraya gidiyorum; *belki oradan size* yolla ilgili *bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir parça kor* veya yanmakta olan bir odun parçası *getiririm' dedi."*

Ateşin başında toplanıp ısınmak, tevazu sahiplerinin güzel âdetlerindendir. Bir haberde şöyle denmiştir: "Ateşte ısının, kibirli kimseler ateşte ısınmazlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa, oraya varınca, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi ..."*

Hz. Musa [aleyhisselâm], Tûr'a varınca, Allah Teâlâ'nın onunla konuştuğu mübarek ve mukaddes olan o yerde, Hz. Musa'ya göre vadinin sağında bulunan bir ağaçtan şöyle seslenildi:

"Ey Musa! Şüphesiz ben, âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım."

---

[171] Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[172] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/537.

[173] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/104.

Hz. Musa'ya kendisinden seslenilen ağacın hünnap ağacı, avsec veya semüre ağacı olduğu söylenmiştir. Vehb. b. Münebbih, onun ülleyk ağacı olduğunu söylemiştir.[174]

Beyzâvî demiştir ki: "Hz. Musa ile ilgili haberde, buradaki ifade Tâhâ ve Neml sûresindekilerden farklı olsa da kasıt birdir."

Cafer-i Sâdık demiştir ki: "Hz. Musa, kendisini nurlara sevkeden bir ateş gördü; çünkü o, ateşi nur şeklinde gördü. Ona yaklaşınca, kendisini kudsî nurlar kapladı, ünsiyet halleri sardı. O hal içinde yüce Allah kendisine en latif ve en hoş hitaplarda bulundu, ondan en güzel cevaplar aldı. Bu şekilde Hz. Musa, kendisine istediği verilen, korktuğundan güvende olan, kendisiyle özel olarak konuşulan şerefli biri oldu."[175]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, ağacın kenarında iken kendisine gelen nidâ ağaçtan değil, yüce Allah'tandı. Hz. Musa'nın, o gece Allah Teâlâ'nın kelâmını işittiği konusunda âlimler görüş birliği içindedir. Eğer nidâ bizzat ağacın kendisinden olsaydı, Hz. Musa ile konuşan ağaç olurdu. Âlimlerin bu görüş birliğinden dolayı diyoruz ki: Hz. Musa'ya seslenme ağaçtan olmadı; yoksa biz, Allah Teâlâ'nın ağaçta bir nidâ yaratmasını da câiz görmekteyiz."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin tasavvufî işaretlerinde has tevhid ehline ait açıklamalar gelecektir. Kuşeyrî'nin söyledikleri ise zâhirî ilme bağlı kalanlara ait şeylerdir.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya, "*'Değneğini yere at'* dye seslendi; Musa, değneğini attı, Allah onu bir yılana dönüştürdü. Hz. Musa *onu* ince *bir yılan gibi hareket eder görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı."*

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Hz. Musa'nın asâsının bu âyette normal bir yılana dönüştüğü, başka bir âyette ise büyük bir yılana dönüştüğü anlatılıyor. Bunun sebebi nedir?

Bu soruya cevap olarak derim ki: Hz. Musa, asâsını yere atınca ilk önce, normal bir yılana dönüştü, sonra ise büyük bir yılana, ejderhaya dönüştü. Çünkü o, önce asânın boyu kadar bir yılan oluyordu; sonra şişmeye ve büyümeye devam ederek büyük bir ejderha oluyordu. Şöyle de denebilir: O, sürat ve hafiflikte ince yılan gibiydi, kuvvette ise büyük yılan gibiydi.

---

[174] Sa'lebi, *a.g.e.*, 4/537.

[175] Sülemî, *a.g.e.*, 2/104.

Hz. Musa, yere attığı asânının yılan olup hızlıca hareket ettiğini görünce, içine bir ürperti geldi, arkasına bakmadan dönüp kaçtı. O zaman kendisine, *"Ey Musa! Gel, korkma; çünkü sen güvendesin"* dendi. Yani sen, yılanın sana kötü bir şey yapmasından güvendesin.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Elini koynuna,* elbisenin cebine sok; alaca hastalığı gibi *hiçbir kusur olmaksızın,* güneş gibi ışık verir bir vaziyette *bembeyaz çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek,* elini göğsüne koy; yılandan dolayı içine gelen korku gitsin."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Korkan herkesin, elini göğsüne koyduğu zaman korkusu gider."

Bu konuda şöyle denilmiştir: Eline koynuna sokmasından kasıt, kuvvetli olması, asânın yılana dönüşmesi anında kendisini zaptetmesi ve sonuçta ürperip kaçmamasıdır. Hz. Musa'nın o anda içine düştüğü durum, kuşun haline benzetilmiştir. Kuş, korktuğu zaman, kanatlarını açıp serbest bırakır (kendisini toplayıp uçamaz hale gelir).

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte bunlar,* asâ ve beyaz el, *Firavun ve ileri gelenlerine karşı Rabb'in tarafından sana verilen iki* apaçık, parlak *mucizedir.* Yani biz seni onlarla Firavun ve kavmine gönderdik. *Gerçekten onlar, doğru yoldan çıkmış,* Allah ve resûlünü inkâr eden *günahkâr bir toplumdur."*

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin tasavvufi işaretlerinin bir kısmı Tâhâ sûresinde geçti.

Bu âyetlerden çıkan sonuçlardan biri şudur: Manevi terbiye yoluna giren bir mürid, terbiyede olgunluk noktasına geldikten sonra evlenmelidir. Kemal haline gelmeden önce ise eğer evliliği şeyhinin izniyle olursa kendisine bir zarar vermez. Evlilik çoğu kez ona, diğer şeylerden daha fazla yakîn halini kazandırır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Musa, ailesi ile yola çıktı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Şunu iyi anla: Peygamberlerin ve velilerin bütün vakitleri, hak yola girişin başından itibaren nurlar âlemine doğru ilâhî sırlarda seyir vaktidir."[176]

Vertecübî, *"Ben bir ateş gördüm"* âyeti hakkında der ki: "Bundaki hikmet şudur: İnsan tabiatı, alışıp bildiği şeylere meyleder. Hz. Musa, ateşi tanıdığı için, nur onda tecelli etti. İnsan özellikle kış ayında ateşle daha içli dışlıdır. Hz. Musa, Tûr'a geldiği zaman, mevsim kış ayı idi. Bunun için Hak Teâlâ, nuruyla ateş şeklinde tecelli etti; çünkü Hz. Musa ateş arıyordu. Cenâb-ı Hak, onun muradını kendisinden aldı ve irade ettiği yerde tecelli etti. Bu, Allah Teâlâ'nın uyguladığı bir kanunudur."[177]

Allah Teâlâ'nın, *"Ona ağaçtan şöyle seslenildi"* âyeti hakkında deriz ki: Hz. Musa'ya ağaçtan hakikaten seslenildi. Çünkü bu kâinatta Allah Teâlâ'nın tecellilerinden ve varlıklarda zuhurundan başka bir şey yoktur; Cenâb-ı Hak, kuluyla, dilediği şekilde ve yerde konuşur.

İmam Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde demiştir ki: "Sûfî, gönlünü bütün varlıklardan çekip yüce Mevlâ'ya yöneldiğinde, kendisine Kur'an okuyanı, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'ya, *"Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka hiçbir ilâh yoktur"* hitabını kendisine işittirdiği ağaç gibi müşahede eder; öyle görür (Cenâb-ı Hakk'ın onun diliyle okunan âyetiyle kendisine hitap ettiğini düşünür)."[178]

Has tevhid ehli ârifler, işittiklerini vasıtasız olarak doğrudan Allah'tan işitirler. Onlar, yüce zatı müşahede denizine daldıklarında kendileri için aradaki vasıtalar ortadan kalkar, yok olur. Bunu iyi anla!

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Ağaç, Hz. Musa'nın yöneliş yeriydi; azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmı ondan oldu. Âlimlerden biri, *'Rabb'i dağa tecelli edince'* (A'râf 7/108) âyetine, 'Rabb'i dağ ile tecelli edince' manasını vermiştir. Dağ, maddi yönüyle Hz. Musa için bir perde idi; Allah Teâlâ, o perdeyi kendisinden kaldırarak onunla tecelli etti. Cenâb-ı Hak, 'Ağaçtan nidâ edildi' buyurduğu gibi. Ağaç Hz. Musa için, Cenâb-ı Hakk'a yönelme yeriydi."[179] Ebû Tâlib-i Mekkî'nin sözü, biraz izah edilerek verildi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[176] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/85.

[177] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/86.

[178] bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif : Gerçek Tasavvuf*, s. 28 (İstanbul: Semerkand, 2008).

Hz. Musa'nın Cenâb-ı Hak'tan Yardım Talebi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] özür beyan edişinden ve kendisine yardımcı olarak kardeşini isteyişinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَاَخ۪ي هٰرُونُ
هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُن۪ٓي اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ
يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخ۪يكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا
فَلَا يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَا اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

33. ***Musa şöyle dedi: "Ey Rabbim! Şüphesiz ben,** (kaza ile) **onlardan birini öldürdüm; bu yüzden onların da beni öldürmelerinden korkuyorum."***

34. ***"Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür; onu da benimle birlikte gönder ki beni tasdik etsin. Doğrusu ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum!"***

35. ***Allah şöyle dedi: "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kuvvet vereceğiz ki mucizelerimiz sayesinde size bir kötülük ulaştıramayacaklar. Siz ve size uyanlar mutlaka galip geleceksiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa,* peygamber olarak Firavun'a gönderilince *şöyle dedi: Ey Rabbim! Şüphesiz ben,* kaza ile *onlardan biri-*

---

[179] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb,* 1/114 (Beyrut 2007).

ni öldürdüm; bu yüzden onların da beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür; onu da benimle birlikte gönder ki beni tasdik etsin."

Buradaki tasdikle kastedilen, kâfirlerle mücadele anında kendisine ihtiyaç duyulunca, hak davayı ispat için geniş açıklamada bulunmasıdır; yoksa Hz. Musa'nın söyledikleri için, "Doğru söylüyorsun" demesi değildir. Dilin önemi, kendisine ihtiyaç duyulunca hak delili ortaya koymakta ortaya çıkar.

Hz. Musa'nın sözü şöyle bitiyor: *Doğrusu ben,* onların, peygamberlik iddiasında *beni yalanlamalarından korkuyorum!"*

Devamındaki âyette yüce Allah şöyle dedi: *"Seni kardeşinle destekleyeceğiz;* seni onunla kuvvetlendireceğiz, onunla sana yardım edeceğiz. *Ve size öyle bir kuvvet,* zafer, saltanat ve düşmanların kalplerinde heybet *vereceğiz ki* onların size musallat olmasına engel olacak *mucizelerimiz sayesinde size bir kötülük ulaştıramayacaklar.* Siz *ve size uyanlar, mutlaka galip geleceksiniz."* Yani ilâhî yardım görüp zafere erişeceksiniz.

33-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir zamanda iki peygamber veya iki veli bir arada bulunduğunda, onları kuvvet ve yumuşaklıkta yahut manevi sarhoşluk ve uyanıklık hallerinde birbirlerinden farklı bulursun. Hz. Musa [aleyhisselâm], son derece kuvvetli bir zattı; onunla aynı dönemde yaşayan Hz. Harun [aleyhisselâm] ise son derece yumuşak ve halim bir zattı. Hz. Musa [aleyhisselâm], peygamberliğinin ilk günlerinde, genelde manevi cezbe halinde bulunuyordu. Hz. Harun [aleyhisselâm] ise genelde his ve şuur halindeydi; bunun için Hz. Musa, Allah Teâlâ'dan onunla kendisine yardım etmesini istedi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), demiştir ki: "Bil ki fesahat (güzel ve düzgün konuşma) makamı, sahv (his, şuur) ve temkin makamıdır. Bu öyle bir makamdır ki sahibi, Cenâb-ı Hakk'a ve sırlarına ait bir şey söylediğinde o, ilmin ölçülerine aykırı olmaz. Bu, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] halidir. Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

'Ben, Araplar'ın en fasihiyim (Arapça'yı en düzgün ve güzel konuşanıyım).'[180]

'Ben, çok mana içeren kısa ve öz şekilde konuşma özelliği ile gönderildim.'[181]

Bu, has müşahedeye ve Cenâb-ı Hakk'ın has hitabına mazhar olan temkin sahibi ârifin sahip olduğu bir özelliktir. Hz. Musa [aleyhisselâm], o vakit, sekir (manevi cezbe ve sarhoşluk) halindeydi. İçinde bulunduğu hali olduğu gibi ifade etmeye güç yetiremiyordu. Çünkü eğer onun sözü, içinde bulunduğu haline uygun çıksaydı, şatah (ölçüsüz) olurdu ve insanlara ağır gelirdi. Manevi cezbe halindeki kimselerin sözleri, çoğu zaman insanları fitneye düşürür. Bunun için Hz. Musa, Cenâb-ı Hakk'a, *'Dilimdeki düğümü çöz (tutukluğunu gider)'* (Tâhâ 20/27) diye dua ederek sahv makamını (his ve şuur halini) istedi. Zira onun sözleri, kardeşi Hz. Harun'dan farklı olarak, kendisine has, Cenâb-ı Hak'la özel görüşme ve konuşma denizinden alınarak söylenen sırlı sözlerdi."[182]

Firavun'un İnat ve Azgınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un inat ve azgınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى
وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فٖٓى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبّٖٓى اَعْلَمُ
بِمَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِهٖ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِۜ اِنَّهُ لَا
يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ
اِلٰهٍ غَيْرٖيۚ فَاَوْقِدْ لٖى يَا هَامَانُ عَلَى الطّٖينِ فَاجْعَلْ لٖى صَرْحًا لَعَلّٖٓى

---

[180] bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5437; Heysemi, *ez-Zevâid*, 8/218; Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 609; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/251.

[181] Buhârî, Ta'bir, 22, İ'tisam, 1; Cihâd, 122; Nesâî, Cihâd, 1.

[182] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/88-89.

اَطَّلِعُ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ هُوَ
وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾

36. ***Musa, onlara apaçık delillerimizi getirince onlar, "Bu, sadece uydurulmuş bir sihirdir; biz geçmişte yaşamış atalarımızın zamanında böyle bir şey işitmedik" dediler.***

37. ***Musa şöyle dedi: "Rabbim, katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun güzel âkıbetinin kime ait olduğunu daha iyi bilir. Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler."***

38. ***Firavun dedi ki: "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için tuğla ocağını tutuştur** (orada bolca tuğla imal et)* ***ve benim için bir kule yap; belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım! Ama ben onun yalancılardan olduğunu düşünüyorum."***

39. ***O ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa, onlara apaçık delillerimizi,* dokuz mucizeyi *getirince onlar şöyle dediler: Bu, sadece uydurulmuş bir sihirdir;* onu kendin öğrendin, sonra, bunlar Allah tarafındandır, diye O'na iftira ediyorsun. Bunlar diğer sihirler gibi birer sihirdir; Allah katından gelmiş mucize değildir. *Biz geçmişte yaşamış atalarımızın zamanında böyle bir şey,* böyle bir sihir veya peygamberlik iddiası *işitmedik."* Yani babalarımız arasında böyle bir şeyin olduğunu işitmedik yahut bize onlarda bunun bulunduğu ve kendi babalarında mevcut olduğundan hiç bahsedilmedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa şöyle dedi: Rabbim, katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun güzel âkıbetinin kime ait olduğunu daha iyi bilir."* Rabbim biliyor ki ben doğru üzereyim ve sizler yanlış yoldasınız.

Yurttan kasıt, dünyadır. Onun asıl âkıbeti cennettir. Çünkü dünya, ahirete bir geçiş yeri ve köprü olarak yaratıldı. Ahiretin varlığından kasıt da orada, amellere ebedî bir sevap veya can yakıcı bir azapla karşılık vermektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler."* Dünyada hidayeti, ahirette güzel âkıbeti elde edemezler.

Nesefî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Hz. Musa dedi ki: 'Rabbim, kendisini peygamber yaparak, hidayetle göndererek ve ona en güzel âkıbeti vaat ederek en büyük kurtuluş için ehil kıldığı kimsenin halini sizden daha iyi bilir.' Hz. Musa, bu sözle kendisini kastetmiştir. Hz. Musa'nın sözü mana olarak şöyle devam ediyor: 'Eğer sizin dediğiniz gibi o şahıs sihirbaz veya iftiracı olsaydı, Allah onu bu işe ehil yapmazdı. Çünkü O, zengindir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur) ve her işinde hikmet sahibidir; O, yalancıları elçi göndermez, sihirbazları peygamber yapmaz. O'nun katında zalimler felah bulmaz. Bu dünyanın âkıbeti, övülen güzel sondur. Bunu şu âyetten anlıyoruz: *'Onlar için bu diyarın güzel âkıbeti vardır; o, adn cennetleridir* (Ra'd 13/22). Âyetteki diyardan kasıt, dünyadır. Onun güzel âkıbeti ise kul için dünya hayatının rahmet ve ilâhî rıza ile tamamlanması, meleklerin onu müjde ve mağfiretle karşılamasıdır."[183]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum."* O, kendisinden başka bir ilâhın varlığını bilmediğini söylerken, onun varlığını inkârı kastetti. Yani, "Sizin benden başka bir ilâhınız yoktur" demek istedi. Firavun bunu, büyüklenip kibir göstererek söyledi; yoksa o, Allah'ın âlemlerin Rabb'i olduğunu biliyordu. Bunu, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'dan naklettiği şu sözden anlıyoruz:

> *"Musa, Firavun'a dedi ki: 'Sen de bilmektesin ki bunları apaçık birer mucize olarak indiren sadece göklerin ve yerin Rabb'idir'"* (İsrâ 17/102).

Firavun, bu azgınlığına ilave olarak, kendisine yüksek bir kule yapılmasını emrederek şöyle dedi: *"Ey Hâmân! Benim için tuğla ocağını tutuştur;* orada benim için tuğla imal et." Tuğlayı ilk imal eden Firavun'du; onun için veziri Hâmân'a bu şekilde tuğla yapımını tarif etti.

---

[183] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/342 (Beyrut 2006).

"Sonra benim için yüksek bir kule yap; belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım!" Cahil adam, kendisinin bir mekânda bulunduğu gibi, yüce ilâhın da bir mekânda olduğunu zannetti.

Firavun sözünü şöyle tamamladı: *"Ama ben Musa'nın*, kendisinin tek bir ilâhı olduğu ve onu bize peygamber olarak gönderdiği konusunda *yalancılardan olduğunu düşünüyorum."*

Bunlar, o bedbaht adamın birbiriyle çelişen sözleridir. Şöyle ki: Firavun önce, kavmine, "Ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum" dedi, sonra Hâmân'a, "Bana bir kule yap" diyerek ihtiyacını dile getirdi, ayrıca Hz. Musa'nın bir ilâhı olduğunu belirtti. Peşinden, Hz. Musa'nın yalancı olduğunu tahmin ettiğini söyledi. Bütün bunlar, bir çelişki olup ilâhın söyleyeceği şeyler değildir. Sanki o, Hz. Musa'nın asâsından kurtulduğunda, kafayı iyice karıştırdı ve Hâmân'a, "Benim için yüksek *bir kule yap; belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım!"* dedi.[184]

Rivayet edildiğine göre Firavun, veziri Hâmân'a, yüksekçe bir kule yapmasını emredince Hâmân, bina yapımında çalışacak 50.000 tane bina ustası topladı. Diğer yardımcı elamanlar ve ücretli işçiler bunun haricindedir. Hep beraber kuleyi yaptılar ve onu öyle yükselttiler ki Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yarattığı günden bu yana yapılan hiçbir bina onun yüksekliğine ulaşamaz. Yüce Allah, kule ile onları fitneye düşürmek istedi. Firavun ve kavmi, kulenin üstüne çıktılar ve oradan göğe doğru ok attılar. Attıkları oklar, kanlı bir şekilde geri düştü. Bunu gören Firavun, "Göğün ilâhını öldürdük!" dedi.[185] Bunun üzerine Cibrîl [aleyhisselâm], kanadıyla kuleye bir kere çarptı; kule üç parçaya bölündü. Bir parçası Firavun'un askerlerinin üzerine düştü, 1 milyon adam öldü. Bir parçası denize, diğer parçası da batı tarafına düştü. Onu yapanların hiçbiri hayatta kalmadı, hepsi helâk oldu."[186]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O ve askerleri yeryüzünde,* Hz. Musa'nın memleketinde *haksız yere büyüklük tasladılar."* Hiç hakları olmadığı halde, boş yere büyüklendiler. Halbuki haklı olarak büyüklenecek olan sadece Allah Teâlâ'dır; O, nihayetsiz derecede yüce ve uludur. Cenâb-ı Hak, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

---

[184] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/343

[185] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/416.

[186] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/530540; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/446 (Beyrut 2002); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/265.

"Ululuk benim elbisemdir; azamet benim örtümdür. Kim onlardan birinde benimle çekişmeye girerse onun boynunu kırar helâk ederim."[187] Bir rivayette, hadis, "Onu ateşe atarım" şeklinde bitmektedir. Allah Teâlâ'nın dışında, büyüklenen herkes, haksız yere büyüklenmiş olur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onlar gerçekten,* öldükten sonra diriltilerek *bize döndürülmeyeceklerini sandılar."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün ruhlar, izzet ve ululuk âleminden ortaya çıkmıştır. O, ceberût âlemidir. Ruh, maddi âleme inip kullukla ve Cenâb-ı Hakk'ın celâl tecellilerine (sıkıntı ve musibetlere) boyun eğmekle mükellef yapılınca bu ona ağır geldi; ruh, tevazu ve zilletten nefret etti, aslına ulaşmaya can attı. Çünkü o, izzet âlemindendir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ruhu, içinde saadet olan zillet, tevazu ve Hakk'a boyun eğmeye sevkedecek ve sonuçta onu Hakk'a ulaştıracak peygamberleri ve terbiye şeyhlerini gönderdi.

Kimin hakkında ezelde şekavet (bedbahtlık) takdir edilmişse o kimse buna yanaşmadı ve, "Bu terbiye ve hakka vuslat işi, sadece uydurulmuş bir sihirdir, biz önceki baba ve atalarımızda böyle bir şey işitmedik" diyerek kibirlendi, haddi aştı ve bu hal içinde ölüm denizine daldı. Kimin hakkında ezelde saadet (cennetlik olma) hükmü verilmişse o, kendisini Hakk'a davet eden terbiyeciye karşı tevazu gösterdi, Mevlâ'sının azameti karşısında nefsini zelil etti ve böylece Cenâb-ı Hakk'ın cemalini seyredeceği ilâhî huzurda ebedî bir izzete ulaştı.

Bunun için şöyle denmiştir: Nefsin öyle bir özelliği vardır ki o, sadece Firavun'da ortaya çıkmıştır. Bu özellik Firavun, "Ben sizin en büyük rabbinizim" dediğinde ortaya çıktı. Nefsin bu özelliği, onun asıl yaratılış ve ortaya çıkış kaynağından ileri gelmektedir; çünkü o, ceberût âleminden (Cenâb-ı Hakk'ın zatına has tecellilerinden) ortaya çıkmıştır. Cenâb-ı Hak, *"Ona (insana) ruhumdan üfürdüm"* (Sâd 38/72) buyurmuştur. Fakat ruhun yücelik âlemine yükselmesi için ona sadece kulluk, zillet ve iftikâr (her durumda Rabb'ine muhtaç olduğunu bilme) kapısı açıldı. Bu konuda bir şair şöyle demiştir:

---

[187] Ebû Davud, Libas, nr. 4090; İbn Mâce, Zühd, nr. 4174.

"İzzet kazanman için, sevdiğine nefsini zelil et; nice izzetler vardır ki kişi ona sadece zilletle ulaşır. Sevdiğin şey aziz olur, sen de onun için nefsini zelil etmezsen, vuslata selâm söyle! (Bu halde vuslat bekleme!)."

Sevgili, kendisini sevenden sadece edep bekler. O da nefsini onun için zelil etmek ve kendisine boyun eğmektir. Bu konuda hikmet sahibi biri şöyle demiştir:

"Kulun edebi, nefsini zelil etmektir. Kul hiçbir zaman edebi terkedemez. Kulun zillet hali kemale erince, ilâhî sevgiye ve yakınlığa erer."

Yüce Allah'a Karşı Gelmenin Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatına karşı kibirlenip itaate yanaşmayanların karşılaşacağı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى
النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِى
هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

40. ***Biz de onu ve askerlerini yakalayıp denize attık. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak!***

41. ***Biz onları, ateşe çağıran önderler yaptık. Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmez.***

42. ***Bu dünyada peşlerine bir lânet taktık** (arkalarından hep lânet okunur); **onlar kıyamet gününde de iğrenç kimseler olacaklar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz de Firavun'u ve askerlerini yakalayıp* kızıl *denize attık."* Bu durum defalarca açıklandı. Bu ifadede, onları yakalamanın büyüklüğüne ve şiddetine bir delil vardır. Allah Teâlâ, Firavun ve kavmi kalabalık bir topluluk iken, oların hallerini küçültmek ve sayılarını az göstermek için, hepsinin birden denize atılmasını, bir kimsenin çakıl taşlarını eline alarak denize fırlatmasına benzetti.

Âyet şöyle bitiyor: "Ey Muhammed, *zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak!"* Bak ve onların başına gelen azabın bir benzerinin senin kavminin başına da gelmesinden kendilerini sakındır. Gerçekten onlar da hakkı inkâr edip şirke düşerek zalimlerden olmuşlardır. Bir de şunu yakînen bil: Hz. Musa Firavun'a galip geldiği gibi sen de onlara galip geleceksin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onları, ateşe çağıran önderler yaptık."* Yani onları, inkâr ve isyanlar gibi cehennemliklerin ameline çağıran öncüler yaptık.

İbn Atâ[188] demiştir ki: "Onların sırlarından ilâhî yardım ve hakikat nurları çekilip alındı; onlar nefislerinin karanlıkları içinde kaldılar; bundan sonra doğru yolu gösteremezler."[189]

Âyette, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına dair bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmez."* Bugün dünyada, kendilerinden zulmü gidermek için birbirleriyle yardımlaştıkları gibi, ahirette azabı gidermede onlara yardım edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu dünyada peşlerine bir lânet taktık."* Onları sürekli ilâhî rahmetten kovulmuş ve uzaklık içinde kalmış bir halde tuttuk.

---

[188] İbn Atâ, ilk dönemin sûfîlerinden olup yukarıda tanıtıldı.

[189] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/106; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/343.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan sonra insanlara kendilerine hep lânet okuttuk.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar kıyamet gününde de iğrenç kimseler olacaklar."* Onlar, ilâhî rahmetten uzaklaştırılıp azaba uğratılmış kimseler olacaklar. Yahut onlar, yüzleri simsiyah, gözleri dışarı fırlamış, çirkin bir vaziyette helâk olan kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

40-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulluk diyarı olan dünyada kibirlenip sonu, zillet ve aşağılık duruma düşmektir. Orada, Allah için tevazu gösterenin ve nefsini zelil edenin sonu ise izzet ve güven içinde olmaktır. Kötülük ve ayıp işlerde öncülük yapan kimsenin âkıbeti, ilâhî rahmetten uzaklık ve perdelenmedir. Güzel hasletlerde ve gayba ait hakikatlerin keşfinde önderlik yapan kimselerin âkıbeti ise izzet ve Allah'a yakınlıktır.

İmam Kuşeyrî, *"Biz onları, ateşe çağıran önderler yaptık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, dünyada Allah'ın marifetinden uzaklaştırılmıştı, ahirette de Allah'ın mağfiretinden uzaklaştırılırlar. Böylece onlar, bir tarttan diğer tarda, haktan ayrılıktan uzaklığa, firaktan ateşte yanmaya döndüler."[190]

Hz. Musa'ya Verilen Nurlu Kitap

Cenâb-ı Hak, zalimleri ve inatçıları suda boğup helâk ettikten sonra, ilâhî yardımı ve dostluğu hak edenlere hidayet rehberi olan kitabı indirdi. Bu konuda âyette şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُو۫لٰى بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

43. ***Andolsun biz, ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa'ya, düşünüp ibret alsınlar diye, insanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak kitabı (Tevrat'ı) verdik.***

---

[190] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/72.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa'ya, düşünüp ibret alsınlar diye, insanların kalp gözünü açan aeliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak kitabı Tevrat'ı verdik."*

İlk nesiller, Hz. Nuh, Hûd, Salih ve Lût'un [aleyhimüsselâm] kavimleridir.

Hz. Musa'ya indirilen kitabın özelliği, insanların kalp gözlerini açacak nurlara sahip olmasıdır. İnsanlar, o nurlarla hakikatleri görürler, doğru ile yanlışı ayırt ederler.

Basiret, kalbin gözüdür; kalp onunla hakkı görür, doğruya ve saadete ulaşır. Basar ise baş gözü olup insan onunla maddi şeyleri görür.

Âyetin manası şudur: Biz Musa'ya, hakikati görmeyen, doğruyu yanlıştan ayırıp tanımayan kör kalpler için nur olacak, onları aydınlatacak Tevrat'ı verdik. O aynı zamanda kendileri için bir hidayet rehberi olup onları ilâhî hükümlere sevketmektedir. Çünkü onlar, sapkınlık içinde çakılıp kalmışlardı. O kitap ayrıca, kendisine tâbi olanlar için bir rahmettir. Zira onlar, onunla amel ettiklerinde, kendilerini ilâhî rahmete ulaştıran hallere ulaşırlar. Bu kitap onlara, düşünüp öğüt almaları için verildi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

43. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Evler, yabancılardan ve rezil kimselerden arınınca, içindeki hayat hoş olur. Sevgililerin en hoş hayatı, kendilerini takip eden ve kınayan kimselerin uzakta olduğu hayattır. Allah Teâlâ, Firavun ve ordusunu helâk edip İsrâiloğulları'nı onların yurduna vâris yaptığında, bütün memleketten düşmanın izlerini silip temizlediğinde yaşantıları hoş oldu, saadetleri ortaya çıktı, dini güzelce yaşama imkânı buldular. Kıyamete kadar, Allah'a yönelen kimseler de aynı şekildedir.

Hz. Resûlullah'ın Peygamberliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasından bahsettikten sonra, verdikleri zorlu mücadelede ortak yönleri olduğu için, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا كُنْتَ
مِنَ الشَّاهِدٖينَۙ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۚ
وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فٖٓي اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۙ وَلٰكِنَّا كُنَّا
مُرْسِلٖينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ
رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذٖيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

44. *Ey Muhammed!* ***Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz zaman sen*** *(Tûr'un)* ***batı tarafında değildin. Sen*** *(o devirde olup bitenlere)* ***şahit de değildin.***

45. ***Fakat biz*** *(Musa'dan sonra)* ***birçok nesil meydana getirdik. Üzerlerinden uzun zamanlar geçti. Sen Medyen insanları arasında kalıp âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değildin. Fakat*** *(sana bunları bildiren vahyi)* ***gönderen biziz.***

46. ***Yine biz*** *(Musa'ya)* ***seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında da değildin. Fakat Rabb'inden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için sana bunları bildiriyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Muhammed! Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz zaman sen,* Tûr'un *batı tarafında değildin.*" Tûr'un batı tarafı, Allah Teâlâ'nın kendisinde Hz. Musa ile konuştuğu yerdir. Orası, Hz. Musa için sağ taraftır.

Süheylî[191] demiştir ki: "Sen, Şam'da bulunuyorken kıbleye döndüğünde, Tûr dağı batıda sağ tarafına düşer. Allah Teâlâ, diğer sûrelerde Hz. Musa'nın kıssasını anlatırken, *'Tûr'un sağ tarafında'* (bk. Meryem 19/52; Tâhâ 20/80) buyurarak, içinde Hz. Musa ile konuşmasından dolayı onu bereket ve hayır manası bulunan bir vasıfla tanımlamıştır. Bu âyette, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] o cihette bulunmadığını bildirirken de, *'Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz zaman sen Tûr'un batı tarafında değildin'* buyurmuştur. Halbuki Tûr'un batı tarafı, Hz. Musa'ya göre sağıdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] orada bulunmadığı belirtilirken, 'Sen Tûr'un sağında değildin' denmedi. Bu şekilde insanlar, Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] hayır ve bereketin giderildiği düşüncesine düşmekten korunmuştur. Nasıl böyle olmasın ki, Hz. Âdem [aleyhisselâm] su ile çamur arasında bulunuyorken (bedeni yeni yaratılıyorken) Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] melekût âleminde peygamber olarak ilan edildiği için, hayır ve bereket sıfatı kendisinden hiç ayrılmadı. Burada çok ince bir belâgat sanatı vardır."

Mana şudur: Resûlüm, biz Musa'ya emrimizi vahyettiğimizde, onunla konuştuğumuzda, kendisini özel konuşma için zatımıza yaklaştırdığımızda ve ona peygamber olarak Firavun'a gitmesini vahyettiğimizde sen o mekânda bulunmuyordun. Sen bütün bunları görenler arasında değildin ki bunları işitip görerek haber verseydin. Fakat biz, senin onlardan bir haberin yokken, bu haberleri sana vahiy yoluyla bildirdik.

Âyetin kastı şudur: Senin onları bildirmen, sadece vahiy yoluyla bilinecek gayba dair haberleri bildirmeye girer ki onun yolu da sadece vahiydir. Bu durumu hatırlatmak için şöyle buyruldu:

---

[191] Süheylî, Ebü'l-Kasım (Ebû Zeyd, Ebü'l-Hasan) Abdurrahman b. Abdullah el-Has'amî el-Mâlekî ed-Darîr (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimidir. Tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* isimli meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/313 [Beyrut 1992]; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1/25-29, İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/143 [Beyrut 1970]; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/147 [Beyrut, ts.]).

"Fakat biz Musa'dan sonra birçok nesil meydana getirdik. Onların üzerlerinden uzun zamanlar geçti." Yani onların ömrü uzadı; peygamber göndermeye ara verildi, haberler kesildi, ilimler unutuldu; onların çoğunda tahrif meydana geldi. Bunun üzerine o haberleri yeniden doğru bir şekilde bildirmek ve onlarda meydana gelen tahrifi açıklamak üzere seni gönderdik; sana peygamberlere ait kıssaların bilgisini verdik ve seni Hz. Musa'nın kıssasına tamamen vâkıf kıldık.

Cenâb-ı Hak, sanki şöyle diyor: Sen, Musa'ya ve onun başına gelenlere şahit değildin; fakat biz sana onun haberlerini vahyettik, sen de unutulduktan sonra onları insanlara bildirdin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen Medyen halkı içinde* yani Hz. Şuayb ve ona inananlar *arasında kalıp âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değildin."* Onlardan öğrenmek için kendilerine âyetleri okumuş değildin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen onlara peygamber olarak gönderilip bunlara okuduğun gibi onlara vahyimizi okumuş da değildin. Allah Teâlâ bununla, içinde Hz. Şuayb'ın ve kavminin dile getirildiği âyetleri kastediyor.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat* bunları sana *gönderen biziz."* O haberleri sana biz haber verdik, onları sana biz öğrettik; sen de bu haberleri onlara bildirdin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yine biz* Musa'ya, 'Kitabı kuvvet al, (kendisiyle amel et ve hükmünü uygula)' diye *seslendiğimiz zaman* yahut buluşma günlerinde kendisiyle özel olarak konuştuğumuzda *sen Tûr'un yan tarafında da değildin. Fakat Rabb'inden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı* gelmeyen cahil *bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için* bu haberleri sana öğrettik ve seni kendilerine peygamber olarak gönderdik."

Araplar'a hiçbir uyarıcı peygamberin gelmediği fetret dönemi, Hz. İsa [aleyhisselâm] ile Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki dönemdir. Bu dönem 550 senedir.

Yahut bu dönem, Hz. İsmail [aleyhisselâm] ile Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki dönemdir. Bunu şu görüşe göre söyleyebiliriz: Hz. Musa ile Hz. İsa'nın davetleri Araplar'a değil, sadece İsrâiloğulları'na ve onların etrafındaki kimselere idi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Belki* kendilerine gönderildiğin bu kimseler, davetinden *öğüt alırlar ve* içinde bulundukları sapkın hali *düşünürler*, ondan kendilerini çekip hakka dönerler."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

44-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerin amacı, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini ve ona has marifeti hakikatiyle ortaya koymaktır. Bu marifet, Allah Teâlâ'nın marifetine yükselmede bir merdiven ve mi'racdır. Şüphesiz, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yüce Allah'a ulaşmada en büyük vasıtadır. Onu kendisine has marifetle tanıdığın zaman, Allah Teâlâ'yı tanırsın. Böylece onun aracılığı ile (sana lazım olan) bütün rabbânî ilimlere ulaşırsın. Bu ilimlerin bir kısmına delil yoluyla, bir kısmına müşahede yoluyla ulaşılır. Bu ilimlerden biri de kulu ilâhî rızaya ve hoşnutluğa ulaştıran muamele ilmidir. Aslında Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini tanımak, bir delil istemeyecek kadar açık ve ortadadır. Allah Teâlâ şu sözün sahibine rahmet etsin; bak ne güzel demiş:

"Eğer onun hakkında apaçık deliller olmasaydı, kendisinin görünüşü, sana, onun hak peygamber olduğunu bildirdi."

A'râf sûresinin 156-157. âyetlerinin tefsirinde Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yüceliği, kendisinin ve ümmetinin şerefi, zuhur etmeden önceki hali dile getirildi. Burada, "*Biz Musa'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında da değildin*" âyetinde de Allah Resûlü'nün şerefine bir işaret vardır. Âyetin bir manası şudur: Biz Musa'ya, senin hakkında seslediğimiz ve senin peygamberliğini haber verdiğimizde, sen Tûr'un yan tarafında değildin.

Ebû Hüreyre'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "O gün (Hz. Musa Tûr dağında iken) gökten şöyle seslenildi: "Ey ümmet-i Muhammed! Sizler bana dua etmeden, istediğinizi kabul ettim; benden istemeden önce sizi bağışladım."[192] O zaman Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Allahım, beni de ümmet-i Muhammed'den yap" dedi.[193]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Resûlüm, sen, Tûr'da hazır değildin ki bunları görüp de bilesin. Sen onları sadece bizim sana anlatmamızla ve seni bundan haberdar etmemizle bildin.

'Biz Musa'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında değildin' âyetinin manası hakkında şöyle denilmiştir: Resûlüm, biz Musa'ya seslendiğimizde, ona hitap ettiğimizde, kendisiyle senin ve ümmetin hakkında konuştuğumuzda, onun ümmeti için istediklerini, senin ümmetin için verdiğimizde sen orada değildin. Benim sizin için olmam, sizin kendiniz için olmanızdan daha hayırlıdır."[194]

Sizin o anda olmayışınızın sizin için hiçbir zararı olmadı (Ben sizi Hz. Musa'ya övdüm). Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Ben yanında olmadığım zaman, benim senin hakkını savunduğum gibi sen de benim hakkımı savun."

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya hitap buyurup kendisiyle konuşunca, Hz. Musa Allah Teâlâ'ya,

"Yâ Rabbi, Tevrat'ta vasıfları dile getirilen şöyle şöyle bir ümmet gördüm; onlar kimdir?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Onlar, Muhammed'in ümmetidir" buyurdu ve Hz. Musa'ya onların pek çok vasfından bahsetti. Bunun üzerine Hz. Musa, onlara kavuşmayı ve kendilerini görmeyi arzuladı; Allah Teâlâ,

"Bugün onların bedenen hazır olma vakti değildir; eğer istersen sana onların sözlerini işittireyim" buyurdu. Hz. Musa bunu istedi, Allah Teâlâ,

---

[192] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/100-101 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/541; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/381 (Beyrut 2002); Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/448 (Beyrut 2002); Hâkim, *Müstedrek*, 2/408; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/418.

[193] bk. Süyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, 1/21 (Beyrut 2003).

[194] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/73.

"Ey ümmet-i Muhammed!" diye seslendi; bütün ümmet, babalarının sulbünden cevap verdi, Hz. Musa, onların sözünü işitti.[195] Allah Teâlâ, onları bu halde bırakmadı; tam aksine onların faziletini artırdı. Şüphesiz, bir zengin, bir fakiri çağırdığında fakir kendisine icabet edince, ona hiçbir ihsanda bulunmadan bırakmaz."[196]

İbn Cerîr-i Taberî demiştir ki: ""*Biz Musa'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında değildin*" âyetinde nidâ edilen şey, şu âyette bahsedilen şeylerdir:

"*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Ben onu, Allah'a karşı gelmekten sakınan, zekâtı veren ve âyetlerimize iman eden kimselere yazacağım ...*" (A'râf 7/156).[197] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamber Göndermenin Hikmeti

Cenâb-ı Hak sonra, peygamber göndermesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْلَٓا اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ
اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ
مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَٓا اُو۫تِيَ مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰىۜ اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اُو۫تِيَ
مُوسٰى مِنْ قَبْلُۚ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَاٙ وَقَالُٓوا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ
فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَٓا اَتَّبِعْهُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ
﴿٤٩﴾ فَاِنْ لَمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَٓاءَهُمْۜ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ
اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٥٠﴾

---

[195] Aynı konuda değişik rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/418-419; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/541; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/448.

[196] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/73.

[197] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/100.

47. ***Eğer insanlar, elleriyle yaptıkları işler yüzünden başlarına bir musibet geldiğinde, "Ey Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve müminlerden olsaydık" diyecek olmasalardı seni peygamber olarak göndermezdik.***

48. ***Onlara katımızdan hak gelince, "Musa'ya verilen mucizelerin benzeri buna da verilseydi ya" dediler. Onlar daha önce Musa'ya verilen mucizeleri inkâr etmemişler miydi? Hatta onlar, "Bunlar birbirlerini destekleyen iki sihirbazdır; biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler.***

49. ***De ki: "Eğer iddianızda doğru söylüyorsanız, bu iki kitaptan daha doğru olup Allah katından gelmiş başka bir kitap getirin de ben ona uyayım."***

50. ***Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Allah'tan bir delil olmaksızın kendi hevâ ve hevesine uyandan daha sapkın kim vardır? Şüphesiz, Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer insanlar, elleriyle yaptıkları* inkâr ve isyan türü *işler yüzünden* dünyada ve ahirette başlarına bir musibet yani bir azap *geldiğinde, 'Ey Rabbimiz! Bize,* bizleri uyaran *bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve mümin olsaydık' diyecek olmasalardı seni peygamber olarak göndermezdik.*"

Amellerin çoğunluğu elle yapıldığı için, bütün ameller ele ait gösterildi; halbuki insanın amelleri içinde kalbe ait ameller de bulunmaktadır. Bu, bir durumun çoğunluğa göre söylenmesi kaidesine göre olmuştur.

Mana şudur: Eğer insanların bu şekilde bize delil getirmeleri olmasaydı, seni peygamber olarak göndermezdik. Buna göre, peygamber gönderilmesinin sebebi, insanların, "Bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve mümin olsaydık" sözünü söyleme ve kendilerini mazur gösterme ihtimalini ortadan kaldırmaktır.

Onların başına gelen azap, bu sözü söylemeye sebep olunca, sanki bu azap peygamber göndermenin sebebi oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlara katımızdan hak* yani mucize Kur'an veya Allah'ın resûlü *gelince,* Mekke kâfirleri inatçı bir tavırla, *'Musa'ya verilen mucizelerin benzeri buna da verilseydi ya' dediler.*" Yani Musa'ya verilen beyaz el, asâ ve toptan inen kitap gibi mucizeler buna da verilseydi ya!

Allah Teâlâ, onları kınamak için buyurdu ki: "*Onlar daha önce Musa'ya verilen mucizeleri inkâr etmemişler miydi?* Yani onlarla aynı cins olan kimselerin çocukları, onlarla aynı mezhepte (görüş ve yolda) olanlar, onlar gibi inatçı kimseler yani Hz. Musa [aleyhisselâm] zamanındaki kâfirler ona verilen mucizeleri inkâr *etmemişler miydi?* Onlar, Kur'an'dan önce Hz. Musa'ya verilen şeyleri inkâr ettiler. Hatta Hz. Musa ve Hz. Harun hakkında, *'Bu ikisi birbirlerini destekleyen,* birbirine yardım eden *iki sihirbazdır'* dediler." Yahut onlar, Hz. Musa [aleyhisselâm] ve Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında, onlar bu mucizeleri gösterdiklerinden ve ikisine verilen kitabın birbirine uyumundan dolayı böyle söylediler.

Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] ve Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr edenler, onların yaptıklarını "sihir" diye tanımladılar ve "*Biz hepsini,* onların her birini *inkâr ediyoruz, dediler.*"

Şöyle denilmiştir: Mekkeliler, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve Kur'an'ı inkâr ettikleri zaman, Hz. Musa'yı ve Tevrat'ı da inkâr ettiler. Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve Hz. Musa [aleyhisselâm] hakkında, "Bu ikisi, birbirini destekleyen iki sihirbazdır" dediler. Yahut onlar, Tevrat ve Kur'an hakkında, "Bu ikisi, birbirini destekleyen iki sihirdir" dediler. Böyle söyleme sebepleri de şudur:

Mekkeliler, yahudilerin ileri gelen âlimlerine bir heyet göndererek Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu sordular. Onlar da kitaplarında Hz. Muhammed'den [sallallahu aleyhi vesellem] bahsedildiğini söylediler. Heyet Kureyş'e dönüp yahudilerin söylediklerini kendilerine haber verince, onlar, "Bunlar birbirini destekleyen iki sihirbazdır; biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler.[198]

---

[198] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/346. Daha kısa bir rivayet için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/216 (Riyad 1993).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara de ki: Eğer,* o ikisinin sihirbaz olduğu iddianızda *doğru söylüyorsanız, bu iki kitaptan,* Musa'ya indirilen Tevrat'la ve bana indirilen Kur'an'dan *daha doğru olup Allah katından gelmiş başka bir kitap getirin de ben ona uyayım."*

"Eğer, senin daha doğru bir kitap getirme davetine *karşılık veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin* bozuk *arzularına uymaktadırlar;* onların hevâlarına uymaktan başka bir delili yoktur. *Allah'tan bir delil olmaksızın kendi hevâ ve hevesine uyandan daha sapkın kim vardır?"* Yani dinde, doğru yoldan ayrılıp hevâsına uyan kimseden daha sapkın kimse yoktur. Diğer bir ifadeyle, Allah'tan gelen dinden ayrılıp kendi hevâsına uyan kimseden daha sapkın kimse yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah,* hevâsına uyup taklide çakılıp kalarak nefsine zulmeden *zalimler topluluğunu doğruya iletmez,* onları doğruya ulaşmada muvaffak etmez." Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

47-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer kıyamet günü insanların, ayıplı hallerinin ve noksanlıklarının kötü sonucu başlarına gelince Allah'a karşı gerekçe ileri sürmeleri olmasaydı, Allah Teâlâ hiçbir zamanda bir uyarıcı ve manevi hastalıkları tedavi eden bir tabip göndermezdi. Böyle bir zat ortaya çıkıp insanları terbiyeye yönelince, insanlar, "Daha önce falan ve filana verildiği gibi ona da kerametler verilseydi ya" derler. Onlara denir ki: Gerçekten sizden önceki velilerin kerametleri vardı; fakat onların zamanındaki insanlar onları yalanladılar; kendilerini inkâr ettiler, onların sihirbaz oldukları, bid'at çıkarttıkları ve başka iddialarla onlara iftira attılar. Onlardan uzaklaşıp nefislerinin hevâsıyla kaldılar. Kendisini Allah'ın huzuruna ulaştıran kâmil mürşidi bırakıp nefsinin hevâsına uyan kimseden daha sapkın kim vardır? Allah, isyan ile nefsine zulmeden kimseleri özel marifetine ulaştırmaz.

Kur'an Âyetlerinin Ayrı Ayrı İndirilmesinin Hikmeti

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya Tevrat'ın toptan indirilmesini kastederek, *"Musa'ya verilenin benzeri buna da verilseydi ya"* diyenlere bir cevap olarak, Kur'an âyetlerinin ayrı zamanlarda indirilmesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾

51. ***Andolsun biz, düşünüp öğüt alsınlar diye sözümüzü, (Kur'an âyetlerini) onlara birbiri ardına getirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, düşünüp öğüt alsınlar diye sözümüzü, Kur'an âyetlerini* onlara yani Kureyş ve diğerlerine *birbiri ardına getirdik.* Yani öğüt, sakındırma ve İslâm'a davet hakkındaki âyetleri peş peşe indirdik. Bu açıklamayı İbn Atıyye yapmıştır.[199]

Lugat âlimi İbn Arafe demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz Kur'an âyetlerini birbiriyle bağlantılı olarak ayrı zamanlarda, parça parça indirdik; bunu onu daha güzel anlayıp ezberlesinler diye yaptık."

Kur'an'ın indirilişi de böyle olmuştur. Bu, onun âyetlerini düşünüp öğüt almada daha etkilidir. Bunun için Allah Teâlâ âyetin sonunda, *"Düşünüp öğüt alsınlar diye böyle yaptık"* buyurmuştur. Yani Kur'an onlara, müjde, tehdit, kıssa, ibret ve öğüt içeren âyetleriyle peş peşe, ardarda geldi. Bunun amacı, ondan öğüt alıp felaha ermeleridir.

Âyetin "getirdik" kısmına, "tebliğ ettik" manası da verilmiştir ki ilk akla gelen mana bu olup o, kastedilen anlama daha yakındır.

Buhârî'de bu kelime, "Açıkladık ve tamamladık" şeklinde tefsir edilmiştir.[200] Abdullah b. Abbas'tan da [radıyallahu anh] bu şekilde bir açıklama rivayet edilmiştir.

---

[199] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/291.

[200] Buhârî, Tefsiru Sûre (28), 1 (nr. 4772).

Mücâhid, âyete, "Genişçe açıkladık" manasını vermiştir.

İbn Zeyd ise âyeti şöyle açıklamıştır: "Onlar için dünyanın hayrına ahiretin hayrını birleştirdik; öyle ki onlar, dünyada iken sanki ahireti görür gibi oldular."[201]

51. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve öğütleri, azar azar değişik günlerde yapmak, onları bir günde peş peşe serdetmekten daha etkili ve daha faydalıdır. Bir hadiste Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bize usanç vermekten çekinerek vaazlarını haftanın değişik günlerinde azar azar yapıyordu."[202]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'ân-ı Hakîm'in Kıymetini Bilenler

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'a iman eden ve onun kıymetini bilenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا يُتْلٰى
عَلَيْهِمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمٖينَ ﴿٥٣﴾
اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُ۫نَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَٓا
اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلٖينَ ﴿٥٥﴾

---

[201] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/274-275 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/213 (Riyad 1993).

[202] Buhârî, İlim, 11 (nr. 68); Müslim, Münâfıkîn, 82.

52. ***Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, onlar ona da iman ederler.***

53. ***Kur'an kendilerine okunduğu zaman, "Ona inandık, şüphesiz, o Rabbimiz'den gelen haktır; esasen biz ondan önce de müslümandık" derler.***

54. ***İşte onlara, sabretmelerinden dolayı mükâfatları iki kez verilecektir. Onlar, kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcarlar.***

55. ***Onlar, boş sözü işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve, "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size. Size selâm olsun. Biz cahillere bulaşmak istemiyoruz" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, onlar o Kur'an'a da iman ederler."*

Onlar, Ehl-i kitap'tan Kur'an'a iman edenlerdir.

Âyette bahsedilenlerin, Kur'an'a iman eden Necâşî ve kavmi olduğu da söylenmiştir.

Diğer bir görüşe göre onlar, Mekke'de Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelen Necran hıristiyanlarıdır. Onlar yirmi kişi olup ona iman ettiler. Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ, onlarla övünerek kendilerini Kureyş'e anlattı."[203]

Âyetin manası şudur: Onlar, kendisiyle hakkı tanıdıkları sahip oldukları ilimle, Allah tarafından indirilen bu kitabın kadir ve kıymetini bilen kimselerdir. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Kur'an kendilerine okunduğu zaman, kitaplarında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona inen kitabın özelliklerini tanıdıkları için, *'Ona inandık, şüphesiz o, Rabbimiz'den gelen haktır; esasen biz ondan* yani

---

[203] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/291.

Kur'an'dan veya Hz. Muhammed'den [sallallahu aleyhi vesellem] *önce de müslümandık;* İslâm dini üzereydik, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman ediyorduk' *derler."* Bu sözleriyle onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] imanlarının kendisinden önce olduğunu söylediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlara, sabretmelerinden dolayı mükâfatları iki kez verilecektir."* Onlara, önce Tevrat'a sonra Kur'an'a iman etmeye sabretmeleri sebebiyle mükâfatları iki kez verilecektir.

Yahut onlara, Kur'an inmeden ve indikten sonra ona iman etmeye sabretmeleri sebebiyle mükâfatları iki kez verilecektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, müşriklerin ve Ehl-i kitabın eziyetlerine sabretmeleri sebebiyle mükâfatları iki kez verilecektir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şu üç kimseye, mükâfatları iki kez verilir:

1. *Ehl-i kitap'tan (yahudi ve hıristiyan) olup önce kendi peygamberine sonra da Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman eden kimseye,*

2. *Köle olup Allah'ın hakkını ve efendisinin hakkını tam olarak yerine getiren kimseye,*

3. *Elindeki câriyeyi âzat edip onunla evlenen kimseye."*[204]

Âyetin devamında, onların bazı güzel vasıfları şöyle dile getiriliyor: *"Onlar, kötülüğü iyilikle savarlar."* Onlar, çirkin davranışı güzel bir davranışla, eziyeti barışla, isyanı taatle karşılar ve giderirler. *"Ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcarlar;* sadaka veya zekât verirler."

"Onlar, boş, bâtıl *sözü* veya müşriklerden ayıplayıp kınama *işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve* şöyle derler: *"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size. Size selâm olsun."* Bizden size bir zarar gelmez, sizin boş sözünüze veya işinize benzeri bir şeyle karşılık vermeyiz. *"Biz cahillere bulaşmak istemiyoruz"* Biz, cahillere karışmak, onlarla sohbet etmek istemiyoruz.

---

[204] Buhârî, İlim, 30 (nr. 98); Müslim, İmân, 241; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/53.

Âyetin son kısmına şu manalar da verilmiştir:

Biz, cahillerin dinini (gidişat ve yolunu) istemiyoruz.

Biz, cahillerle çekişmek ve mücadele etmek istemiyoruz.

Biz, cahillerden olmak istemiyoruz.

Siyer kitaplarında şu olay anlatılmıştır: Bir grup müslümanla Habeşistan'a hicret eden Cafer-i Tayyâr [radıyallahu anh], Habeşistan Kralı Necâşî'nin huzurunda konuşma yapıp Kur'an'dan bazı âyetleri okuyunca, Necâşî'nin adamları ağladı; İslâm kalplerine tesir etti. Sonra bir heyet olarak Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına Mekke'ye geldiler. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine Kur'an okudu, müslüman oldular ve âyette zikredildiği gibi;

"Ona inandık, şüphesiz o, Rabbimiz'den gelen haktır; esasen biz ondan önce de müslümandık" dediler. Gelen heyet, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanından çıkınca, onları Kureyş karşıladı, kendilerine kötü sözler söylediler ve, "Sizden daha ahmak bir topluluk görmedik; şu adamla bir saat oturmakla dininizi terkettiniz!" dediler. Onlar da âyette dile getirildiği gibi, Kureyş'e, "Selâm size; bizim sizin gibi cahillerle işimiz yok" deyip yollarına devam ettiler.[205]

52-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âlimlerden kim, zâhirî ilmin meşakkatlerine tahammül ettikten sonra, bâtın ilmini öğrenme konusunda nefsi ile savaşa ve zorlu mücadeleye girerse, iki ilme sabretmesi ve iki defa zillet yaşaması sebebiyle, o da iki sevap alan kimselerden olur; iki dünyanın izzetine katbekat ulaşır. Bu, âyette bahsedilen kimselerin vasfına sahip olunca gerçekleşir. Şöyle ki kötülüğü iyilikle savar, Allah Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği zâhirî ilimler ve manevi hibeler gibi maddi manevi rızıklardan infak eder, kendisini Allah Teâlâ'yı müşahededen alıkoyan bütün boş işlerden yüz çevirir, cahillere yumuşaklıkla muamele eder, kendisinden bir şey isteyene güzellikle yardımcı olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[205] Biraz kısa bir rivayet için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/272.

Hidayet Sadece Yüce Allah'ın Elindedir

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], amcası Ebû Tâlib'in müslüman olması için aşırı hırs gösterince Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi:

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ
وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾

56. *Şüphesiz, sen sevdiğin kimseyi hidayete ulaştıramazsın; fakat Allah, dilediği kimseyi hidayete ulaştırır. O, hidayete gelecekleri en iyi bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *şüphesiz, sen sevdiğin kimseyi hidayete ulaştıramazsın.*" Yani sen, kavminden ve başkalarından İslâm'a girmelerini istediğin kimselerden sevdiklerinin kalbine İslâm'ı sokmaya güç yetiremezsin. Bunun manası şudur: Kalbe hidayet koymak, yüce Rabb'e ait bir şeydir; Rabb'e ait bir şeyi, insanların en kâmili de olsa, yaratılmış birinin yapması mümkün değildir.

"*Fakat Allah, dilediği kimseyi hidayete ulaştırır;* dilediği kimsenin kalbinde hidayeti yaratır. *O,* hidayet için seçtiklerinden ve kendisini kabul ettiklerinden *hidayete gelecekleri en iyi bilir.*"

Zeccâc demiştir ki: "Müfessirler, bu âyetin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] amcası Ebû Tâlib hakkında indiği konusunda görüş birliği içindedir.[206] Bu şöyle oldu:

Ebû Tâlib, ölümü sırasında, "Ey Hâşimoğulları topluluğu, Muhammed'i tasdik edin, kurtulun!" dedi. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey amca, onlar için güzel nasihat ediyorsun, fakat onu kendine yapmıyorsun!" dedi. Bunun üzerine Ebû Tâlib,

---

[206] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/149.

"Kardeşimin oğlu, benden ne istiyorsun?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Senden, 'lâ ilâhe illallah' demeni istiyorum; bunu söyle ki Allah katında senin imanın için şahitlik edeyim" buyurdu. O zaman Ebû Tâlib,

"Kardeşimin oğlu, ben biliyorum ki sen doğru söylüyorsun; fakat benim için, 'Ölüm anında korktu da iman etti' denmesini hoş bulmuyorum" dedi.[207]

Bir başka rivayette Ebû Tâlib şöyle demiştir: "Eğer Kureyş kadınları beni ayıplayıp, 'Onu iman etmeye korku sevketti!' demeselerdi, söylediğine uyarak senin gözünü aydın ederdim (seni sevindirirdim).'[208]

Buhârî'de geçen bir rivayette ise şöyle denmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] amcasına,

'Lâ ilâhe illallah' de, Allah katında onunla seni savunayım (Onu iman ettiğine delil olarak getireyim)" dedi. Orada bulunan Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebû Ümeyye, "Ey Ebû Tâlib, Abdülmuttalib'in dininden mi dönüyorsun!" dediler, o zaman Ebû Tâlib, "Hayır, Abdülmuttalib'in dini üzereyim" dedi. Olay üzerine bu âyet indi.[209]

Bu âyette, Mu'tezile mezhebine karşı bir delil vardır; çünkü onlar, "Hidayet, hakkı açıklamaktan ibarettir" demektedirler. Halbuki Allah Teâlâ, hak yolu bütün insanlara açıklamıştır; fakat birçok insan, kötü tercihlerinden dolayı doğru yola ulaşamadılar. Bu âyet, hakkı açıklamanın ötesinde bir duruma "hidayet" dendiğini göstermektedir ki o, kalpte hidayeti yaratmak, kula doğru yola ulaşması için kuvvet ve muvaffakiyet vermektir.[210] (Bu da yüce Allah'ın yaratmasıyla olmaktadır; Mu'tezile'nin dediği gibi, kul, kendi işini kendisi tercih edip yaratmıyor). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[207] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/347-348.

[208] Müslim, İmân, 42; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/215.

[209] Buhârî, Tefsîru Sûre (28), 1; Müslim, İmân, 39; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/284 (Riyad 2003).

[210] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/348.

56. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet sadece Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] has değildir; bilakis âyetteki hüküm, yakınlarından herhangi birinin hidayetini isteyen herkese aittir. Şeyhlerimizin şeyhi Ahmed b. Abdullah, şeyhi Ahmed b. Saîd el-Hiberî'ye bir mektup yazarak, oğlunun halini şikâyet etti, onun, kendisini memnun edecek bir halde olmadığını belirtti. Şeyhi de kendisine şu cevabı yazıp gönderdi: "Bana haber ver; sen oğlunun vücudunda neyi yapıp ortaya koydun? Onu yapana (yaratana) bırak; o dilerse binayı harap eder, dilerse onu güzelce bina eder."

el-Lübâb isimli eserde denilmiştir ki: "Allah Teâlâ, bazı kimselerden ezelde razı oldu; onları dünyada, asıl sebep kendileri olmaksızın rızasına giren yolda kullandı. Yüce Allah bazı kavimlere de ezelde gazap etti, onları da asıl sebep kendileri olmaksızın gazaba sebep olacak işlerde kullandı. Âyette belirtildiği gibi; '*Allah kimin hidayete ulaşmasını isterse onun göğsünü (kalbini) İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse onun göğsünü sanki göğe yükseliyormuş gibi daraltır*'" (En'âm 6/125).

Bu âyet, "*Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete ulaştıramazsın*" buyurarak, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] hitap etmektedir, fakat hüküm herkese aittir. Aslında Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] en yüksek faziletler ve en yüce vesileler tahsis edilmiştir; öyle ki fazilette hiç kimse onu geçmemiştir ve vesile olmada kimse ondan önceliğe sahip değildir; bununla birlikte onun hidayeti takdir ve yaratma konusunda bir yetkisi ve dahli yoktur. Bilakis Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir buyurduğu saadet hükmü, kendisini desteklemiş, özel seçilme nimeti onu Hakk'a yaklaştırmıştır.

Eğer Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hidayeti takdirde bir yetkisi olsaydı, amcası Ebû Tâlib'e şefaat etmekten alıkonmazdı.

Şayet hidayet, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] elinde olsaydı, oğlu Kabil'i hidayete getirirdi.

Aynı şekilde hidayet Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] elinde olsaydı, oğlu Kenan'ı hidayete getirirdi.

Yine hidayet Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] elinde olsaydı, babası Âzer'i hidayete getirirdi.

Yahut hidayet Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde olsaydı, amcası Ebû Tâlib'i kurtarırdı.

İlâhî inâyet Selmân-ı Fârisî'yi İran'dan çekip getirdi; Bilâl-i Habeşî'yi Habeşistan'dan çağırıp İslâm'la şereflendirdi; fakat Ebû Tâlib kapıda, hak dine girmekten alıkondu. Dilediği kimseye dilediğini veren, alıkoyan, fayda ve zarar veren yüce Allah'ı tesbih ederim."

İslâm'a Girmemek İçin İleri Sürülen Boş Mazeretler

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kavmini İslâm'a davet ettiğinde, onların bir kısmı boş bahaneler ileri sürdüler. Cenâb-ı Hak, onların bu boş mazeretlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَاۜ اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا
يُجْبٰى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

57. ***Onlar, "Seninle birlikte doğru yola uysak, yurdumuzdan çıkarılıp atılırız" dediler. Biz onları, tarafımızdan özel bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, güvenli, dokunulmaz bir yere*** *(Mekke-i Mükerreme'ye)* ***yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kureyş kâfirleri, 'Seninle birlikte doğru yola uysak,* bu dine girsek *yurdumuzdan çıkarılıp atılırız;* yani Araplar bizi yakalayıp yurdumuzdan atarlar' *dediler.*"

Bu âyet, Hâris b. Osman b. Nevfel hakkında inmiştir. Bu zat, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Biz biliyoruz ki sen hak üzeresin, fakat eğer sana tâbi olur ve Araplar'a muhalefet edersek, biz bir yiyimlik kimseleriz, Araplar'ın bizi yurdumuzdan çıkarmasından korkuyoruz!" dedi.[211] Allah Teâlâ şu âyetiyle ona cevap verdi:

---

[211] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/545; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/215.

"Biz onları güvenli, dokunulmaz bir yere, Mekke-i Mükerreme'ye *yerleştirmedik mi?"* Yani onların mekânını, Kâbe'nin hürmetine güvenli bir yer yapmadık mı? Orada, yerleşip oturanlar da dışarıdan oraya sığınanlar da güvendedir. Onlar, Kâbe'nin hürmetine, hak dine girerek İslâm'ın hürmetini eklediklerinde, bizim onları tehlikeye mâruz bırakmamız ve kendilerinden güvenliği kaldırmamız doğru olur mu?

"Hem orası, her zaman, *her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı bir yerdir. Bu, onlara tarafımızdan özel bir rızık* ve nimet *olarak ikram edilmektedir."* Onlar, putlara taparken halleri böyleyse; İslâm dairesine girdikleri ve tevhide sarıldıkları zaman durumları nasıl olur?

"Fakat onların çoğu bilmezler." Yani onların çoğu cahildir; bunu anlamıyorlar, işin aslını düşünmüyorlar. Anlasalardı, müslüman oldukları zaman Allah'ın kendilerini özel koruma ve gözetiminden ayırmayacağını bilirlerdi.

Bir değerlendirmeye göre âyetin son kısmının manası şöyledir: Onların çok azı, bunu düşünür ve onun Allah katından gelen bir rızık olduğunu bilirler; çoğunluğu ise cahil olup bunu bilmezler. Eğer onun Allah katından gelen bir rızık olduğunu bilselerdi, korku ve güvenin de Allah katından olduğunu bilirlerdi; O'na iman ettiklerinde oradan çıkarılmaktan korkmazlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan, Allah Teâlâ'nın velilikten mahrum bırakmayı murat ettiği pek çok kimseyi görürsün. Onlar da bu tür boş bahaneleri ileri sürerek derler ki: "Eğer biz, velilerin manevi terbiye yoluna girsek, insanlar bizden uzaklaşır; akrabalarımız bizi reddeder ve evlatlarımızın zayi olmasından korkarız!" Hak Teâlâ onlara der ki:

"Ben, benim kudsî huzuruma yönelmiş velilerimi, ehli için, bir hırs, tamah ve sebep bulunmaksızın her yönden rızıkların akıp geldiği güvenli bir yere yerleştirmedim mi? Fakat insanların çoğu cahil olup bunu bilmezler. Onlar maddi engellere takılıp kaldılar ve nice faydalı şeylerden mahrum oldular. Bu ne büyük aldanıştır; Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

Nimetlerle Şımaranların Acı Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, verdiği nimetlerle şımarıp azan memleket insanlarını korkutarak şöyle buyurdu:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَاۚ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ
لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلاًۜ وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا
كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فٖٓي اُمِّهَا رَسُولاً يَتْلُوا
عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾

58. ***Biz refah içinde şımaran nice memleket insanlarını helâk ettik. İşte meskenleri! Kendilerinden sonra orada pek az oturulabilmiştir. Onlara vâris olan sadece biziz.***

59. ***Rabb'in, ülkelerin ana merkezine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe oraları helâk etmez. Zaten biz, sadece insanları zalim olan memleketleri helâk ederiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz nice memleket insanlarını helâk ettik."* Yani halleri Mekkeliler gibi, güven ve refah içinde olan pek çok memleket insanlarını helâk ettik.

"Onlar, refah içinde şımaran kimselerdi." Yani onlar, nimet içinde azgınlık ve zulüm yapan, nimetlere şükretmeyen, tam aksine onlara şımarıklık ve azgınlıkla karşılık veren kimselerdi.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, kendilerine verilen nimetlerin kıymetini bilmediler, kendilerinin ve mallarının güven içinde oluşuna, işlerinin düzeninde gidişine şükretmediler; böylece nankörlük vadisinde yüzleri üstü süründüler, azgınlık çukurlarında çeneleri üzerine yuvarlandılar. Yüce Allah da onları helâk etti, yurtlarını harabeye çevirdi."[212]

---

[212] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/77.

Âyet şöyle devam ediyor: "*İşte* bomboş kalmış *meskenleri!*" İşte onların, kalıntıları kalmış evleri. Sizler onları, yolculuk yaparken görüyorsunuz. Semûd'un şehirleri, Lût kavminin köyleri, Şuayb'ın kavmi ve diğerleri bunun örnekleridir.

"*Kendilerinden sonra orada pek az kimse oturabilmiştir.*" Yani orada oturanlar, sadece sefer halinde olanlar yahut yoldan geçenler olup, onlar da bu mekânlarda bir gün veya bir saat kadar kalmışlardır.

"*Onlara vâris olan sadece biziz.*" Bu meskenlerin içinde oturanlara vâris olan sadece biziz. Yani onlarda bizden başka tasarrufa sahip olan kimse yoktur.

Bu âyette, hidayet yoluna tâbi olanın ilâhî yardım ve zafere ulaşacağına, gerçek vârisliğin ona ait olduğuna, bu kimsenin, söylendiği gibi, yurdundan koparılıp çıkarılmayacağına, tam aksine helâkin, Allah'ın nimetlerine şükretmeyen ve hevâsına uyan kimsenin başına geleceğine bir işaret vardır. Bu durumda, sonu zafer olan kimse, âkıbeti helâk olan kimseden nasıl korkar? Özetle, asıl korkacak olan kimse, hidayet yoluna uymayan kimsedir. Allah Teâlâ'nın böyle kimseler için uyguladığı kanunu, onları helâk etmektir. Hidayet yoluna uyan kimseye gelince, o, güvendedir ve güzel âkıbet onundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'in, ülkelerin ana merkezine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe,* işledikleri günah sebebiyle *oraları helâk etmez.*"

Ülkenin ana merkezi, oranın aslı ve en büyük yeridir. Çünkü merkezî yerlerdeki insanlar daha anlayışlı ve doğruyu daha çabuk kabul eden kimselerdir. Buralara peygamber gönderilmesi, hak delili ortaya koyup mazereti ortadan kaldırmak içindir. Böyle merkezî bir yere peygamber göndermeden oranın insanlarını helâk etmek Rabb'inin âdetinden değildir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Şehirlerin ana merkezi olan Mekke'ye, kendilerine âyetlerimizi yani Kur'an'ı okuyan bir peygamberi yani Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] göndermeden, yeryüzündeki şehirleri helâk etmek Allah'ın hükmünde ve ezeldeki kazâsında yoktur. Mekke, bütün şehirlerin ana merkezidir; çünkü yeryüzü yaratılıp yayılmaya onun altından başlanmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zaten biz, sadece insanları zalim olan memleketleri helâk ederiz."* Yani biz onları, intikam için helâk etmeyiz, sadece, bir memleketin insanları, zulümleri sebebiyle azabı hak edince onları helâk ederiz. Onların zulmü, kendilerine mazeretlerini ortadan kaldıracak delil ve peygamber gönderildikten sonra, inkâr ve isyanlarda ısrarları ve hakkı kabul etme konusunda inat etmeleridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, pek çok kalbi, sahibi azgınlık yapınca, maişetinde zulme dalınca, nefsanî haz ve şehvetleriyle meşgul olunca harap ettik ve ondan nuru çekip kendisini bomboş bıraktık. İşte o kalplerin nurdan yana bomboş yerleri! Orada nur çok az kalır. O nura vâris olan biziz. Biz o nuru alıp başkasına veririz. Biz bunu sadece, kalbe hakkı hatırlatan ve onu uyaran birini gönderdikten sonra yaparız. Biz, sahibi iffet ve manevi uyanıklığa şehvet ve gafleti tercih ederek kendisine zulmeden kalpleri helâk ve harap ederiz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dünya Sevgisinin Sonu

İnsanların helâk olma sebebi, aşırı dünya sevgisidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, dünyayı basitleştirerek şöyle buyurdu:

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ
خَيْرٌ وَأَبْقٰى أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ
كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ
﴿٦١﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾

60. ***Size** (maddi nimetlerden) **verilen her şey, dünya hayatının metaı ve süsüdür. Allah katındakiler ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır; bunu anlamıyor musunuz?***

61. ***Kendisine en güzel vaatte bulunduğumuz ve o vaat edilen şeye kavuşacak olan kimse,** (geçici bir süre) **dünya hayatının metaından yararlandırdığımız, sonra da kıyamet günü** (hesaba çekilmek için) **huzura getirilecek kimse gibi midir?***

62. ***O gün Allah** (müşriklere) **şöyle seslenir: "Bana ortak olduğunu düşündüğünüz putlar nerede?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Size* dünyanın maddi süs ve nimetlerden *verilen her şey, dünya hayatının metaı ve süsüdür."* Yani dünya nimet ve lezzetlerinden sevdiğiniz her şey, sadece çok az gün sürecek bir zevk alma vesilesi ve süstür. Onun süresi, fâni hayatın müddeti kadardır.

"Allah katındakiler ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır." Dünyada yaptığınız salih amellere karşılık olarak Allah katında ebedî âlemde verilecek dâimî nimetler, bundan daha hayırlıdır; çünkü o, mükemmel bir güzellik içinde halis bir lezzettir. Ayrıca o, daha kalıcıdır; zira Allah katındakiler dâimîdir; yok olmaz.

"Bunu anlamıyor musunuz?" Yani ebedî olanın fâni olandan daha hayırlı olduğunu anlamıyor musunuz da daha hayırlı olanı bırakıp daha basit ve düşük olanı alıyorsunuz?

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ dünyayı yarattı ve onda yaşayan insanları mümin, münafık ve kâfir olarak üç sınıfa ayırdı. Mümin, dünyada ahireti için ihtiyacı olan azığı hazırlar; münafık dünya malını artırma derdindedir; kâfir de dünya malıyla zevklenme peşindedir." İbn Abbas [radıyallahu anh] sonra bu âyeti okumuştur.[213]

---

[213] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/349.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi." Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.[214]

Cenâb-ı Hak sonra, bunu şu şekilde açıkladı: *"Kendisine en güzel vaatte bulunduğumuz ve o vaat edilen şeye kavuşacak olan kimse, geçici bir süre dünya hayatının metaından yararlandırdığımız, sonra da kıyamet günü hesaba çekilmek için huzura getirilecek kimse gibi midir?"*

Âyette geçen "güzel vaat" cennettir; çünkü onda yüce Allah'ın cemaline bakmak bulunduğundan ve onun nimetleri ebedî olduğundan, cennetten daha güzel bir şey yoktur. Bu sebeple ona "en güzel" denmiştir. O vaat, kula muhakkak ulaşacaktır; çünkü vaat eden yüce Allah olup, O'nun vaadinden dönmesi imkânsızdır.

Diğer kimse ise içinde sıkıntı ve yorgunluk bulunan, peşinden de yok olma ve sona erme gelen dünya hayatının geçici nimetleriyle zevklendirilen kimsedir. O ayrıca kıyamet günü hesap ve azap için ilâhî huzura getirilecektir. Yahut o, ateş için hazır edilen kimselerdendir.

Âyet, müminlerle kâfirler hakkında inmiştir. Diğer bir rivayete göre âyet, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem], Allah kendisine lânet etsin, Ebû Cehil hakkında inmiştir.[215]

Mana şudur: Aralarında böyle büyük bir fark olan iki kimse birbirine eşit midir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: O gün Allah kâfirlere, kendilerini kınamak için şöyle seslenir: *"Kendilerinin bana ortak olduğunu düşündüğünüz putlar nerede?"*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

214 Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3.

215 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/293-294 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/216; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/431-432.

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, fâni dünyanın hali hakir görülmekte ve ebedî ahiretin durumu yüceltilmektedir. Dünyanın halinin böyle olduğu konusunda, önceki ve sonraki bütün peygamberler ve hikmet sahipleri görüş birliği etmiştir. Az önce, dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar kıymeti olmadığını bildiren hadis geçti. Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünyanın ahiret yanındaki durumu; sizden birinin elini (parmağını) denize sokup çıkardığında, elinde kalan ıslaklık kadardır. İnsan baksın, elinde ne kalıyor?"[216]

Demek ki dünyanın bütün nimetleri, cennet nimetleri yanında, suya sokulup çıkarılan bir parmakta kalan ıslaklık mesabesindedir. Bir de bu dünyanın nimetleri, bir sürü tehlike, hüzün ve yorgunlukla iç içedir.

Hz. Ali [radıyallahu anh], Selmân-ı Fârisî'ye [radıyallahu anh] gönderdiği bir mektupta şöyle demiştir: "Dünya yılana benzer; yılanın dokunuşu yumuşaktır fakat zehri öldürücüdür. Öyle ise seninle beraberliği çok az olduğu için, dünyadan ve onda hoşuna giden şeylerden yüz çevir. Dünyanın seni kesin terkedeceğini bil ve onun için üzülmeyi bırak. Ondan sana gelmeyen şey, seni daha çok sevindirsin. Ondan eline geçenden de sakın. Şu bir gerçek ki bu dünyaya sahip olan kimse, her ne zaman onunla huzur bulup sevinecek olsa peşinden başına bir sıkıntı gelir."

Abdullah b. Amr'dan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"Bu dünya, çekip gitme yurdudur, yerleşip kalma yurdu değildir. O üzüntü yeridir, sevinç yeri değildir. Kim onu tanırsa rahatlığı ile ferahlayıp sevinmez; kötü halinden dolayı da üzülmez; çünkü onların ikisi de devamlı değildir. Dikkat edin, yüce Allah, dünyayı bela ve sıkıntı yurdu olarak yarattı, ahireti de ebedî kalınacak yer olarak yarattı. Allah, dünyanın bela ve sıkıntısını, ahiret sevabı için bir vesile yaptı. Ahiretin sevabı (mükâfatı), dünyanın belasına karşılık olarak verilmektedir. Allah, kuluna ahirette sevap vermek için, dünyada

---

[216] Müslim, Sıfatü'l-Cenne, 55; Tirmizî, Zühd, 15; İbn Mâce, Zühd, 3.

bela verir; onu ahiret nimetleriyle mükâfatlandırmak için dünyanın sıkıntısına müptela eder. Gerçekten dünyanın yok olup gitmesi süratlidir, değişmesi yakındır. Öyle ise onun nimetleriyle tatlanmaktan sakının; zira ondan ayrılması acı olur. Onun hemen ele geçen zevklerinden uzak durun; çünkü peşinden hoşa gitmeyen haller gelir. Allah Teâlâ'nın harap olması için hüküm verdiği bu diyarı (ihtiyacınızın dışında) mâmur etmek için çalışmayın. Cenâb-ı Hakk'ın sakınıp uzak durmanızı istediği bir şeye ulaşmak, onu devam ettirmek için çırpınmayın. Yoksa Allah'ın gazabına uğrarsınız, azabını hak edersiniz."

Bu hadisi, İbn Ved'ân el-Mevsılî[217] nakletmiştir.

Yine İbn Ved'ân el-Mevsılî, Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] nakledilen şu hadis-i şerifi nakletmiştir:

"Allah Teâlâ, kalbinde dünya sevgisi yerleşen bir kulu şu üç şeye müptela eder: Yorgunluğu bitmeyen bir meşguliyet, peşinden zenginlik gelmeyen bir fakirlik korkusu, sonuna ulaşamadığı boş emel.[218] Şüphesiz, dünya ve ahiret birilerini talep eder (onlara ulaşmak ister); onlar da birileri tarafından talep edilir. Ahireti talep eden kimseyi dünya talep eder; bu durum kul rızkını tamamlayana kadar devam eder. Dünyayı talep edeni de ahiret talep ve takip eder; sonunda ölüm onun boynuna çöküp kendisini yakalar. Dikkat edin, mesut ve bahtiyar kimse, nimetleri devamlı olan ebediyet yurdunu, azabı hiç ayrılmayan fâni dünyaya tercih eden, dünyada elinde bulunan malı, varacağı ahireti için önceden harcayan kimsedir. O bunu, kendisi, malı toplayıp biriktirerek kötü duruma düşmeden ve peşinden gelecek vârisler o malı harcayarak keyfetmeden önce yapar."

Dünyada Aldananların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, dünyada aldanan kimselerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[217] İbn Ved'ân, Ebû Nasr Muhammed b. Ali el-Mevsılî (v. 494/1100), muhaddis ve kadı bir zattır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vaaz, hutbe ve öğütlerinden derlediği bir hadis kitabı vardır (bk. Emin Âşıkkutlu, "İbn Ved'ân", *DİA*, 20/440-441). Hadis için ayrıca bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 8220; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6203.

[218] Hadisin bu kısmı için bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 6579; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6285.

قَالَ الَّذٖينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذٖينَ اَغْوَيْنَاۚ اَغْوَيْنَاهُمْ
كَمَا غَوَيْنَاۚ تَبَرَّاْنَٓا اِلَيْكَۘ مَا كَانُٓوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقٖيلَ ادْعُوا
شُرَكَٓاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجٖيبُوا لَهُمْ وَرَاَوُا الْعَذَابَۚ لَوْ اَنَّهُمْ
كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادٖيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلٖينَ
﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْاَنْبَٓاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَاَمَّا مَنْ
تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسٰٓى اَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحٖينَ ﴿٦٧﴾

63. ***Haklarında azap hükmü gerçekleşenler diyecekler ki: "Ey Rabbimiz! İşte şunlar bizim azdırdıklarımızdır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Şimdi onlardan uzaklaşıp sana döndük. Zaten aslında onlar bize tapmıyorlardı."***

64. ***Onlara, "Haydi ortaklarınızı çağırın!" denir. Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez. Azabı görürler. Keşke onlar*** *(dünyada)* ***doğru yola gelselerdi!***

65. ***O gün Allah onlara seslenerek, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diye sorar.***

66. ***O gün onlara bütün haberler kapanmıştır. Artık onlar birbirlerine de soramazlar.***

67. ***Tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen kimselere gelince, onların kurtuluşa ermeleri umulur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Haklarında azap hükmü gerçekleşenler* ve ilâhî hükmün gereği tahakkuk eden kimseler *diyecekler ki…:"*

Bu ilâhî hüküm şudur: *"Elbette cehennemi, cinlerden ve insanlardan suçlularla tamamen dolduracağım"* (Hûd 11/119). Âyette aşağıdaki sözü söyleyecek olanlar, şeytanlardır yahut inkârda başı çeken kâfirlerdir. Onlar şöyle diyecekler:

"Ey Rabbimiz! İşte şu kâfirler bizim azdırdıklarımızdır." Yani biz onları şirke davet ettik, onu kendilerine güzel gösterdik, onlar da bu şekilde azdılar. *"Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık."*

Onlar şöyle der: "Yâ Rabbi, biz sadece kendi irade ve tercihimizle azdığımız gibi onlar da kendi iradeleri ile azdılar. Çünkü bizim onları azdırmamız sadece, kendilerine vesvese vermek ve şirki güzel göstermek şeklinde oldu. Bu durumda bizim azgınlığımız ile onların azgınlığı arasında bir fark yoktur. Her ne kadar bizim inkârı güzel göstermemiz onlar için azgınlığa bir davet olsa da bunun karşısında Allah'ın onları imana daveti vardı. Hem yüce Allah bu daveti, onların önüne aklı ikna edecek delilleri koyarak, kendilerine peygamberler göndererek ve kitaplar indirerek yaptı." Yukarıdaki söz, şeytanın kıyamet günü söyleyeceği şu sözü gibidir:

"(Hesapları görülüp) iş bitirilince şeytan diyecek ki: 'Şüphesiz, Allah size gerçek olanı vaat etti, ben de size (bazı şeyler) vaat ettim ama yalancı çıktım. Hem benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de hemen çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Doğrusu ben, daha önce sizin beni (Allah'a) ortak koşmanızı (bugün) reddettim.' Şüphesiz, zalimler için can yakıcı bir azap vardır" (İbrahim 14/22).

Sonra bu küfrün elebaşları dediler ki: "*Şimdi onlardan,* onların seçtiği inkârdan *uzaklaşıp sana döndük. Zaten aslında onlar bize tapmıyorlardı;* aksine onlar nefislerinin kötü arzusuna tapıyor ve şehvetlerine itaat ediyorlardı."

Bu elebaşların sözlerinin özeti şudur: Onlar, zayıf kimseleri azdırdıklarını itiraf ettiler ve onların ilâhı sayılmaktan uzak durdular. Onların söylediklerinde bir çelişki yoktur. Açıklama için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[219]

---

[219] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/117 (Beyrut 1995).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O müşriklere, 'Haydi, sizi* azaptan kurtarmaları için *ortaklarınızı,* putlarınızı *çağırın!' denir. Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez."* Putlar, cevap vermekten ve yardım etmekten âciz oldukları için kendilerine bir cevap vermezler. *"Azabı görürler."* O zaman, *"Keşke* dünyada *doğru yola gelseydik"* diye temenni ederler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şunu anlat: *O gün Allah onlara seslenerek,* 'Size gönderilen *peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar."* Yani onların hak dine davetine karşı kendilerine ne cevap verdiniz?

Allah Teâlâ, her şeyi en iyi bildiği halde, onlara böyle sorar. Yüce Allah önce, onları kınayacağı şeyden, yani onların kendisine ortak koşmasından bahsetti. Sonra, şeytanların söylediklerinden bahsetti. Yahut kendilerini kınadığında küfrün elebaşlarının söylediklerinden bahsetti. Çünkü müşrikler, putlara tapmakla kınanınca, kendilerini şeytanların yahut küfürde başı çekenlerin azdırdığını söyleyerek özürlerini beyan ettiler. Cenâb-ı Hak bundan sonra, müşriklerle alay etmeye benzeyen durumu dile getirdi. Bu durum, kendilerine, "Haydi putlarınızdan yardım isteyin" denmesi ve putların onlara yardım etmekten âciz kalmasıdır. Hak Teâlâ daha sonra, kendilerine peygamberler göndermesinden ve inkâra sebep olacak cehalet hastalığını ortadan kaldırmasından bahsederek önlerine delili koyup onları susturdu.

Allah Teâlâ devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"O gün onlara bütün haberler kapanmıştır."* Kendilerine deliller yahut haberler gizlenmiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara cevap gizlenir; nasıl cevap vereceklerini bilemezler; çünkü yanlarında hiçbir cevap yoktur.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette belirtilen durumun aslı, 'Onlar haberlerden yana kör oldular' demektir. Âyette, 'Haberler onlara karşı kör oldu, kapandı' denmesi, durumu mübalağa ile ifade etmek içindir. Bu ifade şu duruma da bir delil olmaktadır: Zihinde hazır olan bilgiler, dışarıdan akıp gelir ve zihinde oluşur. Zihin, dıştan gelen şeyi almaya karşı kapalı ve kör olunca, bilgiye ulaşma imkânı kalmaz. Âyette geçen 'haberlerden' kasıt, onların peygamberlere verdikleri cevaptır. Yahut bu ifade, onların peygamberlere verdikleri cevabı ve diğer şeyleri içerir. Böyle dehşetli bir günde, peygamberler bile cevap vermekte duraklayıp durumu Allah Teâlâ'nın ilmine havale ederlerse, onların ümmetleri ne hale düşerler, düşünün!"[220]

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık onlar birbirlerine de soramazlar."* Yani onlar, içinde bulundukları ileri derecedeki dehşetten dolayı birbirlerine peygamberlere verdikleri cevabın ne olduğunu soramazlar. Yahut bir özürleri veya delilleri olsa bile, özür ve delili soramazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şirkten *tövbe eden*, Rabb'ine ve O'nun katından gelenlere *iman eden ve salih amel işleyen kimselere* yani iman ile ameli birleştirenlere *gelince, onların* Allah katında ebedî nimetlere kavuşarak *kurtuluşa ermeleri umulur."* Bu haber yüce bir makamdan verilince, gerçekleşmesi kesin olur. Yani onların kurtuluşu kesindir.

Bu âyette, İslâm'a giren müslümanlar için bir müjde bulunduğu gibi kâfirlerin de imana girmelerine teşvik vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

63-67. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Haklarında, mukarrebîn (Allah katından özel yakınlık elde etmiş) velilerin derecesinden düşme ve amel defterini sağ tarafından alan avam halk ile birlikte kalma hükmü verilmiş kimseler -ki onlar insanları sûfilerin yoluna girmekten alıkoyan kimselerdir- kıyamet günü şöyle derler:

"Ey Rabbimiz, bu insanları biz azdırdık; onlara maddi sebeplere takılıp kalmalarını ve engellere bağlanmalarını biz tavsiye edip güzel gösterdik. Kendimiz azdığımız gibi, onları da azdırdık. Her şeyden gönlünü çekip sana yönelen tecrit ehlinin halini elde etmeye gücümüz yetmedi; biz de bu insanları kendimize katıp cemaatimizi kuvvetlendirmeye çalıştık. Şimdi onlardan uzaklaşıp sana döndük. Biz bunu onlara zorla yaptırmadık; sadece kendilerine vesvese verdik, onlar da söylediklerimize uydular. Aslında onlar bize ibadet etmediler; fakat kendi nefislerinin hevâsına kulluk ettiler."

---

[220] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/198 (Beyrut 1988).

Sonra onlara, "Kendisine taptığınız dünya lezzetlerini ve şehvetlerini çağırın" denir; onlar da çağırır fakat kendilerine cevap vermezler. Orada, Allah'tan kopma azabını görürler. Eğer onlar, dünyada manevi terbiye veren kâmil mürşidin yoluna ulaşsalardı, ahirette bu hale düşmezlerdi.

O gün Cenâb-ı Hak onlara şöyle seslenir: "Her devirde size gönderdiğim, Allah'a davet eden, sizinle Rabb'iniz arasındaki perdeleri kaldıran davetçilere (kâmil mürşidlere) ne cevap verdiniz?"

O gün, onlara bütün haberler kapanır; birbirlerine mukarrebîn derecesindeki velilerin hallerine ait bir şey soramazlar; çünkü onlardan uzakta kalmışlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın En Güzel Sıfatlarından Bazıları

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının en güzel sıfatlarının bazılarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ وَيَخْتَارُۜ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللّٰهُ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُو۫لٰى وَالْاٰخِرَةِۘ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

68. ***Rabb'in, dilediğini yaratır ve dilediğini seçer. Onların ise seçme hakları yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir.***

69. ***Rabb'in, onların kalplerinin gizlediğini ve açığa vurdukları her şeyi bilir.***

70. ***O, Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dünyada da ahirette de bütün hamdler O'na mahsustur. Hüküm yalnızca O'na aittir. Sizler sonunda O'na döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'in, dilediğini yaratır."* Rabb'in, bir mecburiyeti olmadan ve hiçbir engelleyeni bulunmadan dilediğini yaratır. Bu âyette, Allah Teâlâ'nın insanların fiillerini yarattığına bir delil vardır.

"Ve dilediğini seçer." Allah'ın seçmesiyle birlikte onu geçersiz kılacak başka bir seçim bulunmaz.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin zâhiri, insanların tercih ve seçimini baştan kaldırmaktadır. Mesele incelendiğinde durumun böyle olduğu görülecektir. Çünkü kulun tercih ve seçimi Allah'ın yarattığı bir şeydir Kulun tercihi, birtakım sebeplere bağlı olarak geçekleşir fakat o sebeplerde de kulların bir tercihi yoktur.

Şöyle diyen de olmuştur: Âyetin kastı şudur: Hiç kimsenin Allah'ın tercihinin üzerinde bir tercihi yoktur. Şu âyet de bu manayı desteklemektedir:

"Kâfirler, 'Bu Kur'an, iki büyük şehirden, ileri gelen bir büyük adama indirilseydi ya' dediler" (Zuhruf 43/31).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların ise seçme hakları yoktur."* Yani onların, Allah ile birlikte hiçbir şeyi seçme hakkı yoktur; onlar için seçme hakkı Allah'a aittir.

Âyete, şu manayı verenler de olmuştur: Allah kullar için en hayırlı ve en faydalı olanı seçer."[221]

Müfessir Nesefî, bu son manayı incelemeye tâbi tutmuş ve onda Mu'tezile mezhebine bir meyil olduğunu söylemiştir.[222] Buna şöyle bir cevap verilebilir: Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın kulların hayrına olan şeyi yaratmasının muhakkak gerekli olduğunu söylemektedir, biz ise bunun Allah için farz değil, O'nun bir lutuf ve ihsanı olarak gerçekleştiğini söylemekteyiz.

---

[221] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/198.

[222] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/352.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir."* Yani Allah, kullardan herhangi birinin kendisiyle çekişmesinden yahut yüce zatının seçim ve tercihi yanında bir tercihte bulunmasından yüce ve uzaktır. O ayrıca, müşriklerin kendisine ortak koşmasından veya O'na ortak koştukları varlıkların ortaklığından da uzak ve yücedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'in, onların kalplerinin gizlediği* Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlık ve hasedi *ve,* 'Peygamberliğe ondan başkası seçilemez miydi?' gibi sözleriyle onu tenkit ederken *açığa vurdukları her şeyi bilir."*

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: "O, ilâhlığın sadece kendisine has olduğu *Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dünyada da ahirette de bütün hamdler O'na mahsustur."* Çünkü dünyada ve ahirette bütün nimetleri veren O'dur. Müminler O'na dünyada hamdederler. Müminlerin yüce Allah'a ahiretteki hamdleri ise âyetlerde belirtildiği gibi şöyledir:

"Bütün hamdler, bizden hüznü gideren Allah'a aittir" (Fâtır 35/34).

"Bize vaadini gerçekleştiren Allah'a hamdolsun" (Zümer 39/74).

"Şöyle denilir: Bütün hamd, âlemlerin Rabb'i Allah'a aittir" (Zümer 39/75).

Oradaki hamd, külfetle zorlanarak değil, Cenâb-ı Hakk'ın zikriyle lezzetlenmek için yapılır.

Âyet şöyle bitiyor: "Kulları arasında *hüküm* vermek, *yalnızca O'na aittir. Sizler,* öldükten sonra diriltilip mahşere sevkedilerek *O'na döndürüleceksiniz."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

68-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, tek ve kahhâr olan yüce Allah'ın tedbiriyle yetinip kendi tedbir ve seçimini terketmeye teşvik vardır. Bu durum, tasavvuf ehline göre büyük bir asıl, temel bir esastır. Bu konuda müstakil eserler yazılmıştır.[223]

---

[223] Bu eserlerden biri de İbn Atâullah-ı İskenderî'ye ait *et-Tenvîr fî İskâtı't-Tedbîr* adlı eserdir. Eserin ikinci baskısı 2002'de Dımaşk'ta yapılmıştır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Nefsini tedbirle uğraşmaktan uzak tutup rahatlat. Senin adına başkasının (yüce Allah'ın) yerine getirdiği bir şeyi, sen kendi nefsin adına ortaya koymakla uğraşma!"[224]

Velilerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Tedbiri ve kendi başınıza bir şeyi seçmeyi terkedin; bunlar insanın yaşamını karıştırıp sıkıntıya sokar."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Nefsinizle işleri tedbir etmeyi terkedin; eğer illâ tedbir gerekiyorsa kendi tedbirini terkedip Allah'ın tedbirine tâbi olmayı tedbir edinin."

Kötülenen tedbir, içinde nefsin payı olan tedbirdir; nefsin keyfine göre dünya işlerini tedbir edip yoluna koymaya çalışmak gibi. Ayrıca nefsin şehvetlerini elde etmek için düşündüğü tedbir de içinde kesin karar ve ısrar varsa bu kısma girer.

Kulu Allah'a yaklaştıran işlerde tedbir almaya gelince, bu salih güzel niyettir, onda bir sakınca yoktur. Ayrıca yapacağı şeye tam azmetmeden yahut işin olmasını "inşallah" şeklinde Allah'ın dilemesine bağlayarak veya işin düşüncesi kalbinde tam yer etmeden bir şeyi tedbir etmekte de bir sakınca yoktur.

İmam Kuşeyrî, asıl tedbirin yüce Allah'a mahsus bir iş olduğunu hatırlattıktan sonra demiştir ki: "Bunun sebebi şudur: Eğer Cenâb-ı Hakk'ın dilemesi ve seçimi, uygulanıp yerine gelmese, bu O'nun izzet sıfatına uymaz; zira istediğini yerine getiremeyen kimse sadece zelil olur. Dilediğini seçmek, Allah Teâlâ için bir izzet vasfıdır. İnsanların nefsiyle bir şeyi seçmesi ise noksanlık vasfı ve kusur göstergesidir. Şu halde, kulun kendi adına yaptığı seçim, kendisi için mübarek ve hayırlı değildir. Çünkü o, kulun hak etmediği bir vasıftır. Kim, kendisine layık olmayan bir özellikle vasıflanırsa rezil olur. Biri bu konuda şöyle demiştir:

'Bunlar öyle manalar ve hallerdir ki onları, ehli olandan başkası iddia etse ona hırsızların suçunun cezası lazım olur.'

---

[224] bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 32-34 (Beyrut 2005).

Çamurdan yaratılmış bir varlık, Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfatı iddia ederse ahmaklığını ortaya koymuş olur. İnsan nerde, seçme yetkisi nerde? Kölenin efendisinin mülkündeki yetkisi nedir? Kulun, sultanların elindeki yeri nedir? Halbuki Allah Teâlâ, *'Onların hiçbir seçme yetkisi yoktur'* buyurmuştur."[225]

Bir başkası bu manada demiştir ki: "Kul, hüzün ve dert sahibidir; Rab ise kudret ve takdir sahibidir. Zaman, değişik hallerle dönüp durmaktadır. Rızıklar ise taksim edilmiştir. Bütün hayır, yüce yaratıcının seçip tercih ettiğindedir. O'nun dışındakilerin seçtiğinde ise kınama ve uğursuzluk vardır."

Ey kul, Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini yarattığını ve dilediğini seçtiğini bildiğin zaman, artık Allah'ın dilediğinin dışında bir şey isteme. O'nun sende bulundurduğu hal, senin için en layık olanıdır. Bunun için denilmiştir ki: "Ârif, fakirlik veya zenginlik, başına gelen hiçbir şeye itiraz etmez."

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı kitabında demiştir ki: "Allah'tan razı olan kimse, bir ölüye benzer; onun kendisi için bir tercihte bulunacak nefsi yoktur. Fakirlik ve zenginlik, her şeyi bir hikmetle yapan yüce Allah'ın kulları üzerinde uyguladığı iki hükmüdür. Kulları için hangisinin daha hayırlı ve faydalı olacağını en iyi yüce Allah bilir.

Bazıları için fakirlik uygundur; zenginlik ona faydalı olmaz.

Bazıları için zenginlik uygundur; fakirlik ona uygun düşmez.

Bazıları için bir şey vermemek uygundur; ihsan etmek faydalı olmaz.

Bazıları için ihsanda bulunmak uygundur; mahrum etmek faydalı olmaz.

Bazıları için bela uygundur; sıhhat fayda vermez.

Bazılarına sıhhat uygundur, bela haline uygun düşmez.

Bazıları için her iki durum da uygundur. Bu, en yüksek rütbe olup, *'Rabb'in dilediğini yaratır ve dilediğini seçer'* âyeti bu hale işaret etmektedir. Bu âyette, Allah Teâlâ'dan razı olan bütün hak yolcuları için yeterli bir teşvik ve sıkıntıları için güzel bir teselli vardır; fakat onu sadece meşâyihten ârifler anlayıp lezzetine varır."

---

[225] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/79.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah, Yaratmada ve Seçmede Tektir

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının, yaratmada ve seçmede tek olduğunun delillerini ortaya koyarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ
اللّٰهِ يَأْت۪يكُمْ بِضِيَٓاءٍۜ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ
النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْت۪يكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ
ف۪يهِۜ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِه۪ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا
ف۪يهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَاد۪يهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ
شُرَكَٓاءِيَ الَّذ۪ينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يدًا فَقُلْنَا
هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُٓوا اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

71. *De ki: "Söyleyin bakayım, eğer Allah, geceyi kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir? Hâlâ işitmeyecek misiniz?"*

72. *De ki: "Söyleyin bakayım, Allah, gündüzü kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilir? Hâlâ görmeyecek misiniz?"*

73. *Allah, rahmetinden dolayı geceyi ve gündüzü yarattı ki gecede dinlenesiniz; gündüz, lutfundan (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz.*

74. *O gün Allah müşriklere, "Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz putlar nerede?" diye seslenir.*

75. *O gün her ümmetten bir şahit çıkarırız ve (kâfirlere), "Kesin delilinizi getirin" deriz. Onlar bilirler ki hak Allah'a aittir ve (Allah'a ortak diye) uydurdukları şeyler, kendilerinden uzaklaşıp gitmiştir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: 'Söyleyin bakayım, eğer Allah, geceyi kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir?'* Yani Allah, güneşi yerin altında tutarak yahut yer küresinin dışındaki ufukların etrafında hareket ettirerek veyahut onun ışığını gizleyerek geceyi kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir?" Allah'tan başka bunu yapmaya gücü yeten herhangi biri var mıdır?

"Hâlâ işitmeyecek misiniz?" İbret alıp basiretle düşünen kimsenin işitmesiyle işitip Cenâb-ı Hakk'ın birliğini kabul etmeyecek misiniz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: 'Söyleyin bakayım, Allah,* güneşi göğün ortasında sabit tutarak yahut onu ufukların üzerindeki bir yörüngede hareket ettirerek *gündüzü kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size içinde dinleneceğiniz,* geçim meşguliyetlerinin yorgunluğunu gidereceğiniz *bir gece getirebilir?"*

Âyette, gece için, *"İçinde dinleneceğiniz bir geceyi Allah'tan başka hangi ilâh getirir?"* buyruldu fakat gündüz için, "İçinde çalışıp iş yapacağınız gündüzü Allah'tan başka hangi ilâh getirir?" denmedi, sadece "Işığı kim getirir" dendi. Bundan kasıt, güneş ışığıdır. Bunun sebebi, güneş ışığına bağlı faydaların daha çok olmasıdır; o sadece geçim için çalışmakla sınırlı değildir. Karanlık ise bu konuda ışık gibi değildir. Bundan dolayı ışık zikredildikten sonra, "*"Hâlâ işitmeyecek misiniz?"* dendi; çünkü kulak, gözün idrak etmediği menfaat ve faydaları dinleme yoluyla idrak eder. Gece zikredildikten sonra ise, *"Hâlâ görmeyecek misiniz?"* buyruldu; bunun sebebi, senin gecede gördüğün dinlenme ve benzeri şeyleri başkasının da görüyor olmasıdır.[226]

---

[226] Açıklama için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/353.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah Teâlâ, rahmetinden dolayı geceyi ve gündüzü yarattı ki gecede dinlenesiniz;* gündüz, çeşitli işlerde çalışarak *lutfundan* rızkınızı *arayasınız."*

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin manasının şöyle olması da muhtemeldir: Gece ve gündüzde dinlenmeniz ve onlarda Allah'tan gelecek rızkınızı aramanız için Allah geceyi ve gündüzü yarattı. Yani Allah, sizin için zamanı, içinde dinlenmeniz ve Allah'ın ihsanından rızık aramanız için gece ve gündüz olarak yarattı."[227]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bütün bunları şükredesiniz diye yaptı."* Yani Allah Teâlâ, bundaki nimetini görüp tanıyarak onlara karşı şükretmeniz için bunları yarattı.

Allah Teâlâ, bu tam açıklamadan sonra, müşrikleri, Allah'a şirk koşmalarından dolayı şu şekilde azarladı:

"O gün Allah müşriklere, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz putlar, hani nerede?' diye seslenir."

Allah Teâlâ, müşriklerin kendisine şirk koşmasını bu sûrenin 62. âyetinde kınamıştı; aynı kınamayı burada bir kere daha tekrar etti. Bunu şunu bildirmek için yaptı: Şirkten daha fazla Allah Teâlâ'yı kızdıran bir şey olmadığı gibi; tevhidden (birliğini ikrar etmekten) daha çok kulu Allah'ın rızasını ulaştıran bir şey yoktur.

Kurtubî demiştir ki: "Allah Teâlâ, müşriklerin yaşadığı iki hal, birbirinden farklı olduğu için, aynı âyeti burada bir kere daha tekrar etti. Cenâb-ı Hak, müşriklere önce bu şekilde seslenir. Onlar da putlarını çağırırlar, fakat onlar kendilerine cevap veremez. Böylece müşriklerin yalanı ortaya çıkar. Yüce Allah, müşriklere bir kez daha aynı şekilde seslenir, bu defa onlar susarlar. Bu onlar için daha fazla kınama ve rezillik sebebi olur."[228]

Kurtubî, sonra, müşriklere bu şekilde hitap edenin kim olduğunu incelemiş; bunun Allah tarafından yahut O'nun emriyle melekler tarafından yapıldığını söylemiştir. Hitabı meleklerin yaptığını, *"Allah*

---

[227] bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* 4/153; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/353.

[228] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/283.

onlarla konuşmayacak" (Bakara 2/108) âyetine dayanarak söylemiştir. Allah Teâlâ'nın onlarla konuşmamasının, kâfirlere, *"Orada zillet içinde susup kalın; benimle konuşmayın"* (Mü'minûn 23/108) buyurmasından sonra olması da muhtemeldir. Yahut Allah onlarla, razı olduğu kullarla konuştuğu gibi konuşmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün her ümmetten bir şahit çıkarırız."* Bu şahit, her ümmetin peygamberi olup, bütün peygamberler ümmetinin içinde bulunduğu durum hakkında şahitlik ederler. Çünkü peygamberler, ümmetlerinin şahitleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Şirke dalan ümmetlere, 'İçinde bulunduğunuz şirkin ve peygamberinize karşı çıkmanın doğru olduğuna dair *delilinizi getirin'* deriz. O zaman, *onlar bilirler ki* ilâhlıkta *hak Allah'a aittir;* O'nun dışında hiç kimse ilâhlıkta Allah'a ortak değildir. Yine o anda, *müşriklerin* Allah'ın dışında ilâh diye *uydurdukları* ve kendilerine şefaat etmesini bekledikleri putları *onlardan uzaklaşıp gitmiştir."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

71-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulda, gece hükmünde olan kabz[229] halinin devam etmesi, bedeni yıpratıp telef eder. Gündüze benzetilebilecek bast halinin sürekli olması ise nefsi azdırır. Bir müride bu iki halin peş peşe gelip gitmesi bir rahmet, müridin onlardan çıkarılıp kurtarılması ise özel bir inâyettir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hakk'ın seni, bast halinde tutması, seni kabz halinde terketmemek içindir. Seni (bazan) kabz halinde bulundurması, sürekli bast halinde tutmamak içindir. Hak Teâlâ'nın seni, her iki durumdan çıkarıp kurtarması ise yüce zatından başka hiçbir şeyle olmaman (kalbini sadece O'na bağlaman) içindir."

---

[229] Kabz, kalbin tutukluk ve sıkıntı halinde olması, sabır, rıza ve teslimiyet isteyen celâl tecellileri altında kalmasıdır. Bast ise kalbin rahatlık, genişlik, huzur ve sükûn halinde olması, cemal tecellileri altında, nimet ve ihsan içinde, sevinç içinde bulunmasıdır (mütercim).

Velilerden Fâris [kuddise sırruhû][230] demiştir ki: "Hak yolcusu sâlikte önce kabz hali, sonra bast hali olur; daha sonra kabz da bast da olmaz. Çünkü kabz ve bast halleri, mevcut olan bir vücutta meydana gelir; kul fenâ ve bekâ makamlarına ulaşınca, bunlardan hiçbiri olmaz."[231]

Kârûn Kıssası

Cenâb-ı Hak, bu sûrenin 60. âyetinde, *"Size verilen her şey, dünya hayatının geçici metaıdır"* buyurdu. Hak Teâlâ burada da kendisine bolca dünya malı verdiği ve bu malın kendisini aldattığı Kârûn ismindeki birinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ
مَٓا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ بِالْعُصْبَةِ اُو۬لِى الْقُوَّةِ اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ
وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَيْكَ
وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِى الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

76. Şüphesiz Kârûn, Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona öyle hazineler verdik ki anahtarlarını güçlü bir topluluk zor taşıyordu. Kavmi kendisine demişti ki: "Böbürlenme! Şüphesiz, Allah böbürlenip şımaranları sevmez."

77. "Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasîbini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) ihsanda bulunup iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk peşinde koşma. Şüphesiz, Allah bozguncuları sevmez."

---

[230] Fâris b. İsa el-Bağdâdî (v. 340/951), ilk dönem sûfîlerindendir. Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, Yusuf b. Hüseyin, Ebü'l-Abbas İbn Atâ onun hocalarındandır. Hallâc-ı Mansûr'dan hilafet almıştır (bk. Heyet, *Veliler Ansiklopedisi*, 6/144-145).

[231] bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 670.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Kârûn, Musa'nın kavmindendi."* Kârûn, İsrâiloğulları'ndandı. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] amcasının oğlu idi. Hz. Musa'nın teyzesinin oğlu olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Kârûn'un nesebi şöyledir: Kârûn b. Yeshar b. Kâhes b. Lâvi b. Yakub.

Hz. Musa'nın nesebi ise şöyledir: Musa b. İmrân b. Kâhes.

Bu silsileye göre, Kârûn'un babası Yeshar ile Hz. Musa'nın babası İmrân kardeş olmaktadır.[232]

Kârûn'a yüzü güzel olduğu için "münevver" denirdi. Hz. Musa'ya iman etmişti. İnsanlar içinde Tevrat'ı en güzel şekilde ezberleyenlerden biriydi. Fakat, Sâmirî'nin münafık olması gibi o da münafık oldu.[233]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara karşı azgınlık etti."* Yani onlara zulmetti.

Rivayet edildiğine göre Firavun, Kârûn'u, İsrâiloğulları üzerine kral yaptı, o da kendilerine zulmetti.

Âyete, kibirlenme manası da verilmiştir. Buna göre manası, Kârûn, İsrâiloğulları'na karşı mal ve evladının çokluğu ile kibirlendi, elbisesini onlardan bir karış uzun yaptı, onlara karşı üstün olmak ve kendilerinin elinin altında olmasını istedi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ona öyle hazineler verdik ki anahtarlarını güçlü bir topluluk zor taşıyordu."* Kârûn'un hazinelerinin anahtarlarını altmış deve taşıyordu. Her bir hazinenin bir anahtarı vardı. Anahtarların boyu da bir parmağı geçmiyordu. Kilitleri deriden yapılmıştı.[234]

Şöyle denilmiştir: Kârûn'un mallarına "hazine" ismi verildi; çünkü o, mallarının zekâtını vermiyordu. Bundan dolayı Hz. Musa'ya ilk düşmanlığını yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kavmi kendisine demişti ki:* Malının çokluğu ile sevinip kendini beğenerek *böbürlenme!* Çünkü o insanı azgınlığa sevkeder."

---

[232] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/309-311; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/220.

[233] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/354.

[234] Taberî, *a.g.e.,* 18/309-312-313; Nesefî, *a.g.e.,* 3/354.

Âyete şu mana da verilmiştir: Dünya ile sevinme; zira onunla sadece aklı olmayanlar sevinir.

"Şüphesiz, Allah, malı ile *böbürlenip şımaranları sevmez."* Yahut Allah, dünya süsleriyle sevinenleri sevmez; çünkü onların bütün hazları ve şehvetleri onunla olmaktadır.

Beyzâvî demiştir ki: "Dünya ile ferahlayıp sevinmek, her bakımdan kötülenmiştir; çünkü bu, onu sevmenin ve ona razı olmanın neticesidir. İnsan ise dünyanın elden gitmesinden korkmaktadır. İlim kesin olarak şunu ortaya koymuştur: Dünyanın içindeki lezzetler muhakkak insanı terkeder ve kesin hüzün sebebi olur. Bu konudaki bir beyitte şöyle denmiştir:

'Bana göre gam ve acıların en şiddetlisi, sahibinin kesin ayrılıp gideceğini bildiği sevincin içindedir.'"[235]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın sana verdiği mal ve servetle,* ondan sadaka vererek, akrabayı görüp gözeterek ve her türlü hayır yolunda harcayarak *ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma.* Bu nasip sana yeten ve ihtiyaçlarını gören miktardır."

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Elindeki dünya malı ile ahiretin için bir şeyler yapma peşinde ol. Bu, müminin dünyadan payıdır. Çünkü dünya, ahiretin tarlasıdır (Burada salih amel ekilir, mahsulü ahirette toplanır). Dünyada iyilikler kazanılır ve manevi dereceler yükseltilir. Buna göre âyetin manası şudur: Dünyadan, ahirete göndereceğin nasibini unutma!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın sana* nimetlerini *ihsan ettiği gibi sen de* Allah'ın kullarına *ihsanda bulunup iyilik yap."*

Bir diğer mana: Allah'ın sana nimetlerini bolca akıttığı gibi sen de bütün varlıkların sahibine güzelce şükür ve taat yap.

"Ayrıca yeryüzünde zulüm, azgınlık ve malı günahlarda harcayarak *bozgunculuk peşinde koşma. Şüphesiz, Allah, bozguncuları sevmez;* onların yaptıklarına razı olmaz." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[235] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/199.

76-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, dünya ile sevinmekten ve övünmekten sakındırma vardır. Hatta, bütün fâni şeylerle sevinip övünmek kötülenmiştir.

İmam Gazâlî *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Dünya ile ferahlayıp keyfetmek, bütün damarlara işleyen öldürücü bir zehirdir. Dünya sevgisi kalpten, korkuyu, hüznü, ölümü hatırlamayı ve kıyametin korkunç hallerini düşünmeyi çıkarır. Allah korusun bu hal, kalbin ölmesidir. Azim sahibi kalp ehli ârifler, dünyanın öldürdüğü kalpler için üzülürler. Onlar, kurtuluşun, sürekli hüzün halinde bulunmakta ve insanı boş sevinç ve şımarıklığa sevkeden maddi sebeplerden uzak durmakta olduğunu bildiler ve bundan sona nefsi boş lezzetlerinden uzaklaştırdılar, onu helâl ve haram şehvetlerine karşı sabretmeye alıştırdılar. Onlar, helâlin hesabının bulunduğunu, hesaba çekilmenin de bir çeşit azap olduğunu; ince hesaptan geçen kimsenin azap göreceğini bildiler. Nefislerinin şehvetlerine ve tutkularına esir olmaktan kurtulup Allah Teâlâ'nın zikrine dalarak ve O'nun taati ile meşgul olarak dünyada ve ahirette gerçek mülke ve hürriyete ulaştılar ve böylece nefislerini azaptan kurtardılar."

Yümn b. Rızk demiştir ki: "Şunu bil ki ben, gönlü dünyadan çekme konusunda, kalpte devamlı ahiret hüznünün bulunmasından daha etkili bir şey görmedim. Ahiret hüznünün kalpte sabit olmasının alameti, kalbin yalnızlıkla huzur ve sükûn bulmasıdır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun bu söylediği hal, kendini ibadete verenlerin ve zâhidlerin yoludur. Âriflere gelince, onlar, marifet cennetine girmişlerdir; artık onlara hiçbir korku ve hüzün yoktur. Allah Teâlâ, lütuf ve keremiyle bizleri onların seçkinlerinden etsin. Âmîn.

Kârûn'un Cevabı

Cenâb-ı Hak sonra, Kârûn'un kendisini uyaran kavmine verdiği cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اِنَّمَٓا اُوتٖيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدٖيۜ اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ مِنْ
قَبْلِهٖ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعًاۜ وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ
ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

78. ***Kârûn, "O servet bana bendeki bir ilim sayesinde verildi" dedi. O, Allah'ın, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü ve daha çok malı olan kimseleri helâk ettiğini bilmiyor muydu? Mücrimlere günahları sorulmaz*** *(Çünkü Allah hepsini bilir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kârûn, 'O mal ve servet bana bendeki bir ilim sayesinde verildi' dedi.*" Yani, "Ben o malı, kendisiyle insanlara üstün kılındığım bir ilim sayesinde hak ettim" dedi. Bu ilim, Tevrat'a dair ilimdi. Kârûn, Hz. Musa'dan ve Hz. Harun'dan sonra, insanlar içinde Tevrat'ı en iyi bilenlerden biriydi. O aynı zamanda ibadet ehli biriydi; daha sonra inkâra düştü.

İmam Kuşeyrî'nin kaydettiğine göre Kârûn, bir ibadethanede kendisini ibadete adamıştı. Bir zaman sonra İblîs, insan kılığında gelip kendisine arkadaş oldu. Onunla bir zaman ibadete devam etti. Kârûn, onun İblîs olduğunu bilmiyordu. İblîs bir ara ona,

"Biz böyle çalışıp kazanmaktan çekilip zaruri ihtiyaçlarımızı insanların eline bırakarak kendimizi ibadete vermekle bir şey kazanamayız" dedi. Kârûn,

"Öyle ise ne yapmamız gerekir?" diye sordu. İblîs de ona, azar azar çalışıp kazanmayı, hem kendi ihtiyaçlarını görmeyi hem de fakirlere yardım etmeyi tavsiye etti. Kârûn, bunu güzel bulup söylediklerini yaptı, sonunda dünya sevgisi, mal biriktirme arzusu ve elindekini kimseye vermeme düşüncesi kalbine iyice yerleşti. Bundan sonra İblîs onu terkedip gitti."[236]

---

[236] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/81-82. Kuşeyrî'nin rivayeti daha uzundur; mana Kuşeyrî'den özetlenerek verildi.

Kârûn'un sahip olduğu ilmin kimya ilmi olduğu da söylenmiştir. Kârûn, bu ilim sayesinde, kurşun ve bakırı altına çeviriyordu. Onun sahip olduğu ilmin, ticaret ve ziraat işlerinde güzel kazanç getirecek şeylerin ilmi olduğu söylenmiştir. Onun, Hz. Yusuf'un hazinelerini ele geçirip onları işlediği de söylenmiştir.[237]

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"O, Allah'ın, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü ve daha çok malı olan kimseleri helâk ettiğini bilmiyor muydu?"* Yani onun sahip olduğu ilmin içinde, Allah'ın, kendisinden önceki nesiller içinde, ondan güçlü, kuvvetli, zengin, biriktirdiği malı daha fazla olan yahut cemaat olarak daha kalabalık olan kimseleri helâk ettiğine dair bir bilgi yok muydu? Bu ifade, o bahsedilen şeyleri biliyorken, sahip olduğu kuvveti ve mal çokluğuna aldanmasına karşı bir kınamadır. Çünkü Kârûn, Tevrat'ı okumuş ve bu haberleri tarih bilginlerinden işitmişti.

Âyetin, onun böyle bir ilmi olmadığını açıkladığını söyleyenler de olmuştur. Zira Kârûn, *"Bu mal bana sahip olduğum ilim sayesinde verildi"* dediği zaman, onun için şöyle denildi: "Onun yanında iddia ettiği ve sayesinde her türlü nimete ulaştığını söylediği ilim vardı da kendisinden önce helâk olanlardan ibret almak gibi faydalı bir ilmi niçin bilmedi ve nefsini helâk olmaktan kurtarmadı?[238]

Âyet şöyle bitiyor: "Allah Teâlâ, bütün hallerini bildiği için, inkâr içindeki *günahkârlara günahları sorulmaz;* bilakis Allah Teâlâ onları doğrudan ateşe atar.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Onlar, kendilerine bir şey sorulmaksızın günahlarını itiraf ederler.

Onların günahkâr oldukları simalarından tanındığı için, kendilerine günahları sorulmaz.

Onlardan durumu öğrenmek için kendilerine bir şey sorulmaz, sadece onları kınamak için kendilerine, niçin günah işledikleri sorulur.

---

[237] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/200.

[238] Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/200; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/355.

Bir diğer mana: Bu ümmetin günahkârlarından, daha önceki ümmetlerin günahları sorulmaz.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî demiştir ki: "Âyetin son kısmı, ilk kısmıyla bağlantılı olup manası şudur: "Ondan önceki nesillerden niceleri helâk edildi. Kendilerinden sonra gelenlerden, önceki nesillerin günahları sorulmaz; bilakis herkes, kendisine ait günahtan hesaba çekilip azaba uğrar."[239]

Bunun kıyamette olduğunu söylediğimizde, "Başka âyetlerde, günahkârlara hesap sorulacağı bildirilmektedir; bunu nasıl izah ederiz?" denirse şunu söyleriz: Kıyamet günü, değişik yerler, farklı durumlar, ayrı muamele görecek insan grupları vardır. Bir yerde sorgu vardır, diğer yerde yoktur. Bir gruba sorgu vardır, diğerine yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir kulu özel dostluğuna seçtiği zaman, kul bunu nefsine, kendi kuvvet ve gayretine, çalışma ve mücâhedesine bağlamamalı, bilakis onu Allah Teâlâ'nın kendisine bir ihsanı ve ezelde ona takdir buyurduğu ilâhî bir yardımı olarak görmelidir. Velilerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki:

"Kul nefsine bakmadığı sürece kurtulur. Saîd (iki cihanda bahtiyar kimse), gözü, kendi fiillerini ve sözlerini görmekten çekilen, bütün fiil ve sözlerinde kendisine Allah Teâlâ'nın ona yaptığı ihsanını görme yolu açılan kimsedir. Şakî (bedbaht) ise gözünde fiilleri, sözleri ve halleri güzel görünen, Allah Teâlâ'nın ona yaptığı ihsanını görme yolu açılmayan, ameliyle öğünen, onu kendinden bilen kimsedir. Onun bu kötü durumu kendisini helâk eder; aynen kendisinde bir üstünlük olduğunu iddia ettiğinde Kârûn'un yerin dibine geçirilip helâk edildiği gibi."[240]

---

[239] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/300.

[240] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/110; Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/355.

Kârûn'un Yerin Dibine Batışı

Cenâb-ı Hak sonra, Kârûn'un yerin dibine geçirilerek helâk edilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ ف۪ي ز۪ينَتِه۪ۜ قَالَ الَّذ۪ينَ يُر۪يدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ
لَنَا مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ قَارُونُۙ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا
الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاًۚ وَلَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا
الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِه۪ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِر۪ينَ ﴿٨١﴾ وَاَصْبَحَ الَّذ۪ينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ
بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُۚ
لَوْلَٓا اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَاۜ وَيْكَاَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

79. *Kârûn, süs ve ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; gerçekten o büyük bir servet sahibidir" dediler.*

80. *Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip salih amel yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır; ona da sadece sabredenler kavuşabilir" dediler.*

81. *Sonunda onu ve sarayını yerin dibine batırdık. "Allah'a karşı ona yardım edecek bir grup olmadığı gibi; o, kendisini savunup kurtarabilecek de değildi!*

82. *Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediğine bol rızık veriyor ve dilediğinin rızkını kısıyor. Allah bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler kurtuluşa ermezmiş" demeye başladılar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kârûn, süs ve ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı."*

Câbir [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kârûn, koyu kırmızı renkli bir elbise içinde kavminin karşına çıktı."

Onun, kırmızı ve sarı renkli bir elbise içinde çıktığı da söylenmiştir.

Rivayete göre Kârûn, cumartesi günü, gri renkli bir katıra binmiş olarak kavminin karşısına çıktı. Katırın üzerinde eflatun bir örtü vardı ve eğeri altından yapılmıştı. Yanında da aynı renk giysi içinde 4000 atlı vardı. Denildiğine göre, bu kişilerin kendileri ve binekleri üzerinde de kırmızı kadifeden yapılmış giysi ve örtüler vardı.[241] Sağında 300 beyaz köle, solunda 300 beyaz köle bulunuyordu. Bütün köleler, kırmızı giysiler giymişler ve gri katırlara binmişlerdi.[242]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; gerçekten o, büyük bir servet,* baht ve nimet *sahibidir' dediler."*

Bu sözü söyleyenlerin müslümanlar olduğu söylenmiştir. Onlar bunu, insan tabiatının gereği, gördükleri bir zenginliğe rağbet etmişlerdir. Bu sözü söyleyenlerin kâfirler olduğu da söylenmiştir fakat peşinden gelen, "Eğer Allah bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi" âyeti bu görüşü reddetmektedir.

Onlar, *"Keşke ondaki mal ve servetin benzeri bizde de olsaydı"* sözünü, gıptayla söylemişlerdir. Gıpta eden, bir nimet sahibindeki nimetin, ondan gitmeden, benzerinin kendisine de verilmesini temenni eden kimsedir. Haset eden ise nimet sahibinin elindeki nimetin gidip onun kendisinde olmasını temenni eden kimsedir. Bu, şu âyette yasaklanan temenninin kapsamına girmektedir:

"Allah'ın, kiminizi kiminize üstün yaptığı şeyleri (haset ederek) temenni etmeyin" (Nisâ 4/32).

---

[241] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/328-329 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3013-3014.

[242] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/552.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Gıpta etmek insana zarar verir mi?" diye sorulduğunda, "*Hayır, vermez*" buyurmuştur.[243]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kendilerine ilim verilmiş* yani sevabın, azabın ve dünyanın fâni olduğu bilgisi verilmiş *kimseler dediler ki: 'Yazıklar olsun size! İman edip salih amel yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır; ona da sadece sabredenler kavuşabilir.'*"

Bu sözden şu sonuç çıkarılabilir: Dünyayı temenni eden kimse, zâhirî ilimlerde insanların en âlimi de olsa, hakikatte cahildir. Çünkü dünyayı sadece, onu sevenler temenni eder. Halbuki dünya sevgisi fitnenin başıdır. Dünya fitnesiyle birlikte hangi ilim kalır?

Onlar, Kârûn'a imrenenlere dediler ki: "Yazıklar olsun size! İman edip salih amel yapanlara Allah'ın ahirette vereceği mükâfat, Kârûn'a verilenlerden ve hatta dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır; ona da sadece sabredenler kavuşabilir."

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Âlimlerin söylediği bu söz, yani "Allah'ın vereceği sevap daha hayırlıdır" sözü, sadece sabredenlere telkin edilecek bir sözdür.

Âyetin bu kısmına verilen bir diğer mana şudur: Din konusunda böyle bir kuvvet ve azimet sadece, Allah'ın taatine devam etmeye, şehvetlerini ve dünyanın boş süsünü terketmeye sabredenlere verilir.

Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Kimin maddi imkânı varken, öğünmek için giyilecek bir elbiseyi, Allah Teâlâ için tevazu göstererek terkederse kıyamet günü Allah Teâlâ, onu bütün insanların önüne çağırıp, iman sahiplerinin cennette giyeceği elbiselerden dilediğini giymekte serbest bırakır.*"[244]

Yine Tirmizî'de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"*Şu üç şeyin dışında insanın bir hakkı yoktur: Oturacağı bir ev, avretini örtecek bir elbise, karnını doyuracağı, belini doğrultacağı sade ekmek ile su.*"[245]

---

[243] bk. İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâfi fi Tahrîci'l-Ehâdisi'l-Keşşâf*, 3/432.

[244] Tirmizî, Kıyâme, 39 (nr. 2481).

[245] Tirmizî, Zühd, 30 (nr. 2341); Ahmed, *Müsned*, 1/62.

Hak Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Sonunda Kârûn'u ve sarayını yerin dibine batırdık."*

Kârûn, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] sürekli eziyet veriyordu. O da aralarında akrabalık bulunduğu için kendisini idare ediyordu. Nihayet zekât emri indi. Hz. Musa, Kârûn ile 1000 altında 1 altın, 1000 dirhemde 1 dirhem zekât vermek üzere anlaştı. Kârûn, bütün malından vereceği zekâtı hesap edince, bu miktarı çok buldu. Nefsi cimrilik gösterdi, malının zekâtını vermeye yanaşmadı. Bunun üzerine İsrâiloğulları'nı toplayarak,

"Sizler Musa'ya her konuda itaat ettiniz; o şimdi de kalkmış sizin mallarınızı istiyor!" dedi. Onlar da,

"Sen bizim büyüğümüzsün; bize istediğini emret, yapalım" dediler. Kârûn, bir hile düşündü ve,

"Filan fahişe kadına bir ücret veririz, o da Musa'nın kendisiyle zina ettiğini söyler, böylece İsrâiloğulları onu terkeder" dedi ve kadına 1000 altın yahut bir leğen altın verdi.

Bayram günü olunca, Hz. Musa ayağa kalkıp halka konuşma yaptı. Konuşmasında dedi ki: "Kim hırsızlık yaparsa elini keseriz. Kim temiz birine zina yaptı diye iftira atarsa ona ceza olarak seksen sopa vururuz. Kim bekâr olup zina yaparsa ona ceza olarak 100 sopa vururuz. Kim evli iken zina yaparsa onu recmederiz (taşlayarak öldürürüz)." O sırada Kârûn,

"Bunu yapan sen olsan da mı?" diye sordu; Hz. Musa da,

"Evet, ben olsam da ceza budur" dedi. Kârûn,

"İsrâiloğulları'nın iddiasına göre sen falan kadınla zina etmişsin" dedi. Bunun üzerine o kadın huzura getirildi. Hz. Musa kadına,

"Denizi yarıp İsrâiloğulları'nı içinden geçirerek Firavun'dan kurtaran, Tevrat'ı indiren Allah hakkı için doğru söyle!" dedi. Bunun üzerine kadın,

"Kârûn bana, sana zina iftirası atmam için ücret verdi" dedi. O zaman Hz. Musa ağlayarak secdeye kapandı ve, "Allahım, eğer ben senin resûlün isem, Kârûn'a gazap et!" diye yalvardı, bunun üzerine Allah Teâlâ da,

"Yere, dilediğin şeyi yapması için emret, sana itaat edecektir" diye vahyetti. O zaman Hz. Musa halka dönerek,

"Ey İsrâiloğulları! Allah Teâlâ beni Firavun'a peygamber olarak gönderdiği gibi Kârûn'a da gönderdi. Şimdi, kim onunla birlikte ise yerinde kalsın; kim benimle birlikte ise ayrılsın!" dedi. Bunun üzerine iki kişi hariç, bütün halk oradan ayrıldı. Hz. Musa sonra,

"Ey yer, onları yakala!" dedi. Yer, Kârûn ve yanında kalan adamları yakalayıp bellerine kadar içine çekti. Hz. Musa, yere tekrar,

"Onları içine çek" dedi; yer, boğazlarına kadar içine çekti. Kârûn ve adamları, Hz. Musa'ya yalvarıp Allah, akrabalık hakkı için kendilerini kurtarmasını istediler. Hz. Musa, şiddetli gazabından dolayı dönüp kendilerine bakmıyordu. Sonra yere tekrar,

"Onları yut!" dedi. Yer, kendilerini içine çekip üzerlerine kapandı. O zaman Allah Teâlâ,

"Ey Musa, Kârûn senden defalarca yardım istedi, fakat sen kendisine hiç acımadın; ululuğuma yemin olsun ki eğer bir defa benden merhamet dileseydi ona acırdım" buyurdu.[246]

Rivayet edildiğine göre Kârûn, her gün bir adam boyu yerin içine batar. O, bu şekilde kıyamete kadar batmaya devam eder.[247]

İsrâiloğulları'ndan bazıları, "Musa, Kârûn'u hazinelerine vâris olmak için helâk etti!" dediler; bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'ya, onun konağını ve hazinelerini de yere batırması için dua etti; Cenâb-ı Hak da onun konağını ve hazinelerini yere batırdı.[248]

---

[246] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/332-336; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, 9/3018-3019; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/554-555; Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/356-357.

[247] Taberi, *a.g.e.*, 18/337; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 9/3020; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/225 (Riyad 1993).

[248] Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/555; Nesefi, *a.g.e.*, 3/357.

Allah Teâlâ, bu olay üzerine Hz. Musa'ya şöyle vahyetti:

"Ey Musa, senden sonra yeryüzüne, hiç kimseye itaat etmesini emretmeyeceğim."[249]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun için, Allah'a karşı kendisine yardım edecek,* onu Allah'ın azabından *koruyacak bir grup olmadığı gibi, o, kendisini savunup* Allah'ın azabından *kurtarabileceklerden de değildi!"* Yahut o, Hz. Musa'dan intikam alabilecek de değildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler,* onun gibi dünya malına ve itibarına sahip olmayı isteyenler şöyle dediler:

'Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediğine bol rızık veriyor ve dilediğine kısıyor.'" Yani Kârûn'un başına gelen durum ne kadar gariptir. Şüphesiz, Allah, katında gazaba uğramış biri olsa da dilediğine bol rızık veriyor. Yine Allah, katında sevileni biri olsa da dilediği kulunun rızkını kısıyor.

Onların sözü şöyle devam ediyor: "Eğer *Allah,* dün istediğimiz şeyi vermeyerek *bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de* şu iki adam gibi Kârûn'la birlikte *yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler kurtuluşa ermezmiş."* Kâfirlerin iflah olmaması ne kadar hayret edilecek bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

79-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, dünya süsüne dalmaktan, dünya malını çoğaltmaya çalışmaktan ve dünyalık insanların gururlandığı süs ve alayişleri temenni etmekten sakındırma vardır. Âyette ayrıca, dünyaya karşı zühd sahibi olmaya, fakirliği zenginliğe, sade ve basit giyinmeyi lüks giyecek ve yiyeceklerle zevklenmeye tercih etmeye bir teşvik vardır.

Şeyh, ârif, seyyidim Abdurrahman b. Yusuf el-Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı kitabında demiştir ki: Şunu bil ki dünya bir kulun kalbinde büyüyüp yücelince kul, dünyanın kendisine yöneldiği kimselerin kıymetini gözünde büyütür ve onların ulaştığı dünyalığa ulaşmayı temenni eder. Gerçek şu ki her insan, nefsinin özendiği şeyi yüceltir. Bu hal dünyanın kulu, hevâsının kölesi, kendisini gafletin sarhoş ettiği ve kalbinden yüce Allah'ın azameti çıkmış kimsenin özelliğidir. Cenâb-ı Hak, *"Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; gerçekten o, büyük bir servet sahibidir' dediler"* âyetiyle bu hale işaret etmektedir. Buna göre, dünyayı seven ve onun sevgisinde kendini kaybeden herkes, Kârûn'un dünya süsüne sahip olmayı temenni eden kimseler kapsamına girer.

---

[249] Taberi, *a.g.e.,* 18/337; Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/555.

Şunu bil ki dünya kalpte kök salıp oraya iyice yerleşince, bu durum, dünya için yaltaklanmak, ona aşırı rağbet etmek şeklinde kulun âza ve hareketlerinde ortaya çıkar. O zaman Allah Teâlâ, ondan kanaatin lezzetini çekip alır, onu zâhidlerin gidişatından alıkoyar ve âriflerin rahatlığından uzaklaştırır. Gerçekten bir kalp, kanaat etmeyince, bütün dünyaya sahip olsa doymaz.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Kanaat en büyük zenginliktir; kanaat edenlerin sıfatı gizli kalmaz."

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar: "Eğer dünya malını ve süslerini gözünde büyütüp onlara ulaşmak istersen, nice mal ve mülkün sahibi olan Kârûn'a bak! O, her işi yoluna koydu, hepsine bir düzen verdi; şiddet ve yumuşaklıkla insanları emrine bağladı. Nihayet, kendisine hiçbir şeyin galip gelemeyeceğini ve ayaklarının sabit-kadem olduğunu (her şeyin sağlam bir şekilde yoluna girdiğini) düşündüğünde, bir sabah başına öyle bir bela geldi ki bütün malını ve izzetini su ve toprak altına terketti (kendisi ve malı, yerin dibine battı)."

Tevazu Gösterenlerin Güzel Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, kibir ve azgınlıktan uzak duran tevazu sahiplerinin güzel âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذٖينَ لَا يُرٖيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا
فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ
بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذٖينَ عَمِلُوا السَّيِّاٰتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

83. ***İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk yapmayanlara veririz. Güzel sonuç,*** *(Allah'ın razı olmadığı işlerden sakınan)* ***müttakilerindir.***

84. ***Kim bir iyilik getirirse ona, ondan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse kötülük işleyenler sadece yapmakta olduklarının cezasını görür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İşte,* halini işittiğin ve haberi sana ulaşan *ahiret yurdu. Biz onu,* Firavun'un yaptığı gibi *yeryüzünde büyüklük taslamayan* ve Kârûn'un yaptığı gibi *bozgunculuk yapmayanlara,* isyan etmeyen veya insanlara zulmetmeyenlere veririz."

Yahut biz onu, insanları öldürerek veya onları Allah'tan başkasına ibadete çağırarak yeryüzünde bozgunculuk yapmayan kimselere veririz.

Cenâb-ı Hak, âyetteki müjdeyi, büyüklük taslamayı ve fesat çıkarmayı terketmeye değil, onları istemeyi ve kalben onlara meyletmeyi terketmeye bağladı.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir adam, ayağındaki ayakkabı bağının, arkadaşının ayakkabı bağından daha güzel ve kaliteli olmasından hoşlanır (bununla insanlara karşı kibirlenirse), bu âyette anlatılan kimselerin kapsamına girer."[250]

Fudayl b. İyâz, bu âyeti okuduktan sonra, "Boş beklentiler buradan (kalpten) çekip gitti" demiştir.

Ömer b. Abdülaziz de [rahmetullahi aleyh] vefatı sırasında, "*İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk yapmayanlara veririz. Güzel sonuç, müttakilerindir*" âyetini okumaya başladı, bunu tekrar ederek vefat etti.[251]

---

[250] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/344; İbn Ebû Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/3023; Nesefî *Medârikü't-Tenzîl,* 3/358.

[251] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/358.

Âyet şöyle bitiyor: "*Güzel,* övülecek *sonuç,* büyüklenmekten, fesat çıkarmaktan ve bunların dışında Allah'ın razı olmadığı işlerden sakınan *müttakilerindir.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim bir iyilik getirirse ona,* şekil, miktar ve vasıf olarak *ondan daha hayırlısı vardır. Kim de* Allah Teâlâ'nın razı olmadığı *bir kötülük getirirse kötülük işleyenler sadece yapmakta olduklarının cezasını görür.*" Onlara, sadece yaptıklarının karşılığı verilir. Allah Teâlâ'nın yüce ihsanından dolayı, kötülüklere sadece misli ile ceza verilir; iyiliklere ise on mislinden yedi yüz misline kadar (hatta sayısız) karşılık verilir.

83-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ahiret yurdu olan cenneti, nefsini Allah için zelil eden, kalbi mahzun mütevazi kullar için hazırlamıştır. Övülecek güzel âkıbet, ilâhî huzura ulaşmaktır. Bu güzel âkıbet, şöhret ve büyüklenmekten sakınan müttakiler içindir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Nefsini, (varlığını) bilinmezlik toprağında gömüp sakla; yere gömülmeyen taneden bir şey bitmez ve onun neticesi (meyvesi) tamam olmaz."

İbn Abbâd en-Nefezî,[252] *et-Tenbîh* adlı eserinde demiştir ki:

"Bir müride, şöhret ve adının yayılması kadar zarar veren bir şey yoktur; çünkü bu, kendisini terketmekle ve nefsiyle mücâhede yapmakla emrolunduğu hazların en büyüklerindendir."[253]

Şeyhlerimizin şeyhi derdi ki: "Müridin, kademinin (sahip olduğu vasıf ve manevi halinin), şöhretinden daha büyük olmasını, şöhretinin kademinden daha büyük olmamasını severiz."

İbrahim b. Edhem [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Şöhreti seven kimse, Allah'a sevgisinde sadık değildir."

---

[252] İbn Abbâd, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefezî er-Rundî (v. 792/1390), Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibü'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır (geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267).

[253] bk. İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib: et-Tenbîh*, s. 20 (Beyrut 2007).

Sûfilerden biri demiştir ki: "Bizim bu yolumuz sadece, ruhlarıyla çöplükleri (insanların içinde biriken manevi kirleri) temizleyen kimselere uygundur."

Eyyûb es-Sahtiyânî[254] [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kul ancak, insanlar arasında yerinin (kıymet ve derecesinin) bilenmemesinden hoşlandığı zaman sadık olur."[255]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: " Kul, nefsini zelil edip onu tevazuya bürüdüğünde, içine düştüğü bu zilletinden bir zevk almaz ve tevazu göstermekten dolayı kendinde bir etkilenme olmazsa zillet ve tevazu onun tabii hali olur. Artık bu kimse, kendi içinde nefsini kusurlu ve noksan bulduğu için, insanların kınamalarından rahatsız olmaz. Yine nefsine bir değer vermediği ve onu yüksek bir makamda görmediği için, insanlardan gelen övgülerden hoşlanmaz. Bu durumda, zillet ve tevazu ondan hiç ayrılmayan birer vasıf olur; tıpkı çöpçülerin ve temizlikçilerin yaptıkları işle içli dışlı oldukları gibi. Diğer meslek sahiplerinde olduğu gibi, bunlar onların mesleği haline gelmiştir, artık onu terketmezler ve yaparken de rahatsız olmazlar. Hatta çoğu kez, noksan ve kusurlu hallerine bakmadıkları için, bu işlerle uğraşan bazıları mesleği ile övünür.

Kişinin gerçek tevazuya ulaşarak nefsine sahip olması büyük bir iştir. Allah Teâlâ onu nefsine sahip ve hâkim etmiş, özel yardımıyla nefsinin kibrini ve benlik duygusunu ezmiştir. Bu, Allah tarafından özel olarak sevilen kulların (mahbupların) makamıdır. İşte bu makama ulaştıktan sonra gayba ait sırların keşfedilmesi gerçekleşir."

Mekkî sonra demiştir ki: "Nasıl kibirli bir kimse, üstünlük arar ve ona ulaştığında bundan hoşlanırsa; hali Allah Teâlâ'ya karşı zillet içinde bulunmak olan bir kimse de o zillet halini arar ve ondan tat alır. Eğer o, bir an bu zillet halinden ayrı kalsa, halinden koptuğu için kalbinin durumu değişir. Nitekim kibirli bir kimse de bir an içinde bulunduğu izzet halini/otoritesini yitirse hayatı kararır; çünkü onun nefsinin hayatı ve zevk aldığı şey budur."[256]

---

[254] Eyyûb b. Ebû Temîme es-Sahtiyânî el-Basrî (v. 131/749), tâbiînin ileri gelen zâhid, âbid ve hadis râvilerindendir. Güvenilir bir râvi olup kendisinden 700 kadar hadis rivayet edilmiştir (bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/3; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/38; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/404).

[255] bk. İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib*, s. 20.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu anlatılan, manevi makamlardan biridir. Kâmil ârif zata gelince, bir şeyin kaybolması veya elinden çıkmasıyla onun manevi hali değişmez; çünkü o, Allah Teâlâ'yı bulduktan sonra hiçbir şeyi kaybetmiş olmaz. Bir ârifin dediği gibi: "Allah'ı bulan neyi kaybetmiştir? O'nu bulamayan kimse, neyi elde etmiştir ki?" Ebû Tâlib-i Mekkî'nin, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde dile getirdiği durum, manevi yolda seyir halinde olan sadıkların makamıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'e Vaat Edilen Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, müttakilerin efendisi olan Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği güzel bir müjdeden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ
جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَىٰ
إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ
﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ لَا إِلٰهَ
إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

85. ***Sana, Kur'an'ı** (okumayı, tebliğ etmeyi ve kendisiyle amel etmeyi)* ***farz kılan Allah, şüphesiz seni** (şan ve şerefle)* ***dönülecek bir yere döndürecektir. De ki: "Rabbim, hidayetle geleni ve apaçık sapkınlık içinde olanı en iyi bilendir."***

---

[256] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/309-310.

86. ***Sen, bu kitabın sana verileceğini beklemiyordun. Fakat o, Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise sakın kâfirlere destek olma!***

87. ***Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler. Rabb'ine davet et ve sakın Allah'a ortak koşma!***

88. ***Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'na aittir. Sizler sonuçta O'na döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: "*Sana, Kur'an'ı* okumayı, tebliğ etmeyi ve kendisiyle amel etmeyi *farz kılan Allah, şüphesiz seni* şan ve şerefle *dönülecek* büyük *bir yere döndürecektir.*" Bu, cisimle gerçekleşecek bir dönüş olup Allah seni makam-ı mahmuda (en büyük şefaat makamına) yükseltip oturtacaktır. O öyle bir makamdır ki büyük peygamberler ve diğerleri huzurda bulunmakla birlikte, senden başka hiç kimse, seninle birlikte orada oturmaz.

Diğer bir tefsire göre, dönülecek yer, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ilk dönüş yeri olan Mekke'dir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Medine-i Münevvere'de iken Mekke'yi özlüyordu; çünkü orası doğduğu yer ve anne babasının vatanıydı. Allah Teâlâ, kendisini Mekke'ye, fetih yılında geri döndürdü. Hem de şan ve şeref içinde bir dönüşle. Zira bu fetihle Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], düşmanlarına karşı galip geldi, zafere ulaştı, onları kahretti, İslâm'ın ve müslümanların izzeti yayıldı, şirk temizlendi, müşrikler zelil oldu.

Kasas sûresi Mekke'de inmiştir; fakat bu âyet Mekke veya Medine'de değil, ikisi arasında Cuhfe denen yerde inmiştir.[257]

Âyette zafer vaadi vardır. Onda ayrıca, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] müjdelenen güzel âkıbetin ve en büyük hayrın, sadece ahirete ait olmadığı, bilakis bu müjdenin kendisi ve ona tâbi olanlar için dünyada da gerçekleşeceği belirtilmektedir. Fakat bunun, birtakım bela ve sıkıntıdan sonra gerçekleşeceğine dikkat çekilmektedir. Nitekim bu durum, bundan sonra gelecek Ankebût sûresinin ilk âyetlerinde de ifade edilmektedir. Bunun için iki sûre arasındaki bağlantı da ortaya çıkmaktadır. Çünkü o âyet, önceki âyette bildirilen durum için bir sebep niteliği taşımaktadır.

---

[257] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/557; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/227; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/445.

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] zafer vaat edince, ona buyurdu ki: *"De ki: Rabbim hidayetle geleni ve apaçık sapkınlık içinde olanı en iyi bilendir."*

Yani de ki: Rabbim, dönüşünde hak ettiği zafer ve sevaba ulaşmanın yanında, hakkı getireni -Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini kastediyor- ve ahirete dönüşlerinde hak ettikleri azapla birlikte, dünyada şirke düşenlerin kimler olduğunu en iyi bilendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen, bu kitabın* yani Kur'an'ın *sana verileceğini,* vahyedileceğini *beklemiyordun."* Sen beklemediğin halde, Allah Kur'an'ı sana vahyettiği gibi yine sen beklemediğin halde, seni ilk vatanına kavuşturdu.

"Fakat o Kur'an, Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise sakın kâfirlere destek olma." Yani kendilerini idare ederek, inkâr ve yanlışlarına göz yumarak ve kötü taleplerine karşılık vererek dinlerinde onlara yardımcı olma.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler."* Yani âyetler sana indikten sonra, sakın onlar seni Allah'ın âyetleriyle amel etmekten ve onları tebliğ edip açıklamaktan alıkoymasın.

"Sen onları Rabb'ine davet et; O'nun birliğini ikrara ve kendisine ibadet etmeye çağır *ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma!"*

Allah Teâlâ, başkalarını şirkten nefret ettirip uzak tutmak için resûlünü şirkten sakındırdı.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat asıl kasıt onun dinine tâbi olan ümmetidir."[258]

Beyzâvî demiştir ki: "Bu ve önceki âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dikkatini çekmek ve müşriklerin ondan destek beklentilerini tamamen kesmek içindir."[259]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."* Bu, önceki cümleyi destekleyip vurgulamaktadır.

"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır." Yani O'nun mukaddes zatı hariç, diğer her şey helâk ve yok olacaktır; sadece O mevcut ve bâki kalacaktır.

Ebü'l-Âliye[260] demiştir ki: "Her şey helâk olacaktır; sadece Allah rızası için yapılan ilim ve amel kalacaktır."[261] Şüphesiz, Allah için yapılan ameller yok olmaz.

Ubâde b. Sâmit [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet günü dünya getirilir; 'Ondan Allah Teâlâ için olanı seçin' denir. Allah için olan seçilip ayrılır; sonra dünya, peşinde koşanlarla birlikte ateşe atılır."[262]

Dahhâk[263] demiştir ki: "Allah, cennet, cehennem ve arş hariç her şey yok olacaktır."[264]

Âyet şöyle bitiyor: "Kulları arasında geçerli *hüküm yalnızca O'na aittir. Sizler,* amellerinizin karşılığını almak ve aranızdaki ihtilafları çözüp bitirmek üzere *sonuçta O'na döndürüleceksiniz."*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[258] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/228; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/359.

[259] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/202.

[260] Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (v. 90/709), tâbiûndan tefsir, hadis ve kıraat âlimi bir zattır. Ebü'l-Âliye, Hz. Ebû Bekir'i ve diğer pek çok sahabiyi görmüş, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud, Ebû Zer el-Gıfârî ve Hz. Âişe'den [radıyallahu anhüm] hadis rivayet edip ders almıştır (geniş bilgi için bk. Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, 10/292).

[261] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/557; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/228.

[262] bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/557.

[263] Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), tebeu't-tâbiûnden meşhur bir müfessirdir (geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, 8/410-411).

[264] Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/447.

85-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'a kavuşmaya özlem duyanlar, ruhlarını bu âyetle rahatlatırlar. Onlar, ruhlarına derler ki: "Sana, dünyada Kur'an'la amel etmeyi farz kılan yüce Allah, seni muhakkak cismanî ve ruhanî olarak dönülecek en güzel yere (cennete) kavuşturacaktır. Orada sürekli yüce sevgilinin cemaline bakarsın. Orada seni azarlayıp uzaklaştıran ve kontrol eden kimse bulunmaz. Hiçbir karışıklık ve ayrılık yaşamadan, sürekli, cemalullahı seyretme nimetiyle müşerref olursun."

Velileri inkâr eden olursa onlar, âyette geçtiği gibi, "Rabbim hidayet üzere yaşayanı ve sapkınlık içinde olanı en iyi bilendir" derler.

Veliye denir ki: Sen, kendine velilik nimetinin verileceğini hiç beklemiyordun; fakat o, Rabb'inden bir rahmetle sana verildi. Artık kâfirlere ve velileri inkâr edenlere, bu yola intisap edenlere verdikleri eziyette yardımcı olma (Münkire engel, hak yolcusuna destek ol). Sakın münkirler seni, Allah'a sevkeden âyetlerini tanımaktan alıkoymasın. İnsanlar seni, Allah'a yönlendiren yani O'nun zatını tanımaya ve birliğini müşahede etmeye önderlik eden velilerin sohbetinden (terbiye halkalarına girmekten) engellemesin.

Sakın, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki herhangi bir varlığı (müstakil vücut ve yetki sahibi gibi) görerek Allah'a şirk koşanma. Şüphesiz, Allah'ın zatı hariç, her şey yok olacaktır. Yani her şey, geçmişte, şimdiki halde ve gelecekte esasen yokluk içindedir; Allah'la birlikte, kendi başına bir şeye sahip değildir (Her şeyleri O'nundur; O'ndandır).

Bu konuda bir şair şu manadaki beyitleri söylemiştir:

"Eğer kemale ulaşmayı istersen, 'Allah' de; sonra, O'nun dışındaki bütün kâinatı ve içindekileri terket! Yüce Allah'ın dışındaki her şey, eğer hakikatini incelersen, bütünüyle yokluktan ibarettir. Şunu bil ki sen ve bütün âlem, şayet Allah olmasaydı, mahvolur, sönüp giderdiniz. Bir varlık ki varlığı kendinden değildir, eğer Allah olmasa, onun kendi başına var olması imkânsızdır. Ârifler, Allah'ta fâni oldular ve o yüce, ulu zattan başkasını müşahede etmediler. O'nun dışındaki her şeyi mâzide, şimdiki halde ve gelecekte yok olmuş haliyle gördüler (Onun için her şeyden gönüllerini çekip yüce Mevlâ'ya verdiler)."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet yüce ve ulu Allah iledir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kasas sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(29) ANKEBÛT SÛRESİ[265]

Sûre Hakkında Bilgi: Ankebût sûresi, altmış dokuz âyet olup Mekke döneminde inmiştir, sadece ilk on âyeti Medine'de inmiş olup[266] Mekke'deki müslümanların halini bildirmektedir.[267] Bunlar içinde 9-11. âyetlerin Mekke'de indiğini söyleyen âlimler de vardır. Bu âyetler, müşriklerin eziyeti sonucu hicretten geri kalan kimseler hakkında inmiştir.[268]

Bu sûre, önceki sûrenin sonunda verilen müjde ve zafer vaadinin tam manasıyla gerçekleşmesi için gerekli olan şeyleri dile getirmektedir; çünkü zafere ve ilâhî müjdelere ulaşmak genelde çeşitli imtihanlardan sonra olmaktadır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

---

[265] Sûre, adını 41. âyette geçen "el-Ankebût" kelimesinden almıştır. Ankebût, "örümcek" demektir. Sûrede başlıca, Allah'ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilme gibi temel inanç konuları ile Hz. Nuh, İbrahim, Lût ve Şuayb [aleyhimüsselâm] gibi peygamberlerin ibret dolu kıssaları konu edilmektedir. Sûrede ayrıca Âd ve Semûd gibi kavimlerle Kârûn ve Hâmân gibi tarihin azgın liderlerinin başlarına gelenlere dikkat çekilmektedir.

[266] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/462 (Beyrut 2002).

[267] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/297; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/453 (Beyrut 2002).

[268] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/365 (Riyad 2003).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُٓوا اَنْ يَقُولُٓوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ
﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ
الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Elif Lâm Mîm.*

2. *İnsanlar, "İnandık" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannediyor?*

3. *Biz onlardan öncekileri de imtihan ettik. Şüphesiz, Allah doğru söyleyenleri ve yalancıları bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Elif Lâm Mîm."*

Elif, ceberût âleminin (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus âlemin) sırlarına işaret eder.

Lâm, melekût (gayb) âleminin nurlarının varlıklara tecelli ve sirayet etmesine işaret eder.

Mîm, mülk âleminin madde ile bağlantısına işaret eder. Allah Teâlâ, sanki bu harflerle, ceberûtunun birliğine, melekûtunun sırlarına, maddenin mülk ve yaratılan âlemle bağlantısına yemin etmiştir. Cenâb-ı Hak, bunlara yemin ederek şunu bildiriyor: Allah, bütün iddia sahiplerini, onların samimi veya yalancı olduklarının ortaya çıkması için imtihan eder. *"İnsanlar, 'İnandık' demekle imtihan edilmeden,* hallerini ortaya çıkaracak durumlarla denenmeden *bırakılacaklarını mı zannediyor?"* âyetinin manası budur. Yani insanlar, "İnandık, iman ettik" dediklerinde, bununla kalınacağını, bu sözünde doğru olanlarla yalancı olanların birbirinden ayrılıp ortaya çıkarılması için imtihan edilmeyeceklerini mi zannettiler? Bilakis Allah onları, vatanlarından ayrılma, düşmanlarıyla mücâhede, şehvetlerini terketmek gibi meşakkatli işlerle yükümlü tutarak imtihan eder. Ayrıca onları taatleri yerine getirmekle, fakirlik ve kıtlıkla, mallarına ve kendilerine gelen çeşitli musibetlerle, insanların eziyetiyle deneyip imtihan eder. Bunu, ihlâslı olanın münafık olandan, dinde sabit duranın onda sarsıntı içinde olandan ayırt edilmesi ve bu samimi müminlerin, başlarına gelen sıkıntılara sabrederek yüksek derecelere ulaşmaları için yapar.

Gerçek şu ki sadece iman, samimi bir kalple olsa bile, kulun ebedî azaptan kurtulmasının dışında bir şey gerektirmez.[269] Halbuki kulun başına gelen sıkıntılar, onu, yüksek derecelere ve büyük makamlara ulaştırır. Onlarda ayrıca, nefsin, üzerinde ihsan makamının nurlarının parlamasına hazır olması için, çirkin sıfatlardan arınması ve güzel hallerle süslenmesi gibi sonuçlar vardır.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bazıları hakkında indi. Onlar, müşriklerin eziyetlerinden dolayı çok üzülmüşler ve bundan dolayı içleri daralmıştı. Çoğu zaman bazıları Allah Teâlâ'nın, kâfirlere, müminlere bu şekilde eziyet etme imkânını vermesini yadırgıyordu. Allah Teâlâ, onları teselli etmek ve bunun, kullarını denemek için aralarında uyguladığı bir kanunu olduğunu bildirmek için bu âyeti indirdi.[270]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Andolsun, biz onlardan öncekileri de* çeşitli zorluk ve sıkıntılarla *imtihan ettik.*" Onlardan bazısının başı testere ile kesilip iki parçaya ayrıldı; fakat bu eziyet onları dinlerinden döndürmedi. Bazılarının etleri demir taraklarla çekilip ezildi. Bazıları ateşe atıldı, ancak bu eziyetler onları dinlerinden döndürmedi.

"*Şüphesiz, Allah,* bu şekil imtihanlarla, imanında sebat ederek *doğru söyleyenleri ve* imanından dönen *yalancıları bilir.*" Allah Teâlâ'nın bunu bilmesi, sonradan oluşan bir bilme değil, bildiği bir şeyin ortaya çıkarılması ve doğru söyleyenle yalancıyı birbirinden ayırmak şeklindedir.

---

[269] Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/203; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/141.

[270] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/297.

Mana şudur: Allah, dünyada ve ahirette, sizden imanında samimi olanlarla yalancı olanları birbirinden ayırmak için sizi böyle imtihan eder.

İbn Atâ demiştir ki: "Kulun samimi veya yalancı olduğu, rahatlık ve bela anında ortaya çıkar. Kim, nimet ve afiyet günlerinde şükreder, bela günlerinde sabrederse o, imanında samimidir. Kim, dünya nimetlerine kavuştuğu günlerde şımarır, bela günlerinde tasalanıp feryat ederse o, yalancıdır."[271]

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, velileri hakkında uyguladığı kanunu, onları, manevi yola ilk girişlerinde çeşitli sıkıntılarla imtihan etmektir. Onlar, Allah'ın marifetinde temkin haline (sabit-kadem oldukları bir duruma) gelip manevi terbiyeleri kemale erince, onlara izzet verir, yardım eder ve kendilerini kulların irşadı için ortaya çıkarır. Allah Teâlâ, velilerinden bazısının veliliğini halktan gizler ve o, vefatla Allah'a kavuşana kadar bu halde kalır. Onlar, melekût âleminin mahremleridir; Cenâb-ı Hak kendilerinin velilik yönünü insanlara göstermez.

Kulun imtihanı, manevi makamı derecesinde olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"İnsanlar içinde en şiddetli belaya uğratılanlar peygamberlerdir. Sonra, manevi derecesine göre diğer insanlar gelir. Kişi, dini ölçüsünde belaya uğratılır. Eğer dininde hali kuvvetli ise belası daha şiddetli olur. Şayet dininde hali zayıfsa o ölçüde belaya uğratılır. Kul, üzerinde hiçbir günah bulunmadan yeryüzünde yürür hale gelinceye kadar bela onu terketmez."[272]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Dünyada insanların en şiddetli belaya uğratılanları, bir peygamber veya manevi temizliğe ulaşmış kuldur."[273]

---

[271] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/113-114; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/361.

[272] Tirmizî, Zühd, 57 (nr. 2398); İbn Mâce, Fiten, 23 (nr. 4023); Ahmed, *Müsned*, 1/172.

[273] Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1055.

Diğer hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlar içinde en şiddetli belaya uğratılanlar peygamberlerdir. Sonra salihler gelir. Onlardan biri fakirlikle imtihan edilir, öyle ki sadece kendisini sarıp örteceği bir abâ bulabilir. Yahut kendisini bit sarar; ölene kadar bu sıkıntı içinde kalır. Onlardan biri, sizin, nimet verildiğinde sevindiğinizden daha fazla belaya sevinir."[274]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müminlere Eziyet Verenler Allah'tan Kaçamaz

Cenâb-ı Hak sonra, müminlere eziyet verenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَمْ حَسِبَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَسْبِقُونَاۜ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ
﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍۜ وَهُوَ السَّم۪يعُ
الْعَل۪يمُ ﴿٥﴾ وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ
الْعَالَم۪ينَ ﴿٦﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ
عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذ۪ي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

4. Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar? Ne kötü hükmediyorlar!

5. Her kim Allah'a kavuşmayı ümit ederse, bilsin ki Allah'ın belirlediği vakit elbette gelecektir. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

6. Her kim cihad ederse, sadece kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah, âlemlerden hiç kimseye muhtaç değildir.

7. İman edip salih amel yapanların kötülüklerini elbette örteceğiz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle mükâfatlandıracağız.

---

[274] İbn Mâce, Fiten, 23 (nr. 4024); Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, nr. 1057.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yoksa,* şirk, isyan ve müslümanlara eziyet gibi ***kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?*** Bilakis yaptıklarının cezası kendilerine ulaşır."

Bu ikinci grubun zannı, birinci grubun zannından daha kötüdür; çünkü öncekiler, imanların ölçülmesi için imtihan edilmeyeceklerini zannettiler, bunlar ise yaptıkları kötülüklerin cezasını çekmeyeceklerini zannettiler. Bunların şüphesi daha zayıftır. Bunun için âyetin peşinden şöyle buyruldu:

"*Ne kötü hükmediyorlar!*" Yani onlar, Allah'tan kaçıp kurtulacaklarını düşünmekle ne kötü bir hüküm veriyorlar; halbuki Allah'ın her şeye gücü yeter.

Cenâb-ı Hak sonra, kulu imtihana sabretmeye sevkeden şeyden bahsetti. Bu, yüce sevgiliye kavuşma ümididir. Bu konuda buyurdu ki:

"*Her kim Allah'a kavuşmayı ümit ederse,* yani O'nun vereceği sevabı beklerse veya O'na hesap vermekten korkarsa yahut O'nun cemaline bakmayı özlerse, *bilsin ki Allah'ın belirlediği vakit,* bunun için konan sürenin sonu *elbette gelecektir.*" Âyette, yüce Allah'a kavuşmanın gerçekleşeceği müjdesi vardır; çünkü o, ne zaman geleceği belirlenmiş bir vakittir. Her gelecek olan, yakındır. Belirlenen her şeyin bir sonu, bitiş noktası vardır. Öyleyse kul, bu ümidini doğrulayacak ve emelini gerçekleştirecek salih ameller yapmaya koşsun.

Âyet şöyle bitiyor: "O, kullarının söylediği *her şeyi işitendir;* yaptıkları *her şeyi bilendir,* O'ndan hiçbir şey kaçmaz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Her kim,* kendisine emredilen taatlerin zorluğuna sabrederek, şehvetlerini terkederek, mahlûkata eziyet vermekten elini çekerek, her anında ve her zaman Cenâb-ı Hakk'ı murakabe ederek nefsiyle *cihad ederse sadece kendisi için cihad etmiş olur.*" Çünkü bunun faydası, kendi nefsinedir. "*Şüphesiz Allah, âlemlerden hiç kimseye muhtaç değildir.*" O'nun hiç kimsenin taatine ve mücâhedesine ihtiyacı yoktur. O, sadece kullara bir rahmet olarak ve onların faydasını gözeterek kendilerine bazı şeyleri emretti, bazı işleri yasakladı.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"İman edip salih amel yapanların kötülüklerini elbette örteceğiz,"* Yani yaptıkları iman ve tövbe ile onların şirk ve isyanlarını örtüp temizleyeceğiz. *"Ve onları yaptıklarının daha güzeliyle mükâfatlandıracağız."* Yani yaptıkları taatlere bizim hiçbir ihtiyacımız olmadığı halde, tarafımızdan bir lutuf ve rahmet olarak onları, yaptıklarının en güzeli ile mükâfatlandıracağız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, işaret yoluyla şu uyarıda bulunuyor: "Bize mensup olan velilerimizi inkâr edenler, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı zannettiler? Hayır, bu mümkün değildir. Bilakis biz, onları dünyada ve ahirette cezalandıracağız. Bu ceza, ya başlarına bir musibet getirilerek zâhirde olur veya bâtında olur. Bâtında (iç âlemlerinde) verilecek ceza daha kötüdür. Bu ceza, kalplerinde katılık, bedenlerinde tembellik, yakînlerinde şek şüphe içinde bırakılmak veya Rab'lerinden uzaklaştırılmak gibi cezalardan biridir. Şu kesindir: Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim."[275]

Cenâb-ı Hak sonra, kendi yolunda eziyet gören hakka yönelmiş müminlere, eğer sabrederlerse yüce zatına kavuşmanın gerçekleşeceğini müjdelemiştir. Bu, O'nun ilâhî huzuruna ulaşmak, yakınlığı ve cemalini müşahede ile şereflenip safa sürmektir Bu doyulmayan nimet onlara, sabır ve mücâhedelerine karşılık ihsan edilmiştir. Allah Teâlâ'nın hiç kimseye ihtiyacı yoktur.

---

[275] Bu uyarı, velileri tanıtan meşhur kudsî hadiste geçmektedir. Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Hak Yoldan Alıkoyana İtaat Edilmez

Cenâb-ı Hak, sonra, tevhid ve ihlâstan alıkoyan kimselere itaat etmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًاۜ وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ
لَكَ بِه۪ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَاۜ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿٨﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِح۪ينَ ﴿٩﴾

8. ***Biz, insana, anne babasına iyilik etmesini emrettik. Eğer onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi** (körü körüne)* ***bana ortak koşman için zorlarlarsa onlara itaat etme. Dönüşünüz sadece banadır ve ben size, yapmış olduğunuz işleri tek tek bildireceğim.***

9. ***İman edip salih amel yapanlar var ya, biz onları mutlaka salihlerin arasına katarız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, insana, anne babasına iyilik etmesini emrettik."* Yani biz insana, anne babasına güzel davranmasını, onlara karşı güzel şeyler söylemesini, kendileriyle ilgilenmesini yahut onlara iyilik yapmasını emrettik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer onlar seni,* ilâh olduğuna dair *hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa,* ciddiyet ve gayretle seni böyle bir şeye yönlendirirlerse *onlara itaat etme."*

Âyetin kastı, böyle bir bilgi yoksa Allah'a ortak yapılacak öyle bir varlık da yoktur. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: İlâh olması doğru olmayan bir varlığı bana ortak koşmaya zorlarlarsa kendilerine itaat etme.

Âyetin *"Hakkında hiçbir bilgin olmayan şey"* kısmına, senin için bir delil bulunmayan manası da verilmiştir. Çünkü delil, bir bilgi edinme yoludur. Onun için böyle bir delilin bulunması mümkün değildir. Tam tersine, öyle bir şeyin varlığı, aklen ve naklen yanlıştır. Anne baban böyle yanlış bir şey istediğinde, onlara itaat etme; zira yüce yaratıcıya isyan olan bir hususta, mahlûka itaat edilmez.

Âyet şöyle bitiyor:

"Dönüşünüz sadece banadır; iman edenlerin de şirk koşanların da dönüşü banadır. *Ben size, yapmış olduğunuz işleri tek tek bildireceğim* ve size hak ettiğiniz karşılığı vereceğim.

Âyette, dönüşün Allah'a olduğundan ve bütün yapılanların bildirileceğinden bahsedilmesinde, şirk konusunda anne babaya itaat etmekten bir sakındırma ve dinde istikamet üzere kalmaya bir teşvik vardır.

Rivayet edildiğine göre, Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] müslüman olunca, annesi, İslâm'dan çıkıp eski dinine dönünceye kadar hiçbir şey yiyip içmemeye yemin etti. Sa'd b. Ebû Vakkas, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bildirince, bu âyet ve Lokman sûresinin 15. âyeti nâzil oldu.[276]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman edip* imanlarında sabit kalarak *salih amel yapanlar var ya, biz onları mutlaka salihlerin arasına katarız."*

Salih olmak, müminlerin en güzel ve önde gelen vasfıdır. O, peygamberlerin dahi temenni ettiği bir vasıftır. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] şöyle dua etmiştir:

"Rabbim, beni rahmetinle salih kullarının arasına kat" (Neml 27/19).

Hz. Yusuf da [aleyhisselâm] şöyle dua etmiştir:

"Rabbim, ruhumu müslüman olarak al ve beni salih kullarının arasına kat" (Yusuf 12/101).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları salihlerin girdiği yere dahil ederiz; orası da cennettir.

---

[276] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/363; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/452; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/461 (Beyrut 2002).

8-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, anne babaya, helâl olan her konuda itaat edilmesini emretti; sadece tevhid, açık ve gizli şirkten kurtulma konularında hakka aykırı bir şey söylerlerse o durumda kendilerine itaat edilmez. Eğer bir kimsenin önüne, kendisini gizli ve açık şirkten temizleyecek bir terbiye şeyhi çıkar da anne babası onu bu zattan istifade etmekten alıkoyarsa onlara itaat etmez. Bunun delil ve izahı -inşallah- Lokman sûresinde gelecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İmtihanı Kaybedenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, sıkıntılarla imtihan edilip de onu kaybedenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ
النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِۜ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا
كُنَّا مَعَكُمْۜ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا ف۪ي صُدُورِ الْعَالَم۪ينَ
﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِق۪ينَ ﴿١١﴾

10. ***İnsanlardan bazısı, "Allah'a inandık" derler; fakat Allah yolunda bir işkenceye mâruz kalınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı ile bir tutarlar. Eğer Rabb'inden bir zafer gelecek olsa, o zaman da, "Biz de sizinle beraberdik" derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?***

11. ***Allah, elbette kendisine iman edenleri bildiği gibi münafıkları da bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan bazısı, 'Allah'a inandık* ve böylece müslümanların arasına girdik' *derler; fakat Allah yolunda bir* *işkenceye mâruz kalınca,* imanlarından dolayı kâfirler tarafından kendilerine bir eziyet dokununca, *insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı ile bir tutarlar."* Allah'ın azabından korkup feryat ettikleri gibi, bundan da korkup feryat ederek imandan dönerler.

"Eğer Rabb'inden bir zafer, fetih veya ganimet *gelecek olsa, o zaman da, 'Biz de sizinle beraberdik' derler."* Yani, "Biz dininizde size tâbiyiz, sizin gibi dinde sabitiz, bize de ganimetten bir pay verin" derler. Bunlardan kasıt, münafıklardır. Yahut imanları zayıf olup gördükleri baskı ve eziyet karşısında dinden dönenlerdir.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?"* Yani O, herkesin kalbinde olanı en iyi bilendir. O münafıkların kalbinde olanlarla, ihlâslı müminlerin kalbinde olanları bilmesi de buna dahildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, elbette kendisine iman edenleri bildiği gibi münafıkları da bilir."*

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminler arasındaki münafık, rahatlık ve nimet anında imanını açıklar, zor durumda kalınca imandan döner. Sûfîlerin arasındaki münafık ise bolluk ve güzellik anında sûfîlerin yoluna intisap ettiğini açıklar, intisap edenlerin başına bir bela ve imtihan geldiğinde ise onlardan ayrılıp yoldan çıkar. Allah yolunda bir eziyete mâruz kaldığında, insanların azabını, Allah'ın azabı gibi görür. Bu, kalbin Allah'tan kopması ve perdelenmesi azabıdır.

Eğer terbiye yoluna intisap edenlere bir izzet ve zafer gelse, bu münafıklar, "Biz de sizinle beraberiz" derler.

Gerçekten biz böylelerini çok gördük. Onlar, önce sûfîlerin yoluna girdiler; karşılarına, samimi olanı tanıtma ve imtihan etme ateşi çıkınca, gerisin geriye döndüler. Kişi imtihan anında şeref bulur veya hor hakir olur. Savaşta hamle anında, korkakla yiğit ayırt edilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İmtihanlar, insanların cevherini ortaya çıkarır, onların kadir ve kıymetlerini gösterir.

Kimin imtihanı dünyayı kaybetme yahut ondan nasibinin azalması veya bir yakınının ölümü veyahut bir sevdiğini yitirme türünden ise onun kıymeti düşüktür. İnsanlar içinde böylesi çoktur. Kimin imtihanı, Allah için, Allah yolunda olursa, onun kıymeti büyüktür ve böyle kimseler az bulunur. Evet, onun gibi insanların sayısı çok azdır fakat kadir ve kıymetleri çok yüksektir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî'nin sözünün manası şudur: Allah Teâlâ bütün insanları imtihan etmekte, onların maddi hazlarını ve sevdiklerini ellerinden alarak kendilerini denemektedir. Eğer onlar bu durumda feryat ederlerse kıymetleri düşüktür; sabrederlerse sevapları büyüktür. Seçkin âriflere gelince, Allah Teâlâ onları kendisine nisbetleri (Allah dostu olmaları) ve O'na yönelmeleri sebebiyle imtihan eder. Yahut onları iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevini yerine getirirken imtihan eder. Onlara Allah yolunda bulundukları için eziyet edilir. Bazıları hapse atılır, bazıları dövülür, bazıları memleketinden sürülür. İşte bu kimselerin Allah katında kıymetleri çok büyüktür.

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Mümin, başkasına eziyet etmekten çekinen kimsedir. Veli ise bir şikâyette bulunmadan ve (velilik ve takva gibi herhangi) bir iddiada bulunmadan, insanlardan gelen eziyete tahammül gösteren kimsedir."[277]

Kâfirlerin, Müslümanlara Tuhaf Teklifi

Kâfirler, müslümanlara eziyet etme imkânı bulunca, onları imanlarından döndürme beklentisine girdiler. Cenâb-ı Hak, onların bu beklentisinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا
هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ
وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

---

[277] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/92.

12. *İnkâr edenler, iman edenlere, "Yolumuza uyun (eğer bunun bir günahı varsa) sizin günahlarınızı biz yüklenelim" dediler. Halbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değiller. Onlar gerçekten yalancı kimselerdir.*

13. *Şüphesiz, onlar kendi günah yüklerini ve kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir. Onlar ayrıca, uydurup ortaya attıkları bâtıl şeylerden dolayı kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kureyş'in ileri gelenlerinden *inkâr edenler iman edenlere, 'Bizim* girdiğimiz *yolumuza uyun* yani bizim dinimize girin; eğer bunu yapmak size göre günahsa *sizin günahlarınızı biz yüklenelim' dediler."*

Kâfirler, müminlere kendi yollarına uymalarını emrettiler; o, onların içinde bulunduğu yanlış yoldur. Onlara ayrıca, onların günahlarını yükleneceklerini söylediler. Bu şekilde iki işin gerçekleşmesini istediler. Âyetin manası şudur: "Eğer bize uyarsanız, sizin günahlarınızı üstleniriz."

Kureyş'in ileri gelenleri, aralarından iman edenlere şöyle diyordu: "Biz de siz de öldükten sonra diriltilecek değiliz; eğer böyle bir şey olursa biz sizin günahlarınızı yükleniriz."[278]

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Halbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değiller."* Yani o kâfirler, kendilerine yukarıdaki teklifte bulundukları kimselerin günahlarından hiçbir şey yüklenecek değiller. *"Onlar,* iddia ettikleri bu konuda *gerçekten yalancı kimselerdir."* Çünkü onlar, ağızları ile bu sözü söylerken, kalpleri farklı düşünmektedir. Onlar bu halleriyle, bir şeyi yapmayı vaat eden fakat kalbindeki niyeti onu yapmamak olan yalancılar gibidir.

---

[278] Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/364. Rivayet için ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/454.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şüphesiz onlar, önce, inkârları sebebiyle kendi günah yüklerini, sonra *kendi yükleriyle birlikte,* müminlere taşıma garantisi verdikleri günahların dışında *başka yükleri de yükleneceklerdir."* Bu, onların sapmalarına sebep oldukları kimselerin günahlarıdır. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"Onlara, 'Rabb'iniz ne gönderdi?' denildiğinde, 'Öncekilerin masallarını' derler. Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tastamam yüklenmelerinin dışında, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmeleri için böyle derler. Dikkat edin, onlar ne kötü bir yük yükleniyorlar!" (Nahl 16/24-25).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar ayrıca, uydurup ortaya attıkları,* kendisiyle insanları saptırdıkları *bâtıl* ve yalan *şeylerden dolayı kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir."*

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, insanları manevi temizlik ve arınma yoluna (tasavvuf terbiyesine) girmekten alıkoyarsa bu âyette anlatılan durum onun için de geçerli olur. Ona da kıyamet gününde, manevi terbiye ve temizlikten alıkoyduğu bu kimselerde kalan kötülük ve noksanlıkların vebali yüklenir; böylece onlardan ve kendi nefsinin kötülüklerinden hesaba çekilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü ve onunla birlikte eziyet görenleri, kendisinden önceki peygamberlerin başından geçen olaylarla teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَلَبِثَ فٖيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسٖينَ عَامًاۜ
فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّفٖينَةِ
وَجَعَلْنَاهَا اٰيَةً لِلْعَالَمٖينَ ﴿١٥﴾

14. ***Bir zamanlar biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O, onların arasında dokuz yüz elli yıl kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi.***

15. ***Onu ve gemide bulunanları kurtarıp bu olayı âlemlere bir ibret vesilesi yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir zamanlar biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O, onların arasında dokuz yüz elli yıl kaldı."* Bu süre içinde onları Allah'a davet etti; onlar ise kötü sözler söyleme ve dövme gibi çirkin şeylerle kendisine eziyet ediyordu; sonunda zafere ulaştı. Resûlüm, onun sabrettiği gibi sen de sabret; şüphesiz, güzel âkıbet, inkâr ve isyanlardan sakınan müttakilerindir.

Bir rivayete göre Hz. Nuh [aleyhisselâm] 1050 sene yaşadı. Bir rivayete göre o, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] hayatında doğmuştur. O zaman Hz. Âdem 940 yaşındaydı. Onun 960 yaşında olduğunu söyleyenler de olmuştur.[279] Bunu, Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de zikretmiştir. Fakat meşhur olan görüşe göre, Hz. Nuh ile Hz. Âdem arasında on civarında baba vardır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh [aleyhisselâm], kırk yaşında peygamber olarak gönderilmiştir. Kavminin içinde 950 sene kalmıştır. Tûfandan sonra da altmış sene yaşamıştır.[280] Buna göre toplam yaşı 1050'dir.

Vehb b. Münebbih, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm], 1400 sene yaşadığını söylemiştir.[281] Yaşının 1600 olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Rivayete göre Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] vefatı sırasında, ölüm meleği kendisine,

"Ey peygamberlerin en uzun ömürlüsü; dünyayı nasıl buldun?" diye sorunca, Hz. Nuh [aleyhisselâm],

---

[279] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/307.

[280] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3041; Hâkim, *Müstedrek*, 2/545; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/364; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/306; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/455. Tercih edilen görüş budur (mütercim).

[281] Kurtubî, *a.g.e.*, 13/306.

"Onu iki kapılı bir ev gibi buldum; bir kapısından girdim, diğerinden çıktım" cevabını vermiştir.[282]

Âyette, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm], kavmi içinde kalış süresi söylenirken, "Aralarında bin sene kaldı, sadece dokuz yüz elli sene hariç!" dendi. Doğrudan, "Dokuz yüz elli sene kaldı" denmedi. Bunun hikmeti şudur: Eğer, baştan, "Kavmi içinde dokuz yüz elli sene kaldı" denseydi, bu onun en fazla süresi zannedilebilirdi. Burada bu yanlış anlama ortadan kaldırılmış oldu. Âyette sanki şöyle denmiş oldu: O kavmi içinde tam olarak dokuz yüz elli sene kaldı. Cenâb-ı Hakk'ın kullandığı ifade, ayrıca lafız olarak daha tatlı ve sözün makamına daha uygundur. Bir de bu kıssada, Hz. Nuh'un ve ümmetinin mâruz kaldığı çile ve uzun süre çekilen sıkıntılar dile getirilerek bununla Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] teselli verilmek istenmiştir. Öyle olduğu için söze, *"Nuh kavmi arasında bin sene kaldı ..."* diye başlanması teselli hedefine daha uygundur.[283]

Âyet şöyle bitiyor: *"Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi."* Bu, su tûfanıdır. Tûfan, şiddetli sel, gece karanlığı veya benzeri bir şeyin, her tarafa yayılıp ortalığı sarmasıdır. Onlar, inkâr ve şirkle kendilerine zulmederlerken, tûfan kendilerini yakaladı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu ve gemide bulunanları kurtardık."* Onlar, toplam seksen kişiydi. Yarısı erkek, yarısı kadındı. Bu sayı, Hz. Nuh'un üç oğlu, Sâm, Hâm ve Yâfes'le onların hanımları ve iman eden diğer insanlardan oluşuyordu.

"Ve onu âlemlere, öğüt alacakları *bir ibret* vesilesi ve öğüt *yaptık."* Bu öğüt ve ibret yapılan şeyden kasıt, gemi, tûfan olayı veya Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kıssasıdır.

---

[282] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zemmi'd-Dünyâ,* nr. 229; Nesefî, *a.g.e.,* 3/364; Süyûtî, *a.g.e.,* 6/456.

[283] Açıklama için bk. Nesefî, *a.g.e.,* 3/364-365.

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler, her ne ile teselli edilmişlerse veliler de onlarla teselli edilirler. Her kim, Allah yolunda bir eziyete mâruz kalır veya başına zamanın sıkıntılarından biri gelirse kendisinden önceki büyüklerin halini düşünsün, onlarla teselli bulsun, Allah Teâlâ'nın o halin içinde gizlediği lutuf, iyilik ve ihsanlarına baksın. Şu da bir gerçektir ki Allah'ın kaderi karşısında sana lutfu fayda vermez (İnsan nimet içindeyken de sıkıntı ve imtihanla yüz yüze gelir).

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Ârif, Allah'ın kendisine yaptığı ihsanı içinde gizlenmiş imtihanını tanıdığı gibi, başına gelen zamanın şiddetli sıkıntıları içinde Allah tarafından akıp gelen lutufları da tanır. Her durumda Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtulasınız."

Hz. İbrahim'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِبْرٰه۪يمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذ۪ينَ
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ
الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ
كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿١٨﴾

16. ***İbrahim'i de peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."***

17. *"Siz, Allah'ı bırakarak sadece putlara tapıyorsunuz ve yal uyduruyorsunuz. Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir şeki rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızkı Allah'ın katında aray O'na kulluk yapın ve şükredin. Siz, sonunda O'na döndürüleceksini*

18. *"Eğer siz (beni) yalanlarsanız, gerçek şu ki sizden önceki ü metler de (peygamberlerini) yalanlamışlardı. Peygambere düşen sad apaçık tebliğdir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim'i de peygamber olarak gönder Hani o kavmine şöyle demişti ..."* Yani biz onu, aklı kemale erip olgun şınca, kavmine öğüt vermeye, onlara ibadet ve takvayı emretmeye gun yaşa ve ilme gelince, peygamber olarak gönderdik. Onlara yapt vaazında şöyle dedi:

"Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilirseniz, sizin için, içinde bulunduğunuz inkâr halinden *daha hayırlıdır."* Şa sizde neyin daha hayırlı ve şerli olduğunu bilecek bir bilgi varsa bu anlarsınız.

"Siz, Allah'ı bırakarak sadece putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruy sunuz." Yani sizler, ayrılık içindesiniz ve yalan söylüyorsunuz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Siz, elinizle putlar yapıp orta koyarak, onlara ilâh ismini veriyorsunuz. Bütün bunlar bir yalan oyundur.

Onların yalan uydurması, putlara ilâh ismin verip onları Alla ortak koşmalarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiç rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise* bütün *rızkı Allah'ın katında aray* Çünkü rızık veren sadece O'dur; O'ndan başkası rızık vermez. *"O kulluk yapın ve şükredin."* Yani ulaşmak isteğiniz şeye Allah'a ibadeti sile edinin ve size verilmiş nimetleri O'na şükrederek bağlayıp elin de tutun. *"Siz, sonunda O'na döndürüleceksiniz."* Öyle ise Allah'a iba ederek ve nimetlerine şükrederek kendisiyle buluşmaya hazırlanın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer siz beni yalanlarsanız, gerçek şu ki sizden önceki ümmetler de peygamberlerini yalanlamışlardı. Peygambere düşen sadece apaçık,* şüpheyi ortadan kaldıracak bir şekilde *tebliğdir."*

Mana şudur: Eğer siz beni yalanlarsanız, bu bana bir zarar vermez. Gerçek şu ki benden önceki peygamberleri de kavimleri yalanladı, fakat onlara bir zarar veremediler. Onlar sadece kendilerine zarar verdiler; çünkü bu yüzden başlarına azap geldi. Peygamber ise üzerine düşen tebliğ görevini, apaçık olarak, içinde hiçbir şüphe kalmayacak şekilde yerine getirdi. Şöyle ki onlara Allah'ın âyetlerinin yanında mucizeler de getirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer ben, sizin aranızda yalanlanırsam, benim için diğer peygamberlerde bir örnek vardır; çünkü onlar da yalanlandılar. Peygambere düşen sadece tebliğdir; tasdik edilmesi veya yalanlaması ona ait değildir.[284]

Bu âyetten, *"Kavminin cevabı, sadece, 'Onu öldürün veya yakın' demek oldu"* âyetine kadar olan kısmın, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kavmine söylediği söz olması muhtemeldir. Ondan önceki ümmetlerden kastedilen, Hz. Şît, İdris ve Nuh'un kavimleriyle diğerleridir.

Bu kısmın, Allah Teâlâ'ya ait sözler olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde, Hz. İbrahim'in kıssasının başı ile sonu arasında, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] haliyle, Kureyş'in halini dile getirmiştir. Bunun kıssa arasında dile getirilmesini şöyle açıklayabiliriz:

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsedilmesi, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] teselli içindir. Kıssada, onun başına gelen sıkıntıların bir benzerinin babası Hz. İbrahim'in de [aleyhisselâm] başına geldiği; onun kavminin de şirke düştüğü ve putlara taptığı söylenmektedir. Allah Teâlâ kıssa arasında, şöyle buyurdu:

"Ey Kureyş topluluğu, sizler Muhammed'i yalanlarsanız, İbrahim'i de kavmi yalanlamıştı. Hatta bütün ümmetler peygamberlerini yalanladılar." Âyetin, *"Sizden önceki ümmetler de peygamberlerini yalanla-*

---

[284] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/366.

mışlardı" kısmı, kaçınılmaz olarak Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kavmini de içermektedir. Gördüğün gibi, kıssa arasında bahsedilen bu kısmın, kıssanın içeriği ile bir irtibatı vardır. Sonra onun peşinden gelen diğer âyetler de buna uygundur. Çünkü bu âyetler, Allah'ın birliğini dile getirmekte, bunun delilini göstermekte, şirki temizlemekte, şirkin dayandığı noktaların çürük olduğunu vurgulamakta, Allah'ın sonsuz kudret ve saltanatını gözler önüne sermekte; bunun gerçekliğini ve delilini açıklamaktadır. Bu açıklama müfessir Nesefî'ye aittir.[285]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Eğer siz beni yalanlarsanız" âyetinin, kâfirler için bir azap vaadi ve tehdit olması da muhtemeldir. Yahut onunla, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin yalanlamasına karşı teselli edilmekte; onun, kavimleri tarafından yalanlanan diğer peygamberleri kendisine örnek alması (ve onlar gibi sabretmesi) istenmektedir."[286]

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Öyle ise rızkınızı Allah katında arayın"* âyeti hakkında, Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Rızkınızı, kendi çalışmanızda değil, Allah'a tevekkülünüzde arayın. Rızkı çalışma yoluyla aramak, avam insanların (Allah'tan cahil olanların) yoludur."

Velilerden İbn Atâ da [kuddise sırruhû] âyet hakkında şöyle demiştir: "Rızkı, taatte ve ibadete yönelmede arayın."[287]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, rızkı aramanın ibadetten önce dile getirilmesinin sebebi şudur: İbadetin yerine getirilmesi, vücudu ayakta tutacak rızkı almaya bağlıdır. Cenâb-ı Hak sonra, günlük gıdası eline geçen kimsenin ona şükretmesini emretti."[288]

---

[285] Nesefî, *a.g.e.*, 3/366.

[286] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/124 (Beyrut 1995).

[287] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/115.

[288] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/94.

İlâhî Kudretin Tecellilerinden İbret Almak

Cenâb-ı Hak sonra, ilâhî kudretin tecellilerinden ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَسٖيرٌ ⑲ قُلْ سٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ
يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ⑳ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ㉑ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى
السَّمَٓاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ㉒ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَلِقَٓائِهٖٓ اُولٰٓئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتٖى وَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ㉓

19. *Onlar, Allah'ın, varlıkları ilk baştan nasıl yarattığını, sonra onu tekrarladığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.*

20. *De ki: "Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta nasıl yarattığına bakın. Sonra Allah ahiret hayatını da yaratacaktır. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye yeter."*

21. *O, dilediğine azap eder, dilediğine de merhamet eder. Siz, sonunda O'na döndürüleceksiniz.*

22. *Siz, ne yerde ne de gökte, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Hem sizin Allah'tan başka* (gerçek) *bir dostunuz ve yardımcınız yoktur.*

23. *Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden ümit kesmişlerdir ve onlar için can yakıcı bir azap vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Kureyş kâfirleri, Allah'ın, varlıkları ve özellikle insanları ilk baştan nasıl yarattığını,* onları nasıl ortaya çıkarttığını *görmediler mi?* Yani onlar bunu gördüler ve bildiler. *Allah,* öldükten *sonra* azap ve sevap şeklinde amellerinin karşılığını vermek için *o insanları tekrar yaratır.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onların şek ve şüpheye düştüklere konu, insanların öldükten sonra tekrar diriltilecek olmasıdır. Bunun için Allah Teâlâ onlara, önce, gördükleri bir olayı delil olarak getirdi. Bu olay, senenin mevsimleridir. Allah, bir mevsimde meydana çıkan şeyleri yok ettikten sonra, yeni sene içinde onları geçmiş senedeki haline tekrar döndürmektedir. Bu O'nun kudreti için gayet kolay olduğu gibi, öldükten sonra insanları yeniden diriltmesi de öyle kolaydır."[289]

İbn Atıyye ve diğerleri de benzeri açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu durum, meyvelerde açıkça gözükmektedir. Meyve, önce oluşur, sonra toplanır, sonra yok olur. Sonraki sene yeniden tekrar oluşur. Cenâb-ı Hak aynı şekilde insanı da önce yaratır; ondan bir çocuk yarattıktan sonra öldürür. O çocuktan da başka çocuklar yaratır; bu böyle devam edip gider. Diğer canlılarda da durum böyledir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.*" Yani önce yarattığı bir şeyi yok ettikten sonra, onu tekrar yaratmak, Allah Teâlâ'nın kudreti için çok kolaydır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta nasıl yarattığına bakın.*"

Eğer bu sözün, daha önce geçtiği gibi, Hz. İbrahim'e ait olduğu düşünülürse o zaman mana şöyle olur: Biz İbrahim'e şöyle demesini vahyettik: "*Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta nasıl yarattığına bakın.*" Evet, yeryüzünde dolaşın da yüce Allah'ın, halleri, dilleri, renkleri, tabiatları ve şekilleri birbirinden farklı bu kadar çok varlığı nasıl ilk olarak yarattığına bir bakın; bakın ki bu müşahede ile Allah'ın şaşılacak kudretini tanıyın ve öldükten sonra dirilmeye olan inancınız kuvvetlensin. Bu, şu âyetle ifade edilmektedir:

---

[289] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/95.

"Sonra Allah ahiret hayatını da yaratacaktır." Yani öldükten sonra yeniden dirilmeyi gerçekleştirecektir. Bu, var etmenin iki şekilde olduğuna bir delildir. Biri, hiç yoktan var etmektir, diğeri ise iade şeklinde yaratmaktır. Ahiret, ilk yaratılıştan sonra gerçekleşen ikinci yaratılıştır. Birinci yaratılış ise böyle değildir.

Kâfirlerin şüphesi, öldükten sonra yeniden yaratılma konusunda olduğu için, Allah Teâlâ, onlara önce, mahlûkatı ilk olarak yoktan var edenin kendisi olduğunu belirtti; sonra öldükten sonra dirilmenin, ilk yaratılışın bir iadesi olduğunu, ilk yaratmaya gücünün yettiği gibi, yeniden yaratmaya da gücünün yeteceğini delille ortaya koydu. Allah Teâlâ sanki şöyle demiş oldu: Mahlûkatı ahirette yeniden yaratacak olan zat, onları ilk olarak yaratan zattır. Bu açıklama müfessir Nesefi'ye aittir.[290]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye yeter."* O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, dilediğine* adaletiyle *azap eder, dilediğine de* lutfu ile *merhamet eder."*

Âyete şu manalar da verilmiştir:

O, dilediğine, onu kendi nefsine terkederek azap eder; dilediğine de onu imana ulaştırarak merhamet eder.

Bir diğer mana: O, dilediğine, onu hırs içinde bırakarak azap eder; dilediğine de onu kanaat sahibi yaparak merhamet eder.

Bir diğer mana: O, dilediğine, onu kendi tedbir ve tercihiyle baş başa bırakarak azap eder; dilediğine, kaderin tecellilerine rıza ve teslimiyet halini vererek merhamet eder.

Bir diğer mana: O, dilediğine, yüce zatından yüz çevirterek azap eder; dilediğine de onu yüce zatına yönelterek merhamet eder.

Yahut O, dilediğine, onu manevi perdelenme içinde tutarak azap eder; dilediğine de özel tecelli ederek merhamet eder.

---

[290] Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/367.

Yahut O, dilediğine, onu kabz halinde (manevi tutukluk ve sıkıntı içinde) tutarak azap eder; dilediğine de bast halini (manevi huzur ve genişlik) vererek merhamet eder.

Yahut O, dilediğine, mücâhede sıkıntısı içinde azap eder; dilediğine de onu müşahede haline ulaştırarak merhamet eder. Benzer durumları sayabiliriz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sizler,* sonunda hesap ve azap için *O'na döndürüleceksiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Siz, ne yerde ne de gökte Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz."* Yani şu geniş yeryüzünde ve ondan daha da geniş olan gökte –şayet gökte bulunsaydınız- Rabb'inizin hükmünden ve kazâsından kaçmak istesiniz, bunu yapamazsınız, O'ndan kaçıp kurtulamazsınız.

"Hem sizin Allah'tan başka, işlerinizi görecek *bir dostunuz ve* sizi O'nun azabından kurtaracak *bir yardımcınız yoktur."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetlerini;* O'nun birliğinin delillerini yahut kitaplarını veya mucizelerini *ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden,* cennetimden *ümit kesmişlerdir ve onlar için can yakıcı,* acıklı *bir azap vardır."* Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

19-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Fikir ve basiret sahipleri, Cenâb-ı Hakk'ın, gayb âleminden şehadet âlemine tecellilerini nasıl ortaya çıkardığını görmediler mi? O, tecellilerini önce ortaya çıkarır, sonra onları gizler, aslı gizli haline döndürür. Sonra onları, ikinci bir oluşumla tekrar ortaya koyar; o zaman mana yönü, maddi yönünden, kudreti hikmetinden daha açık olur. Has tevhide ulaşan âriflere göre, ilâhî tecellilerden hiçbir şey yok olmaz; sadece, görünen gizlenir, gizlenen ortaya çıkarılır. Cenâb-ı Hakk'ın zatının sırları ve sıfatlarının nurları üzerine ilave bir şey olmaz. Bu öyle bir durumdur ki onu sadece, büyük zatların sohbetinde yetişen pek az kimse anlar. O, ilmin özüdür ve Allah'ı zikir yolunun meyvesi olan safi bir marifettir.

Bu ilim, nefsi öldürdükten, başı dost için eğdikten ve bütün malı Hak yolunda infak ettikten sonra, kalbi Allah'tan meşgul eden her şeyden temizlemekle elde edilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim'in Kavminin Cevabı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kavminin cevabından bahsederek şöyle buyurdu:

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ
فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ
﴿٢٤﴾ وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًاۙ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ
بَعْضُكُمْ بَعْضًاؗ وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرٖينَۗ ﴿٢٥﴾

24. ***İbrahim'in kavminin cevabı, sadece, "Onu öldürün veya yakın" demek oldu; ama Allah onu ateşten kurtardı. Şüphesiz, bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.***

25. ***İbrahim onlara dedi ki: "Siz, sırf dünya hayatında aranızda bir sevgi oluşsun diye, Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde birbirinizi ret ve inkâr edersiniz; birbirinize lânet okursunuz. Varacağınız yer cehennemdir ve kendiniz için hiçbir yardımcı bulamazsınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İbrahim, kavmini Allah'a davet edince, *kavminin cevabı, sadece, 'Onu öldürün veya yakın' demek oldu.*" Bunu birbirlerine söylediler. Yahut onu biri söyledi, diğerleri razı oldu, b lece hepsi söylemiş gibi oldular ve onu yakma görüşünde birleştile

"Onu ateşe attıkları zaman *Allah* ateşi serin ve güvenli yaparak *ateşten kurtardı."* Kıssanın tamamı Enbiyâ sûresinde geçti.

"Şüphesiz, bunda, onların Hz. İbrahim'e yaptıklarında ve bizim ona yaptığımızda, *inanan bir toplum için,* O'nun kudretinin büyük güne dair alınacak *ibretler vardır."* Çünkü onu araştırarak ve üzeri iyice düşünerek ondan sadece müminler faydalanır.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı gün, yer zündeki bütün ateşlerin harareti giderildiği için, hiç kimse ateşler istifade edemedi.[291] Çünkü bütün ateşler, Allah Teâlâ'nın, "Ey ateş, rahim'e karşı serin ve güvenli ol" hitabını işitti ve emre itaat etti.[292]

Devamındaki âyette Hz. İbrahim *kavmine dedi ki: "Siz, sırf dü hayatında aranızda bir sevgi oluşsun diye, Allah'ı bırakıp birtakım put ilâh edindiniz."* Yani putlara ibadette toplandığınız ve bu konuda bir tiğiniz için, dünya hayatında aranızda bir sevgi oluşsun ve irtibat çekleşsin diye onları ilâh edindiniz. Tıpkı insanların bir mezhep v yolda birleşip bu onların birbirini sevme sebebi olduğu gibi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin putları ilâh edinmeniz sad aranızda sevgi vesilesi olması içindir. Yahut siz, aranızda bir muhab ve sevgi olsun diye onları put edindiniz.

Bir diğer mana: Sizin put edinip kendilerine taptığınız şeyler, d yada aranızdaki bir muhabbettir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra kıyamet gününde birbirinizi re inkâr edersiniz."* Yani putlar, kendilerine ibadet edenlerden uzakla lar. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Hayır, ilâhları onların ibadetlerini inkâr ederler ve kendilerine düşı olurlar" (Meryem 19/82).

Yahut birbirlerini inkâr ederler ve aralarında düşmanlık meyd gelir. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

---

[291] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/368.

[292] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/245.

"O gün, müttakiler hariç, diğer bütün dostlar birbirlerinin düşmanı olur" (Zuhruf 43/67).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve birbirinize lânet okursunuz."* Tâbi olanlar reislerine lânet okur. "Varacağınız yer cehennemdir." Yani putlara ibadet eden ve kendisine ibadet edilen, bâtıla tâbi olan ve peşinden gidilen herkesin varacağı, kalacağı ve barınacağı yer cehennemdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kendiniz için,* sizi ateşten koruyacak *hiçbir yardımcı bulamazsınız."*

24-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin inkâr edilmesi, Allah Teâlâ'nın kulları arasında öteden beri uyguladığı bir kanunudur; ondan sadece cahil olan kimseler çekinir. Allah Teâlâ'nın zikri, sevgisi ve O'na yaklaştıran şeylerin dışında bir sevgi üzerinde gerçekleşen bütün birliktelikler, kıyamet günü düşmanlığa ve birbirine lânet etmeye götürür. *"O gün, müttakiler hariç, diğer bütün dostlar birbirlerinin düşmanı olur"* (Zuhruf 43/67) âyeti bunu ifade etmektedir. O gün dostlukları devam edecek müttakiler, Allah için birbirlerini seven, Allah'ın zikrinde ve O'nun ilminde toplanan kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssası şöyle devam ediyor:

فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌۢ وَقَالَ اِنّ۪ي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ
﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا ف۪ي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِي الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾

26. Bunun üzerine Lût, ona (İbrahim'e) iman etti. İbrahim, "Ben, Rabbim'e (O'nun emrettiği yere) hicret edeceğim; şüphesiz O, mutlak güç sahibidir ve her işini hikmetle yapandır" dedi.

27. Ona İshak'ı ve Yakub'u bahşettik. Onun soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik. Şüphesiz o, ahirette de salih kimselerdendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bunun üzerine Lût, İbrahim'e iman* ı ona boyun eğdi." Lût [aleyhisselâm], Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kard nin oğlu idi. Ateşin onu yakmadığını gördüğünde kendisine ilk in eden o oldu.

"İbrahim, '*Ben, Rabbim'e hicret edeceğim;* O'nun hicret etmemi em tiği yere gideceğim' *dedi.*" Burası Şam'dır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] K topraklarında bulunan Kûse'den çıktı, Harran'a vardı. Sonra oradan listin'e gitti. Filistin, Şam toprakları içindedir. Lût [aleyhisselâm], Sed denen yerde indi. Bunun için âlimler şöyle demişlerdir: "Her peyg berin bir hicreti vardır; İbrahim'in [aleyhisselâm] ise iki hicreti vardır."

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] hicreti sırasında yanında Lût [ale selâm] ile hanımı Sâre vardı.

Bazıları, "*Ben, Rabbim'e hicret edeceğim*" diyen kimsenin Lût [ale selâm] olduğunu söylemiştir.[294]

Buna göre, peygamberlerden ilk hicret eden Hz. İbrahim [ale selâm] ve Hz. Lût'tur [aleyhisselâm].

Beyhakî, bu ümmetten İslâm için ailesi ile birlikte ilk hicret ede Hz. Osman [radıyallahu anh] olduğunu söylemiştir. Resûlullah [sallal aleyhi vesellem] onun hakkında şöyle buyurmuştur:

"*Osman, Hz. Lût'tan sonra, ailesiyle birlikte ilk hicret edendir.*"[295] hicretle onun Habeşistan'a hicreti kastedilmektedir. Vâkıdî'nin zik tiğine göre bu hicret, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] p gamber olarak gönderilişinin 5. yılında gerçekleşmiştir.[296]

Medine'ye hicrete gelince, Buhârî'de, Berâ b. Âzib'in [radıyal anh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Sahabeden Medine'ye ilk hicret e Mus'ab b. Umeyr ve Abdullah İbn Ümmü Mektûm'dur. Sonra Amn

---

[293] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/369.

[294] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/312.

[295] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/297 (Beyrut 1985); İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut 1997); Kurtubî, *a.g.e.*, 13/312-313; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/459.

[296] İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/5.

Bilâl ve Sa'd geldi. Sonra yirmi kişiyle Ömer b. Hattâb geldi. Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] geldi."[297]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir;* beni düşmanlarımdan korur. *O her işini hikmetle yapandır;* bana sadece benim için en hayırlı olanı emreder."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona* oğul olarak *İshak'ı ve* torun olarak *Yakub'u bahşettik."* Âyette, herkesçe bilindiği için Hz. İsmail'den bahsedilmedi. Yahut Hz. İshak, kısır ve yaşlı bir kadın olan Sâre'den, çocuk doğurma ümidi kesildikten sonra doğduğu için, o, daha büyük bir nimet sayıldı; bu sebeple dile getirildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun* yani Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] *soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik;* çünkü o, peygamberlerin soy ağacıdır. Kitapla, gökten indirilen bütün kitaplar kastedilmiştir. Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an bunun kapsamına girmektedir.

"Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik." Bu mükâfat, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] güzel övgüyle anılması, kıyamete kadar kendisine salât okunup dua edilmesi, bütün din sahiplerinin kendisini sevmesidir. Yahut mükâfat, kabrinin sürekli ziyaret edilmesidir. Ondan başka kimsede bu durumlar yoktur. Ona dünyada verilen bu mükâfatın, helâl mal olduğu da söylenmiştir. Fakat âyetin lafzı, bundan daha genel bir mana içermektedir.

Âyette, Allah Teâlâ'nın, velilerine dünyada bazı mükâfatları vereceğine ve bunun onların makamlarının yüksekliğine zarar vermeyeceğine dair bir işaret vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz o, ahirette de salih kimselerdendir."* Yani huzurumuzda bulunmaya ve (cennette) yakınımızda oturmaya layık kimselerdendir. Allah Teâlâ, bizleri de cennetlerinin güzelliği içinde onlarla birlikte iskân etsin. Âmin ...

---

[297] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 46 (nr. 3925).

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hicret, Allah'ın seçkin kullarının sünneti olup hemen hepsi bunu yaşamıştır.

Hicret, iki kısımdır; biri maddi, diğeri manevidir. Maddi hicret, gaflet ve isyanın, kulu Allah'tan uzaklaştıran engellerin, eziyet veya inkârın çoğaldığı bir vatandan, kalp uyanıklığını elde edeceği ve Cenâb-ı Hakk'a giden yolda engel olan şeylerden kurtulacağı bir vatana gitmektir.

Manevi hicret ise kalbin, isyandan tövbeye, gafletten kalp uyanıklığına, hırstan zühd ve kanaate, nefsanî haz ve şehvetlerden iffet ve hürriyete, boş engellerden, ibadete vakit ayırmaya, maddeyi görmekten manayı görmeye geçmesidir. Bu görme hali, manevi hicretin sonudur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya hicret, ancak, kalbin Allah'ın dışındaki şeylerden uzaklaşmasıyla gerçekleşir. Nefisle yapılan maddi hicret, kalple yapılan manevi hicrete göre kolaydır. Kalple yapılan hicret, seçkin âriflerin hicretidir. O, kalbin tefrika vatanlarından (varlıkları görmekten) cem' sahasına (sadece Cenâb-ı Hakk'ı görmeye) geçmesidir. Tefrika halindeki dağınıklık ile müşahede içindeki cem' halini bir arada bulundurmak birbirine ters şeylerdir; bu olmaz."[298]

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, "*Şüphesiz, o, ahirette de salih kimselerdendir*" âyeti hakkında demiştir ki: "Yani Hz. İbrahim, özel yakınlığa ve has dairede ağırlanmaya uygun kimselerdendir."[299]

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ

---

[298] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/97.

[299] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/98.

فِى نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَۜ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتِنَا
بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْن۪ى عَلَى الْقَوْمِ
الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٣٠﴾ وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰه۪يمَ بِالْبُشْرٰىۙ قَالُٓوا اِنَّا
مُهْلِكُٓوا اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِۚ اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِم۪ينَۚ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ ف۪يهَا
لُوطًاۜ قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ ف۪يهَاۘ لَنُنَجِّيَنَّهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ كَانَتْ مِنَ
الْغَابِر۪ينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا س۪ٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا
وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ۠ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ كَانَتْ
مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ
بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَٓا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

28. *Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Gerçekten siz, sizden önce dünyada hiç kimsenin yapmadığı çirkin bir işi yapıyorsunuz."*

29. *"Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?" Kavminin cevabı ise şu oldu: "Eğer doğru söylüyorsan, Allah'ın azabını getir bize!"*

30. *Lût, "Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et" dedi.*

31. *Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, "Biz, bu memleket insanlarını helâk edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir" dediler.*

32. *İbrahim, "Ama orada Lût var" dedi. Onlar, "Orada kimin bulunduğunu biz daha iyi biliriz. Biz, onu ve ailesini elbette kurtaracağız; sadece karısı hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır" dediler.*

33. *Elçilerimiz Lût'a geldiklerinde, Lût, onların gelişiyle tasalandı, kendilerini koruyamama endişesiyle içi daraldı. Elçiler ona dediler ki: "Korkma, üzülme. Biz, seni ve aileni kurtaracağız; ancak karın hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır."*

34. *"Şüphesiz biz, bu memleket insanları üzerine, fâsıklık yapmaları sebebiyle gökten feci bir azap indireceğiz."*

35. *Andolsun biz, aklını kullanan bir kavim için o memleketten ibret alınacak apaçık bir delil bıraktık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Lût'u da an. Hani o kavmine şöyle demişti: 'Gerçekten siz, sizden önce dünyada hiç kimsenin yapmadığı çirkin bir işi yapıyorsunuz.'*" Yani çirkinlikte son hadde ulaşmış bir işi yapıyorsunuz. Bu iş, erkeğin erkekle birleşmesidir. Ona "fahiş, çirkin" denmesi, kendilerinden önce yaşamış milletler arasında onu hiç kimsenin yapmamış olmasındandır. Âlimler demişlerdir ki: "Lût kavminden önce, hiçbir erkek diğer erkekle birleşmemiştir."[300]

Hz. Lût'un sözü şöyle devam ediyor: "*Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?*"

Onlar, yol kesen eşkıyaların yaptığı gibi, yoldan geçenlere, öldürmek veya mallarını almak için saldırıyorlardı. Onların, o çirkin işi yapmak için yoldan geçenlere saldırdıkları da söylenmiştir.

Toplantı meclislerinde yaptıkları edepsizliklere gelince, onlar, kendilerine has olup her gün toplandıkları mecliste, erkek erkeğe ilişkide bulunuyorlardı. Onların bu mecliste yaptığı diğer çirkin işlerden bazıları şunlardı: Yellenmek, küfür, çirkin şaka, birbirlerine taş atmak, sakız çiğnemek, parmak çıtlatmak.

Ümmü Hânî'den [radıyallahu anhâ] gelen bir rivayette, o, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "*Siz toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?*" âyetinde geçen edepsizliğin ne olduğunu sorunca, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[300] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/369.

"Yoldan geçenlere taş atıyorlardı ve onları hizmetlerine alıyorlardı."[301]

Hz. Muâviye [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Lût'un kavmi, kendilerine ait özel meclislerinde oturuyorlardı. Her bir adamın yanında, içinde çakıl taşları bulunan bir kazan bulunuyordu. Yoldan biri geçtiğinde ona taş atıyorlardı. Hangisi isabet ettirirse onun için öncelikli o oluyordu (Onu alıp çirkin işi yapmaya götürüyordu)."[302]

Âyet şöyle devam ediyor: "Kavminin cevabı ise şu oldu: "*Eğer*, bize ineceğini söylediğin azap tehdidinde veya bizi kınamandan anlaşılan peygamberlik iddianda *doğru söylüyorsan, Allah'ın azabını getir bize!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Lût dedi ki: 'Ey Rabbim!* Bu çirkin işi icat ederek, insanları ona yönlendirerek ve kendilerinden sonrakilere kötü bir çığır açarak *bozgunculuk yapan şu kavme karşı,* başlarına azap indirerek *bana yardım et!'"* Hz. Lût [aleyhisselâm], azabın inmesini istemede daha etkili bir dil kullanmak ve kavminin bu azabı hemen istemesini hakettiklerini bildirmek için, onları bozgunculuk yapma özellikleriyle tanımladı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, 'Biz, bu memleket insanlarını helâk edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir' dediler."* Melekler, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], Allah tarafından bir ihsan olarak İshak ve Yakub'u müjdelemek için geldiklerinde, yani Hz. Lût'un kavmini helâk etmek için giderken, Hz. İbrahim'e uğradıklarında, "Biz bu şehir halkını (Sedûm veya Sodom halkını) helâk edeceğiz" dediler. Onların, "bu şehir" şeklinde onların bulunduğu yere işaret etmeleri, oranın Hz. İbrahim'in bulunduğu yere çok yakın olduğunu bildirmektedir. Âlimler, oranın, Hz. İbrahim'in bulunduğu yere bir gün bir gecelik bir mesafede bulunduğunu söylemişlerdir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[303]

---

[301] Tirmizî, Tefsîru Sûre, 29 (nr. 3190); Ahmed, *Müsned,* 6/341; Hâkim, *Müstedrek,* 2/409; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 6/239 (Riyad 1993).

[302] Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/12; Begavî, *a.g.e.,* 6/240; Kurtubî, *a.g.e.,* 13/214.

[303] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/370.

Melekler helâk sebebini şöyle açıkladılar: *"Gerçekten oranın ahalisi zalim kimselerdir."* Bu ifade, helâkin sebebini bildirmektedir. Mana şudur: Onlar geçmiş günlerde zulme devam edip durdular, onda ısrar ettiler. Bu zulüm, onların inkâr ve yaptıkları çeşitli isyanlardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İbrahim, 'Ama orada Lût var!' dedi."* Yani onların içinde zulümden uzak biri varken siz orayı helâk mi edeceksiniz? Yahut aralarında bir peygamber bulunuyorken, onları helâk mi edeceksiniz?

"Melekler dediler ki: Orada kimin bulunduğunu biz senden *daha iyi biliriz. Biz, onu ve ailesini elbette kurtaracağız; ancak karısı hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır."*

Cenâb-ı Hak sonra, meleklerin Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm] ayrıldıktan sonra Hz. Lût'a gidişlerini haber vererek buyurdu ki:

"Elçilerimiz Lût'a geldiklerinde, Lût, onların gelişiyle tasalandı, onların gelişi kendisini üzdü ve gamlandırdı. Onların geldiğini görünce, halk onlara bir kötülük yapar endişesiyle ister istemez üzüldü. *Onları koruyamama endişesiyle içi daraldı. Elçi melekler,* onun daraldığını ve korktuğunu görünce, *kendisine dediler ki:* 'Onların bize zarar vereceğinden *korkma, üzülme. Biz, seni ve aileni kurtaracağız; sadece karın hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır.'"* Meleklerin sözlerinin bir kısmı burada dile getirilmedi, o kısım Hûd sûresinde geçti.

Melekler sanki şöyle dediler: "Bizim için korkup üzülme! Biz senin yanında iken sana ulaşamayacaklar; bilakis hepsi helâk edilecek. Sana gelince, hanımın hariç, seni ve aileni kurtaracağız." Çünkü Hz. Lût [aleyhisselâm], kendi adına değil, onlara bir kötülük yapılır diye korkuyordu.

Onların sözleri şöyle de anlaşılabilir: Biz, onları helâk ettikten sonra, seni ve aileni kurtaracağız.

Melekler sonra şöyle dediler: *"Şüphesiz biz, bu memleket insanları üzerine, fâsıklık yapmaları sebebiyle gökten feci bir azap indireceğiz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz, aklını kullanan bir kavim için o memleketten geride ibret alınacak apaçık bir delil bırak-*

tık." Bu ibret alınacak şey, o şehrin her tarafa yayılan hikâyesi ve helâk haberidir. Yahut harap olan evlerinin kalıntılarıdır. Onun, yeryüzünde kalan siyah su olduğu da söylenmiştir.[304] Şöyle ki onların nehirleri siyaha dönüşmüş olarak kalmıştır. Bu, aklını ibret almak ve işin hakikatine ulaşmak için kullanan kimselere Allah'ın kudretini gösteren bir delildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

28-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Sizler meclislerinizde edepsizce işler mi yapacaksınız?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Fâsık bir kimseyi günahı ile baş başa bırakmak ve ona mani olmamak da kötü işlerin kapsamına girer. Yine, yaşlı ve büyüklere karşı hürmetsizlik de kötü işler arasındadır."[305]

İmam Kuşeyrî, *"Orada Lût vardır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Melekler, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], kasıtlarının Hz. Lût'un kavmini helâk etmek olduğunu söyleyince, Hz. İbrahim, Hz. Lût hakkında konuştu; onu savundu, Lût aralarında iken kavmini nasıl helâk edeceklerini sordu; melekler de, Lût'u ve ailesini kurtaracaklarını söylediler. Bu âyet şunu gösteriyor: Hz. Lût [aleyhisselâm] günahtan tamamen uzakta iken eğer Allah Teâlâ kavmiyle birlikte onun da helâk edilmesini irade etseydi, ona zulmetmiş olmazdı. Eğer hepsinin helâki çirkin bir şey olsaydı, Hz. İbrâhim [aleyhisselâm] meleklerle Hz. Lût hakkında onu savunma adına mücadele etmezdi. Yüce Allah dilediğine azap eder, dilediğine afiyet verir; O'nun için kimse bir sınırlama getiremez."[306]

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Kuşeyrî'nin zikrettiği durum, akîde yönünden açık bir meseledir. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] sözünün, *'Resûlüm, sen onların içinde bulunduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir'* (Enfâl 8/33) âyetinde geçen türden olması muhtemeldir. Birinci mana ise şu âyetten anlaşılmaktadır:

---

[304] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/13; Begavî, *a.g.e.*, 6/241; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/315.

[305] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/98.

[306] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/98-89.

'De ki: Eğer Allah, Meryem oğlu İsa'yı ve annesini helâk etmeyi isterse Allah'a karşı kim bir şey yapma gücüne ve imkânına sahiptir?' (Mâide 6/17)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: *"İbrahim'in korkusu gidip kendisine müjde gelince, Lût kavmi hakkında bizimle (elçilerimizle) mücadele etmeye başladı"* (Hûd 11/74) âyetinin zâhirinden anlaşılan, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] mücadelesinin sadece Hz. Lût kavmi hakkında olduğu anlaşılıyor. O bunu insanlara aşırı şefkatinden dolayı yapmıştır. Zaten onun huyu bu idi. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten İbrahim çok halim, çok içli ve Allah'a yönelen biriydi"* (Hûd 11/75). Sonunda Allah Teâlâ, Hz. Lût'un kavmine azap kesinleşince, ona, "Ey İbrahim, bundan vazgeç" buyurdu (Hûd 11/76). Bu inceliği iyi düşün!

Hz. Şuayb'ın Kısassı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا
الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدٖينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فٖي دَارِهِمْ جَاثِمٖينَ ﴿٣٧﴾

36. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Ahiret gününe ümit bağlayın** (o günün azabından korkup salih amel yapın) **ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" dedi.

37. Kavmi, onu yalanladı. Bunun üzerine kendilerini şiddetli sarsıntı yakaladı ve yurtlarında diz üstü çökmüş vaziyette helâk oldular.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb kavmine şöyle dedi: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk* *edin. Ahiret gününe ümit bağlayın.'"* Yani ondan korkun ve o günde sevabını umacağınız salih ameller yapın. *"Bir de yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."* Fitne fesat peşinde koşmayın.

*"Kavmi, onu yalanladı. Bunun üzerine kendilerini şiddetli sarsıntı ya*hut Cibrîl'in [aleyhisselâm] şiddetli çığlığı yakaladı; kalpler o müthiş sesle ürperip sarsıldı. *Ve yurtlarında diz üstü çökmüş vaziyette helâk oldular;* hepsi öldüler."

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gelecekte karşılaşılacak gizli âkıbetlerden (ameli boşa çıkaracak tuzak ve âfetlerden) habersiz olarak yapılan ibadetin bir faydası yoktur, o gerçek manada yapılmış ibadet değil, sanki bir âdettir. Hiçbir hazırlık yapılmadan, önündeki âfet ve tehlikeli durumlardan korkmak, hızlandır (kendi haline terkedilmektir). Gelecekteki gizli tuzak ve tehlikeleri dikkate alarak amelde gayret etmek ise kurtuluştur. Böyle yapmak, basiret sahiplerinin özellliğidir. Nitekim Allah Teâlâ, peygamberlerin büyüklerinden kendilerini methettiği kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ey Muhammed! Taatte kuvvetli ve dinde basiret sahibi kullarımız olan İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u an. Gerçekten biz onları, sürekli ahireti düşünen halis kimseler yaptık" (Sâd 38/45-46).

Hz. Hûd, Salih ve Musa'nın Kavimlerinin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Hûd, Hz. Salih ve Hz Musa'nın [aleyhisselâm] kavimlerinin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ
اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾
وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ

فَاسْتَكْبَرُوا فِى الْاَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا
اَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ
الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَا
وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

38. *Âd ve Semûd kavimlerini de helâk ettik. Bu, onların* (harap olmuş) *yurtlarından size apaçık bellidir. Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi ve onları doğru yoldan alıkoydu. Halbuki onlar hak ile bâtılı görüp farkedecek durumdaydılar.*

39. *Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Musa kendilerine apaçık mucizeler getirdi fakat onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar. Onlar bizden kaçıp kurtulacak değillerdi.*

40. *Onların her birini yaptıkları günahları yüzünden yakalayıp azaba uğrattık. Onlardan kiminin üzerine taş yağdırdık. Kimini korkunç bir ses yakaladı. Kimini yerin dibine geçirdik. Kimini suda boğduk. Allah, onlara zulmetmedi fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Âd ve Semûd kavimlerini de an.* Biz onları şiddetli bir sarsıntıyla helâk ettik. *Bu,* yani oluş şeklini açıkladığımız helâk, *size, onların harap olmuş yurtlarından bellidir.*" Yahut onların harap olmuş, boş kalmış bazı meskenlerinden geçerken, o yurtlar size bunu gösterip nasıl olduğunu açıklar.

"*Şeytan, onlara yaptıklarını,* inkâr ve isyanları *güzel gösterdi ve onları,* içinde gitmeleri emredilen *doğru yoldan alıkoydu.*" Bu yol, Allah'a ve peygamberine iman yoludur. Halbuki onlar, yaptıklarını görüp anlayacak durumdaydılar. Yaptıkları işi görüp değerlendirecek, hakkı bâtıldan ayıracak imkân ve kabiliyete sahiptiler; fakat bunu yapmadılar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, delilleri apaçık ortaya çıktığı için, hakkı bâtıldan ayırıp tanıyacak durumdaydılar; fakat hasetten dolayı bâtıl üzere kalma konusunda inat ettiler.

Bir diğer mana: Onlar, peygamberin haber vermesiyle, azabın başlarına geleceğini kesin olarak biliyorlardı fakat inat ve ısrarla kötü hallerinde devam ettiler.

Yahut onlar, sapkınlık içinde olduklarını görüyor ve ondan hoşlanıyorlardı.[307]

Ferrâ[308] demiştir ki: "Onlar, basiret sahibi akıllı kimselerdi."[309] Yani sadece dünya işlerini bilen kimselerdi. Şu âyette belirtildiği gibi: *"Onlar, dünya hayatının zâhirinden az bir şey bilirler"* (Rûm 30/7).

Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid demiştir ki: "Onlar, yanlış yolda oldukları halde, hak üzere olduklarını zannediyorlardı."[310]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Musa kendilerine apaçık mucizeler getirdi fakat onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar. Onlar bizden kaçıp kurtulacak değillerdi."* Bilakis Allah'ın emri (azabı) onları yakalayıverdi.

"Onların her birini yaptıkları günahları yüzünden yakalayıp azaba uğrattık." Âyette, "Hiç günahı olmasa da Allah'ın, bir kuluna azap etmesi câizdir" diyen kimsenin görüşüne bir ret vardır. Bunu Nesefî söylemiştir.[311] O, Allah Teâlâ için aklen mümkündür fakat gerçekleşmemiştir. Cenâb-ı Hak adaletini göstermek için, herkese sadece işlediği günah sebebiyle hak ettiği cezayı vermiştir.

"Onlardan kiminin üzerine taş yağdırdık." Yani içinde küçük taşlar bulunan bir rüzgâr gönderdik. Yahut onları taşa tutan bir melek gönderdik.

---

[307] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/399.

[308] Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd (v. 207/822), Arap dili ve tefsir âlimidir. *Meâni'l-Kur'ân* adlı eseri meşhurdur (geniş bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DİA*, 12/406-407).

[309] bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/213; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/242; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/316.

[310] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/13;

[311] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/372.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette geçen 'hâsıb' kelimesi, küçük taş manasına geldiği gibi, şiddetli rüzgâr manasına da gelir. Bana göre âyette, her iki anlamın da kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü Lût kavmi taş ile helâk edildi; Âd kavmi ise şiddetli rüzgârla helâk edildi. Eğer sadece birinin kastedildiğini söylersek, diğerinin zikri noksan olur. İnsanların çoğu, bir lafzın iki manada kullanılmasını câiz görmüşlerdir. Âyetteki kastın bütün kâfirler olması da bu görüşü kuvvetlendirmektedir."[312]

Âyet şöyle devam ediyor:

"Kimini korkunç bir ses yakaladı; Medyen insanları ve Semûd kavmi gibi. *Kimini yerin dibine geçirdik;* Kârûn gibi. *Kimini suda boğduk;* Hz. Nuh'un ve Firavun'un kavmi gibi. *Allah, onlara zulmetmedi;* onları, günahsız olarak cezalandırmadı. Çünkü böyle yapmak, Cenâb-ı Hak için mümkün olsa da âdetinden değildir. *Fakat onlar,* inkâr ve azgınlıkla nefislerini azaba mâruz bırakarak *kendilerine zulmediyorlardı."* Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

38-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadece dünya işlerinde basiretini kullanmak ve onun işlerini düzene koymak için ince görüşlü olmak, aslında bir ahmaklık ve boş işle meşgul olmaktır. Allah Teâlâ, *"Halbuki onlar yaptıklarını görüp anlayacak durumdaydılar"* âyetiyle, kâfirlerin bu vasfını tanıtmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği işlerde basiret sahibi olmak, O'na yaklaştıran ve O'ndan uzaklaştıran şeyleri güzel tesbit etmek, onları incelemek, işlerin âkıbetini düşünmek, gerçekten akıllı ve zeki kimselerin işidir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Dikkat edin, aklın göstergesi şunlardır: Aldatıcı dünyadan uzaklaşmak, ebedî kalınacak yurda (ahirete) yönelmek, kabir için azık edinmek ve mahşer günü için hazırlık yapmak."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

---

[312] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/126.

"Akıllı, zeki kimse, nefsini şimdiden hesaba çeken ve ölümden sonrası için salih amel yapan kimsedir. Ahmak kimse ise nefsini kötü arzularına tâbi eden ve Allah Teâlâ hakkında boş kuruntulara giren (günahta ısrar edip Allah nasıl olsa bizi affeder diyen) kimsedir."[313]

Cüneyd-i Bağdâdî'ye [kuddise sırruhû], "İnsan ne zaman akıllı olur?" diye sorduklarında, hazret şöyle demiştir: "Önüne gelen işleri bir ayrıma tâbi tutarak iyisini kötüsünü seçtiğinde, onları güzelce incelediğinde, temiz aklın gerektirdiğini araştırıp bulduğunda, bunu, kendisiyle amel etmek amacıyla işlerin en hayırlısını bulmak için yaptığında ve onu diğer bütün işlere tercih ettiğinde, ona 'akıllı kimse' denir. Kim böyle olursa o kimse, yok olacak ve yıkılıp gidecek şeyler için amel etmeyi terkeder. Bu, bütün dünyanın içinde bulunan şeylerin sıfatıdır. Bu kimse aynı şekilde, nefsini, yok olacak az şeylerle ve değişecek basit işlerle meşgul etmeye razı olmaz. Bunlar onu, nimeti ve faydası ebedî, sevinci sonsuz, süresi devamlı ahiret işlerinden alıkoyan ve onu amelden uzaklaştıran şeylerdir."

Yüce Allah'tan Başkasına Güvenenin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'tan başkasına güvenip dayananlarla ilgili bir örnek yaparak şöyle buyurdu:

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ
اِتَّخَذَتْ بَيْتًا وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٤١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا اِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾
خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾

---

[313] Tirmizi, Kıyâme, 25 (nr. 4260); İbn Mâce, Zühd, nr. 4260.

41. ***Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendisine yuva yapan örümceğin haline benzer. Şüphesiz, yuvaların en dayanıksızı örümceğin yuvasıdır. Keşke bu gerçeği bilselerdi!***

42. ***Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da ne tür varlıklara taptıklarını bilir. O, mutlak güç sahibidir, her işini hikmetle yapandır.***

43. ***Bazı gerçekleri anlatmak için biz, insanlara işte böyle temsiller getiriyoruz; onu sadece ibret almasını bilenler anlar.***

44. ***Allah, gökleri ve yeri hakla** (hak ölçülerle, hikmetle) **yarattı. Elbette bunda, inananlar için bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'tan başkalarını dost* yani kendisine tapmak için putlar *edinenlerin durumu, kendisine yuva yapan örümceğin haline benzer."* Yani putları Allah'a ortak koşan kimsenin hali, zayıflık ve kötü tercihte, kendisine yuva edinen örümceğin haline benzer. Örümceğin yaptığı yuva, kendisini soğuktan ve sıcaktan korumaz, diğer evlerin sağladığı korumayı gerçekleştirmez. Müşriklerin Allah'a ortak koşup kendisine taptıkları putlar da böyledir; onlara, dünyada ve ahirette hiçbir fayda vermez. Hatta, onların durumu, örümceğin yuvasından daha çürük ve daha zayıftır. Çünkü örümceğin yuvası, gerçekte vardır ve bazı umumi faydaları da mevcuttur. Putlara gelince, onlar her durumda zarar verirler, zerre kadar faydaları yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, yuvaların en dayanıksızı,* en zayıfı *örümceğin yuvasıdır."* Onun yuvasından daha zayıf ve çürük bir ev yoktur; çünkü üzerine düşen en zayıf şey onu çökertir.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Evlerinizi örümcek ağlarından temizleyin; onların evde bırakılması fakirlik getirir."[314]

Âyet şöyle bitiyor: *"Keşke bu gerçeği bilselerdi!"* Hallerinin bu benzetmedeki gibi olduğunu, din diye tutundukları şeyin, örümceğin yuvasından daha zayıf ve çürük olduğunu bilirlerdi.

---

[314] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/14; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/373.

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin takdirî manası şöyledir: Allah'tan başkalarını dost edinenlerin hali, örümceğin haline benzemektedir, eğer bilselerdi!"[315]

Âyetin manası hakkında şöyle de denmiştir: Yüce Allah'a ibadet eden müminle, puta tapan müşrikin hali, tuğla, kireç veya kayaları yontarak yapılan evle, örümceğin yaptığı yuvaya, ördüğü ağa benzer. Evleri tek tek incelediğinde, örümceğin yuvasının en zayıf ve çürük ev olduğunu gördüğün gibi, dinleri tek tek incelediğinde, puta tapanların dinlerinin de en zayıf (en çürük, en geçersiz, en temelsiz ve en delilsiz) din olduğunu görürsün.[316]

Dahhâk demiştir ki: "Allah Teâlâ, müşriklerin putlarının zayıflığını ve çaresizliğini bir benzetmeyle ortaya koydu. Eğer onlar, benzetmede dile getirildiği gibi, putlarının kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını bilselerdi, onlara ibadet etmezlerdi."[317] Fakat onlar bunu bilmiyorlar. Bilakis Allah, onların, kendisinin dışında taptıkları varlıkların ne kadar âciz ve zayıf olduğunu biliyor. Bunun için yüce Allah, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da ne tür varlıklara taptıklarını bilir." Yani onun vasfını, halini, hakikatini, onların kendisinden beklediği ve ümit ettiği şeye yetkisi olup olmadığını bilir.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, mutlak güç sahibidir;* her şeye galiptir, kendisinin hiçbir ortağı yoktur. *O her işini hikmetle yapandır.*" Onlara hemen azap etmeyişinin de bir hikmeti vardır. Âyette, onların cehaleti ortaya konmaktadır; çünkü onlar, her şeye gücü yeten, her şeye hükmü geçen, her işini bir hikmet ve düzenle yapan yüce zatı bırakıp, hiçbir ilmi ve kudreti bulunmayan cansız putlara tapmaktadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bazı gerçekleri anlatmak için *biz, insanlara işte böyle* garip *temsiller getiriyoruz;* anlayışlarına uzak olan şeyleri zihne yaklaştırmak için kendilerine bu benzetmeleri açıklıyoruz.

---

[315] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/373.

[316] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/373.

[317] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/317.

Kureyş'in sefihleri ve cahilleri, "Muhammed'in Rabb'i, sinekten ve örümcekten misaller veriyor" diyerek verilen misallere gülerlerdi. Bunun için Cenâb-ı Hak, "Onu, sadece bilenler anlar" buyurdu. Yani Allah'ı tanıyanlar, O'nun sıfatlarını, isimlerini, sözünün mana ve hikmetini bilenler anlar. Yani o misalin doğruluğunu ve güzelliğini sadece onlar anlar, hikmetini onlar bilir; çünkü misaller ve benzetmeler, sadece gizli manaya ulaşmak için birer yoldur. Onlarla gizli mana ortaya çıkar ve zihinlerde şekillenir. Müşrikin hali ile müminin halini açıklayan bu benzetmenin, işin hakikatini göz önünde şekillendirdiği gibi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduktan sonra şöyle buyurmuştur:

"Gerçek âlim, Allah'tan alıp anlayan, O'nun taatinde amel eden ve gazabından sakınan kimsedir."[318]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, gökleri ve yeri hakla yarattı."* Yani onları hak olarak yarattı, bu misalleri boş yere vermediği gibi, onları da boş yere yaratmadı. Bilakis onları, bir hikmet için yarattı. Bu hikmet, onların, kulları için birer mesken olması ve onlardan ibret alanlar için bir ibret ve kudretinin büyüklüğüne birer delil olmasıdır. Bunu âyetin devamında gelen şu sözden anlıyoruz:

"Elbette bunda, inananlar için bir ibret vardır." Çünkü onlardan, gerçek manada fayda gören sadece müminlerdir.

Âyette geçen, "hak ile" kısmına, "adaletle" manası da verilmiştir

Âyete, "Allah, onları, kelâmı ve kudretiyle yarattı" manası da verilmiştir. İşte kendisiyle varlıkların yaratıldığı hak budur. Yüce Allah, görülen görünmeyen bütün âlemleri hak ile yaratmışken, âyette özellikle göklerden ve yerden bahsedilmesi, onların görülen şeyler olmasındandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[318] Hadis için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/15; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/468 (Beyrut 2002).

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, yüce Allah'tan başkasına itimat eder veya O'nun sevgisinden başka bir şeye meylederse örümceğin ağına dayanan kimse gibi olur; yakında o şey yok olup gider. Ey ölümlü şeye tutunan kimse, şunu bil ki sen, örümcek ağından daha zayıf bir şeye tutunmuşsun.

Uyarı: Allah Teâlâ maddi şeylerde, kuvvet ve zayıflık, izzet ve zillet, fakirlik ve zenginlik koymuştur. Varlıkların kendisiyle ayakta durduğu mana yönünün sırlarına gelince, orada her şey, kuvvetli, izzetli ve zengindir. Varlıkları mana yönüne göre düşündüğümüzde, hepsi, zayıf halinde kuvvetli, zillet halinde izzetli, fakir iken de zengindir. Bunun için Cenâb-ı Hak, en zayıf şeyle, en kuvvetli şeyi savar, en zelil şeyle, en kuvvetli şeye yardım eder.

Rivayet edildiğine göre, *"Şüphesiz, yuvaların en dayanıksızı örümceğin yuvasıdır"* âyeti indiği zaman, örümcek Allah Teâlâ'ya, "Yâ Rabbi, sen beni zayıf olarak yarattın ve beni zayıf ve güçsüz olarak tanıttın" diye halini arzetti. O zaman Cenâb-ı Hak ona şöyle vahyetti: "Bizim bu sözümüzden dolayı kalbin mahzun olsun; biz, bizim için kalbi mahzun olanları severiz. Biz, hicret sırasında, senin o zayıf ağınla Kureyş'in ileri gelenlerini mağaranın ağzından uzaklaştırdık, senin ağın sayesinde peygamberim Muhammed'i hiçbir korunak ve dayanağa muhtaç etmedik." O zaman örümcek şöyle dedi: "Yâ Rabbi, benim zillet halimde izzetimi, güçsüz halimde kuvvetimi yaratman bana yeterlidir" dedi. Bu, *el-Lübâb* isimli eserde zikredilmiştir.[319]

En Büyük İki İbadet: Namaz ve Zikir

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], teselli bulması ve kendisine eziyet verenlerden uzak kalması için, Kur'an okumasını ve namazla meşgul olmasını emrederek şöyle buyurdu:

---

[319] İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], *el-Lübâb* isimli eserden bazan nakiller yapıyor fakat yazarının ismini vermediği için, eserin kime ait olduğunu henüz tesbit edemedik; çünkü bu isimde pek çok eser vardır. Örümceğin halini yüce Allah'a arzetmesi, hal diliyle olabilir. Yani örümcek sanki böyle demiştir ve o cevabı almıştır. Âyetin Mekke'de indiğini düşünürsek, bunun hicretten sonra olması gerekir (mütercim).

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى
عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

45. ***(Resûlüm!) Kitaptan sana vahyedileni oku ve hakkı ile namazı kıl. Şüphesiz, namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı zikretmek ise en büyük ibadettir. Allah, bütün yaptıklarınızı bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed! Kitaptan sana vahyedileni oku."* Manalarındaki sırları ve kendisiyle konuştuğun zatı müşahede ederek hoşluk içinde olman için sana vahyedilen âyetleri oku. Oku ve böylece âyetlerin hakikatleri sana açıldığı için, onun dışındaki her şeyden uzaklaş. Gerçekten, Kur'an âyetlerini düşünerek okuyan kimseye, bazan ilk okuduğunda açılmayan mana ve sırlar, aynı âyeti veya sûreyi tekrar ederek okuduğunda açılır. Seleften (geçmişte yaşamış salihlerden) bazıları, bir sûrede günlerce kalır, onu tekrar tekrar okurlardı. Bir âyeti, bir gece veya daha fazla süre tekrar ederek okuyanlar da olurdu. Her tekrar edişte, kendisine bir başka mana açılırdı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve namazı kıl."* Yani onu fiilen, huşû ve huzur içinde hakkı ile kılmaya devam et. *"Şüphesiz, namaz, insanı hayâsızlıktan,* zina, içki ve benzeri çirkin işlerden *ve kötülükten alıkoyar."* Kötülük, dinin ve aklın kötü gördüğü işlerdir. Gerçekten namaz huşû ile kılındığında, içte ilâhî korku, dışta namazın hukukuna tam riayet bulunduğunda, sahibini kötülüklerden uzak tutar; bunlar olmazsa bu sonuç gerçekleşmez.

Rivayet edildiğine göre ensardan bir genç, Resûl-i Ekrem'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte beş vakit namazı kılıyordu fakat hiçbir kötülükten de geri durmuyordu. Onun hali Hz. Peygamber'e söylenince, Allah Resûlü, *"Şüphesiz, kıldığı namazı kendisini o kötü işlerden alıkoyar"* buyurdu; çok geçmeden genç yaptığı bütün kötü işlere tövbe etti.[320]

---

[320] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/15; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/244-245 (Riyad 1993). Aynı konuda biraz farklı bir rivayet için bk. Ahmed, *Müsned*, 2/447.

Namaz kıldığı halde kötülükleri terketmeyen kimsenin durumuna gelince, bu onun namazının kabul olmadığını gösterir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kimi, kıldığı namaz hayâsızlıktan ve kötü işlerden alıkoymazsa kendisinin sadece Allah'tan uzaklığını artırır." Bu hadisi Taberânî rivayet etmiştir.[321]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kimin kıldığı namaz kendisini, çirkin ve kötü işlerden uzaklaştırmazsa o, namaz değil, kula bir vebaldir."

Ebû Avn[322] demiştir ki: "Namaz muhakkak insanı kötülükten alıkoyar; sen namaz içinde olduğun sürece iyilik ve taat içindesin. Bu durumda namaz seni çirkin ve kötü işlerden korur."[323]

O, namazın kötü işlerden alıkoymasını, ona devam etmeye bağladı. Celâleddin-i Mahallî de âyetin manasını böyle yorumlamıştır.[324]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Yani, namazın durumu budur. Eğer namaz, sahibini kötü işlerden alıkoymazsa namaz olmaktan çıkmaz. Bu, şunun gibidir: İmanın gereği, yüce Allah'a tevekkül etmektir. Müminlerden birinin Allah'a tevekkül etmediği var sayılsa, bu, onu imandan çıkarmaz.

Şöyle denilmiştir: Hakiki namaz, sahibini kötü işlerden alıkoyandır. Eğer namaz, sahibini dışarıdaki kötü işlerden alıkoymuyorsa aslında namaz onu yine de kötülükten uzak tutmaktadır. Şöyle ki namaz kılarken kalbine, onu kötü işlerden sakındıran bir duygu gelir, fakat o günahta ısrar eder, gelen güzel duyguya itaat etmez.

---

[321] bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11025; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/258; Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/409 (Riyad 2003); Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/465.

[322] Ebû Avn'ın künyesi, "İbn Avn" ve "İbn Avf" şeklinde de okunmuştur. Biz Taberi ve Süyûtî'nin nakillerindeki şekliyle "Ebû Avn" künyesini tercih ettik. Mizzî, onu Ebû Avn el-Ensârî eş-Şâmî el-A'ver şeklinde tanıtır ve İbn Mende'den nakille, isminin Abdullah b. Ebû Abdullah olduğunu, kendisinin Ebû İdris-i Havlânî'den hadis naklettiğini, ondan da Ertâ b. Münzir ve Sevr b. Yezid'in hadis naklettiğini belirtir (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 34/154 [Beyrut 1992]).

[323] Taberi, *a.g.e.*, 18/410-411; Begavi, *a.g.e.*, 6/245; Nesefi, *a.g.e.*, 3/375; Süyûti, *a.g.e.*, 6/466.

[324] Mahallî-Süyûti, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 401.

Yine denilmiştir ki: "Hakiki namaz, eğer varsa, kulu çirkin ve kötü işlerden alıkoyar; yoksa o, hakiki namaz değil, görünüşte kalan bir namazdır." Bu manadaki açıklamalar için *Kuşeyrî Tefsiri*'ne bakınız.[325]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Namaz huşû, huzur, Allah'ın azametini ve O'nun huzurunda bulunduğunu hatırlama gibi gereken edebiyle kılındığı zaman, sahibini çirkin ve kötü işlerden uzak tutar. Fakat kimin namazında Allah'ın azametini zikir ve huşû yoksa bu kimse olduğu hal içinde bırakılır."[326]

Fayda: *el-Lübâb* isimli eserde şöyle zikredilmiştir: Sabah namazını ilk kılan Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. Çünkü o hiç karanlık görmemişti. Cennetten indirildiği zaman, onu gece karanlığı sarınca, kendisinden geçip bayıldı. Sabah olunca, fecrin aydınlığını gördü, şükür için iki rekât namaz kıldı.

Öğle namazını ilk kılan Hz. İbrahim'dir [aleyhisselâm]. Oğlunu kurban ettiğinde kendisine dört sıkıntı gelmişti. Bunlar, oğlunu kesme sıkıntısı, oğlunun sıkıntısı, annesinin sıkıntısı ve Rabb'ini razı etme endişesi. Allah Teâlâ ondan bütün sıkıntıları giderdiği için, şükür olarak dört rekât namaz kıldı.

İkindi namazını ilk kılan Hz. Süleyman'dır [aleyhisselâm]. Allah Teâlâ kendisine mülk ve saltanatını geri verince, ikindi vakti şükür olarak dört rekât namaz kıldı.

Akşam namazını ilk kılan Hz. İsa'dır [aleyhisselâm]. O, kendisi için, üç ilâhın üçüncüsüdür diyenlerin sözlerine karşı, kefâret olsun diye üç rekât namaz kıldı.

Yatsı namazını ilk kılan Hz. Yunus'tur [aleyhisselâm]. Herhalde balık tarafından hasta olarak sahile bırakıldığında vakit yatsı idi; buna şükür olarak dört rekât namaz kıldı. İlk abdest alan Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. O, cennette yediği şeye kefâret olarak, yeryüzüne gelince abdest aldı."[327] Alınan bilgiler özetle verildi.

---

[325] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/101.

[326] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/319.

[327] Bu konuda benzer bir rivayet için bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/154 (Beyrut 2001).

Cenâb-ı Hak, bütün dinlerin faziletine sahip olsunlar diye, beş vakit namazı bu ümmet için birleştirdi; çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer peygamberlerde ayrı olarak bulunan şeyleri toplayan bir peygamberdir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah'ı zikretmek ise en büyüktür."* Yani sürekli Allah'ı zikretmek, insanı çirkin ve kötü işlerden uzaklaştırmada namazdan daha büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü namaz, bazı vakitlerde yapılmaktadır. Bu durumda, namazda geçen sürede, namaz insanı zâhirî kötülüklerden alıkoyar. Vaktin kalan kısmında ise kalpteki zikir, sahibini iç âlemdeki çirkinliklerden alıkoyar. İç âlemdeki çirkin huylar daha zararlıdır. Onlara son vermek ise sadece Allah'ı zikreden ve sürekli O'nun gözetimi altında olduğunu düşünen kimse için mümkün olur. Bu zikrin sevabı, Allah Teâlâ'nın onu zikretmesidir. Şu âyet-i kerime bunu müjdelemektedir:

"Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim" (Bakara 2/152). Kim Allah'ı zikrederse Allah onu korur ve gözetir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ı zikretmek, namazdan ve diğer taatlerden sevap yönünden daha büyüktür. Bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir defasında meclisindekilere,

"Size amellerinizin en hayırlısını, sahibiniz (Rabb'iniz) katında en temizini, derecelerinizi en fazla yükselteni, sizin için altın ve gümüş sadaka vermekten, düşmanla karşılaşıp onların boynunu vurmaktan veya onların sizin boynuzu vurup sizi şehid etmesinden daha hayırlı bir ameli haber vereyim mi?" diye sordu; onlar da,

"O hangi ameldir yâ Resûlallah?" dediler. Allah Resûlü,

"Allah'ı zikretmektir" buyurdu.[328]

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Hangi amel daha faziletlidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

---

[328] Tirmizî, Daavât, nr. 3377; İbn Mâce, Edeb, nr. 3790; Hâkim, *Müstedrek*, 1/496; Ahmed, *Müsned*, 6/448; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 5/16.

"Dilin Allah'ı zikreder vaziyette iken ölmendir" buyurdu.[329]

Âyette geçen zikir hakkında şöyle denilmiştir: Allah'ı zikretmekten kasıt, namazın kendisidir. Buna göre âyetin manası şudur: Beş vakit namaz, diğer ibadet ve taatlerden daha büyüktür. Ondan zikir diye bahsedilmesi, sebebini bildirmek içindir. Sanki şöyle denmiş oldu: Namaz en büyüktür; çünkü o, Allah'ın zikridir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyete şu manayı vermiştir: "Allah'ın sizi rahmetiyle zikretmesi, sizin O'nu taatiyle zikretmenizden daha büyüktür."[330]

İbn Atâ demiştir ki: "Allah'ın sizi zikretmesi, sizin O'nu zikretmenizden daha büyüktür; çünkü O'nun zikri bir sebebe bağlı değildir; sizin O'nu zikriniz ise birtakım sebep ve beklentilerle iç içedir. Bir de O'nun zikri sona ermez, yok olmaz, sizin zikriniz ise geçicidir."[331]

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah'ın zikri, fehim ve akıllarınızın onun hakikatini anlamasından daha büyüktür.

Allah'ın zikri, kendisiyle birlikte bir günahın kalmasından daha büyüktür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* hayır ve taat olarak *yaptıklarınızı bilir;* ona göre size en güzel karşılığı verir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Namaz, sahibini, zâhirî âzalara bağlı çirkin işlerden ve kötülüklerden alıkoyar. Zikir ise insanı iç âlemle ilgili çirkin iş ve kötülüklerden alıkoyar. Bu çirkin işler, insanı ilâhî huzurdan perdeleyen kötülüklerdir. Kul kalp huzuru ve gönlünü mâsivadan boşaltarak Allah'ı çokça zikrettiğinde, kalbi nurlanır, sırrı ve aklı temizlenir, kemal sıfatlarına sahip olur, kendisinden bütün manevi hastalıklar gider. Bunun için sûfiler zikri, amellerinin temeli yapmışlar, bütün vakitlerinde ve hatta aldıkları her nefeste ona sarılmışlar, zikrin azı ve çoğu ile yetinmemişler, bütün gayretleriyle onu yapmaya çalışmışlardır.

---

[329] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/246; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 815; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/74; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2201.

[330] Begavî, *a.g.e.*, 6/247; Nesefî, *a.g.e.*, 3/375; Süyûtî, *a.g.e.*, 6/466.

[331] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/117; Nesefî, *a.g.e.*, 3/375.

Sûfiler önce, dilleri ve kalpleriyle zikrederler, sonra sadece kalpleriyle zikre devam ederler. Daha sonra ruhları ve sırlarıyla zikrederler. O zaman, zikrettikleri yüce zatı müşahedeye dalarak kendi varlıklarını ve yaptıkları zikri görmez duruma gelirler. Bu makamda, dille zikir kesilir; kul, Hakk'ı müşahede içinde maddi varlığını görmekten kurtulur. O zaman bütün ibadetleri fikir ve ibret, müşahede ve Hakk'a nazar olur. O, ihsan hali içinde müşahede makamıdır. O zaman, dille zikir onlara göre boş işle meşguliyet sayılır. Bu konuda bir şair der ki:

"Ne zaman dilimle seni zikretsem, sırrım, kalbim ve ruhum beni kınarlar. Hatta, senin tarafından bir gözcü bana gizlice der ki: Hay yazık sana, dille zikretmekle uğraşmaktan sakın. Cenâb-ı Hakk'ın şahitlerinin senin karşında parlamış olduğunu görmüyor musun? Baksana, her şey onun manasından senin manana ulaşmış! (Sana O'nu göstermektedir! Sen nasıl O'nu unutup da hatırlamaya çalışıyorsun?)."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Allah'ın zikri, onunla birlikte kalpte, çirkin işlerin ve kötülüklerin etkisinin bulunması şöyle dursun, bir mahlûkun veya mâlum şeyin kalmasından daha büyüktür (Allah'ın zikri, kalpten hepsini çıkarır)."[332]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, bu âyet hakkında demiştir ki: "Gerçek zikir ehline göre zikir, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmektir. Namazda yüce zatı müşahede etmek, namazdan daha üstündür. Bu, âyete verilecek manalardan biridir."

Bu manada, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Namaz sadece Allah'ı zikretmek için farz kılındı. Hacdaki tavaf, sa'y ve diğer bütün vazifeler sadece Allah'ı zikretmek için emredildi."[333]

---

[332] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/102.

[333] Namaz kısmı hariç bk. Ebû Davud, Hac, 50; Tirmizi, Hac, 64.

Allah Teâlâ, *"Gerçekten Allah'ın zikri en büyüktür"* (Ankebût 29/45) buyurmaktadır. Tabii ki zikredilen Allah her şeyden daha büyüktür. Yüce Allah, namazla kendisinin zikredilmesini şu âyette beyan etmiştir: *"Beni zikretmek için namaz kıl"* (Tâhâ 20/14).

Zikirden gaye ve kasıt yüce Allah olduğuna göre; senin kalbinde O'na karşı bir tâzim, korku, yüceltme ve okuduğunu anlamanın manevi tadı yoksa senin zikrinin ne kıymeti vardır?

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], namazı dünya nasiplerinden biri saymıştır. Şöyle ki: *"Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi"* buyurarak bu üç şeyin içinde namazı da saymıştır."[334] Buna göre namaz, bütün düşüncesi dünya olan kimse için bir dünyadır; ahiret adamları için ise ahirettir.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Enes b. Mâlik'e hitaben şöyle buyurmuştur:

"Namazı, sanki (dünya hayatına) veda eden kimsenin kıldığı gibi kıl."[335] Yani nefsine veda eden, hevâsını terkeden, ömrünü bitirip Mevlâ'sına giden kul gibi namaz kıl.

Âlimlerden biri namaz hakkında şöyle demiştir: "Namaz, kul ile Allah arasında bir bağ olduğu için ona 'salât' denmiştir. Namaz kulun Allah'a ulaşması için bir vasıtadır; Allah'a ulaşmak da sadece takva sahipleri için mümkün olur. Buna işaret olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Kurban olarak kestiğiniz hayvanların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz; O'na sadece sizin takvanız ulaşır' (Hac 22/37).

Takva sahibi sadece Allah'a karşı huşû sahibi olan kimsedir. Kul bu huşû halini elde edince artık ona Allah'ın huzurunda uzunca kıyamda durmak ağır gelmez; kötülüklerden kaçınmak ve iyilikleri emretmek çok zor olmaz. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

[334] Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 10; Ahmed, *Müsned*, 3/128; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160.

[335] İbn Mâce, Zühd, 15; Ahmed, *Müsned*, 5/412.

'Şüphesiz, namaz insanı hayâsızlıktan ve kötü işlerden alıkoyar' (Ankebût 29/45)."[336]

Namaz ve Zikrin Meyvesi: Güzel Ahlâk

Cenâb-ı Hak sonra, kâmil namazdan ve dâimî zikirden elde edilen neticenin güzel ahlâk olduğunu belirtti ve onu tavsiye ederek şöyle buyurdu:

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۗ اِلَّا
الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ
اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

46. ***İçlerinden zulmedenler hariç, kitap ehli ile sadece en güzel şekilde mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız tektir. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İçlerinden zulmedenler hariç, kitap ehli ile sadece en güzel şekilde mücadele edin."* Yani onlarla sadece yumuşaklık ve güzellikle mücadele edin. Bu, kaba ve sert davranışa yumuşaklıkla muamele etmek, kızmaya karşı öfkesini tutmak, münakaşaya nasihatle karşılık vermektir. Bu iş, onu yumuşaklık ve güzellikle Allah Teâlâ davet ederek, kendisine galebe çalıp kahretmeksizin delil ve âyetleri açıklayarak olur.

Mücadelenin aslı, hasmı, delille görüşünden çevirmektir.

---

[336] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/414. Müfessirimiz İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb*'dan alıntıları karışık yapmıştır. Biz, manayı kısmen *Kûtü'l-Kulûb*'a göre verdik.

Bu âyette bildirilen hükmün, kâfirlerle cihadı emreden âyetlerle kaldırıldığı söylenmiştir. Bazıları da onu, zimmîler (İslâm ülkesinde yaşayan gayri müslimler) hakkında indiğini söylemiştir.

Âyetin, *"İçlerinden zulmedenler hariç"* kısmıyla kastedilenler, düşmanlık ve inatta aşırı gidenler, nasihat kabul etmeyenler ve kendilerine yumuşaklığın fayda vermediği kimselerdir. Onlara karşı sert davranılır.

Onların, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] eziyet verenler olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre, Ehl-i kitap'tan zulmedenler, Allah Teâlâ'nın oğlu ve ortağı bulunduğunu söyleyen ve, "Allah'ın eli bağlıdır" diyenlerdir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Cizye vererek İslâm idaresi altında yaşayan zimmîlere karşı güzel davranın; fakat onlardan sizin korumanızı reddedip cizye vermeyenlerle gelince, onlarla yapacağınız mücadele kılıçladır.

Âyet, kâfirlerle din konusunda münazara etmenin (karşılıklı delillerle tartışmanın) ve kendisiyle mücadelenin yapılacağı kelâm ilmini öğrenmenin câiz olduğuna delildir. Bu açıklamalar müfessir Nesefî'ye aittir.[337]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara şöyle deyin: 'Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız tektir.'"* Bu şekilde söylemek de güzel mücadeleye girmektedir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar) size kitaplarından bir şey anlattıkları zaman, onları ne tasdik edin ne de yalanlayın; sadece, 'Biz, Allah'a, O'nun kitaplarına ve peygamberlerine iman ettik' deyin. Böylece, onların söyledikleri yanlış ise onu tasdik etmemiş olursunuz; eğer söyledikleri doğru ise yalanlamamış olursunuz."*[338]

---

[337] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/375.

[338] Ebû Davud, İlim, 2 (nr. 3644); Ahmed, *Müsned*, 4/136; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/248; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/110; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/10.

Müminlerin sözü şöyle bitiyor: *"Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz."* Yani sadece yüce Allah'a itaat eden kimseleriz. Âyette, Ehl-i kitabın, Allah'ın hükmünü bırakıp âlim ve rahiplerini rab edinmeleri (Allah'ın yerine onları hüküm koyucu saymaları) kapalı yolla tenkit edilmektedir.

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Münazara (delille tartışma) âlimler arasında, müzakere (birbirine doğruyu hatırlatma) ise sûfîler arasında olur. Bu tür şeylerin güzellik ve yumuşaklıkla, temiz bir kalple yapılması, hakkı ortaya çıkarmak, doğruyu tesbit etmek yahut gafletten uyandırmak veya manevi derecelerde ilerlemek için yapılması gerekir. Bunu yaparken, inatçı ve ısrarcı olmamalı, çekişmeye girmemeli ve karşı tarafı mağlup edip utandırma düşüncesi bulunmamalıdır. Çünkü faydalı ilim ve Allah Teâlâ'yı hakiki manada zikir, insanın tabiatındaki çirkin vasıfları eritip temizler ve ahlâkı güzelleştirir.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Sonra sen, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu güzel davranışını düşün: Bazı yahudiler kendisinin huzuruna gelince, selâm veriyormuş gibi yaparak, 'es-selâmü aleyküm' (Allah'ın selâmı sana olsun) yerine, 'es-sâmü aleyküm' (Sana ölüm olsun) dediler. Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] onlara karşılık olarak, 'Size de!' buyurdu.

Onların bu şekil hileli sözlerini işiten Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], dayanamayıp, 'Bilakis ölüm ve ayıplama sizedir' şeklinde tepki verince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], 'Ey Âişe, kötü söz söyleme!' buyurdu.[339]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu davranışını düşündüğünde, bu âyetteki Ehl-i kitap'la güzel mücadele tavsiyesi ile öncesinde geçen namaz ve zikir âyetinin arasındaki irtibatı anlarsın. İnsanlara bu şekilde güzel davramak, namazı hakkı ile kılanlarla, Allah Teâlâ'yı hakiki manada zikredenlerin halidir. Onlar, güzel ahlâk, hilim ve güler yüz sahibi kimselerdir. Kalplerinde, tabiatı ve kötü vasıfları temizleyen Cenâb-ı Hakk'a yakınlık nuru yerleştiğinden, başa gelen herhangi bir şey kendilerini rahatsız etmez." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[339] Hadis için bk. Müslim, Selâm, 11 (nr. 2165); Ahmed, *Müsned*, 6/229. Tefsirde olay, mana olarak özetle verilmiştir. Biz mesele tam anlaşılsın diye hadisi, kaynağından tercüme ettik.

Kur'ân-ı Hakîm'i Yüce Allah İndirmiştir

Cenâb-ı Hak sonra, bize indirilen Kur'an'ın hak olduğunun delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يُؤْمِنُونَ بِه۪ۚ وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا
الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ
بِيَم۪ينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ ف۪ي
صُدُورِ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

47. ***İşte bu şekilde biz, sana kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar. Şu Mekkeliler'den de ona iman edenler vardır. Âyetlerimizi sadece kâfirler inkâr eder.***

48. ***Sen bundan önce ne bir kitap okurdun ne de bir yazı yazardın.*** *(Eğer okuyup yazsaydın)* ***o zaman, bâtıla uyanlar şüphe ederlerdi.***

49. ***Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerinde sabit olan apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi sadece zalimler inkâr eder.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu şekilde biz,* böyle eşsiz bir indirilişle *sana,* önceki semavî kitapları tasdik edici ve onlara şahit olarak *kitabı indirdik. Kendilerine kitap* yani Tevrat'ı ve İncil'i *verdiklerimiz ona inanırlar."* Onlar, Abdullah b. Selâm ve onunla birlikte iman edenlerle, Necâşî'nin adamlarıdır. Yahut onlar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] önceki Ehl-i kitap'tır.

"Şu Mekkeliler'den de ona iman edenler vardır."

Âyete şu mana da verilmiştir: Senden önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ortaya çıkmadan önce ona iman ettiği gibi, senin zamanına yetişen şu Ehl-i kitap'tan da ona iman edenler vardır. Bu sûrenin tamamının Mekke'de indiğini söylediğimiz zaman, bu durum, vukuu gerçekleşecek gayba ait bir durumun haber verilmesi olur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Âyetlerimizi sadece kâfirler inkâr eder."* Âyetlerimiz apaçık ortada olup üzerinden her türlü şüphe giderilmişken, onları sadece, Kâ'b. b. Eşref ve benzerleri gibi, inkârda ileri giden ve onda ısrar eden kimseler inkâr eder. Yahut onları, Kureyş kâfirleri gibi kimseler inkâr eder. Bu yorum, âyet Mekke'de inmiştir hükmüne göredir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen bundan önce,* sana Kur'an indirilmeden evvel, *ne bir kitap okurdun ne de sağ elinle bir yazı yazardın."* Bilakis okuma ve yazma bilmeyen bir ümmî idin. Pek çok şerefli ilmi ve geçmiş haberleri içeren bu kitabın, okuma bilmeyen ve hiçbir âlimden ders almayan bir ümmînin eliyle ortaya çıkması, hârikulâde bir olaydır ve haber verdiği şeylerin kesin olduğunu gösterir.

Âyette, sağ elden bahsedilmesi, genelde onunla yazıldığı içindir. Mana şudur: Sen, kitaplardan hiçbir kitabı okumamıştın ve yazı da yazmamıştın.

Âyet şöyle devam ediyor: "Eğer okuyup yazsaydın, *o zaman, bâtıla uyanlar şüphe ederlerdi* ve 'Onu önceki kitaplardan öğrendi, onlardan alıp kendisi yazdı' derlerdi."

Yahut Ehl-i kitap şöyle derdi: "Bizim kitabımızda vasıflarını bulduğumuz peygamber, okuma yazması bulunmayan bir ümmîdir; bu o değil!"

Onlara, peygamberliği inkâr ettikleri veya bir sürü delili varken onun hakkında şüpheye düştükleri için, "bâtıla uyanlar" dendi.

Evet, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) ümmî idi. Onun ümmî olması, kendisi için bir mükemmelliktir. Çünkü o, kimseden bir ders almamış ve kitap incelememiş bir ümmî iken, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini elde etti, önceki asırların ve geçmiş ümmetlerin hallerini, ayrıca, geçmişte olanlardan ve kıyamete kadar gelecek şeylerden haber verdi. Öncekilerin ve sonrakilerin ilminden bahsetti. Bunlar öyle ilimlerdir ki onlardan bir kıssayı öğrenmek sadece onların içinde ömrünü öğrenme ve eğitimle geçirmiş pek az âlim için mümkün olur. Bir de bu haberlerin hepsi, peygamberlerin vefatından uzun bir zaman geçtikten ve insanlar Allah Teâlâ'nın kitaplarında ekleme ve çıkarma yaparak değişiklik yaptıktan sonra, cahillerin cehaleti içinde ortaya çıkmış haberlerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu haber ve kıssaların kusurlu olanlarını ayıklayıp yanlışlarını ortaya koydu, önceki dinleri sağlam bir şekilde tesbit etti. Bütün bunlar, onun hak peygamber olduğunu gösteren yeterli delillerdir. Bu durumda Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] okuma yazma bilmeyen bir ümmî olması, kendisi hakkında bir kemal ve peygamberliğini gösteren bir mucize olmaktadır. Çünkü o ümmî iken, kendisinde, akılların anlamaktan, nakillerin aktarmaktan âciz kaldığı nice ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar ortaya çıktı. O ayrıca, değişik sınıf ve çeşitleriyle insanların yönetiminde gerekli olan sağlam esasları ortaya koydu, harp işlerini tedbir etti, her türlü ilim ve hikmette imam oldu.

Bir de şu var: Okumak ve yazmaktan gaye, onlardan elde edilen ilimdir; çünkü bunlar bir araçtır. Asıl netice olan ilim vahiy yoluyla hâsıl olduktan sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] okuma ve yazmaya ihtiyacı kalmadı.

Meşhur olan görüşe göre, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] hiç yazı yazmamıştır. Bâcî ve diğer âlimlerden bazıları demiştir ki: "Hudeybiye hadisinin zâhirine bakılırsa, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yazı yazmıştır." Mücâhid ve Şa'bî demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] vefat etmeden önce yazı yazmasını ve okumasını öğrendi." Fakat bunların hepsi zayıf görüşlerdir.[340]

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Hayır, o Kur'an, kendilerine ilim verilenlerin,* âlimlerin ve hafızların *kalplerinde sabit olan apaçık âyetlerdir."* Âyetlerinin i'câzı apaçık olması ve göğüslerde ezberlenmesi Kur'ân-ı Hakîm'e has özelliklerdendir. Diğer kitaplar böyle değildir. Onlar mucize (benzeri getirilemeyen) değildir ve sadece sayfalardan okunur.

---

[340] Görüş ve değerlendirmeleri için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/324-326.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyete şu manayı vermiştir: "Bilakis o, yani Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun ümmî olduğuna dair ilim, Ehl-i kitap âlimlerinin kitaplarında bulup bildikleri apaçık âyetlerdir."[341]

Âyet şöyle bitiyor: "Bu apaçık *âyetlerimizi sadece* zulümde ileri gitmiş *zalimler inkâr eder.*"

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Zalimler ve bâtıl üzere olanlar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayan herkestir; fakat âyette onlarla daha çok Kureyş kâfirlerine işaret edildi. Çünkü onlar, bu konuda en önde gelmekte ve durumları daha büyük önem arzetmektedir." Bu açıklama Mücâhid'e aittir.[342]

47-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nice veli vardır ki ümmîdir; okuma yazma bilmez fakat kendilerinde öyle ilimler, hikmetler ve tevhidle ilgili marifetler vardır ki onlar, büyük ilme sahip âlimlerde bulunmaz. Allah Teâlâ, bir cahil kulunu veli edinince, ona ilim öğretir.

Ben (İbn Acîbe), şeyhimiz Muhammed el-Bûzîdî'den [kuddise sırruhû] öyle ilimler ve sırlar işittim ki onları hiçbir kitapta görmedim. Hazret, Allah Teâlâ'nın âyetlerinin tefsiri hakkında, işaret ehli sûfîlerin yolu üzere öyle açıklamalar yapardı ki onu başkasında bulmak çok zordur. Şeyhimin şöyle dediğini işittim: "Vallahi ben, bir âlimin önünde oturup ders almadım ve zâhirî ilimlerden (farz olanların dışında) bir şey okumadım (Bildiklerim, yüce Allah'ın özel ihsanıdır)."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yüce Allah'ı bilen seçkin âriflerin kalpleri, gayb ilimlerinin konduğu hazinelerdir. Cenâb-ı Hak, onların içine, hak ilminin burhanlarını, sırrının belgelerini, birliğinin delillerini, rubûbiyyetinin şahitlerini koydu. Onların kalplerinde, hakikatin ölçüleri vardır. Her şey, yerinden ve mahallinden istenir. İnci, sedefte aranır; zira bulunduğu yer orasıdır. Aynı şekilde marifet de yüce Allah'ın seçkin kullarının kalplerinde aranır. Çünkü ilâhî marifeti elde etmenin kanunu ve yolu budur. Tevhide dair hakikatler oradan yükselir."[343]

---

[341] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/426; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/326.

[342] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/322.

Mucize İsteyenlere Ret

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin mucize isteklerini reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِۜ
وَاِنَّمَٓا اَنَا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٥٠﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
يُتْلٰى عَلَيْهِمْۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ
كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ شَه۪يدًاۚ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

50. ***Kâfirler, "Ona Rabb'inden mucizeler indirilseydi ya!" dediler. De ki: "Mucizeler sadece Allah katındadır ve ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."***

51. ***Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan topluluk için bir rahmet ve öğüt vardır.***

52. ***De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde olanları bilir. Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler var ya; işte onlar asıl ziyana uğrayanlardır."***

---

[343] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/103.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kureyş kâfirleri, *'Ona, Rabb'inden mucizeler indirilseydi ya!' dediler."* Yani Kureyş kâfirleri dediler ki: "O peygambere, Salih'in devesi, Musa'nın asâsı ve İsa'nın sofrası gibi, kendisinin doğru söylediğini gösteren bir mucize indirilseydi ya!"

"De ki: Mucizeler sadece Allah katındadır. O, dilediği mucizeyi, istediği vakitte indirir; ben bu konuda bir şey yapma gücüne sahip değilim. *Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."* Ben sadece insanları uyarmakla ve bana verilen âyetleri açıklamakla yükümlüyüm. Benim yüce Allah'a, "Bana şu âyeti indir, şunu indirme; şu mucizeyi ver şunu verme" demem şanıma yakışmaz. Ben, mucizelerin amacının benim peygamberliğimi ispat olduğunu bildiğim halde böyle diyemem Hem, bu konuda bütün mucizeler bir mucize hükmündedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?"* Eğer onlar, hakkı arıyorlarsa ve onu kabulde inat etmiyorlarsa onlara, diğer mucizelere hiç ihtiyaç bırakmayacak Kur'an âyetlerinin indirilmesi yeterli değil midir? Bu Kur'an'ın okunması onlara her zaman ve mekânda devam etmektedir. Böylece onların önünde, diğer mucizelerin kesilip ortadan kalktığı gibi yok olmayan ve kesilmeyen sabit bir mucize durmaktadır.

Bu konuda İmam Bûsîrî, *Kasîde-i Bürde*'sinde der ki: "O Kur'an âyetleri, sürekli elimizdedir. Bu haliyle o, diğer peygamberlerin bütün mucizelerinden üstündür; çünkü onların mucizesi devam etmemiştir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* yani kıyamete kadar mevcut olacak bu âyetlerde, *inanan topluluk için bir rahmet,* büyük bir nimet *ve öğüt vardır."* Bu rahmet ve öğüt, inkârında inat edenler için söz konusu değildir.

Yahya b. Ca'de [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müslümanlardan bazıları, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], içinde yahudilerden işittikleri bazı şeylerin yazılı olduğu birtakım kitaplar (yazılar) getirdiler. Allah Resûlü onları bir kenara atarak, *"Bir kavmin, kendi peygamberinin getirdiğini bırakıp ondan başkasına rağbet etmesi, onların sapıtması için yeterlidir"* buyurdu. Olay üzerine bu âyet indi.[344]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter."* Benim, "Allah beni peygamber olarak gönderdi ve bana Kur'an'ı indirdi" şeklindeki iddiamda doğru söylediğime, sizin ise yalancı olduğunuza şahit olarak Allah yeter.

"O, göklerde ve yerde olanları bilir." O, benim durumumdan ve sizin halinizden haberdardır; benim hak üzere olduğumu ve sizin bâtıl üzere gittiğinizi bilir; O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

"Sizden bâtıla, yani Allah'tan başka tapılan şeylere *inanıp Allah'ı,* O'nun âyetlerini *inkâr edenler var ya; işte onlar asıl ziyana uğrayanlardır."* Alışverişinde zarar eden onlardır. Çünkü onlar, cennetlerde ebedî olarak kalmaya götüren imanı terkedip kendilerini ateşe götüren inkârı satın aldılar.

Rivayet edildiğine göre, yahudilerden Kâ'b b. Eşref ve adamlarının, Hz. Peygamber'e, "Senin, Allah'ın resûlü olduğuna kim şahitlik eder?" demeleri üzerine, *"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter"* âyeti indi.[345]

50-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün mucize ve keramet istekleri cehalet ve ahmaklıktır; çünkü bir peygamber veya velinin elinde, istendiği zaman mucize veya keramet getirme yetkisi (ve görevi) yoktur; onun görevi sadece, insanlara vaaz edip hakkı anlatmak, onları Allah'a yönlendirmek ve O'na çağırmaktır. Hem, her zaman keramet, onu ortaya koyan kimsenin kâmil bir insan olduğunu göstermez. Çok kere, istikametinde kemale ermeyen kimselere de keramet türü şeyler verilir. Kendisine keramet verilen herkes, kusurlardan tamamen kurtulmuş değildir.

---

[344] bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân,* 18/429; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/20; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/471; Dârimî, Mukaddime, nr. 478.

[345] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/377.

Bazan kerametler, manevi terbiyenin ilk zamanlarında ortaya çıkar, sonlarında gizlenir. En büyük keramet, istikamet üzere yaşamak, Allah ile kulun arasındaki perdenin açılıp kulun yüce Mevlâ'sını müşahede etmesi ve böylece kendisinden bütün şek ve şüphelerin gitmesidir. Bunun dışındaki bir hal ise bazan ona bağlanan kimse için bir istidraç (azaba yaklaşma sebebi) olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali

Kâfirler, istedikleri gibi mucize gelmeyince, alay ederek, azabın hemen gelmesini istediler. Allah Teâlâ, onların bu halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَٓا اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَٓاءَهُمُ الْعَذَابُ
وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ
وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

53. *Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. Eğer (azap için) belirlenmiş bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi. Şüphesiz, azap onlara, kendileri farkında değilken ansızın gelir.*

54. *Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar; şüphesiz, cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatacaktır.*

55. *O gün azap onları üstlerinden ve ayaklarının altından sarar. Allah, onlara, "Yapmakta olduklarınızın cezasını tadın" der.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar;* mesela 'Gökten başımıza taş yağdır' diyorlar. *Eğer* her kavmin azabı için *belirlenmiş bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi.*"

Belirlenmiş sürenin, kıyamet olduğu da söylenmiştir.

Bazıları bununla Bedir gününün kastedildiğini söylemiştir.

Belirlenin sürenin, ecellerinin bitim vakti olduğunu söyleyen de olmuştur.

Âyetin bu kısmının manası şudur: Eğer Allah'ın levh-i mahfûzda belirleyip tayin ettiği vakit olmasaydı, azap mutlaka hemen başlarına gelirdi. İlâhî hikmet, onu, belirlenen bu vakte kadar ertelemektedir.

"Şüphesiz, belirlenen bu *azap onlara, kendileri* nasıl geldiğinin *farkında değilken ansızın gelir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar; şüphesiz, cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatacaktır."* Yani onları, her yandan saracaktır. Yahut onlar, cehenneme girme sebebi olan inkâr ve isyan içinde olduklarından, cehennem onları daha dünyada iken çepeçevre sarmış gibidir.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"O gün azap onları üstlerinden ve ayaklarının altından sarar."* Bu onları, çepeçevre sardığı vakittir. Yani onları, her yandan sarar. *'Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmanlar vardır'* (Zümer 39/16) âyeti de bu manadadır. *Allah, onlara, 'Yapmakta olduklarınızın cezasını tadın;* amellerinizin cezasını çekin' *der."*

53-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerden azabın hemen gelmesini isteyenler hakkında söylenen şeyler, velilerden azabın hemen gelmesini isteyen kimse hakkında da söylenir. Bu kimse velilere eziyet eder ve sonra, "Yanlarında bir azap varsa onu göstersinler" der. Bu, büyük bir ahmaklıktır. Şüphesiz, bunun vebali, dünyada veya ahirette o kimseye ulaşır. Bu, ya zâhiren veya bâtınen olur. O bunun farkında değildir. Bazan bunun cezası, onun peşinden gelen (huyunca giden ve velilere eziyet eden) sulbüne de verilir. Bu edepsizliğin cezası, babasına isabet ettiği gibi çocuğuna da isabet eder. Velilerine çatmaktan yüce Allah'a sığınırız.

Dini Yaşamak İçin Hicret

Cenâb-ı Hak sonra, din konusunda eziyetin çoğaldığı yerden hicret edilmesini emrederek şöyle buyurdu:

يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضِى وَاسِعَةٌ فَاِيَّاىَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ
ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾ اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

56. ***Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O halde, sadece bana kulluk edin.***

57. ***Her canlı ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.***

58. ***İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir!***

59. ***Onlar, sabreden ve yalnız Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım, yeryüzü geniştir;* size bir yerde dininizi hakkı ile yaşamak kolay olmuyorsa, oradan çıkıp dininizi düzgünce yaşamaya elverişli bir yere gidin." Bu konuda yerlerin birbirinden büyük farkı vardır. İnsanların da durumu farklıdır. Dini zâhiren yaşayanlar, kendileri için dini zâhiren istikamet üzere yaşamaya müsait yerleri ararlar. Bu yerler, içinde ilmin çok bulunduğu ve insanların kalabalık olduğu şehir ve büyük beldelerdir. Hakikat ehli sûfîler ise kendilerine, kalplerini dünya alakalarından ve boş meşguliyetlerden uzak tutacak yerler ararlar. Öyle bir yeri bulunca, eğer orası Rab'leri için toplanmaya elverişli ise oraya yerleşir ve orayı mâmur ederler.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bir yerde isyanlar ve bid'atlar çoğalınca, oradan çıkıp Allah'a itaat edenlerin bulunduğu yere gidin."[346]

Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kim, dinini korumak için, bir yerden çıkıp başka bir yere gitse, velev ki bu yer bir karış mesafede olsun, ona cennet vâcip olur; kendisi cennette Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'e yakın arkadaş olur."[347]

Âyet şöyle bitiyor: "*O halde, sadece bana kulluk edin.*" Mana şudur: Eğer bir yerde ibadeti sırf benim için yapacak imkân bulamıyorsanız, başka yere giderek orada sırf benim için ibadet yapın.

Cenâb-ı Hak sonra, "*Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır,* onun acılığını ve zorluğunu yaşayacaktır" buyurarak hicret edenlere cesaret verdi; çünkü nefis, ölümün geleceğini yakînen bilirse ona vatanından ayrılmak kolay gelir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Sonra,* ölümle bize *döndürüleceksiniz.*" Geçmişte yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. Kim sonunun ölüm olduğunu bilirse ona hazırlanması gerekir. Eğer bir yerde ona hazırlanmak için şartlar müsait değilse, oradan ayrılıp buna elverişli bir yere gitmelidir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir! Onlar,* Allah için vatanlarını terketmeye, müşriklerin eziyetine, başına gelen sıkıntı ve musibetlere, taatlerin meşakkatine ve haramları terketmeye *sabreden ve yalnız Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir.*" Yani onlar, bütün bu işlerde sadece Allah'a güvenip dayanır; yüce Allah da onların her işine yeter. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[346] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/118; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/378.

[347] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/22; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/378-379; İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf*, nr. 392. Bu hadisi, şu âyetin müjdesiyle birlikte düşünmelidir: "*Kim Allah'a ve peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da yolda kendisine ölüm gelirse onun sevabı Allah'a aittir*" (Nisâ 4/100).

56-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime, bulunduğu yerde istikamet üzere yaşayarak kalbini toplamak mümkün olmuyorsa, bunu yapabileceği başka bir yere gitmeli ve yüce Rabb'inin,

"Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir ..." sözüne kulak vermelidir. Eğer ona, vatanını terketmek zor geliyorsa çok yakın bir zamanda dünyayı tamamen terkedeceğini hatırlasın.

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], Medine'ye hicret ettiği zaman, sıtma hastalığına yakalanmıştı. Kendisini ölümü hatırlayarak teselli ediyor ve şu manadaki beyitleri okuyordu:

"Herkes ailesi içinde sabaha çıkar; halbuki ölüm onun için ayakkabısının bağından daha yakındır."

İnsanlar, ölüm ve onun âniden gelişi hakkında, nesir ve nazım halinde pek çok uyarı yapmışlardır. Bir şair bu konuda der ki:

"Ölüm, bir bardaktır, herkes ondan içecektir; kabir bir kapıdır, herkes ondan geçecektir."

Bir başkası da şöyle demiştir:

"Şunu bil ki ölüm oku, her zırhı ve kalkanı delip geçer. Ölüm salına binmek, sana ayakkabı giymeyi ve ata binmeyi unutturur. Sen kurtuluş istersin fakat yoluna girmezsin. Şunu unutma: Kuru yerde gemi yürümez (salih amel olmadan, kuru temenni ile kurtuluşa erişilmez)."

Bu konuda daha pek çok şey söylenmiştir.

Herkesin Rızkı Yüce Allah'a Aittir

Allah Teâlâ, müminlere, gerektiğinde din için vatanlarından hicret etmeyi emredince, bazıları fakirlikten korktular; bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi:

وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَاۗ اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْۘ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦٠﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ

الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ
﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ
بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

60. ***Nice canlılar vardır ki rızıklarını kendileri taşımaz. Onları da sizi de Allah rızıklandırıyor. O, her şeyi işitir, her şeyi bilir.***

61. ***Eğer onlara, "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren kimdir?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" derler. O halde nasıl (haktan) döndürülüyorlar?***

62. ***Allah, kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğine rızkı kısar. Şüphesiz, Allah her şeyi bilmektedir.***

63. ***Eğer onlara, "Gökten yağmuru indirip onunla yeryüzünü ölümünün ardından dirilten kimdir?" diye soracak olsan, mutlaka, "Allah" derler. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yeryüzünde hareket halinde olan akıllı ve akılsız *nice canlılar vardır ki rızıklarını kendileri taşımaz.* Taşımaktan âciz olduğu için rızkını kendisi taşımaz. *Onları da sizi de Allah rızıklandırıyor.*" Yani bu zayıf canlıları sadece Allah rızıklandırıyor. Ey kuvvetliler, sizleri de kendiniz değil, sadece Allah rızıklandırıyor. Her ne kadar sizler, rızkınızı taşımaya ve çalışıp kazanmaya güç sahibi olsanız da hepinizi rızıklandıran Allah'tır; çünkü eğer O, sizde çalışıp kazanma gücünü yaratmasaydı, sizler hayvanlardan daha âciz olurdunuz.

Tâbiîn müfessirlerinden Hasan-ı Basrî, *"Nice canlılar vardır ki rızıklarını kendileri taşımaz"* âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar, kenarda yiyecek biriktirmezler; sabah aç olarak dışarı çıkarlar; Allah kendilerini rızıklandırır."[348]

Şöyle denilmiştir: "Canlılardan günlük yiyeceğini depolayan sadece insan, fare ve karıncadır."[349]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi işitir.* Allah, sizin, 'Eğer hicret edersek fakir düşeriz' sözünüzü de işitir. O, içinizdeki, rızkı kaçırma korkunuz dahil *her şeyi bilir."*

Allah Teâlâ sonra, bütün yaratıklara rızık vermeye ve diğer her şeye gücünün yettiğini gösteren delillerden bahsederek buyurdu ki: *"Eğer onlara,* müşriklere ve diğerlerine, 'Bunca büyüklük ve genişliği ile *gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren,* onları yörüngeleri içinde seyrettiren *kimdir?' diye soracak olsan mutlaka, 'Allah' derler."* Yaratıcının varlığını kabul ettikleri için, bundan başka cevap bulamazlar. *"O halde,* bütün bunları kabul etmekle birlikte Allah'ın tek olduğunu kabulden *nasıl döndürülüyorlar?"* Çünkü eğer birden fazla ilâh olsaydı, âlemin nizamı bozulurdu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* hicret eden veya bulunduğu şehirde ikamet eden *kullarından dilediğine bol rızık verir ve* onlardan *dilediğine rızkı kısar. Şüphesiz Allah, her şeyi bilmektedir."* O, kulları için uygun olan ve onları fesada düşüren şeyleri bilir. Onlardan bazısına fakirlik hali uygundur; bazısı için ise fakirlik fitne olup halini bozar. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kullarımdan bazısı vardır ki onun imanı için zenginlik uygundur; eğer onu fakir etsem, bu onun halini bozar. Kullarımdan bazısının imanı için de fakirlik uygundur; eğer onu zengin etsem bu onun halini bozar." Bunu, Nesefî nakletmiştir.[350]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlara, 'Gökten yağmuru indirip onunla yeryüzünü ölümünün ardından dirilten kimdir?' diye soracak*

---

[348] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/380; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/332.

[349] Söz, Süfyân-ı Sevrî'ye aittir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/23; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/253 [Riyad 1993]; Nesefî, *a.g.e.,* 3/380).

[350] Nesefî, *a.g.e.,* 3/380; ayrıca bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd,* 7/15; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 8151.

olsan, mutlaka, 'Allah' derler." Onlar, önce, aslı ve parçalarıyla bütün kâinatı yaratanın varlığını kabul ediyorlar, sonra da O'nun yarattığı varlıkların en zayıflarını (putları) kendisine ortak ediyorlar.

Âyet şöyle devam ediyor: "*De ki:* Kudretini ortaya çıkarıp gösterdiği için bütün *hamd Allah'a mahsustur."* O, kudretini bütün insanlara gösterdi, öyle ki cahillerin en cahili olan müşrikler bile, O'nun kudretini kabul etti.

Âyete şu mana da verilmiştir: Seni onların bulunduğu halden koruduğu için, "Bütün hamdler Allah'a mahsustur" de.

Bir diğer mana: Senin peygamberliğini tasdik ettiği ve peygamber oluşunun delilini ortaya koyduğu için, "Bütün hamdler Allah'a mahsustur" de.

Bir diğer mana: Ölü yeri diriltmek için gökten su indirdiği için, "Bütün hamdler Allah'a mahsustur" de.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar."* Onların bu kadar açık hakikatleri anlayacak akılları yoktur. Onlar, Allah'ın kendilerine gösterdiği bunca âyetler ve önlerine koyduğu deliller üzerinde düşünmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

60-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün rızıklar, her şeyi "ol" emriyle yaratan yüce Allah'ın elinde ve garantisindedir. Onu, kuvvetli adamın hırsı artırmayacağı gibi, zayıf adamın âcizliği de noksanlaştırmaz. Hatta, çok kere durum bunun tersi şeklinde gerçekleşir. Bir şair bu konuda demiştir ki:

"İşinde ve gücünde kuvvetli nice kimseler vardır ki onların rızık konusunda sıkıntı içinde olduğunu görürsün. Hali (aklı ve dirayeti) zayıf olan nice kimseler de vardır ki sanki para denizinde yüzmektedir."

Allah Teâlâ, bazan gaflet ehli ve haktan uzak kimselere bol rızık verir; veli kullarının ve kendisine yakın âriflerin maddi rızkını daraltır. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

"Allah, hayırdan hiçbir nasibi olmayan bir topluluğu, hayvanlar gibi bolca rızıklandırır. Eğer rızık, kuvvete ve güç üstünlüğüne bağlı olsaydı, şahinler, küçük serçelerin rızıklarını kapıp götürürlerdi."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Rızıklar paylaştırılmıştır. Hiç kimse, kendisi için belirlenip yazılan rızkın ötesine geçemez. Öyle ise Allah'tan korkun ve rızkınızı güzel yollardan arayın. Bu işin sınırları çizilip belirlenmiştir. Kimse, kendisi için belirlenenin ötesine geçemez. Öyle ise ecel gelmeden önce, hayırlı ameller yapmaya koşun. Şüphesiz, ameller, sayılıp yazılmaktadır. Küçük büyük ondan hiçbir şey ihmal edilmez. Öyle ise sâlih amellerinizi çoğaltın ..."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Eğer sizler, Allah Teâlâ'ya hakkı ile tevekkül etseydiniz, O sizi, kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırırdı. Kuşlar sabah karınları aç olarak yuvalarından çıkarlar; akşam karınları tok olarak yuvalarına dönerler."[351]

Asıl Hayat, Ahiret Hayatıdır

Cenâb-ı Hak sonra, dünya hayatının basitliğini ve ahiret hayatının büyüklüğünü belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ
الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (64) فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا
اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ
(65) لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (66)

---

[351] Tirmizi, Zühd, 33 (nr. 2344); İbn Mâce, Zühd, 14 (nr. 4164); Ahmed, *Müsned*, 1/30, 205; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/254.

64. *Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!*

65. *Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın Allah'a ortak koşmaktadırlar.*

66. *Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler ve bir süre daha faydalansınlar bakalım! İleride bilecekler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir."* Bu dünya, süratle çekip gittiği ve sahipleri ölerek onu terkettiği için, sadece, küçük çocukların bir saat oynayıp sonra yorgun olarak ve bir fayda elde etmeksizin dağıldıkları bir oyun gibidir.

Âyette, dünyanın değersizliği ve basitliği ortaya konmaktadır. Onu nasıl basit olarak göstermesin ki; hadis-i şerifte belirtildiği gibi, eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi.[352]

Eğlence, insanın lezzetlendiği, kendisini bir saat oyalayıp sonra bitip giden şeydir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur."* Çünkü o devamlıdır. *"Keşke* her iki âlemin hakikatini *bilselerdi;* fâni eğlenceyi ebedî hayata tercih etmezlerdi."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak, ihlâsla O'na dua ederler."*

Âyetin takdir edilecek manası şöyledir: Onlar, şirkleri ve inatlarıyla gemiye bindikleri zaman, dini sırf Allah için yaşayan ihlâslı bir mümin vasfıyla O'na dua ederler, sadece Allah'ı zikrederler, O'ndan başkasına dua etmezler.

---

[352] Hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3; Hâkim, *Müstedrek*, 4/306.

"Onları kurtarıp karaya çıkardığı, batmaktan güvende oldukları *zaman ise bir de bakarsın Allah'a ortak koşarlar."* Yani şirke geri dönerler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler ve* putlara tapıp onlara sevgide toplanarak *bir süre daha faydalansınlar bakalım!"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, ihlâslı müminlerin yaptığının tersine, başka bir şeyi için değil, sırf kurtuluş nimetine karşı nankörlük etmek ve onunla lezzetlenmek için şirke dönerler. Halbuki müminler, Allah kendilerini batmaktan kurtardığı zaman, O'nun bu nimetine şükrederler, kurtuluş nimetini Allah'ın birliğini ikrar etmeye ve O'nun taatine vesile yaparlar; onu nefsanî yolda lezzetlenmek ve keyfetmek için kullanmazlar.

Yahut âyet, tehdit manasında emirdir. Şu âyette olduğu gibi: *"De ki: Hak Rabb'inizdendir; dileyen iman etsin, isteyen inkâra gitsin!"* (Kehf 18/29).

Âyet şöyle bitiyor: *"İleride,* öldüklerinde, dünyadaki tedbirlerinin ve yaptıkları işlerinin ne kadar boş olduğunu *bilecekler."*

64-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dünya, ciddiyet ve gayret sahibi ârifler için, oyun eğlence değil, ciddi bir yerdir. Onlar dünyada, Cenâb-ı Hakk'ın marifetine ulaşırlar, ondan, hiçbir aklın sayamadığı ve hiçbir naklin ifade etmediği ilâhî marifet ve sırlara yükselirler. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı tanıyan bu dünyada tanıdı, O'ndan cahil olan da burada cahil kaldı.

Âriflere göre, dünyadaki manevi yükselme daha fazladır. Zira ârif, dünyada, cemal ve celâl tecellileri arasında (nimet ve mihnet içinde) seyreder; ahirette ise müminler için sadece cemal tecellisi (nimet ve ihsan) vardır. İki zıt şey arasında yükselmek daha büyüktür. Kul vefat ettiği zaman, burada idrak ettiği ölçüde, ahirette, cemal nurları içinde yükselmeye devam eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonuç olarak ortaya çıkan şudur: Dünya, gafiller için bir oyun ve eğlencedir. Çünkü dünya, içindeki süsleriyle onları, Allah'ı tanımaktan ve O'na ulaşmaktan alıkoyup aldattı. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir hutbesinde dünyadan sakındırarak şöyle buyurdu:

"Ey insanlar, kendisini dünyanın tuzağa düşürdüğü, boş temennilerin aldattığı ve gizli tuzakların kendisine çekip azdırdığı kimselerden olmayın. Bu haldeki kimse, süratle yok olacak ve yakında değişip gidecek olan dünyaya güvenmektedir. Çünkü, geçen zaman yanında şu dünyanızdan kalan süre, sadece bir kimsenin devesini çökertip kaldıracağı veya hayvanından süt sağan kimsenin sütünü sağıp ayrılacağı süre kadardır. Şu halde, neye ulaşmaya çalışıyorsunuz? Neyi bekliyorsunuz? Vallahi siz, dünyada hiç kalmamış gibi olacaksınız. Sonunda döneceğiniz ahiret ise ebedîdir. Öyle ise gelmekte olan ayrılık için hazırlık yapın, yaklaşan yolculuk için azık edinin. Bilin ki herkes ahirette, dünyada yaptığı amelleri karşısında bulacaktır ve yapamadığı hayırlara pişman olacaktır."

Dünya, hak ehli ve gayret sahibi insanlar için, oyun değil, ciddi bir âlemdir ve haktır. Çünkü o, ahiretin tarlasıdır; Allah'ın kazanç için açtığı pazarlardan biridir; onların ticaret ve ganimetleri ondadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Nimet Şükür İster

Cenâb-ı Hak sonra, Mekkeliler'e, şükretmeleri için verdiği nimetleri hatırlatarak şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ
يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا
أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

67. ***Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yaşadığı Mekke'yi güven içinde kutsal bir yer yaptığımızı görmediler mi? Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?***

68. *Allah'a karşı yalan uyduran yahut kendisine hak gelmişken onu yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kâfirler için yer mi yok?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Çevrelerindeki insanlar,* öldürülme ve esir edilme şekilleriyle *kapılıp götürülürken,* birbirlerini yok etmeye çalışırken *bizim, onların yaşadığı Mekke'yi güven içinde kutsal bir yer yaptığımızı görmediler mi?"* Çünkü Araplar'ın etrafındaki insanlar, birbirine saldırma ve mallarını ganimet alma peşindeydiler. Mekke ise saldırı ve yağmadan korunmuş, bu tür işlerden uzak tutulmuş bir yerdi. Oraya giren herkes güvende oluyordu. Yahut orada oturanlar, öldürülmekten ve esir edilmekten güven içindeydiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* Yani bu büyük nimetten sonra, putlara yahut şeytanlara inanıp onlara ibadet mi ediyorlar? Allah'a, başkasını ortak ederek O'nun nimetini inkâr mı ediyorlar?

Yahut onlar, Allah'ın kendilerine bahşettiği en büyük nimet olan Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] veya İslâm'ı inkâr mı ediyorlar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Herhangi bir varlığı kendisine ortak koşarak *Allah'a karşı yalan uyduran yahut kendisine hak,* yani Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] veya Kur'an *gelmişken onu yalanlayandan daha zalim kimdir?"* Yani onlar, hakkı işittiklerinde hiç tereddüt etmeden onu yalanladılar. Bu ifade, onların, görüşlerinde ne kadar seviyesiz olduklarını gösteriyor. Yani onlar, kendilerine hak gelince, onun üzerinde hiç durup düşünmediler, tam aksine, onu ilk işittiklerinde hemen inkâra koştular.

Âyet şöyle bitiyor: *"Cehennemde kâfirler için yer mi yok?"* Bu soru şekli onların cehennemde kalacağını ifade etmek içindir. Mana şudur: Onlar, Allah'ı ve O'nun katından gelen hakkı yalanlamak gibi yaptıkları bu tür büyük iftiralarla cehennemi hak etmediler mi?

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, kâfirlerin cehennemi boylayacaklarını doğru bir şekilde bilmediler mi ki böyle büyük günahları işlemeye cesaret ettiler? Bilakis onlar için cehennemde kalacak yer ve mesken vardır.

Bu âyet, *"Salih amel eden müminleri, cennette, altından ırmaklar akan odalara (köşklere) yerleştiririz"* (Ankebût 29/58) âyetine karşılık olarak zikredilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

67-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu dünyada en güvenli yer, dünyadan ve dünya ehlinden tamamen uzaklaşıp bütün maddi sebeplerden sıyrılmaktır. Kim, zâhiren ve bâtınen bu halin içine girip dünyayı ve insanları terkederse etrafındaki insanlar kavga, kaos ve karmaşa içinde yaşarken, o, bu hallerden kurtulur. Dünya bir leş gibidir; ona âşık insanlar ise bu leşe saldıran köpeklerdir. Onlara karışırsan, seni tırmalarlar; eğer önlerindeki leşi onlara bırakırsan, saldırılarından güvende olursun. Kim bu gerçeği yalanlarsa hakkı yalanlamış ve bâtıla inanmış olur. Bu durumda ondan daha zalim kimse yoktur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah'a Yönelen Âşıkların Güzel Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, bütün varlığı ile kendisine yönelen ciddiyet ve gayret sahibi kimselerin güzel âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ۚ وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

69. Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, biz mutlaka** (bize getiren)* ***yollarımıza ulaştıracağız. Şüphesiz, Allah iyilik sahipleriyle beraberdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, biz mutlaka bize getiren yollarımıza ulaştıracağız."*

Âyette, mücâhedenin kiminle yapıldığı belirtilmeden genel bir ifadeyle söylenmesi, kendisiyle mücâhedenin gerekli olduğu nefis, şeytan ve bütün din düşmanlarını içermesi içindir.

Mana şudur: Bizi talep için, nefislerinizle mücâhede edin. Yahut bizim uğrumuzda, bizim için, bizim rızamız için, nefislerinizle ihlâsla mücâhede edin. Bunu yapın ki sizi, bize götüren, huzurumuza ulaştıran yollara iletelim. Yahut size, hayırlı işler yapmayı kolaylaştıralım tâ ki siz onları yaparak cennetlerimize kavuşun.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [kuddise sırruhû], âyet hakkında demiştir ki: "Bildikleriyle amel ederek nefisleriyle mücâhede edenleri, biz, mutlaka bilmedikleri şeyleri öğrenmeye ulaştırırız."

Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah için ilim öğrenme yolunda çaba gösterenleri biz, mutlaka amel yoluna ulaştırırız."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Sünneti ayakta tutma uğrunda çaba gösterenleri biz, mutlaka cennet yollarına ulaştırırız."

İbn Atâ el-Edemî de âyete şu manayı vermiştir: "Bizim rızamıza ulaşmak için çaba gösterenleri biz, mutlaka bize ulaşma yoluna ve rızamıza kavuşma mahalline ulaştırırız."

İbn Abbas [radıyallahu anh] ise âyeti şöyle açıklamıştır: "Bizim taatimiz için çaba gösterenleri biz, mutlaka sevabımıza ulaşma yollarına ulaştırırız."

Cüneyd-i Bağdâdî de [kuddise sırruhû] âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Tövbe için çaba gösterenleri biz, mutlaka ihlâs yollarına ulaştırırız. Yahut bizim hizmetimizde çaba gösterenlere, bizimle özel münâcât ve yakınlık yollarını bahşederiz."[353]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, iyilik sahipleriyle beraberdir."* Allah onlarla, dünyada yardım ve özel desteği ile; ahirette ise sevap ve mağfireti ile beraberdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[353] Ârif̂lerden yapılan rivayetler için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/382-383. Bir kısmı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/24; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/120-122.

69. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müşahede, mücâhede miktarınca olur. Kimin mücâhedesi yoksa, onun için müşahede de yoktur. Mücâhede ile, seçkin ârifler, avam halktan ayrılır; hak yoldaki manevi seyir mücâhede ile gerçekleşir.

Avam halk makam, itibar, zenginlik ve diğer nefsanî hazlarına bağlanıp kaldılar. Seçilmiş ârifler ise nefislerine ona aykırı davranarak onun boş zevklerini terkettiler, alışkanlıkları ortadan kaldırdılar, o zaman kendilerine hârikulâde haller verildi, kalplerinden perdeler kaldırıldı ve yüce sevgiliyi müşahede ettiler.

Ârifler önce, dünyayı terketme ve fakirliğin sıkıntılarını taşıma konusunda nefisleriyle mücâhede ettiler, nihayet tevekkül makamına ulaştılar.

Sonra, makam ve baş olma sevdasını terketme konusunda mücâhede ettiler; nihayet halk içinde halini gizleyip bilinmemeyi elde ettiler. Bu hal, ihlâsın esasıdır.

Sonra, nefislerine muhalefet yani onun arzularının aksine hareket etme ve istediklerini yapmama konusunda mücâhede ettiler; bunun için, nefislerine ağır gelen her işi yüklediler, onu bütün arzularından çektiler ve içinde gizlediği kötü hallerden çıkartıp temizlediler. Bu konuda, çok ağır ve zor işlerin içine girdiler. Nihayet nefisleri tamamen öldü. Bu şekilde ruhları manen hayat buldu, has tevhid denizine (ilâhî marifet ve muhabbet içine) daldı. Müşahede güneşi parlayınca, kâinatın karanlığı çekip gitti. Bundan sonra, gerçekte bir varlığı olmayan varlıklar onun gözünde yok oldu; ezelî olan yüce Mevlâ kaldı. Böylece ârifler, marifet cennetine girdiler; nimet ve süslerin bulunduğu cennetlere iştiyak duymadılar; çünkü onlar, marifet cennetinin içinde bulunmaktadır.

Bu halleri elde etmek için, muhakkak kâmil bir şeyhin sohbeti (terbiyesi) gereklidir. İnsan, bu yollara girmeli ve nefsinin idaresini onun eline vermelidir. Kâmil şeyh onu Rabb'ine ulaştırana kadar buna devam etmelidir. Yoksa kendi başına mücâhede eden kimse, bir fayda elde edemeden, sadece nefsini yormuş olur.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Allah, iyilik sahipleriyle beraberdir"* âyeti, manevi yolda ilerleyen kimselerin, nefislerini terbiye işinde ve onunla mücadelede kendilerine kuvvet verip kolaylık sağlamaktadır. Onlar, Allah Teâlâ'nın kendileriyle birlikte olduğunu bilince, bütün zor işler onlara kolay olur, bütün uzak şeyler yakınlaşır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet, yüce ve ulu olan Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Ankebût sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

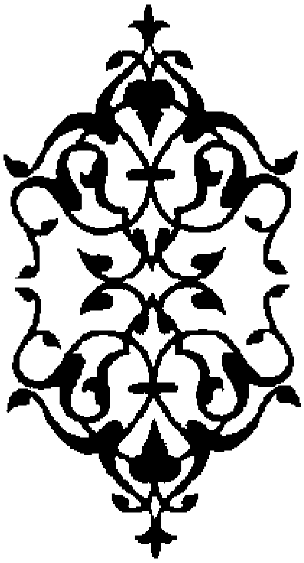

(30) RÛM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Rûm sûresi, âlimlerin ittifakıyla Mekke'de inmiştir. Bazıları, 17. âyetin Medine'de indiğini söylemişlerdir.[354] Rûm sûresi altmış âyettir. Bazıları onu, elli dokuz âyet olarak tesbit etmiştir. Sûre, adını ikinci âyette geçen "er-rûm" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrenin sonunda, *"Şüphesiz, Allah iyilik sahipleriyle beraberdir"* (Ankebût 29/69) buyurdu. Bu sûrenin başında, *"O gün, Allah'ın yardımıyla gelen zaferle müminler sevinir"* buyurarak, bu beraberliğin, müminlere müjdelediği izzet ve zaferle olduğu belirtilmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ① غُلِبَتِ الرُّومُۙ ② ف۪ٓي اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ
سَيَغْلِبُونَۙ ③ ف۪ي بِضْعِ سِن۪ينَۜ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُۜ وَيَوْمَئِذٍ
يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَۙ ④ بِنَصْرِ اللّٰهِۜ يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ

---

[354] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/215, 117; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/162.

﴿٥﴾ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾
يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Elif Lâm Mîm.***

2-3. *(Araplar'a)* ***en yakın bir yerde Rumlar yenilgiye uğratıldı. Onlar, bu yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir.***

4-5. ***Bu, birkaç yıl içinde olacaktır. Önce de sonra da bütün emir*** *(hüküm ve takdir)* ***Allah'ındır. O gün Allah'ın yardımıyla gelen zaferle müminler sevinir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.***

6. ***Bu Allah'ın vaadidir. Allah, vaadinden dönmez; fakat insanların çoğu bilmezler.***

7. ***Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmından bir şeyler bilirler. Ahiretten ise tamamen habersizdirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, besmeleden sonra buyuruyor ki: *"Elif Lâm Mîm."*

Bu harfler şöyle açıklanmıştır: Ey seçilmiş veya gönderilmiş peygamberim.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Araplar'ın toprağına *en yakın bir yerde Rumlar* (Ehl-i kitap hıristiyanlar) *yenilgiye uğratıldı."* Mecûsî İranlılar, hıristiyan Rumlar'ı yendiler.

"Yer" deyince, Araplar'ın yaşadığı bölge anlaşılır. Rumlar, Mecûsî olan İranlılar'a Şam etrafında yenildiler.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Mekkeliler'e, İran melikinin Ezriat'ta Rum ordusunu yendiği haberi geldi. Burası, Mekke'ye en yakın Rum toprağıdır. Kureyş kâfirleri, Mecûsî olan İranlılar'ın, Ehl-i kitap Rumlar'ı yenmesine sevindiler. O zaman Allah Teâlâ, müminlere, Rumlar'ın birkaç sene içinde İranlılar'a galip geleceğini müjdeledi."[355]

Şu âyet bu durumu bildiriyor: *"Onlar,* İranlılar'ın kendilerini mağlup etmesinden *sonra galip geleceklerdir* ve devlet onların olacaktır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu, birkaç yıl içinde olacaktır."*

Âyette kastedilen "birkaç yıl", üç ila dokuz sene arasıdır.

Nesefî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Rumlar (Ehl-i kitap Bizanslılar) Mecûsî İranlılar'la savaştılar; İranlılar Rumlar'ı yendi. O gün İran meliki, Kisrâ Ebravîz idi. Haber Mekke'ye ulaştı. Bu durum Allah Resûlü'ne ve müminlere ağır geldi. Çünkü o günkü İranlılar, ateşe tapan Mecûsîler idiler; kendilerinin ilâhî bir kitabı yoktu. Rumlar ise Ehl-i kitap hıristiyan idiler. Müşrikler, Mecûsîler'in galip gelmesine sevinerek, müslümanlarla alay edip eğlenerek,

"Siz ve hıristiyanlar, Ehl-i kitap'sınız; biz ve İranlılar ise ümmî olup kitap sahibi değiliz. Bizim kardeşlerimiz (Mecûsîler), sizin kardeşleriniz hıristiyanlara galip geldi; biz de size galip geleceğiz!" dediler. Bunun üzerine bu âyetler indi.[356]

O zaman Ebû Bekir [radıyallahu anh], "Vallahi Ehl-i kitap Rumlar, Mecûsî İranlılar'a birkaç sene içinde galip gelecektir" dedi. Bunu işiten Übey b. Halef,

"Yalan söylüyorsun; böyle bir şey olmaz!" dedi. Bunun üzerine, her iki taraftan kimin tahmini doğru çıkarsa diğerine on genç ve cins deve vermesi üzerine bahse girdiler ve süreyi üç sene olarak belirlediler. Ebû Bekir [radıyallahu anh], durumu Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi. Allah Resûlü,

"Ortaya koyduğunuz malı artır, süreyi de uzat" buyurdu. Bunun üzerine develeri 100'e, süreyi dokuz seneye çıkarttılar. Übey, Uhud

---

[355] İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/327.

[356] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/384-385; bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/259 (Riyad 1993).

Savaşı'nda, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] aldığı mızrak yarası ile Mekke'ye dönüş yolunda öldü. Hıristiyan Rumlar, Mecûsî İranlılar'a Hudeybiye senesinde galip geldiler. Bunun üzenine Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], bahse konu olan 100 deveyi Übey'in vârislerinden alıp Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] getirdi; Allah Resûlü de,

"Onları sadaka olarak dağıt" buyurdu.[357]

Rumlar'ın galibiyetinin, Bedir gününe rastgelen bir zamanda olduğu da söylenmiştir.[358]

Bu âyet, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin doğruluğuna ve Kur'an'ın Allah katından geldiğine apaçık bir delildir. Çünkü bu âyetler, henüz ortada olmayan bir şeyi, gayben haber vermektedir ve sonuç, haber verildiği gibi çıkmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh], Übey b. Halef ile bahse girmesi, kumar haram edilmeden önce idi. Bu görüş, Katâde'den rivayet edilmiştir.

Allah kendilerinden razı olsun, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, faiz ve onun gibi fâsit olan diğer akidlerin dârülharpte müslümanlarla kâfirler arasında câiz olduğunu söylemişler ve görüşlerine bu olayı delil getirmişlerdir.[359]

Beyzâvî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü verdikten sonra, şu değerlendirmeyi eklemiştir: "Buna cevap olarak denir ki bu olay kumar haram olmadan önce gerçekleşmiştir."[360]

Âyete, farklı bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Rumlar (Bizanslılar) Şam arazisinde galip geldiler; ileride müslümanlar da onlara galip gelecek. Nitekim müslümanlar, bu âyetin inişinin dokuzuncu yılında Bizanslılar'la savaştılar ve onların bazı şehirlerini fethettiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Önce de sonra da bütün emir,* hüküm ve takdir *Allah'ındır."* Yani her şeyden önce ve her şeyden sonra hüküm Allah'a aittir. Yahut bu galibiyetten önce ve sonra bütün hüküm Allah'a aittir. Yani onların mağlup olmaları da galip gelmeleri de sadece Allah'ın emir ve belirlemesiyledir. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

---

[357] Nesefî, *a.g.e.*, 3/385; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/45-454; Begavî, *a.g.e.*, 6/259-260.

[358] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/4; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/164; Tirmizî, Tefsîru Sûre, nr. 3193. Tirmizî, bu konuda Süfyân-ı Sevrî'den gelen bir nakli eklemiştir.

[359] Nesefî, *a.g.e.*, 3/385.

[360] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/215.

"Biz bu şekilde günleri, (acı-tatlı hallerle) insanların arasında çevirip dururuz" (Âl-i İmrân 3/140).

Âyet şöyle devam ediyor: *"O gün Allah'ın yardımıyla gelen zaferle müminler sevinir."* Yani Ehl-i kitap Rumlar'ın, Mecûsî İranlılar'a galip geldiği ve Allah'ın onların galip gelmesiyle ilgili Hz. Peygamber'e yaptığı vaadinin gerçekleştiği gün müminler sevinir. Müminler, kendilerinin bir kitabı olan hıristiyanların, hiçbir kitabı (ve kitaplara inancı) olmayan Mecûsîler'e galip gelmesiyle ve kendileriyle alay edip eğlenen Mekkeliler'in bu galibiyetten dolayı öfkelenmesiyle sevinirler.

Şöyle de denilmiştir: Âyette geçen Allah'ın yardımı, müminlerin, müşriklere, Rumlar'ın galip geleceğine dair verdikleri haberin doğruluğunun ortaya çıkmasıdır.

Âyetin devamı şöyledir: *"Allah, dilediğine yardım eder."* Bazan birine, bazan ötekisine yardım eder, zafer verir. "*O, mutlak güç sahibidir;* düşmanlarına galip gelir. *Çok merhametlidir;* dostlarına karşı çok şefkat ve merhamet sahibidir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu, Allah'ın vaadidir."* Allah bu şekilde vaatte bulundu; onu mutlaka yerine getirir. O'nun, *"Galip gelecekler"* sözü, bir vaattir. Yüce Allah'ın yalan söylemesi imkânsız olduğu için, *"Allah vaadinden dönmez."* Bu durumda, Rumlar'ın Mecûsî İranlılar'a galip gelmesi kaçınılmazdır. "*Fakat insanların çoğu,* Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu, O'nun, yaptığı vaadinden dönmeyip mutlaka yerine getireceğini *bilmezler.*"

Yahut insanların çoğu, cehaletlerinden ve tefekkür sahibi olmadıklarından dolayı, bütün işlerin Allah'ın elinde olduğunu bilmezler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmından,* onun gördükleri şeylerden ve onun zevkleriyle eğlenmekten *bir şeyler bilirler.*"

Âyette, dünyanın zâhiri ve bâtını, yani görünen kısmı yanında, i sanların çoğuna gizli kalan bir hakikati olduğuna delil vardır.

Dünyanın zâhiri; cahillerin anladığı kısım olup bu, onun süs ve r metleriyle keyfetmektir. Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Eğ basiret sahibi isen, bu dünyanın süsünden gözünü çek; çünkü o, sıkır kaynağı, zarar menbaı, iyiler için bir hapishane ve kötüler için topla ma yeridir. Dünya yılan gibidir; bütün sıkıntı ve dert zehrini topl kendisini sevenlerin kalbinin içine boşaltır."

Dünyanın bâtını, iç yüzü ise ahiret için bir geçiş köprüsüdür; i sanlar dünyada salih ameller yaparak ve marifeti elde ederek ahiretl rine azık hazırlarlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, ahiretten tamamen habersizdirler."* Or hiç akıllarına getirmezler, onun tehlike ve sıkıntılarını düşünmezl Âyette, insanların çoğunun, gafletin kaynağı ve merkezi durumun olduğuna dikkat çekilmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Madde âleminde güçler arasında devlet ve hükümdarlık kavg sı olduğu gibi, manevi âlemde nefislerle ruhlar arasında da mücade vardır. Bazan nefisler, karanlıklarıyla ruhlara galip gelir; onu Allah'ta perdeler. Bazan ruhlar, nurlarıyla nefislere galip gelir, onun hazların karanlığını örter; Allah ile kulu arasındaki perdeyi kaldırır.

Meseleyi, sûrede anlatılan olaya uyarlayarak anlatırsak, deriz k Ruhların nurları, kulluk arzının en alt bölgesinde, nefislerin yoğun k ranlığına mağlup oldu. Ruhlar, bu mağlubiyetten sonra galip gelece O zaman, ruhların tertemiz nurları, nefislerin yoğun karanlığına g lip gelir. Bu, birkaç sene içinde gerçekleşir. O, nefisle mücâhede süre olup mücâhede edenin gayret ve ciddiyetine, nefislerin ve tabiatlar sahip olduğu kabiliyet derecesine göre, üç ila on sene arasında değiş

Onlardan bazısı, nefsine karşı kısa sürede zafer elde eder ve or hükmü altına alır. Bazısı da bunu uzun sürede elde eder. Önce de so da da emir ve hüküm yüce Allah'a aittir. O gün, hakka ilerleyen m minler, Allah'ın yardımıyla elde ettikleri bu zaferle sevinirler. Çünkü Allah onlara yardım etti ve böylece nefislerine karşı zafer kazandılar. Allah dilediğine dilediği şekilde yardım eder. O, azizdir; her şeye hükmü geçer ve kullarına karşı çok merhametlidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah'a gidenlerin ilerlemesi, nefislerine karşı zafer elde edip onu ele geçirdiklerinde biter. Eğer, nefislerine karşı zafer elde ederlerse Allah'a vâsıl olurlar."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Rumlar mağlup oldu ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyet şuna işaret etmektedir: Her ne kadar ruhlar, Allah'tan bir imtihan olarak ve zorluk içinde terbiye edilmek için, kötülüğü emreden nefislere ve kâfir şeytanlara mağlup olsalar da bir zaman sonra nefislere galip gelirler; bu, kendi başına bir şeyi tercih etme halinden çıkıp bütünüyle yüce Mevlâ'ya teslim olarak gerçekleşir." Açıklamalarının tamamı için onun eserine bakınız.[361]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, *'Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmından bir şeyler bilirler'* âyeti hakkında deriz ki: Onlar, bütünüyle dünya ile meşgul olmaya daldıklarından ve kendilerini ahirete dair bilgiler elde etmekten alıkoyan şeylere kaptırdıklarından, sadece dünyanın zâhirî kısmından bir şeyler bilirler. Herkesin kıymeti, ilmi kadardır. Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], şöyle dediği rivayet edilmiştir:

'Herkesin kıymeti, yaptığı güzel iş kadardır. Cahiller, ilim sahiplerine düşmandır.' Dünya ehli olanlar, ahiretten gafildir. Aynı şekilde, ahiret nimet ve halleriyle meşgul olanlar da Allah'tan gaflet içindedir."[362]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'yı tanıyan marifet sahibini O'ndan, dünya da ahiret de alıkoymaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[361] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/110.

[362] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/111.

Kendini ve Âlemi Tefekkür

Cenâb-ı Hak sonra, tefekkürü emrederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

8. Onlar, kendi nefislerinde hiç düşünmezler mi? Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri sadece hak olarak ve belirli bir süre için yarattı. Şüphesiz, insanların birçoğu, Rab'lerine kavuşacaklarını inkâr etmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, kendi nefislerinde hiç düşünmezler mi?"* Yani onlar, tefekkürü nefislerinde yahut dünya meşgalesinden arınmış kalplerinde sabit hale getirmezler mi? Bu hali elde ederek Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde tefekkür etselerdi, hiçbir varlığın boş yere yaratılmadığını bilirlerdi. Tefekkür sadece kalplerle olur, fakat âyette, tefekkür edenlerin hali için daha fazla bir tasvir vardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, kendilerine diğer bütün varlıklardan daha yakın olan nefisleri üzerinde düşünmezler mi? Onlar, nefislerinin halini, diğer insanlardan daha iyi bilmektedir. Bunu yapsalardı, Allah Teâlâ'nın, nefislerine koyduğu zâhirî ve bâtınî özellikleri ve güzellikleri tefekkür ederlerdi. Bu güzellikler, her şeyi bir hikmetle yapan ve varlığı ebedî olan yüce Allah'ın, varlıkları nasıl tedbir edip düzenlediğini gösteren ince hikmetlerdir. Bu tefekkürle ayrıca, insan nefsinin bir sonu bulunduğunu, kendisine belirli bir süre yaşama imkânı verildiğini, vakti gelince, iyiliklerine daha güzeliyle, kötü işlerine de misliyle karşılık verileceğini kesin olarak anlar. Onlar nefisleri üzerinde yaptıkları bu tefekkür esnasında, diğer varlıkların da kendileri gibi sonlu olduğunu, onların da belirli süreye kadar var olup sonra yok olacaklarını anlarlar *"ve Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında-*

kileri sadece hak olarak ve belirli bir süre için yarattığını" bilirlerdi. Yani Allah bunları, hikmetsiz olarak boş yere yaratmadı. Onları, dünyada ebedî kalmaları için de yaratmadı. Allah onları, sadece sonsuz hikmetiyle hak ile, hakla iç içe yarattı. Onların dünya hayatı, belirli bir süreye kadar devam eder. Bu belirlenmiş süre, kıyametin koptuğu, hesapların görüldüğü, sevap ve azabın gerçekleştiği vakittir.[363] Yüce Allah bu âlemi yıkıp diğer âlemi kurar. O'nun yüce varlığının bir sonu yoktur.

Abdurrahman-ı Fâsî *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de[364] demiştir ki: "Kısaca, göklerin ve yerin yaratılışı, varlıklarıyla Allah Teâlâ'nın birliğine delil olmaları içindir. Onlar, yok olup ecellerinin gelmesiyle de ahiretin varlığına delil olmaktadır."

Abdurrahman-ı Fâsî sonra şöyle demiştir: "Özetle deriz ki: Allah'ın hikmetine göre ahiretin yaratılması, Allah'ın dostlarına mükâfat verilmesini ve düşmanlarına azap edilmesini gerektirmektedir. Allah Teâlâ, kalbi, ahiret yurdu için bir şahit ve menzil yapmıştır. Kalıbı (vücudu) da dünyanın menzili yapmıştır. Kalıp, taatleri yaptığı zaman, onun, kalbi nurlandırma ve Rabb'inin huzura yaklaştırma gibi faydaları kalbe döndüğü gibi, taatin zıddı olan günahları yaptığı zaman da bunun zararı yine kalbe döner. Kalp ehli bunu bilir. Beden, kalp için, bir tarla hükmündedir. Beden, devamlı ve kalıcı değildir; o, kalbin bu ihtiyacını görmek için yaratılmıştır. Aynı şekilde, dünya da ahiret için bir tarladır; dünya sadece bunun için yaratılmıştır. Bunu, kalp ehli ve temiz basiret sahibi kimseler anlar. Bunu iyi düşün!"

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, insanların birçoğu,* öldükten sonra diriltilerek amellerinin karşılığını almak için *Rab'lerine kavuşacaklarını inkâr etmektedir."*

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âl-i İmrân sûresinin 191-194. âyetlerinin tefsirinde, tefekkürün fazileti hakkında açıklamalar geçti.

---

[363] Buraya kadar yapılan açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/386.

[364] Bu eser, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış bir hâşiyedir.

"Allah, gökleri ve yeri sadece hakla yarattı" âyetinin bir manası şudur: Allah, bütün kâinatı, hak ile yarattı; hepsi, haktan gelip hakka götürmek içindir. Kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerindendir; O'nun varlığı ile sabit olup ayakta durmaktadır; O'nun zatının birliği karşısında yok olup gider. Hakikate ulaşan âriflere göre "hak", yüce zatın kendisinden ibarettir. Bu inceliği anla!

Öncekilerin Hallerinden İbret Alın!

Cenâb-ı Hak sonra, ibret alma işine daha fazla dikkat çekmek için, başka olaylardan bahsetti. Şöyle de denebilir: Allah Teâlâ, yukarıdaki âyette kâfirlerin sadece dünya hayatının zâhirî görüntüsünden bir şeyler bildiğinden bahsetti. Şimdi de onlardan öncekilerin bu konuda kendilerinden daha bilgili olduğundan fakat hakkı yalanladıkları için bunun onlara bir fayda vermediğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاَثَارُوا الْاَرْضَ وَعَمَرُوهَا اَكْثَرَ
مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاۤءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ
وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ
اَسَاۤؤُا السُّوۤاٰى اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

9. ***Onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmazlar mı? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler; toprağı işlemişler ve orayı onlardan daha fazla mâmur etmişlerdi. Ayrıca peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Allah, onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.***

10. ***Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanlamaları ve onlarla alay etmekleri sebebiyle, o kötülük edenlerin âkıbeti çok fena oldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmazlar mı?"* Yani onlar, kör mü oldular? Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Dolaşıp da kendilerinden önceki Âd, Semûd ve diğerleri gibi azgın ümmetlerin ve haddi aşan zalimlerin eserlerine ve kalıntılarına, Allah'ın onları nasıl helâk ettiğine, şehirlerini bomboş bıraktığına ve bu şehirlerin onlardan sonra nasıl harap halde kaldığına bakmazlar mı?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler."* Hatta onlardan kalın bir demiri eliyle bükenler vardı. *"Onlar,* ziraat yapmak, suya ulaşmak, maden çıkarmak ve başka hedefler için *toprağı işlemişler ve onu* Mekkeliler'den *daha fazla mâmur etmişlerdi."* Çünkü Mekkeliler, ziraata elverişli olmayan bir vadide yaşıyorlardı ve onun dışındaki yerlere açılma imkânları da yoktu.

Âyette, dünya halleriyle övünen Mekkeliler'le alay etme vardır. Şöyle ki onlar, dünyaya aldanarak ve onunla övünerek kendi çaplarında ve şartlarında yeryüzünü işleyip mâmur ettiler, halbuki onlar bu konuda en zayıf durumdaydılar. Çünkü bu işin temeli, diğer şehirlere açılmak, insanları hükmü altına almak ve değişik imar şekilleriyle yeryüzünün her tarafında faaliyet göstermektir. Onlar ise maddi yönden bir faydası ve üretimi olmayan bir vadiye sığınıp kalmışlardı. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[365]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca peygamberleri onlara apaçık deliller, mucizeler getirmişti;* ancak onlar iman etmedi, bunun üzerine helâk edildiler. *Allah, onlara,* kendilerini hiçbir sebep belirtme yahut hiçbir özür dileme imkânı vermeden helâk ederek *zulmetmedi; fakat onlar,* kendilerini helâke götürecek şeyleri yaparak *nefislerine zulmediyorlardı."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanlamaları ve onlarla alay etmeleri sebebiyle, o kötülük edenlerin âkıbeti çok fena oldu."*

---

[365] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 2/216.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sonra, inkâr ve isyanla kötülük yapanların âkıbeti çok kötü oldu.

Âyetin manası şudur: Onlar, dünyada helâk edilerek cezalandırıldılar. Sonra, onların ahiretteki âkıbetleri, en kötü cezaya çarptırılmak oldu. O da kâfirler için hazırlanan cehennemdir. Bunun sebebi; onların, Allah'ın, peygamberlerinin doğruluğuna veya O'nun birliğine delil olan âyetlerini yalanlamaları ve onlara yalanlama ile karşılık vererek âyetlerle alay etmeleridir. Yahut âyetleri tefekkür etmeyip onlar üzerinde düşünmemeleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sonra, hata işleyenlerin kötü âkıbeti, Allah'ın, kalplerini mühürlemesi oldu. Bundan sonra onlar, Allah'ın âyetlerini yalanladılar ve onlarla alay ettiler.

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanlamak ve onlarla alay etmek gibi kötü bir fiili işleyenlerin âkıbeti, başlarına kelimelerle ifade edilemeyecek bir azabın gelmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya seyir birkaç kısımdır:

Nefislerin seyri, bedenle yapılacak ibadetleri, sevap elde etmek için yerine getirmektir.

Kalplerin seyri, huzura ulaşma talebiyle ibret almak ve basiret sahibi olmak için varlıklardaki tecelliyi seyretmesidir.

Ruhların seyri, Rabb'i ile arasındaki perdeyi kaldırmak ve devamlı ilâhî huzurda bulunmak talebiyle, nurların meydanında dolaşmasıdır.

Sırların seyri, devamlı surette melekût âleminin nurlarını müşahedede temkin halini elde ettikten sonra, ceberûtun sırları (Zât-ı Bârî'ye ait tecelliler) içinde yükselmesidir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Nefislerin seyri, ibadetleri yerine getirmek için yeryüzünün değişik bölgelerinde olur. Kalplerin seyri, tefekkür için bütün mahlûkatta dolaşarak olur. Bunun gayesi, kalplere huzur veren hakikat ilimlerini elde etmektir. Bu ilimler de birbirinden farklı derecelere sahiptir. Ruhların seyri, melekûtun perdelerini aşıp geçerek gayb âlemlerinde olur. Onun sonu, müşahedeye ulaşıp hakikati bulmaktır. Sırların seyri ise bütün maddi âlemlerden ve varlıklardan yükselip önce ilâhî sıfatların tecellisine mazhar olmak ve sonra Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklardan bütünüyle bakışını çekip (onlardan ümit, beklenti ve korkusunu keserek) sadece Hak ile huzura ermektir."[366]

İmam Kuşeyrî, *"Kötülük yapanların âkıbeti çok fena olur"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Diken eken, gül toplayamaz. Ot yetiştiren, çiçek elde edemez. Bunun gibi, yanlış yola giren kimse de doğrunun alanına giremez."[367]

Öldükten Sonra Saflar Ayrılır

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilme halinden ve iyilerle kötülerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ
الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَٓائِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ
كَافِر۪ينَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ ف۪ي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓائِ الْاٰخِرَةِ فَاُو۬لٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

11. ***Allah, insanları ilk olarak yaratır, sonra onları** (öldükten sonra) **tekrar diriltir. Sonra siz O'na döndürülürsünüz.***

---

[366] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/112.

[367] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/112.

12. *Kıyametin koptuğu gün, suçlular tam bir ümitsizliğe düşerler.*

13. *Allah'a koştukları ortaklardan onlar için şefaat edecekler bulunmaz. Onlar da ortak koştukları şeyleri inkâr ederler.*

14. *Kıyamet koptuğunda, o gün halk birbirlerinden ayrılır.*

15. *İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar cennet bahçesinde sevinç ve sürura gark olur.*

16. *İnkâr edip âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, onlar da sürekli azabın içinde tutulur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, insanları ilk olarak yaratır,* onları yoktan var eder, *sonra onları* öldükten sonra *tekrar diriltir. Sonra siz,* mükâfat ve azap olarak amellerinizin karşılığını almak için *O'na döndürülürsünüz.*"

"*Kıyametin koptuğu gün, suçlular* yani müşrikler, *tam bir ümitsizliğe düşerler;* bütün ümitlerini kaybedip hayret ve şaşkınlık içinde kalırlar."

Âyete şu mana da verilmiştir: O gün müşrikler, kendilerini savunacak bir delil getirmekten ümitlerini keserler yahut şaşkınlık içinde susup kalırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'a koştukları ortaklardan,* O'nu bırakıp kendilerine ibadet ettikleri putlardan *onlar için şefaat edecek,* onlar için şefaat edip kendilerini ateşten kurtaracak *hiç kimse bulunmaz. Onlar da ortak koştukları şeyleri inkâr ederler.*" Onlardan bir fayda görmekten ümitlerini kesince, onlara ibadetten uzaklaşarak kendilerini inkâr ederler. Yahut dünyada iken, onlara ibadet ederek kâfir olduklarını inkâr ederler.

Diğer âyetler şöyle devam ediyor: "*Kıyamet koptuğunda, o gün halk,* müslümanlar ve kâfirler *birbirlerinden ayrılır. İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar, cennet bahçesinde sevinç ve sürura gark olur.*"

Onlara yaşatılacak sevinç şekilleri çoktur. Bunlar arasında, onlara cennet nimetlerinin ikram edilmesi, cennet elbiselerinin giydirilmesi, ayrıca cennette ilâhî nağme ve güzel sesler dinletilmesi sayılmıştır. Pek çok âlim, âyette bahsedilen sevinç şeklinin ilâhî nağme ve güzel sesler dinlemek olduğunu söylemiştir.

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], insanlara cennet nimetlerini anlatıyordu. O sırada kendisine,

'Yâ Resûlallah, cennette nağme dinlemek var mıdır?' diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Evet, vardır. Cennette bir nehir vardır; her iki tarafında bir gözü iri, diğeri küçük beyaz bâkire hûriler bulunur. Onlar, öyle güzel bir sesle nağmeler söylerler ki insanlar onun gibisini asla işitmemiştir. Bu, cennetliklere verilen nimetlerin en faziletlisidir.'"

Hadisi nakleden zat demiştir ki: "Ebü'd-Derdâ'ya [radıyallahu anh], "Onlar nağmeli olarak ne söylerler?" diye sordum; "İnşallah, yüce Allah'ı tesbih sözlerini söylerler" dedi. Hadis için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[368]

Diğer müfessirler, cennetlikler için bu güzel sesle eğlencenin, yukarıda bahsedilen nehrin kenarında olduğunu söylemişlerdir.[369] Biz bunu, Fâtiha üzerine yaptığımız büyük şerhte açıkladık.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"İnkâr edip âyetlerimizi ve* öldükten sonra diriltilerek *ahirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, onlar da sürekli azabın içinde tutulur;* ondan hiç ayrılmazlar." Gazabından ve azabından yüce Allah'a sığınırız.

11-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Allah'tan başkasına itimat eder ve O'nun dışında bir varlığa güvenip dayanırsa o kimse, seçkin âriflerin gözünde günahkâr biridir. Kendisine güvenip dayandığı bu şey, onun için bir puttur; kıyamet günü ondan uzaklaşır ve ondan gelecek faydadan tamamen ümidini keser. *"Kıyametin koptuğu gün, suçlular tam bir ümitsizliğe düşerler"* âyeti bu durumu bildirmektedir.

---

[368] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/32; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/13.

[369] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/486-487 (Beyrut 1993).

"Kıyamet koptuğunda, o gün halk birbirlerinden ayrılır" âyeti hakkında deriz ki: O gün ayrılan bir grup, vuslat ehlidir (yüce Allah'a vâsıl olmuş kimselerdir); bir grup ise Allah'tan kopmuş, vuslattan mahrum kalmış kimselerdir.

Bir grup, nimet içinde, diğer grup sıkıntı ve azap içindedir.

Bir grup mutluluk ve sevinç içinde, bir grup feryat ve figan içindedir.

Bir grup sevap içinde, bir grup azap içindedir.

Bir grup firak (ayrılık) içinde, bir grup kavuşma içindedir. Bu açıklamayı Kuşeyrî yapmıştır.[370]

Durum böyle oluğu için, ey mümin sen, yüce Mevlâ'nın taatinde ciddi ve gayretli ol; bu vaade erişmen ve o tehditten kurtulman için, sabah akşam, gece gündüz yüce Allah'ı çokça zikret.

Gece Gündüz Tesbih ve Beş Vakit Namaz

Cenâb-ı Hak sonra, kullarının kendisini gece gündüz içinde tesbih etmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

17. ***Öyle ise akşama girdiğinizde ve sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin.***

---

[370] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/113.

18. ***Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin.***

19. ***Allah, diriyi ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de** (kabirlerinizden)* ***işte böyle çıkarılacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Öyle ise akşama girdiğinizde ve sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin."* Yani Allah Teâlâ'nın kudretinin açıkça gözüktüğü ve nimetlerinin yeni olarak ihsan edildiği bu vakitlerde, O'na layık şekilde yüce zatını tesbih edin ve her türlü noksanlıklardan uzak tutun. Bu vakitler, akşama girdiğiniz ve sabaha çıktığınız vakitlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur."* Yani yerdeki ve gökteki bütün akıl ve temyiz sahiplerinin O'na hamdetme görevi vardır. *"O'nu gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde tesbih edin."*

Beyzâvî demiştir ki: "Tesbih, sabah ve akşama tahsis edildi, çünkü onlarda, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve kudretinin yansıması daha açıktır. Hamd ise günün sonuna ve günün ortası olan öğle vaktine tahsis edildi; zira ilâhî nimetlerin onlarda yenilenmesi daha çoktur."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, beş vakit namazı içinde toplamaktadır. Âyetin, *'Akşama girdiğinizde Allah'ı tesbih edin'* kısmıyla, akşam ve yatsı namazları kastedilmiştir. Âyetin, *'Sabaha çıktığınızda tesbih edin'* kısmıyla, sabah namazı kastedilmiştir. *'Günün sonunda tesbih edin'* kısmıyla, ikindi namazı kastedilmiştir. *'Öğle vaktine girdiğinizde tesbih edin'* kısmıyla öğle namazı kastedilmiştir."[371]

Beyzâvî şöyle devam ediyor: "Bunun için Hasan-ı Basrî, bu âyetin Medine'de indiği görüşünde olup şöyle demiştir: 'Mekke'de bütün vakitlerde farz olan, iki rekât namaz kılmaktı; beş vakit namaz bugünkü rekât sayısı ile Medine'de farz kılındı.' Fakat âlimlerin çoğunluğu beş vakit namazın bugünkü haliyle Mekke'de farz olduğunu görüşündedir."[372]

---

[371] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/475; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10596; Hâkim, *Müstedrek*, 2/410-411; Heysemi, *ez-Zevâid*, 7/89; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/488.

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine hamdedilmesini ve zatının bütün noksanlıklardan yüceltilip uzak tutulmasını neden hak ettiğini açıklayarak buyurdu ki:

"Allah, diriyi ölüden çıkarır." Cansız yumurtadan diri kuşu ve ölü meniden canlı insanı çıkartır. Yahut kâfir anne babadan mümini, cahil anne babadan âlimi çıkartır.

"Ölüyü de diriden çıkarır." Canlı kuştan ölü yumurtayı, insandan meniyi çıkartır. Yahut mümin anne babadan kâfir çocuğu, âlimden cahili çıkarır.

"Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir." Yeryüzü kuruduktan sonra, onda yeşil bitkiler bitirerek onu yeniden diriltir. *"Siz de* kabirlerinizden *işte böyle çıkarılacaksınız."*

Âyetin manası şudur: Ölüden diri, diriden ölü çıkarmaya gücü yeten zatın kudreti için, bir şeyi yoktan var etmekle, onu tekrar yaratmak eşittir. O'nun her şeye gücü yeter.

Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim Rûm sûresinin 17. âyetinden 19. âyetinin sonuna kadar ve Sâffât sûresinin son iki âyetini (180-182. âyetlerini) her farz namazın peşinden okursa ona gökteki yıldızlar, yağmur damlaları, ağaçların yaprakları ve yerdeki toprak sayısınca sevap yazılır. Ölünce, kabrinde kendisine her lafız karşılığında on iyilik akıtılır." Bunu Sa'lebî ve Nesefî nakletmiştir.[373]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim sabaha çıktığı zaman, Rûm sûresinin 17. âyetinden 19. âyetinin sonuna kadar okursa o gün kaçırdığı hayırları elde etmiş olur. Kim onları, akşam okursa o gece kaçırdığı hayırları elde etmiş olur."[374]

---

[372] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/218; ayrıca bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/169.

[373] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/33; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/389. Hadisin bazı râvileri ve sıhhati hakkında ciddi tenkitler yapılmıştır.

[374] Ebû Davud, Edeb, 100, 101 (nr. 5076); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12991; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 56, 79; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/488-489.

Dahhâk demiştir ki: "Kim Rûm sûresinin 17. âyetinden 19. âyetinin sonuna kadar okursa sanki Hz. İbrahim'in neslinden iki yüz köleyi âzat etmiş gibi sevap alır."[375]

Kâ'b el-Ahbâr buna şu ilaveyi yapmıştır: "Bu âyetleri sabahleyin okuyan kimse, o günündeki hiçbir hayrı kaçırmış olmaz ve kendisine o günde hiçbir kötülük ulaşmaz. Onları akşam söyleyen kimse için de aynı durum gerçekleşir. Halil İbrahim [aleyhisselâm] onları, her gece gündüz altı defa okurdu."[376]

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akşam ve sabah yüce Allah'ın tesbih edilerek yüceltilmesinin emredilmesinin bir hikmeti şudur: Bu iki vakitte Mecûsîler güneşe tapıyorlardı, yani Allah'tan başka bir varlığı yüceltiyorlardı. Bu durumdan uzak kalmak ve tesbihi sahibine yapmak için müminlere, o vakitlerde Allah'ı tesbih etmeleri emredildi. Bunun için Cenâb-ı Hak müminlere, yüce zatını, kendisiyle birlikte ibadete layık olmayan varlıklardan uzak tutarak yüceltmelerini emretti.

Akşam vaktine gelince, o, ihtiyaçları olan şeyi toplama konusunda insanların çoğunun gaflete düştüğü bir vakittir. Öğle vaktine gelince, hadis-i şerifte geçtiği gibi, o vakitte cehennem tutuşturulur. Cenâb-ı Hak, insanları zâhirî ve bâtınî nimetleriyle sardığı için, bütün vakitlerde kendisini yüceltip hamd etmelerini emretti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kimin sabahı Allah için zikir ve taatle başlarsa ona, gününde bereket verilir. Kimin gecesi Allah için zikir ve taatle başlarsa ona, gecesinde bereket verilir. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

'Akşamında, kalbimin sevdiği ile karşılaştığım sabah, ne kadar güzeldir.'[377]

---

[375] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/34.

[376] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/34.

[377] Beyit, İbrahim b. Mehdî'ye aittir (bk. Müberred, *el-Kâmil*, 3/1377, 1386 [Beyrut 1993]).

Şu iki kul arasında ne kadar fark vardır: Birinin sabahı, Allah'a ibadetle başlar, akşamı Allah'a taat içinde kapanır. Bir diğerinin sabahı, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile başlar, akşamı O'nu görmenin izzeti içinde kapanır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İlk anlatılanlar, bütün salihlerdir; ikinciler ise seçkin âriflerden büyük zatlardır. Bir de gafillerin hali vardır ki onların sabahı, nefsinin derdiyle başlar, akşamı hissini (maddi keyfini) görmekle kapanır. İmam Kuşeyrî, daha sonra, -önceden geçtiği gibi- bu âyetlerin beş vakit namaza işaret etme ihtimalinden bahsetmiş ve sonra demiştir ki:

"Cenâb-ı Hak, bu şekilde dostlarından, günde beş defa kulluklarını (kulluk sözlerini) yenilemelerini, münâcât için huzurda durmalarını ve iki namaz arasında düştükleri hata ve kusurları gidermelerini istemiştir."[378]

Allah Teâlâ'nın, *"O, ölüden diri, diriden ölü çıkarır. Öldükten sonra yeryüzünü diriltir. İşte sizler de (kabirlerinizden) böyle çıkarılacaksınız"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Yüce Allah, gafilden zikir ehlini, zikredenden gafil kimseyi çıkarır. Cahilden ârifi, âriften cahili çıkarır. Nefis, gaflet ve cehaletle öldükten sonra, onu manevi uyanıklık ve marifetle diriltir. Aynı şekilde siz, kabirlerinizden, dünyada bulunduğunuz hal üzere yani marifet yahut cehalet, kalbi uyanık veya gaflet içinde çıkarılacaksınız. İnsan, yaşadığı hal üzere ölür, öldüğü hal üzere de diriltilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Öldükten Sonra Diriltilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra diriltilip kabirlerden çıkarılmanın delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾
وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا
وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

---

[378] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/113.

20. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de sizi topraktan yaratmasıdır. Sonra sizler, dünyaya yayılmış beşeriyet haline geldiniz.***

21. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de kendileriyle huzur ve sükûn bulasınız diye sizin için kendinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve rahmet var etmesidir. Şüphesiz bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O'nun*, öldükten sonra diriltilmeyi ve diğer durumları içeren kudretinin *delillerinden* yahut her şeyin Rabb'i oluşunun göstergelerinden *biri de, sizi* yani babanız Âdem'i *topraktan yaratmasıdır.*" Çünkü, yaratılışın ilk maddesi topraktır. "*Sonra sizler, dünyaya yayılmış beşeriyet haline geldiniz.*" Sonra sizler, Âdem ve zürriyeti, bir beşer olarak yaratıldıktan sonra, yeryüzünde çoğalıp her tarafa yayılıverdiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de kendileriyle huzur ve sükûn bulasınız diye sizin için kendinizden eşler yaratmasıdır.*" Çünkü Hz. Havva, Hz. Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmıştır.[379] Ondan sonra kadınlar, erkeklerin sulbünden (belinden atılan meniden) yaratıldılar.

Âyetteki, "kendinizden" kısmına şu mana da verilmiştir: Başka bir cinsten değil, sizin şekil ve cinsinizden, sizin için eşler yaratması O'nun kudretinin delillerindendir. Çünkü iki şey, aynı cinsten olunca, aralarında kaynaşma, sevgi ve sükûn olur. Farklı cinsler arasında ise birbirine karşı nefret olur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Aranızda bir sevgi ve rahmet var etmesi de O'nun kudretinin delillerindendir.*" Yani O, sizin aranıza, evlilik sebebiyle sevgi ve merhamet koydu.

---

[379] Bunu ifade eden hadisler için bk. Buhârî, Enbiya, 1, Nikâh, 80; Müslim, Radâ, 61, 62; İbn Mâce, Taharet, 77; Dârimî, Nikâh, 35; Ahmed, *Müsned*, 5/8.

Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Âyetteki sevgiyle kastedilen cimâdır; rahmetle kastedilen ise çocuktur."[380]

Şöyle denilmiştir: Eşler arasına konan sevgi, gençler içindir; rahmet ve merhamet ise yaşlılar içindir.

Şöyle de denilmiştir: Eşler arasındaki sevgi ve merhamet Allah'tan, kızgınlık ve kavga ise şeytandandır.[381]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır."* Düşünen kimseler, bunda birçok hikmetin bulunduğunu, dünyada insanî hayatın ayakta durmasının nesillerin çoğalmasına bağlı olduğunu bilirler.

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın yaratılışının ilk temel maddesi topraktır; nurun aslı ise âlemlerin Rabb'inin nurundandır. İnsanın topraktan yaratılan maddi yönü, ruhuna galip gelince, onu madde âlemine çeker. Artık onun bütün derdi madde olur ve esfel-i sâfilîne düşer. Bundan sonra ruhun genelde bütün fikri ve konuşması madde âlemiyle ilgili olur; bütün ameli de âzalarla yapılan ameller olur. Onların yok olmasıyla ameli de biter.

Ruh, bedenin topraktan yaratılan maddi yönüne galip gelince ki bu, fenâ makamına çıkmasıyla gerçekleşir, o zaman mana, maddiyatı kuşatır, insanın beşerî yönü, hakikat nurlarının hükmü altında gizlenir; ruh bedeni, nurlar ve sırlar âlemine çeker. Artık onun bütün fikri tevhid nurları ve birlik sırları hakkında olur. Bütün ameli, kalp ve sırla yapılan amele döner. Kul sürekli tefekkür etme ve ibret alma, hakkı müşahede ve basiretle nazar halinde bulunur. Bu hal, ruhla birlikte devamlı kalır; insanın maddi yönü (bedeni) öldükten sonra, ruha ait bu ameller devam eder ve ruhla birlikte dirilir. Bu konuda bir hadis daha önce geçmişti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: İnsanın aslı topraktır; fakat insan değerlendirilirken toprağa değil, terbiyeye bakılır."

---

[380] bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3090; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/490.

[381] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/390.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü manevi terbiye ile ruh, beşeriyete (madde ve nefse) galip gelir.

Kuşeyrî sözüne şöyle devam ediyor: "Kıymet Allah'tan gelir, yoksa mahlûkatın maddesinden değil. Allah Teâlâ, Kâbe'yi seçip evi yapmıştır. Kâbe, cennetten daha hayırlıdır. Halbuki cennetin yapısı cevher ve yakuttandır; Kâbe'nin yapısı ise taş ve çamurdandır." Yani kâmil insan da böyledir; her ne kadar onun aslı topraktan olsa da insan-ı kâmil, latif âlemlerin (meleklerin) çoğundan faziletlidir.

Kuşeyrî, *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de kendileriyle huzur ve sükûn bulasınız diye sizin için kendinizden eşler yaratmasıdır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yüce Allah, misli misle yöneltti, şekilleri aynı olanları birbirine bağladı; bazısının sükûn ve huzurunu diğerinde yaptı. Bu, maddi beden ve sûretler için böyledir. Ruhlar, bedenlerle isteyerek değil, zorla beraber olmuştur. Sırlara gelince, onlar tamamen bağımsız ve hürdür; harabe yerlerde yerleşip kalmazlar, ağyar ile (Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklarla) meşgul olup kirlenmezler."[382]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî, bu sözüyle sanki karı koca arasında oluşan sevginin, nefsanî olduğuna, bunun ruha ve sırra ait bir sevgi olmadığına işaret etmektedir. Ruh ve sırrın, yüce zata ait sırlardan başka bir şeye meyletmesi düşünülmez; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sevgisi, onları mâsivaya meyletmekten çekip alır.

Sûfiler, karı koca arasında gerçekleşen sevginin, Cenâb-ı Hakk'ın sevgisini zedeleyip zedelemeyeceği konusunda farklı görüşlere sahiptir.

Velilerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Eşler arasında meydana gelen sevgi ruha zarar vermez. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi ...'* [383] buyurmuş ve bunların içinde kadını da saymıştır. İnsanın hanıma olan sevgisi, sadece şehvet için değil, şefkat ve rahmetle olursa bu sevgi ruha zarar vermez. Şefkatle sevmenin göstergesi, onu kaybedince manevi halinin değişmemesi ve elden çıkarınca üzülmemesidir." Doğru olan görüş budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[382] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/114-115.

[383] Hadis-i şerifin tamamı şöyledir: *"Bana şu dünyanızdan üç şey sevdirildi. Bunlar, kadın ve güzel kokudur. Gözümün aydınlığı (gönlümün huzuru) ise namazda yapıldı"* (Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160; Ahmed, *Müsned*, 3/128; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78).

İlâhî Kudretin Diğer Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin diğer delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِم۪ينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَابْتِغَاؤُ۬كُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪
يُر۪يكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَيُحْي۪ي بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ
وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةًۗ مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

22. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır.***

23. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de geceleyin uyumanız ve gündüz O'nun lutfundan geçim vesileleri aramanızdır. Şüphesiz bunda, işiten kimseler için ibretler vardır.***

24. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de bazan korku, bazan ümit vermek için size şimşeği göstermesi ve gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesidir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan kimseler için ibretler vardır.***

25. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de emriyle göğün ve yerin*** *(kıyamete kadar düzen içinde)* ***durmasıdır. Sonra sizi yattığınız yerden çağırdı mı, birden kabirlerinizden çıkıverirsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O'nun* kudretini açıkça gösteren *delillerinden biri de göklerin ve yerin yaratılmasıdır.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "O'nun kudretinin delillerinden biri de bütün yüksekliği ve yüceliği ile göklerin yaratılması ve bütün aşağı tabakalarıyla yerin yaratılmasıdır. Gök, yıldızları, galaksileri, güneşi ve ayı ile Allah'ın kudretine muazzam bir delildir. Aynı şekilde yer de kıtaları, dağları, tepeleri, suyu ve toprağı ile Allah'ın kudretine apaçık bir delildir. Ayrıca, yeryüzünde yaşayan varlıkların farklı dillere sahip olması, gökte yaşayan meleklerin değişik tesbihlerle yüce Allah'ı zikretmeleri de O'nun kudretine ayrı birer delildir."[384]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun kudretinin delillerindendir.*" Her birinizin değişik dillere, farklı cins ve tarzda konuşma şekillerine sahip olması, ayrıca bedenlerinizin beyaz, siyah ve diğer farklı renklerde olması O'nun kudretinin delillerindendir. Öyle ki dili, konuşma tarzı ve rengiyle birbirinin aynı olan iki şahıs bulamazsınız; muhakkak aralarında dil ve renk farkı vardır. Zaten, dildeki ve renkteki bu farklılık sayesinde tanışma ve ayırım olmaktadır. Eğer bütün insanların dili ve rengi aynı olsaydı, ayırt edilme olmaz, kimse tanınmaz, şahıslar karışır, haklar korunamaz, fayda yok olurdu. Gerçekten insanların, ilk olarak tek bir baba ve anneden doğdukları halde, bu kadar çok farklı dil ve renklere sahip olmasında, Allah'ın sonsuz kudretini ve hikmetini gösteren apaçık bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, özellikle bahsedilen bu şeyler şu duruma sağlam bir şahit ve delil olmaktadır: İnsanların uyanık halde içlerinden geçirdikleri bütün fikirler ve kendi içlerinde kendilerine yaptıkları hitaplar (yani insanın içindeki konuşmalar) da, aziz ve alîm olan Allah'ın takdiriyle meydana gelmektedir."[385]

---

[384] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/115.

[385] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/115.

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de geceleyin uyumanız ve gündüzün O'nun lutfundan geçim vesileleri aramanızdır."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Her iki zaman içinde uyumanız ve yine her ikisinde Allah'ın lutuf ve ihsanlarından aramanız da O'nun kudretinin delillerindedir. Bu mana daha güzeldir; çünkü gündüz uzun olduğu zaman, onda uyku da olur. Aynı şekilde gece de çok uzun olduğu zaman onda, Allah'ın lutuf ve ihsanından arayışa girilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda, işiten kimseler için ibretler vardır."* Yani hak sözü dikkatle dinleyip anlayan kulaklarla işiten ve onları güzelce düşünen kimseler için alınacak ibretler vardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bir insanın iradesi dışında istemeden uykuya dalması ve kendi çabası olmadan uykudan uyanması, onun ölümüne ve öldükten sonra dirileceğine bir delildir. Sonra insanın, rüyasında kendisini sevindiren ve üzen, ona zarar veren şeyleri görmesi, kabirdeki haline bir delildir. İnsanın kabirdeki halinin nasıl olacağını, hayır ve şerden hangisi ile karşılaşacağını en iyi Allah bilir."[386]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de bazan korku, bazan ümit vermek için size şimşeği göstermesidir."* O, yıldırımla korkutur, yağmur ile ümit verir. Yahut O, yolcuları korkutmak ve beldesinde oturanlara ümit vermek için size şimşeği gösterir.

"O'nun gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi de kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan, onunla düşünüp tefekkür eden *kimseler için ibretler vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de emriyle göğün* direksiz olarak *ve yerin* donmuş suyun üzerinde *durmasıdır."* Yani gök ve yerin O'nun tutmasıyla yahut idare ve kudretiyle düzenlendiği gibi durması, O'nun kudretinin delillerindedir.

"Sonra sizi, yeniden dirilmeniz için yattığınız *yerden çağırdı mı, birden* kabirlerinizden *çıkıverirsiniz."*

---

[386] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/115.

Âyetin geniş ifade şekli şöyledir: Allah'ın gökleri ve yeri (kıyamete kadar) ayakta tutması, göğü direksiz olarak tutup koruması, sonra size, "Ey kabirdekiler, kabirlerinizden çıkın!" diye seslendiğinde, sizin süratle kabirlerinizden çıkmanız, O'nun kudretinin delillerindedir. Allah Teâlâ, kabirdekilere, "Kalkın!" diye seslendiği zaman, öncekilerden ve sonrakilerden ruh sahibi hiç kimse kalmaz, herkes kabrinden kalkıp bakınmaya başlar; şu âyette ifade edildiği gibi:

"Sonra, sûra tekrar üfürülür; bir de bakarsın ki onlar kalkmış bakınıyorlar" (Zümer 39/68).

Uyarı: Allah Teâlâ, karı koca arasındaki sevgideki ilâhî delili, *"tefekkür edenlerin"* anlayacağını belirtti, çünkü sevgi kalbe ait bir olay olup sadece kalbin tefekkürü ile anlaşılır.

Allah Teâlâ, göklerin ve yerin yaratılmasıyla, dillerin ve renklerin farklı olmasındaki ilâhî delili, *"âlim olanların"* anlayacağını belirtti; çünkü bu işleri biraz aklı ve bilgisi olan herkes anlar.

Cenâb-ı Hak, uykudaki ve uyanıklıktaki ilâhî delili, *"gerçek manada işitenlerin"* anlayacağını belirtti; çünkü gaflette olan kimse, bu tür vaaz ve uyarıları işitmez, onları sadece uyanık kimseler işitir.

Allah Teâlâ, şimşeğin gözükmesinde, yağmurun inmesinde ve ölü toprağın diriltilmesindeki ilâhî delili, *"aklını kullananların"* anlayacağını belirtti; çünkü şimşek ve onunla birlikte olan olayları azıcık selim aklı olan herkes görür ve onların, bir vasıta olmadan Allah tarafından olduğunu bilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

22-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu kâinat, onu değil, onun sahibini göresin diye var edilip ortaya kondu. Bu görülen âlemdeki varlıklar, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden birer tecelli; O'nun zuhurlarından birer zuhur ve ceberûtunun (zatına has tecellilerin) denizinden fışkıran melekûtunun nurlarından birer nurdur. Allah Teâlâ, ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir varlık yoktu. O, şu anda, ezelde olduğu durumdadır; fakat bunu sadece Allah'ı tanıyan ârifler anlar. Diğerlerinin ise bu kâinata bakıp onu yaratanın büyüklüğüne, O'nun kudret ve hikmetinin sonsuzluğuna delil getirmesi ve böylece imanlarını kuvvetlendirip yakînlerini sağlamlaştırması yeterlidir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ* adlı eserinde der ki: "Marifet denizinin sahili (bir sonu) yoktur. Allah'ın celâlinin (yüceliğinin) hakikatini anlamak imkânsızdır. Ne zaman kul, yüce Allah'ın marifetini, O'nun kâinattaki fiillerini ve sırlarını daha iyi tanırsa, ahiretteki nimetler de o derece çok ve büyük olur. Aynen dünyada, tarlaya ekilen tohum çok ve güzel olduğunda, mahsulün de o derece çok ve güzel olması gibi.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], yine *İhyâ*'nın "Kalbin Acayip Hallerini Açıklama" bölümünde der ki: "Kulun cennetteki mülkü, Allah Teâlâ'yı marifetinin (tanımasının) genişliği, kendisine yüce Allah'ın azametinden, sıfat ve fiillerinden tecelli ettiği ölçüde geniş olur."[387]

Âyetlerin dış âlemle ilgili dile getirdiği durumları, vücut iklimine uyarlarsak deriz ki: Allah'ın kudretinin delillerinden biri de ruhlarınızın semasını ve nefislerinizin toprağını yaratmış olmasıdır. Bunu, ruhların, Rabb'inin azametini müşahede etmesi, nefislerin de kulluk edeplerini yerine getirmesi için yaptı.

Dillerinizin değişik olması da O'nun kudretinin delillerindendir. Bazı diller sadece fark (yaratılmış varlıklar) hakkında konuşur; bazıları ise sadece cem' (her şeyin sahibi ve kaynağı olan yüce Mevlâ) hakkında konuşur.

Renklerinizin değişik olması da O'nun kudretinin delillerindendir. Bazılarında, âriflerin siması ve Hakk'ı sevenlerin güzelliği yansır, bazılarında bundan bir eser gözükmez.

Sizin, gaflet ve tembellik gecesinde, gaflete düştüğünüz vakitte uyumanız ve uyanıklık vaktinizde O'nun marifetinden daha fazla elde etmek için lutfundan aramanız da O'nun kudretinin delillerindendir.

Size hakikat şimşeğini göstermesi yani üzerinizde manevi sırları parlatması, sonra hakikat denizine yaklaştığınızda geri dönmenizden veya helâk olmanızdan çekinerek bir de vuslat ve temkin haline ulaşmanızı bekleyerek onu gizlemesi de O'nun kudretinin delillerindendir.

---

[387] bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/18.

Bütün varlıkların O'nunla ve zatının sırlarıyla ayakta durması da O'nun kudretinin delillerindendir.

Sonra siz, haktan kopma halinde iken, O sizi çağırdı mı birden ruhlarınızla vuslat semasına ve O'nu marifetinde sabit-kadem bir hale yükselirsiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın Saltanat ve Azametinin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz saltanatının ve azametinin delillerinden bahsederek buyurdu ki:

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ
الَّذ۪ي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِۜ وَلَهُ الْمَثَلُ
الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٧﴾

26. ***Göklerde ve yerde kim varsa O'na aittir; hepsi O'na boyun eğip itaat etmektedir.***

27. ***O, mahlûkatı ilkin yoktan yaratan ve sonra onu*** *(öldükten sonra)* ***tekrar diriltendir. Bu diriltme, O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat*** *(şan ve şeref)* ***O'nundur. O, azîzdir*** *(her hükmünü uygular),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde ve yerde kim varsa,* yaratılış, mülkiyet ve tasarrufuyla *O'na aittir; hepsi O'na boyun eğip itaat etmektedir."* Yani hepsi O'na itaat içindedir. Şöyle ki: O bir şeyi dilediği zaman, hiç kimsenin onu değiştirmeye gücü yetmez; her şey ilâhî iradeye uygun gerçekleşir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hepsi, (dille veya halle) kulluklarını ikrar etmektedir.

Yahut hepsi, O'nun birliğine şahitlik etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, mahlûkatı ilkin yoktan yaratan ve sonra onu öldükten sonra tekrar diriltendir. Bu diriltme,* sizin hesabınıza göre *O'nun için daha kolaydır."* Çünkü size göre, önceden yapılan bir şeyi tekrar yapmak daha kolaydır. Öyle ise siz, ilk yaratmayı yüce Allah'ın gerçekleştirdiğini kabul ettiğiniz halde, O'nun, insanları öldükten sonra yeniden yaratmasını niçin inkâr ettiniz?

Zeccâc ve diğer âlimler demişlerdir ki: Âyette geçen, "daha kolay" ifadesi, Cenâb-ı Hak için kullanıldığında, "çok kolay" manasındadır. *"Bunu yapmak Allah için çok kolaydır"* (Nisâ 4/30) âyetinde olduğu gibi. Aynı şekilde, Allah için "Ekber" sıfatı kullanıldığında mana, "Allah en büyüktür" veya "Allah daha büyüktür" değil, mutlak manada, "Allah büyüktür" şeklindedir.[388]

Aslında, mahlûkatı öldükten sonra yeniden diriltmek çok büyük bir iştir; fakat bu, kıyas edildiğinde ilk yaratılışa göre daha kolaydır. Çünkü insanlara göre, öldükten sonra diriltme, ilk yaratma işinden daha kolaydır. Onların, kabirlerinden kalkışı, bir seslenme ile olacaktır. İnsanın ilk yaratılma aşamaları ise önce bir damla meni, sonra alaka, sonra et parçası, sonra yaratılışın tamamlanmasına kadar devam eden bir süreçtir. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[389]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Göklerde ve yerde en yüce sıfat,* hiç kimsede olmayan şan ve şeref *O'nundur."* O, bu sıfatıyla tanındı, göklerde ve yerde, insanların dili ve delillerin ispatıyla şu hakikat ortaya kondu: Yüce Allah, sonsuz kudret sahibidir; bir şeyi yoktan var etmekten, onu tekrar ortaya koymaktan ve bunların dışında, yapılması mümkün olan hiçbir şeyden âciz değildir.

"O, azîzdir; mümkün olan her şeye gücü yeter, hükmü geçer, *hakîmdir;* her işi hikmet ve ilmine uygun yapar.

---

[388] bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* 4/183.

[389] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/392.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah için en yüce misal ve sıfat, şu âyette bildirilendir: *'O'nun misli (dengi, benzeri) hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işiten ve her şeyi görendir'* (Şûrâ 42/11)."[390]

Mücâhid ise, "Allah için en yüce misal, 'lâ ilâhe illallah' tevhididir" demiştir.[391]

En yüce misal, en yüce sıfat demektir ki bu, göklerde ve yerde, bütün âlemde ilâhlığın sadece O'na ait olmasıdır. Devamındaki âyette verilen misal de bu görüşü desteklemektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arştan ferşe, canlı cansız bütün varlıklar, Allah Teâlâ'ya boyun eğmekte ve secde etmektedir. Çünkü varlıklar, maddi yönüyle kulluk hükümlerinin uygulandığı birer mahaldir. Manevi yönüyle ise secde etmeye ihtiyacı yoktur; zira varlık, mana yönüyle yüce Rabb'in sırlarındandır. Buna göre kul, maddi yönüyle, emre boyun eğen bir kuldur; mana yönüyle ise kendisine itaat edilen bir hürdür.

İmam Kuşeyrî, *"İnsanları yeniden diriltmek O'na daha kolaydır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bu durum, sizin görüş ve takdirinize göredir. Hakikatte, Cenâb-ı Hak için, bir şeyin kolay, başka bir şeyin zor olmasından bahsedilemez; O'nun için her şey aynı derecede kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfatlar O'nundur.

O, varlık âleminde, ezelî sıfatıyla en yüce sıfata sahiptir.

İhsanda, cömertlik sıfatıyla en yüce sıfata sahiptir.

Kudrette, her şeye gücü yetmesiyle en yüce sıfata sahiptir.

Yardım konusunda, en kâmil manadaki desteğiyle en yüce sıfata sahiptir.

İlimde, ilminin her şeyi kuşatmasıyla en yüce sıfata sahiptir.

---

[390] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/489 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/268; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/392; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/491.

[391] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/392.

Hükümde, her hükmünün yerine gelmesiyle en yüce sıfata sahiptir.

Dileme konusunda, her şeyin O'nun dilemesine bağlı olmasıyla en yüce sıfata sahiptir.

Hüküm ve kazâda, verdiği her hükmünün geçerli olmasıyla en yüce sıfata sahiptir.

Ceberût âleminde, izzet ve celâliyle en yüce sıfata sahiptir.

Melekût âleminde, ihsan ve kemaliyle en yüce sıfata sahiptir."[392]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Özetle, bütün yüce sıfatlar, Allah Teâlâ'nın zatının, sıfatlarının ve fiillerinin mükemmelliğine ait olmaktadır.

Şirkin Çirkinliği ve Tutarsızlığı

Cenâb-ı Hak, şanının yüceliğini açıkladıktan sonra, şirkin çirkinliğine bir misal vererek şöyle buyurdu:

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْۜ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ
شُرَكَٓاءَ فٖي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخٖيفَتِكُمْ
اَنْفُسَكُمْۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ اتَّبَعَ الَّذٖينَ ظَلَمُٓوا
اَهْوَٓاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۚ فَمَنْ يَهْدٖي مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُۜ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٢٩﴾

28. ***Allah, (şirkin çirkinliğini anlatmak için) size, kendinizden şöyle bir misal verdi: Kölelerinizden, size verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle genişçe açıklıyoruz.***

29. ***Fakat zulmedenler, bilgisizce nefislerinin arzularına uydular. Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola kim getirir? Onların yardımcıları da yoktur.***

---

[392] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/116-117.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah,* şirkin ne kadar kötü ve çirkin bir iş olduğunu anlatmak için, *size, kendinizden şöyle bir misal verdi:* Ey hür kimseler, *kölelerinizden, size verdiğimiz* mal ve diğer şeylerde *sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?*"

Mana şudur: Ey hürler, size verdiğimiz şeylerde, size ortak olan hiçbir köleniz var mı? Yani size verdiğimiz şeylerde, kölelerinizin ortak olmasına ve böylece sizin onlarla, mal açısından eşit olmanıza razı mısınız? Onlar da sizin gibi birer insan iken, size verdiğim mal ve mülkte sizin gibi tasarrufta bulunmalarına, onda sizin gibi hükmetmelerine razı mısınız? Siz hürler birbirinizden çekindiğiniz gibi, kölelerinizden de çekinecek hale gelmek ister misiniz? Yani hür olan ortakların, biri diğerine haber vermeden, kendi başına malda tasarrufta bulunmasından korkup çekindiğiniz gibi, kölelerinizden de korkup çekinir misiniz?

Yahut bu malları paylaştırmasından çekineceğiniz kölelerinizin bulunmasını ister misiniz?

Veya birbirinizden çekindiğiniz gibi, sizden sonra, mallarınıza vâris olacak kölelerin bulunmasına razı mısınız?

Siz, kendiniz için buna razı olmazken, nasıl oluyor da bütün varlıkların Rabb'i, hürlerin ve kölelerin sahibi olan Allah'a, O'nun kullarından bazılarını ibadette ortak yapmaya razı oluyorsunuz?

Âyet şöyle bitiyor: "*Düşünen bir topluluk için âyetleri böylece,* en güzel şekilde *genişçe açıklıyoruz.*" Çünkü temsil, kapalı manaları açar ve onun iç yüzünü açıklar. Bunu, verilen misali düşünüp hükmünü ve sırlarını bilenler anlar.

Onlar, şirkten sakınmayınca, Allah Teâlâ, sözü onlardan çevirerek şöyle buyurdu: "*Fakat zulmedenler, bilgisizce nefislerinin arzularına uydular.*" Yani, cahilce hevâlarına tâbi oldular; eğer bir bilgileri olsaydı, onları sakındırması umulurdu.

"*Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola kim getirir?*" Yani onu, hidayete ulaştıracak hiç kimse yoktur. "*Onların,* kendilerini azaptan kurtaracak, sapkınlıktan veya onda çakılıp kalmaktan muhafaza edecek *yardımcıları da yoktur."*

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Açık şirk için söylenen şeyler, gizli şirk için de söylenir. Gerçekten Cenâb-ı Hak çok gayret sahibidir; kendisine ortak koşularak yapılan ameli sevmediği gibi sevgisinde ortak bulunan kalbi de sevmez. Ortak amel kabul edilmez, ortak kalp de Allah'a yönelmez. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Benim bir sevgilim var; çok gayret sahibi ve kıskançtır. Ürkek ve ihtiyatlı kuş gibi, şöyle kalbime bir göz atar; orada yabancı bir şey görünce, ziyaret etmekten çekinir."

Sen, bir kölenin senden başkasını sevmesine ve ona boyun eğmesine razı olmadığın gibi, Cenâb-ı Hak da senin, kendisinden başkasına meyletmene razı olmaz.

İmam Kuşeyrî, *"Fakat zulmedenler, bilgisizce nefislerinin arzularına uydular"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Zulmün en şiddetlisi, hevâya (nefsin kötü arzularına) uymaktır; çünkü o, şirke çok yakındır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Nefsinin hevâsını kendisine ilâh edineni (ilâha tapar gibi ona tâbi olanı) görmedin mi?" (Câsiye 45/23). Kim, hevâsına tâbi olursa yüce Mevlâ'sının rızasına aykırı davranmış olur. Kul, bir şeyi layık olmadığı yere koyduğu için zalimler olur. Aynı şekilde, isyan eden kimse de taatin yerine isyanı koyduğu için zalim olur. Rabb'inin rızasına uymak yerine, nefsinin hevâsına uyan kimse de sürekli zulüm içinde kalmış olur."[393]

Tevhid ve Fıtrat Dinine Yönel

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda verilen misalden kasıt olan has tevhidi emrederek şöyle buyurdu:

---

[393] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/118.

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًاۜ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّت۪ي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَاۜ لَا تَبْد۪يلَ
لِخَلْقِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُۙ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۗ ﴿٣٠﴾
مُن۪يب۪ينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۙ ﴿٣١﴾
مِنَ الَّذ۪ينَ فَرَّقُوا د۪ينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًاۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾

30. ***O halde sen, bütün bâtıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü hak dine çevir; onu Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fıtrata yönelt. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur. İşte bu, dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.***

31. ***Hepiniz Allah'a yönelerek O'ndan korkun, namazı hakkı ile kılın ve müşriklerden olmayın.***

32. ***Ayrıca, dinlerini paramparça edip farklı gruplara ayrılmış kimselerden de olmayın. Onlardan her bir grup kendi elindekinin hak olduğunu düşünerek sevinmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] veya bütün işitenlere buyuruyor ki: *"O halde sen, bütün bâtıl dinlerden uzaklaşarak, yüzünü hak dine çevir."* Yüzünü ona yönelt, ondan başkasına iltifat etme, sağa sola yönelme. Bu ifade, bütün varlığı ile dine yönelmeyi, dinde istikamet sahibi olmayı ve ona ait şeylere ihtimam göstermeyi ifade eden bir temsildir. Çünkü bir şeye önem veren kimse, yüzünü onun tarafına yöneltir; bakışını ona doğrultur.

Mana şudur: Yüzünü, hak dinin dışındaki bütün dinlerden çevirip hak dine yönelt.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yüzünü, Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fıtrata yönelt."* Yani Allah'ın fıtratına sarılın. Fıtrat, yaratılış demektir. *"Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur"* âyeti de bu manayı desteklemektedir.

Ruhlar, bedenlerde yerleştiğinde, tevhidi (Allah'ın birliğini) kabul edecek kabiliyette idi, onun için hazırlanmıştı; hatta Allah'ın varlığını ve birliğini biliyordu. Bunu, zerre âlemindeki (elest bezmindeki) ikrarından, yüce Allah'ı Rab olarak kabul edişinden anlıyoruz. Öyle ki eğer insanlar, kendi hallerine bırakılmış olsalardı, tevhid dininden başkasını tercih etmezlerdi. Haktan sapıp azan kimse, şeytanların, insanların ve cinlerin azdırmasıyla azdı. Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Ben bütün kullarımı sadece bana kulluk edecek bir vasıfta yarattım fakat onlara şeytanlar geldi; kendilerini dinlerinden uzaklaştırdılar; onlara bana ortak koşmalarını emrettiler."[394]

Sahîh-i Buhârî'de kaydedildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar; fakat onu anne babası ya yahudileştirir ya hıristiyan yapar ya da ona Mecûsîliği aşılar."[395]

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, insanları, kendisine iman edecek özellikte yarattı. Bunu şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

"Azîz ve Celîl olan Allah, Âdem'in sulbünden, zürriyetini zerreler halinde çıkarttı. Onları, kendilerine şahit tutarak, 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' diye sordu, onlar da, 'Elbette sen bizim Rabbimiz'sin' dediler."[396] İşte her doğan çocuk, Allah Teâlâ'nın, rabbi ve yaratıcısı olduğuna şahitlik ettiği bu zerrelerden meydana geldi."[397]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimler, âyette geçen 'fıtrat' hakkında farklı görüşler söylemişlerdir. Bu konuda itimat edilecek görüş şudur: Fıtrat, yaratılış ve çocuğun nefsine verilen şekildir. O, Allah

---

[394] Müslim, Cennet, 63; Ahmed, *Müsned*, 4/162.

[395] Buhârî, Cenâiz, 80, Kader, 3; Müslim, Kader, 22-24; Ebû Davud, Sünnet, 17; Mâlik, Cenâiz, 52; Ahmed, *Müsned*, 2/233, 253.

[396] Ahmed, *Müsned*, 1/272; İbn Ebû Âsım, *Sünnet*, nr. 202; Hâkim, *Müstedrek*, 2/544.

[397] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/184-185.

Teâlâ'yı tanımak ve O'na iman için hazırlanmıştır. Bu, insanın yaratılış gayesi olan şeydir. Fakat kaderde takdir edildiği şekilde, onlara birçok engel çıkar.[398]

İnsanın bu iş için hazırlanması ve tevhidi kabul edecek şekilde yaratılması, kendisini kaderin (ilâhî rahmetin) desteklemeyeceği manasına gelmez. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyât 51/56). Yani ben onları bunu yapmaya hazır olarak yarattım. Bundan sonra, ilâhî rahmetin desteklediği kimse, bu emre itaat etti ve gereğini yaptı; yaratıldığı şeyde muvaffak edilmeyen kimse ise ondan yüz çevirdi.

"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar" hadisi, her çocuk Allah'ın birliğini anlayıp kabul edecek kabiliyette ve buna elverişli halde doğar anlamına gelir. Onlardan bir kısmı, kaderde takdir edildiği şekilde, kendisini Allah'a kulluğa adar. Bazıları ise hakkında ezelde şekavet (bedbahtlık) hükmü takdir edildiği için, bunda muvaffak olamaz, bu kimse ilâhî yardımdan mahrum bırakılır ve kulluktan uzaklaştırılır.

Bu hadis hakkında *el-Meşârik* adlı eserde denir ki: Allah, onu inkârdan temiz, doğruyu ve hidayeti kabul etmeye hazır bir halde yarattı. Sonra anne babası onu, hakkında yazılan kadere göre yönlendirir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu hadiste anne baba örnek olarak söylenmiştir; yoksa çocuğu hak yoldan alıkoyan engeller pek çoktur."[399]

Sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ insanları, yüce zatının, âlemlerin Rabb'i olduğunu idrak ve kabul edecek özellikte yarattı. Hepsi bunda muvaffak edilmese de bu O'nun birliğini ikrar etmeyi gerektirmektedir. Tam tersine, insanların bazıları yüce Allah'ın birliğini ikrar etti, bazıları ise O'na ortak koştu. Halbuki bütün insanlar, zaruri olarak, bu âlemi yaratıp idare eden birinin varlığını kabul etmektedir.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiye*'de[400] demiştir ki: "Özetle deriz ki: Allah Teâlâ, bütün insanları, ilk yaratılış halinde, yüce zatının rabliğini kabul edecek özellikte yarattı. Hepsi bu âlemin bir yaratıcısının bulunduğunu kabul etmekle birlikte, inançları farklıdır. Allah Teâlâ onların bir kısmını, zatına ortak koşmadan birliğini itiraf eden said (cennetlik) kimse olarak yazdı, bir kısmını ise yüce zatına ortak koşan şakî (cehennemlik olarak) yazdı. Şakîler, rabliğin, tek olmayı gerektirdiğini anlayamayıp O'na ortak koştular; böylece sözlerinin gereğine ters düştüler."

---

[398] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/336.

[399] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 4/336.

[400] Bu, Abdurrahman-ı Fâsî tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış hâşiyedir.

"Yüzünü, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata yönelt" âyetinin manası budur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur."* Yani bu fıtratı bozman ve değiştirmen uygun değildir.

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah'ın dini için bir değiştirme yoktur. 'İşte sağlam din budur' âyeti de bunu desteklemektedir. *Fakat insanların çoğu* bunun hakikatini *bilmezler."*[401]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hepiniz Allah'a yönelerek,* kendisine dönerek *O'ndan,* yani azabından *korkun, namazı hakkı ile* vaktinde *kılın ve* yaptığı ibadette Allah'a başkasını ortak eden *müşriklerden olmayın."*

"Ayrıca, dinlerini paramparça edip farklı gruplara ayrılmış kimseler de olmayın." Yani hevâlarına göre değişik şekillerde ibadet yaparak dinlerini farklı dinlere ayıranlar gibi olmayın. *"Onlardan her bir grup kendi elindekinin hak olduğunu düşünerek sevinmektedir."* Yani her grup, kendisini saptıran önündeki kimseyi destekleyip onun taraftarını çoğaltmaya çalışmakta ve kendisinin doğru yolda olduğunu düşünerek sevinmektedir. Fakat sonra, Allah'tan, hiç hesap etmedikleri şey karşılarına çıkıverir. Kötü âkıbetten yüce Allah'a sığınırız.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın ruhları üzerinde yarattığı fıtrat, yüce zatını müşahede ile tanımaktır; çünkü bütün ruhlar, yaratılış halleriyle temiz ve latif olduklarından, Cenâb-ı Hakk'ı tanımaktadır. Onu bundan sadece bedenlerin katılığı ve hevâsının hazlarıyla meşguliyeti engellemektedir. Öyle ki bu bedene hapsedilen ruh, daha önceki marifetini unutmaktadır. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, bu konuda *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde demiştir ki:

---

[401] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* 4/185.

"Diri olan bütün nefisler (ruhlar, aslî haliyle), eşyayı yakînen bilmekte ve idrak etmektedir. Onu bundan alıkoyanlar sadece bedenler, kötülüğe tahrik eden nefisler ve şeytanlardır. Kim onlarla mücâhede ederek kendilerine mücâhede sıkıntısını tattırırsa bundan uzak duran kimselere hârikulâde işler gösterir."[402]

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın bu ilimleri ruhtan perdelemesinin tek sebebi, ruh rubûbiyyet sırlarını açar ve ehli olmayana açıklar diye gayrete gelmesidir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "*'Yüzünü dine döndür'* şu manaya gelir: Allah'a yönelişinde ihlâslı ol, O'na verdiğin kulluk sözünü tut, bütün hal ve hareketlerinde, yaptığın iş ve tasarruflarında amelini sadece O'nun için yap. Bunu yaparken, Allah'ın dininde hanîf yani istikamet sahibi ol, başkasından gönlünü çek, O'nun dışındaki şeylerden yüz çevir. Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fıtrata sarıl."

Kuşeyrî, sonra, yukarıda geçen açıklamaları yapmış ve peşinden, *"O'na yönelerek, O'ndan korkun ..."* âyetinin açıklamasında şöyle demiştir:

"Bütün varlığınızla Allah'a yönelerek, halinizde hiçbir kusur kalmadan, O'na vefa haline sahip olup emrine aykırı her şeyden uzaklaşarak, günahın küçüğünden büyüğünden, azından çoğundan sakınarak, namazı farzları, sünnetleri ve edeplerine dikkat ederek ve huşû gibi faziletlerine riayet ederek kılarak dini ihlâsla yaşayın."

İmam Kuşeyrî, *"Dinini paramparça edenler gibi olmayın ..."* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Dinlerini, gafletle, cahilce inat ve kusur içinde yaşayan, boş zanlarına dayanan, sürekli kuruntularıyla hareket eden, azgınlıklarının sarhoşluğu içinde ne yaptığını bilmeyen, bütün bunlarla birlikte kendisini doğru yolda zanneden kimseler gibi olmayın. Yaptıklarının üzerinde sis perdesi kalkıp Allah'tan uzaklıkları ortaya çıkınca, sevinçleri kedere dönüşür; kendilerinin koyu bir sapkınlık içinde olduğunu ve cahilce işler içinde yuvarlanıp durduklarını kesin olarak anlarlar."[403]

---

[402] Sözün açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l- Asliyye*, s. 29, 31 (Beyrut 2000).

Gafillerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, gafillerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا اَذَاقَهُمْ مِنْهُ
رَحْمَةً اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ
فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ
بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَاِذَا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا
بِهَا وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

33. ***İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, Rab'lerine yönelerek O'na dua ederler. Sonra Allah, onlara kendinden bir rahmet tattırınca, bakarsın ki içlerinden bir grup, Rab'lerine ortak koşuyor.***

34. ***Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım! Hele biraz daha eğlenin; yakında bileceksiniz.***

35. ***Yoksa biz kendilerine bir delil indirmişiz de O'na ortak koşmalarının doğru olduğunu o mu söylüyor?***

36. ***İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer yaptıkları isyanlar yüzünden başlarına kötü bir hal gelse, hemen ümitsizliğe düşüverirler.***

---

[403] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/118.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlara,* hastalık, fakirlik, zorluk yahut bunların dışında *bir zarar dokunduğu zaman, Rab'lerine yönelerek O'na dua ederler.* Dua ve diğer şeylere sarılırlar. *Sonra Allah, onlara kendinden bir rahmet tattırınca,* onları içine düştükleri zorluktan kurtarınca, *bakarsın ki içlerinden bir grup, Rab'lerine* açık veya gizli olarak *ortak koşuyor."* Yani onlardan bazıları, kendilerine afiyet veren Rab'lerine hemen ortak koşarlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım!"*

Bu âyete, başında bulunan "lâm" harfinden dolayı iki türlü mana verilmiş olup biri şudur: Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etmek için şirk koşarlar.

Diğeri ise âyet azap ve tehdit içeren emir olup mana şudur: Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım!

Onlara verilen nimetlerin içine, kendilerini her türlü şiddet ve sıkıntıdan kurtarma da girmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hele,* inkâr içinde *biraz daha eğlenin."* Bu da tehdit içeren bir emirdir. *"Yakında,* yaptıklarınızın azabını *bileceksiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa biz kendilerine,* putlara ibadet edilebileceği konusunda *bir delil indirmişiz de O'na ortak koşmalarının doğru olduğunu o mu söylüyor?"* Delilin söz söylemesi, mecazi bir ifadedir. Kastedilen mana, delilin o şeyin doğruluğuna şahitlik yapmasıdır. Böyle bir delil, mevcut değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanlara,* nimet, yağmur, bol rızık yahut sıhhat gibi *bir rahmet tattırdığımız zaman onunla sevinirler.* Bu sevinç, nimetle şımarıp övünen gafillerin sevincidir. *Eğer yaptıkları isyanlar* yani bu isyanların uğursuzluğu *yüzünden başlarına kötü bir hal,* bela, kuraklık, darlık veya hastalık *gelse, hemen ümitsizliğe düşüverirler;* Allah'ın rahmetinden, O'nun, zorluktan sonra genişliğe çıkarmasından ümitlerini keserler.

33-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminlerin, kâfirlerin sahip olduğu kötü ahlâkın zıddı olan güzel ahlâka sahip olmaları gerekir. Buna göre müminlere bir zarar ve sıkıntı dokunduğu zaman, kulluklarını göstermek için yalvarıp yakararak Allah'a yönelirler, sonra Allah'ın ne yapacağına bakarlar. Bunu ya sabırla ya da rıza göstererek ve kaderin tecellileri altında sükûnetlerini koruyarak yaparlar. Bu arada bir genişlik ve nimet gelince, Allah'a hamd ve şükrederler, gelen genişliğin sadece O'nun tarafından olduğunu söylerler. Her ne kadar onlardan, dinen mubah olan bir sebebe sarılma gibi amel meydana gelmiş olsa bile, ona asla iltifat etmezler; çünkü onda, sebebin aslen bir tesiri yoktur. Genişlik ve çare, sebepten değil, sadece Allah katından gelmektedir. Bu durumda kul, "Falan ve filan sebebiyle bu oldu" demez; işi yapan sadece tek ve kahhâr olan yüce Allah'tır.

Sebepleri asıl sahip gibi görerek düşülen bu gizli şirke, âlim ve salihler dahil, insanların çoğu müptela olmuştur. Onlardan özellikle doktor ve diğerleri gibi, felsefe kitaplarıyla meşgul olanlar, başlarına sıkıntılı bir şey gelince korkarlar; sıkıntıları kalkınca, "Falan bize şifa verdi, filan bizim sıkıntımızı giderdi; falancanın ilacı benim tek şifam oldu!" gibi sözler söyleyip, işi bütünüyle sebepten bilirler. Allah Teâlâ, onların koştuğu ortaklardan yüce ve uzaktır.

Öyle ise kul, tevhide sımsıkı sarılmalı, bu kâinatta gerçek fâil olarak sadece her dilediğini yapan tek ve Samed olan yüce Allah'ı görmelidir.

Gafillerin özelliklerinden biri de şudur: Onlara bir nimet ulaşınca sevinirler ve onunla övünürler; başlarına bir sıkıntı gelince de Allah'ın rahmetinden ümitlerini keserler. Kulun, eline geçen yok olup gidecek geçici şeylerle sevinmemesi, bir sıkıntıya düşünce de yüce Allah'ın yardım ve rahmetinden ümidini kesmemesi gerekir. Bilakis kul, Allah'tan genişlik beklemelidir. Şüphesiz, her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Gerçekten her zorluğun peşinden bir kolaylık vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde ve nefislerinizde, başınıza gelen her musibet, biz onu yaratmadan önce, muhakkak bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır. Elinizden

kaçırdığınıza üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdikleriyle şımarmayasınız diye böyle yaptık. Allah, kendini beğenip övünenleri sevmez" (Hadîd 57/22-23).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, kul dünyada yaşadığı sürece, üzerine çeşitli nimetlerin ve sıkıntıların akıp geleceğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ㊲ فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْك۪ينَ وَابْنَ السَّب۪يلِ
ذٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ㊳
وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا ف۪ٓي اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَٓا
اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ㊴

37. ***Allah'ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve dilediğine kıstığını görmezler mi? Gerçekten bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır.***

38. ***Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte kurtuluşa erenler onlardır.***

39. ***İnsanların mallarıyla artış sağlamak için verdiğiniz faiz, Allah katında artış getirmez. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte o zekâtı verenler, sevaplarını kat kat artıranlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve dilediğine kıstığını görmezler mi?"* Yani yüce Allah, dilediğine rızkını ve halini daraltır; bu durumda kulun yapması gereken, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmeden, O'nun katından gelecek şeyden ümitli olmasıdır. Çünkü dünyada bir halin, hiç değişmeden sürekli devam etmesi imkânsızdır.

"Gerçekten bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır." Müminler, onunla Allah'ın sonsuz kudretine ve hikmetine delil çıkarırlar; O'ndan başkasına bağlanıp kalmazlar.

Müfessir Nesefî demiştir ki: "Allah Teâlâ, insanların şu halini hoş bulmadı. Onlar, kulu daraltanın ve ona genişlik verenin Allah olduğunu bildiler; bundan sonra ne oldu da O'nun rahmetinden ümitlerini kesiyorlar? Onlar neden kendisi yüzünden zorluk ve sıkıntıyla cezalandırıldıkları isyanları terkederek Allah'a dönmüyorlar? Onlar Allah'a dönsünler ki O da kendilerine rahmetini tekrar lutfetsin."[404]

Allah Teâlâ, insanların başına gelen kötü hallerin, işledikleri günahlar yüzünden olduğunu belirttikten sonra, nimete ulaştıklarında yapmaları ve terketmeleri gereken şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

"*Öyle ise* Allah'ın sana ihsan ettiği bol nimetten, *yakın akrabaya,* iyilik ve ilgilenme gibi *hakkını ver. Yoksula ve yolcuya da* zekât yahut güzel ahlâkın gerektirdiği şekilde nâfile sadakadan *haklarını ver."*

Âyetteki hitap, kendisine nimet ve genişlik verilen kimseyedir. Yahut hitap, Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], diğerleri ona tâbidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu,* yani sayılan kimselerin farz veya nâfile olan haklarını vermek, *Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır."* Yani yaptığı iyiliği sırf O'nun rızasını kazanmak amacıyla yapanlar için bu daha hayırlıdır. "*İşte kurtuluşa erenler,* bütün hayırları elde edenler *onlardır."* Gerçekten onlar, Allah'ın kendilerine verdiği dünya nimetleri ile ebedî cennet nimetlerini elde ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanların mallarıyla artış sağlamak için verdiğiniz faiz, Allah katında artış getirmez."* Yani insanlardan miktar ve şekil olarak daha fazla mal almak için kendilerine verdiğiniz faiz, Allah katında size bir artış getirmez, o malda hayır ve bereket yoktur, bilakis Allah onu yasaklar ve öyle bir malı belli bir zaman sonra da olsa telef eder.

---

[404] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/396.

Faizin bu şekli, âlimlerin ortak görüşüyle haramdır.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Daha fazlasına almak için insanlara verdiğiniz hediyeler, Allah katında size bir bereket getirmez; çünkü siz o hediyeyi Allah rızası için vermediniz.

Aslında, bir karşılık için hediye verilmesi câizdir; fakat bu şekilde bir hediye vermek Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için câiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ ona şöyle buyurmuştur:

"Karşı taraftan daha fazlasını bekleyerek iyilik yapma!" (Müddessir 74/6).[405]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât ve sadakaya gelince, işte o zekâtı verenler, sevaplarını kat kat artırırlar."* Yani verdiği sadakayı, yaptığı hayrı sırf Allah rızası için veren ve yapan, onu verip daha fazlasını beklemeyen, ona karşılık insanlardan bir mükâfat istemeyen ve onu gösteriş olsun diye yapmayan kimseler, sevaplarını bire yedi yüz ve daha fazlasına kadar artırırlar.

Zeccâc demiştir ki: "Böyle yapanlar, sevaplarını kat kat artırırlar; Allah tarafından onlara, yaptıkları bir hayra karşılık, on sevaptan yedi yüze kadar sevap verilir."[406]

37-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bast ve kabz[407] halleri kula, gece ile gündüzün birbirini takip etmesi gibi peş peşe gelir. Kulun yapması gereken, genişlik ve darlık halinde, Allah'a yönelmektir. Kul, bast halinde, Allah'ın nimetini müşahede eder; bu durumda gereken, hamd ve şükürdür. Kabz halinde ise kul, Allah'tan gelen imtihanı ve manevi temizliği görür. Bu durumda gereken, sabır, rıza ve Allah'tan kurtuluş beklemektir. İçine düşülen bir sıkıntıya sabırla birlikte kurtuluş beklemek bir ibadettir.

---

[405] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkami'l-Kur'ân*, 14/34-35.

[406] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/188.

[407] Bast, kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve muhabbet indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mahzar olma, nimete erme ve nimetin artma halidir.

Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve halin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir.

Bast hali, şükür ve ameli artırmak içindir; kabz hali ise daha fazla zikir, dua, yalvarma hali içinde olmak içindir.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, kulun Allah Teâlâ'dan başkasına kalbini bağlamaması gerektiğine bir işaret vardır. Çünkü onu üzen şeylerin yok olması, sadece Allah'tandır; onu sevindirecek şeylerin varlığı da sadece Allah'tandır. Demek ki insanları sevindirecek ve huzura erdirecek genişlik halinin varlığı Allah'tan olduğu gibi, onları üzen ve korkutan kabz halinin başa gelmesi de Allah'tandır. Şu halde kulun yapması gereken, manevi sırları muhafaza etmek ve ağyardan fikrini (beklentisini) kesmektir."[408]

İmam Kuşeyrî, *"Yakınlara, hakkını ver ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yakınlık iki kısımdır; biri nesep yakınlığı, diğeri din yakınlığıdır. Din yakınlığı daha önde gelir ve böyle bir yakına iyilik yapmak daha gereklidir. Bir adam, ibadetle meşgul olsa, maişetini kazanmak için boş vakti olmasa, bunun halini bilen bir kimsenin, imkânı ölçüsünde ona yardım etmesi ve geçim işini üstlenmesi gerekir. Bu adam, ibadet ve taatine desteği olan kimseden daha önceliklidir. Onun kalbinin vesveseden ve ailesini geçim düşüncesinden kurtulması için kendisine bu destek verilmelidir. Bir adamın hali ve derdi, kalbinin halini korumakla meşgul olmak ise onun hakkı daha öncelikli ve onu araştırıp durumuyla ilgilenmek daha gereklidir. *'Allah'ın rızasını arayanlar için bu, daha hayırlıdır.'* Gerçek bir mürid, Allah'ın hakkını, nefsinin hakkına tercih edendir. Allah'ın rızasını isteyen din kardeşlerini, kendi nefsine tercih etmek, nefsinin halini gözetmekten daha güzeldir. Böylece onun, yakınlara ve miskinlere iyilik yapma düşüncesi, nefsine, ailesine ve özel adamlarına iyilikten önde gelir."[409]

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın rızasını arayanlar için bu, daha hayırlıdır"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Bir fakire, kendisinden bir iyilik bekleyerek hizmet sunma! Şunu bil ki sadakanın en faziletlisi, senden irtibatı kesen akrabaya verdiğin sadakadır. Böyle yaparsan, yaptığın hayır sırf Allah rızası için yapılmış olur, onda nefsine ait hiçbir pay (beklenti) bulunmaz. İşte bu kimseler, nefislerine aykırı davranarak ve onunla mücâhede ederek bu hayrı yaptıkları için, Allah tarafından kat kat sevap alırlar.

---

[408] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/120.

[409] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/120.

Zekât, temizlik demektir. Malın temizliği, dinin öğrettiği şekilde zekâtı verilerek olur. Ayrıca bedenin, kalbin ve sırrın zekâtı vardır. Bunların hepsi yerine getirilecek işlerdir."[410]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bedenin zekâtı yani manevi kirlerden temizlenmesi, zâhirî ibadet görevlerini yerine getirirken yorulmasıdır. Kalbin zekâtı, çirkin huylardan temizlenip güzel vasıflarla süslenmesidir. Sırrın zekâtı, mâsivadan herhangi bir şeye meyilden korunmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, birliğinin delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذٖي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْۜ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ
مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

40. ***Allah o Rab'dir ki sizi yarattı, sonra size rızık verdi, sonra sizi öldürür ve sonra diriltir. Peki, sizin Allah'a ortak koştuğunuz putlar içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapabilecek var mı? Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzak ve yücedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah o Rab'dir ki sizi yaratıp ortaya çıkardı, sonra size,* bedenlerinizi ayakta tutacak *rızık verdi, sonra* ecelleriniz tamamlanınca *sizi öldürür ve sonra sizi,* amellerinizin karşılığını vermek için kabirlerden kalkma anında *tekrar diriltir."* Yani yaratma, rızıklandırma, öldürme ve diriltme işi Allah'a mahsus şeylerdir. *"Peki, sizin Allah'a ortak koştuğunuz putlar içinde bunlardan* yani yaratma, rızıklandırma, öldürme ve diriltme işinden *herhangi birini yapabilecek var mı?"* Onlar, âciz kaldıkları için bu soruya cevap veremediler. Bunun için Cenâb-ı Hak, kendisinin, ortaktan uzak ve yüce olduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

---

[410] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/121.

"Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzak ve yücedir."

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, âyet-i kerimede, yüce zatına ait dört şeyi sırasıyla dile getirdi. İnsanlar, üç şeyde görüş birliği içindedirler, fakat rızık konusunda şüphe ederek, "Rızık sadece bir sebebe bağlı olarak elde ediliyor" demişlerdir. Aslında sebepler, rubûbiyyet sırrı için bir örtü ve perde görevi yapmaktadır. Avam halk için sebeplerin varlığı söz konusudur fakat seçkin ârifler için sebepler kaldırılmıştır. Cenâb-ı Hak onları, sebepsiz olarak rızıklandırır. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır; onu hiç hesap etmediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter" (Talâk 65/2-3).

İmam Kuşeyrî, yukarıdaki âyetlerin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ seni, hücre halinde annenin karnına attığı zaman, yemeye ve içmeye O'nun kudretiyle bir ihtiyacın yoktu. Yahut O'na muhtaç durumdaydın; O senin rızkını, -tabiplerin dediğine göre hayız kanı ile ulaştırdı. Seni annenin karnından çıkarttığı zaman, belli bir vakte kadar rızkını, sana, bilinen yollarla ulaştırdı; senin için anne sütünü içme ve çeşitli yiyecekleri yeme vesilelerini hazırlayıp kolaylaştırdı. Sana ayrıca, iman ve irfan gibi kalplerin ve sırların rızıklarını elde etme yollarını öğretti. Taat ve ibadetlere muvaffak olma rızıklarını ihsan etti. Zikirler gibi dilin rızkını ve diğer rızıkları verdi.

Allah sonra sizi, şehvetlerinizi gidererek öldürür. Yine O sizi, kendinize ait şahitler (vücut ve varlık) görmekten öldürür. Sonra sizi, kalplerinizi dirilterek manen diriltir; sonra kendisiyle dirilterek yeni bir hayata kavuşturur.

Şöyle denilmiştir: 'Öyle rızıklar vardır ki birlik ve dostluk sebebidir; öyle rızıklar vardır ki sahibini (Mevlâ'yı) görme vesilesidir.'

Yine şöyle denmiştir: Sen, yaratılışını değiştirmeye güç yetiremediğin gibi, rızkını değiştirmeye de güç yetiremezsin. Rızkı bol olan kimsenin rızkı, kendi nefsinin çaba ve maharetiyle değil, Rabb'inin ihsanıyladır. Rızkı az olanın rızkı da nefsinin kusurları sebebiyle değil, Rabb'inin hükmüyledir."[411] Kuşeyrî'nin bazı ifadelerini mana olarak verdik.

Karada ve Denizdeki Fesadın Sebebi

Cenâb-ı Hak bazan, kullarda ortaya çıkan fesat işler yüzünden onların rızkını daraltır. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ
بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ
فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

41. ***İnsanların işledikleri*** *(kötülükler)* ***yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı. Allah, isyanlarından dönsünler diye, onlara, yaptıkları bazı işlerin cezasını tattırmak için bu âfetleri ortaya çıkardı.***

42. ***De ki: "Yeryüzünde dolaşın da önceki milletlerin sonlarının nasıl olduğuna bakın." Onların çoğu Allah'a ortak koşan kimselerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanların işledikleri* inkâr ve isyanlar *yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı,* bozulmalar oldu."

Karadaki fesat; kıtlık, yağmurun azalması, ziraat ürünlerinde güzel ürün çıkmaması, ticaretlerde hayırlı kazanç bulunmaması, insanların ve hayvanların arasında ölümlerin çoğalması, her şeyden bereketin kalkması gibi şeylerdir.

---

[411] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/121-122.

Denizdeki fesat ise suda batma ve boğulmaların çoğalması ve deniz avının kesilmesidir. Bunun sebebi, insanların içine düştüğü inkâr ve isyanlardır. Eğer insanlar, istikamet üzere olsalardı, Allah Teâlâ onlardan bu âfetleri savardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, içinde bulundukları isyanlardan dönsünler diye, onlara, yaptıkları bazı amellerin cezasını dünyada tattırmak için bu âfetleri ortaya çıkardı."* Onların bu çektikleri, cezalarının hepsi değildir; onların asıl cezası ahirettedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, kavmin içindeki kâfirlere *de ki: 'Yeryüzünde dolaşın da,* inkâr ve isyanları sebebiyle kendilerine ne yaptığımızı görmeniz için *önceki milletlerin sonlarının nasıl olduğuna bakın.' Onların çoğu Allah'a ortak koşan kimselerdi."* Bunun için kendilerini helâk ve şehirlerini harap ettik. Onların âkıbetinin nasıl olduğuna bakın; belki azgınlığınızdan dönersiniz.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, yukarıda geçen âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen, 'kara' yani yeryüzü ile nefse, 'deniz' ile de kalbe işaret edilmiştir. Nefsin bozulması, haram yemesi ve yasak işleri yapması sebebiyledir. Kalbin bozulması ise gaflet ve kötülenen vasıflar yüzündendir. Onlar, kötü niyet, haset, kin, günahları isteme ve bunların dışındaki günah olan düşünce, hal ve sıfatlardır. Haram olan işlerde ısrarla devam etmek, kalbin bozulmasının en büyük sebeplerindendir. Aynen hayır işleri yapmadan önce, onlarda kesin kararlı olmanın en büyük hayırlardan olduğu gibi ...

Şunlar da fesat türü işlerdendir: Kur'an ve Sünnet'i, hak olmayan şekillerde yorumlamak. Dinen bir gerek yokken, azimeti terkedip ruhsatlara dönmek. Yüce Allah'tan hayâ etmeden, boş davalara dalmak."[412]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, insanlığı, taat ve isyan yönünden kâinata üstün yaptı. İnsan, taat ile şereflenirse onun bereketiyle bütün kâinat güzel olur. İnsan, isyana dalınca ise onun isyanının uğursuzluğu ile âlem bozulur. Çünkü insanın taat ve isyanı, Allah'ın lutuf ve kahrının sonucudur. Bunun için onun yaptığı, bütün âlemi sarar. İnsanın bozulması, diğer bütün nefislerde ve kalplerde etkisini gösterir. Nefislerin bozulması, kulluktan gevşeyip geri kalmasıdır. Kalbin fesadı ise rubûbiyyet nurlarını görmekten perdelenmesidir."[413]

---

[412] bk. Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/122.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şöyle denilmiştir: Dini hakkı ile taşıyacak, koruyacak ve savunacak âlimlerin gitmesiyle, dinî hayatta fesat ortaya çıktı. Hakikat denizinde de fesat ortaya çıktı; bunun sebebi, hakikati talep edenlerinin samimiyetinin azlığı, ehlinin garip kalıp gizlenmesi ve böylece alametlerinin silinip gitmesi, eserlerinin gizlenmesidir. Halbuki ilâhî bereket (rahmet, feyiz ve nur) kıyamete kadar kesilmez.

Dinî yaşantıdaki ve maneviyat yolundaki bu bozulmalar, insanların dünyayı Allah'a tercih etmeleri sebebiyledir. Allah Teâlâ onlara, kendisinden kopmanın cezasını çektirmek için bu bozuk halleri gösterir. Gösterir ki O'na dönsünler. Bu dönüş, ya ilâhî lutufla olur ya da bela ve musibet zincirleri içinde zorla olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Âriflerden birine, 'Velilerin sayısında bir azalma olur mu?' diye sorulunca şöyle demiştir:

'Onlardan biri noksanlaşsa gök yağmurunu göndermez, yeryüzü bitkisini bitirmezdi. Vaktin bozulması, onların sayılarının azalması ve medetlerinin noksanlaşmasıyla olmaz; fakat vakit bozulunca, veliler mevcut olduğu halde, Allah'ın muradı onları gizlemektir. Zamane insanları Allah'tan yüz çevirip Allah'tan başkasını tercih ettiklerinde, onlara vaaz fayda vermez, uyarı kendilerini bulundukları halden çevirmez. Bu durumda onlar, Allah'ın velilerinin aralarında ortaya çıkmasına ehil ve layık olmazlar. Bunun için ârifler demişlerdir ki: Allah'ın velileri, gelinler gibi özel huzurda saklanan has kimselerdir; onları günahkârlar görmez.'" [414]

---

[413] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/116.

[414] İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 18 (Beyrut, ts.)

İmam Kuşeyrî, *"De ki: Yeryüzünde dolaşın da sizden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakın"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mana şudur: Yeryüzünde ibret almak için dolaşın, tefekkür ederek hakkı arayın. Şekli ve hali sizin gibi olan önceki ümmetlerin âkıbetinin nasıl olduğuna bir bakın! Bütün hallerde kendinizi onlarla kıyaslayıp ne durumda olduğunuza bakın. Onların çoğu, Allah'a ortak koşan kimselerdi. Onların sayısı çok, fakat hakikatte değer ve kıymetleri çok azdı."[415]

Fesattan Kurtuluşun Yolu: Ahirete Hazırlanmak

Cenâb-ı Hak sonra, ahirete hazırlanmayı emretti ve insanlardan fesadı onunla savacağını belirterek şöyle buyurdu:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ
لَهُ مِنَ اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ
عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

43. ***Allah tarafından, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir. O gün insanlar bölük bölük ayrılır.***

44. ***Kim inkâr ederse, inkârı kendi zararınadır. Kim de salih amel işlerse, onlar sadece kendileri için (cennette bir yer) hazırlamış olurlar.***

45. ***Bu, Allah'ın, iman edip salih amel işleyenleri kendi lutfundan mükâfatlandırması içindir. Şüphesiz O inkâr edenleri sevmez.***

---

[415] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/123.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah tarafından, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir."* Yani yüzünü, içinde hiçbir bozukluk ve eğrilik bulunmayan ve son derece dosdoğru olan dine çevir; onun emirlerini güzelce ayakta tut.

Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], ümmeti de ona tâbidir. Yahut âyetin hitabı, onu işiten herkesedir.

Allah tarafından, hiç kimsenin geri çevirmeye gücü yetmediği gün, yani öldükten sonra dirilme günü başınıza gelmeden önce hak dine dönün.

Âyet şöyle bitiyor: *"O gün insanlar bölük bölük ayrılır."* Bir grup cennete, bir grup cehenneme gider.

Cenâb-ı Hak sonra, insanların yaptıklarına hiçbir şekilde ihtiyacı olmadığına işaret ederek şöyle buyurdu: *"Kim inkâr ederse, inkârı kendi zararınadır;* inkârının vebali ve cezası ona aittir; onun günahını kimse çekmez. *Kim de salih amel işlerse, onlar sadece kendileri için* kabirlerinde geniş bir yer *hazırlamış olurlar."* Yahut onlar, cennette kendileri için yataklarını hazırlarlar; onu kimsenin huzurlarını bozmayacak şekilde geniş ve güzel bir biçimde hazırlarlar.

Cenâb-ı Hak sonra, ahirete hazırlanma emrinin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Bu, Allah'ın, iman edip salih amel işleyenleri kendi lutfundan mükâfatlandırması içindir."* Âyette, salih ameller işleyenlerin açıkça belirtilmesi, bu güzel mükâfata sadece ameli salih olan müminlerin ulaşacağını bildirmek içindir. Bir de yüce Allah onlara bu mükâfatı, sırf kendi ihsanından vermektedir. Çünkü O'na, kul için bir şey yapması vâcip değildir.

"Şüphesiz O inkâr edenleri sevmez." Aksine O, inkâr edenlere gazap ve azap eder. Bu ifadede, Allah'ın iman edenleri sevdiğine dair bir işaret vardır. Gerçek budur. Allah Teâlâ özellikle, bütün varlığı ile kendisine yönelen kimseleri daha fazla sever.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kıyamet kopmadan önce, kendisine yönelmeyi ve O'na ulaştıran yola sımsıkı sarılmayı emretti. Çünkü bu dünya ahiretin tarlasıdır. Kim burada Allah Teâlâ'nın yolunda gider ve O'nu tanırsa ahirette de tanır. Kim burada, nefsinin hevâsına tâbi olup hak yoldan geri kalır ve Allah'ı tanımadan ölüp giderse o şekilde diriltilir.

Allah Teâlâ'ya tam olarak yönelmek ve O'na ulaştıran yolda başarıya ulaşmak sadece, bu yola giren ve onu tanıyan kâmil bir şeyhle mümkün olur. Kim, kendi nefsi, ilmi ve aklıyla Allah'a vâsıl olmak isterse gerçekten yolda kalır, hedefine ulaşamaz.

İmam Kuşeyrî, *"Yüzünü sağlam dine çevir ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Sağlam dine uymada ve kendi başına hareket ederek bid'at çıkarmadan hak yola tâbi olmada niyetinde halis, azminde sadık ol. Kim, zamanındaki terbiye imamının edebiyle edeplenmez ve bulunduğu zamanda işin ehli olan kâmil insandan zikir dersi almazsa onun zararı kazancından daha fazla olur, noksanı, kendi başına elde ettiği faydadan daha çok olur."[416]

Öldükten Sonra Diriltmenin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra diriltmeye ve diğer şeylere dair kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذ۪يقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪
وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾

46. ***Allah'ın (kudretinin) delillerinden biri de rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesidir. O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, O'nun lutfundan rızkınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar.***

---

[416] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/123.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın kudretinin delillerinden biri de rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesidir."*

Dört çeşit rüzgâr vardır. Bunlar güney, sabâ, kuzey ve batı (azap) rüzgârıdır. İlk üçü rahmet rüzgârıdır, dördüncüsü azap rüzgârıdır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir duasında şöyle dua etmiştir:

"Allahım, bu esen rüzgârı bizim için rahmet rüzgârı yap; azap rüzgârı yapma!"[417]

Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bana, (düşmana karşı) sabâ rüzgârı ile yardım edildi. Âd kavmi batı rüzgârı ile helâk edildi."[418]

Cenâb-ı Hak sonra, rüzgârı göndermesinin faydalarından bahsederek şöyle buyurdu: *"O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, O'nun lutfundan rızkınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar."*

Rahmetinden tattırmak, yağmurun indirilmesi ve onun peşinden gelen bolluk ve berekettir. Ayrıca, rüzgârın esmesiyle oluşan rahatlık ve yeryüzünün bitkilerinin çoğalması da ilâhî rahmetin sonucudur. Bunların dışında, rüzgâr ve yağmurlarla gelen faydalar da ilâhî rahmetin kullara hediyesidir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ, yeryüzündeki rüzgârı bir saat tutup estirmese insanlar gam ve sıkıntıdan ölürlerdi."

Âyetin devamında, rüzgârın esmesinin diğer faydaları şöyle belirtiliyor: "Rüzgârın esmesi, *Allah'ın emriyle,* O'nun idaresi veya yaratmasıyla *gemilerin denizde yol alması içindir."* Emre, yaratma manası vermemiz şu âyete göredir: *"O'nun işi sadece, bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'ol' demesidir. O şey de (ilâhî murada göre) derhal oluverir"* (Yâsîn 36/82).

---

[417] Taberânî, *el-Kebîr,* 11/213; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/135.

[418] Buhârî, İstiskâ, 26 (nr. 1036); Müslim, İstiskâ, 17.

Şöyle denilmiştir: Âyette, gemilerin denizde akıp gitmesi dile getirilirken, "Allah'ın emriyle" ifadesinin eklenmesi şunun içindir: Rüzgâr bazan geminin gidişine uygun olmayan şekilde eser ve gemi batar. Böyle bir durumda, rüzgârın zararsız hale gelmesi ve geminin akıp gitmesi Allah'ın emriyle olur. Bazan da geminin batması Allah'ın emriyle olur.[419] Ayrıca, akıp gitme işinin gemiye ait olarak zikredilmesi, mecazi bir ifadedir; Allah Teâlâ, geminin gidişinin kendi emriyle olduğunu haber verdi.

Âyet şöyle bitiyor: "Rüzgârın esmesin bir sebebi de *O'nun lutfundan rızkınızı aramanız,* yani deniz ticareti yapmanız *ve* bütün bu nimetlere *şükretmeniz içindir.* Şükrederseniz, Allah size lutfundan artırır."

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette anlatılan durumu, maneviyat iklimindeki seyre uyarlarsak deriz ki:

Yüce Allah'ın, velilerine manevi fethi ihsan ettiiğinin göstergelerinden biri de Allah Teâlâ'nın önce hidayet rüzgârını göndermesi, sonra ilâhî destek rüzgârını estirmesi, peşinden de ilâhî vâridatlar (nur, feyiz ve keşif) rüzgârını estirip ona büyük fethin ve yüce Mevlâ'yı görmede temkin halinin müjdecisi olarak marifet hediyelerini taşımasıdır. Cenâb-ı Hak, bunu size rahmetini tattırmak için yapar. O, marifetinin manevi tadıdır. Bunu yapmasının bir sebebi de fikirlerin tevhid meydanlarında dolaşması ve Allah'ın fazlını aramanızdır. O, ebediyen keşiflerde, manevi ilim ve sırlarda yükselmektir. Sizden beklenen şey, dinin hükümlerini güzelce koruyarak ve kulluğun edeplerini yerine getirerek Allah'a şükretmenizdir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, ibadet ehlinin kalplerine ümit rüzgârını gönderir; bu rüzgâr onların kalplerini haset tozlarından ve nefse ait kötü şeylerden temizler. Allah Teâlâ sonra onların kalbine tevfik (ilâhî yardım) yağmurlarını gönderir; bu onları gayrete getirir ve yüce Allah onlara neşe ile ibadet yapma kuvveti verir.

---

[419] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/40.

Allah Teâlâ, velilerinin ruhlarına bast (manevi neşe ve huzur) rüzgârını gönderir; bu rüzgâr onların ruhlarından kabz (manevi sıkıntı ve tutukluk) halinin getirdiği sıkıntıyı giderir ve onlarda Allah'a vuslatın tadını yayar.

Cenâb-ı Hak, seçkin âriflerin sırlarına tevhid rüzgârını gönderir; bu rüzgâr onların sırrını, ağyarın (Allah'ın dışındaki varlıkların) iz ve etkilerinden temizler ve ona sürekli bir vuslatı müjdeler. Bu, sırrın Allah ile rahatlık ve huzur bulmasıdır. Fakat bu hal, sadece kendinden geçtikten yani nefsini Hak'ta fâni ettikten sonra gerçekleşir."[420]

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَاۤؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُواۜ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾

47. Şüphesiz biz, senden önce nice peygamberleri kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler. Bunun üzerine, *(onları yalanlayıp)* ***günah işleyenlerden intikam aldık. Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz biz, senden önce nice peygamberleri kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler;* fakat kavimleri onları yalanladı. *Bunun üzerine biz, günah işleyenlerden,* onları helâk ederek *intikam aldık. Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu.*" Yani tarafımızdan bir ihsan olarak, vaadimizi yerine getirmek için müminleri azaptan kurtararak onlara yardım etmek bize hak oldu.

---

[420] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/123-124.

Âyete şu mana da verilmiştir: Günahkârlardan intikam almak, şüphesiz bir haktır. Aynı şekilde tarafımızdan bir ihsan olarak müminlere yardım etmemiz de üzerimizde bir haktır.

Beyzâvî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette şu bildirilmektedir: Müminlerin düşmanlarından intikam almak, onların şeref ve değerini ortaya çıkarmaktır. Çünkü Allah Teâlâ onları, kendisinin yardımını hak eden kimseler yaptı."[421]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Hangi müslüman, bir din kardeşinin namus ve şerefini savunursa Allah Teâlâ'nın kıyamet günü onu cehennem ateşinden kurtarması hak olur." Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] sonra, *"Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu"* âyetini okudu.[422]

47. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, seçkin dostları için önceden beri uyguladığı kanunu, onlara düşmanlık ve eziyet edenlerden intikam almasıdır. Bu, bir zaman sonra da olsa muhakkak gerçekleşir. Cenâb-ı Hakk'ın bu intikamı, bazan imanı noksanlaştırmak ve kalbi katılaştırmak gibi, iç âlemde gerçekleşir. En kötüsü budur.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Biz, günahkârlardan intikam aldık, onları hiç hesap etmedikleri yerden yakalayıp helâk ettik. Beklentilerini altüst ettik. Tatlarını bozduk, keyiflerini kaçırdık. Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu. Düşmanları onların boynuna bastı, fakat çok geçmeden biz müminleri, düşmanların omuzlarına yükselttik, onları galip, düşmanlarını mağlup ettik. Düşmanlarının vatanlarını harap ettik, binalarını yerle bir ettik, ateşlerini söndürdük, yurtlarını kullanılmaz hale getirdik. Kahrımızla, bütün eserlerini mahvettik. Böylece güneşleri söndü, kahrımızla onlara hazırladığımız tuzakla hepsi yerin dibine battı."[423]

---

[421] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/223.

[422] İbn Ebû Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3093; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/276; Süyûtî, *ed Dürrü'l-Mensûr*, 6/499. Aynı konuda bk. Tirmizî, Birr, 20 (nr. 1931); Ahmed, *Müsned*, 6/450; Taberânî, *el-Kebîr*, 24/175-176.

[423] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/124.

Yüce Allah'ın Kudretinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, düşmanlarını helâk eden ve dostlarına zafer veren kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَٓاءِ كَيْفَ
يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِه۪ۚ فَاِذَٓا اَصَابَ بِه۪ مَنْ
يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ
عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمُبْلِس۪ينَ ﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ
الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٥٠﴾

48. *Allah, o kudret sahibidir ki rüzgârları gönderir; onlar da bulutları harekete geçirir. Allah onları gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder. Nihayet onların arasından yağmurun çıktığını görürsün. Onu kullarından dilediklerine ulaştırdığı zaman onlar sevinirler.*

49. *Oysa onlar daha önce kendilerine yağmur yağdırılmadan evvel kesin bir ümitsizliğe kapılmışlardı.*

50. *Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de diriltir. O, her şeye gücü yetendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, o kudret sahibidir ki rüzgârları gönderir; onlar da bulutları harekete geçirir. Allah onları gökte dilediği gibi yayar.*" Yani onları, birbirine bitişik halde gökyüzünde yayar. Bunu nasıl dilerse öyle yapar. Bazan bulutları yürütür, bazan sabit tutar. Bazan bulutları üst üste yoğun bir hale getirir, bazan açık ve seyrek yapar. Onlar, bazan güneyden, bazan kuzeyden, bazan batıdan esen rüzgârlarla gelirler, bazan sabâ rüzgârıyla taşınırlar.

"Ve dilediği zaman da *onları parça parça eder.*" Kısacası Allah, dilemesi ve hikmetine göre bulutları, bazan birbirine bitişik ve yoğun bir halde gökyüzünde yayar, bazan da onları birbirinden ayrı parçalar halinde yürütür. "*Nihayet onların arasından yağmurun çıktığını görürsün. O yağmuru kullarından dilediklerine,* yani onların şehir ve arazilerine *ulaştırdığı zaman onlar,* bolluk ve yeşillikle *sevinirler.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Oysa onlar daha önce kendilerine yağmur yağdırılmadan evvel kesin bir ümitsizliğe kapılmışlardı.*" Yani onlara uzun zaman yağmur yağmayınca, artık yağmurdan ümitlerini kesin olarak kesmişlerdi. Peşinden yağmur yağınca, önceki üzüntüleri derecesinde sevince gark oldular. Âyette, insanın kalbinin, ümitsizlik halinden süratle sevinç haline geçme özelliğine dikkat çekilmektedir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü* kuruyup *öldükten sonra,* bitki ve çeşitli meyvelerle *nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O,* yani buna gücü yeten Allah, *ölüleri de diriltir.*" Allah yeryüzünü, kuruduktan sonra dirilttiği gibi, cesetleri de çürüyüp dağıldıktan sonra yeniden diriltir. "*O, her şeye gücü yetendir.*" Ölüleri diriltmek de O'nun kudretinin kapsamında olan işlerdendir.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerde anlatılan zâhirî durumun, manevi âleme bakan işaretlerini ifade etmek istersek deriz ki:

Allah, o kudret sahibidir ki dostlarının kalplerine ilâhî vâridat rüzgârını gönderir; kalpte zât-ı âlisine perde olan varlıklara ait bulutları harekete geçirir, böylece irfan güneşi, önünde bir perde bulunmadan ortaya çıkar. Allah, kalplerin semasında o bulutları dilediği gibi yayar; o zaman bazı kalpler için perdelenme meydana gelir. Allah, o bulutları dilediği kalplerden giderir; o zaman kalpte ilâhî tecelli ve zuhur meydana gelir. Allah dilediği zaman, onları, müşahede haline yaklaşmış kimseler için parçalar. Bu durumda, bazan kalplerden varlıklara ait bulutlar yani perdeler kalkar, sahipleri nurları müşahede eder. Bazan kalpleri varlık bulutları kaplar, sahipleri ağyarı (Allah'ın dışındaki varlıkları) müşahede eder.

O bulutların arasından, kulu fenâ haline ulaştıracak ilâhî feyiz yağmurlarının yağdığını görürsün. Allah Teâlâ, kullarından dilediklerine bu feyiz yağmurunu ulaştırınca onlar, O'nu tanımanın nurlarını ve zatına ait sırları elde ettiklerinden dolayı sevinirler. Halbuki onlar, daha önce nefisleri kendilerine galip iken, bu hale ulaşmaktan tamamen ümitsiz idiler. Bak, onların kalbi, gaflet ve cehaletle öldükten sonra Allah kalplerini nasıl diriltti. Bu anlatılan durum, kendisi günahlara dalmış iken, sonra ezelî aşktan büyük pay sahibi bir şeyhin eline düşen ve şeyhin onu, Allah'ın marifetiyle dirilene kadar bu aşktan suladığı kimsenin misalidir.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, ihsan ve vuslatını müjdeleyici olarak iyilik ve ihsan rüzgârını gönderir; sonra dostlarının kalbine ihsan yağmurunu yağdırır. Kendisine yakınlık elde edip münâcât edecek kimseden haşmet (korku ve çekinme) halini kaldırır. Manevi keşfe ulaştırdığı dostuna bir heybet hali verir. Onların üzerine üns yani özel yakınlık ve sevgi çiçeklerini saçar. Sonra onlara, kudsî hakikatlerle tecelli eder; onlara eliyle muhabbet şarabını içirir. Onları ilâhî aşka perde olan beşerî vasıflardan kurtardıktan sonra yeniden kendilerine getirir. Bunu, onlardan kaynaklanan bir şey sebebiyle değil, kendi zatından bir lutufla yapar. Bu hali, kelimeler anlatamaz, onun için işaretler yetersiz kalır."[424]

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ yağmur yağdırdığında, yeryüzünü, ondan ekin ve meyveler çıkarmak için bitki ve çiçeklerle diriltir. Cenâb-ı Hak, aynı şekilde, haktan nefret edip kaçtıktan sonra manen ölü nefisleri de diriltir ve onları, gevşeklik gösterdikten sonra hayırlı işlerde muvaffak eder. Böylece manen dirilen kalp sahiplerinin samimiyet ve sadakatle yaptıkları çalışmalarla, dostluk vatanları ve dostların hali mâmur olur. Onların hayır üzere geçen güzel günlerinin bereketiyle, insanlardan belalar giderilir. İlâhî huzurda yapılan münâcâtların nurlarıyla, gafletlerinden sonra kalpler dirilir ve böylece hakkını koruyarak sürekli zikre döner. Hakk'a yönelen kimselerin nurlarıyla, içinde yaşadıkları asrın insanları hidayete ulaşır.

---

[424] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/124.

Ruhlar, manen perdelendikten sonra, âriflerin müşahedelerinin nurlarıyla dirilir. Böylece saadet burcundan marifet güneşleri doğar. Âriflere akıtılan manevi ihsanların kokusu, bütün insanların sırlarına ulaşır. Nefes alıp veren herkes onların bereketinden bir nasip alır.

Allah Teâlâ sırları, kendisine yönelmenin nurlarıyla dirilir. Bazı hallerde onlar için bir duraklama olsa da ilâhî nurlar, sırlardan mâsivaya ait ne varsa hepsini yok edip temizler. Artık o gönül için bir diyar ve yâr kalmaz. Hakikat nurları kalpte, varlıklara ait zerre kadar bir şey bırakmaz, hepsini temizler. İşte orası, hak olan Allah için gerçek dostluk noktasıdır." Kuşeyrî'nin âyetten vermek istediği muradı, uzunca açıklamasıyla birlikte bitti.[425]

Gafillerin Felaket Anındaki Tavrı

Cenâb-ı Hak sonra, ürün ve mallarının hasarı anında gafillerin nasıl bir tavır sergilediğinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا ر۪يحاً فَرَاَوْهُ مُصْفَرّاً لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِه۪ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾ فَاِنَّكَ لَا
تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ ﴿٥٢﴾ وَمَٓا اَنْتَ
بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْؕ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

51. ***Eğer biz, kavurucu bir rüzgâr göndersek de onu** (rahmetimizin eseri olan meyve ve bitkileri) **sararmış görseler, ardından muhakkak nankörlük etmeye başlarlar.***

52. ***Şüphesiz, sen ölülere işittiremezsin; arkalarını dönüp gittiklerinde de sağırlara çağrını duyuramazsın.***

53. ***Sen, körleri sapkın hallerinden çıkarıp doğru yola iletecek değilsin. Sen, sadece hakka teslimiyet göstererek âyetlerimize inanlara işittirebilirsin.***

---

[425] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/125.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer biz*, rahmetimizin eseri olan bitki, ekin ve ağaçlara şiddetli *kavurucu bir rüzgâr göndersek de onu sararmış görseler, ardından muhakkak nankörlük etmeye başlarlar* ve, 'Bu zamana kadar hiçbir hayır görmedik' derler; başlarına gelen felaket sebebiyle, önceki nimetleri unuturlar." Bu, gafillerin özelliğidir. Kalbi uyanık âriflere gelince, onlar, nimete kavuştuklarında Allah'a şükrederler, felaket anında ise sabrederler. Ümitlerini kesmeden ve feryat etmeden, şiddetten sonra ferahı, zorluktan sonra kolaylığı beklerler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer onlara, azap için bir rüzgâr göndersek ve onlar bu rüzgârın getirdiği sarı bir bulut görseler, ondan sonra inkâr ve azgınlıklarına dalıp devam ederler. Çünkü bulutun sarı olması, içinde yağmur bulunmadığının göstergesidir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, kâfirleri ayıplayıp kınamaktadır. Bunu, onların sebatlarının azlığı, hakikati düşünmemeleri, tefekkür etmeyişleri ve kötü görüşleri sebebiyle süratle sarsılmalarından dolayı yapmıştır. Halbuki doğru ve düzgün bir görüş, kendilerinden yağmur kesilince, Allah'a tevekkül etmelerini ve istiğfarla O'na yönelmelerini, O'nun rahmetinden ümit kesmemelerini, kendilerine bir rahmet ulaştırdığı zaman şükre koşmalarını ve taate sarılmalarını, gelen nimetle sevinip şımarmamalarını, ziraatlarına kavurucu rüzgârla bir vurgun geldiğinde, belaya sabretmelerini ve Allah'ın nimetlerine nankörlük etmemelerini gerektirmektedir."[426]

Nesefî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ onları ayıplayıp kötüledi; çünkü onlara yağmur vermediğinde, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kestiler, çenelerini göğüslerine indirerek tam bir ümitsizliğe düştüler. Cenâb-ı Hak onlara, rahmetini gönderip kendilerine yağmur verdiğinde ise sevinip şımardılar. Yüce Allah, onlara âfet içeren bir rüzgâr gönderip ekin ve meyvelerini vurduğunda ise feryat ettiler ve Allah'ın nimetlerine nankörlük yaptılar. Onlar, bütün bu haller içinde kötülenecek bir durumdadır. Onların, Allah'a tevekkül etmeleri gerekirken, O'ndan ümitlerini kestiler. O'nun nimetlerine, hamd ve şükür etmeleri gerekirken, onunla sevinip şımardılar. O'ndan gelen belaya sabretmeleri gerekirken, inkâra gittiler."[427]

---

[426] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/223.

Bu, kalbi ölen kimsenin halidir. Bunun için Allah Teâlâ, devamındaki âyette buyurdu ki: *"Şüphesiz, sen ölülere,* yani kalbi ölenlere hak davetini *işittiremezsin;* bunlar da ölü hükmündedirler; artık onların senden hak daveti kabul edeceklerini bekleme. *Sen arkalarını dönüp gittiklerinde de sağırlara çağrını duyuramazsın."* Sen, kalp kulağı sağır olan kimseye, Allah'a davetini işittiremezsin. Yahut onlar, senden onu işitmeye güç yetiremezler.

Şöyle bir soru sorlabilir: "Kulağı sağır kimse, yüzü dönük iken de arkasını dönüp gittiğinde de işitmez. Hal böyle iken, âyette, özellikle, *'Arkalarını dönüp gittiklerinde sağırlara işittiremezsin'* denmesinin hikmeti nedir?" Buna cevap olarak derim ki: Eğer, hitap edilen kimsenin yüzü dönük olsa, belki hareket ve işaretten de anlar. Arkasını dönüp gittiğinde ise çağrıyı ne anlar ne de işitir. Bu durumda onun işitmesi hepten imkânsız olur. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[428]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, sen,* kalbi *körleri sapkın hallerinden çıkarıp doğru yola iletecek değilsin."* Yani kör bir kimse yolunu karıştırdığı zaman, sen onu işaretle doğru yola getirmeye güç yetiremezsin. *"Sen, sadece* Allah'ın emirlerine ve yasaklarına teslimiyet gösterip *boyun eğerek âyetlerimize inanlara işittirebilirsin."*

51-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tasavvuf yolunun aslı, genişlik ve darlıkta yüce Allah'a yönelmektir. Genişlikte Allah'a yönelmek, hamd ve şükürle olur; darlıkta ise rıza ve sabırla olur.

İmam Kuşeyrî, *"Sen ölülere işittiremezsin ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Kim, aslî hayatını (kalbin manevi diriliğini) kaybederse o kimse okuma ve muska ile yaşamaz. Kimin içinde (kalbinde), hakikatleri işitmeye karşı sağırlık varsa, onun zâhirde söylenen şeyleri işitmesi, kendisine bir fayda vermez; bu durum sadece onun önüne konan ve kendisini mesul eden delilin kuvvetli olmasını sağlar. Kulağı sağır kimselere hitap eden kimsenin, onlara çağrısını işittiremediği gibi; kalbi kör kimseleri, içinde bulundukları sapkın halden çıkarıp doğruya yöneltmesi de mümkün olmaz."[429]

---

[427] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/400.

[428] Nesefî, *a.g.e.,* 3/400.

İlâhî Kudretin İnsandaki Delilleri

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, ilâhî kudretinin kâinattaki delillerinden bahsetti. Şimdi de insan bünyesindeki bazı delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ
مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةًۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْقَد۪يرُ ﴿٥٤﴾

54. ***Allah, o Rabb'inizdir ki sizi güçsüz olarak yarattı, sonra güçsüzlüğün ardından bir kuvvet verdi, sonra kuvvetin ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verdi. O, dilediğini yaratır. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sadece kendisine ibadet edilmesini hak eden *Allah, o Rabb'inizdir ki sizi güçsüz olarak yarattı."* Sizi ilkin zayıf ve güçsüz olarak yarattı, güçsüzlüğü işinizin aslı yaptı. Yahut O sizi, çok güçsüz bir maddeden yarattı. Bu madde, menidir. Şu âyet bunu ifade etmektedir: *"Biz sizi basit bir sudan yaratmadık mı?"* (Mürselât 77/20).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra size, güçsüzlüğün ardından bir kuvvet verdi."* Yani size, zorluk günlerine kadar devam eden gençliği verdi. *"Sonra kuvvetin ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verdi."* Yani ihtiyarlık ve iyice düşkünlük halini verdi.

---

[429] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/126.

Yaşlılık hakkında, onun âni gelişiyle oluşacak korkuyu giderecek müjdeler gelmiştir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisidir:

"Kim Allah yolunda saçını ağartırsa bu beyazlık, kıyamet günü kendisi için bir nur olur."[430]

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], sakalında beyazlık görünce, "Yâ Rabbi, bu nedir?" diye sordu; Allah Teâlâ, "Bu, senin için bir vakardır (ağırlık ve şereftir) buyurdu."

Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: "Ey Davud! Ben, sabah ve akşam, yaşı ilerlemiş ihtiyar kuluma bakarım ve ona derim ki: Ey kulum, yaşın iyice ilerledi; derin inceldi, kemiklerin zayıfladı ve bana gelişin yaklaştı; öyle ise benden hayâ et (günah işleme!). Gerçekten ben, saçları ağarmış bir mümin kuluma azap etmekten hayâ ederim."

İhtiyarlıktan dolayı oluşacak korkuyu giderecek bir beyitte şöyle denmiştir:

"Ey Abdullah'ın kızı, saçların beyazlığı seni korkutmasın. Şunu bil ki beyaz saç, bir süs ve vakardır. Bir bahçe, sadece, içinde beyaz çiçekler açıp parladığı zaman güzeldir."

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurdu: "O, zayıflık, kuvvet, gençlik ve ihtiyarlıktan *dilediğini yaratır. O,* kullarının hallerini *en iyi bilendir;* onların işlerini düzenlemede ve kendilerini dilediği hale ulaştırma konusunda *her şeye gücü yetendir."* Kulların, çeşitle haller içinde dönüp durmaları, her şeyi yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten yüce Allah'ın varlığına en açık delildir.

54. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhun üzerini kalın perdeler sardığında ve üzüntüleri çoğaldığında, ruh süratle zayıflar ve güçten düşer. Ruhu saran perde incelir ve üzüntüleri azalırsa kuvvetlenir ve güçsüz düştükten sonra dinçleşir

---

430 Tirmizi, Cihâd, 9 (nr. 1635); Nesâî, Cihâd, 26; Ahmed, *Müsned,* 2/210; 4/113.

Şüphesiz, ruha peş peşe gelen üzüntü ve gamlar, onu güçten düşürür; sürekli sevinç ve ferahlık hali ise ruhu dinçleştirir, vaktinin dışında bile ona gençlik kazandırır. Âriflerin, Allah ile sevinçleri devamlıdır; manevi neşeleri kendilerinden hiç ayrılmaz; çünkü onların gönül sahasına dünya adına dert ve hüzünler inmez; onlar sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halini kaybeden kimseye iner. Bu durum, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde de dile getirilmiştir.

İmam Kuşeyrî, *"Allah sizi güçsüz olarak yarattı ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani sizi, seçilmiş ârif kulların halinden güçsüz olarak yarattı. Sonra, bu güçsüzlüğün peşinden, (dilediklerini) ebedî zatı müşahedeye ulaştırarak bir kuvvet verdi. Sonra, bu kuvvetin peşinden de bekâ halinde fakirliğe döndürerek bir zayıflık verdi. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu duasında bu hale bir işaret vardır:

"Allahım, beni fakir olarak yaşat, fakir olarak vefat ettir ve fakirlerin içinde haşret."[431]

Ahiretin Korkunç Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, ahiret gününde, insanlar tekrar dirildiğinde yaşanacak korkunç hallerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوا
يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ
اللّٰهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

---

[431] Hâkim, *Müstedrek*, 4/322; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 1454. Aynı konuda biraz farklı bir hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1453, 10506. *"Beni fakir olarak vefat ettir, zengin olarak vefat ettirme"* hadisi için bk. Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 7.

55. ***Kıyamet saatinin gelip çattığı gün suçlular, (dünyada) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar önceden de haktan böyle çevriliyorlardı.***

56. ***Kendilerine ilim ve iman verilmiş olanlar ise onlara şöyle der: "Siz, Allah'ın kitabında vakti belirlenen yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, yeniden dirilme günüdür. Fakat siz bunu bilmiyordunuz."***

57. ***O gün, zulmedenlere mazeretleri bir fayda sağlamaz; onlardan tövbe etmeleri de istenmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kıyamet saatinin gelip çattığı gün suçlular* yani kâfirler, kabirlerinde veya dünyada *bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler.*" Kıyamete "saat" denmiştir, çünkü o, dünyada yaşanacak en son saat içinde meydana gelir. Ayrıca o, bir saat içinde oluverir. Bunun için "saat" deyince, ilk akla gelen ve yaygın olarak kullanılan, kıyamettir. Aynı şekilde, "yıldız" deyince de Süreyya yıldızı akla gelir ve yaygın olarak onu ifade etmek için kullanılır.

Kıyamet kopunca, kâfirler, kabirlerinde veya dünyada *bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler.* Böyle söylemeleri, o gün ortaya çıkan şeylerin korkunçluğundan ileri gelmektedir. Yahut o günün korkunç halleri içinde uzun süre kalmalarından dolayı böyle söylerler.

Bazıları demiştir ki: "Onlar, dünyada ne kadar kaldıklarını unuttukları için böyle söylerler."

Yahut onlar, yalan söyleyerek, "Dünyada sadece bir saat kaldık" derler.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar önceden de haktan böyle çevriliyorlardı.*" Yani dünyada da doğruluktan ve hakkı tasdik etmekten bu şekilde çevriliyorlardı. Yahut onlar, dünyada haktan böyle çevriliyor, varlıkları olduğunun dışında görerek, "Hayat sadece bizim şu anda yaşadığımız dünya hayatıdır; biz öldükten sonra diriltilecek değiliz" diyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine ilim ve iman verilmiş olanlar,* yani Allah'ı bilen ve ahiret gününe iman edenler, melekler, peygamberler veya müminler, *kâfirlere şöyle der: 'Siz, Allah'ın kitabında,* levh-i mahfûzda yazılan ilminde yahut Allah'ın hükmünde ve takdirinde yahut Kur'an'da bahsedilen *yeniden dirilme gününe kadar kaldınız."*

Kur'an'da bahsedilen durum şudur: *"Onların önünde, tekrar dirilecekleri güne kadar, geri dönmelerine mani olacak bir engel vardır"* (Mü'minûn 23/100).

Mana şudur: Siz, berzah süresince beklediniz.

İlim ve iman sahibi olanlar, kâfirlerin sözüne bu şekil cevap verdiler, bunun için onlara, bu gerçeği vurguyla yemin ederek söylediler ve kendilerine işin hakikatini bildirdiler. Sonra onları, yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine karşı kınayarak şöyle dediler: *"İşte bu,* inkâr ettiğiniz *yeniden dirilme günüdür. Fakat siz,* hakkı talep etme ve ona uyma konusunda aşırı derecede inat ve ihmal içinde oluşunuzdan dolayı dünyada bunun hak olduğunu *bilmiyordunuz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O gün, *zulmedenlere* yani kâfirlere *mazeretleri,* özür dilemeleri *bir fayda sağlamaz; onlardan tövbe etmeleri de istenmez."* Onlara, "Tövbe ederek Rabb'inizi razı edin" denmez ve onlar Allah'ı razı edecek bir iş yapmaya çağrılmazlar.

55-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bu dünyada kusur içinde yaşar ve ömrünü boş işlerde harcarsa ölümü anında dünyada geçirdiği zaman ona çok kısa gelir; bütün ömrü sanki bir gün gibi olur. O anda tövbe etmek ister fakat kendisine tövbe etme imkânı verilmez, hayata geri dönmek ister, istediği kabul edilmez. Böyle bir kimsenin üzüntü ve perişanlığını hiç sorma! O duruma düşmekten yüce Allah'a sığınırız. Bütün bunlar, Kur'an'da açıklanmıştır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَلَئِنْ
جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ
اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذٖينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

58. ***Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara nice misaller getirdik. Eğer sen onlara bir âyet getirsen, inkâr edenler mutlaka, "Siz sadece asılsız şeyler uyduruyorsunuz" derler.***

59. ***Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler.***

60. ***Sabret; şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın, yakînen inanmayanlar seni, aceleyle basit tepkilere sevketmesin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara nice misaller getirdik."* Yani onda, insanlara, tevhidden, ahiretten, peygamberin doğruluğundan ve açıklanmasına ihtiyaçları olan diğer konulardan haber veren nice misalleri açıkladık. *"Eğer sen onlara,* senin doğruluğunu gösteren mucizelerden veya Kur'an'dan *bir delil getirsen, inkâr edenler mutlaka, 'Siz sadece asılsız şeyler uyduruyorsunuz' derler."* Âyeti ve hakkı getiren peygamber tek iken, kâfirlerin, bütün müminlere, "Siz sadece yalan uyduruyorsunuz" demeleri, müminlerin Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte hakkı savunup yaymasından dolayıdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, bu Kur'an'da, hayret verici her vasfı bir misalle anlattık; onlara, ibretlik her olaydan bahsettik. Mesela kıyamet günü tekrar dirilenlerin halini, onların sözlerini, kendilerine söylenen şeyleri, özürlerinin fayda vermeyişini, tövbe isteklerinin kabul edilmeyişini, kendilerine Kur'an'dan bir âyet gelince kalplerinin katılığından dolayı, "Siz sadece bize bâtıl bir yalan getirdiniz!" demelerini tek tek anlattık.[432]

---

[432] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/402; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/182.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler."* Yani Allah, onlardan sapkınlığı tercih ettiklerini bildiği cahillerin kalplerini, işte bu şeklide mühürler; onlar öyle cahildir ki insanlar içinde, hakikati en iyi bilen ârif kimselere, "Bunlar, bâtıl ve boş şeyler söylüyorlar!" diyebilmektedir.

Son âyette şöyle buyruluyor: "Onların eziyet ve düşmanlıklarına *sabret; şüphesiz, Allah'ın* sana yardım etme ve İslâm'ı bütün dinlere galip getirme *vaadi gerçektir*. Bu vaadin yerine gelmesi ve ona vefa gösterilmesi kaçınılmazdır. *Sakın, yakînen inanmayanlar seni, aceleyle basit tepkilere sevketmesin.*" Yani ahirete yakînen inanmayan bu kimseler seni, kendilerine cevap vermede acele ve hafifliğe sevketmesin. Yahut onlar seni, söyledikleriyle korkuya düşürerek basit davranışlara ve endişeye sevketmesin. Onlar şüphe içinde, sapkın halde kalmış kimselerdir; onlardan bu tür sözler ve hareketler beklenir.

58-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Hakîm'de, kendisine giden hak yolcularının muhtaç olduğu şeriat, tarikat ve hakikat ilmini, onun mana ve sırlarının denizine dalanlar için açıkladı. Ey ârif, eğer sen, onun kapalı sırlarından bir şey getirsen, inkârcılar, "Bu, bâtıl ve dinden çıkmaktır!" der. Sen sabret; Allah'ın, dostlarına yardım vaadi gerçektir. Sakın, yakîne ulaşmamış kimseler seni acele davranmaya sevketmesin.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet yüce Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm eylesin.

Rûm sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

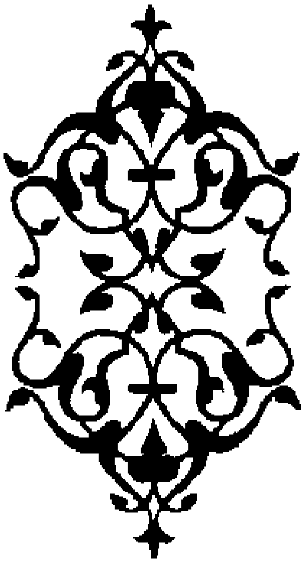

(31) LOKMAN SÛRESİ[433]

Sûre Hakkında Bilgi: Mekke döneminde inmiştir. Bazıları, zekâtın Medine'de farz kılındığını söyleyerek, namaz ve zekâttan bahseden âyetin Medine'de indiğini söylemiştir, fakat bu, zayıf bir görüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir şey meydana gelmeden önce, olmuş gibi haber verir.

Lokman sûresi otuz dört âyettir. Farklı bir sayıma göre, âyet sayısının otuz üç olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonlarında, *"Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara nice misaller getirdik"* (Rûm 30/58) buyruldu. Bu sûrenin ikinci âyetinde de, *"Bunlar, hikmet dolu kitabın âyetleridir"* buyruldu. Kitaptan kasıt Kur'an'dır.

Önceki sûrenin 58. âyetinin devamında, *"Eğer sen onlara bir âyet getirsen, inkâr edenler mutlaka, 'Siz sadece asılsız şeyler uyduruyorsunuz' derler"* buyruldu; bu sûrenin 7. âyetinde de, *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir"* buyruldu.

---

[433] Sûre, adını 12 ve 13. âyetlerde geçen Hz. Lokman'dan almıştır. Sûrede başlıca, gerçek mü'minlerin vasıfları, Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri, tevhid, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve haşir konuları işlenmekte, kıyamet günü için hazırlıklı olunması öğütlenmektedir.

Sûrenin iniş sebebi: Rivayet edildiğine göre, Kureyş Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Lokman'ın oğluyla arasında geçen kıssasını ve anne babasına iyiliğini sorunca bu sûre indi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ① تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ② هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ
③ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ
يُوقِنُونَ ④ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Elif Lâm Mîm.***

2. ***Bunlar, hikmet dolu kitabın âyetleridir.***

3. ***O, iyilik sahiplerine bir hidayet rehberi ve rahmettir.***

4. ***Onlar, namazı hakkı ile kılan ve zekâtı veren kimselerdir. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar.***

5. ***İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Elif Lâm Mîm.*" Ey Allah'a yakın, seçilmiş peygamberim.

"Okuduğun *bu âyetler, hikmet dolu kitabın âyetleridir.*" Yani onlar, sonsuz hikmet sahibi Kur'an'ın âyetleridir.

Yahut onlar, âyetleri nazım, ifade ve hüküm yönünden sağlamlaştırılmış ve her türlü bozukluktan korunmuş Kur'an'ın âyetleridir.

Yahut onlar, kendisini hiçbir kitabın neshetmediği (hükümlerini ortadan kaldırmadığı) muhkem kitabın âyetleridir.

Yahut onlar, âyetleri bozma ve değiştirmeden korunmuş kitabın âyetleridir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O âyetler, iyilik sahiplerine bir hidayet rehberi ve rahmettir."* O âyetler, dinin hükümlerini açıklayarak onların hayatında bir hidayet rehberi olmakta, imanın hakikatlerini açıklayarak kalplerine, ihsan halinin hakikatini açıklayarak da ruhlarına bir rahmet olmaktadır. Mâide sûresinin 93. âyetinin tefsirinde bu konuda açıklama geçti.

Âyette, Kur'an'ın özellikle ihsan sahiplerine bir hidayet rehberi ve rahmet olduğu belirtilmiştir; gerçek şu ki o, sadece ihsan sahiplerine bir hidayet ve rahmet olmaktadır; çünkü onlar, onun sırlarına ve manalarının hakikatine dalmaktadır.

Devamındaki âyette, ihsan sahiplerinin vasıflarından şöyle bahsedilmiştir: *"Onlar, namazı hakkı ile kılan ve zekâtı* dinin emrettiği şekilde onu hak edenlere *veren kimselerdir.* Onlar zekâtı, verdikleri kimseden bir karşılık ve teşekkür bekleyerek vermedikleri gibi onu, maddi bir menfaat elde etmek veya bir kötülüğü gidermek için de vermezler.

"Onlar ahirete, o sanki gözlerinin önündeymiş gibi *kesin olarak inanırlar."*

Âyette namaz, zekât ve ahirete imanın özellikle belirtilmesi, onların faziletindendir. Şüphesiz namaz, dinin direğidir. Zekât, namazın beraberinde bahsedilen temel bir farzdır. Çünkü namaz bedenle, zekât ise malla yapılan bir ibadettir. Ahiret ise amellerin karşılığının verildiği bir yerdir. Eğer ahiret olmasaydı, bu insanların varlığı abes olurdu. Allah Teâlâ, boş ve abes bir iş yapmaktan yüce ve uzaktır.

Cenâb-ı Hak sonra, bu vasıflara sahip kimseleri överek şöyle buyurdu: *"İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler; ondan* hiç ayrılmazlar. *Kurtuluşa erenler,* her istediğini elde edenler *de onlardır."*

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşâretleri

İmam Kuşeyrî, *"Elif Lâm Mîm"* harfleri hakkında demiştir ki: "Elif, yüce Allah'ın nimetlerine, lâm, lutuflarına, mîm ise O'nun yücelik ve ululuğuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ, nimetleriyle, velilerinin kalplerinden inkârı uzaklaştırır; ihsanlarının lutfu ile seçkin dostlarının sırlarına sevgisini yerleştirir. Yüceliği, ululuğu ve kibriya sıfatı ile bütün mahlûkattan müstağnidir (hiçbirine ihtiyacı yoktur)."[434]

Cenâb-ı Hak sonra, kitabını överek onun hak yolda gidenler için bir hidayet rehberi ve Hakk'a vâsıl olanlar için de bir rahmet olduğunu belirtti. Çünkü rahmet sadece, yüce sevgiliyi müşahede ile tamam ve kâmil olur; o zaman Mevlâ seninle konuşur ve sana gizlice hitaplarda bulunur. Bu, ihsan makamına ulaşanların halidir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "İhsan sahibi olmanın şartı, yakın, uzak, itaat eden, isyana dalan ayrımı yapmadan, Allah'ın bütün kullarına iyilik etmektir."

İmam Kuşeyrî, *"Onlar ki namazlarını hakkı ile kılarlar ..."* âyetinin tefsirinden de şöyle demiştir: "Onlar, avret yerlerini örtmek, öncesinden abdestli olmak, vaktin girdiğini bilmek, kıbleye yönelmek, temiz bir yerde durmak gibi namazın zâhirî şartlarını yerine getirdikleri gibi namazın bâtınî şartlarını da yerine getirirler. Bâtınî şartlar, sırrın boş alakalardan temizlenmesi, bütün ayıp ve kusurlardan temizlenerek iç âlemin avretini örtmek yani kalpte görünür bir kusur bırakmamaktır. Çünkü, kalpte bir ayıp ve kusur varsa Allah onu görür. Allah'ın senin ayıplarını görmesini istemiyorsan, onlardan sakın ki içinde bir kusur bulunmasın. Temiz bir mekânda durmak, kalbin kendisine izin verilen sınırda durması ve orada, elde etmediği, sahip olmadığı halleri iddia etmemesidir. Halini bilerek haddinde duran kula Allah rahmet eder. Kul, ne zaman zillet ve meskenet içinde olacağını bilir; onunla sevinç ve bast halinin arasını ayırt eder. Nefsi ve bedeniyle kıbleye yönelir. Kalbini ise bir yön, yer ve mekân düşünmeden Rabb'ine bağlar. İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler; onlar, dünyada hidayeti bulmuşlar, ahirette de selâmete ulaşıp kurtuluşa ermişlerdir."[435]

---

[434] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/128.

[435] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/129.

İnsanları Eğlence ile Hak Yoldan Saptıranlar

Cenâb-ı Hak sonra, hidayet üzere giden müminlerin aksi yolda giden kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ
وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًاؕ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ⑥ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا وَلّٰى
مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فٖٓي اُذُنَيْهِ وَقْرًاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ⑦

6. ***İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için, eğlence türü faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.***

7. ***Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir. Ona, can yakıcı bir azabı müjdele.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan öylesi vardır ki eğlence türü faydasız sözleri satın alır."* Yani insanı Allah'a yaklaşmaktan alıkoyacak şeyleri satın alır. Bunlar, aslı olmayan sözler, hakikati bulunmayan hurafeler, gülüp eğlendirecek komik şeyler ve boş sözler gibi şeylerdir.

Rivayet edildiğine göre bu âyetler, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir. Nadr, ticaret amacıyla İran'a gittiğinde Acem masalları içeren kitaplar satın alır ve döndüğünde onları Mekkeliler'e anlatır, "Muhammed, size Âd ve Semûd hikâyeleri anlatıyor, ben de size Rüstem'in (ayrıca Fars ve Bizans'ın) hikâyeleri anlatacağım" derdi. Onlar da onun sözlerini alır, Kur'an dinlemezlerdi.[436]

Bir rivayete göre Nadr b. Hâris, türkü şarkı söyleyen câriye kadınlar satın alır, onları İslâm'a girmek isteyen kimselerin bulunduğu topuluklara götürür, onları İslâm'dan alıkoymaya çalışırdı.[437]

---

[436] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/47; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/283-284.

[437] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/504.

Âyetteki "söz"den kasıt, hoş olmayan, çirkin, haram ve yanlış olandır. Bu manada bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Mescidde, hoş olmayan konuşmalar yapmak, hayvanın otu yiyip tükettiği gibi iyilikleri yok eder."[438]

Âyet şu manaya da gelir: İnsanlardan bazıları, içinde oyun ve eğlence olan bazı sözleri satın alır.

Mücâhid, âyete şu manayı vermiştir: İnsanlardan bazıları, şarkı türkü söyleyen kadın ve erkekleri satın alır. Yani işi, oyun eğlence veya boş söz olan kimseleri satın alır.

Ebû Ümâme [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Şarkı türkü söyleyen kadınlara bu işleri öğretmek, onları satın almak ve onlarla para kazanmak haramdır."[439] *"İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için, eğlence türü faydasız sözleri satın alır"* âyeti, bu gibiler hakkında indi.[440]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: *"Bir adam, şarkı türkü ile sesini yükseltince, Allah ona iki şeytan gönderir; biri sağ, diğeri sol omuzuna oturur; adam susana kadar ayaklarını onun göğsüne vurarak onu oynamaya sevkederler."*[441]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu durum, nefsin hevâsı için eğlenen kimselerin söylediği nefsanî şiir ve şarkılara aittir. Dinlediğini Hak'tan dinleyen hakikat ilmine sahip âriflerin kaside türü sözlerine gelince, hadisteki durum onlara yönelik değildir. Âyetin işaretlerinde –inşallah– bunun incelemesi gelecek.

Yine Ebû Ümâme [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

---

[438] Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1119.

[439] İbn Mâce, Ticârât, nr. 2168; Ahmed, *Müsned*, 5/252; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/15.

[440] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/533; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/47; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/284.

[441] bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7749, 7825; Heysemi, *ez-Zevâid*, 8/118-119; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/47; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/284.

"Allah Teâlâ beni, bir hidayet rehberi ve âlemlere rahmet olarak gönderdi. Rabbim bana, çalgı ve eğlence aletlerini, putları ve Câhiliye işlerini temizlememi emretti." Hadis için Sa'lebî tefsirine bakınız.[442]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"O bunu bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için yapar."* Yani o bunu, Allah'ın yolundan ve dininden sapmak veya başkalarını ondan saptırmak için yapar. Yahut o bunu, insanları Kur'an'dan uzaklaştırmak için yapar. Bunu yaparken, yaptığı işin günahını bilmez. O ayrıca, bu şekilde hak yol ile eğlenmek, onu alaya almak ister. *"İşte onlar için aşağılayıcı,* kendilerini alçaltan ve rezil eden *bir azap vardır."* Âyetin kastettiği, bu işin başını çeken Nadr b. Hâris ve ona tâbi olanlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir."* Yani o, nefsini Kur'an'a kulak verip onu dinlemekten üstün görerek kibirlenip Allah'ın âyetlerini düşünmekten yüz çevirir. Onları hiç işitmemiş ve kulağına hiçbir şey söylenmemiş gibi davranır. Bu şekilde onların hali, sanki onu hiç işitmemiş, kulağında ağırlık ve sağırlık olan kimseye benzetildi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ona, can yakıcı bir azabı müjdele!"* Ona, azabın, ciddi bir acı vereceğini, bundan kaçışın mümkün olmadığını haber ver. Âyette, azap için "müjde" ifadesinin kullanılması, onlarla alay etmek içindir. Onların başına gelen bu sonuç, zekâtını veren, namazını hakkı ile kılan iyilik sahiplerine verilen müjdenin tam aksidir. İyilik sahiplerine verilen müjde şudur: *"İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır."* İyilik sahiplerinin, hidayet üzere bulunup kurtuluşa ermelerine karşın bu kimselerin, haktan sapma ve saptırma hali içinde oldukları belirtildikten sonra, haklarında, *"İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır"* buyruldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

6-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Boş söz, kalbi Allah'tan meşgul eden ve onu ilâhî huzurdan alıkoyan her şeydir. Bu meşgul eden şey, ister şarkı türkü gibi bir eğlence olsun, isterse onun dışında başka bir şey olsun farketmez. Nağme ile söylenen sözler, kalbi Allah'ın zikrine sevkediyor ve ruhu Allah'ın huzuruna yönlendiriyorsa o söz ve nağme haktır. Eğer insanı, nefsanî kötü arzulara yönlendiriyorsa bâtıldır.

---

[442] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/48.

Kısaca, bazı sûfîlere göre güzel sesle, nağme ile kaside söylemek ve dinlemek yolun temel işlerinden biridir. Fakat bunun mubah ve faydalı olması için üç şart aranır: Zaman, mekân ve ihvan yani bunu edebince uygulayacak yol kardeşleri.

İmam Gazâlî, nağme ile kaside söylemeyi, hiçbir ayrıma tâbi tutmadan mutlak manada haram görenlerin küfre girdiğine dair müstakil bir eser yazmıştır. İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde bu konuyu genişçe ele almıştır. Orada, semâı yani nağme ile söylenen şarkı türkü ve benzeri sözleri haram görenlerin delillerini dile getirirken der ki:

"Bu hükme varanların bir delili de, *'İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için, eğlence türü faydasız sözleri satın alır'* (Lokman 31/6) âyetidir. Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh], tâbiînden İbrahim en-Nehaî ve Hasan-ı Basrî, âyette geçen 'boş söz'ün, nağme ile söylenen şarkı türkü olduğunu söylemişlerdir."

İmam Gazâlî, bu delillerden bahsettikten sonra, onlara cevap olarak özetle der ki: "Nağmeli sözler sadece, dini değiştirme kastıyla olursa haram olur. Her nağmeli söz, dini (âyet ve hadisi) değiştirip onun yerine konmaz, bunun için satın alınmaz, Allah yolundan saptırmak için kullanılmaz. Bir kimse, Kur'ân-ı Hakîm'i, insanları Allah yolundan saptırmak için okusa, onun Kur'an okuması da haram olur. Bunun örneği şudur: Rivayet edildiğine göre, münafıklardan biri insanlara imam oldu. Bu adam, sürekli Abese sûresini okuyordu. Çünkü bu sûrede Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için Allah tarafından bir uyarı vardı. Bu münafık Allah Resûlü'nü ve müslümanların gönlünü incitmek için kasıtlı olarak bu sûreyi okuyordu. Hatta, Hz. Ömer [radıyallahu anh], bu adamı öldürmeye bile niyetlenmiştir. Şu halde, şiir ve nağmeli sözlerle insanları hak yoldan saptırmak daha mümkündür."[443] Nağmeli söz ve şiirde böyle bir tehlike yoksa haram olmaz.

---

[443] bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/351-352.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinin "Muhabbet"[444] bölümünde der ki:

"Semâda/musiki dinlemede haram, helâl ve şüpheli olmak üzere üç hüküm vardır.

Kim, şehevî arzu ve isteklerini tatmin için semâ yapar, musiki dinlerse bu haramdır. Kim, aklî ölçülere uygun ve mubah sözlerden oluşan bir musikiyi câriyesi veya hanımından dinlerse, onda bir çeşit eğlence olduğundan dolayı bu şüphelidir. Fakat, tâbiînden bazıları bu tarz musikiyi dinlemişlerdir.

Kim, kendisini Cenâb-ı Hakk'a sevkeden ve O'na götüren yolları gösteren birtakım manaları müşahede etmek için uyanık bir kalple semâ yapar, musiki dinlerse bu mubahtır.

Bu çeşit semâ, sadece bundan nasibi olan, kendisi hüzün, şevk, korku veya muhabbet makamında olup dinlediği şeylerin, ondaki bu duyguları harekete geçirip ortaya çıkardığı yetkin kimseler için uygundur. Bu kimse dinlediği şeylerden manevi halinde bir yükseliş elde eder. Ama musikiyi, nağmesinden hoşlanarak veya sesten dolayı ya da rahatlamak için dinlerse bu, helâl olmayan bir oyun ve eğlence olur. Çünkü semâın gaye ve maksadı bu değildir.

Semâ meselesini burada dile getirmemizin sebebi şudur: Semâ, bazı muhabbet ehli için Hakk'a giden bir yoldur; bazı şevk ehli için de manevi bir haldir. Şayet biz, nağmeli sözlerle uygulanan musikiyi bütün olarak inkâr edersek, ümmetin seçkinlerinden doksan kişinin helâl görüp yaptığı bir şeyi inkâr etmiş oluruz. Şu da var ki ehli olmayanlar da semâ ile meşgul olmuş ve onu gerçek yönünden çevirip asıl maksadından saptırmışlardır.

Semâ ehli olan bazıları, dinlediği güzel manalı nağmelerle manen kalbini kuvvetlendirdiği gibi, bedenini de kuvvetlendirdiyor, onunla ileri derecedeki zayıflığını güçlendiriyordu. Kimisi, iki üç gün yemek yemeden durabiliyor; nefsi aşırı derecede azığa ihtiyaç hissettiğinde onu güzel sesle icra edilen kaside ve benzeri şeyleri dinlemeye yöneltip içindeki vecdini harekete geçiriyor, zikir şevkini coşturuyor ve bu şekilde onu yemekten uzaklaştırıp varlıklara yönelmekten kurtarıyordu. Bu durum sadece kalbi karışık duygulardan arınmış, günahlardan temiz ve uzak olanlar için uygundur.

---

[444] İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb*'dan özetle alıntı yapmıştır, biz açıklayıcı olduğu için alıntıyı biraz daha geniş tuttuk.

Kim semâ anında insanlara bakar ve onlara göre tavır alırsa, bu onun kalbinin karışık ve Hak'tan uzak olduğunu gösterir. Kim bu tür meclislerde oyun ve eğlence icat ederse, bu onun aklının eksikliğini gösterir. Şeyhlerden biri, bana, kendi şeyhinin şöyle dediğini nakletti:

"Ben Ebü'l-Abbas el-Hazır'ı gördüm, ona, "Arkadaşlarımızın üzerinde görüş ayrılığına düştükleri şu nağme ile icra edilen kaside ve şiir meclisleri hakkında ne diyorsun?" diye sordum; şöyle dedi:

"Bu tür meclisler, üzerinde sadece âlimlerin kaymadan ayakta sabit kalabileceği kaygan bir zemindir."

Şüphesiz bu doğru görüştür. Çünkü Peygamberimiz'den [sallallahu aleyhi vesellem] şu söz rivayet edilmiştir: *"Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, gizli şehvet ve oyalayıcı nağmelerdir."*[445]

Hammâd, İbrahim en-Nehaî'den şöyle nakletmiştir: "Müzik kalpte nifak meydana getirir."

Mücâhid'in, *"İnsanlardan öyleleri vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş sözü satın alır"* (Lokman 31/6) âyetinde geçen "boş söz"ü musiki olarak açıkladığı nakledilmiştir.

Bu durum onların dediği gibidir. Çünkü (haram sözler içeren ve harama sevkeden) şarkı-türkü haramdır. Bu işi icra edenlere verilen ücret ve para da haramdır.

Şarkı ve kaside arasındaki fark şudur: Şarkının içinde kadınlar tasvir edilir, kadınların özellikleri anlatılıp dinleyeni nefsanî arzulara çağırır, oyun ve eğlenceye teşvik eder. Kim bu özellikleri taşıyan bir sözü ve şarkıyı dinlerse böyle bir semâ, müzik ve musiki ona haramdır. Kaside ise Allah'ın zikredildiği, dinleyeni Allah'a sevkeden, O'na olan özlemini artıran, iman heyecanını harekete geçiren, âriflerin müşahede arzusunu ateşleyen, içinde ahiret yollarının ve sadıkların makamlarının dile getirildiği vezinli dizelerdir. Kim bu hususları öğrenmek için kaside dinlerse o bu işe ehildir. Çünkü onun kasideden alacağı güzel bir nasibi vardır.

---

[445] Son kısmı hariç bk. Ahmed, *Müsned*, 4/126; Hâkim, *Müstedrek*, 4/330; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6824-6830.

Kelâm, nazım ve nesir olmak üzere ikiye ayrılır. Nesir, âlim olanların sözüdür, nazım ise şairlerin sözüdür. İçinde Allah'tan bahsedilen sözler, O'na giden bir yoldur. Bizimle beraber olan Hicazlılar, Allah'ı zikretmenin emredildiği ve senenin en faziletli günleri olan kurban bayramı günlerini semâ ederek/kaside ve musiki dinleyerek geçirmişlerdir. Buna Atâ b. Ebû Rebâh'tan günümüze kadar devam etmişlerdir.

Atâ'nın musiki icra eden iki câriyesi vardı; Atâ'nın arkadaşları da onları dinlerlerdi.

Musiki dinleme konusundaki sözler şöyle özetlenebilir:

Musiki türü şeyler, dinleyenin nefsanî, kötü arzularını açığa çıkarıyor, ona dünyayı hatırlatıyorsa onu dinlemek haramdır. Yok, eğer dinleyen kimse, musiki dinlediğinde Allah'ı hatırlıyor, Allah'ın kendisini teşvik ettiği en yüce makamları ve dostlarına hazırladığı dereceleri hatırına getiriyorsa; bu dinlenen şeyler onun için bir zikir mesabesindedir.

Âlimlerimizden birine, "Duyduğuma göre sen semâı, kaside türü şeyleri dinlemeyi kabul etmiyormuşsun; halbuki Cüneyd-i Bağdâdî, Seri-i Sakatî ve Zünnûn-i Mısrî bu tür şeyleri dinliyorlardı" denildiğinde o zat şöyle demiştir: "Onu Abdullah b. Cafer-i Tayyâr dinlediği halde ben nasıl inkâr ederim. Ben sadece bu tür şeylere katılan oyun ve eğlenceyi kabul etmiyorum."

Gerçekten de adı geçen büyük zatlar, nağme ile söylenen kaside ve musiki türü şeyleri dinliyorlardı. Fakat bazıları onu açıkta değil, gizlice dinlerlerdi. Bazıları onu bütün talebeleri ve ashabıyla değil, çok yakın dostları ve kendi seviyesindeki kimselerle dinlerlerdi.

Büyükler derlerdi ki: "Kaside tür şeyleri dinlemek sadece, manevi halinde sabit ve sağlam âriflere uygundur; terbiye yolunun başındaki müridlere uygun değildir."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh], ilk günlerinde kaside türü şeyleri dinlerdi. Bu meclislerde çok güzel bir hali vardı. Anlatıldığına göre kaside okunurken başını önüne eğer, göz yaşı dökerdi. Daha sonraki günlerde kendisine, "Yâ Ebü'l-Kasım, seni semâ anında hiç hareket ederken görmüyoruz!" diyenlere hazret şu âyeti okumuştur:

"Sen dağları donuk ve sabit gibi görürsün; halbuki onlar bulutlar gibi akıp gitmekte ve hareket etmektedir" (Neml 27/88).

Hazret ömrünün son dönemlerinde semâı/kaside meclislerini terketmişti. Kendisine, "Sen daha evvel kaside dinlerdin!" diye sorulunca, "Kiminle dinlerdim bilir misiniz?" diye sordu. "Sen kendi başına dinlerdin" denince, hazret, "Kimden dinlerdim, onu da biliyor musunuz?" cevabını vermiştir.[446]

İbn Liyûn et-Tücîbî,[447] *el-İnâle* adlı eserinde demiştir ki: "Mus'ab b. Zübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İmam Mâlik'in meclisinde bulunuyordum. O sırada Ebû Mus'ab kendisine, semâın (sözlü nağme ile kaside ve şiir söyleminin) durumunu sordu. İmam Mâlik dedi ki: "Bilmiyorum, fakat beldemizdeki âlimler bu tür şeyleri inkâr etmiyorlar, onu dinlemek için de oturmuyorlardı. Onu sadece bilgisiz cahiller yahut katı tabiatlı ibadet ehli inkâr eder."

Tücîbî devamla demiştir ki: Enes b. Mâlik'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında bulunuyorduk. O sırada Cebrâil [aleyhisselâm] geldi ve,

'Yâ Resûlallah! Senin ümmetinin fakirleri zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir. Bu yarım gün, (dünya günleri ile) beş yüz sene etmektedir' dedi.[448] Bunu duyan Allah Resûlü, çok sevinerek,

---

[446] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/257-261.

[447] İbn Liyûn, Ebû Osman Sa'd (Saîd) b. Ahmed et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 750/1349), âlim ve şair bir zat olup *İnâletü'l-İlmiyye* adlı eseri, Ali b. Abdullah eş-Şüşteri'nin, sûfiler ve tasavvufla ilgili *er-Risâletü'l-İlmiyye fî Tarîki'l-Fukarâi'l-Mütecerridîn mine's-Sûfiyye* adlı eserinin muhtasarıdır (bk. Süleyman Tülücü, "İbn Liyûn", *DİA*, 20/159-160).

[448] Bu manada Hz. Peygamber'den gelen bir hadis için bk. Tirmizî, nr. 2353; İbn Mâce nr. 4122; Ahmed, *Müsned*, 2/296; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 676.

'İçinizde bize bir şiir okuyacak kimse yok mudur?' diye sordu. Cemaatin içinden bir bedevî,

'Yâ Resûlallah, ben okuyabilirim' dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Öyleyse, gel oku!' buyurunca, Arabî şu manadaki şiiri okudu:

Ciğerimi soktu hevâ yılanı,
Ne tabibi var ne de okuyanı.
Sadece o aşkına daldığım habib,
O'dur bütün ilaçların sahibi tabib.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu işitince vecde geldi, ayağa kalkıp dönmeye başladı. Orada bulunan ashâb-ı kirâm da vecde gelip dönmeye başladılar; öyle ki Allah Resûlü'nün omuzundan ridâsı düştü. Vecd halinden çıkınca her biri yerlerine döndüler. Muâviye b. Ebû Süfyân,

'Hareketiniz ne güzeldi, yâ Resûlallah!' dedi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

'Öyle deme ey Muâviye! Sevgili'nin zikrini işittiğinde (sevgiyle coşa gelip) titremeyen kimse kerim değildir' buyurdu. Sonra omuzundan düşen ridâsını, orada bulunan dört yüz kişiye pay edip dağıttı."

Bu hadisi, Makdisi[449] ve İmam Sühreverdî rivayet etmiştir.[450] İnsanlar, bu hadis üzerinde çok söz söylemiştir.

Hasan-ı Basrî, bir gün arkadaşlarından geride kaldı, meclise geç geldi, sebebi sorulunca, "Komşularından birinde kaside meclisi kurulduğunu, biraz onlara katıldığını" söyledi.

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Semâın (güzel sesle söylenen beyit ve şiirlerin) zâhiri fitne, içi ibrettir. Kim sözdeki işareti anlarsa onun ibret almak için böyle şeyleri dinlemesi helâl olur, yoksa fitneye davetiye çıkarmış olur." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[449] bk. Makdisî, *Safvetü't-Tasavvuf*, s. 361-361 (Beyrut 1995).

[450] bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 261-262. İmam Sühreverdî, hadisin sahih olmadığı kanaatine varmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir"* âyetinin uyarısıyla deriz ki: Âyette anlatılan bu durum, kalbi katı olduğu için öğüt kabul etmeyen kimse için geçerlidir. İlâhî irade, onu haktan uzaklaştırmıştır; artık ona yapılan çokça öğüt ve nasihat sadece kendisinin haktan kaçışını artırır. Onun kulağı sanki yok gibidir. Onunla uğraşmak, bir yorgunluk ve vakit kaybıdır. Bu konuda biri şöyle demiştir:

"Hayatından bezmiş kimseye uyarı yaptığımda, sanki suya yazı yazmış gibi olurum (söylediklerim bir fayda vermeden boşa gider).'

İyilik Sahiplerinin Güzel Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, iyilik ve ihsan sahiplerinin kurtuluşundan ve güzel âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَالِدِينَ
فِيهَاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

8. ***Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için naîm cennetleri vardır.***

9. ***Orada ebedî kalırlar. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir. O, azîzdir*** *(her hükmünü uygular);* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için naîm cennetleri vardır."*

Âyete şu manalar da verilmiştir: Onlar için cennet nimetleri yahut bahçeler veya nimet yurdu vardır.

"Orada ebedî kalırlar. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir." Allah onlara, naîm cennetlerini vaat etmiştir. Bunun yerine geleceği kesindir. *"O,*

azîzdir; her hükmünde galiptir; verdiği hükümde kendisine karşı gelecek kimse yoktur; O vaat ettiği şeyi kesin yapar. *O, hakîmdir;* sadece hikmetinin gerektirdiği şekilde iş yapar."

8-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İç âlemlerinde samimi olarak iman eden ve zâhirlerinde yaptıkları salih amelle imanın hakikatine eren kimseler için dünyada marifet cennetleri, ahirette ise ebedî nimetlerin ikram edildiği cennetler vardır. Bu, salih insanlara müjdelenmiş gerçek bir vaat ve doğru bir sözdür. İnsanın içinde gizlenen şeyler, zâhirî âlemde ortaya çıkar. Yoksa boş bir iddia ve ikiyüzlülük olur. Bu halden yüce Allah'a sığınırız.

İlâhî Kudretin Şahitleri

Cenâb-ı Hak sonra, vaadini yerine getirecek kudretinin şahitlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَم۪يدَ
بِكُمْ وَبَثَّ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا مِنْ
كُلِّ زَوْجٍ كَر۪يمٍ ﴿١٠﴾ هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُون۪ي مَاذَا خَلَقَ الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪
بَلِ الظَّالِمُونَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿١١﴾

10. ***Allah, gördüğünüz gibi gökleri direksiz olarak yarattı. Yeryüzüne de sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten yağmur indirip orada her türden güzel bitkiyi bitirdik.***

11. ***İşte bunlar Allah'ın yarattıkları! Haydi, O'nun dışındakilerin ne yarattığını bana gösterin! Hayır** (onların yarattığı hiçbir şey yok!)**, zalimler açık bir sapkınlık içindedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, gördüğünüz gibi gökleri direksiz olarak yarattı."*

Âyete iki türlü mana verilmiştir. Birinci mana: Allah, gördüğünüz şekilde, gökleri apaçık ortada direksiz olarak yarattı.

İkinci mana: Allah, gökleri, gördüğünüz bir direk olmaksızın, gizli direklerle yarattı. O, Allah Teâlâ'nın gökleri, kudretiyle tutmasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yeryüzüne de sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten yağmur indirip orada her türden güzel* veya faydası çok *bitkiyi bitirdik."* Allah Teâlâ, bu âyetle, sonsuz kudretiyle tarif edilecek izzetine ve sonsuz hikmetle tarif edilecek ilmine dair delilini göstermiştir. Bu, Allah'ın azîz ve hakîm sıfatlarını açıklamaktadır.

Allah Teâlâ sonra, birliğinin delillerini görmek için, yaratılan bu şeyler üzerinde düşünmeyi emrederek şöyle buyurdu: *"İşte bunlar,* yani görmekte olduğunuz gökler ve yerler, *Allah'ın yarattığı varlıklardan bazısıdır! Haydi, O'nun dışındakilerin* yani taptığınız putların *ne yarattığını bana gösterin!"* Cenâb-ı Hak, bu büyük varlıkların kendisinin yarattığı şeyler olduğunu söyleyerek müşrikleri azarlayıp susturdu ve onlara şunu sordu: Taptığınız putlar, sizin kendilerine ibadet etmenizi hak edecek neyi yaratmışlardır? Varsa bana gösterin!

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır, zalimler açık bir sapkınlık içindedir."* Allah Teâlâ, onları azarlamaktan vazgeçerek, kendilerinin sapkınlığın son haddinde bir zulüm içinde olduklarını belirtti.

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde bahsedilen zâhirî durumları, iç âleme uyarlayarak deriz ki: Allah Teâlâ, melekût âleminde ruhların semasını, hiçbir şeye ihtiyacı olmayacak şekilde yüksek olarak yarattı. Maddi âlemde de haktan sapmaya yönelmesin diye nefislere (insan bünyesine) sağlam akıl dağları yerleştirdi. Bu akılla, ya hakikate ya da şeriatın hükümlerine tâbi olmasını istedi. Ayrıca nefislerde, boş düşünce ve vesveseleri yaydı. Orada, her güzel cinsten hikmet ve kudret ilimlerini bitirdi.

İmam Kuşeyrî, *"Yeryüzüne de sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen 'revâsî' zâhirde, büyük yüksek dağlardır; hakikatte ise insanlara manen yardım eden 'abdâl' ve 'evtât' denen velilerdir. Allah Teâlâ, onlarla insanları âfetten korur, onların yakınında ve uzağında olanlardan belaları savar. *'Biz gökten bir su indirdik'* âyetindeki su, zâhirde gökten indirilip bağ ve bahçelerin yeşillendiği yağmurdur. Allah Teâlâ, aynı şekilde, bâtında da ilâhî huzura yaklaşmış ve orada kabul görmüş dostlarının gönül bahçelerine maneviyat semasından nur ve feyiz indirir. Bu, yüce Allah'ın, azametiyle yarattığı şeylerdir; O'nu bırakıp da taptığınız varlıkların O'nun yerinde ve göğünde ne yarattığını bana gösterin?"[451]

Hz. Lokman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, hakkında soru sorulması üzerine bu sûrenin indiği Hz. Lokman'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِۜ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ
يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

12. ***Andolsun, biz Lokman'a, "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse sadece kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse bilsin ki Allah zengindir*** *(hiç kimseye ihtiyacı yoktur)*, ***övülmeye layıktır.***

13. ***Bir zamanlar Lokman, oğluna öğüt vererek şöyle dedi: "Yavrum! Allah'a ortak koşma! Şüphesiz, Allah'a ortak koşmak büyük bir zulümdür."***

---

[451] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/130-131.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz Lokman'a hikmet verdik."*

Hz. Lokman, Hz. Eyyûb'un kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu olan Bâûrâ'nın oğludur. Bâûrâ'nın, Âzer'in evlatlarından olduğu da söylenmiştir.[452]

Bir rivayete göre Hz. Lokman, Şeddâd b. Âd'ın kardeşiydi; Şeddâd'a kuvvet, mal ve mülk verildi, Hz. Lokman'a ise hikmet verildi.

Hz. Lokman, 1000 sene yaşamıştır. Daha fazla yaşadığını söyleyenler de vardır. Aşağıda gelecek.

Hz. Lokman, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] devrine ulaştı ve ondan ilim aldı. Hz. Davud, peygamber olarak gönderilmeden önce, Hz. Lokman insanlara fetva veriyordu; Hz. Davud, peygamber olarak gönderilince, fetva vermeyi kesti; sebebi sorulunca, "Bana ihtiyaç kalmadı, fetva işini Hz. Davud üstlendi" dedi.

Hz. Lokman'ın terzi olduğu söylenmiştir. Onun marangoz olduğunu söyleyenler olduğu gibi, çobanlık yaptığını söyleyenler de mevcuttur. Bir rivayete göre Hz. Lokman, İsrâiloğulları arasında hâkimlik yapıyordu.

İkrime ve Şa'bî Hz. Lokman'ın peygamber olduğunu söylemiştir. Âlimlerin çoğunluğuna göre ise Hz. Lokman, peygamber değil, hikmet sahibi bir zattır. Kendisi, peygamberlik ile hikmet sahibi olmak arasında serbest bırakılmış, o da hikmet ehli olmayı tercih etmiştir. Hikmet, sözde ve fiilde isabet etmektir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[453]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dediğini işittim: *'Lokman, peygamber değildi fakat çok tefekkür eden, yakîni güzel bir kuldu. O Allah'ı sevdi, Allah da onu sevdi ve kendisine hikmet verdi.'"*[454]

---

[452] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/56; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/406.

[453] Nesefî, *a.g.e.*, 3/406; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/286-287; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/56; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/227; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/188.

[454] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/50; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/56; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/347; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/510.

Hz. Lokman, ilk günlerinde öğle vaktinde uyurken, kendisine, melekler tarafından, "Ey Lokman, Allah Teâlâ seni yeryüzünde halife ve insanlar arasında hüküm veren biri yapmak istiyor!" diye seslenildi. O da sese şöyle cevap verdi: "Eğer Rabbim beni tercihte serbest bıraktı ise ben afiyeti tercih ediyorum (böyle zor ve mesuliyetli bir işi istemiyorum). Şayet Rabbim, benim için kesin hükmünü verdi ise hükmünü kabul ediyor ve emrine itaat ediyorum. Ben kesin olarak şunu biliyorum ki eğer Rabbim bana böyle bir görev verirse beni korur ve bana yardım eder." O zaman melekler, kendileri görülmeden ona,

"Ey Lokman, niçin böyledir?" diye sordular. Hz. Lokman şöyle dedi:

"Çünkü insanlara hüküm veren kimse, en zor ve sıkıntılı bir makamdadır. Onu her yandan zulüm ve mazlumlar sarar. Eğer kendisine Allah tarafından özel yardım edilirse kurtulması ümit edilir. Şayet kendi halini terkedilir ve hükümde hata ederse cennete giden yolu şaşırır. Bir kimsenin dünyada zelil bir halde olması, sonunda zayi olan şerefli bir kimse olmaktan daha hayırlıdır. Kim dünyayı ahirete tercih ederse dünya elinden gider, ahireti de elde edemez." Melekler onun bu güzel sözlerine hayret ettiler. Hz. Lokman, bir miktar uyudu, o esnada kendisine hikmet verildi; uykudan uyandığında hikmetle konuşmaya başladı.[455]

Mücâhid demiştir ki: "Hz. Lokman, kalın dudaklı, ayakları geniş ve yarık siyah bir köleydi."[456]

el-Lübâb isimli eserde kaydedildiğine göre Hz. Lokman, 1000 seneden fazla uzun bir ömür sürmüş ve vefatı sırasında yakınlarına şu vasiyette bulunmuştur: "Ben öldüğümde beni, zalim krallar gibi özel mağaralara ve yüksek makberlere gömmeyin; beni yerde bir kabre gömün." Yakınları, kendisini vasiyet ettiği şekilde gömdüler.

---

[455] Rivayet için bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/248 (Beyrut 1992); Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/50; Kurtubi, *a.g.e.*, 14/56; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/510-511. Mana, Hakîm et-Tirmizî'nin ve Süyûti'nin rivayetinden kısmen desteklendi.

[456] Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 83 (Beyrut 1988); Süyûti, *a.g.e.*, 6/510.

İbn Sa'lebe bir şiirinde demiştir ki:

"Gencin, zamanın tehlikelerinden çekinerek, ölümün âniden gelmesini unuttuğunu gördüm; halbuki zaman onu yiyip bitirmektedir. Şayet o, Hz. Lokman'ın uzun süre yaşayan kartalı gibi, çok uzun yaşasa da sonunda zaman onu alıp kabre götürecektir."

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âlimler hikmeti şöyle tarif etmiştir: Hikmet, akıl ve görüşe dayalı ilimleri elde ederek insanî nefsi kemale erdirmek ve faziletli işlerde gücü ölçüsünde tam bir meleke kazanmaktır."[457]

Hz. Lokman'ın hikmetli söz ve işlerinden bazı örnekler:

Hz. Lokman [aleyhisselâm], Hz. Davud'la [aleyhisselâm] bir ay beraber bulundu. Hz. Davud o sırada demirden zırh örüyordu. Hz. Lokman ona, "Ne yapıyorsun?" diye sormayıp işin bitmesini bekledi. Zırhın yapımı bitince, Hz. Davud onu giydi ve zırha hitaben, "Sen ne güzel harp elbisesisin!" dedi. O zaman Hz. Lokman, onun bir aydır yaptığı işin ne olduğunu sormadan öğrenmiş oldu ve, "Susmak hikmettir, fakat yapanı çok azdır" dedi.

Bir gün Hz. Davud, Hz. Lokman'a, "Nasılsın, nasıl sabahladın?" diye sordu, Hz. Lokman, "Canım, benim dışında birinin (yüce Allah'ın) elinde olarak sabahladım" dedi.

Yine bir gün Hz. Davud Hz. Lokman'a, bir koyun kesmesini ve kendisine onun en güzel parçasını getirmesini emretti. Hz. Lokman, koyunun kalbi ile dilini getirdi. Birkaç gün sonra Hz. Davud Lokman'a, yine bir koyun kesmesini ve kendisine onun en kötü parçasını getirmesini emretti. Hz. Lokman, yine koyunun kalbi ile dilini getirdi. Hz. Davud, bunun sebebini sorunca, Hz. Lokman,

"Bu iki parça güzel olunca vücudun en güzel yeri olurlar, kötü olunca da vücudun en kötü yeri olurlar."[458]

---

[457] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/199.

[458] Beyzâvî, *a.g.e.*, 2/227.

Sa'lebî'nin rivayetinde, Hz. Lokman'a koyun kesmesini emreden Hz. Davud [aleyhisselâm] değil, Hz. Lokman'ın efendisidir.[459]

Hz. Lokman'a, "Sen bir çoban iken bu hikmete nasıl ulaştın?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Hep doğru konuşarak, emanete hıyanet etmeyerek ve beni ilgilendirmeyen şeyleri terkederek."[460]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Lokman'dan görülen ilk hikmet şudur: Hz. Lokman köle iken efendisiyle birlikte bulunuyordu. Bir ara efendisi def-i hacet için gitti ve oturuşu çok uzun sürdü. Bunun üzerine Hz. Lokman efendisine, "Tuvalette çok oturmaktan ciğer ağrır, basur meydana gelir ve hararet başa kadar yükselir; hafifçe otur ve yavaşça kalk" diye seslendi.[461]

Rivayet edildiğine göre Hz. Lokman, bir seferden dönerken kendisine,

"Baban öldü!" dediler; Hz. Lokman,

"Elhamdülillâh, işime sahip oldum" dedi. Kendisine,

"Hanımın öldü" dediler; Hz. Lokman,

"Elhamdülillâh, yatağım yenilendi" dedi. Kendisine,

"Kız kardeşin öldü" dediler; Hz. Lokman,

"Avretim örtüldü, kabirle namusum muhafaza altına alındı" dedi. Kendisine,

"Kardeşin öldü!" dediler; Hz. Lokman,

"İşte şimdi sırtım kırıldı (dayanağım yıkıldı, desteğimi kaybettim)" dedi.[462]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ona, 'Allah'a şükret' diye hikmet verdik."* Yani ona, Allah'ın sana verdiği hikmete karşılık O'na şükret dedik. Bu âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Asıl ilim ve hakiki hikmet, onlarla amel etmek, Allah'a ibadet ve şükretmektir. Çünkü Allah Teâ Hz. Lokman'a hikmeti, şükretmesi için verdiğini açıkladı.

---

[459] Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/55; ayrıca bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/548; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 84; Süyûti, *a.g.e.*, 6/516.

[460] Taberi, *a.g.e.*, 18/548; Begavî, *a.g.e.*, 6/287; Süyûti, *a.g.e.*, 6/512.

[461] Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/56; Süyûti, *a.g.e.*, 6/510.

[462] Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/56; Süyûti, *a.g.e.*, 6/519.

Şöyle denilmiştir: "Bir kimse sözünde, fiilinde, geçiminde ve arl daşlığında hikmete göre (doğru ve isabetli) hareket etmedikçe hikn ehli olmaz."[463]

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Şükür, verdiği nimetle Allah'a yan etmemektir."

Onun bir diğer tarifi de şöyledir: "Şükür, verdiği nimette Alla hiç kimseyi ortak görmemendir."

Şöyle denmiştir: "Şükür, şükürde âciz olduğunu itiraf etmektir.

Özetle deriz ki: Kalbin şükrü, nimetini vereni tanımaktır. Di şükrü, nimeti verene hamdetmektir. Âzaların şükrü, onları taatte k lanmaktır. Bütün bunlarda âciz olduğunu bilmek, onun kabul edil ğinin delilidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim şükrederse sadece kendisi için şükı miş olur.* Şüphesiz yaptığı şükrün faydası kendisine döner, çünkü elindeki nimeti artırmak ister. *"Kim de nankörlük ederse bilsin ki Allah bakımdan zengindir;* hiç kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur. *O, övülmı layıktır."* Hiç kimse ona hamdetmese de Allah, hamdedilmeye layık hamd ve övülme hakkı O'nundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hatırla, Lokman, oğlı öğüt vererek şöyle dedi: Yavrum! Allah'a ortak koşma! Şüphesiz Allah'a or koşmak büyük bir zulümdür."* Çünkü şirk, bütün nimetlerin kendisind geldiği zatla, aslen kendisinden hiçbir nimetin gelmediği âciz bir v lığı eşit yapmaktır.

Hz. Lokman'ın oğlunun isminin En'am, Eşkem (veya Mişkem) hut Sârân olduğu söylenmiştir.[464]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı mümkündür.

---

[463] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/129; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/406.

[464] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'Kur'ân*, 14/58; Nesefî, *a.g.e.*, 3/406.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hikmet, fiilde, akidde (kararda) ve sözde isabettir. Hikmet hakkında şu tarifler yapılmıştır:

Hikmet, hak yola uymaktır. Bu, insanın nefsinin himmetiyle değil, Cenâb-ı Hakk'ın özel desteği ile olmaktadır.

Hikmet, hevânın (nefsin kötü arzularının) hâkimiyeti altında olmamaktır.

Hikmet, nefsinin değerini (basitliğini) bilip ayağını elbisenin dışına uzatmamaktır.

Hikmet, kendisine karşı koyamayacağını bildiğin kimseye isyan etmemektir.

Şükre gelince: Şükrün hakikati, Rabb'inin ihsanlarını görerek kalbin gözünün açılmasıdır. Şükür hakkında şu tarifler de yapılmıştır:

Şükür, yüce Allah'ın nimetlerine hakkı ile şükretmekten âciz olduğunu bilmendir.

Şöyle denmiştir: Şükür, nimetin lezzetini tamamlayan şeydir.

Şükür, kalbin sevinçle dolmasından dolayı, dilde ortaya çıkan ayrı bir hal olup insan şükrettiği zatı över.

Şükür, her zengin (asil ve şerefli) kimsenin vasfıdır; nankörlük ise her alçak kimsenin vasfıdır.

Şükür, daha fazla ihsan kapısını çalmaktır."[465]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şükür hakkında en güzel tarif şudur: Şükür, kalbin, nimeti verene yönelerek sevinmesi ve bu sevincin bütün âzalara sirayet etmesidir.

İmam Kuşeyrî, *"Allah'a şirk (ortak) koşma ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şirk, açık ve gizli olarak iki kısımdır. Açık şirk, putlara tapmaktır. Gizli şirk ise kâinatta meydana gelen bir şeyin, yaratılmış varlıklardan oluğunu düşünmektir. Yani kâinatta meydana gelen bir şeyin, varlıklardan olduğunu zannetmendir."

---

[465] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/31.

Şöyle denilmiştir: "Şirk, gayb âlemindeki hakikati müşahedeyle birlikte, Allah'ın dışındaki bir varlığı gerçek vücut sahibi görmektir."

Şöyle denilmiştir: "Şirk, kalbe zulümdür; isyanlar ise nefse zulümdür. Nefse yapılan zulüm affedilir, fakat kalbe yapılan zulmün af yolu yoktur."

Anne Babaya İyilik

Cenâb-ı Hak sonra, sûrenin inmesine sebep olan soruda geçen anne babaya iyiliği emrederek şöyle buyurdu:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فٖى عَامَيْنِ
اَنِ اشْكُرْ لٖى وَلِوَالِدَيْكَۜ اِلَيَّ الْمَصٖيرُ ﴿١٤﴾ وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ
بٖى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ
سَبٖيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّۚ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

14. ***Biz insana, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu sıkıntı üzerine sıkıntıya katlanarak karnında taşıdı. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret; dönüş banadır."***

15. ***"Eğer onlar, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır; o zaman ben size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz insana, anne babasına iyi davranmasını emrettik.*" Yani onlara iyilik yapmasını ve itaat etmesini emrettik.

Cenâb-ı Hak sonra, onu iyiliğe sevkeden sebepten bahsederek şöyle buyurdu: *"Annesi onu sıkıntı üzerine sıkıntıya katlanarak karnında taşıdı."* Yani onu, zorluk üzerine zorluk çekerek taşıdı. Onu karnında taşırken, sürekli zafiyeti arttı ve zorluğu katlanarak taşımaya devam etti; çünkü karındaki çocuk büyüyüp geliştikte ağırlığı artar.

"Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur." Yani çocuğun tam olarak sütten kesilmesi iki seneyi bulur. Bu da çocuğu anne babaya iyilik yapmaya sevkeden bir durumdur. Çocuk, annesinin karnında yatmasını, hamilelik müddetince annesinin onun için hissettiği yorgunluğu, doğarken çektiği sıkıntıyı, sonra süt emdiği günlerde kendisinin terbiyesiyle, elbisesini yıkamasıyla uğraşmasını, geceleri ağladığında uykusuz kalmasını ve diğer hizmetlerini düşünmeli ve anne babanın ne kadar hak sahibi olduğunu anlamalıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunun için insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret."* Bu âyet, insana yapılan emri açıklamaktadır. Mana şudur: Biz insana, bize şükretmesini ve anne babasına iyilik ve güzel hizmetle teşekkür etmesini emrettik.

Âyetin, *"Annesi onu sıkıntı üzerine sıkıntıya katlanarak karnında taşıdı"* kısmı, önemli bir durumu hatırlamak için arada zikredilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, anne babaya iyiliği emredince, annesinin, onu karnında taşırken ve sütten kesilmeye kadar bu uzun sürede çektiği sıkıntı ve yorgunlukları, yapılan emre ilave bir hatırlatma olması için, ayrıca dile getirdi.

İbn Uyeyne[466] demiştir ki: "Kim, beş vakit namaz kılarsa Allah'a şükretmiş olur. Kim de beş vakit namazın peşinden anne babasına dua ederse onlara teşekkür etmiş olur."[467]

İmam Kuşeyrî ise şöyle demiştir: "Çocuğun anne babasına teşekkür etmesi, 'sürekli onlara itaat etmesi' olduğu konusunda âlimler görüş birliği içindedir. Cenâb-ı Hakk'a şükür, O'nu yücelterek olur; anne babaya yapılan teşekkür ise şefkat ve hürmetle olur."[468]

---

[466] Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814) tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[467] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/407.

[468] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/132.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Dönüş banadır."* Senin şükrünün veya nankörlüğünün karşılığını veririm.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onlara itaat etme."* Yani, seni, Allah'a ortak koşulmayı hak ettiğine dair bir bilgin olmayan şeyi, sırf kendilerini taklit ederek bana ortak koşmaya zorlarlarsa bu şirkte onlara itaat etme.

"Fakat dünyada onlarla iyi geçin." Onlara, dinin razı olduğu ve güzel ahlâkın gerektirdiği şekilde davran. Bu, yumuşaklık, nazik davranış, iyilik, kendileriyle ilgilenme gibi güzel ahlâktır. İsrâ sûresinin 23-24. âyetlerinin tefsirinde bu konuda geniş açıklama geçti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bana yönelenlerin yoluna uy."* Yani tevhid üzere ve ihlâsla bana yönelen kimselerin yoluna uy. O, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlerdir. Her ne kadar sana, dünyada kendilerine güzel davranman emredilmiş olsa da sakın, seni şirke yönlendiren anne babanın yoluna uyma.

Velilerden İbn Atâ el-Edemî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Üzerinde bana hizmet (güzel kulluk) nurları gördüğün kimsenin yoluna uy!"[469]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra, dönüşünüz* yani senin ve onların dönüşü *banadır; o zaman ben size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim."* O zaman ben, senin imanın ve iyiliğinin, onların da inkârlarının karşılığını veririm. Bu iki âyet, Hz. Lokman'ın oğlunu şirkten sakındırmasıyla ilgili öğüdünü kuvvetlendirmek için ayrıca dile getirildi. Mana şudur: Biz insana anne babasına iyilik etmesini emrettik ve ayrıca, şirkin çirkin bir iş olmasından dolayı, eğer onlar, bütün gayretleriyle kendisini Allah'a ortak koşmaya zorlasalar da onlara itaat etmemeyi de emrettik.

Ankebût sûresinin 8. âyetinin tefsirinde, bu âyetin Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] hakkında indiğini söylemiştik. Sa'd'ın müşrik annesi, onu İslâm'dan çevirmeye çalışmış, dönmezse yiyip içmemeye yemin etmişti. Üç gün bir şey yiyip içmeyince, Sa'd [radıyallahu anh] durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bildirdi, olay üzerine bu âyet indi.

---

[469] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/131; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/407.

Şöyle denilmiştir: "*Bana yönelen kimsenin yoluna uy*" âyetinde kastedilen kimse, Hz. Ebû Bekir'dir [radıyallahu anh]; çünkü Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] onun davetiyle müslüman oldu."[470]

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Anne babaya iyi davranmak farzdır. Özellikle, manevi baba olan seçkin velilerin haklarını korumaya daha fazla özen göstermelidir. Çocuk, anne babasına haram olmayan her konuda itaat etmelidir; fakat onlar, kendisini gizli şirkten temizleyecek terbiye şeyhinin sohbetinden menederlerse o zaman sözlerine itaat etmez. Gizli şirk öyle bir şeydir ki ondan kimse tek başına kolay kolay kurtulamaz. Âyet-i kerime, genel manası ve içeriğiyle işaret yoluyla bunu da içine almaktadır.

Buna göre âyetin bir manası da şudur: Eğer anne baban, seni, hevâna, nefsanî arzularına ve onları sevmeye zorlarlarsa onlara itaat etme; kendilerine dünyada iyi davran ve bana yönelen kimsenin yoluna uy! İşaret ilminde, kendisine uyulacak bu kimse, terbiye şeyhidir.

Daha önce Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu sözü geçmişti: Babam bana bir işi yapmamı emretti, o sırada mürşidim Serî-i Sakatî de bir işi yapmamı emretti. Mürşidim Serî-i Sakatî'nin emrini önce yaptım; bunda çok büyük bir sır ve bereket gördüm.

Şeyhlerimizin şeyhi, meşhur veli seyyidim Yusuf-i Fâsî'ye, Fas'ın ileri gelenlerinden birinin çocuğu gelirdi. Çocuğun babası, onu bundan alıkoyar ve Yusuf-i Fâsî'nin sohbetine gitmesini engellerdi. Çoğu zaman da onu şeyhin meclisinde bulur, kendisine eziyet ederdi. Şeyh Yusuf-i Fâsî de çocuğa şöyle derdi: "Bana gelme konusu hariç, babana her hususta itaat et!"

Şeyhlerden biri derdi ki: "Anne babanız kızsa da bana gelin." Bu, çocuğa zarar vermez, çünkü o, nefsini ıslah etmek ve ona ilacını vermek için şeyhe gitmektedir."

---

[470] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/61.

Şeyh Senûsî, *Akâidü'l-Cezâirî* şerhinde demiştir ki: "Nefsin durumu hakkında özetle deriz ki: Devamlı kötülüğü emreden nefsin hali, kendisiyle savaş halinde olduğumuz kâfire benzemektedir. Bu kâfır, inkârı yüceltmek ve tevhidi alçaltmak istemektedir. Emmâre nefis de böyledir. Nefis de boş iddialarını, çirkin dünya arzularını, kendisini yüce Mevlâ'sına ihlâsla kulluk etmekten ve emredildiği şekilde kulluk görevlerini yerine getirmekten alıkoyacak şeyleri en üstün yapmak istemektedir. Nefis, bedene yerleştikten sonra, bedende ve ona bağlı yerlerde kendisinin emrini ve nehyini uygulamak istemektedir. Nefis, bedenle öyle bir bağlantı ve birlik içindedir ki onu sadece ölüm ayırır. Bu durumda her mümin, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere dikkat noktasında ilmi ve ameli olarak bütün gücünü kullanmalı, bu konuda nefsiyle cihad ve onu öldürmek (kötü arzularını yok etmek) için çalışmalıdır. Düşmanlar İslâm ülkesine indiğinde kendileriyle savaşmanın her mümine farz-ı ayın olduğu bu tür savaşlarda, anne babadan veya başkalarından izin alma görevi kalkar."

Gördüğün gibi Senûsî, nefsin kula hâkim olmasını ve onu Rabb'inden perdelemesini, anne baba istemese de kendileriyle cihad etmenin farz olduğu düşmana benzetmiştir. Durum, onun dediği gibidir. Çünkü, bir farzı terketmede veya bir haramı işlemede anne babaya itaat edilmez. Velilere göre, günah olan işlerden biri de nefsini görmek (kendini varlık ve güç sahibi olarak görüp beğenmek) ve nefsin arzularına bağlanıp kalmaktır. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Ben, 'Günahım nedir?' diye sorduğumda; bana cevap olarak dedi ki: Varlığın (kendini bir şey sahibi görmen), öyle büyük bir günahtır ki onunla hiçbir günah kıyaslanmaz."

Nefsin çirkin vasıflarını temizlemek her mükellefe farzdır. Böyle bir farz konusunda, kişiye engel olan anne babaya itaat edilmez.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Allah Teâlâ'nın, *"Onlara dünyada iyilikle davran ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette geçen 'iyilik' onlara din konusundaki hatalarını göstermek ve Allah hakkındaki cehaletlerini gidermektir. *'Bana uyanların yoluna uy'* âyeti ise onu, hata ve kusur işleyenlere uymaktan sakındırıp Allah'a yönelmiş kullara uymaya teşvik etmektedir."[471]

---

[471] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/121.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Lokman'ın Oğluna Vasiyeti

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lokman'ın [aleyhisselâm] oğluna yaptığı tavsiyeden bahsederek şöyle buyurdu:

يَا بُنَيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ اَوْ فِي
السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾ يَا
بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا
اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا
تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ
فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

16. ***"Yavrum! Şüphesiz, yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde gizlense Allah onu çıkarıp mîzana getirir. Şüphesiz, Allah, latîftir** (en gizli şeyleri bilir)**, her şeyden haberdardır."***

17. ***"Yavrum! Namazı güzelce kıl. İyiliği emret. Kötülükten sakındır. Başına gelen musibetlere sabret. Şüphesiz bunlar, kesin olarak emredilmiş işlerdendir."***

18. ***"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Şüphesiz, Allah, kuruntu sahibi hiçbir kibirliyi sevmez."***

19. ***"Yürüyüşünde dengeli ol. Sesini alçalt. Şüphesiz, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Lokman'ın oğlu, kendisine, "Ey babacığım, eğer ben, hiç kimsenin görmediği bir yerde hata yapsam, Allah ona nasıl muamele eder?" diye sorunca, Hz. Lokman oğluna şöyle dedi:

"Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde gizlense Allah onu çıkarıp mîzana getirir." Yani yapılan iş, bu kadar küçük olmakla birlikte, en gizli mekânda veya bir dağın altında olsa, Allah onu çıkarıp mîzana getirir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], âyette geçen "kaya" hakkında demiştir ki: "O, yedi kat yerin altında bulunan bir kaya olup, günahkârların amelleri ona yazılır. Suyun (veya göğün) yeşilliği de ondandır."[472]

Süddî demiştir ki: "Allah Teâlâ, yeryüzünü balığın üzerinde yarattı. Balığı da suyun üzerinde yarattı. Suyu, büyük bir taşın üzerinde yarattı. Taşı bir meleğin üzerinde yarattı. Meleği, kayanın üzerinde yarattı. İşte bu kaya, Hz. Lokman'ın bahsettiği kayadır. O, yerde ve gökte olmayıp rüzgârın üzerindedir."[473]

Yani, yapılan bir günah en gizli mekânda işlense de, *"Allah onu çıkarıp mîzana getirir;* Allah onu kıyamet günü getirir ve yapanı hesaba çeker. *Şüphesiz, Allah, latîftir, en gizli şeyleri bilir,* ilmi bütün gizli şeylere ulaşır; *her şeyden haberdardır,* her şeyin iç yüzünü bilir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yavrum! Nefsini kemale erdirmek için *namazı güzelce kıl,* ona devam et. Başkalarını kemale erdirmek için de *iyiliği emret, kötülükten sakındır.* Allah Teâlâ'nın yolunda *başına gelen musibetlere sabret;* çünkü sen, iyiliği emredip kötü işlerden sakındırdığın zaman, insanların eziyetlerine mâruz kalırsın." Yahut başına gelen sıkıntı ve dertlere sabret; zira onlara sabretmek peşinden ilâhî lutuf ve ihsanları getirir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz,* sana tavsiye ettiğim *bu şeyler,* Allah tarafından *kesin olarak emredilmiş işlerdendir."* Bu âyette, bahsedilen taatlerin diğer ümmetlere de emredildiğine dair bir delil vardır.

---

[472] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/52; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/288.

[473] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/556; Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/52; Begavî, *a.g.e.,* 6/288; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/522-523.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüz çevirme."* Yani kibirli kimselerin yaptığı gibi, onlardan yüzünü çevirme. Mana şudur: İnsanlara tevazu ile yönel, onlardan yüzünü çevirme.

"Yeryüzünde böbürlenerek, çalımla *yürüme! Şüphesiz, Allah,* insanları küçük görüp onlardan yüz çeviren *kuruntu sahibi hiçbir kibirliyi sevmez."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yürüyüşünde dengeli ol."* Uyuşuk bir şekilde ağır ağır yürümekle, süratle gitmek arasında orta halde yürü; uyuşuk kimseler gibi ağırdan yürüme, edepsiz kimseler gibi de hoplayıp zıplama!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Süratli yürümek, müminin heybetini giderir."*[474]

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yürürken süratli giderdi"[475] sözüne gelince, bu, uyuşuk şekilde gitmenin üzerindeki bir süratle yürümektir.[476]

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müslümanlar, yahudiler gibi koşarak yürümekten ve hıristiyanlar gibi uyuşuk gitmekten sakındırıldı. Onlardan bu ikisinin arasında bir yürüyüş şekli istendi."

"Yürüyüşünde dengeli ol" âyetine, "Yürürken, tevazu ile ayaklarının ucuna bak" manası da verilmiştir.[477]

Bir diğer mana: Büyüklenme ile kusur işleme arasında orta halli ol!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sesini alçalt."* Yani konuşurken sesini kıs. Araplar, yüksek sesle konuşmakla övünürlerdi; Allah Teâlâ, müminleri Câhiliye ahlâkından sakındırdı. Bunu Hz. Lokman'ın tavsiyesi olarak dile getirdi. Eğer sesini yükseltmekte bir heybet ve maharet olsaydı, eşek bu işte en önde olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hak onu kötü bir benzetmede örnek yaparak şöyle buyurdu: *"Şüphesiz seslerin en çirkini,* en sevimsizi ve en kötüsü *eşeklerin sesidir!"* Çünkü o, ses verirken önce içini çekerek inler, sonra anırmaya başlar; aynen cehennemliklerin bağırtısı gibi.

---

[474] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 10/3/8; İbn Adi, *el-Kâmil,* 5/8; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 4689.

[475] İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* 1/100; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 6799.

[476] Açıklama için bk. Kurtubî, *a.g.e.,* 14/67; Nesefî, *a.g.e.,* 3/409.

[477] Rivayet ve açıklamalar için bk. Nesefî, *a.g.e.,* 3/409.

Süfyân-ı Sevrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eşek anırması hariç, diğer bütün varlıkların sesi, yüce Allah'ı tesbihtir; çünkü eşek, (genelde) şeytanı görünce anırır."[478] Bunun için Allah Teâlâ, onun sesini "sevimsiz, çirkin" olarak tanımladı. Seslerini yükselterek konuşanların, eşeklere benzetilmesi, yüksek sesin son derece çirkin olduğuna dikkat çekmek içindir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kısık sesle konuşanları sevmesi ve yüksek sesle konuşanlardan rahatsız olması da bu görüşü desteklemektedir.[479]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bazı yerlerde sesi yükseltmek övülmüştür; ezan ve hacdaki telbiye de bunlardandır."

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserinde demiştir ki: "Ezan ve telbiyede de sesi orta halde çıkarmak uygundur. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, ezan okuyacak kimseye, 'Bize sünnete uygun bir ezan oku, yoksa bizden ayrıl!' demiştir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir yolculuk sırasında yüksek sesle zikreden ashabına şöyle buyurmuştur: *"Kendinizi yormayın; sizler sağır birini çağırmadığınız gibi, uzakta olan birine de seslenmiyorsunuz."*[480]

16-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Lokman'ın [aleyhisselâm] oğluna yaptığı tavsiyesi, sûfîlere ait birçok güzel vasfı içermektedir ki hepsi de sahibinin kemalini gösterir.

Bunlardan biri, gizli ve açıkta, tek başına ve insanların içinde iken sürekli Cenâb-ı Hakk'ı murakabe ve müşahede etmektir. Bunu, "*Şüphesiz, yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde gizlense, Allah onu çıkarıp mizana getirir. Şüphe-*

---

[478] Nesefî, *a.g.e.*, 3/409; ayrıca bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/54; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/290; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/67.

[479] Nesefî, *a.g.e.*, 3/409.

[480] Buhârî, Cihâd, 131, Daavât, 51; Ebû Davud, Vitir, 26; Ahmed, *Müsned*, 4/394.

siz Allah, latîftir (en gizli şeyleri bilir), her şeyden haberdardır" âyeti ifade etmektedir.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de beden ve dille yapılacak ibadetleri hakkı ile yerine getirmektedir. Bunu, *"Yavrum, namazı güzelce kıl. İyiliği emret. Kötülükten sakındır. Başına gelen musibetlere sabret"* âyeti ifade etmektedir. Dille yapılan diğer ibadetler, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmaya kıyas edilir ve onlar da bu gruba girer.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de başa gelen sıkıntılara sabretmektir; bu, insanlardan veya Cenâb-ı Hak'tan gelsin farketmez. Sabır, manevi yolun temel esaslarından biridir. Bu konudaki geniş açıklama, Nahl sûresinin sonunda, 126-128. âyetlerin tefsirinde geçti.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de tevazu ve yumuşak huylu olmaktır. Bu iki haslet, şerefi elde ettirecek şeylerdir ve güzel geçinmeyi bilen insanların halidir. Kim, sahip olduğu kıymetin altındaki duruma tevazu gösterirse Allah Teâlâ onu, kıymetinin üzerine yükseltir. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir: *"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Şüphesiz, Allah, kuruntu sahibi hiçbir kibirliyi sevmez."*

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de sekînet, vakar ve ağırbaşlılıktır. Bu, kalbin, heybet ve hürmetle mâmur olmasının bir sonucudur. *"Yürüyüşünde dengeli ol"* âyeti bu durumu ifade etmektedir.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de konuşmalarında seslerini yükseltmeden kısık sesle konuşmalarıdır. Bu da ilâhî huzurun heybetine ulaştığının ve Allah'a yakınlık elde ettiğinin göstergesidir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: *"Bütün sesler, Rahmân'ın heybetinden kısılmıştır ve orada fısıltıdan başka bir şey işitmesin"* (Tâhâ 20/108).

Huzurda kısık sesle konuşmak, şeyhlere ve dervişlere karşı gösterilecek edeplerin en önemlilerindendir.

İmam Kuşeyrî, *"İyiliği emret ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "İyiliği emretmek sözle olur. Onun en tesirlisi, nefsini, sana yasak edilen ve seni Hak'tan alıkoyan şeyden alıkoyman ve başkalarına emrettiğin şeye kendin sahip olmandır. Kendi nefsine hükmü geçmeyen kimsenin, başkasına da hükmü geçmez. Emredilmesi gereken iyilik, kulu Mevlâ'sına ulaştıran şeydir; yasaklanması gereken kötülük ise kulu Allah'tan alıkoyan şeydir. *"Başına gelen sıkıntılara sabret"* âyeti şuna dikkat çekmektedir: Kim hakkı ile Allah'ın hükümlerini yerine getirirse Allah yolunda sıkıntılarla imtihan edilir. Onun yolu, Allah için sabretmektir. Kim Allah için sabrederse Allah onu perişan etmez."[481]

İmam Kuşeyrî, sonra, *"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüzünü çevirme"* âyetini tefsirinde demiştir ki: "Onlara karşı kibirli olma, onların kimin kulları olduğuna bak ve kendinin sürekli Allah'ın gözetlemesi altında olduğunu bil. Kim yüce Mevlâ'sının kendisine nazar ettiğini (her halini gördüğünü) bilirse hiç kimseye karşı kibirlenmez ve büyüklük taslamaz; tam aksine herkese karşı tevazu ile (alçak gönüllü) davranır ve kendisini küçük görür.

Allah Teâlâ'nın, *'Yürüyüşünde dengeli ol'* âyetinin bir manası da şudur: Kendine ait şahitlerinden (kendine ait bir varlık, kıymet ve amel görmekten) fâni ol, nefsinin despotluğunu (ben bilirim, ben yaparım iddiasını) kökünden silip at, kendine ait bir güç ve kuvvet görme, iç âlemini saran keşif ve manevi hallere bağlanmaktan uzaklaş, sürekli senin sesini işiten Mevlâ'na bak ki gaflet sarhoşluğundan uyanasın.

'Şüphesiz, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir' âyetinin bir işareti şudur: Kim, Cenâb-ı Hak, kendisine izin vermeden marifet hakkında konuşursa, (hakikat ehli yanında) onun sesi, seslerin en çirkinidir. Bazıları şöyle demiştir: Âyette, kötülenen kimse, zamanı gelmeden konuşan sûfidir."[482] Yani şeyhi kendisine insanları irşad ve uyarı için izin vermeden, kendi başına meydana çıkıp konuşan kimsedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsana Verilen Zâhirî ve Bâtınî Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, insana bahşettiği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[481] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/133.

[482] bk. Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/133-134.

اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ
عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ
وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ
اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

20. ***Görmüyor musunuz ki Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetinize vermiş, size gizli ve açık nimetlerini akıtmıştır. Bununla birlikte, insanlar arasında öyleleri vardır ki hiçbir bilgisi, yol gösterici bir rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın Allah hakkında mücadele eder.***

21. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, "Hayır, biz babalarımızdan gördüğümüz şeye uyarız" derler. Şeytan, kendilerini o alevli ateş azabına çağırıyor olsa da onlara uyacaklar mı?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmüyor musunuz ki Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetinize vermiştir."* Göktekiler güneş, ay, yıldızlar, bulut, yağmur ve diğer varlıklardır. Yerdekiler ise denizler, nehirler, ağaçlar, meyveler, hayvanlar, madenler ve diğer varlıklardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve size gizli ve açık nimetlerini akıtmıştır."* Nimet, insanın kendisiyle sevinip lezzetlendiği şeydir. Zâhirî nimet, duyu organlarıyla bilinip idrak edilir. Bâtınî nimet ise akıl ve vicdanla idrak edilen nimettir.

Şöyle denmiştir: Zâhirî nimet, kulak, göz, dil ve diğer zâhirî âzalardır. Bâtınî nimet ise kalp, akıl, anlayış ve benzeri nimetlerdir.

Yahut zâhirî nimet sıhhat, afiyet ve yeterli rızka sahip olmaktır; bâtınî nimet ise iman, yakîn, ilim ve Allah'ı tanımaktır. Bu konudaki açıklamaların kalan kısmı, âyetin işaretleri bölümünde gelecektir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, kullarına verdiğin en gizli nimeti bana bildirir misin?" diye sorunca Allah Teâlâ, "Onlara verdiğim en gizli nimetim nefisleridir" buyurdu.[483]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü nefisle mücâhede ile en büyük saadet elde edilmektedir. Cenâb-ı Hakk'a ulaşmak, sadece nefisle mücâhede ve ondan uzaklaşmakla gerçekleşmektedir. Şeyhlerimizin şeyhi, nefsin bu yönünü güzel bir nimet olarak görüp derdi ki: "Allah, bizim adımıza nefse bol mükâfat versin, biz sadece nefisten dolayı (onunla yaptığımız mücâhede sayesinde) bolca manevi kazanç elde ettik."

Denilmiştir ki: "Zâhirî nimet, yaratılışın güzelliği, bâtınî nimet ise huyun güzelliğidir."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: " Zâhirî nimet, yüce Allah'ın seni düzgün bir vücut yapısında yaratmasıdır; bâtınî nimet ise senin ayıp ve kusurlarını örtüp gizlemesidir."[484]

Âyet şöyle devam ediyor: "Bunca nimetten sonra, *insanlar arasında öyleleri vardır ki* bir delil ve burhandan elde edilmiş bir *bilgisi olmadan, yol gösterici bir rehberi,* peygamberin rehberliği *bulunmadan* ve Allah'ın kendisine indirdiği *aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın Allah hakkında,* O'nun birliği, sıfatları ve dini hakkında *mücadele eder.*" Yani bütün bunları körü körüne basit bir taklitle yapar. Hac sûresi 8. âyetin tefsirinde geçtiği gibi âyet, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir.[485]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlara, 'Allah'ın,* peygamberine tevhid ve ilâhî hükümlerle ilgili *indirdiğine uyun' denildiği zaman, 'Hayır, biz babalarımızdan gördüğümüz şeye,* putlara tapmaya *uyarız' derler.*"

---

[483] Nesefî, *a.g.e.*, 3/410.

[484] Nesefî, *a.g.e.*, 3/410.

[485] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/291; Nesefî, *a.g.e.*, 3/410.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, inanç konusunda taklitten sakındırmaktadır."[486]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Meşhur olan görüş, taklitle iman eden kimsenin imanının geçerli olduğudur. Mesela, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] taklit eden ve delile bakmayan kimse, âlimlerin görüş birliği ile mümindir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Şeytan, kendilerini o alevli ateş azabına çağırıyor olsa da onlara uyacaklar mı?"*

Yani şeytan onları bu taklitle cehenneme çağırsa da onları taklit mi edecekler? Yahut şeytan onların babalarını, kendi zamanlarında cehenneme çağırıyor idiyse, onlar babalarına mı uyacaklar?

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, bütün kâinat senin için, sen ise yüce Allah'ın huzuru için yaratıldın. Öyle ise kıymetini bil ve haddini aşma. Allah'ın, senin üzerine yağdırdığı zâhirî ve bâtınî (açık ve gizli) nimetlere şükret.

Zâhirî nimet, zâhirî âzaların, ilâhî hükümlerle amelde istikamet üzere olmasıdır. Bâtınî nimet ise hakikat nurlarını almaya hazır olması için, iç âlemlerin temizlenmesidir.

Yahut zâhirî nimet, kula ihsan edilen nimetlerdir; bâtınî nimet ise (sabreden için sevaba dönüşecek) zorluk ve sıkıntılardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âlimler ve ârifler, zâhirî ve bâtınî nimetler hakkında pek çok açıklama yapmışlardır. Bunlardan bazısı şöyledir:

Zâhirî nimet, maddi bir nimete ulaşmaktır; bâtınî nimet ise nimeti vereni müşahede etmektir.

Zâhirî nimet, dünya nimetleridir; bâtınî nimet ise dindir.

Zâhirî nimet, insanın yaratılışıdır; bâtınî nimet ise güzel ahlâka sahip edilmesidir.

Zâhirî nimet, hatadan uzak duran nefistir; bâtınî nimet ise gaflete düşmeyen kalptir.

---

[486] Beyzâvi, *a.g.e.*, 2/229.

Zâhirî nimet, ilâhî lutuflardır; bâtınî nimet ise Allah'tan gelene razı olmaktır.

Zâhirî nimet, mallardaki artış ve berekettir; bâtınî nimet ise manevi hallerdeki güzellik ve safiyettir.

Zâhirî nimet, taatleri yapmaya muvaffak edilmektir; bâtınî nimet ise yapılan taatlerin kabul edilmesidir.

Zâhirî nimet, âriflerin sohbetinde bulunmaktır; bâtınî nimet ise onlara karşı hürmet ve saygıyı korumaktır.

Zâhirî nimet, dünyaya karşı zühd sahibi olup dünyadan gönlü çekmektir; bâtınî nimet ise dünyada ve ahirette Allah ile yetinmektir.

Zâhirî nimet, zühddür; bâtınî nimet ise manevi vecddir.

Zâhirî nimet, nefisle mücâhedede muvaffak edilmektir; bâtınî nimet ise müşahedeye ulaşmaktır.

Zâhirî nimet, nefsin vazifeleridir; bâtınî nimet ise kalbin elde ettiği manevi ilim ve hallerdir.

Zâhirî nimet, halkla uğraşmayı bırakıp nefsinle meşgul olmaktır; bâtınî nimet ise nefsini terkedip Rabb'inle meşgul olmaktır.

Zâhirî nimet, kulun Allah'ı talep etmesidir; bâtınî nimet ise O'nu bulmasıdır.

Zâhirî nimet, Allah'a ulaşmandır; bâtınî nimet ise O'nunla bekâ halini (sürekli yüce Mevlâ ile bulunma nimetini) elde etmendir. Kuşeyrî'den mana olarak yaptığımız alıntılar bu kadar.[487]

İmam Kuşeyrî, *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun ...'"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, kendileri gibi olanlardan ayrılamadılar ve bütün hallerini evirip çeviren Allah'a yönelemediler." Yani onlar, zâhirî resim ve şekillere bağlanıp kalma konusunda ve nefsanî hazlarına dalma noktasında önceki atalarını taklit ettiler; bu onları, manevi ilerlemeden ve Mevlâ'ya ulaşmaktan alıkoydu. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh. Bu ne tuhaf bir şey!

---

[487] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/134-135. Zâhirî ve bâtınî nimetlerin değişik tarifleri için ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/57-59; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/132-133.

Kopmayan Kulpa Tutunanlar

Kendileri gibi kullara uymayıp bütün varlığı ile yüce Mevlâ'sına yönelen kula gelince, gerçekten o, hiç kopmayan bir bağa tutunmuştur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقٰى وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ
اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾
نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾

22. ***Kim içi ve dışıyla iyi bir kul olarak kendini Allah'a teslim ederse gerçekten en sağlam bağa tutunmuş olur. İşlerin sonu Allah'a varır.***

23. ***Kim inkâr ederse onun inkârı seni üzmesin. Onların dönüşleri sadece bizedir. Biz onlara yaptıklarını haber veririz. Şüphesiz Allah, göğüslerin içindekini*** *(kalplerde saklı olanı)* ***bilir.***

24. ***Biz, onları*** *(dünyada)* ***az bir süre faydalandırırız; sonra da kendilerini ağır bir azaba sokarız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim içi ve dışıyla iyi bir kul olarak kendini Allah'a teslim ederse gerçekten en sağlam bağa tutunmuş olur."* Yani amelinde ihsan sahibi olarak, işlerini Allah'a havale edip bütün varlığı ile O'na yönelerek, her şeyi ile O'na bağlanıp O'na teslim olursa gerçekten en sağlam bağa tutunmuş olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, nefsini Allah'a teslim eder ve Allah için niyetinde samimi olursa o, en sağlam bağa sarılmış olur."[488]

---

[488] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/135.

Teslim olmak bazan zâhirde olup ihlâs olmadan da gerçekleşir. Cenâb-ı Hak bunun için, "Kim, *muhsin olarak* yani içi ve dışıyla Allah'a yönelmiş bir kul olarak ..." buyurdu. Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi[489] yapmıştır. Fakat bu açıklama, tenkide açıktır; çünkü Cenâb-ı Hak âyette, tam teslim olma tabirini kullandı, teslim olmuş gibi gözükme tabirini kullanmadı. Buna göre âyete verilecek asıl mana şudur: Kim, bâtınında bütün varlığı ile Allah'a teslim olur ve zâhirde amelini güzel yaparsa *o, en sağlam kulpa sarılmış olur.* Yani tutulacak en sağlam kulpa (ipe ve bağa) sarılmış olur.

Bunda, tevhidin, birinci sebep ve asıl olduğuna, ona tutunan kimsenin Allah'a ulaşmış olacağına ve artık tutunduğu bağın kopmasından ve helâk olmaktan korkmayacağına dair bir işaret vardır. Allah'a ortak koşulması ise böyle değildir. O, bunun tam zıddıdır. Allah Teâlâ'nın şu âyeti şirkin durumunu göstermektedir:

"Kötü sözün (şirkin) durumu ise yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir" (İbrahim 14/26).

Şu âyet de şirkin sonucunu göstermektedir: *"Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor yahut rüzgâr onu uzak bir yere savuruyor gibidir"* (Hac 22/31).

Âyet şöyle bitiyor: *"İşlerin sonu Allah'a varır."* Hepsi sonuçta Allah'a döner ve O, hepsinin karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim inkâr ederse* ve bütün varlığı ile Allah'a teslim olmazsa *onun inkârı seni üzmesin;* hali seni kederlendirmesin. O kimse sonuçta bize gelecektir, biz ona, yaptıklarının karşılığı veririz. *Onların dönüşleri bizedir. Biz onlara yaptıklarını bildiririz* ve sonuçta amellerinin cezasını veririz. *Şüphesiz Allah, göğüslerin içindekini bilir."* Onların zâhirde yaptıkları bir yana, Allah, onların kalplerinin içinde olan her şeyi hakikatiyle bilir ve ona göre karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onları* dünyalarından *az bir süre faydalandırırız; sonra da kendilerini ağır bir azaba sokarız."* Onları ağır ve şiddetli bir azaba girmeye mecbur ve mahkûm ederiz. Gazabını gerektiren hallerden Allah'a sığınırız.

---

[489] *Hâşiye* sahibi, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir.

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, bütün varlığı ile yüce Mevlâ'sına teslim olur ve O'nun dışındaki her şeyden gönlünü çekerse o, ihsan makamına ulaşmış biridir. Bu kimseye irfan güneşi doğmuş ve o, hiçbir zaman kopmayacak olan sağlam bir kulpa sarılmış olur. Şunlar, Allah'a teslim olunduğunun göstergeleridir: Kendi, tedbir ve seçimini terkedip Allah'ın hükmüne tâbi olmak, ilâhî kaderin tecellilerinden ortaya çıkan her şeye teslim olup rıza göstermek, tek ve kahhâr olar Allah'ın hükümlerine karşı şikâyet etmemek.

Bütün işlerin sonu Allah'a çıkar; O, dilediklerini rahmetiyle kendisine ulaştırır; dilediklerini adaletiyle bundan mahrum eder.

Ey ârif, yaşadığı zamandaki velilerin yolunu inkâr eden kimsenin durumu seni üzmesin; onların dönüşü bizedir, hesaplarını görmek de bize aittir. Biz onları, az bir zaman, nefsanî hazlarıyla ve maddi sebeplere bağlanıp kalmakla keyfettiririz; sonra onları Hak'tan perdelenme gamına sokarız ve kötü bir hesapla yüz yüze getiririz. Bu duruma düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, teslim olunması gereken yüce zatının birliğine ait delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ
بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ
الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾

25. *Şayet onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, elbette, "Allah" derler. De ki: "Bütün övgü Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu bilmezler.*

26. *Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Şüphesiz Allah zengindir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur), her türlü övgüye O layıktır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şayet onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan,* onların yaratılışının başkasına ait olduğunu söylemeye engel olan delil apaçık olduğu için, *elbette, 'Allah' derler;* bunu söylemeye mecbur kalırlar. *De ki:* 'Onları, putların Allah'a ortak olduğuna dair inançlarının bâtıl olmasını gerektiren bu şekil bir itirafa mecbur ve mahkûm ettiği için, *bütün övgü Allah'a mahsustur.' Fakat onların çoğu,* kendilerine bunun gerektiğini *bilmezler."* Uyarıldıkları zaman kendilerine gelip hakikati görmezler. Yani onlar, gökleri ve yeri yaratının Allah olduğunu itiraf ettiklerine göre, onlara sadece Allah'a kulluk yapmaları gerekir; ancak onlar bunu bilmezler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ne varsa,* hepsi mülk ve kul olarak *Allah'ındır. Şüphesiz Allah zengindir; her türlü övgüye O layıktır."* Yani O'nun kendisine hamdedenlerin övgüsüne ihtiyacı yoktur. Kullar O'na hamdetmeseler de yüce Allah hamd ve övgüye layıktır.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün milletler, bu âlemin bir yaratıcısının mevcut olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Sonra akıllar, O'nu tanıma konusunda hayret makamında ve delil bulmada durup kalmıştır. Ruhlar ve sırlar, yüce zatı tanımak ve müşahede etmek için boyunlarını ileri uzattılar (Aklın önüne ve ötesine geçtiler). Kim, hakikate ulaşana kadar kendisini marifet yolunda ilerletecek, onu hakikat denizine yaklaştıracak, zâtî tecellilerin ve ilâhî sıfatların denizine daldıracak, sonra başkalarına vuslat yolunu göstermesi için onu dinin hükümlerini uygulamaya geri döndürecek kâmil bir ârif bulursa, kendisine Allah'ı tanıtan kimseyi bulduğu için "elhamdülillâh" desin. Fakat insanların çoğu, Allah'ı tanıma (marifet) ilminden yüz çevirmektedir.

Allah'ı Tanımanın Sonu Yoktur

Allah Teâlâ'yı, sıfatlarını ve isimlerini tanımanın bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ
اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا
بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

27. ***Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri** (yazmakla) **tükenmez. Şüphesiz Allah azîzdir, sonsuz hikmet sahibidir.***

28. *(Ey insanlar!)* ***Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, sadece bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz, Allah her şeyi işitir, her şeyi görür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez."* Yani yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsa, mevcut denizlere yedi deniz daha katılsa ve hepsi mürekkep olsa, bütün bu kalemler, Allah Teâlâ'nın yüceliğini ve kemalatını gösteren kelimelerini (tecelli ve hükümlerini) yazsa, kalemler biter, bunca denizler tükenir fakat Allah'ın kelimeleri bitmezdi. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"De ki: Rabbim'in kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı, Rabbim'in kelimeleri bitmeden denizler tükenirdi" (Kehf 18/108).

Tefsirini yaptığımız âyette, "yedi deniz" denilerek durum daha mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır. Âyette sanki büyük deniz, mürekkep kabına, yedi deniz onun içine konan mürekkebe, bütün ağaç dalları da kaleme benzetildi ve hepsiyle Allah Teâlâ'nın kelimelerinin yazılması ifade edildi. Eğer bunu yapmaya insanın gücü yetseydi, Cenâb-ı Hakk'ın kelimeleri tükenmeden kalemler kırılıp tükenir, denizler kurudu; çünkü Allah'ın kelimeleri ilmine tâbidir; O'nun ilminin de bir sonu yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah azîzdir,* O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz; *hakîmdir,* hikmet sahibidir." Hiçbir şey O'nun ilim ve hikmetinin dışına çıkmaz; O'nun kelimeleri ve hikmeti tükenmez.

Eğer bu âyetin Medine'de indiğini söylersek,[490] o, yahudilerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sordukları bir soruya cevap olarak inmiş olur. Yahut yahudiler Kureyş'ten bir kafileye Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bu soruyu sormasını istemiştir. Yahudiler, *"Size çok az bilgi verildi"* (İsrâ 17/85) âyeti hakkında, Allah Resûlü'ne,

"Kendilerine az bilgi verilenlerle bizi mi kastettin, yoksa kendi kavmini mi?" diye sordular. Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hepinizi kastettim" buyurdu. O zaman yahudiler,

"Sana verilen âyetlerde, içinde her şeyin bilgisi bulunan Tevrat'ın bize (Musa'ya ve İsrâiloğulları'na) verilmesiyle ilgili bir şey mevcut değil mi?" diye sordular. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"O, Allah'ın ilmi yanında çok azdır" buyurdu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez"* âyetini indirdi.[491]

Cenâb-ı Hak, sözünün ve ilminin durumunu dile getirdikten sonra, kudretinin durumundan bahsederek şöyle buyurdu: *"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, sadece bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir."* Yani Allah'ın kudreti açısından, az ile çok eşittir; bir şeyi yapması O'nu diğer şeyi yapmaktan alıkoymaz. O'nun kudreti aynı anda her şeyi kapsar; hepsini göz yumup açma süresinden daha hızlı yapar.

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Ahiretin insanı hayrette bırakan hikmetlerinden biri de şudur: Bir kul, Allah

---

[490] Medine'de yetişen tâbiînin ileri gelen fakih ve muhaddislerinden Atâ b. Yesâr (v. 103/721), bu âyetin Medine'de indiğini söylemiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/61; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 3/495 [Beyrut 2002]). Diğer âlimler ise âyetin Mekke'de indiğini söylemişlerdir. O zaman soruyu soran yahudiler değil, onların yönlendirmesiyle Kureyş'ten bir grup insan olmuştur.

[491] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/98 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/61; Begavî, *a.g.e.,* 3/495.

Teâlâ'nın huzuruna çağrılır; yüce Allah o kulu hesaba çeker, kendisini kınar, onun iyilik ve kötülükleri tartılır. Bütün bunlar olurken kul, Cenâb-ı Hakk'ın sadece kendisini hesaba çektiğini zanneder; belki onun gibi milyarlarca insan aynı anda hesap vermektedir ve hepsi de onun gibi, sadece kendisinin hesaba çekildiğini zanneder, kimse kimseyi görmez ve işitmez. Allah Teâlâ'nın, *"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, sadece bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir"* âyetinde bahsedilen durum budur."

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah,* öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşriğin sözlerini ve diğer *her şeyi işitir,* onların yaptıklarını ve diğer *her şeyi görür;* onlara amellerinin karşılığını verir."

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın bütün sıfatları mükemmeldir; hiçbiri sınırlı olmadığı gibi, onların bir sonu da yoktur. Bunlar ilim, kudret, irade, kelâm ve diğer sıfatlardır. Kulun bütün sıfatları ise sınırlı ve sonludur. Hak Teâlâ bazan sonsuz sıfatıyla kulunu destekler. Mesela kelâm sıfatıyla kulunu desteklediği zaman kul öyle sözler eder ki akıllar onu anlamaktan âciz kalır. Kulun, kendisi de sözü bitirmeye güç yetiremez. Eğer o hal içinde kalsa ve bütün ömrü boyunca konuşsa, Cenâb-ı Hak onu sükût ettirene kadar sözü bitmez.

Ulu zatlardan biri, ashabına (sohbetine girenlere) konuşurken onlara derdi ki: "Sizler benden istifade ettiğiniz gibi, ben de nefsimden (içimdeki feyiz ve tecelliden) istifade ediyorum." Bu durum, ona ilâhî feyzin geldiği zaman olmaktadır.

Cenâb-ı Hak, bir kulunu kudret sıfatıyla desteklediği zaman, o kulun (Allah'ın dilediği ve izin verdiği) her şeye gücü yeter. Onu işitme sıfatıyla desteklediği zaman kul (Allah'ın dilediği ve izin verdiği) her şeyi işitir; görme sıfatıyla desteklediği zaman kul (Allah'ın dilediği ve izin verdiği) her şeyi görür. Diğer sıfatlar da böyledir. Bu sıfatlar, aslı itibariyle kulda gizlidir; fakat Cenâb-ı Hak, rabliğinin sırrını korumak için, onları zıddı olan şeylerle perdelemiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah'ın Kemal Sıfatlarının Delili

Cenâb-ı Hak sonra, sıfatlarının kemalini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۘ كُلٌّ يَجْرٖٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبٖيرٌ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُۙ وَاَنَّ
اللّٰهَ هُوَ الْعَلِىُّ الْكَبٖيرُ ﴿٣٠﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرٖى فِى الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ
اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهٖۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾
وَاِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ
اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

29. ***Allah'ın, geceyi gündüze, gündüzü de geceye kattığını, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdiğini görmez misin? Her biri*** *(O'nun koyduğu yörüngede)* ***belirlenen bir zamana kadar akıp gider. Şüphesiz, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

30. ***Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir, O'nu bırakıp da taptıkları ise bâtıldır. Şüphesiz, Allah yücedir, büyüktür.***

31. ***Gemilerin Allah'ın nimetiyle denizde akıp gittiğini görmez misin? Allah, bunu kudretinin delillerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için*** *(O'nun birliğini ve kudretini gösteren)* ***deliller vardır.***

32. ***Onları,*** *(denizde)* ***dağlar gibi bir dalga kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar. Fakat Allah, onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar*** *(bir kısmı ise azıp* *inkâr ve isyana dalar).* ***Bizim âyetlerimizi gaddar olandan ve Rabb'inin nimetlerine karşı nankörlük yapandan başkası inkâr etmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın, geceyi gündüze, gündüzü de geceye kattığını görmez misin?"* Allah, gece geldiğinde, gecenin karanlığını gündüzün aydınlığına katar; gündüz geldiğinde de gündüzün aydınlığını gecenin içine katar. Yahut Allah, geceyi veya gündüzü uzatarak, onlardan birinin parçasını diğerinin içine katar.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca *O'nun güneşi ve ayı,* kulların menfaati için, *emrine boyun eğdirdiğini görmez misin?* Onların *her biri* yani güneş ve ay, kendisi için *belirlenen bir zamana,* kıyamete *kadar* yörüngesinde *akıp gider,* yol alır." Diğer bir tefsire göre, güneş için belirlenen süre, senenin tamamlanması; ay için belirlenen süre ise bir ayın dolmasıdır.

"Şüphesiz, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır." Yaptıklarınızın aslını ve esasını bilir, O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, onların uzamaları ve kısalmaları, her birinin kendi yörüngesinde akıp gitmesi, onlar için belirlenen bir ölçünün ve hesabın varlığını göstermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, insanların bütün yaptıklarını bilmesi de O'nun kudretinin büyüklüğünü, ilminin ve hikmetinin mükemmelliğini göstermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu böyledir.* Bu durum şahittir ki *Allah hakkın tâ kendisidir.* O'nun dışındakiler ise bâtıldır. *Onların Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar bâtıldır."* Onlar, haddizâtında yok olan ve gerçekte kendisinden kaynaklanan bir vücudu bulunmayan varlıklardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, bahsedilen sonsuz kudretini ve apaçık hikmetlerini anlamaktan ilmi ve kudreti olan diriler âciz iken, müşriklerin Allah'ı bırakıp da taptıkları cansız putlar, bu sıfatlarda O'na nasıl ortak olur? Bunun sebebi şudur: Allah'ın ilâhlığı sabit olup O'nun varlığı haktır; O'nun dışındakilerin ilâh olması ise bâtıldır.

"Şüphesiz, Allah yücedir, büyüktür." O'nun şanı yüce, saltanatı büyüktür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gemilerin Allah'ın nimetiyle,* ihsan ve rahmetiyle, *denizde akıp gittiğini görmez misin?"*

Yahut onların rüzgârla denizde akıp gittiğini görmez misin? Çünkü rüzgâr da Allah'ın nimetlerinden biridir.

Yahut gemilerin taşıdığı yiyecek, rızık ve eşyalarla denizde akıp gittiğini görmez misin? Bu durum da Cenâb-ı Hakk'ın, açık kudretine, hikmetinin mükemmelliğine ve nimetlerinin genişliğine şahitlik etmektedir.

"Allah, bunu, sizler denizde gemiyle yolculuk yaparken, insanı hayrette bırakan kudretinin *delillerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz bunda,* O'ndan gelen belalara *çok sabreden ve O'nun nimetlerine çokça şükreden herkes için,* O'nun birliğini ve sıfatlarının mükemmelliğini gösteren *deliller vardır."* Sabır ve şükür, müminin iki vasfıdır. İman, iki kısımdır; yarısı sabır, yarısı şükürdür. Allah Teâlâ'nın kudretinin insanı hayrette bırakan tecellilerinden sadece bu vasıfta olan kimseler ibret alır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onları,* insanları ve özellikle kâfirleri denizde *dağlar gibi bir dalga kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar;* fıtratlarına perde olan şey, zorla aradan çekilip alındığı için, O'nunla birlikte başkasına dua etmezler. *Fakat Allah, onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar,* iman üzere doğru yolda kalmaya devam eder." Yani şiddet ve zorluk halindeki tevhid inancında devam eder, ondan kurtulunca küfre geçmez.

Yahut o kimse, zulüm ile inkâr arasında kalır; kötü işlerden bir derece sakınır; inkâr ve düşmanlıkta çok ileri gitmez.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Yahut o kimse, denizde sahip olduğu ihlâs halinde kalır, yani korku anında meydana gelen bu ihlâsı (tevhid inancını) korur; fakat bu durum, çok az kimsede gerçekleşir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bizim âyetlerimizi, gaddar olandan ve* Rabb'inin nimetlerine karşı *nankörlük yapandan başkası inkâr etmez."*

Bu âyette bahsedilen vasıflar, önceki âyette geçen vasıflara karşılık olmaktadır. Buna göre gaddar, çok sabredenin; nankör de şükredenin karşılığı olarak dile getirilmiştir. Çünkü gaddar olup zulmeden kimse, sabretmez; nankörlük yapan kimse de şükretmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde anlatılan zâhirî durumları, işaret yoluyla, maneviyat iklimine uyarlarsak deriz ki:

Görmedin mi, Allah, gece hükmünde olan kabz halini, gündüz hükmünde olan bast haline, bastı da kabz haline[492] katmaktadır. Bu iki hal kula, gece gündüz peş peşe gelir gider. Kul, onlara karşı gereken edebi koruyunca, manevi halinde artış olur. Yoksa o iki hal veya biri sebebiyle manevi halinde noksanlaşma olur, düşüş yaşar.

Kabz halinde edep, sabır, rıza ve ilâhî takdirin tecellileri altında feryat etmeden sükûnet içinde olmaktır. Bast halinde edep, hamd, şükür ve her şeyin fazlasından kendini korumaktır.

Yüce Allah, müşahede güneşini ve iman kamerini, ilâhî hükmüne boyun eğdirmiştir; hepsi kendisi için belirlenen süreye kadar yörüngesinde akıp gider. İman kameri, irfan güneşinin doğmasına kadar akıp gider; irfan güneşi ise sonsuza dek seyrine devam eder. Bunun sebebi şudur: Allah haktır, O'nun dışındakilerin ilâhlığı ise bâtıldır. Müşahede güneşinin doğmasıyla hak gelince, bâtıl yok olup gider. Zaten bâtıl yok olmaya mahkûmdur; onu sadece vehim ve cehalet ortaya koymaktadır.

---

[492] Bast, kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve muhabbet indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olma, nimete erme ve nimetin artması halidir.

Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve halin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir.

Bast hali, şükür ve ameli artırmak içindir; kabz hali ise daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü sağlamak içindir.

Melekût âleminin nurlarından ve ceberût âleminin[493] sırlarından ilâhî nurların acayipliklerini ve ilâhî sırların hayret verici tecellilerini görmek için, fikir gemilerinin tevhid denizinde akıp gittiğini görmedin mi? Şüphesiz bunda, nefisle mücâhedeye çokça sabreden ve ilâhî huzura ulaşma nimetine çokça şükreden her kul için pek çok delil ve ibret vardır.

Onlar, hakikat denizine yaklaştıklarında, kendilerini melekût âleminin nurlarından büyük bir dalga sarar; neredeyse onları dehşete düşürür. Bu halde onlar, Allah'a yalvarıp yakarırlar ve hemen şeriat gemisine sığınırlar. Temkin ve huzur halini elde edene kadar böyle yaparlar. Allah onları şeriat sahasına çıkarınca, onlardan bir grup, cezbe ile seyrü sülûk, hakikatle şeriat arasında dengede kalır. Onlardan bazısına manevi sarhoşluk ve cezbe hali galip olur. Onlardan bazısına da manevi uyanıklık ve sülûk (amel-ibadet) hali galip olur. Hepsi de Allah'ın veli kullarıdır. Allah'ın velilerini sadece, gaddar (hain, zalim) ve inkârcı kimse inkâr eder.

İmam Kuşeyrî, *"Onları, dağlar gibi bir dalga kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlara, ilâhî takdir denizinin dalgaları çarptığında, bu denizin kendilerini selâmet sahiline atmasını temenni ederler. Cenâb-ı Hak, onların arzularını gerçekleştirince de hatalarına dönerler. Bu konuda bir beyitte denmiştir ki:

'Nice kez, cahillik yapıp kusur işlediniz; sonra biz size hilmimizle (af ve müsamaha ile) muamele ettik. Ey dostlarımız, sizler ne kadar cahillik yapıyorsunuz, biz de her defasında hilim gösteriyoruz.'"[494]

---

[493] Mülk âlemi, kâinatın görünen maddi kısmı olup his ve hayal ile bilinir. Melekût âlemi, kâinatın kafa gözüyle görünmeyen manevi, sırlı, saklı, gayb yönü olup ilim ve zevkle bilinir. Ceberût âlemi, her iki âlemin kendisinden ortaya çıktığı, Zât-ı Bârî'nin azamet tecellilerine has âlem olup keşif ve müşahede ile bilinir (bk. İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, Dımaşk 2004, s. 60-61).

[494] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/137.

Mutlak Gaybı Sadece Yüce Allah Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, sûreyi mühim bir öğüt ve uyarı ile bitirerek şöyle buyurdu:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزٖى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖ وَلَا
مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـًٔا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ
وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِ وَمَا تَدْرٖى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ
غَدًا وَمَا تَدْرٖى نَفْسٌ بِاَىِّ اَرْضٍ تَمُوتُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿٣٤﴾

33. ***Ey insanlar! Rabb'inizden korkun. Öyle bir günden korkun ki o gün hiçbir baba çocuğundan bir şeyi (azabı) gideremez; hiçbir çocuk da babasından bir azabı giderecek değildir. Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da sizi Allah ile aldatmasın.***

34. ***Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru O yağdırır. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse hangi yerde öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Rabb'inizden korkun."* Kendisine itaat ederek ve günahları terkederek kendinizle O'nun gazabı arasına bir koruyucu engel koyun.

"Öyle bir günden korkun ki o gün hiçbir baba çocuğundan bir şeyi gideremez; onun bir işini göremez, ondan bir sıkıntıyı gideremez. *Hiçbir çocuk da babasından bir azabı giderecek değildir."*

Âyet, kâfir olarak ölen baba ve dedelere ahirette şefaat ederek fayda verme beklentilerini kesip atmaktadır. Bu durum kâfirler hakkındadır. Mümin baba oğula gelince; ahirette oğul babasına, babası oğluna şefaat ederek fayda verir. Kur'an okuyanlar, ilim sahipleri ve Allah katında bir değeri ve itibarı olanların şefaat edeceklerine dair haberlerde bu durum açıklanmıştır. Bu konudaki açıklamalar, Meryem sûresinin 87. âyetinin tefsirinde geçti.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: "*Şüphesiz Allah'ın* öldükten sonra diriltme, hesaba çekme ve herkese amelinin karşılığını verme konusundaki *vaadi gerçektir*. Ona aykırı davranması mümkün değildir. *Sakın dünya hayatı,* onun süs ve alayişleri sizi aldatmasın; gerçekten dünyanın nimetleri çok basittir, lezzetleri geçicidir." Öyle ise dünya sizi, ondan gönlünüzü çekerek ve Allah'ın razı olduğu tevhid ve taate vakit ayırarak O'nunla buluşmaya hazırlanmaktan alıkoymasın.

"*O çok aldatıcı da sizi Allah ile aldatmasın.*" Yani o çok aldatıcı şeytan yahut dünya veya uzun emel, sizi Allah ile ve O'nun hilmi ile aldanma tehlikesine itmesin. Yahut onlar sizi, Allah'ı tanımamaya ve O'nunla aldanmaya düşürmesin.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Akıllı kimse, nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için salih amel yapan kimsedir. Ahmak kimse ise nefsini kötü arzularına tâbi eden ve (tövbe etmeden) Allah'ın kendisini affetmesini temenni edendir.*"[495]

Bir haberde denmiştir ki: "*İlim olarak Allah'tan korkmak; cahillik olarak da O'nunla aldanmak (ve isyana devam etmek) yeterlidir.*"[496]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir.*" Yani kıyametin kopma vaktini Allah'tan başkası bilmez. Öyle ise âniden gelmeden önce onun için hazırlanın.

"*Yağmuru O yağdırır.*" Yani kıyametin kopma saati O'nun katında sabittir. O, yağmuru da ezelde belirlediği üzere, öne alma ve erteleme olmaksızın, vaktinde ve yerinde indirir; kaç damla indireceğini ve hangi bölgeye yağdıracağını bilir.

---

[495] Tirmizi, Kıyâme, 25; İbn Mâce, Zühd, 31; Ahmed, *Müsned,* 4/124.

[496] Müfessirimizin "hadis" ifadesiyle naklettiği bu söz Abdullah b. Mesud'a [radıyallahu anh] aittir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/307). Benzer bir söz Mesrûk'tan da rivayet edilmiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/175).

"Rahimlerde olanı O bilir." Rahimdekinin erkek mi dişi mi, tam mı noksan mı, şakî (cehennemlik) mi saîd (cennetlik) mi, güzel mi çirkin mi olacağını O bilir.

"Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez." Kimse, yarın iyilik mi kötülük mü yapacağını, uyum içinde mi olacağını yoksa hakka aykırı mı davranacağını bilemez. Kul, çok defa iyilik yapmaya karar verir, kötülük işler; kötülüğe karar verir, hayır işler.

"Hiç kimse hangi yerde, nerede *öleceğini de bilemez."* İnsan, çok kere bir yere yerleşir, oraya evini barkını kurar ve, "Buradan hiç ayrılmam" der. Sonunda kader tecelli eder; ilâhî takdir onu hiç aklına gelemeyecek bir yere götürür ve orada ölür.

Rivayet edildiğine göre, ölüm meleği Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] uğradı; onun meclisinde bulunanlardan birine bakmaya başladı. Onu gören adam, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm],

"Bu kimdir?" diye sordu; Süleyman [aleyhisselâm],

"Ölüm meleğidir" dedi. Adam,

"Sanki o beni arıyor" dedi ve Hz. Süleyman'dan [aleyhisselâm] kendisini rüzgâra yükleyip Hindistan'a bırakmasını istedi. Hz. Süleyman da [aleyhisselâm] istediğini yaptı. Biraz sonra Azrâil [aleyhisselâm] geri gelerek, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm],

"O adama sürekli bakışım, haline şaşırdığım içindi. Çünkü bana bu adamın canını Hindistan'da almam emredilmişti; adam ise buradaydı. Sonuçta adamı, canını almam emredilen yerde buldum!" dedi.[497]

Âyette, Allah Teâlâ için "ilim" kullanıldı, kulun hali anlatılırken ise dirâyet kökünden gelen bir fiil (derâ) kullanıldı. Bunun sebebi şudur: Kulun bilmesinde, bir çaba ve çare arayışı vardır. Kul bir şeyi, daha önceki bildiği şeylerle kıyas ederek bilir. Allah Teâlâ için bunlar söz konusu değildir.[498]

---

[497] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/414; Biraz faklı lafızlarla bk. Gazâlî, *Yöneticilere Altın Öğütler* (trc. Hüseyin Okur), İstanbul: Semerkand, 2004, s. 101-102.

[498] Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/232; Nesefî, *a.g.e.*, 3/414.

Âyette bahsedilen bu beş şeyi bilmek sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur. Müneccimlerin (gök bilimcilerin) yağmurun vaktini ve bazan bir kimsenin ölümünü haber vermesi, birtakım belirtilere bakarak kıyas ve gözlem yoluyla olmaktadır. Bir delille bilinen şey, gayb değildir.[499] Yağmurun (belirtileri gözükünce) yağacağının bilinmesi bir tahmin ve zandan ibarettir. Zan ise kesin bilgi değildir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim bu beş şeyi bildiğini iddia ederse o kimse yalancıdır."[500]

Halife Mansûr rüyasında ölüm meleğini gördü; ona, "Ömrünün ne kadar kaldığını" sordu. Ölüm meleği de parmaklarıyla beşi gösterdi. Rüyayı tabir edenler, bunun, beş sene yahut beş ay veya beş gün ömrünün kaldığına işaret ettiğini söylediler. Durum Ebû Hanîfe'ye [rahmetullahi aleyh] sorulunca, imam şöyle dedi: "O, bu âyete işaret etmektedir; çünkü bu beş şey sadece Allah Teâlâ'nın bileceği beş bilgi türüne girmektedir."[501]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, varlıkları taşıdıkları karakter ve resimleriyle (dış şekilleriyle) bilir. Resim değişir, karakter ise değişmez. Cenâb-ı Hak, kıyametin kopma saatini gizlemiş fakat onun alametlerini gizlememiştir. Nitekim şeriat sahibi Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem], onun alametleriyle ilgili açıklama gelmiştir. Yüce Allah, aynı şekilde, bazan velilerine, gayba dair bazı şeyleri haber verir; fakat velinin onu bilmesi bütün yönleriyle olmaz. Mesela, bazan veli, vaktini, yağma arını ve miktarını tayin etmeksizin, yağmurun yağacağını söyler. Söylediği gibi yağmur da yağar. Kısaca deriz ki: Velilerin bilgisi özetledir, varlıkların bütün ayrıntısını içermez. Onların ilmi, varlıkların bir kısmıyla ilgilidir, bütünü kapsamaz. Yine velilerin ilmi, belli şeylere bağlıdır, mutlak değildir. Bir de velinin ilmi, sonradan elde edilmiş olup bir sebebe bağlıdır, kendisinden değildir. Allah Teâlâ'nın ilmi ise bunun tersi olup O, her şeyi bilir, O'nun ilmi mevcut bütün varlıkları kapsar, ilmi sınırlı olmayıp mutlaktır ve ilmi kendi zatındandır."

---

[499] Rahimdeki döllenme safhasından sonra, teknik aletlerle çocuğun cinsiyetini bilmek de böyledir.

[500] Nesefi, *a.g.e.*, 3/415.

[501] Nesefi, *a.g.e.*, 3/415.

Celâleddin-i Mahallî demiştir ki: Buhârî, Abdullah b. Ömer'den [radıyallahu anh] şu hadisi nakletmiştir:

"Gaybın anahtarları beştir; onları sadece Allah Teâlâ bilir. Rahimlerde olanı ve noksanlaşanı sadece Allah bilir. Yarın ne olacağını sadece Allah bilir. Yağmurun ne zaman yağacağını sadece Allah bilir. Bir kimsenin nerede öleceğini sadece Allah bilir. Kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah bilir."[502]

İbn Hacer el-Askalânî, bu hadis hakkında İbn Ebû Cemre'den şu açıklamayı nakletmiştir: "Bu hadiste beş şeyden bahsedilmesi, beş âleme işaret etmek içindir.

Hadisin, *'Rahimlerde olanı ve noksanlaşanı sadece Allah bilir'* kısmı, insan bünyesinde artan ve noksanlaşan şeylere işaret etmektedir. Rahmin özellikle dile getirilmesi, âdete göre insanların çoğunluğunun onu bildikleri içindir. Bununla birlikte, Allah Teâlâ rahimde olan varlığın hakikatini kendisinden başka hiç kimsenin bilemeyeceğini bildirmiştir. Bu durumda, insanların, onun dışındaki durumları bilmediğini söylemek daha kolaydır.

Hadisin, *'Yağmurun ne zaman yağacağını sadece Allah bilir'* kısmı, üstteki yücelik âleminin işlerine işarettir. Hadiste, özellikle yağmur söylenmiştir. Her ne kadar insanların âdet ve tecrübesiyle yağmurunun yağacağını gösteren bazı sebepler bulunsa da o, işin hakikatini bilmek değildir.

Hadisin, *'Bir kimsenin nerede öleceğini sadece Allah bilir'* kısmı, alt âlemin yani yeryüzünün işlerine işarettir. Şu da var ki insanlar genelde alıştıkları duruma göre, bulundukları beldede öleceklerini bilirler; fakat bu gerçek ve kesin bir bilgi değildir. Kendi beldesinde ölse bile, hangi kabre konacağını bilemez. Orada, geçmiş dedelerinin kabirleri bulunsa, hatta kendisi için kabir hazırlansa bile, kesin olarak oraya gömülüp gömülmeyeceğini bilemez.

---

[502] bk. Buhârî, İstiskâ, 29 (nr. 1039); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/531.

Hadisin, *'Yarın ne olacağını sadece Allah bilir'* kısmı, zaman çeşitlerine ve onlarda olan hadiselere işaret etmektedir. 'Yarın' ifadesi, en yakın zamanı ifade etmek için söylenmiştir. Birtakım belirti ve işaretlerin imkânıyla, en yakın zaman dilimi olan yarın ne olacağı kesin olarak bilenemediğine göre, daha sonraki zamanlarda ne olacağını bilmek daha imkânsızdır.

Hadisin, *'Kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah bilir'* kısmı, ahiret ilimlerine işaret etmektedir. Kıyamet günü, ahiretin ilk günüdür. İnsanların, en yakında olacak şeyin ne zaman olacağını bilemeyecekleri söylenince, daha uzaktakini bilmeyecekleri de ortaya çıkar.

Böylece bu âyet-i kerime bütün gayb çeşitlerini içinde topladı ve bütün bozuk iddiaları ortadan kaldırdı. Bununla birlikte, başka bir âyet-i kerimede, *'Gaybı Allah bilir. O, gaybı, seçip razı olduğu resûller hariç, hiç kimseye bildirmez" (Razı olduğu kullarına dilediğini bildirir);* (Cin 72/26-27) buyruldu. Bu âyetin belirttiği gibi, gayba ait işleri bilmek, sadece yüce Allah'ın bildirmesiyle mümkün olur."[503]

Özetle deriz ki: Allah Teâlâ'nın bu âyette kendisine tahsis ettiği âlemler beş tane olup bunlar şunlardır:

1. Kıyamet âlemi ve onda olacak olaylar.
2. Üstümüzdeki yücelik âlemi ve ondan yeryüzüne inen şeyler.
3. Yeryüzü âlemi ve onda meydana gelenler.
4. İnsan âlemi ve onda cereyan eden şeyler.
5. Zaman âlemi ve onda gerçekleşen işler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah* bütün gaybı *bilir;* olmuş ve olacak *her şeyden haberdardır."*

Zührî[504] demiştir ki: "Lokman sûresini çokça okuyun; gerçekten onda çok acayip şeyler anlatılmaktadır."[505]

---

[503] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 15/315-316 (Beyrut 2000); İbn Ebû Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs,* 2/1499-1500 (Beyrut 1997).

[504] Zührî, Muhammed b. Şihâb (v. 124/742), tâbiînden Medineli fakihlerdendir.

[505] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/415.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelmiş insanlar, bütün gayret ve himmetini (hedefini) Allah'a yöneltenler için Allah'ın manevi fetih vaadi haktır, gerçektir. Sakın dünya hayatı, meşgaleleriyle sizi, bu vaade yönelmekten alıkoymasın ve o çok aldatıcı şeytan da sizi Allah'ın keremine (rahmet ve mağfiretine) güvendirerek aldatmasın. O sizi, Allah'ın keremiyle aldatıp sizi, nefisle mücâhede ve zorlu mücadeleden alıkoyar. Çünkü Allah'a ulaşmak sadece onlarla olur.

Kuluna manevi fethi açacağı saati sadece Allah bilir. Kulun kalbine ilâhî ihsan ve manevi vâridatların yağmurunu O yağdırır. İrade rahimlerinin içinde olan marifet ve yakîn terbiyesini O bilir. Kimse, yarın, imanının artıp eksilmesini ve başına ilâhî kaderlerden ne geleceğini bilemez. Bunun için kulun, işlerini Rabb'ine havale edip O'na teslim olması ve her gün ona ne yapacağına bakması gerekir. Kimse, kulluk alanı içinde nefsinin nerede, hangi amelin içinde öleceğini (kötü arzularından kurtulacağını) bilemez. Şüphesiz, Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.

İmam Kuşeyrî, *"Ey insanlar, Allah'tan korkun ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ onları korkuttu. Cenâb-ı Hak bazan kullarını fiilleri ile korkutur; *'Öyle bir günden korkun ki ...'* (Bakara 2/48) âyeti ve benzeri âyetlerde yaptığı gibi. Hak Teâlâ, bazan kullarını sıfatları ile korkutur; *'O kimse, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmiyor mu?'* (Alak 96/14) âyetinde yaptığı gibi. Yüce Mevlâ bazan da kullarını zatı ile korkutur; *'Allah sizi, kendisinden sakındırır ...'* (Âl-i İmrân 3/28) âyetinde yaptığı gibi."[506]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet sadece ulu ve yüce olan Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Lokman sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[506] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/137.

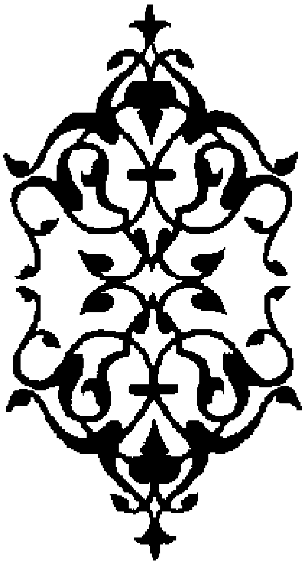

(32) SECDE SÛRESİ[507]

Sûre Hakkında Bilgi: Secde sûresi Mekke'de inmiştir. Bazıları, 18-20. âyetlerin Medine'de indiğini söylemişlerdir.[508] Secde sûresi otuz âyettir. Onu yirmi dokuz âyet olarak sayanlar da olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin dördüncü âyetinde, *"Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratan, sonra da arşa hükümran olandır"* buyruldu. Bu âyet, önceki sûrenin sonunda Allah Teâlâ'nın insanları korkuttuğu kıyametin meydana gelmesine bir delil olmaktadır. Sûrenin evvelinde peygamberliğin hak olduğu belirtildikten sonra bu âyet dile getirilmiştir.

İki sûre arasındaki bağlantı hakkında şöyle de denmiştir: Sûrede daha önce bahsedilen ahiret ve tevhid delillerine bağlı olan peygamberlik dile getirilmiş, peşinden de ilâhî kudretin delili dile getirilmiştir.

---

[507] Sûre, adını müminlerin Allah'a secde etmelerinden bahseden 15. âyetten almıştır. Sûrede ayrıca Allah'ın kudretinden, ahiret gününden, kitaplardan, peygamberlerden ve insanın yaratılışından söz edilmektedir.

[508] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/299; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/534.

Hz. Câbir'in [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Secde sûresiyle Mülk sûresini okumadan uyumazdı.[509]

Tâvûs'tan[510] şöyle rivayet edilmiştir: Bu iki sûre, Kur'an'ın bütün sûrelerinden yetmiş kat daha fazla sevap getirir."[511]

Hz. Kâ'b'dan[radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "Kim geceleyin Secde sûresiyle Mülk sûresini okursa ona, her bir âyeti için yetmiş iyilik yazılır, kendisinden yetmiş günahı silinir."[512]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ۝١ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ۝٢ اَمْ يَقُولُونَ
افْتَرٰيهُۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذ۪يرٍ مِنْ قَبْلِكَ
لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ۝٣

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Elif Lâm Mîm.***

2. ***Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabb'i tarafındandır.***

3. ***Yoksa, "Onu Muhammed uydurdu" mu diyorlar? Hayır, o, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için, hidayeti bulsunlar diye, Rabb'in tarafından indirilmiş hak kitaptır.***

---

[509] Tirmizî, Daavât, 22 (nr. 3404); Ahmed, *Müsned*, 3/340; Hâkim, *Müstedrek*, nr. 3545; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 18.

[510] Tâvûs b. Keysân (v. 106/725), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[511] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 9 (nr. 2892); Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 19 (nr. 3455); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/536.

[512] Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 19 (nr. 3452); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/535.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Elif Lâm Mîm.* Bu harflere verilen bir mana şudur: Ey, kudsî yakınlığımıza ulaşan seçilmiş peygamber! Senin okumuş olduğun, *kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabb'i tarafındandır."* Onda hiçbir şüphe yoktur; çünkü o, benzerini getirmekten insanları âciz bırakmıştır. Böyle bir kitap, şüpheden son derece uzaktır. O, âlemlerin Rabb'i Allah tarafından indirilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yoksa, *'Onu Muhammed,* kendisi *uydurdu' mu diyorlar?"* Bu, onların sözlerini reddetmeyi ve ondan hayrete düşmeyi ifade etmektedir; çünkü onların, Kur'an'dan bir sûrenin benzerini getirmekten âciz kalmalarıyla onun durumu apaçık ortaya çıkmıştır. Buna rağmen böyle bir şey söylemeleri hayret vericidir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Hayır, bilakis o, Rabb'in tarafından indirilmiş hak kitaptır."* Onların, sırf inat ve cehaletle iddia ettikleri gibi, onu sen uydurmadın. "Allah onu sana, *kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş,* bilakis Hz. İsmail ve Hz. İsa'dan bu yana üzerlerinden uzun bir fetret dönemi geçmiş *bir kavmi uyarman için indirdi.* Bunu *hidayeti bulsunlar,* dinde doğruya ulaşsınlar *diye yaptı."*

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Elif Lâm Mîm: Bu harflerin her biri farklı manalara işaret eder:

"Elif"in bir işareti şudur: Beni sevenler, yakınlığıma ülfet edip alıştılar, artık benden uzak kalmaya sabredemezler.

"Lâm"ın bir işareti şudur: Bana gelenlerin kalplerine nurum parladı; böylece onların bana kavuşma şevkleri arttı.

"Mîm"in bir işareti şudur: Bana ulaşanlar, mülk ve melekût âlemimde iznimle tasarrufta bulunma yetkisine sahip oldular; artık onlar benden uzak kalmazlar.

"Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabb'i tarafındandır" âyetinin işareti şudur: Sevgililerin kavuşma süresi uzayınca, sevenler için en kıymetli şey, sevgilinin kitabıdır (mektubu,

haberi ve selâmıdır). Bunun için ben de sevdiklerime kitabımı indirdim, hitabımı elçiler onlara taşıdı. Eğer, o kitap içinde kulaklarına uyarı ve kınamam ulaşırsa onlara bundan bir zarar yoktur; çünkü onlar benim azabımdan güvendedirler.

"Yoksa onu kendisi mi uydurdu, diyorlar" âyetinin işaretiyle deriz ki: Düşmanların (münkirlerin), Allah'ı sevenleri tenkit etmesi, öteden beri süregelen bir durumdur. Bu her zaman olur. Eğer hak, düşmanlara karışmış ve onu inkâra gitmişlerse bu size bir zarar vermez. Bundan dolayı size bir vebal de yoktur. Hem, iki sevgilinin sohbeti, yanlarında onları takip eden kimse yokken daha tatlı olur. Bu açıklamayı Kuşeyrî yapmıştır.[513]

Gökten Yere, Bütün İşleri Allah Düzenler

Cenâb-ı Hak sonra, verilmek istenen asıl mesajı açıkladı. Bu, öldükten sonra dirilmeye dair delili ortaya koymaktır. Bunun için şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۜ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفٖيعٍۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فٖى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ
اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُۙ ﴿٦﴾

4. ***O Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı ve sonra arşın üzerine istivâ etti (onu hükmü altına aldı). Sizin için O'ndan başka bir dost ve şefaatçi yoktur. Hâlâ düşünüp de öğüt almayacak mısınız?***

5. ***Gökten yere kadar bütün işleri O düzenler. Sonra o işler, sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir.***

---

[513] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/139-140.

***6. İşte bu sıfatların sahibi Allah, gaybı ve görünen her şeyi bilir. O, Azîz'dir** (her hükmünü uygular), **Rahîm'dir** (son derece lutuf ve merhamet sahibidir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı ve sonra arşın üzerine istivâ etti.*" Yani onu, zâtî tecellileriyle sardı ve hükmü altına aldı.

İmam Mâlik'e, Allah Teâlâ'nın arşın üzerine istivâ etmesinin nasıl olduğu sorulunca şöyle demiştir: "İstivâ mâlumdur (o, Kur'an'da geçmektedir; ayrıca kelime olarak manası, bir makama oturmak ve yerleşmektir), fakat bunun Allah için nasıl gerçekleştiği bizce bilinmemektedir. Bir de onun hakkında soru sormak bid'attır."

Sahâbe-i kirâm, Allah Teâlâ'nın arşın üzerine istivâ etmesi konusunda konuşmamışlar, onun hakkında söz etmekten uzak durmuşlardır. Bunun için İmam Mâlik [rahmetullahi aleyh], "Allah Teâlâ'nın arşın üzerine istivâ etmesi hakkında soru sormak bid'attır" demiştir. Bu konuda âyetin tasavvufî işaretleri kısmında bir miktar açıklama gelecektir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sizin için O'ndan, Allah'tan başka bir dost ve şefaatçi yoktur.*" O'nun rızasının dışına çıktığınızda, kendinize, size yardım edecek ve sizin için şefaatte bulunacak hiçbir dost bulamazsınız.

"*Hâlâ düşünüp de öğüt almayacak mısınız?*" Allah'ın verdiği öğütlerle uyanıp doğruya dönmeyecek misiniz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Gökten yere kadar bütün işleri,* yani dünyanın işlerini ve mülkünde uyguladığı şeyleri *O düzenler.*" Bu, şu âyetin manasındadır: "*O, her an yeni bir iştedir*" (Rahmân 55/29). Yani onları önceden verdiği hükmüne göre meydana çıkarır; yeni olarak başlamaz. Bu, küllî değil, cüz'î kazaya işaret etmektedir; çünkü küllî hüküm bir defada verilir; sonrası ona göre zuhurdur.

Yüce Allah, dünyanın işlerini, melekler ve diğer varlıklar gibi sebeplerle düzenler.

"Sonra o işler, sizin hesabınızla dünya günlerinden *bin yıl olan bir günde O'na yükselir."*

Uklîşî[514] demiştir ki: "Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *'Yer ile birinci kat göğün arasındaki uzaklık, beş yüz senelik mesafedir. Bir göğün diğer gökle arasındaki uzaklık da beş yüz senelik mesafedir. Bu durum, yedinci göğe kadar böyle devam eder.'*"[515]

Diğer bir hadiste, bu mesafenin yetmiş küsur sene olduğu belirtilmiştir. Bu konudaki farklı açıklamalar, meleklerin seyrine göredir. Şüphesiz meleklerin bazısının hızı, diğerlerinden daha fazladır. Bu durum, insanlar arasında da olmaktadır. Şöyle ki iki yer arasındaki uzaklık, atla giden kimse için bir ay, yaya giden kimse için iki ay sürebilir. Allah Teâlâ'nın, *"Gökten yere kadar bütün işleri O tedbir eder. Sonra o işler, sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir"* âyetiyle, *"Melekler ve Ruh (Cebrâil) O'na, süresi elli bin sene olan bir günde yükselir"* (Meâric 70/4) âyetinde bahsedilen farklı durumlar bu manadadır. Kâinat, en üstünden en altına kadar bu şekildedir. Bazı melekler bu mesafeyi belirli bir sürede alırken, diğer melekler, aynı mesafeyi onlardan daha uzun veya daha kısa bir sürede alır."

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, dünyanın işlerini kıyamete kadar tedbir eder (düzenler, sevk ve idare eder), sonra bu işler O'na çıkar, Allah kıyamet günü onlar hakkında, miktarı bin sene olan bir günde hükmünü verir. Yahut miktarı elli bin sene olan bir günde hükmünü verir.

Şöyle denilmiştir: Kıyamet gününde elli tane durak vardır; her durakta kalınacak süre bin senedir.[516] Bunu İbn Atıyye kaydetmiş ve sonra demiştir ki: "Allah işleri dünya hayatı süresince tedbir eder, sonra bütün işler, kıyamet günü O'na yükseltilip arzedilir. Kıyamet günü, bizim hesabımıza göre bir senedir. Kıyamet günü, Meâric sûresinde belirtildiği şekilde, dehşetinden dolayı, kâfirler için elli bin sene miktarında olur."[517]

---

[514] Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Meâd b. İsa et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 550 /1155) Mâlikî âlimlerinden olup pek çok eseri vardır (bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 [nr. 582], [Beyrut 2008]). Kâtib Çelebi, Uklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Meânî fi's-Seb'i l-Mesânî* adlı eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir" (bk. *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 [nr. 7605], [Beyrut 2008]).

[515] Hadis için bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 57 (nr. 3298); Ahmed, *Müsned*, 2/370; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8987; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/85.

[516] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/83.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İki âyet arasındaki farkın açıklaması şudur: Allah Teâlâ zatı için bir mekân tayin ve tahsis etmemiştir. O'nun hakkında bütün mekânlar birdir; O, bütün mekânlardadır ve onlarda ilmi ve zatının sırlarıyla mevcuttur. Mesafe uzak olsun, yakın olsun, her halde O'na yükselme olur. Fakat Allah Teâlâ, yükselmeyi, işlerin düzenine ve uygulamasına bağlayınca mesafeyi yaklaştırdı. Bunu, kulun, ilâhî kazâ ve hükümlerin süratle yerine getirildiğini bilmesi için yaptı. Meleklerin ve Ruh'un (Cebrâil), bir yön tayin etmeden mukaddes zata yükselmesini belirtirken de şanını daha fazla yüceltmek ve kadrini yükseltmek için mesafeyi uzattı. Bütün bu yükselişler dünyada olmaktadır. Bu inceliği iyi düşün.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İşte bu Allah, gaybı ve görünen her şeyi bilir.* Yani bu yüce sıfatların sahibi Allah, gözlerden uzak ve perdeli olan melekût âleminin sırlarını ve maddi âlemde, mülk âleminin acayipliklerinden görülen şeyleri bilir. *O, Azîz'dir,* her işinde ve yönetiminde galiptir. *O, Rahîm'dir,* son derece lutuf ve kolaylık sahibidir."

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Hak Teâlâ bu kâinata, zatından bir nurla tecelli etti. Bu tecelli, bir düzen ve süre ile gerçekleşti. Allah Teâlâ önce arşa, sonra suya tecelli etti. O zaman arşı su üzerindeydi. Sonra kürsîye, sonra yere, sonra göklere tecelli etti. Allah Teâlâ, memleketinin işini tamamlayınca, ceberût denizinden rahmânî ve semadânî bir nurla tecelli etti; mülkünü tedbir için onunla arşın üzerine istivâ etti. Cenâb-ı Hak sonra, bu tecelli ile Hz. Âdem'e tecelli etti. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"*Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı.*"[518]

---

[517] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/358.

[518] Buhârî, İsti'zân, 1 (nr. 6227); Müslim, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244, 251.

Hadisin değişik bir rivayetinde, *"Allah Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı"* buyrulmuştur.[519]

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü, kulları arasında hüküm vermek ve insanlara kendisini göstermek için, bu tecelli ile tecelli edecektir. Bütün bu tecelliler, O'nun diğer tecellilerine bitişik olup onların manevi yönüdür. O, oluşması yönüyle, küllî tecelliye ait, cüz'i bir tecellidir. Bu tecelli ile görünen âlemdeki tecellilerinin arasındaki fark şudur: Her şeyi saran tecelli, maddi bir şeyle perdeli değildir. Çünkü onda, bir kulluk hükmü yoktur. O, kullara gözüken bir şey değildir ki perdelenmeye ihtiyaç olsun. Zira onun gizli olma özelliği devam etmektedir. O, kâinatta görünen tecellilerin üzerinde bir şeydir. Bunun nasıl olduğunu anlamadı isen, anlayanlara bırak, hemen inkâra gitme. Bunu anlamak istersen, hak yolunun eri kâmil mürşidlerin sohbetine katıl; onlar seni hakiki birlik denizine daldırsınlar, o zaman tevhidin sırlarını anlarsın. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

O'nun Yarattığı Her Şey Güzeldir

Cenâb-ı Hak sonra, diğer kemal sıfatlarının bir kısmından bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَّذ۪ٓي اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ ط۪ينٍ ۚ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ
نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَه۪ينٍ ۚ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ ف۪يهِ مِنْ رُوحِه۪ وَجَعَلَ
لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَل۪يلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ وَقَالُٓوا ءَاِذَا
ضَلَلْنَا فِي الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَف۪ي خَلْقٍ جَد۪يدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾

7. O Allah, yarattığı her şeyi güzel yaptı; insanı yaratmaya da çamurdan başladı.

---

[519] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/263; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, 13/229 (Beyrut 1996).

8. Sonra onun neslini süzülmüş bir özden, değersiz bir sudan yarattı.

9. Sonra onun şeklini düzene koydu ve içine ruhundan üfürdü. Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Bunca nimete ne kadar az şükrediyorsunuz!

10. Kâfirler dediler ki: "Biz toprakta kaybolup gittikten sonra, gerçekten yeni bir yaratılışla dirileceğiz, öyle mi?" Hayır, onlar Rab'lerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, zatının sıfatı hakkında buyuruyor ki: "*O Allah, yarattığı her şeyi güzel yaptı.*" Her şeyin yaratılışını hikmetine uygun şekilde, en güzel ve en sağlam şekilde yaptı. Yahut O, mahlûkatındaki her şeyi en sağlam şekilde yaptı ve onları en güzel biçimde yarattı.

"*Sonra, insanı* yani Âdem'i *yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun neslini,* zürriyetini *süzülmüş bir özden,* yani bedenin diğer yerlerinden süzülerek çıkan nutfeden, meni denen *değersiz,* zayıf *bir sudan yarattı.*"

"*Sonra onun şeklini düzene koydu,* şeklini en güzel sûrette düzenledi *ve içine ruhundan üfürdü.*" Cenâb-ı Hak, ruha ve onu üfürdüğü insana şeref bahşetmek için, ruhu kendi zatına nisbet etti. Bu, ayrıca şuna işaret etmektedir: Ruhun yaratılışı çok hayret verici bir şeydir; onun Allah katında ayrı bir değeri ve Cenâb-ı Hakk'ın huzuruyla özel bir bağlantısı vardır. Bunun için, "*Kim, nefsini tanırsa Rabb'ini tanır*" denmiştir. İsrâ sûresinin 85. âyetinin tefsirinde, ruh hakkında açıklama ve onu tanımakla yüce Allah'ı tanımanın nasıl gerçekleştiği anlatıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah sizlere,* kelâmını işitmeniz için *kulaklar,* kudretinin eserlerini ve hikmetinin acayipliklerini görmeniz için *gözler,* düşünüp yaratıcınızı ve işlerinizi düzenleyeni tanımanız için *gönüller yarattı. Bunca nimete ne kadar az şükrediyorsunuz!*" Yani az düşündüğünüz için, bunca nimete çok az şükrediyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden *kâfirler dediler ki: Biz toprakta kaybolup gittikten sonra, gerçekten* *yeni bir yaratılışla dirileceğiz, öyle mi?"* Yani toprak olduktan, suyun süte karışıp kaybolması gibi, kendisinden ayrılamayacak şekilde toprağa karıştıktan sonra, yahut toprağa gömülüp onda kaybolduktan sonra yeniden diriltileceğiz öyle mi?

Bu sözü söyleyen, müşriklerden Übey b. Halef'tir. Âyette, *"Onlar dediler ki ..."* şeklinde, sözün birden fazla kişiye nisbet edilmesi, diğerlerinin bu sözü onaylamalarındandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır, onlar Rab'lerine kavuşmayı inkâr etmektedirler."* Önce onların, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri söylendi; sonra söz, daha mühim bir noktaya çevrildi. Bu, onların sadece öldükten sonra dirilmeyi değil, ahiret hayatında olacak her şeyi inkâr etmeleridir.

Hâşiye sahibi[520] demiştir ki: "Kâfirler, Allah Teâlâ'nın ölüleri tekrar diriltmeye gücünün yettiğini inkâr etmediler; çünkü onlar Allah'ın kudretini itiraf etmektedirler. Fakat onlar, ölümden sonra hesaba çekilmeyeceklerine, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkmayacaklarına ve yaptıklarının karşılığını görmeyeceklerine inanıyorlardı." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, bu varlık âleminde her neye tecelli edip yaratmış ise o şey, aslı ve yaratılışı itibariyle son derece güzel ve sağlamdır. Bu konuda *Kasîde-i Ayniyye* sahibi Seyyid Abdülkadir-i Geylânî (kuddise sırruhû) kasidesinde demiştir ki:

"Çirkin gördüğün her şeyi, Cenâb-ı Hakk'ın güzelliğine nisbet ettiğinde, o şeyin hemen bir güzellik kazandığını görürsün. O'nun güzelliği, çirkinliğin noksanını tamamlar; artık orada ne noksanlık kalır ne de çirkinlik!"[521]

Varlıkların en mükemmeli ve en büyüğü, Rahmân'ın aynası ve halife sûretinde yaratılan insanın yaratılışıdır. Şöyle ki Allah Teâlâ, insana kudret, irade, ilim, hayat, görme, işitme ve konuşma gibi sıfatlarından vermiştir. Onu, kudsî huzuruna ve ünsiyet mahalline (kendisiyle özel dostluk ve sevgiye) hazırlamıştır. Bütün kâinatı onun hizmetine bağlamıştır. Kendisini, emaneti taşımaya ehil yapmıştır. Bunların dışında, mümin kullarına tahsis ettiği daha birçok nimet mevcuttur. Kâfire gelince, o, en alt derecede, hayvanlardan daha aşağı bir durumdadır.

---

[520] Bu hâşiye, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı hâşiyedir.

[521] Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhu'l-Gayb*, s. 148 (Dımaşk 2006).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ âyette, varlıkların güzelliğinden bahsetti, ancak burada, gayretinden dolayı insanın güzelliğini dile getirmedi. Çünkü insan, O'nun muhabbetinin yeridir ve ezelî tercihidir. Bu konuda biri şöyle demiştir: 'Nice güzel ve güzellik gördüm; fakat ben, varlıkların içinde tercihimi sana yaptım.'"[522]

Vâsıtî[523] demiştir ki: "Beden, güzel şeyleri güzel bulur; ruh ise tek şeye bağlıdır, bire âşıktır; o, (Cenâb-ı Hakk'ın dışında) herhangi bir şeyi güzel bulmaz."[524]

İbn Atâ, *"Sonra onun şeklini düzene koydu ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, insanı türlü edeplerle donatıp güzel bir kıvam verdi. Ona, kendisini diğer ruhlardan üstün yaptığı özel ruhundan üfürdü. Onun için Allah katında temkin mahalli vardır, kendisinde halifelik işini yerine getirecek kabiliyet mevcuttur ve ayrıca o, Cenâb-ı Hak'la konuşma yeteneğine sahiptir."

Vertecübî daha sonra demiştir ki: "İnsana verilen en özel şey, Cenâb-ı Hakk'ın zâtî tecellilerinden bir güzelliğin onun sûretine yansımasıdır. Bu durum, *'Ona ruhundan üfürdü'* âyetinde dile getirilmiştir."[525]

İnsanın Yüce Allah ile Buluşması

Cenâb-ı Hak daha sonra, kâfirlerin inkâr ettiği, Allah ile buluşmaktan bahsederek şöyle buyurdu:

---

[522] Son söz için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/141.

[523] Vâsıtî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa (v. 320/932), ilk dönem sûfî ve zâhidlerinden bir âlimdir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 140; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/349; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 302).

[524] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/136.

[525] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/128-129.

قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذ۪ي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ۟
﴿١١﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُ۫سِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ رَبَّنَٓا اَبْصَرْنَا
وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحاً اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ
نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ
اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُوا بِمَا نَس۪يتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَس۪ينَاكُمْ وَذُوقُوا
عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذ۪ينَ اِذَا
ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّداً وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾

11. *De ki: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz."*

12. *Suçlular, Rab'lerinin huzurunda başlarını eğip, "Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Bizi (dünyaya) döndür de salih amel işleyelim, biz kesin olarak inandık" dedikleri vakit hallerini bir görsen!*

13. *Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benden, "Muhakkak cehennemi, bütünüyle cinlerden ve insanlardan dolduracağım" şeklinde söz gerçekleşti.*

14. *Onlara denilir ki: "O halde, bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınıza karşılık ebedî azabı tadın!"*

15. *Bizim âyetlerimize sadece, kendilerine âyetlerimizle öğüt verildiği zaman kibre düşüp büyüklük taslamadan secdeye kapanan ve Rab'lerini hamd ile tesbih edenler inanır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*De ki: 'Sizin* ruhlarınızı almak *için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak,* böylece ölecek ve öldükten *sonra,* tekrar diriltilip hesap ve azap için *Rabb'inize döndürüleceksiniz.'*" Kâfirlerin inkâr ettiği, Allah'a kavuşma bu manadadır.

Mücâhid demiştir ki: "Yeryüzü ölüm meleği için dürülür, önünde bir tepsi gibi küçülür; ondan emredilen yerden (zamanı gelenin) canını alır."[526]

Mukâtil ve Kelbî demişlerdir ki: "Bize ulaştığına göre, ölüm meleğinin ismi Azrâil'dir. Onun dört kanadı vardır. Bir kanadı doğuda, bir kanadı batıda, bir kanadı sabâ rüzgârının geldiği dünyanın en uzak bölgesinde, diğer kanadı ise öbür ufuktadır. Onun bir ayağı doğuda, diğer ayağı batıdadır. Bütün varlıklar, onun iki ayağı arasındadır. Başı ve cesedi, gök ile yer arası büyüklüğündedir. Dünya, bir elin içi gibi önüne konmuştur. O, hiçbir zorluk çekmeden doğudaki ve batıdaki kimselerin ruhunu alır. Kendisinin rahmet meleklerinden ve azap meleklerinden yardımcıları vardır."[527]

Muâz b. Cebel'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ölüm meleğinin elinde bir mızrak vardır; onunla doğu ile batı arasına ulaşır. Ölüm meleği, ölecek kimselerin yüzüne bakar ve onları tanır. Ölüm meleği, her gün bütün evlerdeki insanlara iki defa bakar. Diğer bir hadiste, ölüm meleğinin her eve günde beş defa bakıp içindeki insanları teftiş ettiği rivayet edilmiştir.[528] Onların içinden bir insanın ecelinin tamamlandığını görünce, elindeki mızrak ile ona vurup ruhunu kabzeder ve, 'Şimdi seni (berzah âlemindeki) ölülerin askerleri ziyaret eder' der."[529]

---

[526] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/604 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/67; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/302; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/543.

[527] Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/68. Âyet-i kerimede, meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlı oldukları belirtilir (bk. Fâtır 35/1). Dünyanın ölüm meleğinin önünde bir tepsi veya sofra gibi küçük olup istediğini rahatça alma konusundaki hadis ve haberler için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/3105; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/540-543.

[528] Hadis için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/3105; Süyûtî, *a.g.e.,* 6/542; *Şerhu's-Sudûr,* s. 84-85 (Dımaşk 1992).

[529] Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/68; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/302.

Şöyle bir soru sorulabilir: "Âyetlerde, ruhu, değişik sayıda meleklerin ve farklı kimselerin aldığı belirtilmiştir. Mesela şu âyette, ruhu görevli elçilerin aldığı bildiriliyor: *'Nihayet sizden birine ölüm geldiğinde, görevli elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler'* (En'âm 6/61).

Diğer bir âyette, ruhu alanların melekler olduğu söylenirken, *'O kendilerine zulmedenlerin canlarını melekler alır'* (Nisâ 4/97) buyruluyor.

Diğer bir âyette, can alma işini ölüm meleğinin yaptığı belirtilerek, *'De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alır'* (Secde 32/11) buyruluyor.

Diğer bir âyette ise, *'Allah, ruhları alır ...'* (Zümer 39/42) buyruluyor. Bunları bir arada nasıl izah ederiz?"

Bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Meleklerin, ruhu alması onu tutup çekmesi şeklindedir. Ölüm meleğinin ruhu alması, çağırma ve emir şeklindedir. O, ruhu çağırır, ruhlar onun çağrısına uyar; sonra, yanındaki yardımcı meleklere emreder, melekler ruhu yakalayıp alır ve sonra onu illiyyîne (gökte müminlerin ruhlarının yükseleceği makama) götürürler. Cenâb-ı Hakk'ın ruhu alması ise onda ölümü yaratmasıdır. Kısaca, meleğin ruhu alması, bu işte aracı olup görev yapmasıdır; Hak Teâlâ'nın ruhu alması ise onu bedenden gerçekten çıkarmasıdır.[530]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: 'Ölüm meleği, insanların ruhlarını almakla görevlidir. Fânilik meleği ise hayvanların ruhlarını almakla görevlidir.'" Devamı için oraya bakınız.

Ölüm meleği ile hayat meleğinin konuşmasıyla ilgili habere gelince, Irâkî bu haberin aslını bulamadığını söylemiştir.[531] Hayat meleği ile kastettiği, *İhyâ* kitabında belirtildiği gibi ruhların, hayat meleğinin nefesleri olmasıdır.[532]

---

[530] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/88; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/418.

[531] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/318. Burada, haber olarak bahsedilen konuşma şöyledir: "Ölüm meleği ile hayat meleği birbiriyle mücadele ettiler. Ölüm meleği, 'Dirileri ben öldürürüm' dedi. Hayat meleği de, 'Ölüleri ben diriltirim' dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara şöyle vahyetti: Siz işinize bakın. Şunu bilin ki asıl öldüren ve dirilten benim; benden başka öldüren ve dirilten yoktur."

[532] Gazâli, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/318.

Ehl-i sünnet'in üzerinde birleştiği görüşü şudur: Ölüm meleği, insanların, hayvanların ve diğer canlıların hepsinin ruhlarını alan melektir. İmam Mâlik ve Eşheb el-Kaysî bu görüştedir.

Bir grup, hayvanların ve diğer canlıların ruhlarını sadece ölüm meleğinin yardımcılarının aldığını söylemiştir.

Diğer bir grup ise insanların dışındaki varlıkların ölümlerinin, sadece, yok olma şeklinde gerçekleştiğini, bunun ağacın kuruması ve elbisenin çürümesi şeklinde olduğunu, onların ruhlarının alınma olayının bulunmadığı söylemiştir. Bu onların, yokluktan sonra tekrar meydana çıkarılıp çıkarılmayacağı konusunda farklı bir durum arzetmektedir. Mükellef için durum böyle değildir; onun ruhu ölümle yok olmaz. Dinsizler bunun aksini söylemişlerdir. Onlar, ölümü, yeşil bir ağacın kuruyup kaybolması gibi tamamen bir yokluk görmektedirler. Bu görüş, ahireti inkâr etmek olup dinden çıkmaktır.

Şu konuda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ölüm, mevcut maddi hayatın zıddı olan bir durum mudur? Böyle ise o manen var olmaktır. Yoksa ölüm, bedende hayatın yokluğu mudur? Bu durumda o bir yokluktur. Her iki görüşe göre de ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra nimet ve azap içinde varlıklarını devam ettirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, 'Toprakta kaybolup gittikten sonra yeniden dirileceğiz öyle mi?' diyen *suçlular, Rab'lerinin huzurunda,* hesap anında, zillet, utanç ve pişmanlıktan *başlarını eğip, 'Rabbimiz! Gerçeği gördük ve işittik.* Şu anda senin vaadini ve azabını tasdik ettik. Peygamberlerin bize haber verdiği şeyleri gördük. Senin peygamberlerini tasdik ettiğini işittik. *Bizi* dünyaya *döndür de* iman edip taate koşarak *salih amel işleyelim. Biz,* öldükten sonra dirilmeye ve hesaba şimdi *kesin olarak inandık' dedikleri vakit hallerini bir görsen!"* O zaman halleri ne kadar kötü ve korkunçtur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer biz dileseydik herkese hidayetini,* onu imana ve taate götüren hali *verirdik."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer biz dileseydik her nefse, dünyada, tarafımızdan, kendisini tercih ettiklerinde doğru yolu bulacakları bir lutuf verirdik. Fakat biz, onların küfrü tercih ettiklerini bildiğimizden dolayı kendilerine bu lutfu vermedik.

Bu âyet, Mu'tezile mezhebinin görüşünün yanlış olduğuna dair bir delildir. Onlara göre, Allah Teâlâ her nefse, onu doğru yola ulaştıracak şeyi vermeyi diledi ve ona verdi; fakat o nefis hidayete ermedi. Onlar âyeti, Cebriyye mezhebinin görüşüne göre yorumladılar. Bu, bozuk bir görüştür.

Hak Teâlâ âyetin devamında buyurdu ki: *"Fakat benden, 'Muhakkak cehennemi, bütünüyle cinlerden ve insanlardan dolduracağım' şeklinde söz gerçekleşti."* Yani tarafımdan, "Ben, mutlaka cehennemi, hakkı inkâr ve yalanlamayı tercih ettiklerini bildiğim cin ve insanlarla dolduracağım" sözü verildi ve bu sözü yerine getirmek bana hak oldu.

Âyette, özellikle cinlerden ve insanlardan bahsedilmesi, meleklerin cehennemi hak ettikleri bir ameli yapmaktan korunduklarına işaret etmektedir. Yine âyette, cehennemliklerin sadece cinlerden ve insanlardan olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Böylece âyet, Hz. Âdem'den önce, insanlardan birtakım ümmetlerin bulunup küfre girdikleri şeklindeki görüşü reddetmektedir. Hz. Âdem'den önce başka insanların yaşadığı görüşü doğru değildir; ondan önce cinler mevcuttu, doğru olan budur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara denilir ki: 'O halde, bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın.'"* Yani bu gününüz için yapacağınız ameli terketmenizin cezasını çekin. O amel, Allah'a ve ahiret gününe iman etmektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz de sizi unuttuk;* sizi azap içinde terkettik. *Yaptığınız işlere,* inkâr ve isyanlara *karşılık ebedî olan,* hiç kesilmeyecek sürekli *azabı tadın!"*

Cenâb-ı Hak sonra, inkârcıların zıddı özelliklere sahip olan müminlerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Bizim âyetlerimize,* Kur'an'a *sadece, kendilerine âyetlerimizle öğüt verildiği zaman, kibre düşüp büyüklük taslamadan secdeye kapananı ve Rab'lerini hamd ile tesbih edenler inanır.'* Yani onlara Kur'an âyetleri okunduğu zaman, iman ve secde etmekten büyüklenip kibre düşmeden, Allah Teâlâ'yı zatına layık olmayan şeylerden uzak tutarak, O'nu övüp kendisine hamdederek, Allah'ın kendilerine verdiği İslâm nimetine şükür için tevazu ve huşû ile Allah'a secde ederler.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

11-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbi perdeli fark ehlinin (varlıklara bağlanıp kalan kimselerin) ruhlarını ölüm meleği alır. Hep Allah ile birlikte olan, müşahede sahibi cem' ehlinin (Allah'ta fâni olan âriflerin) ruhlarını alma işini ise bizzat Cenâb-ı Hak yapar. Kendilerini sadece Allah Teâlâ'nın bildiği gizli veliler hakkında da böyle denmiştir; bu gruptaki velilerin ruhlarını yüce Allah bizzat kendi eliyle alır. O anda cesetleri kokulanıp hoş olur, onların üzerine toprak atılmaz. Onlar, Hak Teâlâ'da fâni olduktan sonra içlerine konan bekâ nuruyla parlayarak dirilip mahşere gelirler. Artık onların kalpleri yüce, ulu ve ebedî Cenâb-ı Hak'la sürekli beraberdir. Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Kim her farz namazın peşinden Âyetü'l-kürsî'yi okumaya devam ederse, ruhunu, bizzat yücelik ve ikram sahibi Allah'ın aldığı kimselerden olur."[533]

Yani kim, onun manalarını düşünerek okursa bu müjdeye ulaşır. Bundan kasıt, ölüm anında onun tecellilerinin parlaması, kulun onu müşahede içine dalması, kalbin o zor ve tehlikeli vakitte, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklardan uzaklaşması, âyetin umumi ifadesine göre, ölüm sırasında vasıtalar mevcut olsa da kulun o anda, vasıtaları yaratan yüce Mevlâ'yı müşahedeye dalıp hepsinden uzaklaşmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer kalplerin gafleti olmasaydı, Allah Teâlâ, ruhların alınma işini ölüm meleğine havale etmezdi; çünkü ölüm meleğinin, hiç kimse üzerinde kendisinden kaynaklanan bir etkisi ve yetkisi yoktur. Ölüm olayında meydana gelen bütün işler, ilâhî kudrete has işlerdendir. Fakat kullar, yüce Rabb'e ait hakikatleri müşahededen gafil oldular, bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, anlayışları derecesinde hitap etti, kalplerini kendisinin dışındaki varlıklara bağladı. Allah Teâlâ herkese, kuvvet ve zayıflığına göre taşıyabileceği şeyle hitap etti."[534]

---

[533] Bu manadaki hadisler için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2566-2568; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 6/174; Gâfikî, *Kitâbü Lemehâti'l-Envâr*, 2/652 (Beyrut 1998).

İmam Kuşeyrî, *"Günahkârların, Rab'leri katında başlarını eğişlerini bir görseydin ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O anda, onları bir dehşet sarar ve kendilerini bir utanma ve mahcubiyet kaplar. Özrün kabul edilmediği bir anda, özür dilerler; itirafın fayda vermediği bir zamanda kusurlarını itiraf ederler."[535]

İmam Kuşeyrî, *"Eğer biz dileseydik, herkese hidayetini,* onu imana ve taate götüren hali *verirdik"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir:

"Eğer Allah dileseydi, onlara, hak delile ulaşma yolunu kolaylaştırırdı ve her biri için özel desteğini devam ettirirdi. Fakat ilâhî irade, bazı insanları kendisine yaklaştırmayı murat ettiği gibi, bazı kimseler için de azgınlık içinde kalmalarını murat etmiştir. Âyetin manası şudur: Biz, cennete yerleşecek kimselerin bulunmasını istediğimiz gibi, cehennemde yerleşip kalacak kimselerin bulunmasını da istedik. Çünkü biz, cenneti ve cehennemi yarattığımız gün, bir grubun cennete, diğer bir grubun da cehenneme yerleşeceğini biliyorduk. Bildiğimiz şeyin olmamasını irade etmemiz imkânsızdır. Eğer o şey meydana gelmese ilim olmaz. Şayet ilim olmazsa ben ilâh olmam. Böyle bir durumu irade etmem de imkânsızdır.

Şöyle denilir: Allah kime, sevdiğini musallat ederse onun mülkünde, hoşuna gitmeyecek bir şey bulamaz (Seven, sevdiğinin her şeyine razı olur, onda bir kusur görmez).

Kula şöyle denir: Ey miskin, ömrünü sıkıntı ve yorgunluk için tükettin; günlerini zorluk ve beklenti ile geçirdin. Sana verilen aslî sıfatını (güzel halini) değiştirdin. Çok çalışıp çabaladın. Benim hükmüm konusunda ne yaptın? Onu nasıl değiştirirsin? Benim iradem konusunda ne yaptın; hangi güç ve imkânla onu reddediyorsun?"[536]

---

[534] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/142.

[535] Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/142.

[536] Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/142-143.

"Bizim âyetlerimize sadece, kendilerine âyetlerimizle öğüt verildiği zaman, kibre düşüp büyüklük taslamadan secdeye kapanan ve Rab'lerini hamd ile tesbih edenler inanır" âyeti hakkında deriz ki: Onlar, zâhirleriyle (alınlarıyla) yere secdeye kapandılar, sırlarıyla ise tam bir teslimiyetle sonsuz kerem ve ihsan sahibi Mevlâ'nın heybeti karşısında secdeye kapandılar. Alnın secdesi, kalbin secdesine bir vesiledir. Alın yere secde eder de kalp Allah'ın kullarına karşı kibredip üstünlük taslarsa o, asıl hedefine ulaşamayan bir vesile olarak kalır. Secdenin hedefi, tevazudur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hakk'a Gönülden Teslim Olanların Vasfı

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine gönülden teslim olup boyun eğen kullarının vasıflarından ve buna karşılık onlara ikram ettiği nimetlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً
وَطَمَعاًۘ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَٓا
اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

16. ***Onlar, yataklarından kalkıp korku ve ümit içinde Rab'lerine dua ederler ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah için harcarlar.***

17. ***Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için gözlerini aydın edecek hangi mükâfatların saklandığını hiç kimse bilemez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar*, namaz ve zikir için *yataklarından*, uyku yerlerinden *kalkıp korku ve ümit içinde*, O'nun azabından korkarak ve rahmetini ümit ederek *Rab'lerine dua ederler.*" Onlar, gece namazına kalkan teheccüd kılan ve geceleyin tefekkür eden kimselerdir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir topluluğa manevi hibe ihsan etti. Bu, onlara, kendisiyle özel münâcât etmeye izin vermesi ve onları kendisine ulaşmaya vesile edilecek kimselerden yapmasıdır. Sonra onları methederek haklarında şöyle buyurdu: '*Onlar, yataklarından kalkıp korku ve ümit içinde Rab'lerine dua ederler …*'"[537] Âyetin tasavvufî işaretlerinde açıklama gelecek.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] âyetin tefsiri sorulunca şöyle buyurmuştur:

"*O, kulun gece namazına kalkmasıdır.*"[538]

Velilerden İbn Atâ el-Edemî âyet hakkında demiştir ki: "Onların yanları, (kalpleri) gaflet sergisinde kalmaktan uzaklaştı ve Allah'a yakınlık sergisini talep etti."[539]

Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] demiştir ki: "Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bazıları, akşam namazından yatsı namazına kadar namaz kılıyorlardı. Haklarında bu âyet indi."[540]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "*Kim, akşam namazı ile yatsı namazı arasını ibadetle ihya ederse kendisine cennette, aralarında bir senelik mesafe bulunan iki köşk yapılır. Onlarda öyle büyük bir ağaç vardır ki eğer doğudaki ve batıdaki insanlar onun altına toplansalar, dalları hepsini kaplardı. Bu iki vakit arasında kılınan namaz, Allah'a yönelenlerin kıldığı evvâbin namazıdır, gafiller ondan habersizdir. Akşam ile yatsı arasında yapılan dua, kabul edilen dualardandır.*"[541]

Bir rivayete göre, âyette övülen kimseler, yatsı namazını kılanlar ve onu kılmadan uyumayanlardır.

---

[537] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/137; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/420.

[538] Ahmed, *Müsned*, 5/348; Hâkim, *Müstedrek*, 2/412; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/547.

[539] Sülemî, *a.g.e.*, 2/137; Nesefî, *a.g.e.*, 3/420.

[540] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/609-610 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/70; Nesefî, *a.g.e.*, 3/420; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/303 (Riyad 1993); Süyûtî, *a.g.e.*, 6/546.

[541] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 19450 (Hadisi İbn Merdûye rivayet etmiştir); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/70.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, ayrıca, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden* Allah'ın taatinde *harcarlar."* Yani onlar, gece namazı ile gönül zenginliği olan cömertliği hayatlarında birleştirmiş kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için gözlerini aydın edecek hangi mükâfatların saklandığını hiç kimse bilemez."* Yani Allah Teâlâ'nın onlar için, gözlerini aydın edecek maddi ve manevi nimetlerden ne kerametler hazırladığını hiç kimse bilemez.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onlar, dünyada salih amellerini gizlediler; Allah Teâlâ da onlar için ahirette, gözlerini aydın edecek nimetlerden hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen şeyler gizledi (hazırladı)." Âyette, onların yaptığı amelin, gece yarısı kılınan teheccüd namazı olduğuna bir delil vardır. Yaptıkları gizli amele uygun mükâfat olarak, kendilerine verilecek nimetler de gizlenmiştir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[542]

Esmâ bint Yezîd'den [radıyallahu anhâ] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, kıyamet günü, önceki ve sonraki bütün insanları topladığı zaman, görevli bir melek, büktün insanların işiteceği şekilde,

'Bugün burada toplanan halk, ikram ve ihsana kimin daha layık olduğunu bilecek' diye seslenir. Sonra tekrar,

'Gece yataklarından kalkıp korku ve ümitle Rab'lerine dua eden (ibadet yapan) kimseler ayağa kalksın' diye seslenir; bir grup insan ayağa kalkar fakat onlar çok azdır. Melek tekrar,

'Kendilerini, hiçbir ticaretin ve alışverişin Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı kimseler ayağa kalksın' diye seslenir. Bunun üzerine bir grup insan ayağa kalkar, fakat onlar çok azdır. Sonra melek tekrar,

'Genişlikte ve darlıkta Allah'a hamdedenler ayağa kalksın' diye seslenir; bunun üzerine bir grup insan ayağa kalkar, fakat onlar da çok azdır. Sonra onlar hep birlikte cennete giderler; peşinden diğer insanlar hesaba çekilir."[543]

---

[542] Nesefi, *a.g.e.*, 3/420.

[543] Hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3245; Salebi, *a.g.e.*, 5/72; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/96; Süyûtî, *a.g.e.*, 6/548.

Buhârî'de zikredildiğine göre Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki: Ben salih kullarıma, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen şeyler hazırladım." Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bunu tasdiki olarak isterseniz, *'Yaptıklarına karşılık olarak, gözlerini aydın edecek mükâfatlardan onlar için nelerin saklandığını hiç kimse bilemez'* âyetini okuyun."[544]

Süyûtî, *el-Budûrü's-Sâfire* adlı eserinde der ki: Tirmizî, Ebû Said-i Hudrî'den [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Cennette yüz derece vardır. Eğer bütün âlem bir derecede toplansalardı, hepsini içine alırdı."[545]

Diğer bir hadiste, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Cennette yüz derece vardır. Her derecenin arası, yer ile gök arası genişliğindedir. Onun birinci derecesinin evleri, odaları, kapıları, tahtları ve anahtarları gümüştendir. İkinci derecenin evleri, odaları, kapıları, tahtları ve anahtarları altındandır. Üçüncü derecenin evleri, odaları, kapıları, tahtları ve anahtarları yakut, inci ve zebercettendir. Kalan doksan yedi derecenin halini ise sadece Allah Teâlâ bilir."[546]

Gözleri aydın edecek şeyden kastın, yüce Allah'ın cemaline bakmak olduğu söylenmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Herkesin gözünün aydınlığı, dünyadaki arzusu ve hedefidir. Kimin hedefi, köşkler ve hûriler ise Allah Teâlâ ona, bunlardan onu sevindirip gözünü aydın edecek şeyleri verir. Kimin arzusu ve himmeti, Allah'ın cemaline bakmak ise kendisine, ondan sürekli gözünü aydın edecek şey verilir.

---

[544] Buhârî, Tevhid, 35, Tefsîru Sûre (32), 1; Müslim, İmân, 312, Cennet, 2-5; Tirmizî, Cennet, 15; İbn Mâce, Zühd, 39; Dârimî, Rikâk, 98; Ahmed, *Müsned*, 2/313.

[545] Tirmizî, Cennet, 4 (nr. 2532).

[546] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/620; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/551.

Velilerden Ebû Süleyman-ı Dârâni demiştir ki: "Hedefi köşk ve hûri olanla, bütün arzusu ilâhî huzur ve aradaki perdenin kalkması olan kimsenin arasında ne kadar fark vardır."

Allah Teâlâ, bizleri de onların haslarından yapsın. Âmin.

16-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan vardır ki onlar, gece yataklarından kalkıp zâhirî namaz ve zikir gibi ibadetlere yönelirler. Bunlar, zâhidler ve salihlerdir. Onlar için cennette hazırlanan köşk, hûri, hizmetçi ve diğer nimetleri kimse bilemez.

Bir grup insan vardır ki kalplerini gaflet halinden çekip kendine gelme ve manevi uyanıklığa, dünyaya rağbetten çekip iffet ve hürriyete, varlıkları görmekten çekip Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye ve bundan öteye yükselerek sürekli O'nunla birlikte bulunmaya yöneltmişlerdir. Onların namaz hali (Allah ile kalp huzurları) süreklidir, onlar uyku hallerinde bile ibadet içindedir, her hallerinde Rab'lerine doğru ilerleme halindedirler ve sahip oldukları irfan basamaklarında devamlı yükselmektedirler. Onlar için hazırlanan sürekli cemâlullaha bakma, ilâhî huzurda bulunma ve bitmeyen sevinci hiç kimse bilemez. Onlar (özel) ibadetlerini, kalp ve sırla yaparlar, o, meleklere bile gizlidir. Onlar, sürekli tefekkür etmek, müşahede, ibret almak ve basiretle bakma halindedirler. Bu şekilde yapılan zerre kadar amel ve ibadet, sırf âzalarla yapılan dağlar kadar amelden ve ibadetten daha hayırlıdır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Bir saatlik (basiret ve ibretle yapılan) tefekkür, (gafletle yapılan) yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[547] Bu, ibret tefekkürü için verilen müjdedir. Müşahede ve basiretle yapılan tefekküre gelince, onun her saati, bin seneden daha faziletlidir. Bu konuda bir şair şöyle demiştir:

"Sevgilimle (Rabbim'le) geçen her vakit, bin sene gibi kıymetlidir."

Bununla birlikte bu hali yaşayanların vakitleri, yüce Allah'a şükretmek ve kulluk edeplerini yerine getirmek için, zâhirî ibadetlerle doludur; onların edebe aykırı boş bir işleri yoktur. İbadetler onlar için olgunluk sebebidir. Bu konuda Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Âriflerin ibadeti, başlarının üzerinde bir taçtır (Onların zâhirî şiarı ve süsü ibadettir)." Bu gibiler hakkında şöyle bir haber nakledilmiştir:

---

[547] Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 5897.

"Cennetlikler, cennette kendilerine ihsan edilen nimetler içinde iken, üzerlerine yukarıdan bir nur parlar; güneşin dünyadaki insanları aydınlattığı gibi, o nurla cennetliklerin evleri aydınlanır. Üzerlerinde parlayan bu nur tarafına bakınca, illiyyîn (en yüksek makam) ehli birtakım insanlar görürler. Gökte parlak yıldızların görülmesi gibi, onları parlak bir halde görürler. Ay ışığının diğer yıldızların ışığına üstünlüğü gibi, onlar da nur ve nimette kendilerine üstün yapılmıştır. Onlara bakarlar; onlar güzel binekler üzerinde havada akıp giderler, azamet ve ikram sahibi Allah'ı özel olarak ziyaret ederler. Diğer cennetlikler onlara seslenerek,

'Ey kardeşlerimiz, bize karşı insaf etmediniz. Biz de sizin gibi namaz kılardık, oruç tutardık. Sizi bize üstün yapan nedir?' diye sorarlar. O zaman, Allah tarafından şöyle bir nidâ gelir:

'Sizler karnı tok iken, onlar aç kalırlardı. Sizler suya kanmış iken, onlar susuzluk çekerdi. Sizler güzel elbiseler giyinmiş iken, onlar giymeye elbise bulamaz, yarı çıplak gezerlerdi. Sizler sükût ederken, onlar beni zikrederlerdi. Sizler gülerken, onlar ağlardı. Sizler uyurken, onlar ayakta ibadet ederdi. Sizler, kendinizi güvente görürken, onlar benim azabımdan korkardı. Bu amel ve halleriyle bugün size üstünlük sağladılar.' Allah Teâlâ'nın, *'Yaptıklarına karşılık olarak, onla için gözlerini aydın edecek hangi mükâfatların saklandığını hiç kimse bilemez'* âyetiyle anlatılan durum budur."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Onlar, gece yataklarından kalkarak ümit ve korku içinde Rab'lerine dua ederler"* âyeti, zâhirde, onların, ibadetin hakkını vermek, amel ve ibadet yapmak için gece yataktan kalkmalarını ifade eder. Bâtında ise manevi hallere güvenmekten, nefsini görmekten ve makam vehmine düşmekten uzaklaşmaya işaret eder. Çünkü bunların hepsi, hakikatten perdelenmektir. O, bir kul için öldürücü zehir gibidir. Bunun için ârif zatlar, amellerine güvenmezler, hallerine bakmazlar; alıştıkları şeylerden ayrılır, tanıdıklarını terkederek tamamen Rab'lerine yönelirler. Gece, sevgililerin muhabbet zamanıdır. Allah Teâlâ, gece hakkında şöyle buyurmuştur:

"İçinde sükûn bulasınız diye geceyi sizin için yarattı" (Kasas 28/73). Yani her türlü meşguliyetten elinizi çekerek, mâbudunuz ve mahbubunuzun sözü dışında her sözden uzak kalarak O'nunla sükûn ve huzur halini bulasınız diye geceyi yarattı. Gündüz ise dünya ehlinin zamanıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Gündüzü de geçiminizi temin zamanı yaptık" (Nebe 78/11). Açıklamalarının devamı için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[548]

İtaat Edenlerle İsyan Edenler Bir Olmaz

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinde taat ve ihsan nuru bulunan kimsenin, inkâr ve isyan karanlığının bulunduğu kimse gibi olmayacağını belirterek şöyle buyurdu:

اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُنَ ﴿١٨﴾ اَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَاْوٰى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾
وَاَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ كُلَّمَا اَرَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا اُعِيدُوا
فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

18. ***Hiç mümin, fâsık gibi olur mu? Bunlar, asla eşit değillerdir.***

19. ***İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak me'vâ cennetleri vardır.***

20. ***Fâsıklara gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler ve onlara, "Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın!" denir.***

---

[548] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/143-144.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hiç,* Allah'a ve Resûlü'ne iman eden *mümin,* imandan çıkan *fâsık gibi olur mu? Bunlar,* Allah katında *asla eşit değillerdir.*"

Cenâb-ı Hak sonra, onların hallerini açıklayarak şöyle buyurdu:

"*İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak me'vâ cennetleri* yani asıl ve sürekli kalınacak yerler *vardır.*" Dünyaya gelince, kaçınılmaz olarak ayrılıp gidilecek bir yerdir.

Me'vânın, cennetlerden birinin ismi olduğu da söylenmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Me'vâ cennetine bu ismin verilmesinin sebebi, müminlerin ruhlarının oraya girip kaldıkları içindir." Bu durum, kıyametten önce, dünyada iken olmaktadır. Çünkü şehidler hakkındaki hadiste geçtiği gibi, şehidlerin ruhları, yeşil kuşların kursağında kalır ve barınır. Sıddıkların ruhlarına gelince, onlar, kendi sûretinde bir şekil alır ve istedikleri yere giderler.

Bu durum, iman edenlerin salih amellerine karşılık, kendilerine hemen verilmiş bir ihsandır.

İnkâr içindeki fâsıkların durumu hakkında ise şöyle buyruldu: "*Fâsıklara gelince, onların barınağı,* sığınak ve kalacakları yerleri *ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler;* oradan çıkış olmadığı gibi, orada ölüm de yoktur. *Onlara, 'Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın!' denir.*" Âyetin bu kısmı, buradaki fâsıklardan kastın kâfirler olduğuna dair bir delildir. Çünkü buradaki yalanlama, önceki âyette geçen imana karşılık söylenmiştir.

18-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yolunu tasdik eden, ona giren ve ondaki ilâhî aşkı tadan kimse, bu yolun dışında kalan, nefis ile meşgul olan ve nefsinin hevâsına dalmış fâsık gibi olur mu? Onlar, asla bir olmazlar.

Seçkin velilerin yoluna iman eden, o yolun ehlini tasdik eden ve onların terbiyesine giren kimselere marifet cennetleri vardır. O cennetler, onların sığınağı ve kalplerinin barınağıdır. Kalpler, marifet cennetlerine girer ve orada sükûn bulurlar.

Büyük günahlara dalan ve velilerin terbiyesinden çıkan kimselere gelince, onların kalacağı yer, Allah'tan kopma ateşi, hırs azabı ve kalplerinin Hak'tan perdelenme gamıdır. Onlar, oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilirler. Çünkü oradan çıkış sadece, terbiye ehlinin sohbetiyle olur. Onlara, "Velileri inkârınızın ve yalanlamakta olduğunuz velilikten mahrumiyetin azabını tadın" denir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu durum, kıyamet gününde olur."

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirler için dünyada hemen verdiği azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَا اِنَّا
مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

21. ***Şüphesiz biz onlara, (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı tattıracağız; belki inkârdan dönerler.***

22. ***Rabb'inin âyetleriyle kendisine öğüt verildiğinde ondan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Şüphesiz biz, mücrimlerden intikam alırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz onlara, en büyük azaptan önce dünyadaki yakın azabı tattıracağız."* Mekke kâfirleri için dünyadaki azap, Bedir'de öldürülme ve esir alınmadır. Yahut yedi sene sıkıntı çektikleri kıtlıktır. Ahiretteki azap ise içinde ebedî olarak kalacakları cehennemdir.

Âriflerden Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Yakın azap, hızlândır yani ilâhî rahmetten mahrum edilip nefisleriyle baş başa bırakılmalarıdır. En büyük azap ise ebedî cehennemde kalmalarıdır."[549]

Diğer bir yoruma göre, yakın azap kabir azabı, en büyük azap da cehennemdir.

Âyet şöyle bitiyor: "Onlar dünyadaki azabı görünce, *belki inkârlarından dönüp tövbe ederler.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'inin âyetleriyle* yani Kur'an'la *kendisine öğüt verildiğinde ondan yüz çevirenden,* ondan uzaklaşan ve manaları üzerinde hiç düşünmeyen kimseden *daha zalim kim olabilir?*"

Hak olduğu, doğru yola ve en büyük saadete ulaştırdığı bu kadar açık ve parlak olan âyetlerle uyarıldıktan sonra, onlardan yüz çevirmek, akıldan ne kadar uzak bir iştir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz biz, mücrimlerden intikam alırız,* onların cezalarını veririz."

Onların "mücrim" vasfının açıkça dile getirilmesi, âyetlerden yüz çevirdikleri için büyük bir cürüm ve günah işledikleri içindir. Çünkü Allah Teâlâ böyle yapan kimseyi, "en zalim" olarak tanımladı. Sonra da bütün mücrimlerden intikam alacağından bahsederek onları tehdit etti. Bu ifade, zulümde en ileride olanların, en fazla azaba uğrayacağını göstermektedir.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, kalbi gaflet içinde ve haktan perdeli olan kimselere biz, en büyük azaptan önce, en yakın azabı tattıracağız. En yakın azap, dünya hırsı, tamah, üzüntü ve endişedir. En büyük azap ise kalbin perdelenme gamı ve kötü hesaptır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bazılarının yakın azabı, dünyanın imtihanı, zorlukları ve sıkıntılarıdır. En büyük azabı ise ahiret azabıdır.

---

[549] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr,* 2/139; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/421.

Bazılarının yakın azabı, kendilerine ibadette gevşeklik ve tembellik gelmesidir; en büyük azapları ise kalplerinin katılaşmasıdır.

Bazılarının yakın azabı, seyrü sülûklerinde duraksama yaşamasıdır; en büyük azapları ise sırlarının müşahededen perdelenmesidir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Birinci durum, avam halk içindir. İkinci durum, havas hakkındadır. Onlar, ibadet ehli ve zâhidlerdir. Üçüncü durum ise vuslata ermiş manevi terbiyeciler (kâmil mürşidler) hakkında gerçekleşecek haldir.

İmam Kuşeyrî açıklamasına devamla der ki: "Şöyle denilmiştir: Kula verilecek en yakın azap, zillet içinde hızlân halidir (İlâhî rahmetten mahrum edilip kendi haline terkedilmesidir). En büyük azap ise vuslatta hicran yaşamaktır (Dosta kavuştuktan sonra, ondan ayrı kalmaktır)."

Şöyle de denilmiştir: "Kullara verilecek en yakın azap, kalp safiyetini elde ettikten sonra, meşreplerinin (hallerinin) karışmasıdır; en büyük azap ise sonu belli olmaksızın, perdelenme günlerinin uzamasıdır. Bu konuda, şu manada bir şiir okurlar:

"Ey topluluk, sizden ayrılığımız çok uzadı; öyle ki üzerine örümcek ağ ördü."

Kuşeyrî'nin açıklamalarını kısmen mana olarak verdik.[550]

Onlara bu tür azapları tattırdık ki dünyada tövbe ederek ve kalplerini uyandırarak Allah'a dönsünler. Eğer onlara, kendilerini Allah'a davet eden ve O'na itaat etmeleri konusunda uyaran biri gelir de ondan yüz çevirirlerse, onlardan daha zalim ve daha günahkar kimse yoktur. Biz, günahında ısrar edenlerden muhakkak intikam alırız.

Hidayet Önderlerinin Vasfı

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde inancın üç temel esasından bahsetti. Bunlar, peygamberlik, ilk yaratılış ve ahirete imandır. Sonra, sûrenin başında bahsedilen peygamberlik konusuna geri dönerek şöyle buyurdu:

---

[550] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/146-147.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِه۪
وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۚ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ
بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُواۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ رَبَّكَ
هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾

23. ***Andolsun, biz Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik. Sakın onun böyle bir kitaba ulaştığından şüphe duyma. Onu İsrâiloğulları'na doğru yolu gösteren bir rehber yaptık.***

24. ***Onlardan bazılarını, sabrettiklerinde, emrimizle doğru yolu gösteren rehberler yaptık. Onlar, âyetlerimize yakînen inanıyorlardı.***

25. ***Şüphesiz, Rabb'in, üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerde, kıyamet günü aralarında hüküm verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun, biz Musa'ya kitabı* Tevrat'ı *verdik. Sakın ona ulaştığından,* yani Hz. Musa'nın kendisine verilmiş kitaba ulaştığından, onu kabul edip almasından *şüphe duyma.*"

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Sakın, Mi'rac gecesinde Musa ile buluşmandan şüphe etme.

Yahut kıyamet günü onunla buluşacağından şüphe etme.

Yahut Hz. Musa'nın, kıyamet günü Rabb'iyle buluşacağından şüphe etme.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için de durum aynıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Biz onu İsrâiloğulları'na doğru yolu gösteren bir rehber yaptık.*" Yani biz, Hz. Musa'ya indirdiğimiz kitabı, kavmi için bir hidayet rehberi yaptık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlardan bazılarını, sabrettiklerinde, emrimizle, doğru yolu gösteren rehberler yaptık."* Yani onlardan bir kısmını, ilmi öğrenmenin ve onunla amel etmenin meşakkatine yahut Allah'a taate ve günahları terketmeye sabrettiklerinde, kendilerini, emrimizle yahut onları muvaffak etmemizle ve onların vesilesiyle hidayete ulaştırmayı istediğimiz kimseleri hidayete ulaştırarak, kendilerini insanlara doğru yolu gösteren, onları Allah'a, Tevrat'taki Allah'ın dinine ve hükümlerine çağıran rehberler yaptık.

Âyete, farklı bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Onların dünyaya karşı sabredip ondan gönüllerini çekmelerinden dolayı kendilerini hidayet rehberleri yaptık. Bunda, sabrın meyvesinin, insanlara rehberlik ve hayırlarda öncülük etme olduğuna dair bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, âyetlerimize* yani Tevrat'a *yakînen inanıyorlardı."* Onlar, âyetlerimiz üzerinde derin derin düşündüklerinden veya Allah Teâlâ'dan bir hibe olarak, âyetlerimizin hak olduğunu, içinde hiçbir şüphe ve vehim bulunmayan kesin bir ilimle biliyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Rabb'in, üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerde, kıyamet günü aralarında hüküm verir."* Allah, kıyamet günü, peygamberlerle ümmetleri arasında veya müminlerle müşrikler arasında, onların dinden ayrılığa düştükleri konularda hükmünü verir, böylece, hak ile bâtıl, haklı ile haksız ortaya çıkar.

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hidayet rehberleri iki kısımdır. Bir kısmı, insanları dinin hükümlerine yöneltirler; bir kısmı ise âlemlerin Rabb'inin zatını tanımaya rehberlik ederler. Bir kısmı, insanları delili tanımaya, bir kısmı ise marifet ve müşahedeye yönlendirirler. Birinci kısımdakiler, ashâb-ı yemînden (amel defterini sağ tarafından alacak cennetlik müminlerden) bütün davetçilerdir. İkinci kısımdakiler ise mukarrebîn makamına yükselmiş (yüce Allah'ın huzurunda özel yakınlığa ulaşmış) seçkin âriflerdir. Birinciler, nefislerini, ilmi öğrenme sırasında çekilen zillet ve zorluğa katlandırıp sabretmişler, diğerleri ise nefislerini, sürekli Cenâb-ı Hak ile huzur halinde olmaya zorlayıp bu hale sabretmişlerdir. Onlar, Hak Teâlâ'nın kudsî huzuruna ulaşana kadar nefisleriyle mücâhedeye sabrettiler.

İmam Kuşeyrî, ikinci gruptaki ârifler hakkında demiştir ki: "Onlar, bizi talepte (bize ulaşma yolunda) sabrettiklerinde, bizi bularak mesut ve bahtiyar oldular. Bizim ihsanlarımızdan elde ettikleri şeyler, kendilerine tâbi olanlara geçti; kalplerinde parlayan marifet güneşinin ışınları, onların ehline (kendileriyle hak yolda gidenlere) yayıldı. Onlar, insanlar için birer hidayet rehberidirler, din konusunda birer kaynaktırlar, irşad olmak isteyenler için birer yıldızdırlar."[551]

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabında şöyle demiştir: "İmanın iki temel rüknü vardır; biri yakîn, diğeri sabırdır. Yakînle kastedilen, Allah Teâlâ'nın kulunu dinin temel esaslarının hakikatine ulaştırmasıyla elde edilen kesin bilgilerdir. Sabırla kastedilen ise bu yakînin gerektirdiği şekilde amel etmektir. Çünkü nefis, günahı zararlı, taati ise faydalı olarak bilir, fakat günahı terketmek ve taate devam etmek sadece sabırla mümkün olur. Bu yönüyle sabır, imanın yarısı olmaktadır."[552]

İmam Kuşeyrî, *"Allah, kıyamet günü onların arasında hüküm verir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah, onların arasında hükmünü verir; makbul olanı reddedilenden, huzura ulaşıp kabul göreni, geride bırakılıp terkedilenden, razı olduğunu, sapkınlığa düşenden, dostunu düşmanından ayırıp ortaya çıkarır. Nice güzellikler vardır ki orada devam eder. Nice umut olarak görülen şey vardır ki o gün eriyip yok olur, bir işe yaramaz."[553]

Öncekilerden İbret Alın

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlere, kendilerinden öncekilerin hallerini hatırlatıp öğüt vererek şöyle buyurdu:

---

[551] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/148.

[552] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/82.

[553] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/148.

اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فٖى
مَسَاكِنِهِمْۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍۜ اَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

26. ***Yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onlar için yol gösterici olmadı mı? Şüphesiz bunda nice deliller vardır. Hâlâ yapılan öğütlere kulak vermeyecekler mi?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onlar için yol gösterici olmadı mı?"* Yani Allah Teâlâ onlara, görüp ibret alacakları şeyleri açıkladı. Onlar baksınlar; biz Âd, Semûd ve Lût kavmi gibi nicelerini helâk ettik. Kureyş, ticaret için Şam'a giderken, onların yurtlarında dolaşıyor ve onların bomboş kalmış harabe evlerini görüyorlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz bunda,* bizim kudretimizi ve kahrımızı gösteren *nice deliller vardır*. Onlar, hâlâ yapılan öğütlere kulak vermeyecekler mi?" Kulak verip ibret alarak şirkten tevhide, isyanda itaate dönmeyecekler mi?

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "O kâfirler, bir zamanlar keyif ve eğlence içindeyken ibretlik şekilde helâk olan, sevinç ve sürurları feryada dönüşen, bütün yurtları ve mirasları başkasının eline geçen, her cinsten malları, kendileri gibi yok olan kimselerden ibret almadılar; onların gölgelerinde, yer ve yurtlarında oturdular, fakat bir zamanlar kendileri gibi hayat süren bu insanların göçüp gitmesinden ders çıkarmadılar. Bu gibi kimseler hakkında şöyle denmiştir:

'Bir zamanlar, başkasının elinde olan nimetler, şimdi ellerinden çıkıp gitti. Bütün nimet ve ihsanlar böyledir; bir zaman birinin eline geçer, sonra başkasının olur.'"[554]

---

[554] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/148.

Yüce Allah'ın Kudretinin Eserleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin eserlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوقُ الْمَٓاءَ اِلَى الْاَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا تَأْكُلُ
مِنْهُ اَنْعَامُهُمْ وَاَنْفُسُهُمْۜ اَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ
كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اٖيمَانُهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

27. ***Görmüyorlar mı biz, yağmuru kupkuru yere gönderip onunla hayvanlarının ve kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarıyoruz. Hâlâ görmeyecekler mi?***

28. ***Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız, şu fetih ne zaman?" diyorlar.***

29. ***De ki: "Fetih günü, inkâr edenlere iman etmeleri bir fayda vermez. Onlara mühlet de verilmez."***

30. ***Şimdi sen onlardan yüz çevir ve*** *(sana yardımımızı veya onların helâkini)* ***bekle. Şüphesiz onlar da*** *(seni mağlup etmeyi veya helâkini)* ***bekliyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmüyorlar mı biz, kupkuru yere,* üzerinde hiç bitkisi kalmamış, bütün bitkisi kökten kesilmiş veya hayvanların otlamasıyla kupkuru edilmiş araziye, *yağmuru gönderip onunla* saman ve yaprak gibi *hayvanlarının yiyeceği,* buğday ve hurma gibi *kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarıyoruz."* Ekinden kasıt, yere ekilen ve büyüyüp yetişmesi beklenen her şeydir. *"Hâlâ görmeyecekler mi?"* Önlerinde olup duran bunca olaya bakıp da Allah'ın ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini anlamayacaklar mı?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, 'Eğer doğru söylüyorsanız, şu fetih,* Allah'ın size vaat ettiği yardım ve zafer *ne zaman?' diyorlar.*" Yahut onlar, "Aramızda verilecek hüküm ne zaman?" diyorlar. "*Rabbimiz, aramızda hükmü sen ver*" (A'râf 7/89) âyeti de aralarında hüküm verip işi bitirme manasındadır.

Müslümanlar, "Şüphesiz, Allah, müşriklere karşı bize zafer verecek, yahut onlarla bizim aramızda hükmünü verip haklıyı haksızı birbirinden ayıracak" diyorlardı. Bunu işiten müşrikler de, "Eğer doğru söylüyorsanız, bu zafer veya hüküm verme işi ne zaman olacak?" diyorlardı.

"*De ki: 'Fetih günü,* yani kıyamet günü, *inkâr edenlere iman etmeleri bir fayda vermez.'*" O gün, müminlerle düşmanlarının arasında kesin hükmün verilip haklının haksızdan ayrılacağı gündür.

Bir görüşe göre fetih günü, müminlere Allah'ın yardımının geldiği gündür.

Diğer bir görüşe göre fetih günü, Bedir günüdür.

Fetih gününün, Mekke'nin fethedildiği gün olduğu da söylenmiştir.

"İnkâr edenler için, fetih günü, korku ile *iman etmeleri bir fayda sağlamaz.*" Çünkü onlar, ölümle yüz yüze geldiklerinde veya ahirette, gayba iman etme durumu kalmamıştır; o ana kadar gayb olan şeyler artık gözükmüştür. "*Onlara mühlet de verilmez.*"

Bu ifade, zâhiren, onların, "Fetih ne zamandır?" sorusuna uygun bir cevap teşkil etmiyor. Fakat onların, acele ile fethin ne zaman olacağını sormalarındaki gayeleri, onu yalanlamak ve alay etmektir. Bunun için onların asıl gayelerine uygun bir cevap verilerek kendilerine şöyle dendi: "Onu istemede acele etmeyin ve onunla alay da etmeyin; sizinle benim öyle bir günüm olacak ki siz o gün iman edeceksiniz fakat imanınız bir fayda vermeyecek; o zaman siz kendinize mühlet verilmesini isteyeceksiniz fakat size mühlet verilmeyecek."

Buna göre, fetih günü için en uygun mana, onun, kıyamet günü olmasıdır. Fetih gününü, Bedir Savaşı veya Mekke'nin fethi olarak tefsir edenler, "imanının fayda vermeyeceği kimseler"le, o gün öldürülenleri kastetmişlerdir. Şüphesiz onlara, ölüm halinde yaptıkları iman fayda vermemiştir; aynen suda boğulma anında Firavun'un imanının fayda vermediği gibi. Bedir'den ve fetihten sonra iman edenlere gelince, onların imanı makbuldür.[555]

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Şimdi sen onlardan yüz çevir ve* sana yardımımızı veya onların helâkini *bekle. Şüphesiz onlar da* seni mağlup etmeyi veya helâkini *bekliyorlar."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim evinde Secde sûresini okursa şeytan oraya üç gün giremez."*[556]

27-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar, kendisiyle kalplerin dirildiği manevi suyu, cehalet ve gafletle ölmüş kalplere, şeyhlerin eliyle gönderdiğimizi görmezler mi? O su ile âzalara, hidayetin meyvelerini çıkarırız. Onun manevi lezzetinden âzaları ve kalpleri nasiplenir. Bunu görmüyorlar mı? Bu manevi suyu inkâr edenler, "Böyle bir su vardır" sözünüzle doğru söylüyorsanız, şu manevi fetih ne zaman?" derler. Ey ârif, onlara de ki:

"Dünyada iken velileri inkâr edenlere, Allah Teâlâ'nın, dostlarını en yüksek mertebelere yükselttiği o büyük fetih günü, onların haline ulaşmaya iman etmeleri kendilerine bir fayda sağlamaz; onlara mühlet de verilmez ki veliler gibi amel etsinler. Öyle ise bugün onlardan yüz çevir ve sen o güne bak. Onlar da o günü beklemektedir."

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, bizim, suyu kuru topraklara gönderdiğimizi görmezler mi?"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Âyette şuna işaret edilmektedir: Biz, sevdiğimiz kulların gönül bahçelerinin dalları kuruduktan sonra, onu feyiz ve nurla sularız; o, solduktan sonra yeniden yaprak açar, meyve verir.

---

[555] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/423; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/207

[556] bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl,* nr. 2683; Zeylaî, *Tahrîcü'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr,* 3/89 (Riyad 1414). Zeylaî, hadisi çok garip olarak nitelemiştir. Irâkî, ona hadis olarak ulaşamadım derken, İbn Hacer, hadis olarak bulamadığını söylemiştir (bk. Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî bi-Tahrîci Ehâdîsi Tefsîri'l-Kâdı'l-Beyzâvî,* 2/926 [Riyad 1409]). Secde sûresini okuyan kimsenin şeytandan korunacağına dair bir hadis için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/535.

Onlar, 'Fetih ne zaman?' derler. Onlar, bu sözleriyle Hak ile buluşma gününü uzak gördüler ve onu inkâr ettiler. Onlara şunu haber ver: Onu gördükleri zaman, onlar için sadece üzüntü ve sıkıntı vardır.

'Onlardan yüz çevir' âyetinde Cenâb-ı Hak, dostuna diyor ki: 'Sen bizimle meşgul olarak, bize yönelerek ve her şeyinle bize bağlanarak münkirlerden yüz çevir. Sen, bize ulaştıracak daha fazla şeyleri ve ihsanlarımızı bekle; onlar da âniden kendilerine gelecek gazabımızı ve gizli tuzağımızı beklemektedir. Yakında herkes, beklediği şeyi önünde hazır bulur.'"[557]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, hakikate ulaşmanın kaynağı olan Hz. Muhammed Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem], onun doğru yolun rehberi olan âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Secde sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[557] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/148-149.

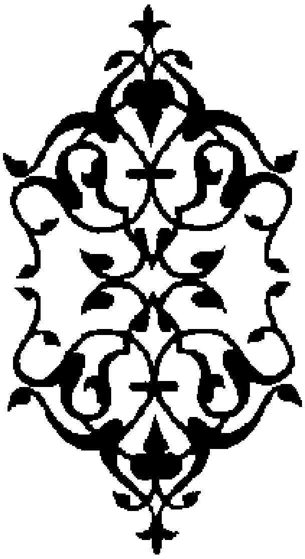

(33) AHZÂB SÛRESİ[558]

Sûre Hakkında Bilgi: Ahzâb sûresi Medine'de inmiş olup yetmiş üç âyettir.

Rivayet edildiğine göre, Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] Zirr'e [radıyallahu anh], "Ahzâb sûresini kaç âyet olarak sayıyorsunuz?" diye sordu, o da, "Yemiş üç âyet" dedi. O zaman Übey [radıyallahu anh] şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki Ahzâb sûresi, Bakara sûresine denk veya ondan daha uzundu. Hatta biz ondan recmle ilgili şu manadaki âyeti okuyorduk: *'Evli bir ihtiyar erkek ve evli bir ihtiyar kadın zina suçu işlediklerinde, Allah'tan ibretlik bir ceza olarak onları öldürün. Allah azîzdir, hakîmdir.'"* Übey [radıyallahu anh], bu sözüyle, bu âyetin Allah tarafından Kur'an'dan lafzı ile birlikte neshedilen (kaldırılan) âyetlerden olduğunu söylemek istemiştir. Rivayet ve devamındaki açıklama için Nesefî'nin tefsirine bakınız.[559]

---

[558] **Ahzâb**, "hizb"in çoğuludur. **Hizb**, "topluluk, grup, bölük, parti" gibi manalara gelir. Ahzâb, "gruplar, topluluklar" demektir. Bu sûrede, müslümanlara karşı savaşmak üzere birleşen Arap kabilelerinden bahsedildiği için, sûreye Ahzâb sûresi denmiştir. Sûrede, oğul edinme, peygamberle yapılan sözleşme, Hendek Savaşı ve sonrasındaki olaylarla Hz. Peygamber'in ailesi, Ehl-i beyt ve aile hukukuyla ilgili bazı konular işlenmektedir.

[559] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/425; ayrıca bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/106.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin son âyetlerinde, fethin (müminlere vaat edilen ilâhî yardım ve zaferin) ne zaman olacağı soruldu (Secde 32/28). Mânevî fetih sadece takva ile gerçekleşir. Onun için Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, ilâhî yardımı beklemeyi emrettikten sonra, bu sûrenin başında da Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] takvayı emretti. Ona sanki şöyle denmiş oldu: "Ey peygamber, sen Allah'tan kork; o zaman fethi elinde ve önünde hazır bulursun."

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
عَل۪يماً حَك۪يماًۙ ﴿١﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراًۙ ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Şüphesiz, Allah her şeyi bilmekte, her işini hikmetle yapmaktadır.***

2. ***Rabb'inden sana vahyedilene uy. Şüphesiz, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

3. ***Allah'a güven; vekil olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber!"* Yani ey hali şerefli, kadri yüce, rütbesi ulu peygamber.

Yahut ey bizden haber veren, vahyimiz konusunda emin olan, bizim hitabımızı dostlarımıza tebliğ eden peygamber.

Allah Teâlâ Kur'an'da, diğer peygamberlere, "Ey Âdem", "Ey Musa" şeklinde hitap ettiği gibi, "Ey Muhammed" diye hitap etmemiştir. Bunu, onun şerefini göstermek ve üstünlüğünü ortaya koymak için yapmıştır. *"Muhammed Allah'ın resûlüdür"* (Fetih 48/29) şeklinde, isminin açıkça söylenmesi ise insanların onun Allah'ın resûlü olduğunu bilmeleri içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'tan kork."* Yani takva üzere sebat ve devam et. *"Kâfirlere ve münafıklara boyun eğme."* Hiçbir şeyde onlara destek verme, onlara karşı dikkatli ol; şüphesiz onlar, Allah'ın ve müminlerin düşmanıdır.

Rivayet edildiğine göre Ebû Süfyân b. Harb, İkrime b. Ebû Cehil, Ebü'l-A'ver es-Sülemî, Uhud Savaşı'ndan sonraki bir zamanda, Medine'de münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy'in evine konuk oldular. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, kendisiyle konuşma konusunda eman (güvence ve izin) vermişti. Onlar, Abdullah b. Ebû Serh ve Tu'me b. Übeyrık ile birlikte kalkıp Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldiler. O sırada Ömer b. Hattab da [radıyallahu anh] orada bulunuyordu. Şu teklifte bulundular:

"Bizim ilâhlarımız Lât, Uzzâ ve Menât hakkında kötü şeyler söylemekten vazgeç. Onların da şefaat edeceğini ve kendilerine ibadet yapanlara fayda vereceğini söyle; biz de seni Rabb'inle baş baba bırakalım, sana karışmayalım!" Onların bu sözü Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çok ağır geldi. Bunun üzerine Hz. Ömer,

"Yâ Resûlallah, şunları öldürmek için bana izin ver" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ben onlara eman verdim" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh] onlara, "Allah'ın lâneti ve gazabı içinde buradan çıkın gidin" dedi; onlar da Medine'den çıkıp gittiler. Olay üzerine bu âyet indi.[560]

Buna göre âyetin manası şöyle olur: Verdiğin sözü bozmaktan Allah'tan kork; bununla birlikte Ebû Süfyân ve arkadaşları gibi Mekkeli kâfirlerle, Medineli münafıklara, senden istedikleri konuda kendilerine itaat etme. *"Şüphesiz, Allah* onların çirkin işleri dahil *her şeyi bilmekte,* onları öldürme işini ertelemek gibi, *her işini hikmetle yapmaktadır."*

---

[560] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/76; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/425; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/107.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm sen, takva üzere sebat etme, kâfirlere ve münafıklara boyun eğmeme konusunda *Rabb'inden sana vahyedilene uy*! Yahut Rabb'inden sana vahyedilen her şeye uy. *Şüphesiz, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*" Sizin ve onların amellerini ezelde bilmektedir. Yani Allah, kâfirlerin ve münafıkların sizin için hazırladıkları bütün hile ve tuzakları bilir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Sen Allah'a güven*; yaptığın işte O'na dayan, O'nu kendine vekil et, O'nun tedbirine güven. *Vekil olarak Allah yeter.*" Kendisini vekil edinenleri korumak ve her işlerini görmek için Allah yeter.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, takva ile birlikte, kalbi Allah'tan alıkoyan şeylerden uzaklaşmak ve Allah'a tevekkül etmek emredildi.

Takva, manevi yolun temelidir. Kalbi Allah'tan alıkoyan şeylerden uzaklaşma, hakikate ulaşma vesilesidir. Tevekkül ise bu yolda en güzel bir azık ve destekçidir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Cenâb-ı Hak der ki: Ey en yüksek mertebelere yükselen, en yüce yakınlığı ve hali elde eden dost, bizimle birlikte başkasına nazar etmekten yahut bizden başka bir şeyle huzur bulmaktan veyahut bizim dışımızda bir şeye bağlanıp kalmaktan Allah'tan kork. Kendilerinden gelecek zarardan çekinerek veya iman etmelerini bekleyerek, senden istedikleri şeylerde kâfirlere boyun eğme.

Takva, velilerin üzerinde rahmânî bir gözcüdür; onları, bütün anlarında, sükûnet hallerinde ve işlerinde, Allah'tan başkasına bakmaktan veya O'nunla birlikte başkasına bağlanmaktan alıkoyar. Takva hali onlara, her şeyin sadece Allah'ın kudretiyle olduğunu, O'nun dilemesiyle meydana geldiğini, her şeyde O'nun hükmünün geçerli olduğunu gösterir.

Takva, seni, yapılması câiz olmayan şeylerden alıkoyan bir gemdir; sevilen şeylere çekip götüren bir dizgindir, seni yapılması emredilen şeylere sevkeden bir kamçıdır, seni azaba götüren şeylerden koruyan bir sığınaktır, senin hata hastalığına şifa veren bir ilaçtır.

Takva, kulu Cenâb-ı Hakk'ın keremine ulaştıran bir vesiledir, O'nun affına ve ihsanına kavuşturan bir vasıtadır.

Sana vahyedilene uy, kendin yeni bir şey çıkarma. Sana emrettiğimize uy, kendi tercihinle, senin için seçtiğimiz şeyin dışında bir şeye uyma. Bir de tembel olma, gevşekliğin semtine yanaşma. Kendin için değil, bizim için ol. Kendinle değil, bizimle ayağa kalk, iş ve icraat yap!

Bize tevekkül et, korku ve endişenden sıyrıl. Bize yönelişinde samimi ol. Bizimle birlikte olduğunda, rızamız dışında bir hesap yapmaktan uzak dur. Bizden ayrılıp gitmekten sakın. Bize hitabında, yöneliş ve yakarışında kusur etme.

Şöyle denilmiştir: Tevekkül, inanç konusunda hakikate ulaşmaktır, dinin hükümlerini yerine getirmede güzel ahlâkı elde etmektir, Allah'ın ezeldeki taksimine güvenmektir ve güzel kullukla Rabb'inin huzurunda baş eğip yalvarıp yakarmaktır.

Şöyle de denmiştir: Tevekkül, varlıkta ve yoklukta, kalbin aynı halde olmasıdır."[561]

Bir İnsanda İki Kalp Bulunmaz

Takvanın yeri kalptir. Takvanın zirvesine sadece, kalp tek olarak Mevlâ'sına bağlandığında ulaşılır. Cenâb-ı Hak, gelecek âyetlerde bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰئِي
تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ ذٰلِكُمْ
قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ④ اُدْعُوهُمْ

---

[561] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/150-151 (Kahire 1999).

لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِۚ فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِ
وَمَوَال۪يكُمْۜ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ ف۪يمَٓا اَخْطَاْتُمْ بِه۪ۙ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ
قُلُوبُكُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥﴾

4. Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadı. Kendilerine zıhâr[562] yaptığınız eşlerinizi anneleriniz yapmadı ve evlatlıklarınızı da öz oğullarınız yapmadı. Bunlar size ait birtakım sözlerdir. Allah gerçeği söyler ve doğru yola ulaştıran da O'dur.

5. Onları *(evlat edindiklerinizi)* ***babalarına nisbet ederek çağırın. Allah katında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ile yaptıklarınızda size bir vebal yoktur fakat kalplerinizin kasıtla yöneldiğinde günah vardır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadı* ki biriyle iman, diğeriyle inkâr etsin." Yahut biriyle Allah'tan korksun, diğeriyle isyana dalsın. Yahut biriyle Allah Teâlâ'ya, diğeriyle dünyaya yönelsin. Tam aksine her kulda tek kalp vardır; onunla Allah Teâlâ'ya yönelirse O'nun dışındaki şeylerden yüz çevirir. Dünyaya yönelirse Allah'tan yüz çevirir.

Âyetin, münafıklar için bir temsil olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şudur: Bir kalpte, iman ile inkâr bir arada bulunmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Takva (Allah korkusu) ile verilen sözü bozmak bir kalpte bulunmaz.

---

[562] Araplar arasındaki bir geleneğe göre, bir adam karısına, "Sen bana annemin sırtı gibisin" dedi mi, o kadın kendi annesi gibi sayılır ve artık o adam ona yanaşamazdı. İşte buna "zıhâr" denirdi. Âyette, bir insanda iki kalbin bir arada bulunmadığı gibi, annelikle zevceliğin, evlatlıkla gerçek oğulluğun bir insanda birleşemeyeceği anlatılmaktadır. Kur'an, Araplar'daki bu iki geleneği tasdik etmemiştir. Zıhâr yapılması halince, ceza olmak üzere kefâret hükmü getirilmiştir (bk. Mücâdile 58/1-4).

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette özetle şu ortaya çıkmaktadır: Âyet, o zaman Araplar'ın doğru olduğuna inandığı bazı şeyleri reddetmiş ve o konudaki gerçeği ortaya koymuştur. Bunlardan biri şudur: Araplar şöyle derdi: 'İnsanın iki kalbi vardır; biriyle bir işin olmasını emreder, diğeriyle nehyeder.' Böyle yapmasının sebebi, kalbine gelen birbirine zıt düşüncelerdir." İbn Atıyye'nin diğer açıklamaları için tefsirine bakınız.[563]

Nesefî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, bir insanda iki kalp yaratmadı. Eğer insanda iki kalp olsaydı, şu iki durumdan biri meydana gelirdi: Kalbin biri, kalbe ait işlerden biririni yaptığında, bu ya diğerinin yaptığının benzeri bir iş olurdu, o zaman biri fazlalık ve gereksiz olurdu. Ya da birinin yaptığı, diğerinin zıddı bir iş olurdu. Bu durumda, bir insan aynı hali hem isteyen hem de reddeden, bir taraftan kesin bilen, diğer taraftan olduğunu zanneden, aynı konuda hem yakîn hem şek sahibi olan biri olur du ki bu imkânsızdır."[564]

Araplar, kendisiyle zıhâr yapılan (vücudu annesinin vücuduna benzetilen) eşinin, anne hükmünde olacağına inanıyorlardı. Allah Teâlâ, bu anlayışı reddederek şöyle buyurdu:

"Allah, kendilerine zıhâr yaptığınız eşlerinizi anneleriniz yapmadı." Yani Allah, hükümleri birbirinden farklı olduğu için, bir kadında, hem eş olma hem de annelik sıfatını birleştirmedi. Çünkü anne, kendisine hizmet edilen, eş ise hizmet sunandır.

Araplar ayrıca, evlatlık edinilen bir kimseyi, öz oğul gibi kabul ediyorlardı. Allah Teâlâ, bu anlayışı da reddederek şöyle buyurdu:

"Allah evlatlıklarınızı da öz oğullarınız yapmadı." Yani başkasının çocuklarından evlatlık edinilen kimseleri, onu evlat edinenin öz oğlu yapmadı. Çünkü öz oğulluk, nesebe bağlıdır, evlatlık edinme ise sözle oluşan bir durum olup başka bir yönü yoktur. Bir şeyde, hem asıllık hem de ayrı durum bir arada bulunmaz.

Bu âyet, Zeyd b. Hârise [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Zeyd, Kelb kabilesinden olup küçük yaşta Hakîm b. Hizâm tarafından halası

---

[563] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/368.

[564] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/427.

Hz. Hatice için satın alındı. Hz. Hatice, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisiyle evlenince, onu Allah Resûlü'ne hibe etti. Daha sonra Zeyd'in babası ve amcası gelip fidyesini vererek kendisini geri almak istediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] Zeyd'i, kendisiyle kalmakla babasıyla gitmek arasında serbest bıraktı; Zeyd, Allah Resûlü'nü tercih etti. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu âzat edip kendisine evlat edindi. Bundan sonra ona, "Zeyd b. Muhammed" (Muhammed'in oğlu Zeyd) diyorlardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] daha sonra, Zeyd'in boşadığı hanımı Hz. Zeyneb ile evlenince –bu konu ileride gelecek- münafıklar, "Muhammed, oğlunun hanımı ile evlendi, halbuki kendisi başkalarını ondan sakındırıyor" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.[565]

Bir rivayete göre münafıklar, "Muhammed'in iki kalbi var; biri sizinle birlikte, diğeri de ashabıyla birliktedir" diyorlardı.

Bu konudaki diğer bir rivayet şöyledir: Ebû Ma'mer (Cemil b. Ma'mer el-Fihrî) Araplar içinde ezber ve hafızası en kuvvetli olanlardan biriydi. Bunun için kendisine, "İki kalpli " deniyordu.[566] Allah Teâlâ, bu âyetle onların sözlerini yalanladı.

Âyette geçen zıhâr, bir adamın zevcesine, ondan ayrılmayı kastederek, "Sen bana, annemin sırtı gibisin" demesidir. Câhiliye devrinde bu, bir boşama sayılıyordu. İslâm'a göre, zevcesine bu sözü söyleyen erkeğin, kefâretini ödemeden hanımına yaklaşması haramdır. Bu konuyla ilgili âyet ve hükümler, Mücâdile sûresinde gelecektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlar size ait birtakım sözlerdir."* Yani sizin, eşinize "anne" diye hitap etmeniz, evlatlığa "oğul" demeniz sizlerin söyleyip durduğu bir söz olup bir geçerliliği yoktur. Çünkü gerçek oğul, kişinin kendi hanımından doğum yoluyla elde ettiği çocuktur. İnsanın annesi de yine doğum yoluyla oluşmaktadır. *"Allah gerçeği söyler,* işin zâhiri ve bâtınıyla doğrusu ne ise onu söyler. *Doğru yola,* hak olana *ulaştıran da O'dur."*

---

[565] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/317; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/427.

[566] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/316; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/109; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/561.

Cenâb-ı Hak sonra, bu konuda hak olanı açıklayıp doğruyu göstererek şöyle buyurdu: "*Onları,* yani evlat edindiklerinizi *babalarına nisbet ederek çağırın. Allah katında en doğrusu budur.*" Âyette, onları kendi babalarının adıyla çağırmanın gerçeğe en uygun olacağı belirtildi. Rivayet edildiğine göre Câhiliye devrinde bir adam, birinin çocuğu hoşuna gidince, onu babasından alıp kendi çocuklarına katıyor, ona kendi erkek çocukları gibi mirastan pay veriyordu. Ayrıca bu çocuk, onun oğlu olarak anılıyor; ona, "falanın oğlu filan" deniyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer babalarının kim olduğunu,* onları nisbet edeceğiniz babalarının kim olduğunu *bilmiyorsanız, bu takdirde onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.*" Yani onlar sizin dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Onlara, dindeki kardeşliği ve dostluğu kastederek, "Bu, kardeşimdir", "Bu, dostumdur" deyin. Yahut, "Ey kardeşim", "Ey dostum" deyin.

"Bu konuda, yasak emri gelmeden önce, bilmeden *hata ile yaptıklarınızda size bir vebal yoktur.* Yahut yasak emrinden sonra unutarak hata ile yaptıklarınızda bir günah yoktur. *Fakat* yasaktan sonra, *kalplerinizin kasıtla yöneldiğinde,* bilerek yaptıklarınızda *günah vardır.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Başkasının çocuğuna hata ile "oğlum" demenizde bir günah olmadığı gibi, şefkat ifadesi olarak "oğlum, yavrum" demenizde de bir günah yoktur. Fakat bu sözü, onu kendi nesebinize ait olarak göstermek için kasıtla söylemenizde günah vardır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" Hata ile yaptığınız işlerden dolayı sizi hesaba çekmez, kasıtla yaptığınız işlerden yaptığınız tövbeyi de kabul eder.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun sadece bir kalbi vardır; onunla Mevlâ'sına yöneldiği zaman, O'nun dışındakilerden yüz çevirir. O zaman Allah Teâlâ kalbi, çeşitli marifet ve sırlarla doldurur, onda ilâhî nurlar parlar ve kalp, çok halîm ve affedici Rabb'inin huzuruna girer. Kul, kalbini dünyaya yöneltince, kalp Allah'tan yüz çevirir, diğer varlıklar ve sıkıntılarla dolar, bu durumda ilâhî sırlar ona kapanır, kalpte kâinatın şekilleri yer eder, kalp yüce yaratıcıdan perdelenir, boş düşüncelerin ve vesveselerin barınağı olur, bu haliyle kalbin Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olmaz.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kalp bir şeyle meşgul olunca, onun dışındaki şeylerden uzak kalır. Aslı yokluk olan varlıklarla meşgul olan kalp, ezelî olandan (Rabb'inden) uzak ve ayrı kalır. Ezelî zatla birlikte olan kalp de aslı yokluk olan varlıklardan uzak kalır. Kısaca, gece ile gündüz bir arada bulunmaz; gayb olan Mevlâ ile gayr olan yaratılmış varlıklar da bir araya gelmez."[567]

"Allah, sizin zevcelerinizi anneleriz yapmadı" âyetinin işaretiyle şunu dememiz mümkündür: Kim, dünyayı terketmiş ve ondan uzaklaşmışsa ona geri dönmesi, sevgi ve hizmette onu anne yerine koyması helâl değildir.

"Allah (aslında size ait olmayan, sulbünüzden gelmeyen) evlatlıkları kendi oğlunuz yapmadı" âyeti de şuna işaret etmektedir: Bir dervişin, kendisine ait olmayan, henüz tam olarak elde etmediği bir hali ve makamı kendisine ait gibi göstermesi helâl değildir. Yahut başkasına ait bir hikmeti veya yüksek bir ilmi kendisine ait göstermesi de helâl değildir. Onları asıl sahiplerine nisbet etmeniz daha doğru ve adaletlidir.

"Eğer onların babasını bilmiyorsanız, onlar sizin dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır" âyeti hakkında deriz ki: Dinde kardeşlik daha evladır; aynı manevi yolda kardeşlik ise daha hoş ve daha safidir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Din ve huy yakınlığı, nesep yakınlığından daha kuvvetlidir. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

Yakınlık, 'Babadan ve amcadan gelen yakınlıktır' dediler. Ben de dedim ki: Asıl olan, birbirini seven gönüllerin oluşturduğu safa kardeşliğidir. 'Asıl yakınlık, huy, ilim ve ülfetin oluşturduğu yakınlıktır. Nesep olarak birbirimizden uzak olsak da aramızdaki bu sevgi, bizi birbirimize bağlamaktadır.'"

---

[567] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/151.

Hz. Peygamber'in Hanımları Ümmetin Anneleridir

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] babalığını ve onun eşlerinin bütün ümmetin anneleri olduğundan bahsederek şöyle buyurdu:

اَلنَّبِىُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِن۪ينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ
بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ى كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُهَاجِر۪ينَ اِلَّٓا اَنْ
تَفْعَلُٓوا اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِكُمْ مَعْرُوفًاۜ كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا ⑥

6. ***Peygamber, müminler için kendi nefislerinden daha hayırlıdır. Onun hanımları da müminlerin anneleridir. Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre, (mirasta) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha fazla hak sahibidir, fakat dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız hariç. Bu, kitapta yazılıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Peygamber, müminler için kendi nefislerinden daha hayırlıdır."* Yani Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar için, din ve dünya işlerinden her şeyde daha fazla hak sahibidir. Onun hükmü, kendi hükümlerinden daha geçerlidir. Çünkü o, kendilerine sadece içinde faydaları ve kurtuluşları olan şeyi emreder ve sadece ona razı olur. Bu durumda onların, nefislerini onun uğruna, emrine ve yoluna feda etmeleri gerekir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ve Atâ b. Ebû Rebâh demişlerdir ki: "Âyetin manası şudur: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sizi bir şeye çağırdığında, nefsiniz de başka bir şeye çağırdığında, sizin Allah Resûlü'ne itaat etmeniz daha hayırlı ve önceliklidir."[568]

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] müminler için kendilerinden daha merhametli, daha şefkatli ve daha faydalıdır. Şu âyette zikredildiği gibi:

---

[568] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/318 (Riyad 1993).

"O peygamber, müminlere karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir" (Tevbe 9/128).

Sahîh-i Buhârî'de zikredildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ben her mümine, dünyada ve ahirette insanların en yakını ve en hayırlısıyım. İsterseniz şu âyeti okuyun: 'Peygamber, müminlere kendi nefislerinden daha fazla hak sahibidir.' Hangi mümin ölür de geride mal bırakırsa o mal vârislerinindir. Kim, geride bir borç veya zarar bırakmışsa vârisleri bana gelsin, ben onun işlerini üstlenecek (borcunu ödeyip zararını kapatacak) dostuyum."[569]

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] bir okuyuşunda, *"Peygamber, müminlere kendi nefislerinden daha hayırlıdır"* âyetinin peşinden, "O, kendileri için bir babadır" ifadesi eklenmiştir.

Mücâhid demiştir ki: "Bütün peygamberler ümmetinin babasıdır." Bunun için bütün müminler birbirinin kardeşidir. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dinde müminlerin babası, onun hanımları da anneleridir. Onlar, kendileriyle evlenmenin haram olması ve kendilerine hürmetin farz olması konusunda ümmetin anneleridir. Bunların dışında, miras ve diğer konularda ise kendilerine yabancılar gibi muamele edilir. Bunun için, kendileriyle evlenme yasağı, kızlarına geçmemiştir.[570]

Âyet şöyle devam ediyor:

"Akraba olanlar, Allah'ın kitabındaki hükme göre, miras konusunda, *birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha fazla hak sahibidir."*

İslâm'ın ilk döneminde, müslümanlar birbirlerine akrabalıktan dolayı değil, dindeki dostluk ve hicret sebebiyle mirasçı oluyorlardı. Sonra bu hüküm kaldırılarak birbirine vâris olmak akrabalığa bağlandı.

"Allah'ın kitabındaki hüküm budur." Yani Allah'ın hükmünde ve kazâsındaki hüküm budur. Yahut bu, levh-i mahfûzda yazılmış bir hükümdür.

---

[569] Buhârî, İstikrâz, 11 (nr. 2399); Müslim, Ferâiz, 15; Ebû Davud, İmâre, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 7; Ahmed, *Müsned*, 3/311.

[570] Rivayetler ve açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/429.

Bir diğer mana: Allah'ın farz kıldığı hükümde durum budur. Ölen kimsenin akrabaları, onun mirasına, dinde dost oldukları müminlerden ve hicret eden muhacirlerden daha hak sahibidir.

Katâde demiştir ki: "Önceleri müslümanlar birbirlerine hicret sebebiyle vâris oluyorlardı. Arabî müslümanlar, muhacirlerden hiçbir şeye vâris olmuyordu. Sonra bu âyet indi ve mirasçıların kimler olacağını belirledi.

Kelbî demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Medine'de insanları birbiriyle kardeş yaptı. İki kişi arasında kardeşlik kurulmuştu. Onlardan biri vefat edince, onun malına, yakın akrabaları değil, bu din kardeşi vâris oluyordu. Bu durum, *'Akraba olanlar, Allah'ın kitabındaki hükme göre,* miras konusunda, *birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha fazla hak sahibidir'* âyetinin inmesine kadar devam etti."[571]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız hariç."* Yani sizin, bu dostlarınıza bir iyilik yapma yetkiniz vardır. Siz, sevdiğiniz kimselere malınızdan bazı şeylerin verilmesini vasiyet edebilirsiniz. Bu onun için miras değil, bir vasiyet olur. Dostlardan kasıt, müminler ve miras alma hakları kaldırılan muhacirlerdir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu,* yani ölen kimsenin malına yakınlarının vâris olması, *kitapta,* levh-i mahfûzda veya Kur'an'da *yazılıdır.*" Bunun yazılı bulunduğu kitabın Tevrat olduğunu söyleyenler de olmuştur.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin, başlangıç ve son halinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olması, onun nurlarından pay alması, onun gidişatına uyması, onun sevgisini ve emrini başkalarına tercih etmesi hiçbir zaman bitmez, sona ermez ve ortadan kalkmaz. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hakk'a ulaşmak için en büyük vasıtadır. O, müminler için, nefislerinden, ruhlarından ve sırlarından daha hayırlıdır. Kula ulaşan bütün medet (feyiz ve rahmet) kendisine Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun vesilesiyle gelmektedir. Şeyhlerin, müridlerin terbiyesinde bir şeyi yapma veya terketme konusundaki bütün emirleri, Allah Resûlü'nden gelen hükümlerin bir parçasıdır. Onlar bu konuda Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] vekili olarak görev yapmaktadır, çünkü kâmil mürşidler onun halifesidir. Velilerin içinde ortaya çıkan bütün kerametler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait birer mucizedir. Bütün keşif ve müşahedeler, onun nurundan elde edilmektedir.

---

[571] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/80-81; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/319; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/561.

Allah kendisinden razı olsun, Muhyiddin İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Şunu bil ki Allah Teâlâ'nın bütün velileri, mana âleminden aldıkları her şeyi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ruhaniyeti vasıtasıyla almaktadır. Onlardan bir kısmı bunu bilir, bir kısmı bilmez. Bilmeyenler, 'Allah bana şöyle dedi' der. Halbuki o hitap, sadece bu ruhaniyetten gelmiştir."

Bu görüş, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin [kuddise sırruhû] işaret ettiği duruma uygun düşmektedir. O demiştir ki: "Veli sadece misal yoluyla keşfe ulaşır. Bu durum, dolunayın yansımasının suda görülmesine benzer. Gayba ait hakikatler ve müşahede alanına giren şeyler de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] basiretinde parlayıp ortaya çıkar. Onlar, Allah Resûlü için yansıması değil, olayın bizzat kendisidir. Velinin Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlığı, onunla olan münasebeti, onun izinde ve yolunda gitmesi ve kendisine tâbi olması bereketiyle, kendisine gayba ait o hakikatin bir yansıması gözükür. Böylece Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] veliden farkı ve meziyeti ortaya çıkar; peygamberlikle velilik arasında karışma ortadan kalkar." Bu açıklamayı, şeyhlerimizin şeyhi seyyidi Abdurrahman Ârif yapmıştır.

İmam Kuşeyrî, *"Peygamber, müminlere kendi nefislerinden daha hayırlıdır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: O, senin için nefsinden daha hayırlıdır; öyle ise sen de onun sünnetini hevânın (kötü arzularının) önüne geçir; onun sünnetine uy, kendi hevânı terket. O bir şeye işaret ettiğinde, kendi arzu ve isteğine sarılmadan onun işaret ettiği noktada dur. Nesep ve manevi hal olarak ona ulaşan, ona bağlı olan kimseyi, kendi izzetine ve seni dost edinen kimseye tercih et."

aleyhi vesellem] zikredilmiştir. Çünkü Hz. Nuh, ülü'l-azm (sabır ve metanet örneği) peygamberlerin ilki, bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ise onların sonuncusudur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Özetle, bu sözleşme iki defa olmuştur; biri gayb âleminde, diğeri ise şehadet (dünya) âleminde gerçekleşmiştir. Bu âyetteki sözleşmeyle kastedilenin, gayb âlemindeki mi şehadet âlemindeki mi olduğu konusunda farklı iki görüş vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan söz aldık."*

Nesefî demiştir ki: " Allah Teâlâ Hz. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Nuh'tan ve ondan sonra gelen peygamberlerden önce dile getirdi. Âyette peygamberlerin bu sıra ile zikredilişi, onların üstünlüğünü göstermek içindir. Çünkü onlar, ülü'l-azm ve yeni din sahibi büyük peygamberlerdir. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] onların en üstünü olduğu için hepsinden önce dile getirildi. Eğer böyle olmasaydı, zaman itibariyle önce olan daha önce zikredilirdi."[575]

Âyet şöyle bitiyor: *"Evet, biz onlardan gerçekten ağır ve sağlam bir söz aldık."*

Devamındaki âyette, bu sözleşmenin niçin yapıldığı şöyle belirtiliyor: *"Allah bu sözü, sadıklara,* yani peygamberlere *sadakatlerini sormak için aldı."* Yani kavimlerine ne söylediklerini, onlara, mükellef oldukları şeyleri tebliğ edip etmediklerini sormak için bu sözleşmeyi yaptı. Bu âyette, kâfirler için bir azarlama vardır. Şu âyette olduğu gibi: *"Biz kendilerine peygamber gönderilenlere muhakkak hesap soracağız, peygamberlere de soracağız"* (A'râf 7/6).

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamberleri tasdik edenlere, tasdiklerinde ihlâslı olup olmadıklarını sormak için Allah bu sözleşmeyi yaptı. Çünkü doğru söyleyen bir kimseye, "Doğru söylüyorsun" diyen kişi doğru sözlüdür.

Bir diğer mana: Allah, peygamberlere, ümmetlerinin kendilerine ne cevap verdiğini sormak için bu sözleşmeyi yaptı. Şu âyette geçtiği gibi: *"Allah o gün peygamberleri toplar ve onlara, 'Size ümmetleriniz tarafından ne cevap verildi?' diye sorar"* (Mâide 5/5).

---

[575] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/430.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve Allah,* peygamberleri inkâr eden *kâfirler için de çok acıklı bir azap hazırladı."*

Öncesine bağlı olarak âyetin manası şudur: Şüphesiz, Allah Teâlâ, dinine davet etmeleri için peygamberlerden söz aldı. Bunu, iman edenlere güzel karşılık vermek için yaptı ve kâfirler için acıklı bir azap hazırladı.

7-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, peygamberlerden söz aldığı gibi, âlimlerden ve velilerden de söz almıştır. Âlimlerden, dinin hükümlerini insanlara tebliğ etmek, kötülükleri değiştirmek (imkân dahilinde engel olmak) ve Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmadan hakkı söyleyip yapmak konusunda söz almıştır. Velilere gelince, Allah Teâlâ onlardan da kulları uyarmak, onları Allah'ı tanıma konusunda irşad etmek, kendilerine tutunan (yollarına uyan) kimselerin terbiyeleriyle meşgul olmak, insanları doğru yola sevketmek ve onlara hakkı göstermek konusunda söz almıştır. Bu iki gruptan kim görevinde kusur ederse azarlanmayı hak eder.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Demek ki bütün peygamberler, veliler ve büyük zatlarla ehil oldukları konuda sözleşme yapılmıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *'Sizden önceki ümmetler içinde, kendisine özel olarak ilham edilen kimseler vardı. Onlardan ümmetim içinde de olur; Ömer onlardan biridir.'*[576] Hz. Ömer'in dışındaki veliler, birçok özel halde, onunla ortaktır. Bu, onlarla Rab'leri arasındaki bir sırdır."[577]

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Allah, sadıklara sadakatlerini sormak için bunu yaptı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın onlara sorması, kendilerine şeref bahşetmek içindir, yoksa kendilerini zora

---

[576] Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 6; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 23; Tirmizî, Menâkıb, 17.

[577] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/153.

İmam Kuşeyrî, *"Akrabalar birbirleri için daha hak sahibidir"* âyeti hakkında da der ki: "Yabancılar senden uzakta bulunsun. Bütün ilgi ve alakan yakınlarınla olsun. Sıla-i rahim, evleri yaklaştırmak ve mezarlara gidip gelmekle olmaz; asıl sıla-i rahim, sevilecek ve nefret edilecek şeylerde kalplerin birbiriyle uyum içinde olması ve birbirini desteklemesiyle olur. Bir beyitte şöyle denmiştir:

'Bedenlerimiz Şam'da veya Horasan'da olsa da ruhlarımız sevdiğimle aynı mekandadır.'"[572]

Peygamberlerle Yapılan Sözleşme

Bütün peygamberler ümmetinin babası hükmünde olduğu için, babanın oğluna nasihat ettiği gibi, Allah Teâlâ da ümmetlerini irşad ve onlara nasihat etme konusunda peygamberlerden söz alarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مٖيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى
وَعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مٖيثَاقًا غَلٖيظًا ﴿٧﴾ لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقٖينَ
عَنْ صِدْقِهِمْ وَاَعَدَّ لِلْكَافِرٖينَ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٨﴾

7. *Hatırla, hani biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan. Evet, biz onlardan ağır ve sağlam bir söz aldık.*

8. *Allah bu sözü, sadıklara sadakatlerini sormak için aldı ve kâfirler için de çok acıklı bir azap hazırladı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırla, hani biz peygamberlerden,* peygamberliği tebliğ, sağlam dine davet, Allah'ın kullarını irşad ve onlara nasihat etme konusunda *söz almıştık."*

---

[572] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/153.

Onlarla yapılan bu sözleşmenin, zerreler âleminde (Hz. Âdem'in sulbünde) olduğu söylenmiştir.

Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, sözleşme yapmak için Hz. Âdem'in sulbünden zürriyetini ortaya çıkarınca peygamberler, üzerinde nur bulunan bir ışık gibiydiler. Onlarla peygamberliği yerine getirmek için özel olarak sözleşme yapıldı."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, ilk sözleşmeyi, Hz. Âdem'in sulbünden zürriyetini ortaya çıkarınca yaptı. Sonra, her peygamberi peygamber olarak gönderirken yeni bir sözleşme daha yaptı. Bu ikinci sözleşmeyi Cibrîl'in [aleyhisselâm] diliyle yaptı. Cenâb-ı Hakk'ın arada bir melek vasıta olmadan, kelâmını doğrudan duyurduğu peygamberler de vardır; bunlardan biri, bizim peygamberimiz olup Allah Teâlâ, mi'racda kendisine hitabını doğrudan duyurmuştur. Onlardan biri de Hz. Musa'dır [aleyhisselâm]. Yüce Allah onlarla, arada bir vasıta olmadan doğrudan sözleşme yapmıştır. Fakat bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Musa'dan daha özel ve fazla bir hale sahiptir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e özel hitap buyururken cemalini de göstermiştir. Hz. Musa için ise sadece doğrudan konuşma gerçekleşmiş, Allah'ın cemalini görme olmamıştır. Allah Teâlâ sonra, kullarıyla yaptığı diğer sözleşmeleri kalpleriyle ve sırlarıyla yapmıştır."[573]

Hâşiye'de[574] demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Allah Teâlâ, âyette bahsedilen peygamberlerle, melek vasıtasıyla gelen vahiyle değil, doğrudan kendisi sözleşme yapmıştır. Bu, gayb âleminde olmuştur. Bunun için, peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] önce söylenmiştir. Çünkü o, Hz. Âdem'den önce yaratılmış ilk nurdur. Sonra bu nur, Hz. Âdem'in sulbüne geçti. Şu halde âyette bahsedilen sözleşme gayb âlemine ait bir olaydır; bunun için peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] önce söylenmiştir. Allah Teâlâ'nın, *'Nuh'a emrettiğini ve sana vahyettiğini sizin için din yaptı ...'* (Şûrâ 42/13) âyetindeki durum ise dünya âleminde gerçekleşmiştir. Bunun için, önce Hz. Nuh, ikinci olarak bizim Peygamberimiz [sallallahu sokmak için değildir. Bu soru, onları azarlamak için değil, doğru olan cevabı almak içindir.

---

[573] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/153.

[574] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Sıdk (doğruluk), senin hallerinde hiçbir karışıklığın, imanında hiçbir şüphenin ve amelinde hiçbir kusurun bulunmamasıdır.

Denilmiştir ki: Muameledeki sıdkın göstergesi, başka hiçbir düşünce bulunmaksızın, onun sırf Allah rızası için yapılmasıdır.

Hallerdeki sıdkın göstergesi, ona kendini beğenme gibi kalbi perdeleyecek bir şey katılmaksızın, safiyetinin korunmasıdır.

Sözlerde sıdkın göstergesi, seninle nefsin arasında bir çelişki (yaptığınla niyetin arasında bir tezat) olmayıp sözünle özünün bir olmasıdır.

Seninle insanlar arasında cereyan eden söz ve işlerdeki sıdkın göstergesi, yaptığın işin karışıklık ve aldatmadan uzak olmasıdır.

Seninle Rabb'in arasındaki işlerde sıdkın göstergesi, sürekli kendi güç ve kuvvetinden sıyrılman, istikamet halini devam ettirmen ve her zaman verdiğin sözleri korumandır.

Tevekkülde sıdkın göstergesi, bir nimet elinden çıkınca feryat etmemen, nimeti elde edince de sevinmemendir (Nimetle değil Allah ile meşgul olman ve O'nunla yetinmendir).

İyiliği emirde sıdkın göstergesi, işine az veya çok yağcılık katmamak ve muhatabından çekindiği veya ondan bir menfaat beklediği için doğruyu söylemeyi terketmemektir. İnsanlara iyiliği emredip kötü işlerden sakındıran kimsenin, içilmesini istediği sudan kendisinin içmesi, emrettiği güzel hali üzerinde taşıması ve insanları sakındırdığı kötü işlerden kendisini çekmesi gereklidir.

Şöyle denilmiştir: Sıdk (içi ve dışıyla doğruluk), herkesin bir müşkülü olduğunda sana gelmesi, söylediğin veya gizlediğin hususlarda sana karşı güven ve itimadın olmasıdır.

Yine denilmiştir ki: Sıdk, tevillere (dinde, nefsin kolayına gelen yorumlara) yönelmemendir." Kuşeyrî'nin açıklamaları burada bitti.[578]

---

[578] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/154.

Ahzâb (Hendek) Savaşı

Cenâb-ı Hak sonra, sûrenin maksadı olan Ahzâb Savaşı'nı anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ ر۪يحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرًاۚ ⑨ اِذْ
جَٓاؤُ۫كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ
الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ⑩ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ
وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَد۪يدًا ⑪

9. ***Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani size akın akın ordular gelmişti de biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmektedir.***

10. ***O vakit, onlar size üstünüzden ve aşağı tarafınızdan gelmişti. O zaman gözler kaymış, yürekler gırtlağa dayanmıştı. Siz Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz.***

11. ***İşte orada müminler imtihan edilmiş ve şiddetli bir şekilde sarsılmışlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın."* Yani Allah'ın size Ahzâb günü, Hendek Savaşı'nın yapıldığı gün yaptığı iyiliği, ihsan ettiği nimeti hatırlayın. Hendek Savaşı, Uhud Savaşı'ndan bir sene sonra olmuştu.

"Hani size akın akın ordular, yığın yığın gruplar *gelmişti."* Onlar Kureyş, Gatafân, Kurayza ve Nadîr yahudileriydi. Diğerlerinin gelmesine sebep de bu yahudilerdi.

"Biz onlara karşı bir rüzgâr göndermiştik." Bu, sabâ rüzgârıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Bana, düşmanlarıma karşı sabâ rüzgârıyla yardım edildi; Âd kavmi ise batı rüzgârıyla helâk edildi."*[579]

Şöyle denilmiştir: Bu rüzgâr bir mucizedir. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminler, bu rüzgâra yakın bir yerdeydiler. Düşman ordusuyla aralarında sadece bir hendek mesafesi vardı. Bununla birlikte rüzgârdan güvendeydiler, ondan hiçbir zarar görmediler. Onların bundan haberi bile yoktu.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ve biz, *kâfirlerin üzerine sizin görmediğiniz ordular göndermiştik."* Bunlar melekler olup sayıları 1000'di. Rüzgâr, kâfirlerin çadırlarını söküp attı, iplerini kopardı, ateşlerini söndürdü, kazanlarını altüst etti.

Ahzâb (Hendek) Savaşı'nın Sebebi: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Benî Nadîr yahudilerini, müslümanlara yaptıkları ihanetler yüzünden yurtlarından sürüp çıkarınca, onlardan bir grup Şam'a, bir grup da Hayber'e yerleşti. İçlerinde Sellâm b. Ebü'l-Hakîk ve Huyey b. Ahtab'ın da bulunduğu bir grup, Benî Nadîr yahudileriyle birlikte Mekke'ye gelerek Kureyş'i, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı birlikte savaşmaya teşvik ettiler. Sonra Gatafân, Eşca', Fezâre ve diğer Arap kabilelerine giderek, onları da bu savaşa teşvik ettiler ve buna karşılık kendilerine her sene Hayber hurmalarının yarısını vereceklerini vaat ettiler. Sonunda bu kabileler, müslümanlarla savaş için hazırlanıp yola çıktılar. Kureyş'in başında komutan olarak Ebû Süfyân bulunuyordu. Gatafân'ın başında Uyeyne b. Hısn, Mürre'nin başında Hâris b. Avf, Eşca' kabilesinin başında Sa'd b. Ruhayle, Hevâzin'in başında da Âmir b. Tufeyl bulunuyordu.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], düşmanların toplanıp kendilerine savaş için geldiğini haber alınca, ashabını toplayıp durumu istişare etti. Selmân-ı Fârisî'nin teklifiyle Medine'nin dışına hendek kazılmasına karar verildi. Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh], müslüman olduktan sonra, Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte ilk defa bir savaşta bulunuyordu. O zaman kendisi hürdü. Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[579] Buhârî, Enbiyâ, 6, Megâzî, 29; Müslim, İstiskâ, 17; Ahmed, *Müsned*, 1/223, 228.

"Yâ Resûlallah, biz İran'da, düşman tarafından kuşatıldığımızda, şehrin etrafına hendek kazardık" dedi. Allah Resûlü bu fikri güzel buldu ve hendek kazılmasına karar verildi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kazılacak yeri tesbit ettikten sonra, ashabı arasında kazılacak yeri paylaştırdı, onlarla birlikte hendek kazma işinde bizzat kendisi de çalıştı. Bu işte 3000 sahabi çalıştı ve savaşa da onlar katıldı.

Kureyş, değişik kabilelerden topladığı 10.000 kişiyle birlikte, Curuf ve Gâbe tarafından gelip sel sularının toplandığı yere karargâh kurdu. Gatafân ve Necid'den gelenler de Negmâ'dan Uhud'un yanına kadar karargâh kurdu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müslümanlar da 3000 kişiyle harp için yola çıkıp arkalarını Sel' dağına vererek, düşmanla aralarında hendek olacak şekilde karargâhlarını kurdular. Çocuklar ve kadınlar, yüksekçe hisarlara, sağlam korunaklı binalara yerleştirildiler.

Korku şiddetlendi, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ve müşrikler, birbirleriyle savaşmadan yirmi küsur gece beklediler. Karşılıklı ok ve taş atmanın dışında bir harp olmadı.

Sıkıntı şiddetlenince Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Gatafân'ın komutanı Uyeyne b. Hısn ve Mürre kabilesinin komutanı Hâris b. Avf ile askerlerini alıp gitmeleri karşılığında Medine hurmasının üçte birini kendilerine vermeyi teklif ederek bir anlaşma yapmayı ve böylece düşmanı zayıflatıp müslümanları rahatlatmayı düşündü. Bu teklif yazılmış fakat şahitler huzurunda imzalanmamıştı. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Sa'd b. Muâz ve Sa'd b Ubâde ile durumu istişare etti. Sa'd b. Muâz,

"Bu, Allah Teâlâ'nın sana yapmanı emrettiği ve senin yapmak zorunda olduğun bir iş midir? Yahut senin yapılmasını güzel bulduğun bir şey midir? Yoksa onu, bizim iyiliğimiz için mi yapıyorsun?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, ben bunu sırf sizin iyiliğiniz için yapıyorum. Bu şekilde, müşriklerin size karşı birliğini dağıtıp ve güçlerini kırmak istedim" buyurdu. O zaman Sa'd [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, bizler bir zamanlar, Allah'a ibadet etmeyen ve O'nu tanımayan müşrik ve putlara tapan bir kavimdik. Bu Gatafânlılar bizden, misafir olarak ikram etmemiz veya satın almaları dışında, bu Medine'nin hurmasından hiçbir şey yemediler. Allah Teâlâ bizi İslâm'la şereflendirip sizinle kuvvetlendirdikten sonra mı onun hurmasını yiyecekler! Onlara kılıçtan başka bir şey vermeyiz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen doğru söylüyorsun" buyurdu. Bunun üzerine Sa'd [radıyallahu anh], kâğıda yazılan yazıyı sildi ve,

"Bize karşı ellerinden geleni yapsınlar!" dedi.[580]

Sonra Allah Teâlâ, soğuk bir kış gecesinde düşmanların üzerine soğuk bir rüzgâr gönderdi; rüzgâr onları çepeçevre sardı, yüzlerine toprak saçtı, çadırlarını yerinden söktü, çadırların iplerini kesip attı, ocaklarındaki kazanları altüst edip devirdi, ateşlerini söndürdü. Atlar birbirine girdi. Cenâb-ı Hak düşmana bir korku saldı. Karargâhlarının etrafında meleklerin tekbir sesleri çoğaldı. Öyle ki her kabilenin reisi, "Ey falan oğulları yanıma geliniz" diye adamalarını çağırıyor, başına toplananlara, "Hemen buradan uzaklaşıp kurtulmaya bakın!" diye sesleniyordu. Böylece düşmanlar savaş yapmadan dağılıp gittiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah ne yaptığınızı çok iyi görmektedir."* Yani Allah sizin hendek kazma, Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yardım ve onunla birlikte sebat etme gibi yaptıklarınızı görmektedir, size ona göre karşılık verir.

Değişik bir okuyuşa göre âyete şu mana da verilmiştir: Allah, kâfirlerin azgınlıklarını ve Allah'ın nurunu söndürmek için yaptıkları çalışmaları görmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O vakit, onlar size üstünüzden ve aşağı tarafınızdan gelmişti."* Vadinin üst tarafından doğudan gelenler Gatafânlılar'dı. Vadinin alt tarafından batıdan gelenler de Kureyş'ti.

---

[580] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/86-87; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/326; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)*, 2/425-426 (Beyrut 2006); Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/132.

"O zaman gözler, dehşet ve hayretten yerinden *kaymış,* doğru düzgün göremez olmuştu. Yahut gözler, korkudan düşmanlarına yönelmişti. *Yürekler de* korkudan *gırtlağa dayanmıştı."* Kalpler gerçekten gırtlaklara ulaşmasa da bunun kalplerin korku ve gazaptan dolayı içine düştüğü sıkıntı ve ıstırabını temsille anlatmak olduğu da söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre, müslümanlar Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Yâ Resûlallah, sıkıntıdan kalpler gırtlaklara dayandı, bu durumda okuyacağımız bir dua var mıdır?" diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet vardır" buyurdu ve şu duayı okumalarını tavsiye etti:

"Allahım, açığımızı, ayıbımızı ört ve bizleri korkularımızdan güvende kıl."[581]

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz."* Her biriniz çeşitli zanlara kapılmıştınız. Müminler birkaç sınıftır. Bazılarının manevi hali ve imanı kuvvetlidir; bazılarının zayıftır. Müminlerin içindeki bazı kimseler ise münafıktır.

Kalpleri hakta sabit, imanı kuvvetli ihlâslı müminlerin zannı, Allah'ın dinini yüceltme konusundaki vaadini yerine getireceği ve bununla birlikte kendilerini imtihan edeceği şeklindedir. Onlar, ayak kaymasından ve böyle bir durumda zayıf kalmaktan korkarlar. Diğerleri ise halleri anlatıldığı gibi, türlü zanlara kapıldılar. Onlar, korkudan gözleri kayan ve kalpleri gırtlaklara ulaşan kimseler olup halleri kuvvetli kimselerin dışındaki gruptandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte orada müminler imtihan edilmiş ve şiddetli bir şekilde sarsılmışlardı."* Yani müminler denendiler, ihlâslı ile münafık, hakta sabit olanla sarsılan kimse birbirinden ayrıldı. Gerçekten müminler, korku ile çok şiddetli şekilde sarsıldılar.

---

[581] Ahmed, *Müsned,* 3/3; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/136.

9-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ârif kullarına şöyle hitap eder: "Ey seçkin veliler gibi iman eden müminler, Allah'ın size verdiği manevi yardım ve destek nimetini hatırlayın. Hani siz bana yöneldiğinizde ve bana dostluk yoluna girdiğinizde insanlar sizi terketmiş, halinizi yadırgamış ve topluca size saldırmışlardı. Size her taraftan havâtır ve vesveseler hücum etmişti. Öyle ki siz, bu yoldan dönmeyi veya durmayı düşünmüştünüz. O vakit gözler kaymıştı, yani dönmeyi düşünerek asıl hedefinden başka tarafa meyletmişti. İrade ve yakînleri zayıf olanların kalpleri, sıkıntıdan gırtlaklarına dayanmıştı. O durumda sizler, Allah hakkında türlü düşünce ve zanlara kapılmıştınız. İçinizden bazıları, imtihandan sonra, girdiği yolda sabit kalmayı düşünerek başına gelen belaya seviniyordu. Bazıları ise bunun kendisi için bir ceza olduğunu düşünüyordu. Bunun gibi değişik düşünceler içinde kalmıştınız. İşte o noktada, Allah'a yönelen müminler imtihan edildi. Böylece korkaklar yiğitlerden ayrıldı. Müminler şiddetli bir şekilde sarsıldılar. Bu imtihan, altın ve gümüşün ateşe atılarak bakırdan ayrıştırıldığı gibi sizlerin manevi engellerden kurtulup temizlenmeniz için yapıldı. Kim yöneldiği maksadını iyi tanırsa terkettiği şeyler ona hafif gelir.

İmam Kuşeyrî, *"Ey iman edenler, Allah'ın size bahşettiği nimetini hatırlayın ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani nimete şükürle karşılık vererek onu hatırla, senden geçmişte savdığı bela ve sıkıntıları düşün ki şimdi başına gelen belanın acısı sana hafif gelsin. Geçmişte sana verdiği nimetlerini hatırla ki bu seni, gelecekte elde etmeyi umduğun şeylere ulaşmada Allah'a güvenmeye yaklaştırsın. Cenâb-ı Hakk'ın, onlara hatırlamalarını istediği nimetler bu âyette belirtilmiştir.

Nice belalar vardır ki Allah onu kulundan savar da onun bundan haberi bile olmaz. İnsanı meşgul edecek nice sıkıntılar vardır ki Allah Teâlâ, sen bilmeden onu senden uzaklaştırmıştır. Nice işler vardır ki Cenâb-ı Hak onu kuldan uzaklaştırır, kul ise o işten mahrum oldum diye feryat eder. Halbuki yüce Allah, kulun o işin içinde bulunmasında helâkinin olduğunu bildiği için, ona bir rahmet olarak kendisinden onu uzaklaştırmıştır. Kul ise o işten mahrum oldum diye üzülür, içi daralır."[582]

---

[582] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/154-155.

İmtihanın Sonucu

Cenâb-ı Hak sonra, başa gelen imtihanın sonucunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا
غُرُورًا ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا
وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ
يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ
لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾

12. ***O vakit münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, "Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir vaatte bulunmamış!" diyorlardı.***

13. ***O vakit onlardan bir grup, "Ey Yesrib halkı (Medineliler)! Sizin için duracak zaman değil, hemen dönün!" diyordu. İçlerinden bir grup ise, "Gerçekten evlerimiz düşmana karşı açık olup tehlikede!" diyerek Peygamber'den izin istiyordu. Halbuki evleri açık ve tehlikede değildi onlar sadece savaştan kaçmak istiyordu.***

14. ***Eğer onların her tarafından şehirlerine girilse de sonra fitne çıkarmaları istenseydi, onu derhal yerine getirirlerdi; onu yapmak için fazla beklemezlerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O vakit münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir vaatte bulunmamış!' diyorlardı.*" Kalplerinde hastalık olanlar, dinde basiret sahibi olmayan müslümanlardı. Münafıklar, onların kalbine şüphe atarak onları kendi taraflarına meylettirmek istiyordu. "Onlar, şiddetli korku anında, *'Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir vaatte bulunmamış!' dediler."*

Rivayete göre, münafıklardan Muatteb b. Kuşeyr düşman ordularını görünce, "Muhammed bize İran ve Bizans'ın fethini vaat ediyor, biz ise korkumuzdan def-i hacetimizi görmeye gidemiyoruz; bu aldatıcı bir vaatten başka bir şey değil" dedi.[583]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O vakit, münafıklardan bir grup, *'Ey Yesrib halkı,* ey Medineliler! *Sizin için duracak zaman değil, hemen dönün!' diyordu."* Bunu söyleyen Abdullah b. Übey ve adamlarıydı. Yani sizin için duracak zaman değil, duracak yer yok; hemen Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] karargâhından kaçarak Medine'ye dönün, diyorlardı.

Münafıkların, "dönün" sözü şöyle de tefsir edilmiştir: Küfre dönün ki, onun sebebiyle, bulunduğunuz yerde kalma imkânınız olsun (düşman tarafından öldürülmekten kurtulun).

Münafıkların bu sözüne şu manayı verenler de olmuştur: Sizin artık Muhammed'in dininde durmanıza gerek yok, artık şirke dönün, sadece can ve mal güvenliğiniz için dıştan müslüman olduğunuzu söyleyin yeter.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İçlerinden bir grup ise, 'Gerçekten evlerimiz düşmana açık olup tehlikede' diyerek Peygamber'den izin istiyordu."* Bunlar, Hâriseoğulları'dır. Onlar, "Evlerimiz düşman saldırısına ve hırsızlık tehlikesine mâruz durumda, çünkü korunaklı değil" diyerek özür beyan ettiler ve onları emniyetli hale getirip sonra dönmek için izin istediler. Allah Teâlâ da onları yalanlayarak şöyle buyurdu: *"Oysa evleri açık ve tehlikede değildi;* tam tersine evleri korunaklı idi. *Onlar sadece,* savaştan *kaçmak istiyordu."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onların her tarafından şehirlerine* veya evlerine *girilse de sonra fitne çıkarmaları istenseydi, derhal onu yaparlardı."* Yani onların, kendilerinden korkup kaçtıkları düşman askerleri, yağma ve hırsızlık için şehirlerinin veya evlerinin her tarafından girse de bu korku anında kendilerinden dinden çıkıp küfre dönmeleri ve müslümanlarla savaşmaları istenseydi bunu hemen yerine getirirlerdi.

---

[583] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* 14/136.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların yanına gelinip de kavimleri için savaşmaları istenseydi onu derhal yaparlardı. Bu mana daha güzeldir, çünkü onlar müslümanlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onu yapmak için fazla beklemezlerdi."* İstenene cevap vermede ve onu yerine getirmede çok beklemezlerdi. Yani fazla beklemeden denilen şeyi yaparlardı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, dinden döndükten sonra, Medine'de fazla kalamazlardı, Allah Teâlâ onları helâk ederdi. Çünkü Medine-i Münevvere, ateşli körük gibidir; pis olanı atar, temiz olanı tutar.

Mana şudur: Onlar, Hz. Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] müminlere yardımdan ve içlerini korku ile dolduran düşman gruplarla yüz yüze gelmekten kaçmak için, bahane olarak evlerinin açık ve tehlikede olduğunu ileri sürdüler. Eğer bu düşman gruplar onlara gelse de kendilerinden fitne ve kavimleri için savaşmalarını isteseydi, onların dediğini hemen yaparlardı, hiçbir bahane ileri sürmezlerdi. Bu durum onların imanının zayıflığından ileri gelmektedir. O halden yüce Allah'a sığınırız.

12-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Terbiye şeyhlerinden bir grup, fenâ fillâh haline yükselmiş sâliklere der ki: "Artık kendisinde durup bekleyeceğiniz bir makam kalmadı, çünkü siz, fenâ makamını elde ettiğinizde bütün makamları geçmiş olursunuz. Artık, kulluk edeplerini hakkı ile yerine getirmek için bekâ makamına dönün. Duruma göre makamlarda kalır ve sonra ayrılırsınız; güneşin, burçlarına girip çıktığı gibi."

Bu haldeki kimse için, her vakit, makamına inmesini gerektiren bir durum ortaya çıkar. Mesela, bazan tövbeyi gerektiren bir durum ortaya çıkar; o zaman tövbe makamına girmelidir. Bazan, Allah'tan korkma ve heybeti yani kalbin O'ndan kopma korkusunu gerektiren bir durum ortaya çıkar. Bazan sâlikte ümit ve genişliği gerektiren bir durum ortaya çıkar. Bazan şükrü, bazan sabrı, bazan rıza ve teslimiyeti gerektiren bir durum ortaya çıkar. Bazan sevgiyi harekete geçiren yahut kulu murakabe veya müşahedeye sevkeden bir durum ortaya çıkar. İşte sâlik bu şekilde değişik makamlara girer ve ondan ayrılır; sürekli bir makamda kalmaz.

Bazı müridler, mürşidlerinden iman ve İslâm makamına yahut başlangıç hallerinden birine dönmek için izin isterler. Bunun için, "Bu makamlarımızın binasını (iman ve İslâmî görevleri) sağlam yapmadık, onda açıklık ve kusurlar var; izin ver de onları tamir edip giderelim" derler. Halbuki onlarda bir kusur yoktur; onlar sadece, ilâhî huzurdaki manevi hallerin ve edeplerin ağırlığından kaçmak isterler. Eğer onların kalplerine her yönden girilse de dünyaya dönmeleri istense onu hemen yaparlardı. Çünkü onlar dünyayı terkedeli çok olmamıştır. Fakat onlar bu halde fazla kalmazlar, kendilerine beklemedikleri bir anda ölüm gelir, pişman olurlar. De ki: "Dünyanın metaı (mülk ve zevki) çok azdır; ahiret ise takva sahipleri için daha hayırlıdır ve onun nimetleri ebedîdir."

Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar

Hendek Savaşı'nda izin alıp kaçmak isteyenler, daha önce böyle bir şey yapmamaya Allah'a söz vermişlerdi. Cenâb-ı Hak bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَۜ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ
مَسْؤُلاً ﴿١٥﴾ قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذاً
لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَلِيلاً ﴿١٦﴾ قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ
سُٓوءاً اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةًۜ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيّاً وَلَا نَصِيراً ﴿١٧﴾

15. *Halbuki onlar daha önce, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden hesap sorulur.*

16. *De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size bir fayda vermez!* *(Eceliniz gelmemiş ise)* ***o takdirde, dünyada pek az faydalandırılırsınız."***

17. *De ki: "Allah sizin için bir kötülük dilerse O'na karşı sizi kim korur; ya da sizin için bir rahmet dilerse* *(size kim zarar verebilir)?"* ***Onlar, kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve yardımcı bulamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Halbuki onlar daha önce,* asla *sırt çevirip kaçmayacaklarına,* dağılıp gitmeyeceklerine *dair Allah'a söz vermişlerdi."* Âyette söz konusu edilen Hâriseoğulları, Hendek Savaşı'ndan önce, Uhud günü, bir ara dağıldıktan sonra tövbe ederek Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], bir daha böyle bir şey yapmayacaklarına dair söz vermişlerdi.

"*Allah'a verilen sözden hesap sorulur;* ona vefa gösterilip gösterilmediği sorulur ve ona göre karşılık verilir." Yahut verilen sözün gereği yerine getirilene kadar, söz verenden o şey talep edilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size bir fayda vermez!"* Ölüm size âniden gelir, ondan kaçış imkânsızdır. Yahut o kimse, ilâhî takdirde yazıldığı gibi, belirlenen vakitte öldürülür. "Şayet eceliniz gelmişse, savaştan kaçmak size bir fayda vermez. Eğer eceliniz gelmemiş ve siz savaştan kaçmışsanız, *bu durumda dünyada çok az* bir süre *faydalandırılırsınız.* Bu da ömrünüz kadar bir süredir. O, ölümden sonra hiç bitmeyecek ahiret hayatına göre çok azdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Allah sizin için,* bedeninizde öldürülme veya başka bir şekilde *bir kötülük dilerse O'na karşı sizi kim korur?* Allah'ın sizin başınıza getirmeyi istediği şeyi sizden kim savar? *Ya da sizin için bir rahmet dilerse,* yani afiyet ve güven içinde ömrünüzü uzatmayı isterse, *bunu sizden kim engelleyebilir?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah size rahmet etmeyi isterse O'nun size rahmet etmesine kim mani olabilir?

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kendilerine Allah'tan başka* fayda verecek *hiçbir dost ve* kendilerinden azabı savacak *bir yardımcı bulamazlar."*

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim velilerin terbiye yoluna girmişse o kimse, bu işten geri dönüp kaçmayacağına ve seyirden kesilene kadar dünyaya ve onunla meşguliyete dönmeyeceğine dair Allah'a söz vermiştir. Ona, Allah'a verilen sözün gereğini yerine getirip getirmediği sorulur. Cenâb-ı Hak ona, hak yolunda gitmekten dönmesinin sebebini ve nefsini niçin müşahedenin lezzetinden mahrum ettiğini sorar.

Ey ârif, bu yoldan dönen ve nefsiyle mücâhedeye güç yetiremeyenlere de ki:

"Eğer nefisleriniz için ölümden veya onu mücâhede ile öldürmekten, isteklerinin aksini yaparak, kendisine ağır gelen işleri yükleyerek onu güzel ahlâkla süslemekten kaçarsanız, o zaman dünyada az bir süre faydalandırılırsınız, sonra, perdelenme gamı ve kötü hesap içinde Allah'a dönersiniz."

Yine de ki: "Allah sizin için kötü bir durumu isterse sizi O'ndan kim korur? Bu kötü durum, huzurundan uzaklaştırmak ve kovmaktır. Yahut Allah size bir rahmet vermeyi dilerse sizi O'nun rahmetinden kim mahrum edebilir? Bu rahmet, sizi huzuruna yaklaştırmasıdır. Şu halde, sizi O'nun huzurundan uzaklaştırmasından koruyacak bir kimse olmadığı gibi, sizi O'nun ihsanından mahrum edecek bir kimse de yoktur. Çünkü gerçekte, O'ndan başka bir dost ve yardımcı yoktur."

Allahım, bizleri apaçık yardımınla destekle, bize özel rahmetinle rahmet et; ihsan ve kereminle huzuruna yaklaştırana kadar bizi destekle, ey merhamet edenlerin en merhametlisi.

İnsanları Cihaddan Alıkoymaya Çalışanlar

Cenâb-ı Hak sonra, kendileri haktan uzak kalıp insanları da ondan uzaklaştıranların vasfından bahsederek şöyle buyurdu:

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقٖينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِلٖينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَاۚ وَلَا
يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَلٖيلًاۙ ﴿١٨﴾ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْۚ فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ
يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ تَدُورُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذٖي يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۚ
فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرًا ﴿١٩﴾

18. ***Allah, içinizden*** *(insanları savaşa çıkmaktan)* ***alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri çok iyi biliyor. Zaten onlar savaşa pek az gelir.***

19. ***Onlar bunu size karşı aşırı cimriliklerinden dolayı yaparlar. Korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleriyle incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkardı. Bu, Allah'a çok kolaydır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, içinizden* insanları Hz. Peygamber'e yardımdan *alıkoyanları,* onları bundan menedenleri *ve* Medine'de oturan müslümanlardan zâhirde *kardeşlerine, 'Bize gelin,* Muhammed'i terkedin' *diyenleri çok iyi biliyor."* Onlar, münafıklar ve insanları Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte savaşa çıkmaktan alıkoyanlardır. *"Zaten onlar savaşa pek az gelir."* Yahut onlar, gösteriş olsun diye savaşta bir saat dururlar, kendilerine şahit olacakların göreceği kadar biraz görünüp sonra geri döner, savaş alanından ayrılırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, size* yardımda yahut Allah yolunda infakta *aşırı cimriliklerinden,* hasisliklerinden *dolayı harbe gelmezler."* Yahut onlar, zafer anında ve ganimetler taksim edilirken, aşırı hasislik ve cimriliklerinden dolayı böyle davranırlar.

"Düşman tarafından veya Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] *korku gelip çattı mı,* bu hal içinde, *üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri* sağa sola *dönerek sana baktıklarını görürsün."* Kendisini saran ölüm sarhoşluğundan dolayı kendinden geçmiş kimsenin bakışı gibi, senden korkup çekinerek ve bir yolunu bulup kaçmak için sana bakarlar.

"Korku gidince, bu korku ortadan kalkıp güvene ulaştıklarında ve ganimetler ele geçince ise *mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleriyle incitirler."* Sizinle sert şekilde konuşurlar, sözleriyle size sıkıntı verirler. Ganimetler dağıtılırken, "Bize de ver, bize de ver! Biz de sizinle birlikte savaşta bulunduk, bizim desteğimizle düşmana galip geldiniz" gibi sözlerle sizinle ileri geri konuşurlar. Onlar bunu, mala ve ganimete olan düşkünleri sebebiyle yaparlar.

"Onlar, hakikatte *iman etmiş değillerdir.* Onların imanı sadece dilledir. *Bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkardı.* Onların, dışarıda böyle çirkin işler ortaya koymakla birlikte içlerinde gizledikleri inkârdan dolayı, amellerini iptal etti, boşa çıkardı. *Bu, Allah'a çok kolaydır."*

18-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin içine katılmış münafıkların vasfı da âyette anlatıldığı gibidir. Onlar, sûfîlerin içine tereddütle katılırlar. Onlar, kötü âdetlerini terketmek ve zâhirî süslerini yıkmak için bu yola yönelen veya dünyalık mal ve mülkten çıkmak isteyen bir topluluk gördüklerinde, onları bundan alıkoyup engellemeye çalışırlar. Aynı şekilde, birileri din adına uzak meşakkatli bir yolculuğa çıkmaya hazırladıklarında, onlarla kendi hallerini saklamak için, onları bundan alıkoymaya çalışırlar.

Onlar, yolda ve halde kendilerine uyan kimselere, "Bize gelin, bize katılın!" derler. Onlar, nefisleriyle yaptıkları harp meydanına çok az gelirler. Bunu, nefisleriyle size karşı cimrilik olarak yaparlar. Bir korku geldiğinde ve Cenâb-ı Hak, müridlerin başına sıkıntılı bir hal gönderdiğinde, üzerine ölüm baygınlığı gelmiş kimse gibi, gözlerini sağa sola döndürerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidip zafer ve izzet gelince ise size sert bir dille hitap ederek, "Biz de sizinle birlikteydik!" derler. Onların, gerçek velilerin bulunduğu yoldan ve halden bir nasipleri yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Diğer Hâlleri

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkların diğer hallerinden bahsederek şöyle buyurdu.

يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُواۚ وَاِنْ يَاْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُونَ
فِى الْاَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ اَنْـبَٓائِكُمْۜ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوٓا اِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾

20. ***Münafıklar, düşman birliklerinin gitmediklerini zannediyor. Eğer o düşman birlikleri tekrar gelecek olursa, onlar, çölde göçebe Araplar içinde bulunup*** *(gelip gidene veya birbirlerine)* ***sizin haberlerinizi sormayı isterler. Zaten onlar içinizde kalacak olsalar, çok az savaşırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Münafıklar, düşman birliklerinin gitmediklerini zannediyor."* Yani o münafıklar, şiddetli korkularından dolayı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı toplanıp saldırıya geçen Kureyş ve Gatafân'ın gitmediklerini, cepheden ayrılmadıklarını zannediyorlar. Halbuki onlar çekip gittiler.

"Eğer o düşman birlikleri ikinci kez *gelecek olsa, o münafıklar,* korkularından dolayı, kendilerini emniyete almak için, içinde bulundukları korkudan ve harpten uzaklaşıp *çölde göçebe Araplar içinde bulunup,* Medine tarafından her gelene *sizin haberlerinizi,* başınızdan geçen olayları *sormayı isterler.* Yahut onlar, birbirlerine sizin haberlerinizi sorarlar. *Zaten bu münafıklar sizin içinizde,* orduda *kalacak* ve savaşta bulunacak *olsalar, çok az savaşırlar."* Onu da gösteriş ve adlarını duyurmak için ya-

parlar. Şayet yaptıkları Allah için olsaydı o, çok sayılırdı; çünkü Allah için olan amel az sayılmaz, ona az denmez.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar güven içinde iken, korkak kimse korkar. Normal insanlar korkarken de yiğit kimseler güven içindedir. Veliler yolunda korkak, çekingen ve kibirli kimseler bir şey elde edemezler.

Zayıf ve korkak kimselerin vasıflarından biri de -Cüneyd-i Bağdâdî ve arkadaşlarının başına geldiği gibi[584]- sûfîlerin başına bir sıkıntı geldiğinde onlardan uzakta, olayın dışında olmayı temenni etmeleri; çok kere de fiilen yoldan çıkmalarıdır. Onların sıkıntısı gittiğinde, şiddetli korkularından dolayı, onun gitmediğini zannederler.

Hak yolda olan zayıf kimselerin vasflarından biri de korku ve endişelerinden dolayı, sûfîlerin haberleri hakkında çokça soru sormaları ve onların başına gelen olayları araştırıp durmalarıdır. Onlar, sûfîlerle birlikte yola devam etselerdi bile, bu korkaklıkla, onlardan bir şey elde edemezlerdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hak Yolun Korkusuz Kahramanları

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkların aksine, imanı kuvvetli kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ ف۪ي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ
الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَث۪يراًۜ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا
وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۘ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّٓا ا۪يمَاناً وَتَسْل۪يماًۜ ﴿٢٢﴾

---

[584] Burada kastedilen şu olay olabilir: Halife Muvaffak zamanında bazı fitneciler, içlerinde Cüneyd-i Bağdâdî'nin de bulunduğu bazı sûfîleri, Allah Teâlâ'yı sevme konusunda farklı bir itikada sahipler diye halifeye şikâyet ettiler. Halife de ismi geçen sûfîlerin yakalanıp hapsedilmesini emretti. Olay 262 (875) yılında meydana geldi. Sonuçta sûfîlerin fitneden uzak olup aslında en hayırlı kimseler olduğu ortaya çıktı (bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/250-251; Hatîb, *Târîh*, 5/130-131; Arûsî, *Netâicü'l-Efkâr*, 1/228; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 83).

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ
وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾

21. ***Şüphesiz, Allah Resûlü'nde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için*** (örnek alınıp uyulacak) ***güzel bir numune vardır.***

22. ***Müminler, düşman birliklerini gördüklerinde, "İşte bu, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir; Allah ve Resûlü doğru söylemiştir" dediler. Bu, onların sadece imanlarını ve Allah'a teslimiyetlerini artırdı.***

23. ***Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. Onlardan kimi sözünü yerine getirdi, kimi de*** (sözünü yerine getirmeyi) ***bekliyor. Onlar, sözlerini değiştirmediler.***

24. ***Çünkü Allah sadakat gösterenleri sadakatleri sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıklara ise dilerse azap edecek yahut*** (tövbe ederlerse) ***tövbelerini kabul edecektir. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Allah'ın Resûlü Muhammed'de* (*sallallahu aleyhi vesellem*) *sizin için,* harpte sebat etme, şiddet ve sıkıntılara göğüs germe ve savaşa aktif olarak katılma konusunda kendisine uyulmayı hak eden *güzel bir numune,* güzel bir haslet vardır."

Yahut onun kendisinde, uyulması güzel olan bir örnek vardır. "Onun örnek olması, *Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar için*dir." Yani Allah'tan ve ahiret gününden korkanlar içindir. Yahut Allah'ın vereceği sevabı ve ahiret nimetlerini umanlar içindir. "Ve o, *Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.*" Yani korku ve ümit halinde darlıkta ve genişlikte Allah'ı çokça zikredenler için Allah Resûlü'nde, kendisine uyulacak güzel bir örnek vardır. Şüphesiz, Allah Resûlü'ne uymak böyle olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Müminler, düşman birliklerini gördüklerinde..."* Yani köklerini kazımak için düşmanlarının kendilerine doğru geldiğini gördüklerinde, *'İşte bu, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir. Allah ve Resûlü doğru söylemiştir' dediler."*

Gerçekten Allah Teâlâ müminlere, kendilerine birçok sıkıntının geleceğini, şiddetli şekilde sarsılacaklarını; öyle ki Allah'tan yardım ve zafer dileyeceklerini vaat etmiştir. Şu âyet-i kerimede belirtildiği gibi:

"Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden, cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle darlık ve sıkıntılar uğradı ve öyle sarsıldılar ki nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' dediler. Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" (Bakara 2/214).

Düşman birlikleri akın akın gelip karşılarında dönüp durmaya başlayınca, müminler, *"İşte Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir, dediler."* O zaman, cennetin ve zaferin kendilerine vâcip olduğunu anladılar.

Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına, *"Düşman grupları, dokuz ve on gece sonra, size doğru yola çıkacaklardır"* buyurdu. Ashâb-ı kirâm, belirtilen vakitte düşmanın geldiğini görünce, *"İşte bu, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir!"* dediler.[585]

"Bu" ile işaret edilen, karşılaştıkları sıkıntı ve beladır. Yani onlar, "Bu sıkıntı ve zorlu iş, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir!" dediler. "*Bu durum,* yani düşmanların toplanıp akın akın üzerlerine gelmesi *onların sadece,* Allah'ın kendilerine vaat ettiği şeylere *imanlarını ve* O'nun kazâ ve kaderine *teslimiyetlerini artırdı."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var."* Yani onlar, Allah'a verdikleri söze uydular. Bu söz verme olayı şudur: Sahabeden bazıları, Resûlullah'la

---

[585] bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/436.

[sallallahu aleyhi vesellem] birlikte bir savaşta bulunursa savaşta sebat edecekleri ve şehid olana kadar savaşacaklarına dair söz verdiler. Onlar Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Saîd b. Zeyd, Hamza, Mus'ab, Enes b. Nadr ve diğerleridir [radıyallahu anhüm].

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlardan kimi, şehid düşene kadar savaşarak sözünü yerine getirdi;* Hz. Hamza, Mus'ab ve Enes b. Nadr gibi."

Âyette geçen söz verme, ölüm ve diğer sözleri içine alır. Müfessir İbn Atıyye'nin, sahih bir görüş olarak belirttiği gibi, âyetteki söz vermede ölüm şart değildir, bilakis âyetin manası şudur: Öyle er kişiler vardır ki onlar, dinine yardım konusunda Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler. Onlar, savaşta şehid edilsinler veya edilmeyip hayatta kalsınlar farketmez. Bunu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Talha b. Ubeydullah [radıyallahu anh] hakkında söylediği, *"Bu, Allah'a verdiği sözü yerine getirenlerdendir"*[586] sözünden anlıyoruz.[587]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kimi de,* Hz. Osman ve Talha gibi şehid olup ölmeyi *bekliyor. Onlar, sözlerini değiştirmediler."* Şehid olanlar da şehidliği bekleyenler de sözlerini değiştirip bozmadılar. Bu âyette, verdikleri sözü değiştiren münafıkları kapalı yolla bir kınama vardır. Az önce geçen âyette münafıklar hakkında şöyle buyrulmuştu:

"Halbuki onlar daha önce, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi" (Ahzâb 33/15).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çünkü Allah sadakat gösterenleri,* ahidlerine vefa göstererek *sadakatleri sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıklara ise* tövbe etmezlerse *dilerse azap edecek yahut* tövbe ederlerse *tövbelerini kabul edecektir. Şüphesiz, Allah* tövbeleri kabul ederek *çok bağışlayandır,* kusurları affederek *çok merhamet edendir."*

---

[586] Tirmizî, Menâkıb, 21 (nr. 3740); İbn Mâce, Mukaddime, 11 (nr. 126); Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/63; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/587.

[587] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/378.

21-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyma ve onun sünneti üzere gitmenin gereği konusunda daha önce açıklamalar geçti. Onun sünnetine uymak, büyüklerin temel usulü ve yoludur.

"Müminler, düşman ordularını gördüklerinde bu, onların imanını ve teslimiyetini artırdı" âyetinin işaretiyle deriz ki: Velilerden hali kuvvetli olan zatlar da böyledir. Onlar, kendilerini ürkütüp korkutan bir durum gördüklerinde, bu onların imanını, teslimiyetini, yakînini ve kalp huzurunu artırır, onlar bu velilik yolunun doğru bir yol olduğunu yakînen anlarlar. Çünkü bu tür sıkıntılarla karşılaşmak, Hakk'a giden sadık velilerin yolu ve bütün peygamberlerin sünnetidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar, 'iman ettik' demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannediyor?"* (Ankebût 29/2).

Velilerden biri demiştir ki: "Bizler yıldız gibiyiz; karanlık ne kadar şiddetli olursa nurumuz o derece kuvvetli olur."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Münafıkların, düşman ordularını gördüklerinde imanları sarsıldığı gibi, müminlerin ve yakîn ehlinin de Allah'a güveni, düşmanlara karşı cesareti, Allah'ın hükmüne teslimiyetleri ve Allah yolundaki kuvvetleri artar. Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *'Müminlerden öyle er kişiler vardır ki sözlerine sadık oldular ...'* Allah Teâlâ, güç ve kuvvet konusunda onların yaptığını takdir etti; insanların önünde onların yakîn halini methetti ve onların velilikte büyük mertebe sahibi olduklarını bildirmek ve onları yüksek bir halle diğer insanlardan ayırmak için kendilerine, 'er kişi' ismini verdi. Onlardan bazıları, bu sadakatleri üzere dünyadan ayrıldı; bazıları da hayatta ve vefatta Allah'ın hükmünü beklemektedir."

Sıdkın aslı, verdiği sözü muhafaza etmek ve haddi aşmayı terketmektir.

Sıdk hakkında şöyle denmiştir: "Sıdk, kulun gizli-açık bütün hallerinin aynı güzellikte olmasıdır."

Yine sıdk hakkında şöyle denmiştir: "Sıdk, iş ciddi olunca, sebat etmektir (işten kaçmamaktır)."

İmam Kuşeyrî, *"Çünkü Allah sadakat gösterenleri sadakatleri sebebiyle mükâfatlandıracak ..."* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onları, dünyada kendilerine güç ve tasarruf imkânı vererek, düşmana karşı muzaffer yaparak ve derecelerini yükselterek kendilerine mükâfat verir; ahirette ise bol sevap vererek, varacakları yeri güzel yaparak, hiç kesilip tükenmeyen cennet nimetleri içinde ebediyen yaşatarak, kendilerini ikram ve şerefte diğer insanlara takdim ederek mükâfatlandırır."

"Allah dilerse münafıklara azap eder" âyeti hakkında denilmiştir ki: "Allah Teâlâ, münafığa kesin azap edeceğini söylemediği için, onun hakkındaki hüküm, Allah'ın rahmetine kalmıştır. Münafık için durum bu olunca, Allah Teâlâ'nın, müminin, ilâhî rahmete güvenme konusundaki beklentisini boşa çıkarmaması daha layıktır." Kuşeyrî'nin sözü burada bitti.[588]

Düşman Ordularının Geri Dönüşü

Cenâb-ı Hak sonra, düşman ordularının geri dönüşünden bahsederek şöyle buyurdu:

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ
الْقِتَالَ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ
الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ
وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ
تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

25. ***Allah, o inkâr edenleri hiçbir fayda elde edemeden öfkeleri ile geri çevirdi. Allah savaşta müminlere yetti. Allah güçlüdür, azîzdir*** *(her hükmünü uygular).*

---

[588] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/158.

26. ***Allah, Ehl-i kitap'tan, kâfirlere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine korku attı; siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz.***

27. ***Allah, onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve ayak basmadığınız topraklara sizi mirasçı yaptı. Allah'ın her şeye gücü yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, o inkâr edenleri* yani ahzâb ordusunu *hiçbir fayda elde edemeden öfkeleri ile geri çevirdi."* Yani müslümanlara karşı bir zafer ve kendi düşüncelerine göre bir hayır elde edemeden öfke ve perişanlık içinde geri çevirdi. *"Allah savaşta,* rüzgâr ve meleklerle *müminlere yetti;* onları destekleyip düşmandan korudu. *Allah güçlüdür,* her işinde galiptir; *azîzdir,* düşmanları kudretiyle kahretti ve kahrı ile onları mağlup etti."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, Ehl-i kitap'tan, kâfirlere yardım edenleri,* onlara destek verip kendileriyle birlikte savaşa gelenleri yani Benî Kurayza yahudilerini *kalelerinden indirdi."*

Rivayet edildiğine göre Cebrâil [aleyhisselâm], düşman ordularının hezimete uğradığı ve müslümanların Medine'ye döndüğü gecenin sabahında, iri gövdeli atı üzerinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Atının yüzünde ve eyerinde toz vardı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu bu halde görünce,

"Ey Cibrîl, bu ne hal?" diye sordu, Cibrîl de,

"Kureyş'i takipten geliyorum" dedikten sonra, Allah Resûlü'ne,

"Allah senin, Benî Kurayza yahudilerinin üzerine yürümeni emrediyor. Ben onlara gidiyorum, şüphesiz, Allah bir yumurtanın kayaya çarpılıp parçalandığı gibi onları paramparça edecektir. Onlar sizin için rahatça yutacağınız hazır bir lokmadır" dedi.[589]

Diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hendek Savaşı'ndan döndüğünde yıkanmak için hazırlık yaparken kendisine Cibrîl [aleyhisselâm] geldi. Cibrîl'in [aleyhisselâm] başında beyaz kumaştan bir sarık vardı. Atlas örtülü bir katıra binmişti. Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[589] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/438.

"Sen silahı çıkardın mı? Vallahi, melekler silahlarını bırakmadılar ve müşrik kavmi takip etmedikçe de dönmediler. Allah sana, Benî Kurayza yahudilerinin üzerine yürümeni emrediyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] insanlara şu emrini duyurdu:

"İşiten ve itaat eden bir kişi, ikindi namazını Benî Kurayza yurdundan başka yerde kılmasın (hazırlanın, Benî Kurayza üzerine yürüyoruz)!" Allah Resûlü, ordusuyla Benî Kurayza üzerine yürüdü ve onların kalelerini yirmi beş gece kuşattı. Yahudiler iyice daralıp teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını anladıklarında, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Kalelerinizden inin ve benim vereceğim hükme razı olun" dedi. Onlar bunu yanaşmadılar. O zaman Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Öyle ise Sa'd b. Muâz'ın hükmüne razı olun!" dedi. Buna razı oldular. Bunun üzerine Sa'd dedi ki:

"Onlar hakkında şu hükmü veriyorum: Müşriklerle bir olup müslümanlara karşı savaşa katılanlar öldürülecek, çocuklar ve kadınlar ise esir edilecek!" Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu işitince tekbir getirdi ve,

"Sen onlar hakkında, Allah'ın yedi kat gökler üzerinde verdiği hükme uygun hüküm verdin" buyurdu.[590]

Sonra, savaşa katılan erkekler elleri bağlı olarak kaleden indirilip Medine'ye getirildi. Medine çarşısında uzunca bir çukur kazıldı, ardından bu kimseler getirilerek boyunları vuruldu. Onların sayısı 800 ile 900 arası idi. Bir rivayette şöyle denmiştir: Öldürülenler 600 erkekti, esir edilen çocuk ve kadınların sayısı ise 700 idi.[591]

Böylece savaşa katılanlar öldürüldü, çocuk ve kadınlar ise esir olarak dağıtıldı. Benî Kurayza yahudilerinin boyunlarını vurma işi, Hz.

---

[590] Buhârî, Cihâd, 168, Menâkıbü'l-Ensâr, 12; Müslim, Cihâd, 65; Ahmed, *Müsned*, 3/22.

[591] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/438.

Ali ile Zübeyr b. Avvâm'a [radıyallahu anhümâ] verilmişti. Onların boynu vurulurken, Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] orada oturuyordu. Olay, siyer kitaplarında genişçe anlatılmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve Allah onların kalplerine korku attı. Siz onların bir kısmını,* erkekleri *öldürüyor, bir kısmını da* çocuk ve kadınları da *esir alıyordunuz."*

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Benî Kurayza kadınlarından, biri hariç, diğer hiçbiri öldürülmedi. Bu öldürülen kadın da sahabeden Hallâd b. Süveyd'in üzerine kalenin üstünden büyük bir taş yuvalayarak başını parçalayıp onu şehid etmişti."[592]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, onların yerlerine, yurtlarına,* koyun, nakit ve eşya türü *mallarına sizi vâris yaptı."* Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onların arazisini muhacirler arasında paylaştırdı, ensara bir şey vermedi ve onlara, "Sizler, evlerinizde kalın" buyurdu.

"Ve Allah ayrıca sizi, henüz *ayak basmadığınız topraklara mirasçı yaptı."* Savaş kastıyla ayak basılmadan vâris olunan toprağın Hayber olduğu söylenmiştir. Hayber henüz ele geçmemişti. Bu toprağın Mekke olduğu da zikredilmiştir. Onun İran ve Bizans toprakları olduğu yahut kıyamete kadar fethedilecek bütün topraklar olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hak, müslümanlara bütün bu yerleri elde etme imkânı verdi, yeryüzünün doğusu ve batısını fethetmeyi nasip etti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın her şeye gücü yeter;* O, bütün bunları yapmaya güç sahibidir."

25-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, seçkin dostlarına uyguladığı kanunu böyledir. Cenâb-ı Hak onlara, önce korku halini yaşatır, sonra kendilerini güvene kavuşturur. Önce zillete düşürür, sonra izzete ulaştırır. Önce fakirliği tattırır, sonra zengin eder. Allah Teâlâ, kötü hali, velilerine düşmanlık edenlerin başına getirir. Cenâb-ı Hak, hiçbir savaş ve çekişme olmadan, dostlarının işlerini görmeye yeter. Âyette geçtiği gibi, *"Allah, savaşta müminlere yeter."* Cenâb-ı Hak, sonra onlara, bütün âlemde tasarruf etme imkânı verir; onlar, Allah'ın emriyle emrederler, O'nun hükmüyle hükmederler. Allah her işinde galiptir.

---

[592] bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/530; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/243; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)*, 2/450.

Hz. Peygamber'in Hanımlarının Dünya Talebi

Allah Teâlâ, resûlüne yardım edip düşman ordularını ondan savarak Kurayza ve Nadîr yahudilerine karşı fetih nasip edince, Resûlullah'ın hanımları, Cenâb-ı Hakk'ın, yahudilerin güzel mallarını ve eşyalarını kendisine tahsis ettiğini zannettiler; Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] etrafında oturarak kendisine,

"Yâ Resûlallah, Kisrâ'nın ve Kayser'in kızları ziynet, süs, hizmetçi câriye ve köle içindeler; bizler ise gördüğün gibi fakirlik ve darlık içindeyiz" dediler ve hallerinde bir genişlik sağlama konusundaki talepleriyle Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kalbini biraz incittiler. Onun, kendilerine, diğer kral ve devlet büyüklerinin hanımlarına yaptığı gibi davranmasını istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا
فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

28. *Ey Peygamber! Hanımlarına şöyle söyle: "Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzellikle salıvereyim."*

29. *"Eğer Allah'ı, Peygamber'ini ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah, içinizden iyilik sahipleri için büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Hanımlarına şöyle söyle:"*

Âyet indiği zaman Allah Resûlü'nün nikâhı altında dokuz hanımı bulunuyordu. Bunların beşi, Kureyş kabilesinden olup isimleri şöyledir:

1. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ]. Hz. Ebû Bekir'in kızıdır.
2. Hz. Hafsa [radıyallahu anhâ]. Hz. Ömer'in kızıdır.
3. Ümmü Habibe [radıyallahu anhâ]. Ebû Süfyân'ın kızıdır.
4. Sevde bint Zem'a [radıyallahu anhâ].
5. Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye [radıyallahu anhâ].

Kureyş dışından olan hanımları ise şunlardır.

6. Safiyye bint Huyey [radıyallahu anhâ]. Hayberli olup İsrâiloğulları içinde Hz. Harun'un [aleyhisselâm] zürriyetindendir.
7. Meymûne bint Hâris [radıyallahu anhâ]. Hilâl kabilesindendir.
8. Zeyneb b. Cahş [radıyallahu anhâ]. Esed kabilesindendir.
9. Cüveyriye bint Hâris [radıyallahu anhâ]. Benî Mustalik kabilesindendir.

Âyet şöyle devam ediyor: *Onlara de ki: "Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız,* yani dünyada maddi olarak genişlik, fazlaca mal ve süs istiyorsanız, kendi istek ve tercihinizle *gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzellikle,* içinde hiçbir zarar bulunmayacak şekilde *salıp boşayayım."*

Boşanan bütün kadınlara (mehrin haricinde) bir mal verilmesi müstehaptır. Fakat nikâh kıyılıp cimâ yapılmadan önce boşanan kadına bir mal vermek gerekmez, ona belirlenen mehrin yarısı verilir.

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in hanımları kendisinden fazla nafaka isteyince bu âyet indi.

Şöyle de denilmiştir: Resûlullah'ın hanımları, birbirini kıskanarak ona eziyet verdiler; Allah Resûlü buna çok üzüldü; bir rivayete göre onlardan bir ay uzaklaştı. Olay üzerine bu âyet indi.[593]

---

[593] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* 14/149.

Buna, muhayyerlik (serbest bırakma) âyeti denir.

Âyet indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ilâhî hükmü bildirmeye Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] başladı, çünkü o, hanımları içinde kendisine en sevgili olandı. Onu, kendisiyle kalmakla boşanma arasında serbest bıraktı; kendisine Kur'an âyetlerini okudu. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], Allah'ı, Resûlü'nü ve ahireti seçti. O zaman Allah Resûlü'nün yüzünde sevinç gözüktü. Sonra aynı teklifi bütün hanımlarına yaptı, hepsi de Hz. Âişe'nin tercihini seçti.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Âişe'ye,

"Sana bir durumu arzedeceğim; anne ve babana danışmadan o konuda acele etmen gerekmez!" buyurdu, sonra ona âyeti okudu. Bunun üzerine Hz. Âişe [radıyallahu anhâ],

"Bu konuda mı anne ve babama danışacağım? Şüphesiz ben Allah'ı, Resûlü'nü ve ahireti istiyorum!" dedi.[594]

Boşamada kadını serbest bırakmanın hükmü: Koca, hanıma, "Benimle kalma veya benden ayrılma konusunda serbestsin, istediğini seç" dese, kadın da, "Ayrılmak istiyorum" dese, kesin bir boşama gerçekleşir. Kadın, kocasıyla kalmayı tercih edince, bir şey lazım gelmez, herhangi bir boşama gerçekleşmiş olmaz. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[595]

Mâlikî müfessirlerinden İbn Cüzey demiştir ki: "Kadın, boşanmayı tercih ederse, İmam Mâlik'in görüşüne göre üç talâkla boşanmış olur. Bunun bir bâin talâk yani, eşlerin birleşmesi için yeni bir nikâh gerektiren kesin boşama olduğunu söyleyenler olduğu gibi; onun, bir dönüşlü talâk yani iddet müddeti içinde nikâh gerekmeden dönülebilecek bir boşama olduğunu söyleyenler de olmuştur. Âyette, boşamanın 'güzel bir boşama' şeklinde tanımlanması, onunla üç boşamanın dışındaki boşamaların kastedildiği ihtimalini öne çıkarıyor. Yahut onunla üç boşama kastedilmiştir, onun güzel olması ise boşadığı hanımın hakkını güzel korumak, onu iyilikle anmak ve ona verdiği sözü yerine getirmektir."[596]

---

[594] Buhârî, Tefsiru Sûre (33), 4-5; Müslim, Talâk, 22; Tirmizî, Tefsiru Sûre, 33; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/346.

[595] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/439.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Allah'ı, Peygamber'ini ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah, içinizden iyilik sahipleri için büyük bir mükâfat hazırlamıştır."* Allah kendilerinden razı olsun, Hz. Peygamber'in bütün hanımları, onun haline münasip olanı tercih ettiler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Allah tarafından, fakirlik içinde bir kul peygamber olmakla, zenginlik içinde bir sultan peygamber olmak arasında serbest bırakılınca, sultanlığı değil, fakir bir kul peygamber olmayı tercih etmiştir. Saadetli hanımları da onun seçtiği kulluğu tercih ettiler.[597]

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, kendisine birden fazla kadının yükünü yüklediği bir kimsenin, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak, gerek görülünce, onları, nikâhı altında durmakla nikâhından çıkmak arasında serbest bırakması uygundur. Çünkü aynı kişinin nikâhı altında bulunan kadınlar arasında kıskançlık eksik olmaz. Onları serbest bırakınca, onların kavga ve gürültüsünden uzak durması, onların konuşmalarına kulak vermemesi ve onların kıskançlıkları sebebiyle üzülmemesi gerekir. Zira bu durumda kıskançlık, insan tabiatında bulunan bir durumdur. Bu durumda koca olayı şöyle değerlendirsin: Eğer onun hanımı, kendi nikâhı altında iken gidip başka biriyle evlenseydi, buna tahammül edebilir miydi edemez miydi? İşte, bir kocanın nikâhı altındaki kadınların durumu da aynıdır; onlar da kocalarının başka bir kadınla olmasına tahammül edemezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, erkek veya kadın, hiçbir müminin kalbinin maddi bir şeyle meşgul olup kendisinden kopmasını istemedi. Yahut onlardan birine eziyet ulaşmasını veya onun dünya adına bir yorgunluk çekmesini istemedi. Bunun için

---

[596] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/150.

[597] Rivayet için bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 4/171. (nr. 6743); İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd,* nr. 766; İbn Hibbân, *el-İhsân,* 14/280.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Rabb'inin emriyle, hanımlarını, kendisiyle durmakla ayrılıp gitmek arasında serbest bıraktı. Cenâb-ı Hak bu işte Hz. Âişe'yi [radıyallahu anhâ] muvaffak etti ve o, kalbindeki sadakatten, dinindeki ve yakînindeki kemal halinden dolayı Allah'ı, Resûlü'nü ve ahireti istediğini söyledi; aslından ve yetiştiği aileden bekleneni ortaya koydu. Allah Resûlü'nün diğer hanımları da onun yolunda gittiler ve kendisiyle aynı tavrı sergilediler."[598]

Hz. Peygamber'in Hanımlarına İlâhî Uyarı ve Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in hanımlarını önce ciddi olarak uyardı ve peşinden kendilerine müjde vererek şöyle buyurdu:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ
ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ
وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

30. ***Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun azabı iki katına çıkarılır. Bu, Allah'a göre çok kolaydır.***

31. ***Sizden kim, Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder ve salih amel yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz ve onun için*** *(ahirette)* ***çok kıymetli bir rızık hazırladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa,* çirkin olduğu besbelli bir kötülük işlerse, *onun azabı iki katına çıkarılır."* Bu çirkin iş, onların Allah Resûlü'ne isyan etmeleri ve geçimsizlik yaparak ona baş kaldırmalarıdır. *el-Mukaddimât*'ta denilmiştir ki: "Kur'an'da, ne zaman 'fahiş' kelimesi söylenir ve peşinden 'apaçık' sıfatı getirilirse o, sözle yapılan çirkin bir iştir. 'Fahişe' kelimesi tek başına söylendiği zaman ise o, zinadır."

---

[598] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/159-160.

"Ona iki kat azap verilir." Yani ona, diğer kadınlara verilen cezanın iki katı verilir. Çünkü Hz. Peygamber'in hanımlarının yapacağı bir kötülük daha çirkindir. Bir günahın çirkinliği, onu yapanın faziletli bir kimse olmasına ve onun sahip olduğu nimete göre artar. Bunun için şöyle denmiştir: Yakınlara yapılan kötülük, uzaktaki bir kimseye yapılan kötülük gibi değildir. Kadınlardan hiçbiri, Hz. Peygamber'in hanımları gibi faziletli değildir. Bundan dolayı, günah işleyen bir âlimin kötülenmesi, aynı günahı işleyen cahilden daha şiddetlidir. Zira âlimin günah işlemesi daha çirkindir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü insanların en şiddetli azap göreni, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimdir."[599]

Bunun sebebi, âlim bir günah işlediğinde, diğer insanlardan (cahil kimseden) daha cesaretli davranmış olmasındandır. Yine bu sebepten dolayı, hür kimselere, kölelere verilen cezanın iki katı verilir. Kâfire göre bir tercih söz konusu değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu* iş, yani onlardan açıkça büyük günah işleyenlere iki kat azap etmesi, *Allah'a göre çok kolaydır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizden kim,* sürekli *Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder ve salih amel yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz;* yani ona, diğer kadınlardan iki kat fazla sevap veririz. Biri, taat sevabı, diğeri de mevcut hallerine kanaat ederek ve kendisiyle güzel geçinerek Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] razı etme sevabıdır.

"Ve onun için ahirette, kıymeti yüksek *çok değerli bir rızık hazırladık.* O, cennettir."

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sultanların âdetidir; onlar vezirlerini diğer insanlardan daha şiddetli ayıplar ve azarlar; başkalarına yapmadıkları tehditleri onlara yaparlar. Bununla birlikte, diğer insanlara göstermedikleri yakınlığı da vezirlerine gösterir ve başkalarına yapmadıkları ihsanları onlara yaparlar. Onlar, bir kusur ve hata yaptığında, kendilerini uyarır ve makamlarına geri gönderirler. Çoğu kez de yaptıkları kusurlara müsamaha gösterip göz yumarlar.

---

[599] Taberânî, *es-Sağîr,* 1/182; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 1778.

Allah dostları hakkında genelde olan şudur: Cenâb-ı Hak, seçkin dostlarına yapacağı ikaz ve uyarıyı hemen dünyada yapar; onları temizleyip arındırmak için başlarına birtakım musibet ve âfetler verir; fakat işledikleri kusurlar yüzünden kendilerini huzurundan uzaklaştırmaz.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "İşlenen suça cezanın artırılması, üstünlüğün göstergesidir; hür kimsenin cezasının, kölenin cezasının iki katı olması gibi. Cezanın azlığı noksanlık göstergesidir. Hz. Peygamber'in hanımlarının şeref ve derecesi, diğer bütün kadınların üzerinde olduğu için, işleyecekleri suça karşı alacakları ceza ve yaptıkları taate karşı alacakları sevap kat kat oldu. Bunun için Cenâb-ı Hak,

"Sizden kim, Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder ve salih amel yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz ve onun için (ahirette) çok kıymetli bir rızık hazırladık" buyurdu.

Cenâb-ı Hak, devamında gelen âyette de, *"Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz"* buyurdu.[600]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i

Cenâb-ı Hak, sonra, Hz. Peygamber'in hanımlarına, onların yüksek şerefine yakışan şeyleri emrederek şöyle buyurdu:

يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَٓاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ
فَيَطْمَعَ الَّذ۪ي ف۪ي قَلْبِه۪ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًاۚ ﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ ف۪ي بُيُوتِكُنَّ وَلَا
تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُو۫لٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰت۪ينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ
اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ

---

[600] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/160.

وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهٖيرًاۚ ﴿٣٣﴾ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فٖى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ
وَالْحِكْمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطٖيفًا خَبٖيرًاۜ ﴿٣٤﴾

32. ***Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva ile korunacaksanız,*** *(yabancı erkeklere karşı)* ***çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse yanlış bir düşünceye kapılır. Sözü, en uygun şekilde söyleyin.***

33. ***Evlerinizde oturun, eski Câhiliye âdetinde olduğu gibi, süsleri göstererek alımlı çalımlı yürümeyin. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i beyt! Allah bu şekilde sadece sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor.***

34. ***Evlerinizde*** *(oturun da orada)* ***okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti*** *(sünneti)* ***anın. Şüphesiz, Allah her şeyin iç yüzünü bilir ve her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz."* Sizler, herhangi bir kadın topluluğu gibi değilsiniz. Yani ümmetin kadınları, topluluk halinde sizinle kıyas edilse, onlardan fazilette size denk olacak hiçbir kadın topluluğu bulunmaz; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hiçbir erkeğe denk olmadığı gibi. Allah Resûlü bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ben sizden biri gibi değilim."[601]

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in hanımları da onunla şereflenmişlerdir.

Âyetin manası şudur: Ey peygamberin hanımları, eğer, Allah'ın hükmüne ve Peygamber'in rızasına aykırı hareket etmekten sakınırsanız sizler şerefte, diğer kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz.

---

[601] Buhârî, Savm, 20, 48; Müslim, Sıyâm, 55-56; Ebû Davud, Savm, 24; Ahmed, *Müsned* 2/21; 3/57.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Öyle ise* yabancı erkeklerle perde arkasından konuşurken, *çekici bir eda ile konuşmayın*; erkeklerde şüphe uyandıran kadınlar gibi yumuşak ve cilveli konuşmayın. *Yoksa kalbinde hastalık bulunan kimse yanlış bir düşünceye*, şüphe ve kötü düşünceye *kapılır. Sözü, en uygun şekilde söyleyin*; biraz sertçe ve güzel söyleyin."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Evlerinizde oturun.*" Bir zaruret yokken evlerinizden çıkmayın, sürekli evlerinizde kalın. "*Eski Câhiliye âdetinde olduğu gibi, süsleri göstererek alımlı çalımlı yürümeyin.*"

Bir görüşe göre, eski Câhiliye ile kastedilen, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] doğduğu zamandır. O zaman kadınlar, süslü ve açık elbiseler giyip kendilerini erkeklere arzediyorlardı. Bu, zâlim Nemrud'un zamanı olup, o devirde bütün insanlar kâfirdi.

Bir diğer görüşe göre, eski Câhiliye devri, Hz. Âdem ile Hz. Nuh'un [aleyhimesselâm] arasındaki 800 senelik dönemdir. O dönemde kadınlar çok çirkin, erkekler ise çok güzeldi; kadınlar erkekleri kendilerine davet ederlerdi.

Bir diğer görüşe göre, eski Câhiliye devri, Hz. Davud ve Hz. Süleyman [aleyhimesselâm] devri idi. O devirde kadınlar yanları dikişsiz, beyaz, şeffaf elbiseler giyerek güzelliklerini gösterirlerdi.

Son Câhiliye dönemi ise Hz. İsâ [aleyhisselâm] ile Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki devirdir. Yahut eski Câhiliye, İslâm gelmeden önceki küfür dönemi, son Câhiliye ise İslâm'a girdikten sonra yapılan isyan ve günahlardır.[602]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Namazı kılın, zekâtı verin.*" Allah Teâlâ, bu iki ibadeti, faziletlerinden dolayı özel olarak zikretti. Gerçekten kim bu iki ibadeti sürekli yaparsa onlar kendisini, diğer ibadetleri yapmaya götürür. "Sizlere emrettiği ve yasakladığı diğer hususlarda *Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Ey Ehl-i beyt! Allah bu şekilde sadece sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor.*"

Bu âyette, Hz. Peygamber'in hanımlarının Ehl-i beyt'ten olduğuna dair bir delil vardır.

---

[602] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/107; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/349-350; Beyzâvi, *Envâ-rü't-Tenzîl*, 2/245.

Beyzâvî demiştir ki: "Bazıları ve özellikle Şîa grubu, Ehl-i beyt'in, sadece Hz. Fâtıma, Hz. Ali ve iki oğulları Hasan ve Hüseyin'den oluştuğu görüşünde olup buna şu hadisi delil getirmişlerdir:

'Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir sabah, üzerinde siyah deve tüyünden dokunmuş üzerinde bazı işlemelerin de bulunduğu geniş bir abâ ile evinden çıktı ve oturdu. O sırada yanına Fâtıma geldi, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu abânın altına aldı; sonra Ali geldi, onu da abânın altına aldı. Sonra Hasan ve Hüseyin geldi, onları da abânın altına aldı, sonra onlara, *'Ey Ehl-i beyt! Allah bu şekilde sadece sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor'* âyetini okudu.'[603]

Bu hadisi, onların masum olduğuna ve Ehl-i beyt'i sadece onların oluşturduğuna delil getirmek zayıftır, çünkü bu, âyetin öncesine ve sonrasına uygun değildir. Hadis, onların Ehl-i beyt'ten olmasını gerektirir, fakat bu, onların dışında başka kimsenin Ehl-i beyt'ten olmadığını göstermez."[604]

"Allah sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor" âyetinde "siz" zamiri, erkeklere ait bir zamir olarak gelmiştir. Bunun sebebi âyetteki hükmün Ehl-i beyt'ten olan bütün erkekleri ve kadınları içine alması içindir.

Âyetteki "kir" manası verdiğimiz "rics" kelimesi, günah, ayıp ve insanı kirleten diğer her şeydir. Onun, şeytan olduğu da söylenmiştir.

"Allah sizi, her türlü günah ve ayıpların kirinden *tertemiz bulundurmak istiyor."* Bu ifade, öncesinde emredilen şeylerin sebebini gösteriyor. Mana şudur: Allah, Ehl-i beyt'e sadece, onlar kendilerini kirletecek günahlardan uzak kalsınlar ve ondan takva ile korunsunlar diye bazı şeyleri emretti, yasakladı ve onlara öğüt verdi. Âyette, istiare yoluyla günah kire, takva temizliğe benzetildi. Çünkü kirli şeylere bulaşan kimsenin bedeni kirlendiği gibi, günahlara bulaşan kimsenin de namus ve şerefi kirlenir. Çirkin işlerden korunan kimse ise temiz elbise

---

[603] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/102 (Riyad 2003); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 61; Ahmed, *Müsned*, 6/162; Hâkim, *Müstedrek*, 3/147; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/605.

[604] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/245; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/225.

gibi bütün bunlardan temiz kalır. Âyette, kalbi kirleten ve karıştıran bütün şeylerden akıl sahiplerini nefret ettirme ve onları kalpleri ve sırları temiz tutan taat ve zikir gibi her şeye teşvik etme vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Ehl-i beyt, *evlerinizde* oturun ve orada *okunan Allah'ın âyetlerini*, Kur'an'ı *ve hikmeti*, sünneti veya Kur'an'ın manalarının açıklamasını *anın*. Yahut her ikisini de içeren kitaptan size okunan şeyleri anıp hatırlayın ve müzakere edin. *Şüphesiz, Allah her şeyin iç yüzünü bilir* ve *her şeyin hakikatinden haberdardır.*" Yahut O, bütün sözlerinizi ve yaptıklarınızı bilir; öyle ise O'nun emrine ve yasağına aykırı hareketten ve O'nun peygamberine isyan etmekten sakının.

32-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarının şeref ve üstünlüğünü yedi şeye bağladı. Diğer kadınların şeref ve üstünlüğü de bunlarla ölçülür. Kim bu işleri yaparsa dünya ve ahiretin şerefini elde etmiş olur. Bu yedi şey şunlardır:

1. Gizli ve açık her durumda Allah'tan korkmak. Bu, bütün şereflerin temelidir.

2. Erkekleri kendisine meylettirecek cilveli söz ve diğer şeylerden korunmak.

3. Sürekli evinde kalmak ve bir zaruret yokken dışarı çıkmamak. Allah Teâlâ, cennet hûrilerini bu vasıflarıyla överek şöyle buyurdu:

"Onlar, çadırlarına kapanmış hûrilerdir" (Rahmân 55/72).

4. Yabancı erkeklerin bulunduğu bir ortamda süslerini göstermemek, süslerini ortaya çıkaracak şekilde yürümemek.

5. Namazını güzelce kılmak ve sadaka vermek.

6. Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmek. Kocaya itaat de buna girer.

7. Allah'ın zikrine sarılmak ve evinde sürekli Allah'ın kitabını okumak. Bu, okumayı güzel yapanlar içindir. Kadınlardan kim bu işleri yaparsa Cenâb-ı Hak ondan, bütün isyan ve ayıp kirlerini giderir, onu tertemiz yapar, yaptığı bu işlere karşılık olarak kendisine güzel ahlâk ve şerefli huylar verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cennetlik Erkekler ve Kadınlar

Hz. Peygamber'in hanımları hakkında önceki âyetler inince, mümin kadınlar, "Bizim hakkımızda bir şey inmedi mi?" dediler; bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:[605]

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ
وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ
وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ
وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ
اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

35. ***Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, huşû sahibi erkekler ve huşû sahibi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve (çok) zikreden kadınlar var ya, şüphesiz, Allah onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırladı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar."* Yani İslâm'a giren, Allah'ın hükümlerine söz ve fiilleriyle teslim olan kimseler. Buna göre müslüman, harpten sonra sulh yapan, hakka boyun eğip inat etmeyen kimse demektir. Yahut müslüman, bütün işlerini Allah'a havale eden ve O'na güvenip dayanan kimsedir. Bu mana, "Yönünü Allah'a çevirdi, bütünüyle O'na teslim oldu" ifadesinden alınmıştır.

---

[605] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/110; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/352.

"Allah'ı, Resûlü'nü ve tasdik edilmesi gereken her şeyi tasdik eden *mümin erkekler ve mümin kadınlar.*"

"*Taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar.*"

"Niyet, söz ve fiillerinde *dosdoğru erkekler ve dosdoğru kadınlar.*"

"Taatleri yapmaya ve günahları terketmeye *sabreden erkekler ve sabreden kadınlar.*"

"*Huşû sahibi erkekler ve huşû sahibi kadınlar.*" Yani Allah'a karşı kalpleriyle ve âzalarıyla tevazu içinde olanlar yahut Allah'tan korkanlar.

"Farz ve nâfile *sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar.*"

"Farz ve nâfile *oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar.*"

Şöyle denilmiştir: Kim haftada 1 dirhem sadaka verirse o kimse, sadaka verenler grubuna girer. Kim her kamerî ayın 13, 14 ve 15. günlerinde oruç tutarsa o kimse, âyetteki oruç tutanlar grubuna girer.

Âyet şöyle devam ediyor: "Helâl olmayan şeylerden *ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar.*"

"Kalpleri ve dilleriyle tesbih, tehlil, tekbir, Kur'an okuma ve diğer zikirlerle *Allah'ı çokça zikreden erkekler ve çokça zikreden kadınlar var ya!*" Allah için ilimle meşgul olmak ve kitapları mütalaa etmek de zikir sayılır.

Atâ b. Ebû Rebâh[606] demiştir ki:

"Kim bütün işlerini Allah'a havale edip O'na teslim olursa o kimse, âyette bahsedilen Allah'a teslim olan erkekler ve Allah'a teslim olan kadınlar grubuna girer.

Kim Allah'ın, Rabb'i olduğunu, Hz. Muhammed'in O'nun peygamberi olduğunu ikrar eder ve kalbi diline aykırı olmazsa o kimse, mümin erkekler ve mümin kadınlar grubuna girer.

Kim farzlarda Allah'a, sünnetlerde Resûlullah'a itaat ederse o kimse, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar grubuna girer.

---

[606] Atâ b. Ebû Rebâh (v. 114/732), Abdullah b. Abbas'ın (radıyallahu anh) başında bulunduğu Mekke ekolünden yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Kim dilini yalandan korursa o kimse, doğru erkekler ve doğru kadınlar grubuna girer.

Kim taatleri yapmaya, günahtan sakınmaya ve başına gelen felaketlere sabrederse o kimse, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar grubuna girer.

Kim namaz kılar ve namazda sağında ve solunda kimin olduğunu bilmeyecek şekilde kendisini namaza verirse o kimse, huşû sahibi erkekler ve huşû sahibi kadınlar grubuna girer.

Kim haftada 1 dirhem sadaka verirse o kimse, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar grubuna girer.

Kim her kamerî ayın 13, 14 ve 15. günlerinde oruç tutarsa o kimse, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar grubuna girer.

Kim helâl olmayan şeylerden avret yerini korursa o kimse, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar grubuna girer.

Kim hakkıyla beş vakit namazı kılarsa o kimse, Allah'ı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlar grubuna girer."[607]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "İsrâfil [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek dedi ki: '*Ey Muhammed, şu zikirleri söyle: Sübhânellahi velhamdü lillahi velâ ilâhe illallahu vallahu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billahi adede mâ alime ve zinete mâ alime ve mil'e mâ alime.*' Kim bunları söylerse onun için şu altı haslet yazılır:

1. O kimse, Allah'ı çok zikreden erkeklerden ve Allah'ı çok zikreden kadınlardan yazılır.
2. Gece gündüz içinde, Allah'ı zikredenlerin en faziletlisi olur.
3. Cennette kendisi için bir ağaç dikilir (veya bir taht yapılır).
4. Kuru ağacın yapraklarının dökülmesi gibi günahları dökülür.
5. Allah Teâlâ ona rahmet nazarıyla bakar.
6. Allah Teâlâ kime rahmet nazarıyla bakarsa ona azap etmez."[608]

---

[607] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/112-113; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/352.

[608] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/112; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/471 (Beyrut 1994). Burada zikri tavsiye eden meleğin Cebrâil [aleyhisselâm] olduğu zikredilmiştir.

Mücâhid demiştir ki: "Kul, ayakta, otururken ve yanı üzeri yatarken yüce Allah'ı zikretmedikçe, Allah'ı çok zikreden erkeklerden ve Allah'ı çok zikreden kadınlardan olmaz."[609]

İbnü's-Salâh'a,[610] kulun Allah'ı çokça zikredenlerden olması için ne kadar zikretmesi gerektiği sorulunca şöyle demiştir: "Sabah akşam okunması tavsiye edilen, gece gündüz belirli vakitlerde ve değişik durumlarda okunacak zikirlere devam ederse Allah'ı çokça zikredenlerden olur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Günlük zikirler konusunda ben, *el-Envârü's-Seniyye fi'l-Ezkâri'n-Nebeviyye* isimli muhtasar bir eser telif ettim.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah onlar için,* işledikleri kusurlarına *bir mağfiret ve* taatlerine karşılık *büyük bir mükâfat hazırladı."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet onlara ve onlar gibi olan kadınlara, taate devam etmeleri ve günahlardan korunmaları karşılığında bu nimetleri müjdeledi."[611] Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in hanımları, "Kur'an'da hep erkeklerden bahsedildi; bizde bir hayır yok mu ki onunla anılalım?" dediklerinde bu âyet indi.[612]

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil: Sûfîlerin ıstılahında, zâhirî âzaların ameliyle ilgili şeylere "İslâm" denir. Kalplerin bâtınî amelleriyle ilgili şeylere "iman" denir. Ruhların ve sırların ameliyle ilgili şeylere de "ihsan" denir.

---

[609] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/112; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/168.

[610] İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Selâhaddin eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), hadis âlimi ve fakihtir. Şâfiî mezhebine mensup olup Selef akidesine sahiptir. Hadis usulü konusundaki *Mukaddimetü İbni's-Salâh* eseri meşhur olup hadis, fıkıh ve tabakat alanında birçok eseri vardır (bk. M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, 21/198-200).

[611] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/246.

[612] bk. Ahmed, *Müsned*, 6/301; Hâkim, *Müstedrek*, 2/416; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/111; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/351.

Ebû Abdullah-ı Sâhilî, *Buğyetü's-Sâlik* isimli eserinde demiştir ki:

"İslâm, zâhirî vazifeleri içerir. Onun için galip durum budur. Onlar, şehadet (dünya) âlemine ait işlerdir. İman, bâtınî vazifeleri içerir. Onun için galip durum da budur. O, gayb âlemindendir. Onlar, gayba ait işlerdir. Kalbe, ibadet için zâhirî amellerden bir kapı açıldığında ve üzerine gayb âlemine ait nurdan parlayıp kalbin himmeti gayb âlemine bağlandığında, kalp bâtınî amelleri hakkı ile yerine getirmeye meyledir. Sonra, kalp bâtınî amellerde temkin sahibi olup gayb âlemine vâkıf olduğunda ve manevi temizliğe adım atarak himmeti melekût âlemine bağlandığında, ihsan halindeki sırların işlerini hakkı ile yerine getirmeye meyleder. Orada kalbin temizlik ve tasfiyesi tam manada elde edilir, ilâhî hakikatler yakînen tanınır."

Sâhilî sonra demiştir ki: "Bu durum anlaşılınca, deriz ki: İslâm'ın kendine has bir manası vardır. İslâm kalbin tasdikiyle birlikte, dinin kula yüklediği vazifelere zâhiren boyun eğmektir. İmanın da kendisine has bir manası vardır. İman, kalbin, dinin gayba ait haber verdiği bütün şeyleri tasdik etmesidir. Bunun da birtakım kısımları vardır. İhsan halinin de kendisine has bir manası vardır. İhsan, dinin iman ve İslâm kısmına ait bütün vazifelerini, onların safiyetini bozacak bütün illetlerden temizleyerek ve bulaşacak bütün âfetlerden uzak tutarak, şartlarını tam olarak yerine getirerek ilâhî hükümleri güzelce uygulamaktır."[613]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İhsan makamı için, sadece dinî vazifeleri güzel yapmak yetmez; bilakis onda, kulun kalbinden kâinatın perdelerinin açılıp kalbin, kâinatın sahibini müşahedeye dalması ve böylece Allah'a, O'nu müşahede ederek kulluk yapması gerekir. Nitekim bu durum, bir hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir:

"İhsan, Allah'a, O'nu görüyor gibi kulluk yapmandır."[614]

Bu anlaşılınca deriz ki: Âyet-i kerime, seyrü sülûkün bütün derecelerini içinde toplamaktadır. Müridin elde edeceği makamların ilki, âyette geçtiği gibi İslâm ve imandır. Sonra mürid, taatlere devam eder. Sonra sözlerinde, işlerinde ve hallerinde samimi olur. Bu da yüce Mevlâ'sını talepte samimi olarak ve O'ndan başka her şeyden uzaklaşarak gerçekleşir. Sonra mürid, nefisle mücâhedede, hallerin zorluğuna tahammülde, makamları geçmede ve diğer engelleri aşmaya sabreder.

---

[613] bk. Sâhilî, *Buğyetü's-Sâlik fî Eşrefi'l-Mesâlik*, 1/173-174 (Mağrib 2003).

[614] Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizi, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, övülen güzel ahlâk üzere devam etmeye, kötülenen şeylerden uzak kalmaya ve ilâhî hükmün acı veren tecellilerine rıza gösterip sabredenlerdir."[615]

Mürid sonra, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin heybeti karşısında boyun eğip huşûya bürünenlerden ve O'nun cemalinin nurlarının kemalini müşahede edenlerden olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Huşû, hakikatin ortaya çıkması anında, kalbin Hakk'a boyun eğip edeple susmasıdır."

Mürid sonra, cömertlik ve ihsan gibi kâmil vasıfları elde eder ve elinde olan şeyleri Rabb'inin rızası yolunda dağıtır. O zaman mallarıyla ve nefisleriyle sadaka veren kimselerden olur. Öyle ki kendisinden aldıkları veya hakkında söyledikleri bir şeyden dolayı hiç kimseyle bir hesabı ve davası olmaz. Herkese maddi manevi haklarını helâl eder.

Mürid sonra, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları görmekten (onlara bakıp güvenmekten) kendini uzak tutar. Sonra, avret yerini, şehvet ve hevâsına göre kullanmaktan korur; bütün hakları ve hazları sadece ilâhî bir izinle ve ileri derecede yakînle koruyup yerine getirir. Sonra, bütün varlığı ile Allah'ın zikrine dalar ve zikir içinde kendini kaybeder. Bununla ruhun ve sırrın zikrini kastediyorum. İşte o, müşahede mahalli olan ihsan makamıdır. Böylece kul, Allah'ı zikreden, ilâhî huzurda zikredilen ve Allah'ın bütün mülkünde tanınan biri olur. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın.

Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeynep'le evlenmesinden bahsetti. Bu durum, az önce geçen, "Namusunu koruyanlar" âyetine uygun düşmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

---

[615] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/161.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ
الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَاِذْ
تَقُولُ لِلَّذٖٓى اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ
وَتُخْفٖى فٖى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ ...

36. ***Allah ve Resûlü bir işin olmasına hüküm verdiği zaman, mümin bir erkek ve mümin bir kadının, işlerinde başka bir şeyi seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlü'ne isyan ederse apaçık bir sapkınlığa düşmüş olur.***

37. ***Resûlüm! Hani sen, Allah'ın kendisine ihsanda bulunduğu, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye, "Eşini yanında tut, Allah'tan kork!" diyordun ve Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun; halbuki asıl çekinmene layık olan Allah'tır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah ve Resûlü bir işin olmasına hüküm verdiği zaman, mümin bir erkek ve mümin bir kadının, işlerinde başka bir şeyi seçme hakkı yoktur."* Yani Allah ve Resûlü, müminlerin işinde bir karar verdiği zaman, erkek-kadın müminlerin, onun dışında bir şeyi tercih etmeleri doğru değildir; bilakis onların yapması gereken, kendi görüşlerini Allah ve Resûlü'nün görüşüne tâbi etmek ve tercihlerini onların tercihinden yana yapmaktır.

Bu âyet, Zeyneb b. Cahş ile kardeşi Abdullah b. Cahş hakkında inmiştir. Hz. Zeyneb, Allah Resûlü'nün halası Ümeyme'nin kızıydı. Ümeyme, Abdülmuttalib'in kızıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Zeyneb'i, âzatlı kölesi ve evlatlığı Zeyd b. Hârise'ye istedi. Zeyneb, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] böyle bir taleple gelince, bunun kendisi için olduğunu zannederek razı oldu. Daha sonra, Allah Resûlü'nün onu, kendisi için değil, Zeyd için istediğini anlayınca, bunu hoş görmedi ve onunla evlenmekten çekinerek Hz. Peygamber'e, "Ben, Kureyş kadınlarının annesi durumundayım; senin halanın kızıyım; nefsim için ona razı değilim!" dedi. Kardeşi Abdullah da benzer şeyler söyledi. Zeyneb, beyaz tenli güzel bir kadındı. Kendisinde biraz serbestlik ve sertlik vardı. Olay üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirerek, onların Allah'ın ve Resûlü'nün verdiği hükmün dışında bir şeyi tercih haklarının bulunmadığını bildirdi. Âyet inince Zeyneb [radıyallahu anhâ],

"Ben razı oldum yâ Resûlallah" dedi[616] ve kendisi hakkında hüküm vermeyi Hz. Peygamber'e havale etti. Kardeşi Abdullah da aynı şekilde davrandı. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu Zeyd'le evlendirdi. Zeyd onu hanesine aldı. Allah Resûlü, Zeyneb'e mehir ve ev eşyası olarak 20 dinar (altın),60 dirhem (gümüş), bir yorgan, bir elbise, bir gömlek, 50 müd yiyecek, 30 sâ'[617] kuru hurma gönderdi.

Bazıları, bu âyetin, Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Külsûm hakkında indiğini söylemiştir. Bu, ilk hicret eden kadındı. Kendini Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hibe etti, Allah Resûlü de kabul etti ve "Onu Zeyd'le evlendirdim" buyurdu. Bunu işiten Ümmü Külsûm ve kardeşi kızdı, razı olmadı, "Biz, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] istemiştik" dediler. Olay üzerine bu âyet indi.[618] Fakat, birinci görüş daha doğrudur.

Âyet şöyle bitiyor: "*Her kim*, tercih ettiği konuda ve verdiği hükümde *Allah ve Resûlü'ne isyan ederse apaçık bir sapkınlığa düşmüş olur*, açıkça doğrudan ayrılmış olur." Eğer bu isyan, onların emrini ret ve kabulden kaçınmak manasında ise o, küfür olan bir sapkınlıktır. Şayet bu isyan, onların emrini kabul ve ona uymanın farz olduğuna inanmakla birlikte, fiilen yapılan bir isyansa o, büyük günah olan bir sapkınlıktır.

---

[616] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/112; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/353; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/610.

[617] Bir sâ', ortalama 3 kg. civarında bir ölçektir. Müd ise 832 gr. ağırlığında bir ölçektir.

[618] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/114; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/610.

Sonra, Zeyneb [radıyallahu anhâ], Zeyd'in [radıyallahu anh] yanında bir zaman kaldı. Bir defasında, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir ihtiyaç için Zeyd'in evine gelmişti. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Zeyd'i sorarken Zeyneb'i, baş örtüsü ve elbisesiyle birlikte gördü. İçine ona ait bir düşünce düştü. Bu, Allah Teâlâ'nın, ona, ileride Zeyneb'le evleneceğini bildirmesinden sonra olmuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Kalpleri istediği gibi çeviren Allah'ı tesbih ederim"* diyerek yüce Allah'ı tesbih etti. Resûlullah'ın nefsi, daha önce Zeyneb'e karşı bir ilgi duymaz ve onu istemezdi. Bu sözden sonra, geri döndü. Hz. Zeyneb Allah Resûlü'nün tesbihini işitti; Zeyd gelince, ona bunu söyledi. Zeyd, bunda özel bir durumun olabileceğini farketti. Bundan sonra, Zeyd'in içine, Zeyneb'e karşı bir isteksizlik atıldı, o anda kendisinden soğudu. Bir zaman sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, hanımımı boşamak istiyorum" dedi. Allah Resûlü,

"Neyin var; onda canını sıkacak bir şey mi gördün?" diye sordu. Zeyd,

"Hayır, vallahi onda hayırdan başka bir şey görmedim, sadece o, şerefinden dolayı bana karşı büyükleniyor ve diliyle bana eziyet veriyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hanımını yanında tut, Allah'tan kork" buyurdu.

Bu durum, âyetin devamında şöyle anlatılmaktadır: "Resûlüm! *Hani sen, Allah'ın kendisine,* en büyük nimet olan İslâm'la *ihsanda bulunduğu, senin de kendisine,* onu âzat edip evlatlık edinerek *iyilik ettiğin kimseye, 'Eşini,* Zeyneb'i *yanında tut, Allah'tan kork;* onu boşama!' diyordun."

Buradaki emir, yapılmadığı zaman günah olmayacak tavsiye niteliğinde bir emirdir.

Âyetin, "Allah'tan kork" kısmına şu mana da verilmiştir: Onun kibirli ve kocasına eziyet veren bir kadın olduğunu söyleyerek kendisini kötülemekten Allah'tan kork.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun."* Yani sen içinde, Zeyd onu boşarsa, senin kendisiyle evleneceğini gizliyordun. İşte gördüğün gibi Allah onu açıklayıp ortaya koydu.

Şöyle diyen de olmuştur: Onun içinde gizlediği şey, kalbinin ona bağlanması ve Zeyd'in ondan ayrılmasına sevinmesiydi.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Doğrusu âyetin manası şudur: Sen içinde, sana bildirilen şeyi gizliyordun. Bu şey, Zeyd'in Zeyneb'den ayrılacağı ve daha sonra senin onunla evleneceğindir. Allah Teâlâ'nın daha sonra açıklayıp ortaya koyduğu da budur.

'Sen insanlardan çekiniyordun, halbuki asıl çekinmene layık olan Allah'tır" âyetine gelince, burada kastedilen şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], insanların karşısına onları üzecek bir şeyle çıkmaktan utanmasıdır. Bu şey, Zeyd kendisini boşadıktan sonra Zeyneb'in kendisine eş olacağının Allah tarafından kendisine bildirilmesiydi. Allah Teâlâ, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], bu durumu açıklamasını emretmedi; emretseydi hiç tereddüt etmeden ve hiç kimseden çekinmeden onu açıklar; bu konuda Allah'ın kendilerine emrettiği şeyleri tebliğde Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan, kendisinden önceki peygamberlerin yoluna uyardı."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Resûlüm sen, Zeyd'in olayında, insanların fitneye düşmesinden çekiniyordun. Onların fitneye düşeceği şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Zeyneb'e âşık olduğu ve bunun için Zeyd'e onu boşamasını emrettiği zannına kapılmalarıydı. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bu çekinmesi, ümmetine şefkatinden ve onların bu durumu işittiklerinde akıllarına güçleri üzerinde düşüncelerin gelmesiyle onu taşıyamayacaklarını bildiğinden onlara acımasından kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın kendisine bildirmesiyle, işin sonunun nereye varacağını bildiği halde Zeyd'e, *'Eşini yanında tut, Allah'tan kork'* demesi ise şeriatın zâhirî hükmünü yerine getirmektir." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.[619]

Vâhidî, *el-Vecîz* isimli tefsirinde demiştir ki: "'İnsanlardan çekiniyordun' âyetinin manası; resûlüm, eğer sen Zeyd'e, 'Eşini boşa' deseydin, insanların, 'Adama, hanımını boşamasını emretti, sonra da onunla evlendi' demelerini hoş görmedin, demektir."

---

[619] bk. *Kuşeyrî, Letâifü'l-İşârât*, 5/163.

Hakîm et-Tirmizî'ye ait *Nevâdirü'l-Usûl* kitabında, Ali b. Hüseyin'in [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Zeyneb'in, kendisinin hanımı olacağını bildirdi; o ise bunu gizledi. Zeyd, hanımından şikâyet için gelince ona, '*Allah'tan kork, eşini yanında tut*' buyurdu."[620]

Hakîm et-Tirmizî demiştir ki: "Ali b. Hüseyin, bir inci ve cevher değerinde olan bu bilgiyi bize, şerefli Ehl-i beyt'in ilim hazinesinden alarak sunmuştur."[621] Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'i kendisine bildirdiği bir olay hakkında uyardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], durumun aslını bildiği halde Zeyd'e, "*Eşini yanında tut*" buyurdu ve bu konuda denecek sözleri dikkate aldı, Allah'ın tedbirini terketti; halbuki o, gözetmeye daha layık bir durumdu. Nasıl böyle olmasın ki onda, Allah'ın helâl kıldığı bir konuda müminlere bir zorluk ve günah olmayacağına dair bir hüküm vardı.

Özetle, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu olayda bir hataya düşmemiştir. Bunu şundan anlıyoruz: Allah Teâlâ, kendisine tövbe ve istiğfar etmesini emretmedi; sadece, başkalarının fitneye düşmemesi için onu içinde gizlediğini, halbuki Allah'ın kendisinden çekinilmeye daha layık olduğunu, bunun için, insanlarda olmasından korktuğu şeyi gidermesi için Allah'a yalvarması gerektiğini haber verdi.

İbn Arafe demiştir ki: "Doğrusu şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] içinde gizlediği şey, Allah'ın, ona, Hz. Zeyneb'le evleneceğini haber vermesidir."

İbn Atıyye'nin dediğine gelince, o, söylenmesi helâl olmayan bir şeydir; çünkü onun bahsettiği durum, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şanı için bir noksanlık olup o, sahih bir hadiste geçmemiştir. Onu sadece bazı müfessirler dile getirmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbe düşen kusurlu bir şey, orada sabit kalır, sahibi onu uzaklaştırmazsa bir noksanlık olur. Bu tür şeyler kalpten gelip geçen bir düşünce olursa onda bir noksanlık yoktur. Çünkü bu tür düşünceleri baştan engellemek insan gücünün dışındadır. Hem bu hal, kulluğun özelliklerindendir. O bir nâkıslık değil, tam aksine insanın kemal hali, olumsuz düşünceler kalbe hücum ettiğinde, onları uzaklaştırıp kalpten atmaktır.

---

[620] Ali b. Hüseyin'in sözü için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/116-117; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/115; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/615.

[621] bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/400 (247. Asıl).

İbn Arafe sonra, *"Sen insanlardan çekiniyordun ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "O, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] özrü için bir hazırlıktır. Eğer onun çekinmesi, sadece Allah'ın o konuda kendisine verdiği emirden ise onu, Allah Resûlü'nün sadece insanlardan korktuğu şeklinde yorumlamak uygun olmaz. Bilakis bu âyetin amacı, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın korkusuna insanların korkusunu karıştırmasından dolayı kendisini uyarmak ve ona, içine başka bir korku karıştırmaksızın sadece Allah'tan korkmasını emretmektir."[622]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette geçen, çekinme manası verdiğimiz "haşyet" kelimesini, "hayâ etme, utanma" manasına aldığımızda, bu zorlama yorumların hiçbirine gerek kalmaz. Çünkü sadece insanlardan korkmak kötülenmiş bir durum olduğu gibi, Allah'la birlikte insanlardan korkmak da kötülenmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] böyle bir halden uzaktır.

Buna göre âyetin manası şudur: Resûlüm sen, insanların, "Oğul edindiği kimsenin hanımıyla evlendi!" demelerinden hayâ ediyordun. Gerçekten Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], perde gerisindeki bâkire kızdan daha utangaçtı. Hayâ, avam ve havas yanında övülmüş bir huydur.

Allah Teâlâ'nın, *"Halbuki Allah, kendisinden çekinilmeye daha layıktır"* âyetine gelince, onda, bazı yerlerde utanmamanın daha hayırlı olduğu konusunda bir uyarı vardır. Bu, onun için manevi bir yükselme ve diğer bir vakitte gerekecek bir terbiyedir.

Âyetin bu kısmına şu mana de verilmiştir: Sen bununla insanların fitneye düşmesinden korkuyordun. Halbuki Allah, onlara karşı, diğer herkesten daha merhametlidir. Bu durumda, kendisinden korkmana en layık olan Allah'tır. Öyle ise sen, onlardan bu halin gitmesi için Allah'a yalvar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[622] bk. İbn Arafe, *Tefsiru İbn Arafe*, 3/300.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Birinci âyette, kulun bütün işlerini Allah'a havale etmesine ve ayrıca tek ve kahhâr olan Allah'ın emri karşısında, kendi tercihini terketmesine bir teşvik vardır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Bir vakitte, Allah Teâlâ'nın ortaya koyduğu bir şeyin dışında başka bir şeyi ortaya koymak isteyen kimse, cahillikten hiçbir şeyi geride bırakmamış, bütün cahilliği kendinde toplamıştır."

Bu durumda kulun yapması gereken, iç âleminde Allah'ın kahır tecellisine teslim olmak, zâhirde emrine sarılmak, O'nun peygamberinin sünnetine tâbi olmak, ilâhî rızayı ve sevgiyi çeken şeyleri yapmaktır.

İkinci âyette ise şuna dikkat çekilmektedir: Havassü'l-havas (seçkin kullar içinden seçilmiş has kullar), diğer seçkin kulların kınanmayacağı şeylerden dolayı uyarılıp kınanır. Havas ise avam halkın uyarılmayacağı konularda uyarılıp kınanır. Her ne zaman makam yükselir ve yakınlık artarsa o derece talep edilen şey ve edep artar; o haldeki kimseye, edebi bozan en ufak şeyden dolayı uyarı ve kınama gelir. Sultanların, en yakın vezirlerine karşı tutumu böyledir. Bu, kalp ehli tarfından bilinen ve tecrübe edilmiş bir durumdur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Zeyneb Zeyd'den ayrıldıktan sonra onunla evlenmesinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ
حَرَجٌ فٖى اَزْوَاجِ اَدْعِيَائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا

﴿٣٧﴾ مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُۜ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِينَ
خَلَوْا مِنْ قَبْلُۜ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًاۙ ﴿٣٨﴾ اَلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ
اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾

... Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlatlıklarının boşadıkları hanımlarıyla evlenmede müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.

38. ***Allah'ın, kendisine takdir ve helâl kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur. Önce gelip geçenler arasında da Allah'ın kanunu böyle idi. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir.***

39. ***O peygamberler ki Allah'ın emirlerini tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık."* Yani Zeyd, hanımından gönlünü çekip kendisiyle bir bağı kalmadığında, ondan ilişiğini keserek kendisini boşadığında ve Zeyneb iddetini (boşanmadan sonra bekleyeceği süreyi) tamamladığında onu sana nikâhladık.

Rivayet edildiğine göre Hz. Zeyneb iddetini tamamladığında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeyd'e,

"Kendim için senden daha güvenilir bir kimse bulamıyorum; Zeyneb'e git ve onu benim için iste (kendisine evlenme teklifimi söyle)!" buyurdu. Zeyd [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Bunun üzerine Zeyneb'e gittim; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] emrine son derece saygı göstererek, kendisine arkam dönük şekilde, 'Ey Zeyneb, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] seninle evlenmek istiyor' dedim. Bu teklife sevindi ve, 'Rabbim'e danışmadan bir şey yapmayacağım' diyerek istihâre namazı kılmak için mescidine gitti. O anda, *'Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık'* âyeti indi. Böylece Allah Resûlü onunla evlenmiş oldu, âyet indikten sonra Zeyneb'in yanına girdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hiçbir hanımı için vermediği düğün yemeğini Zeyneb için verdi. Düğün için bir koyun kesti, insanlara ekmek ve et ikram etti. Öyle ki ikram işi gün boyunca sürdü."[623]

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeyneb'le bir akid olmadan doğrudan kendisi evlendirdi. Şu rivayet bunu desteklemektedir:

Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü'nün diğer hanımlarına şöyle derdi: "Allah Teâlâ beni, yedi kat göklerin üzerinden evlendirdi, sizleri ise velileriniz evlendirdi."[624]

Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü'ne şöyle derdi: "Ben senin için, üç şeyle daha özel bir konumdayım, diğer hanımlarının böyle bir özelliği yoktur. Benimle senin deden (Abdülmuttalib) birdir. Allah beni sana gökte nikâhladı. Benim aracım Cibrîl'dir [aleyhisselâm]."[625]

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeyneb'le evlendirme sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Bunu, evlatlıklarının boşadıkları hanımlarıyla evlenmede müminlere bir güçlük olmasın diye yaptık."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Araplar, evlatlığın da nesep yoluyla oluşan evlat gibi haramlık oluşturduğunu zannediyorlardı. Allah Teâlâ bunların ikisinin arasını ayırdı. Evlatlık edinilen kimselerin hanımları, sulpten gelen çocukların hanımları gibi (vefat veya boşamadan sonra, kendileriyle evlenmek) haram değildir."[626]

---

[623] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/114; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/444. Biraz farklı ifadelerle bk. Müslim, Nikâh, 89 (nr. 1428); Nesâî, Nikâh, 26; Ahmed, *Müsned*, 3/165.

[624] Buhârî, Tevhid, 22 (nr. 7420); ayrıca bk. Nesâî, Nikâh, 26 (nr. 3252).

[625] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/118-119 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/356.

[626] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/116.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, evlatlığın hükmüyle câriyenin hükmünün aynı olduğuna dair bir delil vardır; fakat âyet ve hadisin getirdiği ayrıcalık hariç."[627]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah'ın emri*, yani olmasını istediği şey *yerine getirilmiştir.*" O muhakkak yerine gelir; senin Zeyneb'le evlenmen gibi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'ın, kendisine takdir ve helâl kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur.*" Yani ona helâl ettiği yahut nasip ve taksim ettiği bir işte, kendisine bir zorluk ve vebal yoktur. Yani Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) Hz. Zeyneb'le evlenmesini emretmesi gibi, peygamberine emrettiği bir şeyi yapmasında, onun için hiçbir güçlük ve sıkıntı yoktur.

Yahut Allah'ın, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için bir sınırlama koymadan kadınlar konusunda yaptığı taksimde, kendisi için bir sıkıntı ve vebal yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Önce gelip geçenler arasında da Allah'ın kanunu böyle idi.*" Yani Allah Teâlâ, bu genişliği ve ayrıcalığı, önceki peygamberler arasında da uygulamıştır. Onlar için de yüce Allah'ın, evlenme ve diğer konularda helâl kılıp genişlik verdiği şeylere adım atmalarında bir sıkıntı ve sakınca yoktur. Bazı peygamberlerin nikâhı altında pek çok hür ve câriye kadın bulunmaktaydı.[628]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek olan, yazılmış bir kaderdir.*" O'nun emri, hükme bağlanmış, olması kesin, geri çevrilemez bir şeydir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O peygamberler ki Allah'ın emirlerini tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar.*" Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed de (sallallahu aleyhi vesellem) bu anlatılan peygamberlere dahil olup onların en şereflisidir. "*Hesap görücü* yahut amelleri hesap edici *olarak Allah yeter.*" O halde, sadece Allah Teâlâ'dan korkmak gerekir.

---

[627] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/247.

[628] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/444; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/177; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/615.

37-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, Mevlâ'sıyla birlikte temkin halini bulup ilâhî sevgiyi tam olarak elde edince, onun ihtiyaçları Allah tarafından görülür, bütün himmetleri hedefine ulaşır. O bir şeye niyet ettiğinde ve kalbiyle bir şeyin olmasını istediğinde, Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı gibi, ona da arzusuna kavuşma imkânı verir, ihtiyacını kısa zamanda giderir. Allah Resûlü'nün, kalbine Hz. Zeyneb'le evlenme arzusu düşünce, Cenâb-ı Hak onu kendisiyle evlendirdiğini bildirdi. Fenâ fillâh makamındaki bütün veliler bu makamdadır. Onlar bir şeye özel olarak yöneldiklerinde, ilâhî kader kendilerini desteklerse istedikleri hemen olur. Yoksa himmetler ne kadar yüksek ve hızlı olursa olsun, kader surlarını aşamaz (İlâhî takdir ve izin olmadan bir şey gerçekleşmez). Bunun için âyette, *"Allah'ın emri yerine getirilmiştir"*, *"Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek olan, yazılmış bir kaderdir"* buyruldu.

Keskin himmet sahiplerinin vasfı şudur: Onlar, sadece Allah'tan korkarlar, O'ndan başkasından korkmazlar. Allah yolunda, hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler. Onların Allah'ı zikirleri devamlıdır, onların kalpleri ilâhî huzurda kendinden geçmiştir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Muhammed [s.a.v], Peygamberlerin Sonuncusudur

Cenâb-ı Hak, "Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] oğlunun (evlatlığının) hanımıyla evlendi!" diyenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَۜ
وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا ﴿٤٠﴾

40. ***Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir."* Yani sizin erkeklerinizden hiçbirinin gerçek manada babası değildir ki ikisi arasında, baba ile oğul arasında mevcut olan nikâhta ebedî haramlık gibi hükümler geçerli olsun.

Âyette geçen "erkeklerinizden" kasıt bulûğa ermiş müslümanlardır. Allah Resûlü'nün, Kasım, Tayyib ve Tahir ismindeki çocuklarına gelince, onlar, bulûğa ermeden vefat etmiştir. Hasan ve Hüseyin'e gelince, onlar evlatları değil torunlarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat o, Allah'ın resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur."*

Her peygamber, kendisine hürmet ve tâzim göstermeleri yönünden ümmetinin babasıdır. Yine peygamber de kendilerine şefkat göstermesi ve nasihat etmesi yönünden ümmetinin babasıdır. Buradaki babalık bahsettiğimiz yöndendir; yoksa baba ile oğul arasında mevcut olan diğer hükümler yönünden değildir. Zeyd, sizden biridir, peygamberin hakiki evladı değildir. Bu durumda, onun hükmü, diğer erkeklerin hükmü gibidir. Evlatlık edinme, sadece özel bir yakınlık ve ilgiden ibarettir, başka bir hukuku yoktur.

Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ayrıca, bütün peygamberlerin sonuncusudur. Yani onların en sonunda gelip peygamberliği sonlandırandır. Ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Hz. İsa [aleyhisselâm], ondan önce peygamber olmuş biridir. Kıyametten önce indiğinde, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinden bir fert gibi, onun getirdiği dine göre amel edecektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ben, peygamberlerin sonuncusuyum; benden sonra peygamber yoktur."[629]

Âyete, "Muhammed, peygamberlerin mührüdür; onları tasdik eder" manası da verilmiştir.

---

[629] Ahmed, *Müsned*, 5/278; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/615.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeyi hakkıyla bilir."* Kimin, peygamberlerin sonuncusu olmaya layık olduğunu ve onun şanının nasıl olduğunu Allah bilir.

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], hakikatte ruhların babasıdır; çünkü bütün varlık âlemi onun nurundan ortaya çıkarılmıştır. Allah Resûlü, nurunun önce yaratılması itibariyle, bedenlerin de babasıdır. Kâinatta ilk ortaya çıkan onun nuru olmuştur, kâinat onun nurundan yaratılmıştır. Şu halde o, varlıkların çekirdeğidir. Zuhruf sûresinin, *"Ben ibadet edenlerin ilkiyim"* âyetinin tefsirinde -inşallah- bu konuda tamamlayıcı açıklamalar gelecektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sulbünden doğum yoluyla gelen erkeklerden bulûğa ermiş birinin babası olmadı; Allah Teâlâ bu durumu, birçok hikmetten dolayı ondan uzak tuttu.

Yüce Allah'ı Sabah Akşam Zikir

Cenâb-ı Hak, sonra özellikle yüce zatını zikretmeyi emretti. Çünkü zikir, manevi temizliğin ve terbiyenin vesilesidir. Zikir, sahibini, onu ilgilendirmeyen boş işlerden alıkoyar. Bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْراً كَث۪يراًۙ ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَص۪يلاً
﴿٤٢﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُصَلّ۪ي عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى
النُّورِۜ وَكَانَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ رَح۪يماً ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌۚ وَاَعَدَّ
لَهُمْ اَجْراً كَر۪يماً ﴿٤٤﴾

41. *Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.*

42. *Ve O'nu sabah akşam tesbih edin.*

43. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size rahmet edendir; melekleri de sizin için mağfiret dilerler. Allah, müminlere karşı çok merhametlidir.

44. Kendisine kavuştukları gün, onlara söylenecek söz, "selâm"dır. Allah onlara çok değerli bir mükâfat hazırlamıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin."* Allah'ı, ayakta, otururken ve yanlarınız üzerinde yatarken zikredin.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, zikir hariç her ibadete bir sınır getirdi, onu yapan için bazı özürleri kabul etti. Zikre gelince, kulun aklının başından gitmesi hariç, onu terketmek için hiçbir özrü kabul etmedi."[630]

Yine İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'ı çok zikretmek, O'nu asla unutmamandır."

Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Allah'ı öyle çok zikreden ki size deli desinler."[631]

Zikrin değişik çeşitleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Tehlil: Lâ ilâhe illallah.

Hamd: Elhamdülillâh.

Takdis: Sübhânallah.

İstiğfar: Estağfirullah

Kur'an okumak ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salavat getirmek de diğer zikir çeşitleridir. Bunlardan başka zikir çeşitleri de vardır.

---

[630] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/124; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/617-619.

[631] Ahmed, *Müsned*, 3/68; Hâkim, *Müstedrek*, 1/499; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 817; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/75.

Şöyle denmiştir: Kuldan sabah akşam sürekli olarak istenen zikirden kasıt, kalplerin zikridir. Gerçekten sürekli yapılması mümkün olan zikir, kalbin zikridir. O, iman ve marifet gibi süreklidir. Dilin zikrine gelince, onunla sürekli zikredilmesi imkânsız gibidir. Bu açıklamayı Kuşeyrî yapmıştır.[632]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O'nu sabah akşam,* günün başında ve sonunda *tesbih edin;* noksan sıfatlardan uzak tutun; *'Sübhânallahi ve bi-hamdihi'* deyin."

Sabah ve akşamın özel olarak zikredilmesi, gece ve gündüz meleklerinin bu iki vakitte toplanmalarındandır.

Katâde demiştir ki: Âyetin manası şudur: Sabah akşam şu şekilde tesbih edin: Sübhânallahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber ve lâ havle velâ kuvvete illa billâh."

Tesbih de zikre dahil iken, onun ayrıca söylenmesi, diğer zikirler arasındaki üstünlüğünü göstermek içindir. Çünkü tesbihin manası, yüce Allah'ın zatına yakışmayan sıfatları O'ndan uzak tutmaktır.

Âyette geçen zikirle, taat ve ibadetlerin çokça yapılmasının kastedilmiş olması da mümkündür; zira onlar da zikre dahildir. Sonra sabah erken vakitte yapılacak tesbihle kastedilen özellikle sabah namazıdır. Akşam tesbih etmekle kastedilen de öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. Yahut sabah erken vakitte yapılan tesbihle kastedilen, sabah namazı; akşamki tesbihle kastedilen ise akşam ve yatsı namazlarıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size rahmet edendir; melekleri de sizin için mağfiret dilerler."*

Salât eden yani namaz kılan kimsenin rükû ve secdedeki hali eğilmektir. Onun bu hali, şefkat ve merhametle başkasının işine eğilip onunla ilgilenen kimseye benzetildi. Sonra bu kullanım çoğaldı ve salât, rahmet ve şefkat etme manasında kullanılır oldu. "Allah sana salât etsin" denince, bunun manası, "Allah sana merhamet ve şefkat etsin" demektir.

---

[632] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/164.

Âyette, *"Allah ve melekler size salât eder"* dendi. Allah'ın salât etmesi ile meleklerin salât etmesi farklı manadadır. İkisinin ortak noktası, müminlere hayır ulaştırma isteğidir. Allah'ın salât etmesi, rahmet etmesidir; meleklerin salât etmesi ise müminler için dua ve istiğfar etmeleridir.

Süddî demiştir ki: "İsrâiloğulları, Hz. Musa'ya, 'Rabbimiz namaz kılar mı?' diye sordular. Bu söz, Hz. Musa'ya çok ağır geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti: 'Onlara söyle: Ben salât ederim; benim salâtım, rahmet etmemdir; rahmetim her şeyi kuşatmıştır."[633]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) mi'racdan söz ettiği bir hadisinde şu durumdan bahsetmiştir:

"Ben dedim ki: İlâhî, sana gelmeden (huzuruna çıkmadan) önce, Ebû Bekir'in konuşmasına benzer bir sesle bana hitap edildiğini işittim. O ses bana, 'Dur, Rabb'in salât ediyor' dedi. Ben, 'Ebû Bekir beni bu makamda öne mi geçti?' diye hayret ettim; bir de, 'Rabbim'in salâta (namaza) bir ihtiyacı yoktur, O'nun salâtı nasıl oluyor acaba?' diye hayret ettim. O zaman Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

'Benim kimse için salât etmeye (namaz kılmaya) bir ihtiyacım yok, ben sadece, 'Sübhânî (zatımı yüce tutarım), rahmetim her şeyi kuşatmıştır' derim. Ey Muhammed, *'O ve melekleri size salât eder'* âyetini oku. Benim salâtım, sana ve ümmetine rahmet etmemdir. Arkadaşın Ebû Bekir'in sesine benzer işittiği hitaba gelince, ben onun sûretinde bir varlık yarattım, sana onun dili ve sesiyle hitap etti. Bunu sendeki ürpertiyi gidermek ve seni muradımı anlamaktan engelleyecek heybet hali sarmaması için yaptım."

Meleklerin salâtından kasıt, onların, 'Allahım, müminlere salât et, onları af ve mağfiret et' sözleridir. Onların, bu rahmet duaları kabul edildiği için, onlardan rahmet ediyorlarmış gibi bahsedildi.

Âyetin manası şudur: Allah sizi, hayra çağırıp kendisini çokça zikretmenizi emrederek size merhamet ediyor ve şefkat gösteriyor. O ayrıca, meleklerine size acımalarını ve sizin için istiğfar etmelerini emrediyor. Bütün bunları, sizi kendisine yaklaştırmak ve sizden başka hiç kimseye vermediği özel nimetlerini size vermek için yapıyor. Âyetin devamda, *"Sizi karanlıklardan nura çıkarmak için"* buyrulması bunu gösteriyor. O sizi, küfrün karanlıklarından imanın aydınlığına, sonra günahların karanlığından taatin nuruna, sonra gafletin karanlığından manevi uyanıklığın nuruna, sonra manevi perdelerin karanlığından müşâhedenin nuruna çıkarmak için böyle yapıyor.

---

[633] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/360; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/622.

"O size salât eder" âyetine şu manayı verenler de olmuştur: O, kulları arasında sizin güzel vasıfla anılmanızı yayar.[634]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, müminlere karşı çok merhametlidir."* Bundan dolayı Allah, onların işlerini ıslah etmeye çok önem verdi, kendilerine bol mükâfat hazırladı, mukarrebîn meleklerini onların hizmetinde kullandı. Bu, Allah'ın salâtının, rahmet etmesi manasına geldiğine bir delildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara çok merhamet ettiğini açıkça belirtti.

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, *'Şüphesiz, Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler ...'* (Ahzâb 33/56) âyetini indirince, Ebû Bekir [radıyallahu anh],

'Yâ Resûlallah, Allah Teâlâ size özel olarak verdiği her şerefe bizi de ortak yaptı (acaba bu salât konusunda da bizi size ortak yapar mı?)' dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *'Ey müminler, Allah ve melekleri size salât eder'* âyetini indirdi."[635]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ölüm anında *kendisine kavuştukları gün, onlara söylenecek söz, 'selâm'dır."*

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ölüm meleği müminin ruhunu almaya gelince ona, 'Rabb'in sana selâm ediyor' der."[636]

Yahut bu selâm onlara, kabirlerinden kalktıkları gün verilir; o zaman melekler, müminlere selâm verip kendilerini müjdelerler.

---

[634] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/120.

[635] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/120; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/446.

[636] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/361; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/623.

Bir diğer görüşe göre müminler cennette Allah Teâlâ'yı gördüklerinde kendilerine "selâm" verilir. Allah Teâlâ onlara,

"Ey kullarım, size selâm olsun; benden razı mısınız?" diye sorar. Onlar da,

"Ey Rabbimiz, senden nasıl razı olmayalım; âlemde hiç kimseye vermediğin nimetleri bize verdin!" derler. O zaman Cenâb-ı Hak onlara,

"Siz bundan daha faziletlisini verdim; size rızamı helâl kıldım; artık size ebediyen kızmam" buyurur. Hadis Buhârî'de nakledilmiştir.[637] Diğer kitaplarda geçen bir rivayette ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Size selâm olsun. Emrime tâbi olarak beni razı eden kullarıma merhaba!" Bu, şu âyete işaret etmektedir:

"Onlar cennete vardıklarında cennet kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara, 'Size selâm olsun; tertemiz oldunuz, haydi ebedî olarak kalmak üzere oraya girin' derler" (Zümer 39/73).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah onlara çok değerli bir mükâfat* yani cenneti ve içindeki nimetleri *hazırlamıştır."*

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ı çokça zikredin"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin işareti, 'Allah'ı sevin' şeklindedir. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Kim bir şeyi severse onu çok zikreder'*[638] buyurmuştur. Öyleyse senin, 'Allah' demen ve O'nu zikrettikten sonra unutmaman gerekir."[639]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü Allah'ın zikri, O'nun sevgisinin göstergesi ve O'na vuslatın işaretidir. Zikir, ilâhî huzura girmede en büyük kapıdır. Allah kendisine rahmet etsin, bir zat, zikrin üstünlüğü konusunda beyit halinde şöyle demiştir:

---

[637] Buhârî, Tevhid, 38, Rikak, 51; Müslim, İmân, 302; Tirmizî, Kıyâme, 18; Ahmed, *Müsned*, 3/88.

[638] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/350; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 5872; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8312.

[639] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/174. Mana, Kuşeyrî'nin metnine göre verildi.

"Zikir, bütün sâlikler (Hak yolcuları) için temel bir görevdir. Onun nuruyla, gidecekleri yolları aydınlanır.

O öyle bir vasıtadır ki onu elde ettikten sonra asil kimseler hak yolundaki süratli gidişinde zorlanmaz, bunalıp kalmaz.

Kalpler onunla huzur ve sükûn bulup yakîne ulaşır; onu elde ettikten sonra Hakk'a vuslatta başka yardımcıya gerek yoktur.

Sâlik, onunla hedefine ulaşır; insan, fenâ fillâh halini elde ettikten sonra bekâ haline onunla ulaşır.

Bütün zor şeyler sana zikirle kolay hale gelir; uzak şeyler onunla yakınlaşıp kısa zamanda elde edilir.

Zikir senin önündeki en kuvvetli vesiledir; o bütünüyle senin iyiliğin içindir, sana zarar verecek hiçbir yanı yoktur.

İnsanın yaptığı bütün taatlerin temeli yüce Allah'ı zikirdir; aynı şekilde bütün ibadetlerin çatısı yani hedefi de zikirdir.

Şefaat sahibi Peygamberimiz'in söylediği gibi, zikir, tek başına bütün ibadetlerden daha üstündür.

Zikrin üstünlüğünü açıklamaya şu yeterlidir: Onunla insandaki gaflet ve unutma hali gider.

Ey dostum, sen, zengin ve ulu Allah'ı zikrettiğinde, fakirler (O'na muhtaç olan bütün varlıklar) gözünde küçülür (artık insanlardan gözünü ve gönlünü çekersin).

Zikre devam et, öyle ki onun sırrıyla gönlün parlasın, cevher haline gelsin; o zaman ne görürsen, nereye baksan onunla, perdesiz olarak Allah'ı görürsün. İdrakin, fikrin ötesine yükselir.

Yüce sevgili, onunla varlıklarda tecelli etti, onunla mâsiva akıldan uzaklaşıp gider.

Mürid, zikirle fenâ fillâh halinde temkin sahibi olur (o makamda yerleşip hakkını verir), öyle ki sevgilide yok olup ona, 'ben' diyecek duruma gelir.

Sâlikin ibadete dönmesi zikirle olur, onun kuvvetiyle işlerinde ve âlemde özel tasarrufta bulunur.

Vallahi, bütün sözleri sarfetsem, yine de zikrin sahip olduğu üstünlüğü tam olarak ifade edemem."

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında, *"Halleri tekten olan kimseler öne geçtiler"* buyurdu. Yanındakiler,

"Onlar kimlerdir yâ Resûlallah?" diye sordular. Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Onlar, kendilerini kaybedecek şekilde Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir. Zikir onların üzerindeki (günah) ağırlıklarını hafifletti; kıyamet gününde ilâhî huzura yükleri hafif olarak geldiler."[640]

Muâz b. Enes [radıyallahu anh] anlatıyor: "Bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

'Hangi cihad daha faziletlidir; hangi mücahid daha çok sevap alır?' diye sordu, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"En faziletli cihad, içinde Allah'ın en fazla zikredildiği cihaddır. En fazla sevap alacak mücahid de yüce Allah'ı en çok zikreden mücahiddir' buyurdu. Adam,

'Sevabı en fazla olan oruçlu kimdir?' diye sordu, Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

'Yüce Allah'ı en çok zikreden oruçlu en fazla sevap alır' buyurdu. Adam namaz, zekât, hac ve sadakayı sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] her defasında,

'Bu ibadetleri yaparken yüce Allah'ı en çok zikreden kimse en fazla sevabı alır' buyurdu. Orada bulunan Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] Hz. Ömer'e,

'Ey Ebû Hafs, zikredenler bütün sevabı alıp götürdüler' dedi. Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ona yönelerek,

'Evet, öyledir' buyurdu." Hadisi Ahmed b. Hanbel ve Taberânî rivayet etmiştir.[641]

---

[640] bk. Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Daavât, 128 (nr. 3596); Ahmed, *Müsned*, 2/323.

[641] Ahmed, *Müsned*, 3/438; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/186; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, nr. 1429.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O Allah size salât eder ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah'ın salâtı (özel rahmeti), kulunu ezelde marifeti ve sevgisi için seçmesidir. Allah bir kulu bunun için özel seçtiğinde, onun hatalarını affeder; meleklerinin en seçkinlerini onun adına istiğfar etmesi için görevlendirir. Bunu, kulun Allah ile meşguliyetinden ve O'nun sevgisinden uzak kalıp nefsi için istiğfara ihtiyacı olmasın diye yapar. Allah bu salâtı (rahmeti ve meleklerin istiğfarı) ile, kulunu tabiatın karanlıklarından müşahedenin aydınlığına çıkarır. Bu, O'nun kulunu ezeldeki seçişinden ve ona yeten kudsî rahmetinden ileri gelmektedir. Allah Teâlâ'nın, *'O, müminlere karşı çok merhamet sahibidir'* buyurması bunu gösteriyor. Yani Allah Teâlâ daha onları vücuda getirmeden, kendilerine çok merhamet etti. Şöyle ki hiçbir sebep yokken, onları vücuda getirdi ve kendisine yöneltti."[642]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) sonra, İbn Atâ'nın şöyle dediğini nakletmiştir: "Müminlere cennette en büyük ikram, Allah Teâlâ'nın arada bir vasıta olmadan onlara selâm vermesidir."[643]

İmam Kuşeyrî, *"Onunla karşılaşacakları gün, kendilerine söylenecek söz, 'selâm'dır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Selâmlama, görme ile birlikte zikredildiğinde, aynı şekilde kavuşma da selâmlama ile birlikte zikredildiğinde, bunun manası, bu işin baş gözüyle görmekle olacağıdır. Selâmlama, sultanlara hitap edilirken ilk olarak yapılan bir şeydir. Bunun müminlere yapılması, onların şanının yüceliğini bildirmekte ve bu selâm onların derecelerinin yüksekliğini göstermektedir."[644]

Işık Saçan Peygamber

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, yüce zatının noksan sıfatlardan uzak tutulmasını emretti. Aşağıdaki âyetlerde de resûlünün peygamberliğine şahitlik etti. Bunu, imanın geçerli olması ve tam manada zikrin gerçekleşmesinde, zatını tesbihle resûlünü tasdikin birbiriyle olan bağlantısını göstermek için yaparak şöyle buyurdu:

---

[642] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/144-145.

[643] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/145; ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/149.

[644] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/165.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً وَمُبَشِّراً وَنَذ۪يراًۙ ﴿٤٥﴾ وَدَاعِياً اِلَى اللّٰهِ
بِاِذْنِه۪ وَسِرَاجاً مُن۪يراً ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ بِاَنَّ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَضْلاً كَب۪يراً
﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى
بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٤٨﴾

45. ***Ey Peygamber! Şüphesiz, biz seni bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik.***

46. ***Seni ayrıca Allah'ın izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.***

47. ***Müminlere, onlar için Allah'tan büyük bir lutuf olduğunu müjdele.***

48. ***Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Onların eziyetlerine aldırma. Allah'a güvenip dayan, vekil olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Peygamber! Şüphesiz, biz seni,* kendilerine gönderildiğin kimselere, onların tasdik etmelerine ve yalanlamalarına *bir şahit olarak gönderdik.*" Yani senin Allah katında, onların lehine ve aleyhine söyleyeceğin sözün geçerlidir; aynen âdil bir şahidin sözünün mahkemede hüküm verirken geçerli olması gibi.

"*Seni ayrıca,* müminler için ebedî nimetleri *müjdeleyici ve* kâfirleri can yakıcı bir azapla *uyarıcı olarak gönderdik.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yine seni, *Allah'ın izniyle,* yani emriyle yahut kolaylaştırmasıyla, insanları Allah'ın rabliğini ikrar ve birliğini kabul etmeye, O'nun sıfatlarından, vaat ve azabından iman edilmesi gereken şeyleri tasdik etmeye *bir davetçi olarak gönderdik.*" Davetin, Allah'ın iznine bağlanması, onun zor bir iş olduğunu; onun sadece Cenâb-ı Hak'tan gelecek bir yardımla yapılabileceğini bildirmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Seni ayrıca nur saçan,* kendisiyle cehalet karanlıklarında aydınlanılan, ışığından hidayet nurları alınan *bir kandil olarak gönderdik.*" Gerçekten Allah Teâlâ, onunla şirkin karanlıklarını aydınlattı, yolunu kaybetmiş olanlar onunla doğru yolu buldu; aynen gece karanlığında parlak bir ışıkla aydınlanıp yolun bulunduğu gibi.

Bazıları, parlak ışıkla kastedilenin Kur'an olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "Seni parlak bir ışık sahibi olarak gönderdik" olur.

Kandilin, "nur ve ışık saçan" şeklinde tanımlanması, onun ışığının çok kuvvetli olup hiç zayıflamadığına ve kesilmediğine işaret etmek içindir. Çünkü bir kandilin yağı az, fitili zayıf olursa ışığı kuvvetli olmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz seni, birliğimize bir şahit, rahmetimizle müjdeleyici, azabımızla korkutucu, bize ibadet etmeye davet edici ve huzurumuza gelen yolu aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Müminlere, onlar için Allah'tan büyük bir lutuf,* diğer ümmetlerin sevabının çok üstünde büyük bir sevap ve mükâfat *olduğunu müjdele.*" Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizinle, yahudi ve hıristiyanların misali şuna benzer: Bir adam, günün sonuna kadar çalıştırmak için bazı kimseleri ücretle tuttu. Yahudiler öğleye kadar çalıştılar, sonra yorulup çalışmayı bıraktılar. Sonra hıristiyanlar ikindiye kadar çalıştı, onlar da akşama kadar çalışmaktan yorulup süre dolmadan işi bıraktılar. Sonra sizler, günün sonuna kadar çalıştınız ve onların ücretini hak ettiniz. Bu duruma yahudi ve hıristiyanlar kızarak,

'Bizler, daha çok çalıştık fakat en az ücreti aldık' dediler. Allah Teâlâ da onlara,

'Sizin hakkınızdan bir şey eksiltip de size zulmettim mi?' diye sordu. Onlar da,

'Hayır, bir zulme uğramadık' dediler. O zaman Allah Teâlâ,

'Bu benim ihsanımdır, onu dilediğime veririm' buyurdu."[645]

Diğer rivayette şöyle buyrulmuştur: *"Onlar (yahudi ve hıristiyanlar) öğleye veya ikindiye kadar çalıştılar, sonra iş sahibine, 'Bizim senin vereceğin ücrete ihtiyacımız yok!' dediler; böylece iki grubun ücreti iptal oldu."*

Bu durum, yahudi ve hıristiyanlardan İslâm'a yetişip de iman etmeyenler içindir. Hadis, *Sahîh-i Buhârî*'de geçmektedir; biz onu mana olarak naklettik.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Resûlüm, ümmetinin halini kontrol et ve onlara Allah tarafından büyük bir mükâfatın olduğunu müjdele."[646]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kâfirlere ve münafıklara itaat etme."* Yani onlara muhalefet etmeye devam et. Bu, Allah Resûlü'nü [sallallahu aleyhi vesellem] onların içinde bulunduğu durumdan uzak tutup nefret ettirmek için kullanılan bir ifadedir.

"Onların eziyetlerine aldırma." Yani ona iltifat etme, onu önemseme. Onların sana yaptıkları eziyetleri bir tarafa koy, kendini de ayrı bir tarafa koy; onlara aldırış etme, onların eziyetinden korkma.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların inkârlarına karşılık ve ceza vermek için kendilerine eziyet etme. Bunun için âyetin bu hükmünün, daha sonra gelen savaş âyetiyle kaldırıldığı söylenmiştir.[647]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'a güvenip dayan;* onlara karşı O sana yeter. Kendisine güvenilecek ve her durumda işlerini kendisine teslim edeceğin *vekil olarak Allah yeter."*

Allah Teâlâ, önce Hz. Peygamber'e ait beş vasfı saydı. Bunlar, "şahit", "müjdeleyici", "uyarıcı", "Allah'ın emriyle O'na davet edici" ve "ışık saçan kandil" vasıflarıdır. Peşinden de bu sıfatlara münasip beş şeyden bahsetti. Şöyle ki:

1. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "şahit" vasfına karşılık olarak, *"Müminleri müjdele"* buyurdu. Çünkü Resûlullah

---

[645] Buhârî, İcâre, nr. 2268.

[646] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/248.

[647] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/184.

[sallallahu aleyhi vesellem] ümmetine şahit olur, onlar da diğer ümmetlere şahit olurlar. Bu durum, en büyük üstünlüktür.

2. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "müjdeleyici" vasfına karşılık olarak, kâfir ve münafıklardan yüz çevirmesinden bahsetti; çünkü o, onlardan yüz çevirince bütünüyle müminlere yönelir. Bu da müjdelemeye uygun bir durumdur.

3. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "uyarıcı" vasfına karşılık olarak, onların eziyetlerini terketmesinden bahsetti; çünkü o, onlara hemen eziyet etmeyi ve ceza vermeyi terkederse bu onlar için dünyada ve ahirette mutlaka başlarına gelecektir. Böylece onlar, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından, gelecekte başlarına gelecek bir azapla uyarılıp korkutulmuş olurlar.

4. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "Allah'ın emriyle O'na davet edici" vasfına karşılık olarak, kendisine tevekkül etmesinden ve güvenip dayanmasından bahsetti; çünkü kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona, bütün zor işleri kolay eder; böylece Allah'a davet kolay olur, davet işi rahatça yapılır.

5. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "ışık saçan bir kandil" vasfına karşılık, vekil olarak kendisiyle yetinmesinden bahsetti; çünkü Cenâb-ı Hak kimi nurlandırır ve onu bütün insanlar için bir delil yaparsa; onun, bütün insanlardan yüz çevirip Allah ile yetinmesi hak olur.[648] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Ey resûlüm, biz seni, hakikate şahit olarak gönderdik. Sen bizim şahidimizsin. Biz sana şahit olduk, sen de bize şahit oldun. Böylece seni, rubûbiyyetimin nurlarıyla sardım. Kim seni hakikatinle görürse gerçekte bizi görmüş olur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] nuru Cenâb-ı Hakk'ın nurundan ilk ortaya çıkan nurdur. Bu durumda kim o nuru görürse Hakk'ı görmüş olur.

---

[648] Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/248; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 6/447.

Rûzbihân-ı Baklî devamla der ki: "Kim sana bakarsa bize bakmış olur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Kim beni tanırsa Hakk'ı tanır; kim beni görürse Hakk'ı görmüş olur.*"

Vertecübî, "Resûlüm, biz seni ışık saçan bir kandil olarak gönderdik" âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Senin nurunu, kendi nurumdan parlattım; böylece sen, benim nurumla mümin kullarımın gözlerini aydınlatırsın; onlar, senin nurunla bana gelirler. Allah Teâlâ sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], müminlere, bir perdelenme ve azarlama olmaksızın Allah'ı müşahedeye ulaşacaklarını müjdelemesini emretti."[649]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ey kendisine tarafımızdan şeref bahşedilmiş peygamber! Biz seni birliğimiz için bir şahit, kullarımızı bizimle müjdelemen için bir müjdeci olarak gönderdik; sen onları emrimize aykırı davranma konusunda uyarıp sakındırırsın, kendilerine bizden korkacakları yerleri öğretirsin. Seni ayrıca, insanları bize çağıran bir davetçi ve seninle aydınlanacakları ışık saçan bir kandil, seni tasdik eden ve sana iman eden herkese ışınının yayıldığı bir güneş olarak gönderdik. Bize sadece, sana tâbi olan, sana hizmet eden ve seni önüne alıp izinden yürüyen kimse ulaşır. Müminlere, büyük lutfumuzu, kendilerine ulaşacak nimet ve ihsanımızı müjdele. Kimlerin sana imanlarının bereketi bir tesir göstermezse onların bizim katımızda hiçbir değeri yoktur. Bizim kendilerinden yüz çevirdiğimiz ve kendilerini sapkınlık içinde bıraktığımız kâfir, münafık, bid'atçı ve isyankârlara itaat etme. Sürekli Allah'a tevekkül et, O'na güven, bütün işlerine vekil olarak Allah yeter."[650]

Nikâhlanıp Cimâdan Önce Boşanan Kadınların Hükmü

Cenâb-ı Hak sonra, nikâhlandıktan sonra cimâ etmeden boşanan kadının hükmünü söyledi, böyle bir kadın için iddet gerekmediğini belirtti. Bu, "*Zeyd, hanımından ilişiğini kesince, biz onu sana nikâhladık*" âyetine münasip bir hükümdür. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

---

[649] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/146.

[650] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/165-166.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ
تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَاۚ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ
سَرَاحًا جَمٖيلًا ﴿٤٩﴾

49. *Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, size, onlar için sayacağınız bir iddet görevi yoktur. O halde onlara bir miktar mal verin ve kendilerini güzel bir şekilde serbest bırakın.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, size, onlar için sayacağınız bir iddet görevi yoktur."*

Nikâh, asıl manasıyla "cimâ" demektir. Evlenme akdine nikâh denmesi, mecazi bir ifadedir. Bu akid, cimâ yolunu açtığı için, ona da nikâh denmiştir. Allah'ın kitabında, nerede nikâh zikredilmişse, onunla akid kastedilmiştir; çünkü eğer bu kelime cimâ için kullanılsaydı, o, açıkça ifade edilmiş olurdu. Kur'an'ın edebi, bu işi açıkça belirtmek yerine, onu başka bir kelimeyle kapalı yolla ifade etmektir. Kur'an'da cimâ yerine, "dokunma", "temas etme", "yakınlaşma", "içli dışlı olma", "kendisine varma" gibi kelimeler kullanılmıştır. Bütün bunlar, insanlara edep ve hayâ öğretmek içindir.

Mümin erkeklerle evlenme konusunda Ehl-i kitap kadınlar, mümin kadınlarla aynı hükme sahipken, âyette özellikle mümin kadınların zikredilmesi, mümin erkeklerin, onlarla evlenmesinin daha öncelikli ve hayırlı olduğuna işaret içindir; çünkü bu durumda mümin erkek, suyunu boşaltacağı yeri seçmiş olmaktadır.

Mana şudur: Kadınlarla evlenip de onlarla cinsel ilişkiye girmeden önce, kendilerini boşarsanız, size, onlar için sayacağınız bir iddet görevi yoktur. Halvet-i sahiha yani cinsel ilişkiye bir mani bulunmayacak şekilde nikâhladığı kadınla baş başa kalmak da cinsel ilişkiye girme hükmündedir.

İddeti saymanın erkeklere ait bir iş olarak söylenmesi, onun kocaların hakkı için kadınlara gerekli bir iş olduğunu göstermek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O halde onlara bir miktar mal verin."* Bu, mehir belirlenmeden, sadece kendisiyle anlaşma yapılan kadın içindir. Kendisi için mehir belirlenen ve mehrin miktarı söylenen kadına gelince o, cinsel ilişkiden önce boşanınca, mehrin yarısını alır; meşhur olan görüşe göre bu kadına ayrıca bir mal vermek gerekmez.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve kendilerini güzel bir şekilde serbest bırakın."* Yani onları zarar vermek için yanınızda tutmayın, onları evlerinizden çıkarıp serbest bırakın; çünkü sizin onlar için sayacağınız bir iddet yoktur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onları güzelce salıverin demek, kendilerinden ayrıldıktan sonra, onları sadece hayırla anın, onlardan hiçbir şeyi geri istemeyin, onlara, boşanmayla yaşadıkları kötü halin yanında bir de mal yönünden zarar vermeyin, demektir."[651]

49. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müridlere denir ki: Ey müridler, nefsinizi, onunla mücâhede ve muhalefet içine girmeden boşadığınızda ve ilâhî bir kuvvetin cezbesiyle ondan uzaklaştığınızda, onu müşahede ile destekleyin ve onun mâbudunun zâtî tecellilerinde fikir yolunu açın, ona bir sınır ve engel koymadan kendisini güzelce serbest bırakın. Allah Teâlâ kime, nefsinden kurtulma nimetini nasip eder ve o kimse nefsinin hazlarından ve hevâsından uzaklaşırsa, nefsini öldürmede Allah ona kâfidir. Cenâb-ı Hak onu, bir meşakkat ve yorgunluk olmadan huzuruna dahil eder; fakat bu, çok az meydana gelecek bir durumdur. Onun olduğunu düşünsek bile, bu haldeki kimsenin terbiyesi noksan olur. Bu kimsenin durumu, hiç yol zahmeti çekmeden tayy-i mekân yoluyla hacca giden kimseye benzer. O, bu yolu baştan sona kateden, onu tanıyan, sıkıntı ve meşakkatini çeken, onun duraklarını ve su kaynaklarını bilen, zorluk ve kolaylığını tanıyan, korkulu ve emniyet bölgelerini bilen kimse gibi olmaz. Bunların hepsi Allah Teâlâ'nın dostudur, ancak terbiye yolunun aslı, müridin, yolu iyi tanıyan bir şeyhin elinde yola girmesi, bu yolda nefsinin sıkıntılarını çekmesi ve kendi nefsini tedavi ettikten sonra, aynı şekilde başkalarını da manen tedavi ve terbiye etmesidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[651] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/166.

Hz. Peygamber'e Tanınan Özel İmkân

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nikâh konusunda alanı geniş tutarak şöyle buyurdu.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَحْلَلْنَا لَكَ اَزْوَاجَكَ الّٰت۪ٓي اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ وَمَا
مَلَكَتْ يَم۪ينُكَ مِمَّٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ
وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الّٰت۪ي هَاجَرْنَ مَعَكَۘ وَامْرَاَةً مُؤْمِنَةً
اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَاۗ خَالِصَةً لَكَ
مِنْ دُونِ الْمُؤْمِن۪ينَۜ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ ف۪ٓي اَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ
اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٠﴾

50. *Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan câriyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber hicret eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, diğer müminlere değil, sadece sana helâl kıldık. Şüphesiz biz, hanımları ve ellerinin altında bulunan câriyeleri hakkında müminlere neyi farz kıldığımızı bilmekteyiz. Bunu, sana bir zorluk olmasın diye yaptık. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını sana helâl kıldık."* Çünkü mehir, bir kadının nikâhta, "Seni koca olarak kabul ettim" diyerek kendisini kocasına teslim edip ona cimâ yapma imkânı vermesine karşılık verilen bir hediyedir. Bunun için Hanefiler'den Kerhî, nikâhın "icâre" lafzıyla yani ücretle kiralama ifadesiyle yapılmasının câiz olduğunu söylemiştir.[652] Buna itiraz ve cevap olarak deriz ki: Nikâhta niyetin geçici bir süre için değil, ebedî olması şarttır. İcârenin şartı ise vaktin belirlenmesidir. İkisi arasında terslik vardır.

Âyette, Allah Resûlü'ne helâl kılındığı belirtilen kadınlar, onun, Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] ve diğerleri gibi, âyet indiğinde nikâhı altında bulunan hanımlarıdır. Allah Resûlü, onların mehirlerini vermişti.

Yahut âyetten kasıt, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] mehirlerini verip kendileriyle evlenmek istediği bütün hanımlardır. Allah Teâlâ, bu durumda olan bütün hanımları ona helâl kıldı. Bu, daha geniş bir manayı ve alanı içermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın sana ayrıca ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan câriyeleri de helâl kıldık."* Bu, Hz. Safiyye'dir [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü onu âzat etti ve kendisiyle evlendi.

"Sana ayrıca amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber hicret eden kızlarını helâl kıldık." Yani senin baba ve anne tarafından akrabalarını sana helâl kıldık. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] amcaları ve babasının kız kardeşleri halaları vardı; annesinin erkek ve kız kardeşi yoktu. Âyette, dayı ve teyzeleriyle kastedilenler, annesinin kabilesidir. Onlar, Zühreoğulları'dır. Bunun için bu kabile, "Biz, Allah Resûlü'nün dayılarıyız" derlerdi.

Şayet, *"Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını sana helâl kıldık"* âyetindeki kastın, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] o anda nikâhı altında bulunan hanımları olduğunu söylersek, bu âyet, onun mevcut hanımlarına ilaveten, yakınlarıyla evlenmesinin de kendisine helâl olduğunu bildirmiş olur.

---

[652] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/448.

Eğer, *"Mehirlerini verdiğin hanımlarını sana helâl kıldık"* âyetinden kastın, mehirleri verilerek nikâh kıyılan bütün hanımlar olduğunu söylersek, o zaman bu âyet, onu sınırlamakta, Allah Resûlü'nün evlenebileceği kadınların sadece yakın akrabaları olduğunu bildirmektedir. Onlara bir şeref bahşetmek için ayrıca belirtilmişlerdir.

"Seninle hicret eden akrabalar" kaydı da akrabalar içinde kimlerin Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] helâl olduğunu belirlemektedir.

Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] benimle evlenmek istedi, ben de özür beyan ettim; Allah Resûlü özrümü kabul buyurdu. Sonra bu âyet indi; ben Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] helâl olmadım; çünkü kendisiyle hicret etmemiştim. Ben, Mekke fethinden sonra serbest bırakılanlardandım."[653]

Allah Resûlü'yle "birlikte hicret etmekle" kastedilen, onunla aynı anda, aynı kafilede hicret etmek değil, hicreti yapmış olmaktır. Âyette geçtiği gibi, Sebe Melikesi Belkıs'ın, *"Ben, Süleyman'la birlikte müslüman oldum"* (Neml 27/44) derken, "birlikte müslüman oldum" ifadesiyle kastı, onunla birlikte aynı anda değil, ona tâbi olarak müslüman oldum demektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, diğer müminlere değil, sadece sana helâl kıldık."* Bir mehir ve nikâh akdi olmaksızın, nefsini peygambere hibe eden mümin kadınlardan, kendileriyle evlenmek istediklerini sana helâl kıldık. Yani eğer bir mümin kadın, hiçbir mehir istemeden kendisini sana hibe ederse, sen onunla evlenmek istediğinde onu sana helâl kıldık.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu yolla bir evlilik yapıp yapmadığı konusunda farklı görüşler söylenmiştir. Böyle bir evliliğin olduğunu savunanlar, bunun şu dört kadınla gerçekleştiğini söylemişlerdir:

---

[653] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/130-131; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/448; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/628; Tirmizî, Tefsiru Sûre, 33 (nr. 3214); Hâkim, *Müstedrek*, 2/420; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/54.

1. Meymûne bint Hâris [radıyallahu anhâ]. Allah Resûlü adına kendisini isteyen kişi gelince, o, devesinin üzerindeydi. Kendisine evlilik talebini iletene, "Şu deve ve üzerindeki (devem ve ben) Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için hibedir" dedi, Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi vesellem] onunla evlendi.

2. Zeyneb bint Huzeyme el-Ensârî [radıyallahu anhâ]. Bu kadın, "fakirlerin annesi" olarak anılırdı. Allah Resûlü hayatta iken vefat etmiştir.

3. Ümmü Şerîk bint Câbir el-Esedî [radıyallahu anhâ]. Onun Âmiriyye kabilesinden olduğu da söylenmiştir. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] onunla evlendiği söylenmiştir, fakat bu kesin değildir. Olayı İbn Abdülber nakletmiştir.

4. Havle bint Hakîm es-Sülemî [radıyallahu anhâ].

Buhârî, Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediğini nakletmiştir: "Havle bint Hakîm, kendisini Allah Resûlü'ne hibe edenlerdendir."[654]

Ebû Nuaym demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu kadınla evlendi fakat kendisiyle zifafa girmedi."

Süheylî demiştir ki: "Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] ifadesi, kendisini Allah Resûlü'ne hibe eden kadınların birden çok olduğunu gösteriyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin bu kısmı, gelecekteki bir hükmü açıklıyor; Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında, kendisini hibe eden kadınlardan hiç kimse bulunmamıştır."[655]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunu, müminlere değil, sadece sana özel yaptık."* Onların, nikâh sırasında söyleyerek veya belirleyerek kadınlara mehir vermeleri gerekir. Âyette şu bildirilmektedir: Bu durum, peygamberliğinin şerefinden dolayı, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] has bir şeydir ve onda, kendisinin her türlü ikramı hak ettiği belirtilmektedir.

---

[654] Buhârî, nr. 5113; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/552; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/136; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/629.

[655] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/364 (Riyad 1993).

İbn Cüzey el-Mâlikî demiştir ki: "Bazıları âyetteki, 'Bunu sadece sana özel yaptık' ifadesinin, Allah Resûlü'ne helâl kılınan bütün kadınlara ait olduğunu söylemişlerdir. Çünkü müminlere en fazla dört kadınla evlenme sınırlaması getirildi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ise dörtten daha fazlasına müsaade edildi. İmam Mâlik'in mezhebinde, "hibe" ifadesiyle nikâh akdi geçerli olmaz; İmam Ebû Hanîfe ise bununla da nikâhın geçerli olacağını söylemiştir."[656]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: *el-Muhtasar* isimli eserde kaydedildiği gibi, eğer nikâhta, "sana kendimi hibe ettim" ifadesine mehir de eklenirse böyle bir nikâh câizdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz biz, müminlere hanımları hakkında neyi farz kıldığımızı bilmekteyiz."*

Yani ümmetine, evlenecekleri hanımları için belirlediğimiz mehri bilmekteyiz. Yahut biz, nafaka temini ve güzel geçim gibi, kocalara hanımları için farz kıldığımız hakları bilmekteyiz.

Yahut biz, mümin erkeklerin en fazla dört kadınla evlenmesi konusunda yaptığımız sınırlandırmayı bilmekteyiz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, onlara nikâhta farz kıldığımız şahit ve veli şartını bilmekteyiz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ayrıca onlara, sahip oldukları câriyeleri hakkında da neyi farz kıldığımızı bilmekteyiz."* Onların, satın alma ve diğer mülk edinme yollarıyla sahip oldukları câriyeler hakkında, onlarla cinsel ilişkinin helâl olmasının yanında, kendilerine infakta bulunma, yumuşak muamele etme ve güçleri üstünde yük yüklememe gibi müminlere farz kıldığımız şeyleri bilmekteyiz. Onların sayısı çok olsa da hepsi için gereken budur.

Âyetin devamı şöyledir: "Resûlüm, kadınlar konusunda sana genişlik sağladık, *bunu,* sadece *sana bir zorluk olmasın diye yaptık."* Âyet, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] müminler arasındaki farkı gösteriyor; bu farkın bir konuda değil, değişik alanlarda olduğunu bildiriyor. Bu durum bazan Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] için genişlik getirirken, müminler için de sınırlama getirmektedir. Bunun aksi de vardır. Yani bazı şeyler müminler için serbest iken Allah Resûlü için yasaktır. Mesela Ehl-i kitap kadınlarla ve başkasının câriyesi ile evlenmek, ümmet için helâl iken, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için haramdır.

---

[656] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/155.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah çok bağışlayandır,* kullarına genişlik sağlayarak onlara *çok merhamet edendir."* Yahut O, tamamen uzak kalmanın zor olduğu konularda düşülen hataları çok affedendir ve zorluk bulunan konularda da genişlik sağlayarak mümin kullarına çok merhamet edendir.

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, seçkin veli kullarına, nikâh konusunda genişlik tanımış, onlara bu konuda kuvvet vermiş ve başkalarına vermediği cinsel gücü onlara ihsan etmiştir. Bunu, temiz neslin devamı için onları bu işe teşvik ve kendilerine şeref bahşetmek için yapmıştır. Ayrıca evlilikte geniş bir marifet imkânı, güzel ahlâk ve insan idare etmeyi öğretme gibi faydalar vardır. Bu durum, birden fazla kadınla evlenmenin zühde ters olmadığını, marifetteki kemal haline bir zarar vermediğini, bilakis onu artırdığını göstermektedir.

İmam İbn Mansûr el-Makdisî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* adlı kitabının zühd bölümünde demiştir ki: Zühd (kalbi varlıklardan çekip Allah'a bağlamak) altı şeye bağlıdır. Bir kimse, bunlarda zühd sahibi olmadıkça, zâhid ismini hak etmez. Bunlar mal, mevki, insanlar, nefis ve Allah'ın dışındaki her şeydir. Zühdden kasıt, mal ve mülkten el çekip ayrılmak değildir. Hz. Davud ve Hz. Süleyman [aleyhimesselâm], kendi zamanlarında insanların en zâhidi idiler; halbuki kendilerinin, başkasında olmayan mülk, kadın ve saltanatları vardı. Bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] bütün insanların en zâhidi idi; bununla birlikte nikâhı altında dokuz hanımı vardı. Allah kendilerinden razı olsun, sahabeden Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ve Hz. Osman zahidlerdendi; bununla birlikte onların çokça malı ve hanımları vardı.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], (Hz. Fâtıma'dan [radıyallahu anhâ] sonra) dört hanımı ve on yedi câriyesi vardı.

Abdurrahman b. Avf'ın [radıyallahu anh] sürekli dört hanımı bulunmuştur. Hz. Osman da [radıyallahu anh] aynı şekildeydi. Mugîre b. Şu'be [radıyallahu anh], farklı zamanlarda pek çok kadınla evlenmiştir. Yine Hz. Hasan [radıyallahu anh] zahidlerdendi, o da aynı anda dört kadını geçmeden farklı zamanlarda pek çok kadınla evlenmiştir. Zühd konusunda söylenen şeylerin en güzeli Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin yaptığı şu tariftir:

"Dünyaya karşı zühd, sana helâl olan şeyleri haram sayman ve elindeki malı zayi edip atman değildir. Zühd, Allah Teâlâ'nın katındakilere kendi elindekilerden daha fazla güvenmen ve başına gelen musibetin getireceği sevabı, o musibetin gitmesinden daha fazla istemendir."[657] Makdisî'den yaptığımız alıntı burada bitti.

Hz. Peygamber'e Hanımları Konusunda Verilen Genişlik

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları arasındaki taksim konusunda genişlik vererek şöyle buyurdu:

تُرْج۪ى مَنْ تَشَٓاءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔو۪ٓى اِلَيْكَ مَنْ تَشَٓاءُۜ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَٓا
اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا ف۪ى قُلُوبِكُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يماً حَل۪يماً ﴿٥١﴾

51. ***Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın. Bıraktığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda senin için bir günah yoktur. Böyle yapman onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiklerine razı olmaları açısından daha uygundur. Allah, kalplerinizde olanı bilir. Allah her şeyi bilendir, çok halîmdir.***

---

[657] Bu tarif, bir hadiste geçmektedir. Tirmizi, Zühd, 29; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/286.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne buyuruyor ki: *"Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın."* Yani onlardan dilediğini gece için yaptığın taksimde geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın.

Mana şudur: Onlardan dilediğinle gece birlikte olmazsın, dilediğinde birlikte olursun. Allah Teâlâ, resûlünü, hanımları arasında taksim yapmakla yapmamak arasında serbest bıraktı.

Ebû Rezîn demiştir ki: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları arasında istediğini tercih etme serbestliği veren âyet inince, hanımları kendilerini boşamasından korkarak Allah Resûlü'ne,

"Yâ Nebiyyallah, bize malından dilediğin kadarını ver ve kendinden dilediğin kadar vakit ayır; yeter ki bizi nikâhın altında tut!" dediler. Allah Resûlü, hanımları içinden şunlara sıraya göre taksim yapmayı terketti: Sevde, Cüveyriye, Safiyye, Meymûne ve Ümmü Habibe. Şunları da yanında tuttu: Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Zeyneb. Onlar arasında gecelerini eşit olarak taksim ediyor, birini diğerine üstün tutmuyordu."[658] Böylece dördünü taksimle yanında tutmuş, diğerlerine taksim yapmayı terketmişti. Onlara dilediği zaman uğruyordu.

Bir rivayete göre Allah Resûlü, hanımı Sevde hariç, diğer hanımları arasında gecelerini eşit şekilde sırasıyla paylaştırdı. Hz. Sevde [radıyallahu anhâ], Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini boşamak isteyince, gece sırasını Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] vererek, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Beni boşama, (bana bir gece de tahsis etme), ben senin nikâhında kalayım; tâ ki mahşer yerine senin hanımların içinde geleyim" dedi.[659]

Âlimlerin çoğunluğu, Allah Teâlâ, resûlünü, hanımları arasındaki taksimde serbest bırakmakla birlikte, onun en üstün ahlâka sahip olmasına bakarak, bütün hanımları arasında taksimde eşit davrandığı görüşündedir.

---

[658] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/139; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/365; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/633.

[659] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/450; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/74.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan istediğini boşarsın, istediğini yanında tutarsın.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ümmetinden olan kadınlardan dilediklerinle evlenmezsin, istediğinle evlenirsin.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bıraktığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda senin için bir günah yoktur."* Yani kendilerine geceleri taksim yapmayı terkettiğin kadınlarından dilediklerini yanına çağırmanda ve onlarla birlikte olmanda senin için bir zorluk yoktur. Yani sen onlara taksimi terkettiğinde, bu onları kendine geri döndürmenin câiz olmadığı manasına gelmez; bilakis istediğin gibi hareket et, bunda sana bir vebal yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu* işin senin tercihine havale edilmesi, *onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmaları açısından daha uygundur."* Yani bu durum, onları daha fazla memnun eder, daha az üzer ve hepsini razı eder. Çünkü onlar, bu hükmün Allah'tan olduğunu bildiklerinde nefisleri rahat eder, aralarındaki kıskançlık kalkar, hallerine razı olurlar ve gönülleri hoş olur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetten çıkan sonuç şudur: Allah Resûlü'nün dilediği hanımları için taksimi terketmesi sadece vahiyle olmaktadır; sırasıyla yanına almayı da aynı şekilde vahiyle yapmaktadır; çünkü o, Allah'ın izni olmadan bir tasarrufta bulunmaz. Hanımları, onun taksimi terketmesinin ve istediğini yanına almasının Allah'tan gelen bir vahiyle olduğunu bildikleri zaman buna razı olurlar, gönülleri hoş olur, aralarındaki kıskançlık kalkar. Bu işin sadece Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] havale edilmesi ise hanımlar arasındaki âdet olan kıskançlığı ortadan kaldırmaz. Âyette, gönüllerini hoş edecek "bu durum"la işaret edilen, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem], dilediği hanımları için taksimi terketmesi ve diledikleri yanında tutma işidir. Bunu iyi düşün.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* kadınların durumu ve onların bazısına meyil konusunda *kalplerinizde olanı bilir."* Yahut Allah, kalben Allah'ın hükmüne ve işi resûlüne havale etmesine razı olup olmadığınızı bilir.

Bunda, onlardan Allah'ın hükmüne ve onların işini resûlüne havale etmesine razı olmayanlar için bir tehdit vardır.

"Allah, kalplerin sahip olduğu *her şeyi bilendir,* çok halîmdir." Allah isyan edenlere hemen ceza vermez. Bu durumda, kendisinden korkulmasını ve emrine aykırı davranmaktan çekinilmesini hak eden O'dur.

51. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, tam manasıyla fenâ fillâh halini elde edince ve nefsine ait sıfat ve perdeler ortadan kalkıp veliliği tamam olunca, bütün işleri kendisine havale edilir; istediğini yapar, istediğini terkeder. Artık ona bir sınırlama konmaz ve onun için bir ayıplama olmaz; çünkü bir köle, efendisini gerçek manada sevince, efendisi onun için hürriyet akdi yazar. Şu hadis-i şerif bu duruma şahittir:

"Allah Teâlâ bir kulu sevince, günah ona (yol bulup da) bir zarar vermez."[660]

Buhârî'de geçen şu hadis de bunun delilidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Bedir Savaşı'na katılan müminlerden birini tenkit eden bir sahabiye şöyle buyurmuştur: *"Ne biliyorsun, belki de Allah Teâlâ, Bedir Savaşı'na katılan müminlerin haline bakıp, 'İstediğinizi yapın, ben sizi affettim' buyurur."*[661] Bunun sebebi mâlumdur.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Yüce Allah bir kulunu sever, kul Allah sevgisinde öyle bir dereceye ulaşır ki Cenâb-ı Hak kendisine, 'İstediğini yap, seni afettim' buyurur."[662]

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Veli öyle bir dereceye ulaşır ki kendisine şöyle denir: 'Seni günahlardan güvende tuttuk; senden kınanacak işleri kaldırdık; artık istediğini yap!' Bunun Allah'ın kitabından delili, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] söylediği şu sözüdür:

---

[660] bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk,* 54/72; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 2251.

[661] bk. Buhârî, Cihâd, nr. 3007; Müslim, nr. 2494.

[662] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 3/210.

'Bu bizim ihsanımızdır; artık sen de (istediğine) hesapsızca ver veya verme, dedik' (Sâd 38/39). Bu durum, günahlardan korunmuş olma vasfıyla Hz. Peygamber'e has bir durum ise de imâmet (insanları irşad) makamında bulunan veli için de Allah'ın özel koruması sebebiyle, ondan bir pay vardır."

Allah kendisinden razı olsun, yine Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir duasında demiştir ki: "Yâ Rabbi, isimlerim senin ismin içinde kayboldu, sıfatlarım senin sıfatının tecellisi altında yok oldu, fiillerim de senin fiillerine tâbi oldu; böylece günahlar konusunda güvene ulaştım, üzerimden kınanacak haller kalktı, bana keramelter bahşedildi, imâmet hali zuhur etti."

Kulun isimleri, sıfatları ve fiilleri yüce Rabb'in isimleri, sıfatları ve fiilleri altında nuraniyet kazanınca, kulda aslen bir varlık kalmaz, onun bütün fiilleri Allah'ın özel desteği ile, O'ndan gelen bir nurla gerçekleşir ve hepsi kulu Allah'a yöneltir. Bu, çok değerli bir makamdır. Ona sadece fenâ fillâh ve bekâ billâh mertebesine ulaşmış âriflerden belirli sayıda kimseler ulaşır. Allah Teâlâ, onların vasfını kendi vasfıyla, sıfatlarını kendi sıfatıyla örtüp sarar; böylece onlar, kendi isimlerinden ve cisimlerinden uzaklaşırlar; artık yaptıklarını ve terkettiklerini Allah ile (O'nun özel izni, desteği ve koruması altında) yaparlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'e Getirilen Sınırlama

Cenâb-ı Hak sonra, evlenme konusunda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] getirilen sınırlamadan bahsederek şöyle buyurdu:

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ
حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

52. ***Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmen, hanımlarını boşayıp yerine başkalarını alman sana helâl değildir; sadece sahip olduğun câriyeler hariç. Şüphesiz, Allah her şeyi gözetleyendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmen sana helâl değildir."* Yani kendilerini serbest bıraktığında seni tercih eden dokuz hanımından başka kadınlarla evlenmen sana helâl değildir. Ümmeti için dört kadın son sınır olduğu gibi, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için de dokuz sayısı son sınırdır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerini, dünya ile Allah'ı ve Resûlü'nü seçme arasında serbest bıraktığında, onlar Allah'ı, Resûlü'nü ve ahiret hayatını seçince, Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] onlarla yetindirdi.

Bazıları bu âyetin hükmünün kaldırıldığını söylemişlerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm, güzelliği hoşuna gitse de senin için yabancı kadınlar helâl değildir; sana sadece amca kızları, hala kızları, dayı kızları ve teyze kızları gibi yakın akrabalarının kadınları helâldir. Onlardan senin için istediklerin helâldir; velev ki çok olsun.

Bazıları da âyete şu manayı vermiştir: Sana, Ehl-i kitap ve müşrik kadınlar gibi, müslüman kadınların dışındaki kadınlar helâl değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sana, hanımlarını boşayıp yerine başkalarını alman da helâl değildir."* Yani nikâhın altındaki dokuz hanımının hepsini veya bir kısmını boşayıp da yerlerine başkalarını alman sana helâl değildir. Bu onlar için bir şeref olmasının yanında, onların Allah'ı ve Resûlü'nü tercih edip sana razı olmalarına karşılık verilmiş bir mükâfattır. Allah Teâlâ böylece, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] vefatına kadar dokuz hanımıyla yetindirdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sadece sahip olduğun câriyeler hariç."* Usulüne uygun biçimde câriyelerini değiştirmende veya yeni bir câriye edinmende bir sakınca yoktur. "Fakat hanımlarından bazısını boşayıp onun yerine değiştirmeyi düşündüğün hanımın *güzelliği hoşuna gitse bile,* bu sana helâl değildir."

Bir rivayete göre Cafer b. Ebû Tâlib şehid olunca, hanımı Esmâ bint Umeys el-Has'amiyye ile Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] evlenmek istedi, ancak Allah Teâlâ bu âyetle onu bundan sakındırdı.[663]

---

[663] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/125; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/368.

Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] vefat etmeden önce, Allah Teâlâ kendisine, mahrem olanlar hariç, istediği kadınla evlenmesini helâl kıldı."[664] Yani yukarıdaki âyetin hükmü, ya sünnetle kaldırıldı yahut, *"Biz sana kendilerine mehirlerini verdiğin kadınları helâl kıldık"* (Ahzâb 33/50) âyetiyle kaldırıldı. Âyetlerin iniş sırası, Kur'an'daki yazılış sırasına göre değildir.[665]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah her şeyi gözetleyendir."* Her şeyi koruyan ve her şeyi bilendir. Bu ifade, O'nun koyduğu hudutları geçip yasaklanan alana girmekten bir sakındırmadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

52. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, irfan ilmine ait hakikatlere sahip olur ve ledünnî ilimlerin sırlarına girerse onun zâhirî maddi ilimlere dönmesi, elde ettiği rabbânî mevhibeleri (irfan ve ihsanları), dile dayalı ilimlerle değiştirmesi helâl değildir. Bu zâhirî ilimlerin güzellik ve parlaklığı hoşuna gitse bile, onları marifet ilimleriyle değiştirmesi helâl değildir. Bu söylediğimiz, böyle bir durumun olduğunu farz ve takdir ettiğimize göredir. Çünkü marifet ilimlerine sahip olan bir kimsenin, konuşmaya dayalı zâhirî ilimlere dönmesi, hakikat ehli âriflere göre abesle meşgul olmaktır. Fakat bu kimse, hakikat ilminden önce, zâhirî ilimlere sahipse onun, bu ilimleri öğretmeye ve onlardan bahsetmeye dönmesinde bir sakınca yoktur. Eğer o, bâtına ait marifet konusunda geniş bir ilme sahip ve ilimle zengin büyük zatlardan olmuşsa, sahip olduğu ilimleri dilediği gibi kullanır. Bu durumda onun zâhirî ilimlere yönelmesi kendisine bir zarar vermez.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Yusuf-i Fâsî'nin [kuddise sırruhû] iki meclisi vardı. Bir meclis, zâhir ilmine sahip kimselere, diğeri ise bâtın (marifet) ilmine sahip kimselere aitti. Kendisi, zâhirî ilim meclisindeyken yanına dervişlerden biri gelince ona, "Sen kendi meclisine git, biz oraya gelene kadar bizi bekle!" derdi. Bâtın ilmine ait mecliste bulunuyorken, kendisine zâhir ilim sahibi biri gelince de ona, "Sen size ait meclise git, ben size gelene kadar bekleyin!" derdi. Bu onun, hakikat ilminde yüksek derecelere ulaşmasından sonra oluyordu. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[664] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/154-155; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/366; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/637; Tirmizî, Tefsiru Sûre (33), nr. 3216; Ahmed, *Müsned*, 6/180; Hâkim, *Müstedrek*, 2/437.

[665] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/451.

Yemek ve Meclis Âdabı

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yeni evlendiği hanımı Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ] için düğün yemeği verirken, bir grup insan, hâne-i saadette oturup konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onlar hakkında şu âyeti indirdi:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى
طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِر۪ينَ اِنٰيهُۙ وَلٰكِنْ اِذَا دُع۪يتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ
فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِس۪ينَ لِحَد۪يثٍۜ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ
فَيَسْتَحْي۪ مِنْكُمْۘ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْي۪ مِنَ الْحَقِّۜ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا
فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍۜ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّۜ ...

53. ***Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine, vaktine bakmaksızın ve yemeğe izin verilmedikçe girmeyin. Fakat çağrıldığınız vakit girin. Yemeği yediğinizde de hemen dağılın, sohbete dalmayın. Şüphesiz, bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte, ancak o (sizi çıkarmaktan) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz ve onların kalpleri için daha temizdir ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine, vaktine bakmaksızın ve yemeğe izin verilmedikçe girmeyin."* Yani Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] evlerine size izin verilmeden girmeyin; oraya sadece yemeğin vaktini gözeterek ve uygun vakti bekleyerek girin.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Zeyneb'le [radıyallahu anhâ] evlendiğinde, düğün yemeği olarak kuru hurma, kavrulmuş buğday ezmesi hazırlattı, bir koyun kesti ve Hz. Enes'e [radıyallahu anh], insanları yemek için çağırmasını emretti. İnsanlar, peş peşe sıraya girdiler, gruplar halinde içeri girip yemek yiyerek çıktılar, sonra diğer grup girdi. Bu durum, Hz. Enes'in, "Yâ Resûlallah, çağıracağım kimse kalmadı, herkesi çağırdım" diyene kadar devam etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yiyecekleri (sofrayı) kaldırın" buyurdu. Yemek yiyen insanlar dağıldılar, sadece üç kişi evde kalarak konuşmaya daldılar ve uzun süre sohbet ettiler. Onların çıkması için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ayağa kalktı, diğer hanımlarının bulunduğu odaları dolaştı, onlara selâm verdi, onlar da kendisine dua edip evliliğini kutladılar. O üç kişi, evin içinde hâlâ konuşuyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onların kalkmamış olduklarını görünce kendilerine bir şey demekten çekindi; kendisi ileri derecede hayâ sahibi ve utangaçtı. Onları görünce geri döndü, içerideki adamlar Allah Resûlü'nün geri döndüğünü görünce evden çıktılar. Olay üzerine âyet indi. Bu, hicap âyetidir.[666]

Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyet inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], benimle kendisi arasına (hanımlarının bulunduğu tarafa) perde çekti."[667]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Fakat çağrıldığınız vakit girin. Yemeği yediğinizde de hemen dağılın, sohbete dalmayın."* Yani Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] evlerine sohbete dalarak girmeyin. Yahut onlara vakit gözetmeden ve sohbete dalarak girmeyin. Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] evinde birbirleriyle sohbete dalarak, konuşma için uzun süre kalmaktan sakındırıldılar.

---

[666] Buhârî, Tefsîru Sûre (33) 8 (nr. 4794); Müslim, Nikâh, 95; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/452.

[667] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/163-164 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/128.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte, ancak* o sizi çıkarmaktan *utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez."* Yani sizi çıkarmak doğru bir iştir, ondan utanmak gerekmez ve utanarak onu açıklamamazlık edilmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, hak olan bir konuda utanmayı emretmez ve böyle bir hüküm koymaz.

Âyetin devamı şöyledir: *"Peygamber'in hanımlarından* ödünç ve ihtiyaç türü *bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz ve onların kalpleri için,* şeytanın vesveseleri ve olması muhtemel fitneler açısından *daha temizdir."*

Bu âyet inmeden önce, Resûlullah'ın hanımları gerektiği zaman erkeklerle yüz yüze görüşüyorlardı. Hz. Ömer de [radıyallahu anh] bu tür görüşmeler esnasında onlarla erkekler arasına bir perde çekilmesini güzel buluyor ve bu konuda bir âyet inmesini arzuluyordu. Hatta bir ara Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, sizin yanınıza (hanenize) iyi ve kötü insanlar giriyor; keşke müminlerin annelerine perde gerisinde bulunmalarını emretseniz!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.[668]

Rivayet edildiğine göre, hicap âyeti inmeden önce Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hâne-i saadette ashabından biriyle yemek yiyordu. O sırada adamın eli Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] eline dokundu; Allah Resûlü bunu hoş görmedi. Olay üzerine bu âyet indi.[669] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

53. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âlimler ve terbiye şeyhleri, peygamberlerin vârisleridir. Onlar bir yemeğe çağırdıkları zaman, hiç kimse, kendisine izin verilmeden içeriye girmemelidir. Yemeği yediklerinde hemen kalkıp dağılmaları gerekir.

---

[668] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/452; ayrıca bk. Buhârî, Tefsir, nr. 4483; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/128; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/371.

[669] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/167; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/128; İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/175.

Bir kimse, şeyhinin evindeki ailesinden bir ihtiyacını isteyeceği zaman, kapının gerisinden istemelidir. Şeyhinin mahremine ait bir şey görmemek için kapının tam karşısında durmayıp kenara çekilmelidir. Yoksa ona karşı edebe aykırı davranmış olur ki bu, büyük zarar sebebidir.

Hz. Peygamber'in Hanımlarıyla Evlenme Yasağı

Cenâb-ı Hak sonra, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarıyla evlenmeyi yasaklaklayarak şöyle buyurdu.

...وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ
بَعْدِه۪ٓ اَبَدًاۜ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظ۪يمًا ﴿٥٣﴾ اِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا اَوْ
تُخْفُوهُ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمًا ﴿٥٤﴾

... Sizin Allah Resûlü'nü üzme hakkınız yoktur ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız ebediyen helâl değildir. Şüphesiz bu, Allah katında büyük bir günahtır.

54. ***Bir şeyi açığa vursanız da, gizleseniz de şüphe yok ki Allah her şeyi bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizin Allah Resûlü'nü üzme hakkınız yoktur."* Yani Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] üzmeniz doğru değildir, hem böyle bir şey küfürdür. *"Ve kendisinden sonra,* onun saygınlığını yüce tutmak ve hanımlarının sadece onun mahremi olarak kalması için, *onun hanımlarını nikâhlamanız ebediyen helâl değildir."* Bunun için, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra, onların nafakası ona ait mirastan gerekmektedir. Allah Resûlü'nün şu sözü de bunu göstermektedir:

"Ailemin nafakasından artan kısım sadakadır."[670] Bilindiği gibi, onların oturacakları ev de aynı şekilde Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] aittir. Bu açıklamayı İbnü'l-Arabî yapmıştır.[671]

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bu,* yani Allah Resûlü'ne eziyet vermek veya onun hanımlarıyla evlenmek, *Allah katında büyük bir günahtır.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah Resûlü'ne eziyet vermek veya onun hanımlarıyla evlenmeyi istemek gibi *bir şeyi açığa vursanız da,* içinizde *gizleseniz de şüphe* yok ki Allah her şeyi bilmektedir; ona göre size ceza verir."

Rivayet edildiğine göre sahabeden biri, "Eğer Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vefat ederse ben Âişe ile evlenirim" dedi. Bunun üzerine bu âyet inerek onlarla evlenmeyi haram kıldı.[672]

Onun hakkında şu âyet indi: "*Bir şeyi* yani Âişe ile nikâhlanma istediğini *açığa vursanız da,* içinizde *gizleseniz de şüphe yok ki Allah her şeyi bilmektedir.*"

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Eş'as b. Kays'ın kızı Kuteybe'yi (ismi Kuteyle, Kayle veya el-Kelbiyye olarak da geçmiştir) câriye olarak almış, fakat kendisiyle birlikte olmamıştı. Allah Resûlü vefat edince, İkrime b. Ebû Cehil onunla evlendi. Bu durum, Hz. Ebû Bekir'e çok ağır geldi ve onu üzdü. Sonunda Hz. Ömer kendisine,

"Ey Resûlullah'ın halifesi, o kadın, Allah Resûlü'nün hanımlarından değildi; Allah Resûlü onu, diğer hanımları gibi kendisini seçmekle dünyayı seçmek arasında serbest bırakmadı, hicap (perde) âyeti indikten sonra onu perde gerisinde bulundurmadı. Onun kavmi dinden döndüğünde, Allah onu, İkrime ile evli olmasından dolayı dinden dönmekten korudu" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir sakinleşti.[673]

---

[670] Aynı konuda az değişik lafızlarla bk. Buhârî, Vesâyâ, 32, Ferâiz, 3; Müslim, Cihâd, 55; Mâlik, Kelâm, 28.

[671] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 3/617-618 (Beyrut, ts.).

[672] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/129; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/643.

[673] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/170; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/129; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/129.

Zührî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] boşadığı kadınlardan Âliye bint Zıbyân ile bir adam evlendi, ondan bir çocuğu oldu. Bu durum, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], hanımlarıyla evlenmenin haram kılınmasından önce gerçekleşti."[674]

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin yolunda, şeyhlere karşı edep üzerinde çok durulmuştur. Şeyh vefat ettiğinde veya kendisiyle beraber olduktan sonra hanımını boşadığında, şeyhin müridlerinden hiçbiri, şeyhine karşı hürmet ve edebinden dolayı, bu hanımla asla evlenmemelidir. Şeyhin kızıyla evlenmeye gelince, eğer mürid ona karşı edebi korumaya ve muhtemel eziyetlere sabretmeye gücü yeterse bunda bir sakınca yoktur. Yoksa ondan uzak durmak en güzeli ve en selâmetlisidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî, *"Bir şeyi gizleseniz yahut açığa vursanız, şüphesiz, Allah her şeyi bilir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ ile birlikte kalbi korumak ve O'nunla arasındaki işlerde her zaman edep üzere güzel halini devam ettirmek, sadece huzur ehli seçkin âriflerin güç yetireceği bir iştir."[675]

Yakın Akrabalara Tanınan Genişlik

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in hanımlarının yakın akrabalarının, onların yanına girmesine izin vererek şöyle buyurdu:

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ ف۪ٓي اٰبَٓائِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓائِهِنَّ وَلَٓا اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اِخْوَانِهِنَّ
وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَٓائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّۚ وَاتَّق۪ينَ اللّٰهَۜ اِنَّ
اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يداً ﴿٥٥﴾

---

[674] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/129; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/644; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/371; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/73.

[675] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/169.

55. ***Onlar için, babalarının, oğullarının, kardeşlerinin, kardeşlerinin oğullarının, kız kardeşlerinin oğullarının, mümin kadınların ve ellerinin altında bulunan câriyelerin, onların yanlarına girmesinde bir günah yoktur.*** *(Ey Peygamber hanımları!)* ***Allah'tan korkun; şüphesiz, Allah her şeye şahittir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar için, babalarının, oğullarının, kardeşlerinin, kardeşlerinin oğullarının, kız kardeşlerinin oğullarının, mümin kadınların ve ellerinin altında bulunan câriyelerin,* aralarında bir perde bulunmadan *onların yanlarına girmesinde bir günah yoktur.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları için perde çekme âyeti inince, onların babaları, önceki kocalarından olan oğulları ve yakın akrabaları, 'Biz de mi onlarla perde arkasından konuşacağız?' diye sordular. Bunun üzerine bu âyet indi."[676]

Yani onların, bu kimselere karşı örtünmemelerinde bir günah yoktur. Âyette amca ile dayı zikredilmedi; çünkü onlar, baba yerinde sayılmaktadır. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde, amcaya da baba denmiştir:

"Yakub ölüm anında, çocuklarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dedi. Onlar da, 'Senin ilâhına, babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha ibadet edeceğiz' dediler" (Bakara 2/133). Hz. İsmail [aleyhisselâm] Hz. Yakub'un amcası iken, Allah Teâlâ ondan baba olarak bahsetmiştir.

Kâdî İsmail demiştir ki: "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin [radıyallahu anhümâ], müminlerin annelerini açıktan görmezlerdi." İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e [radıyallahu anhümâ], müminlerin annelerini görmeleri helâldir."[677] Yani o ikisi, onların kocalarının evladıdır. Kâdî demiştir ki: "Zannediyorum Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin [radıyallahu anhümâ] bu konuda, bahsi geçen âyette kocalarının çocukları belirtilmediği için bu görüşe varmışlardır. Nûr sûresinde ise kadınların süslerini gösterebilecekleri arasında, kocalarının oğulları da geçmektedir (Nûr 24/31). Şu halde İbn Abbas [radıyallahu anh], 'Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin müminlerin annelerini görebilir' derken, Nûr sûresindeki âyetle amel etmiştir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ise bu sûredeki âyetle amel etmişlerdir."

---

[676] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/371.

[677] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/645.

Âyet şöyle devam ediyor: "Mümin *kadınlarınızın* ve sahip olduğunuz câriyelerinizin perdesiz olarak yanınıza girmesinde *bir vebal yoktur.*" Âyetteki, "sahip olduğunuz kimseler" kapsamına, erkek köleler de girer fakat bir rivayete göre, burada kastedilenler sadece câriyelerdir; erkek kölelere gelince, onlar yabancı erkekler gibidir. Meşhur olan görüş budur.

Âyet şöyle bitiyor: "*Ey Peygamber hanımları!* Size emredilen perde gerisinden görüşme ve hakkında vahiy inen örtünme konularında *Allah'tan korkun*; bu konuda çok dikkatli olun. *Şüphesiz, Allah her şeye şahittir*; her şeyi bilir. Kalplerin içinden geçen düşünceleri ve vesveseleri bilir, ona göre cezasını verir."

55. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'in hanımları için söylenen şeyler, şeyhlerin ve âlimlerin hanımları için de istenir. Onların da mahremleri hariç, diğer bütün yabancı erkeklere karşı örtünmeleri ve onlarla perde gerisinden konuşmaları gerekir. Mahremlerinin (kendileriyle evlenme yasağı olan akrabalarının) onların yanına girmesine engel olan kimse ya çok katı biridir ya da cahildir. Hiç kimsenin, hanımını akrabalarıyla buluşmaktan ve onları hanımının yanına girmesinden menetmesi uygun değildir. Fakat açıkça bir kötülük işleniyorsa o zaman engel olabilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'e Salât ve Selâm

Cenâb-ı Hak, resûlüne hürmet ve tâzimi emrettikten sonra, ona salât okumayı emir ve teşvik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ

وَسَلِّمُوا تَسْل۪يماً ﴿٥٦﴾

56. Şüphesiz, Allah ve melekleri, Peygamber'e salât ederler. Ey müminler! Siz de ona salât edin[678] ve en güzel şekilde selâm verin.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Allah ve melekleri, Peygamber'e salât ederler."* Onun şerefini ortaya çıkarmak ve şanını yüceltmek için son derece özen gösterirler.

Bu konuda *el-Mugnî* kitabının sahibi demiştir ki: "Bana göre doğru olan görüş şudur: 'Salât'ın sözlükte bir manası vardır, o da şefkat gösterip merhamet etmektir. Allah'ın salâtı, rahmet etmesidir. Meleklerin salâtı, istiğfar etmeleridir. İnsanların salâtı ise dua etmeleridir." Ondan önce Süheylî de bu tarifi tercih etmiştir.

Allah Teâlâ'nın rahmetinden kasıt, onun sonucudur. Bu da kula, hayır ve ihsanlarını yağdırmasıdır. Yoksa Allah'ın rahmeti, insanlarda olduğu gibi, kalbin incelip acıması değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ey müminler! Siz de ona salât edin."* Allahümme salli alâ Muhammed (Allahım, efendimiz Muhammed'e salât et) deyin. Yahut, "Allah, efendimiz Muhammed'e salât etsin" deyin. *"Ve ona en güzel şekilde selâm verin."* "Allahümme sellim alâ Muhammed" (Allahım, efendimiz Muhammed'e selâm et) deyin. Yahut "Allahümme salli ve sellim" (Allahım, efendimiz Muhammed'e salât ve selâm et) deyin.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Ona, bütün varlığınız ile boyun eğip teslim olun.

---

[678] Allah'ın salâtı, rahmeti ve rızasıdır. Meleklerin salâtı, dua ve istiğfar etmeleridir. Müminlerin salâtı ise dua ve şanını yüceltmektir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/210).

Kâ'b b. Ucre'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, sana nasıl selâm verileceğini biliyoruz; sana nasıl salât edelim?" diye sorduk. Buyurdu ki: "Şöyle deyin:

Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhim. İnneke hamîdün mecîd.[679]

Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bârekte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm. İnneke hamîdün mecîd."[680]

Sahabiler, Hz. Peygamber'e nasıl selâm verileceğini, teşehhüdden yani Tahiyyat'ta geçen "es-selâmü aleyke eyyühe'n-nebiyyü" (Ey Allah'ın peygamberi, sana selâm olsun) ifadesinden bilmektedirler.

Peygamberlerin dışındaki kimselere (Ehl-i beyt'ine), peygamberlerle birlikte salât okumak câizdir. Peygamber olmayanlara müstakil olarak salât okumak ise mekruhtur. Bu, Râfizîler'in alametindendir.[681]

Kevâşî[682] demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], '*Şüphesiz, Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler ...*' âyeti hakkında ne dersiniz, bu nasıl oluyor?" diye sorduklarında, Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

'Bu, gizli ilimlerdendir; eğer onun hakkında sormasaydınız bir şey söylemezdim. Allah Teâlâ benim için iki melek görevlendirdi. Ne zaman bir müslümanın yanında ismim anılır da o bana salavat getirirse bu iki melek,

---

[679] Manası şöyledir: "Allahım! Muhammed'e ve O'nun âline rahmet eyle. İbrahim'e ve onun âline rahmet eylediğin gibi ... Muhakkak ki sen hamde, övgüye layık ve çok yücesin."

[680] Manası şöyledir: "Allahım! Muhammed'i ve onun âlini mübarek kıl (onların şan ve şerefini artır); İbrahim ve onun âlini mübarek kıldığın (onların şan ve şerefini artırdığın) gibi. Muhakkak ki sen hamde, övgüye layık ve çok yücesin" (Hadis için bk. Buhârî, Tefsiru Sûre, 33 [nr. 4798]; Müslim, Salât, 406, 407).

[681] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/252; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/454; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/238 (Beyrut 1999).

[682] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

'Allah seni affetsin' derler. Allah Teâlâ ve melekler de onlara karşılık olarak, 'Âmin' derler. Ne zaman bir müslümanın yanında ismim anılır da o bana salavat getirmezse bu iki melek,

'Allah seni affetmesin' derler. Allah Teâlâ ve melekler de onlara karşılık olarak, 'Âmin' derler."[683]

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salavat getirmek farzdır. Bu farzın miktar ve şekli hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazı âlimler, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ismi her anıldığında kendisine salavat getirmenin farz olduğu görüşündedir. Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir. Az önce geçen hadisten dolayı, en ihtiyatlısı budur. Şu hadis de bunu gerektirmektedir:

"Kimin yanında ismim anılır da bana (kasten) salavat getirmezse ateşe girer."[684]

Bazı âlimler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ismi anılan her mecliste kendisine bir defa salavat getirmenin farz olduğu görüşündedir. İsm-i şerifi tekrar etse de bir defa salavat getirmek yeterlidir; aksıran kimseye bir defa dua okumanın ve yine bir mecliste aynı secde âyetini tekrar eden kimseye tek secdenin yeterli olduğu gibi.

Bazı âlimler de Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ömürde bir defa salavat getirmenin farz olduğunu söylemişlerdir.

Namazda, son oturuşta teşehhüdden sonra salavat okumak, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre şart (farz) değildir. İmam Şâfiî ise bunun farz olduğu görüşündedir.

En emniyetlisi, bir sayı düşünmeden çokça salavat getirmektir. Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumaktan sadece, kendisinde hayır olmayan kimse uzak durur.

---

[683] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2753; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/93; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/210; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/454.

[684] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/211. Sonu, *"Cennet yolunu kaybeder"* şeklinde biten bir hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2887; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/164; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2501-2503. Sonu, *"Şaki, bedbaht olur"* şeklinde biten bir hadis için bk. İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 383; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8678. *"Yanında ismim anılır da bana salavat getirmeyen kimsenin burnu yerde sürtünsün, helâk olsun, rahmetten uzak olsun"* meşhur hadisi de aynı manayı desteklemektedir (rivayetler için bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2495-2498).

Âlimler, önceki ümmetlerin de peygamberlerine salât okuyarak ibadet yapıp yapmadıkları konusunda farklı görüşler söylemişlerdir. İmam Kastallânî demiştir ki: "Bu konuda bize bir şey nakledilmedi, fakat böyle bir naklin bulunmaması, onun olmadığını göstermez."

56. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, yüce Allah'a ulaşmada en güzel vesiledir. Çünkü Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, onun sevgisini gerektirir. Onun sevgisi, Allah Teâlâ'nın sevgisini kazandırır. Yüce Allah'ın sevgisi ise kulu, vasıtalı veya vasıtasız ilâhî huzura çeker.

Bir diğer yönden Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kulu yüce sultanın huzuruna yaklaştıran bir vezirdir. Kim sultanın huzuruna girmek isterse önce vezire hizmet eder, ona yakınlaşır, nihayet vezir onu sultanın huzuruna girdirir. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], ilâhî huzura girişte en büyük perdedar ve en şerefli kapıdır. Kim onun kapısının dışında bir kapıdan sultanın huzuruna girmeye çalışırsa o kimse kapıdan kovulup uzaklaştırılır. İbn Vefa bu konuda der ki:

"Yâ Resûlallah, sen Allah'ın kapısısın; kim oraya senin dışında bir yoldan gelmek isterse giremez."

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Süleyman el-Cezûlî, *Delâilü'l-Hayrât* isimli salavat kitabında demiştir ki: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, âlemlerin Rabb'ine yaklaşmak isteyen kimse için en mühim işlerdendir." Bu sözün açıklamasını yapan zat demiştir ki:

"Onun en mühim oluşunun pek çok yönü vardır. Bunlardan bazısını açıklayalım:

1. Salâtü selâm okumada, Allah Teâlâ'ya habibini ve kulları içinden seçtiği dostu vesile ederek yaklaşmak vardır. Yüce Allah bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

"O'na yaklaşmaya vesile arayın." (Mâide 5/35). Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmak için şerefli resûlünden daha yakın ve daha büyük bir vesile yoktur.

2. Allah Teâlâ, kendisine şeref bahşetmek, ihsanda bulunmak ve kadrini yüceltmek için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumayı emretmiş ve bizi buna teşvik etmiştir. Bunu yapanlara güzel bir âkıbet ve bol sevap vaat etmiştir. Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumak, amellerin en kârlısı, sözlerin en tercihlisi, hallerin en temizi, kulu Allah'a en fazla yaklaştıranı ve bereketi en çok olanıdır. Onunla yüce Rahmân'ın rızasına ulaşılır, ebedî saadet ve hoşnutluk elde edilir, dualar kabul edilir ve en yüksek derecelere çıkılır.

Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, "Ey Musa, sana, kelâmından diline, kalbinin vesvesesinden kalbine, ruhundan bedenine, gözünün nurundan gözlerine daha yakın olmamı ister misin?" diye vahyetti; o da,

"Evet, isterim yâ Rabbi" dedi. O zaman Allah Teâlâ,

"Öyleyse Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] çokça salât oku" buyurdu.

3. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ tarafından sevilmiştir, O'nun katında kadir ve kıymeti çok büyüktür. Yüce zatı ve melekleri ona salât etmektedir. Şu halde Allah tarafından özel olarak sevilen sevgiliyi sevmek, onun sevgisiyle Allah Teâlâ'ya yaklaşmak, kendisine hürmet ve tâzim göstermek, hakkını korumak ve kendisine salavat okumakla meşgul olmak, bu konuda Allah'ın ve meleklerinin ona salâtına uymak gerekir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'ın ve meleklerinin salât etmesiyle bahşedilen şeref, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e, meleklerin kendisine secde etmesini emretmesiyle bahşettiği şereften daha büyüktür. Çünkü secde emriyle bahşedilen şerefte Cenâb-ı Hakk'ın meleklerle birlikte olması (O'nun da secde etmesi) câiz değildir. Halbuki yüce Allah, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bahşettiği şerefte (ona salât okumada) melekleriyle birliktedir. Şu halde melekleriyle birlikte Allah Teâlâ'dan gelen şeref, sadece meleklerden gelen şereften daha yüksektir.

4. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumanın fazileti konusunda pek çok hadis ve haber vardır. Allah Teâlâ, salâtü

selâm okuyan kimseye bol sevap, yüksek derece, Allah'ın rızasına ulaşma, dünya ve ahiret ihtiyaçlarını giderme gibi nimetler vaat etmiştir.

5. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumada, Allah Teâlâ'nın bize ihsan ettiği nimetlerin asıl sebebi olan vasıtaya teşekkür edilmiş olmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın dünyada ve ahirette bizlere ulaştırdığı her türlü nimetin bize ulaşmasının sebepler âlemindeki asıl sebebi Allah Resûlü'dür. Şu halde onun bizim üzerimizde hakkı vardır ve bu nimete şükür olarak bizim, sürekli ona salâtü selâm okumamız gerekir. Bunu, her nefes alışverişimizde yapsak değer.

6. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumada, kulluk emrini yerine getirme vardır. Bunu yaparken, hakikat gözüyle bakıldığında aslın ortadan kaldırdığı bir şeyi yapmış oluyoruz. Bu durumda o, emre uymada daha ileri bir derece oluyor. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, bütün amellerden daha faziletlidir. "Aslın ortadan kaldırdığı bir şeyi yapmış oluyoruz" derken şunu kastediyoruz: Salâtü selâm, kulun, bir başkasının (Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hakkını yerine getirerek Allah Teâlâ'ya yaklaşmasıdır. Çünkü biz, "Allahümme salli alâ Muhammed" (Allahım, efendimiz Muhammed'e salât et) dediğimizde, bu, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hakkı ile meşgul olmaktır. Kulluğun aslı ise yüce Allah'a sadece O'nun hakkını koruyarak yaklaşmaktır. Fakat Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumakla meşgul olmamız, Allah Teâlâ'nın izniyle olunca, onunla meşguliyet ilâhî emre uymada daha ileri bir derece olmaktadır. Bu durumda bizim yaptığımız, Hak Teâlâ'nın, meleklere, Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmesine benziyor. Bu durumda meleklerin şerefi, Allah'ın emrine uymalarıyla olurken; İblîs'in hor hakir olması da Cenâb-ı Hakk'ın emrine aykırı davranmasıyla olmuştur.

7. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumanın pek çok tesiri, kalbin nurlanmasında ve himmetin yükselmesinde mühim faydaları tecrübe edilmiştir. Hatta şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sürekli uyanık kalple, aşk ve ihlâsla salâtü selâm okumak, Şeyh Senûsî, Şeyh Zerrûk ve diğerlerinin naklettiğine göre,

-kendisine şeyh bulamayan kimse için- şeyh yerine geçer, şeyhin kazandıracağı şeyleri elde ettirir."

8. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, kulun kâmil mükemmil olmasında denge ve itidali sağlar. Resûlullah'a salâtü selâm okumada, Allah'ın ve resûlünün zikri vardır. Sadece Allah'ın zikrinde ise böyle değildir. Bunun için Allah Teâlâ'nın zikrini sürekli yapanlarda ve buna devam edenlerde, -kontrol edilmezse- bazı sapmalar meydana gelir. Zikirle kazanılan nuraniyet, zikredenin sıfatlarını yakar ve onun tabiatında yüksek derecede bir heyecan ve hararet meydana getirir. İşte Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, onun tabiatındaki bu yüksek harareti giderir ve nefisleri kuvvetlendirir. Çünkü salâtü selâm soğuk su gibidir; böylece o, şeyhi olmayan kimse için terbiye şeyhinin yerine geçer." *Delâilü'l-Hayrât*'ı şerhedenin açıklaması burada bitti.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda gerçek şudur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak ve bunu çokça yapmak, sahibini, hak yolda elinden tutacak birine götürür ve eğer o talebinde samimi ise kendisini Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olan terbiye şeyhine ulaştırır.

Salâtü selâmın, kulun fenâ ve bekâ makamlarına yükselip şeriat yönüyle hakikat yönünün dengede olmasında terbiye şeyhinin yerine geçmesine gelince, bu olmaz. Çünkü nefislerdeki katılık, engel ve perdeler, sadece onun dışındaki birinin, ona, bazı şeyleri emretmesi ve nehyetmesiyle aşılır. Bu kimse, nefislerin hile ve desiselerini bilen biri olmalıdır. İnsan, eğer bir terbiye şeyhini bulamazsa Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumakla ulaşılacağı en son nokta, sıfatlarında fâni olmaktır. Bu kimse, manevi ıslahta büyük bir makam sahibi olur, kendisinde birtakım keramet ve harika şeyler ortaya çıkar ve hal sahibi kimselerden olur. Eğer fenâ fillâh makamına ulaşırsa şeriat yönü hakikat yönünden daha büyük olur.

Bizim, tecrübe edip şahit olduğumuz, şeyhlerimizden işittiğimiz, onların uygulamasından görüp aldığımız budur. Onlar, eğer müridi terbiyeye ehil görürlerse ona önce, "Allah" ism-i şerifini zikretmesini ve buna sürekli devam etmesini, onda fâni olmasını emrederlerdi.

Zikir onun bütün âlemlerini yıkıp sıfat ve varlığını yakıp ortadan kaldırana kadar buna devam ettirirlerdi. Müridde fenâ fillâh hali gerçekleşip nefsinden ve bedeninden uzaklaşınca, onu bekâ billâh makamına döndürüyorlardı. İşte o zaman müride, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumasını emrediyorlardı. Okuyacağı salâtü selâm kâmil manada olsun diye böyle yapıyorlardı. Bu halde mürid, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ruhuna ve sırrına perdesiz olarak salâtü selâm okur, Allah Resûlü'nü şeyhlerinin müşahede ettiği gibi kendisi de her saat müşahede edecek hale gelir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Haktan Gafil ve Uzak Olanların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, gafillerden ve haktan uzak kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا
اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

57. ***Şüphesiz, Allah ve Resûlü'ne eziyet edenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlara kendilerini alçaltacak bir azap hazırlamıştır.***

58. ***Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz,* yaptıkları inkâr, isyan ve bid'atlarla *Allah ve Resûlü'ne eziyet edenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlara kendilerini alçaltacak bir azap hazırlamıştır.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar yahudiler, hıristiyanlar ve müşriklerdir. Yahudiler dediler ki: *'Allah'ın eli bağlıdır'* (Mâide 5/64), *'Allah fakir, biz zenginiz'* (Âl-i İmrân 3/181).

Hıristiyanlar dediler ki: *'Mesîh İsa Allah'ın oğludur'* (Tevbe 9/30), *"Şüphesiz, Allah üçün üçüncüsüdür"* (Mâide 5/73).

Müşrikler de, 'Melekler, Allah'ın kızlarıdır, putlar onun ortaklarıdır' dediler."[685]

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'a eziyet edenler, O'nun isimleri ve sıfatları konusunda, dinden çıkacakları sözler söyleyen ve yorum yapan kimselerdir. Onların, Allah Resûlü'ne eziyet verenleri ise Uhud Savaşı'nda yüzünü yaralayıp ön dişlerinden birini kıranlardır.

Allah Resûlü'ne eziyet verenlerin, ona sihirbaz, şair ve deli diyenler olduğu da söylenmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine ve dinine aykırı davrananların da ona eziyet verenler olduğu belirtilmiştir.

Âyetin kastının, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şanını düşürecek şeylerle veya hanımlarının şerefini zedeleyen sözlerle sadece ona eziyet verenler olması da muhtemeldir. Âyette Allah'ın isminin zikredilmesi, Allah Resûlü'ne şeref bahşetmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *Allah, onlara dünyada ve ahirette lânet etti,* yani onları iki dünyada da rahmetinden uzaklaştırdı. *Ve onlara kendilerini* alçaltacak, cehennemde rezil ve rüsva edecek *bir azap hazırladı."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı,* eziyeti hak edecekleri bir suç işlemedikleri halde eziyet edenler, şüphesiz bir iftira, yalan *ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir."*

Önceki âyette, Allah ve Resûlü'ne eziyet verenler için bir kayıt konmadı, mümin erkek ve kadınlara eziyet ise haksız yere yapmaya bağlandı; çünkü Allah ve Resûlü'ne eziyet vermek sadece haksız yere olur. Müminlere eziyet vermek ise bazan haklı olarak olur, had ve ta'zîr cezası gibi; bazan da haksız yere olur.

---

[685] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 6/375.

Bu âyetin, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] eziyet veren ve ona çirkin sözler söyleyen bazı münafıklar hakkında indiği söylenmiştir.[686]

Âyetin, Medine'de zina illetine bulaşan kimseler hakkında indiği de söylenmiştir. Bu kimseler, kadınlar geceleyin tuvalet ihtiyaçlarını görmek amacıyla bu iş için tahsis edilmiş araziye çıktıklarında, onların peşine düşerler, onlara kaş göz işaretleri yaparlardı; eğer kadın sükût ederse peşlerine düşer, kendilerine tepki verirse ondan vazgeçerlerdi.[687]

Velilerden Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Haksız yere bir köpeğe ve hınzıra bile eziyet vermek helâl değilken, müminlere eziyet vermek nasıl helâl olur!"[688]

58. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a ve Resûlü'ne eziyet etmek, Allah'ın dostlarına eziyet etmektir. Sa'lebî, bunu maneviyat ehlinden nakletmiş ve ayrıca demiştir ki: "Bu şekilde Allah Teâlâ, dostlarına eziyet etmeyi mübalağa ile yasakladı ve onlara yapılan eziyeti kendisine yapılmış kabul etti."[689]

Şu kudsî hadis de bu manayı desteklemektedir. *"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kim benim veli kullarımdan birine eziyet verirse (bir rivayette, düşmanlık ederse) o kimse bana karşı harp açmış olur."*[690]

Müminlere eziyet şekilleri çoktur. Eziyet dille ve başka şekillerde olur. Şöyle demişlerdir: "Hayırlı kimse karıncayı dahi incitmez."

Şunlar tasavvufun temel görevlerindendir: Kimseye eziyet etmemek, insanların cefasına katlanmak, safa halini elde etmek, dünyayı arkaya atmak (ona gönül vermemek).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[686] Begavî, *a.g.e.*, 6/376; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/218.

[687] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/132; Begavî, *a.g.e.*, 6/376.

[688] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/455.

[689] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/132; ayrıca bk. Begavî, *a.g.e.*, 6/375.

[690] Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Ahmed, *Müsned*, 6/256; Begavî, *a.g.e.*, 6/375.

Mümin Kadınlara Örtünme Emri

Cenâb-ı Hak sonra, hür kadınların câriyelerden ayrılması için hürlerin örtünmesini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٩﴾

59. *Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle,* *(bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman)* ***dış örtülerini üstlerine alsınlar. Bu onların tanınması ve incitilmemesi için en uygun olandır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle,* bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman *dış örtülerini üstlerine alsınlar.*" Yani örtülerinden bir kısmını yüzlerine sarkıtsınlar, onunla yüzlerini örtsünler.

Âyette geçen cilbâb, çarşaf gibi bütün bedeni örten her şeydir. Mana şudur: Hür kadınlara söyle, evlerinden dışarı çıkarken, örtü ve çarşaflarını üzerlerine salsınlar, onunla başlarıyla birlikte yüzlerini de örtsünler. Bunu, hür oldukları bilinip kendilerine eziyet edilmemesi için yapsınlar. "*Bu onların* câriyelerden ayırt edilip *tanınması ve incitilmemesi için en uygun olandır.*"

Bu emrin verilme sebebi şudur: İslâm'ın ilk günlerinde kadınlar, Câhiliye devrinde alıştıkları süsler içinde dışarı çıkar, rahatça dolaşırlardı. Kadın, normal giysisi ve baş örtüsüyle dışarı çıkardı. Hür kadınlarla câriyeleri birbirinden ayıracak bir kıyafet yoktu. Câriyeler, geceleyin tuvalet ihtiyaçlarını görmek için dışarı çıktıkları zaman, bazı fâsık gençler onlara musallat oluyordu. Câriyeler hür kadınlara karışarak dışarı çıkıyorlardı. Çok defa bu kötü niyetli gençler, câriye zannederek hür kadınlara da sarkıntılık ediyorlardı. Bunun üzerine hür kadınlara, üzerlerine çarşaf giyerek başlarıyla birlikte yüzlerinin de bir kısmını örterek câriyelerden ayırt edilmelerini sağlamaları emredildi ve böylece kötü niyetli kimselerin ümitlenip kendilerine sıkıntı vermesine mani olundu.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, mümin kadınlara, çarşaflarıyla (dış elbiseleriyle) başlarını ve yüzlerini örtmelerini, sadece gözlerini açıkta bırakmalarını emretti."[691]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Nûr sûresinin 31. âyetinin tefsirinde geçtiği gibi kadının yüzü ve elleri avret (örtünmesi farz olan yerler) değildir. Sadece bir fitne olursa o zaman örtmelidir. Câriyelere gelince, onların örtmesi farz olan yerleri, erkeklerde olduğu gibi göbekle diz kapağı arasıdır.[692]

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir câriye, hür kadınlar gibi örtünmüş olarak Hz. Ömer'in yanına uğradı. Hz. Ömer onu bu halde görünce kamçısıyla vurarak, "Sersem kadın, bu halinle hürlere mi benzemeye çalışıyorsun, başındaki örtüyü çıkar!" dedi.[693]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah,* onlardan meydana gelen önceki kusurlarını *çok bağışlayandır;* onlara güzel ahlâkı öğreterek kendilerine *çok merhamet edendir.*"

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Seçkin kimselerin hanımlarının, kusur sayılan işlerden daha fazla sakınıp korunarak ve dışarıya daha az çıkarak, avam halkın kadınlarından ayrılmaları gerekir. Evin dışına çıkmaları gerektiğinde, tanınmayacakları şekilde kalın bir elbise içinde çıkmaları gerekir veya gece çıkmaları daha uygundur.

---

[691] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/181 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/132; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/376; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/659.

[692] İmam Kurtubi (v. 671/1273) demiştir ki: "Bu konuda şöyle denilmiştir: 'Bu zamanda, hür ve câriye bütün kadınların tam olarak örtünmesi gerekir'" (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkami'l-Kur'ân,* 14/221 [Beyrut 1998]). En doğrusu budur.

[693] Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/132-132; Begavî, *a.g.e.,* 6/377; Süyûtî, *a.g.e.,* 6/660.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin hanımı, evinden iki kez dışarı çıkmıştır; biri kocasıyla evlendiğinde, diğeri de ölüp kabristana gittiğinde!" Allah Teâlâ bizleri onların bereketiyle faydalandırsın. Âmin.

Münafıklara Uyarı!

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) ve müminlere eziyet veren münafıkları tehdit ederek şöyle buyurdu:

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي
الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَلْعُونِينَ
اَيْنَ مَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ
وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

60. ***Andolsun, münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve şehirde kötü haberleri yayanlar*** *(bu hallerinden)* ***vazgeçmezlerse seni onlara musallat ederiz. Sonra orada, senin yanında sadece az bir zaman kalabilirler.***

61. ***Hepsi de lânetlenmiş olarak nerede ele geçirilirlerse yakalanır ve öldürülürler.***

62. ***Allah'ın önceden geçenler hakkındaki kanunu budur. Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun, münafıklar,* nifaklarından ve eziyetlerinden vazgeçmezlerse, *kalplerinde hastalık,* içlerinde kötülük ve zina düşüncesi bulunanlar ondan uzaklaşmazlarsa *ve şehirde kötü haberleri yayanlar bu yaptıklarına son vermezlerse seni onlara musallat ederiz."*

Bu yaygaracılar bir grup insandı; Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] savaş için etrafa gönderdiği askerî birlikler hakkında Medine'de kötü haberler yayıyorlardı. İslâm askerleri için, "Mağlup oldular, öldürüldüler, başlarından şöyle şöyle olaylar geçti!" diyerek müminlerin kalplerini kırıp onlara korku salmaya çalışıyorlardı. Bütün dertleri, hakikat dışı haberler uydurup ortalıkta yaygara çıkarmaktı.

"Eğer onlar bu yaptıklarına son vermezlerse şüphesiz, biz seni onlara musallat ederiz." Sana onlarla savaşmanı ve onları yurtlarından sürmeni emrederiz. Yahut onları öyle işlerin içine ve yüklerin altına sokarız ki kendilerini Medine'den göç etme talebinde bulunmaya mecbur eder.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra orada,* Medine'de senin yanında *sadece çok az bir zaman kalabilirler."*

Âyetin manası şudur: Eğer münafıklar düşmanlık ve hilelerinden, fâsıklar kötü işlerinden ve yaygaracılar karşılaştıkları kötü haberleri yaymaktan vazgeçmezlerse sana, onlara, kendilerini üzeceğin ve Medine'den göç etmeyi talep etmeye mecbur bırakacağın birtakım işler yaptırmanı emrederiz. Bu durumda onlar orada fazla kalamaz, kısa zamanda çeker giderler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hepsi de lânetlenmiş haldedirler,* senin yanında sadece lânetlenmiş ve ilâhî rahmetten uzaklaştırılmış olarak kalırlar, *sonra nerede ele geçirilirlerse yakalanır ve öldürülürler."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın önceden geçenler hakkındaki kanunu budur."* Yani Allah, daha önce geçen peygamberlerin ümmeti içinde münafıklık yapanların ve onları zayıflatmak için yalan haber, yaygara ve benzeri şeylerin peşinde koşanların bulundukları yerde öldürülmelerini devamlı uygulamıştır. *"Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın."* Yani hiç kimse, Allah'ın kanununu değiştiremez ve buna imkân bulamaz; bilakis Allah, bütün ümmetlerde onu aynı şekilde uygular.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyet-i kerime, vasıfları belirtilen bu gruplar yaptıklarına son vermezlerse onlar için bir tehdit içermektedir; fakat onlar hakkındaki bu tehdit yerine getirilmemiştir. Bunda, 'Allah Teâlâ, ahirette hangi azabı vaat etmişse, onu gerçekleştirmesi vâciptir' sözünün yanlış olduğuna dair bir delil vardır (Cenâb-ı Hak, vaat ettiği müjdeleri yerine getirir fakat azap konusundaki vaadini dilerse yerine getirmez. Bu da ayrı bir rahmettir). Şöyle denilmiştir: Âyette uyarılan kimseler, yaptıklarına son verdiler ve işlerini gizlediler; bunun üzerine onlara vaat edilen cezadan vazgeçildi."[694]

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler içindeki münafıklar, görünüşte sûfîlerin yoluna intisap eden, onları sevdiklerini iddia eden fakat bununla birlikte dervişlere itiraz eden ve ölçüyü terkedip bütün delilleri onların aleyhine kullanan kimselerdir. Onlar, kalplerinde hastalık bulunan yani kalplerinde şaşkınlık ve manen perdeli olmanın gamı içinde darlık bulunan kimselerdir. Çünkü eğer kalplerinden perde kaldırılmış olsaydı, hak yolundaki hiç kimseye itiraz etmezlerdi.

Onlar aynı zamanda, sûfîler hakkında yaygara çıkaran ve kötü haberleri yayan kimselerdir. Onlar, sûfîleri üzecek bir şey gerçekleşince, onu hemen etrafa yayarlar ve sevinçlerini ortaya koyarlar. Eğer onlar bu yaptıklarına son vermezlerse Allah Teâlâ onları, bütünüyle bu yoldan çıkarıp dışarı atacak kimseleri kendilerine musallat eder; sonra yolda çok az bir zaman kalabilirler. Bu kimseler, hakikat ehli yanında gazaba uğramış haldedirler; nerede bulunsalar, sözlü veya fiilî olarak hesaba çekilir, kendilerine yaptıkları işlerin hesabı sorulur.

Fakihlerden biri, sûfîleri ret için bir eser yazdı; Allah Teâlâ ona, hatasını ortaya koyup kendisini hor hakir bırakacak, onun ahmak ve katı bir kimse olduğunu ortaya koyacak kimseleri musallat etti. O kimse, her anıldığında hor ve hakir olmaya devam eder. Bu halden Allah'a sığınırız.

Kâfirlerin Kötü Hali

Cenâb-ı Hak, münafıkların halinden bahsettikten sonra, küfürde kendileriyle ortak oldukları için müşriklerin halinden söz ederek şöyle buyurdu:

---

[694] İbn Cüzey, *et-Teshil li-Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/159.

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ
السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَاَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾
خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ
فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا اَطَعْنَا اللّٰهَ وَاَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا
اِنَّا اَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَاَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا اٰتِهِمْ ضِعْفَيْنِ
مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

63. ***İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi Allah katındadır." Ne bilirsin, belki kıyamet yakında olur.***

64. ***Şüphesiz, Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır.***

65. ***Onlar orada ebedî olarak kalırlar; kendilerini koruyacak bir dost ve yardımcı bulamazlar.***

66. ***Yüzleri ateş içinde çevrildiği gün, "Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e de itaat etseydik!" derler.***

67. ***Yine derler ki: "Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar."***

68. ***"Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve kendilerini büyük bir lânet ile lânetle."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar."* Müşrikler, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], hemen gelmesini isteyerek ve alay etmek için kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlardı. Yahudiler de Hz. Peygfamber'i imtihan etmek için aynı soruyu soruyorlardı. Çünkü Allah Teâlâ, Tevrat'ta ve bütün kitaplarda kıyametin vaktini gizlemişti. Bunun üzerine yüce Allah, resûlüne, onlara, bunun sadece Allah'ın bileceği bir bilgi olduğunu söylemesini emretti. Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin hemen gelmesini isteyenlere bir tehdit ve onu imtihan maksadıyla soranları susturmak için, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] onun meydana gelmesinin yakın olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"De ki: Onun bilgisi Allah katındadır." O, bu bilgiyi (kesin saatiyle) hiçbir meleğe ve peygambere bildirmemiştir. *"Ne bilirsin, belki kıyamet yakında olur."* Yakın bir şey olarak meydana gelir veya yakın zamanda meydana gelir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah kâfirlere lânet etmiş,* onları rahmetinden uzaklaştırmış *ve onlara alevli,* şiddetle tutuşmuş kızgın *bir ateş hazırlamıştır. Onlar orada ebedî olarak kalırlar."* Bu âyet, "Cehennem bir zaman sonra yok olur" diyen Cehmiyye mezhebini reddetmektedir.

"Onlar, kendilerini koruyacak *bir dost ve* onlardan azabı giderecek *bir yardımcı bulamazlar.* Bu durum, *yüzleri ateş içinde çevrildiği,* bir et parçasının kaynar kazanda dönüp durduğu gibi, cehennemin içinde bir o tarafa bir bu tarafa çevrildikleri *gün* olur." Âyette, özellikle yüzün zikredilmesi, onun insan bedeninde en şerefli âza olmasından dolayıdır. Yahut yüz ile bütün vücut kastedilmiştir.

"O gün, 'Eyvah bize! Keşke dünyada *Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e de itaat etseydik* de bugünün azabından kurtulsaydık' *derler."* Onlar, pişmanlığın fayda vermediği bir anda ve yerde pişman oldular.

"Onlar ayrıca derler ki: *'Ey Rabbimiz! Biz, reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi* doğru *yoldan saptırdılar;* bizi zarara soktular.'" Buradaki reislerden kasıt, küfürde başı çeken, onlara inkârı telkin eden ve kendilerine onu güzel gösteren kimselerdir.

"Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver." Yani onlara bize verdiğin azabın iki katını ver. Bu azapların biri, kendilerinin haktan sapması, diğeri de insanları haktan saptırmalarına karşılıktır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de kendilerini büyük bir lânet ile lânetle*; onlara çokça, devamlı lânet et. "

63-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âbid, zâhid ve salihlerin yolu şudur: Onlar, kıyametin kopmasını (ölümü) sürekli gözlerinin önünde tutarlar, onu hiçbir zaman unutmazlar (biraz sonra ölüm gelecek, kıyamet kopacak diye düşünürler) ve bu düşünce içinde gece gündüz onun için hazırlanırlar.

Gerçek tevhide ulaşmış âriflerin yolu ise Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesine dalarak, kıyameti düşünmekten uzak kalmalarıdır. Hak Teâlâ, onları kendi zatıyla meşgul edip dünya ve ahiret, cennet ve cehennem düşüncesinden uzak tutar. Onlar, marifet cennetine girdikleri zaman, gönüllerini her şeyden çektiler; yüce yaratıcının müşahedesine dalıp iki âlemin dert ve düşüncesinden kurtuldular. Onlar, dünya ve ahiretiyle bütün varlığı bir olarak gördüler; çünkü burada da orada da tecelli eden zat, birdir.

Dalâlet yolunda başı çekenlerin azabı iki kat olduğu gibi, hidayet yolunda rehberlik edenlerin sevabı da iki kat olur. Onlar, kulları hidayete sevketme ve irşad sevabını alırlar. Kim, bir kimsenin hidayetine vesile olursa kıyamete kadar onun ve bu yolda ona tâbi olanların sevabını alır. Kimin vesilesiyle biri hidayete ulaşırsa onun sevabı kendisine ulaşır; aynı şekilde ona tâbi olanların hepsinin sevabı kıyamet günü mîzanına konur. Bu konuda bir zat demiştir ki:

"Kişinin mîzanına kendisine tâbi olanlar konur; buna göre peygamberimiz Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ne kadar kıymetli olduğunu hesap et."

Hz. Peygamber'e Eziyet Vermek Haramdır

Cenâb-ı Hak sonra, resûlüne eziyet vermeyi yasaklama konusuna dönerek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا
وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا
﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾

69. ***Ey iman edenler! Sizler Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Kavmi ona eziyet etti de Allah kendisini, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah katında mevki sahibi şerefli biriydi.***

70. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin.***

71. ***Böyle yapın ki Allah amellerinizi ıslah etsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah ve Resûlü'ne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Sizler,* İsrâiloğulları'ndan *Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Kavmi ona eziyet etti de Allah kendisini, dedikleri şeyden temize çıkardı."*

Bu şöyle oldu:

"İsrâiloğulları dışarıda çıplak olarak yıkanırlar ve birbirlerine bakarlardı. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise hayâsından dolayı, onlardan ayrı yerde örtünerek yıkanırdı. Bunun üzerine onlar, 'Musa'nın bizimle birlikte yıkanmamasının sebebi avret yerindeki bir hastalıktır' dediler. Yahut, 'Onda alaca tenlilik veya başka bir hastalık var' dediler. Hz. Musa [aleyhisselâm], bir gün su kenarına tek başına yıkanmaya gitti. Elbisesini çıkararak bir taşın üzerine koydu. O sırada (ilâhî bir emirle) taş elbisesiyle yuvarlanıp gitmeye başladı. Hz. Musa, hemen taşın peşine düşerek, 'Ey taş, elbisemi ver, ey taş elbisemi ver' diye seslenerek peşinden koşmaya başladı. Bu sırada İsrâiloğulları onun vücudunu gördüler ve, 'Vallahi, Musa'nın vücudunda bir kusur yokmuş' dediler. Onlar kendisini gördükten sonra taş durdu. Hz. Musa [aleyhisselâm] elbisesini aldı, taşa asâsıyla vurmaya başladı, öyle ki taşta üç veya dört vurma izi kaldı."[695]

Bir rivayete göre İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] eziyet vermeleri, onun kardeşi Harun'u öldürdüğünü iddia etmeleridir. Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Hz. Musa ve Hz. Harun birlikte bir dağa çıktılar. Orada Hz. Harun vefat etti. İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, 'Onu sen öldürdün. Biz onu senden daha çok seviyorduk ve o bize karşı daha yumuşak davranıyordu' dediler ve bu şekilde kendisine eziyet ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklerine, onu insanların bulunduğu yere taşımalarını ve kendisini İsrâiloğulları'na getirip göstermelerini emretti. Melekler, Hz. Harun'un naaşını getirerek onun vefat ettiğini söylediler. İsrâiloğulları, Hz. Harun'un bir darbe alarak değil, normal şekilde vefat ettiğini anladılar. Cenâb-ı Hak böylece Hz. Musa'yı onların eziyetinden kurtardı. Sonra melekler Hz. Harun'u götürüp bir yere defnettiler. Kabrini Mısır akbabasından başka kimse bilmedi. Allah Teâlâ bu kuşu sağır ve dilsiz yaptı."[696]

Onun, dağın mağarasında bir sedir (yüksekçe bir taht) üzerinde bulunduğu da söylenmiştir.

İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verdikleri eziyet konusunda şöyle diyenler de olmuştur: Kârûn, fahişe bir kadına para vererek, onun halkın önünde, Musa'nın kendisine kötü fiili işlediğini iddia etmesini istedi. Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı ondan korudu, onun böyle bir işten uzak olduğu ortaya çıktı (kadının kendisi böyle bir şey olmadığını, bunu kendisine para vererek Kârûn'un planladığını söyledi) ve Allah Teâlâ Kârûn'u helâk etti. Bu olay daha önce Kasas sûresinde geçmişti.

---

[695] Buhârî, Gusül, 20, Enbiyâ, 28; Müslim, Hayız, 75, Fezâil, 155; Tirmizi, Tefsîru Sûre (33) 24; Ahmed, *Müsned*, 2/315.

[696] bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 19/194; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/666; Hâkim, *Müstedrek*, 2/579.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, Allah katında mevki sahibi şerefli biriydi."* Yani Hz. Musa, Allah katında şeref, mertebe ve yücelik sahibi, duası kabul edilen biriydi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey iman edenler!* Allah'ın resûlüne eziyet vermek şöyle dursun, onun sevmediği şeyleri yapmaktan *Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin."* Doğru ve isabetli söz söyleyin. Yahut hak için söz söyleyin. Yani hakka ulaşma kastıyla ve adaleti temin için söz söyleyin.

Âyetin amacı, müminleri, Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ] hakkında doğru ve âdil olmayan konuşmalara dalmaktan sakındırmaktır. Âyetin bir diğer amacı da her konuda doğru konuşmaya teşviktir. Çünkü dili yalandan korumak ve doğru konuşmak bütün hayırların kapısıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *"Böyle yapın ki Allah amellerinizi ıslah etsin."* Sizi salih amellerde muvaffak etsin. Yahut taatinizi kabul edip ona karşı size sevap versin. *"Ve günahlarınızı bağışlasın."* Yani onları temizlesin.

Âyette verilmek istenen mana şudur: Dilinizi korumakta ve doğru sözlü olmakta Allah'tan korkun; her an O'nun nazarı altında olduğunuzu düşünün. Böyle yaparsanız, size, talep edilecek en güzel sonucu verir. Bu, iyiliklerinizin kabul edilmesi ve günahlarınızın affedilmesidir. Bu âyet, öncesini tasdik etmekte ve vurgulamaktadır. Önceki âyet, Allah'ın resûlüne eziyet vermeyi yasaklamaktadır. Bu âyet ise dili koruma konusunda Allah'tan korkmayı emretmektedir. Âyetlerde yasaklamayla emrin peş peşe gelmesi için böyle oldu. Aslında Hz. Musa'nın kıssasındaki tehdit, yasağa uymayı sağlar; doğru sözlü olmaya karşılık vaat edilen müjde ise emri yerine getirmek için yeterlidir. Bununla birlikte yapılan bu yasaklama ve emir, eziyet vermekten uzak kalmayı ve onu terketmeyi kuvvetlendirmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onlara büyük bir kurtuluş vaat ederek şöyle buyurdu: *"Kim,* emir ve yasaklarında *Allah ve Resûlü'ne itaat ederse* büyük bir kurtuluşa ermiş olur; dünyada övülecek bir halde yaşar, ahirette ise mesut olur." Allah Teâlâ, bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

69-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, insanlardan eziyet gören velilere, peygamberleri örnek göstererek teselli verilmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'ya,

"Yâ Rabbi, bana karşı insanların dilini tut (hakkımda kötü konuşmalarına mani ol)" dedi. Allah Teâlâ da ona şöyle buyurdu:

"Ey Musa, ben bunu kendim için yapmadım; (Onlar benim hakkımda da şanıma yakışmayan şeyleri söyleyip dururlar); bunu senin için nasıl yaparım!"

Allah Teâlâ, Hz. Üzeyir'e şöyle vahyetti: "Seni insanların sürekli gıybet etmesinden gönlün hoş olmadıkça, seni katımda tevazu ehlinden yazmam."

Şunu bil ki Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltmek, saadetin ve en büyük kurtuluşun vesilesidir. Allah'ın velilerini yüceltmek ve onlara hizmet etmek de yüce Allah'a ulaşmanın vesilesidir.

Allah'tan korkmak, manevi yolun esasıdır. Dili korumak ve söylediği sözün doğru, isabetli ve adaletli olmasına dikkat etmek hakikate ulaşmanın vesilesidir.

Şeyh Ahmed Zerrûk [kuddise sırruhû], vasiyetlerinden birinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Fakat alanı geniş olduğu için, nefse, takva hali zor gelir. Öyle ise en büyük günahları terketmeye ve güç yeten kaideleri uygulamaya yönel, ondan sonrası için sana özel yardım edilir. Günahların en büyüklerinden biri de gıybet etmek ve yapılan gıybeti dinlemektir. İnsanlar gıybete alıştıkları için o, nefislere hafif gelir ve alışıldığı için kolay olur; halbuki gıybet, dini yıkan ve günahkârların âfeti olan bir iştir. Kim ondan korunursa kalan işlerinde kurtuluşa erer; kim ona düşerse diğer işlerde de perişan olur, zarar eder. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. Böyle yapın ki Allah amellerinizi ıslah etsin ve günahlarınızı bağışlasın ...' Allah Teâlâ amelin güzel olmasını, sözün doğru ve adaletli olmasına bağladı. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

'Kul sabaha çıkınca bütün âzalar dile, tevazu içinde hallerini arzederek şöyle derler: Bizim hakkımızda Allah'tan kork (yalan ve yanlış konuşup bizi zarara sokma!). Gerçekten sen doğru olursan biz de doğru oluruz; sen eğilirsen biz de eğilir doğruluktan ayrılırız.'[697]

Öyle ise ey kardeşim, dilini ihmal etme! Özellikle gıybet konusunda çok dikkatli ol. Yeme ve içme konusunda harama düşmekten çekindiğinden daha fazla gıybetten çekin. Böyle yaptığında hayatın hoş olur, zâhiren ve bâtınen bir sürü âfetten kurtulursun."

İnsana Yüklenen Büyük Emanet

Takvayı elde ettiğinde ve her zaman doğru, isabetli ve adaletli konuşarak dilini günahlardan koruduğunda, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, emaneti taşımaya ehil olursun. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا
وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ
الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

72. ***Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zâlim, çok cahildir.***

73. ***Allah bu teklifi, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etmek; mümin erkeklerin ve mümin kadınların tövbesini kabul etmek için yaptı. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

---

[697] Tirmizî, Zühd, 61; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 12; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4226.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular."*

Buradaki emanet, bâtında tevhidin hakikatine ulaşmak, zâhirde ise dinin emir ve yasaklarından oluşan vazifelerini yerine getirmektir. Buna göre iman, bâtına (iç âleme) ait bir emanettir; bütün hükümleriyle şeriat ise zâhirî âzaların taşıyacağı bir emanettir. Kim bu ikisini yerine getirirse emanete karşı güvenilir biri olur; yoksa ona hainlik yapmış olur.

Mana şudur: Biz emaneti bu büyük cisimlere teklif ettik; eğer onu güzelce korursanız büyük bir sevap var, hainlik yaparsanız can yakıcı bir azap var, dedik, onlar buna güç yetirememekten korkarak yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular, bu konuda mazur görülüp aflarını istediler, sevap ve azap olmadan güvende kalmayı talep ettiler. Âyetin, *"Onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular"* kısmı bunu ifade etmektedir. Bu varlıkların, kendilerine teklif edilen bu emaneti yüklenmekten kaçınmalarının, Allah Teâlâ'nın kendilerinde yarattığı bir idrakle olması muhtemeldir. Şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hak onlara hayat ve akıl verdi; şu âyette olduğu gibi:

"Sonra duman halinde olan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin (emrime girin)!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet 41/11).

Bu teklifin, göklerde ve yerde bulunan meleklere ve cinlere yapılmış olması da muhtemeldir.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Âyette bahsedilen emanet, Cenâb-ı Hakk'ın gayb âleminde, ruhları rabliğine şahit tutuktan sonra, onlardan tevhide (birliğini kabul ve ilan etmeye) dair aldığı sözdür. Şu kudsî hadis de bu manayı desteklemektedir: Allah Teâlâ buyurur ki:

'Beni, yerim ve göğüm içine almadı; mümin kulumun kalbi içine aldı.'[698]

---

[698] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/97; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 827; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 2375; Zebidi, *İthâfü's-Sâde*, 8/429-430.

İlâhî hükümleri yüklenmeye gelince, bu, sadece insanlara has c ğildir; cinler de ilâhî emirleri yerine getirmekle mükelleftir. Bu âyet öncesiyle bağlantısı şudur: Emanete vefa göstermek, takvadan ve eı redilen işlerdendir."

Bu konuda şöyle de denmiştir: Göklere, yere ve dağlara, gerç manada bir teklif etme olmadı. Bundan kasıt, Allah'a taatin şanı yüceltmektir. Ona emanet denmesi, yerine getirilmesinin farz olm sındandır. Mana şudur: Bu emanet, mesuliyeti büyük bir iştir. Eğeı emanet, bu cismi büyük varlıklara teklif edilseydi, onlar da şuur idrak sahibi olsalardı onu yüklenmekten çekinirler, sorumluluğund korkarlardı. Onu, bünyesi zayıf ve kuvveti az olmakla birlikte ins yüklendi. Şüphesiz bu emaneti koruyan ve hakkını yerine getiren kiı se, dünyanın ve ahiretin saadetini elde eder." Bu açıklamayı Beyzâ yapmıştır.[699]

Buradaki çekinmekten kasıt, mesuliyetinden korkup affını is mektir; yoksa kibirlenerek uzak durmak değildir. Yani onlar, bu em neti yüklenmekten korktular, mazur görülüp affedilmelerini istedil Allah da onların isteğini kabul etti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onu insan,* yani Âdem *yüklendi."* Riv yete göre, Hz. Âdem [aleyhisselâm], emaneti yüklendikten sonra, bir gi tamam olmadan yasak ağaçtan yeme hatasına düştü.[700]

Âyette emaneti yüklenen insandan kastın, bütün insan cinsi old ğu da söylenmiştir. Bu görüş, insanın, gayb âleminde ruhlardan alın sözü yüklenmesine uygundur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu o çok zalim, çok cahildir."* İnsan, tehlik si ve mesuliyeti büyük olan böyle bir işi yüklendiğinden dolayı gerçe ten cahil ve zalimdir. Sonra, eğer insan, bu emanetin gereğini yeri getirir ve hakkını korursa zulüm ve cehaletten çıkar; salih, güvenilir âdil biri olur. Şayet ona hainlik eder ve hakkını yerine getirmezse ta manasıyla bir zalim ve cahil olur.

---

[699] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/254 (Beyrut 1998)

[700] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/197; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/381; Süyûtî, *ed-Dürr Mensûr*, 6/670; Hâkim, *Müstedrek*, 2/422.

Herkes, hıyanet ve zulüm derecesine göre karşılık görür. Kâfirler, emanetin aslına hainlik ettiler. Emanetin aslı, imandır; onlar imana yanaşmayıp hakkı inkâr ettiler. Onların berisinde olanlar ise kendilerine yasaklanan şeyleri yaparak veya emredilen taati terkederek emanete hainlik ettiler. Bazıları ileri derecede, bazıları ise daha az hainlik içindedir. Herkesin cezası da emanete hıyaneti derecesindedir.

Cenâb-ı Hak sonra, insana emanetin teklif edilmesinin sebebini açıkladı. Bu sebep, kulların önüne, onları sorumlu kılacak delilin konmasıdır. Bunun için şöyle buyurdu:

"Allah bunu, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etmek için yaptı." Çünkü onlar, emanetin gereğini yerine getirmediler ve ona hainlik ettiler. Böylece delil aleyhlerine oldu. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez (delilsiz, sebepsiz ve haksız yere kimseye azap etmez).

"Allah bunu ayrıca mümin erkeklerin ve mümin kadınların tövbesini kabul etmek için yaptı." Çünkü onlar emaneti taşıdılar. Fakat kul, kusurdan uzak değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Hayır, o insan, Rabb'inin kendisine emrettiğini yerine getirmedi"* (Abese 80/23). Diğer âyette de şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'ın yüceliğini gereği gibi takdir edemediler" (Zümer 39/67). Bunun için Cenâb-ı Hak âyetin sonunda şöyle buyurdu:

"Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." O'nun affı, kullukta kusur ve noksanı olanlar içindir; rahmeti ise veliler ve büyük salih zatlar gibi, kulluk yolunda gücü nisbetinde gayret gösterenler içindir.

Özetle, azap, önce emaneti yüklenip sonra onu taşımayanlar içindir. Allah'ın af ve mağfireti, emaneti yüklenip onun hakkını yerine getirenler içindir. Allah'ın özel rahmeti ise emaneti yüklenip onu tam manasıyla koruyan ve hakkını en güzel şekilde yerine getirenler içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın göklere, yere ve dağlara teklif ettiği emanet, bâtında (kalpte), yüce Rabb'e ait sırları müşahede etmek ve zâhirde kulluk edeplerini yerine getirmektir.

Şöyle de denebilir: Emanet, bâtında hakikat sırlarının parlaması, zâhirde ise dengeli bir halde ilâhî hükümlerin uygulanmasıdır. Öyle ki hakikate ait irfan ve manalar, zâhirî hükümlere galip olmamalı; aynı şekilde, ilâhî hükümler de hakikatlere galip gelmemelidir. Manevi sekr (kendinden geçme) hali, sahv (manevi uyanıklığa), sahv hali de sekr haline galip gelmemelidir. Bu sırlı durum, insanoğluna hastır; çünkü onda iki zıt durum toplanmıştır. İnsanda, letâfetle kesafet, nurla zulmet, mana ile madde, kudretle hikmet bir arada bulunmaktadır. İnsan, bir yönüyle semaya, diğer yönüyle yere aittir. Bir yönüyle ruhanî, diğer yönüyle beşerîdir. Onun bünyesi mana ve maddeden oluşmaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, diğer varlıklar arasında sadece insan için, *"Onu iki elimle yarattım"* (Sâd 38/75) buyurmuştur. Yani onu kudret ve hikmet elimle yarattım. Böylece insan, iki zıt şeyi bünyesinde topladı; bir yönüyle mülk âlemine, diğer yönüyle melekût âlemine ait bir varlık oldu. İnsanın maddi yönü hikmettir; manevi yönü ise ilâhî kudretin tecellileridir.

Bu özellik, kâinatta insanın dışında hiçbir varlıkta yoktur. Meleklerin ve cinlerin mana yönü maddi yönlerine galiptir. Onlara hakikat âleminin nurları parladığında, kendilerine sekr (kendinden geçme) ve aklını kaybetme hali galip gelir. Hayvanların ve cansız varlıkların ise maddi yönleri mana yönlerine gelip gelir; onlarda nurlara ve sırlara dair bir şey zuhur etmez.

İnsanoğluna tahsis edilen bu sır onda gizlidir. İnsan, mümin ve kâfir hangi halde olursa olsun, kendisinde bu sır gizli olarak mevcuttur; aynen kaymağın sütte gizli olarak bulunması gibi. Sütteki kaymak sadece belirli bir işlem yaptıktan ve onu yayığa koyup iyice çalkaladıktan sonra ortaya çıkar. Yoksa sütün içinde gizli olarak kalır. İnsan da böyledir; ilâhî sır onda gizli olarak bulunmaktadır. Bu sır, en büyük velilik (Allah'a dost ve halife olma) nurudur. İnsan iman edip Allah Teâlâ'nın birliğini idrak ve ikrar edince, Allah'ın zikriyle kalbi harekete geçince, ism-i celâli (Allah ism-i şerifini) kalbine vurdukça, içindeki bu sır ortaya çıkar. Bu durum, insanı nefsin hapsinden çıkaran ve hevâsının esaretinden kurtaran bir şeyh bulunca geçekleşir.

Bu konudaki diğer bir misal şudur: İnsanda bu sırrın bulunması, meyvenin ortaya çıkmadan önce dalında bulunmasına benzer. Yağmur yağıp rüzgâr ağaç dallarını harekete geçirince, dallar çiçek açar ve meyve verir. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde, bu konuda nazım halinde şöyle demiştir:

"Manevi ilim ve marifetler, meyvenin ağacın dalında gizli olarak bulunduğu gibi nefislerde (insan bünyesinde) bulunur. Gök gürüldeyip gökten su boşalıp ağaç yumuşayınca ve rüzgâr dalların arasında esince aşılanma geçekleşir. Meyve için birinci işlem budur."[701]

İbnü'l-Bennâ [rahmetullahi aleyh] daha sonra demiştir ki: "İşte marifet meyveleri de bu şekilde meydana çıkar; onlar eski ve yeni para ile satın alınmaz. Elinde malı ve parası olan onlara ulaşamaz. Onlar sadece uğruna nefisler feda edilerek satın alınır."[702]

İnsanda gizli olan bu sır da ancak, içinde gök gürleyip şimşeklerin çakmasından sonra ortaya çıkar. Bu, nefisle yapılan zorlu mücâhede ve bu yolda çekilen zorluklardır. Yani nefsin alışkanlıklarını terkederek onu manen öldürmektir. Allah Teâlâ'nın, kalpleri sulamak için ehil yaptığı şeyhin elinde ilâhî feyiz ve ezelî aşk yağmurları yağdıktan ve iç âleminin dalları arasında vâridat rüzgârları estikten ve bu işin ehline boyun eğildikten sonra, insanın içinde meşâyihin velilik nurları akmaya başlar ve insan, şeyhlerin edebiyle edeplenir. İşte o zaman, iç âleminde sırrın aşılanmasını bekler ve onun marifet meyvelerini toplar. Bunlar olmazsa bahsettiğimiz sır, insanın içinde gizli olarak kalmaya devam eder.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Ahzâb sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[701] İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 32-33.

[702] İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 38.

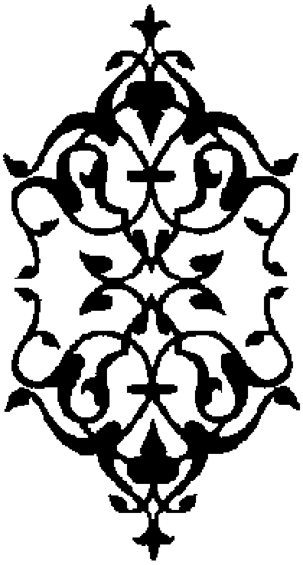

(34) SEBE' SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Sebe' sûresi Mekke'de nâzil olmuştur, elli dört âyettir. Yalnız 6. âyeti hakkında ihtilaf vardır; onun Mekke'de indiğini söyleyenler olduğu gibi Medine'de indiğini söyleyeler de vardır. Sûre adını, "sebe'" kelimesinin geçtiği 15. âyetten almaktadır. Sebe, Yemen'de bir şahsın, kabilenin ve aynı zamanda bir yerin adıdır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrenin 72. âyetinde, *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular. Onu insan yüklendi"* buyurdu. Bu sûrenin başında da, *"Bütün hamd, göklerde ve yerde bulunan her şey kendisine ait olan Allah'a mahsustur"* buyurdu. Cenâb-ı Hak, bununla sanki şuna işaret ediyor: Allah Teâlâ, bu emaneti taşıyandan ve taşımayandan müstağnidir; hiçbirine ihtiyacı yoktur. Kim onu taşırsa kendi iyiliği için taşımış olur; kim de onu terkederse kendi zararına terketmiş olur. Şüphesiz, Allah bütün âlemlerden müstağnidir, hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak, sûreye kendisine övgü ile başlayarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي
خِرَةِ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ① يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ
هَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَا وَهُوَ الرَّح۪يمُ الْغَفُورُ ②

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bütün hamd, göklerde ve yerde bulunan her şey kendisine olan Allah'a mahsustur. Ahirette de hamd O'na mahsustur. O, hikn sahibidir, her şeyden haberdardır.***

2. ***O, yerin içine gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya çık nı bilir. O, çok merhamet edendir, çok bağışlayandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bütün hamd, göklerde ve yerde bulun her şey,* yaratılışı yönüyle, mülk olarak ve hükmüne boğun eğmesi *kendisine ait olan Allah'a mahsustur."* Öyle ise gizli ve açık her halde ke disine hamdedilmeyi hak eden O'dur.

"Dünyada olduğu gibi, *ahirette de hamd O'na mahsustur."* Çünkü iki dünyada mevcut olan bütün nimetleri veren O'dur. Şu kadar var yüce Allah'a dünyada hamdetmek farzdır; zira dünya yükümlülük ye dir. Ahiret ise böyle değildir; orası yükümlülük yeri değil, marifet yı dudur. Cennetlikler sadece kendilerine ihsan edilen nimetlerden dol duydukları sevinçten ve elde ettikleri büyük kurtuluşla ulaştıkları l zetten dolayı Allah'a hamdederler. Şu âyetlerde buyrulduğu gibi:

"Bize yaptığı vaadini gerçekleştiren Allah'a hamdolsun" (Zümer 39/74).

"Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun" (Fâtır 35/34).

Allah Teâlâ, *"Bütün hamd, göklerde ve yerde bulunan her şey kendisine ait olan Allah'a mahsustur"* âyetiyle dünyada hamdi hak ettiğine işaret etti. Âyetin, *"Ahirette de hamd O'na mahsustur"* kısmıyla da ahirette hamdi hak ettiğine işaret buyurdu.

Âyet şöyle bitiyor: "O, yerleri ve gökleri düzenlemesinde *hikmet sahibidir;* amellerin ilâhî huzura sunulup karşılığının alınacağı ahiret günü için Allah'a hamdedenlerin içlerindeki niyet dahil *her şeyden haberdardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, yerin içine gireni,* ondaki ölüleri ve defineleri, *ondan çıkanı,* bitkileri ve maden yataklarını, *gökten ineni,* yağmuru ve türlü bereketleri *ve oraya çıkanı,* melekleri ve duaları *bilir. O,* ihtiyaçları olan şeyleri indirerek kullarına *çok merhamet edendir,* işledikleri kusurları da *çok bağışlayandır."* Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[703]

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün hamd ve övgüleri hak eden, ruhların semasındaki bütün keşifler ve yüce zatının azametinden dolayı sonsuza kadar devam edecek manevi terakki çeşitleri elinde olan Allah'tır.

Bütün hamdler, nefislerin arzında (dünyada) yapılan bütün taatler, kulluk edepleri, güzel haller, mücâhede ve riyâzet gibi taate katılan şeyler elinde olan Allah'a mahsustur.

Yine bütün hamdler, ahirette müminlere ihsan edeceği cemal tecellisi marifetler, rabbânî fetihler, ebedî keşifler ve ilerlemeler elinde olan Allah'a mahsustur. Bütün bu üç âlemde hamd Allah'a mahsustur. Çünkü hepsi O'nun elindedir. O, hiç kimseye ihtiyacı olmadığı, her şeyi kuşattığı ve hepsine rahmet ettiği halde, kullarından dilediklerine bu nimetleri özel olarak verir.

Yüce Allah, nefislerde bulunan vesvese ve düşünceleri, ondan ortaya çıkan büyük ve küçük günahları yahut basiret sahiplerinin yaptığı taat ve ihsanları bilir. Allah, melekût semasından inen ilim ve sırları, oraya çıkan taat ve zikirleri de bilir. O, kullarını kendisine yaklaştırarak ve onları nimetle karşılayarak kendilerine çokça merhamet edendir. O ayrıca, gönüllerde saklı kötülükleri ve kusurlu işleri çok bağışlayandır.

---

[703] Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl,* 3/461-462.

Ahireti İnkâr Edenlere Uyarı ve Cevap

Cenâb-ı Hak sonra, az önce bahsi geçen ahiret hayatını inkâr edenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَأْت۪ينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ
الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَٓا
اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٤﴾ وَالَّذ۪ينَ سَعَوْ
ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿٥﴾

3. ***İnkârcılar, "Kıyamet bize gelmeyecektir" dediler. De ki: "Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o size mutlaka gelecektir. Göklerde ve yerde zerre kadar bir şey O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa hepsi, apaçık bir kitapta yazılıdır."***

4. ***Böylece Allah, inanıp salih ameller yapanları mükâfatlandırır. Onlar için bir mağfiret ve çok değerli rızık vardır.***

5. ***Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çalışanlara gelince, onlar için de çok kötü ve can yakıcı bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Öldükten sonra dirilmeyi *inkâr edenler, 'Kıyamet bize gelmeyecektir' dediler.*" Bunu söyleyen Ebû Süfyân b. Harb'dir.[704] Başkaları da bu konuda ona katıldılar. Ebû Süfyân, daha sonra müslüman oldu. Dirilmeyi inkâr edenler, "Bize kıyamet gelecek değildir; hayat sadece anneden doğmak ve öldükten sonra toprak içinde kaybolup gitmekten ibarettir" diyorlardı. Allah onların görüşünü çürüttü, yeryüzünü onlardan temizledi.

---

[704] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/235 (Beyrut 1998).

Âyet şöyle devam ediyor: "Resûlüm, onlara *de ki: Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o size mutlaka gelecektir."* Kıyamet saatinin gelmesi, ileride olacak gayba ait bir iş olduğu için, âyetin metninde, Allah Teâlâ'ya yeminden sonra, "gaybı bilen" ifadesi getirildi.

"Göklerde ve yerde zerre kadar, karıncadan daha küçük *bir şey O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa hepsi, apaçık bir kitapta,* levh-i mahfûzda yahut Allah'ın ezelî ilminde *yazılıdır."* İlâhî ilme mecazen kitap dendi, çünkü kitap, ilâhî ilimde olanı yazmaktadır.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], Ehl-i sünnet akîdesinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bilinebilecek bütün şeyleri bilir. O, yerin altından göğün en üstüne kadar, olan ve cereyan eden her şeyi kuşatmıştır. Yerde ve gökte zerre kadar bir şey O'nun ilminden uzak kalamaz. O, koyu karanlık bir gecede, siyah bir kaya üzerinde yürüyen karıncanın ayak sesini işitir, onu görür ve halini bilir. Gök boşluğundaki zerrenin hareketini bilir. Gizli açık her şeyi bilir. Kalplerdeki vesveseleri, düşüncelerin hareket yönlerini ve sırlarda gizlenen şeyleri ezelî ilmiyle bilir. O, ezelde her şeyi bilmektedir."

Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin geliş sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Böylece Allah, inanıp salih ameller yapanları mükâfatlandırır. Onlar için bir mağfiret vardır;* Allah, onların işledikleri isyanları ve iman derecelerindeki kusurlarını affeder. *Onlar için ayrıca,* ihsan mertebesindeki güzel halleri korumaya sabırlarından dolayı *çok değerli rızık vardır. Âyetlerimizi boşa çıkarmak* ve insanları ondan uzaklaştırmak *için çalışanlara gelince, onlar için de çok kötü ve can yakıcı bir azap vardır."*

3-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpte iman arttığı ölçüde, öldükten sonra dirilmeye ve sonrasına iman o derece büyük olur. Öyle ki ahiret devamlı müminin gözü önünde olur; onu bir an olsun unutmaz. Kul, gayba ait hakikatleri görme makamına yükselip yüce zatı müşahede içinde kaybolunca, iki dünyadan da uzaklaşır; onun için tek vücut ve varlık kalır. O, dünyanın ve ahiretin hallerine göre şekil alır. Hakikatte tek zat vardır, o da Allah Teâlâ'dır. Kâinat, O'nun var etmesiyle var olmuştur; O'nun zatının birliği yanında her şey silinip yok olur. Allah Teâlâ, kendisiyle birlikte hiçbir şey yokken mevcut idi. O, şu an, ezeldeki hali üzere mevcuttur. Gelecekte de şu andaki hali ve sıfatı üzere olacaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlim Sahipleri Kur'an'ın Hak Kitap Olduğunu Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, hakkı inkâr edenlerin tersine, onu tasdik edenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي
إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۝٦

6. ***Kendilerine ilim verilenler, sana indirilen kitabın Rabb'inden gelen gerçek olduğunu ve onun, her hükmünü uygulayan, bütün övgülere layık olan Allah'ın yoluna ilettiğini bilirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sahabeden ve ümmetin içinde onları takip eden âlimlerden yahut Abdullah b. Selâm ve Kâ'b el-Ahbâr gibi müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerden *kendilerine ilim verilenler, sana indirilen kitabın,* yani Kur'an'ın *Rabb'inden gelen gerçek olduğunu bilirler."* Onlar, Kur'an'ın, ümmî bir zatın eliyle gelmesiyle birlikte, verdiği haberlerin önceki kitaplara uygun olması ve benzerini getirmekten insanları âciz bırakacak bir içeriğe sahip olması sebebiyle onun hak olduğu konusunda şüphe etmezler.

Bu âyeti öncesine bağlayarak ona şu manayı verenler de olmuştur: Böylece Allah, salih amel eden müminlere mükâfatlarını verir. Kendilerine ilim verilenler, kıyametin gelmesi anında onun hak olduğunu bilirler. Ahiret, hakikati açıkça görme yeri olduğu için, o anda elde edilecek bilgi, kulun yakînini artırmayacak bir bilgidir. Onlar, Kur'an'ın hak olduğunu dünyada delil yoluyla bildikleri gibi, kıyametin kopmasıyla da yakînen bilirler.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onlar ayrıca *o* Kur'an'ın, ***her hükmünü uygulayan, bütün övgülere layık olan Allah'ın yoluna ilettiğini bilirler.*"** Bu yol, Allah'ın dini olup o, tevhidden ve onu takip eden istikametten oluşmaktadır.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuldan kalkacak ilk perde, kendisiyle yüce Mevlâ'sının kelâmı arasındaki perdedir. O zaman kul, ilâhî kelâmı Rabb'inden dinler, fakat bu, azamet ve ululuk perdesinin gerisinde olur. O, kulun önündeki his ve vehim perdesidir. O zaman kul, ilâhî kelâmın tadını alır ve onu okumaktan lezzet duyar. Kur'an okuma anında kendisini huşû, ağlama ve kalp incelmesi gibi güzel haller sarar.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şüphesiz, Hak Teâlâ (Kur'an okunurken) kelâmında tecelli eder, fakat siz onu farkedemezsiniz."[705]

Cenâb-ı Hak sonra, kulu ile kendisi arasındaki perdeyi kaldırır; kul, O'nun kelâmını vasıtasız ve perdesiz olarak işitir; o zaman kelâmın tadı, kendisiyle konuşan Rabb'ini müşahedenin tadı içinde kaybolur; bundan sonra ağlama sevince, kabz hali (sıkıntı ve daralma) bast haline (rahatlık ve genişliğe) döner. Ebû Bekir-i Sıddîk'ın [radıyallahu anh] şu durumu buna bir örnektir. Hz. Ebû Bekir, Kur'an okurken ağlayan bir topluluk gördüğünde, "Bir zamanlar biz de böyleydik; sonra kalplerimiz kuvvetlenip sertleşti" dedi. O, temkin halini, kalbin sertleşerek kuvvetlenmesi şeklinde ifade etti. Çünkü kalp, temkin haline ulaşmadan önce, gelen vâridatlar (manevi feyiz ve tecelliler) anında hemen etkilenir. Kalp sağlamlaşıp kuvvetlenince bir şeyden etkilenmez.

---

[705] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/227.

Sonsuz kudret sahibi ve bütün hamdlere layık olan Allah'ın yolu, kulu yüce melikin huzuruna ulaştıran seyrü sülûk yoludur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Cahilce Sözleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin diğer bazı sözlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ اِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍۙ
اِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾ اَفْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَمْ بِهِ جِنَّةٌۜ بَلِ الَّذِينَ لَا
يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ﴿٨﴾ اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا بَيْنَ
اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِۜ اِنْ نَشَاْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ
نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٩﴾

7-8. ***İnkâr edenler aralarında şöyle dediler: "Siz ölüp paramparça olduktan sonra size yeniden dirileceğinizi söyleyen bir adamı gösterelim mi? O, yalan uydurup Allah'a iftira mı ediyor, yoksa kendisinde bir delilik mi var? Anlayamadık!" Hayır! Ahirete inanmayanlar azaptadırlar ve derin bir sapkınlık içindedirler.***

9. ***Onlar, gökte ve yerde, önlerinde ve arkalarında nelerin olduğuna bakmıyorlar mı? Eğer dilesek onları yerin dibine batırırız ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Şüphesiz, bunda (Rabb'ine) yönelen her kul için bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Öldükten sonra dirilmeyi* inkâr edenler aralarında şöyle dediler: *"Siz ölüp paramparça olduktan sonra size yeniden dirileceğinizi söyleyen bir adamı gösterelim mi?"* Onlar bu sözle Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] kastediyorlar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş içinde tanınan meşhur bir kimseyken ve onun öldükten sonra dirilmeyi söylemesi aralarında yaygın bir haber iken, hakkında "bir adam" şeklinde ifade kullanmaları, kendisini ve işini tanımıyormuş gibi davranmaktır. Bir şeyi çok iyi bildiği halde bilmiyormuş gibi davranmak, söz sanatında yaygın ve mâlum bir şeydir. Bu, sözün etkisini gösterir. Kâfirler, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] anlayamadıkları ve hayret ettikleri sözünü şöyle dile getirdiler:

"O, size, sizler ölüp paramparça olduktan sonra yeniden dirileceğinizi söylüyor." Yani size, acayip ve garaip şeylerden bahsediyor; siz ölüp toprak altında ufalanıp toprak olduktan ve bütün bedeniniz çürüyüp dağılarak paramparça olduktan sonra yeniden dirileceğinizi söylüyor. Sözleri şöyle devam ediyor:

"O, yalan uydurup Allah'a iftira mı ediyor?" Yani Allah'a nisbet ettiği bu konuda bir yalan uydurup onu Allah'a mı iftira ediyor, *yoksa kendisinde bir delilik mi var?* Bir delilik var da böyle olduğunu zannederek onu mu dile getiriyor, *anlayamadık!"*

Mu'tezile, bu âyete dayanarak doğru ile yalan arasında ayrı bir söz çeşidinin olduğunu söylemişlerdir. O da basirete (görmeye ve kesin bir delile) dayanmayan bütün haberlerdir. Onlara şöyle cevap verilmiştir: Âyette geçen iftira yalandan daha özel bir şeydir; çünkü iftira kasıtlı olarak yalan söylemektir. Yalan ise daha genel olup o, kasıtlı veya kasıtsız söylenebilir. Âyette sanki şöyle denilmiş oldu: O, bilerek yalan mı söyledi, yoksa yalan kastı olmaksızın onu delilikle mi söyledi, anlayamadık?

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Hayır! Ahirete inanmayanlar azaptadırlar ve derin bir sapkınlık içindedirler."* Yani resûlüm Muhammed, iftira ve delilik gibi hiçbir şeyin içinde değildir; o bunlardan uzaktır. Tam tersine, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden bu kâfirler cehennem azabın düşeceklerdir. Onlar, kendilerini haktan uzaklaştıran koyu bir sapkınlık içindedir. Öyle ki ondan kurtulma ümidi yoktur. Fakat onlar, bunun farkında değiller. İşte asıl deli denmeyi hak eden durum budur.

Âyette, onların ahirette azaba düşmesi ile dünyada içinde bulundukları sapkınlık hali sanki ikisi aynı anda olmuş gibi yan yana söylendi. Bu onların, azabı hak edişlerini mübalağa ile anlatmaktır. Ahirettek azap, dünyadaki sapkınlığın sonucu olduğu için ikisi birlikte söylendi

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, gökte ve yerde, önlerinde ve arkalarında nelerin olduğuna bakmıyorlar mı? Eğer dilesek onları yerin dibine batırırız ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz."* Yan onların kalp gözleri kör oldu, göğe ve yere ibretle bakmadılar. Halbuki onlar nerede bulunsalar, nereye gitseler, gök ile yeri, kendilerin sarmış olarak önlerinde ve arkalarında bulurlar. Onlar, sınırlarında öteye geçmeye ve içinde bulundukları durumdan, Allah'ın mülkünden çıkıp gitmeye güç yetiremezler. Hal böyle iken onlar, Allah'ın kendilerini yerin dibine batırmasından yahut üzerlerine gökten parçala düşürmesinden korkmadılar. Yahut Allah'ın âyetlerini yalanlamalar ve Allah Resûlü'nün getirdiği şeyleri inkâr etmeleri sebebiyle gökte üzerlerine bir parça düşürmesinden korkmadılar. Yerin dibine batırılan Kârûn'a ve üzerlerine gökten parça inerek helâk edilen Eyke halkına yapıldığı gibi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, bunda* kalbiyle Rabb'ine yönelen, O'n itaat eden *her kul için bir ibret vardır."* Şüphesiz, göğe ve yere ibretl bakmakta, onların içinde bulunan varlıklar ve Allah Teâlâ'nın sonsu kudretini gösteren şeyler üzerinde düşünmekte, öldükten sonra dirilmeye ve dağılıp toprağa karıştıktan sonra yeniden yaratılmaya apaçı bir delil vardır. Fakat bu durum, kalbiyle Allah'a yönelen ve O'na itaat eden kimse için gerçekleşir. Çünkü Allah'a yönelen kimse, Allah'ı âyetlerine ve kâinattaki bunca tecellilerine bakıp ibret almaktan uza kalmaz. O, bu büyük cisimleri yoktan var eden zatın, ölüleri yenide diriltmeye, onları hesaba çekmeye ve hak edenlere azap etmeye gü sahibi olduğunu kesin olarak bilir.

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Terbiye şeyhleri derler ki: Hak yolcusu mürid, nefsin hevâsından kaynaklanan zâhirî süsleri harap ve ihmal ettiği ölçüde iç âlemini canlandırır ve Allah'ın nuruyla mâmur hale getirir. Nefsin keyfine göre zâhirini mâmur ettiği ölçüde, iç âlemini harap eder. Dışını harap, içini mâmur edenlerin hali bazıları tarafından yadırganır. Onlar hakkında cahiller derler ki:

"Size, zâhirdeki süslerinizi harap ettiğinizde, iç âleminizde imanın yenilenip ihsan halinin elde edileceğini söyleyen bir adamı gösterelim mi? O, Allah adına iftira mı ediyor, yoksa kendisinde bir delilik mi var? Doğrusu halini anlayamadık!"

Hayır, durum o cahillerin söylediği gibi değil. Gerçek şu ki ruhun Allah'ın marifetiyle hayat bulması olan son manevi dirilişi inkâr edenler, kalplerinin hakikatten perdelenme azabı içindedirler ve onlar, bu düşüncede oldukları sürece, müşahedeye dayalı marifetten yana çok uzakta ve ileri derecede bir şaşkınlık içindedirler. Sonra bu kimseler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin korkutulduğu şeylerle tehdit edilirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Davud'a Verilen Özel Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a [aleyhimesselâm] verdiği nimetlerden bahsetti. Bunları, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] bahşedilen peygamberlik ve vahiy nimetlerine bir delil olarak ve kâfirlerin, "O, yalan söyleyip onu Allah'a iftira mı ediyor?" sözlerine cevap olarak ve ayrıca öldükten sonra diriltmeye ve onun dışındaki şeylere sonsuz kudretinin yeteceğine dair bir delil olarak zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ مِنَّا فَضْلًاۜ يَا جِبَالُ اَوِّب۪ي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَۙ ﴿١٠﴾ اَنِ
اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًاۜ اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١﴾

10. ***Gerçekten biz, Davud'a tarafımızdan bir fazilet** (özel imtiyaz)* ***verdik. "Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin" dedik. Onu demiri yumuşattık.***

11. ***Ona ayrıca dedik ki: "Geniş zırhlar imal et ve dokumasını ölçülü yap.** (Ey Davud ailesi!)* ***Salih amel yapın. Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, Davud'a tarafımızdan bir fazilet (özel imtiyaz) verdik."* Yani diğer peygamberlerden ayrı olarak kendisine birtakım özel üstünlükler verdik. Bunlar, onda, peygamberlikle birlikte sultanlığın bulunması, kendisine güzel ses verilmesi, demirin elinde hamur gibi yumuşatılması, kendisine zırh yapma sanatının öğretilmesi ve bunların dışında ona has olarak verilen diğer şeylerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz ona, bu bahsedilen şeylerle, diğer insanlara karşı bir üstünlük verdik ve şöyle dedik:

"Ey dağlar, onunla beraber tesbih edin, onunla birlikte tesbihi tekrarlayın." Dağların Hz. Davud'la birlikte tesbih etmesinin manası şudur: Allah Teâlâ, dağlarda bir tesbih sesi yarattı; öyle ki insanlar içinde tesbih eden bir insanın tesbih sesi işitildiği gibi, onlardan da tesbih sesi işitiliyordu. Bu durum, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] bir mucizesi olarak gerçekleşiyordu. O, dağların arasına girip Allah Teâlâ'yı tesbih ettiğinde, dağlar da onun yaptığı tesbihin aynısıyla ona karşılık veriyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kuşlara da aynı emri verdik."* Yani kuşlara da, "Onunla beraber tesbih edin" dedik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kuşları Davud'un emrine verdik, kendisiyle birlikte bulunup yaptığı tesbihi tekrar ediyorlardı.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Davud [aleyhisselâm], hatasından dolayı kendi adına âh ederek inlediği zaman, dağlar da yankılanarak ona karşılık veriyordu. Kuşlar, üzerinde toplanıp kendisini dinliyordu. İnsanların bugün işittiği dağ yankılanması Hz. Davud zamanından kalmadır."[706]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle anlatılır: Allah Teâlâ Hz. Davud'a, 'İşlediğin hatan senin için mübarek oldu' diye vahyetti. O da, 'Yâ Rabbi, bir hata nasıl mübarek olur?' diye sordu; Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: 'Sen önceleri huzuruma itaat edenlerin onurlu gelişiyle başı dik halde geliyordun, şimdi ise günahkârların kalp kırıklığı ve boyun büküklüğü ile geliyorsun. Ey Davud, şunu bil ki günahkârların boyun bükerek inlemesi, ibadet edenlerin başları dik bir halde yüksek sesle yardım istemesinden daha çok hoşuma gider.'"[707] Kuşeyrî'nin açıklamasını özetle verdik.

Allah Teâlâ'nın, *"Ey dağlar, Davud'la birlikte tesbih edin"* sözünde öyle bir yücelik ve ihtişam vardır ki tarif edilemez. Çünkü bu sözde dağlar, kendilerine emredince itaat eden, çağırınca koşup gelen akıllılar yerine kondu. Bununla şuna dikkat çekildi: Bütün hayvanlar ve cansız varlıklar Allah Teâlâ'nın kudretine ve dilemesine boyun eğmektedir. Eğer böyle demek yerine, "Biz Davud'a tarafımızdan bir fazilet olarak dağların ve kuşların kendisiyle tesbih etmesini verdik" deseydi, onda bu derece bir ihtişam bulunmazdı.[708]

Âyet şöyle bitiriyor: *"Onun için demiri yumuşattık."* Demiri onun için yoğrulmuş toprak gibi yumuşak yaptık; onu, ateş olmadan ve çekiçle dövmeden eliyle istediği gibi şekillendiriyordu.

Bir rivayete göre Hz. Davud [aleyhisselâm] için demirin yumuşatılma sebebi şudur: Hz. Davud [aleyhisselâm], İsrâiloğulları'na hükümdar olunca, âdeti gereği kıyafetini değiştirip tanınmaz hale gelerek dışarı çıkıyor ve her karşılaştığına, "İnsanlar Davud hakkında ne diyor?" diye soruyordu. Onlar da hep onu övücü şeyler söylüyorlardı. Allah Teâlâ, bir gün Hz. Davud'un karşısına insan sûretinde bir melek gönderdi. Hz. Davud ona da aynı şekilde sordu. O da "Bir hali olmasa ne güzel adamdır; o kendisine ve ailesine devlet hazinesinden yediriyor!" dedi. Hz. Davud durumu anladı; Allah Teâlâ'dan, kendisine, devlet hazinesine muhtaç etmeyecek bir geçim vesilesi vermesini istedi. Bunun üzerine Ceâb-ı Hak, onun için demiri mum gibi yumuşattı, kendisine zırh yapmasını öğretti. Demirden ilk zırhı yapan Hz. Davud'dur. Ondan önce insanlar demiri kalkan şeklinde kullanıyor ve düşmanlarından öyle korunuyordu.[709]

---

[706] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/140; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/388.

[707] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/179.

[708] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/465.

Şöyle denilmiştir: Hz. Davud [aleyhisselâm], yaptığı her bir zırhı 4000 gümüş paraya satıyordu; ondan kendisi yiyor, ailesine harcıyor, ayrıca fakir ve miskinlere sadaka olarak dağıtıyordu.[710]

Rivayet edildiğine göre, demir Hz. Davud [aleyhisselâm] için yumuşatıldığı gibi bu işte onunla birlirkte zırh yapımında çalışan diğer kimselere de yumuşatılmıştı.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "İbn Hacer-i Heytemî, *Şerhu'l-Hemziyye* kitabında,[711] peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] bir taşa bastığı zaman, onda ayağının izinin çıktığını söylemiştir. Bu, demirin yumuşatılmasından daha ileri derecede bir mucizedir. Çünkü taş, ateş veya başka bir şeyle yumuşamaz. Demir ise böyle değildir, o ateşle yumuşar.

Denilmiştir ki: Hz. Davud'un [aleyhisselâm] elinde demirin yumuşaması, ona verilen şiddetli bir kuvvetle olmuştur.[712]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ona şöyle emrettik: *Geniş*, tam ölçülere göre yapılmış *zırhlar imal et ve dokumasını ölçülü yap.* Çivilerini ince yapma ki açılıp delinmesin; kalın yapma ki halkaları kırmasın yahut giyene eziyet vermesin. Ey Davud ailesi, size verdiğim nimetlere karşı *salih amel yapın.*" Salih amel, ihlâslı ve güzel yapıldığı için kabule uygun ameldir. "*Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim.*" Size ona göre karşılık veririm.

---

[709] Nesefî, *a.g.e.*, 3/465; Begavî, *a.g.e.*, 6/388.

[710] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/141; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/676.

[711] Kitabın tam ismi, *el-Minenü'l-Mekkiyye fî Şerhi'l-Hemziyye*'dir. Eserin diğer bir isim ise, *Efdalü'l-Kırâ li-Kurrâi Ümmi'l-Kurâ*'dır. Eser, İmam Bûsîrî'nin, sonu hemze ile biten beyitlerle Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hayatını anlattığı eserin şerhidir. Değişik baskıları yapılan eserin elimizdeki 2. baskısı Beyrut 2005 tarihlidir.

[712] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/141; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/465.

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Davud'a [aleyhisselâm] verilen özel üstünlük, onunla kâinat arasındaki perdenin açılmasıdır; o, bundan sonra kâinatın sahibiyle olunca, bütün kâinat da onunla birlikte oldu. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece, kâinatla birlikte olursun; kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise bütün kâinat seninle birlikte bulunur."

Kâinatın kulla bilirkte bulunması, ona âşık olması, kendisine yönelmesi yani maddi olarak bütünüyle ona boyun eğmesi manasında değildir. Bununla anlatılmak istenen şudur: Kâinatta ihtiyacı olan şey, ilâhî hikmet ve ezeldeki takdire göre kendisine boyun eğer, kolayca eline geçer. Yoksa himmetler ne kadar yüksek ve hızlı olursa olsun, kader surlarını aşıp geçemez (ilâhi takdirin ötesinde bir şey yapamaz).

Allah Teâlâ'nın, *"Biz onun için demiri yumuşattık"* âyeti, zâhirde maddi demiri kastetmektedir, âyetin bâtınî işareti ise demir gibi sertleşmiş kalplerdir. Kalpler onun vaazı ile yumuşayıp iman ve marifeti elde eder.

Bütün ârifler için de durum aynıdır. Ârifin vaaz ve sohbetiyle kalpler yumuşar, onun sözünden ciltler ürperir. Onun faydası, maddi demirin yumuşamasından daha büyüktür. Ârife denir ki: "Kendisiyle şeytandan ve hevâdan korunacağın büyük, güzel zırhlar yap." Bu zırh, Allah'ın zikridir. Ârif o zırhı kendisi kullanır (sürekli zikreder) ve diğer insanlara da kullanmalarını (Allah'ı zikretmelerini) emreder. Onlara, aşırı gidip usanmadan ve noksan yapıp bozmadan, dengeli bir şekilde zikretmelerini emreder. İnsanlar ârifin vesilesiyle canlanıp manen yeni bir hayata kavuşunca, Rabb'i katında kıymeti yükselir, o zaman kendisine şükür emredilir. *"Salih amel yapın, şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim"* âyeti bunu ifade ediyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Süleyman'a Verilen Yetki ve Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] verilen özel ihsanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌۚ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِۜ
وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّه۪ۜ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ
مِنْ عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿١٢﴾ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَار۪يبَ وَتَمَاث۪يلَ
وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍۜ اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْراًۜ وَقَل۪يلٌ
مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

12. ***Süleyman'ın emrine de rüzgârı verdik. Onun sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü de bir aylık yol idi. Erimiş bakır kaynağını da onun için sel gibi akıttık. Rabb'inin izniyle cinlerden bir kısmı, onun elinin altında çalışırdı. Onlardan kim emrimizden çıkarsa ona alevli azabı tattırırız.***

13. ***Onlar Süleyman için istediği mihrapları, heykelleri, havuz gibi geniş çanakları ve sabit kazanları yapıyorlardı. Ey Davud ailesi, şükür için amel edin; ama kullarımdan şükredenler azdır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman'ın emrine de rüzgârı verdik. Onun sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü de bir aylık yol idi."* Yani rüzgârın, sabahtan öğleye kadar esişiyle bir aylık yol gidiliyordu. Akşam esişiyle de aynı şekilde bir aylık yolu katediyordu. Böylece bir günde iki aylık yol gidiyordu.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sabahleyin evinin bulunduğu Dımaşk'tan çıkıyor, öğleyin İran'ın İstahr beldesine varıyordu. İki yer arasındaki mesafe, atla gidilse bir aylık yoldur. Sonra rüzgârla oradan kalkıp akşama Kâbil'e varıyordu. İstahr ile Kâbil arası da bir aylık yoldur.

Bir rivayete göre, sabah yemeğini İran'ın Rey şehrinde, akşam yemeğini ise Semerkand'da yiyordu.[713]

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kendisini ibadetten alıkoyan atlarına Allah için kızıp onları boğazlayınca, Allah Teâlâ, onların yerine kendisine daha hayırlı bir binek olarak rüzgârı verdi; rüzgâr onun emriyle istediği yere esip gidiyordu; onun sabah gidişi bir aylık yol, akşam gidişi de bir aylık yoldu."[714]

İbn Zeyd demiştir ki: "Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] üzerine bindiği ağaçtan yapılmış geniş bir tahtı vardı. Üzerinde bin sütun vardı. Her bir sütunda bin oda vardı, içinde insan ve cinler bulunuyordu. Her sütunun altında bin tane şeytan bulunuyordu. Bu şeytanlar onu alttan havaya kaldırıyorlardı, sonra yumuşak bir rüzgâr gelip ordusuyla birlikte Hz. Süleyman'ı [aleyhisselâm] götürüyordu."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Daha önce geçtiği gibi, tahtı şiddetli bir rüzgâr havaya kaldırıyor, yumuşak esen bir rüzgâr da onu havada götürüyordu.

İbn Zeyd, sözünün devamında demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], öğleyi bir kavmin yanında geçiriyor, akşamı da başka bir kavmin yanında geçiriyordu. İki yer arasındaki mesafe bir aylık yoldu. Gittikleri kavim, onların gelişini sadece, Hz. Süleyman'la [aleyhisselâm] ordusu üzerlerinde gölge yaptıklarında biliyorlardı."[715]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sabahleyin Irak toprağından yola çıktı, öğleye Merv şehrine vardı. İkindi namazını Belh'te kıldı. Kendisini rüzgâr taşıyor, kuşlar da üzerinde gölge yapıyordu. Sonra Belh'ten yola çıkıp Türk beldelerinin arasından geçerek Çin'e vardı. Ardından güneşin doğduğu sağ tarafa yöneldi, deniz sahilinden Kandehar'a geldi. Oradan çıkıp Mikran'a ve Kirman'a gitti.

---

[713] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/466; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/389.

[714] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/142; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/677.

[715] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/227-228 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/142.

Daha sonra oradan İran'a geçti. Orada günlerce kaldı. Sonra oradan sabah çıkıp Kesker'e geldi. Ardından oradan akşamleyin Yemen'e geçti. Orada konakladığı şehir, Tedmür idi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Şam'dan Irak'a havalanmadan önce, şeytanlara orada kendisine bir yer yapmalarını emretmişti. Şeytanlar da onun için geniş taşlardan, sütunlardan, beyaz ve sarı mermerlerden kalacak bir yer inşa ettiler."[716]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müfessir Ebüssuûd, Sâd sûresinde, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], Mağrib Endülüs, Tanca ve ikisinin dışında diğer ülkelere gazâ için gittiğini kaydetmiştir.[717]

Kesker'de, bir taşın üzerinde, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] adamlarından birinin yazdığı anlaşılan şu manadaki beyitler bulunmuştur:

"Rabbimiz'in kuvvetinden başka bir kuvvet yoktur. Bizler, sabahleyin Kesker'den vatanımıza doğru yola çıkarız. Bizim sabah rüzgârla yapacağımız yolculuk, normal şartlarda bir aylık yoldur. Akşam yapacağımız yolculukla da bir aylık mesafeyi alırız. Bu ordudakiler öyle insanlardır ki onların tertemiz peygamber Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman'a gönüllü olarak yardım etmeleri sebebiyle Allah Teâlâ onları aziz etti. Hak dini yüceltmede onlar için bir fazilet ve üstünlük vardır. Eğer bir gün onlar, ait olduklara şeye nisbet edilirlerse ne hayırlı bir topluluktur. İtaatkâr rüzgâr onları bulundukları şehirden süratle taşıdığında, hiç kusur etmeden emredilen yere götürür. Kuşlar da üzerlerinde saf halinde kendilerine gölge yapar; üzerlerinde kanat çırptıklarında kaçıp gitmezler."[718]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Anlatıldığına göre, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün rüzgârla havada giderken, sahip olduğu saltanata baktı ve içinden sanki halini beğenir gibi oldu. O anda rüzgâr aşağı doğru meyletti. Hz. Süleyman rüzgâra,

'Doğru gitsene!' dedi. Rüzgâr da,

---

[716] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/142.

[717] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/364.

[718] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/143; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/244.

'Senin kalbin doğru ve düzgün olduğu sürece ben de senin için düzgün olurum, sen Allah'tan başka bir şeye meylettiğinde ben de istikametten saparım' dedi."[719]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Erimiş bakır kaynağını da onun için sel gibi akıttık."* Allah Teâlâ bakır madenini onun için eritti. Bakır madeni, çeşmeden suyun akması gibi, ayda üç gün maden kaynağından akıyordu. Hz. Süleyman'dan önce bakır madeni erimiyordu.

İbn Abbas demiştir ki: "Hz. Süleyman için bakır madeni Yemen'de akıyordu; ondan istediği şeyi yapıyordu."

Şöyle denilmiştir: Âyetin metninde geçen ve bakır manası verdiğimiz "kıtr", bakır, demir ve bunların yerine geçen madenlerdir. Hz. Süleyman için ondan birçok pınar akıyordu.

Bazılara da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, babası Hz. Davud'a demiri yumuşattığı gibi Hz. Süleyman'a da bakırı yumuşatıp akıttı."

Bugün insanlar, sadece Allah Teâlâ'nın Hz. Süleyman için çıkarıp akıttığı bakır madeninden faydalanıyorlar.[720]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabb'inin izniyle* yani emriyle *Süleyman'ın elinin altında çalışan bazı cinleri de onun emrine verdik. Onlardan kim emrimizden çıkarsa ona alevli azabı tattırırız."* Yani onlardan kim, Süleyman'a itaat etme emrimizden dışarı çakarsa ona ahirette kızgın cehennem azabını tattırırız.

Bir rivayete göre, Hz. Süleyman'ın yanında elinde ateşten kamçı bulunan bir melek vardı; kim Hz. Süleyman'ın emrinden dışarı çıkarsa ona elindeki kamçıyla bir darbe vurup onu yakardı.[721]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar Süleyman için mihraplar yaparlardı."* Yani mescidler yahut evler ve köşkler yaparlardı. Mihrap, her mescidin, arazide namaz için tahsis edilen yerin ve evin öne çıkan kısmıdır.

---

[719] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/180.

[720] Son açıklama için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/389; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/678.

[721] Begavî, *a.g.e.*, 6/389; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/244.

"Ayrıca timsaller, heykeller *yaparlardı."* Cinler, o zamanki insanların ibadette alıştıkları hal üzere, meleklerin ve peygamberlerin resimlerini yaparlardı. Bunun hedefi, insanların bu resimlere bakıp onlar gibi ibadet yapmasıydı. Cinler, insanlar ibadette gayrete gelsin diye, bu resimleri mescidlere yapıyorlardı.

Yahut cinler, hayvan ve kuşların heykellerini yapıyorlardı. Rivayet edildiğine göre cinler, Hz. Süleyman için tahtının alt tarafına iki aslan heykeli, üzerine de kartal heykeli yaptılar. Onlarda öyle bir teknik uyguladılar ki Hz. Süleyman, tahtına çıkmak istediği zaman aslanlar ön kollarını yere seriyorlardı; tahtına oturunca da kartallar kanatlarını açarak ona gölge yapıyorlardı. O zaman bu tür resim ve heykel yapmak mubahtı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Cinler, ayrıca havuz gibi büyük ve geniş çanaklar yapıyorlardı."* Rivayet edildiğine göre cinler, yemek için öyle büyük ve geniş çanak yapıyorlardı ki etrafına 1000 kişi oturup Hz. Süleyman'ın önünde yemek yiyordu.

"Ve cinler, sabit kazanlardan istediği şeyleri yapıyorlardı." Bu kazanlar, üzerine kondukları ayakları üzere sabit duruyor, büyüklüklerinden dolayı hiç indirilmiyor ve devamlı yemek pişirildiği için hiç boş bırakılmıyordu. Bu kazanların ayaklarının sert dağlardan yontularak oluşturulduğu ve ona merdivenlerle çıkıldığı da söylenmiştir.[722] Onların Yemen'de görülüp halen mevcut olduğu da rivayet edilmiştir.[723]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ey Davud ailesi, şükür için amel edin."* Yani size verdiği nimetlerine şükür olarak, Allah'ın taatinde amel edin ve O'na ibadette ciddi gayret gösterin.

Sâbit el-Bünânî[724] demiştir ki: "Hz. Davud [aleyhisselâm] geceyi ve gündüzü ailesi arasında bölümlere ayırmış, her birine ibadetle meşgul olması için bir zaman belirlemiştir. Bunun için gece ve gündüzün bütün saatlerinde, Davud ailesinden biri muhakkak ayakta namaz kılardı."[725]

---

[722] Kurtubî, *a.g.e.*, 14/249.

[723] Begavî, *a.g.e.*, 6/391.

[724] Sâbit el-Bünânî (v. 127/744), tâbiînden Basralı muhaddis, âbid ve zâhidlerden biridir.

[725] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/148; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/391; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/680.

Said b. Müseyyeb[726] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Kudüs'te Beytülmakdis'in yapımını bitirince kapıları kapandı, ne kadar uğraştıysa kapılar açılmadı. Sonunda, "Davud ailesinin dua ve bereketiyle kapılar açılsın" deyince kapılar açıldı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], orada ibadet yapması için İsrâiloğulları'nın âlimlerinden 10.000 kişi ayırdı; onların 5000'ini gece için, 5000'ini de gündüz için görevlendirdi. Gece gündüz her an orada Allah'a ibadet edildi."

Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû], *"Ey Davud ailesi, şükür için amel edin"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyetin bir manası da şudur: Başlarına bela gelenlere acıyın ve Rabb'inizden afiyet isteyin."[727]

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey Davud ailesi, biz cinleri sizin emrinize verdik, onlar sizin istediğiniz şeyleri yapıyorlar; öyle ise siz de şükür için amel edin!

Âyet şöyle bitiyor: *"Ama kullarımdan şükredenler azdır!"* Âyetin bu kısmı, Hz. Davud'a yapılan hitabın devamı olabilir. Yahut o, Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılmış bir hitaptır.

Âyette geçen "şekûr", şükrün hakkını veren, bu yolda bütün gücünü harcayan, kalbini, dilini ve vakitlerinin çoğunda âzalarını şükür sayılacak bir işle meşgul eden, şükrün gereğine inanan, onu itiraf eden ve bunun için ne yapsa kendisini kusurlu gören kimsedir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyette bahsedilen kimse, her durumda Allah'a şükreden kimsedir."

Bu konuda şöyle denmiştir: "Âyette, az olduğu söylenen kimseler, kendisine bahşedilen şükür nimetine de şükreden ve bununla birlikte gerçek manada şükretmekten âciz kaldığını gören kimsedir."

Bu konuda Beyzâvî demiştir ki: "Çünkü yüce Allah'ın kulunu şükürde muvaffak etmesi ayrı bir nimettir, ona da ayrı bir şükür gerekir. Bu sonsuza dek böyle devam eder. Bunun için denmiştir ki: Gerçek manada şükreden kimse, şükürden âciz olduğunu görendir."[728]

---

[726] Said b. Müseyyeb Ebû Muhammed el-Kuraşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

[727] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/155.

[728] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/258.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, hidayet rüzgârını da Süleyman'ın (kâmil insanın) emrine verdik. Bu rüzgâr onun önünde eser; onunla bir aylık yola ve daha fazlasına ulaşılır. Biz onun vaaz ve uyarısı için katı gözleri akıttık; onlar huşû ve huzur ile göz yaşı dökerler.

Her kim bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya yönelirse insanlar ve cinlerle bütün kâinat onun emrine boyun eğdirilir; bu zat himmetiyle onlarda tasarruf eder. O zaman Hz. Davud ailesine "Ey Davud ailesi, şükür için amel edin" dendiği gibi, bu zata da aynısı söylenir.

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Şükür, yüce mâbudun önünde, O'na güzel kulluk yolunda bütün gücünü sarfetmektir."

Yine o demiştir ki: "Şükür, verdiği nimet ile Allah'a isyan etmemektir."

Şükür üç şekilde olur; kalple, dille ve diğer âzalarla. Kalbin şükrü, bütün nimetlerin Allah'tan olduğuna inanmasıdır. Dilin şükrü, Allah'a çokça hamd ve senâ etmektir. Âzaların şükrü, onlarla salih amel yapmaktır.

Ebû Hâzim'e,[729] "Gözlerin şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Onlarla bir hayır görünce, onu insanlara anlatman, bir kötülük görünce de gizlemendir."

Kendisine, "Kulakların şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Onlarla bir hayır işittiğin zaman onları anlayıp ezberlemen; bir kötülük işittiğin zaman ise yere gömüp saklamandır."

Kendisine, "Ellerin şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Onlarla sadece, kendisine helâl olan şeyleri alman, Allah'ın onlardaki hakkını (yapmasını istediği hayrı) engellememendir."

---

[729] Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr el-A'rec (v. 140/757), tâbiînin büyüklerinden âlim ve zâhid bir zattır. Medine âlimi ve kadısıdır. Aslen İranlı'dır. Güvenilir (sika) bir hadis râvisi olup meşhur altı hadis kitabı başta olmak üzere bütün hadis kitaplarında rivayetleri yer almaktadır. Hayatı için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/267-297 (Beyrut 2002); Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 6/96-101 (Beyrut 1990); Heyet, *Veliler Ansiklopedisi*, 10/219-222 (İstanbul 1992).

Kendisine, "Karnın şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Alt tarafının sabır, üst tarafının ilim olmasıdır."

Kendisine, "Avret mahallinin şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Allah Teâlâ'nın, *'O müminler ki avret yerlerini haramdan korurlar'* (Mü'minûn 23/5) buyurduğu gibi olmaktır."

Kendisine, "Ayakların şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Özenilecek hayırlı bir iş görünce ona koşman, gazap edilecek bir iş görünce de ondan geri durmandır."[730]

Şükür konusunda insanlar avam, havas ve havassü'l-havas olmak üzere üç derecedir.

Avamın derecesi, nimetlere şükretmektir.

Havassın derecesi, nimet ve mihnet her durumda şükretmektir.

Havassü'l-havasın derecesi, nimeti vereni müşahedeye dalarak nimetten gönlünü çekmektir (nimet derdinden uzaklaşmaktır).

Bir adam, İbrahim b. Edhem'e, "Bizim bölgedeki dervişler, kendilerine nimet verilince şükrediyorlar, verilmeyince sabrediyorlar" dedi. İbrahim b. Edhem ise bu söze şu karşılığı verdi: "Bunu bizim beldedeki köpekler de yapıyor; asıl dervişlik bu değildir. Gerçek dervişler, kendilerine nimet verilmeyince şükrederler, nimet verilince de onu başkasına dağıtırlar."

Allah Teâlâ'nın, *"Kullarımdan şükredenler azdır!"* âyeti, son iki derecedeki kimselerin haline uygundur.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde, bu az olan sınıfın üçüncü derecedeki kimseler (havassü'l-havas) olduğunu belirterek demiştir ki: "Normal şükreden kimse, kendisine bolca nimet verilince şükreder. Gerçek manada şükreden kimse ise nimet verilmeyince şükreder; ona nimet verilince şükrü nasıl olur bir düşün!

---

[730] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/267-279.

'Kullarımdan şükredenler azdır!' âyetinin manası hakkında denmiştir ki: Nimeti bizden alıp onu sebeplere yüklemeyen, aradaki sebeplere değil sadece bana şükreden kullarım azdır. İnsanların çoğunluğu ise nimeti Allah'tan alır, hayrı O'nun tarafından bulur, fakat Allah'tan başkasına minnet duyar ve O'ndan başkasına şükreder (sebebe takılıp nimetin asıl sahibini unutur)."[731]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim elindeki nimete şükretmezse onu elden gitmeye mâruz bırakmış olur. Kim de nimete şükrederse onu sıkıca bağlayarak elinde tutmuş olur."

Demek ki şükür, eldeki nimeti bağlayıp elde tutmak ve olmayanı avlayıp ele geçirmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Süleyman'ın Vefatı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] vefatından bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ
مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا
فِى الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

14. ***Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, sadece*** *(üzerine dayandığı)* ***asâsını yiyen bir ağaç kurdu gösterdi.*** *(Hz. Süleyman)* ***yüz üstü yere düşünce anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü,* cinler ve Davud ailesi değil, *sadece onun* üzerine dayandığı *asâsını yiyen bir ağaç kurdu gösterdi.* Sonunda Hz. Süleyman *yere yıkılınca,* cinlerin asıl durumları umum halka ve hali zayıf kimseler için karışık iken, *kesin olarak anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi,* Hz. Süleyman'ın vefatından sonra, *o küçük düşürücü azap içinde,* kendilerine meşakkat veren işte *kalmazlardı."* Yani cinlerin zan ve iddia ettiği gibi, eğer onlar gaybı bilselerdi, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] vefat ettiği halde, onu hayatta zannederek o yorucu işte çalışmazlardı.

---

[731] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/181.

Bu şöyle olmuştu: Hz. Davud [aleyhisselâm], Beytülmakdis'i Hz. Musa'nın kurduğu büyük çadırın yerinde yaptırdı. Yapımı tamamlanmadan vefat etti. Onu tamamlamayı Hz. Süleyman'a vasiyet etti. Hz. Süleyman da yapıyı tamamlamaları için şeytanlara emir verdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], ömründen son bir sene kalınca, Allah Teâlâ'dan, binanın yapımını bitirene kadar onlardan vefatını gizlemesini istedi. Bunun bir sebebi de cinlerin gaybı bilme iddialarının bâtıl olduğunu göstermekti.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] elli üç sene yaşadı. Sultan olduğu zaman on üç yaşındaydı. Saltanatı kırk yıl sürdü. Beytülmakdis'in yapımına ise sultan oluşundan dört yıl sonra başladı.[732]

Sa'lebî demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Beytülmakdis'i beyaz, sarı ve yeşil mermerlerden yaptırdı. Direkleri safi billur sütunlardan oluşuyordu. Çatısı, çeşitli mücevherlerden yapılmıştı. Çatısı ve duvarları inci ve diğer mücevherlerden işlenmişti. Alt zemine kıymetli taşlardan döşenmişti. O gün yeryüzünde ondan daha değerli ve daha parlak bir mescid yoktu. Mescid, karanlıkta dolunayın parlaması gibi parlıyordu. Bu mukaddes binada yapılan hayret verici bir durum da şu idi: Onda bir oda yapılmış, duvarları yeşil çamurla sıvanmış ve parlatılmıştı. Onun içine takva sahibi salih bir kimse girince ona, gölgesi (silueti) beyaz olarak yansıyordu. Oraya bir günahkâr girince ise gölgesi simsiyah olarak yansıyordu. Yani herkesin içine göre bir yansıma oluyordu. Bunun için insanların çoğu günah işlemekten korkuyordu."[733]

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Süleyman, Beytülmakdis'in yapımını bitirince, Rabb'inden üç şey istedi; Rabb'i*

---

[732] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/392.

[733] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/147.

ona ikisini verdi, üçüncüsünü vereceğini de ümit ediyorum. Süleyman, Allah Teâlâ'dan, kendisinin verdiği hükmün O'nun hükmüne uygun olmasını istedi, Cenâb-ı Hak bunu kendisine verdi. Allah'tan, kendisine, ondan sonra hiç kimseye vermeyeceği bir mülk istedi, Cenâb-ı Hak bunu da kendisine verdi. Allah'tan, bu Beytülmakdis'e gelip iki rekât namaz kılan kimsenin, annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınmasını istedi; ben bunun da kendisine verileceğini ümit ediyorum."[734]

Beytülmakdis, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] yaptığı şekilde uzun bir zaman kaldı, nihayet onu Buhtunnasr harap etti, ondaki altın, gümüş, inci, yakut ve diğer mücevherleri alarak onları Irak'taki memleketine taşıdı.[735]

Sa'lebî sonra şöyle demiştir: "Müfessirler dediler ki: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yiyecek ve içeceğini yanına alıp Beytülmakdis'e giriyor ve orada bir sene, iki sene, bir ay, iki ay tek başına kaldığı oluyordu. Vefatının gerçekleştiği sefer de yine oraya girdi. Orada yeni olarak şöyle bir durumla karşılaştı. Beytülmakdis'te her sabah yeşil bir bitki bitiyordu. Süleyman [aleyhisselâm] onun yanına gelerek ismini soruyor, o da, 'İsmim şudur' diyordu. Sonra onun kesilmesini emrediyor; eğer o bitki ekilecek bir şeyse ekiliyor, ilaç olacak bir şeyse, üzerine ne için ilaç olduğu yazılıyordu.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün namaz kılarken yine önünde küçük bir ağacın bittiğini gördü. Ona, "İsmin nedir?" diye sordu. O da, "Harûbe (harrûb veya harnube" dedi. Süleyman [aleyhisselâm], "Ne için bittin?" diye sordu, o da, "Bu mescidi harap etmek için" dedi. Süleyman [aleyhisselâm], "Ben hayatta olduğum sürece Allah Teâlâ bu mescidi harap edecek değildir. Demek, benim ölümüm ve Beytülmakdis'in harap olması senin yüzünden olacak ha?" diyerek onu yerinden söküp kendisine ait bir bahçeye dikti. Sonra şöyle dua etti:

"Allahım, benim ölümümü cinlerden gizle, tâ ki insanlar, cinlerin gayba dair bir şey bilmediklerini öğrensinler." O zamana kadar cinler insanlara, kendilerinin gayba dair birtakım şeyler bildiklerini söylüyorlardı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sonra mihraba (kendisi için tahsis edilen özel odasına) girerek asâsına dayanıp namaza durdu ve o halde vefat etti.[736]

---

[734] bk. Nesâî, Mesâcid, 6 (nr. 692); İbn Mâce, İkame, 196 (nr. 1408); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/147.

[735] bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/147.

Şöyle anlatılmıştır: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün ashabına, "Allah Teâlâ bana, gördüğünüz bunca mülkü verdi; mülkümde sıkıntı ve kederden uzak bir gün bile geçmedi. Üzüntü ve kederden uzak bir günümün olmasını arzuluyorum" dedi ve ertesi gün köşküne girdi; insanların yanına girmesini ve kendisine haberler getirmesini yasakladı. Sonra asâsına dayanmış halde mülk ve arazilerine bakıyordu. O sırada yanında beyaz elbiseli, güzel yüzlü bir genç gördü. Genç köşkün bir köşesinden girmişti. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] yanına gelerek,

"es-Selâmü aleyküm ey Süleyman!" dedi. Süleyman [aleyhisselâm],

"Sana da selâm olsun, köşküme nasıl girdin?" diye sordu. Genç,

"Ben öyle biriyim ki hiçbir perdedar (özel koruma) beni engelleyemez, hiçbir kapıcı beni geri çeviremez. Ben hiçbir sultandan korkmam. Ayrıca rüşvet de kabul etmem. Hem ben buraya izinsiz girmedim ki?" dedi. Süleyman [aleyhisselâm],

"Sana buraya girmen için kim izin verdi?" diye sordu. Genç,

"Onun asıl sahibi!" dedi. Süleyman [aleyhisselâm], bunu işitince irkildi ve gelenin ölüm meleği olduğunu anladı. Ona,

"Ey ölüm meleği, bugün benim elem ve kederden uzak olarak kendime ayırdığım bir gündü!" dedi. O da,

"Ey Süleyman, dünya günleri içinde kedersiz bir gün yaratılmadı" dedi ve Hz. Süleyman [aleyhisselâm] asâsına dayalı iken ruhunu aldı.[737]

Bir rivayette şöyle denmiştir: Süleyman [aleyhisselâm] şeytanları çağırdı ve kendisine billurdan, kapısı bulunmayan bir köşk yapmalarını emretti. Sonra yapılan bu köşkün içine girip asâsına dayanarak namaz kılmaya başladı. O sırada ölüm meleği gelip ruhunu aldı. Bunun ne şekilde olduğunu en iyi Allah Teâlâ bilir. Süleyman [aleyhisselâm], asâsının üzerine dayalı vaziyette ölmüş olarak bir sene kaldı. Nihayet asâsını bir ağaç kurdu kemirerek ikiye böldü ve Süleyman [aleyhisselâm], secde vaziyetinde yüz üstü yere düştü. İnsanlar onun ne zaman vefat ettiğini bilemediler. Bunu tesbit için bir ağaç kurdu alıp onu asânın üzerine koydular. Ağaç kurdu, asâyı gece gündüz kemirdi, asânın kırılma noktasına gelmesini hesap ettiler, geçen sürenin bir sene olduğunu gördüler ve bundan, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] bir sene evvel vefat ettiğini tesbit ettiler. Hiç ölmeyen ve saltanatı bozulup dağılmayan yüce Allah'ı tesbih ederim.

---

[736] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/241 (Riyad 2003); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/148-149; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/391-392; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/683-683.

[737] bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/149.

14. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dünyadaki bütün devlet ve saltanatlar değişir; içinde izzet olan her şey yakında sönüp gider. Bu durumda akıllı kimse, devletini (sahip olduğu imkân ve servetini) Mevlâ'sının taatine sarfeden, bütün gücünü O'nun sevgisi ve rızası uğruna harcayan kimsedir. Eğer onun kısmeti zenginlerin içindeyse şükredenlerden olur; şayet fakirlerin içindeyse sabredenlerden olur. Sabreden fakir, şükreden zenginden daha kazançlıdır. Bunun için bir hadiste, peygamberler içinde cennete girecek en son kimsenin, sahip olduğu saltanattan dolayı Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] olduğu belirtilirken, sahabiler içinde cennete girecek en son kimsenin de zenginliğinden dolayı Abdurrahman b. Avf'ın olduğu haber verilmiştir.[738]

Şükreden zengin, hiç aldırış etmeden Allah için veren, büyüğe küçüğe, asile hakire, herkese tevazu gösteren kimsedir. Sabreden fakir ise fakirliği ile övünen ve onu başkasından gizleyen kimsedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[738] bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/542.

Nimete Şükretmeyenlerin Başına Gelen Felaket

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine verilen nimete şükretmeyen kimselerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ
رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾ فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ
سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي اِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾

15. ***Andolsun, Sebe' kavmi için oturdukları yerlerde büyük bir ibret vardır. Meskenlerinin sağı ve solu iki bahçeydi. Onlara dendi ki: "Rabb'inizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir şehir ve çok bağışlayan bir Rab!"***

16. ***Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik.***

17. ***Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, Sebe kavmi için oturdukları yerlerde büyük bir ibret vardır."*

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sebe, bir adam mıdır, kadın mıdır, yer midir, dağ mıdır yoksa vadi ismi midir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"O, Araplar'dan bir adamdır. Onun on tane oğlu oldu. Altısı Yemen, dördü de Şam tarafına yerleşti. Yemen tarafına yerleşenler çok olup bunlar Kinâne, Eş'ar, Ezd, Mezhic, Enmâr ve Himyer'dir." O sırada bir adam,

"Yâ Resûlallah, Enmâr kimlerdir?" diye sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Has'am ve Becîle onlardandır. Şam topraklarına yerleşenler ise Âmile, Cüzâm, Lahm ve Gassân'dır."[739]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sebe, İbn Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dır.

Kahtân'ın kim olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları onun şeceresini şöyle zikreder: Kahtân b. Âbir b. Şâlih b. Efrahşez b. Sâm b. Nuh.

Onun Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kardeşi olduğu söylenmiştir. Onun, bizzat Hz. Hûd [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. Halbuki Hz. Hûd, sahih olan görüşe göre, Âmir'in oğlu değil, Abdullah b. Rebah'ın oğludur. Buna göre o, Erem b. Sâm'ın oğludur.

Şöyle denilmiştir: Kahtân, Hz. İsmail'in neslinden gelmekte olup soy şeceresi şöyledir: Kahtân b. Eymen b. Kayzer b. İsmail. Kahtân'ın, Eymen'in oğlu değil, onun oğlu olan Hümeysa'nın oğlu olduğu da söylenmiştir. Yemen, ismini Eymen'den almıştır. Ona, Kâbe'nin sağ tarafına düştüğü için Yemen dendiğini söyleyenler de olmuştur.

Kısaca, bütün Araplar iki asıl koldan gelmektedir. Bunlar, Adnân ve Kahtân'dır. Yeryüzündeki Araplar'ın hepsi bu iki koldan birine dayanır. Onlara Adnânî ve Kahtânî denir.

Araplar'ın hepsinin Hz. İsmail'in soyundan geldiğini söyleyenler, daha önce geçtiği gibi Kahtân'ın da Hz. İsmail'in soyundan olduğunu söylemektedirler.

Huzâa kabilesi hakkında da farklı şeyler söylenmiştir. Bir görüşe göre onlar soy olarak Adnân'a dayanmaktadır. Onların dedesi Amr b. Lüey'dir.

Evs ve Hazrec kabilelerine gelince, onlar Sebe'nin zürriyetindendir. Aşağıda geleceği gibi onlar, Arim selinden sonra Medine'ye göç edip oraya yerleşmişlerdir.

---

[739] bk. Ebû Davud, Hurûf, 1 (nr. 3988). Rivayet biraz kısadır. Tirmizî, Tefsîru Sûre (34) (nr. 3222); Hâkim, *Müstedrek*, 2/224; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/393.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Gerçekten Sebe kavmi için oturdukları yerlerde büyük bir ibret vardır."* Yani onların şehirlerinde veya Yemen'de yerleştikleri yerde, Allah'ın birliğini, apaçık kudretini, ihsanını gösteren ve şükrü gerektiren şeyler vardır. Bu, yerleştikleri vadinin sağında ve solunda oluşan iki bahçedir. Vadinin her bir yanı birbirine bitişik, saf halinde dizilmiş bahçelerden oluştuğu için, her biri sanki tek bahçe görünümündeydi. Mâmur şehirlerdeki bahçe ve bostanlar gibi. Denildiğine göre insanlar bu vadinin iki tarafını kırk günde dolaşıyorlardı. Bütün bahçeler, seddi yüksek olduğu için bu vadiden sulanıyordu.

Yahut bu iki bahçeyle kastedilen, herkesin evinin sağında ve solunda bulunan iki bahçedir.

Bu iki bahçenin, birer delil ve ibret olması, orada yaşayanların Allah'ın nimetine şükürden yüz çevirdiklerinde, Allah'ın bu nimeti ellerinden çekip almasıdır. Bu, onların bundan ibret almaları, öğüt çıkarmaları, içinde bulundukları inkâra ve nimete karşı nankörlüğe dönmemeleri içindir.

Bostanlar ve bahçeler meyve verince, onlara, kendilerine gönderilen peygamberlerin diliyle yahut hal diliyle veya onlar buna yetkin kimseler oldukları için, bizzat kendilerine *dendi ki: "Rabb'inizin rızkından yiyin,* iman ve salih amelle *O'na şükredin. İşte güzel bir şehir ve çok bağışlayan bir Rab!"* Yani içinde rızıklandığınız şehir ne hoş bir şehirdir. Size bu rızıkları veren ve sizden şükür isteyen Rabb'iniz de kendisine şükredenler için çok affedici bir Rab'dir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sebe ile San'a arası 3 fersah idi.[740] Sebe, şehirlerin en bereketli ve verimli olanıydı. Bir kadın, başında meyve sepetiyle çıkardı, bu ağaçların arasında yürürdü, sepet ağaçlardan kendiliğinden düşen meyvelerle dolardı. Bir adam, bu bahçelerde bulunan akrabalarından birini ziyarete gelirdi, başında boş bir sepet, küfe veya tabak bulunurdu; ulaşmak istediği yere varana kadar, rüzgârın esmesiyle düşen meyvelerle başındaki şey dolardı, elini meyveye hiç uzatmazdı. O şehrin hoş olmasının bir sebebi de orada bit, sinek, pire, akrep, yılan türü eziyet veren haşaratın bulunmamasıydı. Eğer oraya gelen bir kafilenin elbiselerinde çekirge, küçük kene gibi hayvanlar bulunsa, o şehrin havasının güzelliğinden dolayı bu tür hayvanlar ölürdü."[741]

---

[740] 1 fersah, 5,762 kilometredir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Ama onlar,* peygamberlerini yalanlayarak ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere nankörlük ederek şükürden *yüz çevirdiler* ve Allah korusun, 'Bizim üzerimizde Allah'a ait bir nimet bilmiyoruz!' dediler."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah Teâlâ Sebe halkına, kendilerini Allah'a davet eden on üç peygamber gönderdi, onlar gelen peygamberleri yalanladılar."[742]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik.*" Yani onların üzerine, şiddetli bir sel gönderdik. Bu sel, setlerini dağıttı, bahçelerini su altında bıraktı. Onun, sette biriken su olduğu da söylenmiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu set (baraj), o şehirdeki bahçelerin sulandığı bir set olup onu Belkıs yaptırmıştı. Onu yapma sebebi şudur: Belkıs kavmine hükümdar olunca, onlar, havanlarının suyu için birbiriyle savaşıyordu. Belkıs onlara bunu yasakladı, onlar vazgeçmediler. Bunun üzerine Belkıs hükümdarlıktan ayrıldı. Kavminin arasında şer ve kötülük çoğalınca, Belkıs'a gelip onun tekrar hükümdarlığa geçmesini istediler, Belkıs yanaşmadı. O zaman kavmi, "Ya hükümdarlığa dönersin ya da seni öldürürüz!" dediler. Bunun üzerine Belkıs tahta geçti. Belkıs, su işini çözmek için en yüksek vadilerin kapanmasını emretti. İki dağın arası büyük taşlarla ve ziftle kapatıldı. Baraj için üç ayrı kapı yaptırdı. Bunlar, birbirinin üstüne gelecek şekilde altlı üstlü yaptırıldı. Barajın beri kısmına büyük bir havuz yaptırdı. Onda, kabilenin nehirleri sayısınca on iki tane kanal açtırdı. Yağmur yağınca dağ suları ve Yemen'in vadilerinden gelen su barajda toplanıyordu. Baraj dolunca en üstteki kapak açılıyor, oradan akan su aşağıdaki havuzda toplanıyordu. Bu havuzdaki suyu da kavminin arasında paylaştırıyordu. Bu durum, Belkıs'ın Hz. Süleyman'la yaşadığı olaya kadar devam etti.

---

[741] Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/478; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/393.

[742] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/393.

Sebe halkı, Belkıs'tan sonra bir zaman bu şekilde kaldılar. Onlar, barajın en üst kapağından gelen su ile hayvanlarını suluyorlardı. Su seviyesi düşünce, onun altındaki ikinci kapak açılıyor, sonra en alttaki kapak açılıyordu. Böylece su hiç tükenmiyor, gelecek seneye de su kalıyordu. Sebe halkı inkâra gidip azgınlaşınca, Allah Teâlâ onlara bir tane su köstebeği musallat etti, bu hayvan setin en altından kemirip delmeye başladı, sonunda barajın seti yıkıldı, taşan sel bahçelerini su altında bıraktı, arazilerini harap etti.[743]

Vehb b. Münebbih el-Yemânî demiştir ki: "Sebe halkı, kendi ilimleri ve kâhinlerin verdikleri bilgilere göre yaptıkları seddin, bir fare tarafından kemirilip zayıflatılacağı ve sonunda yıkılacağı kanaatine sahiptiler. Bunun için, bütün kaya aralıklarının önüne birer tane kedi bağladılar. Allah Teâlâ'nın onların başına gelmesini istediği azap zamanı yaklaşınca, kedilerden birinin önüne kırmızı bir fare çıktı. Kedi fareyi yakalamak için saldırdı, bu arada fare onun terkettiği boşluktan içeri girdi ve seddi kemirip delmeye başladı; onu sel gelince yıkacak şekilde iyice inceltti. Halk bunu bilmiyordu. Sel gelince farenin açtığı delikten girdi, sedde ulaştı, onu harap etti, dibinden yıktı, barajdaki su, mallarının üzerine taştı, onları su altında bıraktı, evlerini kumla örttü. Sebe halkı dağılıp parçalandılar. Öyle ki halleri Araplar içinde darbımesel oldu. Araplar, kötü bir durum yaşayan kimseler için, 'Sebe halkı gibi dağılıp gittiler' dediler."[744]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onların* zikredilen *iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik.*" Kısaca Allah Teâlâ, onların meyve dolu bahçelerini helâk etti, onun yerine orada acı ılgın ve sedir ağacı bitirdi. Sedir ağacı, onların helâk edilen bahçelerinin yerine bırakılan bitkilerin en kıymetlisi olup o da bahçelerde bulunur.

---

[743] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/250; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/152-153; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/394.

[744] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/252; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/153; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/394.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık."* Yani onları inkârları sebebiyle bu şekilde cezalandırdık. *Biz nankörlerden başkasını* böyle umumi bir ceza ile *cezalandırır mıyız?"* Yani biz, bu şekilde sadece, kendisine verilen nimeti inkâr eden, ona karşı nankörlük yapıp şükretmeyen kimseleri cezalandırırız. Yahut Allah'ı inkâr eden kimseyi sadece bu şekilde cezalandırırız. Âyetteki ceza, azap etmek manasındadır.

Vâhidî demiştir ki: "Bunun sebebi şudur: Müminin yaptığı kötülükler, dünyada taatiyle temizlenir; kâfire gelince o, kötü amellerinin hepsinin cezasını çeker."[745]

Abdurrahman-ı Fâsi, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, kulun elindeki nimeti alarak kendisine dünyada ceza vermektir. Nimet, şükreden kuldan değil, sadece nankörlük yapandan çekilip alınır."

Dahhâk demiştir ki: "Âyette anlatılan Sebe halkı, Hz. İsa [aleyhisselâm] ile Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] arasında yaşamıştı."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Muhtemelen onlar, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] zamanından Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] dönemini geçen bir vakte kadar o bölgede yaşamaya devam ettiler.

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin işaretiyle deriz ki: Her müridin ve her ârifin, biri sağında biri de solunda olmak üzere iki cenneti (bahçesi) vardır; onlardan dilediği gibi meyveler toplar. Bunların biri kulluk bahçesi, diğeri de Rabb'inin tecellilerine ait hakikat bahçesidir. Kulluk bahçesi, dinin hüküm ve edeplerini yerine getirmek içindir. Rubûbiyyet bahçesi ise hakikati müşahedeyi gerçekleştirmek içindir. Ârif, kulluk bahçesinde çeşitli hikmet ilimlerini elde eder. Rubûbiyyet bahçesinde ise ilâhî kudretin tecellilerine ait çeşitli ilimleri elde eder. Bu ilimler, yüce zatın sırları ve ilâhî sıfatların nurlarıdır.

---

[745] bk. Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/491 (Beyrut 1994).

Onlara denir ki: Rabb'inizin rızkından yiyin. Bu rızık, kulluk bahçesinde amelin manevi tadı, rubûbiyyet bahçesinde ise müşahedenin tatlılığıdır. O rubûbiyyet bahçesi, temiz hoş bir beldedir; zira yüce sevgiliyi müşahededen daha hoş bir şey yoktur. O, kulluk edeplerini yerine getirmekteki kusurları çok affeden bir Rab'dir. Çünkü hiç kimse kulluk edeplerini gerçek manada ve tam olarak yerine getiremez, hatta onun bir parçasında bile insan yetersiz kalır. Bundan dolayı gaflet ehli, kulluk edepleriyle rubûbiyyetin hakkını yerine getirmekten yüz çevirdi ve onları hakikatiyle tanımadı. Bunun üzerine biz de onların kalplerinin üzerine Arim seli gibi, boş düşünce ve vesvese selini salıverdik. Ayrıca onların üzerine kalbin maddeye dalıp varlıklarla meşgul olma halini attık. Böylece onların, kulluk edeplerini yerine getirerek ve rubûbiyyet tecellilerini müşahede ederek elde edecekleri manevi bahçelerin hoş meyveleri yerine, kendilerine dünya hırsının, yorgunluğunun, üzüntü ve karışıklığının acısını tattırdık. Onlara bu cezayı, terbiye ehli seçkin velilerin yolunu inkâr etmeleri sebebiyle verdik. Sadece inkârcılar cezalandırılır.

İmam Kuşeyrî, *"Biz onların iki bahçesini, harap iki bahçeye çevirdik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "İnsanlardan bazısının başına bu hal gelir; şöyle ki: İnsan önceleri afiyet içindedir, kendisine sürekli ilâhî yardım gelir, kalbi hoş bir haldedir, zaman onun lehine çalışmaktadır. Bu kimse sonra bir hata eder veya bir şehvetin peşine düşer, elinden kaçırdığı şeyin kıymetini bilmez, hali bozulur. Artık bundan sonra onda güzel vakit ve hal, yakınlık ve vuslat kalmaz; onun geceleri aydınlık iken, gündüzleri kendisine karanlık olur. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Bir zaman, kendimi beğenmeye, halimle övünmeye devam edip durdum; öyle ki zamanın hilesinden kendimi güvende görüyordum. Sonra üzerime perde çekildi, önüme engel kondu, önce müşahede ettiğim şeylerden zerre kadar bir şey kalmadı (hepsi benden alındı!)"

İmam Kuşeyrî, *"Onları inkârları sebebiyle bu şekilde cezalandırdık"* âyetinin tefsirinde de demiştir ki: "Onlar sadece hak ettikleri şeyle cezalandırıldılar; kendi akıttıkları su içinde boğuldular, kendi kazdıkları çukura düştüler, kendi yaptıkları kılıçla öldürüldüler."[746]

---

[746] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/182.

Sebe Halkının Paramparça Olma Sebebi

Cenâb-ı Hak sonra, onların paramparça olma sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا
فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِىَ وَاَيَّامًا اٰمِنِينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ
اَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ
اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾

18. ***Onların şehirleriyle, bereketli kıldığımız memleketler arasında, birbirini görecek şekilde yakın kasabalar meydana getirdik ve bunlar arasında düzenli bir ulaşım sağladık. "Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde gidip gelin" dedik.***

19. ***Fakat onlar, "Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır" dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları, darbımesel halinde konuşulacak ibretlik kimseler yaptık ve kendilerini tamamen parçalayıp dağıttık. Şüphesiz bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onların şehirleriyle,* yani Sebe ile, içinde oturanlara bolca nimet ve sular vererek topraklarını *bereketli kıldığımız memleketler arasında, birbirini görecek şekilde yakın kasabalar meydana getirdik."* Bereketli kılınan memleketler Şam şehirleridir. Sebe ile Şam arasındaki şehirler, birbirini görecek şekilde yakın idiler. Onlar, uzaktan bakan kimsenin görebileceği derecede birbirine yakındı. Yahut bu şehirler, yoldan geçenlerin görebileceği şekilde yol güzergâhına yakındı; onların geliş gidiş yollarından uzak olup kendilerine gizli değildi. Bu şehirler, 4700 adet olup Sebe ile Şam arasında birbirine bitişik sayılacak şekilde yol güzergâhı boyunca sıralanmıştı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz,* bu beldeleri belirli mesafelerde yerleştirerek *aralarında düzenli bir ulaşım sağladık.* Öyle ki sabah yola çıkan bir kimse, öğle vakti diğer şehirde oluyor; akşama da diğer şehre ulaşıyordu. Şam'a kadar böyle devam ediyordu.

"Onlara, 'Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde gidip gelin' dedik." Aslında bu şekilde söylenmiş bir söz yoktur; fakat onlara bu şekilde güvenli bir yolculuk imkânı verilip kendilerine bütün yolculuk vesileleri kolaylaştırılınca, onlara böyle emredilerek, "Bu *beldeler arasında geceleri ve gündüzleri güvenle yolculuk yapın"* denmiş gibi oldu. Yani onlarda isterseniz gece, isterseniz gündüz yolculuk yapın; vakitlerin değişmesiyle ondaki güven hali değişmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Oralarda güven içinde yolculuk yapın; herhangi bir düşmandan, açlıktan veya susuzluktan korkmayın; yolculuk müddetiniz uzayıp gece gündüz devam etse de sıkıntı çekmezsiniz.

Fakat onlar nimetle şımardılar, afiyet halinden usandılar, sıkıntı ve yorgunluk isteyerek şöyle dediler: *"Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır."* Onlar dediler ki: "Keşke, şu şehirlerimizin arası uzak olsaydı da seçme develerimiz üzerinde yolculuk yapsaydık, yol için azık edinseydik ve ticaretimizde özel kazançlar sağlasaydık." Onlar bununla, binekler üzerinde kafile halinde yapacakları yolculukla fakirlere karşı üstünlük taslamak ve bütün kazancı kendilerine tahsis etmek istiyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* bu tür sözleriyle ve talep ettikleri şeyle, *kendilerine yazık ettiler."* Bunun üzerine Allah Teâlâ onları darmadağın etti. Bu durum âyetin devamında şöyle ifade edilmektedir: *"Biz de onları, darbımesel halinde konuşulacak ibretlik kimseler yaptık."* Yani insanların, kendilerinden bahsedip hallerine şaşıracakları ve kendilerini darbımesellerde anacakları kimseler yaptık. Daha sonra gelenler, hali perişan olan bir kimsenin durumunu anlatmak için, "Sebeliler gibi darmadağın oldu!" dediler.

"Ve kendilerini tamamen parçalayıp dağıttık." Onları bütünüyle gruplara ayırdık. Yukarıdaki hadiste geçtiği gibi, onlardan altı kabile Yemen tarafına, dördü de Şam topraklarına gitti.

Şa'bî[747] demiştir ki: Gassân'a gelince onlar, Şam'a gidip yerleşti. Enmâr, Yesrib'e (Medine'ye) gidip yerleşti. Huzâa kabilesi Tihâme'ye, Ezd ise Uman'a gidip yerleşti."[748]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şa'bî'nin sözünde, yukarıda geçen hadise aykırı bir durum vardır. Hadis-i şerife göre Enmâr, Has'am ve Becile'nin dedesidir ve onlar Medine'de bulunmadılar.

Meşhur olan görüşe göre, Medine'ye gelen kabileler Evs ile Hazrec'dir. Onlar Medine'ye geldiklerinde orada İsrâiloğulları'ndan bir grup insan buldular. Bu grup, İsrâiloğulları Kudüs'te Amâlikalılar'ı öldürdükten sonra buraya gelmişti. Medine'ye gelip yerleşme sebepleri şudur:

İsrâiloğulları'ndan iki âlim Tübba'[749] ile Yesrib'e (sonraki ismiyle Medine'ye) uğradılar. Ona, "Bize şöyle bir bilgi geldi: Bu belde, âhir zamanda çıkacak olan son peygamberin hicret edeceği yerdir. Onun vasfı ve hali şöyle şöyledir" dediler ve Medine'ye yerleşip Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] çıkışını beklediler. Onların neslinden gelen yahudiler Medine'de kaldı.

Evs ve Hazrecliler'e gelince, onlar Hârise b. Sa'lebe'nin oğullarıdır. Hârise'nin soy şeceresi Sebe'ye kadar uzanmaktadır. Gassân kabilesi, Mâzin b. Esed'in oğullarıdır. Gassân, Yemen'de bulunan bir su kaynağını kullandığı için oraya "Gassân" ismi verilmiştir; aynı şekilde kuzeyde bulunan bir suya da aynı sebeple bu isim verilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bunda,* günahlardan sakınmak için *çok sabreden ve* sahip olduğu nimetlere *çokça şükreden herkes için ibretler vardır.*" Yahut bunda bütün müminler için ibretler vardır; çünkü iman iki kısımdan oluşur. İmanın yarısı sabır, yarısı şükürdür. Yani dinin yarısı sabır isteyen amellerden, yarısı da şükür gerektiren amellerden oluşur.

---

[747] Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[748] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/693-694.

[749] Tübba', Yemen hükümdarlarına verilen genel bir isimdir. Bunlar içinde Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], peygamber olarak gönderilmeden çok önce, Ehl-i kitap'tan aldığı haberlerle ona iman eden bir Tübba' vardır ki, Duhân sûresinin 37. âyetinde işaret edilen kimsenin bu zat olduğu söylenmiştir. Onun ismi, Ebû Kerb Esad el-Himyerî'dir. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] onun hakkında, *"Tübba'a kötü söylemeyin, çünkü o müslüman oldu"* buyurmuştur (bk. Ahmed, *Müsned*, 5/340; Hâkim, *Müstedrek*, 2/450). Bilgi için bk. Hatib Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 6/462-463; Sıddık Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kur'ân*, 6/269 (Beyrut 1999).

18-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde işaret yollu sanki şöyle deniyor: Biz, Hak yolunda seyreden sâliklerle, mukaddes huzur arasında, açıkça gözüken menziller (makamlar) koyduk. Hak yolcuları, eğer taleplerinde samimi iseler, geri dönmekten güvende olarak, o menzillerde inip konaklar ve sonra ondan ayrılıp diğer menzillere doğru yol alırlar. Bu menziller çoktur. Onların en önemlisi on iki makam olup şunlardır: Tövbe, havf (ilâhî korku), ümit, zühd, sabır, şükür, tevekkül, rıza, teslimiyet, murakabe, müşahede ve ilâhî huzur menzili. Bu, fenâ, bekâ ve bekâda bekâ makamıdır. İlâhî sır ve keşif basamaklarında yükselmek hiç bitmeyip ebediyen devam eder.

Hak yolcularına denir ki: "Manevi menzillerde ilerleyin; onların her birinde gece gündüz kalın." Hak yolcusu, her makamda oranın hak ve edebini korumak için gerektiği kadar kalmalı, makamın hakikatine ulaştıktan sonra oradan ayrılıp ondan sonraki makama yol almalıdır.

Manevi yolda bazıları, yolculuktan usandılar ve kendilerinin kuvvet sahibi olduğunu iddia ederek dediler ki: "Rabbimiz, bizim seferlerimizin (gideceğimiz makamların) arasını uzaklaştır; uzaklaştır ki bizim bu yoldaki azmimiz ve kuvvetimiz ortaya çıksın!" Onlar böyle diyerek kendilerine zulmettiler. Bunun üzerine Allah onların halini darmadağın etti ve kendilerini manevi ilerlemeden tamamen alıkoydu. Allah Teâlâ, onlardan sonrakilere bir ibret olsun ve onlar, nefsini güçsüz görme, onu meskenet içinde tutma, kalp kırıklığı ve zillet makamından dışarı çıkmasınlar diye böyle yaptı. Konuyla ilgili bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ben, benim için kalpleri mahzun olan kimselerin yanındayım."[750]

İblîs'e Tâbi Olmanın Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, Sebe halkının rahmetten mahrum kalmasının sebebinin İblîs olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

---

[750] bk. Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 614; Sehâvi, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 188.

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾
وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ
مِنْهَا فٖي شَكٍّۜ وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَفٖيظٌ ﴿٢١﴾

20. ***Hakikaten İblis, onlar hakkındaki zan ve tahminini gerçekleştirdi. Müminlerden bir grup hariç, hepsi ona uydular.***

21. ***Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu*** *(sultası ve zorlayıcı gücü)* ***yoktu. Sadece ahirete inananı, ondan şüphe içinde olandan ayırt edip ortaya çıkaralım diye onu insanlara musallat ettik. Rabb'in her şeyi koruyup gözetmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hakikaten İblis, onlar hakkındaki zan ve tahminini gerçekleştirdi."* Onlardan kasıt, Sebe halkı ve diğerleridir. İblis, Allah Teâlâ, kendisine, kıyamete kadar yaşama mühleti verince, *"Onların hepsini mutlaka azdıracağım"* (Sâd 38/82) diye yemin ettiğinde, içinde, insanlara musallat olacağını gizledi ve kendilerini saptırma imkânına sahip olacağını tahmin etti. Daha sonra insanları azdırıp onlar inkâra dalınca, kendileri hakkındaki düşüncesini gerçekleştirmiş, tahmininde doğru çıkmış oldu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Müminlerden bir grup hariç, hepsi* yani Sebe halkı ve onların yolunda gidenler *ona uydular."* Şeytana uymayan müminler, kâfirlere göre çok az olarak gösterildi. Çünkü gerçek böyledir. Allah Teâlâ, diğer bir âyette, şeytanın şu sözünü naklediyor: *"Onlara sağlarından, sollarından, önlerinden ve arkalarından yanaşıp kendilerini azdıracağım ve sen onların çoğunu şükredenlerden bulmayacaksın"* (A'râf 7/17).

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Müşriklere oranla sizin sayınız, siyah tenli bir öküzün üzerinde bulunan beyaz kıl kadar azdır."*[751]

---

[751] Buhârî, Rikâk, nr. 6528; Müslim, İmân, 376.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu."* Yani İblîs'in, kendileri hakkındaki zannını gerçekleştirdiği kimseler üzerinde bir tasallutu ve vesvese ile kuşatıp emri altına alma gücü yoktu. "Sadece, *biz onu insanlara musallat ettik* ki *ahirete inananı, ondan şüphe duyandan ayırt edip ortaya çıkaralım."* Yani o şey henüz meydanda yok iken, ilmimizde var olanı vücuda çıkaralım diye böyle yaptık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bunu, mümin kâfirden ayrılsın diye yaptık.

Bir diğer mana: Hakkında iman takdir edilen iman etsin, sapkınlık takdir edilen de şüpheye düşüp inkâra gitsin diye böyle yaptık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in her şeyi koruyup gözetmektedir."* O her şeyi koruyup gözetendir.

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim müşahede ile ilâhî huzura ulaşmazsa onda, şeytanın bazı tahmin ve beklentileri gerçekleşmiş olur. Çünkü şeytan, Hz. Âdem [aleyhisselâm] yaratılırken onun cesedinin kalıbına baktı, onu içi boş olarak görünce, içindeki boşluklarda, kanın damarlarda dolaştığı gibi dolaşabileceğini düşündü. Her kim şeytanın vücutta dolaşacağı yerleri Allah'ın zikriyle kapatmazsa, şeytan onun vücuduna girip bazı vesveseler vermesi kaçınılmazdır. Kul, buna engel olmak için yüce Allah'ı öyle zikretmeli ki zikir onun beşerî yönünü kaplamalı ve nurdan bir parça olup şeytanın kalbe atacağı vesveseleri yakıp yok etmelidir. Şeytan, insanın kalbine musallat olmaktan geri durmaz, bu durum kalp ilâhî huzura girene kadar devam eder; ilâhî huzura girince şeytandan korunur. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Senin benim gerçek kullarım üzerinde bir hâkimiyetin yoktur." (Hicr 15/42). Allah'a hakiki manada kulluk edenler, O'nun dışındaki her şeyden hürriyete kavuşmuş, kendileri için bu âlemde (kalplerini bağlayacakları) bir bağ ve bağlantı kalmamış kimselerdir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Müminlerden az bir grup ona uymadı"* buyurduğu kimselerdir.

Allah Teâlâ'nın, şeytanı insanlara musallat etmesinin tek sebebi, havas ile avamın birbirinden ayrılmasıdır. Eğer nefislerin meydanı ve İblîs'le mücâhede olmasaydı, Hakk'a gidenlerin seyri gerçekleşmezdi. Âyetin manası şudur: Şeytanın onlara musallat olmasına imkân verilmesinin sebebi, ilmimizde mevcut olan şu durumun ortaya çıkması içindir: Bununla kimin müşahede haline iman ettiğini, kimin de ondan şüphe içinde olduğunu ortaya çıkmak istedik. Rabb'in her şeyi hakkı ile koruyup muhafaza etmektedir. O, velilerinin kalplerini, onu başka şeylerin istila etmesinden korur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'a Ortak Koşanların Hüsranı

Şeytanın musallat olduğu kimselere en fazla yaptırdığı iş, kendilerine şirki süsleyerek onları şirke düşürmektir. Hal böyle olunca, Cenâb-ı Hak şirki reddederek şöyle buyurdu:

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي
السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ
مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُٓ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ
عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

22. *Müşriklere de ki: "Allah'ın dışında ilâh saydığınız varlıklara istediğiniz kadar dua edin! Onların, göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye güçleri yetmez. Onların, bunlarda bir ortaklığı da mevcut değildir. Ayrıca Allah'ın onlardan bir yardımcısı yoktur.*

23. *Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet onların kalplerinden korku giderilince, "Rabb'iniz ne buyurdu?" derler. Onlar da, "Hak olanı buyurdu" derler. O, çok yücedir, çok büyüktür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müşriklere de ki: Allah'ın dışında ilâh saydığınız,* kendilerini ilâh zannederek taptığınız ve O'nun ismini verdiğiniz *varlıklara,* putlara ve meleklere *istediğiniz kadar dua edin!"* En büyük şiddet anında Allah'a sığındığınız gibi, başınıza gelen bir sıkıntıda onlara sığının ve Allah'tan isteklerinize karşılık beklediğiniz gibi, onların da duanıza karşılık vermesini bekleyin bakalım; bir faydası olacak mı? Bu onları, âciz bırakmak ve putlara ibadetin bâtıl olduğunun delilini ortaya koymaktır.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Kureyş'in uğradığı bir açlık ve kıtlık senesinde inmiştir.[752]

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerine tapılan varlıkların âcizliğinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Onların, göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye,* hayra ve şerre, fayda ve zarara *güçleri yetmez. Onların, bunlarda bir ortaklığı da mevcut değildir."* Yani onların göklerde ve yerde, ulvî ve süflî âlemde, onların yaratılışında ve mülkünde hiçbir ortaklıkları yoktur. *"Ayrıca* yüce *Allah'ın onlardan,* onların taptıkları ilâhlardan *bir yardımcısı,* yarattığı şeyleri düzenlemede ve idare etmede kendisine yardımcı olacak kimse *yoktur."*

Cenâb-ı Hak bununla, onların bu özelliklere sahip olmada acziyet içinde olduklarını kastediyor. Bu durumda, Allah Teâlâ'ya dua edildiği gibi, onlara nasıl dua edilir yahut yüce Allah'tan yardım beklendiği gibi, onlardan nasıl yardım beklenir?

Allah Teâlâ sonra, müşriklerin, *"O putlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus 11/18) sözlerini iptal ederek buyurdu ki: *"Allah'ın huzurunda,* şefaat için *kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez."* Sadece peygamberler, melekler, veliler, müttaki âlimler ve onların dışında, Allah katında bir meziyeti ve itibarı olanlardan kendilerine şefaat için izin verilenlerin şefaati fayda verir. Yahut sadece Allah'ın kendisine şefaat edilmesine izin verdiği kimseye şefaatçilerin şefaati fayda verir.

---

[752] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/397.

Cenâb-ı Hak sonra, meleklerin Allah katındaki yeri ve itibarından dolayı onların şefaat etmesinin kesin olduğunu düşünen kâfirleri ret için buyurdu ki: *"Nihayet onların kalplerinden korku giderilince, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler. Diğerleri de, 'Hak olanı buyurdu' derler."* Yani melekler, kendilerine izin verilmeden önce nasıl şefaat edecekler ki? Onlar, Allah'tan son derece korku ve heybet içindedirler; vahyi işittiklerinde kendilerinden geçip bayılırlar. Nihayet onların kalplerinden korku giderilince, "Rabb'iniz neyi vahyetti, ne buyurdu?" derler. Diğerleri de, "Hak olanı buyurdu" derler. Bu durumda olan biri, kendisine özel bir izin verilmeden başkasına şefaat etmeye cesaret edemez.

Kevâşî demiştir ki: Melekler, Cenâb-ı Hakk'ın Cibrîl'e vahyetmesi anındaki kelâmını işittiklerinde içine düştükleri korku kalplerinden alınınca böyle derler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, gök ehline bir şeyi vahyetmeyi istediği zaman, bunun korkusundan dolayı göğü bir titreme tutar veya onu şiddetli bir gürültü sarar. Gökteki melekler vahyi işitince kendilerinden geçip secdeye kapanırlar. Başını secdeden ilk kaldıran Cibrîl olur. Allah ona, dilediği şeyi vahyederek kendisiyle konuşur. Sonra Cibrîl, vahyin ineceği yere kadar göğün her katındaki meleklere uğrar. Uğradığı melekler kendisine, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' diye sorarlar, Cibrîl de, 'Hakkı buyurdu' der."[753]

Hadiste, meleklerin Cibrîl'e sordukları, "Rabb'iniz ne buyurdu?" sorusundaki "Rabb'iniz" ifadesi, Allah Teâlâ'yı yüceltmek içindir.

Kevâşî sonra demiştir ki: Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ vahiyle konuşunca, gökteki melekler, zincirle sert bir taşa vurulmuş gibi şiddetli bir çınlama sesi duyarlar ve sesin dehşetinden kendilerinden geçip bayılırlar. Onlar bu halde iken Cibrîl yanlarına gelir. O anda kalplerinden korku alınır. Cibrîl'e, 'Rabbimiz ne buyurdu?' diye sorarlar, o da kendilerine vahyi haber verir."[754]

---

[753] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/278 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/398; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 95; İbn Ebû Âsım, *Sünnet*, nr. 515.

[754] Ebû Davud, Sünnet, 20 (nr. 4738); Tirmizi, Tefsîru Sûre (34), (nr. 3221); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/699.

Kevâşî sonra demiştir ki: "Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kıyamet günü bir kimse, sadece kendisine izin verildikten sonra şefaat eder; onları bu günün dehşeti sardığından dolayı, onu sadece mukarrebîn olanlar (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmişler) farkeder. Onların kalplerinden korku alınınca, 'Rabb'iniz şefaat hakkında ne buyurdu?' derler, diğerleri de, 'Hak buyurdu, yani o konuda izin verdi' derler."

İbn Atıyye de benzer açıklamalar yapmıştır. İbn Cüzey de ona tâbi olmuştur. İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette, kalplerinden korku alınanların melekler olduğu söylenmiştir. Burada şu soru sorulabilir: 'Meleklerin kastedilmesi nasıl olur? Halbuki onlardan daha önce bahsedilmedi.' Buna cevap olarak deriz ki: *'O'nun katında, sadece kendisinin izin verdiklerinin şefaati fayda verir'* âyetinde meleklere de bir işaret vardır; çünkü Araplar'dan bazıları meleklere ibadet ediyorlar ve, 'Onlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir' diyorlardı. Âyette şefaatin dile getirilmesi, şefaat edeceklerin de dile getirilmesi anlamına gelir. Bu yönüyle âyette, şefaat edecek meleklere de bir işaret vardır."[755]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, çok yücedir, çok büyüktür."* Yani Allah Teâlâ, sonradan yaratılmış varlıkların özelliklerinden ve kendisini akılların idrak etmesinden çok yücedir. O'nun şanı çok büyüktür, O'nun izni olmadan hiç kimse şefaat etmeye güç yetiremez.

22-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başka bir şeyi tercih eder ve severse yahut ondan korkarsa o tür kimselere denir ki: "Allah'tan başka, size fayda veya zarar vereceğini zannettiğiniz şu kimseleri çağırın, onlara dua edin bakalım, size bir faydaları oluyor mu?" Onlar, göklerde ve yerde, zerre kadar bir şeye sahip değillerdir.

Peygamberleri, velileri ve takva sahibi âlimleri sevmeye gelince, onların sevgisi, Allah'ın sevgisine vesile olup ona dahildir; çünkü onlar, kulu Allah'a ulaştırırlar. Onları seven kimse sadece Allah rızası için sever. Bunun için, Allah'ın izniyle onların şefaati fayda verir.

---

[755] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/165-166.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Allah Teâlâ'nın, *"Onların kalplerinden korku giderilince, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler; diğerleri de, 'Hak buyurdu' der"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak bu âyette, vecde gelen mukarrebîn meleklerin özelliğinden bahsetti. Bu vecd, ilâhî hitabın kuvvet ve dehşetinden meydana gelmektedir. Onlar, Allah Teâlâ'nın kelâmını bizzat yüce zatından işittiklerinde O'nun heybet ve yücelik denizine düşerler; O'nun ululuk sultanı altında fâni olurlar; ilâhî kelâmı ilk işittiklerinde, onun heybetinden hitabın manasını anlamazlar, ayılıp kendilerine geldiklerinde, ilâhî hitabın manasını Cibrîl'e sorarlar. Cibrîl [aleyhisselâm], sahv ve temkin ehlidir; ilâhî hitabı işittiğinde onu alıp anlayacak bir kuvvete sahiptir."[756]

Bütün Varlıklara Rızık Veren Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, *"Onların taptığı varlıklar, göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip değillerdir"* âyetini tamamlama niteliğinde, onların, rızık ve onun dışındaki hiçbir şeye sahip olmadıklarını belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّٓا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى
هُدًى اَوْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ㉔ قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّٓا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ㉕ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ
الْفَتَّاحُ الْعَل۪يمُ ㉖ قُلْ اَرُونِيَ الَّذ۪ينَ اَلْحَقْتُمْ بِه۪ شُرَكَٓاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ
الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ㉗

24. ***De ki: "Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?" De ki: "Allah'tır! O halde biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerindedir yahut apaçık bir sapkınlık içindedir."***

---

[756] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/154-155.

25. ***De ki: "Bizim işlediğimiz suçtan sizler hesaba çekilecek değilsiniz; biz de sizin yaptıklarınızdan sorgulanacak değiliz."***

26. ***De ki: "Rabbimiz kıyamet günü hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O, adaletle hükmeden ve her şeyi hakkıyla bilendir."***

27. ***De ki: "O'na ortak saydıklarınızı bana gösterin! Hayır, öyle bir şey yok! Doğrusu şu ki Allah azîz ve hakîmdir; mutlak güç sahibi ve her şeyi hikmetle yapandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onlara *de ki: Göklerden ve yerden,* göğe ve yere ait rızık vesileleriyle *size rızık veren kimdir?" De ki: "Sadece Allah'tır!"* Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önce, onlara işin hakikatini söyletmesini emretti, sonra kendisine, onların yerine cevap vermesini emretti. Mana şudur: Sizi Allah rızıklandırıyor, başkası değil. Âyet şunu bildiriyor: Onlar, kalpleriyle durumun böyle olduğunu biliyorlar, sadece bunu dille ifade etmekten çekiniyorlar. Çünkü onlar, kendilerini rızıklandıranın Allah olduğunu söylediklerinde, diğerlerinin onlara şöyle demesi gerekli olur: "Öyle ise ne oluyor da sizi rızıklandıran Allah'a ibadet etmiyor ve hiçbir şeye gücü yetmeyen varlıkları O'na tercih ediyorsunuz?"

Cenâb-ı Hak, onları susturup delilsiz bıraktıktan sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendilerine şöyle demesini emretti: "O *halde biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerindedir yahut apaçık bir sapkınlık içindedir."* Yani biz ve siz, aynı durumda değiliz; aksine, birbirine zıt iki ayrı durumdayız. Birimiz hidayet üzeredir; o, delili açık ve sağlam olandır. Diğeri ise hak yoldan sapmıştır; o da karşısına hak delil konan ve kendisini savunacak delili bulunmayandır.

Âyetin manası şudur: Tevhid ehli ve müşriklerden oluşan iki gruptan biri ya hidayet ya da dalâlet üzeredir.

Bu, çok insaflı bir sözdür. Öyle ki yüz çevirip inat edenlerden her kim onu işitse, kendisine bu şekilde hitap eden kimseye, "Sen arkadaşına insaflı davrandın" der.

Bu sözün, yukarıda ifade edilecek gerçekten sonra söylenmesinde, gruplardan birinin hidayet üzere olduğuna ve diğerinin de apaçık bir sapkınlık içinde bulunduğuna dair açık bir delil vardır. Fakat bu gerçek, kapalı bir yolla söylenmiş olup bu, hasmı ile mücadele eden kimseyi hedefine daha erken ulaştırır. Bu, senin, yalan söylediğini kesin olarak bildiğin bir kimseye, "Gerçekten ikimizden biri yalancıdır" demene benzer. Onun, bir şeyi iyi bildiği halde bilmiyormuş gibi gözükmesi de muhtemeldir.

Kevâşî[757] demiştir ki: "Bu, bir gerçeği kapalı bir yolla dile getirmektir. Aslında durum şudur: Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) uyanlar hidayet üzeredir; ona tâbi olmayanlar ise sapkınlık içindedir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Bizim işlediğimiz suçtan sizler hesaba çekilecek değilsiniz; biz de sizin yaptıklarınızdan sorgulanacak değiliz."* Yani benim sizi hak yola çağırmamdaki amacım, sizin inkârınızın zararından dolayı duyduğum bir korku değildir; benim sizi kendisine çağırdığım şeydeki asıl amacım size hayır dokundurmaktır. Çünkü hiç kimse diğerinin amelinden hesaba çekilmeyecektir; herkes kendi yaptığı işlerden hesaba çekilecektir.

Bu ifadede de hasma karşı çok insaflı bir yaklaşım vardır, şöyle ki: Suç işlemek kendilerine nisbet edildi. Suç, yasaklanan bir şeydir. Amel ise muhataba nisbet edildi. Güzel amel, yapılması emredilen ve karşılığı verilen bir şeydir.

Takip eden âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Rabbimiz* kıyamet günü *hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda,* hiç kimseye zulüm yapılmadan ve kimseye meyletmeden *hak ile hüküm verecektir.* Sonuçta hak ve doğruluk üzere olanları cennete, bâtıl ve yanlış üzere bulunanları da cehenneme gönderecektir. *O, adaletle hükmeden ve* gerektiği gibi hüküm vermeyi *en iyi bilendir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: O'na* ibadette *ortak saydıklarınızı bana gösterin!"* Onlar âciz birer varlık iken, siz hangi sıfatla ibadeti hak etme konusunda onları Allah'a ortak yaptınız?

---

[757] Az yukarıda tanıtıldı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Müşrikler telbiyelerinde şöyle diyorlardı: 'Lebbeyk lâ şerike lek ilâ şeriken hüve leke temlikuhu vemâ meleke." Manası: Buyur Allahım, senin ortağın yoktur, sadece senin sahip ve mâlik olduğun ortağın vardır! Onlar, koyu bir sapkınlık içine daldıklarından böyle diyorlardı. Onlar, taptıkları putların bir şey anlamayan, hiçbir şeye gücü yetmeyen, işitmeyen ve görmeyen birer cansız varlık olduğunu kesin olarak bildikleri halde, yine de kalplerine onların ibadeti hak edeceklerine dair bir şüphe düştü. Kendilerinden bir delil istendiğinde, geçmiş baba ve atalarını taklit ettiklerini söylemekten başka bir şey söyleyemediler. Bu durum, koyu bir sapkınlık ve apaçık bir perişanlıktır."[758]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), onların putlarını gördüğü halde kendilerine, *"Allah'a ortak koştuklarınızı bana gösterin bakalım"* demesi, onlara, putları Allah'a ortak koşmalarındaki büyük hatayı göstermek ve kendilerine Allah'a ortak koşmanın ne kadar düşük bir hal olduğunu öğretmek içindir. Bunun için onları bu işten şöyle sakındırdı.

"Hayır, öyle bir şey yok! Böyle çirkin sözleri söylemekten korkup çekinin ve içine düştüğünüz sapkınlıktan uyanın. *Doğrusu şu ki Allah azîzdir;* her işinde galiptir, her hükmünü uyguluyandır, O'na hiçbir varlık ortak olamaz. *O, hakîmdir;* bütün tedbir ve sanatında hikmetle iş yapar."

Âyetin manası şudur: Sizin dediğiniz gibi bir ortaklık yoktur; Allah tektir; teklik sadece O'na aittir. Manayı böyle vermemiz, sözün ortaklık konusunda olmasındandır; Allah'ın varlığı ve varlığını ispat konusunda bir çekişme yoktur. Yani, o Allah tektir, azîzdir, hakîmdir.

24-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların ve bedenlerin rızıkları yüce Allah'ın elindedir. Mâsivadan gönlünü çekmiş kalp ehli ârifler, ruhların rızıklarını aramakla meşgul oldular, kendisine muhtaç oldukları halde hırsla bedenlerin rızıklarını aramaktan uzaklaştılar, yani onun sebeplerine sarılmaktan uzaklaştılar. Zâhir ehli (işin maddi yönünde kalanlar) ise bedenlerin rızıklarını aramakla meşgul oldular; kendisine insanların en muhtacı oldukları halde ruhların rızıklarını aramaktan uzak kaldılar. Her grup içinde bulunduğu durumu tercih edip savundu.

---

[758] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/184.

Maddi sebeplere sarılanlar, varlıklardan gönlünü çekenlere itiraz etmekte ve sebeplere sarılmayı tercih etmektedirler. Gönlünü varlıklardan çeken tecrid ehli ise bu makamı tercih ederek onlara şöyle derler: "Biz veya siz, birimiz hidayet üzere, diğeri ise apaçık bir sapkınlık içindedir."

Ârife şöyle denir: "Onlara de ki: Sizin düşüncenize göre, sebepleri terketmekle bizim işlediğimiz kusurdan siz hesaba çekilmezsiniz; sizin yaptıklarınızın hesabı da bize sorulmaz. Allah, kıyamet günü, sizi ve bizi bir araya toplayacak ve aramızda hak olanla hüküm verecektir. Eğer siz, Allah'ı unutup maddi sebeplere itimat ederek onlara güvenmekte iseniz, bu durum bir çeşit şirktir. O halde, Allah'a ortak koştuğunuz şeyleri bana gösterin. Hayır, yaptığınız doğru değil! Allah'ın hiçbir ortağı yoktur, bilakis O, azîz ve hakîmdir; kendisine yönelen velilerini izzete (şeref ve itibara) kavuşturur, kendisinden yüz çevirip başkasına yönelen kimseleri alçaltma konusunda ise hikmet sahibidir."

İmam Kuşeyrî, *"De ki: Rabbimiz bizleri kıyamet günü bir arada toplayacaktır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bütün kullarını bir araya getireceğini, sonra onlara, her biri ayrı iken kendilerine yaptığı muamelenin dışında muamele edeceğini haber verdi. Dinimizde, bir arada olmanın, büyük bir tesiri mevcuttur. Mesela, namaz için toplanmanın hususi bir etkisi vardır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] ayrılanları kınamış, ondan sadece izinle ayrılanları ise övmüştür. Şeyhler, birlik halinde olmada, manevi artışlar gözlerler ve, *'De ki: Allah bizi bir araya toplayacak ve aramızda fetihle (adaletle) hüküm verecektir'* âyetini hallerine delil getirip onunla huzur bulurlar."[759]

Bütün İnsanlara Gönderilen Müjdeci ve Uyarıcı

Cenâb-ı Hak, önce Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a [aleyhimesselâm] verdiği nimetlerden bahsetti. Sonra kendisine verilen nimetlere şükretmeyenlerin vebalinden bahsetti. Peşinden de peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) ihsan buyurduğu umumi peygamberlik ve davetten bahsederek şöyle buyurdu:

---

[759] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/184.

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَشٖيرًا وَنَذٖيرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٢٩﴾
قُلْ لَكُمْ مٖيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

28. ***Biz seni bütün insanlara sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.***

29. ***Bir de, "Eğer sözünüzde doğru söylüyorsanız, bu vaat ettiğiniz (kıyamet) ne zaman gerçekleşecek?" derler.***

30. ***De ki: "Size öyle bir gün vaat edilmiştir ki ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz seni bütün insanlara gönderdik."* Yani seni, bütün insanlara ve cinlere, Araplar'a ve Araplar'ın dışındaki kırmızı-siyah bütün milletlere peygamber olarak gönderdik. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) buyurmuştur ki:

"Bana, benden evvel hiç kimseye verilmeyen şu beş şey verildi:

1. *Ben, kırmızı-siyah bütün insanlığa peygamber olarak gönderildim.*

2. *Yeryüzü benim için namaz kılma yeri ve temizlik vasıtası yapıldı.*

3. *Ganimet benden evvel kimseye helâl sayılmadığı halde bana helâl kılındı.*

4. *Bir aylık uzun bir mesafeden düşmanın kalbine korku salmakla ilâhî yardıma mazhar oldum.*

5. *Bana şefaat yetkisi verildi. Ben de onu ümmetim için kıyamet gününe sakladım. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan kimse inşallah ona ulaşır."*[760]

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz seni, bütün insanları kapsayan, hepsini saran bir peygamberlikle gönderdik. Onun peygamberliği, hepsini kapsadığı zaman, kimse onun dışına çıkamaz. Mana şudur: Biz seni, uyarıda ve tebliğde bütün insanları toplayan ve kuşatan bir peygamber olarak gönderdik.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Seni,* davetini kabul edenlere büyük bir ihsanı *müjdeleyici ve* inkârda ısrar edenleri azapla *uyarıcı olarak gönderdik. Fakat* kâfir *insanların çoğu bunu bilmezler.*" Bilmedikleri için, cehaletleri onları sana muhalefet etmeye sevkeder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bir de,* cehaletleri son haddine varmış bu kimseler, '*Eğer,* geleceğine dair *sözünüzde doğru söylüyorsanız, bu vaat ettiğiniz* yani, '*De ki: Rabbimiz, bizimle sizi bir araya toplayacak'* âyetiyle işaret edilen kıyamet *ne zaman gerçekleşecek?' derler.*" Yahut, "Bizi kendisiyle korkuttuğun azap ne zaman gelecek?" derler.

Takip eden âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Size öyle bir gün vaat edilmiştir ki ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.*" Yani Allah sizin azabınız için öyle bir vakit belirledi ki sizin ihmal edilip ondan bir saat geri kalmanız mümkün olmadığı gibi, onun acele ile bir saat önceye alınması da mümkün değildir.

Onlar, doğruyu öğrenip irşad olmak için değil, sırf inat olsun diye, "O, vaat ettiğiniz kıyamet ve azap ne zaman?" diye sordular; cevap da inkâr ve inat için sorulan suale uygun olarak tehdit şeklinde geldi. Gelen cevapta, onların azap vakti için beklendiği, vaat edilen şeyin kendilerine âniden geleceği, onu ertelemeye ve öne almaya güçlerinin yetmeyeceği haber verildi.

28-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a çağıranlar, iki gruptur. Bir grup Allah'ın hükümlerine çağırır, onlar âlimlerdir. Diğer grup ise müşahede yoluyla Allah'ın zatını tanımaya çağırır, onlar, ârifibillâh velilerdir. Birinci grubun daveti, kendi mezhebinde olanlara hastır, diğerlerinin daveti ise umumi olup bütün insanlara aittir. Çünkü Allah Teâlâ'yı bizzat müşahede ederek zevk yoluyla tanımada, hiçbir mezhebin görüş aykırılığı yoktur. Doğulu ve batılı bütün ârifler, onda görüş birliği içindedirler. Bu durumda, eğer kendisine boyun eğip tâbi olurlarsa tek bir şeyh bütün mezhep ehlini terbiye eder. Bu konuda, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* sahibi (İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî) demiştir ki: "Diğer insanların mezhebi, görüş ayrılığı üzere kuruludur, sûfîlerin mezhebi ise uyum ve görüş birliği üzere kuruludur."[761]

---

[760] Aynı konuda, ifadeleri biraz farklı hadis için bk. Buhârî, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3 (nr. 521); Ahmed, *Müsned,* 2/411; İbn Hibbân, *Sahîh,* nr. 2313.

Bir şair demiştir ki: "Bizim sözlerimiz farklı fakat senin güzelliğin birdir; herkes bu güzelliğe işaret etmektedir."

Manevi fethi uzak gören kimseler, "Eğer sözünüzde doğru söylüyorsanız, bu vaat edilen fetih ne zaman gerçekleşecek?" derler; onlara de ki: "Sizin için vaat edilen Allah'ın belirlediği bir fetih günü vardır; o öne alınmadığı gibi, ertelenmez de. Bu durumda gereken edep, Allah için hizmet (güzel kulluk) yapmak ve acele etmemektir."

Kâfirlerin Ahirette Karşılaşacağı Felaket

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, kendilerine vaat edilen günde inkârları sebebiyle karşılaşacakları halden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَوْ
تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ الْقَوْلَ
يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَٓا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ۝
قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوٓا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى
بَعْدَ اِذْ جَٓاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ ۝ وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا

---

[761] bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 50 (Beyrut 2000).

لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ
وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ
فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

31. ***Kâfirler, "Biz hiçbir zaman bu Kur'an'a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız" dediler. Sen o zalimleri, Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine laf atarlarken bir görsen! Dünyada güçsüz bırakılanlar, o kibirli önderlerine, "Siz olmasaydınız, elbette biz de iman ederdik" derler.***

32. ***O kibirli önderler de kendilerine tâbi olan sefil halka, "Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi vazgeçirdik? Bilakis siz suç işlemekteydiniz" derler.***

33. ***Güçsüz bırakılanlar da kibirli önderlerine, "Hayır!*** *(Bütün işiniz)* ***gece gündüz bize tuzak kurmaktı. Çünkü siz bize, Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı emrederdiniz" derler. Azabı gördüklerinde, hepsi pişmanlıklarını gizlerler. Biz, inkâr edenlerin boyunlarına ateşten demir halkalar takarız. Onlar sadece yaptıkları işlerin cezasını çekerler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ebû Cehil ve benzeri *kâfirler dediler ki: "Biz hiçbir zaman bu Kur'an'a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız."* Yani bu Kur'an'a ve öldükten sonra dirilmenin var olduğunu söyleyen ve Allah'ın Kur'an'dan önce inen kitaplarına inanmayacağız.

Rivayet edildiğine göre Kureyşliler, Ehl-i kitaba Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında soru sordular; onlar da onun vasfını kitaplarında bulduklarını söyleyince kâfirler öfkelendiler ve böyle dediler.

Bazıları âyetin, *"Onun önündeki şeylere de iman etmeyeceğiz"* kısmına şu manayı vermiştir: Onun önündeki kıyamete, cennete ve cehenneme iman etmeyeceğiz. Sanki onlar bu sözleriyle, Kur'an'ın Allah katından geldiğini ve onun söylediği gibi, amellerin karşılığının verilmesi için öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğunu inkâr ettiler.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey Muhammed yahut ey görme imkânına sahip kimse, *sen o zalimleri,* hesap yerinde *Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine laf atarlarken,* karşılıklı tartışıp çekişirken *bir görsen!"* Allah Teâlâ, kâfirlerin âkıbetlerini ve ahiretteki durumlarını haber vererek resûlüne yahut muhataplara şöyle buyurdu: "Onların, birbirleriyle çekişir ve atışır bir vaziyette ahirette tutuklanmalarını bir görsen, çok feci ve korkunç bir durum görmüş olurdun."

Cenâb-ı Hak sonra, onların aralarındaki konuşmayı şöyle açıkladı: *"Dünyada güçsüz bırakılanlar,* yani inkâr ve isyanda başı çeken azgınlara tâbi olan sefil halk, önlerindeki *o kibirli önderlerine, 'Siz olmasaydınız,* sizin bizi inkâra davet etmeniz olmasaydı, *elbette biz de* Allah'a ve Resûlü'ne *iman ederdik' derler."*

"O kibirli önderler de kendilerine tâbi olan sefil halka, 'Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi vazgeçirdik? Bilakis siz suç işlemekteydiniz' derler." Yani bilakis siz, kendi tercihinizle hak yoldan döndünüz, biz sizi inkâra zorlamadık.

İnkârın başını çekenler, kendilerinin halkı imandan döndürmelerini inkâr ettiler ve onları doğru yoldan döndürenin kendi nefisleri olduğunu söylediler; çünkü onlar hidayetten yüz çevirdiler ve imana yanaşmayıp, küfür üzere gidenleri taklidi tercih ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Güçsüz bırakılanlar da kibirli önderlerine şöyle dediler: Hayır! Bütün işiniz, gece gündüz bize tuzak kurmaktı."* Yani gece gündüz bize tuzak kurmanız bizi hidayet yolundan çevirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gece gündüz ve afiyet halimizin uzun sürmesi bizi aldattı, biz sizleri doğru yolda zannederek söylediklerinizi ve yaptıklarınızı taklit ettik.

Onların inkârdaki önderlerine serzenişi şöyle devam ediyor: *"Çünkü siz bize, Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı emrederdiniz."*

O'nunla birlikte ibadet edeceğimiz varlıklar edinmemizi isterdiniz.

Özetle mana şudur: İnkârda başı çeken kibirli azgınlar, kendilerinin, zayıf halkın inkâra düşmesine sebep olduklarını inkâr ettiler, bunun sebebinin kendi tercihleri ile olduğunu dile getirdiler. Bunun üzerine, onlara tâbi olan zayıf sefil halk, "Hayır, hak yolu inkâr etmemiz için gece gündüz bize tuzak kuran sizdiniz!" diyerek, karşılık verdiler, onların kendilerine yönettikleri suçlamayı inkâr ve iptal ettiler ve sanki şöyle dediler: "Bu suç, bizden kaynaklanmadı, tam aksine, sizin bize gece gündüz sürekli kurduğunuz tuzaklardan, bizi şirke ve Allah'a eş koşmaya sevketmenizden kaynaklandı."

Sonra, hepsi için pişmanlık meydana gelir, fakat bu, pişmanlığın fayda vermediği bir zamanda olur. Allah Teâlâ, onların bu halini şöyle ifade buyurmuştur:

"Azabı gördüklerinde, hepsi pişmanlıklarını gizlerler." Yani her iki grup, azabı gördüklerinde ve onun içine gireceklerini kesin olarak anladıklarında, ayıplanıp kınanma korkusuyla, içlerinde oluşan pişmanlığı arkadaşından gizler. Başı çeken kibirliler, doğru yoldan sapmalarına ve halkı sapıtmalarına pişman olur; onlara tâbi olan zayıf halk ise haktan sapmalarına ve onlara tâbi olmalarına pişman olurlar.

Âyete, kâfirler azabı gördüklerinde pişmanlıklarını açığa vururlar manası da verilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, inkâr edenlerin boyunlarına ateşten demir halkalar takarız. Onlar sadece yaptıkları işlerin cezasını çekerler."* Yani onlara sadece dünyadaki çirkin işlerinin gerektirdiği azap yapılmaktadır.

31-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âlim olsun, cahil olsun, her kimde bir yetki ve itibar olur da o bu yetkisini kullanarak insanları terbiye şeyhlerinin elinde terbiye almaktan alıkoyarsa, kendisini engellediği zayıf kimselerle arasında, yukarıdaki âyette haber verilen çekişme meydana gelir. Çünkü o zaman, mukarrebîn makamındaki âriflerin makamı yükseltilir, bu manevi mertebelerden gafil olanlar ise aşağı derecelere düşürülür. O zaman pişmanlık ve üzüntü meydana gelir. Başı çeken reisler, kendilerine tâbi olan avam halktan uzaklaşır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hata ve günah içinde olanların hali böyledir. Bozuk işlerde arkadaş ve dost olanlar, kıyamet günü birbirlerinden uzaklaşıp kaçarlar. Aynı şekilde insanın vücut âzaları da birbirinin aleyhine şahitlik eder. El, diğer âzalara, "Bana haramı siz aldırdınız" der. Göz, "Beni harama siz baktırdınız" der. Âzalar arasındaki bu ihtilaf bir azaptır. Kim kötü işler yapmışsa, Allah Teâlâ onun karşısına, kendisinden daha itaatli birini çıkarır, fakat onlar bunu bilmezler. Eğer bilselerdi ibret alırlardı, ibret alsalardı tövbe ederlerdi ve tövbeyi korumada muvaffak olurlardı. Fakat Allah'ın olmasına hükmettiği işin meydana gelmesi için kaderde yazılan olur."[762]

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ
﴿٣٤﴾ وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

34. ***Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın şımarık zenginleri, sizinle gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz" demişlerdir.***

35. ***Onlar dediler ki: "Bizim malımız ve evladımız daha çok; bize azap edilecek değildir!"***

36. ***De ki: "Rabbim, dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını kısar; fakat insanların çoğu bilmezler."***

---

[762] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/185. Mana Kuşeyrî'nin metninden tamamlandı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz hangi ülkeye bir uyarıcı* peygamber *göndermişsek mutlaka oranın* nimet içinde yüzen şımarık *zenginleri* ve reisleri, *'Biz, sizinle gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz' demişlerdir."*

Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin reislerinden gördüğü yalanlamaya ve getirdiği dini inkâr etmelerine karşı, kendisine bir tesellidir. Gerçekten hangi memlekete bir peygamber gönderilmişse, oranın ileri gelenleri ona, Mekkeliler'in Allah Resûlü'ne söylediklerini söylemiştir.

Peygamberi yalanlayanların özellikle refah ve nimet içindeki kimselerin olduğunun zikredilme sebebi şudur: İnsanı kibre götüren ve başkasına boyun eğmemeye sevkeden şey, şehvetlere dalmak ve kendisinde bulunan şeylere sahip olmayan kimseleri küçük görmektir. Bunun sebebi cehalettir. Bunun için onlar, âyette buyrulduğu gibi, fâni mallarıyla övünerek şöyle dediler:

"Bizim malımız ve evladımız daha çok; bize azap edilecek değildir!"

Onlar, ileri derecedeki cehaletlerinden dolayı, kendilerinin Allah katında çok itibarlı kimseler olduklarını, bunun için Allah'ın onlara azap etmeyeceğini düşündüler. Onlar, dünyadaki hallerine baktılar ve eğer Allah katında bir itibarları olmasaydı O'nun kendilerine bu şekilde bol rızık vermeyeceğini zannettiler ve şayet müminler, Allah katında düşük halde olmasalardı, onları dünya nimetlerinden mahrum bırakmayacağını düşündüler. Allah Teâlâ, onların bu bozuk düşüncesini iptal ederek şöyle buyurdu:

"De ki: Rabbim, dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını kısar." Yani dilediğine rızkı daraltır. Şüphesiz rızık Allah'ın elindedir, onu dilediği gibi paylaştırır. Çok defa Allah, isyana dalan kimsenin rızkını bollaştırır; bu onun için bir istidraç (yavaş yavaş azaba götürme) olarak gerçekleşir; itaat halinde olanın ise rızkını daraltır, bu da onu dünyadan korumak ve günahlardan temizlemek için olur. Bazan Allah, itaat edene bol rızık verir, isyan edenin rızkını daraltır. Çoğu zaman da her ikisine, ezeldeki dilemesine göre bol rızık verir. Bu onların sevabının

çokluğuna yorumlanmaz. Eğer bu durum, kendisine çok mal verilen için bir şeref ve az mal verilen için bir düşüklük olsaydı, o zaman, böyle yorumlanırdı, ancak Allah'ın muradı farklıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat insanların çoğu bilmezler."* Bilmedikleri için, malların ve evlatların çokluğunu Allah'tan gelen bir şeref ve itibar zannederler, halbuki bazan bu durum, sahibi farkında olmadan onu azaba sürüklemek için olur.

34-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliliği daha çok, malı az olan ve maddi itibarı bulunmayan kimseler elde eder. Onlara, tâbi olanlar da genelde bu tür kimselerdir. Onlar peygamberlere tâbi olanlardır. Onlar velilere boyun eğip teslim olmuş, Allah için nefislerini ve mallarını feda etmiş ve onları, kendilerine Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan velilerin yoluna harcamış kimselerdir. Onlar, buna karşılık olarak marifet cennetini elde etmişlerdir. O cennet içinde istedikleri yerde yerleşip kalırlar.

Malı ve makamı olanlara gelince, onlar içinde velilere boyun eğen çok azdır; sadece haklarında ezelde ilâhî yardım takdir edilmiş kimseler velilere boyun eğer.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde, bazı açıklamalardan sonra demiştir ki: "Bunlar, önceden belirlenmiş ilâhî taksimattır, gerçekleştirilmiş hükümlerdir. Sonra Allah her işinde galiptir, dilediğini yapar. Onlar dediler ki: '*Bizim malımız ve evladımız daha çok; bize azap edilecek değildir!*' Halbuki Allah'tan gelen şeref, çok mal ve evlatla değildir. Şeref sadece, Allah'ın seçtiği bir grup için açılmış basiretlere (marifet ve ilme) bağlıdır. Onun kapısı bir grup için de kapanmıştır."[763]

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki:

وَمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ بِالَّت۪ي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ
اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًاۘ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَٓاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي

---

[763] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/185.

الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذٖينَ يَسْعَوْنَ فٖٓى اٰيَاتِنَا مُعَاجِزٖينَ اُو۬لٰٓئِكَ فِى
الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾

37. ***Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan mallarınız ve evlatlarınız değildir; iman edip salih amel yapanlar hariç. Onlara, yaptıklarına karşılık kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet odalarında güven içindedirler.***

38. ***Âyetlerimizi hükümsüz*** *(peygamberlerimizi güçsüz)* ***bırakmak için çalışanlara gelince, onlar da azaba arzedilirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan mallarınız ve evlatlarınız değildir; iman edip salih amel yapanlar hariç.*" Mallar, hiç kimseyi Allah'a yaklaştırmaz, sadece onu Allah yolunda harcayan mümini Allah'a yaklaştırır. Evlatlar da kimseyi Allah'a yaklaştırmaz; sadece onlara hayrı öğreten, dinde derin âlim yapan, kendilerini güzel hale ve taate sevkeden mümin kimseyi Allah'a yaklaştırır. Çünkü bu evlatların ameli, vefatından sonra kendisine ulaşmaya devam eder. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"*İnsanoğlu öldüğü zaman ameli kesilir, sadece şu üç yolla kendisine sevap gelmeye devam eder:*

1. *Sadaka-i câriye, yani insanların istifade ettiği hayırlar.*
2. *İnsanlar arasında yaydığı ilim.*
3. *Ölümünden sonra kendisine dua eden salih evlat.*"[764]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlara yaptıklarına karşılık kat kat mükâfat vardır.*" Onların iyiliklerine kat kat sevap verilir. Bir iyiliğe en az on sevap verilir, bu, niyet ve ihlâsa göre yedi yüze kadar çıkar.

---

[764] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 38; Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Davud, Vesâyâ, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36.

"Onlar cennet odalarında güven içindedirler." Yani cennet odalarında her türlü dert ve endişeden uzak olarak güven içinde kalırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Âyetlerimizi,* ret ve tenkit ederek *hükümsüz bırakmak,* peygamberlerimize galip gelmek *için çalışanlara* yahut bizden kaçıp kurtulacaklarını zannedenlere *gelince, onlar da azaba arzedilirler."* Onlar, ateşe atılır ve ateş onları çepeçevre sarar.

37-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanı Allah'a yaklaştıran veya O'ndan uzaklaştıran mallar ve evlatlar değildir; insanı Allah'a yaklaştıran sadece kendisi için ezelde takdir edilen ilâhî inâyettir. Onu ilâhî huzurdan uzaklaştıran da yine kendisi için ezelde takdir edilen şekavettir (bedbahtlıktır). Kime ezelde ilâhî yardım takdir edilmişse, o kimse, malını Allah yolunda harcar ve böylece malları onu Allah'a yaklaştırır. O kimse çocuklarını da Allah'a itaate yöneltir ve böylece evlatları onu Allah'a yaklaştırır.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah katındaki yakınlığı mal ve evlatla elde edemezsin, onu sadece salih amel, safi hal ve temiz nefisle elde edebilirsin. Daha doğrusu onu ezelde takdir edilen ilâhî inâyet, sana ulaşan hidayet ve ilâhî edeplere samimi bir şekilde riayetle elde edebilirsin."

İmam Kuşeyrî, *"Âyetlerimizi hükümsüz (peygamberlerimizi güçsüz) bırakmak için çalışanlara gelince ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, Allah'ın velilerine hürmet etmeyen, sırda (gizli halde) Allah'ın hakkını korumayan kimselerdir. Onlar, Allah'ın velilerine itiraz azabı içindedirler. Onlar ayrıca, bu yaptıklarının uğursuzluğu sebebiyle, Allah'ın haram kıldığı işleri yapma azabına duçar olurlar ve sonra Allah Teâlâ'nın gözünden (rahmet nazarından) düşme azabı içinde kalırlar."[765]

---

[765] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/186.

Sadakaya Teşvik

Cenâb-ı Hak sonra, sadaka vermeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُۜ وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ
مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿٣٩﴾

39. ***De ki: "Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını da daraltır. Siz hayır yolunda ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını da daraltır."* Cenâb-ı Hak, dünya malından gönlü çekmeye ve Allah yolunda infak etmeye teşvik için bu âyeti tekrarladı (36. âyet de aynı manadadır). Bunun için devamında şöyle buyurdu:

"Siz hayır yolunda ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir." Bunu, dilediğinde ya dünyada hemen verir yahut ahirette verir. Eğer yapılan harcama, haram eğlencede, ihtiyaç dışı binada yahut bir haramda yapılan harcama gibi israf olan bir harcama değilse, Allah Teâlâ, hayır yolunda yapılan bütün harcamalara dünya veya ahirette mükâfat verir.

Kevâşî, tefsirinde bu konuda birçok hadis zikretmiştir. Onlardan biri şudur: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

"Her türlü iyilik bir sadakadır. Kişinin, kendisi ve ailesi için harcadığı bir sadakadır. İnsanın şerefini korumak (kendisine zarar veren kimselerin dilini tutmak veya kalemini kurutmak) için harcadığı mal için de kendisine bir sadaka sevabı yazılır. Mümin, sadaka sayılacak bir harcama yapınca, Allah onun yerine yenisini koyar. O bunu garanti etmiştir. Sadece ihtiyaç olmayan binaya veya bir harama harcanan mal bu garanti içine girmez."[766]

---

[766] bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/50; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/162; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 6/403; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/707.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Binaya yapılan ve sevap getirmeyen harcama, ihtiyaç ve zaruret dışı binalara yapılan harcamadır; yoksa ev edinmek emredilmiştir ve bunun için yapılan harcamada sevap vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, rızık verenlerin,* yedirip doyuranların *en hayırlısıdır."* Çünkü sultan, efendi, koca veya bunların dışında kim başkasına bir rızık ulaştırıyorsa o Allah'ın rızkıdır; Allah onu bu kullarının eliyle taşımakta ve yerine ulaştırmaktadır. Rızkı ve aradaki vesilelerle, onunla görülen faydayı yaratan yüce Allah'tır.

Biri şöyle dua etmiştir: "Hamdolsun o Allah'a ki rızkı yanımda bulundurdu ve beni iştahla onu yiyenlerden yaptı. İştahı açık nice kimse vardır ki yiyecek rızık bulamaz; rızık bulan nice kimseler vardır, iştah edip yiyemez!"

39. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, cömertliğin peşine düşmeye, eli açıp bolca ihsanda bulunmaya işaret edilmektedir. Bu, yakîn halinin ve kalbin dünyadan çekildiğinin göstergesidir.

Hakîm et-Tirmizî, Zübeyr b. Avvâm'dan [radıyallahu anh] uzunca bir hadis nakletmiştir. Konumuzla ilgili ve faydası çok olduğu için, onu burada nakletmeyi güzel buldum. Hz. Zübeyr [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Mescide geldim ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] önüne kadar yaklaşıp huzurunda oturdum. Allah Resûlü, arkamdan sarığımın ucundan tuttu ve sonra,

'Ey Zübeyr, ben, Allah'ın sana özel olarak, insanlara da umumi olarak gönderdiği peygamberiyim. Rabb'iniz ne buyurdu biliyor musunuz?' diye sordu; ben de,

'Allah ve Resûlü daha iyi bilir' dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Rabb'iniz, arşın üzerine istivâ ettiğinde, yarattığı varlıklara baktı ve şöyle buyurdu: 'Ey kullarım, siz benim yarattığım varlıklarsınız; ben ise sizin

Rabb'inizim. Sizin rızıklarınız benim elimdedir. Benim sizin için garanti ettiğim rızık konusunda kendinizi (haddinden fazla endişe ve çabayla) yormayın. Rızıklarınızı benden isteyin; ihtiyaçlarınızı bana arzedin; nefislerinizi benim önüme atın, ben de sizin üzerinize rızıklarınızı akıtayım.'

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tekrar, *'Rabb'iniz ne buyurdu biliyor musunuz?'* diye sordu ve şöyle devam etti:

'Allah Teâlâ buyurdu ki: 'Ey âdemoğlu, sen hayır yollarında infak et, ben de sana infakta bulunayım. Sen elini geniş tut, ben de sana bolca ihsan edeyim. Sen elini sıkı tutup ihsan etmeyi azaltma, yoksa ben de sana ihsanımı azaltırım. Sen elindeki malı saklama, yoksa ben de sana karşı nimetlerimi saklarım. Sen malını kenarda tutma, yoksa ben de sana karşı hazinelerimi kapatırım.'

Şüphesiz rızık kapıları, yedi kat göğün üzerinden tâ arşa kadar açıktır; gece gündüz hiç kapanmaz. Allah Teâlâ ondan her kula niyeti, başkasına yaptığı ihsanı, sadakası ve infakı ölçüsünde rızık indirir. Kim iyilik ve ihsanını çoğaltırsa Allah da ona indirdiği rızkı çoğaltır. Kim vermeyi keserse kendisine inen fazla rızık da kesilir.

Ey Zübeyr, kendin ye ve başkalarına da yedir. Çuvalının (kesenin) ağzını bağlama ki sana da gelecek ihsanlar bağlanmasın. Sayarak verme ki sana verilirken de sayılmasın. Elini sıkı tutma ki sana da sıkı davranılmasın. Kimseye zorluk çıkarma ki sana da zorluk çıkarılmasın.

Ey Zübeyr, Allah infakı (hayır yolunda harcamayı) sever, eli sıkı olana kızar. Cömertlik yakîndendir (yüksek marifet ve kesin imandandır); cimrilik ise şek ve şüphedendir. İmanında yakîne ulaşmış kimse cehenneme girmez. İmanında şek ve şüphe içinde bulunan kimse de cennete girmez.

Ey Zübeyr, Allah, bir hurma çekirdeği ile de olsa cömertliği sever; gerektiğinde bir akrep veya yılanı öldürerek de olsa cesareti sever.

Ey Zübeyr, Allah, başa gelen sıkıntı ve sarsıntılar anında sabreden kimseyi sever. Allah, kalbi şehvetler sardığında, onları tanıyacak yakîni ve şüpheli şeylerle yüz yüze gelince onları ayırt edecek kâmil aklı sever. Haram ve pis şeyler önüne gelince, insanı onlardan uzak tutacak sadık vera' (takva) halini de sever.

Ey Zübeyr, din kardeşlerini yücelt, salih insanların hatırını yüksek tut, hayırlı kimselere karşı hürmet ve saygı göster, komşularının hak ve hukukunu gözet, fâsıklarla birlikte bulunma. Bunları yaparsan, hesapsız ve azapsız cennete girersin. Bunlar, Allah'ın bana tavsiyesidir; ben de onları sana tavsiye ediyorum."[767]

Kıyamet Günü Müşriklerin Kınanması

Cenâb-ı Hak sonra, müşrikleri kınamasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُلَٓاءِ اِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ
﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْۚ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّۚ
اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا
ضَرًّاۜ وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾

40. ***O gün Allah, onların hepsini toplar ve sonra meleklere, "Size tapanlar bunlar mıydı?" diye sorar.***

41. ***Melekler de, "Seni tesbih ederiz; bizim dostumuz onlar değil sensin. Onlar bize değil, cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmışlardı" derler.***

42. ***Bugün birbirinize hiçbir fayda ve zarar vermeye gücünüz yetmez. Biz o zâlimlere, "Yalan deyip durduğunuz ateşin azabını tadın bakalım!" deriz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu zikret; *o gün Allah, onların hepsini,* ibadet edenleri ve kendisine ibadet edilenleri *toplar ve*

---

[767] bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl,* 1/325-326 (116. Asıl); İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk,* 54/466; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/707-708.

sonra meleklere, 'Size tapanlar bunlar mıydı?' diye sorar." Âyette hitap melekleredir fakat asıl amaç, kâfirleri kınamaktır. Araplar arasında şöyle bir söz vardır:

"Ey evin direği sana söylüyorum, câriye sen anla!"[768] Burada da öyle olmuştur. Şu âyet de bu manadadır:

"O vakit Allah, 'Ey İsa, insanlara, 'Allah'ı bırakıp da beni ve annemi iki ilâh edinin' diye sen mi söyledin?' diye sorar" (Mâide 5/116).

Meleklerin özellikle zikredilmesi, onların Allah'a şirk koşulan varlıkların en şereflileri olmalarındandır. Salihler de onlara yapılan hitabın içine girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Melekler dediler ki: *Seni tesbih ederiz."* Yani seninle birlikte başkasına tapılmasından, senin zatını yüce ve uzak tutarız. *"Bizim dostumuz onlar değil sensin."* Onları terkedip dost edindiğimiz sensin. Bizimle onlar arasında herhangi bir dostluk yoktur. Melekler bu şekilde, Allah Teâlâ'ya dost ve kâfirlere düşman olduklarını ifade ederek müşriklerin kendilerine ibadet yapmasına razı olmaktan uzak olduklarını açıkladılar. Bu durumda olan bir kimse, müşriklerin yaptığından elbette uzaktır.

Melekler sonra şöyle dediler: *"Onlar bize değil, cinlere,* yani şeytanlara *tapıyorlardı."* Çünkü müşrikler, Allah'ın dışındaki kimselere ibadette şeytanlara tâbi oluyorlardı.

Yahut şeytanlar, putların içine giriyorlardı; onlara ibadet yapıldığı zaman, şeytanlara da ibadet yapılmış oluyordu.

Bir diğer görüşe göre, şeytanlar onlara, cinlerden bir grubun şeklini göstererek, "Bunlar meleklerdir, onlara ibadet edin" diyorlardı.

Meleklerin sözü şöyle devam ediyor: "İnsanların veya kâfirlerin *çoğu onlara, cinlere inanmışlardı."* Onların kendilerine emrettiği şeyleri tasdik ediyorlardı.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Bugün birbirinize hiçbir fayda ve zarar vermeye gücünüz yetmez."* Çünkü o gün, bütün iş Allah Teâlâ'nın elindedir.

---

[768] Türkçemiz'de bu söz, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!" şeklindedir.

O gün hiç kimse, bir başkasına bir fayda veya zarar vermeye güç yetiremez. Zira ahiret, sevap ve azap yurdudur. Sevap veren de azap eden de sadece Cenâb-ı Hak'tır. Bu durumda, ahiretin hali, amelle yükümlülük yurdu olan dünyanın halinden farklı olmuş olur. İnsanlar dünyada serbest bırakılmıştır; orada birbirlerine zarar ve fayda verebilirler. Kıyamet gününe gelince, orada hiç kimse asla kendi başına bir iş yapamaz.

Cenâb-ı Hak sonra, zalimlere yapılan azabı şöyle anlattı: "*Biz*, ibadeti yapması gerekene değil başkasına yapan *o zalimlere*, '*Dünyada, yalan deyip durduğunuz ateşin azabını tadın bakalım!' deriz.*"

40-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sen neyi aşırı derecede seversen, o şeyin kulu (kölesi ve hizmetçisi) olursun; halbuki Allah Teâlâ, kendisinden başkasına kul olmanı sevmez. Ahirette bütün hakikatler ortaya çıkınca, her ibadet eden, ibadet ettiği kimseye, herkes sevdiğine katılır. O zaman hak, kendisine tâbi olanları yüceltir; bâtıl ise kendisine uyanları alçaltır. Allah Teâlâ'nın dışındaki her şey bâtıldır. Öyle ise ey kul, himmetini bu fâni dünyadan ve içindekilerden çekip bâki olan Rabb'ine bağla. Fâniyi bırak! Yüce ve ulu olan Allah'tan başka hiçbir şeye bağlanma!

İmam Kuşeyrî, "*O gün, hiçbirinin diğerine bir fayda ve zarar vermeye gücü yetmez ...*" âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Âyette şuna işaret edilmektedir: Kim kalbini, Allah'ın dışındaki varlıklara bağlar ve güzel halin hileli şeylerde, maddi şekil ve resimlerden yardım istemede zannederse, Allah bu kimselerin kalbinden rahmetini çeker, onları karışık halleriyle baş başa bırakır. Onlara o şekil ve resimlerden hiçbir fayda gelmez. Akıllarında, işlerini basiretle yürütecek bir şuur bulunmaz. Onların Allah'a dönüşleri de olmaz. Hem zorda kalıp Allah'a dönseler, Allah onlara merhamet etmez, onları sevmez ve kendilerine, 'Bu azabı, hak ettiğiniz işlerin cezasını çekin' der."[769]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin, "Allah'a dönseler, Allah onlara merhamet etmez" sözünün manası şudur: Onlar, önce Allah'ı bırakıp bir mahlûka yönelip sığındılar; yaptıkları bir fayda ve netice vermeyince Allah'a döndüler. İşte o andaki dönüş kendilerine bir fayda vermez. Fakat, ölmeden önce, ileride tövbe edip Allah'a dönseler Allah tövbelerini kabul eder.

---

[769] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/187.

İmam Kuşeyrî yine tefsirinde demiştir ki: "Kıyamet günü Allah tarafından sorgulanma anında kulun rezil olması da şiddetli azap çeşitlerinden biridir. Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak, yarın kıyamet günü birtakım kulları hesaba çeker. Sorgu anında öyle utanırlar ki şöyle derler: Rabbimiz, keşke bize her türü azap ile azap etseydin de bu sorgulanma azabını çektirmeseydin!" [770]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gaflet Ehlinin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, gafillerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَا اِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ
عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُكُمْ وَقَالُوا مَا هٰذَا اِلَّا اِفْكٌ مُفْتَرًى وَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَا اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ
كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَا اَرْسَلْنَا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا اٰتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِى فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

43. ***Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "Bu, sizi babalarınızın taptığı (putlardan) vazgeçirmek isteyen bir adamdan başkası değildir." Onlar ayrıca, "Bu Kur'an uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir" dediler. İnkâr edenler, hak kendilerine geldiği zaman, "Bu, apaçık sihirden başka bir şey değil" dediler.***

---

[770] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/187.

44. ***Halbuki biz onlara öyle okuyup ders alacakları kitaplar vermedik. Onlara senden önce bir uyarıcı da göndermedik.***

45. ***Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Hem bunlar, öncekilere verdiklerimizin onda birine ulaşmadılar. Böyle iken, peygamberimi yalanladılar. Beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu, bir bak!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman,* yani kendilerine Kur'an'ın âyetleri okunduğunda müşrikler *dediler ki: 'Bu,* yani Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem), *sizi babalarınızın taptığı* putlardan *vazgeçirmek isteyen bir adamdan başkası değildir.' Onlar ayrıca, 'Bu Kur'an,* Allah Teâlâ'ya aittir, diye *uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir' dediler. İnkâr edenler, hak kendilerine geldiği zaman, 'Bu, apaçık sihirden başka bir şey değil' dediler."*

Kendilerine gelen haktan dönmek, büyük bir inkâra ve şiddetli bir gazaba düşüldüğüne delildir. Bunun için âyette, "inkâr edenler" denilerek onların inkârları tescil edildi. Onlara gelen hak, Kur'an veya Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) getirdiği bütün şeyler ve davet ettiği bütün işlerdir. Kâfirler, bu hak ile mücadele etmekten âciz kaldıklarında, "Bu, sihir olduğu apaçık ortada olan bir şeydir!" dediler. Onlar, önce Kur'an'ın manasını, sonra lafzını ve i'câzını inkâr ettiler. Bunun için ona "sihir" dediler.

Devamındaki âyette Hak Teâlâ buyurdu ki: *"Halbuki biz onlara öyle okuyup ders alacakları kitaplar vermedik."* Yani biz, Mekke müşriklerine ders yapacakları, içinde şirkin doğru olduğunu bildiren deliller bulunan herhangi bir kitap vermedik. *"Onlara senden önce bir uyarıcı da göndermedik."* Yani onlara, eğer Allah'a ortak koşmazsanız azaba uğrarsınız diye kendilerini uyaran, onları şirke davet eden bir uyarıcı da göndermedik. Onların bu yaptığının hiçbir izahı yok. Öyle ise onlara bu şüphe nereden geldi? Bu, onların son derece cahil ve görüşlerinin saçma olduğunu göstermektedir.

Cenâb-ı Hak, sonra onları tehdit ederek şöyle buyurdu: *"Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı."* Yani Mekke müşriklerinin peygamberini yalanladığı gibi kendilerinden önce gelip geçmiş milletler de peygamberlerini yalanladılar. *"Hem bunlar, öncekilere verdiklerimizin onda birine ulaşmadılar."* Yani Mekke müşrikleri, önceki milletlere verdiğimiz uzun ömrün, maddi kuvvetin, çokça mal ve evlatların, sürekli nimetlerin ve beldelerde tanınmanın onda birine sahip değiller. *"Böyle iken,* o milletler de *peygamberimi yalanladılar. Beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu bir bak!"* Yani beni inkâr edenlerin nasıl helâk olup yerle bir olduklarına bir bak. Onlar benim peygamberlerimi inkâr ettiklerinde, bu inkâr onları helâk edip köklerini kazıdı. Sahip oldukları onca malları ve evlatları, insanlar arasında yaygın itibar ve makamları kendilerine bir fayda vermedi. Öyle ise bu Mekke kâfirleri de onlarla inkâr ve inatta ortak olduklarından, onların başına gelen azabın bir benzerinin kendilerine gelmesinden sakınsınlar.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadık kulların, insanlar tarafından yalanlanması, önceden beri var olan ve devam eden bir durumdur. Her kim veli olarak ortaya çıkar, insanları Allah'a çekip onları boş âdetlerinden çıkarırsa, birtakım insanlar, "Bu, uydurulmuş bir sihirdir; biz, önceki babalarımızdan böyle bir şey işitmedik!" derler. İnsanlar, zamanlarında bulunan velileri yalanladığında, onların bereketinden mahrum kalırlar. Böylece hırs, yorgunluk, endişe ve bitkinlik azabı içinde kıvranıp dururlar.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hikmet sahipleri ve veliler, manevi terbiye yolunun önderleridir. Onlar insanları Allah sevkettiğinde, onların akrabalarından ve dünya ehlinden kötü arkadaşları, 'İnsanları Allah'a ulaştırmaya kimin gücü yeter? Yaşadığın sürece dünya malı ve mülkü gereklidir!' gibi bir sürü şeyler söylerler. Öyle ki bu miskin derviş de bu tür nasihatlere kanar ve onlara meyleder, böylece helâk olup haktan sapar."

İmam Kuşeyrî, *"Halbuki biz onlara öyle okuyup ders alacakları kitaplar vermedik"* âyetinin tefsirinde de özetle şöyle demiştir: "Kalp erbabı ârifler, ilham ve feyiz yoluyla hakikatlerden bahsettiklerinde, konuştukları şeylere karşı onlardan bir delil istenmez. Kıble ehli müminler, onlardan böyle bir delil isteyince, bu büyüklerin yolu, Cenâb-ı Hak, zaman içinde onlar adına bir cevap verene kadar, sükût edip kendilerine bir cevap vermemektir."[771]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tefekkür ve İbret

Cenâb-ı Hak sonra, tefekkür ve ibreti emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى ثُمَّ تَتَفَكَّرُواۜ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذ۪يرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَد۪يدٍ ﴿٤٦﴾

46. Onlara de ki: "Ben size sadece tek bir şeyi öğütlüyorum: Allah için ikişerli ve tek tek kalkıp düşünün. Arkadaşınız Muhammed'de delilikten bir eser yoktur! O sadece şiddetli bir azap gelip çatmadan evvel sizi uyaran bir peygamberdir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Ben size sadece tek bir şeyi öğütlüyorum: Allah için ikişerli ve tek tek kalkıp düşünün."* Yani size tek bir şeyi öğüt olarak vereceğim. O da şudur: Allah için kalkın. Yani kavim ve kabile taraftarlığı için değil, sırf Allah rızası için, hakkı öğrenmek ve irşad olmak için kalkın. Buradaki kalkış manevi olup o, bir şeye kalp ile niyet edip yönelmektir.

Onun maddi olarak kalkmak olduğu da söylenmiştir. Bu da onların Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) meclisinden kalkıp dağılmalarıdır. Her biri tek başına veya arkadaşıyla birlikte kalkarak düşünürler.

Âyetin manası şudur: Size bir öğüt vereceğim; eğer onunla amel ederseniz hakkı bulmuş ve cehaletten kurtulmuş olursunuz. O da çekişme ve taklitten yüz çevirerek, sırf Allah rızası için ikişerli veya tek

---

[771] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/188.

tek meclisten kalkmanızdır. Çünkü izdiham, düşünceyi dağıtır, sözü karıştırır, söyleneni güzelce almayı ve anlamayı engeller, onda insaf az, haktan sapma çok olur. Kalkın ve sonra Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun getirdiklerinin hakkında düşünün; tâ ki onun hak olduğunu anlayasınız.

İki kişinin beraberce kalkıp düşünmesine gelince, onlar, onun durumunu birlikte düşünürler, her biri ulaştığı düşünceyi arkadaşına arzeder, ikisi birlikte onun hakkında doğru ve insaflı bir şekilde düşünür; böylece bu doğru düşünce onları hak olanı bulmaya götürür. Tek başına düşünen kimse de aynı şekilde, kendi içinde düşünür ve sonra fikrini aklına arzeder.

"Sizler insafla düşündüğünüz zaman, şunu yakînen bilirsiniz ki *arkadaşınız Muhammed'de delilikten bir eser yoktur!"* Bu durum, şu âyette de ifade edilmektedir:

"Onlar düşünmediler mi? Arkadaşları Muhammed'de delilikten bir eser yoktur." (A'râf 7/184).

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Nefsiniz size, peygamberleri yalanlamayı güzel gösterdiği zaman iyice düşünün, onlarda sizin kendisi hakkında ortaya attığınız iddiadan bir eser görüyor musunuz? İşte Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem]! Sizler, 'O bir sihirbazdır' dediniz; peki, onun hallerinde, fiillerinde ve sözlerinde sihrin eserleri nerede, onda böyle bir şey var mı? Sizler onun için, 'Bu bir şairdir' dediniz; peki, onun sözünde şiirin hangi kısmı vardır? Siz onun için, 'Bu bir delidir!' dediniz; peki, o ne tür bir delilik yaptı? Bunlara cevap vermekten âciz kaldığınızda, onun, davasında doğru olduğunu itiraf etmeniz gerekmez mi?"[772]

Âyet şöyle bitiyor: *"O sadece şiddetli bir azap gelip çatmadan evvel sizi uyaran bir peygamberdir."* Yani o, sizi, şiddetli bir azabın öncesinde uyaran bir peygamberdir. Bu azap, ahiret azabıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ben, kıyametin hemen öncesinde gönderildim."[773]

---

[772] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/189.

[773] Ahmed, *Müsned*, 2/50; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1199. Aynı konuda biraz değişik lafızla bk. Buhârî, Rikâk, 39 (nr. 6504); Müslim, Fiten, 133.

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İbret ile yapılan tefekkür, iman bağını kuvvetlendirir; basiretle yapılan tefekkür ise ihsan bağını kuvvetlendirir.

Bir insan, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumunu anlamak için önce, kendisi, hiç kimseden ders almamış ve herhangi bir kitap okumamış ümmî iken, getirdiği ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar üzerinde düşünmelidir. Ayrıca, onun önceki milletlere ve birbirinden farklı dinlere dair haber verdiği konular üzerinde düşünmelidir.

Ayrıca, onun gayba (geleceğe) ait verdiği haberlerin söylediği gibi çıkması, eliyle ortaya çıkan mucizeler, kendisinin sahip olduğu güzel ahlâk, temiz huylar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile birlikte, halkın yönetimi ve idaresiyle meşgul olması üzerinde iyice düşünmelidir. Bütün bunlar, sadece rabbânî bir emir ve ilâhî bir destekle güç yetirilecek işlerdir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinde peygamberlik nurları parlayınca, onlarla rubûbiyyet nurlarına yükseldi.

İnsan ayrıca, göklerin ve yerin harika nizamı, düzeni ve intizamı, sevk ve idaresi üzerinde düşünerek onların yaratıcısının büyüklüğünü anlar.

İnsan, Allah'ı tanıyan bir terbiye şeyhinin eline düşerse, şeyh onu, müşahede halindeki tefekküre ulaştırır, o zaman kalp kâinata bakmaktan uzaklaşır, sadece bütün varlıkları yaratanla yetinir. Allah, kendisiyle hiçbir şey yok iken mevcuttu; O şimdi de ezelde olduğu haldedir.

Peygamberler Halktan Ücret İstemez

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] üzerindeki suçlamayı ortadan kaldırmak için, onun, yaptığı davet ve uyarıya karşılık bir ücret almadığını belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ

شَيْءٍ شَه۪يدٌ ﴿٤٧﴾

47. De ki: "Ben sizden herhangi bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Benim ücretim sadece Allah'a aittir. O, her şeye şahittir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ben sizden herhangi bir ücret istemişsem, o sizin olsun."* Yani ben, sizi uyarmama ve peygamberliği tebliğ etmeme karşılık sizden herhangi bir ücret istemedim. Çünkü böyle bir şey olsaydı beni, malınıza tamah etmekle suçlardınız. Böyle bir şey olmadı. Eğer sizden bir şey istemişsem, o şey sizin olsun. *"Benim* bu konudaki *ücretim sadece Allah'a aittir. O, her şeye şahittir."* O benim, size yaptığım nasihat ve O'na davet konusunda, kendisinden başka kimseden bir ücret talep etmediğimi bilir.

47. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce çokça geçti, gerçekten, insanları Allah'a davet eden kimselerin, insanların elindeki mala tamah etmekten bütün güçleriyle uzak durmaları gerekir; isterse o mala ileri derecede ihtiyaçları olsun. Çünkü onların insanlara tam fayda vermesi, sadece dünya malından gönüllerini tamamen çektikten ve insanların elindeki şeylerden bütünüyle uzak durduktan sonra olur. Bu durum gerçekleşince, Allah Teâlâ onları, hak yolda bir delil yapar, onlarla bâtılı yok eder. Aşağıdaki âyette buyrulduğu gibi:

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَقْذِفُ بِالْحَقِّۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ
الْبَاطِلُ وَمَا يُع۪يدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ عَلٰى نَفْس۪يۚ وَاِنِ
اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوح۪ٓي اِلَيَّ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ سَم۪يعٌ قَر۪يبٌ ﴿٥٠﴾

48. De ki: "Şüphesiz, Rabbim gerçeği ortaya koyar. O, bütün gaybı en iyi bilendir."

49. De ki: "Hak geldi; artık bâtıl ne bir şey ortaya koyabilir ne de geri getirebilir."

50. *De ki: "Eğer ben haktan sapmışsam, kendi zararıma sapmış olurum. Şayet hidayeti bulmuşsam, bu da Rabbim'in bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz, O, her şeyi işitendir, kuluna çok yakındır."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Şüphesiz, Rabbim gerçeği ortaya koyar."* Yani Allah, vahiyle hakkı ortaya koyar, onu, inkâr ve şüpheden oluşan bâtılın üzerine atar, bâtılı temizleyip hakkı ortaya koyar.

Yahut Allah, hakkı bütün âleme yayar. Bu durumda âyet, İslâm'ın her yana yayılacağına dair bir vaattir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah hakkı, peygamberlerine indirir, onların kalbine atar.

Sonra, bu Rabb'i şöyle tanıttı: *"O, bütün gaybı en iyi bilendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Hak geldi* yani İslâm veya Kur'an geldi; *artık bâtıl ne bir şey ortaya koyabilir ne de geri getirebilir."* Yani bâtıl yok olup ortadan kalktı. Çünkü bir şeyi yeniden ortaya koymak veya onu iade etmek diri olan kimsenin özelliğidir; bunların olmayışı, tam manasıyla yok olmaktır.

Âyetin manası şudur: Hak geldi, bâtıl yok oldu. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Hak geldi, bâtıl yok olup gitti" (İsrâ 17/81).

Müfessir Kevâşî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Hakkın gelmesiyle bâtıl çekip gitti; artık onun yeni bir şeyi ortaya koyma, öncekini geri getirme diye bir imkânı kalmadı."

Kevâşî sonra demiştir ki: "Bu, bir durumu temsil ile anlatmaktır. Bir adama kimse yönelmediğinde ve itimat etmediğinde, 'Artık o, yeni bir şey ortaya koyamaz, eski halini geri getiremez' denir."

Herevî demiştir ki: "Âyette geçen bâtıl, İblîs'tir. Buna göre mana şudur: İblîs, hiçbir şeyi yeniden yaratamaz ve öldükten sonra da tekrar diriltemez. Allah Teâlâ ise dilediğini yeniden yaratır ve öldükten sonra diriltir. Âyette geçen 'el-Mübdiü', yaratıcı, 'el-Muîd' ise öldükten sonra dirilten manasındadır."

Özetle âyette, bâtılın yok olup gittiği ve onun yeniden ortaya çıkacak halinin kalmadığı belirtiliyor.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] fetih günü Mekke'ye girdiğinde Kâbe'nin etrafında putlar vardı. Allah Resûlü elindeki çubukla putların başına vurdu, her biri baş aşağı yere düştü. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu sırada şu âyetleri okuyordu: *'Hak geldi, bâtıl yok oldu. Hem bâtıl yok olmaya mahkûmdur'* (İsrâ 17/81). *'De ki: Hak geldi; artık bâtıl ne bir şey ortaya koyabilir ne de geri getirebilir'"* (Sebe' 34/49).[774]

Müşrikler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sen babalarının dinini terketmekle sapıttın!" dediklerinde, Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"De ki: 'Eğer ben haktan *saparsam, kendi zararıma sapmış olurum;* haktan sapmamın vebali ve cezası bana aittir. *Şayet hidayeti bulmuşsam, bu da Rabbim'in bana vahyettiği sayesindedir."* Yani bu, O'nun vahiyle bana doğruyu göstermesi ve beni doğru yolda tutmasıyladır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] son cümleyi ilk cümlesine uygun olarak söyleseydi şöyle diyecekti: "Eğer doğru yola girmişsem, kendi iyiliğime girmiş olurum." Şu âyette geçtiği gibi:

"Kim doğru yola girerse bu kendi iyiliğinedir; kim de hak yoldan saparsa sadece kendi zararına sapmış olur" (Zümer 39/41). Tefsirini yaptığımız âyette ise bu iki durum birbirine zıt şekilde söylenmiştir. Çünkü kişiye zarar veren her şey nefsinden kaynaklanır; ona fayda veren şeyler ise Rabb'inin doğruyu göstermesi ve onu bu yolda muvaffak etmesiyledir. Mükellef kulun bütün işlerinde hüküm budur. Allah Teâlâ'nın, bu durumu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine nisbet ederek söylemesini emretmesi, onun dışındaki insanlara ilâhî hükmü öğretmek içindir. Zira o kadar büyük derecesiyle birlikte Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için durum böyleyse, başkası için nasıl olur bir düşün!

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, O,* size söylediğim *her şeyi işitendir,* bana ve size *çok yakındır;* sizin gizlediğiniz ve açıktan yaptığınız bütün işlerinizin karşılığını verir."

---

[774] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/164; ayrıca bk. Buhârî, Mezâlim, 32 (nr. 2478); Müslim, Cihâd, 87.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak, Allah Teâlâ'yı bilmektir; bâtıl ise Allah'ı tanımamaktır. Yahut Allah'ın dışındaki her şey bâtıldır. Kul için Allah'ı tanıma gerçekleşince, O'nun dışındaki her şey ondan uzak olur, gözünden silinip gider; varlık âleminde sadece yüce Allah kalır. Bu konuda şair şöyle demiştir:

"Sadece Allah kaldı, varlıklardan hiçbir şey kalmadı. Artık o noktada, kişiye ulaşmış veya ayrı kalmış hiçbir şey yoktur. Müşahede delili, bana bunu gösterdi. Ben onu görünce, kendi gözümü değil onun gözünü gördüm."

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye ait *Kûtü'l-Kulûb*'da, âyetin tefsirinde şöyle denmiştir: "Hak geldiğinde, bâtılı ortadan kaldırdı ve onu eski haline döndürdü. Böylece başlangıç ve sonuç itibariyle işin hakikatini ortaya koydu. Yani bâtılın ilk olarak çıkışını ve sonuçta kula getirdiği hükümleri açıp gösterdi. Diğer bir ifadeyle hakkın nuru, bâtılın hakikatini, sonuçta getirdiği zararını ve onun bizâtihi kötü olduğunu açıp ortaya koydu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kim, hak üzere ve Hz. Peygamber'in sünnetine sımsıkı sarılmış halde iken, kendisine iftira ile yanlış ve bid'at yolda olduğu söylenirse, kendisine iftira atan kimseye âyette geçtiği gibi şöyle desin:

"Eğer ben haktan sapmışsam, kendi zararıma sapmış olurum. Şayet hidayeti bulmuşsam, bu da Rabbim'in bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz, O, her şeyi işitendir, kuluna çok yakındır."

Kâfirlerin Ahiretteki Pişmanlık ve Perişanlıkları

Cenâb-ı Hak sonra, zamanında (dünyada) iman etmeyenlerin ahiretteki pişmanlıklarını anlatarak şöyle buyurdu:

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍۙ ﴿٥١﴾ وَقَالُٓوا اٰمَنَّا
بِهٖۚ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍۚ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِهٖ مِنْ قَبْلُۚ

وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ
كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ ﴿٥٤﴾

51. ***Sen onları, korkuya kapıldıklarında bir görsen! Artık kaçıp kurtulma imkânı yoktur ve yakın bir yerden yakalanmışlardır.***

52. ***Azabı gördüklerinde, "Ona inandık" derler ama onların uzak yerden (dünyadan) imanı elde etmeleri nasıl mümkün olur?***

53. ***Halbuki daha önce onu inkâr etmişlerdi ve uzak bir yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı.***

54. ***Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Gerçekten onlar, derin bir şüphe içindeydiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut görme kabiliyetine sahip kimse! *Sen onları,* öldükten sonra dirilme için sûra üfürülme anında *korkuya kapıldıklarında bir görsen!* O anda çok korkunç bir durum görürdün. *Artık* onlar için *kaçıp kurtulma imkânı yoktur,* kaçacak yer bulamazlar. Allah'ın yakalamasından ve azabından kaçıp kurtulamazlar. *Ve onlar,* ateşe atılmak için *yakın bir yerden yakalanmışlardır."* Mahşerde yakalanıp cehennemin dibine atılacaklardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları ölüm anında korktukları vakit bir görsen! Ondan kaçış imkânı yoktur. Onlar, yerin üzerinde yakalanıp içine yani toprağa sokulacaklardır.

Bir diğer mana: O kâfirleri, Bedir günü dehşetle korktuklarında bir görseydin! Bedir çölünde yakalanıp öldürülerek hemen yakın bir yerdeki Kalip Kuyusu'na atıldılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar azabı gördüklerinde, 'Ona,* Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yahut Allah'a veya Kur'an'a *inandık'* dediler. *Onların uzak yerden* yani dünyadan *imanı elde etmeleri nasıl mümkün olur?"*

Mana şudur: Onlar, bu durumda nasıl tövbe edecekler? Tövbenin zamanı geçti, yeri uzakta kaldı. Halbuki tövbe onlara yakındı. Tövbe dünyada kabul edilir; dünya ise ahiretten çok uzakta kaldı.

Şöyle de denmiştir: Âyet, onların olmayacak bir şeyi talep etmelerini temsil yoluyla anlatmaktadır. Onlar, müminlerin dünyadaki imanları onlara fayda verdiği gibi, kendilerinin de o andaki imanlarının fayda vermesini istemektedirler. Bu ise kabul edilmekten çok uzak bir istektir. Onların hali, başkasının aldığı 1000 metrelik yolu bir adımda almak isteyen kişinin haline benziyor.

Âyetin manası şudur: Vakti geçtikten sonra yapılan bir iman kabul edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halbuki daha önce,* azap başlarına gelmeden veya dünyada ölmeden önce *onu inkâr etmişlerdi ve uzak bir yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı."* Yani onlar, dünyada hakkı inkâr ettiler ve gayb hakkında kendi zanlarına göre yalan şeyler söyleyip durdular. Mesela, "Öldükten sonra dirilmek, hesaba çekilmek, cennet ve cehennem yoktur" dediler. Bütün bunları, haktan ve doğrudan uzak bir halde söylediler.

Yahut onların, uzaktan atıp tutmaları, Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında söyledikleri "şair, sihirbaz, yalancı" gibi sözleridir. Bu sözler, bilmediği bir konuda atıp tutmaktır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] herhangi bir sihir, şiir ve yalan görmediler. Onlar, Allah Resûlü'nün asıl haline çok uzak şeyler söylediler. Halbuki onlar Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] sadece doğru, güvenilir ve ileri seviyede akıllı bir kimse olarak tanıyorlardı.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir."* Yani onlarla, o gün imanın fayda vermesi, ateşten kurtulmaları ve cennet nimetlerini elde etmeleri gibi arzu ettikleri şeylerin arasına engel konmuştur. Artık bu isteklerine ulaşmaları mümkün değildir.

Yahut onların dünyaya geri dönme istekleri engellenmiştir. Nitekim onların bu istekleri, diğer bir âyette şöyle belirtilmiştir:

"Bizi dünyaya geri döndür de salih amel yapalım!" (Secde 32/12).

Âyetin devamı şöyle: *"Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi!"* Yani kendilerinden önceki kâfirlerden benzerlerine yapıldığı gibi onlara da engel konuldu. Onlarla, istedikleri iman ve salih amel arasına ölümle engel kondu. Bütün bunlar, gelecekte olacak işlerdir, fakat olması kesin olduğu için sanki geçmişte olmuş gibi ifade edildi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten onlar,* Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu ve öldükten sonra dirilme konusunda *derin bir şüphe içindeydiler."* Âyette, "Allah, şüpheden dolayı azap etmez" diyenlerin bu düşüncelerine bir ret vardır. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[775]

51-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan, yakîn sahibi âriflerin sohbetine katılarak imanın hakikatine ulaşmaktan ve onun terbiyesini almaktan uzak kaldılar. Ölümden sonra, düşük makamları ve Allah'tan uzak halleri ortaya çıkınca, "Biz de âriflerin haline iman ettik ve yakînen inandık" dediler. Onlar, uzak bir mekândan bu hali nasıl ede edecekler?

Bir grup insan da boş ve kusurlu işlerle meşgul oldular, kısacık ömürlerini şehvetlerine ve nefsanî hazlarına sarfettiler, dünyanın meşgale ve süslerine daldılar, böylece ciddi olarak amel ve kulluktan uzak kaldılar. Dünya günleri tükenince, onlarla, yüksek derece ve mertebelere ulaşmak için vakitlerini değerlendirme ve saatlerini ibadetle mâmur etme arzularının arasına engel kondu. İşte o noktada pişmanlık başlar, fakat pişman olmak fayda vermez; güzel amel yapmak için dünyaya geri dönülmek istenir, ancak bu talep dinlenmez.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, tövbe kapıları kapatıldığı zaman tövbe ettiler, bütün sebepler (ve ümitler) kesildiği vakit pişman oldular. Bu noktada pişmanlıkla beraber üzüntüden başka bir şey yoktur. O andaki pişmanlık fayda vermez.

---

[775] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/482.

Kim işlediği kusurları hafife alır, gafletinden uyanmaz ve haddi aşarsa bir kere kusurları affedilir. O kimsenin kalbi iyice katılaşır, kötü edepte haddi aşar ve bu haddi aşma ileri dereceye ulaşırsa, Cenâb-ı Hak onu reddeder, kendisini uzaklık perdesi içine atar. Bundan sonra onun duası kabul edilmez, ağlamasına acınmaz. Bu konuda biri şöyle demiştir:

"Senden sonra, ağlamak için gözü bırak ağlasın; artık önceki sefa günlerine geri dönüş yoktur!"[776]

Bir grup insan da bütün gayret ve güçleriyle ibadete koyuldular; yüce Mevlâ'ları için yaptıkları az veya çok, hiçbir şeyle yetinmediler, ömür sermayesini fırsat bilip en güzel şekilde değerlendirdiler. Onları herhangi bir ev ve yurt Allah'tan alıkoymadı. Onlar, bütün vakitlerini zikir, fikir, ibret ve basiret üzere tefekkürle mâmur ettiler. Nihayet bu hal içinde ebedî kalış yurdu olan ahirete vardılar. Onlar, kullar içinden seçilmiş en hayırlı kimselerdir. Allah Teâlâ, onların bereketiyle dünya ehlinden zorluk ve sıkıntıları uzaklaştırır, kalplerinden perdeleri kaldırır.

Bir grup insan da yakîne ulaşmış âriflerin sohbetine girerek gerçek iman makamına ulaştılar ve onun terbiyesini elde ettiler. Nihayet müşahede makamına yükseldiler. Onlar için, gözleri aydın edecek şeylerden nelerin hazırlandığını insanlardan kimse bilmez. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların seçkinlerinden yapsın.

Allah Teâlâ peygamberi ve habibi Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Sebe' sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[776] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/190.

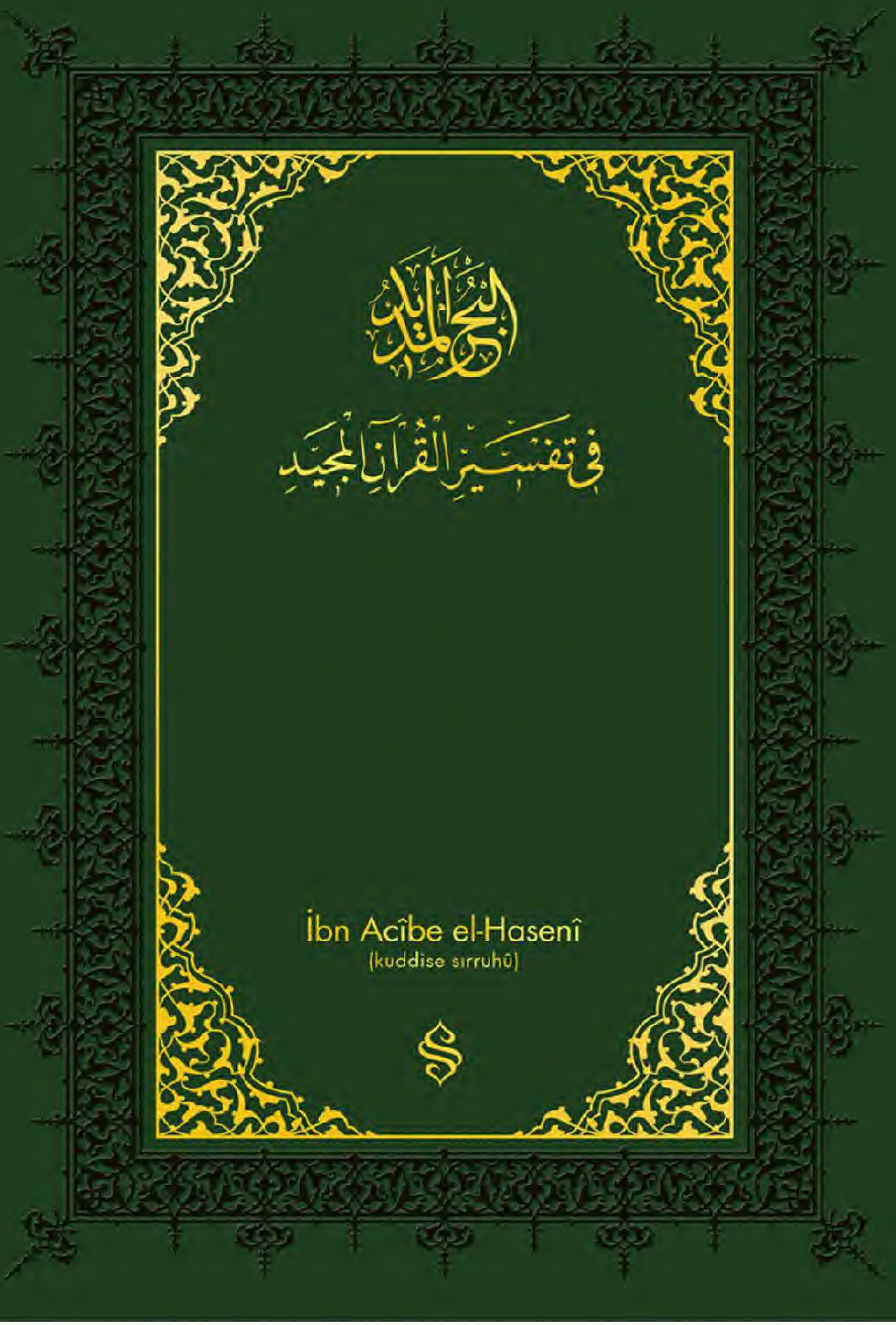

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

8

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 243
Kur'an Kitaplığı: 33
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-159-006-6

Editör
Ali Sözer

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ürün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Aralık 2013, İstanbul
1. Baskı

© *Bu eserin tüm yayın hakları*
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL MEDIEN
AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinetuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

8

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME

DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

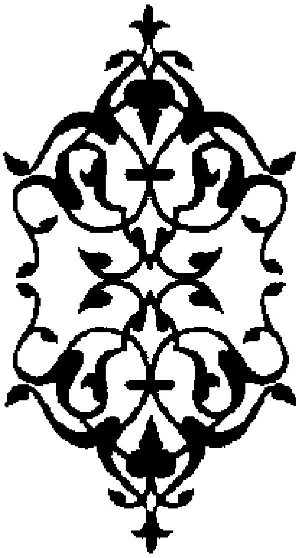

İÇİNDEKİLER

(35) FÂTIR SÛRESİ 15

Sûre Hakkında Bilgi 15

Nimetlerle Zikir ve Fikir 22

Dünyadan Sakının 25

Yaptıkları Kötülükleri İyilik Zannedenler! 29

Öldükten Sonra Dirilmenin Misali 32

Bütün İzzet ve Şeref Yüce Allah'tandır 33

Yaratılış Yönüyle İnsanın Aslı 37

İlâhî Kudretin Delilleri 40

İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili 43

Herkes Yüce Allah'a Muhtaçtır 46

Bütün Hayır Allah'tandır 51

Müminle Kâfirin Misali 55

Hz. Peygamber'e Teselli 60

Bütün Varlıklar, O'nun Kudretinin Şahididir 61
Allah'tan Sadece Âlimler Korkar 63
Kur'an Ehline Müjde 68
Kur'an'a Vâris Olan Ümmet 71
Cehennemliklerin Hali 83
Yüce Allah Kalplerdekini Bilir 87
Kureyş'in İnat ve Azgınlığı 94
Yüce Allah Halîm ve Çok Affedicidir 97

(36) YÂSÎN SÛRESİ 101
Sûre Hakkında Bilgi 101
Yâsîn Sûresinin Fazileti 101
Kur'an Yüce Allah Tarafından İndirilmiştir 105
Allah Ölüleri Diriltir 110
Antakya'ya Gönderilen Elçilerin Kıssası 113
Kıssanın Devamı 118
İnkârcı Kavmin Helâki 122
Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri 126
Gece ve Gündüzdeki İlâhî Delil 129
İlâhî Kudretin Başka Bir Delili 134
Nimetlere Nankörlük Edenler 136
Kıyametin Hemen Gelmesini İsteyenler! 140
Kıyamet Günü Kâfirlerin Azarlanıp Kınanması 149
Kâfirler İçin Dünyadaki Tehdit 152

Kur'ân-ı Hakîm Şiir Değildir 155
İnsanlara Yapılan İhsanlar ve Kâfirlerin Nankörlüğü 158
Öldükten Sonra Dirilmek Haktır 162

(37) SÂFFÂT SÛRESİ 169
Sûre Hakkında Bilgi 169
Öldükten Sonra Dirilmek Haktır 174
Kâfirlerin Ahiretteki Hali 178
Kâfirlerin Azaba Düşme Sebebi 182
İhlâslı Kulların Güzel Hali 184
Kulu İlâhî Aşktan Mahrum Eden Sebepler 189
Hz. Nuh: Ülü'l-azm Peygamberlerden İlk Uyarıcı 198
Halil İbrahim'in Kıssası 201
Hz. İbrahim'in Putları Kırışı 203
Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etme Olayı 207
Hz. İbrahim'in Nesli 220
Hz. Musa ve Hz. Harun'un Kıssası 223
Hz. İlyas'ın Kıssası 225
Hz. Lût'un Kıssası 228
Hz. Yunus'un Kıssası 230
Allah'a İftira ve Çocuk İsnat Edenler 236
Bütün İşler Yüce Allah'ın Elindedir 239
Meleklerin Makamları ve Görevleri 241
Peygamberlere Vaat Edilen Zafer 248

(38) SÂD SÛRESİ 255
Sûre Hakkında Bilgi 255
Kâfirlerin Şaşkınlığı! 258
Kâfirlere Uyarı ve Tehdit 266
Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali 269
Hz. Davud'un İmtihanı 275
Hz. Davud'a Verilen Halifelik 284
Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek ve Onlardan İbret Almak 290
Kur'an Okumanın Bâtınî Edepleri 291
Hz. Süleyman'ın Kıssası 294
Hz. Süleyman'ın İmtihanı 298
Hz. Eyyûb'un Kıssası 308
Hz. İbrahim ve Oğulları 313
Hz. İbrahim'in Diğer Evlatları 316
Müttakilere Verilen Müjde 317
Cehennemliklerin Hali 320
Peygamberin Görevi Uyarmaktır 324
Hz. Âdem'in Yaratılışı ve İblîs'in Tavrı 327
Hakk'a Davet Hak Rızası İçin Yapılır 334

(39) ZÜMER SÛRESİ 337
Sûre Hakkında Bilgi 377
Allah'a Yakınlık İçin Putlara Tapanlar 340
Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri 345

Nimetlere Şükür Emri 349
Şükürsüz Kulun Hali 351
Şükreden Kulların Hali 353
İbadetin Aslı: Takva 357
Dinin Temeli: İhlâs 360
İlâhî Müjdeye Ulaşanlar 364
Azabı Hak Edenler 367
İlâhî Kudretin Delilleri 370
Kalbin Nurla Açılması 373
Kalpleri Yumuşatan Kitap 376
Hidayete Ulaşanla Dalâlet İçinde Kalan Kimsenin Misali 380
Kur'an'ın Üstünlüğü ve Şerefi 382
Müşrikle Müminin Misali 383
Hakkı Yalanlayanla Tasdik Edenin Hali 388
Her Şey Yüce Allah'ın Elindedir 394
Kâfirlere Vaat Edilen Azap 395
Ölümden Sonra Dirilmenin Delilleri 397
Putlar Kimseye Bir Fayda ve Zarar Veremez 401
Müşriklerin Alameti 403
Şirkin Cezası 407
Müşriklerin Çirkin Tutumları 410
Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır 412
Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesilmez 413
Kur'an'a Tâbi Olun 421

Hakkı Yalanlayanlarla Tasdik Edenlerin Sonu 425
Göklerin ve Yerin Anahtarları Allah'ın Elindedir 427
Allah'ı Hakkı ile Tanıyamadılar! 432
Kıyamet Halleri 435
Cehennemliklerin Ateşe Sevkedilişi 439
Cennetliklerin Melekler Tarafından Karşılanışı 441

(40) MÜ'MİN SÛRESİ 445
Sûre Hakkında Bilgi 445
Hakkı Yalanlayanların Sonu 451
Kâfirlerin Pişmanlık ve Üzüntüsü 460
İlâhî Kudretin Delilleri 464
Kıyamet Gününün Dehşeti! 471
Kurtuluşun Yolu: Tefekkür 476
Hz. Musa'nın Kıssası 478
Firavun Ailesinden Bir Müminin Kavmine Uyarıları 482
Peygamberleri Yalanlayanların Âkıbeti 488
Firavun'un Azgınlığı 491
Hz. Musa'ya İnanan Müminin Diğer Öğütleri 493
Kâfirlerin Cehennemde Çekişmesi 503
Peygamberlere ve Müminlere İlâhî Yardım Vaadi 506
Hz. Peygamber'e Yardım Vaadi 509
Kıyametin Kopması Haktır 513
Dua ve İbadetten Kaçanların Sonu 515

Allah'ın Birliğinin Delilleri 518
Ahireti İnkâr Edenlerin Hali 526
Allah Yolunda Sabır 530
Şükredilecek Nimetler 533
Hakikatlere Açılan Kapı: Tefekkür 535

(41) FUSSILET SÛRESİ 541
Sûre Hakkında Bilgi 541
Kâinatı Yaratan Allah Nasıl İnkâr Edilir! 546
Kâfirlere Tehdit 552
Ahirette Âzaların Şahitliği 559
Arkadaşın Etkisi 564
Kötü Arkadaşla Gelen Âfet 566
Kâfirlerin Cehennemdeki Çekişmeleri 569
Allah Dostlarının Ölüm Anı ve Sonrası 570
Allah'a Davet Edenlerin Hali 574
Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri 580
Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali 583
Hz. Peygamber'e Teselli 586
Tevrat Hakkında da Görüş Ayrılığına Düşüldü 589
Kıyametin Ne Zaman Kopacağını Sadece Allah Bilir 591
İnsan Fıtratındaki Yansımalar 593
Tefekkürden Yüz Çevirmenin Tehlikesi 596

(42) ŞÛRÂ SÛRESİ 601
Sûre Hakkında Bilgi 601
Müşriklerin Acziyet ve Zilleti 606
Hüküm Allah'a Aittir 610
Yüce Allah'ın Kulları İçin Emrettiği Din 615
Kur'an'a Sarılmaya Teşvik 624
Allah'tan Başkası Din Koyamaz 631
Ehl-i Beyt'i Sevmek 634
Vahiy Allah'ın Kontrolündedir 638
Rızıkların Ölçülü Olmasının Hikmeti 644
İlâhî Kudretin Şahitleri 649
Kullara Gelen Musibetlerin Sebebi 651
İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili 654
Dünyaya Karşı Zühd 656
Zulmün Vebali ve Cezası 666
Bütün İş Allah'ın Elindedir 669
Vahiy Alma Şekilleri 671

(43) ZUHRUF SÛRESİ 677
Sûre Hakkında Bilgi 677
Hz. Peygamber'e Teselli 680
Müşriklerin Yüce Yaratıcıyı Kabulleri 682
Şirkin İptali 687
Müşriklerin Şüphelerini Boşa Çıkarma 691

Körü Körüne Taklitten Sakındırma 695

Allah Adına Hüküm Vermeye Kalkanlar 698

Allah Katında Dünyanın Basitliği 703

Rahmân'ın Zikrinden Uzak Kalmanın Sonu 706

Hak Yolda Sabit Kalma Emri 712

Hz. Peygamber'e Teselli 715

Firavun'un Azgınlık ve Taşkınlığı 718

Hz. İsa'nın Durumu 723

Hz. İsa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi 729

Allah İçin Birbirini Sevenlerin Âkıbeti 733

Kâfir ve Müşriklerin Âkıbeti 746

Yüce Allah, Hiç Kimseyi Evlat Edinmedi 751

Müşriklerin Allah'ın Rabliğini İkrar Etmesi 756

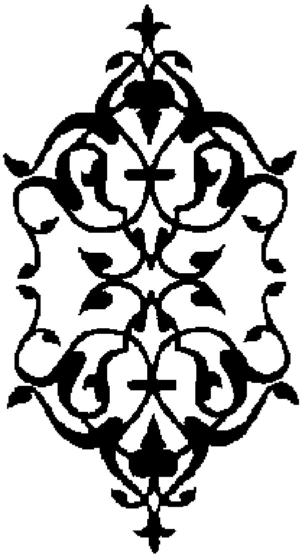

(35) FÂTIR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Fâtır sûresi Mekke'de inmiş olup kırk beş âyettir. Onun kırk altı âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ona, "Melâike sûresi" de denir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûre, Cenâb-ı Hakk'ın zatının yüceliğine, apaçık kudretine ve peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hak peygamber olduğuna delille başladı. Çünkü Allah Teâlâ, meleklerini ona elçi olarak gönderdiğini açıkladı. Böylece, bir önceki sûrenin sonunda belirtilen, kâfirlerin kalbine düşen şüpheler giderilmiş ve kökünden söküp atılmıştır. Yüce Allah, bu sûrenin başında, şanını ortaya koymasına karşılık kendi zatını övdü; insanların azgınları O'na hamdetmeseler de! Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۫لٖٓى اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ يَزٖيدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ ①

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediğini artırır. Şüphesiz, Allah her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur."* Cenâb-ı Hak, kullara, nasıl hamdedeceklerini öğretmek ve zatını yüceltmek için kendisini övdü. O, gökleri ve yeri yoktan yaratıp böyle bir nizam ve intizam içinde ortaya koyandır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, âyette geçen 'fâtır' kelimesinin manasını bilmiyordum; bir ara, çölde yaşayan iki kimse bir kuyu hakkında anlaşamayıp meseleyi halletmek için bana geldiler. Biri diğerine, âyetteki fâtır kelimesini kullanarak, 'Onu önce ben açtım' yani ilk önce ortaya ben çıkarttım, dedi. Bundan fâtır kelimesinin, 'bir şeyi ilk olarak ortaya çıkaran' manasına geldiğini öğrendim."[1]

Beyzâvî de bu kelimenin "yarıp ortaya çıkarmak" manasında olduğunu söylemiştir.[2]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette, sanki latif nurdan kesif nurun ortaya çıkışı anlatılmaktadır. Göklerin ve yerin nuru, ezelî ilâhî nurdan ve gizli sırdandır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O Allah, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapıp kullarına gönderendir."* Yahut Allah Teâlâ onları, peygamberleri ve salih kulları arasında vasıta yapandır. Böylece melekler, onlara vahiy, ilham ve sadık rüya yoluyla Allah'ın hükümlerini ulaştırır.

Meleklerin farklı sayıda kanatları vardır. Bazı melekler iki kanatlıdır; her birinin iki kanadı vardır. Bazı melekler üç kanatlı, bazıları ise dörder kanatlıdır. Her birinin, sahip olduğu mertebeye göre değişik sayıda kanatları vardır; onlarla inip yükselirler. Yahut Allah Teâlâ'nın onları görevlendirdiği işlere koşarlar, o işlerde, kendilerine emredildiği şekilde tasarrufta bulunurlar.

---

[1] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/483 (Beyrut 1996).

[2] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/267 (Beyrut 1988).

Allah Teâlâ, âyette meleklerin sahip olduğu kanat sayısını verirken sayıyı bunlarla sınırlamış ve bundan fazlasının olmadığını kastetmiş değildir. Çünkü, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Mi'rac gecesinde, Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak görmüştür.[3]

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Cibrîl'e, Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı aslî sûretinde görmek istediğini söyledi. Cibrîl aslî sûretinden gözükünce, Allah Resûlü kendinden geçti. Ayıldığında, *"Ben, hiç böyle bir varlık görmedim!"* dedi. O zaman Cibrîl ona dedi ki: "Eğer sen İsrâfil'i görseydin, daha fazla şaşırırdın. Onun on iki kanadı vardır; bir kanadı doğuda, bir kanadı batıdadır, arş da omuzundadır. Bazı vakitler, Allah Teâlâ'nın azameti karşısında küçük bir kuş gibi küçülür."[4]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, yaratmada dilediğini artırır."* Yani Allah, meleklerin kanadını ve onun dışındaki şeyleri yaratmada dilediğini artırır.

Allah'ın, dilediklerinde artırdığı şeylerin güzel yüz, güzel saç, güzel ses, güzel yazı ve gözlerdeki güzellik olduğu da söylenmiştir. Âyetin manası umumi olup yaratılıştaki bütün fazla güzellik ve özellikleri içerir. Şunlar da bu kapsama girer: Uzun boy, dengeli güzel görünüş, âzaların tam ve arızasız olması, vücudun kuvvetli olması, selim akıl, güzel ve isabetli görüş, güzel beliğ konuşma, insanlarla geçimde güzel ahlâk, müminler tarafından sevilmek ve diğer şeyler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah her şeye gücü yetendir."* O'nun ezelî iradesine göre, varlıklarda dilediği gibi artırma ve noksanlaştırma yapmaya gücü yeter.

---

[3] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7 (nr. 3232); Müslim, İmân, 280; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 53 (nr. 3277); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6427; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/411 (Riyad 1993).

[4] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/167 (Beyrut 2004); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/287 (Beyrut 1998); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/270 (Beyrut 1999). Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Cibrîl'i görmesiyle ilgili kısa bir rivayet için bk. Ahmed, *Müsned*, 1/321.

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kur'ân-ı Kerîm'de hamd dört kısım olarak ifade edilmiştir.

1. Mutlak hamd. Bu, hiçbir şeye karşılık olmadan, doğrudan yüce Allah'ın azameti için kendisine yapılan hamddir. Şu âyetlerdeki hamd buna örnektir:

"De ki: Hamd (övgü ve yüceltme) Allah'a mahsustur. O'nun seçtiği salih kullarına selâm olsun" (Neml 27/59).

"Bütün hamdler Allah'adır; fakat onların çoğu bilmezler" (Nahl 16/75).

2. Allah Teâlâ'nın zatının noksan sıfatlardan uzak olmasına karşılık yapılan hamd. Bu, şu âyette belirtilen hamddir:

"Bütün hamdler, hiçbir çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan Allah'a mahsustur" (İsrâ 17/111).

3. Yaratma nimetine karşılık yapılan hamd. Bu, şu âyette ifade edilen hamddir:

"Bütün hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur" (En'âm 6/1).

4. Maddi yardım ve imdat nimetine karşılık yapılan hamd. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Bütün hamdler, göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i ve âlemlerin Rabb'i olan (hepsini yaratan, yaşatan, koruyan ve ayakta tutan) Allah'a mahsustur" (Câsiye 45/36). Çünkü Rabb'in bir manası, "terbiye eden"dir. Terbiye, terbiye edilen kimseye, ihtiyacı olan her şeyi ulaştırmayı gerektirir. Allah Teâlâ, bütün varlıkların ihtiyacı olan şeyleri kendilerine ulaştırır.

Kula yapılan yardım ve ulaştırılan nimet manevi de olabilir. Bu, kalplerin ve ruhların hidayete ulaştırılmasıdır. Şu âyetlerde, bu nimete karşı yapılan hamd ifade edilmektedir:

"Bütün hamdler, kuluna kitabı (kalplerin hayatı olan Kur'an'ı) indiren Allah'a mahsustur" (Kehf 18/1).

"Cennetlikler derler ki: Bizi buna ulaştıran Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi doğru yola eriştirmeseydi, biz O'na ulaşamazdık" (A'râf 7/43).

İşte bütün bu hamd çeşitleri, ayrıca bu sûrede anlatılan Cenâb-ı Hakk'ın yerde ve göklerde zuhur eden tecellileri, meleklerine yaptığı lutuflar, gerçekten bunların hepsi ceberût nurundan (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus tecelliden) meydana gelmiştir.

İmam Kuşeyrî, *"O, yaratmada dilediğini artırır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın, dilediği kullarında artırdığı bu şeylerin ne olduğu hakkında şunlar söylenmiştir:

1. Allah'tan gelen özel bir anlayış.

2. Cömertlik ve eli açıklık.

3. Takdire rıza.

4. Yüksek himmet (Gönlü, yüce ve şerefli şeylere yöneltmek).

5. Şeref ve izzet halinde tevazu.

6. Fakirlik halinde iffetli olmak.

7. Davranışta zarafet ve incelik.

8. Kalpler tarafından sevilmek.

9. Ruhun hafifliği.

10. İç âlemin, kötülüklerden uzak ve temiz olması.

11. Allah Teâlâ'yı maddi bir delil aramaksızın yakînen tanımak.

12. Allah'a kavuşmaya özlem duymak.

13. Bütün varlıklara karşı şefkat ve merhamet sahibi olmak.

14. Kalbin bütün maddi varlıkların bağından kurtulması.

15. Dünyada ve ahirette, nefsi için bir mevki ve makam talep etmemek, yani gerçek manada Allah'a kul olmak, O'nunla yetinmek."[5]

Doğrusu, âyetteki artırma bütün bunları içerir. Her kime bunlardan özel olarak bir şey verilmişse, o sadece, Allah Teâlâ'dan bir rahmettir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyette buyurduğu gibi:

مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَاۚ وَمَا يُمْسِكْۙ
فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾

---

[5] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/192 (Kahire 1999). Mana, Kuşeyrî'den tamamlandı.

2. *Allah'ın insanlara açıp ihsan ettiği bir rahmeti (nimeti ve iyiliği) hiç kimse engelleyemez. O'nun tutup vermediğini de bundan sonra kimse salıp veremez. O, azîzdir, hakîmdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın insanlara açıp ihsan ettiği bir rahmeti hiç kimse engelleyemez."* Yani Allah'ın, insanlar için açıp gönderdiği bir rahmeti, mesela, bir nimeti, yağmuru, güveni, afiyeti, rızkı, ilmi, marifeti, peygamberliği ve bunların dışındaki ihsanlarını hiç kimse engelleyip geri çevirmeye güç yetiremez. Bu rahmet, ne türden olursa olsun böyledir. Rahmet, zorluk ve sıkıntı türü belaları savmayı içerdiği gibi, ihsan ve nimet türü fayda veren şeyleri elde etmeyi de içerir. Nimeti vereni tanımak ve ona şükrünü dile getirmek de nimetin kapsamına girer. Her iki durum da açıp vermenin ve tutup engellemenin manasına dahildir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O'nun tutup vermediğini,* yani bu nimetlerden menedip engellediğini de, *bundan sonra* yani Allah'ın tutmasından sonra *kimse salıp veremez.*"

Muâz b. Cebel [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"Bu ümmetin hayırlıları, şerlilerine kötülükte yardımcı olmadıkları, ümmetin iyileri, fâsıklarını (içlerinde açıkça günah işleyenleri) yüceltmedikleri ve ümmetin âlimleri, idarecilerine Allah'a isyan olan bir işte destek vermedikleri sürece, Allah'ın özel koruması ve rahmeti içinde olurlar. Bunları yaptıkları zaman, Allah onlardan elini (rahmet ve desteğini) çeker."*[6]

Âyette geçen "tutmak" ifadesi, bir şeyi yokluk halinde tutup hiç yaratmamak manasına geldiği gibi, yaratıp var ettikten sonra, onu tutmak ve varlıklara vermemek manasına da gelir. Tercih edilen görüş, Cenâb-ı Hakk'ın o şeyi var ettikten sonra, tutup varlıklara göndermemesidir. Mesela yağmuru bulutta var ettikten sonra, onu yeryüzüne göndermemesi gibi.[7]

---

[6] Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 7734; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn,* 2/164.

[7] Tefsirde, İbn Arafe ve Übbî'ye ait kelâmla ilgili kapalı ifadeleri mana olarak tercüme ettik.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, azîzdir;* her işinde galiptir, dilediği bir şeyi göndermeye ve tutmaya güç sahibidir. *Hakîmdir;* O, verdiğini de tuttuğunu da hikmetine göre yapar."

2. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kullarının kalbine manevi esinti, vâridat, ilham, ledünnî ilim, rabbânî hikmet, cemal ve celâl tecellilerine ait marifete dair bir şey açıp verdiğinde, onu engelleyecek hiç kimse yoktur. Bilakis Allah, dilediklerine bunların kapısını açar, dilediklerinin de yüzüne kapatır. Bazan kulun yüzüne kapının kapatılması, özel marifetine karşı olur. Bunun alameti, o kimsenin Allah'ın velilerine ulaşmamasıdır. Allah Teâlâ her kimi velilerine ulaştırır, bu kimse onların sohbetine girer, kendilerini yüceltir ve hizmetlerini görürse, Mevlâ o kimseye, kendisine ulaştıran kapıyı açar. Kim velilerden yüz çevirir, bahsedildiği gibi onların sohbetine girmezse, onun yüzüne müşahedeye dayalı marifet kapısı kapatılır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Velisine sadece kendisine delil olan şeyleri delil yapan ve onlara sadece kendisine ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim."

Allah Teâlâ, bu marifete ait bir şeyi tutup, kula onun yolunu açmazsa, bundan sonra, onu kula verecek kimse yoktur, velev ki o kul, kendi başına bin sene namaz kılıp oruç tutsun!

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, âriflerin kalbinde hakikat nurlarını parlatınca, artık onu örten bir bulut ve yok edip kaybedecek bir sis bulunmaz.

Şöyle denilmiştir: "Allah Teâlâ, velilerinin kalbine yakîni iyice yerleştirdikten sonra, artık onu yok edecek hiç kimse bulunmaz. O, düşmanlarının kalbine zikir kapılarını kapatınca da artık onu Cenâb-ı Hak'tan başkası açamaz."

Yine denmiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, velilerinin kalplerine verdiği rahatlığı ve hallerinde sağladığı kolaylığı engelleyecek kimse yoktur. Düşmanlarının da içine düştükleri karışıklık ve zorluktan kendilerini kurtarıp onlara kolaylık sağlayacak Allah'tan başka kimse yoktur."[8]

---

[8] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/192.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nimetlerle Zikir ve Fikir

Cenâb-ı Hak sonra, kullarına nimetlerini hatırlatarak onları düşünmelerini emretti; çünkü nimetleri hatırlamak manevi fethin, iyilik ve ihsanın sebebidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ
مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾ وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ
كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤﴾

3. ***Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl oluyor da haktan çevriliyorsunuz!***

4. ***Eğer seni yalanlıyorlarsa (üzülme), senden önceki peygamberler de yalanlanmıştır. Bütün işler Allah'a döndürülür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın.*" Allah'ın size verdiği nimetleri dille ve kalple anın. Bu nimetler, daha önce bahsedilen, yerin beşik gibi yayılıp yaşamaya hazır hale getirilmesi, göğün direksiz yükseltilmesi, peygamberlerin hidayet ve irşad için gönderilmesi, yaratılışta diğerlerine göre farklı ve fazla ihsanda bulunulması, rızık kapılarının açılması gibi nimetlerdir.

Cenâb-ı Hak sonra, bütün nimetlerin aslı olan nimeti açıkladı. Bu, bütün nimetleri veren Allah'ın birliğini idrak ve ilan etmektir. Bunun için şöyle buyurdu:

"Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek, gökten yağmur yağdıracak, yerden bitki bitirecek *bir yaratıcı var mı?"* Hayır, O'ndan başka rızık veren bir yaratıcı yoktur. *"O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl oluyor da haktan çevriliyorsunuz!"* Hangi sebeple tevhidden şirke döndürülüyorsunuz?

Cenâb-ı Hak sonra, peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin, nimetlerin sahibine şükürden yüz çevirmesine karşı teselli ederek buyurdu ki: *"Eğer seni yalanlıyorlarsa* üzülme; *senden önceki peygamberler de yalanlanmıştır."* Onlarda senin için bir örnek vardır. Onların sabrettiği gibi sen de sabret.

Âyetin manası şudur: Gerçekten senden önce de sabırlı ve azimli, uzun ömürlü, birçok mucize sahibi pek çok büyük peygamber yalanlandı.

Sözün açılımı şöyledir: Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önceki peygamberlerin yalanlanmasını gözünün önüne getirip kendine örnek al.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bütün işler Allah'a döndürülür."* Bu ifade, bütün ilâhî müjde ve tehditleri içermektedir. Âyette, bütün işlerin hükmünün Allah'a ait olduğu bildirilmektedir. O, peygamberini yalanlayanların da yalanlanan peygamberlerin de hepsinin dünyada ve ahirette hak ettiği karşılığı kendilerine verir. Hak üzere olanlara dünyada zafer ve izzet verir; hakkı yalanlayanları ise zillet ve horluk içinde bırakır. Ahirette ise durumları mâlumdur. Âyetin, hepsini içerecek şekilde umumi bir manada ifade edilmesi, ahiretle sınırlandırılmasından daha güzeldir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nimeti hatırlamak, kulun nefsine bakıp düşünmesi ve kendisini zâhirî ve bâtınî nimetler içine daldırılmış olarak görmesidir. Zâhirî ve bâtınî nimetlerin ne olduğu, Lokman sûresinin 20. âyetinin tefsirinde geçti.

İnsan önce, geçmişteki halini düşünsün. İnsan önceleri cahil idi; Allah ona ilim öğretti. Hak yoldan sapmış idi; Allah onu hidayete ulaştırdı. Gafil idi; Allah kendisini gafletten uyandırdı. İsyana dalan biriydi; Allah onu tövbe edip taate dönmeye muvaffak etti. Bunların dışında diğer güzel halleri düşünmeli.

İnsan ayrıca, kendisinden altta olan kullara bakmalı. Baktığında, pek çok kimseyi kendisinden daha kötü bir halde ve makamda bulur. O zaman Allah'a hamdedip haline şükreder. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Dünyalık işlerde sizden aşağı durumda olanlara bakın, sizden üstte olanlara bakmayın; bu, Allah'ın size verdiği nimetleri küçük görmemeniz (bulunduğunuz halin kıymetini bilip şükretmeniz) için daha uygundur."[9]

Muhakkik âlimler, hadisteki manayı dünya ve ahiret konusunda umumi olarak anlamışlardır. İbn Abbâd[10] bunu risâlelerinde ve diğer eserlerinde dile getirmiştir.

Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah'ın nimetlerini aranızda anın; onları anmak bir şükürdür."

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kim Allah'ın nimetini anarsa o, ibadet etmiş olur ve daha fazla nimetlere ulaşır. Kim de nimeti vereni anarsa o, irade sahibidir ve o da daha fazla nimetlere ulaşır. Fakat ikisinin ulaşacağı fazla nimetler arasında çok fark vardır. Nimeti anan kişiye dünyada ve ahirette verilecek fazla nimetler, Allah'ın ihsanlarıdır. Nimetin sahibini zikredene verilecek fazla nimet ise O'na kavuşmaktır. Bu durum, bugün dünyada gizli olarak müşahede yoluyla olur; yarın ahirette ise açıktan açığa bizzat Mevlâ'yı görerek gerçekleşir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim dünyada müşahedenin son noktasına ulaşmışsa onun, iki âlemde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmesi arasında bir fark yoktur; çünkü burada ve orada tecelli eden zat birdir.

---

[9] Müslim, Zühd, 9; Tirmizî, Kıyâme, 58 (nr. 2513); İbn Mâce, Zühd, 9 (nr. 4142); Ahmed, *Müsned*, 2/254.

[10] İbn Abbâd, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefzî er-Rundî (v. 792/1390). Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem'i* üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi meşhurdur. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır. Onun diğer önemli bir eseri de *er-Resâilü'l-Kübrâ*'sıdır (bk. Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 19/266-267; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/675 [Beyrut 2008]).

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Nimet iki kısımdır. Biri, insandan giderilen sıkıntılar, diğeri de insana fayda veren ihsanlardır. Kulun, kendisine sıkıntı veren zararlı şeyleri hatırlaması, onun sürekli günahlardan korunmasını sağlar. Kendisine fayda veren güzel şeyleri hatırlaması ise nimetin tamamlanmasını temin eder. *"Allah'tan başka size rızık verecek bir yaratıcı var mı?"* âyetiyle verilmek istenen, Allah'ın birliğini tanımaktır. Bu marifetin faydası şudur: Kul, Allah'tan başka rızık veren hiç kimsenin bulunmadığını yakînen bilince, herhangi bir şeyi talep için kalbini hiç kimseye bağlamaz. Herhangi bir nimet için bir mahlûka boyun eğip zelil olmaz. Bu marifete ulaşan kul, rızkını bir mahlûkattan görmediği gibi, nefsinden de görmez; böylece kendi başına arayacağı tedbir ve çarelerinin zulmetinden (sıkıntı ve derdinden) kurtulur. Kim kendi gibi varlıkları hayalî bir varlık olarak görür ve Allah'ın takdirini müşahede ile rahata ererse şüphesiz, bu durum onu, Allah'tan başkasına güvenip dayanmaktan ve işlerini ona havale etmekten kurtarır."[11]

İmam Kuşeyrî, *"Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyette, hikmet sahibi ve kalp erbabı âriflerle sûfîlerin yoluna yabancı avam halkın haline bir işaret vardır. Avam halk, kalp erbabı âriflerden azı hariç, çoğunu kabul etmezler. Hakikat ehil ârifler, onlardan sürekli eziyet görürler; onların arasından sadece manevi hali gizlenenler bu eziyetten kurtulur. Bununla birlikte, avam halk, sûfîlerin yoluna, bu yolun asıllarını inkâr eden katı âlimlerden ve gaflete dalmış kurralardan daha yakındırlar."[12]

Dünyadan Sakının

Cenâb-ı Hak sonra, insanları dünyadan sakındırdı; çünkü kula, nimeti ve şükrü unutturan O'dur. Bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۜ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ
بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ۝ اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّاۜ اِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ

---

[11] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/193. Mana, Kuşeyrî'nin metninden tamamlandı.

[12] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/193.

لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾ اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

5. ***Ey insanlar! Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o çok aldatıcı (şeytan) da sizi Allah ile aldatmasın.***

6. ***Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır. Siz de onu düşman edinin. O, kendi taraftarlarını sadece alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.***

7. ***İnkâr edenler için çetin bir azap vardır. İman edip salih ameller yapanlar için ise mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey insanlar! Şüphesiz, Allah'ın* öldükten sonra dirilme *vaadi gerçektir;* o, muhakkak olacaktır. Öyle ise O'nunla buluşmaya hazırlanın. *Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın.*" Dünyanın aldatıcı süsleri sizi aldatmasın. Onun nimetleriyle keyiflenmek, lezzetleriyle tatlanmak, dünya malı toplayıp biriktirmekle meşgul olmak sizi, Allah ile buluşmaya hazırlanmaktan ve O'nun katındakileri talep etmekten uzaklaştırmasın.

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: "Sakın âdi dünyanın süsleri sizi aldatıp cennetin yüksek derecelerinden mahrum etmesin. O gün, insanın gözünden perde kaldırılır, şek ve şüpheler yok olur; her insan kalacağı yere ulaşır, varacağı ve döneceği yeri tanır."

Âyet şöyle devam ediyor: "*O çok aldatıcı* şeytan *da sizi Allah ile aldatmasın.*" O sizi yalan temennilerle oyalar, size, "Allah senin ibadetinden ve yalanlamandan ganidir; ibadetin O'na bir fayda vermeyeceği gibi, yalanlaman da bir zarar vermez" der. Veya, "Allah, günah işleyenler için çok affedicidir; işlediğin günahları affeder, korkma!" der.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, şeytan, sizin için bir düşmandır;* düşmanlığı apaçık ortadadır. O sizin babanız Âdem'e yapacağını yaptı; siz ise ona karşı samimi bir dost gibi davranıyorsunuz. *Siz de onu düşman edinin."* İnanç ve işlerinizde onun aldatıcı sözlerini kabul etmeyin; her durumda ona karşı uyanık olun; çünkü ondan size, gizli ve açık her halinizde düşmanlıktan başka bir şey gelmez.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Şeytan bir düşmandır; çünkü o, kahır âleminden (Allah'ın gazabından) yaratılmıştır. Bizler ise lutuf âleminden (Allah'ın rahmetinden) yaratıldık. Kahır ile lutfun tabiatı, birbirine sürekli zıttır. Çünkü kahır ile lutuf, ezelde yarışa girdiler, lutuf (rahmet) kahra (ilâhî gazaba) galip geldi (Allah'ın rahmeti gazabını geçti). Onun düşmanlığı, bu ilk tabiatından, rabbânî korumadan cahil oluşundan, ilâhî nurlarla teyitten ve manevi destekten mahrum kalışından ileri gelmektedir. Onu, tanıttığımız şekilde tanımayan kimse, kendisini nasıl düşman edinir? Bu kimse onun hilelerini bilmemektedir. Şeytanın hilelerini sadece bir veli ve sıddık bilir."[13]

Cenâb-ı Hak sonra, şeytanın gayesinin, taraftarlarını helâke sürüklemek olduğunu bildirerek, ona uyanların hata ettiğini şöyle belirtti:

"O, kendi taraftarlarını sadece alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır." Bu âyet, şeytanın düşmanlığını tescil etmekte ve onun, taraftarlarını hevâya tâbi olmaya ve dünyaya güvenip dayanmaya davetindeki hedefini açıklamaktadır. Mana şudur: O, onları hevâya (nefsin kötü arzularına) uymaya sadece cehennemlik olmaları için çağırıyor.

Cenâb-ı Hak sonra, şeytana uyanlarla ona düşman olanların sonunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"İnkâr edenler için çetin bir azap vardır." Yani kim şeytanın davetine uyarsa onun için şiddetli bir azap vardır; çünkü şeytanın davetine uyan kimse, onun taraftarlarından ve tâbilerinden olmuştur.

"İman edip salih ameller yapanlar için ise, yani şeytana uymayan, onun grubundan olmayan, tam aksine onu düşman bilen kimselere, yaptıkları cihadın büyüklüğünden ve devamlı oluşundan dolayı, *mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır."*

---

[13] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/158 (Beyrut 2008).

5-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın âyette belirttiği vaadi umumidir; maddi-manevi bütün vaatleri içerir; hepsi de haktır ve olmaları kesindir. Allah vaadinden dönmez. Bunun için, rızık vaadini ve varlıklardan kesilip kendisine bağlanan kimselerin her işine yetmesiyle ilgili vaadini yerine getirir. Bu ilâhî vaat şu âyette dile getirilmiştir:

"Kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter" (Talâk 65/3).

Allah Teâlâ, halini ıslah eden salih kulların işlerini üstleneceğini de şu âyette vaat etmiştir:

"O, salihlerin işlerini üstlenir" (A'râf 7/196).

Allah Teâlâ, itaat edenlere sevap verme, isyan edenlere azap etme veya dilediklerine hilimle muamele etme vaadini de gerçekleştirir. Bunların dışındaki bütün vaatlerini de yerine getirir. Eğer kulun, Rabb'inin vaadine güveni varsa rızık endişesinden kurtulması, halktan korkmaması, dört elle taate sarılması ve isyandan kaçması gerekir; yoksa imanında bir bozukluk vardır.

"Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin" âyeti hakkında deriz ki: Bir grup insan, bu âyetin hitabından, kendilerine şeytanı düşman edinmelerinin emredildiğini anlayarak şeytana düşmanlıkla ve onunla harp etmekle meşgul oldular. Fakat onların bu meşguliyeti, kendilerini, yüce sevgilinin sevgisinden alıkoydu.

Bir grup insan ise âyetin gizli hitabından şunu anladılar: "Şeytan sizin için bir düşmandır, ben ise sizin için bir dostum." Bunun üzerine onlar, yüce sevgilinin sevgisiyle meşgul oldular; bu onları düşmana düşmanlıktan alıkoydu.

Âriflerden birine, "Şeytana karşı tutumun nasıldır?" diye sorulunca, ârif şöyle demiştir: "Biz öyle bir topluluğuz ki bütün himmetimizi (düşünce ve hedefimizi) Allah'a yönelttik; O bizi, kendisi dışında her şeyden alıkoydu."

Şeytan, azgın köpek gibidir; sana saldırdığında onu kovmakla meşgul olursan, elbiseni parçalar, derini yaralar; eğer onun sahibine seslenip onu tutmasını istersen, sahibi seni onun şerrinden korur. Nefis de böyledir; şayet sen sürekli onun kötü huylarını temizlemekle ve kendisiyle mücâhede ile meşgul olursan, seni Allah'ı zikretmekten ve O'nda fâni olmaktan alıkoyar; fakat nefsin ilacı, sürekli Allah ile meşgul olarak ondan uzak kalmandır. Nefis, bir şehvetini yerine getirmek için kafasını kaldırınca, onun istediği şeyin aksini yaparak kafasını ez, Allah'ı zikretmeye dalıp ondan uzaklaş.

Şeyhimiz Muhammed Bûzîdî [kuddise sırruhû],[14] hikmetli sözlerinden birinde der ki:

"Allah ile meşgul olup nefsini unut. Allah'ın ihsanına güven. Her şeyde O'nun emrine uy; Allah sana yeter."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Şeytanın senden gafil olmadığını bilince, sen de bütün varlığın elinde olan Allah'tan gafil olma!"

Yine *Hikem*'de der ki: "Allah, sen sürekli Allah'a yönelesin diye nefsi senin üzerine saldı."

Şu da onun sözü: "Sen sadece bütün kötü hallerinden fâni olduktan (temizlenip kurtulduktan) ve boş davalarını silip attıktan sonra (kendi başına) Allah'a ulaşsaydın, O'na asla ulaşamazdın. Fakat Allah seni kendisine ulaştırmayı isteyince, vasfıyla senin vasfını, sıfatıyla senin sıfatını örter (seni özel tecellileriyle sarar); böylece seni, kendisinden gelen bir rahmetle zatına ulaştırır, yoksa senden gelen bir şeyle seni kendisine ulaştırmaz."

Yaptıkları Kötülükleri İyilik Zannedenler!

Şeytanın insana bir düşmanlığı da ona kötü işleri süsleyip güzel göstermesidir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهِ فَرَاٰهُ حَسَنًاۜ فَإِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُۘ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍۜ إِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾

---

[14] Bu zat, İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh], kendisinden manevi terbiye ve irşad izni aldığı şeyhi olup tefsirin giriş bölümünde tanıtıldı.

8. Kötü işi kendisine süslenip de onu güzel gören kimse (doğru yolda giden kimseye benzer) mi? Gerçek şu ki Allah dilediğini sapkınlığa düşürür, dilediğini doğru yola iletir. O halde onlar için üzülerek kendini harap etme. Şüphesiz, Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hevâsı aklına, cehaleti ilmine galip gelerek görüşü tersine döndüğü için, *kötü işi kendisine süslenip de onu güzel gören kimse, doğru yolda giden kimseye benzer mi?"* Bu kimse, bâtılı hak, çirkini güzel olarak görür. Böyle biri Allah'ın hidayete ulaştırdığı, kendisine basiret verdiği, böylece hakkı hak olarak, bâtılı bâtıl olarak gören, hakka uyup bâtıldan yüz çeviren kimse gibi olur mu? Elbette olmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gerçek şu ki Allah dilediğini sapkınlığa düşürür, dilediğini doğru yola iletir."* Allah kimi sapkınlık içinde bırakırsa o kimse, bâtılı hak olarak görüp ona tâbi olur; kimi de hidayete erdirirse o kimse, bâtılı bâtıl olarak görüp ondan kaçınır, hakkı hak görüp ona tâbi olur. *"O halde onlar için üzülerek kendini harap etme."* Onların azgınlığa dalmalarına ve hakkı yalanlamada ısrar etmelerine üzülerek kendini helâk etme. Şüphesiz, onların işi benim elimdedir; ben onlara senden daha merhametliyim. Sana düşen sadece tebliğdir; onların hesabını görmek ise bize aittir.

"Şüphesiz, Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir." Ve onlara yaptıklarının karşılığını verir. Bu, onların yaptıkları kötü işlerine karşılık onlar için bir azap tehdididir.

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir topluluğu haktan uzaklaştırmayı isterse, onların basiretlerinin nurunu hevânın karanlığıyla örter, böylece onların gözünde çirkin işler güzel, güzel işler çirkin gözükür. Bundan sonra onlar çirkini güzel, güzeli çirkin görürler. Bir şair bu konuda şöyle demiştir:

"İnsanın mihnet (sıkıntı ve dert) günlerinde gözleri kapanır; güzel olmayan şeyleri güzel görmeye başlar."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Amellerin süslenmesinin manası şudur: Kâfir, yaptığı işin güzel olduğunu düşünür; halbuki o, Allah katında en çirkin işlerden biridir.

Sonra, dünyaya rağbet eden bir kimse, helâl haram demeden dünya malı toplayıp biriktirir; onun elinden gideceğini ve kemaline ermeden kendisinin ondan ayrılacağını hiç düşünmez. Bu durumda ona da yaptığı ameli süslenmiştir.

Şehvetine uyan kimse de bir saatlik şehvetine tâbi olarak cennette ebedî rahatlığını satarak elinden çıkarır; ona da kötü ameli süslenmiştir.

Rabb'ine karşı, yaratılmış varlıklardan herhangi birini tercih eden kul da ameli kendisine süslenmiş kimselerdendir.

Yine cennette kurtuluşu ve yüksek dereceleri bulunca onun kendisine yeterli olduğunu düşünen kimse de ameli kendisine süslenmiş (asıl güzel şeyden mahrum kalmış) kimsedir; çünkü o, Cenâb-ı Hak ile özel konuşmanın tadından gafil kalmıştır.

Manevi şeylerin sohbetini yapıp da Allah'ın haklarını (ibadet ve taati) yerine getirmeyi tercih etmeyen kimse de ameli kendisine süslenip onu güzel gören biridir."[15]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müşahede haline ulaşmadan, kerametlere, makamlara ve taatlerin tadına bağlanıp kalan kimse de böyledir; o da ameli kendisine süslenip aldanmış biridir.

Özetle, Cenâb-ı Hakk'ın zatında fâni olma nimetini gerçekleştirmeden, kim herhangi bir şeye bağlanıp kalırsa o kimse ameli kendisine süslenmiş biridir. Her kim Allah dostlarının sohbetine girmezse o kimse, hata ve aldanış içindedir. O, kendisini Allah'a ulaşmış zanneder, halbuki daha işin evvelinde haktan kesilip yolda kalmıştır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için üzülüp kendini harap etme"* âyetinden hareketle deriz ki: İnsanları uyaran bir vâize de aynı şeyler söylenir. Vâiz, davet ettiği şeylere insanların sırt çevirdiğini, vaazının onlara tesir etmediğini görünce, Allah'ın onların halini bilmesiyle yetinmeli, hiçbiri için üzülüp kendini harap etmemelidir. Çünkü kulunu hayırda muvaffak etmek Allah'ın elindedir.

---

[15] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/195.

Öldükten Sonra Dirilmenin Misali

Cenâb-ı Hak insanları, öldükten sonra, bir zaman geçince yeniden diriltir; aynen ölü toprağı dirilttiği gibi. Yüce Allah, bu duruma şu âyetiyle işaret ederek buyurdu ki:

وَاللّٰهُ الَّذٖي اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ كَذٰلِكَ النُّشُورُ ⑨

9. ***Allah, rüzgârları gönderendir; onlar bulutu harekete geçirir, biz de onu ölü bir bölgeye göndeririz ve onunla ölümünden sonra yeryüzüne hayat veririz. İşte ölümden sonra diriliş de böyle olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, rüzgârları gönderendir; onlar bulutu harekete geçirir, biz de onu* bitkisi olmayan *ölü bir bölgeye göndeririz ve onunla* yani ondan yağan yağmurla *ölümünden* yani kupkuru olduktan *sonra yeryüzüne hayat veririz. İşte ölümden sonra diriliş de böyle olur.*" Yani ölüleri diriltmek de böyle olur.

Bir rivayette şöyle denilmiştir: "Allah Teâlâ halkı, arşın altından, erkeklerin menisi gibi bir su göndererek diriltir. Bu su ile insanların kabirlerindeki cesetleri bitip ortaya çıkar. Sonra Allah ruhları gönderir, her ruh sahip olduğu bedene girer."[16]

Ebû Rezîn el-Ukaylî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[16] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/336 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/8 (Beyrut 2002).

'Yâ Resûlallah, Allah ölüleri nasıl diriltir? Bunun, yaratılmışların içinde bir delili var mıdır?' diye sordum. Allah Resûlü,

'Sen hiç her şeyi yok edilmiş kupkuru bir vadiye uğramadın mı? Sonra oradan geçip yemyeşil olmuş bir vadiye rastlamadın mı?' diye sordu; ben de,

'Evet uğradım (kuru ve yeşil vadileri gördüm)' dedim. O zaman Allah Resûlü,

'İşte Allah, ölüleri de aynı şekilde diriltir; bu durum, Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğinin mahlûkat içindeki delilidir' buyurdu."[17]

9. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hidayet rüzgârını gönderir; bu rüzgâr, hidayete gelecek kimselerin kalplerinden gaflet bulutunu söküp atar. Biz o hidayet bulutunu, Allah'tan cahil kalarak ve gafletle ölmüş bir kalbe sevkederiz; onu hidayet rüzgârıyla gelen vâridatla (manevi nur ve feyizle) diriltiriz. Daha önce gaflet ve kasvet (kalp katlığı) ile ölmüş nefisler, bu manevi dirilişten sonra şevkle ibadet, zikir ve marifete koşar. İşte, öldükten sonra diriliş böyle olur.

Bütün İzzet ve Şeref Yüce Allah'tandır

Allah'tan gelen bu manevi diriliş, nefsin izzet ve şerefidir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًاۜ اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ
وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُۜ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌۜ
وَمَكْرُ اُو۬لٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

10. ***Kim izzet isterse, bilsin ki bütün izzet Allah'a aittir. O'na sadece güzel sözler yükselir; salih ameli de o yükseltir. Kötülüklerle tuzak***

---

[17] bk. Ahmed, *Müsned*, 4/11; Hâkim, *Müstedrek*, 4/560; Tayâlisi, *Müsned*, nr. 1185; Beyhaki, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 2/274 (Beyrut 1994); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/8.

kuranlara gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır. Onların tuzağı boşa çıkar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim izzet isterse,* yani dünyada ve ahirette sürekli şeref ve güç isterse *bilsin ki bütün izzet ve şeref Allah'a aittir."* Öyle ise bu şerefi, takva, ilim, dünyaya karşı zühd ve tamamen Allah'a yönelmek gibi salih amellerle Allah katından istesin. Yani dünyanın ve ahiretin bütün izzeti Allah'a mahsustur. Kâfirler, putlarla izzet ve şeref arıyorlardı. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

"Kendilerine bir izzet ve şeref olsun diye, Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler" (Meryem 19/81).

Münafıklar ise müşriklerle izzet ve şeref bulmak istiyorlardı. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

"Onlar, müminleri bırakıp kâfirleri dost ediniyorlar. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Şunu bilsinler ki bütün izzet ve şeref yalnızca Allah'a aittir" (Nisâ 4/139).

Allah Teâlâ, *"İzzet ve şeref Allah'a aittir"* buyurarak, onun sadece kendisine ait olduğunu, onu isteyen kimsenin kendi katından istemesi gerektiğini belirtti.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Rabb'iniz her gün şöyle buyurur: Azîz olan, izzet sahibi ve izzet verecek olan benim; kim dünya ve ahiretin izzetini isterse azîz olan Allah'a itaat etsin."*[18]

Cenâb-ı Hak sonra, kendisiyle izzet ve şerefin isteneceği şeyden bahsetti. Bu, Allah katında kabul edilen salih ameldir. Âyette şöyle buyruldu:

"O'na sadece güzel sözler yükselir." Güzel söz, "Lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidi ve ona bağlı olan zikirler, dualar ve Kur'an okumaktır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[18] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/295; Nesefi, *Medârikü't-Tenzil,* 3/487.

"Güzel söz şudur: Sübhânellahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vellahu ekber. Kul bu zikri söylediği zaman melekler onu semaya çıkarır, onu Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda zatına karşı sesli olarak sunarlar."[19]

Âyet şöyle devam ediyor: "İhlâsla yapılan ibadetler gibi, *salih ameli de o yükseltir."* Salih ameli, Allah Teâlâ yükseltir yani onu kabul eder.

Salih ameli yükseltenin, güzel söz olduğu da söylenmiştir. Yani salih ameli ilâhî huzura güzel söz (iman ve tevhid) yükseltir; çünkü salih amelin kabulü ve yükselmesi, güzel sözdeki yani "lâ ilâhe illallah"taki tevhide bağlıdır. Bunda şu duruma bir işaret vardır: Amel, kendi başına yükselmeyip onu yükseltecek bir sebebe bağlıdır. Güzel söz (tevhid zikri) ise kendisi yükselir. Bunda, zikrin diğer amellere üstünlüğü ortaya çıkar.

Manayı, yukarıdakinin tersine, şöyle verenler de olmuştur: Salih amel, güzel sözü yükseltir. Salih amel olmayınca, kulun sadece güzel sözü kabul edilmez.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Salih amel, onu yapan kimseyi yükseltir ve şereflendirir. Buna göre âyetin manası şudur: Kim izzet ve yücelik isterse salih amel yapsın, çünkü kulu yükselten odur.

Cenâb-ı Hak sonra, iki dünyanın da zilletinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır."* Âyetin ilk kastı, Dârünnedve'de toplanarak Allah Resûlü'nü öldürme planları yapan Mekke müşrikleridir. Hak Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da Mekke'den çıkarmak için tuzak kuruyorlardı"* (Enfâl 8/30).

"Onlar için ahirette *şiddetli bir azap vardır. Onların tuzağı boşa çıkar;* hileleri bozulur ve iptal olur. Allah'ın onlara hazırladığı tuzak ise böyle değildir."

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İzzet iki kısımdır; biri zâhirî, diğeri bâtınî izzettir. Zâhirî izzet, makam ve rütbenin yükselmesi, şanın etrafa yayılması, insanların bu makam sahibine ve ona bağlı kimselere hürmet göstermesidir. Bunun sebebi, takva, ilim, salih amel, cömertlik, tevazu, güzel ahlâk, Allah'ın kullarına ihsanda bulunmak gibi şerefli ahlâklardır.

---

[19] Hâkim, *Müstedrek,* 2/425; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât,* 2/34; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/414-415; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/8-9.

Bâtınî izzet ise Allah ile ve O'nun marifetiyle (O'nu yakînen tanıyarak) zengin olmak, tamah ve hırsın bağından kurtulmak ve veraın süsüyle süslenmektir. Vera', insanın haramdan kaçındığı gibi şüpheli şeylerden de sakınmasıdır. Bâtınî izzetin sebebi, Allah için nefsi zelil etmek ve bunu akranları içinde yapmaktır.

Bir şair bu konuda der ki: "İzzeti elde etmen için, sevdiğin kimseye karşı nefsini zelil et. Nice izzetler vardır ki kişi ona zilletle ulaşır. Sevdiğin kimse aziz olur, sen de ona karşı nefsini zelil etmezsen, vuslata selâm söyle! (bu halde senin sevdiğine kavuşman hayaldir)."

Bâtınî izzetin gayesi, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görme yoluyla marifete ermektir.

Kimin kalbi Allah ile izzeti bulursa başka hiçbir şeye yönelmez ve herhangi bir şeye muhtaç olmaz; her şeyden hür olur, her zaman sadece Allah'a kul olur.

Bazan bir kul, Allah'ı tanıyan bir amel sahibi olunca, kendisinde zâhirî ve bâtınî izzet ikisi birden bulunur. Bazan zâhirî amel sahibinde sadece zâhirî izzet bulunur. Bazan bazı bâtın ehlinde sadece bâtınî izzet bulunur; Allah Teâlâ onları, gizlilik perdesi içinde saklar, kendisine kavuşana kadar öyle kalırlar. Onlar, velilerin, mahrem dairede saklanan grubudur. Cenâb-ı Hak, onları halktan kıskanır ve huzuruna gelene kadar onları hiç kimseye göstermez. Onlar, halleri gizli takva sahibi velilerdir. Onlar hadis-i şeriflerde övülmüştür. Her iki izzet de Allah'a aittir, O'nun elindedir; onlar sadece yüce Allah'tan talep edilir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, *'Bütün izzet Allah'a aittir'* buyurdu; başka bir âyette ise, *'İzzet, Allah'a, Resûlü'ne ve müminlere aittir'* (Münâfikûn 63/8) buyurarak, izzetin kendisi dışında bu kimselerde de bulunduğunu belirtti. Bu iki âyetteki durumu şöyle açıklayabiliriz:

Allah Teâlâ'nın Rablik izzeti, O'nun kendisine has bir sıfattır; Resûlullah'ın ve müminlerin izzeti ise onlara Allah tarafından bir lutuf ve ihsan olarak verilmiştir. Bu durumda bütün izzet Allah'a aittir.

Âyette geçen güzel söz, temiz bir akîdeden kaynaklanan, içinde hiçbir kötü düşünce ve ağyar bulunmayan temiz bir kalpten çıkan güzel söz ve zikirlerdir.

Şöyle de denmiştir: Güzel söz, içinde kula ait nefsanî bir haz bulunmayan sözdür.

Bir diğer tarif şudur: Güzel söz, kul, manevi haz ve hal içinde kendisini kaybetmiş iken ondan çıkan sözdür.

Bir diğer tarif şudur: Güzel söz, içinde bir hacet bulunmayan ve karşılığında bir şey beklenmeyen sözdür.

Bazıları da şöyle demiştir: Güzel söz, doğruluğuna Allah'tan izin ve hüküm bulunan sözdür." Diğer açıklamalar için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[20]

"Salih amele gelince, Allah onu yükseltir" âyetinden şu sonucu çıkarmak mümkündür: Yapılan amel, kulun gözü önünde olur, kul hep ona bakıp amel yaptığını düşünürse bu, o amelin kabul edilmediğinin alametidir; çünkü eğer kabul edilmiş olsaydı, onun nazarından kaldırılmış olurdu. Kalplerin yaptığı ameller arasında, kabulü en fazla beklenen amel, görmenden uzak olan ve senden gizli kalan ameldir.

Allah'ın velilerine kötülük düşünerek tuzaklar kuranlar için şiddetli bir azap vardır. O, Allah'tan uzaklaşma azabıdır. Bu kimselerin tuzağı boşa çıkar; Allah'ın velilerine gelince, onlar, her türlü hile, tuzak ve aldatmadan özel perde içinde korunmuş kimselerdir.

Yaratılış Yönüyle İnsanın Aslı

Cenâb-ı Hak sonra, insanların yaratılışlarındaki asıl maddeden bahsetti; bunu onların, zayıflık ve basitliklerini yakînen anlamaları için yaptı. Bu konuda buyurdu ki:

---

[20] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/196.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًاۜ وَمَا تَحْمِلُ مِنْ
اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖۜ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا
فٖي كِتَابٍۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾

11. ***Allah sizi önce topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi*** *(erkekli dişili)* ***eşler yaptı. O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Kendisine uzun ömür verilen ve ömrü kısa tutulan herkesin durumu mutlaka bir kitapta yazılıdır. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah sizi,* yani babanız Âdem'i ilk olarak *topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi eşler yaptı;* erkekli kadınlı sınıflara ayırdı. *O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz.* Bunun için belirlenmiş bir vakit ve şekil vardır. *Kendisine uzun ömür verilen ve ömrü kısa tutulan herkesin durumu mutlaka bir kitapta yazılıdır.*" Yani, bazısının ömrü uzun yapılır, o kimse uzun ömürlü olur; bazılarının ise ömrü kısa tutulur, kısa ömürlü olur. Bütün bunlar, levh-i mahfûzda yahut insanın sahifesinde (kader ve amel defterinde) yazılıdır.

Said b. Cübeyr[21] demiştir ki: "Kulun kaderini yazan kitabın başında, 'Onun ömrü şu kadardır' diye yazar. Sonra onun altında da, 'Ömründen bir günü, iki günü, üç günü gitti' şeklinde ömrü bitene kadar yazılır."[22] O, ömrün kısalmasını, onun günlerini tek tek gitmesi olarak açıklamıştır. Buna göre mana şudur: Onun ömründen giden her günü mutlaka bir kitapta yazılıdır.

Âyetteki, ömrün uzaması ve kısalmasını, zâhirî manasında almak da mümkündür. Bu, levh-i mahfûzun dışında, onu silmek (ömrü azaltmak) veya sabit tutmak şeklinde gerçekleşir. Akraba ziyareti yapma ve onu terketme konusunda rivayet edilen hadiste olduğu gibi. Bu konudaki açıklama için, Ra'd sûresinin 40. âyetinin tefsirine bakınız.

---

[21] Said b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713). Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[22] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/12.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, bu, Allah'a kolaydır."* Yani ömürleri sayıp yazmak yahut onları uzatmak ve kısaltmak Allah'ın ilmine ve kudretine çok kolaydır.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın bedeninin ilk yaratılış maddesi, ateşte pişirilmiş kuru balçıktır. Ruhların ilk yaratılışı ise yüce Allah'ın nurundandır. Kimin maddi yönü ruhanî yönüne, hevâsı aklına galip gelirse o kimse hayvanlara katılır. Kimin de ruhaniyeti maddi yönüne, aklı hevâsına galip gelirse o kimse de şerefli meleklere katılır.

Allah Teâlâ'nın, *"Kendisine uzun ömür verilen ve ömrü kısa tutulan herkesin durumu mutlaka bir kitapta yazılıdır"* âyetinde geçen, ömrün uzaması ve kısalması, hikmet ehline göre, süresinin çoğaltılması değil, ömrün içindeki marifet ve manevi bereketlerin çoğaltılmasıdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Nice ömürler vardır ki süresi uzun fakat bereketi azdır. Nice ömürler vardır ki süre olarak az fakat manevi bereket olarak çoktur."

Manevi bereket, kalbin yüce Allah'ı tanımaya, O'na ait ilim, nur ve sırlara ait elde ettiği şeylerdir. Nice kalpler vardır ki onun kısa zamanda elde ettiği ilim, marifet ve sırları, başkası uzun zamanlarda elde edemez.

Yine *Hikem* sahibi demiştir ki: "Ömrüne bereket verilen kimse, kısa zamanda, Allah Teâlâ'nın öyle ihsanlarını elde eder ki onlar dille ifade edilemez, işaretle dahi anlatılamaz."

Bu manevi ihsanlar, genelde ârifibillâh kâmil insanların sohbetinde elde edilir. Gerçekten kul için âriflerin sohbetinde bir saatte öyle ilim ve haller elde edilir ki başkalarıyla uzun zamanlarda öyle şeyler elde edilemez; velev ki bu kimselerin namazları ve oruçları çok olsun.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Ömrün mübarek ve bereketli olması demek, kısa bir ömür içerisinde manen uyanık yaşayarak, gaflet içerisinde geçirilen uzun bir ömürde elde edilemeyen sevapları kazanmak demektir. Dolayısıyla bu kimse, bir sene içerisinde, diğerinin yirmi senede yapamayacağı hayırları gerçekleştirir ve yüksek derecelere ulaşır.

Mukarrebîn makamına çıkmış seçkin kullar için kurbiyet makamında Allah Teâlâ'nın rab sıfatıyla tecelli etmesi anında yüksek derecelere ulaşma mümkün olur. Ayrıca onlar, bu vakitlerinde zikir ve kalple yaptıkları kolay amellerinde meydana gelen bazı noksanlıkları tamamlarlar. Onların kurbiyet makamında müşahede, Rab'leriyle buldukları vecd, yüce sevgiliye nazar ve O'na yakınlık halinde yaptıkları zerre kadar zikir, tesbih, tehlil (lâ ilâhe illallah), hamd, tefekkür, ibret, fikir, hatırlama gibi bir salih amel, gafillerin dağlar kadar amelinden daha faziletlidir. O gafiller ki sadece nefisleriyle zevk alıp vecde gelmekte ve hep halka nazar etmektedirler.

Daha önce anlattığım gibi, müşahede halinde namaz kılan, huzur ve kurb ehli olarak ahidlerine ve emanetlerine riayet eden ârifler, daima Kadir gecesinde ibadet eden kimseler gibidir. Bilindiği gibi Kadir gecesinde ibadet etmek, bin aydan daha hayırlıdır. Âlimlerden biri şöyle demiştir. "Ârifler için her gece, Kadir gecesi gibidir."[23]

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, bir önceki âyette geçen, *"Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır"* âyetine bir tamamlama olarak, kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَمِنْ
كُلٍّ تَاْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ
فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ⑫

---

[23] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 1/352-353 (İstanbul: Semerkand, 2003).

12. ***İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu giderir, içilmesi kolaydır. Şu da tuzludur, acıdır*** *(boğazı yakar).* ***Bununla birlikte her birinden taze et*** *(balık)* ***yersiniz ve takacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lutfundan aramanız ve*** *(size verdiği nimetlerine)* ***şükretmeniz için gemilerin denizi yarıp gittiğini görürsün.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İki deniz,* tatlılıkta ve tuzlulukta *birbirine eşit olmaz.* Bilakis onların suyu birdir fakat tatları farklıdır. *Bu* denizlerden birinin suyu aşırı derecede *tatlıdır,* çok soğuk olduğu için *susuzluğu giderir, içilmesi kolaydır;* boğazdan aşağı rahatça geçer. Tatlı olduğu için kolayca içilir. *Şu* diğer denizin suyu da aşırı derecede *tuzludur, acıdır,* içenin boğazını yakar. *Bununla birlikte her birinden taze et,* balık *yersiniz ve* kadınlarınıza *takacağınız süs eşyası,* inci mercan *çıkarırsınız.*" Süs maddelerinin sadece tuzlu denizden çıktığını söyleyenler olduğu gibi, her ikisinden çıktığını söyleyenler de olmuştur.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Âyette süslerin iki denizden çıktığı söylendi. Bu şöyle olur: Denizde tatlı su kaynakları vardır; bu tatlı su tuzlu su ile karışınca ondan inci oluşur."[24]

Erkek süsü, kendisine değil, hanımına takar, onun süslenmesinin gayesi de erkeği olduğu için, âyette erkeklere hitaben, "takacağınız süs" dendi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah'ın lutfundan rızık aramanız ve* size lutfundan verdiği nimetlerine *şükretmeniz için gemilerin denizi yarıp gittiğini görürsün.*" Gemiler, hareket halinde akıp giderken denizi yara yara gider; onun için bu tabir kullanılmıştır.

Âyetin, kâfirle müminin haline bir misal olarak zikredildiği de söylenmiştir. Mümin, tatlı soğuk suya benzer; kâfir ise acı tuzlu su gibidir. Sonra, bir ara cümle olarak, Allah'ın iki denizde kullarına lutfettiği nimet ve ihsanlardan bahsedildi. Bunun bir ara cümle olmadığı, mümin ve kâfirin durumunun bir benzetme yoluyla anlatıldığı da söylenmiştir. Sonra Allah Teâlâ, suyu tuzlu ve acı olan denizi kâfirden üstün saymıştır. Bu üstünlük, denize has faydalardandır. Bunlar, ondan inci, mercan ve balığın çıkması, içinde gemilerin akıp gitmesi ve diğer faydalardır. Kâfirde bu faydaların hiçbiri yoktur. Buradaki anlatım, kâfirin halinin şu âyette anlatılması tarzındadır:

---

[24] Açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/300.

"Bundan sonra kalpleriniz katılaştı; artık onlar taş gibi yahut ondan daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar akar ..." (Bakara 2/74).

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin zâhirî manasını yukarıda verdik. Ondaki manevi terbiye ile ilgili işaretlere gelince, bu konuda deriz ki: Şeriat denizinin suyu tatlıdır, içmesi kolaydır. Hakikat denizi ise tuzlu ve acıdır. Çünkü o, nefse acı gelir. Hakikat denizinde yol alacak kimsenin, ruhunu ve nefsini feda etmeye, boyun eğip teslim olmaya, mallarını hak yolda sarfetmeye, vatanları ve dünya ehlini terketmeye ihtiyacı vardır. Şeriat denizinde yol alacak kimse ise böyle değildir, onların bunların hepsine ihtiyacı yoktur. Her ne kadar şeriatı yaşamak için ilim öğrenme ve ders alma meşakkati bulunsa da onlar hakikat denizinde yol almak gibi zor değildir. İnsanda, nefse ait izzet, mal ve makam derdi ve diğer maniler bulunduğu sürece, hakikat denizinde yol alınıp hedefe varılamaz.

Bununla birlikte, hepsinden taze et yersiniz (hoş nimetler elde edersiniz). Şeriat denizinde, zâhirî amellerin (ibadet ve taatin) manevi tadına ulaşılır; hakikat denizinde ise müşahede ve marifetin manevi lezzeti tadılır.

Fikir gemilerini, vahdet denizlerinde görürsün, ceberût ve melekût denizinin azameti içinde dolaşıp dururlar. Bu durum, marifetin tamamını elde etmeniz ve şükredenlerden olmanız içindir. Yani Allah Teâlâ'ya zorla değil, şükür için kulluk yapmanız içindir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "İnsanın bütün vakitleri eşit olmaz. İnsan bazan, bast (manevi hoşluk ve huzur) halinde bulunur; o hal içindeki kimse rahatlık içindedir. İnsana bazan kabz hali (manevi tutukluk, kalp sıkıntısı, sabır isteyen şeyler) gelir; bu durumdaki kimse de inilti ve feryat içindedir. İnsana bazan korku hali gelir, bu durumdaki kimse içindeki endişeyi dindirme derdindedir. İnsana bazan ümit hali galip olur, o haldeki kimse huzur ve rahatlık içindedir. İnsan bir vakitte fark[25] halini yaşar, o anda insana düşen kulluk vazifelerini yapmaktır. Bazan cem' halini yaşar; o anda insana galip olan şey, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyetini müşahede etmektir.

İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili

Cenâb-ı Hak sonra, kudretini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِۙ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ
وَالْقَمَرَۘ كُلٌّ يَجْرِى لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ
وَالَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمٖيرٍۜ ﴿١٣﴾ اِنْ
تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَٓاءَكُمْۚ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْۜ
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْۜ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبٖيرٍ ﴿١٤﴾

13. ***Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar; güneşi ve ayı emri altına aldı. Her biri belirli bir vakte kadar akıp gider. İşte (bütün bunları yapan) Rabb'iniz olan Allah'tır. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp da kendilerine taptıklarınız ise bir çekirdek zarına bile sahip değildir.***

---

[25] Fark ve tefrika, ayırmak, ayrı tutmak, Cenâb-ı Hakk'ın zatı dışındaki şeyleri O'na ait bir mülk olarak görmek, varlıklar için ârızî bir vücut kabul etmek, Hak Teâlâ ile birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Fark ayrıca, ilâhî hükümleri, dinin edeplerini ve ibadetleri yerine getirmektir. Fark, şeriat, cem' hakikattır. Fark ve cem' hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri noksan ve tehlikelidir.

Cem', kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Kulun kalbini ve düşüncelerini toplayacak olan Allah Teâlâ'dır. Kul her şeyini Hak'ta toplayınca, bütün düşüncesi Allah için, Allah ile, Allah'tan gelen şeylerle olur. Cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek varlık, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir.

14. *Eğer onları çağırırsanız, çağrınızı işitmezler. Faraza işitseler bile, size cevap veremezler. Kıyamet günü de sizin kendilerini Allah'a ortak koşmanızı reddederler. İşin hakikatini sana, onu en iyi bilen gibi kimse bildiremez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar."* Yani onlardan birinin saatlerini diğerine katar; nihayet onların en uzunu on beş saat olur; kısası ise dokuz saat olur.

"Allah güneşi ve ayı emri altına aldı." Onları, kendilerinden istenen şeye boyun eğdirdi. *Her biri belirli bir vakte kadar,* yani kıyamete kadar *akıp gider.* Kıyamet vakti gelince, ilerleme ve hareketleri durur, görevleri biter. *İşte* bütün bunları yapan *Rabb'iniz Allah'tır. Mülk O'nundur,* bütün yetki O'na aittir. *O'nu bırakıp da kendilerine taptığınız putlar ise bir çekirdek zarına bile sahip değildir."* Bu, onların, en küçük bir şeye bile sahip ve hâkim olmadıklarını kinaye yoluyla ifade etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer o putları çağırırsanız, çağrınızı işitmezler;* zira onlar cansız varlıklardır. *Faraza işitseler bile, size cevap veremezler.* Çünkü o putlar, kendilerine tapanların iddia ettiği gibi, bir ilâhlık iddiasında değiller, tam aksine onlar bundan uzak olduklarını söylerler. *Kıyamet günü de sizin* kendilerini Allah'a *ortak koşmanızı,* onlara ibadet yapmanızı *reddederler* ve size şöyle derler: *"Siz bize ibadet yapmıyordunuz"* (Yunus 10/28).

Âyet şöyle bitiyor: *"Sana, onu en iyi bilen gibi kimse bildiremez."* Yani sana işin hakikatini en iyi bilen Allah Teâlâ gibi, hiç kimse haber veremez. Şüphesiz, Allah her işin hakikatini en iyi bilendir, diğer haberciler ise böyle değildir. Âyetin amacı, Allah Teâlâ'nın onların ilâhlarının hali hakkında bildirdiği şeyin doğruluğunu ortaya koymak ve onların putlar hakkında iddia ettiklerini reddetmektir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey aldatıcı sebeplerle fitneye düşen kimse! Sana, olayların gizli yönü ve hakikati hakkında her şeyi en iyi bilen Allah gibi kimse doğru ve kesin haber veremez. Yani sana işler hakkında, onları en iyi bilen kimse gibi haber veren olmaz. Bununla, olaylar hakkında en güzel haber verenin sadece, onun hakikatini bilen Allah olduğu, diğer haber verenlerin böyle olmadığı kastedilmektedir.

Âyetin manası şudur: Size putların hali hakkında bildirdiklerim, gerçeğin tâ kendisidir; çünkü Allah, size bildirdiğim şeyi en iyi bilendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "*Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar.*" O Allah, taate günahı, günaha da taati dahil eder. Şöyle ki kul bir taat yapar, peşinden bu taatini beğenir, ona itimat eder, onu yapmayanları gözünde küçük görür ve Allah'tan ona bir karşılık ister. Böylece taat, bir sürü kötülükle sarılmış bir taate dönüşür. Yine kul, bir günah işler, peşinden pişman olup Allah Teâlâ'ya sığınır, günahından dolayı özür diler, nefsini küçük görür, o kusuru yapmayanları gözünde yüceltir; böylece o kötülük, birçok iyilikle sarılmış bir kötülüğe döner. Bunların hangisi taat, hangisi günah?"

Yahut Allah, kabz halini bast haline[26] katar, bastı da kabz haline dahil eder.

Yahut Allah, gece hükmünde olan kalbin perdelenmesini, gündüz hükmünde olan keşfe, keşfi de kalbin Allah'tan uzaklaşıp kopma haline dahil eder. Kalpte marifet güneşi doğana kadar, bu iki hal peş peşe gelip gider. Marifet güneşi doğunca, onun batması söz konusu değildir. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Sevdiğimin güneşi gece doğdu ve her yanı aydınlattı; artık batmaz. Gündüz gökte doğan güneş, gece batar, fakat kalplerin güneşinin batışı yoktur."

---

[26] Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve kalbin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir. Kabz hali daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü temin etmek içindir.

Bast, kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve sevgi indirilmesidir. Ruhun ilâhi feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olma, nimete erme ve nimetin artma halidir. Bast hali şükür, edep ve ameli artırmak içindir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah, geceyi gündüze katar. Nefis, bazan kalbe galip gelir, bazan da aksi olur. Aynı şekilde kabz ve bast halleri de peş peşe gelir. Bazan eşit olurlar, bazan da biri diğerine galip gelir. Sahv, sekr, fenâ ve bekâ halleri de böyledir. Tevhid güneşleri ve marifet kamerleri de Allah'ın kalplerde ortaya çıkarmayı kastettiği şeye göre gelir gider."[27]

Allah bu hallerin hepsini, diğerlerini katar; bunu sadece Allah Teâlâ'ya her durumda muhtaç olduğunu gerçek manada bilen kimseler anlar.

Herkes Yüce Allah'a Muhtaçtır

Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾

اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍۚ ﴿١٦﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿١٧﴾

15. ***Ey insanlar! Siz, Allah'a muhtaçsınız; Allah ise mutlak zengindir ve övülmeye layık olandır.***

16. ***Allah dilerse sizi yok eder ve yerinize yeni bir halk getirir.***

17. ***Bu, Allah için güç bir şey değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey insanlar! Siz,* büyük küçük her işte, her zaman *Allah'a muhtaçsınız.*" Hiç kimse, bir göz yumup açma süresince ve bundan daha az bir sürede O'ndan müstağni kalamaz, kulun O'na ihtiyacı olmayan bir anı bulunmaz. Çünkü kulun ayakta olması ve kalması sadece Allah ile mümkündür. Kul, yaratılma ve ihtiyaçları giderilip hayatını devam ettirme yönüyle Allah'a muhtaçtır.

---

[27] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/199.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet, insanların Allah'a muhtaç olduğunu mübalağalı bir ifadeyle anlatmaktadır. Sanki onların, şiddetli fakirlikleri ve fazla ihtiyaçları söylenip fakir olanın başkaları değil, insanlar olduğu belirtildi; insanların fakirliği yanında diğer varlıkların fakirliğinin pek kayda değer bir şey olmadığına dikkat çekildi. Bunun için Cenâb-ı Hak, *'İnsan çok zayıf yaratıldı'* (Nisâ 4/28) buyurdu."[28]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Burada fakirliğin sadece insanlara hasredilmesinin, Cenâb-ı Hakk'a göre olması da muhtemeldir. Yani muhtaç olan sizlersiniz, sizleri yaratan değil. Hemen peşinden gelen şu âyet de bunun delilidir: *"Allah ise mutlak zengindir ve övülmeye layık olandır."*

Zünnûn-i Mısrî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bütün varlıklar, her nefeste, her an ve her zaman Allah'a muhtaçtır."[29] Nasıl böyle olmasın ki onların var olması ve varlıklarını devam ettirmesi Allah'a bağlıdır.

"Allah ise mutlak zengindir; bütün varlıklardan zengindir; onların hiçbirine ihtiyacı yoktur *ve övülmeye layık olandır."* Yani bütün dillerde övülen, övülmeyi hak eden O'dur.

Allah Teâlâ, insanları küçültmek için onları "fakir" olarak tanımlamadı, bilakis onlara "fakir" demesi kendilerini yüceltmek içindir; çünkü kul, zengin olan efendisine fakirliğini açıklayıp arzedince, efendisi onu, onun gibi kimselerden kurtarır, emsallerine muhtaç etmez.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın "el-Hamîd" sıfatının zikredilmesi, O'nun zenginliği ile bütün varlıklara fayda veren bir zengin ve onlara bolca nimetler veren bir cömert olduğunu göstermek içindir. Çünkü her zengin, zenginliği ile halka fayda vermez; sadece zengin, çokça cömertlik yapan ve ihsanda bulunan biri olunca, onun zenginliği fayda verir. Bu zengin cömertlik yapıp ikram ve ihsanda bulunduğu zaman, kendisine nimet verilen kimseler, onu över ve kendisine teşekkür eder.

Cenâb-ı Hak, insanların yoktan yaratılma nimetine muhtaç olduklarından bahsettikten sonra, onların, hayatta ve ayakta kalmak için gereken ilâhî yardım ve destek nimetine de muhtaç olduklarından bahsederek şöyle buyurdu:

---

[28] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 2/270 (Beyrut 1988).

[29] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/159 (Beyrut 2001).

"Allah dilerse sizi yok eder." Yani dilerse sizin hepinizi yok eder, sizi yokluğa geri çevirir. Çünkü O'nun zenginliği sizinle değil, kendisiyledir. *"Ve sizin yerinize,* sizden daha itaatkâr *yeni bir halk getirir."* Yahut sizin tanımadığınız başka bir âlem yaratır. *"Bu,* yok etme ve yeniden yaratma *Allah için güç,* imkânsız *bir şey değildir."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah sizden sonra, kendisine ibadet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseleri yaratır."

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Fakirlik iki kısımdır. Biri yaratılışta, diğeri de sıfattadır. Yaratılıştaki fakirlik herkesi kapsar; yaratılan her varlık yaratıcısına muhtaçtır. O, yokluktan meydana gelmiştir. Bundan dolayı o, ilk başta kendisini yoktan var edip ortaya koyması için yaratıcısına muhtaçtır. Bundan sonra da hayatını devam ettirmesi ve kendisini ayakta tutup koruması için yine Rabb'ine muhtaçtır."[30]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bu duruma şu sözüyle işaret etmiştir: "İki nimet var ki mevcut olan hiçbir varlık ondan uzak kalamaz. Mevcut bütün varlıklar için onların bulunması zorunludur. Bunların biri, yoktan var edilme nimeti, diğeri ise varlığını devam ettirecek vesilelerin yaratılması nimetidir. Yüce Allah, ona önce, yoktan var edilme nimetini verdi, sonra onu ayakta tutacak nimetleri kendisine peş peşe ihsan etti."

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Fakirlik dört kısımdır:

1. Din konusunda fakir,
2. Yakîn konusunda fakir,
3. Mal yönünden fakir,
4. Allah'tan başka hiçbir şeye muhtaç olmama yönünden fakir.

İlk iki kısım kötülenmiştir. Bu kimseler, müflis ve mahzun olarak tanımlanmıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ilk ikisinden Allah'a sığınmıştır.

---

[30] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/200.

Üçüncü gruptaki kimse, eğer haline razı olursa övülmüştür. Bu konuda hadis-i şerifler vardır. Haline razı olmazsa kötülenmiştir. Bu durumda, hadisteki sığınma onu da içirmektedir.

Dördüncü fakirlik türüne gelince, o, hakka yönelenlerin ve âriflerin aradığı bir şeydir. Bu, Allah'tan başka her şeyden gönlü çekip uzaklaşmak ve Allah ile zengin olmaktır. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bu konuda demiştir ki:

"Allahım, senden, senin dışındaki her şeyden fakirlik ve seninle zenginlik isterim; öyle ki sadece seni görüp müşahede edelim."

Bu fakirlik, zâhiren ve bâtınen fakirliğin gerçek manada tahakkuku ile elde edilir. Çünkü fakirlik, kulun vasfıdır, mutlak zenginlik ise yüce Rabb'in vasfıdır. Kim, kula ait vasfı ele geçirirse Allah Teâlâ onu kendi vasfıyla destekler.

Hikem adlı eserde der ki: "Sen, kul olarak gerçek manada kendi vasfını elde et, Allah seni kendi vasfıyla destekler. Sen fakirlik halini elde et, O seni kendi zenginliğiyle destekler. Sen zillet halini elde et, O seni izzetiyle destekler."[31]

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde, bazı açıklamalardan sonra demiştir ki: "Fakirler birkaç kısımdır. Biri Allah'a muhtaçtır; diğeri ise Allah'tan gelen mâlum ve belli şeylere muhtaçtır. Kim bir şeye muhtaçsa, o şeyi elde edince zengin olur, ihtiyaç ortadan kalkar. Allah'a muhtaç olan kimse ise Allah ile zengin olur. Demek ki Allah'a muhtaç olmak, aynı zamanda Allah ile zengin olmaktır. Kısaca Allah'a muhtaç olan, O'nunla zengin olur. O'nunla zengin olan da yine her halinde O'na muhtaç olduğunu görür.

Fakirin şerefi, onun tevazu halinde ve huşû içinde olmasıdır. Zenginlerin âfeti, ona kendini beğenmenin karışmasıdır. Kulun şerefi ve izzeti, fakirliğindedir. Zilleti ve küçüklüğü ise kendisini zengin zannetmesidir. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Sana yaklaşmak için, boyunlarımızı sana karşı eğip zelil ettik. Gerçek şu ki kulun izzeti, zilletindedir."

---

[31] Sözün açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 333 (Beyrut 2005).

İhlâslı fakirin bir şartı, hiçbir şeye sahip olmaması (kendisini hiçbir şeyin gerçek sahibi olarak görmemesi), hiçbir şeyin de ona sahip olmamasıdır, yani hiçbir şeyin kalbini meşgul edip onu Allah'tan uzaklaştırmamasıdır.

Şunlar, samimi fakirin edeplerindendir: Elinde çok az bir şey varken, kendisini çok şeye sahipmiş gibi göstermesi, belaya şükretmesi, şikâyetten uzak olması.

Şöyle denilmiştir: "Övülen fakirlik, hiçbir şekilde Allah Teâlâ'dan herhangi bir şeyi çoğaltmasını istemeden, her an gönlünü mâsivadan boşaltmanın rahatlığı içinde Allah'la beraber yaşamaktır." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetleyerek verdik.[32]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "İnsan fıtratı, demirin mıknatısa çekilmesi gibi, gaybdan ezele kadar fakirlik vasfı ile hareket edip durmaktadır. Çünkü insanın aslı (ruhu) ilâhî aşktan yaratılmıştır. Âşık, mâşukuna muhtaçtır. Kim, Cenâb-ı Hakk'ı, ezelî ve ebedî sıfatıyla tanırsa kesin olarak O'na muhtaç olduğunu bilir; çünkü onun hayatiyetini devam ettirmesi, sadece Allah iledir. Kul böyle olduğunda, Allah ile zengin olur, O'nun zenginliği ile özel bir vasıf kazanır, O'nunla diğer bütün varlıklara muhtaç olmaktan kurtulur, sadece Allah'a muhtaç olur. Kul sahv (aklı başında, dengesi yerinde, manen uyanıklık) halinde ise Allah'a muhtaç olduğunu bilir. Manevi sarhoşluk halinde ise O'nunla kendisini ondan zengin görme hali içinde kalır; bu durumda O'ndan perdelenir, fakat kendisi bunu bilmez."[33]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, halkı yaratınca, zatı için zenginliğe, onlar içinse fakirliğe hükmetti. Buna göre kim zenginlik iddia ederse Allah'tan perdelenir. Kim de fakirliğini ortaya koyarsa fakirlik hali onu Allah'a ulaştırır. Onun için kula, sırrında, Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi, başkasından kesilip O'na bağlanması gerekir, tâ ki kulluğu sırf Allah için olsun. Gerçek kulluk, nefsi zelil edip ihlâs ve edeple Allah'ın hükmüne boyun eğmektir."[34]

---

[32] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/200.

[33] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/160.

[34] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/159; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/490.

Ebû Bekir-i Vâsıtî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kim Allah ile zengin olursa artık fakirlik yaşamaz. Kim Allah ile izzet bulursa artık zelil olmaz."

Yahya b. Muâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kul için fakirlik, zenginlikten daha hayırlıdır; çünkü zillet fakirliktedir, kibir ise zenginliktedir. Allah Teâlâ'ya, tevazu ve zillet içinde dönmek, O'na, çok amel yaptığını düşünerek dönmekten daha hayırlıdır."

Denilmiştir ki: "Velilerin en bariz sıfatı üçtür: Her şeyde Allah'a güvenmek, her şeyde O'na muhtaç olduğunu bilmek, her şeyden yüz çevirip O'na dönmek."[35]

Bütün Hayır Allah'tandır

Bir kul, ilâhî izin olmazsa, kendisine bile bir fayda veremezken, başkasının işini nasıl görür? Bir diğer kul, böyle bir kula muhtaç olduğunu nasıl düşünür? Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ
وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۜ اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا
الصَّلٰوةَۜ وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِه۪ۜ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ ﴿١٨﴾

18. ***Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Günah yükü ağır gelen kimse, bir başkasını günahını yüklenmeye çağırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez; bu çağırdığı akrabası da olsa. Sen ancak, görmeden Rab'lerinden korkanları ve namazı hakkıyla kılanları uyarabilirsin. Kim (günahlardan) temizlenirse, sadece kendisi için temizlenmiş olur. Dönüş sadece Allah'adır.***

---

[35] Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/490.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez."* Yani hiçbir günahkâr nefis, bir başkasının günahını yüklenmez. Kıyamet günü herkes sadece kendi işlediği günahı yüklenir, hiç kimse bir başkasının günahından hesaba çekilmez. Dünyada, zalim zorba kimselerin, komşusunun suçundan dolayı diğer komşuyu yakalayıp hesap sorduğu, bir yakının hatasından diğer yakını sorumlu gördüğü gibi, bir şahsın işlediği suçta bir katkısı ve etkisi olmayan kimse, ondan hesaba çekilmez. Çekilmesi, sırf zulümdür. Allah Teâlâ'nın, *"Onlar, kendi günah yüklerini yüklenirler, onlarla birlikte başka günah yüklerini de yüklenirler"* (Ankebût 29/13) âyetine gelince, bu âyet, doğru yoldan sapıp başkalarını da saptıran kimseler hakkındadır. Onlar, kendilerinin dalâlet içinde kalma günahlarıyla birlikte, başkalarını saptırmalarının günahını da yüklenirler. Bütün bunlar, onların kendi günahlarıdır, onda, başkasına ait bir günah yoktur. Baksana, diğer âyette Allah Teâlâ, kâfirlerin müminlere, "Biz sizin günahlarınızı yükleniriz" sözlerini yalanlayarak ne buyurdu:

"Kâfirler, müminlere, 'Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim' derler. Halbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Onlar gerçekten yalancıdırlar" (Ankebût 29/12).

İbn Atıyye demiştir ki: "Ziyâd b. Ebîh'in yaptığı gibi, hâkimlerden (idarecilerden) kim, bir yakının işlediği suçtan dolayı, diğer yakınını da hesaba çekmek için kapısını şu durumlarda çalabilir: Hesaba çekilen kimse, çok defa suçu işleyene yardım etmiş ve onun suça ulaşmasına sebep olmuştur. Yahut onun halini bilmektedir veya onu bu işte desteklemektedir. Bu durumda, onun suçundan bir pay sahibi olmaktadır. Bu, Allah Teâlâ'nın, *'Onlar, kendi günah yüklerini yüklenirler, onlarla birlikte başka günah yüklerini de yüklenirler'* (Ankebût 29/13) âyetinde anlatılan manadır. Çünkü onlar, günahta, kendilerine destek vermişlerdir. Bu, şu hadisin kapsamına da girmektedir:

'Kim kötü bir çığır açarsa kendisine uyanların günahlarının aynısı ona yazılır.'"[36] Açıklama için, İbn Atıyye'nin tefsirine bakınız.[37]

---

[36] Müslim, Zekât, 69; Nesâî, Zekât, 64; İbn Mâce, Mukaddime, 14; Ahmed, *Müsned*, 4/358; Dârimî, Mukaddime, 44.

[37] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/435 (Beyrut 1993).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sırf bir zan ile birinin zulmünün üzerine gitmek, evine baskın yapmak câiz değildir. En doğrusu, hâkimlerin ve idarecilerin zulmü çok olduğu için, bu kapıyı kapatmak ve onun haram olduğunu söylemektir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Günah yükü ağır gelen kimse, bir başkasını günahını yüklenmeye,* onun bir kısmını üstlenmeye *çağırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez; isterse bu çağırdığı* kimse, baba, oğul, kardeş gibi *yakın akrabası olsun."*

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" âyetiyle, devamında gelen, *"Günah yükü ağır gelen kimse, bir başkasını günahını yüklenmeye çağırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez"* âyetinin arasındaki farka gelince, birinci kısım, Allah'ın hükümde adaletini göstermektedir. Allah Teâlâ, hiç kimseyi, günahının dışında bir şeyden hesaba çekmez. Âyetin ikinci kısmı ise o gün, yardım isteyen kimseye yardım edecek hiç kimsenin olmadığını açıklamaktadır. Günahları ağır gelen kimse, birini yardıma çağırsa kimse ona yardım etmez. Bu, son derece korkutucu bir uyarıdır.

Cenâb-ı Hak sonra, yapılan uyarıdan kimlerin fayda göreceğini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Sen ancak, görmeden Rab'lerinden korkanları uyarabilirsin."* Yani senin uyarından sadece Rabb'ini görmediği halde O'ndan korkanlar fayda görür. Yahut O'nun azabını görmedikleri halde, O'ndan korkanlar fayda görür.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kendilerini hiçbir insanın görmediği gayb halinde Rab'lerinden korkan ve açık halde günahlardan çekindikleri gibi, gizli hallerinde de Allah'a isyandan çekinen kimseler senin uyarından fayda görür.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de sen, namazı* vaktinde, bütün şartlarına dikkat ederek *hakkıyla kılanları uyarabilirsin. Kim,* taatleri yaparak ve yasaklanan şeyleri terkederek manen *temizlenirse sadece kendisi için temizlenmiş olur."* Çünkü bunun faydası kendisinedir. Dönüş sadece Allah'adır; O, onların temizlenmesinin karşılığını verir. Bu, günahlardan temizlenenlere sevap müjdesidir.

18. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Günahın vebali, onu yapana aittir, fakat günah işleyen kimse, kendisine tâbi olunan biriyse hüküm değişir; onun ayıp ve kusurları, kendisine tâbi olanlara geçer; bu durum, o kusurdan temizlenene kadar devam eder. Çünkü sohbet (aynı hali ve ortamı paylaşmak), iki bedeni bir yapmaktadır. Bu konudaki açıklamalar için, Enfâl sûresinin 25. âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî, *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Herkes, kendi amelinden sorguya çekilmek için aranır ve herkes kendi amel defterinden hesaba çekilir. Herkesin Allah ile özel bir durumu vardır; Allah'ın da herkese karşı ayrı bir muamelesi vardır. Bazı ibadetler vardır ki onda vekâlet geçerlidir (onu kendi adına bir başkası yapsa kabul edilir). Fakat marifetlerde vekâlet geçerli değildir (Onu herkes kendisi elde etmelidir). Bazı ibadetlerde ise vekâlet geçerli değildir. Namaz da bunlardan biridir. Eğer bir kul, azgınlık içine düşüp isyana dalsa ve bu arada, bir vakit farz namazını kaçırsa, onun adına bu tek bir vakit namazı bin veli ve bin seçkin kul kazâ etse, hatta her rekâtı yerine bin rekât namaz kılsalar yine de kabul olmaz (Onu, illâ kendisi kazâ etmelidir)."[38]

İmam Kuşeyrî, *"Sen ancak, görmeden Rab'lerinden korkanları ve namazı hakkıyla kılanları uyarabilirsin"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Uyarı, korkulacak yerleri ve şeyleri haber vermektir. Haşyet de korkmaktır. Buna göre âyetin manası şudur: Senin korkutman sadece, korku sahiplerine fayda verir." [39]

---

[38] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/201.

[39] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/202.

Müminle Kâfirin Misali

Cenâb-ı Hak sonra, günahlardan temizlenenlerle temizlenmeyenlerin misalinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُۙ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُۙ ﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ
وَلَا الْحَرُورُۚ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَحْيَٓاءُ وَلَا الْاَمْوَاتُۜ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ
يَشَٓاءُۚ وَمَٓا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾ اِنَّٓا
اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۜ وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾

19. ***Körle gören bir olmaz.***

20. ***Karanlıklarla nur bir değildir.***

21. ***Gölge ile sıcak da bir olmaz.***

22. ***Dirilerle ölüler de bir değildir. Şüphesiz, Allah dilediğine*** *(hakkı)* ***işittirir; sen kabirlerdekilere işittiremezsin!***

23. ***Sen sadece bir uyarıcısın.***

24. ***Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı*** *(peygamber)* ***bulunmuştur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Körle gören bir olmaz."* Yani müminle kâfir veya cahille âlim bir olmaz. Bazıları, âyette, putlarla Allah Teâlâ'nın durumuna misal verildiğini söylemiştir.

"Karanlıklarla nur bir değildir." Küfür ve cehalet gibi karanlıklarla iman ve marifet nuru bir değildir.

"Gölge ile sıcak da bir olmaz." Cennet nimetleriyle cehennemin verdiği acı bir olmaz.

"Dirilerle ölüler de bir değildir." Bu da müminlerle kâfirler için yapılmış ayrı bir temsil olup birinciden daha etkilidir. Onun, âlimlerle cahiller için yapılmış bir temsil olduğu da söylenmiştir.

"Şüphesiz, Allah dilediğine işittirir." Allah dilediklerini hidayete ulaştırarak, âyetlerini anlamada ve onlardan öğüt almada kendisini muvaffak ederek ona hakkı işittirir. *"Sen kabirlerdekilere işittiremezsin!"* Âyette, kâfirler ölülere benzetildi; çünkü onlar, işittikleri şeylerden faydalanmıyorlar. Bu onların, hakka karşı ileri derecede sağır olduklarını anlatmaktadır.

Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, kimin İslâm'a gireceğini ve kimin İslâm'a girmeyeceğini bildi; buna göre hidayete ermesini dilediklerini hak yola ulaştırdı. Sana gelince, onların durumu sana gizlidir; bunun için sen, hidayetten mahrum bırakılmış bir kavmin İslâm'a girmesi için hırs gösteriyorsun. Senin onları uyarman, kabirdeki ölüleri uyarman gibidir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyet, insanın hissen bildiği ve hepimizin alıştığı bir şeyi temsil yoluyla anlatmaktadır. Bu şey, kabirdeki ölünün işitmeyeceğidir. Ruhlara gelince, onların kabirde olduğunu söyleyemeyiz. Bilakis hadislerin beyanından anlaşıldığına göre, müminlerin ruhları, arşın yanında bir ağaçta, kandillerin içinde ve diğer yerlerdedir. Kâfirlerin ruhları ise siccinde yani karanlık azap derekesindedir. Ruhların bazı vakitlerde, kabirlerin yanında bulunması mümkündür. Ruhlar, kabrin dışında söylenen şeyleri çoğu kez işitirler. Bedir Savaşı'nda öldürülen kâfirlerin atıldıkları Kalib Kuyusu'nda, kendilerine seslenen Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözünü işitmeleri de o anda kabirlerinin yanında bulunan ruhlarıyla olmuştur. İşiten sadece onların ruhlarıdır. Bu durumda, âyetle, Kalib Kuyusu'yla ilgili hadis arasında bir çelişme yoktur."[40]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Sen sadece bir uyarıcısın."* Yani sana düşen iş, sadece tebliğ ve uyarıdır. Eğer uyarılan kimse, uyarıyı can kulağı ile dinleyen biriyse, uyarın ona fayda verir; şayet uyardığın kimse, inkârda ısrar eden biriyse sana bir vebal yoktur.

---

[40] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/436.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz seni,* iman edenleri *müjdeleyici ve* inkâr edenleri *uyarıcı olarak hak ile,* hak üzere, hakla birlikte *gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı peygamber bulunmuştur."* Yani geçmişteki ümmetlerin her birine muhakkak bir uyarıcı peygamber gönderilmiştir. Yahut senin ümmetin içinde her devirde, insanları uyaran bir âlim bulunur. Her asırdaki insanlara, "ümmet" denir. Buradaki kasıt da her asırda yaşayan insanlardır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ'nın daveti bütün insanları kapsamaktadır. Onların içinde, insanları uyaran elçilerle bizzat görüşüp buluşmayan kimseler olsa bile, o da davetin kendisine ulaştığı kimsedir. Çünkü Hz. Âdem [aleyhisselâm], çocuklarına peygamber olarak gönderildi. Ondan sonra, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] vaktine kadar uyarıcılar hiç kesilmedi. Bu âyet, Kureyş'e bir uyarıcının gelmediğini zımnen içermektedir. Bunun manası şudur: Onlara, (Hz. Peygamber'e kadar) bizzat muhatap oldukları bir uyarıcı gelmedi. Kelâmcıların, peygamber gelmeyen bir fetret dönemi ve bu dönemde yaşayan kimseler hakkında söyledikleri, böyle bir şeyin olması durumuna göredir. Bu, yeryüzünde Allah'a ibadete davet edildiğini bilmeyen bir ümmet mevcuttur manasında değildir."[41]

İmam Gazâlî, *İhyâ* kitabının tövbe bahsinde demiştir ki: "Bu kimse, merkezî yerlerden uzak bölgelerde bulunup kendisine davet ulaşmayan, akıl, ilim ve marifetten yoksun bir halde yaşayan, din hakkında bir bilgileri olmadığı gibi inkârı, taati ve isyanı da bulanmayan kimselere benzer. Onlar, ahirette a'raftadırlar. Çünkü, onları Allah'a yaklaştıracak bir vesile bulunmadığı gibi, kendilerini ilâhî rahmetten uzaklaştıracak bir suçları da yoktur. Bu durumda onlar, ne cennete girerler ne de cehenneme. İkisi arasında bir yerde ve makamda terkedilirler."[42]

---

[41] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 4/436.

[42] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/38 (Beyrut 2004).

İbn Merzûk,[43] Hirakl hadisinin[44] şerhinde demiştir ki: "Hak din, İslâm'dır; onun dışındakiler aklen ve naklen bâtıldır. Ona bir şey katan kimsenin yaptığını geçerli sayacak hiçbir mazeret yoktur; bunu yapan ister yorum yapan bir müctehid olsun, isterse cahil bir mukallit olsun, farketmez. Çünkü İslâm'ın delilleri apaçık ve hükmü kesindir. Bu delillerin ifade ve işaretine aykırı bir şey söyleyen ve ona bir hüküm ekleyen kimse, kesin olarak hata etmektedir."

Yine İbn Atıyye, tefsirinin başka bir yerinde demiştir ki: "Hz. Âdem ve ondan sonra gelen peygamberler, Allah Teâlâ'nın birliğine iman etme konusundaki davetlerini, umumi olarak bütün ümmetlerine yapmışlardır. Bu davet, bütün âlemde devam etti. Bu durumda bir insanın, Allah Teâlâ'nın birliğine davet eden hak dini araştırması, bu konuda ortaya konan delilleri dinin istediği şekilde inceleyerek iman etmesi ve Allah'tan başka kimseye ibadet yapmaması gerekir. Din adına hiçbir bilgiye ulaşma imkânı bulamayan kimselerin bulunduğunu farzedersek, onlar, fetret ehli olup, âlimler onların çocuk ve deliler gibi görülüp cennetlik olduklarını söylemişlerdir. Kim hak dini araştırma ve inceleme konusunda gerekli çabayı göstermez, sonunda bir puta veya başkasına tapar ve Allah'ı inkâr ederse bu kimse, kendisine farz olan bir şeyi terketmiş ve azabı hak etmiş biridir."

Yine İbn Atıyye demiştir ki: "Eğer var olduğunu düşünürsek, fetret ehli, Allah'ın bir peygamber gönderdiği ve hak dine davet ettiği haberi kendisine ulaşmayan kimsedir. Böyle kimseler çok az olup onlar sadece, yeryüzünün, yerleşim bölgeleriyle bağlantısı kesilmiş çok uzak yerlerinde yaşayan kimselerdir."

Özetle, kime, geçmişteki hak dinlerin haberi ve Allah'ın birliğine davet ulaşırsa onun bir mazereti kalmaz. Bundan sonra peygamberler sadece önceki hak dini yenilemek, insanların önündeki mazereti tamamen kaldırmak ve hakkı güzelce, tam olarak açıklamak için gönderilmişlerdir. Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi[45] yapmıştır.

---

[43] İbn Merzûk el-Hatîb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Acîsî et-Tilimsânî (v. 781/1379), Mâlikî fakihlerinden, muhaddis, hatip ve devlet adamıdır. Birçok eseri yanında *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli bir şerhi mevcuttur (bk. Saffe Köse, "İbn Merzûk el-Hatîb", *DİA*, 20/186-187).

[44] Bu hadis, Bizans İmparatoru Hirakl'in, müslüman olmadan önce Ebû Süfyân'ı ve adamlarını Şam'a çağırıp kendisine Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi vesellem) ilgili sorular sormasını konu eden uzunca bir hadistir (bk. Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 6 [nr. 7]; Müslim, Cihâd, 74).

19-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadece kâinatın maddi yönünü gören manevi körle, basireti (kalp gözü) açılıp kâinatın sahibini müşahede eden, eşyanın maddi yönüne bağlanıp kalmayan hakikati gören kimse bir değildir.

Günah, gaflet ve maddi âfetlerden oluşan karanlıklarla, manevi uyanıklık, iffet ve mârifet nuru bir değildir.

İlâhî takdire rıza ve teslim olan kimsenin rahatlığı ile, kendi tedbir ve tercihinin sıkıntı ve bunalımı içinde kalan kimsenin hali bir değildir.

Dirilerle ölüler de bir değildir. Diriler, Allah'ı zikreden ârifibillâh zatlar; ölüler ise cahiller yahut gafillerdir.

İmam Kuşeyrî, *"Körlerle görenler bir değildir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Aynı şekilde, bize ulaşanla, bizden uzak kalan kimse de bir değildir. Yine, bize çekilenle bizden perdelenen kimse de bir değildir. Kendisine bizim hakkımızı müşahede ettirdiğimiz kimse ile, kalbini zikrimizden gafil yaptığımız kimse de bir değildir."[46]

Allah Teâlâ'nın, *"Her millet için mutlaka bir uyarıcı peygamber bulunmuştur"* âyetinden hareketle deriz ki: Peygamberlerin dışında uyarıcılar iki kısımdır; biri günahların vebalinden sakındırır; diğeri ise ayıp ve kusur olan şeylerin vebalinden sakındırır. Günahların vebali azaptır; ayıpların vebali ise kalbin perdelenmesidir. Kim, günahlardan temizlenirse cennet nimetlerini hak eder. Kim de ayıplardan temizlenirse Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görmenin lezzetini hak eder.

Birinci uyarıcılar, Allah'ın hükmünü bilen âlimlerdir; ikinciler ise ârifibillâh (yüce Allah'ı yakînen tanıyan) velilerdir. Birincisi, dinde orta halli bir kimse, ikincisi ise hayırda önde olandır. Allah'ın emri (kıyamet) gelene kadar, her devirde bu iki grup bulunur. Şeriat, âlimlerin varlığı ile ayakta durup devam eder; tarikat ve hakikat ise peygamberî metot üzere manevi terbiye veren, bu yolun ilmini ve ıstılahını bilen, yüksek himmet ve güzel hal sahibi ârifibillâh velilerin varlığı ile ayakta durur. Kim bunun dışında bir şey söylerse, o kimse, gerçeğe aykırı bir şey söylemiş olur.

---

[45] *Hâşiye* sahibi, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî (v. 1036/1626) olup eseri, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[46] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/202.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] teselli verdi. Çünkü o, kavmini uyarınca onlar kendisini yalanlayarak karşılık verdi. Yüce Mevlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا
فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

25. ***Eğer kavmin seni yalanlıyorsa, onlardan öncekiler de peygamberlerini yalanladılar. Halbuki peygamberleri onlara açık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getirdi.***

26. ***Sonra ben, o inkâr edenleri yakaladım; beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu, bir bak!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer kavmin seni yalanlıyorsa, onlardan öncekiler de peygamberlerini yalanladılar. Halbuki peygamberleri onlara açık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getirdi."* Yani Tevrat'ı, İncil'i ve Zebur'u getirdi.

Âyette geçen, sahifeler manası verdiğimiz "zübür" ile "kitap"la aynı şeyin kastedilmiş olması da mümkündür. Zübür, aynı zamanda sakındırmak, menetmek manasına da gelir. Hak kitapta bulunan bazı öğütler, kalpleri kötü şeylerden sakındırır. Yine kitapta, ilâhî hükümler ve aydınlatıcı deliller bulunduğu için ona, "aydınlatıcı kitap" denmiştir.[47]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra ben, o inkâr edenleri yakaladım."* Yani kâfirleri türlü cezalarla cezalandırdım. *"Beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu, bir bak!"* Beni inkâr etmelerine karşılık onlara verdiğim azap nasıl oldu, bir bak! Buradaki soru, işin korkunçluğunu anlatmak içindir.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadık velilerin insanlar tarafından inkâr edilmesi, öteden beri devam eden bir durumdur. Her zamanın velileri, kendilerinden öncekilerin başına gelenleri düşünerek teselli bulmalıdır. Geçmişteki velilerden bazıları öldürülmüş, bazıları hapsedilmiş, bazıları vatanlarından çıkarılmış, bunların dışında daha pek çok sıkıntı yaşanmıştır. Bütün bunlar, onların makamını artırmak ve sırlarını yükseltmek içindir. Allah Teâlâ, en iyi bilen ve her işini hikmetle yapandır.

Bütün Varlıklar, O'nun Kudretinin Şahididir

Cenâb-ı Hak sonra, emrine aykırı hareket edenleri helâk etmeye kudretinin yeteceğini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَخْرَجْنَا بِه۪ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا
اَلْوَانُهَاۜ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ ب۪يضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَاب۪يبُ
سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَٓابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَۜ...

27. ***Görmedin mi Allah gökten su indirdi. Onunla çeşitli renklerde** (ve cinslerde)* ***meyveler çıkardık. Dağlardan da değişik renklerde, beyaz, kırmızı ve simsiyah yollar yaptık.***

---

[47] Âyette, sahifeler manasına gelen "zübür"le Hz. Âdem, İdris, Şit ve İbrahim'e [aleyhisselâm] indirilen suhufun; "kitap"la Tevrat, İncil ve Zebur'un kastedilmiş olması da mümkündür.

28. ***Aynı şekilde, insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da değişik renkte sınıflar yarattık …***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmedin mi Allah gökten su indirdi. Onunla çeşitli renklerde ve cinslerde meyveler çıkardık."* Yani cinsleri birbirinden farklı meyveler yarattık; nar, elma, incir, üzüm ve daha sayılamayacak kadar meyve çeşidi yarattık. Yahut kırmızı, sarı ve benzeri renklerden oluşan farklı şekillerde meyveler yarattık.

"Dağlardan da değişik renklerde, beyaz, kırmızı ve simsiyah yollar, katmanlar ve taşlar *yaptık."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aynı şekilde, insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da değişik renkte sınıflar yarattık."* Meyvelerin ve dağların değişik renklerde yaratılması gibi, insan ve hayvanları da kırmızı, sarı, beyaz ve siyah gibi değişik renklerde ve farklı sınıflarda yarattık.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Meyveler ve dağlar gibi, insanlar ve hayvanlar, hatta bütün mahlûkat, farklı cinslerde ve değişik özelliklerde yaratılmıştır. Bütün bunlar, onları yoktan var edenin yüceliğine delildir."[48]

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Görmez misin Allah gayb semasından ilâhî vâridat (feyiz ve marifet) yağmuru yağdırdı; onunla pek çok meyve çıkarttık. Onlar, değişik renklerde ilimler, manevi zevkler ve keşiflerdir. Onların bir kısmı, dinin hükümleri ve onun meselelerini incelemekle ilgili ilimlerdir. Bir kısmı, inanç esasları ve onların delillerini ortaya koyup onları desteklemekle ilgili ilimlerdir. Bir kısmı, dil ve onun kaidelerini sağlam olarak tesbit etmekle alakalı ilimlerdir. Bir kısmı, kalplerle ve onları ayıplardan temizlemekle ilgili ilimlerdir. Bu, tarikat ilmidir. Bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ve sıfatlarına ait sırlarla alakalı ilimlerdir. O, hakikat ilmidir.

---

[48] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/203.

Akıllardan da beyaz, kırmızı ve siyah yollar yaptık. Beyaz olan, keşif, beyan, manevi tat ve Hakk'ı müşahedeyle hakikati bulma yollarıdır. Kırmızı olan, delil ve burhan yollarıdır; zira onlar, bazan ortaya çıkar bazan gizlenir. Simsiyah olan ise zan ve tahmine dayalı felsefecilerin ve tabiatçıların akıllarıdır. Çünkü onlar, apaçık ilâhî kitaba (Kur'an'a) ve en güvenilir Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dinine uymamaktadırlar. Onlar, kendileri haktan saptıkları gibi, insanları da saptıran kimselerdir.

Allah'tan Sadece Âlimler Korkar

Yaratılmış bunca varlıklara bakıp onlardan ibret almak sadece ilimle olur. Bunun için Cenâb-ı Hak, ilim sahiplerinin halinden ve üstünlüğünden bahsederek şöyle buyurdu:

...اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

... Kulları içinden Allah'tan tâzim ve saygı ile sadece âlimler korkar. Şüphesiz, Allah azîzdir, çok bağışlayandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kulları içinden Allah'tan tâzim ve saygı ile sadece âlimler korkar."* Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıkların hayret verici özellikleri ve kudretinin delilleri üzerinde düşünürler, böylece O'nun azametini, yüceliğini, celâlini ve cemalini tanırlar. Onlar ayrıca, Allah'ın, kendisine isyan eden kulları için hazırladığı azabı, onun hesabını, kendisinden korkan ve emrine itaat eden kullarına vaat ettiği sevabı ve güzel sonucu düşünürler; böylece Allah'a karşı saygıları, huşûları, muhabbetleri artar, taatine ve rızasına ulaştıracak şeylere karşı rağbetleri çoğalır. Onların dışındaki cahillerde ise bu durumlar olmaz.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"İçinizde Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en fazla korkan benim."*[49]

---

[49] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/175; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/419. Aynı manada meşhur rivayet için bk. Buhârî, Nikâh, 1; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 317; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 607.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Hikmetin başı, Allah korkusudur."[50]

Rebî' b. Enes demiştir ki: "Kim Allah'tan korkmazsa o kimse âlim değildir."[51]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyetin tefsirinde, "İnsanın zühde sahip olması (gönlünü dünyadan çekip Allah'a bağlaması), ilim olarak yeter."

Abdullah b. Mesud da [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "İlim olarak, Allah'tan korkmak yeter; cehalet olarak da insanın ameline güvenmesi yeter."[52]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "En hayırlı ilim, beraberinde Allah korkusu (Allah'tan hayâ) bulunan ilimdir."

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserinde demiştir ki: "Şunu bil ki Kitap ve Sünnet'te, nerede 'ilim' deniyorsa, ondan kasıt sadece beraberinde haşyet bulunan ve kendisini her yandan Allah korkusunun sardığı faydalı ilimdir. Allah Teâlâ, *'Kulları içinden Allah'tan tâzim ve saygı ile sadece âlimler korkar'* buyurarak, haşyetin ilimden ayrılmayacağını belirtmiştir. Bundan anlaşılan şudur: Âlimler sadece Allah'tan hakkı ile korkan kimselerdir."[53]

Şeyh İbn Abbâd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şunu bil ki öncekilerin ve sonrakilerin üzerinde görüş birliği ettikleri ilim, sadece, sahibini Allah'tan korkmaya ve haşyete, devamlı tevazu sahibi olmaya ve nefsini zelil etmeye, imanın gerektirdiği güzel ahlâka sahip olmaya sevkeden ilimdir. Bunu, dünyaya buğzetmek, ondan gönlünü çekmek, ahireti dünyaya tercih etmek, Allah Teâlâ'nın huzurunda sürekli edepli olmak ve bunların dışında diğer yüce vasıfları ve güzel huyları elde etmek takip eder."[54]

---

[50] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/387; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Vera'*, nr. 159; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1007, 1350; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5873.

[51] İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye (el-Tenbîh)*, s. 254 (Beyrut 2007).

[52] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/20.

[53] İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr*, s. 167 (Dımaşk 2002).

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ'nın, kullarından istediği ilmin şahidi (göstergesi) haşyettir. Haşyetin şahidi, ilâhî emirlere uymaktır. Beraberinde, dünyaya rağbet, dünya ehline karşı yağcılık, himmetini dünya malı kazanmaya, toplamaya ve biriktirmeye sarfetmek, dünya malı ile övünmek, onu çoğaltmaya çalışmak, uzun emel, ahireti unutmak gibi kötü haller bulunan ilme gelince, bu özelliğe sahip bir ilim, peygamberlerin mirası olmaktan çok uzaktır. Bir vârise intikal eden miras, onu bırakanın bıraktığı özellikte intikal etmez mi? Bu vasıftaki âlimler, kendisini yakıp başkasına ışık veren muma benzerler. Allah Teâlâ böyle bir ilmi, sahibinin aleyhine delil ve huzurunda azabını çoğaltmaya sebep yapmıştır."[55]

Ebû Hanîfe ve Ömer b. Abdülaziz, bu âyeti, şu manaya gelecek şekilde okumuşlardır: Allah Teâlâ, kulları içinden sadece âlimleri yüceltir. Fakat tercih edilen, önceki mana ve okuyuştur.[56]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ, kıyamet günü, kulları arasında hüküm vermek için (şanına layık şekilde) kürsîye oturunca, âlimlere şöyle buyurur: Ben ilmimi ve hilmimi size sadece sizi affetmek için verdim, haliniz ne olursa olsun, aldırış etmem!"*[57]

Hafız Münzirî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, 'ilmimi ve hilmimi' buyurarak ilmi ve hilmi kendisine ait göstermesini iyi düşün! Cenâb-ı Hak bu şekilde, 'ilim' deyince, zamanımızda amel ve ihlâstan uzak pek çok kimsenin sahip olduğu ilmi kastetmediğini açıklamış oldu."[58]

Hadisin diğer bir rivayetinde Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Ben size hikmetimi, sadece sizin için istediğim bir hayırdan dolayı verdim; bulunduğunuz halde cennete girin."*

---

[54] İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib*, s. 281.

[55] İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 17 (Beyrut, ts.).

[56] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/175; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/494.

[57] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1381; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/126.

[58] Münzirî, *et-Tergîb*, 131. hadisin açıklamasında.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü, âlimlerin mürekkebi ile şehidlerin kanı tartılır; âlimlerin mürekkebi şehidlerinden kanından daha ağır gelir."[59]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah azîzdir, çok bağışlayandır."* Âyet, Allah Teâlâ'dan niçin korkulması gerektiğinin sebebini açıklıyor. Allah'ın azîz yani her şeye hükmü geçen ve her işinde galip olması, O'nun âsilere azap edeceğini gösterir. O'nun affının büyük olması ise taat yapanlara sevap vereceğini ve kusurlarını affedeceğini gösterir. Azap edenin ve sevap verenin hakkı, kendisinden korkulmaktır.

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âlimler iki kısımdır. Biri, Allah'ın hükümlerini bilen âlimler, diğeri ise Allah'ı bilen âlimlerdir.

Allah'ın hükümlerini bilen âlimler, Allah'ın gazabından ve azabından korkarlar. Allah'ı bilen âlimler ise Allah'tan uzak kalmaktan ve O'ndan perdelenmekten korkarlar.

Allah'ın hükümlerini bilen âlimler, günahlardan sakınırlar; Allah'ı bilen âlimler ise her şeyin sahibi, her şeyi bilen yüce Mevlâ'nın huzurunda kötü edepten sakınırlar. Şu halde, Allah'ı bilen âlimlerin korkusu, daha ince ve daha şiddetlidir.

Allah'ı bilen âlimler, ilimlerini Allah'tan aldılar; Allah'ın hükümlerini bilen âlimler ise ilimlerini ölü kimselerden (vefat etmiş âlimlerin eserlerinden) aldılar. Şeyh Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh], sırf rivayetle uğraşan âlimler hakkında demiştir ki: "Zavallılar, ilimlerini ölmüş âlimlerden nakille aldılar; bizler (ârifler) ise ilmimizi hiç ölmeyen, ebedî hayat sahibi Mevlâ'dan aldık."

Havf, rahbet ve haşyet arasında fark vardır. Havf (korku) azaptan olur. Rahbet, azarlanmaktan olur. Haşyet ise ilâhî huzurdan uzaklaştırılmaktan olur.

---

[59] İbn Abdülber, *Beyânü'l-İlm*, 1/31; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 10026.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Haşyet ile rahbet arasında fark vardır. Rahbet, öyle bir korkudur ki sahibinin azaba sebep olacak şeylerden kaçmasını gerektirir. Haşyet ise kalpte meydana gelince sahibini ilâhî huzurda toplar, kul Allah ile beraber olur. Bunun için haşyet, rahbetten önce söylenmiştir. Allah'ın azabından korkmak, imanın gereğidir. Hak Teâlâ, *'Eğer mümin iseniz, benden korktun'* (Âl-i İmrân 3/175) buyurmuştur. Allah'a karşı haşyet içinde olmak, ilmin gereğidir. Heybet ise marifeti gerektirir."

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Âlim, Rabb'ine karşı kusur işlemekten korkar; ârif ise kötü edepten, hürmeti terketmekten, vakti dışında serbest konuşarak geniş hareket etmekten yahut evla olanı terkederek ruhsatlarda kalmaktan çekinip korkar."[60]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Korku geneldir, haşyet ise özeldir. Cenâb-ı Hak, haşyeti ilimle birlikte zikretmiştir. Bu ilim, Allah'ın zatını, celâlini, yüceliğini, rubûbiyyetini ve O'na yapılacak kulluğu bilmektir. Haşyetin hakikati, yüce Allah'ın celâlinin, âriflerin kalplerinde, tâzim, ululuk ve azameti müşahedeyle birlikte bulunmasıdır. Bu da sadece kıdem, ezel, bekâ ve ebedî müşahede eden kimse için gerçekleşir. Buna göre, kimin Allah'ı tanıması artarsa haşyeti çoğalır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bunu göstermektedir:[61]

'İçinizde Allah'ı en iyi tanıyan ve O'ndan en fazla korkanınız benim.'"[62]

Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, amellerin en faziletlisi hangisidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

"*İlimdir*" buyurdu. Kendisine,

"Hangi ilimdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

---

[60] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/203-204.

[61] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisu'l-Beyân*, 3/161.

[62] Aynı manada bk. Buhârî, Nikâh, 1; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 317; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 607.

"Yüce Allah'ı tanıma ilmi" buyurdu.[63]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Bazı insanlara ne oluyor ki benim yaptığım bir şeyi yapmaktan çekiniyorlar? Vallahi, sizin Allah'ı en iyi tanıyanınız benim; O'ndan en fazla korkanınız da benim."*[64]

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Âlimlerin korkusu ibadetlerde, Cenâb-ı Hak'tan hayâda, Hz. Peygamber'e uymada ve sıddık velilere hizmette hürmeti terketmektendir."[65]

Onun sözünün manası şudur: Hakiki ilim, sahibini, ibadetlerdeki hürmeti çiğnemekten koruyup uzak tutar. Yine bu ilim onu, Cenâb-ı Hakk'a, resûlüne ve velilerine karşı göstermesi gereken hürmet ve tâzimi çiğnemekten korur.

Kim, ilimle aldanma tehlikesinden güvende kalmış âlimlerden olmak isterse, şeyh İbn Abbâd'ın, *Hikem* şerhinde, İbn Atâullah'ın, *"İlim, haşyetle (Allah korkusuyla) birlikte olursa sana fayda verir, yoksa zararınadır"* sözünü şerhederken yaptığı açıklamaları okusun.[66] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Ehline Müjde

Cenâb-ı Hak, âlimlerden bahsettikten sonra, Kur'an ehlinin güzel halinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ
مِنْ فَضْلِهِ اِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾ وَالَّذِي اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ
هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾

---

[63] İbn Abdülber, *Beyânü'l-İlm*, 1/45; İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîa*, 1/278.

[64] Buhâri, İ'tisâm, 4 (nr. 7301); Müslim, Fezâil, 127.

[65] Sülemi, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/160.

[66] bk. İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib*, s. 278-290.

29. ***Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı hakkı ile kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan*** *(Allah için)* ***gizli ve açıktan sarfedenler asla zarar etmeyecek bir kazanç umabilirler.***

30. ***Çünkü Allah, onlara mükâfatlarını tam olarak verecek ve kendilerine lütfundan daha fazlasını ihsan edecektir. Şüphesiz O, çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir.***

31. ***Sana vahyettiğimiz kitap, kendinden önceki kitapları tasdik eden hak bir kitaptır. Allah, kullarının her halinden haberdardır, onların her halini görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın kitabını okuyanlar,* Kur'an'ı okumaya devam edenler, *namazı* vakitlerini koruyarak *hakkı ile kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan* farz ve nâfile olarak Allah için *gizli ve açıktan sarfedenler,* nâfileyi gizleyip farzı açıktan yapanlar, Kur'an'ı okumakla yetinmeyip onunla amel edenler var ya, onlar, *asla zarar etmeyecek bir kazanç umabilirler."* Bu, onların amellerinin sevabıdır. Yani onlar, zarardan uzak, Allah katında artıp duran bir ticaret ümit edebiliriler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çünkü Allah, onlara mükâfatlarını,* amellerinin sevabını *tam olarak verecek ve kendilerine lutfundan daha fazlasını ihsan edecektir."* Onlara fazladan ihsan edilecek olan mükâfat, kabirlerinin genişletilmesi yahut ailelerine ve kendilerine iyilik yapan kimselere şefaat etmeleridir.

Onlara yapılacak fazladan ihsanın, iyiliklerinin kat kat artırılması olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onun Allah'a kavuşma vaadinin gerçekleşmesi olduğunu söyleyenler de olmuştur.

İbn Ebû Şeybe'nin, Büreyde'den [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"Kıyamet günü, Kur'an ehli bir kimse, kabrinden dirilip kalkınca, Kur'an kendisini, benzi soluk bir adam şeklinde karşılar ve ona, 'Beni tanıyor musun?' diye sorar. O da, 'Tanımıyorum' der. Kur'an, 'Ben, seni sıcak günlerde susuz,

geceleri uykusuz bırakan arkadaşınım. Her tüccar, ticaretinin arkasındadır (onu takip eder; ben de bugün seni yalnız bırakmayacağım ve zayi etmeyeceğim)' der. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

'Bundan sonra Kur'an ehline, sağından büyük bir mülk verilir, solundan ise huld (ebedî cennet) verilir. Başına bir onur tacı konur. Anne babasına cennet elbiselerinden iki elbise giydirilir. Onlar öyle kıymetlidir ki dünyada hiçbir şey onlara denk değildir. Anne babası,

'Bunlar ne sebeple bize giydirildi?' diye sorarlar; onlara,

'Çocuğunuzun Kur'an'ı öğrenmesi (ve okuması) sebebiyle giydirildi' denir. Sonra, Kur'an ehline, 'Oku; (okuduğun her âyet sayısınca) cennetin derece ve köşklerinde yüksel!' denir. O, Kur'an'dan okuduğu müddetçe derecesi yükselir."[67]

Bazı haberlerde şöyle söylenmiştir: "Kur'an ehli, kıyamet günü, miskten bir tepe üzerinde haşredilir. Yüzlerinin nuru, bakanları kaplar. Sırata geldikleri zaman onları, Kur'an ehlini karşılamakla görevli melekler karşılar, onların ellerinden tutarlar. Başlarına taç konur, bedenlerine cennet elbiseleri giydirilir. Kendilerine cennetin nurdan yaratılmış atları yaklaştırılır. Atların üzerinde miskle kokulanmış eğerler bulunur. Yularları inci ve yakuttandır. Kur'an ehli onlara binerler ve atlar kendilerini sırattan hızlıca geçirir. Onlardan her birinin, cehennemi hak etmiş müminlerden yüz bin kişiye şefaat etmesi mümkündür. Bir melek şöyle seslenir: 'Bunlar, Allah'ın kitabını okuyan ve onunla amel eden Allah'ın dostlarıdır; onlar için hiçbir korku ve üzülme yoktur.'"

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir."* Allah, onların kusurlarını çok affedici ve amellerine en güzel karşılığı verendir; O, az amele çok karşılık verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sana vahyettiğimiz kitap* yani Kur'an *kendisinden önceki kitapları tasdik eden hak bir kitaptır;* onun Allah'tan geldiğinde hiçbir şüphe yoktur. *Allah, kullarının her halinden haberdardır, onların her halini görendir."* O, kullarının zâhirini ve bâtınını en iyi bilendir. Allah seni bildi, hallerini gördü, diğer kitaplar üzerinde bir ölçü olan bu mucize kitabı vahyetmeye seni ehil buldu ve onu sana vahyetti.

---

[67] bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/492-493; Ahmed, *Müsned*, 5/348; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 15 (nr. 3434). Kısa iki rivayet için bk. İbn Mâce, Edeb, 52 (nr. 3780, 3781).

29-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an ehlinin faziletiyle ilgili nakledilen bütün âyet, hadis ve haberlerdeki amaç, onunla amel eden, onu ihlâsla okuyan, hükümlerini uygulayan ve onun hakkına en güzel şekilde riayet eden kimsedir. Onunla amel etmeyen ve onu Allah rızasının dışında okuyan kimse için, büyük bir azap tehdidi gelmiştir. Hadiste, gösteriş için ilim öğrenip Kur'an okuyanların cehenneme ilk girecek kimselerden olduğu belirtilmiştir.[68]

Şeylerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, Kur'an ehlinin faziletiyle ilgili iki hadisten bahsettikten sonra demiştir ki: "Kur'an ehli için verilen bu müjdeler, onunla amel etmeye bağlıdır. Hadisteki müjdenin manası şudur: Senin cennetteki derecen, kendisiyle amel ettiğin son âyete kadar yükselir. Yoksa dilinle okuduğun ve amelinle hükmüne aykırı davrandığın âyetlerle bu dereceler alınmaz. Eğer böyle olsaydı, dinin asılları yıkılırdı. Böyle bir durum, günümüzde Kur'an'ı ezberden okuyan kimseleri, ümmetin en hayırlısı olan sahabilerin ve müttaki salihlerin pek çoğundan üstün olmaya götürürdü. Çünkü sahabenin en hayırlılarının birçoğu, Kur'an'ın tamamını ezberlemeden vefat etmiştir."

Kur'an'a Vâris Olan Ümmet

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'a vâris yaptığı ümmet-i Muhammed'in hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ
وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ
الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ
ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى

---

[68] İlgili hadis için bk. Müslim, İmâre, 152; Nesâî, Cihâd, 22; Ahmed, *Müsned*, 2/322.

اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَۜ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌۙ ﴿٣٤﴾ اَلَّذٖي اَحَلَّنَا دَارَ
الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهٖۚ لَا يَمَسُّنَا فٖيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فٖيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

32. ***Sonra biz kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras olarak verdik. Onlardan kimi kendisine zulmeder, kimi orta haldedir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmiştir. İşte bu, en büyük üstünlüktür.***

33. ***(Onların mükâfatı), içine girecekleri adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir.***

34. ***Şöyle derler: "Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir."***

35. ***"O bizi, lutfuyla ebedî kalınacak yurda yerleştirendir. Artık bize orada bir yorgunluk dokunmaz ve bize orada bir usanç da gelmez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra biz kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras olarak verdik."* Yani biz, Kur'an'ı sana vahyettik ve senden sonra da onu kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak bırakmaya hükmettik. Onlar, ümmet-i Muhammed olup sahabe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve onlardan sonra kıyamete kadar gelecek olan bütün ümmet bunun içine girer. Çünkü Cenâb-ı Hak onları diğer ümmetlerden ayırıp seçti, insanlara şahit olmaları için kendilerini vasat (istikamet üzere dengeli ve adaletli) bir ümmet yaptı ve onları peygamberlerin en şereflisine ümmet olarak tahsis etti.

İbn Atıyye demiştir ki: "Buradaki kitapla kastedilen, Kur'an'ın manaları, hükümleri ve inanç esaslarıdır. Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'e, kendisinden önce indirilen kitapların manalarını içeren Kur'an'ı verdiğinde, sanki onları, kendilerinden önceki ümmetlerde bulunan kitaba da vâris etmiş olmaktadır."[69]

---

[69] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/437.

Cenâb-ı Hak sonra, ümmet-i Muhammed'i farklı derecelere ayırarak şöyle buyurdu:

"Onlardan kimi, Kur'an'la ameldeki kusurundan dolayı, *kendisine zulmeder."* Onun işi Allah'ın hükmüne kalmıştır; dilerse af, isterse azap eder.

"Kimi orta haldedir; o, bir yandan salih amel yaparken, diğer yandan kötü işlere bulaşandır."

"Kimi de Allah'ın izniyle, hayırlarda öne geçmiştir." Bu, Kur'an'ın ilmiyle amelini birleştiren ve kulları ona tâbi olmaya davet ve sevkeden kimsedir. Hadiste belirtildiği gibi, en muvaffak olan budur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], minberde bu âyeti okuduktan sonra demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"İçimizden, hayırlarda öne geçen, en öndedir. Orta halde olan, kurtulmuştur. Nefsine zulmeden ise affedilmiştir."[70]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Hayırlarda önde olan, cennete hesapsız girer. Orta halde bulunan, kolay bir hesapla hesaba çekildikten sonra cennete girer. Nefsine zulmeden ise hesap süresince durdurulur, öyle ki azaptan kurtulamayacağını zanneder; sonunda kendisine ilâhî rahmet yetişir ve (Allah'ın rahmetiyle affedilerek) cennete girer."[71]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hayırlarda önde olan, ihlâslı kimsedir. Orta halde bulunan, amelinde gösteriş yapan kimsedir. Nefsine zulmeden ise inkâra gitmeksizin, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük eden kimsedir. Çünkü Allah Teâlâ, bu üç grubun cennete girmesine hükmetmiştir."[72]

---

[70] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/180; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/421; Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr,* nr. 65 (Beyrut 1988); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/25.

[71] Ahmed, *Müsned,* 5/194; Hâkim, *Müstedrek,* 2/426; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/375; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/421; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/24.

[72] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/422; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/496.

Rebî' b. Enes[73] demiştir ki: "Âyette geçen zalim, büyük günah işleyendir. Orta halde bulunan, küçük günah işleyendir. Hayırlarda önde olan, her ikisinden de sakınandır."

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyette geçen zalim, kötülükleri ağır gelen kimsedir. Hayırlarda önde olan, iyilikleri ağır gelen kimsedir. Orta halde olan ise iyilikleriyle kötülükleri eşit gelen kimsedir."

Ebû Yusuf'a [rahmetullahi aleyh], bu âyetten sorulunca şöyle demiştir: "Onların hepsi müminlerdir. Kâfirlerin vasfına gelince, o, bundan sonraki âyette söylenmektedir. O, *'İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır'* âyetidir (Fâtır 35/36). Âyette behsedilen üç gruba gelince, onlar, Allah Teâlâ'nın, kulları içinden seçtiği kimselerdir. Çünkü yüce Allah onlar hakkında, *'Onların bazısı zalim, bazısı orta halde, bazısı da hayırlarda öndedir'* buyurmuştur. Hepsi, *'Kullarımız içinden seçtiklerimiz'* ifadesinin kapsamına girmektedir. Onların hepsi, mümindir. Âlimler içinde çoğunluğun görüşü budur."[74]

Âyette, nefsine zulmeden zalimin önce söylenmesi, onların çokluğundandır. Orta halde olanlar, onlara göre daha azdır. Hayırlarda önde olanlar ise oldukça azdır.

İbn Atâ demiştir ki: "Âyette, Allah'ın lutfundan ümidini kesmesin diye nefsine zulmeden zalimi önce zikretti."

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Zalimin önce söylenmesi, ona, işlediği günahının kendisini Allah'tan tamamen uzaklaştırmadığını bildirmek içindir.

Âyette, nefsine zulmeden kimsenin önce söylenmesinin hikmeti konusundaki bir diğer açıklama şöyledir: Kulların genelde ilk halleri günah, sonra tövbe, sonra istikamettir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Hayırlarda önde olan âlimdir. Orta halde olan talebedir. Nefsine zulmeden ise cahildir."

---

[73] Rebî' b. Enes el-Bekrî el-Basrî (v. 139/756-57), Enes b. Mâlik'ten ve Ebü'l-Âliye'den hadis dinlemiştir. Kendisinden de başta Abdullah b. Mübârek ve diğer âlimler hadis almıştır. Güvenilir bir râvidir (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/125).

[74] Nakil ve açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/496.

Yine o demiştir ki: "Hayırlarda önde olan, ahiretle meşgul olandır. Orta haldeki, hem dünyası hem de ahiretiyle meşgul olandır. Nefsine zulmeden ise dünya geçimiyle meşgul olup ahireti unutandır."

Âyette geçen üç grup hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

"Zalim, gaflet içinde alışkanlık olarak ibadet eden kimsedir. Orta haldeki, Allah'ın rahmetine rağbet edip azabından korkarak ibadet edendir. Hayırlarda önde olan ise Allah'tan korkarak ve O'nun ibadete layık olduğunu bilerek ibadet eden kimsedir."

"Zalim, helâl-haram demeden dünyayı alandır. Orta haldeki, dünyayı sadece helâlinden almak için çalışandır. Hayırlarda önde olan ise dünyadan tamamen gönlünü çekendir."

"Zalim, dünyayı talep edendir. Orta haldeki, ahireti talep edendir. Hayırlarda önde olan ise Cenâb-ı Hakk'ı talep edip O'na hiçbir şeyi bedel görmeyendir." Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de bu üçüncü gruptan yapsın.

İkrime, Hasan-ı Basrî ve Katâde, âyette yapılan bu üçlü taksimin, bütün insanlar hakkında olduğunu söyleyerek onları şöyle açıklamışlardır:

"Nefsine zulmeden, kâfirdir.

Orta halde olan, isyana dalan mümindir.

Hayırlarda önde olan ise bütün günahlardan sakınan müttaki kimsedir."

Onlar, bu âyetin, *"Sizler üç grup olduğunuz zaman"* (Vâkıa 56/7) âyetine benzediğini söylemişlerdir.

"Onlardan bazıları da Allah'ın izniyle hayırlarda önde olandır" âyetindeki "Allah'ın izniyle" ifadesi, O'nun emri veya özel desteği ve hidayeti ile demektir.

Âyet şöyle bitiyor: "*İşte bu*, yani Allah tarafından seçilerek kitaba vâris olmak veya hayırlarda önde olmak, kendisinden daha büyüğü bulunmayan *en büyük üstünlüktür.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bu büyük üstünlük, üç grubun *içine girecekleri adn cennetleridir."* Çünkü o mirastır. Mirasta, babanın nesebinde oldukları sabit olunca, çocukların âsi olanı ile iyilik edeni eşittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir."* Çünkü ipeğin giyiminde lezzet, yumuşaklık ve süs mevcuttur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar cennete girdikten sonra *şöyle derler: Bizden hüznü,* cehennem korkusunu *gideren Allah'a hamdolsun."* Hüzne, ölüm korkusu, kötü âkıbet korkusu veya rızık endişesi manasını verenler de olmuştur. Gerçek şu ki o, dünyevî ve uhrevî bütün hüzün ve kederleri kapsamaktadır.

Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"'Lâ ilâhe illallah' diyen kimseler için, kabirlerinde bir yalnızlık bulunmadığı gibi, onlar mahşere gelişleri sırasında da bir yalnızlık ve gariplik çekmezler. 'Lâ ilâhe illallah' diyen kimseleri, yüzlerindeki toprağı silerek kabirlerinden çıktıklarını ve, "Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun' dediklerini görür gibiyim."*[75]

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir."* O, çok da olsa mümin kullarının kusurlarını affeder; az da olsa, onların taatini kabul eder ve taat yapanlara bolca mükâfat verir.

Cennetliklerin sözü şöyle devam ediyor: "*O bizi, lutfuyla ebedî kalınacak yurda yerleştirendir."* Yani O bizi, amelimizin karşılığı olarak değil, lutuf ve ihsanıyla, içinde sürekli kalacağımız, hiç ayrılmayacağımız cennet yurduna yerleştirdi. *Artık bize orada hiçbir yorgunluk,* zahmet ve meşakkat *dokunmaz ve bize orada bir usanç da* gelmez." Bize orada yorgunluktan kaynaklanan herhangi bir bitkinlik, halsizlik ve gevşeklik gelmez. Çünkü orada bir teklif (yapılacak iş) ve yorgunluk yoktur. Allah Teâlâ, onlardan, önce yorgunluk ve meşakkati kaldırdı, sonra, peşinden gelecek bitkinlik ve usancı giderdi.

---

[75] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/181; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/424.

İmam Beyhakî şu hadisi nakletmiştir: Bir adam, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, uyku, Allah Teâlâ'nın kendisiyle gözlerimizi aydın ettiği (bizi dinlendirdiği) bir şeydir. Cennette uyku var mıdır?" diye sorunca, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Uyku, ölümün ortağı veya kardeşidir; cennetlikler uyumazlar veya cennette ölüm yoktur" buyurdu.

Diğer bir rivâyette, adam, "Onların rahatı ne iledir?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Onlar için bir yorgunluk yoktur; onların bütün işi rahattır"* buyurdu.[76]

Uyku, bedenin yorgunluğundan veya yemeğin ağırlığından kaynaklanır. Bunların ikisi cennette yoktur.

Dahhâk[77] demiştir ki: "Cennetlikler cennete girince, onları cennetin hizmetçileri karşılar; onlar, sedefinde gizlenmiş inci gibidirler. Allah Teâlâ meleklerden birini gönderir. Meleğin yanında âlemlerin Rabb'inden bir hediye ve cennet elbiselerinden biri vardır. Onu cennetlik kimseye giydirir, o da giyer ve cennete girmek ister. Melek, 'Yerinde dur' der. Kul durur. Melekte, âlemlerin Rabb'inden gelmiş on tane cennet yüzüğü vardır, onları cennetliklerin parmaklarına takar.

Birinci yüzüğün üzerinde şöyle yazılıdır: 'Tertemiz oldunuz, içinde ebedî olarak kalacağınız cennete giriniz.'

İkincide şöyle yazılıdır: 'Oraya selâm ile giriniz; bu, ebedî kalınacak gündür.'

Üçüncüde şöyle yazılıdır: 'Sizden hüzün ve kederi kaldırdım.'

Dördüncüde şöyle yazılıdır: 'Onları, iri gözlü cennet hûrileriyle evlendirdik.'

Beşincide şöyle yazılıdır: 'Oraya güven içinde selâmla girin.'

---

[76] Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 489; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/30. Kısa bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 923, 8811; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/415.

[77] Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), tebeu't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir.

Altıncıda şöyle yazılıdır: 'Bugün onlara, sabretmelerine karşılık mükâfatlarını veririm.'

Yedincide şöyle yazılıdır: 'Gerçekten onlar, kurtuluşa ermiş kimselerdir.'

Sekizincide şöyle yazılıdır: 'Artık güven içindesiniz, ebediyen korkmazsınız.'

Dokuzuncuda şöyle yazılıdır: 'Peygamberlere, sıddıklara ve şehidlere dost ve arkadaş oldunuz.'

Onuncuda şöyle yazılıdır: 'Yakınlarına hiç eziyet vermeyen birine komşu oldunuz.'

Müminler cennete girdikleri zaman şöyle derler: *'Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, yapılan iyiliğe en güzel karşılığı verendir.'"*[78]

32-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın, müminleri seçmesi, onları kitabına vâris yapmasından önce olmuştur. Bu O'nun sevgisi ve müşahedesi için oldu. Cenâb-ı Hak sonra onlara, kendisine ait onlarda bulunan şeyle ve onlara ait kendi katında bulunan şeyle hitap etti. Hak Teâlâ'nın onları vâris kıldığı bu miras, onların kendisini tanıma bağı cihetindendir. O'nun müminleri seçmesi ise ilâhî huzurundaki yakınlık ve nimetlerini bolca ihsan halinden ileri gelmektedir. Bunun için Allah Teâlâ, *'Sonra biz, kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak verdik'* buyurdu. Peşinden onların, zalim, orta halli ve hayırlarda önde kimseler olarak üç kısma ayrıldıklarını belirtti. Nefsine zulmeden zalimleri de seçilmiş kimseler arasına katan Allah'a hamdolsun."

Vertecübî sonra demiştir ki: "Allah en iyisini bilir, bana göre âyette bahsedilen zalim, Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatlarına ait bütün ezelî ve ebedî esrarı bilmek isteyen kimsedir. Böyle bir talebi olan kimseden daha zalim kim vardır? Çünkü o, imkânsız bir şeyi istemektedir. Baksana Allah Teâlâ, Âdem'i böyle bir zulüm vasfıyla tanıtarak ne buyurdu: *'O emaneti insan yüklendi. Şüphesiz o, çok zalim ve çok cahildir"* (Ahzâb 33/72).

---

[78] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/181-182.

Aslında bu, kulun yüce Allah'ın hakikatini bilmeye olan şevkinden, aşkının kemalinden ve celâlinin muhabbetindendir."[79]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu çeşit bir zulüm, Allah'a yönelen kimselerde olur. O kimseye, ilâhî muhabbet sarhoşluğu ve aşk dehşeti galip gelir, bu hal içinde rubûbiyyet kuvvetini iddia ve ulûhiyyeti idraki talep eder, kulluğundaki zayıflığı unutur. İşte bu manada nefsine zulmetmiş olur. Çünkü kul, rubûbiyyetin künhünü idrake güç yetiremez.

Eğer kul, Cenâb-ı Hakk'a vuslatı fakirliği ve zayıflığı yönünden istemiş olsaydı, orta halli bir kimse olurdu. Eğer o, Allah'a vuslatı, Allah ile istemiş olsaydı öne geçen biri olurdu. Bu izaha göre, âyette ifade edilen üç durum, Allah'a yönelen kimselerde cereyan etmektedir.

Buna göre zalim, manevi sarhoşluk hali, sahv (manevi ayıklık) haline galip gelen kimsedir.

Orta halde bulunan, manevi seyrinin başında, sahv hali, manevi sarhoşluk haline galip olan kimsedir.

Önde olan kimse ise, manevi seyrinin nihayetinde ve seyrinde sekri (manevi sarhoşluk hali) ve sahvı (manevi ayıklık hali) dengede olan kimsedir.

Yahut zalim, sadece seyrü sülûk yapan kimsedir. Orta haldeki, sadece cezbe halinde tutulan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise seyrü sülûk ile cezbeyi bünyesinde toplayan kimsedir; çünkü terbiye için ehil olan budur.

Yahut zalim, dışı içinden daha hayırlı olan kimsedir. Orta haldeki, dışı ve içi aynı olan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise iç âlemi dışından daha hayırlı olan kimsedir."

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyette geçen zalim, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sadece sözlerini alan kimsedir. Orta halde olan, Allah Resûlü'nün sözlerini ve fiillerini alan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerini, fiillerini ve ahlâkını alan kimsedir."

---

[79] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/162.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen üç grup hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

Nefsine zulmeden zalim, hata ve kusurları galip gelen kimsedir. Orta halde bulunan, halleri eşit olan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise iyilikleri fazla olan kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, dünyası konusunda zühdü elde eden kimsedir. Orta halde bulunan, ahiret nimetlerine rağbet eden kimsedir. Hayırlarda önde olan ise Mevlâ'sını iki dünyaya tercih eden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, akıl yıldızı parlayan kimsedir. Orta halde bulunan, ilim kameri doğan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise marifet güneşi ışık veren kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, Cenâb-ı Hakk'ı talep eden kimsedir. Orta halde bulunan, O'nu bulan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise sürekli O'nunla birlikte bulunan kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, hatayı terkeden kimsedir. Orta halde bulunan, gafleti terkeden kimsedir. Hayırlarda önde olan ise mâsiva ile alakayı terkeden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, nefsini Hakk'a feda eden kimsedir. Orta halde bulunan, kalbiyle cimrilik yapmayan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise ruhunu Mevlâ'ya feda eden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, ilme'l-yakîne sahip olan kimsedir. Orta halde bulunan, ayne'l-yakîne sahip olan kimsedir. Hayırlarda önde olan ise hakka'l-yakîne sahip olan kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, haramı terkeden kimsedir. Orta halde bulunan, şüpheli şeyleri terkeden kimsedir. Hayırlarda önde olan ise her şeyde fazla olanı terkedendir.

Nefsine zulmeden zalim, seha sahibidir. Orta halde bulunan, cömertlik sahibidir. Hayırlarda önde olan ise îsâr sahibidir (eline geçen nimete önce din kardeşini tercih eder).

Nefsine zulmeden zalim, ümit sahibidir. Orta halde bulunan, bast (huzur ve genişlik) sahibidir. Hayırlarda önde olan ise üns (Allah ile özel muhabbet) sahibidir.

Nefsine zulmeden zalim, korku sahibidir. Orta halde bulunan, haşyet sahibidir. Hayırlarda önde olan ise heybet sahibidir.

Nefsine zulmeden zalim, mağfirete ulaşandır. Orta halde bulunan, rahmete ulaşandır. Hayırlarda önde olan ise ilâhî yakınlığa ulaşandır.

Nefsine zulmeden zalim, kurtuluş isteyen kimsedir. Orta halde bulunan, manevi dereceler isteyen kimsedir. Hayırlarda önde olan ise Cenâb-ı Hak ile münâcât (özel kelâm) isteyen kimsedir.

Kitaba vâris yapılanlar içinde nefsine zulmeden zalim, azaptan güvende olan kimsedir. Orta halde bulunan, sevap isteyen kimsedir. Hayırlarda önde olan ise yüce Allah'a yakınlığı elde etmiş kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, tevekkül sahibidir. Orta halde bulunan, teslimiyet sahibidir. Hayırlarda önde olan ise tefviz sahibidir yani her işini Rabb'ine havale eden kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, zorla manevi vecde ulaşmaya çalışan kimsedir. Orta halde bulunan, vecd sahibidir. Hayırlarda önde olan ise Cenâb-ı Hakk'ı bulmuş, O'ndan hiç perdelenmeyen kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, Cenâb-ı Hakk'ın fiiline cezbedilen kimsedir. Orta halde bulunan, kendisine Hak Teâlâ'nın sıfatları keşfedilmiş kimsedir. Hayırlarda önde olan ise yüce Allah'ın zatında fâni olmuş kimsedir.

Nefsine zulmeden zalim, muhadara sahibidir (kalbi Allah ile huzur halini elde etmiştir). Orta halde bulunan, mükâşefe sahibidir (kalbine ilâhî hakikatler açılmıştır). Hayırlarda önde olan ise müşahede sahibidir (kalbi ilâhî tecellileri perdesiz olarak seyreder).

Âriflerden biri demiştir ki: 'Kitaba vâris olup nefsine zulmeden kimse, Cenâb-ı Hakk'ı ahirette her cuma (haftada bir) görür. Orta halde bulunan kimse, günde bir kere görür. Hayırlarda önde olan kimse ise yüce Allah'ı hiç perdelenmeden sürekli görür.'"

İmam Kuşeyrî'nin tefsirinden özetle yaptığımız nakil burada bitti.[80]

İşin hakikati şudur: Âyette bahsedilen bu üç kısım, âriflerden, manevi yolda giden âlim, âbid, zâhid ve salihlerden her grup için geçerlidir. Çünkü her grup için bir başlangıç, orta ve bitiş hali vardır.

Yüce Allah'a en önde gitmek var ya, işte o, en büyük üstünlük ve ihsandır. Onların mükâfatı marifet cennetleridir; oraya girerler ve orada altından bileziklerle süslenirler. Bu süsler, manevi hallerdir. Onlar incilerle de süslenirler. Bu süsler, manevi makamlardır. Onların oradaki giysileri ipektir. O, şeriatın amellerinin halis olanları ve özüdür. Onlar şöyle derler: "Bizden her türlü üzüntü ve hüznü gideren Allah'a hamdolsun." Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile birlikte hüzün bulunmaz. İlâhî nurlarla birlikte, kalpte ağyar kalmaz. İlâhî sırlarla birlikte keder barınmaz. Kalplerin bulduğu ve yaşadığı bütün hüzünler, müşahededen menedilmesi sebebiyledir. Allah kendisinden razı olsun, âriflerden İbnü'l-Fârız, bir şiirinde ezelî ilâhî aşkı tanıtırken demiştir ki:

"Ey sevgili, senin düşüncen, bir gün, bir insanın kalbine gelirse, oradan keder gider, ona sevinçler yerleşir."

Yine İbnü'l-Fârız demiştir ki: "Senin düşüncenle hüzün bir gün bile aynı yerde durmadı. Aynı şekilde, senin terennümünle (zikrinle) gam da aynı yerde durmaz."

Gerçekten Rabbimiz, ayıpları örterek çok affedicidir; gaybın hakikatini açarak da iyilik sahiplerine en güzel karşılığı verendir. O Rabbimiz ki bizleri, sürekli kalınacak yere yerleştirdi. O, ilâhî huzurda temkin makamıdır. Bunu, bizim güç ve kuvvetimizle değil, kendi ihsanıyla yaptı. Bize o makamda, hiçbir yorgunluk dokunmaz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, cennette yüce Mevlâ'larını görmek istedikleri zaman, bir mesafe katetmeye (bir yere gitmeye) ihtiyaçları olmaz; bilakis onlar, bulundukları odalarında Mevlâ'larını müşahede ederler. Orada kendileri hoş temenna ve selâm ile karşılanır. O'nu gördüklerinde, gözlerini herhangi bir cihete çevirmelerine hacet yoktur; onlar, bulundukları yerde, keyfiyetsiz bir şekilde yüce Allah'ı görürler."[81]

---

[80] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/206-208. Bu üç sınıf hakkında geniş ve değişik açıklamalar için ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/176-180; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/310-313.

Cehennemliklerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ahirette müminlerin aksine kötü bir durumda bulunan kâfirlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا
أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ
فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

36. ***İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır. Onlar, ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler. Onların cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz, her nankörü böyle cezalandırırız.***

37. ***Onlar orada şöyle feryat ederler: "Rabbimiz! Bizi buradan çıkar da önceden yaptıklarımızın yerine salih amel yapalım!" Onlara şöyle denir: "Size, düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size, uyarıcı da geldi. Artık tadın azabı! Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenlere ise cehennem ateşi vardır.* Orada ebedî olarak kalırlar. *Onlar, ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler.* Yani ikinci bir kez ölmelerine hükmedilmez ki ölüp de rahat etsinler. *Onlardan* bir saat olsun *cehennem azabı da hafifletilmez.*" Tam aksine, sönmeye yüz tuttuğunda kızgınlık ve ateşi artırılır. Şu âyet de bu manadadır: "*Onların azapları hiç hafifletilmez*" (Zuhruf 43/75).

---

[81] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/209.

Kadı İyâz, kâfirlere, dünyada yaptıkları hayır türü amellerinin ahirette bir faydası olmayacağı ve onlara karşı bir sevap almayacakları konusunda âlimlerin görüş birliğinin olduğunu söylemiştir. Onlar için azabın hafifletilmesi de söz konusu değildir. *Sahîh-i Müslim*'de Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği nakledilmiştir:

"Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Câhiliye devrinde yaşayan ve iyilikleriyle meşhur olan Abdullah b. Cüd'ân'dan bahsettim; onun misafirlerine ikramda bulunduğunu, akrabalarının hukukunu görüp gözettiğini, köle âzat ettiğini, fakirleri doyurduğunu, komşularına iyilikten geri durmadığından bahsettim; bu yaptıklarının ahirette kendisine bir faydası olup olmayacağını sordum, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Hayır, bir faydası olmayacaktır; çünkü o, bir gün olsun, 'Rabbim hesap günü günahımı affet!' demedi."[82]

Kadı İyâz sonra demiştir ki: "Fakat, kâfirlerin işledikleri suça göre, bazısının azabı diğerinden daha şiddetli olur."[83]

Ebû Bekir Beyhakî demiştir ki: "Âyet ve haberlerde, kâfirlerin amellerinin bâtıl olmasıyla ilgili gelen hükümlerden kastın şu olması mümkündür: Onlar, cehennem azabından kurtulmazlar fakat, küfrün dışında işledikleri hayır türü şeyler sebebiyle azapları hafifletilir." Mâzerî[84] de bu görüşü desteklemiştir.

Sâgânî şârihi, bu sözü naklettikten sonra, demiştir ki: "Kadı İyâz'ın dediğine göre, Ebû Tâlib'in, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] savunması ve kendisine yardım etmesi sebebiyle onun şefaatinden fayda görmesi, ona mahsus bir şeydir."

Hâtim-i Tâî'nin, cömertliği sebebiyle azabının hafifletileceğini bildiren rivayet, bunun sadece Ebû Tâlib için olacağı görüşünü reddetmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[82] Müslim, İmân, 365; Ebû Avâne, *Müsned*, nr. 291, 292.

[83] Kadı İyâz, *İkmâlü'l-Mü'lim bi-Fevâidi Müslim*, 1/597 (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1998).

[84] Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Temîmî es-Sıkıllî (v. 536/1141). Kendisi, Mâliki fakihlerinden, hadis ve kelâm âlimidir (bk. Eyyüp Said Kaya, "Mâzerî", *DİA*, 28/193-195).

Ebû Tâlib hakkında söylenen durum, kendisine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] doğum haberini getiren câriyesi Süveybe'yi bu müjdesine karşılık âzat eden Ebû Leheb için de geçerlidir. Nitekim bu olay *Sahîh-i Buhârî*'de zikredilmektedir.[85]

Özetle, bazı kâfirlerin, dünyada yaptıkları iyiliklerine karşılık olarak ahirette azapları hafifletilir. Bu, onların amellerinin karşılığı olarak değil, Allah Teâlâ'nın kendilerine bir ihsanı olarak gerçekleşir; çünkü onlarda amellerin kabulü için şart olan iman bulunmamaktadır. Açıklama için *Hâşiye*'ye bakınız.[86]

Âyet şöyle bitiyor: "*İşte biz,* nimete nankörlükte ileri giden *her nankörü böyle* en şiddetli azapla *cezalandırırız.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar orada* yardım isteyerek *şöyle feryat ederler: Rabbimiz! Bizi buradan çıkar,* dünyaya döndür de *önceden yaptıklarımızın yerine salih amel yapalım!*" İnkârdan sonra iman edelim, isyandan sonra itaat edelim. Dünya hayatının süresi bittikten sonra kendilerine şöyle cevap verilir:

"*Size, düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?*" Yani size, düşünecek bir kimsenin düşünüp ibret alacağı ve Allah'a döneceği bir süre vermedik mi? Aslında bu ifade, mükellef kimsenin halini düzelteceği ve Allah'ın âyetleri üzerinde düşünüp ibret alacağı her ömrü içermektedir, kısa da olsa. Fakat uzun ömür yaşayan kimseler hakkındaki kınama daha büyüktür.

Bazıları bu ömrün, on sekiz sene olduğunu söylemiştir. Onun, yirmi ile altmış sene arası olduğunu söyleyenler olduğu gibi, kırk sene olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Şöyle rivayet edilmiştir: Bir kimse kırk yaşına ulaşır da tövbe etmezse, şeytan onun yüzünü meshederek, "Bu, artık iflah olmayacak bir yüz!" der.

İnsana verilen bu ömrün altmış sene olduğu da söylenmiştir.

---

[85] Buhârî, Nikâh, 21 (nr. 5101).

[86] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Allah Teâlâ'nın insandan (tövbe etmeyişine) artık bir özür kabul etmeyeceği yaş, altmıştır."*[87]

Buhârî'de geçtiğine göre, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, altmış yaşına kadar ömür verdiği kimsenin (haktan uzak kalışına dair) özrünü kabul etmez."[88]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hem size, uyarıcı da geldi."* Yani size, Allah'ın resûlü veya Allah'ın kitabı geldi. Âyette geçen uyarıcının, ihtiyarlık, yaşın ilerlemesi ve saçlardaki beyazlık olduğu da söylenmiştir.

İbn Uzeyz[89] demiştir ki: "Bu görüş tutarlı değildir; çünkü ilâhî delil, saçı ağarmasa da herkesin önüne konur. Gerçi Araplar, beyaz saça 'uyarıcı' derler fakat âyetin kastı bu değildir."[90]

Allah Teâlâ'nın daha sonraki âyette, *"Onlara bir uyarıcı geldiğinde sadece nefretleri (kaçışları) arttı"* (Fâtır 35/42) buyurması, uyarıcının beyaz saç değil, peygamber olduğunu gösteriyor. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Size uzun ömür verdik ve ayrıca size uyarıcı peygamber de geldi.

Katâde[91] demiştir ki: "Allah Teâlâ onlara, uzun ömrü ve peygamberi delil getirdi, buna karşı kendilerini savunacakları delilleri kalmadı." Allah Teâlâ, onlara şöyle buyurdu: *"Artık tadın azabı! Zalimler için, onlardan azabı savacak hiçbir yardımcı yoktur."*

---

[87] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/385; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/425; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/31.

[88] Buhârî, Rikâk, 5 (nr. 6419); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/425.

[89] İbn Uzeyz (İbn Uzeyr ve İbn Azîz olarak da okunmuştur) Ebû Bekir Muhammed es-Sicistânî (v. 330/941), *Kitâbü Garîbi'l-Kur'ân* isimli eserin sahibidir. Eserin diğer ismi *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*'dır.

[90] bk. İbn Uzeyz, *Kitâbü Garîbi'l-Kur'ân*, s. 476 (Dâru Kuteybe, 1995).

[91] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yolunu ve ıstılahlarıyla birlikte manevi terbiyenin mevcudiyetini inkâr eden ve böylece nefisleriyle baş başa kalan kimseler için kalplerinin Allah'tan kopup manen perdelenme azabı vardır. Onlar, nimetlerin bulunduğu cennete girseler bile, kalplerinin perdelenme hali devam eder. Onlar için ölümlerine hüküm verilmez ki ölsünler de ilâhî huzura girme kabiliyetine dönsünler. Kendilerinden, gaflet perdesinin azabı da hafifletilmez. Tam tersine, dünyada nefsanî hazların çokluğu ve kalplerdeki perdelerin yoğunluğu sebebiyle perdelenme daha da artar. Biz, terbiye yolunu inadına inkâr eden ve o yolda gidenlere karşı nankörlük yapan kimseleri işte böyle cezalandırırız. Onlar, onun içinde hal diliyle şöyle feryat ederler:

"Rabbimiz, bizi bu halden çıkar, bizi fânilik diyarına geri döndür de daha önce yapmadığımız güzel amelleri yapalım; azim sahibi ve manen uyanık kimselerin girdiği gibi, biz de senin huzuruna girelim!" Onlara şöyle denir:

"Size, düşünecek kimsenin düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size, sizi Allah'tan kopmanın vebali konusunda uyaran ve size ilâhî huzura girme yolunu tarif eden uyarıcılar da gelmişti. Fakat siz onları inkâr ettiniz; öyle ise kalbin perdelenip Allah'tan kopmasının azabını tadın. Zalimlere hiçbir yardımcı yoktur."

Yüce Allah Kalplerdekini Bilir

İnkâr ve iman, kalbe ait amellerden olup insanlara gizlidir. Allah Teâlâ, kalplerde olanı kendisinin bildiğini haber vererek şöyle buyurdu:

اِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾ هُوَ الَّذٖي
جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِۜ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۜ وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ
كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًاۚ وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

38. ***Şüphesiz, Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. O, kalplerin sahip olduğu şeyleri de hakkıyla bilendir.***

39. ***Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi zararınadır. Kâfirlerin küfrü, Rab'leri katında sadece kendileri için gazabı artırır. Kâfirlerin küfrü, sadece ziyanlarını artırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Allah göklerin ve yerin gaybını bilir."* Yani onlarda sizden gizli olan şeyleri bilir. *"O, kalplerin sahip olduğu şeyleri de hakkıyla bilendir."* Âyetin son kısmı, öncesi için bir delildir. Allah Teâlâ, kalplerde olanı bildiğine göre, âlemde gizli olan her şeyi bilir; çünkü kalplerde olanlar daha gizlidir.

Kalplerin sahip olduğu şeyler, içlerinde gizledikleri düşünceler ve vesveselerdir. Yani Allah, kalplerde olanları ve onların hakikatini en iyi bilendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur."* Yani O sizi, yeryüzünde, kendi hükmü ile tasarrufta bulunmanız için halifeler yaptı, sizi onda tasarruf anahtarlarına (imkân ve sebeplerine) sahip yaptı, sizi onda bulunan şeylere hükümran etti ve onun menfaatlerini size mubah kıldı. Bütün bunlar, O'nun birliğine iman edip taatine sarılarak şükretmeniz içindir.

"Artık sizden *kim inkâr ederse,* böyle yüce nimetleri küçük görüp onlara nankörlük yaparsa *inkârı kendi zararınadır.* İnkârının azabı kendisine döner. Bu, Allah'ın gazabı ve ahiretteki ziyandır. Bu durum, âyetin devamında şöyle ifade edilmiştir:

"Kâfirlerin küfrü, Rab'leri katında sadece kendilerine karşı olan gazabı, şiddetli buğzu *artırır. Kâfirlerin küfrü, sadece ziyanlarını,* helâk ve perişanlıklarını *artırır."*

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, Allah ruhlarda gizli olan sırlı ilimleri, manevi keşifleri, yüce zatın sırlarından ve ilâhî sıfatların nurlarından elde ettiklerini bilir. Allah Teâlâ, ayrıca, nefislerde gizli olan itaat veya isyan düşüncelerini de bilir. Şüphesiz, O, kalplerin hakikatini, onların sefa ve sıkıntı halini, kalplerde bulunan yakîn ve marifetle, onların zıddı olan şüphe ve cehaleti bilir.

İmam Kuşeyrî, *"Şüphesiz, Allah göklerin ve yerin gaybını bilir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O, ihlâs sahiplerinin ihlâsını, sadıkların sıdkını, münafıkların nifakını, kâfirlerin inkârını, insanlara kötülük yapmak isteyenleri ve Allah hakkında güzel zanna sahip olanları bilir."[92]

İmam Kuşeyrî, *"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Her asırdaki insanlar, kendilerinden önceki insanların halifesidir. İnsanlardan bazıları vardır, onların nefisleri (varlıkları) bir güzelliktir; bazıları ise en rezil ve en düşük kimselerdir. Faziletli kimselerin zamanları, zorluk içinde geçer, rezil kimseler ise zamanları için bir zorluk ve sıkıntıdır."[93]

Kuşeyrî'nin sözünün özü şudur: Bazı insanlar, yeryüzünde Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği halifeliğin hakkını bildiler ve onun hakkını yerine getirdiler. Allah'ın taatini yerine getirerek bu nimete şükrettiler; böylece yaşadıkları zamanlarında, kendileri ve asırlarındaki insanlar için bir güzellik oldular. Fakat onlar, taatlerin meşakkatini ve peş peşe gelen güçlükleri yüklendiklerinden, onlar için zamanları bir sıkıntı oldu. Bir grup insan ise bu halifeliğin hakkını bilmeyip isyan ile meşgul oldular, bu yüzden zamanları sıkıntı ve bunalıma döndü, böylece zamanları için bir zorluk ve sıkıntı oldular.

---

[92] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/210.

[93] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/210.

Şirkin Delili Yoktur

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine ortak koşarak inkâra giden kimseleri reddederek şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ اَرُون۪ي مَاذَا خَلَقُوا
مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِۚ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ
عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُۚ بَلْ اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾

40. ***De ki: "Allah'ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana! Onlar yerde neyi yarattılar?" Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var? Yahut biz onlara, bir kitap verdik de onlar, o kitaptaki bir delile mi dayanıyorlar? Bilakis o zalimler birbirlerine sadece bir aldatma vaat etmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Allah'ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü?"* Yani de ki: Allah'ın dışında, kendilerini Allah'a ibadette ortak yaparak taptığınız putlarınızdan bana haber verin; onlara ibadet etmede senediniz (sebep ve dayanak noktanız) nedir?

"Gösterin bana! Onlar yerde neyi yarattılar?" Yerden bir parça olsun, yoktan neyi yarattılar ki bu sebeple ibadeti hak ettiler? *"Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var?"* Yoksa onların göklerin yaratılışında Allah ile bir ortaklıkları mı var ki kendilerine ibadet edilmesine hak ettiler? Bilakis, bunlardan hiç şey yoktur; öyle ise ibadeti hak etmeleri bâtıl oldu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut biz onlara, bir kitap verdik de onlar, o kitaptaki bir delile mi dayanıyorlar?"* Yoksa onların yanında, Allah'tan gelmiş ve putların O'nun ortakları olduğunu söyleyen bir kitap mı var ki onlar bu kitaptan bir delil ve hüccete göre hareket ediyorlar?

İbn Arafe[94] demiştir ki: "Bu âyet, naklî bir delile işaret etmektedir. Önceki âyet ise aklî delile işaret etmektedir. Onlar, putlara ibadetlerinde ne aklî delile ne de naklî bir delile dayanmaktadır."[95]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bilakis o zalimler birbirlerine, sadece bir aldatma vaat etmektedir."* Yani o zalimlerin reisleri, birbirlerine sadece bâtıl ve aldatıcı bir şeyi vaat etmektedir. Bu vaat de onların, *"Bu putlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus 10/18) sözleridir. Cenâb-ı Hak, onların aklî ve naklî bir delillerinin bulunmadığını belirttikten sonra, ondan vazgeçerek, onların insanları yönlerdirdiği şeyden bahsetti. Bu da öncekilerin sonrakilere, reislerin kendilerine tâbi olanlara, putların Allah katında kendilerine şefaatçi olup onları Allah'a yaklaştıracağını söylemeleridir. Bu, körü körüne basit bir taklittir. Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir mahlûka güvenir ve ona itimat ederse kendisine şu âyet okunur: *"Allah'ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana! Onlar yerden neyi yarattılar? Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var? Yahut biz onlara, bir kitap verdik de onlar, o kitaptaki bir delile mi dayanıyorlar? Bilakis o zalimler birbirlerine, sadece bir aldatma vaat etmektedir."*

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendisine ortak koşularak yapılan ameli kabul etmediği gibi, kendisine ortak koşan kalbi de sevmez. Ortak amel kabul edilmez, ortak kalbe de Allah yönelmez."

---

[94] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Onun diğer eserleri yanında tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır. Bu tefsir, yeni ve ilk olarak dört cilt halinde, Beyrut'ta 2008 yılında basılmıştır. (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

[95] bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/336 (Beyrut 2008).

İbadete Layık Olan Sadece Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, ibadete kimin tek başına layık olduğundan bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَاۚ وَلَئِنْ زَالَتَٓا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ

اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهٖۜ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

41. ***Şüphesiz, Allah gökleri ve yeri yıkılıp yok olmaktan korumaktadır. Eğer onlar yıkılıp yok olsalar, onları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz. Şüphesiz, O, halîmdir, çok bağışlayandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Allah gökleri ve yeri yıkılıp yok olmaktan korumaktadır.*" Allah onları, yıkılmaktan korumaktadır. O'nun, gökleri ve yeri bir nizam ve intizam içinde tutması, yıkılmaktan korumasıdır.

Gök bilimcilerine göre meşhur olan görüş şudur: Gökler, gece ile gündüz arasında dönerek deveran eden feleklerdir. Sa'lebî'de dile getirildiği şekilde,[96] Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh], göklerin döndüğünü söyleyen Kâ'b el-Ahbâr'ın sözünü inkâr etmesi, onun hakkındaki ön yargıdan ibarettir; çünkü, göklerin dönmesi, onun Allah'ın kudretiyle tutulmamasını gerektirmez. Bu konudaki açıklama için, "*Güneş de kendisi için belirlenen yere doğru akıp gitmektedir*" (Yâsin 36/38) âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, gökleri ve yeri kudretiyle tutmakta, onları hikmetiyle sağlam şekilde yapmakta, onları dilediği gibi süslemekte, içindeki varlıkları hükmüne göre yaratmaktadır. Onları ilk olarak yaratmasında ve yok etmesinde kendisine yardım edecek bir ortağı bulunmadığı gibi, onları devam ettirmesinde ve ayakta tutmasında da kendisine ortak olacak bir kimse yoktur."[97]

---

[96] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/184; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/319.

[97] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/211.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer, faraza onlar yıkılıp yok olsalar, onları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz."* O'nun tutmasından sonra, onları ayakta tutacak kimse bulunmaz. *"Şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayandır."* O, azap etmede acele etmez; çünkü Allah, kendisine ortak koşup isyan edenlerin üzerinde gökleri ve yeri tutmaktadır; halbuki şirk karşısında gökler ve yer parçalanıp dağılsalar yeridir. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onlar, 'Rahmân çocuk edindi' dediler. Böyle diyen sizler, öyle çirkin bir iddia ileri sürdünüz ki ondan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp çökecekti" (Meryem 19/88-90).

41. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âlem, kudret ve hikmet tecellileriyle ayakta durmaktadır. Ayrıca bu âlem, ruhlar ve bedenler, mana ve cisimler arasında cereyan eden bağlantı ve hükümlerle ayakta tutulmaktadır. Onlardan biri olmasa, mevcut âlemin nizamı bozulur, hakîm ve alîm Mevlâ'nın hikmeti ortadan kalkardı.

Birincisi (ruh ve mana âlemi), ilâhî kudretin açıkça müşahede edilip yüce Allah'ın yakînen tanındığı âlemdir. İkincisi (madde ve cisimler âlemi) ise teklif (ilâhî hükümlerden sorumluluk) âlemidir.

Birincisi tenzih, ikincisi teşbih mahallidir.

Birincisi, yüce zatın sırlarının, ikincisi ise ilâhî sıfatların nurlarının mahallidir. Aslında her iki âlemde de zuhur eden zat birdir; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hiçbir zaman zatından ayrı değildir. Bu inceliği iyi anla!

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: "Kul, Allah'a isyan ettiği zaman, gök, onun üzerine düşmek, yer de onu altına çekip yere batırmak için izin ister; Allah Teâlâ, hilim ve affı ile onlara mani olur. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

'Şüphesiz, Allah gökleri ve yeri yıkılıp yok olmaktan korumaktadır. Eğer onlar yıkılıp yok olsalar, onları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz. Şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayandır.'"

Kureyş'in İnat ve Azgınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, *"Kâfirler için ise cehennem azabı vardır ..."* (Fâtır 35/36) âyeti için bir tamamlama olarak Kureyş'in inat ve azgınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ
اِحْدَى الْاُمَمِۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًاۙ ﴿٤٢﴾ اِسْتِكْبَارًا
فِى الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِۜ وَلَا يَح۪يقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِه۪ۜ فَهَلْ
يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّل۪ينَۚ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًاۚ وَلَنْ تَجِدَ
لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْو۪يلًا ﴿٤٣﴾ اَوَلَمْ يَس۪يرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُٓوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ
مِنْ شَيْءٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِۜ اِنَّهُ كَانَ عَل۪يمًا قَد۪يرًا ﴿٤٤﴾

42. ***Onlar, eğer kendilerine bir uyarıcı (peygamber) gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair sağlam bir şekilde Allah'a yemin ettiler; fakat onlara uyarıcı gelince, bu, onların sadece haktan uzaklaşmalarını arttırdı.***

43. ***Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Hâlbuki kötü tuzak sadece sahibini sarar. Onlar ancak öncekilere uygulanan ilâhî kanunu (azabı) bekliyorlar. Allah'ın kanununda** (icraat şekli olarak) **asla bir değişme bulamazsın, yine Allah'ın kanununda** (zamanı gelince) **bir sapma da bulamazsın.***

44. ***Onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Halbuki onlar, bunlardan daha güçlü idiler. Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak değildir. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, eğer kendilerine bir uyarıcı peygamber gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair sağlam bir şekilde* yahut bütün güçleriyle *Allah'a yemin ettiler."* En'âm sûresinde de bu manada şöyle buyrulmuştur:

"'Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz diye size bu Kur'an'ı indirdik" (En'âm 6/157).

Bu şöyle olmuştu: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce, Kureyş'e, Ehl-i kitabın (yahudi ve hıristiyanların) peygamberlerini yalanladıkları haberi ulaşınca Kureyş, "Allah, yahudi ve hıristiyanlara lânet etsin, kendilerine peygamberler geldi de onları yalanladılar; vallahi eğer bize bir peygamber gelse, biz, ümmetler içinde en doğru yolda olanlardan olurduk!" dediler. Yani, hak yola uyma ve istikamet üzere bulunma konusunda onlardan en üstün ve en ileride olurduk, demek istediler. "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilince de, *bu, onların sadece haktan uzaklaşmalarını artırdı."* Yani Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] gelişi, onların sadece haktan uzaklaşmalarını artırdı.[98]

Bunun sebebi devamındaki âyette şöyle belirtiliyor: *"Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı."* Yani onlar, büyüklük taslayıp kötü tuzak kurdukları için, peygamberin gelişi onların sadece haktan sapmalarını artırdı. Yahut onlar, kendilerini beğenip büyüklük taslayarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere türlü tuzaklar kurduklarından, bu sonuç oluştu. Bu çirkin tuzak, müşriklerin toplanıp Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] öldürmek ve ona tâbi olanlara eziyet vermek için plan yapmalarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki kötü tuzak sadece sahibini sarar."* Yani kötü tuzağın sonucu, ancak onu yapanın başına gelir. Nitekim kurdukları tuzak ve çirkin planın sonucu, Bedir Savaşı'nda kendi başlarına geldi.

---

[98] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/184; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/426.

Bir darbımeselde denir ki: "Kim, başkasına zarar vermek için bir kuyu kazarsa içine kendisi düşer."

Âyetin devamı şöyle: *"Onlar ancak öncekilere uygulanan ilâhî kanunu* yani azabı *bekliyorlar."* Onlar sadece, kendilerinden önce hakkı yalanlayanların başına gelen, köklerini kazıyan azabın kendi başlarına da gelmesini bekliyorlar. Bu durum, peygamberlerini yalanlayanlar hakkında Allah Teâlâ'nın uyguladığı bir kanunudur. *"Sen Allah'ın kanununda* uygulama şekli olarak *asla bir değişme bulamazsın, yine Allah'ın kanununda* zamanı gelince *bir sapma da bulamazsın."* Allah Teâlâ, âyette öteden beri devam eden bir kanununu açıkladı. Bu kanun O'nun, peygamberlerini yalanlayanlardan intikam almasıdır. O, bu azabını değiştirmez ve vakti gelince de ertelemez. Çünkü o, olması muhakkak bir şeydir, ondan kaçış yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?"* Onlar, kendilerinden önce Âd, Semûd kavimleri ve Lût'un kavmi gibi peygamberlerini yalanlayanları Allah'ın nasıl helâk edip köklerini kazıdığını görmediler mi? Allah Teâlâ, Mekke müşriklerine, Şam, Yemen ve Irak taraflarına yaptıkları yolculuklarda gördükleri, geçmiş milletlerin kalıntıları, helâklerinin ve yerle bir oluşlarının göstergesi olan şeyleri kendi aleyhlerine bir delil olarak gösterdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki onlar, bunlardan daha güçlü* ve iktidarlı *idiler;* fakat bununla birlikte başlarına gelen azaptan kaçıp kurtulamadılar. *Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak,* O'nun önüne geçecek veya O'ndan kaçıp kurtulacak *değildir. O,* onların bütün hallerini *bilendir,* onları yakalayıp azap etmeye *gücü yetendir."* Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı insanları görürsün, şöyle derler: "Eğer gerçek bir terbiye şeyhi ortaya çıkarsa, onun terbiye halkasına ilk giren biz oluruz." Bunu söyleyen kimse, terbiye şeyhi ortaya çıkınca, inat edip kibir göstererek onun terbiyesine girmez, hatta bazıları çok defa onu inkâr eder ve kendisine tuzak kurup işini engellemeye çalışır. İlâhî rahmetten mahrum bırakılmaktan Allah'a sığınınız.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onların sözlerinin bir hakikati yoktur. Onların verdikleri güvenceye itimat edilmez. İçlerinden vaat ettikleri, apaçık yalandır. Onların itaat zannettikleri şey sadece bir aldanıştır. Aynı şekilde mürid de manevi yola ilk girişinde, nefsi ona güç yetiremeyeceği şeyleri temenni ettirir. Birçok kez, Allah'la anlaşma yapar ve bazı şeyleri yapmaya O'na kesin söz verir. Şehveti kendisini sardığında ve şeytan onu Allah'a verdiği sözde yalancı çıkarmayı istediğinde, bir hile ile kendisini yere serer, onu azgınlık çukuruna ve nefsinin fitnesine düşürür; böylece kulun yüzü siyah olur (verdiği sözün altında kalır) ve Allah katındaki itibarı gider."[99]

İmam Kuşeyrî sonra, *"Onlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?"* âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Allah'ın hiçbir velisi hüsrana uğramaz, Allah'a düşman olan hiç kimse de kazançlı çıkmaz. Niyeti bozuk olan kimse hakikate ulaşamaz, onun hile ve tuzağı kendisine döner. Allah Teâlâ, düşmanlarını yerle bir eder; velilerine ise çok büyük bir lutufta bulunur."[100]

Yüce Allah Halîm ve Çok Affedicidir

Cenâb-ı Hak sonra, *"Şüphesiz O halîm ve çok affedicidir"* (Fâtır 35/41) âyetine bir tamamlama niteliğinde şöyle buyurdu:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ
دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ
اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِه۪ بَص۪يرًا ﴿٤٥﴾

---

[99] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/211.

[100] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/212.

45. *Eğer Allah, insanları işledikleri isyanlar yüzünden hemen yakalayıp cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirli bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (yaptıklarının karşılığını verir). Şüphesiz, Allah kullarını görmektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Allah, insanları işledikleri* isyanlar *yüzünden hemen yakalayıp cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı.*" Çünkü, "*Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak* değildir" âyetinde, yeryüzünün de bahsi geçti. Şayet, yüce Allah, insanların yaptıkları günahlara hemen ceza verecek olsaydı, yeryüzünde hareket halinde hiçbir canlı bırakmazdı. Buna hiç kimse de engel olamazdı.

Âyete, Allah, isyan eden hiçbir kimseyi bırakmazdı, manası da verilmiştir.

Âyetin bu kısmı için, "Hiçbir cin ve insan bırakmazdı" diyenler de olmuştur.

Meşhur olan görüş, âyetin bütün canlıları içermesidir; çünkü bütün canlılar insan için yaratılmıştır.

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların günahı yüzünden, neredeyse deliğindeki pislik böceği bile azap görür." Yani hayvanlar, insanların işlediği günahların uğursuzluğu sebebiyle meydana gelen kıtlıktan etkilenerek bir çeşit azap görürler.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Zalimin zulmü sebebiyle toy kuşu, (yeryüzüne inecek kıtlıktan dolayı) yuvasında zayıflıktan ölür."[101]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ, insanların hak ettikleri sevabı veya azabı dünyada hemen verecek olsaydı, insanların az ömrü yetmezdi ve kısa anlayışları bunu idrak edemezdi. Bunun için Cenâb-ı Hak, bu işi mahşer gününe erteledi. O gün, uzundur. Allah, her şeye kadirdir; kullarının her işini görmektedir, dönüş O'nadır."[102]

---

[101] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/185-186; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/323.

[102] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/212.

Bu açıklama, şu âyetin manasındadır: *"Fakat Allah, onları belirli bir süreye kadar erteliyor.* O, kıyamet günüdür. Hepsi için belirlenen *vakitleri gelince, şüphesiz, Allah kullarını görmektedir."* Yani onların işlerinin hakikati ve hükümlerinin hikmeti O'na gizli kalmaz; O hepsine, amellerinin derece ve durumuna göre karşılıklarını verir.

45. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Mümin için dünyada, cezasının hemen verilmesi, kendisi için bir ihsandır; onun ebedî âleme ertelenmesi ise bir istidraç (farkında olmadan azaba yaklaştırmak) ve rahmetten mahrum edilip nefsiyle baş başa bırakılmaktır. Her kime, ezelde ilâhî inâyet takdir edilmişse, Allah Teâlâ onu, dünyada iken azarlayıp uyararak kusurunu temizler. Bu, bazan bedenine, malına veya ailesine gelecek bir musibetle gerçekleşir. Kime ilâhî inâyet takdir edilmemişse, onun kusurlarının cezası ahiret gününe ertelenir.

Allah Teâlâ'dan, lutuf ve keremiyle bizleri günahlardan ve azabından korumasına isteriz.

Allah Teâlâ, peygamberi Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Fâtır sûresinin tefsiri burada tamanlandı.

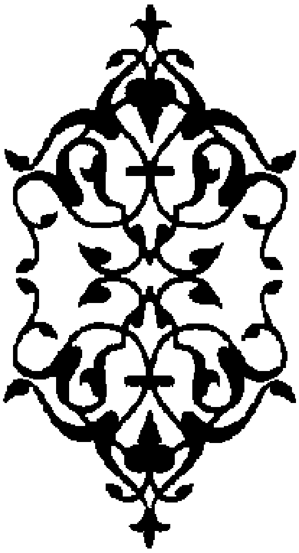

(36) YÂSÎN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Yâsîn sûresi Mekke'de inmiştir. Fakat bazıları, 12. âyetin Medine'de Selemeoğulları hakkında indiğini söylemişlerdir. Bunlar, Mescid-i Nebevî'ye uzak olan evlerini terkedip Hz. Peygamber'in yakınına taşınmak istediklerinde 12. âyet indi.[103]

Yâsîn sûresi seksen üç âyettir. Sûre, ismini ilk âyetinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin 42. âyetinde, *"Onlara bir uyarıcı peygamber geldiğinde, bu onların sadece haktan kaçışlarını artırdı"* buyruldu. Bu sûrenin 3. âyetinde de, *"Sen, şüphesiz gönderilmiş peygamberlerdensin"* buyrularak, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyarıcı olduğu ve peygamberliği yeminle ifade edildi.

Yâsîn Sûresinin Fazileti

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Yâsîn sûresine Tevrat'ta 'muimme' ismi verilmiştir; onu okuyanın üzerine dünya ve ahiretin hayrını yayar (iki cihanın hayrını kazandırır). Ona ayrıca 'Dâfia' ve 'Kâdıye' denir; onu okuyandan her türlü kötülüğü uzaklaştırır ve onun her ihtiyacını giderir."*[104]

---

[103] bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 36; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/3; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/97.

[104] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/187; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/4; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/37-38.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur: *"Yâsîn sûresi ne için okunursa ona göre fayda verir."*

Diğer hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Yâsîn sûresini, korkan bir kimse okursa korkusundan güvende olur. Aç bir kimse okursa Allah onu doyurur. Susuz bir kimse okursa susuzluğundan kurtulur. Elbisesiz bir kimse okursa elbise bulur. Hapisteki kimse okursa serbest bırakılır. Bekâr kimse okursa evlenir. Yolcu okursa yardım görür. Bir şeyini kaybeden okursa kaybettiğini bulur."*[105]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim ölüm anında Yâsîn sûresini okursa veya ona okunursa, Allah Teâlâ, onun her bir harfine karşılık on melek indirir; melekler onun önünde saf bağlayarak dururlar, kendisi için Allah'ın rahmetini isterler, günahlarının affı için Allah'a yalvarırlar, onun cenazesinde hazır bulunurlar."*[106]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يٰسٓۚ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَك۪يمِۙ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٣﴾ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۜ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Yâ Sîn.***

2-3-4. ***Hikmet dolu Kur'an'a yemin olsun ki gerçekten sen, dosdoğru bir yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin.***

---

[105] Aynı manada bir hadis için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/25.

[106] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/188. Meşhur hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ölülerinize Yâsîn sûresini okuyunuz"* hadisiyle, ölen kimseye Yâsîn sûresinin okunmasını tavsiye etmiştir (bk. Ebû Davud, Cenâiz, 19; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10913, 10914; İbn Mâce, Cenâiz, 4). Yâsîn sûresinin fazileti konusunda İmam Tirmizî'nin rivayet ettiği şu hadis büyük bir müjde içermektedir: *"Her şeyin bir kalbi vardır; Kur'an'ın kalbi de Yâsîn sûresidir. Kim Yâsîn sûresini okursa Allah Teâlâ ona, on kere Kur'an okumak sevabı verir"* (bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 7 [nr. 2887]; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 21). İmam Bezzâr'ın rivayet ettiği bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Ümmetimden her insanın kalbinde Yâsîn sûresinin bulunmasını ne kadar isterim"* (bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 2305; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/38). Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Yâsîn, Kur'an'ın kalbidir. Kim onu, Allah'ın rızasını ve ahiret sevabını bekleyerek okursa geçmiş günahları affedilir"* (bk. Ahmed, *Müsned*, 5/26; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 1075; Taberânî, *el-Kebîr*, 20 [nr. 511, 541]; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/37).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yâ Sîn.* Ey ulu, yüce, şanı büyük efendi! *Hikmet dolu,* âyet ve hükümleri muhkem *Kur'an'a yemin olsun ki gerçekten sen, dosdoğru bir yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ bana, Kur'an'da yedi isim verdi. Bunlar Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsîn, el-Müzzemmil, el-Müddessir ve Abdullah'tır."*[107]

Bazıları, "Yâsîn"le isimlendirmenin doğru olmayacağını söylemişlerdir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Açık ve doğru olan şudur: "Yâsîn"deki "yâ", hitap içindir, "sîn" ise bir harf olup seyyidin kısaltılmışıdır. "Ey yüce, ulu seyyid, beşerin efendisi" anlamına gelir. Sevenler arasında böyle işaretli konuşmalar olur. Bunun sebebi, kendilerini gözetleyen ve dinleyen kimselerden durumu gizlemektir.

Cenâb-ı Hak sonra, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini inkâr edenlere cevap olarak onun kendisi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu yeminle ifade ederek şöyle buyurdu:

"Hikmet dolu Kur'an'a yemin olsun ki..." Yani sonsuz hikmetlerle dolu Kur'an'a yemin olsun ki ...

Yahut hüküm ve haberleri muhkem (sağlam, sabit) olup kendisini hiçbir kitabın neshetmediği (hükmünü ortadan kaldırmadığı) Kur'an'a yemin olsun ki ...

Yahut hikmet sahibinin kelâmı olan Kur'an'a yemin olsun ki, *"Gerçekten sen, gönderilmiş peygamberlerdensin."* Sen onların en büyüğü ve en yücesisin. Bu âyet, kâfirlerin, *"Sen, gönderilmiş biri değilsin!"* (Ra'd 13/43) sözlerini reddetmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen, dosdoğru bir yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin."* Yani sen, içine gireni sonsuz kerem sahibi olan Allah'ın yakınlığına (cennetine) ulaştıran dosdoğru bir yol üzerinde bulunmaktasın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[107] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 15/7.

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yâsîn, ey seyyid, ey efendi, demektir."[108]

Allah Teâlâ onu, makamların en yücesine yükseltti. O makama, ümit ve beklenti ile çıkılmaz. Cenâb-ı Hakk'ın bir kanunudur ki O, sırlarını sadece, vehim ve hayallerin, onu nasıl hak ettiğini anlamakta âciz kaldığı kimselere verir. Bunun için müşrikler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu makamı hak etmesini hayret ve şaşkınlıkla karşılayıp, "Allah insanlar arasından Ebû Tâlib'in yetimini böyle bir iş için nasıl seçti?" dediler. Halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın ezelî tercihinde, bütün emsal ve benzerlerinin en önündeydi. Bu manada, beyit halinde şöyle denmiştir:

"Bu kimse, eski elbiseler içinde olsa ve mal yönünden fakir bulunsa da benim katımda, kardeşimden, komşumdan, altın ve gümüş sahiplerinden ve çokça mala sahip idarecilerden daha tercihe şâyandır."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Yâsîn'deki, 'yâ', yevmü'l-mîsaka işaret ediyor; 'sîn' ise Cenâb-ı Hakk'ın dostlarıyla arasındaki sırrına işaret ediyor. Cenâb-ı Hak, bununla şöyle diyor: Yevmü'l-mîsakın, dostlarımla sırrımın ve hikmet dolu Kur'an'ın hakkı için söylüyorum, ey Muhammed muhakkak sen, tarafımdan gönderilmiş peygamberlerdensin."[109]

Bir hadiste, *"Kur'an'ın kalbi Yâsîn'dir"* buyrulmuştur.[110] Yâsîn'in kalbi de, *"Onlara çok merhametli Rab'den, bir selâm vardır"* (Yâsîn 36/58) âyetidir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: O, Kur'an'ın, kendisine davet ettiği Allah'a yakınlık sırrına bir işarettir. Kur'an'ın bütün hükümleri bunun üzerine dönmektedir. Bunun özetle manası şudur: Kullar, Kur'an'la manevi hayat buldukları, O'nun sözü ve sırrı ile ünsiyete (huzura) ulaştıkları için o, Allah Teâlâ'nın kullarına doğrudan verilmiş sözlü bir selâmıdır.

---

[108] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/213.

[109] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/165-166.

[110] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 7 (nr. 2887); Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 21; Ahmed, *Müsned*, 5/26.

Şöyle de denilmiştir: Yâsîn sûresinde dinin temel inanç esasları işlendiği için o, Kur'an'ın kalbi sayılmıştır. Bu açıklamalar, *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de yapılmaktadır.[111]

Kur'an Yüce Allah Tarafından İndirilmiştir

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine yemin edilen Kur'an'ı tanıtarak şöyle buyurdu:

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ⑤ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ اٰبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ
⑥ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ⑦ إِنَّا جَعَلْنَا فِي
أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ⑧ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ
أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ⑨ وَسَوَاءٌ
عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ⑩ إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ
الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ⑪

5. *(Bu Kur'an)* ***mutlak güç sahibi ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir.***

6. ***O, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir.***

7. ***Andolsun ki onların çoğuna azap sözü hak olmuştur. Onlar imana gelmezler.***

8. ***Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenelerine kadar dayanmıştır ve bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır.***

9. ***Biz onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çekerek gözlerini perdeledik; artık görmezler.***

---

[111] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

10. ***Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar.***

11. ***Sen sadece zikre (Kur'an'a) uyan ve görmeden saygı içinde Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte onu, bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu Kur'an mutlak güç sahibi ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir."* Yani bu Kur'an, kitabının nazmının fesahatiyle inat sahiplerinin evhamlarını yerle bir eden ve onlara galip gelen, kitabının hitabının manasıyla da doğru yola girenlerin anlayışlarını kendisine çeken Allah tarafından indirilmiştir.

"O, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir." Yani biz seni, babaları uyarılmayan gafil bir kavmi uyarman için gönderdik. Şu âyetler de bu manadadır:

"Hayır, o, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için, hidayeti bulsunlar diye, Rabb'in tarafından indirilmiş hak kitaptır" (Secde 32/3).

"Biz onlara senden önce bir uyarıcı göndermedik" (Sebe' 34/44).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onu sana, babalarının uyarıldığı azapla bir kavmi korkutman için indirdik. Şu âyet buna delil olmaktadır: *"Şüphesiz, biz sizi, yakın bir azapla uyardık"* (Nebe' 78/40).

Bazıları da âyete şu manayı vermiştir: Babalarının uyarıldığı şekilde bir kavmi uyarman için Kur'an'ı sana indirdik. Bu zayıf bir görüştür; çünkü onlar için daha önce bir uyarı geçmedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun ki onların çoğuna azap sözü hak olmuştur. Onlar imana gelmezler."* Bu söz, şu âyette belirtilmektedir:

"Fakat benden, 'Muhakkak cehennemi, bütünüyle cinlerden ve insanlardan dolduracağım' şeklinde söz gerçekleşti" (Secde 32/13). Yani onlar hakkında bu söz gerçekleşti, onlar için bu hüküm kesin ve gerekli oldu. Çünkü Allah Teâlâ, onların küfür üzere öleceğini bilmektedir.

İbn Arafe demiştir ki: "Onların iman etmeyeceklerinin haber verilmesiyle birlikte, kendilerinin uyarılması, onları aklen ve âdeten güçlerinin yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutmak değildir. Naslara (âyet ve hadislere) göre, gücü aşmayan bir şeyle kulların mükellef tutulması, emrin zâhirine bakılarak doğrudur. Yoksa (iş insan aklına kalsa) bütün yükümlülüklerin güç yetirilmez olması gerekirdi. Hem onda bir fayda da yoktur. Çünkü mükellefler iki kısımdır. Allah Teâlâ'nın iman etmeyeceğini bildiği kimselerin iman etmesini istemenin bir faydası yoktur; zira o buna güç yetiremez. Allah Teâlâ'nın iman edeceğini bildiği bir kimsenin uyarılmasında ve kendisine imanın emredilmesinde de bir fayda yoktur; çünkü onun da bunu yapmamaya gücü yetmez."[112]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İlâhî hikmet, onların aleyhlerine veya lehlerine olacak delilin önlerine konulması için, kendilerinin mükellef tutulmalarını, ilâhî kudret ise onların mazur olmasını gerektirir. Fakat bir teklif diyarı olan bu dünyada, hikmete bakılır, kudrete bakılmaz.

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin inkârdaki ısrarlarını ve hatalarından dönmeye bir yol bulamayışlarını bir temsille anlattı. Allah Teâlâ onların, boyunlarına halkalar geçirilen ve bu yüzden kafaları yukarı kalkmış vaziyette dik duran kimselere benzediklerinden bahsetti. Bununla, onların hakka yönelmediklerini, boyunlarını onun tarafına çeviremediklerini, iki set arasında kalıp önlerini ve arkalarını göremediklerini belirterek şöyle buyurdu:

"Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenelerine kadar dayanmıştır ve bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır." Âyetin manası şudur: Halkalar, çenelere kadar ulaşmış ve oraya yapışmıştır. Bu yüzden kafaları yukarı doğru kalkık vaziyette kalmıştır. Halkanın iki ucu çenenin alt tarafında birleştiği için, ondan kurtulup da kafasını aşağı eğememektedir. Bu durumda, başı yukarı kalkık vaziyette kalmak zorundadır.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Halka, elleri çenelerine dayanmış vaziyette elleriyle birlikte boyunlarına geçirilmiştir. Bazı kıraat âlimleri âyeti, bu manaya gelecek şekilde okumuşlardır.

---

[112] İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/338.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik."* Yani onları her yandan saran birçok mani ve engeller var ettik. Artık onlar, cehalet çukurlarında hapsolmuş ve âyetlerimizle delillere bakmaktan menedilmiş durumdadırlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Böylece gözlerini perdeledik;* yani gözlerinin üzerine bir perde çektik, *artık* hakkı ve doğruyu *görmezler."*

Rivayet edildiğine göre, bu âyet Mahzumoğulları hakkında inmiştir. Olay şöyle olmuştur:

Ebû Cehil, "Eğer Muhammed'i görürsem, başını taşla ezeceğim!" diye yemin etti. Sonra Mescid-i Harâm'a (Kâbe) geldi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] o sırada secde ediyordu. Ebû Cehil'in elinde bir taş vardı, onu Allah Resûlü'nün başına vurmak için kaldırınca, eli boynuna doğru eğildi ve taş eline yapıştı; öyle ki taşı elinden zorla koparttılar. Bunun üzerine Ebû Cehil, kavminin yanına dönüp durumu onlara haber verdi. O zaman Mahzumoğulları'ndan biri, "Ben onu bu taşla öldürürüm" diyerek Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] bulunduğu yere gitti; Allah Teâlâ adamın gözünü kör etti, adam, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sesini işittiği halde, onu göremedi. Sonra, kavminin yanına döndü, onları da göremedi, nihayet kendisine seslenerek yerlerini söylediler.[113]

Bazıları demiştir ki: Âyette, kâfirlerin cehenneme girdiklerinde ahiretteki durumları anlatılmaktadır. Buna göre, âyette bahsedilen durum, hakikaten gerçekleşir; onların boyunlarına ateşten halkalar geçirilir; ateş onları her yandan sarar. Fakat, birinci mana daha tercihe şâyan ve duruma daha uygundur. Peşinden gelen şu âyet de bunu göstermektedir:

"Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar." Yani senin onları uyarmanla uyarmaman onlar için birdir; çünkü Allah'ın saptırdığı kişiyi hidayete getirecek kimse yoktur.

Rivayet edildiğine göre, Ömer b. Abdülaziz bu âyeti, Kaderiyye mezhebini savunan Gaylân b. Müslim ed-Dımaşkî'ye okudu, âyeti dinleyen Gaylân, "Sanki onu bu zamana kadar hiç okumadım, seni şahit tutuyorum ki ben kader hakkındaki görüşlerimden tövbe ediyorum!" dedi. O zaman Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh], "Allahım, eğer bu sözünde samimi ise onun tövbesini kabul et; eğer yalancı ise ona, kendisine merhamet etmeyen birini musallat et!" diye dua etti. Ömer b. Abdülaziz'in vefatından sonra, Gaylân eski fikirlerine döndü; bunun üzerine devrin Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik onu yakalattı, İmam Evzâî'ye durumunu inceletti, çıkan fetvaya göre, Gaylân'ın el ve ayaklarını kestirip Dımaşk Kapısı'nda astırdı.[114]

---

[113] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/8; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/7.

Cenâb-ı Hak sonra, uyarının kime fayda vereceğinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Sen sadece zikre uyan kimseyi uyarabilirsin."* Yani senin uyarın sadece Kur'an'a tâbi olan kimseye fayda verir. "Sen bir de *görmeden Rahmân'dan korkan* yani kendisini görmeden önce Allah'ın azabından korkan kimseyi *uyarabilirsin."*

Âyette, kendisine fayda vermeyen kimseyi uyarmak, sanki hiç olmamış gibi kabul edildi. Buna göre, kim iman etmezse o sanki hiç uyarılmamış gibidir; uyarı sadece, ondan istifade eden kimse içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte onu, bir mağfiret,* günahlarından af *ve güzel bir mükâfatla,* cennet ve içindeki nimetlerle *müjdele."*

5-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden kim, bir fetret devresinden sonra, insanlara vaaz etmeye ve onları uyarmaya yönelirse ona, "Biz seni, babaları uyarılmamış, bu yüzden gaflette kalmış bir kavmi uyarman için gönderdik" denir.

Ezelde, haklarında, doğru yoldan ve ona uyanlardan uzaklaşmasına hükmedilen kimseler hakkında da şöyle denir: "Onların ekseriyeti hakkında ilâhî söz gerçekleşti; onlar iman etmezler. Biz onların boyunlarına, kendilerini, zamanlarındaki velilere boyun eğmekten alıkoyacak halkalar geçirdik. Onların önüne, kendilerini Allah'a yönelmekten alıkoyacak maniler koyduk. Ayrıca onların arkalarına da kendilerini ilâhî huzurdan alıkoyacak alakalar koyduk. Böylece onları perdeledik, yani basiretlerini örttük. Artık onlar, Allah'a delil olan kimselerden hiçbirinin seçilmiş birer veli olduklarını göremez. Onlar, hiçbir davetçiyi görmezler. Hakk'a çağırana, 'Buyur, davetin baş üstüne' demezler. Onlar için uyarı olması ve olmaması birdir. Onların gaflet derdine derman bulmakla uğraşmak da boşuna bir yorgunluktur."

---

[114] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/191; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/12; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/7; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/124. Mana, *el-A'lâm*'dan tamamlandı.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ onların arkasına, ezelî kahır seddi çekti, önlerine ise şekavet duvarını çekti. Bizzat kendisi de onları zatını görmekten menetti. Artık bundan sonra onlar, kasvet perdesi içinde kalırlar, O'nu asla göremezler."[115]

Yüce Allah'a davet edenlerin uyarısı sadece, kalbi Allah'ın zikriyle huşûa ulaşmış ve ruhu Allah'a kavuşmaya özlem duyan kimselere fayda verir. Ona, günahlarının affedileceğini, ayıplarının örtüleceğini ve kendisine çok güzel bir mükâfat verileceğini müjdele. Bu mükâfat, yüce Allah'ın cemaline bakmaktır.

Allah Ölüleri Diriltir

Cenâb-ı Hak sonra, haklarında şekavet (cehennemlik) hükmü verilmiş kimselerden öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri reddederek şöyle buyurdu:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَاٰثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ

اَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ ﴿١٢﴾

12. ***Şüphesiz biz, ölüleri diriltiriz. Ayrıca onların yaptıkları işleri ve bıraktıkları eserleri yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfûzda) kaydettik.***

---

[115] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/166.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz, ölüleri diriltiriz."* Yani onları, ölümlerinden sonra tekrar diriltiriz. Yahut onları, şirkten imana çıkarırız.

Şeyhlerimizin şeyhi, seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Allah Teâlâ, uyarıdan fayda gören kimseye mağfireti ve en güzel mükâfatı müjdeledikten sonra, iman etmeyen ve uyarıdan bir fayda görmeyen kimsenin hükmünü şöyle bildirdi: Allah onları diriltecektir ve onların hükmü Allah'a aittir. Şu âyette de müminlerle kâfirlerin hali anlatılmaktadır:

"Sadece (gönülden) dinleyenler davete uyar; (kalpleri) ölülere gelince, onları Allah diriltir. Sonra hepsi O'na döndürülür'" (En'âm 6/36).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca onların yaptıkları işleri,* önceden yapıp gönderdikleri salih amellerle diğer işlerini *ve* kendilerinden sonraya *bıraktıkları* iyi-kötü *eserlerini yazarız."*

İnsanların güzel eserleri; öğrettikleri bir ilim, yazdıkları bir kitap, Allah için vakfettikleri bir mal veya arazi, yaptıkları bir ribât ve mescid gibi hayırlı şeylerdir. Kötü eserleri ise İslâm'da sonradan ortaya çıkarttıkları bir bid'at ve benzeri zararlı işlerdir. Şu âyet de bu manadadır:

"O gün (kıyamette) insana, önden yapıp gönderdikleri ve geride bıraktıkları haber verilir." (Kıyâme 75/13). Yani yapıp gönderdiği amelleri ve geride bıraktığı eserleri kendisine haber verilir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa kendisinden sonra o güzel şeyle amel edenlerin sevabının aynısı ona yazılır. Amel edenlerin sevaplarında bir noksanlaşma da olmaz. Kim de kötü bir işin çığırını açarsa kendisinden sonra o kötü işi yapanların günahının aynısı kendisine yazılır. O işi yapanların günahından da bir şey eksilmez."[116]

---

[116] Müslim, Zekât, 69-71; Nesâî, Zekât, 64; İbn Mâce Mukaddime, 203.

Diğer hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz, şu yedi şeyin sevabı mümin öldükten sonra kendisine gelmeye devam eder:

1. *Diktiği bir ağaç,*
2. *Açtığı bir su kuyusu,*
3. *Akıttığı nehir,*
4. *Öğrettiği faydalı ilim,*
5. *Bina ettiği mescid,*
6. *Vârislerine bıraktığı (okunup amel edilen) mushaf,*
7. *Kendisine istiğfar eden salih evlat."* Hadis için Münziri'ye bakınız.[117] Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, *"Onların bıraktıkları eserleri yazarız"* âyetinin kapsamına girmektedir.

Bazıları, "eserleri" ifadesini, onların cuma ve diğer namazlar için mescidlere giderken attıkları adımları olarak tefsir etmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, her şeyi apaçık bir kitapta,* levh-i mahfûzda *kaydettik;* muhafaza ettik." Yahut her şeyi bir bir sayıp açıkladık. Çünkü o, kitabın aslı ve imamıdır.

Her şeyin yazıldığı kitabın, amel defterleri olduğu da söylenmiştir. Âyetin kastı, kullara, hayır-şer her yaptıklarının yazıldığını bildirerek onları korkutmak, Allah'a isyan olan işlerden sakınmalarını ve Allah'a itaat olan işlere koşmalarını temin etmektir.

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz biz, gaflet ve cehaletle ölmüş kalpleri, ilim ve marifetle diriltiriz ve onların kazandıkları ilimleri, sırları ve marifetleri yazarız. Ayrıca onların eserlerini de yazarız. Yani onların, kendilerinden manevi hal çeken ve nur alan kimselere geçen nurlarını da yazarız.

---

[117] Münziri, *et-Tergîb*, nr. 113, 1408; ayrıca bk. İbn Mâce, Mukaddime, 20; İbn Huzeyme, nr. 2490; Heysemi, *ez-Zevâid*, 1/167.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin bir manası da şudur: Biz, katılaşarak ölen kalpleri, üzerine yağdırdığımız çeşitli ikbal ve yakınlık nurlarıyla diriltiriz. Onların, mescidlere giderken attıkları adımları, bize yaptıkları münâcâtları, ilâhî aşk ile yanaklarından akan göz yaşlarını ve bize özlem duyarak aldıkları nefeslerinin yükselmesini yazarız."[118]

Antakya'ya Gönderilen Elçilerin Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş'in hakkı yalanlama konusundaki halini bir misalle anlattı. Bu kıssada, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için de bir teselli vardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ ﴿١٣﴾ اِذْ اَرْسَلْنَٓا
اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُٓوا اِنَّٓا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ
﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۙ وَمَٓا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍۙ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا
تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا اِلَّا الْبَلَاغُ
الْمُبِينُ ﴿١٧﴾ قَالُٓوا اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ
مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

13. ***Onlara, şu şehir halkını örnek ver: Hani onlara elçiler gelmişti.***

14. ***O vakit biz, onlara iki elçi göndermiştik fakat onları yalanlamışlardı. Bunun üzerine onları üçüncü bir elçiyle destekledik. Onlar halka, "Şüphesiz biz, size gönderilmiş elçileriz" dediler.***

15. ***Halk dedi ki: "Siz sadece bizim gibi birer insansınız. Rahmân, herhangi bir şey indirmedi. Siz sadece yalan söylüyorsunuz."***

---

[118] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/215.

16. ***Elçiler dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz."***

17. ***"Bize düşen, sadece apaçık tebliğdir."***

18. ***Onlar dediler ki: "Doğrusu biz, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, sizi taşlarız ve bizden size can yakıcı bir azap dokunur."***

19. ***Elçiler şöyle dediler: "Sizin uğursuzluğunuz sizinle beraberdir. Size öğüt verildi diye mi*** *(uğursuzluğa uğradınız da böyle söylüyorsunuz?).* ***Doğrusu siz haddi aşan bir toplumsunuz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara,* yani Kureyş'e *şu şehir halkını örnek ver."* Yani onlara Antakya halkını örnek ver; kendilerine onların hayret verici kıssasını anlat. *"Hani onlara elçiler gelmişti."* Onlar Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] gönderdiği elçilerdi; Hz. İsa, onları Antakya halkını Hakk'a davet etmeleri için göndermişti.

"O vakit biz, onlara iki elçi göndermiştik." Onları, Hz. İsa [aleyhisselâm] göndermişti. Onlar, Yuhanna ile Pavlus'tur. Onların isimlerinin, Sadık ve Sadûk olduğu söylendiği gibi başka isimler de zikredilmiştir.

Bu iki elçi şehre yaklaştıklarında, koyunlarını otlatan ihtiyar bir çoban gördüler. O, Habîb en-Neccâr'dı. Çoban, onlara hallerini sordu. Elçiler de,

"Biz Hz. İsa'nın elçileriyiz, sizleri putlara ibadetten, Rahmân olan Allah'a ibadete çağırıyoruz" dediler. Çoban,

"Yanınızda bir delil, bir mucize var mı?" diye sordu; onlar da,

"Hastalara şifa veririz, anadan doğma körlerin gözünü açar, alaca ten hastalarını iyileştiririz" dediler. Çobanın senelerdir hasta bir oğlu vardı. Elçilerden onu iyileştirmesini istedi. Elçiler çocuğun yanına vardılar, onu elleriyle meshedince, çocuk iyileşip ayağa kalktı. Bunun üzerine Habîb en-Neccâr iman etti. Bu haber etrafa yayıldı. Onların eliyle pek çok hasta iyileşti. Bunun üzerine oranın kralı elçileri yanına çağırdı, onlara,

"Bizim ilâhlarımızdan başka ilâh mı var?" diye sordu, elçiler de,

"Evet, o ilâh, seni ve senin ilâhlarını yaratan Allah'tır" dediler. Bunun üzenine kral,

"Kalkın, sizin durumunuzu bir düşüneyim" dedi ve onları hapsetti.

Sonra Hz. İsa [aleyhisselâm], peşlerinden Şem'ûn'u gönderdi. Şem'ûn asıl halini gizleyerek ve kılık değiştirerek şehre girdi. Kralın yakınlarında bir yerde yaşadı. Halk zamanla kendisiyle tanışıp onu sevdi. Onun haberini krala ulaştırdılar. Kral onun halini beğenip sevdi ve yanına aldı.

Şem'ûn bir gün krala, "Duyduğuma göre sen iki kişiyi hapsetmişsin, onların ne söylediğini işittin mi?" diye sordu. Kral,

"Hayır, ne dediklerin tam olarak dinlemedim" dedi. Şem'ûn,

"Eğer uygun görürseniz onları çağırıp ne dediklerini bir dinleyelim ve dertlerini anlayalım!" dedi. Kral onları çağırdı. Şem'ûn iki elçiye,

"Sizi kim gönderdi?" diye sordu. Onlar da,

"Her şeyi yaratan, her canlıya rızık veren ve kendisinin hiçbir ortağı bulunmayan Allah gönderdi" dediler. Şem'ûn,

"Onu kısaca tanıtın" dedi. Elçiler,

"O, dilediğini yapar, istediğine hükmeder" dediler. Şem'ûn,

"Sizin O'nun elçisi olduğunuza deliliniz nedir?" diye sordu, onlar da,

"Kral ne yapmamızı ister?" dediler. Bunun üzerine kral, gözleri anadan doğma kör bir gencin getirilmesini emretti, getirdiler. İki elçi, onun gözlerinin açılması için Allah'a dua etti, gencin gözleri açıldı. Bunun üzerine Şem'ûn krala,

"Ne dersin; sen de ilâhından böyle bir şey yapmasını istesen de o da yapsa ve böylece şeref senin ve ilâhının olsa!" dedi. O zaman kral, "Benim senden gizli bir sırrım yok; bizim ilâhımız görmez, işitmez, zarar ve fayda vermez!" dedi. O zaman kral elçilere,

"Eğer sizin ilâhınız bir ölüyü diriltmeye güç yetirirse ona iman ederiz" dedi. Elçiler,

"Bizim ilâhımızın her şeye gücü yeter" dediler. Kral,

"Şurada bizim önemli adamlarımızdan birinin ölmüş oğlu var. Babası burada olmadığı için, yedi gündür toprağa gömmedim, babasının dönmesini bekledim; onu diriltin" dedi. Genci getirdiler. Elçiler açıktan, Şem'ûn da gizlice Allah'a dua ettiler; Allah Teâlâ genci diriltti. Genç ayağa kalktı ve,

"Ben şirk üzere öldüğüm için yedi tane ateşten vadiye girdim. Sizi bulunduğunuz halden sakındırıyorum, şirki terkedin ve Allah'a iman edin" dedi. Genç sonra dedi ki:

"Bana semanın kapıları açıldı, güzel yüzlü bir gencin şu üç kişiye şefaat ettiğini gördüm" dedi. Kral,

"O üç kişi kimdir?" diye sorunca, genç,

"Şem'ûn ve şu iki elçidir" dedi. Kral duruma şaşırdı. Şem'ûn, sözünün krala tesir ettiğini görünce, asıl durumunu söyledi ve onu imana davet etti. Bunun üzerine kral ve bir grup insan iman etti. Diğerleri de inkâr ettiler. İnkâr edenler üzerine Cibrîl [aleyhisselâm] bir sayha attı, hepsi helâk oldular.[119] Bu durum 29. âyette anlatılacak.

Onların inkârı, devamındaki âyette şöyle anlatılıyor: "*Fakat* halk, *o iki elçiyi yalanladılar.*" Yani şehir halkı, kendilerine gönderilen iki elçiyi yalanladılar. "*Bunun üzerine onları üçüncü bir elçiyle destekledik.*" Yani onları kuvvetlendirdik. Üçüncü elçi Şem'ûn'dur. Onun ince ve güzel tedbiriyle hak ortaya çıkıp kuvvet buldu, bâtıl zelil oldu.

"*Onlar*, yani üç elçi, şehir halkına, '*Şüphesiz, biz size*, Allah tarafından gönderilen Hz. İsa [aleyhisselâm] tarafından *gönderilmiş elçileriz' dediler.*"

---

[119] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/193-194; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/11-12; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/8-9. Kıssa, bu kaynaklardan kısmen tamamlandı.

Bazıları, bu üç elçinin de yüce Allah tarafından bu şehir halkına gönderilmiş birer peygamber olduğunu söylemişlerdir. Kâfirlerin, *"Siz sadece bizim gibi birer insansınız"* sözü de bu görüşü destekliyor; çünkü bu sadece, peygamber olduğunu iddia edenlere karşı söylenen bir sözdür. Onlar şunu demek istediler: Siz sadece bir insansınız, sizin bize karşı bir üstünlük ve ayrıcalığınız yok!

Halkın sözü şöyle devam ediyor: *"Hem Rahmân,* vahiy olarak *herhangi bir şey indirmedi. Siz,* öne sürdüğünüz peygamberlik iddiasında *sadece yalan söylüyorsunuz."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Elçiler dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz. Bize düşen, sadece apaçık tebliğdir."* Yani bize düşeni iş, doğruluğuna açık mucize ve delillerin şahit olduğu ilâhî âyetleri açıkça tebliğ etmektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halk dedi ki: Doğrusu biz, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık."* Sizin yüzünüzden başımıza uğursuz işler geldi. Bunu söyleme sebepleri şudur: Halk, elçilerin davet ettiği dini hoş görmedi, nefisleri ondan nefret edip kaçtı. Cahillerin âdeti şudur: Onlar, nefislerinin meylettiği ve tabiatlarının kabul ettiği her şeyi uğurlu sayarlar, kendisinden nefret ettikleri ve hoşlanmadıkları şeyleri de uğursuz görürler. Başlarına bir bela gelince veya kendilerine bir nimet ulaşınca, bela için, "Bu, şunun uğursuzluğudur" derler, elde ettikleri nimet için de, "Bu, şunun bereketidir" derler.

Bir rivayete göre, şehre bir süre yağmur yağmadı, o zaman bu durumu elçilerden bilerek böyle söylediler.

Bazıları, onların arasında cüzzam hastalığının yayıldığını, onun için böyle söylediklerini söylemiştir.

Bazıları ise aralarında farklı fikirler ve sözler çıktığını, görüş ayrılığına düştüklerini, onun için böyle söylediklerin ileri sürmüştür.

Halk, sonra elçilere şöyle dedi: *"Eğer bu işten,* bu sözlerinizden vazgeçmezseniz, *sizi taşlarız,* yani sizi taşlayarak öldürürüz." Yahut sizi buradan defederiz. Veya hakkınızda kötü şeyler söyleriz. *"Ve bizden size can yakıcı bir azap dokunur."* Sizi ateşte yakarız. Bu, azapların en şiddetlisidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Elçiler şöyle dediler: Sizin uğursuzluğunuz,* uğursuzluk sebebiniz *sizinle beraberdir;* o da içinde bulunduğunuz küfür halidir. *Size öğüt verildi* ve İslâm'a, hak dine davet edildi *diye mi* uğursuzluğa uğradınız da böyle söylüyorsunuz? *Doğrusu siz,* isyanda *haddi aşan bir toplumsunuz."* Size uğursuzluk, peygamberlerden değil, bu halinizden dolayı geldi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bilakis siz, sapkınlık ve azgınlıkta çok ileri gitmiş bir toplumsunuz; çünkü siz, kendileriyle bereket elde edilecek olan Allah'ın peygamberlerini uğursuzluk sebebi gördünüz.

13-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir velinin kalbine, önce bir vâridat (manevi hal) gönderdiğinde, veli onun hakkında şüphe ederek onu geri çevirir. Allah ona ikinci bir vâridat gönderir. Veli onu da şüphe ile karşılayıp geri çevirir. Bu defa Cenâb-ı Hak ona, üçüncü bir vâridat gönderir. Bu durumda velinin onu tasdik edip gereğiyle amel etmesi gerekir, yoksa sıkıntıya ve kötü edebe düşer. Çünkü kalp manevi kir ve bulanık hallerden arınınca, onda sadece Hak tecelli eder. Kalp bu safiyeti elde etmemişse, ona gelen hallerin yönü (hayır mı şer mi olduğu) belli oluncaya kadar, gelen şeyi incelemeye tâbi tutup ihtiyatla karşılamak gerekir.

Yukarıdaki âyetlerin kalan kısmında, halk tarafından yalanlanan veli ve salihler için bir teselli bulunmaktadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıssanın Devamı

Cenâb-ı Hak, Antakya şehrine gelen elçilerin kıssasının devamından bahsederek şöyle buyurdu:

وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَۙ
﴿٢٠﴾ اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ

الَّذِى فَطَرَنِى وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ
بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾ اِنِّى اِذًا لَفِى ضَلَالٍ
مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ اِنِّى اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا
لَيْتَ قَوْمِى يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِى رَبِّى وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

20. ***O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Bu elçilere uyunuz!"***

21. ***"Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, onlar hidayete ermiş kimselerdir."***

22. ***"Hem bana ne oluyor ki beni yaratana ibadet etmeyeyim! Siz de O'na döndürüleceksiniz."***

23. ***"O'nu bırakıp da başka ilâhlar edinir miyim? Eğer o Rahmân, bana bir zarar vermek istese onların şefaati bana hiçbir fayda vermez ve beni kurtaramazlar."***

24. ***"İşte o zaman ben apaçık bir sapkınlığın içinde olurum."***

25. ***"Şüphesiz ben, Rabb'inize inandım, beni duyun!"***

26-27. ***Kavmi onu öldürünce, kendisine, "Gir cennete" denildi. O da, "Keşke kavmim, Rabbim'in beni bağışladığını ve beni, kendilerine ikram edilen kullarından yaptığını bir bilseydi!" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi."* O, Habîb en-Neccâr'dı. Dağdaki bir mağarada Allah'a ibadet ediyordu. Elçilerin haberi kendisine ulaşınca, onlara geldi ve halkın önünde dinini açıkladı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kıssada anlatılan adam, aslında bir köyden geldi, fakat Allah Teâlâ, oraya da şehir ismini verdi ve, 'Şehrin öbür ucundan' dedi. İkisi arasında çok farklılık (ve uzaklık) yoktu. Cenâb-ı Hak, kulları içinde de sünnetini (ilâhî kanunu) böyle uygular. Yüce Allah, kulundan razı olunca, onun yaptığı az işleri çok kabul eder; ona yaptığı çok ihsanları ise az bulur."[120]

Habîb en-Neccâr şehre gelince elçilere, "Siz, yaptığınız davete karşılık onlardan bir ücret istiyor musunuz?" diye sordu; onlar da, "Hayır" dediler. O zaman, Habîb en-Neccâr kavmine dönerek,

"Ey kavmim! Bu elçilere uyunuz! Yaptıkları davete karşılık *sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, onlar hidayete ermiş kimselerdir;* onlar doğru yolda bulunmaktadır, sizlere nasihat vermekte ve peygamberliklerini tebliğ etmektedirler." Ondan bu sözleri işiten kavmi, "Sen de bunların dininden misin?" diye sordular. O zaman Habîb en-Neccâr şöyle dedi:

"Hem bana ne oluyor ki beni yaratana ibadet etmeyeyim! Siz de O'na döndürüleceksiniz." Onun bu sözle kastı şudur: Size ne oluyor ki Allah'a ibadet etmiyorsunuz? Onun, kendisine hitap ederek kendisine nasihat etmesi, irşadda ince ve etkili bir yoldur. Çünkü o, kendisi için istediğini onlar için de istemektedir. Onun, *"Siz de O'na döndürüleceksiniz"* sözü de bu usulde söylenmiştir. Bu sözdeki amaç, onların kendilerini yaratana ibadeti terkedip başkasına tapmalarına kızmaktır.

Habîb en-Neccâr sonra şöyle dedi: *"O'nu bırakıp da başka ilâhlar,* yani putlar *edinir miyim? Eğer o Rahmân, bana bir zarar vermek istese onların şefaati bana hiçbir fayda vermez ve onlar beni* kötü bir halden yardım ve destekle kurtaramazlar. *İşte o zaman* yani Allah'tan başka bir ilâh edindiğimde *ben, apaçık bir sapkınlığın,* hiçbir akıllıya gizli olmayan açık bir hatanın *içinde olurum. Şüphesiz ben, sizin Rabb'inize iman ettim; beni duyun!"* Yani kıyamet günü benim mümin olduğuma şahitlik yapmanız için benim imanımı işitin.[121] Bunun üzerine kavmi onu öldürdü.

---

[120] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/217.

[121] Hâkim en-Nîsâbûrî, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: "Habîb en-Neccâr kavmine, *'Ey kavmim, bu peygamberlere uyun'* dediği zaman, kavmi onun ölmesi için boğazını sıktı, o da peygamberlere bakarak, *'Şüphesiz ben, sizin Rabb'inize iman ettim, beni duyun!* Yani benim için şahitlikte bulunun' dedi" (bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/429; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/52).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Habîb en-Neccâr ölünce ona, *'Gir cennete' denildi.*" Kendisi Antakya şehrine defnedildi. Kabri oradadır. Âyet, cennetin şu anda yaratılmış olduğuna dair bir delildir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kavmi onu öldürmek istediği zaman, Allah Teâlâ kendisini göğe yükseltti. O şimdi cennettedir. O kıyamet günü gökler ve yerler yok olunca ölür."[122]

Habîb en-Neccâr, cennete girip oranın nimetlerini ve Allah Teâlâ'nın müminler için hazırladıklarını görünce dedi ki: "*Keşke kavmim, Rabbim'in beni bağışladığını,* beni bağışlama sebebini *ve beni* cennete koyarak *kendilerine ikram edilen kullarından yaptığını bir bilseydi!*" Bu sebep, Allah'a ve peygamberlerine imandır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Keşke kavmim, Rabbim'in beni mağfiret etmesini ve bana ikramını bilselerdi!

Kevâşî[123] şöyle demiştir: "Habîb en-Neccâr, kavminin, Allah Teâlâ'nın kendisini affetmesini ve ona en güzel ikramda bulunduğunu bilmesini istedi. Bunu, kavminin peygamberlere tâbi olmaya rağbet edip Allah'a teslim olmaları için istedi. Böylece, hayatında da vefatında da kavmine nasihat etti. Aynı şekilde, Allah'a davet eden herkesin, mücâhedesinde ve Allah'ın kullarına nasihatte onu örnek alması, kendisine eziyet etmelerinden onlara kin gütmemesi, onlar sebebiyle kendisine duyulan her türlü kin ve öfkeyi yutması gerekir. Hz. Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ümmetlerin iman konusunda ilkleri (önde gelenleri) üç kişidir: Ali b. Ebû Tâlib, Yâsîn sûresinde bahsedilen zat ve Firavun ailesinden iman eden kişi."[124]

---

[122] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/20; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/11. Meşhur olan görüşe göre, Habîb en-Neccâr, kavmi tarafından öldürülmüş ve ruhuna, "Cennete gir" denilmiştir.

[123] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiriyle meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

[124] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/196; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/53. Süyûtî'de geçen rivayetlerde, hadis, "*Sıddıklar üçtür ...*" şeklinde başlamaktadır ve Yâsîn sûresindeki zatın isminin Habîb en-Neccâr, Firavun ailesinden iman edenin ise Hezekiel olduğu söylenmiştir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Habîb en-Neccâr, kavmine en güzel şekilde vaaz etti ve samimi nasihatte bulundu, fakat bir beyitte dendiği gibi sonuç şöyle oldu:

'Sizlerin peşinden nice nasihatler yaptım, ancak samimi olarak nasihat eden kimse, bazan kin ve düşmanlık elde ediyor!'

Habîb en-Neccâr, halinde sadıktı, kavminin ona yaptığı şeylere sabretti, bu halde Rabb'ine döndüğünde, Rabb'i onu en güzel şekilde karşıladı ve onu ihsanlarına gark etti. O, Rabb'inin kendisine vaat ettiği lutuf ve ihsanları buldu; kavminin, halini bilmesini temenni etti. Allah Teâlâ onun bu temennisini gerçekleştirdi, halini kavmine haber verdi, onun hakkında hitabını (kelâmını) indirdi ve kavmi onun halini bildi."[125]

20-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın en sevdiği insanlar, O'nun kullarına en faydalı olanlar ve onlara en fazla nasihat edenlerdir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Senin vesilenle bir kimsenin hidayete gelmesi, senin için dünyanın en kıymetli mal ve mülkünden daha hayırlıdır."[126]

Öyle ise yüce sevgilinin sevgisini elde etmek, O'nun katında bir itibar ve yakınlığa ulaşmak isteyen kimsenin, Allah Teâlâ'nın kullarını irşadda karşılaştığı sıkıntılara tahammül etmesi, O'nun katında en büyük itibarı ve yakınlığı elde etmek için bu uğurda seferlere çıkması gerekir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle, bizleri bunları hakkıyla elde edenlerden eylesin.

İnkârcı Kavmin Helâki

Cenâb-ı Hak sonra, Habîb en-Neccâr'ın kavminin helâk edilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[125] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/217.

[126] Buhârî, Cihâd, 102; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 35; Ebû Davud, İlim, 10.

وَمَا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِل۪ينَ
﴿٢٨﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

28. ***Biz ondan sonra, kavmi üzerine*** *(onları cezalandırmak için)* ***gökten herhangi bir ordu indirmedik, indirecek de değildik.***

29. *(Onları helâk eden)* ***sadece korkunç bir ses oldu. Birdenbire ölüp sönüverdiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz ondan sonra* yani Habîb en-Neccâr'ın öldürülmesinden veya semaya yükseltilmesinden sonra *kavminin üzerine gökten*, onları helâk edecek *herhangi bir ordu indirmedik, indirecek de değildik.*" Bizim hikmetimizde, Habîb en-Neccâr'ın kavmini helâk etmek için gökten bir ordu indirmemiz sahih ve gerekli olmadı.[127] Senin katımızdaki itibarından dolayı, Bedir ve Hendek günü, sana yaptığımız gibi bir şeyi yapmadık. Bu ifadede, onların helâk edilmesi çok basit görülmekte ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] büyüklüğü ortaya konmaktadır.

Zemahşerî, *el-Keşşâf*'ta demiştir ki: "Eğer, 'Bedir ve Hendek günü, kâfirleri helâk etmek için tek bir melek yeterli iken, gökten niçin melekler ordusu indirildi? Hâlbuki Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kavminin şehirleri Cibrîl'in kanadının çarpmasıyla helâk edildi. Yine Semûd'un beldeleri ve Salih'in kavmi bir şiddetli sesle helâk edildi. Bedir ve Hendek Savaşı'ndaki durum nedir?' dersen, derim ki: Allah Teâlâ, habibi Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] her şeyde, Habîb en-Neccâr bir yana, ülü'l-azm büyük peygamberlere üstün yapmıştır."[128] Zemahşerî'nin açıklamaları özetle verildi.

---

[127] Açıklama için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/11. Mana, Nesefi'den tamamlandı.

[128] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/320 (Dârü'l-Fikr, ts.)

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onların azabı *sadece korkunç bir ses oldu;* Cibrîl üzerlerinde şiddetli bir çığlık attı, hepsi o anda ölüp *sönüverdiler."*

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberleri yalanlayanlar için gelen her tehdit, velileri yalanlayanlar için de geçerlidir. Çünkü veliler, peygamberlerin halifeleridir. Fakat, velilere eziyet eden kimselere verilecek ceza, bazan beden ve mallarında meydana gelen zâhirî bir ceza olur. Bazan da kalplerinin katılaşması, salih amel yapmalarının engellenmesi, iman ve İslâm nurunun sönmesi, ilâhî huzurdan uzaklaştırılma ve kötü ölüm gibi bâtınî ceza olur. Bu durum, en büyük üzüntü sebebidir; Cenâb-ı Hakk'ın şu âyette buyurduğu gibi:

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِۚ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٠﴾
اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَاِنْ
كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

30. ***Yazıklar olsun şu kullara ki onlar, kendilerine gelen her peygamberle muhakkak alay etmekteydiler.***

31. ***Onlar, kendilerinden önce nice kavimleri helâk ettiğimizi, onların dönüp kendilerine gelemediğini görmediler mi?***

32. ***Onların hepsi mutlaka (kıyamet gününde) toplanıp huzurumuza çıkarılacaklardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yazıklar olsun şu kullara!* Ey kulları bekleyen üzüntü ve pişmanlık; gel, şimdi senin gelme vaktindir." Hak Teâlâ sonra, onları bekleyen bu üzüntü ve pişmanlığın sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah katından *kendilerine gelen her peygamberle muhakkak alay etmekteydiler."* Şüphesiz kendilerine samimiyetle nasihat eden kimselerle alay edenler, hayıflanıp pişman olmayı hak etmişlerdir. Halbuki onların yaptığı bu nasihat, kendileri için dünya ve ahiretin hayrına vesiledir. Bu samimi davetçilerle alay edenlere, üzülecek kimseler üzülür ve hayıflanacaklar hayıflanır. Yahut onlar için, meleklerle, insan ve cinlerden müminler üzülürler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, kendilerinden önce nice kavimleri helâk ettiğimizi görmediler mi?"* Yani onlar, kendilerinden önce geçen nesillerden pek çok kimseyi helâk ettiğimizi işitip bilmediler mi? *"Ve onların, kendilerine dönüp gelemediğini görmediler mi?"* Yani onların, kıyamette birbirlerine katılacakları vakte kadar, asla dünyaya geri dönüp gelemediklerini görmediler mi? Bunda, öğüt alan kimse için büyük bir ibret ve öğüt vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların hepsi mutlaka toplanıp huzurumuza çıkarılacaklardır."* Yani onların hepsi kıyamet günü hesap için huzurumuzda toplanacaklardır. Yahut onlar kendilerine azap edilmesi için toplanacaklardır.

Âyetin manası şudur: Şüphesiz, mahşer onları toplayacaktır ve hepsi hesap için huzurda toplu halde hazır bulunacaklardır.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yazık şu kullara ki onlar, kendilerine, kâmil terbiye yolu üzere Allah'a davet eden bir veli geldiğinde onunla alay ederler. Onlar, kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Onlar, gafil ve kalpleri perdeli halde öldüler. Hepsi, kınanıp azarlanmak ve hesap vermek için ilâhî huzurda toplanacaklardır. Onlar, kalpleri perdeli halde öldüler; dünyada kendilerinden perdeyi kaldıracak ve onlara manevi fetih kapılarını açacak kimseleri inkâr ettikleri için, yine perdeli bir halde diriltileceklerdir. Onların kalbindeki perdeleri kaldıracak olan kimseler, her devirde mevcut olan terbiye şeyhleridir.

Âyetin diğer bir işareti de Allah'a yönelen bazı kimseleredir. Onlar için denir ki: Yazık o hakka yönelen kimselere ki onlar, kalplerine gelen her vârid (manevi hal) ile alay ederler (onun edep ve hakkını korumazlar). Eğer onlar, gayba ait ilimleri Allah'tan alıp anlayacak hale gelselerdi, arınmış kalplerine gelen şeyin hakikatini bilirlerdi.

Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, onları öldükten sonra diriltmeye ve huzurunda toplamaya kudretinin yettiğini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُۚ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ
㉝ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ㉞
لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهٖۙ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْۜ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ㉟ سُبْحَانَ الَّذ۪ي
خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ㊱

33. *Ölü toprak onlar için (Allah'ın ölüleri dirilteceğine dair) bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan daneler çıkarırız da ondan yerler.*

34. *Biz, yeryüzünde hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık ve içlerinde pınarlar fışkırttık.*

35. *Bunu, onun meyvesinden ve elleriyle imal ettiklerinden yesinler diye yaptık; hâlâ şükretmeyecekler mi?*

36. *Yerin bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri varlıklardan bütün çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne kadar yücedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu diriltiriz"* Yani kuru toprağın yağmurla dirilmesi, hareket edip kabararak bitkiler bitirmesi, onlara, Allah Teâlâ'nın ölüleri yeniden dirilteceğini ve onları hesap için huzurunda toplayacağını gösteren bir delildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ondan daneler çıkarırız da,* kendileri ve hayvanları *ondan yerler."* Âyette, önemle dile getirilen dane cinsi (buğday ve diğer besin maddeleri), insanın yaşamında büyük bir yer tutmaktadır. Öyle ki insanın salahı, onlarla rızıklanmaya bağlıdır. Bu gıdalar azalınca kıtlık gelir, insan zarara düşer; hepten yok olunca helâk baş gösterir, bela iner.[129]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz, yeryüzünde hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık ve içlerinde* kendilerinden istifade ettiğiniz *pınarlar fışkırttık. Bunu, onun meyvesinden,* yani Allah Teâlâ'nın yarattığı meyvelerden yesinler diye yaptık. *Yahut* bunu, Cenâb-ı Hakk'ın bu bitki ve ağaçlardan yarattığı meyvelerinden yesinler diye yaptık. Ayrıca, *elleriyle imal ettiklerinden yesinler diye yaptık."* Yani hikmet ve sebepler âlemi olan bu dünyada, meyve elde edilene kadar elleriyle yaptıkları ağaç dikmek, sulamak, aşılamak ve diğer şeylerin emeğini yesinler diye böyle yaptık. Aslında meyveyi bitirmek, yüce Allah'ın işidir, fakat onda, bir hikmet gereği ve Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyetinin sırlarını yüceltmek için, insanın amelinin bir etkisi vardır. Âyet aslında, "Bizim meyvemizden yiyin" anlamındadır. Allah Teâlâ'nın, "Biz yaptık", "Biz fışkırttık" buyurduğu gibi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizin ellerinizin yaptığı bir şey olmayan ve onların güç yetiremediği Allah'ın yarattığı meyvelerinden yiyin.

Âyet şöyle bitiyor: "Bu kadar büyük nimetlerine karşılık Allah'a *şükretmeyecekler mi?"* Bu ifade, şükre bir teşviktir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hurma, ağaç, ekin, meyve gibi *yerin bitirdiklerinden bütün çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne kadar yüce-*

---

[129] Açıklama için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/13.

dir." Bakın, Allah onların hepsini nasıl farklı tatlarda, değişik kokularda, türlü şekil ve görüntülerde, ağaçlarının yaprakları farklı, dalları çeşitli, yaprak ve çiçekleri cins cins, şekil ve meyveleri birbirinden farklı halde yarattı. Halbuki onların bittikleri yer birdir, hepsi aynı yerde toplanmıştır; bu arada onlarda sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk gibi dört ana unsur yayılmıştır. Bununla birlikte her birinden türlü netice ve faydalar elde edilmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İnsanların kendilerinden de* erkek ve kadınlar olarak evlatlar yaratan *ve henüz mahiyetini bilmedikleri,* Allah'ın henüz kendilerine bildirmediği, bilgisine ulaşamadıkları *varlıklardan bütün çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne kadar yücedir."* Denizlerde ve göklerde insanların bilmediği nice acayip varlıklar mevcuttur. Allah Teâlâ diğer bir âyette, *"O, sizin bilmediğiniz şeyleri yaratır"* (Nahl 16/8) buyurmuştur.

Âyetteki tesbihin faydası, Allah Teâlâ'nın zatının, yaratılan bu çiftlerden hiçbirine benzemediğini zikretmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dinin asıllarını (tevhid ve marifeti) inkâr eden ve, 'Kur'an'da bu konuda bir delil yoktur" diyen kimseye hayret edilir. Halbuki Kur'an âyetlerinin çoğunluğu, delille onlara ulaşma yolunu göstermektedir, fakat Allah, dilediklerini nuruna ulaştırır. Eğer onlar, insaf etseler de kendileri için en önemli olan şeyle meşgul olsalardı, dinin asıllarını zayi etmezlerdi, ancak onlar bu konuda taklide razı oldular, bir de kendilerinin dinin hükümlerle ilgili meselelerinde imamlık ve önderlik mertebesinde olduklarını iddia ettiler. Bu durumda olanların durumu hakkında şöyle denilmiştir:

'Ey fıkhın meselelerinde yazı ve tedris yoluyla rehberlik mevkiine çıktığını ileri süren kimse, sen, sağlam bir esas üzere elde edeceğin tevhidin delillerinden gafil kaldın; asla bağlı şeyleri (fıkhı) iyi öğrendin ama işin temelini (marifeti) güzel anlamadın.'"[130]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin sözünün özü, tevhid ilmini övmektedir fakat onda aslın aslı olan ilim terkedilmiştir; bu, has tevhid ilmidir; bununla Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeyi ve görmeyi kastediyorum. Ben de yukarıdaki söze ilave olarak şöyle dedim:

---

[130] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/218-219.

"Ey asıl ilme (tevhide) yönelen ve onu güzel kavrayan kimse, sen de işin temeli olan zevki ve vicdanı (ilimle bildiğini müşahedeyi) elden kaçırdın!"

33-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar için, cehaletle ölmüş nefis bir delildir; biz onu ilimle diriltiriz ve ondan ledünnî ilimler çıkarırız. O ilimlerden kalpler ve ruhlar gıdalanıp kuvvet bulur. Biz onda, hakikat ve şeriat meyvelerinden oluşan marifet cennetlerini var ettik. Onda hikmet pınarlarını fışkırttık. Bunu, onun meyvesinden, mücâhede ve riyâzat yoluyla kendi ellerinin emeğiyle meydana gelen manevi meyvelerden yemeleri için yaptık. Bu mücâhede ve riyâzetler müşahede meyvelerini ortaya çıkarır. Nefislerin, ruhların ve sadece Allah'ın bildiği şeylerden elde edilen hallerin, makamların, ilimlerin ve marifetlerin hepsini çift olarak yaratan Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir.

Gece ve Gündüzdeki İlâhî Delil

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz kudretine dair diğer bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَۙ ﴿٣٧﴾ وَالشَّمْسُ
تَجْرٖي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَاۜ ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِۜ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ
مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدٖيمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغٖي لَهَٓا اَنْ
تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِۜ وَكُلٌّ فٖي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

37. ***Gece de onlar için bir delildir. Biz ondan gündüzü sıyırıp alırız, o anda karanlığa gömülürler.***

38. ***Güneş, kendisi için belirlenen yörüngesinde akıp gider. İşte bu, sonsuz güç sahibi, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.***

39. ***Ay için de birtakım menziller** (yörüngeler)* ***belirledik. Nihayet o, eski hurma dalı gibi yay halini alır.***

40. ***Ne güneşin aya yetişmesi uygundur ne de gece gündüzün önüne geçer. Hepsi bir felekte** (kendisine tahsis edilen yörüngede)* ***yüzmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gece de onlar için bir delildir. Biz ondan gündüzü sıyırıp alırız."* Ondan gündüzü öyle bir çıkarıp alırız ki onda gündüzün ışığından hiçbir şey kalmaz. Yer ile gök arasındaki havanın asıl durumu karanlıktır; onun bir kısmı güneşten ışın alarak aydınlık olur. Bu durum, karanlık bir evde ışık yanmasına benzer; ışık gidince ev eski karanlık haline döner.

Âyet şöyle bitiyor: "*O anda karanlığa gömülürler,* karanlığın içine girerler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar için bir diğer delil de güneştir. *Güneş, kendisi için belirlenen yörüngesinde akıp gider.*" Güneş, kendisi için belirlenen sınıra kadar akıp gider; senenin sonunda yörüngesinin sonuna ulaşır. Burada güneşin seyri, belirli bir rotayı takip ederek seferini bitiren yolcunun haline benzetildi.

Yahut güneş, insanların gözü önünde her gün, kendisi için belirlenen seyir yerine doğru akıp gider. O, batıdır. Ebû Zer [radıyallahu anh] yoluyla gelen sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Güneş her gün, arşın altında secde eder, sonra (yerinden doğmak için) izin ister, kendisine izin verilir. Güneşin izin isteyip de kendisine izin verilmeyecek vakit (kıyamet) yakındır; o vakit güneş, battığı yerden doğar." Ebû Zer demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra buyurdu ki: *"Bu durum şu âyette ifade edilmektedir: 'Güneş, kendisi için belirlenen yörüngesinde akıp gider.'"*[131]

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Güneş, su çarkı gibidir; gündüz gökte, yörüngesinde akıp gider; akşam battığı zaman gece, yerin altında, yörüngesinde akıp gider, nihayet doğacağı yerden doğar. Ay da böyledir." Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] bu açıklamasını Kevâşî nakletmiştir. Bu açıklama, *"Güneş arşın altında secde eder"* hadisine aykırı değildir; çünkü arş, hepsini ihata etmektedir. Orası, arşın alt kısmının bittiği noktadır.

---

[131] Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 4 (nr. 3199), Tevhid, 22; Müslim, İmân, 250-251.

Uklîşî,[132] İkrime'den, Abdullah b. Abbas'ın şu sözünü nakletmiştir: "Güneş doğmaz, nihayet yetmiş bin melek gelerek onu çekip hareket ettirirler ve ona, 'Haydi doğ!' derler. O zaman güneş, 'Ben, Allah'ı bırakıp bana tapan bir kavmin üzerine doğmam!' der. O zaman Allah tarafından bir melek gelerek güneşe doğmasını emreder; bunun üzerine güneş, insanoğlunun üzerine ışığını yansıtır. O sırada bir şeytan gelip onun doğmasını engellemek ister; güneş onu dinlemez ve şeytanın iki boynuzu arasından doğar; Allah Teâlâ onu engellemek isteyen şeytanı güneşin altında yakar. Güneş, batarken muhakkak Allah'a secde eder. O sırada bir şeytan gelip onun secde etmesini engellemek ister; güneş bu şeytanın iki boynuzu arasından batar. Allah Teâlâ, güneşi engellemek isteyen şeytanı yakar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisiyle bu durumu ifade buyurmuştur:

'Güneş sadece şeytanın iki boynuzu arasından doğar ve onun iki boynuzu arasından batar.'"[133]

Bunu, şeylerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî nakletmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu, sonsuz güç sahibi, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."* Yani güneşin bu harika ölçü içerisinde akıp girmesi, kudretiyle her şeye galip gelen, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ay için de birtakım menziller, yörüngeler belirledik."* Bunlar yirmi sekiz tane yörünge olup Araplar bunlara şu isimleri vermişlerdir: Fer'u'd-delv el-mukaddem, Fer'u'd-delv el-muahhar, batnü'l-hût, en-nethu, el-butayn, es-süreyya, ed-deberân, el-hak'a, el-hen'a, ez-zirâ', en-nesre, es-sarfe, el-cebhe, et-tarf, ez-zübre, el-avvâ, es-simâk, el-gafr, ez-zübânâ, el-iklîl, el-kalb, eş-şevle, en-naâim, el-belde, sa'dü'z-zâbih, sa'dü büla', sa'dü's-suûd, sa'dü'l-ehbiyye.[134] Ay her gece bu yörüngelerden birini girer, ondan ne geri kalır ne de ileri gider; ilk geceden yirmi sekizinci geceye kadar aynı düzen içinde seyrini devam ettirir. Sonda, ay otuz gün ise iki gece gizlenir, hiç görünmez. Ay yirmi dokuz gün ise bir gece gözükmez.

---

[132] Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mead b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 550/1155), Mâliki âlimlerinden olup pek çok eseri vardır. Kâtib Çelebi, Uklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Meânî fi's-Seb'i'l-Mesânî* adlı eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir" (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 [nr. 7605]; ayrıca bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 [nr. 582], [Beyrut 2008]).

[133] Abdullah b. Abbas'ın sözü ve hadis için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 9/272 (Beyrut 1995); Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 15241. Hadisin kısa bir rivayeti için bk. Müslim, Mesâcid, 173.

Ay, son menziline gelince incelip kavis halini alır. Âyette belirtildiği gibi *ay, eski hurma dalı gibi incelip yay halini alır.* Hurma dalı üzerinden bir zaman geçip kuruyunca, eğilir. Hurma dalının üzerinden bir sene ve daha fazla süre geçince, ona eski hurma dalı denir. Bu dal incelir, eğilip kavis halini alır ve sararır. Ay da bu üç yönden hurma dalına benzetilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ne güneşin aya yetişmesi uygundur."* Yani güneşin aya yetişip onunla aynı vakitte bir noktada buluşması, onun yetki alanına girmesi ve vakti tamam olmadan önce nurunu söndürmesi uygun ve doğru değildir. Her iki ışığın da kendi yörünge ve çevresinde bir etkisi vardır. Güneşin etkisi, gündüz; ayın etkisi ise geceleyindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ne de gece gündüzün önüne geçer."* Gece gündüzü geçmez. Yani gecenin belirtisi olan karanlık, gündüzün belirtisi olan ışığın alanına ve zamanına geçmez. Bu iş kıyamete kadar bu düzen içinde devam eder; kıyamet günü gelince, Allah Teâlâ güneşle ayı bir araya getirir, onlar dürülür ve ateşe atılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hepsi bir felekte* kendisine ayrılan yörüngede *yüzmektedir."* Yani güneş, ay ve yıldızların hepsi bir felekte yüzüp gitmektedir.

---

[134] Ayın yörüngelerine verilen isimler için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/198; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/29; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/57.

37-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar için, gaflet halinde, (Allah'ın kudretini gösteren) bir delil vardır; biz o gaflet halinden manevi uyanıklık halini ortaya çıkarırız. Kalbin uyanıklık halinde de bir delil vardır. Biz ondan da gaflet halini çıkarırız. Böylece kul, üzerine marifet güneşi doğup kalbinde karar kılıncaya kadar, gaflet ile manevi uyanıklık arasında gider gelir. Kalpte marifet güneşi doğunca, artık o batmaz (kaybolup gitmez). Şu âyet bu hale işaret etmektedir: *"Güneş, kendisi için belirlenen yörüngeye (karar kılacağı yere) akıp gider."* Marifet güneşinin karar kılacağı yer, âriflerin kalbidir.

Biz, marifet güneşi yanında ay mesabesinde olan iman için de birtakım menziller belirledik. İmanın ışığı bazan artar, bazan azalır. Kul, kalbini mâsivadan arındırıp Allah'a yönelmesi ölçüsünde imanı artar, aksi durumda iman nuru noksanlaşır. Bu durum, kalbe irfan güneşi doğana kadar devam eder. İrfan güneşi doğunca, artık onda bir artma ve eksilme olmaz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Ârif güneşe benzer. Onun marifetinin ışığı devamlıdır. Kendisi temkin sahibidir (manevi halinde sabittir), sürekli değişip durmaz. Onun marifet güneşi saadet bucunda daima parlar. Onun ışığında bir sönme söz konusu değildir. Onu herhangi bir bulut örtmez.

Manevi hali devamlı değişen kimse ise aya benzer. Ona bazan bast (manevi huzur ve neşe) halinden bir parça verilir, bu hal onu vuslat noktasına yükseltir. Sonra gevşeklik ve tembellik haline döndürülür; sefa halinden sonra kabz (manevi tutukluk ve sıkıntı) içine düşer. O zaman, manevi halinde noksanlaşma olur, işinde noksanlığa döner. Bu durum, kalbi, içinde bulunduğu sıkıntıdan çıkıp güzel haline yükselinceye kadar devam eder. Sonra Cenâb-ı Hak ona ihsanlarda bulunur ve böylece yaşadığı düşüşten yükselişe dönmeye ve gaflet sarhoşluğundan uyanmaya kendisini muvaffak eder. Artık hali safileşip güzelleşmeye başlar. Bu durum, vuslata yaklaşana ve kemal halini elde edene kadar sürer. Bundan sonra Hak Teâlâ onu, noksanlık ve zevalden korur. Bu hal, kendisine takdir edilen irtihaline kadar devam eder. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Ey sevgili, her gün değişip duruyorsun; bunun dışında, her halin çok güzeldir."[135]

İlâhî Kudretin Başka Bir Delili

Cenâb-ı Hak, sonsuz kudretine dair başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ
مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَاْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾
اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٤٤﴾

41. ***Onların zürriyetlerini dolu bir gemide taşımamız da onlar için bir delildir.***

42. ***Onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık.***

43. ***Dilesek onları, (gemiye bindikleri) zaman suda boğarız da kendilere yardım eden hiç kimse bulunmaz ve onlar kurtarılmazlar.***

44. ***Onlar sadece tarafımızdan bir rahmetle ve belli bir zamana kadar hayatta kalıp dünyadan faydalanmaları için kurtarılır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onların zürriyetlerini*, ticaret için gönderdikleri evlatlarını *dolu bir gemide taşımamız da onlar için bir delildir.*" Yahut beraberlerinde olan çocuk ve kadınları dolu bir gemide taşımamız onlar için bir delildir. Doğrusu çocuklar, anneleri üzerine çok düşerler; çünkü anneler onların doğup yetiştiği alandır. Âyette özellikle zürriyetin yani kadın ve çocukların söylenmesi, onların (o günkü şartlarda yapılan) gemilerde taşınması daha zor ve hayret verici olmasındandır. Yahut onlar seferden yana güçsüz oldukları için özellikle dile getirilmişlerdir; zira onlardaki nimet, daha fazla ortaya çıkmaktadır. "*Biz onları,*

---

[135] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/220-221.

dolu bir gemide taşıdık." Buna göre, âyetteki zürriyetle, kendi cinslerinden olan kimseler kastedilmektedir.

Abdullah b. Abbas ve bir grup âlim demiştir ki: Âyette, gemilerde taşınan zürriyetle kastedilenler, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] gemisinde bulunan kimselerdir. *"Onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık"* âyetiyle kastedilen ise kıyamete kadar insanların arasında mevcut olacak gemilerdir. *"Dilesek onları suda boğarız"* âyetiyle de bu kastedilmiştir.

"Zürriyet" deyince, babaların kastedildiğini ileri süren görüşe gelince, İbn Atıyye bu konuda demiştir ki: "Bu, lugat yönünden hatalı bir görüştür."[136] Zürriyetten kasıt sadece, bu tabirin içine girecek bütün cinslerdir yahut daha önce geçtiği gibi, âyetin indiği zamanda taşınan kimselerdir. Buna göre, *"Onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık"* âyetiyle develer kastedilmiştir; çünkü develer, Araplar için gemi yerindedir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Dilesek onları,* denizde gemiye bindikleri zaman *suda boğarız da onlara yardım eden hiç kimse* yahut onlar için yardım çağıracak kimse *bulunmaz."* Onlar için yardım çağıracak kimselerin bulunmayışı daha uygun bir anlamdır. Mana şudur: Onlar için yardım çağıracak bir kudret bulanmaz. *"Ve onlar* ölümden *kurtarılmazlar. Onlar sadece tarafımızdan bir rahmetle ve belli bir zamana kadar hayatta kalıp dünyadan faydalanmaları için kurtarılır."* Yani onlar, sadece, ecellerinin bitimine kadar dünya hayatından faydalanmaları için tarafımızdan bir rahmetle boğulmaktan kurtarılırlar.

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerin fikirleri, tevhid denizlerinde ve birlik sırlarında açıldığı zaman, onun üzerine Allah Teâlâ'nın azametinin dehşeti çarpar. Eğer kendisine ezelde onu itidalde (dengede) tutacak bir yardım takdir edilmişse ârif, bu hakikat gemisine bindikten sonra şeriat gemisine sığınır. *"Onların zürriyetlerini dolu bir gemide taşıdık; onlar için, bunun gibi binecekleri başka nice şeyler yarattık."* âyetinde bu duruma bir işaret vardır: Ona ilâhî inâyet yetişmezse kulun fikri, zındıklık ve dinsizlik denizinde boğulup gider. Cenâb-ı Hak, buna işaret olarak şöyle buyurmuştur:

---

[136] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/455.

"Dilesek onları, gemiye bindikleri zaman *suda boğarız da onlara yardım eden hiç kimse bulunmaz ve onlar kurtarılmazlar."* Onlar için kâmil şeyhlerden yardım eden kimse bulunmaz ve onlar bu halden kurtarılmaz da. Sadece, tarafımızdan bir rahmetle ve kemal haline ulaşıncaya kadar kendilerini istifade ettirmemiz için onları kurtarırız, o zaman dengeyi bulur (hak ölçüde kalırlar).

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyet, ilâhî takdir denizinde, onun çeşitli değişiklik ve tesirlerle dalgalarının çarpması anında halkın, selâmet gemisinde taşınmasına işaret etmektedir. Nice kullar vardır ki gecesinde ve gündüzünde dünya meşgaleleri içine dalmıştır; âkıbetini ve sonunu unutarak yaptığı fiillerinin sıkıntısı, amellerinin yorgunluğu ve mal toplama derdi içinde bir an rahat edemez."[137]

İmam Kuşeyrî sonra, *"Dilesek onları, suda boğarız ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ'nın lutuf ve ihsanı olmasa, emsallerinin başına geldiği gibi, onların da başına bela gelirdi fakat Allah, sevdiği kimseleri güzel ihsanı ile her durumda tehlikeye düşmekten muhafaza eder."[138]

Nimetlere Nankörlük Edenler

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu nimetlere nankörlük ettiklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾
وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوٓا
اَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ اَطْعَمَهُٓ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾

---

[137] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/221.

[138] Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/222.

45. ***Onlara, "Önünüzdeki ve arkanızdaki şeylerden sakının ki size merhamet edilsin" denildiğinde ondan yüz çevirdiler.***

46. ***Onlara Rab'lerinin âyetlerinden bir âyet geldiğinde, muhakkak ondan yüz çevirirler.***

47. ***Onlara, "Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden (fakirlere) harcayın" denildiğinde, inkâr edenler iman edenlere, "Allah'ın dilese kendilerini doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapkınlık içindesiniz!" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara, 'Önünüzdeki ve arkanızdaki şeylerden* yani önceden işlediğiniz günahlardan ve henüz işlemediğiniz günahlardan *sakının ki size merhamet edilsin' denildiğinde ondan yüz çevirdiler."*

Yahut *"önünüzdekinden sakının"* âyetinden kasıt, sizden önce peygamberleri yalanlayan ümmetlerin başına gelen olayların bir benzerinin sizin de başınıza gelmesinden sakının, demektir. *"Arkanızdaki şey"*den kasıt ise kıyamet saatidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Önünüzdeki dünya fitnelerinden ve arkanızdaki ahiret azabından sakının ki *size merhamet edilsin.* Yani Allah'ın rahmetini ümit edebilmeniz için, size söylenen şeylerden sakının. Onlara böyle söylendiği zaman yüz çevirdiler.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Onlara Rab'lerinin âyetlerinden,* Allah Teâlâ'nın birliğine ve peygamberine doğruluğuna delil olan *bir âyet geldiğinde, muhakkak ondan yüz çevirirler."* Ona yönelmezler, başlarını kaldırıp bakmazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden harcayın,* fakirlere sadaka verin' denildiğinde, Mekke müşriklerinden *inkâr edenler iman edenlere, 'Allah'ın dilese kendilerini doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız?' derler."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mekke'de birtakım zındıklar vardı; onlara, fakir ve miskinlere sadaka vermeleri emredilince, 'Hayır, vallahi bunu yapmayız; Allah'ın fakir yaptığı kimseleri biz mi doyuracağız?' dediler."[139]

Bir rivayete göre, âyetin iniş sebebi şudur: Kureyşliler, içlerindeki bazı zayıf ve fakir kimseler müslüman olunca, onlara yardımlarını kestiler; bunun üzerine bazı müminler Kureyş'i, bu fakirlere yardım etmeye teşvik ettiler, onlar da bu sözü söylediler.

Şöyle de denmiştir: Kureyşliler, başlarına bir kriz (kıtlık ve sıkıntı) gelmesi sebebiyle, mümin kâfir ayırımı yapmadan bütün fakirlere karşı cimrilik yaptılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onları fakirlere yardım yapmaya teşvik etti; onlar da cahilce, "Allah'ın kendilerine fakirlik ve azap vermek istediği kimseleri biz mi doyuracağız?" dediler.

Araplar'ın şöyle bir darbımeseli vardır: "Allah nasıl bir düzen koymuşsa, sen de o konuda Allah ile birlikte ol!" Araplar bu sözü öyle benimsemişlerdi ki bir adam develerini otlatırken, onların besili olanlarını otu bol yerde, cılız olanlarını ise kıraç yerlerde otlatırdı. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulunca da, "Allah'ın ikram ettiğine ben de ikram ediyorum, Allah'ın hor hakir bıraktığını ben de hor bırakıyorum" derdi.

Kureyş'in âyette geçen sözü, alay için söylenmiş de olabilir. Onlar, sanki şöyle demek istediler: O fakirleri niçin sizin ilâh zannettiğiniz zat doyurmuyor da onları bizim doyurmamızı istiyorsunuz?

Kevâşî demiştir ki: "Bazı cimri kimseler, bu âyete dayanarak, 'Allah'ın mahrum ettiği kimseye ben bir şey vermem!' derler. Bu, doğru değildir; çünkü kullarını zengin eden ve fakir bırakan Allah Teâlâ'dır. O, dilediği şekilde, zenginin malından bir miktarı fakir için ayırmıştır."

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Sadakanın emredilmesinin amacı, kulun cimriliğin çirkinliğinden kurtulmasıdır. Bu, sadaka verene dönen bir faydadır. Verilen sadaka, onu dünya sevgisinden çıkararak ve kalbini Allah'tan alıkoyan engellerden kurtararak bu faydayı temin etmektedir. Müşrikler, Allah'ın hikmetini anlamadıkları için, âyette geçtiği gibi söylediler."

---

[139] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/35.

Kureyş'in, müminlere söylediği söz şöyle bitiyor: *"Siz gerçekten apaçık bir sapkınlık içindesiniz."* Yani sizler, bize fakirlere nafaka vermeyi emretmenizde yahut bunun dışında dininizdeki diğer işlerde apaçık bir hata içindesiniz.

Âyetin bu kısmı, Allah Teâlâ'nın kâfirlere söylediği bir söz de olabilir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Avam halka, "Önünüzdeki dünyanın şiddetli sıkıntılarından ve arkanızdaki ahiretin tehlikelerinden sakının ki her iki dünyada size merhamet edilsin; çünkü kâmil takva, insanı, hayatında ve ölümünden sonra âfetlerden korur. Çoğu defa bu koruma, Allah dostlarının zürriyetinde görüldüğü gibi, insanın kendisinden sonraki nesline de geçer" dendiği zaman, onlar bundan yüz çevirip gaflet ve boş kuruntu vadilerine daldılar.

Yahut avam halka, "Önünüzdeki işlerde, Allah'ı unutup kendi başınıza tedbir alma düşüncesinden sakının; çünkü dünyanın işi sizin elinizde değil; sizin aldığınız tedbirlerin çoğunu takdir rüzgârı yıkıp yerle bir eder. Sizden önce geçmiş işlerde tedbir düşüncesinden de sakının; zira o olup bitmiştir. Bir şeyi yeniden elde etmeye çalışmak, vakti faydasız şeyle harcamaktır. Zaruret olan hariç, bundan sakının ki rıza makamına ulaştırılarak, ilâhî hükmün tecellileri altında kalbiniz sükûn ve rahatlık içinde tutularak size merhamet edilsin" denildiğinde, onlar bundan yüz çevirip gaflet ve boş kuruntu vadilerine daldılar.

Onlar, kendilerine Allah Teâlâ'nın birliğini, yaratma ve âlemin işlerini düzene koymada tek olduğunu gösteren bir âyet geldiğinde, muhakkak ondan yüz çevirmektedirler.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette anlatılan, Allah'ın hızlân vadilerinde terkedip nefsiyle baş başa bıraktığı, ilâhî rahmetten mahrum ettiği, doğruyu işitmekten sağır yaptığı, nefsiyle baş başa bırakıp doğru yola gitmekten alıkoyduğu kimsenin özelliğidir. Onlar, ne zaman kendilerini sakındıran bir âyet gelse, muhakkak ondan yüz çevirirler, devamlı bir sıkıntı içinde kalıp âyetlerden ibret almaktan uzaklaşırlar. Kendilerine, fakirlere infakta bulunmaları ve onları yedirip içirmeleri emredildiğinde; buna yanaşmayıp kendilerini savunmaya geçerek, Allah'ın bütün canlıları rızıklandırdığını, dilediğinde onlara da nazar edip nimet ihsan edeceğini söylerler.[140]

Kıyametin Hemen Gelmesini İsteyenler!

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra dirilmenin hemen gerçekleşmesini isteyenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً
وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾ وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ
﴿٥١﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ
الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ
﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

48. *Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat edilen şey ne zaman gerçekleşecek?" derler.*

49. *Onlar sadece, birbirleriyle çekişip dururken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar.*

50. *O anda bir tavsiyede bulunamazlar ve ailelerine de dönemezler.*

51. *Sûra (ikinci kez) üfürülür. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkmış koşarak Rab'lerine gitmektedirler.*

---

[140] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/222.

52. *O vakit şöyle derler: "Vay başımıza gelen! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler."*

53. *O* (*sûra son üfürüş*) *korkunç bir sesten ibarettir. Peşinden hepsi toplanıp huzurumuza çıkarılırlar.*

54. *O gün hiç kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Size sadece yaptıklarınızın karşılığı verilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* alay ederek, '*Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat edilen şey,* yani öldükten sonra dirilmek ve kıyamet *ne zaman gerçekleşecek?' derler.*" Sözün muhatabı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabıdır. Allah Teâlâ devamındaki âyetlerde buyurdu ki:

"*Onlar sadece, birbirleriyle çekişip dururken,* çarşı pazardaki muamelelerinde birbirleriyle tartışıp dururken ve durumunu hiç akıllarına getirmezken *kendilerini ansızın yakalayacak,* onlara âniden gelecek *korkunç bir sesi,* sûra birinci üfürmeyi *bekliyorlar.*"

"*O anda,* durumları hakkında birbirlerine *bir tavsiyede bulunamazlar ve ailelerine de dönemezler,* evlerine dönmeye güç yetiremezler, o sayhayı işittiklerinde oldukları yerde ölürler."

"Dünya kırk sene boş kaldıktan sonra, *sûra* ikinci kez *üfürülür.*" Sûr, boynuz şeklinde bir alettir.

"*Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkmış koşarak Rab'lerine,* süratle mahşer yerine *gitmektedirler.*"

"*O vakit şöyle derler: 'Vay başımıza gelen! Bizi kabrimizden,* yattığımız yerden *kim kaldırdı?'*"

Mücâhid ve Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kâfirler için kabirlerinde uyku vardır, onda uyku tadını alırlar. Kabirdekiler çağrıldığı zaman, 'Vay başımıza gelen! Bizi kabrimizden kim kaldırdı?' derler."[141]

---

[141] bk. Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/63.

İbn Atıyye, bu rivayeti doğru bulmayarak âyette anlatılan durumun bir benzetme olduğunu söylemiştir.[142]

Onların bu sorusuna karşılık olarak melekler kendilerine şu cevabı verirler: *"Bu, Rahmân'ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler."*

Yahut bu sözü, kâfirlere müminler söyler.

Onun kâfirlere ait bir söz olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Onlar, kabirlerinden kalktıktan sonra, Allah'ın peygamberinden işittiklerini hatırlarlar ve, *"Bu, Rahmân'ın vaat ettiği şeydir"* diyerek kendilerine veya birbirlerine cevap verirler. Yani, "Bu, peygamberlerin hakkında doğru söylediği, Allah'ın vaat ettiği gündür" derler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, sûra son üfürüş korkunç bir sesten ibarettir. Peşinden hepsi* hesap için *toplanıp huzurumuza çıkarılırlar.* O gün onlara şöyle denir: *'Bugün hiç kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Size sadece,* hayır ve şer olarak *yaptıklarınızın karşılığı verilir.'"*

48-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun yakîni yüksek seviyeye ulaştığı zaman, gelecekte olacak işler onun için sanki meydana gelmiş, ilerideki ahiret şimdi gerçekleşmiş gibi olur. Bu kimse ölüm âniden gelmeden önce ona hazırlık yapar, onunla karşılaşmadan önce, onunla buluşmaya hazırlanır. Bu kimseler, insanların en akıllılarıdır. Şöyle ki insanlar dünyanın zâhirî süslerine bakarken, onlar dünyanın iç yüzüne (fâni oluşuna) bakarlar. İnsanlar, dünyanın hemen ele geçen nimet ve zevklerine aldanırken, onlar ahiretin ebedî nimet ve zevklerine yönelirler. Bir hadiste Allah dostlarının vasfı bu şekilde dile getirilmiştir.[143]

---

[142] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/458.

[143] Bu konuda Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] gelen bir haber için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/41 (Beyrut 2008).

Cennet Ehlinin Sefası

Cenâb-ı Hak sonra, cennetliklerin elde edeceği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي
ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾
سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾ وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾

55. ***Şüphesiz, o gün cennetlikler, nimetler içinde sefa ile meşguldürler.***

56. ***Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara yaslanmış vaziyette otururlar.***

57. ***Orada onlar için her çeşit meyve vardır. Onlar için istedikleri her şey mevcuttur.***

58. ***Onlara çok merhametli Rab'den söz olarak bir selâm vardır.***

59. ***Allah şöyle buyurur: "Ey günahkârlar, bugün siz bir tarafa ayrılın!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, o gün cennetlikler, nimetler içinde sefa ile meşguldürler."* Öyle bir meşguliyet ki görkeminin ve güzelliğinin büyüklüğü tarif edilemez. Bazıları bu meşguliyetin, nehirlerin kenarında, ağaçların altında, bâkire eşleriyle cimâ olduğunu söylemişlerdir. Bazıları, onun yüce Melik'in ziyafeti içinde güzel nağmeler dinlemek olduğunu söylemiştir.

Ebû Hüreyre'den ve İbn Abbas'tan [radıyallahu anhümâ] şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah, hanımlarımızla dünyada cimâ ettiğimiz gibi, ahirette de edecek miyiz?" diye sorulunca, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Evet, Muhammed'in ruhunu elinde tutan Allah'a yemin olsun ki cennette bir adam, günde yüze kadar bâkire eşiyle cimâ eder."[144]

Ebû Ümâme [radıyallahu anh] naklediyor: Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Cennetlikler cimâ eder mi?" diye sorulunca şöyle buyurdu:

"Evet, cimâ ederler, hem de hiç usanıp sönmeyen bir zekerle ve kesilmeyen şiddetle atan şehvetle!"[145]

Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Cennet ehli, hanımlarıyla cimâ ettikten sonra, hanımları tekrar bâkire haline döner."[146]

Ebü'd-Derdâ'dan [radıyallahu anh] gelen bir rivayette, *"Cennette meni yoktur"* buyrulmuştur.[147]

Bir başka rivayette şöyle buyrulmuştur: *"Cennetliklerin bevli, misk şeklinde ayaklarının altından akıp gider."*[148]

İbrahim en-Nehaî demiştir ki: "Cennetlikler, diledikleri kadar cimâ ederler, bu cimâdan çocuk olmaz."

Eğer, cennetlik çocuk sahibi olmak isterse hiçbir acı olmadan çocuğa kavuşur. İmam Hâkim ve Beyhakî, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir:

"Cennetlik biri çocuk sahibi olmak istediği zaman, kendisi için çocuk olur. Onun, anne karnına düşmesi, doğması ve büyümesi aynı saat içinde olur."[149] Rivayetler için Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserine bakınız.[150]

---

[144] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2436; Ebû Nuaym, *Sıfatü'l-Cenne*, nr. 374; Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 404; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

[145] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7674, 7721; Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 405; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

[146] Bezzâr, *Müsned*, nr. 3527; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 249; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/417.

[147] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7479; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

[148] Ahmed, *Müsned*, 4/367, 371; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1743; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3522; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/416.

[149] Beyhakî, *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 440, 422; Ebû Nuaym, *Târihu İsbahân*, 2/296. Süyûtî, hadisi, Hâkim'in, *Târih*'inde zikrettiğini kaydeder.

[150] Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, s. 569-573 (Beyrut 1996).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gerçek şu ki cennetliklerin meşguliyetleri birbirinden farklıdır. Bazıları hûri, vildan, yemek ve içmek gibi bedene ait arzu ettikleri nimetlerle meşgul olurlar. Bazıları ise yüce Allah'ın cemaline nazar, sevgiliyi görme, O'nunla münâcât, konuşma, manevi keşifler, her saat ilâhî sırların içinde yükselmek gibi ruha ait nimetlerle meşguldürler. Bazılarına bunların her ikisi birden verilir. Bu konuda âyetlerin tasavvufî işaretlerinde açıklama gelecektir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara yaslanmış vaziyette otururlar."* Gölge, üzerine güneş ışığı düşmeyen yerdir. Cennetliklerin gölgesini güneş gidermez. Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Onlar, yayılmış sürekli bir gölgede bulunurlar" (Vâkıa 56/30).

Cennetlikler, sultanlar gibi, ipekten döşenmiş yüksek tahtlar üzerinde otururlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada onlar için her çeşit meyve vardır.* Onlara, arzuladıkları her çeşit meyve vardır. *Onlar için istedikleri her şey mevcuttur;* istedikleri her şey hemen önlerine geliverir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara çok merhametli Rab'den söz olarak bir selâm vardır."* Onların istediği şeylerin en mühimi, kendilerine, Rahîm olan Rab'den, arada vasıta olmadan söylenecek "selâm" sözüdür. Bu selâm onlara, kendilerini ileri derecede yüceltmek için söylenmektedir ve o, Cenâb-ı Hakk'ın cemaline ilave olarak temenni ettikleri en son şeydir. İlâhî rahmetin gereği ise onları bu halde devamlı tutmaktır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, Allah'ın kelâmını ve selâmını arada herhangi bir vasıta olmadan işitirler. Âyette, *'Onlar için Rahîm Rab'den bir söz olarak selâm vardır'* ifadesi, bu selâmın bir vasıta bulunmadan söylendiğini göstermektedir. Bu hal içinde ilâhî rahmet, onlara ihsan edilen nimetlerin tam olması için kendilerine, selâmla birlikte cemalullahı seyri de bahşetmektedir."[151]

---

[151] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/225.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Cennetlikler, nimetler içinde iken, birden kendilerine bir nur parlar; başlarını kaldırıp baktıklarında yüce Rabb'in, üzerlerinden onlara göründüğünü görürler. Allah Teâlâ onlara, 'Ey cennetlikler, size selâm olsun' buyurur ve onlara nazar eder, onlar da O'na bakarlar."*[152]

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette, ilâhî rahmetten uzaklaştırılan ve perdelenen kimselerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Ey günahkârlar, bugün siz bir tarafa ayrılın!"* Yani ey kâfirler, bugün sizler müminlerden ayrılıp ayrı bir yerde durun! Kâfirlere bu hitap, müminler haşredilip cennete sevkedildikleri anda yapılır.

Katâde demiştir ki: "Onlara, 'Bütün hayırlardan uzaklaşın' denir ve her türlü hayırdan uzaklaştırılırlar."[153]

Dahhâk demiştir ki: "Her kâfir için ateşten bir ev vardır, kâfir sürekli bu evin içinde olur; kendisi ebediyen kimseyi görmediği gibi, kimse de onu görmez."[154]

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bugün dünyada, Allah'ın veli kulları için acilen ikram edilen marifet cennetine girmiş ârif zatlar, büyük bir meşguliyet içindedirler. Sen onları sadece Allah ile meşgul bir halde bulursun. Onların bu meşguliyetleri müşahede, Hak ile kelâm, münâcât ve gizli sohbet mahallinde gerçekleşen müşahede, hakikati görme, tefekkür etme ve ibret alma arasında değişir. Onların bütün vakitleri, isyan ve gafletten korunmuştur; bütün hareket ve işleri ihlâsla yapılmaktadır. Onlar, dünyadan ve dünya ehlinden gönüllerini çekmişlerdir. Onlar ve onlara tutunanlar, rıza gölgesinde ve teslimiyet serinliğinin içinde yol almakta ve yüce sevgilinin zatını müşahede içinde keyfetmektedirler.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bugün cennet ashabı yani dünyada iken cenneti talep eden, onun için çalışan, onu elde etmek için amel eden kimseler, gerçi âyette, 'Amel edenler bunun için amel etsinler' denmiştir, fakat onlar dünyada cenneti talep ederken, onu ihsan edeni (yüce Mevlâ'yı) talepten geri kalmaktadırlar. Bunun için bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

[152] İbn Mâce, Mukaddime, 13 (nr. 184); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Sıfatü'l-Cenne*, nr. 98; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/65-66.

[153] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/469; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/66.

[154] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/202; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/23.

"Cennetliklerin çoğunluğu safdil, aklı kıt kimselerdir."[155] Kimin dünyadan yana gönlü hürse, onun cennette, cennetten yana da gönlünün hür olması (Rabb'inden başka her şeyden gönlünü çekmesi) uzak değildir. Allah rahmetini dilediğine tahsis eder."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hadiste geçen aklı kıt safdiller, Allah'a bir karşılık için ibadet yapan ve maddi nimetlere kanaat eden manevi perde içinde kalmış kimselerdir.[156]

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şöyle denilir: Cenâb-ı Hakk'a, hak ve bâtıl hiçbir şey bağlı değildir. Ârif zatların, cennette aileleriyle meşgul olmaları, yüce Mevlâ'larını görmeye zıt ve engel değildir. Onlar bugün dünyada hangi halde olurlarsa olsunlar, sürekli O'nun marifeti içinde bulundukları ve helâlinden nefsanî hazlarını yerine getirmeleri marifetlerine bir zarar vermediği gibi, ahiretteki meşguliyetleri de yüce Mevlâ'yı görmeye mani olmaz." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.[157]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Vâkıa sûresinde geçen, sâbikûn vasfındaki zatlara verilecek nimetler, onlara, Cenâb-ı Hakk'ı görme ve O'nun rızasını elde etme yanında hûri, vildan gibi cennet nimetlerinin birlikte verileceğini göstermektedir. (bk. Vâkıa 56/10-26; 88-89). Çünkü onlar, dünyada şeriatın emirlerini yerine getirmekle hakikat sırlarını müşahedeyi birlikte yapmışlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için Rahîm Rab'den bir söz olarak selâm vardır"* âyeti hakkında İbn Atâ[158] demiştir ki: "Selâm, kıymet ve fazileti çok yüksek bir sözdür. Selâm, yüce Mevlâ'yı görme ve O'nunla yüz yüze gelme anında olursa daha kıymetli olur."[159]

---

[155] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/202; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 39283; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/264.

[156] Sa'lebî şunu nakletmiştir: "Hikmet ehlinden birine, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *'Cennet ehlinin çoğunluğu safdil, aklı kıt kimselerdir'* hadisinin manası sorulunca şöyle demiştir: 'Çünkü onlar, cennet nimetleriyle meşgul olup nimetin sahibini talep etmediler; kim cennete razı olup Allah'ı talep etmezse o kimse aklı kıt biridir'" (bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/201).

[157] Açıklamaların tamamı için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/223-225.

[158] İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfilerinden muhaddis ve müfessir bir zattır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu vakitteki yani cennetliklere selâm verilirken tecelli eden ilâhî rahmet, onlar, dehşet ve hayrete düşmesinler diye kendilerini, selâmı dinleme ve Mevlâ'ya kavuşma halinde tutar."[160]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın selâmı, ezelî ve ebedî olup Allah'ın salih kullarından dünyada ve ahirette hiç kesilmez. Fakat cennette kulaklarından bütün perdeler kaldırıldığı için O'nun kelâmını işitirler ve cemaline bakarlar."[161]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bazan kulun kulağındaki perdeler dünyada da kaldırılır ve ârif, bazı velilerde olduğu gibi Allah'ın kullarına selâmını işitir.

Âyette geçen, "Rahîm" (çok merhametli) ifadesi hakkında denmiştir ki: Bunda, onların selâm ve kavuşma hallerinin devamlı kalması yanında, kendilerinin de Allah'ın cemalinden ebediyen perdelenmeyeceklerine bir işaret vardır. Daha önce geçtiği gibi, onlarda bir dehşet hali (bu nimetten mahrum kalma ve uzak kalma korkusu) meydana gelmez. Rahîm olan Mevlâ onları mahzun etmez.

Şöyle de denilmiştir: "Selâmın, Rahîm olan Allah'tan olduğunun söylenmesinde, bu vuslatın yani selâma ve cemale kavuşmanın kulun hak etmesiyle ve onun bir fiili sebebiyle olmayıp onun sadece Allah'ın rahmetiyle geçekleştiğine dair bir işaret vardır. Onda ayrıca, isyana dalan kullar için bir müsamaha ve ilâhî rahmeti ümit etme imkânı vardır." Bu açıklamayı Muhaşşî yapmıştır.[162]

Allah Teâlâ'nın, *"Ey mücrimler, bugün ayrılın!"* âyetinde şu duruma bir işaret vardır: Kulun halini teftiş edip onun kusurlarını görecek kimsenin uzakta olması en güzel nimetlerden biridir. Düşmanın uzaklaştırılması da en büyük ihsanlardan biridir. Allah dostları, ilâhî yakınlık içindedir, Allah düşmanları ise azap ve perdelenme içindedir. Açıklama için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[163]

---

[159] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/173.

[160] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/223-225.

[161] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/171.

[162] Burada bahsedilen Muhaşşî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî (v. 1036/1626) olup bu zat, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerindendir.

Kıyamet Günü Kâfirlerin Azarlanıp Kınanması

Cenâb-ı Hak sonra, kıyamet günü düşmanlarını azarlayıp kınamasından bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنٖٓي اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَۚ اِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبٖينٌۙ ﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُونٖيۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ اَضَلَّ
مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثٖيرًاۜ اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتٖي كُنْتُمْ
تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾ اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى
اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَٓا اَيْدٖيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

60-61. *"Ey âdemoğulları! Ben size, 'Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır; bana kulluk edin, doğru yol budur' diye emretmedim mi?"*

62. *Şeytan sizden nice nesilleri saptırdı. Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz?*

63. *İşte size vaat edilen cehennem budur.*

64. *İnkârınız sebebiyle bugün girin oraya!*

65. *O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder.*

---

[163] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/226.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü, kâfirleri azarlamak için buyuruyor ki: *"Ey âdemoğulları! Ben size, şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır; bana kulluk edin, doğru yol budur, diye emretmedim mi?"*

Allah Teâlâ'nın kullarına verdiği bu emir, ya peygamberleri diliyle olmuştur veya, *"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?"* (A'râf 7/172) buyrulduğu gün, elest bezminde gerçekleşmiştir. Yahut bu, onların önüne konan aklî hüccetlerle ve onlara Allah'a ibadeti emreden, kendilerini başkasına ibadetten sakındıran naklî delillerle verilmiş bir emirdir.

Şeytana ibadet, onun insana verdiği vesveselerde ve güzel gösterdiği kötü işlerde kendisine itaat etmektir.

Âyetin manası şudur: Biz size, "Şeytana itaat etmeyin, benim birliğime iman ve bana itaat edin; işte doğru yol budur" diye emrettik. Yani Allah'ın size emrettiği, şeytana isyan ve Rahmân'a itaat yolu en doğru yoldur. Bu yol son derece istikametlidir; bundan daha doğru ve sağlam bir yol yoktur.

Âyette şuna da bir işaret vardır: Onların (inkâr ve isyanla) kendilerine yaptıkları bu cinayet, onlara yapılan tam bir nasihatten sonra olmuştur. Durum açıklandıktan sonra artık delil kabul edilmez. Uyarı ve ikaz yapıldıktan sonra yapılan zulmün bahanesi geçerli olmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şeytan sizden nice nesilleri saptırdı."* Yani şeytan pek çok halkı, başkasını bana ortak koşturarak benim doğru yolumdan uzaklaştırdı. *"Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz?"* Allah Teâlâ onları, kendilerine verilen akıldan faydalanmadıkları için kınadı. Çünkü onlar, akıllarını kendilerine zarar veren işlerde, nefsanî hazlarını ve kötü arzularını yerine getirmekte kullandılar.

Onlara denir ki: *"İşte size vaat edilen cehennem budur. İnkâr etmeniz sebebiyle bugün girin oraya!"* Yani küfrünüz ve onu inkâr etmeniz sebebiyle cehenneme girin ve içinde yanın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün onların ağızlarını mühürleriz;* yani onları konuşmaktan menederiz. *Yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder."*

Rivayet edildiğine göre, kâfirler, Allah'a şirk koştuklarını inkâr ederler. O zaman şahitlerle yüzleştirilirler. Komşuları ve aileleri onların aleyhine şahitlik eder. Kâfirler, onları yalanlar ve Allah'a bir şeyi ortak koşmadıklarına yemin ederler; bunun üzerine ağızları mühürlenir, elleri ve ayakları konuşur.[164]

Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kul, kıyamet günü, 'Ben kendime, kendimden başka bir şahidi kabul etmiyorum' der. Bunun üzerine ağzı mühürlenir ve âzalarına, 'Konuşun' denir. Âzaları da kulun amellerini söylerler. Sonra ağzı açılıp konuşmasına müsaade edilir. O zaman kul âzalarına hitaben, 'Rahmetten uzak olasınız, yazıklar olsun size! Ben sizi savunmak için çırpınıyorum, siz ise aleyhime şahitlik ediyorsunuz!' der."*[165]

60-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim nefsanî hazlarını ve kötü arzularını yerine getirmeyi tercih eder ve nefsin hevâsıyla mücâhedeye (onu kötü vasıflarından temizleyip terbiye etmeye) güç yetiremez ve nihayet Allah'tan perdeli bir halde ölürse, âyetteki uyarı ve azarlamadan ona da bir pay düşer.

Doğru yol, kulu ilâhî huzura ulaştıran manevi terbiye yoludur. Bu yolu, ârifibillâh veliler açıklamışlardır. Gerçek şu ki şeytan, insanların çoğunu bu terbiye yolundan saptırıp onları dünyayı, makam ve mevkii talep etmeye sevketmiştir. Bu durumda onlar, Allah'ın zikri için vakit ayıramadılar ve kendilerine Allah'ı tanıtacak kimselere boyun eğmeye güç yetiremediler. Onlara denir ki: "Eğer nefsanî hazlarınız ve baş olma sevdanız içinde kalırsanız bu, size haber verilen Allah'tan kopma ateşidir. Terbiye yolunu inkâr etmeniz sebebiyle, bugün ona girin."

Bugün onların ağzını mühürleriz, artık onlarla asıl sevgilileri (yüce Mevlâ) arasında bir münâcât gerçekleşmez. Elleri, bize anlatır, ayakları da yaptıkları kusurlara hal diliyle veya bizzat konuşarak şahitlik eder.

---

[164] Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/19. Aynı konuda biraz farklı bir rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/203-204.

[165] Müslim, Zühd, 17 (nr. 2969); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11653; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tövbe*, nr. 18; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, nr. 467.

İmam Kuşeyrî, *"Elleri bize anlatır ..."* âyeti hakkında demiştir ki "Kâfirlere gelince, onların âzalarının yapacağı şahitlik bellidir. Müminlerden isyan edenlere gelince; onların bazı âzaları yaptıkları kötülüklere şahitlik eder, fakat bazı âzaları da iyiliklerine şahitlik yapar. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Ey bana durmadan zulmeden kimse, seninle benim aramda hesap yerinde durmak vardır. Orada ayrıca çok adaletli, insaflı ve cömert bir hâkim mevcuttur. (Hesabımızı O görecektir)."

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: "Kıyamet günü, bir kulun âzaları hatalarına şahitlik eder; bunun üzerine göz kapağından bir kıl uçup gelerek onun lehine şahitlik yapar. Hak Teâlâ kıla, 'Ey kulun göz kapağının kılı, kulum için bir delil getir' buyurur. O zaman kıl, onun Allah korkusundan ağladığına şahitlik eder, bunun üzerine Allah onu affeder. O sırada bir melek şöyle seslenir: 'Bu kul, bir kılın şahitliği sebebiyle Allah'ın kendisini azaptan kurtardığı kimsedir!'"[166]

Kâfirler İçin Dünyadaki Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri dünyada tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ
﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا
وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

66. ***Eğer dileseydik onların gözlerini silme kör ederdik. O zaman gittikleri yola koşuşurlardı; fakat nasıl görecekler ki?***

67. ***Eğer yine dilesek, onların oldukları yerde şekillerini değiştirirdik de ne ileri gitmeye ne geri dönmeye güçleri yeterdi!***

68. *(Onlardan)* ***kime uzun ömür verirsek onu, yaratılışı itibariyle tersine çeviririz. Hâlâ akıllanmazlar mı?***

---

[166] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/227.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer dileseydik* bugün onların *gözlerini silme kör ederdik;* gözlerini kör ve hepten yok ederdik. *O zaman,* içine düştükleri korkudan dolayı, gitmeye alıştıkları *yola koşuşurlardı; fakat nasıl görecekler ki?"* O zaman, gittikleri yolu nasıl bulacaklar? Onlar, böyle bir durumda, kendilerini emellerine ulaştıracak yolu şaşırırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer dilesek, onların oldukları yerde,* evlerinde veya kendilerini kötülüklerden emniyette gördüklere yurtlarında *şekillerini değiştirirdik,* kendilerini maymunlara, domuzlara veya taşa çevirirdik *de ne ileri gitmeye ne geri dönmeye güçleri yeterdi!"* Bir yere gitmeye veya geri dönmeye güçleri yetmezdi. Veya öne doğru gidemezler ve arkaya geri dönemezlerdi.

Âyetin manası şudur: Onlar, inkârları ve kendileriyle yapılan anlaşmayı bozmaları sebebiyle kendilerine bunu yapmamızı çoktan hak ettiler, fakat biz, rahmetimizin onları da kaplaması ve hikmetimizin kendilerine mühlet vermeyi gerektirmesi sebebiyle bunu yapmadık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Onlardan *kime uzun ömür verirsek onu, yaratılışı itibariyle tersine çeviririz."* Yani kimin ömrünü uzatırsak, onun vücut yapısını tersine çeviririz. Bu da bir çeşit şekil değiştirmektir. Bu durumda, kuvvetin yerini zayıflık, gençliğin yerini ihtiyarlık alır. Bunun seyri şöyle olmaktadır: Biz insanı, önce bedenen çok güçsüz yaratırız; o zaman akıl ve bilgiden mahrumdur. Sonra onu rüşdüne (olgunluk haline) erişene kadar bedenini ve ruhî kabiliyetlerini artırırız; böylece kuvveti kemale erip yeterli seviyeye gelir, aklını kullanır, kendisine fayda ve zarar veren şeyleri bilir. Olgunlaşması tamamlanınca, onu yaratılış özelliklerinde tersine çeviririz; bedenini ve aklını yavaş yavaş zayıflatırız, sonunda bedenindeki zayıflık, aklındaki azalma ve ilimden mahrumiyet yönüyle çocukluk haline benzer bir duruma döner. Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Sizden bazıları, ilimden sonra bir şey bilmesin diye, ömrün en kötü devresine ulaştırılır. Şüphesiz, Allah her şeyi bilir, her şeye kadirdir" (Nahl 16/70).

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Kur'an'ı okur yani ona uygun amel ederse ömrün en kötü devresine (bunaklığa) ulaştırılmaz."[167]

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ akıllanmazlar mı?"* Yani akıllarını kullanmazlar mı? Akıllarını kullansalardı, onları gençlik halinden ihtiyarlığa, kuvvet halinden zayıflığa, üstün akıldan bunaklığa ve temyiz gücünün azlığına çeviren Allah'ın, onların gözlerini silme kör etmeye, kendilerini oldukları yerde başka bir şekle çevirmeye ve öldükten sonra diriltmeye gücünün yeteceğini anlarlardı.

66-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer dilesek, onların gözlerini silme kör ederiz de artık manevi seyrü sülûk yolunu bulamazlar ve o yola girmezler, böylece devamlı perde içinde kalırlar. Yine biz dilesek, onların kalplerini oldukları yerde dirayetli akıl ve anlayıştan çeviririz; bundan sonra sadece maddi işleri düşünürler, mana âlemine geçmeye ve maddiyattan dönmeye güç yetiremezler. Bu kimselerden kime uzun ömür verirsek, onun yaratılışını tersine çeviririz, ona bunaklık ve zayıflık hali gelir.

Seyrü sülûk yoluna giren ve mana âlemine yolculuk yapan kimseye gelince, onun ömrünün uzaması sadece aklının parlaklığını, ilminin kuvvetini, maneviyat ve marifette temkin halini artırır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir: *"Kime uzun ömür verirsek, onun yaratılış özelliklerini tersine çeviririz."* Yani onu, bulunduğu halin aksine çeviririz. İnsanın, bir zamanlar kuvveti artıp dururken, şimdi gücü gittikçe azalır. Bu durum, ömrün en kötü devresine (bunaklığa) kadar devam eder. O zaman insan, zayıflık yönüyle çocukluk haline benzer bir duruma döner. Sonra, zayıflayacak bir şey kalmaz. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Asırlar, bana yayıp verdiklerini toplayıp geri aldı, yeni olan şeylerimi eskitti. Kendimin her gün noksanlaştığını görüyorum; öyle ki artık noksanlaşacak bir şey kalmadı."

---

[167] İbn Abbas'ın talebesi İkrime'den gelen bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/146 (Beyrut 1993).

Bu durum, bedende ve maddi yapıda olur, manevi hallerde ve maneviyatta olmaz. Bedende meydana gelen değişiklikler, bunaklık sınırına varana kadar artmaya devam eder. O sınıra varan insanın görüşü ve aklı bozulur. Hakikat ehline gelince, onların saçları ağarsa da muhabbetleri ve manevi halleri gençliğinin baharında gibi hiç eskiyip solmadan taptaze durur."[168]

Kur'ân-ı Hakîm Şiir Değildir

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'ın şiir olduğunu söyleyenlerin görüşlerini inkâr ve reddederek şöyle buyurdu:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

69. ***Biz o peygambere şiir öğretmedik; hem onun için uygun da değildir. O sadece (Allah'tan gelmiş) bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.***

70. ***Biz onu, manen diri olanları uyarması ve kâfirler hakkındaki sözün gerçekleşmesi için indirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz ona şiir öğretmedik;* yani biz peygamberimiz Muhammed'e şiir öğretmedik ki şiir söylemeye gücü yetsin ve bundan dolayı Kur'an'a bir suçlama gelsin."

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz ona, Kur'an'ı öğreterek şiir öğretmedik, yani Kur'an bir şiir değildir. Çünkü onda, şiirde olduğu gibi, kafiye ve vezin yoktur. Onun manası, şairlerin rağbet veya nefret edilen boş hayallerine, hayal ürünü sözlerine benzemez. Kur'an'da vezin ve kafiye nerededir? Onunla şairlerin sözlerinin bir alakası yoktur.

---

[168] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/227.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hem onun için* şiir söylemek ve yazmak *uygun değildir."* Yani şiir söylemek onun haline uygun değildir; o yapmak istese bile şiir söyleyemez. Yani biz onu öyle bir halde yaptık ki eğer o, şiir yazmak istese, bunu yapamaz, böyle bir şey kendisi için kolay olmaz. Aynen bizim kendisini ümmî yaptığımız ve yazı yazmasını bilmediği gibi. Bunu böyle yaptık ki Kur'an'ın Allah tarafından gelmiş bir kitap olduğunun delili daha sağlam olsun ve bu konudaki şüpheler tamamen ortadan kalksın.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bazı sözleri vardır ki onlar şiire benzemektedir. Mesela, Allah Resûlü, Huneyn Savaşı'nda müslüman askerlerde bir dağılma baş gösterince, onları toplamak için şöyle seslenmiştir:

"Enennebiyyü lâ kezib ene İbn Abdilmüttalib." Manası şudur: "Ben, Allah'ın peygamberiyim, bunda yalan yok; ben Abdülmüttalib'in oğluyum."[169]

Yine Allah Resûlü, bir savaşta yaralanıp kanayan parmağı için şöyle söylemiştir:

"Hel enti illâ isbuun demît ve fî sebilillahi mâ lakît." Manası şudur: "Sen sadece kanayan bir parmaksın; senin karşılaştığın bu durum Allah yolunda başına geldi."[170]

Bu sözlerin sonunda şiirlerde olduğu gibi bir vezin (ses uyumu) vardır; fakat Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bunu şiir kastıyla söylememiştir; o durumda böyle denk düşmüştür. Şiiri andıran bu tarz ifadeler, insanların hitaplarında, mektuplarında ve karşılıklı konuşmalarında meydana gelebilir; bunlara şiir denmez. Bu tür sözler, bilerek vezinli söylenirse onlara şiir denir.

Allah Teâlâ, Kur'an'ın şiir türü bir şey olmadığını belirttikten sonra buyurdu ki: *"O sadece bir öğüttür."* Yani Allah'ın o Peygamber'e öğrettiği ve onun söyledikleri sadece Allah'tan gelmiş bir öğüttür; onunla insanlara ve cinlere öğüt verilir, uyarı yapılır. *"Ve o, apaçık bir Kur'an'dır."*

---

[169] Buhârî, Cihâd, 52 (nr. 2864); Müslim, Cihâd, 78.

[170] Buhârî, Cihâd, 9 (nr. 2802); Müslim, Cihâd, 112.

Yani o, mihraplardan okunan, ibadetlerde tilâvet edilen, okunmasıyla ve kendisiyle amel edilmesiyle en yüksek derecelere ulaşılan gökten indirilmiş bir kitaptır. Onunla şeytanların vesvesesinden ibaret olan şiir arasında ne kadar büyük fark vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, *biz o Kur'an'ı* sana, iman ile *diri olanları* yahut düşünen akıllı kimseleri *uyarman için indirdik."* Çünkü gafil kimse ölü gibidir. Yahut biz onu, Allah'ın ilminde kalbi diri olarak yazılan kimseyi uyarman için indirdik. Gerçekten ebedî hayat iman ile elde edilmektedir. Uyarının özellikle diri kimseye yapılmasının söylenmesi, onun bundan onun fayda gördüğü içindir.

Yahut biz Kur'an'ı diri kimseyi uyarması için indik.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bir de onu* inkârda ısrar eden *kâfirler hakkındaki sözün gerçekleşmesi,* yani onlara azap sözünün gerekli olması *için indirdik."* Kâfirlerin diri olan kimselere mukabil zikredilmesi, onların inkârları sebebiyle ölü hükmünde olduklarını bildirmektedir. Şu âyet de bu manadadır:

"Sen, kabirlerde olanlara (manen ölü kimselere) sesini işittiremezsin." (Fâtır 35/22).

69-70. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Allah Teâlâ, söyledikleri hakkında bir töhmet (tenkit ve suçlama) bulunmasın diye Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] şiir sanatını ve onu yapma kuvvetini almıştır. Velilere gelince, onların çoğunda şiir söyleme kabiliyet ve kuvveti vardır. Veliler bu kuvvetlerini ezelî aşkı tanıtmak, kudsî huzuru tarif etmek yahut Hz. Peygamber'i övmek için kullanırlar ve böylece ilâhî yakınlık ve büyük bir rütbe elde ederler.

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Sizden birinin içinin irin ile dolu olması, şiir ile dolu olmasından daha hayırlıdır"*[171] sözüne gelince, bundan kasıt, insanı Allah'ın zikrinden alıkoyan veya kalbi ilâhî huzurdan uzaklaştıran nefsanî hevâ ile ilgili şiirlerdir.

---

[171] Buhârî, Edeb, 90 (nr. 6155); Müslim, Şi'r, 7.

Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ], "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], herhangi bir konuda şiirden misal verir miydi?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Benî Kays'ın kardeşi Tarafe'nin bir beyti hariç, şiirden temsil yapıp misal getirmezdi. Tarafe'nin beyti şudur:

"Günler sana, hiç bilmediğin cahili olduğun şeyleri önüne çıkarıp gösterecektir. Kendisine ücret verip görevlendirmediğin kimseler de sana pek çok haber getirecektir." Allah Resûlü çoğu kez de ikinci beytin kelimelerinin yerini değiştirerek söylerdi."[172]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsanlara Yapılan İhsanlar ve Kâfirlerin Nankörlüğü

Cenâb-ı Hak sonra, insanlara verdiği nimetlerinden bahsetti ve onları güzel ihsanı ile hayvanların kendilerine boyun eğdiği bir makama yükselterek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا
فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا
يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

71. ***Görmediler mi biz, onlar için ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık ve böylece onlar bunlara sahip olmuşlardır.***

72. ***Biz bu hayvanları onlara boyun eğdirdik. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler.***

73. ***Onlar için bu hayvanlarda daha pek çok faydalar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?***

---

[172] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 19/480; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/71.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bizim, onlar için ellerimizin eseri olan hayvanları yarattığımızı görmediler mi?"* Yani onlar bunu görmezden geldiler ve işin aslını bilmediler. O hayvanları kudretimiz ortaya çıkarttı, onları yoktan var etmeye bizden başka kimsenin gücü yetmez.

Âyette ellerin söylenmesi ve yaratmanın onlara ait olarak gösterilmesi, hakikat manasında olmayıp mecazi bir ifadedir. Bunun faydası, bahsedilen varlıkları yaratma işinin sadece Cenâb-ı Hakk'a ait olduğunu etkili bir dille ifade etmektir.

Âyette, özellikle hayvanların dile getirilmesi, onlarda pek çok harika hikmetin ve faydanın bulunmasındandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve böylece onlar bunlara sahip olmuşlardır."* Yani biz bu hayvanları onlar için yarattık ve onları kendilerine mülk olarak verdik. Böylece onlar bu hayvanlarda bir mülk sahibinin tasarrufu gibi tasarruf etmekte ve onlardan özellikle kendileri faydalanmaktadır.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Böylece onlar, bu hayvanları korumakta ve onlara hükmetmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz bu hayvanları onlara boyun eğdirdik."* Onları, kendilerine boyun eğecek durumda yarattık. Eğer Allah'ın boyun eğdirmesi ve emre âmâde etmesi olmasaydı, onlara kimin gücü yeterdi? Bunun için Cenâb-ı Hak, bu hayvanlara (ve diğer vasıtalara) binen kimseye, bu nimete bir şükür olarak şu şekilde Rabb'ini tesbih etmesini emretmiştir:

"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ vemâ künnâ lehû mukrinîn ve innâ ilâ rabbinâ lemünkalibûn" (Zuhruf 43/13-14).

Manası şudur: "Bunu bizim hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederim (O'nu bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarım). O bunu emrimize vermeseydi bizim ona gücümüz yetmezdi. Şüphesiz biz, Rabbimiz'e döneceğiz."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler."* Yani üzerlerine binmeleri ve etlerinden yemeleri için hayvanları insanların emrine verdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için bu hayvanlarda* derilerinden, kıllarından, tüylerinden ve başka yönlerinden istifade ettikleri *daha pek çok faydalar ve* içecekler, değişik renkleriyle süt *vardır.* Allah'ın bu nimetlerine *hâlâ şükretmeyecekler mi?* Çünkü eğer Allah bu hayvanları yaratmasaydı, onlardan istifade etme imkânı bulunmazdı.

71-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan, Allah Teâlâ'nın kendilerine yaptığı iyilik ve ihsana baktılar ve O'nun güzel ihsanları karşısında kendisine boyun eğip teslim oldular, böylece nimetin sahibini tanıdılar ve O'na şükrettiler. Cenâb-ı Hak da kâinatı ve içindekileri onların emrine verdi (onlar ihtiyaçlarına kolayca ulaştılar).

Bir grup insan vardır ki onlara nimetlerin bolca akması bir fayda vermedi (nimetler marifete ve güzel kulluğa vesile olmadı), bunun üzerine Allah Teâlâ onlara musibet ve sıkıntıları musallat etti. Bu durumda onlar, imtihan zincirleri içinde zorla hakka boyun eğdiler. Bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Rabb'in, zincirler içinde zorla cennete çekilip götürülen bir kavmin haline hayret etti."[173]

Bu grupların hepsi, yüce Allah'ın haklarında inâyet takdir ettiği kimselerdir.

Bir grup insan daha vardır ki onlara nimet de sıkıntı da bir fayda vermedi; onlar, haklarında hızlân (ilâhî rahmetten mahrumiyet) takdir edilmiş kimselerdir. Onlar, isyanlarda ısrar ettiler, kendilerine verdiği onca nimetlerine karşılık Allah'a şükretmediler. Allah Teâlâ, gelecek âyetlerde onların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ
لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

---

[173] bk. Buhârî, Cihâd, nr. 3010.

74. *Onlar, yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler.*

75. *İlâhların onlara yardım etmeye güçleri yetmez. Halbuki o müşrikler, onlar için (hizmete) hazır askerlerdir.*

76. *O halde sakın onların sözleri seni üzmesin. Şüphesiz biz, onların gizlemekte olduklarını da açığa vurduklarını da biliyoruz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler."* Onlar, bu apaçık kudreti ve bunca nimeti gördükten, onların hepsinin sadece yüce Allah'a ait olduğunu bildikten sonra, putları ibadette Allah'a ortak koştular ve başlarına bir sıkıntı geldiğinde kendilerinden yardım göreceklerini zannederek onlara ibadet ettiler. Halbuki durum tam aksidir.

"İlâhların onlara yardım etmeye hiçbir zaman *güçleri yetmez. Halbuki o müşrikler, putlara* hizmet etmek, yardım etmek ve onları savunmak *için hazır askerlerdir."* Onlara hizmet ederler, onları savunurlar ve sürekli onlara ibadet yaparlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Müşrikler, putlar kendilerine Allah katında yardım etsin ve şefaatçi olsun diye onları ilâh edindiler. Halbuki durum onların zannettiğinin tam tersidir. Onlar kıyamet günü kendilerine azap edilmesi için hazırlanıp huzura getirilmiş bir ordudur. Çünkü onlar, müşriklerin içinde yanacakları cehennemin yakıtı yapılacaklardır.

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerden işittiği sözlere karşı Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu: *"O halde sakın onların sözleri seni üzmesin."* Onların seni yalanlamaları, eziyetleri, kendilerinden işittiğin şirk ve inkâr sözleri sakın seni kederlendirmesin. *"Şüphesiz biz, onların* düşmanlık ve inkâr bakımından *gizlediklerini de açığa vurduklarını da biliyoruz."* Ona göre kendilerine karşılık veririz. Bu durumda senin gibi birinin, onlara yapılan bu tehditle teselli bulması, kendisinin ve onların kıyametteki halini gözü önüne getirmesi gerekir;

böylece kendisinden keder gider, herhangi bir üzüntü duymaz. Açıklama için Nesefî'ye bakınız.[174]

74-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başka bir şeye güvenip dayanırsa o, kendisi için bir çeşit puttur. Bu şey, bir ilim, amel, manevi hal veya bunların dışında ne olursa olsun durum değişmez. Bunun için, Allah kendilerinden razı olsun, kutub Abdüsselâm İbn Meşîş, müridi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye,

"Ey Ebü'l-Hasan, Allah'a ne ile kavuşacaksın?" diye sorunca, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî ona,

"Fakirlikliğimle kavuşacağım" dedi. O zaman şeyhi İbn Meşîş,

"O halde sen Allah'a en büyük putlardan biriyle kavuşmuş olacaksın" dedi. Yani kul Allah'a Allah ile kavuşmalı ve O'nun dışındaki her şeyden (bu şey manevi bir hal de olsa) gönlünü çekip uzaklaşmalıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"Sakın o müşriklerin sözleri seni üzmesin"* âyetinde. Allah yolunda eziyet gören kimselere bir teselli vardır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kul, Cenâb-ı Hak tarafından görüldüğünü kesin olarak bilince, başına gelen sıkıntılara sabretmesi kolay olur; özellikle bu sıkıntı Allah yolunda olunca, ona dayanmak daha kolay olur."[175]

Öldükten Sonra Dirilmek Haktır

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin ileri sürdükleri boş iddiaları iptal etti. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), kâfirlerin sözlerinden üzülmemesi emredilen bir söz de, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

---

[174] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/22.

[175] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/228.

اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾
وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِىَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِىَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾
قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِى اَنْشَاَهَا اَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ اَلَّذِى
جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا فَاِذَا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾
اَوَلَيْسَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ
بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

77. *İnsan, bizim kendisini bir damla meniden yarattığımızı görmedi mi ki kalkıp apaçık bir düşman kesiliyor?*

78. *O, kendi yaratılışını unutarak bize karşı bir misal getirdi ve, "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" dedi.*

79. *De ki: "Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek; O, bütün yaratılanları en iyi bilendir."*

80. *O, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Şimdi siz ondan ateş tutuşturuyorsunuz.*

81. *Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerlerini yaratmaya gücü yetmez mi? Elbette yeter. O, her şeyi yaratan, her şeyi bilendir.*

82. *O'nun işi, bir şeyin olmasını istediği zaman ona "Ol" demekten ibarettir; o da hemen oluverir.*

83. *Her şeyin mülkü (hükümranlığı) elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir! Siz de O'na döndürüleceksiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan, bizim kendisini bir damla meniden,* pislik borusu olan bir yerden çıkan sperm hücrelerinden *yarattığımızı görmedi mi ki kalkıp apaçık bir düşman kesiliyor?"* Yani onun aslı basit bir madde ve evveli düşük bir durum iken kalkıp Rabb'i ile çekişmeye giriyor; O'nun, çürüyen kemikleri yani ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini inkâr ediyor.

Bu âyet, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için ikinci bir tesellidir ve müşriklerin söyledikleri şeyin haşrin yanında çok basit kaldığını bildirmektedir. Âyet, müşrik için de apaçık bir kınamadır. Çünkü o, öldükten sonra dirilme konusunda hayrete düştü ve o konuda haddi aşarak açık bir çekişmeye girdi.

Rivayet edildiğine göre Übey b. Halef, çürümüş bir kemik alıp elinde ufaladıktan sonra Resûlullah'a göstererek, "Ey Muhammed, sen, Allah'ın bu çürümüş kemikleri tekrar dirilteceğini mi söylüyorsun?" dedi. Resûlullah da [sallallahu aleyhi vesellem], *"Evet, Allah seni diriltecek ve cehenneme sokacak"* diye cevap verdi. Bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu.[176]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, kendi yaratılışını unutarak bize karşı bir misal getirdi."* O bizi, âciz varlıklar gibi sayarak acayip bir şey söyledi; bizim de ölüleri diriltmekten onlar gibi âciz kalacağımızı zannetti. Kendisinin basit bir meniden yaratıldığını unuttu. Halbuki onun durumu, kuruyup dağılmış kemiği diriltmekten daha garip ve hayret vericidir. O, kendisinin bu halini unutup, *"Şu çürümüş,* ufalanıp dağılmış *kemikleri kim diriltecek, dedi."*

Bu âyette, kemiğe hayatın girdiğine, insan ölünce kemiğinin necis olduğuna dair bir delil vardır. İmam Mâlik ve Şâfiî'nin görüşü budur. Ebû Hanîfe ise şöyle demiştir: "Kemiğe hayat girmez; o, saç ve sinir gibi temizdir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek; O, bütün yaratılanları en iyi bilendir."* O'na, yaratılan varlıkların hiçbir parçası gizli kalmaz; onlar denizde ve karada dağılsa bile, Allah onları toplar ve olduğu gibi yeniden yaratır.

---

[176] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/486-487; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/74-75; Hâkim, *Müstedrek,* 2/429.

Cenâb-ı Hak sonra, ölüleri diriltmeye dair bir delil getirerek şöyle buyurdu: "O, *sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Şimdi siz ondan ateş tutuşturuyorsunuz."* Ateş yakmak için onu kullanıyorsunuz, ondan ateş çıkmasından şüphe etmiyorsunuz. Şu halde, içinde ateşe ters bir durum yani yaşlık ve su bulunan yeşil ağaçtan ateş yaratmaya gücü yeten Allah, taze ve kuru şeylerde, yeni bir hayat yaratmaya daha fazla güç sahibidir.

Âyette geçen yeşil ağaç, Araplar'ın ateş tutuşturmak için kullandıkları ağaçlardır. Bunun için daha çok merh ve afâr denen ağaçlar kullanılmaktadır. Araplar'ın darbımesellerinde şöyle denmiştir:

"Her ağaçta bir ateş vardır; merh ve afâr bu işte en üstündür." Yani en fazla ateş bu iki ağaç türünde mevcuttur. Bir adam ateş yakmak istediği zaman bu iki ağaçtan misvak gibi iki dal keserdi. Bu dallar yeşil olup içinden su damlardı. Sonra merhi afâr denen ağaca sürtünce, Allah'ın izniyle ateş çıkardı.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her ağaçta muhakkak bir ateş vardır, sadece hünnab hariç; o, elbiseyi inceltme işinde kullanılmaktadır."[177]

İbn Atıyye demiştir ki: "Her ağaç dalında ateş mevcuttur; fakat gözenekleri açılmış, yanlıp dağılmış dallarda ateş daha fazladır. Merh ve afâr denen ağaçlar da böyledir."[178]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O kadar büyük kütleleri ve muazzam halleriyle *gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerlerini,* göklerin ve yerin yanında çok küçük ve basit kalacak bir şeyi *yaratmaya gücü yetmez mi?"*

Yahut yüce Allah'ın, onları daha önce sahip oldukları beden ve özelliklere geri döndürmeye gücü yetmez mi? Çünkü öldükten sonra yeniden diriltmek, ilk defa yaratmak gibidir, hatta ondan daha kolaydır.

---

[177] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/24.

[178] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/464.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Elbette yeter."* De ki: "Allah bunu yapmaya kadirdir. *O, her şeyi yaratan,* dilediği şeyleri yeniden çokça yaratandır. Yarattığı varlıklar hakkında *her şeyi bilendir.* Yahut O, yarattıkları ve mâlumatı çok olandır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'Ol' demekten ibarettir; o da hemen oluverir."* Yani o şey, muhakkak meydana gelip var olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin varlıklardaki tesirini bir temsil yoluyla anlatmaktır. Bu (meydana gelme), kendisine verilen emri, hiç itiraz ve gecikme olmadan hemen yerine getiren kimsenin hali gibidir. Allah Teâlâ'nın, bir şeyi yaratacağı zaman ona, "ol" demeye ihtiyacı yoktur; âyetteki ifade sadece yaratmadaki sürati açıklamak içindir. Âyette sanki şöyle diyor: Sizlere, "ol" kelimesini söylemek nasıl ağır gelmiyorsa, aynı şekilde sizleri yoktan yaratmak ve öldükten sonda tekrar diriltmek de Allah'a zor gelmez.

Kevâşî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak sonra, aynı zamanda değişik şeyleri yaratmasının nasıl olduğuna işaret etti. Bu, O'ndan başkası için imkânsız bir şeydir. Bu konuda buyurdu ki: *'O'nun işi, bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'Ol' demekten ibarettir; o da hemen oluverir.'* O'nun, olmasını istediği şey, dilediği şekilde ve zamanda hiç bekleme ve gecikme olmadan oluverir. Mana şudur: Allah Teâlâ, kendisine bir yorgunluk ve meşakkat dokunan ve herhangi bir iş ağır gelen kimselerden değildir. Bilakis O, hiç olmayan şeyleri yaratmayı ve mevcut olan şeyleri yok etmeyi bir gözün açılıp kapanma süresinden daha hızlı gerçekleştirir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her şeyin mülkü,* hâkimeyeti ve onlarda mutlak tasarruf yetkisi *elinde olan,* her şeyin sahibi bulunan *Allah'ın şanı ne kadar yücedir!"* Allah, kendisi hakkında müşriklerin söylediği şeylerden yüce ve uzaktır. Âyetteki tesbih, aynı zamanda onların sözlerinden dolayı duyulan hayreti ifade etmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz,* öldükten sonra diriltilerek ceza ve hesap için *O'na döndürüleceksiniz."*

77-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerde işaret yollu deniyor ki: İnsan, bizim kendisini bir damla basit meniden yarattığımızı görmedi mi? Bu insan kalkmış bizim tedbirimiz ve tercihimiz konusunda bizimle çekişmeye girmekte, bizim varlıkları yaratma amacımız olan şeylerde bize itiraz etmektedir. Bizim onları yaratma amacımız, şu anda içinde bulundukları durumdur.

Öyle ise ey insan, Allah'ın hükmünde kendisiyle çekişmekten, O'nun takdir ve tedbirine itiraz etmekten hayâ et; bütün işleri, yaratma ve hüküm elinde olan Allah'a teslim et.

Salihlerden biri, bir günahı için kırk sene ağladı. Kendisine, "Günahın neydi?" diye sorulunca şöyle dedi: "Bir defasında, olan bir şey için, 'Keşke o olmasaydı?' dedim (Rabbim'in takdirine rıza göstermedim); işte buna ağlıyorum!"

Cenâb-ı Hakk'ın senin için tercih ettiğine razı ol; bu şey ister cemal tecellisi olan bir nimet, isterse celâl tecellisi olan bir sıkıntı olsun. Kendi başına, kendi görüşünle bir şeyi tercih etme. Neyin hayırlı olduğunu Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Her kim, (ilâhî ölçülere dikkat etmeden) kendi başına nefsinin derdine düşer ve onun işlerini düzenlemekle meşgul olursa, yaratılışını unutup o işte nefsini Allah ile birlikte ortak koşarak, O'nun için bir benzer ortaya koymuş olur. Eğer kul, ilk yaratılış halindeki zayıflığı düşünseydi, Rabb'iyle birlikte (O'nun hükmüyle yetinmeyip kendi aklıyla) nefsinin işlerini tedbir etmekten hayâ ederdi.

Âyette, Allah tarafından işaret yoluyla kula denir ki: "Ey kulum, eğer ben sana, 'Nefsinin işlerini sen düzenle' diye izin verseydim, senin onun işlerini düzenlemekten benden hayâ etmen gerekirdi. Seni bundan nehyettiğimde durum nasıl olur? Düşün!"

Allah Teâlâ'nın, çürüyüp dağılmış kemiklere hayat vermeye gücü yettiği gibi, ölü kalpleri diriltmeye de gücü yeter. Aslında su bulunan bir yerden ateş çıkarmaya gücü yeten Allah, cehaletten ilim, gafletten uyanıklık çıkarmaya da güç sahibidir. İşleri, bir "ol" emrine bağlı olan hatta bir göz kırpmaktan daha süratli gerçekleşen yüce zat, bütün işlerde kendisine yönelinmeye en layık olandır.

İmam Kuşeyrî, *"Her şeyin mülkü elinde olan Allah ne kadar yücedir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O öyle yüce bir zattır ki kâinatta az veya çok, meydana gelen her şey sadece O'nun yoktan yaratması ve ortaya koyması ile var olmuştur. Varlık âleminde kalan ve duran her şey de O'nun tutmasıyla varlığını devam ettirmektedir. Yoktan var edilen her şey O'ndandır; yaratılan her şey O'na dönecektir."[179]

Nesefî demiştir ki: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim, Yâsîn sûresini Allah rızası için okursa Allah Teâlâ onu affeder ve kendisine Kur'an'ı yirmi iki defa okumuş kimsenin sevabı verilir."[180]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet yüce Allah'a aittir.

Allah Teâlâ efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Yâsîn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[179] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/230.

[180] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/24-25. Sa'lebî rivayetinde hadis, *"Kur'an'ı on iki kere okuyanın sevabı verilir"* şeklindedir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/188). Süyûtî, *"Yâsîn sûresini okuyan kimseye Kur'an'ı on defa -başka bir rivayette on bir defa- okuyan kimsenin sevabı verilir"* şeklindeki iki ayrı rivayeti nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/38-38). Yâsîn sûresini okumanın faziletiyle ilgili diğer hadislerden bir kısmı sûrenin tefsirine başlarken verildi.

(37) SÂFFÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Sâffât sûresi Mekke'de inmiş olup 182 âyettir. Onun 181 âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur. Sûre, adını, ilk âyette geçen, "es-sâffât" kelimesinden almıştır. Sâffât, "saf halinde duranlar" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Sûre, müşriklerin puta tapmalarını ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerini reddetmektedir. Önceki sûrenin sonu da bununla bitmiştir. Bunun için sûrenin başında, *"Şüphesiz, sizin ilâhınız gerçekten tek bir ilâhtır"* buyruldu. Sûrenin daha sonraki âyetinde ise şöyle buyruldu: *"Onlar dediler ki: Bu sadece açık bir sihirdir. Gerçekten biz, öldüğümüz, toprak ve kemik yığını olduğumuz zaman mı diriltileceğiz?"* (Sâffât 37/15-16).

Cenâb-ı Hak, sûrenin ilk âyetlerinde buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّا ۙ ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ۙ ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ۙ ﴿٣﴾ اِنَّ اِلٰهَكُمْ
لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾ اِنَّا

زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ۝ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ
۝ لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ۝ دُحُورًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ۝ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ۝

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1-2-3-4. ***Saf halinde duranlara, şiddetle engelleyenlere ve Allah'ın zikrini okuyanlara yemin ederim ki sizin ilâhınız gerçekten tek bir ilâhtır.***

5. ***O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabb'idir. O, doğuların*** *(ve batıların)* ***da Rabb'idir.***

6. ***Biz, en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik.***

7. ***Onu, her azgın şeytandan koruduk.***

8. ***Artık onlar mele-i a'lâya*** *(melekler topluluğuna)* ***kulak veremezler; kendilerine her taraftan ateş atılır.***

9. ***Kovulmaları için böyle yapılır. Onlar için ayrıca sürekli bir azap vardır.***

10. ***Sadece*** *(meleklerin konuşmalarından)* ***gizlice bir söz kapan olursa onu da yakıcı bir ateş topu takip eder.***

Tefsir

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla ...

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Saf halinde duranlara, şiddetle engelleyenlere ve Allah'ın zikrini okuyanlara yemin ederim ki ..."* Allah Teâlâ bu âyetlerde, melekler topluluğuna yemin etmiştir.

Saf halinde duranlar, değişik ibadet şekillerinde ayakları üzerinde saf tutan meleklerdir. Hepsi, kendisine emredilen ibadet şeklini yapmak üzere safta durmaktadır.

Şiddetle engelleyenler yahut sevkedenler, Allah'ın dilediği yere bulutları sevkeden meleklerdir. Yahut kalbe hayır ilham ederek insanları isyanlardan engelleyen meleklerdir. Yahut şeytanların insanlara saldırmasını engelleyen meleklerdir.

Allah'ın zikrini okuyanlar, indirilen kitaplardan ve diğerlerinden Allah Teâlâ'nın kelâmını okuyan meleklerdir. Abdullah b. Abbas, İbn Mesud (radıyallahu anhümâ) ve onların dışındaki bazı âlimlerin görüşü budur.[181] Bunda, İbnü's-Salâh'ın görüşüne bir ret vardır. O, fetvalarında demiştir ki: "Melekler, Kur'an okumazlar; onun okunması bir yücelik ve şereftir, Allah Teâlâ bu şerefi insanlara bahşetmiştir."

İbnü's-Salâh devamında der ki: "Bir haberde geldiğine göre, bu şeref meleklere verilmemiştir, bunun için onlar insanlardan Kur'an dinlemeyi çok isterler." Onun bu görüşünü Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde nakletmiştir; oraya bakınız.[182]

Bir diğer görüşe göre, âyette kendilerine yemin edilenler, âlimler ve amel yapanlardır. Saf halinde duranlar, gece teheccüd namazında ve diğer namazlarda ayakları safta duran kimselerdir. Şiddetle engelleyenler, öğüt ve nasihatlerle insanları kötülükten sakındıranlardır. Allah'ın zikrini okuyanlar ise Allah'ın âyetlerini okuyanlar ve onun hükümlerini öğrenmek için ders yapanlardır.

Bir diğer görüşe göre, âyette kendilerine yemin edilenler, Allah yolunda savaşan gazilerdir. Onlar, saf halinde, atlarını cihada sevkederek ve bu arada Allah'ı zikrederek, Kur'an okuyarak savaşan kimselerdir. Düşmanla karşılaşmaları onları Allah'ın zikrinden ve Kur'an okumaktan alıkoymaz.

Yukarıda yapılan yeminle ortaya konan hüküm şudur: *"Sizin ilâhınız gerçekten tek bir ilâhtır."* O'ndan başka, ibadete layık olup O'na ortak olacak hiçbir varlık yoktur. *"O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rab'idir. O, doğuların* yani güneşin doğduğu yerlerin *de Rabb'idir."* Güneşin doğacağı yerler 360 tanedir. Batış yerleri de aynı şekildedir. Güneş sene içinde, her gün ayrı bir doğuş yerinden doğar ve farklı bir batış yerinden batar. İki gün, aynı yerden doğup batmaz. *"O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir"* (Rahmân 55/17) âyetine gelince, buradaki iki doğu ve iki batı ile kastedilen, yaz ve kış aylarında gerçekleşen doğuş ve batışlardır. *"O, doğunun da batının da Rabb'idir"* (Müzzemmil 73/9) âyetinde kastedilen ise yöndür; doğu bir yöndür, batı da bir yöndür.

---

[181] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/26.

[182] Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/323 (Dımaşk 2006).

Kevâşî demiştir ki: "Âyette, 'batılar' söylenmedi, çünkü doğular onu göstermektedir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, size en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik."*

Beyzâvî demiştir ki: "Sabit yıldızların sekizinci felekte ve ay dışındaki yıldızların onlarla dünya seması arasında yer alan altıncı felekte bulunmaları -eğer doğru ise- âyette anlatılan duruma bir zarar vermez. Çünkü dünyadaki insanlar, gökteki bütün yıldızları, gökyüzünün mavi sathında farklı şekillerde parlak birer cevher gibi görmektedirler."[183]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz o göğü,* itaatten çıkan *her azgın şeytandan koruduk."* Şu âyet de bu manadadır:

"Biz en yakın göğü (dünya semasını) parlayan yıldızlarla süsledik ve onları şeytanlara atılan birer taş (ateş) yaptık" (Mülk 67/5).

Yani biz göğü, itaatten çıkan her azgın şeytandan koruduk. Onlardan göğe çıkmak veya oraya kulak verip gizli haberlerinden çalmak isteyenlere bir ateş topu atılır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Artık onlar mele-i a'lâya kulak veremezler."* Mele-i a'lâ, meleklerdir. **Mele,** "topluluk" demektir. **A'lâ** ise "yüce" manasındadır. Melekler, en yüksek âlemde yani göklerdedir; insanlar ve cinler ise, en alt âlemde yani yeryüzünde yaşayan topluluklardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kendilerine her taraftan ateş atılır."* Yani şeytanlar, göğün hangi tarafından yükselip kulak hırsızlığı yapmak isterlerse o cihetten kendilerine ateş atılır. *"Kovulmaları için böyle yapılır,* üzerlerine ateş atılıp gökten uzaklaştırılırlar. *Onlar için ayrıca sürekli, şiddetli bir azap*

---

[183] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/290.

vardır." Bu, ahiret azabıdır. Yahut o, dünya azabıdır; çünkü o, sürekli olması gereken bir azaptır. Onlar dünyada sürekli üzerlerine ateş atılarak gökten uzaklaştırılırlar.

"Sadece, şeytanlardan meleklerin konuşmalarından gizlice süratle *bir söz kapan olursa, onu da yakıcı bir ateş topu takip eder."* Yani parlak bir yıldız onu takip edip deler yahut yakar veya engeller; onunla ölüm ve felaket meydana gelir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, saf halinde zikredenlere, ilâhî huzura ulaşmayı talep yolunda kalplerinden havâtırı uzaklaştıranlara ve kalplerinden perdeleri kaldırmak için Rab'lerini zikredenlere yemin ederek, kendisinin ilâhlığında tek ve rabliğinde bir olduğunu bildirdi. Çünkü O, her şeyin rabbidir; ruhların, nefislerin ve bedenlerin rabbidir. O, ayrıca irfan nurlarının doğduğu yerlerin rabbidir. İrfan nurlarının doğuş yerleri, müşahede ehlinin kalpleridir. Bu âyette, doğuş yerleri dile getirildi, fakat batış noktalarından bahsedilmedi, zira kalplerin güneşi doğduğu zaman, onun batışı yoktur.

İmam Kuşeyrî, *"Biz, en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, göğü yıldızlarla süsledi, dostlarının kalplerini de marifet yıldızları ve manevi hallerle süsledi."

İmam Kuşeyrî, *"Onu, her azgın şeytandan koruduk"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ aynı şekilde kalpleri de tevhid nurlarıyla korur. Oraya bir şeytan yaklaşınca, onun üzerine marifetlerinin yıldızlarından (nurlarından) atar ve onu uzaklaştırır. *'Sadece gizlice oradan bir şeyler kapanlar hariç.'* Aynı şekilde şeytan da velilerin kalplerine bir vesvese atmayı kendisi için ganimet sayar; böyle bir durumda onlar durup düşünürler ve kalplerine gelenin vesvese olduğunu görüp onu defederler."[184]

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir kulunu kendisine dost edinince, onun kalbini ağyardan korur ve onu sürekli nurlarıyla muhafaza eder. Hatta âriflerden biri demiştir ki: Allah Teâlâ, şeytanlar gökten gizlice bir haber çalmasınlar diye göğü yıldızlarla koruyorsa, O'nun mümin kulunun kalbini koruması daha evla ve önceliklidir. Bunu, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] Allah Teâlâ'dan naklettiği şu kudsî hadisten anlıyoruz:

---

[184] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/232.

'Beni, yerim ve göğüm içine almadı, beni mümin kulumun kalbi içine aldı.'[185]

Hadisteki müminden kasıt, Allah Teâla'nın kendisini dost edindiği ve korumayı üstlendiği kâmil mümindir. O, ârif velidir."

Öldükten Sonra Dirilmek Haktır

Cenâb-ı Hak, bunca apaçık delilden sonra, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَاۜ اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ
﴿١١﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَۖ ﴿١٢﴾ وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَۖ ﴿١٣﴾ وَاِذَا رَاَوْا
اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَۖ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌۚ ﴿١٥﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَۙ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَاؤُ۬نَا الْاَوَّلُونَۜ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ
دَاخِرُونَۚ ﴿١٨﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا
وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ۟ ﴿٢١﴾

11. ***Şimdi sor onlara! Onları yaratmak mı daha zordur yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı? Şüphesiz, biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.***

12. ***Hayır, sen** (onların yalanlamasına) **şaşırıyorsun; onlar ise seninle alay ediyorlar.***

13. ***Onlar, kendilerine öğüt verildiğinde öğüt almazlar.***

---

[185] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988.

14. ***Bir mucize görseler alay ederler.***

15. ***Onlar dediler ki: "Bu sadece açık bir sihirdir."***

16. ***"Gerçekten biz öldüğümüz, toprak ve kemik yığını olduğumuz zaman mı diriltileceğiz?"***

17. ***"İlk atalarımız da mı diriltilecek?"***

18. ***De ki: "Evet, sizler hor ve hakir bir halde diriltileceksiniz."***

19. ***O** (diriltme) **korkunç bir sesten ibarettir; o anda onlar** (kabirlerinden kalkıp başlarına ne geleceğine) **bakarlar.***

20. ***Kâfirler der ki: "Eyvah bize! Bu, ceza günüdür."***

21. ***İşte bu, yalanlamış olduğunuz hüküm günüdür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şimdi* Mekke kâfirlerine sor! *Onları yaratmak mı daha zordur* yani onları yaratmak mı daha fazla kuvvet ister ve daha büyük bir iştir veya daha zor ve meşakkatlidir *yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?* Yani bahsedilen gökleri, yeri ve ikisinin içindekileri, onları doldurup mâmur eden melekleri, yıldızları ve yakıcı ateşleri yaratmak mı daha zordur?

Âyetin amacı, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri reddir. Şüphesiz, bunca büyüklüğü ile âlemleri yaratmaya gücü yeten Allah, insanları öldükten sonra diriltmeye daha fazla güç sahibidir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların asıllarının (ilk hallerinin) zayıflığından bahsederek şöyle buyurdu: "*Şüphesiz, biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.*" Onları ele yapışan veya bulaştığı şeye yapışıp kalan bir maddeden yani bir damla meniden yarattık. Bu, onların zayıflığına şahittir. Çünkü topraktan yapılan böyle bir şeye sağlam ve kuvvetli denmez.

Yahut âyet onların aleyhine bir delildir. Şöyle ki onların kendisinden yaratıldığı yapışkan madde (meni), sadece topraktan meydana gelmektedir. Bu durumda, bizim onun benzeri bir topraktan başka varlıkları yaratmamızı nasıl uzak ve imkânsız görüyorlar? Bunu hayretle karşılayarak, *"Biz, toprak olunca yeniden mi yaratılacağız?"* (Ra'd 13/5) diyorlar. Onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr edişlerinin peşinden gelen âyet de bu manayı desteklemektedir. Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Hayır, sen onların seni yalanlamasına ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerine *şaşırıyorsun; onlar ise seninle alay ediyorlar."* Senin onların haline şaşırmana yahut öldükten sonra dirilme işiyle alay ediyorlar.

Kevâşî demiştir ki: "Kâfirlere deliller bir etki etmeyince Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] onlardan yüz çevirmesini ve hallerini hayretle karşılamasını emretti. Çünkü onlar, kendisine ve öldükten sonra dirilmeye iman etmediler. Âyetin manası şudur: Resûlüm, sen onların yalanlamasından şaşırdın, onlar ise seninle ve senin şaşırmanla alay ediyorlar."

Katâde demiştir ki: "Kur'an inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ondan çok hoşlandı ve onu kendisinden işiten herkesin Kur'an'a iman edeceğini düşündü. Müşrikler ondan Kur'an'ı işittiklerinde iman etmeyip alaya aldıklarında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buna çok şaşırdı."[186]

İbn Atıyye ve başkaları, âyetin, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] güreşte yendiği Rükâne hakkında indiğini söylemiştir.[187] İbn Abdülber ise Rükâne'nin fetih günü müslüman olduğunu söylemiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar, kendilerine öğüt verildiğinde öğüt almazlar."* Yani onların huyu, kendilerine bir konuda öğüt verildiğinde, o öğüdü dinlememektir. *"Onlar,* ayın yarılması ve benzeri *bir mucize görseler alay ederler."* Alayda ileri giderek, *"O bir sihirdir"* derler ve birbirlerini onunla alay etmeye çağırırlar.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar dediler ki: Bu sadece açık bir sihirdir."* Sihir olduğu apaçıktır. *"Gerçekten biz öldüğümüz, toprak ve kemik yığını olduğumuz zaman mı diriltileceğiz?"* Yani biz, toprak ve kemik yığını olduğumuzda yeniden dirileceğiz öyle mi? *"Bizden önceki*

---

[186] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/46; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/83.

[187] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/468.

atalarımız da mı diriltilecek?" Onlar, önceki atalarının çok eski devirlerde ölüp çürüdüğünü düşünerek onların yeniden dirilmesini daha uzak ve bâtıl gördüler.

"De ki: 'Evet, sizler hor ve hakir bir halde yeniden diriltileceksiniz.' O dirilme olayı *korkunç bir sesten ibarettir.* Bu, sûra ikinci kez üfürülmesidir. *Bir de bakarsın ki o anda onlar,* kabirlerinden kalkıp kötü amellerine veya başlarına nelerin geleceğine *bakıyorlar."*

"Kâfirler, 'Eyvah bize! Bu, ceza günüdür' derler." Veyl bize, eyvah bize ifadesi, helâk olan kimsenin helâk anında söyleyeceği bir sözdür. Onlar, "Bugün kulların hesaba çekildiği ve amellerinin karşılığın aldığı gündür" derler.

"İşte bu, yalanlamış olduğunuz hüküm günüdür." Yani bugün, hidayet yolunda olanlarla dalâlet içinde kalanların birbirinden ayrıldığı ve aralarında son hükmün verildiği gündür.

Bu ifade, kâfirlerin birbirlerine söyledikleri bir söz olabileceği gibi, onun meleklerin kâfirlere söylediği bir söz olması da muhtemeldir. Buna göre, *'Eyvah bize! Bu, ceza günüdür"* sözü kâfirlere aittir; sonrası ise onlara cevap olarak meleklerin sözüdür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanda iki âlem vardır. Bir âlem, son derece zayıflık ve düşüklük içindedir. Bu, insanın toprağa bağlı beşerî ve maddi yönüdür. Onun aslı, basit bir sudan oluşmaktadır. İnsandaki diğer âlem ise son derece kuvvet ve kemal içindedir. Bu, insanın semavî, nuranî ruhanî yönüdür. Ruh, Allah'ı tanıyarak marifetle hayat bulup beşerî yönü kuşatınca, -ateşin kor halinde kömürü sarması gibi- ona kuvvet ve şeref kazandırır. Ruh, gaflet ve cehaletle ölüp ona beşerî yön baskın gelirse bu defa beşerî yön ruha zayıflık ve zillet kazandırır.

Kâmil ârif, her şeyi yerli yerince yapan ve her şeye hakkını veren kimsedir. O, zâhirinde zayıflık gösterir, bâtınında ise kuvvetini öne çıkarır. Zâhiri, (edep ve tevazu içinde) her şeyden destek alır, bâtını ise (manen) bütün varlığa destek verir (himmet eder).

Kim beşeriyetinin aslına bakarsa tevazu gösterir ve değerini bilir. Bunun için Hz. Ali [kerremallahu vechehû] demiştir ki: "İnsanoğluna ne oluyor ki kendisini beğeniyor! Onun başlangıcı belden atılmış bir parça menidir, sonu pis bir leştir. İkisinin arasında ise karnında pislik taşımaktadır."

Kim bâtınî manevi yönüne bakarsa bütün varlıklara karşı övünür, fakat kulluğun edebi şudur: Kul, Rabb'inin huzurunda sadece kulluğa münasip olan zayıflık, zillet ve fakirlik halini ortaya koymalıdır. Kul, kendine yakışan vasıflara sahip olursa Allah Teâlâ onu kendi sıfatlarıyla destekler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Ahiretteki Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin ahiretteki halinden bahsederek şöyle buyurdu:

اُحْشُرُوا الَّذٖينَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَۙ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
فَاهْدُوهُمْ اِلٰى صِرَاطِ الْجَحٖيمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ اِنَّهُمْ مَسْؤُ۫لُونَۙ ﴿٢٤﴾ مَا لَكُمْ لَا
تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُٓوا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمٖينِ ﴿٢٨﴾ قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا
مُؤْمِنٖينَۚ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍۚ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغٖينَ ﴿٣٠﴾
فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَٓا اِنَّا لَذَٓائِقُونَ ﴿٣١﴾ فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاوٖينَ ﴿٣٢﴾ فَاِنَّهُمْ
يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمٖينَ ﴿٣٤﴾

22-23-24. *(Allah, kıyamet günü meleklere şöyle emreder:)* ***"Zalimleri, onların eşlerini (yoldaşlarını) ve Allah'ın dışında tapmış oldukları putla-***

rını toplayın. Onlara cehennemin yolunu gösterin. Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!"

25. ***Onlara denir ki: "Size ne oldu ki yardımlaşmıyorsunuz?"***

26. ***Hayır, onlar bugün teslim olmuşlardır.***

27. ***Birbirlerine yönelip sorarlar*** *(birbirleriyle çekişirler).*

28. ***Tâbi olanlar reislerine, "Siz bize sağdan gelirdiniz*** *(hak sûretinde görünüp bizi haktan alıkoyardınız)"* ***derler.***

29. ***Reisler de der ki: "Hayır, siz zaten inanan kimseler değildiniz."***

30. ***"Bizim sizin üzerinizde bir hâkimiyetimiz yoktu; fakat siz azgın bir toplum idiniz."***

31. ***"Onun için Rabbimiz'in azap sözü bize hak oldu. Biz*** *(hak ettiğimiz azabı)* ***mutlaka tadacağız."***

32. ***"Biz sizi azdırdık; doğrusu kendimiz de azmış kimselerdik."***

33. ***Şüphesiz, bugün onlar azapta ortaktırlar.***

34. ***İşte biz, suçlulara böyle yaparız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü meleklerine buyurur ki: *"Zâlimleri* yani kâfirleri ***ve eşlerini,*** birbirleriyle benzer halde ve yolda olanları *toplayın."* Bu emir üzerine, puta tapan bir kimse, putlara tapanlarla birlikte ve yıldızlara tapan bir kimse, onlara ibadet edenlerle beraber toplanır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirleri ve onların kâfir olan eşlerini bir araya toplayın.

Bir diğer mana: Kâfirleri ve onların yakın arkadaşı olan şeytanları bir araya toplayın.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca, Allah'ın dışında tapmış oldukları putlarını toplayın."* Hepsini bir araya getirin. *"Onlara cehennemin yolunu gösterin."* Yani onları cehennemin yoluna sevk edin ve kendilerine yolu târif edin. *"Onları tutuklayın, çünkü onlar,* sözlerinden, işlerinden ve inançlarından *sorguya çekilecekler!"*

"Onlara denir ki: Size ne oldu ki yardımlaşmıyorsunuz?" Neden birbirinize yardım etmiyorsunuz? Bu, onlar için bir kınamadır; çünkü onlar dünyada birbirlerine yardım ediyorken burada yardımlaşmaktan âciz kaldıkları için halleri kınanmaktadır. Yahut bu, onlarla bir çeşit alay etmedir. Onun Ebû Cehil'e bir cevap olduğu da söylenmiştir. Zira Ebû Cehil, Bedir günü, *"Biz, yardımlaşan güçlü bir topululuğuz!"* (Kamer 54/44) demişti.[188]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır, onlar bugün teslim olmuşlardır."* Onlar, âciz kaldıkları ve bütün çıkış kapıları üzerlerine kapatıldığı için bugün, kendilerinden istenen şeye boyun eğmişledir. Yahut onlar, birbirlerine teslim olur fakat acziyetten dolayı diğeri onu terkeder.[189]

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Birbirlerine yönelip sorarlar."* Tâbi olanlar, reisleriyle çekişirler. Birbirlerine kınamak ve kızmak için soru sorarlar. Tâbi olanlar reislerine der ki:

"Siz bize sağdan gelirdiniz." Yani bize din yönünden gelip bizi haktan ve imandan alıkoyardınız. Hasan-ı Basrî böyle demiştir. Bunun açıklaması şöyledir: Araplar, avlamak istedikleri kuşa, sağ tarafından yaklaşırlardı. Bu açıklamaya, İbn Atıyye'nin âyetin tevili olarak söylediği şey uygun düşüyor. O demiştir ki: "Bunun bir manası da şudur: Âyette, yemin yani sağ ile, uğur, iyilik ve bereket kastedilmiştir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Siz bize, nasihatler ederek ve uğurlu gibi görülen amellerle gelerek haktan saptırdınız."[190]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyete verilecek en güzel mana şudur: Siz bize geldiniz ve bizi ehl-i yeminin (amel defterini sağ tarafından alan cennetliklerin) yolundan alıkoydunuz.

"Reisler de der ki: Hayır, siz zaten inanan kimseler değildiniz." Yani durum öyle değil, aksine sizler, iman etme imkânına sahipken, iman etmekten çekindiniz, ondan yüz çevirdiniz ve kendisine zorlanmadığınız halde inkârı tercih ettiniz.

---

[188] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/38; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/30.

[189] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/30.

[190] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/470.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bilakis sizin hakkınızda bizim sevkimizle sapacağınız yazılmış, bizim iğvamız sadece inkârınızın devamı konusunda bir başlangıçtır, yoksa işin asıl ve ilk sebebi biz değiliz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hem bizim sizin üzerinizde bir hâkimiyetimiz yoktu.* Sizin imanı tercihinizi ve onu kabul etme imkânınızı çekip alacağımız bir zorlama söz konusu değildir, *fakat siz azgın bir toplum idiniz.* Bilakis siz, azgınlığı tercih eden bir toplumdunuz. *Onun için Rabbimiz'in azap sözü bize hak oldu;* hepimiz azabı hak ettik. *Biz* hak ettiğimiz azabı *mutlaka tadacağız."* Yani bizim O'nun azabını tadacağımıza dair verilen sözü gerçekleşti.

Reisler, sonra kendilerine tâbi olan zayıflara dediler ki: *"Biz sizi azdırdık,* sizi azgınlığa davet ettik; *doğrusu kendimiz de azmış kimselerdik.* Bunun için sizin de bizim gibi olmanızı istedik."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, bugün onlar,* yani inkârda başı çekenlerle onlara tâbi olanlar, azgınlıkta ortak oldukları gibi, *azapta ortaktırlar. İşte biz,* şirk koşan *suçlulara böyle yaparız."* Yani onlara yaptığımız gibi, bütün mücrimlere böyle yaparız.

22-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette kâfirlere yapılan kınamanın aksine, güzel hal sahibi müttaki kullar için de şöyle denir: İyilik yapan ve Rab'lerinden korkanları, zevceleriyle ve kendilerine intisap edenlerle birlikte toplayın, onları cennetlere giden yola sevkedin. Onları durdurun, kendilerine bağlanan ve tâbi olan kimselere şefaat etsinler. Onlara, ashapları ve kabileleri sorulur; onları hesabın tehlikesinden kurtarana kadar böyle devam eder. Onlara, "Size ne oluyor ki birbirinize yardım etmiyorsunuz?" denir. Bunun üzerine bu korkunç meydanda, bazıları diğerlerine yardım eder. Bu gün onlar, Allah'ın emrine boyun eğmişlerdir; nihayet Allah onlara şefaat etmeleri için izin verir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Fakirlerin yanında bir eliniz (iyiliğiniz) bulunsun; şüphesiz, kıyamet günü onlar için bir devlet (yetki ve* *şeref) vardır."*[191] Onların devleti, kendilerini seven ve onlara iyilik yapan kimselere şefaat etmeleridir. Gerçek fakirler, gönüllerini dünyadan çekip Allah Teâlâ'ya yönelen ve O'nun huzuruna ulaşan ârif kimselerdir. Kim insanları onların yolundan ve onları sevmekten alıkoyorsa onlardan ayrı kalan kimse, kıyamet günü bu kimseye yapışarak, âyette geçtiği gibi der ki:

"Siz bize sağdan geldiniz; haktan yana görünüp bizi haktan alıkoydunuz." Reisler de der ki: "Hayır, siz zaten inanan kimseler değildiniz. Bizim sizin üzerinizde bir hâkimiyetimiz yoktu; fakat siz azgın bir toplum idiniz. Onun için Rabbimiz'in verdiği azap sözünü hak ettik. Biz hak ettiğimizin cezasını mutlaka çekeceğiz. Biz sizi azdırdık; doğrusu kendimiz de azmış kimselerdik."

Kâfirlerin Azaba Düşme Sebebi

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin azaba düşme sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ أَئِنَّا
لَتَارِكُوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾
إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾

35. ***Onlara, "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiği zaman*** *(onu söylemekten)* ***kibirleniyorlardı.***

36. ***"Biz, deli bir şair için ilâhlarımızı mı terkedeceğiz?" diyorlardı.***

37. ***Hayır, öyle değil! O, hakkı getirdi ve*** *(önceki)* ***peygamberleri tasdik etti.***

38. ***Şüphesiz siz, acı azabı tadacaksınız.***

39. ***Siz sadece yaptıklarınızın karşılığı ile cezalandırılırsınız.***

---

[191] bk. Süyûtî, *es-Sağir*, nr. 104; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 68. Vehb b. Münebbih'e ait bir söz olarak bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/47 (Beyrut 2002).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşriklere, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' denildiği zaman kibirleniyorlardı."* Yani büyüklenip onu söylemeye yanaşmıyorlardı. Yani onlar, dünyada kelime-i tevhidi işittiklerinde, onu söylemekten kibirleniyor, kabule yanaşmıyor, şirkten vazgeçmiyorlardı. *"Biz, deli bir şair için ilâhlarımızı mı terkedeceğiz, diyorlardı."* Onlar, deli bir şairle Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] kastediyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır, öyle değil! O, hakkı getirdi ve (önceki) peygamberleri tasdik etti."* O, kendisinden önce gelmiş peygamberleri tasdik etti. Bu âyet, müşriklerin sözü için bir cevaptır. Çünkü onun getirdiği tevhid haktır; öyle ki onun hak olduğunun delili apaçık ortaya konmuş ve bütün peygamberler onda birleşmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın, *"Hayır, öyle değil, bilakis o, hakkı getirdi"* âyeti, müşriklerin, "Bir şair" sözüne karşılıktır; çünkü şairler genelde çok yalancı kimselerdir. Onun, peygamberleri tasdik etmesi ise müşriklerin, "Deli!" sözüne karşılık vermektedir; zira geçmişteki peygamberlerin tasdiki sadece akıllı bir kimse tarafından yapılır.

Cenâb-ı Hak sonra müşrikler için buyurdu ki: *"Şüphesiz siz,* Allah'a ortak koşmanız ve peygamberini yalanlamanız sebebiyle *acı azabı tadacaksınız. Siz sadece yaptıklarınızın karşılığı ile cezalandırılırsınız."* Siz sadece yaptığınız inkâr ve yalanlamanın karşılığı olarak azap görürsünüz, bunda bir artırma ve noksanlaştırma yoktur. Cehennemde ebedî kalmanız ise inkârda devamlı kalma niyetinizdendir.

35-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminin, "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidini işittiği zaman, ondan duyduğu sevinçten dolayı kalbinin huşû ile dolması, âzalarının titremesi, onu getiren ve ona sevkeden kimseye boyun eğmesi gerekir. Böyle yapmalı ki kendisine onun hakikatini öğreten kimse, onu kelime-i tevhidin mana denizine daldırsın. Bu, has tevhiddir. Onunla, müşahedeye ulaşmış âriflerin sahip olduğu tevhid inancını kastediyorum. Onlar, peygamberî terbiyede Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifeleridir.

İmam Kuşeyrî, *"Onlara, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' denildiği zaman onu söylemekten kibirleniyorlardı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onların kalplerinin perdeli olması, kendilerini azap çukurlarına düşürdü. Bunun sebebi, Allah'ın rabliğini kabul edip dile getirmekten kibirlenmeleridir. Eğer onlar Allah'ı tanısalardı, O'na kullukla iftihar ederlerdi. Hak Teâlâ buyurmuştur ki:

'Şüphesiz, Allah katındaki melekler, O'na ibadet etmekten büyüklenmezler. O'nu tesbih ederler ve yalnız O'nun için secde ederler' (A'râf 7/206).

Cenâb-ı Hak, diğer bir âyette ise şöyle buyurmuştur:

'Mesîh (İsa) ve melekler, Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler' (Nisâ 4/172).

Kim Allah'ı yakînen tanırsa, o sadece Allah'a taat yapmaktan ve O'na kulluk etmekten zevk alır.

Âriflerden biri demiştir ki: 'İnsanların içinde, efendilerin izzeti gözükür; bende ise O'na karşı sürekli kulların zilleti mevcuttur.'

Müşrikler, Cenâb-ı Hakk'ı ululuğuna layık sıfatıyla tanıyıp yüceltmedikleri için, O'nun peygamberi hakkında ulu orta çirkin şeyler söylemekten çekinmediler."[192]

İhlâslı Kulların Güzel Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ihlâslı kullarının azap görmeyeceğini belirterek şöyle buyurdu:

إِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ أُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ
وَهُمْ مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِل۪ينَ ﴿٤٤﴾
يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَع۪ينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَٓاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِب۪ينَ ﴿٤٦﴾ لَا ف۪يهَا
غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ ع۪ينٌ ﴿٤٨﴾
كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٥٠﴾

---

[192] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/235.

40. ***Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç*** (*onlar azaba düşmezler*).

41-42. ***Onlar için belli bir rızık, türlü meyveler vardır. Onlar, ikram gören şerefli kimselerdir.***

43. ***Onlar, naîm cennetlerindedir.***

44. ***Tahtlar üzerine karşılıklı olarak otururlar.***

45. ***Onlara, etraflarındaki hizmetçiler tarafından cennet pınarından doldurulmuş kadehler sunulur.***

46. ***O kadehler, bembeyaz olup içenlere lezzet verir.***

47. ***Onda akla ve bedene zarar verecek hiçbir şey yoktur. Onlar onu içmekle sarhoş da olmazlar.***

48. ***Yanlarında sadece onlara bakan iri gözlü hûriler vardır.***

49. ***Onlar, sarılıp saklanmış beyaz yumurta gibi tertemizdirler.***

50. ***Cennetlikler, birbirlerine dönerek hallerini sorarlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç."* Yani amellerinde ihlâslı olan kullar hariç. Yahut Allah'ın kendilerini ihlâsa ulaştırıp şirkten kurtardığı kulları hariç; onlar, azap gören kimselerle birlikte olmazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O ihlâslı kullar için belli bir rızık vardır."* Bu rızık, dünyada zenginlerin hali gibi, kendilerine sabah akşam gelir. O, geliş vakti belirlenmiş bir rızıktır. Çünkü nefis, böyle vakti belli, gelişi kesin bir rızıkla daha huzurlu olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında, kendisinin belirli rızık sebepleri (gelir kaynakları) olan kimseler vardı. Onlar, zenginler sınıfındandı. Bu durum, cennetliklerin vasfıdır. Onlar için de ahirette, bedenlerine ve sırlarına ait belli bir rızık vardır. Bugün dünyada zenginler için, nefislerine ait belli bir rızık vardır; fakirler içinse kalplerine ve sırlarına ait belli bir manevi rızık vardır."[193]

---

[193] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/236.

Cenâb-ı Hak sonra, bu rızkın ne olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu: *"O, meyvelerdir."* Buradaki meyve, kendisinden lezzet alınan her şeydir. Cennetliklerin yiyeceği, sıhhatlerini korumak için değildir, onların bütün yiyecekleri, meyvedir. Çünkü onların sıhhatlerini yiyecek ve gıda ile korumaya ihtiyaçları yoktur. Onların bedenleri, ebedî kalmak için nuranî olarak yaratılmıştır. Onların yedikleri sadece lezzetlenmek içindir.

Yahut "belli rızkın" manası, özellikleri belirlenmiş, kokusu, tadı, lezzeti ve güzel görünüşüyle belirli özelliklerde yaratılmış demektir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Onlar, ikram gören,* yüceltilen *şerefli kimselerdir."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlara yapılan ikramlardan biri de yüce Allah tarafından peygamberlerin her vakit kendilerine gelmesidir. Bugün, havassın (seçkin velilerin) kalplerine her vakit, bütün işlerle ilgili Allah'tan gelen ilâhî hitaplar da aynı şekilde bu ikramlardan biridir."[194]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar, naîm cennetlerindedir."* Yani onlar, içinde dâimî nimetler bulunan cennetlerdedir.

"Tahtlar üzerine karşılıklı olarak otururlar." Birbirlerine karşılıklı bakacak şekilde otururlar; eğer dereceleri eşitse, bu oturuş sevinç için daha mükemmel ve daha huzur vericidir.

"Onlara, etraflarındaki hizmetçiler tarafından cennet pınarından doldurulmuş kadehler sunulur." O, içinde içecek bulunan camdan bir kadehtir. Kadeh, içinde mutlaka içecek bulunan kâsedir. İçecek bulunmazsa ona kap denir. Bazan içkiye de kadeh ismi verilir. Ahfeş demiştir ki: "Kur'an'da bahsedilen bütün kadehler, cennet şarabıdır." İbn Abbas da [radıyallahu anh] benzeri bir açıklama yapmıştır.[195] Bu şarap, cennette akan bir pınardan, kaynaktan alınmıştır. Yani o, gözle görülen bir nehirden akmaktadır. Âyette, şarap suyun özelliğiyle anlatıldı; çünkü cennette suyun akması gibi, şarap nehirleri de akmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Orada, içenlere zevk veren şarap nehirleri vardır"* (Muhammed 47/15).

---

[194] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/236.

[195] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/33; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/87.

"Bu şarabın sunulduğu *kadehler,* son derece berrak *beyaz olup içenlere lezzet verir.*" O, dünya şarapları gibi, aklı sersemletip gidermez. Yahut onda bir günah yoktur.

Bir değer mana: O, karın ağrısı, baş ağrısı gibi bir sıkıntıya sebep olmaz. Yani cennet şarabından dolayı bu söylenenlerin hiçbiri meydana gelmez. "*Onlar onu içmekle sarhoş da olmazlar.*" Sarhoş olup akılları başlarından gitmez.

Âyetin son kısmına, değişik bir okuyuşla şu mana da verilmiştir: Onların içecekleri hiç bitmez.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Onların yanında, sadece onlara bakan iri gözlü hûriler vardır.*" Yani cennette, sadece kocalarına bakan, bir göz ucuyla olsun bakışlarını başkasına yöneltmeyen iri gözlü, beyaz yüzlü, tatlı sözlü hûriler vardır. "*Onlar, saklanmış,* örtülüp korunmuş *beyaz yumurta gibi tertemizdirler.*"

Takip eden âyette şöyle buyruluyor: "*Cennetlikler,* cennette *birbirlerine yönelerek,* rahatlık ve nimet içindeki kimseler gibi, birbirlerine hallerini *sorarlar.*" Mana şudur: Onlar cennet şarabından içerler ve bu arada, içenlerin âdeti olduğu gibi karşılıklı konuşurlar. Bu konuda şair şöyle demiştir:

"Aşk bâdesi nûş edilirken şerefli kimselerin konuşmasından başka bir lezzet kalmadı."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, birbirlerine, dünyada başlarına gelen şeyleri sorarlar.

40-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Muhlas ile muhlis arasında fark vardır.

Muhlas, Allah'ın kendilerini halis yapıp ihlâsa ulaştırdığı ve seçtiği kimselerdir. Muhlis ise ihlâsı talep eden ve onu elde etmeye çalışan kimsedir.

Birinci grup (muhlas), Allah tarafından cezbedilip ilâhî huzura çekilmiştir; diğerleri ise hak yolunda giden seyrü sülûk sahipleridir.

Birinci grup Allah tarafından sevilmişlerdir (mahbubûn), diğerleri ise Allah'ı sevenlerdir.

Birinci grup vuslata ermişlerdir, diğerleri ise vuslat yolunda giden kimselerdir.

İmam Kuşeyri demiştir ki: "İhlâs, kulluğu sadece Allah Teâlâ için yapmaktır. Ameline gösteriş katan kimse ihlâslı değildir. Şöyle denilmiştir: İhlâs, ameli, mahlûkata bakmaktan ve onlardan bir şey bekleme düşüncesinden uzak ve temiz tutmaktır.' Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

'Ey Muâz, amelini ihlâsla yap ki sana az amel yeterli olsun.'[196]

Şöyle denilmiştir: 'İhlâs, amelde şahısları görmeyi kalpten silip atmaktır.'"[197]

"Onlar için belli bir rızık vardır" âyeti hakkında deriz ki: Allah tarafından seçilmiş ve ihlâsa ulaştırılmış ârifler için, ruhlarının ve sırlarının rızkı vardır. Bu rızık, her an yüce sevgilinin cemaline bakmaktır. İhlâslı kullar için ise istedikleri şeylerden bedenlerine ait belli bir rızık vardır. Allah Teâlâ bazı kullar için bu iki nimeti birleştirir. Herkes için dünyada himmetinin galip olarak yöneldiği şeylere göre, ahirette rızık çeşitleri ağırlık kazanır. Kullar, dünyadaki gayret ve amelleri miktarınca, ahirette ilâhî yakınlık ve müşahede ile ikram görür. Burada içtikleri ilâhî aşk şarabı ölçüsünde, ahirette ilâhî muhabbet ve seçilme kadehinden içerler. İlâhî aşktan içmek, maddi şeylerden uzaklaşmak ve dünyanın süsünden gönlü çekme derecesinde olur.

"Onlar, birbirlerine yönelerek hal hatır sorarlar" âyeti hakkında deriz ki: Onların cennet şarabından içme nimetinin tam manada gerçekleşmesi, onu içme esnasında içilen şeyin haline ve övgüsüne uygun şeylerin konuşulması ile olur. Bu konuda şair demiştir ki:

"Aşk şarabını içmek için oturduğunda, sadece içinde şarabın sunulduğu kadeh hakkında bütün konuş!"

---

[196] Hâkim, *Müstedrek*, 4/306 (nr. 7844); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/308; Süyûti, *es-Sagîr*, nr. 298. Hadis, *"Dinini ihlâsla yaşa ..."* şeklinde başlamaktadır.

[197] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/236.

Ârif zat da böyledir; o, tefekkür için oturduğunda, müşahede ve nazarını halktan çekip bütünüyle Hakk'a yönelttiğinde, fikrinde sadece yüce zatın azametini, O'nun sırlarını, güzelliğini ve cemalini düşünür, aklına O'nun dışında bir şey gelmez. Ruhunun ve sırrının bütün konuşması, ezelî aşk hakkında olur. İşte bu, safi fikir ve kalbe şifa veren nazardır. Allah Teâlâ bizleri, sürekli bununla nimetlendirsin. Âmin.

Kulu İlâhî Aşktan Mahrum Eden Sebepler

Cenâb-ı Hak sonra, cennette ilâhî aşk şarabından içmesi engellenip mahrum bırakılan kimsenin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ اِنّ۪ي كَانَ ل۪ي قَر۪ينٌۙ ﴿٥١﴾ يَقُولُ اَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّق۪ينَ
﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَد۪ينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ
اَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَاٰهُ ف۪ي سَوَٓاءِ الْجَح۪يمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ
كِدْتَ لَتُرْد۪ينِۙ ﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبّ۪ي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَر۪ينَ ﴿٥٧﴾
اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّت۪ينَۙ ﴿٥٨﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ﴿٥٩﴾
اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

51. *Cennetliklerden biri der ki: "Benim bir arkadaşım vardı."*

52. *Derdi ki: "Sen de yeniden dirilmeye inananlardan mısın?"*

53. *"Gerçekten biz ölüp toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra (diriltilip) hesaba mı çekileceğiz?"*

54. *Konuşan kimse, yanındaki cennet sakinlerine, "Şimdi siz de gelip bakar mısınız?" der.*

55. *Kendisi de bakar ve onu cehennemin ortasında görür.*

56. ***Ona şöyle der: "Allah'a yemin olsun, sen az daha beni de helâk edecektin."***

57. ***"Rabbim'in nimeti olmasaydı, şimdi ben de** (seninle birlikte cehenneme) **getirilenlerden olurdum."***

58-59. ***"Biz, ilk ölümümüzden başka, bir daha ölmeyecek ve azaba da uğratılmayacağız, değil mi?"***

60. ***İşte en büyük kurtuluş budur.***

61. ***Öyle ise çalışanlar, böyle bir şeye ulaşmak için çalışsınlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Cennetliklerden biri der ki: Benim,* dünyada *bir arkadaşım vardı."*

Bazıları onun bu arkadaşının şeytan olduğunu söylemiştir. Onun, insan olduğu da söylenmiştir. Bu âyette, kötü arkadaşlardan korunmaya dair bir teşvik ve uyarı vardır.

Bu konuda şöyle denmiştir: Cennet sakini, dünyadaki bu arkadaşıyla 8000 dinar altına ortak idi. Kâfir arkadaşın ismi, "Kutrûs", mümin olan arkadaşın ismi ise, "Yahûda" idi. Mümin olan arkadaş, Allah'a ibadetle meşgul oluyordu, diğeri ise mala yönelmişti. Kâfir, mümin kimse, kendisiyle ortak olduğu ticarette kusurlu olduğu için onunla ortaklığı bozup tek başına kaldı. 8000 altını aralarında bölüştüler. Kâfir, parası ile ev, kadın ve bahçe gibi bir şey satın aldığında onu mümine haber veriyor ve ona karşı övünüyordu. Bunun üzerine mümin de elindeki altınları sadaka olarak dağıtıp karşılığında Allah Teâlâ'dan cennetteki benzeri nimetleri istedi. Onların ahiretteki hali, yüce Allah'ın bu âyetlerde anlattığı gibi oldu. Mümin cennete, kâfir cehenneme girdi.

Süheylî[198] demiştir ki: "Bu iki kimse, Kehf sûresinin 32. ve devamındaki âyetlerde zikredilen kimselerdir."

---

[198] Süheylî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah el-Has'amî el-Mâlekî ed-Darîr (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimidir. Tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* adlı meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır. Başka eserleri de mevcuttur (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/313 [Beyrut 1992]; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1/25-29; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/143 [Beyrut 1970]; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/147 [Beyrut, ts.]).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Kötü arkadaş, dünyada mümine *derdi ki: 'Sen de yeniden dirilmeye inananlardan mısın? Gerçekten biz ölüp toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra* diriltilip *hesaba mı çekileceğiz?'* Amellerimizin karşılığını mı alacağız?"

"Konuşan kimse, *yanındaki cennet ehline der ki:* Size onun halini göstermem için benimle cehenneme kadar gelip *bakar mısınız?"*

Denilmiştir ki: "Cennette bir pencere vardır, cennet sakinleri oradan cehennemliklere bakarlar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Cennetin bütün halleri hârikulâdedir. Onlara, cehennem ehlinin hali, Allah Teâlâ'nın dilediği şekilde açılıp gösterilir.

Bazıları, *"Gelip onun haline bakar mısınız?"* sözünü söyleyenin Cenâb-ı Hak veya bazı melekler olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ cennetliklere der ki: "Size onun arkadaşının halini göstermem için cehennemliklere bakmayı ister misiniz?"

Yahut onlara, "Cehennemliklerin yanında sizin mertebenizi bilmeniz için size onları göstereyim mi?" denir.

Kevâşî demiştir ki: "Yahut mümin, cennetlik kardeşlerine, 'Cehennemdeki kardeşime bakar mısınız?' der; onlar da, 'Sen onu bizden daha iyi tanırsın' derler."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "O zaman cehennemliklere *kendisi bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür. Ona şöyle der:*

'Allah'a yemin olsun, sen az kalsın kötü telkin ve davetlerinle *beni de helâk edecektin.'* Sana tâbi olsaydım şüphesiz beni de helâk ederdin. *'Rabbim'in bana* hidayet, günahlardan koruma, İslâm'ın ipine sarılmada muvaffak etme *nimeti olmasaydı, şimdi ben de* seninle birlikte cehenneme *getirilenlerden* yahut senin ve benzerlerinin atıldığı gibi, azaba atılanlardan *olurdum.'"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, ilk ölümümüzden başka, bir daha ölmeyecek ve azaba da uğratılmayacağız, değil mi?"* Yani bizler, ebedî olarak cennette kalacağız; artık ölmeyeceğiz ve azap da görmeyeceğiz, öyle değil mi? Buna göre, bu sözü, konuşmayı yapan mümin, dünyadaki yakın arkadaşının başına geleni gördüğünde ve onunla cennetteki arkadaşlarının haline baktığında Allah'ın nimetini dile getirmek için, cennetteki arkadaşlarına söylemiştir.

Yahut o bu sözü, dünyadaki arkadaşını kınamak ve onun azabını artırmak için, kendisinin görüp işiteceği bir yerde söyledi. Onun, arkadaşına hitaben söylenmesi de muhtemeldir. Ona sanki şöyle diyor: Hani sen dünyada, "Biz bir defa ölürüz, ölümden sonra ceza ve azap yoktur!" diyordun. Şu âyette belirtildiği gibi: *"Onlar dediler ki: İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur. Biz, diriltilecek değiliz!"* (Duhân 44/35).

Mana şudur: Sen, "Biz ilk ölümümüzden sonra azap görecek değiliz" diye düşünmüyor muydun? Bak, iş senin düşündüğünün ve söylediğinin aksi oldu.

Dünyada iken kâfire şöyle denirdi: "Biz öleceğiz, bize kabirde sual sorulur. Sonra ölüp yeniden dirileceğiz." Bunu işiten kâfir de, "Biz, sadece bir defa ölürüz, ondan sonra da azap görmeyiz" derdi.

Allah Teâlâ'nın, *"İşte en büyük kurtuluş budur"* âyeti ve devamı, müminin, kâfir arkadaşına söylediği bir söz olabilir. Onun, Allah Teâlâ'nın, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] bir hitabı olması da muhtemeldir.

Mümin şöyle demiş oluyor: Bizim içinde bulunduğumuz bu cennet nimetleri, gerçekten en büyük kurtuluştur.

Allah Teâlâ sonra şöyle buyurdu: *"Öyle ise çalışanlar, böyle bir şeye ulaşmak için çalışsınlar."* Yani amel edenlerin, süratle yok olup giden ve bir sürü acılarla dolu dünya hazları için değil, böyle ebedî bir şeye ulaşmak için amel etmesi gerekir.

Bir diğer mana: Gayret ve amel sahipleri, çalışma imkânları olduğu müddetçe, böyle bir şey için gayret gösterip amel etsinler. Gerçek şu ki dünya amel yapma, ahiret ise karşılık alma yeridir. Burada ekildiği ölçüde, orada hasat yapılır. Hasat zamanı gelince, daha önce çalışmayan kimse pişman olacaktır.

51-61. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıdaki âyet, işaret yoluyla şu kimse için de uygulanabilir: Bir kimse, Allah dostlarının sohbetine girerek dünyadan gönlünü çekip Allah Teâlâ'ya yönelmek ister, onu yakın arkadaşları bundan alıkoyar, o da onları dinlemeyerek bütün gayretiyle Allah'a yönelir. Kıyamet günü olunca, mukarrebîn makamındaki (ilâhî yakınlığı elde etmiş) velilerle birlikte makamı yükseltilir. Onlara,

"Benim dünyada iken velilerin yolunu inkâr eden ve beni onların sohbetinden alıkoyan yakın bir arkadaşım vardı; onun hali nasıl acaba?" der. Sonra ona bakar ve kendisini amel defterini sağ tarafından almış cennetlik avam halk ile birlikte en alt derecede görür; onun söylediklerini yapmayıp Allah dostlarıyla birlikte olduğuna hamdeder ve ona, "Eğer Rabbim'in nimeti (rahmeti ve koruması) olmasaydı, ben de seninle birlikte o alt derecelerde olurdum" der.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Veli, dünyada kendisini hak yolundan alıkoymak isteyen yakın arkadaşına der ki: Eğer Rabbim'in nimeti olmasaydı, sen az kılsın beni de helâk edecektin."

İmam Kuşeyrî sonra, *"Amel edenler, işte bunun gibisi için amel etsin"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hakikatten azıcık bir şey yahut ilâhî yakınlıktan zerre kadar bir şey ortaya çıkınca, ona ulaşan kimsenin, 'Böyle bir hal için ruhlar feda edilir' demesi layıktır. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

'Leyla gibi bir güzele insan nefsini feda eder; her ne kadar Leyla'dan yana ümitsiz olsa da!'"[199]

---

[199] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/238.

Cehennemliklerin Yiyeceği: Zakkum

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

اَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا اَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ
﴿٦٣﴾ اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِى اَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَاَنَّهُ رُؤُسُ
الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾ فَاِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ اِنَّ
لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ اِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَاِلَى الْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾
اِنَّهُمْ اَلْفَوْا اٰبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلٰى اٰثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَقَدْ
ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

62. *Ziyafet olarak, bu mu daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?*

63. *Biz onu zalimler için bir fitne (imtihan) yaptık.*

64. *O, cehennemin dibinde biten bir ağaçtır.*

65. *Meyvesi sanki şeytanların başları gibidir.*

66. *(Cehennemdekiler) ondan yerler ve karınlarını onunla doldururlar.*

67. *Sonra bu yiyeceğin üzerine onlar için, kaynar su karıştırılmış bir içecek vardır.*

68. *Sonra onların dönüşü, kızgın cehennemedir.*

69. *Çünkü onlar atalarını sapkın kimseler olarak buldular.*

70. *Kendileri de onların peşinden koşarak gittiler.*

71. *Gerçekten onlardan öncekilerin de çoğu sapmıştı.*

72. *Biz onlara içlerinden uyarıcılar gönderdik.*

73. *Bak, uyarılanların (fakat uyarıdan anlamayanların) sonu nasıl oldu!*

74. *Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ziyafet olarak, bu mu daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?"* Yani ziyafet olarak cennet nimetleri, ondaki lezzetler, yiyecekler ve içecekler mi daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?

Âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Cennetlikler için söylenen bu nimetler, onlara cennete ilk gelişlerinde ikram edilen şeylerdir. Onlar için bunun ötesinde ifadeye sığmayacak güzellikte nimetler vardır. Cehennemlikler için de zakkum ağacı aynı şekildedir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Çöllere yakın kurak yerlerde tadı acı, suyu zehirli bir ağaç vardır. Onun özünden beyaz bir süt akar. O bir kimsenin vücuduna değdiği zaman orayı kabartır ve çoğu zaman insan ondan ölür. Ona zakkum ağacı denir. Zakkum, kelime olarak 'bir şeyi zorluk ve sıkıntı ile yutmak' anlamına gelir."[200]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Eğer, cehennemdeki zakkumdan bir damla dünyanın denizlerine dökülseydi, yeryüzündekilerin yaşamını bozardı. Yiyeceği zakkum olan kimsenin hali nasıl olur, düşünün!"*[201]

İbn Arafe demiştir ki: "Âyette bahsedilen bu ağacın cehennemdeki ağaç çeşitlerinden biri olması muhtemeldir. Buna göre, cehennemin her yönünde (köşesinde) bir ağaç vardır. Onun cehennemdeki tek ağaç olması da muhtemeldir."[202]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onu zalimler için bir fitne,* yani ahirette sıkıntı ve azap, dünyada da imtihan sebebi *yaptık."* Çünkü müşrikler, "Cehennemde ağaç nasıl olur? Ateş ağacı yakar!" dediler, fakat onlar, ateşin içinde yaşayan ve onunla lezzetlenen "semendel" isminde bir hayvanı yaratmaya gücü yeten Allah'ın, ateşin içinde bir ağaç yaratıp onu yanmaktan korumaya da güç yetireceğini bilemediler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, cehennemin dibinde biten bir ağaçtır."* Şöyle denmiştir: Zakkum ağacı, cehennemin dibinde biter, dalları cehennemin bütün tabakalarına yükselip dağılır. Bu, onun cehennemde biten tek ağaç olduğu görüşünü desteklemektedir.

---

[200] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/475.

[201] Tirmizî, Sıfatu Cehennem, 4 (nr. 2585); İbn Mâce, Zühd, 38 (nr. 4320).

[202] bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/364 (Beyrut 2008).

"Meyvesi sanki şeytanların başları gibidir." Onun meyvesinin şeytanların başlarına benzetilmesi, mecazi bir ifade olup bununla onun son derece çirkin ve kötü görünümlü olduğuna işaret edilmektedir. Çünkü şeytan, insan tabiatında kötü ve çirkin bir varlık olarak bilinmekte, kâfirler tarfından onun sırf şer olduğuna inanılmaktadır.

Diğer bir görüşe göre, âyette zikredilen şeytanlardan kasıt, çirkin görünümlü korkunç yılanlar olup onların öyle yeleleri veya ibikleri vardır ki onlara "şeytan" denir.

Şöyle de denmiştir: Âyette, zakkum ağacının meyvesi, insanlar tarafından hiç görülmemiş olsa da şeytanların insanın hayal dünyasında yerleşen sevimsiz ve çirkin başlarına benzetilmiştir. Bu tür benzetmeler Arap şiirinde de mevcuttur.

"Cehennemdekiler *ondan* yani bu zakkum ağacının meyvesinden *yerler ve karınlarını onunla doldururlar."* Cehennemdekiler, şiddetli bir açlık çekerler ve son derece kötü olmasına rağmen gelip bu ağacın meyvesinden doyana kadar yerler.

"Sonra bu yiyeceğin üzerine onlar için, içine *kaynar su karıştırılmış* irinden *bir içecek vardır."* Cehennemdekiler zakkum ağacından yiyip karınları doyduktan sonra, kendilerini şiddetli bir susuzluk sarar ve uzun süre su ararlar, bunun üzerine onlara içine kaynar su karıştırılmış irinden bir içecek verilir.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlara, içecek olarak içine kaynar su karıştırılmış irin verilir, onu içtiklerinde yüzleri pişer, bağırsakları parçalanır. Onlara verilen bu içecek, cennetliklere verilen içeceğin karşılığıdır. Cennetliklerin içeceği ise şöyle tanıtılmıştır:

"Onların içeceğinin katkısı tesnimdir" (Mutaffifîn 83/27).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onların dönüşü, kızgın cehennemedir."* Yani onlar, içine yerleştirildikleri cehennemin en alt tabakasından çıkarılıp zakkum ağacına götürülürler, ondan doyana kadar yerler, sonra içine kaynar su karıştırılmış irin içerler, bundan sonra cehennemde kaldıkları yere geri getirilirler. Aynen, develerin sulandıktan sonra, kaldıkları yere getirildikleri gibi.

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu azaba düşme sebebini açıklayarak buyurdu ki: *"Çünkü onlar atalarını sapkın kimseler olarak buldular. Kendileri de onların peşinden koşarak gittiler."* Onların bu şiddetli azaba düşmelerinin sebebi, sapkınlık içindeki babalarını hemen taklide koşmaları ve hak delile tâbi olmayı terketmeleridir. Onlar sanki sapkınlık içinde babalarını takip ve taklit etmeye zorlanmış ve ona şiddetle teşvik edilmiş gibi, hiç düşünmeden ve deliline bakmadan onların yolunu koşarcasına takip ettiler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Gerçekten onlardan,* yani senin kavmin Kureyş'ten *öncekilerin,* geçmiş milletlerin *de çoğu* taklit ve delil üzerinde düşünmeyi terkederek *sapmıştı. Biz onlara içlerinden uyarıcılar,* kendilerine yaptıkları işin âkıbetini anlatıp uyaran peygamberler *gönderdik. Bak, uyarılanların,* fakat uyarıdan anlamayanların *sonu nasıl oldu!* Onlar toptan helâk edildiler; *sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç."* Yani iman eden ve dinlerini Allah için ihlâsla yaşayanlar müstesna. Yahut Allah'ın, kendilerini dini için özel olarak seçtikleri hariç, onlar helâk edilmediler.

62-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü, Cenâb-ı Hakk'ın bütün cemal tecellisi (iyilik ve ihsanları) müminlere ait olur, bütün celâl tecellisi (kahır, zillet ve azap) ise kâfirlere ve isyankânlara ait olur. Mümin, Allah Teâlâ'nın cemal tecellisine, iyilik ve ihsanına dair öyle şeyler görür ki onları anlatmaya söz yetmez. Kâfir de yüce Allah'ın celâline ve kahrına ait öyle şeyler görür ki tarif edilemez.

Dünya hayatına gelince, burada Cenâb-ı Hakk'ın cemal ve celâl tecellileri (nimet ve mihnetler), havas olsun avam olsun, mümin-kâfir herkese gelmekte ve akmaktadır. Şu kadar var ki havas (seçkin kullar), cemal ve celâl tecellileri içinde, her ki halde de Allah Teâlâ'ya ait marifetlerinde bir artış (yükselme ve ilerleme) içindedirler. Avam halka gelince onlar sadece cemal tecellileriyle yani nimetle Allah'a yakınlıklarını ve şükürlerini artırırlar; celâl tecellilerine gelince, onda inkâr ve nankörlükleri sebebiyle marifetlerinde bir artma olmaz. Celâl tecellisinden kasıt, nefsi ezen ve zillete düşüren her şeydir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Nuh: Ülü'l-azm Peygamberlerden İlk Uyarıcı

Cenâb-ı Hak sonra, ülü'l-azm peygamberlerden ilk uyarıcıdan, Hz. Nuh'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي
الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٨٢﴾

75. *Nuh bize dua edip seslendi. Biz ne güzel karşılık vereniz.*

76. *Kendisini ve ailesini o büyük felaketten kurtardık.*

77. *Biz yalnız Nuh'un neslini kalıcı yaptık.*

78. *Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık.*

79. *Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!*

80. *İşte biz iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.*

81. *Zira o, bizim inanmış has kullarımızdandı.*

82. *Nihayet ötekileri (inanmayanları) suda boğduk.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh bize dua edip seslendi."* Yani Nuh [aleyhisselâm], kavminden ümidini kesince, *"Rabbim, ben mağlup oldum bana yardım et!"* (Kamer 54/10) diye dua etti. Yahut o bize, kendisini boğulmaktan kurtarmamız için dua etti. *"Biz ne güzel karşılık vereniz."* Yani ona en güzel şekilde karşılık verdik, düşmanlarına karşı kendisine yardım ettik ve onlardan en ileri seviyede intikam aldık. Vallahi biz, bize yapılan dualara ne güzel karşılık vereniz.

"Kendisini ve ailesini, ona iman edenleri ve mümin evlatlarını *o büyük felaketten,* suda boğulma gamından veya kavminin eziyetinden *kurtardık."*

"Biz yalnız Nuh'un neslini kalıcı yaptık." Onların dışındakiler yok oldular.

Katâde demiştir ki: "Bütün insanlar, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] zürriyetindendir."[203]

"Hz. Nuh'un (iman eden ve gemide bulunan) üç oğlu vardı. Onlardan biri Sâm olup o, Araplar'ın, Fârisîler'in (İranlılar'ın) ve Rumlar'ın babasıdır. Bir diğeri Hâm olup o, mağripten meşrika kadar bütün Sudanlılar'ın (Habeşîler'in) babasıdır. Üçüncü oğlu ise Yâfes olup o, Türkler'in, Ye'cûc ve Me'cûc'ün babasıdır."[204]

Bir tanesi bu durumu nazım halinde şöyle dile getirmiştir: "Şunu iyi bil ki Araplar'ın, Fârisîler'in ve Rumlar'ın babası Sâm'dır. Onlarda hayır vardır. Şarktan garba kadar bütün Sudanlılar da Hâm'ın neslinden gelmiştir. Onun için bir delil vardır. Ye'cûc ve Me'cûc ile Slavlar ise Yâfes'in neslindendir; onlarda hayır yoktur."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık."* Yani ondan sonra, kıyamete kadar gelen bütün peygamberlerin ve ümmetlerinin arasında onun için güzel bir övgü ve ad bıraktık. *"Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!"* Yani onlar, kendisine en güzel şekilde selâm verip ona dua ederler. Bu selâm onların içinde sürekli devam eder, onlardan hiçbiri bundan uzak kalmaz. Allah Teâlâ sanki selâmı Hz. Nuh'a sabit yaptı, onu melekleriyle, insanlar ve cinler arasında devam ettirdi; onlar diğerleri adına ona selâm okurlar.

"İşte biz iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız." Onlara böyle ikramda bulunur ve kendilerini ihya ederiz. Bu, Hz. Nuh'a yapılan yüce ihsanların sebebini açıklamaktadır. Cenâb-ı Hak, iyilik sahibi bir kul olması sebebiyle ona bu mükâfatı verdi.

---

[203] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/560; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/38.

[204] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/38; ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/216.

"Zira o, bizim inanmış has kullarımızdandı." Bu âyet de onun iyilik sahibi bir kul olmasının sebebini açıklıyor. Bu sebep, Hz. Nuh'un iman eden bir kul olmasıdır. Allah Teâlâ, imanın ne kadar yüce bir dereceye sahip olduğunu göstermek için onun bu vasfından bahsetti.

"Nihayet ötekileri yani kâfirleri suda boğduk."

Hayâtü'l-Hayevân kitabında, Kuşeyrî'den şu olay nakledilmiştir: Akrep ve yılan Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] gelerek, "Bizi de seninle birlikte gemiye al, sana söz veriyoruz, senin ismini zikreden hiç kimseye zarar vermeyeceğiz" dediler. Bunun üzerine Hz. Nuh [aleyhisselâm] onları gemiye aldı. Kim onların zararından korktuğunda, sabah akşam şu duayı okursa ona zarar vermezler. Dua şudur:

"Selâmün alâ Nûhin fi'l-âlemîn ve Muhammedin fi'l-mürselîn innâ kezâlike neczi'l-muhsinîn innehû min ibâdine'l-mü'minîn."[205]

Bizim Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim sabah ve akşam şu duayı okursa ona hiçbir şey zarar vermez: Eûzü bi-kelimâtillahi't-tâmmâti min şerri mâ halak."*[206]

75-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kulda, iman ve ihsan hali tam manasıyla gerçekleşince, ona üç özellik verilir: Duası kabul edilir, vefatından sonra güzel övgü ile anılır, zürriyetine bereket verilir. Bütün bunlar, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kıssasından ve halinden alınmıştır.

---

[205] Aynı konuda biraz değişik ifadelerle bk. Demîrî, *Hayâtü'l-Hayevân*, 1/191 (Beyrut 1994).

[206] bk. Buhârî, *Ef'âlü'l-İbâd*, nr. 57-58; Müslim, Dua, 54-55; Nesâî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 560; Ahmed, *Müsned*, 6/377. Hadis, *"Kim bir yerde konakladığı zaman şu duayı okursa ..."* şeklinde başlıyor. Hadisin Müslim'de geçen diğer bir rivayetinde duanın akşam okunması da söylenmektedir. Duanın manası şöyledir: "Bütün yarattığı şeylerin şerrinden Allah'ın tam, mükemmel, bütün noksanlık ve kusurlardan uzak kelimelerine sığınırım."

Halil İbrahim'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, halili Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ مِنْ شِيعَتِه۪ لَاِبْرٰه۪يمَۘ ۝ اِذْ جَٓاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَل۪يمٍ ۝ اِذْ قَالَ لِاَب۪يهِ
وَقَوْمِه۪ مَاذَا تَعْبُدُونَۚ ۝ اَئِفْكاً اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُر۪يدُونَۜ ۝ فَمَا ظَنُّكُمْ
بِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ۝

83. *Şüphesiz, İbrahim de onun (Nuh'un) milletindendi.*

84. *Çünkü o, Rabb'ine selim bir kalple geldi.*

85. *Hani o, babasına ve kavmine şöyle demişti: "Siz kime kulluk ediyorsunuz?"*

86. *"Allah'tan başka birtakım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz?"*

87. *"Sizin âlemlerin Rabb'i hakkındaki görüşünüz nedir?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, İbrahim de onun* yani Nuh'un *milletindendi.*" Yani getirdiği dinin amelî hükümlerinde farklılık bulunsa da dinin inanç esaslarında onun izini takip edenlerdendi.

Yahut Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Allah'ın dini konusunda tavizsiz sağlam duruşu ve kendisini yalanlayanlara karşı sabırlı oluşunda Hz. Nuh'u takip ediyordu. Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasındaki süre 2640 senedir. İkisi arasında iki peygamber gelmiş olup bunlar Hz. Hûd ve Hz. Salih'tir.[207]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Çünkü o, Rabb'ine selim bir kalple geldi.*" Yani Hz. İbrahim, Rabb'ine selim bir kalple yani şirkten ve kalp âfetlerinden tertemiz bir kalple gelince, Hz. Nuh'un dini, yolu ve sünneti üzere gelenlerden oldu.

---

[207] Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/38; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/335.

Kalbiyle Rabb'ine gelmesi, kalbini Allah için hâlis, tertemiz yaptı ve bunu Rabb'inden bildi, anlamındadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Hani o, babasına ve kavmine şöyle demişti: 'Siz kime kulluk ediyorsunuz? Allah'tan başka birtakım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz?'"* Allah'ın dışında yalan, iftira ve bâtıl olarak uydurduğunuz ilâhlar mı istiyorsunuz? *"Sizin âlemlerin Rabb'i hakkındaki görüşünüz nedir?"* O'na kavuştuğunuzda size ne yapacağını düşünüyorsunuz? O'ndan başkasına ibadet ederek huzuruna çıktığınızda O'na ne diyeceksizin? Siz bugün O'ndan uzakta olsanız da önünüzdeki utanma makamında (kıyamette) haliniz nasıl olur?

Yahut âlemlerin Rabb'i olduğu için ibadeti hak eden Allah hakkında sizlerin zannı (görüşü ve bilgisi) nedir? Allah hakkında düşünceniz nedir ki O'na ibadeti terkettiniz ve O'na başkasını ortak koştunuz. Yahut O'nun azabından emin mi oldunuz?

83-87. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, kalbini Allah'ın dışındaki şeylerden temizlemeden ve insanların dünya, lider olma ve makam sevgisi gibi Allah'tan başka taparcasına bağlandıkları şeyleri terkedip selim bir kalple Allah'a gelmeden, Hz. İbrahim'in yolunda tevhid ehli bir kimse olamaz. Selim kalp demek, insan tabiatına ait bütün karışık hal ve vasıflardan temizlenmiş kalp demektir. O, Allah'a bağlandığı için, Allah'ın dışındaki her şeyden temizdir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Selim kalp demek, içinde hiçbir âfet bulunmayan kalp demektir. Şöyle denmiştir: 'Selim kalp, ağyarın sevgisiyle sarhoş olmaktan kurtulmuş kalptir.'

Bir diğer tarif şudur: Selim kalp, nefsanî hazlarından ve isteklerinden kurtulmuş kalptir.

Yahut o, Allah'ın takdir ve kazâsına teslim olmuş, ilâhî tecelli karşısında kendi ihtiyarını ve takdirle çekişmeyi terkeden kalptir."[208]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[208] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/239. Mana, Kuşeyrî'den tamamlandı.

Hz. İbrahim'in Putları Kırışı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in putları kırışından ve sonrasında gelişen olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ
﴿٩٠﴾ فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾
فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ أَتَعْبُدُونَ
مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا
فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾

88. ***İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı.***

89. ***"Ben hastayım herhalde!" dedi.***

90. ***Bunun üzerine onu terkedip gittiler.***

91-92. ***İbrahim gizlice putlarının yanına vardı.*** *(Oraya konmuş yemekleri görünce:)* ***Yemez misiniz? Neden konuşmuyorsunuz?" dedi.***

93. ***Bunun üzerine, yanlarına varıp onlara şiddetli bir darbe indirdi*** *(onları kırıp geçirdi).*

94. ***Kavmi koşarak İbrahim'in yanına geldi*** *(Putları neden kırdığını sordu).*

95. ***İbrahim dedi ki: "Elinizle yontarak yaptığınız şeylere mi ibadet ediyorsunuz?"***

96. ***"Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı."***

97. ***Kavmi, "Onun için bir bina yapın*** *(içini ateşle doldurun)* ***ve onu kızgın ateşe atın!" dedi.***

98. ***Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz*** *(onu koruyup sağ salim çıkararak)* ***onları en alçak kimseler yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı."* Bu şöyle oldu: Hz. İbrahim'in kavmi, yıldızlardan bilgi edinmeyi seviyordu. O da kavmi kendisinin bayram yerine gelmeyip geri kalmasını kötü karşılamasın diye, onların bildiği bir yolla kendilerine böyle söyledi.

Onlar, "Süheyl yıldızı Zühre yıldızının karşısında doğunca, ona bakan kimse hasta olur" diyorlardı. Hz. İbrahim de onlara bunu bir delil olarak kullandı, kendisini bırakmaları için yıldıza baktı ve böyle söyledi. Çünkü ertesi gün onlar için bayram ve toplanma günüydü. Onlar, bayram yerine çıkmadan önce, bereket olsun diye, putlarının yanına gelip onlara kurbanlar kesiyor ve önlerine yemekler koyuyorlardı. Bayram yerinden dönünce de onları yiyorlardı.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], yıldızlara bakınca, *"Ben hastayım herhalde, dedi."* Yani, hastalığa yakalanmak üzereyim, dedi. Bu, tâun hastalığı idi. Onlarda en çok görülen hastalık tâundu. Onun bulaşıcı olmasından korkuyorlardı. Hz. İbrahim bunu bildiğinden, onların kendisinden ayrılmaları için böyle söyledi. Onlar da hemen kendisinden ayrılıp bayram yerine gittiler ve onu tek başına putların bulunduğu yerde bıraktılar. O da putlara yapacağını yaptı.

Şöyle de denilmiştir: Yıldızlardan bilgi edinmek önceleri hak idi, sonra onunla meşgul olmak kaldırıldı.

Bir şeyi ima için kapalı yolla söylemek hariç, yalan haramdır. Hz. İbrahim'in söylediği, söz arasında söylenmiş imalı bir sözdür. Yani ben hasta olacağım demektir.

Yahut bunun manası şudur: Kimin boynunda ölüm varsa o hastadır.

Yahut Hz. İbrahim'in demek istediği şudur: Ben sizden gördüğüm muhalefet ve putlara tapmanızdan dolayı hastayım, yani canım sıkkın, moralim bozuk.

Hz. İbrahim, ne durumda olursa olsun, yalana bulaşmamıştır; o söylediği sözlerde de sadece kapalı yolla başka bir manayı kastetmiştir.

Bir de şu durum var: Hz. İbrahim'in söyledikleri dinî bir fayda içindir. Hem cihad ve benzeri durumlarda yalan söylemek mubahtır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Hz. İbrahim, sadece üç kere (zâhire göre) yalan söylemiştir; bunların her birini de dinini savunmak için söylemiştir. Bunlardan biri, 'Ben hastayım' sözüdür. Diğeri, 'O putları şu büyükleri kırdı!' (Enbiyâ 21/63) *sözüdür. Bir diğeri ise hanımı Sâre için, 'O, kız kardeşimdir' sözüdür."*[209]

Süddî[210] demiştir ki: "Hz. İbrahim, onlarla birlikte yola çıktı, bir müddet gittikten sonra, içine, onların putlarına bir oyun yapma düşüncesi geldi ve, 'Ben hastayım, ayağımdan şikâyetim var!' dedi."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine onu bırakıp gittiler."* Arkalarını dönüp ondan uzaklaştılar. *"İbrahim gizlice putlarının yanına vardı."* Puthanede tahtadan, demirden, tunçtan, bakırdan, altın ve gümüşten yapılmış yetmiş iki tane put vardı. Onların en büyüğü altından yapılmış olup boynunda iki tane yakut asılıydı.

Hz. İbrahim, putların önüne konmuş yemekleri görünce, onlarla alay etmek için, "Önünüze konmuş yiyecekleri *yemez misiniz? Neden konuşmuyorsunuz, dedi. Sonra, gizlice yanlarına varıp onlara şiddetli bir darbe indirdi."* Yahut kuvvet ve metanetle onlara darbe indirdi.

Âyette geçen "yemin"le kuvvet veya sağ el değil, Hz. İbrahim'in daha önce yaptığı bir yeminin kastedildiği de söylenmiştir. Bu, onun, *"Allah'a yemin olsun ki onların putlarına bir tuzak kuracağım (onlara gizlice bir şey yapacağım)"* (Enbiyâ 21/57) sözüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kavmi koşarak İbrahim'in yanına geldi."* Onlardan biri Hz. İbrahim'in putları kırdığını gördü. Hemen gidip kavmine haber verdi. Kavmi koşarak putların yanına geldi. Hz. İbrahim'in putları kırdığını gören kimseye, *"Bunu ilâhlarımıza kim yaptı?"* diye sordu, o da ima ile, *"İbrahim denen bir gencin onları diline doladığını duyduk (bunu o yapmış olabilir), dedi"* (Enbiyâ 21/60). Sonra kavmi hep birden Hz. İbrahim'e, "Biz onlara ibadet ediyoruz, sen ise onları kınıyorsun. Bunu neden yaptın?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. İbrahim onlara şöyle cevap verdi:

---

[209] bk. Buhârî, Enbiyâ, 8 (nr. 3358); Müslim, Fezâil, 154; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/217.

[210] Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745). tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir (geniş bilgi için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* [İstanbul 1973]).

"Elinizle yontarak yaptığınız, ellerinizle put olarak imal ettiğiniz *şeylere mi ibadet ediyorsunuz? Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı."* Yani sizleri ve amellerinizi Allah yarattı. Bu âyet, fiillerin yaratılmasının Allah Teâlâ'ya ait olduğu konusunda bizim (Ehl-i sünnet'in) delilimizdir.

Âyetin manası şudur: Sizlerin ve amellerinizin yaratıcısı Allah'tır, gerçek bu iken O'ndan başkasına niçin ibadet ediyorsunuz?

Kavmi dedi ki: *"Onun için taştan bir bina yapın,* uzunluğu 30, genişliği 20 zirâ[211] olsun. *Sonra onu* şiddetli *kızgın ateşe atın!"*

Denilmiştir ki: Alevi üst üste yığılan her ateşe "cahîm" yani kızgın ateş denir. Kavmi bir bina yaptı ve içine odun doldurdu. Onu tutuşturup kızgın ateş haline getirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece onlar,* Hz. İbrahim'i ateşe atarak *ona bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz de* onu ateşin içinden selâmet içinde çıkararak *onları en alçak,* hor hakir *kimseler yaptık."* Hz. İbrahim, ilâhî delil ve yardımla onlara üstün geldi.

Şöyle denilmiştir: Bu âyette, *"Biz onları en alçak kimseler yaptık"* buyruldu. Aynı durumu anlatan Enbiyâ sûresinin 70. âyetinde ise, *"Biz onları en çok zarar eden kimseler yaptık"* buyruldu. Burada, "Onları en alçak yaptık" denmesi, kavminin, *"Onun için bir bina yapın"* sözünde binanın söylenmesi sebebiyledir.

88-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kula, putunu kırması emredilmiştir. Bu put, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kulun nefsinin güvenip dayandığı, kalbini bağlayıp kaldığı bir haz, hevâ, ilim, amel, hal ve makam olabilir. Allah Teâlâ kuluna işaret yollu der ki:

---

[211] 1 zirâ yaklaşık 25 santimdir.

"Bizden başka hiçbir şeye güvenip dayanma! O senin için bir vebaldir, seni öldürecek bir şeydir. Eğer sen ilme güvenip dayanırsan, onu inceleyip aleyhine delil olacak hale getiririz. Şayet bir amele güvenip dayanırsan, onu kabul etmeyiz. Eğer bir hale güvenip kalırsan, seni onunla baş başa bırakırız. Şayet bir vecd (cezbe) ile sükûn bulursan, seni onun içinde farkında olmadan bizden uzaklaştırıp azaba yaklaştırırız. Eğer amelinde insanlara bakarsan (onlardan bir karşılık beklersen) seni onlara havale eder, kendileriyle baş başa bırakırız. Şayet insanlar tarafından tanınmakla izzet ararsan, onu senin için tanınmama sebebin yaparız. Bu durumda hangi çare sana fayda verir; hangi kuvvet seninle olup işini görür? Ey kulum, sen Rab olarak bize razı ol, biz de kul olarak senden razı olalım!"

İnsanın, nefsine bazı hayırlı işleri yaptırmak için birtakım bahaneler ileri sürmesinde ve ona hile yapmasında bir sakınca yoktur; Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] putları kırmak için bayram yerine gitmemeye bahane bulduğu gibi. Böyle yaparsa belki nefsi hevâsını ve kendisine bağlandığı şeyi terketme noktasında ona uyar, sahibinin istediğini yapar. Bir hikmet sahibi bu konuda demiştir ki: "Nefsine hile yap; nice hileler vardır ki yardım ve zafere ulaşmada bir kabileden daha faydalıdır."

Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etme Olayı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], hicretinden ve yaşadığı büyük imtihandan bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ اِنّ۪ي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ ل۪ي مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠٠﴾
فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَل۪يمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ اِنّ۪ٓي اَرٰى
فِي الْمَنَامِ اَنّ۪ٓي اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰىۜ قَالَ يَٓا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ
سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾ فَلَمَّٓا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَب۪ينِۚ ﴿١٠٣﴾
وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَٓا اِبْرٰه۪يمُۙ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَاۚ اِنَّا كَذٰلِكَ

نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ
عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ
﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾

99. ***İbrahim dedi ki: "Ben Rabbim'e gidiyorum; O bana bir yol gösterecektir."***

100. ***"Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlat bağışla."***

101. ***Biz de ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik.***

102. ***Çocuk babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa gelince, İbrahim ona, "Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım! Sana emredilen şeyi yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi.***

103. ***Her ikisi de teslim olup İbrahim onu yanı üzerine yatırınca,***

104. ***Biz kendisine şöyle seslendik: "Ey İbrahim!"***

105. ***"Rüyana sadakat gösterdin; biz iyileri böyle mükâfatlandırırız."***

106. ***Şüphesiz bu, apaçık bir imtihandır.***

107. ***Biz, oğluna karşılık ona büyük bir kurban verdik.***

108. ***Geriden gelecekler arasında ona iyi bir nam bıraktık.***

109. ***İbrahim'e selâm olsun.***

110. ***Biz, iyilik sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız.***

111. ***Çünkü o, bizim inanmış has kullarımızdandı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim dedi ki: 'Ben Rabbim'e gidiyorum ...'"* Yani Rabbim'in bana gitmemi emrettiği yere gidiyorum. Burası Şam'dır.

Bir diğer mana: Rabbim'in hicret emrine uyarak O'nun rızasına gidiyorum.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kendimi Rabbim'in ibadetine vereceğim mekâna gidiyorum.

"O bana bir yol gösterecektir." O beni, dinimin salahı olan şeye yöneltecektir. Yahut O beni maksadıma ulaştıracaktır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'nın daha önceki vaadine dayanarak, *"O bana bir yol gösterecektir"* şeklinde kesin bir dil kullandı, çünkü Cenâb-ı Hak ona, kendisini doğruya ulaştıracağını vaat etmişti. Yahut Hz. İbrahim, ileri seviyedeki tevekkülünden dolayı böyle söyledi. Yahut o, Allah Teâlâ ile âdetine göre böyle söyledi. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise böyle demedi, o da Mısır'dan ayrılıp Medyen'e doğru yola çıkınca, *"Umarım Rabbim beni doğru yola iletir"* (Kasas 28/22) şeklinde, ümit bildiren bir ifade kullandı.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sonra dedi ki: *"Rabbim, bana, salihlerden olacak bir evlat bağışla."* Yani bana davette ve taatte yardım edecek, yalnızlıkta benimle ülfet ve ünsiyet edecek bir evlat bağışla.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik."*

Bu müjde şu üç şeyi içermektedir:

1. Doğacak çocuk erkek olacak.

2. Bulûğ çağına ulaşacak; çünkü küçük çocuk için "halimdir" gibi bir vasıf kullanılmaz.

3. O, halim yani yumuşak huylu olacak. Hem de ne büyük bir hilim sahibi! Öyle ki babası ona boğazlamayı, yani boğazını kesip kanını akıtmayı arzedince, "Sana emredilen şeyi yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi ve sonra teslim oldu.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim ve oğlu hariç, hiçbir peygamberi halim olarak tanımlamadı; çünkü o, çok az bulunan bir vasıftır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çocuk babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa gelince,* yani çocuk yetişip babasıyla birlikte bazı işlerde ve ihtiyaçları teminde çalışmaya güç yetirecek yaşa gelince ..." O zaman çocuk on üç yaşındaydı, onun yedi yaşında olduğunu söyleyenler de olmuştur; İbrahim ona,

"Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin, dedi."

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] rüyasında, "Oğlunu kurban et!" dendi. Peygamberlerin rüyası da uyanıkken olduğu gibi bir çeşit vahiydir.

Kevâşî demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], oğlunu rüyasında boğazladığını görmedi, fakat ona rüyasında oğlunu boğazlaması emredildi. *'Babacığım! Sana emredilen şeyi yap'* âyeti bunu gösteriyor. Şöyle de denilmiştir: 'Hz. İbrahim [aleyhisselâm], oğlunu rüyasında boğazlamaya çalıştığını gördü, ancak kanını akıttığını görmedi.'

Katâde demiştir ki: 'Peygamberlerin rüyaları haktır; onlar rüyada bir şeyi yaptıklarını gördüklerinde onu uyanıkken yaparlar.'[212]

Bu olayın rüyada görülmesinde, onun gerçekleşmesi ve Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] gördüğü şeyle amel etmesinde şu durum bildirilmektedir: Peygamberlerin nefisleri cevherleşmiştir (kalpleri ve ruhları tam bir safiyet kazanmıştır), kendilerine vahyedilen şeylerde ve yaptıkları işlerde yalana yer ve imkân yoktur. Onlar doğru sözlü olup her söyledikleri Cenâb-ı Hak tarafından tasdik edilmiş kimselerdir. Şeytanın onlara yol bulup zarar verme imkânı yoktur. Bununla şu da bildirilmektedir: Rüyası doğru çıkan ve rüyada verdiği söze riayet eden kimsenin, uyanık halde doğru olması daha evladır." Kevâşî'nin açıklamaları burada bitti.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Rüyamda gördüm" demedi, "Rüyamda görüyorum" dedi, çünkü o, bu durumu peşpeşe birkaç defa gördü.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], bu rüyayı terviye gününün gecesinde (kurban bayramının arefesinden bir gün önce yanı Zilhicce'nin 8. gününün gecesinde) gördü. Biri, rüyasında kendisine, "Allah sana bu oğlunu kesmeni emrediyor" diyordu. Sabah olunca Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Bu rüya Allah'tan mıdır yoksa değil midir?" diye sabahtan akşama kadar düşündü. Bunun için o güne, terviye (düşünme) günü dendi. Akşam olunca, aynı rüyayı bir daha gördü, sabah olunca bunun Allah'tan olduğunu anladı. Bunun için o güne, "arefe" yani bilip tanıma günü dendi. Sonra üçüncü gece aynı rüyayı bir daha görünce, sabahleyin oğlunu boğazlamaya karar verdi. Bunun için o güne, "kurban boğazlama günü" dendi.[213]

---

[212] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/104-105.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], kendisini boğazlama emri aldığı oğlunun kim olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir.

Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlar onun Hz. İshak olduğunu söylemişlerdir. Sahabeden Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesud, Abbas ve oğlu Abdullah da [radıyallahu anhüm] bu görüştedir. Onlardan sonra gelenlerden Kâ'b el-Ahbâr, Said b. Cübeyr, Katâde, Mesrûk, İkrime, Kasım b. Ebû Berre, Atâ, Mukâtil, Zührî ve Süddî de bu görüşte olanlardandır.

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] rüyasında İshak'ı kurban ettiği gösterildi. Bunun üzerine onu buraka bindirip bir aylık yolu bir sabah vaktinde katederek Mina'ya kurban kesme yerine getirdi. Allah Teâlâ, onu kesmesini engelleyip onun yerine koç kesmeyi emredince Hz. İbrahim [aleyhisselâm] koçu kurban etti ve sonra İshak'ı alıp bir aylık yolu bir akşam vaktinde katederek kaldığı yere döndü; kendisi için vadiler ve dağlar dürülerek yolu kısaltıldı."[214]

Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna dair şu delilleri getirmiştir:

1. Kur'an'da Hz. İbrahim'e oğul olarak müjdelenen sadece İshak'tır. Cenâb-ı Hak bu âyette de, *"Biz ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik"* buyurdu. Bununla, kurban edilen çocuğun İshak olduğu ortaya çıktı; çünkü bu âyetin dışındaki âyetlerde müjdelenen de İshak'tır.

2. Hz. İbrahim'le birlikte olan, büyüyüp iş yapacak, ihtiyaç görecek yaşa gelen Hz. İshak'tır. Hz. İsmail ise Mekke'de bulunup babasından ayrı idi. Sahih olan haberlerde sabit olduğuna göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Mekke'ye üç defa gelmiştir. O zaman Hz. İsmail evliydi.

---

[213] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/48; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/40.

[214] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/91; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/109.

3. Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'ya, "Yâ Rabbi, insanlar, bir şey söyleyecekleri zaman, 'İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un Rabb'i için' diyorlar, bunun sebebi nedir?" diye sorduğunda Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "İbrahim, hiçbir şeyi bana denk görmedi, her zaman beni seçti. İshak, kurban edilmeye razı olarak benim için cömertlik yaptı. O bunun dışında benim için daha cömerttir. Yakub'a gelince, ben ona verdiğim belaları ne zaman artırsam o da bana karşı güzel zannını artırdı."[215]

4. Hz. Yusuf [aleyhisselâm] krala şöyle yazdı: "Benimle birlikte yemek yemeğe rağbet edersin veya bundan çekinirsin. Vallahi ben, Allah'ın kulu Yakub'un oğluyum. O, canını Allah'a kurban eden İshak'ın oğludur. O da, Allah'ın halili İbrahim'in oğludur."[216]

5. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e en şerefli nesep sorulunca şöyle buyurmuştur: *"En şerefli nesebe sahip kimse, Allah'ın çok sadık kulu Yusuf'un nesebidir. Çünkü o, Allah'ın kulu Yakub'un oğludur. O, canını Allah'a kurban eden İshak'ın oğludur. O da, Allah'ın halili İbrahim'in oğludur."*[217]

Süyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde şu hadis nakledilmiştir: *"Kurban edilen İshak'tır."*[218] Hadisi, Dârekutnî *el-Efrâd*'da İbn Mesud'dan rivayet etmiştir. Hadisi ayrıca Bezzâr ve İbn Merdûye, Hz. Abbas'tan ve Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.

Diğer bir grup ise kurban edilenin Hz. İsmail [aleyhisselâm] olduğunu söylemişltir. Hz. Ömer, Ebü't-Tufeyl Âmir b Vâsile, Said b. Müseyyeb, Şa'bî, Yusuf b. Mihrân, Mücâhid bu görüştedir. Abdullah b. Abbas bir diğer görüşünde kurban edilenin Hz. İsmail [aleyhisselâm] olduğunu söylemiştir. Bunların dışında aynı görüşte olan başka âlimler de vardır. Bu görüş sahipleri, görüşlerinin doğruluğuna şunları delil olarak getirmişlerdir:

---

[215] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/107.

[216] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/220.

[217] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10278; bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/108.

[218] Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 4349; ayrıca bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/559; Deylemî, *Müsned*, nr. 3173; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 32038.

1. Hz. İshak'ın müjdelenmesi, kurban olayından sonra olmuştur.

2. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], şöyle buyurmuştur: *"Ben iki kurbanlığın oğluyum!"*[219] Onlardan biri, dedesi İsmail, diğeri de babası Abdullah'tır. Babası Abdullah'ın kurban edilme olayı şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dedesi Abdülmuttalib, eğer Zemzem Kuyusu'nu kazıp suyunu çıkarmayı başarırsa ve on tane oğlu olursa bir oğlunu kurban etmeyi adadı. Zemzem Kuyusu'nu kazıp suyu çıkarınca, oğulları arasında kura çekti; kura Abdullah'a çıktı. Onu kurban etmeyi düşündü, fakat sonra ona fidye olarak 100 deveyi kesip fakirlere dağıttı. Böylece bir insanın fidyesi 100 deve olarak yerleşti.

3. Kurban olayı Mekke'de yaşandı. Hatta kurban edilen koçun iki boynuzu Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğini ilan ettiği günlerde Kâbe'nin yakılmasına kadar Kâbe'de asılı duruyordu (Meşhur olan ve tercih edilen görüşe göre, Hz. İshak Mekke'ye hiç gelmedi. Dolayısı ile kurban edilen oğul Hz. İsmail'di).[220]

Bunlara şöyle cevap verilmiştir: Hz. İshak için verilen ilk müjde doğumu içindi, ikinci müjde ise peygamberliği içindi. Yahut birinci müjde onun selâmetine dairdir, ikincisi ise birincinin açıklaması yerindedir. Sanki, müjdelenen kimsenin anlatılması bitince, "Bu müjde İshak oldu" dendi. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'sinde zikretmiştir.

"Ben iki kurbanlığın oğluyum!" hadisine de şöyle cevap verilmiştir: Araplar'da amcaya da baba denir. Bu kullanım şu âyette geçmektedir. *"Yakub, oğullarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dedi. Onlar da, 'Senin ilâhına, baban İbrahim'in, İsmail'in ve İshak'ın ilâhına ibadet ederiz' dediler"* (Bakara 2/133). Hz. İsmail [aleyhisselâm], Hz. Yakub'un amcası olduğu halde, çocukları, onun için de, "Baban İsmail'in ilâhına ibadet ederiz" dediler. Said b. Cübeyr'in rivayetinde, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], oğlu

---

[219] Hâkim, *Müstedrek*, 2/559; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 606. Hz. Muâviye'nin [radıyallahu anh] rivayetinde ise Hz. Peygamber'e, "Ey iki kurbanlığın oğlu!" diye hitap edilmiş, Allah Resûlü, bunu gülerek karşılamış ve inkâr etmemiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/221; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/106).

[220] Geniş bilgi ve deliller için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/221-222; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/48.

İshak'ı burakla Mekke'ye götürmesiyle ilgili rivayet geçmişti. Çünkü kurban olayı orada gerçekleşti ve kurban Mekke'de kaldı.

(Nesefî ve Ebüssuûd'un da belirttiği gibi, en kuvvetli ve meşhur olan görüş, kurban edilenin Hz. İsmail olduğudur.)[221]

Gaybı en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Hz. İbrahim oğluna, *"'Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' dedi. O da, 'Babacığım! Sana emredilen şeyi yap, inşallah beni* kurban edilmeye karşı *sabredenlerden bulacaksın' dedi."*

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim oğluna, "Gel beraber Allah Teâlâ için bir kurban kesmeye gidelim" dedi; yanına bir bıçak ve ip aldı, sonra oğlu ile birlikte gitti. İki dağın arasına gelince oğlu,

"Babacığım kurbanın nerede?" dedi. O zaman Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"'Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' dedi. O da, 'Babacığım! Sana emredilen şeyi yap; inşallah beni kurban edilmeye karşı sabredenlerden bulacaksın' dedi" ve şunları ekledi:

"Babacığım, alnımdan tut ve omuzlarımın arasına otur ki bıçak bana dokununca sana eziyet vermeyeyim. Beni, yüzüme bakarak kesme ki bana acımayasın! Yüzümü yere çevirip öyle kes."

Bir rivayette oğlu şöyle demiştir: "Beni, ben secde halindeyken kes. Anneme benden selâm söyle. Eğer elbisemi anneme götürmeyi uygun görürsen öyle yap; belki onunla benim acıma teselli bulur." Bunları işiten Hz. İbrahim [aleyhisselâm] oğluna,

"Sen, Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmede ne güzel yardımcısın!" dedi. Sonra ellerini bağladı, oğluna sarılıp öpmeye başladı ve ağladı. Oğlu da ağladı. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] öyle ağladı ki yanağının altı ıslandı.[222]

---

[221] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/42; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/334. Allâme Münâvî de aynı görüştedir (bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 4349 nolu hadisin şerhi).

[222] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/223; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/110.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her ikisi de teslim olup İbrahim onu yanı üzerine yatırınca ..."* Yani her ikisi de Allah'ın emrine teslim olup boyun eğdi.

Katâde demiştir ki: "Hz. İbrahim, Rabb'ine oğlunu teslim etti, oğlu ise Rabb'ine canını teslim etti."[223]

Hz. İbrahim, onu yanı üzerine yere yatırdı, bıçağı boğazına çaldı, fakat bıçak kesmedi, sonra bıçağı boynuna çaldı, bu defa bıçak ters döndü, yine kesmedi. O zaman, "Ey İbrahim, rüyana sadakat gösterdin" diye seslenildi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban ettiği yer, Mina'daki büyük kayanın yanıdır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz kendisine şöyle seslendik: Ey İbrahim! Rüyana sadakat gösterdin."* Yani sana rüyanda emrettiğimiz şeyi gerçekleştirdin; oğlunu kurban etmek üzere yatırdın ve kesimle ilgili ilk işleri yapmaya kesin olarak yöneldin.

"Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız." Bu âyet, onların sıkıntıdan sonra ulaştıkları genişlik ve rahatlığın sebebini anlatıyor. Onların mükâfatı, boğaza çalınan bıçağın kesmeyerek oğlunun kesilmekten korunmasıdır. Bu da ikisinin güzel niyet ve halinin karşılığıdır. İlâhî hikmet, onların sadakatini ortaya çıkarmaktı. Bu emrin amacı, oğlunun boğazlanması değil, sırrın (gönlün) tabiatın âdetinden (evlat ve yaşama sevgisinden, ölüm korkusundan) boşaltılması idi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim, bıçağı oğlunun boğazına çaldığında kesmediğini görünce hayret etti, o zaman kendisine şöyle seslenildi: "Ey İbrahim, bu emrin amacı, oğlunun boğazlanması değil, ikinizin emre teslim olmasıydı; o da gerçekleşti."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bu, apaçık bir imtihandır."* Hâlis olanları, diğerlerinden ayıracak apaçık bir imtihan ve denemedir. Yahut o, apaçık zor bir mihnettir; çünkü ondan daha zor bir imtihan ve sıkıntı yoktur.

---

[223] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/41.

"Biz, oğluna karşılık ona büyük bir kurban verdik." Büyük cüsseli ve besili bir kurban verdik.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "O, Hâbil'in Allah için kurban olarak getirdiği ve kendisinden kabul edilen koçtur. Bu koç, Hz. İbrahim'in oğlunun yerine fidye olana kadar cennette otlamakta idi."[224]

Yine Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer Hz. İbrahim'in, oğlunu kesme işi geçekleşseydi, bu sünnet olarak yerleşir, insanlar kurban olarak çocuklarını keserlerdi."[225]

Rivayet edildiğine göre, koç, şeytan taşlanan yerin yanında Hz. İbrahim'den kaçtı, Hz. İbrahim, onu yakalamak için yedi taş attı ve sonunda yakaladı. Böylece yedi taş atma işi sünnet oldu.[226]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âlimlerin çoğunluğuna göre, taşlamanın aslı şudur: Hz. İbrahim, oğlunu kesmeye götürürken, şeytan kendisine üç defa gözükerek onu engellemek istedi, o da her defasında şeytana yedişer taş atıp onu kovdu. Bu şekilde şeytan taşlama sünnet olarak kaldı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim, oğlunu boğazlamak için bıçağı çalınca, Cibrîl, "Allahüekber Allahüekber" dedi. Boğazlanan oğlu, "Lâ ilâhe illallahu vellahu ekber" dedi. Hz. İbrahim de, "Allahüekber ve lillahi'l-hamd" dedi. Bayram sabahında bu zikri okumak sünnet olarak kaldı.[227]

Beyzâvî demiştir ki: "Verilen bir emrin fiile geçirilmeden önce neshedilmesini (hükmünün kaldırılmasını) câiz görenler, bu olayı delil göstermişlerdir. Hz. İbrahim'e, oğlunu boğazlama emri verilmişti. Âyetin, *'Sana emredileni yap'* kısmı bunu gösteriyor, fakat kesme olayı gerçekleşmedi."[228]

---

[224] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/226; ; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/50; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/97.

[225] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/41.

[226] Nesefi, *a.g.e.*, 4/42.

[227] Nesefi, *a.g.e.*, 4/42; Kurtubî, *a.g.e.*, 15/93.

[228] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/299.

Seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Hz. İbrahim, oğlunu boğazlamak için bütün gücünü kullandı, kurban kesecek kimsenin yaptığı bütün işleri yaptı, oğlunu yere yatırdı, boğazına bıçağı çaldı. Bu durumda, fiilden önce hükmün kaldırılması söz konusu değildir. Gerçi, verilen bir emrin fiilinden önce hükmünün kaldırılması câizdir; fakat bu âyette böyle bir şey olmamıştır. Çünkü Hz. İbrahim, oğlunu boğazlamak için elinde olan bütün imkânı kullandı, ondan yana bir kusur yoktur. Eğer ilâhî kudret mani olmasaydı, emredilen kesme işi tamamlanırdı. Bunun için Hak Teâlâ, *'Ey İbrahim, rüyana sadakat gösterdin (istenen şeyi gerçekleştirdin)'* buyurdu. Fakat, kurban kesme işinin hakikaten gerçeklemesi için dinen onun yerine bir fidye gerekti; o ayrıca yaptıklarının en güzel şekilde kabul edildiğinin ve Allah'ın ikisinden razı olduğunun bir alametidir. Bunun için onlara ve kıyamete kadar gelecek insanlara bir ikram olarak oğlunun yerine koç verildi."

Bu konuda şöyle diyenler de olmuştur: Bu âyetteki oğlunu kesme emrinin, Hz. İbrahim fiilen bir şey yapmadan önce hükmü kaldırıldı. Bu hüküm, Hz. İbrahim'in, oğlunun boğazına bıçağı hiç sürmediği görüşüne göre söylenmiştir. Celâleddin el-Mahallî, *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserinde, bunun Ehl-i sünnet'e ait bir görüş olduğunu söyleyerek, "Hüküm kaldırıldığı için onun yerine fidye verildi" demiştir. Sonra demiştir ki:

"Doğru olan görüş şudur: Hz. İbrahim'in, oğlunu kesme emri, onun oğlunu tutup kesmeye çalışmasından önce değil, kesme fiili olmadan ve tam gerçekleşmeden önce kaldırılmıştır." Mahallî sonra, İbn Atıyye'nin görüşüne itiraz ederek, "Onda bir zorlama ve kendi görüşünde ısrar etme vardır" demiştir. Açıklamalar için oraya bakınız.[229]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Geriden gelecekler arasında ona iyi bir nam bıraktık."* Yani sonraki ümmetler arasında onun için güzel övgü ve hayırla yâdedilme bıraktık.

"İbrahim'e selâm olsun." Selâmın ne manaya geldiği, az yukarıda zikredilen, *"Nuh'a selâm olsun"* âyetinin tefsirinde geçti.

---

[229] Nesih konusundaki açıklamalar için bk. Bennânî, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî alâ Metni'l-Cem'i'l-Cevâmi'*, 2/78 vd. (Dârü'l-Fikr, 1982).

"Biz, iyilik sahiplerini işte böyle mükâfatlandırırız; çünkü o, bizim inanmış has kullarımızdandı." Bu âyette, imanın değeri yüceltilmiştir, zira o, bütün marifet ve ihsanın temelidir.

99-111. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] şöyle demiş oldu: Ben, kendisine yönelerek ve huzuruna ulaşmaya azmederek Rabbim'e gidiyorum; O beni apaçık marifetine, açıkça zatını görmeye ve devamlı O'nu müşahede etmeye ulaştıracaktır. O'na gitmek, kulu O'nun zatında yok olmaya götürür. Bu durum, kulun, yüce sevgilisini görmesiyle nefsini görmekten uzak kalmasıdır. Bu hale ulaşmak ise imtihan iledir; çünkü her kulun imtihanı, makamının derecesinde olur. Kulun makamı yükseldikçe imtihanı büyür.

Halil İbrahim [aleyhisselâm] dört ağır şeyle imtihan edildi:

1. Bedenini ateşe teslim etti.
2. Oğlunu kurban etmesi istendi.
3. Kundaktaki oğlunu (İsmail'i) Kâbe'nin yanında Rahmân'a teslim edip geri döndü.
4. Hanımı zalim kralın eline düştü. Hepsinde de ilâhî lutuf kendisine yetişti, Rahmân onu koruyup özel dostluğuna seçti.

Bir de şu durum var: Hak Teâlâ çok gayret sahibidir; dostunun veya velisinin kalbinde, kendisinden başka bir şeyi görmeyi sevmez; bunun için O, Hz. İbrahim'in kalbinden evlat sevgisini çıkartmak için onu kesmesini emretti. Cenâb-ı Hak bu sebeple Hz. Yusuf'la babasının arasını ayırdı; Hz. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], Âişe-i Sıddîka ile imtihan etti. Bu, Allah Teâlâ'nın, seçkin kullarına uyguladığı bir sünnetidir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim oğlu İsmail'i boz bir ata binmiş olarak gördü, onu çok güzel buldu, kalbi ona baktı ve gönlü ona aşırı sevdi; bunun üzerine Cenâb-ı Hak onu kesmesini emretti. Hz. İbrahim, oğlunun sevgisini kalbinden çıkarıp onu kesme emrine teslim olunca, yüce Allah, oğlunun yerine kurban kesmesi için koçu gönderdi ve kendisine denildi ki: 'Bunun amacı, oğlunu kurban etmen değil, kalbini ondan boşaltmandı.'

Olayla ilgili kıssada şöyle anlatılır: Hz. İsmail babasından, ellerini ve ayaklarını bağlamasını istedi, bunu boğazlanma acısı ile çırpınarak Allah tarafından uyarı almamak için yaptı. Hz. İbrahim kendisini kesmeye yönelince, Hz. İsmail ona, 'Elimdeki ve ayağımdaki bağları çöz, ben kesilirken çırpınmam; bu halde kınanmaktan ve yüce Allah'ın, 'Bana, ellerin bağlı mı geldin?' demesinden korkuyorum!' dedi.

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar: 'Sevgilinin elinden bana zehir içirilse bile, onun elinden zehir hoş olur.'

Denilmiştir ki: Hz. İsmail'in imtihanı daha zordu; çünkü o, babasının eliyle boğazlanacaktı. Halbuki o, babasının elinde sadece güzel terbiye almaya alışmıştı. Bunun için onun imtihanı daha zor ve şiddetli idi, o babasından böyle bir şey beklemiyordu.

Bazıları da Hz. İbrahim'in imtihanının daha zor ve şiddetli olduğunu söylemiştir; çünkü o, oğlunu eliyle kurban etmek durumunda ve ondan sonra da yaşamaya devam etmek zorundaydı. Hz. İsmail, 'Ben sabrederim' gibi bir iddiada bulunmadı, tam aksine, 'İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın' diyerek, bu işin sadece Allah'ın özel yardımıyla olacağını söyleyip edep gösterdi."

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ onlara, imtihanın mana ve hedefi bozulmasın diye kendilerinden, imtihan anında neyi kastettiğini gizledi. Onun bir manası da kalbin kahır altında inleyip sızlamasıdır. Allah Teâlâ, aynı şekilde, Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman, ondan kendi muradını gizledi. İlâhî murat, onun ateşten sağ salim kurtulmasıydı. Bunu, imtihan gerçekleşsin diye yaptı. İmtihan anında kulun hali budur. Ondan işin aslı gizlenir, gözüne perde çekilir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] pak zevcesi Hz. Âişe'ye iftira atılma hadisesindeki hali ile, Hz. Eyyûb'un yaşadığı hastalık hali de aynı şekildedir. İşin aslı sadece, onlar imtihanın sevabını alıp imtihan ortadan kalktıktan sonra ortaya çıkmıştır. Böyle olmasa, imtihan olmazdı. Eğer kula imtihan anında işin kapalı ve gizli olan yönü açılacak olsa, o zaman imtihan olmazdı." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.[230]

---

[230] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/243. Mana, Kuşeyrî'nin metninden tamamlandı.

Hz. İbrahim'in Nesli

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰى إِسْحٰقَ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

112. ***Biz ona, salihlerden bir peygamber olarak İshak'ı müjdeledik.***

113. ***Ona ve İshak'a bereket verdik. Her ikisinin neslinden iyi kimseler bulunduğu gibi, kendisine apaçık zulmedenler de mevcuttur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz ona* yani İbrahim'e, imtihanından sonra, *salihlerden bir peygamber olarak İshak'ı müjdeledik.*" Yani peygamber olacağını müjdeledik.

Katâde demiştir ki: "Allah Teâlâ, kurban olarak boğazlanma imtihanından sonra Hz. İbrahim'e İshak'ın peygamberliğini müjdeledi."

Bazıları demiştir ki: "Hz. İshak'ın hem boğazlanması hem de peygamberlikle müjdelenmesi mümkün değildir; çünkü peygamber olacağı bilinen bir kimsenin bu şekilde imtihan edilmesi doğru değildir (dolayısı ile kurban edilen Hz. İsmail'dir).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmtihan edilmeden önce, iki müjdenin de verilmesi yani onun halim bir evlat ve aynı zamanda peygamber olacağının müjdelenmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü ârif, ilminin genişliğinden dolayı, herhangi bir müjde ve tehdide bağlanıp kalmaz. Gerçek şu ki bazan bir vaat, kulun bilemediği bazı şartlara bağlanmış olabilir. Bu konudaki açıklamalar için Yusuf sûresinin 110. âyeti ile Ahzâb sûresinin 11. âyetinin tefsirine bakınız.

Katâde sonra demiştir ki: "Bu durum, kurban edilenin Hz. İshak olduğunu söyleyenler için bir delildir. Kurban edilenin Hz. İsmail olduğunu söyleyenler ise şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, İsmail'in kıssasından sonra Hz. İbrahim'e, emrine itaatinden dolayı peygamber olacak bir oğul müjdeledi.'"

İbn Atıyye, İmam Mâlik'in, bu âyetten, kurban edilenin Hz. İsmail olduğu sonucunu çıkarttığını söylemiştir. Onun diğer açıklamaları için tefsirine bakınız.[231]

Ona cevap yukarıda geçti. Birinci müjde Hz. İshak'ın doğumu, ikinci müjde ise peygamberliğiyle ilgilidir. Açıklamalar için *Hâşiye*'ye bakınız.[232]

Onun, "salih" olarak nitelendirilmesi, kendisini övmek içindir, yoksa bütün peygamberler salihtir.

İbn Arafe demiştir ki: "Onun salih olduğu, bazılarının içine düştüğü şüpheyi gidermek için de söylenmiş olabilir. Peygamberin salah hali, velinin salah halinden daha büyüktür."[233]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona ve İshak'a bereket verdik."* Yani ikisinin üzerine din ve dünyanın bereketlerini yağdırdık.

Âyete şu mana da verilmiştir: İbrahim'e, oğullarında bereket verdik; İshak'a ise zürriyetinden 1000 kadar peygamber çıkararak bereket verdik. Onların ilki, Hz. Yakub, sonuncusu ise Hz. İsa'dır.[234]

Âyet şöyle bitiyor: *"Her ikisinin neslinden* mümin olan *iyi kimseler bulunduğu gibi,* inkâra düşüp *kendisine apaçık zulmedenler de mevcuttur."* Hz. İsmail [aleyhisselâm], Meryem sûresinin 54-55. âyetlerinde söylendiği için, burada dile getirilmedi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan bir kısmı, insanlara iyilik eden, bir kısmı ise dinin hüküm ve hukukunu çiğneyerek kendilerine zulmedenlerdir.

---

[231] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/480-483.

[232] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[233] İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/366.

[234] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/43.

Âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: İyilerin ve kötülerin hali, ırk ve soy yoluyla sonrakilere geçmez. Bazan iyi bir kimsenin günahkâr bir evladı olabildiği gibi, günahkâr kimsenin de iyi bir çocuğu olabilir. Bu, tabiatları ve kökleri altüst eden bir durumdur. Âyette şu duruma da dikkat çekilmektedir: Onların neslinde ortaya çıkacak zulüm, kendileri için bir ayıp ve kusur sayılmaz; kişi sadece kendi yapmış olduğu kötü işten dolayı hesaba çekilir, sulbünde ve zürriyetinde bulunan bir kusurdan değil, kendi eliyle yaptıklarından azap görür. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[235]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Irk, çeker (soy soyun özelliklerini taşır)" kaidesi, bütünüyle değil, genellikle böyledir. Bunun hadis olduğu da söylenmiştir. Bu durum genelde böyledir. Güzel bir ağaçtan genellikle güzel meyve yetişir, sadece ârızî bir durum olursa meyve bozulur. Kötü bir ağacın meyveleri de genellikle aslı gibi kötü olur, sadece bir sebeple ağaç veya meyve ıslah edilirse, o zaman durum değişir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

112-113. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

En büyük müjdeler ve bereketler, genelde büyük bir imtihandan sonra gerçekleşir. İmtihanın derecesine göre itibar olur. Çekilen zorluk ve sıkıntı derecesinde nimet ve güzellik büyük olur. Şüphesiz, her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Kulun Allah yolunda yaşadığı fakirlik ölçüsünde, peşinden zenginlik gelir. Zillet ölçüsünde izzet gelir. Diğer durumları da buna kıyas et. İnsanın güzel hali, zürriyetine de geçer. Bu durum, salihlerin, âlimlerin ve velilerin zürriyetinde çok görülmüştür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[235] Nesefî, *a.g.e.*, 4/43-44.

Hz. Musa ve Hz. Harun'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa ile Hz. Harun'un kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَۚ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِۚ ﴿١١٥﴾ وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَۚ ﴿١١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمَا
الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَۚ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۚ ﴿١١٨﴾
وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِى الْاٰخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٠﴾
اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ اِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾

114. *Andolsun, biz Musa'ya ve Harun'a da lutufta bulunduk.*

115. *Onları ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık.*

116. *Onlara yardım ettik de galip gelen onlar oldu.*

117. *Onlara, hükümlerimizi son derece güzel açıklayan kitabı (Tevrat'ı) verdik.*

118. *Her ikisini de doğru yola ilettik.*

119. *Kendilerinden sonra gelenler arasında onlara güzel bir nam bıraktık.*

120. *Musa ve Harun'a selâm olsun.*

121. *Şüphesiz, biz iyileri böyle mükâfatlandırırız.*

122. *Çünkü onlar bizim mümin kullarımızdandı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz Musa'ya ve Harun'a da lutufta bulunduk,* kendilerine peygamberlik ve onun dışında dinî ve dünyevî faydalar içeren birçok nimet verdik."

"Onları ve İsrâiloğulları'ndan olaşan *kavimlerini o büyük sıkıntıdan,* suda boğulmaktan ve onları takip eden Firavun'un atlı askerleri arkalarında gözüktüğünde kendilerini saran dehşetli korkudan *kurtardık."* Yahut onları, Firavun'un ve kavminin idaresinden ve eziyetinden kurtardık.

"Onlara, yani Musa'ya, Harun'a ve kavimlerine *yardım ettik de* Firavun ve kavmine karşı *galip gelen onlar oldu."*

"Onlara, hükümlerimizi son derece güzel açıklayan kitabı, yani Tevrat'ı *verdik."*

"Her ikisini de doğru yola; Hakk'a ulaştıran İslâm yoluna *ilettik."*

"Kendilerinden sonra gelenler arasında onlara güzel bir nam, güzel övgü ve hayırla yâd *bıraktık."*

"Musa ve Harun'a selâm olsun. Şüphesiz, biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü onlar bizim imanı kâmil *mümin kullarımızdandı."*

114-122. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa ve Hz. Harun'a önce, tarafından özel olarak seçilme nimetini bahşetti. Sonra, seçkin kullarında âdeti olduğu gibi, onları büyük bir sıkıntıyla imtihan etti. Sonra onlara, kurtuluş, zafer ve izzet bahşetti. Sonra onları, kendilerine kitabı (Tevrat'ı) indirerek ve doğru yola açıklayarak zâhirde ve bâtında hakka götüren yola ulaştırdı. Doğru yol, kulu ilâhî huzura ve has tevhidin kaynağına yani müşahedeye götüren yoldur. Cenâb-ı Hak sonra, onlara hayatlarında ve vefatlarında insanların arasında sürekli güzel övgüyle anılmayı ve hayırla yâdedilmeyi nasip etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İlyas'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İlyas'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۜ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾
اَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِق۪ينَۙ ﴿١٢٥﴾ اَللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ
اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَۙ ﴿١٢٧﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ
الْمُخْلَص۪ينَ ﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِر۪ينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْ يَاس۪ينَ ﴿١٣٠﴾
اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٣١﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٢﴾

123. *Şüphesiz, İlyas da peygamberlerdendi.*

124. *Hani o, kavmine şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

125-126. *"Yaratanların en güzelini, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'i olan Allah'ı bırakıp da Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"*

127. *Bunun üzerine İlyas'ı yalanladılar. Bu sebeple onlar (cehennemde) toplanacaklardır.*

128. *Sadece Allah'ın ihlâslı kulları hariç.*

129. *Sonra gelenler arasında onun için güzel bir nam bıraktık.*

130. *İlyas'a selâm olsun.*

131. *Şüphesiz biz, iyileri böyle mükâfatlandırırız.*

132. *Gerçekten o, bizim has mümin kullarımızdandı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, İlyas da peygamberlerdendi."* Hz. İlyas, Hz. Harun'un torunlarından İzâr'ın oğlu Yâsîn'in oğludur.

İbn İshak demiştir ki: "Allah Teâlâ Hezekiel peygamberin ruhunu kabzedince, İsrâiloğulları içinde olaylar büyüdü, Allah'a verdikleri sözü unuttular ve putlara taptılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara Hz. İlyas'ı peygamber olarak gönderdi. O zaman İsrâiloğulları Şam topraklarında değişik gruplara ayrılmıştı. İçlerinde pek çok kral vardı. Bu şöyle oldu: Hz. Yûşa', Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] sonra Şam'ı fethedip oraya sahip olunca, İsrâiloğulları'nı oraya yerleştirdi ve arazisini aralarında paylaştırdı. Onlardan bir kol, Ba'lebek ve çevresine gelip yerleşti. Hz. İlyas da [aleyhisselâm] onlardan ayrılan bu kolun içinde doğup büyüdü. Geniş bilgi için Sa'lebî'ye bakınız.[236]

Bazıları, Hz. İlyas'ın, Hz. İdris [aleyhisselâm] olduğunu söylemiştir; fakat meşhur olan görüş, ikisinin ayrı birer peygamber olduğudur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani o, kavmine şöyle demişti: Allah'tan sakınıp korkmaz mısınız? Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"*

Ba'l, altından yapılmış bir putun adıdır. Putun uzunluğu 20 zirâ[237] olup dört yüzü vardı. Halk onunla fitneye düştü, onu gözlerinde büyütüp kendisine ileri derecede saygı gösterdiler. Öyle ki put için 400 tane özel hizmetçi tahsis ettiler ve onları peygamber kabul ettiler. Şeytan da onlara bir sürü bâtıl ve sapık hükümleri vesvese veriyordu. Onların bulunduğu yerin adı, "Bek" idi. Bu yer putla birlikte zikredilerek, oraya Ba'lebek dendi. Ba'lebek, Şam'a ait bir beldedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Oraya bugün Akkâ denmektedir. Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kabri de oradadır.

Bir rivayete göre, Hz. İlyas ve Hz. Hızır hayatta olup her sene hac mevsiminde buluşurlar; her biri diğerinin kılından bir parça alır.

---

[236] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/227-228; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/615; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 7/52.

[237] 1 zirâ, yaklaşık 25 santimdir.

Şöyle denilmiştir: Hz. İlyas çöllerde görevlidir; Hz. Hızır ise denizlerde görevlidir.

Bu konuda şöyle bir rivayet de vardır: "Allah Teâlâ, Hz. İlyas'tan yeme ve içme lezzetini kesti, ona bir kanat taktı, o, meleklerle birlikte göğe uçtu. Böylece o, melek sıfatında bir insan, gökte yaşayan yere ait bir kimse oldu."[238] O hâlâ yaşamaya devam etmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İlyas, sözüne şöyle devam etti: *"Yaratanların en güzelini, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'i olan Allah'ı bırakıp da Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"* Yani sizler, her şeyi en güzel şekilde yaratan, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'i olan Allah'a ibadeti terkedip katı bir maddeden yapılmış puta mı ibadet ediyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar İlyas'ı yalanladılar."* Bunun üzerine Allah Teâlâ, onun göğe yükseltilmesinden veya vefatından sonra, kavminin üzerine bir düşmanı musallat etti; düşman onların kralını ve içlerinden birçok kimseyi öldürdü. *"Bu sebeple onlar* cehennemde *toplanacaklardır."*

Âyetin metninde, bir yer belirtilmeden, *"onlar toplanacaklardır"* dendi, bu ifade kötü bir durumu ifade ettiği için, onların ateşte toplanacakları anlaşılmaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece,* onun kavminden *Allah'ın ihlâslı kulları hariç;* onlar azaba atılmaktan kurtulmuşlardır."

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Sonra gelenler arasında onun için güzel bir nam,* güzel övgü ve hayırla yâd *bıraktık."*

"İlyas'a selâm olsun." İlyas'a ve ailesine selâm olsun. Yahut İlyas'a ve mümin kavmine selâm olsun.

"Şüphesiz biz, iyileri böyle mükâfatlandırırız. Gerçekten o, bizim has mümin kullarımızdandı."

---

[238] Rivayetler için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 19/617; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/58; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/118.

Bazıları, âyetin metninde geçen "İlyasîn" kısmını "Âl-i Yâsîn" yani Yâsîn ailesine selâm olsun şeklinde okumuş ve manalandırmıştır. Yâsîn ailesi, Hz. İlyas ve ailesi olmaktadır. Çünkü Hz. İlyas'ın babasının ismi Yâsîn'dir.

Âl-i Yâsîn (Yâsîn ailesi) ile Peygamberimiz Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve ailesinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur, fakat âyetin öncesi böyle bir anlam vermeye mani olmaktadır.

123-132. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Allah'tan korkmaz mısınız? Ba'l denen puta mı tapıyorsunuz?"* âyetinden şu sonucu çıkarabiliriz: Takvanın temeli ve ana mihveri, Allah'ın birliğini kabul etmek, O'na sığınmak, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşmak, her şeyde Allah'a dönmek ve her durumda Allah'a itimat etmektir.

"İlyas'a (diğer okuyuşa göre Âl-i Yâsîn'e) *selâm olsun"* âyetinden de şu sonucu çıkarabiliriz: Salih bir kimsenin ailesi ve akrabaları (onunla aynı yolda ve halde iseler) kendisinden fayda görür. Bu böyledir. Kişinin güzel hali artıp manevi makamı yükseldikçe faydası komşularına ve kabilesine geçer. İnsanın manevi hali daha da artarsa, (Allah'ın izniyle) o kimse, devrinde yaşayan bütün müminlere şefaat eder.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَۜ ﴿١٣٣﴾ اِذْ نَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَعِينَۙ
﴿١٣٤﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٣٦﴾
وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَۙ ﴿١٣٧﴾ وَبِالَّيْلِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

133. ***Şüphesiz, Lût da tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdendi.***

134-135. ***Hani biz, onu ve geride kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın (kâfir olan hanımı) dışında, bütün ailesini kurtarmıştık.***

136. ***Sonra diğerlerini helâk ettik.***

137-138. ***Şüphesiz sizler, (yolculuk sırasında) sabah ve akşam onların (harap olan) yurtlarına uğruyorsunuz. Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Lût da tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdendi. Hani biz, onu ve geride kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın* yani kâfir olan hanımı *dışında, bütün ailesini kurtarmıştık."* Çünkü o kadın, isyanda kâfirlere ortak oldu ve böylece onların azabı hak etmesi gibi o da azabı hak etti.

"Sonra diğerlerini helâk ettik; gelen azapla yerle bir oldular. *Şüphesiz sizler,* yolculuk sırasında *sabah ve akşam onların* harap olan *yurtlarına uğruyorsunuz."* Onların boş kalan şehirleri, birbirine yakın yerlerdi ve yolcular oralarda konaklardı. Oradan sabah çıkıp akşama geri dönerlerdi. Kureyş de ticaret için Şam'a giderken bu yerlerde inip geceleri konaklıyor, onların yıkılmış eserlerini ve boş kalan yurtlarını görüyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?"* Yani sizde ibret alacak akıl yok mudur?

Önceki kıssaların sonu selâm ile bittiği halde, Hz. Lût'un ve Hz. Yunus'un kıssaları selâm ile bitmedi; çünkü Allah Teâlâ, sûrenin sonunda bütün peygamberlere selâm etti. Yahut müstakil din sahibi ülü'l-azm peygamberlerle onları ayırmak için böyle oldu.

133-138. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akıllı kimsenin, kendisinden önce yaşayanların kalıntılarına uğradığı zaman ibret alması, onların hallerinin nasıl olduğuna ve sonlarının neye vardığına bakması, kendisinin de yakında onlara kavuşacağını düşünüp yolculuk için hazırlanması ve gidilecek yer için azık edinmesi gerekir. Hayırlarlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yunus'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Yunus'un (aleyhisselâm) kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۜ (١٣٩) اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ (١٤٠)
فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَض۪ينَۚ (١٤١) فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُل۪يمٌ (١٤٢)
فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّح۪ينَۙ (١٤٣) لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ
(١٤٤) فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ سَق۪يمٌۚ (١٤٥) وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْط۪ينٍۚ (١٤٦)
وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَز۪يدُونَۚ (١٤٧) فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍ (١٤٨)

139. ***Şüphesiz, Yunus da tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdendi.***

140. ***Hani o,*** *(izinsiz olarak)* ***kavminden kaçıp dolu bir gemiye binmişti.***

141. ***Gemidekiler kura çektiler ve Yunus kurayı kaybetti*** *(Bunun üzerine onu denize attılar).*

142. ***Onu bir balık yuttu; Yunus ise*** *(işlediği kusurdan dolayı)* ***kendini kınayıp duruyordu.***

143-144. ***Eğer Allah'ı tesbih etmeseydi, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı.***

145. ***Derken biz onu hasta bir halde boş bir alana*** *(sahile)* ***attık.***

146. *Ve üstüne geniş yapraklı bir bitki bitirdik.*

147. *Onu, yüz bin ve daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.*

148. *O zaman ona iman ettiler, biz de onları bir süreye kadar yaşattık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Yunus* b. Metta' *da tarafımızdan* Ninova halkına *gönderilmiş peygamberlerdendi."* Metta', Hz. Yunus'un babasının isümidir. Ninova halkı, Hz. Yunus'u yalanladı; bunun üzerine Hz. Yunus, onlara azap geleceğini bildirdi ve azabın alametlerini görünce onlardan ayrılıp kaçtı. Hz. Yunus [aleyhisselâm], Rabb'inin izni olmadan şehrinden ayrıldığı için, mecazen "kaçtı!" dendi. Onun yaptığı şey, nereye gittiğini, ne istediğini bilmeden bir tarafa doğru yönelip gitmektir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Yunus [aleyhisselâm] kavminden kaçınca, bir mekânda durup onlara azabın inmesini bekledi. Kavmi kendisini yalanladığı için onlara azabın gelmesini istiyordu. Kavmi ise azabın ilk alametlerini görünce, hallerine tövbe ettiler, çoluk çocuk sahraya çıkarak Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakardılar; bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlardan azabı kaldırdı. Hz. Yunus, onlardan azabın kaldırıldığını görünce, aralarına dönmeyi hoş bulmadı ve denize gidip gemiye bindi. Bindiği gemi insan ve yükle doluydu. Onlarla birlikte gemiye binip bir müddet ilerleyince, denizin ortasında gemi durdu, gitmedi. O zaman gemidekiler,

"İçimizde efendisinden kaçan bir köle var, onun için gemi gitmiyor!" dediler. Denizcilerin düşünce ve inancına göre, gemide efendisinden kaçan bir köle olunca gemi gitmezdi. Kimse ses çıkarmayınca, birini gemiden indirmek için kura çektiler; kura Hz. Yunus'a çıktı. Kurayı üç defa tekrarladılar, hepsinde Hz. Yunus'a çıkınca, Hz. Yunus, "O efendisinden kaçan köle benim!" diyerek kendisini denize attı.[239] Bu durum âyette şöyle belirtiliyor:

---

[239] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/239; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil,* 7/60; Nesefi, *Medârikü't-Tenzil,* 4/46.

"Hani o, kavminden kaçıp dolu bir gemiye binmişti. Gemidekiler kura çektiler ve Yunus kurayı kaybetti. Bunun üzerine kendini denize attı. *Onu bir balık yuttu; Yunus ise kendini kınayıp duruyordu."* Kınanacak bir hal içine girdi. Yahut kınanacak bir şey yaptı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Allah'ı* çokça tesbih *etmeseydi,* yani tesbihle zikretmeseydi, *insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı."*

Yahut o, *"Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn"*[240] (Enbiyâ 21/87) tesbihini yapmamış olsaydı, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı.

Âyetteki "tesbih"e şu mana da verilmiştir: Eğer o, daha önce namaz kılanlardan olmasaydı, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Kur'an'da geçen bütün tesbihlerden kasıt, namazdır."[241]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hz. Yunus'un balığın karnında namaz kılma imkânı yoktu; fakat o, daha önce salih amel yapmış biriydi, bu sebeple Allah onu kurtardı."[242] "Gerçek şu ki salih amel, kulun ayağı sürçünce onu kaldırır, dengesini kaybedince ona dayanak olur."[243]

Yani, eğer onun daha önce taati olmasaydı, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı. Denilmiştir ki o, insanların dirilecekleri güne kadar balığın karnında hayatta kalırdı.

Kadâte demiştir ki: "Eğer tesbih etmeseydi balığın karnı onun için kıyamete kadar bir kabir olurdu."[244]

---

[240] Tesbihin manası şudur: "Allahım, senden başka ilâh yoktur. Seni tesbih ederim; yüce zatını bütün noksan sıfatlardan uzak ve yüce tutarım. Gerçekten ben (yaptığım bu kusurla) kendime zulmettim."

[241] bk. Nesefî, *a.g.e.*, 446.

[242] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/628; Begavî, *a.g.e.*, 7/60.

[243] bk. Taberî, *a.g.e.*, 19/628.

[244] bk. Taberî, *a.g.e.*, 19/631; Nesefî, *a.g.e.*, 4/46.

Hz. Yunus [aleyhisselâm] balığın karnında üç gün kaldı. Onun yedi gün veya kırk gün kaldığını söyleyenler de olmuştur.

Şa'bî[245] demiştir ki: "Balık Hz. Yunus'u kuşluk vaktinde yuttu, yatsı vaktinde sahile attı."[246]

Rivayete göre, Allah Teâlâ balığa, "Senin karnını Yunus için bir hapishane (bir rivayette mescid) yaptım; onu senin için yiyecek yapmadım" diye vahyetti.[247]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Derken biz onu hasta bir halde,* hiçbir ağaç ve bitkisi olmayan *boş bir alana attık* yani çıkarttık." Balığın karnında karşılaştığı durumdan dolayı vücudu kızarmış hasta bir halde çıkarttık. Denildiğine göre, Hz. Yunus balığın karnından çıkarıldığı zaman, bedeni, yeni doğmuş çocuğun bedeni gibi küçük bir hale dönmüştür.

"Ve üstüne, onu gölgelendiren *geniş yapraklı bir bitki bitirdik."* Evin insanı sarıp örttüğü gibi, bitki de onu sarıp örttü. Âlimlerin çoğunluğuna göre bu bitki kabaktır. Bunun faydası şudur: Onda sinek toplanmaz. Kabak, bitkiler içinde en süratli büyüyeni, en fazla uzayıp yükselenidir. Onun yapraklarının iç kısmı rutubetlidir. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Siz kabağı çok seviyorsunuz" denince, Allah Resûlü,

"Evet, o, kardeşim Yunus'un bitkisidir" buyurmuştur.[248]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Muhtemelen bu bitki, bugün kabak (selâvî) denen bitkidir; çünkü onun yaprakları yumuşaktır ve onda pek çok fayda vardır.

Rivayet edildiğine göre, yeni yavrulamış bir ceylan (veya dağ keçisi) Hz. Yunus'a geldi ve Hz. Yunus sabah akşam onun sütünden içti, böylece eti beslendi, tüyleri çıktı ve kuvvetlendi.[249]

---

[245] Âmir eş-Şa'bî (v. 104/722). Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[246] bk. Nesefî, *a.g.e.*, 4/46. Kaldığı günlerin sayısı için ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/126-127.

[247] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/239.

[248] Kurtubî, *a.g.e.*, 15/117; Nesefî, *a.g.e.*, 4/47.

[249] Begavî, *a.g.e.*, 7/61. Begavî'den kısmen alıntı yapıldı.

Allah Teâlâ, onu gölgeleyen kabak bitkisine bir ağaç kurdu gönderdi, ağaç kurdu kabağın yapraklarını kemirmeye başladı. Sonunda yaprak düştü, o zaman Hz. Yunus'un vücuduna güneş ışınları vurup kendisine eziyet verdi. Bunun üzerine Hz. Yunus, durumu Allah Teâlâ'ya şikâyet etti. Bir rivayete göre, yaprağın kuruyup düşmesine üzüldü. O zaman kendisine şöyle dendi:

"O kabağı yaratan, sulayan ve bitiren sen değilken ona üzülüyorsun; ama benden benim yarattığım 100.000'den fazla kişinin bir saat içinde helâk edilmesini istiyorsun! Halbuki onlar bana tövbe etti ve ben de tövbelerini kabul ettim.[250] Ey Yunus, benim rahmetim nerede? Ben, merhamet edenlerin en merhametlisiyim!"[251]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu, yüz bin ve daha fazla insana peygamber olarak gönderdik."* Onlarla kastedilen, balık kendisini yutmadan önce kendilerine gönderilen kavimdir. Onlar 100.000 kişiydiler, hatta onlara uzaktan bakan kimsenin gözüne 100.000'den daha fazla gibi görünürlerdi. Yani onlara bakan bir kimse, "Bunlar 100.000 kişi veya daha fazladır" derdi.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], "Onlar 120.000'in üzerindeydiler" demiştir. Hasan-ı Basrî, onların 130.000 küsur kişi olduklarını söylerken, Said b. Cübeyr, sayılarının 70.000 olduğunu söylemiştir.

Bazıları, Hz. Yunus'un [aleyhisselâm], balık kendisini yuttuktan ve sahile attıktan sonra, 100.000 kişiye peygamber olarak gönderildiğini söylemiştir.

Hz. Yunus'un [aleyhisselâm], başka bir kavme gönderildiği de söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O zaman ona* ve kendisiyle gönderilen şeylere *iman ettiler, biz de onları,* ecellerinin bittiği *bir zamana kadar* hayatta tutup *yaşattık."* Tövbe ve iman ettikleri için, hemen azaba uğratılmadılar.

---

[250] Biraz değişik ifadelerle bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/636; Begavî, *a.g.e.,* 7/61; Süyûtî. *a.g.e.,* 7/130.

[251] Kurtubî, *a.g.e.,* 15/117.

139-148. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] kıssasında, sûfîlere ait birtakım nükteler (incelik ve güzellikler) vardır; onlara dikkat edilmesi gerekir. Bunlardan biri şudur: Kulun ayağı kayıp istikamet halinden çıkınca, ümitsizliğe düşmemeli ve hakka yönelişinde zayıflayıp gevşememelidir. Tam aksine, hakkın kapısını sürekli çalmalı, daha önce yapmış olduğu salih amelleri hatırlamalıdır. Allah Teâlâ kulunun her işini kontrol ve takip eder, aynen bir kölenin efendisinin emirlerine dikkat ettiği gibi.

Huzurdan uzaklaştırılma ve gazap halinde, sadakatle sevenle, sevgisinde yalancı olanlar birbirinden ayrılır. Allah kendisinden razı olsun, İbn Vefâ bu konuda demiştir ki:

"Bizler, verdiğimiz söz üzereyiz, sözün hakkını veririz. Sevenlerin verdiği söz bozulmaz. Ey sevgili, sen benden uzaklaştığında en güzel şekilde uzaklaşırsın; yüz çevirdiğinde ise sana canımı feda ederim. Seven ile buğzeden kimse, rıza halinde değil, kızgınlık halinde belli olur."

Kıssada ayrıca, günahkâr da olsalar, Allah'ın kullarına şefkat etmeye teşvik vardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Yunus'la ilgili bir kıssada şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Yunus balığın karnından kurtulunca ona, 'Falancı çömlekçiye söyle, bu sene yaptığı bütün çömlekleri kırsın' diye vahyetti. Hz. Yunus,

'Yâ Rabbi, o kimse, onları yapmak için uzun bir müddet çalışıp yoruldu; şimdi ben ona bütün yaptıklarını kırmasını nasıl emrederim?' dedi. O zaman Allah Teâlâ kendisine şöyle buyurdu:

'Ey Yunus, çömlekçinin bir senelik yaptığı ürünü telef etmesine kalbin acıdı, halbuki sen benden, senin yaratmadığın 100.000 kulumu helâk etmemi istedin! Eğer onları sen yaratmış olsaydın kendilerine acırdın!'"[252]

---

[252] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/247.

Allah'a İftira ve Çocuk İsnat Edenler

Cenâb-ı Hak, Kureyş'ten önce, inkâra düşen ümmetlerin helâkından bahsettikten sonra, "Melekler Allah'ın kızlarıdır!" diyen müşrikleri kınayıp tehdit ederek şöyle buyurdu:

فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَۙ ﴿١٤٩﴾ اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثًا
وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ مِنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَۙ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ اللّٰهُۙ وَاِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَۜ ﴿١٥٣﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ
﴿١٥٤﴾ اَفَلَا تَذَكَّرُونَۚ ﴿١٥٥﴾ اَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُبِينٌۙ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾ وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًاۜ وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ اِنَّهُمْ
لَمُحْضَرُونَۙ ﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَۙ ﴿١٥٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾

149. *Onlara sor: "Kız çocuklar Rabb'ine, erkek çocuklar onlara mı ait?"*

150. *Yoksa biz melekleri dişi olarak yarattık da onlar buna şahit mi oldular?*

151-152. *Şunu bilin ki onlar, uydurdukları iftira ile, "Allah çocuk edindi" diyorlar. Onlar gerçekten yalancıdırlar.*

153. *Yoksa Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş!*

154. *Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?*

155. *Hiç düşünmüyor musunuz?*

156. *Yoksa sizin açık bir delilinizi mi var?*

157. *Doğru söylüyorsanız kitabınızı getirin.*

158. ***Onlar, Allah ile cinler arasında bir nesep uydurdular. Gerçek şu ki cinler, onların cehenneme götürüleceklerini kesin olarak bilmektedir.***

159. ***Allah, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır.***

160. ***Sadece, Allah'ın ihlâslı kulları hariç!*** *(onlar azaptan kurtulmuşlardır).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara sor: 'Kız çocuklar Rabb'ine de erkek çocuklar onlara mı ait?'"* Allah Teâlâ, sûrenin başında Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Kureyş'e, öldükten sonra dirilmeyi nasıl inkâr ettiklerini sormasını emrederek şöyle buyurdu:

"Sor onlara! Onları yaratmak mı daha zordur yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?" (Sâffât 37/11). Allah Teâlâ, bu âyette de resûlüne, onlara, yaptıkları haksız ve adaletsiz taksimi nasıl ve ne sebeple yaptıklarını sormasını emretti. Onlar, kız çocuklarının Allah'a, erkek çocuklarının ise kendilerine ait olduğunu söylüyor ve bunu, *"Melekler Allah'ın kızlarıdır"* şeklinde dile getiriyorlardı. Halbuki onlar, kız çocuklarından nefret ediyor, onları anmaktan dahi çekiniyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa biz melekleri dişi olarak yarattık da onlar buna şahit mi oldular?"* Onları yaratırken orada mı bulundular da kesin olarak onların dişi olduğu sonucuna vardılar?

Onların bu konudaki ilminin özellikle görmeye bağlanması, kendileriyle alay etmek ve cehaletlerini tescil etmek içindir. Çünkü onlar bunu, görmeye dayalı olarak bilmedikleri gibi, onu Allah Teâlâ'nın kalplerinde yarattığı bir ilimle yahut doğru bir habere dayanarak veya delil ve nazar yoluyla da bilmiş değiller. Tam aksine, onların söyledikleri sırf bir zanna, tahmine ve şeytanın içlerine attığı vesveseye dayanmaktadır.

Âyete, yukarıdakinin aksine, şu mana da verilmiştir: Onlar bunu, ileri derecedeki cehaletlerinden dolayı, sanki meleklerin yaratılışını görmüşler gibi, hiç tereddüt etmeden, kesin bir kanaatle söylemektedirler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şunu bilin ki onlar, uydurdukları iftira ile, 'Allah çocuk edindi' diyorlar. Onlar,* sözlerinde *gerçekten yalancıdırlar."*

"Yoksa Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş! Ne oluyor size? Nasıl oluyor da bu şekilde, hiçbir aklın ve naklin kabul etmeyeceği fâsit, bâtıl bir *hüküm veriyorsunuz?"*

"Hiç düşünmüyor musunuz?" Düşünüp de Allah'ın böyle şeylerden yüce ve uzak olduğunu anlamıyorsunuz!

"Yoksa sizin açık bir deliliniz mi var?" Yoksa, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklinde size gökten inmiş açık bir delil mi var?

"Bu davanızda ve iddianızda *doğru söylüyorsanız,* size indirilen *kitabınızı getirin."*

"Onlar, Allah ile cinler arasında bir nesep uydurdular." Âyetteki cinlerden kasıt, meleklerdir. Melekler de cinler gibi gözlerden gizli olduğu için, onlara cin denmiştir. Müşrikler, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki düşünceleriyle, onlarla Allah arasında bir nesep bağı bulunmaktadır sonucuna vardılar.

Yahut müşrikler, "Allah, cinlerle akrabalık kurdu, cinlerin ileri gelenleriyle evlendi ve onlardan melekler doğdu!" dediler.[253] Allah Teâlâ, onların sözlerinden yüce ve uzaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gerçek şu ki cinler, onların cehenneme götürüleceklerini kesin olarak bilmektedir."* Yani melekler, bu sözü söyleyen kimselerin cehenneme götürüleceğini kesin olarak bilmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Melekler, diğer kullarla birlikte, hesap için ilâhî huzura getirileceklerini kesin olarak bilirler. Onlar nasıl Allah'ın kızları olabilir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır."* Cenâb-ı Hak, bu şekilde, kâfirlerin, "Allah çocuk ve eş edindi" gibi ileri sürdükleri şeylerden zatını yüce ve uzak tuttu.

---

[253] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/47; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/63.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece, Allah'ın ihlâslı kulları hariç!"* Yani müşrikler cehenneme götürülecektir, sadece Allah'ın ihlâslı kulları azaptan kurtulmuştur.

Yahut Allah'ın ihlâslı kulları, Allah Teâlâ'nın zatına yakışmayan sıfatları ileri sürmekten uzaktırlar.

149-160. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, kudret âleminde, çocuk ve eş edinmekten, ikilikten (bir benzeri ve ortağı bulunmaktan) yüce ve uzaktır. Evlenmenin ve çocuk sahibi olmanın sırrı, hikmet âleminde maddi varlıklarda ortaya çıkmaktadır. Şu halde ârifin iki gözü olmalıdır; bir gözüyle kudret âleminde Zât-ı Bârî'nin sırlarına bakmalı, Allah'ı birlemeli ve O'nu ikilikten uzak tutmalıdır. Diğer gözüyle ise hikmet âlemine bakmalı, maddi varlıklar içinde meydana gelen çiftleşmenin ve çocuk sahibi olmanın sırrını görmelidir. Aslında her iki âlemde zuhur eden tek zattır. Bunu sadece, yüce zatın birlik denizine ve ilâhî sıfatların coşkun tecellilerine dalan az sayıda kâmil insanlar anlayabilir. Bu sırlardan tatmak istersen onlara baş eğ (boynunu büküp âriflerin terbiye halkasına gir). Bunu yapamazsan, söylediklerini tasdik et, kurtul!

Bütün İşler Yüce Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak sonra, hidayet olsun dalâlet olsun, bütün işlerin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَۙ ﴿١٦١﴾ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنٖينَۙ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَح۪يمِ ﴿١٦٣﴾

161-162-163. ***Sizler ve taptığınız şeyler; hiçbiriniz, cehenneme girecek kimseden başkasını Allah'a karşı azdırıp saptıramazsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müşrikler, *sizler ve taptığınız şeyler; hiçbiriniz, cehenneme girecek kimseden başkasını Allah'a karşı azdırıp saptıra-*

mazsınız." Yani sizler sadece, ilâhî ilimde cehennemlik olduğu sabit olan kimseleri fitneye düşürüp haktan saptırabilirsiniz.

Mana şudur: Sizler sadece, yaptıkları amelleri sebebiyle ilâhî ilimde, cehennemlik olduğuna hükmedilen kimseleri saptırabilirsiniz.

Bir kimse, bir erkeğe karşı hanımını fitneye düşürünce, bu tabir kullanılır. Mana, onu kocasına karşı bozdu, şeklindedir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ey bu sözü söyleyenler ve sizin taptığınız putlar, siz bu puta tapma işiyle sadece, önceden hakkında sapkınlığa düşeceğini yazdığım kimseleri saptırabilirsiniz."[254]

Âyette, kader hakkında bir delil vardır, hatta kaderin varlığı açıkça belirtilmektedir.

161-163. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları, sözüyle veya haliyle dünyaya rağbet ettiren, onları dünya malı toplamaya ve dünya işlerine özen göstermeye yönelten, gönülleri dünyadan çekilip tamamen Allah'a bağlanmaktan uzak tutmaya çalışan kimselere denir ki: "Sizler, Allah yolundan, sadece önceden haklarında Allah'tan kopma ve O'ndan uzak kalma ateşine gireceği yazılmış kimseleri saptırabilirsiniz. Hakkında Allah'a vâsıl olma nimeti yazılmış kimseye gelince, onu Allah'tan hiçbir fitneci ve sapkınlığa sevkeden alıkoyamaz. İnsanları dünyaya sevkeden kimsenin, onları aldattığında hiç şüphe yoktur.

Allah kendisinden razı olsun, kutub Abdüsselâm İbn Meşîş demiştir ki: "Kim seni dünyaya yönlendirirse, gerçekten aldatmış olur. Seni (sadece) amele yönelten kimse, doğrusu yormuş olur. Seni Allah'a yönelten kimse ise sana samimi olarak nasihat etmiş olur."

İnsanları dünyaya yönlendirmek, aldanmış kimselerin ve fitnecilerin işidir. Amele yönlendirmek, dinin zâhirî hüküm ve amelinde bağlanıp kalmış salihlerin işidir. Kulları Allah'a yönlendirmek ise manevi terbiye veren âriflerin işidir. Onlar, aşk şarabı sunarak, nefsi unutturarak, kulu ikram ve ihsan kapısından ilâhî huzura dahil ederek onları Allah'a sevkederler. Hayırlarlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[254] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/47; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/134.

Meleklerin Makamları ve Görevleri

Cenâb-ı Hak sonra, meleklerin durumunu anlatmaya dönerek şöyle buyurdu:

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ ﴿١٦٥﴾
وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾

164. *(Melekler şöyle derler:)* ***Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır.***

165. ***Şüphesiz biz, saf halinde dizilmiş kimseleriz.***

166. ***Gerçek şu ki biz, Allah'ı tesbih edip yüceltiriz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, meleklerin sözlerini naklederek buyuruyor ki:

"Bizim her birimiz için, ibadette veya semalarda *bilinen bir makam vardır."* Orada Allah'a ibadet ederiz.

Yahut bizim her birimiz için, müşahede ve Allah'a yakınlıkta belli bir makam vardır, onu geçemeyiz, ondan başkasına yükselemeyiz. Âyette, meleklerin kendilerine bu makamı tahsis eden ve onları yoktan var edene muhtaç oldukları itiraf edilmekte ve onların bu haline dikkat çekilmektedir. Onların bu itiraflarında, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna yahut O'nun ortakları bulunduğuna inanan kâfirlere bir cevap vardır ve Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir durumdan uzak olduğu bildirilmektedir. Çünkü meleklerin ifade ettiği kulluk ve taat ile, kâfirlerin iddia ettiği meleklerin Allah'ın kızları olduğu hezeyanı birbirine ters şeylerdir. Allah Teâlâ, onların sözlerinden yüce ve uzaktır.

Bu durum, melekler hakkında söylenen şu söz için de geçerlidir: Melekler, ruhlar gibi, cevher ve araz olmayan üçüncü bir kısımdır. Meleklerin böyle olduğu kabul edilmesi durumda, onların ilim, marifet ve diğer hususlarda değişik derecelerde bulunmaları mümkündür. Bu da onların yine Cenâb-ı Hakk'a muhtaç olduklarını ve sonradan yaratılmalarını gerektiren belli makamlarda bulunmalarını ortaya koymaktadır. Abdurrahman-ı Fâsî, bu açıklamayı *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de yapmıştır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Melekler, maddeden soyutlanmış sözü, filozofların sözüdür. Gazâlî de bu görüşe meyletmiştir. Bu görüş, Kur'an ve Sünnet'e terstir. Çünkü Kur'an ve Sünnet'te, meleklerin saf halinde ayakta durdukları, secde ettikleri yahut bir yerden bir yere gittikleri söylenmiştir. Bu onların, bir şekle girmesini ve yer kaplamasını gerektirmektedir. Bundan da onların maddi bir varlıklarının olduğu sonucu çıkmaktadır. Fakat onlar, latif nuranî bir varlığa sahiptir. Hadislerde geçtiğine göre ruhlar da böyledir. Onlar, latif şekillerde belirli bir yer kaplamaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, saf halinde dizilmiş kimseleriz."* Bizler namazda, ayaklarımız üzere saf bağlarız. Yahut bizler, arşın etrafında saf bağlayıp müminlere dua ederiz.

"Gerçek şu ki biz, Allah'ı tesbih edip yüceltiriz." Bizler, kâfirlerin, "Allah'ın oğlu, eşi, ortağı vardır" gibi Allah'a nisbet ettikleri bâtıl şeylerden O'nu yüce ve uzak tutarız.

Yahut bizler, sürekli olarak Allah'ı tesbihle meşgul oluruz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizler namaz kılarız.

Bu sözlerle birlikte, ondan önce geçen 159. âyetin ve devamındaki âyetlerin meleklerin sözü olması muhtemeldir. Bu âyetlerde sanki şöyle denilmiş oluyor:

Melekler, müşriklerin Allah'a nisbet ettikleri iftiraları sebebiyle kesin olarak cehenneme götürüleceklerini bildiler ve, "sübhânallah" diyerek O'nu bundan yüce ve uzak tuttular; müşriklerin halinden ve âkıbetinden Allah'ın ihlâslı kullarını istisna edip onların böyle bir şeyden uzak olduğunu belirttiler. Melekler ayrıca kâfirlere dediler ki: "Siz ve taptığınız putlar, cehennemlik olanlar hariç, Allah'ın kullarından hiçbirini fitneye düşürüp saptırmaya güç yetiremezsiniz. Bizler, izzet sahibi Allah'ın nasıl kızları olabiliriz! Bizler O'nun önünde zelil ve her emrine âmâde olmuş birer kuluz. Bizim her birimiz için, yapacağı taatte belli bir makam vardır, ondan ayrılmaya güç yetiremeyiz. Bizler, Allah'a ibadet etmek için saf halinde dururuz. Diğer kullara gerektiği gibi, bizler de O'nu hamd ile tesbih ederiz."

Meleklerin, *"Bizler, saf halinde duran kimseleriz"* sözü, onların taat ve ibadetlerde farklı olduklarına bir işarettir. Melekler, tabaka tabakadır. Onlardan bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede içine dalmış ve kendinden geçmiştir. Bir kısmı, heybet ve murakabe makamında ilâhî tecellilere dalmıştır. Bir kısmı ise hizmet ve ibadete dalmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

164-166. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanoğlunun maddesi (vücut yapısı), meleklerin maddesinden daha mükemmeldir. Kul, kâmil bir şeyhe ulaşıp onun manevi terbiyesine girerek ruhunun ve sırrının tasfiyesine özen gösterirse, nuru bütün varlıkları sarar; tevhid ve birlik sırlarının açıldığı manevi basamaklarda durmadan yükselir. Kendisine, bu fâni dünyada ve ebedî ahiret âleminde peş peşe keşifler, ilimler ve sırlar akıp durur. Melekler ise böyle değildir; Allah Teâlâ'nın belirttiği gibi, onların her birinin belli bir makamı vardır, onu ileri geçemezler.

Bunun sırrı şudur: İnsanda, beşerî ve ruhanî iki yön vardır. İnsan ne zaman nefisiyle mücâhede eder (onu kötü vasıflarından arındırıp mükemmel vasıflarla süsler) ve beşerî yönünden uzaklaşırsa, tevhid ilminin basamaklarında yükselir. Bu dünyada nefisle mücâhede hiç bitmez, çünkü burası keder ve sıkıntıların yurdudur. Burada kulun müşahede içinde yükselmesi de sona ermez. Ahirete gelince, oradaki manevi yükselme, buradaki mücâhedeye karşılık verilen bir mükâfat ve ihsan olarak devam eder.

Bir de şu var: İnsanın beşerî yönü, aynanın arkasına yapılan kaplama gibidir. Aynanın arakasına kaplama yapılmazsa, onda varlıkların resmi gözükmez. Melekler de böyledir; onların beşerî yönü yoktur; bunun için, kâmil insanlara açılan hakikatler onlara açılmaz. Eğer kâmil insanlara açılan hakikatler meleklere açılsaydı erirlerdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Ömrüme yemin olsun ki (mukarrebîn meleklerin dışındaki) diğer melekler, kâmil müminlerin yükseldiği gibi, manevi makamlar içinde yükselip durmazlar. Onların her biri için belli bir makam vardır; onun dışına çıkamazlar. Fakat onlar, bulundukları makamda manen öyle desteklenirler ki onun kıyamete kadar bir sonu yoktur. Onlara verilen bu destek, bütün insanlarınkinden daha fazladır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun sözünün manası şudur: Melekler, içinde bulundukları makamda, Allah tarafından öyle bir kuvvetle desteklenirler ki ona beşer güç yetiremez. Meleklerden kim heybet makamında ise onda devam eder ve o makamın icabını yerine getirmesi için kendisine kuvvet verilir. Hizmet makamında olan melekler ise bulundukları makamda kalmaya devam ederler ve onlara, bu makamın gereğini yerine getirecek kuvvet verilir. Bu öyle bir kuvvettir ki beşer ona sahip olmaya güç yetiremez. Fakat melek, bulunduğu makamdan bir başka makama yükselemez. İnsan ise böyle değildir. İnsanda böyle bir kuvvet yoktur, ancak o, bir makamdan diğerine geçer, sürekli marifetler içinde yükselir.

Kûtü'l-Kulûb sahibi (Ebû Tâlib-i Mekkî) sonra, namazın faziletleri bölümünde bu konuda geniş açıklamalar yapmış, namazın, meleklerin arasında taksim edilen değişik amel ve zikirleri içinde topladığını belirterek demiştir ki:

"İşte bu şekilde kâmil mümin meleklere üstün yapılmıştır. Aynı şekilde yakîn sahibi kimse de meleklerden üstün yapılmıştır. Çünkü yakîn ehli bir ârif, kalbî amellerinden oluşan yakîn makamları içinde devamlı yükselmekte, bir makamdan diğerine geçmektedir. Meleklerin ise böyle bir durumu yoktur; onlar bir makamdan başka bir makama geçmezler.

Her melek kendisine tahsis edilmiş bir makamda bulunur; o makamdan başkasına geçemez. Onlar sahip oldukları manevi kuvvetleri nisbetinde, sadece içinde bulundukları makamda yükselirler. Halbuki bunların hepsi yakîn sahibi kimsenin kalbinde toplanmıştır.[255]

Kâmil mümin kalbinde, bir makamdan değerine geçer; kendisi için her makama ait müşahede halleri gerçekleşir."

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî[256] demiştir ki: "Ebû Tâlib-i Mekkî'nin melekler hakkındaki görüşü tenkide açıktır. Halbuki melekler, bütün makamları içeren vahiy çeşitlerini almaktadırlar; bu durumda onlar nasıl değişik makamlarda bulunmazlar? Eğer durum onun dediği gibi olsa, o zaman her melek sadece, haline münasip ve makamına has vahiy alır; halbuki durumun bu şekilde olması zaruri değildir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Aslında *Hâşiye* sahibi Fâsî'nin görüşü tekide açıktır. Çünkü meleklerin değişik çeşitleriyle vahiy almaları, onun sebebiyle terakki etmelerini (bir makamdan diğerine yükselmelerini) gerektirmez. Çünkü yükselme sadece ilim elde etmek değildir; tam aksine manevi terakki sadece ilmi elde ettikten sonra sahip olunan manevi zevkler, tecrübeler ve keşiflerle geçekleşir. Bazan bir makamda ilim elde edilir, sahibi o makamdan başkasına geçmez; bir şeyi bilir fakat onun hakikatini tatmaz. Fen ilmine sahip kimselerde olduğu gibi ...

Hâşiye sahibi sonra demiştir ki: "Doğru olan görüş, Beyzâvî'nin dikkat çektiği gibi, meleklerin de ilimlerinin ve manevi kemalatlarının artacağıdır. *Kûtü'l-Kulûb* sahibinin söyledikleri, hikmet sahiplerinin söylediklerine bakıyor. *İhyâ*'daki açıklamalar da onun gibidir."

Beyzâvî, *"Allah dedi ki: Ey Âdem, onlara eşyanın isimlerini söyle"* (Bakara 2/33) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şüphesiz, meleklerin ilimleri ve kemalatları artış kabul eder. Hikmet sahipleri ise bunun en yüksek tabakalarda olmayacağını söylemişler ve Hak Teâlâ'nın, *'Bizden her biri için belli bir makam vardır'* (Sâffât 37/164) âyetini bu manada yorumlayıp görüşlerine delil yapmışlardır."

---

[255] bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/421-422.

[256] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İnsanın manevi yükselişi, bir makamdan diğerine geçmesi ve nihayet kendisine yüce zatın sırlarının ve ilâhî sıfatların nurlarının keşfedilmesidir. Kâmil insan, manevi zevkler ve keşifler içinde devamlı yükselir; o, her gün ve her saatte yeni bir manevi tat elde eder, kendisine daha önce mevcut olmayan haller keşfedilir. Melekler ise böyle değildir. Onların her birinin yükselmesi sadece, kendisine tahsis edilen makamın sırlarının keşfinde olur. Melek o makamda, daha önce mevcut olmayan manevi bir tat elde eder, fakat o makamdan başkasına geçmez. Mesela, meleklerden kim hizmet makamında ise Allah Teâlâ onun için bu makamın manevi tadını artırır. Murakabe ehlinden olanlar için durum bu şekildedir. Onlardan kim müşahede ehlinden ise ona manevi sarhoşluk ve kendinden geçme hali hâkim olur. Bunun ötesine geçmez. Onlar, en yüksek tabakadır. Bu durumda, *Kûtü'l-Kulûb* sahibinin açıklamalarıyla Beyzâvî'nin söyledikleri arasında bir çelişki ve terslik yoktur, çünkü yükselme, gayba ait ilimlerde ve nefsanî kemalatlarda değil, manevi zevklerde ve keşiflerde olur; bu inceliği iyi düşün!

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Melekler, bulundukları makamdan aşağı inmedikleri gibi, o makamın sınırlarını da ileri geçmezler. Velilerin makamları, Allah ile kendi aralarında saklıdır; onu kimse bilemez. Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun, peygamberlerin makamı (kendilerinin peygamber oldukları) ise mâlum ve meşhur olup apaçık mucizelerle desteklenmiştir. Onlar, halk için örnek alınacak ve kendilerine uyulacak kimseler olduklarından, işleri açıktır. Velilerin durumları ve halleri ise (genelde) gizlidir."[257]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Manevi terbiyenin başında olanlar, taatlerin makamındadır. Ortasında olanlar, tevekkül, rıza, teslimiyet gibi manevi makamlardadır. Yüce Allah'ı sevenler, manevi hallerin ve vecdlerin makamındadır. Marifet ehli ise marifetlerin makamında olup müşahede içinde bir makamdan diğerine intikal ederler. Tevhid ehli için, katedilecek bir makam kalmaz, çünkü onlar zat ve ilâhî sıfatlara ait tecellilerin denizine dalmışlardır; bu durumda onlar için belli bir makam yoktur; çünkü onlara o hal içinde bir durma yoktur ki ondan diğerine geçiş olsun. Celâl, cemal, azamet ve kibriya tecellileri onları, Hakk'ın ihsanlarına ait buldukları her şeyden fâni etmiş ve böylece onlar ebediyete kadar fenâ fillâh halinde kalmışlardır."[258]

---

[257] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/248.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun bahsettiği âbid, zâhid ve hal sahiplerinden oluşan ilk üç tabakanın hali, meleklerin hali gibidir; onlar bulundukları makamlarında manen desteklenirler, fakat ondan diğerine geçmezler. Her biri için makamının hakkını yerine getirecek bir kuvvet vardır; öyle ki onların yaptığına bazan ârif güç yetiremez, fakat ârif, yükselmede onları geride bırakıp yüce zatı müşahedeye yükselir ve onda ebediyen ilerler.

Baklî sonra, *"Bizler saf halinde duran kimseleriz"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, bilinen belli makamların ehli olduklarından, namaz ve tesbih gibi kulluktaki makamlarıyla övündüler. Eğer onlar marifette hakikatlere ulaşmış kimseler olsalardı, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede nurları kendilerini kuaşttığından ve onlar ilâhî tecelli denizine daldıklarından, taatlerini görmekten fâni olurlardı. Âriflerden biri demiştir ki: 'Onlar, kendilerine ihsan edilen nimeti görüp ona takılmalarından dolayı makamları kesildi; hatta onlar övünmek için, 'Gerçekten bizler ...' diyerek kendilerini nazara verdiler. İçlerindeki şeyi ortaya koyunca, yüce Allah'ın ortaya çıkan fiillerine karşı, *'Orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratıyorsun?'* diye mukabelede bulundular."[259]

Burada bütün söylediklerimiz, meleklerin avam tabakasını oluşturanlar içindir; mukarrebîn makamındaki (ilâhî huzurda özel yakınlıkla şereflenmiş) meleklere gelince -Allah'ın salâtı ve selâmı üzerlerine olsun- onlara karşı edep, makamları hususunda bir şey söylememektir.

---

[258] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/182.

[259] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/183.

Peygamberlere Vaat Edilen Zafer

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş'in halini anlatmaya dönerek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَۙ ﴿١٦٧﴾ لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّلٖينَۙ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ
الْمُخْلَصٖينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهٖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا
لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلٖينَۚ ﴿١٧١﴾ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ
﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حٖينٍۙ ﴿١٧٤﴾ وَاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ اَفَبِعَذَابِنَا
يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ
حَتّٰى حٖينٍۙ ﴿١٧٨﴾ وَاَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا
يَصِفُونَۚ ﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلٖينَۚ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٨٢﴾

167-168-169. *Müşrikler, "Eğer yanımızda öncekilere verilenler gibi bir kitap olsaydı, muhakkak biz Allah'ın ihlâslı kulları olurduk!" diyordu.*

170. *Fakat kitap gelince onu inkâr ettiler. Ama ileride (hakkı inkârın sonunun nasıl olduğunu) bilecekler!*

171. *Şüphesiz, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti:*

172. *"Onlar, mutlaka zafere ulaşacaklardır."*

173. *"Bizim ordumuz şüphesiz galip gelecektir."*

174. *Onun için sen bir süreye kadar onlardan yüz çevir.*

175. *Onların başına gelecek olanı bekle; yakında onlar da görecekler.*

176. *Azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar?*

177. ***Azap yurtlarına indiğinde, uyarılanların (fakat yola gelmeyenlerin) sabahı ne kötü olur!***

178. ***Sen bir süreye kadar onlardan yüz çevir.***

179. ***İnecek azabı bekle; yakında onlar da görecekler.***

180. ***Senin izzet sahibi Rabb'in, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır.***

181. ***Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun!***

182. ***Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *Kureyş müşrikleri,* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmeden önce *şöyle diyorlardı: "Eğer yanımızda öncekilere verilenler gibi bir kitap olsaydı,* kendilerine Tevrat ve İncil verilenlerin kitapların gibi bir kitap bizim de yanımızda bulunsaydı, *muhakkak biz Allah'ın ihlâslı kulları olurduk!"* Yani sırf Allah için yaşayan ihlâslı kullar olurduk; öncekilerin yalanladığı gibi gelen kitabı ve peygamberi yalanlamazdık, onların muhalefet ettiği gibi Allah'ın hükümlerine aykırı davranmazdık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat* kendilerine böyle bir *kitap gelince onu inkâr ettiler."* Kendilerine bütün kitapların imamı ve hepsini kontrol eden Kur'an gelince onu inkâr ettiler. *"Ama ileride* bu yalanlamanın âkıbetini ve başlarına gelecek intikamı *bilecekler!"* Çünkü onlar, önce, kuvvetle söz vererek ve onda ciddi olarak kendilerine bir kitap geldiğinde ona Allah için sarılacaklarını söylediler. Ancak sonra verdikleri sözü en kötü şekilde bozdular. Önceki sözleriyle sonraki yaptıkları arasında ne kadar fark var!

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] zafer ve izzet müjdeleyerek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti."* Onlara şu şekilde zafer ve galibiyet vaat ettik:

"Diğerleri değil, onlar, mutlaka zafere ulaşacaklardır. Bizim ordumuz şüphesiz galip gelecektir."

Âyetin muradı şudur: Allah, peygamberlerine, dünyada düşmanlarına karşı delil getirmede ve savaş meydanlarında üstünlük sağlayacaklarını, ayrıca ahirette de onlara üstün geleceklerini vaat etti.

Hasan-ı Basri'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hiçbir peygamber harpte mağlup edilmemiştir."

Abdullah b. Abbas'ın da [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Peygamberler, dünyada galip gelemezlerse ahirette galip gelirler."

Özetle, peygamberlerin işinin esası ve genel durumu, zafer ve galibiyettir. Her ne kadar peygamberlere bazan iptila ve imtihan cinsinden bazı şeyler yaşatılmış olsa da bu çok azdır. Bu konuda genel duruma bakılır.[260]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onun için sen* kısa *bir süreye kadar onlardan yüz çevir."* Bu süre, onlara verilen mühlettir.

Yahut Bedir Savaşı'na veya Mekke'nin fethine kadar onlardan yüz çevir.

"Onların başına gelecek olanı bekle." Bu ifade onların başına gelecek olanın çok yakın olduğunu gösteriyor. Devamında şöyle buyruluyor: *"Yakında onlar da görecekler."* Onlar, dünyada senin için takdir ettiğimiz zafer ve desteği, ahirette de hazırladığımız bol sevabı görecekler.

Âyetin başındaki "sevfe" edatı tehdit içindir, uzaklık manasında değildir.

"Yakında onlar da görecekler" âyeti indiği zaman müşrikler, "O ne zaman?" dediler. Bunun üzerine, "Vaktinden evvel *azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar?"* âyeti indi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azap yurtlarına indiğinde, uyarılanların* fakat uyarıdan anlamayanların *sabahı ne kötü olur!"* Bunun, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'nin fethi gününde onların yurtlarına inmesi olduğu söylenmiştir. Onun, kıyamet günü başlarına gelecek azap olduğu da söylenmiştir.

---

[260] Nakil ve açıklamalar için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/50.

Düşmanın baskınları genelde sabahleyin olduğu için, azabın inme vakti, düşmanın sabah baskınına benzetilmiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Sen bir süreye kadar onlardan yüz çevir. İnecek azabı bekle; yakında onlar da görecekler."* Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ettikten sonra tekrar teselli etmek ve vaat edilen şeyin muhakkak meydana geleceğini bildirmek için, âyet tekrar zikredildi. Bununla şu da bildirilmektedir: Allah Teâlâ, peygamberine her türlü güzel ve sevinçli şeyi gösterecektir, müşriklere de kelimelerin ifade edemeyeceği kötü ve üzücü şeyleri gösterecektir.

Şöyle de denmiştir: İlk âyetlerle dünya azabı, ikinci âyetlerle ahiret azabı kastedildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Senin izzet sahibi Rabb'in, onların isnat ettikleri şeylerden yüce ve uzaktır."*

"İzzet sahibi" ifadesi, her türlü izzetin, yücelik ve üstünlüğün Allah'a ait olduğunu bildirmek içindir. Yahut onunla şu kastedilmiştir: Her kimde bir izzet ve şeref varsa onun sahibi Allah'tır. *"Sen dilediğini aziz edersin"* (Âl-i İmrân 3/26) âyeti buna delildir.

Allah, müşriklerin, "Allah'ın oğlu, eşi ve ortağı vardır" gibi isnat ve iftiralarından yüce ve uzaktır.

"Gönderilen bütün peygamberlere selâm olsun!" Allah Teâlâ, sûrenin içinde, bazı peygamberlere özel olarak selâm etti; bu âyette ise hepsine birden selâm verdi. Çünkü selâmın her peygambere ayrı ayrı söylenmesi çok uzun sürer.

"Düşmanlarını helâk ettiği ve peygamberlerini zafere ulaştırdığı için, *hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.*

Şöyle denilmiştir: Sûre, müşriklerin karışık hallerini, yalanlarını ve Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatına layık olmayan şeyleri O'na nisbet etmelerini içermektedir. Bütün bunlardan sonra, sûrenin tesbih ile bitmesi, müminlere, meclislerini nasıl bitireceklerini öğretmektedir. Çünkü onlar da bir meclis kurduklarında, bu meclis, hata ve kusurdan uzak kalmaz, onda Allah'ın razı olduğu ve gazap ettiği birtakım konuşmalar bulunur. Bunun için mümine, meclisinden kalktığı zaman, içindeki hatalara kefâret olması için bu âyeti okuması gerekir. O bu âyeti okumakla, meclisindeki hakka uyan güzel sözlere de hamdetmiş olur. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bazı zikir kelimeleri vardır ki her kim, oturduğu bir meclisten kalkarken onları üç defa söylerse meclisindeki hataları için kefâret olur. İnsan onları bir hayır veya zikir meclisinde söylerse Allah Teâlâ, o meclisi onlarla tamamlayıp mühürler; aynen bir yazıya mühürle son verildiği gibi. Bu kelimeler şunlardır:

Sübhânekellahümme ve bihamdik eşhedü en lâ ilâhe illallah esteğfiruke ve etûbü ileyk."[261]

Bunun amacı, bir meclisin veya konuşmanın, Allah'ı tesbihle (O'nu bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarak) bitmesidir.

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim kıyamet günü, sevabının en büyük ölçeklerle tartılmasını isterse, meclisindeki son sözü, "Sübhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yesıfûn ve selâmün ale'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" âyeti olsun.[262]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Bana salavat getirdiğiniz zaman, diğer peygamberlere de salavat getirin; ben sadece onlardan biriyim."*[263]

167-182. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı insanları görürsün, derler ki: "Eğer bir terbiye şeyhi ortaya çıkarsa biz, muhakkak onun sohbetine ve hizmetine girerek ihlâslı kimseler oluruz!" Bu kimse böyle bir şeyh ortaya çıkınca onu inkâr eder, sohbetine tenezzül etmez, kibir gösterir ve sahip olduğu ilimle yetinir. O şeyhe intisap eden arkadaşlarının başına, işin başında imtihan olacak bazı şeyler isabet edince, şeyhi inkâr eden kimse, "Bu, velilik yolu değil!" der. Hak tarafından ona denir ki:

---

[261] Ebû Davud, Edeb, 27 (nr. 3857). İlk kısmı hariç bk. Tirmizî, Daavât, 39 (nr. 3433). Zikrin manası şudur: "Allahım, sana hamdederek, seni her türlü noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutarım. Senden başka hiçbir ilâh bulunmadığına şahitlik ederim. Senden günahlarımı bağışlamanı isterim ve sana tövbe ederim."

[262] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/242; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/66; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/141; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/51.

[263] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/661; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/242; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/140.

"Peygamber olarak gönderdiğimiz kullarımız ve onların kademi (hali ve sünneti) üzere giden kimseler hakkında biz şu hükmü verdik: Onlar mutlaka yardım görüp zafere ulaşacaklar ve bizim ordumuz muhakkak galip gelecek."

O halde ey ârif, sen, manevi terbiye yolunu inkâr eden kimseden bir vakte kadar yüz çevir. Bu vakit, ona ölümün âniden gelmesidir. Onun başına gelecek kalbinin perdelenme gamına ve kötü hesaba bak. O da, hak yola intisap edenlerin elde ettiği özel olarak seçilmenin ve Allah'a yakınlığın ne olduğunu yakında görecektir.

Velilere zulmeden kimse, intikam için onlardan bir keramet talep ettiğinde, âyette geçtiği gibi ona denir ki: *"Onlar, azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar? Onların yurduna azap indiğinde, uyarılanların sabahı (hali) ne kötü olur!"* Fakat veliler için galip olan durum, karşısındakine merhamet etmektir. Onlar, kendilerine eziyet edildiğinde, onu yapana iyilikle karşılık verirler; çünkü onlar, bütün işleri sadece Rahmân'dan bilirler ve O'nu, "Sübhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yesıfûn ve selâmün ale'l-mürselîn ve'l-hamdü lillahi rabbi'l-âlemîn" diyerek her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarlar.

Hamdolsun âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a.

Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Sâffât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

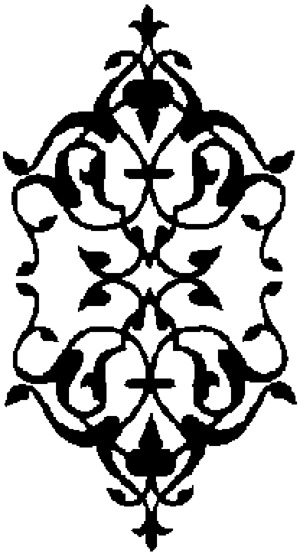

(38) SÂD SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Sâd sûresi Mekke'de inmiştir. Ona Davud sûresi de denir. Seksen sekiz âyettir. Sâd sûresinin seksen altı âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede müşrikler, *"Eğer bizim yanımızda öncekilere verilenler gibi bir kitap olsaydı, muhakkak biz Allah'ın ihlâslı kulları olurduk"* (Sâffât 37/168-169) dediler. Bu sûrenin evvelinde de, *"Şan ve şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim ki"* buyruldu. Allah Teâlâ, önceki sûrede müşriklerin, eğer kendilerine bir kitap indirilse imanda hâlis kimseler olacaklarını söylediğini, kitap indiği zaman da onu inkâr ettiklerini ve büyüklenip ondan uzaklaştıklarını bildirdi. Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında da kendilerine gelen bu kitabı tanıtarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِۜ ﴿١﴾ بَلِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ف۪ي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾
كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ ح۪ينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Sâd. Şan ve şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim ki** (o, Allah katındandır).*

2. ***Fakat inkâr edenler bir gurur ve ayrılık içindedir.***

3. ***Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. O zaman feryat ettiler; ama artık kurtuluş zamanı değildi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sâd.*" Bu harfin bir manası şudur: Ey, her sözünde sadık ve her söylediği tasdik edilen peygamber!

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Sâd, Allah Teâlâ'nın, Sadık, Sabûr, Samed ve Sânî' isimlerinin anahtarı yani ilk harfidir. Allah Teâlâ, bu isimlere ve Kur'an'a yemin ederek şöyle buyurdu: '*Şan ve şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim.*'" Yani tam ve mükemmel şeref sahibi Kur'an'a yemin ederim. O Kur'an, bâki ve kendisine tutunan kimse için ebedî şeref kaynağı olan bir kitaptır.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Kendisiyle öğüt alanlar için son derece etkili, güzel ve açık öğüt veren Kur'an'a yemin ederim.

Geçmiş ümmetlerden, onların kıssalarından ve gayba ait haberlerden bahseden Kur'an'a yemin ederim.

Yahut, âyette bütün bunlar kastedilmektedir.

Yeminle başlayan bu cümlenin cevabı, hazfedilmiş olup şu cümlelerden biri olabilir:

Şüphesiz o Kur'an, benzerini getirmekten insanları âciz bırakan mucize bir kelâmdır.

Şüphesiz o Kur'an, Allah katındandır.

Şüphesiz, Muhammed doğru sözlü biridir.

Durum, onların zannettiği gibi değildir.

Resûlüm, şüphesiz sen, tarafımızdan peygamber olarak gönderilenlerdensin (Yâsîn 36/3).

Yeminin cevabı olan cümlenin sûrenin şu âyeti olabileceği de söylenmiştir: *"Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar da bu yüzden azabımı hak ettiler"* (Sâd 38/14).

Bazıları da bunun şu âyet olduğunu söylemiştir: *"Şüphesiz bu, cehennem ehlinin tartışması, kesin bir gerçektir"* (Sâd 38/64). Fakat bu yorum uzak bir ihtimaldir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Fakat* Kureyş'ten *inkâr edenler,* bu gerçeğe boyun eğmekten ve hakkı itiraf etmekten yana *bir gurur,* kibir *ve ayrılık içindedir;* Allah'ın ve resûlünün emirlerine aykırı davranmaktadırlar. Yani onların inkârının haklı bir delili yoktur, onlar sadece gurur, düşmanlık, ayrılık sebebiyle ve hakka karşı gelme kastıyla inkâr etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onları tehdit ederek şöyle buyurdu: "*Biz onlardan* yani senin ümmetinden *önce nice nesilleri,* ümmet ve milletleri *helâk ettik. O zaman feryat ettiler;* azabı gördüklerinde yardım istemek için dua ve feryat ettiler, *ama artık kurtuluş zamanı değildi.*" Yani vakit halas, kurtuluş ve kaçış vakti değildi.

Mana şudur: Onlar, kendilerine fayda vermeyecek bir zamanda yardım çağrısında bulundular.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, içinde, seçkin kullarından olan en büyük zatlardan bahsettiği bu sûreyi "sâd" harfi ile başlattı. Bununla, sabır, sıdk, semedâniyyet ve sefaya işaret edildi. Çünkü manen yükselen kimseler, bu makamları elde ederek yükseldi, derecesi düşenler de onlardaki kusur ve noksanlıkları sebebiyle düştü. Nefisle yapılan mücâhedelere sabırla, hak yolunda önderlik ve rehberlik makamı elde edilir. Hakkı talepte samimi olunarak istenen her şeye ulaşılır. Semedâniyyetle (insanlardan ve varlıklardan gönlünü çekip Hakk'a vermekle) varlıkların bağından kurtulur. Kalp sefası ise müşahede ve Hak ile konuşmayla elde edilir.

Allah Teâlâ sanki bu şeylere ve yüce kitabına yemin ederek şunu haber verdi: Şüphesiz, seçilmiş velilere karşı kibir gösterenler, velileri, onlardaki bir kusurdan dolayı değil, sadece inat, gurur ve kibirden dolayı inkâr ettiler.

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerinden öncekileri helâk ettiği gibi onları da helâk edeceği tehdidinde bulundu. Onlar, kendilerine yardım çağrısının bir fayda vermediği anda yardım isterler, fakat yardım eden olmaz.

Kâfirlerin Şaşkınlığı!

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, içlerinden bir uyarıcı gelmesine şaşırmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَعَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ④
اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ⑤ وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ مِنْهُمْ
اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ⑥ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا
فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ ⑦ ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا ...

4-5. *Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar ve dediler ki: "Bu, yalancı bir sihirbazdır! İlâhları tek bir ilâh mı yaptı? Gerçekten bu, çok tuhaf bir şey!"*

6-7-8. *Onlardan ileri gelenler, "İşinize devam edin ve ilâhlarınıza ibadette sabredin. Şüphesiz bu, (Muhammed'in davet ettiği tevhid) asıl istenen şeydir. Onu son dinde de işitmedik. Bu, sadece bir uydurmadır. Kur'an aramızdan ona mı indirildi?" diyerek kalkıp gittiler ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kureyş kâfirleri, kendilerine içlerinden bir uyarıcının,* bir peygamberin *gelmesine şaşırdılar."* İnsandan bir peygamber olmasını olmayacak bir şey gördüler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, içlerinden bir uyarıcı peygamber gelmesine şaşırdılar da taştan yontularak şekil verilmiş bir varlığın ilâh olmasına şaşırmadılar. Bu, apaçık bir çelişkidir."[264]

Yani asıl şaşırılması gereken, insandan bir uyarıcı peygamber gelmesi değil, taştan yontulmuş bir varlığın ilâh olmasıdır. Onlar ise olayı tam tersine çevirdiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kâfirler dediler ki: Bu, yalancı bir sihirbazdır!"* Yani o, gösterdiği mucizelerde sihirbazlık yapmaktadır; peygamberlik iddiasında ise yalancıdır.

Âyette, *"Kâfirler dediler ki ..."* buyrulması, onların inkârını tescil etmek ve kendilerine gazap içindir. Bununla ayrıca şu bildirilmektedir: Onları bu çirkin sözü söylemeye cüret ettiren şey inkârlarıdır.

Kâfirler sonra dediler ki: *"O peygamber, ilâhları tek bir ilâh mı yaptı?"* Yani onların ilâh dediği putları inkâr ederek ve ilâhlığı tek bir zata hasrederek ilâhın tek olduğunu mu söylüyor? *"Gerçekten bu, çok tuhaf bir şey!"* O, son derece şaşılacak bir durum!

Onların bu şaşkınlıklarının sebebi şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği tek ilâh inancı, müşriklerin, babalarından görüp alıştıkları anlayışa ters idi. Çünkü ataları, kuşaktan kuşağa putlara tapmaya devam ediyordu. Onların din adına yaptıkları ve terkettikleri bütün işler, tamamen taklide ve alışkanlığa dayanıyordu. Bundan dolayı onlar, alıştıkları duruma ters olan her şeyi tuhaf karşılıyor hatta imkânsız görüyorlardı.

Müşriklerin şaşkınlıklarının sebebini, tek ilâhın ilim ve kudretinin bunca çok şeye yeterli olmadığı şeklinde izah etmek uygun değildir. Çünkü onlar, ilâhlarının ilimlerinin, kudretlerinin ve herhangi bir şeyin yoktan var edilmesinde bir tesirlerinin olduğunu iddia etmiyorlardı ki onların ilâhlarını reddetmekten varlıkların sahipsiz kalması lazım gelsin. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmış ve âyetin tefsirinde Beyzâvî'nin bazı açıklamalarını tenkit etmiştir.[265]

---

[264] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/251.

[265] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/349.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hâlis tevhid inancı onların kalplerine girmedi, bunun için o tevhidin kabulü bir yana, mümkün olmasını bile uzak gördüler. Onlar her şeyden önce, ilâhlığın manasını bilmediler. İlâhlık, bir şeyi yoktan var etme kudretine sahip olmaktır. Buna göre, kâinatta yoktan var etmeye gücü yeten iki ilâhın bulunması doğru değildir; çünkü bu durumda birinin diğerine engel olması veya yaptığına onay vermesi gerekli olur ki iki durum da ilâhlığa aykırıdır. Eğer her ikisi de tam manada ilâhlık özelliklerine sahip değilse, ilâh olamazlar. Güçsüz, zayıf ve sonu zevale giden bir varlık ilâh olamaz."[266]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer [radıyallahu anh] müslüman olunca müminler sevindiler, bu durum Kureyş'in çok ağırına gitti. Bunun üzerine Kureyş'in ileri gelenlerinden on beş kişi toplanıp Ebû Tâlib'in yanına gittiler ve ona, "Sen bizim büyüğümüzsün. Şu sefihlerin yani İslâm'a girmiş kimselerin yaptıklarını biliyorsun. Biz, bizimle kardeşinin oğlu arasında hüküm vermen için sana geldik" dediler. Bunun üzerine Ebû Tâlib, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] yanına çağırttı. Allah Resûlü gelince, ona,

"Ey kardeşimin oğlu, bunlar senin kavmindir; senden makul bir şeyler istiyorlar, onlardan tamamen yüz çevirme!" dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Benden ne istiyorlar?" diye sordu. O zaman müşrikler,

"Sen, biz ve ilâhlarımız hakkında konuşmayı bırak; biz de seni ilâhınla baş başa bırakalım!" dediler. O zaman Allah Resûlü,

"Eğer ben sizin dediğinizi yaparsam, siz de sayesinde Araplar'a sahip olacağınız ve bütün acemlerin de sizin dininize tâbi olacağı bir kelimeyi söyler misiniz?" diye sordu. Onlar da,

"Evet, söyleriz, onunla birlikte on kelime daha söyleriz!" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Öyle ise, lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) deyin" buyurdu. Bunun üzerine müşrikler kalkıp gittiler ve âyette geçtiği gibi, *"İlâhları tek bir ilâh mı yaptı? Gerçekten bu, çok tuhaf bir şey!"* dediler.[267]

---

[266] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/251.

[267] bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre (38), 1; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/188; Hâkim, *Müstedrek*, 2/432; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/24; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/53.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlardan ileri gelenler kalkıp gittiler."* Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği cevapla kendilerini susturunca ve onun dindeki sağlam duruşunu ve onu yaymadaki azmini görüp Ebû Tâlib'in aracılığı ile yapmayı bekledikleri anlaşmadan ümitlerini kesince, birbirilerine şöyle diyerek Ebû Tâlib'in yanından kalkıp gittiler.

"İşinize devam edin ve ilâhlarınıza ibadette sabredin." Yani siz, eskiden olduğu gibi işinize devam edin, Mekke'nin yollarına dağılın ve inkârı yaymaya, İslâm'a girmek isteyenleri engellemeye devam edin. Ayrıca, ilâhlarınız hakkında işittiğiniz karalama ve tenkitlere tahammül ederek onlara ibadet etmeye devam edin.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kâfirler, birbirlerine ilâhlarına ibadette sabretmeyi tavsiye edince, müminlerin yüce mâbudlarına ibadete ve dinlerinde istikamet üzere gitmeye sabretmeyi birbirine tavsiye etmeleri daha evla ve daha önceliklidir."[268]

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz bu, asıl istenen şeydir."* Yani Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] bahsettiği tevhid ve ilâhlarımızın yok sayılması, onun tarafından muhakkak yerine getirilmek ve uygulanmak istenen bir şeydir; onu bundan hiçbir şey alıkoymadığı gibi, kendisine yapılacak bir iyilik, söylenecek bir söz, bir aracı veya nimet ile müsamaha göstermesi beklenen şeyler de geri çeviremez. Artık siz, Ebû Tâlib'in vasıtası ve aracılığı ile onu fikrinden döndürmekten vazgeçin. Sizin, ilâhlarınıza ibadet etmekten bütünüyle engellenmemeniz size yeter; öyle ise onlara ibadet etmeye sabredin ve onlar hakkında işittiğiniz karalamalara ve kötü sözlere tahammül edin.

Müşriklerin, *"Şüphesiz bu, asıl istenen şeydir"* sözüne şu manalar da verilmiştir:

Bu, Allah Teâlâ'nın dilediği ve gerçekleşmesine hükmettiği bir şeydir; artık onu hiçbir şey engelleyemez ve bu konuda sabırdan başka bir şey de fayda vermez.

Bir diğer mana: Bu iş, bizim için murat edilmiş zamanın âfetlerindendir; artık bizim ondan kaçış ve kurtuluşumuz yoktur.

---

[268] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/251.

Bir diğer mana: Sizin bu dininiz, elinizden alınmak istenen bir şeydir, yani dininiz elinizden alınmak ve sizler mağlup edilmek isteniyorsunuz.

Bir diğer mana: Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] iddia ettiği tevhid, amaçladığı Araplar'a ve acemlere üstün gelip onlara reis olmak, herkesin temenni edip istediği bir şeydir.

Artık sen, bu görüşler üzerinde düşün ve yüce kelâmın ruhuna uygun olanı tercih et.[269]

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Onu* yani Muhammed'in söylediği tevhidi, tek ilâh inancını *sonraki milletler içinde de işitmedik."* Yani son din olan Hz. İsa'nın dini içinde de işitmedik. Çünkü hıristiyanlar tek ilâha değil, üçlü bir ilâha inanıyorlardı.

Yahut biz, babalarımızın yetiştiği Kureyş'in dininde böyle bir söz, yani tek ilâh inancını işitmedik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, Ehl-i kitap'tan ve kâhinlerden, gelmesi beklenen bir millet içinde böyle bir sözün ve inancın bulunacağını işitmedik.

Gerçekten onlar, bu konuda en çirkin yalanı söylediler; halbuki öldükten sonra dirilmeyle tevhid inancı ve putlara tapmanın bâtıl olduğu, İslâm ortaya çıkmadan önce de bilinen bir meseleydi.

Müşriklerin sözü şöyle bitiyor: *"Bu, sadece bir uydurmadır;* peygamberin kendisinin uydurduğu bir yalandır. *Kur'an aramızdan ona mı indirildi?"* Yani biz, insanların reisleri ve en şereflileri olduğumuz halde, Kur'an bize değil de Muhammed'e mi indi? Onlar, içlerindeki ileri gelenlerden birinin bu şerefe özel olarak seçilmesini ve aralarından ona Kur'an'ın indirilmesini hasetlerinden dolayı inkâr ettiler. Onların bu sözleri, *"Bu Kur'an, iki kentten (Mekke ve Tâif'ten) ulu bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf 43/31) sözleri gibidir.

Bu tür bâtıl sözler, onların hakkı yalanlamasının temel sebebinin haset ve tek hedeflerinin dünya metaı olduğuna dair bir delildir. Bu durumda olmaktan Allah'a sığınırız.

---

[269] Açıklama ve görüşler için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/349-350.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ihsan ettiği rubûbiyyet, celâl ve cemalinin nurlarına karşı kâfirlerin gözleri kördü. Onlar kendisinde sadece, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] zâhirî yaratılışının mirası olan insanın dış şeklini gördüler. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir:

'Onların sana baktığını görürsün, halbuki onlar (senin hakikatini) görmezler' (A'râf 7/198).

Bunun için onlar, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy için özel olarak seçmesini uzak bir durum olarak gördüler; onun âlemde Allah'ın en seçkin kulu ve ilâhî tecellisi için bir ayna olduğunu bilemeyip bu tür sözler söylediler. Kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar. Onlar, kendilerini gayba ait şeyleri müşahededen ve Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının nurunu idrakten yana hiçbir şeye sahip olmadıklarını gördüler, sonra Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] kendileriyle kıyas ettiler. Onlar, bilmediler ki Allah Resûlü'nün şerefli nefsi, nefislerin özü, ruhların ruhu, yaratılışın aslı ve yüce Allah'ın en has tecellisidir. Keşke onlar, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Seni yaratmasaydım felekleri (kâinatı) yaratmazdım' buyurduğunda, onun melekût âlemindeki kıymetini ve ilâhî huzurdaki makamını görselerdi; o zaman böyle söylemezlerdi."[270]

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette anlatılan durum, Allah Teâlâ'nın insanlar içinde uyguladığı bir kanunudur. Her kim, insanlara dünyadan el çekip Allah'a yönelmeyi, âdetlerini terketmeyi, şirkten uzak tevhidi istediğinde ve insanların yaptığı gibi dünya malı biriktirmeyi, baş olma ve makam sevgisini terketmeyi emrettiğinde, insanlar kendisini inkâr eder, görüşünü tutarsız görür ve onun için, "Bu, yalancı sihirbazın biri" derler.

Onlar ayrıca birbirine de der ki: "Üzerinde bulundunuz halde devam edin ve sabredin; dünya malı toplamaya, çoluk çocuğunuza hizmet etmeye ve atalarınıza ait âdetleri korumaya devam edin. Bu adamın, 'Maddi sebepleri terkedin ve tamamen Allah'a bağlanın' şeklinde söylediği şeyleri, biz, bu zamanda kimseden işitmedik. O sadece kendisinin uydurduğu bir yalandır. Aramızda velilik ona mı verildi?"

---

[270] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/186-187.

Bu kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, rahmetini dilediğine özel olarak verdiğini ve her devirde, özel bir terbiye metoduyla dinî hayatı canlandıracak kimseleri gönderdiğini bilemediler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin sözlerine cevap olarak şöyle buyurdu:

...بَلْ هُمْ فى شَكٍّ مِنْ ذِكْرى بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ۝٨ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ
رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ۝٩ اَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا
بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِى الْاَسْبَابِ ۝١٠ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ ۝١١

... Hayır! Onlar benim zikrim (Kur'an) hakkında şüphe içindedirler. Hayır! Onlar, henüz azabımı tatmadılar.

9. *Yoksa mutlak güç ve sonsuz ihsan sahibi olan Rabb'inin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?*

10. *Yahut göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkü (hâkimiyeti) onların elinde midir? Öyleyse sebeplere sarılarak (göğe) yükselsinler bakalım!*

11. *Onlar, çeşitli gruplardan oluşmuş hezimete mahkûm derme çatma bir ordudur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hayır! O Kureyş kâfirleri, benim zikrim,* yani Kur'an veya vahiy *hakkında şüphe içindedirler."* Onlar, taklide meylettiklerinden ve hakikat ilmine götürecek deliller üzerinde düşünmekten yüz çevirdiklerinden, Kur'an veya vahiy hakkında şüphe içindedirler. *Hayır! Onlar,* Kur'an'da vaat edilen *azabımı henüz tatmadılar."* Bunun için onun hakkında şüphe içindeler. Onu tattıklarında içlerindeki haset ve şüphe yok olup gider. Yani onlar, azap kendilerine dokunmadıkça onu tasdik etmezler. Azap kendilerine dokununca onu tasdik ederler fakat artık tasdik zamanı değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa mutlak güç ve sonsuz ihsan sahibi olan Rabb'inin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?"* Yani onlar, rahmet hazinelerine sahip değiller ki onu dilediklerine versinler, dilediklerinden esirgesinler, peygamberlik için içlerinden bazı ileri gelenleri seçsinler ve böylece Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] üstünlük sağlayıp kendisine tepeden baksınlar. Rahmet hazinelerine sadece, sonsuz güç sahibi, yarattıkları üzerinde her hükmünü uygulayan ve rahmetini dilediklerine çokça ihsan eden Rabb'in sahiptir.

Âyetin manası şudur: Peygamberlik, Allah tarafından verilen bir ihsandır; Allah Teâlâ onu, seçtiği kullarından dilediklerine lutfeder, O'na hiç kimse mani olamaz. O, her işinde galiptir, dilediğini yapar ve dilediği herkese istediği her şeyi verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkü onların elinde midir?"* Yani ulvî (yüce) ve süflî (aşağı) âlemlerin mülkü onların elinde midir ki Rabb'e ait işlere söz söylesinler, yücelik ve ululuk sahibi Rabb'ine mahsus ilâhî tedbirlerde hüküm versinler?

Cenâb-ı Hak sonra, cevap vermede onları son derece âciz ve çaresiz bırakarak şöyle buyurdu: *"Öyleyse sebeplere sarılarak göğe yükselsinler bakalım!"* Yani eğer bahsedilen bu âlemlerin mülkü onlara aitse ve rahmeti paylaştırmada yetki sahibi iseler, o zaman kendilerini göğe ulaştıracak yollarla ve vasıtalarla arşa yükselsinler, orada âlemin ve Allah'ın melekûtunun (gaybının) işlerini idare etsinler, tercih ettikleri ve münasip gördükleri kimselere vahiy indirsinler.[271]

Allah Teâlâ sonra, şu âyetiyle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlere karşı zafer vaat etti: *"Onlar, çeşitli gruplardan oluşmuş hezimete mahkûm derme çatma bir ordudur."* Yani onlar, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı toplanmış kâfirlerden oluşan ve yakın zamanda kırılıp yok edilecek bir ordudur. Artık sen, onların sözlerine aldırış etme ve hezeyanlarını ciddiye alma.

---

[271] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/351; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/54.

8-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafiller hakkında denir ki: "Hayır, sizler, zikrimin ve marifetimin tadı hakkında şüphe içindesiniz; çünkü sizler henüz onların tadını tatmadınız."

Allah kendisinden razı olsun, İbrahim b. Edhem demiştir ki: "İnsanlar, asıl şeyin tadını almadan dünyadan çıkıp gittiler." Kendisine, "Onların kaçırdığı bu şey nedir?" diye sorulunca, hazret, "Marifetin (yüce Allah'ı tanımanın) tadı" demiştir.

Gafiller hakkında ayrıca denir ki: Onlar, henüz benim azabımı tatmadılar. Bu azap, yüce kalbin Allah'tan kopup ilâhî huzurdan uzak kalma ve mukarrebîn derecesindeki velilerin derecesinden aşağı düşme azabıdır. Onlar, hakikatlerin ortaya çıktığı ahiret âleminde bu azabı tadacaklardır. Sadece o gün ne mal ne de evlatlar fayda verir; fayda verecek tek şey, Allah'a, inkâr ve isyandan arınmış temiz bir kalple yani kalb-i selimle gelmektir.

Allah tarafından özel olarak seçilmiş velilere haset edenler hakkında denir ki: *"Yoksa mutlak güç ve sonsuz ihsan sahibi olan Rabb'inin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?"*

Kâfirlere Uyarı ve Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş kâfirlerini tehdit ederek buyurdu ki:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ
وَأَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ أُولٰٓئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
عِقَابِ ﴿١٤﴾ وَمَا يَنْظُرُ هٰٓؤُلَٓاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

12-13. ***Onlardan önce Nuh kavmi, Âd kavmi, kazıklar sahibi Firavun, Semûd, Lût kavmi ve Eyke halkı da peygamberlerini yalanlamışlardı. Onlar (bâtılda) birleşen topluluklardır.***

14. ***Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar da bu yüzden kendilerine azabım hak oldu.***

15. ***Bunlar da sadece, hiç gecikmesi olmayan korkunç bir ses bekliyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlardan* yani Mekkeliler'den *önce Nuh'un kavmi* Hz. Nuh'u, *Âd kavmi* Hz. Hûd'u, *kazıklar sahibi Firavun da* Hz. Musa'yı *yalanlamıştı.*" Firavun'a, "kazıklar sahibi" denmesinin sebebi hakkında farklı görüşler vardır.

Bir görüşe göre, Firavun'a ait dört kazık ve ipler vardı, onların üzerinde kendisi için huzurunda oyun oynanırdı.

Diğer bir görüşe göre, Firavun, azap etmek istediği kimsenin ellerinden ve ayaklarından kazığa bağlatıp (veya çiviletip) o şekilde ölene kadar bırakıyordu.

Onun, kazıklara bağlatıp azap etmek istediği kimselerin üzerine akrep ve yılanları saldığı da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre, "kazıklar sahibi" sabit, kuvvetli mülk ve saltanat sahibi manasına da gelmektedir. Bu mana, kazıklarla sağlam bir şekilde çevrilen çadır veya ev için de kullanılır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Semûd kavmi* Salih'i, *Lût kavmi* Hz. Lût'u ve büyük, sık ormanlara sahip *Eyke halkı da* Şuayb'ı *yalanlamışlardı. Onlar* bâtılda *birleşen topluluklardır.*" Bununla şuna işaret ediliyor: Bu kavimler de bâtıl üzere bir araya gelmiş hezimete mahkûm derme çatma ordulardandır. Onlar da peygamberlerini yalanmışlardır. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"*Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladı.*" Yani bu orduların her bir ferdi kendilerine gönderilen peygamberi yalanladı. Yahut o orduların her biri kendilerine gönderilen peygamberi yalanladı. Çünkü onların hepsi hakka karşı birleştiklerinden, birinin yalanlaması hepsinin yalanlaması demektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Her grup, kendisine gönderilen peygamberi yalanladı. *"Bu yüzden azabımı hak ettiler."* Yani işte bu yüzden, kendilerine hak ettikleri şekilde azap etmek gerekli oldu. Bu azap, onların yapmış olduğu cinayetlerin bir gereği olarak başlarına gelmiş değişik türdeki cezalardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlar da* yani Mekkeliler de *sadece, korkunç bir ses bekliyorlar."* Bu ifadede, onların hali tahkir edilmekte ve işlerinin basitliğine dikkat çekilmektedir.

Mana şudur: Kendilerinden önce hakkı inkâr etmeleri ve yalanlamaları sebebiyle helâk edilmiş o grupların bir benzeri olan bu kâfirler de sadece korkunç bir ses bekliyorlar. Bu ses, sûra ikinci kez üflenmesidir. Bunun manası, onların asıl azabı, bu üfürmedeki şiddet ve korku demek değildir; çünkü onun korkusu, iyisi kötüsüyle bütün ümmetleri, herkesi kaplayacaktır. Âyetin manası şudur: Mekke kâfirleri ile Allah Teâlâ'nın kendileri için hazırlamış olduğu azabın başlarına gelmesi arasında sadece sûra ikinci üfürme vardır; onların asıl azabı ahirete ertelenmiştir. Çünkü azabın onlara dünyada gelmesi, köklerinin kazınmasını gerektirir. Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Sen içlerinde bulunduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir"* (Enfâl 8/33) buyurmuştur. Bunun için onların asıl azabı kıyamet gününe ertelendi.

Bazıları âyette geçen sesten kastın, sûra ilk üflenme olduğunu söylemiştir; bu doğru değildir; çünkü onu sadece üflenme sırasında hayatta olanlar duyacak ve onunla öleceklerdir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[272]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onun için az bir gecikme dahi yoktur."* Yani onun zamanı gelince, az bir zaman dahi gecikme olmaz.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onun vakti gelince, geri dönmesi veya tekrarı söz konusu değildir." Yani o ses, bir kez üfürmeden ibarettir; onun ikincisi olmadığı gibi tekrarı da yoktur.[273]

---

[272] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/352.

[273] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/56.

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberleri yalanlayanların başına gelen şeyler, velileri yalanlayanlar için de cereyan eder, fakat velileri yalanlayan müminlerin azabı, ilâhî huzurdan uzaklaştırılmak, dostluk kapısından kovulmak ve müşahedeye dayalı marifetten mahrum bırakılmaktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Mekke kâfirlerinin azabın hemen gelmesini istemesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾ اِصْبِرْ عَلٰى مَا
يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُ۫دَ ذَا الْاَيْدِۚ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾ اِنَّا سَخَّرْنَا
الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِۙ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةًۜ كُلٌّ
لَهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

16. ***Onlar, alay ile, "Rabbimiz! Hesap gününden önce bizim** (azaptan) **payımızı ver!" dediler.***

17. ***Resûlüm! Onların söylediklerine sabret; kulumuz Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla. O, hep Allah'a yönelen biriydi.***

18. ***Biz, dağları onun emrine vermiştik; akşam sabah onunla birlikte tesbih ederlerdi.***

19. ***Kuşları da toplu halde onun emrine vermiştik. Hepsi** (zikir ve tesbih için) **ona yönelirdi.***

20. ***Biz onun mülkünü** (hâkimiyetini) **kuvvetlendirmiş, kendisine hikmet ve faslü'l-hitap** (isabetli ve süratli hüküm verme yeteneği) **vermiştik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* yani Mekke kâfirleri, azaplarının ahirete ertelendiğini işittikleri zaman, alay ederek, *'Rabbimiz! Hesap gününden önce bizim* azaptan *payımızı ver,* yani bize vaat ettiğin azaptan payımızı hesap gününden önce ver; onu, bahsedilen şiddetli sese erteleme' *dediler.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: İçinde ne yazıldığına bakmamız için bize, amel defterlerimizi acilen ver.

Yahut bizim cennetten payımızı hemen ver! Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın müminlere cennet müjdesini bildirince, kâfirler, alay etmek için, "Bizim cennetten payımızı bir an önce ver!" dediler.

Onların, duaya, "Rabbimiz!" diye başlamaları, alaydaki dikkat ve itinalarını göstermek içindir. Onlar sanki, istedikleri şeye son derece rağbet ediyorlarmış gibi böyle dua ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Resûlüm! Onların söyledikleri böyle boş şeylere sabret.*"

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlerin haberlerini anlatarak teselli verdi. O peygamberler ki ilk günleri, sıkıntı ve meşakkatle doludur, peşinden ise kendilerine bolca lutufların aktığı günler gelmiştir. Yüce Allah önce, peygamberi Hz. Davud'dan [aleyhisselâm] başlayarak şöyle buyurdu:

"*Kulumuz Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla!*" Hz. Davud [aleyhisselâm], ilk başta zayıf idi, koyun çobanlığı yapardı. Sonra, büyük kuvvet sahibi sultan bir peygamber oldu.

Hz. Davud [aleyhisselâm], dinde, mülkte ve peygamberlikte kuvvet sahibi bir zattı.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, hep Allah'a yönelen biriydi.*" O, her şeyde Allah'a yönelen biriydi. Yahut o, her işinde Allah rızasına yönelen biriydi. Bu, onun kuvvet sahibi olmasının sebebini belirtiyor ve dinde kuvvetli olmasının delilini gösteriyor.

Hz. Davud [aleyhisselâm], bir gün oruç tutar bir gün yerdi. Bu, orucun en ağır şeklidir. O ayrıca, gecenin yarısını ibadetle geçirirdi. Bütün bunları, peygamberlik, sultanlık ve şahitleri dinleyip hüküm vermenin sıkıntısıyla birlikte yapıyordu. Yani kendisine, her iki yönden kuvvet verilmişti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, dağları onun emrine vermiştik."* Yani dağları ona boyun eğdirdik, ne zaman istese dağlar kendisiyle birlikte yürürdü.

Âyetin ifade şeklinden şunu anlıyoruz: Dağların Hz. Davud'un [aleyhisselâm] emrine verilmesi, rüzgârın ve diğer varlıkların Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] emrine verildiği gibi onlarda her istediğini yapması şeklinde değil, sadece onların Allah Teâlâ'nın ibadetinde kendisine uyup tâbi olması şeklindeydi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Dağları onun emrine verdik; dağlar onunla birlikte Allah'ı tesbih ediyordu. Bu tesbih ya Allah Teâlâ'nın onlarda yarattığı bir sesle sözlü olarak geçekleşirdi ya da hal diliyle olurdu. Yani onlar, yaptıkları tesbihle, Allah Teâlâ'yı zatına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tutarlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onunla bu tesbihi, *akşam ve sabah yaparlardı."* Akşamla kastedilen, ikindiden geceye kadar olan vakittir. Sabahla kastedilen ise güneşin doğup yükselerek ışınlarını yaydığı zamandır. Bu vakte, "ilk kuşluk vakti" denir. Güneşin doğma anına da "işrâk" (sabah) denir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, Kur'an'da kuşluk namazının olduğunuı bu âyetten anladım."[274]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'nin fethi günü Ümmü Hânî'nin evinde kuşluk namazı kılmış ve, *"Bu, işrâk (kuşluk) namazıdır"* buyurmuştur.[275]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kuşları da toplu halde onun emrine vermiştik."* Yani her taraftan toplanmış kuşları da onun emrine vermiştik.

---

[274] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/56; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/151.

[275] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/76; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/150-151; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/238.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Davud [aleyhisselâm], Allah'ı tesbih ettiği zaman, tesbihine dağlar karşılık verirdi; kuşlar da toplanarak onunla birlikte tesbih ederdi; onların toplanması budur."[276]

"Hepsi ona yönelirdi." Yani dağlar ve kuşlardan her biri, Davud'un tesbihine yönelirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hepsi yani Hz. Davud, dağlar ve kuşlar, Allah'a yönelirdi. Yani Allah'ı tesbih eder ve bunu çokça yaparlardı.

Âyete verilen bir diğer mana ise şudur: Onlar yani dağlar ve kuşlar, vereceği emir için Hz. Davud'a yönelirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onun mülkünü,* hâkimeyetini *kuvvetlendirmiştik."* Yani onu, heybet, yardım ve çok ordu ile kuvvetlendirdik. Rivayet edildiğine göre, Beytülmakdis'te Hz. Davud'un mihrabının etrafında 33.000 adam özel muhafız olarak görev yapıyordu.[277]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyete şu manalar verilmiştir:

Biz onun mülkünü (hâkimiyetini), hükümde adalet ve halkına güzel muamele ile kuvvetlendirdik.

Biz onun mülkünü, zayıf ve güçsüzlerin duası ile kuvvetlendirdik.

Biz onun mülkünü, samimi kimselerin güzel nasihati ile kuvvetlendirdik. Onlar kendisine, mülkünün hayrına olan şeyleri tavsiye ediyorlardı.

Biz onun mülkünü, hakkı herkesten kabulü ile kuvvetlendirdik.

Biz onun mülkünü, bütün vakitlerinde bize yönelmesiyle kuvvetlendirdik."[278]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "İsrâiloğulları'ndan bir adam, halkın ileri gelenlerinden birini Hz. Davud'a şikâyet etti. Şikâyet eden kimse,

---

[276] Nesefî, *a.g.e.*, 4/57.

[277] Begavî, *a.g.e.*, 7/76; Nesefî, *a.g.e.*, 4/57.

[278] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/254.

'Bu benim sığırımı gasbetti!' dedi. Diğeri de inkâr etti. Şikâyet eden adamın elinde bir delil yoktu. Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm],

'Kalkın, sizin işiniz hakkında bir düşüneyim' dedi. Allah Teâlâ, Hz. Davud'a rüyasında, şikâyet edilen adamı öldürmesini vahyetti. Hz. Davud, emri uygulamada acele etmedi, Cenâb-ı Hak, ona üç kere o adamı öldürmesini yoksa kendisine bir azap geleceğini vahyetti. Bunun üzerine Hz. Davud, adama haber göndererek, 'Allah Teâlâ bana, seni öldürmemi vahyetti' dedi. Adam,

'Beni delilsiz mi öldüreceksin?' diye sorunca, Hz. Davud,

'Evet, vallahi Allah'ın emrini sende uygulayacağım!' dedi. Adam, Hz. Davud'un kendisini öldüreceğini kesin olarak anlayınca dedi ki:

'Beni öldürmede acele etme, ben sana bu işin iç yüzünü söyleceğim. Allah Teâlâ, bu hırsızlık suçundan dolayı benim öldürülmemi emretmedi, fakat bunun asıl sebebi şudur: Ben, bu adamın babasını bir hileyle öldürmüş ve sığırını almıştım!' Bunu üzerine Hz. Davud adamı öldürdü. O zaman insanlar,

'Bir kimse bir günah işlediği zaman Allah Teâlâ, onu Hz. Davud'a bildiriyor ve o da cezasını veriyor!' dediler ve onu gözlerinde büyütüp kendisinden çekinmeye başladılar ve böylece kalplerde Hz. Davud'un heybeti büyüdü."[279]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz kendisine hikmet vermiştik."* Âyette geçen hikmete şu manalar verilmiştir: Peygamberlik, mükemmel ilim, sağlam amel, işlerde isabet, Zebur ve ilâhî hükümlerin ilmi.

Hakka uyan her söz hikmettir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Biz ona ayrıca faslü'l-hitap vermiştik."* Ona, isabetli hüküm ve hasımların arasını kolayca ayırma ilmi verdik. Hz. Davud [aleyhisselâm], iki kişi arasında hüküm verirken hiç zorlanmaz, dilinde bir kekeleme ve zorlanma olmaz, meseleyi kolayca çözerdi.

---

[279] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 20/47; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 7/77; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/153-154.

Âyete şu manalar da verilmiştir: Biz ona, hak ile bâtılı birbirinden ayırma yetkisi verdik.

Biz ona, açık ve kolayca anlaşılır şekilde konuşma kabiliyeti verdik. Öyle ki Hz. Davud [aleyhisselâm] konuşunca, karşısındaki kimse, sözü ve meramı hiç karıştırmadan rahatça anlardı.

Yahut ona, meramını süratle, kısadan anlatma kabiliyeti verilmişti.

Mana şudur: Allah Teâlâ Hz. Davud'a, hüküm verirken, mülkünü idare ederken ve halkı ile istişarelerde bulunurken hak ile bâtılın, doğru ile yanlışın arasını ayıracak fasih bir konuşma kabiliyeti verdi.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ona verilen şey, bir iddiada bulunan kimseden delil istemesi ve hakkında suçlamayı inkâr edene yemin ettirmesiydi."[280]

Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyetteki faslü'l-hitapla kastedilen şeyleden biri de onun, "Emmâ ba'dü" sözüdür. Bu sözü ilk söyleyen Hz. Davud'dur. Önemli bir konuşma yapacak kimse, konuşmasını Allah'ın adını anarak ve O'na hamdederek başlattıktan sonra, asıl konuyu gireceği zaman, zikirden sonra, "emmâ ba'dü ..." (bundan sonra) der.[281]

16-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey hak yolcusu derviş, senin hakkında söylenen olumsuz sözlere sabret; senden önce gelip geçen Allah'ın seçkin kulları ile teselli bul. Allah Teâlâ'ya ulaşmayı uman ve bunu samimi olarak isteyen kimseler için onlarda güzel bir örnek vardır.

İmam Kuşeyrî, *"Biz dağları onun emrine verdik"* âyeti hakkında demiştir ki: "Kim, bir manevi hali hakkı ile elde ederse her şey ona yardımcı olur."[282]

---

[280] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/77.

[281] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/78; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/57.

[282] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/254.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece, kâinatla birlikte olursun; kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise kâinat seninle birlikte olur (sana hizmet eder)."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Davud'un İmtihanı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Davud'un (aleyhisselâm) imtihanından bahsederek şöyle buyurdu:

وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُدَ
فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ
بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَٓا اَخٖى
لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنٖيهَا وَعَزَّنٖى فِى
الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهٖ وَاِنَّ كَثٖيرًا
مِنَ الْخُلَطَٓاءِ لَيَبْغٖى بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَقَلٖيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ
رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾

21-22. ***Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar, mâbedin duvarına tırmanıp Davud'un yanına girmişlerdi de Davud onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme ve bize doğru yolu göster" dediler.***

23. ***Onlardan biri dedi ki: "Bu, benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek koyunum var. Böyle iken, 'Onu da bana ver' dedi ve tartışmada bana üstün geldi."***

24. ***Davud dedi ki: "Doğrusu o, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etmiştir. Gerçek şu ki ortakların çoğu, birbirlerine karşı haksızlık ederler; sadece iman edip salih ameller yapanlar hariç. Onlar da ne kadar azdır!" Davud, kendisini imtihan ettiğimizi anladı ve hemen Rabb'inden affını istedi, eğilerek secdeye kapandı ve tövbe edip Allah'a yöneldi.***

25. ***Biz de onu kendisine bağışladık. Şüphesiz, onun için katımızda özel bir yakınlık ve güzel bir dönüş vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana davacıların haberi geldi mi?"* Âyetteki sorunun, hayret manası olduğu gibi, anlatılan şeye kulak vermeye teşvik manası da mevcuttur. Çünkü o, çok güzel bilgi ve hayret edilecek haberler içermektedir.

"Hani onlar, mâbedin duvarına tırmanıp Davud'un yanına girmişlerdi." Âyette geçen mihrap, oda veya mescid demektir. Mescide mihrap (harp yeri) denmesi, orada şeytanla ve kötü düşüncelerle savaşıldığı içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Davud onlardan korktu."*

Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ Hz. Davud'a [aleyhisselâm] insan şeklinde iki melek gönderdi. Onların Cibrîl ve Mîkâil olduğu söylenmiştir. Bu iki melek, Hz. Davud'un yanına girmek istediler; onu ibadet halinde buldular. Kapıcılar onların içeri girmesini engelledi. Bunun üzerine melekler mâbedin duvarına tırmandılar ve Hz. Davud farketmeden önüne oturdular. Hz. Davud, bir anda önünde oturan iki kişi görünce, (kendisine suikast için gelmiş olabileceklerini düşünerek) korktu. Çünkü onlar, yanına hüküm gününün dışında gelmişlerdi. Kapıdan değil, yukarıdan içeri girmişlerdi. Ayrıca bu gün onun mâbede çekilip ibadet yaptığı bir gündü ve etrafında yanına girenleri engelleyecek bir sürü koruması vardı.[283]

---

[283] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/58.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hz. Davud, zamanını dörde ayırmıştı. Bir günü kadınları için, bir günü ibadet için, bir günü insanlar arasında hüküm vermek için, bir günü de İsrâiloğulları ile karşılıklı uyarı ve sohbet için ayırmıştı. Melekler, kendisinin yanına ibadet gününde geldiler."[284]

Hz. Davud [aleyhisselâm] onlardan korkunca, melekler, *"Korkma! Biz birbirine hasım,* biri diğerine haksızlık etmiş *iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme,* hakkın dışına çıkma *ve bize doğru yolu göster, dediler."* Bundan kasıt, hak olanın tesbit edilip açıklanmasıdır.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud [aleyhisselâm] zamanında, bir kimse diğerine hanımını boşamasını teklif edebiliyor, kadın da isterse boşanıp iddetini tamamladıktan sonra onunla evleniyordu. Bu durum, yardımlaşma konusunda onların bir âdetiydi. İslâm'ın ilk günlerinde, ensarla muhacirler arasında buna benzer bir durum olmuştur.

Hz. Davud bir defasında, Üriyya isminde bir adamın hanımını gördü. Kadın güzel biriydi. Kalbi ona meyletti; kocasına onu boşamasını teklif etti, o da bu teklifi geri çevirmekten utandı ve hanımını boşadı. İddeti bittikten sonra Hz. Davud [aleyhisselâm] onunla evlendi. Ondan Hz. Süleyman doğdu. Hz. Davud [aleyhisselâm] bundan dolayı uyarıldı ve kendisine dendi ki: "Sen, şanı yüce ve hanımı çok olan birisin. Senin gibi birinin, tek hanımı olan birinden hanımı boşamasını istemen uygun değildir. Sana yakışan, hevâna galip gelmek, nefsini kırmak ve imtihan edildiğin şeye sabretmektir."

Diğer bir rivayete göre, o kadına Üriyya tâlip oldu. Onunla birlikte Hz. Davud da aynı kadına tâlip oldu; bunun üzerine ailesi Hz. Davud'u tercih etti. Onun bu konudaki hatası, pek çok kadına sahipken, mümin kardeşinin tâlip olduğu kadına tâlip olmasıydı.[285]

Herhalde onların şeriatında bu durum (aynı kadına tâlip olmak) haram değildi. Fakat bu, evla olanın aksine bir ameldir. Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Peygamberler hakkında bu rivayet doğru değildir. Hele

---

[284] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/255.

[285] Rivayet ve değerlendirmeler için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/357-358; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/58.

Hz. Davud'un [aleyhisselâm], Üriyya'yı defalarca savaşa göndermesi, onun savaşta ölümüne sevinip iddeti dolunca hanımıyla evlenmesiyle ilgili rivayetler de asılsızdır. Bu tür şeyleri, peygamberlerin ulularından birinin yapması şöyle dursun, o, insanların içinde salih olarak bilinen bir kimseye bile layık değildir."[286]

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sizden kim, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] olayını kıssacıların naklettiği şekilde anlatırsa, ona 160 sopa iftira cezası uygularım."[287] Bu, peygamberler hakkında iftara cezası olup normal iftira cezasının iki katıdır.

Rivayet edildiğine göre, bir adam, Ömer b. Abdülaziz'in yanında Hz. Davud'un bu kıssasını anlattı. Yanında da hak ehli bir adam bulunuyordu. Adamın anlattığını yalanlayarak dedi ki:

"Eğer Hz. Davud'un kıssası, Allah Teâlâ'nın, kitabında anlattığı gibiyse, onun aksini araştırmak ve onun dışında bir şey söylemek uygun değildir. Şayet olay senin anlattığın gibiyse, Cenâb-ı Hak peygamberine onu bildirmemiştir, bu durumda da onun açıklanıp ortaya çıkarılması uygun değildir." Bunu işiten Ömer b. Abdülaziz,

"Gerçekten şu sözü işitmem, benim için üzerine güneş doğan her şeyden (bütün dünyadan) daha sevimlidir" dedi.[288]

Allah Teâlâ'nın, Hz. Davud'un kıssası için verdiği misal şunu gösteriyor: Hz. Davud'un yaptığı şey sadece, hanımın kocasından onu boşamasını talep etmesi ve o da bu talebi yerine getirince, iddetinden sonra kadınla evlenmesidir. Bu durum, açıkça değil, bir temsil ve ta'riz yoluyla ifade edildi. Böyle yapılması, kınamada daha etkili bir yöntemdir. Şöyle ki verilen temsili iyi düşünen kimse, onunla neyin kastedildiğini anlar ve bu onda daha büyük bir etki bırakır, kalbine daha kuvvetli yerleşir, onda daha büyük bir tesir uyandırır. Bu şekilde ayrıca, muhatap açıkça uyarılmayarak güzel edep korunmuş olmaktadır. Bu açıklamayı Nesefi yapmıştır.[289]

---

[286] Değerlendirme için ayrıca bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/58.

[287] bk. Nesefi, *a.g.e.*, 4/58; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/163) Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/358.

[288] Rivayetler için bk. Nesefi, *a.g.e.*, 4/58-59.

[289] bk. Nesefi, *a.g.e.*, 4/59; ayrıca bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/81-82.

Cenâb-ı Hak sonra, kapalı yolla yapılan bu uyarıyı şöyle anlattı:

"Onlardan biri dedi ki: Bu, benim kardeşimdir." Yani bu benim din kardeşimdir. Yahut o benim, arkadaşlıkta veya ortaklıkta kardeşimdir. "O benim kardeşimdir" ifadesi, arkadaşı tarafından kendisine yapılan işin son derece kötü olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Hasmın sözü şöyle devam ediyor:

"Onun doksan dokuz koyunu var." Burada dişi koyunla ima edilen kadındır. Bir şeyi kapalı ve ta'riz yoluyla anlatmak, açıkça söylemekten daha etkilidir. *"Benimse bir tek koyunum var."* Ondan başka sahip olduğum bir malım yok. Böyle iken, bu kardeşim bana, *"Onu da bana ver;* benim mülküme kat, elimin altındaki mallarım gibi ona da sahip olup bakayım, *dedi ve tartışmada bana üstün geldi."* Yani o, kendisini haklı çıkarmak için delil getirmede ve mücadelede benden daha güçlüdür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kadına tâlip olmada o bana üstün geldi. Şöyle ki ben bir kadına tâlip oldum, o da oldu, kadını o aldı. Bu da onlar tarafından ta'riz ve temsil yoluyla bir uyarıdır. Sanki şöyle demiş oldular: Biz, halleri böyle olan iki hasım gibiyiz. Böylece, Hz. Davud ile Üriyya arasında geçen olay, bir temsille anlatılmış oldu.

Bu temsilde, adamın birinin bir tek koyunu var, ortağının ise doksan dokuz koyunu var; arkadaşı koyunlarını 100'e tamamlamak istemektedir, bunun için ortağının tek koyununa göz dikti, onu almak için kendisiyle mücadeleye girişti. Hem de muradına ermek isteyen hırslı bir kimsenin mücadele şekliyle.

Bu durum sadece, mesele kendisine getirilip gerektiği gibi hüküm vermesi için böyle yapıldı.

"Davud dedi ki: Doğrusu o, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etmiştir." Böylece Hz. Davud [aleyhisselâm], kendi aleyhine hüküm vermiş oldu. Hz. Davud [aleyhisselâm] bu sözüyle, arkadaşının yaptığı işin son derece yadırganacak bir şey olduğunu ve kendisinin bir sürü koyunu varken, tek koyuna sahip olan arkadaşının koyununa göz dikmenin ne kadar yanlış olduğunu anlatmak istemiştir.

Hz. Davud [aleyhisselâm], bu sözü, iddia edilen şeyi karşı tarafın itiraf etmesinden sonra söylemiş olması muhtemeldir. Yahut onu, iddia sahibirin doğru söylemesi durumuna göre söylemiştir. Yani, eğer sen doğru söylüyorsan, bu kimse sana zulmetmiştir.

Hz. Davud [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor: *"Gerçek şu ki* mallarını birbirine karıştıran *ortakların çoğu, birbirlerine karşı haksızlık ederler;* arkadaşlık ve ortaklık hakkını gözetmezler. *Sadece,* onlardan *iman edip salih ameller yapanlar hariç.* Çünkü onlar, haksızlık ve düşmanlıktan son derece sakınırlar. *Onlar da ne kadar azdır!"* Yani böyle kimseler gerçekten az bulunur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Davud, kendisini imtihan ettiğimizi anladı."* Yani Hz. Davud, hüküm meclisinde cereyan eden bu olaydan, bizim kendisini imtihan ettiğimizi, bunun kendi meselesine çok benzediğini anladı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud, gelen hasımlar arasında hükmünü verince, biri diğerine bakıp güldü ve sonra göğe yükseldiler. O zaman Hz. Davud [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın kendisini imtihan ettiğini ve uyardığını anladı.[290] Yani bunu, kendisine bir imtihan ve uyarı için yaptığımızı anladı.

Hz. Davud'un [aleyhisselâm] imtihan edilme sebebi hakkında farklı şeyler söylenmiştir.

Bir rivayete göre Hz. Davud, ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un derecelerine ulaşmak isteyerek, "Yâ Rabbi, bütün hayırları benden önceki atalarımın alıp götürdüğünü görüyorum; onlara verdiğinin bir benzerini bana da ver!" diye dua etti. O zaman Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti:

"Ben onları birtakım musibetlere uğrattım, sabrettiler. İbrahim Nemrud'la ve oğlunu kurban etmekle imtihan edildi. İshak, kurban olarak boğazlanmakla imtihan edildi.[291] Yakub ise Yusuf için üzülmekle ve gözlerini kaybetmekle imtihan edildi. Sen ise hiçbir şeyle imtihan edilmedin." Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm],

---

[290] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/81; Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 15/162; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/357.

[291] Meşhur olan görüşe göre, kurban olarak kesilen Hz. İsmail'dir [aleyhisselâm].

"Yâ Rabbi, beni de onları imtihan ettiğin şeylerin bir benzeriyle imtihan et" dedi. O zaman, kadınla imtihan edildi.[292]

Bir rivayete göre Hz. Davud, kendisinin çok kuvvetli olduğunu iddia ederek nefsinden hiç kokmadığını söyledi, bunun üzerine nefsinin halini gösterecek bir şeyle imtihan edildi.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Davud,* bir kusur işlediğini anlar anlamaz *hemen Rabb'inden affını istedi, eğilerek secdeye kapandı* yahut tövbe namazı kılarak rükû ve secde yaptı, *tövbe edip Allah'a yöneldi."*

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud [aleyhisselâm] kırk gün secde halinde ağladı. Secdeden sadece farz namazları ve zaruri ihtiyaçları için kalkıyordu. Secde halinde öyle ağladı ki göz yaşlarından toprak ıslandı ve onda yeşillikler bitti. İçtiği suyun üçte ikisi göz yaşı olarak geri akıyordu.[293] Bu hal içinde, mülkünü idare etmekten geri kaldı; hatta bu arada İşâ ismindeki oğlu tahta geçti, halkı kendisine tâbi olmaya çağırdı. İsrâiloğulları'nın azgınlarından bir grup onun etrafında toplandı. Hz. Davud [aleyhisselâm], kusuru affedilince, tahtı ele geçiren oğluyla savaştı ve onu mağlup etti.[294]

Bu âyet, İmam Mâlik'e göre secde âyetidir. İmam Şâfiî aksi görüştedir. Fakat Mâlikî mezhebinde secdenin 24. âyetinin sonunda mı yoksa 25. âyetinin sonunda mı yapılacağı konusunda farklı görüşler vardır (Hanefî mezhebine göre de 24. âyet secde âyetidir).

İmam Tirmizî, Ebû Said-i Hudrî'den [radıyallahu anh] şunu nakletmiştir:

"Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], rüyasında bir ağacın Sâd sûresini okuduğunu gördü; ağaç, 24. âyetin sonuna gelince secde etti ve, 'Allahım, bunu benim için sevap olarak yaz, onunla benden bir günahımı affet, bana onun bereketiyle şükür nasip et, kulun Davud'dan kabul ettiğin gibi, onu benden de kabul et' dedi. Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], gelip rüyasını Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] anlattı; Allah Resûlü,

"Ey Ebû Said, sen de secde ettin mi?" diye sordu. Ebû Said,

---

[292] bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân,* 20/66-67; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/78; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/159-160.

[293] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/60; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/358.

[294] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/358.

"Hayır, yapmadım" deyince, Allah Resûlü,

"Sen secde etmeye ondan daha çok hak sahibiydin" buyurdu. Allah Resûlü, sonra Sâd sûresini okudu ve Hz. Davud'un secdesini bildiren 24. âyete gelince secde etti; secdesinde de ağacın söylediklerini söyledi.[295]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de onu* yani affını istediği şeyi *kendisine bağışladık."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Davud'a, kendisini affettiğini vahyedince Davud [aleyhisselâm],

'Yâ Rabbi, kendisine haksızlık ettiğim adamın durumu ne olacak?' dedi. Allah Teâlâ da,

'Ben onun sana hakkını helâl etmesini istedim!' buyurdu.[296] Diğer bir rivayette Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Ben ona kıyamet günü, bu zamana kadar gözünün görmediği nimetler veririm ve ondan, sana hakkını helâl etmesini isterim; o da sana hakkını helâl eder." Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, senin beni affettiğini şimdi kesin olarak anladım" dedi.[297]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurdu ki: *"Şüphesiz, onun için katımızda özel bir yakınlık,* kusurunu bağışladıktan sonra kendisi için özel bir yakınlık ve keramet vardır. *Ayrıca onun için güzel bir dönüş* yani cennete dönüş *vardır."*

21-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Davud'un [aleyhisselâm] uyarılmasının tek sebebi, Cenâb-ı Hakk'a ait manevi güzelliğin dışında, varlıklara ait maddi güzelliğe yönelmesiydi. Manevi güzellik kendisine yetseydi, maddi güzelliğe yönelmezdi. Hak Teâlâ kendisini uyarınca istiğfar edip manevi güzelliğe döndü. O, ilâhî kudsî güzelliktir.

---

[295] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/266; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/166. Biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Salât, 55 (nr. 579); İbn Mâce, İkâme, 70 (nr. 1053); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/86; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/167.

[296] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/257.

[297] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/262; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/84.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Hz. Davud, şekil ve sûretlerden uzak mutlak manevi güzellikten kopup şekil ve sûret güzelliğine yöneldi. Bu, cem' makamı değil, tefrika makamıdır.[298] Hz. Davud, sonra halinden istiğfar ve tövbe edip varlıkları görmekten Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye yöneldi; bundan sonra yüce Allah kendisine halifelik hil'atini giydirdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Davud, 'Yâ Rabbi, ben Tevrat'ta senin önceki peygamberlere büyük rütbeler verdiğini gördüm; onları bana da ver' dedi. Allah Teâlâ da, 'Ben kendilerine musibet verdiğimde onlar sabrettiler ve bu dereceleri elde ettiler' buyurdu. Bunun üzerine Hz. Davud, bu derecelerin bir benzerine ulaşma arzusuyla, Allah Teâlâ kendisine bir musibet verirse ona sabredeceğine içinden söz verdi. O zaman Cenâb-ı Hak Hz. Davud'a, kendisini falanca gün imtihan edeceğini haber verdi. O gün gelince, Hz. Davud, özel ibadet yerine çekilip kapılarını kapattı, sadece göğün kapılarını kapatması mümkün olmadı. Hikmet sahibi zatlar demiştir ki:

'Olacak bir şeyden kaçan kimse, kendisini arayanın eline düşer.'

Hz. Davud'un bulunduğu evin bir penceresi vardı, oradan içeri ışık giriyordu. O sırada pencereden içeri ufak bir kuş girdi, giren kuş altın gibi süslü, parlak ve güzeldi. Hz. Davud'un küçük bir oğlu vardı; Hz. Davud, içeri giren kuşu oğlu için yakalamak istedi. Kuş kaçıyor o da kendisini takip ediyordu. Kuş kaçıp evin dışında bir yere kondu. Hz. Davud, kuşun nereye konduğuna bakmak için başını uzattığında, evinin avlusunda gayet güzel bir kadın gördü; kalbi kadına meyletti. Oğlunun derdine düşmesi onu sonuçta imtihan olduğu işle yüz yüze getirdi. Bunda, basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır."[299]

---

[298] **Cem'**; kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Kulun kalbini ve düşüncelerini toplayacak olan Allah Teâlâ'dır. Kul her şeyini Hak'ta toplayınca, bütün düşüncesi Allah için, Allah ile Allah'tan gelen şeylerle olur. Cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek vücut, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir.

Fark ve tefrika, ayırmak, ayrı tutmak, Cenâb-ı Hakk'ın zatı dışındaki şeyleri O'na ait bir mülk olarak görmek, varlıkların ârızî bir vücuda sahip olduğunu kabul etmek, Cenâb-ı Hak'la birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Fark şeriat, cem' hakikattir. Cem' ve tefrika hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri, noksan ve tehlikelidir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 196-198 [İstanbul: Semerkand, 2007]; Sühreverdî, *Avârif*, 62. bölüm; Kelâbâzi, *Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377 [Kahire 1992]; İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, s. 58 [Dımaşk 2004]).

İmam Kuşeyrî, *"Kendisi için onu affettik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hz Davud [aleyhisselâm], başına gelen imtihanın başında tövbe etmeye, ağlamaya, yalvarıp yakarmaya yöneldi ve peşinden mağfiret ve af buldu. Aynı şekilde kim, başına gelen şiddetli imtihanların başında Allah'a yönelirse, Allah ona yeter ve tövbesini kabul eder. Başına gelen sıkıntılı hal uzadığında sonuna kadar sabreden kimse de aynı güzel sonuca ulaşır. Şöyle denilmiştir: Pişmanlığın sebebiyle seni Allah'a ulaştıran bir hata, kendisiyle övünmen sebebiyle seni Allah'tan uzaklaştıran bir taatten senin için daha faydalıdır."[300]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Peşinden zillet ve iftikâr (Allah'a muhtaç olduğunu anlayıp boyun bükme) halini getiren bir günah, peşinden gurur ve kendini büyük görmeyi getiren bir taatten daha hayırlıdır."

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "Sana güzel edep kazandıran her kötü edep de bir edeptir."

Hz. Davud'a Verilen Halifelik

Hz. Davud [aleyhisselâm], bütün benliği ile Cenâb-ı Hakk'a yönelince, Allah Teâlâ onu halife yaparak şöyle buyurdu:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ
بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾ وَمَا
خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا

---

[299] Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 5/255-257.

[300] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/255-257.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾ اَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾

26. Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında hakla hükmet. Nefsin arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Şüphesiz, Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.

27. Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu düşünce, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline!

28. Yoksa biz, iman edip salih ameller yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir tutar mıyız? Yahut (Allah'tan) korkanları, azgın günahkârlarla bir tutar mıyız?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık.*" Yani ondaki mülkün başına ve insanlar arasında hükmetmeye seni getirdik. Yahut seni, senden önce hakkı ayakta tutan peygamberlerin yerine halife yaptık.

Âyette şuna dair bir delil vardır: Hz. Davud'un [aleyhisselâm] tövbeden sonraki hali, önceki hali gibi güzel olup halinde herhangi bir değişme yoktur. Sa'lebî, bu konuda aksi şeyler nakletmiştir. O, Hz. Davud'un tövbesinden sonra halinin değiştiğini, önceki güzel sesini kaybettiğini ve kuşların onun okuyuşuna katılmadığını söylemiş olup bunlar doğru değildir. Rivayet için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[301]

Âyet şöyle devam ediyor: "*O halde insanlar arasında hakla,* Allah Teâlâ'nın hükmüyle *hükmet;* çünkü sen, O'nun halifesi oldun." Yahut adaletle hükmet.

---

[301] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/265-266.

"Nefsin arzusuna uyma." Yani din veya dünya işlerinde bir hüküm verirken nefsin arzusuna uyma; aksine, senin için belirlenen sınırda dur. Âyette, kulun işlediği en kötü suçun, hakkı bırakıp nefsinin arzusuna uymak olduğuna dair bir uyarı vardır.

"Yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır." Yani hevâ veya ona tâbi olmak, Allah'ın senin önüne koyduğu kâinat ve dine ait delillerden uzaklaşıp sapmana sebep olur.

"Şüphesiz, Allah'ın yolundan yani kulu O'na ulaştıran yoldan *sapanlara, hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."* Şüphesiz, hesap gününü hatırlamak ve onu sürekli kalpte tutmak, hakka yapışıp hevâdan uzaklaşmayı gerektirir.[302]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri* yani bu eşsiz nizamdaki varlıkları *boş yere,* hikmetten uzak, gereksiz birer mahlûk olarak *yaratmadık."* Yahut onları, boş ve abes bir mahlûk olsunlar diye yaratmadık; tam aksine hepsini sonsuz hikmetler ve harika sırlar için yarattık. Biz o varlıklar içinde birtakım nefisler (insanlar) da yarattık. Onlara, hak ile bâtılı, faydalı ile zararlıyı seçmeleri için akıl verdik. Onlara, faydalı şeyleri elde etmede ve zararlı şeyleri savmada ilmî ve amelî alanlarda tasarruf imkânları da verdik. Onların önüne, dış âlemde ve içlerinde hakkı ispat eden nice deliller koyduk ve kendilerine onlarla hakka delil getirme kudretini bahşettik. Sonra onlara, bu kadar ihsanla yetinmedik, kendilerine ayrıca peygamberler gönderdik ve içinde bize karşı nasıl edepli olunacağını ve kudsî huzurumuza nasıl ulaşılacağını açıklayan kitaplar indirdik. Bunun yanında ayrıca o kitapları anlayıp insanlara anlatacak derin âlimler hazırladık; onlar bu kitapların içindeki mana cevherleri çıkarmak için ona daldılar ve içinden, bize karşı zâhiren ve bâtınen nasıl muamele edileceğinin bilgisini çıkarttılar. Biz o kitaplarda, ondan yüz çevirenlere azap hazırladığımızı, ona sımsıkı sarılanlara ise bolca sevap vereceğimizi ve hiçbir şeyi boş yere yaratmadığımızı da bildirdik.

---

[302] Hz. Davud'un nasihatleri ve halifenin özellikleriyle ilgili haberler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/169-174.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu düşünce, inkâr edenlerin zannıdır."* Yani varlıkların boş yere yaratıldığı düşüncesi, kâfirlerin boş bir zannıdır. Onlar bunu açıkça belirtmeseler de hallerinden anlaşılan budur. Çünkü onların, kâinatın yaratılış gayesi olan öldükten sonra dirilmeyi, sevabı, hesabı ve azabı inkâr etmeleri, kendilerini bütün kâinatın boş yere yaratıldığı zannına götürür. Sanki onlar, böyle zannetmekle âlemin boş yere yaratıldığını söylemiş olmaktadır. Âlemin yaratılmasının en büyük hikmetlerinden biri, ahirette herkesin dünyada yaptıklarının karşılığını almasıdır. Kim, ahiretteki hesap ve cezayı inkâr ederse âlemin yaratılmasındaki hikmeti de inkâr etmiş olur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline!"* Yani bu zan ve inkârlarının sonucu içine girecekleri cehennemden dolayı vay inkâr eden kâfirlerin başına gelene!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa biz, iman edip salih ameller yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir tutar mıyız?"*

Âyetin kastı şudur: Eğer, kâfirlerin dediği gibi, ahirette hesap ve ceza olmasa, o zaman Allah'tan korkan müminlerle inkâra dalan cehennemliklerin durumları bir olur. Bu iki grubu bir tutan kimse sefihtir, hikmet sahibi değildir. Hayır, biz, sürekli ıslahla uğraşan müminlerle, yeryüzünün her yanında bozgunculuk yapan kâfirleri bir tutmayız. Eğer kâfirlerin dediği gibi, öldükten sonra dirilmek ve onu takip eden ceza süreci olmasa bu, müminlerin ve kâfirlerin dünya nimetlerinin eşit olmasını gerektirir. Halbuki durum böyle olmayıp kâfirlerin dünyadaki nasipleri (genelde) müminlerden daha fazladır. Müminler, Allah için sabretmeleri ve taatlerin meşakkati içinde yorulmalarıyla birlikte, onları ahirette kâfirlerle bir tutmamız mümkün değildir. Bunun için, müminlerin en yüksek derecelere yükseltilmesi ve kâfirlerin de en aşağı azap derekelerine atılması için, öldükten sonra dirilme ve herkesin amelinin karşılığını alması gerekir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Yahut Allah'tan korkanları, azgın günahkârlarla bir tutar mıyız?"* Âyet, bahsedilen iki grubun eşit olmalarını inkâr ve reddetmektedir. Buradaki "azgın günahkârları", müminlerin günahkârları şeklinde yorumlamak makama uygun değildir. Burada bahsedilen müttakiler ve fâcirlerle, âyetin ilk kısmında bahsedilenlerin (salih amel yapanların ve yeryüzünde fesat çıkaranların) kastedilmiş olması mümkündür. Her iki grubun diğer iki vasfıyla tekrar dile getirilmesi, ilk iki vasıftakilerin eşit olmasını inkâr etme açısından daha etkilidir.

Rivayet edildiğine göre, Kureyş müminlere, "Kıyamet günü, size verilecek nimetlerin aynısı bize de verilecek!" dediklerinde bu âyet indi.[303]

26-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Ey Davud, biz seni yeryüzünde halife yaptık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hz. Davud, Cenâb-ı Hakk'ın imtihan ve iptilasından başarıyla çıkınca, Allah Teâlâ ona özel tecellileriyle güzel ihsanlarda bulundu, kendisine izzet ve sultanlık elbisesini giydirdi; aynen Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] imtihandan çıkıp yeryüzünde halifelik tahtına oturduğu gibi. Bu onların, Rahmân'ın ahlâkıyla ahlâklanıp en büyük ruhun sûretiyle şekillenmelerinden sonra oldu. Hz. Davud [aleyhisselâm] aşk, muhabbet, peygamberlik ve güzel ahlâkta temkin halini bulunca, emri Cenâb-ı Hakk'ın emri, yasakladıkları da O'nun yasakladığı şeyler oldu."[304]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Allah'ın halifesi sıfatı sadece bir peygamber için kullanılır; bu sıfatın peygamberlerin dışındaki kimseler için kullanılması, bir zorlama ve haddi aşmaktır."[305]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Velilere göre, varlıkların bağından kurtulup gerçek hürriyete kavuşmuş, veliliğinde yüksek derecelere ulaşıp manevi halinde sabit kadem olmuş, himmetiyle bütün âlemde tasarrufta bulunduğu ortaya çıkmış ve genelde emri Allah'ın emri olan kimselere de "Allah'ın halifesi" denir. Bu, kutubluk makamıdır.

Manevi mertebeler üç olup bunlar, salah (güzel salih hal), velilik ve hilâfettir.

Salah mertebesi, zâhirini takva ile süsleyenlere aittir.

---

[303] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/87.

[304] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/191.

[305] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/502.

Velilik mertebesi, müşahedeye ulaşmış, fakat nefsinden bütünüyle kurtulmamış kimselere aittir. Şöyle ki onun sürçme ve hataları gerçekten çok azdır.

Manevi hilâfet mertebesi ise engellerden kurtulup tam hürriyetine kavuşmuş, Cenâb-ı Hakk'ın özel inâyetiyle günahlardan korunmuş kimselere aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Hevâya tâbi olma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır"* âyeti hakkında deriz ki: Hevâ, nefsin arzuladığı ve kendisine meylettiği fâni zevklerdir. Bu zevk, makam ve mal sevgisi gibi kalbe ait bir haz olabileceği gibi, yeme, içme ve evlenmede lükse düşkünlük gibi nefse ait bir şey de olabilir.

Hevâya tâbi olmak, onu elde etmek için peşine düşmek ve bu uğurda gayretle çalışmaktır. Eğer elde edilmek istenen şey haram ise onun peşine düşmek imana zarar verir. Şayet elde edilmek istenen şey mubah bir şey ise (ona hırsla yönelmek) ihsan makamının nuruna zarar verir. Eğer bir şey dinen mubah olur ve kul onu talep etmeden ve ona göz dikmeden kolayca gelirse ondan ihtiyacı kadarını alması câizdir; fakat bunun, gelen nimete şükür ve onun Allah'tan geldiğini müşahede ile olması gerekir.

Ömer b. Abdülaziz (rahmetullahi aleyh) demiştir ki: "Hak, nefsin de arzusuna uygun olursa balla kaymak gibi tatlı olur."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Senin için Hakk'a giden yolların karışık olmasından korkulmaz; senin için asıl korkulacak şey, hevânın (nefsin kötü arzularının) sana galip gelmesidir."

Hevânın galip gelmesi, insanı kahrı ve hükmü altına almasıdır; öyle ki nefsin şehveti galeyana gelince, kul ona sahip olamaz.

Allah Teâlâ'nın, *"Biz göğü, yeri ve içindekileri boş yere yaratmadık"* âyetinin işaret ettiği mana şudur: Bilakis biz onları, kendileriyle tanınmamız için yarattık. Kâinat senin önüne, onları seyretmen için değil, onlarda, kendilerini yaratan yüce Mevlâ'yı müşahede etmen için kondu. Bu konuda çok açıklama geçti.

Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek ve Onlardan İbret Almak

Kul, kâinatta yüce Mevlâ'sını müşahede edeceği bir makama sadece tefekkür ve ibretle düşünme ibadetini yaparak ulaşır. Cenâb-ı Hak, bu duruma işaret ederek şöyle buyurdu:

كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُٓوا اٰيَاتِه۪ وَلِيَتَذَكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

29. *Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.*

Tefsir

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, önceki âyette, müttaki salih kimse ile günahlara dalmış bozguncunun bir olmayacağını belirtti. Burada da kendisine uyanların ebedî saadeti elde edeceği, kendisiyle tam bir salâh halinin ve kâmil takvanın hâsıl olacağı şeyi açıkladı. O, Allah Teâlâ'nın kitabı olup Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu.

"Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır." Onun, dine ve dünyaya ait faydaları pek çoktur. Onu insanlara, âyetleri üzerinde derin derin düşünsünler diye indirdik. Düşünülecek bu âyetlerin içine, yaratılışın sırlarını ve Allah'ın hükümlerini anlatan âyetler de girmektedir. Onlar, kâinat âyetlerinin zâhirine bakarak onlardaki üstün manaları anlarlar; ilâhî hükümler üzerinde düşünerek de onların en uygun mana ve yorumlarını elde ederler

O Kur'an, nefsanî arzuların kirinden temizlenmiş safi akıl sahipleri öğüt alsınlar, onda geçen hakikatler üzerinde dursunlar ve onunla amel etsinler diye indirilmiş mübarek bir kitaptır. Hiç şüphe yok ki ilâhî kitaplar, içindekilerden ibret alınması ve kendisiyle amel edilmesi için indirilmiştir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Bu Kur'an'ı onun mana ve tevilini bilmeyen köleler ve çocuklar da okur; onlar, Kur'an'ın harflerini korudular (onları düzgün okudular) fakat hükümlerini zayi ettiler."[306]

---

[306] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/61.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah'ın kitabı, sultanın katından gelmiş bir fermandır. Onun gönderilmesindeki amaç, içindekilerin anlaşılması ve gereğince amel edilmesidir; yoksa sadece harflerini okumak ve şekline bakmak değildir. Kim işin şeklinde kalırsa o kimse kusurludur.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, Kur'an okumanın bâtınî edeplerinden on tanesini saymıştır. Biz bunları, özetleyerek vereceğiz.

Kur'an Okumanın Bâtınî Edepleri

1. İlâhî kelâmın büyüklüğünü, yüceliğini, Allah Teâlâ'nın onu, ulu arşından insanların anlayış seviyesine indirerek insanlara yaptığı ihsanı anlamak. Eğer Allah Teâlâ, yüce kelâmının hakikatini harflerle perdelemeseydi, Allah'ın kelâmının ağırlığı karşısında arş ve yer sabit duramaz, onun azametinden arşla yer arasındaki şeyler yok olup giderdi. Şayet Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] destekleyip sabit tutmasaydı, O'nun kelâmını dinlemeye güç yetiremezdi; dağın üzerinde ilâhî nurun parlamasına güç yetiremediği gibi.

2. Kendisiyle kelâm ettiği zatı yüceltmek. Bu zat, yüce Allah'tır. Kur'an okuyan kimse, sözün sahibinin büyüklüğünü düşünmeli, okuduğu şeyin insan sözü olmadığını, O'nun kitabını okumada büyük bir tecellinin olduğunu bilmelidir. Bunun için İkrime [radıyallahu anh], mushafı (Kur'an'ı) açtığı zaman kendinden geçer, "O Rabbim'in kelâmıdır, o Rabbim'in kelâmıdır" derdi.

3. Kalp huzurunu sağlamak ve nefsin boş düşüncelerini terketmek; bir âyeti gaflet içinde okursa onu yeniden okumak.

4. Tedebbür yani derin ve ince düşünce. Bu, kalp huzurunun ötesinde bir şeydir. Çünkü bazan insan, Kur'an'ın dışında bir şeyi düşünmez fakat âyetler üzerinde de düşünmeden sadece okuduğu Kur'an'ı dinlemekle yetinir. Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Fıkhını bilmeden yapılan ibadette ve âyetleri üzerinde düşünmeden yapılan Kur'an kıraatinde hayır yoktur."

5. Mana ve kastedileni anlamak. Bu, her âyetin içerdiği manayı, layık olduğu şekilde anlayıp kastedileni ortaya çıkarmaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından ve fiillerinden bahsedilmekte, ayrıca peygamberlerin ve onları yalanlayanların halleri anlatılmakta, onların nasıl helâk olduğundan bahsedilmektedir. Onda ayrıca, Allah'ın emirleri, yasakları, cennet ve cehennem anlatılmaktadır.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilmini bilmek isterse Kur'an'ı iyi incelesin."

Yani Kur'an, hakkıyla düşünen kimse için, yüce Allah'ın fiilini, sıfatlarını ve zatının sırlarının keşfini içermektedir.

6. Kur'an'ı anlamaya mani olan şeylerden kurtulmak. Bu manilerin en büyükleri dört tane olup şunlardır:

Birincisi, bütün himmet ve gayreti harfleri mahrecinden çıkartmaya sarfetmektir. Sırf bunun için Kur'an okuyanlara musallat edilmiş bir şeytan vardır. Sadece kıraat rivayetlerini ezberlemekle meşgul olanlar da böyledir. Bu kimseye, manaların sırları nasıl açılsın?

İkincisi, taklitle tâbi olduğu bir mezhebe bağlanıp kalmak, onda ısrar ederek katı davranmaktır. Bu kimseyi, sadece inandığı ve doğru bildiği şey bağlamaktadır. Onun aklına, kendi doğrusundan başkası gelmez. Bu durumda o, Kur'an'ın manaları içine dalamaz; çünkü o, katı fikrine bağlanıp kalmıştır, ötesine ve başkasına bakamaz.

Üçüncüsü, kalbi kirleten ve perdeleyen bir günahta ısrar etmek yahut kendini beğenmek veya dünya sevgisiyle müptela olmaktır. İnsanların çoğu bu hallerle müptela olup kalpleri Kur'an'ı anlamaktan yana perdelidir. Allah Teâlâ, bu duruma şu âyetiyle işaret etmektedir:

"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimden (yani onları anlamaktan) uzaklaştıracağım" (A'râf 7/146).

Dördüncüsü, zâhirî tefsirle yetinmektir. Bazıları, Kur'an'ın zâhirî tefsirini okur ve Kur'an'ın âyetleri için İbn Abbas, Mücâhid ve onların yaptığı açıklamalardan başka bir manasının olmadığına inanır; bunun dışındaki tefsir ve tevilleri, Kur'an'ı kendi görüşüyle tefsir etmek olarak değerlendirir. Bu düşünce de Kur'an'ın hakikatini anlamada en büyük perdelerden biridir. Şüphesiz, Kur'an'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve hakikatine ulaşılan bir müşahede noktası vardır. Onun âyetlerindeki sırların ve inceliklerin anlaşılması ebediyen bitmez. O, engin bir deniz gibidir; kıyamete kadar herkes, bu denizden kendi vüsati kadar (ilim, akıl ve idraki ölçüsünde) ilim alır.

7. Tahsis. Bu, Kur'an'daki her hitabın (âyetin) içinde asıl bir amacın bulunduğuna inanmaktır. Mesela, bir emir veya yasak bildiren âyet işittiğinde, ondan maksadın, bahsedilen emrin yapılması, yasak edilen şeyin ise terk edilmesi gereken bir şey olduğunu bilmektir. Aynı şekilde, âyetlerde bir müjde ve tehdit işittiğinde, öncekilerin kıssalarını duyduğunda, bundan kastın, onlarda dini adına ihtiyacı olan şeyi elde etmek ve imanını kuvvetlendirmek için ibret almak olduğunu bilmelidir. Kıssaların hikmeti konusunda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini kuvvetlendireceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunlarda, sana hak, müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir" (Hûd 11/120). Kur'ân-ı Hakîm, sadece Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] inmemiştir, bilakis o, bütün âlemler için bir şifa, rahmet ve nurdur. Kur'ân-ı Hakîm, onu işiten her müminin kalbini kuvvetlendirir.

8. Tesir. Kur'an okuyanın kalbi, okuduğu farklı âyetlere göre değişik tesirler altında kalmalıdır. Kalbi, okuduğu âyetlerden anladığı her bir hal ve vecde göre korku, ümit, kabz, bast ve diğer hallerden payını almalıdır.

9. Terakki. Bu, Kur'an okuyanın okuduğu kelâmı, nefsinden veya bir başkasından değil, yüce Allah'tan dinleyeceği bir hale yükselmesidir. Kur'an okumanın dereceleri üçtür:

Birincisi, kulun, Kur'an'ı sanki yüce Allah'ın huzurunda durup O'na okuduğunu düşünmesidir. Bu durumdaki kulun hali, istek ve yalvarış olur.

İkincisi, kalbiyle Allah Teâlâ'nın sanki kendisine kelâmıyla hitap ettiğini, nimet ve ihsanlarından bahsederek onunla konuştuğunu müşahede etmesidir. Bu durumdaki kulun makamı, hayâ ve tâzimdir.

Üçüncüsü, Kur'an okuyanın, kelâmda konuşanı (yüce Allah'ı) görmesi, kendine ve okuyuşuna bakmaması, kelâm sahibinin müşahedesi içine dalarak bütün himmetini O'nda toplamasıdır. Bu, mukerrabînlerin (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş âriflerin) makamıdır. Ondan öncekiler, ashâb-ı yemînden (amel defterini sağından alan) salihlerin makamıdır. Bunların dışındakiler ise gafil müminlerin derecesidir.

Kur'an okumanın en yüksek derecesi hakkında Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, kelâmında kullarına tecelli etmektedir, fakat onlar kendisini göremiyorlar."

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Önceleri Kur'an okurdum, ancak bir tat alamazdım. Sonra onu, sanki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına okuyor ve ben de kendisinden dinliyormuşum gibi okumaya başladım. Ardından, bir üst makama yükseltildim; onu, sanki Cibrîl Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] okuyor, ben de kendisinden dinliyormuşum gibi okumaya başladım. Sonra Allah Teâlâ beni, diğer bir makama yükseltti; şimdi ben onu kendisiyle konuştuğum Allah'tan dinliyorum. O esnada öyle bir manevi tat alıyorum ve huzur buluyorum ki ondan uzak kalmaya sabredemem."

10. Teberri. Bu, Kur'an okuyanın kendine ait bir güç ve kuvvet görmekten sıyrılması ve nefsinin hallerine razı olmaktan (halinin salih ve güzel olduğunu düşünmekten) uzaklaşmasıdır. Diğer açıklamalar için *İhyâ*'ya bakınız.[307] Biz, *İhyâ*'daki açıklamaları özetleyerek verdik.

Hz. Süleyman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾ اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ
الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنّ۪ي اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪ي حَتّٰى
تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾

---

[307] bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 1/372-383 (Beyrut 2000).

30. ***Biz Davud'a Süleyman'ı bağışladık. Süleyman ne güzel bir kuldu! Gerçekten o, daima Allah'a yönelirdi.***

31. ***Hani, kendisine akşama doğru soylu rahvan atlar getirilmişti.***

32. ***Süleyman, "Gerçekten ben malı, Rabbim'in zikri için sevmiştim" dedi.*** *(Huzuruna getirilen atları seyrederken)* ***nihayet güneş battı.***

33. ***Süleyman, "O atları bana geri getirin!" dedi ve atlar getirilince, onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya*** *(kesmeye)* ***başladı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz Davud'a Süleyman'ı bağışladık. Süleyman ne güzel bir kuldu! Gerçekten o, daima Allah'a yönelirdi."* Yani genişlik ve darlıkta, bütün işlerinde Allah Teâlâ'ya yönelirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani, kendisine akşama doğru soylu rahvan atlar getirilmişti."* Öğle-akşam arasında kendisine soylu rahvan atlar getirilip sunulunca, onun yaptıklarını anlat. Bu atların özelliği ve güzelliği şu idi: Atlar dururken, ön ayaklarından birini tırnağı üzerine yere dikerek diğer üç ayağı üzerinde sakince duruyor, sıra koşmaya gelince çok süratli koşuyorlardı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman Dımaşk ve Nusaybin halkıyla savaştı, onlardan 1000 at aldı. Diğer bir rivayete göre, bu atları babası Hz. Davud, Amâlikalılar'dan aldı, Hz. Süleyman, onları kendisinden miras olarak aldı; fakat bu doğru değildir, çünkü peygamberler, vefatlarından sonraya kendisine vâris olunacak dünya malı bırakmazlar. Ancak, Hz. Davud onları Allah yolunda kullanılmak üzere bırakmış, Hz. Süleyman da onlara bakmak için vâris olmuşsa bu olabilir. Onları kesmesi ise kendilerini başkasıyla değiştirmek içindir. Bu atların, kanatlı olarak denizden çıkıp geldiği de söylenmiştir.

Hz. Süleyman (aleyhisselâm), öğle namazını kıldıktan sonra tahtına oturdu, bu arada bahsedilen atlar grup grup getirilip kendisine sunulmaya başlandı. Bu iş, aralıksız olarak akşam güneş batana kadar devam etti. Bu sırada, farkında olmadan ikindi namazı veya o vakitte yaptığı zikri geçti. Kaçırılan şeyin zikir olması daha uygundur; çünkü peygamberler günah işlemekten korunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Süleyman çok üzüldü, o atların kendisine geri getirilmesini istedi, atlar getirildi, onları Allah Teâlâ'nın rızası için kurban olarak kesip sadaka olarak dağıttı (O zaman at eti helâl olup yenmek için kesilirdi).[308] Geride, kendisine sunulmayan 100 at kalmıştı, onları kesmedi. Bugün insanların elinde bulunan iyi cins rahvan atlar onların neslindendir.

Şöyle denilmiştir: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], o atları Allah için kesince, Allah Teâlâ, kendisine onların yerine daha hayırlısını verdi; bu, onun emriyle rüzgârın, onun istediği yere esmesidir.[309]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman, 'Gerçekten ben malı, Rabbim'in zikri için sevmiştim' dedi."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bu sözü, güneşin batma anında söyledi. Bunu, atlarla meşgul olup namazı veya zikri kaçırmasını itiraf olarak söyledi. O zaman bu sözün anlamı şudur: Bir peygamber için evlâ olan, dünya ile meşgul olmayı terkedip bütün vakitlerini Allah'ın zikriyle doldurmasıdır. Bu durumda o, evlâ olanı terketmiş oldu, bundan dolayı çok üzüldü ve buna sebep olan atların kesilmesini emretti. Sözü, atlarla meşgul olup namazı kaçırdı manasında almak uygun değildir, çünkü bu durum büyük günah olup peygamberlerin günahtan korunmuş olmaları buna mani olmaktadır. Bu açıklamayı şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.

Buna şöyle bir cevap verilmiştir: Hz. Süleyman'ın namazı kaçırması, kasıtlı olarak değil, unutma ve farkında olmadan meydana gelmiştir. Bu durumda olan bir şey günah değildir.

Hz. Süleyman'ın sevdiği maldan kastı, kendisini Rabb'inin zikrinden alıkoyan atlardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Nihayet güneş battı."* Hz. Süleyman, huzuruna getirilen atları seyrederken güneş battı.

Âyetin manası şöyle olur: Ben malı sevmeye Rabbim'in zikri için yöneldim. Bu yönelme, güneş batıncaya kadar devam etti.

---

[308] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/175.

[309] Rivayet ve açıklamamlar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/62; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/361.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman, 'O atları bana geri getirin!' dedi ve atlar getirilince, onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı."* Yani onları boyunlarından ve ayaklarından kesmeye başladı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Atlar getirilince, Hz. Süleyman, onlara olan sevgisini ve beğenisini göstermek için onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya (onları sevip okşamaya, bir hastalıkları var mı yok mu diye vücutlarını kontrol etmeye, kendileriyle yakından ilgilenmeye) başladı.[310] Fakat bu mana, konunun akışına terstir.[311]

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak Kur'an'da, Hz. Süleyman'ı anlatmak için özel bir bölüm açmayıp ondan, babası Hz. Davud'un hayatı anlatılırken bahsetti ve onu babası için bir bağış yaptı. Diğer peygamberleri ise, "Kulumuz Davud'u an", "Kulumuz Eyyûb'u an" şeklinde özel olarak tanıttı. Bununla şuna dikkat çekildi: Dünyevî güzelliğe sahip olanların makamı, celâl tecellisine muhatap olmuş (sıkıntılara mâruz kalmış sabırlı) kimselerin makamına ulaşamaz. Bunda şuna da dikkat çekilmiştir: Sabreden fakirin makamı, şükreden zenginin makamından daha yüksektir. Bu açıklamayı Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde yapmıştır.[312]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya (kesmeye) başladı ..."* âyetinde şuna bir işaret vardır: Kim, bir şeyi Allah için terkederse Allah Teâlâ, onun yerine kendisine daha hayırlı olanı verir. Kimin malı ve canı Allah için telef olursa onun yerine daha hayırlısını vermek yüce Allah'a aittir.

Bu âyette, kalbi Allah'tan alıkoyan şeyleri elden çıkarma konusunda sûfîlere bir delil vardır; Şiblî'nin, (kalbini meşgul eden ve kendini beğenmeye sevkeden) yeni elbisesini parçalaması gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[310] Fahreddin-i Râzî, bu manayı tercih etmiş ve onu savunmuştur (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* 26/180 [Beyrut 1990]).

[311] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/362.

[312] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 2/269-273.

Hz. Süleyman'ın İmtihanı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] imtihanından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ
اغْفِرْ لٖي وَهَبْ لٖي مُلْكًا لَا يَنْبَغٖي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدٖيۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ
﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّٖيحَ تَجْرٖي بِاَمْرِهٖ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَۙ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاطٖينَ
كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍۙ ﴿٣٧﴾ وَاٰخَرٖينَ مُقَرَّنٖينَ فِي الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هٰذَا عَطَاؤُنَا
فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾

34. *Şüphesiz, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra (tövbe ile eski haline) döndü.*

35. *Süleyman dedi ki: "Rabbim! Beni bağışla ve bana öyle bir mülk (varlıklar üzerinde yetki ve tasarruf) ver ki o, benden sonra kimseye verilmesin. Şüphesiz sen, çokça bağışta bulunansın."*

36. *Bunun üzerine biz de rüzgarı emrine verdik; rüzgâr onun emriyle onun istediği yere rahatça akıp giderdi.*

37-38. *Ayrıca, yapı ustası ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve demir halkalara bağlı diğerlerini de onun emrine verdik.*

39. *Ona dedik ki: "İşte bu, bizim ihsanımızdır; ondan istediğine ver, istediğine verme; bu konuda sana hesap sorulmaz."*

40. *Şüphesiz ona, katımızda özel bir yakınlık ve güzel bir âkıbet vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset,* düşük bir çocuk veya bir şeytan *bıraktık. Sonra,* tövbe ile Allah Teâlâ'ya *döndü."*

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] imtihanı hakkında en açık bilgi, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen şu hadistir:

"Süleyman dedi ki: 'Bu gece, yetmiş (bir rivayette doksan dokuz) hanımımı dolaşıp hepsiyle cimâ edeceğim; her biri Allah yolunda cihad edecek bir yiğit doğuracak!' dedi, fakat, 'inşallah' (Allah dilerse) demedi. Sonra, bütün hanımlarını dolaştı, her biriyle cimâ etti; sadece bir kadın hariç, hiçbiri hamile kalmadı; hamile kalan da düşük bir çocuk doğurdu." Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerine devamla şöyle buyurmuştur:

"Canımı elinde tutan Allah'a yeminle söylüyorum ki eğer Süleyman, 'inşallah' deseydi, bütün hanımları hamile kalır ve hepsi Allah yolunda cihad edecek birer yiğit doğururdu."[313]

Buna göre, Hz. Süleyman'ın imtihanı ve uyarılma sebebi, "inşallah" dememesidir. Tahtına atılan ceset ise hanımı tarafından doğurulan yarım (düşük) çocuktur.

Hz. Süleyman'ın imtihan ve uyarılma sebebi olarak şu da anlatılmıştır: Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] bir oğlu oldu. Şeytanlar toplanarak onu öldürme kararı aldılar ve, "Eğer bu çocuk yaşarsa onun hizmetinden kurtulamayız (şu andaki hizmet ve sıkıntımız devam eder)" dediler. Hz. Süleyman, bu durumu öğrenince, çocuğunu cinlerin zararından korumak için buluta yükledi ve orada besleyip büyütmek istedi. Bir ara hiç farkında değilken, oğlu ölü olarak tahtına atıldı. Hz. Süleyman hatasını anladı, çünkü o, bu konuda Allah'a tevekkül etmemişti.[314]

Bu konuda şöyle bir olay nakledilmiştir: Hz. Süleyman, adalardan Saydûn adasına savaşa gitti, oranın kralını öldürdü ve Cerade ismindeki kızını esir aldı. Kız çok güzeldi. Hz. Süleyman onu kendisi için ayırdı.

---

[313] Buhârî, Eymân, 3, Enbiyâ, 40 (nr. 3424); Müslim, Eymân, 25; Nesâî, Eymân, 40, 43; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/147.

[314] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/63; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/362.

Kız, sıkıntı içinde müslüman oldu. Hz. Süleyman, onu çok seviyordu fakat kızın ölen babasına duyduğu üzüntüden dolayı göz yaşları hiç dinmiyordu. Hz. Süleyman'dan, kendisi için babasının heykelini yaptırmasını, ona bakarak acısını dindirmeyi istedi. Hz. Süleyman da şeytanlara, kızın babasının bir heykelini yapmalarını emretti, onlar da yaptılar. Bu kadın, sabah akşam heykelin yanına gidip câriyeleriyle birlikte, önceki âdetleri üzere, babasının heykeline secde ediyordu. Hz. Süleyman'ın bundan haberi yoktu. Onun yakın adamlarından Âsaf, bunu farketti ve gidip durumu Hz. Süleyman'a haber verdi. Bunun üzerine Hz. Süleyman heykeli kırdı, kadını cezalandırdı, sonra çöle çıktı, ateş külünden bir yer hazırlayıp üzerinde oturdu, yalvarıp yakararak Allah'a tövbe etti.

Hz. Süleyman'ın, Ümeyne isminde bir câriyesi vardı, bu câriye Hz. Süleyman'dan bir çocuk doğurmuştu. Hz. Süleyman, taharet için helaya girince veya eşlerinden birine yaklaşmak istediğinde, yüzüğünü bu câriyeye veriyordu. Bunu, yüzüğe sadece temiz halde dokunmak için yapıyordu.[315] Saltanat sırrı, o yüzükteydi.

Hz. Süleyman, yine bir gün yüzüğünü câriyesine verdi. O sırada, "Sahr" isminde bir şeytan Hz. Süleyman'ın sûretine girerek gelip câriyeden yüzüğü istedi, o da verdi. Şeytan, yüzüğü takıp saltanat tahtına oturdu. İnsanlar onu Hz. Süleyman bilerek etrafında toplandı. Şeytan, meşhur görüşe göre, hanımları hariç, Hz. Süleyman'ın her şeyinde hükmünü geçirdi. Bu arada Hz. Süleyman'ın hali ve şekli değiştirildi. Hz. Süleyman, yüzüğünü almak için câriyesine gelince, câriye onu tanımadı ve yanından kovdu. Hz. Süleyman, bir hata işlediğini anladı. Bundan sonra, evleri dolaşıp el açarak halktan yiyecek istiyor, onlara, "Ben Süleyman'ım!" dediğinde, insanlar başına toprak saçarak kendisine kötü sözler söylüyordu.

Hz. Süleyman, sonra deniz kenarına balıkçıların yanına gitti, onlardan iş istedi. Onların balıklarını taşımaya başladı. Balıkçılar kendisine günlük yevmiye olarak iki balık veriyorlardı. Bu şekilde kırk gün devam etti. Evinde de kırk gün süreyle puta tapılmıştı.

---

[315] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/91-92

Bu zaman içinde Âsaf ve İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri, Hz. Süleyman kılığındaki şeytanın hüküm ve uygulamalarını yadırgamaya başladılar. Hz. Süleyman'ın hanımlarına gidip onun hükümlerini yadırgadıklarını söylediler. Sonra kendisine gittiler, huzurunda oturdular, Tevrat'ı açıp ona okumaya başladılar. Bu sırada şeytan, elinde yüzükle birlikte havaya uçup kayboldu. Sonra yüzüğü denize attı. Onu bir balık yuttu. Bu balık, Hz. Süleyman'ın eline geçti, balığın karnını yardığında içinden yüzük çıktı. Hemen yüzüğü eline taktı. Allah için secdeye kapandı. Mülk ve saltanatı kendisine geri verildi.

Hz. Süleyman, "Sahr" denen şeytanı yakaladı, bir büyük kayayı oydurup onu içine hapsetti, üzerini bir başka kaya ile kapattı, sonra onları demir ve çelikle bağlayıp denize attı. Bu şeytan denizde kalmaya devam etmektedir.[316]

Bu rivayete göre, tahtın üzerine atılan ceset, "Sarh" ismindeki şeytandır. O, içinde ruhu olmayan bir cisimdir; çünkü o, bir temsilden ibaret olup aslı yoktur. Hz. Süleyman'ın hatası ise ailesinin puta tapmasından habersiz olmasıdır. Çünkü o zamanda heykel yapmanın bir sakıncası yoktu. Onun bilgisi olmadan heykele secde edilmesi ise kendisine bir zarar vermez.

Tahkik ehli bir âlim, bu kıssayı inkâr ve reddederek demiştir ki: "Şeytanın Allah'ın peygamberine benzemesi, onun saltanatına sahip olması, ümmeti içinde tasarrufta bulunması ve zulüm olan hükmümler vermesi gibi, Hz. Süleyman'la ilgili bu konuda kıssacıların ve tefsircilerin naklettikleri doğru değildir."[317]

Kadı İyâz demiştir ki: "Şeytanlar, bu şekilde peygamberlerin üzerine musallat edilmezler; Allah Teâlâ, peygamberlerini bu tür hallerden korumuştur." Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de aynı görüştedir. O, peygamberler hakkında bu görüşünü, Semerkandî'den nakletmiştir.

---

[316] Rivayet için bk. Taberi, Câmiü'l-Beyân, 20/89-92; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/91-92; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/362-363.

[317] Nesefi, bunların yahudilerin uydurması olduğun söyler (bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/63). Fahreddin-i Râzî de bunların tefsirlere yalan yanlış haberleri sokuşturan Haşeviyye grubunun işi olduğunu söyleyerek hepsini tahlil ve tenkit etmiştir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 26/181-182).

Şerefeddin-i Tîbî[318] demiştir ki: "Müfessirlerin pek çoğu, Hz. Süleyman'ın tahtına atılan cesetten kastın, bir şeytan olduğunu söylemiştir. Bu, itimat edilecek bir görüştür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Şu kadar var ki peygamberlerin bu tür durumlardan uzak olduğunu söylemek daha selâmetlidir."

Şeylerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Bu rivayetlerde geçtiği şekilde, şeytanın Hz. Süleyman'a musallat edilmesi, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] kıssasında olduğu gibi değildir. Şeytan Hz. Eyyûb'un, malını ve evlatlarını telef etmek için musallat edilmişti. Onun zararı bedenedir. Onun musallat olduğu alan, dinî değil, sadece dünyevîdir. Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana bu gece, namazımı kesmek için bir ifrit (cin) musallat oldu; fakat Allah Teâlâ bana, onu yakalama imkânı verdi, kendisini yakaladım. Onu, hepiniz kendisine bakarsınız diye mescidin direklerinden birine bağlamayı istedim, sadece sonra, kardeşim Süleyman'ın, 'Rabbim, bana öyle bir mülk (varlıklar üzerinde yetki ve tasarruf) ver ki o benden sonra kimseye verilmesin' duasını hatırladım; yakaladığım ifriti hor hakir bir şekilde bıraktım."[319]

Hadiste görüldüğü gibi, cinler Hz. Peygamber'e musallat olup bazı işlerini bozmak istemişlerdir. Aynı şekilde, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] sihir yapılmıştır, kendisi zehirlenmiş ve savaşta yaralanmıştır Bütün bunlar, bedene ait dünyevî zararlardır. Bu tür şeylerin bir peygamberin başına gelmesi, onun peygamberliğine zarar vermez. Hz. Süleyman hakkında anlatılan şeytanın musallat olma olayında ise dinde bir karışma ve karışıklık söz konusu olup, bu doğru değildir. Sadece şöyle denebilir: İlk anda böyle bir durum gözüktü fakat devam etmedi, bilakis hemen karışıklık kaldırıldı. Bu, şu âyette bildirilen durum gibidir:

"Bizim gönderdiğimiz hiçbir nebî ve resûl yoktur ki o, bir şey yapmak istediği zaman, şeytan onun arzusuna bir vesvese atmış olmasın. Fakat Allah,

---

[318] Tîbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah (v. 743/1343). Tîbî'nin, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhi meşhurdur. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/239-240 [Beyrut 1992]).

[319] Hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 40 (nr. 2423); Müslim, Mesâcid, 39.

şeytanın attığı vesveseyi giderir ve sonra âyetlerini sağlamlaştırır" (Hac 22/52). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman dedi ki: 'Rabbim! Beni bağışla ve bana,* benim için bir mucize olacak halime münasip *öyle bir mülk (saltanat ve yetki) ver ki o, benden sonra kimseye verilmesin."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm], saltanat ve peygamberliğin bulunduğu bir evde yetiştiği ve ikisine birden vâris olduğu için, Rabb'inden, her ikisinin hükmünü içinde bulunduran bir mucize istedi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana öyle bir mülk (saltanat) ver ki bu alınmadan sonra, onu benden kimse çekip alamasın.

Bir diğer mana: Bana öyle bir mülk (saltanat) ver ki azamet ve şiddetinden dolayı, benden sonra onu elde etmek kimseye uygun olmasın.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası hakkında şöyle denmiştir: Benden sonra böyle bir mülkü (saltanat ve yetkiyi) istemek hiç kimseye uygun değildir, herkese gereken şey, işini Allah'a havale etmektir. Cüneyd-i Bağdâdî de benzer bir açıklama yapmış ve sözüne şunu eklemiştir: 'Çünkü dünya mülkü, kalbi mâlikten (yüce Mevlâ'dan) alıkoyar.'

Şöyle denilmiştir: Hz. Süleyman, *'Yâ Rabbi, bana öyle bir mülk (saltanat) ver ki benden sonra kimseye verilmesin'* derken, peygamberleri kastetmedi; o bu sözüyle, "Benden sonra o saltanat, dünya sultanlarından hiçbirine verilmesin" demek istedi.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bu saltanatı, insanları güzel yönetmek, aralarında adaleti temin etmek ve hakkı ayakta tutmak için istedi, yoksa onu dünyaya meylinden dolayı istemedi. Bu, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm], krala söylediği şu sözü gibidir:

'Beni, hazinelerine bakmakla görevlendir; şüphesiz ben, güzel bir koruyucu ve çok bilgili biriyim'" (Yusuf 12/55).

İmam Kuşeyrî sonra şöyle der: "Bu konuda denilmiştir ki: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] dünyayı hakir görerek ona nazar etmediğini ve sahip olmadığını (ilâhî bir ilimle) bildiği için, 'O mülk, benden sonra kimseye layık olmasın' dedi. Yoksa Hz. Peygamber'e karşı cimrilik yaparak bunu söylemedi; o, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] dünyaya nazar etmediğini bildiği için böyle söyledi."[320]

Bu konuda şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Hz. Süleyman'ın, *"Yâ Rabbi, bana öyle bir saltanat ver ki benden sonra kimseye verilmesin"* sözü, dilinden kendi isteği dışında akmış bir sözdür. Bu aynen, Allah dostlarının, bazan Allah hakkında kendi iradeleri dışında söyledikleri sözlere benziyor. Bunun için durum istediği şekilde oldu; kendisine verilen saltanatta kimse ona ortak edilmedi. Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] şu sözü de dilinden dökülmüş ilâhî bir hakikattir:

"Rabbimiz, onlara içlerinden, kendilerine senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları her türlü manevi kirlerden temizleyecek bir peygamber gönder" (Bakara 2/129). Allah Teâlâ, ileride olacak bir şeyin olmasına hükmedince, peygamberine onu söyletti.

Hz. Süleyman'ın, kendisine özel bir saltanat verilmesini istemeden önce, *"Rabbim beni affet"* diyerek önce istiğfar etmesi, dine daha fazla önem verdiği içindir. O bunu, peygamberlerin ve salihlerin edebine uyarak yapmıştır. Bir de bu usul, duanın kabulünde daha etkilidir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz sen, çokça bağışta bulunansın."* Bu, onun yüce Allah'tan, mağfiretle birlikte saltanat istemesinin sebebidir. Şüphesiz, kulunu affetmek de O'nun "vehhâb" (çok bağış ve ihsanda bulunan) sıfatının bir tecellisidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine biz de rüzgârı onun emrine verdik."* Onun duasını kabul ederek, kendisine itaat etmesi için rüzgârı ona boyun eğdirdik. Böylece Hz. Süleyman'ın durumu, imtihandan önceki haline döndü.

Bir rivayete göre, Hz. Süleyman, yirmi sene saltanat sürdükten sonra imtihan edildi; imtihandan sonra da yirmi sene daha saltanat sürdü. Bu sırada, rüzgâr emrine boyun eğdirildi. Bunun nasıl olduğu şöyle açıklanıyor:

---

[320] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/261-262.

"Rüzgâr Süleyman'ın emriyle onun istediği yere yumuşak bir esişle veya hiç rahatsız etmeden hoş bir şekilde *akıp giderdi."* Yumuşak rüzgârın hizmeti, Hz. Süleyman'ın tahtını şiddetli rüzgâr yerden havaya kaldırdıktan sonra başlardı. Taht havaya yükselince, hafif rüzgâr onu yumuşak ve rahat bir şekilde istediği yere taşırdı.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz, yapı ustası ve dalgıçlık yapan şeytanları da onun emrine verdik."* Şeytanlar, onun için, istediği binayı yapıyorlar ve kendisi için inci mercan çıkartmak üzere denize dalıyorlardı. Denizden ilk inci çıkartan Hz. Süleyman'dır [aleyhisselâm].

Âyetin manası şudur: Biz, güzel yapı ustası ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları da onun emrine verdik.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunlarla birlikte, zincirlere bağlı diğer şeytanları da onun emrine verdik."* Azgın şeytanlar, kendilerini edeplendirmek ve fesat çıkarmaktan uzak tutmak için, zincir ve bağlarla birbirlerine bağlanıyordu.

Yapılan iyilik ve ihsanlar, insanı kendisine iyilik yapana bağladığı için, onlara da âyette geçen "safed" yani "bağ" tabiri kullanılmıştır. Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şu sözü de bu manadadır:

"Sana iyilik yapan kimse, seni kendisine esir etmiştir; sana cefa eden, sıkıntı veren kimse ise seni âzat etmiş (minnetinden kurtarmış) olur." Bundan dolayı sûfîler, insanların kötülüğünden kaçtıkları gibi, kendilerine yapacakları iyiliklerden de uzak durmaya çalışırlardı.

Allah kendilerinden razı olsun, Şeyh Abdüsselâm b. Meşîş, talebesi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye demiştir ki: "Ey Ebü'l-Hasan, insanların kötülüğünden kaçtığından daha fazla, onların sana yapacakları iyilik ve ihsanlardan kaç. Onların hayrı kalbine zarar verir, kötülükleri ise bedenine zarar verir. Bedenine zarar veren şey, kalbine zarar veren şeyden daha hayırlıdır. Sayesinde Rabb'ine ulaştığın düşman, seni Rabb'inden uzaklaştıran (kalbini O'ndan koparan) dosttan daha hayırlıdır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona dedik ki: İşte bu, bizim ihsanımızdır."* Bu, Cenâb-ı Hak tarafından Hz. Süleyman'a yapılan hitabın nakledilmesidir. Yani ona dedik ki: Sana vermiş olduğumuz bu muazzam mülk, saltanat ve varlıklar üzerinde senden başkasına verilmeyen yetki sana has bir ihsanımızdır.

"Ondan istediğine ver, istediğine verme." Yani ondan dilediğine bolca ver, istediğine de hiçbir şey verme. *"Bu konuda sana hesap sorulmaz."* Yani bütün iş senin yetkine verildiği için sen, verdiğin ve vermediğin zaman bir hesaba çekilmezsin. O, verdiğinde ecir alır, vermediğinde ise bir günah işlemiş olmaz; onun dışındakiler için ise durum böyle değildir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Süleyman hariç, nimet verdiği herkese hesap sorar. Allah Teâlâ ona, güzel ve hoş bir ihsan verdi."[321] Bu, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] has bir şeydir. Onun dışındakilere gelince, onlar, ellerindeki maldan verince sevap kazanırlar, hak sahibine vermedikleri zaman ise azap görürler."

Âyete şu mana da verilmiştir: Sana verdiğimiz bu ihsan öyle çoktur ki onu saymaya ve hesabını yapmaya neredeyse güç yetmez.

Bir değer mana: Şeytanları senin emrine vermemiz, bizim sana özel bir ihsanımızdır; sen şeytanlardan istediğini serbest bırak, dilediğini de bağları içinde tut; bu konuda sana hesap sorulmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz ona,* dünyada verdiğimiz muazzam bir mülkle birlikte, ahirette *katımızda özel bir yakınlık ve güzel bir âkıbet vardır."* Onun için sonuçta güzel bir dönüş vardır; o da cennettir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman [aleyhisselâm], babası Hz. Davud'un mülküne (saltanatına) vâris olunca ordusuyla Şam'dan Irak'a sefer yaptı. Onun geldiği haberi İran kisrâsına ulaşınca, kisrâ (Keyhusrev b. Siyâvuş), Horasan'a kaçtı ve kısa bir süre sonra öldü. Hz. Süleyman sonra Merv'e sefer yaptı. Oradan Türkistan'a geçti ve ülkenin içlerine kadar gittikten sonra Çin'e geçti. Ardından geri dönüp İran'a kadar geldi ve orada konaklayıp günlerce kaldı. Daha sonra Şam'a döndü. Bu arada, Beytülmakdis'in yapılmasını emretti. Onun yapımı bitince Tihâme'ye doğru yola çıktı, sonra San'a'ya vardı. Onun Yemen kraliçesi ve daha sonra hanımı olan Belkıs ile arasında geçen olay Allah Teâlâ'nın

---

[321] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/279; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/95-96.

Kur'an'da anlattığı gibidir. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ayrıca, Mağrip ülkelerine de sefer yaparak Endülüs, Tanca ve diğer ülkelere gitti. Rivayet için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[322] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bir kula sadece sıkıntıdan sonra imkân ve yetki verir, imtihan edip denedikten sonra bir makama yükseltir. Bu imtihan kulun bedeninde, malında veya dininde olur.

Eğer kul, bir imtihanla karşılaşınca Rabb'ine yönelir ve kalbi mahzun bir halde O'na yalvarıp yakarırsa imtihanı kazanır. Sanki Allah Teâlâ bir kulu yükseltmek istediği zaman, ona önce kulluğun zahmetini çektirir, peşinden onu azametini müşahede edeceği bir hale yükseltir, sonra da kendisini bütün mevcudata sultan yapar; bundan sonra kul, himmetiyle onlarda istediği gibi tasarruf eder. Bunun için Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] işlediği hata hakkında şöyle denmiştir:

"O ne güzel bir hatadır ki peşinden halifelik getirdi." Şu hadis-i kudsî de buna şahittir:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ben, benim için kırık ve mahzun olan kalplerin yanındayım."[323] *Yüce* Allah bir kulun yanında olursa o, neden mahrum kalmış olur ki?

İmam Kuşeyrî, *"Rabbim bana öyle bir saltanat ver ki ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hz. Süleyman, dünyanın zâhirî mülkünü istemedi, o sadece nefsine mâlik ve sahip olmayı istedi. Şüphesiz gerçek sultan, nefsine hâkim ve sahip olan kimsedir. Kim, nefsine sahip olursa nefsin hevâsına (kötü arzularına) tâbi olmaz." Yani o kimse hür olur; Allah Teâlâ onu kâinatta tasarruf sahibi yapar.

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Hz. Süleyman, bu duasıyla, Rabb'ini müşahedede kemal halini ve O'nunla birlikte başkasını görmemeyi istedi."

---

[322] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/364.

[323] bk. Münâvî, *Künûzü'l-Hakâik*, nr. 5185; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 614; Sehâvî, *Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 188. Bu manadaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz Allah, kalbi mahzun her kulunu sever"* (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/315; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 892-893; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/310; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1888).

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Süleyman, bu duasıyla Rabb'inden kanaati istedi; öyle bir kanaat ki onunla birlikte kulun hiçbir tercihi bulunmaz."[324]

Allah Teâlâ'nın, *"İşte bu, bizim ihsanımızdır; ondan istediğine çokça ver, istediğine hiç verme; sana hiçbir hesap sorulmaz"* âyeti hakkında deriz ki: Velilere göre bu durum, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] has değildir. Her kim, Allah Teâlâ ile manevi halinde en büyük temkin makamını elde ederse, yapacağı işler onun tercihine havale edilir ve kendisine, "İstediğini yap!" denir. Bedir ashabının halini anlatan hadis buna şahittir.[325]

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Veli öyle bir dereceye ulaşır ki kendisine şöyle denir: 'Seni, her işinde tehlikeden uzakta selâmet içinde tuttuk; senden kınanacak halleri kaldırdık; bundan sonra istediğini yap!'" Şâzelî [kuddise sırruhû] sonra sözüne, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hakkındaki bu âyeti delil getirmiştir. Bu yetki, bir peygambere, onun günahlardan uzak tutulması sebebiyle verilmiştir. İmâmet (manevi önderlik) makamında olan veliler için de ondan bir pay vardır; onlara bu yetki, ilâhî rahmetle günahlardan korunmaları sebebiyle verilmiştir.

Hz. Eyyûb'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا اَيُّوبَۢ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍۜ
﴿٤١﴾ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَۚ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اَهْلَهُ
وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ
ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِه۪ وَلَا تَحْنَثْۜ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراًۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

---

[324] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/262.

[325] Hadiste şöyle buyruluyor: *"Allah Teâlâ, Bedir ashabına baktı ve şöyle buyurdu: İstediğinizi yapın; sizlere cenneti vâcip kıldım veya sizleri affettim"* (Buhârî, Megâzî, 9; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 161; Ebû Davud, Cihâd, 98, Sünnet, 8; Tirmizî, Tefsîru Sûre [60], 1; Dârimî, Rikâk, 48).

41. ***Kulumuz Eyyûb'u da an. Hani o Rabb'ine, "Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve acı dokundurdu" diye seslenmişti.***

42. ***Ona dedik ki: "Ayağını yere vur! İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su!"***

43. ***Tarafımızdan bir rahmet ve selim akıl sahipleri için bir ibret olarak ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini bahşettik.***

44. ***Şöyle dedik: "Eline bir demet sap al da onunla (eşine) vur, böylece yeminini yerine getir." Gerçekten biz Eyyûb'u sabırlı bulduk. O ne güzel bir kuldu! O daima Allah'a yönelen biriydi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kulumuz Eyyûb'u da an."* Hz. Eyyûb'un soyu şöyledir: Eyyûb b. Ays b. İshak. Yani Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], Hz. İshak'ın zürriyetindendir; çünkü o, Hz. Yusuf'tan sonradır. Hanımı Rahime, Hz. Yusuf'un oğlu Efrâim'in kızıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hani o Rabb'ine, 'Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve acı dokundurdu' diye seslenmişti."* O bu sözüyle, her türden çektiği şiddetli sıkıntıları kastediyor. Onun bu çektikleri, *"Bana zarar dokundu"* (Enbiyâ 21/83) âyetinde bahsedilen zarardır. Bu, onun Allah'a seslendiği sözün nakledilmesidir. Yorgunluk ve acının şeytana nisbet edilmesi, Allah Teâlâ'ya karşı ifadedeki edeptendir. İçinde kemal halleri bulunan işler yüce Allah'a nisbet edilir; içinde noksanlık bulunan işler ve haller ise şeytana veya başkasına nisbet edilir. Mesela, Halil İbrahim, *"Ben hasta olunca, O'dur bana şifa veren"* (Şuarâ 26/80) diyerek hatsa olmayı kendine nisbet etti; *"Beni hasta edince"* demedi; bu da aynı edeple söylenmiş bir sözdür. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] yol arkadaşı Yûşa' b. Nûn'un şu sözü de bu konuda diğer bir örnektir:

"Onu (balığın denize dalıp gittiğini sana söylememi) bana sadece şeytan unutturdu." (Kehf 18/63). Hakikatte bütün bunlar, Allah tarafından olan işlerdir.

Denilmiştir ki: Hz. Eyyûb, âyetteki sözüyle, şeytanın kendisine verdiği vesveseyi kastetti. Şeytan ona, başına gelen belayı gözünde büyütmek, kendisini ondan nefret ve feryat ettirmek için vesvese verdi, fakat Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'ya sığındı; belayı kaldırarak yahut güzel sabırla şeytanın vesvesesini savarak ona karşı kendisini koruması için Rabb'ine yalvardı.

Rivayet edildiğine göre, müminlerden üç kişi Hz. Eyyûb'u ziyarete gelip gidiyordu. İçlerinden biri dinden döndü. Hz. Eyyûb onun durumunu sordu. Kendisine, "Şeytan ona, 'Allah peygamberlere ve velilere böyle ağır bela vermez; bu zat peygamber olsaydı bu hallere düşmezdi' diye vesvese verdi; o da hak dini terketti" dediler. Bunun üzerine Hz. Eyyûb, bu hali Rabb'ine şikâyet etti.

Hz. Eyyûb'un, bu belaya düşme sebebi olarak şunlar nakledilmiştir:

Hz. Eyyûb, bir koyun kesti, etini ailesiyle birlikte yedi, ondan aç olan komşusuna göndermedi; başına bu ağır imtihan geldi.

Hz. Eyyûb, zalim hükümdarda gördüğü bazı uygunsuz işlere karşı sükût ettiği için bu belaya uğratıldı.

Bir mazlum, uğradığı zulmü gidermesi için Hz. Eyyûb'dan yardım istediğinde ona yardım etmedi; başına bu bela geldi.

Hz. Eyyûb'un koyunları, kâfir bir kralın arazisine yakın yerlerde otluyordu, bu sebeple Hz. Eyyûb, onu idare edip kendisiyle savaşmadı; bundan dolayı başına bu bela geldi.

Hz. Eyyûb, sıkıntıya sabredip etmediğini ölçmek için Allah'tan bela istedi, başına bu bela geldi.

Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'a, bir sebep olmadan derecesini yükseltmek için bu belayı verdi. Yukarıda sayılan sebepler içinde en evlâsı ve uygun olanı budur.

Devamındaki âyette buyruluyor ki: *"Ona dedik ki: Ayağını yere vur! İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su!"* Bu âyette, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] duasına verilen cevap anlatılıyor. Yani biz, Eyyûb'un hastalık müddeti sona erince, kendisine Cibrîl'i [aleyhisselâm] gönderdik. Cibrîl ona, "Ayağını yere vur!" dedi. Burası Câbiye'de[326] bir yerdi. Hz. Eyyûb ayağını yere vurdu; vurduğu yerden bir su çıktı. Ona, *"İşte yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su!"* denildi. Yani işte sana kendisiyle yıkanacağın ve içeceğin bir su. Ondan iç, iç ki dışındaki ve içindeki bütün hastalıklar iyi olsun.

---

[326] Câbiye, Dımaşk'ın 80 km. kadar güneybatısında Havran bölgesindeki Cevlan'da, bugünkü Nevâ'ya yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdir (bk. *DİA*, 6/538).

Bir rivayete göre, Hz. Eyyûb ayağını yere vurunca iki su kaynağı çıktı, biri sıcak olup yıkanması içindi; diğeri ise soğuk olup içmesi içindi. Onlardan birinde yıkandı; bedenindeki bütün hastalıklar iyileşti. Diğerinden içti; Allah Teâlâ'nın izniyle içindeki bütün hastalıklar iyileşti.

Hz. Eyyûb'un hastalığının müddeti hakkında farklı rakamlar söylenmiştir. On sekiz sene diyenler olduğu gibi, kırk sene diyenler de olmuştur. Bazıları da bu sürenin yedi sene, yedi ay, yedi gün ve yedi saat olduğunu söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona ailesini ve onlarla beraber bir katını bahşettik."* Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, onun ölen ailesini diriltip kendisine bağışladı, ayrıca kendisine onların bir katı daha çocuk verdi.[327]

Âyete şu mana da verilmiştir: Cenâb-ı Hak onun dağılan ailesini topladı.

Diğer bir rivayete göre, yüce Allah, Hz. Eyyûb'a, ölen çocuklarının yerine yeni çocuklar verdi ve sayılarını bir kat artırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Eyyûb'un yedi kızı ve üç oğlu vardı. Hepsi, ders yaptıkları bir binada bulunuyordu; o sırada şeytan binanın direklerini salladı ve bina üzerlerine yıkılıp öldüler."[328]

İmam Kuşeyrî, Hz. Eyyûb'un kaç hanımı olduğunu söylememiştir. Onlardan Rahime ismindeki hanımı kurtulmuş, diğerleri ölmüştür.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz bunu ona, tarafımızdan büyük bir rahmet olarak ve selim akıl sahipleri için bir ibret olarak verdik."* Yani akıl sahipleri onun halini düşünüp başlarına gelen şiddetli belalara sabretsinler ve o anda Allah'a sığınsınlar diye bu olayı akıl sahiplerine anlatıyoruz. Çünkü onlar, Hz. Eyyûb'a, sabrından dolayı verdiğimiz nimetleri işittiklerinde, bu onları, belalara karşı sabretmeye teşvik eder.

---

[327] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/110; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 4/65.

[328] Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 5/263.

Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], hanımı Rahime'nin, bir ihtiyacı ile meşgul olup yanına gelmesi gecikince, ona 100 sopa vurmaya yemin etti.

Hanımı, saç örgülerinin ucundan kesip satarak iki ekmek aldığı için Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], iyileştiğinde ona 100 sopa vurmaya yemin etmiştir. Hz. Eyyûb kalkmak istediği zaman hanımının saç örgülerine tutunup kalkıyordu.[329]

Diğer bir rivayette, Hz. Eyyûb'un hanımı, kocasının iyileşmesi için şeytanın yanlış telkinlerine ümit bağladığı için Hz. Eyyûb bu yemini yapmıştır.[330]

Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'a yeminini yerine getirmesi için şöyle emretti: *"Eline bir demet sap al."* Yeşil otlardan yahut kokulu bitkilerden 100 adet küçük bir demet al, onunla eşine vur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ona ince ağaç dallarından 100 çubuk alıp onunla vurması emredildi."[331]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onunla eşine vur; böylece yeminini yerine getir."* İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre, bu ruhsat devam etmektedir. Böyle bir yemin eden kimse, yeminini bu şekilde yerine getirse bu câizdir. İmam Mâlik ise bu görüşte değildir; ona göre, yemin sözcükleri örflerde nasıl anlaşılıyorsa ona göre uygulama yapılır.

Âyetin devamı şöyle: *"Gerçekten biz Eyyûb'u* belaya karşı *çok sabırlı bulduk."* Onun Allah'a yaptığı şikâyetine gelince, bu itiraz içeren bir feryat değildir; tam aksine o, yüce Mevlâ'sına yönelmesidir. Bir de şu var ki Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], iman eden kavminin fitneye düşmesinden korkarak Allah Teâlâ'dan şifa istemiştir. Çünkü şeytan onlara vesvese vererek, "Eğer o gerçekten peygamber olsaydı, bu tür bir belaya uğramazdı!" dedi. Hz. Eyyûb'un şifa istemesinin bir diğer sebebi de taat için kuvvet istemektir. Hastalığı öyle bir noktaya varmıştı ki kalbi ve dili hariç, sağlam yeri kalmamıştı.

---

[329] Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 4/66.

[330] Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/193-194.

[331] Nesefî, *a.g.e.*, 4/66.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hastalıktan şifa istemek, rızaya ters ve aykırı değildir. Çünkü kul zayıftır; Cenâb-ı Hakk'ın kahrına dayanacak güce sahip değildir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O ne güzel bir kuldu! O daima Allah'a yönelen biriydi."* Sürekli Allah Teâlâ'ya yönelir, sadece O'na yalvarıp yakarırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bela Hz. Eyyûb'u, kendisine belayı veren Rabb'inden gaflete düşürüp uzaklaştırmadı."[332]

Onun böyle güzel bir kul olması, bu hastalığının kendisine verilmesine sebep olmuştur; böylece yüce Allah onun ne kadar sabırlı ve teslimiyet sahibi bir kul olduğunu insanlara göstermiştir.

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin pek çoğu belayı afiyete tercih etmiş, bazıları da afiyeti belaya tercih etmiştir.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bana nimet verilip şükretmem, belaya uğrayıp sabretmemden daha sevimlidir." Çünkü bu, selâmet yoludur. Bu konuda pek çok hadis-i şerif nakledilmiştir. Kul için evlâ olan, yüce Mevlâ'sının takdir ve hükmüne karşı bir tercihte bulunmaması, tam aksine, O'ndan gelen ne olursa olsun, hepsini hoş karşılayıp her işini O'na havale ederek ilâhî takdire teslimiyet göstermesidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim ve Oğulları

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim ve oğullarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي
وَالْأَبْصَارِ ﴿٤٥﴾ إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى
الدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ ﴿٤٧﴾

---

[332] Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 5/264.

45. ***Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an.***

46. ***Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler yaptık.***

47. ***Şüphesiz, onlar bizim katımızda hayırlı seçkin kimselerdendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an.*" Yani taatte kuvvetli, dinde basiret sahibi bu kullarımızı an. Yahut büyük amel ve şerefli ilim sahipleri kullarımızı an.

Âyette, ameller "elle" ifade edilmiştir; çünkü amellerin çoğunda eller bizzat müdahildir. Marifetler de "basiretle" ifade edilmiştir; zira basiret, marifetin en kuvvetli temel unsurudur.

Âyette, kapalı bir yolla tembel cahillere işaret edilmekte, onlar, kötürüm ve âmâlara benzetilmekte, imkânı olduğu halde mücâhedeyi ve tefekkürü terkedenler kınanmaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler yaptık.*" Yani onları, içinde hiçbir karışıklık bulunmayan en büyük bir haslete sahip olan, her işlerini bizim için yapan ihlâslı kullar yaptık. Bu haslet, sürekli ahireti düşünmektir. Çünkü onların taatlerinde ihlâslı olmaları, ahireti çokça düşünmeleri sebebiyledir. Şöyle ki: Onlar, yaptıkları ve terkettikleri bütün işlerde yüce Allah'ın yakınlığını ve O'na kavuşarak kurtuluşa ermeyi istemektedirler, nazarları buna yönelmiş, fikirleri ona ulaşma derdindedir. Buna sürekli olarak ulaşmak da sadece ahirette mümkündür. Bunun için onlar, devamlı ahireti düşünmektedirler. Onların tek istediği, yüce Allah'ın yakınlığı ve cemalini seyretmektir; yoksa sadece ahirette huzur içinde olmak değildir. Allah kendisinden razı olsun, ârif şairlerden İbnü'l-Fâriz[333] bu manada demiştir ki:

---

[333] İbnü'l-Fâriz (v. 632/1235), "sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir. Kahire'de vefat etmiştir. Kasîde-i Tâiyye'si ile Kasîde-i Mîmiyye olarak da bilinen Kasîde-i Hamriyye'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Divanü İbni'l-Fâriz* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir (geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz", *DİA*, 21/40-43).

"Benim cennetlerden istediğim nimetler değildir; sadece ben onları seni görmek için istiyorum."

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manasının şöyle olması da muhtemeldir: Onları, özellikle ahireti hatırlayıp anan ve insanları ona çağıran hâlis kimseler yaptık. Yani onlar, bütün peygamberlerin âdeti olduğu gibi, sürekli insanlara, dünyadan gönüllerini çekmelerini söylemektedir. Bu izah, Katâde'ye aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları, sürekli ahireti düşünen, ondan korkan ve bu hal üzere amel eden ihlâslı kullar yaptık. Bu açıklama da Mücâhid'e aittir."[334]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Peygamberlerin mertebesi, Allah rızası dışında bir korku veya maddi beklentiyle amel etmeye terstir. Bu ümmetin evliyası bile, korku ve maddi beklenti ile amel etmekten kurtulup Allah'a sadece şükür, sevgi ve kulluk için ibadet etmektedir. Onlar, bir şeye tamah ederek kulluk yapmazlar. Veliler böyle ise ulu peygamberlerin hali nasıl olur!

Âyette geçen "yurt" ifadesi, tek başına kullanılınca, bununla hakikatte ahiret kastedilir; dünya sadece ahirete bir geçiş yeridir.

Kısacası, bahsedilen bu peygamberler, ahireti sırf Allah'a yakınlık için isteyen ve bu düşüncelerine başka hiçbir şeyi karıştırmayan hâlis kimselerdir. Onların ahireti düşünmelerinin tek sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın yakınlığına (cennetinde cemalini seyretmeye) ulaşma arzusudur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, onlar bizim katımızda,* insanlar içinden özel olarak seçilmiş *hayırlı seçkin kimselerdendir.*"

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu ümmetin velileri yani yüce Allah'ı müşahede ile tanıyan ârifibillâh zatlar, yüce mertebelerde peygamberlere katılırlar. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

---

[334] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/590.

"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir."[335] Hadiste, âlimlerle Allah'ı bilen ârifler kastedilmiştir. Şüphesiz, Allah'ı bilen ârifler, herhangi bir dünya malına bağlanmadıkları gibi, ahiretteki bir nimete de bağlanıp kalmazlar. Onlar bütün düşüncelerini Allah'a yöneltmişlerdir; O'ndan başka bir şeyi hedeflerine almazlar. Onlar, gönüllerini iki cihandan da çekip yüce yaratıcıya koşmaktadırlar. Onlar, kulluk olarak yaptıkları taat türü amellerde büyük maharet sahibidirler. Cenâb-ı Hakk'ı müşahedede derin bir basirete sahiptirler. Âriflerin yolu ve gidişatı budur. Kim onların bu yolundan ve gidişatından ayrılsa, ârifler onu kendilerinden saymazlar. Allah Teâlâ, bizleri onların izinden giden kimselerden yapsın.

Hz. İbrahim'in Diğer Evlatları

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] diğer evlatlarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ اِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِ ۝٤٨

48. ***İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Onların her biri hayırlı kimselerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsmail'i de an."* Hz. İsmail'in, babasından ve kardeşinden ayrı olarak söylenmesi, onun şanının yüceliğini, özel bir şeref ve şana sahip olduğunu ve kendinden bahsedilmesinin asıl maksadı olan sabırda zirve noktada bulunduğunu bildirmek içindir. Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in en büyük oğludur.

"Elyesa'ı da zikret" Elyesa', Uhtub'un oğludur, o da Acûz'un oğludur. Hz. İlyas, onu, kendisinden sonra İsrâiloğulları'na halife olarak bırakmıştı, sonra kendisine peygamberlik verildi.

Bazıları Elyesa'ın, Yûşa' peygamber olduğunu söylemiştir.

---

[335] bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1744; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 702.

"Zülkifl'i de an." Zülkifl, Elyesa'ın amcasının oğludur. Onun, Bişr b. Eyyûb olduğu da söylenmiştir. Zülkifl'in, peygamberliği konusunda farklı fikirler ileri sürülmüş ve kendisine niçin bu ismin verildiği hususunda değişik şeyler söylenmiştir.

Bir izah şöyledir: İsrâiloğulları'ndan 1000 kadar peygamber öldürülmekten korkarak kendisine sığındı, o da onları barındırıp kefâletine ve korumasına aldığı için kendisine "Zülkifl" (kefâletine alan) dendi.

Diğer bir açıklama ise şöyledir: Kendi vaktinde yaşayan salih bir zatın yaptığı ibadeti onun vefatından sonra yapmayı üstlendiği için kendisine "Zülkifl" dendi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların her biri hayırlı kimselerdi."* Hepsi hayırlı halleriyle meşhur kimselerdi.

48. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıda zikredilen zatlar, sadece ahidlerine vefa göstererek, kendilerine çizilen ilâhî sınırda durarak, yüce mâbudun taatini yapmaya sabrederek ve onları müşahedeye yaklaştıran şeyleri yaparak hayırlı seçkin kimseler oldular. Her kim bu sıfatlara sahip olursa o da seçkin hayırlı kimselerden olur.

Müttakilere Verilen Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, genel olarak müminlerden bahsetti. Yahut yukarıda bahsedilen kimselere, dünyada bu şekilde güzel anılmalarından sonra, ahirette hazırladığı nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

هَٰذَا ذِكْرٌ ۚ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُّفَتَّحَةً
لَّهُمُ الْأَبْوَابُ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ
وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِندَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هَٰذَا مَا
تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِن نَّفَادٍ ﴿٥٤﴾

49. ***Bu, bir (şeref ve) öğüttür. Şüphesiz, müttakiler için güzel bir âkıbet vardır.***

50. ***Onlara, kapıları açtırılmış halde kendilerini bekleyen adn cennetleri vardır.***

51. ***Onlar orada tahtlara kurulmuş olarak birçok meyve ve içecek isterler.***

52. ***Yanlarında, eşlerinden başkasına bakmayan, kendilerine yaşıt güzeller vardır.***

53. ***Hesap günü için size vaat edilen işte budur.***

54. ***Şüphesiz bu, bizim rızkımızdır; onun için bitip tükenmek diye bir şey yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bu, bir şereftir.*" Yani peygamberlerin güzelliğinden bahseden âyetlerin indirilmesi, onlar için bir şeref ve güzel bir hatıra olup onlar bununla ebediyen anılacaklardır.

Yahut bu Kur'an, peygamberlerin hal ve haberlerini anlatan âyetleriyle bir çeşit zikir ve hatırlatmadır.

Yahut bu Kur'an, bir öğüt ve uyarıdır; çünkü o, kendilerine uyulacak büyük zatların hallerini anlatmaktadır.

Yahut bu, geçmiş peygamberlerin anılmasıdır.

Yahut bu Kur'an, senin için bir şereftir; zira o, senin doğruluğunu gösteren bir mucizedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şüphesiz, müttakiler için güzel bir âkıbet vardır.*" Burada bahsedilen müttakiler, bu niteliğe sahip bütün müminlerdir. Yahut onlar, yukarıda bahsedilen peygamberlerdir. Onlara müttaki denmesi, kendilerini takva özelliğiyle methetmek içindir; çünkü takva, kemal halinin zirvesidir. Onlar için güzel bir sonuç vardır. Cenâb-ı Hak sonra, bu güzel sonucun ne olduğunu şöyle açıkladı:

"Onlara kapıları açtırılmış halde kendilerini bekleyen içinde kalacakları *adn cennetleri vardır."* Oraya geldiklerinde, Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen perdelenme zilletiyle ve izin isteme külfetiyle karşılaşmazlar. Melekler, onları yücelterek ve hoş geldiniz diyerek karşılarlar.

"Onlar orada eşleriyle kendilerine tahsis edilmiş özel yerlerinde *tahtlara kurulmuş olarak,* canlarının çektiği *birçok meyve ve içecek isterler."*

Onların sadece meyve istediklerinin söylenmesi şunu bildirmek içindir: Cennet sakinlerinin bütün yiyecekleri, zevklenmek ve keyiflenmek içindir, yoksa gıda ile beslenmek ve ihtiyacını gidermek için değildir. Çünkü cennette bedenlerde bir zayıflama ve beslenmeye ihtiyaç olmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yanlarında, eşlerinden başkasına bakmayan,* gözlerini sadece onlara çevirmiş, *kendilerine yaşıt hûriler vardır."* Yaşları onların yaşı ile aynıdır.

Bir rivayete göre cennette herkes otuz üç yaşında olacaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar güzellik, cemal ve şekilde birbirine eşittirler; çünkü aynı yaşta olanların sevgisi daha fazla ve daha kalıcı olur.

Şöyle de denmiştir: Cennet hûrileri birbirlerine eşit yaştadır; içlerinde ihtiyar ve çocuk yaşta kimse yoktur.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Hesap günü için size vaat edilen işte budur. Şüphesiz bu* bahsedilen nimet ve ikramlar, *bizim* sizlere verdiğimiz *rızkımızdır; onun için bitip tükenmek diye bir şey yoktur."*

49-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bütün varlığı ile Allah'a yönelir ve güzel ahlâklarla süslenirse, bu onun için dünyada bir şan ve şeref olur; ahirette ise gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen güzellikte bir ikram olur.

Cehennemliklerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, önceki âyette anlatılan müttakilerin tam aksi halde olan cehennemliklerden bahsederek şöyle buyurdu:

هٰذَاۜ وَاِنَّ لِلطَّاغ۪ينَ لَشَرَّ مَاٰبٍۙ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾ هٰذَاۙ
فَلْيَذُوقُوهُ حَم۪يمٌ وَغَسَّاقٌۙ ﴿٥٧﴾ وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِه۪ٓ اَزْوَاجٌۜ ﴿٥٨﴾ هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ
مَعَكُمْۚ لَا مَرْحَبًا بِهِمْۜ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾ قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْۜ اَنْتُمْ
قَدَّمْتُمُوهُ لَنَاۚ فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا
فِي النَّارِ ﴿٦١﴾ وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِۜ ﴿٦٢﴾ اَتَّخَذْنَاهُمْ
سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ اِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ اَهْلِ النَّارِ ﴿٦٤﴾

55. *Durum böyle. Şüphesiz, azgınlar için kötü bir âkıbet vardır.*

56. *Onlar cehenneme girecekler. Orası ne kötü bir döşektir.*

57. *İşte azap! Onu tatsınlar. O, kaynar bir su ve irindir.*

58. *O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır.*

59. *Azap melekleri kâfirlerin reislerine, "İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek bir güruhtur" der. Reisler, "Onlar rahat yüzü görmesinler! Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir" der.*

60. *Tâbi olanlar da onlara, "Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin! Onu bize siz sundunuz! O ne kötü bir yerdir!" derler.*

61. *Yine onlar, "Rabbimiz! Bunu bizim başımıza kim getirdiyse onun ateşteki azabını bir kat daha artır" derler.*

62. *Reisler der ki: "Kendilerini dünyada iken hayırsız saydıklarımızı burada niçin göremiyoruz?"*

63. *"Biz onları alaya alırdık. Yoksa (buradalar da) onları gözden mi kaçırdık?"*

64. *Şüphesiz bu, cehennemliklerin tartışması kesin bir gerçektir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İşte *durum böyle. Şüphesiz, azgınlar için kötü bir âkıbet vardır. Onlar cehenneme girecekler. Orası ne kötü bir döşektir."* Onların altındaki ateş, uyuyan kimse için serilen döşeğe benzetildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İşte azap! Onu tatsınlar. O, kaynar bir su ve irindir."*

Âyette geçen "hamîm", hararetiyle yakan kaynar su demektir. İrin manası verdiğimiz "gassâk" ise cehennemliklerin yarasından akan irindir. Onun, soğukluğu ile yakan bir şey olduğu da söylenmiştir. Şöyle denilmiştir: "Gassâk, çok ağır ve çirkin bir kokudur. Öyle ki ondan bir damla doğuya bırakılsa, batıdakiler kötü kokusundan perişan olur. Ondan bir damla batıya bırakılsa, doğudakiler perişan olur."[336]

Şöyle de denmiştir: Gassâk öyle bir azaptır ki onun nasıl olduğunu sadece Allah bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O *azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır."* Yani bu bahsedilen azaba benzer başka türden azaplar da vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azap melekleri kâfirlerin reislerine, 'İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek bir güruhtur' der."* Bu âyet, azgınlar cehenneme girdiklerinde ve onlarla birlikte inkâr ve sapkınlıkta kendilerine tâbi olan bir grup da ateşe sürüldüğü zaman, cehennemdeki azap meleklerinin onlara söylediği sözü nakletmektedir. Yahut o, azgınların birbirleriyle konuşmasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar rahat yüzü görmesinler!"* Bu söz, birinci tercihe göre, azap meleklerinin sözünün devamıdır. Yahut o, azgınların sözü olup onların kendilerine tâbi olanlara bedduasıdır.

---

[336] Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/198.

Kendisine hayır dua edilen yahut gelmesiyle sevinç duyulan kimseye, "Merhaba" denir. Geniş mekân buldun, rahat ol, sıkıntı ve darlık görmeyesin, anlamına gelir. Birine kötü dua edileceği zaman, "Lâ merhaba" denir. Yani o, huzur ve rahatlık görmesin demektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Reisler, 'Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir' der."* Bu, onlara yapılan bedduayı hak edişlerinin sebebini belirtiyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Tâbi olanlar da onlara, 'Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin!' derler."* Yani bize yaptığınız bedduayı asıl siz hak ettiniz. Bunun sebebini şöyle açıkladılar: *"Onu bize siz sundunuz!"* Yani bizi inkâra siz çağırdınız, biz de size tâbi olduk; böylece bizi azaba itmiş oldunuz. *"O ne kötü bir yerdir!"* Yani o cehennem ne kötü bir kalma yeridir. Onlar ateşi kötülemekle, reislerin kendilerine karşı işlediği suçun büyüklüğünü anlatmak istediler.

Reislere tâbi olanlar, onlarla çekişmekten yüz çevirip Allah'a yönelerek dediler ki: *"Rabbimiz! Bunu bizim başımıza kim getirdiyse onun ateşteki azabını bir kat daha artır."*

Şu âyet de aynı manadadır: *"Rabbimiz, şunlar bizi saptırdı; onlara bir kat daha azap ver!"* (A'râf 7/38). Bu, onların çektikleri azabın iki katına çıkarılmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Reisler der ki: Kendilerini dünyada iken hayırsız saydıklarımızı,* yani fakir müslümanları *burada niçin göremiyoruz?"* Onlar, dünyada fakir müslümanları hakir görüp kendileriyle alay ediyorlardı.

Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Biz onları alaya alırdık. Yoksa* buradalar da *onları gözden mi kaçırdık?"* Yani biz onları alaya almıştık, meğer onlar alaya alınacak kimseler değilmiş; bunun için onlar bizimle birlikte ateşe girmediler, onlar şu anda cennetteler. Yoksa onlar da cehenneme girdi de bizim gözlerimiz kendilerini göremiyor mu? Bundan dolayı mı onları bizimle beraber göremiyoruz?

Âyete şöyle bir mana da verilmiştir: Kâfirlerin reisleri dediler ki: "Niçin, kendilerini hayırsız ve kötü saydığımız, onlarla alay ettiğimiz birtakım erkekleri bizimle birlikte cehennemde göremiyoruz?" Sonra konuyu değiştirerek dediler ki: "Anlaşılan gözlerimiz onlardan kaydı da onlar bizimle birlikte cehennemde iken kendilerini göremiyoruz."

Yahut onlardan gözlerimiz kaydı, anlayışlarımız karıştı ve bunun için onların makamını bilemedik; onlar hak üzere, biz ise bâtılda olduğumuz için onlara tâbi olmadık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, halleri anlatılan bu cehennemliklerin tartışması,* bunun meydana gelmesi *kesin bir gerçektir.*" O, yukarıda anlatıldığı gibi muhakkak gerçekleşecektir.

Kâfirlerin reisleriyle onlara tâbi olanlar arasındaki geçen konuşmalar, reislerin, "*Siz huzur yüzü görmeyesiniz!* " demesi, tâbi olanların da reislerine, "*Asıl sizler huzur yüzü görmeyesiniz*" şeklinde karşılık vermesi, bir tür çekişme ve hesaplaşma olduğundan, bütün bu konuşmalara tartışma ismi verildi.

55-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminlerden her kim, haddi aşıp azgınlık yapar ve tövbe etmeden ölürse o da ahirette kâfirlerin yaşadığı korkunç halleri bir derece yaşar. Her şeyden önce bu mümin, günahlarından temizlenmeden cennete giremez. Hakk'a yönelmiş fakirlerle (dervişlerle) alay eden herkes en alt dereceye düşer; onun kalacağı yer cennetin alt derecesi olur. Bu kimse der ki: "Bize ne oluyor ki kendilerini bid'atçı ve kötü saydığımız birtakım erkekleri bizimle birlikte göremiyoruz! Biz kendilerini dünyada alaya almıştık. Meğer onlar, Allah katında büyük kimselermiş ki bugün dereceleri yükseltildi. Yoksa onlar bizimle birlikte de gözlerimiz kendilerini göremiyor mu?" Cenâb-ı Hak tarafından onlara şöyle cevap verilir:

"O alay ettiğiniz fakir dervişler, mukarrebîn (huzurumda yakınlık elde etmiş) dostlarımla birlikte yüksek makamlara çıkartıldı. Onlar dünyada hep benimle meşgul idiler, siz ise kendileriyle alay ediyordunuz. Ben, sabretmelerine karşılık bugün kendilerine mükâfatlarını verdim. Şüphesiz onlar, her an ilâhî yakınlığımızı ve cemalimizi müşahedeyi elde ederek kurtuluşa erdiler."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberin Görevi Uyarmaktır

Cenâb-ı Hak sonra, peygamberliğin hakikatini ortaya koyarak ve yüce zatının birliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّمَا اَنَا مُنْذِرٌ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾ رَبُّ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا
عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ الْاَعْلٰى
اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰى اِلَيَّ اِلَّا اَنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٧٠﴾

65. ***Resûlüm, de ki: "Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve kahhâr olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."***

66. ***"O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabb'idir. O azîzdir, çok affedicidir."***

67-68. ***De ki: "O, büyük bir haberdir; fakat siz ondan yüz çeviriyorsunuz."***

69. ***"Mele-i a'lâ kendi aralarında tartışırken benim onlar hakkında hiçbir bilgim yoktu."***

70. ***"Ben sadece apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyediliyor."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, müşriklere *de ki: 'Ben sadece bir uyarıcıyım.'* Ben, Hak Teâlâ tarafından gönderilmiş ve sizi O'nun azabıyla uyaran biriyim. Varlık âleminde asla ortak kabul etmeyen *tek ve kahhâr olan*, her şeyi hükmüne boyun eğdiren *Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."*

"O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan bütün mahlûkatın Rabb'idir." Bu durumda O'nun için bir ortak nasıl düşünülür! *"O azîzdir,* hiç kimse O'nu mağlup edemez. *O, çok affedicidir;* dilediği kimsenin bütün günahlarını affeder."

Bu âyetlerde geçen, "kahhâr", "azîz" ve "gaffâr" sıfatları, Allah Teâlâ'nın birliğini, O'nun tevhid ehli müminlere verdiği müjdelerin ve müşriklere vaat ettiği azabın gerçekleşeceğini kesin olarak bildirmektedir. Tehdit manası içeren kahhâr ve izzet sıfatının birlikte söylenmesi ve bunların çok affedici sıfatından önce gelmesi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı uyarıyı kuvvetlendirmek içindir.[337]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*De ki: O,* yani size benim peygamber olduğumu ve Allah'ın tek olup hiçbir ortağının bulunmadığını bildirmem, Hak Teâlâ tarafından gelen *büyük bir haberdir.*" Böyle bir haberden sadece inkâr ve isyana dalmış gafil kimse yüz çevirir. "*Fakat siz ondan yüz çeviriyorsunuz;* onun hakikatinden gafilsiniz."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Büyük haber, Kur'an'dır."[338]

Hasan-ı Basrî, büyük haberin kıyamet olduğunu söylemiştir.

Âyette, "Onlara söyle" emrinin tekrar edilmesi, söylenen şeyin büyük ve çok önemli bir şey olduğunu, ona önem verip düşünerek gereğini yerine getirmek gerektiğini bildirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Mele-i a'lâ kendi aralarında tartışırken benim onlar hakkında hiçbir bilgim yoktu.*"

Bu âyet de Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin bir delilidir. Şöyle ki onun mele-i a'lânın (melekler meclisinin) halinden ve aralarında tartıştıkları konudan haber vermesi gayba ait bir bilgidir. Onun için, bu konuda daha önce bir bilgi yoktu. Sonradan Cenâb-ı Hak kendisine öğretti ve onu haber verdi. O bu bilgiyi öğrenirken, insanların bilmedikleri bir şeyi öğrenmek için girdikleri yola girmedi. Bu yol, bir şeyi ilim ehlinden ve kitaplardan araştırarak öğrenmektir. Böylece ortaya çıktı ki bu bilgiyi Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sadece Allah Teâlâ'nın vahyi ile elde etti.

---

[337] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/370.

[338] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/101.

Bir görüşe göre âyette geçen mele-i a'lâ, melekler, Hz. Âdem ve İblîs'tir. Çünkü onlar gökteydi. Onların aralarında çekiştikleri konu ise meleklerin, *"Yeryüzünde fesat çıkaracak bir insan mı yaratıyorsun?"* (Bakara 2/30) sözleriyle, İblîs'in, *"Ben ondan daha hayırlıyım ..."* (A'râf 7/12; Sâd 38/76) sözüdür. Biraz sonra gelecek âyetler de bunu göstermektedir.

Diğer bir görüşe göre, kendi aralarında tartışma yapan mele-i a'lâ sadece seçkin meleklerdir. Onların aralarında tartıştıkları konu ise suçlara kefâret olan ve günahların affedilmesine vesile olan işlerdir. Bu konuda bir hadis nakledilmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Azîz ve celîl olan Allah bana rüyamda, 'Mele-i a'lâ, ne hakkında tartışıyor biliyor musun?' diye sordu, ben de, 'Hayır, bilmiyorum!' dedim. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: 'Onlar, kefâretler ve kulun derecesini artıran şeyler hakkında tartıştılar. Günahları temizleyen şeyler şunlardır: Soğuk gibi zor anlarda güzelce abdest almak; cemaatle namaza gitmek için yol yürümek, bir namazdan sonra diğer namazı beklemek. Dereceleri yükselten şeyler ise şunlardır: Selâmı yaymak, Allah için yemek yedirmek, insanlar uykuda iken kalkıp gece namazı kılmak.'" Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.[339]

Âyetin kastı şudur: Gökteki seçkin melekler topluluğunun tartışmaları anındaki durumlarıyla ilgili bana vahyedilen şeyler hakkında benim daha önce bir bilgim yoktu. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[340]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ben sadece apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyediliyor."* Yani bana gaybla ilgili şeyler, ben sadece Hak Teâlâ tarafından bir uyarıcı olarak gönderildiğim için vahyediliyor. Bu gayb haberlerinden biri de melekler meclisinin hali ve konuşmalarıdır.

Buna göre âyetin manası şudur: Bana sadece, insanları uyarmam ve onlara Hakk'ın emirlerini tebliğ etmem için vahyediliyor; bu konuda benim daha ötesine geçmem söz konusu değildir. Yani bana emredilen sadece budur; bunun dışında bir şey yapmam câiz değildir. Size, "Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım" diyorum; bundan başka bir şey iddia etmiyorum.

---

[339] bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 38 (nr. 3224-3225); Hâkim, *Müstedrek*, 1/521; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/109-110 (nr. 216); Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/179. Hadis biraz daha uzundur. Hadisin tam ve değişik rivayetlerini bir arada görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/202-205.

[340] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/371.

65-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun yakînî bir imana ve manevi terbiyeye ulaşması üç alanda gerçekleşir:

Birincisi, gizli ve açık bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşarak ulûhiyyet tevhidine ulaşmada yani Allah'ın tek ilâh olduğuna iman etmede. Bu, *"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur"* âyetinin belirttiği tevhiddir.

İkincisi, Allah ile kullar arasına konan vasıtayı tasdikte. Bu vasıta, apaçık uyarıcı olan peygamberdir. İnsan, onu yücelterek, sünnetine ve sağlam yoluna uyarak bunu gerçekleştirir.

Üçüncüsü, peygamberin getirdiklerini tasdikte. Onun getirdiği şeyler nasıl tefsir edilirse edilsin o, en büyük haberdir. Bu en büyük haber ya Kur'an'dır ya da kıyamet günüdür. İnsan, Kur'an'a tâbi olarak ve âyetlerinin manalarını düşünerek tasdikini gerçekleştirir. Kıyamete ise ona hazırlanarak ve onu her an gözü önünde tutarak tasdikini gerçekleştirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Âdem'in Yaratılışı ve İblîs'in Tavrı

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsedilen mele-i a'lânın (bir tefsire göre meleklerin, Hz. Âdem'in ve İblîs'in) aralarındaki tartışmayı anlatarak şöyle buyurdu:

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ
مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ إِلَّا
إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ
لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ

تَنِى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌۙ ﴿٧٧﴾
عَلَيْكَ لَعْنَتِى اِلٰى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٧٨﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنِى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ
قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَۙ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ
وِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾ قَالَ فَالْحَقُّ
حَقَّ اَقُولُۚ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾

71. *Hani Rabb'in meleklere demişti ki: "Ben çamurdan bir insan ratacağım."*

72. *"Onu tamamlayıp, içine ruhumdan üfürdüğüm zaman, de ona secdeye kapanın!"*

73. *Bütün melekler toptan secde ettiler.*

74. *Yalnız İblîs secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirler oldu.*

75. *Allah, "Ey İblîs! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni koyan nedir? Kibirlendin mi, yoksa yüksek derecelere mi çıktın?" de*

76. *İblîs, "Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çam dan yarattın" dedi.*

77. *Allah şöyle dedi: "Oradan (cennetten) çık! Sen artık kovul birisin."*

78. *"Şüphesiz benim lânetim, ceza gününe kadar senin üzerinedi*

79. *İblîs, "Ey Rabbim! O halde insanların diriltilecekleri güne dar bana mühlet ver" dedi.*

80-81. *Allah şöyle dedi: "Haydi, sen, bilinen güne kadar mühlet rilenlerdensin."*

82. İblîs dedi ki: "Senin izzet ve şerefine yemin olsun ki ben, onların hepsini mutlaka azdıracağım."

83. "Sadece onlardan ihlâsa erdirilen has kulların hariç."

84-85. Allah dedi ki: "O, haktır. Ben hakkı söylüyorum: Şüphesiz, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım."

Tefsir

Cenâb-ı Hak, az önce bahsedilen mele-i a'lânın tartışmasını açıklayarak buyuruyor ki: *"Hani Rabb'in,* Âdem'i yaratmak istediğinde *meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım."*

Cenâb-ı Hak, bu konuda diğer bir âyette şöyle buyurdu: *"Hani Rabb'in meleklere, 'Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Melekler de, 'Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaracaksın?' dediler"* (Bakara 2/30).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu tamamladığımda,* yani kendisini insan sûretinde şekillendirip bir beşer olarak ortaya koyduğumda *ve içine* daha önce yarattığım *ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!"* Cenâb-ı Hak, ona verilen ruhun ayrı bir özellik taşıdığını göstermek için onu kendisine nisbet etti. "Beytullah" (Allah'ın evi) ve "nâkatullah" (Allah'ın devesi) tabirlerinde olduğu gibi.

Ruh, Allah'ın sırlarından bir sırdır, rabbânî bir latifedir, zulmanî kesif bedene girmiş bir nurdur. O bedene girince, Allah'ın izniyle beden hayat bulur. Buna göre âyetin manası şudur: Ona ruhumdan üfürerek hayat verdiğimde hemen kendisine secdeye kapanın.

Bazıları, bu secdenin, ona karşı tevazu göstermek için eğilmek şeklinde gerçekleştiğini söylemiştir.

Bazıları, onun Allah için yapılan gerçek bir secde olduğunu söylemiştir. O, Hz. Âdem'i selâmlamak ve kendisine bir şeref bahşetmek için yapılmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bütün melekler toptan secde ettiler."* Yani onların hepsi, hiçbiri geri kalmadan aynı vakitte secde ettiler.

Bu âyetle Hicr sûresinin 29-30. âyetlerinin zâhirine bakılırsa, Hz. Âdem için secde emri, bir sebebe bağlanmıştır; doğrudan verilen bir emir değildir. Secdenin kendisine bağlandığı durum, Hz. Âdem'in bedeninin şekillendirilip içine ruhun üfürülmesidir.

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratmadan önce, meleklere onu yaratacağını bildirdiği zaman, onlara Hz. Âdem'e secde etmelerini emretti. Onu yarattığı zaman, melekler hemen daha önce verilen ilk emre uyarak Hz. Âdem'e secde ettiler. Bu konuda Bakara, A'râf, İsrâ ve Kehf sûrelerinde geçen âyetlerin zâhirine bakılırsa, onlardaki secde emri, yaratıldıktan sonra doğrudan verilmiş bir emirdir. İki durumu şöyle izah edebiliriz: Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratmadan önce ve sonra meleklere ona secde etmelerini emretti. Yahut Hz. Âdem'i yaratmadan önce verdiği emirle yetindi. Şu hadis de bunu gerektiriyor. Allah Resûlü buyurmuştur ki:

"Allah Teâlâ, Âdem'e ruhunu üfürdükten sonra, ona, bir grup meleği göstererek, 'Git, şu meleklere selâm ver' buyurdu. Hz. Âdem gidip onlara selâm verdi, melekler selâmını aldılar ve kendisine secde ettiler."[341] Gaybı en iyi Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yalnız İblîs secde etmedi. O büyüklük tasladı."* Kendini büyük görüp secdeye yanaşmadı. *"Ve kâfirlerden oldu."* Yani ilâhî emre aykırı hareket etmesi ve kibirlenip Allah'ın taatinden yüz çevirmesi sebebiyle kâfirlerden oldu. Yahut İblîs, Allah'ın ilminde kâfirlerdendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah dedi ki: Ey İblîs!* Anne ve baba gibi arada bir vasıta olmadan doğrudan *iki elimle yarattığıma,* emrime uyarak ve hitabımı yücelterek *secde etmekten seni alıkoyan nedir?"* Yapılan işler, genelde ellerle icra edildiği için, âyette kudret yerine "el" denildi. "İki elimle" buyrulması, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratılmasına gösterilen özeni göstermektir ve bu onu yüceltmeyi ve tâzimi gerektirmektedir. Bundan kasıt, İblîs'in emre itaatsizliğinin çirkinliğini ortaya koymak ve kendisini şiddetle kınamaktır. Bu konudaki açıklamalar, âyetlerin tasavvufî işaretleri kısmında gelecektir.

---

[341] bk. Buhârî, Enbiyâ, 1 (nr. 3326); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6167; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/136-137 (Dımaşk 2007).

Hak Teâlâ devamla buyurdu ki: "Haksız yere *kibirlendin mi, yoksa yüksek derecelere* çıkanlardan, üstünlüğü hak edenlerden *mi oldun?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen secdeye yanaşmadın, halbuki bundan önce sen kibirli değildin. Yahut sen, daha önce Rabb'ine karşı böyle kibir mi gösteriyordun?

Devam eden âyet şöyle: *"İblîs dedi ki: Ben ondan hayırlıyım!"* Üstün olanın, altta olana secde etmesi uygun değildir. Diğer bir âyette İblîs şöyle demiştir:

"Ben, kuru çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan yarattığın insana secde edecek değilim" (Hicr 15/33).

İblîs, kendi düşüncesine göre, üstünlüğünü şöyle açıkladı: *"Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* Yani o, ateşten yaratılmış bir mahlûk olsaydı bile, ben kendisine yine secde etmezdim; zira o benimle eşit olurdu. Bu durumda ben, benden daha aşağıda olan bir varlığa nasıl secde ederim? Çünkü o topraktır. Ateş, toprağa galip gelir ve onu yakıp yok eder.

Lânetli İblîs, üstünlüğü sadece madde ve unsurda gördüğü için yanıldı, işi asıl yapanı unuttu. Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Onu iki elimle ben yarattım"* buyurdu. İblîs ayrıca, Hz. Âdem'in aslını ve hakiki yönünü de bilemedi. Yüce Allah, *"Ona ruhumdan üfürdüm"* buyurarak işin bu yönüne dikkat çekti. İblîs bu yaratılışın gayesi yönünden de gafil kaldı. Bu, Hz. Âdem'e, kendisiyle meleklere üstünlüğünün ortaya çıktığı hikmet ilimlerinin tahsis edilmesidir. Bundan dolayı onlara, kendisine secde etmeleri emredildi. Hz. Âdem'in, yeryüzünde halifelik işinin üzerinde döndüğü konuda (ilimde), meleklerden daha bilgili olduğu ve onda, başkasında olmayan özel hususiyetler bulunduğu ortaya çıkınca, meleklere bu emir verildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah şöyle dedi: Oradan,* cennetten yahut meleklerin arasından *çık!"*

"Yeryüzüne in" emrinden kasıt budur.

Yahut Allah Teâlâ ona, "Göklerden çık" dedi.

Âyetteki "çık" emrine şu manayı verenler de olmuştur: İçinde bulunduğun yaratılıştan çık, ondan sıyrıl. İblîs yaratılışıyla övünürdü. Bunun üzerine Allah Teâlâ onun yaratılışını değiştirdi. İblîs, beyaz iken siyaha döndü, güzel iken çirkinleşti, nurlu iken karanlık içinde kaldı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sen artık kovulmuş birisin."* Bütün hayır ve ikramlardan kovulup mahrum edildin. Yahut sen, üzerine ateş atılan bir şeytansın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz benim lânetim,* rahmetimden uzaklaştırmam *ceza gününe kadar senin üzerinedir."* Yani amellere karşılık verilen ve hak edene azap edilen güne kadar lânetim senin üzerine olsun. Bundan, İblîs'e yapılan lânetin kıyamet gününe kadar devam ettiği ve ondan sonra sona erdiği zannedilmesin. Tam aksine ona, dünyada kıyamete kadar sadece lânet vardır, kıyamet günü ise lânetle birlikte azap vardır. Kıyamet günü İblîs öyle azap ve cezaların içine atılır ki onlar kendisine lâneti unutturur; lânet onun için fazladan bir şey gibi olur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rahmet edilecek zamanda, kendisine lânet edilince, rahmetin zamanı olmayan cehennemde ona lânet edilmesi daha evlâdır. Böyle bir yerde lânet nasıl biter! Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bir münâdî aralarında şöyle seslenir: "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun" (A'râf 7/44). İblîs ise zalimlerin reisidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İblîs dedi ki: Ey Rabbim! O halde insanların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver."* Bana süre tanı. İblîs şunu demek istedi: Mademki beni rahmetinden kovdun, öyle ise bana mühlet ver; Âdem ve zürriyetinin öldükten sonra hesap için diriltilecekleri güne kadar beni öldürme!

İblîs bu şekilde, insanları azdırmak için geniş bir vakit elde etmeyi, onlardan intikamını almayı ve ölümden bütünüyle kurtulmayı istedi. Çünkü insanlar hesap için diriltildikten sonra ölüm yoktur.

Allah Teâlâ şöyle dedi: *"Haydi, sen, bilinen güne kadar mühlet verilenlerdensin."* Bu, sûra birinci üfürme vaktidir. Onun vakti, Allah katında bilindiği için "mâlum gün" denmiştir. O vakit gelince, ne öne alınır ne de ertelenir.

İblîs'in isteği kabul edildi ve ona şöyle dendi: Ey İblîs, sen de yaratılışın hikmeti gereği, ezelde, kıyamete kadar ölümünü ertelediğim kimselerin içindesin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İblîs dedi ki: Senin izzet ve şerefine yemin olsun ki ben, onların hepsini mutlaka azdıracağım."* İblîs, Allah'ın izzet ve azametine yemin etti. İblîs'in azdırması, insanlara inkâr ve isyanları güzel göstererek onları azdırma konusunda etkisi altına almasıdır.

İblîs, bazı kulları bu etki ve hâkimeyitinin dışında tutarak dedi ki: *"Ancak onlardan ihlâsa erdirilen has kulların hariç."* Onlar, Allah Teâlâ'nın, kendisine iman ve itaat için özel olarak seçtiği ve kendilerini şeytanın azdırmasından koruduğu kimselerdir. Diğer bir manaya göre onlar, kalplerini ve amellerini Allah için hâlis kılan kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah dedi ki: O, haktır; ben hakkı söylüyorum:"* Yani Hakk'a yemin olsun, ben sadece hakkı söylerim. Yahut hak, yeminimdir ve ben hakkı söylerim: *"Şüphesiz ben, cehennemi seninle,* senin cinsinden şeytanlarla *ve onlardan,* Âdem'in zürriyetinden, *sana uyanların hepsiyle dolduracağım."* Cehennemi, inkârda başı çekenlerin ve onlara tâbi olanların hepsiyle dolduracağım; onlardan hiçbirini terketmeyeceğim.

71-85. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu insanoğlunun vücudundaki ilâhî tecelli, bütün tecellilerin üstündedir. Onun harika sûreti, bütün sûretlerin fevkindedir. Bunun için Cenâb-ı Hak, insanın dışında hiçbir varlık için, "Biz onu en güzel sûret ve şekilde yarattık" buyurmadı. Bunun sebebi şudur: İnsanda iki zıt durum bir arada bulunmaktadır ve onda iki ayrı şey dengeli olarak mevcuttur. Bunlar, karanlık ve nur, madde ve mana, ruhaniyet ve beşeriyet, kudret ve hikmettir. Bunun için Hak Teâlâ, insan hakkında, "İki elimle yarattığım kimse" buyurdu. Onun dışında hiçbir varlık için böyle buyurmadı. Bunun manası şudur: Ben onu kudret ve hikmet elimle yarattım. Kudret, kinaye yoluyla insanın iç âleminde bulunan ilâhî mana ve sırları ifade eder. Hikmet ise kinaye yoluyla insanın kalıbındaki acayip şekli ve hayret verici terkibi ifade eder. Bundan dolayı insanın marifeti tamdır ve eğer ehli ise manevi ilerlemesi hiç bitmez. Bu konudaki geniş açıklama için İsrâ sûresinin 80. âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde, bazı açıklamalardan sonra demiştir ki: "Sübhânallah! Yüce Allah, yaratıkları içinde en aziz ve şerefli yaptığı insanı, toprak ve çamur gibi en zelil ve değersiz bir şeyden yarattı."[342]

Hakk'a Davet Hak Rızası İçin Yapılır

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], dini tebliğde bir ücret beklemekten ve yapmacık işlere girmekten uzak tutarak şöyle buyurdu:

قُلْ مَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّف۪ينَ ۝٨٦ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ
لِلْعَالَم۪ينَ ۝٨٧ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ ح۪ينٍ ۝٨٨

86. ***De ki: "Ben, buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ben ehli olmadığı bir işi yapıyor görünenlerden de değilim."***

87. ***"Bu Kur'an sadece, âlemler için bir öğüttür."***

88. ***"Siz, onun haberinin doğruluğunu bir zaman sonra çok iyi bileceksiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm de ki: *Ben, buna karşılık* yani size vahyi tebliğ etmeme veya Kur'an'a karşılık *sizden* dünyevî *bir ücret istemiyorum* ki o size ağır gelsin. *Ben ehli olmadığı bir işi yapıyor görünenlerden de değilim."* Ben, ehli olmayan kimselerin yaptığı gibi, yapmacık ve zoraki şeyler de yapmıyorum. Sizler benden asla yapmacık bir tavır görmediniz ki ben ehli olmadığım halde haksız yere peygamberlik iddiasında bulunayım ve Kur'an uydurayım.

---

[342] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/268.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Ehli olmadığı halde gösteriş olsun diye iş yapan kimsenin alameti üçtür:* **1.** *Kendisinden üstte olanla çekişir,* **2.** *Ulaşamayacağı şeyleri elde etmeye çalışır,* **3.** *Bilmediği konularda konuşur."*[343]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bu Kur'an sadece, âlemler için,* bütün insan ve cinlere yüce Allah tarafından *bir öğüttür."*

"Siz, onun haberinin doğruluğunu bir zaman sonra, ölümden sonra *çok iyi bileceksiniz."* Yani Kur'an'ın verdiği haberlerin doğruluğunu, onda anlatılan müjde ve tehditlerin, öldükten sonra dirilmenin ve hesap için mahşere sevkedilmesinin hak olduğunu ölümden sonra bileceksiniz.

Onun haberlerinin hak olduğunu bilecekleri zaman hakkında şu manalar da verilmiştir:

Onu, Bedir günü bileceksiniz.

Onu, kıyamet günü bileceksiniz.

Onu, İslâm her tarafa yayıldıktan sonra bileceksiniz.

Âyette, bir tehdit bulunduğu apaçıktır.

Cenâb-ı Hak, sûreyi zikirle (öğüt ve uyarı ile) başlattığı gibi zikirle bitirdi.

86-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce, ilim öğretme, halka vaaz ve uyarı yapmaya karşılık bir ücret talep etmekten sakındırıldığı konusunda çok açıklama geçti. Bu kimseler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak dine davet, hakkı tebliğ ve halkı irşad işinde maddi bir ücret talep etmemelidir.

Âyette ayrıca, zorlama ve yapmacık işlerden sakındırma vardır. Bu da bir çeşit nifak ve gösteriştir. Zübeyr b. Avvâm'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] görevlendirdiği bir kimse halka, onun şu duasını ve uyarısını haber veriyordu:

---

[343] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/286; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 5064; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/209.

"Allahım! Ümmetimin mevtaları için dua edenleri, dua ve davranışlarında külfete (yapmacık tavırlara) girmeyenleri affet! Dikkat edin! Ben ve ümmetimin salihleri tekellüften (yapmacık zorlama ve davranışlardan) uzağız."[344]

Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bizlere, evimize gelen misafire elimizde olanı ikram etmemizi, hazırda olmayan şeyleri temin için kendimizi zora sokmamayı emretti."[345]

Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm, evlerine gelen misafirlere hazırda olan kuru ekmek parçalarını ve kuru hurmaları ikram eder ve şöyle derlerdi:

"Şu iki kimsenin hangisinin daha büyük günaha girdiğini bilemiyoruz: Önüne getirilen yiyeceği hakir gören misafir mi yoksa yanında bulunan az şeyi hakir görüp onu misafirine takdim etmeyen ev sahibi mi?"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet sadece Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Sâd sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[344] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/286; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 35/278. İlk kısmı hariç bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/208.

[345] bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9601; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/208.

(39) ZÜMER SÛRESİ[346]

Sûre Hakkında Bilgi: Zümer sûresi Mekke'de nâzil olmuştur; yalnız 53-55. âyetler, Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşi hakkında Medine'de inmiştir. Zümer sûresi yetmiş beş âyettir. Onun yetmiş iki âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Öceki sûrenin sonunda, *"Bu Kur'an sadece, bütün âlemler için bir öğüttür"* (Sâd 38/87) buyruldu. Bu sûrenin başında da Kur'an'ın aynı kaynaktan (Allah katından) indiği belirtilerek şöyle buyruldu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّ۪ينَۜ ﴿٢﴾ اَلَا لِلّٰهِ الدّ۪ينُ الْخَالِصُۜ ...

---

[346] Süre adını, 71 ve 73. âyetlerde geçen "zümer" kelimesinden almıştır. Zümer, "zümreler, gruplar" demektir.

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bu kitap, izzet ve hikmet sahibi Allah katından indirilmiştir.***

2. ***Şüphesiz, bu kitabı sana hak olarak indirdik. O halde sen de dini Allah'a has kılarak*** *(ihlâs ile)* ***kulluk et.***

3. ***Dikkat edin, hâlis din yalnız Allah'ındır ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Senin okuduğun *bu kitap, izzet sahibi,* hükmünde galip ve tedbirinde *hikmet sahibi Allah katından indirilmiştir."*

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın, "azîz" ve "hakîm" sıfatlarının söylenmesi, onların hüküm ve eserleri kitapta tecelli ettiği içindir. Çünkü kitapta, Allah'ın hükümleri, emir ve yasakları zikredilmekte ve hepsinin yerine getirilmesi istenmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, bu kitabı,* Kur'an'ı *sana hak olarak indirdik."* İki âyette de "el-kitap" geçti. Bu bir tekrar değildir. Birinci âyette geçen "el-kitap", Kur'an'ın bir unvanıdır; ikinci âyette geçen "el-kitap", "ondakileri açıklamak" manasındadır.

Ebüssuûd demiştir ki: "İki âyette zikredilen kitaptan kasıt, Kur'an'dır. Onun peş peşe zikredilmesi, Kur'an'ı yüceltmek ve ona gösterilen önemi ortaya koymak içindir. Kur'an'ın "hak ile" indirilmesine şu manalar verilmiştir:

O, hakkı ortaya koymak ve onu açıklamak için indirildi.

O, hakkın gereği ve iktizası indirildi.

Biz onu, hak ve doğruları içeren bir kitap olarak indirdik. Yani ondaki her şey doğrudur, onun doğru olduğunda hiçbir şüphe yoktur; onunla kesin amel edilmesi gerekir.[347]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "*'Onu sana hak ile indirdik'* âyetinin manası şudur: Onu, sana hak din ile ve hak şeriatla indirdik; ben onun indirilmesi konusunda hak olanı söylüyorum."[348]

---

[347] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/377.

[348] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/272.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O halde sen de dini Allah'a has kılarak kulluk et."* Yani sen de sana indirilen Kur'an'da açıklandığı şekilde, her türlü şirk ve gösteriş şaibesinden uzak olarak, dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dikkat edin, halis din yalnız Allah'ındır ..."* Yani her türlü şaibe ve karışıklıktan uzak tutularak taatin sadece kendisine tahsis edilmesi gereken Allah'tır. Çünkü O, ilâhlık sıfatlarında tektir. Bütün sırları ve gizli şeyleri bilmek de O'nun sıfatıdır.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu kitap çok aziz (şerefli, mübarek) olup, aziz bir Rab'den, aziz bir meleğin diliyle, aziz bir peygambere, aziz bir ümmet hakkında, aziz bir emirle inmiştir. Hz. Peygamber'in onu ilk sevgiliden getirmesiyle, sevenlerin kalpleri, sevinç ve sürur dalları kuruduktan sonra, onun âyetlerini ve hayret edilecek haberlerini okuyarak neşe ve huzura kavuştu. Onlar, nasıl neşe ve sürura gark olmasın ki Hz. Musa'ya verilen kitap (Tevrat) levhalarda yazılı olup Hz. Musa [aleyhisselâm] onlardan okuyordu. Bizim peygamberimizin kitabını ise Rûhulemîn (Cibrîl), Muhammed Mustafa'nın [sallallahu aleyhi vesellem] kalbine indirmiştir. Rabb'inin hitabı levhalarda yazılı olanla, o yüce hitap kalbinde korunan kimse arasında ne kadar fark vardır! Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmeti de aynı şekilde o Kur'an'ı kalplerinde muhafaza etmektedir. Bu durum, bir âyette şöyle belirtilmiştir:

"Hayır, o Kur'an, kendilerine ilim verilenlerin kalplerinde bulunan apaçık âyetlerdir" (Ankebût 29/49).[349]

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"O halde sen de dini Allah'a has kılarak kulluk et"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "İbadet ve taatleri, son derece huşû ve huzur içinde yerine getirmektir. Bu, nefis, kalp ve ruhla olur. Nefisle yani âzalarla yapılan ibadetlerdeki ihlâs, ona noksanlık getirecek şeylerden uzak kalmaktır. Tefekkür ve ibretle nazar gibi kalple yapılan ibadetlerde ihlâs, varlıkları görmekten (onları hakiki vücut sahibi görüp kendilerinden bir şey beklemekten) uzaklaşmaktır. Ruhla yapılan ibadetlerdeki ihlâs ise özel bir konum ve makam istemekten uzak olmaktır."[350]

---

[349] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/271. Mana, Kuşeyrî'nin metnine göre verildi.

[350] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/272.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Dikkat edin, halis din yalnız Allah'a aittir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O, bütünüyle Allah için olandır. İçinde kula ait bir pay bulunan şey ihlâstan uzaktır. Kulun Allah'ın emrine uyarak yaptığı bunun dışındadır. Çünkü Allah kuluna bir şeyi emrettiği zaman, kul O'nun taatine karşılık ecir bekleyerek emre itaat ettiğinde, onu Allah'ın emrine uymak için yaptığından, bu onu ihlâstan çıkarmaz. Eğer böyle olmasaydı, âlemde kolay kolay muhlis bulunmazdı."[351]

Yani çok azı hariç, insanların çoğunluğu, bir sevap bekleyerek ilâhî emirlere itaat eder. Kimin kalbinden manevi perde kaldırılırsa, Allah'a, Allah sevgisiyle sırf şükür ve edebini göstermek için kulluk yapar. Kul, bir işi yapmaya yalnız Allah rızası için niyet eder de ihlâsı tam manasıyla gerçekleştirdikten sonra kalbine farklı düşünceler gelirse bu kendisine zarar vermez. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bu konuda delildir:

"Kim, Allah'ın adını ve dinini yüceltmek için savaşırsa o, Allah'ın yolundadır."[352]

Niyette asıl olan budur; bu niyetten sonra kalbe gelen şeyler ona bir zarar vermez. Bu durum diğer bir hadiste açıkça belirtilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a Yakınlık İçin Putlara Tapanlar

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin sözlerini ve yaptıklarını reddederek şöyle buyurdu:

...وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَۢ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى
اللّٰهِ زُلْفٰىۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا
لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۙ سُبْحَانَهُۜ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

---

[351] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/272.

[352] Buhârî, Cihâd, 15 (nr. 2810); Müslim, İmâre, 149; Ebû Davud, Cihâd, 26.

... O'nu bırakıp kendilerine başka dostlar (putlar) edinenler, "Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" derler. Şüphesiz, Allah görüş ayrılığına düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz, Allah yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.

4. Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan yüce ve uzaktır. O, tek ve kahhâr olan Allah'tır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O'nu bırakıp kendilerine başka dostlar edinenler*, yani ibadetlerinde ihlâslı olmayanlar, bilakis putlara, meleklere ve Hz. İsa'ya kulluk ederek O'na ibadetlerine başkasını karıştıranlar, '*Biz onlara* yani Allah'ın dışındaki herhangi bir varlığa *sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz' derler. Şüphesiz, Allah aralarında* yani onlarla, dini Allah için yaşayan hasımları arasında *görüş ayrılığına düştükleri şeyler konusunda hüküm verecektir.*"

Rivayet edildiğine göre, müslümanlar müşriklere, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorduklarında, onlar, "Allah" diye cevap verdiler. Müslümanlar, kendilerine, "Öyle ise putlara niçin ibadet ediyorsunuz?" diye sorunca da, "Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz?" dediler.[353]

Şüphesiz, Allah kıyamet günü, müslümanlarla müşriklerin dünyada iken aralarında çekiştikleri tevhid, şirk ve herkesin içinde bulunup doğruluğunu savunduğu konularda hükmünü verecektir. Hak Teâlâ'nın hükmü, tevhid ehlinin cennete, müşriklerin de ateşe girmesidir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Allah, putlarla onlara tapanlar arasında görüş ayrılığına düştükleri konularda kıyamet günü hükmünü verecektir. Onların ihtilaf ettiği konu, müşriklerin putların kendilerine şefaat edeceğini beklemesi, putların ise onları lânet etmesidir. Bu uzak bir manadır.

---

[353] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/290; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/108.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah yalancı ve inkârcı kimseyi*, yani yalanda kök salmış ve inkârda haddi aşmış kimseleri *doğru yola iletmez*, onları hidayete ulaşmada muvaffak etmez."

Âyetin manası şudur: Yüce Allah, onların hallerini bildiği için haklarında önceden şekavet hükmü yazdığından, onları dünyada dinine, ahirette sevaba ulaştırmaz. Çünkü onlar, sapkınlıkta ısrar ve azgınlıkta devam ederek aslî fıtratlarını değiştirdiklerinden bugün dünyada basiretlerini kaybetmiş ve hidayeti kabul edemez duruma gelmişlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Allah*, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır, Mesîh (İsa) ve Üzeyir Allah'ın oğludur' diyenlerin zannettikleri gibi *bir evlat edinmek isteseydi* -ki Allah onların söylediklerinden yüce ve uzaktır- *elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan yüce ve uzaktır."* Böyle bir şey olacak olsaydı, melekler gibi zatının samediyyet sıfatıyla en yakın münasebette bulunan varlıklardan dilediklerini seçerdi. Çünkü melekler yeme, içme ve evlenme gibi beşerî hallerden uzaktırlar; fakat Allah Teâlâ, zatı için imkânsız olduğundan dolayı böyle bir şeyi irade etmedi.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, onların akıl seviyelerine ve iman derecelerine göre hitap etti. Çünkü onlar, 'Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur, Üzeyir Allah'ın çocuğudur' diyorlardı. Onlara dedi ki: 'Eğer Allah, çocuk edinmek ve kendisine şeref bahşetmek için bir çocuk edinseydi, onu yemekten, içmekten ve insanların özelliklerinden uzak olan meleklerden seçerdi.' Cenâb-ı Hak sonra, zatının böyle bir şey yapmaktan yüce ve uzak olduğunu söyleyerek, *'O bundan yüce ve uzaktır'* buyurdu. Yani yüce zatının, hakiki manada bir çocuk edinmekten uzak olduğunu belirtti; zira böyle bir şey, O'nun için imkânsızdır. Allah Teâlâ, ayrıca yarattığı bir varlığı çocuk edinmekten de uzak olduğunu haber verdi; çünkü O, yaratılmışlara benzemekten ve muhali istemekten uzaktır. Allah Teâlâ, bunu, böyle bir şeyin çok uzak (imkânsız) olduğunu göstermek için zikretti."[354]

Özetle deriz ki: Allah Teâlâ'nın, bir eşten doğma şeklinde çocuk edinmesi aklen ve naklen imkânsızdır. Yaratılmış bir varlığı, kendisine şeref bahşetmek için çocuk edinmesi ise yine naklen imkânsızdır. Bunun aklen imkânsız olduğu da söylenmiştir.[355]

---

[354] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/273. Mana, Kuşeyrî'den tamamlandı.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *'O bundan yüce ve uzaktır."* Allah'ın zatı, çocuk edinmekten yüce ve uzaktır. Bu O'na ait bir durumdur. *"O, tek ve kahhâr olan Allah'tır."* Cenâb-ı Hak, zatı itibariyle bir çocuk edinmekten yüce ve uzak olduğunu haber verdikten sonra, peşinden böyle bir şeyden sıfatları itibariyle de yüce ve uzak olduğunu ayrıca açıkladı. Şüphesiz, ulûhiyyet sıfatı, diğer bütün kemal sıfatlarını içermektedir. Bütün bu sıfatlar, noksanlık alameti olan her şeyi reddetmektedir. Allah Teâlâ'nın zatının birliği, kendisiyle diğer varlıklar arasında hiçbir yönden benzerlik ve ortaklık bulunmayıp böyle bir şeyin imkânsız olmasını gerektirmektedir. Bu da Allah Teâlâ'nın, onların söylediklerinden yüce ve uzak olduğuna kesin olarak hükmetmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, kahhâr sıfatı da böyledir. Çünkü çocuk edinmek, başkasının mülkü ve hükmü altında bulunup kendisi yok olmaya mahkûm kimsenin şanı olup o kimse bu durumda kendisinin yerine geçmesi için çocuk edinir. Şu halde, yok olması imkânsız olan ve bütün kâinatı kahrı altına alan Allah'ın, fâni varlıklardan yerine geçecek bir çocuk edinmesi nasıl tasavvur edilir." Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[356]

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak çok gayret sahibidir; kendisiyle birlikte başkasına kulluk edilmesine razı olmaz. Bu varlığa, ister Allah'a bir vasıta ve yaklaşma vesilesi olarak ibadet edilsin, ister müstakil olarak ibadet edilsin farketmez. Bunun için Allah'tan başkasına secde etmek haram kılınmıştır. Ârifibillâh velilere, ibadet şeklinde olmadan, boyun eğip teslim olmaya (onlara hürmet ve saygı göstermeye) gelince bu, bizzat Allah için yapılan bir ameldir. Çünkü Allah Teâlâ, Allah'a delil olan peygamberlere boyun eğip itaat etmeyi emretmiştir. Veliler de Allah'a delil olma noktasında peygamberlerin vârisidir. Fakat onlara hürmetle boyun eğmek, secde etmek şeklinde olmaz. Bu hürmet sadece, ellerini ve ayaklarını öpme şeklinde yapılabilir.[357] Bu konuda bir şair der ki:

---

[355] Müellifin bundan sonra *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'den yaptığı alıntı, kelâmî bir tartışmayı konu etmektedir. İfadeler biraz karışık, manalar kapalı ve sonuç net olmadığı için bu kısmı tercüme etmedik. Mevcut açıklamalar, âyetin mana ve kastını vermede yeterlidir (mütercim).

[356] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/379.

> "Ey muhabbet şarabını kötüleyen kimseler, gelin; onu benden alın. O, helâldir. Kim ondan yudum yudum içmek isterse, onu sunanın (âriflerin) kademine yüz sürsün (ona tevazu gösterip teslim olsun). Ben bu işin pîri olan herkese başımı eğdim; onlar şerefli efendilerdir; bana aşkın soğuk şarabından içirdiler."

İmam Kuşeyrî kâfirlerin, *"Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırması için ibadet ediyoruz"* diyerek putlara yaptıkları ibadetlerin reddedilme sebebini şöyle açıklamıştır: "Onlar bunu Allah tarafından gelen bir bilgiyle, O'nun emri ve izniyle söylemediler; onlar bu hükmü sadece kendi nefislerinden verdiler; Allah da onların yaptığını reddetti. Bunda şuna bir işaret vardır: Vaktin hükmü gerektirmeden (yani bir amelin o vakit içinde yapılmasını din istemeden) kulun nefsinin gayretiyle yaptığı bütün nâfile ibadetler ve Allah ile arasında yapmak için söz verip de yerine getirilmeyen şeyler, nefsin hevâsına uymaktır. Bu konuda Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

> *"Hıristiyanların kendi kendilerine icat ettikleri ruhbanlığa (insanlardan uzaklaşıp inzivaya çekilmeye) gelince, biz onu onlara farz kılmadık; onu, Allah'ın rızasını isteyerek kendileri ortaya koydular. Fakat ona da gereği gibi riayet etmediler"* (Hadîd 57/27).[358]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Bunun için Allah'a ulaşmak isteyen kimseye, her vaktin hükümlerini bilen, nefsin hile ve desiselerini gören bir şeyh edinmesi gerekir. Bu şeyh, onu nefsinin hevâsından çıkarmak ve tabiatının esaretinden kurtarmak için kendisine her vakit ve zamanda yapılması münasip olan şeyi emreder. Yoksa tek başına insan sıkıntı ve Allah'tan uzaklık içinde kalır; Allah'a, dinin ucundan tutarak ibadet eder. Onun kendi zannına göre ibadet ve yakınlık vesilesi olan işleri arttıkça, Allah'tan uzaklığı artar, fakat o bunun farkında olmaz. Nefis, kendisinden manevi perdeyi kaldıracak kimseye (kâmil şeyhe) ulaşmazsa ipek böceği gibi olur. İpek böceği, üretip ördüğü iple kendisini sarıp perdeler, nihayet ördüğü iplerin arasında ölür. Bu konuda Şüşterî[359] "Kasîde-i Nûniyye"sinde şöyle demiştir:

---

[357] Manen yüksek mevkideki kimselerin el ve ayaklarının öpülmesinin câiz olduğunu bildiren hadisler mevcuttur, fakat âlim, üstat, mürşid, baba ve anne gibi hürmeti hak edenlerin ellerinin öpülmesi yeterlidir.

[358] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/272.

"Bizler, ipek böceği gibiyiz; (hevâmızın önünden) engelleri kaldırmak için yaptığımız işler, bizi sarıp kendimize bir hapishane olmaktadır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۚ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ
وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ يَجْرٖي
لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ اَلَا هُوَ الْعَزٖيزُ الْغَفَّارُ ۝ خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ
وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍۜ
يَخْلُقُكُمْ فٖي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فٖي ظُلُمَاتٍ
ثَلٰثٍۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ۝

5. ***Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. O, geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider. Dikkat edin! O, azîzdir ve çok bağışlayandır.***

---

[359] Şüşterî, Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'nin (v. 668/1269) künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır (bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 [Beyrut 1999]; İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135).

6. ***Allah sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yarattı, sonra ondan da eşini yarattı. Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi. Sizi de annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratmaktadır. İşte Rabb'iniz Allah budur. Mülk (hâkimiyet) O'nundur. O'ndan başka ilâh yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da (O'na kulluktan) çevriliyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı."* Yani Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki mevcut varlıkları hak ölçülerle, dinî ve dünyevî fayda ve hikmetlerle yarattı.

"O, geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor." Âyetin aslında geçen "et-tekvîr" kelimesi, "sarmak ve dolamak" manasındadır. Mana şudur: Onların her biri geldiği zaman diğerini örtüyor; elbisenin vücudu sardığı gibi onu sarıyor. Yahut yorganın, içindeki kimseyi sarıp örttüğü gibi, biri diğerini örtüp kapatıyor. Yahut her biri diğerini takip ediyor.

Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yarattığını açıkladıktan sonra, onlarda nasıl tasarrufta bulunduğunu, onları düzenleyip yönettiğini belirtti. O'nun tasarrufu kesintisiz olarak, her an yenilenerek devam etmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, güneşi ve ayı emri altına almıştır."* Yani onları emrine boyun eğdirdi. *"Her biri belli bir süreye kadar akıp gider."* Bu süre, kıyamet günüdür. Yahut her biri, devrinin bitimine kadar akıp gider. *"Dikkat edin! O, azîzdir;* her şeye galip ve gücü yetendir." Bu her şeyin içine, âsilere azap da girmektedir.

"O çok bağışlayandır." Günahları çok affedicidir. Bunun için isyan edenlere azapta acele etmez ve bu harika varlık âleminde (kâinatta) rahmetini, iyilik ve ihsanlarını kesmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah sizi bir tek nefisten* yani Âdem'den *yarattı. Sonra ondan da eşini yarattı."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, Âdem'in zürriyetini zerreler halinde sırtından çıkardı. Sonra ondan Havva'yı yarattı. Onda üç büyük âyet (ilâhî kudreti ispat eden delil) vardır. Bunlar şunlardır:

1. Hz. Âdem'in babasız ve annesiz olarak yaratılması.

2. Hz. Havva'nın, Hz. Âdem'in iki kısa kaburga kemiğinden yaratılması.

3. İkisinden sayısız insanın yeryüzünde yayılması.[360]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi."* Yani onların sekiz çift olmasına hükmetti ve öyle yaptı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onları, Hz. Âdem ile birlikte cennette yarattı, sonra yeryüzüne indirdi.

Yahut filozofların dediği gibi, Allah, yağmur ve yıldızların ışınları gibi gökten indirdiği sebeplerle onları, sizin için yaratıp ortaya çıkardı.

Bu sekiz çift hayvan, erkek ve dişisiyle deve, sığır, koyun ve keçidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizi de annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratmaktadır."*

Bu âyette, Allah'ın her şeye hükmü geçen kudretinin delili olan insanların yaratılma şekli ve geçirdikleri evreler müstakil olarak açıklanmaktadır. Allah Teâlâ'nın bu şekil yaratması sürekli devam etmektedir. Yüce Allah insanı, annesinin rahminde kademe kademe belirli devre ve aşamalarda yaratmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla şöyledir: Nutfe (meni hücresi), alaka (aşılanmış yumurta), şekillenmemiş bir parça et, cinsiyetine göre şekil verilmiş kemiksiz et parçası, kemiklerin etle kaplanması, yaratılışı tamamlanmış bir canlı haline gelmesi.

Üç karanlık, karnın karanlığı, rahmin karanlığı ve cenin kesesinin karanlığıdır. Yahut ondan kasıt, sulb (bel), karın ve rahim karanlığıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte Rabb'iniz Allah budur."* İşte yaptıklarını anlattığım şanı yüce Rabb'iniz Allah budur. Yani sizi bahsedilen evre ve devrelerden geçirerek yoktan var eden ve bedene ruhu üfürdükten sonra sizi sürekli yardım ve desteğiyle ayakta tutan Rabb'iniz Allah budur.

"Mülk, hâkimiyet O'nundur." Her iki dünyada mutlak ve tam tasarruf (istediğini yapma yetkisi) O'na aittir. *"O'ndan başka ilâh,* mutlak tasar-

---

[360] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/380.

ruf sahibi *yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da O'na kulluktan çevriliyorsunuz?"* Kendisine ibadet edilmeye bunca sebep varken, bunun bütün engelleri ortadan kaldırılmışken, ayrıca O'ndan başkasına ibadet etmenin hiçbir sebebi yokken ve bundan sakındıran pek çok delil ve sebep mevcutken nasıl oluyor da Hak Teâlâ'ya ibadetten çevriliyorsunuz?[361]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

5-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ruhları ve nefisleri hak ile yani marifetine ulaşsınlar ve kendisine ibadet etsinler diye yarattı. Marifet ruhlar içindir; ibadet ise nefislere aittir. Allah, gündüz hükmünde olan bast halini, gece hükmünde olan kabz haline[362] sarar; kabz halini de bast haline sarar. Kulun başına her birini peş peşe getirir. Yüce Allah, müşahede güneşini ve burhan (delil, hüccet) kamerini emrine boyun eğdirdi. Her biri, belirlenen bir süreye kadar akıp gider. Fakat, burhan kamerinin seyri, kalpte müşahede güneşinin doğmasıyla son bulur, müşahede güneşinin seyrinin ise bir sonu yoktur.

"Allah'tan başka ilâh yoktur, O, azîzdir." O, kendisinden perdelemek istediği kimseyi zatına ulaşmaktan izzetiyle meneder. *"O, çok affedicidir;* kendisine ulaştırmak istediği kimsenin kötülüklerini lutfu ile örter."

"Allah sizi bir nefisten yarattı." Yani tek ruhtan yarattı; o, en büyük ruhtur. Sonra ondan, bütün varlıklar zuhur edip ortaya çıktı. Allah size, kendilerinde tasarrufta bulunacağınız ve onlarla Rabb'inize yaklaşacağınız nimetler indirdi.

---

[361] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/380-381.

[362] Kabz; darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve halin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir. Kabz hali daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü temin etmek içindir.

Bast; kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve muhabbet indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olma, nimete erme ve nimetin artma halidir. Bast hali, şükür, edep ve ameli artırmak içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanlara, yoktan var edilme nimetinden ve ilâhî rahmetle desteklenerek büyütülüp beslenme nimetinden bahsederek şöyle buyurdu:

"O sizi de annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratmaktadır. İşte Rabb'iniz Allah budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka ilâh yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da (O'na kulluktan) çevriliyorsunuz?"

Âyette geçen yoktan var edilme nimeti açıktır, ilâhî rahmetle desteklenme nimeti ise ceninin annesinin karnında hayız kanı ile beslenmesidir.

Nimetlere Şükür Emri

Cenâb-ı Hak sonra, insanlara bahşettiği sayısız nimetlere şükretmelerini emrederek şöyle buyurdu:

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ
وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ
مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۝٧

7. ***Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz, Allah sizin hiçbir şeyinize muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Şayet şükrederseniz sizin için buna razı olur. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını yüklenmez. Sonra hepinizin dönüşü sadece Rabb'inizedir. O size yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer,* iman ve şükrü gerektiren bunca çeşitli nimetlerini ve büyük tecellilerini gördükten sonra, Hak Teâlâ'yı *inkâr ederseniz, şunu bilin ki Allah, sizin hiçbir şeyinize muhtaç değildir."* O'nun sizin imanınıza ve şükrünüze hiçbir şekilde ihtiyacı yoktur. *"Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz."* Çünkü inkâr, Allah'ın iradesiyle olsa da Allah ondan razı değildir. Allah Teâlâ'nın inkârdan razı olmaması, kulların faydasına ve onlardan zararı savmak için olup, bu kendileri için bir rahmettir; yoksa Cenâb-ı Hakk'ın ondan bir zarar gördüğü için değildir.

"Şayet şükrederseniz ve iman ederseniz *Allah sizin için buna razı olur."* Yani O, yapacağınız şükre, sizin iyiliğiniz ve menfaatiniz için razı olur; çünkü şükür, iki cihan saadetini elde etme vesilesidir.

Allah Teâlâ âyette, *"O, kullarının küfrüne razı olmaz"* dedi, "Sizin için küfre razı olmaz" demedi. Bunun sebebi, hükmün mümin kâfir herkesi içine alması içindir. Bir de bütün insanların O'nun kulu olmasındandır.

Özetle deriz ki: Taat ve imanın meydana gelmesi, Allah Teâlâ'nın kudreti, iradesi ve rızasıyla olmaktadır. İnkâr ve isyanlar ise Allah'ın hükmü ve iradesiyle meydana gelmektedir. Cenâb-ı Hak, inkâr ve isyanların yaratılmasına razı olsa da kulun onları yapmasına dinen razı değildir. Allah Teâlâ'nın, inkârı ve isyanları yaratması, kulu mesul edecek delilin oluşup önüne konması ve zâhiren adaletin ortaya çıkması içindir. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez. Her ne kadar bütün işler, O'ndan olup O'na dönse de kulun mesuliyeti vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hiçbir günahkâr diğerinin günahını yüklenmez."* Âyette, kâfirin küfrünün başkasına geçmeyeceği açıklanmaktadır. Yani kendi günahını yüklenen hiç kimse, başkasının günahını üstlenmez.

"Sonra hepinizin öldükten sonra dirilerek *dönüşü sadece Rabb'inizedir. O size, yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi bilir."* O, kalplerin gizlediklerini bilirken, zâhirî amelleri nasıl bilmez!

7. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şükür hakkında Sebe' sûresinin 13. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Şayet şükrederseniz Allah sizin için buna razı olur"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Eğer bana itaat edersen, sana karşılığını veririm. Şayet beni zikredersen seni zikrederim. Eğer benim için bir adım atarsan, gökleri ve yeri senin şükrünle doldururum."

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Seni ziyaretin hak olduğunu bilseydik, sen razı olasın diye yüzlerimizi yere sererek (yüz üstü sürünerek) seni ziyaret gelirdik." [363]

Şükürsüz Kulun Hali

Cenâb-ı Hak sonra, şükürsüz kulun halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُن۪يباً اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً
مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُٓوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَاداً لِيُضِلَّ
عَنْ سَب۪يلِه۪ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَل۪يلاً اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

8. İnsanın başına bir zarar gelince, Rabb'ine yönelerek O'na yalvarır. Sonra Allah kendi tarafından ona büyük bir nimet verince, önceden yalvardığı şeyi unutur ve Allah yolundan saptırmak için O'na ortaklar koşar. De ki: "Küfrünle az bir müddet yaşa; şüphesiz sen cehennemliksin."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanın başına,* hastalık ve onun dışında *bir zarar gelince, Rabb'ine yönelerek O'na yalvarır.*" Yani genişlik ve rahatlık zamanında kendisine dua ettiği putundan Allah'a dönüp O'na yalvarır; çünkü o putun, başına gelen zararı gidermeye gücünün yetmediğini bilir.

Âyetteki "insan"la kastedilen, insanların hepsi değil, bir kısmıdır. Allah Teâlâ'nın, "*İnsan çok zalim ve çok nankördür*" (İbrahim 14/34) âyetindeki insanla kastedilen de bazılarıdır.

---

[363] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/276.

Âyetteki "insan"la kastedilenin Ebû Cehil veya bütün kâfirler olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra Allah kendi tarafından ona büyük bir nimet verince, önceden yalvardığı şeyi unutur."* Yani kendisine nimet verilmeden önce, Allah Teâlâ'dan gidermesi için dua ettiği zararı ve sıkıntıyı unutur.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, kendisine yalvarıp yakardığı Rabb'ini unutur.

Bir diğer mana: O, unutmada öyle bir noktaya ulaşır ki dua ettiği şeyi bilmez, ne istediğini unutur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve bu şekilde Allah yolundan,* tevhidden *saptırmak için,* ibadette *O'na ortaklar koşar."* Yani başkasını saptırmak için yahut sapkınlığını artırmak için veya sapık yolda sabit kalmak için Allah'a ibadette ortaklar koşar.[364]

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Küfrünle* dünyada *az bir müddet yaşa; şüphesiz sen cehennemliksin!"* Âyet, bu şekilde hak yoldan sapan ve başkalarını saptıran kimse için bir tehdit olup onun halini ve âkıbetini açıklamaktadır. Bu kimse, ateşten hiç çıkmayıp orada sürekli azap görenlerdendir. Âyette, onun kurtuluştan ümidinin kestirildiği de açıktır. Ona sanki şöyle deniyor: Sen, sana emrettiğim imanı ve taati kabule yanaşmadığın zaman, senin hakkın, azabını çekmen için sana, *"Küfrünle az bir müddet yaşa!"* emrinin verilmesidir.

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanda övülen vasıf şudur: İnsan, kendisine bir zarar ve sıkıntı dokunduğu zaman, rıza ve teslimiyetle Mevlâ'sına sığınmalı, yüce Allah sıkıntısını giderdiği zaman, O'na hamd ve şükretmeli, şükrüne devam etmelidir. İnsan olumsuz sonuç ve durumları, edep olarak zâhirî sebep ve illetlere bağlamalıdır. Böyle yapmak, âyetten açıkça anlaşılacak bir edeptir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[364] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/382.

Şükreden Kulların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, şükreden kulların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهٖۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَۜ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

9. ***Yoksa o, gece vakitlerinde secde ve kıyam halinde ibadet eden, ahiretten çekinerek ve Rabb'inin rahmetini umarak kulluk yapan kimse, böyle olmayan gibi midir? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Doğrusu sadece akıl sahipleri düşünüp öğüt alır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa o, gece vakitlerinde secde ve kıyam halinde ibadet eden, ahiretten çekinerek ve Rabb'inin rahmetini umarak kulluk yapan kimse, böyle olmayan gibi midir?"*

Âyette geçen "kânit", Allah'a itaat eden, taatleri yerine getiren ve ibadet vazifelerini yerine getirmede devamlı olan kimsedir. O, gece saatlerinde, rahatlık ve sıkıntı hallerinde sürekli itaat içindedir. Bu kimse, böyle olmayan gibi midir? Onun gibi olmayan kimse, yüce Allah'a sadece zarar ve sıkıntı halinde sığınıp yalvarır, Allah onun sıkıntısını giderince, O'na daha önce yaptığı duayı unutur.

Her durumda itaat eden kimse, secde ve kıyam halinde ibadetini yapar; o böylece iki övülen hali kendinde toplar. Secdenin önce söylenmesi, onda daha fazla kulluk hali (tevazu, zillet ve teslimiyet) bulunduğu içindir. Bu kimse, ibadetini yaparken ahiret azabından korkar ve aynı zamanda Rabb'inin rahmetini yani cennetini umar. Böylece korktuğundan kurtulup umduğunu elde eder.

Âyet şunu göstermektedir: Müminin korku ile ümit arasında olması gerekir. Mümin, ameline değil, Allah'ın rahmetine güvenir. Aynı zamanda, amelindeki kusurlarından dolayı Allah'ın azabından korkar.

Sonra, bir de şu durum var: Ümit, haddini aşınca, kendini azaptan güvende görmeye dönüşür; korku da haddini aşınca Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe dönüşür. Halbuki ikisi de yasaktır. Allah Teâlâ ilâhî azaptan emin olma konusunda şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın mekrinden (gizli tuzağından) sadece hüsrana düşen bir kavim kendisini güvende görür" (A'râf 7/99).

Allah Teâlâ, ilâhî rahmetten ümit kesme konusunda da şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümidini keser" (Yusuf 12/87).

Öyle ise ümidin ve korkunun haddini aşmaması gerekir. Mümin, iki kanadıyla dengede uçan kuş gibi olmalı, korku ve ümidi eşit olup her iki durumda da kulluk yapmalıdır. Fakat hastalık halinde, Allah Teâlâ'ya güzel zannından dolayı ümit halinin korkudan biraz fazla olması güzeldir. Hakikat ehli sûfîlerin mezhebine gelince; sûfîlerin Rab'lerine karşı güzel zanları (O'nun affına ve rahmetine dair ümitleri) daha fazla olduğundan, kendileri ve Allah'ın kulları için ümitleri her zaman korkudan daha öndedir.

Bu âyetin, Hz. Osman [radıyallahu anh] hakkında indiği söylenmiştir. Osman, geceyi ibadetle ihya ediyordu. Âyetin, Ammâr b. Yâsir ve Ebû Huzeyfe hakkında indiği de söylenmiştir.[365] Doğrusu âyet, bu vasıftaki herkesi içermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* Yani hallerin hakikatini bilen ve bahsedilen itaatkârlar gibi, ilminin gereğiyle amel eden kimse, hakikat adına bir şey bilmeyen ve daha önce bahsedilen kâfirin hali gibi, cehaletinin gerektirdiği işleri yapan kimse bir olur mu? Buradaki soru şuna dikkat çekmektedir: İlk gruba girenler yani itaat edenler ve gerçeği bilenler, hayır adına en yüksek derecelerdedir; diğerleri yani kâfir ve cahil ise en kötü durumdadır. Onların halleri öyle açıktır ki herkes bilir.

---

[365] Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/214; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/293; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/110-111.

Nesefi demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Bilip de bildikleriyle amel edenler, hiç bilmeyenler gibi olur mu? Allah Teâlâ, sanki, ilmiyle amel etmeyen kimseyi âlim saymadı. Âyette, ilimleri biriktirip de onlarla amel ve itaat etmeyenlere, ilimlerde derinleşip sonra dünyanın fitnesine düşenlere büyük bir küçümseme (ve kınama) vardır. Onlar Allah katında cahildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, sadece kendisinden korkarak itaat edenleri âlim saydı.

Yahut âyette iki grup arasında bir benzetme kastedildi. Yani âlimle cahil bir olmadığı gibi, itaat edenle isyan eden de bir değildir."[366]

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu sadece akıl sahipleri düşünüp öğüt alır."*

9. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Gerçek ibadet, bir gevşeklik göstermeden ve kusur etmeden zâhiren ve bâtınen hizmet edeplerini hakkı ile yerine getirmektir. Bu tarifi, İmam Kuşeyrî yapmıştır.[367]

İbadet iki kısımdır. Birincisi, âriflerin ibadeti olup bu, tefekkür ve kâinata ibretle bakmak gibi, kalplerin yaptığı ibadettir. Onun bir saati, (gafletle yapılan) yetmiş senelik nâfile ibadetten üstündür. Onun meyvesi, dünyada ve ahirette Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı akdesini müşahede etmektir.

İkincisi, salihlerin ibadeti olup o, rükû, secde, Kur'an okumak ve bunların dışında âzalarla yapılan ibadet ve amellerdir. Onun neticesi ve meyvesi, Rahmân'ın rıza, hoşnutluk ve cemalini seyirle birlikte, hûri, vildan ve cennet nimetleridir.

Kubeysa b. Süfyân'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Süfyân-ı Sevrî'yi, vefatından sonra rüyada gördüm; kendisine, "Allah sana nasıl muamele etti?" diye sordum, bana şu manadaki beyitlerle cevap verdi:

---

[366] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/79.

[367] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/277.

"Rabbime açıkça baktım; bana dedi ki: 'Ey Ebû Said, senden hoşnut olmam sana mübarek olsun. Gerçekten sen, gece karanlığı çöktüğünde göz yaşı, hüzün ve bana yönelen bir kalple geceyi ibadetle geçiriyordun. İşte önünde cennet nimetleri, istediğin köşkü seç ve beni ziyaret et; şüphesiz, ben senden uzak değilim.'"

Şu'be ve Mis'ar, iki salih kimseydi. Her ikisi de güvenilir hadisçilerdendi. Bunlar vefat ettiler. Ebû Ahmed-i Yezîdî demiştir ki:

Bu iki zatı rüyamda gördüm. Şu'be bana, Mis'ar'dan daha yakın biriydi. Şu'be'ye,

"Ey Ebû Bistâm, Allah sana ne yaptı?" diye sordum. Bana,

"Yavrum, sana söyleyeceklerini iyi belle" diyerek nazım halinde şunları söyledi:

"Yüce ilâhım bana, cennette, altın ve cevherden bin kapısı bulunan kubbe şeklinde bir köşk ihsan etti. Cebbâr olan Rabbim bana dedi ki: Ey bütün ilimlerde derinleşen, pek çok ilme sahip olan Şu'be, benim yakınlığım ile keyif sür. Ben senden ve geceleri ibadetle ayakta geçiren kulum Mis'ar'dan razıyım. Mis'ar'a izzet ve şeref olarak şu yeter: O beni ziyaret edecek. Yüzümden perdeyi açarım, bana bakması için yaklaşır. İşte bu, kendini ibadete veren ve geçen ömründe kötü bir işe alışıp bulaşmayan kimselere benim yaptığım ihsanımdır."

Allah Teâlâ'nın, "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" âyetinin bir manası da şudur: Allah'ı bilenle, O'nu bilmeyen cahil bir değildir. Allah'ı yakînen bilen ârif kimse, O'na müşahede ile kulluk eder. O'nu tanımayan ise delil ve burhana göre ibadet eder. Allah'ı bilen ârif, Allah'ın dışındaki varlıklara Allah'ı delil görür. O'nu tanımayan cahil ise eşyayı Allah'a delil yapar. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde belirttiği gibi; Allah'ı her şeye delil yapanla, her şeyi Allah'a delil yapan kimse arasında ne kadar fark vardır! O'nu varlıklara delil yapan kimse, hakkı layıkıyla tanımış ve işi asıl kaynağından tesbit ve ispat etmiştir. Varlıkları Allah'a delil yapmak ise O'na ulaşamamaktan ileri gelmektedir.[368]

---

[368] Söz ve açıklama için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 92-93.

Allah'ı yakînen tanıyan ârif, mukarrebîn-sâbikûn grubundan yani ilâhî huzurda kabul görmüş hayırlarda en önde giden âşıklardandır. Allah'ı tanımayan mümin ise amel defterini sağından alan umum müminlerdendir. Bu kimse, zâhirî ilimlerde son derece ilerlemiş olsa da müşahedeye ulaşmadığı sürece avam derecesinde kalır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ âyetinde, kendisiyle ülfet ve ünsiyet eden, hitabının (kelâmının) ve münâcâtının lezzetine eren, hitabının inceliklerinden gaybının gizli sırlarını elde eden, garip ilimlere ve şaşılacak haberlere ulaşan keşif ve müşahede ehli kullarının hallerini açıkladı. Bunun için onların, kendisine yakınlık, vuslat ve cemalinin keşfiyle elde ettikleri ilâhî ilme sahip olduklarını belirterek, *'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'* buyurdu. Şahitle, uzakta olan nasıl bir olur? Şahit, uzakta olanın görmediklerini görür."[369]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanların ilmi iki kısımdır. Biri, kulun çalışarak elde ettiği ilimdir; diğeri ise Rabb'i tarafından hibe edilen ilimdir." Açıklamalarının tamamı için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[370]

İbadetin Aslı: Takva

Cenâb-ı Hak sonra, ibadetin aslı olan takvayı emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا
حَسَنَةٌ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

10. ***Resûlüm! De ki: "Ey inanan kullarım! Rabb'inize isyan etmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara*** *(ahirette)* ***büyük bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sadece sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenir."***

---

[369] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/204.

[370] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/277.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm! De ki: Ey inanan kullarım!* Emirlerine sarılarak ve yasaklarından kaçınarak *Rabb'inize isyan etmekten sakının."*

Allah Teâlâ, önceki âyette sadece akıl sahiplerinin öğüt ve ibret alacağını belirttikten sonra, bu âyette, resûlüne, onları takvaya teşvik etmesini ve kendilerine onu hatırlatmasını emretti. Bu, gerçek akıl sahiplerinin sadece takva sahibi müminler olduğunu bildirmek içindir. Âyette onlar için, "kullarım" denmesi, kendilerine şeref bahşetmek ve emredilen takva işine gösterilen fazlaca özeni göstermek içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, kullarını emirlerine sarılmaya teşvik ederek şöyle buyurdu: "Ahiretin tarlası olan *bu* fâni *dünyada iyilik yapanlara,* Allah'tan korkup O'na itaat edenlere *büyük bir iyilik vardır."* Öyle ki onun hakikati ve güzelliği tarif edilemez. O, cennet ve nimetleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Taat ve ihlâsla iyilik yapanlar için dünyada hemen verilmiş güzel bir mükâfat vardır; bu mükâfat sıhhat, afiyet ve hoş hayattır.

Bir diğer mana: İhsan halini elde edenler yani Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"İhsan, yüce Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir (bunu kesin olarak bilmendir)"*[371] şeklinde tarif buyurduğu hale ulaşanlar için büyük bir iyilik ve güzellik vardır. Bu, her iki dünyada, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedenin lezzetine ulaşmak ve O her şeyin sahibi yüce dostla ünsiyet etmektir.

Bu makamın elde edilmesi sadece faydasız meşguliyet ve engellerden uzak bir yerde mümkün olacağından, Allah Teâlâ, bunun için vakit ayrılamayan yerden hicret etmeyi emrederek şöyle buyurdu: *"Allah'ın yeryüzü geniştir."* Buna göre kim için, vatanında takva, ihsan ve kalp amelleri için vakit ayırmak zor olursa o, bunların elde etmenin mümkün olacağı bir yere hicret etmelidir. Bu, peygamberlerin ve velilerin sünnetidir; çünkü bu işlerde kusur ve tembellik için asla bir özür yoktur.

---

[371] Buhâri, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

Vatanından çıkıp başka bir beldeye gitmek, nefisler için çok zor bir iş olduğundan, bunun için insanın büyük bir sabra ihtiyacı vardır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, kullarını sabra teşvik ederek şöyle buyurdu:

"Sadece sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenir." Yani sadece vatanlarını terketmeye, taatlerin meşakkatini çekmeye ve gerçek manada ihsan haline ulaşmaya sabredenlere, çektikleri sıkıntı ve gösterdikleri sabra karşılık mükâfatları hesapsız olarak verilir. Öyle ki kendilerine verilen ihsan ve ikramlar sayılmaz ve onlara bir kısıtlama getirilmez, tam aksine onlara, sayısız sevap akar. Onlar için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler vardır.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Onlara verilen sevap ve mükâfatı hiçbir muhasebeci hesap edemez ve onun miktarı bilinmez."[372]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kıyamet günü, namaz kılan, oruç tutan ve hac yapanlar için amel terazileri kurulur; yaptıkları amellerine karşılık sevapları tam olarak verilir. Dünyada başına gelen çeşitli belalara sabır ve rıza gösterenler için (ahirette) amel terazisi kurulmaz; onların sevapları hesaplanmadan bolca verilir. Öyle ki dünyada afiyet içinde olanlar, ehl-i belanın elde ettiği üstünlüğü görünce, 'Keşke dünyada iken cesetlerimiz makaslarla kesilseydi de biz de bu mükâfata ulaşsaydık' diye temenni ederler."*[373]

Nefse ağır gelen ve onu yoran her şey bir çeşit beladır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

10. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, kâmil manada takva ile gerçek akıl sahiplerinden olur. Kulun takva hali ilerlediği ölçüde, kalbinde parlayan nur büyür ve kalp rezil ve kötü işlerden temizlenir. Nisâ sûresinin 100. âyetinin tefsirinde bu konuda geniş ve yeterli açıklama geçti. Kimin takvası güzel olursa Allah Teâlâ da onun âkıbetini ve varacağı yeri güzel yapar, onu dünyasında ve ahiretinde korur.

---

[372] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/79.

[373] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/111; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/214.

Kime, vatanında takva halini bulması ve yaşaması güç oluyorsa oradan başka yere hicret etmelidir. Din için hicret etmek peygamberlerin sünnetidir. İnsan, ihsan ehlinin (önceki salihlerin) yolunda gidebilmesi için, vatanından ayrılmaya, akraba ve kardeşlerini terketmeye sabretmeli ve bunun acısına dayanmalıdır. Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

"Muhacir ve ensardan, (İslâm'a girişte) ilk sırayı alanlarla, onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte büyük kurtuluş budur" (Tevbe 9/100).

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: 'Sabır, nefsi, hoşlanmadığı şeyde hapsetmektir. Şöyle denilmiştir: 'Sabır, ilâhî takdir kâselerini (başa gelenleri) tiksinmeden ve yüzünü ekşitmeden yudumlamaktır.' Bu konuda şöyle de denmiştir: "Sabır, bela oklarına hedef olmak yani onları rıza ile karşılamaktır.'"[374]

Dinin Temeli: İhlâs

Cenâb-ı Hak sonra, bütün ibadetlerin şartı olan ihlâsı emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصاً لَهُ الدّ۪ينَۙ ﴿١١﴾ وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُونَ
اَوَّلَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٢﴾ قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ
عَظ۪يمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللّٰهَ اَعْبُدُ مُخْلِصاً لَهُ د۪ين۪يۙ ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ
دُونِه۪ۜ قُلْ اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ
اَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ
وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌۜ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِه۪ عِبَادَهُۜ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾

---

[374] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/277.

11. *De ki: "Bana, dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmem emredildi."*

12. *"Bana ayrıca müslümanların ilki olmam emredildi."*

13. *De ki: "Eğer Rabbim'e isyan edersem, doğrusu büyük bir günün azabından korkarım."*

14. *De ki: "Ben dinimi kendisi için halis kılarak yalnız Allah'a ibadet ederim."*

15. *"Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın!" De ki: "Gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini zarara sokanlardır. Bilin ki apaçık zarar işte budur."*

16. *Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmanlar vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Yalnızca benden korkun!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onlara *de ki: Bana,* şirk ve gösteriş gibi, ihlâsa ters olan her şeyden uzak kalıp *dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmem emredildi."* Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen şeyler, onun ümmetine de emredilir; hatta bu emirlerle asıl kastedilen onlardır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Bana ayrıca müslümanların ilki olmam emredildi."* Yani bana, dünyada ve ahirette onların önünde rehber olmam için bu emredildi. Şüphesiz, dinde büyük başarı göstermek onda ihlâslı olmakla gerçekleşir. Hakiki İslâm, ihlâsa bağlıdır. Âyetin takdirî manası şudur: Bana, sadece Allah'a ibadet yapmam ve onda ihlâslı olmam emredildi. İşte bu şekilde bana ihlâslı olanların ilki olmam emredildi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana, kavmimden veya zamanımdaki insanlar arasında ilk müslüman olmam emredildi.

Yahut bana, başkalarını çağırdığım şeye, ilk önce kendi nefsimi çağırmam emredildi. Çağrılan bu şey İslâm'dır.

Özetle âyetin manası şudur: Bana dinde ihlâslı olmam, bu konuda zaman ve rütbe olarak da en önde bulunmam emredildi. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], insanları İslâm'a çağırmaktadır. İnsanları bir şeye çağıran kimsenin, herkesten önce o şeye sahip olması ve onun güzelliğini üzerinde taşıması gerekir. Bu, peygamberlerin ve velilerin sünnetidir; kralların ve zalimlerin değil.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Müşriklere *de ki: Eğer* ihlâsı terkederek ve sizin içinde bulunduğunuz şirke meylederek *Rabbim'e isyan edersem, doğrusu büyük bir günün azabından,* kıyamet gününden *korkarım.*" O güne "büyük" denmesi, içinde dehşetli ve korkunç hallerin bulunmasındandır.

"De ki: *Ben dinimi kendisi için halis kılarak yalnız Allah'a ibadet ederim.*" Müstakil veya ortak olarak O'ndan başkasına ibadet yapmam.

Bu âyet öncekinin tekrarı değildir. Çünkü birinci âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dinde ihlâsla amel etmek ve onda en önde olmakla yükümlü olduğu haber verildi, bu âyette ise onun bu emre uyduğu ve kendisine emredileni yaptığı belirtildi.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önce, Allah'a ibadet etmek ve dini sadece O'nun için yaşamakla memur olduğunu açıklaması, sonra bir isyan durumunda O'nun azabından korktuğunu söylemesi, peşinden de kendisine emredilen şeyi en güzel şekilde yerine getirdiğini ilan etmesi emredildi. Bu, onun dindeki sebat ve kuvvetini ortaya koymak, müşriklerin boş beklentilerini kökünden kesip atmak ve onlara yapılacak tehdide bir hazırlık yapmak içindir. Bunun için şöyle buyruldu:

"*Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın!*" Allah Teâlâ'nın dışında, kime ibadet etmek istiyorsanız ona tapın. Bu ifadenin, yüce Allah'ın onlara şiddetli gazabını gösterdiği açıktır. Sanki müşrikler, kendilerine yasaklanan şeye son vermeyince, azabın onları sarması için onlara, "Dilediğinize ibadet edin" emri verildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*De ki: Gerçekten* tam manasıyla *hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini zarara sokanlardır.*" Bu zarar, kendisi için mühim olanı zayi etmek ve gerekli şeyi telef etmektir.

Onlar, kendilerini tehlikeye mâruz bırakarak ve ailelerini kendilerinden ayrılıkla yüz yüze getirerek zarara soktular. Bu öyle bir ayrılıktır ki bir daha birleşmeleri söz konusu değildir. Bu ayrılık, eğer aileleri onlarla birlikte inkâr içinde ölmüşlerse ebedî azabın içinde olur. Yahut iman etmişlerse cennette olur. Şöyle ki biri cennette diğeri cehennemde olacağı için birbirlerini ebediyen göremezler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar ailelerini zarara soktular, çünkü onlar, cennette kendileri için bir aile bulunan kimselerin yoluna girmediler.

Yahut onlar, eğer iman etselerdi, cennette kendileriyle buluşup keyif sürecekleri ailelerini zarara soktular.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bilin ki apaçık zarar işte budur."* Ondan öte bir zarar ve ziyan yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar vardır."* Yani onlar için ateşten oluşan ve birbiri üzerine yığılmış pek çok azap tabakası vardır. "Aynı şekilde *altlarında da* birbiri üzerine yığılmış *ateşten katmanlar vardır."* O, diğerleri içindir. *"İşte Allah kullarını bununla,* bu feci azapla *korkutuyor;* onları ateşe düşürecek şeylerden uzak durmaları için sakındırıyor ve onlara diyor ki: *'Ey kullarım! Yalnızca benden korkun!'* Benim gazabımı çekecek işlere bulaşmayın." Bu Allah'tan, son derece lutuf ve merhamet içeren etkili bir öğüttür. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de kendilerine merhamet ettiği kullarından eylesin.

11-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İhlâs, Allah ile kulu arasında bir sırdır; onu melek bilmez ki yazsın, şeytan bilmez ki bozsun. İhlâs sahibi, Allah'tan başka her şeyden uzaklaşır (gönlünü çeker), iki dünyada (mutlak mülk ve hüküm sahibi olarak) sadece Allah'ı görür; sadece O'na güvenip dayanır, sadece O'ndan korkar, ümidini sadece O'na bağlar.

İslâm, zâhirde, ilâhî hükümlere âzalarıyla tâbi olmaktır; bâtında ise Cenâb-ı Hakk'ın zatını tanıtan ve kahrını gösteren tecellilerine gönülden teslim olmaktır. İslâm sûrettir, teslimiyeti ise onun ruhudur. Teslimiyetsiz İslâm, ruhsuz ceset gibidir.

Allah Teâlâ'nın, *"İstediğinize ibadet edin!"* âyeti, nefsine ve hevâsına kulluk eden kimseler için bir tehdittir. İşte apaçık zarar budur.

Şöyle denilmiştir: Gerçek ziyan içinde olan kimse, ömrünün günlerini ibadetten uzak ve günah içinde geçiren kimsedir. Bu kimse, hiçbir hazırlık ve amel yapmayarak ahiretini de ziyana uğratır. O ayrıca, yüce Rabb'inin müşahedesine ulaşamayarak Mevlâ'sının lutuf ve ihsanlarından da mahrum kalıp zarar eder. Her kim bu şekilde zarar ederse onu her yönden Allah'tan kopma ateşi ve yüce Mevlâ'sından perdelenme gamı sarar. Allah, böyle bir azaptan kullarını korkutmaktadır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Allah'tan bugün korkarsan, sana o günün (ahiretin) korkusu yaşatılmaz. Yoksa önünde aşılması zor bir engel vardır."[375]

İlâhî Müjdeye Ulaşanlar

Cenâb-ı Hak sonra, hüsrana uğrayanların aksine ilâhî müjdelere ulaşanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا وَاَنَابُوا اِلَى اللّٰهِ لَهُمُ
الْبُشْرٰىۚ فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ اَلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ
اَحْسَنَهُۜ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَاُولٰٓئِكَ هُمْ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٨﴾

17. ***Tâgûta** (putlara ve şeytana)* ***kulluk etmekten kaçınıp Allah'a yönelenler için müjde vardır. O halde** (bu vasfa sahip)* ***kullarımı müjdele!***

18. ***Onlar, sözü dinleyip onun en güzeline uyarlar. Onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.***

---

[375] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/279.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâğûta kulluk etmekten kaçınıp Allah'a yönelenler için müjde vardır."*

Tâğût, "azgınlıkta en son noktaya ulaşmış kimse" demektir ki o, şeytandır. Yani onlar, şeytana ibadetten kaçınırlar.

Yahut tâğût, Allah'tan başka ibadet edilen her varlıktır. Her kim, Allah'tan başkasına ibadet ederse o, sadece şeytana ibadet etmiş olur; çünkü kendisine o şeye ibadeti güzel gösteren ve ona yönlendiren şeytandır.

Onlar, Allah'tan başka her şeyden yüz çevirip (şeytana ve putlara ibadetten kaçınıp) bütün varlıkları ile Allah'a yönelirler. Onlar için müjde vardır. Bu müjde, ebedî nimetlerdir. Onlara bu müjde peygamberlerin diliyle verilmiştir. Onlara ayrıca, melekler tarafından ölüm anında, kabirlerinden diriltilip mahşere sevkedilirken ve daha sonra da müjde verilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O halde* bu vasıftaki *kullarımı müjdele! Onlar, sözü* yani kendilerine inen vahyi *dinleyip onun en güzeline,* en tercihlisine ve sevabı en fazla olanına *uyarlar."* Yahut onlar, ilâhî sözün hükmü en açık olanına uyarlar. Bu söz, müteşâbihin zıddı olan, manası açık, hükmü kesin âyetlerdir.

Onlar, tâğûtlardan kaçıp Rab'lerine yönelen kimselerdir. Onların bu iki yüce vasfa sahip olmaları, dinde inceleme ve tetkik ehli olmalarına bağlıdır, bu şekilde onlar hakkı bâtıldan ayırıp en faziletliyi tercih ederler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar* yani bu güzel sıfatlara sahip kimseler, *Allah'ın doğru yola,* dinine *ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır."* Yani onlar, boş kuruntudan ve hevânın etkisinden uzak, safi akıl sahipleri olup hidayeti hak etmiş kimselerdir; onların dışındakiler ise böyle değildir.

Âyette, hidayetin Allah'ın ihsanı ve kişinin onu kabulüyle elde edildiğine bir delil vardır. *"Onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir"* âyeti, ilâhî ihsana; *"Gerçek akıl sahipleri de onlardır"* âyeti de kişinin hidayeti kabul edişine işaret etmektedir.

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolu, ilâhî hükümlerde azimetleri (en ihtiyatlı olanı ve ihtilaftan uzak bulunanı) almak, karar, söz ve amel olarak her şeyde en faziletli olanı tercih etmektir. Onlar, itikad alanında, müşahede makamını elde etmiş, diğer insanlar gibi delil ve burhanla yetinmemişlerdir. Sözlerden ise en yumuşağını ve en hoşunu seçmişlerdir. Bunların neticesi, bütün mahlûkata karşı güzel ahlâk sahibi olmaktır. Böylece onlar, kısasa karşı affı, kınamaya karşı hoşgörüyü, dinin diğer hükümlerinde de ruhsatlar yerine azimetleri tercih etmişlerdir.

Sûfîler, zikirler içinde en üstününü ve bütün ilâhî isimleri içinde toplayanı tercih ettiler. Bu zikir, ilâhî isimlerin sultanı olan "Allah" zikridir. Onlar, amellerden en büyüğünü ve en üstün olanını tercih ettiler. Bu, kalplerin amelidir. Tefekkür ve kâinata ibretle bakmak gibi kalple yapılan ibadetler öyle faziletlidir ki onların zerresi, âzalarla yapılan dağlar kadar amele denktir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir saatlik tefekkür, (içinde tefekkür ve kalp uyanıklığı bulunmadan yapılan) yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[376]

Böylece sûfîlerin bütün vakitleri Kadir gecesi gibi bereketli geçmektedir. Yine rıza, teslimiyet, hilim (söz ve davranışta yumuşaklık), cömertlik, ikram gibi güzel ahlâklar da kalbin amelleridir. Sûfîler, *"Sözü dinleyip de onun en güzeline uyan kullarımı müjdele!"* âyetiyle haklarında müjde geçekleşen kimselerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsiri hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Sözün en güzeline uyan kimse, şaşılacak bir anlayış, hayret edilecek bir ilim ve safi bir idrakle ilâhî hitaba, ezelî kelâma tâbi olur. Bu kimse ayrıca muhabbet, şevk, marifet, tevhid, ihlâs, kulluk, rubûbiyyet ve hürriyet konularında Cenâb-ı Hakk'ı mahlûkattan ayrı tutarak gerçek tevhide ulaşmıştır. Bu en üstün ilim ve en açık feyiz kaynağıdır. Çünkü şaşılacak haberlerin, kudsî ruhun ve rabbânî ilhamların zuhur yeri orasıdır." Diğer açıklamaları için Vertecübi'nin eserine *(Arâisü'l-Beyân'a)* bakınız.[377]

---

[376] bk. Ebü'ş-Şeyh İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 5897. Bu rivayette hadis, "altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır" şeklindedir. Değişik rivayetler için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1004.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Dinlemek her şey için olur fakat tâbi olmak, en güzeline olur. Kim, Allah'ı yakînen tanırsa dinlediği her şeyi sadece O'dan dinler."[378]

Onlar, Allah'ın hidayete erdirdiği yani müşahedeye dayalı marifetine ulaştırdığı kimselerdir. Onlar, gerçek akıl sahipleridir. Onların kalbi, yüce Mevlâ'ları için hâlistir, ruhları yüce sevgilisini müşahedeyle keyfetmektedir, sırları yüce sultanlarının melekûtunun bahçesinde neşe ve huzur içindedir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Azabı Hak Edenler

Cenâb-ı Hak sonra, nimet ve rahmet içindeki müminlerin zıddı bir halde olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِۜ اَفَاَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِۚ ﴿١٩﴾

19. ***Hakkında azap hükmü gerçekleşeni ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hakkında azap hükmü gerçekleşeni ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın!"*

Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, putlara, şeytanlara tapanlar ve onların izinden gidenlerdir. Onlarla kastedilen, Allah Teâlâ'nın, haklarında İblis'e şöyle buyurduğu kimselerdir:

---

[377] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/208.

[378] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/279.

"Şüphesiz, cehennemi, seninle ve onlardan sana tâbi olanlarla dolduracağım" (Sâd 38/85).

"Andolsun, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme doldururum" (A'râf 7/18).

Âyetin manası şudur: Resûlüm, hakkında şekavet (cehennemlik) hükmü verilmiş kimseyi sen hidayete ulaştırmaya ve ateş sebebi olan küfürden kurtarmaya güç yetiremezsin.

Şöyle de denebilir: Hakkında ateşe girme hükmü verilmiş kimse, ona girmiş kimse gibidir. Bu durumda, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onları imana çağırması, onlar ateşe girdikten sonra kendilerini oradan kurtarmak için gösterilen bir çabadır ki bu fayda vermez. Âyetin amacı, Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] teskin etmek ve kendisini onların imana gelmesi için gösterdiği hırstan kurtarmaktır.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kimin için ezelde (hali bilindiğinden dolayı) Hak'tan uzaklık takdir edilmişse ona gayret ve çabanın bir faydası olmaz. Kimin Hak'la arasına perde çekilmişse ona, Cenâb-ı Hakk'ın kapısında beklemekten başka bir şey fayda vermez. Kul, sonsuz kerem ve ihsan sahibi Mevlâ'sı kendisine acıyıp huzuruna kabul edene kadar kapısında beklemelidir. Şu bir gerçektir ki bu dünyada âkıbetler bizce meçhuldür ve ameller sona göre değerlendirilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, bugün (dünyada) kalplerinin perdesinden çıkamazlar."[379]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[379] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/280.

Takva Sahiplerine Bahşedilen Nimetler

"Ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?" âyetinde bahsedilenler, haklarında, *"Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmalar vardır"* (Zümer 39/16) buyrulan kimselerdir. Allah Teâlâ, takva sahiplerini onlardan ayrı tutarak şöyle buyurdu:

لَٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ ⑳

20. ***Fakat Rab'lerinden korkanlar için (cennette) üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın vaadidir. Allah, vaadinden dönmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Fakat Rab'lerinden korkanlar için cennette üst üste yapılmış ve altlarından ırmaklar akan köşkler vardır."*

Rab'lerinden korkanlar, *"Ey kullarım! Yalnızca benden korkun!"* (Zümer 39/16) âyetiyle tanıtılan, şeytana ve putlara ibadetten kaçıp Allah'a yönelen, hak sözü dinleyip en güzeline tâbi oldukları için kendilerine müjde verilen kimselerdir. Onlar ayrıca, *"Ey iman eden kullarım! Rabb'inize isyan etmekten sakının Bu dünyada iyilik yapanlara (ahirette) büyük bir iyilik vardır"* (Zümer 39/10) âyetiyle tanıtılan kimselerdir.

Cenâb-ı Hak bu âyette, takva sahipleri için naîm cennetlerinde yüksek dereceler olduğunu belirtti. Bu onlara, kâfirler için cehennemin en alt derekesinde bulunan azaba karşılık ihsan edilmiştir. Bu âyet, kâfirler hakkında buyrulan şu âyetin karşılığıdır:

"Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmanlar vardır." Takva ehli için ise yere son derece sağlam bir şekilde kurulmuş altlarından ırmaklar akan üst üste yapılmış yüksek köşkler vardır. Bu ırmaklar, yüksek köşkle alçak köşk arasında bir farklılık bulunmaksızın hepsinin altından akar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, Allah'ın kesin vaadidir. Allah vaadinden dönmez."* Çünkü bu, yüce zatı için imkânsızdır.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'tan korkarsa bu, onun için cennette altın ve gümüşten yapılmış maddi dereceler kazanma vesilesi olur. Kul, salih ameli ve takvası ölçüsünde bu derecelerde yükselir.

Kim, kâinatta kalbini Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınırsa bu, onun için özel seçilme ve Allah'a yakınlıktan oluşan manevi makam ve derecelere vesile olur. Kul takvası ve Mevlâ'sı için gösterdiği gayret ölçüsünde bu makamlar içinde yükselir. Bütün bunlar Allah'ın vaadidir; Allah vaadinden dönmez.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, kendisine itaat edenlere cenneti vaat etti; O bunu mutlaka yerine getirir. Allah vaadinden dönmez. Yüce Allah, günahkârlara mağfiretini vaat etti, onlar tövbe ettiklerinden muhakkak kendilerini affeder. Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen müridlere, zatına vuslatı vaat etti. Eğer onlar bir gevşeklik göstermez ve kusur işlemezlerse şüphesiz O, bu vaadini gerçekleştirir."[380]

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra gerçekleşecek müjde ve azapları yerine getireceğine delil olacak kudretinin eserlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ
ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا
ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

---

[380] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/280.

21. ***Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi de onu yerdeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla türlü renklerde ürün çıkarır, sonra onların kuruyup sapsarı olduklarını görürsün. Sonra Allah onları kuru kırıntı haline getirir. Şüphesiz bunda temiz akıl sahipleri için büyük bir uyarı (ve öğüt) vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey hitabı işiten kul, *görmedin mi Allah gökten bir su* yani yağmur *indirdi de onu yerdeki kaynaklara ulaştırdı.*" Şöyle denilmiştir: Yeryüzündeki bütün sular, gökten dünyanın kurak merkezine iner ve oradan her bölgeye dağıtılır.[381]

Allah gökten indirdiği suyu, kanın bedende damarlarda akıtıldığı gibi, yeryüzünde kaynak ve kanallara akıtır ve sevkeder. Yahut onu, topraktan fışkıran su gözelerine akıtır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sonra onunla türlü renklerde* buğday, arpa ve diğerlerinden değişik çeşitlerde *ürünler çıkarır.*" Yahut sarı, yeşil, kırmızı gibi değişik renklerde ve farklı tatlarda ürünler çıkarır. "*Sonra onların,* bu yeşillik ve güzelliğin peşinden *kuruyup sapsarı kesildiklerini,* köklerinden kopup toprağa düşmek üzere olduklarını *görürsün. Sonra Allah onları,* dün hiç ortada bir şey yokmuş gibi, dağılıp parçalanmış *kuru kırıntı haline getirir.*" Bunları yapmaya gücü yeten bir zatın, insanlar ölüp bedenleri çürüdükten sonra onları yeniden diriltmeye ve kendilerine amellerinin karşılığını vermeye elbette gücü yeter.

Bazıları, bu âyetten muradın, dünya hayatının temsilî olduğunu söylemişlerdir. Dünya hayatı, süratle akıp gitmesi ve yakın bir zamanda dağılıp yok olması yönüyle, âyette geçen ziraat ürünlerinin hallerine benzemektedir. Allah Teâlâ, insanları dünyanın aldatıcı süs ve alayişinden yüz çevirtmek ve onun hoşa giden şeylerine aldanmaktan sakındırmak için bu misali verdi. Şu âyet de bu manadadır:

"*Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir suya benzer: Bu su ile insanların ve hayvanların yiyecekleri (gelişip büyüyerek) birbirine karışır. Nihayet yeryü-*

---

[381] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/82; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/219.

zü süsünü takınıp süslendiği ve sahipleri kendilerini ona gücü yeter sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona (azap) emrimiz geliverir ve onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden biçilmiş bir hale getiririz. Düşünen bir topluluk için âyetlerimizi bu şekilde açıklıyoruz" (Yunus 10/24).

Âyet hakkında şu yorum da yapılmıştır: Âyet, müttakilere vaat edilen, altlarından ırmaklar akan köşklerin varlığına ve bu müjdenin gerçekleşeceğine delil olarak indirilmiştir. Gökten inen suyun, yerin altında değişik kanal ve mecralarda akıtıldığını ve bunu yapan ilâhî kudretin eserlerini, O'nun sağlam hikmetini ve rahmetini gören bir kimsenin, âyetteki müjdenin gerçekleşeceğini anlaması kolaydır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bunda,* yani gökten suyun indirilmesinde ve ondan çıkan türlü renk, tat ve çeşitteki ürünlerde nefsin kötü düşüncelerinden arınmış *temiz akıl sahipleri için* büyük *bir uyarı* ve öğüt *vardır.*" Onlar, her sene yeryüzündeki bitkilerin yeşerme, yetişme ve sararıp yok olma hallerini gördükleri gibi, dünya hayatının da süratle dağılıp yok olduğunu görüp ibret alırlar; böylece onun süslerine aldanmazlar ve fitnesine düşmezler. Yahut onlar, şunu kesin olarak anlarlar: Gökten suyu indirip onu yeryüzünün memba ve kanallarında akıtıp dolaştırmaya gücü yeten Allah'ın, cennet köşklerinin altından nehirler akıtmaya da gücü yeter.

Bazıları, bu âyetin yüce yaratıcının varlığına bir delil olarak indirildiğini söylemiştir ki bu görüş makama uygun değildir; çünkü âyette bahsedilen yüce fiiller zaten Allah Teâlâ'ya isnat edilmektedir. Eğer bu fiiller, onları yapan birine isnat edilmeden söylenseydi, o zaman bir yaratıcının varlığına delil olması uygun olurdu. Böylece, bu işlerin Cenâb-ı Hakk'ın varlığına değil, O'nun sıfatlarına ve sıfatlarının tecellilerine ait bir hatırlatma olduğu anlaşılmış oldu. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır. [382]

21. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette şu duruma bir işaret vardır: İnsan önce küçük çocuk olarak doğar, sonra geçlik devresine ulaşır, peşinden olgunluk devresi ve sonra ihtiyarlık gelir. Ardından insan ömrün âcizlik devresine ulaşır ve en sonunda tamamen çöker.

---

[382] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/388.

Denilmiştir ki: "Ekilen bir şey çürümeden, ondan dane ve meyve elde edilmez. Bir şeyi ekmenin amacı, ondan ürün almaktır. Aynı şekilde, insan da nefsinden ve kendi kuvvetinden tamamen sıyrılıp Allah'a vâsıl olmadan, onun Allah katında bir değeri ve kıymeti olmaz."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu sözle anlatılmak istenen şudur: İnsan nefsini manevi kirlerden arındırmadıkça ve onu Mevlâ'sına yaklaşma yolunda iyice bitkin hale getirmedikçe Allah katında bir kıymeti olmaz.

İmam Kuşeyrî devamla der ki: "Müminin akıl kuvvetine sahip olması, onun, ilminden istifade etmesini gerektirir. Bu durum kemal noktasına ulaşana kadar devam eder. Kul o noktada basiretinin nurlarından istifade etme imkânı bulur. Sonra marifet sultanı ortaya çıkınca, onun karşısında bu nurlar gizlenir. Tevhid nurları ortaya çıkınca ise bunların hepsi yok olur. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Sabah olup güneş ortaya çıkınca, ışınlarıyla yıldızların ışıklarını sarıp hepsini görünmez etti."[383]

Kalbin Nurla Açılması

Kalbe marifet ve tevhid güneşinin doğması, içine atılan nurla gerçekleşmektedir. Cenâb-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٢﴾

22. ***Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı ve böylece Rabb'inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi katı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşmış olanların vay haline! İşte bunlar apaçık bir sapkınlık içindedir.***

---

[383] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/281. Manayı Kuşeyrî'nin metninden verdik. Müellifin yaptığı alıntı, nüsha farkından veya dizgi hatasında biraz farklı olup mana kapalı olduğu için Kuşeyrî'nin metnini tercih ettik. Bu durumda, İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh], Kuşeyrî'den yaptığı farklı nakil üzerindeki kısa açıklamasını tercüme etmedik.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı ve böylece Rabb'inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi katı kimse gibi midir?"* Yani Allah Teâlâ'nın kalbini genişletip İslâm için hazırladığı, böylece onu kabul eden, onunla sevinen ve nuruyla aydınlanan kimse, Rabb'inden büyük bir nur ve O'nun dini hakkında basiret üzeredir.

Bu nur, kalbin kâinat ve Kur'an âyetlerini görmesi anında ve ona ulaşmaya muvaffak edildiğinde üzerine akan ilâhî bir lutuftur. Yahut sırf Cenâb-ı Hakk'ın lutuf ve ikramından kalbe atılan bir ilhamdır. Böylece sebepsiz olarak veya nur sahibi âriflerin sohbetiyle kulun kalbine yakîn nuru atılır. Böyle bir kimse, kalbi katılaşmış, göğsü daralmış, üzerine azgınlık ve sapkınlık zulmeti çökmüş ve böylece bütün bu âyetlerden yüz çevirmiş kimse gibi olur mu?

Bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kalbin açılmasının nasıl olduğu sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"O, Allah'ın kalbe attığı bir nurdur; nur kalbe girince kalp açılıp genişler" buyurdu. Kendisine,

"Bunun bir göstergesi var mıdır?" diye sorulunca şöyle buyurdu:

"Evet, vardır; bunun göstergesi, aldatıcı dünyadan uzaklaşmak, ebedî âleme yönelmek ve ölüm kendisine gelmeden önce onun için hazırlanmaktır."[384]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşmış, kuruyup sertleşmiş olanların vay haline!"* Halbuki o zikrin hakkı, göğsün onun için açılması, nefsin onun karşısında yumuşaması ve kalbin, onunla huzura ermesidir. Bu kimselerin ise yanlarında Allah Teâlâ zikredildiğinde yüzleri ekşimekte ve kalplerinin katılığı artmaktadır.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Şunu bil ki Allah'ın zikri, nurun ve hidayetin elde edilmesi ve ruhanî temiz nefislerde huzurun artması için en büyük sebeptir. Zikir bazan, şeytanî habis nefislerde kalp katılığına ve Hak'tan uzaklığa yol açar. Buna göre deriz ki: İnsanın ruhanî yönünü sıhhate kavuşturan ve onu kuvvetlendiren ilaçların başında Allah'ın zikri gelir. Allah'ın zikri, bazı nefislerde onun hastalığının artmasına sebep olur. O, gitmesi beklenmeyen ve ilacı bulunmayan bir hastalıktır. Bu nefisler, kötülüğün ve rezilliğin en son noktasındadır. Allah Teâlâ böyle nefisler için, *'Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşmış olanların vay haline! İşte bunlar apaçık bir sapkınlık içindedir'* buyurdu. Bu tam manasıyla gerçekleşmiş bir sözdür."[385]

---

[384] Hâkim, *el-Müstedrek,* 4/311; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/114-115; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/219.

Bu durum pislik böceğinde gözükmektedir. Şöyle ki bu böcek gül kokusundan zarar görür, pislik içinde hayat bulur. Buna göre, her kim Allah'ın zikrinden kaçarsa ve zikir ona ağır gelirse onun kalbi pislik böceği gibidir. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiye*'de[386] yapmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bunlar apaçık bir sapkınlık içindedir."* Yani kalplerinin katılığından bahsedilen bu kimseler, haktan uzakta ve sapkınlık içindedir; onların sapkılığı herkes tarafından görülür.

Bir rivayete göre bu âyet, Hz. Hamza ve Hz. Ali [radıyallahu anhümâ] ile Ebû Leheb ve oğlu hakkında inmiştir. Âyetin Hz. Ammâr [radıyallahu anh] ve Ebû Cehil hakkında indiği de söylenmiştir. Doğru olan görüş, âyetin mana ve hükmünün umumi olup bu vasıftaki bütün insanları içine aldığıdır.[387]

22. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kimi saadete kavuşturmak isterse onun göğsünü İslâm'a açar, kul onu kabul eder ve amelini yapar. Yüce Allah kimi, inâyetine kavuşturmak ve velilik nimetine ulaştırmak isterse onun göğsünü ihsan makamına yükselen âriflerin yoluna açar; böylece kul onların yoluna girer, nefsini onların sohbetine ve hizmetine adar. Ârifler onu, nefsin terbiyesi ve mertebeleri içinde yükselterek ilâhî huzura ulaştırırlar ve o noktada, "İşte sen ve Rabb'in!" diyerek onu yüce Allah'a teslim edip aradan çıkarlar. O zaman kula, ilâhî nurlar gözükür, üzerine marifet ve sırların güneşi doğar, nihayet kul nefsinden fâni olup Allah ile bâki kalır.

---

[385] Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 26/232 (Beyrut 1990).

[386] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[387] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/220.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hak Teâlâ tarafından kula verilen nur, önce ilmin elde edilmesiyle ortaya çıkan levâih nurudur. Sonra güzel anlayışın sabit olmasıyla levâmi' nuru verilir. Sonra yakînin artmasıyla muhâdara nuru verilir. Sonra ilâhî sıfatların tecelli etmesiyle mükâşefe nuru verilir. Sonra Zât-ı Bârî'nin zuhuruyla müşahede nuru verilir. Sonra tevhidin hakikatine ulaşılmasıyla samediyyet nurları verilir.[388] İşte o zaman kul için bulmak, kaybetmek, uzaklık ve yakınlık diye bir şey kalmaz. Hayır, var olan sadece, tek ve kahhâr olan Allah'tır!"

Kim bu hale ulaşmazsa kalbi katılıktan tam olarak kurtulamaz. Allah'ın zikrine karşı kalpleri katılaşanların vay haline! Onlar apaçık bir sapkınlık içindedir.

Kalpleri Yumuşatan Kitap

Cenâb-ı Hak sonra, kalplerin yumuşama sebebi olan yüce kitabından bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَد۪يثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَۗ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ
الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْۚ ثُمَّ تَل۪ينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ
هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾

23. ***Allah sözün en güzelini; âyetleri*** *(belâgat, îcâz ve sağlamlıkta)* ***birbirine benzeyen ve*** *(okunuşu, hükümleri, öğütleri ve kıssaları)* ***tekrarlanan bir kitap olarak indirdi. Rab'lerinden korkanların ondan tüyleri ürperir. Sonra derileri*** *(bedenleri)* ***ve kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an, Allah'ın hidayet rehberidir; onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi sapkınlık içinde bırakırsa artık onu hidayete ulaştıracak kimse yoktur.***

---

[388] Hak yolunda manevi seyir halinde olan sâlike ikram edilen ilâhî nurlar, başlangıçtan nihayete kadar değişik şekillerde olduğu için farklı isimlerde anılmıştır. Bu tabirlerin açıklaması için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 213-223.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah sözün en güzelini indirdi."* Bu söz, Kur'an'dır, çünkü ondan daha güzel söz yoktur. Ondan, temiz kalpler usanmaz, kulaklar yorulmaz; tam aksine onun tekrar tekrar okunması ehli için güzelliğini, tazeliğini ve tadını artırır.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı biraz yoruldu ve Allah Resûlü'ne, "Bize bir şey anlat!" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. [389]

Manası şudur: Bu Kur'an başka sözlere hacet bırakmaz, hepsinin yerine geçer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu Kur'an'ın âyetleri* belâgat ve icâzda *birbirine benzer."* Yahut onun âyetleri sıhhat, sağlamlık, hak ve doğruyu haber vermesi, insanlara dünya ve ahirette pek çok fayda sağlaması, fesahat ve belâgatta lafız ve cümlelerinin uyumu, nazmının îcâzı yönüyle birbirine benzer.

"O ayrıca, âyetleri tekrarlanan bir kitaptır." Onun kıssaları, haberleri, hükümleri, emirleri, yasakları, müjdeleri, tehditleri ve öğütleri tekrarlanır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun âyetleri, okunuşta tekrar eder, peş peşe defalarca okunup durur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onda değişik ve farklı hükümler yer alır. Allah'ın kahrı ve ihsanı, cennet ve cehennem, müjde ve tehdit birlikte zikredilir."[390]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rab'lerinden korkanların ondan tüyleri ürperir."* Yani Allah'tan korkanların vücudu ondan irkilir ve tutulup kalır. Onlar, Kur'an'da geçen tehditleri ve yasakları işittiklerinde kendilerini bir heybet sarar, tüyleri ürperir, Allah Teâlâ'nın rahmetini hatırladıklarında ise haşyetleri ümide, korkuları ilâhî rahmete, rağbete döner. Cenâb-ı Hak bu hali şöyle haber veriyor:

---

[389] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/222; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/389.

[390] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/282.

"Sonra derileri (bedenleri) ve kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar." Yani Allah'ın zikriyle sakin olup huzur bulurlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte* hali açıklanan *bu Kur'an, Allah'ın hidayet rehberidir; onunla dilediğini doğru yola iletir."* Allah Teâlâ, gücünü hidayet vesilesi olan şeylerde kullanan yahut Kur'an'da hakikati ortaya koyan kanıtlar ve onun Allah katından olduğunu ispat eden deliller üzerinde düşünen kullarından dilediğini hidayete ulaştırır.

"Allah, kullarından her *kimi,* bu kimse gücünü sapkınlığa ait şeylerde kullandığı, kendisini hakka sevkeden şeyden bütünüyle yüz çevirdiği, O'nun müjde ve tehditlerine hiç aldırış etmediği için hak yoldan *saptırırsa, artık onu* dalâlet çukurundan kurtarıp *hidayete ulaştıracak kimse yoktur."* Yahut Allah kimi, rahmetinden mahrum edip nefsi ile baş başa bırakırsa onu hidayete ulaştıracak kimse yoktur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rab'lerinden korkanlarda oluşan bu haşyet ve ümit, Allah'ın hidayetinin eseridir; Allah ona, kullarından dilediğini ulaştırır. Allah kimi saptırırsa yani kalbinin katılaşması ve isyanında ısrarı sebebiyle ona Allah'ın lutfu ve hidayeti bir etki etmezse onu hidayete ulaştıracak, kendisinde herhangi bir tesir meydana getirecek kimse yoktur.

23. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulun kalbinde manevi fethin gerçekleştiğini gösteren ilk şey, Allah'ın kitabını anlamada ve onu okumanın manevi tadına varmada ortaya çıkar. Kul sonra, diliyle O'nun zikrine dalma haline intikal eder, bunu kalple zikir içinde kaybolma hali takip eder. Kul sonra, tefekkür haline yükselir, ardından kalbiyle sürekli ilâhî huzurda bulunma nimetine erer. İnsan eğer kendisini terbiye eden ve onu bu makamlarda yükselten bir terbiyeci mürşid bulursa bunlar gerçekleşir; yoksa ilk makamında kalır.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kimi Kur'an'la hidayete ulaştırmayı isterse, onun kalbine ilâhî haşyeti (Allah'tan saygı ile korkmayı) kor. Allah Teâlâ'nın, *'O Kur'an, Allah'tan korkan müttakiler için bir hidayet rehberidir'* (Bakara 2/2) âyetinde buna işaret edilmektedir. Kul sonra, Kur'an'dan zâhiren etkilenir; başlangıçta kendisini bir ürperti sarar (Kur'an okurken vücudu titrer, tüyleri diken diken olur). Bunun sebebi, kendisinin zayıf, gelen vâridatın etkisinin ise kuvvetli olmasıdır. Onu dinlemeye devam ettikçe ve nurlarına alıştıkça, kalbi huzur bulur, yumuşar ve sakin olur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk'ın [radıyallahu anh] hali de buna bir örnektir. Hz. Ebû Bekir, Kur'an dinlerken ağlayan bir grup insan görünce, "Önceleri biz de böyleydik; sonra kalpler katılaştı" demiştir; o bu sözüyle, kalplerinin sertleştiğini ve gelen vâridatları taşıyacak kuvvete sahip olduğunu anlatmak istemiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Müridlerin Kur'an dinlemesi, üzerlerine gelen manevi hali açığa vurarak olur. Âriflerin Kur'an dinlemesi ise huzur ve sükûnetle olur."[391]

Vertecübî, *"Allah sözün en güzelini müteşâbih (asıl manaları kapalı) bir kitap olarak indirdi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyetle, asılları ezelîlik kaynağından olan zatının ve sıfatlarının hakikatinden haber verdi. Allah'ın sıfatları, zatı gibidir, zatı da sıfatları gibidir. Her sıfat, noksanlık ve kusurdan uzak bulunması, en yüksek kemal haline ve yüceliğe sahip olması yönüyle diğer sıfat gibidir. Allah Teâlâ'nın zatı hakkındaki söyledikleri, manası kapalı sözlerdir (Zatının hakikatini sadece kendisi bilir)."

Vertecübî bu sözüyle, Kur'an'ın müteşâbih oluşunu şu manada açıklıyor: Kur'an, Allah Teâlâ'nın ezelî olan zatından ve sıfatlarından haber vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın zatı, letâfeti (gizliği ve sırlı oluşu) yönüyle sıfatlara benzemektedir. Sıfatları da tenzih ve kemale delil oluşları yönüyle birbirine benzemektedir. Buna göre âyetin manası şöyle olmaktadır: Biz Kur'an'ı, yüce Allah'ın sıfatlarına benzeyen zatının hakikatine delil olan bir kitap olarak indirdik. Bu, zorlama bir mana ve uzak bir yorumdur.

---

[391] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/212.

Hidayete Ulaşanla Dalâlet İçinde Kalan Kimsenin Misali

Cenâb-ı Hak, hidayete ulaşanla, dalâlet içinde kalan kulun misalinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَمَنْ يَتَّق۪ي بِوَجْهِه۪ سُٓوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَق۪يلَ لِلظَّالِم۪ينَ
ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتٰيهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَاَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْيَ فِي
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

24. ***Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse, ondan güvende olan kimse gibi midir? Zalimlere, "Kazandıklarınızın cezasını tadın!" denilir.***

25. ***Onlardan öncekiler de yalanladılar; bunun üzerine hiç beklemedikleri yönden azap kendilerine geliverdi.***

26. ***Bu şekilde Allah dünya hayatında onlara zilleti tattırdı. Şüphesiz, ahiret azabı daha büyüktür. Keşke bilselerdi!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kıyamet günü kötü azaba,* yani şiddetli feci azaba *karşı,* en şerefli âzası olan *yüzüyle korunan kimse, ondan güvende olan kimse gibi midir?*" Azaptan kurtulan kimse güvendedir, onun başına sevimsiz bir durum gelmez ve o hiçbir şekilde azaptan sakınıp korunmaya ihtiyaç duymaz.

Kâfirin yüzüyle azaptan korunmaya çalışması, hoşa gitmeyen korkulacak şeylerden korunduğu ellerinin boynuna bağlı olmasındandır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde der ki: "Denildiğine göre, kâfir ateşe atıldığında ateşi ilk karşıladığı âzası yüzüdür; çünkü o, ateşe baş aşağı atılır. Böyle bir azaptan korunan mümine gelince o, ilâhî ikramlarla karşılanır; yüzü güleç ve sevinç içindedir."[392]

---

[392] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/282-283.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimlere, 'Kazandıklarınızın cezasını tadın!' denilir."* Bu söz onlara cehennemin bekçileri tarafından söylenir. Onlardan "zalimler" diye bahsedilmesi, zulümlerini tescil etmek ve, *"Kazandıklarınızın cezasını tadın!"* emrinin sebebini bildirmek içindir. Mana şudur: Onlara, "Dünyada inkâr ve isyanlarla işlediğiniz zulmün cezasını çekin!" denir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlardan önce geçen ümmetler de* peygamberlerini *yalanladılar; bunun üzerine,* her ümmet için takdir edilmiş azap, *hiç beklemedikleri,* hesap etmedikleri ve kötülük geleceğini düşünmedikleri *yönden kendilerine geliverdi. Bu şekilde Allah dünya hayatında onlara,* sûretlerinin çevrilmesi, yere batırılma, öldürülme, esir edilme, yurtlarından sürülme ve diğer azap çeşitleriyle her türlü *rezilliği,* zillet ve horluğu *tattırdı. Şüphesiz,* onlar için hazırlanan *ahiret azabı,* şiddeti ve sürekliliğiyle *daha büyüktür. Keşke bilselerdi!"* Yani onlar hakikat adına azıcık bir şey bilselerdi, bunu bilirler ve ondan ibret alırlardı.

Âyetin, Kureyş için bir tehdit olması da muhtemeldir. Çünkü âyetlerde, Allah'ın kitabından yüz çeviren Kureyş'e târiz yoluyla uyarı yapılmaktadır.

Ebüssuûd demiştir ki: "Son âyet, müstakil bir âyet olup bütün kâfirlerin başına gelecek ahiret azabını açıkladıktan sonra, dünyada bazı kâfirlerin başına gelen azabı belirtmek için indirilmiştir."[393]

24-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüz, âzaların en şereflisi ve onların temsilcisidir. Eğer insanın iç âleminde muhabbetin güzelliği ve marifetin belirtisi olursa bu durum yüze yansır; yüz nurlanır ve sevinç içinde olur. İnsanın içini günahların zulmeti ve kalbin perdelenme sıkıntısı sarmışsa bu da yüze yansır. Şayet insanın iç âlemi, Hak'ta kaybolmuş yahut Hak ile sarhoş olmuşsa bu hal de ilk olarak yüze yansır, sonra insanın beşeriyeti, her şeyi saran mana denizinde kaybolur, bu ahadiyyet (birlik) denizidir.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Bunun üzerine hiç beklemedikleri yönden azap kendilerine geliverdi"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Azabın en şiddetlisi, âniden gelendir, nitekim sevincin en güzeli de beklenmeyen bir zamanda gerçekleşendir. Hiç beklenmedik bir anda âniden gelen hicran, ayrılık ve şiddetin gönülde açtığı yara daha derin, daha şiddetli ve kalbe verdiği acı daha büyüktür. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

---

[393] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/390.

'Dünya sakin iken hayır üzere geceledin; bir gün sabaha çıktığında zaman (durum ve gidişat) tamamen değişti.'

Sevincin en güzeli ve en tesirli olanı da âniden gelendir. Hatta biri demiştir ki: 'Sevincin en büyüğü, gafletten de gafil olmaktır (tadını bozacak olumsuz her şeyden habersiz olmaktır).' Bu konuda da şu manadaki beyitleri okurlar:

'Onun ve benim gönlüm ölümle karşılaşma düşüncesi içinde yüzerken, Allah Teâlâ bizi buluşturdu; bir vakit belirlemeden onunla bu şekilde âniden karşılaştık.'"[394]

Kur'an'ın Üstünlüğü ve Şerefi

Cenâb-ı Hak, sözün en güzeli Kur'an'dan yüz çevirenin başına gelecek olan azabı açıkladıktan sonra, Kur'an'ın üstünlük ve şerefini belirterek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَۚ ﴿٢٧﴾
قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذ۪ى عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

27. Andolsun ki biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik.

28. Biz onu Allah'a isyan etmekten sakınsınlar diye, hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'an olarak indirdik.

---

[394] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/283.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun ki biz,* düşünüp *öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara,* dinleri adına muhtaç oldukları *her türlü misali verdik,* onlara açıkladık. *Biz onu,* dünyalarına ve ahiretlerine zarar veren şeylerden *sakınsınlar diye, hiçbir eğriliği bulunmayan,* içinde hiçbir yönden ihtilaf (zıtlık ve uyumsuzluk) mevcut olmayan *Arapça bir Kur'an olarak indirdik."* Onu Arapça olarak indirmemiz, manalarını süratle, rahat ve kolayca anlamaları içindir.

"Hiçbir eğriliği bulunmayan" ifadesi, "dosdoğru" ifadesinden daha beliğ ve daha özel bir manaya sahiptir. Eğrilikten kastın, şek ve şüphe olduğu da söylenmiştir. Yani bu Kur'an'da hiçbir şüphe mevcut değildir.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ Kur'an'da, Hak yolcusu müridin amelinde, cezbesinde, manevi seyrinde ve Hakk'a vuslatında muhtaç olduğu bütün ilâhî hükümleri, yolları ve hakikat ilimlerini açıklamıştır. Hak Teâlâ bir âyetinde, *"Biz bu kitapta, (mükellefler için din ve dünyaları adına lazım olan) hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* (En'âm 6/38) buyurmuştur. Fakat ondaki bu ilimleri elde etmeye sadece onun mana denizinde yüzebilecek üstün donanımlı kimseler güç yetirir. Onlar, sırlarıyla ahadiyyet (birlik) denizine dalan ve ledünnî ilimlerde yüksek pâyeye sahip olan kimselerdir. Kim bu makama ulaşmadıysa, kendisini ona ulaştıracak kâmil bir insanın sohbetine girsin ki kâmil mürşid onu Rabb'ine ulaştırsın. Allah'a ulaşmak hiç kimsenin ortak edilmediği ve sadece Mevlâ'ya bağlanmış bir kalple olur.

Müşrikle Müminin Misali

Cenâb-ı Hak, sadece kendisine ayrılan ve bağlanan kalbin durumunu açıklayarak şöyle buyurdu:

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَٓاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ
يَسْتَوِيَانِ مَثَلًاۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ
مَيِّتُونَۘ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

29. ***Allah şöyle bir misal verdi: Bir adam var, onda birbiriyle çekişip duran birçok ortak mevcut. Bir diğer adam ise*** *(mülk ve hizmetiyle)* ***sadece bir şahsa tahsis edilmiş. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.***

30. ***Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler.***

31. ***Sonra şüphesiz siz, kıyamet günü Rabb'inizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah,* müşrikle tevhid ehli mümin için *şöyle bir misal verdi: Bir adam var, onda birbiriyle çekişip duran,* aralarında ayrılığa düşen, kendileriyle geçinmek zor olan *birçok ortak mevcut.* Bu adam, müşriktir. *Bir diğer adam ise* mülk ve hizmetiyle *sadece bir şahsa tahsis edilmiş;* başkasının onda tasarruf etme yolu ve imkânı yok."

Mana şudur: Yüce Allah, müşriği bir köleye benzetti. Bu müşriğin hâkim olan inancına göre, taptığı her bir put onun kendisinin kulu olduğunu iddia etmektedir. Ona benzetilen köle de kendisine birçok kimsenin ortak olduğu, her birinin onu kendisine ait farklı işlerde koşturmak için çekişip durdukları ve bu yüzden şaşkınlık ve yorgunluk içinde kalmış biridir. Diğer benzetme ise tevhid ehli mümin içindir. O, kendisini sadece bir adamın hizmetine adamış bir köledir. Onun efendisinin yanında büyük bir payı olup onun sayesinde son derece huzur ve refah içindedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu ikisi eşit midir?*" Soru, onların eşit olduğunu inkâr etmek, bunun uzak bir şey olduğunu belirtmek ve şunu bildirmek içindir: Onların eşit olmadığı öyle açık bir şeydir ki hiç kimse, zaruri olarak onların eşit olduğunu söylemeye güç yetiremez; çünkü onların biri en yüksek mertebede, diğeri ise en aşağı derekededir.

Verilen misalin amacı, tevhid ehli mümin rahatlığını ve bütün varlığı ile mâbuduna yönelip kalbini O'nda toplamasını, müşrikin ise yorgunluk ve fikrinin dağınıklığını tasvir etmektir. Özellikle birbirine zıt ortakların bulunması durumunda, onlara hizmet eden köle, hepsinin isteklerini yerine getirmede tam bir şaşkınlık ve büyük bir yorgunluk içinde kalır. Hatta birbirine zıt ve farklı istekleri yerine getirmek çoğu kez imkânsızdır. Hele bu ortakların arasında zıtlık ve çekişme olduğu düşünülürse, onları memnun etmek hepten imkânsız olur.

Bu olayı, çocuğundan farklı şeyler isteyen bir anne baba üzerinde düşünün. Geçekten bu durumda bir çocuğun anne babasını razı etmesi çok zor olur, bunu sadece büyük bir meşakkat ve ince bir siyasetle başarabilir.

Putlara tapan kimse de böyledir; o devamlı fikren azap içinde ve onlara karşı halini gözetme derdindedir. O ne zaman, kendi fikrine göre putlardan birini razı ettiğini zannetse diğerine karşı ne yapacağını düşünür. Böylece sürekli bir yorgunluk ve şaşkınlık içindedir. İnsanlar için bir şey üreten ve sultanların hizmetinde bulunan kimseler de aynı şekilde onları razı etmekte zorlanırlar. Bu açıklamayı İbn Atıyye yapmıştır.[395]

Özetle, tek kişiyi razı etmek, bir topluluğu razı etmekten daha kolaydır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hamd Allah'a mahsustur."* Tevhid ehli müminle, putlara tapan müşrikin eşit olmamasından dolayı bütün hamdler Allah'a aittir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Resûlüm, sen onların önüne sağlam delili koyup kendilerini susturunca, seni yardımıyla desteklemesine ve düşmanlarını keskin delille kahretmesine karşılık bir şükür olarak, *'Allah'a hamdolsun'* de."

Âyette, tevhid ehli için şu uyarı yapılmaktadır: Onlara verilen meziyetler ve yüksek rütbeler Allah Teâlâ'nın özel yardımıyladır. Bu onların, hamde ve ibadete devam etmelerini gerektiren büyük bir ihsandır.

Yahut Allah Teâlâ, müminler için en yüce misali, müşrikler için ise en kötü misali verdi; bu O'na hamdi ve şükrü gerektiren güzel bir iyilik ve tam bir lutuftur.

---

[395] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/529.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu,* müminle müşrikin hali apaçık ortada iken bunu *bilmezler;* bilmezler de şirk ve sapkınlık çukuruna düşerler."

Cenâb-ı Hak sonra, tevhid ehli ile şirke düşen kimsenin eşit olmadığının gözle görüleceği yerden yani ölümden sonrasından bahsederek şöyle buyurdu: *"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler."* Hepiniz ölüp huzurumuza toplanırsınız, o zaman biz aranızda hükmü veririz. Rivayet edildiğine göre müşrikler, dört gözle Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ölümünü bekliyorlardı.

Âyetin manası şudur: Siz hepiniz ölüm yolundasınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra şüphesiz siz, kıyamet günü Rabb'inizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız."* Resûlüm sen onlara karşı, peygamberlik görevini tebliğ ettiğine ve kendilerini hak yola davette bütün gücünü kullandığına dair delilini getirirsin ve delilinle onları susturursun; çünkü onlar dünyada inada dalarak hak davete uymadılar. Onlar, babalarını taklit ettiklerini söyleyip kendilerini mâzur göstermeye çalışırlar fakat özürleri kabul edilmez.

Bazıları, âyetteki çekişmekten muradın, onların dünyada iken aralarında cereyan eden ihtilaf ve davalar olduğunu söylemiştir; fakat birinci görüş daha münasiptir.

29-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sevgi ve hedefinde birçok ortağı olan kalple, sadece Allah'a tahsis edilmiş halis kalp bir değildir. Ortak kalbin düşünce ve hedefleri dağınıktır. Onun nurları, meşguliyet ve alakaları ölçüsünde farklı alanlara bölünmüştür. Bu kalbin sevgisi, hevâsı ve nefsanî hazları adedince parçalanmıştır. Sadece Mevlâ'sına tahsis edilmiş kalbin sevgisi ise tek noktada toplanmıştır. Kalbin, meşguliyet ve alakalarından boşaldığı ölçüde nurları ve sırları çoğalır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, kendisine ortak koşularak yapılan ameli sevmediği gibi, ortak kalbi de sevmez. Allah, ortak ameli kabul etmez, ortak kalbe de yönelmez."

Yine *Hikem*'de der ki: "Kalbini ağyardan (Allah'ın dışındaki varlıklardan) boşalt ki onu marifet ve sırlarla doldurasın."

Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Allah'a ulaşmak nasıl olur?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Günahta ısrarı ortadan kaldıran bir tövbe, ileride yaparım düşüncesini kesip atan bir korku ve kulu amel yollarına sevkeden bir ümitle olur. Bir de bu iş ecelin yaklaştığını görüp nefsi zelil ederek ve onu uzun emelden uzak tutarak gerçekleşir." Kendisine,

"Buna nasıl ulaşılır?" diye sorulunca, Cüneyd-i Bağdâdî,

"İçinde tevhid bulunan ve her şeyden arındırılmış bir halde sırf Allah'a tahsis edilen bir kalple" demiştir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Kim, bütün düşüncesini tek bir düşüncede (Allah'ta) toplarsa Allah onun dünya işlerine yeter. Kimin düşünceleri (Allah rızası dışında) değişik şeylere yönelirse Allah onun, dünya vadilerinden hangisinde helâk olduğuna aldırmaz."*[396]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur: *"Kimin bütün derdi dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır, fakirliği gözünün önüne koyar, dünya da kendisine sadece taksim edildiği kadar gelir. Kimin de derdi ahiret olursa Allah onun dağınık işlerini toplar, kalbine zenginlik koyar, dünya ona boyun eğerek (kolayca) gelir."* [397]

Kim, Allah'ta fâni olarak düşüncesi Allah olursa Allah onun sırrını kendisinde toplar, onu mâsivadan kurtarıp kendisiyle zengin yapar, bütün kâinat ona hizmet eder.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen, yüce yaratıcıyı müşahede etmediğin sürece, kâinatla birliktesin. Yüce yaratıcıyı müşahede ettiğinde ise kâinat seninle birlikte olur."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[396] İbn Mâce, Mukaddime, 23 (nr. 257); Hâkim, *Müstedrek*, 2/443.

[397] Tirmizî, Kıyâme, 30; İbn Mâce, Zühd, 2; İbn Hibbân, *el-İhsân*, nr. 680.

Hakkı Yalanlayanla Tasdik Edenin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, birbiriyle çekişen iki grubun (hakkı yalanlayanla tasdik edenin) halini açıklayarak şöyle buyurdu:

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَٓاءَهُۜ
اَلَيْسَ فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذٖى جَٓاءَ بِالصِّدْقِ
وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ
ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الْمُحْسِنٖينَۚ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذٖى
عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ الَّذٖى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

32. ***Allah'a karşı yalan uyduran ve kendisine gelen gerçeği yalanlayan kimseden daha zalim kim vardır? Kâfirler için kalacak yer cehennemde değil midir?***

33. ***Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte onlar takva sahipleridir.***

34. ***Onlar için Rab'leri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu, ihsan sahiplerinin mükâfatıdır.***

35. ***Allah, onların geçmişte yaptıklarının en kötüsünü affedip temizlemek ve yaptıklarının en güzeline göre mükâfatlarını vermek için böyle yaptı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Zatının ortağı ve çocuğu olduğunu söyleyerek *Allah'a karşı yalan uyduran kimseden daha zalim kim vardır?"* Şüphesiz, ondan daha zalim kimse yoktur; çünkü o, her zalimden daha zalimdir. *"Ve kendisine gelen gerçeği* yani doğrunun kendisini ve bizzat hak olan şeyi *yalanlayan kimseden daha zalim kim vardır?"*. Bu gerçek, Hz.

Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah katından getirdikleridir. O zalim kimse, bu gerçek kendisine gelir gelmez, daha işin başında, üzerinde hiç düşünmeden onu hemen yalanladı.

"Kâfirler için kalacak yer cehennemde değil midir?" Yani, Allah'a iftira eden ve hakkı yalanlamaya koşan bu kimseler için kalacak yer cehennemde değil midir? Onların kalacakları yer cehennemdedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte onlar takva sahipleridir."* Doğruyu getiren Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem], onu tasdik edenler ise müminlerdir. Onlar, kendisine rağbet edilecek en yüce mertebe olan takva vasfına sahip kimselerdir.

Âyetin ikinci kısmına, değişik okuyuşlara göre şu mana da verilmiştir: Getirdiği gerçekte insanlara doğruyu söyleyen, kendisine indirilen vahyi hiç değiştirmeden onlara tebliğ eden kimse var ya ...

Bir diğer mana: Getirdiği gerçek (Kur'an) sebebiyle doğru sözlü olan kimse var ya ... Çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an'dan getirdikleri, bir mucize olarak onun doğruluğuna delil olmaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için Rab'leri katında diledikleri her şey vardır."* Bu âyet, onlar için dünyadaki güzel amellerini açıkladıktan sonra, ahiretteki güzel âkıbeti açıklamaktadır. Yani onlar için, ahirette iyiliği celbedecek, kötülüğü uzaklaştıracak ve sürekli sevinç sebebi olacak şeylerden her istedikleri vardır. Bu durum, sadece cennette değildir. Çünkü onların bazı istekleri cennete girmeden önce olur. Bu istekler, kötülüklerinin affedilip temizlenmesi, kıyamet anındaki büyük korkudan ve kıyametin diğer dehşetli hallerinden güvende olmak gibi şeylerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu,* yani onların her istediklerini elde etmeleri, dünyada amellerini en güzel şekilde yapan *ihsan sahiplerinin mükâfatıdır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, onların geçmişte yaptıklarının en kötüsünü affedip temizlemek için böyle yaptı."* Yani Allah onlara, zararların giderilmesi ve sevinç sebebi olan şeylerin meydana gelmesi için istedikleri her şeyi vermeyi vaat etti. Bu vaadin gereği, onların amellerinin en kötülerini, en çirkinlerini ve büyüklerini affedip temizlemek için böyle yaptı. Kötü amellerin en büyükleri affedilince, küçüklerinin affedilmesi daha önceliklidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca, yaptıklarının en güzeline göre mükâfatlarını vermek için böyle yaptı."* Onların ameli içinde güzel ve ondan daha güzel ameller olunca, Allah Teâlâ, tarafından bir ikram ve ihsan olarak kendilerine, yaptıkları bütün amellere en güzel amelin karşılığı ile mükâfat verdi.

Özetle mana şudur: Allah Teâlâ, ahirette büyüğü-küçüğü ile bütün kötü işleri keremiyle örtüp temizler. Yapılan iyi işlere ise onların en güzeline ve en hayırlısına verdiği sevapla karşılık verir. Bu şuna benzer: Bir kimse bir sultana, biri küçük, diğeri büyük iki hediye verse, sultan onun küçük hediyesine, büyük hediyesine verdiği karşılıkla mükâfat verir.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Müminin amellerinin en güzeli iman ve marifettir. Amellerin en güzeline en güzel sevap verilir ki o, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmektir."[398]

32-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'la birlikte bir hal sahibi olduğunu iddia etse fakat o hali elde etmemiş olsa, bu kimse Allah'a karşı yalan söylemiş olur. Her kim, zamanındaki velileri yalanlasa, kendisine gelen gerçeği yalanlamış olur.

Gerçeği getiren kimse, Allah Teâlâ'nın kendisine, insanları uyarmak ve terbiye etmek için izin verdiği kimsedir. Onu tasdik eden ise sözünü dinleyip kendisine tâbi olandır. İşte gerçek müttakiler onlardır, onların dışındakiler gerçek takva üzere değildir. O müttaki kullar için, Rab'leri katında dünyada ve ahirette temenni ettikleri her şey vardır. Bu, Allah'a müşahede halinde kulluk eden ihsan makamına sahip kimselerin mükâfatıdır. Onlar öyle kimselerdir ki Cenâb-ı Hak kendilerini sıfatlarının tecellileriyle sarmış ve onlara bu sıfatlarından bir pay vermiştir. Ayrıca onları, kendilerinden kaynaklanan bir şeyle değil, tarafından bir rahmetle zatına ulaştırmış, sonra onları bütün şerlerden korumuştur. Şu âyette buyurduğu gibi:

---

[398] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/285.

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللّٰهُ
بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾

36. ***Allah kuluna kâfi değil midir? Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur.***

37. ***Allah kimi de hidayete ulaştırırsa artık onu saptıracak kimse yoktur. Allah, mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kuluna,* peygamberine *kâfi değil midir?"* Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalb-i şerifini kuvvetlendirmek ve kâfirlerin kendisine yaptığı tehditlerin korkusunu ortadan kaldırmak içindir.

Yahut âyetteki "kuluna" ifadesi, bütün kulları içine almaktadır. O zaman âyet, bütün peygamberleri ve müminleri içerir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ise bu âyetin kapsamına öncelikle girer.

Âyet, "Allah kulunu yalnız bıraktı!" diyen müşriklerin sözlerini en kuvvetli ve beliğ bir şekilde ret ve inkâr etmektedir. Allah'ın kuluna yetmesi öyle açık bir şeydir ki onun olmadığını söylemeye hiç kimse güç yetiremez yahut onun varlığından şüphe edemez. Kul, Hak Teâlâ'nın, kendisinin her işini gördüğünü ve her konuda kendisine yettiğini bilince, kalbi sakin ve huzurlu olur, sırtındaki bütün ağırlık ve yükleri atar. Şüphesiz, Allah kulunun her işine yeter, onu bütün korkularından emin eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] için şöyle buyurmuştur:

"Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar." Yani onlar seni, Allah'ın dışında ilâh edindikleri putlarla korkutuyorlar; halbuki onlar zarar ve fayda vermeyen cansız birer varlıktır.

Âyet, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir. Kureyş, Allah Resûlü'ne, "Senin ilâhlarımızı ayıplaman sebebiyle onların seni delirtmesinden ve sana zararlarının dokunmasından korkuyoruz!" demişti. Bir başka rivayette ise Kureyş, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Ya ilâhlarımız hakkında ileri geri konuşmayı bırakırsın yahut onlardan sana bir delilik ve aklına zarar ulaşır" dediler.[399] Aynı şekilde Hz. Hûd'un kavmi de şöyle demişti:

"Biz sadece şunu deriz: Seni ilâhlarımızdan biri fena çarpmış!" (Hûd 11/54).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, kimi saptırırsa* ve o kimse Allah'ın, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] her işinde yetttiğini ve onu bütün kötülüklerden koruduğunu bilmezse yahut putların bir fayda ve zarar vereceğine inanırsa, *artık onu doğru yola iletecek,* hak olana irşad edecek *kimse yoktur."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah kimi de hidayete,* tevhidine ve taatine *ulaştırırsa artık onu saptıracak,* doğru yoldan alıkoyacak yahut ona istikametini bozacak bir kötülük ulaştıracak *kimse yoktur."* Çünkü Allah'ın yaptığını geri çevirecek ve hükmüne karşı koyacak kimse yoktur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah, mutlak güç sahibi değil midir?" O, her işinde galiptir, kimse O'nu mağlup edemez. O, dilediğine vermez, kimse O'na engel olamaz ve kendisiyle çekişemez. *"Ayrıca Allah,* dostlarını izzet sahibi yaparak ve düşmanlarını zelil ederek, düşmanlarından dostları için *intikam alıcı değil midir?"*

Âyette, Allah ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, âyetin içerdiği şeylerin gerçekleşeceğini göstermek ve kalplere O'nun heybet ve korkusunu kazandırmak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[399] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/120; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/87; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/395.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, Allah Teâlâ'nın bütün kullara yeteceğini bilip O'nun kefaletine güvenince, yorgunluğundan kurtulur, kalbinden gam ve kederler çekip gider; böylece rıza ve teslimiyet cennetine girer, üzerine vuslat nimetinin ve cemal devletinin nesimi (güzel kokusu) eser. Bundan sonra kul Allah ile yetinir, Allah'ın ilmine (hâlini bilmesine) kanaat eder ve O'nun kefaletine güvenir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde der ki: "Velinin güzel halinin aslı, Allah ile yetinmek, O'nun halini bilmesine kanaat etmek ve O'nu müşahede ile zengin olmaktır. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

'Allah kuluna kâfi değil midir?' (Zümer 39/36).

Cenâb-ı Hak, diğer âyetinde ise şöyle buyurmuştur:

'Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?'" (Fussılet 41/53).[400]

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey kulum, düşüncenin yerine beni koy, senin her derdine ben yeteyim. Kulum, sen kendin ile olduğun sürece uzaklık mahallinde olursun; benimle olduğun sürece ise yakınlık mahallinde bulunursun. Artık sen, kendin için istediğini seç!"

Yani sen, nefsinin derdine düştüğün sürece, uzaklık mahallinde olursun; nefsinden çıktığın ve onu yaratıcısının önüne attığında yahut ondan bütünüyle uzaklaştığında sen, kurbiyyet (Cenâb-ı Hakk'a yakınlık) mahallinde bulunursun. Birincisi murakabeye bağlı, ikincisi ise müşahedeye dayalı yakınlıktır.

Allah Teâlâ'nın, *"Seni, O'nun dışındaki varlıklarla korkutuyorlar"* âyeti, umumi bir mana taşıyıp kendisinden korkulan her şeyi içerir. Ârif, Allah ile beraber (gerçekte hüküm ve yetki sahibi) hiçbir şeyin bulunmadığını, varlık âleminde sadece O'nun kader ve kazâsının meydana geldiğini bildiği için, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmaz. Kim bunun dışında bir inanca sahipse o, haktan sapmıştır. Allah kimi saptırırsa, onu doğru yola ulaştıracak kimse yoktur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[400] bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 40-41.

Her Şey Yüce Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak, hayır-şer her şeyin kendi elinde olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلْ
اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ
كَاشِفَاتُ ضُرِّهٖٓ اَوْ اَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ
رَحْمَتِهٖ قُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾

38. *Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, elbette "Allah" derler. De ki: "Öyleyse bana söyler misiniz? Eğer Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilirler mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini engelleyebilirler mi?" De ki: "Allah bana yeter. Tevekkül edenler sadece O'na güvenip dayanırlar."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlara,* yani seni Allah'ın dışındaki varlıklarla korkutanlara, *'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan,* O'nun her şeyi yoktan var ettiğinin delili apaçık ortada olduğu için, *elbette 'Allah' derler."* Onları susturup kınamak için de ki: *"Öyleyse bana söyler misiniz? Eğer Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptığınız putlar, O'nun verdiği zararı giderebilirler mi?"* Ulvî ve süflî âlemlerin (göklerin ve yerin) yaratıcısının sadece Allah olduğunu bilip itiraf ettiğinize göre, bana putlarınızın durumunu söyleyin: Şayet Allah bana bir zarar vermek istese, putlarınızdan herhangi birinin o zararı benden gidermeye gücü yeter mi? *"Yahut Allah, bana rahmet etmeyi* yani fayda vermeyi *dilerse, onlar O'nun bu rahmetini engelleyebilirler mi?"* Onu geri çevirebilirler mi?

Âyette, müşriklerle ve onların taptığı putlarıyla alay etme vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"De ki: Allah bana yeter."* Hayra ulaşma ve kötülüğü savma gibi bütün işlerimde Allah bana yeter. Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklere bu soruyu sorunca sükût ettiler. O zaman şu âyet indi:

"De ki: Allah bana yeter. Tevekkül edenler sadece O'na güvenip dayanırlar." Onlar, O'nun dışında hiç kimseye güvenip dayanmazlar; çünkü onlar, bütün varlıkların O'nun hükmüne boyun eğdiğini bilirler.

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar iki kısımdır; biri düşmanlar, diğeri ise dostlardır. Dostlarına baktığında onların sadece, Allah'ın senin için takdir ettiği bir şeyle sana fayda vermeye güç yetireceklerini görürsün. Düşmanlarına bakınca ise onların da sadece Allah'ın senin için takdir ettiği bir şeyle sana zarar vermeye güç yetireceklerini görürsün. Öyle ise hepsini bırakıp Allah'a bağlan ki seni kendisi dışında herkesten kurtarsın, senin için takdir ettiğini izzet ve kolaylıkla sana ulaştırsın.

Kâfirlere Vaat Edilen Azap

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlere azap vaat ederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ
﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٤٠﴾ اِنَّا
اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِه۪
وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿٤١﴾

39-40. ***De ki: "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın; şüphesiz ben de yapacağım! Kişiyi rezil edecek azabın kime geleceğini ve sürekli olan azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz!"***

41. *Şüphesiz biz bu kitabı sana, insanlar için hak olarak indirdik. Artık kim doğru yola girerse kendi iyiliği için girmiş olur; kim de doğru yoldan saparsa sadece kendi zararına sapmış olur. Sen onlara vekil değilsin.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın."* Yani onlara de ki: Siz, içinde bulunduğunuz halde ve devamlı yaptığınız düşmanlık üzere elinizden geleni yapın. *"Şüphesiz ben de* bulunduğum durumda *elimden geleni yapacağım."* Âyette zımnen şu bildiriliyor: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu, Allah'ın kendisine yardımıyla ve özel desteği ile devamlı güçlenecektir. Bunun için Cenâb-ı Hak, kâfirlere şu şekilde azap vaadinde bulundu:

"Kişiyi rezil edecek azabın kime geleceğini yakında bileceksiniz!" Şüphesiz, Hz. Peygamber'in düşmanlarının rezil ve rüsva olması, onun dünyada ve ahirette galip geleceğine ve zafere ulaşacağına dair bir delildir. Gerçekten Allah Teâlâ, onları Bedir günü rezil edip azaba uğrattı.

Âyet şöyle bitiyor: "Sizler ayrıca ahirette *sürekli olan azabın kimin başına ineceğini de yakında bileceksiniz!"* Âyette geçen sürekli azap, ahiret azabıdır, çünkü o devamlıdır.

Cenâb-ı Hak sonra, sürekli azap içinde kalanlarla, ebedî nimetler içinde olanların arasını ayıran şeyden bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz biz bu kitabı sana, insanlar için hak olarak indirdik." Bu kitap (Kur'an) insanlar için inmiştir; kim ondan yüz çevirirse can yakıcı azabı hak eder, kim de ona sımsıkı sarılırsa ebedî nimetleri elde eder. Biz o kitabı hak ile, hakkı açıklamak için indirdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık kim doğru yola girerse kendi iyiliği için girmiş olur;* o sadece kendisine fayda vermiş olur. *Kim de* ondan veya onunla amel etmekten yüz çevirerek *doğru yoldan saparsa sadece kendi zararına sapmış olur.* Çünkü onun hak yoldan çıkmasının vebali, sadece kendisine ait olur. *Sen onlara vekil değilsin* ki kendilerini hidayet yoluna girmeye mecbur edesin." Senin vazifen sadece tebliğdir; sen de onu en güzel şekilde yaptın.

39-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak yola davet edenlerden kim, bir topluluğu uyarır da onlar kendisinden yüz çevirir ve çağrısına iltifat etmezlerse onlara der ki: "Ey topluluk, siz bu şekilde davranmaya devam edin; ben de yaptığım şekilde amele devam edeceğim. İnsanı rezil eden sürekli azabın kime geleceğini yakında bileceksiniz!" Kalbin haktan perdelenmesinden ve yüce sevgilinin (Mevlâ'nın) huzurundan uzak kalmaktan daha şiddetli hangi azap vardır?

Ölümden Sonra Dirilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'dan yüz çevirenlerin başına gelecek azabın gerçekleşeceği öldükten sonra dirilmenin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ ح۪ينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ
الَّت۪ي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42. ***Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını (katında) tutar, diğerlerini ise belirli bir süreye kadar (bedene) gönderir. Şüphesiz bunda, iyi düşünen bir toplum için ibretler vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır."* Allah Teâlâ, ölüm vakti gelen ruhları, tamamen kabzeder, onların bedenle hiçbir alakası kalmaz. Uyku halindeki insanların ise ruhlarını alır fakat bedende ruhun şuasını (ışığını ve tesirini) bırakır. Ölümüne hükmedilenlerin ruhu, bedenden zâhiren ve bâtınen alınır, bedenle bütün ilişiği kesilir. Ölümü gelmeyen kimselerin ruhu ise uyku anında sadece zâhiren alınır, bâtınen bedenle bağlantısı kalır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını katında tutar,* onları bedene geri göndermez; *diğerlerini ise* yani uyku halinde olanların ruhlarını ise uyandıklarında *belirli bir süreye kadar* bedenlerine *gönderir."* Belirli süre, onların ölümü için belirlenen eceldir. Allah Teâlâ, uyuyanları ölülere benzetti; çünkü uyuyan kimse, yanında yapılan işleri seçemez ve bir tasarrufta bulunamaz; ölüler de böyledir.

Müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "İnsan nefsi (ruhu), ruhanî âlemin özelliklerini taşıyan, ışık veren manevi bir cevherdir. Ruh bedenle irtibata geçtiğinde ışığı bütün âzalara yayılır ki o hayattır. Sonra, ruhun uyku halinde bedenle bağlantısı zâhiren kesilir, ancak bâtınen devam eder. Ölüm anında ise ruhun bedenle bağlantısı hem zâhiren hem de bâtınen kesilir. Bağlantının kesilmesi yönünden ölümle uyku birdir fakat ölüm, bağlantının tam kesilmesidir, uyku ise bağlantının noksan kesilmesidir. Bundan şunu anlıyoruz: Her şeye gücü yeten ve her işini hikmetle yapan yüce Allah, nefis (ruh) cevherinin bedenle bağlantısını üç şekilde düzenlemiştir:

Birincisi, ruhun ışığı, bedenin bütün parçalarına zâhiren ve bâtınen yayılır, ruhun bedenle bağlantısı iki yönden de devam eder. Bu, uyanıklık halidir.

İkincisi, ruhun bedenle bağlantısı zâhiren ve bâtınen tamamen kesilir. Bu, ölümdür.

Üçüncüsü, ruhun bedenle bağlantısı zâhiren kesilir, bâtınen devam eder. Bu da uykudur. Bundan şu ortaya çıktı: Uyku ile ölüm, ruhun alınması yönüyle ortak bir hale sahiptir. Sonra her biri diğerinden kendisine has durumla ayrılır. İnsanı hayrette bırakan böyle bir takdiri, sadece, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve her işini hikmetle yapan bir zat meydana getirebilir."[401]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Allah Teâlâ, eceli gelen nefisleri öldürdüğünde nuranî ruhu kesif bedenden tamamen çıkarır. Uyku anında ise bedenin zâhirinden ruhun alakasını keser fakat ruhu tamamen çekip almaz. Uyuyan kimse, latif bir şekilde nefes alıp verir; bu ruhun nefesidir. Eğer ruh tamamen gidecek olsa, kul hiçbir harekette bulunamaz, ölüm gerçekleşir."

---

[401] Fahreddin-i Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 26/247 (Beyrut 1990).

Yine Sehl [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bedenin hayatı, latif bir nurladır; ruhun hayatı ise Allah'ın zikriyledir."

Şu da onun sözü: "Ruh, beden olmadan kendi başına ayakta durur (fonksiyonlarını icra eder). Baksana, Allah Teâlâ, (Hz. Âdem'in sulbünden çıkarttığı) bütün insanların zerrelerine hitap etmiş, bu hitap ve cevap, insanların bedenleri bulunmadan nefis, ruh, anlayış, akıl ve latif bir ilimle gerçekleşmiştir."[402]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Berzah âlemindeki azap ve nimet de bu şekilde olur. Ruh, berzah âleminde gelir gider.

el-Kused (veya *el-Kasd*) adlı eserde demiştir ki: "Ruhla nefis, gölgeyle beden gibidir. Gölge sağa sola uzar, kısalır; asıl (beden) ise böyle değildir. Ruh, bedenin sırrıdır. Bu sır, Rabb'ine aittir. O, en küçük hakikatin şuasıdır. Sır, en yüce sırrın nurudur. Bütün bunlar yaratılmıştır; hepsi Allah'ın kudretine bağlıdır. Sakın şeytan seni başka bir düşünceye sevketmesin, bedbaht olursun; cehennemde rahmetten uzaklık ateşiyle yüz yüze gelirsin."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: En yüce sır, bütün varlıkların kendisiyle ayakta durduğu zatın sırrıdır; bu sır ezelî olup yaratılmış değildir.

Sa'lebî, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: "İnsanın bedeninde nefisle ruh vardır. Nefis, bedende akıl ve temyiz (seçme) görevini yapar. Ruh ise hareket ve nefes alıp verme görevlerini icra eder. Kul uyuduğu zaman, Allah onun nefsini kabzeder, ruhunu kabzetmez."[403]

Durum böyledir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu manada şu hadis-i şerif nakledilmiştir:

---

[402] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/200.

[403] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/308; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/89; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/397.

"Şüphesiz, Allah dilediği zaman ruhlarımızı (uykuda) çekip alır; dilediği zaman onları geri çevirir."[404]

Hadiste, kabzedilenin "ruhlar" olduğu söylenmiştir. Doğrusu, bu konuda nefisle ruh birdir. Şu âyet bunun delilidir: *"Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır."*

Özetle deriz ki: Ölüm, ruhun, şuasıyla (ışığıyla) birlikte bedenden çıkmasıyla gerçekleşen tam bir vefat hali olup o anda hayat bedenden tamamen gider. Uyku ise ruhun şuasının bedende kalıp kendisinin çıkmasıyla gerçekleşen yarım bir vefat olup onunla hayat ve nefes alıp verme devam eder.

Yine Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayatta olanların ruhlarıyla ölenlerin ruhları rüyada karşılaşır, Allah'ın dilediği şekilde görüşüp tanışırlar. Allah Teâlâ, onların cesetlerine dönmesini irade edince, ölenlerin ruhlarını katında tutar, hayatta olanların ruhlarını cesetlerine gönderir. Allah Teâlâ'nın, *'Allah, ölen insanların ruhlarını ölüm zamanında, ölmeyenlerin ruhlarını da uykusunda iken alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını (katında) tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (bedene) gönderir'* âyeti bunu anlatmaktadır."[405]

İz b. Abdüsselâm[406] bu konuda demiştir ki: "Her cesette iki ruh vardır. Biri, uyanıklık ruhudur. Allah Teâlâ'nın onunla uyguladığı kanunu şöyledir ki bu ruh cesette bulunduğu zaman insan uyanık olur, cesetten çıkınca ise uyur. Rüyaları bu ruh görür. Diğeri ise hayat ruhudur. Cenâb-ı Hakk'ın onunla uyguladığı kanunu şöyledir ki bu ruh bedende bulunduğu sürece insan diri olur, bedenden çıkınca ise ölür. Bedene geri dönünce insan hayat bulur. Bu iki ruh, insanın içinde bulunmaktadır. Onların yerini sadece yüce Allah'ın bildirdiği kimseler bilir. Onlar, annenin karnında bulunan iki cenin gibidir."[407]

---

[404] Buhârî, Mevâkît, 35 (nr. 595); Ebû Davud, Salât, 11 (nr. 439). Bu rivayetlerde hadis, *"Allah ruhlarınızı dilediği zaman çekip alır"* şeklindedir.

[405] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/232.

[406] İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselâm es-Sülemî ed-Dımaşkî (v. 660/1262), Şâfiî fakihidir. Pek çok eseri bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: 1. *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-En'âm*, 2. *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, 3. *Ahkâmü'l-Cihâd ve Fezâilüh*, 4. *el-Fetâva'l-Mısriyye*, 5. *Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân*, 6. *Bidâyetü's-Sûl fî Tafdîli'r-Resûl* (geniş bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", *DİA*, 19/284-286).

[407] bk. İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-En'âm*, s. 360 (Beyrut 1990).

Âyet, Allah Teâlâ'nın kudretinin kemaline dikkat çekmektedir. Onda, öldükten sonra dirilmeye dair bir delil vardır. Öldükten sonra dirilmeyle uykudan uyanmak aynıdır. *"Şüphesiz bunda, iyi düşünen bir toplum için ibretler vardır"* âyetinin manası budur. Yüce Allah'ın kudretinin hayret verici tecellileri üzerinde düşünen kimseler şunu bilirler: Ruhları uykuda tutmaya ve sonra bedene geri göndermeye gücü yeten zat, bedenleri öldürmeye ve yeniden diriltmeye de güç sahibidir.

Tevrat'ta şöyle geçmektedir: "Uyuduğunuz gibi ölür, uyandığınız gibi yeniden dirilirsiniz."

42. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah, manen temizlenmiş nefisleri, onlar hevâsından öldüğünde kudsî huzuruna çekip alır. Nefsanî hazlarından ölmemiş nefisleri ise gaflet uykusu içinde varlık hapishanesinde ve bedenin kalıbı içinde tutar. Manen ölmesine hükmettiği nefisleri kudsî huzurunda tutar, onları maddi varlıkları müşahedeye geri döndürmez. Diğerlerini ise belirli bir süreye kadar maddi şeylere ve dünya vadilerine salar. Bu belirli süre, maddi veya manevi ölümdür. Manevi ölüm (nefsin kötü arzularından tamamen kurtulması), kendisine ilâhî inâyet takdir edilmişse mümkün olur.

Putlar Kimseye Bir Fayda ve Zarar Veremez

Cenâb-ı Hak sonra, putların kendilerine bir fayda veya zarar vereceğine inananları reddederek şöyle buyurdu:

اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَاءَۜ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ
﴿٤٣﴾ قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًاۜ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

43. *Yoksa onlar Allah'tan başkalarını şefaatçi mi edindiler? De ki: "Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (kendilerini şefaatçi edineceksiniz)?"*

44. *De ki: "Bütün şefaat Allah'a aittir. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa onlar,* yani Kureyş, *Allah'tan başkalarını şefaatçi mi edindiler?"* Onlar, putlarının Allah katında kendilerine şefaat edeceğini mi zannediyor? Yani onlar, kendi düşüncelerine göre, Allah'tan başkalarını şefaatçi edindiler. Bunu Allah'tan bir tarif ve haberle değil, kendi hükümleriyle yaptılar. Şüphesiz, Allah sadece kendisinin izin verdiği kimsenin şefaatini kabul eder. Putların şefaatçi olduğunu söyleyenler ise Allah'a iftira etmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi* kendilerini şefaatçi edineceksiniz?" Yani onlara de ki: O putlar, Allah Teâlâ katında şefaat yetkisine sahip olmak şöyle dursun, dünyada herhangi bir şeye güç yetiremezler ve bir şeyi akıl edemezlerse de mi kendilerini şefaatçi edineceksiniz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Onları ayıplamak ve cahilliklerini ortaya koymak için *de ki: "Bütün şefaat Allah'a aittir."* Şefaatin asıl sahibi O'dur, hiç kimse kendi başına şefaat etmeye kalkışamaz. Sadece, kendisine şefaat edilen kimse Allah'ın razı olduğu ve şefaat eden de kendisine izin verilen biri olursa şefaat geçerlidir. Bunların ikisi de putlarda mevcut değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, şefaatin kendisine ait oluşunun sebebini şöyle bildirdi: *"Göklerin ve yerin mülkü,* hâkimiyeti *O'nundur."* Yani onlarda ve onların içinde bulunan bütün mahlûkat üzerinde yetki O'na aittir. Yüce Allah'ın izni ve rızası olmadan, hiç kimse, O'nun hiçbir işi hakkında konuşmaya güç yetiremez.

"Sonra, kıyamet günü hepiniz *O'na döndürüleceksiniz;* O'nun dışında kimseye değil." Yüce Allah, o zaman istediğini yapar.

Nesefî demiştir ki: "Bugün göklerin ve yerin mülkü ve hâkimiyeti Allah'a aittir. Sonra, kıyamet günü de O'na döndürüleceksiniz. O gün hükümranlık ve yetki tamamen O'na aittir. O halde dünyada ve ahirette mülk, hâkimiyet ve yetki O'nundur."[408]

---

[408] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/89.

43-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şefaat yetkisi sadece, Allah katında itibar ve makam sahibi kimselere verilir. Allah katındaki itibar, kulun Allah'a yönelmesi ölçüsünde büyük olur. Allah'a yönelmek, ilâhî sevgi ölçüsünde olur. Muhabbet ise kula ezelde takdir edilen ilâhî inâyet ölçüsünde olur. Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Allah'a yönelme nurları ölçüsünde O'nunla buluşma ve görüşme nurları çoğalır. Allah ile görüşme nurları ölçüsünde kulun marifeti genişler. Kulun marifeti ölçüsünde Allah katında itibarı olur. İtibarı kadar da şefaat etme alanı genişler. Öyle ki velilerden birine, kendi zamanındaki müminlerin hepsine şefaat etme izni ve yetkisi verilir; o da onlara ölüm anında veya hesap sırasında şefaat eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müşriklerin Alameti

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin alametinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْاٰخِرَةِۚ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾
قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
اَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ ف۪ي مَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

45. ***Allah, tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların kalpleri daralıp sıkılır; Allah'tan başkaları (putları) anıldığında ise yüzleri gülüverir.***

46. ***De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve âşikârı bilen Allahım! Ayrılığa düştükleri konularda kullarının arasında hükmü sen verirsin."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, tek olarak anıldığı zaman,* sadece Allah'tan bahsedilip O'nunla birlikte putlarından bahsedilmediği zaman *ahirete inanmayanların kalpleri daralır;* yani kalplerinde bir bunalma, sıkılma ve nefret oluşur." Şu âyette de bahsedildiği gibi:

"Sen Rabb'ini Kur'an'da tek olarak andığın zaman, onlar nefret ederek arkalarını dönüp giderler" (İsrâ 17/46).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'tan başkaları* yani putları *anıldığında ise yüzleri gülüverir."* Onların putlarıyla birlikte Allah bahsedildiği veya Allah'tan hiç bahsedilmeden sadece onların putları bahsedildiğinde, onlar sebebiyle ileri derecede fitneye düşmüş olduklarından ve Allah'ın zikrini tamamen unuttuklarından hemen yüzleri güler.

Yahut onların yanında, "lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerike leh" (Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur) denildiğinde, nefret edip giderler, çünkü onda onların ilâhları ret ve inkâr edilmektedir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin zâhiri, sevgilerinde sadece şekil ve sûretlere tâbi olan kibirli ve inkâr ehli kimselere hitap etmektedir. Onların tâbi olduğu bu şeyler, bir şeye benzetilen ve hayal edilebilen cinsten olduğu için onlara sevgi duymaktadırlar. Çünkü onların kalpleri, Allah'a zıt olan ve O'na ortak koşulan varlıkların haline uygun yaratılmıştır. Onların kalplerinde, Allah'ı tanıyan marifet ehlinin karakteri yoktur. Onlar, hayal edilemeyen ve benzeri bulunmayan yüce Mevlâ'nın anıldığını işittiklerinde kalpleri daralır, göğüsleri bunalır, bundan nefret ederler. Allah'ın dışındaki şekil, sûret ve varlıkların anıldığını işitince ise son derece ahmak ve tam manasıyla cahil olduklarından nefisleri o şeylerle sakin olup huzur bulur. Bu halleriyle onlar küçük çocuklara benzemektedir. Zira çocuklar, çamurdan (alçı ve benzeri maddelerden) yapılmış atlarla ve tahtadan imal edilmiş aslanlarla oynayıp sevinirler; halbuki onlar gerçek savaş atlarının geçişine ve çöllerdeki aslanlara bakmaya güç yetiremezler."[409]

---

[409] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 3/216.

Âyette müşriklerin birbirine zıt iki hali, son derece mübalağa ile açıklandı, çünkü âyette bu iki halin zirvesi anlatıldı. Sevinmek, kalbin sevinçle dolup bunun yüze yansıması ve yüzün ondan dolayı parlamasıdır. Kalbin daralıp sıkılması ise kalbin kin ve gam ile dolması, bu yüzden yüzün derisinin çekilip donuklaşması ve yüzde sıkıntı ve hüznün gözükmesidir.

Cenâb-ı Hak, sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], müşrikler ondan yüz çevirip gittiklerinde kendisine sığınmasını emrederek şöyle buyurdu: *"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan,* yani ey gökleri ve yeri yoktan var eden, *gizliyi ve âşikârı bilen Allahım!"*

Âyetin, *"gizliyi ve âşikârı bilen"* kısmına şu manalar verilmiştir:

Zâtının sırlarından gizli olanı ve ortaya çıkanı bilen Allahım.

Gizli olan ve açıkta yapılan her şeyi bilen Allahım.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, müşriklerin kibir ve inat içinde şiddetle karşı gelmelerine üzüldüğünde Allah Teâlâ'ya sığın; O, bütün varlıklara hükmetmeye kadirdir ve onların bütün hallerini bilir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sözü şöyle devam ediyor: *"Ayrılığa düştükleri konularda kullarının arasında hükmü sen verirsin."* Öyle bir hüküm verirsin ki bütün kibirli ve inatçılar ona teslim olur, bütün azgın ve haddi aşmışlar boyun eğer. Yâ Rabbi, sen, kendilerine karşı dünyada ve ahirette bana zafer vererek, benimle inatçı düşmanlarım arasında hükmünü ver.

Said b Müseyyeb'in[410] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyetin dışında, okunup da dua edildiğinde karşılık verilmeyen başka bir âyet bilmiyorum!"[411] Yani Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'tan, müşriklerin köklerini kazıyarak kendisiyle onlar arasında hüküm vermesini istedi, fakat Allah onlara mühlet verdi; çünkü bu mühlet onlar için rahmettir.

---

[410] Ebû Muhammed Said b. Müseyyeb el-Kureşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

[411] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/90; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/237.

Rivayet edildiğine göre, Rebî' b. Heysem çok az konuşan biriydi. Kendisine Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anh] öldürüldüğünü haber verdiklerinde, haberi götürenler, "Şimdi konuşur!" dediler. Rebî' ise şundan başka söz söylemedi. Önce, "Gerçekten bunu yaptılar mı?" diye sordu. Sonra, *"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve âşikârı bilen Allahım! Ayrılığa düştükleri konularda kullarının arasında hükmü sen verirsin"* âyetini okudu. Peşinden de, "Hz. Resûlullah'ın kucağında oturttuğu ve ağzından öptüğü kimseyi öldürdüler ha!" dedi.[412]

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminin, müşrikin aksi durumda olması gerekir. Mümin, "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidini işince sevinir ve içi açılır. Boş sözleri ve eğlence türü şeyleri işitince ise kalbi daralır ve sıkılır.

Âbid veya zâhid, taate ve ahirete hazırlanmaya sevkeden bir şey işitince sevinir ve gayrete gelir. Kulu dünyaya ve tembelliğe sevkeden bir şey işitince ise kalbi daralır ve sıkılır.

Hak yolunda manevi seyir halinde olan mürid, Allah'a yaklaştıran bir şey işitince sevinir ve içi açılır. Kulu Allah'tan uzaklaştıran bir söz ve mâsivaya ait bir şey işitince ise kalbi daralır ve sıkılır.

Allah'a vâsıl olmuş kâmil insana gelince, o, her şeyle Allah'a yakınlığını artırdığı için, hiçbir şeyden dolayı kalbi sıkılıp daralmaz. Çünkü o, her şeyde Allah'ı tanır, her şeyde O'na ait bir marifet elde eder, her şeyde O'ndan bir mana ve ilim işitir, hiçbir şey onu Allah'tan perdelemez. Onun maddi yönü Hak'ta fâni olmuş ve marifet dairesi genişlemiştir. O her şeyden marifet ve maneviyat adına bir pay alır; hiçbir şey ondan (gaflet ve günah olarak) bir pay alamaz.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Önceki peygamberlerden birine indirilmiş bir kitapta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Kim her şeyde, her şeyi terkederek bana itaat ederse ben de her şeyin önünde onun için tecelli ederek, her şeyde kendisinin isteğini yerine getiririm. Öyle ki beni kendisine her şeyden daha yakın görür. Bu birinci yol olup o, sâliklerin yoludur. Diğeri ise en büyük yol olup şudur: Kim her şeyde, Mevlâ'sının güzel iradesinin bulunduğunu bilerek bütünüyle O'na yönelirse ben de her şeyde ona tecelli ederek kendisinin her isteğini yerine getiririm; öyle ki o, her şeyde beni görür."

---

[412] Nesefi, *a.g.e.*, 4/90; Kurtubi, *a.g.e.*, 15/237.

Şirkin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, şirkin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ اَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ
مِنْ سُٓوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ
﴿٤٧﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٤٨﴾

47. ***Eğer yeryüzünde bulunan her şey, bir o kadarıyla birlikte zulmedenlerin olsaydı, kıyamet gününde kötü azaptan kurtulmak için onu mutlaka feda ederlerdi. O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır.***

48. ***Dünyada yaptıkları amellerin günahları karşılarına çıkmış ve alay edip durdukları şeyler kendilerini sarmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer yeryüzünde bulunan her şey,* mal ve hazineleriyle birlikte *bir o kadarı da eklenerek hepsi* şirke düşerek kendilerine *zulmedenlerin olsaydı, kıyamet gününde kötü azabın şiddetinden kurtulmak için onu mutlaka feda ederlerdi.*" Yani bütün dünyadakiler onların olsaydı, şiddetli azaptan kendilerini kurtarmak için onu fidye olarak verirlerdi. Heyhât ki heyhât! Artık kurtuluş zamanı değildir. Gördüğün gibi bu âyet, şirke düşenler için şiddetli bir tehdittir ve onların bütün ümitlerini kesmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır."* Yani onların hiç hesap etmedikleri, düşünmedikleri ve içlerinden geçirmedikleri azap çeşitleri karşılarına çıkar. Bu ifade şekli, tehditte son noktadır, ondan ötesi yoktur. Bu ifade tarzının bir benzeri, müminlere verilen müjdede mevcut olup o, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde geçmektedir:

"Onlar için, yaptıklarına karşılık olarak göz aydınlığı şeylerden nelerin hazırlandığını hiç kimse bilmez" (Secde 32/17).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dünyada yaptıkları amellerin günahları karşılarına çıktı."* Yani yaptıkları amellerin günahları kendileri için ortaya çıktı. Yahut amel defterleri kendilerine sunulunca, yaptıkları işlerin kötülüğü ortaya çıktı; halbuki onların durumu daha önce kendilerine gizliydi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların amellerinin azabı karşılarına çıkıverdi.

"Ve alay edip durdukları şeyler, yani İslâm'la, onu getirenle ve ona tâbi olanlarla alay edişlerinin cezası *kendilerini sardı."* Yaptıklarının cezası başlarına geldi ve onları çepeçevre kuşattı.

47-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin hükmü, yaptığı kötülüklere tövbe etmeyen bütün zalimler için geçerlidir. Zalim, işlediği zulmün azabından kurtulmak için yeryüzünde bulunan her şeyi feda etmek ister fakat kendisine böyle bir imkân verilmez.

Allah Teâlâ'nın, *"O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır"* âyeti umumi olup herkesi içine alır. Ondan, ilâhî marifetin ve inâyetin zirvesine ulaşmış çok az ârif hariç, kimse kurtulamaz. Kim, bu makama ulaşmamışsa o kimse kusur içindedir. O, kendisinin en yüksek makamlarda olduğunu düşünür, halbuki esfel-i sâfilîndedir. Bunun için selefin (önceki salihlerin) bu âyetten korkusu çok büyük olmuştur.

Muhammed b. Münkedir,[413] ölüm anında endişe ve tasaya düştü. Kendisine bunun sebebi sorulunca dedi ki: "Allah'ın kitabındaki bir âyetten korkuyorum. Bu, *'O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır'* âyetidir. Ben, yarın kıyamette Allah tarafından hiç hesap etmediğim şeylerin karşıma çıkarılmasından korkuyorum."

Rivayet edildiğine göre, Süfyân-ı Sevrî bu âyeti okuyarak şöyle demiştir: "Vay amelinde gösteriş yapanların haline, vay amelinde gösteriş yapanların haline!"[414]

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Kim Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında hak olan görüşün aksine inanırsa âkıbeti kötüdür. Onun böyle ters bir inanca sahip olması, ya kendi düşüncesine, aklına ve görüşüne dayanır; öyle ki onun için mücadele eder, ona güvenir ve onunla aldanır. Yahut onun bu inanca sahip olması başkasını taklit yoluyla olur. Hali bu olan kimseye, çok defa, cehaletle inandığı şeyin bâtıl olduğu ölüm halinde kendisine açılır ve inandığı bütün şeylerin aslı olmadığı ortaya çıkar. Bu durum, onun ruhunun çıkma anında şüpheye düşmesine sebep olur ve böylece kendisi için kötü hâtime (kötü ölüm) gerçekleşir. Allah Teâlâ'nın, *'O gün hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılır'* âyetiyle, *'Amel bakımından en çok zarara uğrayanı size söyleyeyim mi? Onlar, iyi iş yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki çabaları boşa giden kimselerdir'* (Kehf 18/103-104) âyetinden kastedilen şey budur." İmam Gazâlî'nin açıklamaları için, *İhyâ*'nın "Kitâbü'l-Havf" bölümüne bakınız.[415] Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserindeki açıklamalar da ona yakındır.[416]

Allah Teâlâ bizleri bela ve musibetlerden korusun; lutuf ve keremiyle sonumuzu en güzel saadetle tamamlasın.

---

[413] Muhammed b. Münkedir (v. 131/748), tâbiûndan olup Medineli zâhidlerden ve muhaddislerden biridir. Bazı sahabilere yetişip onlardan hadis rivayet etmiştir.

[414] Rivayetler için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/91; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/237.

[415] Gazâlî, *İhyâ*, 4/215 (Beyrut 2004).

[416] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/382-384.

Müşriklerin Çirkin Tutumları

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin çirkin hallerinden bir diğerini bildirerek şöyle buyurdu:

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ
إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْ هٰؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥١﴾

49. *İnsana bir zarar dokunduğu vakit bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet bahşettiğimizde ise, "Bu bana sadece bilgim sayesinde verilmiştir" der. Hayır, o bir imtihandır, fakat onların çoğu bunu bilmez.*

50. *Bunu onlardan öncekiler de söylemişti; ama kazandıkları şeyler onlara hiçbir fayda sağlamadı.*

51. *Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali onları yakaladı. Bunlardan zulmedenlerin de yaptıklarının kötülüğü başlarına gelecektir. Onlar, Allah'ı âciz bırakacak değiller.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsana* fakirlik ve onun dışında *bir zarar dokunduğu vakit,* bizim dışımızdaki her şeyden yüz çevirerek *bize yalvarır.*" Yani onların, Allah tek olarak anıldığında canları sıkılır, putları anıldığında yüzleri güler; fakat kendilerine bir zarar dokunduğunda ise anılmasından yüzlerinin güldüğü putlara değil, anılmasıyla nefret ettikleri Allah'a dua ederler. Böylece, önceki halleriyle sonra yaptıkları birbiriyle çelişir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet bahşettiğimizde,* ona tarafımızdan ihsan olarak bir nimet verdiğimizde -ki nimet bahşetmek Allah'a mahsus bir şeydir- o kul, *'Bu* ihsan veya nimet *bana sadece bilgim sayesinde verilmiştir' der."* Yani, ben kazanma yollarını bildiğim için o bana verildi, der. Kârûn'un şöyle dediği gibi:

"O (hazineler) bana sadece bendeki bir ilimden dolayı verildi" (Kasas 28/78).

Âyete şu mana da verilmiştir: O nimet, sahip olduğum bir üstünlükten ve hak etmemden dolayı bana verileceğini öğrendiğim bir ilme göre verildi.

Bir diğer mana: O bana, bu malı hak ettiğimi Allah Teâlâ'dan bildiğim bir ilme göre verildi.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Hayır, o bir imtihandır."* Ona bahşettiğimiz şey, aslında bir nimet değil, onun küfrünü veya şükrünü ortaya çıkarmak için verilmiş bir imtihan ve beladır. *"Fakat onların çoğu* işin aslının böyle olduğunu ve onlara bahşedilen şeyin sadece bir fitne (imtihan) olduğunu *bilmez."* Âyette, bütün insan cinsinin kastedildiğine bir delil vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunu* yani, 'O nimet bana sadece bilgim sayesinde verilmiştir' sözünü, Kârûn ve kavmi gibi *onlardan öncekiler de söylemişti."* Kârûn şöyle demişti: *"O (hazineler) bana sadece bendeki bir ilimden dolayı verildi"* (Kasas 28/78). Kavmi de onun bu söylediklerine razı olmuştu; bu durumda onlar da sanki aynı sözü söylemiş gibi oldular. Geçmişteki ümmetler içinde benzer sözü başkalarının söylemiş olması da mümkündür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ama,* dünya malına dair *kazandıkları* ve topladıkları *şeyler onlara hiçbir fayda sağlamadı;* nihayet başlarına azap indi."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali onları yakaladı."* Yani yaptıkları kötü işlerin cezası başlarına geldi. O, dünyadaki ve ahiretteki azaptır. Yahut âyette, kötülüğün cezasına da "kötülük" denmiştir; çünkü aralarında benzerlik ve birlik vardır. *"Kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür (dengi bir cezadır)"* (Şûrâ 42/40) âyetinde olduğu gibi.

Âyetin manası şudur: Yaptıklarının cezası başlarına geldi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlardan,* yani Kureyş müşriklerinden *zulmedenlerin de yaptıkları* inkâr ve isyanların cezası *başlarına gelecektir;* aynen kendilerinden öncekilere geldiği gibi." Müşriklerin başına bu ceza geldi. Şöyle ki yedi sene kıtlık çektiler ve ileri gelen adamları Bedir günü öldürüldü. *"Onlar, Allah'ı âciz bırakacak,* O'nun azabından kurtulup kaçacak *değiller."*

49-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette kötülenen hasletler, bu ümmetten pek çoğunda bulanmaktadır. Şöyle ki kulun başına bir sıkıntı veya acı bir durum gelince Allah'a yönelir; fakat Allah Teâlâ, hikmet âleminde cereyan eden basit bir sebeple ondan bu sıkıntıyı giderdiğinde, kurtuluşunu bu sebebe bağlar; "Falanca benden sıkıntıyı giderdi" veya, "Filanın ilacı beni iyileştirdi!" der. Bu, bir çeşit gizli şirk olup neredeyse açık şirke yakın bir durumdur. Kulun yapması gereken şey, yüce Allah'ın fiiline ve kudretine bakmak, vasıtaları gözünden düşürmektir. Dünyadaki hikmet icabı, arada vasıtalar bulunsa da kemal hali, onların varlığını fiilen kabul etmek ve hakikati müşâhede ederek onlardan nazarını çekmektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, insanlar içinde uyguladığı kanunundan bahsetti. Bu kanun şudur: Zorluktan sonra kolaylık ve darlıktan sonra genişlik gelir. Bu konuda şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52. ***Onlar, Allah'ın, rızkı dilediğine bolca verdiğini ve dilediği kimse için de kıstığını bilemediler mi? Şüphesiz bunda inanan bir toplum için*** *(her şeyin Allah'tan olduğuna)* ***delilller vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, Allah'ın, rızkı dilediğine bolca verdiğini ve dilediği kimse için de kıstığını bilemediler mi?"*

Yani onlar yukarıdaki sözü söylediler fakat Allah'ın rızkı dilediğine bolca verdiğini, dilediğinden de kıstığını bilmediler mi? Yahut onlar gafil kaldılar da Allah'ın rızkı dilediğine bolca verdiğini, dilediğinden de kıstığını bilmediler mi? Allah dilediğinin rızkını genişletir, dilediği kimse için de bir sebep ve illet yokken rızkını daraltır.

Yahut Allah, dilediği kimselerin rızkını günlük ihtiyacına yetecek kadar yapar; ondan fazla ve noksan yapmaz. Bu, kula nimetin tamamlanmasıdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "O'nun sana yetecek kadar nimet vermesi ve seni azdıracak kısmını vermemesi, sana olan nimetinin tamamlanmasındandır."

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* rızkın genişletilmesinde ve daraltılmasında *inanan bir toplum için,* bütün hadiselerin bir vasıta olmadan doğrudan Allah'tan olduğunu gösteren âyetler, *deliller vardır."* Bu deliller müminler içindir; çünkü onlardan, rızkı daraltanın ve genişletenin sadece Allah olduğuna, O'ndan başkasının böyle bir güç ve yetkiye sahip bulunmadığına dair sadece müminler delil çıkarır.

52. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bazan, katında hiçbir nasibi olmayan kimselerin rızkını genişletir, en çok sevdiği kişinin ise rızkını daraltır. Genelde böyle olur. Buna göre, müttakilerin rızkı günlük ihtiyaçlarına yetecek miktardadır, refah sahiplerinin rızkı ise bolcadır.

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesilmez

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde müşrikleri kınadı, bu konuda mübalağa ile dehşetli ve korkutucu beyanlarda bulundu. Bu uyarıdan sonra, bütün insanlara şefkat ve merhametle onları tövbeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ
اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ وَاَنِيبُوا اِلٰى
رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾

53. ***De ki: "Ey** (isyan ve azgınlıkta ileri giderek)* ***nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Şüphesiz, Allah bütün günahları bağışlar. O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.***

54. ***Size azap gelip çatmadan önce Rabb'inize dönün, O'na teslim olun, yoksa size yardım edilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Ey* isyanlarda ve azgınlıkta ileri giderek *nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!* Önce, O'nun günahları affetmesinden, sonra, rahmetiyle ihsan etmesinden ümidinizi kesmeyin. *Şüphesiz, Allah* şirk hariç *bütün günahları bağışlar."*

Günahların affedilmesinin azaptan sonra veya önce olması uygundur (Yani yüce Allah dilerse, kulun işlediği günahın azabını verdikten sonra onu affeder, dilerse hiç azap etmeden önce affeder). Günahların affedilmesinin tövbe şartına bağlanması, âyetin zâhirine terstir. Nasıl böyle olmasın ki yüce Allah, diğer bir âyetinde, *"Şüphesiz, Allah şirki (kendisine ortak koşulmasını) affetmez, onun dışındaki günahları dilediği kimseler için affeder"* (Nisâ 4/48) buyurmaktadır. Bu âyet, şirkin dışındaki günahların, Allah dilerse, hiçbir şarta bağlı olmaksızın affedileceğini göstermektedir. Âyetin devamında, mübalağa ile, *"Şüphesiz, O, günahları çokça affeden ve çok merhamet edendir"* buyrulması, affın sadece ilâhî iradeye bağlanması ve mağfiretten sonra rahmetin vaat edilmesi de bunu göstermektedir. Yine âyette geçen "kullarım" ifadesi de son derece merhamet ve acınmayı gerektiren zillet ve tahsis halidir. Bütün bunlar, yüce

Allah dilerse, -şirk hariç- mümin kullarının bütün günahlarını tövbe şartına bağlı olmaksızın affedeceğini göstermektedir.[417]

Âyet şöyle bitiyor: "*O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*" Âyetin metninde geçen, çok bağışlayan manasını verdiğimiz "el-Gafûr", büyük günahları örtüp affeder, çok merhamet edendir manasını verdiğimiz "er-Rahîm" ise kulun başındaki büyük sıkıntıları kaldırır demektir.

Bu âyet her ne kadar Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşî veya diğerleri hakkında inmiş olsa da bu, hükmün onlarla sınırlandırılmasını gerektirmez; çünkü sebebin hususi olması, hükmün sadece ona özel olmasını gerektirmez.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "*Bana dünya ve içindekiler verilseydi, bu âyete sevindiğim kadar sevinmezdim.*"[418]

Bu âyet Vahşî hakkında inip de o müslüman olunca, müslümanlar Allah Resûlü'ne,

"Âyetin hükmü ona mı has, yoksa bütün müslümanları içeriyor mu? " diye sorulunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Onun hükmü, bütün müslümanlara aittir*" buyurmuştur.[419]

Katâde demiştir ki: "Bazı insanlar İslâm'dan önce büyük günahlara düştüler; İslâm'a girdikten sonra tövbelerinin kabul edilmeyeceğinden korktular. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyetle onları tövbeye ve rahmetine çağırdı."[420]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyetler, Ayyâş b. Ebû Rebîa, Velid b. Velid ve müslüman olup da sonra fitneye düşen (dinleri hakkında eziyet görüp dinden çıkan) bir grup insan hakkında indi. Biz onlar hakkında, 'Onların farz ve nâfile hiçbir ibadeti kabul edilmez!' diyorduk. O sırada bu âyet indi. Hz. Ömer, yazı yazmasını bilen ve Kur'an kâtiplerinden biriydi. Bu âyeti kendi eliyle yazarak Ayyâş b. Ebû Rebîa, Velid b. Velid ve dinleri hakkında eziyet görüp fitneye düşen gruba gönderdi. Onlar, tövbe edip müslüman oldular ve hicret ettiler."[421]

---

[417] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/399.

[418] Ahmed, *Müsned*, 5/275; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7137; İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 20/229 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/237.

[419] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11480; Beyhakî, *a.g.e.*, nr. 7140; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/101; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/235.

[420] Süyûtî, *a.g.e.*, 7/235; ayrıca bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (39), 1.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kur'an'da (manası ve müjdesi) bundan daha geniş bir âyet yoktur."[422]

Bu âyetten sonra, insanları Allah'ın rahmetinden ümitsiz bırakan ve onlara işi zorlaştıran sadece çok cahil ve katı biridir.

Zeyd b. Eslem [radıyallahu anh] demiştir ki: "Önceki ümmetlerden bir adam, ibadet konusunda çok gayretli ve nefsine karşı çok şiddetliydi. Fakat bu adam insanlara Allah'ın rahmetinden ümit kestirirdi. Bu adam ölünce,

'Rabbim, benim için katında ne var?' diye sordu. Allah Teâlâ da,

'Ateş var!' buyurdu. Adam,

'Yâ Rabbi, ibadetlerim nereye gitti?' diye sordu; Allah Teâlâ,

'Sen dünyada insanlara benim rahmetimden ümit kestirdin; bugün de ben sana rahmetimden ümit kestiriyorum!' buyurdu."[423]

Hz. Ali [kerremallahu vechehû] demiştir ki: "Gerçek fakih (dini hakkıyla anlayan kimse), insanları Allah'ın rahmetinden ümitsiz bırakmayan, aynı zamanda onları Allah'ın azabından kesin güvende tutmayan ve kendilerine Allah'ın haram kıldığı şeylerde ruhsat vermeyen kimsedir."

Cenâb-ı Hak sonra, mağfiretin gerçekleşmesi için tövbeye teşvik ederek buyurdu ki: *"Size azap gelip çatmadan önce Rabb'inize dönün."* Yani tövbe ve ihlâsla O'na yönelin.

İnâbe, tövbeden daha özel bir durumdur. Tövbe, yapılan hataya mutlak pişman olmaktır. İnâbe ise Allah'a ihsasla yönelerek tövbeyi ve yönelişi gerçekleştirmektir.

---

[421] İbn Cerir, *a.g.e.*, 20/227-228; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/126; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/237.

[422] İbn Cerir, *a.g.e.*, 20/228; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/237

[423] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/312.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kişinin ömrünün uzun olup Allah'ın ona, kendisine yöneliş nasip etmesi saadettendir."*[424]

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Denildiğine göre, inâbe ile tövbe arasındaki fark şudur: Tövbe eden kimse, azabından korkarak Allah'a döner; Allah'a yönelen kimse ise O'ndan hayâ ettiği için kendisine döner."[425]

Daha önce geçtiği gibi, âyette tövbenin emredilmesi, günahların affedilmesinin ona bağlandığını göstermez; çünkü burada, "Âyet, tövbe olmaksızın ve azap edilmeksizin herkesin günahlarının affedildiğini gösteriyor" diye bir iddia yoktur ki tövbe emrine gerek kalmasın. Âyetin amacı, tövbe olsun olmasın, Allah'ın affının genişliğini haber vermektir.

İbn Arafe demiştir ki: "Bil ki küfürden tövbe edenin tövbesinin kabul edilmesi kesindir. Günahlardan yapılan tövbeye gelince, bunun kabul edilmesi, ihtimallidir; onun kesin olduğu da söylenmiştir. Bu, genel için söylenmiş bir hükümdür. Zeyd b. Amr'ın tövbesi gibi, belirli bir kimsenin tövbesine gelince, onun kabulünün ihtimal dahilinde olduğunda şüphe yoktur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Haberler, Zeyd b. Amr'ın tövbesinin kesin kabul edildiğini göstermektedir.

İbn Arafe sonra demiştir ki: "Günah işleyen kimseye gelince o, tövbe etmediği zaman, işi Allah'ın dilemesine kalmıştır. Bu kimse için korku tarafı daha ağır basmakta, onun azaba uğrayacağı inancı daha tercih edilir olmaktadır. Kasten adam öldürme günahına gelince, Ehl-i sünnet âlimleri onun hakkında farklı görüşler söylemiştir. Onun ebedî cehennemde kalacağını söyleyenler olduğu gibi, işinin Allah'ın dilemesini kaldığını söyleyenler de olmuştur."

Ebü'l-Haccâc ed-Darîr, bu konuda nazım halinde demiştir ki:

"Kâfirin tövbesi, geçmişini temizler; bu konuda ümmet arasında bir ihtilaf yoktur. Günahkârın tövbesine gelince, onun kabul edileceği ümit edilir. Onun önceki ile aynı olduğu da söylenmiştir. Çünkü ondan başka bir hal yoktur. Bana göre de sözlerin en güzeli budur. Bunun delili, âyet ve hadislerin zâhirlerinin müslüman ve kâfiri toptan içermesidir."

---

[424] Hâkim, *Müstedrek*, 4/240; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/315.

[425] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/291.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'na teslim olun."* Yani O'na boyun eğin ve emrine teslim olun.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yani, taatinizde ihlâslı olun. Allah'a yönelmekten sonra ihlâslı olmaktan ibaret olan teslimiyet şudur: Kul, kurtuluşunun kendi yönelmesiyle değil, Allah'ın ihsanıyla olduğunu, Allah'ın verdiği sevaba da O'nun lutfuyla ulaştığını, kendi yönelişiyle O'nun ihsanına ulaşmadığını bilir."[426]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Size,* dünyada veya ahirette *azap gelmeden önce, O'na dönüp teslim olun.* Azap inmeden önce tövbe etmezseniz, *sonra size yardım edilmez."* Ondan ebediyen kurtulamazsınız.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette geçen azabın, Cenâb-ı Hak'tan ayrılık olduğu söylenmiştir. Onun, kulun içine düştüğü ümitsizliğin uğursuzluğu ile Allah'a yönelme vaktini kaçırmak olduğu da söylenmiştir."[427]

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Senin gözünde hiçbir günah, seni Allah'a karşı güzel zan sahibi olmaktan alıkoyacak derecede büyük olmasın. Şüphesiz, kim Rabb'inin azametini düşünürse onun gözünde her şey küçülür. Önceki ümmetler içinde doksan dokuz kişiyi öldüren adamın durumunu düşün. Olay şudur:

"Önceki ümmetler içinde bir adam, doksan dokuz kişiyi öldürdü. Sonra bir rahibe giderek, 'Bu günahın tövbesi var mıdır?' diye sordu, rahip de, 'Yoktur' deyince, adam onu da öldürüp 100'e tamamladı. Sonra ârif bir zata giderek ona sordu. Ârif, adama,

'Seninle tövbe arasına kim girebilir? Elbette günahının tövbesi vardır. Fakat sen içinde isyan ettiğin beldeden çık, Allah'a ibadet eden kimselerin bulunduğu şu şehre git' dedi. Adam da oradan ayrılıp söylenen yere gitti. Yolda kendisine ölüm geldi. Adam öleceğini hissedince, göğsünü yöneldiği şehir tarafına çevirdi. Sonra öldü. Azap melekleri ile rahmet melekleri adamı alma konusunda anlaşamadılar. O zaman Hak Teâlâ onlara,

---

[426] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/291.

[427] Biraz farklı ibare ile bk. Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/291.

'Çıktığı şehir ile gitmek istediği şehrin arasını ölçün, hangisine yakın ise o tarafa aittir' buyurdu. Melekler mesafeyi ölçtüklerinde, adamın, gitmek istediği şehre bir karış daha yakın olduğunu tesbit ettiler. Bunun üzerine kendisini rahmet melekleri aldı."[428]

Bu konuda sayılamayacak kadar çok hikâye vardır.

Bir de şu gencin olayını düşün: Bir genç ağlayarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Allah Resûlü gence,

"Seni ağlatan nedir?" diye sordu, genç,

"Günahlarım" dedi. Allah Resûlü,

"Günahların yedi kat gök, yedi kat yer ve yüksek dağlar kadar olsa da Allah onları affeder" buyurdu. Genç,

"Yâ Resûlallah, benim günahlarımdan biri yedi kat gökten ve yedi kat yerden daha büyüktür" dedi. Allah Resûlü, gence,

"Senin günahların mı büyüktür yoksa Allah'ın arşı mı?" diye sordu, genç,

"Benim günahlarım büyüktür" dedi. Allah Resûlü,

"Senin günahların mı büyüktür yoksa kürsî mi?" diye sordu, genç,

"Benim günahlarım daha büyüktür!" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü,

"Senin günahların mı büyüktür yoksa ilâhın mı?" diye sordu, genç,

"Allah daha büyüktür" dedi. O zaman Allah Resûlü,

"Öyleyse günahını bana haber ver" buyurdu. Genç,

"Söylemekten hayâ ediyorum!" dedi. Allah Resûlü,

"Sen haber ver" buyurdu. Genç şöyle anlattı:

---

[428] Olay hadis-i şerifte anlatılmaktadır. Hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 45 (nr. 3470), Müslim, Tevbe, 46.

"Ben kefen soyucusu idim. Yedi senedir bu işi yapıyordum. Son olarak, ensardan genç bir kız vefat etti. Onun kabrini kazıp kefenini üzerinden çıkartıp aldım ve oradan uzaklaştım. Sonra şeytan bana galip geldi, dönüp kızla ilişkiye girdim. Bunun üzerine kız kabrinden kalkarak,

'Ey genç, yazıklar olsun sana! Kıyamet günü, hesap görücü Allah hüküm için kürsîyi kurduğu ve zalimden mazlumun hakkını aldığında senin halin nice olur! Beni bu ölüler arasında çıplak ve Allah'ın huzurunda cünüp olarak bıraktın!' dedi." Bunları işiten Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hemen yerinden kalktı, gencin kafasına vurarak,

"Ey fâsık, çık yanımdan, sen ateşe ne kadar yakınsın!" dedi. Bunun üzerine genç, Allah Teâlâ'ya tövbe ederek oradan çıktı. Allah'ın dilediği kadar bir zaman geçince genç, ellerini açarak,

"Ey Muhammed'in, Âdem'in ve Havva'nın ilâhı Allahım! Eğer beni affettin ise bunu peygamberimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabına bildir. Yoksa üzerime gökten bir ateş göndererek beni onunla yak ve beni ahiret azabından kurtar!" diye dua etti. O zaman Cibrîl [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, sana selâm olsun. Rabb'in sana selâm ediyor" dedi. Allah Resûlü,

"O Selâm'dır, selâm O'ndandır, bütün selâmlar O'na döner" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah sana, 'Halkı sen mi yarattın ben mi?' diye soruyor" dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Elbette O yarattı" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah, 'Halkı sen mi rızıklandırıyorsun ben mi?' diye soruyor" dedi. Allah Resûlü,

"Elbette O rızıklandırıyor" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah, 'Onların tövbesini sen mi kabul ediyorsun ben mi?' diye soruyor" dedi. Allah Resûlü,

"Elbette onların tövbesini Allah kabul ediyor" dedi. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Allah sana, 'Kulumu bağışla, ben onu affettim' buyuruyor" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, o genci çağırdı, onu bağışladı ve, *"Şüphesiz, Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve kullarına çok merhamet edendir"* buyurup Allah'ın kendisini affettiğini müjdeledi. Bu olayı Ebü'l-Leys Semerkandî[429] ve Sa'lebî nakletmiştir.[430]

Kur'an'a Tâbi Olun

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelmeden sonra Kur'an'a tâbi olmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَاتَّبِعُوا اَحْسَنَ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً
وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَۙ ﴿٥٥﴾ اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللّٰهِ
وَاِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَۙ ﴿٥٦﴾ اَوْ تَقُولَ لَوْ اَنَّ اللّٰهَ هَدٰينِي لَكُنْتُ مِنَ
الْمُتَّقِينَۙ ﴿٥٧﴾ اَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ اَنَّ لِي كَرَّةً فَاَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ
﴿٥٨﴾ بَلٰى قَدْ جَٓاءَتْكَ اٰيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٥٩﴾

55. ***Farkında olmadan, azap size ansızın gelmeden önce, Rabb'inizden size indirilenin en güzeline*** *(Kur'an'a)* ***tâbi olun.***

56. ***Kişi, "Allah'a karşı bunca kusurumdan dolayı yazıklar olsun bana! Gerçekten ben*** *(O'nun diniyle)* ***alay edenlerdendim" diyeceği günden sakınsın.***

57. ***Yahut, "Allah bana hidayet verseydi, elbette O'na karşı gelmekten sakınırdım" diyeceği günden sakınsın.***

58. ***Yahut azabı gördüğünde, "Keşke benim için dünyaya bir kez dönüş olsa da iyilik yapsam " diyeceği günden sakınsın.***

---

[429] Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, s. 104-105 (Dımaşk 2007). Tercümede *Tenbîhü'l-Gâfilîn*'in ibaresinden çok az ilave olmuştur.

[430] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/313-315; Olayın sıhhat ve senedini tenkit edenler olmuştur.

59. *Allah ona der ki: "Hayır öyle değil! Âyetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkâr ettin."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Farkında olmadan, azap size ansızın gelmeden önce, Rabb'inizden size indirilenin en güzeline* yani Kur'an'a *tâbi olun."* Çünkü o, sözün en güzelidir; lafız ve mana olarak ondan daha güzel bir söz yoktur.

Âyetin "en güzeline uyun" kısmına şu manalar da verilmiştir:

Yasak edilenlere değil, emredilenlere uyun.

Ruhsatlara değil, azimetlere uyun.

Şu âyet de bu manadadır: *"Onlar, hak sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar"* (Zümer 39/18).

Bir diğer mana: Hükmü kaldırılmış olanlara değil, yürürlükte olan hükümlere uyun.

Âyetin umumi bir mana içermesi daha muhtemeldir. Buna göre, Allah'a yönelme, taat ve benzeri şeylerden kulu Allah'a yaklaştıran her şey bunun içine girer.

"Nasıl ve nereden geldiğinin *farkında olmadan azap size âniden gelip çatmadan önce,* ahiret için lazım olanları tedarik ve ona hazırlık için *Rabb'inizden size indirilenin en güzeline tâbi olun."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bu şekilde Kur'an'a tâbi olmanızı size emrettim ki, *kişi, 'Allah'a karşı bunca kusurumdan dolayı yazıklar olsun bana!' diyeceği günden sakınsın."*

Âyette geçen, "Allah'a karşı" kısmına şu manalar da verilmiştir:

Allah hakkında,

Allah'ın taatinde,

O'nun zatını tanıma konusunda,

O'na yakınlıkta,

O'nun yolunda,

O'nun dininde yapmış olduğum kusurlarımdan dolayı yazıklar olsun bana!

Yahut Allah'ın rızasına götüren vesilede yapmış olduğum kusurumdan dolayı yazıklar olsun bana! Bu vesile, Allah'ın birliğini ve nebîsi Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini kabul etmektir.

Bir okuyuşa göre âyete, Allah'ın zikrinde yapmış olduğum kusurlarımdan dolayı yazıklar olsun bana, manası da verilmiştir.

Kişinin sözü şöyle bitiyor: *"Gerçekten ben* O'nun diniyle *alay edenlerdendim."*

Katâde demiştir ki: "O, Allah'ın taatini zayi etmekle yetinmedi, Allah'a taat ve ibadet yapanlarla alay etmeye kadar gitti."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut kişi şöyle der: Allah bana hidayet verseydi, elbette* şirkten *sakınırdım."*

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bu sözü söyleyen kâfir, Allah'ın hidayetini Mu'tezile'den daha iyi tanımıştır. Aynı şekilde, kendilerine tâbi olanlara, '*Eğer Allah bizi hidayete ulaştırsaydı biz de size doğru yolu gösterirdik*' (İbrahim 14/21) diyen kâfirler de Allah'ın hidayetini Mu'tezile'den daha iyi tanımıştır. Kâfirler şöyle demektedir: 'Eğer Allah bizi hidayete ulaşmada muvaffak etseydi ve bize hidayeti verseydi, biz mutlaka sizi ona çağırırdık. Fakat Allah bizim dalâlet ve azgınlığı tercih ettiğimizi bilerek bizi kendi halimize terketti ve hidayette muvaffak etmedi.' Mu'tezile ise şöyle demektedir: 'Bilakis Allah onları hidayete ulaştırdı ve kendilerine tevfikini (özel yardımını) verdi, ancak onlar hidayete gelmediler.'"[431] Açıklama için Nesefî'ye bakınız.[432]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut kişi azabı gördüğünde şöyle der: "Keşke benim için dünyaya bir kez dönüş olsa da iyilik yapanlardan,* Allah'a itaat eden tevhid ehlinden *olsam."*

Ahirette insan, hayret ve üzüntüyle bu sözlerden birini söyler.

---

[431] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne (Tefsîrü'l-Mâtürîdî)*, 8/697-698 (Beyrut 2005).

[432] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/94.

Allah Teâlâ, onlara şöyle cevap verdi: *"Hayır öyle değil! Âyetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkâr ettin."* Yani sana benim âyetlerim geldi, hidayetle azgınlığı, hak yolla bâtıl yolu açıklayan âyetlerim geldi, fakat sen onu terkettin, emirlerini yerine getirmedin, kibirlenip onu kabule yanaşmadın, sapkınlığı hidayete tercih ettin ve sana emredilen şeylerin zıddı ile meşgul oldun; kendi kendini zarara uğrattın, artık senin için geçerli bir özür yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Size indirilenin en güzeline tâbi olun. Yani size azap gelmeden önce, fiillerinizde, sözlerinizde ve itikadlarınızda en güzeline ve en tercihe şâyan olanına uyarak dinde ciddiyet ve gayret sahibi olun. Kalbin perdelenmesinden ve hasretle üzüntünün fayda vermeyeceği bir vakitte, dostların makamından geride kalmaktan daha şiddetli bir azap yoktur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyet şu kimseler hakkındadır: Onlar, emsallerinin manevi hallerde kendilerinden öne geçtiklerini gördüklerinde, geçmişte yaptıkları kusurlarından dolayı şikâyette bulunurlar. Onlar, bu kimselerin en yüksek mertebelere yükselmede muvaffak edildiklerini gördüklerinde, üzüntüyle parmaklarını ısırırlar."[433]

Bu konudaki bir beyitte şöyle denmiştir: "Söz ve fiilde öne geçmeye bak öne! Kendini, geride kalmışların üzüntüsüne düşmekten koru!"

Şu âyet bu manadadır: "Dünyada kusur içinde olan *nefis der ki: Allah'a karşı,* O'nun zatını tanımada ve ilâhî huzura seyirdeki *kusurlarımdan dolayı yazıklar olsun bana. Ben,* ilâhî marifete yönelen, bâtınını mâmur etmek için zâhirini harap eden kimselerle *alay ederdim."* Onları alaya alır, kendilerine gülerdim.

Yahut kişi, yaptığı kusurlara kaderi mazeret göstererek, "Eğer Allah beni velilerin yolunda gitmeye sevketseydi, gerçekten ben de takvada kâmil insanlardan olurdum" der. Halbuki, yükümlülük diyarı dünyada yol açıklandıktan sonra, işlediği günahlara kaderi delil getirmenin ve alın yazısını mazeret göstermenin bir faydası yoktur.

---

[433] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/291.

Yahut kişi, dostlardan ayrılıp onlardan geri kalma azabını gördüğünde şöyle der: "Keşke benim dünyaya bir kere dönme imkânım olsaydı, ben de gayret edip nefsimi ıslah ederek Allah'a müşahede üzere kulluk eden ihsan ehlinden olurdum."

Cenâb-ı Hak ona der ki: "Hayır, bu dediklerin olmaz. Hem sana, her zaman bana davet eden kâmil insanlar gelmişti. Biz bir âyeti (bize delil olan şahidi) giderince veya unutturunca, onun yerine daha hayırlısını yahut benzerini getiririz. Sen bize delil olan bu kâmil insanları yalanladın; kendini beğenip onlara boyun eğmedin ve terbiye yolunu inkâr ettin."

Hakkı Yalanlayanlarla Tasdik Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, hakkı yalanlayanlarla tasdik edenlerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ
مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾ وَيُنَجِّي اللّٰهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ
السُّٓوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

60. ***Allah'a karşı yalan söyleyenlerin kıyamet gününde yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin yeri cehennemde değil mi?***

61. ***Allah,** (şirk ve isyandan) **sakınanları, hayırlardaki başarılarından dolayı** (cehennemden) **kurtarır. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yüce Allah'ın çocuk edindiğini ve ortağı olduğunu söyleyerek yahut sıfatlarını inkâr ederek, O'nu şanına layık olmayan şeylerle vasıflandırarak *O'na karşı yalan söyleyenlerin, kıyamet gününde* başlarına gelen şiddet ve sıkıntıdan dolayı *yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün.* İman ve taate karşı *kibirlenenlerin* kalacakları ve duracakları *yer, cehennemde değil mi?"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, şirk ve isyandan sakınanları, hayırlardaki başarılarından dolayı cehennemden kurtarır."* Yani Allah onları, dünyadaki imanları ve salih amelleri elde etmeleri sebebiyle cehennem azabından kurtarır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, takva sahiplerini bugün dünyada emrine aykırı davranmaktan koruduğu gibi, yarın ahirette de azabından korur. Takva sahipleri iki cihanın saadetini elde etmişlerdir. Onlar bugün kötülüklerden korunma nimetine ulaşmışlar, yarın da cennet nimetlerini elde etmişlerdir. Bugün dünyada ilâhî inâyete nail olmuşlar, yarın kıyamet günü de Allah tarafından her türlü sıkıntıları giderilip ihtiyaçları görülmüştür."[434]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar."* Yani onların bedenlerine ebediyen bir kötülük, sıkıntı ve zahmet dokunmaz, kalplerine de hüzün, üzüntü ve tasa ulaşmaz.

60-61. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dünyada Allah'a karşı boş iddialarda bulunanların, kıyamet gününde kalplerinin bomboş olduğunu görürsün. Her kim, kendisinde bulunmayan bir hali yahut elde etmediği manevi bir mertebeye sahip olduğunu iddia ederse, âyetin tehdidi onlar için de geçerlidir; onların da kıyamet günü yaşadıkları rezillikle yüzleri simsiyah olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar birtakım hallere sahip olduklarını iddia ettiler, fakat onlarda samimi değillerdi. Allah için muhabbet ehli olduklarını açıkladılar, ancak onun hakikatini elde etmediler. Bu, onların rezil olması için yeterlidir."[435]

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar: "Kendisini sevdiğimi iddia edince, sevgili dedi ki: Bana yalan söyledin. Beni sevdiğini söylüyorsun, o zaman nasıl oluyor da âzalarını hoş ve güzel bir halde görüyorum. Göz, sevgilinin muhabbetiyle ağlamaktan kan çanağına dönmedikçe ve dilin la'l olup kendisine seslenen kimseye cevap veremez hale gelmedikçe sevgi gerçek olmaz."

---

[434] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/292.

[435] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/292.

Allah Teâlâ, mâsivayı görmekten sakınanları, dünyada Allah'ın marifetini elde etmeleri sebebiyle her türlü sıkıntıdan kurtarır. Onlara kötülük dokunmaz. Yani kalplerinin perdelenme gamı dokunmaz, zira kalbin perdelenmesi kendilerinden sürekli kaldırılmıştır. Onlar bir şeyi ellerinden kaçırmalarından dolayı üzülmezler de; çünkü onlar, Allah'ı bulduklarından dolayı hiçbir şeyi kaçırmış olmazlar. Bir ârifin dediği gibi, "Yâ Rabbi, seni bulan neyi kaybetmiştir ki?"

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Elde ettikleri başarı ve saadetten dolayı, Allah onları kurtardı"* âyetinin manası şudur: Onlar, ezelde kendilerine takdir edilen Allah'a karşı sevgi, O'nun marifetini kabul, güzel vuslatına ulaşma, devamlı kemalini müşahede nimetinden dolayı Allah kendilerini ateşten kurtardı. Onlara kötülük dokunmaz, yani başlarına kötülük gelmez. Onlara imtihan menzillerinde vuslat makamından ayrılma ve müşahedenin güzelliğinden perdelenme gibi kötü bir hal ulaşmaz." Açıklamanın tamamı için onun eserine bakınız. Kısaca onlar, ezelî saadeti elde ederek kurtuluşa erdiler.

Cafer-i Sâdık'ın [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah onları, haklarında ezelde takdir buyurduğu saadeti elde etmeleri sebebiyle kurtardı."[436] O bu sözüyle Allah Teâlâ'nın şu âyetini kastediyor:

"Şüphesiz, kendileri için tarafımızdan güzel âkıbet takdir edilmiş kimseler var ya, işte onlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır" (Enbiyâ 21/101).

Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi Fâsî[437] yapmıştır.

Göklerin ve Yerin Anahtarları Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak sonra, daha önce olacağı vaat edilen öldükten sonra dirilmeye delil getirerek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَالِيدُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

---

[436] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/220.

[437] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

﴿٦٣﴾ قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَاْمُرُٓونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ اُو۫حِيَ
اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۚ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ
مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٦٦﴾

62. ***Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir.***

63. ***Göklerin ve yerin anahtarları*** *(mutlak mülk, tasarruf ve hükümranlığı)* ***O'na aittir. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.***

64. ***De ki: "Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?"***

65. ***Şüphesiz, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: "Eğer Allah'a ortak koşarsan, muhakkak amelin boşa gider ve sen kesin hüsrana düşenlerden olursun!"***

66. ***Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* O, canlı-cansız, hayır-şer, iman-küfür her şeyi yaratandır. Onun kulun fiili olan işleri yaratması cebir ile (zorla) değil, hikmet âleminde kulun kesbi (işi yapmaya niyet edip yönelmesi) ile olmaktadır.

Âyette, Allah'ın kudret ve ilmini ispat vardır. Onlar, öldükten sonra dirilmeyi ve cezayı gerçekleştiren sıfatlardır. Allah, ahirette iyilere hayır, kötülere şer olarak herkese amelinin karşılığını verir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette geçen 'her şeyin' içine kulların yaptıkları bütün işler girer fakat Allah'ın kelâmı girmez, çünkü hitap eden kimse, kendi hitabının ve sıfatının altına girmez."[438]

---

[438] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/292.

Kuşeyrî'nin kelâmla kastettiği, Cenâb-ı Hakk'a ait ezelî manalardır. Kulun dilinden dökülen lafızlara ve harflere gelince, onlar sonradan yaratılmıştır. Bu durum, yerinde ve mahallinde açıklanmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, her şeye vekildir.*" Yani O, her şeyi koruyan ve onda istediği gibi tasarrufta bulunandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Göklerin ve yerin anahtarları O'na aittir.*" Yani göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları Allah'a aittir. Onların sahibi ve koruyucusu O'dur. Bu, kinaye türünden bir ifadedir. Çünkü hazineleri koruyan ve işlerini yöneten kimse, onun anahtarlarına sahip olandır.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın kâinatta müstakil ve tek hüküm sahibi olduğuna son derece açık bir delil vardır. Zira hazinelere giren ve onları dilediği gibi kullanan sadece onların anahtarları elinde olan kimsedir.

Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet inince Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], göklerin ve yerin anahtarlarının ne olduğunu sordum; Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"*Onlar şu zikirlerdir:*

Lâ ilâhe illallahu vallâhu ekber.

Sübhânallahi ve bi-hamdihî.

Estağfirullah.

Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

Hüve'l-evvelü ve'l-âhiru ve'z-zâhiru ve'l-bâtın.

Bi-yedihi'l-hayru yuhyî ve yümîtü ve hüve alâ külli şey'in kadîr."[439]

Hadis şunu demek istiyor: Bu kelimeler Allah'a aittir. Allah onlarla birlenip yüceltilir. Onlar, göklerin ve yerin hayrının anahtarlarıdır. Kim bu zikirleri söylerse, dünyada veya ahirette bu hayırları elde eder. Bunun temeli, zâhirde güzel kulluğu elde etmek ve bâtında Cenâb-ı

---

[439] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/318; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/245; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/243-244; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 72.

Hakk'ın zatını tanımaktır. Bu iki şey, bütün hayırların sebebidir. Kul onlarla bütün âlemde tasarruf sahibi olur. Bunu iyi düşün!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya ..."* Yani onlar, Allah Teâlâ'nın her şeyin sahibi olduğu, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunduğu, ulvî ve süflî âlemin (göğün ve yerin) anahtarlarının elinde olduğu ispat edildikten sonra inkâr ettiler. Onlar, âfakta ve enfüste (dış âlemde ve içlerinde) önlerine konan bunca kâinat âyetlerinden ve içlerinde bu âyetin de bulunduğu Kur'an âyetlerinden sonra inkâra gittiler.

"İşte onlar hüsrana uğrayanlardır." Öyle bir hüsran ve zarar ki ondan öte bir hüsran yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: "Ey* Hakk'ı tanımayan *cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?"* Müşrikler, ileri derecedeki cehaletlerinden dolayı Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sen bizim bazı ilâhlarımıza teslim ol (onları kötü olarak anma), biz de senin ilâhına iman edelim!" diyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan, muhakkak amelin boşa gider ve sen kesin hüsrana düşenlerden olursun!"*

Bu, peygamberleri gayrete getirmek, kâfirleri ümitsiz bırakmak ve şirkin son derece çirkin ve kötü bir iş olduğunu bildirmek için faraza söylenmiş bir sözdür. Bu iş, kendisinden hiç beklenmeyen birine yasaklanırsa, onun dışındaki kimseler için durum nasıl olur, bir düşün!

Yahut hitap peygamberedir fakat kasıt onun dışındaki insanlardır. Bu hitap, her asırdaki bütün peygamberlere tek tek yapılmıştır.

Hiçbir kayıt konmadan, onlardan şirk koşanın bütün amellerinin boşa gideceğinin belirtilmesi, belki de peygamberlere has bir şeydir. Onlar asla şirk koşmazlar, bilfarz olacak olsa, bu, diğer insanların şirk koşmasından daha ağır bir günahtır. Şirk koşanın amellerinin boşa çıkacağı, o durumda ölmesine bağlanması da muhtemeldir. Nitekim bu durum, Bakara sûresinin 218. âyetinde açıkça belirtilmiştir. İmam Şâfiî'nin görüşü budur. İmam Mâlik ise şirkin, dinden dönmeden önce yapılan salih amelleri boşa çıkaracağı görüşündedir; bu kimsenin şirk üzere ölmesi veya İslâm'a dönmesi bu hükmü değiştirmez. Şirke düşen kimsenin abdesti ve orucu bozulur. İmam Şâfiî'nin görüşü daha açık ve tercihe şâyandır.

Takip eden âyet şöyledir: *"Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et."* Âyet, müşriklerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ilâhlarına (putlarına) ibadet etmesini emretmelerini reddetmektedir. Ona sanki şöyle deniyor: Onların sana emrettiği ibadeti yapma, sen ibadet yaptığında sadece Allah'a ibadet et. *"Ve, sana ihsan ettiği nimetlerine karşı O'na şükredenlerden ol!"* O seni, tevhid ehlinin imamı ve peygamberlerin efendisi yaptı.

62-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ her şeyi yaratandır; çünkü O, her şeyde tecelli etmektedir. Her şey O'nunla ayakta durmaktadır. Göklerin ve yerin gaybının anahtarları O'na aittir. Onların gaybına ve sırrına sadece Allah'ın âyetlerinden birer âyet olan velilerine boyun eğen kimseler vâkıf olur. Allah'ın âyetlerini yani O'na delil olan velilerini inkâr edenler, gerçek ziyana ve hüsrana uğramış kimselerdir. Allah'a vuslatı kaybetmekten daha büyük bir zarar yoktur. Çünkü kalbi Allah'tan kopan kimse, gizli şirkten uzak kalamaz.

Müride, insanlar tarafından, sahip olduğu sırra dair bir şeyi ortaya koyması yahut başkasına yağcılık yapması emredildiği zaman onlara, "Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?" demelidir.

Cenâb-ı Hak, ona buyurur ki: "Şüphesiz, sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer, sırrında (kalbinde) benden başkasına nazar ederek yahut insanların senin veli olduğunu bilmelerini bekleyerek Allah'a ortak koşarsan, muhakkak amelin boşa gider ve sen kesin hüsrana düşenlerden olursun! Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et. O'nunla yetin, O'nun senin halini bilmesine kanaat et, O'nun seni görmesiyle yetin, başka bir şey arama ve sana ihsan ettiği velilik sırrına (nimetine) şükret."

Allah'ı Hakkı ile Tanıyamadılar!

Cenâb-ı Hak sonra, şirke düşenleri reddederek şöyle buyurdu:

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

67. ***Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudret eliyle dürülmüştür. O, müşriklerin ortak koştuklarından yüce ve uzaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler."* Yani müşrikler O'nu hakkıyla yüceltemediler; çünkü O'na ortak koştular, O'nu, yüce şanına yakışmayan şeylerle nitelediler. Ayrıca seni Hak Teâlâ'nın dışındaki varlıklara ibadet etmeye davet ettiler.

Yahut onlar, Allah Teâlâ'nın kudretine iman etmedikleri için, O'nu hakkı ile tanımadılar.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim, Allah'ın her şeye gücü yettiğine iman ederse o, Allah'ı hakkı ile tanımış olur."[440]

Âyetteki "onlar" ifadesiyle kastedilenler müşriklerdir; çünkü konu onlardır. Onların yahudiler olduğu da söylenmiştir. Zira onlar, Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında konuştular, bu konuda inkâra girecek şeyler söylediler, yüce Allah'ı cisim sahibi olarak tanıttılar.

Cenâb-ı Hak sonra onlara, azametini bir miktar açıklayarak şöyle buyurdu: *"Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudret eliyle dürülmüştür."*

Âyetin amacı, Allah'ın azametini tasvir etmek, O'nun celâlinin (azamet ve ululuğunun) künhüne ulaşılmayacağını ve bu âlemi harap etmenin O'nun için çok kolay olduğunu temsil ve hayal yoluyla idrake yaklaştırmaktır. Yoksa âyette, hakiki veya mecazi manada bir kabzetme ve eliyle tutup dürme kastedilmemektedir. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü budur.

---

[440] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/245.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyeti, zâhirî manası üzere yorumlamak da uzak bir ihtimal değildir. Şüphesiz, Allah Teâlâ, yeryüzünü değiştirir, onun hepsini bir araya getirir; öyle ki yeryüzü yuvarlak düz bir ekmek gibi olur. Allah, göğü, kitap sayfası gibi dürer; öyle ki arş gözükür. Bu durum bir hadis-i şerifte dile getirilmiştir.

İmam Buhârî'nin, Ebû Said-i Hudrî'den [radıyallahu anh] naklettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü yeryüzü, bütün ve düz bir ekmek gibi olur. Cebbâr olan Allah onu eliyle çevirir; aynen sizden birinin seferde ateşte ekmek pişirirken onu çevirdiği gibi. Allah onu, cennetliklere bir ziyafet olarak hazırlar."[441]

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiği bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, kıyamet günü yeryüzünü eline alır, göğü de kudret eliyle dürer ve sonra, 'Melik (sultan) benim; yeryüzünün melikleri nerede?' buyurur."*[442]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] gördüm; minberde ayağa kalkmış, yüce Rabb'inden bahsederek şöyle diyordu: *"Kıyamet günü olunca, Allah Teâlâ, yedi kat gökleri ve yerleri elinde toplar."* Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], durumu anlatmak için, elini sıkıp açarak, *"İşte böyle!"* buyurdu ve sözüne şöyle devam etti: *"Allah Teâlâ, sonra şöyle buyurur: "Ben Allah'ım, ben Rahmân'ım ..."*[443]

Diğer rivayette hadisin lafzı şöyledir: *"Allah, kıyamet günü gökleri dürüp toplar, sonra onu sağ eline alır ve şöyle buyurur: Ben melikim; dünyadaki zorbalar ve kibirlenen zalimler nerede?"*[444]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Hepsi O'nun sağ elindedir, diğer elinde hiçbir şey yoktur. Sol elinden sadece, sağ eli meşgul olan kimse yardım ister. Yedi kat gök ve yedi kat yer Allah Teâlâ'nın elinde sadece sizden birinin elindeki hardal tanesi gibidir. Bunun için âyette, *'Gökler de sağ elinde dürülmüştür'* buyurdu. Yani bütün gökler ve yerler O'nun sağ elindedir."[445]

---

[441] Buhârî, Rikâk, 44 (nr. 6520); Müslim, Münâfikîn, 30.

[442] Buhârî, Tefsîru Sûre, 39 (nr. 4811), Müslim, Münâfikîn, 23; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/110-111.

[443] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/321; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/247.

[444] Müslim, Münâfikîn, 24; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/322.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kimin basiret gözü, has tevhid nuruyla sürmelenmiş (cilalanıp nurlanmış) ise o kimse için bu işleri anlamak zor değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinin bir sonu ve sınırı yoktur. Buna göre şu mümkündür: Allah Teâlâ kıyamet günü ceberûtunun nurundan bir nurla tecelli eder; öyle ki bu nur bütün âzalarında insana benzeyen, iki eli ve iki ayağı olan bir zat olur. Bundan dolayı hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ ayağını ateşin (cehennemin) üzerine koyar, ateş, 'Tamam, tamam doldum yâ Rabbi!' der."*

Yine yüce Allah, hesap için toplanan halka ayağını açar, cennet için onların önünden gider. Buna benzer haberler hadislerde dile getirilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın zatı için bir sınırlamayı ve O'nu bir cisme benzetmeyi gerektirmez. Onlar, Hak Teâlâ'nın mutlak külli zatına ait tecellilerdir. Onun hakikatini sadece fenâ fillâh ve bekâ billâh mertebesine ulaşmış ârifler anlar. Onlara teslim ol, kurtul.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, müşriklerin ortak koştuklarından yüce ve uzaktır."* Yani kudreti ve şanı böyle olan bir zat, kendisine ortak koşulmasından son derece uzak ve yücedir. Şanı böyle olan bir zat, onların ortak koşmasından ne kadar uzaktır.

67. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak ile birlikte, kâinatı gerçek bir varlık olarak gören kimse, yüce Allah'ı hakkı ile tanıyamaz. Halbuki kâinat, O'nun zatının birliği yanında silinip yok olmaktadır. Hakikatte, Allah ile birlikte kâinat için bir vücut yoktur. Yeryüzü, O'nun zatının sırlarının tecelli ettiği bir yerdir. Gökler, O'nun nurlarının tecellileriyle çepeçevre sarılmıştır. Yüce zatın birlik denizi hepsini kuşatmış ve hepsini içinde yok etmiştir. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

---

[445] Biraz kısa bir rivayet için bk. Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/247.

"Eğer hakikate ulaşırsan şunu görürsün: Allah'ın dışındaki her şey tafsilatıyla ve toplu olarak bir yokluktan ibarettir. Şunu bil ki eğer O olmasa, bütün âlemler mahvolup yokluğa gömülürdü. Varlığı kendi zatından kaynaklanmayan şeyin, Allah olmasa, var olması imkânsızdır."

Başka biri de şöyle demiştir: "Kim halkı (yaratılmış varlıkları) serap gibi görürse perdeden kurtulur ve bütün kâinatın ilk haliyle uzaklık ve yakınlığı bulunmayan bütün bir varlık olduğunu anlar."

Kıyamet Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin diğer hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ
اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ
رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِٓيءَ بِالنَّبِيّنَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَقُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

68. ***Sûra üflenir; peşinden Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerde ve yerde kim varsa hepsi ölür. Sonra sûra bir daha üflenir, o anda onlar ayağa kalkıp sağa sola bakınırlar!***

69. ***Yeryüzü, Rabb'inin nuru ile aydınlanır. Kitap ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez.***

70. ***Herkese yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir. Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sûra üflenir."* Bu, birinci üflemedir. *"Peşinden Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerde ve yerde kim varsa hepsi ölür."* Ölerek yere düşer veya bayılır. Sûra birinci üflemede hayatta kalanların Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil ve ölüm meleği Azrâil olduğu söylenmiştir. Allah Teâlâ bundan sonra onları da öldürür.

Hayatta kalanların arşı taşıyan melekler olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, onların cennet ve cehennem bekçileri olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra sûra bir daha üflenir."* Bu, ikinci üflemedir. "*O anda onlar,* hemen kabirlerinden *ayağa kalkıp* şaşkın kimseler gibi dört bir yana *bakınırlar!"*

Yahut kendilerine ne yapılacağına bakarlar.

Bu âyet, sûra üflemenin iki defa olduğuna delildir. İlk üfleme halkın ölmesi için, ikinci üfleme ise kabirlerden dirilip kalkmak içindir.

Bazıları, sûra üç kez üfleneceğini söylemiştir. Birincisi dehşetli bir korku için, ikincisi ölüm için, üçüncüsü de yeniden dirilme içindir.[446]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzü, Rabb'inin nuru ile aydınlanır."* Allah Teâlâ, kulları arasında hüküm vermek için tecelli edince, yeryüzü aydınlanır. Yani kıyamette bütün insanların toplandığı alan Cenâb-ı Hakk'ın zatının nuruyla aydınlanır.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, kıyamette bir nur yaratır, onu yerin yüzüne yayar, yer onunla aydınlanır.[447]

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[448] denmiştir ki: "Bu, Mühyissünne el-Begavî'nin tercih ettiği bir görüştür. Şerefeddin-i Tîbî de onu desteklemiştir. Kıyamet meydanında nurun görüleceğini bildiren hadisler bu görüşe delildir. Zemahşerî'nin, bu nuru adalet olarak yorumlaması bir zorlama olup bu görüşten kaçmaktır."

---

[446] Bu konudaki bir hadis için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/256.

[447] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/251.

[448] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "O, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü güneşin dürüldüğü, yıldızların dökülüp saçıldığı anda yarattığı bir nurdur. O nurla bazı insanlar aydınlanır, bazıları aydınlanamaz. O gün kâfirler karanlık içinde kalırlar. Müminlerin ise önlerinde ve sağlarında nurları koşar (Hadîd 57/12).

Şöyle denilmiştir: "Bugün (dünyada) aydınlatma olduğu gibi, yarın ahirette de aydınlatma olur. Bugün kalplerin aydınlanması Allah'ın huzuru ile (O'nun huzurunda bulunarak) olur; yarın yerin aydınlatılması ise Rabb'inin nuru ile olur."

Şöyle denilmiştir: "Bugün ârifler için ilâhî tecelli nurları vardır; yarın müminler için de her işlerini gören ilâhî dostluk nurları vardır."[449]

Süddî demiştir ki: "Allah, yeri adaletiyle aydınlatır." Bu, benzetme yoluyla söylenmiş bir sözdür. Adalet sahibi bir sultan için, "Adaleti yeryüzünü aydınlattı" denir. Mesela, aynı kullanım tarzıyla zulüm karanlığa benzetilmiştir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Zulüm, kıyamet günü karanlıklar gibidir."[450]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kitap* yani amel defterleri *ortaya konur.*" Yahut hesap ve karşılıkların yazıldığı kitap ortaya konur. "Rab'lerinin, ümmetlerinin kendilerine ne cevap verdiğini sorması için *Peygamberler getirilir. Ayrıca şahitler* yani her insanın yaptığına şahitlik etmeleri için hafaza melekleri de *getirilir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamberlerin ümmetleri, onların hak daveti tebliğ ettiğini inkâr ettiklerinde, peygamberlerin bu daveti yaptığına şahitlik edecek kimseler getirilir.

Yahut şahitlerden kasıt Allah yolunda şehid olan kimselerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Aralarında* yani kulların arasında *hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara,* sevaplarında bir noksanlaştırma yapılarak veya hak ettikleri azaplarında bir artırmaya gidilerek *asla zulmedilmez.*"

---

[449] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/294.

[450] Buhârî, Mezâlim, nr. 2447; Müslim, Birr, 57.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: *"Aralarında hakkaniyetle hüküm verilir,* âyetinin içine bütün âlem girer."[451] Bu hükmün içine melekler de girmektedir. Onlar hakkında da hüküm verilmesi düşünülür. Çünkü bazı melekler, kulları hıfz için (amellerini tesbit ve kendilerini takipte muhafız olarak) görevlendirildiler, ayrıca vahiy ve tebliğ konusunda güvenilir yapıldılar. Bunların dışında melekler kendi makam ve ilimlerine göre farklı işler icra etmektedir. Hadiste de geçtiği gibi, bazan olur ki melekler bir işin zâhirine bakarak bir tesbit yaparlar, fakat Allah Teâlâ'nın ilminde işin aslı ve onlara kapalı olan yönü farklıdır. Cenâb-ı Hak, kendi katındaki duruma göre hüküm verir. Bu açıklamayı *el-Hâşiye*'de[452] yapmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Herkese yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir. Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir."* Onların yaptığı hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

Âyette, kulların arasında hüküm verilmesi, sultanların yaptığı şekilde tasvir edilmiştir. Sultan, hüküm vermek için ortaya çıkınca, seçkin adamlarını ve şahitleri toplar. Zalimi ve mazlumu huzurunda bulundurur. Eğer iş, bütünüyle ona havale edilmişse, böyle yapar ve böyle bir yargılamanın gereği adalettir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

68-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, fenâ ve bekâ hallerine işaret vardır. Bu hallere ulaşan kul önce, kendi varlığını görmekten yana ölür, sonra Rabb'i ile bulacağı manevi dirilik ve beraberlik içinde bâki kalır. O zaman kulun beşeriyeti, Cenâb-ı Hakk'ın nuru ile aydınlanır, sonra bütün âlem aydınlanır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ölüm üflemesi, Cenâb-ı Hakk'ın kahır ve celâl tecellisidir. Yeniden dirilme üflemesi ise yüce Allah'ın cemalinin nurlarının celâlinin nurları içinde zuhur etmesidir. Kul bu şekilde keşif nurunun tecellisini bekler. Şu âyet bunun delilidir: '*Yeryüzü Rabb'inin nuruyla aydınlanır.*' Hak Teâlâ önce, seçkin has kullarına tecelli eder, onların nurlarıyla avam ve havas için mahşer alanı aydınlanır. Allah Teâlâ'nın sıfatı, mekânlara inmekten veya yaratılmış şeyler için bir mahal olmaktan yücedir. Ey akıllı kimse, şunu bil ki arştan yere yaratılmış bütün zerreler, O'nun ezelleri ve ebedleri aydınlatan nurları içine dalıp kaybolmuştur."

---

[451] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/542.

[452] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Vertecûbî sonra, birinden şu açıklamayı nakletmiştir: "*'Sûra üflenir, peşinden, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa hepsi kendinden geçer, bayılır'* âyetinde, kendinden geçmekten hariç tutulanlar, temkin ehli (manevi hallerinde sabit-kadem olmuş ve yüksek mertebelere çıkmış) zatlardır. Allah Teâlâ, onların sırlarını manevi vâridatları taşıyacak şekilde kuvvetlendirmiştir."[453]

Cehennemliklerin Ateşe Sevkedilişi

Cenâb-ı Hak sonra, kulları arasında verdiği hükmün sonucunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ زُمَرًاۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫هَا فُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ
لَهُمْ خَزَنَتُهَٓا اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ
لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ
﴿٧١﴾ قِيلَ ادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۚ فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

71. ***İnkâr edenler, grup grup cehenneme sevkedilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır ve cehennem bekçileri onlara, "Size, içinizden Rabb'inizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınıza dair uyaran peygamberler gelmedi mi?" derler. Onlar da, "Evet geldi, fakat kâfirler hakkında azap hak oldu" derler.***

72. ***Onlara denir ki: "İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin; büyüklük taslayanların kalacağı yer ne kötüdür!"***

---

[453] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/224.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, grup grup cehenneme sevkedilirler."* Zebâniler (azap melekleri) onları, şiddet ve horluk içinde cehenneme sevkeder; aynen esirlerin ve sultana karşı gelenlerin yakalanıp ölüm veya hapis için sevkedilmeleri gibi. Zebâniler kâfirleri, sapkınlık ve kötülükteki derecelerine göre, birbirinin peşinden değişik gruplar halinde cehenneme sevkederler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Cehenneme vardıklarında,* içine girmeleri için *oranın kapıları açılır."* Onlar yedi kapıdır. *"Cehennem bekçileri onlara,* azarlayıp kınamak için, *'Size, içinizden Rabb'inizin âyetlerini okuyan ve bugüne,* cehenneme gireceğiniz bu vakte *kavuşacağınıza dair uyaran peygamberler gelmedi mi?' derler."*

Âyette şu duruma bir delil vardır: Din gelmeden önce yükümlülük yoktur. Bunu şundan anlıyoruz: Melekler, kâfirleri, kendilerine peygamberlerin gelmesinden ve kitapların tebliğ edilmesinden, buna rağmen iman etmemelerinden dolayı kınamışlardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar da, 'Evet,* bize peygamberler *geldi* ve bizleri uyardılar, *fakat kâfirler hakkında azap hak oldu' derler."* Yani bizim hakkımızda, Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz ben, cehennemi ona müstahak olan cin ve insanlarla dolduracağım"* (Hûd 11/119) sözü gerçekleşti. Bu bizim başımıza kötü amellerimiz sebebiyle geldi; çünkü biz, bize gelen hakkı yalanladık, peygamberlere, "Allah bir şey indirmedi, sizler sadece yalan söylüyorsunuz" dedik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara denir ki: İçinde ebedî olarak kalacağınıza* hükmedilen *cehennemin kapılarından girin; büyüklük taslayanların kalacağı yer ne kötüdür!"* Kendini beğenip büyüklük taslayanlar için cehennem ne kötü bir kalış yeridir. Onların bu kibirleri, kendilerine Allah'ın azabının gerçekleşmesine sebep oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

71-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, zamanındaki velilerden manevi terbiye ehlini inkâr eder ve Cenâb-ı Hak'tan perdeli bir şekilde ölürse ona da hal diliyle bu kınama ulaşır ve kendisine, "Size, zamanınızda yaşayan velilerden, her zamanda bizi tanıtan rehberler gelmedi mi?" denir. Onlar da,

"Evet, böyle zatlar geldi, fakat bizim hakkımızda Hak'tan perdelenme hükmü gerçekleşti" derler. Böylece onlar, ebedî olarak Hak'tan kopma ve perdelenme içinde kalırlar. Bundan, cennette Cenâb-ı Hakk'ın cemalini seyir için her mümine ayrılan özel vakit hariçtir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın özel yardımıyla mümkündür.

Cennetliklerin Melekler Tarafından Karşılanışı

Cenâb-ı Hak sonra, hayırlı salih amel işleyenlerin cennete girişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًاۜ حَتّٰٓى إِذَا جَٓاؤُ۫هَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا
وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ
لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَٓاءُۚ فَنِعْمَ
أَجْرُ الْعَامِل۪ينَ ﴿٧٤﴾ وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَٓافّ۪ينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ
بِحَمْدِ رَبِّهِمْۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَق۪يلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٧٥﴾

73. *Rab'lerinden korkanlar da grup grup cennete sevkedilir. Oraya vardıklarında kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara, "Selâm size! Tertemiz oldunuz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya" derler.*

74. *Onlar da şöyle der: "Bize verdiği sözü gerçekleştiren ve dilediğimiz yerinde kalmak üzere bizi cennet yurduna vâris yapan Allah'a hamdolsun. Salih amel yapanların mükâfatı ne güzelmiş!"*

75. *Meleklerin de Rab'lerine hamd ile tesbih ederek arşın etrafını kuşattıklarını görürsün. Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve, "Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun" denilmektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rab'lerinden korkanlar da grup grup cennete sevkedilir."* Bu, cennetliklerin ikram ve ihsan yurduna acele ettirilmeden ve bir zorlama olmadan, izzet ve şerefle sevkedilmesidir. Bir rivayete göre onlar, binekli olarak izzet ve ikramla cennete sevkedilirler, aynen sultanların yanına gelen grupların özel bir teşrifatla gelmeleri gibi.

Cennetlikler cennete, fazilet ve manevi hallerindeki yükseklik derecesine göre farklı gruplar halinde sevkedilirler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Oraya vardıklarında, cennetin sekiz kapısı açılır ve cennet bekçileri onlara, 'Selâm size! Tertemiz oldunuz.* Yücelik yurdunda bütün kirlerden arındınız, size ihsan edilen nimet ve güven ile nefsiniz hoş oldu; *artık ebedî kalmak üzere girin buraya' derler."*

Cehennemlikler, cehenneme gelince, kapılarını kapalı bulurlar; cehennemin kapıları sadece, kendileri için bir aşağılama olsun diye oraya ulaşıp önünde durduklarında açılır. Hapishaneye götürülenlerin hali böyledir. Cennetlikler içinse durum böyle değildir; onlar, cennetin kapılarını açılmış halde bulurlar. Allah Teâlâ, *"Onlar için kapıları açılmış adn cennetleri vardır"* (Sâd 38/50) buyurmuştur. Nitekim, dostlarla buluşulan sevinç ve huzur dolu evlere giriş hali böyledir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar da şöyle der: Bize verdiği sözü gerçekleştiren Allah'a hamdolsun."* Yani dünyada bize, ebedî cennet nimetlerinden vaat ettiklerini veren ve vaadini yerine getiren Allah'a hamdolsun.

"O bizi, cennet yurduna vâris yaptı." Bu yer, bütün cennet yurdu değil, onların kaldığı yerdir. Yani Allah bizi bu yere vâris ve sahip yaptı. Cenâb-ı Hak, cennet ehlinin halini, vâris olduğu malda dilediği gibi tasarrufta bulunan ve yetkiye sahip olan vârise benzeterek, cennette diledikleri gibi tasarrufta bulunacaklarını belirtti.

Cennetliklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Cennetin dilediğimiz yerinde kalırız."* Yani bizden her birimiz, öyle bir cennete sahip olur ki onun genişliği ve ihtiyaçtan fazla nimetleri tarif edilemez. Her birimiz, geniş cennetimizin istediğimiz yerinde kalır.

"Dünyada *salih amel yapanların mükâfatı* olan cennet *ne güzelmiş!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Meleklerin de arşın etrafını kuşattıklarını,* onu çepeçevre sardıklarını *görürsün. Rab'lerine hamd ile tesbih ederler."* Şöyle derler: "Sübhânallahi ve'l-hamdü lillahi. Sübbûhun kuddûsün rabbü'l-melâiketi ve'r-rûh."

Manası şudur: Allah'ı her türlü noksanlık ve kusurdan yüceltip uzak tutarız. Allah'a hamdolsun. O, her türlü kusurdan uzak ve yücedir, her türlü ayıp ve noksanlıktan temizdir. O, meleklerin ve Ruh'un Rabb'idir.

Yahut melekler, Allah Teâlâ'ya sürekli hamdederek O'nu şanına layık olmayan şeylerden uzak tutarlar. Yani manen lezzet almak için yüce Allah'ı celâl ve ikram sıfatlarıyla zikrederler. Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Yüksek derecelere sahip olanların lezzetlerinin en zirvesi, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesi içine dalmaktır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' denilmektedir."* Cennetlikler cennete girdiklerinde ve Allah onlara vaadini tamamladığında Allah'a şükür olarak, *'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun'* derler. Diğer bir âyette şöyle buyrulmuştur: *"Onların dualarının sonu, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' demeleridir"* (Yunus 10/10).

73-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rab'lerinden hakkı ile korkanlar, istidat, takvadaki itina, kalplerini meşguliyet ve alakalardan arındırmadaki derecelerine göre, grup grup marifet cennetlerine sevkedilirler. Oraya geldiklerinde ve kâinatın perdeleri kaldırılarak kapıları açıldığında, öyle ki kalplerinde kâinatın sahibi ezeldeki sıfatıyla tek olarak kaldığında, kelimelerin ifade edemeyeceği ve işaretlerin yeterli olmayacağı sırları ve nurları bulurlar. Marifet cennetlerinin bekçisi olan ârifibilllâh terbiye şeyhleri onlara, "Size selâm olsun, ayıp ve kederlerden tertemiz oldunuz. Oraya ebedî kalmak üzere girin" derler. Çünkü Allah'a ulaşan kimse ebediyen geri dönmez; bu yolda geri dönen kimseler sadece yoldan geri döndüler. Marifet cennetine girenler der ki: "Meşâyihin diliyle bize, zatına ulaşmaya dair vaat ettiği şeyleri yerine getiren Allah'a hamdolsun."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Velilerine sadece kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara sadece huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim (O'nu her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltirim)."

Marifet cennetine girenler ayrıca der ki: "O Allah bizleri bütün kâinata vâris yaptı; fikir ve himmetlerimizle kâinatın her yerinde, marifet cennetlerinden isteğimiz yerde kalırız. Salih amel yapanların mükâfatı ne güzelmiş!"

Meleklerin arşın etrafını yani ârifin kalbini sardıklarını görürsün. Çünkü o kalp, Rabb'in evidir, ilâhî nurların karar kıldığı yerdir. Melekler bu kalbi, içine ağyarın girmesinden korumak ve oraya gerekeni yapmak için sararlar; Allah'ı bir kalbe girmekten ve orada yerleşmekten tenzih ederler (O'nu böyle bir halden yüce ve uzak tutarlar). Aralarında hak ile hüküm verilir. Şeytanlar, Allah'ı zikredenlerin kalplerinden uzaklaştırılır ve gafillerin kalplerine musallat edilir.

Bütün hamd, âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur. O Allah, âlemlerde bulunan hiç kimseye zulmetmez.

Zümer sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(40) MÜ'MİN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mü'min sûresi Mekke'de inmiştir. Ona, "Gâfir sûresi" de denir. Seksen beş âyettir. Onun seksen sekiz âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin başında, *"O, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, azabı şiddetli olan ve bol lutuf sahibidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş sadece O'nadır"* buyruldu. Bu, daha önceki sûrenin sonunda geçen mahşer halleri için bir özet durumundadır. Çünkü günahları affedilen ve tövbesi kabul edilen kimseler cennete sevkedilip kendilerine bolca ihsanlarda bulunulur. Azabı şiddetli olan ve iyi zannettiği amelleri kabul edilmeyip geri çevrilen kimseler de cehenneme sevkedilirler. Allah Teâlâ sûrenin başında şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ① تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ② غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ
التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِى الطَّوْلِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اِلَيْهِ الْمَصِيرُ ③ مَا
يُجَادِلُ فٖٓى اٰيَاتِ اللّٰهِ اِلَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِى الْبِلَادِ ④

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ. Mîm.***

2. ***Bu kitabın indirilişi her işinde galip, her şeyi hakkıyla bilen Allah tarafındandır.***

3. ***O, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, azabı şiddetli olan ve bol lutuf sahibidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş sadece O'nadır.***

4. ***Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder. Onların** (nimet ve rahatlık içinde)* ***şehirlerde gezip dolaşması seni aldatmasın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hâ. Mîm."* Bu, ey Muhammed demektir. Âşıkların âdetinde olduğu gibi, Allah Teâlâ, habibi ile arasındaki özel hali gizlemek için isminin bazı harfleriyle yetindi. Âşıklar, sevdiklerinden bahsetmek istediklerinde ona, isminin bazı harfleriyle işaret ederler.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Bir A'râbî, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Hâ Mîm'in nedir?" diye sorunca şöyle buyurdu:

"İsimlerin başlangıcı ve sûreyi açan harflerdir."[454]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"(Savaşta) gecelediğiniz zaman,* parola olarak, *'Hâ Mîm. Lâ yünsarûn' (Hâ Mîm. Düşmanlar galip gelmesin) deyin."*[455]

Ebû Ubeyde demiştir ki: "Hadisin manası sanki şudur: "Allahım, onları bize galip getirme!"

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun, düşmanları hezimete uğratmak için Allah'ın habibiyle tevessül olması da ihtimalden uzak değildir.

---

[454] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/545. Hadis için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/333; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/258.

[455] Hadis için bk. Ebû Davud, Cihâd, 71 (nr. 2598); Tirmizî, Cihâd, 11 (nr. 1682); Hâkim, *Müstedrek*, 2/107; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/270.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hâ Mîm, Allah'ın en büyük ismidir."[456] Sanki o, Allah Teâlâ'nın, "Hay" ve "Kayyûm" isimlerinin kısaltılmışıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bu kitabın* yani Kur'an'ın *indirilişi, her işinde galip, her şeyi hakkıyla bilen Allah tarafındandır.*" Yani bu Kur'an, hüküm ve saltanatında güçlü, her işinde galip, onu tasdik edenle yalanlayanı en iyi bilen Allah tarafından indirilmiştir. Bu âyet, müşrikler için bir tehdit ve müminler için bir müjdedir.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın izzet ve ilim sıfatlarının söylenmesi, onların kitapta tecellilerinin gözüktüğünü bildirmek içindir. Çünkü bu kitapta, kitabın ve ona sımsıkı sarılanların izzeti ortaya çıkmaktadır; ayrıca bu kitap öncekiler ve sonrakiler hakkında bilgiler içermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O, günahları bağışlayandır,* yani müminlerin günahlarını örtendir; *kendisine dönenlerin tövbesini kabul edendir,* emrine aykırı hareket edenlere karşı *azabı şiddetlidir ve* âriflere *bol lutuf sahibidir.* Yani âriflere tam ihsan sahibidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, herkesten zengindir; hiç kimseye ihtiyacı yoktur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "O Allah, 'lâ ilâhe illallah' diyenlerin günahını affeden ve tövbelerini kabul edendir. 'Lâ ilâhe illallah' demeyenler için ise azabı şiddetli olandır."[457]

Âyette, azap sıfatının, rahmet ve nimet içeren diğer sıfatlar içinde bir kez söylenmesi, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin azabından önde ve daha fazla olduğuna dair bir delildir. Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"*Şüphesiz, rahmetim gazabımı geçti.*"[458]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın kitabında uyguladığı kanunu şöyledir: Cenâb-ı Hak, kullarını bir isimle veya lafızla korkuttuğunda, peşinden, iki ismini veya iki sıfatını söyleyerek onların kalbini rahatlatıp korkularını giderir."[459]

---

[456] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/332.

[457] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/333. Aynı manada İbn Ömer'den gelen bir açıklama için bk. Taberânî, *el-Evsat*, nr. 9481; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/101-102; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/272.

[458] Buhârî, Tevhid, nr. 7554; Müslim, Tevbe, 15.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], Şamlılar'dan ileri gelen bir adamı bir süre göremedi. Durumunu sorduğunda, onun içkiye müptela olduğunu ve içkicilere takıldığını söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, kâtibini çağırarak ona şu mektubu yazdırdı:

"Ömer'den, filana. Allah'ın selâmı üzerine olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamdederek sana diyorum ki: Bismillâhirrahmânirrahîm *Hâ. Mîm. Bu kitabın indirilişi her işinde galip, her şeyi hakkıyla bilen Allah tarafındandır. O, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, azabı şiddetli olan ve bol lutuf sahibidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş sadece O'nadır.*"

Hz. Ömer [radıyallahu anh], mektubu mühürledi ve onu ulaştıracak elçiye, "Bunu ona, kendisini ayık bulduğun bir zamanda ver" dedi ve sonra yanındaki kimseye, onun tövbe etmesi için dua etmesini emretti. Mektup, içkiye müptela olan adama ulaşınca, onu okumaya ve bir yandan da şöyle demeye başladı: "Allah bana, beni affedeceğini vaat etti, beni azabından sakındırdı (Ömer de bana samimi olarak nasihat etti)." Adam bunları söylemeye devam ederek ağladı. Elini içkiden tamamen çekip tövbe etti. Tövbesi güzel oldu. Durumu Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] ulaşınca, yanındakilere şöyle buyurdu:

"Kardeşiniz bir hata edince, ona karşı bu şekilde davranarak kendisini düzeltin. Onun Allah'a tövbe etmesi için dua edin; ona karşı şeytana yardımcı olmayın."[460] Yani kendisine beddua etmeyin.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."* Yani bütünüyle O'na yönelmek gereklidir. *"Dönüş sadece O'nadır."* O, isyan ve itaat eden herkese yaptıklarının karşılığını verir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dönüş Allah'a olunca, seyir hoş ve güzel olur."[461]

---

[459] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/298.

[460] Rivayet için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/97; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/334-335; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/103; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/270-271.

[461] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/298.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder."* Yani Kur'an'ın içerdiği hakikatleri çürütmek ve geçersiz kılmak için kâfirlerden başkası onu tenkit ederek ve bâtıl birtakım önermeler ileri sürerek çekişmeye girmez. Müminlere gelince, onun hakkında tenkitte bulunmak şöyle dursun, ondan yana akıllarından bir şüphe bile geçirmezler. Allah'ın âyetlerindeki müşkül meseleleri çözmek, onun hakikatlerini ortaya çıkarmak, onlardan hak prensipleri açıklamak ve bâtıl ehlinin görüşlerini reddetmek için araştırma yapmaya gelince bu, Allah yolunda en büyük cihadlardan biridir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: *"'Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder'* âyetinin önceki âyetlerle bağlantısı şudur: Allah Teâlâ, önceki âyetlerde mana olarak şöyle buyurdu: 'Hâ Mîm. Bu kitabın indirilişi, mükemmel ilim ve sonsuz güç sahibi olan, ibadete layık yüce ilâh tarafındandır. O, günahları affeden, tövbeleri kabul eden, künhü tasavvur edilemeyen azapta ve ölçüsü bilinmeyen ihsanda tek olan bir zattır.' Cenâb-ı Hak, bu sıfatların peşinden, *'Allah'ın âyetleri hakkında sadece kâfirler mücadele eder'* buyurdu. Yani böyle mükemmel sıfatlara sahip bir ilâh tarafından indirilen ve apaçık delilleri içeren bu kitap hakkında sadece bu şekilde aldanmış kâfirler mücadele eder." Âyet şöyle devam ediyor:

"Artık *onların* nimet ve rahatlık içinde *şehirlerde gezip dolaşması seni aldatmasın."* Çünkü o bir istidraç olup bu imkân ve nimetler onları azaba yaklaştırmak için kendilerine verilmektedir. Senin gibi peygamberlik makamında bulunan birini, dünyanın geçici mal ve nimetleri içinde keyif sürerek hayvanların dolaşması gibi dolaşan bu kimselerin hali aldatmasın."

Kâfirlerin, Allah katında en fazla gazap edilen ve dünya ve ahiretin zararını en fazla celbeden küfür halleri tescil edildiğinden, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], onların nimetler içinde dolaşmalarına aldanması yasaklandı. Çünkü bu hakikatleri anlayan kimse, kâfirlerin sahip olduğu fâni hazlara ve dünyevî süslere aldanmaz. Şüphesiz kâfirler, kendilerinden öncekiler ilâhî azaba yakalandıkları gibi, onlar da yakında ilâhî azaba yakalanacaklardır. Bunun için Cenâb-ı Hak gelecek âyette onlardan bahsetti.

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hâ Mîm." Bu harflerin bir manası şudur: Ben, habibim Muhammed'e indirilen kelâmımda, hilmim ve yüceliğimle tecelli ettim. O kitabın indirilmesi, dostlarına izzet veren ve onlardan olmuş olacak her şeyi bilen Allah'tandır. O'nun ilmi, önceden verdiği hükmüne mani olmaz. O, günahta ısrar eden ve suç işleyen kimsenin günahını affeder. Tövbe edip hatadan çekinen kimsenin tövbesini kabul eder. O, inatla inkâr eden için azabı çok şiddetli olandır. Kendisine yönelen ve ulaşan kimseler için ise bol ihsan sahibidir.

Şöyle denmiştir: Allah, gafillerin günahını affer. Kendisine yönelenlerin tövbesini kabul eder. Münkirlere karşı azabı şiddetlidir. Huzuruna ulaşmış âriflere bolca ihsan eder. O'ndan başka ilâh yoktur. O'nunla birlikte mevcut kimse de yoktur. Nefis meydanlarındaki seyirle dönüş O'nadır; bu seyir O'nun kudsî huzuruna ulaşana kadar devam eder.

Allah'ın âyetleri hakkında yani kulları O'na sevkeden Allah dostları hakkında sadece, seçilmiş velilerin varlığını inkâr eden münkirler mücadele eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Delil ortaya çıkınca ve hak apaçık ortaya konunca, uyanık akıllar ona uyup iman ederler. İnkâr edenlere gelince onlar, ısrarla inkâr ederler. Onların şirkinin uğursuzluğu, onlarla insafın arasına perde olur. Allah'ın velilerine hürmet göstermeyenler de böyledir. Onlar da Allah'ın bazı kullarına âyetlerini tahsis etmesini (onlara keşif, keramet, nur ve feraset vermesini) inkârda ısrar ederler ve kalpleriyle onlara itiraz ederler. Böylece kerametleri inkâr konusunda mücadele ederler. Onlar, ileride rezil ve rüsva olacaklardır. Fakat onlar, fazlalıklarını ve noksanlıklarını ayırt edemezler."[462]

---

[462] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/298.

Hakkı Yalanlayanların Sonu

Cenâb-ı Hak, önceki kavimlerin de peygamberlerini yalanladığından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ
اُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَاْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ
الْحَقَّ فَاَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ
كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّهُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

5. ***Onlardan önce Nuh kavmi ve bunlardan sonraki topluluklar da (peygamberlerini) yalanlamışlardı. Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için bâtıl şeyleri ileri sürerek mücadele etmişlerdi. Bu yüzden onları kıskıvrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış gördünüz!***

6. ***Bu şekilde Rabb'inin, inkâr edenler hakkında, "Şüphesiz, onlar cehennemliktir" sözü gerçekleşti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan önce Nuh kavmi* Hz. Nuh'u, Âd, Semûd, Lût kavmi ve benzerleri gibi Nuh'un kavminden sonra peygamberlere karşı birleşen ve onlara düşmanlık yapan *topluluklar da* peygamberlerini *yalanlamışlardı. Bu ümmetlerden her biri, kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti."* Onu ele geçirip azap etmek veya öldürmek gibi istedikleri şeyi uygulamak istemişlerdi.

"Onlar ayrıca, hakkı yok etmek için aslı olmayan ve bir hakikati bulunmayan *bâtıl şeyleri ileri sürerek* hakka karşı *mücadele etmişlerdi."* Hak dinin getirdiği iman ve diğer şeyleri ortadan kaldırmak için bir sürü bâtıl şeyleri ileri sürerek mücadele etmişlerdi. *"Bu yüzden onları kıskıvrak yakaladım."* Bu sebeple onları, her şeye gücü yeten ve hükmü geçen bir sultanın yakalaması gibi yakalayıp kendilerini cezalandırdım.

"Benim cezalandırmam nasılmış gördünüz!" Çünkü onların yıkılmış yurtlarının kalıntıları önünüzde olup görenler için ibret vesikasıdır. Ben, onlarla aynı halde bulunan ve aynı suçu işleyen bu kâfirleri de yakalayıp cezalandıracağım.

Gelen âyet şunu haber vermektedir: *"Bu şekilde, Rabb'inin kâfirler hakkında, 'Şüphesiz, onlar cehennemliktir' sözü gerçekleşti."* Peygamberlerini yalanlayan, onlara karşı birlikler oluşturan ve hakkı yok etmek için bâtıl şeyler ileri sürerek mücadele eden önceki ümmetlere Allah Teâlâ'nın azap hükmü gerekli ve kesin olduğu gibi, seni inkâr eden, sana karşı birleşen ve istediklerini yapmak isteyen kâfirlere de azap hükmü kesin oldu. Onlar, azabın en şiddetlisi ve fecisi olan cehennem azabını ve orada ebedî kalmayı hak ettiler. Çünkü bunlar, inatçı kâfirler olup kendilerinden önceki helâk olan ümmetlerin yaptığı gibi, Allah Resûlü'ne karşı birlik oluşturup mücadele verdiler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, dünyada, köklerinin kazınarak helâk edilme azabı gerekli olduğu gibi, ahirette de cehennem azabıyla azap görmeyi hak ettiler.

5-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliler, peygamberlerin kademi (hali ve yolu) üzeredir. Peygamberlerin başına gelen her türlü eziyet, velilerin de başına gelmiştir. Gerçekten veliler de insanlar tarafından yalanlanmıştır. Zamanındaki insanlar onlara karşı birleşip kendilerini yakalayıp eziyet etmek istemişler ve Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek için bâtıl şeyleri ileri sürerek onlarla mücadele etmişlerdir. Fakat Allah, velilerine düşmanlık edenleri yakalamış; kendilerini rahmetinden mahrum edip huzurundan uzaklaştırarak, sürekli Allah'tan kopma ve perdelenme ateşi içine tutarak cezalandırmıştır. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Müminlerin Şerefi

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin şerefinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ
لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا وَاَدْخِلْهُمْ
جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ
وَذُرِّيَّاتِهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ
تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

7. ***Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler. O'na iman ederler ve müminler için şu şekilde bağışlanma dilerler: "Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azabından koru!"***

8. ***"Rabbimiz! Onları ve onların atalarından, zevcelerinden ve zürriyetlerinden salih olanları kendilerine vaat ettiğin adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen, mutlak güç sahibi ve her işini hikmetle yapansın."***

9. ***"Bir de onları her türlü kötülükten koru. O gün sen kimi kötülüklerden korursan gerçekten ona rahmet etmiş olursun. İşte bu en büyük kurtuluştur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Arşı* omuzlarında *taşıyanlar."* Aslında onlar da arş da ilâhî kudretle taşınmaktadır.

"Ve onun çevresinde bulunanlar." Yani onun etrafını saranlar. Onlar, kerrûbiyun olup meleklerin efendisi ve en yüksek mertebeye sahip olanlarıdır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Arşı taşıyan meleklerden birinin topuğu ile ayağı arasındaki mesafe beş yüz senelik yoldur."[463]

Diğer bir rivayette şöyle denilmiştir: "Arşı taşıyan meleklerin ayakları yerin en altındadır, başları ise arşı geçmiştir. Onlar, huşû halindedir. (İlâhî haşyet ve heybetten) bakışlarını yukarı kaldıramazlar. Onlar, diğer melekler içinde Allah'tan en fazla korkanlardır."[464]

Yine İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, arşı taşıyan melekleri yaratınca onlara, 'Arşımı taşıyın' buyurdu. Melekler taşımaya güç yetiremediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, her bir meleğe yardımcı olarak göklerde ve yerde bulunan ordular kadar yardımcı yarattı ve onlara, 'Arşımı taşıyın' buyurdu. Melekler yine taşımaya güç yetiremediler. Bunun üzerine yüce Allah, her bir meleğe yardımcı olarak yedi kat gökte ve yedi kat yerde bulunan ordular adedince, ayrıca yerde bulunan çakıl ve toprak adedince yardımcı melekler yarattı ve onlara,

'Arşımı taşıyın' buyurdu, melekler yine arşı taşımaya güç yetiremediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara,

'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm' deyin buyurdu. Onlar da bu zikri söyleyerek Rabbimiz'in arşını taşıdılar."[465] Yani onlar arşı Allah ile taşıyınca ona güç yetirdiler. Bu durumda Allah'ın arşını sadece O'nun kudreti taşımaktadır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, bütün meleklere, arşı taşıyan meleklere sabah ve akşam selâm vermelerini emretti. Bunu onların diğer meleklere üstünlüğünü göstermek için yaptı."*[466]

---

[463] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/139, Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/276.

[464] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/262; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/276.

[465] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/335-336.

[466] bk. İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâfi fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf*, nr. 144; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/262; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/104.

Vehb b. Münebbih[467] demiştir ki: "Arşın etrafında meleklerden yetmiş bin saf vardır. Her saf birbirinin arkasında sıralanmıştır. Arşın etrafında dolaşırlar ve onu tavaf ederler. Onlardan bir grup gelir, bir grup gider. Birbirleriyle karşılaştıklarında bir grup 'lâ ilâhe illallah' tehliliyle zikreder, diğerleri ise 'Allahüekber' diye tekbir getirir. Onların arkasında meleklerden ayakta duran yetmiş bin saf vardır. Ellerini çeneleri hizasında omuzlarına koymuşlardır. Diğerleri tekbir ve tehlil getirince, bunlar da seslerini yükselterek şöyle derler:

'Sübhâneke ve bi-hamdike. Mâ a'zamake ve ecelleke. Entellahu lâ ilâhe gayruk. Entel ekberü el-halku küllühüm râcûne rahmeteke."

Bunların arkasında meleklerden yüz bin saf vardır. Hepsi sağ ellerini sol ellerinin üzerine koymuşlardır. Onlardan birinin Allah Teâlâ'ya yaptığı tesbihi diğeri yapmaz (Hepsinin zikir ve tesbihi ayrıdır).[468] Onlardan birinin iki kanadı arasındaki mesafe üç yüz senelik yoldur. Allah Teâlâ, arşı taşıyan meleklerle kendisi arasına perdeler koymuştur. Bu perdelerin yetmiş bini zulmetten, yetmiş bini nurdan, yetmiş bini beyaz inciden, yetmiş bini kırmızı yakuttan, yetmiş bini yeşil zümrütten, yetmiş bini kardan, yetmiş bini sudandır. Bu perdeler sadece Allah Teâlâ'nın bildiği şeye kadar devam eder."[469]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ arşı yaratınca, zatına ait nurla tecelli etti ve onunla arşın üzerine istivâ etti (onu hükümranlığı altına alıp hüküm merkezi yaptı). Cenâb-ı Hak, kıyamet günü halkın arasında hüküm vermek için aynı şekilde tecelli edecektir. Hak Teâlâ sonra, bu zatına has tecelli ile arşın etrafını saran melekler arasına perdeler koydu. Bundan, O'nun zatını sınırlama ve bir cisme benzetme sonucu çıkmaz. Çünkü yüce zatın tecellilerine bir sınırlama getirilmez. Hem bu perdeler, her şeyi ihata eden yüce zat ile varlıklar arasına konmuş perdeler değildir. Zîra yüce zat ile mahlûkat arasında sadece kahır ve vehim perdesi vardır (Bir de bu perdeler Cenâb-ı Hakk'ın zatı için değil, varlıklar içindir. Perdelenen varlıklardır).

---

[467] Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 114/732), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

[468] Rivayetin buraya kadar olan kısmı için bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 7/208 (Beyrut 1987).

[469] Rivayetin tamamı için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/140-141.

Âlimler arşın şekli hakkında farklı şeyler söylemişlerdir. Bazıları onun yuvarlak olduğunu söylemiştir. Arş öyle büyüktür ki bütün kâinat onun içinde, havadaki toz gibi küçük kalır.

Bazıları onun, dokuzuncu felek olduğunu söylemiştir.

Bazıları arşın, taht şeklinde düz ve geniş olduğunu söylemiştir. Onun direk ve sütunları vardır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği haberlerin zâhirinden anlaşılan da budur.

Rivayet edildiğine göre, Cafer-i Sâdık babasından, o da dedesinden onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Arşı taşıyan meleğin iki ayağı arasındaki mesafe, hızlı uçan bir kuş uçuşuyla bin senelik yoldur. Hazkâil isminde bir melek vardır. Onun on sekiz bin kanadı vardır. İki kanadı arasındaki mesafe beş yüz senelik yoldur. Allah Teâlâ ona, 'Uç' diye vahyeder. O da yirmi bin sene uçar fakat başı arşın direklerinden birine ulaşmaz. Sonra otuz bin sene daha uçar, ona yine ulaşamaz. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyeder: 'Sen sûra üfürme zamanına kadar uçacak olsan arşın eteğine ulaşamazsın.'" Rivayeti kısa olarak verdik.[470]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Arşın iki direği arasında altmış bin sahra vardır. Her bir sahrada altmış bin âlem vardır. Her bir âlemde, insan ve cin kadar varlık mevcuttur."

Bütün bunlarla birlikte, ârifin kalbi hepsini içine alır; hatta bütün âlem ârifin kalbinin bir köşesinde kalır. Çünkü âlem sonuçta sınırlıdır; Cenâb-ı Hakk'ın azametinin ise bir sınırı yoktur. Hak Teâlâ, ârifin kalbine azametiyle tecelli etmiş ve ârifin kalbi bu tecellileri içine alacak şekilde genişlemiştir. Şu kudsî hadis bunun delilidir:

"Yerim göğüm beni içine alamadı, mümin kulumun kalbi beni içine aldı."[471] Yani kâmil müminin kalbi tecellilerimi içine aldı.

---

[470] Melekût âleminin ölçüleri ile içinde yaşadığımız mülk âleminin ölçüleri birbirinden çok farklıdır. Oradaki bir gün, dünyanın bazan bin ve bazan elli bin yılına bedeldir. Bu farklı mesafeler âyetlerde de verilmektedir (bk. Secde 32/5; Meâric 70/4).

[471] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988.

Allah Teâlâ sonra, arşı taşıyan ve onun etrafını saran meleklerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Onlar, Rab'lerini hamd ile tesbih ederler." Yani onlar, Allah'ın nihayetsiz nimetlerine hamdederek yüce Allah'ı şanına layık olmayan şeylerden yüceltir ve uzak tutarlar.

"Onlar, hallerine uygun şekilde *Allah'a iman ederler."* Arşı taşıyan ve onun etrafında bulunup Rab'lerini hamd ile tesbih eden meleklerin mümin olduğunu bildiğimiz halde, âyette, onların iman eden kimseler olduklarının söylenmesinin faydası; imanın şeref ve üstünlüğünü ortaya koymak, müminlerin şerefini göstermek ve ona teşvik etmektir. Bazı yerlerde peygamberler için salih halin söylenmesi de aynı hikmete dayanmaktadır. Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Bütün melekler için Cenâb-ı Hakk'ı müşahede hali gerçekleşmemiştir; bundan dolayı onlar, gayba imanla vasıflandılar. Durum şudur: Melekler, değişik tabakalardadır. Onların bir kısmı müşahede ehli ve irfan sahibidir; bazıları ise sadece iman ehlidir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Onlar, müminler için bağışlanma dilerler."* Yani onlar, kendileriyle imanda ortak olan müminlerin affedilmesi için Allah'a yalvarırlar. Bunda şuna dair bir delil vardır: İki kişinin imandaki ortaklığı, mekânları uzak olsa da birbirlerine nasihat etmelerini ve şefkat göstermelerini gerektiren en büyük sebeptir.

Arşı taşıyan ve onun etrafında bulunan meleklerin, kendilerine yüklenen tesbih, hamd ve iman gibi vazifelerin arasında yeryüzündeki müminler için istiğfar etmeleri, onların buna son derece itina gösterdiklerini, yaptıkları istiğfar ve duanın da Allah katında kabul edildiğini bildirmektedir.[472]

Meleklerin müminler için duası şöyledir: *"Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde,* onlardan *tövbe eden,* tövbe ettiğini bildiğin *ve senin yoluna* yani davet ettiğin hidayet yoluna *uyanları bağışla; onları cehennem azabından koru!"*

---

[472] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/408-409.

Meleklerin duaları diğer âyette şöyle devam ediyor: *"Rabbimiz! Onları ve onların atalarından, zevcelerinden ve zürriyetlerinden salih olanları kendilerine vaat ettiğin adn cennetlerine koy."* Yani kendileriyle birlikte toplu halde cennete girmeyi hak edenleri cennetine koy, her ne kadar onlar, babalarından daha az salih olsalar da.

Said b. Cübeyr şöyle demiştir: "Bir adam cennete girer; orada ailesinden kimseyi göremeyince, 'Benim babam, annem, çocuğum, zevcem nerede?' diye sorar. Kendisine, 'Onlar senin gibi amel etmediler!' denir. O da, 'Ben, kendim ve onlar için amel etmiştim!' der. O zaman meleklere, 'Onları da cennete koyun!' denir."[473]

İnsana, mümin olan ve salih amel eden yakınlarının cennete konacağı ve kendisine katılacağı müjdesinin verilmesi, bu vaadin bir şefaat aracılığı ve istiğfar olmadan gerçekleşmesini gerektirmez. Bazılarının, "Allah'a yönelen kimse için istiğfar edilmesi, ikram ve sevabın artırılmasıdır" sözü de bu görüşe göre söylenmiştir. Fakat birinci görüş daha evladır; çünkü meleklerin duasının onların cennete dahil edilmesi konusunda olduğu açıktır. Açıklama için Ebüssuûd'a bakınız.[474]

Meleklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz sen, mutlak güç sahibi ve her işini hikmetle yapansın."* Sen her şeye galipsin, imkân dahilinde olan hiçbir şey sana güç gelmez. Bütün hâkimiyet ve izzetinle birlikte sen hiçbir şeyi hikmetsiz yapmazsın. Senin hikmetinin bir gereği de vaadini yerine getirmendir.

Meleklerin duası şöyle devam ediyor: *"Bir de onları her türlü kötülükten,* kötülüklerin cezası olan azaptan *koru.* Yahut onları dünyada isyanlardan koru. *O gün sen kimi kötülüklerden,* yani kötülüklerinin cezasından *korursan gerçekten ona rahmet etmiş olursun."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen kimi dünyada kötülüklerden korursan, ahirette ona rahmet edersin. Melekler sanki, müminler için sonucu (cenneti) istedikten sonra, onun sebebini de istediler.

---

[473] Taberi, *Câmiu'l-Beyân,* 20/286; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/141-142; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 15/264.

[474] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/410. Görüş tercihi Ebüssuûd'dan eklendi.

Meleklerin duası şöyle bitiyor: *"İşte bu, en büyük kurtuluştur."* Yani onlar için bu koruma, ondan öte bir şey istenmeyecek en büyük kurtuluştur.

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arş, onu taşıyan ve onun etrafını saran bütün melekler, ilâhî kudretle taşınmaktadır. Hakikatte (Allah'tan başka) arşı taşıyan kimse yoktur. Hatta onların Cenâb-ı Hak ile birlikte (kendilerine ait) bir vücutları dahi yoktur. Onlar sadece Zât-ı Akdes'in nurlarından bir şua (ışın) ve O'nun tecellilerinden bir tecellidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Arşı taşıyan ve onun etrafındaki melekler Rab'lerini hamd ile tesbih ederler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar Allah'ı, O'nun zatını buldukları kudsiyet ve tenzihle, ihsanlarına hamdederek tesbih ederler. O'nun zatını, bir eşi ve benzeri bulunmasından uzak tutarlar. Her an O'na iman ederler. Çünkü onlar her an Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî sıfatlarının keşfini ve zatına ait hakikatlerin nurlarını görürler. O keşif ve nurlar ki her parlamasıyla, sırf zâhirde kalan aklın giriş yollarını silip yok eder. Onlar her an, yüce Allah'ın varlığını hakkı ile tanımaktan yana cahil olduklarını itiraf ederler. Hak Teâlâ sonra meleklerin, mümin dostlarına karşı sevgi, rahmet ve şefkat sahibi olduklarını, çünkü velilerin, marifet ve muhabbet bağında onların kardeşleri olduğunu açıkladı." Vertecübî'nin açıklamalarının tamamı için eserine bakınız.

"Özetle melekler, Cenâb-ı Hakk'ın zatının nurlarının tecellisiyle birliktedir, O'nun künhünü ve zatının hakikatini tam bilemezler; bu konuda noksanlık içindedirler. Onların gayesi, Allah'a imandır."[475] Bu açıklamayı *Hâşiye*'de[476] yapmıştır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin hakikati şudur: Meleklerden mukarrebîn sınıfında olanlar, müşahedeye ve tecelli ettiği varlıklarda Zât-ı Bârî'yi görmeye dayalı marifet elde ederler; dünyada seçkin velilerin ettiği gibi. Fakat kâmil insanın marifeti, hakikat ve şeriat yönü dengede olduğunda daha kâmildir. Bu, iki zıt halin dengede bulunması durumunda böyledir. Meleklerin marifetine gelince, cisimlerinin kabiliyetinden dolayı onlar, şükür ve aşk cihetine meyillidir. Onların hali, arkasında kaplaması olmayan aynaya benzer.

---

[475] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/229.

[476] Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Bazı haberlerde gelen, "Cibrîl Allah Teâlâ'yı hiç görmedi, sadece ahirette görür" şeklindeki rivayet sahih değildir. Fakat bu söz, "Cibrîl, Allah Teâlâ'yı bir mazhar olmadan (perdesiz) görmedi" şeklinde yorumlanabilir. Zaten bu şekil bir görme, Cibrîl ve diğerleri için mümkün değildir. Meleklerin yüce Allah'ı kıyamet günü (ahirette) görmesine gelince, bu konuda onlar da müminler gibidir; her biri Cenâb-ı Hakk'ı manevi mertebe ve O'na yakınlık derecesinde görür.

Allah kendisinden razı olsun, Ehl-i sünnet'in itikadda imamı Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî, *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne* isimli eserinde demiştir ki:

"Cennetlikler için lezzetlerin en üstünü, Allah Teâlâ'nın cemalini görmektir. Ondan sonra peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] görmek gelir. Bunun için Allah Teâlâ insanlara gönderilen peygamberlerini, mukarrebîn meleklerini, müminler ve sıddıklar topluluğunu yüce cemaline bakmaktan mahrum etmemiştir."[477]

Âyette, müminlerin gıyabında dua etmeye ve Allah'tan onların günahlarının affedilmesini istemeye teşvik vardır. Bu, kendilerine hürmet edilmesi gereken abdalların (kutub ve gavs gibi ulu velilerin) yüce melekler topluluğuna uyarak Allah'ın kulları için yaptıkları bir iştir.

Kâfirlerin Pişmanlık ve Üzüntüsü

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin zıddı olan kâfirlerin ahiretteki hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ اِذْ
تُدْعَوْنَ اِلَى الْاِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ۝ قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا

---

[477] Eş'arî, *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne*, s. 28 (Kahire 2009).

اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ⑪ ذٰلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا
دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ⑫

10. ***İnkâr edenlere şöyle seslenilir: "Allah'ın kızgınlığı, sizin nefsinize olan kızgınlığınızdan elbette daha büyüktür. Çünkü siz imana davet ediliyor, fakat inkâr ediyordunuz."***

11. ***Onlar der ki: "Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz günahlarımızı itiraf ettik. Şimdi (bu ateşten dünyaya) bir çıkış yolu var mı?"***

12. ***Onlara denir ki: "Bu hale düşmenizin sebebi şudur: 'Siz, tek Allah'a ibadete çağrıldığınz zaman inkâr ettiniz ama O'na ortak koşulunca inandınız. Artık hüküm, yüce ve ulu Allah'a aittir.'"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenlere* kıyamet günü cehennem bekçileri tarafından *şöyle seslenilir:* Bu *Allah'ın* size olan *kızgınlığı* ve sizi hor hakir bırakışı, *sizin* dünyada iken *nefsinize olan kızgınlığınızdan elbette daha büyüktür.* Siz dünyada nefsinizi imandan mahrum edip onu horluk ve zillet içine ittiniz. *Çünkü siz* peygamberler tarafından *imana davet ediliyor, fakat inkâr ediyordunuz."*

Özetle onlar, dünyada iman etmeyerek nefislerini kötü bir hale düşürdüler ve onu horluk içinde bıraktılar. Cehenneme girdiklerinde onlar için Allah tarafından daha şiddetli bir kızgınlık ve daha büyük bir gazap hâsıl oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar der ki: Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin."* Yani iki öldürüşle öldürdün ve iki diriltilişle dirilttin. Yahut iki ölümle öldürdün ve iki hayatla dirilttin.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Onlar, babalarının sulbünde ölü idiler, Allah onları (anne rahminde) diriltti. Sonra onları, kaçınılmaz olan ölümle öldürdü. Sonra onları, kıyamet gününde tekrar diriltti. Bu, şu âyette belirtildiği gibidir:

> *"Siz ölü iken sizi dirilten Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Sonra O sizi öldürecek ve peşinden tekrar diriltecektir. Sonuçta O'na döndürüleceksiniz"* (Bakara 2/28).[478]

Süddî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, dünyada öldürülür sonra kabirlerinde sual için diriltilir. Sonra kabirlerinde öldürülür ve ahirette tekrar diriltilir."[479]

Özetle kâfirler bu cevapla şunu itiraf ettiler: Peygamberler onları Allah'a ve ahirete imana davet etti, fakta onlar, "Öldükten sonra hiçbir şekilde hayat yoktur!" diyen dehrîlerin inancına sahiptiler. Bunun için peygamberlerin davetini önemsemeyip inkârda devam ve ısrar ettiler. İşin aslını bizzat görünce ise kusurlarını itiraf ettiler.

Kâfirler, *"Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin"* diyerek, dünyada inkâr ettikleri öldükten sonra dirilmeyi kabul ve itiraf ettiler. O dirilme ki başlarına ilâhî gazabı ve azabı getirdi. Onlar, bu şekildeki itiraflarıyla Allah'ı razı edip azaptan kurtulmak istediler. Bunun için, *"Biz günahlarımızı itiraf ettik"* dediler.

Kâfirler, öldürülmenin ve diriltilmenin başlarına birkaç defa geldiğini görünce, Allah Teâlâ'nın, yoktan var etmeye gücü yettiği gibi, yeniden diriltmeye de gücünün yettiğini anladılar. Bunun için, işledikleri günahlarını itiraf ettiler. Bu günahlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek ve ondan kaynaklanan diğer kusurlardır.

Onların bu itiraftan kasıtları, dünyaya geri dönme arzularına ulaşmaya bir vesile aramaktır. Nitekim bunu, *"Şimdi* bu ateşten dünyaya *bir çıkış yolu var mı?"* sözleriyle açıkça söylediler. Bu çıkış ister hızlı ister yavaş olsun hepsine razı oldular fakat onun için hiçbir yol yoktur.

---

[478] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/338; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/142; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/265.

[479] bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/338; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/142; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/265-266. Kurtubî, rivayetin peşinden âlimlerin, bu âyeti kabir suali için delil getirdiklerini söyleyerek şu açıklamayı eklemiştir: "Eğer kabir suali sadece ruh için olsaydı, diriltmenin ve öldürmemin ne manası olurdu? Çünkü ruh ölmez."

Bu, kendisini ümitsizlik hali sarmış bir kimsenin söyleyeceği bir sözdür. Onlar bunu, olmasını çok uzak görmekle birlikte ümitsizliklerini de dile getiren bir hayret içinde söylediler. Bunun için, devamındaki âyette onlara şöyle cevap verildi:

"*Bu* içine düştüğünüz azabın ve ondan çıkışa bir yolun bulunmayışının *sebebi şudur: Siz,* dünyada *tek Allah'a* ibadete *çağrıldığınız zaman,* O'nun birliğini *inkâr ettiniz ama O'na ortak koşulunca inandınız;* hemen şirke koştunuz." Yani siz, dünyada imanı inkâr ediyor, şirke koşuyordunuz.

Âyet şöyle bitiyor: "*Artık hüküm,* sadece hak ile ve hikmetinin gerektirdiği şekilde hüküm veren *yüce ve ulu Allah'a aittir.*" O'nun hükmünü hiç kimse geri çeviremez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin azap görmenizin ve ateşte ebedî kalmanızın hükmü Allah'a aittir; bu hüküm O'nunla birlikte kendilerine ibadet yaptığınız putlara ait değildir.

"*O Allah uludur*", saltanatı çok yücedir; O'nun cezasına bir sınır yoktur.

Rivayet edildiğine göre, Harûrîler (Hâricîler'den bir grup), "*Hüküm sadece Allah'a aittir*" sözlerini bu âyetten aldılar. Hz. Ali [radıyallahu anh] onların sözlerini işitince, "Âyet haktır, fakat onunla bâtıl bir mana kastediliyor" dedi.

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yolunu inkâr edenler ve manevi terbiyenin varlığını kabul etmeyenler, bu hal içinde Allah'tan perdeli olarak ölüp aynı şekilde kabirlerinden diriltildiklerinde, kıyamet günü hal lisanı ile onlara şöyle seslenilir:

"Bugün, mukarrebîn makamındakilerin derecesinden düştüğünüz için, Allah'ın size olan kızgınlığı, sizin nefsinize olan kızgınlığınızdan daha büyüktür. Siz, nefsinizi müşahedeye dayalı marifetten ve ihsan makamından mahrum ettiniz. Manevi terbiye şeyhlerinin diliyle iman terbiyesine ve yakîn halini elde etmeye çağrıldığınızda, inkâra giderek, 'Manevi terbiye şu zamandan beri bitmiştir, bu devirde öyle bir şey yoktur!' dediniz."

Sonra bu kimseler, elden kaçırdıkları marifeti elde etmek için, ahiret âleminden dünya âlemine çıkmak istediklerinde kendilerine şöyle denir:

"Heyhât, bunun zamanı geçti, fırsat elden gitti! Artık sizler manevi perdeniz içinde kalın. Bu sizin cezanız olup sebebi şudur: Siz tek olarak Allah'a çağrıldığınızda ve size, 'O'ndan başka (hakiki vücut sahibi) hiçbir varlık yoktur' dendiğinde, bu gerçeği anlamanın yolunu inkâr ederek inkâra gittiniz. Onun yolu, tecrid (kalbi bütün varlıklardan çekmek) ve manevi terbiye yoludur. Sebeplere dalarak ve onlara bağlanıp kalarak Allah'a (sevgi ve tevekkülde) ortak koşulduğunda ise söylenenlere hemen inandınız."

Kısaca bu kimseler, tecrid yolunu (kalbi bütün varlıklardan çekip sadece Mevlâ'ya bağlamayı) inkâr edip sebeplere bağlanma yoluna inanıyorlardı. Bundan sonra hüküm yüce ve ulu Allah'a aittir; O, yüceliği ve şanının ululuğu ile dilediğini yükseltir, dilediğini alçaltır.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, şanının yüceliğine delil olan şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ رِزْقًاۜ وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلَّا
مَنْ يُنٖيبُ ﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾
رَفٖيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِۚ يُلْقِى الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ
عِبَادِهٖ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِۙ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَۚ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ
مِنْهُمْ شَیْءٌۜ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَۜ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾ اَلْيَوْمَ تُجْزٰى
كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْۜ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَرٖيعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

13. ***Size âyetlerini gösteren ve sizin için gökten rızık indiren O'dur. Sadece Allah'a yönelen kimse düşünüp ibret alır.***

14. ***Kâfirler hoşlanmasa da siz, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin.***

15. ***O, dereceleri yükseltendir, arşın sahibidir. O, buluşma günüyle uyarmak için kullarından dilediğine emriyle ruhu** (vahyi, Kur'an'ı veya Cibrîl'i) **indirir.***

16. ***O gün onlar** (kabirlerinden) **meydana çıkar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. "Bugün mülk kimindir?" diye sorulur; cevaben, "Tek ve kahhâr olan Allah'ındır" denir.***

17. ***Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur. Şüphesiz, Allah hesabı çok çabuk görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Size âyetlerini gösteren O'dur."* Yani Allah, rüzgâr, bulut, gök gürlemesi, şimşek çakması, yıldırım ve diğer şeylerden kudretinin mükemmelliğine ve ululuğuna delil olan şeyleri size gösteriyor ki onları kudretine delil yapasınız, gereğince amel edesiniz ve böylece Cenâb-ı Hakk'ı birleyip sadece O'na ibadet yapasınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve sizin için gökten rızık* yani yağmur *indiren O'dur."* Yağmur, rızkın sebebi olduğu için ona "rızık" denmiştir. Yağmur Allah'ın âyetlerinden biri olmakla birlikte, onun ayrıca söylenmesi, onun, Allah'ın rahmetinin eserlerinden ve şükrü gerektiren büyük nimetlerinden olması yönüyle ayrı bir yere sahip olmasındandır. Çünkü yeryüzündeki bütün canlıların ayakta durması onun vesilesiyledir. Âyetin ifade şeklinden anlaşıldığı gibi, Allah'ın bu âyetlerinin gösterilmesi ve nimetinin indirilmesi sürekli devam etmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sadece Allah'a yönelen kimse düşünüp ibret alır."* Yani bu apaçık âyetleri (kâinattaki delilleri) düşünüp onlardan ibret alan ve gereğince amel edenler sadece, hatalarından dönüp Allah Teâlâ'ya tövbe eden ve yaratılan varlıklarda O'nun kudretinin kemaline ve nimetlerine delil olan şeyler üzerinde tefekkür eden kimselerdir. İnkâr ve isyanda inat eden kimseye gelince, onun kalbi günah kirleriyle örtüldüğü için, bu âyetler üzerinde düşünmez ve ibret almaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Söylediğimiz gibi, Allah'ın âyetlerinden ibret alanlar sadece O'na yönelenler oluduğuna göre, *siz, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin."* Yani Allah Teâlâ'ya imanınızın ve yönelmenizin gereği, her türlü gizli ve açık şirkten uzak kalarak, sadece Allah'a ibadet edin. *"Kâfirler hoşlanmasa da."* Sizin gibi tövbe etmeyenlerden düşmanlarınız kızıp öfkelense de siz ihlâsla Allah'a ibadet edin. Şüphesiz, Allah size bol mükâfat verir ve derecelerinizi yükseltir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şüphesiz O, *dereceleri yükseltendir."* Yani Allah, kendisine davet eden ihlâslı mümin dostlarının dünyada ve ahirette derecelerini yükseltir. Dünyada izzet ve zaferle, ahirette ise yakınlığı ve özel ihsanlarıyla onların derecelerini yükseltir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, peygamberleriyle kendisi arasında elçilik görevi yapan meleklerin yükseliş ve iniş yeri olan gökleri yükseltendir. Bu âyet sanki, peşinden gelen, *"Kullarından dilediğine emriyle ruhu (vahyi) indirir"* âyeti için bir giriş ve hazırlık mesabesindedir.[480]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, arşın sahibidir."* Yani onun mâlikidir. Âyette, Allah Teâlâ'nın, "dereceleri yükselten" ve "arşın sahibi" sıfatlarının söylenmesi, ibadetin sadece O'na yapılmasını ve dinin halis bir şekilde sırf O'nun için yaşanmasını gerektiren şanının yüceliğini ve saltanatının büyüklüğünü delil yoluyla bildirmek içindir. Şüphesiz, derecelerin yükseltilmesi ve arşın ilâhî kudretle kuşatılması öyle muazzam bir şeydir ki bunun ötesinde bir gaye yoktur. O arş ki büyüklüğü ile ulvî ve süflî bütün âlemleri kuşatmaktadır. Bu haliyle arş, Cenâb-ı Hakk'ın melekûtu altında ve kudret kabzasının içindedir. Bütün bunlar, O'nun şanının yüceliğini ve saltanatının büyüklüğünü göstermektedir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[481]

---

[480] Âyete şu manalar da verilmiştir: "Allah yedi kat gökleri yükseltendir, dünyada mümin kullarına yüce mertebeler verendir, onların sıfatlarını yüceltendir, cennette dostlarının derecelerini yükseltendir, meleklerini arşa veya göklere yükseltendir, müminlerin sevap derecelerini yükseltendir."

[481] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/412.

Yüce Allah sonra, dereceleri yükseltme vesilesini açıklayarak şöyle buyurdu: *"O, emriyle, kullarından dilediklerine ruhu indirir."* Yani Allah, bedenler için ruh ne ise kalpler için aynı durumda olan vahyi indirir. Cenâb-ı Hak sanki, cisimlerin rızkından bahsettikten sonra peşinden ruhların rızkından bahsetti. Ruhun rızkı, Allah Teâlâ'yı bilmek olup onun yolu vahiydir.

Âyette *"O, ruhu (vahyi) indirir"* şeklinde indirme fiilinin geniş zaman kipiyle söylenmesinin hikmeti hakkında, Şerefüddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu ifade, vahyin Hz. Âdem'den [aleyhisselâm], efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] kadar devam ettiğini, sonra davet görevini yerine getiren kimseler vasıtasıyla kıyamete kadar ulaşacağını göstermektedir. Ebû Davud'un, Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, Allah Teâlâ bu ümmete her yüz senenin başında, dinlerini yenileyecek bir kimse (müceddid) gönderir."[482]

Buradaki yenilemenin manası, Kur'an ve Sünnet'le amelden kaybolan şeyleri ihya etmek ve onlara göre ameli emretmektir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah kendisinden razı olsun, bir defasında şeyhimiz Muhammed el-Bûzîdî'yi ziyarete gitmiştim. Gözü bana ilişince şöyle buyurdu: "Vallahi Allah seninle Muhammedî dini ihya etmeden ruhunu almaz."

Yine, Allah kendisinden razı olsun, Şâzelî yolunun şeyhi, terbiye dairesinin kutbu Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî, bana yazdığı bir mektubun sonunda şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'dan ümidim, senin mağrip ve meşrik halkını uyarıp Allah'a davet eden bir kimse olmadan vefat etmemendir." Yahut bu manada bir söz söyledi. Allah'a hamdolsun, benim üzerimde bu durum gerçekleşti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, kullarından dilediğine emriyle vahiy indirir."* Emriyle demek, hükmüyle veya emir vererek demektir. Allah'ın dilediği kulları, peygamber olarak ve kullarına hükümlerini bildirmek için seçtiği kimselerdir.

---

[482] Ebû Davud, Melâhim, 1 (nr. 4291); Hâkim, *Müstedrek*, 4/523.

Vahyin sebebi şöyle açıklanıyor: *"Buluşma günüyle uyarmak için."* Uyaran, Allah Teâlâ veya kendisine vahiy indirilen kimse olup o, Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem].

Buluşma günü kıyamettir. O günde, göktekilerle yerdekiler, öncekilerle sonrakiler buluşur (İnsanlar, yüce yaratıcısıyla, hak sahipleri borçlularıyla, zalimler zulmettikleriyle, müşrikler putlarıyla, ruhlar bedenleriyle, kişi ameliyle, herkes hak ettiği rahmet veya azapla buluşur).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün onlar meydana çıkarlar."* Yani kabirlerinden dışarıya çıkarlar. Yahut ortaya çıkarlar, o gün yeryüzü dümdüz olduğu için, hiçbir dağ, tepe veya bina ile gizlenemezler. Kabirlerinden kalktıklarında üzerlerinde elbise de bulunmaz. Hadis-i şerifte geçtiği gibi insanlar, yalın ayak ve çıplak vaziyette haşredilirler.[483]

Âyete şu mana da verilmiştir: İnsanların nefisleri apaçık ortaya çıkar, onları bedenleri örtmez.

Yahut insanların amelleri ve içlerinde sakladıkları ortaya çıkar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların,* gizli açık, önceki ve sonraki hallerinden ve amellerinden *hiçbiri Allah'a gizli kalmaz."* Âyet, dünya iken, yaptıklarının gizli kalacağını düşünen kimselerin bâtıl ve boş düşüncelerinin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsanlar kabirlerinden çıkıp mahşerde toplandıklarında, yüce Allah, *"Bugün mülk (hüküm ve hâkimiyet) kimindir?"* diye seslenir. Hiç kimse cevap vermez. Bu soru üç defa tekrarlanır. Sonra, Cenâb-ı Hak, *"Tek ve kahhâr olan,* yani kullarını ölümle kahreden *Allah'ındır"* buyurarak cevabı kendisi verir.

Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, kıyamet günü bütün mahlûkatı eritilmiş gümüş gibi bembeyaz ve üzerinde hiç isyan edilmemiş bir yerde toplar. İlk olarak bir münâdi, *"Bugün mülk (hâkimiyet) kimindir?"* diye seslenir. Sonra kendisi, *"Tek ve kahhâr olan Allah'ındır"* diye cevap verir.

---

[483] Hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 8; Müslim, Cennet, 56; Tirmizî, Kıyâme, 3; Nesâî, Cenâiz, 118; Ahmed, *Müsned*, 1/223; 3/495.

Bazıları, soruya cevap verenlerin mahşer halkı olduğunu söylemiştir.

Diğer bir rivayette Cenâb-ı Hak bu sözü, insanları yeniden diriltmeden önce bütün insanları fâni ettiğinde (kıyamet kopup herkes ölünce) söyleyecektir. Onun ayrı zamanlarda iki defa söylenmesi de muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Bugün,* iyi ve kötü *herkese,* hayır veya şer olarak *kazandığının karşılığı verilir. Bugün,* hiç kimseye sevabı azaltılarak veya hak ettiği azabın üzerine azap eklenerek *asla zulmedilmez. Şüphesiz, Allah hesabı çok çabuk görendir."* Çünkü O'nun bir işi yapması, diğerini yapmasına mani değildir. O, kullarını aynı anda rızıklandırdığı gibi, hepsinin hesabını aynı anda görüverir. Bütün insanları en kısa zamanda hesaba çeker. Bu konuda İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah Teâlâ kullarının hesabını görmeye başlayınca, kısa zamanda cennetlikler cennetteki, cehennemlikler de cehennemdeki yerlerini alır; cennetlikler öğle istirahatlerini cennette yapar."[484]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hesaptan kasıt, herkesin hak ettiği nimet ve azabı ortaya koymaktır. Kâfirlerin ve fâcirlerin mahşerde uzun süre bekleyeceklerini bildirilen haberlere gelince, bu sadece hesap bittikten sonra onlara bir azap olarak gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Size, birliğine delil olan âyetleri gösteren ve sizin için kendisiyle kalplerinizi ve ruhlarınızı besleyeceğiniz ilmi gayb semasından indiren O'dur. Böylece siz, delilden uzaklaşıp onun gösterdiği yüce zatın müşahedesi içinde kaybolursunuz. Bunu düşünen ve ona ulaşan sadece, Allah'a yönelen ve O'na yönelmiş âriflerin sohbetine giren kimsedir. Öyleyse inkâr edenler hoş görmese de, sadece Allah'a ibadet edin, O'na ibadete ve ihlâsla amele çağırın. Şüphesiz, Allah kendisine davet edenlerin derecesini, yüce arşın sahibinin yanında sıdk makamında mukarrebînlerle (özel yakınlığını elde etmiş velilerle) birlikte yükseltir.

---

[484] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/414.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah, itaat edenlerin derecesini cennette zâhiriyle birlikte yükseltir. Âriflerin derecesini ise dünyada kalpleriyle yükseltir; onların derecesini iki âleme (dünya ve ahirete) bakmaktan ve onlarla huzur bulmaktan yükseltir. Yüce Allah'ı sevenlere gelince, Allah onların derecesini, dünyada ve ahirette, yüce sevgililerinin razısından başka bir şey talep etmekten yükseltir."[485]

Yüce Allah, kullarından dilediğine, emriyle ruhu yani vahyi indirir. Bu, peygamberler için ilâhî hükümleri bildiren vahiydir, veliler için ise ilham türü bir vahiydir. Allah Teâlâ, her zamanda onlarla dinini ihya eder.

İmam Kuşeyrî, âyet hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra şöyle der: "Denilmiştir ki: Bir ruh (vahiy) vardır ki ona nübüvvet ruhu denir. Bir diğerine risâlet ruhu denir. Bir diğerine velilik ruhu denir. Bir diğerine marifet ruhu denir."[486]

Ruhtan kasıt, mutlak vahiydir. Bu vahiy, Allah'a davet eden kimseye, insanları kavuşma günüyle uyarsın diye verilir. O gün, bütün halk Allah'ın huzuruna çıkarılınca, mukarrebînler için yüce sevgili ile ebedî beraberlik gerçekleşirken, gafiller (kâfirler) için ebedî ayrılık ve uzaklık gerçekleşir. O gün hiç kimsenin bir davası olmaz. Cenâb-ı Hak, "Bugün mülk kimindir?" diye sorar, cevabı kendisi şöyle verir: "Tek ve kahhâr olan Allah'ındır."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Aslında Cenâb-ı Hakk'ın hâkimiyeti bir gün ile kayıtlanmaz ve bir vakitle sınırlandırılmaz. Fakat bugün insanların aslı olmayan malım-mülküm davası, yarın ahirette ortadan kalkar, bu vehimler bitip yok olur."[487]

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde de benzer bir açıklama yapmıştır.

Durum şudur: Kulun gözünden perde açılınca işin böyle olduğunu görür; belli bir günde değil, bütün zamanlarda hâkimiyetin yüce Allah'a ait olduğunu anlar. Kul fenâ fillâh halini elde edince, dünyada ve ahirette (yaratıcı ve hâkimiyet sahibi olarak) Allah'tan başka kimseyi görmez.

---

[485] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/302.

[486] Kuşeyri, *a.g.e.*, 5/303.

[487] Kuşeyri, *a.g.e.*, 5/303.

Kul, o hal içinde, "Bugün hâkimiyet kimindir?" diye sorar, cevap olarak da, "Tek ve kahhâr olan Allah'ındır" der.

O gün herkes, Allah'a yakınlık veya uzaklık olarak ne kazanmışsa onun karşılığını görür.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah, müminlerin salih amellerine karşılık onlara cennetlerini verir. Güzel hallerine karşılık rızasını verir. Nefeslerine varana kadar vakitlerini Allah'ın zikriyle geçirmelerine karşılık ilâhî yakınlığını verir. Yüce zatına duydukları sevgiye karşılık cemalini seyretmeyi ihsan eder. Günahkârların tövbesine karşılık, affını ihsan eder. Allah için ağlamalarına karşılık, kalplerine aydınlık ve şifa ihsan eder."

O gün hiç kimseye zulmedilmez; tam aksine Allah herkesin, bu dünyadaki amel ve gayretine göre derecesini yükseltir.

İmam Kuşeyrî, *"Şüphesiz, Allah hesabı çok çabuk olandır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O kullarının hesabını çabuk görendir. O'nun bir iş yapması, diğer işi yapmasına mani değildir. O'nun velilerini hesaba çekmesi ise kusur anında olur; Allah onlara en ufak kusurun hesabını sorar (Onları kusur içinde terketmez, hesaplarını ahirete bırakmaz)."[488]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah, velilerinin hesabını burada ince detayına kadar görür, yarın ahirette ise derecelerini yükseltir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıyamet Gününün Dehşeti!

Cenâb-ı Hak sonra, kıyamet gününün dehşetinden sakındırarak şöyle buyurdu:

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمٖينَ
مَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ حَمٖيمٍ وَلَا شَفٖيعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَائِنَةَ
الْاَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ يَقْضٖي بِالْحَقِّ وَالَّذٖينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿٢٠﴾

---

[488] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/303.

18. ***Onları, yaklaşmakta olan felaket günüyle (kıyametle) uyar! O gün yürekleri gırtlaklara dayanmıştır; yutkunup dururlar. Zalimler için ne samimi bir dost ne de sözü dinlenir bir şefaatçi vardır.***

19. ***Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.***

20. ***Allah, adaletle hükmeder. O'nu bırakıp taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Şüphesiz, Allah hakkıyla işiten ve görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onları, yaklaşmakta olan felaket günüyle* yani kıyametle *uyar!*" Âyette, yakınlığından dolayı kıyamete, "âzife" denmiştir. Onda, vaktin darlığını hissettiren bir mana vardır.

"*O gün yürekler gırtlaklara dayanmıştır, onu boğazlarında tutarlar.*" Yani o gün yürekler, korkudan dolayı yerinden fırlayıp gırtlağa yapışıp kalır; ne çıkar ki ölüp kurtulsunlar ne de yerine döner ki nefes alıp rahatlasınlar. Gam ve öfke içinde yutkunup dururlar. Öfkelerini boğazlarında tutarlar. Yahut kalpleri gırtlaklarına tıkanmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Zalimler için ne samimi bir dost*, kendisine şefkat edecek bir yakın, *ne de sözü dinlenir*, şefaati kabul edilir *bir şefaatçi vardır.*" Kasıt, onlar için şefaatin ve sözüne itaat edilecek kimsenin olmadığıdır.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vallahi onlar için şefaat edecek hiç kimse bulunmaz."[489]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah, gözlerin hain bakışını bilir.*" Hain bakış, bakılması helâl olmayan şeylere gizlice bakmaktır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hain bakış şudur: Bir adam bir toplulukla birlikte otururken oradan yabancı bir kadın geçer, adam önce yanındakilere ondan bakışını koruduğunu gösterir fakat insanlar bir şeylere dalıp onu unutunca çaktırmadan kadına bakar. İnsanlar kendisine bakınca, gözünü kadından çeker. Halbuki Allah Teâlâ onun kalbinden kadına bakmayı sevdiğini bilir."[490]

---

[489] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/109.

[490] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/270; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/282. Mana bu tefsirlerdeki rivayete göre verildi.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, kalplerin gizlediğini de bilir."* Yani Allah, kalplerin gizlediği hainlik düşüncesini ve eminlik (kötülükten uzak ve temizlik) halini bilir.

Kalplerin gizlediği şeyin şu olduğu da söylenmiştir: Bir kimse, yabancı bir kadına şehvetle gizlice bakar, sonra kalbinde onun güzelliğini düşünür. Yanında olanlar onun bakışını ve düşüncesini bilmezler; halbuki Allah bunların hepsini bilmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, adaletle hükmeder."* Yani yukarıda söylendiği gibi olan zat, sadece adaletle hükmeder; herkese hak ettiği karşılığı verir; çünkü O'na, gizli-açık hiçbir şey kapalı değildir.

"O'nu bırakıp taptıkları, kendisine ibadet ettikleri putlar *ise hiçbir şeye hükmedemezler."* Bu onlarla alay etmektir; çünkü aklı olmayan varlıklar hakkında, "Hükmeder veya hükmetmez" diye bir şey söylenmez.

"Şüphesiz, Allah hakkıyla işiten ve görendir." Bu, *"Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir"* âyetini tasdik ve kâfirler için bir tehdittir. Çünkü Allah, onların bütün söylediklerini işitmekte ve yaptıklarını görmektedir. Onlara, buna göre azap edecektir. Âyet, ayrıca târiz yoluyla, onların putlarını kınamaktadır; zira onlar bir şey işitmez ve görmez.

18-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün kâinatın kıyameti, belli bir zamana ertelenmiştir, Hakk'ı sevenlerin kıyameti (hesabı ve karşılığı) ise hemen gerçekleşir. Onlar için her nefeste bir uyarı, azap, uzaklaştırma ve yaklaştırma gerçekleşmektedir. Ortada açıktan bir hesap olmasa bile; onların göz yaşları hallerine şahitlik etmektedir, kalbin titremesi yaptıklarını dile getirmektedir, bitkinlikleri hallerini haber vermektedir, solgun renkleri içlerindekini açıklamaktadır. Kul halini gizler, fakat bela (başa gelen acı tatlı haller) onu açığa çıkarır."[491]

Allah Teâlâ'nın, *"O gün yürekleri gırtlaklara dayanmıştır; yutkunup dururlar"* âyeti, bu dünyada ahiret için hazırlanmayı ve manen yükselme fırsatını kaçırmış kimse hakkındadır. Bu kimse, ahirette Allah dostlarına verilen yüksek dereceleri görünce üzülür, fakat onun için kendisini o makamlara yükseltecek bir şefaatçi olmadığı gibi, onu günahlardan arındıracak samimi bir dost da bulunmaz. Allah Teâlâ'nın, *"O, gözlerin hainliğini bilir"* âyeti ise ârifler hakkındadır. Ârifler için gözün hainliği, mâsivayı (Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları) güzel bularak ona bakmaktır.

---

[491] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/304.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Muhabbet ehlinin gözlerinin hainliği, mâsivadan (yüce sevgilinin dışındaki) bir şeyi güzel bulup ona bakmasıdır. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Ey gözlerimin nuru olan sevgili, gözlerime sor, senden ayrıldıktan sonra, hiçbir güzel manzaraya bakmış mı?"

Şu beyit de bu konudadır: "Ey sevgili, gözüm sizden başkasını güzel bulduğunda, onu edeplendirmek için kendisine göz yaşı dökmesini emrettim."

Şairin şu sözü de bu manadadır: "Senin güzelliğinin dışında bir şeye bakan kimse için, göz çanaklarından kan akıtarak kısas yapması (ona cezasını vermesi) hak oldu. Kulak senin sözlerinin dışında konuşulan şeylere yönelirse sağır olur."[492]

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Gözlerin hainliğinden biri de Cenâb-ı Hakk'a münâcât vakitlerinde uyuklamasıdır. Hz. Davud'un [aleyhisselâm] kıssasında şöyle anlatılmıştır: "Allah Teâlâ buyurdu ki: Kim beni sevdiğini iddia eder de gece karanlığı basınca, benden gafil olarak uyursa o kimse, sevgisinde yalancıdır."

Âriflerin gözlerinin hainliğinden biri de gözlerinin iliştiği şeylerden kalplerine gelen hayır ve güzel şeye bakıp hakikatini görmemesidir. Yani güzel şeye bakıp içindeki hakikate vâkıf olmamasıdır.

Allah'a yönelen tevhid ehlinin gözlerinin hainliğinden biri de onun, dünyadan veya ahiretten kaçırdığı bir mahlûk için üzülüp göz yaşı dökmesidir. Fakat nefsi adına göz yaşı dökmesi böyle değildir. Kısaca, ne şekilde olursa olsun, yüce sevgilinin dışında bir şeye bakmak gözün hainliğindendir.[493] Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

[492] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/304.

[493] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/304.

"Bir şeyi aşırı sevmen, (onun dışındaki şeylere karşı) gözünü kör, kulağını sağır eder."[494]

Yani yüce Allah'ı aşırı derecede sevmen seni O'nun dışındaki şeylerden uzaklaştırır, artık sen sadece yüce habibin güzelliklerini ve tecelli ettiği varlıklarda O'nun cemalini görürsün. Allah kendisinden razı olsun, ârif şairlerden İbnü'l-Fârız, şu sözüyle bu hale işaret etmiştir:

"Gözüm, sizin cemalinizden başkasına bakmaz, aklıma da sizden başkası gelmez."

İmam Kuşeyrî, *"Allah hak ile hükmeder"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ (dostluğuna ve dinine) yabancı olanların, huzurundan uzaklaştırılmasına hükmeder. İlâhî muhabbet ehlinin ise vuslatına (yüce zatına kavuşmasına) hükmeder. İnsanları haktan uzaklaştıranlar hakkında da hesaba gelindiği gün adaletle hükmeder."[495]

Yani Allah Teâlâ, insanları huzuruna ulaşmaktan alıkoyan müminlere adaletle hükmeder ve onlara sadece bedene ait nimetlerle karşılık verir (Onları marifetinden ve özel sevgisinden mahrum eder).

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Yarın kıyamette ölüm, cennet ile cehennem arasında güzel bir koç sûretinde boğazlanacaktır. Ölümün bu şekilde boğazlanıp ortadan kaldırıldığı gibi, sevenlerin sokağının başında ayrılığın da bir insan sûretinde boğazlanıp huzur ehli ihsanların kendisine bakması için gayret ağacına asılmasında (ve böylece yüce Mevlâ ile dostlarının arasında ayrılığın ebediyen ortadan kaldırılmasında) garipsenecek ne vardır!"[496]

---

[494] Ebû Davud, Edeb, 116 (nr. 5130); Ahmed, *Müsned,* 5/194; Taberânî, *el-Evsat,* nr. 4356; *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn,* nr. 1454; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 411.

[495] Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/305.

[496] Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/305.

Kurtuluşun Yolu: Tefekkür

Cenâb-ı Hak sonra, bütün zararlardan kurtuluş yolu olan tefekkürü emrederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ
بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

21. ***Onlar, yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlardan öncekiler, kuvvetçe ve yaptıkları eserler yönüyle bunlardan daha üstündüler. Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse bulunmadı.***

22. ***Bunun sebebi şudur: Peygamberleri kendilerine apaçık mucizeler getirdikleri halde, onlar inkâr ettiler; bu yüzden Allah onları yakalayıp cezalandırdı. Şüphesiz O, kuvvetlidir, azabı şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı?"* Âd, Semûd ve benzerleri gibi, kendilerinden önce peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?

"Onlardan öncekiler, kuvvetçe yani kudret ve tasarruf imkânı yönüyle *bunlardan daha üstündüler.* Ayrıca muhafazalı kaleler ve sağlam şehirler bina ederek yeryüzünde yaptıkları *eserler yönüyle de bunlardan daha üstündüler."*

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, eserlerinin çokluğu yönüyle bunlardan üstündüler. Onlardan önceki kavimler, yeryüzünde kale ve benzeri yapıt olarak daha çok eser bıraktılar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hal böyleyken Allah onları günahları yüzünden* korkunç bir şekilde *yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse bulunmadı."* Yani onları Allah'ın azabından koruyacak hiçbir şey bulunmadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun sebebi şudur: Peygamberleri kendilerine,* Allah tarafından peygamber olarak gönderildiklerine ait sözlerinin doğruluğunu gösteren *apaçık mucizeleri* yahut apaçık hükümleri *getirdikleri halde, onlar inkâr ettiler. Bu yüzden Allah onları yakalayıp cezalandırdı. Şüphesiz O, kuvvetlidir;* istediği her şeyi yapma imkânına sahiptir, her şeye gücü yeter, *azabı şiddetlidir;* azabına engel olunmaz ve azabına bir şeyle karşı durulmaz."

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, nefisleriyle, yeryüzünün değişik bölgelerinde gezip onun doğusunu ve batısını dolaşmadılar mı? Dolaşıp da (dünyanın fâniliğini görüp) ibret alarak ondan gönüllerini çekmediler mi? Onlar, kalpleriyle melekût âlemine dalıp fikirleriyle oralarda dolaşarak ilâhî tecelli nurlarını müşahede edip onlarla basiret sahibi olmadılar mı? Onlar, sırlarıyla samediyyet sahasında (Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait tecelliler içinde) seyredip hakikat tecellileri içinde kendilerini yok edip uzak-yakın bütün mahlûkattan kurtulmadılar mı?"

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Bunun sebebi şudur: Peygamberleri kendilerine apaçık mucizeleri getirdikleri halde, onlar inkâr ettiler; bu yüzden Allah onları yakalayıp cezalandırdı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Manevi terbiyeye giren seyrü sülûk ehlinden kim, ölçüyü aşıp haksızlık yaparsa maksadına ulaşamaz. O bilsin ki kalbinin perdelenmesini gerektiren şey, bazı vakitlerde şeyhlerinden birine yaptığı itirazdır. Bu itiraz onun kalbini örtmüştür. Şeyhler, müridler için (Allah ile aralarında bağlantıyı sağlayan) elçi konumundadırlar. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ehlinin (kavminin) içinde şeyh, ümmetinin içindeki peygamber gibidir."[497]

---

[497] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/306. Haber için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* nr. 1576; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene,* nr. 608.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssası ile teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٣﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا
اقْتُلُٓوا اَبْنَٓاءَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَٓاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِر۪ينَ
اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُون۪ٓي اَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُۚ اِنّ۪ٓي
اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ د۪ينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ مُوسٰٓى
اِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

23-24. ***Gerçekten biz, Musa'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar, "Bu, çok yalancı bir sihirbazdır" dediler.***

25. ***Musa kendilerine tarafımızdan hakkı getirince, onlar, "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın!" dediler. Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır.***

26. ***Firavun, "Bırakın beni Musa'yı öldüreyim;*** *(bir faydası olacaksa)* ***Rabb'ine yalvarsın! Çünkü ben onun, dininizi değiştirmesinden yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından korkarım" dedi.***

27. ***Musa da, "Şüphesiz ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim Rabbim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, Musa'yı âyetlerimizle,* kendisine verilen dokuz mucize ile *ve apaçık bir delille,* yani onları kahredip boyun eğdiren bir hüccetle *Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik."*

Apaçık delil, iki türlü düşünülebilir. O, ya âyetlerin yani mucizelerin bizzat kendisidir. Onun ayrıca söylenmesi, bir şeyin değişik vasıflarıyla söylenmesidir. Onun mucize oluşu, âdete aykırı meydana gelmesi ve sahibinin doğruluğuna bir delil olması yönüyledir. Yahut apaçık delille kastedilen, asâ mucizesi gibi, mucizelerin meşhur olanıdır. Onun diğer mucizelerin kapsamına girdiği halde, tek olarak ayrıca söylenmesi şanının büyüklüğündendir.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyette geçen 'âyetler', mucizelerdir. 'Apaçık delil' ise kendisiyle kâfirlere meydan okunan mucizedir. Bu, önce söylenen bir şeyi, başka bir vasfıyla tekrarlamak türünden bir şeydir. Yahut apaçık delil, mucizenin ortaya çıkmasıdır. Çünkü apaçık olması mucizenin şartı değildir. Veyahut apaçık delil, mucizenin neticesi olup o, peygamberin galebesi ve zaferidir."[498]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar*, Hz. Musa'nın ortaya koyduğu mucize veya iddia ettiği peygamberlik hakkında, '*Bu, çok yalancı bir sihirbazdır' dediler. Musa kendilerine tarafımızdan hakkı*, vahyi veya peygamberliği *getirince onlar, 'Onunla beraber iman edenlerin oğullarını*, erkek çocuklarını *öldürün, kadınlarını* ise size hizmet etmeleri için *sağ bırakın!' dediler.*" Yani, "Daha önce yapmakta olduğunuz öldürme işini tekrar yapın" dediler. Firavun, hizmet işi kesintiye uğramasın diye, çocukları öldürme işini durdurmuştu. Hz. Musa [aleyhisselâm], peygamber olarak gönderildiğinde, Firavun, beklenen şeyin başına geleceğini hissedince, İsrâiloğulları'na kızgınlık, sinir ve onları bu şekilde kendisine üstün gelmekten alıkoyacağı düşüncesiyle erkek çocuklarını öldürme işine yeniden başladı.

Âyet şöyle bitiyor: "*Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır.*" Onların tuzakları zayi olup boşa gitmiştir. Kâfirler, İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını daha evvel öldürdüler, ancak bu onlara bir şey sağlamadı, Allah Teâlâ onların korktuklarını ortaya çıkararak hükmünü uyguladı. Bu ikinci öldürme işi de onlara bir şey sağlamadı, fakat onlar, her iki defasında da tuzaklarının boşa çıktığını bilmediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Firavun*, ileri gelen adamlarına, '*Bırakın beni Musa'yı öldüreyim' dedi.*" Firavun, Hz. Musa'yı öldürmeye niyetlendiği zaman adamları ona mani olarak şöyle dediler: "Senin tahtını elinden almasından korktuğun kimse bu değildir; o bunu yapacak güç ve imkândan yoksundur. O sadece bir sihirbazdır. Sen onu öldürürsen insanların içine bir şüphe atmış olursun; insanlar senin ona karşı delille mücadele etmekten âciz kaldığına inanırlar."

---

[498] bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 4/395.

Lânetli Firavun'un dehasından ve olumsuz tepkisinden ortaya çıkan şudur: Firavun, Hz. Musa'nın bir peygamber olduğunu ve onun getirdiklerinin apaçık mucize olup kendisinin bir sihirbaz olmadığını yakînen anladı. Fakat o, Hz. Musa'yı öldürmeye niyetlenirse hemen helâk edilmekten korktu. Onun, "Bırakın Musa'yı öldüreyim" sözü ise kavmine karşı bir göz boyama olup ayrıca onlara, Musa'yı öldürmekten kendisini onların alıkoyduğunu, onlar olmasaydı onu öldüreceği vehmini vermektir. Halbuki onu bundan alıkoyan, içindeki dehşetli korkudur.

Firavun'un, "(Bir faydası olacaksa) *Rabb'ine yalvarsın!"* sözü ise güya güçlü olduğunu ve onun duasına hiç aldırış etmediğini göstermek için söylenmiş bir sözdür. Fakat aslında Firavun'un en çok korktuğu şey onun duasıdır.

Firavun sonra şöyle dedi: "Eğer ben onu öldürmezsem *onun,* sizin şu üzerinde bulunduğunuz *dininizi değiştirmesinden korkarım."* Onların dini, Firavun'a tapmak ve kendilerini Allah'a yaklaştırması için putlara ibadet etmekti.

Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: *"Yahut onun yeryüzünde fesat çıkarmasından korkarım."* Yani o, sizin dininizi bütünüyle değiştirmeye güç yetiremezse, harp ve karışıklık ile dininizi bozmasından korkarım.

Kısaca Firavun şunu dedi: Onun sizi dinine davet ederek dininizi bozmasından yahut emniyeti ortadan kaldıran, ziraat, kazanç ve geçim işlerini sekteye uğratan savaş ve karışıklık türü şeyler çıkararak dünyanızı bozmasından korkuyorum.[499]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Musa,* kavminin kendisini öldürme hakkındaki sözlerini işitince *şöyle dedi: Şüphesiz ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim Rabbim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım."*

---

[499] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/417.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sözünü tekit edatıyla başlattı. Bunu, duasının içerdiği sığınmaya son derece itina gösterdiğini ve ona aşırı rağbet ettiğini göstermek için yaptı.

Hz. Musa'nın, *"Benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım"* sözünde, kavminin kendisine uyarak onun gibi Allah'a sığınmasına ve onun gibi tevekkül ederek Allah'a sarılmasına bir teşvik vardır. Hz. Musa, Firavun'un ismini söylemedi, tam aksine, Allah'a sığınmanın herkesi içine alması için onu ve diğerlerini içine alacak bir sıfatı yani kibirli zalim sıfatından bahsetti. Bu şekilde, kibirli zalim kimsedeki kalp katılığının ve Allah Teâlâ'ya karşı cüretin sebebini de bildirdi ki o, kendini beğenip büyüklük taslamaktır.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Firavun'un inkârı, Hz. Musa'nın bir delil ve mucize getirmediği için değildir. Onun inkârı bu mucizelerin gizli kalmasından ve ortaya çıkmayışından da değildir. Tam aksine, onun inkârı, inat ve kibrinden ve bir de saltanat koltuğundan aşağı inip kendisine tâbi olanların derecesine düşmeye yanaşmayışındandır."

Hz. Musa [aleyhisselâm], *"Hesap gününe inanmayan her kibirliden benim Rabbim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım"* dedi. Çünkü bir kimsede kibir, hesap ve ceza gününü yalanlama ve âkıbetine fazla önem vermeme birleşirse, o kimsenin Allah'a ve kullarına karşı cüretle hareket etme sebepleri tam manasıyla oluşmuş demektir.

23-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], kendi zamanında insanların en şereflisiydi; Firavun ise bulunduğu zamanda insanların en düşüğü idi. Çünkü Firavun'dan başka hiç kimse, 'Ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum!' demedi. Allah Teâlâ, o zamanda kulların en seçkinini, en düşüğüne peygamber olarak gönderdi. Sonra Firavun, Hz. Musa'yı öldürmek için var gücüyle çalıştı, bunun için atlı ve yaya bütün askerlerinden yardım istedi. Fakat Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, kâfirlerin tuzağı hep boşa çıktı. Bir kimse Allah'ın dostlarından birine tuzak kurar, kuyu kazarsa ona sadece kendisi düşer. Cenâb-ı Hak, öteden beri kanununu böyle uygulamaktadır."[500]

Firavun Ailesinden Bir Müminin Kavmine Uyarıları

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un ailesinden bir müminin, kavmine yaptığı vaaz ve uyarılarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ
يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَٓاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَاِنْ يَكُ
كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذ۪ي يَعِدُكُمْ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ
ظَاهِر۪ينَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللّٰهِ اِنْ جَٓاءَنَا قَالَ
فِرْعَوْنُ مَٓا اُر۪يكُمْ اِلَّا مَٓا اَرٰى وَمَٓا اَهْد۪يكُمْ اِلَّا سَب۪يلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾

28. *Firavun ailesinden imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Halbuki o size Rabb'inizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer o yalancı ise yalanı kendi zararınadır. Şayet doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelir. Şüphesiz, Allah haddi aşan yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez."*

29. *"Ey kavmim! Bugün, yeryüzünde galip kimseler olarak saltanat size aittir. Ama Allah'ın azabı geldiğinde, bize kim yardım eder?" Firavun, "Ben size kendi görüşümü söylüyorum ve size sadece doğru yolu gösteriyorum" dedi.*

---

[500] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/306.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun ailesinden imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi:"* Bu adamın, Mısır'ın yerli halkından (Kıptî), Firavun'un amcasının oğlu ve Hz. Musa'ya gizlice iman eden biri olduğu söylenmiştir.

Onun, İsrâiloğulları'ndan Allah'ın birliğine inanan biri olduğu da söylenmiştir. Bu kimse, *"Şehrin uzak yerinden koşarak bir adam geldi: 'Ey Musa, ileri gelenler seni öldürmek için durumunu görüşüyorlar, şehirden hemen çık!' dedi"* (Kasas 28/20) âyetinde kastedilen adamdır.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) adamın isminin, Hızkîl olduğunu söylemiştir. İbn İshak ise Cebrîl (veya Harbîl) olduğunu söylemiştir. İsminin Sem'ân veya Habib olduğunu söyleyenler de olmuştur.[501]

Bu kimse, Firavun'un aile çevresinden olup ondan ve adamlarından imanını gizliyordu. Bir ara kavmini şöyle uyardı:

"Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz?" Yani siz, durumunu hiç araştırıp incelemeden, bir adam, "Rabbim yalnız Allah'tır" dediği için onu öldürmek mi istiyorsunuz? Bu, onların yaptığını yadırgamaktır. O sanki şöyle demiştir: Siz hiçbir delil olmadan, bir cana kıymak gibi haram kılınan kötü bir fiili yapacak mısızın? Halbuki onun sözü hak ve ikrarı (söylediği) tevhiddir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hem o size Rabb'inizden apaçık mucizeler getirdi."* Yani o size, Rabb'inizden sizlerin de görüp tanıdığı apaçık mucizeler getirdi. O, tek bir delille yetinmedi, bilakis Rabb'iniz katından pek çok mucize getirdi.

Onun, kavmine, "Rabb'inizden" ifadesini kullanması, kendilerini kibir halinden tevazuya indirmek ve yavaş yavaş gerçeği itirafa hazırlamaktır.

Adam sonra, onlara delil getirerek şöyle dedi: *"Eğer o yalancı ise yalanı kendi zararınadır."* Onun yalanının vebali başkasına geçmez ki onu gidermek için kendisini öldürmeye ihtiyaç duysun. *"Şayet doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiği azapların bir kısmı başınıza gelir."*

---

[501] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/343; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/273.

Adam onlara, Hz. Musa'nın yaptığı işi taksim yaparak delil getirdi. Şöyle ki Hz. Musa, ya yalancı ya da doğru sözlü biridir. Eğer yalancı ise,yalanının vebali ve azabı kendisinedir. Şayet doğru söylüyorsa, size haber verdiği azabın bir kısmı muhakkak başınıza gelir. Azabın hepsi, doğru sözlü bir peygamber tarafından haber verilmişken, adam kavmine, "Onun haber verdiği bütün azap başınıza gelir" demedi. Bunu insaf yoluna girerek onları idare etmek için yaptı ve onlara kabul etmeleri daha kolay olanı söyledi. Sanki şöyle dedi: "Eğer, azabın hepsi başınıza gelmezse, bir kısmı gelir." Bu sözde, azabın hepsinin başa gelmesini ortadan kaldıran bir durum yoktur. Sözün manası şudur: Onun sizi tehdit ettiği azabın en azı size dokunur. O, hemen gelen azaptır. Onunla helâk olursunuz. Halbuki o size, dünya ve ahiret azabını vaat etti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah haddi aşan yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez."* Bu da iyi yönlü bir delil getirmedir. Şöyle ki: Birincisi, eğer o (Hz. Musa), haddi aşan yalancı biriyse, Allah onu peygamberliğe ulaştırmaz ve kendisini böyle mucizelerle desteklemez. İkincisi, eğer o, böyle ise Allah onu rahmetinden mahrum edip yüz üstü ortada bırakır ve kendisini helâk eder. Bu durumda onu öldürmeye ihtiyaç kalmaz.

Şöyle denilmiştir: Bazıları, onun "haddi aşanla" Hz. Musa'yı kastettiğini söylemiştir, halbuki adam bu sözle, Firavun'u kastetmektedir.

Âyetin son kısmının Allah Teâlâ'ya ait olup, adamın vaaz ve uyarı içinde, bir ara cümle olarak söylemesi de muhtemeldir. Bununla, onlar için ezelde şekavet (cehennemlik) hükmünün yazıldığı ve bu durumda kendilerine vaazın bir fayda vermeyeceği bildirilmektedir.

Onları uyaran mümin sonra şöyle dedi: *"Ey kavmim! Bugün, yeryüzünde,* Mısır arazisinde İsrâiloğulları'na *galip* ve üstün *kimseler olarak saltanat size aittir.* Bu zamanda hiç kimse size karşı koyamaz. *Ama Allah'ın azabı geldiğinde, bize kim yardım eder?"* Yani bugün Mısır'ın idaresi sizdedir. Siz, insanlara üstün gelip onları kahır ve hükmünüz altına almış durumdasınız. Fakat nefsiniz adına haddi aşmayın ve kendinizi Allah'ın azabına itecek işler yapmayın. Gerçek şu ki size Allah'ın azabı geldiğinde ona dayanamazsınız ve sizi ondan hiç kimse koruyamaz.

Onları uyaran mümin, yeryüzünde üstünlük ve saltanat gibi kavmini sevindirecek şeyleri özellikle onlara nisbet etti. *"Allah'ın azabı geldiğinde, bize kim yardım eder?"* derken, Allah Teâlâ'nın azabının gelmesi gibi onları üzecek şeylere ise kendini de dahil etti. Bunu onlara samimi olarak öğüt verdiğini göstermek ve nasihat ettiği konuda kendisinin de onlara ortak olduğunu bildirmek için yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Firavun,* imanını gizleyen müminin kavmine nasihatini işittikten sonra *şöyle dedi: Ben size* Musa'nın öldürülmesi konusunda doğru bulduğum *kendi görüşümü söylüyorum."* Yani ben sadece onun öldürülmesini doğru buluyorum. Sizin söyledikleriniz ise doğru değildir. *"Ve ben* bu görüşümle *size sadece doğru yolu gösteriyorum."* Size sadece bildiğimi söylüyorum, sizden, size açıkladığımın aksi bir şey gizlemiyorum. Yani Firavun, söylediği konuda diliyle kalbinin bir olduğunu dile getirmeye çalıştı. Halbuki lânetli yalan söyledi. Aslında, onun içini Hz. Musa tarafından gelecek şiddetli bir korku sarmıştı, fakat adamlarına karşı sahte bir yiğitlik gösteriyordu. Eğer bu korkuyu hissetmeseydi Hz. Musa'nın öldürülmesi için hiç kimseye danışmazdı. Çünkü kendisi çokça kan döken bir zalimdi. Onun Hz. Musa'ya el uzatmasına mani olan, sadece helâk olma korkusuydu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyri âyetin tefsirinde demiştir ki: "Firavun'un ailesinden olan mümin, kavmine çok güzel nasihat etti, onlara delil getirdi fakat sözü onlara bir fayda vermedi. Sonra onlara tekrar nasihat etti ancak yine dinlemediler. Onun hali, bir beyitte dendiği gibi şöyleydi:

'Size nice nasihatler ettim; fakat bazan nasihat eden kimsenin elde edeceği şey, nefret ve kin oluyor.'"[502]

---

[502] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/307.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذٖٓي اٰمَنَ يَا قَوْمِ اِنّٖٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِۙ ﴿٣٠﴾
مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذٖينَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ وَمَا اللّٰهُ يُرٖيدُ
ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَا قَوْمِ اِنّٖٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِۙ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ
مُدْبِرٖينَۚ مَا لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

30-31. ***İman etmiş olan dedi ki: "Ey kavmim! Doğrusu ben, Nuh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra*** *(peygamberlerine karşı)* ***gelen toplulukların başlarına gelen olayların sizin de başına gelmesinden korkuyorum. Allah, kulları için bir zulüm istemez."***

32. ***"Ey kavmim! Gerçekten sizin için o bağrışıp çağrışma gününden korkuyorum."***

33. ***"O gün arkanıza dönüp kaçarsınız; fakat sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur. Allah kimi saptırırsa, artık onu doğru yola iletecek kimse bulunmaz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman etmiş olan,* kavmine hitaben *dedi ki: 'Ey kavmim! Doğrusu ben,* Hz. Musa'yı yalanlama ve ona bir kötülük dokundurma konusunda, peygamberlerine karşı birleşen *önceki toplulukların başlarına gelen olayların,* helâk ve azabın *sizin de başına gelmesinden korkuyorum. Aynen Nuh kavminin, Âd kavminin, Semûd kavminin ve onlardan sonra gelen* Lût ve Şuayb'ın kavmi gibi *toplulukların başına, yaptıklarının cezasının gelmesi gibi."* Onlardan her bir topluluk kısa zamanda yerle bir oldu. Onların yaptığı şey inkâr, yalanlama ve diğer isyanlardır. Sonuçta Allah hepsini helâk etti.

"Allah, kulları için bir zulüm istemez." Allah onlara, bir günah olmadan azap etmez yahut hak ettikleri azaba fazlasını eklemez. Yani onların

köklerinin kazınarak helâk edilmesi adalet oldu. Çünkü onlar, yaptıkları amellerle bu azabı hak ettiler. Bu âyet, *"Rabb'in, kulları için zulmetmez"* (Fussılet 41/46) âyetinden daha beliğdir. Zira Allah Teâlâ onda, zulmü yapmak şöyle dursun, onu irade dahi etmeyeceğini belirtti. Bu, kendi zatı için böyledir. Kulların birbirine karşı yaptığı zulme gelince, bu ilâhî irade dışında değildir. Mu'tezile'nin, "Allah kullarının zulüm yapmalarını irade etmez" sözü doğrudan uzaktır.

Mümin zat, bu âyetle kavmini dünya azabından korkuttu. Sonra onları ahiret azabıyla korkutarak dedi ki: *"Ey kavmim! Gerçekten sizin için o bağrışıp çağrışma gününden* yani kıyamet gününden *korkuyorum."* Çünkü o gün, birbirlerini yardım istemek için çağırırlar, "Yazık bize, helâk bize!" diyerek bağrışırlar. Yine cehennemlikler cennetliklere, a'raftakiler, tanıdıkları birtakım adamlara seslenirler.

Dahhâk demiştir ki: "Onlar, cehennemin uğultusunu işittiklerinde bağırarak kaçarlar. Nereye gitseler karşılarında meleklerden bir saf bulurlar; bunun üzerine ilk yerlerine geri dönerler."[503] Onlar birbirlerinin üzerine yığılmış halde iken, "Hesap yerine gelin" diye bir ses işitirler.

Yahut mîzan başında bir münâdi şöyle seslenir: "Haberiniz olsun, filan oğlu filan öyle bir saadete ulaştı ki ondan sonra ebediyen şakî olmaz (artık cehennem yüzü görmez). Haberiniz olsun, filan oğlu filan öyle bir bedbaht hale düştü ki artık ebediyen mesut olmaz (cennet yüzü göremez)."

İbn Atıyye demiştir ki: "Kıyamet gününde yapılacak bütün nidâlardan kasıt, onda kâfirlere ve âsilere meşakkat olmasıdır. Bunun örnekleri çoktur."[504]

Sonra, bağrışma gününün ne olduğu söylenerek şöyle buyruldu: *"O gün arkanıza dönüp kaçarsınız."* Yani halktan (hesap yerinden) ateşe doğru kaçarsınız. Yahut cehennemden kaçarsınız fakat kurtulamazsınız. *"Sizi Allah'tan,* O'nun azabından *kurtaracak kimse yoktur."*

---

[503] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/345; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/148.

[504] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/558.

Kavmine nasihat eden mümin, onların hakkı kabul etmelerinden ümidini kesince şöyle dedi: *"Allah kimi saptırırsa, artık onu doğru yola,* kurtuluş yoluna *iletecek kimse bulunmaz."*

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara vaaz eden ve öğüt veren kimse, günahkârları uyardığı zaman, Firavun ailesinden mümin adamın yaptığı gibi, onları dünya ve ahiret azabıyla korkutması gerekir.

Dünya azabı, günah işleyenin başına gelen Allah katında ve kulları yanında zillet ve horluk gibi durumlardır. Ayrıca eğer ömrü uzun olursa, başına gelecek azap, sûretinin değişmesi ve ömrün en kötü dönemine ulaşmasıdır. Şu bir gerçektir ki gençlik döneminde işlenen günahlara tövbe edilmezse, vebali ve cezası ihtiyarlık zamanına yansır. Aynı şekilde, gençlik döneminde yapılan taat de insanın ihtiyarlık döneminde ilâhî koruma ve gözetim altında olmasına vesile olur.

Ahiret azabına gelince, bu mâlumdur.

İnsanlara vaaz edip uyarı yapan kimse ayrıca, günah işleyen insanları tövbeye ve günahtan tamamen el çekmeye teşvik etmelidir. Samimi olarak tövbe eden kimse, itaat edenlere katılır, bu kötü hallerden hiçbiri başına gelmez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberleri Yalanlayanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, onları peygamberleri yalanlamayı âdet haline getirmeleri sebebiyle azarlayıp kınayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِمَّا
جَٓاءَكُمْ بِه۪ۜ حَتّٰٓى اِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِه۪ رَسُولًاۜ
كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌۚ ﴿٣٤﴾ اَلَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ

فِي اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ
الَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾

34. ***"Bundan önce Yusuf da size açık delillerle gelmişti. Siz ise onun size getirdiği şeyler hakkında şüphe edip durmuştunuz. Nihayet o vefat edince, 'Allah ondan sonra asla peygamber göndermez' dediniz. İşte Allah aşırı giden şüphecileri böyle saptırır."***

35. ***Onlar, kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında mücadele ederler. Bu durum, Allah katında ve müminler yanında büyük bir buğzu gerektirir. Allah, zorbalık yapan her kibirlinin kalbini işte böyle mühürler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kavmi uyaran müminin sözünü hikâye ederek buyuruyor ki: *"Bundan önce Yusuf da size açık delillerle gelmişti."*

Buradaki Yusuf, Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'tur. Onun Hz. Yusuf'un oğlu Efrâim'in oğlu Yusuf olduğu (yani Hz. Yusuf'un torunu) olduğu da söylenmiştir. Fakat birinci görüş daha kuvvetli ve tercihe şâyandır.

Hz. Yusuf, onların içinde yirmi sene peygamberlik yaptı.

Vehb. b. Münebbih demiştir ki: "Hz. Musa'nın zamanındaki Firavun, Hz. Yusuf zamanındaki Firavun'dur. Kendisine o zamana kadar ömür verildi."

Onun başka bir Firavun olduğu da söylenmiştir;[505] çünkü Mısır'ı yöneten bütün sultanlara Firavun denilmektedir. Bu görüş daha kuvvetli ve tercihe şâyandır.

Celâleddin-i Mahâllî'nin, "Buradaki Yusuf, bir görüşe göre Hz. Yakub'un oğlu Yusuf olup onun zamanına kadar yaşamıştır" sözü bir yanılmadır. Ömrünün uzun olması, Hz. Yusuf [aleyhisselâm] hakkında değil, sadece onun zamanında yaşayan Firavun hakkında söylenmiştir.

---

[505] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/279; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/114.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kavmine nasihat eden mümin, onları, geçmiş atalarının yaptıklarıyla kınamıştır. Çünkü kavmi, öncekilerin hali ve yolu üzere gitmekte olup onların yaptıklarına razıydılar. Âyetteki Yusuf'tan kasıt, Hz. Yakub'un oğlu Yusuf-ı Sıddık'tır [aleyhisselâm]. İsrâiloğulları Hz. Yusuf [aleyhisselâm] vefat edene kadar, onun peygamberliği hakkında şüphe içinde kaldılar. Onlardan sonra Hz. Musa zamanına kadar gelenler bu konuda şüphe içinde kalmaya devam ettiler..

Hz. Yusuf [aleyhisselâm] onlara, rüya tabiri ve, *"Ayrı ayrı ilâhlar mı daha hayırlıdır yoksa tek ve kahhâr olan Allah mı?"* (Yusuf 12/39) âyetinde geçtiği gibi, tevhide ait delil ve mucizelerle geldi. Ayrıca kıtlık zamanında onların mallarına ve canlarına mâlik oldu. Bunların dışında onun peygamberliğini gösteren daha birçok delille geldi.

Nasihat eden müminin sözü şöyle devam ediyor: *"Siz ise onun size getirdiği* din *hakkında şüphe edip durmuştunuz. Nihayet o vefat edince, 'Allah ondan sonra asla peygamber göndermez' dediniz."* Bu hükme bir delil olmaksızın kendi kendinize vardınız. Yani inkârınız üzere kaldınız ve size, uymanız gereken yeni bir delil ve din gelmeyeceğini zannettiniz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "O şunu açıkladı: Onların yalanlamaları, babalarının ve önceki atalarının peygamberleri yalanlaması gibidir. Allah Teâlâ, öncekileri helâk ettiği gibi, bunları da helâk edecektir."[506]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah aşırı giden şüphecileri böyle saptırır."* Yani Allah, onları içine düşürdüğü korkunç sapkınlık gibi, isyanında haddi aşan, dininde şüphe içinde olan, vehmin galebesinden ve taklide dalmasından dolayı, dinin hak olduğunu ispat eden deliller üzerinde düşünmeyen kimseyi de aynı şekilde saptırır.

Sonra bunu şöyle açıkladı: *"Onlar, kendilerine gelmiş hiçbir delil,* kendisine tutunmaya layık açık bir hüccet *olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında,* onları reddetmek ve geçersiz kılmak için *mücadele ederler. Bu durum, Allah katında ve müminler yanında büyük bir buğzu gerektirir. Allah, zorbalık*

---

[506] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/308.

yapan her kibirlinin kalbini işte böyle kötü bir şekilde *mühürler."* O zaman bu kimseden haddi aşmak, şüpheye dalmak ve bâtılı savunup hakkı geçersiz kılmak için mücadele yapmak gibi şeyler meydana gelir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her asırdaki insanlara denir ki: Size daha önceden falanca veli, veliliğinin doğruluğunu gösteren delillerle geldi, fakat onun asrında yaşayan selefiniz (atalarınız), o veli vefat edene kadar onun veliliği konusunda şüphe edip durdular. Şimdi siz ise onun veliliğini kabul ve ikrar edip, "Allah ondan sonra asla bir veli göndermeyecek!" dediniz. Bu, avam halkın âdetidir; onlar vefat eden velileri kabul ederler, hayatta olanları inkâra giderler. Bu davranış, inkâr edenlerin ve dalâlete düşenlerin huyudur. Allah, bir delili olmadan velilerin veliliği hakkında tartışmaya giren ve onu geçersiz kılmak için mücadele veren kimseleri saptırdığı gibi, haddi aşan şüphe sahiplerini de saptırır. Bu, münkirlerin halidir. Aynı şekilde Allah, zulüm yapan bütün kibirli kimselerin de kalbini mühürler.

Firavun'un Azgınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un inat ve azgınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ اَسْبَابَ
السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّي لَاَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ
لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ اِلَّا فِي تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

36-37. ***Firavun dedi ki: "Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa'nın ilâhını görürüm! Gerçekten ben onun, bir yalancı olduğunu düşünüyorum." Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş güzel gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun dedi ki: Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa'nın ilâhını görürüm!"* Firavun, cehaletinin eseri olarak, kavminin gözünü boyamak ve onları kendine bağlamak için, veziri Hâmân'a, "Bana yüksek bir kule yap" dedi. Yüksek kule, uzakta da olsa, her bakanının görebileceği kadar yüksek yapı demektir. Firavun, "Belki onunla göklere çıkmak için bir yol bulurum, göklerin yoluna ve kapılarına ulaşırım, beni ona ulaştıracak bir vesile elde ederim de Musa'nın ilâhını görürüm, ona bakıp varlığı hakkında kesin bilgiye ulaşırım" dedi.

Beyzâvî demiştir ki: "Herhalde Firavun, yüksek bir yerde yıldızların durumunu gözetleyecek bir kule yaptırmak istedi. Çünkü yıldızlar, yeryüzünde olacak hadiselerin seyri hakkında bilgi edinmeye delil olacak semavî vesilelerdir. Firavun, o kuleye çıkıp Allah'ın Hz. Musa'yı elçi olarak gönderdiğine delil olacak bir şeyi görmek istedi. Yahut onun, 'Beni Allah gönderdi' sözünün geçersiz olduğunu gösterecek bir şey görmek ve bulmak istedi. Zira Hz. Musa'nın göğün ilâhından haber vermesi, O'nu görmeye ve kendisine ulaşmaya bağlıdır. Firavun'un anlayışına göre bu da sadece göğe çıkmakla mümkün olur. Halbuki o, insanın güç yetirebileceği bir şey değildir. Firavun'un bu anlayışı onun Allah'ı tanımamasından ve O'ndan haber almanın nasıl olduğunu bilmemesinden ileri gelmektedir."[507]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Firavun, Allah'ı cisim olarak düşünen biri olup Allah'ın gökte olduğuna inanıyordu ve O'nu görmesinin ise göğe bakarak orada olup olmadığını tesbitle gerçekleşeceğini düşünüyordu.

Firavun'un, *"Gerçekten ben, onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum"* sözü, "Musa'nın, benden başka ilâh olduğu iddiasında yalancı olduğuna inanıyorum" manasındadır. Onun, *"Sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum"* (Kasas 28/38) sözü bunu göstermektedir. Aslında bütün bunlar, Firavun'un, kavmine karşı yaptığı bir göz boyama ve Allah'a karşı küstahlık olup, söylediklerinin ve yaptıklarının hiçbir aslı yoktur.

---

[507] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/341.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş güzel gösterildi."* Yani yaptığı kötü iş, kendisine son derece güzel gösterildi ve o tam manasıyla yoldan çıktı, o zaman o kötü işe öyle bir daldı ki ondan kurtulması ve dönmesi mümkün değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı."* Yani sonu hüsran ve helâk oldu.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Firavun'da ortaya çıkan şey, nefsin azgınlık ve inadıdır. Gerçek şu ki nefis, sürekli afiyet içinde olur ve zâhirde kendisini hep cemal tecellileri (nimetler) desteklerse, nefis rablik iddasında bulunur, yani kendisinin mülkün sahibi, yetkilisi ve tek tasarruf sahibi olduğunu ileri sürer. Denildiğine göre Firavun 400 sene yaşadı ve bu süre içinde hiç acı çekmedi. Bundan dolayı rablik iddiasında bulundu.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Nefiste öyle bir özellik vardır ki o sadece, 'Ben sizin en büyük rabbinizim' dediğinde Firavun'da ortaya çıktı." Demek ki kulun başına gelen acı ve belalar onun için büyük bir rahmettir. Çünkü bu vesileyle kulluk hali (tevazu, zillet, kalp kırıklığı, yüce Allah'a muhtaç olduğunu bilme ve yalvarıp yakarma) elde edilir. Bu ise kul için bir şeref ve yücelikir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'ya İnanan Müminin Diğer Öğütleri

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya (aleyhisselâm) inanan müminin diğer öğütlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِى اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾ يَا قَوْمِ
اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِىَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ
عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ
اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

38. ***O inanan kimse dedi ki: "Ey kavmim! Bana uyun ki sizi doğru yola ileteyim."***

39. ***"Ey kavmim, bu dünya hayatı azıcık bir metadan** (kısa süren bir keyif ve menfaatten)* ***ibarettir. Ahiret hayatı ise ebedî kalınacak yerdir."***

40. ***Kim bir kötülük işlerse sadece onun kadar ceza görür. Erkek veya kadın kim mümin olarak salih bir amel yaparsa işte onlar cennete girecekler ve orada kendilerine hesapsız olarak rızık verilecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Firavun ailesinden *o inanan kimse dedi ki: Ey kavmim!* Size gösterdiğim yolda *bana uyun ki sizi doğru yola* yani sahibini maksadına, ebedî saadete ulaştıran yola *ileteyim."*

Rüşt (doğru yol), yanlış ve sapkın yolun zıddıdır. Âyette, Firavun ve kavminin girdiği yolun yanlış ve sapkın bir yol olduğu kapalı bir şekilde ifade edilmektedir.

Müminin nasihati şöyle devam ediyor: *"Ey kavmim, bu dünya hayatı azıcık bir metadan (kısa süren bir keyif ve menfaatten) ibarettir."* Dünya hayatı, süratle çekip gittiğinden az bir faydalanmadan ibarettir. Dünyayı ebedî görmek ve ona çakılıp kalmak, bütün şerlerin aslı ve fitnelerin kaynağıdır. Kulu Allah'ın gazabına götürecek her şey ondan kaynaklanır.

Mümin, önce dünyanın halinden kısaca bahsetti, sonra açıkladı. Sözüne dünyayı kötüleyerek ve halini küçük görerek başladı. Peşinden ahireti yüceltti ve onun ebedî kalınacak yer olduğunu belirterek şöyle dedi:

"Ahiret hayatı ise ebedî kalınacak yerdir." Çünkü ahiret ve içindekiler ebedî olup devamlıdır.

İbn Arafe demiştir ki: "Dünya ile zevklenip keyif sürmek, zühde (kalbi varlıklardan çekip Mevlâ'ya vermeye) manidir. Ahiretin ebedî kalınacak bir yer olması, onu kazanmanın vesilelerine (iman, takva ve salih amele) karşı hırslı olmayı gerektirir."[508]

---

[508] İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe,* 3/396.

Cenâb-ı Hak sonra, insanı ebedî saadetten uzaklaştıracak ve ona yaklaştıracak amellerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Kim, dünyada *bir kötülük işlerse,* ahirette Allah Teâlâ'dan bir adalet olarak *sadece onun kadar ceza görür."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dünyada kötülük yapan kula, ahirette nitelik olarak değil, miktar olarak benzeri bir karşılık verilir; çünkü kulun yaptığı birinci iş, kötülüktür; Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği karşılık ise kötülük değil bir iyiliktir."[509]

İbn Arafe demiştir ki: "Kâfirin dünyada bir saatlik küfrüne karşılık ahirette kendisine ebedi bir azap verilmesi, yaptığına denk bir cezadır. Kâfirin ebedî bir azaba çarptırılması, ya onun sürekli küfür içinde kalma niyetindendir ya da şöyle denir: Yapılan işe verilen karşılığın denk olması, akla göre değil, şeriata göredir."[510]

İhyâ'da nakledildiğine göre Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Cennetliklerin cennette, cehennemliklerin de cehennemde ebedî kalması, iman veya inkârlarındaki niyetleri sebebiyledir."

Allah Teâlâ en doğrusunu bilir, bu hüküm şu âyetten alınmıştır: *"Siz daha önce (dünyada) sizin için hiçbir zeval olmadığına (sonunuzun gelmeyeceğine, dünyada sürekli kalacağınıza) yemin etmemiş miydiniz?"* (İbrahim 14/44). Bu açıklama *Hâşiye* sahibine[511] aittir.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Erkek veya kadın kim mümin olarak salih bir amel yaparsa işte onlar* yani bu şekilde amel edenler *cennete girecekler ve orada kendilerine hesapsız olarak rızık verilecektir."* Yani onlara bir sınırlama olmadan ve amelin karşılığı olarak hesap edilmeden sırf yüce Allah'tan bir lutuf ve ihsan olarak kat kat fazlasıyla rızık verilir, ikramlarda bulunulur.

---

[509] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/309.

[510] İbn Arafe'nin yorumuna bu âyetin tefsirinde rastlamadık, o, tefsirin başka bir yerinde geçmiş olabilir.

[511] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yani onlara, cennette ebedî olarak rızık verilir; cennetten ve içinde bulundukları halden hiç çıkmazlar."[512]

Allah Teâlâ'nın, "*Kim, mümin olarak salih amel yaparsa ...*" buyurması şunu bildirmek içindir: İman olmadan yapılan iyi ameller dikkate alınmaz. Ayrıca imanın sevabı amelden daha üstündür.

38-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Rüşd yolu; doğru yol, marifet yoludur. Allah Teâlâ'nın marifeti, O'nun emirlerine uymak, peygamberlerine ve velilerine tâbi olmaktır. İlâhî emirlere uymak da sadece nefsin isteklerini terketmekle gerçekleşir. Bunun için, kavmine nasihat eden mümin, şöyle dedi:

'Ey kavmim, bu dünya hayatı azıcık bir metadan (kısa süren bir keyif ve menfaatten) ibarettir.'"[513]

Muhammed b. Ali Hakîm-i Tirmizî demiştir ki: "Dünya hayatı, geçmiş ümmetler içinde onların akıllıları tarafından sürekli kötülenmiştir. Onun tâlipleri de önceki hikmet sahipleri tarafından horlanıp hakir görülmüştür. Bir ümmet içinde çıkan bütün davetçiler, insanları dünyaya tâbi olmaktan, (ihtiyaç dışı) dünya malı biriktirmekten ve onu sevmekten sakındırmışlardır. Bakın, Firavun ailesinden olan mümin kimse, kavmine nasıl, 'Bana tâbi olun ki sizi doğru yola ulaştırayım' dedi. Sanki onlar da, 'Doğru yol nedir?' diye sorduklarında onlara, 'Bu dünya hayatı azıcık bir metadan (kısa süren bir keyif ve menfaatten) ibarettir' dedi. Yani şunu demek istedi: 'Kalbinde dünya sevgisi ve onu talep hırsı bulunduğu sürece sen doğru yola (Mevlâ'nın rızasına ve huzuruna) ulaşamazsın.'"

Bu mümin kulun, kavmine uyarısı şöyle devam ediyor:

وَيَا قَوْمِ مَا لِيٓ اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنِيٓ اِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾
تَدْعُونَنِي لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَاُشْرِكَ بِهٖ مَا لَيْسَ لِي بِهٖ عِلْمٌۘ وَاَنَا اَدْعُوكُمْ

---

[512] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/309.

[513] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/235.

إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ
دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْاٰخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا إِلَى اللّٰهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ
هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾ فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي
إِلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾ فَوَقَيهُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا
وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا
وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

41. ***"Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz."***

42. ***"Siz beni, Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi, azîz ve çok bağışlayan Allah'a davet ediyorum."***

43. ***"Gerçek şu ki sizin beni davet ettiğiniz şey için dünyada ve ahirette bir davet*** *(gücü ve hakkı)* ***yoktur. Şüphesiz, hepimizin dönüşü Allah'adır. Şu bir gerçek ki*** *(dalâlet ve azgınlıkta)* ***haddi aşanlar cehennemliktir."***

44. ***"Size söylediklerimi yakında anlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz, Allah kullarını çok iyi görendir."***

45. ***Allah, o mümini onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu, Firavun'un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi.***

46. ***Onlar sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyametin kopacağı gün de cehennem bekçilerine, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, mümin kulun kavmine yaptığı uyarıyı nakledererek buyuruyor ki: *"Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa,* ateşten güvende olmaya *çağırıyorum, siz ise beni ateşe* yani ona sebep olan şeylere *çağırıyorsunuz."*

Müminin, kavmine sıkça, "Ey kavmim!" diye seslenmesi, onları gaflet uykusundan uyandırmak, çağırdığı şeye özen göstermek ve onları ileri derecede kınamak içindir. Âyette, onların mümin kimsenin kavmi olduğu ve kendisinin de Firavun'un ailesinden olduğu anlaşılıyor.

Devamındaki âyette, mümin kulun uyarıları şöyle devam ediyor: *"Siz beni, Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında* kendilerinin rab olduğuna dair *hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz."* Sanki şöyle demiş oluyor: Siz beni ilâh olmayan bir şeyi Allah'a ortak koşmaya çağırıyorsunuz. İlâh olmayan bir varlığın ilâh olarak bilinmesi nasıl doğru olur? *"Ben ise sizi, azîz (her şeye hükmü geçen) ve çok bağışlayan Allah'a davet ediyorum."* Halbuki ben sizi, sonsuz kudret ve galebe sahibi ve onlara bağlı olan ilim ve irade gibi bütün ilâhlık sıfatlarını kendisinde toplayan Allah'a davet ediyorum. Çünkü kudret sıfatıyla, azap ederek karşılık vermek veya affederek ihsanda bulunmak mümkün olur.

Müminin uyarısı şöyle devam ediyor: *"Gerçek şu ki sizin beni davet ettiğiniz şey için dünyada ve ahirette bir davet (gücü ve hakkı) yoktur."*

Âyetin manası şudur: Sizin beni davet ettiğiniz şeyin, kendisi için asla bir daveti yoktur. Gerçek mâbudun bir hakkı da kulları kendisine taate davet etmesidir. Sizin beni kendisine çağırdığınız şey, kendisine ibadete çağırmadığı gibi, rablik iddiasında da bulunmamaktadır. Bütün bunlar, sizin uydurmanızdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun, dünyada ve ahirette davete karşılık verecek bir gücü yoktur. Yahut onun, karşılık verilecek bir duası yoktur.

Âyette, kendisine karşılık verilmeyen ve bir menfaati olmayan dua ve davet, hiç yapılmamış kabul edildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, hepimizin dönüşü Allah'adır. Şu bir gerçek ki* şirk ve kan dökmek gibi işler yaparak dalâlet ve azgınlıkta *haddi aşanlar cehennemliktir"* Yani oraya gireceklerdir.

"Size söylediklerimi, yaptığım nasihatleri *yakında,* azap başınıza indiğinde *anlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale* ve teslim *ediyorum."* O bu sözü, kavmi kendisini tehdit edince söyledi.

Müminin sözü şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah kullarını çok iyi görendir."* Kendisine sığınan kimseyi, sevimsiz kötü durumlardan korur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, o mümini onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu."* Allah onu, kavminin çetin tuzaklarından ve kendilerine karşı gelenlere uygulamak istedikleri azaptan korudu.

Rivayet edildiğine göre, bu mümin, onlardan kaçarak bir dağa sığındı. Firavun hemen onu bulup getirmeleri için peşinden 1000 kişi gönderdi. Onların bir kısmını yırtıcı hayvanlar yedi, bir sonuç almadan geri dönenleri ise Firavun astırarak öldürdü.[514]

Yine rivayete göre, onu yakalamak için yanına vardıklarında kendisini namaz kılarken buldular. Vahşi hayvanlar etrafında saf bağlamıştı. Bunu görünce askerler korkarak geri döndüler. Firavun onları da öldürdü.[515]

Mukâtil[516] demiştir ki: "Kavmini uyaran mümin, onlara bu sözleri söyleyince, onu öldürmeye kastettiler, fakat Allah onu kavminin tuzağından korudu." Yani mümin, işini Allah'a havale ve teslim ettikten sonra Allah onu korudu.

Onun, Hz. Musa ile birlikte denizde kurtulduğu da söylenmiştir.[517]

---

[514] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/117.

[515] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/421.

[516] Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Tebeu't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır.

[517] bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/150; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/290.

Âyet şöyle bitiyor: *"Firavun'un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi."* Yani Firavun ve kavminin başına kötü azap indi. Bu azap, suda boğulma, öldürülme ve cehennem ateşidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar sabah akşam ateşe sunulurlar."* Bu âyet, Firavun ve kavminin başına gelen kötü azabı haber vermektedir. Bu azap, onların ruhlarına yönelik olacaktır. Bu konuda Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Onların ruhları, kıyamete kadar, sabah akşam siyah kuşların kursağında ateşe sunulur (onunla yakılır)."[518]

Onların azabının bu iki vakitle sınırlandılması birkaç şekilde yorumlanmıştır.

1. Onlar, bu iki vaktin dışında, önceki azaptan başka bir azap görürler.

2. Bu iki vaktin dışında azapları hafifletilir.

3. Sabah akşam demek, bütün gün, sürekli ve devamlı azap görürler demektir.

Bu azap dünyada berzah âlemindedir. *"Kıyametin kopacağı gün de, cehennem bekçilerine, 'Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun' denilir."* En şiddetli azap, cehennemin bizzat kendisidir; zira o, daha önce gördükleri azabın en şiddetlisidir. Yahut cehennemin en şiddetli azabıdır; çünkü cehennemin azapları çok çeşitlidir; bazısı bazısından daha şiddetlidir.

Bu âyet, berzah âleminde kabir azabının varlığına bir delildir. Kabir azabının varlığı sahih hadislerle de sabittir.

41-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin kendisine çağırdığı kurtuluş, dünyaya karşı zühd sahibi olmak (ona gönül vermemek) ve dünya nimetlerinden faydalanırken kalbi Allah ile meşgul olmaktır. Ehl-i dünyanın kendisine çağırdığı ateş ise yüce Allah'ı unutarak dünya nimetleriyle meşgul olmaktır. Şüphesiz, ehl-i dünyanın kendisine çağırdığı şeyin dünyada ve ahirette bir faydası yoktur, onun zararı faydasından daha yakındır.

---

[518] bk. Begavî, *a.g.e.*, 7/150; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/291.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, dönüşümüz Allah'adır"* âyeti hakkında, ârif müfessirlerden Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ı sevenlerin dönüşü, O'nu müşahedeyedir. Âriflerin dönüşü, vuslata yani Allah'a kavuşmayadır. Bütün insanların dönüşü ise haklarında ezelde verilmiş hükümleredir."[519]

Velilerden Hamdûn Kassâr demiştir ki: "Kur'an'da, *'Şüphesiz, dönüşümüz Allah'adır'* âyetinden daha ümit verici bir âyet bilmiyorum." Seleften (önceki salihlerden) biri demiştir ki: "Şerefli cömert kimse, gücü yettiği zaman affeder."[520]

Sadece, ilâhî rahmeti ümit etmek için kulun Rabb'ine dönüşü, O'nun huzuruna geldiğinde tam bir iflas ve fakirlik halinde olmalı, kul nefsi için, dünyada ve ahirette hiçbir makam görmemelidir. Ayrıca dünyada nefsini zelil eden kimseye (kâmil mürşide) boyun eğmeli, dünyaya önem vermemeli, kendisine ikram ve iyilik eden kimseden dahi (Allah'a) kaçmalı, ahirette Allah'ın ihsanını istemeli, kâfirlerin inkârlarından korkmasından daha fazla, iyiliklerinin kabul edilmeyip yüzüne çarpılacağından korkmalıdır."[521]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, ibadet ehlinin ve zâhidlerin makamıdır. Âriflere gelince, onlar (âlemde gerçek fâil, hakiki sahip ve tek yaratıcı olarak) sadece Allah'ı görürler, iyilik ve kötülüklerinden uzaklaşmış olarak Allah ile Allah'a kavuşurlar.

Allah Teâlâ'nın, *"Benim size söylediklerimi yakında anlayacaksınız!"* âyetinden hareketle deriz ki: İnsanlara vaaz eden kimse de sözü fayda vermediği zaman böyle söylemeli, kendi işini ve onların işini Allah'a havale etmelidir. Şüphesiz, Allah onları en iyi görendir.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Ben, dünyada ve ahirette işimi Allah'a havale ediyorum; O benim kazâ ve kaderi geri çevirmekten yana âciz ve zayıf olduğumu en iyi bilendir."

---

[519] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/236.

[520] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/235-236.

[521] Nakil ve açıklama için bk. Sülemi, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/210.

Tefviz (işi Allah'a havale etmek), kendisinde ve hiçbir insanda (kendi başına) fayda ve zarar vermeye bir kudret görmemek ve her nefeste varlığı yoktan var edenin sadece Allah olduğunu görmektir. Fakat bu görme, ilim ve nakle göre değil, müşahede ve halle olmalıdır.

Âriflerden biri demiştir ki: " Tefviz (işini Allah'a havale etmek), kazâ başa gelmeden önce olur; teslimiyet ise kazâ geldikten sonra olur."

Zünnûn-i Mısrî'ye, "Kul ne zaman tefviz sahibi (işini Allah'a havale eden biri) olur?" diye sorulunca demiştir ki: "İşinden ve nefsinden ümidini kesip her durumda Allah'a yöneldiğinde ve Rabb'inden başka kimseyle bir alakası olmadığında tefviz sahibi olur." Yani sadece Allah'a bağlandığında tefviz sahibi olur.

Tefviz konusunda makamlar üçtür: **1.** Kazâ gelmeden önce işini Allah'a havale etmek, **2.** Başa bir kazâ geldikten sonra, nefisle mücâhede ederek ona razı olmak, **3.** Bir mücâhede olmaksızın ilâhî takdire teslimiyet göstermek.

Allah Teâlâ'nın *"Allah onu, onların tuzaklarından korudu"* âyetinde belirtilen durum, tefvizin (işi Allah'a havale etmenin) neticesidir. Kim, başına gelen durumlarda bütün işini Allah'a havale ederse, Allah onu bütün kötü hallerden ve korktuğu şeylerden korur. Bu sonuç, kul, Allah'tan gayri her şeyden kalben alakasını kestiğinde olur. Çünkü tefvizin (işi Allah'a havale etmenin) hakikati budur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kâfirler için en şiddetli azap, ateşten çıkmaktan ümitlerini kesmeleridir. Müminlerin günahkârlarına gelince, onların cehennemde en şiddetle azabı, cennetteki müminlerin Allah ile buluşma (O'nun cemalini seyretme) günü olarak bildikleri gündür."[522] Yani ondan mahrum oldukları gündür.

---

[522] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/310.

Kâfirlerin Cehennemde Çekişmesi

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin cehennemdeki çekişme ve tartışmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا
كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾ قَالَ
الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا كُلٌّ فِيهَآ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ
﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا
يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾ قَالُوٓا اَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
قَالُوا بَلٰى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعٰٓؤُا الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

47. *Kâfirler ateşin içinde birbirleriyle çekiştiklerinde zayıf olanlar, o büyüklük taslayanlara, "Biz size uymuştuk; şimdi ateşin birazını bizden savabilir misiniz?" derler.*

48. *O büyüklük taslayanlar ise, "Doğrusu hepimiz bunun içindeyiz. Şüphesiz, Allah kulları arasında vereceği hükmü verdi" derler.*

49. *Ateşte bulunanlar, cehennem bekçilerine, "Rabb'inize dua edin de (hiç değilse) bizden bir gün olsun azabı hafifletsin!" derler.*

50. *Bekçiler, "Size peygamberleriniz apaçık deliller getirmediler mi?" diye sorarlar. Kâfirler, "Evet, getirdiler" cevabını verirler. O zaman bekçiler, "O halde kendiniz yalvarın!" derler. Şüphesiz, kâfirlerin yalvarması boşunadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, kavmine, kâfirlerin cehennemdeki tartışma anındaki hallerini anlat. *Kâfirler ateşin içinde birbirle-*

riyle çekiştiklerinde, onlardan *zayıf olanlar, o büyüklük taslayan reislerine, 'Biz size uymuştuk; şimdi ateşin birazını bizden savabilir misiniz?' derler."* Yani bizden azabı savabilir misiniz? Yahut bizim azabımızın bir kısmını yüklenebilir misiniz?

"O büyüklük taslayan reisler ise şöyle der: *Doğrusu hepimiz bunun içindeyiz."* Yani hepimiz ateşin içindeyiz; burada kimse kimseye bir fayda veremez, kimse diğerinden bir şey gideremez. *"Şüphe yok ki Allah kulları arasında vereceği hükmü verdi."* Cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girmesine hükmetti. O'nun hükmü geri çevrilmez, verdiği hüküm için takip ve itiraz olmaz, (O'nun izni olmadan) kimse kimseden bir şey gideremez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateşte bulunanlar,* cehennemdekilere azap etmekle görevli *cehennem bekçilerine* derler ki: *'Rabb'inize dua edin de* hiç değilse *bizden,* dünya günleriyle *bir gün olsun azabı hafifletsin!"*

Âyette, "onun bekçilerine" denilmeyip, "cehennemin bekçilerine" denilerek, cehennemin açıkça söylenmesinde birkaç incelik vardır. Birincisi, bu şekilde onun korkunç ve ürkütücü bir yer olduğu dikkate verilmiştir.

İkincisi, bu şekilde onların ateşteki yerleri açıklanmış olabilir. Çünkü cehennem, aynı zamanda ateşin en derin yerine ve en alt tabakasına verilen bir isim olup orada kâfirlerin en azgınları ve inatta başı çekenleri bulunur.

Üçüncüsü, cehennemliklere azapla görevli melekler, Allah Teâlâ'ya daha yakın olduklarından dolayı şefaat etme konusunda daha fazla imkân ve yetki sahibidir.[523] Bunun için cehennemlikler onlardan dua talep ederek, *"Rabb'inize dua edin de* hiç değilse *bizden,* dünya günleriyle *bir gün olsun azabı hafifletsin!"* demişledir.

Cehennemlikliklerin, azaplarının tamamen kaldırılmasını veya uzun bir müddet hafifletilmesini istemeyip yalnız azabın bir kısmının kısa bir süre kaldırılmasını istemeleri, onların bunu imkân dahilinde görmediklerinden veya bunun temenni edilecek şeylerin içine girmediğini bildiklerindendir.[524]

---

[523] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/422. Mana, bu tefsirden tamamlandı. Ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 4/118.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bekçiler de,* uzun bir zamandan sonra, onları kınamak için, *'Size peygamberleriniz açık deliller getirmedi mi?' diye sorarlar."* Yani size mucizeler getiren, ayrıca size Rabb'inizin âyetlerini okuyan ve sizleri bugüne kavuşacağınız konusunda uyaran peygamberler gelmedi mi? Meleklerin cehennemliklere bu şekilde sormalarının amacı, onları susturacak delili ortaya koymak ve onların dünyada dua vakitlerini boş harcayıp icabet vesilelerini terketmelerinden dolayı kendilerini kınamaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kâfirler, 'Evet, getirdiler;* fakat biz kendilerini yalanladık ve, 'Allah hiçbir şey indirmedi, dedik' diye *cevap verirler. O zaman bekçiler,* kâfirlerle alay etmek için, *'O halde* durum böyle ise *kendiniz yalvarın!* Bunları yapan kimselerin kurtuluşu için bizim dua etmemiz imkânsızdır' *derler."*

Beyzâvî şu açıklamayı eklemiştir: "Çünkü sizin gibilerin hayrına dua etmemiz için bize izin verilmedi."

Ebüssuûd, Beyzâvî'ye katılmış ve ayrıca şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Âyetin ifade tarzı, duaya mani olanın bu konuda izin verilmeyiş olduğunu hissettiriyor. Şüphesiz, böyle bir izin imkân dahilindedir fakat kâfir hakkında şefaat câiz değildir." Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[525]

Allah Teâlâ, âyetin sonunda şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, kâfirlerin yalvarması boşunadır."* Yani onların ahirette yapacakları dua faydasız olup boşunadır. Dua etseler, kendilerine bir karşılık verilmez, çünkü onlar dua vaktinin dışında (kabul edilmeyecek bir zamanda) dua ettiler. Âyetin bu kısmının, cehennem bekçilerinin sözü olması da muhtemeldir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[524] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/422.

[525] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/423.

47-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerin uyarısı, şu kimseler için de geçerlidir: Kimin bir makam ve itibarı olur, bu kimse sözü ve haliyle insanları kötü bir işe davet eder de insanlar kendisine uyarsa, kıyamet günü birbirleriyle çekişip tartışırlar. Hali zayıf olanlar, reislerine, "Biz size tâbi olmuştuk!" derler.

Kim, kötü bir işi emreder de o iş yapılırsa, emreden de yapan da azaba uğrar. Her kim, dünyaya rağbet etmek ve ihtiyaç dışı dünya malı biriktirmek gibi sünnetin dışında bir iş yapar da insanlar bu konuda kendisine uyarsa hepsi azap görür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberlere ve Müminlere İlâhî Yardım Vaadi

Cenâb-ı Hak sonra, doğru yolda gidenlere yardım edeceğini vaat ederek şöyle buyurdu:

اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُۙ
﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمٖينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

51. ***Şüphesiz, peygamberlerimize ve iman edenlere, dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.***

52. ***O gün zalimlere, özür dilemeleri hiçbir fayda sağlamaz. Onlar için lânet vardır; ayrıca kötü yurt da onlarındır!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, peygamberlerimize ve iman edenlere, dünya hayatında yardım ederiz."* Bu yardım, hasmı susturan delille, düşmana karşı zaferle ve kâfirlerden intikam alarak olur. Kâfirlerden intikam da helâk edilip kökleri kazınarak, öldürülerek, esir edilerek ve diğer azap çeşitleriyle gerçekleşir.

Bazan bir imtihan olarak kâfirlerin peygamberlere ve müminlere zâhiren galip gelmeleri, bu vaadi zedelemez. Çünkü hüküm, genel duruma ve sonuca göredir. Allah Teâlâ'nın şu âyetleri de bu manadadır:

"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti: 'Onlar, muhakkak galip geleceklerdir'" (Sâffât 37/171-172).

"Allah, 'Şüphesiz, ben ve peygamberlerim galip geleceğiz' diye yazdı" (Mücâdile 58/21).

Dünyada yardım ve zafer, kendisine cihad emredilenler için kılıçla olur. Kendisine cihad emredilmeyen peygamberler için ise hak delille ve isyan edenler helâk edilerek olur. Bu izahla, âyeti yanlış olarak tahsis edenlerin veya umumi manada alanların görüşleri bertaraf edilmiş olur. Bazıları, âyette geçen, "Biz, resûllere yardım ederiz" vaadine, sadece resûl olan peygamberlere özel sayıp nebî olanları onun dışında tutmuşlar, Hz. Zekeriyya ile Hz. Yahya kâfirler tarafından öldürüldükleri için, onların resûl değil, nebî olduklarını söylemişlerdir. Bu görüşlerine de âyetin nebîlere değil, resûllere yardım ve zafer vaadini içermesini delil getirmişlerdir. Bu görüş, âlimlerin çoğunluğunun Hz. Yahya'nın resûl olduğu tesbitine ve ilâhî yardımın bütün peygamberleri kapsadığı görüşüne aykırıdır. Müfessir İbn Cüzey'in bu konudaki sözleri tenkide açıktır. Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi[526] yapmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onlara şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz."* Yani onlara, kıyamet günü yardım ederiz. Âyet-i kerimede, yardımın nasıl olacağını bildirmek için durum bu şekilde ifade edildi. Bu yardım, öncekiler ve sonrakiler bütün insanlık toplandığında, meleklerden ve diğerlerinden şahitler hazır bulunduğunda gerçekleşir. O gün şahitler, peygamberlerin Allah'tan gelen daveti insanlara tebliğ ettiğine, kâfirlerin ise onları yalanladığına şahitlik ederler.

Nesefî demiştir ki: "Şahitlerle kastedilen, peygamberler ve amelleri kaydeden meleklerdir. Peygamberler, izzet sahibi Allah'ın huzurunda, kâfirlerin kendilerini yalanladığına şahitlik ederler; melekler ise âdemoğullarının yaptıkları amellere şahitlik ederler."[527]

---

[526] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[527] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/119.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün zalimlere, özür dilemeleri hiçbir fayda sağlamaz. Onlar için lânet* yani Allah'ın rahmetinden uzaklık *vardır; ayrıca kötü yurt da onlarındır!"* Yani ahiretin kötü yurdu onlarındır. Bu, ahiret azabıdır.

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler, çeşitli imtihanlardan sonra zafere ulaştıkları gibi, veliler de imtihandan ve manevi hallerinde sabit olduktan sonra zafere ulaşırlar. Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir duasında demiştir ki: "Ey Allahım, sen, bu veliler taifesi hakkında, önce onların zillet halini yaşamasına, sonra da izzet ve şerefi elde etmesine hükmettin."

Veliler, âyetin *"... ve iman edenlere, dünya hayatında yardım ederiz"* kısmına girmektedir.

Velilerin zaferi önce nefislerine karşı olur. Sonra, mana daireleri (maneviyat ve marifetlerinin) genişlemesi sebebiyle, kâinatı (gerçek vücut sahibi) görmekten uzaklaşırlar (Âlemde mülk, yetki ve tasarruf sahibi olarak sadece yüce Allah'ı görürler). Sonra himmetleriyle (kendileri için lazım olan ve izin verilen) bütün mevcudatta tasarruf ederler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın, velilerine yardımı hakkında şöyle denmiştir: Allah onlara, düşmanlarına karşı gizli bir lutuf ve görülmeyen bir sebeple yardım eder. Öyle ki onlar bunun nereden geldiğini bazan farkeder bazan da farketmezler. Allah onlara dünyada gerçek marifete ve yakîne ulaşmaları için yardım eder. Öyle bir marifete ulaşırlar ki bütün kâinatın Allah'tan olduğunu müşahede ederler. Yardımın gayesi, yardım edenin, kendisine yardım ettiği kimsenin düşmanını öldürmesidir. Veli, Rabb'ini gördüğünde (O'nu müşahede ettiğinde), şunu yakînen anlar ki hakikatte kendisi için hiçbir düşman yoktur. Varlıklar, birtakım şekil ve sûretlerden ibaret olup onlarda ilâhî kudretin hükümleri uygulanmaktadır. Veli için gerçekte bir düşman olmadığı gibi, samimi bir dost da yoktur; onun için sadece Allah vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *'Allah, iman edenlerin dostudur'* (Bakara 2/258)."[528]

---

[528] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/311.

Gerçek yardım, Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan ilâhî tecelliler (sıkıntı, imtihan ve şiddet) anında kulun desteklenmesidir. Bir peygamber veya veli, bir sıkıntıya müptela olunca, Allah onu yakîn ile destekler, marifetiyle ona yardım eder; böylece o, başına gelen şeyi rıza ve teslimiyetle karşılar.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin karşılaştığı durumu düşün. O, peygamberlerin çok kuvvetli olduklarını düşünerek, onların başına gelen bela ve sıkıntılardan kendisini uzak tutması için Allah'a dua ettiğinde ona şöyle denmiştir: "Sen şöyle de: Allahım, bizim için herhangi bir şey (sıkıntı ve bela) irade ettiğinde, peygamberleri desteklediğin gibi bizi de destekle!"

Hz. Peygamber'e Yardım Vaadi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya ve diğerlerine yardım ettiği gibi, Peygamber'ine de [sallallahu aleyhi vesellem] yardım edeceğini vaat ederek şöyle buyurdu.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ الْكِتَابَۙ ﴿٥٣﴾ هُدًى
وَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ
لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ
يُجَادِلُونَ فٖٓى اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْۙ اِنْ فٖى صُدُورِهِمْ اِلَّا
كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغٖيهِۚ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿٥٦﴾

53-54. ***Şüphesiz, biz Musa'ya hidayeti verdik ve İsrâiloğulları'na, akıl sahipleri için bir hidayet rehberi ve öğüt olan o kitabı*** *(Tevrat'ı)* ***miras bıraktık.***

55. *(Resûlüm!)* ***Sen sabret. Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et.***

56. ***Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler var ya, onların kalplerinde sadece, kendi-***

sine yetişemeyecekleri bir kibir (büyüklenme) vardır. Sen Allah'a sığın. Şüphesiz O, her şeyi işiten ve her şeyi görendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz Musa'ya hidayeti verdik."* Yani kendisiyle doğru yola ulaşılacak mucizeler, hükümler ve sahifeler verdi. *"Ve İsrâiloğulları'na, akıl sahipleri için bir hidayet rehberi ve öğüt olan o kitabı miras bıraktık."* Yani onlara Tevrat'ı miras bıraktık; onu bir kısmı diğerlerinden alıp öğrenir.

Âyette bahsedilen kitapla, diğer hak kitaplar da kastedilmiş olabilir. O zaman mana Tevrat, İncil ve Zebur için uygun olur; çünkü bu kitaplar değişik zamanlarda İsrâiloğulları'na indirilmiştir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu âyette, peygamberlerin mirasının sadece ilimle, hidayeti tarif eden hikmet ve öğütle hakkı anlatan kitap olduğuna bir işaret vardır."

Onlara miras bırakılan bu kitap, onun içindekileri bilen, onlarla amel eden safi akıl sahipleri için hidayet rehberi ve öğüt veren bir kitaptır. Yahut onları irşad eden ve uyaran bir kitaptır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm! Sen sabret."* Yani kavminin sana çektirdiği sıkıntı ve gamlara sabret. *"Şüphesiz, Allah'ın* sana yardım edeceğine ve dinini yücelteceğine dair *vaadi gerçektir."* Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçti: 'Onlar, muhakkak galip geleceklerdir. Şüphesiz, galip gelecek olan bizim ordumuzdur" (Sâffât 37/171-173).

Bu vaat gerçektir, onda asla ihtilaf ve aksine ihtimal yoktur.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Yüce Allah, Hz. Musa'ya yaptığı gibi, Hz. Peygamber'e de [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlarına karşı yardım edecek ve dinini bütün bâtıl dinlere galip getirecektir. Yüce Allah, kitabına (Kur'an'a) sımsıkı sarılmaları için onun müminlere miras bırakıyor. Miras bırakıyor ki bu yüce kitap onlar için bir hidayet rehberi, öğüt, izzet ve şeref olsun."

Yani Allah Teâlâ, aralarında tam bir benzerlik olsun diye, Hz. Peygamber'e yardım müjdesinden önce Hz. Musa'dan bahsetti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Günahının bağışlanmasını iste."* Ümmetine usul ve yol öğretmek için istiğfar et; şüphesiz istiğfar, ilâhî yardımı ve zaferi engelleyen günahları temizler.

Yahut, bazı vakitlerde, evla olanı terketmek gibi gerçekleşen noksanlıkları gidermek için istiğfar et. Şüphesiz, salih insanların iyilikleri, bazan mukarrebîn makamındaki ârifler için kötülük sayılır.

Özetle, her makamın kendisine göre kusuru vardır. Bu kusur, o makamın hakkını gereği gibi yerine getirmede oluşan noksanlıklardır. Bir de Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], insanlara davet ve dini öğretme sırasında da müşahede halini devam ettirmekle yükümlüdür. Onun aklı, onlara tâlim ve terbiye ile meşgulken, kalbi bir lahza Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen uzak kalacak olsa bu, onun hakkında, istiğfarı gerektiren bir durumdur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et."* Yani, hamd ile birlikte tesbih yapmaya devam et; *"Sübhânallahi ve bi-hamdihî"* de.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Sabah ve akşam vakitlerinde namaz kıl. Çünkü beş vakit namaz farz kılınmadan önce, Mekke döneminde farz olan sabah ve akşam iki rekât namazdı.

"Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et" âyetiyle kastedilenin, sabah ve ikindi namazları olduğu da söylenmiştir; onlar, şeref ve üstünlüğünden dolayı özel olarak dile getirilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hak Teâlâ tarafından *kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın,* sırf haset ve inatla *Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler* ve onları inkâra gidenler *var ya, onların kalplerinde sadece, kendisine yetişemeyecekleri bir kibir, büyüklenme vardır."*

Böyle bir delilin gelmesi imkânsız olmakla birlikte, mücadelenin ona bağlanması şunu bildirmek içindir: Din hakkında konuşmak için, sözün bir delile dayanması gereklidir. Âyet, Mekke müşrikleri hakkında inmiş olsa da bu, haklı olsun haksız olsun, bütün mücadele edenler için gerekli bir şeydir.

Onların kalplerinde sadece hakka karşı bir kibirlenme ve ona karşı kendini büyük görme vardır. Bu, insanların önüne geçmek, onlara reis olmak ve kendilerinden üstün hiç kimsenin olmaması isteğidir. Resûlüm, onlar bunun için sana düşman oldular, onların önüne geçmenden ve senin hükmün altında olmalarından korkarak âyetlerini reddettiler. Şüphesiz, her türlü hükümdarlık ve önderlik peygamberlik makamının altındadır.

Yahut onlar, haset ve azgınlıklarından, peygamberliğin sana değil kendilerine verilmesini beklediklerinden seninle mücadeleye girdiler. Şu âyetlerde belirtildiği gibi:

"Müşrikler, 'Bu Kur'an, iki şehrin birinden (Mekke ve Tâif'ten) bir büyük adama indirilseydi ya!' dediler" (Zuhruf 43/31).

"Kâfirler, 'Eğer o (Kur'an) hayırlı bir şey olsaydı, önce biz kabul ederdik!' dediler" (Ahkâf 46/11).

Cenâb-ı Hak sonra, onların kibirlerini şöyle tanıttı: *"Onlar, ona ulaşacak değiller."* Yani onlar, bu kibrin gerektirdiği şeye ulaşacak değiller. Bu şey, onların öne geçme ve idareyi ele alma istekleridir.

Bir rivayete göre bu âyet yahudiler hakkında indi. Mücadele eden onlar olup Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle diyorlardı: "Sen, Tevrat'ta bahsedilen adamımız değilsin. Bizim adamımız Davud oğlu Mesîh'tir. Onlar bununla deccâli kastediyorlar. O, ahir zamanda çıkar, saltanatı (hükümranlığı) kara ve denizlere ulaşır, nehirler onun emrinde olur. O, Allah'ın en büyük âyetlerinden biridir. O zaman mülk (hükümranlık) bize döner."[529]

Allah Teâlâ, onların bu temennilerini "kibir" olarak isimlendirdi ve onların temennilerine ulaşamayacağını belirtti.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sen,* sana haset edenlerin ve sana karşı taşkınlık yapanların tuzağından *Allah'a sığın. Şüphesiz O,* senin ve onlanın söylediği her şeyi *işitendir,* senin ve onların yaptığı her şeyi *görendir."* O sana yardım eder, onların şerrinden seni korur.

---

[529] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/153; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/425.

53-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelen kimse, sabret. Şüphesiz, Allah'ın manevi fetih vaadi gerçektir; eğer sabreder, çilesini çeker ve usanmazsan ona ulaşırsın. Rabb'inin huzuruna girmen için, günahına tövbe et ve ayıbından temizlen.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Günahın için istiğfar et."* Yani beşerî işlerden kalbinde cereyan eden şeylere istiğfar et. Ayrıca, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ile birlikte kendi varlığını görmekten de istiğfar et. Şüphesiz, sonradan yaratılan bir varlığın, ezelî olanın vücudunda bulunması (kendini öyle görmesi) bir günahtır. Bu durum, ezelî olanın yaratılmış olandan ayrılması ve her şeyi ile tekten olduğunun bilinmesi içindir." Açıklamalarının tamamı için Vertecübî'nin eserine bakınız.[530]

Allah Teâlâ'nın, *"Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et"* âyetinde bu vakitlerde Allah'a yönelmeye, onları dua, zikir ve tesbihle geçirmeye teşvik vardır. Çünkü bir şey, başlangıcı ve bitimiyle değerlendirilir. Kim, gününü hayırlı bir amelle başlatır ve hayırlı bir amelle tamamlarsa, o günü hayırla tamamladığına hükmedilir.

Allah Teâlâ, inkârcılar hakkında şöyle buyurdu: *"Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler var ya, onların kalplerinde sadece, kendisine yetişemeyecekleri bir kibir (büyüklenme) vardır."* Sen, onlardan Allah'a sığın ve bütün varlığın ile yüce Mevlâ'na yönelerek onlardan uzaklaş. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıyametin Kopması Haktır

Kâfirlerin Allah'ın âyetleri hakkındaki mücadelesi, öldükten sonra dirilmeyi de içine aldığı için, Cenâb-ı Hak, bu konuda onlara delil getirerek şöyle buyurdu:

---

[530] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 3/238.

لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِٓيءُ قَلِيلاً مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾
اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

57. ***Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir; fakat insanların çoğu bilmezler.***

58. ***Körle gören, iman edip salih amel yapanla kötülük yapan bir değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz!***

59. ***Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu inanmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir."* Kimin bunca büyüklüğü ile birlikte bu cisimleri yoktan var etmeye gücü yeterse o, insanı öldükten sonra tekrar diriltmeye ve bedenini basit haliyle canlandırıp mahşere sevketmeye daha fazla güç sahibidir. *"Fakat insanların çoğu bunu bilmez;* çünkü onlar, gaflet kendilerine baskın geldiğinden ve basiretleri kör olduğundan, bu gerçeği tefekkür etmezler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Körle gören* yani gafil ile basiret sahibi *bir değildir. İman edip salih amel yapanla kötülük yapan kimse de bir değildir."* İyilik yapanla kötülük yapan bir olmaz. Onlar için bir başka hal vardır ki bu iki grubun farkı orada ortaya çıkar. O, dirildikten sonra belli olacak bir durumdur. O zaman, hakkı gören basiret sahibiyle, iyilik yapan kimse, en yüksek makamlara yükselir; gafil ile kötülük sahibi ise en aşağı derekelere düşer.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ne kadar az düşünüyorsunuz!"* Yani çok az düşünüyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kıyamet günü mutlaka gelecektir;* delilleri apaçık olduğu ve bütün peygamberler onun meydana geleceği konusundaki haberde ittifak ettikleri için *bunda,* onun gelişinde *hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu inanmazlar."* Onlar, görmeleri sadece hissettikleri maddi şeylere bağlı olduğu için, kıyametin gerçekleşeceğini tasdik etmezler.

57-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ulvî ve süflî âlemler hakkında (gökler ve yer üzerinde) tefekkür etmek, kaçınılmaz olarak kalpte Cenâb-ı Hakk'ın azametini, sonsuz kudret ve hikmetini idrak etmeyi ve öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğunu anlamayı gerektirir. Çünkü ilâhî kudret, hepsinde hükmünü uygular. Göklerin ve yerin yaratılmasının insanın yaratılmasından daha büyük bir şey olması, maddi cismi itibariyledir; mana yönüne gelince, insan daha büyüktür. Zira o, bütün âlemleri bünyesinde toplamaktadır. Bu konuda İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde der ki:

"Şunu iyi anla, sen, Allah için varlığın (kâinatın) nüshasısın; mevcut varlıklar içinde senden daha üstünü yoktur. Arş, kürsî, ulvî ve süflî âlemler sende dercedilmiş değil mi?"[531]

Dua ve İbadetten Kaçanların Sonu

Cenâb-ı Hak, kudretinin büyüklüğünü açıkladıktan sonra, kendisine ibadet ve dua edilmesini emretti. Dua edenin, duasına karşılık verileceğini kesin olarak bilmesini isteyerek şöyle buyurdu:

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِى
سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴿٦٠﴾

---

[531] Sözün açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye,* s. 248 (Beyrut 2000).

60. ***Rabb'iniz şöyle buyurdu: "Bana dua edin, duanıza karşılık vereyim. Şüphesiz, bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın hor hakir bir halde cehenneme gireceklerdir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Rabb'iniz şöyle buyurdu: 'Bana dua edin,* yani ibadet edin ki *karşılık vereyim.'* Yani size sevap ve mükâfat vereyim." Âyetin devamı bu manayı destekliyor: "*Şüphesiz, bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın hor hakir bir halde,* aşağılanmış ve zelil olarak *cehenneme gireceklerdir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Benden isteyin ki istediğim şeyi istediğim vakitte size vereyim.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, icabetten önce istemeyi, mağfiretten önce istiğfarı emretmesinin hikmeti şudur: Aslında Cenâb-ı Hak, sen istemesen de o şeyi sana vermeyi levh-i mahfûzda hükme bağladı, fakat sana istemeyi emretti. Sen, istediğin şeyi bulunca, onu duan sebebiyle elde ettiğini zannederek sevinirsin."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İstemek bir sebeptir; Hak Teâlâ kudretinin sırrını sebepler perdesiyle örtmüştür.

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Âyetteki hitabın müminlere olduğu sabit olunca, hangi mümin Allah'a dua eder ve O'ndan bir şey isterse Allah Teâlâ onu kendisine muhakkak verir. Bu ya dünyada olur ya da ahirette olur. Ahirette verilince, ona şöyle denir: 'Bu, senin dünyada istediğin şeydir; bunu senin için bugüne sakladım.' O zaman mümin kul çok sevinir; hatta dünyada kendisine hiçbir şey verilmeseydi de hepsi bugüne saklansaydı diye temenni eder."[532]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: O halde, Kur'an'ın vaadine göre, bütün dualara karşılık verilir; fakat bu, ya hemen dünyada olur veya ahirete ertelenir. Hadiste belirtildiği gibi, bazan duaya karşılık olarak kuldan bir bela uzaklaştırılır. Dua, istemek ile tefsir edilince, ondan kibirlenip yüz çevirmek, ibadetten kaçmak gibi kabul edildi. Bu, ona ileri derecede teşvik için yapıldı.

---

[532] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/314.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Dua bir ibadettir"*[533] buyurarak bu âyeti okumuştur.

Diğer bir rivayette, *"Dua ibadetin özüdür"*[534] buyrulmuştur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyeti şöyle açıklamıştır: "Benim birliğimi tasdik ve ilan edin, sizi bağışlayayım." Bu, duayı ibadetle, ibadeti de tevhidle tefsir etmektir.[535]

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler, dua ve yalvarmanın mı yoksa sükût ve rızanın mı daha faziletli olduğu konusunda farklı görüşler söylemişlerdir. Tercih edilen hal şudur: Kul, kalbinde tecelli eden duruma bakar; eğer kalbi dua için açılmışsa o vakit, onun hakkında en faziletli dua zamanıdır. Şayet kalbi duaya karşı kapalı ise sükût daha hayırlıdır. Hakikat ehli ârifler için genel olan durum ise Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gibi, halini yüce Allah'ın bilmesiyle yetinmek ve O'na teslim olmaktır. Çünkü onlar, Hz. İbrahim'in meşrebindedirler.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Bana, duaya icabet için ayırdığım dua zamanında dua edin. Bana bu vakitlerde dua edin ki duanıza karşılık vereyim. Şüphesiz, o vakitlerde duaya karşılık verilmesi kesindir. Kim dua vakitlerini bilmezse onun duası, edebi terketmektir. Kuşkusuz, istiğfar vaktinde dua etmek, manevi makamlarla ilgili marifetin azlığındandır. Bir sultan kızgın olduğu zaman ondan bir şey istenmez. Sevinç halinde olduğu zaman ise ihsan ve ikram zamanıdır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, Allah'tan ilim alıp ilâhî muradı anlayan seçkin ârifler içindir. Umum halka gelince, onlar için münasip olan, genişlikte ve darlıkta, bütün vakitlerinde dua etmeleridir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Hiç olmazsa onlara azabımız geldiğinde yalvarıp yakarsalardı ya! Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan yaptıklarını kendilerine güzel gösterdi" (En'âm 6/43).

---

[533] Ebû Davud, Vitir, 23 (nr. 1479); Tirmizî, Daavât, 1 (nr. 3372); İbn Mâce, Dua, 1.

[534] Tirmizî, Daavât, 1 (nr. 3371).

[535] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/121.

Vertecûbî, sonra, Ebû Bekir el-Verrâk'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Âyetin manası şudur: Bana, darda kaldığınızda ve tam bir yöneliş halinde dua edin; öyle ki sizin için benden başka hiçbir müracaat yeri ve sığınak kalmasın. İşte o zaman duanıza karşılık veririm."[536]

Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, birliğinin delillerinden ve dönüşün sadece kendisine olacağından bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراًۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ
رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذٰلِكَ
يُؤْفَكُ الَّذ۪ينَ كَانُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ
الْاَرْضَ قَرَاراً وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْۚ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ لَٓا
اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٥﴾

61. ***Allah, sizin dinlenmeniz için geceyi, görmeniz için de gündüzü yarattı. Şüphesiz, Allah insanlara karşı lutuf sahibidir; fakat insanların çoğu şükretmez.***

62. ***İşte O, her şeyin yaratıcısı olan Rabb'iniz Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde nasıl oluyor da (haktan) çevriliyorsunuz?***

63. ***Allah'ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle çevrilir.***

---

[536] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/238; Ebû Bekir el-Verrâk'ın sözü için ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/212.

64. O Allah ki yeryüzünü sizin için yerleşim yeri, göğü de bir bina yaptı. Size şekil verdi ve şeklinizi en güzel şekilde yaptı. Sizi temiz nimetlerle rızıklandırdı. İşte Rabb'iniz Allah budur. Âlemlerin Rabb'i olan Allah ne yücedir.

65. O, hayat sahibidir. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde** (şirk ve gösterişten uzaklaşıp)* ***dini sırf O'nun için yaşayarak O'na dua *(ve ibadet)* ***edin. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, sizin dinlenmeniz için geceyi yarattı."* Onu karanlık ve serin yaratarak dinlenmeniz için müsait bir hale getirdi. Onda hareketler azalır ve böylece beden dinlenir. *"Allah görmeniz için de gündüzü yarattı. Şüphesiz, Allah insanlara karşı* büyük *lutuf sahibidir;* çünkü Allah onlara bu büyük nimetleri bahşetmiştir. *Fakat insanların çoğu,* nimeti vereni tanımadıklarından ve nimetlerden gafil olduklarından *şükretmezler."* Gerçekten insanların çoğu nankördür. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz insan, çok nankördür"* (Hac 22/66).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte O, her şeyin yaratıcısı olan Rabb'iniz Allah'tır."* O, geceyi ve gündüzü yaratmak gibi ilâhlığı gerektiren fiillerde tek olan Rabb'iniz Allah'tır. O'ndan başka bir rab yoktur. *"O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur."* O, ilâhlık, rablik, eşyayı yoktan var etme ve tek olma gibi sıfatları zatında toplayan bir zattır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O halde nasıl oluyor da çevriliyorsunuz?"* Yani nasıl oluyor da bu sıfatlara sahip Allah'a ibadetten putlara ibadete çevriliyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle çevrilir."* Yani Allah'ın âyetlerini hiç düşünüp taşınmadan sırf bir inatla inkâr edenler, böylece, hiçbir izahı ve gerekçesi bulunmayan bir şekilde haktan döndürülmektedir.

Cenâb-ı Hak, zamanla alakalı ihsanından bahsettikten sonra, mekânla alakalı ihsanından da bahsederek şöyle buyurdu:

"*O Allah ki yeryüzünü sizin için,* üzerinde yürüyeceğiniz ve mesken kurup barınacağınız şekilde sabit bir *yerleşim yeri yaptı. Göğü de,* üzerinizde bir çatı gibi *bina etti.*" Sanki dünya bir ev, gök de onun yıldızlarla süslenmiş tavanıdır. Onun sergisi yeryüzü olup içinde hane halkının ihtiyaç duyduğu her şey bulunmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O, size şekil verdi ve şeklinizi en güzel sûrette yaptı.*" Bu âyet yüce Allah'ın, insanın cismiyle alakalı ihsanını açıklamaktadır. Yani O, sizi en güzel sûrette yarattı. Şöyle ki sizi ayakta duracak ve yüzü gözükecek şekilde, âzaları birbiriyle uyum içinde ve vücut ölçüleri dengeli bir halde, çeşitli sanatları icra edecek hazırlıkta ve birçok kemalatı kazanacak kabiliyette yarattı.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, insandan daha güzel bir canlı yaratmadı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sizi temiz,* lezzetli *nimetlerle rızıklandırdı. İşte Rabb'iniz Allah budur.*" Yani bu yüce sıfatlara sahip Rabb'iniz var ya rabliği hak eden O'dur. "*Âlemlerin Rabb'i,* yani onların sahibi ve terbiyecisi *olan Allah,* zatı ve sıfatlarıyla *ne yücedir.*" Bütün varlıklar, O'nun kudreti altında olup yaratılma ve varlığını devam ettirme yönüyle O'na muhtaçtır. Eğer O'nun yardımı kesilecek olsa, bütün varlıklar yıkılıp yok olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O, Hay'dır,* hayat sahibidir." O, gerçek hayat sahibi ve hayatı kendisinden olan tek zattır. "*O'ndan başka ilâh yoktur.*" Çünkü zatında, sıfatlarında ve fiillerinde O'na denk olan hiçbir varlık yoktur. "*O halde dini sırf O'nun için yaşayarak,* yani şirk ve gösterişten uzaklaşıp ihlâsla taat ederek *O'na dua edin,* ibadet yapın ve şöyle deyin: *Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun.*"

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim, 'lâ ilahe illallah' derse, peşinden, 'elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn' desin."[537]

---

[537] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 20/457; Hâkim, *Müstedrek,* 2/438; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât,* nr. 194.

61-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, geceye benzeyen kabz halini (kalbin tutulma, perdelenme ve onu yakarışa sevkeden dert halini), sizin o hal içinde Allah katında dinlenmeniz (O'na yönelerek dünyanın sıkıntısından kurtulmanız) için yarattı. Gündüze benzeyen bast halini de Allah'ın nimetlerini görmeniz ve O'nun ihsanından daha fazlasını isteyerek şükretmeniz için yarattı. Allah nefislerinizi (bedenlerinizi), kulluk vazifelerini yerine getirme yeri olarak yarattı, ruhlarınızı da rubûbiyyetinin azametini müşahede etmeye yükselmeniz için yarattı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "İnsanların gece sakin olması, maddi olarak dinlenip rahat etmesi farklı hallerde olur. Gafiller, gafletiyle rahat eder, sükûn bulur. Muhabbet ehli ise yüce dosta ulaşmanın neşesiyle huzur ve sükûn bulur. Gafletle huzur bulmakla, vuslatla huzur bulmak arasında ne kadar fark vardır! Bazıları, kendi gibilerle huzur ve sükûn bulur. Bazıları, amellerinin manevi tadına, kalplerinin huzur haline ve Allah'a yönelişlerine bakarak sakin olurlar. Bazıları ise gece ve gündüzlerinde huzuru yok etmişlerdir; yani hiçbir şeyle huzur bulmazlar. Onlar Cenâb-ı Hakk'a ulaşma özlemiyle yanan kimselerdir, ebediyen bu özlem içinde yanarlar."[538]

Allah Teâlâ'nın, *"O size şekil verdi ve sûretlerinizi de ne güzel yaptı"* âyeti hakkında deriz ki: Âyetin manası şudur: O sizin bedenlerinize şekil verdi, şöyle ki bedenlerinizi zâhiren ve bâtınen marifetinin nurlarıyla güzelleştirdi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Sizi celâlimin ve cemalinin nurlarıyla sararak, sizi kendim için seçerek ve size ruhumdan üfleyerek sûretlerinizi güzelleştirdim. O ruh ki ilâhî güzelliği ve cemali aksettirmesiyle maddi cisim ve şekilleri güzelleştirir. O ruh, bedenlerde celâlimin nurunun aynasıdır."[539]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ arşı, kürsîyi, gökleri, yeri ve bütün mahlûkatı yarattı fakat onlardan hiçbiri için, 'Onun şeklini ne güzel yaptı' demedi. Bunu sadece insanı yarattığı zaman söyledi. Güzel, insanların güzel bulduğu şey değildir; asıl güzel, yüce sevgilinin (Allah Teâlâ'nın) güzel bulduğu ve güzel dediğidir. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

---

[538] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/314.

[539] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/239.

'Ey sevgili, senin hakkında dedikodu yapanlar, benim katımda senin dereceni düşüremezler. Senin gıybetini yapanlar da sana bir zarar veremezler. Onlar seni ayıpladıkları şeyle aslında seni benim katımda övmektedirler, fakat bunu bilmiyorlar.'"

Allah Teâlâ, o kadar yüksekliği ile güneşe ve aydınlığı ile aya, "Sizin şeklinizi ne güzel yaptı!" demedi. Yaratma işi bize gelince ise,

"Gerçekten biz insanı en güzel biçimde (şekil ve kabiliyette) yarattık" (Tîn 95/4) buyurdu.

Allah, sizin sûretlerinizi güzel yaptığı gibi, (iman ve tövbeniz sebebiyle) amel defterlerinizden hatalarınızı silerek yerine sevaplar yazdı. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Allah, dilediğini siler, dilediğini sabit yapar" (Ra'd 13/39).

Allah Teâlâ'nın, *"O sizi hoş ve temiz rızıklarda rızıklandırdı"* âyeti hakkında deriz ki: Allah sizi, zatını müşahedenin lezzeti ve kendisine vuslatın huzuru ile rızıklandırdı.

"O Allah diridir" âyeti hakkında deriz ki: Kelâm âlimlerine göre hayat, hiçbir şeye (sebebe) bağlı değildir. Sûfilere göre ise hayat birtakım şeylere (sebep ve vasıtalara) bağlıdır; çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait manaların sırlarıyla var olan bir şeydir.

Velilerden kim, Allah'ın kendisine bahşettiği özel manevi hayata ulaşırsa, yani kendisine, insanların içinde yürüyeceği bir nur verilirse, onunla karşılaşan ve kaynaşan herkesin ruhu, Allah'ın marifetiyle dirilir. Bunun için kâmil şeyh, müridinin halinde bir gayret ve ilerleme görmediği zaman, kendisinin hali ona geçsin diye, müridi kucaklayıp sıkar. Bu edep, Cibrîl'in [aleyhisselâm], ilk vahiy getirdiğinde Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] kucaklayıp sıkmasından alınmıştır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklere Uyulmaz!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklerin arasında bulunduğu için, Allah Teâlâ onu, müşriklerin vasıflarını taşımaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَمَّا جَٓاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ
رَبّ۪ي وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ
مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا
شُيُوخاًۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُٓوا اَجَلاً مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
﴿٦٧﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُحْي۪ وَيُم۪يتُۚ فَاِذَا قَضٰٓى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

66. ***De ki: "Rabbim'den bana apaçık deliller gelince, sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza tapmam bana yasaklandı ve bana âlemlerin Rabb'ine teslim olmam emredildi."***

67. ***Sizi, (önce) topraktan, sonra meniden, sonra alakadan** (aşılanmış yumurtadan) **yaratan, sonra sizi** (anne rahminden) **bebek olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına erişmeniz, sonra da ihtiyarlamanız için yaşatan O'dur. İçinizden bu devrelere ulaşmadan önce ölenler de vardır. O, bütün bunları, belli bir vakte ulaşmanız ve aklınızı kullanıp ibret almanız için yaptı.***

68. ***O, hayat veren ve öldürendir. O, bir işin olmasına hükmettiği zaman, ona sadece "Ol!" der, o da oluverir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Rabbim'den bana apaçık* aklî *deliller* ve Kur'an âyetleri *gelince, sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza tapmam bana yasaklandı."* Aslında o, delil gelmeden önce de hiçbir zaman putlara tapmadı.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği, akıl ile bilinecek şeylerdir. Bazan, Kur'an âyetleri içinde aklî deliller de geçer. Allah'a ibadet etmenin farz, putlara ibadet etmenin haram olmasına gelince, bu dinî bir hükümdür. *'Bana, putlara tapmak yasaklandı'* âyeti bunu göstermektedir. Yani bana bunu yapmak haram kılındı. Bu tür hükümler de sadece peygamber gönderildikten sonra bilinir. Mu'tezile, din gelmeden önce, haram ve helâlin gerekli oluşu, iyilik ve kötülüğün bilinmesi konusunda farklı görüştedir."

Âyetin manası şudur: Taklit, sizin içinde bulunduğunuz hali gerektirir fakat bana, size gelmeyen bir emir geldi. Nitekim Hz. İbrahim de [aleyhisselâm] babasına şöyle demişti: *"Babacığım, doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola ileteyim"* (Meryem 19/43).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de bana âlemlerin Rabb'ine teslim olmam,* O'na boyun eğmem ve dini ihlâsla yaşamam *emredildi."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O *sizi* yani aslınız olan Âdem'i önce *topraktan yarattı."* Siz onun bünyesinde topraktan yaratılmış oldunuz.

"O, sonra sizi bir meniden yarattı." Sonra sizleri, ayrı ve farklı vücutlar olarak belden atılmış bir meni parçasından yarattı.

"Sonra alakadan aşılanmış yumurtadan *yarattı."*

"Sonra sizi anne rahminden *bir bebek olarak çıkardı."*

"Sonra sizi, olgunluk çağına, kuvvet ve akılda kemale *erişmeniz, sonra da ihtiyarlamanız için* dünyada bir süre *yaşattı."*

"İçinizden bu devrelere ulaşmadan önce ölenler de vardır." İnsanlardan bazıları anne rahminden bir bebek olarak çıkmadan önce ölür. Bazıları, olgunluk çağına ulaşmadan önce ölür. Diğer bazıları da yaşlılık devresine erişmeden önce ölür.

"O, bütün bunları, herkes için belirlenmiş *belli bir vakte ulaşmanız* için yaptı." Bu, ecel vakti olup kimse onu ileri geçemez. *"Bir de aklınızı kullanmanız,* aklınızı kullanarak onlardan ibret almanız, deliller çıkarmanız ve çeşitli hikmetlere ulaşmanız *için yaptı."*

Şüphesiz, insanın yaratılmasındaki bu eşsiz tedrici seyir, önceden mevcut olan bir kaderi (tesbit, plan ve ölçüyü) ve her şeye hükmü geçen bir kudreti gerektirir. Çünkü yaratılan insanlar arasında tabiat olarak çok büyük farklılık ve değişik özellikler mevcuttur. Bu önceki bir tercihi ve ezelî iradeyi gerektirmektedir. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamında gelen âyette şöyle buyurdu:

"O, hayat veren ve öldürendir." Yani O, ölüleri dirilten ve dirileri öldürendir. Yahut diriltmeyi ve öldürmeyi gerçekleştiren O'dur. *"O, bir işin olmasına hükmettiği zaman,* yani herhangi bir işin olmasını irade ettiğinde, *ona sadece "Ol!" der, o da* hiçbir şeye bağlı olmadan ve beklemeden hemen *oluverir."* Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bir şeyin olmasını irade ettiğinde yüce kudretinin varlıklarda nasıl tesirini gösterdiğini ve varlıkların nasıl süratle yaratıldığını temsil yoluyla anlatmaktır, yoksa bir şeyi yaratırken verilen bir emir ve bu emri işitip yerine getiren bir varlık yoktur.

66-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, tevhidin sırlarını talep ederek tecrid (mâsivadan gönlü çekip yüce Mevlâ'ya verme makamına) girdiğinde, avam halk temkin halinden önce kendisini sebeplere dönmeye çağırırsa onlara şöyle demelidir: "Rabbim'den bana apaçık deliller gelince, sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza tapmam bana yasaklandı ve bana âlemlerin Rabb'ine teslim olmam emredildi."

Ona Rabb'inden gelen açık delil, en büyük yakîn hali olup onun, Allah'ın takva sahiplerini sebepsiz olarak rızıklandıracağını yakînen bilmesidir. Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu hali ifade etmektedir:

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve kendisini hiç hesap etmediği yerden rızıklandırır." (Talâk 65/2-3).

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] bu manada şöyle demiştir: "Ey benim dinim ve dünyam, senin zikrinle meşgul olarak insanlara dinlerini ve dünyalarını terkettim."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ey Muhammed de ki: Bana, sizin taptığınız şeylere tapmam yasaklandı. Yani bana, sizin taptığınız şeylerden uzaklaşmam, sizin meşgul olduğunuz şeylerden yüz çevirmem ve beni yaratan, bana peygamberliği bahşeden Rabbim'e teslim olmam emredildi."[540]

İnsanın aslı olan nutfe anne rahminde gelişip büyüdüğü gibi, müşahede yoluyla marifete ermek için gösterilen irade yani manevi yola giriş de kalpte gelişip kemale eder. Mürid, şeyhi ile sohbet akdi (manevi terbiye için intisap) yaptığı zaman, kalbine irade (hakkı talep) tohumu atılır; mürid, maddi varlıklara bağlanıp kalma dairesinden çıkana kadar bu tohum gelişip büyümeye devam eder. Bu, müridin manevi yolda küçük bir çocuk olarak doğmasıdır. Mürşid onu rüşt (olgunluk) çağına ulaşana kadar himmetiyle besler ve destekler. Bu, müridin kemale ermesidir. Sonra mürid, eğer mürşidi kendisine izin verirse, insanlara terbiye veren bir şeyh olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ahireti İnkâr Edenlerin Hali

Allah Teâlâ'nın bahsettiği insanın geçirdiği evrelerde, öldükten sonra dirilmeyi ispat eden apaçık deliller vardır. Bunu inkâr etmek ve o konuda tartışmaya girmek tam bir cehalettir. Cenâb-ı Hak, buna dikkat çekerek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖى اٰيَاتِ اللّٰهِ اَنّٰى يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا
بِالْكِتَابِ وَبِمَٓا اَرْسَلْنَا بِهٖ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾ اِذِ الْاَغْلَالُ فٖٓى
اَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِى الْحَمٖيمِ ثُمَّ فِى النَّارِ يُسْجَرُونَ
﴿٧٢﴾ ثُمَّ قٖيلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا
بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْـًٔا كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ الْكَافِرٖينَ ﴿٧٤﴾ ذٰلِكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾
اُدْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٧٦﴾

---

[540] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/316.

69. *Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenleri görmez misin? O âyetlerden nasıl da döndürülüyorlar!*

70. *Onlar, kitabı ve peygamberlerimize gönderdiklerimizi yalanlayanlardır. Onlar yakında (gerçeği) anlayacaklar!*

71-72. *Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde, kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır.*

73-74. *Sonra onlara, "Allah'ı bırakıp da koştuğunuz ortaklar nerededir?" denilir. Onlar da, "Bizden uzaklaşıp gittiler. Hayır, biz önceleri hiçbir şeye tapmıyorduk!" derler. İşte Allah kâfirleri böyle saptırıp şaşkınlık içinde bırakır.*

75. *Bu, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür.*

76. *İçinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından girin! Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenleri görmez misin?*" Cenâb-ı Hak, bu sûrede hakka karşı tartışmaya girmeyi üç kez zikretti. Bu, ya tartışmanın üç grup içinde gerçekleştiğini göstermek içindir. Bunların birincisi Firavun'un kavmi, ikincisi yahudiler, üçüncüsü de müşriklerdir. Yahut da manayı tekit (kuvvetlendirmek) içindir.

Âyetin manası şudur: Allah'ın apaçık âyetleri hakkında mücadele eden şu kibirli kimselere baksana! O âyetler ki kendilerine imanı gerektiriyor ve haklarında çekişmeye girmekten sakındırıyor.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar* Allah'ın âyetlerinden *nasıl da döndürülüyorlar!*" Yani onlardan çevriliyorlar; halbuki o âyetler bütünüyle kendilerine yönelmeyi gerektirmekte ve onlardan yüz çevirmeyi tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Bu ifade, onların zavallı hallerini hayretle karşılama ve peşindeki âyette bütün Kur'an'ı veya diğer kitap ve dinleri yalanlamalarını açıklamaya bir hazırlıktır. Allah Teâlâ bunu şöyle açıkladı:

"Onlar, kitabı yani Kur'an'ı veya diğer bütün semavî kitapları *yalanlayanlardır. Onlar ayrıca* diğer kitaplardan *peygamberlerimize gönderdiklerimizi* yahut vahyi veya hak dinleri *yalanlayanlardır. Onlar yakında anlayacaklar!"* Onlar, türlü azapları müşahede ettiklerinde yaptıkları tartışmanın ve yalanlamanın âkıbetinin ne olduğunu bilecekler!

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O zaman, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde, kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır."* Yani onlar, boyunlarına demir halkalar geçirildiğinde yaptıklarının âkıbetini anlayacaklar.

İbn Arafe tefsirinde şöyle zikredilmiştir: "Dünyevî cezalarda suçlunun bu şekilde demir halkalara vurulması ve bu cezanın ahiret cezalarına kıyas edilmesi hatadır. Bunu yapan kimse son derece hatalıdır. Öldürülmek için hapsedilen kimsenin, demir ve zincirlere vurulması hakkında mezhep imamları bir şey söylememiştir. Ancak kaçmasından korkulan kimsenin ayağına demirden bir bağ vurulur. Boynuna gelince, oraya bir şey vurulmaz ve bağlanmaz."

Onlar, kaynar su içinde sürüklenerek götürülür, sonra kızgın ateşte yakılır. Yani onlara, türlü şekillerde azap edilir ve bir azaptan diğerine sevkedilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onlara, 'Allah'ı bırakıp da koştuğunuz ortaklar nerededir?' denilir. Onlar da, 'Bizden uzaklaşıp gittiler' derler."* Yani görünmez oldular. Bu, putların onlarla bir araya getirilmesinden öncedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O putlar bizden uzaklaşıp gittiler, kendilerinden beklediğimiz şeyleri (yardım ve şefaati) bulamadık!

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Hayır, biz önceleri hiçbir şeye tapmıyorduk!"* Yani o putların hiçbir şey olmadığını ve hiçbir işe yaramadığını anladık.

Yahut onların bu sözü, yaptıklarını inkâr içindir. Şu âyette olduğu gibi: *"Vallahi ey Rabbimiz, biz şirk koşanlardan değildik!"* (En'âm 6/23).

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah kâfirleri böyle* feci şekilde *saptırıp şaşkınlık içinde bırakır."* Öyle ki ahirette kendilerine fayda verecek hiçbir şeye ulaşamazlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Putları onlardan uzaklaşıp gittikleri gibi, Allah da onları putlarından uzaklaştırır, öyle ki isteseler de birbirleriyle karşılaşamazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu saptırma, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür."* Bu sapkınlık sizin, yeryüzünde şirk ve azgınlıkla şımarıp büyüklük taslamanız, kendinizi beğenip şımarmanız sebebiyle oluştu.

Sonra onlara denir ki: *"İçinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından,* yani sizin için ayrılmış yedi kapısından *girin!* Hakk'a karşı *büyüklük taslayanların yeri* olan cehennem *ne kötüdür!"*

69-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara manevi terbiye veren kâmil ârifibillâh veliler, her zamanda Allah'ın âyetlerinden bir âyettir. Onların varlığı hakkında çekişmeye giren ve onların sohbetinden (manevi terbiyesine girmekten) kaçınan kimseler hakkında denir ki: "Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden kimseler, nasıl oluyor da ondan çevriliyorlar? Onlar, Allah'ın kitabının sırlarını, onun bâtınî ilimlerini ve bu sırlara dalan kimselerden çıkan peygamberlerin halifeleriyle gönderilen hakikatleri yalanlayan kimselerdir. Onlar, vesvese ve havâtırlar kendilerine hücum ettiğinde, maddi bağ ve boş meşguliyetler onları sardığında neyi kaybettiklerini bilecekler. Bu hal onları Cenâb-ı Hakk'ı müşahede fezasına dalmaktan, fikirleriyle melekût (gayb) âleminin nurları ve ceberûtun (Cenâb-ı Hakk'ın zatına has tecelli âleminin) sırları içinde koşmaktan alıkor. Onlar, dünyada kendi tedbir ve tercihlerinin sıkıntısı içinde yüzdürülür, sonra Allah'tan kopma ateşi içinde yakılırlar. Sonra, öldükleri zaman kendilerine, "Allah'ın dışındaki varlıklardan kendilerine sevgi gösterip meylederek O'na ortak koştuklarınız nerede?" denir. Onlar da, "Onlar, bizden uzaklaşıp gittiler" der. Gerçekten de kendileriyle oyalanıp durdukları bütün hazları ve şehvetleri onlardan uzaklaşıp gitmiştir. Onlara şöyle denir: "Bu, sizin dünyada iken çeşit çeşit yiyecek, içecek ve giyecek içinde keyif sürmeniz, kadınlarınızla gülüp eğlenmeniz ve insanlara karşı övünüp böbürlenmeniz sebebiyle başınıza geldi."

Onlar, Allah'ın bütün müminler için tahsis ettiği zaman hariç, diğer zamanlarda ebediyen perde içinde kalırlar, ârifler gibi sürekli Allah'ın cemalini seyredemezler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Yolunda Sabır

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sabretmesini ve fethi beklemesini emrederek şöyle buyurdu:

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّۚ فَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا
عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا
بِاِذْنِ اللّٰهِۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

77. Resûlüm, sen sabret! Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Onları tehdit ettiğimiz azabın bir kısmını ya sana gösteririz yahut (göstermeden) *seni vefat ettiririz. Sonuçta onlar bize döndürüleceklerdir.*

78. Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan bir kısmını sana anlattık, bir kısmını ise anlatmadık. Hiçbir peygamber, Allah'ın izni olmaksızın bir mucize getiremez. Allah'ın emri gelince de hak yerine getirilir. Hakkı geçersiz kılmak için koşanlar işte o noktada hüsrana uğrarlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sen*, kavminden gördüğün eziyete *sabret! Şüphesiz, Allah'ın* onları helâk etme ve kendilerine azap etme *vaadi gerçektir*. O muhakkak gerçekleşecektir. Ondan kaçış yoktur. *Biz*, helâk etme, öldürme ve esirlik gibi *onları tehdit ettiğimiz azabın bir kısmını ya* senin hayatında *sana gösteririz yahut* onları helâk etmeden önce *seni vefat ettiririz*. Senden sonra, *onlar bize döndürüleceklerdir*." Yani onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana gösteririz, sen onu bizzat görürsün. Yahut onlara vaat edilen azabı sana göstermeden seni vefat ettiririz, sonra onlar kıyamet günü bize döndürülürler, biz o zaman kendilerinden şiddetli bir şekilde intikam alırız.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önce yaşayan peygamberlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

"*Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik.*" Onlara da eziyet edildi ve onlar sabrettiler, nihayet kendilerine yardımımız ve zafer geldi. "*Onlardan bir kısmını sana* Kur'an'da *anlattık, bir kısmını ise anlatmadık.*"

Rivayet edildiğine göre, peygamberlerin sayısı -Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun- yüz yirmi dört bindir. Kur'an'da kıssaları anlatılanlar ise belli sayıdadır.

Şerefeddin-i Tîbi demiştir ki: "Peygamberlerin sayısı konusunda sahih olarak rivayet edilen haber, İmam Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Zer el-Gıfârî'den rivayet ettiği şu hadistir. Ebû Zer [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Yâ Resûlallah, peygamberlerin sayısı kaçtır?" diye sordum, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"*Yüz yirmi dört bindir. Onlardan üç yüz on beş tanesi resûl olup büyük bir grubu oluşturmaktadırlar.*"[541]

Hadisin senedi hakkında, zayıf, sahih ve mevzû gibi değişik değerlendirmeler yapılmıştır.

---

[541] Ahmed, *Müsned*, 5/266; Hâkim, *Müstedrek*, 2/594; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7871; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 6190. Resûllerin sayısı (315) hakkındaki bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/262; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7545.

Bir rivayete göre, peygamberlerin sayısı sekiz bin olup bunların dört bini İsrâiloğulları'ndan, dört bini ise diğer insanların içinden çıkmıştır.[542]

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, siyahî (zenci) bir peygamber gönderdi. O, Kur'an'da kıssası anlatılmayan peygamberlerdendir."[543]

Peygamberlerin bir kısmının kıssası Kur'an'da anlatılmıştır. Ebû Zer [radıyallahu anh] hadisinde genel bir sayının haber verilmesi, buna ters değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hiçbir peygamberin, Allah'ın izni olmaksızın,* kavminin isteği ile *bir mucize getirmesi mümkün değildir;* böyle bir şey peygamber için sahih ve doğru olmaz." Mucize sadece Allah'ın izniyle gerçekleşir. Şüphesiz, bütün çeşitleriyle mucizeler, Allah Teâlâ'nın birer ihsanıdır. Cenâb- Hak, mucizeleri kendi iradesiyle sonsuz hikmetine göre peygamberleri arasında paylaştırmıştır. Bu âyet, Kureyş'in Hz. Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] inadına mucize istemelerine cevap olarak inmiştir.

Âyetin manası şudur: Şüphesiz biz pek çok peygamber gönderdik. Allah'ın izni ve dilemesi olmadan onlardan hiçbirinin kendi başına bir mucize getirmesi söz konusu değildir. Bu durumda, Allah'ın dilemesi ve izni olmadan, sizin istediğiniz mucizeyi getirmem nasıl mümkün olur?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın emri gelince hak yerine getirilir."* Yani Allah'ın helâk emri veya kıyamet saati geldiğinde, hak üzere olan kimse azaptan kurtarılır ve kendisine amelinin mükâfatı verilir; bâtıl üzere olan kimse ise helâk edilir ve azaba uğratılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hakkı geçersiz kılmak için koşanlar işte o noktada hüsrana uğrarlar."* Yani inadına mucizeler isteyen inatçı kimseler yahut bâtıla sımsıkı sarılanlar hüsrana uğrar. Bu son manaya göre, inadına mucize isteyenler, bâtıla sımsıkı sarılanlar kapsamına öncelikle girmektedir.

---

[542] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4132; Hâkim, *Müstedrek*, 2/597-598; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 778; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/368.

[543] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/368; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/306.

77-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelen kimse, halktan gördüğün eziyete ve cefaya sabret. Allah, velileri inkâr edenlere vaat ettiği helâki sana ya hayatında gösterir yahut senin ölümünden sonra onları vaat ettiği şeylerle yüz yüze getirir. Senden önceki velilere de eziyet edildi. Sen onların bir kısmını tanırsın, bir kısmını ise tanımazsın.

Allah'ın izni olmadan, velilerden hiçbirinin keramet göstermesi söz konusun değildir. Allah'ın emri gelip kıyamet koptuğunda, hak ile hükmedilir: Mukarrebînden sabır ehli veliler, en üst mertebelere yükseltilir; onlara eziyet edenler ise en alt derekelere düşürülür.

Şükredilecek Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, onlara verdiği maddi nimetlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَۘ
﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً ف۪ي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا
وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَۜ ﴿٨٠﴾ وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ۗ فَاَيَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾

79. ***Allah, bir kısmına binesiniz, bir kısmını da yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır.***

80. ***Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır. Onları, gönüllerinizdeki bir ihtiyacı onlara binerek gideresiniz diye yarattı. Onlarla ve gemilerle taşınırsınız.***

81. ***Allah size âyetlerini gösteriyor. Şimdi, Allah'ın âyetlerinden hangisini inkâr edersiniz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, bir kısmına binesiniz, bir kısmını da yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır."* Allah, hayvanların bazısını üzerine binmeniz, bazısını da yemeniz için yarattı. Âyetin kastı, hayvanlardan bazısını sadece binmek için, bazısını ise sadece etini yemek için yarattığını bildirmek değildir, bilakis bazı hayvanların hem eti yenir hem de üzerine binilir; deve gibi. Âyette, hayvanların birinci derecede öne çıkan özelliği kastedilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlarda sizin için,* üzerine binmenin dışında, sütlerinden, tüylerinden ve derilerinden istifade etmek gibi *daha nice faydalar vardır. Allah bu hayvanları, kalplerinizde tasarladığınız bir ihtiyacı onlara binerek gideresiniz diye yarattı."* Yani Allah, bir yerden başka bir yere yük taşımak gibi, muhtaç olduğunuz hizmeti kendileriyle göresiniz diye binek hayvanlarını yarattı.

"Onlarla karada ve gemilerle denizde taşınırsınız."

Âyette kastedilenin, kadınların ve çocukların deve üzerinde kurulan mahfil (hevdeç) içinde taşınması da olabilir. Onun yukarıdaki binmekten ayrı olarak söylenmesinin sırrı budur. Deve ile geminin bir arada söylenmesi, taşıma konusunda aralarında bir münasebetin bulunmasındandır. Bunun için develere, "Karada yük taşıyan gemiler" denmiştir.

Bazıları demiştir ki: "Âyette bahsedilen hayvanlardan kasıt, etleri yenen sekiz çift hayvan olup bunlar deve, sığır, koyun ve keçi cinsinin erkek ve dişileridir." Bu şu manaya göredir: "Onlardan bazısına binersiniz" ile kastedilen devedir. "Bazısının etini yersiniz" ile kastedilen de koyun ve sığır cinsidir. Bu durumda, her bir sınıfın en önemli yönü söylenmiş oldu. Genel olarak faydalanma, hepsini içerir. Kendileriyle ihtiyaç giderme, iş görme ise deve ile sığır cinsini içerir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah size,* sonsuz kudretine ve bol rahmetine delil olan *âyetlerini gösteriyor.* Şimdi, Allah'ın bu apaçık *âyetlerinden hangisini inkâr edersiniz?"* Çünkü bu âyetlerin hepsi o kadar açıktır ki azıcık aklı olan kimse, onları inkâr etmeye cesaret edemez.

79-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, eğer sen Allah'tan korkar ve O'nun nimetlerini tanırsan, senin kıymet ve şerefin çok büyük olur. Allah, kâinattaki her şeyi senin emrine verdi. Hayvanlar sana hizmet eder, onların etinden yiyerek, üzerlerine binerek, tüylerinden elbise yapıp giyerek, sırtlarında yük taşıyarak kendilerinden istifade edersin. Deniz seni taşır. Yeryüzü üzerinde barındırır. Gök seni gölgeleyip üzerinde tavan görevi yapar. Allah senin için bununla yetinmedi, sana selâm ve saadet yurdu ahireti de hazırladı. Eğer bu nimetlere şükredersen, varlıklar içinde en aziz ve şerefli sensin; şayet bunca nimete nankörlük edersen kâinat içinde en düşük ve basit olan sensin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hakikatlere Açılan Kapı: Tefekkür

Nimetlerin hakikati sadece tefekkürle bilinir. Bunun için Cenâb-ı Hak, nimetlerinden bahsettikten sonra tefekkürü emrederek şöyle buyurdu:

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا فِى الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ
وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا
بَأْسَنَا سُنَّتَ اللّٰهِ الَّتِى قَدْ خَلَتْ فِى عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

82. ***Onlar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmazlar mı? Onlar, kendilerinden daha çok, daha***

kuvvetli ve yeryüzündeki eserleri bakımından daha üstündüler. Fakat yaptıkları şeyler onlara bir fayda vermedi.

83. ***Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince onlar, sahip oldukları ilimle şımardılar*** *(ve onları alaya aldılar).* ***Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi.***

84. ***Azabımızı gördükleri zaman, "Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik" dediler.***

85. ***Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermedi. Allah'ın öteden beri kulları içinde uyguladığı kanunu budur. İşte o noktada kâfirler hüsrana uğradılar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar yeryüzünde dolaşıp da* helâk olan ümmetlerden *kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmazlar mı?*" Yani onlar yerlerinde oturdular ve ibret almak için yeryüzünde dolaşmadılar. "*Onlar,* sayı bakımından *kendilerinden daha çok,* beden ve malca *daha kuvvetli ve yeryüzündeki eserleri bakımından daha üstündüler.*" Yani kendilerinden sonraya pek çok yapı, saray, köşk ve sanat eseri bıraktılar. Bu yönleriyle onlar, Mekkeli müşriklerden daha kuvvetliydiler.

Bazıları "eserleri" tabirini "izleri" anlamında alarak âyete şu manayı vermiştir: Onların ayakları daha büyük olduğundan, yeryüzünde bıraktıkları ayak izleri, Mekkeli müşriklerden daha fazlaydı.[544]

Âyet şöyle bitiyor: "*Fakat yaptıkları şeyler onlara bir fayda vermedi.*" Yani başlarına azap geldiğinde bu yaptıkları onlara bir fayda sağlamadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Peygamberleri onlara apaçık deliller,* açık mucizeler *getirince onlar, sahip oldukları ilimle şımardılar.*" Buradaki ilimle, onların dünya işlerine dair bildikleri ve onu düzenlemekle ilgili marifetleri kastediliyor. Şu âyette olduğu gibi:

> "*Onlar, dünya hayatından zâhiren bir şeyler bilirler; ahiretten yana ise tamamen gafildirler*" (Rûm 30/7).

---

[544] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/430.

Peygamberler onlara dinî ilimlerle ve kıyamet gününe hazırlanma davetiyle geldiklerinde, kâfirlerin ilminden çok uzak olan bu bilgiler onları dünyayı terketmeye ve onun lezzetlerinin peşinde koşmaktan uzaklaşmaya sevkettiği için, onları dikkate almadılar. Onları küçük gördüler, onlarla alay ettiler ve gönüller için kendi ilimlerinden daha çekici ve daha faydalı bir ilim bulunmadığına inanarak onunla sevindiler.

Yahut onlar, sahip oldukları astronomi, felsefe ve tabiat ilimleriyle sevindiler. Onlar, vahyi duyduklarında ona karşı geldiler, kendi ilimleri yanında peygamberlerin ilmini küçük gördüler ve kendilerinin, onları peygamberlerin ilmine muhtaç etmeyecek bir ilme sahip olduklarına inandılar.

Rivayet edildiğine göre, Sokrat Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] işittiğinde, kendisine, "Keşke ona gitsen de kendisinden ilim alsan!" denildiğinde, "Biz ilimle süslenmiş bir topluluğuz, bizi süsleyecek bir kimseye ihtiyacımız yok!" demiştir.[545]

Salihlerden biri, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] rüyasında gördü, ona İbn Sîrîn'i sorunca, Allah Resûlü, "O, Allah'a vasıtasız olarak ulaşmak istedi, Allah'tan kesildi, ulaşamadı!" buyurdu.

Manevi yolda kendi aklı ve ilmiyle gidenlerin, tecrid (insanlardan ve dünyadan uzaklaşıp gönlü Mevlâ'ya vererek) ve riyâzet yoluyla kudsî huzurun keşfine ulaştıklarını farzetsek bile, bu kimseler tek başlarına gerçek kulluğu elde edemezler, rubûbiyyet tevhidinde fenâ fillâh haline ulaşamazlar, varlıklarının kirinden (vücut perdelerinden) kurtulamazlar. Asıl marifet, yüce Allah'ın isim ve zatını tanımak değil, O'nda fâni olmaktır. İlâhî nur sadece, vahyin indiği kaynaktan alınır. Gaybın nurlarının kalbe dökülmesi ancak varlığın incisi, ilâhî sırların mazharı peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] vasıtasıyla olur. Bunu iyi anla! Bu açıklamayı şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi."* Yani hakkı hafife almalarının ve bâtılı yüceltip onunla gururlanmalarının azabı başlarına geldi.

---

[545] Açıklama ve rivayet için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/126.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şiddetli azabımızı gördükleri zaman, 'Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri* yani putları *inkâr ettik' dediler. Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermedi."* O andaki imanları düzgün olmaz ve azabın gelmesi anındaki imanları geçerli değildir. Çünkü fayda veren iman, zor anda mecburen oluşan iman değil, kulun geniş anında kendi isteğiyle yaptığı imandır.

"Allah'ın öteden beri kulları içinde uyguladığı kanunu budur." Yani sadece azap inmeden önce yapılan imanın kabul edilmesi, Allah'ın kulları arasında öteden beri uyguladığı bir kanunudur.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte o noktada* yani azabı gördüklerinde *kâfirler hüsrana uğradılar."* Aslında (o noktada ifadesiyle belirtilen) mekânla, zaman kastedilmiştir. Kâfirler, her an hüsran ve zarar içindedirler fakat onların asıl hüsranı azabı gördüklerinde belli olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

82-85. Âyetlerin Tasavvufî Tefsiri

Tefekkür ibadetine teşvik daha önce defalarca geçti.

Allah Teâlâ'nın, *"Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince onlar, sahip oldukları ilimle şımardılar (ve onları alaya aldılar). Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi"* âyetinden hareketle deriz ki: Aynı şekilde tecrid ilmini (insanlardan uzaklaşıp Hakk'a yönelmeyi) açıklayan ve tevhidin sırları hakkında konuşan kimseyle de zamanındaki insanlar alay ederler. Bu insanlar sahip oldukları zâhirî ilimlerle yetinirler. Onların sahip olduğu zâhirî ilim, kemale erme noktasında kendilerine yetmediği gibi onların gönlünü dünyadan çekip Allah'ın sevgisinde fâni de etmez. Çünkü o ilmin büyük bir kısmı, kalbin faydasına olan şeylerle değil, insanların menfaatleriyle ilgilidir. Zâhirî ilim kalbin asıl ihtiyacını görmez ve sahibinin gözünde maddeyi yok etmez. Zâhirî ilimler sadece sevap peşinde koşanlara fayda verir, ilâhî huzura ulaşmak ve kalbinden perdeleri kaldırmak isteyenlere fayda vermez.

Kalp ilimlerine yani has tevhidin sırlarına sahip olanlar, önce yanında madenî paralardan oluşan bir hazine varken, sonra som altın veya iksire sahip olan kimseye benzer. İksiri elde eden kimsenin madenî paralara yönelmesi nasıl mümkün olur? Bu durum zâhir ehli için sadece ölümden sonra ortaya çıkar; o zaman bu gerçeğe iman ederler fakat o noktada imanları kendilerine bir fayda vermez.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Mü'min sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

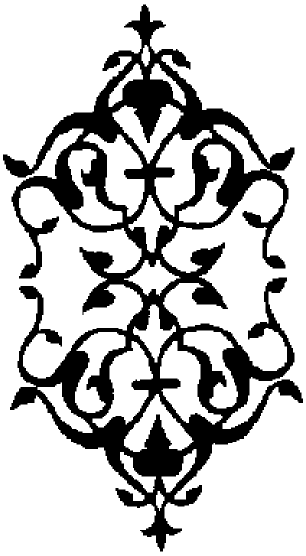

(41) FUSSILET SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Fussılet sûresi Mekke'de inmiştir. Elli dört âyettir. Onun elli üç âyet olduğunu söyleyenler de olmuştur. Sûre adını, 3. âyette geçen "fussılet" kelimesinden almıştır. Fussılet sûresi, "Secde", "Hâ Mîm" ve "Mesâbih" adları ile de anılır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrenin 83. âyetinde, *"Alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi"* buyurdu. Bu sûrenin başında ise, *"Bu Kur'an Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir"* buyurdu. Kureyşliler de Kur'an ile alay edenlerin içinde olup şöyle diyorlardı: *"Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki galip gelirsiniz"* (Fussılet 41/26). Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirildiğini belirterek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ① تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ② كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا
عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ③ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ

٤ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فٖى اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ وَفٖٓى اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا
وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ ٥ قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
يُوحٰٓى اِلَىَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقٖيمُٓوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ
لِلْمُشْرِكٖينَ ٦ اَلَّذٖينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ
٧ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ٨

Bismillâhirrahmânirrahim.

1. ***Hâ. Mîm.***

2. ***Bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir.***

3. ***O, bilen bir kavim için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır.***

4. ***Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi. Artık işitmezler.***

5. ***Kâfirler dediler ki: "Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz perdelidir. Kulaklarımızda da bir ağırlık var. Bizimle senin aranda kalın bir perde bulunmaktadır. Sen,*** *(dinine göre istediğini)* ***yap; biz de*** *(dinimiz üzere istediğimizi)* ***yapacağız!"***

6. ***De ki: "Ben sadece sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline!"***

7. ***Onlar, zekâtı vermezler, ahireti de inkâr ederler.***

8. ***Şüphesiz, iman edip salih ameller yapanlar için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Hâ Mîm.* Ey Muhammed, bu Kur'an, *Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir."*

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Hakkıma, hayatıma, sıfat ve zatımdaki yüceliğime yemin ederim ki bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir."[546]

Kur'an'ın indirilişinin Rahmân ve Rahîm olan Allah'a nisbet edilmesi şunu bildirmek içindir: Bu Kur'an, yüce Rabb'in Rahmân sıfatının bir gereği olarak, insanların dinî ve dünyevî faydaları için inmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de bu rahmeti haber vermektedir:

"Resûlüm, biz seni sadece âlemlere bir rahmet olarak gönderdik" (Enbiyâ 21/107).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, bilen bir kavim için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır."* O, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır. Onda, değişik üsluplarda beyanlarda bulunulmuş; hüküm, tevhid, kıssa, öğüt, müjde, tehdit ve bunların dışında farklı konularda geniş açıklamalar yapılmıştır. O, kendi dillerinde olduğu için, onun manalarını bilen ve âyetleri hakkında düşünen bir kavim için indirilmiştir. Yahut o, ilim ve tefekkür sahibi kimseler için indirilmiştir; çünkü Kur'an'dan faydalanacak kimseler onlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır."* Taat ehline müjde verir, isyan edenleri uyarır. *"Fakat onların çoğu,* kendi dillerinde olmasına rağmen, ona iman etmekten ve manaları üzerinde düşünmekten *yüz çevirdi. Artık onlar,* tefekkür etmekten ve düşünmek için *işitmezler* ki onun kadrinin yüceliğini anlayıp kendisine iman etsinler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kâfirler,* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerini imana ve Kur'an'daki hükümlerle amel etmeye çağırdığında *dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz* kalın ve katı bir perdeyle *perdelidir. Kulaklarımızda da,* senin kelâmını işitmemize engel olan *bir ağırlık* ve sağırlık *var*. Ayrıca, *bizimle senin aranda*, sana ulaşmamızı engelleyen kalın *bir perde*, örtü ve engel *bulunmaktadır*."

---

[546] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/320.

Âyette bahsedilen bu durumlar, birtakım benzetmeler olup kâfirlerin kalplerinin hakkı idrakten ve kabulden uzaklaşmasını, sanki kulaklarında, onları Allah'ın resûlüne uymaktan alıkoyan bir sağırlık ve ağırlık varmış gibi ona karşı kulaklarını tıkamalarını anlatmaktadır.

Kâfirler sonra dediler ki: "*Sen*, kendi dinini yaşamak ve bizim dinimizi ortadan kaldırmak için *istediğini yap; biz de* dinimizi yaşamak için elimizden geleni *yapacağız*, ondan asla ayrılmayacağız!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor.*"

Bu âyet, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlere vereceği cevabı telkin etmektedir. Yani de ki: "Ben sizden ayrı bir cinsten (melek) değilim ki benimle sizin aranızda bir perde bulunsun! Aramızdaki asıl ayrılık, amel ve dinlerdedir." "Sen istediğin gibi amel et, biz de dinimize göre istediğimiz gibi amel yapacağız" sözünüz bunu gösteriyor. Ben sadece sizin gibi bir insanım; size emredilen tevhid inancı, bana da emredilmektedir. Çünkü Allah, bizim hepimize, ilâhımızın bir olduğunu vahyetti.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirleri imana davet ettiğinde onlar, "Sen de bizim gibi yiyip içiyorsun; eğer sen peygamber olsaydın bunlara ihtiyacın olmazdı!" dediler. Bunun üzerine, "*De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım ...*" âyeti indi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Artık O'na yönelin.*" Yani sağa sola gitmeden, şeytanın size güzel gösterdiği putlara tapma işine yönelmeden, Allah'ın birliğine inanıp ihlâsla ibadet ederek O'na yönelin.

"*O'ndan mağfiret dileyin.*" O'ndan, sizi içinde bulunduğunuz bozuk inançtan kurtarmasını ve affetmesini isteyin.

"*Ortak koşanların vay haline!*" Bu, onları tevhide teşvikin peşinden, kendilerini şirkten uzaklaştırmak ve korkutmak için yapılmış bir tehdittir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette kâfirleri şöyle tanımladı: "*Onlar, zekâtı vermezler.*" Yani onlar, zekâtın farz olduğuna iman etmezler ve onu vermezler. Bu, ileride olacak bir şeyi önceden haber vermektir. Çünkü zekât, bu sûrenin indiği Mekke döneminde farz kılınmamıştı. Yahut onlar, kendilerini manevi kirlerden temizleyecek şeyi yapmazlar ki bu, iman etmektir.

Âyette, zekât verilmesini engellemekten ve vermemekten bir sakındırma vardır; çünkü Allah Teâlâ zekât vermemeyi müşriklerin vasfı saydı.

Kâfirlerin diğer vasfı şöyle dile getirildi: *"Onlar, ahireti de inkâr ederler."* Yani onlar, öldükten sonra dirilmeyi, amellere göre verilecek sevabı ve cezayı inkâr ederler.

Zekâtı vermemenin ahireti inkârla birlikte söylenmesinin sebebi şudur: İnsana en sevimli şeyi malıdır. Mal, canın yongasıdır. Kul malını Allah yolunda harcarsa, bu onun istikametinin, niyetinde sadık olduğunun ve iç âlemindeki ihlâsın en kuvvetli delilidir. Araplar'dan bazıları sadece zekâtı vermeyerek dinden çıktılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, iman edip salih ameller yapanlar için bitip tükenmeyen,* hiç sona ermeyen *bir mükâfat vardır."* Yahut kendilerinin hiç minnet altına sokulmadığı bir mükâfat vardır.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, hasta ve ihtiyar müminler hakkında indi. Onlar, ibadet ve taatleri yapmaktan âciz kaldıklarında kendilerine daha önce yapmakta oldukları en sağlam ve tamam olan amellerinin sevabı yazıldı.[547]

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], insanları Kur'an'a imana ve onunla amele çağırıyordu. Onun halifeleri olan terbiye şeyhleri de insanları Kur'an'ı anlamaya, onun sırlarına dalmaya ve okuyuşu esnasında kalp huzurunu elde etmeye hazırlamak için iç âlemlerini temizlemeye davet ederler. Fakat insanların çoğu, onların sohbetinden (terbiye halkasına girmekten) yüz çevirirler ve, "Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz perdelidir. Kulaklarımızda da bir ağırlık var. Bizimle senin aranda kalın bir perde bulunmaktadır. Sen, gittiğin yolda istediğini yap; biz de doğru bildiğimizi yapacağız!" derler. Böylece, hevâlarına uymaları sebebiyle kalpleri perdeli kalır. Onların dilleri Kur'an okur, fakat kalpleri dünya vadilerinde dolaşır. Onlarda ne bir kalp huzuru vardır ne de tefekkür! Lâ havle velâ kuvvete illâ billah!

---

[547] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/130.

İnsanlar, kalplerin doktoru olan şeyhlerden bir keramet istediklerinde, onlar, peygamberler gibi şöyle derler: "Biz sadece bir insanız; bize, Cenâb-ı Hakk'ın birliği ve kâinattaki tek varlık olduğu ilham ediliyor. Öyle ise kalplerinizi temizleyerek istikamet üzere Allah'a yönelin, O'ndan geçmiş hatalarınızın affını isteyin. Eğer üzerinde bulunduğunuz gizli şirkte ve mâsivayı (gerçek sahip gibi) görme halinde kalırsanız, nefislerini temizlemeyen müşriklerin vay haline! Azap onlara! Onlar, gerçek manada iman edip ahirete tam olarak hazırlanmadıkları için, ahiretin hakikatini zımnen inkâr etmektedirler. Şüphesiz, velilerin sohbetine girerek seçkin zatlar gibi iman edenler için hiç bitmeyenn bir nimet ve mükâfat vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ı devamlı müşahede etmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâinatı Yaratan Allah Nasıl İnkâr Edilir!

Cenâb-ı Hak, inkârın yanlış olduğunu açıkladıktan sonra, inkâr etmeye devam edenleri kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذٖى خَلَقَ الْاَرْضَ فٖى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُٓ اَنْدَادًاۜ
ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمٖينَۚ ⑨ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فٖيهَا وَقَدَّرَ
فٖيهَٓا اَقْوَاتَهَا فٖى اَرْبَعَةِ اَيَّامٍۜ سَوَٓاءً لِلسَّٓائِلٖينَ ⑩ ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ
وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًاۜ قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِعٖينَ
⑪ فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فٖى يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فٖى كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَاۜ
وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابٖيحَۗ وَحِفْظًاۜ ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ⑫

9. *De ki: "Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabb'idir."*

10. *"O, yeryüzünde yüksek sabit dağlar yerleştirdi, onda bereketler yarattı ve orada rızık arayanların ihtiyacına cevap verecek rızıklar takdir etti. Bütün bunları tam dört günde yaptı."*

11. *Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin!" dedi. İkisi de, "İsteyerek geldik" dediler.*

12. *Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe yapacağı işi vahyetti. Biz, dünyaya en yakın semayı kandillerle (yıldızlarla) süsledik ve onları koruduk. İşte bu, azîz olan (her şeye hükmü geçen), her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr ediyor ve O'na ortaklar mı koşuyorsunuz?"* Yerin yaratıldığı iki gün pazar ve pazartesidir. Allah Teâlâ, kullarına teenni ile (acele etmeden) iş yapmayı öğretmek için böyle yapmıştır; yoksa onları bir anda yaratmayı isteseydi elbette yapardı. Sizler O'na ortak koşup O'na benzer varlıkların olduğunu mu söylüyorsunuz? Halbuki, kâinatta birçok ilâhın bulunması bir yana, O'na tek bir varlığın ortak ve benzer olması mümkün değildir. Hiç yoktan yaratılmış bir varlık, ezelî olana nasıl benzer ve emsal olur?

"İşte, yukarıda geçen şeyleri yaratan *bu* şanı yüce zat, *âlemlerin Rabb'idir."* Yani O, mevcut bütün varlıkları yaratan ve onları terbiye eden, görüp gözetendir. Bu durumda, yaratılmış varlıkların en düşüğü olan bir put, O'na nasıl benzer ve ortak olur?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, yeryüzünde yüksek sabit dağlar yerleştirdi."* Allah yeryüzünde yüksek sabit yerleştirdi ki yeryüzü sakinleri için onların faydaları gözüksün ve onlara bakanlar tefekkür edip ibret alsınlar. Gerçekten dağlar, çok ağır cisimlerdir, onların hepsi sadece Allah'ın kudretiyle yerinde sabit tutulmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ayrıca onda bereketler yarattı."* Yani Allah yeryüzünde, içindekiler için çok hayırlı, faydalı ve bereketli olan hoş bitkiler, yiyecekler ve çeşit çeşit hayvanlar yarattı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ayrıca orada rızıkları takdir etti."* Yani Allah, yeryüzünde yaşayanlar için, hallerine münasip ihtiyaç duydukları değişik gıdaları, yüce irade ve hikmetinin gerektirdiği şekilde belli miktarda yarattı. Onların geçimi için gerekli ve faydalı olacak meyveleri, nehirleri ve ağaçları yarattı. Bu gıdaları da farklı tat, şekil ve miktarlarda yarattı. Yahut bunları bölgelere göre paylaştırdı.

"Bütün bunları tam dört günde yarattı." İki günde yaratma, iki günde de rızıkları takdir etme gerçekleşti. Allah onları, isteyenler için böyle yaptı. Yani onda, kendisini talep edenler ve ona muhtaç olanlar için rızıkları takdir etti; çünkü yeryüzünde yaşayanların hepsi rızkı talep eder ve onu ister.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Yeryüzünün ve içindekilerin kaç günde yaratıldığını soranlar için cevap şudur: Onların yaratılma süresi tam dört gündür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik' dediler."*

Âyette geçen, "Göğe istivâ etti" ifadesi, Allah Teâlâ'nın göğü istediği şekilde yaratmasını anlatan mecazi bir ifadedir.

Âyetten, göğün yeryüzünden önce yaratıldığı anlaşıyor. Durum böyledir. Yerin yayılıp döşenmesi ve içindeki rızıkların paylaştırılması ise göğün yaratılmasından sonradır. Şu âyet bunu açıkça belirtmektedir: *"Gökten sonra da yeri döşedi"* (Nâziât 79/30).

Yani Allah önce yeri yarattı, sonra göğü yarattı, sonra yeryüzünü yayıp içindekilerin yaşayacağı şekilde döşedi ve hazırladı.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah, pazar ve pazartesi günlerinde yeryüzünü yarattı. Salı günü dağları yarattı. Çarşamba günü ağaçları, suları, mâmur ve harap yerleri yarattı. Bunlar, dört günde gerçekleşti. Perşem-*

be günü göğü yarattı. Cuma günü yıldızları, güneşi, ayı ve melekleri yarattı. Hz. Âdem'i ise cumanın en son vaktinde yarattı."[548] Cumanın son vaktinin, kıyametin kopacağı saat olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[549]

İmam Müslim'in rivayet ettiği hadiste bundan farklı bilgiler vardır.[550]

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Allah Teâlâ, arştan sonra, ilk olarak, uzunluğu bin senelik yol olan bir cevher yarattı. Ona heybetle baktı, cevher eriyip su oldu. O zaman arşı suyun üzerinde idi. Eriyen cevherin suyu hareket edip çalkalandı, ondan bir duman çıktı ve hava boşluğuna yükseldi. O sırada köpük oluşup suyun üzerinde toplandı. Allah, bu köpük kütlesini yer küre yaptı, sonra onu yedi tabakaya ayırdı. Yukarı yükselen dumanı ise gök yaptı; onu da yedi kat gök olarak düzene koydu."[551]

Allah Teâlâ'nın göğe ve yere, "İsteyerek veya istemeyerek gelin!" diye emir vermesinin, onların da, "İsteyerek geldik" diyerek emre uymasının manası şudur: Cenâb-ı Hak onları yaratmayı kastetti. Onlar da O'na karşı durmayıp hemen istediği gibi var oldular. Bu durumda sanki, kendisine verilen emre hemen uyan memur gibi oldular.

Âyette, "gelin" emri verilirken, yeryüzü gök ile birlikte söylendi, halbuki yer, gökten iki gün önce yaratılmıştır. Bu, her biriniz, kendisine uygun olan şekil ve sıfatı alsın demektir. Onlara verilen emir şu manadadır: "Ey yer, sen içindekiler için, onların üzerinde yerleşecek ve ihtiyaçlarını görecekleri şekilde yayılıp genişle. Ey gök sen de onlar için bir tavan ol."

Âyetteki "gel" emri, "Ortaya çık ve meydana gel" manasındadır.

---

[548] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/382; Hâkim, *Müstedrek*, 2/543; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/314.

[549] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/130-131.

[550] Müslim, Münâfıkîn, 27. Buradaki hadis şöyledir: "*Azîz ve celîl olan Allah toprağı (yeryüzünü) cumartesi günü yarattı. Orada pazar günü dağları yarattı. Pazartesi günü ağaçları yarattı. Salı günü sevilmeyen şeyleri yarattı. Çarşamba günü nuru yarattı. Perşembe günü yeryüzünde hayvanları yaydı. Cuma günü ikindiden sonra, cumanın en son saatinde, en son yaratılan şeyler içinde Hz. Âdem'i yarattı.*" Hadis için ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/384; Nesâî, *Sünen*, nr. 11010; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6161.

[551] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/131.

Allah Teâlâ'nın göğe ve yere, "İsteyerek veya istemeyerek gelin!" buyurması, kudretinin onlardaki tesirini açıklamak ve onların da bundan kaçınmasının imkânsız olduğunu bildirmek içindir.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette gök ile yere verilen, 'Gelin' emri, onlar yaratıldıktan sonradır. Âyette, yaratılış seyrinin bazı safhalarından bahsedilmemiştir. Mana şudur: Allah sonra göğe yöneldi, onu en güzel ve sağlam şekilde yaratıp işini tamamladı. Sonra ona ve yere, 'Sizin hakkınızdaki emrime ve irademe gelin' buyurdu. Bunun manası, gök ile yerin, Allah'ın onlardan istediği şeyi ve kendileri için takdir buyurduğu amelleri yerine getirmeleridir."[552]

Anlatıldığına göre, peygamberlerden biri, "Yâ Rabbi, eğer gökler ve yer, sen kendilerine, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' emrini verdiğinde, emrini yerine getirmeselerdi onlara ne yapardın?" diye sordu. Allah Teâlâ da, "Yarattığım hayvanlardan birine emrederdim onları yutardı" buyurdu. Peygamber, "O hayvan nerededir?" diye sordu; Allah Teâlâ, "Benim yarattığım meralardan (otlak ve çayırlardan) birindedir" buyurdu. Peygamber, "O mera nerededir?" diye sorunca Allah Teâlâ, "Benim ilimlerinden birinde!" buyurdu.[553]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece onları iki günde yedi kat gök olarak yarattı."* Yani onların yaratılmasına hükmetti ve hikmetinin gerektirdiği şekilde onları iki günde perşembe ve cuma günlerinde yani iki günün miktarındaki bir vakitte yedi kat olarak düzenledi. Böylece bütün kâinat toplam altı günde yaratıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve her göğe yapacağı işi vahyetti."* Yani Allah, her kat semada bulunan meleklere, kendilerine layık olan hizmet ve ibadetlerden dilediğini vahyetti. Allah ayrıca semaya da kendisini ayakta tutacak ve ıslah edecek işlerden dilediği şeyleri vahyetti.

"Biz, dünyaya *en yakın semayı,* güneş, ay ve yıldızlar gibi *kandillerle süsledik."* Onlar dünyaya en yakın semanın süsleridir. Onların dünya semasında ve onun üzerindeki semada olması farketmez, çünkü onlar, onun üzerinde sanki en yakın semadaymış gibi parlak halde gözükmektedir.

---

[552] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 5/6-7.

[553] Rivayet için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/362.

"Biz onları, şeytanların kulak verip gökten haber çalmasından veya âfetlerden *koruduk."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz gökteki kandilleri (yıldızları) süs olarak ve göğü muhafaza etmek için yarattık.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte* bahsedilen *bu* şeyler, *azîz olan* sonsuz kudret sahibi, *her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."* Yahut o, her işinde galip olan ve bütün işlerin nerede nasıl meydana geldiğini bilen Allah'ın takdiridir.

9-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, nefisleri (bedenleri), kulluk vazifelerinin yerine getirileceği bir mahal yaptı. Nefsi, hevâ denizine meyletmemesi için akıl dağlarıyla sabitleştirdi. Onda, salihleri, hayırlı kimseleri, ibadet ehlini, zâhidleri ve müttaki âlimleri bulundurarak bereket yarattı. İnsanlar için maddi ve manevi rızıklar takdir etti. Maddi rızıkları, arayanlar için belli ve sabit ölçüde yaptı. Yani maddi rızıklar sabit olup tâlip ve yorulmakla artmayacağı gibi, noksanlaşmaz da. Onda, kendi payına razı olmayanlar için bir edeplendirme vardır.

Manevi rızıklara gelince, bunlar, kalplerin rızıkları olup yakîn ve marifetten oluşmaktadır. Bunlar, peşine düşüp talep etmekle ve uğruna emek verip yorulmakla artar, bunların noksan olmasıyla da azalır. Bu durum, her işinde hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah'ın bir hikmetidir.

Cenâb-ı Hak, sonra ruh semasına yöneldi, yani onu kendisine çağırdı. Ruh, manevi bir latifedir. Allah Teâlâ, ruha ve nefse, "İsteyerek yahut istemeyerek huzuruma gelin!" buyurdu. Onlar da, "İsteyerek geliyoruz" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ruhları yedi tabaka halinde yarattı. Bu tabakalar velilerin dairesi olup sırasıyla şunlardır: Gavs, aktablar, evtadlar, nükebâ, nücebâ, ebrâr ve salihler.

Allah Teâlâ, her bir tabakaya yani her bir veli grubuna kendisine layık olan özel ibadeti vahyetti. Onların bazısının özel ibadeti, müşahede ve Cenâb-ı Hakk'ı seyirdir. Bazısının özel ibadeti tefekkürdür. Bazısının özel ibadeti, rükû ve secdedir. Bazısının özel ibadeti Kur'an okumak ve zikirdir. Bu taksimat, diğer ibadet ve amel çeşitlerine kadar devam eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, ibadet ehlinin nefislerini, taati ve ibadeti için bir yer yaptı. Onların kalplerini, ilâhî ilim yıldızları ve irfan güneşi için bir felek yaptı. Nefislerinin direği (onları ayakta tutan şey) korku, ümit, rağbet ve haşyettir. Kalplerde, irfan ışığı, tevhid güneşi, ilim ve akıl yıldızları bulunur. Nefisler ve kalpler Allah Teâlâ'nın elindedir; onları, dilediği hükmünü yapmaya sevkeder."

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"O, yeryüzünde yüksek sabit dağlar yarattı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Dağlar, görünüşte yeryüzünün direkleridir; hakikatte ise yeryüzünün direkleri velilerdir. Onların sayesinde yeryüzüne bereket ve yağmur iner. Onların bereketiyle belalar savılır."

İmam Kuşeyrî sonra, Allah Teâlâ'nın, *"Biz dünya semasını kandillerle süsledik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, yeryüzünü de kandillerle süslemiştir. Bu kandiller, yüce Allah'ın sevdiklerinin kalpleridir. Gök sakinleri (melekler ve ruhanîler), Allah'ın velilerinin kalplerine baktıklarında, bu onlar için bir huzur ve hoşluk sebebi olur; aynen yeryüzündekiler gece göğe baktıklarında yıldızları görmekten hoşlanıp huzur buldukları gibi."[554]

Kâfirlere Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ اِذْ
جَٓاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ قَالُوا
لَوْ شَٓاءَ رَبُّنَا لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً فَاِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا عَادٌ
فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ
اللّٰهَ الَّذٖي خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَاَرْسَلْنَا

---

[554] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/322-323.

عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فٖى اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذٖيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَاَمَّا ثَمُودُ
فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى فَاَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ
الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

13. ***Eğer onlar yüz çevirirlerse de ki: "Sizi Âd ve Semûd'un başına gelen kasırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum!"***

14. ***Peygamberler onlara, önlerinden ve arkalarından gelerek, "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin" dedikleri zaman, onlar, "Eğer Rabbimiz dileseydi*** *(peygamber olarak)* ***melekler indirirdi. Onun için biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz" dediler.***

15. ***Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve, "Bizden daha kuvvetli kim var?" dediler. Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi inkâr ediyorlardı.***

16. ***Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o uğursuz günlerde*** *(sürekli esen)* ***dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı elbette daha çok rezil eder. Onlara yardım da edilmez.***

17. ***Semûd kavmine gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler. Bunun üzerine, yaptıkları kötülükler yüzünden alçaltıcı azabın yıldırımı onları çarptı.***

18. ***İman edenleri ve kötülüklerden sakınanları ise kurtardık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlar,* bu açıklamalardan sonra, imandan *yüz çevirirlerse* onlara *de ki: Sizi Âd ve Semûd'un başına gelen ka-*

sırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum." Sizi, başa geldiğinde, böyle yıkıcı ve yıkıcı şiddetli bir azapla korkutuyorum. Onların başına gelen azap daha önce anlatıldı.[555]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peygamberler onlara, önlerinden ve arkalarından geldiler."* Yani peygamberler onlara bütün yönlerden gelip kendilerine hakkı kabul ettirmek için her yolu denediler, fakat karşılık olarak kavimlerinin onlardan yüz çevirmesinden başka bir şey görmediler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamberler, onlardan önce, babalarına geldiler, onlardan sonra da peşlerinden gelenlere gittiler. Yani onlara, kendilerinden önce ve sonra peygamberler geldi. Bu peygamberlerden ilk akla gelen Hz. Hûd ve Hz. Salih'tir [aleyhimesselâm].

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Peygamberler onları, Allah'ın onlardan önceki ümmetlerin başına getirdiği azapla ve ahiret azabıyla korkuttu."[556]

"Peygamberler onlara, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, yani sadece Allah'a ibadet yapın' *dediklerinde,* onlar, '*Eğer Rabbimiz,* peygamber göndermeyi *dileseydi* peygamber olarak *melekler indirirdi. Onun için biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz' dediler."* Yani, "Siz, bizim gibi bir insansınız, melek değilsiniz, sizin bize bir üstünlüğünüz yoktur; bu durumda biz size ve getirdiklerinize iman etmiyoruz!" dediler.

Onların peygamberlere, "Sizinle gönderilen şeyleri" demeleri, peygamberlerle bir şey gönderilmiş olmasını kabul etme ve ikrar değildir. Onlar bunu, peygamberlerin sözüne karşı söylemiş olup onda bir alay vardır. Firavun'un şu sözünde olduğu gibi:

"Size gönderilen şu peygamberiniz gerçekten delidir" (Şuarâ 26/27).

Kâfirlerin, *"Sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz"* sözü, Hz. Hûd'a, Hz. Salih'e ve kendilerini imana davet eden diğer peygamberlere hitaben söylenmiş bir sözdür.

---

[555] bk. A'râf 7/65-79.

[556] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/132.

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil, Kureyş'ten bir topluluk içinde şöyle dedi: "Muhammed'in durumunu pek anlayamadık; bize şiiri, kâhinliği ve sihri bilen bir adam bulsanız da onunla bir konuşsa, sonra bize gelip durumu hakkında bir açıklamada bulunsa." Bunun üzerine Utbe b. Rebîa,

"Vallahi ben şiiri, kâhinliği ve sihri çok dinledim; bunlar hakkında bilgi sahibiyim, onlar benim bilmediğim şeyler değil" dedi ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına geldi ve ona şöyle dedi:

"Ey Muhammed, sen mi üstünsün yoksa (büyük deden) Hâşim mi? Sen mi üstünsün yoksa (deden) Abdülmuttalib mi? Sen mi üstünsün yoksa (baban) Abdullah mı? Onlar yapmamışken sen niçin bizim ilâhlarımızı (putlarımızı) kötülüyorsun ve bizi sapkınlıkla suçluyorsun? Eğer sen, baş olmak istiyorsan, senin için bir bayrak bağlayalım ve sen yaşadığın sürece reisimiz ol. Şayet evlenmek istiyorsan, seni Kureyş'in kızlarından istediğin on tanesiyle evlendirelim. Eğer mal istiyorsan, aramızda seni ve gelecek neslini zengin edecek mal toplayalım."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] susuyordu. Utbe sözünü bitirince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] besmele çekerek, Fussılet sûresinin 1. âyetinden başlayıp 13. âyetine kadar okudu. *"Eğer yüz çevirirlerse de ki: Sizi Âd ve Semûd'un başına gelen kasırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum!"* âyetine kadar dinleyen Utbe, hemen Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ağzını tutarak, "Akrabalık hakkı için yeter, daha okuma!" dedi ve evine döndü. Utbe bir süre Kureyş'in yanına çıkmadı. Kureyş onun bir süre yanlarına çıkmadığını görünce,

"Herhalde Utbe dininden döndü!" diyerek yanına gittiler ve ona,

"Ey Utbe, dinini bırakıp Muhammed'in dinine döndüğün için mi yanımıza çıkmıyorsun? Yoksa onun yemeği hoşuna mı gitti?" dediler. Bunları işiten Utbe kızdı ve onlara,

"Ben, Muhammed'le konuştum, bana öyle bir şeyle cevap verdi ki vallahi o bir şiir, kehanet ve sihir değildir" dedi ve sonra, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işittiği Fussılet sûresinin birinci âyetinden 13. âyetine kadar okudu ve dedi ki:

"Bu âyete gelince ağzını tuttum ve susması için akrabalık hakkı ile yemin verdim. Siz de bilirsiniz ki Muhammed bir şey söylerse yalan söylemez. Onun bahsettiği azabın başınıza gelmesinden korktum."[557]

Cenâb-ı Hak sonra, Âd ve Semûd kavmini helâk eden kasırgayı açıklayarak şöyle buyurdu: *"Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."* Yani onlar, hak etmedikleri halde yeryüzünde insanlara karşı büyüklendiler; kendilerini kuvvetli, dirayetli ve büyük güç sahibi olarak gösterdiler, yönetimi hak etmedikleri halde yeryüzünü istila ettiler ve, *"Bizden daha kuvvetli kim var, dediler."* Onlar, uzun boylu ve iri cüsseli kimselerdi. Öyle kuvvetliydiler ki bir adam eliyle dağdan bir kayayı söküp alıyordu ve eliyle demiri eğip büküyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi,* görmeye dayalı bir ilimle bilmediler mi?" Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter, onların ise Allah'ın kendilerine verdiği kuvvetle sadece bazı şeyleri yapmaya güçleri yeter.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar,* peygamberlerine indirilen *âyetlerimizi inkâr ediyorlardı."* Yani o âyetlerin doğru olduğunu bildikleri halde onları inatla inkâr ediyorlardı. Aynen, bir emanetçinin kendisine verilen emaneti bilerek inkâr etmesi gibi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bundan dolayı biz de onlara o uğursuz günlerde* sürekli esen *dondurucu bir rüzgâr gönderdik."* Yani onlara, kendileri için uğursuz olan günlerde, şiddetli soğukluğu ile helâk eden ve yakan soğuk bir rüzgâr gönderdik. Bu günler, Şevval ayının son çarşambasından diğer çarşambasına kadar olan günlerdir. Azaba uğrayan her kavim çarşamba günü azaba uğramıştır.

Bir rivayete göre, Allah Teâlâ onlara üç sene yağmur yağdırmadı; üzerlerine yağmursuz olarak sürekli rüzgâr esti.[558]

Şöyle denilmiştir: "Allah Teâlâ bir kavim için hayır dileyince, onlara yağmur gönderir ve üzerlerine çokça rüzgâr estirmez. Allah Teâlâ bir kavim için şer dileyince, onlardan yağmuru keser ve üzerlerine çokça rüzgâr estirir."[559]

---

[557] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/363-364; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/167-168.

[558] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/169; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/365.

Âyetin devamında, bu azabın sebebi şöyle belirtiliyor: "*Onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için bunu yaptık. Ahiret azabı elbette daha çok rezil eder.*" Yani ahiret azabı sahibini daha zelil eder.

Âyet şöyle bitiyor: "Herhangi bir şekilde azapları kaldırılarak *onlara yardım da edilmez.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Semûd kavmine gelince, onlara,* önlerine kâinattaki delilleri koyarak, peygamberler göndererek ve kendilerine ilâhî hükümleri bildiren âyetleri indirerek *doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.*" Yani hidayeti bırakıp dalâleti (sapkınlığı) tercih ettiler. "*Bunun üzerine, yaptıkları kötülükler yüzünden alçaltıcı azap yıldırımı onları çarptı.*" Sahibini alçaltan ve perişan eden felaket başlarına geldi. Bu, şiddetli ses ve sarsıntıdır. Bu azap başlarına, şirk ve isyanlar gibi işledikleri pis işler sebebiyle geldi.

Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî[560] demiştir ki: "*Biz onları hidayete ulaştırdık*" âyetindeki hidayetin iki manada olması muhtemeldir. Biri, 'açıkladık' manasındadır. Bu mana, daha önce geçti. Âyetin diğer manası şudur: Biz onların kalplerinde hidayeti yarattık, onlar hidayeti buldular, fakat bundan sonra inkâra düştüler ve deveyi kestiler. Çünkü hidayet, yüce Allah'a nisbet edilince iki manada olur: Biri, hidayet yolunu açıklamak, diğeri de kalpte hidayet fiilini yaratmaktır. Hidayet, kula nisbet edilince bu sadece 'hidayet yolunu açıkladı' manasındadır, başka bir anlamda değil."[561]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İman edenleri* yani hidayeti körlüğe (imanı inkâra) tercih edenleri ve dalâletle bâtılı taklitten *sakınanları ise kurtardık.*"

---

[559] Söz, Câbir b. Abdullah'a (radıyallahu anh) aittir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/365).

[560] Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî (v. 333/944), itikadda Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakih bir zattır. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne, Tefsîrü'l-Mâtürîdî)* isimli tefsiri meşhurdur. *Kitâbü't-Tevhîd* ikinci önemli eseridir. Başka eserleri de mevcuttur (bk. Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, 28/146-151).

[561] Benzer bir açıklama için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 9/71.

13-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim vaaz ve öğütten yüz çevirir ve salihlerin sohbetinden uzaklaşırsa onun da başına âfet gelir. Bu âfet, ya dünyada ya da ahirette onu bulur.

Allah Teâlâ'nın, *"Âd kavmine gelince, büyüklük tasladılar ..."* âyetinden hareketle deriz ki: Kulluk vasıfları dört şey olup şunlardır: Zafiyet, zillet, fakirlik ve acziyet. Kim onların birinden çıkarsa, haddini aşmış olup helâki ve aşağılanmayı hak eder. Kader rüzgârları onu ateş çukurlarına atar.

"Semûd kavmine gelince, biz onlara hidayeti gösterdik" âyetinin bir manası şudur: Peygamberlerimizin diliyle onlara bize seyir yolunu açıkladık, fakat onlar ondan yüz çevirdiler ve körlüğü (inkârı) hidayete (imana) tercih ettiler. Çünkü onlar için ezelde hidayet takdir edilmemişti. Ezelde verilen hükümler, âkıbette tesirini gösterir, ancak âkıbetlerin ezeldeki hükme bir tesiri yoktur. Sanki bu kavmin cibilliyeti dalâlet üzere şekillenmişti, bundan dolayı onu kabule meylettiler; hidayeti terkedip sapkınlığa daldılar.

"İman edenleri ve Allah'a isyandan sakınanları ise kurtardık" âyetinin manası şudur: Onları dünyada yıldırımın azabından, ahirette ise cehennem çukuruna düşmekten kurtardık.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ müminlerin bir kısmını ateşi hiç görmeden kurtarır. Onlar, sırat köprüsünü geçerler fakat geçtiklerini bilmezler. Bazıları sıratı yıldırım gibi geçerler. Bunlar, müminlerin en üstünleridir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onların en üstünü, sırat köprüsünü bir göz yumup açma süresinde geçenlerdir.

İmam Kuşeyrî devamla der ki: "Bazıları sıratı rahvan atlar gibi koşarak geçer. Onlar da büyük zatlardır. Bazıları sıratın üzerinden ateşe düşerler, melekler onları sıratın üzerine çevirirler; böylece ateşten uzaklaşmış olurlar. Sonra müminlerden bir grup ateşe girdikten sonra, onların bir kısmı topuğuna kadar, bazıları dizlerine kadar, bazıları da bellerine kadar ateşin içine gömülür. Ateş kalbine ulaşınca Allah Teâlâ ateşe, "Onun kalbini yakma, çünkü o benim için yandı" buyurur. Bazıları, cehennemde yanıp kömür gibi olduktan sonra oradan çıkarılır."[562]

Ahirette Âzaların Şahitliği

Cenâb-ı Hak, sonra, ahirette müşriklerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَٓاءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُ۫هَا شَهِدَ
عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ
لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَاۜ قَالُٓوا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذ۪ٓي اَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ
مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَٓا
اَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَث۪يرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ
﴿٢٢﴾ وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذ۪ي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ
﴿٢٣﴾ فَاِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْۚ وَاِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَب۪ينَ ﴿٢٤﴾

19. ***O gün Allah'ın düşmanları, toptan cehenneme sürülmek üzere bir araya getirilir.***

20. ***Nihayet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları şeyler hakkında onların aleyhine şahitlik eder.***

21. ***Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" derler. Derileri de, "Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. Sizi ilk defa yaratan O'dur ve siz O'na döndürülüyorsunuz" der.***

22. ***Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden korkarak kötülüklerden sakınmıyordunuz. Siz, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz.***

---

[562] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/324.

23. *Rabb'iniz hakkında beslediğiniz bu zan var ya, işte sizi o mahvetti ve bu yüzden hüsrana uğradınız.*

24. *Şimdi eğer dayanabilirlerse onların yeri ateştir. Şayet özür dileyip* (*tekrar dünyaya dönüp Allah'ı*) *hoşnut etmek isterlerse onlara bu istekleri verilmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm şunu anlat: *O gün,* önceki ve sonraki kâfirlerden *Allah'ın düşmanları, toptan cehenneme sürülmek üzere bir araya getirilir."* Hepsi toplanıp cehenneme sürülür. Şöyle ki sonrakilerin katılması için öndekiler bekletilir, arkadan gelenler kendilerine katılması için önde gidenler durdurulur. Böylece bütün kâfirler bir araya getirilip toptan cehenneme sürülür. Bu durum, cehennemliklerin çokluğunu göstermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet oraya vardıklarında,* hepsi huzurda toplandıklarında *kulakları, gözleri ve derileri,* Allah Teâlâ'nın kendilerini konuşturması yahut yaptıkları işlerin izlerini üzerlerinde göstermesiyle,[563] dünyada *yaptıkları* türlü inkâr ve isyanlar *hakkında onların aleyhine şahitlik eder."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Derilerin şahitliğinden kasıt, avret yerlerinin şahitliğidir."

Âyette, derilerle kinaye yoluyla ferç (avret yeri) kastedilmiştir. *"Onlar, derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' derler"* âyetiyle kastedilenin özellikle ferç olduğunu söyleyenlere göre bu izah daha münasiptir. Çünkü avret yerinin şahitlik yaptığı zina, en büyük günah ve çirkinliktir ve o, kulak ve gözlerin, kendileri vasıtasıyla işledikleri ve şahitlik yaptıkları günahlardan daha fazla üzücü ve daha fazla azabı celbeden bir günahtır.[564]

---

[563] Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/351).

[564] Rivayet ve açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/441. Bedenden kastın avret mahalli olduğuna dair bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 15/315.

Rivayet edildiğine göre, kul kıyamet günü,

"Yâ Rabbi, sen, bana zulmetmeyeceğini vaat etmedin mi?" der. Allah Teâlâ da,

"Evet, sana bugün asla zulmedilmeyecek" buyurur. Kul,

"Ben kendime nefsimden başkasını şahit kabul etmiyorum!" der.

Allah Teâlâ,

"Şahit olarak ben ve amellerini yazan şerefli meleklerim yeterli değil mi?" buyurur. Sonra kulun ağzı mühürlenir ve âzaları yaptıklarını söylemeye başlar. Bunu gören kul âzalarına,

"Hay yazık size, uzak olun benden; ben sizi korumaya çalışıyorum, siz ise benim aleyhime şahitlik ediyorsunuz!" der.[565]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Derileri de* ona cevap olarak der ki: *Bizi,* canlı olan *her şeyi konuşturan Allah konuşturdu* ve bize olanı anlatma gücü verdi; biz de yaptığınız kötülüklere ve insanlardan gizlediğiniz işlerinize şahitlik ettik."

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, kendi tercihimizle konuşmadık, bilakis bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.

Şöyle denilmiştir: Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ediyorsunuz?" derken, onların konuşmasına hayret ederek böyle sordular. Buna göre, âzaların verdiği cevabın manası şudur: Bizim konuşmamız, her şeyi konuşturan Allah Teâlâ'nın kudretiyle olduğu için, bunda şaşılacak bir durum yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizi ilk defa yaratan O'dur ve siz O'na döndürülüyorsunuz."* Şüphesiz, sizi ilk defa yaratmaya, sizi öldükten sonra tekrar dirilterek amellerinizin karşılığını vermek için huzuruna döndürmeye güç sahibi olan Allah'ın, sizin âzalarınızı konuşturması şaşılacak bir şey değildir.

Âyetin bu kısmı, derilerin verdiği cevabın devamı ve tamamı olabileceği gibi, Allah Teâlâ'nın onlara söylediği bir söz de olabilir.

---

[565] Müslim, Zühd, 17; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/366; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/319.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden korkarak kötülüklerden sakınmıyordunuz."* Bu söz de derilerin cevabının devamı olabileceği gibi, Allah Teâlâ'nın sözü de olabilir. Onun yüce Allah'a ait olması daha açıktır.

Mana şudur: Siz dünyada çirkin bir şey yapacağınız zaman, âzalarınızın aleyhinize şahitlik yapacağından korkarak ondan sakınmıyordunuz. Eğer bundan korksaydınız kötülük yapmaktan sakınırdınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat siz, yaptığınız* gizli *kötülüklerin çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini* ve onu ahirette ortaya çıkarmayacağını *sanıyordunuz."*

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kâbe'nin örtüsü içinde gizlenmiş oturuyordum. O sırada üç kişi geldi. İkisi Sakîf kabilesinden biri de Kureyş'ten idi. Yahut ikisi Kureyş'ten biri Sakîf'tendi. İçlerinden biri,

"Ne dersiniz, Allah söylediklerimizi işitir mi?" diye sordu. Diğeri de,

"Açıktan konuştuklarımızı işitir fakat gizli konuştuklarımızı işitmez!" dedi. Ben bu durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] anlattım. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden korkarak kötülüklerden sakınmıyordunuz. Fakat siz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz"* âyetini indirdi.[566]

Bu durumda âyette geçen hüküm, bu inançta olan kâfirlerle ilgilidir. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[567]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'iniz hakkında beslediğiniz bu zan var ya, işte sizi o mahvetti,* helâk etti. *Ve bu zan sebebiyle hüsrana uğradınız."* Çünkü onlara iki cihanın saadeti için ihsan edilen şeyler, her iki dünyada şekavet sebebi oldu.

---

[566] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/367; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/170; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/319.

[567] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/442.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer sabredip dayanabilirlerse onların yeri ateştir."* Yani eğer sabretseler, sabır onlara bir fayda vermez ve onları ateşteki yerlerinden kurtarmaz. *"Şayet özür dileyip* Allah'ı *hoşnut etmek isterlerse onlara bu istekleri verilmez."* Yani Allah Teâlâ'dan, kendilerinden razı olması için O'nu razı edecekleri şeyi yapmayı isteseler, onlara bu imkân verilmez, çünkü onlar hakkında ilâhî gazap kesinleşmiş ve onlar bunu hak etmişlerdir.

Herevî demiştir ki: "Eğer onlar Rab'lerinden özür dileseler Allah onların özrünü kabul etmez yani onları dünyaya geri göndermez. Yahut onların özrünü kabul edip dünyaya geri gönderse onlar Allah'a taat yapmazlardı. Şu âyette belirtildiği gibi: *'Onlar, dünyaya geri gönderilseler, kendilerine yasaklanan şeyleri yapmaya dönerler'"* (En'âm 6/28).

19-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın düşmanları, O'nun birliğini ve peygamberinin peygamberliğini bilerek inadına inkâr edenlerdir. Onlar, âzalarının aleyhlerine şahitlik yapacağı kimselerdir.

Mümine gelince, onun hakkında âzaları aleyhte şahitlik yapmaz. Eğer mümin, isyan eden biri olarak ölmüşse, onun hakkında yeryüzü veya amellerini yazan melekler şahitlik eder. Şayet tövbe ederse Allah Teâlâ amelini yazan meleklere ve yeryüzünde onun durumunu bilen varlıklara günahını unutturur.

Kurtubî, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve'l-Âhire* adlı eserinde demiştir ki: "Kul, tövbesinde samimi olduğunda, Allah Teâlâ, amellerini yazan meleklere onun günahlarını unutturur. Onun ameline şahit olan bütün yerlere ve âzalarına şöyle vahyeder: "Kulumun kötülüklerini gizleyin, onları açıklamayın. O, samimi bir tövbeyle ve halis bir niyetle bana tövbe etti. Ben onun tövbesini kabul ettim. Ben, tövbeleri çokça kabul eden ve çok merhamet edenim."

Âyette, yüce Allah'a karşı güzel zan beslemeye teşvik vardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizden biri, yüce Allah'a güzel zan besleyerek ölsün."[568]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ buyuyor ki: Ben kuluma, bana karşı zannına göre muamele ederim."*[569]

Buna göre, kim Allah hakkında hayır düşünürse hayırla karşılaşır; şer düşünürse başına şer gelir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Arkadaşın Etkisi

Azgınlığın yahut hidayeti bulmanın zâhirî sebebi sohbettir, yani insanın içinde bulunduğu ortam ve beraber olduğu arkadaştır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ
فِي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

25. ***Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik de onlar önlerinde ve arkalarında olanları kendilerine güzel gösterdiler. Böylece onlardan önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki azap sözü onlar için de hak oldu. Doğrusu onlar hüsrana düşen kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz onlara* yani Mekke kâfirlerine dünyada, cinlerden ve insanlardan *birtakım* kötü *arkadaşlar musallat ettik.*" Yani onlara kötü arkadaşları yolladık ve takdir ettik. Yahut onlara benzer özellikteki şeytanları kendilerine musallat ettik, bu şeytanlar onları istila edip üzerinde hâkimiyetini kurdu. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse, biz ona bir şeytanı musallat ederiz, bu şeytan kendisi için yakın bir arkadaş olur" (Zuhruf 43/36).

---

[568] Müslim, Cennet, 81; Ahmed, *Müsned*, 3/325.

[569] Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Zikir, 2, 21; Tirmizî, Daavât, 131; İbn Mâce, Edeb, 58.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar önlerinde ve arkalarında olanları kendilerine güzel gösterdiler."* Onlar, kendilerine önlerindeki dünya işlerini, şehvetlerin peşinde koşmayı ve geçmiş atalarını taklit etmeyi süslediler, böylece haktan uzaklaştılar. Bu kötü arkadaşlar, ayrıca kendilerine arkalarındaki ahiret işlerini de ihmal ettirerek onların kalbine, "Öldükten sonra dirilmek ve hesap diye bir şey yoktur" fikrini attılar.

Yahut bu kötü arkadaşlar, onlara önceden yaptıkları kötü amelleri ve gelecekte yapmaya karar verdikleri işleri güzel gösterdiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Böylece onlardan* yani Mekkeliler'den *önce gelip geçmiş* olup inkâr ve isyanda ısrar eden *cin ve insan toplulukları hakkındaki azap sözü onlar için de hak* ve sabit *oldu."*

Yahut bu sözün gereği olan ve onu doğrulayan şey başlarına geldi. Bu, Allah Teâlâ'nın İblîs'e söylediği şu sözdür:

"Şüphesiz, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım" (Sâd 38/85).

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu onlar hüsrana düşen kimselerdir."* Çünkü onlar, hakka karşı bâtılı seçtiler. Bu, onların azabı hak etme sebebini de göstermektedir. Hüsrana düşenler, Mekkeli kâfirlerle onlardan önceki inkârcılardır.

25. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir kuluna kötülük ulaştırmayı irade ettiği zaman, ona kötü kardeşler ve şerli arkadaşlar musallat eder. Onlar, kendi istekleri doğrultusunda onu ters yöne çekerler. Allah bir kula hayır vermeyi isteyince, ona hayırlı arkadaşlar nasip eder; onlar kendisine Allah'a taatte yardım eder, taate sevkeder ve taat olan işlere çağırır. Kötü arkadaşlar ise onu haram işlere sevkeder ve ona çağırır. Bu kötü arkadaşlardan biri de şeytandır. İnsan için en yakın kötü arkadaş nefsidir; sonra şeytanlar gelir, onları insan şeytanları takip eder. Onlar, insanların önündeki işlerden uzun emeli güzel gösterir. Arkalarındaki işlerden ise günahlarını unutmayı, tövbeyi geciktirmeyi ve taatteki kusurlarını önemsiz gösterir."[570]

---

[570] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/325.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Vallahi biz, kurtuluşu da zararı da kendileriyle içli dışlı olunan insanlardan gördük.

Âriflerden biri demiştir ki: "Vallahi, kurtulan kimseler sadece kurtulan bir kimsenin sohbetine katılarak kurtuldular. Bu sohbet özellikle âriflerle olursa o en büyük kurtuluş vesilesidir. Onlarla birlikte geçen bir saat, oruç, gece ibadeti ve çeşitli mücâhedelerle kendi başına yapılan senelerce ibadete denktir."

Allah kendisinde razı olsun, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî, *Kasîde-i Ayniyye*'sinde demiştir ki:

"Gayret et ve Allah'ın velilerine ulaşıp onlarla hoşluk bul! Onlar hakkında Allah'ın kitabında nice harika haller anlatılmaktadır. Onlar, darda kılmış kimseler için bir ganimettir ve kurtulmayı ümit edenler için bir hazinedir. Âşık olan, arzusuna onlarla ulaşır. Körlük içinde yolunu kaybetmiş olanlar, kurtuluş kaynağına onlarla yol bulur. Âşıklar, onlarla Hakk'a çekilir. Yeryüzü onlarla yeşerip bereketlenir ve şenlenir. Gerçek insan onlardır. Eğer kendilerini bulup tanırsan onlara sımsıkı sarıl. Âlemin başına gelen zararları gidermek için onlarda çok faydalı şeyler vardır."[571]

Kötü Arkadaşla Gelen Âfet

Cenâb-ı Hak sonra, kötü arkadaşların, yakın oldukları insanlara güzel gösterdikleri bazı şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ
تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾ فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ
اَسْوَاَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ جَزَاءُ اَعْدَاءِ اللّٰهِ النَّارُ
لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

---

[571] bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhu'l-Gayb*, s. 153 (Dımaşk 2006).

26. ***İnkâr edenler, "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız" dediler.***

27. ***Şüphesiz biz, o inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız.***

28. ***İşte bu, Allah düşmanlarının cezası olan ateştir. Âyetlerimizi bile bile inkâr etmelerinin cezası olarak onlara orada ebedî kalacakları yurt vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Müşriklerin reislerinden *inkâr edenler,* kendilerine tâbi olanlara veya birbirlerine dediler ki: *'Bu Kur'an okunurken onu dinlemeyin,* ona kulak vermeyin; çünkü o kalpleri kendisine çeviriyor, akılları esir alıyor; kim onu dinlerse, kendi dinini bırakıp ona tâbi oluyor. Bunun için *o okunurken gürültü yapın,* anlaşılmayan manasız sözlerle ona karşılık verin. Yahut nağme, şiir ve alkış gibi uydurma şeylerle ona karşılık verin; o okunurken seslerinizi yükseltip yaygara çıkarın. *Belki bastırırsınız,* yani onun okunmasına mani olursunuz.'" O okunurken sözü karıştırın ki okunuşunda hata oluşsun. Yahut onun okunuşunu hiç kimse duymasın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, o inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız."* Yani vallahi biz, Kur'an okunurken boş gürültü yapan ve onu bastırmak için şiir ve benzeri şeyler söyleyen o kâfirlere şiddetli bir azabı tattıracağız. Yahut bütün kâfirlere şiddetli bir azabı tattıracağız; Kur'an okunurken boş gürültü yapanlar bunların kapsamına öncelikle girmektedir. Onlara, öyle şiddetli bir azabı tattıracağız ki derecesi ölçülemez. *"Ve onları, yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız."* Yani onların amellerinin en kötüsüne, en büyük cezayı vereceğiz. Bu amel, inkârdır.

Şöyle denilmiştir: Kâfirlerin dünyada yaptıkları muhtaçlara yardım, akrabaya iyilik, misafire ikram gibi güzel amellerine ahirette bir karşılık verilmez, çünkü onlar, inkârları sebebiyle boşa gitmiştir. Onlara sadece amellerinin en kötüsüyle karşılık verilir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Kâfirlerin başına gelen şiddetli azap, Bedir günü uğradıkları musibettir. Yaptıklarının en kötüsüyle cezalanmaları ise ahirette kendilerine verilecek karşılıktır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu, Allah düşmanlarının cezası ateştir."* Yani Allah düşmanlarının cezası olan bu en kötü ceza ateştir. *"Âyetlerimizi bile bile inkâr etmelerinin cezası olarak onlara orada ebedî kalacakları yurt vardır."* Yani onlar için, birçok azap derekeleri içeren bu ateşin içinde özel bir yer vardır, orada ebedî olarak kalırlar. Onlara verilen bu ceza, âyetlerimizi bilerek inkâr etmeleri ve âyetlerimiz okunurken, onları bastırmak için gürültü yapıp yaygara çıkarmalarıdır.

26-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetteki uyarı vaaz, zikir ve faydalı ilim meclislerinde yahut namaz saflarında gereksiz yere sesini yükselten kimseler için de geçerlidir. Çünkü bu meclisler, boş sözlerden ve gürültüden korunması gereken meclislerdir. O meclislerde verilen vaaz ve öğütler dinlenmeli, onlara kulak verilmeli, meclise hürmet ve tazim göstermelidir. Bu edepler, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] alınmıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah Resûlü'nün huzurunda seslerini kısanlar var ya onlar, Allah'ın, kalplerini takva konusunda imtihan ettiği kimselerdir" (Hucurât 49/3).

Kim, meclis edebine aykırı işlerden birini yaparsa Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz biz, o inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız"* âyetindeki tehdidin müminlere uygun bir kısmı da onu beklemektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Cehennemdeki Çekişmeleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin cehennemdeki konuşmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا اَرِنَا الَّذَيْنِ اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ نَجْعَلْهُمَا
تَحْتَ اَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْاَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾

29. Kâfirler cehennemde şöyle derler: "Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım, böylece en aşağı duruma düşsünler!"

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâfirler,* bahsedilen azap içinde *cehennemde* evirilip çevrilirken *şöyle derler: Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster.*" Onlar, kendilerine sapkınlığı güzel göstererek ona sevkeden cin ve insan şeytanlarından iki grubu kastediyorlar.

Bazıları, âyetteki iki grupla kastedilenlerin, İblîs ve Kâbil olduğunu söylemiştir; çünkü yeryüzünde inkârın ve adam öldürmenin yolunu açanlar bu ikisidir.

Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor: "Kendilerinden intikam almak için *onları ayaklarımızın altına alalım.* Yahut onları en aşağı derekede yapalım. *Böylece en aşağı duuma düşsünler!*" En zelil ve en hor halde olsunlar. Yahut bizi saptırmalarının cezası olarak en aşağı mekânda, en düşük yerde azap içinde olsunlar.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'a yakınlık elde etmiş âriflerin derecesinden düşer ve birinin engellemesiyle onların sohbetinden geri kalırsa, kendisini engelleyen bu kimseyi, kıyamet günü, kızgınlık ve pişmanlığından dolayı, kendisinden daha aşağıda olsun diye ayaklarının altına alıp çiğnemek ister.

Fakat bu günde temenninin ve pişmanlığın bir faydası yoktur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Dostlarının Ölüm Anı ve Sonrası

Cenâb-ı Hak, ilâhî rahmetten uzak ve azgınlık içinde olanların halinden bahsettikten sonra, huzurunda yakınlık elde etmiş ve ilâhî inâyete ermiş dostlarının halinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذ۪ينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ
اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّت۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾
نَحْنُ اَوْلِيَٰٓؤُ۬كُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِۚ وَلَكُمْ ف۪يهَا مَا
تَشْتَه۪ٓي اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ ف۪يهَا مَا تَدَّعُونَۜ ﴿٣١﴾ نُزُلاً مِنْ غَفُورٍ رَح۪يمٍ ﴿٣٢﴾

30. ***Şüphesiz, "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra istikamet üzere gidenlerin üzerine melekler iner ve onlara şöyle derler: "Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin."***

31. ***"Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız. Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır."***

32. ***Bu, çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'ın bir ikramıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra istikamet üzere gidenler."* Yani Allah'ın birliğini ikrar edip ona inananlar, sonra da bu ikrar ve iman üzere sabit kalıp onun gereği olan salih amelleri yapanlar.

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], âyetteki istikamet halini şöyle açıklamıştır: "Onlar, sözlerinde doğru oldukları gibi, fiillerinde de istikamet üzere hareket ettiler."

Rivayet edildiğine göre, Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh] bu âyeti okudu ve yanındakilere,

"Âyette geçen istikamet hakkında ne diyorsunuz?" diye sordu, onlar da,

"Onlar, hiç günah işlemediler manasındadır" dediler. Hz. Ebû Bekir,

"Siz istikameti, en zor manasına göre açıkladınız" dedi. Onlar,

"Sen ne diyorsun?" diye sorduklarında, Hz. Ebû Bekir,

"Onlar, 'Rabbimiz Allah'tır' dediler, sonra istikamet üzere gittiler, yani putlara tapmaya dönmediler" dedi.[572]

Hz. Ömer [radıyallahu anh] istikameti şöyle açıklamıştır: "Onlar, tilki gibi sağa sola yalpalamadılar, yani münafıklık yapmadılar."

Hz. Osman [radıyallahu anh] istikameti şöyle açıklamıştır: "Onlar, ameli sağlam yaptılar."

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] ise bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, farzları yerine getirdiler."

Velilerden Fudayl b. İyâz, âyetteki istikameti şöyle açıklamıştır: "Onlar, gönüllerini fâni dünyadan çekip ebedî olan ahirete rağbet ettiler."[573]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın rabliğini kabul edip kulluk vazifelerini hakkı ile yerine getirmek, istikametin hepsini içinde toplar.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onların üzerine* ölüm anında, kabirde ve yeniden dirilme anında *melekler iner.*" Yahut melekler onlara dünyada inerler; kendilerine hayrı ilham ederler, göğüslerine genişlik verirler ve dinî işlerde kendilerine yardım ederler. Nitekim kâfirleri de kendilerine musallat olan kötü arkadaşlar azdırır. Tercih edilen görüş, meleklerin inişinin bir durumla sınırlandırılmayıp umumi olmasıdır.

---

[572] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/137. Benzer bir rivayet için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 20/422; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/322.

[573] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/137-138.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Melekler onlara şöyle derler: Korkmayın ve üzülmeyin."* Yani önünüzde, ahirette karşılaşacağınız şeylerden korkmayın; geride, dünyada bıraktıklarınız için de üzülmeyin.

Korku, kötü bir şeyin başa gelmesinden duyulan kaygıdır. Hüzün ise faydalı bir şeyi kaçırmaktan ve zararlı bir şeyin başa gelmesinden oluşan endişedir.

Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ sizin her türlü üzüntü ve gamdan güvende olmanıza hükmetti, artık siz ebediyen gam çekmez, üzüntü yaşamazsınız.

"Size dünyada peygamberlerin diliyle *vaat edilen cennetle sevinin."*

Muhammed b. Ali et-Tirmizî demiştir ki: "Onların üzerine ruhları bedenlerinden ayrılırken melekler inerek kendilerine şöyle derler: İmanınızın (şeytan tarafından) çekilip alınmasından korkmayın, olan isyanlar adına üzülmeyin, önceden size vaat edilen cennetlere girerek sevinin."

Meleklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız."* Şeytanlar, isyan edenlerin yakın arkadaşı ve dostları oldukları gibi, melekler de iki dünyada müttaki velilerin dostlarıdır. *"Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey,* çeşit çeşit hoş nimetler *var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır. Bu, çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'ın bir ikramıdır."*

Âyette şu duruma bir işaret vardır: Onların temenni ettikleri şeyler, kendilerine verilen büyük nimetler yanında, misafire sunulan bir ikramı mesabesindedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini ikrar eden ve kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getiren kimselerin üzerine melekler ebedî müjdeyle inerler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İstikamet, hiçbir kısmına bir halel getirmeksizin bütün iman şartlarında sabit olmaktır."[574]

---

[574] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/327.

İmam Kuşeyrî, açıklamalarının devamında demiştir ki: "Kim, istikametin aslı olan tevhid inancına sahipse o kimse, cehennemde ebedî kalmaz. Her kim de istikametin kemal haline sahip olursa, kendisine hiçbir kötü hal ulaşmaksınız azaptan güvende olur.

Şöyle denilmiştir: Onlar, sürekli müşahede halinde olarak ve kalplerini sadece yüce mâbuda bağlayarak istikamet üzere kulluk yaptılar.

Yahut onlar, içinde bulundukları vakitte ve gelecekte, sözleriyle, amelleriyle ve safi halleriyle istikamet üzere oldular.

Yahut onlar, Allah'ın taatinde devam ettiler, marifetinde istikamet üzere oldular, ilâhî sevgi içinde kendilerinden geçtiler ve Allah'a hizmetin şartlarını hakkı ile yerine getirdiler.

İbadet ehlinin istikameti, gevşekliğe ve şehvetine uymaya dönmemek, ibadetine gösteriş ve yapmacık şeyler karıştırmamaktır.

Ârifin istikameti, marifetine, iki cihana ait bir haz karıştırıp da onunla Mevlâ'sından perdelenmemektir.

Allah'ı sevenlerin istikameti, yüce sevgiliden başka hiçbir dert ve gayelerinin bulunmamasıdır. Tam aksine onlar, yüce Allah ile bekâ halinde kalmaya razı olarak, O'nun ihsanına yönelmezler. Sürekli O'nun izzeti ve varlığı ile şereflenip ihsanının gereği olan nimetleri istemezler."[575]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların üzerine melekler iner"* âyetinin bir manası şudur: Melekler hidayet ve nurlarla onları destekler, kendilerine ilim ve sırları ilham ederler. Gafile kötü ve şerli arkadaşlar musallat edildiği gibi, istikamet ve zikir ehline de melekler yakın dost yapılır. Gafil kimse iki dünyada azgınların tasallutu altında kendi haline terkedilip zarar ziyan içinde kaldığı gibi, ârife de iki dünyada melekler tarafından yardım edilip desteklenir.

Allah Teâlâ'nın, *"Melekler onlara, 'Korkmayın ve üzülmeyin' derler"* âyetinin manası şudur: Sizler yüce Allah'ı buldunuz, artık hiçbir şeyden korkmayın ve hiçbir şeyi elden kaçıracağız diye üzülmeyin, çünkü siz hiçbir şeyi kaçırmazsınız. Yüce Mevlâ'yı bulan, neyi kaybetmiştir ki?

---

[575] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/328.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Velilikten azledilmekten korkmayın, geçmişteki kusurlarınızdan dolayı da üzülmeyin. Allah'ın size bahşettiği güzel yardımı ile sevinin.

Yahut, önceki yaptıklarınızdan dolayı korkmayın, geride bıraktıklarınız adına üzülmeyin, size vaat edilen cennet ile sevinin.

Yahut, ayaklarınızın kaymasından korkmayın, geçmişteki hatalarınız adına üzülmeyin, Mevlâ ile devamlı vuslat haline sevinin."[576]

İmam Kuşeyrî sonra, *"Biz sizin dostlarınızız"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın dostluğu, O'nun sevgisi manasındadır. Velilik, yardım manasına da gelir. Bu söz, onların üzerine inen melekler tarafından söylenmiş olabileceği gibi, Allah Teâlâ tarafından müstakil bir hitap olarak söylenmiş de olabilir. Yardım, sevgiden kaynaklanır. Eğer Allah Teâlâ'nın ezelde takdir buyurduğu sevgisi olmasaydı, dünyada ilâhî yardım gerçekleşmezdi."

"Biz sizin dostlarınızız" sözünün meleklere ait olması, önce geçtiği gibi daha açık ve tercihlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'a Davet Edenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, yukarıda istikamet ehlinin halinden bahsettikten sonra, ona çağıran kimsenin halinden bahsetti. Şöyle de diyebiliriz: Hak Teâlâ, önceki âyetlerde sadece kemal ehli kimselerden bahsetti, gelen âyette ise kendisi kâmil olduğu gibi başkalarını de kemale erdiren kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّن۪ي مِنَ
الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ
اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذ۪ي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَم۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا

---

[576] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/329.

يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٣٥﴾ وَاِمَّا
يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٦﴾

33. ***Allah'a davet eden, salih amel yapan ve, "Şüphesiz, ben müslümanlardanım" diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?***

34. ***İyilikle kötülük bir olmaz. Sen** (kötülüğü) **en güzel şekilde sav; böyle yaparsan, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse candan bir dost oluverir.***

35. ***Bu güzel ahlâka sadece sabredenler ulaşır; ona sadece** (hayırdan) **büyük pay sahibi olan kimse kavuşturulur.***

36. ***Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın; çünkü O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a* yani O'nun birliğini kabule ve O'na kullukta istikamete *davet eden, salih amel yapan ve, 'Şüphesiz, ben müslümanlardanım' diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?"* O, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun ümmetinden her asırda kulları Allah'a davet eden halifeleridir. Yani Allah'ın marifetine (O'nu yakînen tanımaya) çağıran kuldan daha güzel sözlü hiç kimse yoktur. Bu kimse, davet ettiği şeyle önce kendisi amel ederek, Rabb'i ile kendisi arasında salih amel yapar ve İslâm'la övünerek, müslümanlardan olduğuna sevinerek, onu kendisine din edinerek, "Şüphesiz, ben müslümanlardanım" der.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İyilikle kötülük bir olmaz."* Bu âyet, yüce Allah ile kulu arasında yapılan güzel amellerin peşinden, kullar arasında uygulanan güzel amelleri açıklamaktadır. Bu, Allah'a davet eden kimseleri insanların eziyetine karşı sabretmeye teşvik için yapılmıştır; çünkü hakkı emreden herkese (muhakkak halle, dille veya elle) eziyet edilir. Bunun için davetçilere, kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmeleri emredildi.

Âyetin manası şudur: Güzel huyla, kötü huy bir değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen,* bazı düşmanlarının başına getirdiği *kötülüğü en güzel bir şekilde,* ondan daha güzel bir davranışla *sav."* Bu, onun kötülülüğüne karşılık, kendisine iyilik yapmandır. İyilik ve kötülük haddizâtında birbirinden farklı şeylerdir. Sen iyilikler içinden de en güzelini al ve kötülüğü onunla sav.

Bir adam sana bir kötülük yaptığında, güzel olan davranış onu affetmendir; daha güzel olanı ise onun kötülüğüne karşılık olarak kendisine iyilik yapmandır. Mesela, seni kötüleyeni sen översin; sana bir şey vermeyene sen verirsin, senden ilişiğini kesene sen gidersin.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "En güzel haslet, kızgınlık anında sabretmek, kendisine karşı cahilce bir iş yapıldığında hilim (yumuşaklık) göstermek, kötülük yapılınca affetmektir."[577]

Âyet şöyle bitiyor: *"Böyle yaparsan seninle arasında düşmanlık bulunan kimse candan bir dost oluverir."* Yani eğer böyle yaparsan, sana muhalefet eden düşmanın, sana karşı samimi, şefkatli sıcak bir dosta dönüşür. Doğrusu bunu yapmak çok zordur. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Bu güzel ahlâka sadece sabredenler ulaşır." Yani kötülüğe karşı iyilikle mukabelede bulunma huyuna sadece sabır sahibi kimseler ulaşır. *"Ve ona sadece,* nefsini kemale erdirip onu güzel huylarla süsleyerek Allah'ın ezeli inâyetinden ve rahmetinden *büyük pay sahibi olan kimse kavuşturulur."*

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Büyük pay, sevaptır."

Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: "Vallahi cennetten daha büyük bir pay yoktur."

Bu âyetin Ebû Süfyân b. Harb hakkında indiği söylenmiştir. O, önceleri Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] eziyet veren bir düşmandı, daha sonra samimi bir dost oldu.[578]

---

[577] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/174; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/139.

[578] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/139; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/445.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın."* Şeytanın tahriki, dürtmesi gibidir. Şeytan insanı, faydası olmayan şeylere sevkederek sanki onu o işe dürtükler.

Mana şudur: Eğer şeytan, sana tavsiye edilen en güzel huyla kötülüğü gidermeyi terketmen için sana musallat olursa onun şerrinden Allah'a sığın; sana kötülük yapana hilimle muamele etmeye devam et, şeytana itaat etme. *"Çünkü O, senin sığınmanı işitendir; senin niyetini ve bağlandığın şeyi bilendir."* Yahut Allah, şeytanın dürtme ve vesvesesini bilendir.

Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetine böyle bir durumda ne yapacağının edebini öğretmektedir; çünkü Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] musallat olan şeytan onun elinde hakka teslim olmuştur.

33-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Allah'a davet eden kimse, insanları Allah ile yetinmeye, Allah'tan bir karşılık beklemeyi terketmeye, bütün işlerini Allah'a havle edip O'nun taksimine razı olmaya çağıran kimsedir."

Salih amel yapan kimse, insanları Allah'a davet ettiği gibi, onları çağırdığı şeye kendisi gelen kimsedir. Bu konuda şöyle denmiştir: "Âyette anlatılan kimseler, Allah'ın yolunu tanıyan, ona giren ve sonra da tanıdıkları bu yola insanları çağıran ve, 'Şüphesiz ben, Allah'ın hükmüne teslim olmuş, O'nun kazâ ve hükmüne razı olmuş kimselerdenim' diyenlerdir."[579]

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Senin yapman gereken şudur: Seni Kitap ve Sünnet'in reddetmediği doğru işaretlerle ve sabit amellerle Allah'a sevkeden ârifler hariç, bütün insanları terket."

Şeyh Ahmed Zerrûk'un da dediği gibi, şeyhlik yolunda Allah'a davet etmenin şartı dörttür: Sahih ilim, apaçık manevi zevk, yüksek himmet ve Allah'ın razı olduğu güzel hal.

---

[579] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/331.

Şerîşî[580], *Kasîde-i Râiyye*'sinde demiştir ki: "Şeyh için birtakım alametler vardır; onlar kendisinde bulunmazsa, o sadece hevâsının gecesinde (manevi karanlık içinde) seyreden biridir. Şeyhte zâhirî ve bâtınî ilim bulunmazsa onu kaldırıp denize at!"

Zâhir ilme gelince, şeyhin, ondan bizzat kendisinin ve Rabb'ine seyir halinde müridin muhtaç olduğu kadarıyla bilmesi şarttır. Zâhirî ilmin bu kadarı muhakkak lazımdır. Bu ilim, temizlik, namaz ve benzeri farzların hükümleridir. Şeyhin dinin bütün alanlarında derin bir âlim olması şart değildir.

Şeyh Bâyezid-i Bistâmî demiştir ki: "Ebû Ali es-Sindî'nin sohbetine katıldım; ben kendisine yapacağı farzların fıkhını öğretiyordum, o da bana tevhidi ve safi hakikatleri öğretiyordu."

Mâlum olduğu üzere Şeyh İbn Abbâd sadece, zâhirî ilimde avamdan sayılacak bir adamın elinde manevi fethe ulaşmıştır. Zâhirî ilimde ümmî sayılacak nice veliler, manevi terbiye verecek hali elde etmişlerdir.

Bâtın ilmine gelince, şeyhten istenen onda, tam ve derin bir ilme sahip olmasıdır; çünkü sûfilere göre şeyhten istenen ve beklenen bu ilimdir. Şüphesiz, bir mürid, kâmil şeyhi, sadece kendisini manevi yolda ilerletmesi, ona tarikat ve hakikat ilimlerini öğretmesi için arar. Böylece Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatları ve isimleri hakkında zevk ve keşfe dayalı tam bir ilim elde eder; manevi yolun âfetlerini, nefis ve şeytanın hilelerini, manevi vecd yollarını, manevi makamların nasıl elde edileceğini bilir. Bunlar, ehlince bilinen şeylerdir.

Kâmil şeyhlerin ve manevi terbiye verenlerin bittiğini söyleyenlerin aksine, yukarıda sayılan vasıflardaki kâmil davetçiler, yeryüzünde her zaman bulunur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Allah yolunda kendisine uyulacak kimse, nefsinde istikamet halini bulmuş, kalbi nurlanıp nuru başkalarına yayılmış kimsedir; yoksa kendisine uyulması için, kendisinde olmayan şeyleri gösteren kimse değildir. O, hali karışık biridir. Böyle biri nefsine nasihat edip fayda vermemiştir, başkasına nasıl faydalı olur?"

---

[580] Şerişî, Tâceddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Bekrî (v. 641/1243), ârif şairlerden biridir. Kendisinin, *Envârü's-Serâir ve Serâirü'l-Envâr* ismiyle anılan ve 140 beyitten oluşan bir kasidesi vardır. Bu kaside *eş-Şerişiyye* ve *Kaside-i Râiyye* diye de bilinir (bk. Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*, 1/115-116 [nr. 1514]; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/86 [nr. 646]). Kaside, Yusuf-i Fâsi (v. 1021/1612) tarafından şerhedilmiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Allah'a davet eden kimseden daha güzel sözlü kimdir?"* âyetinin manası şudur: Yüce Allah'ı müşahede edip zatını severek O'na müştak olduktan sonra kendisini tanıyan ve halkı O'na davet eden kimseden daha güzel sözlü kimdir? Bu kimse, sözünde ve halinde samimi olarak insanları fiilleriyle, samimi sözleriyle ve manevi hallerinin halvetiyle Allah'a çağırmaktadır. Onlara, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî sıfatını ve rab olarak kulları üzerindeki hakkını anlatmaktadır. Onlara, Allah Teâlâ'nın sıfatlarını ve zatının yüceliğini tanıtmakta ve Allah'ı kalplerine sevdirmektedir. İşte onun salih ameli budur. Sonra bu kimse, kemal ve temkin halini bulduktan sonra tevazuu, inceliği ve güzel ahlâkından dolayı, "Ben müslümanlardan biriyim!" demektedir. Halbuki onun İslâm'ı yaşaması istikamet sahiplerinin hallerinin en zirvesindedir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî âyete şu manayı vermiştir: "Kulları Allah'a yönlendiren, O'nun ibadetine ve resûlünün sünnetine uymaya çağıran, onları haramlardan sakındıran ve Allah'a kullukta sürekli istikamet haline yönelten kimseden daha güzel sözlü kim vardır?"

Vertecübî, *"İyilikle kötülük bir değildir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, güzel huyun kötü huy gibi olmadığını açıkladı ve kötü ahlâkın övülen güzel ahlâkla değiştirilmesini emretti. En güzel ahlâk hilimdir yani yumuşak huylu olmaktır. Çünkü hilim sayesinde, önce düşman olan kimse samimi arkadaş, uzak duran kimse yakın olur. Bu, karşısındaki kimsenin kızgınlığını hilmiyle karşıladığında, zulmünü affettiğinde ve kötü davranışına güzel haliyle karşılık verdiğinde gerçekleşir.

Âyetin zımnında şu hale bir işaret vardır: Kim yüce Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanırsa, O'nun sıfatlarıyla kula uygun düşen şekliyle vasıflanırsa, O'nun hizmetinde istikamet üzere bulunursa, O'nun sevgisinde samimi, zatını ve sıfatlarını tanıyan bir kimse olursa o, bu hallere sahip olmayan boş iddia sahibi gibi değildir.

Vertecübî, *"Bu ahlâka sadece sabredenler ulaşır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, güzel ahlâka, güzel amellere ve şerefli fiillere sadece Allah'ın bela ve imtihanına sabreden kimselerin ulaşacağını açıkladı. Bu musibetlere ancak O'nun müşahedesinden, O'na yakınlık ve vuslattan büyük pay elde eden, kâmil marifet ve muhabbet sahibi olan kimseler tahammül edebilir. Bu sabrın kemali, Allah'ın sabrıyla sıfatlanmaktır. Sonra, ezelî müşahedede sabır gelir. İlâhî sabırla sıfatlanmak, ebedî müşahede etmek ve cemal tecellilerinden büyük pay sahibi olmak, ilâhî musibet ve belalar anında kulu dengeler, ona kuvvet olur."[581]

Vertecübî sonra demiştir ki: "Cüneyd-i Bağdâdî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: 'Bu makama ulaşmaya sadece Cenâb-ı Hakk'ın inâyetinden büyük pay sahibi olanlar muvaffak edilir.'"

Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, birliğinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ
وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَاِنِ اسْتَكْبَرُوا
فَالَّذٖينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴿٣٨﴾ وَمِنْ
اٰيَاتِهٖٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ
وَرَبَتْ اِنَّ الَّذٖٓى اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٣٩﴾

37. *Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun* (birliğini ve kudretini gösteren) ***âyetlerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer sadece Allah'a kulluk yapmak istiyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin!***

38. ***Eğer onlar büyüklük taslayıp itaatten yüz çevirirlerse*** (bilsinler ki) ***Rabb'inin yanında bulunan melekler gece gündüz hiç usanmadan O'nu tesbih ederler.***

---

[581] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/249-250.

39. ***Allah'ın kudretinin delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü kupkuru görürsün; biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçip kabarır. Şüphesiz, ona can veren, ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun* birliğini gösteren ***âyetlerindendir.***" Gece ve gündüzün belli bir sınır içinde birbirini takip etmesi ve belirlenen bir ölçüyle peş peşe gelmesi Allah'ın birliğini gösteren delillerdendir. Aynı şekilde güneşle ayın da kendilerine tahsis edilen belirli bir seyir ve verilen nur içinde seyirlerine devam etmeleri de Allah'ın birliğini gösteren delillerdendir. Çünkü bütün bunları, sadece tek olan ve her şeyi hükmü altına alan bir zat gerçekleştirir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Güneşe ve aya secde etmeyin."* Onlar, sizin gibi yaratılmış iki varlıktır; faydaları çok olsa da bu onlara secde etmeyi gerektirmez. *"Eğer sadece Allah'a kulluk yapmak istiyorsanız, onları* yani geceyle gündüzü, güneşle *ayı yaratan Allah'a secde edin!"*

Onlara böyle bir emrin verilme sebebi şu olabilir: Müşriklerden bazıları, yıldızlara ibadet eden Mecûsîler'den Sâbiîler'e uyarak güneşe ve aya secde ediyor, onlara yaptıkları bu secdeyle Allah'a secde etmeyi kastettiklerini ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine, secde için böyle bir vasıtadan nehyedildiler ve eğer tek Allah'a inanıyor ve sadece O'na kulluk yapmak istiyorlarsa secdelerinde yalnızca Allah'ın zatını ve rızasını kastetmeleri emredildi. Çünkü secde, ibadetin zirve noktasıdır; onun sadece yüce Allah için yapılması gereklidir.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre, bu âyetin sonu secde yeridir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise secde yeri, bir sonraki âyetin sonudur; çünkü mana orada tamamlanmaktadır.[582]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar büyüklük taslayıp itaatten yüz çevirirlerse,* şunu bilsinler ki *Rabb'inin yanında bulunan melekler gece gündüz hiç usanmadan* ve bir gevşeklik göstermeden devamlı *O'nu tesbih ederler."*

---

[582] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/446.

Mana şudur: Eğer o müşrikler kibir gösterir ve bir vasıta olmadan Allah'a ibadete yanaşmazlarsa, onları kendi hallerine bırak. Şüphesiz, Allah'ın onlara bir ihtiyacı yoktur. O'na ihlâsla ibadet edenler (melekler), O'nun göklerini ibadet ve taat ile mâmur etmekte ve yüce zatını gece gündüz ortaklardan yüce ve uzak tutmaktadırlar.

"Rabb'inin yanında" ifadesi, meleklerin O'na yakınlığını ve katındaki şerefini ifade etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Allah'ın kudretinin delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü kupkuru,* üzerinde bitki bulunmaz ve kuraklıktan zelil bir halde *görürsün; biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman,* kuru toprak *harekete geçip kabarır.* Çünkü bitki ortaya çıkacağı zaman toprak hareketlenir, kabarıp şişer, sonra bitki çıkıp yükselir. Bitkilerin çıkmasıyla toprak süslenir ve yükselir. *Şüphesiz, kuru toprağa can veren Allah, ölüleri de* yeniden *diriltir. O, her şeye kadirdir."* İnsanları öldükten sonra diriltmek ve hesaba çekmek de bu şeylere dahildir.

37-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, Allah Teâlâ geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı senin için yarattı; senin bu nimeti vereni bırakıp senin için yaratılan bir varlığa boyun eğmen, ne kadar utanç verici bir durumdur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak sana, yüzünü güneş ve ay gibi yüksek varlıklara yöneltmekten korumanı (onlara yönelip secde etmemeni) emretti; sen ise basit hazlar için herkesin kapısına gidiyorsun ve yüzünü herkese zelil ediyorsun (Beş kuruşluk menfaat ve zevkin için nâmertlere yüzsuyu döküyorsun)."[583]

Allah Teâlâ'nın, hakka davet edenlerden kendisine boyun eğilmesini emrettiği kimselere boyun eğmeye gelince, onlara gösterilen hürmet ve teslimiyet Allah için olan bir şeydir. Cenâb-ı Hakk'ın, meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini, insanlara da peygamberlere ve velilere boyun eğip emirlerine teslim olmalarını emretmesi gibi. Bu durumda secde edenin ve boyun eğenin sonu, Allah'a yakınlıktır. Kibir gösterip emre uymayanın sonu ise ilâhî huzurdan kovulmak ve rahmetten uzak kalmaktır. Allah Teâlâ'nın hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Bunun için, *"Eğer onlar büyüklük taslayıp itaatten yüz çevirirlerse (bilsinler ki) Rabb'inin yanında bulunan melekler gece gündüz hiç usanmadan O'nu tesbih ederler"* buyurdu.

---

[583] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/333.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah'ın kudretinin delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü kupkuru görürsün; biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçip kabarır. Şüphesiz, kuru toprağa can veren Allah, ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Nefislerin durumu da böyledir. Onları, gaflet, kasavet ve cehaletle kaskatı, kupkuru görürsün. Allah bu nefsin üzerine hayat suyunu, ilâhî sevgiyi indirdiğinde harekete geçer, yükselir, Allah'ın zikri ve marifetiyle yeni bir hayat bulur. Kuru toprağı dirilten Allah, gafletle ölmüş nefisleri diriltmeye de kadirdir. Bu manadaki açıklamalar için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[584]

Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, âyetlerinden yüz çevirenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي اٰيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا اَفَمَنْ يُلْقٰى فِي النَّارِ
خَيْرٌ اَمْ مَنْ يَأْتِي اٰمِنًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ۝٤٠ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَاِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ۝٤١
لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ۝٤٢

40. ***Âyetlerimiz hakkında doğrudan ayrılıp bâtıla dalanlar bize gizli kalmazlar. O halde, ateşin içine atılan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! Şüphesiz O, yaptıklarınızı görmektedir.***

---

[584] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/334.

41. ***Kendilerine zikir (Kur'an) geldiğinde onu inkâr edenler, mutlaka cezalarını çekeceklerdir. Gerçekten o, çok şerefli bir kitaptır.***

42. ***Ona önünden de ardından da bâtıl gelemez. O, her işini hikmetle yapan, övülmeye layık Allah tarafından indirilmiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âyetlerimiz hakkında doğrudan ayrılıp bâtıla dalanlar bize gizli kalmazlar."* Yani bizim birliğimizi gösteren kâinat âyetleri hakkında haktan sapıp bâtıla yönelenler ve onlardaki hakikate bakmayanlar bize gizli değildir.

Yahut peygamberimize indirdiğimiz âyetler hakkında, onları tenkit ederek, tahrife giderek ve asıl manasından ayrılıp bâtıl yorumlara girenler bize gizli değildir. Onlar bizden gizlenemezler, tam aksine biz onların yaptıklarına karşılık cezalarını veririz.

Cenâb-ı Hak sonra, bu kimselerin cezalarından bahsederek şöyle buyurdu: *"O halde, ateşin içine atılan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi?"*

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Ebû Cehil ile Hz. Osman [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Fakat onun manası genel olup bu vasıftaki herkesi kapsar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İstediğinizi yapın!"* Siz, sizi cehennemde ebedî kalmaya götürecek yahut ahirete güven içinde gelmeyi temin edecek işlerden istediğinizi yapın. Âyette, kâfirler için bir tehdit ve kınama vardır. *"Şüphesiz O, yaptıklarınızı görmektedir."* Size, amelinize göre karşılık verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Kendilerine zikir (Kur'an) geldiğinde onu inkâr edenler, mutlaka cezalarını çekeceklerdir." Onlar, ebedî cehennemde kalacaklardır. Yahut onlar helâk olacak kimselerdir. Yahut onlar, hakka karşı inatçı kimselerdir.

Cenâb-ı Hak sonra bahsedilen kitabını şöyle tanıttı: *"Gerçekten o, çok şerefli bir kitaptır."* O çok güçlü bir kitaptır, kendisini tahrif etmek isteyenleri engeller. O, Allah'ın himayesiyle korunmaktadır. Hiç kimse ona karşı koyamaz. Yahut onun faydaları pek çok olup o eşsiz bir kitaptır.

"Ona önünden de ardından da bâtıl gelemez." Yani ona hiçbir yönden bâtıl gelemez.

Yahut o tebdil (değiştirme) ve tahrife (bozulmaya) uğramaz.

Yahut onda hiçbir çelişki bulunmaz.

Neshe (Allah tarafından bazı hükümlerin değiştirilmesine) gelince, bu durum, hükmü değiştirilen âyetin ortadan kaldırılması değildir. Bu âyeti delil göstererek onda neshin bulunmadığını söyleyen bazılarının görüşünün aksine, Kur'an'da nesih mevcut olup o sadece bir hükmün vaktinin bittiğini ve diğer hükmün vaktinin başladığını bildirmektir. Bu konudaki açıklamalar için İbn Arafe'nin tefsirine bakınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her işini hikmetle yapan,* her yerde her zaman *övülmeye layık Allah tarafından indirilmiştir."*

40-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerimiz hakkında bâtıl fikirlere dalanlar ve bize delil olan velileri ayıplayıp yerenler bize gizli kalmazlar. Onlar, Allah'tan kopma ateşine ve ahiretin korkunç dehşetinde bütün insanların yaşadığı korkuyla birlikte özel rahmetten uzaklık içine atılacaklardır. Ateşin içine atılan mı hayırlıdır yoksa kıyamet günü azaptan güven içinde gelen mi? Hakka delil olan velilere teslimiyet veya onları tenkitten istediğinizi yapın! Kim, Hak erlerinin (velilerin) sohbetine girmezse, onun düşüncesi şekten yahut rızık ve diğer konularda Kur'an'ın vaat ettiği şeyler hakkında vehimden kurtulamaz. Bu kimseler hakkında, *"Kendilerine zikir (Kur'an) geldiğinde onu inkâr edenler, mutlaka cezalarını çekeceklerdir"* âyetinde işaret yollu bir uyarı ve tehdit vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şeyh Abdurrahman el-Lecâyî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde, *"Şüphesiz o, aziz (çok güçlü ve şerefli) bir kitaptır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Kitap (Kur'an) azizdir (şereflidir); onun ilmi daha azizdir. İlim azizdir; onunla amel daha azizdir. İlimle amel azizdir; amelin içindeki manevi zevk daha azizdir. Manevi zevk azizdir; onun içinde Hakk'ı müşahede etmek daha azizdir. Hakk'ı müşahede azizdir; onda emre uymak daha azizdir. İlâhî emre uymak azizdir, onda üns halini (Allah ile muhabbet ve huzuru) elde etmek daha azizdir. Üns azizdir, onun edeplerine riayet etmek ise daha azizdir."

Sonra demiştir ki: "Bu böyledir fakat cehaleti ilmine, hevâsı aklına galip gelen kimseler bu makamların kokusunu dahi alamaz."

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin yalanlamasından dolayı teselli ederek şöyle buyurdu:

مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ ق۪يلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَؕ اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو
عِقَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُؕ
ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّؕ قُلْ هُوَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هُدًى وَشِفَاۤءٌؕ وَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ
ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًىؕ اُو۬لٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٤٤﴾

43. ***Resûlüm! Sana sadece senden önceki peygamberlere söylenenler söylenmektedir. Şüphesiz senin Rabb'in, mağfiret sahibidir ve aynı zamanda acı bir azap sahibidir.***

44. ***Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an yapsaydık, onlar, "Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Kendisi Arap olan bir peygambere yabancı dilden*** *(bir kitap)* ***olur mu?" derlerdi. De ki: "O, inananlar için bir hidayet ve şifadır." İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalıdır. Onlar, sanki kendilerine*** *(duymayacakları)* ***uzak bir yerden seslenilen*** *(bunun için söyleneni anlamayan)* ***kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm! Sana sadece senden önceki peygamberlere söylenenler söylenmektedir."* Yani kavmin içindeki kâfirlerin sana söyledikleri, önceki peygamberlere kavimleri içindeki kâfirlerin söylediği eziyet verici sözlerin ve indirilen kitapları tenkitlerin aynısıdır. Öyle ise peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret. *"Şüphesiz senin Rabb'in,* peygamberleri için *mağfiret ve* rahmet sahibidir; düşmanları için ise *acı bir azap sahibidir."* Rabb'in, senden önceki peygamberlere yardım etti ve düşmanlarından intikam aldı; O, sana da aynı şekilde yardım edip düşmanlarından intikam alacaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sana, Hak Teâlâ tarafından hitap ve vahyedilenler, sadece senden önceki peygamberlere hitap ve vahyedilen cinstendir. Sen onlardan ayrı olarak yeni bir şey söylüyor değilsin. Rabb'in, vahyini tasdik edenler için çok mağfiret sahibidir, onu yalanlayanlar için ise can yıkıcı azap sahibidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an yapsaydık, onlar şöyle derlerdi: Onun âyetleri,* Arapça olarak *genişçe açıklanmalı değil miydi?"* Arapça olarak açıklansaydı da ne dediğini anlasaydık. Onlar daha önce, sırf inatlarından dolayı, "Kur'an, Arapça'nın dışında diğer bir dilde indirilseydi ya!" diyorlardı. Kendilerine dendi ki: Eğer Kur'an, sizin istediğiniz şekilde Arapça'nın dışında başka bir dilde indirilseydi, o zaman da, "Onun âyetleri kendi dilimizde indirilseydi de ne dediğini anlasaydık ya!" derdiniz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, 'Kendisi Arap olan bir peygambere yabancı dilden bir kitap olur mu?' derlerdi."* Yani eğer Kur'an yabancı bir dilde indirilseydi, bunu yadırgayıp, "Arap olan bir peygambere Arapça olmayan bir kitap mı indirildi?" derlerdi.

A'cemî, güzel konuşamayan ve sözü anlaşılmayan kimsedir. Bu kimsenin acem veya Arap olması farketmez.

Diğer manasıyla a'cemî, fasih konuşsun ve konuşmasın Araplar'ın dışındaki bir millete mensup olan kimsedir.

Âyete, değişik bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Bu Kur'an'ın âyetleri genişçe açıklansaydı da Acemler'in anlaması için bir kısmı Acemce olsaydı, Araplar'ın anlaması için de bir kısmı Arapça olsaydı ya!

Âyetin manası özetle şudur: Allah'ın âyetleri hangi yolla ve hangi dilde gelirse gelsin, onlar onu inadına inkâr eder ve yaptıklarına bir bahane bulurlardı. Çünkü onlar, hakkı öğrenmek ve ona ulaşmak istemiyorlar, onlar sadece hevâlarına tâbi oluyorlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: O, inananlar için bir hidayettir,* onları hakka ulaştırır. *O ayrıca* kalplerdeki şek ve şüphe hastalıkları için *bir şifadır."* Çünkü şek ve şüphe, bir hastalıktır.

"Kur'an'a inanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık yani sağırlık vardır *ve Kur'an onlara kapalıdır."* Kur'an onlar için bir karanlık ve şüpheden ibarettir.

"Onlar, yani işittikleri hak davete ve müşahede ettikleri zâhirî âyetlere karşı kör gibi davranan bu kimseler, *sanki kendilerine uzak bir yerden seslenilen kimselerdir."* Yani onlar, hakkı kabul etmedikleri ve ondan bir fayda görmedikleri için, sanki işitmeyecekleri derecede uzak bir yerden Kur'an'a imana davet edilen kimselerdir. Bu, onların halini bir temsil yoluyla anlatmaktır. Bu temsilde kâfirler, sesi işitemeyecek kadar uzak bir mesafeden kendisine seslenilen bir kimseye benzetilmiştir.

Şöyle denmiştir: Kâfirler, kıyamet günü uzak bir mesafeden en kötü isimlerle çağrılırlar.[585]

43-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelen kimse veya ey veli! Sana söylenenler, senden önceki hak yola intisap edenler hakkında söylenen şeylerdir. Gerçekten senden önceki hak yolcularına da dövme, öldürme, hapis ve onların dışındaki şeylerle türlü eziyetler yapıldı. Onlarda, daha sonra gelenler için güzel bir örnek vardır.

---

[585] Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 4/142.

"Şüphesiz senin Rabb'in, mağfiret sahibidir ve aynı zamanda acı bir azap sahibidir." Allah'ın insanların arasında öteden beri devam ettirdiği durumlardan biri de şudur: İnsanlar, kendi asırlarında ilmi ihya eden âriflerin söylediği hikmetleri ve ortaya koydukları ilimleri kabullenip onları tasdik ve takdir etmemiştir; kâfirlerin Kur'an hakkında itiraz, tenkit ve karalama ile uğraştıkları gibi. Ârif, hangi yönden gelse, halktan birileri ona itiraz eder. Bu, Câhiliye devrinden kalma bir tavırdır.

Allah Teâlâ'nın, *"De ki: O Kur'an, iman edenler için bir hidayet ve şifadır"* âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "O, âriflerin kalplerini asıl kaynağına yönlendiren bir kitaptır. O kaynak, ebedî zattır. O Kur'an, âşıkların kalpleri, muhabbet hastalarının ve özlemle tutuşanların ruhları için bir şifadır. Çünkü o, sevdiklerinin hitabıdır, kendisine kavuşma şevkiyle yandıkları dostlarının kitabıdır. Onun ibareleriyle lezzet bulurlar, işaretlerinden O'nu tanırlar."

"Onların kulaklarında bir ağırlık vardır" âyeti hakkında Zünnûn-i Mısrî demiştir ki: "Kimin ezelde kulağına ağırlık konmuş ve Hakk'ın çağrısına karşı sağır yapılmışsa o kimse, varlık âlemine gelince Hakk'ın çağrısını işitmez; çünkü kulağı ona karşı kapalı ve onun inceliklerinden uzaktır. Onlara uzaktan seslenilmiştir, artık yakınlaşıp hakkı işitemezler."[586]

Her kim, Kur'an okurken nefsinin vesvesesine kapılıp onun manalarını düşünmekten tamamen uzak kalırsa, o da ezelde kendisine uzaktan seslenilen kimselerdendir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tevrat Hakkında da Görüş Ayrılığına Düşüldü

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ı açıkladıktan sonra, yine Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli olarak Tevrat'tan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾ مَنْ عَمِلَ
صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

---

[586] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/254.

45. ***Andolsun biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik; onun hakkında da ayrılığa düşüldü. Eğer Rabb'inden*** *(senin ümmetin hakkında azabın ertelenmesiyle ilgili)* ***bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hüküm verilirdi. Onlar Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler.***

46. ***Kim salih bir amel yaparsa bu kendi faydasınadır. Kim de kötülük yaparsa kendi zararınadır. Rabb'in kullara asla zulmetmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik; onun hakkında da ayrılığa düşüldü."* Bazıları onun Allah tarafından gönderilmiş hak bir kitap olduğunu söylediler, bazıları ise, "Musa onu Tûr dağında eliyle yazıp getirdi" dediler. Aynı şekilde senin kavmin de Kur'an hakkında ayrılığa düşüp bazıları ona inandı, bazıları inkâr etti.

"Eğer Rabb'inden senin ümmetin hakkında azabın ertelenmesiyle ilgili *bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hüküm verilirdi;* Allah kâfirlerin kökünü kazıyıp hepsini helâk ederdi."

Şöyle denilmiştir: Onlar için önceden verilmiş hüküm, asıl azaplarının ahirete bırakılmasıdır. Şu âyet bunu bildirmektedir: *"Hayır, kıyamet onların (asıl azap) vaktidir"* (Kamer 54/46). Bütün davalar o günde karara bağlanır. Eğer Rabb'inden böyle bir söz verilmiş olmasaydı dünyada aralarında hüküm verilip işleri bitirilirdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar* yani kavmin içindeki kâfirler, *Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler."*

Âyete, "Onlar, Tevrat hakkında derin bir şüphe içindedirler" şeklinde mana vermek zayıf bir görüştür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim,* kitaplara iman edip onda vahyedilen hükümlerle amel ederek *salih bir amel yaparsa* bu, başkasına değil, kendi faydasınadır. *Kim de kötülük yaparsa onun zararı,* başkasına değil *kendisinedir. Rabb'in,* kötü bir şey yapmayana azap ederek yahut iyilik yapanın sevabını eksilterek *kullara asla zulmetmez."*

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliler hakkında görüş ayrılığına düşülmesi, önceden beri devam eden bir durumdur. Sen Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın. Kim, kendisinin veli olduğunda herkesin görüş birliği etmesini isterse o kimse, velilik iddiasında yalancı biridir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Halkın senin veli olduğunu bilmesini arzulaman, kulluğunda samimi olmadığının bir delilidir."

Kıyametin Ne Zaman Kopacağını Sadece Allah Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, *"Eğer Rabb'inden bir söz geçmemiş olsaydı"* âyetinde geleceği vaat edilen kıyamet saatinden bahsetti. Çünkü o, kullar arasında hüküm verilme zamanıdır. Sanki biri, "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sordu, yüce Allah da ona cevaben şöyle buyurdu:

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ
أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ
شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

47. ***Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek sadece Allah'a havale edilecek bir iştir. O'nun bilgisi olmadan hiçbir meyve (çekirdeği) kabuğunu yarıp çıkamaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Allah müşriklere, "Ortaklarım nerede?" diye seslendiği gün onlar, "Buna dair bizden hiçbir şahit olmadığını sana arzederiz" derler.***

48. ***Önceden yalvarıp durdukları (putları) onlardan uzaklaşıp gitmiştir. Onlar da kendileri için kaçacak yerin olmadığını anlamışlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek sadece Allah'a havale edilecek bir iştir."* Yani onun ne zaman kopacağı sorulunca şöyle demek gerekir: "Onun geliş saatini sadece Allah bilir" veya, "Onu Allah'tan başkası bilmez."

"O'nun bilgisi olmadan hiçbir meyve çekirdeği kabuğunu yarıp çıkamaz." Yani onun kabuğundan çıkış şeklini ve varacağı sonucu sadece Allah bilir.

"Yine O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi gebe kalmaz ve hiçbir hamile çocuğunu doğurmaz." Nutfenin anne rahmine tutunması, ondan erkek ve dişi bir çocuk meydana gelmesi, onun tam ve noksan şekilde vasıflarına göre yaratılması, sonra annenin rahmindekini doğurması sadece Allah'ın bilgisi dahilinde olur. Yani yüce Allah'ın her şeyi kaplayan bilgisi olmadan hiçbir meyve çıkmaz, hiçbir kadın hamile kalmaz ve hiç hamile çocuğunu doğurmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: "Şunu zikret: Allah müşriklere, 'Sizin bâtıl itikadınıza göre, bana ortak yaptığınız *ortaklarım nerede?' diye seslendiği gün onlar, 'Buna dair bizden hiçbir şahit olmadığını sana arzederiz' derler."* Allah Teâlâ, onlarla alay etmek ve kendilerini azarlamak için böyle sorar. Onlar da, "Bizden, onların ortak olduğuna şahitlik yapacak hiç kimse yok; çünkü işin hakikatini gördüğümüzde biz onlardan uzaklaştık" derler.

Âyetin manası şudur: Yâ Rabbi, sana şu halimizi bildiririz: Bugün bizden, senin bir ortağın bulunduğuna şahitlik edecek hiç kimse yoktur. Bizim hepimiz senin birliğini kabul ediyoruz!"

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Bizden o putları gören hiç kimse yoktur. Çünkü onlar, müşriklerin kınanma anında yanlarından kaybolup gitmişlerdir.

Âyetteki sözün, Allah'a ortak koşulan putlara ait olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Hiçbirimiz, onların bize nisbet ettiği ortaklığa şahit değiliz!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Önceden dünyada yalvarıp durdukları putları onlardan uzaklaşıp gitmiştir. Onlar da kendileri için kaçacak yerin olmadığını* kesin olarak *anlamışlardır."*

47-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelen hak yolcusuna, Rabb'i ile arasındaki perde açılarak manevi fethin ne zaman geleceğini sadece Allah Teâlâ bilir. Kalbin içinden ilim ve hikmet meyvelerinin çıkması, nefsin yakîn ve marifeti elde etmesi sadece Allah'ın bilgisi dahilinde olur.

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinden başkasına güvenen ve sevgi duyan kimseyi kötüledi ve o şeyin zor anda kendisinden uzaklaşacağını, bunun için sadece Allah'a bağlanılmasını, yönelme ve sevginin sadece O'na olması gerektiğinden bahsetti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla olur.

İnsan Fıtratındaki Yansımalar

Cenâb-ı Hak sonra, insan fıtratına konan korku ve endişeden bahsederek şöyle buyurdu:

لَا يَسْـَٔمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِۘ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُ۫سٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾
وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا ل۪يۙ وَمَٓا اَظُنُّ
السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ وَلَئِنْ رُجِعْتُ اِلٰى رَبّ۪ٓي اِنَّ ل۪ي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰىۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ
الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُواۘ وَلَنُذ۪يقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٠﴾ وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا
عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَٓاءٍ عَر۪يضٍ ﴿٥١﴾

49. ***İnsan,*** *(mal ve mülk gibi)* ***hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa, ümidini yitirip umutsuzluğa düşer.***

50. ***Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona tarafımızdan bir rahmet tattırırsak, bu defa da şöyle der: "Bu, benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum, Rabbim'e döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır!" Şüphesiz biz, inkâr edenlere yaptıklarını haber vereceğiz ve onlara mutlaka ağır azabı tattıracağız.***

51. ***İnsana bir nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir ve yan çizer. Ona bir şer dokunduğu zaman da sürekli yalvarıp durur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsan* cinsi mal ve mülkte genişlik gibi *hayır istemekten usanmaz."* Buradaki insanla kastedilen kâfir de olabilir; *"Kıyametin kopacağını zannetmiyorum"* (Kehf 18/36) âyeti bunu gösteriyor. İnsan, faydasına ve selâmetine olacak şeyleri istemekten usanmaz. Duasında hep bunları ister.

"Fakat kendisine, fakirlik ve darlık gibi *bir kötülük dokunursa, hemen* hayırdan *ümidini yitirip* ilâhî rahmetten yana *umutsuzluğa düşer."* Yani Rabb'ini bilmediğinden ve kalbinde O'na yönelme yolu kapalı olduğundan, bu halin geçip gideceğini ümit etmez.

Yeis, "ümit kesmek ve umutsuz olmak" demektir. Aşırı umutsuzluk ise ümitsizliğin eserinin vücutta gözükmesidir. Bu durumdaki insan, iyice küçülür, boynu bükük kalbi kırık olur, korku ve endişesini açığa vurur. Bu, kâfirin vasfı olup şu âyet bunu göstermektedir: *"Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümidini keser"* (Yusuf 12/87).

İmam Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Dünya işinde ümit kesmek, kalbin yaptığı bir şeydir. Umudu tamamen yitirmek ise ümitsizliğin eserinin insanın üzerinde gözükmesidir."[587]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona tarafımızdan bir rahmet tattırırsak, bu defa da, 'Bu, benim hakkımdır' der."* Yani hastalıktan sonra sıhhate kavuştursak yahut darlıktan sonra genişliğe çıkarsak, *"Bu, benim hakkımdır, der."* Yani bu

---

587 bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/118.

bana, sahip olduğum hayır, fazilet ve iyi ameller sayesinde ulaştı; onu hak ettim, der. Yahut, "Bu benimdir, artık ebediyen benden gitmez" der.

O ayrıca der ki: *"Kıyametin kopacağını sanmıyorum,* ileride kıyametin geleceğini zannetmiyorum. *Eğer,* müslümanların dediği gibi, *Rabbim'e döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır!"* Yani benim için en güzel ikram ve nimetler yahut cennet vardır.

Adam, ahiretin durumunu dünyaya kıyas etti. Dünyada elde ettiği nimetleri kendi maharetiyle hak ettiğini, aynı şekilde ahiret nimetlerini de elde edeceğini düşündü. Bu, tam manasıyla bir aldanış ve ahmaklıktır. Ümit, amelle birlikte olur, amelsiz ümit boş bir temennidir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cahil (âciz), nefsinin hevâsına tâbi olan ve sonra da Allah'a karşı türlü temennilerde bulunandır. Akıllı zeki kimse ise nefsini kontrol edip hesaba çeken ve ölümünden sonrası için amel edendir."*[588]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, inkâr edenlere yaptıklarını haber vereceğiz."* Yani onlara azabı gerektiren amellerden yaptıklarının hakikatini haber veririz. *"Ve onlara mutlaka ağır azabı tattıracağız."* Bu şiddetli azap hiç azaltılmaz ve hafifletilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsana bir nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir."* Bu da insanın azgınlığına başka bir örnektir. Allah (kâfir ve gafil) insana bir nimet verdiği zaman, bu nimet onu şımartır, kendisini beğendirir; böylece insan nimeti vereni unutur ve ona şükretmekten yüz çevirir. *"Ve yan çizer."* Allah'ın zikrinden, O'na dua etmekten ve taatinden uzaklaşır. Yahut kendisini beğenir, kibirlenip büyüklük taslar. Âyetin lafzında gecen "cânip" nefis demektir. Buna göre âyet sanki şöyle demiş oldu: İnsan, nefsiyle Rabb'ine şükretmekten uzaklaşır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ona bir şer,* fakirlik ve zarar *dokunduğu zaman da sürekli yalvarıp durur."* Çokça yalvarıp yakarır. Yani sürekli duaya ve yalvarmaya yönelir.

Az önce geçen, *"Fakat kendisine, bir kötülük dokunursa, hemen ümidini yitirip umutsuzluğa düşer"* âyetiyle, *"Ona bir şer dokunduğu zaman da*

---

[588] Tirmizî, Kıyâme, 25 (nr. 2459); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4260).

sürekli yalvarıp durur" âyeti arsında bir terslik yoktur. Çünkü birincisini yapanlar ayrı bir grup, ikincisini yapanlar ise başka bir gruptur.

Yahut insan, karada başına kötü bir hal gelince ilâhî rahmetten ümidini keser, denizde kötü bir durumla karşılaşınca sürekli yalvarıp yakarır.

Yahut insan, kalbiyle umudunu keser, diliyle yalvarıp durur.

Yahut o durumda insan, putlardan umudunu keser, Allah Teâlâ'ya dua eder.

49-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir şiddet ve sıkıntı anında kulun yerine getirmesi gereken edep, sıkıntının kalkması için diliyle dua etmesi ve kalbiyle ona rıza göstermesidir. Eğer Allah duasına karşılık verirse şükreder, vermezse sıkıntının kalkmasını bekler ve sabreder; ümidini yitirip ilâhî rahmetten umudunu kesmez. Şüphesiz, Allah Teâlâ, yapılan duaya karşılık vermeyi, kulun istediği şeylerde değil, kendisinin irade ettiği konularda, kulun istediği vakitte değil, kendi istediği vakitte gerçekleştirmeyi garanti etti.

Eğer Allah senden sıkıntıyı giderirse, bu nimeti Allah'a ait gör, onu basit sebep ve vasıtalara bağlama. Âyetten anlaşılan edep budur. Bu konuda Hûd sûresinin 9-11. âyetlerinin tefsirinde geniş açıklama geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tefekkürden Yüz Çevirmenin Tehlikesi

Cenâb-ı Hak sonra, tefekkürden yüz çevirmeyi kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهٖ مَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فٖى
شِقَاقٍ بَعٖيدٍ ﴿٥٢﴾ سَنُرٖيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفٖٓى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ
﴿٥٣﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ فٖى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓاءِ رَبِّهِمْ اَلَٓا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحٖيطٌ ﴿٥٤﴾

52. ***De ki: "Ne dersiniz, eğer o (Kur'an), Allah katından olup siz de onu inkâr etmişseniz, bu durumda, derin bir ayrılığa düşenden daha sapkın kim vardır?"***

53. ***Biz onlara dış âlemde ve kendi içlerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'an'ın) gerçek olduğunu iyice anlasınlar. Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?***

54. ***Dikkat edin, onlar, Rab'lerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. Şunu bilin ki O, her şeyi kuşatmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ne dersiniz?* Söyleyin bana: *Eğer o Kur'an, Allah katından olup siz de,* ona iman etmeyi gerektiren bunca delil ve sebep varken, *onun Allah katından olduğunu* bilerek *inkâr etmişseniz, bu durumda, derin bir ayrılığa düşen sizlerden daha sapkın kim vardır?"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onlara dış âlemde ve kendi içlerinde,* o Kur'an'ın hak olduğunu ve Allah katından geldiğini ispat eden *âyetlerimizi* ve delillerimizi *göstereceğiz ki onun* gerçek *olduğunu iyice anlasınlar."*

Dış âlemde gösterilecek delillerden bir kısmı şunlardır: Şehirlerin fethedilmesi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gelecekte olacağını haber verdiği hadiseler, geçmişte meydana gelen olayların sonuçları, Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ve halifelerine fetihleri kolaylaştırması, İslâm'ın dünyanın her yerine yayılması, doğudan batıya kadar her yeri harika bir şekilde hükmü altına alması.

Onlara içlerinde gösterilecek deliller, Mekke'nin fethi ve başlarına gelen olaylardır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Dış âlemdeki deliller, geçmiş ümmetlerin harap olmuş ev ve eserleridir. İçlerindeki delil ise Bedir günü başlarına gelen azaptır."

Mücâhid ve değerleri demiştir ki: "Dış âlemdeki deliller, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve müslümanların elinde fethedilen yerlerdir. İçlerindeki delil ise Mekke'nin fethidir."

Şöyle de denilmiştir: Dış âlemdeki deliller, göklerde ve yerde bulunan güneş, ay, yıldızlarla, onların vasıtasıyla gerçekleşen gece, gündüz, aydınlık, gölge, karanlıklar, bitkiler, ağaçlar ve nehirlerdir. İçlerindeki delil ise yaratılışın ilk nüvesi olan nutfenin rahimlerin karanlığında ince bir sanat ve eşsiz bir hikmetle oluşması, insanı hayrette bırakan âzaların yaratılması ve insan bünyesindeki sırlı terkiplerin düzene konulmasıdır. Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"Kendi içinizde de (O'nun varlığına ve birliğine dair) nice deliller var; hâlâ görmüyor musunuz?" (Zâriyât 51/21).[589]

Onlara dış âlemde ve içlerinde delillerimizi zaman zaman göstereceğiz ki bu şekilde onun yani Kur'an'ın yahut İslâm'ın veya tevhidin hak olduğunu iyice anlasınlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?"* Bu, onların Kur'an'ın durumu hakkında tereddütleri ve Allah'ın bildirmesiyle yetinmeyerek mucize gösterilmesine ihtiyaç gösteren inatlarından dolayı bir kınamadır.

Yani Allah Teâlâ'nın her şeye şahit olması ve Kur'an'ın kendi tarafından geldiğini söylemesi onlara yetmedi mi ki kendilerine Kur'an'ın hak olduğunu ispat eden delillerin gösterilmesine ihtiyaç duyuldu?

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, Allah'ın dış âlemde ve nefislerinde göstermeyi vaat ettiği şeyleri ileride görecekler ve o zaman bu Kur'an'ın, her şeye şahit olan ve bütün gaybı bilen Allah katından indirildiğini yakînen bilecekler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dikkat edin, onlar, Rab'lerine kavuşma konusunda* büyük bir *şüphe içindedirler."* Bunun için Kur'an'ı inkâr ettiler. *"Şunu bilin ki O, her şeyi kuşatmıştır."* O, her şeyi, zâhiriyle bâtınıyla, bütün ayrıntılarıyla bilir; hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O, onların inkâr ve şüphelerinin karşılığını kendilerine muhakkak verir.

---

[589] Nakil ve açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/5.

52-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyet, delille iman etmeyle, ihsan makamında müşahedeye ulaşmayı içermektedir. Mana şudur: Onlara dış âlemde ve içlerinde bizim varlığımızı ispat eden delilleri göstereceğiz. Yani onlardan ayrı ve kendilerine bitişik âlemlerde bu delilleri göstereceğiz ki O'nun hak olduğunu, yani varlığının hak olduğunu iyice anlasınlar. Şüphesiz, ortaya konmuş bir sanat, kendisini yapan bir sanatkâra muhtaçtır.

Cenâb-ı Hak sonra, *"Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?"* âyetiyle onları murakabe makamına yükseltti. Sonra, *"Dikkat edin, onlar,* yani Allah'ı tanımayan kimseler *Rab'lerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler"* âyetiyle, murakabe makamına müşahedeyi ekledi. Yani onlar dünyada fenâ fillâh halini elde ederek Rab'lerine kavuşmaktan şüphe içindedirler. Onda, kulun varlığı, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı içinde yok olur, asıl vücut sahibi olarak sadece Allah kalır. Bilin ki Allah, her şeyi kuşatmıştır. Azamet denizi her şeyi kuşatmış, her şeyi yok etmiş ve O'nun varlığı ile birlikte hiçbir şey kalmamıştır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Seni, Allah'tan, O'nunla birlikte mevcut olan herhangi bir şey perdelemedi; çünkü O'nunla birlikte hiçbir şey yoktur. Seni sadece, O'nunla beraber mevcut olduğunu vehmettiğin şey perdeledi."

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî aynı eserinde demiştir ki: "Bütün kâinat, O'nun var etmesiyle mevcut olmuştur. O'nun zatının birliği yanında her şey silinip gider. Yüce zatın birliği, her şeyin vücudunu yok eder; geride sadece ezelî zat kalır."

Kutub Abdüsselâm b. Meşîş, talebesi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye demiştir ki: "Ey Ebü'l-Hasan, iman gözünü nur ile keskin hale getirirsen, yüce Allah'ı her şeyin içinde, her şeyin yanında, her şeyle birlikte, her şeyden önce, her şeyden sonra, her şeyin üstünde, her şeyin altında, her şeye yakın ve her şeyi kuşatmış olarak görürsün. Yakınlık O'nun vasfıdır, ihata sıfatıdır. O'nu bir yerde bulunmaktan, bir şeyle sınırlanmaktan, mekân ve cihetlerden, mesafe ile uzak ve yakın olmaktan, mahlûkata bağlı hareket etmekten uzak tut. Yüce Allah'ın evvel, âhir, zâhir ve bâtın sıfatları yanında bütün varlığı silip at. O, sadece O'dur. Ezelde O'nunla birlikte hiçbir şey mevcut değildi; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir."

Cenâb-ı Hakk'ın zatı için zaman, sınır, mekân ve yön düşünülmez; çünkü her şey, O'nun zatının azametinin tecellisi ve sıfatlarının nurlarıdır. Sınır, varlığı belirli olan şeyleri içine alır; O'nun zatının azametinin bir sınırı ve nihayeti yoktur. Hiçbir mekân ve yön O'nu içine alamaz; çünkü hepsi O'ndandır; O'na muhtaçtır, O'nun emrine tâbidir, O'na dönecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, hakikat denizinin kaynağı yaptığı Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Fussılet sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(42) ŞÛRÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Şûrâ sûresi Mekke'de nâzil olmuştur; elli üç âyettir. Sûre adını 38. âyette geçen "şûrâ" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Biz onlara dış âlemde ve kendi içlerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'an'ın) gerçek olduğunu iyice anlasınlar"* (Fussılet 41/53) buyruldu. Yani şüphesiz, Kur'an haktır. Yahut o, Allah'tan gelen bir vahiydir. Bu sûrenin başında da, *"Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder"* buyruldu. Bu âyet, öncesi için bir tamamlama gibidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوح۪ٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ الْعَز۪يزُ
الْحَك۪يمُ ﴿٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ
﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ
رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ Mîm.***

2. ***Ayın Sîn Kâf.***

3. ***Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.***

4. ***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O yücedir, uludur.***

5. *(Allah'ın azametinden)* ***neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak! Melekler ise Rab'lerini hamd ile tesbih ederler ve yerdekiler için mağfiret dilerler. İyi bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hâ Mîm. Ayın Sîn Kâf."* Allah Teâlâ en iyisi bilir, bu harflerin her biri, Allah'ın habibinin değerinin yüceliğini gösteren bir vasfa işaret etmektedir.

"Hâ" şuna işaret etmektedir: Habibim, seni sevdik. Yahut sana bulca lutufta bulunduk yani sana mülk ve melekûtu verdik.

"Mîm" şuna işaret etmektedir: Sana mülk ve saltanat verdik.

"Ayın" şuna işaret etmektedir: Sana bilmediklerini öğrettik. Yahut seni peygamberlik için tahsis ettik.

"Sîn" şuna işaret etmektedir: Seni halkın efendisi, seyyidi yaptık.

"Kâf" şuna işaret etmektedir: Seni, huzurumuza yaklaştırdık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder."* Yani resûlüm, sana özel olarak verdiğimiz bu büyük hususiyetlere sahipken sana vahyettiğimiz gibi, senden öncekilere de bazı özel hususiyetler bahşedip kendilerine vahyettik.

İbn Atıyye tefsirinde, İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu harfler, Allah Teâlâ'nın kendisine kitap indirdiği bütün peygamberlere indirilen kitaplarda inmiştir."[590] Bunun için, Allah Teâlâ, *"Sana vahyettiği gibi, senden öncekilere de vahyetti"* buyurdu.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hâ, yüce Allah'ın halîm, hakîm ve hafîz isimlerinin başlangıç harfidir.

Mîm, yüce Allah'ın melik, mâcid (şan şeref sahibi), mümin ve müheymin (kullarını kontrol eden) isimlerinin başlangıç harfidir.

Ayın, yüce Allah'ın alîm ve alî isimlerinin başlangıç harfidir.

Sîn, yüce Allah'ın seyyid, semî' (işiten) ve serîu'l-hisab (hesabı süratli olan) isimlerinin başlangıç harfidir.

Kâf, yüce Allah'ın kâdir, kâhir, karîb (çok yakın) ve kuddûs (her türlü kusurdan uzak ve temiz) isimlerinin başlangıç harfidir. Allah Teâlâ bu harflere yemin ederek, *'Ey Muhammed, bu şekilde Allah sana ve senden önceki peygamberlere vahyeder'* buyurdu."[591]

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu sûrenin başında 'Hâ Mîm' ile 'Ayın Sîn Kâf' birbirinden ayrı olarak söylendi. Meryem sûresinin başında ise böyle yapılmayıp bütün harfler, 'Kef He Ye Ayın Sâd' şeklinde birlikte söylendi. Bu, Hâ Mîm'ler için geçerli bir durum olsun diye böyle yapıldı."[592]

Nesefî bu bilgiye şunu eklemiştir: "Şûrâ sûreninin başındaki 'Hâ Mîm' bir âyettir, 'Ayın Sîn Kâf' ise ayrı bir âyettir. Meryem sûresinin başındaki "Kef He Ye Ayn Sâd" ise tek âyettir."[593]

Âyet şöyle bitiyor: *"Azîz ve hakîm olan* yani kahrı ile her şeye galip gelen, her sanat ve tedbirinde hikmet sahibi olan *Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi* mülk ve tasarruf olarak *O'nundur. O* şanı *yücedir;* saltanat ve delili *uludur."*

---

[590] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/25.

[591] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/340.

[592] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/25.

[593] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/146.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette azametini açıklayarak şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ'nın yüce azameti ve şanının yüceliğinden *neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak!"* Parça parça olup dökülecek! Âyetin, *"O, şanı yücedir;* saltanat ve delili *uludur"* âyetinden sonra gelmesi bunu gösteriyor.

Bazıları demiştir ki: Göklerin neredeyse parçalanıp dökülecek hale gelmesi, müşriklerin, "Allah'ın çocuğu vardır" demelerinden dolayıdır. Şu âyet bunu gösteriyor:

"Rahmân'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir" (Meryem 19/90-91).

"Onlar, O'nun dışında birtakım dostlar edindiler" (Şûrâ 42/6) âyeti de bu manayı desteklemektedir.

"Neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak" ifadesi şunu gösteriyor: Göklerin parçalanıp dökülmesi üst cihetinden başlayarak olacaktır. Bu parçalanmanın göklere tahsis edilmesi ilk tefsirine göredir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve celâlini gösteren en büyük âyetler, göğün üst cihetinde bulunmaktadır. Ayrıca, meleklerin bulunduğu yer, göğün üstüdür. Bu durumda gökler, meleklerin ağırlığından neredeyse çatlayacak hale gelirler. Nitekim bu durum bir hadis-i şerifte şöyle dile getirilmiştir:

"Sema, üzerindeki ağırlıktan dolayı gıcırdayıp ses verdi. Ses vermesi de haktır; çünkü semada bir meleğin rükû veya secde etmediği bir ayak kadar boş yer yoktur."[594]

İkinci tefsire göre âyet, göklerin, üstlerinden olduğu gibi altlarından da parçalanacak hale geldiğini öncelikle göstermektedir. Çünkü yeryüzünde söylenen bu çirkin söz (müşriklerin, 'Allah, eş ve çocuk edendi' sözleri), göğün üstünde tesirini gösterdiğine göre, göğün alt cihetine etki etmesi daha önceliklidir.

Bazıları, *"Neredeyse üstlerinden parçalanacak"* âyetinde parçalanacak şeyle kastedilenin yerin üstü olduğunu söylemiştir.

---

[594] Tirmizî, Zühd, nr. 2312; İbn Mâce, Zühd, nr. 4190; Ahmed, *Müsned*, 5/173.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Melekler ise* gördükleri ilâhî azamet karşısında boyun eğerek *Rab'lerini hamd ile tesbih ederler ve yerdekiler için,* yeryüzündeki müminlerin ilâhî azaba uğramalarından korkarak onlar için *mağfiret dilerler."* Melekler Allah Teâlâ'nın kendilerine bahşettiği nimetlere hamdederek ve kâfirlerin O'nun gazabına koşmalarına hayret ederek yüce Allah'ın birliğini ikrar ve ilan ederler, O'nu zatına yakışmayan sıfatlardan yüce ve uzak tutarlar. Ayrıca, yüce Allah hakkında layık olmayan sözlerden uzak kalan yeryüzündeki müminlerin affedilmesi için Allah'a yalvarırlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"İyi bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Bunun için onlara, kendisini zatı hakkında câiz olmayan sıfatlarla nitelemelerine karşılık hemen azap etmez.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hâ Mîm. Ayın Sîn Kâf."

"Hâ", Allah Teâlâ'nın, velilerini övmesine ve onların kıymetini yüceltmesine işaret etmektedir.

"Mîm", Allah Teâlâ'nın, velilerini maddi âlemde ve melekûtun sırlarında tasarruf sahibi yapmasına işaret etmektedir.

"Ayın", velilerin yüksek rütbelerine veya kendilerine Allah tarafından bahşedilen ledünnî ilimlerine işaret etmektedir.

"Sîn", velilerin üstünlüğüne, nurlarının ve sırlarının yüceliğine işaret etmektedir.

"Kâf", velilerin yüce Allah'a yakınlıklarına ve ilâhî huzura yaklaştırılmalarına işaret etmektedir. Ârifler öyle bir yakınlık hali yaşarlar ki vücutları sevdiklerinin varlığında kaybolur; son derece yakınlıktan dolayı yakınlık da ortadan kalkar; bu şekilde mukarrebîn sınıfında has dostlardan olurlar.

Vahiy dört kısımdır: 1. İlâhî hükümleri bildiren vahiy. 2. Rüyada alınan vahiy. 3. İlham şeklindeki vahiy. 4. Gizli ilimleri bildiren vahiy. Birinci vahiy, peygamberlere hastır. Üçüncü vahiy çeşidinde veliler, peygamberlere ortaktır. Gizli ilimleri bildiren vahiy, insanların gayb olan bazı bilgelere ulaşmasıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"Neredeyse gökler üstlerinden parçalanacak"* âyetinin manası şudur: Allah Teâlâ'nın heybetinden ve ululuğundan neredeyse gökler parça parça olacak. Bunun sebebi şudur: Göklerin maddi tarafı latif hale geldiğinden, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların manalarının büyüklüğünü idrak etti. Ruhlar da böyledir. Ruh latif hale gelip beşerî yönü inceldiğinde, Hak Teâlâ'nın azametini, celâlini ve cemâlini idrak eder. Ruh, bedenle olan bağlantısından ve hevâya tâbi olmasından dolayı beşeriyet yönü katı hale gelince perdesi kalınlaşır; böylece yakınlık hali içinde olacak özelliğe sahipken, Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan uzakta kalır.

Allah Teâlâ'nın, *"Melekler, yeryüzündekiler için istiğfar ederler"* âyeti ne güzel bir müjde içeriyor. Şu insanın kıymetinin yüceliğine bak! İnsan ne kadar yüce ki Cenâb-ı Hak şerefli meleklerini onun emrine verdi, melekler onun için istiğfar ediyorlar ve onun iyiliğine çalışıyorlar. Bu durumda ey kul, azıcık aklın ve temyiz gücün varsa Allah'tan utan; inkâr ve isyana dalma!

Müşriklerin Acziyet ve Zilleti

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin yaptıklarını ret ve inkâr ederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ اللّٰهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ
حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ
﴿٧﴾ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ
وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ
فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

6. Onlar, Allah'tan başka dostlar edindiler; Allah ise onları daima gözetlemektedir. Sen onlara vekil değilsin.

7. Sana böylece Arapça bir Kur'an vahyettik ki şehirlerin anası olan Mekke'de ve onun çevresinde bulunanları uyarasın ve hakkında asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutasın. Onlardan bir grup cennette, bir grup ise alevli ateştedir.

8. Allah dileseydi onları *(aynı dine mensup)* ***tek ümmet yapardı; fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur; zalimlerin ise hiçbir dostu ve yardımcısı yoktur.***

9. Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Halbuki gerçek dost Allah'tır. O ölüleri diriltir, her şeye kadirdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, Allah'tan başka dostlar edindiler; Allah ise onları daima gözetlemektedir."* Onlar, kendilerine ibadet ettikleri ve sevgi duydukları birtakım ortaklar edindiler. Halbuki Allah onların bütün hallerini ve amellerini kontrol etmekte olup kendilerine yaptıklarının karşılığını verir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sen onlara vekil değilsin."* Sen onların üzerinde, kendilerini imana zorlayacak bir vekil değilsin. Bu hüküm, daha sonra gelen cihad âyetiyle kaldırılmıştır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların işi sana havale edilmiş değildir; senin vazifen sadece sana indirilen vahiyle onları uyarmandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sana böylece* yani eşsiz bir vahiy şekliyle ve apaçık *Arapça bir Kur'an vahyettik."* Onda senin ve kavmin için hiçbir karışıklık yoktur. *"Onu sana, şehirlerin anası olan Mekke'de ve onun çevresinde bulunanları uyarasın diye indirdik."*

Mekke'ye, şehirlerin anası/merkezi denmesi, yeryüzünün onun altından başlanarak yayılmasındandır. Yahut Mekke, şehirlerin en şereflisi olduğu için ona "şehirlerin anası/merkezi" denmiştir. Kur'an, Mekke'de oturan Araplar'la diğer bölgelerdeki insanları uyarmak için indirilmiştir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün âlem, Kâbe'yi çepeçevre sarmıştır; çünkü o, yerin tam ortasındadır."[595]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve bu Kur'an'ı sana hakkında asla şüphe olmayan toplanma günüyle* yani kıyamet günüyle *onları korkutasın diye indirdik."* Çünkü o gün, bütün insanlar bir araya toplanır. Ayrıca ruhlar bedenlerle buluşur. O öyle bir gündür ki dehşetini kelimeler ifade edemez. O günün meydana geleceğinde hiçbir şüphe yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir grup cennette, bir grup ise alevli ateştedir."* İnsanlar hesap yerinde toplanıp hesapları görüldükten sonra birbirinden ayrılırlar; bir grup cennete, bir grup cehenneme gider.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah dileseydi onları,* dünyada *tek ümmet yapardı*; ya hepsi hidayet üzere olurdu ya da hepsi sapkınlık içinde kalırdı. *Fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur*; dilediğini de azabı içinde bırakır." Bu manayı âyetin devamı göstermektedir. Rahmet ve azap birbirinden farklı olduğu için ona girenlerin durumu da birbirinden farklı olur. Allah Teâlâ, bütün insanların tek ümmet olmasını istemedi, bilakis onları iki grup yaptı ve böylece herkese kendisi için yaratıldığı şeyi (ameli ve âkıbeti) kolaylaştırdı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimlerin ise hiçbir dostu ve yardımcısı yoktur."* Kâfirler için hiçbir şefaatçi ve kendilerinden azabı giderecek kimse yoktur.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyet-i kerimenin devamı, 'tek ümmetle' kastedilenin 'inkârda tek ümmet' olmayı gerektiriyor. *'Bir zamanlar insanlar tek ümmetti'* (Bakara 2/213) âyetinde kastedilen ise iki tefsirden birine göre, insanların inkârda tek ümmet olmasıdır. Onlarla kastedilen, Hz. İdris'in veya Hz. Nuh'un fetret dönemindeki insanlardır. Eğer Allah dileseydi, onlara, kendilerini zikredilen toplanma günü ve ondaki dehşetli korkularla uyaracak bir peygamber göndermeden onları inkâr üzüre birleşmiş tek bir ümmet yapardı. Böylece onlar, içinde bulundukları inkâr halinde kalırlardı. Fakat Allah, dilediğini rahmetine dahil eder; hepsine birden onları uyaracak bir peygamber gönderir. Onlardan bir kısmı peygamberin yaptığı uyarıdan etkilenir, ona tâbi olarak hakkı tanır; böylece Allah Teâlâ onları iman ve taatte muvaffak eder ve kendilerini rahmetine dahil eder. Diğerleri ise peygamberin yaptığı uyarıdan hiç etkilenmeyip azgınlıklarına devam ederler. Onlar, kendilerine zulmedenlerdir. Bu kimseler, dünyada içinde bulundukları inkâr halinde kalırlar; ahirette ise işlerini görecek bir dostları ve kendilerini azaptan kurtaracak bir yardımcıları bulunmadan kızgın ateşin içinde olurlar."[596]

---

[595] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/342.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler?"* Bu, zalimler için hiçbir dost ve yardımcının bulunmadığını bildiren önceki âyeti destekleyen bir cümledir. Mana şudur: Allah'tan başkasını dost edinen kimseler için dost yoktur; O'ndan başkasını dost edinmek uygun değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gerçek dost Allah'tır."* Eğer gerçek bir dost edinmek istiyorsanız, bu dost yüce Allah'tır, O'ndan başka hakiki dost yoktur. *"O ölüleri diriltir."* Yani O'nun işi, ölüleri diriltmektir. *"O her şeye kadirdir."* Bu durumda, dost edinilmeyi hak eden O'dur. Öyle ise hiçbir şeye gücü yetmeyenleri değil, sadece O'nu dost edinsinler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

6-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Her kim hevâsına (nefsinin kötü arzularına) tâbi olur, Allah'ın koyduğu bir haddi (ilâhî emri) terkeder yahut Allah'a verdiği bir sözü bozarsa o kimse şeytanı kendisine dost edinmiş biridir. Allah bu kimseyi bilir, onun işi Allah'a gizli değildir, hesabı Allah'a aittir. Hesaptan sonra Allah dilerse ona azap eder, dilerse affeder."[597]

İnsanlara vaaz eden yahut onları Allah'a davet eden kimseye denir ki: "Onlar, sana sırt çevirirse kendileri için üzülme! Allah onların halini gözetlemektedir, sen onların vekili değilsin."

---

[596] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/9.

[597] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/342.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'a davet ediyor ve insanları Kur'an'la uyarıyordu. Bundan sonra kim ona tâbi olursa cennetlik olur; kim de ona aykırı davranırsa cehennemlik olur. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra insanları uyaran ve onları Allah'a sevkeden ârifibillâh halifeleri kaldı. Kim onların sohbetine girer ve kendilerine tâbi olursa cennet ehlinden olur. Bu kimse, marifet cennetine veya ahirette en güzel nimetlerin ihsan edildiği cennete yahut her ikisine girer. Kim onlardan uzaklaşıp yüz çevirirse ateşe girer. Bu, yüce Allah'tan kopma ateşi veya kızgın cehennem ateşidir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanlar bugün dünyada iki gruptur. Biri, taatlerin derecelerinde, ibadetlerin veya müşahedelerin halâveti (manevi tadı) içindedir; diğeri ise şirkin karanlıkları ve inkârın azapları içinde bulunmaktadır. Onlar dünyada bu şekilde iki grup oldukları gibi, yarın ahirette de iki grup olurlar. Bir grup Allah'a kavuşur, diğer grup ise cehennemlik olur. Eğer Allah hepsini doğru yolda toplamak isteseydi, buna mani olacak kimse bulunmazdı."[598]

Allah Teâlâ'nın, *"Asıl dost sadece Allah'tır"* âyeti, Allah'a yönelmeye ve O'ndan başkasını terketmeye bir teşviktir. Nitekim bir tanesi şöyle demiştir: "Allah'ı dost edin, insanları terket. Her kim Allah Teâlâ'dan başkasını dost edinirse Allah onu kendi haline bırakır ve sevgisinden uzaklaştırır."

Hüküm Allah'a Aittir

Cenâb-ı Hak sonra, bir ihtilaf anında meseleyi kendisine getirmeyi emrederek şöyle buyurdu:

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللّٰهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبِّي عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾ فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ
مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ

---

[598] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/342.

كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ⑪ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ⑫

10. ***Hangi hususta ayrılığa düşerseniz bilin ki onun hükmü Allah'a aittir. İşte, rabbim olan Allah budur. Ben sadece O'na güvenip dayandım ve sadece O'na yöneliyorum.***

11. ***O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. O size kendinizden eşler, hayvanlardan da** (onlar için) **çiftler yarattı. O sizi bu düzen içinde üretip çoğaltıyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitendir, her şeyi görendir.***

12. ***Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. O, dilediğine rızkı bolca verir, dilediğinden de kısar. O, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hangi hususta ayrılığa düşerseniz bilin ki onun hükmü Allah'a aittir."* Bu âyet, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] müminlere söylediği sözü hikâye etmektedir. *"İşte, rabbim olan Allah budur"* âyeti bunu gösteriyor. Mana şudur: Ehl-i kitap ve müşrik kâfirlerin din işlerinde size karşı geldiği konularda, sizin ve onların ayrı düştüğü hususlarda hüküm Allah'a aittir, iş O'na havale edilmiştir; O, haklı olanlara sevap verir, hakkı iptal için çalışanlara ise azap eder.

Tercih edilen görüş, âyetin herkesi içerecek şekilde umumi olmasıdır. Buna göre mana şöyle olur: Ey insanlar, din işlerinde hangi konuda görüş ayrılığına düşerseniz, bu şeyin iman esaslarına veya dinin diğer konularına ait olması farketmez, onun hükmü Allah'a aittir. Allah Teâlâ, diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

> *"Herhangi bir konuda çekişmeye düşerseniz, onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün"* (Nisâ 4/59).

Buna göre, din konusunda görüş ayrılığına düşülen her şey, önce Allah'ın kitabına arzedilir. Orada cevap bulunamazsa Allah Resûlü'nün sünnetine arzedilir. Sonra icmâa, sonra kıyasa başvurulur. Bunlar, dinin temel hüküm kaynaklarıdır; dinî hükümler onlardan elde edilir. Kim onların dışına çıkarsa bâtıla dalmış olur. Allah'ın kitabında ve resûlünün sünnetinde iman esasları ve dinin hükümleri konusunda yeterli bilgi vardır. Eğer onlarda açık bir nas (âyet ve hadis) bulunmazsa icmâ ve kıyas devreye girer.

Şöyle denilmiştir: Mükellef olmadığınız veya bilmeye bir yol bulamadığınız ilimlerde görüş ayrılığına düşerseniz, "En doğrusunu Allah bilir" deyin.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"İşte, rabbim olan Allah budur."* Yani bu şekilde şanı yüce olan Allah, benim sahibim ve işlerimi düzenleyendir. *"Ben,* bütün işlerimde başkasına değil, *sadece O'na güvenip dayandım ve sadece O'na yöneliyorum."* Başıma gelen bütün işlerde ve hallerde O'ndan başka hiç kimseye değil, sadece O'na yöneliyorum.

Tevekkül sürekli olan bir iştir; yönelme ise sebepleri oluştukça her an yenilenen ve çok defa meydana gelen bir iştir; bunun için âyette, tevekkül mâzi, yönelme ise muzâri sigasıyla söylendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır."* Onları yaratan ve ortaya koyandır. *"O size kendinizden,* sizin cinsinizden *eşler,* kadınlar *yarattı; hayvanlardan da* kendi cinslerinden *çiftler yarattı."* Yahut sizin için hayvanlardan erkek ve dişi sınıflar yarattı *"O sizi bu düzen içinde üretip çoğaltıyor."* Yani sizleri bahsedilen bu eşsiz tedbir ve düzen içinde çoğaltıyor. Allah, insanları ve hayvanları erkekli dişili çiftler halinde yarattı, onların birleşmesiyle döllenme ve doğum gerçekleşip nesilleri devam etmektedir.

Herevî demiştir ki: "Allah onları evlenip çiftleşme yoluyla çoğaltır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* Yani bu harika düzen ve işleri geçekleştirme konusunda O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O her şeyi işitendir, her şey görendir."* O, işitilecek her şeyi, bir kulak olmadan işitir; görülecek her şeyi bir göz kapağı olmadan görür. Allah Teâlâ, bu iki sıfatından bahsetti ki O'nun bir benzeri bulunmadığı gibi, kendisi için bir sıfatın bulunmadığı vehmedilmesin. Önce, yüce zatına hiçbir şeyin benzemediğinin zikredilmesi, O'nun işitmesinin ve görmesinin bizim işitmemiz ve görmemiz gibi olmadığını bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin anahtarları,* onların hazinelerinin anahtarları *O'nundur.* O, *dilediğine rızkı* genişletip *bolca verir, dilediğinden de kısar."* Yani dilediği kimsenin, sonsuz hikmetine uygun olarak rızkını daraltır.

"O, her şeyi bilendir." O'na hiçbir şey gizli kalmaz. O, dilemesinin ve sonsuz hikmetinin gerektirdiği şekilde, herkese, yapılması uygun olanı yapar.

İbn Arafe demiştir ki: "Bu âyetler Allah Teâlâ'nın bütün kemal sıfatlarını içermektedir.

Yüce Allah'ın kudreti, *'O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır'* âyetinde geçmektedir.

Yüce Allah'ın birliği, *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur'* âyetinde geçmektedir.

Yüce Allah'ın iradesi, *'O, dilediğine rızkı bolca verir, dilediğinden de kısar'* âyetinde geçmektedir. Çünkü rızkı, bazılarına bolca vermek sadece iradeyle olur.

Yüce Allah'ın ilmi, *'O her şeyi bilendir'* âyetinde geçmektedir.

Yüce Allah'ın kelâmı, *'Allah bunu size din kıldı'* âyetinde geçmektedir. Âyetin muradı, dinî hükümdür. O, Allah'ın mükellef kulların amelleriyle alakalı hitabıdır. O'nun hitabı, kelâmıdır."

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[599] bu açıklamaya şu eklenmiştir: "Yani bu vasıflardan her biri hayat sıfatını gerektirmektedir. Zaten Allah Teâlâ, bu sûrenin dokuzuncu âyetinde, *'O, ölüleri diriltir'* buyurmuştur. Diriltmek sadece diri olandan meydana gelir."

---

[599] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Din konusunda ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde, hüküm Allah'a aittir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: 'Bir şeyin doğruluğuna ulaşamayıp o konuda fikirleriniz çelişirse, kendi tedbirinizi terkedip Cenâb-ı Hakk'ın tedbirini müşahedenin gölgesine sığının ve O'nun kolaylaştırdığı hükmüne göre ne yapmanız gerektiğine bıkın.'

Yine şöyle denilmiştir: 'Kalpleriniz, nefislerinizin vesvesesiyle meşgul olup hükmünüz saadet üzeri mi cereyan ediyor yoksa isminiz şekavet listesinde mi geçiyor? Bunu bilemediğiniz zaman, o konuyu Allah'a havale edin, içinde bulunduğunuz vakitte Allah'ın emriyle meşgul olun; âkıbetinizi bilme imkânınız olmayan bir konuda tefekkürle (sonum ne olacak düşüncesiyle) uğraşmayın.'"[600]

Allah Teâlâ'nın, *"Allah, gökleri ve yeri yoktan var edendir"* âyetinin manası şudur: Cenâb-ı Hak, onları, gaybın sırlarından ortaya çıkardı, onlarda ve kâinattaki diğer varlıklarda tecelli etti. Allah, hikmet âlemi dünyada, nesilleriniz devam etsin diye sizin için zevceler yarattı. Sizler, bu şekilde birbirinizden üreyip çoğalırsınız. Yüce Allah, hayvanların nesilleri devam etsin diye de onlardan erkekli-dişili çiftler yarattı. Ceberût denizine gelince, onun benzeri hiçbir şey yoktur.

Âriflerden biri demiştir ki: "Âh şunu bir bilseydim; Allah ile birlikte bir şey var mı ki O'na benzesin veya benzemesin. Allah Teâlâ ezelde mevcut iken kendisiyle birlikte hiç kimse yoktu; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir. Buna göre, *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur!'* âyetinin manası şudur: O'nunla birlikte hiçbir şey yoktur ki O'na benzesin."

Ârif müfessirlerden Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Vâsıtî'den naklen demiştir ki: "Tevhidle ilgili her şey bu âyetten çıkmaktadır. Şu bir geçektir ki kul hakikat adına ne söylese, onda muhakkak bir kusur vardır, bu konuda ibareler (söz ve kelimler) noksandır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kulların ölçülerine göre tanıtılamaz. Bir şeyi tanıtan kimse, tanıttığı şeyi yakından görmelidir. Allah Teâlâ, yüce zatını bir mahlûkun (dünyada, baş gözüyle, perdesiz) görmesinden yücedir."[601]

---

[600] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/343 (Kahire 1999).

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Vehimlerinizle seçip tanıttığınız, akıllarınızla tam manasıyla idrak ettiğiniz her şey size aittir, size çevrilir. Onlar sizin gibi sonradan var edilip ortaya konmuş şeylerdir. Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın hakikati, herhangi bir sözle ifade, vehimle idrak yahut ilimle ihata edilmekten yücedir; çünkü O'nu hiçbir ilim ihata edemez. Halbuki, *'O evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtındır'* (Hadid 57/3) âyetinde geçtiği gibi, O'nda, birbirine zıt sıfatlar birleşmiştir. Bu sıfatların hakikatinden hangi ibare haber verebilir? Hayır, onların hakikatini hiçbir ibare anlatamaz. Onları anlatmaktan ibare noksan kalır, dil lâl olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur'* buyurmuştur."[602]

Yüce Allah'ın Kulları İçin Emrettiği Din

Cenâb-ı Hak, zâtın ve sıfatlarından bahsettikten sonra, kullarına emrettiği dinden bahsederek şöyle buyurdu:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّٖينِ مَا وَصّٰى بِهٖ نُوحًا وَالَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِهٖٓ اِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى وَعٖيسٰٓى اَنْ اَقٖيمُوا الدّٖينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا
فٖيهِؕ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكٖينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِؕ اَللّٰهُ يَجْتَبٖٓي اِلَيْهِ مَنْ يَشَٓاءُ
وَيَهْدٖٓي اِلَيْهِ مَنْ يُنٖيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا
بَيْنَهُمْؕ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْؕ
وَاِنَّ الَّذٖينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفٖي شَكٍّ مِنْهُ مُرٖيبٍ ﴿١٤﴾

---

[601] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/224.

[602] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/261-262; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/224.

13. ***O, "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın şey, müşriklere ağır geldi. Allah dilediğini kendisine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.***

14. ***Onlar kendilerine bilgi geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye ertelenmesiyle ilgili Rabb'inden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris yapılanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, din hakkında Nuh'a tavsiye ettiğini sizin için de kanun olarak koydu."* Yani Allah, Nuh'a ve ondan sonraki din sahibi, ülü'l-azm meşhur peygamberlere kesin olarak emrettiği şeyleri sizin için de ilâhî bir kanun olarak açıklayıp ortaya koydu. Dinin bahsedilen bu peygamberlere nisbet edilmesi, onun peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği kadim bir din olduğunu belirtmek içindir. Peygamberler içinde özellikle bu peygamberlerin (Hz. Nuh, Hz. Muhammed, Hz İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın) zikredilmesi ise onların şanlarının yüceliğini göstermek ve hemen herkesin onların çoğunun peygamberliğinde ittifak ettiklerinden dolayı, kâfirlerin kalplerini onların davet ettiği bu dine çekmek içindir.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, tavsiyeyi Hz. Nuh'a ve Hz. İbrahim'e tahsis etti, vahyi ise peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] tahsis etti. Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], peygamberlerin sonuncusu olduğu için, onun kalbine atılan şey vahiy yapıldı. Ondan önceki peygamberler, kendisine tâbi olup onun şeriatıyla insanları uyarıp onun âhir zamanda ortaya çıkacağını ve isminin Ahmed olduğunu bildirdikleri için, bu onların kavimlerine ona iman etmeleri için bir tavsiyeleri olmuştur. Açıklama için İbn Arafe'nin tefsirine bakınız.

Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] yapılan tavsiyenin önce zikredilmesi, onlara emredilen dinin çok eski bir din olduğunu bildirmek içindir. Yani böyle bir dini inkâr etmek uygun değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, onlara tavsiye ettiği şeyi açıklayarak şöyle buyurdu: "*Dini* yani İslâm dinini *ayakta tutun.*" O, Allah Teâlâ'nın birliğini ikrar etmek, taatine sarılmak, O'nun kitaplarına, peygamberlerine, hesap gününe ve imanın diğer rükünlerine iman etmektir.

Dinin ayakta tutulmasından kasıt, onun farzlarını hakkı ile yerine getirmek, onları bozacak bir şeyden korumak, ilâhî emirleri yapmaya sürekli devam etmek ve yapılması istenen şeyleri hakkı ile yerine getirmek için bütün gayretini sarf etmektir.

Vasiyet şöyle devam ediyor: "*Onda ayrılığa düşmeyin.*" Yani dinde ihtilaf etmeyin. Cemaat rahmettir, ayrılık ise azaptır. Âyetin amacı, dinin asıllarında (itikad konularında) görüş ayrılığından sıkındırmaktır; yoksa farklı asırlarda yaşayan ümmetlerin durumuna göre değişiklik arzeden dinî hükümlerdeki ayrılıktan değildir. Allah Teâlâ, ilâhî hükümlerin ümmetlere göre değişiklik arzedeceği hakkında şöyle buyurmuştur:

"*Sizden her biriniz için bir şeriat ve yol koyduk*" (Mâide 5/48).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Fakat kendilerini çağırdığın şey,* yani Allah'ın birliğine iman ve putlara ibadeti terketmek *müşriklere ağır geldi.*" Halbuki senin çağırdığın bu şeyler, dini ayakta tutmaktır. "*Allah dilediğini kendisine seçer;* onu hakta muvaffak ederek ve istikamet üzere tutarak kendine çeker ve kalbini hakta toplar. *Ve Allah, kendisine* yani taatine *yöneleni doğru yola iletir.*" Buna göre, seçilme kalbin tasdikine bağlıdır; yönelme ise zâhirde kulun taate muvaffak edilmesidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* yani peygamberlerinden sonra Ehl-i kitap, *kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler.*" Onlar, dinde ayrılığın sapkınlık ve bunun peygamberlerin diliyle kendisine azap vaat edilen bir iş olduğunu bildikten sonra, sırf haset, baş olma hırsı ve haksız yere tavırdan dolayı ayrılığa düştüler.

Yahut onlar, kendisine çağrıldıkları İslâm hakkında, sadece kendilerine onun hakikati hakkında bilgi geldikten sonra ayrılığa düştüler ve onlardan bazısının iman ettiği gibi iman etmediler. Onlar, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ve Kur'an'ın hak olduğunu gösteren delilleri gödükleri halde ona iman etmediler; çünkü Ehl-i kitabın ellerindeki kitapta Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarını bulunmaktaydı.

Yahut onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesiyle ilgili ilimden sonra ayrılığa düştüler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer azabın belli bir süreye,* kıyamet gününe *ertelenmesiyle ilgili Rabb'inden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi."* Aralarında hüküm verilir ve o büyük suçu (inkâr ve şirki) işlediklerinde helâk edilirlerdi.

"Onlardan sonra kitaba vâris yapılanlar, müşrikler *de onun hakkında* yani Kur'an hakkında *derin bir şüphe içindedirler."* Onlar da Kur'an hakkında derin bir şüpheye düşmüştür. Bu âyet, Ehl-i kitabın inkâr şeklini açıkladıktan sonra, müşriklerin inkâr şeklini açıklamaktadır. Mana şudur: Ehl-i kitap'tan sonra yani onlara kitapları verildikten sonra, kendilerine Kur'an verilen müşrikler de Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedir.

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Burada geçen ayrılık sadece, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] durumu hakkındadır; çünkü âyetin bağlamı, sadece bu ümmetin halini açıklamak içindir. Burada peygamberlerin söylenmesi sadece, bu ümmete emredilen dinin, üzerinde bu büyük zatların ittifak ettiği kadim bir din olduğunu ortaya koymak içindir. Böyle yapılması, emredilen dini ayakta tutmanın farz olduğunu tekitle ifade etmek, onda ayrılık ve ihtilafa düşmekten de şiddetle sakındırmak içindir. Önceki peygamberlerin ümmetlerinin dinde ihtilafa düştüklerinin belirtilmesi, kendilerinden istenen şeyi çok defa ihlal ettikleri fikrini vermektedir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[603]

---

[603] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/13.

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın, kuvvetli kulları için emrettiği din ve peygamberlerinin havassına tavsiye ettiği şey şudur: Bâtında sadece Allah'ı müşahede edin ve zâhirde kulluk vazifelerini hakkı ile yerine getirin. İşte, üzerinde ittifakın farz olduğu dini ayakta tutmak budur. Fakat bu hale sadece nefislerin ölmesinden, başların hak için yere serilmesinden ve bütün malın hak yolunda verilmesinden sonra ulaşılır. Bunun için o, Mevlâ'sıyla birlikte varlıklara bakanlara çok zor ve ağır gelir. Allah Teâlâ, *"Fakat kendilerini çağırdığın şey, müşriklere ağır geldi"* buyurmuştur. Kul, az önce söylediklerimizi yapmaya muvaffak edildiğinde ve O'nun yoluna girdiğinde, Rabb'i onu, yolunda gitmeye sevkettikten sonra özel huzuru için seçer. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Allah dilediğini kendisine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."

İctiba (Allah'ın seçmesi) cezbedir; inâbe (O'na yönelmek) ise yolunda gitmektir.

Allah'ın seçmesi, hakikat içindir; O'na yönelmek ise şeriat ve tarikat içindir.

İctibanın (Allah tarafından seçilmenin), hidayetten önce söylenmesi, ona verilen önemden dolayıdır. Çünkü cezbe, ilâhî bir yardım olup Allah onu velilere özel olarak vermiştir. İnâbe ise hidayet olup ona, şeriata sımsıkı sarılan herkes ulaşır.

Cezbenin (Allah tarafından seçilip çekilmenin) hakikati, halkı halksız müşahede etmektir (onlarda bir varlık görmeyip sadece Allah'ı müşahede etmektir). Fakat sülûkün hakikati, varlıkları, Hak'tan ayrı müşahede etmektir. Sülûkte cezbenin hakikati, Hakk'ı varlıkların kalıbında (bütün varlıklarda) müşahede etmektir. Yahut halkı, Cenâb-ı Hakk'ın mazharı (esmasının tecelli mahalli) olarak görmektir.

Maneviyat yoluna girmiş insanlar üç gruptur:

Bir grup, sadece cezbe halinde tutulur.

Bir grup sadece seyrü sülûk halindedir.

Diğer grup ise seyrü sülükle birlikte cezbe halini yaşayanlardır.

İlk iki grup, insanları terbiye ve irşad için uygun değildir. Üçüncü grup, manevi terbiyeye ehil ve uygundur. Bu gruptaki kimse, önce seyrü sülûk (amel ve mücâhede) yapar, peşinden fenâ makamında ilâhî huzura çekilir. Sonra bekâ makamında seyrü sülûke döndürülür (irşad için insanların içine gönderilir).

Peygamberlik hakkında görüş ayrılığına düşüldüğü gibi, velilik hakkında görüş ayrılığına düşülmesi de öteden beri devam eden bir durumdur. Hal böyle olunca, insanları Allah'a davet eden kimsenin, nefsini Allah'a davette gayrete getirmesi ve insanların kendisi hakkındaki görüş ayrılığına aldırış etmemesi gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

فَلِذٰلِكَ فَادْعُۚ وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْۚ وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۜ لَنَٓا
اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَاۚ
وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُۜ ﴿١٥﴾ وَالَّذ۪ينَ يُحَٓاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُج۪يبَ لَهُ
حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ ﴿١٦﴾

15. ***İşte onun için sen** (insanları tevhide) **davet et ve sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: "Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inandım. Bana aranızda adaletle hükmetmem emredildi. Allah bizim de sizin de Rabb'inizdir. Bizim işlerimiz** (sorumluluk ve sonucu itibariyle) **bize, sizin işleriniz ise size aittir. Aramızda tartışılacak bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır, dönüş O'nadır."***

16. ***İnsanların çoğu ilâhî daveti kabul edip dine girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Onlara büyük bir gazap ve şiddetli bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte onun için sen (insanları tevhide) davet et."* Yani insanların din konusundaki ayrılığından ve bu sebeple içine düştükleri değişik inkâr hallerinden dolayı onları sağlam Hanîf dini üzere birleşip ittifak etmeye davet et. *"Ve sen* Hanîf dini üzere kalmaya ve ona davet etmeye, *emredildiğin gibi* yani Allah'ın sana emrettiği şekilde *dosdoğru ol."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, uğruna yarışacakların yarışmasına layık olan kadim sağlam dini, size din olarak koyduğu için, insanların hepsini onu ayakta tutmaya ve onun gereğiyle amel etmeye çağır. Şüphesiz, onların her birinin din hakkındaki ihtilaf ve şüpheleri, hak dine davet için bir sebeptir.

Bir diğer mana: İnsanları (Allah tarafından emredilen) bu meşru dine davet et; sana emredildiği ve vahyedildiği gibi onda ve ona davette istikamet üzere ol.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onların* bâtıl *heveslerine* ve bozuk inançlarına *uyma. De ki: Ben, Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inandım."* Allah tarafından indirilmiş hangi kitap olursa olsun ben hepsine inandım; ben, Allah'ın indirdiği kitapların bazısına inanıp bazısını inkâr eden kimseler gibi değilim. Böyle yapanlar Ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar olup) âyette geçtiği gibi onlar, gerçekten kâfir olan kimselerdir (Nisâ 4/151).

Bu âyette, hakkı araştırmak emredilmektedir. Ayrıca ilâhî kitapların dinin asıllarında (inanç konularında) birlik içinde olduğu belirtilmekte ve hak kitaplara inananların kalpleri kaynaştırılmakta, böyle olmayanlar kapalı bir yolla kınanmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca *bana,* bir konuda çekişmeye düşüp davayı bana getirdiğinizde *aranızda adaletle hükmetmem emredildi."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Bana, ilâhî hükümleri tebliğde adaletli olmam; insanların bir kısmına tebliğ edip bazılarını ihmal etmemem emredildi.

Bir diğer mana: Bana, benimle sizin aranızı eşit yapmam; kendimin yapmadığı şeyleri size emretmemem ve size yasakladığım işleri kendim yapmamam emredildi.

Bir diğer mana: Bana, (dini tebliğ etmede ve adaleti uygulamada) büyüklerinizle küçükleriniz arasında fark gözetmemem emredildi. Yani bana, aranızda adaletli olmam ve adaleti uygulamam emredildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bizim de sizin de Rabb'inizdir."* O, hepimizin yaratıcısı ve işlerimizi görendir. Hepimiz O'nun kullarıyız.

"Bizim işlerimiz bize aittir." Onların sevabı veya azabı bize aittir. *"Sizin işleriniz ise size aittir."* Onların cezası ve vebali sizden başkasına geçmez. Yahut bizim tevhid dinimiz bize, sizin şirkten ibaret olan dininiz de size aittir.

"Aramızda tartışacak bir konu, bir çekişme ve husumet *yoktur."* Çünkü hak, apaçık bellidir; artık inat ve kibirden başka, kimsenin onun hakkında çekişmesine bir gerekçe bulunmadığı gibi, onun hakikatini birinin açıklamasına da ihtiyaç yoktur. *"Allah,* kıyamet günü *hepimizi bir araya toplayacaktır, hepimizin dönüşü O'nadır."* Orada bizim ve sizin haliniz ortaya çıkar.

Bu, kâfirlerle bir ateşkes anlaşması değil, onların önüne delil koymaktır. Böyle olunca onda bir nesih olayı (başka bir âyetle hükmünün kaldırılması) da yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanların çoğu ilâhî daveti kabul edip dine girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir."* Yani insanların çoğu hak dine yapılan daveti kabul edip ona girdikten sonra, onları Câhiliyle dinine çevirmek için Allah'ın dini hakkında çekişmeye ve mücedeleye girenlerin delili Rab'leri katında boş ve geçersizdir. Şu âyet, onların durumunu bildirmektedir:

"Ehl-i kitap'tan pek çoğu sizi, imandan sonra küfre döndürüp kâfir yapmayı ne kadar isterler" (Bakara 2/109).

Âyete şu mana da verilmiştir: Bedir gününde olduğu gibi, Allah, resûlünün duasına icabet edip kendisini yardımıyla zafere ulaştırdıktan sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir.

Bir diğer mana: Ehl-i kitap, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce, onun (kitaplarında bulunan) vasıflarından bahsederek ve kendisini vesile ederek savaşlarda düşmanlarına karşı zafer isteyerek onu kabul ettikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Bu şöyle olmuştur:

Yahudi ve hıristiyanlar müminlere, "Bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir ve bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden önce geldi, bu durumda biz sizden daha hayırlıyız" diyorlardı. Bunun üzerine,

"İnsanların çoğu ilâhî daveti kabul edip dine girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Onlara büyük bir gazap ve şiddetli bir azap vardır" âyeti indi. Evet, bu durumda onların delilleri Rab'leri katında geçersizdir.

Kâfirlerin ileri sürdükleri şey aslında bir şüpheden ibaretken, ona "delil" denmesi, onun kâfirlere göre bir delil görülmesindendir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara,* hak ortaya çıktıktan sonra ona karşı büyüklenip iman etmediklerinden dolayı *büyük bir gazap ve* derecesi sözle ifade edilemeyecek *şiddetli bir azap vardır."*

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları gaflet sardığı ve kalpler dağıldığı zaman derin basiret sahibi zatların, insanlara vaaz ve uyarı için harekete geçmeleri gerekir. Bunu yapanlar, onların hevâlarına ve kendisiyle sermest oldukları dünyevî hazlarına iltifat etmemelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"İşte onun için sen (insanları hakka) davet et ve sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma!"*

Bu davetçiler, insanları tevhide ve ilâhî emirlere sarılıp yasaklanan işlerden kaçınarak dini ayakta tutmaya davet ederler. Sonra onlardan ehil gördüklerini özel bir terbiyeden geçirerek ilâhî huzura dahil ederler. Kim bunu yaparsa onun Allah katındaki derecesi ve itibarı çok büyük olur. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], konuyla ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Muhammed'in canı elinde bulunan Allah'a yemin olsun, isterseniz size yemin de ederim: Allah'ın kullarının Allah'a en sevimli olanları, Allah'ı kullarına, kulları da Allah Teâlâ'ya sevdiren ve yeryüzünde nasihatle dolaşan kimselerdir."[604]

İnsanları irşad eden kimsenin bir vazifesi de şöyle demektir: "Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara, gönderdiği bütün peygamberlere ve velilere iman ettim. Ben, vaaz, nasihat ve medet ulaştırmada aranızda âdil davranmakla emrolundum; fakat herkes samimiyeti ve hürmeti ölçüsünde alır."

Davetçi sonra şöyle der: "Allah, bizim ve sizin Rabbimiz'dir. O, rahmetini dilediğine tahsis eder. Bizim amelimiz bize ait olup o, kalplerini ibadetine layık olan işlerdir. Sizin amelleriniz de size ait olup onlar, âzalarla yapılan ibadetlerden güç yetirdiklerinizdir. Bizimle sizin aranızda bir çekişme ve düşmanlık yoktur. Çünkü bizim kalplerimiz sizin için tertemizdir. Allah bizimle sizi dünyada sürekli birlikte tutar. Hepimizin dönüşü, ölüm ve fânilikle Allah'adır. Allah hakkında yani Allah'ın yolu hakkında çekişmeye girip delil getirenlerin ve, "Manevi terbiye yolu sona ermiştir" diyenlerin delilleri geçersizdir. Onlara, Allah'tan uzaklık gazabıyla yorgunluk ve sıkıntı azabı vardır.

Kur'an'a Sarılmaya Teşvik

Cenâb-ı Hak sonra, kitabına sarılmaya teşvik etti; çünkü o, Allah'ın indirdiği bütün kitapları (özü itibariyle) bünyesinde toplamaktadır. Bu hususta şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْم۪يزَانَۜ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ
قَر۪يبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَاۚ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ

---

[604] Aynı konuda girişi biraz farklı lafızlarla bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 409; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 51; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5565.

مِنْهَاۚ وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّۜ اَلَٓا اِنَّ الَّذ۪ينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَف۪ي ضَلَالٍ

بَع۪يدٍ ﴿١٨﴾ اَللّٰهُ لَط۪يفٌ بِعِبَادِه۪ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَز۪يزُ ﴿١٩﴾

17. ***Allah, kitabı ve mîzanı hak olarak indirendir. Ne biliyorsun, belki de kıyamet saati çok yakındır!***

18. ***Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bilin ki kıyamet hakkında tartışanlar derin bir sapkınlık içindedirler.***

19. ***Allah kullarına çok lutuf sahibidir; dilediğini rızıklandırır. O çok kuvvetlidir, çok güçlüdür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, kitabı* yani Kur'an'ı yahut bütün kitapları *hak olarak indirendir."* Yani onu, hükümlerinde ve haberlerinde hakkı ortaya koyan bir kitap olarak indirmiştir. Yahut Allah onu, hak olan akîde ve hükümlerle indirmiştir.

"O ayrıca mîzanı indirendir." Allah, insanlar arasında adaleti ve eşitliği indirendir. Yani Allah, indirdiği kitaplarda ölçüyü ve adaleti indirdi ve onu emretti.

Yahut Allah, kendisiyle hakların ölçüldüğü ve insanlar arasında eşitliğin sağlandığı dini (ilâhî hükümleri) indirdi.

Bazıları, mîzandan kastın, ölçü aletinin bizzat kendisi olduğunu ve yüce Allah'ın onu Hz. Nuh [aleyhisselâm] zamanında indirdiğini söylemiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ne biliyorsun,* belki de hakkı söyleyen kitabın sana haber verdiği *kıyametin* geliş *saati çok yakındır!"* Kıyametin gelişi, öldükten sonra dirilmeyi de içermektedir.

Bazıları demiştir ki: Kitabın indirilmesiyle kıyametin kopma saatinin birlikte söylenmesinin bağlantısı şudur: Şüphesiz, kıyamet günü hesap gerçekleşecek ve adalet terazileri ortaya konacaktır. Bu durumda sanki şöyle denmiş oluyor: Allah size adaleti, kullara eşit muameleyi ve ilâhî hükümlerle ameli emretti. Öyle ise hesaplarınız görüldüğü ve amelleriniz tartıldığı gün size âniden gelmeden önce, Allah'ın kitabıyla amel edin ve adaleti gözetin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kıyamete inanmayanlar,* inkâr ve alay etmek için *onun çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise ondan,* onun dehşetinden *korkarlar ve onun gerçek olduğunu,* muhakkak meydana geleceğini *bilirler. İyi bilin ki kıyamet hakkında tartışanlar,* haktan yana *derin bir sapkınlık içindedirler."* Çünkü kıyametin kopması, kesin ve en açık konulardan biridir. Bütün hak dinler, ittifakla onun meydana geleceğini haber vermişlerdir. Akıllar da dünyada yapılan işlere karşılıkların verileceği bir hesap yurdunun muhakkak gerektiğini, yoksa bu âlemin varlığının abes bir şey olacağını kabul ve tasdik eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah kullarına çok lutuf sahibidir."* Yani onlara faydalı olan şeyleri ulaştırmada ve zararlı şeyleri uzaklaştırmada çok büyük iyilik sahibidir. O, kendilerine fikir ve düşüncelerin ulaşamayacağı kadar çeşitli lutuflarda bulunmaktadır.

Şöyle denilmiştir: O, kullarına, hakikatiyle ilmi bilinemeyecek ve cismi taşınamayacak kadar büyük lutuflarda bulunandır.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

O, kullarının güzel hallerini yayan ve kötü hallerini örtendir.

O, kullarının hatalarını affedendir.

O, kullarına, ihtiyaçlarından fazlasını veren ve kendilerini güçlerinin altındaki işlerle mükellef tutandır.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan ilk mana şudur: Allah, kullarına, onları seçtiği şeylere sevkederek iyilikte bulunandır. Onlar için bir şeref ifadesi olan 'kullarına' tabiri bunu göstermektedir. Allah Teâlâ onlara çok büyük lutuf ve iyilikte bulunmaktadır. Bu iyiliklerden biri de onları dünyadan ve kendilerini azdıracak rızıktan korumasıdır. *'O dilediğini rızıklandırır'* âyeti bu manayı ifade etmek için inmiştir."

Yani Allah, kullarını dilemesine ve sonsuz hikmetine göre rızıklandırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kullarımdan öyleleri vardır ki onların imanı sadece zenginlikle güzel olur; eğer onu fakir edecek olsam, bu, onun imanını bozar. Kullarımdan öyleleri de vardır ki onların imanı sadece fakirlikle güzel olur; şayet onu zengin edecek olsam, bu, onun imanını bozar."[605]

Allah Teâlâ'nın, *"Yeryüzünde hareket eden bütün canlıların rızkı sadece Allah'a aittir"* (Hûd 11/6) âyetine gelince bu, bütün halk için ilâhî bir vaattir. O da burada geçen ilâhî dilemeye bağlıdır. Âyetler arasında bir çelişki yoktur. Müfessir İbn Cüzey bu konuda farklı şeyler söylemiştir. Şüphesiz ilâhî irade, vaadin zâhirine hükmeder, vaadin zâhiri ise ilâhî iradeye hükmetmez (Sonuçta her şey ilâhî iradeye göre olur). Bu konudaki açıklamalar için *Hâşiye*'ye bakınız.[606]

Âyet şöyle bitiyor: "*O çok kuvvetlidir*; kuvveti apaçık ortadadır; O, her şeye galiptir. *O çok güçlüdür*; dilediğine mani olan ve asla mağlup olmayandır."

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mîzan yani ölçü, akıldır. Çünkü varlıklar, miktar, faydalı ve zararlı şeyler onunla bilinir. Teraziler gibi, akıllar da farklıdır.

1. Bazı teraziler çok hassas olduğundan onlarla sadece altın, iksir, gümüş ve kaliteli kokular gibi kıymeti yüksek şeyler tartılır.

2. Bazı teraziler yumuşak şeyleri tartmak için uygundur, onlarla sert şeyler tartılmaz. Koku ve benzeri maddeleri tartan teraziler gibi.

---

[605] Hadis için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 1; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/318; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/194; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/353; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1737.

[606] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

3. Bazı teraziler orta sertlikteki maddeleri tartmak için uygundur; yün ve dokumacıların terazileri gibi.

4. Bazı teraziler sert ve kaba şeyleri tartmak için uygundur; kömür ve benzeri şeyleri tartan teraziler gibi.

5. Bazı teraziler ise çok sert olan şeyleri tartar, kantarlarla tartılan sert maddeler gibi.

Birincisi, âriflerin aklıdır. Onlarda sadece tevhid nurları ve birlik sırları tanınıp ölçülür. O, başka şeyleri ölçmek ve tartmak için uygun değildir.

İkincisi, ibadet ehlinin, zâhidlerin ve salih âlimlerin aklıdır.

Üçüncüsü, müctehid âlimlerin aklıdır.

Dördüncüsü, umum müminlerin aklıdır.

Beşincisi ise açıktan inatla günah işleyelerin ve kâfirlerin aklıdır. Onlar hakkında, *"Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk gelmesini istiyorlar"* âyeti inmiştir. Öncekiler hakkında ise, *"İman edenler, ondan korkarlar"* âyeti inmiştir.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah, kullarına karşı çok lutuf sahibidir"* âyetine gelince, şunu bil ki yüce Allah'ın kullarına olan lutuf ve ihsanı sayı ile ifade edilemez ve yaratılmış hiçbir varlık bu ihsandan ayrı ve uzak kalamaz. Kim, Allah'ın lutfunun kaderinden ayrı olduğunu düşünürse bu kimsenin görüşü yanlıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan lutfundan biri de onlara yeterli miktardan fazla rızık vermesi ve kendilerini takatlerinin altındaki amellerle mükellef tutmasıdır.

Hak Teâlâ'nın kullarına olan lutfundan biri de rızıklarını elde etmelerini kolaylaştırması ve ihsanlarını rahatça ulaştırmasıdır. Eğer kul önüne konan bir lokmada gökte ve yerdeki varlıkların ne kadar katkısı ve emeği olduğunu düşünecek olsa, kendisinin ne kadar âciz ve yüce Rabb'inin ne kadar cömert olduğunu yakînen anlardı. Kendisine muhtaç olduğu içecek, giyecek ve yiyecekler de aynı şekildedir.

Allah Teâlâ'nın kullarına olan lutfundan biri de onları taatlarinde muvaffak etmesi, kendilerine ibadetleri yapmayı ve ilâhî emirlere uymayı kolaylaştırmasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan lutfundan biri de kalplerinde tevhid inancını muhafaza etmesi, onları gaybların keşfine ulaştırması, inançlarını şüphelerden koruması ve kalplerini çalkantıdan kurtarmasıdır.

Yüce Allah'ın kullarına olan lutfundan biri de amellerine güvenip gevşemesinler veya ümitlerini yitirmesinler diye, kendilerine âkıbetlerinin nasıl olacağını gizli tutmasıdır.

Hak Teâlâ'nın kuluna olan lutfundan biri de eğer eceli yaklaşmışsa, ölümden ürküp korkmasın diye, kendisine ecelini gizlemesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, seçkin kullarına olan lutfundan biri de onların ayıplarını örtmesi, günahlarını temizlemesi ve böylece onları, amelleriyle değil, ilâhî lutfuyla kendisine ulaştırmasıdır. Allah Teâlâ onlara, zatının sırlarını ve sıfatlarının nurlarını açar, böylece O'nu açıkça müşahede ederler ve yüce zatına şükür için kulluk yaparlar.

Allah Teâlâ'nın *"O, dilediğine rızık verir"* âyetindeki rızık, ya ruhların rızkıdır veya bedenlerin rızkıdır. Cenâb-ı Hak, gelecek âyette bu iki kısma işaret ederek şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِۚ وَمَنْ كَانَ
يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾

20. ***Kim ahiret mahsulünü** (sevabını ve kazancını)* ***isterse, onun mahsulünde bolca artış yaparız. Kim de dünya mahsulünü** (menfaat ve kazancını)* ***isterse ona da ondan veririz. Fakat onun ahirette hiçbir nasibi yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim ahiret mahsulünü (sevabını ve kazancını) isterse, onun mahsulünde bolca artış yaparız."* Âyette, bir kimsenin gelecekte fayda temin etmek için yaptığı çalışmaya, mecazen ekin dendi. Çünkü ekin, mahsulünü almak için toprağa tohum atmaktır. Sonra bu durum, amel için kullanılır oldu; zira onda da elde edilmek istenen bir netice vardır. Mana şudur: Kim amelleriyle ahiret sevabını isterse onun sevabını artırırız. Bu, bir amele karşılık on sevaptan başlar, bire yedi yüz ve daha yukarısına kadar devam eder.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun için ilâhî yardım ve desteği artırırız, kendisine hayır ve taat yollarını kolaylaştırırız.

Âyet şöyle devam ediyor: *Kim de dünya mahsulünü,* onun metaını ve hoş nimetlerini *isterse ona da ondan* bazı şeyler *veririz,* bu onun istediği ve peşine düştüğü kadar değil, bizim kendisi için belirlediğimiz miktara göre olur. Eğer kulun bütün himmeti, düşünce ve derdi dünya olursa, *onun ahirette hiçbir nasibi yoktur."*

Allah Teâlâ, ahiret için amel eden hakkında, kendisi için taksim edilen rızkının ona ulaşacağından bahsetmedi. Bunu, âyette belirttiği gibi, onun amellerinin artması ve sonuçta elde ettikleri yanında dünya malından bahsetmeyi basit gördüğü için yaptı, çünkü ahirette verilen şeyler yanında dünyaya dair bir şeylerin söylenmesi çok düşük kalır.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dünyanın yerilmesi ve bütün himmetin ona çevrilmesi konusu, daha önce çok geçti. Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Ey insanlar, ahirette bize fayda verecek işlerden mükellef olduğunuz şeylere yönelin. Dünya işinizden, sizin adınıza garanti edilmiş şeylerden yüz çevirin. Allah'ın nimetleriyle beslenmiş âzalarınızı O'na isyana dalmakla meşgul etmeyin. Bütün çabanız Allah'ın marifetini elde etme yolunda olsun. Himmetinizi, taatiyle O'na yaklaşmaya sarfedin. Şüphesiz, kim, dünyadan nasibini elde etmekle işe başlarsa o, ahiretten nasibini kaçırır; dünyadan da istediğini elde edemez. Kim, önce ahiretten nasibini elde etmekle işe başlarsa, ona dünyadan nasibi ulaşır ve ahiretten de istediğini elde eder."

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ahiretin mahsulü, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, O'na ulaşma ve yaklaşmadır. Bu, ârifler içindir. Dünyanın mahsulü ise zâhirî kerametlerdir. Kimi, kerametler meşgul ederse onu haktan perdeler.

Âriflerden biri âyet hakkında demiştir ki: "Kim, bir karşılık bekleyerek değil, sırf Allah'a sevgisinden dolayı Allah için amel ederse, Allah'ın dışındaki her şey onun gözünde küçülür; bundan sonra o, dünyanın kazancını da istemez, ahiretin kazancını da. O, dünyadan ve ahiretten sadece Allah'ı ister."[607]

Vertecûbî sonra demiştir ki: "Dünyanın mahsulü ve kazancı, ondan ihtiyacını gidermek, ondan mal toplamak ve onunla övünmektir. Kim böyle olursa, onun ahiretten hiçbir nasibi olmaz."[608]

Şairlerden biri bu manada şöyle demiştir: "Ey dinine karşı dünyayı tercih eden ve ahireti bırakıp dünyayı satın alan kimse; sen yıkılıp yok olacak şeye karşı bâki olanı sattın. Sonu hüsran ve ziyan olan bu pazarlıktan dolayı yazıklar olsun ona!"

Allah'tan Başkası Din Koyamaz

Cenâb-ı Hak sonra, *"O sizin için din koydu"* âyetine karşılık, Allah'tan başka din koyanlardan bahsetti. Hak Teâlâ, sanki kendisinin emrettiği dinden bahsettikten sonra, O'nun dışında din koyanları yadırgayıp reddetmeye başlayarak şöyle buyurdu:

اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

---

[607] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/266; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/227.

[608] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/266.

فِى رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِۚ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَب۪يرُ
﴿٢٢﴾ ذٰلِكَ الَّذ۪ى يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۜ ...

21. ***Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri din diye kendilerine emreden ortakları mı var? Eğer Allah'ın onların azaplarını ertelemeye dair sözü olmasaydı, aralarında hüküm verilir, işleri bitirildi. Şüphesiz, zalimlere can yakıcı bir azap vardır.***

22. ***Kıyamet günü, yaptıkları şeylerin cezası başlarına gelirken zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün. İman edip salih ameller yapanlar ise cennet bahçelerindedir. Rab'leri katında onlar için her istedikleri vardır. İşte en büyük lutuf budur.***

23. ***İşte Allah'ın, iman eden ve salih ameller yapan kullarına müjdelediği nimet budur ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri din diye kendilerine emreden ortakları mı var?*" Mana şudur: Onlara dini olarak emrettiğim şeylere yönelsinler. Yoksa onların Allah'ın izin vermediği yani emretmediği şeyleri din olarak emreden birtakım ilâhları (putlar) mı var?

"*Eğer Allah'ın, onların azaplarını ertelemeye dair* daha önceden verdiği *sözü olmasaydı, aralarında,* kâfirlerle müminlerin arasında *hüküm verilir, işleri bitirildi.*" Yani onlar hakkında verilecek son hükmün kıyamette olacağına dair ilâhî vaat olmasaydı, dünyada hüküm verilip işleri bitilirdi. Yahut onların cezasını hemen verirdim. "*Şüphesiz, zalimlere can yakıcı bir azap vardır.*" Her ne kadar Allah dünyada müşriklerin azaplarını ertelese de onlar için ahirette can yakıcı bir azap vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kıyamet günü, yaptıkları şeylerin,* inkârlarının *cezası başlarına gelirken* müşrik *zalimlerin korkudan* *titrediklerini görürsün."* Bu azap, kâfirler korksalar da korkmasalar da muhakkak başlarına gelecektir. *"İman edip salih ameller yapanlar ise cennet bahçelerindedir."* Müminin cennet bahçesi, oradaki en hoş ve en nezih yerdir. Âyette geçen ravzalar, zarif, hoş ve parlak yerlerdir. Müminler, onların en hoş ve en nezih yerlerinde yerleşip kalacakladır. *"Rab'leri katında onlar için her istedikleri vardır."* Yani onların canlarının çektiği güzel ve lezzetli her şey, Rab'leri katında mevcut olup onlara sunulur. *"İşte en büyük lutuf budur."* Bu öyle büyük bir lutuftur ki onun kıymetini belirlemek mümkün değildir, ayrıca ona az amel bir yana, çok amelle de ulaşılmaz, ona sadece yüce Allah'ın rahmetiyle ulaşılır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte Allah'ın, iman eden ve salih ameller yapan kullarına müjdelediği nimet budur."* Bu müjde onlara hastır, onların dışındaki kimselere böyle bir müjde yoktur.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Kur'an ve Sünnet'in dışında dinde bir amel icat ederse o, Allah'ın izin vermediği bir şeyi din diye ortaya koymuş olur. Onun hakkında da azap vaadi gerçekleşir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"Kim kötü bir çığır açarsa kıyamete kadar, onun ve onunla amel edenlerin günahı kendisine yazılır."[609]

İmam Kuşeyrî Allah Teâlâ'nın, *"İman edip salih ameller yapanlar ise cennet bahçelerindedir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah onları dünyada vuslat cennetine, taat ve ibadetin lezzetine ve halvet vakitlerinde Allah ile yakınlığın hoşluğuna ulaştırır. Ahirette ise cennet bahçelerinde ikramlarda bulunur. Eğer onlar, lutufların devamını isterlerse kendileri için devam eder; şayet keşfin tamamını isterlerse bu da onlar için gerçekleşir. İşte en büyük lutuf budur."[610]

---

[609] Müslim, Zekât, 69; Nesâî, Zekât, 64; İbn Mâce, Mukaddime, 14, Dârimî, Mukaddime, 44; Ahmed, *Müsned*, 4/357.

[610] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/349.

Ehl-i Beyt'i Sevmek

Hayırlı bir şeyi müjdeleyen kimse, buna karşılık bir ücret bekler. Cenâb-ı Hak, Peygamber'ini böyle bir beklentiden uzak tutarak önceki âyetin devamında şöyle buyurdu:

...قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰىۜ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًاۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾

... De ki: "Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum." Kim bir iyilik yaparsa onun için iyiliğini artırırız. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, güzel iş yapanlara çokça lutufta bulunandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed *de ki: 'Ben bu tebliğime karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum.'*"

Rivayet edildiğine göre müşrikler, kendilerine ait bir toplantı yerinde bir araya geldiler. Bir kısmı diğerine, "Ne derseniz, Muhammed bu yaptığı işe karşılık bir ücret istiyor mu?" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.[611]

Âyetin manası şudur: Ben, yaptığım bu tebliğe ve verdiğim müjdeye karşılık sizden bir ücret yani dünyevî bir fayda istemiyorum; sadece yakınlarıma sevgi göstermenizi istiyorum. Yani sizin de akrabanız olan yakınlarımı sevmenizi ve onlara eziyet etmemenizi istiyorum.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman Allah Resûlü'ne, "Yâ Resûlallah, bizim sevmemiz gereken yakınlarınız kimlerdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü, *"Onlar Ali, Fâtıma ve iki oğulları Hasan'la Hüseyin'dir"* buyurdu.[612]

---

[611] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/387.

[612] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/387; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/348; Taberânî, *el-Kebîr*, 11/444.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizinle olan akrabalığımdan dolayı, beni sevmenizi ve bana eziyet etmemenizi istiyorum. Çünkü Kureyş'ten bütün kabilelerle Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] arasında muhakkak bir yakınlık ve akrabalık vardır.

Şöyle de denilmiştir: Âyetteki yakınlık, Allah Teâlâ'ya yaklaşmaktır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Sizden sadece taat ve salih amellerle Allah'a yaklaşmak için Allah'ı ve Resûlü'nü sevmenizi istiyorum.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim* hangi türden *bir iyilik yaparsa onun iyiliğini artırırız;* ona cennette mükâfatını kat kat veririz." Bu iyilik, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlarını sevmeyi öncelikle içerir.

Süddî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyette geçen iyilik, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'ini sevmektir."[613]

Rivayete göre bu âyet, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] ve onun Ehl-i beyt sevgisi hakkında inmiştir.[614]

Fakat âyetin zâhirinden anlaşılan, âyetini manasının bu vasıftaki herkesi içine alacak şekilde umumi olmasıdır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz, Allah* günah işleyenleri kudretiyle *çok bağışlayandır;* kendisine itaat ederek *güzel iş yapanlara* fazlı ile bol sevap ve daha fazlasını vererek *çokça lutufta bulunandır.*" Yahut O, tövbeleri kabul eden ve kulunu ona sevkedendir.

23. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların efendisi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] hürmet ve tâzimden dolayı onun Ehl-i beyt'ini sevmek bütün insanlara farzdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[613] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/155. İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/24.

[614] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/155.

"Kim Ehl-i beyt'imi severse beni sevdiği için sevmiştir; kim de onlara kızarsa bana kızdığı için kızmıştır."[615]

Hz. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] sevmek, imanın temel farzlarından biridir; iman sadece onu sevmekle tamamlanır. Onun Ehl-i beyt'ini sevmek de böyledir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri beni sevmedikçe iman etmiş olmaz. Benim akrabalarımı sevmedikçe de beni sevmiş olmaz. Ben, Ehl-i beyt'imle harp edenle harp ederim, onlarla barış halinde olanla barış içinde olurum, onlara düşmanlık edene düşman olurum. Dikkat edin, kim yakın akrabalarıma eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden de Allah Teâlâ'ya eziyet etmiş (O'nu gazaba getirmiş) olur."[616]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Size kendilerine sımsıkı sarıldığınızda asla sapkınlığa düşmeyeceğiniz iki emanet bırakıyorum. Onlar, Allah Teâlâ'nın kitabı ve gözümün nuru Ehl-i beyt'imdir. Allah'ın kitabı Kur'an, semadan yeryüzüne uzatılmış (ilâhî ve nuranî) bir iptir. Gizli âşikâr her şeyi bilen Rabbim bana bildirdi ki Kur'an'la Ehl-i beyt'im ahirette havz-ı kevserin başında bana gelene kadar birbirinden ayrılmayacaktır. Öyleyse, sizler (size emanet ettiğim) bu iki şeyde bana nasıl halef olduğunuza (benden sonra onlara nasıl davrandığınıza) iyi bakınız; onların hakkını korumaya dikkat ediniz!"[617]

Bak, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendilerine sarıldıklarında müminleri sapkınlıktan kurtarma konusunda Ehl-i beyt'i, Kur'an'la birlikte nasıl dile getirdi.

---

[615] Tirmizî, nr. 3762; Ahmed, *Müsned*, 5/54; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 7256. Hadis ashap hakkında söylenmiştir, fakat Ehl-i beyt'i de içermektedir.

[616] Aynı konuda bir hadis için bk. Tirmizî, nr. 3875. Onlarla harp edenle harap ederim kısmı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/389.

[617] bk. Ahmed, *Müsned*, 3/17; 5/182; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 3/154 (nr. 4922, 4923). Aynı konuda biraz farklı bir rivâyet için bk. Tirmizî, Menâkıb, 32 (nr. 3788).

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sevgisiyle ölürse şehid olarak ölür. Dikkat edin, kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sevgisiyle ölürse Allah onun kabrinin ziyaretçilerini rahmet meleklerine dönüştürür. Dikkat edin, kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sevgisiyle ölürse Ehl-i sünnet ve ve'l-cemâat inancı üzere ölür. Dikkat edin, kim, Muhammed'in Ehl-i beyt'ine buğz (düşmanlık ve kızgınlık) içinde ölürse kıyamet günü alnında, 'Bu kimse Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiştir' yazısı yazılı olduğu halde gelir." Hadis için Sa'lebî'ye bakınız. [618]

Bazıları şunu eklemiştir: "Eğer Ehl-i beyt'ten bazıları isyana dalsalar ve yollarını değiştirseler, onların fiilini hoş görmeyiz fakat kendilerini yine severiz."

Şeyh Ahmed Zerrûk, *en-Nasîhatü'l-Kâfiye* adlı eserinde demiştir ki: "Ehl-i beyt tarafından bize gelen her sıkıntıyı, Allah tarafından indirilmiş bir kazâ olarak kabul ederiz."

İmam Bûsîrî [rahmetullahi aleyh], *Kasîde-i Hemziyye*'sinde demiştir ki: "Ey Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'i; gönlüm sizin sevgi ve hasretinizle öyle dolu ki onu sizden başka hiçbir şey teselli ve teskin edemez."

Bir başkası da (İmam Şâfiî) şöyle demiştir: "Ey Resûlullah'ın Ehl-i beyt'i, Allah indirdiği Kur'an'da sizi sevmeyi bize farz kılmıştır. Namazda (son Tahiyyat'ta) size salât okumayanın namazının kabul edilmeyişi sizin şerefinizin yüceliğini anlatmak için yeterlidir."[619]

Allah Teâlâ'nın, *"Kim bir iyilik yaparsa onun iyiliğini artırırız"* âyetinde vaat ettiği artış, dünyada hidayet ve taatte muvaffakiyet, ahirette ise kat kat sevap ve güzel ihsanlardır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kim bize mücâhede ile gelirse onu müşahedeye ulaştırarak kendisine ihsanımızı artırırız. Şöyle denilmiştir: 'Kim, kulluk vazifelerini güzel yaparsa ona güzel ihsanlarımızı artırırız.'

---

[618] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/391; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/23.

[619] Muhammed Afif ez-Za'bî, *Dîvânü'ş-Şâfiî*, s. 72 (Beyrut 1983).

Bu konuda ayrıca şöyle denilmiştir: 'Allah'ın fazladan vereceği bu şey, kulun kendisine bir sebeple ulaşamadığı ve insanın gücünün yetmediği ilâhî nimet ve ihsanlardır.'"[620]

Vahiy Allah'ın Kontrolündedir

Cenâb-ı Hak sonra, tebliğine karşı ücreti ortadan kaldırdığı vahyini tenkit edenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۚ فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَۜ
وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِه۪ وَيَعْفُوا عَنِ
السَّيِّـَٔاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَۙ ﴿٢٥﴾ وَيَسْتَج۪يبُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَيَز۪يدُهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ ﴿٢٦﴾

24. ***Yoksa onlar,*** *(senin için)* ***Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyorlar? Allah dilerse senin kalbini mühürler. Allah bâtılı yok eder; hakkı sözleriyle ortaya koyar. Şüphesiz O, kalplerde olanları bilendir.***

25. ***O, kullarının tövbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.***

26. ***Allah, iman edip salih ameller yapanların duasını kabul eder ve onlara lütfundan fazlasını verir. Kâfirlere gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yoksa onlar,* Muhammed peygamberlik iddiasında veya Kur'an hakkında *Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyor-*

---

[620] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/350.

lar?" Yani onlar böyle diyorlar. Sanki şöyle denilmiş oldu: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gibi birinin iftira ettiğini söylemek, özellikle iftiraların büyüğü olan Allah'a karşı iftira ettiğini ileri sürmek mümkün müdür? Gerçek şu ki iftira, Allah'tan en uzak kulların ve kalbi mühürlenip perdelenmiş kimselerin kendisiyle suçlanacağı bir iştir. Onun, Allah katında kulların en hayırlısı tarafından yapıldığını söylemek ne kadar şaşılacak bir şeydir!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah dilerse senin kalbini mühürler."* Bu, onun gibi birinin iftara etmekten çok uzak olduğunu bildiren bir ifadedir. Çünkü Allah'a karşı iftira etmeye sadece Rabb'ini tanımayan kalbi mühürlenmiş biri cüret edebilir. Rabb'ini yakînen tanıyan basiret sahibi birine gelince o, böyle bir şey yapmaz.

Allah Teâlâ âyette sanki şöyle dedi: Eğer Allah senin ilâhî rahmet ve yardımdan mahrum kalmanı isterse, O'na karşı iftira etmen için senin kalbini mühürler; fakat O böyle bir şey yapmadı, sen de iftira etmedin. Yahut Allah senden Kur'an'ın gelmemesini dileseydi, kalbini mühürler ve artık sen ondan tek harf söyleyemezdin. Böyle bir şey olmayıp tam aksine sana peyderpey Kur'an vahyedildiğine göre, onun Allah katından olduğu ortaya çıktı. Bu, daha açık ve tercih edilecek bir görüştür.

Mücâhid[621] demiştir ki: "Allah dileseydi onların eziyetlerine ve, 'Allah'a karşı yalan uydurdu!' sözlerine karşı senin kalbini bağlar, onların yalanlamasından dolayı kalbine bir sıkıntı gelmemesi için onu kuvvetlendirirdi."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bâtılı yok eder; hakkı* sözleriyle *ortaya koyar."* Allah, bâtılı silip yok eder; hakkı ise vahyi veya hükmü ile ispat eder. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Bilakis biz, hakkı bâtılın üzerine atarız, onu yerle bir eder"* (Enbiyâ 21/18). Eğer onların düşündüğü gibi bir iftira olsaydı, Allah onu mutlaka yok edip temizlerdi.

Yahut bu âyet, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir vaat olup Allah Teâlâ, müşriklerin içinde bulunduğu bâtılı yok edeceğini ve kendisinin üzerinde bulunduğu hakkı Kur'an'la veya kâfirlere karşı kendisine zafer vererek kimsenin geri çeviremeyeceği hükmü ile ispat edeceğini haber vermektedir. Şüphesiz, Allah bunu yaptı; bâtılı yok edip İslâm'ı yaydı.

---

[621] Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiin müfessirlerindendir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, kalplerde olanları bilendir."* Yani O, senin ve onların kalplerinde olanları bilir ve bâtılı yok edip hakkı ispat işini ona göre gerçekleştirir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, kullarının tövbesini kabul edendir."*

Tövbe, çirkin ve kötü işlerden pişman olup dönmek ve onlara bir daha dönmemeye kesin karar vermektir. Zulümle alınan malları sahiplerine geri vermek farzdır, fakat tövbenin şartı değildir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum"* (Şûrâ 42/23) âyeti indiği zaman, bir grup insan içlerinden, "O sadece, bizi, kendisinden sonra akrabalarına iyilik ve ihsanda bulunmamız için teşvik ediyor!" dediler. Bunun üzerine, Cibrîl [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], onların kendisini itham ettiğini haber verdi. O zaman,

"Yoksa onlar, (senin için) Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyorlar?" âyeti indi. Bunun üzerine, o sözü söyleyen grup, "Yâ Resûlallah, biz şahidiz ki sen, gerçekten doğru söylüyorsun (bizler tövbe ediyoruz)" dediler. Bunun üzerine,

"O, kullarının tövbesini kabul edendir" âyeti indi.[622]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Allah, kulunun tövbesine, bineğini (veya malını) kaybedip sonra bulandan, kısır iken çocuk doğuran kadından ve son derece susuz iken soğuk suya kavuşandan daha fazla sevinir. Kim Allah'a samimi olarak tövbe ederse Allah Teâlâ, onun işlediği hataları ve günahları yazıcı meleklere ve üzerinde onları işlediği yerlere unutturur."*[623]

---

[622] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/192; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/25.

[623] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/391. Bu konudaki meşhur hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, kulunun tövbesine, sizden birinin bineğini çölde kaybedip ölüm uykusuna yattıktan sonra bulduğunda sevinmesinden daha fazla sevinir"* (bk. Buhârî, Daavât, nr. 6308; Müslim, Tevbe, 3; Ahmed, *Müsned*, 2/534).

Âlimler, tövbenin hakikati ve şartları konusunda değişik şeyler söylemişlerdir.

Câbir b. Abdullah [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] mescidine bir A'rabî girdi, süratli bir şekilde, "Allahım senden affımı isterim ve sana tövbe ederim" dedi. Sonra tekbir alıp namaza durdu. Namazını bitirince, orada bulunan Hz. Ali [radıyallahu anh] adama,

"Bu nedir? Dil ucuyla acele yapılan istiğfar yalancıların tövbesidir; senin tövben de ayrı bir tövbeye muhtaç!" dedi. Adam,

"Ey müminlerin emîri, gerçek tövbe nedir?" diye sorunca, Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle dedi:

"Gerçek tövbe, içinde şu altı şeyi bulunduran tövbedir:

1. Geçmiş günahlarından dolayı pişmanlık.
2. Zayi ettiği, yapmadığı farzları iade.
3. Haksız yere aldığı malları sahibine geri vererek helâlleşmek.
4. Nefsini taatlerde iyice koşturup yormak; nefsin bir zamanlar isyanda koşup yorulduğu gibi.
5. Nefse, taatin acısını tattırmak; nefis daha önce günahın tadını tattığı gibi.
6. Nefsin bütün boş yere gülmelerine karşılık ağlamak."[624]

Süddî, tövbeyi şöyle tarif etmiştir: "Gerçek tövbe, günahları terketmeye samimi olarak karar vermek ve bütün gaybı bilen Allah'a kalp ile yönelmektir."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Gerçek tövbe, kötü hallerden, övülen güzel hallere intikal etmektir."

Cüneyd-i Bağdâdî de, "Tövbe, Allah'tan başka bütün varlıklardan yüz çevirmektir" demiştir.[625]

---

[624] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/391; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 5/156.

[625] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 5/156.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, kötülükleri bağışlayandır."* Onlar, şirkin dışındaki günahlar olup Allah dilediği kimseler için onları, tövbesiz de affeder.

"O, yaptıklarınızı bilendir." Allah, dilemesinin gerektirdiği şekilde, hayır yahut şerden her ne olursa olsun bütün yaptıklarınızı bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, iman edip salih ameller yapanların duasını kabul eder."* Yani onların isteklerine karşılık ve taatlerine mükâfat verir.

Âyete şu mana da verilmiştir: İman edenler, Allah kendilerini taatine çağırınca hemen emrine uyup icabet ederler.

İbrahim b. Edhem'e, "Allah'a dua ediyoruz fakat duamız kabul edilmiyor, niçin?" diye sorduklarında, hazret şöyle demiştir: "Çünkü o sizi itaatine çağırdığında siz davetine uymuyorsunuz!"

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onlara, lutfundan fazlasını verir."* Allah, salih ameller yapan müminlere, kendisinden istediklerine ve vaadinin gereği hak ettiklerine ilaveten daha fazlasını verir. *"Kâfirlere gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır."* Onlar, müminlere bahşedilen büyük ihsanlara ve ilave nimetlere karşın, şiddetli bir azaba atılırlar.

24-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî), *"Yoksa onlar, (senin için) Allah'a karşı yalan uydurdu mu diyorlar?"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak bu âyette, kelâmını iftiradan uzak tutmuş ve peygamberinin böyle bir işten temiz olduğunu ortaya koymuştur. Allah Resûlü'nün kalb-i şerifi her türlü şek, şüphe, vesvese ve kötü duygudan korunmuş iken, nasıl iftara eder?

Vâsıtî, âyetin devamına şu manayı vermiştir: 'Eğer Allah dileseydi senin kalbini mühürlerdi, fakat bunu dilemedi. Allah onun, nefsinden ve sıfatından bâtıla ait her şeyi temizleyip yok eder. Nihayet o, kendisinin, Allah'ın kullarından hiçbirine muhtaç olmadığını bilir. Cenâb-ı Hak sonra, hakikat için inşa ettiği (yaratıp donattığı) kalplerde hakikati ortaya çıkarır.'"[626]

---

[626] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/267.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette, boş dava sahipleri için bir tehdit vardır; çünkü onlar, gerçekten veli olmadıkları halde veli olduklarını iddia etmeye devam ederlerse Allah, onların kalplerini münafıklıkla mühürler. Yüce Allah, sonra, hak ve tahkik ehli ile bâtılı temizler. O zaman, karşılarına duran bâtılda onların hakikati parlar, Allah'ın izni, hükmü ve kelimeleriyle onu yerle bir eder.

Allah Teâlâ'nın, *"O, kullarının tövbesini kabul eder ..."* âyetine gelince: Her makamın kendisine has tövbesi vardır; herkesin (haline göre) kusurlar vardır. Avam halkın tövbesi günahlardandır; velilerin tövbesi ayıp ve kusurlardandır. Seçkin velilerin tövbesi ise bütün gaybı bilen Allah'ı müşahededen uzak kalmaktandır.

"Allah onların yaptıklarını bilir" âyeti, Allah'ın kullarının her halini bildikten sonra, onlara hilimle (af ve müsamaha ile) muamele ettiğine işaret etmektedir.

Allah Teâlâ'nın, *"O, iman edip salih ameller yapanların dualarına karşılık verir ..."* âyetinin manası şudur: Cenâb-ı Hak, ahirette onların temenni ettiği her şeyi kendilerine verir. *"Allah onlara lutfundan daha fazlasını bahşeder"* yani cemaline bakmayı lutfeder. Müminler, Allah'ın cemalini seyirde, dünyada Allah'a yöneliş dereceleri ve marifetleri ölçüsünde farklı müşahede hallerine sahiptirler.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, *"Allah onlara lutfundan daha fazlasını bahşeder"* âyetinin tefsirinde, Hz. Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis nakletmiştir. Bu hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah onlara Allah için sevdiği din kardeşlerine şefaat etme yetkisi verir ve onları birlikte cennetine koyar."*[627]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Şöyle denilir: Âyette, Allah'ın, tövbe edenlerin tövbesini kabul ettiği, tövbe etmeyen müminlerin hatalarını affettiği, itaat edenler için cennetin olduğu söylenince, birinin aklına, 'O halde bu ateş kimin için?' diye bir düşünce gelebilir. Allah Teâlâ, *'Kâfirlere gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır'* buyurdu.

---

[627] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/307. Bu konuda İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/194; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/394; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/351.

Bu âyetten de akla, isyan eden müminler için azap yoktur düşüncesi gelebilir. İsyan eden müminlere (eğer affedilmez iseler) azap vardır, fakat onların azabı kâfirlerin azabı gibi şiddetli değildir. Âyetin ifadesi bunu gerektiriyor."[628]

Rızıkların Ölçülü Olmasının Hikmeti

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde, müminlere ahirette her istediklerini vereceğini, kendilerine daha fazlasını bahşedeceğini söyledi. Dünyada ise Allah onlara sadece yeterli rızık verir. Cenâb-ı Hak bunun hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِه۪ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ
بِقَدَرٍ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرٌ بَص۪يرٌ ﴿٢٧﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يُنَزِّلُ
الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُۜ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٨﴾

27. ***Eğer Allah kullarına rızkı bolca verseydi, muhakkak yeryüzünde azarlardı; fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının halinden haberdardır, her şeyi görendir.***

28. ***O Allah, (insanlar) umutlarını kestikten sonra, yağmuru indiren ve rahmetini her tarafa yayandır. O, gerçek velidir, övülmeye layık olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer Allah kullarına rızkı bolca verseydi, bütün kullarını zengin etseydi muhakkak yeryüzünde azarlardı.*" Yani kibirlenirler, azgınlıkla yeryüzünde fesat çıkarırlar, birbirlerine üstün gelip diğerini emri altına almakla uğraşırlardı. Çünkü zenginlik, (ekseriyetle) insanı bozan ve azdıran bir şeydir. İbret olarak Firavun ve Kârûn'un hali yeterlidir.

---

[628] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/351-352.

Azgınlık, insan için yeterli olan orta hali aşmaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat O, kullarına rızkı dilediği ölçüde indirir."* Dilemesinin gerektirdiği şekil ve ölçüde indirir. *"Çünkü O, kullarının halinden haberdardır, her şeyi görendir."* Onların gizli açık bütün işlerini bilir ve onların her biri için durumuna uygun olanı takdir eder. Bazısını zengin eder, bazısını fakir bırakır. Bazısına bol nimet verir, bazısına vermez. Bazısına rızkı daraltır, bazısı için genişletir. Bütün bunlar ilâhî hikmetine göre olur.

Eğer Allah Teâlâ, bütün kulları zengin etseydi, muhakkak yeryüzünde azgınlık yaparlardı, şayet hepsini fakir yapsaydı, helâk olurlardı. Azgınlık daha çok kendisine zenginlik verilen kimselerde görülmektedir. Zengin değilken azgınlık yapanlar daha azdır. Fakirlik halinde azgınlık daha azdır, zenginlik halinde ise azgınlık daha fazla ve daha galiptir. Bazı insanların diğer bazılarının kötülüğünü savmak için azgınlık yapmaları, ilâhî hikmete ters değildir. Bütün insanların azgınlık yapması bunun dışındadır. Âyet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla savması olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın isminin çokça zikredildiği mescidler muhakkak yıkılıp yerle bir edilirdi" (Hac 22/40).

Velilerden Şakîk b. İbrahim, *"Eğer Allah kullarına rızkı bolca verseydi muhakkak yeryüzünde azarlardı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Şayet Allah, kullarını hiçbir çalışma olmadan bolca rızıklandırsaydı, muhakkak azarlar, yeryüzünde fesat peşinde koşarlardı; fakat Allah, tarafından bir rahmet olarak onları çalışıp kazanma ve geçim sebepleri peşinde koşmakla meşgul etti."[629]

Yani boş vakit bulup da azmamaları için Allah Teâlâ onları geçim derdiyle meşgul etti. Benzer bir açıklama İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *et-Tenvîr fî Iskâti't-Tedbîr* adlı eserinde de geçmiştir.

---

[629] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/395. Bu zat, meşhur velilerden Şakik-i Belhi (v. 194/810) olup Horasan şeyhlerindendir. Hayatı için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 86-88; Sülemî, *Tabakatü's-Sûfiyye*, s. 61; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/58 vd.; Şa'rânî, *Tabakat*, 1/76; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 9/313.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Âyetin zâhiri, kulları, müminlerden seçilmiş velilere sevketmektedir. Gerçekten onlar, azgınlık yapmamaları için, bol rızıkla birlikte taşkınlık yapmaktan korunmuşlardır."

Katâde demiştir ki: "Şöyle denilirdi: Rızkın en hayırlısı, seni azdırmayan ve seni Allah'a kulluktan alıkoymayandır. Bize nakledildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim için en fazla korktuğum şey, dünyanın süsü ve çok mal biriktirme derdidir."[630]

Rivayet edildiğine göre, ehl-i Suffe, zenginlik temenni ettiklerinde bu âyet indi. Âyetin Araplar hakkında indiği de söylenmiştir. Onlar, arazilerinde bol meyve ve yeşillik olduğu zaman harbe tutuşurlar, kuraklık olunca hayvanlarına ot bulma derdine düşerlerdi.[631]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O Allah, insanlar umutlarını kestikten sonra,* onları kuraklıktan kurtaran *yağmuru indiren ve rahmetini her tarafa yayandır.*" Yağmurun yağması, onların ümitlerinin kesilmesine bağlı değilken, âyette ona bağlanması, Allah'ın nimetinin büyüklüğünü daha fazla hatırlatmak içindir. Allah Teâlâ, indirdiği yağmurun bereket ve faydalarını, ovada, dağda, bitki ve hayvanlarda her tarafa yayar.

Yahut Allah geniş rahmetini, bu söylenenlere ve onun dışındaki şeylere yayar.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, gerçek velidir; övülmeye layık olandır.*" Allah, ihsanı ile ve rahmetini yayarak kullarının işlerini görüp gözeten tek velidir, hakiki dosttur. Bundan ve bunun dışındaki sebeplerden dolayı hamdedilip övülmeye layık olan yegâne zattır.

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, (genelde) velilerine karşı uyguladığı kanunu şudur: Yüce Mevlâ, dostlarına sıkıntı halinden sonra kendilerine yetecek rızkı verir ve ihtiyaç fazlasını vermez. Bunu, fazla dünya malı onları, huzurundan alıkoymasın diye yapar. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

[630] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/510; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/395; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/352.

[631] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/19.

"Allah Teâlâ, mümin kulunu, kendisine zarar verecek dünyadan korur; aynen, şefkatli bir çobanın, hayvanlarını, onları zehirleyip helâk edecek otlaklardan koruduğu gibi."[632]

Diğer bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, bir kulunu sevdiği zaman, onu, kendisine zarar verecek dünyadan korur; aynen sizden birinin hastasını (kendisine zarar verecek) sudan koruduğu gibi."[633]

Abdullah b. Mübârek, Said b . Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam gelerek,

"Yâ Resûlallah, bana, kıyamet günü Allah'ın özel meclisinde bulunacak kimseleri söyler misin?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar, Allah'tan korkanlar, O'na boyun eğenler, halka karşı mütevazi olanlar ve yüce Allah'ı çokça zikredenlerdir" buyurdu. Adam,

"Yâ Resûlallah, onlar cennete ilk girecek olanlar mıdır?" diye sordu; Allah Resûlü,

"Hayır" buyurdu. Adam,

"Öyleyse cennete ilk girecek insanlar hangileridir?" diye sorunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Fakirler, diğer insanlardan önce cennete giderler. Karşılarına melekler çıkarak,

'Hesap yerine geri dönün (daha insanların hesabı bitmedi)' derler. Fakirler,

'Biz ne için hesaba çekileceğiz? Vallahi bize dünyada bolca mal verilmedi ki biz de ona dalıp keyif sürmüş olalım. Bizler, idareci değildik ki, adalet ve zulmedelim. Fakat bize Allah'ın emri geldi, biz de bize ölüm gelene kadar O'na kulluk ettik' derler."

---

[632] Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10451; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1901.

[633] Tirmizî, nr. 3036. Aynı konuda bir hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/428.

Allah Teâlâ'nın, *"O, yağmuru indirendir ..."* âyeti hakkında deriz ki: Allah Teâlâ, ölü ve kuru toprağa yağmuru indirip onu yemyeşil hale getirerek dirilttiği gibi, ölü kalplere de ilâhî vâridat (nur ve feyiz) yağmurlarını indirip onları, velilikten ümitlerini kestikten sonra zikir ve marifetle diriltir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Kul da aynı şekildedir. Kulun gönlü kuruduğunda, sevgisinin safiyeti karıştığında, ünsiyet güneşi karardığında, ilâhî huzurdan ve yakınlıktan uzaklaştığında, çoğu defa Cenâb-ı Hak ona rahmet nazarı ile bakar ve sırrına (gönlüne) rahmet yağmurlarını yağdırır, böylece hali güzelleşir, ünsiyeti tazelenir, önceki güzel haline geri döner. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

'Senden yüz çevirmek beni korkuttuğunda, belki önceki güzel günlerim geri döner diye ümit etmekteyim. Umulur ki senin yüz çevirme kararın yenilenir, gerçekten ahid ve kararlar yenilenir. Bazan bir ağacın dalını kurumuş görürsün, ama bir zaman sonra bakarsın ki o, yemyeşil olmuş ve bir daha solmamış.'"[634]

İmam Kuşeyrî, *"O, gerçek velidir"* âyeti hakkında, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr* isimli esmâ-i hüsnâ şerhinde şu açıklamaları yapmıştır: "Veli, Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfat olarak düşünüldüğünde, kullarının hallerini görüp gözeten ve işlerini üstlenen manasındadır. Velinin yardımcı olan manasına geldiği de söylenmiştir. Allah'ın velisi, O'nun dininin yardımcısı ve taatini takip eden kimsedir. Veliyi, kulun sıfatı olarak düşündüğümüzde anlam, Rabb'inin taatine sürekli devam eden kimse demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın bir kulun velisi olduğunun birçok göstergesi vardır; bunlardan bazısı şunlardır: HakTeâlâ, velisini, her durumda kötü hallere düşmekten korur ve her konuda kendisine yeter, onu güven içinde tutar. Onun kalbinin, bir faydanın elde edilmesi veya bir şerrin giderilmesi konusunda, kendisinden başkasına bağlanmasını kıskanır. Yüce Mevlâ velisinin kalbinde başkasını istemez, bilakis, orada her nefeste kendisi bulunur; bir işareti anında onun emellerini gerçekleştirir, elde etmeyi düşündüğü anda ihtiyaçlarını giderir.

---

[634] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/353.

Cenâb-ı Hakk'ın kuluna dost olduğunun göstergelerinden biri de onu sürekli yardımıyla destekleyip taatinde muvaffak etmesidir. Öyle ki veli, kötü bir işi yapmak istese veya mahzurlu bir şeye yönelse Allah Teâlâ, onu işlemeken kendisini korur."

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Allah'ın kulunu sevdiğinin göstergelerinden biri de ona, velilerinin kalbinde sevilmeyi nasip etmesidir."[635]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, velisi bir şeyi elde etmeyi düşündüğünde onun ihtiyacını gidermesi şart değildir; çünkü bu, keramet türü bir şeydir. Muhakkik velilere göre, velinin keramet göstermesi şart değildir.

Hz. Enes'in [radıyallahu anh] Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem], onun Cibrîl'den, onun da ve Cenâb-ı Hak'tan rivayet ettiği bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim benim velilerimden birini hafife alır ve kendisine hakaret ederse, bana harp ilan etmiş olur. Ben, velilerime en süratli şekilde yardım ederim. Kızgın aslanın gazaba geldiği gibi, ben de velilerim için gazaba gelirim." Hadisin devamı için Sa'lebî'ye bakınız.[636]

İlâhî Kudretin Şahitleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretine şahit olan şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ ف۪يهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍۜ وَهُوَ عَلٰى
جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَد۪يرٌ ﴿٢٩﴾

29. ***Gökleri, yeri ve bunların içinde yaydığı canlıları yaratması da O'nun*** *(kudret ve birliğinin)* ***delillerindendir. O dilediği zaman bunları bir araya toplamaya da kadirdir.***

---

[635] Kuşeyrî, *et-Tahbîr ve't-Tezkîr Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, s. 56-59 (Beyrut 1999).

[636] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/395; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/194.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gökleri ve yeri* sahip oldukları acayip sanat üzere *yaratması O'nun* insanı hayrette bırakan kudretinin ve birliğinin *delillerindendir."* Şüphesiz onlar, zat ve sıfatlarıyla Allah'ın büyük işine, yüce kudret tecillisine delil olmaktadır. *"Ayrıca bunların içinde hareket eden canlıları yaratıp yayması da O'nun* kudretinin ve birliğinin *delillerindendir."*

Âyette, yaratılıp yayılan varlıkların içine meleklerin de girmesi için, mutlak manada "canlı" dendi. Yüce Allah'ın, yerde insanların yürümesi gibi, göklerde yürüyen bir hayvanı yaratması da akıldan uzak bir şey değildir. Yahut melekler için uçma gibi yürüme özelliği de mevcuttur; bunun için yürüme özellikleriyle söylendiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"O dilediği zaman,* dilediği vakitte *bunları bir araya toplamaya,* öldükten sonra diriltip hesap için bir araya getirmeye de *kadirdir."* O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Göklerin ve yerin yaratılıp meydana getirilmesi, Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan en açık delillerdendir. Onlar, mananın (işin hakikatinin) resmidir. Onların içinde yaratıp yaydığı canlılar da Zât-ı Bârî'yi tanıtan birer delildir. Bunların hepsi, bir şekil olup içindeki ve gerisindeki mananın sırlarını açıklamaktadır. Mana çekilip alındığında, bütün vasıta ve şekiller silinip gider.

İmam Kuşeyrî, *"O dilediği zaman, bunları bir araya toplamaya da kadirdir"* âyetinin açıklamasında demiştir ki: "Bu âyette şu duruma da bir işaret vardır: Allah Teâlâ, velilerinin kalplerinin birbirleriyle teskin olmasını kıskanır, bunun için sürekli onların arasını ayrı tutar. Kalp ehli âriflerin bir araya gelip bir cemaat oluşturmaları, çok az durumlar hariç, neredeyse hiç gerçekleşmez. Gerçekleştiğinde de çok kısa sürer. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

'Zaman yiğitleri sağa sola attı, her biri sanki semanın etrafındaki yıldızlar gibi birbirinden ayrı oldu.'

Allah Teâlâ, onları bazan zâhirde bir araya getirerek kendilerine ve insanlara ihsanda bulunur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın âleme, rahmet nazarıyla baktığı vakitte olur. Onların bir araya gelmesinin bereketiyle âlem hayat bulur. O, her şeye kadir olduğuna göre, dilediği zaman onları bir araya toplamaya da kadirdir."[637]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'nın, velileri arasında uyguladığı kanunlarından biri de şudur: Cenâb-ı Hak, velilerinden ikisini veya daha fazlasını aynı yerde bir arada bulundurmaz. Bulunursa onlardan biri muhakkak diğerine karşı ayağa kalkar ve ikisinin de düzeni bozulur. Bunun için, nur ve hali kuvvetli iki velinin genelde birbirlerinden uzak yerlerde bulunduğunu görürsün. Birinin nuru diğerinin nurunu söndürmesin diye, aralarında mesafe olur. Fakat veliler, bazı özel vakitlerde bir araya gelirler. Bu, manevi nefhaların (ilâhî feyiz ve nurların) aktığı vakittir. Bu konuda Kuşeyrî'nin açıklamaları geçti.

Kullara Gelen Musibetlerin Sebebi

Cenâb-ı Hak sonra, kullarının başına gelen musibetlerin sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصٖيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدٖيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثٖيرٍ ۝ وَمَٓا
اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ۝

30. ***Başınıza gelen herhangi bir musibet, yaptığınız işler yüzündendir. Halbuki O, çoğunu da affeder.***

31. ***Yeryüzünde (O'nu) âciz bırakamazsınız. Sizin için Allah'tan başka hiçbir dost ve yardımcı yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Başınıza gelen* gam, elem yahut hoşlanmadığınız şeyler gibi *herhangi bir musibet, yaptığınız işler yüzündendir.*"

---

[637] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/353.

Yani o musibet, işlediğiniz günahlara bir ceza olarak başınıza gelmektedir. *"Halbuki Allah, çoğunu da affeder."*

Âlemde tenâsüh olduğunu söyleyen bazıları, görüşlerini bu âyete dayandırmışlardır. Onlara göre tenâsüh, önceki ruhların, bedenleri öldükten sonra, başka bedenlere intikal etmesidir. Eğer ruh, salih (güzel, temiz) bir ruhsa, salih bir cisme intikal eder, kötü bir ruhsa kötü bir cisme intikal eder. Bu anlayış, bâtıl ve küfürdür. Onlar, bu anlayışlarına fiilî bir delil olarak şöyle demişlerdir: "Eğer çocuklar için, içinde bulundukları halden önce yaşanan bir hal olmasaydı, onlar elem çekmezlerdi." Oysa âyet, mükellef insanlara hastır. Âyetin devamındaki, *"Halbuki Allah, çoğunu da affeder"* kısmı bunu göstermektedir. Yani Allah, mükellef kulların işledikleri günahların çoğunu affeder, onlara karşılık ceza vermez. Yahut Allah, insanların çoğunu affeder, onlara hemen ceza vermez.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah, size dünyada verilen bir cezayı, ahirette ikinci kez vermekten yücedir. O, kulun dünyada affettiği bir kusurunu, ahirette tekrar önüne getirip ondan hesaba çekmekten de yücedir."*[638]

İbn Atâ demiştir ki: "Kim, başına gelen fitne ve musibetlerin, işlediği günahlar yüzünden geldiğini; Mevlâ'sının affettiği günahlarının ise daha fazla olduğu bilmezse o, Rabb'inin kendisine yaptığı ihsanı görme konusunda zayıf görüşlü biridir."

Muhammed b. Hamid[639] demiştir ki: "Kul, her an kusurlarla iç içedir. Kulun, taatlerdeki kusurları, günahlardaki kusurlarından daha fazladır. Çünkü günahtaki kusur bir yöndendir; taatteki kusur ise birçok yöndendir. Bununla birlikte Allah Teâlâ, kıyamet günü kulun günah yükünü hafifletmek için, dünyada çeşitli musibetlerle onu temizler. Eğer Allah'ın affı ve rahmeti olmasaydı, kul ilk adımda helâk olurdu."[640]

---

[638] Ahmed, *Müsned*, 1/85; Hâkim, *Müstedrek*, 4/388; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/354.

[639] Ebû Abdullah Muhammed b. Hamid el-Hâmidî (v. 405 /1014-15) civarı) Hârizm'in ileri gelen edip ve şairlerinden biridir. Doğum tarihi bilinmemektedir (bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 6/77).

[640] Rivayetler için bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/229; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/158.

Hz. Ali'nin [kerremallahu vechehû] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'an'da bu âyetin, müminler için en ümit verici âyet olduğunu düşünüyorum. Şüphesiz, şerefli kimse, suçluya bir defa ceza verince, aynı suçtan bir kez daha ceza vermez; bir kusuru affettiğinde, ondan tekrar hesap sormaz (Allah Teâlâ da müminlerin dünyada bir musibet ve af ile temizlediği günahından ahirette tekrar hesap sormaz)."[641]

Bu konuda bir hadis geçmişti.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[642] denmiştir ki: "Ben derim ki: Allah, dünyada dilediği kimsenin günahını affeder, dilediği kimsenin cezasının da ahirete erteler. Bundan ahiretteki azap vaadinin ortadan kalkması gerekmez. Sonra, âyette bildirilen durum ya hadlere yani işlenen suça dinin belirlediği cezalara hastır ya da günah işleyen kimselere hastır. Günahı olmayan kimseye gelince, onun başına gelen bela ve musibet, onu seçmek ve kendisine yüksek dereceleri vermek içindir, yoksa kusurlarını temizlemek için değildir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her makamın (kendisine has) bir günahı vardır. Ebrârın (salih insanların) iyilikleri, bazan mukarrebîn makamındaki ârifler için kötülük sayılır. Manevi temizlik, her makam için geçerlidir. Bu konudaki açıklamalar için Tevbe sûresinin 117. âyetinin tefsirine bakınız. *"Kendi günahların için istiğfar et ..."* (Muhammed 47/19) âyetinin tefsirinde de konuyla ilgili açıklamalar gelecek.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde (O'nu) âciz bırakamazsınız."* Yani yeryüzünün en uzak yerlerine kaçsanız da Allah'ın sizin için takdir ettiği musibetten kurtulamazsınız. *"Sizin için Allah'tan başka,* sizi musibetten koruyacak *bir dost ve* onu sizden savacak *bir yardımcı yoktur."* Yahut Allah'ın azabı başınıza gelince, onu sizden giderecek bir dost ve yardımcı yoktur.

---

[641] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/158.

[642] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul Allah katında özel destekle günahlardan korunan biriyse Allah onu dünyada edeplendirir ve kul Allah'a yakınlık halinde kalır. Eğer kul, Allah katında kendi haline (günahlara) terkedilmiş biriyse Allah onun azabını ahirete erteler. Çoğu kez de ona kötülük hali içinde nimetler ihsan ederek kendisini bilmeden azaba yaklaştırır. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Kul, bu dünyada başına gelen bütün sıkıntı ve musibetlerin kendisi için kötülüklerden kurtulma ve manevi bir temizlik vesilesi olduğunu bilince, ondan ürkmez, tam aksine ona sevinir; çünkü o, (günahlardan temizlenmek için) Allah'ın kendisine yardım ettiğinin göstergesidir. Bu musibet insanların eliyle gelince, onlardan intikam almaya kalkmaz, tam aksine onları affedip bağışlar. Çünkü bu durumun, kendisi için manevi halinde bir ilerleme olduğunu bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"O, işledikleri günahların çoğuna da affeder..."* âyeti, -Allah en iyisini bilir- avam halk hakkındadır. Seçilmiş velilere gelince, Cenâb-ı Hak, onların makamlarını yükseltmek ve kendilerine bolca sevap ikram etmek için, onların hesabını sıkı tutar, edepleri konusunda taviz vermez.

İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili

Cenâb-ı Hak sonra, yüce kudretinin diğer bir delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَشَاْ يُسْكِنِ
الرّ۪يحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِه۪ؕ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ
صَبَّارٍ شَكُورٍۙ ﴿٣٣﴾ اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَث۪يرٍ
﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ الَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ ف۪ي اٰيَاتِنَاۜ مَا لَهُمْ مِنْ مَح۪يصٍ ﴿٣٥﴾

32. ***Denizde dağlar gibi yüzen gemiler de O'nun kudretinin delillerindendir.***

33. ***O dilerse, rüzgârı durdurur da denizin üstünde kalakalırlar. Şüphesiz, bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.***

34. ***Yahut yaptıkları yüzünden onları helâk eder. Birçoğunu da affeder.***

35. ***Allah böyle yapar ki âyetlerimiz üzerinde tartışanlar, kendilerine kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Denizde dağlar gibi yüzen gemiler de O'nun* kudretinin ve birliğinin *delillerindendir."*

"O dilerse, gemilerin denizde yüzmesini sağlayan *rüzgârı durdurur da denizin üstünde kalakalırlar.* Rüzgâr durduğunda denizin üzerinde kalırlar, gemi gitmez, hatta hareket etmez. *Şüphesiz, bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır."* Onların her biri büyük delillerdir. Onlar sayı olarak pek çoktur. Hepsi Allah'ın, insanı hayrette bırakan kudretini göstermektedir. Onlar, kendilerini nefsin kötü arzularından (günahlardan) uzak tutmaya sabreden ve bütün himmetini Allah'ın nimetleri üzerinde düşünmeye yönelten kimseler için birer delildir.

Yahut onlar, Allah'tan gelen belaya sabreden ve O'nun nimetlerine şükreden kimseler için yani kâmil mümin için birer delildir. İman iki kısımdır; yarısı şükür, yarısı sabır isteyen hallerden oluşur. Çünkü insana ya bir zarar gelir veya bir nimet ulaşır. Kulun başına bir zarar (musibet, bela, sıkıntı) gelince kendisine gereken edep, sabretmektir. Bir fayda ve nimete ulaşınca gereken edep ise şükretmektir. Bir de şu var: Gemiyle denizde yolculuk yapan bir kimse, ya meşakkat ya güven içindedir. Her iki durumda da ona sabır ve şükür gereklidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut Allah, yaptıkları* günahlar *yüzünden onları helâk eder. O, günahlardan birçoğunu da affeder,* onlara ceza vermez." Yani Allah dilerse rüzgârı durdurur, onlar oldukları yerde kalırlar. Yahut rüzgârı şiddetli bir şekilde estirir, bu şekilde onları suda boğup helâk eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah böyle yapar ki *âyetlerimiz hakkında mücadele edenler* yani onları hükümsüz bırakmak ve reddetmek için uğraşıp duranlar, *kendileri için* Allah'ın azabından *kaçıp kurtulacak bir yer olmadığını bilsinler.*"

32-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tevhid denizinde dağlar gibi yüzen fikirler yani fikir sahipleri de O'nun kudretinin delillerindendir. Onlar, ilâhî tecelliler karşısında yüksek dağlar gibi sabit dururlar; onları vâridat ve diğer hiçbir şey sallayıp dengelerini bozamaz. Eğer Allah dilerse, onların sırlarından vâridat rüzgârlarını tutar, böylece onlar, yüce zatın müşahedesine dalmış olarak ahadiyyet denizinin üzerinde sabit kalırlar. Yahut Allah onları, bulundukları makamda işledikleri kötü edepten dolayı cezalandırır, böylece onlar zındıklık, hulûl ve ittihat[643] fikirleri içine dalarlar. Halbuki Allah, onların kusurlarından çoğunu da affeder.

Bize delil olan âyetlerimiz yani insanları bize yönlendiren kâmil insanlar hakkında tenkit ve ta'n ile uğraşanlar, kendileri için azabımızdan kaçıp kurtulacakları hiçbir yerin olmadığını yakında bilirler.

Dünyaya Karşı Zühd

Cenâb-ı Hak sonra, insanları dünyaya karşı zühd sahibi olmaya (ondan gönüllerini çekmeye) teşvik etti. Çünkü dünya, fikirlerin ilâhî sırlarının denizinde yüzmesine engeldir. Bu konuda şöyle buyurdu:

فَمَٓا اُوتٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى
لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٣٦﴾ وَالَّذٖينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ
وَالْفَوَاحِشَ وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَۚ ﴿٣٧﴾ وَالَّذٖينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ

---

[643] Zındıklık, yanlış itikadla dinden çıkmaktır. Hulûl, Allah'ın varlıkların içine girdiğine inanmaktır. İttihat, kulun Allah ile bütünleşip O'nunla bir olduğu fikrine sahip olmaktır.

وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۚ ﴿٣٨﴾
وَالَّذ۪ينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزٰٓؤُ۬ا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ
مِثْلُهَاۚ فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٠﴾
وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَب۪يلٍۜ ﴿٤١﴾ اِنَّمَا السَّب۪يلُ
عَلَى الَّذ۪ينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

36. *Size verilen şeyler, dünya hayatının geçici metaıdır. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Bu mükâfat, iman eden ve Rab'lerine güvenip dayananlar içindir.*

37. *Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar.*

38. *Onlar, Rab'lerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında istişare iledir. Onlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.*

39. *Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar.*

40. *Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür. Kim bağışlar ve hasmı ile arasını düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz, Allah zalimleri sevmez.*

41. *Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur.*

42. *Ceza yolu sadece insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlara elem dolu bir azap vardır.*

43. *Kim sabreder ve affederse gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Elde etmeyi beklediğiniz ve kendisi için yarıştığınız dünyevî şeylerden *size verilenler, dünya hayatının geçici metaıdır."* Onlar, dünyanın birer metaı olup yaşadığınız müddetçe onlardan faydalanırsınız, sonra hepsi yok olur. *"Allah'ın yanında bulunan* ahiret sevabı *ise* her yönüyle faydalı olduğu için zatı itibariyle *daha hayırlı ve* sürekli mevcut olduğu için zaman itibariyle *daha kalıcıdır. Bu mükâfat. iman eden ve Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir."*

Hz. Ali'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] malının tamamını sadaka olarak dağıttı, insanlar onu kınadılar, bunun üzerine bu âyet indi.[644]

Cenâb-ı Hak, sonraki âyette şöyle buyurdu: *"Onlar, büyük günahlardan ve hayâ-sızlıktan kaçınırlar."* İbn Abbas [radıyallahu anh], buradaki büyük günahın şirk olduğunu söylemiştir. Hayâsızlık ise zina ve benzeri çirkin işlerdir. *"Onlar,* dünya işlerinden bir şey için *kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar."* Yani onlar, kızgınlık halinde affeden, karşısındakinin tavrına tahammül eden ve kusurunu bağışlayan candan dost kimselerdir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim, dünyada öfkesini tutarsa kıyamet günü de Allah ondan gazabını geri çevirir."[645]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Rab'lerinin davetine icabet ederler ve namazı* güzelce hakkı ile *kılarlar. Onların işleri, aralarında istişare iledir."* Yani onlar, işlerini aralarında istişare ile görürler, tek başlarına karar alıp onda toplanmazlar.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "İşlerini aralarında istişare eden bir topluluk, muhakkak en doğru sonuca ulaştırılır." Hazret sonra bu âyeti okudu.[646]

---

[644] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/159.

[645] Benzer manada bir hadis için bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 4338; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/298. Konuyla ilgili bk. Ebû Davud, nr. 4777; Tirmizî, nr. 2021; İbn Mâce, nr. 4186.

[646] bk. Buhârî, *Edebü'l-Müfred,* nr. 258; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/159; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/357.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar;* sadaka verirler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, bir haksızlığa,* zulme *uğradıkları zaman intikam alırlar."* Kendilerine zulmeden kimseden intikamlarını alırlar. Yani intikamda, kendileri için belirlenen sınırda dururlar, ileri geçip haksızlık etmezler.

Müslümanlar, nefislerini zelil edip bu yüzden fâsıkların kendilerine karşı cesarete gelmesini hoş görmüyorlardı. Onlar, karşı taraftan haklarını almaya güçleri yettiğinde ise affediyorlardı. Âyette müminlerin zalimlerden intikam alması ve bunun için yardımlaşmaları övüldü. Bunun sebebi şudur: Kim, kendisine zulmeden kimseden intikam ve hakkını alır, bu konuda Allah'ın çizdiği sınırı geçmez ve kan talep edecek bir veli olur da kısas için öldürmede haddi aşmazsa, o kimse Allah'a itaat eden biridir. Allah'a itaat eden herkes övülür.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Allah Teâlâ, '*Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar*' âyetinde, zalimden intikam almayı övülen bir şey olarak söyledi. Sonra, kusuru affetmeyi de övülecek bir şey olarak söyledi. Bur durumda, onlardan birinin diğerini ortadan kaldırması ihtimal dahilinde olduğu gibi, bunun iki ayrı duruma göre söylenmiş olması da muhtemeldir. Doğru olan, onların değişik iki duruma göre söylenmesidir. Bu durumların biri, zalimin kötülüğünü açıktan, halkın gözü önünde yapması ve küçük büyük herkese eziyet etmesidir. Bu durumda ondan intikam almak daha faziletlidir. Böyle bir durum hakkında İbrahim en-Nehaî demiştir ki: 'Müminlerin, nefislerini zelil edip fâsıkları kendilerine saldırmaya cüretli hale getirmeleri hoş görülmedi.'

İkinci durum şudur: İşlenen kusur, bir hata ile işlenir yahut kusur işleyen kimse hata ettiğini itiraf edip affını ister. Böyle bir durumda affetmek daha faziletlidir. Bu gibi kimseler hakkında şu âyetler inmiştir:

'*Affetmeniz, takvaya daha yakındır*' (Bakara 2/277).

'*İyilik sahipleri affetsinler, bağışlayıp vazgeçsinler*' (Nûr 24/22)."[647]

---

[647] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/92-93 (Beyrut, ts.).

Cenâb-ı Hak sonra, intikamın sınırını belirterek şöyle buyurdu:

"Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür." Birinci kötülük, gerçekten kötülüktür; ona karşılık olarak yapılan kısasa da lafız olarak kötülük denmiştir; sadece hakikatte o, kötülük değil adalettir. Ona kötülük denmesinde bir incelik vardır ki o, affın daha evla olduğuna, yapılan kötülüğe kısas uygulamanın ise affa göre bir çeşit kötülük olduğuna işaret etmektedir. Bunun için âyetin peşinden şöyle buyruldu: *"Kim bağışlar ve* affedip göz yumarak hasmı ile arasını *düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir."* O öyle bir mükâfattır ki onun kıymetini kullar bilemez. *"Şüphesiz, Allah zalimleri sevmez."* Onlar, sebepsiz yere zulmedenler veya intikamda haddini aşanlardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü bir münâdi, 'Kimin Allah'tan alacağı bir ecir (sevap ve mükâfat) varsa ayağa kalksın' diye seslenir, kendisine zulmedeni affeden kimseden başkası ayağa kalkmaz."[648]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur."* Yani kendisine zulüm yapıldıktan sonra hakkını alan kimseyi, cezalandırmaya ve kınamaya bir yol yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ceza sadece,* haklı bir sebep yokken *insanlara* keyfi *zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık eden,* orada kibirlenen, üstünlük taslayan ve fesat çıkaran *kimseler içindir.* Zulüm ve taşkınlıkları sebebiyle *onlar için acıklı bir azap vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim,* gördüğü zulüm ve eziyete karşı *sabreder ve affederse,* intikam almazsa, *gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir."*

Yahut kim, başına gelen belaya şikâyet etmeden sabreder, hasmının kusurundan vazgeçerek onu affeder, içinde ondan talep edeceği bir dava kalmaz, tam tersine, dünyada ve ahirette hasmını kendi tarafından bütün davalardan temize çıkarır, ondan hiçbir talebi bulunmazsa şüphesiz bu sabır ve af, kendisine teşvik edilen ve yapmak için azmedilmesi gereken büyük işlerdendir.

---

[648] bk. Beyhaki, *Şuabü'l-İmân,* nr. 8313; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/359; Nesefi, *Medâri-kü't-Tenzil,* 4/170.

Yahut bu ahlâk, akıllı kimsenin nefsini ona yöneltmesi ve onu terketmek konusunda genişlik vermemesi gereken büyük işlerdendir.

Velilerden Ebû Said el-Kureşî demiştir ki: "Başa gelen sıkıntı ve sevimsiz şeylere sabretmek, manen uyanmanın göstergelerindendir. Kim, başına gelen bir sıkıntıya sabreder ve feryat etmezse, Allah Teâlâ ona rıza halini nasip eder. Rıza hali, manevi hallerin temelidir. Kim, başına gelen musibet karşısında feryat ve şikâyet ederse Allah onu nefsiyle baş başa bırakır; sonra şikâyetleri kendisine bir fayda vermez."

Âyetlerden çıkan diğer neticeler için -inşallah- tasavvufi işaretlere bakınız.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bana öyle gözüküyor ki bu âyetler, Allah kendilerinden razı olsun, râşid halifelerin haline işaret etmektedir. Çünkü âyetlerde, önce Ebû Bekir-i Sıddîk'ın vasıfları söylendi. Ardından Hz. Ömer'in, daha sonra Hz. Osman ve Hz. Ali'nin vasıfları söylendi.

Ebû Bekir-i Sıddîk'ın vasıflarına gelince, '*Bu mükâfat, iman eden ve Rab'lerine güvenip dayananlar içindir*' âyeti onun vasfını anlatmaktadır. Aslında, bütün halifeler bu vasıflara sahip iken, onları özellikle Ebû Bekir-i Sıddîk'a ait vasıflar olarak söylememizin sebebi şudur: Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], onlarda öyle bir meziyet ve dereceye sahiptir ki o, kendisinin dışındakilerde yoktur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'*Eğer Ebû Bekir'in imanı, bu ümmetin* (diğer rivayetlerde *insanların* veya *yeryüzündekilerin) imanı ile tartılsaydı, hepsine üstün gelirdi.*'[649]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur: '*Ben imanın (ilmin) şehriyim, Ebû Bekir ise kapısıdır.*'[650]

Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] şöyle demiştir: 'Eğer gözümden perde kaldırılacak olsaydı, yakînim olduğundan daha fazla artmazdı.'

---

[649] Hadisin değişik rivayetleriyle bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 36; İshak b. Râhûye, *Müsned*, 3/671-672 (nr. 723); İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/201 (Beyrut 1988); Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 5188; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2130.

[650] bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 618 nolu hadisin açıklamasında.

Tevekkül sadece, imanın kuvvetiyle kuvvetli olur.

Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] vasıflarına gelince: *'Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar'* âyeti onun vasfını anlatmaktadır. Çünk âyette geçen bu vasıflar takvadır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bi hadisinde de şöyle buyurmuştur: *'Ben takvanın şehriyim, Ömer ise onu kapısıdır.'*[651]

'Onlar, kızdıkları zaman kusurları bağışlarlar' âyeti de Hz. Ömer'in [r dıyallahu anh] vasfını anlatmaktadır.

Ayrıca, *"Müminlere söyle, Allah'ın (azap) günlerinin geleceğini umm yanları (şimdilik) bağışlasınlar"* (Câsiye 45/14) âyeti de Hz. Ömer hakkınd inmiştir.

Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] vasıflarına gelince: *'Onlar, Rab'lerini davetine icabet ederler'* âyeti onun vasfını anlatmaktadır; çünkü Hz. O man, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini İslâm'a davet edir ce hemen davete uymuştur.

'Onlar namazı hakkı ile kılarlar' âyeti de Hz. Osman'ın vasfını anla maktadır; çünkü Hz. Osman [radıyallahu anh] geceleri çokça namaz kılard *'İnkâr ve nankörlük içinde olan kimse, gece boyunca secde halinde ve ayakt ahiretten korkarak ve Rabb'inin rahmetini umarak ibadet eden kimse gibi m dir?'* (Zümer 39/8) âyeti de Hz. Osman hakkında inmiştir. Rivayet edildiğ ne göre, Hz. Osman [radıyallahu anh] geceyi, içinde bütün Kur'an'ı okuy rak kıldığı iki rekât namazla ihya ediyordu.

'Onların işleri, aralarında istişare iledir' âyeti de Hz. Osman'ın sıfatı anlatmaktadır; çünkü Hz. Osman istişare ile seçilerek halife olmuştur.

'Onlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar' âyeti de Hz. O man'ın vasfını anlatmaktadır; çünkü Hz. Osman [radıyallahu anh], All yolunda çokça mal harcayan biriydi. Onun, Tebük Seferi'nde zorluk c dusunu donatması cömertliğini anlamak için yeterlidir.

---

[651] Bu konudaki meşhur rivayet, *"Ben ilmin şehriyim, Ali ise onun kapısıdır"* hadisidir. Ha için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 3/126; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/114; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 6 İbn Cüzey'in bu konudaki diğer rivayetleri ihtiyatla karşılanmalıdır.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] vasfına gelince: *'Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar'* âyeti Hz. Ali'nin vasfını anlatmaktadır. Çünkü Hz. Ali, ayaklanan bir grup kendisiyle savaşınca, hak adına intikam almak için onlarla savaşmıştır. Sahih bir hadiste geçtiğine göre, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye karşı savaşan grubu 'azgın' diye tanıtmıştır. Allah Resûlü, Hz. Ammâr [radıyallahu anh] hakkında şöyle buyurmuştur:

'Ammâr'a yazık! Onu, azgın bir grup öldürecektir!'[652]

Bu azgın grup, Hz. Ali ile savaşan gruptur. Hz. Ammâr [radıyallahu anh], bu savaşta Hz. Ali'nin tarafındaydı.

'Kim bağışlar ve hasmı ile arasını ıslah ederse onun mükâfatı Allah'a aittir' âyeti, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın [radıyallahu anh] yaptığı işe işaret etmektedir. Hz. Hasan, babasının şehid edilmesinden sonra, müslümanların menfaatini gözetip kanlarının dökülmesini engellemek için halifelik hakkından vazgeçerek Hz. Muâviye'ye biat etmiştir.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hasan hakkında şöyle buyurmuştur: *'Gerçekten benim bu oğlum bir seyyiddir (şerefli asil biridir). Allah, onun vesilesiyle müslümanlardan iki büyük grubun arasını düzeltecektir.'*[653]

"Kim zulme uğradıktan sonra intikam ve hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur" âyeti, Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anh], kardeşi Hz. Hasan'ın vefatından sonra, Ümeyyeoğulları'ndan halifelik hakkını talep etmesine ve onlardan intikam almasına işaret etmektedir.

'Ceza yolu sadece insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler için açıktır' âyeti, Ümeyyeoğulları'na işaret etmektedir. Gerçekten onlar, insanlar üzerinde tahakküm kurup arsız bir tavra girmişlerdir. Onların hali, bir hadiste geçtiği gibi şöyledir: 'Onlar, Allah'ın kullarını kendilerine hizmetçi ettiler; Allah'ın malını (devlet hazinesini) babadan oğula geçen bir mal yaptılar.'

Onların, minberlerinde Hz. Ali'ye lânet okutmaları zulümlerini anlamak için yeterlidir.

---

[652] bk. Buhârî, Salât, 63 (nr. 448).

[653] Buhârî, Sulh, nr. 2704.

'Kim sabreder *ve affederse, gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir'* âye de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'inin Ümeyyeoğu ları'nın idaresi müddetince karşılaştıkları zarar ve zillete karşı sabre melerine işaret etmektedir."[654]

36-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Size verilen şeyler, dünya hayatının geçici metaıdır* âyetinin manası şudur: Dünya nimetlerinden istifade edip keyif sürdü ğünüz kadar ahiretteki derecelerinizde noksanlaşma olur. Bu durum bir haberde dile getirilmiştir. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın yanına bulunanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır"* âyetiyle, dünyadan gönlü çel tirdi. Yani Allah'ın katında vaat edilen sevaplar, bu mevcut olan azıcı dünya metaından daha hayırlıdır.

"Onlar, büyük günahlardan kaçınırlar" âyetinde kastedilenler hase kibir, gösteriş ve diğerleri gibi kalplerin hastalıkları olan büyük günal lardır. *"Onlar hayâsızlıktan da kaçınırlar"* âyetindeki hayâsızlık ise âzal rın işlediği zina ve benzeri günahlardır.

"Onlar kızdıkları zaman kusurları bağışlarlar" âyetinde Cenâb-ı Ha onlar hiç kızmazlar buyurmadı; çünkü kızmak, insana has bir özellil tir, hiç kimse ondan uzak kalamaz. Bizden istenen, kızgınlığı giderme ve ondan kaynaklanan durumu geri çevirmek için gayret göstermekt Yoksa bizden onu kökünden kazıyıp atmak istenmiyor.

Aslında insanda kızma özelliğinin hiç bulunmaması bir noksanlı tır. Bunun için İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Kim, zor kızdırılmak istenir de kızmazsa o eşektir." Şu halde şeref, kızgınlık c taya çıkınca ona hâkim olmaktır, yoksa onu bünyeden bütünüyle yo etmek değildir.

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, Rab'lerinin davetine icabet ederler"* âyetinin te sirinde demiştir ki: "Rabb'ine gerçek manada icabet edenler, bütün n feslerinde (her anında) Allah'ın rızasına uyanlar ve kendilerinde hiç kusur ve Allah'ın emrine karşı gelme hali kalmayan kimselerdir.

---

[654] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/250-251 (Beyrut 1995).

'Onların işleri, aralarında istişare iledir' âyetinin manası şudur: Onlardan hiçbiri kendi görüşü ile bir işe başlamaz; kendi görüşünü ve işini kusurlu görür. Sonra bir şeyi yapmaya kesin karar verince, Allah'a güvenip dayanır."[655]

Âyetlerde anlatıldığı şekilde kızgınlığı geri çevirme konusunda insanlar dört gruptur:

Bir grup insan vardır ki onlar, intikam almaya güçleri yetse de yetmese de her halde affederler. Onlar, intikam almak için asla bir harekette bulunmazlar. Allah Teâlâ'nın, *"Onlar kızdıkları zaman kusurları bağışlarlar"* âyeti bu grubun halini anlatmaktadır.

Bir grup insan vardır ki onlar, kızgınlıklarını yerine getirmeye güç sahibidir. Bunun için önce harekete geçerler, fakat sonra intikam alma güçleri varken affederler. Şu âyet onların halini anlatmaktadır: *"Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar."* Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Kim bağışlar ve hasmı ile arasını düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir."*

Bir grup insan vardır ki onlar intikam alma gücüne sahiptirler, haklarını alırlar fakat bunu yaparken kendileri için çizilen sınırda dururlar. Şu âyet onların halini bildirmektedir: *"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa onun aleyhine tutulacak bir yol yoktur."*

Bir grup insan da vardır ki onlar kendilerine zulmedilince affederler ve kendilerine kötülük eden kimseye ayrıca iyilik yaparlar, onun affı için istiğfar ederler; öyle ki onların bu iyilik ve duaları sebebiyle bu kimseye merhamet edilir. Bu, sıddıkıyyet mertebesi olup o, düşmanlarının bile kendilerinden fayda gördüğü bir mertebedir. Allah Teâlâ'nın, *"Kim sabreder ve affederse gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir"* âyeti bu durumu anlatmaktadır. Bunun için Allah Teâlâ, bu kısmı, azmedilecek işlerden saydı.

Sûfîlere göre insanlar üç gruptur: Avam halk, kendisine bir haksızlık edildiğinde intikam alır. Veliler, (el-hâssa) kendilerine bir haksızlık edildiğinde intikam almaz fakat kendilerine zulmeden kimseden haklarını alma konusunda işlerini Allah'a havale ederler. Seçkin veliler (hâssatü'l-hâssa) ise az önce geçtiği gibi, kendilerine kötülük edene iyilik ederler.

---

[655] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/355.

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette bahsedilen durum zulümdür. Onlar, asıl zulmün kendilerine nefisleri tarafından geldiğini bildikleri için, onu, muhalefet meydanlarında yani isyanlarda koşmaktan alıkoyarlar."

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, bir haksızlığa uğradıkları zaman intikam alırlar"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ, kullarından bazılarının nefsinin hükmünden kurtulamadığını ve güzel ahlâklara sahip olmadığını bildiğinden, kendileri için daha iyi olan, vazgeçip affetmek olsa da onlara, zulmeden kimselere karşılık vermeye izin verdi."[656]

Zulmün Vebali ve Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, zulmün vebalinden ve cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِۜ وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ
يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍۚ ﴿٤٤﴾ وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ
الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّۜ وَقَالَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ
خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ
﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ
مِنْ سَبِيلٍۜ ﴿٤٦﴾ اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِۜ مَا
لَكُمْ مِنْ مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾ فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ
عَلَيْهِمْ حَفِيظًاۜ اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُۜ وَاِنَّٓا اِذَٓا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً
فَرِحَ بِهَاۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾

---

[656] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/355.

44. *Allah kimi saptırırsa artık bundan sonra onun için hiçbir dost yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin, "Dünyaya dönmek için bir yol var mı?" dediklerini görürsün.*

45. *Ateşe sunulurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, "İşte asıl zarara uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini zarara sokanlardır" diyeceklerdir. Şunu bilin ki zalimler, sürekli bir azap içindedirler.*

46. *Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir çıkar yol yoktur.*

47. *Allah tarafından, geri çevrilmesi imkânsız bir gün gelmezden önce, Rabb'inizin davetine uyun. Çünkü o gün, sizin için hiçbir sığınacak yer yoktur ve siz yaptıklarınızı inkâr da edemezsiniz.*

48. *Eğer yüz çevirirlerse bilesin ki biz seni onların üzerine bir bekçi göndermedik. Sana düşen iş, sadece tebliğ etmektir. Biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımızda onunla sevinir. Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük gelirse işte o zaman insan pek nankördür!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah kimi saptırırsa artık bundan sonra onun için hiçbir dost yoktur."* Yani Allah onu saptırdıktan sonra onu hidayete sevkedecek ve kendisini Allah'ın azabından kurtaracak hiç kimse yoktur. "Allah'ın kendilerini sapırdığı *zalimlerin,* kıyamet gününde *azabı gördüklerinde, 'Dünyaya dönmek için bir yol var mı?* Varsa dönelim de iman edip salih amel yapalım' *dediklerini görürsün."* Buradaki hitap, görme kabiliyetine sahip herkesedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateşe sunulurlarken onların,* başlarına gelen musibetten dolayı iyice küçülmüş ve *zelil bir halde başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli* ateşe *baktıklarını görürsün."* Aynen hapiste ölüm cezasına çarptırılan kimsenin, cellat kendisini öldürmek istediğinde kılıca baktığı gibi.

İnananlar, *"İşte asıl zarara uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini* ebedî azaba arzederek *zarara sokanlardır"* dediler. Müminler, bunu dünyada söylediler. Bir diğer görüşe göre, müminler bu sözü, kâfirleri bu şekilde gördüklerinde kıyamet günü söyleyeceklerdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şunu bilin ki zalimler, sürekli bir azap içindedirler."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların,* dünyada ümit ettikleri gibi, *Allah'tan başka kendilerine yardım edecek,* onlardan azabı kaldıracak *hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun için* kurtuluşa ulaştıran *hiçbir yol yoktur."*

"Allah tarafından, geri çevrilmesi imkânsız bir gün, yani kıyamet günü *gelmeden önce, Rabb'inizin* peygamberi diliyle duyurduğu *davetine uyun."* O öyle bir gündür ki Allah onun gelmesine hükmettiğinde artık onu geri çevirmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah tarafından, hiç kimsenin geri çeviremeyeceği bir gün gelmeden önce, Rabb'inizin davetine uyun.

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü o gün, sizin* kaçıp kendisine *sığınacağınız hiçbir yer yoktur ve siz yaptıklarınızı inkâr da edemezsiniz."* Zira onlar amel defterlerinizde yazılıdır; ayrıca âzalarınız da size şahitlik ederler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer* imandan *yüz çevirirlerse bilesin ki biz seni onların üzerine bir bekçi,* amellerini kontrol ve hesap edeceğin bir murakıp olarak *göndermedik. Sana düşen iş, sadece tebliğ etmektir."* Sana gereken, peygamberliği tebliğ etmektir; sen de bunu yaptın. Hem onların iman etmesine engel olan, tebliğin olmayışı değildir. Onların iman etmesine mani olan sadece, azgınlıkları ve nimetle şımarmalarıdır. Nitekim Allah Teâlâ, âyetin devamında bu konuda şöyle buyurdu: *"Biz insana katımızdan* sıhhat, zenginlik ve emniyet gibi *bir rahmet tattırdığımızda onunla sevinir;* onunla şımarır, sahip olduğu nimeti hakka aykırı davranmaya ve isyana vasıta yapar." Âyette geçen "insan"la, insan türü kastedilmiştir. Bunu, devamındaki şu âyetten anlıyoruz: *"Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük,* bela, hastalık, fakirlik ve korku *gelirse işte o zaman insan pek nankördür!"* İnkârda ileri gider, hemen nimeti unutur, sıkıntıyı hatırlar ve onu gözünde büyütür. Hatta, bu bela ve sıkıntının kendisine hak etmediği halde geldiğini düşünür.

44-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim ilâhî inâyetten mahrum kalır ve azgınlık içine dalarsa ona, hiçbir nasihat ve uyarı fayda vermez. Kendisini Allah'ın azabından kurtaracak bir dost ve yardımcı da bulunmaz. Bu kimse, hakikatler ortaya çıkınca, geri dönmeyi talep eder fakat ona bir yol bulamaz; zelil ve boynu bükük bir halde horluk içinde kalır. Kendilerine ilâhî inâyet takdir edilen gayret ve amel sahipleri, onları ayıplayarak derler ki: "Bunlar, nefislerine Allah'ın rızası yolunda kulluk yaptırmayarak onu zarara sokan kimselerdir. Onlar ayrıca kendilerine Allah'tan bahsettirmeyerek ailelerini de zarara sokan kimselerdir."

İmam Kuşeyrî, *"Rabb'inize uyun"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'a icabet, O'na verdiğiniz söze vefa göstermek, üzerinizdeki hakkını yerine getirmek, kendisine karşı gelmeyi bırakıp emirlerine uymak ve her an hükmüne teslim olmaktır. Bugün icabet yolu açıktır; yakında bu kapı, kulun kalbine âniden kapanır ve sahibi birden yakalanıp hesaba çekilir."[657]

Bütün vaiz ve davetçilere, âyette geçtiği gibi şöyle denir: "Eğer insanlar senin nasihat ve hakka davetinden yüz çevirirlerse bilesin ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen, sadece tebliğ etmektir."

Bütün İş Allah'ın Elindedir

Cenâb-ı Hak sonra, hidayet ve dalâlet, nimet ve bela bütün işlerin kendi elinde olduğundan bahsederek şöyle buyurdu:

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ يَهَبُ لِمَنْ
يَشَٓاءُ اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ الذُّكُورَۙ ﴿٤٩﴾ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ
ذُكْرَانًا وَاِنَاثًاۚ وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَٓاءُ عَقٖيمًاۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٥٠﴾

---

[657] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/357.

49. *Göklerin ve yerin mülkü (hâkimeyeti) Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.*

50. *Yahut onları, erkek ve kız olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır yapar. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Göklerin ve yerin mülkü,* hâkimiyeti *Allah'a aittir.*" Allah, onları ve onların içinde bulunan varlıkları dilediği gibi düzenleyip yönetir. O'nun tasarruflarından biri de kulları arasında dilediği şekilde nimet ve musibetleri taksim etmesidir.

"O, halkın bildiği ve bilmediği şeylerden *dilediğini yaratır;* onlardan *dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.*" Bu konuda hiç kimsenin bir dahli, etkisi ve katkısı yoktur.

"*Yahut onları, erkek ve kız olmak üzere çift verir.*" İki ayrı sınıfı bir araya getirir ve onları hepsine bahşeder. Anne, önce erkek doğurur, peşinden kız doğurur yahut ikisini birlikte (ikiz) doğurur. "*Allah dilediğini de kısır yapar.*" Onun nesli olmaz. Kısır, çocuğu olmayan erkek veya kadındır.

49. âyette, önce kız çocukları söylendi; çünkü sözün devamında, Allah'ın, insanların dilediğini değil, kendi dilediğini yaratacağı belirtildi. Böylece o günkü Araplar'ın yaratılmasını istemediği kız çocuklarının dile getirilmesi daha önemli oldu.

Bunun bir diğer açıklaması şudur: Âyetin konusu, bela üzerinedir. Araplar, kız çocuklarını en büyük bela olarak görüyorlardı. Bunu için önce onlar söylendi.

Yahut bununla babaların gönülleri hoş edilmek istendi.

Şöyle denilmiştir: Âyetin kastı, bazı peygamberlerin hallerini belirtmektir. Şöyle ki Allah Teâlâ, Hz. Şuayb ile Hz. Lût'a [aleyhimesselâm] kız çocukları bahşetti. Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] erkek çocukları bahşetti. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] erkek ve kız çocukları bahşetti. Hz. Yahya ile Hz. İsa'ya [aleyhimesselâm] ise hiç çocuk vermedi.[658]

---

[658] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/23.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir."* O, sonsuz ilim ve kudret sahibidir; içinde hikmet ve fayda olan şeyleri yaratır.

49-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah dilediğine ilimler ve iyilikler bahşeder. Dilediğine manevi zevkler ve vâridatlar bahşeder. Dilediğini akim bırakır; ona ne ilim verir ne de zevk. Bu konudaki açıklamalar için İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Letâifü'l-Minen* adlı eserine bakınız.

Şöyle de diyebiliriz: Allah dilediğine, kendisindeki zâhirî ilme vâris olacak ve onu kendisinden sonra ayakta tutacak kimseler bahşeder. Kimisine kendisindeki manevi zevk ve vecd ilimlerine vâris olacak kimseleri bahşeder ve bunun için birtakım adamlara uzun ömür verir. Yahut onlara, her ikisine vâris olacak kimseleri bahşeder. Allah, dilediğini akim bırakır; bu kimse geride bir vâris bırakmaz, onun zâhirî ilimde de bâtınî ilimde de vârisi bulunmaz.

Bazan bir velinin kendisi kâmil olur, fakat ardından vârisi bulunmaz, akim kalır. Bazıları ise kâmil değildir, ancak onun birçok evladı olur. Bu konuda genel olan durum, çok evladı olana, onların sebebiyle genişlik verilmesidir. Peşinden vârisi olmayan ise böyle değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vahiy Alma Şekilleri

Cenâb-ı Hak sonra, mülkündeki azametinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَٓائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا
فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ۝ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ
اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي

بِهٖ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَاۜ وَاِنَّكَ لَتَهْدٖٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍۙ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ
الَّذٖي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَصٖيرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

51. ***Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.***

52. ***İşte böylece sana da emrimizden bir ruh** (kalplere hayat veren bir kitap)* ***vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz, sen** (insanları bu nurla)* ***dosdoğru bir yola ulaştırırsın.***

53. ***O, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu Allah'ın yoludur. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla konuşur."* Yani Allah'ın, bir insanla konuşması sadece üç şekilden biriyle sahih olur. Bunlardan biri vahiy yani ilham olup bu, bir ilmin gizli yolla kalbe atılmasıdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Said-i Hudrî'ye, *"Fâtiha'nın bu işe şifa olacağını nereden bildin?"* diye sorması üzerine onun, *"Kalbime atıldı"*[659] sözü bu manadadır.

Yahut buradaki vahiy rüyada olur. Çünkü Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] uyumakla abdestinin bozulmayacağı bildirilen hadiste, Ubeyd b. Umeyr, *"Peygamberlerin rüyası vahiydir"*[660] demiştir. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] oğlunu kurban etme emrini alması da rüya yoluyla olmuştur. Aynı şekilde Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] annesine yapılan vahiy de rüya ve uyanık halde yapılan ilham cinsindendir.

---

[659] Ahmed, *Müsned*, 3/50. Bu manada Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait hadisler de vardır.

[660] Buhârî, Vudû', 5 (nr. 138); İbn Hacer, hadisin Buhârî'de tâbiînden Ubeyd b. Umeyr'e ait mevkuf bir haber olarak verildiğini, Müslim'de ise Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait merfû bir hadis olarak nakledildiğini kaydetmiştir (bk. *Fethu'l-Bârî*, 1/322-323).

Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ Zebur'u, Hz. Davud'un göğsünde (kalbinde) vahyetti."[661]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Veya perde arkasından konuşur."* Bu durumda insan, yüce Allah'ı görmeden, O'nun kelâmını işitir. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], ağaçtan ve Tûr dağında fezadan ilâhî kelâmı işitmesi gibi. Buradaki perdeden kasıt, Allah Teâlâ'nın kulun önüne maddi bir perde çekmesi değildir. Çünkü O'nunla yarattıkları arasında maddi bir perde mevcut değildir. Bundan kasıt, Cenâb-ı Hakk'ın zatını, vasıtasız olarak doğrudan görmenin engellenmesidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut Allah bir elçi,* melek *gönderir;* melek *Allah'ın izniyle* ve kolaylaştırmasıyla *ona dilediğini vahyeder."* Bu, yüce Allah ile peygamberleri arasında sürekli cereyan eden vahiy şeklidir.

Rivayet edildiğine göre, yahudiler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Eğer sen peygambersen, Musa'nın Allah ile konuştuğu ve O'na baktığı gibi, sen de konuşup O'na baksana!" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Musa, Allah Teâlâ'ya bakmadı"* buyurdu. Bunun üzerine bu âyet indi.[662]

Muhakkik âlimlerin çoğunluğu, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] Mi'rac gecesinde Rabb'ini gördüğü ve O'nunla vasıtasız olarak yüz yüze konuştuğu görüşündedir. Bunun için Beyzâvî, Allah Teâlâ'nın, *"Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla konuşur"* âyetindeki "vahyi", süratle idrak edilen gizli konuşma olarak tarif ettikten sonra, bu vahyin, yüz yüze veya başka yolla konuşmaktan daha umumi bir mana içerdiğini söylemiştir.[663]

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Vahiy, Beyzâvî'nin dediği gibi, yüz yüze konuşarak bilgi alma şeklinde alındığında, '*O, kuluna vahyettiğini vahyetti*' (Necm 53/10) âyetindeki mana budur. Bu, âyetin tertibini de göstermektedir. Şöyle ki Allah Teâlâ önce vasıtasız olarak hatta yüz yüze konuşmaktan bahsetti. Bu, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] halidir. Sonra, yine vasıtasız olarak konuşmaktan bahsetti, fakat bu konuşma yüz yüze değil, gayb (perde) gerisinden yapılan bir konuşmadır. Sonra da bir elçi (melek) vasıtasıyla yapılan konuşmaktan bahsetti." Tîbî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.

---

[661] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/23.

[662] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/403.

[663] bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/367.

Âyet şöyle bitiyor: *"O yücedir."* Allah, yaratılmış varlıkların vasıflarından uzak ve yücedir. O'nunla kulları arasındaki görüşme sadece âyette belirtilen şekillerden biriyle gerçekleşir. O'nunla bizzat görüşmek sadece beşerî hislerden uzaklaştıktan sonra (beşerî vasıflardan gaybet halinde) olur. *"O, hakîmdir."* Bütün işlerini hikmetle yapar. Buna göre bazan bir vasıta ile konuşur; diğer defa vasıtasız olarak yüz yüze veya onun dışında başka bir yolla konuşur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte böylece,* bahsettiğimiz gibi eşsiz bir vahiy şekliyle *sana da emrimizden bir ruhu* yani Kur'an'ı *vahyettik."* O, beden için ruh ne ise kalpler için öyle bir kitaptır. Kalpler onunla ebedî bir hayat bulur. *"Sen,* vahiyden önce *kitap nedir, iman nedir bilmezdin."* Yani sen kitabın ne olduğunu ve ondaki, akılla ulaşılamayacak bilgi, hüküm ve hikmetleri bilmezdin. İman, sadece akıl ve fikir (düşünce) ile bilinecek bir şey değildir. Eğer akılla bilinseydi Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bilirdi, çünkü onun yüksek bir akıl ve dirayet sahibi olduğunda hiçbir şüphe yoktur.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Sen bundan önce, Kur'an nedir ve iman nedir bilmezdin yani Kur'an'ın ve imanın bu şekilde tafsilatlı hükümlerini bilmezdin."[664]

Şeyh Bekrî demiştir ki: "Yani sen, âyetlerin indirilmesine, ilâhî beyanların okunmasına, Rabb'inin senin kalbine indirdiği ilmin nuruyla hakkın keşfedilmesine bağlı olarak oluşan has imanı bilmiyordun."

İbnü'l-Münir demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinin peygamberliğine imanı bilmiyordu. Bu, vahiyden önce olmayacak bir şeydir. Çünkü imanın aslı, Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik etmektir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat biz onu,* yani sana vahyettiğimiz ruhu (Kur'an'ı), *kullarımızdan* hidayetini *dilediğimizi kendisiyle doğru yola*

---

[664] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/358.

eriştirdiğimiz bir nur kıldık." Bu kimse, iradesini, onunla hidayeti bulmaya yönelten kimsedir. *"Şüphesiz, sen,* bu nurla hidayetini dilediğimiz kimseleri *dosdoğru bir yola ulaştırırsın. O, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu Allah'ın yoludur."* Göklerde ve yerde mevcut olan her şeyin, mülk, yaratılış ve tasarruf olarak Allah Teâlâ'ya ait olması, O'nun yolunun dosdoğru olmasını gerektirmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner."* Yani bütün işler, başkasına değil, sadece Allah'a döner; O, onlarda hikmet ve dilemesine uygun olarak tasarrufta bulunur.

51-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliler bazan, Cenâb-ı Hak'la, tecellileri vasıtasıyla konuşur. Bu durumda onlar, Hak Teâlâ'nın hitabını bir insandan ve taştan işitirler. Yahut bu konuşma bir vasıta olmadan gerçekleşir. Şöyle ki onlar, ilâhî kelâmı gökten işitirler. Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, şu sözüyle bu duruma işaret etmiştir:

"Yâ Rabbi, bize, beraberinde seninle konuşma da bulunan bir müşahede lutfet!"

Bu hal, sadece fenâ fillâh ve bekâ billâh mertebesine ulaşmış büyük zatlar için gerçekleşir. Cenâb-ı Hakk'ın, arada bir vasıta olmadan nur-i akdesinden konuşması, Mi'rac gecesinde Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] has bir durumdur.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Bana göre, arada bir vasıta olmadan yüz yüze konuşma, sadece beşerî özelliklerden sıyrılıp onların mahvolmasından ve rubûbiyyet sıfatlarıyla bekâ haline ulaştıktan sonra gerçekleşir. Bu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], yeryüzünden hakikat semasına yükseldikten sonra Cenâb-ı Hak'la doğrudan yüz yüze konuştuğuna bir işarettir. Allah Resûlü, yüce Mevlâ ile yeryüzünde bir vasıta ile konuşuyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise vasıtasız konuşmuştur, fakat Hak Teâlâ'yı baş gözüyle görme olmamıştır. Bunun için onun Cenâb-ı Hak'la konuşması yerde oldu, ancak kendisine Zât-ı Bârî'yi baş gözüyle görme nimeti verilmedi. Çünkü yüce Allah'ı görme, yeryüzünde yani beşeriyet hal ve şartlarında olacak bir şey değildi. Tam aksine, Cenâb-ı Hak'la konuşmak için beşerî sıfat ve şartlardan uzaklaşmak gereklidir."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, Cenâb-ı Hak'la konuşmanın üç durumla sınırlandırılması, sadece beşerî perde içinde kalanlar içindir. Beşerî özelliklerden çıkıp gayba ulaşan, yüce Allah'ın kendisini yakınlık nuru ile sardığı, nuruyla gönül gözünü cilaladığı ve rubûbiyyet kuvvetiyle gönül kulağını açıp desteklediği kimseye gelince o, Hak Teâlâ ile, O'nu kalple müşahede ederek doğrudan konuşur." Vertecübî, âriflerden Ebû Bekir-i Vâsıtî'den de buna benzer bir açıklama nakletmiştir.[665] Geniş açıklama için Vertecübî'nin eserine bakınız.[666]

Vertecübî'nin söyledikleriyle bizim söylediklerimiz arasındaki fark şudur: Ona göre, Cenâb-ı Hak'la doğrudan yüz yüze konuşma, âyette geçen üç durumun dışındadır. Bize göre ise bu tür konuşma, *"Sadece vahiyle konuşur"* âyetine dahildir; çünkü vahiy, yüz yüze konuşmaktan daha umumi bir mana içermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz sen, dilediğimiz kimseleri dosdoğru bir yola ulaştırırsın"* âyetinin manası şudur: Resûlüm sen, dilediklerimizi vuslat ve ebedî terakki yoluna ulaştırırsın. Bundan şu netice çıkar: Hak yolunda seyreden bir mürid için Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] her zaman vazgeçilmez vasıtadır; çünkü manevi terakki sadece kulluk edeplerini uygulamakla gerçekleşir. Bu edepler de Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] alınmıştır. Aynı şekilde manevi terakki de hiç kesilmez ve bitmez. Şu halde Allah Resûlü'nün yolunun esası olan edep hiç bitmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Şûrâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[665] Vâsıtî'nin sözü için bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/229-230.

[666] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/272.

(43) ZUHRUF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Zuhruf sûresi Mekke'de inmiştir. Seksen dokuz âyettir. Sûre, adını 35. âyette geçen "zuhruf" kelimesinden almaktadır. **Zuhruf,** "altın, mücevher ve süs" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Sen kitap nedir bilmezdin"* (Şûrâ 42/52) buyruldu. Bu sûrenin başında da, *"Apaçık kitaba yemin olsun ki iyice anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an yaptık"* buyruldu. Bu âyet, önceki âyet için bir tamamlayıcıdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْاٰناً عَرَبِياًّ لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾ وَاِنَّهُ ف۪ٓي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَك۪يمٌ ﴿٤﴾
اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحاً اَنْ كُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِف۪ينَ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ Mîm.***

2-3. ***Apaçık kitaba yemin olsun ki iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık.***

4. ***Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta** (levh-i mahfûzda) **mevcuttur. O, çok yücedir, hikmet dolu bir kitaptır.***

5. ***Siz, haddi aşan bir kavimsiniz diye, size Kur'an'la öğüt vermekten vaz mı geçeceğiz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hâ Mîm.* Ey Muhammed! *Apaçık kitaba yemin olsun ki iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık.*" O, Araplar'ın dilinde ve üslubunda indirildiği için manaları açık bir kitaptır.

Yahut o, hak yolunu bâtıldan ayırıp açıklayan bir kitaptır.

Yahut o, din adına ümmetin ihtiyaç duyduğu her şeyi açıklayan bir kitaptır. Biz onu, anlayasınız diye sizin dilinizde Arapça bir Kur'an yaptık. Yani biz onu anlayasınız, içindeki harika nazmı ve yüksek manayı idrak edesiniz, onun beşer gücünün üstünde içerdiği kesin delillere vâkıf olasınız, bu nimetin hakkını bilesiniz ve böylece bütün mazeretleriniz ortadan kalksın diye Arapça bir Kur'an yaptık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta (levh-i mahfûzda) mevcuttur.*" Yani o yüce Kur'an, Allah'ın katında levh-i mahfûzda sabit olup yazılıdır. Şu âyet bunun delilidir: "*Hayır o, şanı yüce bir Kur'an'dır; korunmuş bir levhada (levh-i mahfûzda)dır*" (Bürûc 85/21-22). Ona "ümmü'l-kitab" yani ana kitap denmesi, bütün semavî kitapların aslı olup, hepsinin ondan alınarak nakledilmesi ve yeni nüshalara aktarılmasından dolayıdır.

Âyet şöyle bitiyor: "O Kur'an *çok yücedir.*" Onun, diğer semavî kitaplar arasında kıymeti çok yüksektir, onların arasında mûciz olduğu yani bütün insanları ve cinleri benzerini getirmekten âciz bırakan bir kitap olduğu için çok şerefli bir mertebeye sahiptir. Yahut o, belâgat sanatlarının en yüksek noktasındadır. "O, sonsuz *hikmetlerle dolu bir kitaptır.*" Yahut o, hiçbir kitabın kendisini neshetmediği (hükmünü kaldırmadığı) muhkem bir kitaptır.

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın şanını açıklayıp Araplar'a onu bilmeleri, ona iman etmeleri ve içindekilerle amel etmeleri için onu kendi dilleriyle indirdiğini açıkladıktan sonra, onların yaptığı işin bunun aksi olmasını yadırgayarak şöyle buyurdu:

"*Siz, haddi aşan bir kavimsiniz diye, size Kur'an'la öğüt vermekten vaz mı geçeceğiz?*" Yani onu sizden ayrı ve uzak mı tutalım? Âyette şuna dikkat çekilmektedir: İlâhî hikmet Kur'an'ı onlara göndermeyi ve (önlerine delil konulmuş olsun diye) onu kendilerinden uzak tutmamayı gerektirdi.

Âyetin manası şudur: Siz, inkâr ve isyanda ileri gitmiş, haddi aşmışsınız ve onda ısrar ediyorsunuz diye, sizi ihmal edip Kur'an'ı sizden uzak mı tutsaydık? Aslında sizin haliniz, uyarı ve öğütten mahrum bırakılarak küfür ve dalâlet üzere ölüp ebedî cehennemde kalmanızı gerektirmektedir; fakat biz, rahmetimizin genişliği sebebiyle bunu yapmadık, bilakis güvenilir bir peygamber göndererek ve hak ile bâtılı açıklayan bir kitap indirerek sizi hakka davet etmekteyiz.[667]

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"*Hâ Mîm.*" Bu harflerin bir manası şudur: Resûlüm, seni sevdik ve âleme sevdirdik. Seni yücelttik ve âleme sultan yaptık. İlâhî sırları ve emirleri açıklayan kitabın hakkı için, biz seni ve kavmini onunla şereflendirdik. Onu dinleyenler, Allah'tan alıp anlasın ve O'nun nimetlerine şükredesiniz diye onu Arapça bir Kur'an yaptık. Sizi kendisiyle şereflendirdiğimiz bu kitap levh-i mahfûzdadır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin son kısmının manası şudur: O benim sıfatımdır. O, aslı itibariyle, noksanlaşma ve ayrılmaktan yani ses ve harflere ayrılmaktan, takdim ve tehir gibi durumlardan uzaktır. Çünkü bu ikisi (noksanlaşma ve ayrılma), sonradan yaratılan varlıkların vasfıdır. Ümmü'l-kitab ise zatı itibariyle ebedîdir; çünkü o, bütün sıfatların aslıdır. Ondan Kur'an'da zikrettiklerimiz bizim katımızda ümmü'l-kitabdadır. O, bir kimsenin hakikatiyle idrak etmesinden yücedir. Ona bâtıl uyanların bir şey katması ve cahillerin onu yanlış tevil etmesi imkânsızdır. O, hakkı sağlam ve açık bir şekilde ortaya koyandır. Cafer-i Sâdık demiştir ki: "O, kulların idrakinden ve vehminden yücedir. Tedbir ettiği, yarattığı ve takdir ettiği şeylerde hikmet sahibidir." Diğer açıklamalar için onun tasavvufî işaretlerine bakınız.[668] Aslında onun bu saydıkları Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıdır, halbuki âyet, Kur'an'ın vasıflarından bahsetmektedir.

---

[667] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/26-27.

İmam Kuşeyrî, *"Siz, haddi aşan bir kavimsiniz diye, size Kur'an'la öğüt vermekten vaz mı geçeceğiz?"* âyetinin işaretlerinde demiştir ki: "Bu âyette ince bir işaret vardır ki o da şudur: İsyanında devam eden ve ekseri hallerinde aşırıya giden kimseden söz (uyarı ve ilgi) kesilmemelidir. Buna göre, Allah Teâlâ'nın, isyanıyla kendisini kirletse de imanında kusur içinde olmayan ve irfanına bir halel getirmeyen kimseyi affının lutuflarını görmekten men ve mahrum etmemesi daha uygundur."[669]

Yani Allah Teâlâ, sapkınlık halinde devam eden kimseden kelâmını (uyarı ve davetini) kesmez iken, isyanı çok da olsa, imanıyla ilâhî emirlere sarılan kimseden kelâmını nasıl keser? Manevi terbiye yoluna intisap etmiş sûfiler de böyledir; kardeşleri haktan saptıklarında ondan konuşma, iyilik ve ihsanlarını kesmezler. Tam aksine ona, eski haline dönene kadar yumuşak davranıp iyilik ve ihsanda bulunurlar. Çoğunluğun görüşü budur.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْأَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ
إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٧﴾ فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَى
مَثَلُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾

---

[668] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/275.

[669] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/360.

6. *Biz öncekilere de nice peygamberler göndermiştik.*

7. *Onlar kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.*

8. *Biz, onlardan daha çetinlerini helâk ettik. Öncekilerin örneği (Kur'an'da) geçti.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz öncekilere de nice peygamberler göndermiştik."* Yani senden önce, geçmiş ümmetlere pek çok peygamber gönderdik. Fakat onlar, gelen peygamberleri yalanlayıp kendileriyle alay ettiler. *"Onlar kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı."* Öyleyse geçmiş peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret. Şöyle de düşünebiliriz: Bu âyet, öncesi için bir izah olup önceki milletlerin azgın kimseler olmasının, Allah'ın onlara peygamber göndermesine mani olmadığını belirtmektedir. Ancak onun Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için bir teselli olması daha açıktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onlardan daha çetinlerini helâk ettik."* Yani biz geçmiş ümmetlerden onlardan daha fazla haddi aşanları helâk ettik. *"Öncekilerin örneği geçti."* Yani Kur'an'da öncekilerin kıssaları pek çok defa anlatıldı. Bu âyet, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için müjde içeren bir söz iken, kavmi için bir tehdittir. Öncekilerin başına gelenler, kendileriyle ortak özelliğe sahip olduklarından müşriklerin de başına gelir.

Âyetin zâhirine göre, nebî ile resûl birdir. Meşhur olan görüşe göre, nebî daha umumi bir mana içermektedir. Her resûl nebîdir, fakat her nebî resûl değildir. Nebî, daveti kendisine has olandır, resûl ise tebliğ ile mükellef olan nebîdir.[670]

---

[670] Diğer bir tarife göre resûl, Allah tarafından yeni bir kitap ve din getirip insanları ona davet eden peygamberdir. Nebî ise yeni bir kitap ve din getirmeyip önceki peygamberin kitabını ve dinini tebliğ eden peygamberdir. Bu iki kelime, aynı manada kullanılmaktadır. Türkçe'mizde ise nebî ve resûl ayırımı yapılmadan hepsine birden "peygamber" denilmektedir (mütercim).

6-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler ne ile teselli edilmişlerse veliler de onunla teselli bulurlar. Çünkü veliler, peygamberlerin halifeleridir. Onlardan her kime eziyet yapılır ve kendisiyle alay edilirse, kendisinden daha faziletli olan peygamberlerin ve velilerin başlarına geleni düşünür, böylece kendisine eziyetler hafif gelir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklerin Yüce Yaratıcıyı Kabulleri

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin yüce yaratıcının varlığını kabul ettiklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزٖيزُ
الْعَلٖيمُۙ ﴿٩﴾ اَلَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۚ ﴿١٠﴾ وَالَّذٖي نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍۚ فَاَنْشَرْنَا بِهٖ
بَلْدَةً مَيْتًاۚ كَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذٖي خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْاَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَۙ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُا عَلٰى ظُهُورِهٖ ثُمَّ
تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ اِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذٖي سَخَّرَ
لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنٖينَۙ ﴿١٣﴾ وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

9. ***Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları, Azîz ve Alîm olan Allah yarattı" derler.***

10. ***O, yeryüzünü size bir beşik yapan ve gideceğiniz yere ulaşasınız diye sizin için orada yollar var edendir.***

11. ***O, gökten bir ölçüye göre yağmuru indirendir. Biz onunla ölü araziyi canlandırdık. İşte siz de (kabirlerinizden) bu şekilde diriltilip çıkarılacaksınız.***

12. *O, bütün çiftleri yaratan ve sizin için bindiğiniz gemileri ve hayvanları var edendir.*

13-14. *Siz onların* (*gemi ve bineklerin*) *üzerine yerleştiğiniz zaman, Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve, "Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz* (*O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız*)*; yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz" diyesiniz diye onları hizmetinize verdi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlara,* yani müşriklere, *'Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları, Azîz ve Alîm olan Allah yarattı' derler."* Yani onların yaratılışını, haddizâtında sıfatı ve şanı bu olan zata nisbet ederler. Yoksa onlar Allah'ın Azîz (sonsuz güç sahibi) ve Alîm (her şeyi bilen) olduğunu söylemezler.

Âyette, Azîz ve Alîm sıfatlarının seçilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, varlıkları ortaya çıkarmada, yoktan var etmede ve onları tedbirde tek olduğunu bildirmek içindir. Çünkü izzet sıfatı, O'nun her şeye galip ve gücünün yettiğini bildiriyor. İlim sıfatı ise O'nun her şeyi tedbir ve tercih ettiğini haber veriyor. Ayrıca, bunlara münasip sıfatlar da peşinden zikredilmektedir. Şu âyette olduğu gibi:

"O, yeryüzünü size bir beşik yapandır." Yani O, yeryüzünü, havada asılı bir beşik gibi, içinde yaşayanların kalma, yerleşme ve bütün hayatî ihtiyaçlarını görme yeri yaptı. *"O, ayrıca gideceğiniz yere ulaşasınız diye sizin için orada yollar var edendir."* Yani içine girip maksatlarınıza ulaşasınız diye sizin için orada yollar var etti. Yahut üzerinde düşünerek Rabb'inizin birliğini idrake ulaşasınız diye onları var etti. Çünkü O'nun birliğini idrak, asıl maksattır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökten bir ölçüye göre yağmuru indirendir."* Yani O, birçok hikmet ve maslahata dayalı yüce iradesinin gerektirdiği şekilde, kendisiyle kulların selâmet bulduğu ve beldelerin ihtiyaç duyduğu miktarda gökten yağmur indirendir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz,* gökten indirdiğimiz *o su ile ölü araziyi,* su ve bitkiden mahrum beldeleri *canlandırdık. İşte siz de bu şekilde* kabirlerinizden *diriltilip çıkarılacaksınız."* Yani yerden bitkinin çıkması gibi, siz de kabirlerinizden dirilmiş olarak çıkarılacaksınız.

Âyette, bitkinin bitirilmesi hakkında "ölüleri diriltmek" tabirinin kullanılması, insanların diriltilmesinin ise "çıkarılma" tabiriyle ifade edilmesi, yoktan bitirmenin büyüklüğünü ve yeniden diriltmenin kolaylığını ortaya koymaktadır. Bu, (yüce Allah'ın kudretine) istidlal yollarını sağlamlaştırmak ve kıyas metotlarını açıklamak içindir.[671]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, bütün çiftleri yaratandır."* Yani O, çeşit ve renkleriyle birlikte bütün varlık sınıflarını yaratandır.

Çift manası verdiğimiz "ezvâc"ın erkek-kadın, üst-alt, beyaz-siyah, tatlı-ekşi gibi birbiriyle eş olan şeyler olduğu söylenmiştir.

Denilmiştir ki: Gayb âleminden zuhur eden her şey çifttir, tek olan sadece Allah'tır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O ayrıca sizin için bindiğiniz gemileri ve hayvanları var edendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Siz onların* yani gemi ve bineklerin *üzerine* çıkıp *yerleştiğiniz zaman,* kalplerinizle *Rabbinizin nimetini hatırlayasınız,* o nimetin büyüklüğünü fark ederek dilinizle onu itiraf edesiniz ve sonra ona hamdederek, *'Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz (O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız); yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz' diyesiniz diye onları hizmetinize verdi."*

Gemiye veya bir hayvana binen kimse, onun insanın emrine verilmesini düşünüp hayrette kalıp ibret alarak, muhabbetle bu zikri söylemelidir. *"Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz"* âyetinde şu bildirilmektedir: Gemiye veya bir bineğe binen kimsenin, ona binme anında, dünya bineğini de hatırlaması ve dünyadan bineceği en son bineğin tabut olduğunu düşünmesi gerekir. Böylece yolculuğundaki bütün işlerini bu düşünceye göre yapar; aklına dünyanın süsleri, eğlenceleri ve boş meşguliyetleri gelmez.

---

[671] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/27.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hayvana binmek üzere ayağını üzengiye koyduğu zaman, *"bismillâh"* derdi. Hayvanın üzerine oturup yerleşince, *"Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz (O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız); yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz"* âyetini okurdu. Sonra üç kere tekbir getirir (Allahüekber der), üç defa "lâ ilâhe illallah" diyerek tehlil getirir, sonra, "Allahümmağfir li" (Allahım beni affet...) derdi.[672]

Şöyle anlatılmıştır: Bir topluluk yolculukları sırasında hayvanlarına binerken, *"Bunu hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz (O'nu her türlü noksanlıktan yüce ve uzak tutarız); yoksa buna bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz"* âyetini okudular. İçlerinde bir adam vardı. Adamın, zayıflıktan hareket edemeyen bir devesi mevcuttu. Adam, bu âyeti okumadı ve, "Onu hareket ettirmeye ben güç yetiririm" diyerek deveyi sürmeye çalıştı. Bu sırada deve birden hareket edip ayağa kalktı, dörtnala koşarak adamı sırtından düşürdü ve adamın boynu kırıldı.[673]

Akıllı kimsenin bineğine binmesi, şöhret ve keyif için değil, ibret için olmalı; kendisine bahşettiği nimetleri ve emrine verdiği hayvanlardan dolayı Allah'a hamd ve şükür etmelidir.

9-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Felsefecilerden dikkate alınmayacaklar hariç, bütün milletler bu âlemi bir yaratının bulunduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Ancak küfre düşenler, yüce Allah'a ortak koşarak yahut Cenâb-ı Hakk'ı zatına yakışmayan sıfatlarla tanıtarak veya O'nun peygamberini inadına inkâr ederek küfre düştüler. Bütün aklî ve naklî deliller, Allah Teâlâ'nın varlığında ve kudretinin eserleriyle zuhur ettiğinde ittifak etmektedir. Sıfat, mevsufundan (sıfat sahibinden) ayrılmaz. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın eserlerinin varlığı, O'nun isimlerinin varlığına delildir. İsimlerinin varlığı, sıfatlarının varlığına, sıfatlarının varlığı da zatının varlığına delildir.

Seyrü sülûk sahiplerine önce yüce Allah'ın eserlerinin varlığı keşfolur (açılır), sonra isimlerinin, sonra sıfatlarının varlığı keşfolur ve sonra zatının müşahedesi keşfolur. Cezbe ehli için ise önce Cenâb-ı Hakk'ın varlığı keşfolur, sonra sıfatları, sonra isimleri ve sonra eserleri keşfolur. Çoğu zaman ikisi yolda karşılaşırlar; biri terakki, diğeri ise iniş halindedir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde de benzer açıklamalar geçmiştir.

---

[672] Ebû Davud, Cihâd, 72, 74; Tirmizî, Daavât, 46.

[673] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/369.

İmam Kuşeyrî, *"O, yeryüzünü size bir beşik yapandır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, yeryüzünü bedenleriniz için bir yerleşme yeri yaptığı gibi, bedenlerinizi de ruhlarınız için bir karar yeri yapmıştır. İnsanlar yeryüzünün sakinleri olduğu gibi, ruhlar da bedenlerin sakinleridir. Nefislerin (bedenlerin) yeryüzünde kalma süresi sona erince, Allah dünyanın harap olmasına hükmeder. Aynı şekilde ruhlar da bedenleri terkedince, Allah Teâlâ, bedenin ölüp harap olmasına hükmeder."[674]

İmam Kuşeyrî sonra, Allah Teâlâ'nın, *"Biz onunla ölü beldeyi canlandırdık ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yüce Allah, yeryüzünü yağmurla diriltti̇ği gibi, kalpleri de güzel nazarla diriltir."

"O Allah, bütün varlıkların sınıflarını çift olarak yarattı." Aynı şekilde bütün halleri de farklı cins ve sınıflarda yarattı. O sizi taatlere rağbet halinden, sizi kendisiyle korkuttuğu azaplardan çekinme haline geçirir. Bazan, sizi hataları terketmeye sevkeden korku halinden, size sevap getirecek taatleri yapmaya götüren ümit haline ulaştırır. Diğer sıfatlarda da durum böyledir."[675]

Kuşeyrî, açıklamalarına şöyle devam ediyor: "Allah Teâlâ, hayvanları ve gemileri insanların hizmetine bağlayıp bu şekilde onlara büyük bir ihsanda bulundu. O, aynı şekilde müminler için ilâhî tevfik (kulu hayırlara ulaştıran ilâhî yardım) bineğini hazırladı. Yüce Allah, ilâhî sevgi, yardım ve desteği ile onları taatine taşır. Allah Teâlâ, müridler için irade bineğini (bir mürşid elinde seyrü sülûk yapma azmini) hazırladı ve kendilerine kolaylaştırdı. Allah onunla kendilerini cömertlik meydanına ve müşahede fezasına ulaştırır. Allah Teâlâ, ârifler için de himmet bineğini hazırladı. Onlar, bu himmetle Cenâb-ı Hakk'ın kudsî huzuruna yolculuk yaparlar ve orada bütün insanları geride bırakıp o huzurda yerleşip kalırlar. Sonra, Hak Teâlâ'nın izzet perdesini hiçbir mahlûkun himmeti aşamaz. Bu mahlûk, Allah'a yakın bir melek, gönderilen bir peygamber veya kendisine şeref bahşedilen bir veli de olsa farketmez. Cenâb-ı Hakk'ın izzet nurları parlayınca, bütün mahlûkat yok olur, sonradan yaratılan bütün varlıklar onun gerisinde kalır."[676] Kuşeyrî'nin açıklamalarının bir kısmını mana olarak verdik.

---

[674] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/360-361.

[675] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/361.

İzzet perdesi, Allah Teâlâ'nın kibriya (ululuk) perdesidir. Demek ki mahlûkattan herhangi bir kimse Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyetinin hakikatini ihata edemez (marifette son noktaya ulaşamaz). Bunun için âriflerin bu dünyada ve ahirette terakkileri (manevi yükselişleri, marifetleri ve Hakk'a yakınlıkları) ebediyen devam eder. Hiç kimsenin rubûbiyyetin sırlarının sonuna ulaşması mümkün değildir; velev ki o, ebediyen terakki etsin. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şirkin İptali

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine ortak koşanların görüşlerini ret ve iptal ederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًاۜ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌۜ
﴿١٥﴾ اَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَاَصْفٰيكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَاِذَا
بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا
وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ
غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ
اِنَاثًاۜ اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْۜ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

15. ***Böyle iken onlar, kullarından bir kısmını O'nun parçası saydılar. Şüphesiz, insan apaçık bir nankördür.***

---

[676] Kuşeyrî, a.g.e., 5/361. Bazı cümleler Kuşeyrî'nin metnine göre tercüme edildi (mütercim).

16. Yoksa Allah, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de oğulları size mi seçip ayırdı?

17. Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğu ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.

18. O, süs içinde yetiştirilip de mücadelede (delilini) açıklayamayan kızları mı Allah'a isnat ediyor?

19. Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (bu yalan) şahitlikleri yazılacak ve kendilerine hesabı sorulacaktır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Böyle iken onlar,* yani müşrikler *kullarından bir kısmını O'nun parçası saydılar."* Onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek bir çocuğun babasının parçası olması gibi, onları yüce Allah'ın bir parçası saydılar. Bu âyet, *"Eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan ..."* âyetine bağlıdır. İkisini birlikte düşündüğümüzde mana şudur:

Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan mutlaka Allah diye itiraf ederler. Onlar, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu kendi dilleriyle söylediler fakat bununla birlikte onlar Allah'ın kullarından bazılarının O'nun bir parçası olduğuna inanmaktadırlar. Âyette, "bir parça" tabirinin kullanılması, bunun bütün cihetlerden tek ve bir olan Allah için imkânsız olduğunu daha vurgulu şekilde ifade etmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, insan apaçık bir nankördür."* Nimeti bilerek inkâr etmektedir, nankörlüğü apaçıktır, nankörlükte çok ileri gitmiştir, çünkü yüce Allah'ın oğlu olduğunu söylemek, küfrün en çirkinidir. İnkâr ise bütün nankörlüklerin aslıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa Allah, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de oğulları size mi seçip ayırdı?"* Âyette, onların cahilliği ortaya konmakta ve hallerine hayret edilmektedir. Çünkü onlar, yüce Allah'ın, kendisi için (onlara göre) varlıkların en düşük olanını, yani dişi olan melekleri seçtiğini, onlar için ise değeri en yüksek olan erkekleri tercih ettiğini iddia ettiler. Onlara şu denmek isteniyor: Allah kendisi için iki sınıfın en düşük olanını, sizin için ise en faziletli olanını seçti öyle mi?

Diyelim ki siz, kendisi için imkânsız olduğu halde, Allah'ın oğlu bulunduğunu söylemeye cesaret ettiniz, peki sizin hiç aklınız ve azıcık utanmanız yok mu ki aklen imkânsız olduğu halde, O'nun iki sınıftan en hayırlı ve üstün olan erkekleri kendisine değil sizin için tercih ettiğini, en düşük olan kızları da kendisine bıraktığını söylemeye cüret ettiniz?[677]

Cenâb-ı Hak, sonra bunu şu âyetiyle açıkladı: *"Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğu ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir."* Yani onlardan birine, yüce Allah'a isnat ettiği bir kız çocuğu doğduğu haber verilse kederlenir, öfke ve üzüntüden yüzü asılır, sinirlenir, içi sıkıntıyla dolar. Müşrikler, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek dişi varlıkları Allah'a nisbet ediyor ve onları Allah'ın bir parçası olarak görüyorlardı. Çünkü onlara göre çocuğun babasıyla aynı cinsten olması ve ona benzemesi kaçınılmazdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, süs içinde yetiştirilip de mücadelede (delilini) açıklayamayan kızları mı Allah'a isnat ediyor?"* Yani o kimse, böyle yerilmiş sıfatlara sahip birini mi Rahmân'ın çocuğu olarak tanıtıyor? Halbuki o kız çocuğu, süs içinde büyümüştür. Yani o, süs ve kadına ait haller içinde büyüdü. O, hasmıyla hesaplaşmaya, erkeklerle çekişmeye mecbur kaldığında delilini ortaya koyamaz, açıklama yapamaz, delil getiremez. Çünkü bu tür konularda onların aklı zayıftır. Mukâtil demiştir ki: "Kadın (müşkül davalık konularda) konuştuğunda, (genelde) aleyhine delil oluşturur."

Âyette, lüks ve israf sayılacak süs içinde yetişmek ayıp sayılmıştır. Bunun için bir erkeğin, kendisini ve çocuklarını bundan sakındırıp takva ve edep süsleriyle seslenmesi gerekir.[678]

---

[677] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/28.

[678] Nakil ve açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/168-169.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar."* Yani onlar, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıp onları dişi saydılar. Âyet, onların küfürlerinin başka bir küfür içerdiğini belirtip bunun için kendilerini uyarıp kınamaktadır. Bu, onların Allah Teâlâ'nın katında en kâmil ve en şerefli kullar olan melekleri, kendi görüşlerine göre kulların en noksanı yani dişi saymalarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların yaratılışına şahit mi oldular?"* Yani onlar meleklerin yaratılışında hazır mı idiler? Allah onları dişi olarak yaratırken buna şahit oldular da bundan dolayı mı onların dişi olduğuna hükmediyorlar? Şüphesiz bu durum, ancak şahit olarak bilinecek bir şeydir. Âyet, müşriklerin cahilliklerini ortaya koymakta ve onlarla bir nevi alay etmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların şahitlikleri yazılacak ve kendilerine hesabı sorulacaktır."* Yani onların, "Melekler dişidir" şeklindeki sözleri amel defterlerine yazılacak ve kıyamet günü ondan hesaba çekilecekler.

15-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar, kullarından bazısını Allah'ın bir parçası saydılar, sevgide O'na başkasını ortak ettiler. Kuldan istenen, sevginin sevilene tahsis edilip O'nunla birlikte (razı olmadığı) başka bir şeyin sevilmemesidir. Gerçekten insan apaçık bir nankördür; şöyle ki o, kendisine nimet veren sevgilinin bir olduğunu, O'nun çok gayret sahibi olduğunu ve kulunun, kendisiyle birlikte başkasını (sevilmesini istemediği şeyleri) sevmesine razı olmadığını bilir. Bunları bilir fakat sevgide O'na ortak koşar, nankörlük eder.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, bütün varlıkların içinden melekleri ayırarak onları Allah'ın bir parçası saydılar."[679] Onlar, âleme fark gözüyle baktıkları yani Allah'tan başka varlıkları vücut sahibi gördükleri için melekleri O'nun bir parçası saydılar; eğer varlıklara cem' gözüyle baksalardı, yani hepsinin varlığını Allah'tan bilselerdi, bütün varlıkların ceberût denizinden fışkırarak vücut bulduğunu görürlerdi.

---

[679] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/362.

Âyette, kız çocuklarından nefret etmekten sakındırma vardır; çünkü o, kâfirlerin vasıfları arasında sayılmıştır.

Müşriklerin Şüphelerini Boşa Çıkarma

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin şüphelerini boşa çıkararak şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ
اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهٖ فَهُمْ بِهٖ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾
بَلْ قَالُوا اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾
وَكَذٰلِكَ مَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا اِنَّا
وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ
بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَاءَكُمْ قَالُوا اِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ
﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٢٥﴾

20. *Onlar, "Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık" dediler. Onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.*

21. *Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?*

22. *Hayır! Onlar sadece, "Şüphesiz, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz" dediler.*

23. *İşte böyle. Senden önce hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek, muhakkak oranın şımarık zenginleri, "Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk; biz de onların izlerinden gidiyoruz" dediler.*

24. *Gönderilen uyarıcı, "Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı (siz yine babalarınıza uya-*

caksınız)?" deyince onlar, "Biz kesinlikle sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz" dediler.

25. *Biz de onlardan intikam aldık. Bak, peygamberi yalanlayanların sonu nasıl oldu!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, 'Eğer Rahmân,* meleklere ibadet etmememizi *dileseydi, biz onlara tapmazdık' dediler."* Onlar bu sözleriyle, yaptıkları işin Allah Teâlâ katında razı olunan bir şey olduğunu belirtmek istediler; eğer böyle olmasaydı, Allah onlara meleklerle ibadet etme imkânını vermezdi. Onlara şöyle cevap verilir:

Allah Teâlâ, kul için daha önce hükmettiği azap vaadini gerçekleştirmek için bazan onunla günahlar arasını açık tutar, günah işlemesine engel olmaz.

Mu'tezile, bu âyetin zâhirine dayanarak şu görüşü ileri sürmüştür: Allah Teâlâ, kâfir için küfrü dilemedi, onun hakkında ancak imanı diledi. Kâfirler, Allah'ın kendileri hakkında küfrü dilediğini, fakat kendilerinden putlara ibadeti terketmelerini dilemediğini iddia ettiler. Bunun için, *"Eğer Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık"* dediler. Onlar bu sözle şunu demek istediler: Şayet Allah, bizim putlara tapmamızı dilemeseydi, bizi onlara ibadet etmekten alıkoyardı, ancak bunu dilemedi.

Allah Teâlâ, onların bu boş iddialarını ve yanlış inanışlarını reddederek şöyle buyurdu: *"Onların bu* söyledikleri *konuda hiçbir bilgisi yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."*

Bize göre âyetin manası şudur: Onlar Allah'ın dilemesiyle, O'nun rızasını kastettiler ve, "Eğer Allah bizim putlara tapmamızdan razı olmasaydı bizim cezamızı hemen verirdi, bizi cebir ve zorla ondan alıkoyardı. Bunu yapmadığına göre, demek ki yaptığımızdan razıdır" dediler.

Allah Teâlâ onların bu görüşünü, *"Onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur; onlar sadece yalan söylüyorlar"* âyetiyle reddetti.

Yahut onlar bu sözü, inandıklarından değil, alay etmek için söylediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona inanarak söylemedikleri için kendilerini yalanlayıp onların cahil olduklarını belirtti. Kâfirlerin buna benzer bir sözü de şudur: *"Eğer Allah dileseydi kendilerini doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız!"* (Yâsîn 36/47). Bu aslında hak bir sözdür fakat onlar bununla bâtıl bir mana kastettiler. Bu açıklamalar için Nesefî'ye bakınız.[680]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onların (Mutezile'nin ve benzerlerinin), *"Eğer Rahmân, dileseydi, biz onlara tapmazdık"* âyetini kader konusunda delil getirmeleri doğru değildir; onun bu dünyada bir faydası olmaz; çünkü o, şeriatın tasdik etmediği ancak zâhiren hakikati ifade eden bir fikre tutunmaktır. Bu durumda o, bir hakikat değil, ameli iptal ve zındıklıktır. Bunun için Allah Teâlâ, onları şeriata (dinin hükümlerine) sarılmaya sevkederek şöyle buyurdu: *"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"* Yani onlara Kur'an'dan veya bu şekil iddialarından önce, söylediklerinin doğru olduğunu söyleyen bir kitap verdik de verdikleri hükmü ondan mı alıyorlar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır!* Böyle bir şey yok. *Onlar sadece şöyle dediler: Şüphesiz, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk; onların izinden gitmekteyiz,* kendilerini taklit etmekteyiz." Yani onlar, söylediklerine naklî ve aklî bir delil ortaya koyamadılar ve sözlerinin doğruluğuna kendileri gibi cahil babalarını taklitten başka bir dayanak da getiremediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte böyle. Senden önce hangi memlekete bir uyarıcı* peygamber *göndermişsek, muhakkak oranın* refah içinde yüzen, kendilerini nimetlerin azdırdığı, şehvet ve eğlence türü şeylerden başkasını sevmeyen, dinin meşakkat ve hükümlerinden kendini muaf tutan *şımarık zenginleri, 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk; biz de onların izlerinden gidiyoruz' dediler."*

Âyette, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli vardır ve onların arasında yaygın olan taklidin eski bir sapkınlık olduğu belirtilmektedir. Bu sözün nimet içindeki zenginlere tahsis edilmesi, şunu bildirmek içindir: Şehvetleri içinde keyif sürmek ve tembellik onları hakkı düşünmekten alıkoyup taklide yöneltmiştir.

---

[680] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/169.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gönderilen uyarıcı, 'Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz* bâtıl ve hidayetten hiçbir nasibi olmayan *dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı* siz yine babalarınıza uyacaksınız?' *deyince onlar, 'Biz kesinlikle sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz' dediler."* Yani bütün ümmetler, kendilerini uyaran peygambere şöyle dediler: Sen bize en doğru, en hak dini getirsen de biz, babalarımızdan gördüğümüz dinimizde sabit kalacağız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de onlardan intikam aldık."* Kendilerine, bâtılda ısrarları sebebiyle hak ettikleri azabı verdik. *"Bak,* bahsdilen ümmetlerden peygamberlerini *yalanlayanların sonu nasıl oldu!"* Sen de kavminin seni yalanlamasına aldırış etme! Yaptıklarını önemseyip üzülme. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

20-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müşrikler, "Eğer Allah dileseydi biz, putlara ibadet yapmazdık!" diyerek, şeriattan uzak (zâhiren doğru olan) zulmanî bir hakikate sarıldılar. Bu söz, küfür ve dinsizliktir. Bunun için Allah Teâlâ onları, *"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"* âyetiyle reddetti.

Allah Teâlâ'nın, rahmetinden mahrum edip nefsiyle baş başa bıraktığı kimselerden pek çoğunun, "Eğer Allah benim hidayetimi dileseydi, beni hidayete ulaştırırdı!" dediğini görürsün. Sorumluluk yeri olan dünyada bu sözün hiçbir faydası yoktur. Kula gereken, gayrete gelmek ve Allah'ın emrettiği kulluk görevlerini yerine getirmeye koşmaktır. Şayet onu ilâhî takdirler (başa gelen şeyler) bundan alıkoyorsa, tek ve kahhâr olan Allah'a baksın, O'ndan yardım istesin. Yoksa onun için şekavet (kötü son) kaçınılmaz olur.

Ârifler demişlerdir ki: "Kim, hakikate ulaştığını söyler de dinin hükümlerine uymazsa o kimse zındık olur, dinden çıkar. Kim, dinin hükümlerine sarılır da hakikatten haberi olmazsa o kimse fâsık olur. Kim ikisini bir arada bulundurursa hakikat ehli olur."

Kula gereken, bâtında işin hakikatine bakmak, zâhirde ise dinin emirlerine sımsıkı sarılmaktır. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"Hayır! Onlar sadece şöyle dediler: *Şüphesiz, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"* âyetinde, kendilerinden daha doğru yolda giden kimseler ortaya çıkmış iken, onlara uymayarak geçmiş atalarını körü körüne taklit eden ve bu konuda katı davranan kimselere bir kınama vardır. Bu kimsede, Câhiliye'den bir damar ve hamiyet duygusu vardır.

Körü Körüne Taklitten Sakındırma

Cenâb-ı Hak sonra, körü körüne yapılan taklidin yanlış olduğunu deliliyle ortaya koyarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖٓ اِنَّنٖى بَرَٓاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ اِلَّا الَّذٖى
فَطَرَنٖى فَاِنَّهُ سَيَهْدٖينِ ﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فٖى عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ
مُبٖينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾

26. ***Hani İbrahim, babasına ve kavmine şöyle demişti: "Şüphesiz, ben sizin taptıklarınızdan uzağım."***

27. ***"Ben ancak, beni yaratana taparım. Şüphesiz, O beni doğru yola iletecektir."***

28. ***İbrahim*** *(tevhidi ilan eden)* ***bu sözü, kendisinden sonra gelecek zürriyetine devamlı kalacak bir vasiyet olarak bıraktı ki onlar*** *(şirki terkedip ona)* ***dönsünler.***

29. ***Doğrusu ben, bunları ve atalarını, kendilerine hak kitap ve gerçeği açıklayan bir peygamber gelinceye kadar*** *(dünya nimetlerinden)* ***faydalandırdım.***

30. ***Kendilerine hak gelince, "Bu bir sihirdir, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu hatırlat: *Hani İbrahim, babasına ve* körü körünü taklide saplanıp kalan *kavmine, 'Şüphesiz, ben sizin taptıklarınızdan uzağım' diyerek* onların içinde bulunduğu halden nasıl uzak kalmıştı." Hz. İbrahim, delile dayanarak, onların taptığı putlardan uzak olduğunu söyledi.

Allah Teâlâ, delil getirmede usulünü takip etsinler ve hak yola girsinler diye müşriklere Hz. İbrahim'in kıssasından bahsetti. Yahut eğer onlar mutlaka birini taklit edeceklerse Hz. İbrahim'i taklit etsinler diye onun kıssasını anlattı; çünkü o, Araplar'ın atalarının en şereflisidir.

Mana şudur: Ben, sizin ibadetinizden ve putlarınızdan uzağım. "*Ben ancak, beni yaratana taparım.*" Yani ben sizin, beni yaratan Rabbim'in dışında taptığınız putlara ibadet etmekten uzağım. "*Şüphesiz, O beni doğru yola iletecektir.*" O beni, hidayet yolunda sabit tutacaktır. Yahut O beni, şu anda ulaştırdığı hidayetin daha ötesine, daha güzeline ulaştıracaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İbrahim *bu sözü*, yani, "*Şüphesiz, ben sizin taptıklarınızdan uzağım; ben ancak, beni yaratana taparım*" sözünü, *kendisinden sonra gelecek zürriyetine devamlı kalacak bir vasiyet olarak bıraktı.*" Onu kendilerine vasiyet etti. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"*İbrahim bunu* (sadece âlemlerin Rabb'ine teslim olup kulluk yapmayı) *oğullarına vasiyet etti* ..." (Bakara 2/132). Böylece onların içinde Allah Teâlâ'nın birliğine iman eden ve insanları O'nun birliğini ikrara davet eden kimseler hiç eksik olmadı.

Âyet şöyle bitiyor: "*İbrahim böyle yaptı ki onlar* (şirki terkedip ona) *dönsünler.*" Yani Hz. İbrahim, zürriyeti içinde şirke düşenler, içlerinden tevhide davet edenlerin davetiyle tevhide dönerler ümidiyle, onlara tek Allah'a iman edip sadece O'na kulluk yapmalarını vasiyet etti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Doğrusu ben, bunları ve atalarını, kendilerine hak kitap ve gerçeği açıklayan bir peygamber gelinceye kadar (dünya nimetlerinden) faydalandırdım.*" Âyette sanki şöyle deniyor: Hz. İbrahim, zürriyeti içinde şirke düşenler, tevhide dönerler ümidiyle, onlara bunu vasiyet etti fakat onun beklediği gibi olmadı, bilakis ben, Mekke insanlarından bu asırda yaşayanları ve babalarını, ömürlerini uzatarak, kendilerine bolca nimet ve mühlet vererek, onları dünya nimetlerinden faydalandırdım. Onlar, kendilerine verilen mühletle aldandılar, şehvetlerine daldılar ve kelime-i tevhidden uzak kaldılar. Nihayet onlara, hak kitap Kur'an ve peygamberliği apaçık mucizelerle desteklenip ortaya konan bir peygamber (Hz. Muhammed sallahu aleyhi vesellem) geldi. Yahut onlara tevhidi apaçık âyetlerle ve kesin delillerle açıklayan bir peygamber geldi.

Âyette, onlar için bir kınama vardır. Şüphesiz, bol nimetlere kavuşmayı, daha fazla şükretmeye, tevhid ve iman üzere sabit kalmaya sebep yapmaları gerekirken, onlar bunu inkâr ve sapkınlıkta en ileri dereceye ulaşmaya bir sebep yaptılar.

Âyetin manası özetle şudur: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in nesli içinde kelime-i tevhidi (lâ ilâhe illallah davetini) sürekli bulundurdu ki her nesilde, tevhid ehli olanlar, şirke düşenleri ona davet etsinler ve böylece müşrik, yüce Allah'a ortak koşmaktan dönsün. Fakat onlar dönmediler, tam aksine kendilerine verilen nimetlerle oyalanıp aldandılar ve böylece kendilerine hak gelene kadar şirk üzere devam ettiler. Bu şekilde inkâra dalıp onda kalma konusunda ısrar ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine hak gelince ..."* Yani Kur'an gelip onları içinde bulundukları gafletten uyandırdığında ve kendilerini tevhide davet ettiğinde inkâr ve azgınlıkları arttı; önceki inkârlarına ilaveten, hakka inatla karşı koyup onunla alay ettiler. Şöyle ki, *"Bu bir sihirdir, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz, dediler."* Bu şekilde Kur'an'ı sihir olarak nitelediler. Kur'an'ı ve onu getiren peygamberi bilerek inkâr ettiler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim (aleyhisselâm), tevhid ehlinin imamıydı. Bunu Allah Teâlâ'nın şu âyetinden anlıyoruz: *"Bir zamanlar Rabb'i, İbrahim'e, 'Şüphesiz, ben seni insanlara imam (önder) yapacağım' dedi"* (Bakara 2/124).

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] zürriyeti içinde tevhide daveti kıyamete kadar devam ettirdi. Bu tevhid iki kısımdır. Biri, delile dayalı tevhid; diğeri ise müşahedeye dayalı tevhiddir. Hz. İbrahim'den sonra gelen peygamberler, her ikisini birlikte yapmışlardır. Onlardan sonra bu işi halifeleri yapmaktadır. Delile dayalı tevhide davet işini âlimler yürütmekte, müşahedeye dayalı tevhide davet işini ise hakiki terbiye ehli seçkin veliler yapmaktadır. Kalbi, cismanî şehvetlerine ve fâni hazlarına bağlı olan kimse, müşahedeye dayalı tevhide ulaşamaz. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda Şüşterî bir beytinde şöyle demiştir:

"En yüksek maksatla birlikte en yüce hedefe ulaşmak için, nice hazları en aşağıda terkettik."

Her kime dünya nimetleri verilir de bütün varlığı ile ona dalarsa o kimse âriflerin sohbetinin bereketinden mahrum kalır; çünkü bu nimetler onu kâmil insana baş eğmekten ve malını Allah yolunda vermekten alıkoyar. Bu durumda o kimse, *"Ben, bunları ve atalarını, kendilerine hak kitap ve gerçeği açıklayan bir peygamber gelinceye kadar (dünya nimetlerinden) faydalandırdım"* âyetinde anlatılanların yolunda gitmiş olur. Her devirde, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olarak insanı hakka ve Allah'ı tanımaya davet eden bir elçi ve davetçi bulunur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Adına Hüküm Vermeye Kalkanlar

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatı adına hüküm vermeye kalkan ve Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] küçük gören kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظ۪يمٍ
﴿٣١﴾ اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَۜ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَع۪يشَتَهُمْ
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ
بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّاۜ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

31. ***Onlar, "Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler.***

32. ***Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz, onların bir kısmını diğerlerine derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, 'Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!' dediler."* Onlar iki şehirle Mekke ve Tâif'i kastettiler. Mekke'nin büyüğü ile kastettikleri Velîd b. Mugîre, Tâif'in büyüğü ile kastettikleri ise Urve b. Mesud es-Sekafî'dir.

Mücâhid demiştir ki: "Mekke'nin büyüğü Utbe b. Rebîa, Tâif'in büyüğü ise Kinâne b. Abdüyâlîl es-Sekafî idi."[681]

Onlar, Kur'an'ın Allah katından indirildiğini kabul ederek onun, bahsedilen büyüklerine değil de Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] inmesine haset ederek bu büyük sözü söylemediler; bilakis onlar bunu Kur'an'ın Allah katından indirilmediğine bir delil olarak söylediler. Onlar bu sözle şunu demek istediler: Eğer bu Kur'an, Allah katından olsaydı, muhakkak bu büyük zatlardan birine indirilirdi.

Müşrikler bu sözü, sahip oldukları şu düşünceye göre söylediler: Peygamberlik yüksek bir makamdır; ona ancak malı çok ve mevkii yüksek olan bir kimse layıktır. Onlar, peygamberliğin ruhanî bir rütbe olduğunu, ona ancak seçkin himmetlerin ve kudsî kuvvetle desteklenmiş, insanî faziletlerle bezenmiş temiz seçkin nefislerin ulaştığını; dünyanın süs ve alayişine kapılmış dünyevî hazlarıyla keyif süren kimselere gelince, onların bu rütbeyi elde etmekten bin derece uzakta olduğunu bilemediler.[682]

---

[681] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/211; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/32.

[682] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/32-33.

İbn Atıyye demiştir ki: "Onlar 'büyükle' ancak yaş ve kıdem yönünden büyük olanları kastettiler, yoksa Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şeref ve itibar açısından onların en büyüğü idi. Çünkü onların yanında 'el-Emîn' (güvenilir insan) olarak anılıyordu."[683]

Onların maksadı dünyevî şerefti. Şöyle ki bu kimse, adının anılması ve kendisine işaret edilmesi için insanların işine el atar, mühim işlerde başı çeker. Halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yetişme dönemlerinde bu tür şeylerden uzaktı. Nitekim ahiret ehli zatlar da böyledir. Nefisler, mühim işlerinde böyle kimselere daha fazla meyil ve itimat ederler. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin arasında "el-Emîn" olarak anılıyordu. Halbuki insanların çoğu, mal ve mevki sahiplerini güvenilir görmez, kalpleri onlarla huzur bulmaz. Onları ancak zâhiren yüceltirler, hakikatte bunu hak etmediklerini bilirler. Onların bu güvensizliği kendilerini ret için yeterlidir. Bu durumda onlara, vahiy gibi kutsal bir emanet konusunda nasıl güvenilir? Allah peygamberliği kime vereceğini en iyi bilendir (En'âm 6/124). Bu açıklamayı *el-Hâşiye*[684] sahibi yapmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?"* Âyet, onların sözlerini kınamaktadır. Onda, müşriklerin cahilliği ortaya konduğu gibi, peygamberlik için uygun olan kimseyi seçmede onların hüküm vermesine hayret edilmektedir. Âyetteki rahmetten maksat, peygamberliktir.[685]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Dünya hayatında onların geçimliklerini* yani kendisiyle geçindikleri maddi rızıklarını *aralarında biz paylaştırdık."* Yani onlara, bedenlerin rızkını bile paylaştırmayı bırakmadık, çünkü onlar bundan âcizdir; bu durumda ruhların rızkı olan peygamberlik ve ilmi paylaştırma işi onlara nasıl verilir?

"Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz, onların bir kısmını diğerlerine derecelerle üstün kıldık." Yani bazısını kuvvetli, zengin ve efendi yaptık;

---

[683] bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/53.

[684] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acibe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[685] Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/33.

bazısını ise zayıf, fakir ve hizmetçi yaptık. Böylece, bazısı diğerlerini ihtiyaçlarında kullanır, mühim işlerinde istihdam eder, işlerinde koşturur; bu şekilde birlikte yaşarlar ve kendilerine fayda verecek sonuçlara ulaşırlar. Biri malı, diğeri de bedeniyle bu neticeyi alır. Eğer bütün insanlar, zenginlikte ve fakirlikte eşit olsaydı, insanların düzeni bozulurdu. Her şeyi en güzel şekilde tedbir eden ve hepsini hikmetle yapan Allah'ı tesbih ederim.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Şayet insanlar için takdir edilen durumlar eşit olsaydı, geçim işleri felç olur ve herkes olduğu halde kalırdı. Bu yüzden Allah Teâlâ bazılarına özellikle zenginlik ve mal verdi, diğerlerini de fakir ve maddi olarak güçsüz yaptı ki fakir ihtiyacını gidermek için zenginin işlerinde çalışmaya muhtaç olsun ve ondan alacağı ücretle ihtiyacını gidersin; böylece fakir ve zenginin işi birlikte görülmüş olsun."[686]

Eğer bu işi onların tedbirine havale etseydik helâk olurlardı. Onlar, kendilerine ait özel işlerini ve basit dünyanın metaından onlara fayda verecek şeyi tedbir etmede son derece âciz kalıyorlarsa, din ve peygamberlik işini tedbirde ne halde olacaklarını bir düşünün!

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "*Rabb'inin rahmeti,* yani peygamberlik yahut din ve onunla birlikte ahirette gelen kurtuluş, *onların biriktirdikleri şeylerden,* kâfirlerin biriktirdiği fâni ve âdi dünya malından *daha hayırlıdır.*"

Âyete şu manayı veren de olmuştur: Bazısı diğerlerini hükmü altına alıp emrinde çalıştırsın diye böyle yaptık.

31-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsan tabiatında yer etmiş huylardan biri de şudur: İnsanlar ancak, itibarı büyük, makamı yüksek, yiyeceği çok yahut namazı fazla kimseler için veliliği kabul ederler. Yahut kendisinden geçmiş cezbe ehlinin veya geçmiş büyükleri arasında veli bulunan kimselerin veli olacağını düşünürler. Bu anlayış hatalıdır. Gerçekte velilik, Allah'ın sırlarından bir sırdır; O bu sırrı, seçtiği kullarının kalbine emanet etmiştir. Bu sır, onların zâhirinde ortaya çıkmaz (zâhirde onların veli olduğu anlaşılmaz). O, genelde tecrit ehlinde (dünyadan elini ve gönlünü çekmiş fakirlerde) ve insanlar içinde hali bilinmeyen kimselerde bulunur. Allah Teâlâ, veliliği kulları içinde gizlemiştir. Kim, tecrit halini elde etmeden (dünyadan elini ve gönlünü çekip yüce Mevlâ'ya vermeden), zâhirî süs ve itibarları terketmeden veli olduğunu iddia ederse o kimse, kuru iddi peşinde koşan biridir. Bunun için Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî demiştir ki:

---

[686] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/365.

"Kim, Allah'ın celâl tecellileri ile (sıkıntı ve kahırla) edeplenmeden önce celâl tecellilerini (manevi nimet ve ihsanları) müşahede ettiğini iddia ederse onu terket; çünkü o, içinde bulunduğu halle aldanmış ve insanları aldatan biridir."

Tecdit ehlinden bir veliyi inkâr eden kimseye, âyetin ifadesiyle şöyle denir: *"Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ..."* Rabb'inin rahmeti -ki o, velilik sırrıdır- onların topladıklarından daha hayırlıdır.

İmam Kuşeyrî Allah Teâlâ'nın, *"Onların dünya hayatında geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ..."* âyetinin tefsirinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Yüce Allah yaptığı taksimde bazı kullarına nimet ve zenginlik verdi, bir topluluğa da fakirlik ve az mal verdi. Cenâb-ı Hak bununla birlikte onların her birine içinde oturacakları ve müstakil olarak kullanacakları bir mesken verdi. Zenginler için çok nimet ve bol nasip vardır. Buna karşılık onlar, şükredip sevindiler. Fakirler için de nimetleri taksim edeni müşahede vardır; onlar da bu hale hamdedip fakirlikleriyle övündüler. Zenginler nimeti buldular, onunla zengin oldular ve işleriyle meşgul oldular. Fakir ise Allah Teâlâ'nın, "Nimetleri biz paylaştırdık" hitabını işitip onun gereği olan kullukla meşgul oldular.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], (Huneyn Savaşı'nda Hevâzin kabilesinden ele geçen ganimetleri askerlere dağıtırken) ensara şöyle buyurdu:

"İnsanlar evlerine birtakım mallarla (koyun ve deve ile) dönerken, sizler Allah'ın resûlü ile dönmeye razı değil misiniz? Vallahi, sizin kendisiyle döndüğünüz, onların elde edip döndüklerinden daha hayırlıdır."[687]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların dünya hayatında geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ..."* âyetinden ortaya çıkan şudur: Rızıkların paylaştırılması, varlıkların yaratılmasından öncedir. Bu durumda, paya bakmak ve taksim edilene rıza göstermek gerekir. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Bütün mahlûkata rızık veren Rabb'inin paylaştırmasına kanaat et ve O'nun emrine teslim ol. Rızık veren zat, her işinde muhtardır; istediğini tercih eder. Bir sıkıntıya düşünce feryat etme, bir nimete ulaşınca da şımarma. Bunların her biri, ilâhî hüküm ve takdirlerdir. Zamanın getirdiği her şeye kanaat et; sakın sende, haline aldanmış kimseler için bir kalp kırıklığı ve üzüntü olmasın."

Allah Katında Dünyanın Basitliği

Cenâb-ı Hak sonra, dünyanın basitliğinden ve katındaki düşüklüğünden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْلَٓا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَۙ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُ۫نَۙ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًاۜ وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٣٥﴾

33. ***Eğer insanların** (mal ile aldanarak küfürde toplanan) **tek bir ümmet olma tehlikesi olmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üzerine çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık."***

---

[687] Müslim, Zekât, 132; Ahmed, *Müsned*, 3/165; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 8335; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3594; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/337. Son kısmı hariç bk. Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 1, (nr. 3778). Buhârî'de, olayın Mekke'nin fethinde gerçekleştiği kaydedilmiştir.

34. ***Onların evleri için gümüşten kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık.***

35. ***Ayrıca onlara altından yapılmış nice süsler verirdik. Bütün bunlar, dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir. Ahiret ise Rabb'inin katında takva sahipleri içindir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer insanların* mal ile aldanarak inkâra düşüp o halde kalan *tek bir ümmet olma tehlikesi olmasaydı,* dünyanın katımızdaki basitliğini göstermek için, *Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üzerine çıkacakları merdivenleri gümüşten* tezyin edilmiş *yapardık.*" Çatılarını ve oraya çıkmak için kullanacakları merdivenleri gümüşten yapardık.

"Yine *onların evleri için gümüşten kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık. Ayrıca onlara altından yapılmış nice süsler verirdik.*" Yahut onlara, bir kısmı gümüşten, bir kısmı altından yapılmış çatılar verirdik. "*Bütün bunlar, dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir.*" Yani bahsedilen aldatıcı süslerle bezenip donatılmış bu evler, sadece, dünya hayatında kısa süre istifade edilecek bir metadır. Sonra hepsi yok olur, geride hesabı kalır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Ahiret ise Rabb'inin katında takva sahipleri içindir.*" Yani güzelliğini anlatmaktan dillerin âciz kalacağı ahiret nimetleri ise Rabb'inin katında daha hayırlı olup hepsi, inkâr ve isyanlardan sakınan takva sahiplerine aittir. Bundan hareketle şunu diyebiliriz: Büyük ve değerli olan şey, dünyada değil, ahirette büyük ve değerli olandır. Bunun için Allah Teâlâ, mümine dünyadan çok pay vermedi. Çünkü dünya menfaati, müminlere ahirette verilene nisbetle çok azdır. Müminlere dünya nimetlerinin bolca verilmeyişinin bir diğer sebebi de gelecek âyette belirtildiği gibi, çok defa dünyanın onları Allah'ın zikrinden alıkoymasıdır.

33-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, dünya ve onunla gereksiz meşgul olan kimse için bir yerme vardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi."[688]

Alkame, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] uyumak için bir hasır üzerine uzanıp yatmıştı. Hasır, Allah Resûlü'nün vücudunda iz bıraktı. Uyandığında ben, üzerindeki tozları silmeye başladım ve kendisine, "Yâ Resûlallah, keşke bu hasırın üzerine uzanmadan önce bana haber verseydiniz de sizin için altınıza bir şey serseydim!" dedim. O zaman Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Dünya benim neyime! Dünya benim neyime! Ben dünyada ancak bir gölgede yahut ağaç altında bir müddet durup sonra orayı terkeden atlı gibiyim."[689]

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm], kerpiçten yapılmış bir tuğla alıp başının altına koydu. O sırada Cibrîl [aleyhisselâm] geldi ve onu başının altından alarak attı ve kendisine, "Terkettiğin şeylerle birlikte bunu da terket!" dedi.

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar: "Dünyadan, günlük olarak yetecek bir yiyeceğe ve bedenimi örtecek bir hırkaya razı oldum. Kenarları kırılmış bir testiden su içtim. Dünyayı sevenlere de ki: İstediğinizden uzaklaşın ve yüz çevirin. Beni uzakta tek başıma bırakın, halinize bakayım!"

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: *"Dünya harap olmaya mahkûmdur. Ondan daha harap olan ise onunla meşgul olan bir kalptir."*

Kim, aşırı derece dünya ile meşgul olursa Rahmân'ı zikirden uzaklaşır ve gelecek âyette belirtildiği gibi ona şeytan musallat edilir.

---

[688] Tirmizî, Zühd, 13 (nr. 2320); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4110).

[689] Tirmizî, Zühd, 13 (nr. 2377); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4119).

Rahmân'ın Zikrinden Uzak Kalmanın Sonu

Cenâb-ı Hak, zikrinden uzak kalanın ve Kur'an'dan yüz çevirenin halini bildirerek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ
﴿٣٦﴾ وَاِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾
حَتّٰى اِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ
فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ اَنَّكُمْ فِى
الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ اَوْ تَهْدِى الْعُمْىَ
وَمَنْ كَانَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ
مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ اَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِى وَعَدْنَاهُمْ فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾

36. *Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz; artık o, onun ayrılmaz bir dostudur.*

37. *Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar, onlar ise kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.*

38. *Sonunda bize geldiğinde arkadaşına, "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Sen ne kötü arkadaşmışsın!" der.*

39. *Onlara, "Bugün pişmanlık duymanız size asla fayda vermeyecektir; çünkü zulmettiniz, hepiniz azapta ortaksınız" denir.*

40. *Resûlüm, sağırlara sen mi duyuracaksın yahut körleri ve apaçık sapkınlık içinde olanları sen mi doğru yola ileteceksin?*

41. *Ya biz seni (bu dünyadan) alır götürürüz. Ve sonra onlardan mutlaka intikam alırız.*

42. *Yahut da onlara vaat ettiğimiz azabı sana gösteririz. Şüphesiz bizim onlara gücümüz yeter.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz; artık o, onun ayrılmaz bir dostudur."* Rahmân'ın zikri, Kur'an'dır. Ondan yüz çeviren kimse, dünyanın süsleriyle aşırı derecede meşgul olduğundan, onun fâni lezzetlerine daldığından Kur'an'a yönelmedi ve onun hak olduğunu bilmedi. Yahut onun hak bir kitap olduğunu bildi fakat cehaletle ondan yüz çevirdi habersiz kaldı. Biz, Kur'an'a karşı körlük içinde kalan ve ondan yüz çeviren kimseye bir şeytan musallat ederiz; o onun yakın bir arkadaşı olur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Ona şeytanı musallat ederiz, şeytan onunla dünyada ve ahirette beraber olur, kendisinden hiç ayrılmaz, ona sürekli vesvese verip azdırır." Bunda şu duruma bir işaret vardır: Kim zikre devam ederse şeytan ona yakın olup kendisini azdıramaz.[690]

Kur'an'a, "Rahmân'ın zikri" denmesi, onun âlemlere rahmet olduğunu bildirmek içindir. Buna göre mana şudur: Kim Rahmân'ın söylediği ve kitabında vahyettiği şeylerden yüz çevirirse ona bir şeytanı musallat ederiz. İbn Atıyye, âyette geçen "zikr"e şu manayı vermiştir: "Kim Allah'ın, kendisiyle kullarını uyardığı öğütlerden yüz çevirirse ona bir şeytanı musallat ederiz."[691]

Âyette geçen "zikr"in mutlak manada zikir sayılan her şeyi içine alacak bir anlamda kullanılması da muhtemeldir. Buna göre anlam şöyle olur: Kim Allah'ın zikrinden uzaklaşırsa bunun bir cezası olarak ona bir şeytan musallat ederiz; o Allah'ı zikrettiğinde şeytan kendisinden uzaklaşır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bu şeytanlar,* yani Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimselere musallat edilen her bir şeytan, *onları doğru yoldan saptırırlar,* zikre karşı körlük içinde olanları Kur'an'ın getirdiği hidayet yolundan alıkoyarlar; *onlar ise kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar."* Yani Allah'ın zikrinden yüz çevirenler kendilerinin doğru yolda olduğunu zannederler.

---

[690] Nakil ve açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/173.

[691] İbn Atıyye, *a.g.e.,* 5/55.

Yahut onlar, kendilerini saptıran şeytanların doğru yolda olduğunu düşünürler ve bunun için onları taklit ederler. Yani Allah'ın zikrine karşı körlük ve uzaklık içinde olanlardan şeytanlar hiç ayrılmaz, onları doğru yoldan uzaklaştırır ve onlar da yanlış gidişatı doğru zannederler. Nihayet, onların her biri, kıyamet günü yakın arkadaşı (şeytan) ile bize gelir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Sonunda bize geldiğinde yakın arkadaşına* hitaben, *'Keşke* dünyada *benimle senin aranda doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı! Sen ne kötü arkadaşmışsın!' der.*" Yani kıyamet günü her biri arkadaşından uzaklaşır.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyurdu ki: "*Onlara,* kıyamet günü, *'Bugün pişmanlık duymanız size asla fayda vermeyecektir; çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortaksınız' denir.*" Yani sizin küfrünüz ve zulmünüz apaçık ortaya çıktığında, zalim olduğunuz konusunda sizin ve kimsenin hiçbir şüphesi kalmadığında, size pişmanlığınız fayda vermez.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kıyamet günü azapta ortak olmanız size fayda vermez. Halbuki dünyada, başınıza gelen bir musibette ortak olmanız, onu size hafifletirdi; çünkü musibetin yükünü taşımada ve acılarını paylaşmada birbirinizle yardımlaşırdınız. Bunun için denilmiştir ki: "Musibet paylaşıldıkça hafifler; tek şahısta kalırsa ağır ve acı olur."

Kâfirlere gelince, onların ahirette azapta ortak olmaları, kendilerine bir teselli olmaz ve onları rahatlatmaz; çünkü onların her biri için güç yetirilemez azaplar vardır.[692] Bir haberde nakledildiğine göre, kâfirler, cehennemde ateşten tabutlar içinde olurlar, hiçbiri arkadaşını göremez; tam tersine kendisinin orada tek başına olduğunu zanneder.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavmini İslâm'a davette ileri derecede gayret gösteriyordu, onların ise gördükleri peygamberlik delillerine karşı sadece azgınlık ve körlükleri, işittikleri Kur'an'a karşı sağırlıkları artıyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

"*Resûlüm, sağırlara sen mi duyuracaksın yahut körleri ve apaçık sapkınlık içinde olanları sen mi doğru yola ileteceksin?*" Âyette, kâfirler inkâr içinde darmadağınık olmuş ve dalâlet içine dalmışlarken, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onları hidayete ulaştırması yadırganmakta ve buna hayret edilmektedir. Çünkü onların hakka karşı körlüğüne bir de sağırlık eklenmiştir. Âyetin manası şudur: Kabul edecek dinleme özelliğini ve basiretle görme kabiliyetini kaybetmiş kimseleri sen mi hidayete ulaştıracaksın? *"Ve apaçık sapkınlık içinde olanları,* yani Allah'ın ilminde dalâlet üzere öleceği kesinleşmiş kimseyi *sen mi doğru yola ileteceksin?"*

---

[692] Açıklama için bk. Nesefî, *a.g.e.*, 4/174.

Bu yadırgamanın sebebi, o kimsenin geri dönemeyeceği şekilde aşırı sapkınlık içinde karar kılmasıdır. Yoksa hidayete ulaştıran tarafında bir kusur yoktur. Âyette şuna da bir işaret vardır: Böyle bir kimseyi hidayete ulaştırmaya ancak Allah'ın gücü yeter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ya biz seni* bu dünyadan *alır götürürüz."* Yani eğer seni düşmanlarına galip getirmeden ve onları mağlup edip müminlerin içindeki sıkıntıyı gidermeden senin ruhunu alırsak, *"Şüphesiz biz,* kıyamet günü *onlardan* şiddetli bir şekilde *intikam alırız. Yahut da* seni vefat ettirmeden önce, Bedir'de olduğu gibi, *onlara vaat ettiğimiz azabı sana gösteririz. Şüphesiz, bizim onlara gücümüz yeter."* Öyle ki onlara bizim azap ve kahrımız gelince, onlar için hiçbir yardımcı bulunmaz.

36-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim Allah'ın zikrinden gafil olursa şeytan onun kalbine musallat olur, onu vesvese ve kötü düşüncelerle sarar. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İnsanın kalbi, melekle şeytanın arasındadır. Kalp Allah'ı zikredince, melek ona yakın olur, şeytan sinip kaçar. Kalp zikirden uzak kalınca, şeytan ona yakın olup sürekli vesvese verir ve boş temennilerde bulunur, böylece onu Allah'tan uzaklaştırır."[693]

Şüphesiz şeytanı kalpten uzaklaştıran zikir, ancak kalple yapılan zikirdir, sadece dille yapılan zikir değildir. Diliyle zikreden nice kimseler vardır ki kalbi hevâsıyla (kötü arzularıyla) meşguldür. Dille yapılan zikrin neticesi sevaptır; kalple yapılan zikrin neticesi ise Allah ile huzur hali ve aradan perdelerin kaldırılmasıdır. Niyeti hûri ve cennet köşkleri olan kimse ile tek arzusu Allah'la huzur ve aradaki perdenin kalkması olan kimse arasında ne kadar fark vardır! Birinci şahıs, amel defterini sağ taraftan alan müminlerden biridir; diğeri ise mukarrebîn makamındaki velilerin seçkinlerindendir.

---

[693] Kalbe melek ve şeytandan gelen düşünceler hakkında diğer bir hadis için bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre (2), 35.

Ey kardeşim, eğer kalplerin zikrini öğrenmek ve gaybın sırlarına ulaşmak istersen, ricâlullah ile birlikte ol (kâmil insanların sohbetine kahl) ki onlar seni tabiat (madde) âleminden ruhanî âleme intikal ettirsinler. Yoksa madde âleminin perdeleri içinde kalırsın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim Allah ile halvetin (O'nunla huzur halinin) kıymetini bilmeyip O'nun zikrinden uzaklaşır ve kötü düşenlere saplanıp kalırsa Allah Teâlâ ona kalbini meşgul edip Allah'tan uzaklaştıracak birini musallat eder. Bu, halvetteki edebi terketmenin cezasıdır. Kul, halvetinde Rabb'i ile meşgul olduğunda, onun başına, kalbini Rabb'inden meşgul edecek bir şey gelirse Cenâb-ı Hak, o şeyi herhangi bir şekilde kendisinden uzaklaştırır. Şöyle denilmiştir: 'Senin en şiddetli düşmanın nefsindir. Kul, kalbini mâsivadan arındırmanın kıymetini bilmeyip şehvetine tâbi olur ve nefsine bu kapıyı açarsa hevâsının elinde esir olarak kalır, ondan kurtulması ancak uzun bir zamandan sonra mümkün olur.'"[694]

İmam Gazâlî, *İhyâ* adlı eserinde demiştir ki: "Şeytanın iki tip askeri vardır; biri uçar, diğeri yürür (Uçan ordusu cinler, yürüyen ordusu ona tâbi insanlardır). Vesvese, onun uçan askerlerinin yani cinlerin işinden ibarettir. Şehvet ise yürüyen ordusunun yani insanların kalbi meşgul etmesinden ibarettir."

Sonra demiştir ki: "Şu bir gerçektir ki şeytana mühlet verilmiştir; o, kıyamete kadar, vesvese vermeyi terkedip de sana boyun eğmez. Ancak, eğer kalbindeki tek düşüncen Allah olursa o zaman kalbin Allah ile meşgul olur. Böylece o lânetlenmiş şeytan senin içinde dolaşma alanı ve imkânı bulamaz. O zaman sen Allah'ın, şeytanın hâkimiyetinin dışında tuttuğu halis kullarından olursun. Allah'ı zikirden gafil kalan bir kalbin şeytandan kurtulacağını düşünme. Bilakis o, kanın damarlarda dolaşması gibi insanın içinde dolaşıp durur. Onun insanın içinde akıp gitmesi ve dolaşması, bardaktaki hava gibidir. Sen bardağı, su veya başka bir şeyle doldurmadan havadan boşaltmak istesen, olmayacak bir şeyi yapmaya kalkmış olursun. Bardaktan ne kadar su boşalırsa içine o kadar hava gider. Dinî konuda mühim bir düşünceyle meşgul olan kalp de böyledir. Kalp böyle bir düşünceyle meşgul ve dolu olunca, içinde şeytanın dolaşmasından kurtulur. Yoksa kim bir lahza Allah'tan gafil kalırsa o andaki yakını ancak şeytandır. Bunun için Cenâb-ı Hak, '*Kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz; artık o, onun ayrılmaz bir dostudur*' buyurdu." *İhyâ*'dan konumuzla ilgili kısımlar alındı.[695]

---

[694] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/366.

Her kim insanları hak yoldan alıkoyarsa, "*Şüphesiz, bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar, onlar ise kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar*" âyeti, onun hakkında uygun bir mana taşımaktadır. Hakikatler ortaya çıktığında, perdeler kalktığında, doğru ile bâtıl belli olduğunda, insan, kendisini velilerin yolundan alıkoyan kimseye, "*Keşke benimle senin aranda doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı! Sen ne kötü arkadaşmışsın!*" der. O zaman Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Bugün pişmanlık duymanız size asla fayda vermeyecektir; zira zulmettiniz. Çünkü onu, (manen terbiye ve tezkiye edip) bana ulaşmaktan mahrum ettiniz. Hepiniz, manen perdelenme azabında ortaksınız."

İnsanlara vaaz edip Allah'a çağıran fakat daveti kabul edilmeyen kimseye denir ki: "Sağırlara sen mi duyuracaksın yahut körleri ve apaçık sapkınlık içinde olanları sen mi doğru yola ileteceksin? Ya biz seni ölümle alıp götürürüz. Geride sana tâbi olmayanlar için bir pişmanlık kalır. Yahut sana, vaat ettiğimiz izzetle yardımı ve Allah'ın velilerine eziyet edenlerden aldığı intikamını gösteririz. Şüphesiz, biz onlardan intikam almaya güç sahibiyiz."

---

[695] Kalbin halleri ve askerleri hakkında geniş bilgi için bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/3-59 (Beyrut 2004).

Hak Yolda Sabit Kalma Emri

Cenâb-ı Hak sonra, Hakk'ın yolunda sabit kalmayı emrederek şöyle buyurdu:

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذٖٓي اُو۫حِيَ اِلَيْكَۚ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٤٣﴾
وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَۚ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ ﴿٤٤﴾ وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا
مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَٓا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَۜ ﴿٤٥﴾

43. ***Öyleyse sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl. Şüphesiz, sen dosdoğru bir yoldasın.***

44. ***Gerçekten bu Kur'an, senin ve kavmin için büyük bir şereftir; ondan hesaba çekileceksiniz.***

45. ***Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor: Biz, Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilâhlar var etmiş miyiz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Öyleyse sen,* âyet ve hükümlerden *sana vahyedilene sımsıkı sarıl* ve onlarla amel et. Sana vaat edilen şeyi hemen vermemizle ertelememiz eşittir. *Şüphesiz, sen dosdoğru* bir yol, yani içinde hiçbir eğrilik bulunmayan sağlam bir din üzeresin." Bu, ona sımsıkı sarılma emrinin sebebidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Gerçekten* sana vahyedilen *bu Kur'an, senin ve kavmin için* ve ayrıca ümmetin için *büyük bir şereftir.*" Yahut o, Kureyş'ten olan kavmin için büyük bir şereftir. Buna göre, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanından kıyamete kadar (Kur'an'a sımsıkı sarıldıkları sürece) izzet onlarda bulunmaya devam edecek ve şeref onların olacaktır. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bu iş (İslâm'ı tatbik ve temsil), içlerinden iki kişi kaldığı sürece, Kureyş'te kalmaya devam edecektir."[696]

---

[696] Buhârî, Menâkıb, nr. 3501; Müslim, İmâre, 4; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 14/60.

Diğer rivayette ise şöyle buyrulmuştur: "*Bu iş Kureyş'te kalmaya devam edecektir. Dinin hükümlerini hakkıyla yerine getirdikleri müddetçe, onlara kim düşmanlık ederse o, muhakkak yüzü üstü sürünür.*"[697]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'de kendisini kabilelere arzediyor (kendisinin Allah'ın peygamberi olduğunu söyleyip onları İslâm'a davet ediyor) ve kendilerine İslâm'ın yayılıp her tarafı kaplayacağını vaat ediyordu. Onlar, 'Senden sonra mülk (idare ve yetki) kimindir?' diye sorduklarında sükût ediyor, onlara bir cevap vermiyordu. '*Gerçekten bu Kur'an, senin ve kavmin için büyük bir şereftir...*' âyetinin inmesine kadar böyle devam etti. Bundan sonra, kendisine, 'Senden sonra yetki ve idare kime aittir?' şeklinde bir soru sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], '*Kureyş'e aittir*' buyuruyordu. Onlar kendisine bir cevap vermiyorlardı. Ensara gelince, onlar İslâm'a daveti bu şekilde kabul ettiler."[698]

Âyete şu mana da verilmiştir: O Kur'an senin ve bütün ümmetin için bir öğüttür.

Âyet şöyle bitiyor: "Kıyamet günü bu nimete şükredip etmediğinizden *hesaba çekileceksiniz.*" Yahut Hz. Peygamber'e vahyedilenden, onun haklarını yerine getirip getirmediğinizden ve ona hürmet ve tâziminizden hesaba çekileceksiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor: Biz, Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilâhlar var etmiş miyiz?*" Âyetteki "sor" emrinden maksat peygamberlere gerçekten sormak değildir. O, mecazi bir ifade olup şu manadadır: Onların dinlerine bak, milletlerini incele, peygamberlerin milletlerinin hiçbirine putlara tapmakla ilgili bir emir veya izin gelmiş mi?

Böyle bir şey asla olmadı. Aslında bunu anlamak için, onun kendisinden öncekileri tasdik eden Allah'ın mucize kitabına bakması ve onu incelemesi yeterlidir. Yüce Allah'ın onda verdiği haber şudur: Onlar, kendilerine hiçbir delil indirilmediği halde, Allah'tan başkalarına taptılar. Geçmiş milletlerin ne yaptığını bilmek için bu âyet tek başına yeterlidir, onun dışında bir şeye hacet yoktur.

---

[697] Buhârî, Menâkıb, nr. 3500; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/215.

[698] bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/380.

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için Mi'rac gecesinde, bütün peygamberler toplandı ve kendisine, "Onlara sor: Biz, Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilâhlar var etmiş miyiz?" dendi.[699] Ancak bu rivayet zayıftır.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Gönderdiğimiz peygamberlerin ümmetlerine sor. Onlar, Tevrat ve İncil'e inanan kitap ehlidir. Onlar bu soruya ancak peygamberlerin kitaplarından cevap verebilceklerinden, onlara sorulduğunda sanki peygamberlere sorulmuş olmaktadır.

Bu soru, putlara tapmanın bâtıl bir iş olduğuna dikkat çekmek, bütün peygamberlerin tevhid üzere birleştiklerine delil getirmek ve şunu bildirmek içindir: O Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ortaya attığı yeni bir şey değil ki inkâra gidilsin ve düşmanlık edilsin.

Şöyle diyenler de olmuştur: Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat asıl hedef, bu konuda şüphesi olan diğer insanlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] zaten vahye sarılmıştı. Âyetin kastı, mevcut halde sabit durmak ve henüz elde edilemeyen güzel halleri arzulamaktır. Buna göre asıl kasıt, ilmin ve keşfin sonsuza dek artması için manevi terakkiyi istemektir. *"Bizi doğru yola ulaştır"* âyeti de bu anlamdadır. Şu halde vahye gerçek manada sarılan kimse için manevi ilerleme hiç kesilmez ve bitmez. Şöyle ki ona Kur'an'ın sırlarının gizemli yönleri açılır, Allah Teâlâ ile arasındaki perdeler kalkar. Bu durumda kulun, sonsuza dek marifeti ve manevi inkişafı devamlı artar. İşte bu hal, her iki dünyada en büyük şereftir. Kim bu nimete ulaşır da şükretmezse ona ahirette bunun hesabı sorulur veya bu nimet dünyada kendisinden çekilip alınır.

Bir de şu var: Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkındaki tevhid, bütün hak dinlerin üzerinde birleştiği bir husustur. Bütün hak davetçileri insanları ancak bu tevhide çağırır. Bütün terbiye şeyhleri terbiyesine giren kimseyi sadece ona ulaştırır. Kim kendisine tâbi olanları bu tevhide ulaştırmazsa o, insanları aldatan biridir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[699] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/215; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/87.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِه۪ فَقَالَ اِنّ۪ي رَسُولُ
رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا
نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَا وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ
اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾

46. *Andolsun, biz Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Musa, "Şüphesiz ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim" dedi.*

47. *Musa kendilerine mucizelerimizi getirince, onlar mucizelere güldüler.*

48. *Onlara gösterdiğimiz her bir mucize diğerinden daha büyüktü. Belki doğru yola dönerler diye onları azapla yakaladık.*

49. *Azabı gördüklerinde Musa'ya, "Ey sihirbaz! Sana verdiği sözün hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz" dediler.*

50. *Fakat biz onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz Musa'yı mucizelerimizle* birlikte *Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Musa, 'Şüphesiz ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim' dedi."* Diğer bir âyette geçtiği gibi, onlar kendisine, *"Eğer doğru söylüyorsan bize bir mucize getir!"* dediler (A'râf 7/196)

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa kendilerine mucizelerimizi getirince, onlar mucizelere güldüler."* Onunla alay edip eğlendiler ve onlara "sihir" dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Halbuki *onlara gösterdiğimiz her bir mucize diğerinden* yani ondan önce verilen mucizeden *daha büyüktü."* Mana şudur: Onlar için ortaya konan her mucize, i'caz mertebelerinin son noktasına ulaşmıştı. Şöyle ki onlara bakan herkes onun, gördüğü mucizelerin en büyüğü olduğuna karar verirdi. Âyetin kastı, bütün mucizelerin, içlerinde hiçbir kusur bulunmadan, hepsinin büyüklükte son noktada olduğudur.

Nesefî demiştir ki: "Âyetin zâhiri, sonra gelen mucizenin önceki mucizeden daha büyük olduğunu gösteriyor, halbuki âyetin kastı bu değildir. Bundan kasıt şudur: Bütün mucizeler, büyüklük vasfına sahiptir. Mesela şöyle denir: "Onlar iki kardeştir; her biri diğerinden (bir yönüyle) büyüktür."[700]

el-İntisâr adlı eserde demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Her bir mucize tek olarak ele alındığında, büyüklük ve parlaklığı fikri mest eder ve insan her birinin büyüklükte son noktada olduğuna, diğerlerinin ise ondan geride bulunduğuna karar verir. Fikir diğer mucizeye gelince, bu defa da onun için aynı şekilde düşünür. Kısaca, fikir iki mucizeyi bir araya getirip de faziletli olanı diğerinden ayırmaya güç yetiremez; yani, 'Şu bundan daha faziletlidir' diyemez" (Çünkü her birinde başka bir yönden üstünlük vardır).

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki* içinde bulundukları sapkınlıktan vazgeçip *doğru yola dönerler diye onları azapla yakaladık."* Allah Teâlâ, bu azabın ne olduğunu diğer âyetlerde şöyle açıklamıştır:

---

[700] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/176.

"Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün azlığı ile cezalandırdık " (A'râf 7/130).

"Bunun üzerine biz de üzerlerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik" (A'râf 7/133).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Azabı gördüklerinde Musa'ya, 'Ey sihirbaz! Sana verdiği sözün hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz' dediler."* Onlar, sihir ilmini gözlerinde çok büyüttükleri için, içlerinden âlim olanlara, "O sadece bir sihirbazdır" diyorlardı.

Yahut onlar, son derece azgınlık ve ileri derecede ahmaklık içinde bulunduklarından, böyle bir halde Hz. Musa'ya "sihirbaz" diye seslendiler ve ona şöyle dediler: "Rabb'inin senin duanı kabul edeceğine dair verdiği sözün hatırına, bizim şu azaptan kurtulmamız için dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz."

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: "Rabb'inin sana verdiği peygamberlik ve mevkinin hürmetine bizim kurtulmamız için dua et."

Bir diğer mana: "Rabb'inin, hidayete ulaşandan azabı kaldıracağına dair sana verdiği söze dayanarak, bizim kurtulmamız için dua et; gerçekten biz doğru yola gireceğiz" Yani eğer senin duan sebebiyle Allah bizden azabı kaldırırsa sana iman edeceğiz. Şu âyette geçtiği gibi:

"Ey Musa, eğer azabı üzerimizden kardırırsan, sana mutlaka iman edeceğiz ve İsrâiloğulları'nı seninle birlikte muhakkak göndereceğiz " (A'râf 7/134).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz,* Musa'nın duası ile *onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler."* Verdikleri sözü bozdular. Bu konudaki açıklamaların tamamı A'râf sûresinde geçti.

46-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin eliyle pek çok mucize meydana gelmiştir fakat onlardan ancak haklarında ilâhî inâyet takdir edilen kimseler fayda görmüştür. Aynı şekilde, Allah'a davet eden velilerin eliyle de çok sayıda keramet meydana gelmiştir; onlardan da ancak haklarında ilâhî yakınlık ve seçilme takdir edilenler fayda görmüştür. Ayrıca, talebinde samimi olan kimse, bir keramet görmeye muhtaç değildir. Bilakis Allah Teâlâ bir kulunu kendisine ulaştırmayı istediği zaman onu velilerinden birine ulaştırır; ondan beşeriyet perdesini kaldırıp kendisine o velisinin sırrını gösterir. Bu durumda o kimse herhangi bir keramet ve mucize beklemeden o veliye boyun eğip teslim olur. Kendisine ilâhî yakınlık takdir edilmeyen kimseye gelince o, bin tane mucize görse, onlara güler, onlarla alay eder ve onların bir sihir ve göz boyama olduğunu söyler. İlâhî huzurdan uzak kalmaktan ve yüce dostun huzurundan kovulmaktan Allah'a sığınırız.

Firavun'un Azgınlık ve Taşkınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un azgınlık ve taşkınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فٖى قَوْمِهٖ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ لٖى مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ
الْاَنْهَارُ تَجْرٖى مِنْ تَحْتٖىۚ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا
الَّذٖى هُوَ مَهٖينٌ وَلَا يَكَادُ يُبٖينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَٓا اُلْقِىَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ
مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنٖينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ
فَاَطَاعُوهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿٥٤﴾ فَلَمَّٓا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ
فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعٖينَۙ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِرٖينَ ﴿٥٦﴾

51. ***Firavun kavmine seslenerek dedi ki: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altımdan akan şu nehirler benim değil mi? Halimi görmüyor musunuz?"***

52. ***"Yoksa ben, neredeyse maksadını anlatamayacak şu zayıf adamdan daha hayırlı değil miyim?"***

53. *"(Eğer doğru söylüyorsa) **ona altın bilezikler takılmalı yahut beraberinde kendisini destekleyen melekler gelmeli değil miydi?"***

54. ***Firavun kavmini** (Musa'ya karşı) **kışkırttı; onlar da kendisine itaat ettiler. Gerçekten onlar fâsık bir toplumdu.***

55. ***Bizi gazaplandırdıklarında onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.***

56. ***Onları, sonradan gelecekler için, önlerinde duran bir örnek ve ibret yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun kavmine seslenerek dedi ki: Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altından akan şu nehirler benim değil mi?"*

Seslenen Firavun'un ya bizzat kendisidir ya da kendisine seslenmesini emrettiği biridir. Âyetin zâhirinden anlaşılan, kendisinin seslendiğidir. Firavun, kavminden azap kaldırıldıktan sonra Hz. Musa'ya iman ederler korkusuyla, onların toplandıkları yerde ve aralarında kendilerine seslenerek, *"Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altından akan şu nehirler,* Nil nehirleri *benim değil mi?"* dedi.

Nil'in nehirlerin en büyükleri dört tane olup şunlardır: Melik nehri, Tolun nehri, Dimyat nehri ve Tinnîs nehri.[701]

Firavun'un bahsettiği nehirler, tahtının altından akıyordu; çünkü tahtı yüksekçe bir yere yapılmıştı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Benim önümdeki bağım ve bostanımda akan şu nehirler benim değil mi?

Amr b. Âs [radıyallahu anh] demiştir ki: "Mısır'ın Nil'i, nehirlerin en seçkinidir. Allah Teâlâ, doğu ile batı arasındaki bütün nehirleri ona bağlamıştır. Yüce Allah, Nil'i akıtmak istediği zaman nehirlere emreder, nehirler suları ile Nil'i destekler; yeryüzü onun için kuyu gibi kaynar. Nil, Cenâb-ı Hakk'ın istediği zamana kadar akışını devam ettirip de nihayete gelince, Allah, bütün sulara kendi kaynaklarına dönmelerini emreder." Bu haber, *el-İktifâ* adlı eserde nakledilmiştir. Nil'in dökülme yeri Kamer dağıdır. Bir rivayete göre Nil'in aslı (ilk kaynağı) cennettendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[701] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/90; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/418.

O zamanki Mısır'ın sınırı, İskenderiye denizinden Üsvân'a kadar Nil'in uzunluğunca devam eden yerlerdir. Burada bahsedilen nehirler, Nil'in haricinde iki büyük körfezdir.

Anlatıldığına göre Abdullah b. Tahir[702] Mısır'a vali olunca, oraya doğru yola çıktı. Mısır'a yaklaşıp onu karşıdan görünce, "Firavun'un kendisiyle övünüp de, 'Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altımdan akan şu nehirler benim değil mi?' dediği belde burası mıdır? Vallahi orası benim gözümde içine girmeye değmeyecek kadar kıymeti az bir yerdir" dedi ve atının dizginini çevirip gitti.[703]

Yine anlatıldığına göre Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid bu âyeti okuyunca, "Vallahi oraya kölelerimin en düşüğünü vali olarak tayin edeceğim" dedi ve Husayb'ı oraya vali yaptı. Husayb, halifenin abdest suyunu hazırlamada görevli hizmetçisiydi.[704]

Âyet şöyle bitiyor: *"Halimi görmüyor musunuz?"* Yani Musa'nın zayıflığı ve kendisine tâbi olanların azlığı yanında benim kuvvetimi ve saltanatımı görmüyor musunuz? Firavun bu sözüyle saltanatını büyük göstermek ve insanları kendisine tâbi olmaya teşvik etmek istedi.

Firavun sonra dedi ki: *"Yoksa ben,* bu kadar büyük memleket ve zenginlikle birlikte, dilindeki pelteklikten dolayı *neredeyse maksadını anlatamayacak şu zayıf,* hakir *adamdan daha hayırlı değil miyim?"* Firavun, Hz. Musa'nın çocukluk döneminde dilinde oluşan bir pelteklği bahane ederek Musa'ya iftira etmek ve onu insanların gözünde kusurlu göstermek için böyle söyledi. Halbuki o peltekllik Hz. Musa'dan gitmişti. Hz. Musa'nın, *"Rabbim, dilimdeki tutukluğu gider ki sözümü anlasınlar"* (Tâhâ 20/27-28) şeklinde dua edince, Allah Teâlâ'nın, *"Ey Musa, sana istediğin verildi"* (Tâhâ 20/36) buyurması bunu göstermektedir.

---

702 Abdullah b. Tahir b. Hüseyin el-Huzâî (v. 230/844), Abbâsî döneminin meşhur valilerindendir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm,* 4/93).

703 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/91; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/177.

704 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/176-177.

Devamındaki âyette Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: "Eğer doğru söylüyorsa *ona altın bilezikler takılmalı değil miydi?"* Yani eğer o doğru söylüyorsa, kendisine saltanat nişanları takılmalı değil miydi? Çünkü onlar, bir kimseyi başlarına reis yaptıkları zaman, onun bileğine altın bilezikler, beline de altından bir kemer takıyorlardı.

Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: *"Yahut beraberinde kendisini destekleyen melekler gelmeli değil miydi?"* Yani onu desteklemek ve kendisine yardımcı olmak yahut onun peygamber olduğuna şahitlik yapmak için yanında onunla birlikte toplu halde yürüyen melekler bulunmalı değil miydi?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun kavmini (Musa'yı yalanlamaları için) kışkırttı."* Yani onları korkutup kışkırtarak hemen emrine uymalarını istedi. Yahut onları cahil bırakıp kendilerini zelil etti. *"Onlar da* emrettiği konularda *kendisine itaat ettiler. Gerçekten onlar,* dinden çıkmış *fâsık bir toplumdu."* Bunun için ona itaate koştular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar bizi bu şekilde öfkelendirince biz de onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk."* Yani onlar bizi şiddetli bir şekilde gazaba getirince kendilerinden intikam aldık. Bunun manası şudur: Onlar, isyanlarda çok ileri gittiler ve böylece kendilerine hemen azap etmemizi ve muamelede bulunmamızı hak ettiler. *"Biz de onları, kendilerinden sonra gelen kâfirler için örnek yaptık."* Bunlar, kendilerinden sonra gelecek kâfirler için örnek teşkil ettiler. Sonrakiler onların yolundan giderek onların başına gelen azabı hak ederler. Her kim firavunluk ve zalimlik yaparsa Firavun onun rehberi ve örneğidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kıyamete kadar kendilerinden sonra gelecek olanlar hallerinden ibret alsınlar diye, onları helâkte öncüler yaptık.

Âyette geçen "selef"in bir manası da "en önde giden kimse"dir.

Onları, sonradan gelenler için bir öğüt ve ibret yaptık. Yahut onların halini, darbımesellere konu olacak hayret verici bir kıssa yaptık. Bunun için azgın kimselere, "Sizin haliniz, Firavun'un kavminin hali gibidir" denir. Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"O kâfirlerin durumu, Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Onlar, âyetlerimizi yalanladılar; Allah da onları günahları sebebiyle yakaladı. Allah, azabı çok şiddetli olandır" (Âl-i İmrân 3/11).

51-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kibirlenmenin ve böbürlenmenin sonu zillet, horluk ve hüsrandır. Tevazu ve kalp kırıklığının sonu ise izzet ve zaferdir. Bakın Firavun, gururlanıp büyüklük taslayınca, kavmiyle birlikte denizin dalgaları arasında nasıl helâk oldu!

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şu bilinsin ki kim Allah'tan başka bir şeyle gururlanırsa, onun helâki ve ölümü onda olur. Firavun, Hz. Musa'yı ve söylediklerini küçük görüp kendisini fakirlikle ayıplayınca, Allah Teâlâ Hz. Musa'yı ona musallat etti ve Firavun'un helâki onun elinde oldu. Her kim bir insanı küçümserse o, kendisine musallat edilir."

Kuşeyrî sonra, *"Firavun, kavmini zillete düşürdü; onlar da kendisine itaat ettiler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Korkuya dayalı itaat hâlis olmaz. Taat ancak sevgi ve istekten kaynaklanınca samimi ve geçerli olur."

Kuşeyrî, *"Bizi gazaplandırdıklarında onlardan intikam aldık"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bizi gazaplandırdıklarında ..." ifadesiyle kastedilen ancak, "Bizim velilerimizi gazaplandırdıklarında" manasıdır. Bu ifade, "cem' makamı"[705] konusunda bir asıldır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, velilerini gazaba getirmesini, yüce zatını gazaba getirme olarak zikretti. Bu mana, bir hadiste şöyle ifade edilmiştir:

"Allah kıyamet gününde, 'Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da sen beni niçin ziyaret etmedin?' diye sorar. Âdemoğlu, "Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'isin, ben seni nasıl ziyaret edebilirim?' der. Allah Teâlâ,

'Falan kulumun hasta olduğunu bildiğin halde onu niçin ziyaret etmedin? Eğer onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulacaktın' buyurur."[706]

---

[705] **Cem'**: Kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Kulun kalbini ve düşüncelerini toplayacak olan Allah Teâlâ'dır. Kul her şeyini Hak'ta toplayınca, bütün düşüncesi Allah için, Allah ile, Allah'tan gelen şeylerle olur. Cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek varlık, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir.

[706] Müslim, Birr, 43.

Şu âyette de cem' haline (kulun Allah'ta fâni olmasına, bunun için Cenâb-ı Hakk'ın kulu, kendi yerine zikretmesine) bir örnek vardır: Allah Teâlâ Hz. İbrahim'e buyurdu ki:

> *"İnsanlar arasında haccı ilan et (onlara seslen) ki yaya veya binekli olarak sana (bana ve evime) gelsinler"* (Hac 22/27).

Şu âyet de bu konuya bir örnektir: Allah Teâlâ, Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında şöyle buyurdu:

> *"Kim peygamberime itaat ederse gerçekte Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ 4/80).[707]

Hz. İsa'nın Durumu

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (57) وَقَالُوا
ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ
خَصِمُونَ (58) اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِى
اِسْرَٓائِيلَ (59) وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِى الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ
(60) وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقِيمٌ (61) وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (62)

57. ***Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca senin kavmin hemen ondan** (yaptıklarının doğruluğuna bir delil bulduk diye)* ***yaygara çıkarıp şamata etmeye başlar.***

---

[707] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/369.

58. Onlar, "Bizim ilâhlarımız mı hayırlıdır, yoksa İsa mı?" dediler. Bu misali sadece seninle tartışmak için ileri sürdüler. Hayır, onlar kavgacı bir toplumdur.

59. İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâiloğulları'na ibret yaptığımız bir kuldur.

60. Eğer dileseydik, yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık.

61. Şüphesiz o, *(İsa'nın inişi)* ***kıyametin kopacağının bir bilgisidir. Sakın onun hakkında şüphe etmeyin. Bana uyun; bu dosdoğru bir yoldur.***

62. Sakın şeytan sizi doğru yoldan döndürmesin. Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca senin kavmin hemen ondan, (yaptıklarımızın doğruluğuna bir delil bulduk diye) yaygara çıkarıp şamata etmeye başlar."*

Bu şöyle oldu: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklere, *"Şüphesiz siz ve Allah'ın dışında taptıklarınız cehennem odunudur"* (Enbiyâ 21/98) âyetini okuyunca kızdılar. Bunun üzerine İbnü'z-Zeba'râ,

"Ey Muhammed, bu sadece bizim ve putlarımız için mi yoksa bütün ümmetler için de geçerli mi?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"O, siz, putlarınız ve Allah'a şirk koşan bütün ümmetler için geçerlidir" cevabını verdi. İbnü'z-Zeba'râ,

"Sen, İsa'nın hayırla anılan bir peygamber olduğunu söylemiyor musun? Aynı şekilde annesinin de hayırla anılan bir kimse olduğunu söylemiyor musun? Hıristiyanların onlara taptığını bilmiyor musun? Aynı şekilde Üzeyir'e ve meleklere de tapılıyor. Eğer bunların hepsi (tapanlar ve tapılanlar) cehennemde ise biz ve ilâhlarımız (putlarımız) onlarla birlikte cehennemde olmaya razıyız!" dedi. Bunu işiten müşrikler sevindiler ve bağrışmaya başladılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy bekleyerek sükût etti.[708]

Diğer bir rivayette, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Onlar* (İsa'ya değil), *ancak kendilerine bu işi emreden şeytanlara taptılar"* buyurdu ve sonra İbnü'z-Zeba'râ'ya dönerek, *"Sen, kavminin kullandığı dil hakkında ne kadar cahilsin. Bilmez misin âyette geçen 'mâ' edatı, akılsız varlıklar için kullanılır. O da ancak putlara aittir"* buyurdu.

Bunun üzerine, *"Şüphesiz, haklarında tarafımızdan en güzel âkıbet ve mükâfat hazırlanmış olanlar, cehennemden uzaklaştırılmışlardır"* (Enbiyâ 21/101) âyeti indi.

Mana şudur: İbnü'z-Zeba'râ, İsa b. Meryem'i putları için bir misal verip hıristiyanların ona tapması konusunda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile tartışmaya girince, senin kavmin Kureyş bu misale sevinip gülerek yaygara yaptı ve gürültü çıkarttı.

Âyetteki, "yaygara çıkartıp gürültü yaptılar" manasını verdiğimiz "yesıddûne" kelimesinin, "yüz çevirmek" manasına geldiğini söyleyenlere göre âyetin manası şöyledir: Onlar, bu misalden dolayı haktan yüz çevirdiler. Yani içinde bulundukları yüz çevirme haline devam ettiler yahut daha çok yüz çevirdiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, 'Bizim ilâhlarımız mı hayırlıdır, yoksa İsa mı?' dediler."* Yani müşrikler şunu demek istediler: Ey Muhammed, sana göre bizim putlarımız İsa'dan daha hayırlı değildir. İsa (kendisine tapıldığı için) cehennem odunu olacaksa, bizim putlarımızın işi daha kolaydır. Yahut İsa ateşe girecekse bizim, putlarımızla birlikte ateşte olmamızda bir beis yoktur!

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bu misali sadece seninle tartışmak için ileri sürdüler."* Yani onlar, hakkı öğrenip ona boyun eğmek için değil, sırf cedel ve düşmanlık olsun diye bana bu misali verdiler. *"Hayır, onlar kavgacı,* düşmanlığı şiddetli, inatçı, tartışmaya meyilli yaratılmış *bir toplumdur."* Çünkü, *"Şüphesiz, siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennem odunudur"* (Enbiyâ 21/98) âyeti sadece putları kastederken, İbnü'z-Zeba'râ, ondan kastın putlar olduğunu (Hz. İsa ve melekler olmadığını) bildiği halde, yüce Allah'ın kelâmının bazan umumi manaya geldiğini gördüğü için, hilesi için bir yol buldu, asıl manadan sapıp âyeti, Allah'tan başka tapılan herkesi içine alacak şekilde yorumladı. Bunu yaygara çıkarma, cedelleşme, galip gelme arzusu ve büyüklüğünü gösterme hevesiyle yaptı; bu konuda kaba ve edepsizce davrandı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ise ona bir karşılık vermedi, kendi adına Rabb'i cevap verinceye kadar bekledi.[709]

---

[708] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/178; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/38.

Şöyle denilmiştir: Müşrikler, *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, (yaratılışı bakımından) Âdem'in durumu gibidir"* (Âl-i İmrân 3/59) âyetini işittikleri zaman, "Biz, hıristiyanlardan daha doğru yoldayız; çünkü onlar bir insana (İsa'ya) taptılar, biz ise meleklere ibadet ediyoruz!" dediler. O zaman bu âyet indi. Buna göre, onların, *'Bizim ilâhlarımız mı hayırlıdır, yoksa İsa mı?"* sözleri, kendi ilâhlarını Hz. İsa'dan üstün görerek söylenmiş bir sözdür, zira onların ilâhlarından kastı meleklerdir. Onlar bu sözü sadece cedel ve çekişme için söylediler (Çünkü onların "ilâhlarımız" derken kastettikleri, meleklerdir).

Şöyle de denilmiştir: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, (yaratılışı bakımından) Âdem'in durumu gibidir"* (Âl-i İmrân 3/59) âyeti indiği zaman, müşrikler, "Muhammed sadece, hıristiyanların İsa'ya ibadet ettikleri gibi, bizim de kendisine ibadet etmemizi istiyor!" dediler.[710]

Onların gayesi ve maksadı, Hz. Peygamber'le [sallalalhu aleyhi vesellem] alay etmek için, onunla putlarını eşit görmektir. Onların maksadının, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" sözlerinden ve onlara ibadet etmelerinden dolayı kâfir olduklarına hükmettiği şeylerin sorumluluğundan kurtulmak olması da câizdir. Onlar sanki şöyle dediler: Bu sözü ilk defa biz söylemedik ve bu kötü işi ilk defa biz yapmadık. Bizden önce hıristiyanlar İsa Mesîh'i Allah'ın oğlu gördüler ve ona ibadet ettiler. Bizim söylediğimiz ve yaptığımız onlarınkinden daha doğru; çünkü biz, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" derken, Allah'a melekleri nisbet ettik, onlar ise bir insanı Allah'a nisbet ettiler (İsa Allah'ın oğludur dediler).

---

[709] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/178-179.

[710] Benzer bir rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/419.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâiloğulları'na ibret yaptığımız bir kuldur."* Yani Hz. İsa [aleyhisselâm], kendisine peygamberlik verdiğimiz diğer kullar gibi bir kuldur. Biz onu, İsrâiloğulları için bir ibret, halk arasında yayılmış diğer misaller gibi anlatılmaya değer acayip bir örnek yaptık.

Âyette, onu kulluk mertebesinden çıkarıp ilâhlığa yükseltmenin yanlış olduğuna dikkat çekilmektedir. Yani Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] durumunun nihaî noktası şudur: O, kendisine peygamberlik nimeti bahşettiğimiz ve kendisini eşsiz bir şekilde yaratarak birtakım hayret verici özelliklerle donattığımız bir kuldur. Halbuki biz, Hz. Âdem'i, ondan daha hayret verici bir halde yarattık. Bu durumda, o nasıl rubûbiyyet mertebesine çıkar? O böyle bir durumda mı ki Allah'la birlikte kendisine ibadet edilmeye razı olsun? Kim ona ibadet ederse o ancak şeytana ibadet etmiş olur.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette şöyle buyurdu: *"Eğer dileseydik, yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık."* Yani dileseydik yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık; onlar Allah Teâlâ'ya sizden daha itaatkâr olurlardı.

Âyete şöyle bir mana da verilmiştir: Eğer biz dileseydik, şaşılacak işlere kudretimizin yettiğini göstermek için, sizlerden doğum yoluyla melekler yaratırdık. Onları hiç yoktan yaratıp göklerde yerleştirdiğimiz gibi, doğum yoluyla sizlerden meydana getirip yeryüzünde kalacak ve evlatlarınız gibi size halef olacak kimseler yapardık. Aranıza karışır, sizin gibi işler yaparlardı. Bu durumda onlar, birer cisim olup cisimden meydana gelen birer varlık iken, kendisine ibadet edilmeye nasıl hak sahibi olacaklar? Halbuki ibadeti hak eden ebedî zat, bütün bu hallerden yüce ve uzaktır.[711]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz o,* yani İsa [aleyhisselâm] *kıyametin gelişini bildiren bir ilimdir;* onun gökten inmesiyle kıyametin geleceği bilinir."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], âyette "ilmi" "âlem" şeklinde okumuştur. Buna göre mana şöyle olur: Onun gelişi kıyametin alametidir.

---

[711] Mana için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/179.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] babasız olarak meydana gelmesi ve ölüleri diriltmesi, kâfirlerin inkâr ettiği en büyük olay olan öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğuna dair bir delildir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz, İsa [aleyhisselâm] arz-ı mukaddeste Efik denilen bir tepeye inecektir. Üzerinde sarımsı iki elbise vardır. Saçına yağ sürülmüştür. Elinde bir mızrak bulunur; onunla deccâli öldürür. Sonra Beytülmakdis'e gelir. İnsanlar o sırada ikindi namazında olurlar. İçlerinden biri onlara imamlık yapmaktadır. Hz. İsa gelince, imam geri çekilir fakat İsa onu öne geçirir ve arkasında Hz. Muhammed'in şeriatına göre namaz kılar. Sonra hınzırı öldürür, haçı kırar, havraları ve kiliseleri yıkar, Hz. Muhammed'le birlikte kendisine iman edenler hariç, hıristiyanları öldürür."*[712]

Bazıları, âyetteki "o" ile kastedilenin Kur'an olduğunu söylemiştir, çünkü onda kıyametin kopacağı bildirilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sakın onun hakkında şüphe etmeyin. Bana uyun."* Yani benim hidayet yoluma ve şeriatıma uyun. Yahut peygamberime uyun. Bazıları, âyetin bu kısmının Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait olup kendisine Cenâb-ı Hak tarafından böyle söylemesinin emredildiğini söylemiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu dosdoğru bir yoldur."* Yani sizi davet ettiğim bu yol, Hakk'a ulaştıran bir yoldur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sakın şeytan sizi bana tâbi olmaktan çevirmesin. Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır."* Onun size düşmanlığı apaçık ortadır; çünkü o, babanız Âdem'i [aleyhisselâm] cennetten çıkardı ve sizi felakete itti.

57-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Öğüt ve uyarıların nurunun kalplere sirayet etmesi ancak teslimiyet, tasdik, sükût ve güzel dinleme ile gerçekleşir. Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinde bulunurken, sanki başlarında bir kuş var da onu kaçırmaktan sakınıyor gibi sükûnet ve sessizlik içinde otururlardı. Vaaz ve sohbete çekişme ve gürültü girince bereketi gider. Bunun için şöyle denmiştir: "Sûfîlerin yolu, teslimiyet ve tasdik üzere kuruludur; fakihlerin yolu ise araştırma ve teftiş üzere kuruludur." Ancak karşılıklı müzakere ile yapılacak bu araştırma ve teftiş, insafla, sesi yükseltmeden, gürültü çıkarmadan, kızmadan ve güzel soru sorarak olmalıdır. Yoksa ilmî müzakere nefsanî mücadeleye dönüşür; ilmin bereketi gider.

---

[712] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/420; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/219-220; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/97. Biraz farklı ifadelerle aynı konuda bk. Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, nr. 3448; Müslim, İmân, 242; Ebû Davud, Melâhim, nr. 4324.

Hz. İsa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilişinden ve Allah'a davetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَاءَ عِيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِاُبَيِّنَ
لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي تَخْتَلِفُونَ ف۪يهِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿٦٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ
هُوَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ
الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْۚ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ اَل۪يمٍ
﴿٦٥﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

63. ***İsa, apaçık mucizelerle geldiği zaman onlara dedi ki: "Ben size hikmeti getirdim ve hakkında ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını size açıklamak için geldim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."***

64. ***"Şüphesiz, Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabb'inizdir. Öyleyse O'na kulluk edin; işte bu dosdoğru bir yoldur."***

65. ***Fakat aralarından çıkan gruplar ayrılığa düştüler. Acı dolu bir günün azabından dolayı vay o zulmedenlerin haline!***

66. ***Onlar ancak, kendileri farkında olmadan kıyametin âniden başlarına gelmesini bekliyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsa, apaçık mucizelerle* yahut İncil'in âyetleriyle veya apaçık ilâhî hükümlerle *geldiği zaman* İsrâiloğulları'na *dedi ki: Ben size hikmeti,* şeriatı veya ilâhî hikmet ve hükümleri içeren İncil'i *getirdim ve hakkında ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını size açıklamak için geldim."* Açıklanan bu şeyler, din işleriyle ilgilidir. Dünya işleriyle alakalı şeylere gelince, onları açıklamak peygamberlerin aslî vazifesi değildir. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Siz, dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz."[713]

Âyetin manası şudur: Ben size hikmeti öğretmek ve hakkında ihtilafa düştüğünüz dinî meseleleri açıklamak için geldim.

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık,* bana muhalefet etme konusunda *Allah'tan korkun ve* size Allah Teâlâ'dan tebliğ ettiğim hususlarda *bana itaat edin."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabb'inizdir; öyleyse O'na kulluk edin."* Bununla onlara emrettiği taati açıklamaktadır. O, tevhid inancı ve ilâhî hükümlere uyarak Allah'a kulluk yapmaktır. *"İşte bu,* içine gireni saptırmayan *dosdoğru bir yoldur."* Bu ifade, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] ait olup yukarıdaki sözünün tamamıdır. Bazıları bu sözün Allah Teâlâ'ya ait olup Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] sözünü tasdik ettiğini söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat aralarından çıkan gruplar ayrılığa düştüler."* Yani Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] sonra, hıristiyanlar içinden veya kendilerine peygamber gönderilen yahudi ve hıristiyanlar içinden çıkan gruplar, hiçbir delil ve burhana dayanmaksızın aralarında ihtilafa düştüler. *"Acı dolu bir günün azabından dolayı vay o zulmedenlerin haline!"* O, kıyamet günüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar ancak, kendileri farkında olmadan kıyametin âniden başlarına gelmesini bekliyorlar."* Yani bu kâfirler veya Hz. İsa'nın kavmi, dünya işleriyle meşgul olduklarından kıyamete hazırlanmaktan uzak iken onun âniden başlarına gelmesini bekliyorlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, meydana gelmesini beklemeksizin kıyameti inkâr ediyorlar.

---

[713] Müslim, Fezâil, 141; ayrıca bk. İbn Mâce, Ruhûn, 15 (nr. 2471); Ahmed, *Müsned,* 3/152.

63-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler, ümmetlerine dinle ilgili ihtilafa düştükleri şeyleri açıklıyorlardı. Bu şey, dinin zâhiriyle veya bâtınıyla ilgili olsun, farketmiyordu; hepsine kendilerine vahyedilen ilham yahut gönderilen bir meleğin getirdiği vahiy ile cevap veriyorlardı. Peygamberler vefat edince, âlimlerden ve velilerden onların yerine bu işi yürütecek halifeleri kaldı.

Âlimler, inanç ve ilâhî hükümlerde ihtilafa düşülen konuları, sahip oldukları temel usul ve delillerle açıkladılar. Veliler ise hakikatleri, şüphe, vesvese ve diğer hastalıklar gibi kalplerle ilgili şeyleri sahip oldukları manevi zevk ve keşiflerle açıkladılar.

Âlimler, meseleleri çözmek için kitaplarına ve ilimlerine müracaat ederler; veliler ise kalplerine ve manevi zevklerine müracaat ederler. Hatta seleften (önceki devirlerdeki) bazı âlimler, aklî ve kalbî bir meselede çözüm bulamayınca, (kendileri gibi kitap okumamış da olsa, marifet ilmine ve kalp safiyetine sahip) ümmî bir sûfîye gidip o meseleyi soruyorlar ve cevap vermesi için onu zorluyorlardı. Bunun üzerine o sûfî de kendisine sordukları her soruya cevap veriyordu. Ebü'l-Hüseyin Nûri'nin, zamanındaki bir kadı ile arasında geçen olay gibi. Olay şudur:[714]

Halife Muvaffak zamanında bazı fitneciler sûfîleri halifeye şikâyet edip haklarında iftira ettiler. Olay 262'de (875) meydana geldi.

Sûfîleri zındıklıkla itham eden Hanbelî mezhebi fakihlerinden Gulâm-ı Halil isimli bir zattı. Bu adam, Halife Muvaffak ve annesi yanında sûfîlerin bazı görüşlerini şiddetli tenkit edip onları zındık olmakla suçladı. Onların Allah Teâlâ'ya âşık olmaktan bahsettiklerini söyleyerek, bunun olmayacağını, sûfîlerin yanlış yolda ve itikadda olduğunu ileri sürdü. Fakat sonuçta iftirası ve yanlışı ortaya çıktı.

Halife, bahsedilen sûfîlerin yakalanıp cezalandırılmasını emretti. Cüneyd-i Bağdâdî, kendisini fıkıh ilmiyle meşgul biriymiş gibi göstererek kurtuldu. Şehham, Rakkam ve Ebü'l-Hüseyin Nûri yakalanıp nezarete alındılar. Boyunları vurulmak üzere hazırlık yapılınca, Nûri [kuddise sırruhû] öne atıldı. Cellat kendisine,

---

[714] Olay, tefsirin metninde anlatılmamıştır; biz, yaşanan hadise, velilerin ahlâkına güzel bir örnek ve herkese ibret olduğu için diğer kaynaklardan ekledik (mütercim).

"Niçin acele ediyorsun?" diye sorunca,

"Kardeşlerimin bir saat fazla yaşamaları için ölüme kendimi tercih ediyorum, önce beni öldür!" dedi.

Cellat hayret içinde kaldı, elini geri çekti. Hadise halifeye haber verildi. Halife sûfîlerin halini incelemek üzere, Kâdılkudât İsmail b. İshak'a haber gönderdi.

Kadı, Ebü'l-Hüseyin Nûri ile biraz konuştu. Ona bazı sorular sordu. Nûri [kuddise sırruhû], başını önce sağ tarafına eğdi, sonra sol tarafına çevirdi. Sonra önüne eğdi. Sonra kadıyı hayrette bırakan cevaplar verdi. Peşinden şöyle dedi:

"Allah'ın öyle kulları vardır ki onlar Allah ile kalkarlar, Allah ile yürürler, Allah ile konuşurlar, Allah ile yaşarlar, Allah ile ölürler. Her işlerinde Allah'a müracaat eder, O'na güvenirler. O'nun kendilerine güzel nazarı ile kötülüklerden korunurlar."

Ebü'l-Hüseyin Nûri'nin [kuddise sırruhû] verdiği cevapları ve bu sözlerini işiten kadı ağladı ve halifenin huzuruna çıkarak,

"Eğer bu topluluk zındık ise yeryüzünde hiç müslüman yoktur!" dedi. Halife de onları serbest bıraktı.

Kadı, Nûri hazretlerine başını sağa, sola ve öne eğmesinin sebebini sordu. Nûri [kuddise sırruhû] şu cevabı verdi:

"Bana sorduğun soruların cevabını önce sağımdaki meleğe sordum, o, 'Bilmiyorum' dedi. Solumdaki meleğe sordum, o da bilmediğini söyledi. Sonra kalbime sordum; kalbim cevapları Rabbim'den alarak bana bildirdi, ben de sana söyledim."[715]

İmam Şa'rânî de ümmî olan şeyhi Ali el-Havvâs'a kapalı, zor ve müşkil meseleleri sorar, o da kendisine cevap verirdi. Hatta onun bütün kitapları, Allah hepsinden razı olsun, şeyhinin sözleriyle doludur.

---

[715] bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/250-251, Hatîb, *Târîh*, 5/130135; Arûsî, *Netâicü'l-Efkâr*, 1/228; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 83.

Allah İçin Birbirini Sevenlerin Âkıbeti

Manevi zevk sahipleri, Allah için birbirini seven müttakilerdir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetiyle işaret ettiği kimselerdir:

اَلْاَخِلَّٓاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّق۪ينَ (67) يَا عِبَادِ لَا
خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (68) اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا
وَكَانُوا مُسْلِم۪ينَ (69) اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ (70)
يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَف۪يهَا مَا تَشْتَه۪يهِ الْاَنْفُسُ
وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ (71) وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ٓي اُورِثْتُمُوهَا
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (72) لَكُمْ ف۪يهَا فَاكِهَةٌ كَث۪يرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (73)

67. *O gün, müttakiler dışında, bütün dostlar birbirine düşman olurlar.*

68. *Allah onlara şöyle nidâ eder: "Ey kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz de."*

69. *Onlar, âyetlerimize iman eden ve (emrimize) teslim olan kimselerdir.*

70. *Onlara denir ki: "Siz ve eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete girin."*

71. *Onların etrafında yiyecek ve içecekler altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır. Orada, canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Onlara denir ki: "Siz orada ebedî olarak kalacaksınız."*

72. *"İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size miras olarak verilen cennettir."*

73. *"Orada sizin için bol bol meyve var, onlardan yersiniz."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"O gün, müttakiler dışında, bütün dostlar birbirine düşman olurlar."* Yani dünyada kötü işlerde birbirini sevenler, kıyamet günü birbirinin düşmanı olur; biri diğerine kızar. Allah rızasının dışında oluşan bütün dostluklar o gün biter; dostluk sebebi kesildiği için düşmanlık ve kızgınlığa dönüşür. Onların dostluk sebebi hevâda (nefsin kötü arzularında) birleşmekti. Ancak müttakiler yani Allah için arkadaş olan dostlar ise böyle değildir. Şüphesiz bu, kalıcı ve devam eden bir dostluktur. Çünkü onların dünyadaki dostluğu Allah için ve Allah yolunda olduğu için, ahirette de aynı halde kalır. Allah için olan her şey devam eder. Allah'ın dışında olan şeyler ise kesilir, devam etmez. Ahirette müttakilerin dostluğu bitmediği gibi, her birinin, Allah için sevdiği dostunun bereketiyle elde ettiği sevabı ve yüksek dereceleri görmesiyle dostlukları artar.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Kendileri için hiçbir korku ve üzüntünün bulunmadığı Allah dostları kimlerdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

"Allah için birbirini sevenlerdir" buyurmuştur.[716]

İmam Bezzâr, Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah, kendileriyle aynı ortamda bulunup sohbet edeceğimiz kimselerin en hayırlısı kimselerdir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

> *"Meclisinde bulunacağınız kimselerin en hayırlısı; görülmesi size Allah'ı hatırlatan, konuşması amelenizi artıran ve ilmi size Allah'ı zikrettiren kimselerdir."*[717]

Şeyh Ebû Medyen el-Mağribî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Dünyaya yöneldiğinin göstergesi, dünyayı seven insanlarla sohbet edip onlarla içli dışlı olmandır. Allah'a yöneldiğinin göstergesi ise dünyadan elini eteğini çekip Allah'a bağlananlarla sohbet etmendir."

---

[716] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/373.

[717] Aynı konuda, sonu biraz değişik hadis için bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2437; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3995; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 3/467-468.

İmam Mâlik demiştir ki: "Sana kötülüğünü öğretmemesi için fâcirle (açıktan günah işleyen kimseyle) sohbet etme!"

İbn Rüşd demiştir ki: "Dininde ve hayrında kendisine uyulacak kimseler hariç, diğer insanlarla sohbet etmek (içli dışlı olmak) uygun değildir; çünkü kötü arkadaş, insanı kötü hallere düşürür."

Hakîm demiştir ki: "Kişiye kendisini sorma, yakın arkadaşının kim olduğunu sor. Bil ki herkes, yakın arkadaşına uyar (ona benzer)."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kişi dostunun dini (hali ve yaşantısı) üzeredir. O halde herkes kiminle dost olduğuna iyi baksın."[718]

Allah için birbirini sevenler hakkındaki açıklamaların devamı "âyetlerin tasavvufî işaretleri" kısmında gelecektir.

Allah için birbirini seven müttakilere kıyamet günü, kendilerine şeref bahşetmek ve kalplerini hoş etmek için Allah tarafından şöyle denir: *"Ey kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz de."*

Cenâb-ı Hak sonra, onların vasıflarından bahsederek veya kendilerini methederek şöyle buyurdu: *"Onlar, âyetlerimize iman eden,* indirdiğimiz âyetlerimizi tasdik eden *ve onlara teslim olan* yani yüzlerini ihlâsla bize çevirerek bütün hükümlerimize boyun eğen *kimselerdir."*

Mukâtil'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, insanları kabirlerinden diriltip kaldırınca her biri korkar. O zaman bir münâdi, *"Ey kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz de"* diye seslenir. Bütün insanlar kendilerine hitap edildiğini düşünerek kendilerine rahmet edileceğini ümit ederler. Peşinden, *"Onlar, âyetlerimize iman edip emrimize teslim olanlardır"* âyeti okununca, hitabın müminlere olduğu anlaşılır; o zaman kâfirler ve münafıklar başlarını eğip ümitsiz bir halde kalırlar."[719]

---

[718] Tirmizi, Zühd, 45.

[719] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/421-422.

Cenâb-ı Hak sonra müminlere şöyle der: *"Siz ve mümin eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete girin."* Bu öyle bir sevinç ve mutluluktur ki belirtisi yüzlerinde gözükür.

Âyetin sonuna şu manalar da verilmiştir: Siz, cennet süsleriyle süslenmiş, hoş ve güzel bir halde cennete girin.

Bir diğer mana: Siz, türlü nimetlere kavuşarak son derece ikram ve izzet içinde cennete girin.

Âyetin son kısmına, semâ ile yani güzel ses ve nağme ile eğlenmek manası da verilmiştir. Bu mana, şu âyette de geçmişti:

"İman edip salih ameller yapanlara gelince, onlar cennet bahçelerinde güzel ses ve nağme ile eğlendirilirler" (Rûm 30/15).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların etrafında yiyecek ve içecekler, altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır."* Onlar cennete girdikten sonra, kendileri için emredildiği gibi bu şekilde ikram ve ihsanlar olur.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cennette derecesi en düşük olan kimse için yedi derece vardır. O, altıncı derecededir, onun üzerinde yedinci derece bulunur. Bu kimsenin üç yüz hizmetçisi vardır. Sabah akşam kendisine altın tepsiler içinde yiyecekler sunulur. Her tepsideki yiyeceğin (meyvenin) rengi diğerinden farklıdır. O, ilk yediğinde aldığı tat gibi, en sonuncusunda da aynı tadı alır ve şöyle der: 'Keşke Rabbim bana izin verse de şunlardan bütün cennet sakinlerine yedirip içirsem; yanımdaki yiyeceklerden hiçbir şey eksilmezdi.' Onun için dünyadaki zevcelerinden başka, hûrilerden yetmiş iki zevce vardır."[720]

İkrime'nin[721] rivayet ettiği hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Cennetliklerden derecesi en düşük olanına, gözünün gördüğü yüz senelik mesafe genişliğinde yer verilir. Bu yer, altından köşkler ve inciden çadırlarla doludur. Orada bir karış yere varana kadar her tarafı mâmurdur. Kendisine sabah akşam*

---

[720] Ahmed, *Müsned*, 2/537; Ebû Nuaym, *Sıfatü'l-Cenne*, nr. 229; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/422.

[721] İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

yetmiş bin tepsi içinde yiyecek ikram edilir; her tepsideki meyvenin rengi diğerinden farklıdır. O, ilk yediği meyveden aldığı tadı, en sonuncusunu yerken de alır. Eğer bütün dünya onun konuğu olsa, kendisine verilen nimetler hepsine yeterdi ve onlardan bir şey de eksilmezdi."[722]

İki rivayetin arasını şöyle birleştirmek mümkündür: Verilen nimetlerin değişmesi, bu dereceye sahip olanların sayısı ve farklı mertebelerde olmasına göredir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Orada,* yani cennette lezzet çeşitlerinden *canlarının çektiği ve* bakmakla *gözlerinin lezzet aldığı her şey vardır.*" Bu ifade, bütün nimet çeşitlerini içine almaktadır; çünkü nimetler ya kalplerin (ve aynı zamanda nefislerin) arzuladığı bir şey olur veya gözlerin lezzet bulup aydın olduğu bir nimet olur. Cennette, kulun giyecek, zevce ve binek olarak arzuladığı her şey vardır.

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, ben atı seviyorum; cennette at var mıdır?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Eğer Allah seni cennete koyarsa, sen kırmız yakuttan bir at üzerine binip cennette istediğin yere gitmeyi istediğinde, bunu yaparsın." A'rabî,

"Yâ Resûlallah, ben deveyi seviyorum; cennette deve var mıdır?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ey A'rabî, eğer Allah seni cennete koyarsa, orada canının istediği ve gözünü aydın edecek her şey vardır."[723]

Ebû Taybe (veya Zabye) es-Sülemî demiştir ki: "Cennet sakinlerinden bir grubu bulut kaplar ve onlara, 'Sizin için ne yağdırayım?' diye sorar; onlardan kim ne isterse onu yağdırır. Hatta onlardan biri, 'Bize genç, taze yaşta kızlar yağdır!' der."[724]

---

[722] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/422; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/391.

[723] Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 11 (nr. 2543); Ahmed, *Müsned,* 5/352; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 20/645; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/222.

[724] bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 20/646; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/423; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/393.

Ebû Ümâme [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cennet sakinlerinden bir adam, havada uçan bir kuşu yemek ister; kuş hemen istediği gibi kızarmış olarak eline gelir. Adam ondan canının istediği kadar yer. Sonra kuş ilk haline dönerek uçup gider. Adam su içmek ister, o anda eline su ibriği gelir, ondan istediği kadar içer, sonra ibrik yerine kaldırılır." Bunu Sa'lebî nakletmiştir.[725]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Çokça ibadet edenler için cennette canlarının istediği şeyler vardır. Çünkü onlar, dünyada mücâhedelerinin icabı açlık ve susuzluk çektiler, çeşitli meşakkatlere göğüs gerdiler. Bundan dolayı kendilerine cennette mükâfat olarak pek çok sevap verilir. Marifet ehli ve Allah'ı sevenlere gelince, onlar için Allah Teâlâ'nın cemaline bakmak gibi gözlerinin lezzet alacağı ikramlar vardır. Bu, onların kalplerinde duydukları aşırı iştiyak ve şiddetli özlemin acısına karşılık olarak kendilerine bahşedilen bir mükâfattır."[726]

Özetle şunu söyleyebiliriz: Nefislerin özlediği, bedene ait nimetlerdir; Allah'ın cemaline bakmak, O'na yakınlık, Cenâb-ı Hak'la münâcât, O'nunla özel kelâm ve en büyük rızayı elde etme gibi gözleri aydın ve gönlü hoş eden nimetler ise ruhlara ait ihsanlardır. Allah Teâlâ bize de bu nimetlerden en büyük payı ikram ve ihsan etsin.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara denir ki: Siz orada ebedî olarak kalacaksınız."* Bu müjde onlar için nimetin tamamlanması ve sevincin kemalidir. Çünkü elden gideceği bilinen her nimetin, bu korku içinde tadı gider, sefası karışır; bu kaçınılmaz bir şeydir. Cennet nimetleri için böyle bir durum söz konusu değildir; onun için cennet ehli hiç korkmaz ve üzülmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size miras olarak verilen cennettir."* Cennet nimetleri cennet sakinlerinin elinde sürekli kalacağı için mirasa benzetildi. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Hiçbirinizi ameli cennete sokamaz"*[727] hadisi bu âyete ters değildir. Çünkü cennete girmek, Allah'ın rahmetiyledir; cennetteki nimetler ve dereceler ise amel miktarıncadır.

---

[725] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/423; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/646.

[726] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/373.

[727] Buhârî, Rikâk, 18 (nr. 6467); Müslim, Münâfikîn, 78; Ahmed, *Müsned*, 2/264; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/377.

Bu konuda şöyle de denilebilir: Hadis, işin hakikatine göre söylenmiştir, âyet ise işin şeriata bakan yönünü ifade etmektedir. Hakikat, kuldan ameli kaldırır ve onun Allah'a ait olduğunu söyler. Şeriat ise çalışıp kazanma yönüyle amelin kula ait olduğunu bildirir. Dinin tamamı hakikatle şeriat arasında oluşur. Kur'an şeriatı ortaya koyunca, sünnet hakikati dile getirir. Sünnet (kulların mesul ve memur olduğu) şeriatı açıklayınca, Kur'an işin (Allah'a ait) hakikat yönünü söyler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Orada sizin için* her çeşit ve sınıftan *bol bol meyve var, onlardan* bir kısmını *yersiniz.*" Kalan kısmı ise ağaçlarında sürekli olarak kalır. Cennette hiçbir ağacı bir an olsun meyvesiz göremezsin. Onlar, ebediyen meyvelerle süslü ve yüklüdür.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"*Bir adam, cennetteki meyvelerden bir tane aldığında, onun yerinde hemen bir benzeri biter.*"[728]

67-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıyamet günü bütün dostluklar ve arkadaşlıklar biter, ancak Allah rızası için birbirini sevenlerin dostluğu devam eder. Onlar, şu hadis-i şerifte tanıtılan kimselerdir:

"*Mahşerde insanlar güneşin harareti altında kıvranırken, Allah için birbirini sevenler arşın gölgesinde bulunurlar. Onların nuru, mahşerdeki insanları kaplar. Allah katındaki mertebelerinden dolayı peygamberler ve şehidler kendilerine gıpta ederler.*" Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah! Onlar kimlerdir? Onları bize tanıtınız ki kendilerini tanıyalım" denildiğinde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Onlar, değişik kabilelerden gelerek Allah'ın zikri için bir araya toplanmış kimselerdir*" buyurdu.[729]

---

[728] Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/222; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1449; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3530; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/414.

[729] Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/77. Aynı konuda biraz farklı lafızlardaki bir hadis için bk. Ebû Davud, Büyû', 76; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/372.

Allah için birbirini sevenlerin fazileti hakkında pek çok hadis nakledilmiştir. Bunlardan biri de İmam Mâlik'in, Hz. Muâz'dan [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadistir. Hz. Muâz [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim:

"Allah Teâlâ şöyle buyurdu ki: Benim için birbirini seven, benim için meclis kuran, birbirine infakta bulunan ve birbirini ziyaret eden kimseler sevgimi hak ettiler."[730]

Ebû Müslim-i Havlânî'nin rivayetinde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah için birbirini sevenler, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde arşın gölgesinde nurdan minberler üzerindedirler."[731]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah için birbirini seven kimseler için kıyamet günü kürsî (taht) kurulur, onlar hesap bitene kadar onun üzerinde otururlar."[732]

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Allah için birbirini sevenlerin cennetteki yüksek köşkleri, gökte doğuda veya batıda doğan yıldız gibi parlar ve her yandan gözükür. 'Bunlar kimlerdir?' diye sorulur, 'Onlar azîz ve celîl olan Allah için birbirini sevenlerdir' denir."[733]

Diğer bir rivâyette şöyle buyrulmuştur:

"Cennette öyle köşkler vardır ki dışlarından içleri, içlerinden dışları gözükür. Allah Teâlâ onları, Allah için birbirini seven, birbirini ziyaret eden ve birbirine infakta bulunan kimselere hazırlamıştır."[734]

Diğer bir rivayette şöyle buyrulmuştur:

"Cennette yakuttan sütunlar vardır; üzerlerinde zebercetten yapılmış köşkler bulunur. Onun açılmış kapıları vardır. Parlak yıldızın ışık verdiği gibi ışık verir."

---

[730] Mâlik, Şear, nr. 16; Ahmed, *Müsned*, 5/233. Aynı konuda bk. Ebû Davud, Edeb, 50; Tirmizî, Kıyâme, 56; Ahmed, *Müsned*, 6/44; Hâkim, *Müstedrek*, 4/169-170.

[731] bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 3594; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 577; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281.

[732] Taberânî, *el-Kebîr*, 20/36; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/280; Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 395 (Beyrut 2002).

[733] Ahmed, *Müsned*, 3/87; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/422.

[734] Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281; Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 1805.

Sahabe diyor ki: "Hz. Peygamber'e, 'Yâ Resûlallah, orada kimler oturur?' diye sorduk, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem]:

'Orada Allah için birbirini seven, birbirine infakta bulunan ve birbiriyle buluşan kimseler oturur.[735] *Onların alınlarında, 'Bunlar birbirini Allah için sevenlerdir' yazılıdır.'*[736]

Bir haberde şöyle denilmiştir: Kıyamet günü olunca bir münâdi, "Allah için birbirini sevenler nerede?" diye seslenir. Sayıları az bir grup ayağa kalkarak cennete doğru süratle gitmeye başlar. Onları melekler karşılayarak kendilerine,

"Sizin süratle cennete gittiğinizi görüyoruz; sizler kimlersiniz?" diye sorarlar. Onlar da,

"Bizler Allah için birbirini sevenleriz" derler. Melekler,

"Sizin birbirinizi sevmeniz nasıldı, ne yapardınız?" diye sorarlar. Onlar da,

"Bizler, birbirimizi Allah için sever, Allah için birbirimizi ziyaret ederdik, Allah için birbirimize şefkat gösterirdik, Allah için birbirimize infak ve ihsanlarda bulunurduk" derler. Bunun üzerine onlara şöyle denir:

"Girin cennete; Allah için amel edenlerin mükâfatı ne güzel!"

Bu rivayetleri Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire fî Ahvâli'l-Âhire* adlı eserinden aldık.

Allah kendisinden razı olsun, İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, Allah için birbirini sevmenin şartlarını sayarken demiştir ki:

"Şunu bil ki evliliğin iki şahıs arasında gerçekleştiği gibi, Allah için kardeşlik de iki şahıs arasında gerçekleşen bir bağdır." Sonra demiştir ki:

---

[735] Bezzâr, *Müsned*, nr. 1481; İbnü'l Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 3592; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/281; Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 1806.

[736] Süyûtî, hadisin son kısmının Hakîm-i Tirmizî'nin rivayetinde nakledildiğini kaydetmiştir (bk. Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire*, nr. 1807).

"Allah için sevdiğin din kardeşinin senin malında, nefsinde, dilinde, kalbinde, af ve duanda hakları vardır. Bunların tamamı sekiz tane olup şunlardır:

Birinci Hak: Bu, Allah için sevilen kardeşe malıyla iyilik ve ihsanda bulunmaktır. Bu, üç derecede gerçekleşir. En aşağısı, Allah için sevdiğin kardeşini, bakım ve sorumluluğunu üstlendiğin hizmetçinin yerine koyup malının fazlasıyla onun ihtiyacını gidermendir. Onun ihtiyacı olunca, senin yanında da fazla bir mal varsa, hemen o ihtiyacı gidermendir. Böyle bir durumda kardeşini, senden bir şey istemeye mecbur etmen, son derece kusurlu bir davranıştır.

Kardeşine iyilik ve ihsanda ikinci derece, onu kendi yerine koyman, onun senin malına ortak olmasına razı olman ve bunu hoş görüp gereğini yapmandır.

Kardeşine iyilik ve ihsanda üçüncü derece ise en yüksek derece olup bu, onu kendi nefisine tercih etmen ve onun ihtiyacını kendi ihtiyacının önüne almandır. Bu, sıddıkların rütbesi olup Allah için dostluk derecelerinin zirve noktasıdır.

İkinci Hak: Allah için sevdiğin kardeşinin ihtiyaçlarını gidermede bedeninle yardım etmen ve o bir şey istemeden önce bunu yerine getirmendir. Malı paylaşmak gibi, bu da üç derecede gerçekleşir.

Bunun en aşağı derecesi, kardeşin istediğinde yardımına koşup ihtiyacını gidermendir; fakat bu, güler yüz, sevinç ve memnuniyetini göstererek olmalıdır.

Bedenle yardımın orta derecesi, kardeşinin ihtiyacını kendi ihtiyacın yerine koymandır. Bunun için onun durumunu araştırırsın; kendi durumundan habersiz olmadığın gibi, onun durumundan da habersiz olmazsın, onu senden yardım istemeye muhtaç etmezsin.

Bedenle yardımın en üst derecesi, kardeşini kendine tercih etmen, onun ihtiyacını kendi ihtiyacının önüne alman ve onu, kendi nefsine, akraba ve evlatlarına tercih etmendir. Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] derdi ki: 'Allah için sevdiğimiz din kardeşlerimizi aile ve evladımızdan daha çok severiz çünkü ailemiz bize dünyayı hatırlatır, kardeşlerimiz ise ahireti hatırlatır.'

Üçüncü Hak: Bu, dille ilgili bir hak olup Allah için sevilen kimse hakkında dili tutarak yerine getirilir. Bunun için insan, Allah için sevdiği kimsenin gizli kusurlarını araştırmaz, onun insanlardan sakladığı şeyleri sormaz. Kardeşini yolda gördüğü zaman, bir zaruret yoksa ona gayesini ve yola çıkma sebebini sormaz. Çoğu zaman bu tür sorular ona ağırlık verir yahut kendisini yalan söylemeye sevkeder.

Dille ilgili bir diğer hak da kardeşinin kendisine açtığı sırlarını saklaması, onu başkalarına hatta özel arkadaşlarına bile anlatmamasıdır. Aralarındaki dostluk kesildikten sonra bile bu tür sırları korumalıdır.

Bir de kardeşiyle konuşurken, onunla tartışma ve çekişmeye girmemeli, kendini savunmaya geçmemeli, böyle bir durumda sakin olmalıdır.

Dördüncü Hak: Bu hak da dille ilgili olup o, konuşarak yerine getirilir. Şöyle ki: Kardeşine sevdiğini diliyle söylemeli, onun sevgisini çekecek şeyler yapmalıdır. Başına bir sıkıntı geldiğinde halini sorup araştırmalı, kalbinin onun derdiyle meşgul olduğunu dile getirmeli, ondan dolayı üzüldüğünü söylemelidir.

Kardeşinin sevindiği durumlarda, onun sevincine ortak oluğunu söylemelidir. Kardeşliğin manası, sevinç ve sıkıntı anlarında birbiriyle yardımlaşmak ve dayanışmaktır.

Dille ilgili haklardan biri de kardeşi yüzüne karşı ve gıyabında en güzel ismiyle çağırmak, onun övülmesini isteyen kimsenin yanında, kardeşini bilinen en güzel halleriyle anmaktır. Onun çocukları ve ailesi hakkında da böyle yapmalıdır. Hatta kardeşinin aklı, ahlâkı, şekli, yazısı, şiiri, yazdığı eserleri ve kendisini sevindirecek bütün işleri hakkında, yalan ve iftira olmaksızın güzel şeyler söylemelidir.

Din kardeşini gıyabında savunmalıdır, özellikle kendisi için bir kötülük amaçlandığında onu müdafaa etmelidir.

Dille ilgili bir diğer hak da Allah'ın kendisine öğrettiği şeyleri din kardeşine öğretmeli ve ona nasihat etmelidir.

Beşinci Hak: Allah için sevilen kardeşte meydana gelen kusur ve hataları affetmektir. Eğer onun hatası, günah işlemek gibi din konusunda ise kendisine yumuşaklıkla nasihat etmelidir.

Eğer kardeşi günahta ısrar ederse ona nasıl davranılacağı konusunda sahâbe-i kirâm farklı görüşler söylemişlerdir.

Ebû Zer [radıyallahu anh] onunla yakın dostluğun kesilmesi görüşünde olup şöyle demiştir: 'Kardeşin, daha önceki güzel halini değiştirip kötü işlere bulaşınca, iyi halinde kendisini sevdiğin gibi, o halde de kendisine kız.'

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] ve bir grup sahabe ise bunun aksi görüştedir. Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: 'Kardeşin, önceki güzel halini değiştirince, bundan dolayı hemen kendisini terketme; kardeşin bir seferinde hata eder, diğer seferinde halini düzeltir.'

Bu, daha yumuşak ve daha güzel bir görüştür. Çünkü onda, insanı tövbeye götüren bir yumuşaklık, kalpleri çekmek ve sevgi vardır. Bir de şu var: Allah için yapılan kardeşlikle bir akid oluşmakta ve bu, onları birbirinin yakını durumuna getirmektedir. Akid gerçekleşince, ona vefa göstermek gerekli olmaktadır. Bu vefalardan biri de ihtiyaç ve fakirlik günlerinde kardeşini ihmal etmemektir. Dinî açıdan fakir olan (güzel halini kaybeden) kimsenin ihtiyacı, mal bakımından fakir olandan daha fazladır. Dolayısı ile istikamet ve güzel halini kaybeden kardeşe yardımcı olmalıdır."

İmam Gazâlî sonra demiştir ki: "Günah işleyen bir kimse, müttaki biriyle arkadaş olunca, onun Allah korkusuna bakıp yakın zamanda günahından döner ve günahta ısrarından kurtulur. Hatta tembel bir kimse, amelde gayret sahibi birine arkadaş olunca, ondan utanarak o da amele şevklenip gayrete gelir.

Eğer kardeşinin hatası kendisine karşı ise onu affedip haline tahammül göstermenin istenen bir davranış olduğu konusunda ihtilaf yoktur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kardeşlere karşı kalbin de hakkı vardır. Bu, onu samimi olarak sevmek ve onun güzel halini görünce bundan son derece memnun olmaktır.

Altıncı Hak: "Kardeşine, hayatında ve vefatında dua etmektir. Kendisi ve ailesi için yaptığı bütün güzel dualarla kardeşine de dua etmelidir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu haklardan biri de kardeşinin kabrini ziyaret etmek ve ona kabrinde fayda ulaştırmaktır.

Yedinci Hak: "Kardeşine karşı vefa ve ihlâstır. Vefanın manası, sevgisinde sabit olmak, bu sevgiyi ona, ailesine ve dostlarına karşı ölene kadar devam ettirmektir.

Sekizinci Hak: Her işte kolay ve hafif olanı seçmek, kardeşini ağır yük altına sokmamak ve onu zorlama işlere sevketmemektir. Kardeşine, kendisine zor gelecek işleri yükleme, tam tersine onun iç âlemini rahatlat; gönlü senin gereksiz teklif, soru ve ihtiyaçlarını nasıl gidereceğim diye rahatsız olmasın. Senin işlerini görme konusunda onu rahatlat. Onu, sana karşı tevazu göstermeye, senin haklarını nasıl koruyacağını araştırma derdine düşmeye zorlama. Onun sevgisiyle ancak Allah Teâlâ'nın rızasını iste." *İhyâ*'daki açıklamaları özetle verdik.[737]

Kutub Abdüsselâm b. Meşîş [kuddise sırruhû], Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye [kuddise sırruhû] yaptığı bir tavsiyesinde demiştir ki: "Nefsini sana tercih edenle sohbet etme (onun terbiye halkasına girme); çünkü o, seviyesi düşük biridir. Seni kendine tercih edenle de sohbet etme; zira onun sohbeti çok sürmez, kısa zamanda biter. Sen, kendisi anılınca Allah'ın zikredildiği kimseyle sohbet et. Böyle biri görüldüğünde, Allah onun bereketiyle kulun bütün ihtiyaçlarını giderir; o bulunmadığı zaman ise onun yerine kula ihtiyacı olan şeyleri lutfeder. Onun anılması, kalplerin nurudur; görülmesi gayba ait ilim ve sırların anahtarıdır."

Şeyhin sözünün manası şudur: Sahip olduğu ilimleri senden gizleyen ve seni zora sokan kimsenin sohbetine girme. Çünkü o devam etmez. Bu, ihtiyarların sohbetidir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"Allah için birbirini seven iki kardeş, biri diğerini yıkayan iki el gibidir."*[738] Ayrıca onlar, aksamı birbirini destekleyen bina gibidir.

Bu manada şöyle denmiştir: Senin gerçek kardeşin, her durumda seninle birlikte olan ve sana fayda sağlamak için kendisine zarar veren kimsedir. O, senin başını ağrıtan bir hastalık ve sıkıntı gördüğünde, seni toplamak (işlerini düzene koymak) için kendini dağıtan kimsedir.

---

[737] Geniş açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/216-238 (Beyrut 2004).

[738] Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/13-14; Sülemî, *Âdâbü's-Sohbe*, s. 61; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 765. Selmân-ı Fârisî'ye ait bir söz olarak bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 21/44.

Bütün bunlar, Allah için sevilen kardeşlerin haklarıyla ilgilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfir ve Müşriklerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, müttakilerin zıddı bir halde olan mücrimlerden (kâfir ve müşriklerden) bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِى عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ
مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا
مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ اَمْ اَبْرَمُوا اَمْرًا فَاِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ اَمْ
يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

74. *Şüphesiz, mücrimler cehennem azabında devamlı kalacaklardır.*

75. *Onların azapları hafifletilmez ve onlar azap içinde ümitsizdirler.*

76. *Biz onlara zulmetmedik, fakat onların kendileri zalimdi.*

77. *Onlar, cehennem bekçisine, "Ey Mâlik! (Dua et de) Rabb'in bizi öldürüp işimizi bitirsin" derler. O da, "Siz azap içinde kalacaksınız" der.*

78. *Şüphesiz, biz size hakkı getirdik, fakat çoğunuz haktan hoşlanmayan kimselersiniz.*

79. *Yoksa onlar bir işe kesin karar mı verdiler? Şüphesiz, biz de kesin kararlıyız.*

80. *Yoksa onlar, bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil, (biz hepsini işitiriz) ayrıca yanlarındaki elçilerimiz (melekler) bütün yaptıklarını yazmaktadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, mücrimler cehennem azabında devamlı kalacaklardır. Onların azapları hafifletilmez."* Âyette geçen mücrimler, isyanlara dalan kâfirlerdir. Onların, müminlerin mukabili olarak dile getirilmeleri de bunu gösteriyor. Kâfirlerin cehennemdeki azaplarında bir hafifletme yapılmaz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette bahsedilen mücrimler, cehennemde ebedî kalacak olan kâfirler ve müşriklerdir. Onlardan azapları hafifletilmez. Tevhid ehline gelince, onlardan bir grup cehenneme girer fakat orada ebedî kalmaz. Kâfirler hakkında azaplarının hafifletilmeyeceğinin söylenmesi, müminlerin azabının hafifletilmesini gerektirmektedir. Sahih bir hadiste, Cenâb-ı Hakk'ın, müminleri, cehennemden çıkarana kadar orada uyutacağı söylenmiştir.[739] Ölmüş kimse acı hissetmez, elem çekmez. Âyette, kâfirlerin cehennemde ümitsiz kalacakları söylenmiştir; bu ifade, müminlerin ümitsiz kalmayacaklarını gösteriyor. Her ne kadar müminler ateş içinde bulunsalar da oradan çıkma ümidi içindedirler ve çıkacakları günü beklemektedirler."[740]

İbn Atıyye, hadiste geçen günahkâr müminler için cehennemdeki ölüm olayını, hakiki manada bir ölüm değil, ölüme yakın bir hal olarak yorumlamıştır. Çünkü ahirette ölüm yoktur. İbn Atıyye demiştir ki:

"Bu konudaki hadisi, müminlerin ateşteki durumunu ölüme benzetme olarak görüyorum, çünkü onların hali, uyuklama halinde dinlenme, hareketsiz kalma ve bitkin bir vaziyette istirahat etmektir. Hadiste bu hal 'ölüm' olarak dile getirilmiştir." İbn Atıyye'nin açıklaması için A'lâ sûresinin 13. âyetinin tefsirine bakınız.[741]

Kadı İyâz *el-İkmâl*'de demiştir ki: "Kelâm âlimlerinden birinin şöyle dediği nakledilmiştir: Hadiste geçen ölümün hakiki ölüm olması muhtemel olduğu gibi, uyku gibi, acıyı hissetme duyusundan uzaklaşma manasında olması da muhtemeldir. Hissetme duyusunu ortadan kaldırdığı için uykuya 'ölüm' denilmiştir."

---

[739] Hadis için bk. Müslim, İmân, 306; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 5/11.

[740] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/374.

[741] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/470.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar, azap içinde* kurtuluştan *ümitsizdirler,* bunun için hayret ve şaşkınlık içindedirler."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Biz,* bununla *onlara* zulmetmedik, çünkü kendilerine kurtuluş yolunu gösteren peygamberler gönderdik; *fakat onların kendileri* peygamberlere muhalefet ederek ve düşünüp ibret almak yerine taklidi tercih ederek nefislerini ebedî azaba mâruz bırakmakla *zalim oldular."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* cehennemde azaplarının hafifletilmesinden ümitlerini kestiklerinde, *cehennem bekçisine şöyle seslenirler:* Ey Mâlik! Rabb'in bizi öldürüp işimizi bitirsin!" Mâlik, cehennemin bekçisidir. Âyetin manası şudur: Ey mâlik, Rabb'inden iste de bizi öldürsün; öldürsün ki şu azaptan kurtulalım.

Bu âyet, onların ümitsiz kaldığını bildiren önceki âyetle çelişmez, çünkü o, azabın şiddetinden kaynaklanan bir feryat ve ölümü temenni etmedir.

"Cehennemin bekçisi *Mâlik de şöyle der: Siz azap içinde kalacaksınız;* ölümle ondan kurtulmayacaksanız, o hafifletilmeyecek de!"

A'meş demiştir ki: "Bana haber verildiğine göre, kâfirlerin bu istekleriyle kendilerine cevap verilmesi arasından bin sene geçmiştir."[742]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Eğer cehennemdekilere, 'Siz, cehennem ateşinde (gün olarak) dünyadaki kumların adedi süresince kalacaksınız' dense buna çok sevinirlerdi. Şayet bu söz cennettekilere söylense bundan dolayı çok üzülürlerdi. Fakat Allah onların kalışlarını ebedî yaptı.*"[743]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, biz size* dünyada peygamberler göndererek ve kitaplar indirerek *hakkı getirdik."* Bu, Cenâb-ı Hak tarafından onlar için bir kınama ve tahkirdir. O aynı zamanda cehennem bekçisi Mâlik'in cevabını tasdik etmekte ve onların cehennemde kalış sebeplerini açıklamaktadır. Mana şudur: Biz size dünyada peygamberler göndererek inkâr için mazereti ortadan kaldırdık.

---

[742] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/424.

[743] Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 10384; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/396.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat çoğunuz haktan,* hak olan şeyden *hoşlanmayan kimselersiniz."* Onu dinlemiyor ve ondan kaçıyorsunuz. Çünkü bâtılda nefsanî bir sükûnet ve hakla birlikte nefsin hissettiği bir yorgunluk vardır. "Çoğunuz haktan hoşlanmaz" demek, bazılarının haktan hoşlandığı manasına gelir. Onların bazılarının haktan hoşlanması, mutlak hak içindir, tevhid ve Kur'an gibi bilinen hakka gelince, onların hiçbiri ondan hoşlanmayıp hepsi nefret etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onlar bir işe kesin karar mı verdiler?"* Bu âyet, müşriklerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] kurdukları tuzağı haber vermektedir. Yani Mekke müşrikleri, Allah'ın resûlüne tuzak kurmaya ve hile yapmaya mı karar verdiler? Onlar, sûreten bir tuzak kurmaya karar verdikleri gibi *şüphesiz, biz de onlara* hakiki bir tuzak kurmaya *kesin kararlıyız."* Şu âyet de bu manadadır:

"Yoksa onlar bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl tuzağa düşecek olanlar kâfirlerdir" (Tûr 52/42).

Müşrikler, toplantı yerlerinde Hz. Peygamber'in durum hakkında gizli görüşmeler ve istişareler yapıyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onlar, bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar?"* Yani onlar böyle sanıyorlar. Sırdan kasıt ya onların içlerinden geçirdikleridir veya insanların bulunmadığı bir mekânda başkasına söyledikleri sözlerdir. Gizli konuşma ise kendi aralarında gizlice konuştuklarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hayır, öyle değil,* biz hepsini işitiriz, hepsinden haberdarız. *Ayrıca yanlarındaki elçilerimiz* yani onların amellerini kaydeden ve her nerede bulunsalar kendilerinden ayrılmayan melekler, onların yaptığı bütün işleri ve sözleri *yazmaktadır."* Sırlarından ve gizli konuşmalarından söyledikleri de buna dahildir.

74-80. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, mücrimler cehennem azabında devamlı kalacaklardır"* âyeti hakkında deriz ki: Buradaki mücrimler, müşrik ve kâfirlerdir. Müslümanlar, onların cehennemde ebedî olarak kalacakları konusunda ittifak halindedir.[744]

Tevhid ehli müminlere gelince, onlar geçici olarak cehenneme girseler de sonuçta çıkarlar. Onların cehennemdeki hali, bir yönüyle dünyadaki durumlardan daha rahattır. Bu konuda İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şeyhler şöyle demişlerdir: Müminlerin cehennemdeki hali, bir yönüyle bugün dünyadaki hallerinden kalpleri için daha rahatlatıcıdır. Çünkü bugün helâk olma korkusu vardır, (imanla ölmüş fakat ateşe girmiş bir mümin) yarın yakînen ateşten kurtulacağını bilmektedir. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

'Dünyadaki selâmet halinin ayıbı (kusur ve sıkıntısı), sahibinin başına gelecek acı felaketleri beklemesidir. Dünyadaki derdin fazileti ise ona düşen kimsenin sonuçta kurtulacağını ümit etmesi ve devranın dönüp halinin iyileşeceğini düşünmesidir.'"

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, cehennem bekçisine, 'Ey Mâlik! (Dua et de) Rabb'in bizi öldürüp işimizi bitirsin' derler"* âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, meleğe yönelip, 'Ey Mâlik' diyeceklerine, Rab'lerine yönelip, 'Ey melik' deselerdi, isteklerinin kabulüne daha yakın olurdu. Fakat yabancılık yani yüce yaratıcı yerine mahlûka bağlanmaları, onların bu şekilde yalvarmalarına engel oldu."

Allah Teâlâ'nın, *"Yoksa onlar bir işe kesin karar mı verdiler? Şüphesiz, biz de kesin kararlıyız"* âyeti hakkında deriz ki: "Bu, yüce Allah'ın, sevdiği has kulları için uyguladığı kanunudur. Allah'ın dostları hangi halde olurlarsa olsunlar, Cenâb-ı Hak, onlara tuzak kuranların tuzağını kendi başlarına geçirir.

İmam Kuşeyrî, *"Yoksa onlar, bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar Allah Teâlâ'dan habersiz oldukları için Cenâb-ı Hak kendilerini meleklerin işitmesi ve aleyhlerine olan amellerini yazmasıyla korkuttu. Eğer onların Allah'tan haberi olsaydı, kendilerini Allah'ın dışındaki varlıklarla korkutmazdı. Kim, amellerinin kendisi için yazıldığını ve onlardan hesaba çekileceğini bilirse, yaptıklarından sorguya çekilme korkusuyla hatası az olur."[745]

---

[744] Müfessir İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], bu konuda Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile Abdülkerim-i Cîlî'nin bu görüşün aksi manalar içeren bazı sözlerini nakletmiştir. İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], onlara katılmayıp sözlerine bazı yorumlar getirmişse de sonuçta naslara ve genel kabule aykırı duran bu sözlerin okuyucularımızla paylaşılmasını faydalı görmedik (mütercim).

Yüce Allah, Hiç Kimseyi Evlat Edinmedi

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinin Hz. İsa ve melekler gibi çocuk edindiğini iddia edenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌۗ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدٖينَ ﴿٨١﴾ سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى
يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ الَّذٖي فِي السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِي الْاَرْضِ
اِلٰهٌۜ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْعَلٖيمُ ﴿٨٤﴾ وَتَبَارَكَ الَّذٖي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۚ وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ
الَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

81. ***De ki: "Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurdum."***

82. ***Göklerin ve yerin Rabb'i, arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdığı sıfatlardan uzaktır.***

83. ***Bırak onları, tehdit edildikleri güne kavuşana kadar,*** *(bâtıl inançlarına)* ***dalsınlar ve*** *(dünyalıklarıyla)* ***oynasınlar.***

84. ***Gökte de yerde de tek ilâh O'dur. O, hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.***

85. ***Göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin mülkü kendisine ait olan Allah ne kadar yücedir! Kıyamet saatinin bilgisi yalnız O'nun katındadır. Siz sadece O'na döndürüleceksiniz.***

---

[745] Yapılan rivayet için bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/374-375.

86. ***Onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler şefaat yetkisine sahip değildir; ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaat edebilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki:* Sizin iddia ettiğiniz gibi, *eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, ben,* böyle bir şey olsa da olmasa da Allah'a *kulluk edenlerin ilkiyim."* Yani Allah'ın bir çocuğu olsa da olmasa da ben, Allah'a ilk boyun eğen kimseyim. Halbuki delil, O'nun için böyle bir şeyin olmadığını ortaya koymaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, bu çocuğu ilk yücelten ben olurdum; hepinizden önce ona itaate ve teslim olmaya ben koşardım; babasının yüceliğinden dolayı sultanının çocuğunun yüceltildiği gibi. Bu söz, böyle bir şeyin olması durumuna göre söylenmiştir. Onun amacı, böyle bir durumun Allah için olmadığını belirtmektir. Bunu şundan anlıyoruz: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ibadeti, çocuğun olmasına bağladı, bu da haddizâtında imkânsız bir şeydir; bu durumda ona bağlı olan şey de (çocuğa ibadet etme ve tâzim gösterme de) imkânsızdır.

Bu mana, Haccâc-ı Zâlim'le Said b. Cübeyr arasında geçen şu konuşmada da mevcuttur. Haccâc, Said b. Cübeyr'e, "Vallahi senin dünyanı tutuşmuş bir ateşe çeviririm" deyince, Said b. Cübeyr, "Senin böyle bir kuvvet ve yetkin olduğunu bilseydim senden başka bir ilâha tapmazdım! (Sende bu bir yetki olmadığına göre, böyle bir durum da olmaz)."[746]

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin iddia ettiğiniz gibi, eğer Allah'ın bir çocuğu olsaydı, Allah'a ilk ibadet eden ben olurdum yani O'nun birliğini ilan eden ve sizin O'na çocuk nisbet etmenizi ilk yalanlayan ben olurdum. Çünkü kim Allah'a ibadet eder ve O'nun kendisinin ilâhı olduğunu itiraf ederse, O'nun bir çocuğunun olmasını reddetmiş olur.

Âyete verilen bir diğer mana da şudur: Eğer (sizin iddia ettiğiniz gibi) Allah'a bir çocuk nisbet edilirse onu ilk inkâr ve reddeden ben olurum.

---

[746] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/183.

Bir diğer mana: Rahmân'ın bir çocuğu yoktur; çünkü ben Allah'a ibadet edenlerin ve birliğini haykıranların ilkiyim (Böyle bir şeyin olmadığını kesin olarak biliyorum).

Rivayet edildiğine göre, Nadr b. Hâris, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" dedi. O sırada bu âyet indi. Bunun üzerine Nadr, "Baksanıza âyet beni tasdik ediyor!" dedi. Onun bu sözünü işiten Velîd b. Mugîre, "Âyet seni tasdik etmiyor, fakat o (peygamber bu âyetle) şöyle diyor: Rahmân'ın hiçbir çocuğu yoktur; ben Mekke insanlarından ilk tevhid ehliyim ve O'nun hiçbir çocuğu olmadığını söyleyenlerdenim."[747]

Âyetin tasavvufî işaretinde diğer açıklamalar gelecektir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu ve benzeri âyetlerde, görüşlerini çürütmek için, bid'atçıların itikadda hata ettikleri konulardaki sözlerini nakletmenin câiz olduğuna bir delil vardır."[748]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bid'atçıların sözlerini incelemek ancak ilim ve marifette yüksek dereceye ulaşmış kimseler için câizdir. Ondan yüz çevirmek ise daha güvenlidir.

Cenâb-ı Hak sonra, zatının bir çocuk edinmekten yüce ve uzak olduğunu söyleyerek şöyle buyurdu:

"Göklerin ve yerin Rabb'i, arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdığı sıfatlardan uzaktır." Yani bu büyük muazzam âlemlerin Rabb'i, bir çocuk edinmekten yüce ve uzaktır; çünkü çocuk edinmek maddi bedene sahip varlıkların özelliğidir. Eğer O, cisim olsaydı bunları yaratmaya güç yetiremezdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, göklerin, yerin ve onlardan daha büyük olan arşın Rabb'i olduğunu söylemesi şuna dikkat çekmek içindir: Bütün bu âlemler ve onlarda bulunanlar, O'nun hükümranlığı altında ve rabliğinin tasarrufundadır. Bu durumda onlardan herhangi bir şeyin O'ndan bir parça olması nasıl düşünülebilir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bırak onları, tehdit edildikleri güne kavuşana kadar,* bâtıl inançlarına *dalsınlar ve* dünyalıklarıyla *oynasın-*

---

[747] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/183.

[748] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/375.

lar." Bu gün, kıyamettir. Çünkü onlar sana boyun eğmediler ve azgınlıklarından dönmediler; öyleyse sen de onlardan yüz çevir ve kendilerini oyun ve eğlenceleri içinde terket. Onlar kıyamet günü dünyada yaptıklarını ve şimdi kendilerine ne yapılacağını bilecekler.

Yahut onlar, kendilerine vaat edilen şeyin ne olduğunu Bedir günü bilecekler. Bunu İkrime ve diğerleri söylemiştir. Bu şuna dair bir delildir: Onların söyledikleri ancak hakikati olmayan boş bir söz ve oyundur.

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinin ulvî ve süflî âlemde (gökte ve yerde) ilâhlıkta tek olduğunu söyleyerek şöyle buyurdu:

"Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur." Yani gökte ve yerde kendisine ibadet edilen hakiki mâbud ancak O'dur.

Âyetin bir manası da şudur: Gökte ve yerde kendisine ibadet edilmeyi hak eden sadece O'dur.

Âyet şöyle bitiyor: "O, sözlerinde ve işlerinde *hikmet sahibidir,* olmuş ve olacak *her şeyi bilendir."*

Bir diğer mana: O, âsilere mühlet vermesinde hikmet sahibidir ve onların işlerinin sonun nereye varacağın en iyi bilendir. Âyetin bu kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın bütün noksan sıfatlardan uzak olduğu ve rablikte tek olduğu konusundaki önceki açıklamalar için sanki bir delildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin mülkü kendisine ait olan Allah ne kadar yücedir!"* Yani göklerde ve yerde ve ikisinin arasında karar kılıp yerleşmiş mevcut her şeye sahip olan Allah, bütün noksan sıfatlardan uzak ve çok yücedir. Göklerle yer arasındaki varlıklar, ya hava gibi devamlı duran ya da kuşlar gibi ikisi arasında bazı vakitlerde bulunan varlıklardır.

"Kıyamet saatinin bilgisi yalnız O'nun katındadır." Yani kıyametin kopacağı saati ancak Allah bilir. *"Siz,* yaptıklarınızın karşılığını almak için *sadece O'na döndürüleceksiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler şefaat yetkisine sahip değildir."* Yani onların Allah'ı bırakıp da kendilerine taptıkları ve Allah katında şefaatçileri olacağını düşündükleri putlar, şefaat etme imkân ve yetkisine sahip değildir. *"Ancak bilerek* basiret, yakîn ve ihlâsla *hakka* yani Allah'ın birliğine *şahitlik edenler şefaat edebilir."* Onlar da müslümanların seçkinleri ve meleklerdir.

81-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Muhammed, de ki: "Sizin Hz. İsa ve melekler hakkındaki düşüncenize göre, eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, onun doğru olması durumunda, böyle bir nisbete (Rahmân'ın çocuğu olmaya) en layık olan benim. Çünkü bütün varlıklardan önde Allah'a ilk ibadet eden benim. Varlık âleminde ilk ortaya çıkan benim nurumdur. Bu nurum (ve ruhum), uzun seneler boyunca Allah'a ibadet etti. Sonra bütün kâinat ondan ortaya çıktı. Kim taatte önce ise Allah'a yakınlığa en layık olan odur. Ben Allah'a ibadette hepsinden önce iken, sizler niçin bu nisbeti (Allah'ın çocuğu olmayı) meleklere ve Hz. İsa'ya tahsis ettiniz. Halbuki onlar ancak benim nurumdan vücut buldular. Fakat Allah için hiçbir çocuk yoktur. Bu halimle ben de ancak Allah'ın kulu ve resûlüyüm."

Cafer-i Sâdık demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın her şeyden önce yarattığı şey, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] nurudur. Yaratılan varlıklar içinde Allah'ın birliğini ilk ikrar ve ilan eden, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] cevheridir. Levh-i mahfûza kalemin ilk yazdığı şey, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullahtır." Bu nakli Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) yapmıştır.[749]

Bu âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bütün varlıkların ilki ve onun Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden ilk tecelli olduğuna dair bir işaret vardır.Yüce Allah'ın zatının sırları onun nurundan başlayarak açıldı, ilâhî sıfatların nurları ilk olarak onunla zuhur etti ve bütün kâinat onun nurundan yayılıp ortaya çıkarıldı.

Allah Teâlâ'nın, *"Bırak onları, tehdit edildikleri güne kavuşana kadar, (bâtıl inançlarına) dalsınlar ve (dünyalıklarıyla) oynasınlar"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Her kim, müşahede delili olmadan tevhid denizine dalarsa, bu âyetin uyarı ve kınaması onun için de geçerlidir. Aynı şekilde her kim Allah'tan başka ve O'na yaklaştıran şeylerin dışında bir şey ile meşgul olursa, o kimse de boş şeylere ve oyuna dalmış biridir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

[749] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/284.

"Allah'ın zikri ve ona bağlı olan şeylerle, âlim ve ilim öğrenen kimse hariç, dünya ve içindekiler lânetlenmiştir."[750]

İmam Kuşeyrî, *"Onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler şefaat yetkisine sahip değildir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, bütün müslümanların yarın kıyamet günü şefaatlerinin makbul olacağına dair bir işaret vardır."[751]

Onun kastı şudur: Müminler, dünyada hakka şahit oldular. Bu şahitlik, ilim ve basirete dayalı tevhiddir. Fakat şefaat yetkisinin bütün müminlere ait görülmesi tenkide açıktır. Âyette, müşriklerin taptıklarından hariç tutulup haklarında, *"Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaat edebilir"* buyrulanlar melekler, Hz. İsa ve Hz. Üzeyir'dir. Onlar, Allah'tan başka tapılanlardan ayrı olup hakka (Allah'ın birliğine) şahittirler. Onların dışındaki peygamberlerin ve salihlerin şefaat etmesi ise diğer delillerle (âyet ve hadislerle) sabittir.

Müşriklerin Allah'ın Rabliğini İkrar Etmesi

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin, yüce zatının rabliğini ikrar etmesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَأَنّٰى يُؤْفَكُونَۙ ﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ
اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَۢ ﴿٨٨﴾ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌۜ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

87. ***Eğer onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, "Allah" derler. Öyleyken haktan nasıl çevriliyorlar?***

88. ***Peygamberin sözü şu oldu: "Yâ Rabbi, şüphesiz, bunlar iman etmeyen bir kavimdir."***

89. ***Şimdilik sen onlardan yüz çevir ve, "İşimiz sulh" de. Yakında bilecekler.***

---

[750] Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.

[751] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/376.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer onlara* yani müşriklere yahut ibadet edenlere ve kendisine ibadet edilenlere *kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, 'Allah' derler;* putlar ve melekler demezler. *Öyleyken haktan nasıl çevriliyorlar?"* Bütün varlıklar, Allah Teâlâ'nın yarattığı birer mahlûk iken, O'nun ibadetinden yüz çevirip başkasına ibadete nasıl yöneliyorlar?

Müşriklerin imandan yüz çevirmesi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çok ağır gelince, onların iman etmesi için hırs göstererek onlar hakkında Rabb'inden yardım istemeye başladı ve, *"Yâ Rabbi, şüphesiz, bunlar iman etmeyen bir kavimdir"* dedi. Yani ben onların iman etmesi için çok uğraştım fakat onlara hiçbir fayda vermedi. Artık benim sana dönmekten başka çarem kalmadı. Sen onları ya hidayete ulaştırırsın veya helâk edersin.

Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların sırlarını, gizli konuşmalarını ve resûlünün onlar hakkındaki sözünü işittiğini haber verdi ve ona şöyle buyurdu:

"Şimdilik sen onlardan vazgeç; yani kendilerinden yüz çevir, onlara bir süre mühlet ver ve *kendilerine, 'Selâm!' de."* Yani sana onlarla cihad etmeni emredinceye kadar, kendilerine, "Benim sizinle yapacağım iş, sulh ve barış antlaşmasıdır" de. "Biraz gecikse de *yakında* hallerini kesin olarak *bilecekler."*

Bu âyet, Allah Teâlâ'dan müşrikler için bir tehdit ve Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, inkâr ettikleri peygamberliğinin hakikatini yakında bilecekler.

87-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kulun, Allah Teâlâ'dan başka yaratıcısı ve kendisine ihsan eden kimsenin olmadığını bildiği halde, O'ndan başkasını sevmeye meyletmesi ve O'nun dışındaki bir varlığa güvenip dayanması ne şaşılacak bir şeydir!

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Bir kulun kendisinden ayrılıp kopması söz konusu olmayan Rabb'inden kaçması ve kendisiyle sürekli kalamayacak fâni varlıkları talep etmesi ne şaşılacak bir şeydir! Bu hal, manevi bir körlüktür. Şüphesiz, kafa gözleri kör olmaz, asıl kör olan göğüslerdeki kalplerdir."

Kulları yüce Allah'a davet eden fakat daveti bir fayda vermeyen kimseye denir ki: "Onlardan yüz çevir ve kendilerine 'selâm' de."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle sâlat ve selâm etsin.

Zuhruf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

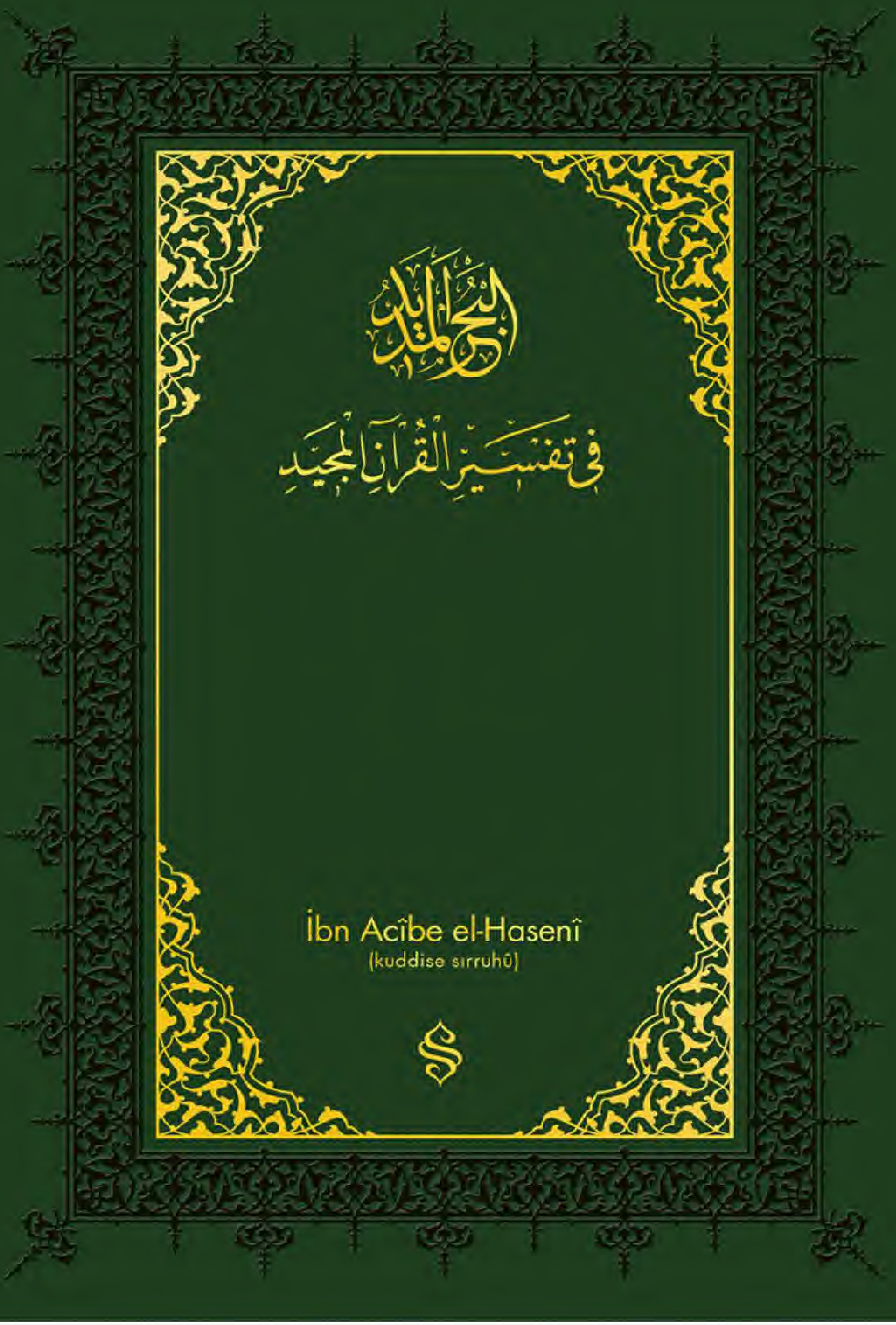

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

9

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 251
Kur'an Kitaplığı: 34
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-159-059-2

Editör
Ali Sözer

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ünün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Hazîran 2014, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 **Fax:** 02203/3694910 www.semerkandonline.de

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

9

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME

DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

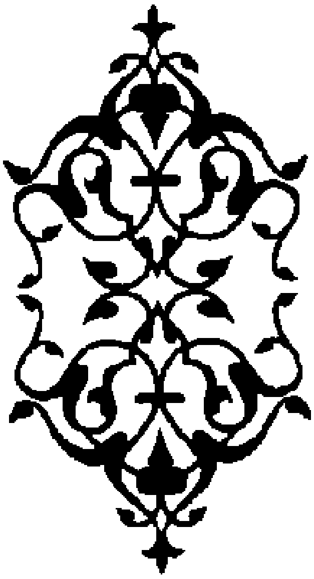

İÇİNDEKİLER

(44) DUHÂN SÛRESİ 13
Sûre Hakkında Bilgi 13
Kâfirlere Uyarı ve Tehdit 20
Kâfirlerin Peşinden Gidenlerin Âkıbeti 25
Firavun ve Kavminin İbretlik Halleri 30
Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkâr Edenlere Cevap 36
Kâfirin Ahiretteki Hali 42
Cennet Ehlinin Güzel Hali 46

(45) CÂSİYE SÛRESİ 53
Sûre Hakkında Bilgi 53
Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali 60
İnsanlara İhsan Edilen Zâhirî Nimetler 64
Herkese Karşı Güzel Ahlâk 67
İsrâiloğulları'na Yapılan İhsanlar 71

Hz. Peygamber'e Verilen Şeriat 73
Salihlerle Fâsıkları Hali 76
Nefsine Tapanlar 80
Hevâsına Uyanların Boş Sözleri 87
Öldükten Sonra Dirilmek Haktır 90

(46) AHKÂF SÛRESİ 101
Sûre Hakkında Bilgi 101
Şirkin Delili Yoktur 104
İlâhî Âyetleri İnkâr Edenler 106
İnkâr ve İftira Edenlere Cevap 108
Kâfirlerin Bâtıl Sözleri 115
Anne Babaya İyilik 120
Anne Babaya İtaatsizliğin Cezası 126
Mümin Anne Babasına Âsi Olan Münkirin Cezası 130
Dünya ile Keyif Sürüp Ahiretten Yüz Çevirenin Cezası 135
Önceki Kavimlerin Âkıbetinden İbret Almak 139
Kur'an Dinlemeye Gelen Cinler 142
Yüce Allah'ın Her Şeye Gücü Yeter 148
Önceki Peygamberler Gibi Sabret 150

(47) MUHAMMED SÛRESİ 157
Sûre Hakkında Bilgi 157
Kâfir ve Din Düşmanlarıyla Savaş 162

Tefekkür ve İbret 170

İbret Almayanların Sonu 174

Müttakilere Vaat Edilen Cennet 176

Münafıkların Hali 180

Hidayetin Sebebi ve Esası: Kelime-i Tevhid 184

Haktan Dönenin Hali 195

Sadıkların İmtihanı 201

Allah'a ve Resûlü'ne İtaat 204

(48) FETH SÛRESİ 211

Sûre Hakkında Bilgi 211

Müminlere İndirilen Sekînet 216

Allah'ın Resûlüne Biat, Allah'a Biattır 220

Cihaddan Geri Kalanların Acıklı Hali 225

Mazereti Olanlara Kınama Yok 233

Rıdvan Biatı 235

Müminlere Zafer Müjdesi 242

Mekke'ye Girmekten Menedilmenin Hikmeti 246

Câhiliye Taassubuna Düşenler 248

Mekke Fethinin Müjdesi 254

Müminlerin Tevrat ve İncil'deki Vasıfları 257

(49) HUCURÂT SÛRESİ 265

Sûre Hakkında Bilgi 265

Hz. Peygamber'e Karşı Edebi Korumayanlar 272
Önemli İşlerde Araştırmadan Karar Vermeyin 276
Kardeşlerin Arasını Düzeltin 282
Müminlerle Alay Etmeyin 289
Kötü Zan ve Gıybet Haramdır 295
Gıybete İzin Verilen Durumlar 306
İnsanların En Şereflisi 310
Gerçek Müminlerin Sıfatı 315
Müslümanlığını Başa Kakanlar 319

(50) KÂF SÛRESİ 323
Sûre Hakkında Bilgi 323
İnkâr Edenlerin Acı Âkıbeti 331
Kuluna Şah Damarından Daha Yakın 335
Kâfirlerin Ahiretteki Hali 342
Müjde ve Azabın Ortaya Çıkacağı Gün 346
Kâfirlere Uyarı 353

(51) ZÂRİYÂT SÛRESİ 363
Sûre Hakkında Bilgi 363
Kâfirlerin Şaşkınlığı 366
Müttakilerin Güzel Hali 371
İlâhî Kudretin Delilleri 376
Hz. İbrahim'in Misafirleri 384

İbret Alınacak Ümmetler....390
Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Sebebi....399

(52) TÛR SÛRESİ....407
Sûre Hakkında Bilgi....407
Azap Gününün Dehşetli Anları....410
Müttakilerin Cennetteki Hali....414
Her Şeye Rağmen Davete Devam....423
İnkârda İnat Edenlerin Sonu....429
Zaferin Anahtarı: Sabır....432

(53) NECM SÛRESİ....435
Sûre Hakkında Bilgi....435
Putların Zilleti....446
Bütün Şefaatler Allah'ın İzniyledir....451
Nefsinizi Temize Çıkarmayın....456
Nefsini Övmenin Cezası....461
Sonuçta Varış Yüce Allah'adır....467

(54) KAMER SÛRESİ....477
Sûre Hakkında Bilgi....477
Peygamberlerin İbretlik Kıssaları....484
Âd Kavminin Kıssası....491
Semûd Kavminin Kıssası....493

Firavun'un Kavmi 502
Kureyş'e Yapılan Uyarı ve Tehdit 503
Her Şey Bir Ölçüyle Yaratılmıştır 506

(55) RAHMÂN SÛRESİ 511
İnsanların ve Cinlerin İlk Yaratılışı 520
O, Her An Bir İştedir 528
Kâfirler İçin Hazırlanan Azap 537
Müttakilere Vaat Edilen Cennetler 539
Diğer Müminlere Müjdelenen İki Cennet 548

(56) VÂKIA SÛRESİ 557
Sûre Hakkında Bilgi 557
Sâbikûnun Sayısı 563
Ashâbü'l-Yemînin Cennetteki Hali 570
Cehennemlik Ashâbü'ş-Şimâlin Hali 574
İlâhî Kudretin Delilleri 579
Kur'an'a Temiz Olanlar Dokunur 588
Ölüm Anında İnsanların Hali 595

(57) HADÎD SÛRESİ 605
Sûre Hakkında Bilgi 605
İmanda Sabit Durmak 614
Ahirette Ortaya Çıkan İman Nuru 620

Kalplerin Yumuşama Zamanı Gelmedi mi? 627
Sadakaya Teşvik 632
Dünyanın İç Yüzü 637
Başa Gelen Her Şey Levh-i Mahfûzda Yazılmıştır 642
İlâhî Hükümlerin İcrasına Yardımcı Sebepler 649
İman ve Takvanın Mükâfatı 657

(58) MÜCÂDİLE SÛRESİ 661
Sûre Hakkında Bilgi 661
Zıhârın Hükmü 665
İlâhî Emre Aykırı Davrananların Âkıbeti 672
İsyan ve Düşmanlığa Devam Edenler 678
Müminlere Selâm ve Hürmet Şekli 680
Meclis Edebi 683
Hz. Peygamber'le Özel Konuşma Edebi 692
Münafıklara Uyarı 696
Şeytana Uyanların Âkıbeti 701
Allah'ın Taraftarlarındaki İman 702

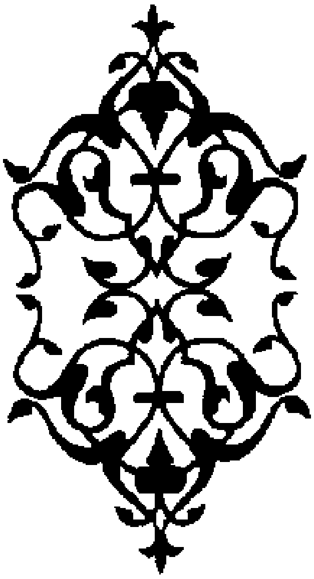

(44) DUHÂN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Duhân sûresi, Mekke döneminde inmiştir. Elli dokuz âyettir. Sûre, adını onuncu âyette geçen "duhân" kelimesinden almıştır. **Duhân**, "duman" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Yakında (başlarına gelecekleri veya senin peygamberliğinin hakikatini) bilecekler"* (Zuhruf 43/89) buyruldu. İkinci ihtimale göre âyetin manası şudur: Onlar, Muhammed'e indirdiğimiz şeyin hakikatini yakında bilecekler. Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında da ona indirilen kitabı (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdiğine yemin etti.

Yahut iki sûre arasındaki bağlantı şudur: Önceki sûrede şöyle buyruldu: *"Peygamber dedi ki: Rabbim, şüphesiz, bunlar iman etmeyen bir kavimdir"* (Zuhruf 43/88). Yani peygamber, "Rabbim, onlar senin bana indirdiğin kitabı inkâr ettiler" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu sûrenin başında onu kendi katından indirdiğine yemin etti.

Bir diğer bağlantı yönü şudur: Önceki sûrede, *"Şüphesiz o Kur'an, senin ve kavmin için bir zikirdir (öğüt ve şereftir)"* (Zuhruf 43/44) buyruldu. Bu sûrenin başında da o kitabın Allah katından indirilmiş bir kitap olduğuna yemin edildi. Kısaca sözün izah yönü çoktur, her biri diğerini çekmektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ① وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ② اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا
مُنْذِر۪ينَ ③ ف۪يهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَك۪يمٍ ④ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا اِنَّا
كُنَّا مُرْسِل۪ينَ ⑤ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ⑥ رَبِّ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِن۪ينَ ⑦ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪
وَيُم۪يتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ⑧ بَلْ هُمْ ف۪ي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ⑨

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Hâ Mîm.*

2-3. *Apaçık olan kitaba (Kur'an'a) yemin olsun ki biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz insanları uyarmaktayız.*

4-6. *O gecede her hikmetli iş tarafımızdan bir emirle ayırt edilir (hükme bağlanır). Şüphesiz biz, Rabb'inden bir rahmet olarak peygamberler göndermekteyiz. O, her şeyi işiten ve bilendir.*

7. *O göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabb'idir. Eğer yakînen inanıyorsanız gerçek budur.*

8. *O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, yaşatır ve öldürür. O, sizin de Rabb'iniz, önceki atalarınızın da Rabb'idir.*

9. *Onlar ise şüphe içinde eğlenip duruyorlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hâ Mîm.* Ey Muhammed, *apaçık kitaba,* Kur'an'a *yemin olsun ki biz onu mübarek bir gecede indirdik.*" Bu gece, Kadir gecesi veya şaban ayının on beşinci (Berat) gecesidir. Âlimlerin çoğunluğu, birinci görüşte olup buna şu âyetleri delil göstermişlerdir:

"Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik" (Kadr 97/1).

"Ramazan ayı, içinde Kur'an'ın indirildiği aydır" (Bakara 2/185).

Meşhur olduğu üzere Kadir gecesi, ramazan ayı içindedir. İki görüşün arasını birleştiren açıklama gelecek.

Sonra, bu konuda şöyle de söylenmiştir: Allah Teâlâ, Kur'an'ı levh-i mahfûzdan dünya semasına toptan indirdi, sonra Cebrâil [aleyhisselâm], olayların akışına göre yirmi üç senede parça parça Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdi.

Şöyle diyen de olmuştur: Kur'an'ın bahsedilen gecede indirilmesinin manası, o gecede indirilmeye başlanmasıdır.[1]

Mübarek, "hayrı çok" demektir. O gecede çokça hayır ve bereket indiği, dinî ve dünyevî faydalar bulunduğu için ona "mübarek gece" denilmiştir. Eğer o gecede Kur'an'ın indirilmesinden başka bir şey olmasaydı, bereket olarak bu bile yeterdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü biz insanları uyarmaktayız."* Bununla sanki şöyle denilmiş oluyor: O Kur'an'ı biz indirdik, zira bizim şanımız, uyarmak ve azaptan sakındırmaktır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O gecede her hikmetli iş tarafımızdan bir emirle ayırt edilir,* hükme bağlanır." Yani biz onu ancak bu mübarek gecede indirdik; çünkü o gecede her hikmetli iş diğerlerinden ayrılır. Bunun manası, bu geceden gelecek Kadir gecesine kadar kulların rızıkları, ecelleri ve bütün işleri ayrılıp yazılır.

Ebü'ş-Şeyh, sahih bir senetle, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anhumâ], *"Allah dilediğini siler, dilediğini sabit tutar"* (Ra'd 13/39) âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir:

"Allah Teâlâ, şaban ayının on beşinci gecesinde, gelecek senenin işlerini tedbir eder (belirleyip düzenler); dilediğini siler, dilediğini sabit tutar. Bunlar şekavet, saadet, ölüm ve hayat halleridir."

---

[1] Açıklamalar için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/117 (Beyrut 1998); Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/186 (Beyrut 1996).

Süyûtî hadis hakkında demiştir ki: "Senedi sahihtir, üzerinde bir kapalılık ve tenkit yoktur."

Yine Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Şüphesiz, Allah Teâlâ, senelik olarak icra edeceği bütün işleri şaban ayının on beşinci gecesinde hükme bağlar, onları Kadir gecesinde sahiplerine yani bu işleri icra edecek görevli meleklere teslim eder." Diğer bir rivayette, bu teslimatın ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde olduğu söylenmiştir..

Şöyle denilmiştir: Bu açıklamayla ihtilaf ortadan kalkar. Şöyle ki: Bu iş, şaban ayının on beşinci gecesinde başlamakta, ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde tamamlanmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyette geçen "hakîm" kelimesinin manası, "hikmetli, hikmete sahip" demektir. Bu şu demektir: Allah Teâlâ'nın bu gecede herkes için rızık, ecel, saadet ve şekavet hallerinden birini tahsis etmesi, bu işlerin sonsuz bir hikmetle olduğunu göstermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, Rabb'inden bir rahmet olarak peygamberler göndermekteyiz."* Yani Kur'an'ı biz indirdik; çünkü kullarımıza rahmetimizi akıtmak için bizim âdetimiz, peygamberlerle kitaplar göndermektir. Bu, bizim tarafımızdan bir rahmettir. Bununla şu bildiriliyor: Bu, bizim rab olmamızın hükümlerinden ve gereklerindendir.

Âyette, *"Senin Rabb'in tarafından"* denmesi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmek ve onun hak katındaki yüceliğini göstermek içindir.[2]

Şerefeddin-i Tîbî[3] demiştir ki: "Bütün bu âyetler, iç içe sebep bildiren âyetlerdir. Sanki, *'Biz onu Kadir gecesinde indirdik'* dendiği zaman, 'Niçin indirildi?' diye soruldu; cevap olarak, 'Bizim işimiz, kötü işlerden sakındırmak ve sakınmayana azap etmektir' dendi. Sonra, 'O niçin özellikle Kadir gecesinde indirildi?' diye soruldu, cevap olarak, 'O, muhkem, hikmetli ve önemli işlerdendir; bu gecenin özelliği de onda her hikmetli işin ayrılıp hakkında hüküm verilmesidir' dendi. Ayrıca, 'O niçin muhkem işlerdendir?' diye soruldu, cevap olarak şöyle dendi: 'Çünkü celâl ve ikram sahibi Allah rahmetini (rahmet peygamberi Hz. Muhammed'i) âlemlere göndermek istedi. O, bütün âlemler için bir uyarıcı veya Allah'ın izniyle O'na davet eden biri olsun diye, kendisine indirilecek kitabın hakkı, baştan sona hikmetli olmasıdır.' Peşinden, 'Yüce Rab, onlara niçin merhamet etti?' diye soruldu, cevap olarak şöyle dendi:

---

[2] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/47-48 (Beyrut 1999).

[3] Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (v. 743/1343), *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhiyle tanınmaktadır. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/239-240 [Beyrut 1992]).

'Çünkü O, tekdir, her şeyi işiten ve bilendir. O, kullarının hallerinin cereyan şeklini, onların dünya ve ahirette neye muhtaç olduklarını çok iyi bilir.'" Bu, şu âyetin manasıdır:

"O, tek olarak onların bütün sözlerini *işiten ve* hallerini *bilendir.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O *göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabb'idir.*" Yani O, ulvî ve süflî âlemlerin ve bunların arasındakilerin Rabb'idir. "*Eğer yakînen inanıyorsanız,* yani yakîn ehlinden iseniz *gerçek budur.*"

Âyetin sonundaki şartın manası şudur: Onlar, göklerin ve yerin bir sahibi ve yaratıcısı olduğunu ikrar ettiler. Eğer onların ikrarı bir ilimden ve yakînden kaynaklanıyorsa, bilirler ki kitabı indiren ve tarafından bir rahmet olarak peygamberleri gönderen O'dur. Şayet onlar, şek ve şüphe içindeyseler, hakikatin bu olduğunu bilsinler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O'ndan başka ilâh yoktur.*" O, zatı itibarıyla tek olup O'ndan başka ibadete layık hiçbir varlık yoktur. Çünkü müşrikler, Allah Teâlâ'nın ilâhlığını kabul ediyorlar fakat O'na başkasını ortak koşuyorlardı. Cenâb-ı Hak, kendisinden başkasının ibadete layık olmadığını belirterek onları reddetti.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, yaşatır ve öldürür.*" Sonra, herkese amellerinin karşılığını vermek için onları tekrar diriltir. "*O, sizin de Rabb'iniz, önceki atalarınızın da Rabb'idir.*" Yani O, bütün varlıkların Rabb'idir.

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin yakîn ehli olmalarını reddederek şöyle buyurdu: *"Onlar ise şüphe içinde eğlenip duruyorlar."* Onların Allah Teâlâ'nın ilâhlığını ikrarları bir ilim ve yakînden ileri gelmiyor, o sadece, alay ve oyunla karışık bir sözdür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), "Hâ Mîm" hakkında demiştir ki: "Hâ, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] has vahiydir. Mîm, Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Bu özel vahiy, vasıtasız olup sırdan sırra bir haberdir. Sevenle sevilen arasındaki bu sırra, Allah'ın yarattığı varlıklardan hiçbiri vâkıf değildir. Bakın yüce Allah ne buyurdu:

"Böylece Allah, kuluna vahyedeceğini vahyetti" (Necm 53/10). Bu âyet, gizlice vahyedilen sırra işaret etmektedir. Bu âyetler bir yemin olup manası şudur: Gizli vahye, sevene, sevilene ve sırlardan bahseden zâhir Kur'an'a yemin olsun ki biz onu mübarek bir gecede indirdik."[4]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "'Hâ', Allah'ın hakkına, 'Mîm' ise, muhabbetine işaret ediyor. Âyetin manası şudur: Benim hakkıma, kullarıma olan sevgime ve onlara indirdiğim kitabıma yemin ederim ki beni sevenlere firkat (ayrılık) ateşiyle azap etmem."[5]

Sûfîlere göre mübarek gece, varlıkları fâni olup fenâ fillâh halini elde ettiklerinde gerçekleşen vuslat ve dosta ulaşma gecesidir. İçinde kalplerini yani Allah ile huzur halini buldukları ve varlıklarını kaybettikleri her vakit onlar için mübarektir.

Rûzbihân-ı Baklî, *"Onu mübarek bir gecede indirdik"* âyeti hakkında demiştir ki: "Cenâb-ı Hak o gecede hükümleriyle tecelli ettiği ve onda rahmet galip olduğu için, kendisine 'mübarek' denmiştir. O gecede Kur'an'ın indirilmesi de bu rahmete dahildir; çünkü o, kurbiyet ehli için vuslat kapısının açıldığı gecedir."[6]

---

[4] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/285-286 (Beyrut 2008).

[5] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/378 (Kahire 1999).

[6] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/286. Baklî, burada "Üstat demiştir ki ..." diyerek Kuşeyrî'den nakilde bulunmuştur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, ona 'mübarek gece' ismini verdi; çünkü o, vuslat kapısının açıldığı gecedir ve geceler içinde bereketi en bol olandır. O öyle bir gecedir ki kul onda kalbiyle hazır olur, Rabb'ini müşahede eder, vuslat nurlarını teneffüs eder, onda ilâhî yakınlığın huzurunu bulur. Sûfilerin gecelerindeki halleri farklıdır. Onlar bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'Geceyi karanlıkta geçirmem, gecenin yıldızlarının yok olmadığını da iddia etmem. Gecem, sevenlerin istediği gibidir. Eğer sevgilim beni ziyaret etmezse gecem uzar; beni ziyaret ettiğinde ise kısalır.'"[7]

Kısaca, güzellik ve genişlik içinde geçen bütün vakitler kısadır; sıkıntı ve zorluk içinde geçen bütün vakitler ise uzundur.

Allah Teâlâ'nın, *"O gecede her hikmetli iş ayrılır"* âyetinin işaret yollu bir manası da şudur: Hakk'a vuslat gecesinde, hikmetler ve kudsî ihsanlar vasıtasız olarak ayrılıp ikram edilir. Bu, bizzat Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir iştir. Bu hal genelde, hayret ve manevi uyanışın şiddeti anında gerçekleşir veya başka durumlarda olur. Şeyhlerimizden bazı ârifler, o hal içinde ihsan edilen manevi halleri yazmak için hazırlık yaparlardı ve ona "Kadir gecesi" derlerdi.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz biz, Rabb'inden bir rahmet olarak peygamberler göndermekteyiz"* âyetinde kastedilen rahmet Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) olup o şöyle buyurmuştur:

"Ben, hidayete ulaştırılmış rahmetim."[8]

"Şüphesiz, Allah, her şeyi işiten ve bilendir."

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, cemaline müştakların iniltilerini işitir, sevenlerin özlemini bilir."[9]

"O'ndan başka ilâh yoktur." Yani sevilmeyi ve kendisine âşık olunmasını hak eden ancak O'dur.

---

[7] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/379.

[8] Dârimî, Mukaddime, nr. 15; Hâkim, *Müstedrek*, 1/35.

[9] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/379.

"O, öldürür ve diriltir." Allah, bir topluluğun kalbini marifeti ve sevgisiyle diriltir; bazılarının kalplerini ise cehalet ve kendisinden uzaklaştırarak öldürür. O, dilediğini yapar, istediğine hükmeder.

Cenâb-ı Hak sonra, cahilleri ve haktan uzak kalanları şöyle tanıttı: *"Onlar ise şüphe içinde oynamaktadırlar."* Marifet ehline ve Allah'a yakın olanlara gelince onlar, sevdiklerinin huzurunda nimetlerle keyif sürmekte, O'na vuslatın hoşluğu ile rahat etmektedirler.

Kuşeyrî demiştir ki: "Kâfirin inancındaki tereddüt, şüphe ve şaşkınlığından dolayı hali, dengesiz ve düzensiz işlerden oluşan oyuna benzetilmiştir."[10]

Kâfirlere Uyarı ve Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍۙ ⑩ يَغْشَى النَّاسَؕ هٰذَا
عَذَابٌ اَلِيمٌ ⑪ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ ⑫ اَنّٰى لَهُمُ
الذِّكْرٰى وَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌۙ ⑬ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ
مَجْنُونٌۢ ⑭ اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا اِنَّكُمْ عَٓائِدُونَۢ ⑮ يَوْمَ نَبْطِشُ
الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰىۚ اِنَّا مُنْتَقِمُونَ ⑯

10. ***Göğün açık bir duman getireceği günü gözetle.***

11. ***O duman insanları bürür. Bu, acı bir azaptır.***

12. ***İnsanlar, "Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır, artık biz inanıyoruz" derler.***

13. ***Onların öğüt alması nerede! Halbuki kendilerine gerçeği açıklayan bir peygamber gelmişti.***

---

[10] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/380.

14. ***Sonra ondan yüz çevirdiler ve, "Bu, başkaları tarafından öğretilmiş biridir, o bir delidir!" dediler.***

15. ***Biz azabı kısa bir süre kaldırırız ama siz yine eski halinize dönersiniz.***

16. ***O gün onları şiddetli bir şekilde yakalarız. Şüphesiz biz intikamımızı alırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göğün açık bir duman getireceği günü gözetle."* Allah kendilerinden razı olsun, Hz. Ali, Hz. İbn Abbas, Hz. Ömer ve Hasan-ı Basrî demişledir ki: "O, kıyametten önce gelecek bir dumandır. Onunla mümin, nezleye benzer bir şey olur. Münafık ve kâfirlerin ise başları pişer; öyle ki başları kızarmış kelle gibi olur. Bütün yeryüzü, her şeyi yanmış bir ev gibi olur, içinde bir kulübe dahi kalmaz. Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadis bu görüşü desteklemektedir:

"Kıyametin ilk büyük alametleri şunlardır: Bir dumanın çıkması, Hz. İsa'nın gökten inmesi. Aden bölgesinden bir ateşin çıkıp insanları mahşer yerine sevketmesi. Ateş onları takip eder, onlar dinlenmek için bir yerde durdukları zaman o da durur ..." Hadis için Sa'lebî'ye bakınız.[11]

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh], bu görüşe katılmayarak demiştir ki: "Bu duman, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Kureyş için, *'Allahım, onlara Yusuf'un zamanında yaşanan kıtlık gibi bir kıtlık yaşat'* şeklinde beddua etmesiyle Kureyş'in gördüğü dumandır."[12] O günlerde kıtlığa mâruz kalan bir adam, açlığın şiddetinden kendisiyle gök arasında bir duman görüyordu. Dumanın, "apaçık" şeklinde tanımlanması da bunu desteklemektedir. Yani onun duman olduğu konusunda hiç kimse şüphe etmez.

---

[11] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/430; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/1-20; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/230 (Riyad 1993).

[12] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/122.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O duman insanları bürür."* Onları çepeçevre sarar. Duman onları öyle sarmıştı ki bir adam diğeriyle konuşurken, sesini işitiyor fakat kendisini göremiyordu.

Âyetin manası şudur: Şiddet ve açlık gününü bekle. O gün insan öyle acıkır ki açlığın şiddetinden kendisiyle gök arasında bulut şeklinde bir şey görür. Bu, ya görüşünün zayıflamasından ya kıtlık senesinde yağmurun azlığından dolayı havanın kararmasından ya da gökteki tozların çokluğundandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, acı bir azaptır."* Yani insanlar, "Bu, acı bir azaptır" derler.

Kureyş'i saran kıtlık iyice şiddetlenince, Ebû Süfyân bir grup insanla birlikte Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek Allah'ın adı ve akrabalık hakkıyla yemin vererek kıtlığın kalkması için dua etmesini rica etti ve eğer kendilerinden bu sıkıntı giderse iman edeceklerini söyledi. Bu durum âyette şöyle belirtiliyor:

"İnsanlar, 'Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır, artık biz inanıyoruz' derler." Yani, "Eğer bizden azap kaldırılsa iman edeceğiz" derler. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Onların öğüt alması nerede!" Yani onlar, nasıl uyarılıp öğüt alacaklar ve azabın kalkması anında iman edeceklerine dair vaatlerini yerine getirecekler! *"Halbuki kendilerine gerçeği açıklayan bir peygamber gelmişti."* Yani onlar, uyarılmanın sebeplerini ve öğüt almayı gerektiren şeyleri görüyorlar. Bu, başlarına gelen durumdan daha büyük bir uyarı ve öğüt alma vesilesidir. Şöyle ki onlara şanı büyük ve delili açık bir peygamber geldi. O peygamber, apaçık âyetleri ve güneş gibi parlak mucizeleri ortaya koyarak kendilerine hakkın usul ve yöntemlerini açıklamaktadır. Onun getirdikleri öyle açık hakikatlerdir ki onlar karşısında sağır dağlar bile secdeye kapanır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra ondan yüz çevirdiler."* Yani onlar, kendisine yönelmeyi gerektiren büyük mucizeleri gördükten sonra, Allah Resûlü'nden yüz çevirdiler. Ondan yüz çevirmekle yetinmediler, bir de kalkıp en çirkin suçu işlediler ve onun hakkında, *"Bu, başkaları tarafından öğretilmiş biridir, o bir delidir!"* dediler. Yani onlar bazan, "Ona bu Kur'an'ı yabancı dil konuşan Sakîfli bir genç öğretiyor" dediler; bazan da, "O bir delidir" dediler.

Yahut bazıları böyle, bazıları öyle dediler. Vasfı bu olan bir kavmin, öğüt ve uyarıdan etkilenmesi nasıl beklenir?

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Biz azabı kısa bir süre,* az bir zaman veya birazcık *kaldırırız ama siz yine* içinde bulunduğunuz küfre *dönersiniz."*

Yahut siz, dumanı giderdikten sonra tekrar azaba dönersiniz. Bu, birinci görüşe göre verilmiş bir manadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün,* Bedir günü veya kıyamet günü *onları şiddetli bir şekilde yakalarız.* O gün kendilerinden intikam alırız. *Şüphesiz biz intikamımızı alırız."*

10-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, gökten apaçık bir dumanın geleceği günü gözetle. Yani gayb semasından his dumanının ve sebepler karanlığının ortaya çıkıp insanların kalplerini saracağı ve onları irfan güneşinden perdeleyeceği günü gözetle. Bu, kalplere acı veren can yakıcı bir azaptır; çünkü o, kalpleri gaybı bilen Allah'ın huzurundan perdeler. Ârife gelince, onun marifet güneşi parlaktır ve gündüzü sürekli aydınlıktır. Nitekim bu konuda ârif şairlerden biri şöyle demiştir:

"Ey dost, gecem senin yüzünle aydınlıktır; onun karanlığı insanları sarmıştır. İnsanlar karanlıklar içindedir; biz ise gündüzün aydınlığındayız."

Bir diğeri ise şöyle demiştir: "Sevdiğimin (marifet) güneşi gece doğdu ve her yana ışık verdi. Artık onun batışı yoktur. Gündüz gökte doğan güneş, akşam olunca batar; kalplerde doğan irfan güneşi ise hiç batmaz."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu topluluğun yani sûfîlerin kıyameti, dünyada iken gerçekleşir. Onların, gökten duman gelen günü, dostlarından uzak kaldıkları ve dostların bereketiyle açılan ünsiyet kapısının kapandığı gündür."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun kastettiği durumu şu söz güzel ifade eder: Sûfîler için gökten apaçık bir dumanın geldiği gün, ilâhî nurlardan uzak kaldıkları ve sırların kaynağının yani marifet kapısının kapandığı gündür.

Kuşeyrî devamla der ki: Bu manada şöyle demişlerdir:

"Asıl güneş, zâhirde aydınlandığın güneş değildir. Asıl kuşluk vakti, güneşin yükselmesiyle ortalığın aydınlandığı zaman değildir. Asıl hayat suyu da içtiğin soğuk su değildir (Asıl güneş, kalpte parlayan marifet güneşidir. Asıl kuşluk vakti, marifet güneşinin, kulun bütün iç dünyasında parlamasıdır. Asıl su, kalplere ebedî hayat veren ilâhî aşktır)."[13]

İmam Kuşeyrî, *"Rabbimiz bizden azabı kaldır; artık inanıyoruz"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bu sûfîler topluluğu, bazan, insanların genel olarak yaptığının aksine, içine düştükleri azabın artmasını isterler. Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

'Kalbimin, azapla elde edilen sevgiye sahip olması hariç, bütün arzu ve isteklerime ulaştım.'

İnsanlar, başlarına gelen belanın gitmesi için dua ederken, onlar belayı isterler. Bu konuda da şu manadaki beyit okunur:

'Sen benim belamsın; artık onun gitmesini nasıl beklerim. Benim için gerçek bela, belamı (aşk derdimi) kaybettiğim andır.'"[14]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Belayı nimet bilme konusunda bundan daha açık olan, şairin şu sözüdür:

"Ey azabı, sevgisinde tatlı bir su gibi olan sevgili! Senden şikâyet etmem; ne baş ağrısından şikâyet ederim ne de usançtan!"

---

[13] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/380-381.

[14] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/381. Fuzûlî'nin şu sözü de bu manadadır: "*Hoşem aşk elinden, el çek ilacımdan tabip; kılma derman kim helâkim zehr-i dermanındadır.*" Bir diğer hak ehli de şöyle der: "Derman arardım derdime, derdim bana derman imiş."

Allah kendisinden razı olsun, Abdülkadir-i Geylânî'nin şu sözü de böyledir:

"Ey Rabbim, beni hasta eden sen olduğun için, bütün elemler bana lezzet verdi. Eğer halimi sorarsan, senin verdiğin elemler benim katımda en güzel iyiliklerdir. Bende istediğin gibi hükmet; gerçekten ben sevgi sultanına itaat eden bir fakirim."

"Onların öğüt alması nerede!" âyetinin işaretiyle deriz ki: Allah dostlarının sohbetinden yüz çeviren, kalbi boş düşünce ve meşgalelerle dolu olan kimse nasıl öğüt alır? Halbuki onlara kendilerini yüce Allah'a davet eden kâmil mürşidler geldi fakat onu inkâr edip, "O, birileri tarafından kendisine bazı şeyler öğretilmiş bir delidir" dediler.

Onlar bize yöneldiklerinde, kapımıza koştuklarında veya velilerimizin birinden bazı hakikatleri dinlediklerinde kalplerinden şüphe ve havâtır azabını biraz kaldırdık. Sonra velilerimizin kalplerinden akıp gelen vâridat yağmurlarını taşıyan maneviyat bulutları çekilince, onların üzerinde vesveseleri çoğaldı. Böylece siz, daha önce içinde bulunduğunuz hale geri göndünüz.

Onları şiddetli bir şekilde yakaladığımız gün ki o, âniden ölümle yüz yüze geldikleri andır; o anda hiçbir pişmanlık ve dönüş fayda vermez, tam aksine o, kendilerine uzun sürecek bir hüzün getirir. Onlar bizim intikamımızdan kaçıp sığınacakları bir yer bulamazlar. Biz, gönlüyle her daim bizi görmekten yüz çeviren kimseden intikam alırız.

Kâfirlerin Peşinden Gidenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin yolundan gidenlerin günahından ve azabından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاۤءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌۙ ﴿١٧﴾ اَنْ اَدُّٓوا اِلَيَّ عِبَادَ
اللّٰهِۜ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٨﴾ وَاَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِۚ اِنّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ بِسُلْطَانٍ

مُبِينٌ ⑲ وَاِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ ⑳ وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا ل۪ي
فَاعْتَزِلُونِ ㉑ فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ㉒ فَاَسْرِ بِعِبَاد۪ي
لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَۙ ㉓ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًاۜ اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ㉔

17. ***Onlardan önce Firavun'un kavmini de denemiştik. Onlara çok şerefli bir peygamber** (Musa) **gelmişti.***

18. ***O şöyle demişti: "Allah'ın kullarını** (esaretiniz altındaki İsrâiloğulları'nı) **bana teslim edin; çünkü ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."***

19. ***"Allah'a karşı üstünlük taslamayın. Şüphesiz, ben size apaçık bir delil** (mucize) **getiriyorum."***

20. ***"Gerçekten ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığındım."***

21. ***"Eğer bana inanmadınızsa benden uzak durun."***

22. ***Sonra Musa, "Bunlar günahkâr bir toplumdur" diyerek kendisine yardım etmesi için Rabb'ine yalvardı.***

23. ***Allah buyurdu ki: "Öyleyse kullarımı geceleyin yola çıkar; çünkü siz takip edileceksiniz."***

24. ***"Karşıya geçince denizi olduğu gibi açık bırak; şüphesiz onlar suda boğulacak bir ordudur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Mekke müşriklerinden *önce Firavun'un kavmini de denemiştik."* Yani onlara Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] peygamber olarak göndererek kendilerini imtihan ettik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara mühlet vererek ve rızıklarını bollaştırarak kendilerini fitneye düşürdük.

Bir diğer mana: Bir kimsenin, durumunu bilmediği birinin, sahip olduğu bilgi ve beceriyi ortaya çıkarmak için onu imtihan ettiği gibi, onları, içlerinde sakladıkları hallerini dışa çıkaracak şeylerle denedik.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara çok şerefli bir peygamber* Hz. Musa *geldi."* Yani onlara Allah katında çok şerefli ve kıymetli olan bir peygamber geldi.

Yahut onlara, müminlerin gözünde çok kıymetli olan bir peygamber geldi.

Yahut onlara, bizzat kendisi şerefli ve asil bir peygamber geldi. Çünkü Allah Teâlâ, bir topluluktan ancak onların ileri gelen ulularından birini peygamber göndermiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa,* Firavun ve kavmine *şöyle dedi: Allah'ın kullarını bana teslim edin."* Yani esaretiniz altındaki İsrâiloğulları'nı benimle göndererek onları bana teslim edin. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Firavun'a yaptığı davet, Allah'ın birliğini kabulden sonra, İsrâiloğulları'nı serbest bırakıp kendisiyle birlikte göndermesi içindi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey Allah'ın kulları! Size düşeni yaparak bana tâbi ve teslim olun. Size düşen iş, iman etmek ve hak daveti tasdiktir. Bu manaya göre kullarla kastedilen herkestir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."* Yani ben, peygamberliğinde şüphe bulunmayan biriyim. Allah Teâlâ, beni vahyini alıp tebliğ etme konusunda güvenilir yaptı, beni insanları aciz bırakan mucizelerle destekledi.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Firavun ve kavmine yaptığı uyarısı şöyle devam ediyor: *"Allah'a karşı üstünlük taslamayın."* Yani Allah Teâlâ'nın indirdiği vahyini ve gönderdiği peygamberini hafife alarak O'na karşı büyüklenmeyin. Yahut Allah'ın peygamberine karşı kibirlenip ona karşı büyüklük taslamayın. *"Şüphesiz, ben size* yüce Allah tarafından *apaçık bir delil,* inkârına imkân olmayan ve benim peygamberliğimi gösteren apaçık bir hüccet ve mucize *getiriyorum."*

"Gerçekten ben, beni taşlamanızdan, dövme veya sövme ile bana eziyet vermenizden yahut beni taşlayarak öldürmenizden *benim ve sizin hepimizin Rabb'i olan Allah'a sığındım;* O'na güvenip dayandım."

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm] Firavun ve kavmine, *"Allah'a karşı üstünlük taslamayın"* dediği zaman onlar, kendisini taşlamakla tehdit ettiler; o da Allah Teâlâ'ya güvendi, O'na sarıldı ve onların tehdidine hiç aldırış etmedi.

Hz. Musa [aleyhisselâm] ayrıca dedi ki: *"Eğer bana inanmadınızsa benden uzak durun."* Yani eğer kibirlenip bana boyun eğmezseniz, benimle iman etmeyenler arasında bir dostluk yoktur; artık benden uzaklaşın.

Bir diğer mana: Beni tamamen serbest bırakın, lehime ve aleyhime bir şey yapmayın, kötülük ve eziyetinizle bana saldırmayın. Sizi kurtuluşunuz olan bir şeye çağıran kimsenin göreceği karşılık bu değildir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyeti, Hz. Musa'nın, kavmi ile arasındaki bağlantısını kesmesi ve aralarındaki dostluğu tamamen ortadan kaldırması şeklinde yorumlamak makama uygun değildir."[15]

Hz. Musa, kavminin kendisini yalanlamasından sonra, onları Rabb'ine şikâyet etti ve, *"Bunlar günahkâr bir toplumdur, diyerek Rabb'ine yalvardı."* Bu, onların azabı hak edecek özelliklerinden bahsederek üstü kapalı bir şekilde onlara beddua etmektir.

Bir rivayete göre, Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dua etmiştir: "Allahım, onlara, işledikleri günahları sebebiyle hak ettikleri azabı hemen ver!"

Hz. Musa'nın duasının, *"Rabbim, şüphesiz ben mağlup düştüm, bana yardım et"* (Kamer 54/10) âyetindeki dua olduğu da söylenmiştir.[16]

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] duasının şu olduğu da söylenmiştir: *"Rabbimiz, bizi zalim kavmin fitnesine düşürme! (onların azap ve şiddetine mâruz bırakma)"* (Yunus 10/85).

---

[15] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/51 (Beyrut 1999).

[16] Bu dua, kavminin inkâr ve yalanlaması karşısında Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] yaptığı duadır.

"Allah Teâlâ, sonra Hz. Musa'ya *şöyle buyurdu: Öyleyse kullarımı* yani İsrâiloğulları'nı *geceleyin yola çıkar; çünkü siz takip edileceksiniz."* Yani Allah Teâlâ yapılacak işi şöyle tedbir etti: Siz önce yola çıkacaksınız, Firavun ve ordusu sizi takip edecek. Önde giden müminleri kurtaracağız, geriden gelen kâfirleri ise suda boğacağız.

"Karşıya geçince denizi olduğu gibi açık bırak." Yani sen denizi geçmeden önceki hali üzere sakin bırak, kapanması için asânla denize vurma, onun halini değiştirme ki Kıptî'ler (Mısır'ın yerli insanları Firavun ve kavmi) içine girsinler. Hz. Musa [aleyhisselâm] İsrâiloğulları ile denizi geçince, yol şeklinde açılan suların kapanması için asâsıyla denize vurmak istedi; bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine, denizi olduğu gibi bırakmasını emretti. O zaman deniz, suların büyük dağlar gibi yükselmesi sebebiyle bomboştu ve bu arada açılan yol kupkuruydu. Kıptîler'in içine girmesi için denizde hiçbir şey değiştirilmemişti. Kıptîler (Firavun ve kavmi) denizdeki yolun içine girince, Cenâb-ı Hak suları üzerlerine kapattı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz onlar,* siz denizden çıktıktan sonra *suda boğulacak bir ordudur."*

Âyete, bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: *"Çünkü onlar, suda boğulacak bir ordudur."*

17-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her devirde, insanları Allah yolundan ve O'nun hizmetinden alıkoyan firavunlar vardır. Bunun için Allah Teâlâ, onları uyaracak ve kendilerine insanların hakka giden yolundan çekilmelerini veya üzerlerine farz olan hakları yerine getirmelerini emredecek kimseler gönderir. Davetçi, insanlar tarafından yalanlandığı zamana onlara, "Eğer bana inanmıyorsanız benden uzaklaşın!" der. Onların hakka yönelmesinden ümidini kesince, aleyhlerine dua edebilir. Bundan sonra onlar hevâ denizine dalarlar, havâtır vadilerinde (kötü fikir ve düşünceler içinde) helâk olurlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Firavun ve Kavminin İbretlik Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, suda helâk edilen Firavun ve kavminin hallerinden ibret almaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا
فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ
وَالْاَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي اِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ
الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ اِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ
عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ مِنَ الْاٰيَاتِ مَا فِيهِ بَلٰٓؤٌا مُبِينٌ ﴿٣٣﴾

25. *Onlar geride nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar.*

26. *Ayrıca nice ekinleri ve kıymetli konakları terkettiler.*

27. *İçinde keyfettikleri pek çok nimeti bırakıp gittiler.*

28. *İşte böyle! Biz onları başka bir kavme miras bıraktık.*

29. *Onlar için ne gök ağladı ne de yer! Kendilerine mühlet de verilmedi.*

30-31. *İsrâiloğulları'nı o alçaltıcı azaptan, Firavun'dan kurtardık. Gerçekten o, haddi aşan bir zorba idi.*

32. *Biz onların halini bilerek kendilerini o zamanki milletlere üstün kıldık.*

33. *Onlara, içinde açık bir imtihan bulunan mucizeler verdik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar geride nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar.*" Yani Firavun ve ordusu, Mısır'da pek çok bağ bahçe bıraktı.

Rivayet edildiğine göre bütün bağ ve bahçeler Raşid denen yerden Üsvan'a kadar Nil'in iki yanında birbirine bitişik halde sıralanmıştı.

Pınarlar manası verdiğimiz "uyûn" ile iki körfez kastedilmiş de olabilir. Onlar, su fışkırtan pınarlara benzetildi. Yahut orada gerçekten pınarlar vardı, sonra hepsi dağılıp gitti.

"Ayrıca nice ekinleri yani ekili arazileri *ve kıymetli konakları*, süslü yerleri, güzel evleri *terkettiler."* Bunlar genelde sultanların oturduğu yerler olduğu için oralara âyette "kerim" (şerefli ve kıymetli) dendi.

Bazıları, âyetteki "şerefli, kıymetli makamla" minberlerin kastedildiğini söylemiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Ayrıca, içinde keyfettikleri nice nimetleri geride bıraktılar."* Yani sevinç ve keyifle eğlendikleri güzel ve hoş nimetleri terkettiler.

"İşte durum *böyle!* Onların elindeki nimetleri bu şekilde çekip aldık ve *onları başka bir kavme miras bıraktık."* Bütün bu nimetleri onlardan alıp kendileriyle hiçbir yakınlık, din ve dostluk bağı bulunmayan İsrâiloğulları'na verdik ki onlara sahip olup tasarrufta bulunsunlar.

Hasan-ı Basri demiştir ki: "İsrâiloğulları, Firavun helâk olduktan sonra Mısır'a geri döndüler."

Şu âyet de aynı durumu haber vermektedir: *"Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (İsrâiloğulları'nı) toprağına bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına (Mısır ve Şam'a) vâris yaptık"* (A'râf 7/137). Kurtubî ve Beyzâvî'de de benzer açıklamalar vardır. Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde de aynı açıklamalar yer almaktadır. Şuarâ sûresinin 59. âyetinin tefsirinde bu konuda açıklamalar geçti.

Bu âyette, ciddi bir uyarı ve ibret vardır. Onda ayrıca akıllı kimsenin dünya malına aldanmaması tembih edilmektedir. Âyetlerin tasavvufî işaretlerinde, bu konuda nesir ve nazım halinde yeterli açıklama gelecektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için ne gök ağladı ne de yer!"* Bu mecazi bir ifade olup onunla gökle yerin kâfirlerin helâk oluşuna üzülmedikleri ve varlıklarına önem vermedikleri anlatılmaktadır. Onda ayrıca kâfirlerle ve onların kötü haliyle alay edilmektedir. Kaybı büyük yankı uyandıran kimsenin hali ise böyle değildir; onlar için gök ve yer ağlar. Araplar, bir adamın ölümünün halk içindeki büyük etkisini anlatmak için, "Ona rüzgâr, şimşek ve gök ağladı" derler. Bu durum şiirlerde de konu edilmiştir.

Şöyle denilmiştir: Göğün ve yerin ağlaması gerçektir; mümin vefat edince yeryüzünde namaz kıldığı yerler ve ibadet mahalleri ağlar; gökte ise amelinin yükseldiği yerler ağlar. Bu durum bir hadiste dile getirilmiştir.[17]

Bir âlim vefat edince, ona denizdeki balıklar ve diğer deniz hayvanları, karadaki sürüngenler, ayaklı hayvanlar ve havadaki kuşlar ağlar. Kâfirler ölünce ise kâinat onu kaybetmesine hiç aldırış etmez, tam aksine onların helâk olduğuna sevinir.

Âyet şöyle bitiyor: "Kâfirlerin helâk vakti gelince *kendilerine mühlet de verilmedi.*" Yani onlara diğer bir vakte kadar veya ahirete kadar mühlet verilmedi, bilakis dünyada cezaları hemen verildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Firavun ve kavmimi suda boğarak *İsrâiloğulları'nı o alçaltıcı azaptan, Firavun'dan kurtardık.*" Alçaltıcı azap, Firavun'un onları köle olarak kullanması, erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını (kendilerine hizmet etmeleri için) geride bırakmasıdır.

Firavun'un azaptan bedel yapılması, onun kendisinin alçaltıcı bir azap olmasındandır. Çünkü Firavun, onlara çok ileri derecede azap edip kendilerini hor hakir bırakıyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten o, haddi aşan bir zorba idi."* Yani Firavun kibirli, büyüklük taslayan, inkâr ve isyanda haddi aşmış biriydi. Yahut o, harcamalarında son derece müsrif biriydi.

---

[17] Hadisin meali şöyledir: *"Her mümin için gökte açılmış iki kapı vardır. Kapıların birinden müminin ameli yükselir, diğerinden ise rızkı iner. Mümin vefat ettiği zaman bu iki kapı onun için ağlar. Yüce Allah'ın, 'Onlar için ne gök ağladı ne de yer!' âyeti buna işaret etmektedir"* (hadis için bk. Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 45 [nr. 3255]; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/232; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4133; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/105).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların halini bilerek kendilerini o zamanki milletlere üstün kıldık."* Yani biz, İsrâiloğulları'nın seçilmeyi hak ettiklerini bilerek, onları kendi zamanlarındaki diğer insanlara üstün yaptık. Yahut biz onların bazı zamanlarda haktan sapacaklarını ve pek çok azgınlık yapacakların bilerek, onları zamanlarındaki insanlara üstün yaptık. Çünkü onların içinde pek çok peygamber geldi. Onların bu hali, haklarında daha önce verdiğimiz hükme tesir etmedi. Bununla şunun bilinmesini istedik: Kulun işlediği kusurlar, kendisi için önceden takdir edilen ilâhî gözetim ve korumaya tesir etmez (Allah, eşkıyanın evliya olmasını takdir etmişse, önceki hali buna engel olmaz).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, içinde açık bir imtihan,* apaçık bir nimet *bulunan pek çok mucize verdik."* Bu nimetler, denizin yarılıp yol olması, Tîh çölünde bulutun kendilerini gölgelemesi, gökten helva ve bıldırcın eti indirilmesi ve bunların dışındaki büyük mucizelerdir.

Yahut ne yapacaklarına bakmak için kendilerine içinde apaçık bir imtihan bulunan pek çok mucize verdik.

Şöyle denilmiştir: Onların imtihan edildiği apaçık bela, kendilerinden rıza anında şükür; sıkıntı ve zorluk anında sabır istenmesidir.

25-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ölümden gafil olanlar ve dünyaya aldananlar, geride nice bağ-bostan, su kaynakları, ekili arazi, kıymetli köşk ve evler bırakıp gittiler. Onlardan ayrıldılar, içinde bulundukları nimet ve rahatlıktan çıkmaya mecbur edildiler ve bunlara daha fazla muhtaç oldukları yere intikal ettiler. Geniş ve rahat köşkleri terkedip lahdin ve kabrin darlığına gittiler. Güzel elbiseler ve taçlar yerine kefen giydiler. Ey dünyaya güvenip dayanan kimse, dünyanın, kendisini sevenlere ne yaptığına iyi bak! Bu dünyadan kendisine yeterli mal ve mülkü alan, onda iffetle yaşayan, ahiret yolculuğu için azık edinen ve ona hazırlanan kimseye Allah rahmet etsin.

Muhammed et-Turtûşî,[18] *Sirâcü'l-Mülûk* kitabında şu hadiseyi anlatmıştır: Ebû Abdullah b. Hamdûn demiştir ki: Halife Mütevekkil Dımaşk'a çıktığında kendisiyle beraberdim. Bir gün atına binip Hişâm b. Abdülmelik mahallesine doğru geziye çıktı; oradaki boş köşklere baktı. Sonra oradan ayrılıp o civarda ekili arazi ve ağaçların arasında bulunan binası güzel eski bir yapıta baktı. İçine girdi; onu dolaşırken binanın üzerine asılmış bir levha gözüne ilişti. Onun sökülüp getirilmesini emretti. Levha getirilince, üzerinde birtakım beyitlerin yazılı olduğunu gördü. Beyitlerde, bir zamanlar mâmur olan bu beldelerin yerinde yeller estiği, onlardan enkaz ve pis kokulardan başka bir şeyin kalmadığı, orada yaşayan sultanların ve çocuklarının toprakta çürüyüp gittikleri, onların halini görenlerin ve ibret alanların göz yaşı dökmesi gerektiği dile getiriliyordu. Mütevekkil onları okuyunca irkildi, o yapıtta yaşayan kimseyi çağırdı ve kendisine bunları kimin yazdığını sordu, adam, "Bu konuda hiçbir bilgim yok" deyince, Mütevekkil dönüp gitti.

Dünya nimetlerinin fâniliği hakkında çok şiir yazılmıştır. Bir şair, dünyanın halini şöyle özetlemiştir:

"Dikkat edin, dünya sadece uyuyan kimsenin gördüğü rüya gibidir. Devamlı olmayan bir hayatın hayrı nedir? Düşün; dün elde ettiğin bir lezzeti tadıp bitirdiğinde elinde ne kalıyor? Bu durumda sen sadece bir rüya görmüş kimse gibi değil misin?"

Bunlar, düşünülüp ibret alınacak şeylerdir. Olaya bir de basiret gözüyle bakılınca, ortada gözükenler ancak Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufları, O'nun yüce zatının sırlarının açılması ve sıfatlarının nurlarının varlıklardaki yansıması olup hepsi, hikmet âlemi olan dünyada şekil ve resimlerde zuhur etmiştir. Kudret âlemine gelince, orada sadece el-Hayyü'l-Kayyûm olan (her şeye hayat veren ve hepsini ayakta tutan) Allah vardır. Bir ârif demiştir ki:

---

[18] Turtûşî, Muhammed b. Velîd b. Muhammed el-Fihrî el-Mâlikî (v. 520/1126), çok yönlü bir âlimdir. Birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Sirâcü'l-Mülûk, ed-Duâ, Kitâbü'l-Havâdis ve'l-Bida', Muhtasaru Tefsîri's-Sa'lebî, Şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd* (bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 12/96. *Sirâcü'l-Mülûk*'ün tanıtımı için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/276, nr. 7547 [Beyrut 2008]).

"Yüce sevgilim, cemalinin aynasında tecelli etti. Görünen her şeyde sevgiliye ait bir nur vardır. O'nun güzelliği değişik şekil ve sûretlerde ortaya çıkınca, her birine ayrı bir isim verildi. Hepsi O'nun nurlarının zuhur yeridir."

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için gök de ağlamadı yer de!"* âyetinden şu anlaşılmaktadır: Allah katında kadri yüksek olan kimseler vefat ettiğinde, onlar için âlemde gökler, yer ve içindekiler ağlar. Ruhlar âleminde ise yedi kat gök sakinleri onunla sürura gark olur. Çünkü o, dünyadan kurtulup yanlarına gelmiştir. Ruhlar âleminde bulunan herkes onun gelişiyle sevinir. Cenâb-ı Hak, yarattığı mahlûkatına rahmet nazarıyla bakar, o dostunun gelişinin bereketiyle bütün âleme merhamet eder. Allah büyük ihsan sahibidir.

İmam Kuşeyrî, *"Biz onların halini bilerek kendilerini âlemlere üstün kıldık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin işârî yorumu hakkında şöyle denilmiştir: 'Bize karşı işledikleri günahlarının çokluğu ile birlikte, kalplerinin bize olan sevgisini bildiğimizden, onları üstün kıldık." Yine denilmiştir ki: "Yanlarında emanet ettiğimiz sırlarımızı ve bize ait hakikatlerden kendilerine açtıklarımızı bildiğimizden, onları üstün kıldık."[19]

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî), *"Biz onların halini bilerek kendilerini âlemlere üstün kıldık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlara, sıfatlarımızı öğreterek, zatımızı tanıtarak, sırlarımızı göstererek, ayrıca kulluğun ve rubûbiyyetin hakikatini, gizli tehlike ve âfetleri, murakabe zamanındaki lutufları açıklayarak kendilerini diğer insanlara üstün kıldık."

Âriflerden Ebû Bekir-i Vâsıtî âyetin manası hakkında demiştir ki: "Biz onların işledikleri kusurları ve çeşitli muhalefetleri bilerek kendilerini üstün kıldık. Onların bu hali, kendileri hakkında ezelde bildiğimiz ve verdiğimiz hükme tesir etmedi. Bunu şunun bilinmesi için yaptık: Kulun işlediği kusurlar, Allah'ın özel gözetim ve korumasına mani olmaz (Yüce Allah bir kula hidayet ve inâyet takdir etmişse, onun geçmiş kusurları buna engel olmaz; O, dilediğini yapar)."

---

[19] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/383.

Harrâz demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Onlara emanet ettiğimiz özel sırları bildik ve ilmimizle onları âlemlere üstün kıldık."[20]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin maksadı şunu açıklamaktır: Allah Teâlâ'nın bir kulu seçmesi ve üstün yapması ezelî ilmine bağlıdır. O'nun ilmini hadiseler değiştirmez. İsrâiloğulları'nın devleti yıkılmıştır, bundan sonra hakkında konuşulacak olan sadece ümmet-i Muhammed'dir.

Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkâr Edenlere Cevap

Cenâb-ı Hak, duman ve benzerleri gibi kıyametin bazı alametlerini söyledikten sonra, tekrar dirilmeyi inkâr edenlerin görüşlerini reddederek şöyle buyurdu:

إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ
﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ
أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

34-35. ***O kâfirler diyorlar ki: "İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur; biz tekrar diriltilecek değiliz."***

36. ***"Eğer doğru söylüyorsanız atalarımızı getirin."***

37. ***Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba***[21] ***kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları helâk ettik. Çünkü onlar suçlu kimselerdi.***

38. ***Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.***

---

[20] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/289 (Beyrut 2008).

[21] **Tübba'**: Yemen hükümdarlarına verilen ad.

39. ***Biz onları ancak hak ile** (hakkı ispat için)* ***yarattık; fakat onların çoğu bilmiyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar diyorlar ki: ..."* Burada işaret edilen Kureyş kâfirleridir; çünkü bu sûrede asıl söz konusu olan onlardır. Kureyş gibi sapkınlıkta ısrar ettiklerini göstermek ve onların başına gelenlerin bir benzerinin kendi başlarına gelmesinden sakındırmak için arada Firavun'un kıssası anlatılmıştır.

Kureyş kâfirleri, *"İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur" diyor.* Yani âkıbet ve işin sonu ancak dünya hayatını ortadan kaldıran birinci ölümdür, dediler. Bu sözle, diğer bir ölümün varlığını ispat amaçlanmadı. Bu şu söze benzer: "Zeyd, ilk haccını yaptı ve sonra öldü (hayatında ikinci bir hac yapmadı)."

Âyete şu mana da verilmiştir: Peşinden hayat gelen ölüm sadece, biz var olmadan önce yokluk halindeki ilk ölümdür. Şu âyette olduğu gibi: *"Siz bir zamanlar ölü idiniz, sizi dirilttik"* (Bakara 2/28). Sanki onlara, "Siz, yaratılmadan önce başınıza geldiği gibi, bir defa daha öleceksiniz, peşinden (ahirette) yeni bir hayat gelecek!" dendiği zaman, bunu inkâr ederek, "Peşinden hayat gelen ölüm sadece (varlık âlemine gelmeden önceki) birinci ölümümüzdür; ikinci ölüme gelince, onun peşinden yeni bir hayat yoktur!" dediler.

Bir diğer mana: Onlar dediler ki: "Ölüm ancak bu ölümdür; sizin iddia ettiğiniz gibi peşinden kabir hayatı gelen ölüm değildir. '*Biz tekrar diriltilecek değiliz. Eğer doğru söylüyorsanız,* yani bize söylediklerinizde sadık iseniz *atalarımızı getirin.*'" Burada muhatap, kendilerine öldükten sonra yeniden dirilmenin olduğunu söyleyen Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) ve müminlerdir. Kâfirler şunu demek istediler: Eğer sözünüzde sadık iseniz, Rabb'inizden isteyerek, bizim için ölmüş atalarımızı diriltin ki bu, sizin iddia ettiğiniz öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğuna bir delil olsun.[22]

---

[22] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/192.

Rivayet edildiğine göre Kureyş, öldükten sonra dirilme konusunu kendisiyle istişare etmek için ataları Kusay b. Kilâb'ın diriltilmesini istediler. Kusay, onların en ileri gelenleri ve mühim işlerde kendisine müracaat ettikleri biriydi.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba' kavmi ile onlardan öncekiler mi?"* Âyet, onların sözlerini ret ve kendilerini tehdit etmektedir. Mana şudur: Helâke sebep olacak tehlikelerin savıldığı kuvvet ve mukavemette onlar mı daha ileridedir yoksa Himyerli Tübba'ın kavmi mi?

Tübba' el-Himyerî, ordusuyla Hîre'yi geçti ve Semerkand şehrini kurdu. Onu yıktığı da söylenmiştir. Tübba' (Yemen kralı), mümin olmuştu fakat kavmi kâfirdi. Bunun için Allah Teâlâ, onu değil, kavmini kötüledi.

Tübba' el-Himyerî, yazılarının başına şöyle yazardı: "Karaya ve denize, ışığa ve rüzgâra sahip olan Allah'ın adıyla."[23]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Tübba', Yemen hükümdarıdır. Kendisi müslümandı. Kavminde pek çok insan vardı. Sayıları çok ve kuvvette zirvede olmalarına rağmen Allah Teâlâ onun kavmini helâk etti."[24]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Tübba' hakkında kötü bir şey söylemeyin; çünkü o mümindi."[25]

Onun peygamber olduğu da söylenmiştir. Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Tübba', bir peygamber miydi yoksa değil miydi bilmiyorum."[26]

---

[23] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/433.

[24] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/383.

[25] Ahmed, *Müsned*, 5/340; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/76; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/234; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/415.

[26] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/433; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/235; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/329; Hâkim, *Müstedrek*, 1/36.

Süheylî[27] demiştir ki: En doğrusunu Allah Teâlâ bilir, hadisin bildirdiğine göre bu Tübba', Esad Ebû Kerb'dir. Bu zat, Kâbe'ye ilk örtüyü örten kimsedir.[28] Tübba', önce Mekke'ye ordusuyla saldırmak ve oradakilerle savaşmak istemiş, sonra aldığı bilgi ve uyarılar üzerine bundan vazgeçmiştir. Aynı şekilde Medine'ye de saldırıp orayı yıkmak istemiş, sonra oranın son peygamber Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hicret edeceği yer olduğunu öğrenince bundan vazgeçip geri dönmüştür. Kendisine Medine'nin, ismi Ahmed olan son peygamberin hicret edeceği yer olduğu haber verilince, onun hakkında bir şiir yazıp onu Medineliler'e emanet etmiştir. Bu yazılı şiir, nesilden nesile intikal ederek Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye hicretine kadar gelmiş ve onu kendisine takdim etmişlerdir.

Bu şiirin Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin yanında bulunduğu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye teşrif edince, onu kendisine verdiği de söylenmiştir. Bu yazılı şiirde şu manadaki beyitler mevcuttu:

"Ben şahidim ki Ahmed, bütün canları yaratan Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir. Eğer ömrüm onu görmeye yetseydi kendisinin yardımcısı ve destekçisi olurdum. Yeryüzünde yaşayan bütün Araplar'ı ve acemleri ona tâbi olup itaat etmeye zorlardım. Fakat benim onun için sürekli söyleyeceğim söz şudur: Ümmeti içinde Ahmed'e selâm olsun!"[29]

Zeccâc ve İbn Ebü'd-Dünyâ şu olayı nakletmişlerdir:

"Müslümanların zamanında San'a'da bir kabir kazıldı, içinde iki kadın cesedi vardı. Kadınların başucunda gümüşten bir levha bulundu. Levhada, altın yazı ile kızların ismi ve onların Tübba'ın kızları olduğu yazılıydı. Ayrıca onların Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik ettikleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmadıkları, onlardan önceki salihlerin de bu inanç üzere öldükleri yazılıydı."

---

[27] Süheylî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah el-Has'amî el-Mâlekî (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimidir. Tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* adlı meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır. Başka eserleri de vardır.

[28] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/415.

[29] Bu konudaki rivayetler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/135-136; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/415417; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/233-234.

Yemen hükümdarlarına Tübba' denilmiştir. Çünkü kendilerini tâbi olunuyordu. Onlara "ekyâl" (prens, reis) de denmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onları ve kendilerinden öncekileri helâk ettik."* Tübba'ın kavminden öncekilerle kastedilen, Âd, Semûd ve onların benzeri bütün inatçı, zorba, kuvvet ve şiddet sahibi kimselerdir. "Onları türlü azaplarla helâk ettik; *çünkü onlar suçlu kimselerdi."* Âyetin bu kısmı, onların helâk sebebini açıklamaktadır. Bununla şunun bilinmesi istenmektedir: Onlardan öncekiler, son derece kuvvet ve şiddet sahibiyken, işledikleri günahları sebebiyle helâk edildiler. Güç ve kuvvette onlardan daha zayıf olup günahlarda onlara ortak olan Mekkeli müşriklerin helâki haydi haydi olur.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: Müşrikler, *"İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur; biz tekrar diriltilecek değiliz"* sözleriyle öldükten sonra dirilmeyi inkâr edince, Allah Teâlâ,

"Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba' kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları helâk ettik" âyetiyle onları kınadı. Bununla şu bildirilmektedir: Onların inkârı, kesin bir hüccete ve açık bir delile dayanmayıp, o sadece acil dünya sevgisinden, dünyanın lezzetleriyle keyif sürmekten, mal, makam, kuvvet ve güce aldanmaktan ileri gelen bir sözdür. Bununla şu denilmek isteniyor: Allah, onlardan önce yanlış yola giren firavunları ve tübba'ları helâk ettiği gibi, eğer inkârdan dönmezlerse, Mekke müşriklerini de helâk eder.

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin muhakkak gerçekleşeceğini şu âyetiyle açıkladı:

"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık." Yani biz onları, güzel bir hedef ve övülecek bir gaye olmaksızın eğlence olsun diye yaratmadık. O'nun zatı, böyle bir şey yapmaktan yücedir.

"Biz onları ancak hak ile yarattık." Yani yarattığımız her şeyi hak ile, Hakk'ı tanıtacak, Hakk'ın tecellilerini yansıtacak ve Hakk'a şahit olacak bir vaziyette yarattık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz bütün bunları ancak hak olan bir şey sebebiyle yarattık ki o, dünyada iman ve taat, ahirette ise insanları tekrar diriltip amellerinin karşılığını vermektir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: Daha önce çok defa dile getirildi ki Allah Teâlâ göğü ve yeri ancak birliğine iman edilmesi ve yüce zatına ibadet edilmesi için yarattı. Sonra, itaat eden ve isyana dalana yaptıklarının karşılığının verilmesi gerekti. Bu dünya karşılık yeri olmadığı için, o ahirete kaldı. İbn Arafe âyetin, *"Onları ancak hak ile yarattı"* kısmına şu manayı vermiştir: "Allah onları ahiret hayatına delil olacak şekilde yarattı. Ahiret, haktır."

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu,* bunun için yaratıldıklarını *bilmiyorlar."* Tam tersine kendilerinin abes yere, sanki oyun ve eğlence için yaratıldığını düşünüyorlar. Allah Teâlâ böyle bir şeyden yüce ve uzaktır.

34-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Câhiliye devrindeki kâfirler, bedenlerin öldükten sonra yeniden dirilmesini inkâr ediyorlardı. Günümüzdeki bazı cahiller ise kalplerin manen dirilmesini inkâr ederek, *"İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur; biz tekrar diriltilecek değiliz"* diyorlar. Yani bizim ölümümüz kalplerimizin ve ruhlarımızın cehalet ve gafletle ölmesidir. Günahlara dalarak kalbi ölen bir adamı, Allah Teâlâ'nın bu halden kurtarması, onu marifetiyle diriltmesi ve sonra bu kimsenin O'nun velilerinden biri olması nasıl olur?

Kim Allah Teâlâ'nın kendisini şehvetinden kurtarmasını ve gaflet halinden çıkarmasını uzak görürse, o kimse ilâhî kudrete acizlik nisbet etmiş olur. Halbuki Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Onlar mı hayırlıdır yoksa Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olan kavim mi? Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'in kavminden ona yardımcı olacak ve en has dostları arasında yer alacak kimseler çıkarttı. Hatta Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"İnsanlar, elbisenin dış yüzüne benzer; ensar ise elbisenin astarı gibi kıymetlidir. Eğer insanlar bir vadiye ve dağ yoluna girseler, ensar da başka bir va-

diye girse, şüphesiz ben ensarın girdiği vadiye ve dağ yoluna girerim (Onlarla birlikte olmayı diğer insanlara tercih ederim)."[30]

Kısaca âyetin manası şudur: Biz bu büyük cisimleri (gökleri ve yeri) ancak bizim sonsuz ve kusursuz kudretimize delil olsun diye yarattık, vesselâm.

Kâfirin Ahiretteki Hali

Cenâb-ı Hak, cahillerin inkâr ettiği öldükten sonra dirilmenin akabinde kâfirlerin yaşayacağı bazı hallerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ
مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ
الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾ إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ
يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ
الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ
أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

40. ***Şüphesiz, hüküm günü, onların hepsinin buluşma vaktidir.***

41. ***O gün hiçbir dostun diğer dosta faydası olmaz. Onlara yardım da edilmez.***

42. ***Ancak Allah'ın merhamet ettiği kimseler başka. Şüphesiz, O, azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***çok merhamet edendir.***

43-44. ***Gerçekten zakkum ağacı, azgın günahkârların yemeğidir.***

---

[30] Buhârî, Megâzî, 57 (nr. 4330); Müslim, Zekât, 139.

45-46. ***O, erimiş maden gibi olup kaynar suyun kaynaması gibi karınlarında kaynar.***

47. ***Allah, görevli meleklere şöyle emreder: "Tutun onu, cehennemin ortasına sürükleyin."***

48. ***"Sonra başının üstüne kaynar su azabını dökün!"***

49. ***Ve deyin ki: "Tat bakalım azabı! Hani sen** (kavmin içinde)* ***çok güçlüydün ve** (kendi hesabına göre)* ***çok şerefliydin!"***

50. ***"İşte hakkında şüphelenip durduğunuz şey budur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, hüküm günü, onların hepsinin buluşma vaktidir."* Yani hakkın bâtıldan ayrıldığı, haklının bâtılı savunandan ayrıldığı yahut adamın akraba ve sevdiklerinden ayrıldığı kıyamet günü, onların hepsinin buluşması için vaat edilen vakittir.

"O gün hiçbir dostun diğer dosta bir faydası olmaz." O gün ilâhî izin olmadan hiç kimse diğerine yardım edemez, hiçbir dost diğerine sahip çıkamaz, hiçbir nesep diğerinden azabı savamaz.

Katâde[31] demiştir ki: "Kıyamet gün insanoğlunun bütün bağları kesilir, herkes amelleriyle baş başa kalır. O gün kim hayırlı bir sonuca ulaşırsa mesut olur, kim de kötü bir sonuca ulaşırsa bedbaht olur."[32]

"Onlara yardım da edilmez." Allah'ın istediği azap kendilerinden savılmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ancak Allah'ın merhamet ettiği kimseler başka."* Yani ancak Allah'ın affederek merhamet buyurduğu yahut hakkında yapılan şefaati kabul ettiği kimseden azap savılır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ancak Allah'ın kendisine merhamet ettiği kimse, (O'nun izniyle) dostuna bir fayda sağlar.

---

[31] Katâde b. Diâme es-Sedûsi el-Basri (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiin devri müfessirlerindendir.

[32] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/52 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/417.

"Şüphesiz, O azîzdir, her işinde galiptir, kendisine azap etmek istediği kimseye yardım edilmez; kendisine merhamet etmek istediği kimseye ise *çok acıyıp merhamet edendir."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Gerçekten zakkum ağacı, azgın günahkârların yemeğidir."* O, şekil olarak dünyadaki ağaçlara benzer fakat ateştendir. Zakkum onun yemişidir. Dokusu, kokusu, tadı ve hazmı yönünden her ağır yiyeceğe zakkum denir.

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil, acve hurmasıyla kaymağı bir kaba koyarak yanındakilere, "Gelin yiyin, bu Muhammed'in benim için bahsettiği zakkumdur" dedi. Bununla cahilleri kandırmak ve onlara işi karıştırarak zakkumun hoş bir yiyecek olduğunu göstermek istedi.

Âyetin manası şudur: Zakkum ağacının meyvesi, çokça günahlara dalan kimselerin yiyeceğidir. Burada kastedilen kimse kâfirdir; çünkü âyetin öncesi ve sonrası bunu gösteriyor. Bir rivayete göre âyet Ebû Cehil hakkında inmiştir, sonra bu sıfattaki herkese şamil olmuştur.

Rivayet edildiğine göre Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] bir adama Kur'an okutuyordu. Bu âyete geldiklerinde, Ebü'd-Derdâ, "Taâmü'l-Esîm" dedi. Adam, "Esîm" diyemedi, onun yerine "Taâmü'l-Yetîm" dedi. Ebü'd-Derdâ, birkaç kere tekrar etti fakat adam âyeti söylendiği gibi okuyamadı. O zaman Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh],

"Ey adam, 'Taâmü'l-fâcir' şeklinde oku' dedi; adam da öyle okudu."[33]

Nesefî demiştir ki: "Bu rivayetten şu sonuca varılmıştır: Manasını tam olarak karşıladığında, bir kelimenin yerine başkasını getirmek câizdir. Allah kendisinden razı olsun, Ebû Hanîfe, bu rivayete dayanarak, Kur'an'ı Farsça olarak okumanın câiz olduğunu söylemiştir. Ancak bunun için şunu şart koşmuştur: Okuyucu manaya hiçbir noksanlık getirmeden bütün manaları tam olarak karşılamalı ve korumalıdır." Diğer açıklamaları için Nesefî'ye bakınız.[34]

---

[33] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/54 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/417; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/137 (Beyrut 1998); Hâkim, *Müstedrek*, 2/451.

[34] Nesefî, Kur'an'ı bu şarta uyarak Farsça ve diğer herhangi bir dilde okumanın mümkün olmayacağını, hem İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden döndüğünü ve itimat edilen görüşün bu olduğunu kaydetmiştir (bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/193 [Beyrut 1996]). Benzer bir açıklama için ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/139.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, erimiş maden gibi olup kaynar suyun kaynaması gibi karınlarında kaynar."* O, kızgın ateşte eritilmiş zeytinyağının dibinde kalan tortudur. Yahut bakır ve diğer madenlerin ateşte bekletildiğinde eriyip akan kısımdır. O kaynamada son hadde gelmiş su gibi onların karnında kaynar. Sonra, cehennemdeki görevli meleklere şöyle denir:

"Tutun o azgın günahkârı, onu kahır ve şiddetle *çekerek cehennemin ortasına,* en büyük azap derekesine *atın. Sonra başının üstüne kaynar su azabını dökün;* kendisiyle alay etmek için ona deyin ki: *Tat bakalım azabı! Hani sen* kavmin içinde *çok güçlüydün ve* kendince *çok şerefli biriydin!"*

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Şu Mekke'nin iki dağı arasında (bu bölgede) benden daha güçlü ve daha şerefli hiç kimse yoktur. Vallahi sen ve Rabb'in, bana bir şey yapmaya güç yetiremezsiniz!" dedi.[35] İşte azap melekleri de onunla alay etmek ve kendisini azarlamak için ona böyle derler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte hakkında şüphelenip durduğunuz,* şek ve şüphe içinde tartıştığınız *şey budur."*

40-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kullar arasında hüküm verilecek gün, mukarrebîn makamındaki âriflerin dereceleriyle avam insanların derecelerinin birbirinden ayrıldığı gündür. O gün, mukarrebîn makamındaki ârifler yükselir, gafiller aşağı derecelere düşer. O zaman gafillerin hiçbiri diğerine fayda veremez. Allah dostlarının mertebelerinin aşağısına düşmelerine karşılık kendilerine yardım eden biri de bulunmaz. O zaman sadece geçmişte yapılan salih ameller ve büyük meşâyihin yoluna dört elle sarılan müridlerden Allah'ın kendisine merhamet ettiği kimseler fayda verir ve fayda görür. Onlar, büyük zatların şefaatiyle onlarla beraber yüksek derecelere yükselirler.

---

[35] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/140; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/53 (Beyrut 1999).

Asıl zakkum ağacı, günah ağacıdır; o, isyan edenlerin içinde ateş üzerindeki kazanda fokurdayan su gibi kaynar ve onu Allah'a ulaşmaktan alıkoyar. Ârifler demişlerdir ki: "Kim haram yerse Allah'a isyan etmiş olur, o yediğini sevsin veya sevmesin farketmez. Kim de helâl yerse Allah'a itaat etmiş olur, onu sevsin veya sevmesin farketmez."

Meleklere denir ki: O haramlara dalan ve haram yiyen gafili cehennemin ortasına atın. Bu cehennem kalbin Allah'tan kopması ve O'ndan uzaklaşma ateşidir. Sonra onun başından aşağı dünyanın dertlerini, boş işlerin ve kötü düşüncelerin huzursuzluğunu dökün ve ona deyin ki: "Tat bakalım bu azabı, sen çok güçlü ve şerefli (kendini beğenmiş kibirli) bir adamdın! Eğer nefsini zelil etseydin ve halini gizleseydin, manevi olarak izzet ve keramete erişirdin."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cennet Ehlinin Güzel Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin aksine güzel bir halde olan cennetliklerin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى مَقَامٍ اَمِينٍ (51) فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (52) يَلْبَسُونَ
مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (53) كَذٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ
عِينٍ (54) يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنِينَ (55) لَا يَذُوقُونَ
فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰى وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (56)
فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (57) فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ
بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (58) فَارْتَقِبْ اِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (59)

51. *Şüphesiz, müttakiler güvenli bir makamdadır.*

52. *Bahçelerde ve pınar başlarındadır.*

53. *Onlar, ince ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar.*

54. *İşte böyle. Ayrıca onları iri siyah gözlü hûrilerle evlendiririz.*

55. *Orada güven içinde her türlü meyveyi isterler.*

56. *Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah, onları cehennem azabından korumuştur.*

57. *Bunların hepsi, Rabb'inden bir lutuf olarak verilmiştir. İşte en büyük kurtuluş budur.*

58. *Biz Kur'an'ı senin dilinle kolaylaştırdık ki düşünüp öğüt alsınlar.*

59. *Artık sen (onların başına gelecekleri) bekle; onlar da beklemektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, müttakiler güvenli bir makamdadır."* Yani güzel bir ikamet içindedir veya çok şerefli bir makamdadır. Onlar, âfetlerden ve içinde bulundukları makamdan ayrılmaktan yana güvendedirler. *"Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar."* Birbirleriyle muhabbet ederler. *"İşte, onların durumu böyledir."* Âyetin son kısmına şu manayı verenler de olmuştur: Onların durumu tam olarak anlatılamaz. Söylenenler işin aslı ve hakikati olmayıp bir benzerinden ibarettir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca onları iri siyah gözlü hûrilerle evlendiririz."* Onları birbirine yakın ve arkadaş yaparız. İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cennette, nikâh akdi, evlendirme ve boşama yoktur. Tam tersine Allah'ın velisi, (O'nun izin ve ikramı ile) bu nimetlere anlatıldığı gibi ulaşma ve onlardan istifade etme imkânına sahiptir."[36]

---

[36] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/385.

Hûri, "gözünün siyahlığı çok siyah, beyazlığa da ileri derecede beyaz kadın" demektir. **İyn** ise, "iri gözlü" demektir. **Hûrü'l-iyn**, "iri gözlü hûri" demektir. Onların dünya kadınlarından mı yoksa cennet hûrilerinden mi olduğu konusunda farklı görüşler söylenmiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Orada, güven içinde her türlü meyveyi isterler."* Yani onlar, cennette hiçbir zaman ve mekâna bağlı olmaksızın her zaman, canlarının çektiği meyveleri, onların yok olmasından, bitmesinden veya çok yiyince zarar vermesinden güven içinde olarak (hizmetçileri tarafından) önlerine hazırlanmasını emredip isterler. Veya onlar kendilerini üzecek bütün şeylerden güvende olarak her türlü meyveyi isterler.

"Orada dünyada tattıkları *ilk ölümden başka* asla *bir ölüm tatmazlar.* Bilakis ebedî bir hayat üzere devam ederler. *Allah, onları cehennem azabından korumuştur. Bunların hepsi, Rabb'inden bir lutuf olarak verilmiştir."* Yani bütün onlara Allah Teâlâ tarafından bir lutuf ve ihsan olarak verildi; çünkü Cenâb-ı Hak için hiçbir şey vâcip değildir.

"İşte en büyük kurtuluş budur." O öyle bir kurtuluştur ki ondan öte bir şey aranmaz; çünkü o, bütün sıkıntılardan kurtulmak ve arzulanan her türlü nimete ulaşmaktır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz Kur'an'ı* yani onun okunuşunu *senin dilinle,* konuştuğun Arapça'yla indirerek *kolaylaştırdık ki düşünüp öğüt alsınlar."* Yani onu anlasınlar, ondan öğüt alsınlar ve gereğiyle amel etsinler. Fakat onlar (kâfirler) bunu yapmadı.

"Artık sen onların başına gelecekleri *bekle; onlar da* senin başına gelecekleri *beklemektedir."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Resûlüm, sen âkıbetlerini gözetle, çok acayip (sevineceğin hoş ve güzel) şeyler göreceksin. Onlar da beklemektedir fakat onlar sadece hoşlarına gitmeyecek kötü şeyler görürler."[37]

---

[37] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/385.

51-59. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Şüphesiz, bizim dışımızdaki varlıkları müşahededen sakınanlar, irfan makamındadırlar. O, ilâhî huzurda özel yakınlık elde eden âriflerin makamıdır. Bu makam, emniyet ve güven mahallidir. Onlar, marifet cennetlerinde, ilim ve hikmet pınarlarının başındadırlar. Onlar, hakikat sırlarından ve şeriat nurlarından iç âlemlerini ve zâhirlerini güzelleştiren halleri elde ederler. Makamlarında karşılıklı olarak otururlar. Onları fenâ ve bekâ halleri birleştirir. Ancak onların makamlarının ve sırlarının genişliği bir değildir; cennet sakinlerinin odalarının genişliği birbirinden farklı olduğu gibi, âriflerin makamlarının genişliği de birbirinden farklıdır. Durum bu minvaldedir, yani iş anlatılanın daha üstündedir.

Biz onları yepyeni marifetlere ulaştırırız. Onlar, marifet cennetlerine girdiklerinde, ilk ölüm hariç, ebediyen ölüm tatmazlar. Bu ilk ölüm de nefislerinin ölümüdür. Nefisleri manen ölünce ruhları ebediyen hayat buldu. Bedenlerinin ölümüne gelince o, bir âlemden diğerine geçmek ve bir makamdan ötekine intikal etmekten ibarettir. Rab'leri onları, tarafından bir lutuf ve ihsanla kızgın cehennem azabından korudu. Onları mücâhedede muvaffak etti ve bunun sonucu olarak kendilerine müşahedeyi lutfetti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsiri hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Hak Teâlâ onları kibriyasının tecelli sahasında hazır edip kendilerine şiddet ve kahır olmaksızın açıkça tecelli edince ârifler fenâ fillâh mahallinde olurlar. Hatta fenâ fillâh halinden de fâni oldukları ve ilâhî tecellilerin galebesi altında kaldıkları bir hale ulaşırlar. Bütün varlıklarından fâni olduklarında Allah Teâlâ onlara bekâ elbisesini giydirir, artık O'nun kendilerini bâki etmesiyle ebedü'l-ebed bir hayata sahip olurlar. Bu ancak yüce Allah'ın irade, izin ve inâyetiyle elde edilecek bir nimettir. Çünkü sonradan yaratılan bir varlık, ebedî olan yüce zatın hakikati perdesiz olarak tecelli edince ayakta kalmaya güç yetiremez. Bakınız Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu hale işaret eden bir hadisinde ne buyurdu:

"Allah'ın perdesi nurdur. Eğer Allah, zatını perdeleyen nur perdesini açsaydı, yarattıklarından nazarının değdiği en son varlığa kadar hepsi yanardı."[38] Yani bütün mahlûkat yok olurdu, Cenâb-ı Hak kalırdı.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Cennet ehli, cennette Cenâb-ı Hakk'ın bekâsıyla mı bâki kalırlar?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Hayır, onlar bâki kalmazlar, fakat Allah'ın bâki yapmasıyla kendilerine ebedî bir hayat ihsan edilir. Hakikatte bâki olan ezelî ve ebedî Allah'tır."[39]

Özetle, Allah ile var olduktan sonra onlar için yokluk ortadan kalkar. Bu da ancak yaratılış sıfatlarından ve beşerî varlıktan fâni olduktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın varlığında kendini yok ederek gerçekleşir. Sonra O'nun hayatı ile yeni bir hayat bulunur, O'nun bekâsıyla ebedî bâki bir hayat elde edilir. Bu açıklamayı *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de yapmıştır.[40]

Cüneyd-i Bağdâdî'nin sözünde geçen bâki olanla bâki yapılan arasındaki fark şudur: Bâki olanın bekâsı kendisinden kaynaklanır; bâki yapılan ise böyle değildir, onun kendi başına bâki olması söz konusu değildir, o ancak bir başkasının (Allah'ın) bekâsıyla bâki bir hayata kavuşur.

Kutbü'l-Ârifîn kitabında, takvadan söz ederken demiştir ki: Takvanın birçok şekli ve kısmı vardır. Takvanın ilk derecesi şirkten sakınmaktır. Sonra günahlardan sakınmak gelir. Onu mubahın fazlasını (zaruret miktarının dışındakileri) terketmek takip eder. Sonra kalbi Allah'tan alıkoyan her şeyden sakınmak gelir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde takvanın bu kısmına işaret edilmektedir:

"Şüphesiz, muttakiler, güvenli bir makamda; cennetlerde ve pınar başlarındadırlar."

---

38 Müslim, İmân, 293; Ahmed, *Müsned*, 4/401.

39 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/290 (Beyrut 2008).

40 Bu *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim geceleyin Duhân sûresini okursa sabaha kadar yetmiş bin melek onun için istiğfar eder." Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.[41]

Duhân sûresinin fazileti hakkında pek çok hadis vardır; biz hepsini vermedik.

Hamdolsun âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Duhân sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[41] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 8. Tirmizî'nin aynı babda rivayet ettiği diğer bir hadiste de şöyle buyrulmuştur: *"Kim Hâ Mîm Duhân sûresini cuma gecesinde okursa günahları affedilir."*

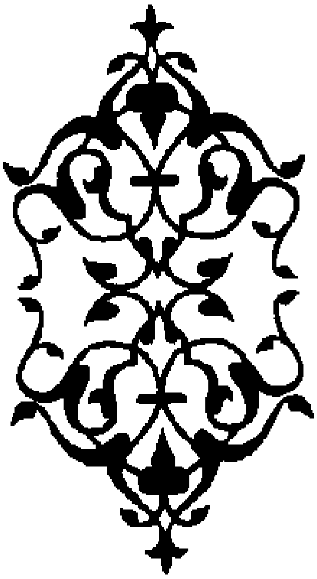

(45) CÂSİYE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Câsiye sûresi Mekke'de inmiştir. Ancak 14. âyetinin Medine'de indiği söylenmiştir.[42] Otuz yedi âyettir. Sûre, adını 28. âyette geçen "câsiye" kelimesinden almıştır.[43] **Câsiye,** "diz üstü çöken" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin 58. âyetinde, *"Biz o Kur'an'ı senin dilinle (Arapça olarak indirerek) kolaylaştırdık"* buyruldu. Bu sûrenin başında da, *"Bu kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafındandır"* buyruldu. İki âyeti birlikte düşündüğümüzde mana şöyle olur: O senin dilinle Arapça olarak indirerek okumasını ve anlaşılmasını kolaylaştırdığımız kitap, her işinde galip olan Allah tarafından indirilmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ① تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ② اِنَّ ف۪ي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِن۪ينَۜ ③ وَف۪ي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ
دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَۙ ④ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ

---

[42] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/146 (Beyrut 1998).

[43] Câsiye sûresine, Şerîat sûresi ve Dehr sûresi de denir. "Şerîat" kelimesi sûrenin 18. âyetinde, "dehr" kelimesi ise 24. âyetinde geçmektedir.

مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ
اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ
حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ Mîm.***

2. ***Bu kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafındandır.***

3. ***Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için** (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) **birçok delil vardır.***

4. ***Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın** (yeryüzünde) **yaydığı her bir canlıda da yakînen inanan bir toplum için nice deliller vardır.***

5. ***Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık sebebi olan yağmuru indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır.***

6. ***İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak ile okuyoruz. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hâ Mîm.* Ey Habib, ey Muhammed! *Bu kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafındandır.*"

Bu kitabın Allah tarafından olması, onun hak, gerçek ve doğru olduğunu gösterir. Onun Azîz olan yani her şeye hükmü geçen Allah tarafından indirilmesi, benzerini getirmekten herkesi aciz bırakan bir mucize olduğunu, onun hep galip gelip hiç mağlup olmadığını gösterir. Onun Hakîm (her işi hikmetli olan bir zat) tarafından indirilmesi, sonsuz hikmetler içerdiğini, kendisinin bizâtihi muhkem (nazım, usul ve mana olarak sapasağlam bir kitap) olduğunu, başka kitapları neshettiğini (hükümlerini değiştirdiğini veya kaldırdığını) kendisinin ise neshedilmeyeceğini gösterir.

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz gücünün ve insanı hayrette bırakan hikmetinin delillerinden bahsederek buyurdu ki: *"Şüphesiz, inananlar için, göklerde ve yerde,* Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren *birçok delil vardır."* Bu deliller ya bizzat göklerin ve yerin kendisindedir. Çünkü onların şeklinde (düzen ve intizamında) öyle eşsiz sanat ve hikmetler vardır ki onları açıklamaktan dil aciz kalır. Yahut bu deliller onların yaratılışında ve ortaya çıkarılışındadır. Şu âyette olduğu gibi: *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde gerçek akıl sahipleri için (Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren) nice deliller vardır"* (Âl-i İmrân 3/190).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın yeryüzünde yaydığı her bir canlıda da yakînen inanan bir toplum için* O'nun insanı hayran bırakan kudretini ve hikmetini gösteren *nice deliller vardır."* Yakîn ehlinin bir hali de varlıkların hakikatini olduğu gibi bilmek ve varlıkların içinde onun yaratıcısını tanımaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde,* yani gece ile gündüzün peş peşe gelip gitmesinde yahut uzunluk ve kısalıkta farklılık arzetmesinde, *Allah'ın gökten rızık* sebebi olan yağmuru *indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır."* Âyette yağmura "rızık" dendi, çünkü o rızık sebebidir. Rızık, yağmurun neticesidir. Bununla şuna dikkat çekildi: Yağmur, hem kudret hem de rahmet yönünden bir delildir. Yeryüzü hayat eserlerinden tamamen mahrum, bir şey üretme kuvvetini yitirmiş, meyvesiz ve çiçeksizken Allah Teâlâ, gökten indirdiği yağmur ile onda türlü ekin, meyve ve bitkiler çıkararak yeryüzünü diriltti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca O'nun rüzgârları evirip çevirmesinde de aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır."* Yani Allah'ın rüzgârı bir yönden diğer yöne doğru estirmesinde, onu bir halden diğer hale, mesela hafif rüzgârdan şiddetli fırtınaya çevirmesinde birçok ibret vardır.

Rüzgâr, gökte oluşması bakımından yağmurdan önce olduğu halde, âyette önce yağmurdan sonra rüzgârdan bahsedilmesi, birkaç sebepten olabilir.

Birincisi, rüzgârın müstakil bir âyet (delil ve ibret) olduğunu bildirmektir. Eğer oluşmadaki sıraya göre zikredilselerdi, çoğu zaman rüzgârın esmesiyle yağmurun yağması birlikte düşünülerek ikisi birden tek âyet olarak algılanabilirdi.

İkincisi, rüzgârın esmesi, başlı başına bir delildir; onun ilâhî bir delil oluşu sadece yağmurun oluşmasında temel sebep olması açısından değildir. O, hem yağmurun oluşmasında hem de diğer faydalı işlerde etkili olduğu için kendi başına bir delildir. Bu faydalı işlerin başında denizde gemilerin sevkedilmesi ve ağaçların tozla aşılanması gelmektedir.

"Bütün bunlarda aklını kullanan, akıllarıyla iyice düşünüp safi tevhide ulaşan *bir toplum için pek çok delil vardır."*

Kâinattaki olaylardan bahsedileni bu üç âyette, önce bu şeylerin iman edenler için birer delil olduğu söylendi. Peşinden yakînen inananlar ve sonra da aklını kullananlar için birer delil olduğu söylendi. Bunun hikmetini şöyle açıklayabiliriz:

Kullar, göklere ve yeryüzüne güzel ve doğru bir bakışla baktıkları zaman, onların sonradan yaratılmış birer varlık olduğunu ve elbette onları yaratan birinin bulunduğunu bilirler; böylece Allah'a iman ederler. Kullar ibret ve dikkatle kendilerinin yaratılışını, yaratılış safhalarında bir halden diğerine intikallerini düşündüklerinde ve ayrıca yeryüzünün her yanına dağıtılmış bulunan çeşitli tür ve cinsteki hayvanlara baktıklarında imanları artar, yakîne ulaşırlar. Bununla birlikte, gece ile gündüzün peş peşe gelmesi, gökten yağmurun inmesi, onunla ölü toprağın diriltilmesi, rüzgârın bir yönden diğerine sevkedilmesi, bazan yumuşak bazan şiddetli şekilde estirilmesi gibi kâinatta her an yenilenip duran değişik olaylara ibretle baktıklarında, onların yaratılış hikmetini anlarlar, akılları sağlam hükme ulaşır, yakînleri hâlis hale gelir; böylece gerçek akıl sahibi olurlar.[44]

---

[44] Benzer bir açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/197 (Beyrut 1996).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bunlar,* yani az önce geçen bu âyetler Allah'ın varlığının vâcip olduğunu ve O'nun kemal sıfatlarına sahip bulunduğunu gösteren *Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak ile okuyoruz.* Yahut onları bu konudaki hakikati açıklamak için okuyoruz. *Artık onlar Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?"* Yani onlar Allah'ın sözü olan Kur'an'dan ve O'nun her şeyi içeren âyetlerinden sonra hangi söze inanıp onu tasdik edecekler?

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hâ, O'nun hayatına delildir. Mîm ise sevgisine delildir. Yüce Allah sanki şöyle diyor: Hayatımın ve velilerimi sevmemin hakkı için, beni sevenler için bana kavuşmaktan daha kıymetli hiçbir şey yoktur. Allah, celâlinde azîzdir; fiillerinde hikmet sahibidir. Yine O, ezelî oluşunda azîzdir, kuluna lutfunda ve yönelmesinde hikmet sahibidir."[45]

Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için nice deliller vardır"* âyeti hakkında dermiştir ki: "Yüce Allah'ın rab olduğuna dair delilleri gün gibi açıktır ve O'nun ilâhlığının delili apaçık ortadır. Kim gaflet sarhoşluğundan uyanır ve sırrını (gönlünü) ibret alınacak şeylere yöneltirse muhakkak hakikate ulaşır, ondan bir pay alır."[46]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kulun basiret gözü varlıkların sahibini müşahede eder, kâinattaki hiçbir maddi şeye bağlanıp kalmaz, bilakis her bir varlıkta saklı sırlara ulaşır, böylece varlıklarda Mevlâ'sının sanatını tanır ve onlarda tecelli eden kudreti müşahede ederse ancak o zaman vuslata ulaşır; yoksa bedeni içinde mahsur ve mahpus kalır.

İmam Kuşeyrî, *"Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın yeryüzünde yaydığı her bir canlıda da yakînen inanan bir toplum için nice deliller vardır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

---

[45] Elimizdeki nüshada harflerin manası mevcut değildir. Diğer açıklamalar için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/386.

[46] Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/386.

"Kul, nazarını (bakış ve fikrini) vücudunun dik bir şekilde ayakta durmasına, yaratılışının mükemmelliğine, temyiz gücünün tam oluşuna, her bir âzasının belirli bir görevi icra etmek ve ihtiyaçlarını görmek için tahsis edilmesine yöneltip bütün bunları güzelce tefekkür ederse ...

Sonra fikrini kendisi dışındaki hayvanlara yöneltip onların vücut parçaları ve âzaları üzerinde düşünür ve kendisinin özel bir işe tahsis edilmesi, kâinattaki varlıklar arasında insanoğlunun anlayış, akıl, temyiz, ilim, iman ve irfan konusunda özel bir imtiyaza sahip olması üzerinde durup iyice düşünürse ...

Ayrıca bu veliler topluluğundan seçkin âriflerin sahip olduğu özel haller ve güzel ahlâklar üzerinde düşünürse, onların Allah tarafından seçildiklerini ve sahip oldukları fazilette tekten olduklarını kendilerinin hayat hikâyelerinden anlar; o zaman Allah Teâlâ'nın onlara özel ikramlarda bulunduğunu ve kendilerini insanların çoğunun önüne geçirdiğini yakînen anlar."[47]

İmam Kuşeyrî sonra, "*Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık sebebi olan yağmuru indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır*" âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ, dinî ilimleri delillerle doğruluğu ortaya konan, şahitlerle hakikati anlaşılan ve kulun çalışmasıyla sahip olunan ilimler yaptı. Kim bu ilimlerde basiretle hareket etmezse, ayağı sırat-ı müstakîmden kayar ve cehennem azabına düşer. O kimse bugün (dünyada) şaşkınlık ve taklit karanlığıi içinde kalır; ahirette ise kendisi için vaat edilen azap içinde kalır. Bu azap kâfirler için ebedîdir."[48]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbi nurla aydınlatmadan ve kalbi nurlandıran bir ârifin sohbetinde bulunmadan kâinattaki delillere bakmak ancak insanın hayretini artırır. Bunun için âriflerden biri demiştir ki: "Sadece kelâm ilmiyle kalanların imanı, havada asılı bir ipe bezer, bu ip her rüzgâr esişinde sağa sola meyleder." Bu durumda, önceki âlimleri taklit etmek daha selâmetlidir ve kitapla sünnetin zâhirine sarılmak daha güzeldir. Kim Allah'ın ârif kullarından birinin eline düşer ve onun terbiye halkasına girerse, herhangi bir şahide ihtiyacı kalmaz. Cenâb-ı Hakk'ın gerçek bir şahidini (ârifibillâhı) müşahede etmesi (yakînen tanıması ve ondan marifetullahı öğrenmesi) ona yeter; bu onun için diğer bütün şahitlerin ve delillerin yerine geçer.

---

[47] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/387.

[48] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/387.

Bu konuda bir tanesi der ki: "Sana şahit ve delil arayan kimseye şaşarım; halbuki onu her şeyiyle şahit eden sensin."

Her şey kendisiyle bilinen Hak Teâlâ, sadece ilimle gerçek manada nasıl tanınır?

Cenâb-ı Hak, varlığı için delile muhtaç olmaktan yücedir. O'nun delile ihtiyacı yoktur, tam aksine O'nun zatı dışındaki her şeyin varlığı O'nunla bilinir. Kul, O olmadan başkasını bulamaz.

Kula denir ki: Varlığımıza şahit olan bu âyetleri sana okuyoruz, bunu onlarda bizi görmen için yapıyoruz, yoksa onları bizden ayrı olarak görmen için değil. Bunun için Cenâb-ı Hak, "Onları sana hakla okuyoruz" buyurdu. Bunun manası şudur: Bütün âyetleri, delil ve şahitleri hakkın nuruyla sarılmış halde okuyor (sunuyor) ve önünüze koyuyoruz. Allah, göklerin ve yerin nurudur (hepsini yaratan, nuruyla saran ve kudretiyle ayakta tutan O'dur).

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın âyetlerinden sonra hangi söze iman edeceksiniz?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah'ın âyetlerine iman etmeyen kimse, hangi söze iman edecek? Ondan sonra hangi kaynaktan desteklenip kalbini ve fikrini besleyecek? Hakikat adına hangi denize dalıp bir şeyler alacak? Heyhât, Kur'an'ın dışında her şey boştur. Kur'an'ın hak, onun tasdik etmediği her şeyin ise bâtıl olduğunda şüphe yoktur."[49]

---

[49] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/387.

Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, âyetlerinden yüz çevirenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍۙ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ
مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ
اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌۜ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَٓائِهِمْ
جَهَنَّمُۚ وَلَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَوْلِيَٓاءَۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌۜ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًىۚ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ
رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾

7. *Çokça günaha dalan bütün yalancıların vay haline!*

8. *O kimse kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayıp sanki onları hiç duymamış gibi inkârında ısrar eder. İşte bu kimseyi can yakıcı bir azapla müjdele!*

9. *O, âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!*

10. *Önlerinde de cehennem var! Onların kazandıkları ve Allah'tan başka edindikleri dostlar kendilerine hiçbir fayda vermez. Onlar için büyük bir azap vardır.*

11. *Bu Kur'an bir hidayettir. Rab'lerinin âyetlerini inkâr edenlere ise can yakıcı çok şiddetli bir azap vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Çokça günaha dalan bütün yalancıların vay haline! O kimse, kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayıp* Allah'ın âyetlerini hafife alarak ve kendi yanındaki bâtıl fikirlerle övünerek âyetlere imandan ve onun söylediği hakka boyun eğmekten yüz çevirerek *sanki onları hiç duymamış gibi inkârında ısrar eder."* Yani onları hiç işitmemiş kimse gibi inkârında ısrar eder.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir. Nadr, Araplar'ın dışındaki kimselerden birtakım ilginç haberler içeren sözler alır, insanları onunla meşgul ederek Kur'an'ı dinlemekten uzaklaştırırdı. Âyet, Allah'ın dinine zarar veren herkesi içine almaktadır.

Âyetin ifade tarzı şuna dikkat çekiyor: Kur'an'ın âyetlerini işittikten sonra sapkınlıkta ısrar etmek ve kibirlenip ona imandan yüz çevirmek akıl kârı değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu kimseyi,* inkârda ısrar etmesinden ve kibirlenip imandan yüz çevirmesinden dolayı *can yakıcı bir azapla müjdele!"* Yani ona, etkisi yüze yansıyacak bir azabı haber ver. Âyetteki müjde ifadesi, onunla alay içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O kimse, âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır."* Yani ona âyetlerimizden inatçı birinin tenkidine imkân veren bir şey ulaşsa ve kendisi için tenkit ve alaya vesile edeceği bozuk bir yorum alanı bulsa, onları alay konusu eder, sadece gerçeği dinlememekle kalmaz. O, kendi cılız düşüncesine göre Allah'ın âyetlerinden birinde tenkit edeceği bir şey bulsa, sadece kendisine ulaşan âyetle alay etmekle kalmayıp bütün âyetlerle alay eder.

Âyet şöyle bitiyor: "Bahsedilen bu günahları sebebiyle *onlar için alçaltıcı bir azap vardır!"* Azabın, "alçaltıcı" şeklinde nitelendirilmesi, onların Allah Teâlâ'nın âyetlerine karşı gösterdikleri kibrin ve onları alaya almanın karşılığı olan cezanın kendilerine tam olarak verileceğini bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Önlerinde de cehennem var!"* Yani önlerinde cehennem var; çünkü onlar kendileri için hazırlanan bu azaba yönelmiş olup ona doğru gitmektedirler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların arkalarında cehennem var; çünkü onlar dünyaya yönelip onu unutmuşlardır. Böylece önlerinde dünya, arkalarında cehennem bulunmaktadır. Âyette geçen "verâ", tabiri, ön ve arka için kullanılır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların kazandıkları* mal ve evlatlar *ve Allah'tan başka edindikleri dostlar* yani putlar *kendilerine hiçbir fayda vermez."* Allah Teâlâ'nın azabından hiçbir şeyi onlardan savamaz. *"Onlar için büyük bir azap vardır."* Bu öyle büyük bir azaptır ki şiddetini tarif etmek insan için mümkün değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu Kur'an bir hidayettir."* Kur'an, hidayetin kemal noktasındadır; onun için kendisine mahza hidayet dendi. *"Rab'lerinin âyetlerini* yani Kur'an'ı inkâr edenlere gelince, *onlar için can yakıcı çok şiddetli bir azap vardır."*

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, dilini ve organlarını haramlardan korumazsa ve kalp kulakları da Kur'an'ı dinleyip hakikatini anlamaktan yana sağırlık içinde olursa, onun için veyl (azap, üzüntü ve pişmanlık) vardır. Kendisine, irfan ehlinin derecelerini kaybettiği ve zarar ettiği haber verilir. Kim zâhirî işlerinde takvaya göre hareket ederek kendisini haramlardan korur ve kalp kulakları Mevlâ'sının kelâmını dinlemek için açılırsa o, dünya ve ahiretin izzetini elde eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, Allah'ın âyetlerini anlamak için dinlerse ve onlara tevhidin nuruyla basiretle bakarsa iki cihanın hazinelerini (dünya ve ahiretin saadetini) elde etmiş ve iki dünyanın izzetine ulaşmış olur. Kim de gaflet karanlığı içinde hakka karşı gözleri kör olursa cehalet çukuruna düşer ve üzerine dosttan ayrılık damgası vurulur."[50]

---

[50] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/387-388.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"O kimse, âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır"* âyetinin tefsirinde de demiştir ki: "Bazan kulun kalbinde birtakım marifetler keşfedilir; o anda onlara hiçbir şüphe girmez ve onlara zarar verecek herhangi bir şek bulunmaz. Ancak kul onları hafife alıp küçümsediğinde, Hak'tan perdelenme zilletine ve ayrılık ateşine düşer (Bu manevi bir azaptır)."[51]

Kalp safileştiği zaman ilâhî vâridatların tecelli edeceği sağlam ve sabit bir yer olur. İlâhî vâridatlar (ilham, feraset, feyiz ve benzeri ihsanlar), Allah'ın delillerinden birer delildir. Onlarla kalpte emir ve yasakla ilgili bir şey tecelli ettiğinde, kul onları hafife alıp aksine hareket ederse, Cenâb-ı Hak buna karşılık onu bir şekilde edeplendirir. Bu edeplendirme iki şekilde olur. Biri (musibet türü şeylerle) zâhirinde olur ki bu en hafifidir. Diğeri ise iç âleminde olup bu, kalbin perdelenmesi veya ilâhî huzurdan ayrılıktır.

Allah kendisinden razı olsun, şeylerimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin şöyle söylediğini işittim: "Otuz senedir, ne zaman kalbime aykırı hareket etsem, bundan dolayı muhakkak Cenâb-ı Hak beni uyarmıştır." Yani onun iç âleminin son derece safi olmasından dolayı, kalbine aykırı davrandığında Allah Teâlâ zâhirinde kendisine bir uyarı göndermiştir.

"Onların önünde cehennem vardır" âyetinin işaretiyle deriz ki: Hakikat kendisine açıldıktan sonra kalbin perdelenmesinden ve Hakk'a vâsıl olduktan sonra ayrı kalmaktan daha şiddetli bir azap yoktur. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Senden sonra bırak gözüm yaş döksün; artık sefa günlerine geri dönüş yoktur." Beyit için Kuşeyrî'ye bakınız.[52]

---

[51] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/388.

[52] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/388.

İnsanlara İhsan Edilen Zâhirî Nimetler

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde insanlara ihsan ettiği bâtınî nimetlerden bahsetti. Onlar, birliğinin delilleridir. Sonra da insanlara ihsan ettiği zâhirî nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ ف۪يهِ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَۚ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا
فِي الْاَرْضِ جَم۪يعاً مِنْهُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

12. ***Allah, içinde emriyle gemiler akıp gitsin, O'nun lutfunu arayasınız ve şükredesiniz diye denizleri sizin hizmetinize verendir.***

13. ***O ayrıca göklerde ve yerde ne varsa hepsini tarafından bir lutuf olarak sizin hizmetinize verdi. Şüphesiz, bunda düşünen bir toplum için*** *(O'nun kudret ve rahmetini gösteren)* ***nice deliller vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, denizleri sizin hizmetinize verendir."* Yani Allah, denizi üzerindeki şeylerin yüzebileceği şekilde dümdüz yaparak ve onu içine dalacaklara engel olmayacak şekilde sıvı hale getirerek sizin hizmetinize verdi.

"Allah denizleri hizmetinize verdi ki, gemilere binerek onların *içinde O'nun emri* ve izni *ile akıp gidesiniz. Ayrıca* deniz yolcuğu ile ticaret yaparak, inci mercan gibi süs maddelerine ulaşma gayesiyle içine dalarak, balık avlama ve diğer yollarla *O'nun lutfunu arayasınız ve bir de* bu yolla sahip olduğunuz nimetlere *şükredesiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O ayrıca göklerde ve yerde ne varsa hepsini tarafından bir lutuf olarak sizin hizmetinize verdi."* Yüce Allah mevcudatta ne varsa onları, insanların faydasına medar yaparak onların hizmetlerine verdi.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kâinatta gözüken bütün varlıklarda insanlar için bir çeşit fayda mevcuttur. Gök onlar için bir bina görevi yapar. Yeryüzü onlar için bir beşik gibi hazırlanıp hizmetlerine hazır hale getirilmiştir. Kul, etrafındaki varlıklar üzerinde iyice düşünsün; eğer hizmetine âmâde edilmiş varlıklardan herhangi biri olmasaydı, onunla giderdiği ihtiyacını temin için hangi varlığa giderdi? Eğer güneş olmasaydı insan gündüz nasıl iş yapardı? Gece olmasaydı, nasıl dinlenip istirahat ederdi? Ay olmasaydı, insanlar ona bağlı hesap ve vakitleri tesbit edebilirler miydi? Diğer mahlûkat da böyledir; hepsi, Allah'ın emriyle insana bir çeşit hizmet sunmaktadır."[53]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, bunda* yani bahsedilen bu muazzam işlerde, *düşünen bir toplum için* Allah'ın eşsiz sanatını gösteren *nice* büyük *deliller vardır.* Bu tefekkürle onlar Allah Teâlâ'nın büyük ve çok özel nimetlerini farkederler ve onlara şükretmeye muvaffak olurlar.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerde işaret yollu deniyor ki: O Allah ki has tevhid denizini sizin emrinize verdi. O, yüce zatın azamet tecellisidir. Cenâb-ı Hak, fikir gemilerinin zatının tecelli denizinde ve sıfatlarının nuru içinde yüzmesi için tevhid denizini emrinize verdi. Sen onları, bazan en yüce ceberût sırları içinde ve bazan da en aşağı melekût nurları içinde kaybolduğunu görürsün. Allah, marifet ihsanını aramanız ve sırlarının keşfinde daha fazla terakki peşinde olmanız için böyle yaptı. Bu nimet, kendisine müşahede fezası genişleyen ve kalbinden kâinatın perdeleri kaldırılan kimse içindir. Kâinatın içinde hapis kalmış kimseye gelince o, gökle yer arasında varlıklarla perdelendiği için, fikrinin tevhid denizinde yüzeceğini beklemesin. Ona, (fikri, kalbi ve ruhuyla melekût âleminde yüzmek değil) hayvan üzerinde karada yolculuk yapmak kalır. Onun zahmeti çok, kazancı azdır; marifetle manen zengin olması çok uzaktır. Bu kimsenin, kara yolculuğu mesabesindeki zâhirî amellerin yorgunluğu ile kalmasının sebebi, mana denizinde kaptan ve kara yolcuğunda güvenilir rehber olan Allah dostlarının sohbetine girmemesidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[53] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/389.

İmam Kuşeyrî, *"Allah, denizleri sizin hizmetinize verendir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Sizler denizlerde yolculuk yapıyorsunuz. Gemiler denizde, çok defa güven içinde yol alır, bazan da batar. Kulların rahmetle korunan beden gemileriyle ilâhî tecelliler içindeki yolculuğu da böyledir; onları ilâhî inâyet rüzgârı yürütür, tevekkül yelkenleri kaldırır, bu gemiler yakîni elde etmek için ilâhî tecelli denizinde akar gider. Eğer selâmet rüzgârı eserse gemi kurtulur; şayet felaket ve imtihan rüzgârı eserse, denizcinin elinde ana sermayesinden bir şey kalmaz. O anda kul için takdir edilen kaderler galip gelir (takdir edilen şey başa gelir), gemidekilerin kalpleri (korkudan) boğazlarına dayanır."[54]

"O ayrıca göklerde ve yerde ne varsa hepsini tarafından bir lutuf olarak sizin hizmetinize verdi" âyetini açıklar mahiyette bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Ey âdemoğlu, ben bütün varlıkları senin için yarattım; seni de benim için yarattım. Öyle ise senin için yarattığım şey seni, kendisi için yaratıldığın şeyden (benden) alıkoymasın!" Yani, yaratılan varlıkların hizmetiyle meşgul olup yüce yaratıcının hizmetinden uzak kalma. Dünya ile meşgul olan ve kötü arzularını Mevlâ'sının hizmetine tercih eden kimse asla kurtuluşa eremez! Bu kimse, zatı itibariyle hür ve eşya onun hizmetçisi iken, eşyayı sevip ona âşık olduğunda hizmetçisine köle olmuş olur. Halbuki eşya ona âşık ve hizmetçi idi. Sonra haller ve roller değişti; kul eşyaya hizmetçi ve âşık oldu. Sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece varlıklarla birlikte olursun (kalbin onlara bağlanıp kalır); kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise kâinat seninle olur. Öyle ise ey insan kıymetini bil, himmetini (gönlünü) varlıklardan çek, kalbini her şeyin sahibi ve herkesin hesabını görecek olan yüce Mevlâ'ya bağla. O zaman Hak Teâlâ arştan ferşe kadar her şeyi emrine verir, onlarda

---

[54] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/388.

himmetinle istediğin gibi tasarrufta bulunursun. Bunu yapmak Allah için zor değildir.

Herkese Karşı Güzel Ahlâk

Cenâb-ı Hak sonra, kulu bu yola ulaştıran şeyi açıkladı. Bu şey, bütün mahlûkata güzel ahlâkla muamele etmektir. Bu konuda şöyle buyurdu:

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا
بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ اَسَاءَ
فَعَلَيْهَا ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

14. ***İnananlara söyle, Allah'ın ceza günlerinin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar; çünkü Allah her topluma yaptıklarının karşılığını verecektir.***

15. ***Kim salih bir amel işlerse kendi faydasına işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi zararına yapmış olur. Sonra hepiniz Rabb'inize döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnananlara söyle, Allah'ın ceza günlerinin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar."* Yani Allah'ın düşmanlarının başına getireceği ceza ve felaketleri beklemeyenleri affedip bağışlasınlar.

Âyette geçen "eyyâmullah" yani Allah'ın günleri, Allah'ın, kulları için azap veya nimet takdir ettiği günlerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Müminlere söyle, Allah Teâlâ'nın inananlara sevap vermek için belirlediği ve kurtuluş vaat ettiği vakitlerin geleceğini beklemeyenleri şimdilik affetsinler.

Bu âyetin cihad âyetinden önce indiği ve daha sonra inip kâfirlerle savaşı emreden âyetle hükmünün kaldırıldığı söylenmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyet hakkında şöyle denilmesi uygundur: Savaş ve açıkça inkâr etmek gibi büyük günah işleyenleri affetmek, kâfirlerle savaşmayı ve onlardan cizye almayı emreden âyetlerle kaldırılmıştır. Söz ve benzeri şeylerle eziyet gibi basit işlere gelince, bu konuda âyetin hükmünün yürürlükte kalması ve bunları yapanları affetmenin takvaya daha yakın olması muhtemeldir."[55]

Bir rivayete göre âyet, Hz. Ömer [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Gıfâr kabilesinden bir adam kendisine kötü konuşunca, Hz. Ömer, adamı yakalayıp cezalandırmak istemiş, o sırada bu âyet inmiştir.[56]

Bir diğer rivayete göre bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bir grup hakkında inmiştir. Onlar, savaşa izin çıkmadan önce, müşrikler tarafından şiddetli bir eziyet görüyorlardı, durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiklerinde bu âyet indi.[57] Buna göre âyet Mekke'de inmiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Kim Allah'a güzel bir borç verir (Allah yolunda tasaddukta bulunur)"* (Bakara 2/245) âyeti indiği zaman, Medine'de bulunan yahudilerden Finhâs, "Muhammed'in Rabb'i fakirleşti (ondan dolayı borç istiyor!)" dedi. Bu söz Hz. Ömer'e ulaşınca, kılıcını kuşanıp onu öldürmek için peşine düştü. O sırada bu âyet indi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Ömer'i yanına çağırarak ona âyeti okudu. Bunun üzerine Hz. Ömer kılıcını kınına koydu ve Allah Resûlü'ne, "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin olsun ki yüzümde gazap eseri görülmüyor" dedi.[58]

Âyetin, münafıkların başı Übey b. Selûl'ün, Müreysî' Gazvesi'nde canını sıkan bir durum üzerine muhacirler hakkında söylediği bir söz ve sonrasında gelişen olay hakkında indiği de söylenmiştir. Übey b. Selûl, kölesini suya göndermiş, köle biraz gecikince sebebini sormuş, o da, "Ömer'in kölesi kuyunun bir tarafına oturup Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve Ebû Bekir'in kırbalarını doldurmadan kimseye su vermediğini" söyleyince, Übey b. Selûl, muhacirleri kastederek,

---

[55] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/82-83.

[56] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/439; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/242.

[57] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/439; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/243.

[58] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/439.

"Bizimle onların durumu, 'Besle köpeği, yesin seni!'[59] sözünde ifade edilen durum gibidir" dedi. Bu söz Hz. Ömer'in kulağına ulaştı, hemen kılıcını kuşanıp onun tarafına yöneldi. Olay üzerine bu âyet indi.[60] Buna göre âyet Medine'de inmiştir.

Âyet şöyle devam bitiyor: *"Çünkü Allah her topluma yaptıklarının karşılığını verecektir."* Yani Allah'ın kıyamet günü müminlere kâfir ve münafıkları affetmelerinin karşılığını tam olarak vermesi için onları affetmeleri emredildi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, dünyada yaptıkları salih ameller yapmaya sabreden bir kavme bunun karşılığını vermek için kâfir ve münafıkları şimdilik affetmelerini emretti. Kâfirlerin eziyetine sabretmek, kızgınlığı tutup sıkıntıya tahammül ederek onlara göz yummak da bu salih amellere dahildir. Bunun öyle büyük bir sevabı vardır ki onu kelimeler ifade edemez.

Yaptıklarına karşılık verilecek kimselerin kâfirler olması da mümkündür. Kıyamet günü onlara, dünyada yaptıkları kötülüklerinin karşılığı tam olarak verilecektir; onların müslümanlara yaptıkları eziyetler de bu kötülüklere dahildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim salih bir amel işlerse kendi faydasına işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi zararına yapmış olur."* Yani yaptığı salih amelin sevabı kendisine ait olduğu gibi, işlediği kötülüklerin cezası da ona aittir. Yapılan amelin sevabı veya azabı yapana kalır, (sebep olma durumu hariç) neredeyse başkasına geçmez.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra hepiniz Rabb'inize döndürüleceksiniz."* O size amellerinizin karşılığını verir; ameliniz hayırsa sevap, kötülükse azap bulursunuz.

---

[59] Türkçe'mizde bu durum, "Besle kargayı oysun gözünü" sözüyle dile getirilmiştir.

[60] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/59.

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolu, kendilerine zulmedeni affetmek, kötülük yapana iyilik yapmaktır. Çünkü onlar, kullar için bir rahmettir. Onlar bunu sırf Allah rızası için yaparlar. Bütün insanlar, Allah'ın ailesi durumundadır; Allah'ın en sevdiği de O'nun ailesine en faydalı olanlardır.[61]

Lecâî, *Şemâilü'l-Husûs adlı* kitabında demiştir ki: "Sâdâtların (ulu velilerin) kendilerine zulmeden kimseleri affetmekle amaçladıkları, sevap peşinde koşmak değil, Allah'ın rızasına ulaşmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, affetmeyi sevmekte, kendisini affedici olarak isimlendirmekte ve affedenleri yüceltmektedir.

Onların kendilerine zulmeden kimseleri affetmedeki maksatlarından biri de zulmedene kin ve düşmanlığı kesmek, el ve dille ondan intikam almayı terketmektir. Onlar bunu gönüllerinin selâmette kalması için yapmaktadırlar.

Onların bir diğer maksadı da kendisine zulmeden mümini kıyamet günü hesap yerinde haklar alınıp verilirken zillete düşmekten kurtarmaktır. Bu da kullara bir çeşit şefkattir. O, övülen bir makamdır. Allah kendilerinden razı olsun, sûfîlerin hali kısaca şudur: Bir yerde kullara bir bela gelince, sûfiler insanları o halden kurtarmak için kendilerini feda ederler. Bu ise affetmede en düşük makamdır."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, kıyamet günü bütün insanları toplayınca, bir melek, 'Fazilet (iyilik ve ihsan) ehli neredeler?' diye seslenir. Bir grup insan ayağa kalkar, onlar çok azdır, koşarak cennete doğru giderler. Kendilerini melekler karşılayarak onlara,*

'Sizi koşar vaziyette cennete gider görüyoruz; sizler kimsiniz?' diye sorarlar. Onlar da,

'Bizler fazilet sahibi kimseleriz' derler. Melekler,

'Faziletiniz nedir?' diye sorarlar, onlar,

---

[61] Bu mana bir hadiste geçmektedir (bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 3302; Bezzâr, *Müsned,* nr. 1949; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye,* nr. 897; Heysemî, *ez-Zevâid,* 8/191).

'Bize zulmedilince sabrederdik, kötülük yapılınca affederdik, cahilce davrananlara yumuşaklıkla muamele ederdik' derler. O zaman kendilerine,

'Girin cennete, salih amel yapanların mükâfatı ne güzel!' denir."[62]

İmam Kuşeyrî, bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki:

"Kim, Allah'ın, velilerini nasıl koruduğunu ve düşmanlarını nasıl helâk ettiğini bilmek isterse, onların âkıbetini öğrenmek için az sabretsin. Kim salih bir amel işlerse ona mükâfat ve güzel âkıbet sevinci vardır; kim de bir kötülük yaparsa onun cezasını çeker; sonra onun dönüşü Mevlâ'sınadır."[63]

İsrâiloğulları'na Yapılan İhsanlar

Cenâb-ı Hak, bütün kullarına yaptığı iyilik ve ihsanlarından bahsettikten sonra, İsrâiloğulları'na yaptığı ihsanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَم۪ينَۚ ﴿١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ
الْاَمْرِۚ فَمَا اخْتَلَفُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ اِنَّ
رَبَّكَ يَقْض۪ي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾

16. ***Andolsun biz, İsrâiloğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları temiz rızıklarla rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık.***

17. ***Onlara din konusunda apaçık deliller verdik. Fakat onlar kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki düşmanlık ve hasetten dolayı***

---

[62] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8086; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 3961.

[63] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/389-390.

ayrılığa düştüler. Şüphesiz, Rabb'in, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, İsrâiloğulları'na kitap ve hüküm verdik."* Yani kullar arasında adaletle hükmetme ilmi ve onlara hükümran olma imkânı verdik. Çünkü onlar içinde bulundukları durumu değiştirene kadar mülk kendilerinde kaldı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onlara nazarî ve amelî hikmeti (fikirde isabeti ve amelde istikameti), bir de dinde derin anlayışı verdik.

"Onlara ayrıca peygamberlik verdik." Öyle ki onlardan diğer hiçbir millette olmadığı kadar peygamber geldi.

"Onları temiz rızıklarla rızıklandırdık." Onları, kudret helvası, bıldırcın eti ve Allah'ın kendilerine helâl kıldığı diğer leziz rızıklarla rızıklandırdık. *"Ve onları âlemlere* yani kendi zamanlarında yaşayan insanlara *üstün kıldık."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara din konusunda deliller verdik."* Onlara dinle ilgili apaçık deliller ve insanları aciz bırakan mucizeler verdik.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlara verilen deliller, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesi, onun vasıf ve halleri, Tihâme'den (Mekke vadisi) Yesrib'e (Medine) hicret edeceği ve Medineliler'in onun yardımcıları olacağı konusundaki bilgilerdir."[64]

"Fakat onlar bu işte *kendilerine* işin hak ve hakikatini bildiren *bilgi geldikten sonra, aralarındaki* sonradan çıkan *düşmanlık ve hasetten dolayı ayrılığa düştüler."* Onlar, aralarındaki ihtilafı ortadan kaldıracak bilgiyi ihtilaf sebebi yaptılar. Onların din konusunda ihtilafa düştüğünde şüphe yoktur. *"Şüphesiz, Rabb'in,* din işinde *ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hüküm verecek;* hesaplarını görüp hak ettikleri karşılığı kendilerine verecektir."

---

[64] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/152.

16-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İsrâiloğulları işin başında Rab'lerinin kitabına sımsıkı sarılmışlar ve peygamberlerinin koyduğu hükümlerle amel etmişlerdi. Bu sebeple Allah Teâlâ onların kıymetini yükseltti. Sonunda onlar birbirine haset edip dünyaya, makam ve mevkie yönelerek ayrılığa düştüler. Bunun üzerine Allah onları, önceki hallerinden sonra ebedî bir zillete düşürdü. Bu, Allah Teâlâ'nın kulları hakkında uyguladığı bir kanunudur. Kim, Kitap ve Sünnet'e sarılır, dünyadan gönlünü çeker, Allah'ın kullarına tevazu gösterirse, Allah onu yüceltip aziz eder. Kul, bu vasıftan uzaklaşınca, hali aksine döner; Allah korusun, en alt derekelere düşer.

Hz. Peygamber'e Verilen Şeriat

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verdiği şeriattan bahsettikten sonra, peşinden Peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği şeriattan söz ederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرِيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذِينَ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَاِنَّ الظَّالِمِينَ
بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هٰذَا بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ
وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

18. ***Sonra seni de din konusunda bir şeriat*** *(apaçık bir yol)* ***üzerinde yaptık. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.***

19. ***Çünkü onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz, zalimler birbirlerinin dostlarıdır. Allah ise müttakilerin dostudur.***

20. ***Bu Kur'an, insanların basiretlerini açacak bir nur, yakînen inanan bir toplum için de bir hidayet ve rahmettir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, Ehl-i kitabın ihtilafından *sonra seni de din konusunda bir şeriat* yani şanı büyük bir tarik ve apaçık bir yol *üzerinde yaptık.*"

Lugatta **şeriat**, "su yolu" yani "suya ulaştıran yol" demektir. Sonra, kalplere ve ruhlara hayat veren yola da şeriat dendi; çünkü su ile bedenler hayat bulduğu gibi, kulu Allah'a ulaştıran hak yol da kalplere hayat vermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sen,* kendinde ve başkalarında hükümlerini uygulayarak, onda hiçbir şeyi bozmayarak *ona uy.*"

İbn Arafe[65] demiştir ki: "Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat asıl kasıt onun dışındaki ümmetidir; çünkü onun ilâhî hükümlere tam olarak uyduğu mâlumdur. Yahut âyetin manası, 'Hak dine uymaya devam et' anlamındadır."

Âyet şöyle bitiyor: "*Bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma!*" Yani cahillerin görüşlerine ve şehvetlerine tâbi bozuk inançlarına uyma. Onlar, Kureyş'in reisleridir. Bu kimseler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Babalarının dinine dön!" diyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar.*" Sen onlara uyduğunda, Allah'ın senin için istediği hiçbir azabı senden gideremezler. Yani sen onların arzularına uyduğunda, buna karşılık Allah'ın senin başına getireceği şeyleri gidermede sana hiçbir fayda veremezler.

"*Şüphesiz, zalimler birbirlerinin dostlarıdır.*" Bu durumda onları ancak kendileri gibi zalim olanlar dost edinir. "*Allah ise müttakilerin dostudur.*" Yani Allah, senin rehberi olduğun müttakilerin yardımcısıdır; öyleyse sen Allah ile özel dostluğunu korumaya ve O'nun dışındaki her şeyden bütünüyle yüz çevirmeye devam et.

---

[65] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317). *İbn Arafe Tefsiri*, yeni ve ilk olarak dört cilt halinde, Beyrut'ta 2008 yılında basılmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bu Kur'an, insanların basiretlerini açacak bir nurdur.*" Yani bu Kur'an'a ve şeriata tâbi olmak, insanların kalpleri için bir ruh ve hayat yapıldığı gibi, onların hakikati görmesini sağlayan bir nurdur. Şüphesiz, kim Kitap ve Sünnet'e sarılır, onlarda derin tefekkür sahibi olur ve hükümleriyle amel ederse, basireti açılır ve kalbi hayat bulur.

"*O Kur'an, yakînen inanan* yani imanı ve gayba ait işlere yakînî kemale eren *bir toplum için,* onları dalâletten kurtaran *bir hidayet ve* azaptan koruyan *bir rahmettir.*"

18-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeriatın bir zâhiri bir de bâtını vardır. Bâtını onun aslı ve özüdür. Genel olarak insanlar, şeriatın zâhirî hükümlerini aldılar, böylece dinin zâhiren mubah ettiği ruhsatlarla ve kolaylıkla amel ettiler. Onların, kalplerinin nurunu azaltan ve çoğaltan şeylere bakmak gibi bir dertleri yoktur. Seçkin veliler ise (zâhirle amel ettikten sonra) dinin bâtınına yöneldiler, ondan mühim olan ilim ve halleri aldılar, kendilerini fitneye düşürecek veya yakînlerinin nurunu noksanlaştıracak her şeyi terkettiler, bu şekilde Rab'lerinin huzuruna ulaştılar. Bu durumda müride denir ki:

"Senin için, önüne seçkin velilerin apaçık yollarından birini koyduk; sen de o yola uy. Kalplerinin halini azaltan ve çoğaltan şeyleri bilmeyenlerin hevâsına uyma! Eğer Allah seni, gafillere meylin ve onların boş hedeflerine uyman sebebiyle huzurundan uzaklaştıracak olsa, onlar sana hiçbir fayda veremezler."

Kuşeyrî, "*Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar*" âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah sana bir nimet vermek isterse, ona hiç kimse mani olamaz; eğer sana bir fitne (sıkıntı ve azap) vermek isterse, onu da senden kimse savamaz. Öyle ise fikrini (kalbini) bir mahlûka bağlama, gönlünü hiçbir şeye yöneltme, sadece Allah'a güven ve O'na dayan!"[66]

---

[66] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/390.

Gafiller, birbirlerinin dostudur; onlar dünya hazları ve şehvetleri için birbiriyle dostluk kurarlar. Allah ise kendilerini O'ndan alıkoyan şeylerden sakınan ve korunan müttakilerin dostudur.

Bu Kur'an, insanlar için basirettir yani onların basiretlerini açma vesilesidir. O, yakînen inananlar yani büyük yakîn sahipleri için ise bir hidayettir; yani Allah'a vuslat yoluna bir işarettir, onların ruhlarına ve kalplerine bir rahmettir.

Kuşeyrî, *"Bu Kur'an, insanlar için basirettir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Basiret nurları parlayınca, ruhsatlara takılma töhmeti ortadan kalkar. İnsanların bakışı değişik derecelerdedir. Kim yıldızının nuruyla bakarsa o akıl sahibidir. Kim ferasetinin nuruyla bakarsa o zan sahibidir. Onu bir nur destekler fakat bu, perde gerisinden olur. Kim yakîn ile bakarsa o üstün delil sahibidir. Kim iman gözüyle bakarsa o ittiba sahibidir. Kim basiret nuruyla bakarsa o gün gibi aydınlık bir haldedir, onun (hakikat) güneşi doğmuştur ve o, bulutla (gaflet, zulmet ve benzeri bir şeyle) perdelenmeden parlamaktadır."[67]

Salihlerle Fâsıkları Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'ın azap günlerini (ahireti) beklemeyenlerle, onu bekleyenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾
وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

---

[67] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/390-391.

21. *Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi yapacağımızı, hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı zannettiler? Ne kötü hüküm veriyorlar!*

22. *Allah, gökleri ve yeri hak ile ve herkese yaptığının karşılığının verilmesi için yarattı. Onlara zulmedilmez.*

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Yoksa* inkâr ve isyanlar gibi *kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi yapacağımızı, hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı zannettiler?"* Yani, o kötülüklere bulaşanlar, hayatta ve ölüm anındaki hallerinin güzel amel sahipleriyle aynı olacağını mı düşünüyorlar? Böyle bir şey olmaz! Biz, salih amel işleyenleri yüksek derecelere çıkarırız. İman edenleri, Mevlâ'larına taatleri ve O'nunla huzur bulmalar sebebiyle hayatlarında ve vefatlarında nimet ve hoşluk içinde yaparız; onlar hoş bir hayat yaşarlar, güzel bir ölümle ölürler. Ölümlerinde, huzur ve rahatlık içinde, naim cennetlerinde yüce Mevlâ'larıyla buluşma nimetiyle şereflenirler. İnkâr ve isyan edenleri ise hayatlarında günahın zilleti, dünya hırsının sıkıntısı ve geçim derdi içinde yaşatırız; ölümlerinde ise kendilerini ebedî azap darlığı içinde bırakırız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ne kötü hüküm veriyorlar!"* Yani onların bu hükmü ne kadar kötüdür. Yahut hüküm verdikleri ne kötü bir şeydir.

Nesefi demiştir ki: "Âyette, kötülük edenlerle iyilik sahiplerinin hayat ve ölümlerinin eşit olmayacağı belirtilmekte ve böyle bir beklenti reddedilmektedir; çünkü onların hayattaki halleri birbirinden farklıdır. Şöyle ki: İman ve iyilik sahipleri taatleri yerine getirerek yaşadı, diğerleri ise kötülükleri işleyerek hayat sürdü. Onların ölüm anındaki halleri de birbirinden farklıdır. İman ve iyilik sahipleri müjde, rahmet ve kerametle karşılanarak ruhlarını teslim ederler, diğerleri ise ilâhî rahmetten ümitsizlik ve yaptıklarına pişmanlık içinde ölürler.

Âyet hakkında şöyle diyen de olmuştur: 'Âyetin manası, onların hayatta rızık ve sıhhatte eşit oldukları gibi ölüm hallerinin eşit olmayacağını belirtmekte ve böyle bir fikri reddetmektedir.'

Böyle düşünenler ne kötü hüküm veriyorlar. İlâhî emirlere muvafakat (itaat ve ibadet) üzere tutulanla, muhalefet halinde uzaklaştırılan kimse bir değildir. Bilakis biz onları ayırırız; müminleri yüceltir, kâfirleri rezil rüsva ederiz."[68]

Âyetin iniş sebebi: Kâfirler müminlere karşı övünerek, "Eğer sizin iddia ettiğiniz gibi ahiret varsa, bu dünyada (mal ve dünyalık olarak) sizden üstün kıldırığımız gibi, ahirette de sizden üstün kılınırız!" dediler.[69] Bunun üzerine Allah, bu âyeti indirerek onların sözünü reddetti ve beklentilerini boşa çıkardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, gökleri ve yeri,* öldükten sonra diriltmeye ve diğer şeylere gücünün yettiğini göstermek için *hak ile yarattı."*

Beyzâvî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyet sanki önceki âyette belirtilen hükme bir delildir. Şöyle ki: Göklerin ve yerin, adaletin gereği olan hak ile yaratılması, zalime karşı mazluma yardım etmeyi ve iyilerle kötülerin arasını ayırmayı gerektirmektedir. Bu durum (bazı hikmetlerden dolayı) hayatta olmadıysa, ölümden sonra olur."[70]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O bunları ayrıca herkese yaptığının karşılığının verilmesi için yarattı."* Allah onları, boş yere değil, hikmet ve hakla yarattı. Yahut Allah onları, adalet olsun ve herkes yaptığının karşılığını bulsun diye yarattı.

"Onlara yani hiç kimseye sevabı azaltılarak veya azabı artırılarak *zulüm yapılmaz."*

---

[68] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/201-202.

[69] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/440.

[70] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/389.

21-22. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Günahlarda ısrar kiri içinde ölenler, onları, isyandan tertemiz salih kimseler gibi yapacağımızı mı zannettiler?

Yahut tembellik ve kusur içinde yaşayanlar kendilerini, hak yolda ciddiyet ve gayret içinde yaşayanlar gibi yapacağımızı mı düşündüler?

Yahut manen perdelenme gamı içinde yaşayıp sonunda kötü hesapla yüz yüze gelenler, kendilerini, güzel ahlâkla süslenen, kalplerinden manevi perdeler kaldırılan, sonunda son derece güzel ikramlara ve ilâhî yakınlığa ulaşan ârifler gibi yapacağımızı mı düşündüler?

Onların hayatları ve ölümleri aynı değildir. Öncekiler, isyan içinde sıkıntılı bir hayat yaşadılar, ölümden sonra pişmanlık ve üzüntüyle yüz yüze geldiler; diğerleri ise Allah'ın razı olduğu güzel bir hayat yaşadılar, hoş bir şekilde öldüler ve ebedî ikramlara (cennet nimetlerine ve cemali seyir saadetine) ulaştılar. Bunun için büyük zatlar, bu âyeti okuduklarında ağlamışlardır.

Rivayet edildiğine göre Temîm ed-Dârî (radıyallahu anh), bir gece Makam-ı İbrahim'in arkasında namaz kılıyordu; bu âyete (Câsiye 45/21) gelince ağlamaya ve onu tekrar etmeye başladı, bu hal sabaha kadar devam etti.[71]

Rivayet edildiğine göre, velilerden Fudayl b. İyâz, Kur'an okurken bu âyete gelince ağlamaya başladı, hem ağlıyor hem de, "Ey Fudayl, keşke senin hangi gruptan olduğunu bilseydim!" diyordu.

Yine velilerden Rebî' b. Huseym de bir gece namaz kılmaya başlamış, bu âyete gelince devam edememiş, gece boyunca âyetin manası üzerinde durup düşünerek sabaha kadar şiddetli bir şekilde ağlamıştır. Bunun için bu âyete "abidleri ağlatan âyet" ismi verilmiştir.[72]

---

[71] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/244; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/426.

[72] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/155; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/440-441. İlk iki rivayet için ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/201-202.

Nefsine Tapanlar

İsyan edenin, itaat edenle bir olmamasının sebebi, onun hevâsına kapılıp gitmesidir. Cenâb-ı Hak bunu şu âyetiyle açıkladı:

اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى
سَمْعِهٖ وَقَلْبِهٖ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهٖ غِشَاوَةًۜ فَمَنْ يَهْدٖيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِۜ
اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾

23. ***Nefsinin arzusunu ilâh edineni ve Allah'ın, kendisini bir ilim üzere saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Artık onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Nefsinin arzusunu ilâh edinen kimseyi gördün mü?*" Yani mubah olsun haram olsun, nefsini, arzuladığı her şeyde serbest bırakan ve yüce ilâha kulluk yapıldığı gibi, nefsinin emirlerine tâbi olan kimseyi gördün mü? İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabında bu hale şu sözüyle işaret etmiştir:

"Kim nefsine her istediğini verirse onun taptığı ancak hevâsıdır."[73]

Âyet her ne kadar kâfirlerin nefislerinin hevâsına uymaları hakkında inmişse de o, nefs-i emmârenin kötü arzularına tâbi olan herkesi kapsar.

Said b. Cübeyr[74] demiştir ki: "Âyet, Kureyş ve Araplar hakkında indi. Onlar, taştan, altından ve gümüşten yapılmış putlara tapıyorlardı. Daha güzelini bulunca öncekini atıp, yeni puta tapıyorlardı."[75]

---

[73] Açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 225 (Beyrut 2000).

[74] Said b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[75] Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/245. İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/426.

Nefsin hevâsına uymanın her türlüsü kötülenmiştir. Eğer nefsin arzuladığı şey haramsa, yapanı azaba götürür; mubahsa yapanı kalbinin perdelenme gamına, kötü hesaba, nefsinin esaretine ve tabiatının sıkıntısına düşürür.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Göğün altında kendisine tapılan putların en kötüsü hevâ yani kötü arzulardır. Hevâ, Allah'ın en fazla gazap ettiği şeydir."[76]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Şu üç şey helâk edicidir: İtaat edilen cimrilik, tâbi olunan hevâ ve kişinin kendisini beğenmesi."*[77]

Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Akıllı kimse, nefsini kontrol edip hesaba çeken ve ölümden sonrası için amel edendir. Aciz kimse ise nefsinin hevâsına tâbi olan, sonra da Allah'a karşı boş temennilerde bulunandır."[78]

Bu konudaki açıklamaların tamamı âyetin tasavvufî işaretleri bölümünde gelecektir.

Allah Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Kendisini bir ilim üzere saptırdığı kimseyi gördün mü?"* Onun kendi tercihiyle dalâleti seçeceğini bildiği için, tarafından bir ilimle yani onun sapacağını ve üzerinde yarattığı İslâm fıtratını değiştireceğini bilerek kendisini nefsiyle baş başa bıraktığı kimseyi gördün mü?

Bu âyetin Ümeyye b. Ebü's-Salt hakkında indiği söylenmiştir. Onun önceki kitaplar hakkında bilgisi vardı, bunun için Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesini bekliyordu. Allah Resûlü peygamberliğini ilan edince, Ümeyye, "Ben Sakîf kabilesinden olmayan bir peygambere iman etmem!" dedi. Halbuki onun şiirleri tevhidi (Allah'ın birliğini) işleyen manalarla doluydu; fakat kendisi için önceden verilen şekavet hükmü öne geçti ve iman etmedi.

---

[76] Hadis için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/156.

[77] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/243; Bezzâr, *Müsned*, nr. 80; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 5750; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/90.

[78] Tirmizî, Kıyâme, 25 (nr. 2459); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4260); Ahmed, *Müsned*, 4/124.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kulağını ve kalbini mühürlediği kimseyi gördün mü?"* Allah onun kulağını mühürledi, artık hiçbir öğüdü kabul etmez; kalbini mühürledi, artık hiçbir gerçeğe inanmaz. Yani bundan sonra ona öğüt tesir etmez ve o kimse âyetler ve uyarılar üzerinde tefekkür edip gerçeği düşünmez.

"Allah'ın, gözüne perde çektiği kimseyi gördün mü?" Yani gözüne onu ibret almaktan ve işin iç yüzünü görmekten alıkoyan bir karanlık koyduğu kimseyi gördün mü? Allah'ın bir kulu sapkınlık içinde bırakmasından sonra *onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?* Öğüt ve ibret alıp da bütün işleri asıl sahibine (Allah'a) teslim etmeyecek misiniz? O, dilediğini saptırır, dilediğini hidayete ulaştırır.

23. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hevânın aslı, nefsin kendisine âşık olduğu ve hemen ele geçen hazlardan meylettiği her şeydir. Bu aşk ve meyil, yiyeceklerde, içeceklerde, giyeceklerde, evlenmede, makam ve itibarda, rütbe yükselmesi gibi durumlarda olabilir. Kul, bütün bunları terketmede nefsiyle mücâhede etmelidir, tâ ki nefis sadece Allah'a yaklaştıran taati sevsin. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

> *"Bir mümin, hevâsı (nefsanî arzuları) ile benim getirdiğim şeylere tâbi oluncaya kadar kâmil mümin olamaz."*[79]

Eğer kişi, bir mürşide intisap edip manevi terbiye yoluna girmişse, nefsinin meyledip huzur bulduğu her şeyi terkeder, velev ki o şey, taat cinsi mubah bir amel olsun. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda İmam Bûsîrî demiştir ki:

---

[79] Begavi, *Şerhu's-Sünne,* 1/213; a.mlf., *el-Envâr fi Şemâili'n-Nebiyyi'l-Muhtâr,* 2/771 (nr. 1234); Hatîb, *Târîhu Bağdâd,* 4/369; İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem,* 2/269.

"Nefsini kontrol ve gözetim altında tut; nefis amellerin içinde otlar. Eğer nefis otladığı merayı (ameli) tatlı bulmaya ve ondan zevk almaya başlarsa, onu orada otlatma."[80]

Şüphesiz, (nefsin aldığı) taatin tadı öldürücü bir zehirdir, onu müşahedenin tadına ve marifetin lezzetine yükselmekten alıkoyar. Kerametlerle oyalanmak ve manevi makamlara bağlanıp kalmak da böyledir. Hepsi bir çeşit hevâ olup kulu, ondan yüksek olan müşahede makamına ulaşmaktan alıkoyar. Öyle ise mürid, sürekli nefsiyle mücâhede etmeli ve onu hazlarından uzaklaştırmalıdır ki tek sevgisi Hak Teâlâ'ya olsun ve sadece O'nun mukaddes zatını müşahedeyi veya onu temin edecek halleri arzulasın. Kul bu makamı elde edince, artık onun için bir mücâhede ve riyâzet kalmaz, hür bir sultan olur. O zaman kendisine şöyle denir:

"Zaman senin için boyun eğer, insanlar ise sana köledir; artık Rabb'in ile hoşluk içinde yaşa, senin her günün bir bayramdır."

Bu hale ulaşmanın yolu, nefsi yavaş yavaş alıştırmaktır. Nefsi önce kötü görülen şeylerden yavaş yavaş menetmeli, sonra azar azar mubahlardan uzaklaştırmalıdır. Nefis bir hale alışınca, diğer bir şehvetini terkeder ve böylece ilerler. Nefsi bir anda bütün haz ve arzularından kesmeye gelince, bu durumda nefis çoğu kez usanıp yolda kalır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, bu din çok sağlamdır; ona yumuşaklıkla dal ve nefsine Allah'ın ibadetini kızılacak bir şey haline getirme. Şu bir gerçek ki yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır."[81]

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabında bu hale şu sözüyle işaret etmiştir:

"Nefsine karşı değişik çareler ara; nice çareler vardır ki zafere ulaşmada bir kabileden daha faydalıdır."

---

[80] Açıklama için bk. İbn Acîbe, *Şerhu'l-Bürde*, s. 54-55 (Tanca 2009).

[81] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18; a.mlf., *Şuabü'l-İmân*, 3/402; Bezzâr, *Müsned*, nr. 74; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/62. Hadisin ilk kısmı kaynaklardan eklendi.

Nefsin hazlarının en büyüğü, makam ve öne geçme sevgisidir. Mürid bu konuda nefsine asla müsamaha göstermemeli, onu insanlar içinde bilinmeme haline ve aşağı derecelere indirmelidir. Karın ve ferc şehvetine gelince, nefis bunlardan bir şeye aşırı iştiyak duyunca, onu bundan tamamen menetmelidir. Onlardan, nefis bir hırs göstermeksizin ve beklemeksizin bir şey gelirse, şükürle birlikte ondan ihtiyaç kadarını almalıdır. Hakikate vâsıl olana ve marifette temkin halini elde edene kadar bu şekilde manevi seyrine devam etmelidir. Bunları elde edince, daha önce de belirttiğimiz gibi, artık ona yaptıklarından dolayı bir kınama olmaz. Bu hali elde etmek için hak yolcusuna, nefsinin dizginlerini kendisine teslim edeceği kâmil bir şeyhin sohbeti gereklidir. Şeyh onu himmetiyle destekleyip terbiye yükünü taşımaya yardımcı olur. Yoksa kul, tek başına nefsiyle mücâhede etmeye asla güç yetiremez. Bunu sen de tecrübe et; hakikat ilmi tecrübeyle elde edilir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, hakka ittiba yoluna girmez, riyâzetin gerektirdiği hükümleri tam olarak yerine getirmez, hevâsından bütünüyle sıyrılmaz ve kendisini haline uyulacak bir imam (kâmil mürşid) edeplendirmezse, o kimse, her çukura düşer, her sapkın fikre kapılıp gider, her vadide yolunu şaşırır. Onun zararı, kazancından daha çoktur. Noksanı, kabul edilecek amelinden daha fazladır. Bu haldeki kimseler, koyu bir sapkınlık içindedir. Dizginleri, hevâlarının elindedir. Onlar, içinde bulundukları duruma aldanıp tuzağa düşmüş ve kendileri farkında değilken azaba yaklaştırılan kimselerdir."[82]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sana yolun karışmasından korkulmaz, senin için korkulacak olan ancak hevânın (kötü arzuların) sana hâkim olmasıdır."

Kime hevâsı galip gelirse bütün varlıklar ona galip gelir; istese de istemese de varlıklar kendisinde tasarruf eder. Kim de hevâsına galip gelirse o kimse bütün varlıklara galip gelir, onda himmetiyle istediği gibi tasarrufta bulunur.

---

[82] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/391-392.

Ebû İmrân el-Vâsıtî'nin şöyle dediği nakledilmiştir:

"Bir gemi yolculuğu esnasında gemimiz parçalandı; ben ve hanımım geniş bir tahta üzerinde kaldık. Hanımım hamile idi, o gece doğum yaptı. Bana, 'Susuzluktan ölüyorum, su!' diye bağırdı. Ben,

'O bizim halimizi görüyor!' dedim. O sırada başımı yakarı kaldırdım, bir de baktım ki havada bir adam duruyor; elinde altından bir zincir ve zincire bağlı kırmızı yakuttan bir testi vardı. Bana,

'Alın bunu için!' dedi. Ben testiyi aldım, ondan bir miktar içtik. Öyle güzel bir içecekti ki miskten daha güzel kokulu, kardan daha soğuk, baldan daha tatlıydı. Ona,

'Sen kimsin?' diye sordum; adam,

'Mevlâ'nın bir kulu!' dedi. Ben,

'Bu hale nasıl ulaştın?' diye sordum, adam,

'Rabbim'in rızası için hevâmı (nefsimin kötü arzularını) terkettim; O da beni böyle havada oturttu' dedi, sonra gözden kayboldu, kendisini göremedim."[83]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Hevân (nefsinin kötü arzuları), senin hastalığındır; onun aksini yaparsan devan olur."

Vehb demiştir ki: "Karşına iki iş gelir de hangisinin daha hayırlı olduğunu tesbitte tereddüt edersen, bak; hangisi nefsinin arzusundan daha uzaksa onu yap."[84]

Benzer bir mana *Hikem* adlı eserde de dile getirilerek denmiştir ki:

"İki işin hangisinin hayırlı olduğunu bilemezsen, onların içinde hangisinin nefse daha ağır geldiğine bak ve onu yap; çünkü nefse ancak hak olan iş ağır gelir."

Şu halde bütün izzet ve şeref, nefsin hevâsına (kötü arzularına) muhalefettedir; bütün zillet ve alçaklık da nefsin hevâsına uymaktadır. Bir şair demiştir ki:

---

[83] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 666 (İstanbul: Semerkand, 2007).

[84] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/157.

"Hevâ, bizzat basitliğin kendisidir; hevâna yöneldiğinde basitlikle karşılaşırsın; nefsin hevâsını basite aldığında ise hevâ sana tâbi olur. O zaman kim olursa olsun, sevdiğin için boyun eğ."

Abdullah b. Mübârek nazım halinde demiştir ki: "Hevâya uymak beladandır; her bela için de bir alamet vardır. Hevânın seni peşi sıra çekişini görmüyor musun? Köle, nefsinin şehvetine boyun eğip istediğini yapandır. Hür kimse ise nefsini bazan doyurur, bazan aç bırakır."

İbn Düreyd ise nazım halinde şöyle der: "Nefsin senden bir gün bir şehvetini yerine getirmeni isterse, ona muhalefet etmeye de bir yol vardır. Nefsini bırak ve onun isteğine muhalefet et. Şüphesiz, hevâ senin için bir düşman, ona muhalefet ise sadık bir dosttur."

Ebû Ubeyd et-Tûsî de nazım halinde demiştir ki: "Eğer nefse istediğini verirsen, arzuladığı şeye doğru ağzını açar."[85]

Âyet için şeyhlerimizden birinden rivayet edilen farklı bir işaret vardır. O demiştir ki: "Âyetin, bir övgü olması da mümkündür. Şöyle ki: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: 'İlâhını hevâsı edinen kimseyi gördün mü?' İlâh, Allah Teâlâ'dır. Mana şudur: Allah'ı mahbubu ve tek arzusu yapanı gördün mü? O kimse Allah ile birlikte başkasını sevmez, O'ndan başkasına yönelmez. Allah, kendisine ait bir ilimle onu sevgisi içinde kaybetmiş, ilâhî sevgisiyle onun kulağını ve kalbini mühürlemiştir. Bundan sonra o kul, ancak Allah'tan işitir ve O'ndan başkasını sevmez. Allah onun gözüne bir perde koymuştur, artık O'ndan başkasını görmez. Kulunu Allah'tan başka böyle yüce bir hale kim ulaştırabilir?"

Bu mana, işaret yoluyla kabul edilebilir; çünkü o, âyetin siyakının (bahsettiği konunun) dışında bir manadır. Kur'an'da sadece bâtın ehlinin bileceği pek çok gizli sır vardır. Onları ehline havale et, selâmet bul.

---

[85] Rivayetler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/157. Beyitler için ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/443-444 (Beyrut 2004).

Hevâsına Uyanların Boş Sözleri

Cenâb-ı Hak sonra, hevâsına tâbi olanların ve hak yoldan sapmış kimselerin sözlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا اِلَّا الدَّهْرُ
وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا
بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَائِنَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

24. ***Müşrikler dediler ki: "Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir; ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman yok eder." Onların bu hususta bir bilgisi yoktur, onlar sadece zanda bulunuyorlar.***

25. ***Onlara hakkı apaçık ortaya koyan âyetlerimiz okunduğunda, onların delilleri sadece, "Eğer doğru söylüyorsanız** (ölmüş) **babalarımızı geri getirin" demeleri oldu.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Son derece azgınlık ve sapkınlıklarından dolayı *müşrikler dediler ki: 'Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir; ölürüz ve yaşarız.'*" Onlara, öldükten sonra ikinci bir hayat vaat edildiği için, "Hayat ancak içinde bulunduğumuz dünya hayatıdır; orada bize ölüm gelir, ölürüz fakat orada hayat devam eder; onun ötesinde bir hayat yoktur" dediler.

Onların, "*Ölürüz ve yaşarız*" sözüne şu manalar da verilmiştir:

"Nefislerimizle ölürüz, fakat geride kalan evlatlarımızla yaşarız."

"Bir kısmımız ölür, bir kısmımız yaşar."

"Annemizin rahminde ölü halde oluruz, ondan sonra diriliriz."

Âyetteki sözün, tenâsüh inancında olanların sözü olduğu da söylenmiştir, çünkü putlara tapanların ekseriyeti bu inançtadır. Tenâsüh, bir adamın ölüp ruhunun başkasının bedenine konduğuna ve onunla birlikte yaşadığına inanmaktır. Bu görüş, müslümanlara göre bâtıldır.

Müşrikler sonra, *"Bizi ancak zaman,* yani zamanın geçmesi (mürûr-ı zaman) *yok eder"* dediler. Onlar, gece ve gündüz akıp giden zamanın nefisleri helâk etmede gerçek müessir olduğunu zannediyor; ölüm meleğini ve onun Allah Teâlâ'nın emriyle ruhları aldığını inkâr ederek, meydana gelen bütün olayları dehre ve zamana ait görüyorlardı. Nitekim onların şairlerinden biri şöyle demiştir:

"Sabahın tekrar etmesi ve akşamın gelip gitmesi küçükleri gençleştirdi, yaşlıları yok etti."

En büyük Tübba'ın ve veya bir başkasının bir şiirinde söylediği şu sözü de bu durumdan bahsetmektedir:

"Güneşin batması ve akşamlamadığı yerden doğması, dünyada sürekli kalmaya mani oldu. Onun doğuşu safi beyazdır; batışı ise zağferan gibi sarıdır. Göğün ortasında akıp gider, aynen ölümün canı alıp götürdüğü gibi. Bu günün ne getirdiği biliyorum, dün ise hükmünü icra edip gitti."

Eğer bunu söyleyen Tübba' daha önce zikredilen (tevhide inanan) zat ise şiirde fiilin zamana nisbet edilmesi, az sonra geleceği gibi mecazidir. Tevhid ehlinin akîdesine göre, kâinatta Allah'tan başka gerçek fâil yoktur. Zaman, Allah'ın elinde ve kudretindedir. Hatta o, Allah'ın sırlarından bir sır ve sıfatlarının nurlarından bir tecellidir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Zamana sövmeyin, şüphesiz Allah, zamanın kendisidir (onu yaratandır)"*[86] buyurmuştur.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Âdemoğlu (razı olmadığım şeyleri yaparak) bana eziyet ediyor; zamana sövüyor, halbuki zaman benim. Bütün işler benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben evirip çeviriyorum."[87]

---

[86] Müslim, Edeb, 5; Ahmed, *Müsned,* 2/237, 272; 5/299.

[87] Buhârî, Tefsîru Sûre, 45 (nr. 6284); Müslim, Edeb, 2.

Bütün işler Allah'ın elindedir; zaman da O'nun kudretinin hayret verici tecellilerinden biridir. Allah kendisinden razı olsun, Ebû Ali es-Sekafi bu konuda demiştir ki:

"Ey kendisine bir felaket dokundurunca zamana söven kimse, vefasızlık gösterdi diye zamana kızma. Zaman bir memurdur, ona emreden biri vardır; zaman onun emrini yerine getirir. Nice kâfirler vardır ki yığın yığın malları vardır, ancak bu onun kat kat küfrünü artırır. Nice müminler de vardır ki bir dirhem parası yoktur, bu da onun imanını artırır."

Tevhid ehli, bazan yapılan işi zamana nisbet etmiştir, fakat bu mecazi bir kullanım olup daha çok şiirlerde mevcuttur. Nitekim Abdülmelik b. Mervân, yaşlanıp hali zayıfladığında, bir şiirinde zamana hitaben bazı serzenişlerde bulunmuştur.[88]

Allah Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Onların bu hususta bir bilgisi yoktur."* Yani onlar, hayatı sadece dünyayla sınırlarken ve bütün tesiri zamana ait görürken, bunu bir akla ve ilme dayalı olarak söylemiyorlar. *"Onlar sadece zanda bulunuyorlar."* Onlar işleri taklit ve zanna dayanan bir topluluktur. Bu söyledikleri bir ilim değil, onların içindeki bozuk inanışlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara hakkı apaçık ortaya koyan âyetlerimiz okunduğunda, onların delilleri sadece, 'Eğer doğru söylüyorsanız ölmüş babalarımızı getirin' demeleri oldu."*

Onlara, içinde ölümden sonra dirilmenin de bulunduğu hakkı apaçık delillerle açıklayan âyetlerimiz okunduğunda, onların, "Eğer öldükten sonra diriltileceğimiz konusunda doğru söylüyorsanız ölmüş babalarımızı getirin" demelerinden başka tutunacakları hiçbir şeyleri yoktur. Yani onların delil olması mümkün olmayan bu bâtıl sözden başka hiçbir delilleri yoktur. Kısaca onların inat ve işi zora sokmaktan başka bir delili yoktur. Onların bu sözüne delil denmesi de ya onların bunu bir delil olarak ileri sürmelerinden ya da kendileriyle alay etmek içindir.

---

[88] Abdülmelik b. Mervân'ın şiiri tefsirde mevcuttur fakat tercüme edilmesini gerekli görmedik (mütercim).

İbn Arafe demiştir ki: "'*Onlara hakkı apaçık ortaya koyan âyetlerimiz okunduğunda ...*' âyetinden şunu anlıyoruz: Onlar zan sahibi olmakla birlikte, eğer onlara karşı hak delil ortaya konsa bu onların sadece sapkınlıklarını artırır. Cedel ilminde belirtildiği gibi, bir şeyde ısrar ve inat eden kimsenin ondan dönmesi çok zordur. Zan ve şek halinde olan ise böyle değildir. Âyet, onların hak delil ortaya çıkınca bulundukları düşünceden kolayca kurtulacakları bir halde oldukları vehmini ortadan kaldırmaktadır."

24-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, "*Müşrikler dediler ki: 'Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir...'*" âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, geçmiş atalarını buldukları halle aldandılar, hayvanî zevklerinin peşine düştüler ve ömürlerini o yolda harcadılar. Kalplerini düşünmekten uzak kaldılar. Bundan sonra olaylara ilimle bakmadılar, hakikatlerden desteklenmediler. Onlar gaflet içinde bulunup ana sermayeleri (tek dayanakları) zandır. Onlara âyetler okunduğu zaman, ölülerinin diriltilmelerini istediler. Olmasını uzak gördükleri o şeyi yakında görecekler!"[89]

Öldükten Sonra Dirilmek Haktır

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin inkâr ettikleri "öldükten sonra dirilme"den bahsederek buyurdu ki:

قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا
رَيْبَ فِيهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرٰى
كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ

---

[89] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/392.

تَعْمَلُونَ ۝٢٨ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٢٩ فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ
رَبُّهُمْ فٖى رَحْمَتِهٖ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبٖينُ ۝٣٠ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا
اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمٖينَ
۝٣١ وَاِذَا قٖيلَ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فٖيهَا قُلْتُمْ مَا
نَدْرٖى مَا السَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنٖينَ ۝٣٢

26. De ki: "Allah sizi yaşatıyor. Sonra sizi öldürür, sonra kendisinde şüphe olmayan kıyamet gününde sizi bir araya getirir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."

27. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Kıyametin kopacağı gün var ya, bâtıla sapanlar o gün hüsrana uğrayacaklardır.

28. O gün her ümmeti diz çökmüş halde görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. Onlara, "Bugün size (dünyada) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir."

29. "İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Şüphesiz biz, bütün yaptıklarınızı kaydediyorduk" denir.

30. İnanıp salih ameller yapanlara gelince, Rab'leri onları rahmetine koyacaktır. İşte bu, apaçık kurtuluştur.

31. İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: "Âyetlerim size okunmadı mı? Fakat siz büyüklük tasladınız (onlara imana yanaşmadınız) ve günahkâr bir kavim oldunuz."

32. "Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur" dendiği zaman ise, "Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz onun

sadece bir tahminden ibaret olduğunu düşünüyoruz. O konuda kesin bir bilgiye sahip değiliz" demiştiniz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Allah sizi* dünyada *yaşatıyor. Sonra* ömürleriniz bittiğinde *sizi öldürür."* Zannettiğiniz gibi siz, zamanın hükmüyle dirilip ölmezsiniz. *Sonra* öldükten sonra sizi, *kendisinde* toplanmanızda *şüphe olmayan kıyamet gününde* amellerinizin karşılığını vermek için *bir araya getirir."* Şüphesiz, sizi ilk olarak yaratmaya kadir olan Allah, yeniden yaratmaya da kadirdir. İlâhî hikmet amellerinizin karşılığını almanız için sizin bir araya getirilmenizi ve onun belirli bir güne ertelenmesi gerektirdi. Onların istediği gibi, ölmüş babalarının diriltilip geri getirilmesi ise ilâhî hükümlerin hikmetine ters olduğu için geçekleşmesi imkânsızdır. Çünkü bu yapılsaydı gayba iman ortadan kalkardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat insanların çoğu,* gaflete dalıp tefekkürden yüz çevirdikleri için Allah'ın ölüleri yeniden diriltmeye kadir olduğunu ve O'nun kâfirlere mühlet vermesinin hikmetini *bilmezler."*

Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Onların ahiret hakkındaki şüpheleri, cehaletten, tefekkür ve ibretle nazardaki kusurlarındandır; yoksa onda herhangi bir şüphe bulunduğundan değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."* Yani, onlarda ve onların içinde bulunan varlıklarda tasarruf hakkı sadece O'na aittir. Önce yüce Allah'ın, insanlarda hayat verme, öldürme, ölümden sonra yeniden diriltme, onları kıyamet günü bir araya toplama ve herkese amelinin karşılığın verme şeklinde tasarruf sahibi olduğu söylendikten sonra peşinden göklerde ve yerde mevcut bütün mülkün O'na ait olduğu açıklandı. Bu âyet, sanki öncesi için bir delil oldu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kıyametin kopacağı gün var ya, bâtıla sapanlar,* yani dünyada bâtıla/inkâra dalanlar *o gün hüsrana uğrayacaklardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün,* mahşerde toplanmış *her ümmeti,* o günün dehşetinden dehşete düşerek *diz çökmüş halde görürsün."*

Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet gününde bir saat, yirmi sene gibi uzun olur; o saatte insanlar dizleri üzeri çökmüş vaziyette kalırlar. Öyle ki Halil İbrahim [aleyhisselâm], 'Nefsim, nefsim!' diye seslenir."[90]

Rivayet edildiğine göre, kıyamet günü meleklere, cehennemi insanların toplandığı yere götürmeleri emredilir. Melekler cehennemi çekip götürürken, cehennem bir anda ellerinden kurtulur ve mahşerde toplanmış insanların üzerine doğru yönelir. O anda homurtuyla öyle şiddetli bir ses çıkarır ki kulakları sağır eder. Peygamberler dahil bütün insanlar diz üstü yere çöker. Herkes, "Nefsim, nefsim; bugün sadece nefsimin kurtulmasını istiyorum" der. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ise, "Ümmetim, ümmetim! (Yâ Rabbi, ümmetimi kurtar)" diye dua eder. Bunu İmam Gazâlî rivayet etmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Her ümmet kendi kitabına* yani amel defterlerine *çağrılır. Onlara, "Bugün size,* dünyada *yaptıklarınızın karşılığı verilecektir' denir."*

Sonra onlara şöyle denir: *"İşte kitabımız! O, size karşı gerçeği söylüyor."*

"Her ümmet kendi kitabına çağrılır" âyetinde kitap, kullara ait olarak söylendi. Bunun sebebi kitabın onlarla ilgili olmasıdır; çünkü onların amelleri kitapta yazılmıştır. Bir sonraki âyette ise, *"İşte kitabımız"* buyrularak kitap Allah'a ait zikredildi, zira O, kitabın sahibidir ve meleklere onu yazmalarını emredendir. Bizim kitabımız denmesi, onun şanını yüceltmek ve içindeki durumun korkunçluğunu ifade etmek içindir.

O kitap, bir ekleme ve noksanlaştırma olmaksızın, size hak ile şahitlik yapar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, biz,* sizin dünyada yaptığınız iyilik olsun kötülük olsun bütün *yaptıklarınızı kaydediyorduk."*

Bu şöyle olmaktadır: İki yazıcı melek, insanın küçük büyük bütün yaptığı şeyleri ilâhî huzura yükseltir, Allah Teâlâ onların içinden sevabı veya azabı hak edenleri tesbit eder; ondan boş olanlar yani kendisine bir sevap veya azap verilmeyecek ameller silinip atılır.[91]

---

[90] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/162; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/447; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/247.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinden şu hadis nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ, her perşembe günü kulların amellerinin huzuruna getirilmesini emreder, hafaza meleklerinin yükselttiği sahifelerden kendisine sevap veya azap verilecek her amel (asıl amel defterine) nakledilip yazılır, diğerleri atılır. İşte bu, asıl kitaptan nakledip yazmaktır.

Bazıları, *"İşte kitabımız"* âyetindeki kitaptan kastın, levh-i mahfûz olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın ilk yarattığı şey, nurdan kalemdir; onun uzunluğu beş yüzyıllık yoldur. Yine ilk yaratılan diğer şey de levh-i mahfûzdur. Onun da uzunluğu beş yüzyıllık yoldur. Allah kaleme, "Yaz!" buyurdu, bunu üzerine kalem, kıyamete kadar olacak iyi kötü bütün amelleri ve yaş kuru her şeyi yazdı." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şu âyeti okudu:

"İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Şüphesiz biz, bütün yaptıklarınızı kaydediyorduk."[92]

Şöyle rivayet edilmiştir: "Melekler her gün levh-i mahfûzda görevlı meleğin yanına yükselirler ve ona, 'Sahibimizin (amellerini yazmakla görevli olduğumuz kulun) bu gün yapacağı amelleri bize ver' derler. Görevli melek, o kulun amelini levh-i mahfûzdan bakıp yazarak onu meleklere verir. Kulun eceli bitince, meleklere, 'Levh-i mahfûzda sahibiniz için kalan bir amel bulamıyoruz' derler; görevli melekler bundan kulun ömrünün bittiğini bilirler."[93]

Cenâb-ı Hak sonra, mahşerde toplanan insanların hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[91] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/163.

[92] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/447.

[93] Aynı konuda biraz değişik lafızlarla gelen bir haber için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/104-105; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/430.

"İnanıp salih ameller yapanlara gelince, Rab'leri onları rahmetine yani cennetine *koyacaktır. İşte bu, apaçık kurtuluştur."* O öyle bir kurtuluştur ki onun ötesinde başka bir kurtuluş yoktur.

"İnkâr edenlere gelince, kendilerini azarlayıp kınamak için *onlara şöyle denir: Âyetlerim size okunmadı mı?* Onlar size okundu, *fakat sizler büyüklük tasladınız ve günahkâr bir kavim oldunuz."* Yani size peygamberlerim gelmedi mi? Size âyetlerim okunmadı mı? Bunlar oldu ancak siz, kibirlenip onlara imandan yüz çevirdiniz ve günahkâr bir kavim oldunuz; yani âdetleri hep günah işlemek olan bir topluluk oldunuz.

"'Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur' dendiği zaman ise, 'Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz onun sadece bir tahminden ibaret olduğunu düşünüyoruz. O konuda kesin bir bilgiye sahip değiliz' demiştiniz." Yani size, "Allah'ın, herkese amelinin karşılığını verecek olması haktır ve kıyametin geleceğinde şüphe yoktur" dendiği zaman, onunla alay ederek, "Kıyamet de neymiş, biz öyle bir şey bilmiyoruz!" dediniz.

İbn Arafe demiştir ki: "Herhalde bu sözü söyleyenler, 'Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir" diyenlerden başkalarıdır." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

De ki: Allah sizi, fâni hayatla diriltir. Sonra sizi hazlarınızdan ve varlığınızı müşahededen (kendinizde bir varlık, güç ve yetki görme duygusundan) öldürür. Sonra sizi o halde kıyamet günü toplar, artık O'nu müşahededen ebediyen uzak kalmazsınız. Fakat insanların çoğu bu müşahedenin dünyada vâki olacağını bilmez. Halbuki bütün mülk Allah'a aittir; O, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder; dilediğini kendisine ulaştırır, dilediğini huzurundan uzaklaştırır.

Dünyada iken bâtıla dalanlar ve boş işlerle meşgul olanlar kıyamet günü hüsrana uğrarlar. Hak yolunda gayret edenler ve Allah'a vâsıl olanlar ise kurtuluşa ererler. O gün, Allah'ın el-Kahhâr isminin tecellisinin heybetinden bütün ümmetleri diz çökmüş vaziyette görürsün.

Bu kahır tecellisinin dehşetinden avam ve havas hiç kimse kurtulamaz. çünkü beşer tabiatı celâl tecellilerinin çarpması anında kulda sabit bulunduğu için, ondan herkes ürperir.

Yine o gün herkes kitabına (amel defterine) çağrılır. Dünyada Allah yolunda gayretle amel edenler (amel defterini görünce) sevinir; bâtıl ve boş işlerle meşgul olanlar üzülür. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez. Bugün amel günüdür, yarın (ahiret) ise karşılık günüdür. Yakînî imana sahip olanlar, ahirette son derece güzel nimetlere ve Allah'ın rızasına ulaşırlar; şek ve şüphe içindekiler ise ebedî hüsran içinde kalırlar. Aşağıdaki âyetlerde belirtildiği gibi, o gün onlar, hiç hesap etmedikleri şeylerle karşılaşırlar. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ۝٣٣
وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ
وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ۝٣٤ ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا
وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ
۝٣٥ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝٣٦
وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝٣٧

33. *Yaptıkları amellerin kötülüğü karşılarına çıkmış ve alay edip durdukları şey kendilerini kuşatıvermiştir.*

34. *Onlara şöyle denir: "Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bugün de biz sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir ve size yardım edecek hiç kimse yoktur."*

35. *"Bunun sebebi, Allah'ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır." Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve özür dilemeleri* (veya salih amel yapma istekleri) *de kabul edilmez.*

36. Hamd, göklerin Rabb'i ve yerin Rabb'i, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.

37. Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. O, azîzdir, hakîmdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yaptıkları amellerin kötülüğü karşılarına çıkıverdi."* Yani amellerinin çirkinliği, o korkunç sevimsiz sûretiyle bu kâfirlerin önüne çıkıverdi ve peşinden onların âkıbetinin vahametini veya karşılığını gördüler. Şüphesiz, kötülüğün karşılığı, onun dengi bir kötülüktür. *"Ve alay edip durdukları şey kendilerini kuşatıverdi."* Yani onların dünyada alay ettikleri büyük azap başlarına geldi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara şöyle denir:* Sizler dünyada *bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz* yani ona hazırlanmayı terkedip hiç aldırış etmediğiniz *gibi, bugün de biz sizi unutuyoruz;* sizi unutulan kimselerin terkedildiği gibi terkediyoruz. *Barınağınız,* duracağınız yer *ateştir ve sizin için yardım edecek hiç kimse yoktur."* Sizi ateşten koruyacak ve ondan kurtaracak hiç kimse yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu azabın sebebi, Allah'ın* indirilen *âyetlerini alaya almanız,* ona başınızı çevirip de bakmamanız *ve dünya hayatının* yani dünyanın süslerinin *sizi aldatmasıdır.* Böylece siz, dünyadan sonra bir hayatın olmadığını zannettiniz. *"Onlar bugün ateşten çıkarılmazlar ve özür dilemeleri kabul edilmez."* Yani zamanı geçtiği için onlardan salih amel yaparak Rab'lerini razı etmeleri istenmez. Salih amel yapmak için dünyaya dönmek isteseler bile, bu talepleri kabul edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hamd, göklerin Rab'i ve yerin Rabb'i, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."* O'ndan başka kimse bu hamde layık değildir. Yani sizler de sizin ve her şeyin Rabb'ine hamdedin. Şüphesiz, O'nun her şeyin Rabb'i olması, her kulun O'na hamd ve senâ etmesini gerektirir.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir."* Yani siz de O'nu yüceltin. O'nun ululuk ve azametinin eserleri göklerde ve yerde gözükmektedir. *"O, azîzdir."* Her işinde galiptir, hiçbir zaman mağlup olmaz. *"Hakîmdir."* Hüküm verdiği ve takdir ettiği her işte hikmet sahibidir. Öyle ise O'na hamdedin, O'nu yüceltin, O'na itaat edin. Bu yüce sıfatların sahibi olan zat bunlara layıktır.

33-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak'tan gafil kullara denir ki: Sizler bugüne kavuşmayı unuttuğunuz gibi, biz de bugün sizi yakınlığımızı müşahededen uzak tuttuk. Eğer siz beni devamlı zikretseydiniz, ben de sizi sürekli kendime yaklaştırırdım. Siz beni tek olarak zikretseydiniz, ben de size devamlı olarak zatımı müşahede ettirirdim. Fakat siz, kâinattaki varlığıma delil olan âyetlerle ve beni müşahedeye sevkeden velilerimle alay ettiniz. Sizi dünya hayatı aldattı. Bugün gafiller perdelenme gamından çıkarılmazlar ve kalplerine perde çekilmesinden kurtarılmazlar. Onlar bugün Rab'lerini razı edemezler ki Allah da onlardan razı olsun.

Her şeyden gani olduğu (hiçbir varlığa muhtaç olmadığı) için hamd ancak Allah'a mahsustur. Göklerde ve yerde ululuk ve azamet O'na aittir. Hadiste geçtiği şekilde, adn cennetinde yüce zatının üzerine azamet perdesi çekildiği gibi, göklerde ve yerde, zatının sırları üzerine azamet perdesi çekilmiştir. Bu perde, varlıkların zâhirî kısmıdır.

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, ululuk vasfını yaratılmış varlıklardan kaldırdı, zira ululuğa ancak yüce zatı müstahaktır. O'nun ululuğu arştan ferşe her zerrede gözükmektedir. Çünkü bütün varlıklar, O'nun yüceliğinin nurları içinde kuşatılıp sarılmış durumdadır. Allah, velilerini izzetiyle yüceltir; düşmanlarını ise kahrı ile kahreder. O, insanları yoktan var etmesinde ve onlara sürekli kendisine kulluk yapmalarını emretmesinde hikmet sahibidir. Bu kulluk, ortaya koyduğu sağlam hükümleridir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Ululuk, yani yücelik, kudret, azamet, bütün mülkteki güç ve kuvvet O'na aittir. Kim O'na sarılırsa, Allah onu güç ve kuvvetiyle destekler. Kim de nefsine güvenirse, Allah onu nefsiyle baş başa bırakır."[94]

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Câsiye sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[94] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/296.

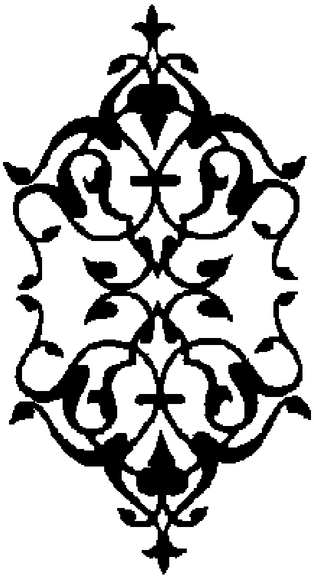

(46) AHKÂF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Ahkâf sûresi Mekke döneminde inmiştir. Bazıları, 10. âyetle 35. âyetin Medine döneminde indiğini söylemiştir. Sûre otuz beş âyettir. Sûre, adını 21. âyette geçen "ahkâf" kelimesinden almıştır. **Ahkâf**, sûrede bahsedilen Âd kavminin yaşadığı Yemen'de bir bölgenin adı olup "uzun ve kıvrımlı kum tepeleri" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Başınıza gelen bu azabın sebebi, sizin Allah'ın âyetlerini alaya almanızdır"* (Câsiye 45/35) buyruldu. Yani sizler, "Onları Muhammed kendisi uydurdu!" diyerek âyetleri alaya aldınız. Bu sûrenin başında da, *"Kitabın (Kur'an'ın) indirilişi, azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır"* buyrularak, onların sözü reddedildi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا عَمَّٓا اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Hâ Mîm.*

2. *Bu kitabın indirilişi, azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır.*

3. *Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları ancak hak ile ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise uyarıldıkları şeylerden yüz çeviriyor.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hâ Mîm."* Manası, "Ey Muhammed"-dir. Bir diğer manası ise bu vahiy Muhammed'edir. *"Bu kitabın indirilişi, azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır."* Yani bu Kur'an'ın indirilişi azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır. Kim, onu muhafaza eder, içindekileri tanır ve içerdiği hükümlerle amel ederse Allah katında izzet elde eder, yapıp ettiği işlerde hikmet sahibi olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan mahlûkatı ancak hak ile yarattık."* Yani onları ancak yaratılış kanunlarının ve dinî hükümlerin hikmetinin gerektirdiği hak ölçülerle yarattık. Bu âyette, yüce yaratıcının varlığına, O'nun kemal sıfatlarına ve bütün işlerini son derece hikmet üzere yaptığına apaçık bir delil vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları, belirli bir süre için yarattık."* O süreye kadar giderler ve sürenin sonunda işleri biter. Bu süre, kıyamet günüdür. O gün, yeryüzü başka bir şekle döndürülür. Gökler de aynı işleme tâbi tutulur. *"İnkâr edenler ise,* her mahlûkun muhakkak yüz yüze geleceği bu günün dehşetine dair *uyarıldıkları şeylerden yüz çeviriyorlar."* Ona iman etmiyor ve o gün için hazırlanmaya önem vermiyorlar. Yahut onlar, o güne dair uyarılardan yüz çeviriyorlar.

Sûrenin bu ilk âyetlerinin özeti şudur: Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] has olan vahiy, azîz olan (her işinde galip ve her hükmünü icra eden) Allah tarafından indirilmiştir. O Allah, kendisine iftira edilmesinden yücedir. O, vahyine sarılanı aziz eder. Allah, vahyini indirmede hikmet sahibidir. O, vahyini, kullarını faydalı işlere yönlendirmek ve hak yola ulaştırmak için indirmiştir. Allah'ın, varlığına ve birliğine, sıfatlarının ve işleri yönetmesinin kemaline delil olan gökleri ve yeri yaratması da bu hikmetlere dahildir. O'nun hikmeti, amel yurdu olan dünyadan sonra, bu amellerin karşılığının verileceği ahiret yurdunu yaratmasını gerektirdi. Böylece Allah, hak üzere olanla, bâtıl peşinde koşanın sonunu aynı yapmadı. Yüce Allah, varlıkları yaratarak onları bu hikmetine delil yaptı, sonra vahyini indirerek bu gerçeği sözlü olarak haber verdi. Bu ikisinin delaletiyle durum apaçık ortada iken, kâfirler, ellerinde aklî hiçbir delil olmaksızın ve mütevâtir yahut âhad hiçbir naklî delil bulunmaksızın ondan yüz çevirdiler. Halbuki Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen vahiy, tevhidi, ahirette güzel karşılık almak için ihlâslı olmayı, Allah'a kullukta samimiyeti ve bütün peygamberlerin üzerinde birleştiği güzel ahlâka daveti içermektedir. Yani ona gelen vahiy, kendi tarafından ortaya atılmış yeni bir şey değildir. Bu açıklamalar *Hâşiye*'den[95] alındı.

1-3. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Hâ Mîm. Ey kadri yüceltilmiş sevgili. Biz, kitabımızı indirerek seni yücelttik, peygamberimiz olarak göndererek seni aziz yaptık. Biz kâinatı Hakk'ın sırlarıyla iç içe yarattık, fakat gafiller ondan yüz çevirmektedir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu harflerle işaret edilen mana şudur: İnâyetime ulaşanların kalplerini korudum, onlardan şek ve şüpheyi giderdim, onları hakikat nuruyla yakîne dayalı müşahede içinde sabit tuttum. O kalplerde Hakk'ın delillerinin şahitleri yani müşahedeye dayalı delil vardır. Biz onlara özel ihsanlarımızı akıttık. Böylece kemale erip vuslata ulaştılar. Biz onları kurbiyet (özel yakınlık) dairesinde ünsiyet nesimi ile besledik. Allah azizdir; kitaplar indirerek müminleri izzet ve şerefe ulaştırır. O, hakîmdir, kitabını tebdil ve tahvilden korur."[96]

---

[95] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[96] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/394.

Şirkin Delili Yoktur

Cenâb-ı Hak sonra, şirkin bâtıl olduğu apaçık ortaya çıkmışken kâfirlerin şirk üzere kalmasını kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ
اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ اِيتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَا اَوْ اَثَارَةٍ
مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ④ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ⑤
وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ⑥

4. *De ki: "Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Onların yeryüzünden neyi yarattığını bana gösterin? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söylüyorsanız bana bundan önce indirilmiş bir kitap yahut ilimden bir eser getirin."*

5. *Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapan kimseden daha sapkın kim vardır? Halbuki taptıkları şeyler, onların duasından habersizdir.*

6. *İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o taptıkları şeyler kendilerine düşman olur ve onların ibadetlerini inkâr ederler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, kendilerini kınayıp azarlamak için kâfirlere *de ki: Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü?"* Bana, Allah'ın dışındaki taptığınız putlardan haber verin. *"Onların yeryüzünden neyi yarattığını gösterin?"* Eğer onlar ilâh iseler, yeryüzünde hangi şeyi yarattılar, bana gösterin. *"Yoksa göklerin yaratılışında onların* *bir ortaklığı mı var?"* Yoksa göklerin yaratılışında onların Allah ile bir ortaklığı mı var ki kendilerinin ibadete layık oldukları düşünülebilsin? Şüphesiz, herhangi bir varlığın yaratılışında hiçbir katkısı bulunmayan biri, böyle bir şeyi hak etmekten uzaktır. Bu kimse, akıllı ve canlı kimselerden olunca durum bu iken, onun cansız bir varlık olması halinde durum nasıl olur, düşünün!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer doğru söylüyorsanız bana bundan* yani Kur'an'dan *önce indirilmiş bir kitap getirin."* Âyette şu denmek isteniyor: Bu kitap (Kur'an), Allah'ın birliğini ve şirkin bâtıl olduğunu söylüyor. Ondan önce Allah tarafından indirilen bütün ilâhî kitaplar da aynı şeyi söylüyor. O halde siz de Allah'tan başkasına tapmanızın doğru olduğuna şahitlik yapacak Allah tarafından indirilmiş tek bir kitap getirin. *"Yahut ilimden bir eser getirin."* Yahut siz, öncekilerin ilimlerinden yanınızda bulunup putların ibadeti hak ettiğine şahitlik edecek bir bilgi kalıntısı getirin. Eğer siz, putlara tapmanızı Allah'ın emrettiği konusunda doğru söylüyorsanız, istediklerimi getirin. Çünkü bir dava, onun doğruluğuna aklî bir burhan ve naklî bir delil getirilmeden geçerli olmaz. Halbuki putlara tapma konusunda hiçbir delil yoktur, tam aksine aklî ve naklî deliller ona muhalif olup böyle bir şeyin bâtıl olduğunu açıklamaktadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapan kimseden daha sapkın kim vardır?"* Yani ondan daha sapkın hiç kimse yoktur. *"Halbuki taptıkları şeyler, onların duasından habersizdir."* Çünkü onlar cansız varlıklar olup bir şey işitmezler.

"İnsanlar kıyametle mahşerde *toplandığında, o taptıkları şeyler kendilerine düşman olur."* Yani putlar, kendilerine tapanlara düşman kesilir. *"Ve putlar, onların ibadetlerini inkâr ederler."* Putlar, "Onları bize ibadet etmeye biz çağırmadık!" derler. Özetle putlar, kendilerine tapanlara dünyada hiçbir fayda vermedikleri gibi, ahirette de onlardan uzaklaşıp kendilerine düşman olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafillere denir ki: Kendisine güvendiğiniz varlıkları gördünüz mü? Onların size bir fayda veya zarar vermeye güçleri var mı? Onların yeryüzünden neyi yarattığını bana gösterin? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söylüyorsanız bana bundan önce indirilmiş bir kitap yahut ilimden bir eser getirin!

Kıyamete kadar isteğine bir cevap veremeyecek ve kendisi gibi zayıf bir varlıktan fayda uman kimseden daha şaşkın kimse yoktur. Hem o, şimdi ve gelecekte onun isteğine karşılık vermekten uzaktır. Böyle bir kimseyi, dünya hevâsı için sevdiğinde, kıyamet günü bu sevgi düşmanlık ve kızgınlığa dönüşür.

İlâhi Âyetleri İnkâr Edenler

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin daha önce indirilen âyetleri inkâr edişlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ
هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌۜ ⑦ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ
لٖي مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفٖيضُونَ فٖيهِۜ كَفٰى بِهٖ شَهٖيدًا بَيْنٖي
وَبَيْنَكُمْۜ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ⑧

7. Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman inkârcılar, kendilerine gelen hak için, "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler.

8. Yoksa, "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer (bilfarz) ben onu uydurmuş olsam siz Allah'tan gelecek azaba karşı benim için hiçbir şey yapamazsınız. O, sizin içine daldığınız taşkınlıkları en iyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter! O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman* yahut onlara hakkı açıklayan âyetlerimiz okunduğu zaman *inkârcılar, kendilerine gelen hak için,* yani hak için gelen, hakkı açıklayan ve kendilerine okunan âyetlerimiz için, kendilerine bu âyetlerin okunduğu kâfirler, *'Bu, apaçık bir büyüdür' dediler."* Yani her şeyi ile hak olan âyetler, kendilerine geldiği anda, onu ilk işittiklerinde, üzerinde hiçbir fikir yürütmeden ve bir kere olsun düşünmeden ona hemen inkârla karşılık vererek, "Bu, apaçık bir büyüdür, büyü olduğu apaçık ortadadır" dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar?"* Allah Teâlâ, yukarıda, kâfirlerin âyetlere sihir deme şenaatinden bahsettikten sonra, bu âyette ondan daha kötü bir işlerini anlatmaya döndü. Bu onların, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için, "O Kur'an'ı kendisi uydurdu ve onu yalan olarak Allah'a ait gösterdi!" sözleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Eğer* bilfarz *ben onu uydurmuş olsam,* Allah, bu iftiranın cezası olarak bana hemen azap ederdi; fakat *siz, Allah'tan gelecek azaba karşı benim için hiçbir şey yapamazsınız."* O'nun bana hemen azap etmesini durdurmaya gücünüz yetmezdi ve onu benden giderme adına hiçbir şey yapamazdınız. Öyleyse ben nasıl O'na iftira ederim ve kendimi O'nun kaçışı olmayan azabına iterim?

"O, sizin içine daldığınız taşkınlıkları en iyi bilendir." Allah Teâlâ sizin, vahyi hakkındaki karalamalarınızı, âyetleri hakkındaki tenkitlerinizi; onlara bazan "büyü", bazan "uydurma" demenizi en iyi bilendir.

"Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter!" O, benim doğru söylediğimi ve âyetlerini tebliğ ettiğimi, sizin ise yalancı ve inkârcı olduğunuzu görmektedir.

Bu âyet, kâfirlerin Allah'ın âyetleri hakkındaki karalamalarının karşılığını görecekleri konusunda bir tehdittir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* tövbe ve iman edenleri *çok bağışlayandır, onlara çok merhamet edendir."* Bu âyet, iman edenler için mağfiret ve rahmete ulaşacaklarına dair bir müjde ve kâfirlerin İslâm'a girmesi için bir teşviktir.

7-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Seçkin velilerin sihir yaptığı iftirası öteden beri devam eden bir söz ve geçmişte de mevcut olan bir durumdur. Biz bu tür iftiraları kendimiz ve şeyhlerimiz hakkında çok işittik. Bu durumda veli, âyette geçtiği gibi der ki: "Eğer biz (bizde olmayan bir hale sahip olduğumuzu iddia ederek) Allah'a karşı yalan uydurup iftira edersek, O bizim cezamızı hemen verir; sizin ise Allah'tan gelecek azaba karşı bizim için bir şey yapmaya gücünüz yetmez!"

İnkâr ve İftira Edenlere Cevap

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin kendisine attıkları iftiraya cevap vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَٓا اَدْرٖى مَا يُفْعَلُ بٖى وَلَا بِكُمْ
اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَىَّ وَمَٓا اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ
عَلٰى مِثْلِهٖ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠﴾

9. *De ki: "Ben ortaya çıkan ilk peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben ancak bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."*

10. *De ki: "Ne dersiniz? Eğer bu Kur'an Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrâiloğulları'ndan bir şahit de onun benzerine şahitlik edip inandığı halde, siz büyüklük taslayarak ona imana yanaşmazsanız, sizden daha zalim kim vardır? Şüphesiz, Allah, böyle zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ben ortaya çıkan ilk peygamber değilim."* Yani ben gönderilen ilk peygamber değilim ki peygamberliğim inkâr edilsin; bilakis benden önce pek çok peygamber geldi, kendilerinden mucizeler istendi, fakat Allah'ın dilediği vakitte ellerinde ortaya koydukları hariç, onların kendi başlarına bir mucize getirmeye güçleri yetmedi.

Rivayet edildiğine göre Kureyşliler, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem], kendilerine mucize göstermesini istiyorlardı; ayrıca sırf inat olsun diye ona gaybla ilgili şeyler soruyorlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü'ne onlara şöyle demesi emredildi:

"Ben, ortaya çıkan ilk peygamber ve daha öncekilerin güç yetiremediğine kendi başına güç yetiren biri değilim ki sizin her istediğinizi yerine getireyim ve gaybla ilgili her sorduğunuza haber vereyim. Hem benden önceki peygamberler sadece Allah Teâlâ'nın onlara verdiği âyet ve mucizeleri getiriyor ve sedace kendilerine vahyedilen şeyleri haber veriyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bana ve size ne yapılacağını da bilmem."* Yani gelecek zamanda Allah Teâlâ'nın takdir ettiği işlerden başımıza neyin geleceğini ve önümüze neyin çıkacağını bilmem.

Hasan-ı Basrî âyete şu manayı vermiştir: "Dünyada benim işimin ve sizin sonunuzun neye varacağını bilmem."

Rivayete göre İbn Abbas [radıyallahu anh] âyete, "Bana ve size ahirette ne yapılacağını bilmiyorum" manasını vermiş ve bu âyetin, *"Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için sana apaçık bir fetih verdik ..."* (Feth 48/2) âyetiyle neshedilip hükmünün kaldırıldığını söylemiştir.[97]

---

[97] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 21/120-121; Süyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr*, 7/435-436. Begavi de âyetin neshedildiğini, Allah Teâlâ'nın, bu âyetten sonra resûlüne dünyada ve ahirette kendisinin ve ümmetinin durumunun hangi sonuca varacağını bildirdiğini kaydetmiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/252-253).

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî (*Hâşiyetü'l-Fâsî*[98] adlı eserinde) demiştir ki: "Bu (nesih görüşü) uzak bir ihtimaldir. Hem onda nesih geçerli değildir, çünkü haberlerde nesih olmaz. Şüphesiz, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderdiği ilk günden beri, müminlerin cennete, kâfirlerin ise cehenneme gireceğini bilmekteydi. İbn Abbas'ın ve diğerlerinin sözlerini şöyle yorumlamak uygundur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] o anda âkıbetin ne olduğu açılmadığı için, 'Ben bilmiyorum' dedi. İman üzere ölene gelince, Allah Resûlü, peygamberliğinin başından beri onun kurtulacağını biliyordu. Yoksa kâfirler, 'Âkıbetinin ne olacağını bilmediğin bir şeye bizi nasıl davet ediyorsun?' deme imkânına sahip olurlardı. Bu açıklamayı İbn Atıyye yapmıştır."[99]

Ebüssuûd demiştir ki: "Meseleyi âyetin iniş sebebine göre düşündüğümüzde, bu konuda en açık ve en uygun görüş şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], 'Bilmiyorum' dediği şeyler, peygamberliğin vazifelerinden olmayan dünyevî olay ve hadiselerdir, yoksa ahirette olacak şeyler değildir; çünkü onları bilmek peygamberliğin vazifeleri içindedir. Hem o konuda vahiy gelmiş ve her iki tarafa (müminlere ve kâfirlere) ne yapılacağı tafsilatıyla bildirilmiştir. Bu böyle biline! Kelbî'den[100] rivayet edildiğine göre, müşriklerin baskı ve eziyetlerinden daralan Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı, kendisine gelerek,

"Yâ Resûlallah, ne zamana kadar böyle devam edecek?" diye sordular. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

'Bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum. Ben Mekke'de mi bırakılırım, yoksa rüyamda gördüğüm hurmalık ve ağaçlık yere mi götürülürüm, biliyorum' buyurdu."[101]

---

[98] Bu, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[99] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/94.

[100] Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbî, Muhammed b. Sâib", *DİA*, 25/205-206).

[101] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/69.

Âyetlerin tasavvufî işaretlerinde -inşallah- meselenin incelemesi gelecek.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], âyetin devamında dedi ki: *"Ben ancak bana vahyedilene uyarım."* Yani ben ancak ittiba ederim. *"Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."* Bana apaçık mucizelerle vahyedilen uyarılarla sizi Allah Teâlâ'nın azabına karşı uyarırım.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Ne dersiniz? Eğer* bana Kur'an'dan *vahyedilenler,* sizin zannettiğiniz gibi bir uydurma ve sihir değil *Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrâiloğulları'ndan* Tevrat'ta verilen bilgilerle vahyin sırlarına ve Allah'ın işlerine vâkıf olan büyük *bir şahit de onun benzerine şahitlik edip inandığı halde, siz büyüklük taslayarak ona imana yanaşmazsanız, sizden daha zalim kim vardır?"*

Âlimlerin çoğunluğuna göre âyetteki şahit, Abdullah b. Selâm'dır. Bunun için âyetin Medine'de indiği söylenmiştir.[102] Çünkü Abdullah b. Selâm, Medine'de müslüman olmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ, Abdullah b. Selâm'ın müslüman olacağını bildiği için, o olmadan önce haber verdi, onun gelecekteki şahitliği, gerçekleşmiş gibi söylendi. Buna göre âyet, Mekke'de inmiştir.[103]

"Onun benzerine ..." demek, Tevrat'ta tevhid, mükâfat, azap vaatleri ve diğerleri gibi Kur'an'ın içerdiği hakikatler demektir. Çünkü Kur'an'da olanlar, aynen Tevrat'ta da mevcuttur. Nitekim bir âyette bu durum şöyle ifade edilmiştir: *"Şüphesiz bu (Kur'an'daki haberler), öncekilerin kitaplarında da mevcuttu"* (Şuarâ 26/196). İlâhî kitapların hepsi Allah katından olması yönüyle birbirinin benzeridir.

Bu şahit (Abdullah b. Selâm), Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] beklenen son peygamber olduğunu yakînen anlayınca hemen iman etti. Rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü Medine'ye teşrif edince, Abdullah b. Selâm yanına gelip saadetli yüzüne baktı ve bu yüzün yalancı olmayacağını anladı. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna gelerek ona,

---

[102] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/209.

[103] Muhammed b. Sîrîn de sûrenin Mekke'de fakat bu âyetin Medine'de indiğini söylemiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/439). Kurtubî de bunun olabileceğini belirtir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/176).

"Size sadece bir peygamberin bileceği üç soru soracağım" dedi ve şunları sordu: "Kıyametin ilk alameti nedir? Cennet ehlinin ilk yiyeceği nedir? Bir çocuğun babasına veya annesine çekmesi nasıl oluyor?" Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu sorulara cevap olarak şöyle buyurdu:

"Kıyametin ilk alameti, büyük bir ateşin çıkıp insanları doğudan batıya sevketmesidir. Cennet ehlinin ilk yiyeceği, balık ciğerine bağlı ek kısımdır. Çocuğa gelince; eğer önce erkeğin suyu (menisi) gelirse çocuk ona çeker; annenin suyu önce gelirse çocuk ona çeker." Bunları işiten Abdullah b. Selâm,

"Şahitlik ederim ki sen gerçekten Allah'ın resûlüsün" dedi ve müslüman oldu.[104]

Buraya kadar âyetin manası şudur: Söyleyin bana, eğer o Kur'an Allah katından ise İsrâiloğulları'nın en âlimi de buna şahitlik edip hiç beklemeden iman etmişse, siz ise bunca delilden sonra kibir gösterip ona iman etmekten yüz çevirmişseniz, sizden daha sapkın kim vardır? Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu manaya delil olmaktadır:

"De ki: Ne dersiniz, eğer o (Kur'an), Allah katından olup siz de onu inkâr etmişseniz, bu durumda, derin bir ayrılığa düşenden daha sapkın kim vardır?" (Fussılet 41/52).

Yahut mana şöyle olur: O Kur'an Allah katından olup siz de onu inkâr etmişseniz, sizden daha zalim kim vardır? Bu manaya da âyetin, *"Şüphesiz, Allah, böyle zalimler topluluğunu doğru yola iletmez"* kısmı delil olmaktadır.

İki mana da doğrudur. Çünkü hidayetin bulunmayışı, sapkınlığı gerektirmektedir. Onların zalim olarak nitelenmesi ise hükmün sebebini bildirmektedir. Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın onları hidayete ulaştırmamasının tek sebebi, zulümleridir.

Vâhidî demiştir ki: *"Şüphesiz, Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez"* âyetinin manası şudur: "Allah Teâlâ, bunca açık delil ve beyandan sonra imana yanaşmayıp inat edenlerin cezasını, kendilerini sapkınlıkları içinde bırakmak ve hidayetten mahrum etmek yapmıştır."

---

[104] Buhârî, Tefsîru Sûre (2), 6 (nr. 4480); Ahmed, *Müsned*, 3/108.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette şöyle buyruluyor: *"Habîbim de ki: Ben, ortaya çıkan ilk peygamber değilim."*

Aynı şekilde Allah'ın velisi de der ki: Ben, ortaya çıkan ilk veli değilim (benden önce nice veliler gelip geçti). Peygamberler günahlardan uzak tutulmuştur, veliler ise ilâhî rahmetle günahlardan korunmuştur. Yüce Allah iman ve takva sahiplerinin kurtulacağını açıkça vaat etmiştir. Bununla birlikte veliler, marifetlerinin ve Allah'ı tanımalarının genişliğinden dolayı, kendilerini kesin kurtulmuş görmezler. Çünkü onlar, herhangi bir müjdeye ve azap haberine bağlanıp kalmazlar. Allah'ın neyi irade ettiği gaybdır, onun hakikatini ancak yüce Allah bilir. Bazan vaat edilen bir şey, Allah Teâlâ'nın onlardan gizlediği birtakım şartlara bağlanmış olabilir. Cenâb-ı Hak, her şeyin hakikatini bilmenin yüce zatına mahsus bir iş olduğunu göstermek için böyle yapar. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ben sana emniyet versem de sakın benim gizli tuzağımdan emin olma!"

Bunun için ârifin korku ve endişesi devam eder, onun Allah'tan başka hiçbir şeyle kararı (huzur ve sükûnu) yoktur. Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî (v. 668/1269), *Kasîde-i Nûniyye*'sinde bu konuda şöyle demiştir:

"Başkaları hangi visali (Allah'a kavuşmayı) iddia edebilir ki yaratılmışların en hayırlısı (Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem]) kendisinin (ameli ile) güvende olduğunu iddia etmemiştir."

Bu böyledir, fakat Allah Teâlâ, resûlü hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Rabb'in sana verecek, tâ ki sen hoşnut olana kadar" (Duhâ 93/4-5).

"Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için sana apaçık bir fetih verdik ..." (Feth 48/2).

Bütün bunlarla birlikte Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın dilemesi gayba girdiği için, kendisine verilen müjdelerin zâhirine bağlanıp (güvenip) kalmamıştır. Sahabeden Osman b. Maz'ûn'un vefatında yakınlarının onun kurtulduğunu ve Allah'ın ikramlarına kavuştuğunu söylemeleri üzerine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Vallahi ben, -bir peygamber iken- bana ne yapılacağını bilmiyorum!"[105]

Osman b. Maz'ûn'un [radıyallahu anh], vefatı hicretten sonra Medine'de olmuştur. Bu hadisten şu anlaşılıyor: Genel kanaat ve tercih, kendisine hayır vaat edilip müjde verilen kimseye, Allah'ın fazlı ve ihsanıyla bunun gerçekleşeceği olmakla birlikte, ölümden önce hiç kimse için hakiki güven gerçekleşmez. Gerçi kerim (cömert ve şerefli) zat, bir şeyi vermeyi vaat edince sözünden dönmez; fakat iman selâmetiyle Allah'a kavuşana kadar ilâhî iradenin dilediği gibi tecelli edeceği korkusu kulun üzerinde durmaya devam etmelidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, 'Günahtan uzak bir kimseye Allah'ın azap etmesi aklen câiz değildir' diyen bid'at ehlinin sözünün yanlış ve geçersiz olduğuna dair bir delil vardır. Eğer bu câiz olmasaydı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], 'Ben günahtan korunmuş olduğumu kesin olarak biliyorum, öyle ise mağfiret edilmem kaçınılmazdır" derdi. Fakat o, böyle değil, 'Bana ne yapılacağını bilmiyorum!' dedi. Bu sözüyle bütün işin ve hükmün Allah'a ait olduğunu, O'nun, kullarına dilediğini yapma hakkına sahip bulunduğunu bildirmek istedi." [106]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin işârî manalarından biri de şudur: Ben, Allah'ın ebedî cemalinin visal denizine nerede dalacağımı bilmiyorum. O denizde öyle dalgalar vardır ki bütün âşık ruhlar, mest olmuş, sırlar hayret içinde kalmış, kalpler onun bir zerresinde kaybolup gitmiştir."[107]

---

[105] Buhârî, Cenâiz, nr. 1243; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/436. Bu konudaki açıklama, âyetin tefsiri bölümünde geçti. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu tür sözleri, insanlara edep öğretmek ve amellerine güvendirmemek içindir. Böylece kullar safi tevhide davet edilmekte, tek hüküm ve yetki sahibinin Allah olduğu dikkate verilmektedir (mütercim).

[106] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/396.

[107] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/298.

Özetle o, Allah'tan gelecek ihsanların sonunu bilmez; çünkü Allah için bir son yoktur. Bu ifade, Şüşterî'nin yukarıda geçen vuslat iddiasının doğruluğunu uzak görmesini açıklamaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Bu açıklama, *el-Hâşiye*'den[108] alınmıştır.

Kâfirlerin Bâtıl Sözleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin bir başka bâtıl sözlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ
لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هٰذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ⑪ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى
إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا
وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ ⑫

11. ***İnkâr edenler, inananlar için, "Eğer o Kur'an hayırlı bir kitap olsaydı, onlardan önce biz kabul ederdik" dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için de, "Bu eski bir uydurmadır" diyecekler.***

12. ***Ondan önce de bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı Tevrat vardı. Bu Kur'an,** *(onu ve diğer hak kitapları)* **tasdik eden, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanları müjdelemek için Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, inananlar için, 'Eğer o Kur'an hayırlı bir şey olsaydı, onlardan önce biz kabul ederdik' dediler."* Bunu söyleyen Mekke kâfirleridir. Onlar, "Muhammed'e tâbi olanların tamamı basit kimselerdir" dediler. Onlar bununla Ammâr, Süheyb, Bilâl ve

---

[108] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

İbn Mesud gibi -Allah hepsinden razı olsun- fakirleri kastediyorlardı. Kâfirler dediler ki: "Eğer Muhammed'in getirdiği Kur'an ve dinde bir hayır olsaydı, bu fakir ve basit insanlardan önce onu bizi kabul ederdik; çünkü yüksek ve kıymetli işlere, basit kimselerin eli ulaşamaz! Onların hepsi fakir, azatlı köle ve çobandır."

Kâfirler bu sözü, dinî yetkinin dünyevî sebep ve imkânlarla ulaşılacak bir şey olduğunu zannettikleri için söylediler. Onların şu sözü de aynı mantıkla söylenmiştir: *"Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!"* (Zuhruf 43/31).

Onlar bu işin, nefsanî kemalatlara ve ruhanî melekelere bağlı olduğunu bilemediler. Dinde yüksek payeye ulaşmanın temeli, dünyanın süslerinden yüz çevirmek ve bütün varlığı ile Allah'a yönelmektir. Kim bu hali elde ederse, dinin bütün güzelliklerini elde eder, ondan mahrum olanın ise Allah katında hayırdan hiçbir nasibi yoktur. Özetle, kâfirlerin böyle söylemelerinin sebebi, nefislerinden razı olup onun hevâsına boyun eğmeleridir. Bu ise bütün günah ve gafletin ana sebebidir.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: *"Onunla doğru yolu bulamadıkları için de, "Bu eski,* önceden de mevcut olan *bir uydurmadır' diyecekler."* Yani kâfirler Kur'an'a uyup doğru yolu bulamadıkları için inatları ortaya çıktı ve böyle söylediler. Onlar, Kur'an hakkında, *"O, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir!"* (En'âm 6/25) demişlerdi.

Kuşeyrî demiştir ki: "Onların bu sözü, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderileceği hakkında kendilerine indirilen kitapları ve yapılan açıklamayı yalanlamadır."[109] Yani onların bu sözü, *"Biz hepsini inkâr ediyoruz!"* (Kasas 28/48) sözleri gibidir.

Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh], "Kur'an'da, 'Kim bir şeyi sevmezse (bir şeyin cahili ise) ona düşman olur' sözünü destekleyecek bir âyet var mı?" diye sorulunca, İbn Abbas, *"Onunla doğru yolu bulamadıkları için de, 'Bu, eski bir uydurmadır' diyecekler"* âyetini okumuştur.[110]

---

[109] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/398. Mana aynı, ifadeler biraz farklı.

[110] İsim verilmemiş benzer bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/178.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Ondan* yani Kur'an'dan *önce de bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı Tevrat vardı.*" O, Allah'ın dini ve hükümlerinde kendisine uyulan ve ona iman edenler için Allah Teâlâ'dan bir rahmet olan kitaptır. "Hakkında böyle söyledikleri *bu Kur'an,* Hz. Musa'nın bir rehber ve rahmet olan kitabını yahut kendisinden önceki bütün ilâhî kitapları *tasdik eden* şanı yüce *bir kitaptır.*"

İbn Arafe demiştir ki: "Âyetin bu kısmının öncesi ile bağlantısı şudur: Kâfirlerin, '*Bu Kur'an, eski bir uydurmadır*' sözleri, Kur'an'ı karalama içermektedir. Bu, ya bizzat Kur'an için 'bir yalan' diyerek veya onun, kendisinden önceki yalanlara ve uydurmalara benzediğini söyleyerek ortaya konmuştur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, kâfirlerin sözlerinin peşinden Kur'an'ın bizzat kendisinin doğru olduğunu veya kendisinden önceki hak kitaplara benzediğini söyledi."[111]

Âyetin devamında kitabın özelliği şöyle belirtiliyor: "*O Kur'an, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanları* yani iyilik sahibi itaatkâr müminleri *müjdelemek için Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.*"

11-12. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Bütün günah, gaflet ve şehvetlerin (haram arzuların) kaynağı, kulun nefsinden razı olmasıdır. Bütün taat, kalp uyanıklığı ve iffetin kaynağı ise nefisten razı olmamaktır. Nefsinden razı olmayan bir cahille birlikte olman, nefsinden razı olan (benlik ve kibir sahibi) bir âlimle birlikte bulunmandan daha hayırlıdır. Nefsinden razı olan (onu beğenen ve her arzusuna uyan) bir âlim için hangi ilim vardır? Nefsinden razı olmayan (onu beğenmeyen ve kötü arzularına uymayan) bir cahil için hangi cehalet mevcuttur?"

Nefisten razı olmanın göstergesi, onun kötülüklerini örtüp iyiliklerini ortaya koymaktır. Bu konuda bir şair der ki:

"Rıza gözü, sevdiği kimsenin bütün kusurlarına karşı kördür, fakat kızgınlık gözü, bütün kusurları ortaya döker."

---

[111] İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe,* 4/17 (Beyrut 2008).

Nefsinden razı olan kimse, biri onda kusur görse, ondan intikam alır ve kızar, nefsi övüldüğü zaman ise sevinir, kendisini bütün hayırların sahibi ve diğer insanlardan daha faziletli görür. Bu kimse, bir hayır veya yetki sahibini görünce, kâfirlerin dediği gibi, "Eğer o işte bir hayır olsaydı, onu önce biz elde ederdik!" der.

Nefisten razı olmamanın alameti, onun kusurlarını ortaya koyup kendisini her durumda kınamaktır.

Velilerden Ebû Hafs Haddâd demiştir ki: "Kim sürekli nefsini kusurlu bulup tenkit etmez, her durmda nefsin arzularına aykırı davranmaz ve kalan günlerinde de nefsi hoşlanmadığı hayırlı işlere sevketmezse, o kimse aldanmış olur. İnsan, nefsin yaptığı herhangi bir işi güzel bularak ona 'güzel' diye bakarsa onu helâk eder. Akıllı bir kimse nefsinden nasıl razı olur? Halbuki Hz. Yusuf [aleyhisselâm] gibi yüce bir peygamber bile, *'Ben nefsimi temize çıkarmam'* (Yusuf 12/35) demiştir."

Kul, nefsinden razı olmayıp onu güzel ahlâkla süslerse hali istikamet bulur ve Allah Teâlâ'nın, haklarında şöyle buyurduğu muhsinlerden olur:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۚ
⑬ أُولٰٓئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَاۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ⑭

13. ***"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra istikamet üzere gidenlere hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler.***

14. ***Onlar cennetlik olup işledikleri salih amellere karşılık orada ebedî kalırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"'Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra istikamet üzere gidenlere hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler."* Yani ilmin hası olan tevhidi ve amelde son nokta olan zâhirde istikamet halini bir arada bulunduranlar için, başlarına sevimsiz bir şeyin gelmesinden yana hiçbir korkuları yoktur ve onlar, arzulanan bir şeyi kaçırmaktan yana da asla üzülmezler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* yani bu iki yüce vasfı elde edenler *cennetlik olup işledikleri salih amellere karşılık orada ebedî kalırlar."*

13-14. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

İstikametin açıklaması daha önce geçti. İman ve istikamet üzere sabit olanların her türlü nimeti elde ettikleri ve selâmete ulaştıkları da önceden çok defa söylendi.

Şöyle denilmiştir: İstikamette, doğruluğu isteme manası vardır. İstikamet sahibi, kendisini hak üzere ve doğrulukta sabit tutması için Allah Teâlâ'ya yönelen ve bunu samimiyetle isteyen kimsedir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ârifler, *'Rabbimiz Allah'tır'* sözünü, Cenâb-ı Hakk'ı kalpleri, akılları, ruhları ve sırlarıyla müşahede ettikten sonra söylediler. O'nu görünce, 'Rabbimiz Allah'tır' dediler. Onların durumu, gökte hilali arayanlara benzer. Hilali arayanlar, onu görene kadar sükût ederler, görünce de, 'İşte hilal!' derler; uyanırlar, kendilerine gelirler ve onu gördükleri için sevinirler. İşte ârifler de bu sözü, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettikten sonra söylemişlerdir. Onlar Hak Teâlâ'yı görünce, O'nu sevdiler, tanıdılar; O'na vuslatın, cemalinin ve celâlinin denizinden muhabbet ve şevkle kana kana içtiler. Nihayet temkin haline ulaştılar. Onun kuvvetiyle ezelî ve ebedî nurları görmede dengeyi koruyarak istikamet üzere oldular. Ayrıca Allah'ın kendilerinden istediği şeylerde ve kulluk haklarını yerine getirmede de istikamet halini korudular. Artık onlar için Hak'tan perdelenme korkusu ve uyarılıp kınanma hüznü kalmadı. Allah Teâlâ, *'Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler'* buyurdu."[112]

---

[112] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/298.

Anne Babaya İyilik

Cenâb-ı Hak, kendisine iman ve itaatten sonra, anne babaya iyilik yapmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًاۜ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ
كُرْهًاۜ وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًاۜ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغَ
اَرْبَع۪ينَ سَنَةًۙ قَالَ رَبِّ اَوْزِعْن۪ٓى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّت۪ٓى اَنْعَمْتَ
عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَصْلِحْ ل۪ى
ف۪ى ذُرِّيَّت۪ىۚ اِنّ۪ى تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنّ۪ى مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٥﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذ۪ينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّاٰتِهِمْ
ف۪ٓى اَصْحَابِ الْجَنَّةِۜ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذ۪ى كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

15. ***Biz, insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu (karnında) zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip kırk yaşına ulaşınca şöyle der: "Rabbim, bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana nasip et. Neslimden gelenleri de salih kimseler yap. Şüphesiz, ben sana döndüm; gerçekten ben müslümanlardanım."***

16. ***İşte, yaptıklarının en güzelini kendilerinden kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadır. Bu, onlara vaat edilmiş olan gerçek bir sözdür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettik."* Yani onlara güzel muamele etmesini emrettik. Yahut bu şekilde ona, güzel bir tavsiyede bulunduk.

"Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu." Yani annesi onu büyük bir zorluk ve meşakkat içinde karnında taşıdı, onu doğurması da aynı şekilde oldu. Annenin söylenmesi, ona iyilik ve ihsana teşvik içindir; çünkü anneye iyilik ve ihsanda bulunmak daha gereklidir ve bu konuda anne, babadan daha fazla hak sahibidir.

"Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam) otuz aydır." Yani rahimde kalması ve sütten kesilmesi toplam otuz aydır. Bu müddet içinde çocuğun bakım meşakkati daha fazladır.

Âyette, hamilelik süresinin en azının altı ay olduğuna dair bir delil vardır; çünkü otuz aydan iki senelik (yirmi dört ay) süt emzirme müddeti düşülünce geriye altı ay kalır. Süt emzirmenin iki sene olduğunu, *"Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler"* (Bakara 2/233) âyetinden anlıyoruz. Şöyle de denilmiştir: Hamileliğin en kısa ve süt emzirmenin en fazla süresinin belirtilmesi, onları tesbit etmek, bir de nesep ve süt emzirmenin bu iki süreyle bağlantısını göstermek için olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Nihayet insan olgunluk çağına gelip kırk yaşına ulaşınca şöyle der ..."* Yani insan, kemale erip aklı ve kuvveti sağlam hale geldiğinde, boy olarak büyümesi durup gençliği sona erdiğinde -ki bu dönem on sekiz ile kırk yaşı arasıdır- o zaman şöyle der:

Zeyd b. Eslem, olgunluk çağının bulûğ olduğunu söylerken, Katâde onun otuz altı yaş olduğunu söylemiştir; bu tercih edilecek bir görüştür.[113] Hasan-ı Basrî ise olgunluk yaşının, kişinin iyilik ve kötülüklerinin yazıldığı devre olduğunu söylemiştir. Kırk senesi ise vücut olgunluğunun sonu, aklın ve dengenin kemal noktasıdır. Birkaç istisna hariç, diğer bütün peygamberlerin kırk yaşından sonra peygamber olarak gönderildiği söylenmiştir.[114]

---

[113] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 5/97.

[114] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/73.

İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, kırk yaşını söylemesinin tek sebebi, o yaşın insanın felah ve kurtuluşunda (önemli) bir sınır olmasındandır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

'Şeytan, yaşı kırkı geçip de hâlâ tövbe etmeyen kimsenin yüzüne elini sürerek, 'Yemin olsun bu, iflah olmayan bir yüzdür!' der.'"[115]

Hz. Enes'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Müslüman bir kul, kırk yaşına ulaşınca, Allah onu üç beladan korur. Bunlar, delilik, cüzzam ve baras hastalığıdır. Elli yaşına ulaşınca Allah onun hesabını hafifletir. Altmış yaşına ulaşınca Allah ona, sevdiği şekilde kendisine yönelmeyi nasip eder. Yetmiş yaşına ulaşınca, Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını affeder ve onu, hane insanlarına şefaatçi yapar. Bir melek gökten şöyle seslenir: "Bu kul, Allah'ın yeryüzündeki esiridir (O'nun hükmüne teslim olmuş biridir)."[116]

Hadiste anlatılan bu müjdeler, bütün varlığı ile Allah'a yönelmiş salih mümin hakkındadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabbim, bana ve anne babama verdiğin* hidayet, tevhid ve dinde istikamet gibi *nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana nasip et."* Kul, kendisine verilen nimetlerle anne babaya verilen nimetlere şükretmeyi birlikte zikretti, çünkü onlara verilen nimet, kendisine verilmiş olmaktadır.

Âyette geçen "salih amel"in beş vakit namaz olduğu söylenmiştir fakat onun bütün hayırlı amelleri kapsadığını söylemek daha güzeldir.

Kulun duası şöyle devam ediyor: *"Neslimden gelenleri de salih kimseler yap."* Yani bana lutfettiğin salihliği, benim zürriyetime de sirayet ettir ve onu içlerinde iyice yerleştir. Yahut zürriyetimi devamlı salih halde tut. *"Şüphesiz ben,* bütün günahlardan tövbe edip *sana döndüm; gerçekten ben,* ihlâsla kendilerini sana adayan ve bütün varlıkları ile sana teslim olan *müslümanlardanım."*

---

[115] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/97.

[116] Biraz farklı lafızlarla bk. Ahmed, *Müsned*, 3/218; Hâkim, *Müstedrek*, 2/428; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5933; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3589; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/205-207 (nr. 17555-17564).

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, Ebû Bekir [radıyallahu anh] hakkında indi. Ondan başka Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı içinde muhacirlerden hiçbiri, müslüman olan anne babasıyla birlikte olmadı. Bunun için Allah ona, anne babasına iyilik yapmasını emretti."

Allah Teâlâ, Ebû Bekir'den [radıyallahu anh] sonra, babası Ebû Kuhâfe'yi (Osman b. Âmir'i), annesi Ümmü'l-Hayr Selma bint Sahr'ı, hanımı Kuteyle'yi,[117] oğulları Abdurrahman'ı ve onun oğlu Atik'i İslâm'la şereflendirdi. Hepsi, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hayat-ı saâdetlerinde müslüman oldular. Yüce Allah, Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] kendisi ve zürriyeti için yaptığı duayı kabul etti. Kendisi otuz sekiz yaşındayken Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman etti. Kırk yaşına gelince de anne babası ve evlatları için âyetteki duayı yaptı.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ebû Bekir, müminlerden dokuz kişiyi kölelikten âzat etti. Bilâl ve Âmir b. Füheyre de onlardandır. Ebû Bekir, hangi hayrı yapmak istemişse Allah Teâlâ muhakkak o konuda kendisine yardım etmiştir."[118]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: İnsana bu şekilde davranması yakışır. Anne babaya iyilik yapmak ve nesli için hayır dua etmek, Allah Teâlâ'nın bütün şeriatlarda insana verdiği bir emirdir. Bu âyetin Hz. Ebû Bekir ve onun anne babası hakkında indiğini söylemek zayıf bir görüştür; çünkü âyet Mekke'de inmiştir, bu konuda bir ihtilaf yoktur. Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe ise Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olmuştur."[119]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kur'ân-ı Hakîm'de çok defa, gelecekteki bir olay daha önceden indirilir ve ondan sanki olmuş gibi haber verilir. Mesela, *"İsrâiloğulları'ndan bir şahit ona şahitlik etti"* (Ahkâf 46/10) âyetiyle, *"Zekâtını vermeyen müşriklerin vay haline!"* (Fussılet 41/6-7) âyeti böyledir. Tefsirini yaptığımız âyet, Ebû Kuhâfe'nin İslâm'a girmesiyle ilgilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[117] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/182.

[118] Kurtubî, *a.g.e.*, 16/182; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/257-258.

[119] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/98.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte, yaptıklarının en güzelini kendilerinden kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadır."* Onlar, yaptığı taatlerin en güzelini kabul edeceğimiz cennetlikler arasındadır. Onların yaptığı mubah işlere gelince, onlara ancak güzel bir niyetle sevap verilir, o zaman bu tür işler birer taate dönüşür. Âyetin bir okunuşuna göre mana, "onlardan kabul edilir" şeklindedir. Bu ifadede şu incelik vardır: Eğer Allah'ın affı ve amel edenin kusurlarını bağışlaması olmasaydı, hiçbir amel kabul edilmeyi hak etmezdi. Çünkü hiçbir amel kusur ve noksanlıktan uzak değildir. Cenâb-ı Hak kulunun kusurlarını affedince, onun yaptığı ameli de kusurlarıyla birlikte kabul etmektedir. Şayet yüce Allah'ın güzel muamelesi ve acıması olmasaydı, hiçbir amel kabul edilmeye layık olmazdı.

Allah'ın, kötülüklerini bağışladığı yani onları kendileri için affettiği kimseler, cennetlikler arasındadır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu,* yani onların güzel amellerinin kabul edilip kötülüklerinin affedilmesi *onlara,* dünyada Allah'ın peygamberleri diliyle *vaat edilmiş olan gerçek bir sözdür."*

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Anne baba terbiyesi, kulun yoktan var edilme nimetinin zuhurundan sonra, onun hayatını idame ettirme nimetinin en açık bir göstergesi olduğundan, Allah Teâlâ, anne babaya güzel muamele edilmesini emretti. Hakikatte sadece Cenâb-ı Hakk'ın terbiyesi (kulunu koruyup gözetmesi, ihtiyaçlarını gidermesi) mevcuttur, ancak bu terbiye anne baba üzerinde tecelli etmiştir. Yüce Allah onların kalbine çocuklarına karşı şefkat koydu, onlar da bu şefkatle çocuğun bakım ve terbiyesini yerine getirdiler. Şu halde onlara yapılan iyi muamele, hakikatte Hak Teâlâ'ya karşı yapılmış olmaktadır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ insana, anne babasına iyilikte bulunmayı emretti. Çünkü onlar, insanın var olma vesilesi ve Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinin zuhur yeridir. Hak Teâlâ'nın kudretinin eşsiz güzellikleri ve rubûbiyyetinin nurları onlarda ortaya çıkmıştır.

Şu halde onlara hürmet, asla (yüce Mevlâ'ya) hürmettir. Kim anne babasının hizmetini yerine getirmeye ve onlara hürmet göstermeye sabrederse, Allah Teâlâ, onu özel koruması ve yakınlığı içinde güzel muamele ile rızıklandırır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ, avam halka, anne babasına iyi muamelede bulunmayı emretti. Çünkü anne babanın onun üzerinde terbiye ve koruma nimeti vardır. Kim, Allah'ın anne baba konusundaki emrini korursa, bunun bereketi onu Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmada muvaffak eder. İlâhî emirlere riayet ve onları muhafaza da aynı şekildedir. Bunun bereketi sahibini ilâhî rıza ve ünsiyete ulaştırır."[120]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Çocuğun huylarının en kötüsü, hayatları boyunca anne babayı üzmek ve yerine getirilmesi gereken görevlerini terk veya ihmal ederek onlara eziyet vermektir. Yakında anne baba ölür, geride nesilleri kalır. Onların da anne babalarına yaptıklarının benzeriyle karşılaşmaları kaçınılmazdır."

Yani, eğer çocuk anne babasının hakkını korumayıp onları incitmişse, kendisi de aynı duruma düşer; şayet anne babasına iyilik etmişse, kendisi de evladından iyilik görür. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Anne babanıza iyilikte bulunun ki çocuklarınınız da size iyi davransın."[121]

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar: 'Ey insan, yavaş ol, şüphesiz zaman, iki kişinin arasını ayırmada yeterlidir; sen zamanın başına getireceklerine dikkat et!'"[122]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Terbiye şeyhinin hürmet ve hakkını korumanın, maddi vücut sebebimiz olan anne babanın hürmet ve hakkından daha önde geldiğini söylemiştir. Buna göre insan, şeyhinin emrini, anne babasının emrinin önünde tutmalıdır. (Önce şeyhinin, sonra anne babasının emrini yerine getirmelidir). Bu konuda Nisâ sûresinin 36. âyetinin işaretleri bölümünde Cüneyd-i Bağdâdî'den bir örnek geçmişti.

---

[120] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/299-300.

[121] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1002; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/138.

[122] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/399.

Anne Babaya İtaatsizliğin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, mümin anne babaya itaatsizliğin cezasına değinerek şöyle buyurdu:

وَالَّذٖى قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَٓا اَتَعِدَانِنٖٓى اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ
مِنْ قَبْلٖى وَهُمَا يَسْتَغٖيثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَيَقُولُ
مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٧﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فٖٓى
اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرٖينَ ﴿١٨﴾
وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾

17. ***Anne ve babasına, "Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni tekrar diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, onlar Allah'tan yardım dileyerek, "Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın vaadi gerçektir" dediklerinde o, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" diyordu.***

18. ***İşte bunlar, kendilerinden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları içerisinde, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir. Onlar gerçekten hüsrana uğramışlardır.***

19. ***Herkesin, yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını noksansız vermek için böyle yaptı. Zaten onlara haksızlık yapılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kendisini imana davet ettiklerinde *anne ve babasına, 'Öf size!' diyen kimseye ...*"

"Öf", insanın kızdığında ve ümitsizliğe düştüğünde söylediği bir sözdür.

Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre bu âyet, mümin anne babasına âsi olan ve öldükten sonra dirilmeyi yalanlayan kâfir hakkında inmiştir.

Bazıları âyetin müslüman olmadan önce Abdurrahman b. Ebû Bekir [radıyallahu anh] hakkında indiğini söylemiştir fakat Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] bunu yalanlayarak, "Vallahi, benim günahtan uzak olduğumu bildiren âyetler hariç, Ebû Bekir'in ailesi hakkında Kur'an'dan bir şey nâzil olmadı" demiştir.[123]

Âyetin, Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] oğlu Abdurrahman hakkında indiği görüşü doğru değildir; onu, *"İşte bunlar, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir"* âyeti de kesin olarak reddetmektedir. Abdurrahman b. Ebû Bekir [radıyallahu anh] müslüman olmuş, sahabenin faziletlileri arasına katılmış, Şam'ın fethinde bulunmuş ve orada büyük ganimet elde etmiş biridir. Kendisi çokça oruç tutardı. Süddî, "Ondan daha fazla ibadet eden birini görmedim" demiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh], âyetin Ebû Bekir'in bir oğlu hakkında indiğini söylemiş fakat isim vermemiştir. Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] yukarıdaki sözü bunu da reddetmektedir. Zaten, *"İşte bunlar, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir"* âyeti de muhatabın tek bir şahıs değil, birden fazla kimse olduğunu gösteriyor. Eğer âyet tek kişi hakkında inseydi, "Ona, azap hak oldu" denirdi.

Sonra bu çocuk anne babasına, *"Benden önce nice nesiller gelip geçmişken* ve onlardan hiçbiri diriltilmemişken, *siz beni diriltilip kabirden çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?"* dedi. *"Onlar da Allah'tan* onun imana gelmesi için *yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın vaadi gerçektir' dediler."* Yahut senden ve senin bu sözünden Allah'a sığınılıp yardım istenir, dediler. Bu onun söylediği sözün vebalinin büyük olduğunu göstermektedir. Bu durumda onların, *"Yazıklar olsun sana!"* sözü, onun için helâk ve azap manası taşıyan bir bedduadır, ancak ondan kasıt, çocuklarının gerçekten helâk olması değil, onu imana teşvik ve yönlendirmedir.

---

[123] Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 46 (nr. 4827); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/444.

Mümin anne baba, kâfir çocuklarına, "Allah'a ve öldükten sonra dirilmeye (ahirete) iman et; şüphesiz, Allah'ın, öldükten sonra diriltme ve kullarını hesaba çekme vaadi haktır, hakkında hiçbir şüphe yoktur" dediler.

"*Kâfir çocuk ise,* anne babasını yalanlayarak, '*Bu,* yani Allah'ın vaadi dediğiniz şey, *eskilerin* kitaplarına yazdığı ve hakikati olmayan *masallarından başka bir şey değildir' diyordu.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İşte bunlar, kendilerinden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları içerisinde, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir.*" Bu azap vaadi, Allah Teâlâ'nın İblîs'e söylediği şu sözdür: "*Şüphesiz, sizin hepinizle (sen ve sana uyanlarla) cehennemi dolduracağım*" (A'râf 7/18).

"*Onlar gerçekten hüsrana uğramışlardır.*" Çünkü onlar, şeytana tâbi olarak ve hak yoldan sapmış babalarını taklit ederek, asıl sermayeleri olan aslî fıtratlarını (iman ve itaat kabiliyetlerini) bozdular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İyi ve kötü *herkes için yaptıklarına karşılık dereceler vardır.*" Herkes için, hayır-şer her ne yapmış ise yaptıklarına karşılık olarak farklı derecelerde nimet ve azaplar vardır. Cennette elde edilenlere "derece", cehennemde içine düşülen azaplara, "dereke" denir; ancak âyette hayır tarafı galip geldiği için hepsine birden derece denmiştir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bahsedilen gruplardan her biri için dereceler vardır. Onlardan biri, "*Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra istikamet üzere gidenler*" (Ahkâf 46/13) âyetinin gösterdiği gruptur. Diğeri ise, "*Anne ve babasına, 'Öf size!' diyen kimse ...*" âyetinde bahsedilen gruptur. Sonra derecelerden, derekelerden daha fazla bahsedildi. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak, birinci gruptan bahsederken, onların iman sözlerinde sabit ve fiillerinde istikamet üzere bulunduğunu belirtti. Peşinden kâfirler grubundan bahsetti ve onların da mümin anne babaya âsi geldiklerini ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini belirtti; onların anne babaya itaatsizliklerini dikkate alınacak asıl konu yaptı. Cenâb-ı Hak, ayrıca birinci grubun mükâfatından bahsetti. Bu mükâfat cennet olup onu üç defa tekrarladı. Cehennemi ise bir defa dile getirdi ve onun bahsini sona bıraktı. Peşinden her iki grubu birlikte zikrederek,

"Herkese, yaptıklarına karşılık dereceler vardır" buyurdu. Bu şekilde, dereceler, ifade yönüyle derekelere galip geldi. Bunda şuna vurgu yapılmaktadır:

Tevhidden, tevhid üzere sabit kalmaktan ve anne babaya güzel muameleden daha büyük, daha faziletli bir amel yoktur. Bunun yanında mümin anne babaya âsi olup eziyet vermekten ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmekten daha çirkin bir iş yoktur. Tevhidi kabulün karşısına haşri (öldükten sonraki ahiret hayatını) inkârın konması şunu gösteriyor: Kâfir, (ahireti inkâr etmekle) Allah'ın bu âlemi yaratmadaki hikmetini yok sayıp inkâr ediyor (Âlemin yaratılmasındaki hikmet, ahirette ispat edilecek ve görülecek hakikatlerdir)."

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah onlara yaptıklarının karşılığını* noksansız olarak *vermek için böyle yaptı. Zaten onlara,* bir *haksızlık yapılmaz."* Cennetliklerin sevabından bir şey noksanlaştırılarak veya cehennemliklerin hak ettikleri azaba bir ilave yapılarak hiç kimseye haksızlık edilmez; herkese hak ettiği verilir.

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın, kendisini terbiye eden üstatlarına (mürşidlerine) itaatsizlik etmesi, anne babasına karşı gösterdiği itaatsizlikten daha çirkindir. Nitekim terbiye üstatlarına yapılan iyilik (hürmet ve itaat) de anne babaya yapılandan daha önemli ve önceliklidir. Çünkü şeyh seni cehaletin karanlığından Allah'ı tanımanın (marifetullahın) nuruna çıkarır; anne baba ise zahmet diyarı dünyaya çıkarır; seni selâmete veya zarara arzeder. Burada kastettiğimiz şeyh, terbiye şeyhidir, yoksa tâlim şeyhi (sadece bilgi öğreten kimse) değildir. Sadece tâlim şeyhinin hakkı, anne babanın hakkından önce değildir. Hak olan durum budur. Allah Teâlâ kime, anne babasına iyilik yapıp haklarını yerine getirdiği gibi, şeyhinin de hakkını gözetmeyi ve ona saygı göstermeyi kolaylaştırırsa bu en mükemmelidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Mümin Anne Babasına Âsi Olan Münkirin Cezası

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden ve mümin anne babasına âsi olan kimsenin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي
حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا
كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

20. ***İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, kendilerine şöyle denir: "Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi** (size verilen nimet ve lezzetleri) **tükettiniz ve onlarla keyif sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanız ve itaatten kaçıp isyana dalmanıza karşılık, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenler ateşe sunuldukları* yani *onlara* ateşle azap edildiği gün, *kendilerine şöyle denir: Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi tükettiniz* yani dünyanın haz ve lezzetlerinden sizin için takdir edilenleri alıp kullandınız; payınıza düşen bütün nimetleri fâni dünyada bitirdiniz ve *onlarla keyif sürdünüz.*"

İbn Arafe demiştir ki: "Âyetteki 'güzel şeylerden' kasıt, lezzetlerdir. Âyette kastedilen şey, lezzet vesileleridir. Yani siz, ahirette kendisiyle lezzetlere ulaşacağınız sebepleri (taat ve ibadetleri) dünyada unuttunuz, yani onları terkedip yapmadınız."[124]

---

[124] İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 4/20.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: *"Onlarla keyif sürdünüz"* âyeti İbn Arafe'nin bu görüşünün uzak bir ihtimal olduğunu gösteriyor. Bunun manası şudur: Size o lezzetlerden hiçbir şey kalmadı, bilakis siz, dünyanızda (keyif ve eğlence içinde aradığınız yalancı) cennetinize girdiniz.

Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer isteseydim, içinizde en lezzetli yemekleri yiyen ve en pahalı elbiseleri giyen biri olurdum; fakat ben lezzetlerimi ahirete bıraktım."

Hz. Ömer [radıyallahu anh] Şam'a gelince, kendisine daha önce benzeri görülmemiş bir ziyafet takdim edildi. Hz. Ömer bu haldeki sofrayı görünce,

"Bize bu var; peki arpa ekmeğinden karınlarını doyuramadan vefat eden fakir müslümanlara ne var?" diye sordu. Halid b. Velid,

"Onlara cennet var!" dedi. Bunu işiten Hz. Ömer'in gözleri doldu, ağladı ve,

"Eğer bizim dünyadan payımız bunlar ise onlar da cenneti elde ettilerse, gerçekten aramızda büyük fark attılar (bizden çok kazançlı çıktılar)" dedi.[125]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikteyken günlük yiyeceğimiz su ve hurma idi. Vallahi biz sizin şu kürklerinizi görmedik, onun ne olduğunu da bilmezdik."

Ebû Musa el-Eş'ari [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] beraberken giysimiz yündü (koyun tüyünden ve postundan yapılmış elbiselerdi)."[126]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Suffe ehlinin yanına geldi. O sırada Suffe'dekiler bez parçası bulamadıkları için elbiselerini deri parçaları ile yamıyorlardı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onları bu halde görünce kendilerine,

---

[125] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/458-459; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/187; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/446.

[126] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/458.

"Siz, bugün mü daha hayırlı bir haldesiniz, yoksa ileride, sabah bir elbise, akşam ayrı bir elbise giydiğinizde, önünüze çeşit çeşit yiyecekler gelip gittiğinde ve evlerinizi Kâbe gibi süslü örtülerle bezediğinizde mi daha hayırlı halde olursunuz?" diye sordu. Onlar da,

"O zaman daha hayırlı bir halde oluruz!" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onlara,

"Hayır, bu gününüz sizin için o günden daha hayırlıdır" buyurdu.[127]

Hafs b. Ebü'l-Âs demiştir ki: Hz. Ömer'le birlikte yemek yerdik; sofradaki yiyeceğimiz, ekmekle zeytinyağı, ekmekle sirke, ekmekle süt ve ekmekle kurutulmuş et olurdu. Sofrada en az bulunan ise taze etti. Hz. Ömer, "Ekmek yapmak için buğdayı öğüttüğünüzde unu kepeğinden ayırmak için elemeyin; çünkü hepsi taamdır" derdi. Hz. Ömer [radıyallahu anh] sonra dedi ki: "Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki eğer kıyamet günü iyiliklerimin noksanlaşmasından korkmasaydım, sizin gibi güzel yaşardım. Fakat ben, Allah Teâlâ'nın, bir kavim hakkında, *'Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi (size verilen nimet ve lezzetleri) tükettiniz ve onlarla keyif sürdünüz ...'* buyurduğunu işittim. Bunu için her lezzeti burada tadıp bitirmek istemiyorum."[128]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanız ve Allah'ın taatinden çıkıp isyana dalmanıza karşılık, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız."* Yani kibriniz ve isyanınız sebebiyle böyle bir azapla cezalandırılacaksınız.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Büyük veliler, nefisleriyle mücâhede ve kalplerini arındırmak için, dünyevî haz ve şehvetlere dalmaktan sürekli kaçınmışlardır. Çünkü şehvetlerin (nefsin hırs gösterdiği şeylerin) peşine düşmek kalbi katılaştırır, aklın nurunu söndürür. Bir şair bu konuda der ki:

---

[127] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/459; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6227. İlk kısmı biraz faklı bir rivayet için bk. Tirmizî, Kıyâme, 35; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, 4/678-679.

[128] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/459; Kurtubi, *a.g.e.*, 16/187.

"Hevâya (nefsin arzularının) tâbi olmak, aklın nurunu söndürür; hevânın aksine hareket etmek ise aklın nurunu artırır."

Bu, sâliklerin Hakk'a seyir halinde böyledir. Hakk'a vuslatı gerçekleştirdiklerinde ise haklarında bir kınama olmaz. Çünkü onlar, (yaptıkları işin iznini ve hükmünü) Allah'tan alırlar, bütün işlerinde O'nun izniyle hareket ederler. Bu durumda, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden dolayı onlara bir sıkıntı (ve günah) yoktur. Zira onlar, nimetin zararından korunmuşlardır. Şu örnekler bu kısma girer:

İbrahim b. Edhem, bir gün çokça yemek yaptırdı, içlerinde Süfyân-ı Sevrî ve Evzâî'nin de bulunduğu sayıca az bir grubu davet etti. Süfyân-ı Sevrî kendisine, "Bu kadar fazla yemeğin yapılmasının israf olmasından korkmuyor musun?" diye sorduğunda, İbrahim b. Edhem,

"Yemekte (yenilmek için yapıldığı takdirde) israf olmaz. İsraf, ihtiyaç fazlası ev eşyasında ve giyim kuşamda olur" dedi.

Yine bir defasında İbrahim b. Edhem, yakın dostlarından birine bir miktar para vererek, "Git bununla bize kaymak, bal ve Havran ekmeği al!" dedi. Dostu,

"Ey Ebû İshak, bu paranın hepsiyle mi alayım?" diye sorunca, İbrahim b. Edhem, "Hay yazık sana! Bizler bulduğumuz zaman er kişiler gibi yeriz; elimizde olmadığı zaman da er kişiler gibi sabrederiz!" dedi.

Ma'rûf-i Kerhî'ye [rahmetullahi aleyh], lezzetli yemekler ikram edilir, o da yerdi. Kendisine, "Kardeşin Bişr bu tür yemekleri yemiyor" dediklerinde şöyle demiştir:

"Kardeşim Bişr vera'dan kaynaklanan kabz (sıkıntı, darlık) halindedir; ben ise marifetten kaynaklanan bast (rahatlık, bolluk) halindeyim." Ma'rûf-i Kerhî, sonra şöyle demiştir:

"Ben Mevlâ'mın yurdunda bir misafirim; bana bir şeyler yedirdiği zaman yerim. Aç bıraktığı zaman da sabrederim. Benim, O'na karşı itiraz etme ve seçme hakkım yoktur."[129]

---

[129] Rivayetler için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* (trc. Dilaver Selvi-Ali Kaya), İstanbul: Semerkand, 2003, 4/144-145; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/120-121.

Özetle, insanlar üç gruptur: Birinci grup avam halk olup onların manevi seyir yolunda bir himmetleri (niyet ve azimleri) yoktur. Onlar, amel defterini sağından alıp cennete girecek müminlerden olmaya razıdırlar. Bu kimseler, dinin kendilerine ruhsat verdiği her şeyi yaparlar; çünkü onların maneviyat yolunda bir seyirleri yoktur ki geri kalmaktan korksunlar.

İkinci grup havas yani seçkin kimselerdir. Onlar, himmetlerini Allah'a yöneltmişler ve O'na ulaşmaya niyet etmişlerdir. Onlar henüz seyir halinde olup Allah'a vuslatları gerçekleşmemiştir. Yahut bu gruptakiler, âbid ve zâhidlerden olup nefsin hoşuna giden lezzetli şeyleri aldıklarında azimlerinin gevşeyip fikirlerinin dağılacağından korkarlar. Bunların nefsanî haz ve şehvetlerini terketmeleri büyük önem arzetmektedir.

Üçüncü grup ise havassü'l-havastır yani velilerin içinde seçilmiş âriflerdir. Onların Allah'a vuslatı gerçekleşmiş ve marifetullahta yüksek payeye ulaşıp o makamda sabit-kadem olmuşlardır. Onlara söz yoktur ve (mubah olarak) yaptıkları işlerin değerlendirilmesi yapılmaz.

İmam Gazâlî, *İhyâ*'da bu konuda birtakım açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Arzuladığı şeyleri yeme işinde ancak olaya nübüvvet ve velayet penceresinden bakan, bu konuda serbest hareket etme veya kendini tutmada Allah ile arasında bir alamet bulunan kimse zarar görmez. Bu hal de ancak nefsin hevâsına uymaktan ve bütün kötü alışkanlıklarından kurtulmasıyla mümkün olur. O zaman kulun yemesi de yememesi de güzel bir niyetle olur ve böylece kul her iki halde de Allah için bir amel yapmış olur.

İnsanın, yeme içme konusunda kendini tutma işini Hz. Ömer'den [radıyallahu anh] öğrenmesi gerekir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] balı sevdiğini ve yediğini görüyordu fakat kendisini ona kıyas etmiyordu. Tam tersine o, bir defasında kendisine soğuk bal şerbeti ikram edildiğinde, kabı avucunda döndürerek, 'Bunu içecek olsam biraz sonra tadı gider fakat hesabı kalır; beni bunun hesabından kurtarın!' dedi ve onu içmedi. Allah kendisinden razı olsun."[130]

---

[130] Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/121.

Dünya ile Keyif Sürüp Ahiretten Yüz Çevirenin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, elindeki dünya nimetleriyle keyif sürüp ahiretinden yüz çevirenlerin azabından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ
بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَا
اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا
مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ
بِه۪ ر۪يحٌ ف۪يهَا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا
لَا يُرٰى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٢٥﴾

21. ***Âd kavminin kardeşi Hûd'u da hatırlat. Hani o, Ahkâf denilen yerde kavmini uyarmıştı. Ondan önce ve sonra da nice uyarıcılar gelip geçmiştir. Hûd, kavmine, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum!" dedi.***

22. ***Onlar ise, "Sen bizi ilâhlarımızdan çevirmek için mi geldin? Doğru söylüyorsan bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir" dediler.***

23. ***Hûd, "Azabın ne zaman geleceğine dair bilgi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum" dedi.***

24. ***O azabı vadilerine doğru yayılan bir bulut halinde gördüklerinde, "Bu, bize yağmur getiren bir buluttur!" dediler. Hûd, "Hayır, o,***

sizin hemen gelmesini istediğiniz şeydir. O, içinde can yakıcı bir azabın bulunduğu rüzgârdır."

25. *"O, Rabb'inin emriyle her şeyi yerle bir eder" dedi. Nihayet helâk oldular ve geride evlerinden başka hiçbir iz kalmadı. İşte biz, günahkâr kavmi böyle cezalandırırız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara Âd kavminin kardeşi Hûd'u da hatırlat. Hani o, Ahkâf denilen yerde kavmini uyarmıştı."*

Ahkâf, "uzun ve eğri büğrü yüksekçe kum yığını" demektir. Aslında Âd kavmi, yüksek sütunlu binalar yapan ve Yemen'in "Şirh" denen bölgesinde denize nazır kum tepeleri arasında oturan bir kavimdi.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh), Ahkâf'ın Uman ile Mehre arasında bir vadi olduğunu söylemiştir.

Mukâtil demiştir ki: "Âd kavminin evleri Yemen'in Hadramut bölgesinde Mehre denilen yerdeydi. Bunlar, yüksek sütunlu evlerde (yahut yüksek direkli çadırlarda) oturan kimselerdi. İlkbaharda araziye (yaylalara) çıkarlardı, yeşillikler kurumaya yüz tutunca evlerine dönerlerdi. İrem'in bir kabilesiydiler."[131]

Meşhur olan görüşe göre Ahkâf, uzunca kumsala sahip bir dağın adı olup Âd kavminin evleri onun etrafında bulunmaktaydı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ondan* yani Hûd'dan *önce ve sonra da nice uyarıcılar gelip geçmiştir. Hûd, kavmine, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, çünkü* eğer bana isyan ederseniz *sizin adınıza büyük bir günün,* kıyamet gününün *azabından korkuyorum!' dedi."* Âyetin manası şudur: Resûlüm, kavmine, Hûd'un kavmini şirkin âkıbetiyle ve büyük bir azapla uyarmasını hatırlat. Ondan önceki ve sonraki peygamberler de aynı şekilde kavimlerini uyarmışlardır.

---

[131] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* 16/189; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/460.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar ise, 'Sen bizi ilâhlarımızdan çevirmek* yani onlara ibadetten vazgeçirmek için *mi geldin?* Eğer başımıza azap geleceği konusunda *doğru söylüyorsan bizi tehdit ettiğin o büyük azabı başımıza getir' dediler.*"

"*Hûd dedi ki: Azabın ne zaman geleceğine dair bilgi* ve bütün işlerin bilgisi *ancak Allah katındadır.* Azabın ne zaman geleceğini ben bilmiyorum. Hem onun getirilmesinde ve sizi kuşatmasında benim bir etkim ve katkım yoktur. Onun bilgisi ancak Allah katındadır; O, bu azabı size belirlenen vakitte getirir. *Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum.* Bana Allah tarafından, sizi korkutma ve uyarma gibi ne emredildiyse, azabın ne zaman ineceğini tayinle uğraşmadan onu size tebliğ ediyorum. *Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum.* Çünkü siz benden, azap getirmek ve onun vaktini belirlemek gibi, peygamberlerin vazifelerinden olmayan şeyleri yapmamı istiyorsunuz."

Rivayet edildiğine göre, Âd kavmi uzun seneler kuraklık yaşadılar. Sonra Kâbe'ye sığındılar. O zaman Kâbe'yi Amâlikalılar yapmıştı, fakat sonra harap oldu. Onu tavaf edip kuraklıktan kurtulmak için Allah'tan yardım istediler. Üzerlerinde siyah, kırmızı ve beyaz üç bulut belirdi. Onlara, "Birini seçin" dendi; onlar da (yağmur taşır ümidiyle) siyah bulutu seçtiler. Bulut beldelerine doğru hareket etti. Bulutu vadilerin yönünden gelirken görünce, (onu yağmur bulutu zannederek) sevindiler, halbuki o azap bulutuydu. Şu âyette bu durum anlatılmaktadır:

"*Onu,* yani, 'Vaat ettiğini bize getir' diyerek hemen gelmesini istedikleri azabı *vadilerine doğru yayılan bir bulut hâlinde gördüklerinde, 'Bu, bize yağmur getiren bir buluttur!' dediler.*"

Müfessirler demiştir ki: Allah Teâlâ, Âd kavmi için seçtiği ve içinde azap bulunan siyah bulutu onların beldesine sevketti. Bulut, "Mugîs" denen vadiden üzerlerine çıkageldi. Onun, vadilerinden kendilerine doğru yöneldiğini görünce sevindiler ve, "Bu, bize yağmur getiren bir buluttur!" dediler.

Allah Teâlâ, "*Hayır, o, sizin hemen gelmesini istediğiniz azaptır*" buyurdu. Bunu söyleyenin Hûd [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. "*O, içinde* *can yakıcı bir azabın bulunduğu rüzgârdır."* Bu rüzgâr onların çadırlarını ve mahfeleri kaldırıp havada savurmaya ve yukarı doğru fırlatmaya başladı, öyle ki onlar havada çekirge gibi gözüküyordu.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bulut yaklaşınca, kalkıp ona baktılar. Onun bir azap olduğunu bilmeleri şöyle oldu: Evlerinin dışındaki yüklerinin ve hayvanlarının bir kuş tüyü gibi havada uçuştuğunu gördüler; hemen evlerine girip kapılarını kilitlediler. Rüzgâr gelip kapılarını söküp attı ve onları yere savurdu. Allah Teâlâ rüzgâra emretti, üzerlerine kum yağdırdı. Yedi gece, sekiz gündüz bitap bir halde kum altında kalıp inlediler. Sonra yüce Allah rüzgâra emretti, rüzgâr üzerlerindeki kumu kaldırdı, onları sürükleyip bir kısmını denize attı."[132] Kalanlar da rüzgârın fırlattığı taşlarla başları parçalanıp helâk oldular.[133]

Rivayet edildiğine göre, onlardan azabı ilk gören bir kadın olmuştur. Kadın, "İçinde ateş topu gibi bir şey bulunan bir rüzgâr gördüm" demiştir.

"O, Rabb'inin emriyle her şeyi yerle bir eder" âyetinin manası budur. Yani o rüzgâr, Rabb'inin emriyle, Âd kavminden pek çok şahsı ve malı helâk eder. *"Nihayet helâk oldular ve evlerinden başka hiçbir iz kalmadı."* Yani rüzgâr geldi ve inkârcıları helâk etti. Öyle ki onların bomboş kalmış evlerinden başka bir şey görünmüyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte biz, günahkâr kavmi böyle* feci bir azapla *cezalandırırız;* müminleri de böyle kurtarırız."

Rivayet edildiğine göre, Hz. Hûd [aleyhisselâm] ve beraberindeki müminler, ona ait etrafı çevrili bir yerde toplanmışlardı. Rüzgâr onlara yumuşak ve tatlı bir şekilde esiyordu; diğerlerinin ise mahfillerini havada savuruyor, başlarına taş yağdırıp beyinlerini parçalıyordu. Her işini hikmetle yapan, her şeye gücü yeten, lutfu bol ve her şeyden haberdar olan Allah ne kadar yücedir; O'nu tesbih ederim.

---

[132] Kurtubî, *a.g.e.,* 16/191; Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/462.

[133] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/77.

21-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Âdem'den [aleyhisselâm], kıyamete kadar uyarıcılar gelmiştir. Onların hepsi insanlara, sadece Allah'a ibadet etmelerini ve O'nun dışındaki her şeyi terketmelerini emretmiştir. Kim bu davete sarılırsa kurtulur. Kim, Allah'tan başkasına ibadet ederse veya O'nun dışındakilere meylederse onun başına zâhirde ve bâtında hemen bir ceza gelir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Önceki Kavimlerin Âkıbetinden İbret Almak

Cenâb-ı Hak sonra, bu ümmeti, Âd kavminin başına gelen azapla korkutarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ ف۪يمَا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ ف۪يهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا
وَاَفْـِٔدَةً فَمَا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا اَبْصَارُهُمْ وَلَا اَفْـِٔدَتُهُمْ مِنْ
شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪
يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا
اٰلِهَةًۜ بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْۚ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

26. *Andolsun, size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alay edip durdukları şey sonunda kendilerini sarıverdi.*

27. *Andolsun biz, sizin çevrenizdeki memleketleri de helâk ettik. Belki (imana) dönerler diye âyetlerimizi tekrar tekrar açıkladık.*

28. Allah'ı bırakıp O'na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya! Hayır, aksine onlardan uzaklaşıp gittiler. Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun,* ey Kureyş topluluğu, *size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara (Âd kavmine) vermiştik."* Onları mal, beden, uzun ömür ve diğer maddi imkânlar yönünden sizden çok üstün yapmıştık. Fakat başlarına helâk gelince bu onlara hiçbir fayda sağlamadı. Bu durum, şu âyette de ifade edilmektedir:

"Onlar, kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkânları onlara vermiştik" (En'âm 6/6).

Âyete şu mana da verilmiştir: Size verdiğimiz imkân ve iktidar gibi onlara da vermiştik. Onların başına gelen, sizin de başınıza gelir; çünkü siz de peygamberinize muhalefet ettiniz.

Ancak birinci mana daha uygundur. Şu âyetler bunu gösteriyor:

"Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü" (Mü'min 40/21).

"Biz onlardan önce, mal, mülk ve görünüm olarak kendilerinden daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik" (Meryem 19/74).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik."* Yani onlara, idrak ve anlayış vesilelerini vermiştik. Bu nimetleri onlara, her bir organın yaratılış hikmetini ve görevini tanımaları, onlara bağlı nimetleri bilmeleri, onları, kendilerine ihsan eden yüce zatın kudret tecellilerine delil yapmaları, şükre devam etmeleri ve yaratıcısının birliğine iman etmeleri için verdik.

"Fakat kulakları, onlara hiçbir fayda sağlamadı." Zira onları, vahyi ve peygamberlerin öğüdünü dinlemek için kullanmadılar.

"Gözleri de bir fayda sağlamadı." Çünkü onlarla, Allah Teâlâ'nın birliğini ve varlığının zorunlu olduğunu gösteren delillere bakmadılar.

"Aynı şekilde kalpleri de kendilerine bir fayda sağlamadı." Zira onlarla, Allah Teâlâ'nın azameti ve marifetine sebep olacak şeyler üzerinde tefekkür etmediler. Bu organlar kendilerine bu manada bir fayda sağlamadı. *"Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı."* Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle, idrak araçları kendilerine bir fayda vermedi.

"Sonunda, alay edip durdukları şey, yani alay olsun diye hemen gelmesini istedikleri ve, 'Eğer doğru söylüyorsan, bizi kendisiyle tehdit ettiğin şeyi getir' dedikleri azap *kendilerini sarıverdi."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Yine Andolsun ki* ey Mekkeliler, biz Hicr, Semûd insanları ve Lût kavminin yaşadığı beldeler gibi *sizin çevrenizdeki memleketleri de helâk ettik. Belki* azgınlıklarını bırakıp imana *dönerler diye âyetlerimizi,* nice delilleri ve birçok ibretlik olayı *tekrar tekrar açıkladık.* Fakat, inkâr ve isyanlarından dönmediler; biz de üzerlerine azabımızı indirdik."

"Allah'ı bırakıp O'na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya!" Yani Allah'ı bırakıp da kendileriyle O'na yaklaşmak için ilâh edindikleri putları, onlardan bu azabı savsa ve kendilerini kurtarsaydı ya! Çünkü müşrikler, putları için,

"Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer 39/3), *"Onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir!"* (Yunus 10/18) diyorlardı.

"Hayır, aksine onlardan uzaklaşıp gittiler." Yani onlara yardım etmeden kaybolup gittiler. *"Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir."* Yani putlarının, kendilerini yardımsız bırakarak kaybolup gitmesi, müşriklerin onları ilâh edinmelerinin ve Allah'a ortak koşmalarının sonucu ve Allah adına yalan söylemelerinin neticesidir.

26-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maddi yönden çokça imkân sahibi olmak, kulu manevi yönden zayıflatır ve Hak'tan uzaklığını artırır. Bunun için sûfiler şöyle demişlerdir: Maddi olarak artan her şey, manevi olarak azalır. Maddi olarak azalan her şey de manevi olarak artar. Manevi olanla anlatılmak istenen, yüce zatın sırlarının ve sıfatlarının nurlarının keşfidir. Allah Teâlâ kuluna, beş duyu organını onları kendisine yaklaştıran ve marifetine ulaştıran şeylerde kullanması için vermiştir. Kul onları bu hedefin dışında kullandığında cezalandırılır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Dinlemeye Gelen Cinler

Cenâb-ı Hak sonra, kulak nimetini kendisini Rabb'ine ulaştıran şeyde kullanarak onun faydasını gören kimselerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ صَرَفْنَٓا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَۚ فَلَمَّا حَضَرُوهُ
قَالُٓوا اَنْصِتُواۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِرٖينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا
يَا قَوْمَنَٓا اِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرٖيقٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَٓا
اَجٖيبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهٖ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ
مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي
الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءُۜ اُولٰٓئِكَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٣٢﴾

29. *Hani Kur'an'ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemek için hazır bulunduklarında birbirlerine, "Susun!" dediler. Kur'an okunması bitince de birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler.*

30. *Dediler ki: "Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Musa'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları tasdik eden, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik."*

31. ***"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun, ona iman edin ki Allah sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun."***

32. ***Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir. Onun için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hani Kur'an'ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik."* Bunlar Nusaybin ve Ninova cinleridir. Ninova, Kûfe'de bir yer olup Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] beldesidir.

"Cinler, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] *Kur'an'ı dinlemek için hazır bulunduklarında birbirlerine, 'Susun* ve dinleyin' *dediler. Kur'an okunması bitince de birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler."* Yani kavimlerine döndüklerinde onları uyarmayı düşünerek oradan ayrıldılar.

Rivayet edildiğine göre cinler, kulak hırsızlığı yapar, gökten gizlice haber çalarlardı. Gök korunmaya alınıp bunu yapmak isteyen cinlerin üzerine ateş topu atılınca, cinler, "Bu, yeni bir olay sebebiyle oldu; bunun sebebini anlamak için yerin doğusunu ve batısını dolaşıp bakın!" dediler. Bunun üzerine Nusaybin ve Ninova cinlerinden yedi veya dokuz kişilik bir grup harekete geçti. Zûbia ismindeki reisleri de içlerindeydi. Önce Tihâme'ye doğru gittiler, oradan Nahle vadisine geldiler. Orada Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] rastladılar. Allah Resûlü, sabah namazını kılıyordu. Onun okuduğu Kur'an'ı dinlediler. Bu hadise, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tâif dönüşünde gerçekleşti. Allah Resûlü Tâif insanlarını Allah'a davet için gitmiş, fakat onlar kendisini yalanlamış, davetine tepki vermiş, hatta cahil insanları kışkırtıp kendisini taşa tutmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber geri döndü. Nahle'ye varınca sabah namazını kıldı. Namaz kılarken bir grup cin ona rastladı ve okuduğu Kur'an'ı dinlediler. Allah Resûlü onların kendisini dinlediğini bilmiyordu. Allah Teâlâ durumu ona haber verdi.[134]

---

[134] Buhârî, Ezan, 105 (nr. 773); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/164; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/266.

Diğer bir rivayet ise şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], cinleri uyarmasını ve onlara Kur'an okumasını emretti. Cenâb-ı Hak, cinlerden bir grubu kendisine yöneltti ve onu dinlemeleri için topladı. Bunun üzerine Allah Resûlü ashabına,

"Bana cinlere Kur'an okumam emredildi, kim benimle gelir?" diye sordu ve bunu üç defa tekrar etti. Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] hariç, hepsi başlarını öne eğdiler. Bundan sonrasını Abdullah b. Mesud şöyle anlatıyor:

"Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte yola çıktık; Mekke'nin en üstünde Hacûn denen yere geldik. Hz. Peygamber, benim etrafımda yere bir daire çizerek, *'Ben dönünceye kadar çizginin dışına çıkma!'* buyurdu. Sonra az ileri gidip Kur'an okumaya başladı. O sırada şiddetli bir gürültü duydum. Hatta, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir şey oldu diye korktum. O sırada gökten kartal gibi şeylerin akıp inerek yürüdüğünü gördüm. Allah Resûlü'nün etrafını birçok karaltı sardı; benimle onun arasına engel oldu; sesini işitemez oldum. Sonra gelenler bulutlar gibi parçalanarak gittiler. Hz. Peygamber sabah namazı gibi yanıma geldi. Bana,

'Uyudun mu?' diye sordu; ben de,

'Hayır, vallahi hiç uyumadım; hatta gördüğüm şeylerden dolayı defalarca insanlardan yardım istemeyi bile düşündüm fakat senin onlara asânla işaret ederek, 'Oturun' dediğini işittim' dedim. Allah Resûlü,

'Eğer çizginin dışına çıksaydın, onlardan bazılarının seni kapıp götürmeyeceğinden emin olamazdım!' buyurdu ve sonra,

'Bir şey gördün mü?' diye sordu. Ben de,

'Evet, beyaz elbiseler içinde siyah adamlar gördüm' dedim. Allah Resûlü,

'Onlar, Nusaybin cinleriydi, sayıları da on iki bindi' buyurdu."[135] Allah Resûlü'nün onlara okuduğu sûre Alak sûresiydi.[136]

---

[135] Taberî, *a.g.e.*, 21/166-169; Begavî, *a.g.e.*, 7/267; Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/465-466.

[136] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/217 (Beyrut 1996).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Cinler, kavimlerine döndüklerinde *dediler ki: Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Musa'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları tasdik eden, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik."*

Bir rivayete göre, onların böyle söylemelerinin sebebi, yahudi olmalarıydı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cinler, Hz. İsa'nın davetini işitmediler."[137] Ancak bu, uzak bir görüştür.

Âyette geçen hak, doğru inançlar veya Allah'tır. Buna göre mana şudur: O (Kur'an) doğru inançlara veya Allah'a ulaştırır.

Âyette geçen dosdoğru yol, Allah'a ulaştıran yoldur. O da ilâhî hükümler ve salih amellerdir.

Cinlerin sözü şöyle devam ediyor: "*Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *uyun.* Ona, onun peygamberliğine veya Kur'an'a *iman edin ki Allah sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun."*

Affedilecek günahlar, kul ile Allah Teâlâ arasında kalan günahladır; kul haklarına gelince, onlar sadece iman ile affedilmez (Bunun için hak sahiplerine hakları verilmeli veya kendilerinden helâllik alınmalıdır). Bazıları, iman etmekle, geçmişteki kul haklarının da affedileceğini söylemiştir.

Âlimler, mümin cinlerin, taatlerine karşılık cennete mi girecekleri yoksa sadece ateşten mi korunacakları konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Doğru olan görüş şudur: Cinler de insanların hükmündedir; taatlerine karşılık sevabı, isyanlarına karşılık da azabı hak ederler."

İmam Mâlik ve İbn Ebû Leyla da bu görüştedir.

---

[137] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/200; Nesefî, *a.g.e.*, 4/217.

Dahhâk demiştir ki: "Cinler de cennete girerler, orada yiyip içerler."[138] *"Herkese yaptıklarından dolayı dereceler vardır"* (En'âm 6/132) âyeti de bu görüşü desteklemektedir.[139] Bu âyetin (En'âm 6/132) tefsirinde konuyla ilgili açıklama geçti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir."* Yani hiç kimse O'ndan kaçıp kurtulamaz. Bir kimse yeryüzünün en uzak bölgelerine kaçıp en derin yerlerine girecek olsa bile, Allah'ın yakalamasından ve azabından kurtulamaz. *"Onun için, Allah'tan başka dostlar da bulunmaz."* Kendisine yardım edip onu Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir dost bulunmaz. Âyette, kulun, Allah'ın azabından kendi başına kurtulmasının imkânsız olduğu belirtildikten sonra, bir vasıta ve aracı ile kurtulmasının da imkânsız olduğu belirtildi. Âyette geçen "dostlar" ifadesi de durumun vehametini anlatmak içindir. Yani, ona dostlar bir fayda veremezse tek kişi hiç veremez.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte* Allah'ın davetçisine uymayan *bu kimseler, apaçık bir sapkınlık içindedirler."* Onların sapmış olduğu öyle açıktır ki aklı başında herkes bunu bilir. Çünkü onlar, hali böyle güzel ve şanı yüce bir davetçiye uymaktan yüz çevirdiler.

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cinler, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda güzel edebi korudular. Çünkü huzura geldiklerinde birbirlerine, "Susun, sessizce onu dinleyin!" dediler. Büyük zatlarla oturmak, sükût, vakar, heybet ve hudu (mahviyet içinde tevazu) gibi büyük bir edep ister. Nitekim -Allah kendilerinden razı olsun- sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı son derece edepliydi. Şöyle ki Allah Resûlü konuştuğu zaman sükût ederler, sanki başlarından kuş var da onu kaçırmaktan korkuyorlarmış gibi sessiz ve sakin otururlardı.

---

[138] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/465-466.

[139] Kurtubî, *a.g.e.*, 16/201.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Büyük zatlarla (âriflerle) oturduğun zaman, bildiğin ve bilmediğin her şeyi terkederek boş bir kalp ve tevazu içinde otur ki onların gönlünde saklı gizli sırrı elde edesin."

Uyarı ve öğüt meclisi sona erdiğinde, orada bulunan her bir fert, karşılaştığı kimseleri uyarmak ve Allah'a davet etmek niyetiyle meclisten ayrılmalıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ashabına şöyle buyururdu:

"Benimle bulunup sözlerimi dinleyenler, onu, meclisimde bulunmayanlara tebliğ etsinler."[140]

Kim hakkın daveti kendisine ulaştığında, onu kabul ederse kazanır. Kim de Allah'a davet eden kimseye uymazsa zarar eder, hüsrana düşer. Hak davete uymanın da değişik kısımları vardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İlâhî davete, bazıları nefsiyle, bazıları kalbiyle, bazıları ruhuyla, bazıları da sırrıyla uyar. Kim, hakka davet edildiğinde geri durur ve hemen icabet etmezse, bulunduğu hal üzere terkedilir, müşahede haline yükselemez."[141]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İlâhî davete nefsiyle (benediyle) icabet edenler, İslâm'ın vazifelerini yerine getirenlerdir. Kalbiyle icabet edenler, imanın vazifelerini yerine getirenlerdir. Ruhuyla icabet edenler, ihsan halinin vazifelerini yerine getirenlerdir. Sırlarıyla icabet edenler ise sürekli müşahede halinde kalan temkin sahibi (manevi halinde istikrara ulaşmış) kimselerdir. İmam Kuşeyrî'nin, "Olduğu hal üzere terkedilir" sözü, çağrıldığı müşahede haline ulaşamaz, imtihan bağları içinde bağlı kalır, demektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[140] Buhârî, Hac, nr. 1741; Müslim, Kasâme, 29, 30.

[141] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/401.

Yüce Allah'ın Her Şeye Gücü Yeter

Cenâb-ı Hak, yeryüzünde hiç kimsenin kendisini aciz bırakamayacağını gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ
بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدٖيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذٖينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَلَيْسَ هٰذَا
بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾

33. ***Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi? Evet, şüphesiz O, her şeye gücü yetendir.***

34. ***İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, kendilerine, "Bu gerçek değil miymiş?" denir. Onlar, "Evet, Rabbimiz'e andolsun ki gerçekmiş" derler. Allah, "Öyle ise (onu) inkâr etmenizden dolayı tadın azabı!" der.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi?"*

Gökleri ve yeri, bakacağı bir örnek ve taklit edeceği bir kanun olmaksızın yoktan var eden, onları yaratırken asla yorulmayan ve aciz kalmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi? Yani onların yaratılışını tefekkür ederek yüce Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini kesin olarak bilmediler mi?

"Evet, şüphesiz O, her şeye gücü yetendir." İlâhî kudretin her şeye güç yetireceği umumi olarak belirtildi ki bu, üzerinde durulan konu için de bir delil olsun.

Allah Teâlâ sonra, hakkında bunca delil sunulan öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin azabından bahsederek buyurdu ki:

"Resûlüm, şunu da hatırlat: *İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, kendilerine, 'Bu* gördüğünüz feci azap, *gerçek değil miymiş?' denir."* Bu ifadede, onların Allah'ın müjde ve tehditleriyle alay etmeleri ve, "Biz azap görmeyeceğiz" diyerek onu inkâra gitmelerine karşılık kendilerini alaya alma ve kınama vardır.

"Onlar da meleklere verdikleri cevapta, *'Evet, Rabbimiz'e andolsun ki gerçekmiş' derler."* Onlar, dünyada olduğu gibi, onların gerçek olduğunu itiraf ettiklerinde kurtulacaklarını düşünerek yemin ve vurguyla onun gerçek olduğunu söylerler.

Allah Teâlâ onlara, *"Öyle ise* onu dünyada *inkâr etmenizden dolayı tadın azabı, der."* Buradaki emir ile onlar alçaltılmakta ve kınanmaktadır. Bizi horluk içine düşürecek kötü hal ve durumlardan Allah'a sığınırız.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yakîn derecesindeki iman, özellikle iki şeyde istenir; tâ ki onlar, gözle görülmüş gibi tanınsın. Bunların biri, Allah Teâlâ'nın varlığı veya O'nun müşahede edilmesi, diğeri de kıyametin gelmesi ve yakınlığıdır. Ona öyle iman etmeli ki her an gözünün önünde olmalıdır; ashaptan Hârise'nin [radıyallahu anh] hali gibi. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün Hârise b. Mâlik [radıyallahu anh] ile karşılaştı. Ona,

"Hârise, nasılsın, ne halde sabahladın?" diye sordu. Hârise,

"Gerçek bir mümin olarak sabahladım" dedi. Allah Resûlü,

"Ne söylediğine iyi bak! Her sözün bir hakikati vardır; senin gerçek bir imana sahip olduğunun göstergesi nedir?" diye sorunca, Hârise [radıyallahu anh] şunları söyledi:

"Dünyadan gönlümü çektim (içimde dünyaya karşı bir rağbet ve sevgi kalmadı). Gecelerimi ibadetle, gündüzlerimi oruçla geçirmekteyim. Bu hal içinde Rabbim'in arşını açıkça görecek duruma geldim. Yine cennetliklerin cennette birbirini ziyaret edişlerini, cehennemliklerin ise ateş içindeki feryat ve inleyişlerini görür gibiyim."

Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu halinle sen gerçekten Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir müminsin; gerçeği tanıdın, doğru yoldasın, ona devam et" buyurdu.[142]

Önceki Peygamberler Gibi Sabret

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi ve diğer konulardaki inkârlarına sabretmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَۙ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ
فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. ***Resûlüm, azim sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Kâfirler için (azapları hususunda) acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, kâfirlerden gördüğün eziyetlere *azim sahibi,* halinde sabit ve metanetli *peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret."* Çünkü sen de onlardansın, hatta onların en mükemmeli ve en üstünüsün.

---

[142] İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd,* nr. 314; Abdürrezzâk, *Musannef,* 11/129 (nr. 20113); İbn Hacer, *el-İsâbe,* 1/689-690 (Beyrut 1995); Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/57.

Ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları, onların, Ahzâb sûresindeki âyette isimleri geçen peygamberler olduğunu söylemiştir. Bu âyet şudur:

"Resûlüm hatırla, biz, bir zaman peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan da söz almıştık" (Ahzâb 33/7).

Bu âyette isimleri geçen peygamberler, yeni bir şeriat sahibi, onun kurulup yerleşmesinde büyük gayret göstermiş, bu işin meşakkatine, insanları ona göre yönetmeye ve kendilerine karşı gelenlerin düşmanlığına sabretmiş kimselerdir.

Bazıları onların, Allah Teâlâ'nın büyük imtihanlarına sabreden peygamberler olduğunu söylemiştir. Bunların başında Hz. Nuh [aleyhisselâm] gelir. O, kavminin eziyetlerine sabretmişti. Kavmi onu, bayılıncaya kadar döverdi. O ise ayılıp kendine gelince kalkıp yine davet ederdi.

Bir diğer sabır örneği Hz. İbrahim'dir [aleyhisselâm]. O, ateşe atılmaya, oğlunu kurban etmeye, vatanından ayrılmaya ve (ilâhî emir gereği) kundaktaki oğlunu, annesiyle birlikte ıssız beldede (Kâbe'nin temellerinin bulunduğu yerde) bırakıp geri dönmeye sabretmiştir.

Bir diğer sabır örneği Hz. Yakub'dur [aleyhisselâm]. O, oğlunu yitirmeye ve gözlerini kaybetmeye sabretmiştir.

Bir diğer sabır örneği Hz. Yusuf'tur [aleyhisselâm]. O, kuyuya ve zindana atılmaya sabretmiştir.

Bir diğer sabır örneği, zorluk ve hastalığa sabreden Hz. Eyyûb'dur [aleyhisselâm].

Bir diğer sabır örneği Hz. Musa'dır [aleyhisselâm]. Kavmi kendisine, *"'İşte Firavun ve ordusu arkamızda; yakalanmak üzereyiz!' dediğinde, 'Hayır, (bize yetişemezler); şüphesiz, Rabbim benimle birliktedir; O bana bir çıkış yolu gösterecektir!' dedi"* (Şuarâ 26/60-61). O, ayrıca, kavmiyle birlikte Tih çölünün zorluk ve sıkıntılarına sabretti.

Bir diğer sabır örneği, hatasına kırk sene ağlayan Hz. Davud'dur [aleyhisselâm].

Yine Hz. İsa da [aleyhisselâm] dünya adına hiçbir şeye sahip olmamış, taş üstüne taş koymayıp fakirliğe sabretmiştir. Allah hepsine salât ve selâm etsin.[143]

Bazıları da Ülü'l-azm (sabır ve metanet sahibi) peygamberlerin, İsrâiloğulları'na gönderilen on iki peygamber olduğunu söylemiştir. İsrâiloğulları bu peygamberlere isyan etti, bunun üzerine Allah Teâlâ peygamberlere, "Kendiniz bir tercihte bulunun; eğer isterseniz azabı size indiririm, İsrâiloğulları'nı kurtarırım; isterseniz sizi kurtarırım, azabı İsrâiloğulları'na indiririm" diye vahyetti. Peygamberler aralarında istişare ettiler; sonuçta azabın kendi üzerlerine inmesi ve İsrâiloğulları'nın kurtulması fikrinde birleştiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu peygamberlere yeryüzünün krallarını musallat etti. Zalim krallar tarafından bir kısmının vücudu testere ile ikiye ayrıldı; bir kısmının baş ve yüz derisi soyuldu; bir kısmı çarmıha gerildi; bir kısmı ateşte yakıldı (Bütün peygamberler bu imtihana sabrettiler).[144] Biz, Allah Teâlâ'dan afiyet dileriz; çünkü onlar yakînleri ve sabırları kuvvetli zatlardır; biz ise zayıf kimseleriz.

Bazıları, bütün peygamberlerin azim ve sabır sahibi olduğunu söylerken, bazıları, Hz. Yunus'la [aleyhisselâm], Hz. Âdem'i onlardan hariç tutmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Yunus hakkında, *"Balık sahibi (Yunus) gibi olma!"* (Kalem 68/48) buyurmuştur. Hz. Âdem [aleyhisselâm] için de, *"Onda bir azim bulmadık"* (Tâhâ 20/115) buyurmuştur.[145]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Mekke kâfirleri için* azaplarının inmesi hususunda *acele etme*. Şüphesiz, vaat edilen azap başlarına gelecektir. *Onlar*

---

143 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/80-81.

144 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/470; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/204.

145 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/218. Nesefî ayrıca, bütün peygamberlerin azim sahibi olduğu görüşünü de kaydetmiştir. Taberî, bu konuda İbn Zeyd'in şu görüşünü verir: "Bütün peygamberler azim (sabır ve metanet) sahibidir. Allah Teâlâ, ancak azim sahibi kimseyi peygamber yapar. Âyet, 'Önceki peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret' manasındadır" (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/177). Bu konuda -açık delil yoksa- isim ve sayı vermek yerine, sıfat vermek daha uygundur (mütercim).

tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, karşılaştıkları azabın şiddetinden ve süresinin uzunluğundan dolayı *sanki dünyada gündüzün bir saati kadar,* çok kısa bir süre *kaldıklarını sanırlar."*

Seâlibî demiştir ki: "Ey kardeşim, dünyanın birtakım karışık rüyalardan ibaret olduğunu bildiğinde, en emniyetlisi, burada ahiretin için azık edinmekle meşgul olman, organlarını günahlardan koruman, nefeslerini gaflet içinde geçirmemeye dikkat etmen ve sürekli Mevlâ'nı murakabe etmendir. O'nu dost edin, insanları bir kenara bırak!"

Seâlibî, daha sonra, İmam Gazâlî'nin *Bidâyetü'l-Hidâye* adlı eserinden, nefsi Allah'a yöneltmeye ve O'nun dışındaki şeylerden uzaklaştırmaya teşvik eden açıklamalar nakletmiştir. Oraya bakılabilir.[146]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu bir tebliğdir."* Yani size yapılan bu vaaz ve uyarı, öğüt olarak yeterlidir.

Yahut bu, Hz. Peygamber'den bir tebliğdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm bu, benden sana, senden de bütün âleme bir tebliğdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir."* Yani ancak bu öğüdün dışına çıkan kimse helâk edilir. Yahut bunca öğüdün veya taatin dışına çıkan kimseler helâk edilir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bunca açık öğüt ve kesin delillerden sonra helâk olan kimse, ancak bir delille (yani sebebi oluştuğu için) helâk olmuştur.

Yahut Allah'ın rahmeti ve ihsanı ile kimse helâk olmaz, helâk olanlar ancak helâki hak edenlerdir. Enbiyâ sûresinin son kısmı da benzer bir âyetle bitmiştir. Orada şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz bunda, Allah'a ibadet eden bir topluluk için yeterli mesaj vardır"* (Enbiyâ 21/106).

Faydalı bir bilgi: Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir kadın çocuğunu doğurmada güçlük çekiyorsa bir kâğıda önce şunlar yazılsın: 'Bismillâhirrahmânirrahîm lâ ilâhe illâllahü'l-azîmü'l-halim.

---

[146] Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* 3/181-182 (Beyrut 1996).

Sübhânellahi rabbi's-semâvâti ve'l-ard ve rabbi'l-arşi'l-azîm.' Sonra Nâziât sûresinin 46. âyeti ile Ahkâf sûresinin 35. âyeti yazılsın. Peşine, 'Sadakallahü'l-azîm' eklensin. Sonra o yazı bir suya konsun; doğum yapacak kadın bu su ile yüzünü yıkayıp ondan bir miktar içsin, doğumu kolay olur." [147]

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden azim sahibi olanlar, ciddiyet ve gayret sahibi kimselerdir. Belalar onları, hâlis hale getirmiş ve kuvvetlendirmiştir. Onların zâhirleri, celâl tecellilerine mahal olurken, iç âlemleri cemal tecellileriyle sefa içindedir. Onlar, terbiye yolunun esaslarını oluşturdular, hakikatin alametlerini ortaya koydular ve mücâhedenin zorluklarına katlandılar. Bunun sonucu olarak devamlı müşahede haline ulaştılar; ayrıca insanların terbiyesi ile meşgul oldular. Allah Teâlâ, onların vesilesiyle büyük kitleleri hidayete erdirdi. Onlar, ilâhî hükümleri yeniden hayata geçirmede ve dini ihya işinde peygamberlerin halifeleridir. Cenâb-ı Hak, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan eylesin.

Azim sahibi velilerden her birine, "Senden önceki azim sahibi velilerin sabrettiği gibi sen de sabret" denir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Sabır, Allah Teâlâ'nın hükümlerine uymak ve hiçbir hoşnutsuzluk göstermeden onlarda sabit kalmaktır." [148]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Büyük sabır gereken yerlerden biri de fakirliğin hücum ettiği ve sıkıntıların aktığı zamanlarda, insanlara el açıp zillete düşmekten kendini korumaktır. Allah kendisine rahmet etsin, hikmet sahiplerinden biri bu konuda demiştir ki:

"Geçimini sağladığın az şeye razı ol ve ona, elindeki az şeyi çok görüp ona şükreden kimse gibi şükret. İnsanın sürekli derecesini düşüren ve manen ilerlemesini engelleyen hırstan sakın. Aslanın, yelelerini düşmandan koruduğu gibi, şerefini koru ve o halde kal. Başına gelen sıkıntıya azim sahipleri gibi sabret ve onu görmezlikten gel."

---

[147] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/205; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/472.

[148] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/402.

Azim sahibi kimseler, insanlar tarafından bir eziyet gördüklerinde kendilerine, "Onların azabı için acele etme!" denir ve onlar, *"Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir"* âyetiyle teselli edilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanların, ilk yaratılışından ecellerinin sonuna kadarki süre, ezelin yanında bir an gibidir, hatta daha kısadır. Çünkü ezelin, bir başlangıcı ve bitişi yoktur. Hayır olsun şer olsun, bu bir anlık hayat içinde meydana gelen şeyin insan için önemini düşün (Hayırlı şeylere yönel ki kısacık ömrün zayi olup aleyhine dönmesin)."[149]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, sonra şunu açıkladı: İlâhî kahır tecellileri görüldüğünde, onların içinde ancak, kendi sıfatlarının (ve boş zanlarının) karanlıklarıyla perdelenip benim marifetimden habersiz olanlar helâk olur. '*Ancak* boş ve yanlış iddialarla *yoldan çıkmış bir topluluk helâk edilir*' âyetiyle bu durum açıklanmaktadır."[150]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, O'nun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Ahkâf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

◆

---

[149] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/402.

[150] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/303.

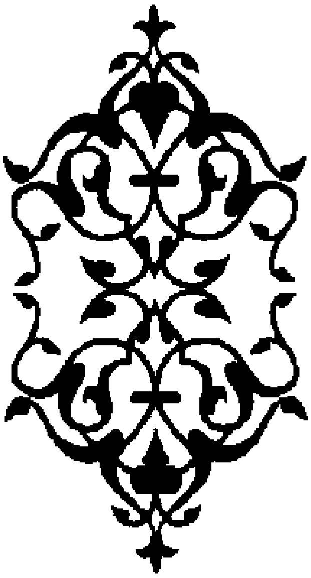

(47) MUHAMMED SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Muhammed sûresi, Medine döneminde inmiş olup otuz sekiz âyettir. Sûre, adını Peygamber Efendimiz'in ikinci âyette geçen adından almıştır. Sûreye yirminci âyette geçen "el-kıtâl" kelimesinden dolayı "Kıtâl sûresi" ismi de verilmiştir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir"* (Ahkâf 46/35) buyruldu. Onlar, bu sûrenin ilk âyetinde işaret edilen kâfirlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اَلَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ① وَالَّذٖينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ
مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ② ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذٖينَ
كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ
كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ③

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların amellerini Allah boşa çıkarır.

2. İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Rab'lerinden gelen bir hak olarak Muhammed'e indirilene inananların ise Allah günahlarını örtüp hallerini düzeltir.

3. Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla tâbi olmaları; inananların ise Rab'lerinden gelen hakka uymalarıdır. İşte Allah, insanlara kendi durumlarını bu şekilde meselle açıklar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların amellerini Allah boşa çıkarır.*" Yani Allah'ın yolundan yüz çeviren ve İslâm'a girmekten kaçınan yahut başkalarının müslüman olmasını engelleyen kimselerin yaptıkları hayır cinsi amelleri yok sayar; kaybolup zayi olmuş hale getirir.

Bir rivayete göre, âyette bahsedilen kimseler, Bedir Savaşı'nda müşriklere (ikram ve destek olsun diye) yemek yedirenlerdir.

Yahut onlar Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlardır. Onlar, kendilerinden ve diğer insanlardan İslâm'a girmek isteyenlere engel oluyorlardı.

Yahut onlar, hak yolu inkâr edip insanları ondan alıkoyan herkestir.

İşte Allah, bu kimselerin amellerini yok sayar; onların amelini kaybolup zayi olmuş yapar. Artık onları kabul edecek ve bir karşılık verecek kimse bulunmaz. Bu, onların zaten yok hükmünde olan ve aslen bir değeri bulunmayan amellerini yok saydı manasında değildir; asıl mana şudur: Onlar, kendi zanlarınca iyi diye bazı ameller yaptılar, fakat Allah onların yaptığı bu amellerin geçersiz ve boş olduğuna hükmetti. Çünkü onlar, akrabaya yardım, misafiri ağırlama, esirleri âzat etme ve onların dışında bazı güzel işler yapıyorlardı. Ancak imanları olmadığı için, yaptıklarının ahirette bir sonucu ve faydası olmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, onların Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tuzak kurma ve insanları İslâm'dan alıkoyma gibi yaptıkları işleri boşa çıkarttı; peygamberine yardım ederek ve dinini bütün dinlere üstün yaparak onların gayretlerini sonuçsuz bıraktı. Bu mana, aşağıda gelecek olan, *"İnkâr edenlere gelince, yıkım onlara! Allah, onların işlerini boşa çıkarmıştır"* (Muhammed 48/8) âyetine daha uygundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Rab'lerinden gelen bir hak olarak Muhammed'e indirilene inananların ise Allah günahlarını örtüp hallerini düzeltir."*

Bazıları, âyette bahsedilen kimselerin Kureyş'ten bir grup insan olduğunu söylemiştir. Onların ensar olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlardan iman edenler olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Tercih edilen görüş, âyetin umumi manada olup bu vasıftaki herkesi kapsadığıdır.

Onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen Kur'an'a iman etmişlerdir. İman edilmesi gerekli olan şeyler arasında özellikle Kur'an'ın söylenmesi, onun şanını yüceltmek ve onun, iman edilmesi gerekli olan şeyleri arasındaki yüksek konumuna dikkat çekmek içindir. Hiç şüphesiz hepsinde asıl odur. Bunun için, *"O Kur'an, Rabb'inden gelen bir gerçektir"* âyetiyle onun yeri vurgulandı. Çünkü Kur'an, kendisinden önceki diğer ilâhî kitapları neshetmiştir.

Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen şeyin, ona verilen din olduğu da söylenmiştir. Çünkü İslâm, başka bir din tarafından neshedilmez (hükmü kaldırılmaz); İslâm ise diğer dinleri yani onlarla ameli ortadan kaldırmıştır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların günahlarını örtüp hallerini düzeltir."* Yani Allah Teâlâ, onların daha önce yapmış oldukları inkâr ve isyanları, iman ve salih amelleri sebebiyle örter. Çünkü onlar, hepsinden tövbe edip hakka döndüler. Allah onları dinin emirlerini yerine getirmede muvaffak ederek ve kendilerine dünyaya sahip olma imkânı vererek hallerini ve durumlarını düzeltir. Yüce Allah bunu onlara zafer, izzet ve beldelerde hükümran olma imkânı vererek gerçekleştirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla tâbi olmaları; inananların ise Rab'lerinden gelen hakka uymalarıdır."* Kâfirlerin amellerinin boşa çıkarılmasının sebebi, kâfirlerin bâtıla yani şeytana uyup inkâra sapmaları ve insanları dinden alıkoymalarıdır. Müminlerin günahlarının affedilip hallerinin güzelleştirimesinin sebebi ise onların hakka yani Kur'an'a yahut Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği bütün şeylere uymalarıdır.

Yahut bâtıl ile, yok olup giden bozuk dinler; hak ile de sabit din (İslâm) kastedilmiştir.

Diğer bir görüşe göre, bâtıl ile küfür ve dinden döndürmek; hak ile de iman ve salih ameller kastedilmiştir.[151]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah, insanlara kendi durumlarını bu şekilde meselle açıklar."* Yani Allah, bu iki fırkanın hayret edilecek meseller arasında sayılacak hallerini ve vasıflarını açıklar. Bu, ilk grubun (kâfirlerin) bâtıla uyup zarar ve hüsrana uğramaları; diğerlerinin (müminlerin) ise hakka uyup kurtuluş ve felaha ulaşmalarıdır.

Mana şudur: Allah, insanlar kendilerinden ibret alsınlar diye onların hallerini meselle açıklar. Allah, bâtıla uymayı kâfirlerin amelleri için; hakka uymayı ise müminlerin amelleri için bir mesel yaptı.

Yahut Allah, amellerin iptal edilmesini kâfirlerin zararını anlatmak için bir mesel yaptı, ayrıca günahların örtülüp affedilmesini de salih insanların kurtuluşu için bir mesel yaptı.

1-3. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Velilerin varlığını inkâr eden ve insanları onlardan uzaklaştıran kimseler var ya, Allah onların kendisine seyrini (ilâhî huzura vuslatlarını) iptal etmiştir. Onlar, her ne zaman hak yolda biraz ilerleseler, çok geçmez geri dönerler. Kâmil bir imanla iman edenlere ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uyanlara gelince, Allah onların kötülüklerini örttü, hallerini güzelleştirdi; böylece onlar ilâhî huzura girmeye layık oldular.

---

[151] Görüşler için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/83.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnkâr edenler, kendileri iman etmeye yanaşmadılar ve insanları da iman etmekten alıkoydular. Allah'tan uzaklaşmaları sebebiyle azabı hak ettiler; insanları Allah'tan engellemeleri sebebiyle de perdelenmeyi hak ettiler."

Kuşeyrî, *"Allah onların halini güzelleştirdi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Küfür, amelleri boşa çıkarır; iman ise kulun cennette ebedî kalmasına vesile olur. Âyetin manası hakkında şöyle denilmiştir: O müminler, sürekli Allah'ın taatiyle meşgul oldular, Allah'ın emrine aykırı hiçbir iş yapmadılar; bu durumda kaçınılmaz olarak Allah da onların Allah ile meşgul olmalarının karşılığını kendilerine verdi."[152]

Allah Teâlâ'nın, *"Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla tâbi olmaları; inananların ise Rab'lerinden gelen hakka uymalarıdır"* âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Kâfirler, hayallerine atılan nefsin düşüncelerine ve şeytanın vesveselerine tâbi olarak, vahiy ve ilhamın ürünü olan doğru yolu kabul etmediler. Allah'ın dinini tasdik edenler ve Allah'ı Allah'ın özel yardımıyla müşahede edenler ise Allah'ın resûlünün sünnetine ve onun sözlerine tâbi oldular. Onlar ayrıca, sırlarına atılan nura, ilâhî beyana, ilhama ve kelâma uydular. Sırlarına atılan şey, Allah'ın taatinde ihlâs, hizmetinde edep ve O'ndan başkasından yüz çevirmektir. İbn Atâ demiştir ki:

"Bâtıla uymak, şehvetlerini ve nefsin arzularını yerine getirmektir. Hakka uymak ise ilâhî emirlere ve sünnetlere tâbi olmaktır."[153]

Kuşeyrî demiştir ki: "Hakka tâbi olmak, sünnetlere uymak, hakka riayette ve Allah'ın rızasını tercihte ciddi olmak ve taatleri hakkıyla yerine getirmektir. Bâtıla uymak ise bid'at çıkartmak, nefsin hevâsıyla amel etmek, nefsanî hazları tercih etmek ve günah olan işleri yapmaktır."[154]

---

[152] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/403.

[153] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/304.

[154] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/404.

Kâfir ve Din Düşmanlarıyla Savaş

Cenâb-ı Hak sonra, hak dini inkâr eden ve insanların İslâm'a girmesini engelleyenlerle cihada değinerek şöyle buyurdu:

فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا
الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا ذٰلِكَ
وَلَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ
قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ
﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنْ تَنْصُرُوا
اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَاَضَلَّ
اَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَرِهُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

4. ***Kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip hezimete uğrattığınızda bağı sıkı tutun** (sağ kalanlarını esir alın). **Bundan sonra esirleri ya karşılıksız bırakın ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için savaşı emretti. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.***

5. ***Allah onları hedeflerine erdirir ve hallerini hoş eder.***

6. ***Onları, kendilerine tanıttığı cennetine koyar.***

7. ***Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a** (O'nun peygamberine ve dinine) **yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.***

8. ***İnkâr edenlere gelince, helâk onlara! Allah, onların işlerini boşa çıkarmıştır.***

9. Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'ın indirdiğini beğenmediler; Allah da onların amellerini boşa çıkardı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun."* Boynu vurmak, kesin öldürmek için kullanılan bir tabirdir. Bu ifade, işin şeklini tarif ve onun korkunçluğunu tasvir ettiği gibi, gazilere kâfirleri en kolay öldürme yolunu da göstermektedir.

"Nihayet onları çökertip hezimete uğrattığınızda bağı sıkı tutun (sağ kalanlarını esir alın)." Yani onları fazlaca öldürdüğünüzde ve kendilerine iyi bir darbe vurduğunuzda yahut onları ağır yaralayıp hezimete uğrattığınızda, kendilerini esir alın ve kaçmamaları için bağlarını sıkı tutun.

"Onları esir aldığınızda, kendilerini ya karşılıksız bırakın ya da fidye karşılığı salıverin." Yani kâfirler esir alındıktan sonra, iki şey arasında tercih yapılır: Ya kendilerinden hiçbir şey alınmadan serbest bırakılırlar ya da fidye karşılığında bırakılırlar.

İmam Mâlik'e göre imam (devlet reisi veya onun vekili) savaş esirleri hakkında şu beş şeyden birini yapmakta serbesttir: 1. Karşılıksız serbest bırakma. 2. Fidye alıp salıverme. 3. Öldürme. 4. Köle yapma. 5. Cizye (baş vergisi) vermekle yükümlü tutma.

Bazıları, esirleri karşılıksız olarak veya fidye alıp serbest bırakmanın câiz olmadığını, bu âyetin, *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (Tövbe 9/5) âyetiyle neshedilip hükmünün kaldırıldığını, bunun için onların öldürülmesi gerektiğini söylemiştir.

Doğru olan görüş, âyetin hükmünün kaldırılmayıp yürürlükte olduğudur.

İmam Şâfiî'ye göre devlet başkanı, bu durumda şu dört şeyden birini yapmakta serbesttir: 1. Öldürme. 2. Köle yapma. 3. Müslüman esirlerle mübadele ederek serbest bırakma. 4. Bir karşılık almadan salıverme. Herhalde İmam Şâfiî'ye göre cizye, Ehl-i kitaba hastır.

Ebû Hanîfe'nin görüşü ise şudur: Devlet başkanı, savaş esirlerini sadece öldürmek veya köle etmek arasında serbesttir. Bu âyetin hükmü Tevbe sûresindeki âyetle kaldırılmıştır. Çünkü Tevbe sûresi en son inen sûrelerdendir.

Mücâhid'in[155] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bugün esirleri karşılıksız bırakmak (men) veya fidye ile salmak yoktur. Âyetteki "men"-den yani iyilikten kasıt, kendilerini öldürmeyerek iyilikte bulunmak ve onları köle yapmaktır. Yahut kendilerinden cizye alarak onlara iyilikte bulunmaktır."[156]

Meşhur olan, İmam Mâlik'in görüşüdür. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] savaş esirleri hakkında beş türlü uygulamada bulunmuştur. Allah Resûlü, Bedir günü Ukbe b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris'i bir yere hapsederek öldürmüştür. Diğer esirleri fidye karşılığında serbest bırakmıştır. Sümâme b. Üsâl el-Hanefî, elinde esir iken onu hiçbir karşılık almadan salmıştır. Benî Kurayza yahudilerinin kadınlarını köle yapıp satmıştır. Necrân hıristiyanlarına ve Hâcir Mecûsîleri'ne cizye yüklemiştir.[157]

Cenâb-ı Hak, sonra harbin gayesinden bahsederek buyurdu ki: "Savaşanlar silahlarını bırakıp *harp sona erinceye kadar hüküm budur.*" Yani sizinle harp edenler ağırlık ve aletlerini bırakıp savaş sona erene kadar boyunlarını vurun. Bu, harp edenler alet ve edevatlarını bırakıp ortada bir harp kalmayıncaya kadar onların boyunlarını vurun, sizinle savaşanları öldürün demektir.

Bazıları âyette geçen ve ağırlık manası verdiğimiz "evzâr" kelimesine, "günah" manasını vermiştir. Buna göre mana şöyle olur: Sizinle savaşan müşrikler toptan müslüman olarak işledikleri şirk günahını terkedinceye kadar boyunlarını vurun.

---

[155] Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

[156] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/221. Diğer görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/208-211.

[157] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/210.

Tercih edilen mana şudur: Müşrikleri öldürerek ve esir alarak tesirsiz hale getirin; tâ ki İslâm bütün dinlere üstün gelsin; Ehl-i kitap isteyerek veya istemeyerek iman etsin; bütün din Allah'a ait olsun ve böylece herhangi bir savaşa ihtiyaç olmasın.

Hasan-ı Basrî, âyete şu manayı vermiştir: "Sadece Allah'a ibadet edilinceye kadar onlarla savaşın."

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin kastı, verilen emre sürekli uyulmasındır."

Âyet şöyle devam ediyor: "Yapılacak iş bu. Yahut bunu yapın! *Eğer Allah dileseydi,* hiç savaş olmadan, yere batırma, şiddetli ses veya başka bir şekilde onları helâk edip köklerini kazıyacak sebepler indirerek *onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için savaşı emretti.*" Yani Allah, müminler kâfirlerle denensin, müminlere büyük sevap kazandırılsın ve kâfirlerden İslâm'a girmesi takdir edilenler de müslüman olsun diye onlara cihadı emretti.

"*Allah yolunda öldürülenlere,* başka bir gaye için değil sırf kelime-i tevhidi yüceltme uğruna canlarını verenlere *gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacak,* onları zayi etmeyecektir."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Allah onları hedeflerine ulaştırır.*" Yani Allah onları dünyada doğru ve hak yola, ahirette de büyük sevaba ulaştırır.

Şöyle denilmiştir: Allah onları, Münker ve Nekir'in kabir suallerine doğru cevap vermeye muvaffak eder.[158]

"*Ve* Allah, onların amellerini kabul ederek ve hasımlarını kendilerinden razı ederek *hallerini hoş,* gönüllerini şâd*eder. Onları, kendilerine tanıttığı cennetine koyar.*"

Mücâhid demiştir ki: "Allah, cennetliklere cennette kalacakları yerleri tanıtmıştır; öyle ki oraya gitmek için hiçbir rehbere ihtiyaç duymazlar." [159]

---

[158] Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/212.

[159] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/192.

Âyete, onlar için hoş kokularla kokulandırdığı cennete girerler anlamı da verilmiştir. İki manayı birlikte düşünmek mümkündür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey iman edenler! Eğer siz,* dininin yaşanmasına ve peygamberinin şeriatının yayılmasına destek vererek *Allah'a yardım ederseniz, O da* düşmanlarınıza karşı *size yardım eder,* size fetih nasip eder *ve* harp meydanlarında yahut İslâm yolunda *ayaklarınızı sabit tutar."*

"İnkâr edenlere gelince, helâk onlara!" Âyette geçen "ta'sen lehüm" ifadesi, bir beddua olup onlar için helâk, düşüş, çöküş, sürünme veya rahmetten uzaklık istemektir. İbnü's-Sikkît, bu kelimeye, "Yüz üstü sürünsün" manasını vermiştir. Allah onları yüz üstü süründürsün yani helâk etsin ve rahmetinden uzaklaştırsın anlamına gelir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah, kâfirlere dünyada öldürülerek ve esir edilerek bu zilleti yaşattı; ahirette ise baş aşağı ateşe itilerek daha büyük bir zillet yaşatacaktır."

Kâfirlerden kasıt, inkâr eden herkestir.

Bazıları, bu âyetteki kâfirlerden kastın, Allah'ın dinine yardım eden müminlerin zıddına iş yapan kâfirler olduğunu söylemiştir. Âyette sanki şöyle deniliyor: Eğer siz, Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar; kim O'na yardım etmezse helâk ona!

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah onların amellerini boşa çıkardı;* onları yok saydı."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu helâkin ve amelleri boşa çıkarmanın sebebi şudur: Onlar Allah'ın* Kur'an'dan *indirdiğini beğenmediler.* Çünkü onda Allah'ın birliği işlenmekte, ayrıca onların alıştığı ve nefs-i emmârelerinin arzuladığı şeylere aykırı hükümler bulunmaktadır. *İşte kâfirler bunları beğenmedikleri için Allah onların* akrabaya yardım ve iyilik türünden yaptıkları diğer *amellerini boşa çıkardı."*

4-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî düşmanla yapılan küçük cihadın sonu, onların İslâm'a girmesi, teslim olmaları veya sulh ile silahların bırakılıp harbin nihayet bulmasıdır. Nefisle yapılan büyük cihadın sonu ise nefsin teslim olması, kendisinden istenen şeye boyun eğmesi yahut bütün kötü isteklerinden uzaklaşıp manen ölmesidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Hak yolunda seyrü sülûk yapanlar, nefislerine galip geldiklerinde (en zor) seyirleri biter. Nefislerine galip gelip onu hükmü altına aldıklarında Hakk'a vâsıl olurlar."

Buna göre, *"Kâfirlerle savaşta karşılaştığınızda, onların boynunu vurun ..."* âyeti, hevâyı ve şeytanı öldürmeye, hak yolundaki diğer engelleri de kesip atmaya işaret etmekte ve onları hezimete uğrattığınızda bağlarını sıkı tutun, onların hilesinden emin olmayın uyarısında bulunmaktadır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Aynı şekilde kul da nefsine galip gelince, onda hiçbir kötü vasıf bırakmamalı, kendisine sıfatlarını ortaya çıkaracak bir alan ve hareket imkânı vermemelidir. Nefis zehirli bir yılana benzer; yılan tam olarak öldürülmeyip kendisinde biraz hayat kalınca, üzerine konan bir parmağa zehrini zerkeder."[160]

Ey ârifler, marifetullahta tam bir temkin halini elde ettiğinizde, ya nefisle yaptığınız büyük cihadı terkederek onu karşılıksız serbest bırakırsınız ya da müşahedenin halâveti (manevi tadı) içinde nefisten uzaklaşarak onu böyle bir karşılıkla serbest bırakırsınız. Nefis tamamen ölüp kendisiyle yapılan harp bitene kadar yapılacak iş budur. Eğer Allah dileseydi, sizi hiç cihad etmeden de nefisten kurtarırdı. Bu, ilâhî kudret için mümkün olan bir şeydir. Fakat Allah sizi imtihan etmek ve hak yolunda gidenlerle nefsanî hazlarına bağlanıp kalan kimseleri birbirinden ayırmak için nefisle cihadı emretti. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin dediği gibi, eğer nefisler olmasaydı, hakka gidenlerin seyri gerçekleşmezdi.

Allah yolunda ve marifetullahı talep uğrunda nefisleriyle cihad edenlerin Allah amellerini boşa çıkarmaz; onları marifetine ulaştırır, müşahedesi içine daldırarak hallerini güzelleştirir ve kendilerini marifet cennetlerine dahil eder. Yüce Allah, bu cennetleri onlara ârif şeyhler vasıtasıyla açıklayıp tanıtmıştır. Yahut onlar için marifet cennetlerini hoş kokularla kokulandırmıştır. Böylece onlar, Allah'a yönelten ilâhî vâridatların nesimi ile O'nu müşahede nurlarına ulaşırlar.

---

[160] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/404.

Allah Teâlâ, *"Allah yolunda savaşıp öldürülenlerin Allah amellerini boşa çıkarmaz"* âyetiyle ihlâsı elde etmeye işaret etmektedir. Çünkü küçük ve büyük cihad kulu Allah'ın rızasına veya marifetine ancak ihlâsla ulaştırır. Kul cihadını dünyada veya ahirette nefsine ait hiçbir gayeye yönelmeden sırf Allah rızası için yaptığında bu netice hâsıl olur.

Şeyh hafız Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde şu olayı nakleder: Meysere el-Hâdim demiştir ki:

"Düşmanla bir savaştaydık. Yanımda, zırha bürünmüş bir genç gördüm; genç sağa sola ve düşman ordusunun merkezine hücum etti. Sonra şu manadaki beyitleri söylemeye başladı:

'Ey Said, Rabb'in için güzel zanda bulun. İşte bu, senin temenni ettiğin şeydir. Ey cennet hûrisi, sen bizden uzaklaş, kenara çekil; biz senin için savaşmadık ve öldürülmedik! Fakat biz, sizin sahibinize (yüce Mevlâ) ulaşma iştiyakı içindeyiz. O, bizim gizli açık her şeyimizi bilir.'

Genç bunları söyledi ve düşmana hücum ederek çarpışmaya başladı, onlardan epeyce adam öldürdü, sonra yerine döndü. Düşman ona çok öfkelendi. Genç biraz sonra şu manadaki beyitleri söyleyerek tekrar hücuma geçti:

"Ben, senden ümit içindeydim; ümidim boşa çıkmadı. Bugünkü çalışma ve isteğim boşa gitmedi. Ey cennet köşklerini güzel eğlencelerle dolduran Rabbim; eğer sen olmasaydın, cennetteki eğlence ve neşenin hiçbir tadı olmazdı!"

Genç bunları söyleyerek düşmanların arasına daldı ve vuruşmaya başladı, onlardan pek çok kimseyi öldürerek safına döndü. Düşman onun bu haline çok öfkelendi. Genç üçüncü kez saldırıya geçti. O sırada şu manadaki beyitleri okuyordu:

'Ey huld cennetinin eğlencesi hûri, sen dur ve beni dinle: Biz senin için savaşmadık. Sen dur ve hemen cennete geri dön, biraz çabuk ol. Bana heveslenme, bana heveslenme, bana heveslenme! (Benim arzum Rabbim'in rızası ve cemalidir).'

Allah kendisinden razı olsun, genç bunları söyledi ve düşmanla çarpışmaya başladı, şehid olana kadar vuruştu. Allah kendisine rahmet etsin." [161]

Allah Teâlâ'nın, *"Eğer Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı hak yolda sabit tutar"* âyetinde, insanlara vaaz ve öğütle uğraşanlarla, dinin yayılması, Allah'ın kullarının O'nun sevgisine ve taatine sevkedilmesine çalışan davetçiler için bir teşvik vardır ve bu kimseler gayrete getirilmektedir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Canımı elinde tutan Allah'a yemin olsun. İsterseniz size Allah'ın adıyla yemin edebilirim: Şüphesiz, Allah'ın kullarının en sevimlisi, Allah Teâlâ'yı kullarına sevdiren ve yeryüzünde halka nasihat ederek dolaşanlardır."[162]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

> *"Bütün insanlar Allah'ın bir ailesi durumundadır. Bu aile içindeki insanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır."*[163]

İnsanlara verilecek en büyük fayda, onların Allah'a irşad edilmesidir; bu onlar için ebedî saadet vesilesidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kulun Allah'a yardımı, nefsi, hevâsı ve şeytanı ile mücâhede etmesidir; çünkü onlar Allah'ın düşmanlarıdır. Kul onlarla mücadeleye girince, Allah onu kuvvetlendirir ve düşmanlarına karşı kendisine yardım eder. Bu yardım, düşmanlarının şerrini ondan gidererek, kendisini taatinde istikamet üzere tutarak ve onu cemalinin keşfiyle mükâfatlandırarak gerçekleşir. Nihayet kul, kulluk makamında ve rubûbiyyet nurlarının keşfinde sabit hale gelir."[164]

---

[161] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/173-174.

[162] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, 53; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, 16/103 (nr. 44069), biraz farklı lafızlarla.

[163] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 6/65; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın kuluna yardımı, dinini yüceltme ve düşmanlarını uzaklaştırma noktasında olur."

Kuşeyrî, *"Sizin ayaklarınızı sabit tutar"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Bu durum, kulun din düşmanlarının saldırıları karşısında hezimete uğramaması, onlara düşmanlıkta kalbinin zayıflamaması ve dinini yüceltme konusunda Allah'a olan güveninin sarsılmaması konusunda Allah'ın sürekli kendisini muvaffak etmesiyle gerçekleşir."[165]

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'a davet eden ve dinine yardımcı olan müminlerin aksine, onları tenkit edenlerden bahsederek şöyle buyurdu: "İnkâr edenlere gelince, onlara helâk olsun! Allah onların amellerini boşa çıkardı. Onların amelleri kusurlu olduğu için, onlarla Allah'ın marifetine ulaşamazlar."

Tefekkür ve İbret

Cenâb-ı Hak sonra, düşmanların zararlarından kurtulmanın en kısa yolu olan tefekkür etmeyi ve ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَاْكُلُونَ كَمَا تَاْكُلُ الْاَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾

---

[164] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân* 3/304.

[165] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/405.

10. ***Onlar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Allah, onları yerle bir etmiştir. Bu kâfirler için de onların benzeri bir âkıbet vardır.***

11. ***Bunun sebebi şudur: Şüphesiz, Allah, iman edenlerin Mevlâ'sıdır*** *(dostu ve yardımcısıdır)*; ***inkâr edenlerin ise hiçbir dostu yoktur.***

12. ***Şüphesiz, Allah, iman edip salih ameller yapanları, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İnkâr edenler ise*** *(dünyadan bir süre)* ***yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların kalacakları yer ateştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O Mekke kâfirleri *yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı?*" Âyetin manası şudur: Onlar, yerlerinde oturdular; kâinattan ibret almak için gezip dolaşmadılar ki kendilerinden önce hakkı yalanlayan ümmetlerin âkıbetinin nasıl olduğunu görsünler. Zira önceki ümmetlerin yurtlarındaki kalıntılar, başlarına neyin geldiğini haber vermektedir.

"Allah, onları yerle bir etmiştir." Bu âyet, bir soruya cevaptır. Sanki, "Onların âkıbeti nasıl oldu?" diye bir soru soruldu da ona cevap olarak, "Allah onları, ailelerini ve mallarını helâk edip kökünden kazıdı" denildi.

"Öncekilerin yolundan giden *bu kâfirler için de onların benzeri* âkıbetler veya azaplar *vardır."* Bunun manası, onların helâkinin aynısı ve daha fazlası değil, bir benzeri vardır demektir.

Şimdiki kâfirlerin azabının öncekilerin azabından daha şiddetli olması da mümkündür. Nitekim onlar, kendilerini hafife alıp zayıf gördükleri müminler tarafından öldürüldüler ve esir alındılar. Kendisi gibi birinin elinde öldürülmenin acısı, umumi bir sebeple helâk olmanın acısından daha şiddetlidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah öncekileri dünyada bu şekilde helâk etti, onlar için ahirette de benzeri azaplar vardır.[166]

---

[166] Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/85.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun* yani şimdi ve gelecekte müminlere yardım edilip kâfirlerin helâk edilmesinin *sebebi şudur: Şüphesiz, Allah, iman edenlerin Mevlâ'sıdır,* yani onların yardımcısı ve kendilerine izzet verendir. *İnkâr edenlerin ise* başlarına gelecek ceza ve azabı onlardan savacak *hiçbir dostu yoktur."* Bu âyet, *"Sonra onlar, gerçek Mevlâ'ları olan Allah'a döndürülürler"* (En'âm 6/62) âyetiyle çelişmez, çünkü o âyetteki Mevlâ, mâlik, sahip manasındadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, iman edip salih ameller yapanları, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır."* Bu âyet, yüce Allah'ın müminlere dostluğunun hükmünü ve ahiretteki semeresini açıklamaktadır.

"İnkâr edenler ise dünya nimetlerinden az bir süre *yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler."* Kâfirler, âkıbetlerinden habersiz ve önlerindeki yemek üzerinde hiç tefekkür etmeden, aynen otlaklarında sonuçta boğazlanacağından habersiz bir halde otlayan hayvanlar gibi yiyip içerler. Kâfirlerin hayvanlara benzetilmesi şu yönlerden uygundur: Âkıbetinden ve nimeti verene şükürden uzak olmak, zararlıyı faydalıdan ayırmamak; haramı yiyip ondan sakınmamak gibi. Kâfirin yemeyi ihtiyaçla sınırlamaması ve onu belli vakitlere tahsis etmemesi de hayvanlara benzediği diğer yönleridir. Âyetin tasavvufî işaretleri bölümünde -inşallah- bu konuda daha fazla açıklama gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların varıp kalacakları yer ateştir."*

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İbret için tefekkür şu dört alanda olur:

Birincisi: Dünyanın süratle gidip yok olması konusunda düşünmektir. Dünya, görülen birtakım karışık rüyalara benzemektedir. İnsan, dünyanın kendisine bağlanan kimseyi nasıl ağına çekip yakaladığını, sonuçta kulun, hiçbir azığı ve hazırlığı olmadan Allah'ın huzuruna geldiğini, yüce Allah'ın haddi aşan zalimleri nasıl helâk ettiğini ve köklerini kazıdığını düşünmelidir. Bu düşünce insanın, ceza günü yani ahiret için gayrete gelip hazırlanmasını sağlar.

İkincisi: Ahiret yurdunun ve cennet nimetlerinin devamlı oluşu üzerinde düşünmektir. Bunu düşünen insan, dünya hayatını salih amel yapmak için bir fırsat bilip ona yönelir.

Üçüncüsü: Allah'ın, kullarına ihsan ettiği dünyevî ve uhrevî, maddi ve manevi nimetler üzerinde düşünmektir. Allah Teâlâ, *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız!"* (İbrahim14/34) buyurmuştur. Nimetler üzerinde düşünmek insanı, onların devam etmesi için şükre sevkeder.

Dördüncüsü: Sahip olduğu harika nizam ve intizamıyla önümüze konan şu âlemler üzerinde düşünmektir. Bu düşünce insanın, âlemleri yaratanı tanımasını, O'nun apaçık hikmet ve kudretini görüp hayran olmasını sağlar

İmam Kuşeyrî, *"Bunun sebebi şudur: Şüphesiz, Allah, iman edenlerin Mevlâ'sıdır; inkâr edenlerin ise hiçbir dostu yoktur"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mevlâ, seven demektir. Allah Teâlâ, iman edenleri sevmektedir; kâfirleri ise sevmemektedir. Bu âyetin, Kur'an'daki en ümit verici âyet olduğunu söylemek doğru bir tesbittir. Çünkü âyette, 'Allah zâhidlerin, âbidlerin, vird ve gayret sahiplerinin dostudur' denmedi, sadece, 'Allah, iman edenlerin Mevlâ'sı yani dostudur' dendi. Allah'a iman eden bir kimse, (günah olduğunu bildiği halde nefsine uyup) isyana dalsa da Allah'ın dostlarına dahildir."[167]

Kalpteki Allah sevgisi, iman ve yakînin artması derecesinde birbirinden farklıdır; kul ileri seviyedeki iman ve yakîni ile Allah tarafından sevilen ve özel yakınlığına ulaşan has dostlarından olur.

Allah Teâlâ'nın, *"İnkâr edenler ise* dünya nimetlerinden az bir süre *yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler"* âyetinden hareketle deriz ki; gafil de böyledir. Hayvanlar, nereden bulduğuna bakmadan ve bir ayrım yapmadan önüne gelen her şeyi yer; cahil de böyledir; o da helâl haram ayrımı yapmadan, bulduğu her şeyi yer. Hayvanların yemek için belirli bir vakitleri yoktur; onlar yiyecek buldukları her vakit yerler. Gafil ve kâfir de böyledir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

[167] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/406.

"Kâfir yedi mide ile yer; mümin ise az bir şeyle yetinir."[168]

Diğer bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Âdemoğlu karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır!"[169]

Hayvanlar, gaflet içinde yer. Kim bir şey yerken Rabb'ini unutursa onun yemesi de hayvanların yemesi gibi olur. Bu açıklamalar için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[170]

İbret Almayanların Sonu

Cenâb-ı Hak, kâfirlere ibret almalarını emredip onlar bunu yapmayınca, kendilerini helâkle tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّت۪ي اَخْرَجَتْكَۚ
اَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه۪ كَمَنْ
زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِه۪ وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٤﴾

13. ***Resûlüm, seni yurdundan çıkaran şehirden daha güçlü nice şehirler vardı ki biz onları helâk ettik. Onların hiçbir yardımcısı da olmadı.***

14. ***Rabb'inin katından açık bir delil üzere olan kimse, kötü işleri kendilerine güzel gösterilen ve nefislerinin arzularına uyan kimseler gibi olur mu?***

---

[168] Hadisin diğer bir rivayeti şöyledir: *"Mümin bir mide ile yer, münafık ise yedi mide ile yer"* (bk. Buhârî, Et'ime, 12; Müslim, Eşribe, 182; Tirmizî, Et'ime, 20; İbn Mâce, Et'ime, 3; Ahmed, *Müsned*, 2/21, 43, 74, 145).

[169] Tirmizî, Zühd, 47 (nr. 2380); İbn Mâce, Et'ime, 50 (nr. 3349); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5213; Hâkim, *Müstedrek*, 4/121.

[170] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/407.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, seni yurdundan çıkaran şehirden* yani Mekke'den *daha güçlü,* insanlarının sayısı çok daha fazla *nice şehirler vardı ki biz onları helâk ettik."* Yani seni yurdun olan Mekke'den çıkaran kavminden her yönüyle daha güçlü, daha üstün nice kavimler vardı ki biz onları çeşitle azaplarla helâk ettik. *"Onların hiçbir yardımcısı da olmadı."* Onlara yardım eden ve kendilerinden azabı savan kimse bulunmadı. Ey Kureyş, sizler onlardan daha zayıfsınız ve onları perişan eden azabın size inmesini daha çok hak ediyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'inin katından açık bir delil üzere olan kimse, kötü işleri kendilerine güzel gösterilen ve nefislerinin arzularına uyan kimseler gibi olur mu?"*

Âyetteki açık delil, kati burhan, insanları ve cinleri benzerinin getirmekten aciz bırakan Kur'an'la diğer mucizelerdir. Açık delil üzere olanla Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kastedilmiştir. Yaptığı kendisine güzel gösterilenler ise Mekkeliler'dir. Şeytan onlara, şirklerini, Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlığı güzel gösterdi. Onlar ayrıca bozuk hevâlarına tâbi oldular; içinde bulundukları hale bir delil aramak şöyle dursun, onun doğru olup olmadığı konusunda hiç şüphe etmeden her türlü sapkın işe daldılar.

Bazıları, Rabb'inden açık bir delil üzere olanlarla kastedilenlerin sadece dinin delillerine sımsıkı sarılan müminler olduğunu söylemiştir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Rabb'inden açık bir delil üzere olanların Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlerden ibaret olduğu görüşünü yüce Kur'an'ın nazmı desteklemiyor; çünkü bu durumda Resûlullah ile ameli kendisine güzel gösterilen kimse birbiriyle kıyaslanacak şekilde denk görülmüş olur ki Allah Resûlü'nün yüce makamı böyle bir kıyası kabul etmez. Burada takdir edilecek mana şudur: Durum böyle değil midir? Bütün işlerinin sahibi ve düzenleyicisi olan Allah tarafından gönderilen Kur'an ve diğer aklî delillerden apaçık bir delil ve parlak bir burhana göre hareket eden kimse, haddizâtında çirkinlerin en çirkini olan koştuğu şirk ve işlediği günahlar kendisine güzel gösterilen kimse gibi olur mu?"[171]

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, Allah'ın dostlarına eziyet eden ve onları vatanlarından çıkaran kimselere, dünyada veya ahirette helâk edilme tehdidi vardır.

"Rabb'inden açık bir delil üzere olan kimse ..." âyeti ile ilgili, Hûd sûresinin 17. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

Kuşeyrî, bu âyetteki "açık delil"i açıklarken demiştir ki: "Âyetteki 'beyyine' ışık, delil ve açık yolu görmek manasındadır. Âlimler, delillerinin ışığı ile hareket ederler; ârifler ise müşahedeye dayalı marifetlerinin ışığı ile iş görürler. Âlimler, usule ait delillerin hükümleriyle iş görürler; ârifler ise ilham ve vuslatın hükmüne göre hareket ederler."[172]

Müttakilere Vaat Edilen Cennet

Allah Teâlâ, *"Onları kendilerine tanıttığı cennetine koyar"* (Muhammed 47/6) âyetinde bahsettiği cennetini tanıtarak şöyle buyurdu:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا اَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ
مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَاَنْهَارٌ
مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ
كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ اَمْعَاءَهُمْ ⑮

15. ***Takva sahiplerine vaat olunan cennetin özellikleri şöyledir: Orada*** *(tadı, rengi ve kokusu)* ***bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ır-***

---

[171] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/86.

[172] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/407.

makları vardır. Onlar için orada her çeşit meyve ve ayrıca Rab'lerinden bağışlama vardır. Bunların durumu, ateşte temelli kalacak olan ve kendilerine bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şirkten ve isyanlardan korunan *takva sahiplerine vaat olunan cennetin* hayret verici *özellikleri* ve muazzam hali *şöyledir*: O, size anlattığımız cennettir. *Orada* tadı, rengi ve kokusu *bozulmayan su ırmakları*; asit ve başka sebeplerle dünya sütlerinin değiştiği gibi, *tadı değişmeyen süt ırmakları ve içenlere zevk veren şarap ırmakları mevcuttur*." Bu şarap, çok lezzetlidir; onda kötü bir tat ve koku bulunmadı gibi, baş ağrısı meydana getirme ve sarhoş etme endişesi de yoktur. O, sadece lezzet almak içindir.

"Orada ayrıca süzme bal ırmakları vardır." Bu bal, arının karnından çıkmadığı için ona bal mumu ve başka bir şey karışmaz. İmam Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cennette su, süt, bal ve şarap denizleri vardır; sonra onlardan nehirler ayrılarak (cennetin içinde) akar."[173] Tirmizî bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

Kâ'b el-Ahbâr'ın[174] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dicle, cennetin su nehrindendir. Fırat, cennetin süt nehrindendir. Nil, cennetin şarap nehrindendir. Seyhan, cennetin bal nehrindendir; bunların hepsi kevserden çıkar."[175]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Belki bu nehirler dünyaya çıktıkları zaman, gayba iman hali devam etsin diye halleri değişmiştir.

---

[173] Tirmizî, Cennet, 27 (nr. 2571); Ahmed, *Müsned*, 5/5; Dârimî, Rikâk, nr. 2836.

[174] Kâ'b el-Ahbâr, Ebû İshak Kâ'b b. Mâti' el-Himyerî el-Yemenî (v. 32/652-53), İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleriyle tanınan tâbiînden bir zattır. Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer zamanında müslüman olmuş ve vefatına kadar halifelerin yanında çeşitli hizmetlerde bulunmuştur (bk. M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, 24/1-3).

[175] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/478; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/217; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/464.

Denilmiştir ki: Bu nehirlerden önce "su" söylendi; çünkü su, hayatın vazgeçilmez bir unsurudur ve onsuz olmaz. Sonra "süt" söylendi; zira süt çoğu zaman yiyecek ve içecek yerine kullanılır. Peşinden "cennet şarabı" söylendi; çünkü insan doyana kadar yemek yediğinde nefsi, kendisinden lezzet alacağı bir şeyi arzular. Bu şey, cennet ehli için şaraptır. En son olarak "bal" söylendi; zira balda, dünyada içilen ve yenilen şeylerden dolayı vücutta meydana gelen hastalıklar için bir şifa vardır. Bal, sıra itibariyle en sondur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar için orada,* bahsedilen bunca nimet çeşitleriyle birlikte her türlü meyve vardır, yani meyvelerin her çeşidi mevcuttur *ve ayrıca* onlar için *Rab'leri tarafından lutfedilen* büyük bir *bağışlama vardır."* Âyette, "Onlar için rahmet vardır" denilmeyip "mağfiret vardır" denilmesi, şunu bildirmek içindir: Her iki dünyada da bedene ait nimetlere meyletmek, bir çeşit kusur olup mağfireti gerektirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunların durumu, ateşte temelli kalanın durumu gibi midir?"* Yahut cennetin durumu, ebedî ateşte kalanın cezası gibi midir? Bu iki grubun hali kesinlikle aynı değildir. Hak'tan gelen apaçık delile sımsıkı sarılanla, nefsinin hevâsına (kötü arzularına) tâbi olan kimseyi bir görmek; altından ırmaklar akan cennetlerle, içindekilere kaynar su içirilen cehennemi aynı görmek gibidir. Bu mümkün müdür? Cehennemliklere içirilen su öyle kaynardır ki onlara yaklaştırıldığında yüzleri haşlanır ve kafalarının derisi düşer. Onu içtiklerinde bağırsaklarını parça parça eder. Allah'tan, bizi böyle bir azaptan korumasını ve her türlü dertten uzak tutmasını isteriz.

15. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kendilerini Allah'tan alıkoyan her şeyden sakınan müttakilere vaat edilen marifet cennetinin güzel hali şöyledir: Orada, hakikat ilimlerinin su nehirleri vardır; o ilimlerin safiyeti hiç bozulmamış ve nurları bulanmamıştır. Orada, Kitap ve Sünnet'le desteklenmiş şeriat ilimlerinin sütünden oluşan nehirler vardır. O ilimlerle amelin halveti değişmemiş, onlarla yüce Mevlâ'ya münâcâtın lezzeti kaybolmamıştır. O marifet cennetinde ayrıca müşahede (ilâhî aşk) şaraplarından oluşan nehirler vardır. O, içenlere lezzet veren, tadı akılları gideren, anlatılmakla anlaşılmayan bir manevi şaraptır. Yine o marifet cennetinde Cenâb-ı Hak'la konuşmanın, özel muhabbetin ve O'na münâcâtın balından oluşan nehirler vardır. Onlar, safi vakitlerde gerçekleşen, karışık şeylerden korunmuş özel manevi hallerdir. Ârifler için marifet cennetinde öyle taze hikmetler ve tatlı ilim meyveleri vardır ki onları kitaplar yazmaz, onlar ders halkalarından öğrenilmez (Onları öğrenip tatmanın yeri âriflerin meclisi, terbiyesi ve gönlüdür).

İmam Kuşeyrî, *"Takva sahiplerine vaat edilen cennetin özellikleri şöyledir"* âyetinin işareti sadedinde demiştir ki: "Bugün evliyanın hali de böyledir. Onlar için önce vefa şarabı (içeceği) vardır. Sonra sefa, sonra vela (dostluk), peşinden lika (kavuşma) halinin şarabı sunulur. Bu içeceklerin her biri için bir amel vardır. Onu içen kimse için de sarhoşluk ve ayıklık (sekr ve sahv) halleri vardır.

Kim, vefa şarabından yudumlarsa, kendinden geçme günlerinde, varlıklardan hiçbirine bakmaz.

Kim, sefa kâsesinden içerse, bütün karışık hallerden kurtulur. Bundan sonra ahdinde bir bulanıklık bulunmaz. Bütün vakitlerinde nefsinin kuruntularından arınmış ve onun boş taleplerinden kurtulmuştur. Dünyada ve ahirette Allah'tan başka bir derdi ve isteği kalmadan O'nun emirlerini yerine getirmekle meşgul olur.

Kim, özel dostluk kâsesinden içerse, kararı kalmaz, dostu gece gündüz bir an olsun sırrından ayrılmaz.

Kim de lika (vuslat) halinde ilâhî aşk şarabını içerse, sürekli bekâ halini (O'nunla olma nimetini) elde eder. Bundan sonra O'nunla olmanın dışında diğer hiçbir ihsanı talep etmez; çünkü onun, Cenâb-ı Hakk'ın kibriya (ululuk) tecellileri anında O'nun yüceliği içinde bütün varlığı yok olmuştur."[176]

---

[176] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/408.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Vefa içeceğine gelince, o, şeyhiyle birlikte irade (kendisine teslim ve tâbi olma) akdi yapmaktır. Yahut Cenâb-ı Hak ile muhabbet ve hizmet akdi yapmaktır. Onların her birine vefa gerekir. O, susuz bir kimsenin tatlı sudan içmesi gibidir.

Sefa şarabına gelince, o, marifetullah ilminin sefasıdır; o, süt gibi olup ruhlar onunla ilâhî huzura terakki anında gıdalanırlar.

Vela (dostluk) şarabına gelince, o, büyük velilerden temkin sahibi âriflerin içeceğidir. Onlar ezelî aşk şarabından içerler; önce sarhoş olup sonra kendilerine gelirler (Buna sahv hali denir). Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî bu konuda der ki:

"Bizim içtiğimiz, kırbalarda (fıçı ve küplerde) hazırlanan şarap değildir; bu şarap, toprakta yetişen maddelerden elde edilir. Onun sarhoşluğu benimkinden ayrıdır; benim sarhoşluğum ezelîdir."

Lika (vuslat) halindeki şaraba gelince, onunla kastedilen şey, âriflerin bekâ haline döndükleri vakitlerdir; o zaman ârifler türlü hikmetler ve hoş muamelenin manevi tadı içinde sefa sürerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkların haline değinerek şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ حَتّٰٓى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا۠ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ
وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَالَّذ۪ينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ
﴿١٧﴾ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةًۚ فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَاۚ
فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾

16. ***Onlardan bazıları seni dinler, fakat senin yanından çıktıkları zaman, kendilerine ilim verilmiş olanlara** (alay yollu),* ***"O az önce ne söylemişti?" derler. İşte bunlar, Allah'ın kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir.***

17. ***Hidayete ermiş olanlara gelince, Allah onların hidayetini artırır ve kendilerine takva halini verir.***

18. ***Onlar ancak kıyametin kendilerine ansızın gelmesini bekliyorlar. Şüphesiz onun alametleri gelmiştir. Kıyamet onlara gelip çatınca ibret almaları kendilerine ne fayda verecek?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan bazıları seni dinler."* Onlar münafıklardır. Münafıklar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinde hazır bulunuyor, sözünü işitiyor fakat onu hafife alarak söylenene dikkat etmiyor ve gereğini yapmıyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat senin yanından çıktıkları zaman,* sahabeden *kendilerine ilim verilmiş olanlara* alay yollu, *'O az önce ne söylemişti?' derler."* Yahut, "Biz yanından ayrılmadan önce yeni olarak söylediği söz neydi?" derler.

Mukâtil demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hutbe veriyor ve hutbesinde münafıkları kınıyordu. Münafıklar sözlerini dinlediler, mescidden çıktıklarında, alay olsun diye, Abdullah b. Mesud'a [radıyallahu anh], Resûlullah'ın ne söylediğini sordular."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben kendisine ilim verilenlerdenim; çünkü âyette buyrulduğu gibi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinden çıkan bazıları bana da, 'O az önce ne söylemişti?' diye sordular."[177]

Şöyle denilmiştir: İnsanlar üç gruptur: Hak sözü işitip gereğince amel edenler, işittiğini anlamayanlar, işittiklerini terkedenler.

---

[177] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/466.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bunlar,* asla hayra yönelmediklerinden *Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin* boş *arzularına uyan kimselerdir."* Bunun için, hiç hayrı olmayan şeyler yaptılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hidayete ermiş,* hak yola ulaşmış *olanlara gelince,* bu sebeple *Allah onların hidayetini,* ilim ve basiretlerini *artırır."* Yahut özel desteği ve ilhamla onların göğsünü açar (kalplerini genişletip hakikatleri kabul edecek hale getirir). Yahut Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işittikleri şeylerle onların sahip oldukları hidayet hallerini artırır.

"Ve kendilerine takva halini verir." Takvayı elde etmeleri için onlara yardım eder.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Kendilerine takvalarının mükâfatını verir.

Onlara, sakınacakları şeyi açıklar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar ancak kıyametin kendilerine ansızın gelmesini bekliyorlar."* Âyetin manası şudur: Onlar önceki ümmetlerin hallerinden ibret almadıkları gibi, kıyametin gelmesi ve içindeki büyük korkularla ilgili haberlerden de öğüt almıyorlar. Onlar ancak kıyametin âniden başlarını gelmesini bekliyorlar.

"Şüphesiz onun alametleri gelmiştir." Bu alametler, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesi, ayın ikiye yarılması ve bir görüşe göre insanları saran büyük bir dumandır.

Bu alametlerin şunlar olduğu da söylenmiştir: Akrabalık ilişkilerinin kesilmesi, şerefli insanların azalması ve alçak kimselerin çoğalması.

"Şüphesiz onun alametleri gelmiştir" âyeti, kıyametin geleceğini bildirmekten öte, onun âniden gelmesi için sebebin oluştuğunu göstermektedir. Bunun manası şudur: Onların, öğüt almaları için kıyametin âniden gelmesinden başka, öğüt almayı gerektirecek bir şey ve bekledikleri bir iş kalmadı. Çünkü onlara kıyametin alametleri geldi fakat onlar, başlarını kaldırıp da ona bakmadılar; onları kıyametin gelmesi için bir başlangıç saymadılar. Bu durumda geriye, onun âniden gelmesi kaldı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kıyamet onlara gelip çatınca ibret almaları kendilerine ne fayda verecek?"* Ahfeş demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Kıyamet onlara gelince, nasıl öğüt alacaklar? Yani kendilerine kıyamet gelince onlar nereden ve nasıl öğüt alacaklar?"

Âyette kastedilen şudur: Kıyamet gelince, öğüt ve ibret almanın bir faydası yoktur. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"O gün cehennem getirilir. O gün insan gerçeği anlar, fakat bu anlamanın ona ne faydası var?" (Fecr 89/23).

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve öğüt meclisinde, eğer öğüt veren kimse kalbi nurlanmış biriyse, onu dinleyen kimse muhakkak Allah'a yönelir. Fakat bu yönelme, nurun dinleyenin kalbine sirayeti ölçüsünde farklı olur. Nur, dinleyenlerin bazısının kalbinin dışına, bazısının kalbinin içine, bazısının ruhuna, bazısının da sırrına ulaşır. Bu, herkesin kalbini mâsivadan arındırması ve nuru almaya kabiliyeti ölçüsünde olur. Nur kimin kalbinin dışına ulaşırsa o kimse, zâhirî amele yönelir; dünya sevgisiyle ahiret sevgisi arasında olur. Nur kimin kalbine ulaşırsa o kimse, kalbiyle Allah'a yönelir; dünyayı arkasına atar. Nur kimin ruhuna ulaşırsa, kendisinden perde kalkar. Nur kimin sırrına ulaşırsa, o kimse Cenâb-ı Hakk'ı müşahedede temkin sahibi (sabit-kadem) olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Âriflerin nurları, sözlerinin önündedir. Nerede nur olursa, söz kalbe ulaşır."[178]

Ârifin meclisinde bulunan kimse onun sözlerinden faydalanmak isterse bu faydayı görür; yoksa orada ârifi tenkit için bulunuyorsa, onun hali şu âyette anlatıldığı gibidir:

"Onlardan bazıları seni dinler, fakat senin yanından çıktıkları zaman, kendilerine ilim verilmiş olanlara (alay yollu), 'O az önce ne söylemişti?' derler. İşte bunlar, Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir" (Muhammed 47/16).

---

[178] Açıklama için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 339 (Beyrut 2005).

Hidayetin hakikatine ermek için manevi terbiye yoluna giren kimselerin Allah hidayetini artırır; onlar, müşahede halinde temkin makamına ulaşana kadar sürekli manevi terbiye ve terakki içinde yükselirler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Türlü mücâhedelerle hidayet yoluna girenlerin, müşahede nurlarına ulaşmaları için Allah hidayetlerini artırır. Onlar önce, hak delil üzerinde düşünerek hidayet yoluna girdiler; Allah da hak yolu kendilerine güzelce açıklayarak onların hidayetini artırdı. Yahut onlar, ilme'l-yakîn ile hidayet yoluna girdiler; Allah da onları hakka'l-yakîne ulaştırarak hidayetlerini artırdı."[179]

Hidayetin Sebebi ve Esası: Kelime-i Tevhid

Cenâb-ı Hak sonra, hidayetin sebebinden ve aslından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ ۟ ﴿١٩﴾

19. ***Resûlüm! Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Sen hem kendi günahın hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahları için Allah'tan bağışlanma dile! Allah, sizin gezip dolaştığınız yeri de içinde kalacağınız yeri de bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Resûlüm! Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.*" Yani saadetin ve dâr-ı bekâda nimetleri elde etmenin esasının tevhid ve taat olduğunu, bedbahtlığın ve dâr-ı hevânda (ahirette) hüsranın sebebinin de şirk ve isyan olduğunu bilince, üzerinde bulunduğun tevhid inancında sabit dur. Şunu da bil ki varlık âleminde Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur; öyleyse O'ndan başkası ibadeti hak etmez.

---

[179] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/408-409.

Durum böyle olduğu için, *"Sen kendi günahın için istiğfar edip Allah'tan bağışlanma dile!"* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için günah sayılan şey, evlanın hilafına yaptığı işlerdir. Bu tür şeylere "günah" denmesi, kendisinin yüksek makamına göredir. Nasıl böyle olmasın ki salihlerin iyilikleri bazan mukarrebîn makamındakiler (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler) için günah sayılır. Her makamın kendine ait edepleri vardır; kul onlardan birinde kusur işlerse kendisine istiğfar emredilir. Peygamberlik makamı için birtakım edepler olduğu gibi, velilik makamı ve salihlerin makamı için de birtakım edepler vardır. Kullar, rubûbiyyetin haklarını bütünüyle yerine getiremeyecek zayıflıktadırlar. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın büyüklüğünü hakkı ile bilemediler"* (Zümer 39/67) buyurmuştur. Kısaca kulun, Allah Teâlâ'ya karşı korunacak edepleri ve hakları O'nun azametine layık bir şekilde bütünüyle yerine getirmesi âdeta imkânsızdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yüksek hali ve yüce makamıyla birlikte, bir münâcâtı sırasında halini şöyle ifade buyurmuştur:

"Allahım, ben seni hakkıyla senâ edip yüceltemem; sen kendi zatını övüp yücelttiğin gibisin."[180]

Kul, ilâhî huzura yaklaştıkta, kendisinden daha fazla edep istenir. O huzurda bir uyuklama hali yaşasa, kendisine istiğfar emredilir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir mecliste yetmiş -bir rivayette yüz- defa istiğfar ederdi.[181]

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, âyet üzerinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Doğru olan görüş şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfarı, affedilmiş olarak kalmayı ve günaha düşmekten korunmayı talep etmek içindir, yoksa günaha düştükten sonra affedilmeyi talep etmek için değildir. Allah Teâlâ ona, bu isteğini yerine getirdiğini haber vermiştir.

Şöyle denilmiştir: Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfarı, yüce Allah'ın emrini yerine getirerek O'na kulluk yapmak içindir, başka bir şey için değildir.

---

[180] Müslim, Salât, 222.

[181] Buhârî, Daavât, 3; Müslim, Zikir, 42; Ebû Davud, Vitir, 26.

Bana zâhir olan mana şudur: Allah Teâlâ'nın, Allah Resûlü'nün geçmiş ve gelecek günahlarını affettiğini müjdelemesiyle birlikte kendisine istiğfarı emretmesi, affetmenin vaade değil, gayb olan ilâhî dilemeye bağlı olduğuna işaret etmek içindir. Bu hakikattir; yapılan vaade güvenmek ve ona göre hüküm vermek ise şeriattır.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: 'Âyetin manası şudur: Resûlüm, sen, kıyametin geleceğini kesin olarak bildiğinde, onun alametlerinin geldiğini gördüğünde, artık sen işlerin en mühimi ve en evlası ile meşgul ol; tevhide yapış, Allah'ın zatını, O'na layık olmayan şeylerden tenzih et (uzak ve yüce tut). Sonra, sana layık olmayan terk-i evla türü şeylerden istiğfar ederek nefsini temizle, sen kâmil olunca, senin dışındakileri de kemale erdirmek için çalış; bunun için mümin erkekler ve mümin kadınlar için istiğfar et.'"[182]

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca *mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahları için Allah'tan bağışlanma dile.*" Yani onların günahlarının affedilmesi için Allah'a yalvar. Bu, onlar için hayır dua ve kendilerini günahlarının affedilmesine vesile olacak işlere teşvik ederek olur.

Âyetin ifade şekliyle şuna dikkat çekilmektedir: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfar etmesini gerektiren şeyler, müminlerin istiğfarını gerektiren işler gibi değildir. Olmaz ya, olduğunu farzetsek bile Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kusurları, müminler için iyilik sayılacak şeylerdir. Yine âyet bize şunu bildiriyor: Müminler günahlara dalma durumuyla yüz yüzedir ve bunun için istiğfara ihtiyaçları çok fazladır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah, sizin dolaştığınız ve kaldığınız yeri bilir.*" Yani Allah sizin dünyada dolaşıp durduğunuz yerleri bilir. Dünya hayatı, birçok merhaleden oluşmaktadır; kul bu merhaleleri katetmek zorundadır. Allah sizin, ahirette kalacağınız yeri de bilir; çünkü orası sizin sürekli yerleşip kalacağınız vatandır. Bunun için Allah size sadece dünya ve ahirette en hayırlı olanı emreder, öyleyse size emrettiği şeylere sımsıkı sarılın; şüphesiz sizin için ne mühim olanı odur.

---

[182] Abdurrahman-ı Fâsî'den (v. 1036/1626) yapılan alıntı, onun *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedendir.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah sizin geçim ve ticaret için dolaştığınız yerleri ve evlerinizde yerleşip kaldığınız mekânlara bilir.

Allah sizin, hayatınızda gezip dolaştığınız yerleri ve kabirlerinizde kalacağınız yeri bilir.

Allah sizin, iyi-kötü amelleriniz içindeki halinizi ve bunun neticesi olarak ahirette cennet veya cehennemdeki kalacağınız yerlerinizi bilir.

Allah sizin bütün hallerinizi bilir; O'na hiçbir haliniz gizli kalmaz; bu durumda O, kendisinden korkulmaya, isyan etmekten çekinilmeye ve istiğfar edilip af istenmeye layıktır.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, peygamberine, *"Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur"* buyurdu. Halbuki o, bunu bilmekteydi; fakat bu şekilde kendisine ilme devam etmesini ve daha fazlasını istemesini emretti. Bu onun ilimde ikinci haline göre verilmiş bir emirdir. İlim, bir haldir ve Hz. Peygamber'in aynı halde sürekli kalması câiz değildir; ona her an ilim gelmektedir.

Şöyle denilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ilme'l-yakîne sahipti, kendisine ayne'l-yakîne ulaşması emredildi. Yahut o, ayne'l-yakîne sahipti, hakka'l-yakîne ulaşması emredildi.

Bir başka yorum şöyledir: Allah Resûlü ashabına, *"Ben aranızda Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en çok korkanım"*[183] buyurunca, bu âyet indi, yani ona tevazu emredildi.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *'Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur'* buyurdu, Resûlullah da, 'Bildim' demedi. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], *'Teslim ol!'* buyurunca o, *'Teslim oldum'* (Bakara 2/131) dedi. Bundaki incelik nedir?"

---

[183] Buhârî, İmân, nr. 20, Edeb, nr. 6101.

Bunun cevabı şudur: Allah Teâlâ, *"Peygamber iman etti"* (Bakara 2/285) buyurarak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ne yaptığını kendisi haber verdi. İman, ilimdir. Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'ın yerine bunu söylemesi, kendisinin "bildim" demesinden daha mükemmel ve güzeldir.

Şöyle denilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Teslim oldum" dedi, peşinden imtihana tâbi tutuldu; bizim Peygamberimiz ise, "Bildim" demedi, afiyette tutuldu, bir imtihanla yüz yüze getirilmedi.

Yine bu konuda denilmiştir ki: Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] durumuyla Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali arasında çok fark vardır. Şöyle ki: Hz. Musa, daha fazla ilme ihtiyaç duyunca, Hz. Hızır'a gönderildi. Bizim Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] ise Allah Teâlâ, "Rabbim, ilmimi artır, de" buyurdu. İlminin artması için bir kula gönderilen kimseyle, Cenâb-ı Hak'tan ilminin artırılmasını istemesi emredilen kimse arasında ne kadar fark vardır.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ *"Bil ki ..."* emriyle, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önce varlıklara ait hazlardan, sonra da kendi benliğinden kesilerek tamamen yüce zatına yönelmesini emretmiştir. Kul, "lâ ilâhe illallah" sözünü, âdet usul veya hakikatinden habersiz olarak yani ne söylediğini bilmeyerek söylediğinde, bunun fazla kıymeti yoktur. Mesela kul, bir şeye hayret ettiğinde, bu hayretini "lâ ilâhe illallah" diyerek dile getirir ki bunun bir kıymeti yoktur. Fakat onu ihlâslı bir şekilde ve manasını bilerek söylediğinde gerçek anlamda söylemiş olur. Kul, gönlü başka varlıklara bağlı iken kelime-i tevhidi söylese, âriflere göre bu, gizli şirktir (Çünkü diliyle, "Allah'tan başka ilâh yoktur!" derken, gönlü başka varlıklara bağlanmıştır). Kul, kelime-i tevhidi hakikatiyle söylediğinde bu ihlâstır.

Kul, Rabb'ini önce delil ve hüccetle bilir. Onun bu bilgisi nefsiyle elde ettiği kesbî bir ilimdir. Bu, itikadın temelidir. Delile dayalı bütün ilimler bunun üzerine bina edilir. Sonra, Rabb'i hakkındaki açıklama ve deliller arttıkça, kulun ilmî kuvveti artar. Kulun nefsiyle elde ettiği ilimler, Allah'ın zikrinin kalbine galip gelmesiyle azalmaya (ve onun yerini ilhama dayalı marifetler almaya) başlar. Kul, müşahede haline ve hakikatin kendisini tamamen istila etmesine ulaştığında, bu haldeki ilmi zaruri (kesin ve yakîne dayalı) olur. Artık nefsiyle hissettikleri azalır. Hatta nefsiyle öğrendiği ilmi, bir delil olarak kalır. Öyle ki Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etme haline ulaşan kul, nefsinden gafil olur yahut nefsini unutur.

Şöyle denilmiştir: Denizin kenarında durup ona bakan kimse, denizin zâhirini görür. Denizin üzerinde yolculuk yapmaya başladığında görme hali kuvvetlenir. Denize dalınca ise içine dalıp kaybolduğu şeyden başka hiçbir şey hissetmez (Müşahede denizine dalan kimsenin hali de böyledir)."[184]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müşahede denizinin içine dalınca, artık delillerin bir etkisi kalmaz. Orada olan ancak zevkler ve keşiflerdir. Doğru olan şöyle demesidir: Kulun, hakikate ait keşfi ve zevkleri arttıkça, ilminin kuvveti artar; nihayet yüce mâbudunun müşahedesine dalıp kendi varlığından geçer. O zaman, önceki bildikleriyle sonraki öğrendikleri birbirinden farklı olur. Artık Cenâb-ı Hakk'ı bilmesi zaruri olduğu gibi, kendi varlığının aslen yokluk içinde olduğunu bilmesi de zaruri olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Resûlüm, kendi günahın için istiğfar et"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cüneyd-i Bağdâdî âyete şu manayı vermiştir: "Resûlüm, gerçekten bil ki sen, bizimle, bize ait olarak ve bizimle beraber bizi tanıdın. Bu işte, nefsine ait bir pay görmekten sakın. Eğer O'ndan başka bir şeyi hatırına getirirsen, bu düşüncenden istiğfar et. Bizden başkasına yönelmekten daha büyük bir günah ve kusur yoktur. Bu durum, bir an ve bir nefes olsa da!"[185]

Baklî, daha sonra, üstat Kuşeyrî'nin şu açıklamasını nakletmiştir: "Sen Rabb'ini kendi ilminle (ve nefsinle) bildiğini düşündüğünde, bundan dolayı istiğfar et. Şüphesiz, Hak Teâlâ'nın yüceliğini kendisinden başkası bilemez."[186]

---

[184] Açıklamalar için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/409-410.

[185] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/308.

[186] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/310.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu açıklamaların özeti şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfarı, herhangi bir kusur ve günahtan değil, ancak kendi varlığını görme düşüncesinden olabilir. Aslında, Allah ile birlikte başkasının kendisine ait müstakil bir vücudu yoktur. Şu halde yüce zatını hakikatiyle tanıyan, birleyen, takdis eden ve yücelten O'dur. Nitekim Abdullah-ı Herevî [kuddise sırruhû], kendisine, "Has tevhidin ne olduğu?" sorulunca şöyle demiştir:

"Hiç kimse yüce Allah'ın tekliğini ve birliğini hakikatiyle ifade edemez. Çünkü kim O'nu kendi aklı ve nefsiyle birlemeye kalkarsa şaşırır, inkâra kadar gider. Bir kulun O'nu kendi aklınca birlemesi mecazidir, hakikat değildir. Hem yüce Allah, onun vardığı sonucu iptal ve reddeder. O'nun varlığının ve birliğinin hakikatini ancak kendisi bilir. Başkasının O'nun hakkındaki tanım ve tarifleri hakikatten sapmadır."[187]

Müminlerin ve Münafıkların Vahiy Karşısındaki Tavrı

Cenâb-ı Hak sonra, vahyin inme anında ve sonrasında müminlerle münafıkların tavrından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌۚ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ
وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُۙ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ
اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۜ فَاَوْلٰى لَهُمْۚ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ
وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْۚ
﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُٓوا
اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰٓى
اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

---

[187] Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 48 (Kahire 1966). Sözün açıklaması için bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 618 (Kum 1413); İbn Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, 3/536-537 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.).

20. ***İman edenler, "Keşke** (içinde cihaddan söz edilen) **bir sûre indirilse!" derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. Yazıklar olsun onlara!***

21. ***Onların vazifesi, itaat ve güzel sözdür. İş kesinleştiğinde Allah'a karşı sadık olsalardı, bu, kendileri için daha hayırlı olurdu.***

22. ***Demek siz yönetime gelecek olsanız, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?***

23. ***İşte onlar, Allah'ın lânetleyip kulaklarını sağır ve gözlerini kör ettiği kimselerdir.***

24. ***Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edenler, 'Keşke içinde cihattan söz edilen bir sûre indirilse!' derler."* Gerçekten müminlerin cihada olan hırsları onları İslâm'ın yayılmasını temenni etmeye ve düşmanla savaşmaya sevkediyordu. Bunun için vahiy gelince seviniyorlar, vahiy geciktiğinde ise üzülüyorlardı. Münafıklar ise bunun aksi durumdaydılar.

"Fakat cihad konusunda *hükmü açık,* manası kapalı olmayan ve başka bir yoruma imkân vermeden kesin olarak cihadı emreden *bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince,* yani onda cihad emredilince *kalplerinde nifak hastalığı olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin baktığı gibi sana baktıklarını görürsün."* Yani münafıkların ondan rahatsız olup korku ve endişeden gözlerinin dışa fırladığını görürsün; aynen ölüm anında kendinden geçen kimsenin gözlerinin dışa fırladığı gibi.

Katâde demiştir ki: "İçinde savaş emredilen bütün sûreler muhkemdir (hükmü devam etmektedir)."[188] Onda nesih olmaz; çünkü savaş daha önceki sulh ve anlaşmayı yürürlükten kaldırmıştır. Kıyamete kadar cihad ve savaş yürürlükten kalkmaz.[189]

---

[188] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/222; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/225; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/496.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Müslümanlar, vahyin gecikmesinden sıkılıyor; bunun için vahyin sıkça inmesini temenni ediyorlardı. Münafıklar ise savaştan söz edilince hoşlanmıyorlardı, çünkü savaş onlara çok ağır geliyordu. Onunla asıl durumları ortaya çıktığı için rezil oluyorlardı ve savaş konu edilince Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], ölüm baygınlığı geçiren kimsenin baktığı gibi isteksiz ve korkuyla bakıyorlardı. Yani savaştan son derece nefret ediyorlardı. Bunun için âyetin sonunda, *'Yazıklar olsun onlara!'* dendi. Bu, onlar için bir tehdittir."[190]

Âyetin son kısmına, "Veyl (helâk ve azap) onlara", "Korktukları başlarına gelsin", "Ölüm onlara yakın olsun" gibi manalar da verilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların vazifesi, itaat ve güzel sözdür."* Yani onların Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmeleri ve güzel bir söz söylemeleri onlar için daha hayırlıdır.

Âyetin bu kısmında, münafıkların sözü nakledilmiş de olabilir. Buna göre mana şöyle olur: Münafıklar, "Bizim işimiz itaat ve güzel sözdür" dediler. Ancak onlar bunu nifakla söylediler, yani içlerinde kabul etmedikleri halde dıştan itaatkâr görünmek için söylediler.

"*İş kesinleştiğinde,* yani iş ciddileşip savaş kaçınılmaz olduğunda *Allah'a karşı* iman ve itaat sözlerinde *sadık olsalardı, bu onlar için* cihaddan nefret etmekten *daha hayırlı olurdu.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Demek siz yönetime gelecek olsanız yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?"* Yani eğer siz, insanların işlerini üstlenip onlara hükmetseniz mülkle övünerek ve tamamen dünyaya yönelerek yeryüzünde fesat çıkaracaksınız, öyle mi? Doğrusu sizin halleriniz dini harap edeceğinize ve dünyaya hırsla sarılacağınıza şahitlik etmektedir.

---

[189] Açıklama için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/225.

[190] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/411.

Âyete şu mana da verilmiştir: Demek siz, Allah'ın dininden ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetinden yüz çevirseniz, Câhiliye devrindeki saldırı, yağma, birbiriyle savaşarak akrabayla ilişiği kesme gibi şeyler yaparak yeryüzünde fesat çıkarmaya döneceksiniz, öyle mi?

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[191] denmiştir ki: "Âyette geçen 'tevelleytüm' fiiline verilecek en meşhur mana, 'yönetimi üstlenmek'tir. Buna göre mana, 'Hüküm ve idareyi üstlendiğinizde ...' demek olur. Bir hadiste, onların Kureyş'ten bir kabile olduğu ve Allah Teâlâ'nın kendilerinden, insanların yönetimini üstlendiklerinde fesat çıkarmamak ve akraba bağlarını koparmamak üzere söz aldığı söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Hacer yapmıştır."[192]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İşte onlar, Allah'ın lânetleyip kulaklarını sağır ve gözlerini kör ettiği kimselerdir."* Yani bu bahsedilenler, Allah'ın lânetleyip rahmetinden uzaklaştırdığı, kötü tercihleriyle hakka karşı sağır gibi davrandıkları için kendilerini hakkı ve öğütleri işitmekten yana sağır yaptığı, içlerinde ve dışlarında gördükleri âyetlere karşı kör gibi davrandıkları için gözlerini manen kör ettiği kimselerdir.

"Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?" Düşünüp de ondaki öğüt ve uyarıları anlamıyorlar mı? Anlasalardı kendilerini helâk eden işlere düşmezlerdi.

"Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var ki ona asla bir uyarı ulaşmıyor?"

Âyette, onların Kur'an üzerinde hiç düşünmemeleri kınandıktan sonra, kalplerinin kilitli olması konusuna dönülerek böyle buyruldu. Onların kalpleri bu haldeyken işin hakikati üzerinde düşünüp ibret alamaz.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Kur'an üzerinde düşünselerdi, bu onları irfana götürür ve kendilerini şaşkınlığın karanlığından kurtarırdı.

---

[191] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[192] bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/554 (Beyrut 1993). İbn Hacer, hadisi Taberî'nin *Tehzîbü'l-Âsâr* isimli eserinde naklettiğini belirtmiştir.

'Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?' Hak Teâlâ, (iman etmeyeceklerini bildiği için) kâfirlerin kalplerini kilitlemiştir. Artık oraya bir uyarı girmez. İlim şuası orada yer bulamaz. O kalp, işittiklerinden bir şey anlamaz. Bir evin kapısı kilitli olduğu zaman, oraya bir şey girmediği gibi, içindeki de dışarı çıkamaz. Kâfirlerin kalpleri de böyledir; onların içindeki küfür dışarı çıkmadığı gibi, kendisine çağrıldıkları iman da içeri girmez."[193]

İbn Atıyye, kâfirlerin kalplerindeki kilidin, onları imandan alıkoyan "rân" yani kalplerini kaplayan karanlık olduğunu söylemiş ve bu arada bir gençle ilgili şu olayı nakletmiştir:

"Yemen'den bir kafile Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına geldi. İçlerinde bir de genç vardı. Allah Resûlü onlara, *'Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?'* âyetini okudu. O zaman genç, 'Allah kilitlerini açıncaya kadar kalplerin üzerinde kilitleri durur' dedi. Gencin bu sözlerini işiten Hz. Ömer, 'O bu sözüyle gözümde büyüdü' dedi. Hz. Ömer [radıyallahu anh], halife oluncaya kadar bu genci unutmadı, halife olunca onu yanına alarak işlerinde kendisinden istifade etti."[194]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah bir kulun hayrını isteyince, onun kalbinin kilidini açar ve içine yakîn (şeksiz iman ve irfan) kor."*[195]

20-24. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Allah'a yönelen ve nefsini terbiye ile uğraşan kimseler, başlarına gelen sıkıntılara sevinirler. Bu sıkıntılar, fakirlik, zorluk, insanların onlarla uğraşması ve diğer musibetler olabilir. Onlar nefisleri ölüp marifetullah ile kalpleri ve ruhları dirilsin diye bu sıkıntıları severler. Kalplerinde vesvese ve boş düşünceler gibi hastalık bulunan kimseler ise bu tür sıkıntılardan kaçarlar ve onlara dair bir emare gördüklerinde, ölüm baygınlığına düşmüş kimse gibi korku ve endişeyle bakarlar. Halbuki onlar için en hayırlısı, ilâhî tecellilere boyun eğmek, bir ve kahhâr olan Allah'ın hükümlerine teslim olup rıza göstermektir.

---

[193] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/412.

[194] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/119. Gencin olayı için ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/287.

[195] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 30768.

Eğer onlar, nefisle cihada yönelme ve onu tedavi edecek kimseye yolculuk yapma konusunda iş ciddileştiğinde, taleplerinde samimi olsalardı ve manevi doktora (kâmil mürşid) yönelselerdi, bu onlar için daha hayırlı olurdu. Demek siz, nefisle mücâhededen yüz çevirirseniz ve manevi doktora gitmeseniz, isyanlara dalarak ve gaflet içinde kalarak yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi? Çünkü, akraba hukukunu gerçek manada ancak kalbi safi olan ve kalbinde ilâhî korku ve heybet bulunan kimse korur. Bu fesat peşinde koşanlar, Allah'ın kendilerini ilâhî huzurundan uzaklaştırdığı, Allah'a davet edeni işitmeye karşı kulaklarını sağır yaptığı, velilerini ve marifetinin nurlarını görmekten yana gözlerini kör ettiği kimselerdir.

Onlar Kur'an üzerinde hiç düşünmüyorlar mı? Şüphesiz, onda zâhirî ve bâtınî ilimler vardır. Ancak bu ilimler, kalplerin üzerindeki kilitler yani perdeler açıldığında hâsıl olur. Kalbi perdeleyen şeyler de özetle şu dört şeydir: Dünya sevgisi, baş olma sevdası, nefsanî hazlara ve şehvetlere dalmak ve kulu Allah'tan uzaklaştıran bağ ve meşguliyetlerin çokluğu. Kul bu perdelerden kurtulunca, kalbi safi olur, ilâhî zat ve sıfatların sırrı tecelli eder. Böylece insan Kur'an'ı hakkı ile düşünür, onun sırlarının denizine dalar, ondaki inci ve yakut misali ilimleri çıkarır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Haktan Dönenin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine yöneldikten sonra geri dönen kimsenin durumuna değinerek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى ۙ
الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمْلٰى لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ

كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيعُكُمْ فِى بَعْضِ الْاَمْرِۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
اِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَٓا اَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا
رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ
بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾

25. Şüphesiz, kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra gerisin geri küfre dönenlere, şeytan yaptıklarını güzel göstermiş ve kendilerini boş emellere düşürmüştür.

26. Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini beğenmeyen kimselere, "Bazı işlerde size itaat edeceğiz" dediler. Halbuki Allah, onların gizlice konuşmalarını bilmektedir.

27. Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken halleri nasıl olacak?

28. Bu, onların Allah'ı gazaplandıran şeylere uymaları ve O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmemelerinden dolayıdır. Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.

29. Yoksa kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?

30. Biz dileseydik, o münafıkları sana gösterirdik, sen de onları yüzlerinden tanırdın. Aslında sen onları, konuşma tarzlarından da tanırsın. Allah, bütün yaptıklarınızı bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra gerisin geri* küfre *dönenlere, şeytan yaptıklarını güzel göstermiş ve kendilerini boş emellere düşürmüştür."* Onlar, daha önce kalpleri hasta olarak tanıtılan ve onun dışında birçok fiil ve hallerinden bahsedilen münafıklardır. Onlar, kendilerine apaçık delil ve mucizelerle hak yol önlerine konup açıklandıktan sonra Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr ettiler.

Onların yahudiler olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre âyette bahsedilenler, bütün Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlardır. Onlar, kitaplarında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarını bulduktan ve bahsedilen peygamberin o olduğunu bildikten sonra kendisini inkâr ettiler. Şeytan da onlara bu yaptıklarını güzel gösterdi. Yahut onlara, büyük günahlara dalmayı kolaylaştırdı. Onları uzun emellere ve boş kuruntulara düşürdü.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çünkü o münafıklar, Allah'ın* Kur'an'dan Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] *indirdiğini beğenmeyen yahudilere, 'Bazı işlerde,* yani Muhammed'e düşmanlıkta ve dinine yardımdan geri durmada *size itaat edeceğiz' dediler."* Yahudiler, Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an'ın Allah katından geldiğini bildikleri halde, haset ederek ve onun kendilerine indirilmesini bekleyerek Allah'ın indirdiğini beğenmediler.

Yahut münafıklar, yahudilere yardımda ve eğer Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından başlarına bir şey gelirse onları savunmada kendilerine itaat edeceklerini söylediler. Onların bu sözü, şu âyette geçmektedir:

"Münafıklık yapanları görmedin mi? Kitap ehlinden inkâr eden kardeşlerine (yahudilere), 'Yemin ederiz, eğer siz Medine'den çıkarılırsanız biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize olan bir işte asla kimseye itaat etmeyiz. Eğer sizinle savaşılırsa, muhakkak size yardım ederiz' dediler" (Haşr 59/11). Âyetteki Ehl-i kitap, münafıkların kendileriyle dostluk kurup anlaşmaya vardık-

ları Kurayzaoğulları ve Nadîroğulları yahudileridir. Münafıklar bu sözü onlara gizlice söylemişlerdi. *"Allah, onların gizlice konuşmalarını bilmektedir"* âyeti bunu haber vermektedir. Yani Allah onların, yahudilerle yaptıkları gizli konuşmaları da dahil, bütün sırlarını ve gizli hallerini bilir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken halleri nasıl olacak?"* O anda nasıl bir çareye başvuracaklar ve ne yapacaklar? Bu ifade onların ölüm hâllerinin en kötü ve en feci şekilde olacağını tasvir etmektedir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her kim günah üzere ölürse, muhakkak melekler onun suratına ve arkasına vururlar."[196]

"Bu dehşetli ölüm, *onların* ikrar, isyan ve kâfirlere destek vermek gibi, *Allah'ı gazaplandıran şeylere uymaları ve* taat, iman ve müminlere yardım etmek gibi *O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmemeleri sebebiyledir.* İşte bundan dolayı *Allah onların,* iman halinde ve dinden çıktıktan sonra yaptıkları hayır türü *amellerini boşa çıkarmıştır."*

"Yoksa kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?" Bunlar, çirkin halleri genişçe açıklanan münafıklardır. Yani kalplerinde kin ve düşmanlık bulunan münafıklar, Allah'ın, bu kinlerini ortaya çıkarmayacağını, onu resûlüne ve müminlere göstermeyeceğini ve işlerinin gizli kalacağını mı zannettiler? Hayır, böyle bir şey olmaz, onların asıl hali muhakkak ortaya dökülür. Onların zannettiği şey, neredeyse ihtimal dışındadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz dileseydik, o münafıkları sana gösterirdik."* Sana onları tanıtacak alametleri gösterirdik, sen de onları daha önce görmüş gibi tanırdın.

İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

---

[196] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/229. Kurtubî, meleklerin yüze ve sırta vurma olayının Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir yardım olarak savaşta gerçekleştiğini, meleklerin, kâfirlerin yüzüne ve sırtına vurarak canlarını aldığını yahut bunun kıyamet günü kâfirlerin cehenneme sevkedilirken olacağını belirtir.

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bize bir hutbe verdi. Allah'a hamd ve senâdan sonra buyurdu ki: '*Şüphesiz, sizden bazıları münafıktır. Kimin ismini söylersem o ayağa kalksın*" buyurdu ve sonra, '*Ey filan, ayağa kalk!*' diyerek otuz altı kişinin ismini saydı."[197] Hadisin açıklaması için Tîbî'nin eserine bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şüphesiz, sen de onları* gösterdiğimiz alametlerle *yüzlerinden*, simalarından *tanırdın*." Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Bu âyetten sonra, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] münafıklardan hiçbiri gizli kalmadı; Allah Resûlü onları simalarından tanıyordu.[198] Bir gazvede bulunuyorduk. İçimizde de dokuz tane münafık vardı. İnsanlar onların durumu hakkında şüphe içindeydiler ve kendilerinden şikâyet ediyorlardı. Bir gece yatıp uyudular. Sabah kalktıklarında her birinin yüzünde, 'Bu bir münafıktır!' yazısının yazılı olduğunu gördüler."[199]

İbn Zeyd demiştir ki: "Allah Teâlâ, münafıkları ortaya çıkarmayı istedi ve müminlere onları mescidden çıkarmalarını emretti. Ancak münafıklar, 'lâ ilâhe illallah' sözüne sarılarak mescidden çıkmaya yanaşmadılar. Böylece kanları korundu (öldürülmekten kurtuldular). Kelime-i tevhidi söyledikleri için onlarla karşılıklı evlenme gerçekleşti."[200]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Aslında sen onları, konuşma tarzlarından*, sözlerini söyleyiş şekillerinden, üsluplarından ve yapmacık konuşmalarla itidalden ayrılmalarından *tanırsın*." Gerçekten onların dilleri keskin, kalpleri haraptır. Şu âyet de onların bu durumunu haber vermektedir:

"*İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına ait sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün doğru olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, amansız bir düşmandır*" (Bakara 2/204). Kimin kalbinde ne varsa dilinden o dökülür.

Denilmiştir ki: "İçinde gizli olan ne ise ağzından o çıkar."

---

[197] Ahmed, *Müsned*, 5/273; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/246; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 6/286 (Beyrut 1985).

[198] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/227; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/289.

[199] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/483; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/230; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/93.

[200] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/223; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/483.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, bütün yaptıklarınızı bilir."* Size, niyetlerinize göre karşılık verir. Çünkü ameller niyetlere göre değerlendirilir.

Bu âyet, müminler için bir müjde içermekte ve onların halinin münafıklardan ayrı olduğunu bildirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, bütün kullarının amellerini bilir; onların iyisini kötüsünden ayırır.

25-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hak yol kendilerine belli olduktan sonra, ondan geri dönenler (dinden çıkanlar) var ya, şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve kendilerini boş kuruntulara, uzun emellere düşürmüştür" âyetinin işaretiyle deriz ki: Bu gruba giren bazıları, velilerin sırlarını gördükten sonra, meşâyihin sohbetinden (terbiyesinden) çıktılar. Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi ve kendilerini boş kuruntulara, uzun emellere düşürdü. Daha önce Kuşeyrî'nin açıklamalarında da geçtiği gibi, bu kimseler, kıyamet günü kâmil insanlardan geri kalırlar, ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ve özel kabul görmüş âriflere katılamazlar. Bu kimseye bin tanıdık şefaatçi olsa da bir faydası olmaz. Hatta o kimse, velileri terkedişinin cezası olarak şöyle bir hali de yaşar. Ahirette ona, kendisinin dışında bir sûret verilir. Onu tanıyan marifet ehli kimseler, bu sûretin ona ait olduğunu düşünürler ve onun da kendileriyle birlikte olduğunu zannederek kimse ona şefaat etmez. Ârifler illiyyîn makamına yükseltilince, onun bu şekli silinip yok edilir ve kendisi avam insanların arasına gönderilir. Bu manadaki açıklamalar için Âl-i İmrân sûresinin 90. âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Şu kimse de âyette anlatılan gruba girmektedir: Onun kalbinde önce manevi bir ışık belirir ve içinde tevhid nuru parlar. Fakat bu kimse iman güneşi doğmadan önce dinden döner, güneşi kararır, irfan ışığı yok olur, yerini karanlığa bırakır, kalbini şek ve şüphe karanlığı sarar, aklının nuru kaybolur; artık bundan sonra o, içine düştüğü karanlıklardan bahseder, onlarda bir günah görmez."[201]

---

[201] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/413. Kuşeyrî, olayı bazı teşbihlerle anlatmıştır, biz mananın kolay anlaşılması için teşbihleri tercümeye yansıtmadık (mütercim).

Özellikle bu kimse, velilere eziyet vermede avam halkla birlik olur ve Allah'ın velilerine ilham ettiği sırları beğenmeyen münkirlere, "Biz, onlara eziyet olacak bazı işlerde size itaat ederiz, ne derseniz yaparız!" dediğinde, onun için bu sonuç kaçınılmazdır. Allah onların içlerinde gizlediklerini bilir. Âyetin devamındaki tehditler çok kere bu kimseleri de kapsar.

Yoksa kalplerinde bir hastalık yani Allah'ın velilerine düşmanlık bulunanlar, Allah'ın bu düşmanlığı dışarı çıkarmayacağını mı zannediyorlar? Bilakis Allah onu ortaya çıkarır ve onun vebalini açıklar; bir zaman sonra da olsa bu kimseler rezil ve rüsva olurlar.

"Sen onları konuşma tarzlarından tanırsın" âyetinde bahsedilen tanıma, sözü söyleyen kimsenin hitap şeklinde (sert veya yumuşak söylenmesinde) ve sözündeki manada gerçekleşir. Çünkü yüz hatları, içerdeki sırları gösterir, kalpleri saran şeyler, yüz hatlarına yansır. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Ben onun halini bilmiyor değilim; şüphesiz yüzde, kalpteki sevgi veya kızgınlığı gösteren bir alamet vardır."

Mümin, feraset nuruyla bakar; ârif hakikat gözüyle bakar; tevhid ehli ise Allah ile bakar, ona hiçbir şey kapalı kalmaz. Bu açıklamalar Kuşeyrî'den alınmıştır.[202]

Sadıkların İmtihanı

Cenâb-ı Hak sonra, hak yolda samimi olanları denemesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدٖينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرٖينَۙ وَنَبْلُوَا۬
اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَشَٓاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ
بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰىۙ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔاۜ وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

---

[202] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/413.

31. ***Andolsun biz, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz.***

32. ***İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler hiçbir şekilde Allah'a zarar veremezler. Allah, onların amellerini boşa çıkaracaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, sizi deneyeceğiz."* Vallahi biz, cihad ve onun benzeri meşakkatli işlerle sizi deneyeceğiz. Yani bir şeyi tanımak için deneyen kimsenin yaptığı gibi, sizi imtihanlara tâbi tutacağız; bunu adaleti en güzel şekilde ortaya koymak için yapacağız. *"Tâ ki içinizden cihad edenlerle,* cihadın ve diğer görevlerin meşakkatine *sabredenleri* açıkça belirleyip ortaya çıkaralım." Böylece ezelî ilimde belirlenen şeyler, fiilen ortaya çıkar ve herkes amelinin karşılığını alır. *"Bu imtihanla yapmak istediğimiz bir diğer şey de haberlerinizi ortaya koymaktır."* Yani sizin içinizde hayra koşmak yahut hayırdan geri durmak gibi hayır veya şer ne varsa, onu ortaya çıkararak sırlarınızı haber verelim diye böyle yaptık.

Bazıları, âyette geçen "haberler"le amellerin kastedildiğini söylemiştir. Yani ne yaptığınızı görmek ve göstermek için sizi çeşitli şekillerde deneyeceğiz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnkâr edenler,* insanları *Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler* yani ona düşman olanlar, bu inkâr ve engellemeleriyle *Allah'a hiçbir zarar veremezler."* Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tevrat'a geçen sıfatlarını, eliyle ortaya çıkan mucizeleri ve kendisine indirilen âyetleri gördükten sonra, ona düşmanlık eden Kurayzaoğulları ve Nadîroğulları'dır.

Bazıları, âyette konu edilen kimselerin, Bedir günü müşrik orduya yemek yediren Kureyş reisleri olduğunu söylemiştir.

"Allah'a hiçbir zarar veremezler" âyeti, kâfirler, kendisine düşmanlık yaparak Allah'ın resûlüne bir zarar veremezler anlamına da gelir. Âye-

tin bu ifade şekli, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şanını yüceltmek ve kendisine yapılan düşmanlığın ne büyük bir zulüm olduğunu göstermek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların amellerini boşa çıkaracaktır."* Yani Allah Teâlâ, dinini ortadan kadırmak ve resûlüne düşmanlık yapmak için kâfirlerin kurdukları tuzakları boşa çıkaracaktır; onlar bu hile ve tuzaklarıyla istedikleri tahribatı yapamayacak ve hedeflerine ulaşamayacaklardır. Bu yaptıklarının kendilerine sağladığı tek şey, öldürülmeleri ve vatanlarından sürülmeleri olacaktır.

31-32. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

İmam Kuşeyri demiştir ki: "Deneme ve imtihan ile insanların cevheri ortaya çıkar; böylece ihlâslı olan ortaya çıkar, dinden çıkan rezil olur, münafığın iç yüzü anlaşılır."[203]

Velilerden Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû], bu âyeti okuyunca ağladı ve, "Allahım, bizi imtihan etme; bizi imtihan edecek olsan rezil oluruz; halimizi örten perde açılır, asıl halimiz ortaya çıkar!" dedi.[204]

Onun sözüne, "Eğer imtihan edersen, bizi rahmetinle destekle" diye ilave etmesi uygun olurdu. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Manevi yolu inkâr edenler, insanları Hakk'a vuslat yolundan alıkoyanlar ve sünnetin usul ve metodundan dışarı çıkanlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Şüphesiz, Allah'ın öyle yiğit kulları vardır ki onlar, kıyamete kadar Allah'a daveti hakkı ile yerine getirirler, onlara düşmanlık edenler, kendilerine bir zarar veremez. Allah Teâlâ, insanların hak yoldan alıkoyan ve engelleyenlerin amellerini boşa çıkaracaktır; artık onlar, Allah dostlarını tenkit etmelerinin ve karalamalarının uğursuzluğu sebebiyle, veliler gibi şevkle Allah'a yönelemezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[203] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/414.

[204] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/232; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/227.

Allah'a ve Resûlü'ne İtaat

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde cihaddan hoşlanmayanları kötüledi. Aşağıdaki âyetlerde ise müminlere, onlar gibi olmamaları için cihad ve diğer konularda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] itaat etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا
اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا
وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُٓوا اِلَى السَّلْمِ
وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَۗ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾ اِنَّمَا
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ وَلَا
يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ
اَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۚ فَمِنْكُمْ
مَنْ يَبْخَلُۚ وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِه۪ۜ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ
الْفُقَرَٓاءُۚ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْۙ ثُمَّ لَا يَكُونُٓوا اَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

33. *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin ve amellerinizi boşa çıkarmayın.*

34. *Şüphesiz inkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da kâfir olarak ölenlere gelince, Allah onları asla bağışlamayacaktır.*

35. *Sakın (cihaddan) gevşemeyin; üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir.*

36. ***Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O size mükâfatınızı verir ve sizden bütün mallarınızı harcamanızı da istemez.***

37. ***Eğer bütün malınızı isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz, O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı.***

38. ***İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. İçinizden kimisi cimrilik ediyor. Cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik etmiş olur. Allah, zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer itaatten yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Cihad ve diğer işlerde emrettiği hususlarda *Allah'a itaat edin;* sizin için ortaya koyduğu uygulamalarda *Peygamber'e de itaat edin.* Kâfir ve münafıkların yaptığı gibi inkâr, nifak, kendini beğenme, gösteriş, yaptığı iyiliği başka kakma, iyilik yaptığı kimseye eziyet etme gibi yanlış işlerle *amellerinizi boşa çıkarmayın.*"

Âyette, büyük günahların taatleri boşa çıkardığına dair bir delil yoktur.[205] Mu'tezile ise aksi görüşte olup, işlenen büyük günahların yapılan taatleri boşa çıkaracağını söylemektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Başladığınız hayırlı bir ameli tamama erdirmeden yarıda kesip boşa çıkarmayın. Bazı fakihler, bu âyete dayanarak, amelin tamamlanmasını vâcip görmüş ve nâfile bir ibadete başlayan kimsenin onu tamamlamasının vâcip olduğunu söylemiştir.[206]

Âyetten bu hükmün çıktığını söylemek zayıf bir görüştür, çünkü âyetin devamında amellerin boşa çıkmasının inkârla olduğu belirtilmektedir. Âyetin öncesinde, "*Allah onların amellerini yok sayacak*" dendi, sonra da, "*Ey iman edenler, siz Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin;* inkârları, Allah yolundan alıkoymaları ve O'nun resûlüne isyan etmeleri sebebiyle Allah'ın, amellerini yok saydığı kimseler gibi olmayın!" buyruldu. Peşinden gelen, *"Şüphesiz inkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da kâfir olarak ölenlere gelince, Allah onları asla bağışlamayacaktır"* âyeti de bu görüşü desteklemektedir. Âyetin, Bedir'de öldürülüp Kalip Kuyusu'na atılan müşrikler hakkında indiği sahih olsa da onun hükmü, kâfir olarak ölen bütün kâfirleri kapsamaktadır.

---

[205] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/94.

[206] Bu konudaki görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/232-233.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sakın gevşemeyin,* cihad konusunda zafiyet göstermeyin. Sizler *üstün olduğunuz halde,* kâfirleri *barışa* ve anlaşmaya *çağırmayın."* Çünkü bu, dinde taviz verip zillete düşmektir.

Âyete, kâfirlerle sulh yapmakla birlikte cihaddan yana gevşemeyin manasını vermek de mümkündür.

"Allah, yardım ve desteğiyle *sizinle beraberdir."* Kim, galip ve muzafferse, Allah onunla beraberdir; artık onun zillet göstermesi ve düşmanına boyun eğmesi düşünülemez. *"O sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir."* Yani onları boşa çıkarmayacaktır. Ehl-i sünnet itikadına göre, salih ameller illâ bir mükâfat gerektirmediği (salih amele verilen mükâfat Allah'ın vaadi ve lutfu olduğu) halde, onlara karşılık verilmeyişinin, kazanılmış bir hakkı yok saymak gibi nitelendirilmesi ve bunun olmayacağının belirtilmesi yüce Allah'ın sonsuz lutfunu göstermek içindir.[207]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir."* Onun bir sebatı olmadığı gibi, itibara alınacak bir tarafı da yoktur. Öyleyse, dünyanın fâni hayatını, ahiretin ebedî hayatına tercih edip de büyük veya küçük cihadda ölümden çekinmeyin.

"Eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O size mükâfatınızı verir." Yani size, imanınızın ve samimi müminlerin elde etmek için yarıştığı salih amellerden işlediklerinizin sevabını verir. *"Sizden,* geçiminizi bozacak şekilde *bütün mallarınızı harcamanızı da istemez."* Sizden istediği malınızın azı olup o da fakirlere verdiğiniz kırkta birdir.

---

[207] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *a.g.e.,* 6/94.

"Eğer, Allah ve Resûlü *bütün malınızı isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz;* bu defa hiçbir şey vermezdiniz. *O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı."* Çünkü malını vermesi istendiği anda, imanında samimi olanla yalancı olan ortaya çıkar. Kinlerini ortaya çıkaran Allah Teâlâ veya cimrilikleridir; zira cimrilik, kalpte oluşan kinin sebebidir.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz."* Sizden istenen bu şey, savaş için harcama yapmanız ve zekât vermektir. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Eğer sizi bütün malınızı vermeye zorlasaydı, cimrilik edeceğinizin göstergesi, sizi malınızın kırkta birini vermeye çağırdığı halde, içinizden bazılarının cimrilik yapmasıdır.

"İçinizden kimisi cimrilik ediyor." Yani içinizden bazı insanlar, kendisinden istenen şeyde cimrilik ediyor. "Sadaka ve farz zekâtını vermede *cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik etmiş olur."* Çünkü infakın bütün faydası ve cimriliğin bütün zararı kendisine aittir. Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Şüphesiz, Allah Teâlâ cömert olan bir cahili, cimri âbidden daha çok sever."[208]

Diğer bir rivayette, *"Cimri âlimden daha çok sever"* buyrulmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah zengindir."* O'nun, mâsivadan hiç kimseye ihtiyacı yoktur; yaratılmış bütün varlıklar O'na muhtaçtır. *"Siz ise fakirsiniz."* Yani Allah Teâlâ, malınızdan bir şey vermeyi, ona ihtiyacı olduğu için emretmedi; çünkü O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Fakat sizin sevaba ihtiyacınız vardır.

"Ey Araplar ve diğer insanlar, *eğer* Allah'a ve Resûlü'ne itaatten ve Allah yolunda infaktan *yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir."* Sizi giderip yerinize sizden daha hayırlı ve daha itaatkâr bir topluluğu getirir. *"Sonra onlar,* itaat konusundan *sizin gibi olmazlar."* Bilakis, kendilerini Allah'a ve Resûlü'ne yaklaştıran şeylere rağbet ederek daha itaatkâr olurlar. Bir rivayete göre onlar İranlılar'dır. Allah Resûlü'ne, bu kavmin kimler olduğu sorulunca, Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] yanında bulunmaktaydı; Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] onun dizine vurarak şöyle buyurdu:

---

[208] Tirmizî, Birr, 40 (nr. 1961).

"Onlar bu ve bunun kavmidir. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki şayet iman Süreyya yıldızında olsa, İran'dan bazı adamlar ona ulaşırdı."[209]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her sözü hak ve gerçekleşmesi kesin olan Allah Resûlü doğru söylemiştir. İran ve Irak bölgesinden nice büyük âlim ve veli çıkmıştır; sûfîlerin imamı Cüneyd-i Bağdâdî, bu ümmetin büyük âlimi İmam Gazâlî ve onların dışındaki diğer âlimler gibi ...

Araplar'ın itaatten yüz çevirmeleri durumunda onların yerine getirilecek topluluğun melekler, ensar, Kindeliler, Yemenliler ve müslüman olan Rumlar olduğu da söylenmiştir; ancak bunlar içinde en meşhur olanı yukarıda geçen ilk görüştür.[210]

33-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin" âyetinin işaretiyle deriz ki: Ayrıca Allah'ın halifesine de itaat edin. O, müşahede halinde Allah'a davet eden kimsedir. Bir de müşahede haline ulaşmadan mücâhedeyi terkederek manevi seyrinizden geri dönüp amellerinizi boşa çıkarmayın.

Şüphesiz, manevi terbiye veren velilerin varlığını inkâr eden, insanları ondan alıkoyan, sonra da bu hal üzere ölen kimselerin Allah kötülüklerini örtmeyecek, onları, kendilerini Allah'tan perdeleyen nefislerini görmekten (benlik ve kibirden) uzaklaştırmayacaktır. Öyle ise ey nefisleriyle mücâhededen yana rahatlığa ulaşan ârifler, manevi cihadda gevşemeyin ve zafiyet göstermeyin; yoksa manevi seyriniz kesilir. Bu, dünyaya dönerek gerçekleşir. Siz, nefsinize karşı üstün halde iken ve onu elde etmeye tam yaklaşmışken, nefsi, onunla aranızda sulh ve anlaşma yapmaya çağırmayın. Hem Allah sizinle beraberdir. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

---

[209] Tirmizî, Tefsîru Sûre, 47 (nr. 3260-3261); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 7123; ayrıca bk. Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 62 (nr. 4897); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 231 (nr. 2546).

[210] Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/236.

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri biz, mutlaka bize getiren yollarımıza ulaştırırız. Şüphesiz, Allah iyilik sahipleriyle beraberdir" (Ankebût 29/69).

Allah sizin amellerinizden hiçbir şeyi noksanlaştırmaz; bilakis dünyada ve ahirette onun meyvesini size gösterir. Uzun emel sizi, nefisle mücâhededen gevşetmesin.

Şüphesiz, dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Yani, ölen kimseye dünya hayatının tamamı gündüzün bir saati gibi kısa gelir. Eğer Allah'ın bütün vaatlerine iman eder ve O'ndan alıkoyan her şeyden sakınırsanız, size dünyada ve ahirette mükâfatlarınızı verir. Allah'a davet eden peygamber veya kâmil mürşid sizden bütün mallarınızı istemez. O ancak kendisiyle özel görüşmeniz öncesinde (rahmet sebebi olsun diye) vereceğiniz ve size hafif gelecek şeyi (sadaka olarak vermenizi) ister. Şayet bütün malınızı isteseydi, cimrilik ederdiniz ve bu durum cimriliğinizi ortaya çıkarırdı. Bu, normal müridler içindir. Manevi hali kuvvetli seçkin müritlere gelince, olardan Allah için canları istense onu feda ederler ve elde ettikleri velilik nimeti yanında bu verdiklerini çok basit görürler. Mallarına gelince, onlara göre mal, cimrilik edilecek bir şey değildir.

Hakk'a vuslatı isteyen bütün sâliklere, âyette geçtiği gibi şöyle denir: *"Sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. İçinizden kimisi cimrilik ediyor. Cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik etmiş olur. Allah, zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer itaatten yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, zatıyla zengindir; zenginliği kendindendir. O'nun her dilediğini yapma gücüne sahip olması ve hiç kimseye muhtaç olmaması zenginliğindendir. Ey insanlar, siz ise hem yaratılış hem de varlığınızı devam ettirme nimetinde O'na muhtaçsınız. Başlangıçta sizi yaratması için, sonra sizi büyütüp beslemesi için, sonunda da sizi benliğinizden kurtarıp kendi zatı ile bâki etmesi için siz O'na muhtaçsınız. Allah ezelden ebede kadar sizden müstağnidir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur); siz ise ezelden ebede kadar O'na muhtaçsınız."[211]

Eğer manevi seyirden yüz çevirir ve temkin halinden önce ruhsatlara ve şehvetlere yönelirseniz, Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; onlar mücâhede yönünden sizden daha sabırlı ve daha gayretli, taleplerinde samimi ve kulluk edeplerinde sabit-kadem olurlar. Onlara ilâhî inâyet destek verir, üzerlerine hidayet nesimi eser. Sonra onlar, manevi seyirden yüz çevirme ve bu konuda zafiyet göstermede sizin gibi olmazlar; yüce Mevlâ'larına ulaşana kadar seyirlerine devam ederler.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Muhammed sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

◆

---

[211] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/415.

(48) FETH SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Feth sûresi Medine döneminde inmiş olup yirmi dokuz âyettir. Sûre, adını 1, 18 ve 27. âyetlerde geçen "feth" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrede, *"Siz üstün iken (kâfirleri) barışa çağırmayın, hem Allah sizinle beraberdir"* (Muhammed 47/35) buyurdu. Bu üstünlük, Allah Teâlâ'nın bu sûrenin başında işaret buyurduğu fetih müjdesidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحاً مُب۪يناًۙ ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ
وَمَا تَاَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطاً مُسْتَق۪يماًۙ ﴿٢﴾
وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْراً عَز۪يزاً ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Şüphesiz, biz sana apaçık bir fetih verdik.***

2. ***Onu sana, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması, sana olan nimetini tamamlaması ve seni dosdoğru yola iletmesi için verdik.***

3. ***Bir de sana şanlı bir zaferle yardım etmesi için böyle yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz sana apaçık bir fetih verdik."*

Fetih, "bir memleketin zorla veya sulh yoluyla, harple veya harpsiz olarak ele geçirilmesi" demektir. Çünkü bir belde ele geçirilmediği müddetçe, İslâm'a kapalıdır.

Âyetteki fetihten kasıt, Mekke fethidir. Bu görüş, Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye'den dönerken kendisine bu fetih müjdelenmiştir.

Âyette geçen fethin Hudeybiye fethi olduğu da söylenmiştir. Buhârî'deki bu görüş de Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir.[212] İbn Atıyye'ye göre sahih olan budur.[213] Âlimlerin çoğunluğu da bu görüştedir.[214] Hudeybiye'de cihad için biat yapıldı. Bu, İslâm'ın duyulma ve yayılma vesilesi oldu. Çünkü müşrikler, müslümanlarla aralarında harp bulunduğu için onlara katılmaktan ve müminlerle içli dışlı olmaktan alıkonuluyorlardı. Hudeybiye sulhu olunca, iki taraftaki insanlar birbirine karıştı. Kâfirler, İslâm'ın nurlarını (güzelliğini) görmeye ve Kur'an dinlemeye başladılar; bu sayede Mekke'nin fethinden önce birçok kimse müslüman oldu.

Rivayet edildiğine göre, Hudeybiye sulhu yapıldıktan sonra, müslümanlardan biri, "Bu bir fetih değildir; biz Beytullah'ı ziyaretten alıkonulduk ve kurbanlarımızın yerine ulaşması engellendi!" dedi. Bu söz Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ulaşınca şöyle buyurdu:

---

[212] Buhârî, Tefsîru Sûre, 48 (nr. 4834).

[213] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 5/125.

[214] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/296.

"Hayır, bilakis o en büyük fetihtir. Müşrikler sizi beldelerinden iyilikle geri döndürmeye razı oldular. Sizden hüküm istediler (hükümde görüşünüzü almak zorunda kaldılar). Aman için size yöneldiler ve sizde hoşlanmayacakları şeyleri (güç ve kuvveti) gördüler." [215]

Şa'bî'nin[216] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Feth sûresi Hudeybiye'de indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bu gazvede diğer hiçbir gazvede elde etmediği şeyleri elde etti. Şöyle ki: Bu gazvede, Rıdvan biatı[217] yapıldı. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] geçmiş ve gelecek günahları affedildi. Kurbanlık hayvanlar kesim yerlerine ulaştı. Hayber'in fethi müjdelendi. Hayber'in hurmalıkları müslümanların eline geçti. Allah Resûlü'nün haber verdiği gibi Ehl-i kitap Rumlar, ateşperest İranlılar'a galip geldi, müslümanlar buna sevindiler."[218]

Hudeybiye fethinde büyük bir mucize de gerçekleşti. Şöyle ki: Hudeybiye'de bulunan bir su kuyusu tamamen kurumuştu, içinde bir damla su yoktu. İslâm askerinin suya ihtiyacı oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ağzına bir miktar su aldı, onu ağzında çalkalayıp kuyuyu boşalttı. O anda kuyunun suyu kaynamaya başladı; orada bulunanların hepsi ondan içtiler. Bir rivayete göre, kuyunun suyu kaynadı, kuyu ağzına kadar su doldu ve ondan sonra bu su bir daha tükenmedi.

Diğer bir görüşe göre, âyette bahsedilen fetih, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için müyesser olmuş bütün fetihlerdir.

Şöyle de denmiştir: Bu fetih, Allah Teâlâ'nın Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] ihsan ettiği İslâm, nübüvvet nimetleri ve bunların yanında insanları delil ve kılıçla hakka davettir. Bu davetten ve kalplerin nura açılmasından daha açık ve daha büyük bir fetih yoktur. O, bütün fetihlerin başıdır. Çünkü İslâm'da gerçekleşen bütün fetihler, onun şubesidir.

---

[215] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/238, Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/509.

[216] Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

[217] Allah Teâlâ, Feth sûresinin 18. âyetinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye'de ağacın altında biat edenlerden razı olduğunu bildirdiği için, ona "Rıdvan biatı" denmiştir.

[218] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/244; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/239.

Bir başka görüşe göre, fetihten kasıt, hükmetmektir. Buna göre âyetin manası şöyledir: Resûlüm, Mekkeliler'in aleyhine olarak biz senin gelecek sene Mekke'ye girmene hükmettik. Bu açıklamaları Ebüssuûd yapmıştır. [219]

"Sana apaçık bir fetih verdik." Yani durumu açık, hali belli, hak ile bâtılı ayıran bir fetih verdik.

"Onu sana, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için verdik" âyeti, fethin gayesini bildirmektedir. Çünkü bu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] harplerin meşakkatini ve zor şartların sıkıntılarını göğüsleyerek Allah'ın kelimesini (dinini) yüceltme uğrundaki gayretinin bir sonucu olarak kendisine verilmiş bir müjdedir. Mana şudur: Resûlüm, Allah'ın senin terk-i evla türünden geçmişte olmuş ve gelecekte olacak bütün günahlarını affetmesine vesile olması için senin elinle fethi gerçekleştirdik. Bu fetih, zâhirde senin gayret ve çabalarının bir meyvesi olarak sana ikram edildi.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] affedilen işlerine "günah" denmesi, onun yüce makamına göredir. Bunun izahı yukarıda (Muhammed sûresinin 19. âyetinin tefsirinde) geçti.

Âyete şu manayı vermek uygundur: Resûlüm, biz sana bir fetih verdik ve senin için dünya ve ahiret saadetini içinde toplayan bir şeyin meydana gelmesine hükmettik. Bu şey, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlaması, sana olan nimetini tamamlaması, seni hidayet üzere sabit tutması ve sana yardım edip düşmanlarına galip getirmesidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca Allah'ın, senin tebliğ ettiğin dini yücelterek *sana olan nimetini tamamlaması için* onu sana verdik." Allah sana, peygamberliğe ilaveten dinî ve dünyevî nimetlerini akıtır.

"Seni dosdoğru yola iletmesi için." Yani seni, sağlam yolda ve dosdoğru dinde sabit tutması için ... Allah Resûlü her ne kadar fetihten önce

---

[219] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/97.

de istikamet üzereyse de fetihten sonra hak yol apaçık ortaya konmuş ve onun yöntemlerinin doğruluğu öncekinden daha net olarak insanlığa sunulmuştur.

"Ayrıca Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etmek için bunu verdi." Yani Allah bu yardımıyla senin tebliğiyle görevli olduğun dini yayar ve senin şerefini artırır. Bu yardımda izzet ve koruma vardır. Yahut o, kuvvetli ve düşmanları savan bir yardımdır.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, zatımızın sırlarını, sıfatlarımızın nurlarını ve fiillerimizin güzelliğini açarak sana apaçık bir fetih verdik; böylece sen bizimle (bizim özel izin ve desteğimizle) bizi müşahede ettin. Allah bunu seni affetmek için yaptı. Yani, yüce sevgilini düşünürken, seni kendi varlığını görmekten uzaklaştırmak, senin hissini ve resmini örtmek için böyle yaptı ki önceden ve sonradan, her şeyde bizimle olasın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Varlığın günahı, onu Allah'a ortak yapmaktır (Yani kendinde müstakil bir varlık ve yetki görmektir). Onun affı ise ikilik karanlığını yok etmek için onu vahdet (birlik) nuruyla örtmek yani silip atmaktır."

Ey ârif, Allah, sende rubûbiyyet tecellilerini müşahedeyi, kulluk edeplerini yerine getirmeyi ve zat-ı ezelîsini müşahedenin gereklerini yerine getirmede insanlara delil olma meziyetlerini birleştirerek sana olan nimetini tamamladı. Seni, huzurumuza ulaştıran dosdoğru yola sevketti. Artık sen, sana uyan kimselere bu yolu açıklayıp onda istikamet üzere götürürsün. Biz, seni zatımızı müşahedede temkin sahibi (sabit-kadem) yaparak, sürekli huzurumuzda bulundurarak ve özel gözetimimiz altında tutup inâyetimizle yükünü taşıyarak sana büyük bir yardımda bulunduk.

Müminlere İndirilen Sekînet

"Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti" âyeti inince, müminler, "Yâ Resûlallah, bu size ait bir müjde; gözünüz aydın olsun; bizim için ne var?" diye sordular, bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:[220]

هُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ السَّك۪ينَةَ ف۪ي قُلُوبِ الْمُؤْمِن۪ينَ لِيَزْدَادُٓوا ا۪يمَانًا مَعَ
ا۪يمَانِهِمْۜ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًاۙ
﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ
فَوْزًا عَظ۪يمًاۙ ﴿٥﴾ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِك۪ينَ
وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّٓانّ۪ينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِۜ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِۚ
وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَۜ وَسَٓاءَتْ مَص۪يرًا
﴿٦﴾ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَز۪يزًا حَك۪يمًا ﴿٧﴾

4. ***Allah, müminlerin imanlarına iman katmaları için kalplerine sekînet** (huzur ve güven) **indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

5. ***Allah bunu, mümin erkek ve kadınları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere koymak ve onların kötülüklerini örtmek için yaptı. İşte bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur.***

6. ***Bir de bunu Allah hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap***

---

[220] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 21/241.

etmek için yaptı.** (Onların müminler için bekledikleri) **kötü şeyler kendi başlarına insin! Zaten Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!

***7. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, Azîz'dir** (her hükmünü uygular), **Hakîm'dir** (her işinde hikmet sahibidir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah, müminlerin imanlarına iman katmaları için kalplerine sekînet,* huzur ve güven *indirendir.*" Allah onların kalplerine sekînet indirdi ki Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerle yaptığı antlaşmada kabul ettiği şartlardan dolayı kalpleri zafiyete düşmesin. Çünkü bu şartlar içinde şu maddeler de vardı:

Antlaşma süresi içinde (on yıl) müşriklerden müslüman olan biri, müşriklere iade edilecek,

Müslümanlardan biri müşriklere dönerse o, müslümanlara geri verilmeyecek.

Mekke'ye (Kâbe ziyareti için) bu sene değil, gelecek sene girilecek ve bu esnada müslümanlar silahsız olacak.

Ve bunların dışında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vahiyle kabul ettiği diğer şartlar.

Bu antlaşma yapıldıktan sonra, Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı takındığı tepkili tavır, onun şiddetli kuvveti ve din gayretinden ileri gelmiştir. Hem o, köle âzat ederek ve yaptığına kefâret olacak işler yaparak bu tepkisini telafi etmeye çalışmıştır.

Sekînete şu mana da verilmiştir: Allah'ın emrettiği hükümlere sabretmek, Allah'ın vaadine güvenmek ve emrini yüceltmek.

Allah müminlerin imanlarına iman, yakînlerine yakîn katmak için kalplerine sekînet indirdi. Yahut Allah onların, inanç esaslarına olan imanlarıyla birlikte, ilâhî hükümlere imanlarını artırmak için kalplerine sekînet indirdi.

Rivayete göre Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], 'lâ ilâhe illallah' şehadetiyle gönderdi. İnsanlar onu tasdik edip Allah'ın birliğini kabul ettiklerinde, Allah onlara namaz ibadetini emretti. Onu tasdik ettiklerinde oruç ibadetini ekledi. Onu tasdik ettiklerinde zekât görevini ekledi. Onu tasdik ettiklerinde cihadı ekledi. Onu tasdik ettiklerinde haccı ekledi. Böylece onlara dinini tamamladı."[221]

Bu durum şu âyette ifade edilmektedir: *"Allah, müminlerin imanlarına iman katmaları için kalplerine sekînet indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* Allah, onları dilediği gibi yönlendirir; bazan insanları birbirine musallat eder; bazan da hikmet ve maslahat icabı tarafların arasını düzeltir.

"Allah, bütün işleri her şeyiyle *bilendir;* tedbir ve takdirinde *hikmet sahibidir.*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah bunu, mümin erkek ve kadınları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere koymak ve onların kötülüklerini örtmek için yaptı."* Yani müminlere bu yetki ve imkânları verdi ki Allah'ın nimetlerini tanısınlar, ona şükretsinler ve böylece Allah onları altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere koysun ve onların kötülüklerini örtsün. Yani onların kötülüklerini örtüp kendilerine ve başkalarına göstermesin.

"İşte bu cennete koyma ve günahlarını örtme, *Allah katında büyük bir kurtuluştur."* Bu öyle büyük bir nimettir ki kıymeti takdir edilemez; çünkü o, iyiliği celbetmek ve kötülüğü savmak için himmetlerin ulaşmak istediği en son noktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bir de Allah bunu, yüce zatı hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etmek için yaptı."* Bu onların Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere verilen fetih, zafer ve nimetlerden dolayı kinlenmeleri ve onu kötü görmeleri sebebiyledir.

---

[221] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/298; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/514. Kaynaklardan kısmen ilaveler yapıldı ve hükümlerin sırası tarihî seyrine göre verildi (mütercim).

Münafıkların, müşriklerden önce söylenmesi, onların azabı müşriklerden daha çok hak etmelerindendir.

Onların Allah hakkındaki kötü zanları şuydu: Allah, Peygamber'ine ve müminlere yardım etmez, onları Mekke'ye geri döndürmez, yani orayı zorla fethederek ele geçiremezler. "Onların müminler için bekledikleri *kötü şeyler kendi başlarına insin!"* Korktukları kötü hal başlarına geldi ve onları çepeçevre sardı.

"Zaten Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* Bu âyet, az yukarıda müminlere indirilen sekînetin peşinden söylenmişti; burada azaptan sonra ikinci kez söylendi. Bunun manası şudur: Rahmet orduları da azap orduları da Allah'a aittir.

"Allah, Azîz'dir, yani her işinde galiptir; O'nun azabını kimse geri çeviremez. *O, Hakîm'dir,* her işini hikmetle sağlam ve güzel yapar; yaptığına itiraz edilmez." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, kendisine yönelen kimselerin kalplerine sekînet (sabır, sükûnet, güven) indirir; böylece onlar celâl tecellileriyle (sıkıntı ve zorlukla) ve cemal nurlarıyla (rahmet ve nimetle) yüz yüze geldiklerinde, sükûnetlerini kaybetmezler; kaderin tecellileri, acı veya tatlı, nasıl ortaya çıkarsa çıksın, onları sükûnetle karşılarlar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Sekînet, kalbin kendisiyle sükûnet bulduğu iman ve yakîn nurlarıdır. Yahut müşahedeye dayalı irfandır. Asıl sekînet, bir vakte bağlı olmaksızın sürekli hakikat denizine dalıp ilâhi tecelliler içinde kaybolmaktır."

Allah onların kalbine bu sekîneti indirdi ki imanlarına iman katsınlar; İslâm makamından iman makamına, ondan ihsan makamına yükselsinler. Yahut ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne, ayne'l-yakînden hakka'l-yakîne ulaşsınlar. Yahut murakabeden müşahedeye geçsinler. Yahut sebepleri görmekten kurtulup onları yaratanı görmeyi (Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeyi) elde etsinler.

"Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir." Onlar, Allah Teâlâ'nın, nefisle muharebesinde kendileriyle ruha destek verdiği ordulardır. Ruha bu yardım yapılır ki o, nefse galip gelip onu hükmü altına alsın. Bunlar ilim, zikir, fikir ve el-Kahhâr olan Mevlâ'nın huzurundan gelen ilâhî vâridatlardır. Onlar, çarptıkları bütün ağyarı (Allah'ın dışındaki şeyleri) ve sıkıntıları yerle bir ederler.

Allah, bu vâridatlara kimin layık olduğunu en iyi bilendir; bu vâridatları tertipte ve tedbirde hikmet sahibidir.

Allah bu şekilde, kendilerini desteklediği kimseleri altlarından ilim ve hikmet nehirleri akan marifet cennetlerine dahil eder; onların kusurlarını örter; sonunda Allah'a ulaşırlar. Onların Allah'a ulaşması, kendilerinden kaynaklanan bir sebep ve amelle değil, Allah'ın onlara ihsan ettiği yardım ve rahmetle gerçekleşir. İşte bu, en büyük kazanç ve kurtuluştur. Bu hale ulaşan kimse, kerim olan Mevlâ'sının katında ebedî nimetleri elde eder.

Allah, kendisine yönelmiş velilerini tenkitle uğraşan ve Allah hakkında kötü zanda bulunan münafıklara azap eder. Onların Allah hakkındaki kötü zannı, manevi terbiyenin kesildiği ve bu işi yapacak kimselerin kalmadığıdır.

"Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir." Yani kalpleri perdeleyen ordular da Allah'a aittir. Bunlar nefis, hevâ, şeytan, dünya ve insanlardır. Allah onları, manevi perdelerin karanlığı içinde kalmasını dilediği kimselere musallat eder. Allah her işinde galiptir; dilediğini yapar.

Allah'ın Resûlüne Biat, Allah'a Biattır

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ini fetih ve günahlardan korunmasıyla müjdeledikten sonra, onun peygamberliğine şahitlik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ
إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ
عَلٰى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

8. ***Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik.***

9. ***Bunu Allah'a ve Resûlü'ne iman edesiniz; ona yardım edesiniz, kendisini yüceltesiniz ve O'nu sabah akşam tesbih edesiniz diye yaptık.***

10. ***Resûlüm! Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli (kudreti) onların ellerinin üzerindedir. Kim sözünden dönerse kendi aleyhine dönmüş olur. Kim de Allah'a verdiği sözü yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, şüphesiz biz seni bir şahit olarak gönderdik."* Kıyamet günü ümmetine şahitlik edersin. *"Peygamber de size şahitlik eder"* (Bakara 2/143) âyeti de bunu ifade etmektedir.

"Seni ayrıca, taat yapanlara cenneti *müjdeleyici,* isyan edenleri ateşle *uyarıcı olarak gönderdik. Bunu Allah'a ve Resûlü'ne iman edesiniz; O'na yardım edesiniz, kendisini yüceltesiniz ve O'nu sabah akşam tesbih edesiniz diye yaptık."*

Âyette hitap, Hz. Peygamber'e ve ümmetinedir. Allah'a yardım, O'nun dinine yardım ederek gerçekleşir. O'nu yüceltmek, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] ve diğer hükümlerini yüceltip onlara hürmet ve tâzim göstermekle olur.

Allah'ı tesbih, O'nu, zatına yakışmayan her türlü noksanlık ve kusurdan tenzih etmektir, yani yüce ve uzak tutmaktır.

"O'nu tesbih edinin" âyetine, O'nun için namaz kılın manası da verilmiştir.

Sabah-akşam ifadesi, bu vakitlerde yüce Allah'ın zikir ve tesbih edilmesini emretmektedir. Bununla, namaz vakitlerine işaret edildiği de söylenmiştir. Şöyle ki sabahla sabah namazına; akşam manası verdiğimiz "aşiyy" kelimesiyle de öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarına işaret edildiği söylenmiştir.

Âyetteki yardım, yüceltme ve tesbih yüce Allah'a aittir. Yardım ve yüceltmenin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], sabah-akşam tesbihin de Allah'a ait olduğunu söylemek uzak bir görüştür.[222]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, Rıdvan biatında cihad için *sana biat edenler ancak Allah'a biat etmişlerdir."* Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın halifesidir; onunla biat akdi yapmak, Allah'la biat yapmak gibi olup, (sonuç ve bağlayıcılık yönünden) aralarında bir fark yoktur. Bu, *"Kim Allah'ın resûlüne itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ 4/80) âyetindeki gibidir.

Cenâb-ı Hak, sonra bu akdi kuvvetlendirerek şöyle buyurdu: *"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."* Yani biat yapanların ellerinin üzerinde bulunan Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] eli, Allah'ın eli hükmündedir. Bu, durumun ne kadar önemli olduğunu teşbihle anlatmaktır.

"Kim sözünden dönerse, biat akdini bozar ve ona vefa göstermezse, *kendi aleyhine dönmüş olur."* Akdini bozmanın zararı ancak kendisine dokunur.

Câbir [radıyallahu anh] demiştir ki: "Biz, Hudeybiye'de ağacın altında Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gerekirse Allah yolunda ölmek ve cihaddan kaçmamak üzere biat ettik. Bizden hiç kimse biatını bozmadı, ancak münafıklardan Ced b. Kays, devesinin altına gizlenerek toplulukla birlikte yola devam etmedi."[223]

---

[222] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/232. Ancak, âyetteki yardım ve tâzimin Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için istendiğini söyleyen âlimler de olmuştur (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/244).

[223] Müslim, İmâre, 68, 69.

"Kim de Allah'a verdiği sözü yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat, cenneti ve içindekileri *verecektir."*

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ her devirde, insanları uyaracak ve onları Allah'a, Allah'ı tanımaya yahut dinini ayakta tutmaya davet edecek kimseler bulundurmuştur. Allah'a ve Resûlü'ne imanın devam etmesi ve kıyamete kadar din için yardımın ve onu yüceltmenin gerçekleşmesi için bu gereklidir. Eğer insanları Allah'a davet eden ve yaşantısıyla dini ihya eden bu halifeler olmasaydı, din ortadan kalkardı.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* âyeti hakkında demiştir ki: "Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], yüce zatının ve sıfatlarının zuhuru için bir ayna olduğunu belirtti. Bu, ilâhî sıfatların nurlarıyla sıfatlanma makamıdır. Şöyle ki: Zatın nuru, sıfatlarda ortaya çıkar. Zatın ve sıfatların nuru ayrıca fiilin nurunda ortaya çıkar. O'nun nuruyla sıfatlanan kul, her şeyi ile O'nda fâni olur. Çünkü fiil sıfatta, sıfat ise zatta yok olmaktadır. Hallâc-ı Mansûr ve diğerleri, "enelhak" türü sözleriyle bu hale (Allah'ta fâni olmaya ve O'na ait bir hakikati kendi dilleriyle nakletmeye) işaret etmişlerdir."[224]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* âyeti, yüce Allah'ın kitabında Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] en güzel şekilde öven ve onun faziletini en açık şekilde ortaya koyan âyettir. Çünkü Allah Teâlâ, âyetin lafzında onu kendine bedel yaptı ve hükümde onu kendi yerine koydu. Bunu yaparken herhangi bir benzetme ve aidiyet edatı kullanmadı. Bu durum, insanlar içinde Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] dışında kimse için olmamıştır."[225]

Hallâc-ı Mansûr demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, cem' makamını[226] açıkça kimse için söylemedi, ancak yaratıklarının en seçkini ve en şereflisi için söyleyerek şöyle buyurdu: *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar."*[227]

---

[224] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/318. Mana, Baklî'nin ibaresine göre verildi.

[225] Biraz değişik lafızlarla aynı konudaki bir açıklama için bk. Ebû Tâlib-i Mekki, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/280.

[226] Cem' makamı, kulun Allah'ta fâni olup O'ndan başka hakiki varlık görmemesidir.

Kuşeyrî demiştir ki: "*'Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar'* âyetinde aynü'l-cem' (kulun Allah'ta fâni olması) açıkça ifade edilmektedir. *'Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı'* (Enfâl 8/17) âyetinde de cem' hali ifade edilmektedir."[228]

Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'ta fâni ve Allah ile bâki olma halinin en zirvesinde olduğuna işaret ediyor. Âyet, şu hadiste dikkat çekilen cem' makamına işaret etmektedir:

"Ben bir kulumu sevdiğimde onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."[229] Kulun diğer âzaları için de böyledir. Bu, kulda zuhur eden halifelik sırrı olup o, bekâ billâh (her an Allah ile olma) halidir. Bu hal, Hz. Peygamber'in halifelerinin elde ettiği bir durumdur. Onun halifeleri, fenâ fillâh ve bekâ billâh makamına ulaşmış ârifibillâh zatlardır. Onlar, her devir ve zamanda peygamberî metot üzere manevi terbiye verirler. Kim onlara biat ederse, Allah için, Allah adına biat etmiş olur. Kim onlara nazar ederse, Allah'ın nuruna nazar etmiş olur. Kim onlarla yaptığı sözleşmeyi bozarsa, kendi zararına bozmuş olur; onun irade ağacı (Allah yolundaki azmi) kurur, basiret nuru söner, kendisi avam insanların derecesine düşer. Kim de Allah için verdiği söze vefa gösterirse, Allah ona büyük bir mükâfat verir. Bu mükâfat, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın mukaddes zatını müşahede etmek ve mukarrebîn makamını elde etmektir.

Allah Teâlâ bizi, doğru yolunda sabit tutsun; bize hak yoldan cayma ve geri dönme hali yaşatmasın. Âmin.

---

[227] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/319.

[228] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/422.

[229] Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 1; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696.

Cihaddan Geri Kalanların Acıklı Hali

Cenâb-ı Hak sonra, cihaddan ve biattan geri kalanların durumuna değinerek şöyle buyurdu:

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَٓا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا
فَاسْتَغْفِرْ لَنَاۚ يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فٖي قُلُوبِهِمْۜ قُلْ فَمَنْ
يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًاۜ
بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ
الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰٓى اَهْلٖيهِمْ اَبَدًا وَزُيِّنَ ذٰلِكَ فٖي قُلُوبِكُمْ
وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِۚ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ
فَاِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ سَعٖيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿١٤﴾

11. ***Bedevîlerden** (seninle birlikte sefere çıkmaktan) **geri kalanlar, sana, "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu; Allah'tan bizim için af dile" diyecekler. Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: "Eğer Allah, size bir zarar yahut fayda vermeyi dilerse, O'na karşı kimin bir şey yapmaya gücü yeter? Hayır, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."***

12. ***Aslında siz, Peygamber'in ve müminlerin ailelerine asla geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helâki hak eden bir kavim oldunuz.***

13. ***Kim Allah'a ve Peygamber'e inanmazsa, şüphesiz biz, kâfirler için alevli bir ateş hazırladık.***

14. *Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sen Hudeybiye'den döndüğünde, bu seferde senden *geri kalan bedevîler, sana, '*Seninle sefere çıkmaktan *bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu; Allah'tan bizim için af dile' diyecekler."* Bu seferden geri kalanlar, Araplar'dan Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Eşca' ve ed-Dîl kabileleriydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye sulhunun yapıldığı sene, umre yapmak için Mekke'ye doğru yola çıktı; Medine etrafında oturan Araplar'la, çölde yaşayan müslümanların da kendisiyle birlikle sefere katılmalarını istedi. Çünkü Allah Resûlü, Kureyş'in kendisiyle savaşmasından veya kendisini Beytullah'ı ziyaretten alıkoymasından endişe ediyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], amacının harp değil Beytullah'ı ziyaret etmek olduğunu göstermek için ihrama girdi ve beraberinde kurbanlık hayvanları yola çıkardı. Fakat ismi geçen Arap kabilelerinden çoğu işi ağırdan alıp sefere katılmadılar ve, "Biz, (Hendek Savaşı'nda) kendisiyle yurdunda, Medine'de savaşmış ve ashabını öldürmüş bir kavmin üzerine gidip onlarla savaşacağız, öyle mi?" dediler. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye geri dönemeyeceğini zannettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, resûlüne onların sözlerini ve ileri sürecekleri bahanelerini haber vererek şöyle buyurdu:

"Onlar, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu. Bizim seferden geri kalışımız kendi tercihimizle değil, zaruretten dolayı oldu; *bizim için Allah'tan af dile' diyecekler."*

Cenâb-ı Hak, "*Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler"* âyetiyle onların sözlerini yalanladı. Yani onların seferden geri kalışları söyledikleri sebepten değildir; onlar sadece kalplerindeki şek ve nifaktan dolayı geri kaldılar; ayrıca onların af talepleri de hakikaten gönülden istedikleri bir şey değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara de ki: Eğer Allah, size bir zarar yahut fayda vermeyi dilerse, O'na karşı kimin bir şey yapmaya gücü yeter?"* Yani Allah'ın dilediği şeyden ve verdiği hükümden sizi kim korur? Allah sizin ailenizi helâk ve malınızı telef ederek size bir zarar vermek isterse, O'na karşı sizi koruyacak kim var ki siz onları korumak için seferden geri kaldınız? Yahut Allah mallarınızı ve ailenizi koruyarak size bir fayda vermeyi dilerse, artık onları korumak için seferden geri kalmaya ne gerek vardır? Bütün iş Allah'ın elinde değil midir? *"Bilakis Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Sizin seferden geri kalmanız ve onun sebebi de buna dahildir. Allah sizin bütün sırlarınızı ve gizli hallerinizi biliyorken, yalan söylemeniz size bir fayda vermez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aslında siz, Peygamber'in ve müminlerin ailelerine asla geri dönmeyeceklerini sanmıştınız."* Müşriklerin onları öldürerek köklerini kazıyacağını düşünmüş ve eğer onlarla birlikte olursanız sizin de başınıza aynısının geleceğinden korkmuş ve bu sebeple seferden geri kalmıştınız. Yoksa geri kalmanızın sebebi, ileri sürdüğünüz boş mazeretler değildi.

"Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi; seferden geri kalmayı size şeytan güzel gösterdi, siz de hemen kabul ettiniz, müminlerin âkıbetine aldırmayarak kendi durumunuzla meşgul oldunuz *ve kötü zanda bulundunuz."* Buradaki kötü zandan kasıt, 6. âyette geçen kötü zandır. Burada tekrar söylenmesi, onları şiddetle kınamak ve onun kötülüğünü tescil etmek içindir. Yahut burada zikredilen kötü zan, önceki kötü zannı ve onun dışındaki kötü zanları kapsamaktadır. Bunlar, küfrün ilerleyeceği, fesadın yayılacağı ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) gerçek peygamber olmadığı gibi bozuk düşüncelerdir. Çünkü onun gerçek peygamber olduğuna kesin inanan kimsenin düşüncesinden böyle bâtıl (boş ve kötü) zanlar geçmez.

"Bu şekilde siz, helâki hak eden bir kavim oldunuz." Yani Allah katında helâk olan, O'nun gazabını ve azabını hak eden, kendinizi, kalbinizi ve niyetinizi bozan bir kavim oldunuz.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Kim Allah'a ve Peygamber'e inanmazsa, şüphesiz biz, kâfirler için alevli bir ateş hazırladık."* Yani kim, bu seferden geri kalan münafıklar gibi, Allah'a ve Resûlü'ne inanmazsa, biz onun için kendisini yakacak bir azap hazırladık.

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır." Onları, her şeye gücü yeten hikmet sahibinin tedbiriyle tedbir eder; onları ve içindekileri dilediği gibi yönetir. "O, kudret ve hikmetiyle, kimsenin bir dahli olmadan *dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."* O'nun, müminleri affetmesi ve kâfirlere azap etmesi de bu hikmetindendir. *"Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Dilediği kimselere ileri derecede mağfiret ve rahmet sahibidir. Yani, kendisine ve resûlüne iman edenlerden ilâhî hikmetin affedilmelerini gerektirdiği kimselere karşı durum böyledir. Onların dışındaki kâfirlere gelince, onlar bu rahmet ve mağfiretten uzaktır.

11-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetteki uyarılar, geçerli bir özrü bulunmadan ve yalan mazeretler ileri sürerek şeyhlerini ziyaretten geri kalan müridler için de geçerlidir. Bu kimse, kalbinde olmayanı diliyle söyler. Şeyhler ise sürekli şunu söylerler: "Müridin her kusuruna müsamaha gösterilir, ancak mürşidini ziyaret konusundaki ihmali hariç!" Çünkü müridin terbiye ve terakkisi onunla gerçekleşir.

Yine şeyhler derler ki: "Kim, geçerli bir özründen dolayı meclisimizden uzak kalırsa, onu mazur görürüz; çoğu kez himmet ona bulunduğu yerde ulaşır. Kim geçerli bir özrü olmadan meclisimizden (ziyaretten) uzak kalırsa, ona müsamaha göstermeyiz." Bu kimse, daha fazla yardım ve ihsanlardan, makam ve sırlarda terakkiden mahrum edilir.

İnsanları Allah'tan alıkoyan şey, kendileriyle meşgul oldukları malları ve aileleridir. Onların yüzünden manevi seyir ve vuslattan mahrum kaldılar. Hangi müridi, ailesi ve malı şeyhini ziyaretten alıkoyarsa ondan bir hayır gelmez.

De ki: Eğer Allah, aile ve malınızın derdine düşmeniz yüzünden sizi kendisine ulaşmaktan mahrum ederek size bir zarar vermeyi dilerse, O'na karşı size yardım edecek kim vardır? Yahut sizden aile ve mal derdini uzaklaştırıp sizi kendisine vâsıl ederek size bir fayda vermeyi isterse, buna da mani olacak kim vardır? Allah sizin bütün yaptıklarınızdan haberdardır; O, geçerli bir özür sebebiyle geri kalanla, boş bir özür ileri sürerek geri kalanı bilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا
نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ
قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ
اِلَّا قَلِيلاً ﴿١٥﴾ قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُو۬لِي
بَاْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَ فَاِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا
حَسَنًا وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٦﴾

15. *Savaştan geri kalanlar, siz ganimetleri almaya giderken, "Bırakın biz de sizinle gelelim" diyeceklerdir. Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Siz bizimle asla gelmeyeceksiniz. Allah, önceden böyle buyurmuştur." Onlar, "Bizi kıskanıyorsunuz" diyeceklerdir. Hayır, onlar pek az anlayan kimselerdir.*

16. *Hudeybiye seferinden geri kalan bedevîlere de ki: "Yakında siz, çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Onlarla savaşırsınız veya müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi acıklı bir azaba uğratır."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Az önce bahsedilen *geri kalanlar, siz* Mekke ganimetlerini kaçırmanıza karşılık Allah'ın size vaat ve tahsis ettiği Hayber *ganimetlerini almaya giderken, 'Bırakın biz de sizinle* Hayber'e *gelelim* ve sizinle birlikte oradaki savaşta bulunalım' *diyeceklerdir. Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler."* Bu söz, Allah'ın, Hudeybiye seferine katılan müminlere vaadidir ki o, Hayber ganimetlerini onlara tahsis edip, onda hiç kimseyi kendilerine ortak etmemesidir. Seferden geri kalanlar ise onlara ortak olup Allah'ın sözünü değiştirmeyi istemektedirler.

Hudeybiye hadisesi, hicretin altıncı senesi zilhicce ayında gerçekleşti. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye döndüğünde zilhiccenin kalan günlerini orada geçirdi ve sonra hicrî yedinci senenin başında Hayber üzerine yürüdü; orayı fethedip pek çok ganimet elde etti, Allah Teâlâ'nın emriyle bu ganimetleri Hudeybiye seferine katılan müminlere dağıttı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Seferden geri kalanların ganimetten ümitlerini kesmek için onlara *de ki: "Siz bizimle* Hayber'e *asla gelmeyeceksiniz."* Yani bu seferde bizimle gelmeyin. *"Allah, önceden böyle buyurmuştur."* Yani siz ganimete yönelmeden önce, Allah Hayber ganimetlerinin ancak Hudeybiye seferine katılan müminlere ait olduğunu haber verdi.

"Onlar, bu yasağı işitince, müminlere, *'Bizi kıskanıyorsunuz' diyeceklerdir."* Yani onlar, "Bu yasak Allah katından değildir, aksine ganimetlerde size ortak olmamızı çekemediğiniz için böyle söylüyorsunuz" diyecekler.

"Hayır, onlar Allah'ın kelâmını *pek az anlayan kimselerdir."* Onlar sadece lafzını anlarlar yahut onlar çok az anlarlar. Bu anladıkları da din değil, dünya işleridir.

Âyet onların yanlış ve boş isteklerini reddetmekte ve onların ileri derecede cahil olup anlayışlarının bozuk olduğunu belirtmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hudeybiye seferinden geri kalan bedevîlere de ki: Yakında siz, çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız."*

Bu kavim, Müseylimetülkezzâb'ın kavmi Hanîfeoğulları'dır yahut Ebû Bekir Sıddık'ın [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatından sonra dinden döndükleri için kendileriyle harp ettiği kimselerdir. Bunlar, müslüman olmalarından veya savaşmalarından başka bir şey kabul edilmeyen kimselerdir.

Bu âyet, Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] halifeliğine bir delildir. Bu hükme âyetin, *"Yakında, çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız"* kısmından varıyoruz. Çünkü, Hudeybiye seferinden geri kalan Araplar'ı, Hanîfeoğulları ile savaşa çağıran Hz. Ebû Bekir olmuştur. Hanîfeoğulları, gerçekten kuvvetli ve çetin bir kavimdi. Hz. Ebû Bekir'in emriyle müslümanlar onlarla, teslim olup cizye vermeleri için değil, müslüman olmaları için savaştılar.

Bazıları bu kuvvetli kavmin o zaman Mecûsî olan İranlılar olduğunu söylemiştir. Onlara savaşa çağıran ise Hz. Ömer'dir [radıyallahu anh]. Buna göre âyet, Hz. Ömer'in halifeliğine delil olmaktadır. Bu aynı zamanda, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin de sahih olduğuna delil olmaktadır.

"Onlarla savaşırsınız veya müslüman olurlar." Yani olacak olan şey ikidir: Savaş veya İslâm.

Müslüman olmanın bir manası da boyun eğmektir. O günkü Fârisîler Mecûsî olduklarından, kendilerinden cizye kabul edilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer,* sizi onlarla savaşa davet edene *itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir."* Bu mükâfat, dünyada ganimet, ahirette cennettir. *"Ama daha önce* Hudeybiye'de yapılan çağrıdan *döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah,* suçunuz katlandığı için *sizi acıklı bir azaba uğratır."*

Âyetten, (insanları hak üzere yöneten) idarecilere itaatin vâcip olduğunu anlıyoruz; çünkü onlara itaat edenlere sevap vaat edilmesi, yüz çevirenlere ise azap tehdidinde bulunulması bunu gösteriyor. Bu konuda Nisâ sûresinin 59. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

15-16. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Nefisle mücâhedeyi terkederek manevi seyirden geri kalanlar, "Bizi bırakın, Allah'a seyirde, mücâhede ve tecrit[230] olmaksızın size tâbi olalım" diyecekler. Halbuki manevi seyir ancak nefisle mücâhede ile gerçekleşmektedir. Onlar, bu şekilde Allah'ın mücâhede ve vuslat konusundaki hükmünü değiştirmeyi istiyorlar. Allah Teâlâ'nın bu konudaki hükmü şudur:

"Bizim uğrumuza mücâhede edenleri biz mutlaka zatımıza ulaştıran yollarımıza sevkederiz" (Ankebût 29/69).

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, kulunu hidayete (yani huzuruna götüren yola) ulaştırmayı, kulların nefsanî hazlarına bağlanıp kalmasına değil, nefisleriyle mücâhede etmesine bağlamıştır.

Onlara de ki: Mücâhede olmadan ne yapsanız yapın, manevi seyirde bize tâbi olamayacaksınız. Hikmet sahibi ve her şeyi bilen yüce Allah'ın hükmü böyledir. Eğer onlar, "Siz bize haset ediyorsunuz; çünkü bizim üzerinde bulunduğumuz hale göre gitmiyorsunuz" derlerse, bu onların cehaletini ve anlayışlarının bulunmadığını gösterir.

Nefsanî hazlarına bağlanıp manevi seyirden geri kalanlara de ki: Allah yolunda gitme niyetinizde samimi iseniz, bu azminizi gevşetmeyin; bunun için kuvvetli ve zorlu bir grupla mücadeleye çağrılacaksınız.

Bu gruptan biri nefistir. Sizden nefsi, zillet ve fakirlik gibi kendisine ağır gelen işlere sevkederek onunla mücadele etmeniz istenir.

Bir diğeri hevâdır; ona muhalefet ederek kendisiyle mücadele etmeniz istenir.

Bir diğeri dünyadır; ondan gönlünüzü çekip onu arkaya atarak kendisiyle mücadele etmeniz istenir.

Bir diğeri insanlardır; sizi Allah'a sevkedenler hariç, insanların hepsinden uzaklaşarak kendileriyle mücadele etmeniz istenir. Onlarla savaşırsınız yahut size boyun eğerek teslim olurlar ve elinizin altında itaate hazır hale gelirler.

---

[230] Tecrit: Gönlü bütün maddi ve dünyevî şeylerden çekip Allah'a yöneltmek, mâsivadan sıyrılıp kalbi Mevlâ'ya bağlamak.

Eğer sizi, bu düşmanlara karşı mücadele etmeye davet edene itaat ederseniz, Allah size büyük bir mükâfat verir. Bu mükâfat, bütün mülkün sahibi gerçek dostu (Mevlâ'nızı) dünyada ve ahirette müşahede etme lezzeti ve yüce zatını görme nimetidir. Şayet gaflet ve tembellik zamanında yüz çevirdiğiniz gibi bundan da yüz çevirerek nefsinizin hevâsına uymaya devam ederseniz, Allah, kalplerinizi perdeleyip gama düşürerek ve kötü bir cezaya çarptırarak size acıklı bir azap eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "*'Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir'* âyeti, şunun mümkün olduğunu gösteriyor: Kulun başta Allah'ın razı olmadığı bir halde olabilir; kul sonra halini değiştirip razı olunacak duruma gelebilir; âyette anlatılan kimselerde olduğu gibi. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'İnsan, salih halinden sonra bozulursa, Allah ona fesattan sonra bir güzel hal nasip eder.'"[231]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin sözünden çıkarılacak sonuç şudur: Onların itaati ve taati, hayırdan geri kalma ve isyandan sonra oldu. Onlar kusurlarını anlayıp tövbe ettiler ve taate yöneldiler; bu taatleri kabul edilerek onlara güzel mükâfat verildi.

Mazereti Olanlara Kınama Yok

Cenâb-ı Hak sonra, geçerli mazeret sahiplerini onlardan ayrı tutarak şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٧﴾

---

[231] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/425.

17. ***Savaştan geri kalma konusunda köre vebal yoktur, topala vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse, Allah onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu acıklı bir azaba uğratır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Savaştan geri kalma konusunda,* harbe gücü yetmeyen *köre vebal yoktur, topala vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur.*" Çünkü cihad, güce bağlı bir iştir. Bunun için onlardan vebali kaldırdı. Bu sayılanlar, özürleri apaçık ortada olan kimselerdir. Bu durumda onların, savaştan geri kalmalarında bir vebal yoktur. Bütün bu gruplara bir vebalin bulunmadığının açıkça bildirilmesinde, onların işine (bakım ve gözetimlerine) daha fazla itina gösterilmesine ve böyle kimseler için ruhsat dairesinin geniş tutulmasına bir dikkat çekme vardır.

"*Kim,* bahsedilen bu emir ve nehiylerde *Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse, Allah onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de* itaat ve taatten *yüz çevirirse, onu acıklı bir azaba uğratır.*" Bu öyle bir azaptır ki şiddeti ölçülemez.

17. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer özür sahipleri, Allah dostlarının sohbetine (manevi terbiyesine) girer, onlara boyun eğer, nefislerini ve mallarını Hak yolunda feda ederlerse; (bir imkân ve yardımcı bulamadıklarında) şeyhlerinin sohbetine gitmek için yolculuk yapma görevi kendilerinden düşer. İlâhî vâridat ve manevi yardımlar onlara bulundukları mekânlarda gelir ve onlar, bu halde velilerin mertebesine ererler. Çünkü körlük, topallık ve müzmin hastalık gibi özürleri onları bulundukları yerde kalmaya mecbur etmektedir. Allah Teâlâ kulunu, niyet ve himmetine göre rızıklandırır.

Rıdvan Biatı

Cenâb-ı Hak sonra, Rıdvan biatından bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا
فِي قُلُوبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباًۙ ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ
كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزاً حَكِيماً ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ
كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْۚ
وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطاً مُسْتَقِيماًۙ ﴿٢٠﴾ وَاُخْرٰى لَمْ
تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيراً ﴿٢١﴾

18. ***Şüphesiz, Allah, ağaç altında sana biat ederlerken müminlerden razı olmuştur. Allah onların kalplerindekini bilmiş, onlara güven indirmiş ve kendilerini yakın bir fetihle mükâfatlandırmıştır.***

19. ***Allah onları ayrıca elde edecekleri pek çok ganimetle mükâfatlandırmıştır. Allah Azîz'dir*** *(her hükmünü uygular),* ***Hakîm'dir*** *(her işini hikmetle en güzel şekilde yapar).*

20. ***Allah, size, elde edeceğiniz birçok ganimet vaat etmiştir. Allah bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir ki bunlar müminler için bir delil olsun, sizi de doğru bir yola iletsin.***

21. ***Allah size henüz güç yetiremediğiniz fakat Allah'ın, ilim ve kudretiyle kuşattığı başka ganimetleri de vaat etti. Allah, her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Allah, ağaç altında sana biat ederlerken müminlerden razı olmuştur."* Onlar, *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* âyetinde bahsedilen kimselerdir. Bu âyetten dolayı ona "Rıdvan biatı" (Allah'ın razı olduğu biat) ismi verildi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hudeybiye'ye indiği zaman, Hıraş b. Ümeyye el-Huzâî'yi [radıyallahu anh] Mekkeliler'e elçi olarak gönderdi. Mekkeliler, kendisini öldürmek istediler ve onu devesinden indirdiler. Civar kabilelerden bazı kimseler, onun öldürülmesine mani oldular. Hıraş, geri dönünce, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ömer'i elçi olarak göndermek istedi. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, Kureyş'in bana zarar vermesinden korkuyorum; Mekke'de Adîoğulları'ndan beni himaye edecek ve koruyacak kimse yoktur. Fakat Osman, Mekke'de benden daha itibarlıdır" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Süfyân'a ve Kureyş'in ileri gelenlerine Hz. Osman'ı gönderdi. Hz. Osman [radıyallahu anh], onlara, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Beytullah'ı ziyaret etmek için geldiğini ve bir harp istemediğini haber verdi. Kureyşliler ona saygı göstererek,

"Eğer sen Beytullah'ı ziyaret etmek istersen buyur et" dediler. Hz. Osman [radıyallahu anh],

"Allah Resûlü Beytullah'ı ziyaret etmeden önce ben etmem" dedi. O zaman kendisini hapsettiler. Bu arada, "Mekkeliler Hz. Osman'ı öldürdü!" diye bir şayia çıktı. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu kavimle savaşmadan buradan ayrılmayacağız" buyurdu ve insanları biata çağırdı. Onlar da semüre veya sıdre denen ağacın altında, Kureyş'le savaşmak ve savaştan kaçmamak üzere Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] biat edip söz verdiler.[232]

İlk biat eden Ebû Sinan el-Esedî [radıyallahu anh] idi. İsmi, Vehb b. Abdullah b. Mihsan olup, Ukkâşe b. Mihsan'ın kardeşinin oğludur.

Bir rivayete göre, sahabiler Hz. Peygamber'e Allah yolunda ölmek üzere biat ettiler.[233] Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bugün siz, yeryüzünün en hayırlılarısınız" buyurdu.[234]

---

[232] Buhârî, Cihâd, 110 (nr. 2958); Müslim, İmâre, 67, 68.

[233] Buhârî, Megâzi, 36 (nr. 4169); Müslim, İmâre, 80.

[234] Buhârî, Megâzî, 36 (nr. 4154); Müslim, İmâre, 71.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ayrıca şöyle buyurdu:

"Bu ağacın altında biat edenlerin hiçbiri ateşe girmez."[235]

Hudeybiye'de biat edenlerin sayısı 1525'tir. Onların sayısının 1400 olduğu da söylenmiştir.

Hudeybiye, Mekke'ye 10 mil mesafededir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların kalplerindekini,* onların ihlâsını ve biat ettikleri konudaki sadakatlerini *bildi."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah onların kalplerindeki ıstırap ve tereddüdü bildi. Bu tereddüdün sebebi şuydu: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] rüyasında ashabının güven içinde Mescid-i Harâm'a girdiğini gördü, bunu onlara müjdeledi. Onlar Hudeybiye'de Mescid-i Harâm'a girmekten alıkonulunca kalplerini bir tereddüt sardı. Bunun üzerine Allah onların kalbine sekînet yani yakîn ve sükûnet indirdi; böylece tereddüt onlardan gitti."[236]

Kuşeyrî, sonra demiştir ki: "Bu âyette şu duruma dair bir delil vardır: Bazan insanın aklına kötü düşünceler ve dini hakkında tereddütler gelebilir, kalp şüphe içine düşebilir. Fakat buna itibar edilmez. Allah Teâlâ kul için hayır dileyince, onun kalbinde tevhidi sabit tutar, sırrını hakikate bağlar; artık şeytanın tuzağı ona bir zarar vermez. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiği zaman, hemen durup düşünürler ve o anda işin hakikatini görürler" (A'râf 7/201).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların kalbine sekînet* yani kalplerini Hakk'a bağlayarak onlara huzur, güven ve sükûnet hali *indirmiş ve kendilerini yakın bir fetihle mükâfatlandırmıştır."* Bu fetih, daha önce de geçtiği gibi, Hudeybiye dönüşünün peşinden gerçekleşen Hayber fethidir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Allah onları ayrıca elde edecekleri pek çok ganimetle mükâfatlandırmıştır."* Bu, Hayber ganimetleridir. Hayber, geniş arazisi ve malları olan bir yerdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], orayı fethedince, bu arazi ve malları savaşa katılan ashabı arasında paylaştırdı.

---

[235] Ebû Davud, Sünnet, 8 (nr. 4653); Tirmizî, Menâkıb, nr. 4860; Ahmed, *Müsned*, 3/350.

[236] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/426.

"Allah Azîz'dir; dilediği şeye engel olur, kimse ona engel olamaz. *Hakîm'dir;* verdiği hükümde hikmet sahibidir; hükmüne itiraz edilemez.

"Allah, size ayrıca, elde edeceğiniz birçok ganimet vaat etmiştir." Bunlar, müminlere nasip olan bütün fetihler, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte ve ondan sonra kıyamete kadar elde ettikleri bütün ganimetlerdir.

"Allah bunu yani Hayber ganimetlerini *size hemen verdi ve insanların ellerini sizden çekti."* Elleri çekilen yani zararları savılan kimseler, Hayber yahudileriyle, Esed ve Gatafân kabilelerinden onlara yardıma gelen müttefikleridir. Allah bu kabilelerin kalplerine bir korku attı, savaşa girmeden çekip gittiler.

Elleri çekilen kimselerin, kendileriyle sulh yapılan Mekkeliler olduğu da söylenmiştir.

"Allah bu engellemeyi, onun müminler için bir delil ve ibret *olması için yaptı."* Böylece müminler, kendilerinin Allah katında bir değer ve yerlerinin olduğunu, O'nun kendilerine yardım etmeyi ve onları fethe ulaştırmayı garanti ettiğini yakînen bilirler.

Yahut bu durum onlar için, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye dönüşünde kendilerine yaptığı vaatlerin doğruluğuna dair bir delil olur. Bu vaatler birçok ganimet elde edecekleri ve güvenli bir şekilde Mekke'ye dahil olup Mescid-i Harâm'a gireceklerıdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah size acil olarak bu ganimetleri verdi ve sizden insanların elini çekti ki ganimetleri alasınız ve bunlar müminler için (onların Allah tarafından korunup desteklendiklerine dair) bir delil olsun.

"Bir de Allah sizi doğru bir yola iletsin diye yaptı" Yani Allah sizin basiret, yakîn ve Allah'ın vaadine güveninizi artırsın, böylece siz bütün işlerinizde Allah Teâlâ'nın vaadine güvenesiniz.

Sa'lebî demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hayber kalelerini fethedince, Fedek yahudileri Allah Resûlü'nün Hayberliler'e ne yaptığını işittiler, bunun üzerine kendisine bir heyet göndererek, kanlarının bağışlanması ve bütün mallarını ona bırakarak yurtlarından çıkıp gitmek üzere bir antlaşma yapmayı teklif ettiler. Resûl-i Ekrem onlarla savaşmayıp antlaşma yaptı. Allah Resûlü önce Hayber yahudileriyle antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre Hayber yahudileri, yurtlarında kalıp araziyi işleyecekler, buna karşılık yıllık ürünün yarısını alacaklar; ancak Hz. Peygamber, onları istediği zaman yurtlarından çıkarıp sürgün edebilecekti. Hayber yahudileri buna razı oldular. Fedek yahudileri de yıllık ürünün yarısını kendileri almak, yarısını da Resûlullah'a teslim etmek şartıyla antlaşma yaptılar. Hayber, savaşla alındığı için müslümanlar için ganimet malıydı; Allah Resûlü onu savaşa katılanlar arasında paylaştırdı Fedek arazisi ise savaşsız alındığı için geliri Hz. Peygamber'e tahsis edildi.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] Hayber'in fethinden sonra gereken işlerini bitirip müminler rahata erince, Zeyneb bint Hâris isminde bir yahudi kadın, (savaşta öldürülen yakınlarının intikamını almak için) Hz. Peygamber'e sunması için hanımı Safiyye'ye kızartılmış bir koyun hediye etti.[237] Kadın, bütün koyunu zehirlemiş, fakat Allah Resûlü'nün koyunun ön kolunu çok sevdiğini öğrendiği için ona daha fazla zehir atmıştı. Resûl-i Ekrem, etten bir miktar ısırıp çiğnedi. Kızarmış kol dile gelerek, kendisinin zehirli olduğunu haber verdi. Resûlullah hemen yemekten elini çekip çiğnediği eti ağzından attı. Ancak kendisiyle birlikte bulunup etten bir miktar yiyen Bişr b. Berâ b. Ma'rûr [radıyallahu anh] zehirlendi ve biraz sonra vefat etti. Allah Resûlü sağ salim ayağa kalktı; ancak üç sene sonra zehir etkisini gösterdi. Bu durum vefatlarına tevafuk eden bir zamanda gerçekleşti. Resûlullah, zehrin acısını hissederek vefat buyurdu; böylece peygamberlikle birlikte şehidlik sevabına da ulaşmış oldu."[238]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah size henüz güç yetiremediğiniz fakat Allah'ın ilim ve kudretiyle kuşattığı başka ganimetleri de vaat*

---

[237] bk. Muhammed b. Yusuf es-Sâlihi eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, 5/134 (Beyrut 2007).

[238] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/500; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/316; Şâmî, *a.g.e.*, 5/134-135.

etti." Yani Allah size hemen başka ganimetler de verdi. Bunlar, Huneyn Gazvesi'nde elde edilen Hevâzin ganimetleridir. Onların bu ganimetlere güç yetiremeyeceklerinin söylenmesi, işin zorluğundan ve karşıdaki düşmanın kuvvetli olmasındandır. *"Fakat Allah ilim ve kudretiyle onları kuşattı."* Onlara güç yetirip istila etti ve sizi onlara galip getirdi. Bununla şu vurgulandı: Bu iş sizin güç ve tedbirinize göre çok zordur, fakat Allah Teâlâ'nın kudretine nispetle çok kolaydır.

İbn Abbas [radıyallahu anh], Hasan-ı Basrî ve Mukâtil, *"Henüz güç yetiremediğiniz (elde etmediğiniz) diğer ganimetleri de vaat etti"* âyetinde kastedilenlerin, Fârisîler ve Rumlar olduğunu söylemişledir.[239]

Mücâhid ise, "Âyette kastedilenler, bugüne kadar fethettikleridir" demiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette vaat edilenler, kıyamete kadar elde edilecek bütün ganimetlerdir. Bu en tercihe şayan görüştür.

Âyetin manası şudur: Siz şu anda onları almaya güç yetiremezsiniz, fakat onları (Allah'ın izni ve desteği ile) alacaksınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, her şeye kadirdir."* Çünkü Allah Teâlâ'nın kudreti her şeye yeter. O'nun için bazı şeylere güç yetirir bazılarına yetirmez diye bir şey söz konusu değildir.

18-21. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Manevi terbiye veren şeyhler (kâmil mürşidler), Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifeleridir. Bir kimse manevi terbiye yoluna girmek için onlara biat ettiğinde Allah Resûlü'ne biat etmiş olur. Bu konuda işaret yoluyla denir ki:

Ey ârif, Allah'a yönelen müminler, senin himmet ağacın altında sana biat ettiklerinde Allah onlardan razı oldu. Allah onların kalplerindeki sadakati bildi ve üzerlerine sekînet (huzur, güven ve sabır) indirdi. Böylece onlar, manevi terbiyenin ve riyâzetin meşakkati altında sakin olup sabrettiler. Allah onları yakın bir fetihle mükâfatlandırdı. O, müşahedeye ulaşmaktır. Allah onlara pek çok manevi ganimet, fetih, keşif, sır ve sonu olmayan manevi terakkiler hazırladı. Onlar bunları alırlar. Allah onlara, ayrıca fetihten sonra alacakları pek çok ganimet vaat etti. Bunlar, fenâ fillâh halinden sonra bekâ haline, ondan sürekli bekâya dönme, makamlarda genişlik, mükâşefe basamaklarında ilerleme gibi manevi ihsanlardır.

---

[239] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/254.

Allah bu fenâ fillâh halini size hemen verdi. Ayrıca Mevlâ'nıza yönelmeniz için sizden yolunuzu kesen engelleri giderdi. Allah bunu, manevi seyirden geri kalan müminlere bir ibret olsun, onlar da sizin yolunuzda gitsinler ve sizi dosdoğru bir yola ulaştırsın diye yaptı. Bu yol, kudsî huzura ve ünsiyet mahalline vuslat yoludur. Allah bunlardan başka size, dünyada elde edemeyeceğiniz ve sizin için ahirete sakladığı diğer nimetleri de vaat etti. Bu nimet, yüce melikin huzurunda sıdk makamında oturmaktır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Allah, müminlerden razı oldu ..."* (Feth 48/18) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani Allah, müminlerden ezelde, ezelî ilminde razı oldu. O'nun rızası ebede kadar devam eder. Çünkü Allah'ın rızası, dâimî ebedî bir vasıf olup hadiselerin (gece gündüzün) değişmesiyle, vakit ve zamanla, taat ve isyanla değişmez. Onlar, ebediyete kadar Allah'ın seçmesi ve rızası içinde kalırlar. Onlar, birtakım hatalar, beşerî haller ve şehvetlerle bu derecelerinden düşmezler; zira Allah'ın razı olduğu kimseler, O'nun özel himayesi ile korunurlar; onlarda ilâhî rahmetten uzaklaştırılan kimselerin vasıfları bulunmaz. Onlar Allah'ın razı olduğu hal içinde kalırlar. Böylece Allah onlardan razı olduğu gibi, onlar da Allah'tan razı olurlar. Allah Teâlâ onlar hakkında, *'Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular'* (Mâide 5/119) buyurmuştur. Onların Allah'tan razı olması, kalplerine ünsiyet (özel dostluk) nuru yerleştirildikten sonra gerçekleşir. *'Allah onların kalplerine sekînet indirdi'* âyetinde bu durum haber verilmektedir. Böylece onların kalpleri, kendisine yakîn indirildiği için Allah ile sükûna erip huzur buldu."[240]

---

[240] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/321.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Rûzbihân-ı Baklî'nin bahsettiği bu durum, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedede sabit-kadem olmuş ve Allah ile huzur bulmuş kimselerden Allah'ın özel dostluğu ile şereflenmiş kimselere aittir; bu halin öncesinde ise durum kapalıdır.

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı kitabında demiştir ki: "Sakın insanların içinde senden daha şerli birinin bulunduğunu düşünme. Başkaları isyan içinde, sen itaat halinde olsan da nefsini daha hayırlı görme. Çünkü zamanla işler ve durumlar değişir. Allah Teâlâ'nın varlıkları içindeki sırrı gizlidir; kimin sonunun şekavetle sonuçlanacağı ve kimin saadeti elde edeceği bilinmez. Bazan kul, bir iyilikle Allah Teâlâ'nın rızasına ulaşır; bazan da bir günah ile gazabına uğrar. Gerçekten Cenâb-ı Hakk'ın işi ve iradesi kullara gizlidir."

Müminlere Zafer Müjdesi

Cenâb-ı Hak sonra, müminlere zaferi müjdeleyerek şöyle buyurdu:

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا
﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾
وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ
أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ

22. ***Eğer inkâr edenler sizinle savaşsalardı, arkalarını dönüp kaçarlar, sonra** (kendilerini koruyup destekleyecek) **hiçbir dost ve yardımcı bulamazlardı.***

23. ***Allah'ın önceden beri uyguladığı kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.***

24. ***Mekke vadisinde sizi kâfirlere karşı zafere ulaştırdıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çeken O'dur. Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir.***

25. ***Onlar, inkâr edenler ve sizi Mescid-i Harâm'ı ziyaretten ve (kesilmek için) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer* Mekke halkından sulha yanaşmayan *kâfirler* yahut Hayber'e yardım için gelen müttefikler *sizinle savaşsalardı,* bozguna uğrayarak *arkalarını dönüp kaçarlar; sonra* kendilerini koruyup destekleyecek *hiçbir dost ve yardımcı bulamazlardı. Allah'ın önceden beri uyguladığı kanunu budur.*" Allah, peygamberlerini galip getirmeyi ilâhî bir kanun olarak koymuştur. "*Ben ve peygamberlerim muhakkak galip geleceğiz*" (Mücâdile 58/21) âyeti bunu ifade etmektedir. "*Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Mekke vadisinde sizi kâfirlere karşı zafere ulaştırdıktan sonra, onların* yani Mekkeli kâfirlerin *ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çeken O'dur.*" Yani Allah sizi onlara karşı güçlü yapıp vatanlarına musallat ettikten sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekti. Mana şudur: Allah, kâfirlere karşı zafer ve galibiyeti sizin tarafınıza çevirdikten sonra, onlarla sizin aranızda savaştan el çekilmesine ve savaşa engel olmaya hükmetti. Olayın seyri şudur: İkrime b. Ebû Cehil, 500 kişilik bir grupla Hudeybiye'ye çıktı; müslümanlara bir baskın yapmak istiyordu. Bunu haber alan Allah Resûlü, Halid b. Velîd'i bir ordunun başında onların üzerine gönderdi. Halid b. Velîd, onları bozguna uğrattı, hatta onları kovalayarak Mekke'nin duvarları içine soktu. İkrime, adamlarıyla tekrar saldırıya geçti, Halid b. Velîd, tekrar bozguna uğrattı; İkrime, bir saldırı daha yaptı, Hz. Halid, onu tekrar bozguna uğrattı. Sa'lebî ve diğerleri böyle nakletmişlerdir.[241] Oraya bakınız, ancak Kelâî,[242] *el-İktifâ fi Megâzi'l-Mustafa ve'l-Hulefâi's-Selâse* adlı eserinde der ki: "Halid b. Velîd, Hudeybiye'de müşriklerle birlikteydi. O, Hudeybiye'den sonra Mekke'nin fethinden önce müslüman olmuştur. Mekke'nin fethi, hicretin sekizinci senesinde gerçekleşmiştir, Hudeybiye sulhu ise hicretin altıncı senesinde olmuştur."

---

[241] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/502; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/256.

[242] Kelâî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Musa b. Salim (v. 634/1237), Endülüslü hadis âlimi ve ediptir. Yukarıda zikredilen eserinden başka eserleri de mevcuttur (bk. M. Yaşar Kandemir, "Kelâî", *DİA*, 25/193).

Nesefî ise Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine saldırmak isteyenlere bir grup asker gönderdiğini ve onların düşmanı bozguna uğrattığını söylemiş, fakat gönderilen kimsenin ismini vermemiştir.[243] Hz. Halid'in [radıyallahu anh], Kureyş'ten bir grubu hezimete uğratması, Hudeybiye'de değil, Mekke'nin fethinde olmuştur. Herhalde olayı nakleden kimse hata etmiştir.

Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Mekkeli seksen kişi, Hudeybiye yılında, müslümanlarla savaşmak için sabah namazı vaktinde, Ten'îm dağı tarafından doğru Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabının üzerine indiler, fakat Allah Resûlü onları bir zarar vermeden yakaladı, sonra serbest bıraktı. Olay üzerine bu âyet indi.[244]

Müminlerin ellerinin kâfirlerden çekilmesinin nasıl bir nimet olduğu, peşinden gelen şu âyette ifade edilmektedir: "Eğer, Mekke'de tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve bu yüzden bir sıkıntıya düşmeniz olmasaydı, (Allah, savaşa engel olmazdı)."

Yahut bu nimet, onun sebebiyle sulhun olması ve müşriklerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] boyun eğmeleridir. Çünkü onlar, adamlarının bozguna uğradığını gördüklerinde sulh yapmaya razı oldular.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar müslümanları evlerine kapanıp kalmaya mecbur ettikten sonra; Allah bu âyeti indirerek onlara bir ihsanda bulundu. Şöyle ki onların birbirinden ellerini çektirdi, savaş yaptırmadı. Allah'ın, müslümanların kâfirlerden ellerini çektirmesi, acizliklerinden değil, kudretlerindendir. Kâfirlere gelince, onların savaştan ellerinin çekilmesi, içlerine atılan korkudandır. Müslümanlara gelince, onlar Allah tarafından nehyedildikleri için savaştan uzak tutulmuşlardır; çünkü kâfirlerin sulplerinde (ileride doğacak ve İslâm'a girecek) müminler mevcuttu."[245]

---

[243] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/238.

[244] Müslim, Cihâd, 133 (nr. 1808); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/255.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir."* Sizin onlarla savaşıp kendilerini hezimete uğratmanızı, sonra içinde savaşın haram kılındığı beytini yüceltmek için onlardan ellerinizi çekmenizi görmektedir. O, her birinize hak ettiği karşılığı verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, inkâr edenler ve sizi Mescid-i Harâm'ı ziyaretten ve* kesilmek için *bekletilen kurbanlıkları* kesilmeleri helâl olan *yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır."* Kurbanların kesileceği bu yer, Mina'dır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kurbanlık olarak yanında yetmiş tane deve getirmiştir; Mekke'ye girmekten alıkonulunca develeri orada kesti. Bazı âlimler bundan şu hükmü çıkarmışladır: Hac veya umre için yola çıkıp da düşman, hastalık, yolların kapanması gibi bir sebeple Kâbe'yi tavaf etmekten ve diğer vazifeleri yapmaktan alıkonulan kimse, kurbanlarını engellendiği yerde keser.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] çadırı (Harem sınırlarının dışında) Hil bölgesindeydi; namaz kıldığı yer ise Harem sınırları içindeydi. Allah Resûlü kurbanlarını Harem bölgesinde kesti.[246] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

22-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kendilerine ilâhî inâyet takdir edilmiş ve rabbânî gözetim altında korunan kimselere denir ki: Eğer nefs-i emmâre, şeytan, hevâ ve hak yolunu kesen diğer engellerle savaşırsanız, onlar dönüp kaçarlar, sonra bir daha size musallat olma imkânı bulamazlar. Allah'ın sizden önce talebinde samimi olarak kâmil insanların terbiyesi altına giren kimse hakkında uyguladığı kanunu budur. Kâmil insanların himmetleri onun üzerinde olur ve kendisini hak yolda destekler. Sen Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın. Bu, her zaman böyle cereyan eder.

---

[245] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/429.

[246] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/105. Yine buradaki bir nakle göre, bazı fakihler, Hudeybiye'nin bir kısmının Harem'den olduğunu söylemişlerdir.

Siz, manevi düşmanlarınıza galip geldikten sonra, manevi yolunuzu kesen düşmanların elini sizden; sizin elinizi de onlardan çeken O'dur. Gerçekten nefis, mücâhede sıkıntıları içinde azap görüp terbiye olarak sükûna erince, artık onunla mücâhedeyi bırakmak, kendisine iyilik yapmak ve istediği şeylerde onu tasdik etmek gerekir. Aynı şekilde diğer engellerden de uzaklaşmak ve Allah'ta fâni olup O'nun müşahedesiyle meşgul olarak onlara iltifat etmemek gerekir.

Âriflerden birine, "Hak tâliplerinin seyri ne zaman son bulur?" diye sorduklarında şu cevabı vermiştir: "Nefislerine galip geldiklerinde. Eğer ona galip gelirlerse, Hakk'a vâsıl olurlar."

Bir de şu var: Müşahedeyle mücâhede birlikte bulunmaz; müşahede gerçekleşince, artık (nefisle başlangıç halindeki gibi) bir mücâhede yoktur.

Sizin kendileriyle mücâhede edeceğiniz düşmanlarınız, inkâr ve isyanda ısrar eden, sizi ilâhî huzurdan alıkoyan ve Allah'a feda edilecek canların yerine ulaşmasını engelleyen nefisler ve hevâdır. Onlar sizi, can ve mal ile Allah'a yaklaşmaktan ve onları yerine ulaştırmaktan alıkoydular. Bunu, sizi malı istenen yere vermekten menederek yahut ihlâs mahalline ulaşmaması için ameli gösteriş ve kendini beğenmeyle bozarak yaptılar.

Mekke'ye Girmekten Menedilmenin Hikmeti

Cenâb-ı Hak sonra, Hudeybiye yılında müslümanların Mekke'ye girmesinin engellenmesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُهُمْ
فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ
يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٢٥﴾

... Eğer, oradaki tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve bu yüzden bir sıkıntıya düşmeniz olmasaydı *(Allah, Mekke'ye girmenize ve savaşa engel olmazdı).* ***Allah, dilediğini rahmetine ulaştırmak için böyle yaptı. Şayet, müminlerle kâfirler birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâr edenleri elem dolu bir azaba uğratırdık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer,* güçsüz olduğu için hicret edemeyip Mekke'de kalan ve müşriklere karıştıkları için kendilerini *tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve bu yüzden bir sıkıntıya,* meşakkate ve sevimsiz hale *düşmeniz olmasaydı Allah, Mekke'ye girmenize ve savaşa engel olmazdı.*"

Özetle âyetin manası şudur: Mekke'de müşriklerden ayrılamayan ve ayırt edilemeyen, onlara karışmış halde yaşayan müminler vardır. Eğer siz, kendilerini tanımadığınız için müşriklerin içindeki müminlerin helâk olma korkusu ve oların helâk edilmesiyle sizin sıkıntı ve meşakkate düşmeniz durumu olmasaydı, Mekke kâfirlerinden sizin ellerinizi çekmez, sizi onlara musallat ederdik.

"*Allah,* daha fazla hayrını veya hidayetini *dilediğini rahmetine ulaştırmak için sizin elinizi onlardan çekti.*" Yani onların içindeki müminleri ilâhî yardımıyla destekleyip onların taat ve hayrını artırmak için böyle yaptı. Yahut Allah, müşriklerden İslâm'a rağbeti olanların İslâm'a girmeleri için onlardan sizin elinizi çekip savaşa mani oldu.

"*Şayet, müminlerle kâfirler birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâr edenleri,* savaşanlarını öldürerek ve çocuklarını esir ederek *acı bir azaba uğratırdık.*" Yani mümin erkeklerle mümin kadınları bilmeden ezme ihtimali olmasaydı ve onlar kâfirlerden ayrılmış olsalardı, kâfirleri kılıçla acı bir azaba uğratırdık.

25. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hak yolu inkâr ve tenkit edenler, ona inananlarla karışmış halde yaşadıklarında, münkirlere hazırlanan bela, umum halka gönderilmez. Eğer bu iki grup birbirinden ayrılmış olsaydı, Allah, münkirlere acı bir azap tattırırdı. Aynı şekilde fâcirlerle (açıktan günah işleyenler) salihler bir arada yaşar ve salihler topluluğu çoğunlukta olursa, halka umumi bela gönderilmez, bela hepsinden savılır. Şayet fâcirler, salihlerden ayrı olsalardı, Allah kendilerine acı bir azap tattırırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bazan, insanın nefsinde, kötülenen vasıflarla birlikte ilâhî feyzi çekmeye layık güzel vasıflar da bulunur. Eğer Allah, nefsin kötü sıfatı ortaya çıkınca onu hemen helâk etseydi, ondaki güzel vasıfları elden kaçırmış olurdunuz ve bu yüzden bir meşakkat ve sıkıntıya düşerdiniz. Allah, dilediği nefisleri, onlardaki kötü vasıfları temizleyerek huzuruna ulaştırıp rahmetine kavuşturmak için kuluna mühlet verir, nefsi hemen helâk etmez. Şayet nefisten, kibir, şer, hırs, kin gibi kökünden kazınıp atılması uygun olan vasıflar bir tarafa ayrılsaydı veya cimriliğin cömertlikle, hırsın kanaatle, gazabın hilimle, korkaklığın şecaatle, şehvetin iffetle yer değiştirmesi gibi tebdili mümkün olan vasıflar ayrı bir tarafa konsaydı, o zaman Allah, azgın nefsi tamamen helâk ederek ona acı bir azap tattırırdı." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak naklettik.

Câhiliye Taassubuna Düşenler

Cenâb-ı Hak sonra, o anda kâfirlerin sahip olduğu taassup halini haber vererek şöyle buyurdu:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ
فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ
التَّقْوٰى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

26. ***Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, Câhiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da Peygamber'ine ve müminlere sekînetini (sükûnet ve güvenini) indirdi ve onları takva kelimesine bağlı kıldı. Zaten onlar buna layık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırla, hani inkâr edenler kalplerine taassubu, Câhiliye taassubunu yerleştirmişlerdi."* Kalpleri gurur ve kibirle doluydu. Yahut taassubu kalplerine iyice yerleştirmişlerdi. Yani Câhiliye devrinin taassubu veya cahillikten kaynaklanan taassup içlerine iyice yerleşmişti.

"Allah da Peygamber'ine ve müminlere sekînetini indirdi." Yani onların kalplerine sükûnet ve vakar indirdi; Kureyş'in ileri sürdüğü şartlar karşısında birliklerini bozup dağılmadılar.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Hudeybiye'ye indiğinde Kureyş, Süheyl b. Amr, Huveytıb b. Abdüluzzâ ve Mikrez b. Hafs'ı Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şu şartları ileri sürerek bir antlaşma yapmaları için gönderdi.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu sene geri dönecek,

Kâbe ziyaretini gelecek sene yapacak,

Kureyş, gelecek sene Kâbe'yi müslümanlar için üç gün boşaltacaklar. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] antlaşma yapmayı kabul etti. İki taraf arasında bir antlaşma metni yazıldı. Bu metin yazılırken, Allah Resûlü, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Bismillâhirrahmânirrahîm" yaz, buyurdu. Süheyl ve arkadaşları itiraz ederek,

"Biz, bu sözü tanımıyoruz, sen, 'Bismikellahümme' (Allah'ın ismiyle başlarım) yaz" dediler. Öyle yazıldı. Sonra, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh], *"Bu, Allah Resûlü ile Mekkeliler arasında yapılan sulh antlaşmasıdır, yaz"* buyurdu. Müşriklerin heyeti,

"Eğer senin Allah Resûlü olduğunu bilseydik, seni Beytullah'ı ziyaretten alıkoymaz ve seninle savaşmazdık! Sen şöyle yaz:

"Bu, Muhammed b. Abdullah'ın Mekkelilerle yaptığı bir sulh antlaşmasıdır." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Onların istediği gibi yaz; şahitlik ederim ki ben Allah'ın resûlüyüm ve ben Allah'ın kulunun (Abdullah'ın) oğlu Muhammed'im!" buyurdu. Müslümanlar müşrik heyetin söylediklerini kabule yanaşmayıp onları haklamak istediler. Fakat Allah onların üzerine sekînet ve sükûnet indirdi, böylece vakarlarını korudular ve yumuşak davrandılar.

Buhârî'nin rivayetinde şu kayıtlar vardır: Hz. Ali [radıyallahu anh], "Bu, Allah Resûlü Muhammed'in, karar verdiği bir antlaşmadır" yazınca, heyet kabul etmedi. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Resûlullah kısmını sil ve onun yerine Muhammed yaz" buyurdu. O zaman Hz. Ali [radıyallahu anh],

"Vallahi onu asla silemem!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] antlaşma sayfasını eline aldı, ona heyetin istediğini yazdı.[247]

Bir rivayete göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yazıyı bir mucize olarak kendisi yazmıştır; bazıları da bu şekilde yazılmasını yazı yazmasını bilenlere emrettiğini söylemiştir. En doğru olan görüş budur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onları takva kelimesine bağlı kıldı."* Burada "takva kelimesi" ile kastedilen, "lâ ilâhe illallah" şehadetidir.

Bazıları bu kelimenin, "bismillâhirrahmânirrahîm" olduğunu söylerken, bazıları, onun "Muhammedün resûlullah" olduğunu söylemiş, bazıları ise onun ahde vefa ve onda sebat etmek olduğunu söylemiştir.

Takva kelimesinin, takva sahiplerinin söylediği ve kendisine yapıştığı kelime manasında olduğu da söylenmiştir.

"Hem onlar buna layık ve ehil idiler." Yani onunla sıfatlanmaya fazlasıyla layık idiler. Yahut onlar buna diğer ümmetlerden daha fazla layık-

---

[247] Buhârî, Sulh, nr. 2698; Müslim, Cihâd, 90; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/316-317.

tılar. Onlar aynı zamanda Allah'ın kendilerini ehil kılmasıyla bu kelimenin hakikatini anlamaya ve korumaya ehil idiler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Takva kelimesi, samimi bir kalpten meydana gelen tevhiddir. Onunla birlikte şirkten sakınma gerçekleşir. Onlar, ilâhî hükümde ve ezelî ilimde ona en layık kimseler olarak takdir ve tesbit edilmiştir. Onların takva kelimesinde sabit tutulmaları ilâhî bir ikram ve lutufla olmaktadır; bir zorlama ve nefretle değildir. O, iyilikle olmaktadır, zorla değil."[248]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir."* Bütün işleri planladığı gibi yürütür, herkesi müstahak olduğu şeye sevkeder.

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, nefsi toprak gibi mütevazi olmadan, ruhu semadaki varlıklar gibi temiz, nuranî ve sürekli zikirde olmadan Mevlâ'sına ulaşamaz. Yüce Allah'a vuslat isteyen kul, Cenâb-ı Hak, kendisini hangi hal içinde bulunduruyorsa, o anda Rabb'iyle birlikte olmalı, hak nerede ortaya çıkarsa ve hak ehli kimseler nerede zuhur ederse ona boyun eğmeli, kendisinde hiçbir taassup ve kibir kalmamalı, tam aksine iyilerin ve kötülerin üzerinden geçtiği toprak gibi mütevazi ve sabırlı olmalı, iyi-kötü ayırımı yapmadan herkese hizmet etmelidir.

Kendisinde Câhiliye taassubu bulunan kimse, kendisinden ilâhî destek çekilip kendi haline terkedilmiş biridir. İlâhî yardıma mazhar olan kimselere gelince, Cenâb-ı Hak, *"Allah, resûlüne ve müminlere sekînetini indirdi"* âyetiyle onlara işaret etmektedir. Allah Teâlâ, resûlüne sekînet (ilâhî rahmet, sabır, kuvvet ve sükûnet) indirdiği için o, mütevazi, kolay geçimli ve yumuşak huylu oldu. Cenâb-ı Hak, onun hakkında, *"Resûlüm, gerçekten sen çok yüce bir ahlâk üzeresin"* (Kalem 68/4) buyurdu. Allah Teâlâ, müminlere sekînet indirdiği için onlar da sabırlı ve yumuşak huylu oldular. Cenâb-ı Hak, onlar hakkında da, *"Allah Resûlü'yle beraber olanlar, kâfirlere karşı çok sert, birbirlerine karşı çok merhametlidirler"* (Feth 48/29) buyurdu.

---

[248] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/430.

"Allah onları takva kelimesine bağlı kıldı." Yani onları "lâ ilâhe illallah" şehadeti üzere sabit tuttu. Çünkü bu şehadet, ahlâkı güzelleştirir, kalpteki manevi hastalıkları ve nifakı çıkarır. Kelime-i tevhidin, "lâ ilâhe" kısmı, kalpten Allah'tan başka her şeyi uzaklaştırır, kalbi mâsivadan arındırır; "illallah" kısmı ise bir nur olup onunla kalp bütün manevi güzellikleri elde eder. "Lâ ilâhe illâllah" (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) zikri, kalpteki zulmet ve kötülükleri çıkarmaya devam eder, nihayet kalp, kâmil manada güzel ahlâkla süslenir.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, *"Allah onları takva kelimesine bağlı kıldı"* âyeti üzerinde açıklamalar yaparken demiştir ki:

"Takva kelimesi, 'lâ ilâhe illallah'tır. Ona bu ismin verilmesinin sebebi şudur: Kul onunla şirkten korunur ve sonradan yaratılmış varlıkları kalbinden silip atar. Bunu, tevhide bağlılığı, hak taraftarlığı ve din gayretiyle yapar. Tevhid nuru ve sevgisi bunu gerektirir. Böylece kalp, kulların Allah'tan başka rab olduğunu iddia ettikleri ve kalplerinin bağlandığı bütün bâtıl ilâhları silip atar. Özelliklerini söylediğimiz bu kalp, önce yerdeki bâtıl ilâhları silip atar; sonra semaya yükselir, nihayet yüce Rabb'ine ulaşır. O'nun huzurunda durur, O'nun karşısında kendini zelil eder, boyun eğer, huşûya bürünür, sükûna erer, O'na bağlanır. Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem],

'Yüce Rabb'inin ismini tesbih et' (A'lâ 87/1) buyurmuştur. Yani, O'nun dışındaki putlar, birbirinden ayrı, darmadağınık bâtıl varlıklardır. Gerçek Rab, tek ve kahhâr olan Allah'tır. Allah onu yüce Rabb'e ulaştırdı ve, *'Şüphesiz, en son varış Rabb'inedir'* (Necm 53/42) buyurdu."

Hakîm-i Tirmizî sonra demiştir ki: "Allah onların kalplerini, sevgisinin nuruyla bu kelimeye bağladı ve onda sabit tuttu. Nitekim Allah Teâlâ bunu şöyle ifade buyurdu:

'O size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi' (Hucurât 49/7). Böylece ilâhî sevginin manevi tadı ve eşsiz güzelliği ile takva kelimesi (kelime-i tevhid) müminlerin kalplerine yerleşti, ondan ayrılmaz bir hale geldi.

'Hem onlar buna layık ve ehil idiler' (Feth 48/26) âyetine gelince, onlar bu hali de ilâhî tercih, takdir ve takviye ile elde ettiler. Çünkü Allah Teâlâ

ezelde mevcut iken, zatıyla birlikte hiçbir şey yoktu. Allah, dilediği zamanda kaderleri yarattı, mahlûkatı bir zulmet içinde yarattı; sonra onların üzerine nurundan attı. Kime bu nurdan isabet etti ise o kimse hidayeti buldu; bu nurun isabet etmediği kimseler ise hak yoldan saptı. Cenâb-ı Hak, kendine nur isabet edeni ve etmeyeni bilir."

Hakîm-i Tirmizî, sonra, bu konuda Abdullah b. Amr [radıyallahu anh] yoluyla gelen şu hadisi nakletmiştir:

"Şüphesiz, Allah, insanları yarattı, onları bir zulmetin içine bıraktı. Sonra nurundan dilediği kadarını alıp onların üzerine attı. Bu nur, Allah'ın isabet etmesini dilediği kimselere isabet etti, isabet etmemesini dilediği kimselere de isabet etmedi."[249]

Hakîm-i Tirmizî, bu konuda uzun açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm], ruhunu üfürdüğünde, evlatlarının ruhlarını çıkarttı. Amel defterlerini sağdan alacak cennetliklerin ruhlarını parlak ve nuranî bir şekilde sağ omuzundan çıkarttı. Amel defterlerini soldan alacak cehennemliklerin ruhlarını siyah kömür şekilde sol omuzundan çıkarttı. Hayırlarda önde olan mukarrebînler ise iki grubun önünde bulunmaktaydı. Onlar resûller, nebîler ve velilerdir. Allah Teâlâ hepsini huzuruna yaklaştırdı ve hepsinden kendisine kulluk yapacaklarına dair söz aldı, onları kendilerine şahit tuttu ve kendisi de buna şahit oldu. Sonra onları, annelerinin rahminden nesil nesil çıkmaları için sulplerine geri çevirdi."[250]

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû], *"Hem onlar buna layık ve ehil idiler"* (Feth 48/26) âyeti hakkında demiştir ki: "Kime ezelde takdir edilen ilâhî inâyet erişirse, Hakk'a vâsıl olur. Kendisine ezelde bu ilâhî ikram takdir edildiği için o buna en layıktır."

Özetle, ezeldeki seçilme ile onlar buna layık olup o halin vasıfları ve nurları kalplerinde sabit kalmıştır. Onlar, bu halin nurunu görmekten perdelenen kimseler değildir. Bu açıklama *Hâşiye*'de[251] yapılmıştır.

---

[249] Tirmizî, İmân, 18 (nr. 2642); Ahmed, *Müsned*, 2/176.

[250] Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/410-418 (287. asıl, Beyrut 1992).

[251] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Mekke Fethinin Müjdesi

Cenâb-ı Hak sonra, müslümanların Mekke'yi fethedeceği müjdesini verdi ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gördüğü rüyayı doğru çıkararak şöyle buyurdu:

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّۚ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنٖينَۙ مُحَلِّقٖينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّرٖينَۙ لَا تَخَافُونَۜ فَعَلِمَ مَا
لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرٖيبًا ﴿٢٧﴾

27. Andolsun, Allah, Peygamber'inin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, Allah, Peygamber'inin rüyasını doğru çıkardı."* Allah onun rüyasını gerçekleştirdi, onu yalancı çıkarmadı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hudeybiye'ye çıkmadan önce bir rüya gördü. Rüyasında, ashabının başlarını kazıtmış ve kısaltmış olarak güven içinde Mekke'ye girdiklerini gördü. Rüyasını ashabına anlattı, hepsi sevindiler, oraya muhakkak gireceklerini düşündüler ve, "Resûlullah'ın rüyası gerçektir" dediler. Allah Teâlâ, her şeyi hakkıyla sadece kendisinin bildiğini göstermek için, işin hakikatini onlara kapalı tuttu. Mekke'ye girmekten alıkonuldukları zaman, Abdullah b. Übey ve diğer münafıklar, "Vallahi, söylendiği gibi başımızı tıraş etmedik, saçlarımızı kısaltmadık ve Mescid-i Harâm'ı görmedik!" dediler. Bunun üzerine, *"Andolsun, Allah, Peygamber'inin rüyasını doğru çıkardı"* âyetini indirdi. Yani Allah'ın ona gösterdiği rüya doğrudur, Allah ona yalan söylemedi. Fakat o, Allah'ın dilediği vakitte olacaktır.

Bunun hikmeti, imanında sabit olanla, sarsıntı içinde bulunanı birbirinden ayırmaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun gördüğü rüya gerçektir, o, karmakarışık rüyalar cinsinden değildir.

Yahut âyetteki "Hak ile" kısmı, yemin manasındadır. Buna göre mana şöyle olur: Hakka yemin ederim ki siz, Mescid-i Harâm'a gireceksiniz.

Âyetteki "inşallah" (Allah dilerse) ifadesi, her şeyin ilâhî iradeye bağlı olduğunu göstermek ve kullara edep öğretmek için söylenmiştir.

Sa'leb demiştir ki: "Allah Teâlâ, bildiği bir konuda "inşallah" buyurdu ki kullar da bilmedikleri bir konuda "inşallah" desinler.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*'da demiştir ki: "Allah Teâlâ kullara edep öğretmek ve onların işinin Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu göstermek için 'inşallah' buyurdu. Halbuki O, sözü en doğru olan ve herkesten daha iyi bilendir."

Bununla şu da bildirilmiş olabilir: Onlardan bazıları, ölüm, o anda bulunmama ve başka sebeplerle oraya giremezler.

Yahut "inşallah" lafzı, rüya meleğinin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) söylediği sözü haber vermektedir. Yahut Resûlullah rüyasını ashabına anlattığında "inşallah" demiş ve kendisinin bu sözü âyette nakledilmiştir.

Mana şudur: Vallahi siz oraya (Mescid-i Harâm), düşman saldırısından yana güvende, bazınız saçlarını kökten tıraş etmiş, bazınız da saçlarını kısaltmış olarak gireceksiniz. Artık bundan sonra ebediyen düşmandan yana korkunuz olmaz.

"Allah, Mekke'nin fethinin gelecek yıla eterlenmesinin hikmeti konusunda *sizin bilmediğinizi bilir. İşte bunun için Allah, Mekke fethinden önce size yakın bir fetih verdi."* O, Hayber'in fethidir. Allah, vaat edilen Mekke'nin fethi müyesser olana kadar müminlerin kalpleri rahat etsin diye onlara Hayber'in fethini lutfetti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil ârif, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeye güvenip dayanmaz, hiçbir vaade bakıp huzur bulmaz ve hiçbir tehditten korkmaz; bilakis o, efendisinin (yüce Mevlâ'sının) önünde teslim olmuş bir kul olup ilâhî kudretin önüne ne çıkaracağına bakar. Eğer rüyasında veya uyanık iken kendisine bir müjde verilse, ona güvenmez ve ona bağlanıp kalmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın gayb olan asıl iradesi kapalıdır. Şayet ârif, rüyada veya başka bir şekilde korkutulsa, ondan dolayı korkup endişeye düşmez. Zira onun Allah'la zenginliği ve ünsiyeti, kendisini her şeyden uzaklaştırmıştır. Allah, elden giden her şeye karşılık kuluna yeter. Allah'ı bulan kimse neyi kaybetmiştir ki? Allah, salihleri dost edinir ve onların bütün işlerini görür. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır (Talâk 65/2).

el-İbrîz adlı eserde der ki: "Üzüntü veren rüya, kul için Allah'tan gelen bir uyarıdır. Bu şekilde kulda Rabb'iyle birlikte başka bir derdin kalıp kalmadığı ve bütünüyle O'na bağlanıp bağlanmadığı anlaşılır. Kul, Rabb'ine bağlı olduğunda üzüntü verici bir rüya görse ona iltifat etmez ve onu önemsemez. Çünkü o, bütün işlerin yetkisi elinde olan bir zata bağlandığını ve Allah'ın kendisi için seçtiği şeyin ezelî dilemesiyle gerçekleştiğini bilir. Böyle olunca gördüğü üzücü rüya onu korkutmaz ve ona önem vermez. Zira rüya ancak Allah Teâlâ'nın izniyle zarar verir.

Kul, Rabb'inden başkasına bağlı olunduğunda üzücü bir rüya görünce, onu hep gözünün önünde bulundurur, içini onun düşüncesiyle doldurur, onunla meşgul olup Rabb'ini unutur ve onun muhakkak başına geleceğini düşünür. İşte bu durum ona zarar verir; çünkü kim bir şeyden korkarsa o şey kendisine musallat edilir."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'ye [rahmetullahi aleyh], yakarıdaki âyette geçen "inşallah" ifadesinin hikmeti sorulunca şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu şekilde kulların bütün hal ve vakitlerinde kendisine muhtaç olduğunu kuvvetli bir tarzda ifade buyurup onlara edep öğretti." Yani kendisinden başka bir şeye bağlanıp kalmamaları için onlara edep öğretti.

Müminlerin Tevrat ve İncil'deki Vasıfları

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini kabul etmeme noktasındaki Câhiliye taassuplarını reddederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ
كُلِّهٖ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا ﴿٢٨﴾ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ مَعَهُ اَشِدَّاءُ
عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ
اللّٰهِ وَرِضْوَانًا سٖيمَاهُمْ فٖى وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى
التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجٖيلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْئَهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ
فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهٖ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغٖيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللّٰهُ
الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظٖيمًا ﴿٢٩﴾

28. *O Allah, dinini bütün dinlere üstün yapmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din ile gönderendir. Şahit olarak Allah yeter.*

29. *Muhammed, Allah'ın resûlüdür. Onunla beraber olanlar, kâfirlere karşı çok sert, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler. Onları rükû ve secde halinde görürsün. Onlar, Allah'tan lutuf ve rızasını isterler. Onların yüzünde yaptıkları secdelerin izi bulunmaktadır. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları ise şöyledir: Onlar, filizini çıkarmış, onu gittikçe kuvvetlendirmiş, sonra kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, onlarla kâfirleri öfkelendirmek için böyle yaptı. Allah, onlardan iman edip salih amel işleyenlere mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat etti.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, dinini bütün dinlere üstün yapmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din ile gönderendir."* Yani Allah peygamberini tevhidle yahut tevhidi (Allah'ın birliğini) öğretmek için hak dinle, İslâm diniyle, imanı ve ihsanı açıklamak için gönderdi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hak din, kullara Rabb'ini tanıtmak ve O'nun huzurundaki edebi öğretmektir."[252]

Allah, İslâm dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din ile gönderdi. Allah "bütün dinler"le, müşriklerin bâtıl dinleriyle Ehl-i kitabın bozulmuş dinlerini kastediyor. Cenâb-ı Hak bunu gerçekleştirmiştir. İslâm'ın izzet ve galebeyle bütün dinlerin üstünde olduğunu görürsün. Ancak el-Cezîre'de bazı hıristiyanlar İslâm'a boyun eğmemiştir; bunun sebebi de müslümanların o bölgede gevşek ve ihmalkâr olmalarıdır.

Bazıları, İslâm'ın bütün dinlere üstün gelmesinin Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] inmesiyle olacağını, o zamanda yeryüzünde (geçici bir süre) hiçbir kâfirin kalmayacağını söylemiştir.

İslâm'ın bütün dinlere üstün olmasının, delil ve âyetlerle olacağı da söylenmiştir.

"Vaat ettiği şeyin olacağına *şahit olarak Allah yeter."*

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, dinini üstün kılacağına zatı adına şahit oldu."

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğine şahit olarak Allah yeter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Muhammed, Allah'ın resûlüdür."* Yani bu şekilde hidayet ve hak din ile gönderilen kimse, Allah'ın resûlü Muhammed'dir.

"Onunla beraber olanlar, kâfirlere karşı çok sert, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler." Yani onunla birlikte olan ashabı, harpte kâfirlere karşı çok serttirler; kendi aralarında ise birbirilerine karşı çok şefkatlidirler.

---

[252] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/323.

Onlar, hak dinlerine aykırı davranan kimselere karşı şiddet ve sertlik gösterirler; dinlerine uyanlara karşı ise şefkat ve merhamet gösterirler. Onların bu hali şu âyette de geçmektedir:

"Onlar, müminlere karşı mütevazi, kâfirlere karşı onurludurlar" (Mâide 5/54).

Ashâb-ı kirâmın kâfirlere karşı tavrı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki onlar yolda yürürken elbiselerinin kâfirlerin elbisesine dokunmasından ve bedenlerinin onlara değmesinden bile sakınıyorlardı. Onların birbirilerine karşı merhameti de öyle bir noktaya ulaşmıştı ki bir mümin diğer mümini görünce muhakkak onunla musahafa edip boynuna sarılıyordu.

Allah Teâlâ'nın, ashâb-ı kirâmı övdüğü bu vasıflar, bütün müminlerden istenmektedir. Bunu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisinden anlıyoruz:

"Müminler, birbirlerini sevmede ve birbirlerine şefkat göstermede tek bir beden gibidirler. Bedenin bir organı hastalandığı zaman, bedenin diğer kısmı uykusuzluk çekip ateşlenerek onun acısına ortak olur." Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[253]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Bir kimsenin mümin kardeşine sevgi ve şefkatle bakması, şu benim mescidimde bir sene itikâfa girmesinden daha hayırlıdır." Bu hadisi Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr* adlı hadis kitabında nakletmiştir.[254]

"Onları rükû ve secde halinde görürsün." Onlar, namazlarına devam ettikleri için, kendilerini rükû ve secde halinde görürsün.

Yahut onları, gece namazında rükû ve secde halinde görürsün. Nitekim onların halini gören biri demiştir ki: "Onlar, gece ibadet ehli, gündüz ise birer aslandır."

"Onlar, Allah'tan lutuf ve rızasını isterler." Yani Allah'tan sevap, rızasını ve yakınlığını isterler.

---

[253] Buhârî, Edeb, nr. 6011; Müslim, Birr, 66.

[254] Süyûtî, *es-Sagir*, nr. 92766.

"Onların yüzünde yaptıkları secdelerin izi bulunmaktadır." Onlar, çokça secde yaptıkları için bu secdelerin izleri yüzlerinde gözükmektedir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Yüzlerinizde iz oluşturmayın"* yani onda secde izi bırakmak için uğraşmayın hadisi, yüzünde iz çıksın diye alnını bilerek yere yapıştıranlar içindir; hem böyle yapmak, gösteriş ve nifaktır. Kişinin kendi kastıyla olmadan alnında oluşan ize gelince, bu yasaklanmış değildir.[255] Selef-i sâlihînin çoklarının alınlarında secde izi ve parlaklığı bulunurdu; halbuki onlar ihlâsı elde etmiş kimselerdir.

Mansûr demiştir ki: Mücâhid'e, *"Onların yüzünde yaptıkları secdelerin izi bulunmaktadır"* âyeti hakkında, "Bu iz, insanın iki kaşı arasındaki parlaklık mıdır?" diye sordum, şöyle dedi: "Hayır, o, insanın alnındaki parlaklık değildir. Çok defa bir adamın iki kaşı arasında devenin (veya keçinin) dizindeki beyazlık gibi bir parlaklık bulunur; halbuki bu kimsenin kalbi taştan daha katıdır. Âyette kastedilen iz, secde edenlerin huşûlarından dolayı yüzlerinde parlayan bir nurdur."[256]

İbn Cüreyc[257] demiştir ki: "Bu iz, müminin yüzündeki vakar ve güzelliktir."

Bazıları, onların yüzündeki izin, gece ibadetindeki uykusuzluğun etkisiyle meydana gelen solgunluk olduğunu söylemiştir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onları gördüğün zaman (geceleri ibadet için uzun süre uykusuz kalmanın verdiği halsizlikten dolayı) kendilerini hasta zannedersin, halbuki onlar hasta değildir."

Atâ b Ebû Rebâh ve Süfyân-ı Sevrî demiştir ki: "Onların, gece uzun süre namaz kılmalarından dolayı yüzleri nurlanmıştır."[258] Şu hadis bunu ifade etmektedir:

---

[255] Hadis ve açıklama için bk. Ebûssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/108.

[256] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/513.

[257] İbn Cüreyc, Ebü'l-Velîd Abdülmelik el-Kureşî (v. 150/767), tâbiînden tefsir, hadis ve fıkıh âlimi bir zattır. Kendisinin *Tefsîru İbn Cüreyc*, *Kitâbü's-Sünen* (fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir), *Menâsikü'l-Hac* gibi eserleri vardır (bk. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Cüreyc", *DİA*, 19/404-406).

[258] Açıklamalar için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/324; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/513; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/266-267.

"Gece çokça namaz kılan kimsenin, gündüz yüzü güzel olur."[259]

İbn Atıyye, onun Şüreyk'in sözü olduğunu, hadis olmadığını söylemiştir. Onun tefsirine bakınız.[260]

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Kıyamet günü onların yüzlerinde nurdan bir iz bulunur; bu şekilde onların dünyada Allah için çokça secde ettikleri bilinir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır."* Yani onların harpte kâfirlere karşı çok şiddetli, birbirlerine karşı ise çok merhametli olduğu ve yüzlerinde secde izlerinin bulunduğu Tevrat'ta geçmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların İncil'de geçen vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu:

"Onların İncil'deki vasıfları ise şöyledir: Onlar, filizini çıkarmış, onu gittikçe kuvvetlendirmiş, sonra kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler." Ziraatçılar, o bitkinin kuvvetinden, sıklığından, gövdesinin kalın ve kuvvetli oluşundan ve bitkisinin güzellik ve görünüşünden çok hoşlanırlar.

Allah Teâlâ, bununla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabının haline bir misal vermiştir. Onlar, İslâm'ın ilk günlerinde az ve zayıf idiler. Sonra çoğalıp kuvvetlendiler. İşleri günden güne ilerledi. Öyle ki işleri ve durumları insanları hayrette bırakacak hale geldiler. Bitkinin gövdesinin, kendisinden ortaya çıkan ve her yanını saran dal ve meyvelerle kuvvetlenmesi gibi kuvvetlendiler.

Rivayet edildiğine göre İncil'de şöyle yazılıdır: "Öyle bir kavim çıkacak ki ekinin büyümesi gibi büyüyüp gelişecek. Onlardan bir topluluk iyiliği emreder, kötü işlerden sakındırır."[261]

---

[259] İbn Mâce, İkâme, 174 (nr. 1333); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/266.

[260] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/141.

[261] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 21/330.

İkrime demiştir ki: "Âyetteki, *'O bitki filizini çıkarmıştır'* kısmı, Hz. Ebû Bekir'e işaret etmektedir; *'Onu gittikçe kuvvetlendirmiştir'* kısmı Hz. Ömer'e işaret etmektedir. *'Sonra kalınlaşmıştır'* kısmı, Hz. Osman'a işaret etmektedir. *'Sonra gövdesi üzerine dikilmiştir'* kısmı da Hz. Ali'ye işaret etmektedir."

Nakkâş,[262] İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: "Bitki ile işaret edilen Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. O, Ali b. Ebû Tâlib ile filizini çıkardı, Ebû Bekir ile kuvvetlendi, Ömer ile gövdesi üzerine dikildi."[263]

İbn Atıyye şu açıklamayı tercih etmiştir: "Âyette yapılan temsil, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve sahâbe-i kirâmı içermektedir. Resûl-i Ekrem tek başına gönderildi; o toprağa ekilen tek bir dane gibidir. Sonra müslümanlar çoğaldılar. Onlar, Allah Resûlü'nü destekleyip kuvvetlendiren filiz gibidirler."[264]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, onlarla kâfirleri öfkelendirmek için böyle yaptı."* Yani Allah'ı inkâr edenleri kendileriyle öfkelendirmek için müslümanları böyle yaptı; onları az iken çoğalttı, zayıf iken kuvvetlendirdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onlardan iman edip salih amel işleyenlere mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir."* Allah Teâlâ, yukarıda müminlere dünyada verdiği nimetleri açıkladıktan sonra, bu âyette de onlara ahirette ikram ve ihsan edeceği nimetleri açıkladı.

Âyetin hemen öncesiyle bağlantılı olması da câizdir. O zaman mana şöyle olur: Allah, kâfirleri öfkelendirmek için müminlere mağfiretini ve büyük bir mükâfatı vaat etti. Çünkü kâfirler, Allah'ın müminlere verdiği izzet ve zaferle birlikte, onlar için ahirette hazırladıklarını işittiklerinde, bu onları son derece öfkelendirir.

---

[262] Nakkâş, Muhammed b. Hasan el-Mevsılî el-Bağdâdî (v. 351/962), tefsir, kıraat ve hadis âlimidir. Kendisinin *Şifâü's-Sudûr fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Hakîm* adlı eseri yanında başka eserleri de vardır (geniş bilgi için bk. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 15/573-578 [Beyrut 1990]; Abdülhamit Birışık, "Nakkâş, Muhammed b. Hasan", *DİA*, 32/328-329).

[263] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/142.

[264] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/142.

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin, *"Allah, Peygamber'ini hidayetle gönderdi"* kısmı ilâhî hükümleri; *"Hak din ile gönderdi"* kısmı ise hakikatleri açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinden kim bu iki şeyi (hükümlerle hakikatleri) bünyesinde toplarsa, onun dini anlayışı ve tarikatı yaşayışı ortaya çıkar. Bu kimse Muhammedî meşrep bir velidir. Yani onun zâhiri şeriat, bâtını hakikattir.

Allah Teâlâ'nın, Resûlullah'ın ashabını hangi sıfatla tanımışsa, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve usulü üzere terbiye veren sûfîlerin sıfatı odur. Bütün hak tarikatların özelliği budur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Onlar Allah'tan ihsan ve rızasını isterler"* (Muhammed 48/29) âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar, yüce Allah'tan zatına ait daha fazla keşif, yakınlık ve vuslat talep ederler; ayrıca bir uyarı ve perdelenme olmadan sürekli bekâ billâh halinde kalmayı isterler. Bu, en büyük ilâhî rıza mahallidir."[265]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların alametleri yüzlerindedir"* âyetinin bir manası da şudur: Onlar Cenâb-ı Hak tarafına yöneldiklerinden dolayı, nurları yüzlerindedir. Kim, Hakk'ın nuruna yaklaşırsa, üzerinde marifet nurları, onun güzelliği ve letâfeti parlar. Velev ki bu kimse siyah derili biri olsun. Bu konuda şöyle denilmiştir:

"Âriflerin üzerinde ayrıca bir güzellik vardır. Onlarda, muhabbetten bir nur bulunur."

Denilmiştir ki: Sima, ârifler için, behçet ise sevenler içindir. Sima, sükûnet, ağırbaşlılık, heybet ve vakardır. Ârifleri âniden gören kimse, onların heybetine kapılır. Kendilerini tanıyarak içlerine karışan kimse ise onları sever. Behçet ise güzel hal, doğru gidiş, şevkin galip gelmesi, aşk ve diliyle sürekli zikir halinde olmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sülemî, Abdülaziz el-Mekkî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Onların yüzlerinde görülen alamet, halsizlik ve yüzlerindeki solgunluk değildir; bu alamet, ibadet ehlinin yüzünde gözüken bir nur olup onların içlerinden dışlarına yansır. O, müminler için belli olan bir alamettir. O kimse, siyah tenli biri olsa da yüzünde (ve gözünde) bu ilâhî nur parlar."[266]

---

[265] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/323.

Âriflerden biri, âyet hakkında demiştir ki: "Onların yüzlerinde, yüce Mevlâ'larına yakın zamanda münâcât ettiklerini gösteren bir alamet bulunur."

İbn Atâ demiştir ki: "Onların üzerinde nurların parladığını görürsün." [267]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kâmil mümin, Allah'a yönelir; bu yöneliş, kafayla değildir. O, Allah'tan yüz çevirmeden bütün varlığı ile O'na yönelir. Bu hal, müminin alametidir."[268]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Feth sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[266] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/259 (Beyrut 2001).

[267] Sülemî, *a.g.e.*, 2/259.

[268] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/324.

(49) HUCURÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Hucurât sûresi Medine döneminde inmiş olup on sekiz âyettir.[269]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrenin sonunda sahabileri övdü ve onlara mağfiretini (günahlarını affetmeyi) müjdeledi. Bu sûrede de onlara edep öğretti. Çünkü edep, bağışlanmanın ve Allah'a yaklaşmanın en büyük vesilelerinden biridir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَؕ اِنَّ
اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ
صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ

---

[269] Sûre, adını dördüncü âyette geçen "hucurât" kelimesinden almıştır. Hucurât, hücre kelimesinin çoğuludur. **Hücre**, "oda"; **hucurât**, "odalar" demektir. Buradaki odalar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hane-i saâdetini oluşturan odalar olup onun Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde pak zevcelerinden her birine tahsis ettiği yerlerdir (mütercim).

تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ② اِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ
عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ ③

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah her şeyi işiten ve bilendir.***

2. ***Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizi yüksek sesle çağırdığınız gibi, onu da aynı şekilde çağırmayın. Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider.***

3. ***Allah Resûlü'nün huzurunda seslerini kısanlar var ya, onlar, Allah'ın,*** *(içindeki)* ***takvayı ortaya çıkarmak için kalplerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin."*

Âyete hitap ile başlanması, onda azami derecede itina gösterilmesi gereken çok önemli bir şeyin istendiğine dikkat çekmek içindir.

Onlara, *"İman edenler!"* diye hitap edilmesi, kendilerini gayrete getirmek içindir. Bununla ayrıca şu bildirilmektedir: Kula emredilen şeyleri yapmasının ve onu bozan işlerden sakınmasının sebebi imandır.

Âyete şu manalar verilmiştir:

Hüküm ve işte Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] önüne geçmeyin.

Bir konuda Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ilâhî hükmü bildirmeden, siz öne atılıp bir şey söylemeye kalkmayın.

Kitap ve Sünnet'e sarılın, onların yasakladığı işleri yaparak haddi aşmayın.

Bir zaruret yoksa Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] önünde yürümeyin.

"Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin" ifadesi, Allah Resûlü'nün önüne geçmeyin anlamına gelir. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah katında büyük bir makama sahip olduğu ve her söylediğini vahiyle söylediği için âyette, *"Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin"* buyrulmuştur.

Bu ifadeyle ayrıca, gelecek âyette ashaba yasaklanacak işe bir hazırlık yapılmaktadır. Gelecek âyette, *"Seslerinizi, Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin"* buyruluyor. Bu iki âyet, birbiriyle irtibatlıdır. Şöyle ki Allah katında böyle seçkin bir yeri olan Peygamber'e karşı hürmet ve tazim olarak yapılması gereken en basit şey, onun huzurunda sesi yükseltmemek ve onsuz bir işe karar vermemektir. Bu durumda, onun önüne geçmek, Allah'ın önüne geçmek gibidir. Çünkü o, kendi hevâsından konuşmaz. Öyle ise bu konuda meleklere uymak gerekir. Melekler hakkında şöyle buyrulmuştur:

"Onlar, Allah'tan önce söz söylemez ve hep O'nun emriyle iş görürler" (Enbiyâ 21/27).

Âyetin iniş sebebi olarak Abdullah b. Zübeyr [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Benî Temîm kabilesinden bir grup Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geldiler. Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Allah Resûlü'ne,

"Onların başına Ka'kâ' b. Ma'bed'i emîr tayin etseniz iyi olur" dedi. Hz. Ömer de [radıyallahu anh],

"Akra' b. Hâbis'i emîr tayin etseniz daha iyi olur!" dedi. Bunu duyan Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh],

"Sen sadece bana muhalefet olsun diye böyle söylüyorsun!" dedi. Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Hayır, sana muhalefet için söylemedim" dedi. Bu arada karşılıklı söz mücadelesine girdiler ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda sesleri yükseldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Ey iman edenler! (Sözde ve işte) Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeyin" âyetini indirdi.[270] Buna göre mana, bir kimseyi vali (idareci) olması için Peygamber'e takdim etmeyin, demek olur; ancak âyeti, diğer şeyleri de içerecek şekilde umumi manada almak daha güzeldir.

Mücâhid demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, bir konuda resûlünün diliyle hüküm verinceye kadar siz önce fetva vermeyin."[271]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Bazı insanlar, kurban bayramı sabahı, bayram namazından önce kurbanlarını kesmişlerdi; onlar hakkında bu âyet indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, kurbanlarını yeniden kesmelerini emretti."[272]

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, ramazan ayı girmeden bir iki gün önce şek orucu tutulmasını yasaklamak için indi."[273] Yani, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] önce oruca başlamak yasaklandı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'tan korkun."* Yaptığınız ve terkettiğiniz bütün hallerde ve işlerde Allah'tan korkun; peygamberle ilgili emir de buna dahildir. *"Şüphesiz, Allah,* bütün sözlerinizi *işiten ve* fiillerinizi *bilendir."* Bu durumda O, kendisinden korkulmayı ve emirlerinin gözetilmesini hak etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin."* Yani seslerinizi onun sesinin üzerine çıkarmayın, bilakis Allah Resûlü'nün sesi sizin sesinizden yüksek ve onun konuşması sizin konuşmanızdan daha sesli olsun ki onun size üstünlüğü belli olsun ve onun sizin yanınızdaki önceliği ortaya çıksın.

---

[270] Buhârî, Tefsîru Sûre, 49. 1 (nr. 4845, 4847); Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/334; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/546.

[271] Begavî, *a.g.e.*, 7/334; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/547.

[272] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/336; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/547.

[273] Süyûtî, *a.g.e.*, 7/547.

"Peygamber'le konuşurken, *birbirinizi sesli olarak çağırdığınız gibi, onu da aynı şekilde çağırmayın.*" Yani aranızda sesli olarak konuştuğunuz ve birbirinizi yüksek sesle çağırdığınız gibi, ona karşı hiçbir durumda sesinizi yükseltmeyin; bilakis sesinizi onun sesinden daha alçak yapın, ona hitap ederken yumuşak ve sessize en yakın sözü tercih edin. Ona, kendisinden çekinilen ve yüceltilen kimselere davranıldığı gibi davranın. Peygamberlik makamının heybetini ve yüceliğini koruyun.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap ederken, "Ey Muhammed, ey Ahmed!" demeyin, onun yerine, "Yâ Resûlallah, yâ Nebiyyallah" şeklinde hürmet ve tazim ifadeleri kullanın.

Bu âyet indikten sonra, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Allah Resûlü ile ancak sırdaşıyla konuşan kimse gibi sessiz konuşuyordu.[274]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, Sâbit b. Kays b. Şemmâs hakkında indi. Onun kulağı ağır işitiyordu ve ses tonu yüksek biriydi. (Belki kendisi zor işittiği için) konuşurken yüksek sesle konuşuyordu. Çok kere, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] konuşurken (bilmeden) sesiyle ona sıkıntı veriyordu."

Yukarıda geçen rivayet daha sahihtir.

Âyette, sahabilere, nerede olurlarsa olsunlar her yerde yüksek sesle konuşmaları yasaklanmadı; bu yasaklama özel bir durum için olup, o peygamberlik makamının hatırını korumak içindir. Bunun için, aralarında emsalleriyle yaptıkları ve alıştıkları yüksek sesle konuşmayı, Allah Resûlü'ne karşı yapmamaları emredildi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider.*" Yani farkına varmadan, amellerinizin boşa gitmesinden korkarak Allah Resûlü'yle yüksek sesle konuşmayın. Çünkü edebi terketmek çoğu kez insanı, farkında olmadan helâke sürükler.

Bu âyet indiği zaman, Sâbit b. Kays evine kapanıp dışarı çıkmadı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onun durumunu araştırdı, yanına çağırdı ve niçin böyle yaptığını sordu. O da,

---

[274] Hâkim, *Müstedrek*, 2/462; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/336; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/548.

"Yâ Resûlallah, sana bu âyet indi; ben sesi yüksek bir adamım: bunun için amelimin boşa çıkmasından korkuyorum!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Bu yasak senin için değildir. Sen hayırla yaşarsın, hayır üzere (bir rivayette şehid olarak) ölürsün. Sen cennetlik birisin"[275] buyurdu.

Hasan-ı Basrî ise, "Bu âyet, seslerini Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sesinden yüksek çıkaran münafıklar hakkında indi" demiştir.

Bunun yorumu hakkında şöyle denilmiştir: Âyetin delaletiyle, münafıklara getirilen yasak, müminlerin yasağı içine girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah Resûlü'nün huzurunda seslerini kısanlar var ya, onlar, Allah'ın, içindeki takvayı ortaya çıkarmak için kalplerini imtihan ettiği kimselerdir."* Yani Allah onların kalplerini hâlis ve safi yaptı. Onu açıp genişletti.

"Onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır." Yani onlar için günahlarının affı ve ebedî cennet nimetleri vardır.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler, bu ve bundan sonraki âyetlere dayanarak, müridin mürşidine karşı koruması gereken edepler konusunda pek çok eser yazmışlardır. Allah kendisinden razı olsun, Şeyhimiz Muhammed Bûzîdî el-Hasenî (v. 1229/1814), bu konuda çok kıymetli bir eser telif etmiş ve onda, diğerlerinde bulunmayan edepleri toplamıştır. Hakk'a vâsıl olmak isteyen her müridin, bu kitabı incelemesi ve içindekilerle amel etmesi gereklidir.[276]

Bu âyetten alınacak bazı edepler şunlardır:

1. Mürid, şeyhinin huzurunda, ondan önce söze başlamamalıdır. Özellikle, bir kimse şeyhine bir soru sorduğunda hemen söze karışmamalıdır. Sorulan bir soruya şeyhinden önce cevap vermeye kalmak,

---

[275] Begavî, *a.g.e.*, 7/336; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/550.

[276] Muhammed el-Bûzidî'ye ait *el-Âdâbü'l-Merdıyye li-Sâliki Tarîkati's-Sûfiyye* adlı bu eser, Arapça olup basılmıştır (Beyrut 2006).

çirkin ve fuzulî bir davranıştır. Hem soru soran kimse, şeyhinden başkasının cevabına razı olmaz. İzinsiz ve yersiz öne atılan kimse ilmini ortaya koyduğu, kendini ön plana çıkardığı ve şeyhinin önüne geçtiği için yerilir.

2. Şeyhinin terbiyesinde olduğu müddetçe, ona danışıp kendisiyle istişare etmeden mühim bir işe karar vermemelidir.

3. Yürürken şeyhinin önünde gitmemelidir, ancak izinle olabilir.

4. Şeyhinin huzurunda sesini kısmalıdır; hatta onun izni olmadan konuşmamalıdır. İzinle konuşurken de kısık sesle ve saygıyla konuşmalıdır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şeyhlerimiz bize, ilmî müzakere anında konuşmamızı emrederlerdi. Çünkü insanların halleri konuşmakla bilinir. Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin şöyle dediğini işittim: "İlim ortaya çıkması için müzakere anında bizimle tartışın. Bizimle, şu sözde dendiği gibi olun: "Beni kazı ki sana meyve vereyim!"

Fakat müridin, şeyhi ile konuşması irşad olmak ve meselenin hakikatini öğrenmek için olmalıdır. Bunu yaparken itiraz ve çekişmeye girmemelidir, yoksa sükût etmek daha iyidir.

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin"* âyetine şu manayı vermiştir: "Din konusunda kendi başınıza iş yapmayın; size nerede durun deniyorsa orada durun ve size emredileni yapın. Yani, Hakk'ı talepte, tabiatınızla değil, ilâhî hükümlerle amel edin; emredilene uyun; kendi başına iş yapan ve yeni bir şey çıkaranlardan olmayın."

Kuşeyrî, *"Seslerinizi Peygamber'in sesinden yüksek çıkarmayın"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette şuna işaret ediliyor: Kâmil mümin olmanın şartı, kendi görüşünü, aklını ve tercihini Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] görüşünden üstün görmemektir. Peygamber vârisi kâmil bir şeyhe tâbi olan kimse için de durum aynıdır. Mürid, kendi görüşünü, aklını ve ilmini şeyhinden üstün görmemeli, onun görüşüne teslim olmalı; onun hizmet ve sohbetinde edebi korumalıdır. *'Ona, birbirinize* *sesli olarak konuştuğunuz gibi seslenmeyin.'* Yani, mürşidinize, birbirinize hitap ettiğiniz gibi hitap etmeyin, tam tersine kendisine hürmet ve tazim içinde hitap edin. Ona, emsallerinize baktığınız gözle bakmayın. Mürşid bazan, güzel ahlâkı gereği sizinle şakalaşır; böyle bir durumda onun güzel ahlâk ve hoş muamelesinden cesaret alarak kendisine karşı rahat hareket etmeyin. Mürşidiniz sözü açmadan siz hemen konuşmaya başlamayın. Bilmeden, edebe uymayan davranışınız yüzünden amellerinizin boşa çıkmasından korkun ve dikkatli olun.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ve şeyhinin huzurunda seslerini kısanlar var ya, onlar, Allah'ın kalplerini takva için imtihan ettiği (temizlediği) kimselerdir. Yani Allah onların kalplerinden şehvet sevgisini çekip attı, onları kötü ahlâkın kirinden temizledi ve güzel ahlâkla süsledi. Böylece kalpleri, beşeriyete ait kötü alışkanlardan sıyrılıp kurtuldu.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Allah'ın koruması, yardımıyla beraberdir. Allah bir kulunu dost edinince, ona, düşmanlarına karşı yardım eder. İnsanın en azılı düşmanı nefsidir Allah, sevdiği kula nefsine karşı yardım edince, ondan şehveti çıkarır, kalbini takva için hazırlar, nefsini temizler ve onu hevâsından kurtarır."

Hz. Peygamber'e Karşı Edebi Korumayanlar

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda edebi korumayanlarden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ④ وَلَوْ
أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ⑤

4. ***Resûlüm, odaların arkasından sana seslenenlerin çoğu aklı ermeyen kimselerdir.***

5. ***Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, odaların arkasından sana seslenenlerin çoğu aklı ermeyen kimselerdir."*

Yani odaların dışından, önünden veya arkasından sana seslenenlerin çoğu, aklı ermeyen, işini edebini bilmeyen cahil kimselerdir. Bu odalar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Mescid-i Nebevî'nin etrafında pak zevcelerine (ev olarak) tahsis ettiği küçük müstakil mekânlardır.

Âyet, Benî Temîm kafilesi hakkında inmiştir. Bunlar, toplam yetmiş kişiydi. Uyeyne b. Hısn el-Fezârî ve Akra' b Hâbis de içlerindeydi. Kafile öğle vakti Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Allah Resûlü o sırada hücrelerden birinde uyuyordu. Gelenler, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], hücrelerinin dışından seslenerek,

"Ey Muhammed! Yanımıza çık! Şüphesiz, bizim övmemiz güzel, yermeniz ise çok kötüdür!" dediler. Allah Resûlü uyandı ve hücresinden çıktı; onlara doğru giderken, *"Asıl övmesi güzel olan ve yermesi kötü olan Allah'tır"* buyurdu ve yanlarına vardı. Yukarıda ismi geçen zatlar,

"Biz, Benî Temîm'den bir kavimiz. Şairimiz ve hatibimizle geldik; sizin şair ve hatiplerinizle yarışmak istiyoruz" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ben şiirle gönderilmedim ve bana sözle övünmek emredilmedi; fakat gelin bakalım" buyurdu ve onların hatibine konuşmasını emretti. Adam konuştu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ondan sonra kendi hatibi Sâbit b. Kays'a,

"Kalk, sen de konuş" buyurdu Sâbit kalktı, beliğ bir konuşma yaptı. Onların hatibine meydan okudu. Sonra onlardan bir genç ayağa kalkıp şu manadaki beyitleri okudu:

"Biz, cömert kimseleriz. Hiçbir kabile bize denk olamaz. Bizim içimizde reislerimiz vardır ve bir ganimet elde ettiğimizde onun dörtte biri aramızda taksim edilir."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hassân b. Sâbit'e, *"Kalk, ona cevap ver"* buyurdu. Hassân, kalktı ve ona şu manadaki beyitlerle cevap verdi:

"Fihr kabilesinden ve kardeşlerinden ileri gelen kimseler, (Hz. Peygamber ve tâbileri) insanlara uyulacak bir yol çizdiler. İçinde Allah korkusu olan herkes ondan razı olur ve bütün hayırlar o yolda elde edilir."

Sonra Akra' b. Hâbis ayağa kalkarak kendilerini öven bir şiir söyledi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hassân b. Sâbit'e,

"Kalk, ona cevap ver" buyurdu. Hassân, kalktı ve ona şu manadaki beyitlerle cevap verdi:

"Ey Dârimoğulları! Övünmeyin; zira iyilikler dile getirildiğinde sizin övünmeniz vebal olur. Siz bize karşı övünmekle kaybettiniz. Çünkü siz, kiminiz sütanne, kiminiz de hizmetçi olarak bizim hizmetkârlarımızsınız."

Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onların şairine, *"Ey Dârimoğulları'nın kardeşi! Aslında, senin insanların unuttuğunu zannettiğin o halinizi burada söylemene hiç gerek yoktu (buna mecbur değildin, kendinizi zora soktunuz!)"* buyurdu.

Sonunda Akra' b. Hâbis, "Bu ne iştir; bizim hatibimiz konuştu, onların hatibi daha güzel konuştu; bizim şairimiz şiir söyledi, onların şairi daha güzel söyledi" dedi ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaşıp kelime-i şehadet getirerek müslüman oldu.[277]

Onların odaların dışından çağırmaları üç şekilde olabilir:

1. Topluca her bir odanın önünde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] seslendiler.

2. Odalara dağılıp gruplar halinde Resûl-i Ekrem'i aradılar ve her grup, önünde bulunduğu odanın dışından kendisine seslendi.

3. Topluca Hz. Peygamber'in bulunduğu odanın dışından kendisine seslendiler. Âyette, "odalarının dışından seslendiler" denmesi, Resûlullah'ı yüceltmek içindir.

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] seslenenler Uyeyne b. Hısn ile Akra' b Hâbis idi; diğerleri buna razı oldukları ve onu emrettikleri için, seslenme işi hepsine isnat edildi.

---

[277] Rivayetin tamamı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/522-524.

"Onların çoğu aklı ermeyen kimselerdir." Eğer onların aklı olsaydı, böyle büyük bir edepsizliği yapmaya cesaret edemezlerdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu."* Yani onlar sabredip senin çıkışını bekleselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu.

Sabır, nefsi, hevâsına yönelmekten alıkoymaktır.

Şöyle denilmiştir: Sabır acıdır; onu ancak (nefsinden ve eşyadan) hür kimseler yudumlar, yani uygular.

Âyetin manası şudur: Eğer onlar, acele etmeyip odaların dışından seslenmeden sen yanlarına çıkana kadar sabretselerdi, bu sabır, onlar için aceleyle seni çağırmalarından daha hayırlı olurdu. Çünkü bunda güzel edebe riayet ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] saygı vardır ki bunlar, övgüyü ve sevabı gerektiren şeylerdir. Hem böyle davranmada, istenen şeye kolayca ulaşma imkânı vardır. Bir rivayete göre bu heyet, Anberoğulları esirleri hakkında şefaatçi olmak için gelmişti. Onları esir alma olayı şöyle olmuştur:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Anberoğulları'ndan bir kabileye bir grup asker gönderdi. Başlarına Uyeyne b. Hısn'ı[278] emîr olarak görevlendirdi. Kabile, müslümanların geldiğini görünce korkup kaçtılar ve ailelerini terkettiler. Uyeyne onları esir alarak Medine'ye getirdi. Sonra, kabilenin erkekleri çocuklarını fidye verip kurtarmak için Medine'ye geldiler. Çocuklar babalarını görünce ağlayarak onlara koştular. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yanlarına gelmesi için acele ettiler ve kendisine seslenerek onu uykusundan uyandırdılar. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yanlarına geldi, onları dinledi ve sonunda esirlerin yarısını fidye alarak, yarısını da fidye almadan serbest bıraktı.[279]

---

[278] Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, Temîmoğulları kafilesiyle gelen zattır. Âyetin onlar hakkında indiğini dikkate alırsak, Anberoğulları'nın gelişi daha sonra yani Uyeyne b. Hısn'ın müslüman olduğu bir zamanda olmuştur. Onun müslüman askerlerin başına emîr olarak tayin edilmesi bunu gerektiriyor (mütercim).

[279] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/525; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/337.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"* O'nun mağfiret ve rahmeti çok geniştir; eğer onlar tövbe edip hallerini düzeltirlerse, Allah onlardan mağfiret ve rahmetini esirgemez.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunlar, müridin dikkat etmesi gereken edeplerdendir:

Mürid, şeyhini uykusundan uyandırmamalıdır; kapısında bin sene beklese de şeyhi çıkıncaya kadar, çıkması için talepte bulunmamalıdır. Bir de mürid, şeyhinin kapısının tam karşısında beklememelidir, içeride bazı mahrem şeyleri görmemek için buna dikkat etmelidir.

Mürid, şeyhi ile aynı odada uyumamalıdır.

Mürid, şeyhi ile birlikte yemek yememelidir, ancak şeyhi ısrar ederse o zaman yiyebilir.

Mürid, şeyhinin yatağına ve seccadesine oturmamalıdır; ancak şeyhi oturmasını emrederse o zaman oturabilir.

Emirle edep ters düşerse, hangisinin önce yapılacağı konusunda farklı görüşler söylenmiştir. Feth sûresinde Hudeybiye sulhu anlatılırken, Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], edebi emrin önüne aldığı geçmişti. Orada, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], müşrik heyetin itirazı üzere Hz. Ali'ye [radıyallahu anh], *"Sulhun yazıldığı sayfadan 'Resûlullah' kısmını sil"* diye emir verdi fakat o buna yanaşmayarak, "Vallahi onu asla silemem!" dedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Önemli İşlerde Araştırmadan Karar Vermeyin

Dikkat edilecek edeplerden biri de işlerde teenni ile hareket edip acele etmemektir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُصٖيبُوا قَوْمًا
بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمٖينَ ﴿٦﴾ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ فٖيكُمْ رَسُولَ

اللّٰهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ
الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

6. ***Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın; yoksa bilmeden bir topluluğa zarar verirsiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.***

7. ***Bilin ki aranızda Allah'ın resûlü bulunmaktadır. Eğer o, birçok işte size uysaydı, kesin sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirdi ve onu gönüllerinizde süsledi; inkârı, fıskı ve isyanı da size çirkin gösterdi. İşte onlar, doğru yolda olanlardır.***

8. ***Allah, bunu size kendi katından bir lutuf ve nimet olarak yaptı. Allah, her şeyi bilir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın."* Bu âyet, Velîd b. Utbe b. Ebû Muayt hakkında inmiştir. Allah hepsinden razı olsun, Velîd, sahabenin ileri gelenlerinden biriydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onu Mustalikoğulları'na zekâtlarını toplamak için gönderdi. Bu, Benî Mustalik Gazvesi'nden sonra oldu. Velid'le bu kabile arasında Câhiliye zamanında bir düşmanlık vardı.

Mustalikoğulları, kendilerine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elçisinin geldiğini haber alınca, onun emrine saygı ve hürmet için Velîd'i karşılamaya çıktılar. Velîd ise onların kendisiyle savaşmak için önüne çıktıklarını zannetti; hemen geri döndü ve Resûl-i Ekrem'e,

"Mustalikoğulları dinden dönmüşler; bana zekâtı vermediler!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara savaş açmayı düşündü. Sonra durumu öğrenen Mustalikoğulları Resûlullah'a gelerek, kendilerinin ona hürmet için karşılamaya çıktıklarını, başka bir durumun olmadığını haber verdiler. Allah Resûlü onları hemen tasdik etmeyip Halid b. Velîd'i, bir grup askerle gizlice onlara gönderdi. Hz. Halid'e, gelişini gizli tutmasını ve durumlarını kontrol etmesini, imanlarına dair bir alamet görürse zekâtlarını alıp dönmesini, başka bir durum görürse, kendilerine kâfirlere yapılan muameleyi yapmasını emretti.

Halid b. Velîd [radıyallahu anh], onların beldesine vardığında orada akşam ve yatsı namazları için ezan okunduğunu işitti, sonra yanlarına varıp zekâtlarını aldı, kendilerinde itaatten başka bir şey görmedi. Olay üzerine bu âyet indi.[280]

Velîd'e, "fâsık" denmesi, olayı iyice araştırmamasından dolayıdır. Bu yüzden kemal-i taatten çıkmış oldu. Onun bu şekilde isimlendirilmesinde, başkalarını benzer bir durumdan sakındırma ve kendisini tövbe etmeye teşvik vardır. Gaybı en iyi Allah Teâlâ bilir.

Hatta bazıları, Velîd b. Ukbe'nin iman sahibi olduğu kesin olarak bilindiği için, âyetin müteşâbih olduğunu (onda geçen fâsıkla kimin kastedildiğinin kapalı olduğunu) söylemiştir.

Ebû Ömer (İbn Abdülber), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* adlı eserinde demiştir ki: "Bu âyetin, Velîd'in olayı hakkında indiği görüşü sahih değildir; çünkü Velîd Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında sekiz veya on yaşındaydı. Allah Resûlü bu yaştaki birini nasıl elçi olarak gönderir?"[281]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onda bir gariplik yoktur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Üsâme b. Zeyd'i [radıyallahu anh] genç yaşta olmasına rağmen, içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bulunduğu orduya komutan yapmıştır. Bu durum Buhârî'de ve diğer eserlerde nakledilmektedir.

Âyetin kastı şudur: Hangi fâsık nasıl bir haberle gelirse gelsin, onun doğruluğunu araştırın. Yani onun üzerinde durun; durumun açıklanmasını ve hakikatin ortaya çıkmasını isteyin. Durumun doğru olup olmadığını araştırmayan ve yalandan sakınmayan kimsenin sözüne güvenmeyin. Çünkü yalan da fıskın bir çeşididir.

---

[280] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/350-353; Ahmed, *Müsned*, 4/279; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/337.

[281] İbn Abdülber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/114 (Beyrut 1995).

Âyette, sadece âdil kimsenin haberinin kabul edileceğine dair bir delil vardır. Çünkü eğer biz, âdil kimsenin de haberini araştırmaya kalkarsak, onunla fâsık kimseyi eşit tutmuş oluruz. O zaman, âyette fâsığın özellikle söylenmesinin bir faydası olmazdı.[282]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yoksa bilmeden bir topluluğa zarar verirsiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."* Yani işin hakikatini ve olayın iç yüzünü bilmeden bir kavme sıkıntı verip de sonra yaptığınıza pişman olup "keşke yapmasaydık!" diye üzülmekten çekinerek, fâsığın getirdiği haberi araştırın. Pişmanlık da bir çeşit üzüntüdür. O, olan bir şeye üzülüp "keşke olmasaydı!" diye temenni etmektir. Bu, insandan hiç ayrılmayan ve bütün vakitlerini kaplayan bir üzüntüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilin ki aranızda Allah'ın resûlü bulunmaktadır."* Öyleyse yalan söylemeyin. Çünkü Allah ona yalanı haber verir ve yalancının gizli hali ortaya çıkar.

Âyete şu mana da verilmiştir: İşlerinizde ona müracaat edin ve görüşünü alın.

"Eğer o, birçok işte size uysaydı, kesin sıkıntıya düşerdiniz." Bu durumda muhakkak sıkıntı ve helâke düşerdiniz. Âyetin ifade şekli şunu gösteriyor: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], karşılarına çıkan her işte ashabına uyması durumunda, onlar sürekli sıkıntı içinde kalırlar. Gönüllerini hoş etmek için bazı işlerde onlara uymasına gelince, bu sıkıntı sebebi olmaz. Bu konudaki geniş açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[283]

Âyet şunu da gösteriyor: Müminlerden bazıları Velîd b. Ukbe'nin sözünü tasdik ederek, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Mustalikoğulları'na savaş açmasını güzel bularak, buna teşvik edecek sözler söylediler. Müminlerden bazıları ise teenni ile hareket edip işin araştınlmasını gerekli görerek onlara savaş açılmasından çekindiler. Onlar, Allah Teâlâ'nın şu âyetiyle istisna ettiği kimselerdir:

---

[282] bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/247; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/283.

[283] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/114-115.

"Fakat Allah, size imanı sevdirdi." Âyet onların ekseriyetinin Mustalikoğulları'na savaş açılmasından çekindiğine dikkat çekiyor.

Bir yoruma göre onlar, Allah Teâlâ'nın kalplerini takva için imtihan ettiği kimselerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onu gönüllerinizde süsledi."* Nihayet iman kalplerinizde iyice yerleşti; bunun için siz haberi incelemek ve sebepsiz saldırıdan çekinmek gibi yakînî imana layık şeyler yaptınız.

Âyetin özetle vermek istediği şudur: Bilin ki Allah Resûlü aranızda bulunmaktadır. Artık onunla birlikteyken bir hatayı yapmaya devam etmezsiniz. Eğer o, birçok işte size uysaydı muhakkak sıkıntıya düşerdiniz; fakat Allah bazınıza imanı sevdirdi; bundan sonra o, teenni ve acele etmemek gibi ancak doğru olanı emreder.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin bu kısmına şu mananın verilmesi en güzelidir: Eğer Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], birçok işte size uysaydı muhakkak sıkıntıya düşerdiniz; fakat Allah onu size uyma durumunda bırakmaz; kendisine, içinde sizin salah ve rahatınız bulunan vahyini indirerek doğruyu gösterir. Çünkü Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi. Bu iman sizi ancak kötülükten korunma ve isyandan uzak kalma gibi size uygun olan güzel şeylere sevkeder.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O size inkârı, fıskı ve isyanı da çirkin gösterdi."* Bundan dolayı içinde hayır olmayan ve sizi sıkıntıya düşürerek şeylerden çekindiniz.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyette, kötü işler en şiddetlisinden hafifine doğru sayılmıştır. Küfür (inkâr ve şirk), kötü işlerin en şiddetlisidir; fısk (büyük günah) küfürden aşağıdadır. Diğer günahlar ise ikisine göre daha hafiftir."

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte onlar, doğru yolda olanlardır."* Yani diğerlerinden ayrı tutulanlar yahut kalplerinde süslenmiş bir imana sahip olanlar, Allah'a ulaştıran doğru yola girmiş kimselerdir. Yani onlar, hak yolu bulmuşlar ve istikametten ayrılmamışlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, bunu size kendi katından bir lutuf ve nimet olarak yaptı."* Yani Allah'ın sizlere imanı sevdirmesi ve küfrü kötü göstermesi, O'nun size bir ihsanı ve nimetidir.

"Allah, her şeyi bilir." O'nun ilmi sonsuzdur; O, müminlerin hallerini ve aralarındaki fazilet sahiplerini bilir. *"O her işinde hikmet sahibidir."* Yaptığı işleri mükemmel derecede hikmetle yapar.

6-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefis içinize kötü bir düşünce getirince, onun aslını araştırın; hemen açıklamayın. Bilmeden bir topluluğa sıkıntı vermekten çekinerek bu araştırmayı yapın. Yoksa onlar hakkında kötü zanna kapılırsınız, gıybete düşersiniz ve sonunda pişman olursunuz.

Münafığın kalbi dilinin ucundadır; aklına gelini hemen konuşur. Bu, insanı helâk eden bir durumdur. Müminin ise dili kalbinin arkasındadır; aklına bir şey gelince onu önce inceler ve dinin ölçüleriyle kontrol eder. Eğer o düşüncede bir fayda varsa, onu söyler, yoksa geri çevirir ve gizler. Kulun yapması gereken, aklına gelen düşünceleri doğru ölçüyle (Kur'an ve Sünnet) ölçmek ve onlardan sadece faydalı olanı dile getirmektir.

Biliniz ki Allah Resûlü aranızda bulunmakta, size, zâhiren ve bâtınen yapacağınız ve terkedeceğiniz şeyleri açıklamaktadır. Kim, Resûlullah'ın halifesi olan şeyhe bağlanırsa, onu kendisine hakem yapar. Eğer kalbine önemli bir konuda bir düşünce gelirse, onu şeyhine arzeder; şeyh basiret gözüyle bakar ve hakkında bir hüküm verir. Şayet şeyh, yapmaya karar verdiğiniz pek çok işte size uysaydı, kesin sıkıntıya düşerdiniz; fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi; böylece size emrettiğine kulak verdiniz ve onu yerine getirdiniz. O size küfrü kötü gösterdi, ayrıca emrinin ve yasağının dışına çıkmak olan fâsıklığı ve size emrettiği şeylere karşı isyan etmeyi kötü gösterdi. Bundan sonra siz, sadece sizi sevindirecek, kolaylık ve rahata götürecek şeyleri güzel görüp peşine düşersiniz. Bütün bunlar, Allah'ın özel bir nimeti ve ihsanıdır. Gerçekten kâmil bir şeyhin eline düşmek, ancak Allah'ın özel ihsanı ve lutfuyla olacak bir şeydir.

İmam Kuşeyrî, *"Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu araştırın ..."* âyetinden başka bir işaret çıkararak demiştir ki: "Âyette, devamlı kötülüğü emreden nefislerin süslemelerine ve onların kişiye her an dünyaya ait bir şehvetle gelmelerine işaret edilmektedir. Böyle bir durumda, bilmeden kalbin safiyetini bozup ona bir zarar vermeden önce, gelen düşüncenin kazancını ve zararını araştırın. Şu bir gerçek ki nefis için şifa ve hayat olan şeyler, kalp için hastalık ve ölümdür. Eğer bunu yapmazsanız, kıyamet günü pişman olursunuz.

Bilin ki Allah'ın elçisi içinizde bulunmaktadır. Bununla, içinizdeki ilham elçisine işaret ediliyor. O size, nefislerinizin fücur ve takvasını ilham eder (öğretir). Eğer o, nefs-i emmârenin işlerinden pek çoğunda size uysaydı, gerçekten sıkıntıya ve helâke düşerdiniz. Fakat Allah, kalbinize rabbânî ilhamlar indirerek size imanı sevdirdi, ihsanıyla onu kalplerinizde süsledi. Allah, ilâhî inâyet nazarının nuruyla size küfrü ve fâsıklık olan işleri kötü gösterdi. Küfür hakkı örtmek, fısk ise bâtıla dalmaktır. Allah size ayrıca isyanı da kötü gösterdi. İsyan, hakkı talepten yüz çevirmektir. İşte onlar, Cenâb-ı Hakk'ın irşadıyla Hakk'a ulaşmış kimselerdir. Bütün bunlar, Allah'ın ihsanı ve nimetidir. O, kullarından dilediklerine bu nimeti verir. Allah, her şeyi bilen ve her işini hikmetle yapandır."

Kardeşlerin Arasını Düzeltin

Cenâb-ı Hak sonra, hayırlarda önde olan ve doğru yola ulaşan kimselere, din kardeşlerinin arasını düzeltmelerini emretti. Çünkü hayırlarda muvaffakiyet genelde salih kimselerin eliyle gerçekleşmektedir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ

اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ

اللّٰهِ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

9. ***Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar haddi aşan tarafla savaşın. Eğer** (Allah'ın emrine)* ***dönerse, aralarını adaletle düzeltin ve** (her işinizde)* ***adaleti gözetin. Şüphesiz, Allah, adaletli davrananları sever.***

10. ***Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını* sulh ile ve Allah Teâlâ'nın hükmüne çağırarak *düzeltin. Şayet biri,* nasihatten anlamaz ve *ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın emrine,* hükmüne *dönünceye kadar haddi aşan tarafla savaşın.*" Yahut emredilen sulha ve aradaki kini yok etmeye dönünceye kadar onlarla savaşın.

Haddi aşan ve mümin kardeşine saldıran kimseyle savaşmak farzdır; saldırı ve savaştan elini çekerse kendisiyle savaşılmaz.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, haddi aşıp zulmeden grupla savaşılmasını emretti. Bu savaş, o haddi aşıp zulmedince olur.

Müslümanların arasındaki fitneye gelince, âlimler bu konuda iki farklı görüşe sahiptir.

Birinci görüşe göre, onlara karşı herhangi bir şekilde mücadeleye girişmek ve savaşmak câiz değildir. Bu görüş, Hz. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Ebû Zer ve sahabeden bir gruba aittir. Onların bu konudaki delili, *"Müslümanla savaşmak küfürdür"*[284] hadisiyle, fitne zamanında kılıcını kırıp bir köşeye çekilmeyi emreden hadistir.

İkinci görüşe göre; zulmeden kimselerin ona son vermeleri için kendileriyle mücadele etmek farzdır. Bu, Hz. Ali, Hz. Âişe, Hz. Talha ve sahabenin çoğunluğunun görüşüdür. İmam Mâlik ve diğer fakihlerin görüşü de budur. Onların delili, bu âyettir.

Meseleye birinci görüşe göre baktığımızda ortaya şu çıkar: Bu iki gruptan ayrılarak evine çekilen bir kimseye, taraflardan biri gelerek canıyla veya malıyla kendilerine katılmasını istese, ona düşen bu talebi geri çevirmek ve müslüman gruba karşı savaşa katılmamaktır. Bunun sonu kendisinin öldürülmesine varsa da yapacağı budur. Bunu şu hadisten anlıyoruz:

"Kim kendini ve malını savunurken öldürülürse şehiddir."[285]

Meseleyi, zalime karşı ayaklanma gerekir diyen ikinci görüşe göre ele aldığımızda ise bu mücadelenin gruplardan hangisiyle birlikte verileceği konusunda farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları, bu mücadelenin müslümanlardan oluşan en büyük, en kalabalık grupla birlikte verileceğini söylerken; bazıları onun âlimlerle birlikte verilmesi gerektiğini, bazıları da kim haklı ise onunla birlikte hareket edilmesinin daha doğru olduğunu söylemişlerdir."[286]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kabileler arasında bir savaş çıksa, kim kendi toprağından diğerinin toprağına geçmişse o zalimdir; onu durdurmak gerekir. Savaş hudutlar arasında meydana gelirse; meşhur olan görüş, savaşa engel olmak için hareket edilir; sonra savaşın sebebi incelenir; kimin zulüm yaptığı anlaşılırsa, ona engel olup zulmünden vazgeçirmek farzdır. Eğer durum karışık ise yani hangi tarafın zulüm yaptığı belli değilse, savaştan geri durmak en selâmetlisidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[284] Tirmizî, İmân, 15 (nr. 2644); Ahmed, *Müsned*, 1/178

[285] Buhârî, Mezâlim, nr. 2480; Ebû Davud, Sünnet, nr. 4772; Tirmizî, Diyât, nr. 1421; Ahmed, *Müsned*, 2/217.

[286] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/296 (Beyrut 1995).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer* zulüm yapan taraf zulmünden *döner* ve savaştan elini çekerse, Allah Teâlâ'nın hükmüne göre hüküm vererek *aralarını adaletle düzeltin.*" Aralarında tekrar savaş olmaması için sadece savaşı bitirme anlaşmasıyla yetinmeyin; aynı zamanda aralarını adaletle düzeltin. Düzeltmenin adaletle olmasının istenmesi, savaştan sonra zulüm ihtimalinin bulunmasından dolayıdır. Bunun için âyetin devamında, "Bütün yaptığınız ve terkettiğiniz işlerde *adaletli olun. Şüphesiz, Allah, adaletli davrananları sever.*" Ve onlara en güzel karşılığı verir.

Âyet, Evs ile Hazrec kabileleri arasında meydana gelen bir kavga üzerine inmiştir. Olay şöyle oldu: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], hasta olan Sa'd b. Ubâde'yi ziyaret için yanına gitti. O sırada ensarın bulunduğu bir ortama uğradı. O ortamda müslümanlarla münafıklar birlikte oturuyorlardı. Allah Resûlü, topluluğun yanında durarak onlara vaat edip öğütler verdi. O sırada münafıkların başı Abdullah b. Übey,

"Ey zat, meclislerinizde bize sıkıntı verme; sen yerinde otur, kim sana gelirse ona anlat" dedi. Abdullah b. Revâha da [radıyallahu anh],

"Hayır, yâ Resûlallah, bize yardım et ve uyarıda bulun!" dedi. Bunun üzerine İbn Übey ile İbn Revâha birbirlerine seslerini yükselterek tartışmaya başladılar; hatta ayakkabıyla birbirlerine vurdular. Olay üzerine bu âyet indi. Âyetin iniş sebebi hakkında başka olaylar da nakledilmiştir.[287]

Âyet şu durumlara bir delildir:

Müminler, yaptıkları zulüm ve taşkınlıklar sebebiyle imandan çıkmış olmazlar.

Zulme uğrayan kimseye yardım etmek müminler üzerine bir görevdir.

İnsanların arasını düzeltmek çok faziletli bir ameldir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Müminler ancak kardeştirler.*" Yani hepsi tek asla bağlıdır. O da ebedî hayat için gerekli olan imandır. Öyle ise müminlerin arasında kardeşliğin gerçekleşmesi için aralarını kaynaştırmak için çalışmak gereklidir. *"Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."* Din kardeşliği, bu ıslahı gerektirmektedir.

---

[287] Bu konudaki rivayetler için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/340; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/560-561.

Âyetteki kardeşlerle kastedilenin Evs ve Hazrec kabileleri olduğunu söyleyenler de olmuş; ancak mananın her mümini içine alacak şekilde umumi olması daha uygundur.

"Bir de, yaptığınız ve terkettiğiniz bütün şeylerde de *Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin."* İki kişinin arasını düzetmek de yapacağınız işlere dahildir. Allah'tan korkarsanız, size merhamet edilmesini bekleyebilirsiniz. Çünkü takva (Allah korkusu), birbirinizle irtibat içinde olmaya, kaynaşmaya götürür; bu da rahmetin inme sebebidir.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tabiata bağlı nefis ve (emir âlemine bağlı) ruh, birbirine zıt iki kutuptur. İkisi arasındaki harp devamlıdır. Nefis, devamlı hazlarını elde edeceği yerde durmak ve alışkanlıklarını devam ettirmek ister. Ruh ise marifetlerin semasına ve sırları elde edeceği âli makama yükselmek ister. Nefisle ruh arasında bir irtibat ve bağ vardır. Eğer nefis galip gelirse ruhu düşük hazlarına indirir; onu ledünnî ilimlerden ve rabbânî sırlardan alıkoyar. Ruh galip gelirse nefsi, tezkiye ve arınmasından sonra en yüce makamlara yükseltir, ona ruhaniyet elbisesini giydirir; ruha açıldığı gibi nefse de manevi ilimler ve sırlar açılır. Kısaca, her bir orduya karşı duran biri vardır. Bu durumda işaret yoluyla denir ki:

Müminlerden iki grup, (ruhla nefis) birbirleriyle savaştıklarında onların arasını düzeltin. Önce nefse karşı ince bir siyaset uygulayın; onun kötü huylarını yavaş yavaş temizlemeye ve onu hazlarından (kötü arzu ve boş alışkanlıklarından) azar azar vazgeçirmeye başlayın. Nihayet nefis temizlenir ve ruh ilâhî huzura girmeye, himmetini zikirde toplamaya hazır hale gelir. Nefis hiç farkında olmadan ilâhî huzura girer; sonra bunu farkeder ve istiğraka düşer (ilâhî tecelli ve muhabbet içine dalar).

Eğer nefis, bir defada bütün alışkanlık ve âdetlerinden uzaklaştırılır ve ruh bir defada sürekli zikir halinde olmaya zorlanırsa, bu ikisini de sıkıntıya sokar ve bozar. Bunu şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

"Bu dine yumuşaklıkla dalınız; sizden kim (bütün emirleri bir anda yapmak isteyerek) dinle yarışırsa, din onu mağlup eder."[288]

Diğer hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sizden biri, hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse gibi olmasın. O, ne yol alır ne de hayvanda sağlam sırt bırakır."[289]

Eğer nefisle ruhtan biri, diğerine karşı haddi aşarsa haddi aşana karşı savaşın; şayet nefis haddi aşmışsa onu geri çevirin, ruh heyecanlanmışsa onun dizginini tutun ki Allah'ın emrine gelsin. Bu denge halidir. Böylece kul, her birine hakkını verir, payını ulaştırır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Müminler ancak kardeştirler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ey akıl sahibi, şunu iyi anla: Allah Teâlâ, mukaddes ruhları melekût âleminden yarattı ve onlara ceberût nurlarından giydirdi. Onlara ilâhî huzurdan gelen vâridatlar (marifet, feyiz ve nurlar) birbirinden farklıdır fakat kaynağı birdir. Allah, ruhların içine koyduğu bedenleri yeryüzünden seçtiği topraktan yarattı ve onları kudretinin nuruyla süsledi, sonra onlara bu ruhları üfledi. Allah ruhlardan ve cisimlerden, onların cinsinden olmayan nefs-i emmâreyi yarattı ve onu, ruhlara ve onların meskenine muhalif bir özellikte yaptı. Sonra Allah nefsin şerrini savmak için ona akıl ordusunu gönderdi. Allah Teâlâ, iman derecelerini ortaya çıkarmak için mümin kullarını imtihan ettiğinde, onların emmâre nefislerini harekete geçirir. Bunun için Allah Teâlâ müminlere, nefse karşı akla, ruha ve kalbe yardım edip onu hezimete uğratmalarını emretti. Çünkü müminler, birbirini destekleyen bina gibidirler.

Cenâb-ı Hak sonra, kurtuluş ve felahın, kardeşlerin arasını düzeltmede olduğunu açıkladı. Bu netice, düzeltmenin takva ile birlikte olmasına bağlıdır. Çünkü takva, iç âlemlerin zulüm ve hasetten temizlenmesidir. Allah Teâlâ bunu, *'Allah'tan korkun (takva halinde olun ki) size merhamet edilsin'* âyetiyle belirtti. Bu söylediğimi anladıysan, şunu bilmiş olursun: Kardeşliğin hakikati, tek kaynaktan gelmiş olmaktır ve bu durumda insanların hepsi tek bir şahıs gibidir. Zira bütün insanların beden olarak çıkış yerleri tek olup o, Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. Hz. Âdem'in ruhunun kaynağı, melekût nurudur; bedeninin kaynağı ise bazı görüşlere göre cennetin toprağıdır. Bunun için ruh melekût âlemine, beden ise cennete yükselir. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Her şey aslına döner'* buyurmuştur."[290]

---

[288] Aynı manada bk. Buhârî, İmân, 30; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3886; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/62.

[289] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18; a.mlf., *Şuabü'l-İmân*, nr. 3885; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/62.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ruhun melekûta yükselmesi, cennet diyarında ilâhî sırların hakikatini görmesidir. Cismin cennete inmesi ise bedenleriyle onun maddi nimetleriyle keyif sürmesidir. Bütün bunlar ölümden sonra olur. En güzeli bunu şöyle ifade etmektir: Çünkü onların asıl kaynağı birdir; o da ceberût denizidir. Melekûtun nurları ondan fışkırmaktadır. Bütün varlık âlemi, ceberût denizinden fışkıran bir dalgadır (nur ve tecellidir).

Vertecübî, sonra açıklamalarına şöyle devam ediyor: "Ebû Bekir en-Nakkâş demiştir ki: Cüneyd-i Bağdâdî'ye, hakiki kardeşliğin ne olduğunu sordum, şöyle dedi:

'O, hakikatte sensin, fakat o, bedenlerde seni değiştirdi.'

Ben derim ki: Bunun manası şudur: İnsanlar, hakikatte tek bir zattır; onların birbirinden ayrılması ancak bedenlerde olmuştur. Şu halde hepsi bir kardeştir.

Ebû Osman-ı Hîrî demiştir ki: "Din kardeşliği, nesep kardeşliğinden daha sağlamdır. Çünkü nesep kardeşliği, iki kardeşin farklı dinlere sahip olmasıyla kesilir (hükmen biter); din kardeşliği ise kardeşlerin farklı neseplerden gelmesiyle bitmez."[291]

Zuhruf sûresinin 67. âyetinin tefsirinde ve işaretlerinde, kardeşliğin şartlarıyla ilgili açıklama geçti.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kardeşliğin haklarından biri de kardeşini kendisinden özür dilemeye mecbur etmemektir; bilakis o özür dilemeden, özrünü kabul ettiğini ve kendisini affettiğini söylemelidir. Eğer onun işlediği bir kusurun sebebi sana gizli olup nedenini bilmek müşkül olursa, onun hali sana gizli olduğu için sen kendini kınamalısın.

---

[290] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/328.

[291] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/329.

Kardeşin bir günah işlediğinde onun için tövbe etmelisin.

Kardeşin hastalandığında ziyaretine gitmelisin.

Kardeşin senden bir şey istediğinde, delilini ve sana ihtiyacını arzetme sebebini araştırmadan, senden istediğini (imkânın dahilinde) yapmalısın. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'Onlardan (Allah için kardeş olanlardan) bir yere toplanmaları istendiğinde, kendilerini çağırana hangi harbe veya hangi mekâna gideceklerini sormazlar (hemen istenen şeyi yapmaya hazır olurlar).'"[292]

Müminlerle Alay Etmeyin

Kardeşliğin en önemli şartlarından biri de birbirine karşı hürmet ve tazimdir. Cenâb-ı Hak, bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا
مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّۚ وَلَا تَلْمِزُٓوا
اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِۜ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْاٖيمَانِۚ
وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

11. ***Ey iman edenler! Bir topluluk diğeriyle alay etmesin. Belki alaya aldıkları kimseler kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.***

---

[292] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 6/9.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Bir topluluk diğeriyle alay etmesin. Belki alaya aldıkları kimseler kendilerinden daha hayırlıdır."* Yani belki de onlardan alaya alınanlar, alaya alanlardan Allah katında daha hayırlıdır. Çünkü insanlar, ancak görünen durumu bilirler. Yasağın sebebi de budur.

"Mümin *kadınlar da* kendileri gibi mümin olan *diğer kadınları alaya almasın. Belki alaya alınanlar, kendilerinden* yani alaya alanlardan *daha hayırlıdır."* Çünkü erkek ve kadın için hayırlı olmanın asıl sebebi, zâhirî sûret, şekil, konum ve tavırlar değildir. Alay etmek de genelde insanın görünürdeki halleriyle olur. İnsanı hayırlı yapan şeyler, kalplerinde gizlenmiş olan hakiki iman, kâmil yakîn ve irfandır. Bunlar ise gizlidir. Bazan bir kul, (dış görünüşüne bakıp alay ederek) Allah'ın yücelttiği kimseyi küçültür; O'nun değer verdiğini hakir görür ve böylece Allah katında gözden düşer, gazaba uğrar. Şu halde en uygunu, hiç kimseyle alay etmemektir. Bir kimseyi hali pejmürde ve bedeni dert içinde görünce, onunla asla alay etmemelidir. Bu musibet dininde olsa bile, yine alay etmemelidir. Kim bilir, belki o kimse içine düştüğü kötü hale tövbe eder, kendisiyle alay eden kimse onun haliyle müptela olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kardeşinin içine düştüğü kötü hali alaya alma; yoksa Allah ona afiyet verir ve seni o hale müptela eder."[293]

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bela, söze bağlıdır. Şayet bir köpekle alay edecek olsam, sıfatımın köpeğe çevrilmesinden korkarım!"

"Birbirinizi ayıplamayın." Birbirinizi nesebi veya dini konusunda ayıplamayın. Müminler tek bir vücut gibidir, bir mümin diğer mümini ayıpladığı zaman kendisini ayıplamış olur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Alaya alınacağınız işleri yapmayın, çünkü bir kimse alayı hak eden bir iş yaptığında, hakikatte kendisini ayıplamış olur.

---

[293] Tirmizî, Kıyâme, 54 (nr. 2506).

"Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın." Bu lakap, kişiyi sevmediği bir sıfat veya isimle çağırmaktır. Yasaklanan lakap, insanın hoşlanmadığı lakaptır; çünkü onunla şahıs kusurlu gösterilmekte ve yerilmektedir. Kişinin sevdiği lakaplara gelince, bunda bir sakınca yoktur.[294]

Böylece hadisçilerin, "Bize bu hadisi A'meş, Ahdeb veya A'ver rivayet etti"[295] derken söyledikleri bu tür lakaplarda bir sakınca olmadığı anlaşılmış oldu.

Rivayet edildiğine göre, Temîmoğulları'ndan bir grup, Hz. Bilâl, Hz. Habbâb, Hz. Ammâr, Hz. Suheyb ile alay ettiler; o zaman bu âyet indi.[296]

Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] nakledildiğine göre, kendisi Zeyneb bint Huzeyme'nin kısalığı ile alay edince bu âyet inmiştir.

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları, Ümmü Seleme'nin boyunun kısalığı ile alay ettiler, bu âyet indi.[297]

Bir rivayete göre bu âyet, Sâbit b. Kays hakkında inmiştir. Şöyle ki: Sâbit'in [radıyallahu anh] kulağı ağır işitiyordu. Bunun için Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinde sözünü işitsin diye kendisine yer açılıyordu. Sâbit yine bir gün meclise geldi, "Yer açın!" diyerek Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına kadar vardı. Oradaki bir adam,

"Kenara çekil!" dedi. Adam çekilmedi. Sâbit ona,

"Sen kimsin?" diye sordu; adam da,

"Ben falanım" dedi. Sâbit,

---

[294] Hz. Ebû Bekir'e "Atîk" ve "Sıddîk", Hz. Ömer'e, "Fâruk", Hz. Hamza'ya, "Esedullah" (Allah'ın aslanı), Hz. Halid'e "Seyfullah" (Allah'ın kılıcı) denmesi güzel lakaplara örnektir. Câhiliye ve İslâm devrinde meşhur insanların hemen hepsine birer lakap verilmiştir. Kısaca, lakabın güzeli mubah, kötüsü yasaktır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/258-259).

[295] A'meş, gözü iyi görmeyen; Ahdeb, kambur; A'ver ise tek gözlü demektir.

[296] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/530; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/563.

[297] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/250.

"Filan kadının oğlu mu?" diyerek, onun Câhiliye devrinde ayıplanan bir kadının oğlu olduğunu ima etti. Adam mahcup olup başını eğdi. Olay üzerine bu âyet indi.[298] O zaman Sâbit,

"Vallahi bundan sonra kimseye karşı nesep ve hasep ile övünmem!" dedi. [299]

İbn Zeyd demiştir ki: "'*Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın*' âyetinin manası şudur: Sizden hiç kimse, İslâm'a girdikten sonra birine, 'Ey yahudi!' demesin. Aynı şekilde, günahına tövbe eden biri de, 'Ey fâsık!' demesin."

"İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir!" Âyetin iki manası vardır. Bir manası şudur: İmandan sonra fıska giren günahları işleyerek fâsık lakabıyla anılmak ne kötü bir şeydir. Bu, İslâm'a girdikten sonra, bu günahları işleyerek fâsık lakabını almanın çok çirkin bir şey olduğunu ifade etmektedir.

Âyetin diğer manası şudur: Bir müminin, tövbe eden bir kardeşine, "Ey fâsık!" demesi yahut iman eden birine, geçmiş haline bakarak, "Ey yahudi" demesi ne kadar çirkin bir şeydir, Yani iman ettikten sonra bir kimseye fâsık suçlamasını yapmak çok kötü bir iştir.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet Resûlullah'ın zevcelerinden Sâfiyye bint Huyey hakkında inmiştir. Hz. Safiyye [radıyallahu anhâ], bir gün Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Hanedeki kadınlar bana, 'Ey yahudinin kızı yahudi!' dediler diye şikâyette bulundu. O zaman Allah Resûlü,

"Sen de onlara, 'Benim babam Hz. Harun, amcam Hz. Musa, zevcem ise Muhammed'dir' deseydin ya!" buyurdu.[300]

---

[298] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/529-530; Begavî, *a.g.e.*, 7/342-343; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/294.

[299] Nesefî, *a.g.e.*, 4/251.

[300] Aynı konuda biraz değişik lafızlarla bk. Tirmizî, Menâkıb, 64 (nr. 3894); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/530; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/295, Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 264.

Âyetteki isimden kastın, anılmak olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Bu günahları yaparak müminler arasında fâsık olarak anılmak ne kötü bir iştir.

Âyette, "imandan sonra" buyrulması, fâsıklık ile kişiyi ondan sakındıran imanın bir arada bulunmasının çirkin bir şey olduğunu ifade etmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Kim,* kendisine yasaklanan şeylerden *tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.*" Onlar, taatin yerine emre muhalefeti koydukları için zalim olmuşlardır: Eğer tövbe ve istiğfar ederlerse zalim olmaktan kurtulurlar.

Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] dilimin bozukluğundan şikâyet ettim; bunun üzerine bana,

'*O halde neden istiğfara sarılmıyorsun? Ben Allah'a günde yüz defa istiğfar ediyorum*' buyurdu."[301]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Biz Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], bir ortamda yüz defa, '*Rabbiğfir lî vetüb aleyye, inneke ente't-tevvâbü'r-rahîm*'[302] şeklinde istiğfar ettiğini sayardık."[303]

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin yolu, kim olursa olsun, Allah Teâlâ'nın bütün yarattıklarına hürmet ve saygı göstermektir. Bunun sebebi, onların basiretinin varlıkların dış görünüşünde kalmadan, onu yaratan ve onda tecelli eden yüce zatı görmeleridir.

Sûfîler demişlerdir ki: "Tasavvufun temel şartları dörttür:

1. Hiç kimseye eziyet etmemek,
2. Cefaya tahammül etmek,

---

[301] Ahmed, *Müsned*, 5/394.

[302] Manası şudur: "Rabbim beni affet, sana tövbe ettim; şüphesiz sen tövbeleri çokça kabul eden ve çokça merhamet edensin."

[303] Ebû Davud, Salât, nr. 1516; Tirmizi, Daavât, 3434; İbn Mâce, Edeb, nr. 3814.

3. Sefa halini müşahede etmek,

4. Dünyayı (gönülden çıkartıp) arkaya atmak."

Sefa halinin müşahedesi bütün varlıklara sirayet eder. Ey kardeşim, sakın Allah'ın yarattıklarından hiçbirini hakir görme, yoksa farkında olmadan O'nun kapısından kovulursun. Allah şu sözün sahibine rahmet etsin, bak ne gazel demiş:

Varlıklarda Allah'a ait sırlar ve nurlar vardır. Allah, razı olduğu ve dilediği kimseleri özel olarak seçer. Bir fakire rastladığında sakın onu hakir görme; olur ki onun Allah katında büyük bir nasibi ve değeri vardır. İnsanı, elbisesiyle değil, şahsiyeti ve ameliyle tanırsın. Bazan kılıcın kını eski olur, fakat içindeki kılıç çok keskindir. Külçe altın toprak altındadır ve yeri de gizlidir. Onu bir maden ustası eritip ortaya çıkarmadıkça ele geçmez. İnsanların gözünde değer verilmeyen nice saçı başı dağınık fakir vardır ki bir şeyin olması için Allah adına yemin etse, Allah onun yeminini yerine getirir (duasını kabul eder)."

Velilerden Ebû Said el-Harrâz demiştir ki: "Bir gün camiye girdim, içeride bir fakir gördüm; üzerinde iki eski hırka vardı. İçimden, 'Bu ve benzerleri insanlara yük oluyorlar (gidip de çalışmıyorlar!)' diye geçirdim. O zat bana bakarak, '*Bilin ki Allah, içinizdeki düşünceleri bilir, öyleyse O'ndan sakının!*' (Bakara 2/235) âyetini okudu. Ben içimden Allah'a istiğfar ettim; bunun üzerine o zat, "*Allah kullarının tövbelerini kabul edendir*' (Şûrâ 42/25) âyetini okudu. Sonra kalkıp gitti, bir anda gözümden kayboldu."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*İnsanlarla alay eden kimselere, kıyamet günü şöyle bir ceza verilir: Onlardan birine cennetten bir kapı açılır ve kendisine, 'Hadi gel!' denilir. O da gamı ve sıkıntısıyla gelir. Kapıya yaklaştığında onu kapanmış bulur. Bu hadise sürekli tekrar eder durur, öyle ki adama kapı açılır ve 'gel gel' denir; o artık ümidini keser ve gelmez (Böylece kendisine dünyada yaptığı alaya karşılık uygun bir ceza verilmiş olur).*" Hadisi, Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserinden mana olarak naklettik.[304]

---

[304] bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6757; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 287.

Kötü Zan ve Gıybet Haramdır

Cenâb-ı Hak sonra, kötü zanda bulunmayı ve gıybeti yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَث۪يرًا مِنَ الظَّنِّۘ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ
اِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًاۜ اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ
يَأْكُلَ لَحْمَ اَخ۪يهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾

12. ***Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Sizden biri ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Ondan tiksindiniz! Öyleyse Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının."*

Âyette, *"Zannın birçoğundan sakının"* buyrulması, her zannın üzerinde iyice düşünmek ve hangi kısma girdiğini bilmek gerektiğini ifade etmek içindir. Çünkü zanların farklı durum ve hükümleri vardır.

Bazılarına uymak gereklidir; hakkında kesin delil bulunmayan amelî konularındaki zan (kanaat ve hükümler) gibi. Allah Teâlâ hakkında güzel zanda bulunmak da bu kısma girer.

Bu zanlar (şahsî görüşler ve kanaatler) haramdır; ilâhiyat ve peygamberlikle ilgili konularda ona noksanlık getirecek görüşler gibi; çünkü onlar kesin delile aykırıdır. Müminler hakkında kötü zanda bulunmak da haramdır.

Bazı zanlar (karar, tahmin ve görüşler) ise mubahtır; geçim işlerinde yapılan zan ve tahminler gibi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Çünkü zannın bir kısmı günahtır."* Bu, zandan sakınma emrinin sebebini gösteriyor.

Zeccâc[305] demiştir ki: "Günah olan zan, hayır ehli biri hakkında kötü düşünmektir. Fısk ehline (açıkça günah işleyenlere) gelince; onlar hakkında, göründükleri gibi düşünebiliriz."

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Zandan çok sakının ve uzak durun; çünkü bazı zanlar günahtır. Bazıları günah olduğu için çoğundan sakınmak daha güzeldir.

Günah, sahibini azaba uğratan şeydir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Zandan sakının, çünkü zan sözlerin en yalanıdır."[306]

Bu durumda kulun yapması gereken şey, sırf zanna (delilsiz şahsî kanaatine) dayanıp ona göre davranmaması ve (inceleme isteyen ve mesuliyet gerektiren bir konuda) tahminiyle konuşmamasıdır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Azim sahibi kimseler, kötü zandan korunuyor ve ona kapı açacak şeylerde bile sakınıyorlardı."

İmam Nevevî demiştir ki: "Bil ki kötü söz gibi kötü zan da haramdır. Bir başkasına, birinin kötü hallerinden bahsetmen haram olduğu gibi, kendi kendine düşünmen ve o kimse hakkında kötü zan sahibi olman da haramdır. Haram olan zan, kalbin, bir başkası hakkında onun kötü biri olduğuna dair kesin kanaat ve hükme varmasıdır. Kalpten geçen kötü düşüncelere ve nefsin vesvesesine gelince, bunlar kalpte yerleşmez ve sahibi onu düşünmeye devam etmezse, âlimlerin ittifakıyla bu düşünceler affedilir. Çünkü onların meydana gelmesinde onun tercihi bulunmamaktadır ve ondan tamamen kurtulmaya da imkân yoktur."

İbn Abdülberr'e ait *et-Temhîd* adlı eserde zikredildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[305] Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*, 11/87-90 [Beyrut 2006]).

[306] Buhârî, Edeb, nr. 6066; Müslim, Birr, 28.

"Allah Teâlâ, müminin kanını, malını ve ırzını haram kıldı, Ayrıca bize, onun hakkında sadece hayır düşünmeyi ve güzel zanda bulunmayı emretti."[307]

İbn Abdülber, eserinde şunu da nakletmiştir: Ömer b. Abdülaziz'in yanında bir adamın fazilet ve iyi halinden bahsedilince,

"Onun yanında kardeşlerinden bahsedildiği zaman nasıl davranır?" diye sorardı. Eğer onu tanıyanlar,

"Onların kusurlarını söyler ve haklarında ileri geri konuşur!" derlerse, Ömer b. Abdülaziz,

"O, söylediğiniz gibi fazilet ve iyilik sahibi biri değildir" derdi. Şayet onu tanıyanlar,

"Kardeşlerinin güzel hallerinden bahseder ve onlar hakkında övgüde bulunur" derlerse Ömer b. Abdülaziz,

"O kimse -inşallah- söylediğiniz gibi salih biridir" derdi.

Diğer bir hadiste şöyle buyurmuştur:

"İki haslet vardır ki onlardan daha hayırlı bir şey yoktur. Bunlar, Allah hakkında ve Allah'ın kulları hakkında güzel zanda bulunmaktır. İki haslet vardır ki onlardan daha şerli bir şey yoktur. Bunlar, Allah hakkında ve Allah'ın kulları hakkında kötü zanda bulunmaktır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Birbirinizin kusurlarını araştırmayın."* Müslümanların mahrem hallerini ve ayıplarını araştırmayın.

Mücâhid âyete şu manayı vermiştir: "İnsanların hallerinden açık olanı alın, Allah'ın gizlediğini terkedin."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî, âyetin manası hakkında demiştir ki: "Allah'ın kullarına gizlediği kusurları öğrenme peşine düşmeyin."[308]

---

[307] Son kısmı biraz değişik bk. İbn Mâce, Fiten, 2; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6706.

[308] bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/263.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Müslümanların kusurlarını araştırmayın. Her kim müslümanların kusurlarını araştırırsa, Allah da onun kusurlarını araştırır. Allah kimin kusurlarını araştırırsa, onu evinin içinde bile rezil eder."[309]

İbn Arafe demiştir ki: "Hali gizli olan kimsenin yaptıklarını araştırmak helâl değildir. Açıktan içki içen ve benzerleri gibi, isyanı açık olan kimsenin durumunu araştırmak, istenen hatta (yetkililer için) farz olan bir şeydir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bunun manası şudur: İçki içen kimseye ceza uygulanması için ağzını koklayarak (nefesini kontrol ederek) araştırma yapılır. Yoksa içki mi içiyor, başka bir günah mı işliyor diye bakmak için evine girilmez. Bu yasaklanmıştır. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yaptığına gelince, o din gayretinin galebesiyle yapılmış özel bir durum olup kendisine hastır, genele örnek teşkil etmez. Bu konudaki örnekler için Sa'lebî'ye bakınız.[310]

Hz. Ömer'den [radıyallahu anh] bu konuda birçok olay nakledilmiş olup özeti, bahsettiğimiz gibidir.

Özetle deriz ki: İnsanların (kötü hal ve) haberlerinden bahsetmeyi ve onların özürlerini araştırmayı terketmek gerekir. Öyle ki bütün müminler hakkında güzel zan beslemelidir. Çünkü gizli kusurları araştırmak gıybete düşme sebebidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, kusur araştırmayı gıybetten önce yasakladı. Sonra, *"Birbirinizin gıybetini yapmayın"* buyurdu. Yani bazınız, diğerlerinin kötülüğünü dile getirmesin.

Gıybet, bir kimsenin arkasından kötü halini anlatmaktır.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashaba, *"Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?"* diye sordu; ashap,

"Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[309] Ebû Davud, Edeb, 40; Tirmizî, Birr, 85; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 11/186; Ahmed, *Müsned*, 4/420; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 167.

[310] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/532-533.

"Kardeşini, arkasından hoşlanmayacağı bir haliyle anmandır" buyurdu. O zaman ashap,

"Şayet o dediğimiz şey kardeşimizde varsa durum nedir?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Söylediklerin onda varsa gıybetini yapmış olursun; yoksa iftira etmiş olursun" [311] buyurdu.

Muâz b. Cebel [radıyallahu anh] anlatır: Bir gün Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile birlikteydik. Orada bulunan bir topluluk, bir adamdan bahsetti ve onun hakkında, "Sadece kendisine verileni yer, götürüldüğü zaman bir yere gider; ne kadar aciz biri!" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kardeşinizin gıybetini yaptınız" buyurdu. Sahabiler,

"Ey Allah'ın resûlü! Onda olan hali söylememiz gıybet midir?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kardeşinizde olan kusuru söylemeniz size gıybet olarak yeter" [312] buyurdu.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] naklediyor: "Bir adam Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzurundan kalktı. Orada bulunanlar, onun kalkışında bir acizlik eseri görerek, "Yâ Resûlallah, falanca ne kadar aciz!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kardeşinizi etini yediniz; onun gıybetini yaptınız" buyurdu.[313]

Nevevî demiştir ki: "Bir başkasının, akıllı bir müslümanın kusurunu anlamasına sebep olduğun her hareketin gıybettir ve bunu yapmak haramdır."

Nevevî'nin "anlamasına sebep olduğun her hareketin" ifadesi, onun kusurunu dile getiren açık ve kapalı sözleri, işaretleri, tarizleri, göz ve baş işaretini, onun kusurunu taklit etmeyi, mesela onun gibi topallamayı yahut başkasını güldürecek şekilde sözlerini hikâye etmeyi kapsamaktadır. Eğer muhatap, bunlarla gıybeti yapılan şahsın kim olduğunu anlarsa, hepsi haramdır; fakat kimin anlatıldığını anlamazsa bir sakınca yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[311] Müslim, Birr, 80 (nr. 2589); Ebû Davud, Edeb, 40; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 13985; Ahmed, *Müsned*, 2/230, 384, 386; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 205.

[312] Taberânî, *el-Kebîr*, 20/39; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/63; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 206.

[313] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6151; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/94; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4170.

Şunu da hatırlatalım ki dirinin gıybetini yapmakla ölmüş bir kimsenin gıybetini yapmak arasında fark yoktur. Ayrıca, yapılan gıybeti dinleyen kimse, gıybeti yapan gibi günah kazanır. Ancak konuyu değiştirir veya o ortamdan kalkıp giderse sorumlu olmaz.

Anlatıldığına göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Şeyh Ebü'l-Mevâhib et-Tûnisî eş-Şâzelî'ye (rüyasında veya mana âleminde) şöyle demiştir: "Eğer insanların gıybetini dinlemek zorunda kalırsan, İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini oku; sevabını gıybeti yapılan kimseye hediye et; bu şekilde Allah onu senden razı eder."

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Gıybet, insan köpeklerinin gıdasıdır."[314]

Gıybet edenlerin köpeklere benzetilmesi, parçalayıp yırtma yönündendir. Köpeklerin leşi yaralayıp parçalaması gibi, gıybet edenler de insanların şereflerini çiğneyip yaralarlar. Onların, insanların ayıplarını dile getirmeden hoş bir meclisleri geçmez.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"İsrâ (Mi'rac) gecesinde, bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve etlerini paralayan bazı adamlar gördüm; 'Ey Cibrîl, bunlar kimdir?' diye sordum; Cibrîl,

'Onlar, gıybetle insanların etlerini yiyenler ve haysiyetlerine dil uzatanlardır' dedi." [315]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizden biri ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"*

---

[314] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/252.

[315] Ebû Davud, Edeb, 40; Ahmed, *Müsned*, 3/224; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 165, 577; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7371.

Âyette, gıybet edenin, gıybetini yaptığı kimsenin şeref ve haysiyetine nasıl bir zarar verdiği en mübalağalı şekilde temsil ve tasvir edilmektedir. Şöyle ki:

Önce, *"Sizden biri bundan hoşlanır mı?"* diye sorulması, onun sevilmeyecek bir şey olduğunu göstermektedir. Son derece çirkin olan bir işin, sevgiyle birlikte söylenmesi, temiz fıtratların ondan nefret edeceğini bildirmektedir. Peşinden *"sizden biri"* denilmesi, onun, hiçbir müminin sevmeyeceği bir şey olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca, gıybetin herhangi birinin etini değil, kardeşin etini yemeye benzetilmesi, onun ne kadar nefret edilecek bir şey olduğunu dikkate vermektedir. Bütün bunlara ilaveten, eti yenen kardeşin ölü olduğunun belirtilmesi de onun ne kadar iğrenç bir iş olduğunu temiz fıtratlara hissettirmektedir.

Katâde demiştir ki: "Kurtlanıp kokmuş bir leşi yemekten iğrendiğin gibi, hayatta olan bir din kardeşinin gıybetini ederek onun etini yemekten de iğren! [316]

Allah Teâlâ, onlardan hiçbirinin, kardeşinin ölüsünü yemekten hoşlanmayacağını ortaya koyunca, peşinden, *"Ondan tiksindiniz, değil mi?"* buyurdu. Yani gıybet işi, bahsedildiği gibi olunca, elbette ondan tiksinirsiniz. Aklın istikametiyle ölü kardeşin etini yemekten iğrendiğiniz gibi, dinin istikametiyle de onun benzeri bir iş olan gıybetten iğrenin.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyleyse,* size sakınmanız emredilen şeyi terkedip bu yüzden yaptığınıza pişman olmamak için *Allah'tan korkun."* Eğer siz, haram işten sakınır ve geçmişte yaptıklarınız için tövbe ederseniz, Allah tövbenizi kabul eder ve size tövbe eden müttakilerin sevabını ihsan eder. *"Şüphesiz, Allah tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir."* O, tövbeleri kabul etmede ve rahmetini yağdırmada son derecede cömerttir. Öyle ki tövbe eden kimseyi, hiç günah işlememiş kimse gibi tertemiz kılar ve sever. O'nun bu ihsanı, bazı tövbe edenleri değil, günahı çok olsa da bütün tövbe edenleri kapsamaktadır.

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay nakledilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir gazveye veya yoluculuğa çıkınca, fakir ve muhtaç birini, zengin iki kişinin yanına katıyordu. Zenginler fakirin ihtiyacı olan şeyleri karşılıyor, o da zenginlerin yolda yemek içmek gibi hizmetlerini görüyordu. Allah Resûlü, bir yolculuğu sırasında Selmân-ı Fârisî'yi, iki zenginin yanına kattı. Selmân [radıyallahu anh], konaklama yerine vardığında kendisini bir uyku bastırdı, onlara bir şey hazırlayamadan uyuyakaldı. İki şahıs geldiğinde, ona,

---

[316] Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/252.

"Ne yaptın, ne hazırladın?" diye sordular. O da,

"Beni uyku bastırdı, uyuyakaldım!" dedi. Yol arkadaşları,

"Öyleyse Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gidip bizim için bir miktar yiyecek iste" dediler. Selmân [radıyallahu anh], Allah Resûlü'ne gelip yiyecek istedi. Resûl-i Ekrem de,

"Üsâme'ye git, ona, yanında fazla yiyecek varsa sana bir miktar vermesini söyle" buyurdu. Üsâme [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] erzak ve yüklerine bakmakla görevliydi. Selmân, Üsâme'nin [radıyallahu anhümâ] yanına gelip yiyecek istedi, o da,

"Yanımda şu anda yiyecek yok!" dedi. Selmân [radıyallahu anh] geri dönüp, arkadaşlarına durumu haber verdi. Onlar,

"Üsâme'nin yanında yiyecek vardı, fakat o cimrilik edip vermedi!" dediler ve sonra Selmân'ı [radıyallahu anh] sahabeden diğer bir grubun yanına gönderdiler. Selmân [radıyallahu anh], onların yanında da yiyecek bir şey bulamadan döndü. Arkadaşlarının yanına geldiğinde onlar, Selmân [radıyallahu anh] hakkında,

"Eğer onu suyu dolu bir kuyuya göndersek, kuyunun suyu çekilip kurur (Elinden bir şey gelmiyor!)" dediler ve sonra Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine verilmesini emrettiği şeyin Üsâme'nin yanında olup olmadığını araştırmak için onun yanına gittiler. Resûlullah'ın yanına geldiklerinde, Allah Resûlü onlara,

"Ne oluyor, sizin ağzınızda et kızıllığı (bir rivayette etin yeşilliğini) görüyorum!" dedi. Onlar da,

"Vallahi yâ Resûlallah, biz bugün hiç et yemedik" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Hayır, siz bugün Selmân'ın ve Üsâme'nin (gıybetini yapıp) etini yediniz! Bir müslümanın gıybetini yapan kimse, onun etini yemiştir"* buyurdu. Olay üzerine, *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Şüphesiz, zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Sizden biri ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"* âyeti indi.[317]

Denilmiştir ki: İnsanların gıybetini yapmak (onların yaratılışındaki kusurları dile getirmek olduğu için), Cenâb-ı Hakk'ın gıybetini yapmak gibidir. Bunu Nesefî nakletmiştir.[318]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Gıybet, dini yakıp yıkan bir şeydir. Kim, iyiliklerini sağa sola dağıtmak istiyorsa insanların gıybetini yapsın!"

Şöyle denilmiştir: Gıybet yapan kimse, bir mancınık yapıp, yaptığı iyilikleri onunla sağa sola, doğuya batıya fırlatan kimse gibidir.

Gıybetin kötülüğünü anlatan pek çok haber ve hikâye vardır. Allah Teâlâ, özel koruması ile bizi gıybet belasından korusun.

Gıybetin, büyük küçük hangi günah çeşidine girdiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, herkesin ona müptela olmasına bakarak gıybetin küçük günahlardan olduğu görüşünü tercih etmiştir. Biri demiştir ki: "Gıybet, kurraların (Kur'an okuyucuların) meyvesidir, kadınların içinde keyif sürdüğü merasıdır; meliklerin bostanıdır, müttakilerin mezbelesidir, insan köpeklerinin gıdasıdır."[319]

---

[317] Begavî, *Meâlimü'l-Tenzîl*, 7/344-345; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/531. Rivayet, *el-Bahrü'l-Medîd*'de daha kısadır. Rahat anlaşılması için bu kaynaklarda geçen haliyle tercüme ettik (mütercim).

[318] Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/252.

[319] Tercih edilen görüşe göre gıybet büyük günahlardandır; fakat yapana dünyada uygulanacak belirlenmiş bir cezası yoktur. Tövbe ve terkedilmezse, cezası ahirettedir. Hadislerde onun zina ve faizden daha tehlikeli gösterilmesi, günah derecesini göstermektedir (Bu konudaki bir hadis için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 164; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/91, 92; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2919) (mütercim).

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim insanlara cem' gözüyle bakarsa yani onların hepsinin Allah'ın hüküm ve idaresi altında olduğunu görürse, yaptıkları şeylerde kendilerini mazur görür, yapmadıkları şeyler hakkında güzel zanda bulunur ve (Allah'ın kulu olarak) hepsini hürmete layık görür. Kim onlara fark gözüyle bakarsa yani herkesi kendi başına müstakil birer varlık olarak görürse, bir kötülük yaptıklarında onlara olan düşmanlığı bitmez, yapmadıkları işler hakkında da kötü zanda bulunur ve onları gözünde küçültür; çünkü onlarda hoşuna gidecek hiçbir şey göremez.

Şu halde en iyisi, insanlara cem' gözüyle yani hepsini Allah'ın mülkü ve kulu olarak görmek, bununla birlikte fark makamında yani insanları müstakil sorumlu birer varlık görerek onlara ait hukukları yerine getirmektir. Bu, bütün varlıkları ilâhî kudretin bir tecellisi görmekle birlikte, ilâhî hikmet gereği, onlara karşı Allah'ın yapılmasını istediği hükümleri uygulamaktır (Cem' hakikat, fark ise şeriattır).[320]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde, *"Üç şey bu ümmetin içinde yayıldı; onlar, zan, bir şeyi uğurlu sayma ve hasettir"* buyurdu; kendisine,

"Onlardan kurtuluş nedir?" diye sorulunca, şöyle buyurdu:

"Bir zanna kapılınca onu (tesbit etmeden) gerçek sayma, bir şeyi uğurlu saydığında, yoluna (ve işine) devam et; hasede düştüğünde haddi aşma."[321]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Nefis (nefisten gelen düşünceler) tasdik edilmez, kalp yalanlanmaz. Ancak ikisini ayırt etmek zordur. Kimde az da olsa, nefsanî hazlarından bir parça kalmışsa, onun, içine gelen düşüncenin kalbine ait hayırlı bir düşünce olduğunu iddia etmesi doğru değildir. Tam tersine o, içinde nefsanî haz ve düşüncelerden bir şey kaldığı müddetçe, nefsini kınamaya ve onu kusurlu bulmaya devam etmelidir. Kendisine bir başkasının noksanı gözüktüğünde, onun kendi nefsini kusurlu görmesi gerekir. Bu konuda en güzel örnek, müminlerin halifesi Hz. Ömer'dir [radıyallahu anh]. O, hutbe verirken, bir konuda belirttiği hükmü cemaatten biri tarafından yanlış olduğu söylenip tashih edilince,

---

[320] Sûfilerin ıstılahında cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek vücut, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir. Fark ve tefrika, ayırmak, ayrı tutmak, Cenâb-ı Hakk'ın zatı dışındaki şeyleri O'na ait bir mülk olarak görmek, varlıklar için arızî bir vücut kabul etmek, Cenâb-ı Hak'la birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Fark, şeriat, cem' ise hakikattir. Cem' ve tefrika hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri, noksan ve tehlikelidir (geniş bilgi için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196-198; Sühreverdî, *Avârif*, 62. Bölüm; Kelâbâzi, *Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377 [Kahire 1992]; İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, s. 58 [Dımaşk 2004]).

[321] Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/81.

"Kadınlar dahil, bütün insanlar Ömer'den daha fakihtir!" demiştir.[322]

"Birbirinizin gıybetini yapmayın" âyeti hakkında deriz ki: Seçkin veliler için gıybet, sadece dille olmaz, biri hakkında kalpten geçen kötü düşünce ve nefsin vesvesesi bile onlar için gıybet sayılır ve insanlar dilleriyle gıybet yapınca uyarılıp kınandıkları gibi, veliler de kalpleriyle gıybet yapınca uyarılırlar. Cüneyd-i Bağdâdî'nin, insanlardan dilenen bir fakiri içinden yadırgadığından dolayı uyarılması meşhurdur. Ebû Said-i Harrâz'ın hikâyesi yukarıda geçti.

Kevâşî,[323] velilerden Ebû Osman'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim kalbinde kardeşine ait bir kusur bulur da onu kalbinden gidermek için o kimseye özel olarak dua etmez ve bu düşünceden kendisini kurtarması için Allah'a yalvarıp yakarmazsa, Allah Teâlâ'nın onu, kardeşinde gördüğü kusurlara müptela etmesinden korkarım."[324]

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu zamanda, senin yanında hiç kimsenin gıybetini etmeyen birini görmek oldukça zordur."[325]

Bazı durumlarda bir kimsenin kusurlarını söylemeye izin verilmiştir. Onlardan biri de zarar verecek birinin sözü veya sohbetiyle zarara düşmekten korunmak içindir. Ama onu yapmamak daha iyidir.

---

[322] bk. Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 45798; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/10.

[323] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiriyle meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

[324] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/363.

[325] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/10.

GIYBETE İZİN VERİLEN DURUMLAR[326]

Dinimize göre, güzel bir hedefe ulaşmak ancak birilerinin kusurlarını söylemekle mümkün olup başka bir yolu yoksa o kişinin gıyabında yanlışını anlatmakta sakınca yoktur. Bu durum gıybetin günahını ortadan kaldırır. Bu durumları altı başlıkta toplayabiliriz:

1. Zalimin zulmünden şikâyetçi olmak.

Bir kimse, kendisi zulme uğramadığı halde, hâkimin zulüm yaptığını, hıyanet ettiğini ve rüşvet aldığını söylese gıybet etmiş olur. Eğer hâkim tarafından zulme uğramışsa onun zulmünü sultana şikâyet edebilir. Çünkü hakkını ancak bu yöntemle alabilir.

2. Kötü halin düzelmesi için yardım istemek.

Ebû Cendel'in Şam'da içki içtiği haberi Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] gelince ona şu âyetleri yazıp göndermiştir:

"Hâ Mîm. Bu kitap, Azîz ve Alîm olan Allah tarafından indirilmiştir. O, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, cezası pek şiddetli olan ve bununla birlikte lutuf sahibi olandır. O'ndan başka ilâh yoktur. Dönüş O'nadır" (Mü'min 40/1-3).

Bunun üzerine Ebû Cendel tövbe etti.

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bu haberi kendisine ulaştıranı gıybetçi saymamıştır. Çünkü o kişinin maksadı, Hz. Ömer'in [radıyallahu anh], o adamın yaptığı işi çirkin görüp ona kurtulması için yardımcı olmasıdır. Haberi getiren kimse, içkiyi içen adama ancak Hz. Ömer'in nasihatinin fayda vereceğini düşünmüştü. Böyle bir durumda gıybetin mubah olması güzel niyete bağlıdır. Böyle olmazsa haram olur.

3. Fetva istemek.

Bir kimse müftüden fetva alırken, içinde bulunduğu durumu olduğu gibi anlatabilir. Mesela, müftüye gelerek, "Babam veya eşim veya kardeşim bana zulmetti; bundan nasıl kurtulurum?" diye sorabilir. Ancak böyle durumlarda en güzel soru tarzı, "Bir adama babası, eşi veya kardeşi zulmetse bundan nasıl kurtulur?" şeklinde olmalıdır. Fakat ilk soru şeklinde olduğu gibi olayı, isim ve vasıf vererek açıkça anlatmak da câizdir.

---

[326] Bu kısım, konuyu açıklayıcı ve tamamlayıcı olduğu için, İmam Gazâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinden özetlenerek tarafımızca ilave edilmiştir (mütercim).

Hind b. Utbe [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü'ne gelerek,

"Kocam Ebû Süfyân çok cimridir; bana ve çocuğuma yetecek kadar nafaka vermiyor. Ondan habersiz malından alabilir miyim?" diye sorduğunda, Allah Resûlü,

"Normal olarak, sana ve çocuğuna yetecek kadar al" buyurmuştur. [327]

Burada Hz. Hind'in maksadı fetva sormak olduğu için, kocasının cimri olup kendisine ve çocuğuna bakmadığını söylediği halde, Allah Resûlü onu engellememiştir.

4. Bir müslümanı kötülükten korumak.

Bir kimseye gelecek kötülüğü önlemek için, ona zarar verecek kimsenin durumunu anlatmak gıybet olmaz.

Bir âlimi, bid'atçı ve fâsık birinin yanına sık sık gidip geldiğini görsen ve o âlimin, o bid'atçının tesiri altında kalacağından korkarsan, bid'atçının durumunu âlime açıklayabilirsin.

Bu durumdaki korku kimilerinin aldandığı bir noktadır. Bunu yapan kimse bazan içindeki hasetten ötürü onu engellemeye çalışır. Şeytan bu durumda haset ile şefkati birbirine karıştırarak insana sunar ve onu aldatır.

Yine şahidin güvenilir olup olmadığı araştırıldığında, şahidin güvenirliğini zedeleyen bir ayıbı biliniyorsa söylenmelidir.

Evlilik yahut emanet verme konusunda istişare ediliyorsa, kişi, aleyhinde bulunmak kastıyla değil de nasihat maksadıyla o kimse hakkında bildiklerini söyleyebilir. Eğer yalnızca, "Senin için uygun değildir" sözünle evlenmekten vazgeçecekse daha ileri gitme. Şayet ayıbını açık seçik beyan etmeden vazgeçmeyecekse o zaman adaydaki bildiğin kusurları genişçe açıklayabilirsin. Bu konuda Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

---

[327] Buhârî, Büyû', 95; Müslim, Akzıye, 4.

"Fâcirin (açıkça günah işleyen kimsenin) ismini söylemekten çekiniyor musunuz? (Hayır, çekinmeyin) Onun halini ortaya dökün ki insanlar onu tanısın. Yaptıklarını anlatın ki insanlar ondan sakınsın." [328]

Büyükler şöyle derdi: "Şu üç sınıf insanın gıybeti günah olmaz:

a) Zalim idarecinin,

b) Bid'atçının,

c) Açıkça günah işleyenlerin." [329]

5. Bilinen lakabı ile tanıtmak.

Kişiyi herkes tarafından bilinen bir lakabıyla tanıtmak günah sayılmaz. Âlimler, bir kimseyi tarif ederken bazan (kör kadı, Topal Ali, Uzun Hasan gibi) şahsın lakabını kullanmaya mecbur kalmışlardır. Bunlar öyle lakaplardır ki kendisi için söylenen kimse, bunu duyduğunda alınmaz, rahatsız olmaz. Çünkü o, bununla meşhur olmuştur.

O kimseyi lakabı yerine başka bir şekilde tanıtmak mümkünse, öyle yapmak daha iyidir.

6. Açıktan günah işleyeni tanıtmak.

İnsanların içinde çekinmeden günah işleyen kimselerin bu hallerini anlatmak gıybet olmaz.

Mesela, kadınsı hareketlerde bulunan, meyhaneci, içkiyi açıktan içen, insanlara zulmeden ve bu çirkin işleri açıktan yapıp böyle vasıflarla anılmaktan da sıkılmayan kişinin bu işlerini gıyabında söylemen günah değildir. Bu konuda Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[328] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 19/184; İbn Adî, *el-Kâmil*, 12/595; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 3/188; 7/262, 263.

[329] Süyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, nr. 3516; a.mlf., *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/97. Süfyân b. Uyeyne'den şunu rivayet etmiştir: *"Şu üç sınıf insanın gıybeti olmaz: 1. Zalim idareci, 2. Günahı açıktan işleyen, 3. İnsanları bid'ata çağıran bid'at ehli"* (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 223).

"Yüzünden hayâ perdesini atan kişinin gıybeti olmaz."[330]

Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Fâcirin korunacak bir saygınlığı yoktur" demiştir.

O, bu sözüyle, günahı açıktan işleyenleri kastetmiştir. Çünkü açıktan günah işlemeyen kimse hürmete layıktır, onun gıybeti yapılmaz.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Şu üç sınıf insanın gıybeti günah olmaz:

1. Kötü arzularına düşkün olup haramlara dalan kimse,
2. Açıktan günah işleyen,
3. Zalim idareci." [331]

Hazret bu üç sınıf insanı birlikte saymıştır, çünkü onlar bu kusurları açıktan işlerler. Bunlar çoğu zaman da yaptıklarıyla övünürler. Onlar bu kötü işleri kimseden çekinmeden açıkça yaptıklarına göre, arkadan anlatılmasından neden rahatsız olsunlar! Ancak onların açıktan işlemedikleri şeyi anlatan kimse günaha girmiş olur.

Avf b. Ebû Cemile şöyle anlatmıştır:

"Bir gün İbn Sîrîn'in yanına geldim. Onun yanında Haccâc'ın aleyhine konuştum. Bunun üzerine İbn Sîrîn beni şöyle uyardı:

'Allah [celle celâluhû], adaletli bir hakemdir. Haccâc tarafından zulme uğrayan kişilerin intikamını Haccâc'dan alacağı gibi, Haccâc'ın intikamını da onun gıybetini yapanlardan alır. Yarın Allah'ın huzuruna vardığında işlediğin en küçük bir günah sana, Haccâc'ın işlediği en büyük günahtan daha çok zarar verir.'"[332]

---

[330] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/355; Kudâî, *Müsned*, nr. 426; Süyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, nr. 8525.

[331] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 235.

[332] bk. Gazâlî, *İhyâ*, 3/188-189; a.mlf., *Dil Belası*, s. 197-203 (İstanbul: Semerkand, 2006).

İnsanların En Şereflisi

Cenâb-ı Hak sonra, neseplerle övünmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿١٣﴾

13. ***Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi, birbirinizi tanımanız için boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır. Şüphesiz, Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden,* Âdem ve Havva'dan *yarattık."* Yahut sizden her biri, bir baba ve bir annedendir. Bu konuda biri diğerine eşittir. Bu durumda neseple övünmenin ve üstünlük yarışma girmenin bir manası yoktur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Arap'ın aceme (Arap olmayanlara), acemin Araplar'a, kırmızı ırkın siyah ırka, siyahın da kırmızıya (nesepten gelen) bir üstünlüğü yoktur; üstünlük ancak takva iledir."[333]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Üç şey Câhiliye işlerindendir: Soyu ile övünmek, nesepleri ayıplamak ve Câhiliye duasıyla dua etmek (veya Câhiliye davaları gütmek)."[334]

"Sizi, birbirinizi tanımanız için boylara ve kabilelere ayırdık."

---

[333] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/579.

[334] Aynı konuda biraz değişik ifadelerle bk. Müslim, Cenâiz, 26; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/582. Burada şu dört şey Câhiliye'den kalma işler olarak söylenmektedir: *"Soylarla övünmek, nesepleri karalamak, yağmuru yıldızlara (ve bulutlar) nisbet etmek ve ölünün ardından ağıt yakmak."*

Âyetin metninde geçen "şuûb", içinde birçok kabilenin toplandığı ve hepsinin başı hükmünde olan büyük boylar demektir. Mesela Rebîa, Mudar, Evs ve Hazrec birer boydur.

Kabile, boyun altındaki topluluktur. Rebîa'dan Bekir kabilesi ve Mudar'dan Temîm kabilesi gibi.

Kabilenin altındaki topluluklara "amâre" denir. Bekir kabilesinden Şeybân ve Temîm kabilesinden Dârim gibi.

Amârenin altındaki topluluklara "batn" denir. Kureşy'ten Benî Galib oğulları ve Lüeyoğulları gibi.

Batnın altındaki topluluklara "fahz" denir. Kusayd'dan Hâşimoğulları gibi.

Batndan sonra "fasîle" ve "aşîre" gelir. Abbas, fasîledir.

Buna göre, yukarıdan aşağı doğru büyüklük sırası şöyledir: Şaab, kabile, amâre, batn, fahz, fasîle.

Bazıları boyların Araplar dışındaki milletlere, kabilelerin Araplar'a, Esbat'ın da İsrâiloğulları'na ait olduğunu söylemiştir.

Âyetin manası şudur: Sizi bu şekilde boylara ve kabilelere ayırmamız, birbirinizi nesep olarak tanımanız ve kendinizi babalarınızın dışında kimseye nisbet etmemeniz içindir; yoksa dedeleriniz ve neseplerinizle övünmeniz için değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanı faziletli kılan ve ona Allah katında şeref ve değer kazandıran hasleti açıklayarak buyurdu ki: *"Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır."* Yani en şerefliniz, nesebi en soylu olanınız değil, Allah'tan en çok korkanınızdır. Çünkü, Allah katında nefislerin kemalini ve şahısların birbirinden farkını gösteren şey takvadır. Şu halde en yüce derecelere ve en yüksek mertebelere ulaşmak isteyen kimseye düşen iş, takvaya sarılmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim, insanların en şereflisi olmak istiyorsa Allah'tan korksun."[335]

---

[335] Hâkim, *Müstedrek*, 4/270; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/389; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/536.

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'yi fethettiği gün Kâbe'yi tavaf etti; Allah'a hamd ve senâdan sonra şöyle buyurdu:

"Câhiliye kibrini ve övünmesini gideren Allah'a hamdolsun. Ey insanlar! Şunu bilin ki insanlar iki sınıftır: Biri, Allah katında şerefli olan takva sahibi mümin; diğeri de Allah katında değersiz, bedbaht, fâcir (açıkça isyanlara dalan) kimsedir." Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra,

"Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi, birbirinizi tanımanız için boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır" âyetini okudu.[336]

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dünyanın şerefi zenginlik, ahiretin şerefi ise takvadır."

Katâde demiştir ki: "Şerefin en üstünü takvadır, en kınanacak iş ise fücurdur (çekinmeden günah işlemektir)."

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye sorulunca, şöyle buyurmuştur:

"İnsanların en hayırlısı, Kur'an'ı en iyi okuyup anlayan, Allah Teâlâ'dan en fazla korkan, iyiliği en fazla emreden, kötü işlerden en çok sakındıran ve akraba hukukunu en güzel koruyandır."[337]

Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kişinin şerefi, dini ve takvasıdır. Aslı, aklıdır. Fazileti, ahlâkıdır, itibarı ise malıdır."

Yezîd b. Şecere'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Medine sokaklarından birine uğradı. Orada siyah bir köle gördü. Köle, ayağa kalkmış kendisini satmaya çalışıyor, halka, kimin fazla fiyat vereceğini soruyor ve kendi adına şu şartı koşuyordu: 'Kim beni satın alırsa beş vakit namazı Resûlullah'ın arkasında kılmama mani olmayacak!' Onu biri satın aldı. Bu genç daha sonra hasta oldu. Resûl-i Ekrem onu ziyarete gitti. Genç iyileşemeyip vefat edince, Hz. Peygamber onun yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesiyle bizzat ilgilendi. Muhacir ve ensar, Allah Resûlü'nün Habeşli bir köleye gösterdiği bu özel ilgiye duydukları hayretlerini dile getirdiler. O zaman bu âyet indi."[338]

---

[336] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/537; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/579.

[337] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/581.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Şüphesiz, Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. O, kalplerinize ve amellerinize bakar."[339]

"Siz Âdem'in çocuklarısınız. Allah katında en şerefliniz Allah'tan en fazla korkanınızdır."[340]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ kıyamet günü şöyle buyurur: Ben (kulları şereflendireceğim) bir nesep yaptım; siz de bir nesep yaptınız. Ben, benim katımda en şerefli kimseyi en takvalı olanınız yaptım. Siz ise, 'Falan, filanın oğlundan daha şereflidir!' diyerek şerefi nesebe bağladınız. Bugün benim nesebimi yükseltiyor, sizin nesebinizi alçaltıyorum. Müttakiler nerede? (Bugün şeref onlara aittir)."*[341]

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah, insanların en şereflisi kimdir?" diye soruluca, *"Onların en takvalı olanıdır"*[342] buyurdu.

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Gafil kulun yaptığı, mal ile izzet aramaktır; halbuki izzet bütünüyle takva sahibinindir. Kim Allah'ı tanır da bu tanıma onu zengin etmezse (onu mâsivada şeref aramaktan kurtarmazsa) o bedbaht biridir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."* Allah, kalplerin şerefini ve takvasını bilir; bütün nefislerin düşünce ve arzularından haberdardır.

---

[338] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/537.

[339] Müslim, Birr, 34; İbn Mâce, Zühd, 9.

[340] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/536.

[341] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/536; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/312; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/580.

[342] Buhârî, Tefsir, nr. 4689; Müslim, Fezâil, 168.

13. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle derdi: "İnsan nasıl oluyor da övünüyor ki? Onun başlangıcı belden atılmış bir damla su, sonu pis bir leştir; ikisi arasında da (kan, irin, kazurat gibi) pislik taşımaktadır."

Hz. Ali [radıyallahu anh], nazım halinde demiştir ki:

"İnsanlar, beden olarak birbirine eşittir; hepsinin babası Hz. Âdem, annesi Havva'dır. Onlardan kim, nesebiyle övünmek isterse, bilsin ki hepsinin aslı toprak ve sudur. Övünmek sadece ilim sahiplerine yakışır; çünkü onlar hidayet üzere olup hakkı bulmak isteyenlere yol gösterirler. İnsanın değeri, yaptığı güzel işlerdir. Cahiller, âlimlere düşmandırlar."

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], "Övünmek sadece âlimlere yakışır" sözü şu manadadır: Eğer bir şeyle övünmek mubah olsaydı, bu ancak âlimler için mubah olurdu; yoksa onların, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak tevazu göstermeleri daha evladır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Kim, olduğu halin altına tevazu gösterirse, Allah onu kıymetinin üstüne yükseltir."[343]

Cenâb-ı Hak, âlimlerin kıymetini ancak tevazuları sebebiyle yükseltmiştir; öyle ki itibarlı-itibarsız, küçük-büyük, kuvvetli-zayıf herkes kendilerine ulaşabilir. Kim bu şekilde olmazsa o, gerçek âlim değildir. Çünkü ilmin meyvesi olan haşyet (kalbin Allah'a karşı saygı ve tazim içinde olması), kulu tevazuya sevk eder. Kim Allah'a karşı haşyet içinde değilse o gerçek âlim değildir. Yüce Allah, *"Allah'tan kulları içinde sadece âlimler hürmet ve tâzim içinde korkar"* (Fâtır 35/28) buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Gerçekten her kulun Cenâb-ı Hak'tan nasibi, takvası ölçüsündedir. Takvası, Allah'a yönelmesi ölçüsündedir. Allah'a yönelmesi, boş meşgale ve işlerden kalbini arındırdığı ölçüdedir. Kalbini arındırması, zühdü miktarıncadır. Zühdü, ilâhî sevgisi miktarıncadır. Sevgisi, Allah'ı tanıma ölçüsündedir. Marifeti, yakîni ölçüsündedir.

---

[343] Benzer manada bir hadis için bk. İbn Mâce, Zühd, nr. 4176; Ahmed, *Müsned*, 3/36.

Yakîni, kalbinden perdenin kalkması ölçüsündedir. Kalpten perdenin kalkması, ilâhî inâyetin onu çekmesi ölçüsündedir. İlâhî inâyetin kalbi Hakk'a çekmesi, ezeldeki takdir ölçüsündedir. O ise bu dünyada açılmayacak kader sırrıdır.

Kulun Allah katında itibardan düşmesi, takvasının (Allah korkusunun ve haramlardan sakınmasının) azalması ölçüsündedir. Takvasının azalması, Allah'a yönelişinin zayıflaması ölçüsündedir. Allah'a yönelişinin zayıflığı, himmetinin boş işlere dağılması ölçüsündedir. Himmetinin boş işlere dağılması dünyaya karşı hırs ve rağbeti ölçüsündedir. Dünyaya rağbeti, Allah sevgisinin zayıflaması ölçüsündedir. Allah sevgisinin zayıflaması, O'nu tanımaması ölçüsündedir. Allah'ı tanımaması, yakîninin zayıflaması ölçüsündedir. Yakînin zayıflığı, kalpteki perdenin kalınlaşması ölçüsündedir. Perdenin kalınlaşması, kalpte ilâhî inâyetin çekiminin olmayışındandır. İlâhî inâyetin çekiminin olmayışı, ezelî ilimde kulun rahmetten mahrum edildiğinin göstergesi olup bu, kaderin sırrıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Gerçek Müminlerin Sıfatı

Takvanın esası, samimi imandır; şu âyette işaret edilen sahte iman değildir.

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوٓا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا
يَدْخُلِ الْا۪يمَانُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَاِنْ تُط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ
اَعْمَالِكُمْ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ
اللّٰهِۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

14. ***Bedevîler, "İman ettik" dediler. De ki: "Siz gerçekten iman etmediniz; fakat 'teslim olduk' deyin. İman henüz kalplerinize girmedi. Eğer***

Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederseniz, Allah amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

15. *Gerçek müminler ancak, Allah'a ve Peygamber'ine iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar, sadık olanlardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Bedevîler* yani bazı Araplar, *'İman ettik' dediler.*"

Âyet, Esedoğulları'ndan bir grup hakkında inmiştir. Bu grup, kurak bir senede Medine'ye geldi ve müslüman olduklarını söyledi; halbuki içlerinden iman etmemişlerdi. Grup, (temizliğe dikkat etmedikleri için) Medine yollarını pisletti ve bu arada piyasadaki fiyatları yükseltti. Sabah akşam Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Biz, size eşyalarımız ve ailemizle geldik; falancalar gibi at üzerinde gelerek seninle savaşmadık!" diyorlar ve bu şekilde sadaka istiyorlardı. Ayrıca, "Biz müslümanız, bize zekât mallarından ver!" diyerek müslüman oluşlarını onun başına kakıyorlardı. O zaman bu âyet indi.[344]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Resûlüm, onlara de ki: Siz iman etmediniz,* kalplerinizle tasdik etmediniz; *'iman ettik' demeyin fakat 'teslim olduk' deyin.*"

İman, boyun eğmekle birlikte kalben hakkı tasdik etmektir. İslâm ise diliyle kelime-i şehadeti söyleyerek güven içine girmek ve müminlerle harp halinde olmaktan çıkmaktır. Bakın âyet ne diyor:

"*İman henüz kalplerinize girmedi!*" Bu âyet şunu gösteriyor: Sadece kelime-i şehadeti söylemek iman değildir.

Meselenin özü şudur: Kelime-i şehadeti kalp ile tasdik etmeksizin sadece dille söylemek, İslâm'dır yani zâhiren boyun eğip teslim olmaktır; onu kalple tasdik ederek dille söylemek ise imandır. Bu açıklama lugat yönündendir. Dindeki duruma gelince, iman ile İslâm, birbirinden ayrılmaz iki parçadır. Buna göre İslâm, ancak imandan sonra olur; iman ise söyleme özrü bulunanlar hariç, ancak kelime-i şehadeti dille söyleyerek ortaya konur ve anlaşılır.

---

[344] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/538-539; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/349; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/315.

Âyet şöyle bitiyor: "*Eğer* nifakı terkedip ihlâsla *Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederseniz, Allah amellerinizin sevabından hiçbir şey eksiltmez. Allah,* günahta haddi aşanlar tövbe ettiğinde onları *çok bağışlayandır; çok merhamet edendir.*" Bu merhametinin gereği tövbe edenlerin günahlarını örter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Gerçek müminler ancak, Allah'a ve Peygamber'ine iman eden, sonra şüpheye düşmeyen,* imanında şek etmeyen *kimselerdir.*" Yani onlar iman ettiler ve iman ettikleri hususlarda hiç şüpheye düşmediler, tasdik ettikleri kimseyi hiç töhmet altında bulundurmadılar.

"*Onlar, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir.*" Yani onlar, kendileriyle cihad edilmesi gereken kâfir, nefis ve hevâ ile cihad ettiler. Bunu yaparken mallarıyla cihada destek verdiler, Allah'ın rızasını talep için nefisleriyle cihada katıldılar.

"*İşte onlar, sadık olanlardır.*" Onlar, "İman ettik" şeklindeki sözlerinde samimi oldular; Esedoğulları'ndan bedevî Araplar gibi yalan söylemediler. Bilakis onların imanı gerçek ve samimi bir imandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin görüşü şudur: Amel, zâhirî âzalarda kalınca, ona "İslâm makamı" denir. İş, riyâzet ve mücâhede ile iç âlemin tasfiyesine intikal edince, ona "iman makamı" denir. Kula, hakikat sırları açılınca, bu hale "ihsan makamı" denir.

Abdullah-ı Sâhilî, İslâm makamının üç şeyden oluştuğunu söylemiştir. Bunlar, tövbe, takva ve istikamettir. Sâhilî, imanın ihlâs, sıdk ve kalp huzurundan; ihsan halinin ise murakabe, müşahede ve marifetten oluştuğunu söylemiştir. Her zamanda manevi terbiye veren Allah dostları bulunur ve manevi seyirde değişik ıstılahlar kullanılır. Hepsinin maksadı birdir; asıl maksat müşahedeye dayalı marifettir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İman, kalplerin hayatıdır. Kalplerin hayatı, ancak nefisler kötü özelliklerinden tamamen temizlendikten sonra gerçekleşir. Manevi terbiyede nefisler, zâhiren ölüp yok olmazlar ancak kötü özelliklerinden uzaklaşırlar."[345]

Yani nefislerin öldürülmesinden kasıt, onların ilâhî tecelli nuru içinde kaybolmasıdır. Kul, insanları görmekten kurtulup Hakk'ın müşahedesi içinde nefsinden fâni olursa, artık mücâhedeye gerek kalmaz.

Kuşeyrî, *Muhtasar*'ında,[346] *"Bedevîler, 'İman ettik' dediler ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: İmanın hakikati, sadece dille söylemek değildir; bilakis o, kalplere giren bir nurdur. Allah bir kulun göğsünü imana açınca, bu nuru kalbine atar. Allah Teâlâ bu konuda, *'Allah kimin göğsünü İslâm'a açarsa o, Rabb'inden bir nur üzeredir"* (Zümer 39/22) buyurmuştur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu nur hakkında,

'Nur kalbe girince, orası açılıp genişler' buyurdu. Sahâbe-i kirâm,

'Yâ Resûlallah, bunun bir göstergesi var mıdır?' diye sorduklarında, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Evet vardır. Bunun göstergesi aldanma yurdu olan dünyadan gönlü çekmek, ebediyet yurdu ahirete yönelmek ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanmaktır.'[347] Bunun için Allah Teâlâ bedevîlere, *'Sizin kalbinize iman girmedi'* buyurdu. Yani iman nuru girmedi."

Eğer sıdk kılıcı ile nefsi kestikten sonra, emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederseniz, Allah amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Bilakis Allah'a yaklaşmak için yaptığınız nefis mücâhedesinin karşılığını hemen (dünyada) alırsınız. Bu karşılık, kalpten perdenin açılması ve Hakk'ı müşahedenin manevi halâvetidir. Allah, kusur işleyenlere karşı çok bağışlayıcıdır; gayret sahipleri için ise çok merhametlidir.

---

[345] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/11.

[346] Bu eseri tesbit edemedik fakat Kuşeyrî'ye ait muhtasar bir tefsir olabilir (mütercim).

[347] Hâkim, *Müstedrek*, 4/311; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 974; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/219.

Gerçek müminler ancak, Allah'a iman eden, O'nun nurlarını ve sırlarını müşahede eden, ayrıca kendisinin ilk yaratılan nur olarak hakikatini yakînen bilerek peygamberine de iman eden, sonra şüpheye düşmeyen yani akıllarından hiçbir kötü düşünce geçmeyen, Allah'ın kendilerine vaat ettiği rızık ve diğer konularda hiçbir şüphesi olmayan kimselerdir. Çünkü onlardan nefislerinin perdesi kaldırılmış, böylece daha önce gayb olan şeyler müşahede edilir hale gelmiş, haber olarak işitilen şeyler ise gözle görülür olmuştur. Âyetin ifadesi, bunun yavaş yavaş, belli bir seyir içinde gerçekleşmesini gerektirmektedir. Manevi seyir yayaş yavaş ilerler ve nihayet kul müşahede makamında temkin halini elde etmekle birlikte, yakîn makamlarında da temkin hâsıl olur.

Cenâb-ı Hak sonra, *"Onlar Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir"* âyetiyle, onlardan şek ve şüphelerin gitme sebebini söyledi. Onlar, mallarını Allah yolunda sarfederek ve Allah'a ulaşma talebiyle nefisleriyle mücâhede ederek bu neticeye ulaştılar. Gerçekten onlar, Hakk'ı talepte samimi olanlardır. Onlar bu samimiyetleriyle emellerine ulaştılar, yaptıkları manevi ticarette bol kazanç elde ettiler. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan eylesin.

Müslümanlığını Başa Kakanlar

Cenâb-ı Hak, İslâm'a girişlerini kendisine karşı bir minnet olarak dile getirenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ
اِسْلَامَكُمْ بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿١٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

16. ***De ki: "Siz Allah'a dininizi mi öğretiyorsunuz? Halbuki Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."***

17. *Müslüman olmalarını sana karşı bir iyilik olarak dile getiriyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı başıma kakmayın; sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah (yaptığı iyiliği) başınıza kakar. Eğer imanınızda samimi iseniz, bilin ki minnet edilecek siz değilsiniz, Allah'tır.*

18. *Şüphesiz, Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı görendir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Siz Allah'a dininizi mi öğretiyorsunuz?"* Yani siz, "İman ettik" sözünüzle Allah'a dine girdiğinizi mi haber veriyorsunuz?

Rivayet edildiğine göre, *"De ki: Siz iman etmediniz"* âyeti inince, bedevîler gelip imanlarında ve sözlerinde samimi olduklarına yemin ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"De ki: Siz Allah'a dininizi mi öğretiyorsunuz?"* âyetiyle onları yalanladı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir."* Kimsenin bir şey bildirmesine ihyacı yoktur. *"Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."* Onların, imanlarını açıklarken içlerinde gizledikleri inkâr da O'nun bildiği şeylere dahildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Müslüman olmalarını sana karşı bir iyilik olarak dile getiriyorlar."* Yani, İslâm'a girişlerini sana karşı bir iyilik sayıyorlar.

Âyetin aslında geçen "men" (minnet etme), "bir iyiliği övünerek dile getirmek"tir.

Nesefî demiştir ki: "Minnet, yaptığı iyilikleri kendisine teşekkür edilmesi için dolaylı olarak dile getirmektir. Halbuki bu bize yasak edildi." Diğer açıklamalar için onun tefsirine bakınız.[348]

"De ki: Müslüman olmanızı başıma kakmayın." İslâm'a girişinizi bana yapılmış bir iyilik gibi sayıp durmayın; Şüphesiz, eğer İslâm'a girişiniz

---

[348] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/255.

doğru ve geçerli ise onun asıl faydası size aittir. *"Sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah başınıza kakar."* Size karşı minnet etmek, verdiği nimeti söyleyip teşekkür beklemek ancak Allah'a aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin düşüncenize (ve ifade ettiğinize) göre, sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah size minnet eder. *"Eğer imanınızda,* yani iman ettiğinize dair iddianızda *samimi iseniz,* işin aslı budur." Siz iman ettiğinizi düşünüyor ve iddia ediyorsunuz, fakat Allah işin aslının öyle olmadığını biliyor.

Âyet-i kerimenin ifade şeklinde, Allah'ın lutfu açıkça ortaya konmaktadır. Şöyle ki: Yukarıda ismi geçen Esedoğulları, içlerinde bulunan şeye "iman" ismini vererek onu minnet vesilesi yaptılar. Allah Teâlâ onun gerçek iman olmadığını belirtip onların, görünüşte kelime-i şehadeti söylemesine "İslâm" ismini verdi. Bununla sanki şöyle denilmiş oldu: Onlar, hakikatte iman değil, İslâm olan şeyi senin başına kakıyorlar; halbuki eğer onların iman ettiklerine dair iddiaları doğru olsa bile yine minnet etme hakları yoktur. Allah onları hidayete ulaştırdığı için minnet etme onların değil, Allah'ın hakkıdır.[349]

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, göklerin ve yerin gaybını,* yani onlardaki bütün gizli şeyleri *bilir. Allah,* içinizde olanları ve açıktan *yaptığınız her şeyi görür."*

Yani Allah, âlemdeki gizli olan her şeyi bilir; içinizde bulunanları ve açıktan yaptığınız her şeyi görür. Âlemdeki hiçbir şey O'na gizli kalmazken, sizin içinizdeki düşünceler O'na nasıl gizli kalır?

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah için hiçbir gayb yoktur. Çünkü gayb, gizli, perdeli, saklı olan şeydir. İnsanlar için gayb olan bütün şeyler, Allah Teâlâ için apaçıktır. O, her şeyi yoktan var etmişken, varlıklar O'ndan nasıl gizli kalır? O, var olanı ve henüz var olmayan şeyleri ezelî gözüyle görür. O'nun görmesi ve bilmesi birdir."[350]

---

[349] Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir (bk. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/120).

[350] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 3/331.

Bakli'nin, "O'nun görmesi ve bilmesi birdir" sözü, sûfilerin görüşüne göre söylenmiş bir sözdür. Onlara göre Allah Teâlâ, henüz yaratılmayan (fakat yaratmayı murat ettiği) şeyleri bildiği gibi, onları görür de. Kelâm âlimlerinin görüşü ise şudur: Allah Teâlâ, sadece mevcut olan (yarattığı) şeyleri görür; ilmi ise daha geniştir. Geniş açıklama için *Hâşiyetü'l-Fâsî ale's-Suğrâ* adlı esere bakınız.

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, sahip olduğu bütün ilim ve sırları insanların bilmesini isterse ona denir ki: Dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz? Halbuki Allah, kalplerde ve ruhlarda bulunan sır ve yakîni bildiği gibi, nefislerin, sahibi olduğu şeyleri Allah'ın bilmesiyle yetinmemesini de bilir. Allah her şeyi bilmektedir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin sahip olduğun (velilik ve güzel hal gibi) hususi şeyleri insanların bilmesini istemen, kulluğunda samimi olmadığının delilidir."

Her kim, kendisine cehalet baskın gelir ve sohbetine girdiği veya kendisine bir şey verdiği için şeyhine dahi minnet ederse, ona, âyette geçtiği gibi şöyle denir:

"Müslüman olmalarını sana karşı bir iyilik olarak dile getiriyorlar. De ki: Müslüman olmanızı başıma kakmayın; sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah (yaptığı iyiliği) başınıza kakar. Eğer imanınızda samimi iseniz, işin aslı budur. Şüphesiz, Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı görendir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, salih amellerinden ve güzel hallerinden bir şeye baktığında, onları kendisinden görürse, bu bir çeşit şirk olur; onları kendisine mal ederse, bu kendisi için bir tuzak olur; onları Rabb'inin takdiriyle O'ndan gelen birer ihsan olarak görürse, bu tevhid olur."[351]

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizi has tevhide ulaşmaya muvaffak eylesin. Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Hucurât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[351] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/12.

(50) KÂF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kâf sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk beş âyettir. Sûre, adını başındaki "kâf" harfinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede Hz. Peygamber'e karşı edebe teşvik edildi ve edebe uymayan davranışlardan sakındırıldı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] karşı edebi ancak onun peygamberliğinin hakikatini bilen kimse koruyabilir. Allah Teâlâ bu sûrede, onun gerçek bir peygamber ve uyarıcı olduğuna yemin ederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجٖيدِۚ ① بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ
الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجٖيبٌ ② ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًاۚ ذٰلِكَ رَجْعٌ
بَعٖيدٌ ③ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْۚ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفٖيظٌ ④
بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَهُمْ فٖٓي اَمْرٍ مَرٖيجٍ ⑤ اَفَلَمْ يَنْظُرُٓوا اِلَى
السَّمَٓاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ⑥ وَالْاَرْضَ

مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فٖيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فٖيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهٖيجٍ ﴿٧﴾
تَبْصِرَةً وَذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنٖيبٍ ﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً مُبَارَكًا
فَاَنْبَتْنَا بِهٖ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصٖيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ
نَضٖيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَاَحْيَيْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًا كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1-2. *Kâf. Şerefli Kur'an'a andolsun ki kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşırarak şöyle dediler: "Bu tuhaf bir şeydir!"*

3. *"Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı tekrar dirileceğiz? Bu, uzak (olması imkânsız) bir dönüştür!"*

4. *Şüphesiz biz, toprağın, onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz. Yanımızda (her şeyi) koruyan bir kitap vardır.*

5. *Hayır, onlar hak kendilerine gelince onu yalanladılar. Bu halleriyle onlar, bir kargaşa ve kararsızlık içindedirler.*

6. *Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir çatlak yoktur.*

7. *Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden güzel bitkiler bitirdik.*

8. *Bütün bunları, Allah'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt vermek için yaptık.*

9. *Ayrıca gökten bereketli bir su indirerek bağlar, bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik.*

10. *Tomurcukları üst üste dizilmiş yüksek hurma ağaçları yetiştirdik.*

11. *Bütün bunlar, kullara rızık olsun diye yapıldı. Bu su ile ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (kabirlerden dirilip) çıkış da böyledir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kâf."* Ey bize yakın olan ve huzurumuza yaklaştırılmış peygamber! *"Şerefli Kur'an'a andolsun ki* sen yüce, şerefli bir peygambersin."

Bir diğer mana: Sonsuz kuvvet sahibi, bütün varlıklara çok yakın, her şeye gücü yeten, her şeyi hükmü altına alan Rabb'in hakkı için sen yüce, şerefli bir peygambersin.

Mücâhid demiştir ki: "Kâf, yeryüzünü çevreleyen bir dağ olup yeşil zümrüttendir. Üzerinde bir su kaynar. Semanın yeşilliği (gök rengi) ondandır. Sema onu kubbe gibi sarmıştır. İnsanların elde ettiği zümrütler, bu dağdan kopan parçalardandır."[352]

Rivayet edildiğine göre Hz. Zülkarneyn, Kafdağı'na ulaşmıştır.[353]

"Şerefli Kur'an'a andolsun." Yani diğer kitaplara karşı ayrı bir şeref ve yüceliğe sahip olan Kur'an'a yemin olsun.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: O Kur'an şerefli bir kelâmdır; kim onun anlamlarını bilir ve içindeki hükümlerle amel ederse o, Allah katında ve insanlar yanında şerefli biri olur.

Mana şudur: Yüce Kur'an'a yemin olsun ki sen uyarıcı bir peygambersin.

Yahut yüce Kur'an'a yemin olsun ki siz, mutlaka yeniden diriltileceksiniz.

Bir diğer mana: Şüphesiz biz, kendisiyle kâfirleri uyarman için bu Kur'an'ı sana indirdik; ancak onlar iman etmediler, *"bilakis içlerinden,* kendi cinslerinden *bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar."* Yani meleklerden yahut kendi aşiretlerinden değil de diğer insanların içinden bir uyarıcı peygamberin gelmesine şaşırdılar.

---

[352] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/542; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/355; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/4. İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelen benzer bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/589.

[353] bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/542; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/4. Vehb b. Münebbih'ten gelen bu rivayetin devamı âlimlerce tenkit edildiği için tamamını tercüme etmedik (mütercim).

Bu âyet, onların aslında şaşılacak bir şey olmayan duruma şaşırmalarını yadırgamaktadır. Bu durum şudur: İçlerinden adaletini ve güvenirliğini bildikleri bir zat yani Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], onları Allah'ın gazabından korkutmaktadır. Bu vasıfta olan biri, ancak kavmine samimi olarak nasihat eden ve onların başına kötü bir halin gelmesinden korkan kimsedir. O, korkulacak bir halin kavmine yaklaştığını bilince, onları uyarması gerekir. Hele bu korkulacak şey, (ahiret azabı gibi) son derece dehşetliyse, yapılacak uyarı da o derece şiddetli ve ciddi olur.

Yahut âyet, kâfirlerin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerini öldükten sonra dirilmekle uyarmasına şaşırmalarını reddetmektedir. Halbuki onlar, Allah Teâlâ'nın yerleri, gökleri ve arasındakileri yaratmaya gücünün yettiğini bilmekte ve ilk yaratışın O'nun tarafından gerçekleştirildiğini kabul etmektedirler. Akıl da herkesin amelinin karşılığını görmesinin gerekli olduğuna ve aksi durumda bunca varlığın yaratılmasının abes olduğuna şahitlik etmektedir.

Cenâb-ı Hak, sonra onların şaşkınlıklarını şöyle açıkladı: *"Kâfirler şöyle dediler: Bu tuhaf bir şeydir!"* Yani Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği öldükten sonra dirilme olayı şaşılacak bir şeydir. Yahut Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an'la uyarması şaşılacak bir şeydir.

Sonra şöyle dediler: *"Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı tekrar dirileceğiz?"* Yani bizi uyaran Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği gibi, ölüp toprak olduğumuz zaman mı tekrar dirileceğiz? *"Bu, uzak bir dönüştür!"* Yani ölüp toprak olduktan sonra tekrar dirilmek, akıldan, hayalden ve âdetten uzak, kabul edilemez bir durumdur.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette buyurdu ki: *"Şüphesiz biz, toprağın, onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz."* Âyet, onların öldükten sonra dirilmeyi uzak görmesini yadırgamaktadır. Çünkü ilmi ve lutfu her şeyi kuşatan, toprağın ölülerin cesedinden eksilttiğine, onların etlerinden ve kemiklerinden çürüttüğüne varana kadar her şeyi bilen bir zatın, onları önceden olduğu gibi yeniden diriltmesi nasıl uzak görülür?

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Toprak insanın her şeyini çürütür ancak 'acbü'z-zeneb' denen kuyruk sokumu kemiği hariç."*[354]

---

[354] Müslim, Fiten, 142; Ebû Davud, Sünnet, 22; Ahmed, *Müsned*, 2/322.

Buna "us'us" denir. O, mercimek kadar küçük bir kemiktir. Toprak onu çürütmez; peygamberlerin, velilerin ve şehidlerin cesedini çürütmediği gibi ...

İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ, toprağın insandan noksanlaştırdığını (etinden ve kemiğinden çürüttüğünü) bilmekte ve onları korumaktadır. Bu durum, insanın bedenini, kıyamet günü dünyadaki haliyle diriltmek içindir. Doğru olan görüş budur. Bazı usul (kelâm) âlimleri, öldükten sonra diriltilecek olan bedenlerin, dünyadakinden başka olmasının mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bana göre bu görüş, Allah'ın kitabının zâhirine terstir. Diriltilecek bedenler dünyadakinden farklı olsaydı, kâfirlerin derileri, elleri ve ayakları onların aleyhine nasıl şahitlik ederdi? Bunun gibi daha birçok delil var ki hepsi, ahirette yeniden diriltilecek olanın, dünyadaki cesetler olduğunu kabul etmemizi gerektirmektedir."[355]

Âyet şöyle bitiyor: "*Yanımızda* varlıkların bütün tafsilatını *koruyan bir kitap vardır.*"

Yahut yanımızda, değiştirilip bozulmaktan korunmuş bir kitap vardır ki o, levh-i mahfûzdur.

Yahut yanımızda, içine koyduğumuz ve yazdığımız şeyleri koruyan bir kitap vardır.

Bununla Allah Teâlâ'nın sonsuz ilmi de kastedilmiş olabilir. Bu durumda o, Allah Teâlâ'nın büyük küçük her şeyi bilmesi ile ilgili bir benzetme olmaktadır. Bu benzetmede ilâhî ilim, yanında her şeyi ihata eden bir kitabı bulunan ve ondan dilediği şeyi alan kimsenin ilmine benzetilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hayır, onlar hak kendilerine gelince onu yalanladılar.*" Yani onlar, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] onlara geldiğinde, kendisinin apaçık mucizelerle sabit olan peygamberliğini hiç düşünüp tefekkür etmeksizin yalanladılar.

---

[355] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/156-157.

Kâfirlerin yalanladığı hakkın, Kur'an veya öldükten sonra dirilme haberi olduğu da söylenmiştir.

"Bu halleriyle onlar, bir kargaşa ve kararsızlık içindedirler." Bunun için Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] bazan mecnun, bazan sihirbaz, bazan kâhin demekte ve bir sözde sabit durmamaktadırlar.

Katâde demiştir ki: "Kim hakkı terkederse işi karışır, dini çıkmaza girer."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar, üstlerindeki* her vakit gördükleri *göğe bakmıyorlar mı? Onu,* direksiz olarak yükselterek *nasıl bina ettik ve* hayret verici bir nizama sahip yıldızlarla *nasıl donattık! Onda hiçbir çatlak yoktur."* O, bütün kusur ve bozukluktan uzaktır.

"Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden güzel bitkiler bitirdik. Bütün bunları, Rabb'inin sanatlarındaki harika güzellik ve hikmet üzerinde *düşünerek Allah'a yönelen,* yani Rabb'ine dönen *her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt vermek için yaptık."*

"Ayrıca gökten bereketli, faydası çok *bir su indirerek bağlar, bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik."* Bahçelerden kasıt, meyve ağaçlarıdır. Tane ise arpa, buğday ve benzeri ürünlerin tanesidir. Özellikle tanenin söylenmesi, ziraat ve hasattan maksat o olduğu içindir; çünkü insan hayatının ikamesi büyük ölçüde ona bağlıdır.

"Tomurcukları üst üste dizilmiş yüksek hurma ağaçları yetiştirdik." Hurma, bahçede yetişen ağaçların kapsamına girdiği halde, bu âyette ayrıca söylenmesi, onun diğer ağaçlardan daha faziletli (ve faydalı) olduğunu belirtmek içindir.

"Bütün bunlar, kullara rızık olsun diye yapıldı." Yani basireti açacak şeyler ve öğüt ruhların gıdası olduğu gibi, bu sayılanlar da bedenlerin gıdası yapıldı. Ruhlara ait gıdanın önce söylenmesinde şöyle bir uyarı da vardır: Kulun, ruhunun gıdası olan şeylerden istifade etmesi, bedenin gıdası olan şeylerle zevklenmesinden daha mühim ve daha önceliklidir.

"Bu su ile ölü bir beldeye hayat verdik." Yani bu suyu içinde bir hareket ve canlılık olmayan tamamen kupkuru bir toprağa indirdiğimizde, kuru toprak canlanıp harekete geçti, içinden bitki ve çiçekler çıkardı.

"*İşte* kabirlerden dirilip *çıkış da böyledir."* Bu kuru ve ölü beldelerin dirilmesi gibi, siz de öldükten sonra kabirlerinizden dirilip çıkarsınız. Çünkü bir ölünün diriltilmesi, bütün ölülerin diriltilmesi gibidir.

Âyette, yerden bitkilerin çıkarılmasına "ihya" denmesi, ölülere hayat verilmesi için ise "çıkış" tabirinin kullanılması, kuru topraktan bunca güzel şeyi bitirmenin büyük bir iş olduğuna, ölüleri diriltmenin ise Allah için basit bir iş olduğuna dikkat çekmek içindir. Ayrıca bu şekilde iki durum arasındaki benzerlik ortaya konmakta, kıyas yönü açıklanmakta ve olay insanların anlayışına yaklaştırılmaktadır.

1-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Kâf." Ey Hakk'a yakın olan ve ilâhî huzura yaklaştırılan dost! Yüce Kur'an'ın hakkı için sen, şerefli bir sevgilisin; yüce melikin katından gönderilmiş bir peygambersin. Her ne kadar sen beşer isen de senin beşere nisbetin, taşlar arasındaki yakut gibidir. Beşer olmak, Allah tarafından özel seçilmeye (peygamberlik ve veliliğe) ters değildir. Bilakis Allah Teâlâ, kullarından dilediklerine, lutuf ve ihsanıyla bu iki hali birlikte verir. Kâfirlerin, peygamberlikle beşeriyet halinin bir arada bulunmasını uzak bulmaları, İblîs'in, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] çamurdan yaratılmış bir beşer olmasını, peygamberlik ve halifelik faziletine uzak bulması gibidir. Bu yanlış bir kıyastır, naslara (Kur'an ve Sünnet'e) terstir.

Kâfirlerin, insanlar arasından birinin peygamber olmasını uzak bulmaları gibi, cahiller de insanlar içinde onlara manevi terbiye verecek velilerin bulunmasını uzak gördüler ve içlerinden kendilerini Allah'a sevkeden ve onlara Allah'a giden yolu açıklayan bir uyarıcının (kâmil mürşidin) gelmesini şaşkınlıkla karşılayarak dediler ki:

"Bu, şaşılacak bir şeydir; biz, kalplerimiz gafletle ölmüşken ve dünyaya ait zevklere dalmış birer insan iken, müşahedeye dayalı marifetle ruhlarımız dirilecek öyle mi? Bu çok uzak bir dönüş ve çok zor bir iştir."

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Biz onlardan yeryüzünün noksanlaştırdığı (alıp götürdüğü ve eksilttiği) şeyleri biliyoruz."* Yani onların dünyanın maddi zevklerine bağlı nefislerinin, ruhların kemalatından noksanlaştırdığı şeyleri ve onları en aşağı derekelere yuvarlayışını biliyoruz. Eğer biz, bir kula özel inâyetimizi takdir etmişsek, onun ruhunu en üst makamlara çekeriz. Bizim katımızda her şeyi yazıp koruyan bir kitap vardır. O, herkesin derece ve makamını tesbit eder; onların her biri kendisine takdir edilen şeye ulaşır.

Fakat onlar, her devirde kendilerine gelen hakkı yani kendilerini Hakk'a davet eden kâmil mürşidleri yalanladılar. Bunun için, bir karmaşa ve çıkmaz içindedirler. Onlar bazan himmet ve haliyle terbiye ehlinin varlığını kabul ederler, ancak yolun ıstılahlarını inkâra giderler. Bazan hepsini kabul ederler, fakat belli bir şahsın veli olarak tayin edilmesini inkâr ederler.

Onlar, manen arınıp terakki etmiş kalplerin ve ruhların semasına bakmıyorlar mı biz onları nasıl bina ettik? Yani ilim ve marifetlerle onların derecesini nasıl yükselttik; iman ve ihsan nurlarıyla onları nasıl süsledik? Onlarda hiçbir bozukluk yoktur.

Biz, nefisleri de kulluk için hazırladık; imtihan zelzeleleri esnasında sarsılıp çalkalanmamaları için onlara sabit safi akıllar yerleştirdik. Onda, hikmet ve şeriat ilminden her türlü güzel meyveler bitirdik. Bütün bunları, yüce Mevlâ'sına dönen, O'nun marifetine yönelen her kul için bir basiret sebebi ve öğüt olması için yaptık.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün bunları, bizim fiillerimizi müşahededen sıfatlarımızı müşahedeye, sıfatlarımızı müşaheden de zatımızı müşahedeye dönen kimse için bir basiret sebebi ve öğüt yaptık."[356]

Biz, semadan, bereketi ve faydası çok olan ledünnî ilimlerin suyunu indirdik; onunla marifet bahçeleri ve yetişmiş tane bitirdik. Bu, ilâhî muhabbet tanesidir. Bu muhabbet, kalpten Allah'ın dışındaki her şeyi silip atar. Biz o kalpte kâmil marifet ağaçları yetiştirdik. Onun marifet meyvesi ve müşahede tadı, her yanını sarmıştır. O, kulların ruhları için manevi bir rızıktır. Biz, gaflet ve cehaletle ölmüş bir nefsi, marifet suyu ile diriltiriz. Cehaletin karanlığından ilmin nuruna çıkmak işte bu şekilde olur. Yani bu şekilde harika bir yolla olur, yoksa olmaz.

---

[356] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/15.

İnkâr Edenlerin Acı Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri, kendilerinden öncekilerin başına gelen âkıbetle korkutarak şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ
وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾

12-14. ***Onlardan önce Nuh kavmi, Res insanları ve Semûd kavmi, Âd ve Firavun, Lût'un kardeşleri, Eykeliler, Tübba'ın kavmi de yalanlamıştı. Bütün bunlar*** *(kendilerine gönderilen)* ***peygamberleri yalanladılar; bunun üzerine tehdidim gerçekleşti.***

15. ***Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan önce Nuh kavmi de yalanlamıştı."* Yani Kureyş'ten önce Hz. Nuh'un kavmi de Nuh [aleyhisselâm] kendilerini öldükten sonra dirilmeyle uyarınca, onu yalanlamıştı.

"Res insanları da yalanlamıştı." Res insanları, kendilerine Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] gönderildiği bir kavimdir. Bu konudaki açıklama Furkân sûresinin 38. âyetinin tefsirinde geçti.

Bazıları, Res insanlarının, Yemâme'de bir kavim olduğu söylemiştir. Onların ashâbü'l-uhdûd (hendekte ateş yakıp müminlere azap edenler) olduğu da söylenmiştir.

Res, "üzeri kapatılmamış kuyu" demektir.

"Semûd kavmi, Âd ve Firavun da yalanlamıştı." Firavun'la, kavmi kastediliyor.

"Lût'un kardeşleri de yalanlamıştı." Rivayete göre, Hz. Lût'un kavmi hanımı tarafından akrabasıdır; bunun için onlara "Lût'un kardeşleri" dendi.

"Eykeliler de yalanlamıştı." Eykeliler, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Medyen insanları dışında gönderildiği kimselerdir.

"Tübba'ın kavmi de yalanlamıştı." Tübba', Yemen kralıdır.[357] O, kavmi Himyer'i hak dine davet etti, kendisini yalanladılar. Kendisine tâbi olanlar çok olduğu için ona, "Tübba'" denilmiştir.

İbn İshak der ki: "Son Tübba' (Yemen kralı), Esad Ebû Kerb b. Müleyke'dir.[358] O, doğuya yöneldiğinde Medine'ye uğradı. Medineliler kendisine karşı bir tepki göstermediler. O da oğlunu onların arasında yerine halef bıraktı. Oğlu bir hile ile öldürüldü. Bunu haber alan Tübba', onlarla savaşmaya ve Medine'yi yıkmaya karar verdi. Ona karşı ensardan bir kabile savaş için toplandı. Başlarında reis olarak Neccâroğulları'ndan Amr b. Talha bulunuyordu. Ensar, onlarla gündüz savaşıyor, gece ise kendilerini misafir gibi ağırlıyorlardı. Tübba' buna çok şaşırıyor ve, 'Gerçekten bunlar şerefli kimseler!' diyordu. Onlar bu halde iken yahudi Kurayzaoğulları'ndan iki âlim geldi. Onlar, kendi zamanlarının ileri gelen âlimlerindendi. Âlimler Yemen kralına,

'Ey melik, onlarla savaşma! Biz, bu yüzden başına acil bir azabın gelmesinden korkarız! Çünkü orası (Medine), ahir zamanda Kureyş kabilesinden çıkacak olan peygamberin hicret edeceği ve yerleşip kalacağı yerdir' dediler. Bunun üzerine kral, onlarla savaşa son verdi. Bu âlimler kralı kendi dinlerine davet ettiler. O da kabul etti. Sonra yanına bu iki âlimi ve yahudilerden bir grup insanı alarak Yemen'e döndü. Şehre yaklaşınca, Himyerliler,

---

[357] Yemen krallarına genel bir ad olarak Tübba' denilmektedir.

[358] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/545; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/233.

'Oraya girme, sen bizim dinimizi terkettin!' dediler. O da insanları kendi dinine davet ederek,

'O, sizin dininizden daha hayırlıdır' dedi. Onlar da,

'Aramızda ateşi hakem yap!' dediler. O zaman Yemen'de bir dağın alt kısmında bir ateş vardı. Aralarında bir anlaşmazlık olunca oraya giderlerdi; ateş zalim ve haksız olanı yakar, suçsuz ve mazlum olanı yakmazdı. Tübba',

'Doğru söylediniz, tamam!' dedi. Onlar putlarını çıkartıp ateşin karşısına koydular; iki âlim ise boyunlarında kitapları (Tevrat) asılı olduğu halde çıktılar. Ateş onların putlarını, putlarla birlikte sundukları diğer şeyleri ve Himyer insanlarından oraya giren adamları yaktı. İki âlim ise boyunlarında mushafları asılı bir şekilde Tevrat'ı okuyarak çıktılar; ateş onlara bir zarar vermedi. Bunu gören halk, topluca iki âlimin dinine girdiler. Yemen'de Yahudilik bu şekilde başladı ve yerleşti."[359]

Riyâşî (veya Rekkâşî)[360] demiştir ki: "Ebû Kerb Esad el-Himyerî Yemen meliklerinden olup Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmeden 700 sene önce (Ehl-i kitap âlimlerinin verdiği bilgiler üzerine) kendisine iman etti."[361]

Tübba'ın Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman ettiğini ifade eden şiiri, Duhân sûresinin 37. âyetinin tefsirinde geçti.[362]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bütün bunlar,* kendilerine gönderilen *peygamberleri* ve onların getirdiği hükümleri *yalanladılar."* Onların yalanladığı ilâhî hükümlerden biri de öldükten sonra dirilmedir. Öldükten sonra dirilme, bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği bir gerçektir. "Adı geçen kavimlerden her biri, kendilerine gönderilen *peygamberleri yalanladılar. Bunun üzerine, tehdidim gerçekleşti."* Yani onlara vaat ettiğim azap başlarına geldi.

---

[359] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/545; Begavî, *a.g.e.*, 7/233-234. Aynı konuda benzer rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/416-418.

[360] Bu okunuş için bk. Begavî, *a.g.e.*, 7/234.

[361] Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/547; Begavî, *a.g.e.*, 7/234.

[362] Şiir için ayrıca bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/545-546.

Bu âyette Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli, kâfirler için ise bir tehdit vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik?"* Yani biz, ilk yaratmada acizlik mi gösterdik ki onları tekrar yaratmada aciz kalacağımız düşünülsün? *"Hayır, onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler."* Yani onlar, bu konuda bir karmaşa ve şüphe içindedirler; şeytan onları aldattı, kendilerini şaşkınlık içine düşürdü. Şöyle ki onlara ölülerin diriltilmesinin imkânsız bir şey olduğu inancını güzel gösterdi, böylece onlar doğru delile göre hüküm vermeyi terkettiler. Doğru delil şudur: Varlıkları ilk olarak yaratmaya gücü yeten zatın, onu yeniden yaratmaya daha fazla gücü yeter.

Âyette sanki şöyle deniliyor: Onlar bizim ilk yaratmaya gücümüzün yettiğini inkâr etmiyorlar, onlar sadece (öldükten sonra) yeniden yaratma konusunda bir karmaşa ve şüphe içindedirler.

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: Âyette şuna işaret edilmektedir: Her zaman galip olan durum, hevânın ve hayvanî tabiatın insanlara galip gelmesi ve maddiyatın onları istila etmesidir. İnsanların nefisleri azgındır, haktan uzaktır ve bâtıla yakındır. Her ne zaman kendilerine bir peygamber geldi ise onu yalanladılar ve getirdiği şeyleri engellemek için onunla savaştılar. Kullar, Rab'lerinin nimetlerini inkâr ettiklerinde ilâhî azabı hak ettiler; onları helâk etmek Allah'ı aciz bırakmadı (O'nun için helâk etmek zor olmadı)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her zaman bu şekilde olmaktadır. Velilerden biri, insanlara kötü alışkanlıklarından vazgeçmelerini ve hevâlarının aksine hareket etmelerini emrettiğinde onu terkettiler ve kendisine düşman oldular. Bu sebeple hâlis kimseler az oldu, hali bozuklar çoğaldı. İnsanlar, "Alıştığımız şeylerden uzaklaşmak mümkün değildir!" dediklerinde, onlara deriz ki: Allah'ın her şeye gücü yeter. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler." Burada işaret edilen yeni yaratılış, ölü kalbin diriltilmesidir. Allah onun imanını yeniler, böylece ruhu ebedî bir hayat bulur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kuluna Şah Damarından Daha Yakın

Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Hakîm'de takip ettiği usul şudur: Cenâb-ı Hak ne zaman kudretinin delillerinden bahsetse, peşinden sonsuz ilminden bahsetmektedir. Yahut ilminden bahsettiğinde, peşinden kudretine ait delil ve alametlerden söz etmektedir. Bu şekilde bütün yaratılan şeylerin Allah Teâlâ'ya ait olduğuna işaret edilmekte ve tabiatçıların görüşleri reddedilmektedir. Çünkü tabiatın ortaya koyduğu şeyler, kendisine ait bir ilme bağlı değildir. Her şey, ilâhî ilim ve kudretle olmaktadır. Bunun için Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِه۪ نَفْسُهُۚ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ
مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَم۪ينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
قَع۪يدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَق۪يبٌ عَت۪يدٌ ﴿١٨﴾ وَجَٓاءَتْ سَكْرَةُ
الْمَوْتِ بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَح۪يدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِۜ ذٰلِكَ
يَوْمُ الْوَع۪يدِ ﴿٢٠﴾ وَجَٓاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَٓائِقٌ وَشَه۪يدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ
ف۪ي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَٓاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَد۪يدٌ ﴿٢٢﴾

16. ***Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız.***

17. ***Üstelik, biri insanın sağ tarafında, diğeri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) kaydetmektedir.***

18. ***İnsan ne zaman bir söz söylese, muhakkak onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunur.***

19. ***Ölüm sarhoşluğu insana gerçek olarak geldiğinde ona, "İşte bu, senin kaçmakta olduğun şeydir" denir.***

20. *(Ölülerin dirilmesi için)* ***Sûra üfürülür. İşte bu, ilâhî vaadin gerçekleşeceği gündür.***

21. ***Herkes beraberinde bir sevkedici, bir de şahit bulunduğu halde gelir.***

22. ***Ona, "Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir" denir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz."* Yani nefsinin ona fısıldadığı ve içine attığı hayır ve şer düşünceleri biliriz.

Vesvese, "gizli ses" demektir. Nefsin vesvesesi, akla attığı düşüncedir.

"Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız." Yani biz onun halini, kendisine en yakın olandan daha iyi biliriz. Şah damarı, boynun iki tarafında bulunan ve bir ucu kalpteki damara bağlı olan damardır. Bu damar kesildiğinde insan ölür.

"Üstelik, biri insanın sağ tarafında, diğeri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de onun yaptıklarını kaydetmektedir." Onlar, kulun bütün yaptıklarını kaydeden iki melektir.

Mana şudur: Allah Teâlâ latiftir; bilgisi en gizli şeylere ulaşır. İki melek insanın her söylediğini yazdığında, Allah insana, her yakından daha yakındır.

Âyette şu bildirilmektedir: Aslında yüce Allah'ın meleklerin tesbitine ihtiyacı yoktur; çünkü O'nun ilmi, meleklere gizli olan şeyleri de kuşatmaktadır. Kulların amellerinin iki meleğe yazdırılıp tesbit ettirilmesi ve kıyamet günü şahitlerin huzurunda amel defterlerinin açılıp ortaya konmasında, kul için daha fazla bir lutuf bulunmaktadır. Çünkü kulun, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi bilmesiyle birlikte, ayrıca meleklerin de amellerini yazdığını bilmesi, onun, günahlardan el çekmesine ve iyiliklere yönelmesine sebeptir.

Allah Teâlâ, bu iki meleğin bulunduğu yerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Onların biri insanın sağ tarafında, diğeri de sol tarafında oturmaktadır."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Senin sözlerini ve amellerini yazan iki meleğin oturduğu yer, ön dişlerinin üzeridir. Dilin onların kalemi, tükürüğün de mürekkebidir. Hal böyle iken sen, Allah'tan ve bu iki melekten hayâ edip çekinmeden, mâlâyâni işlerde koşup durursun!"*[363]

Dahhâk demiştir ki: "Onların oturduğu yer alt çenedeki kılın altıdır." Hasan-ı Basrî'den de bu manada bir görüş nakledilmiştir. Bunun için Hasan-ı Basrî, alt dudakla çene altındaki kılları temiz tutmayı güzel bulurdu.[364]

"İnsan ne zaman bir söz söylese, bir şey konuşsa ve ağzından bir ifade çıkarsa *muhakkak onun yanında,* ondan hiç ayrılmayan, kendisini sürekli *gözetleyen* ve yaptıklarını yazan *hazır bir melek bulunur."* Yahut kendisine emredilen hayır ve şerri yazmak için hazırlanmış bir melek bulunur.

Ebû Ümâme'den [radıyallahu anh] rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İyilikleri yazan melek kulun sağındadır. Kötülükleri yazan ise sol tarafındadır. İyilikleri yazan melek, kötülükleri yazan meleğin âmiridir. Kul bir iyilik yaptığı zaman, sağdaki melek, onu on amel olarak yazar. Kul bir kötülük yaptığı zaman ise sağdaki melek, soldaki meleğe, 'Onu yedi saat yazma; belki tesbih veya istiğfar eder (Böylece onu temizler). İstiğfar etmezse bir günah olarak yaz' der."[365]

---

[363] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/548; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/11. Muâz b. Cebel'den gelen merfu bir rivayette, bu iki meleğin kulun azı dişleri üzerinde oturduğu ve ağızdan çıkan sözleri yazdıkları belirtilmektedir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/593; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 38981; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 351).

[364] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/359; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/549. Meşhur olan görüşe göre, yazıcı melekler, insanın sağında ve solunda bulunurlar. İyilikleri yazan melek insanın sağında, kötülükleri yazan melek ise solunda bulunmaktadır.

[365] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/359;, Taberânî, *el-Kebîr*, 8/225; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/208; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/595.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kulun amellerini yazan iki melek, kul tuvaletini yaparken ve cimâ ederken yanından uzaklaşırlar. Onlar, kulun hastalık halindeki inlemesine varana kadar her şeyini yazarlar."

İkrime demiştir ki: "İki melek, kulun sadece sevap veya günah olacak işlerini yazarlar."[366]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Yazıcı melekler, kulun amelinden yazdıkları ile Allah'ın huzuruna çıkarlar. Allah Teâlâ, kulun günlük olarak amelinin yazıldığı sahifeye bakar; günün evvelinde ve sonunda hayır yazıldığını görünce, meleklerine, 'Siz şahit olun, ben, bu sahifeye iki hayır arasında yazılan kusurları afettim' buyurur.*"[367]

Yazıcı melekler dört tanedir: İkisi gece, ikisi gündüz görev yaparlar. Kul öldüğü zaman kabrinin üzerinde durup tekbir ve tehlil getirirler; bu da mümin kul için (sevap olarak) yazılır.[368]

Allah Teâlâ, yukarıda kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini söyledikten sonra onlara her şeyi ihata eden kudreti ve ilmiyle delil getirerek, inkâr ettikleri şeyle ölümden sonra karşılaşacaklarını bildirdi ve durumu geçmiş zaman kipiyle ifade ederek onun çok yakın olduğuna dikkat çekti ve şöyle buyurdu:

"Ona ölüm sarhoşluğu gerçek olarak geldi."

Buna göre özetle âyetin manası şudur: Şüphesiz, insanı biz yarattık. Biz onun zâhirini ve bâtınını (iç âlemini) biliriz. Biz ona, hayatının bütün aşamalarında ve kendisine aklı gideren ölüm sarhoşluğu hakikatiyle geldiğinde her şeyden, hatta kendisinden bile daha yakınız. Ölüm sarhoşluğu geldiğinde, işin hakikati ortaya çıkar, ölen kimsenin gerçek hali yani cennetlik veya cehennemlik olduğu belli olur.

"Ona, 'İşte bu, senin kaçtığın şeydir' denir." Yani bu ölüm senin tabiatın icabı hoşlanmadığın, korktuğun ve kaçtığın şeydir, denir.

---

[366] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/359.

[367] Tirmizî, Cenâiz, 9 (nr. 981); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/12.

[368] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/549.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Ölülerin dirilmesi için sûra üfürülür. İşte bu,* yani sûra üfürülme vakti, *ilâhî vaadin gerçekleşeceği gündür.*" Yani kendilerine sevap vaat edilenlerin onu bulacağı, azap vaat edilenlerin de ona düşeceği vakittir.

"*Herkes,* iyi ve kötü her nefis *beraberinde bir sevkedici, bir de şahit bulunduğu halde gelir.*" Yani herkesin yanında iki melek bulunur; biri onu mahşere sevkeder; diğeri ise ameline şahitlik yapar.

Şöyle denilmiştir: Kulu mahşere sevkeden, onun iyiliklerini yazan melektir; şahit ise kötülülerini yazan melektir.

Ona şöyle denir: "*Andolsun ki sen bundan* yani bugün başına gelecek olan şeylerden *gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık,* senden gafleti giderdik. Bu gaflet, dünyada maddi şeylere bağlanıp kalmak, onlarla huzur bulmak, nefsanî hazlara dalmak ve bütün bakışı varlıklara yöneltmektir. İşte bugün, daha önce gafil olduğun şeyleri gördün! "*Artık bugün gözün keskindir.*" Önündeki perde kaldırıldığı için her şeyi net olarak görür.

Gaflet, sanki kulun bütün bedenini saran bir örtü yahut iki gözünü kapatan bir perde yapıldı. Böylece kul, hakikat adına hiçbir şeyi göremez hale geldi. Kıyamet günü olduğunda bu perde düşer, gaflet gider, örtü açılır ve böylece kul, daha önce gafletinden dolayı görmediği şeyleri görür; dünyada iken kör olan gözü görmeye başlar. Ancak bütün bunlar, uyanmanın fayda vermediği bir günde gerçekleştiği için kula bir yarar sağlamaz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

16-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu ve benzeri âyetler, kalbî murakabe makamı konusunda bir asıldır. Şu halde kulun, Allah'tan hayâ etmesi ve açığa çıkmasından utanacağı kötü düşünceleri içinden geçirmekten yani gönlünü kötü düşüncelere salmaktan çekinmesi gerekir. Ancak iradesiyle olmadan kalbine gelen kötü düşünceler bundan hariçtir; çünkü bu tür vesveseleri defetmek kulun imkânı dahilinde değildir. Bunun için kul, vesvese olarak kalan kötü düşünceden sorumlu olmaz.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Biz onun nefsinin verdiği vesveseyi biliriz"* âyetindeki vesvese, yerine getirmek istediği bir şehvet, insanlara gösteriş yapmak, kötü bir davranış, bozuk bir itikad yahut bunların dışında nefsin özelliklerinden bir şeydir. Nefsi, bu şekilde onun kalbini karıştırmak için vesvese verir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Biz bunları nasıl bilmeyiz; onların hepsi bizim takdir edip yarattığımız şeylerdir."[369]

Allah Teâlâ'nın, *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* âyetinin bir manası da şudur: Ben herkese, kalbinin damarlarından daha yakınım. Gerçek budur. Çünkü fiilin meydana gelmesi, sıfatlarla olmaktadır. Sıfatlar ise zattan ayrılmaz. Şu halde yakınlık, ilim ve kudretle olmaktadır. Bu da zatla yakınlığı gerektirmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın insanlara yakınlığı, manevi bir yakınlıktır. Zira bütün varlıkları ayakta tutan ondaki manadır, yani manevi kuvvettir. Bunu iyi anla!

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"'Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız'* âyetinde bir grup için heybet ve korku; diğer bir grup için ise rahatlık, ünsiyet ve kalp sükûnu vardır."[370]

Allah Teâlâ'nın, *"Biri insanın sağ tarafında, diğeri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek (onun yaptıklarını) kaydetmektedir"* âyetinde Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Kim, vehmi ve cehli kendisini uzaklaştırdığı için benim kendisine yakınlığımın derecesini ve nasıl olduğunu bilmezse, şunu bilsin ki ben onun için bütün amellerini yazan iki melek görevlendirdim; belki onlardan hayâ edip günahtan uzak durur.

"İnsan ne zaman bir söz söylese, muhakkak onun yanında, yaptıklarını yazan *hazır bir melek bulunur"* âyeti hakkında deriz ki: Meleklerin yazdıkları, tesbit edebildikleridir. Kalbe ait amellere gelince, onları sadece Allah Teâlâ bilir. Onlar, sırf ihlâstır.

Âriflerden biri demiştir ki: "İhlâs ameli gizlemektir; onu bir melek bilmez ki yazsın, şeytan farketmez ki bozsun."

---

369 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/16.

370 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/117.

Âriflerin amellerinin çoğu, ibretle bakış ve tefekkür gibi kalbe ait amellerdir.

Rivayet edildiğine göre, âriflerden birine yazıcı melekler, "Ey efendim, bize özel amellerinden bir şey göster de onunla Allah katında sevinelim!" dediklerinde, ârif onlara şöyle demiştir: "Kıldığım beş vakit namazı yazmanız size yeter!"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette, ayrıca Allah Teâlâ'nın kullarına olan sonsuz inâyetine işaret edilmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, her bir kuluna, onları gece gündüz korumaları için meleklerinden ikisini görevlendirmiştir. Kul oturduğu zaman, meleklerin biri sağında, diğeri solunda durur. Kul ayağa kalktığı zaman, biri başının üzerinde, diğeri ayağının yanında durur. Kul yürüdüğü zaman, biri önünde, diğeri arkasında bulunur." Diğer açıklamaları için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[371] Onun bahsettiği bu iki melek, amelleri yazan meleklerin dışındaki meleklerdir.[372] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kuşeyrî, *"Ona ölüm sarhoşluğu gerçek olarak geldi"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: Nefis (ruh) dünyadan çıkmaya yaklaşınca, insanların halleri birbirinden farklı olur. Bazılarının o vakitte korkusu artar; ancak bu, ruhu çıkarken belli olur. Bazılarının ruhu çıkmadan önce manevi keşfi açılır (mana âlemini görür); böylece ruhu sakin olur, aklı korunur, huzuru elde eder ve seçme kabiliyeti güzel olur; bir isteksizlik ve nefret hali olmaksızın ruhunu sükûnetle teslim eder. Biri, bu manada şu beyitleri okumuştur:

"Ben ölsem de hevâ (sevgi) kalbimi doldurmaktadır. Şerefli kimseler aşk hastalığı ile ölürler."

"Sûra üfürülür. İşte bu, ilâhî vaadin gerçekleşeceği gündür." O gün, herkes için, ömrünün başından dirilme gününe kadar seyrine göre Allah'ın vaat ettiği şeyler vardır.

---

[371] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/117.

[372] Allah Teâlâ'nın, kulları korumak için melekleri görevlendirdiğini bildiren âyetler için bk. En'âm 6/61; Ra'd 13/11.

"Herkes, beraberinde bir sevkediciyle gelir." Yani herkes varlık âlemine, onu ezeldeki takdire göre sevkeden bir sâikle gelir. Bu sâik, her nefsi yaratılışın evvelinde (kendisi için takdir edilen şeye) ya lutufla yahut kahırla sevkeder. Bu durum, Allah Teâlâ'nın, ruhların bir kısmı için, *"Bunlar cennete gidecektir, artık yaptıklarına aldırmam"* buyurduğu ve diğer bir kısmı için de, *"Bunlar da cehennemliktir, artık sonucuna aldırmam"*[373] hükmünü verdiği anda olmuştur. Bir şahit de onlar üzerinde cereyan eden ezelî hükümlere bakarak buna şahitlik yapar. *"Ona, 'Sen bundan gaflette idin; şimdi senin perdeni açtık* (işin aslını sana gösterdik)*' denir."* (Böylece kulun fiilleri, kendisi için ezelde takdir edilen durumun şahidi, ispatı ve ahirette verilecek hükmün delili olur).

Kuşeyrî demiştir ki: "*'Ona, 'Sen bundan gaflette idin; şimdi senin perdeni açtık; artık gözün keskindir (gerçeği net olarak görür), denir'* âyeti şuna işaret etmektedir: İnsan, gayb âlemiyle şehadet âleminden yani melekût âlemine ait ruh ile madde âleminden oluşan bedenden yaratılmıştır. İlk halinde ona galip olan şehadet âlemidir; o, maddi âlemdir. Bu halde insan, zâhirî organlarıyla farklı cinsleriyle maddi âlemi görür. Bu haldeki insan, gayb âlemini idrak etmekten uzaktır. İnsanlar içinde bazılarının (dünyada) basiret gözünden perde açılır, artık kalp gözü keskinleşir; doğruyu görür, şerden sakınır. Onlar, saadet ehli müminlerdir. Bazı insanların basiret gözündeki perde de kıyamet günü açılır. '*O gün, kimseye imanı fayda vermez'* (En'âm 6/158). Onlar, cehennemlik kâfirlerdir."[374]

Kâfirlerin Ahiretteki Hali

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin öldükten sonraki hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ قَرِينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ اَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ
عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾ اَلَّذِى جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا

---

[373] Ahmed, *Müsned*, 4/186; Hâkim, *Müstedrek*, 1/31.

[374] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/18. Elimizdeki nüshadaki açıklama, İbn Acîbe'nin yaptığı alıntıdan biraz daha kısadır (mütercim).

اٰخَرَ فَاَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّد۪يدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَر۪ينُهُ رَبَّنَا مَٓا اَطْغَيْتُهُ
وَلٰكِنْ كَانَ ف۪ي ضَلَالٍ بَع۪يدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ
اِلَيْكُمْ بِالْوَع۪يدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَٓا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿٢٩﴾

23. ***Beraberindeki şöyle der: "İşte bu yanımdaki** (hesaba ve azaba)* ***hazır!"***

24-26. *(Allah, iki meleğe şöyle buyurur:)* ***"Atın cehenneme her inatçı nankör kâfiri; sürekli hayra engel olan, haddi aşan şüpheciyi, Allah ile beraber başka bir ilâh edineni. Atın onu şiddetli azabın içine!"***

27. ***Yanındaki arkadaşı** (şeytan),* ***"Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapkınlık içindeydi" der.***

28-29. ***Allah şöyle buyurur: "Benim huzurumda çekişmeyin. Çünkü ben, daha önceden size bu tehlikeyi haber verdim. Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmetmem."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Beraberindeki* kendisi için tahsis edilen şeytan veya amelini yazan ve kendisine şahit olan melek *şöyle der: "İşte bu yanımdaki hazır!"*

Şeytan der ki: "İşte bu yanımdaki ve tasarrufumdaki kimse, cehennem için hazırdır; onu azdırıp saptırarak cehenneme hazırladım."

Yahut onu hesaba getiren melek der ki: "Bu onun yanımdaki amel defteri olup hesaba çekilmeye hazırdır."

Allah Teâlâ sonra, onu hesaba getiren ve ameline şahit olan meleklere, *"Atın onu cehenneme!"* buyurur. Yahut bu emir cehennemin görevli iki meleğine verilir. Yahut "atın" ifadesi, tek melek için kullanılmıştır.

Onlara denir ki: "Nimeti ve nimeti vereni inkâr eden *her inatçı,* haktan uzaklaşan ve hak ehline düşman olan *nankörü ateşe atın."*

"O sürekli hayra engel olan biridir." Yani o, mallardaki hakların yerine ulaşmasına çokça engel olan yahut her türlü hayrın, ehline ulaşmasına mani olan biridir. Yahut "hayırdan" kasıt İslâm'dır. Buna göre mana şöyle olur: Bu kimse, İslâm'a girmeye mani olan biridir. Âyet, müşriklerden Velîd b. Mugîre hakkında inmiştir. Velîd, kardeşinin oğlunun İslâm'a girmesini engelleyince bu âyet indi.[375]

"O, haddi aşan, zalim ve hakkı çiğneyen *biridir."*

"O, şüpheci, Allah Teâlâ ve dini hakkında şüphe eden *biridir."*

"O aynı zamanda Allah ile beraber başka bir ilâh edinen biridir. İşte onu atın şiddetli azabın içine!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yanındaki arkadaşı* yani dünyada ona musallat edilip hiç yanından ayrılmayan şeytan şöyle der: *'Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapkınlık içindeydi,* haktan çok uzaktaydı." Yani ben onu zorla azgınlığa düşürmedim; ancak o, kendisi azdı ve sapkınlığı hidayete tercih etti. Bu, şu âyette anlatıldığı gibidir:

"Şeytan onlara der ki: Benim, sizin üzerinizde bir gücüm yoktu, ancak ben sizi (kötülüğe) davet ettim, siz de hemen çağrıma uydunuz" (İbrahim 14/22).

Şu halde vesvese ve inkârı güzel gösterme şeytandan, onu tercih kâfirden, yaratma da Allah'tandır. Allah'a, yaptığından dolayı hesap sorulmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah şöyle buyurur: Benim huzurumda,* yani hesap ve karşılık yerinde *çekişmeyin.* Çünkü bunun hiçbir faydası yoktur. *Hem ben, daha önceden,* amel etme ve kazanma diyarı olan dünyada, peygamberlerim diliyle *size bu tehlikeyi haber verdim."* Şimdi burada siz, boş bahane ve bâtıl mazeretler ileri sürerek azaptan kurtulmayı beklemeyin.

Âyetin manası şudur: Burada çekişmeyin; ben size önceden bugün başınıza gelecek şeyi haber vermiştim; bunu siz de biliyorsunuz. Ben, şeytana, *"Cehennemi, sen ve sana tâbi olanlarla dolduracağım"* dedim (Sâd

---

[375] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/16.

38/85). Fakat siz, haktan yüz çevirip şeytana uydunuz. Artık bu vakitte çekişmenin bir manası ve yeri yok!

"Benim katımda söz değiştirilmez." Öyle ise benim, kâfirleri cehenneme koyacağım sözümü değiştirmemi beklemeyin. *"Ben kullara asla zulmetmem."* Ben bir kula, hiçbir günahı yokken sebepsiz yere tarafımdan azap etmem. Bilakis kulun başına gelen azap, kendisinin yaptığı inkâr ve isyanlar yüzündendir.

Ehl-i sünnet inancına göre, eğer Allah Teâlâ, kullarına hiç günahları olmadan azap edecek olsaydı, bu yaptığına zulüm denmezdi. O, kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Ancak Cenâb-ı Hak, hiç kimseye günahı olmadan azap etmeyeceğini bildirmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın en yakını, kötülüğü emreden nefsi ve Allah ile huzur bulan ruhudur. Nefis ruha galip gelince ve onu hevâsını yerine getirmek için kullanınca, kıyamet günü, "Bu, kınanmak için yanımda hazırdır" der. Bunun üzerine onlar için şöyle denir:

Nimeti inkâr eden her nankörü, manevi hastalıkları tedavi eden tabibi (kâmil mürşid) inkâr edeni, sürekli hayra mani olanı, ruhunu, kendisini nefsin kötü vasıflarından kurtaracak şeyde kullanmayanı, kibre düşüp Allah'a karşı azgınlık edeni, Allah'a davet edene boyun eğmeyeni, şüphe içinde kalıp şek, vehim ve kötü düşüncelerin oyuncağı haline geleni, Allah'tan kopma ve kalbinin perdelenme azabı içine atın.

Yahut manevi tabibin (kâmil mürşid) varlığından şüphe içinde olan ve Allah ile birlikte hevâyı, dünyayı ve sevgide Allah'a ortak koştuğu her şeyi bir ilâh edinip onu seven ve ona boyun eğen kimseyi şiddetli bir azabın içine atın. Bu azap, Allah'tan perdelenmek ve Allah dostlarıyla buluşamamaktır. Yahut o, maddi bir azaptır.

Yakın arkadaşı yani aslı semaya ait iken nefsin hevâsına uyduğu için dünyaya ait vasıflara bürünen ruhu der ki: "Rabbimiz, ben onu azdırmadım; çünkü azgınlık ve taşkınlık benim işim değildir, fakat o, derin bir sapkınlık içindeydi, zira nefsine ve hevâsına tâbi oldu; beni de şehvet ve gaflet pislikleri içine attı."

Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurur ki: Bugün huzurumda çekişmeyin. Ben size daha önce içine düşeceğiniz azabı haber verdim. Size, şunu bildirdim:

"Şüphesiz nefis, devamlı kötülüğü emreder" (Yusuf 12/53).

"Nefsini arındıran kurtulmuştur; onu kötülüklere gömüp kirleten ise ziyana uğramıştır" (Şems 91/10). Ben, nefsiyle mücâhede eden ve onu aslına döndüren kimse hakkında şöyle dedim:

"Ey mutmain olmuş (Allah'ın zikriyle huzur ve sükûna kavuşmuş) nefis! Sen Allah'tan, Allah da sende razı olarak Rabb'ine dön!" (Fecr 89/27).

Benim katımda söz değiştirilmez. Ben, mücâhede ehlini huzuruma ulaştırmayı ve kendilerine zatımı göstererek şereflendirmeyi onlara vaat ettim. Bunu, *"Bizim uğrumuza mücâhede edenleri, biz mutlaka (rıza ve likamıza ulaştıran) yollarımıza sevkederiz"* (Ankebût 29/60) âyetiyle bildirdim. Ben ayrıca, *"Hayır, öyle değil, fakat onların yapmış olduğu günahlar kalplerini iyice kaplamıştır"* (Mutaffifîn 83/14) diyerek, gafillerin kalbini perdeleyeceğimi de haber verdim. Ben hiç kimseye zulmetmedim; çünkü zulüm benim benim şanıma ve saltanatıma yakışmaz.

Müjde ve Azabın Ortaya Çıkacağı Gün

Cenâb-ı Hak sonra, müjde ve azabının ortaya çıkacağı günden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾ وَأُزْلِفَتِ
الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ
﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ادْخُلُوهَا
بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

30. *O gün cehenneme, "Doldun mu?" deriz. O da, "Daha fazla var mı?" der.*

31. *Cennet, müttakilere, uzak olmayacak şekilde yaklaştırılır.*

32-33. *Onlara şöyle denir: "Size vaat edilen bu cennet, Allah'a yönelen, O'nun emirlerini gözeten, görmediği halde Rahmân'dan huşû içinde ürperen ve O'na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir."*

34. *"Oraya selâmetle girin. İşte bu, ebedîlik günüdür."*

35. *Onlar için orada diledikleri her şey vardır; katımızda daha fazlası da vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O gün cehenneme, 'Doldun mu?' deriz. O da, 'Daha fazla var mı?' der."*

Âyete iki mana verilmiştir. Birincisi şudur: Cehenneme onca genişliği ve derinliği ile insanlar ve cinler grup grup atılır; nihayet cehennem dolar. Dolduktan sonra, "Bende dolmamış bir yer var mı?" der. Yani tamamen dolduğunu söyler.

İkinci mana şudur: Cehennem çok geniştir. Oraya girecek olan girdikten sonra, dolmaz ve daha fazlasını ister. Bu mana daha tercihe şayandır.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Cehennemin konuşmasının hakiki manada mı yoksa mecazen lisan-ı haliyle mi olduğu konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Âyet ve hadislerin zâhirinden anlaşılan, onun hakikaten konuştuğudur. Bu, Allah Teâlâ için kolaydır. Cehennemin, 'Daha fazla yok mu?' sözünün manası, onun, içine atılanlarla dolmayıp daha fazlasını istemesidir. Bazıları bu sözün, 'Bende fazlası için yer yok' manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre mana, 'Tamam, doldum, daha fazla yerim mi var!' demektir. Ancak birinci görüş daha tercihe şayandır. Şu hadis-i şerif buna delildir:

'Cehenneme sürekli birileri atılır, cehennem, 'Daha fazlası yok mu?' der. Nihâyet Cebbâr olan Allah, kademini (ayağını) onun üzerine kor; o zaman cehennem içine çekilip büzülür ve, 'Yeter, yeter!' der.'[376] Bu hadis üzerinde yapılacak birçok açıklama vardır fakat yeri burası değildir."[377]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiye*'sinde[378] demiştir ki: "Cehennemin üzerine Allah Teâlâ'nın ayağını koyması, onun taşkınlığını engellemek ve kendisini kontrol etmek için bir misaldir. Cehenneme öyle bir emir geldi ki onu daha fazlasını istemekten menetti." İbn Hacer el-Askalânî demiştir ki:

"Hadiste geçen 'kadem'le yani Allah'ın ayağı ile neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Selefin bu ve diğer müteşâbih (manası kapalı) şeyler hakkındaki tutumu meşhurdur. Onlar, âyet ve hadislerde geçen bu tür şeyleri olduğu gibi kabul edip asıl manasını Allah'a havale ederler. Âlimlerin çoğu da bunu tevil etmişlerdir (uygun bir manada yorumlamışlardır). Bazıları, bunun manasının cehennemin taşkınlığını ve kızgınlığını giderip onu sakinleştirmek olduğunu söylemiştir. Cehennem, kâfirlere karşı ileri derecede kükreyip kabararak, 'Daha fazlası yok mu?' deyince, Allah Teâlâ, onu, sanki ayakaltına alıp ezmiş gibi sakinleştirdi. Hadisteki ayaktan kasıt, hakiki ayak değildir. Araplar, bazı durumları ifade etmek için vücut organlarını misal olarak kullanırlar. Bununla o organın kendisini kastetmezler. Mesela onların, 'Burnu yere sürtünsün', 'Eline düştü' gibi sözleri bu tür kullanıma birer örnektir."[379]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim, birlik (tevhid) denizine dalarsa bu tür kapalı şeyleri halletmek ona zor gelmez; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinin bir sınırı yoktur; yüce Allah dilediği şekilde dilediği gibi tecelli eder; O'nun için bir sınırlama ve kısıtlama söz konusu değildir. Bunu ancak âriflerin sohbetine (terbiyesine) girerek fenâ fillâh ve bekâ billâh makamına ulaşan kimseler anlar.

---

[376] Buhârî, Tefsîru Sûre, 50/1, Tevhid, 7, 25, Eymân, 12; Müslim, Cennet, 38; Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 20; Ahmed, *Müsned*, 3/13.

[377] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/303-304.

[378] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[379] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/573.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Cennet, müttakilere, uzak olmayacak şekilde yaklaştırılır."*

Bu âyette, sûra ikinci kez üfürülüp insanlar yeniden dirilerek hesap yerine geldikten sonra müminlerin halleri anlatılmaya başlandı. Kâfirlerin halinin daha önce anlatılması, ya korkutmayı teşvikten önce yapmak ya da kâfirlerin çokluğunu bildirmek içindir. Çünkü kâfirlerin içinde müminlerin sayısı, siyah tenli bir hayvanın üzerindeki beyaz kıllar gibi azdır. [380] Yani cennet, inkâr ve isyanlardan sakınanlara yaklaştırılır; öyle ki hesap yerinde onu müşahede ederler, onu, içindeki bütün güzellikleriyle görürler. Onda toplanacakları ve onu elde edecekleri için sevinirler. Bu konudaki diğer açıklamalar -inşallah- âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecek.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara şöyle denir: Bu,* sevap veya cennetin yaklaştırılması, *size* dünyada iken *vaat edilen şeydir.* O, bütün varlığı ile *Allah'a yönelen, O'nun emirlerini* yahut Allah'ın kendisine emanet ettiği hakları *gözeten, görmediği halde Rahmân'dan huşû içinde ürperen herkes içindir."* O, görmediği halde yüce Allah'ın azabından korkar, kibriya ridâsı içinde gözlerden gizlenen Rahmân'dan haşyet içinde korkar. O'nu, sonradan yaratılan maddi gözler görmez.

Âyette, "Rahmân" sıfatının söylenmesi, O'ndan korkan kimseyi ileri derecede övmek içindir. Çünkü Allah'tan haşyet içinde korkan kimse, O'nun rahmetinin genişliğini bildiği halde, bu bilgi onu Allah'tan korkmaktan alıkoymamıştır.

Yahut bununla şu bildirilmektedir: Onlar, Allah'ın azabından korkmakla birlikte, O'nun rahmetini de ümit etmektedirler.

Âyet şöyle bitiyor: "Onlara vaat edilen bu şey, *Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen her kul içindir."* Yahut o, Allah'ın razı olduğu bir kalp ve doğru ve geçerli inanç ile gelen içindir.

Onlara denir ki: *"Oraya selâmetle girin."* Yani nimetin elinizden gidip yok olmasından ve başına bir şey gelmesinden güvende olarak oraya girin. Yahut Allah Teâlâ ve meleklerin size selâmıyla birlikte oraya girin. *"İşte bu, ebedîlik günüdür."* Yani hesap verdiğiniz bu günün sonu, ebediyen bitmeyecek gündür ki onun bir nihayeti yoktur.

---

[380] Bu konudaki bir hadis için bk. Buhârî, Rikâk, nr. 6528; Müslim, İmân, 376.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için orada,* istenecek ve rağbet edilecek güzellik ve nimetlerden *diledikleri her şey vardır; katımızda daha fazlası da vardır."* Buradaki fazla nimet, onların dünyada Allah ile huzur derecesine göre yüce zatına bakmaktır.

Yahut daha fazlası, kulların akıllarına gelmeyen ve istekleri içine girmeyen ikram ve ihsanlardır. Onlar öyle ikramlardır ki onları hiçbir göz görmemiş, hiçbir kulak işitmemiş ve hiçbir beşerin kalbine doğmamıştır.

Şöyle denilmiştir: Bir bulut cennet sakinlerinin üzerinden geçer; onların üzerine hûri yağdırır. Hûriler, "Biz, Allah Teâlâ'nın, *'Katımızda daha fazlası da vardır' buyurduğu fazla ikramdanız"* derler.[381]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her kula verilecek fazla nimet, dünyadaki himmeti ve hayırlara düşkünlüğü derecesinde olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kıyamet günü cehenneme, "Doldun mu?" diye sorar; o da, "Daha fazlası yok mu?" der. Nefis de böyledir. Onun da şehvet ateşi tutuşmuştur. Ne zaman nefse, hazlarından birini versen, o, "Daha fazlası yok mu?" der. İnsanın gözünü ancak toprak doyurur. Bununla birlikte Allah, tövbe edenlerin tövbesini kabul eder. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İki kimse doymaz. Biri, dünya peşinde, diğeri de ilim peşinde koşan. Dünyanın peşinde koşanın Allah'tan uzaklığı artar; ilim peşinde koşanın ise Allah'ın rızasına ulaşması ve O'na yakınlığı artar."[382]

---

[381] Fazla nimetin hûriler olduğuna dair bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/21; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/607. Meşhur olan görüşe göre, "daha fazla nimet", Allah Teâlâ'nın cemalini seyirdir.

[382] Dârimî, Mukaddime, nr. 332.

Şunu bil ki ruh bir şeye âşık olduğunda, eğer o dünyaya ait bir şey ise buna "hırs" denir. Şayet Cenâb-ı Hakk'a ait bir şey ise ona "muhabbet" ve "şevk" denir. Hakikatte tek muhabbet vardır; ancak ruh şaşkınlığa düştüğü zaman muhabbeti, maddi şeylere döner, ezelî manalardan uzak kalır. Her ne zaman eşyaya hırsı artarsa, Allah'a muhabbeti noksanlaşır. Maddiyata hırsı azaldıkça, maneviyata muhabbeti artar.

Denilmiştir ki: Kalpte ne zaman maddi şeylerin muhabbeti artarsa, manevi şeylere yöneliş azalır; aksi de böyledir. Kalpte ilâhî muhabbet ateşi yandığında, artık onu, içine atılacak maddi şeyler teskin etmez. Kalbe atılan şeylerin hazlardan veya haklardan olması farketmez, hiçbir şey onu sükûna erdirmez. Bilakis ona, her ne zaman bir şey atılsa, "Daha fazlası yok mu?" der. Tâ ki yüce Allah ona kademini koyana kadar. O, Cenâb-ı Hakk'ın kalbe marifet nurunu atmasıdır. Bu nur kalbe atılınca, kalp fenâ fillâh haline ulaşır ve o zaman, "Yeter, yeter!" der.

Allah Teâlâ, sonra müminlerin halini şöyle haber verdi: *"Cennet, müttakilere yaklaştırılır."* Yani Allah'ın gayrinden sakınan müttakilerin seçkinlerinin kalplerine marifet cennetleri yaklaştırılır. Bu cennet onlara yaklaştırılır; onlar dünyada içine girerler. Kıyamet günü olduğunda ise onlara, mahşerde maddi nimetlerin sunulduğu cennet yaklaştırılır. Onlar, cennetin köşk ve odalarına binerler, onları uçurarak cennete götürür. Onlar, sıratı ve ateşi hissetmezler. Cenâb-ı Hak onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar, cehennemin hışıltısını bile duymazlar" (Enbiyâ 21/102).

Cennetlikler üç sınıftır: Bir grup cennete yaya olarak sevkedilir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir:

"Rab'lerinden korkanlar, cennete grup grup sevkedilirler" (Zümer 39/73). Onlar, müminlerin avamını oluşturan kimselerdir.

Bir grup, cennete, kendileri için binek sûretinde hazırlanmış olan taatlerinin üzerine binerek cennete sevkedilirler. Onlar âbid, zâhid, âlim ve salihlerden seçkin kimselerdir.

Havassü'l-havassa yani veliler içindeki seçkinlere gelince, onlar ârifler ve onlara bağlı kimselerdir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, *"Cennet, müttaki-*

lere yaklaştırılır" buyurduğu kimselerdir. Cennet kendilerine yaklaştırılır, ona binerek cennette giderler. Bu konudaki açıklamalar için Kuşeyrî'ye bakınız.[383]

Allah Teâlâ'nın, *"Bu, size vaat edilen şeydir"* âyetiyle işaret buyurduğu şey, (has kullara Hak katında ihsan edilen) sıdk makamıdır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, sonra bu makama ulaşan kimselerin sıfatını şöyle belirtti: *"Allah'a yönelen ve ilâhî emirleri koruyan."* Yani bu makam, bütün işlerinde Allah'a yönelen, O'ndan başkasını tanımayan, yalnızca O'na sığınan, nefeslerine varana kadar bütün vakitlerini Allah ile geçiren, nefesini sadece Allah rızasında harcayan, gayb halinde Rahmân'dan haşyet içinde olan kimselere aittir. Yani o, gaybın nuruyla Hakk'ın şahitlerini müşahede eden böylece O'ndan uzak kalmaktan veya perdelenmekten korkan kimseye aittir."

Kuşeyrî, devamında demiştir ki: "Haşyet, ünsle (sevgiyle) beraberdir; bunun için âyette, *'Rahmân'dan haşyet içinde olan'* buyurdu, 'Cebbâr'dan korkan' buyurmadı. Rahmân'dan haşyet içinde olmak, O'ndan ayrı kalmaktan korkmaktır.

Denilmiştir ki: Kuldaki bu haşyet, onun, Allah'ın her dilediğini yaptığını ve yaptıklarından kendisine hesap sorulmadığını bilmesinin gereğidir.

Yine denilmiştir ki: Haşyet (kalbin saygı içinde ürpermesi), korkudan daha latif ve gizli bir şeydir. Sanki o, heybete yakın bir haldir."[384]

Bu sıdk makamı, ilâhî huzura Allah'a yönelen bir kalple gelen kimseye aittir. Yani bütünüyle Allah'a yönelip O'nun dışındakilerden yüz çeviren bir kalple gelene aittir.

Onlara denir ki: Ayıp ve kusurlardan temiz bir halde, elinizden çekilip alınmasından ve geri dönmekten yana güvende olarak marifet cennetlerine girin. Bu, O'nun sözüdür. Bu, orada ebedî kalma günüdür. Onlar için bu marifet cennetlerinde türlü keşiflerden ve müşahede lezzetinden diledikleri şeyler vardır. İlâhî huzurda daha fazlası da vardır. Bu, ebediyen terakki ederek daha fazla marifet ve ihsana ermektir. Allah Teâlâ bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

---

[383] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/20.

[384] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/21.

Kâfirlere Uyarı

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِى
الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ
لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

36. ***Biz onlardan önce, kendilerinden daha güçlü olan ve ülkelerde dolaşıp duran nice nesilleri helâk ettik. Kaçıp kurtulacak yer mi var?***

37. ***Şüphesiz bunda,** (uyanık ve anlayışlı) **kalbi olan yahut şahit olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır.***

38. ***Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz senin kavminden önce,* peygamberlerini yalanlayan nesiller içinde kuvvet ve atılganlıkta *onlardan daha güçlü olan ve ülkelerde dolaşıp duran nice nesilleri helâk ettik."* Yani beldelerde harp çıkaran, en uzak yerleri dolaşıp çeşitli tasarruf ve icraatlarda bulunan yahut ölümden korkarak köşe bucak kaçan kimseleri helâk ettik.

"Ölümden *kaçıp kurtulacak yer mi var?"* Ne mümkün! Ölüm onları yakaladı ve boyunlarını kırdı.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın emrinden ve hükmünden kaçıp kurtulacakları bir yer buldular mı?

Âyette, dolaşıp duranlarla kastedilenlerin Mekkeliler olması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, helâk edilen nesillerin yurtlarında yolculuk yapmakta, dolaşıp durmaktalar; onlar için bir kurtuluş buldular mı ki kendileri de benzer bir kurtuluş yerini ve yolunu düşünsünler?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bunda,* yani anlatılan kıssalarda veya bu sûrede geçen şeylerde, *kalbi olan kimse için bir öğüt,* hatırlatma ve uyarı *vardır."* Yani bu bahsedilen şeylerde, temiz ve anlayışlı bir kalbi olup gördüğü şeylerin hakikatini anlayan ve onlar üzerinde tefekkür eden kimse için bir öğüt, hatırlatma ve uyarı vardır. Bu kimse, önceki kavimlerin helâk oluşunun ana sebebinin inkâr olduğunu bilir ve bir uyarı olmaksızın, sadece onların eserlerini (geride bıraktıkları harabe ve kalıntıları) görerek inkârdan geri durur.

"Yahut onda, şahit olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır." Yani önceki kavimlerin başına gelen şeyleri kendisine anlatan vahye kalbiyle yönelip can kulağı ile dinleyen kimse için bir öğüt ve uyarı vardır. Şüphesiz, bunu yapan kimse, işin hakikatini anlar ve kendisini kötü sonuca götürecek inkâr ve isyanlardan sakınır.

"Şahit olarak kulak veren" demek, kalbi hazır olup gafil olmayan yahut Allah'ın kitabından okunan şeylere şahit olan kimse demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan bütün mahlûkatı altı günde yarattık."* Bu da yüce Allah'ın insanları öldükten sonra diriltmeye gücünün yettiğini gösteren bir delildir. Hem de insanın diriltilmesinden daha büyük bir şeye kudretini göstererek. Şu âyette olduğu gibi:

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışı, insanın yaratılışından daha büyüktür" (Mü'min 40/57).

Allah Teâlâ'nın, gökleri ve yeri altı günde yaratmasının hikmeti, insanlara acele etmeden teenni ile iş yapmayı öğretmektir. Yoksa Cenâb-ı Hak onları bir anda yaratmaya kadirdir. Âyette şöyle buyrulur:

"(Bir şeyi yapmak veya yaratmak için verdiğimiz) Emrimiz, sadece tek bir emirdir; o, göz kırpması gibidir (âniden gerçekleşir)" (Kamer 54/50). Bu duru-

mun emir âleminde olması muhtemeldir. Halk âlemine gelince, ilâhî hikmet burada yaratmayı tedricî olarak yapmayı gerektirmiştir. Yaratma da emir de O'na aittir.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Bize bir yorgunluk da dokunmadı."* Yani bütün bu âlemi yaratırken bize hiçbir bitkinlik ve yorgunluk dokunmadı. Bu âyet, yahudilerin cahilce söylediklerini reddetmektedir. Onlara göre, Allah Teâlâ âlemi yaratmaya pazar günü başladı, yaratmayı cuma günü bitirdi; cumartesi günü istirahate çekildi ve arşın üzerine uzandı. Allah, onların bu söylediklerinden yüce ve uzaktır.

36-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, geçmiş nesillerden pek çok azgın kimseyi helâk etmesi, onlardan sonra gelenleri kötü işlerden sakındırmak içindir. Bunda, iki âleme bağlanmaktan ilgisini kesmiş temiz kalp sahipleri için bir öğüt ve uyarı vardır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Kalpler dört çeşittir: Bozuk kalp; bu, kâfirin kalbidir. Kilitli kalp; bu, münafığın kalbidir. Mutmain (huzur ve sükûna ermiş) kalp; bu, müminin kalbidir. Selim kalp; bu, Allah Teâlâ'nın cemal sıfatlarına ayna olan muhip ve mahbupların kalbidir. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Beni yerim ve göğüm içine almadı, mümin kulumun kalbi aldı.'"[385]

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Bunda, Allah ile hazır ve huzur halinde olup bir an O'ndan gafil olmayan kimse için bir öğüt ve uyarı vardır."

Yahya b. Muâz demiştir ki: "Kalp iki çeşittir. Bir kalp vardır ki dünya meşgaleleriyle dolmuştur; öyle ki önüne ahiret işlerinden bir iş gelse ne yapacağını bilmez. Diğer kalp ise Allah ve O'nun müşahedesiyle doludur. Onun da önüne dünya ve ahiretle ilgili bir iş gelse ne yapacağını bilmez. O bütün kâinatı yoktan var edenin müşahedesiyle her iki âlemden de uzaklaşmıştır."[386]

---

385 Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256.

386 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/269.

Katâde demiştir ki: "Onda, sevinç ve sıkıntıda, genişlik ve darlıkta, Allah'tan başkasına yönelmeyen bir kalp için öğüt ve uyarı vardır."

"Yahut onda, şahit olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır." Yani o, Allah Teâlâ'dan gelen ve O'na götüren şeyleri müşahede eder. Yahut o, yüce zata ait sırları müşahede eder.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bunun manası şudur: Kimde, bu özellikte bir kalp yoksa, onun için (hakkı dinleyecek) bir kulak bulunur; Allah ile hazır olarak O'nu dinler. Böylece, Allah'ın lutuf ve kahrını ortaya koyarak işaret ettiği şeylerden ibret alır."

"Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık" âyetinde işaret yoluyla deniyor ki: Biz, ruhların semasını, bedenlerin toprağını ve ikisi arasındaki nefisleri, kalpleri, sırları ve sırların sırrını altı günde yarattık. Yani mahlûkattan altı cins yarattık. Bunlar, dediğimiz gibi ruhlar, bedenler, nefisler, kalpler, sırlar ve sırların sırrı ile sınırlıdır. Bütün mahlûkat bunlara dahildir, onların dışına çıkmaz.

Bunları yaratırken bize bir yorgunluk dokunmadı; çünkü bizim her işimiz, "ol" emriyle derhal oluverir.

Allah İçin Sabır

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], yüce zatı veya kendisi adına kâfirlerden işittiği eziyet verici sözlere sabretmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ
الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ
الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ
الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ اِنَّا نَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَاِلَيْنَا الْمَصٖيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ

الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًاۜ ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا
يَقُولُونَ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

39. ***Resûlüm, onların söylediklerine sabret. Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb'ini hamdederek tesbih et.***

40. ***Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tesbih et.***

41. ***Münâdînin yakın bir yerden sesleneceği güne de kulak ver.***

42. ***O gün insanlar korkunç sesi gerçekten işitirler. İşte bu,*** *(kabirlerden)* ***çıkış günüdür.***

43. ***Şüphesiz, biz diriltir ve öldürürüz. Dönüş de ancak bizedir.***

44. ***O gün yer yarılıp açılır ve insanlar süratle kabirlerinden çıkarlar. Bu, bizim için çok kolay bir toplamadır.***

45. ***Biz onların ne dediklerini çok iyi bilmekteyiz. Sen, onlara karşı bir zorba değilsin. O halde sen, benim uyarımdan korkanlara bu Kur'an'la öğüt ver.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, onların söylediklerine sabret."* Yani müşriklerin, öldükten sonra dirilmeyle ilgili söyledikleri boş sözlere sabret. Şüphesiz, Allah, onları yeniden diriltmeye ve kendilerinden intikam almaya kadirdir.

Yahut sen, onların senin hakkında söyledikleri kusur ve yalanlamayla ilgili sözlerine sabret.

Yahut yahudilerin inkâr ve teşbih (Allah'ı varlıklara benzetme) içeren sözlerine sabret.

"Ayrıca güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb' ini hamdederek tesbih et."

Âyetin manası şudur: Resûlüm, müşriklerden ve Ehl-i kitap'tan işittiğin eziyet verici şeylere sabret ve onlardan yüz çevirip Allah ile meşgul ol; O'nu tesbih et. Yani Rabb'ini, mümkün olan şeyleri yaratmada acizlikten ve O'nu herhangi bir varlığa benzemekten yüce ve uzak tut. Cenâb-ı Hakk'ın sana ihsan ettiği hakka ve doğruya isabet nimetine hamdederek O'nu *güneşin doğuşundan ve batışından önce tesbih et.* Güneşin doğuşundan ve batışından önceki vakitler, fecir ve ikindi vaktidir. Onların fazileti meşhur ve malumdur.

"Gecenin bir kısmında da O'nu tesbih et." Yani gecenin bir bölümünde O'nu tesbih et. *"Bir de secdelerin* yani beş vakit namazların ardından *O'nu tesbih et."*

Bazıları, âyetteki tesbihten kastın, beş vakit namaz olduğunu söylemiştir. Buna göre, güneşin doğmasından öncesiyle kastedilen, sabah namazıdır. Güneşin batmasından öncesiyle kastedilenler, öğle ve ikindi namazlarıdır. Gecenin bir bölümüyle kastedilenler, akşam, yatsı ve teheccüd namazlarıdır. Secdelerin peşinden ile kastedilenler ise farz namazlardan sonra kılınan nâfilelerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Münâdînin yakın bir yerden sesleneceği güne de kulak ver."* Yani sana, kıyametin halleriyle ilgili vahyedilenlere kulak ver! Onda, korkutma ve haber verilen şeyin korkunçluğunu ifade etmek vardır. O gün seslenecek olan, İsrâfil'dir [aleyhisselâm]. Hz. İsrâfil,

"Ey çürümüş kemikler, lime lime olmuş etler, dağılıp gitmiş tüyler, Allah Teâlâ aranızda hüküm vermek için sizin toplanmanızı emrediyor" diye seslenir.

Şöyle denilmiştir: Hz. İsrâfil sûra üfürür, Hz. Cibrîl ile insanları mahşere çağırır.

Bu seslenme çok yakın bir mekândan olur. Öyle ki onun çağrısı herkese eşit şekilde ulaşır.

Bazıları yakın bir mekândan yapılacak bu seslenmenin Beytülmakdis'ten olacağını söylemiştir; çünkü orası, 12 mil yüksekliği ile yeryüzünde göğe en yakın yerdir ve ayrıca yeryüzünün ortasıdır.[387]

---

[387] Açıklama için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/26; Nesefi, *Medârikü'l-Tenzîl,* 4/265.

Bazıları yakın mekândan yapılacak seslenmenin, ayaklarının altından olduğunu söylerken, bazıları da onun saçlarının diplerinden olacağını ve kulun, her bir saçından bunu işiteceğini söylemiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*O gün insanlar korkunç sesi gerçekten işiteceklerdir.*" O, sayhanın işitileceği gündür ve bu sayha, sûra ikinci üfürmedir. "*İşte bu, kabirlerden çıkış günüdür.*"

"*Şüphesiz biz* insanları *diriltir ve öldürürüz.*" Yani bize hiç kimse ortak olmaksızın onları dünyada öldürürüz. "*Dönüş,* bizden başkasına değil, *ancak bizedir.*"

"*O gün yer yarılıp açılır ve insanlar süratle kabirlerinden çıkarlar. Bu, bizim için çok kolay bir toplamadır.*" Yani onları yeniden diriltmek bizim için çok kolaydır.

Son âyette şöyle buyruluyor: "*Biz onların,* öldükten sonra dirilmeyi inkâr etme, âyetleri yalanlama ve onların dışında içinde hiçbir hayır olmayan konuşmalarında *ne söylediklerini çok iyi bilmekteyiz.*"

Bu âyet onlar için bir tehdit ve Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir.

"*Sen, onlara karşı bir zorba değilsin.*" Yani sen onlara zorla bir şey yaptırmak için görevli biri değilsin; sen sadece bir davetçisin. "*Sen onların üzerinde zorlayıcı değilsin*" (Gâşiye 88/22) âyetinde geçtiği gibi. Yani sen onların üzerinde, kendilerini iman etmeye zorlayan bir idareci değilsin. Bu âyet, kâfirlerle savaşmayı emreden âyetten önce inmiştir.

"*O halde sen, benim uyarımdan korkanlara bu Kur'an'la öğüt ver.*" Çünkü öğütten ancak onlar etkilenir. Şu âyette olduğu gibi:

"*Sen sadece ondan korkanları uyarıcısın*" (Nâziât 79/45). Onların dışındakilere gelince, biz onların sözleri ve işleri hangi uyarıyı ve azabı gerektiriyorsa kendilerine onu yaparız!

39-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Hakk'a yönelen kimse! İnsanlardan işittiğin acı ve kırıcı sözlere sabret; genişlik ve darlık halinde Rabb'inden bahsederek onlardan uzaklaş.

Yahut kalbine marifet güneşi doğmadan önce manevi seyir halinde ve o doğduktan sonra batmadan önce Rabb'ini zikret. Yine manevi kabz durumunda ve seyirden kesilme halinde Rabb'ini zikret, bast haline ulaşana veya marifet güneşi doğana kadar ona devam et. Secdelerin peşinden de Rabb'ini zikret. Bu secde, kalbin ilâhî huzurda secdeye kapanıp bir daha başını kaldırmamasıdır.

Hakk'a çağıranın sesine de kulak ver. O, yakın bir mekândan gelen gayba ait gizli sesler, ilâhî vâridatlar ve sadık ilhamlardır. Onların geldiği yer kalptir. O gün, nefisler, Hak'tan gelen ve Hakk'a davet eden sesi gerçek olarak işitirler. Eğer kendilerine ilâhî inâyet takdir edilmişse, o sese icabet edip boyun eğerler. O, kalpten boş âdetlerin ve şehvetlerin çıkış günüdür. Böylece ruh hayat bulur; gaflet ve cehaletle öldükten sonra, Allah'ın izniyle yeniden dirilir.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Şüphesiz biz, bazı nefisleri marifetimizle diriltiriz, bazı nefisleri de kahrımızla öldürürüz. Dönüş ancak bizedir. Kim kendi isteği ile bize dönerse ona bolca ikram ve ihsanlarda bulunuruz, onu kudsî huzurumuzda ağırlarız. Kim de bize ölümle zorla dönerse onu kınar veya kusurunu bağışlarız. Onu bizden uzaklık makamında tutarız.

O gün yer açılır, insanlar çıkar. Toplanma yerinin açılması, umum halk içindir. Varlık yerinin (varlığını hakikatinin) açılması ise seçkin kullar içindir. Yani onlar için kâinatın maddi perdesi ortadan kalkar, resimler silinir, yer ve gökler başka bir hale çevrilir. Bu, bizim için kolay bir toplamadır. Yani sizi maddi varlığınızdan sıyırıp kalbinizi bizde toplamak ve bizimle bâki hale getirmek bizim kudretimiz ve inâyetimiz için kolaydır.

Her devirde insanları Allah'a davet eden davetçilere, halk sırtını dönüp onlara eziyet ettiğinde denir ki: "Biz onların size ne söylediklerini çok iyi bilmekteyiz; siz onlara zorla bir şey yaptıran biri değilsiniz. Siz sadece, Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olarak bir davetçisiniz. Öyleyse onları Kur'an'la uyarın ve ilâhî tehditten korkanı Allah'a davet edin. Çünkü öğüt ve uyarıdan yalnızca onlar anlar.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kâf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

◆

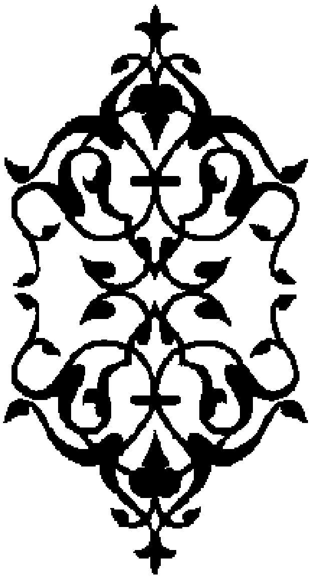

(51) ZÂRİYÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Zâriyât sûresi Mekke döneminde inmiş olup altmış âyettir. Sûre, adını ilk âyette geçen "ez-zâriyât" kelimesinden almıştır. **Zâriyât**, "esip savuran rüzgârlar" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"İnsanları öldükten sonra diriltereк toplamak bizim için kolaydır"* (Kâf 50/44) buyruldu. Allah Teâlâ, bu sûrenin başında da bunun mutlaka meydana geleceğine yemin ederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًاۙ ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًاۙ ﴿٣﴾
فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًاۙ ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾ وَاِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Dağıtıp savuranlara,***
2. ***Ağır yük taşıyanlara,***

3. Kolayca akıp gidenlere,

4. İşleri taksim edenlere andolsun ki

5. Size vaat edilen şüphesiz doğrudur.

6. Hesap ve ceza mutlaka gerçekleşecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dağıtıp savuranlara andolsun."*

Şiddetle savuranlar rüzgârlardır; çünkü rüzgar toprağı, otları ve diğer şeyleri savurmaktadır.

"Ağır yük taşıyanlara da yemin olsun." Onlar yağmur taşıyan bulutlardır. Yahut su yüklü bulutları taşıyan rüzgârlardır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], ağır yük taşıyanların, insan yüklü gemiler olduğunu söylemiştir.

"Kolayca akıp gidenlere de *yemin olsun."*

Kolayca akıp gidenlere şu manalar verilmiştir:

Denizde akıp giden gemiler.

Havada esiş istikametinde akıp giden rüzgârlar.

Rüzgârların sevkiyle gökte akıp giden bulutlar.

Yörüngesinde kolayca akıp giden hareketli yıldızlar.

"İşleri taksim edenlere de yemin olsun." Yani meleklere yemin olsun. Melekler, yağmurları, rızıkları, ecelleri, rahimlerde yaratılanları, rüzgârları ve bunların dışındaki gayba ait şeyleri taksim etmektedirler. Çünkü bütün bu işler, onun için görevlendirilmiş meleklerin hizmetiyle olmaktadır.

Bu dört âyette kastedilenin rüzgârlar olması da mümkündür; çünkü rüzgârlar bulutları yaymakta, onları taşımakta, sağa sola sevketmekte, onları havada kolayca akıtıp götürmekte ve onları değişik beldelere taşıyarak yağmurları taksim etmektedir.

Birinci manaya göre, Allah Teâlâ, rüzgârlara, onların sevkettiği bulutlara, yörüngesinde akıp giden feleklere (yıldızlara) ve rızıkları taksim eden meleklere yemin etti.

İkinci manaya göre ise rüzgârın esişine yemin etti. Rüzgâr, toprağı ve küçük taşları parçalayıp dağıtmakta, bulutları taşımakta, onları havada yayarak akıp gitmekte ve yağmuru taksim etmektedir.

Bu varlıklara yemin edilerek bildirilen şey şudur: *"Size vaat edilen* öldükten sonra dirilme ve amellere karşılık verme *şüphesiz doğrudur. Hesap ve ceza* yani amellere karşılık verme *mutlaka gerçekleşecektir."*

Âyette özellikle bu şeylerin söylenmesi şunun içindir: Bütün bunlar, tabiatın muktezasına aykırı birer harika iştir. Onları yapmaya gücü yeten zatın, sizi öldükten sonra diriltmeye de gücü yeter. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Dağıtıp savuranlara yemin olsun." İşaret ehline göre o, kalplere gelen ilâhî vâridat rüzgârıdır. O, kalbe geldiğinde oradan hastalıkları, şüpheleri, vehimleri ve kötü düşünceleri söküp atar; çünkü o, Kahhâr olan Allah'ın katından gelmektedir; isabet ettiği her şeyi silip süpürür.

"Ağır yük taşıyanlara yemin olsun." Onlar, ilim, hikmet ve manevi mevhibe taşıyan manen temizlenmiş nefislerdir. Onlar, öyle ağır bir yük taşımaktadır ki ağırlığı hesap edilemez.

"Kolayca akıp gidenlere yemin olsun." Onlar, ahadiyyet denizinde yüzen fikirlerdir. Onlar, ceberûttan melekûta doğru yüzerler, sonra mülk âlemine inerler, orada değişik hikmet ilimleri elde ederler. Bütün bunlar belli bir seyir içinde azar azar gerçekleşir.

"İşleri taksim edenlere yemin olsun." Onlar, manevi ve maddi rızıkları dağıtan ruhlar veya kemale ermiş sırlardır. Allah Teâlâ, ruhlar ve sırlar kemale erdiklerinde, lutfuyla bu işleri onlara yaptırır. Onlar, velilerden tasarruf ehli ruhlardır.

Bize vuslat hususunda vaat edilenler, talebinde samimi olanlar için gerçek olup muhakkak gerçekleşecektir. Bizim uğrumuza yapılan mücâhedeye, muhakkak müşahede ile karşılık verilecektir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, itaat edenlere cenneti, tövbe edenlere muhabbetini, velilerine yakınlığını, âriflere vuslatı, başına gelen musibete sabredenlere de rahmetini vaat etti."[388]

Herhalde Kuşeyrî'nin velilerden kastı, bütün salihlerdir.

Kâfirlerin Şaşkınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, göğe yemin ederek kâfirlerin içine düştüğü şaşkınlığa şöyle dikkat çekti:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ اِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ
مَنْ اُفِكَ ﴿٩﴾ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾
يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا
فِتْنَتَكُمْ هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

7. ***Yollara** (yörüngelere) **sahip göğe andolsun ki***

8. ***Şüphesiz siz, farklı ve çelişkili sözler içindesiniz.***

9. ***Ondan çevrilen çevrilir.***

10. ***Yalancılar kahrolsun.***

11. ***Onlar, cehalet ve gaflet içindeki şaşkın kimselerdir.***

12. ***Onlar, "Hesap ve ceza günü ne zaman?" diye sorarlar.***

13. ***O gün, ateş üzerinde azap görecekleri gündür.***

14. ***Onlara, "Tadın azabınızı! İşte bu, hemen gelmesini isteyip durduğunuz şeydir" denir.***

---

[388] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/26. Son madde, Kuşeyrî'den eklendi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yollara* yani yörüngelere *sahip göğe andolsun ki ..."*

Gökteki yollardan kasıt, ya yıldızların seyir yeri olan maddi yollardır veya tefekkür ve nazar ehlinin yıldızlara bakarak delil, ilim ve marifete ulaştığı manevi yollardır. Şüphesiz, onlar için de birçok yol vardır.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu yemindeki incelik şudur: Kâfirlerin farklı ve ayrı hedeflere yönelik sözleri, birbirlerine olan uzaklıkları ve farklı hedefleri yönüyle gökteki yollara benzetildi."[389]

İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerleri, "yollar" manası verdiğimiz "hubuk" kelimesinin, "düzgün ve güzel" anlamına geldiğini belirterek âyete şu manayı vermişlerdir: "Düzgün ve güzel yaratılışa sahip göğe yemin olsun."[390]

Hasan-ı Basrî, "hubuk"un yıldız anlamına geldiğini söyleyerek âyete, "Yıldızlara sahip göğe yemin olsun" manasını vermiştir.[391]

İbn Zeyd, "hubuk"un aslı itibariyle sağlam yapı anlamına da geldiğini söyleyerek, âyete, *"Sağlam yapıya sahip göğe yemin olsun"* manasını vermiş ve, *"Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik"* (Nebe' 78/12) âyetinin buna delil olduğunu söylemiştir.[392]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Ey Mekkeliler, şüphesiz siz, farklı ve çelişkili sözler içindesiniz."* Yani siz, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında birbirinden farklı ve çelişkili sözler söylüyorsunuz. Ona bir defasında "şair", diğerinde "sihirbaz" diyorsunuz. Siz, Kur'an hakkında da aynı durumdasınız. Ona, bir defasında "şiir", diğerinde "öncekilerin masalları" diyorsunuz.

"Ondan yani Kur'an'dan veya Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] *çevrilen çevrilir."* Yani kimin hakkında ondan yüz çevirmesi takdir

---

389 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/428.

390 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/371; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/31.

391 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/267.

392 Kurtubî, *a.g.e.*, 17/31.

edilmişse o kimse yüz çevirir. O hakiki bir yüz çevirme olup ondan daha korkunç ve daha şiddetli bir yüz çevirme yoktur. Yani ancak bütün saadet ve hayırdan yüz çeviren kimse imandan yüz çevirir. Yahut ezelde hakkında yüz çevirmesi takdir edilen kimse ancak imandan yüz çevirir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu âyeti öncesine bağlayarak manalandırmak daha uygundur. Buna göre âyetin manası şudur: Peygamber ve Kur'an hakkındaki bu tür çelişkili sözlerden, Allah Teâlâ'nın ilminde hakka çevrilmiş ve kendisine ilâhî inâyet takdir edilmiş kimse yüz çevirir (O kimse, bu tür sözlerden uzaklaşıp hakka ve imana döner). Sarf (dönme ve çevrilme) kelimesi, genelde hayırdan şerre dönmede kullanılır. Fakat bu, örfî manasıdır, lugat manası değildir. En doğusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yalancılar kahrolsun."* Bu bir bedduadır. Şu âyette olduğu gibi: *"Kahrolası insan, ne kadar da nankördür!"* (Abese 80/17).

Âyette geçen yalancılar, doğru olmadan ve geçerli bir delile dayanmadan kendi tahminleriyle yalan söyleyenlerdir. Onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve Kur'an hakkında farklı ve çelişkili sözler söyleyenlerdir. Sanki, "Onlara lânet olsun!" denildi.

"Onlar, kendilerini sarmış *bir cehalet içindedirler* ve onlara emredilen şeylerden *gafil bir haldedirler."*

"Onlar, 'Hesap ve ceza günü ne zaman?' diye sorarlar." Yani, "Bu hesap ve ceza günü ne zaman gelecek?" derler. Fakat onlar bunu hakikaten vaktini öğrenmek için değil, alayla hemen gelmesini isteyerek sorarlar.

Cenâb-ı Hak, onlara şu âyetle cevap verdi: *"O gün, ateş üzerinde azap görecekleri gündür."* Yani o gün onlar, ateşe atılarak yakılır ve azaba uğratılırlar. *"Onlara, 'Tadın azabınızı!* İşte bu, *hemen gelmesini isteyip durduğunuz şeydir' denir."* Yani onlara, "İşte bu, sizin dünyada, *'Haydi bize vaat ettiğin azabı getir'* (A'râf 7/70) diyerek hemen gelmesini istediğiniz azaptır" denir.

7-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hakikatlerin semasına yemin etti. Hakikat semasına, ruhların seması denir. Çünkü hakikat ehli, ruhanî ve semavî kimselerdir. Onlar, ruhaniyetleri, beşeriyet yönlerine galip geldiğinden bedenlerin toprağından, ruhların semasına yükselmişlerdir. Nitekim zâhirî ilim sahibi manen kuru kimseler ise yere bağlı beşerî kimselerdir. Onların da toprağa bağlı beşerî yönleri, semavî ruhaniyetlerine galip gelmiştir. Bununla birlikte her biri için farklı yollar vardır.

Hakikat semasının yolları, ona ulaştıran yollara girmektir. Bu, manevi makam ve menzilleri aşmak ve nefsanî perdeleri ortadan kaldırmaktır. Bunları başaran kimseler, nihayet müşahede makamına ulaşır ve yüce melikin katında sıdk makamında otururlar.

Zâhirî hükümlerin yolları ise önceki âlimlerin sahip olduğu görüşler ve takip ettiği usuldür. Sonrakiler, öncekilere tâbi olur. Onlar da sonuçta Allah'ın rızasına ve cennet nimetlerine ulaşırlar.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], talebesi Ebü'l-Abbas-ı Mürsî hakkında derdi ki: " Ebü'l-Abbas, semanın yollarını, yeryüzünün yollarından daha iyi bilir." Yani o, hakikatlerin yollarını, hükümlerle ilgili mezheplerden daha iyi bilir. Bu söz, *"Yollara sahip göğe yemin olsun ki ..."* âyetine işaret etmektedir.

Allah'ı bilmeyen kimseler, farklı söz, çelişkili görüşler üzere bulunmaktadır. Onların kalplerini, bir noktada birleşmiş göremezsin. Onların kalpleri dağınık, niyetleri farklı, himmetleri basit ve sözleri çelişkilidir. Hakikat ehli ârifibillâh zatlar ise böyle değildir. Onların kalpleri tek bir sevgi ve tek bir hedef üzerinde toplanmıştır ki o, Allah'tır. Onların başlangıcı seyrü sülûkte farklı olsa da sonları birdir. O, müşahede halinde ilâhî huzura ulaşmaktır. Allah kendisine rahmet eylesin, İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde bu konuda demiştir ki:

"İnsanların mezhepleri, ihtilaf üzere kurulmuştur; sûfilerin mezhebi ise ittifak üzere kurulmuştur."

Bir şair de şöyle der:

"Senin güzelliğin bir iken, onların ifadeleri farklıdır. Hepsi, senin bu güzelliğine işaret etmektedir."

Bu ihtilaftan ancak ezelde ilâhî inâyetle desteklenen kimse yüz çevirir. Yahut maddi âlemden ruhlar âlemine yöneltilen kimse bu tür şeylerden uzaklaşır.

Kendi zanlarına ve tahminlerine dayanarak hakikat adına yalan söyleyen kimseler kahrolsun. Onların ilimlerinin çoğu zanna dayalıdır; imanları gaybîdir, tevhidleri perde gerisinden delile dayanmaktadır. Onlar şek ve şüpheye düşmekten yana güvende değiller. Onlar gaflet, cehalet ve koyu bir şaşkınlık içindedirler; kendilerine emredilen nefisle cihad ve kudsî huzura seyirden gafildirler. Yahut onlar, Allah dostlarının makamlarından habersizdirler; onların nereye doğru seyrettiklerini, hangi denizlere dalıp gittiklerini bilmezler. Nitekim ârif şairlerden biri şöyle demiştir:

"Coşkun denizleri arkamızda bıraktık; bizim nereye yöneldiğimizi (geride kalan) insanlar nereden bilecekler?"

Avam halk, uzun emel sahibi olduklarından, hesap ve ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar. Yahut onlar, nefisle mücâhedeye karşılığın ne zaman verildiğini sorarlar.

Allah Teâlâ buyurdu ki: O gün, gafillerin kalplerinin Allah'tan kopma veya şehvet ateşi içinde dünyada azap gördüğü ve onun sıkıntıları içinde yanıp kavrulduğu gündür. Gafiller bu ateşler içinde yanarken, ârifler, marifet cennetlerinde sefa sürmektedir.

Gafillere denir ki: İçine düştüğünüz fitnenin cezasını çekin. Bu ceza, kalplerin perdelenmesi ve kötü bir şekilde hesaba çekilmektir. Bu sizin Allah'a davet eden rabbânîleri inkâr edişiniz sebebiyle hemen gelmesini istediğiniz bir cezadır. Siz, yoluna girmeden ve gereğini yapmadan, hemen manevi fethe ulaşmayı istiyorsunuz, nefisle mücâhede etmeden müşahede makamını elde etmeyi bekliyorsunuz. Bu, hikmet âlemi olan dünyada imkânsız denecek kadar zor bir şeydir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müttakilerin Güzel Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin aksine ahirette güzel bir halde bulunan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ اٰخِذِينَ مَا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ
كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَلِيلًا مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾
وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

15. ***Şüphesiz müttakiler, cennetlerde ve pınarların başında bulunurlar.***

16. ***Rab'lerinin kendilerine verdiği şeyleri alırlar. Gerçekten onlar bundan önce (dünyada) ihsan sahibi kimselerdi.***

17. ***Geceleri pek az uyurlardı.***

18. ***Seherlerde istiğfar ederlerdi.***

19. ***Onların mallarında isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum kalanlar için bir hak vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz müttakiler, cennetlerde ve pınarların başında bulunurlar."* O pınarlar öyle büyüktür ki hakikatiyle bilinemez, miktarı tayin edilemez. Bu pınarların, cennetlerde akan nehirler olması da muhtemeldir. Cennetlikler onları görür, kendileri içinde bulunmaz.

"Rab'lerinin kendilerine verdiği şeyleri alırlar." Yani Rab'lerinin verdiklerine ulaşırlar, ondan razı olurlar. Bunun manası şudur: Onlara verilen her şey razı olunacak güzel şeylerdir, güzel kabul ile alınır.

Cenâb-ı Hak, onların bazı güzel vasıflarından şöyle bahsetti:

"Gerçekten onlar bundan önce dünyada *ihsan sahibi kimselerdi."* Onlar, salih amellerini sağlam ve güzel yaparlar, onları gereği gibi yerine ge-

tirirlerdi. Bunun için, bu büyük kurtuluşu elde ettiler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ihsanın manasını şöyle açıklamıştır:

"İhsan, Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir (bunu yakînen bilmendir)."[393]

Onların diğer vasıflarına şöyle işaret ediliyor:

"Geceleri pek az uyurlardı." Yani gecenin az bir bölümünde uyurlardı.

"Seherlerde istiğfar ederlerdi." Onlar, gecenin ekseriyetini ibadetle ihya ederlerdi. Seher vakti olunca da amellerini görmekten korunmak için istiğfar ederlerdi.

Seher, gecenin son altıda biridir.

"Onların mallarında isteyen ve mahrum kalanlar için büyük *bir hak vardır."* Onlar, Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için ve insanlara şefkatlerinden dolayı bu hakkı edayı kendileri için farz görürler. Onların mallarında hak sahibi olanlar, bir ihtiyacı için açıkça isteyenle, iffet ve hayâsından dolayı açıkça istemeyip dolaylı şekilde halini arzeden iffetli kimselerdir. İnsanlar bu iffetli kimseye zengin zanneder ve bu şekilde o, kendisini sadaka ve zekâttan mahrum eder.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, Allah için bir şey isteyen kimseye nasıl muamele edileceği, ona bir şeyin verilip verilmeyeceği hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Hakîm-i Tirmizî, *"Kim sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona verin"*[394] hadisini naklettikten sonra demiştir ki:

"Bu verme, gelen kimsenin hak olan şeyi yani bir ihtiyacını istemesine bağlıdır. Boş olan yani ihtiyaç dışı bir şey isterse o, ancak şeytanın vesvesesi ile istemiştir; çünkü sadece Allah için istenen şey haktır."

Hakîm-i Tirmizî, sonra bu açıklamasına Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] bir sözünü şahit getirmiş ve peşinden Hz. Muâz'dan gelen şu hadisi nakletmiştir:

---

[393] Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

[394] Ebû Davud, Zekât, nr. 1672; Ahmed, *Müsned*, 2/67.

"'Kim, sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona (imkânınız dahilinde bir şey) verin; isterseniz de geri çevirin.'

Hz. Muâz [radıyallahu anh] demiştir ki: 'Geri çevirme durumu, isteyen kimsenin istediği şeyi hak etmediğini bildiğiniz zamandır. O şeye ihtiyacı olduğunu bildiğinizde, sizden bir şey istediğinde (verme imkânınız varken) ona vermezseniz zalim olursunuz.'

Hali belli olmayan kimse de ihtiyacı olmayanlara katılmıştır; çünkü zalim olma durumu ancak hak edene ve ihtiyacı olana vermemeye bağlıdır."[395]

İmam Nevevî *el-Ezkâr* adlı eserinde demiştir ki: "Allah'ın ismini anarak bir şey isteyen veya bir işte aracı olunmasını talep eden kimseyi geri çevirmek mekruhtur. Bunu, *'Kim sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona verin'* hadisinden anlıyoruz."

İmam Nevevî ayrıca demiştir ki: "Aslında, Allah'ın ismini anarak cennetin dışında bir şey istemek de mekruhtur."

İmam Münzirî'nin naklettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın adıyla (dünyalık) bir şey isteyen kimse lânetlenmiştir. Kendisinden Allah'ın adıyla bir şey istendiğinde, istenen şey haram değilken (ve imkânı da varken) isteyeni geri çeviren de lânetlenmiştir."[396]

Kitâbü'l-Ahbâr adlı eserde, Allah Resûlü'nün, *"Kim sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona verin"*[397] hadisi hakkında denmiştir ki: "Allah Teâlâ'yı yücelterek ve isteyenin hakkını yerine getirmek için ona bir şey verin. Ancak, istenen şey haram veya boş bir şeyse, isteyene bir şey vermek gerekli değildir. Kim, üzerine düşmeyen ve sana da farz olmayan bir konuda Allah'ın adıyla bir şey isterse; ona bir şey vermen, ancak Allah'ın hakkını yüceltmek içindir; yoksa bu durumda sana farz ve gerekli olan bir şey yoktur." Bu konudaki açıklamaların tamamı için *Hâşiyetü'l-Fâsî*'ye[398] bakınız.

---

[395] Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/92-93.

[396] Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 1246; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/103.

[397] Ebû Davud, Zekât, nr. 1672; Ahmed, *Müsned*, 2/67.

[398] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

15-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dışındaki her şeyden sakınan müttakiler, marifet cennetlerinde sefa sürer, ilim ve sır pınarlarının başında lezzetlenirler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, dünyada vuslat cennetinde, ahirette ise lutuf cennetindedir. Yarın onlar için bir kurtuluş ve dereceler vardır; bugün ise ilâhî yakınlık ve münâcâtlar vardır."[399]

Onlar, Rab'lerinin kendilerine verdiği çeşitli ilâhî hediye ve sırları alırlar. Yarın ahirette de her türlü ilâhî yakınlık ve iyilik nimetlerini alırlar. Az olsun çok olsun, ilâhî taksime razı olurlar. Onlar, kendilerine bu ihsanlar yapılmadan önce muhsin kimselerdi: Allah'a ihlâsla kulluk ederlerdi; aldıklarını Allah'tan alır, O'nun emrine uygun O'nun için verirler. Dağlar kadar çok da olsa, kendilerine verileni geri çevirmezler. Verilmediği zaman da hallerini Allah'ın bilmesiyle yetinerek bir şey istemezler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, varlık âlemine gelmeden önce muhsindiler."[400]

Onların ihsan hali şu idi: Onlar, Allah'ın tercih ve lutfuyla Allah'ı severlerdi. Onlar daha varlık âleminde yok iken, (ruhlar âleminde) Allah onları sevdi, onlar da Allah'ı sevdiler. Varlık âlemine (dünyaya) geldiklerinde geceden az bir süreyi uykuyla geçiriyorlardı. Onların uykusu sanki bir ibadettir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bunu göstermektedir:

"Âlimin uykusu ibadettir."[401] Kim, ibadette olursa o anı uyku olmaz. Kalbin uykusu, gafletidir. Âriflerin kalpleri ise gözleri uyusa da uyanık dursa da ilâhî huzurdadır. Onların gafleti, ilâhî huzurda bulunmalarına göre çok azdır.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "O muhsinler, hiçbir durumda Allah'ı zikirden gafil olmazlar."[402]

---

[399] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/28.

[400] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/28.

[401] Deylemî, *Müsned*, nr. 6731; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2839.

[402] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/273.

Yani onlar, ünsiyeti (muhabbet ve huzuru) zikirde buldukları için uykuyu terk etmişlerdir. Buradaki uykudan kasıt, kalbin gaflet uykusudur.

"Onlar, seherlerde istiğfar ederler" âyeti hakkında Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, onların gece namazları ve dualarıyla birlikte, seher vakti olduğunda nefislerini düşük, yaptıklarını basit görerek kendilerini günahkârların derecesine indirerek (sanki gece boyunca günah işlemişler gibi) seherlerde istiğfara sarıldıklarını haber verdi. Halbuki onlar, gece sürekli uykusuz kalırlar. Bu, ya ileri derecedeki üzüntülerinden ya kusurlarına pişmanlıklarından yahut Hakk'a vuslata olan iştiyaklarından veya ayrılık hasretinden olur. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'Senin hasretinle geçirdiğim nice geceler var ki onun sabahı yoktur. Geceyi, senin aşkınla yanan ciğerime sarılıp inleyerek geçirdim. Gözlerim yaşla doldu, yanağımı parmaklarımın üzerine koyup inledim!'

Yahut âşıkların geceyi uykusuz geçirmeleri, ileri derecedeki ünsiyet ve kalp hoşluğu ile olur."[403]

"Onların mallarında isteyen ve mahrum kalanlar için bir hak vardır" âyetinin işaretiyle deriz ki: Muhsinler, kendilerine gelen kimselere maddi ve manevi olarak ihsanda bulunurlar. Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği mallardan, isteyene ve iffetinden istemeyene verirler. Aynı şekilde yüce Allah'ın kendilerine verdiği ilimlerden de talep edene ve yüz çevirene verirler. Bu ilimlerden yüz çeviren, mahrum kimsedir; fakat ârifler, imkân olduğu ölçüde onlara da yönelip bir şeyler vermek isterler. Çünkü onlar, kalp doktorlarıdır. Doktorlar, kullara şefkat, merhamet ve samimiyetlerinden dolayı hastayı nerede bulsalar, ona ilacını vermeye çalışırlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[403] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/29.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, yemin ederek haber verdiği öldükten sonra diriltmeye dair kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَفِي الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَۙ ﴿٢٠﴾ وَف۪ٓي اَنْفُسِكُمْۜ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾
وَفِي السَّمَٓاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ
لَحَقٌّ مِثْلَ مَٓا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

20. ***Yakînen inananlar için yeryüzünde*** *(Allah'ın kudretini gösteren)* ***nice deliller vardır.***

21. ***Kendinizde de birçok delil var; görmüyor musunuz?***

22. ***Rızkınız ve size vaat edilen şeyler göktedir.***

23. ***Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki o*** *(size vaat edilenler)*, ***sizin konuşmanız gibi gerçektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yakînen inananlar için yeryüzünde* Allah'ın, öldükten sonra diriltmeye ve diğer işlere gücünün yettiğini gösteren *nice deliller vardır."* Şöyle ki yeryüzü, insanların yaşamasına uygun bir şekilde yaygı gibi ayakları altına serilmiştir. Onda, yeryüzünün değişik bölgelerine gidip gelecek ve üzerinde dolaşacak kimseler için yollar ve geçitler mevcuttur. Yine onda ovalar, dağlar, denizler, çöller, birbirine komşu kıtalar, fışkıran kaynaklar, akan pınarlar, işlenen madenler, her tarafına yayılmış vaziyette değişik sûret ve şekillerde, birbirinden ayrı yapı ve fiillerde hayvanlar vardır. Yeryüzü şekil olarak büyük olmasına rağmen, havanın üzerinde yükseltilmiş su üzerinde yayılmış durumdadır. Ondaki ilâhî kudret apaçık ortadadır, rabbânî hikmet gözler önündedir. İşte bu yeryüzünde, ona ibretle bakan ve basiret gözüyle onu yaratanı müşahede eden, yakîne ulaşmış tevhid ehli için büyük bir ibret vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendinizde de* nice deliller ve ilâhî kudreti gösteren harika sanatlar *var."* Çünkü âlemde her ne varsa, insanda onun bir benzeri mevcuttur. İnsanda ayrıca faydalı işleri yapmaya hazır bir bünye, güzel bir görünüm ve hayret verici bir terkip mevcuttur.

Allah Teâlâ, insanın bedenini yaratmaya bir nutfeden (meniden) başladı. Sonra onu bir alaka (rahme tutunmuş bir kan), sonra bir et parçası yaptı. Sona onu kemiğe, sinire ve damara ayırdı. Kemikler, bedeni ayakta tutan temel direklerdir. Kemikleri birbirine eklemlerle ve rutubetli dokularla bağladı. Vücut, tek parça bir kemikten oluşmadı. Çünkü bu durumda tahta gibi olurdu; kalkamaz, oturamaz, yüce yaratıcısına rükû ve secde yapamazdı.

Cenâb-ı Hak, kemiklerin içine kuruluğunu gidermek ve onları kuvvetlendirmek için son derece rutubetli ilik koydu.

Hak Teâlâ sonra, eti yaratıp onu kemiklerin üzerine kapladı ve onunla bedenin boşluklarını doldurdu; böylece vücut dengelendi.

Yüce Allah sonra, bütün bedende kanal şeklinde damarları yarattı; gıdalar onlardan akarak bedenin her tarafına dağılır. Cesedin her bir yeri için belli sayıda damarlar vardır. Cenâb-ı Hak bu damarlarda hafif yoğunluktaki akıcı kanı dolaştırdı. Eğer kan katı olsaydı veya içinde bulunduğu yerde sabit kalsaydı, damarlarda dolaşamazdı.

Allah Teâlâ sonra ete, onu koruyucu bir kap gibi deriyi giydirdi. Eğer ete, deri giydirilmese, et kurur, kıpkırmızı bir kabuk olurdu. Bu, insanın helâki demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, bedeni korumak ve güzelleştirmek için onun değişik bölgelerinde kıl yarattı ve onların köklerini yumuşak yaptı; onların dibi, iğne ucu gibi kuru olmadı; yoksa insan rahat edemez, hayatı kararırdı.

Hak Teâlâ sonra, iki gözü korumak için kaş ve kirpikler yarattı. Eğer bunlar olmasaydı, toz ve çöpler gözü mahvederdi. Yüce Mevlâ ayrıca onların kontrolünü kulun eline verdi. Kul, bakmak istediği zaman kirpiklerini kaldırması mümkün olur. Aynı şekilde, insanın dinine ve dünyasına zarar verecek bir durumda kirpiklerini kapatması da mümkündür. Cenâb-ı Hak, alt ve üst kirpikleri saf halinde bir hizada yarattı ki insan arasından bakabilsin.

Allah Teâlâ sonra, ağzı kapatması, onu ve boğazı rüzgâr ve tozdan koruması için iki dudak yarattı. Onlarda aynı zamanda insanın güzelliğini tamamlayan bir yön vardır.

Cenâb-ı Hak sonra, yenecek maddeleri kesmek ve ufalamak mümkün olsun diye dişleri yarattı. İnsanın ilk doğduğunda dişi yoktur; bunun hikmeti anneye zarar vermemektir. Yüce Allah dişleri üç sınıf yaptı. Bir kısmı yenecek şeyleri kesmek içindir; köpek dişleri gibi. Bir kısmı ufalamak içindir; ön dişler gibi. Bir kısım ise öğütmek içindir; azı dişleri gibi.

İnsanda bunların dışında daha nice harika sanat ve eşsiz terkipler mevcuttur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Görmüyor musunuz?"* Yani bütün bunlara ibret gözüyle bakıp içlerindeki harika sanatı ve tecellileri görmüyor musunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rızkınız göktedir."* Buradaki rızıktan kasıt yağmurdur.

Rivayet edildiğine göre, Hasan-ı Basrî, bulutu gördüğünde yanındakilere, "Onda rızkınız vardır; ancak siz, yaptığınız hatalar yüzünden ondan mahrum ediliyorsunuz!" demiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin rızıklarınızın takdiri, gayb semasındadır. O, Allah katında gayb semasında garanti edilip korunmakta olan bir rızık olup Allah onu, hikmet sırrıyla yani sebeplerle perdeleyip gizledi.

"Size vaat edilen şeyler de göktedir." Yani size vaat edilen sevap göktedir; çünkü cennet yedinci kat göktedir, onun tavanı arştır.

Bir diğer görüşe göre âyetin kastı şudur: Size dünyada vaat edilen rızık ve ahirette vaat edilen bütün şeyler, gökte takdir edilmiş ve yazılmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki* size vaat edilenler yani öldükten sonra dirilme ve sonrasında olacaklar, *sizin konuşmanız gibi gerçektir."* Yani sizin konuşmanız nasıl gerçekse ve herkes konuşmasını yakînen biliyorsa, size vaat edilen rızık ve diğer şeylerin meydana geleceği de öyle gerçektir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "İnsanın zaruri olarak yaptığı amellerin içinde, özellikle konuşmanın söylenmesi, onun daha devamlı, daha açık ve ihtimalden daha uzak olduğu içindir. Çünkü konuşma, her şeyi açıklamakta ve bütün şüpheleri gidermektedir."

Kısaca rızkın garanti oluşu ve ilâhî vaatlerin yerine getirilmesi, insanın konuşması gibi zaruri ve kesindir.

Asmaî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Basra Camii'nden çıkmış gidiyordum. Karşıma deve üzerinde bir Arabî çıktı. Bana,

"Kimsin?" diye sordu; ben de,

"Esmaoğulları'ndan biriyim" dedim. Arabî,

"Nereden geliyorsun?" diye sordu; ben,

"İçinde Allah'ın kelâmının okunduğu yerden" dedim. Arabî,

"Bana biraz Kur'an oku" dedi. Ben de Zâriyât sûresinden okumaya başladım. *"Rızkınız göktedir"* (Zâriyât 51/22) âyetine gelince Arabî,

"Bu kadarı bana yeter!" dedi ve sonra devesinin yanına vardı, onu boğazlayıp etini karşılaştığı kimselere dağıttı. Sonra geri döndü, kılıcını ve yayını eline alarak ikisini de kırdı; sonra çekip gitti. Ben Hârûnürreşid ile hacca gittiğimde tavaf ediyordum. O sırada baktım biri, kısık bir sesle bana sesleniyor. Dönüp baktım ki o Arabî. Vücudu zayıflamış ve benzi sararmış bir haldeydi. Bana selâm verdi ve Zâriyât sûresini okumamı istedi. Ben de okudum; *"Rızkınız göktedir"* âyetine gelince, bir çığlık attı ve,

"Rabbimiz'in bize vaat ettiğini hak olarak bulduk!" dedi. Sonra,

"Bundan başka âyet var mı?" dedi. Ben de kendisine, *"Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki o (size vaat edilenler), sizin konuşmanız gibi gerçektir"* (Zâriyât 51/23) âyetini okudum. Bunu işiten Arabî, "Yüce Mevlâ'yı kim gazaba getirdi ki o böyle yemin etti? O'nun sözünü kim tasdik etmedi ki O, (insanları inandırmak için) böyle yemin etti?" dedi ve bunu üç defa tekrarladı; peşinden ruhunu teslim etti."

Bu olayı Nesefî nakletmiştir.[404]

Ben (İbn Acîbe), içinde ibret bulunan şöyle bir hikâye işittim:

Adamın biri, Kur'an ehlinden birinin, *"Rızkınız göktedir"* (Zâriyât 51/22) âyetini okuduğunu işitti. Rabbim rızkımın gökte olduğunu haber veriyor, diyerek (yerde rızık aramayı bırakıp) evine kapandı. Evin bir köşesine çekilip zikre başladı, kendisini ibadete verdi. Hanımı gelip onu uyardı ve gidip çalışmasını istedi. Adam hanımına,

"Allah Teâlâ, *'Rızkınız göktedir'* buyuyor, ben ne diye yerde rızık arama zahmetine gireyim" diyerek zikir ve ibadete devam etti. Kadın, adamdan ümidini kesince, kendisi çalışmaya gitti. Bir yeri kazmaya başladı. Kazdığı yerde, içi altın dolu bir küp buldu. Gelip kocasına haber verdi ve, "Rızkımız bize geldi; kalk benimle birlikte gel de onu kazalım; o filan yerdedir" dedi. Adam,

"Allah Teâlâ, *'Rızkınız göktedir'* buyurdu; 'yerdedir' buyurmadı" diyerek gitmedi. Bunun üzerine kadın gidip kardeşine haber verdi ve ondan yardım istedi. Küpün ağzını açtıklarında içinin akreplerle dolu olduğunu gördüler. Kadın,

"Vallahi bunları onun üzerine atacağım, akrepler onu zehirlesin de kendisinden kurtulalım" dedi ve kocasının bulunduğu evin damından bir delik açarak küpü olduğu gibi adamın üzerine boşalttı; adamın önüne altınlar dökülüverdi. Adam,

"Şimdi tamam; o bana Rabbim'in, *'Rızkınız göktedir'* buyurduğu gibi gökten geldi" dedi.[405]

---

[404] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/270; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/40-41.

[405] Bu adamın yaptığı kendisine has bir durumdur; ondan alınacak ibret, rızık için endişe çekmemektir. Yoksa dinimiz, gökten indirilen rızkı yerde aramayı ve ona helâl yoldan ulaşmayı emretmiştir. Çalışmak ve tedbir, tevekküle ters değildir. Ancak her şeyin yüce Allah'ın takdir ve tercihine göre tahakkuk ettiği unutulmamalıdır (mütercim).

İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserinde şunu nakletmiştir: "*'Rızkınız göktedir'* (Zâriyât 51/22) âyeti indiği zaman, melekler, gökte çığlık atarak, 'İnsanoğlu ne kadar zayıf; Rab'lerinin sözüne inanmadıkları için, Allah onlara yemin etti; yemine muhtaç oldular!' dediler."[406]

20-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yeryüzünde olduğu gibi, âriflerin nefislerinde de (onların kemalatını gösteren) birçok delil ve ibret vardır. Onlardan bir kısmı şunlardır:

Yeryüzü herkesi üzerinde taşır, hiçbir şeyi ağır bulmaz. Ârifin nefsi de böyledir; o da zayıf-ağır herkesi taşır.

Kim, taşınması istenen bir görevi ağır bulur yahut bir şahıstan veya ilâhî kudretin kendisine gönderdiği bir şeyden usanırsa, bunun sebebi, o kimsenin Hak'tan uzak olması ve insanları tefrika gözüyle yani onları kendi başlarına müstakil birer vücut ve güç sahibi olarak görmesindendir. Hakikat ehli âriflerde böyle bir vasıf bulunmaz.

Yeryüzüne her türlü pislik ve süprüntü atılır, fakat buna karşılık o, çiçek, meyve ve gül bitirir. Ârif de böyledir; ona da her türlü cefa verilir, fakat ondan ancak sefa hali (güzel ahlâk) ortaya çıkar.

Temiz toprak, güzel ve hoş meyve bitirir; kötü toprak ise bir şey bitirmez. Aynı şekilde temiz kalpler, içine atılan her şeyi hayır olarak ortaya çıkarır. Bozuk, kirli kalpler ise hak adına bir şey anlamaz, onlardan ancak kötü işler çıkar.

Allah Teâlâ'nın, "*Kendi nefislerinizde de birçok delil var; görmüyor musunuz?*" âyeti hakkında Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Nefis (ruh), yüce Allah'ın bütün sıfatları için bir ayna durumundadır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

---

[406] Meleklerin sözü ve âyet hakkındaki geniş açıklama için bk. İbn Atâullah-ı İskerderî, *et-Tenvîr*, s. 148 vd. (Dımaşk 2002). İfadenin Arapça'sı, "Rab'lerini yemin etmeye mecbur ettiler" manasına gelmektedir, fakat Allah Teâlâ bir şeyi yapmaya mecbur olmadığı için biz manayı yukarıdaki şekilde verdik (mütercim).

'Kim nefsini (ruhunun hakikatini) tanırsa, Rabb'ini tanır.'[407]

Bir kimse nefsini, ancak nefsi kemale erdikten sonra tanır. Nefsin kemali, (ilâhî tecellilere karşı) parlak, tam ve kâmil bir ayna olması, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının tecellisini kabul etmesidir. Böylece insan, nefsini ilâhî tecellilere bir ayna olarak tanır; Rabb'ini de onda tecelli eden biri olarak tanır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

'Onlara, dış âlemlerinde ve nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz; tâ ki onun hak olduğu kendilerine apaçık belli olsun' (Fussılet 41/53)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Nevevî, *"Kim nefsini tanırsa Rabb'i-ni tanır"* sözünün hadis olmadığını belirtip demiştir ki: "O, Yahya b. Muâz'a ait bir sözdür fakat sûfîler arasında hadis diye meşhur olmuştur. Bununla birlikte manası doğrudur."

Şüphesiz, kim, nefsinin (ruhunun) hakikatini tanır, onun Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellilerine mazhar olmuş bir varlık olduğunu bilir ve vehim mertebesinde olan vücudunun maddesinden uzaklaşırsa, gerçekten Rabb'ini tanır ve O'nu müşahede eder. Öyleyse sen gerçek marifeti nefsinde (kendi varlığında) ara, onu dışında arama; iş senden hariçte değildir. Allah kendisine rahmet etsin, Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî, bir beytinde şöyle demiştir:

"Manevi seyir ancak sanadır; hayrın asıl manası sensin; senden başkaları yabancıdır."

Yine Şüşterî der ki:

"Ey haberin kaynağına yönelen kimse, şunu bil ki onu senin varlığın örtmektedir. Zatına dön ve kendinden ibret al! Başkasına yönelme, çünkü her şey sende! Hayır (güzellik ve kemalat) senden elde edilir; haber ve sır da senin yanındadır."

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî), *"Rızkınız ve size vaat edilenler semadadır"* (Zâriyât 51/22) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ruhlarınızın rızkı, benim sıfatlarımın tecelli semasındadır. Bu rızık, nurumun müşahedesi ve

---

[07] Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2532.

rabbânî ilimle elde edilen manevi gıdadır. Size vaat edilen zatımı müşahede ve hakikatin keşfi de semadadır."[408]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette bildirilen, ruhların gıdasıdır. Bedenlerin gıdasına gelince, Allah'a güvenerek ve O'na tevekkül ederek, onun endişesinden uzaklaşmak gerekir.

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde demiştir ki: "Şunu iyi bil: Allah Teâlâ, rızıkları ezelde taksim etti, onu kulun ömrüne göre böldü ve vakitlerini belirledi. Onların kula ulaşacağı seneyi, ayı, günü ve saati tayin etti. Rızkın kula ulaşması için hangi vakit belirlenmişse o vakitte ulaşır. Ondan önce ve sonra olmaz. Mesela, kula ikindi namazı vaktinde ulaşması takdir edilen bir rızık, sabah namazında ulaşmaz. Kul, göklerde ve yerde bütün yolları denese, rızka, belirlenen vakitten önce ulaşamaz. Rızkın peşine düşüp aramak onu, vaktinden ele geçirmez, Allah'a tevekkül edip rızkın peşine düşmemek de onun kula ulaşmasına mani olmaz."

Yine aynı eserin diğer bir yerinde demiştik ki: "Ârifin, rızık konusunda Allah'a itimadı tamdır; gök yağmur yağdırmasa, yer hiçbir şey bitirmese bile, ârif rızık endişesi çekmez."

Benzer bir söz de velilerden Zünnûn-i Mısrî'ye aittir. O demiştir ki: "Gök camdan olsa, yeryüzü de bakırdan olup hiçbir şey bitirmese, bütün Mısır insanları da benim (bakımını üstlendiğim) ailem olsa, onlar için hiçbir rızık endişesi çekmem; çünkü onları yaratan yüce Allah, rızıklarını vermeyi garanti etmiştir."

Kutbü'l-Ârifîn kitabında ayrıca der ki: "Âlimin kalbinin (Allah'tan) cahil olmasının alameti şudur: Gelecek senelerin zor ve şiddetli geçeğinden korkmak, daha gelmeden önce onlar için hazırlık yapmak; bu konuda ıstırap içinde olmak, Cenâb-ı Hakk'ın ezeldeki taksimine güveni kaybetmek. Kim bu vasıflara sahip olursa o, Allah'ın rubûbiyyetiyle çekişmeye girmiş ve gerçek kulluk halinden sıyrılmış olur."

---

[408] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/344.

Hz. İbrahim'in Misafirleri

Cenâb-ı Hak sonra, önceki ümmetlerin kıssalarını ve başlarına gelenleri anlatmaya başladı. Çünkü onlarda, önceki ibretlik hadiselerde olduğu gibi, ilâhî kudreti gösteren birçok delil ve ibret vardır. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'le [aleyhisselâm], evine gelen melekler arasındaki konuşmadan bahsederek şöyle buyurdu:

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ ضَيْفِ اِبْرٰه۪يمَ الْمُكْرَم۪ينَۢ ﴿٢٤﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ
فَقَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌۚ قَوْمٌ مُنْكَرُونَۚ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ فَجَٓاءَ
بِعِجْلٍ سَم۪ينٍۙ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَۘ ﴿٢٧﴾ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ
خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَل۪يمٍ ﴿٢٨﴾ فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ ف۪ي
صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَق۪يمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا كَذٰلِكِۙ قَالَ
رَبُّكِۜ اِنَّهُ هُوَ الْحَك۪يمُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ
﴿٣١﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِم۪ينَۙ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً
مِنْ ط۪ينٍۙ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِف۪ينَ ﴿٣٤﴾ فَاَخْرَجْنَا مَنْ
كَانَ ف۪يهَا مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا ف۪يهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ
الْمُسْلِم۪ينَۚ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا ف۪يهَٓا اٰيَةً لِلَّذ۪ينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَل۪يمَۜ ﴿٣٧﴾

24. *(Ey Muhammed!)* ***İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?***

25. ***Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve, "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da, "Size de selâm olsun" demiş ve içinden, "Bunlar tanınmayan*** *(yabancı)* ***kimseler" diye geçirmişti.***

26. ***İbrahim, gizlice ailesinin yanına giderek,*** *(biraz sonra kızartılmış)* ***semiz bir buzağı getirdi.***

27. ***Onu misafirlerin önüne koyarak, "Yemez misiniz?" dedi.***

28. *(Yemediklerini görünce)* ***onlardan içine bir korku düştü. Onlar, "Korkma!" dediler ve ona çok bilgili bir oğul müjdelediler.***

29. ***Bunun üzerine karısı*** *(çocuk müjdesini duyunca sevincinden)* ***bir çığlık atarak geldi ve elini yüzüne vurarak, "Ben kısır bir kocakarıyım*** *(nasıl çocuğum olabilir?)*" ***dedi.***

30. ***Onlar, "Durum öyle; ama Rabb'in böyle buyurdu. Şüphesiz O, her işinde hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilir" dediler.***

31. ***İbrahim, "Ey elçiler, sizin durumunuz*** *(geliş sebebiniz)* ***nedir?" dedi.***

32. ***Onlar dediler ki: "Biz suçlu bir kavme*** *(Lût'un kavmine)* ***gönderildik."***

33. ***"Onların üzerine çamurdan, pişirilmiş taşlar yağdıracağız."***

34. ***"O taşların her biri, Rabb'inin katında haddi aşanlar için işaretlenmiştir."***

35. ***Orada*** *(Lût'un beldesinde)* ***bulunan müminleri çıkardık.***

36. ***Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık.***

37. ***Orada, can yakıcı azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed! İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?"*

Bir rivayete göre, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] gelen misafirler on iki kişiydi. Onların sayısının dokuz ve onuncularının Cebrâil [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. Gelen melekler, misafir kılığında geldikleri ve Hz. İbrahim onları misafir zannettiği için kendilerine "misafir" dendi.[409]

---

[409] Buradaki "misafir" Arapça'daki yolcu değil, Türkçe'deki "konuk" manasındadır.

Onlar yani melekler, Allah katında şerefli kullardır. Yahut onlar, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] katında şerefli kimselerdir; bunun için onlara bizzat kendisi hizmet etmiş, hanımı da bu hizmete katılmış, onlara hemen ziyafet hazırlamıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve ona, 'Selâm olsun sana!' demişlerdi."* Yani, ona, "Sana en güzel selâmla selâm veriyoruz" dediler.

"İbrahim de, 'Size de selâm olsun' demişti." Hz. İbrahim'in onlara bu şekilde selâm vermesi de onlara ayrı bir ikramıdır. *"İbrahim içinden, 'Bunlar tanınmayan yabancı kimseler' dedi."* Yahut onlara, "Siz yabancı kimselersiniz; sizi tanımıyoruz; kendinizi tanıtır mısınız?" dedi.

Şöyle denilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onları tanımadı; çünkü onlar, tanışıp kaynaştığı insanlardan değildi. Yahut onların vaziyet ve şekilleri insanlardan farklıydı.

Bir rivayete göre, Hz. İbrahim onlara, "Siz kimsiniz?" diye açıktan sormayıp gizlice kendi kendine söyledi; çünkü eğer onlara sormuş olsaydı, (gelecek âyette olduğu gibi) onlar kendilerini tanıtırlardı.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İbrahim, gizlice ailesinin yanına gitti."* Yani Hz. İbrahim [aleyhisselâm], misafirlerinin yanından gizlice ayrılarak ailesinin yanına gitti. Ev sahibinin uyması gereken edeplerden biri de misafirlere yapacağı ikramda acele etmesi ve kendisine mani olmalarından çekinerek ikramı hazırlama işini misafirlerinden gizlice yapmasıdır. Bir rivayete göre, o zaman Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bütün malı sığır cinsinden oluşuyordu.

"İbrahim biraz sonra kızartılmış semiz bir buzağı getirdi." Yani misafirlerin yanından gizlice ayrılıp ailesinin yanına gitti, semiz bir buzağı kesti ve onu kızartarak getirdi.

"Onu, alışıldığı gibi *misafirlerin önüne koydu.* Fakat onlar yemediler. Bunun üzerine Hz. İbrahim, *'Yemeyecek misiniz?' dedi."* Onların yememesi hoşuna gitmedi. Yahut onları yemeye teşvik etti.

"Bunun üzerine *onlardan içine bir korku düştü.*" Onların bir kötülük için geldiklerini zannetti; çünkü senin yemeğini yemeyen kimse, seninle dostluk bağını ve anlaşmasını korumaz.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: " Hz. İbrahim'in içine, onların azap için gönderilmiş melekler olduğu korkusu düştü."

"Onlar, 'korkma; biz Allah'ın elçileriyiz' *dediler."*

Bir rivayete göre Cebrâil [aleyhisselâm], kanadıyla buzağıya meshetti, buzağı canlanıp ayağa kalktı ve yürüyerek annesinin yanına gitti.[410]

"Ona çok bilgili bir oğul müjdelediler." Yani ileride bulûğa erdiğinde büyük âlim olacak bir çocuk müjdelediler, o, Hz. İshak'tır [aleyhisselâm].

"Bunun üzerine karısı Sâre, onların çocuk müjdesini işitince sevincinden *bir çığlık atarak geldi."* Sâre, evin bir köşesinde onlara bakıyordu. *"Elini yüzüne vurarak,* yani hayretinden ellerini yüzüne koyarak, *'Ben kısır bir kocakarıyım,* nasıl çocuk doğurabilirim?' *dedi."*

"Onlar da dediler ki: Durum öyle; ama Rabb'in böyle buyurdu. Biz bunu sana Allah Teâlâ'dan haber veriyoruz. Allah, uzak ve imkânsız görülen şeyleri yaratmaya kadirdir. *Şüphesiz O, her işinde bir hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilir."* O'na hiçbir şey gizli kalmaz. O'nun sözü gerçektir; dilediği her iş güzel olup gerçekleşmesi kesindir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in hanımı, kendisinin ilerlemiş yaşından[411] ve kısır olmasından dolayı çocuk doğurmasını imkansız gibi görünce, Cebrâil [aleyhisselâm], ona,

"Evinin içine bak!" dedi. Sâre baktığında, evin direklerinin yaprak açıp meyve verdiğini gördü.

Bu müjde ve konuşmalarda Sâre tek başına değildi, Hz. İbrahim de [aleyhisselâm] orada bulunuyordu. Bu durum Hicr sûresinin 55-56. âyetlerinin tefsirinde açıklandı. Olay Hûd sûresinin 71-73. âyetlerinde de geçmektedir.

---

[410] bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/44.

[411] Melekler çocuk müjdesini verdiğinde Sâre hatun 98, Hz. İbrahim ise 99 yaşındaydı. Bir sene sonra Sâre hatun 99, Hz. İbrahim de 100 yaşında iken çocukları oldu (bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/45).

Gelenlerin melekler olduğu ve önemli bir iş için geldikleri ortaya çıkınca, *İbrahim, 'Ey elçiler, sizin durumunuz nedir?' dedi.*" Yani sizin durumunuz ve isteğiniz nedir? Siz ne için gönderildiniz? Sadece çocuk müjdelemek için mi gönderildiniz? Yoksa başka bir iş veya her ikisi için mi gönderildiniz?

"*Onlar dediler ki: Biz suçlu bir kavme* yani Lût'un kavmine *gönderildik. Onların üzerine çamurdan, pişirilmiş taşlar,* yani pişirilip taşlaşmış çamur *yağdıracağız.*" O, "siccîl" olup tuğla gibi, ateşte pişirilmiş ve taş gibi sertleşmiş çamurdur.

"*O taşların her biri, Rabb'inin katında haddi aşanlar için işaretlenmiştir.*" Her birinin üzerinde, helâk edeceği kimsenin adı yazılıdır. Bu konuda Hûd sûresinin 81-82. âyetlerinin tefsirinde geniş açıklama geçti.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların her biri, Allah'ın katında yani mülkünde ve saltanatı içinde açıkça isyanlara dalarak haddi aşan kimseler için işaretlenip hazırlanmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Orada* Lût'un beldesinde *bulunan müminleri çıkardık.*" Yani melekler kendilerine emredilen işi icra etmek üzere Lût'un [aleyhisselâm] beldesine geldiler. Onunla buluşup geliş sebeplerini anlattılar. Bu arada biz, Lût'un [aleyhisselâm] beldesinde bulunan müminleri yani Lût'u [aleyhisselâm] ve ona iman edenleri çıkarttık. Olayın detayı diğer yerlerde anlatıldı.

Bir rivayete göre onlar, Hz. Lût [aleyhisselâm] ve ailesinden kurtulan on üç kişiydi.

"*Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık.*" Önceki âyette, beldeden çıkarılanlar için "müminler" dendi, bu âyette de onlara "müslüman" dendi. Bunda, imanla İslâm'ın aynı şey olduğuna dair bir delil vardır. Bu, dinî yöndendir. Lugat yönünden ise iman ile İslâm (mümin ile müslüman) farklı anlamlara gelir. İslâm'ın mahalli insanın dışı, imanın mahalli ise içidir.

"Orada, yani onların beldesinde *can yakıcı azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık."* Yani fıtratları temiz, kalpleri ince ve azaptan korkanlar için bir ibret bıraktık. Onların dışında katı kalpli kimselere gelince, onlar bundan ibret almazlar ve onu ibret alınacak bir olay saymazlar.

24-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maddi âlemde cereyan eden bu olayı, mana âlemine göre yorumladığımızda, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kalbe; ona gelen misafirler, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerine; buzağı ise nefse veya mâsivaya işaret etmektedir. Buna göre âyetlerin işârî yorumu şöyledir:

Sana kalbin haberi geldi mi? İlâhî tecelli nurları selâm vererek kalbe girdiğinde, kalp onları ilk anda yadırgadı; çünkü onlara alışmamıştı; onun bu zamana kadar yaptığı tek şey kâinatın maddi yönüne bakmaktı. Kalp gizlice kendi âlemlerine giderek semiz bir halde nefsi veya mâsivayı getirdi. Onu Allah rızası için feda ederek ilâhî nurlara yaklaştırdı ve onlara, "Benden eziyet ve sıkıntısının gitmesi için şu nefsin kötü huylarını yiyip yok etmez misiniz, yani onları temizlemez misiniz?" dedi. Çünkü müşahede nurları kalpte, ancak nefis temizlenip manen öldükten sonra yerleşir. Bu arada kalbe, onlardan bir korku düştü. Zira ilâhî tecelliler bir şeye âniden gelip çarptığı zaman akılları dehşete düşürür; ancak Allah'ın sabit tuttuğu kimse ayakta kalabilir.

İlâhî tecelli nurları kalbe dediler ki: Korkma, çok endişelenme! Çünkü bu sırra (ilâhî tecellilere) ancak yiğit insanlar nail olur. Nitekim bu konuda Abdülkadir-i Geylânî, bir beytinde şöyle demiştir:

"Kalp darlığından sakın! İlâhî vâridatlar seni korkutmasın, onlara ancak yiğit ve seçkin kimseler ulaşır."

"Ona çok bilgili bir çocuk müjdelediler." Kalbe müjdelenecek bu çocuk, marifet ilmidir. O, ileri derecedeki yakîn ve kalp huzurunun meyvesi olan marifetin neticesidir. Bu müjdeyi işiten nefis, bir çığlık atarak geldi ve, "Bu kalpten bu marifeti ben mi elde edeceğim? Ben yakîn yönünden son derece zayıfım, ileri derecede güçsüzüm, boş alışkanlıklara kapılıp

gitmişim, sır ilimlerinden yana kısırım! Benden bir şey çıkmaz" dedi. O zaman ilâhî kudret nefse dedi ki:

"Rabb'in böyle olacağını söyledi; bu O'nun için çok kolaydır. Sen Allah'ın kudretinden hayrete mi düşüyorsun? Kim, Allah'ın, onu şehvetlerinden kurtarmasını ve gafletinden çıkarmasını zor ve uzak görürse, o kimse ilâhî kudreti aciz görmüş olur. Halbuki Allah'ın her şeye gücü yeter. O, manevi fethi nefisle mücâhede etmeye bağlamakta hikmet sahibidir; O fethin vaktini ve kimin ona müstahak olduğunu en iyi bilendir.

O zaman kalp veya ruh, "Ey ilâhî tecelliler veya ilâhî vâridatlar! Sizin işiniz nedir? Ne için geldiniz?" dedi. Onlar da, "Biz, günahkâr bir kavme, nefsin ordusuna gönderildik. Onların üzerine, Rabb'in tarafından haddi aşanlar için hazırlanıp işaretlenmiş, topraktan yapılmış taşlar yağdıracağız. Nefsin ve ordusunun üzerine atılacak bu manevi taşlar, nefsi manen öldürüp ve kötü özelliklerini temizleyecek zikirler, virdler, mücâhedeler, riyâzetler ve diğer muamelelerdir.

Biz orada bulunan müminleri helâkten selâmet içinde çıkarttık. O, nefse ait güzel vasıflar ve zâhirî ilimlerdir. Çünkü mücâhede ancak sevilmeyen vasıfları kalpten çıkarır. Fakat biz nefiste güzel ve temiz olan çok az vasıf bulduk. Zira nefsin işlerinin ekseriyeti bozuk ve karışıktır.

Biz, elim bir azaptan korkanlar için, onda nefsin tezkiyesi ve ahlâkının güzelleşmesi konusunda bir ibret bıraktık. Can yakıcı azaptan korkup ibret alanlar, bu azaba düşmemek için nefislerini kötü vasıflarından temizlemekle (tezkiye ile) meşgul olurlar.

İbret Alınacak Ümmetler

Cenâb-ı Hak sonra, diğer ümmetlerdeki ibret alınacak şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَفِي مُوسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهِ وَقَالَ
سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾

وَفِي عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ
اِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِي ثَمُودَ اِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى حِينٍ ﴿٤٣﴾
فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا
مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا
فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾ وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِاَيْدٍ وَاِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْاَرْضَ فَرَشْنَاهَا
فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

38. *Musa kıssasında da ibretler vardır. Hani biz onu apaçık bir delille Firavun'a göndermiştik.*

39. *O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve, "Bu bir sihirbaz veya delidir" dedi.*

40. *Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp hepsini denize attık. Zaten o, kınanacak işler yapmıştı.*

41. *Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine kasıp kavuran rüzgârı göndermiştik.*

42. *Öyle bir rüzgâr ki üzerinden geçtiği hiçbir şeyi sağlam bırakmıyor, onu kül edip savuruyordu.*

43. *Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, "Bir süreye kadar dünya nimetlerinden yararlanın" denilmişti.*

44. *Onlar ise Rab'lerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Bunun üzerine kendilerini, bakınıp dururlarken yıldırım çarpıverdi.*

45. *Öyle ki yerlerinden kalkmaya güç yetiremediler, başkalarından da bir yardım görmediler.*

46. ***Daha önce de Nuh'un kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir topluluktu.***

47. ***Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim** (her şeye)* ***gücümüz yeter.***

48. ***Yeri de biz döşedik. Biz ne güzel döşeyiciyiz!***

49. ***Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden çift yarattık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa kıssasında da* açık *ibretler vardır. Hani biz onu apaçık bir delille Firavun'a göndermiştik."* Bu delil, onun eliyle ortaya çıkan apaçık mucizelerdir.

"O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi." Yani kendisini destekleyen ordusuna ve saltanatına güvenerek imandan yüz çevirip uzaklaştı *ve* Musa [aleyhisselâm] hakkında, *"O bir sihirbazdır veya delidir, dedi."* Sanki Firavun, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] elinde ortaya çıkan hayret verici harika mucizeleri cinlere nisbet etti; onların Hz. Musa'nın kendi tercihi ve gayretiyle mi yoksa başka bir şekilde mi ortaya çıktığı konusunda tereddüt etti.

"Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp hepsini denize attık." Bu âyette, rabbânî kudretin büyüklüğüne, Firavun'un ise son derece ahmak biri olduğuna dair apaçık bir delil vardır.

"Zaten o Firavun, kınanacak işler yapmıştı." İnkâr etme ve azgınlık gibi kınanacağı işler yapmıştı.

"Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine kasıp kavuran rüzgârı göndermiştik." Rüzgâr, onları helâk edip köklerini kazıdığı için ona âyette "akîm" dendi. Yahut onda, yağmur oluşturmak veya ağaçları aşılamak gibi hiçbir hayır bulunmadığı için kendisine bu isim verildi. Meşhur olan görüşe göre o, batı rüzgârıdır. Bu görüş, şu hadis-i şerife dayanmaktadır:

"Bana (düşmanlarıma karşı) sabâ rüzgârıyla yardım edildi, Âd kavmi ise batı rüzgârıyla (ed-debûr ile) helâk edildi."[412]

"Öyle bir rüzgâr ki üzerinden geçtiği hiçbir şeyi sağlam bırakmıyor, onu kül edip savuruyordu." Yani bu rüzgâr, onların uğradığı her şeyi helâk ediyor, şahıslarından veya mallarından hiçbirini sağlam bırakmıyordu.

"Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, 'Bir süreye kadar dünya nimetlerinden yararlanın' denilmişti." Bunun açıklaması, *"Salih onlara dedi ki: Evlerinizde üç gün daha faydalanın"* (Hûd 11/65) âyetinde geçmektedir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Salih kavmine dedi ki: "Gelecek azabın alameti olarak, yarın yüzleriniz sararır, diğer gün kızarır, üçüncü gün kararır ve sonra başınıza azap gelir."

"Onlar ise ilâhî davete uymaktan kibirlenerek *Rab'lerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Bunun üzerine kendilerini, bakınıp dururlarken, yıldırım,* azap *çarpıverdi."*

Rivayet edildiğine göre, Semûd kavmi, kendilerine söylenen yüzlerin sararması, kızarması ve kararması alametlerini gördüklerinde Hz. Salih'i öldürmek istediler; Allah Teâlâ, onu Filistin topraklarına göndererek korudu. Konuyla ilgili açıklama Neml sûresinin 48-53. âyetlerinin tefsirinde geçti. Dördüncü günün kuşluk vakti olunca, Semûd kavmi kokulanıp kendilerini kefene sardılar. O sırada gökten şiddetli bir ses geldi, onlar gelen şeye bakarken ses, büyük küçük hepsini helâk etti.

"Öyle ki yerlerinden kalkmaya, kaçıp kurtulmaya *güç yetiremediler."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Gelen azabı savmaktan aciz kaldılar.

"Ve başkalarından da bir yardım görmediler." Kendileri azaba mani olamadıkları gibi, başkaları tarafından da azaptan kurtarılmadılar.

"Bu bahsedilen kavimlerden *önce de Nuh'un kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir topluluktu."* Onlar, içinde bulundukları inkâr, isyan ve Hz. Nuh'a verdikleri eziyetle haddi aşmış, çığırdan çıkmış kimselerdi.

---

[412] Buhârî, Enbiyâ, 6 (nr. 3343); Müslim, İstiskâ, 17 (nr. 900); Ahmed, *Müsned*, 1/228.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Göğü kuvvet ve kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim her şeye gücümüz yeter."*

Âyette geçen "el-mûsiûn" kelimesi, kuvvet ve kudret manasına geldiği gibi, genişletmek anlamına da gelir. Buna göre âyetin manası şudur: Şüphesiz biz, gök ile yerin arasını genişletiriz. Yahut biz, dilediğimiz kimselerin rızkını genişletiriz.

"Yeri de biz döşedik." Üzerinde yerleşip rahatça yaşayasınız diye onu yayıp döşedik. *"Biz ne güzel döşeyiciyiz!"*

"Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden çift yarattık." Her şeyi erkek ve dişi olarak iki cins yarattık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz her şeyi gök-yer, gece-gündüz, güneş-ay, deniz-kara, ölüm-hayat gibi birbirine karşılık yarattık.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Her şey çifttir, sadece Allah Teâlâ tektir, O'nun bir benzeri yoktur."

Bütün bunları, yani üzerinizde göğü kurmayı, yeri döşemeyi, her şeyi çift yaratmayı düşünüp ibret alasınız; Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, hepsinin rızkını verdiğini, ibadeti hak ettiğini, hepsini mahşerde yeniden toplamaya gücünün yettiğini bilesiniz ve ona göre amel edesiniz diye yaptık. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

38-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maddi âlemde cereyan eden bu olayları mana âlemine göre düşündüğümüzde, Hz. Musa, kalbi; Firavun da nefsi temsil etmektedir. Buna göre mana şudur:

Kalpte sizin için bir ibret vardır. Biz onu, bir kuvvet ve delille, nefse gönderdik ki onu edeplendirip güzel ahlâkla süslesin. Nefis, gücüne ve hevâsının kuvvetine dayanarak kalpten yüz çevirdi ve onun için, "O bir sihirbaz ve mecnundur; çünkü bana, kendisine tâbi olarak bütün akıllıların yüz çevireceği zilleti ve boyun eğmeyi emrediyor" dedi. Bunun üzerine biz de nefsin hevâ, cehalet ve gafletten oluşan ordusunu yakalayıp vahdet denizine attık. Nefis ve ordusu azamet denizine dalınca, eriyip yok oldu, ondan ve ordusundan bir eser kalmadı. Halbuki nefis, vahdet denizine atılmadan önce, Allah'tan başkasına meylederek kınanacak işler yapıyordu.

Azgın Âd kavmini temsil eden nefsin ordusunda sizin için bir ibret bulunduğu gibi, tekebbür (kendini beğenip büyüklenme), haset, hırs ve diğer kötü huylar gibi beşeri vasıflarda da sizin için bir ibret vardır. Biz onların üzerine köklerini kazıyacak mücâhede ve riyâzet rüzgârını yahut kahreden vâridatları gönderdik. O, üzerine uğradığı bütün kötü vasıfları yok eder ve onları kül edip temizler.

Hakk'a karşı kulakları tıkalı Semûd'u temsil eden gafillerde de sizin için bir ibret vardır. Onlara, "Kısa ömrünüz içinde, yakın bir zamana kadar dünyanızla faydalanın" denildi. Fakat onlar azdılar; Rab'lerinin emrine karşı kibirlendiler. Onlardan istenen şey, dünyadan gönüllerini çekmek (zühd) ve kendilerini Allah'a davet eden kâmil insanlara boyun eğip tâbi olmalarıydı. Onlar bunu yapmadılar. Ölüm onları gaflet ve tembellik içinde yakaladı. Halbuki onlar biriktirdikleri dünya malından ayrılmayı hiç beklemiyorlardı. Ölüm gelince, ayağa kalkmaya güç yetiremediler ki başlarına geleni savsınlar. Onlar, ölümden kurtulmak için dünyayı ve içindekileri fidye olarak verseler kabul edilmez. Kısaca onlar, ölümün pençesinden kurtulamadılar; azıksız ve hazırlıksız olarak ahirete göçtüler.

Kendilerinden önce gelip geçen gafil ümmetlerin halinde de bir ibret vardır. Onlar, ilâhî huzurdan çıkmış ve açıkça günahlara dalan fâsık kimselerdi.

Âyette geçen sema ruha, yeryüzü ise nefse işaret etmektedir. Bu işaretlere göre âyetlerden çıkaracağımız mana şudur:

Biz ruhları, kudretimizle yaratıp yükselttik. Kullarımızdan sevdiklerimizi de onların bulunduğu âleme (veya makama) yükselttik. Biz, bize yönelenlere marifet, nur, ilim ve sırlar yağdırarak kalplerini genişletiriz.

Nefiste de bir ibret vardır. Biz onu, bize kulluk yapması ve rubûbiyyet edeplerini yerine getirmesi için yarattık. Biz onu ne güzel düzenleyip donattık.

Biz, hakikat ehli için gidilecek yolları hazırladık.

Biz, Hakk'ın tecellilerinden her şeyi çift olarak yaratıp ortaya koyduk. Onları, madde-mana, hikmet-kudret, şeriat-hakikat, fark-cem', mülk-melekût, beden-ruh, sıfat-zat gibi çift yönlü yaptık.

Cenâb-ı Hak, bu âlemde birbirine zıt bu iki şey arasında tecelli etmiştir. Bunu hakikat hazinesini saklı tutmak ve sırrı korumak için yapmıştır. Eğer tek bir yönle tecelli etseydi, dünyadaki imtihan hikmeti ortadan kalkar, rubûbiyyet sırları sır olma özelliğini yitirirdi. Kim, Allah Teâlâ'yı bu iki zıt tecelli ile tanımazsa, O'nu asla tanıyamaz. Kim, bu söylenen şeyler içinde bu zıt durumları birbirinden ayıramazsa, onun fikri düzgün olmaz ve o hakikatle irtibat kuramaz. Âşığın sefası, bu iki durumu birbirinden zevk yoluyla ayırmasıdır. Onların ikisi arasında fikrî bir irtibat vardır. Ancak Allah Teâlâ'ya yakınlık, birinciden uzaklaşıp ikinciyi müşahede ile elde edilir. Nitekim yüce Allah bunu açıklayarak buyurmuştur ki:

فَفِرُّٓوا اِلَى اللّٰهِ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً
اٰخَرَ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٥١﴾ كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ
رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌۚ ﴿٥٢﴾ اَتَوَاصَوْا بِه۪ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَۚ ﴿٥٣﴾
فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَٓا اَنْتَ بِمَلُومٍۘ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٥﴾

50. ***O halde Allah'a koşun. Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım.***

51. ***Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin. Gerçekten ben, size, Allah tarafından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım.***

52. ***Durum böyle! Onlardan öncekilere ne zaman bir peygamber gelse, onun için muhakkak, "O bir sihirbaz yahut delidir" dediler.***

53. ***Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)? Hayır, onlar azgın bir topluluktur.***

54. ***Bunun için, onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin.***

55. ***Sen yine de öğüt ver; şüphesiz öğüt müminlere fayda verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O halde Allah'a koşun."* Yani Allah Teâlâ'nın, haddi aşanları helâk etme konusundaki uygulaması, yukarıda bahsedildiği gibi olunca, O'nun gazabından kurtulmak ve vereceği sevabı elde etmek için iman ve taat ile Allah'a koşun.

Yahut inkârdan imana, isyandan taate koşun.

Yahut şeytana itaatten kaçıp Rahmân'ın taatine koşun.

"Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım." Bu, Allah'a koşma emrinin sebebidir. Çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendiliğinden değil, Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş bir uyarıcı olması, Allah'a koşmayı gerektirmektedir. Âyette, Allah'a koşanların, korkulan şeyden kurtulacakları ve aradıklarını bulacakları konusunda güzel bir vaat vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin."* O, azabın bizzat kendisinden kaçmayı emretmeden sonra, onun sebebinden de kaçmayı gerektiren bir yasaklamadır. *"Gerçekten ben, size, ondan* yani nehyedilen şeyi yapmaktan *uyarmak için gönderilmiş açık bir uyarıcıyım"* âyeti bunu göstermektedir. Âyette sanki şöyle deniliyor: Allah'ın azabından ve azaba sebep olacak şeylerden Allah'a koşun. O'nun azabına sebep olan şey, sizin Allah'la birlikte başka bir ilâh edinmenizdir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Durum böyle!"* Yani onların kendilerine gelen peygamberi yalanlamaları, ona sihirbaz veya deli demeleri konusunda durum anlatıldığı gibidir.

"Resûlüm, *onlardan* yani senin kavminden *öncekilere ne zaman* Allah tarafından *bir peygamber gelse, onun hakkında muhakkak, 'O bir sihirbaz yahut delidir' dediler."* Cehaletlerinden dolayı ona, sihir ve delilikle iftira attılar.

"Onlar yani öncekilerle sonrakiler *bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler* ki hepsi ittifakla aynı şeyleri söylüyorlar? *Hayır, onlar azgın bir topluluktur."* Onlar birbirlerine böyle bir tavsiyede bulunmadılar; çünkü onlar aynı zamanda yaşamadılar. Onları aynı sözde toplayan tek sebep azgınlıktır.

"Bunun için, onlardan yüz çevir." Yani defalarca kendilerini Hakk'a davet ettiğin halde inatlarından dolayı davetine uymayanlardan yüz çevir. *"Bundan sonra sen, kınanacak değilsin."* Yani Allah'ın peygamberi olarak gereken tebliği yaptıktan, hakkı duyurma ve ona davet etmede bütün gücünü harcadıktan sonra, onlardan yüz çevirdiğinde, sen hiçbir şekilde kınanmazsın.

"Sen yine de hatırlat; Kur'an'la öğüt ver; *şüphesiz hatırlatma* ve öğüt, Allah Teâlâ'nın iman takdir ettiği *müminlere* yahut bil fiil iman edenlere *fayda verir."* Çünkü hatırlatma ve öğüt, onların basiretini, ilim ve yakînde kuvvetlerini artırır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

50-55. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Allah Teâlâ'ya koşma beş şeyden olur. Bunlar,

1. Küfürden imana,
2. Günahtan tövbeyle taate,
3. Gafletten devamlı zikir halinde uyanıklığa,
4. Boş alışkanlık ve nefsanî hazlardan mücâhedeye ve alışkanlıkları terkederek zühde,
5. Maddeyi müşahededen manayı müşahedeye koşmaktır. Bu sonuncusu müşahede makamıdır.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: *"Biz her şeyden çift yarattık ki* tek olanı *hatırlayasınız; öyle ise Allah'a koşun* yani şekil ve zıtlardan, tek ve bir olana koşun."

Buhârî'de, âyete şu mana verilmiştir: "Allah'tan (O'nun gazap ve azabından) Allah'a koşun."[413]

---

[413] Buhârî, Tefsîru Sûre, 51 (nr. 4852).

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet, Allah'a dönün, anlamındadır. İnsan iki halden birindedir: Ya bir şeye rağbet eder ya da bir şeyden korkup kaçar. Yahut insan korku veya ümit halindedir. Yahut faydalı bir şeyi talep etmekle veya zararlı bir şeyi savmakla uğraşır. İnsanın, cehaletten ilme, hevâdan takvaya, şekten yakîne, şeytandan Allah'a, kendisine bela ve imtihan olacak işlerden ona yetecek şeylere, onu gazaba götürecek işlerden Allah'ın rahmeti olan işlere koşması gerekir. Kulun ayrıca Allah'tan yine Allah'a koşması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak bir âyette, *'Allah sizi kendisinden sakındırır'* (Âl-i İmrân 3/28) buyurarak zatından korkulmasını istemiş, diğer âyette de, *'Allah'a koşun'* (Zâriyât 51/50) buyurarak kendisine koşulmasını emretmiştir."[414]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Ebû Said-i Harrâz'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teâlâ, varlıkları çift yaratarak kendi rabliğinin ve birliğinin hakikatini ortaya koydu, tekliği kendisine özel kıldı. Yaratılan bütün varlıklar, fânilikle yüz yüze olduğu için, *"Allah'a koşun"* buyurarak kullarını kendisine davet etti; çünkü O, bâki, diğerleri ise fânidir. Bunun manası şudur: Kendi varlığınızdan ve bütün varlıklardan, şevk, muhabbet ve O'nun dışındaki her şeyden gönlü çekerek Allah'a koşun."[415]

Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Sebebi

Cenâb-ı Hak, insanlara kendisine koşmalarını emrettikten sonra, zaten onları bunun için yarattığını bildirerek şöyle buyurdu:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَٓا اُر۪يدُ مِنْهُمْ
مِنْ رِزْقٍ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ
الْمَت۪ينُ ﴿٥٨﴾ فَاِنَّ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ فَلَا
يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

---

[414] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/34.

[415] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/346.

56. ***Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.***

57. ***Ben onlardan (kullarım için) bir rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum.***

58. ***Şüphesiz, Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.***

59. ***Muhakkak ki zulmedenlerin de önceki arkadaşlarının payı gibi azaptan büyük bir payı vardır. Şimdi onun hemen gelmesini istemesinler.***

60. ***Kendilerine vaat edilen azap günlerinin dehşetinden dolayı vay o inkâr edenlerin haline!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* Yani biz onları ancak, bana ibadet etmeyi ve rubûbiyyetimize boyun eğmeyi kendilerine emretmek için yarattık; yoksa onları, dünya efendilerinin yaptığı gibi, bazı işlerimizde kendilerinden yardım isteyelim diye yaratmadık. Dünya efendileri, rızık ve geçim işlerinde yardım istemek için birilerini köle edinirler. *"Ben onlardan bir rızık istemiyorum ve beni doyurmalarını da istemiyorum"* âyeti de verdiğimiz manayı desteklemektedir.

İbnü'l-Münîr demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ben onları ancak, kendilerine ibadeti emretmek için yarattım, yoksa kendileri için rızık talep etmeleri (olmayan rızkı hazırlamaları) ve beni doyurmaları için yaratmadım. Kölelerinden yardım istemek, yaratılmış efendilerin işidir. Allah'ın böyle bir yardımcıya ihtiyacı yoktur, bilakis O, herkese rızık verendir. Kullara düşen ise sadece O'na ibadet yapmaktır. Çünkü onlar, denenmek ve imtihan edilmek için kullukla mükelleftirler. İlâhî iradeye gelince, Allah bazı kulların ibadet yapmasını istediği gibi, bazılarının da ona muhalif işleri yapmasını dilemiştir. *'Biz, cinlerden ve insanlardan çoğunu cehennem için yarattık"* (A'râf 7/179) âyeti bunu göstermektedir."

Bazıları da âyete şu manayı vermiştir: Biz onları, ancak ibadete müsait ve onu tam manasıyla eksiksiz yapacak imkân ve kabiliyette yarattık. Bununla birlikte, onlardan bir kısmı itaat etti, bir kısmı inkâra gitti. Özetle, bir şey için hazır olmak, onunla ilgili her şeyi yapmayı gerektirmiyor.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben, cinleri ve insanları bana zillet göstersinler ve kudretime boyun eğsinler diye yarattım. Bu boyun eğme, dinin öğrettiği usulde olmasa da isteyerek veya istemeyerek herkesi içermektedir. Çünkü yaratılan bütün varlıklar, Allah'ın kudretine ve kahrına boyun eğdirilmiştir; bu manada hepsi O'na kulluk yapmaktadır.

Buhârî'de âyete şu mana verilmiştir: "Ben cinlerden ve insanlardan saadet ehlini ancak beni tevhid etsinler (birliğime iman, onu ikrar ve ilan etsinler) diye yarattım. Bazıları âyete şu manayı vermiştir: 'Allah onları, emrine uygun amel etmeleri için yarattı; onların bir kısmı bunu yaptı, bir kısmı terketti.' Âyette, Kaderiyye mezhebinin görüşünü destekleyen bir delil yoktur."[416]

Kaderiyye mezhebinden kasıt Mu'tezile'dir; onlar Allah Teâlâ'nın inkâr ve isyanları dilemeyeceğini (ve yaratmayacağını, onların kulun kendi iradesi ve kudretiyle meydana geldiğini) söylemektedir ki bu yanlış bir görüştür. Konunun hakikatiyle ilgili diğer açıklamalar -inşallah- âyetlerin tasaavvufî işaretleri kısmında gelecek.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ben onlardan bir rızık istemiyorum."* Yani ben, onlardan kendilerini veya kullarımdan herhangi birini rızıklandırmalarını istemiyorum. *"Onlardan beni doyurmalarını da istemiyorum."*

Sa'leb demiştir ki: "Âyetin son kısmının manası şudur: Ben onlardan kullarımı doyurmalarını da istemiyorum. Âyette 'beni' derken, kulları kastedilmiştir. Şu hadiste olduğu gibi: *'Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kim bir mümine ikramda bulunursa bana ikram etmiş olur; kim bir mümine eziyet ederse bana eziyet etmiş olur.'*"[417]

Özetle, Cenâb-ı Hakk'ın kullarıyla olan durumu, efendilerin köle ve hizmetçileriyle olan durumu gibi değildir. Efendiler, geçim işlerinde kendilerinden yardım istemek ve rızıklarını hazırlamaları için hizmetçi edinirler, Allah Teâlâ böyle bir şeyden yüce ve uzaktır.

---

[416] Buhârî, Tefsîru Sûre, 51 (nr. 4852).

[417] Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 5807; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8645. Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/275-276. Kullara yapılan ziyaret, iyilik ve ihsanların Allah'a yapılmış kabul edileceğine dair Müslim hadisi meşhurdur (bk. Müslim, Birr, 43).

Âyetin manası şudur: Ben cinleri ve insanları, bana rızık hazırlasınlar ve kendi rızıklarını temin etsinler diye yaratmadım. Onları ıslah edecek ve maişetleri için gerekli olacak her şey benim katımdadır; öyle ise kendisi için yaratıldıkları asıl şeyle yani bana ibadetle meşgul olsunlar.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah rızık verendir."* Yani O, rızka muhtaç olan herkese rızık verir. Bu âyette, yüce Allah'ın zengin olduğuna, hiç kimseye ihtiyacı bulunmadığına işaret vardır.

"O, güçlüdür; iktidar sahibidir; *çok kuvvetlidir."*

"Muhakkak ki Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayarak yahut tasdikin yerine yalanlamayı koyarak kendilerine zulmeden *Mekkeliler'in, önceki arkadaşlarının payı gibi azaptan büyük bir payı vardır."* Yani yukarıda halleri anlatıldığı şekilde peygamberini yalanlayan ümmetler gibi, onların da azaptan büyük bir payı vardır. *"Şimdi,* paylarına düşen *o azabın hemen gelmesini istemesinler;* şüphesiz, azap başlarına gelecektir."

Âyet, bu azabı acele isteyen Nadr b. Hâris ve arkadaşlarına cevap vermektedir.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine vaat edilen azap günlerinin dehşetinden dolayı vay o inkâr edenlerin haline!"* Onların azap günü, kıyamet günü veya Bedir günüdür. Birinci görüş, gelecek sûrenin başında dile getirilen manaya daha uygundur.

56-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, peygamberlerini ilâhî hükümleri açıklamak için gönderdi. Bu, kulları Allah'a yönlendirmek, hepsini O'na davet etmek, onlara, her şeyden uzaklaşarak bütün varlıklarıyla Allah'a yönelmelerini emretmek için yapıldı. Bu davet, haklarında saadet veya şekavet takdir edilenlerin hiçbiri ayrı tutulmadan hepsine birden yapıldı. Çünkü kimin cennetlik kimin cehennemlik olduğu, kader sırrı ve gizli irade olup, davet sırasında onun açılması câiz değildir.

Allah Teâlâ'nın, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* âyetine gelince, bunun zâhiren kullara emredilmesi mümkündür ve davet sırasında onun açıklaması emredilmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın bir topluluğun küfre ve isyanlara düşmesini irade etmesi, gayba ait bir durum olup bu, zâhire ait olan umumi davete bir zarar vermez. Çünkü ilâhî irade, işin hakikat yönüdür; peygamberlerin getirdiği ise şeriattır. Şu halde Allah'a davet edenler, bu davetlerini herkese yaparlar, bütün insanları her şeyden uzaklaşıp bütünüyle Allah'a yönelmeye teşvik ederler ve peşinden gayb olan ilâhî iradenin neyi ortaya koyacağına bakarlar.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Cafer-i Sâdık'ın, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* âyetine, "Beni tanısınlar" manasını verdiğini nakletmiştir.[418]

Bu görüşün aslı, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'dan naklettiği şu kudsî hadistir:

"Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmeyi istedim; bunun için insanları yarattım." [419]

Yani insanları, beni tanımaları için ortaya çıkarttım. Kulluk içinde rabliğimin ortaya çıkması için onlara ubûdiyyet kalıpları içinde tecelli ettim; böylece kudretim ve hikmetim ortaya çıktı. Her şeyi bir hikmetle yapan ve her şeyi bilen Allah'ı tesbih ederim; O ne kadar yücedir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyette, marifetin ibadetle ifade edilmesi şu sırra işaret için olabilir: Muteber olan marifet, Allah Teâlâ'ya ibadetle elde edilen marifettir, yoksa felsefecilerin marifeti (sırf akla dayalı bilgiler) gibi başka yollarla elde edilen marifet değildir."[420]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şeriata uyarak elde edilmeyen marifet ve hakikate itibar edilmez; o ancak bir zındıklık ve kuru iddiadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, Allah rızık verendir; güçlüdür; çok kuvvetlidir"* âyeti ve benzeri âyetler, sıddıkların kalplerinden şek ve manevi hastalıkları silip temizler, sonuçta büyük bir yakîn elde ederler, böylece nefisleri sakinleşir ve kalpleri huzura erer. Bundan sonra onlar, manevi bir hoşluk ve huzur içinde olurlar.

---

[418] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/348.

[419] Hadisin değerlendirilmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2016.

[420] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/142.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarının rızkına kefil olması konusunda pek çok hadis-i şerif vardır. Aynı şekilde selefin (geçmiş büyüklerin) de konuyla ilgili çok sayıda sözleri mevcuttur.

Ebû Said-i Hudrî'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Eğer sizden biri rızkından kaçacak olsa, ölümün onu aradığı gibi rızık da kendisini arar bulurdu."[421]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'dan naklettiği bir kudsî hadiste de şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ey âdemoğlu, sen kendini ibadetime ver, ben de senin kalbini zenginlikle doldurayım ve fakirliğini gidereyim. Yoksa elini (kalbini) meşguliyetle doldururum, fakirliğini de gidermem!"[422]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Kimin bütün derdi ahiret olursa, Allah onun kalbine zenginlik koyar; dağınık işlerini toplar, dünya ona koşarak gelir. Kimin bütün derdi dünya olursa, Allah fakirliği onun gözünün önüne koyar; işlerini dağıtır, dünyadan da ona ancak kendisi için takdir edilen gelir."[423]

Muhâsibî demiştir ki: Şeyhimize, "Allah Teâlâ rızıkları garanti etmişken, kalplerdeki sıkıntı nereden kaynaklanıyor?" diye sordum, şeyhimiz, "Bu, iki sebepten ileri geliyor; biri kalpteki marifetin azlığı, diğeri de Allah'a karşı güzel zannın azlığıdır" dedi ve daha sonra şu açıklamayı yaptı:

"Allah Teâlâ, kullara rızıklarını vereceğini vaat etti ve onları garanti altına aldı; ancak gerçek akıl sahiplerini imtihan etmek için onların vaktini gizledi. Eğer böyle olmasaydı bütün müminler, rıza gösteren, sabırlı ve tevekkül sahibi olurdu. Fakat yüce Allah, onlara, rızıklarını kendisinin vereceğini bildirdi, bunun için yemin etti, ama bu rızıkları ne zaman vereceğini onlardan gizledi. İşte bu noktada seçkin (havas) kullar avam halktan ayrılır ve kulların değişik halleri ortaya çıkar. Onların bir kısmı sakindir; bir kısmı hareketlidir, bir kısmı kızgındır, bir kısmı feryat eder. Kullar, marifetteki değişik derecelerine göre yakînde farklı hallere sahiptirler." Muhâsibî'nin açıklamalarını özetle verdik.

---

[421] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4444; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/72.

[422] Tirmizî, Kıyâme, 30 (nr. 2466); İbn Mâce, Zühd, 2 (nr. 4107).

[423] Tirmizî, Kıyâme, 30 (nr. 2465); İbn Mâce, Zühd, 2 (nr. 4105); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11690; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 181; İbn Hibbân, *el-İhsân*, nr. 680.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Zâriyât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

* * *

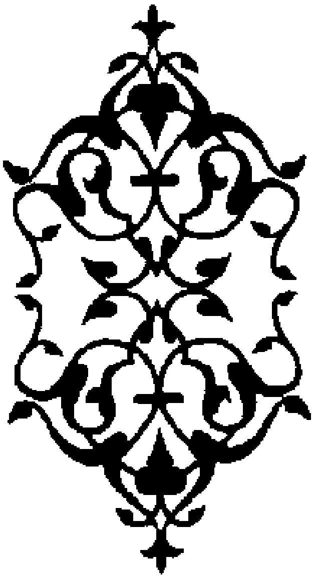

(52) TÛR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tûr sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk dokuz âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "et-tûr" kelimesinden almıştır. Tûr, "dağ" demektir. Buradaki dağ ile Hz. Musa'ya ilk vahyin geldiği Tûrisînâ kastedilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûresinin sonunda, *"Kendilerine vaat edilen azap günlerinin dehşetinden dolayı vay o inkâr edenlerin haline!"* (Zâriyât 51/60) buyruldu. Bu gün, kıyamet günü olup Allah Teâlâ bu sûrenin başında ona şöyle yemin etti:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالطُّورِ (١) وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ (٢) فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ (٣) وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ
(٤) وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ (٥) وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ (٦) إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ
لَوَاقِعٌ (٧) مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ (٨)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***And olsun Tûr'a,***

2-3. ***Yayılmış deri üzerine (sayfalara) tertiple yazılmış kitaba,***

4. ***Beytülma'mûra,***

5. ***Yükseltilmiş tavana (göğe),***

6. ***Tutuşturulmuş denize ki***

7. ***Şüphesiz, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir.***

8. ***Onu geri çevirecek hiçbir şey yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun Tûr'a."* Tûr dağı, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa [aleyhisselâm] ile üzerinde konuştuğu Medyen'deki bir dağdır.

"Yayılmış deri üzerine (sayfalara) tertiple yazılmış kitaba da andolsun." Bu kitap, Kur'ân-ı Azîm'dir.

Bazıları, ondan kastın levh-i mahfûz olduğunu söylemiştir.

Bazıları da yazılan kitabın Tevrat olduğunu, Allah Teâlâ'nın onu Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] yazdığını, Hz. Musa'nın Tevrat'ı yazan kalemin cızırtısını işittiğini söylemiştir.[424]

"Beytülma'mûra da andolsun." Beytülma'mûr, yedinci kat gökte tam Kâbe'nin hizasında bulunan bir mâbed olup ona "durâh" denir. Onun mâmur olması, meleklerin çokça ziyaret etmesindendir. Rivayet edildiğine göre beytülma'mûra günde yetmiş bin melek girmekte, onu tavaf edip çıkmakta ve onlara kıyamete kadar bir daha sıra gelmemektedir.[425]

---

[424] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/385; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/56.

[425] Müslim, İmân, 259; Ahmed, *Müsned*, 3/149; ayrıca bk. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6 (nr. 3207); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/627.

Beytülma'mûrun bekçisi "Razzîn" isminde bir melektir.

Bazıları, beytülma'mûrun Kâbe olduğunu söylemiştir. Onun mâmur olması, hacceden, umre yapan ve civarında oturanlarla olmaktadır.

"*Yükseltilmiş tavana* yani göğe veya arşa da *andolsun.*"

"*Ayrıca tutuşturulmuş denize de andolsun.*"

Âyette geçen ve "tutuşturulmuş" anlamı verdiğimiz "el-mescûr" kelimesi, "dolu, taşkın" manasına da gelmektedir. Dolu ve taşkın deniz, okyanustur.

Yahut el-mescûr, "tutuşturulmuş" anlamına gelmektedir. "*Denizler tutuşturulduğu zaman*" (Tekvir 81/6) âyeti bu manadadır. Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, kıyamet günü denizleri bir ateş yapar, odunla tandırın tutuşturulduğu gibi, onunla da cehennem ateşi tutuşturulur.[426]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], "el-mescûr"un, hapsedilen manasına geldiğini, denizin ilâhî kudretle dizginlenip hapsedileceğini söylemiştir.[427]

Bu yeminlerle bildirilen önemli haber şudur: "*Şüphesiz, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir.*" Kesin olarak vuku bulacaktır. "*Onu geri çevirecek hiçbir şey yoktur.*" Yani hiç kimse ona mani olamayacaktır.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın dış âlemde yemin ettiği bu şeyler, işaret ehline göre insanın iç âleminde bazı şeyleri temsil etmektedir. Bu âyetteki dağ insandaki akla, yazılan kitap ve beytülma'mûr mümin kulun kalbine, yükseltilen tavan da melekût âlemine yükselmiş ruhlara işaret etmektedir. Buna göre mana şudur:

Allah Teâlâ, nefsi kendisini helâk edecek şeylere meyletmekten koruyan ve onu doğru yolda sabit tutan akla yemin etti. Yüce Allah ayrıca velilerinin kalplerine yazdığı yakîn, ilim ve sırlara da yemin etti. Cenâb-ı

---

[426] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/58.

[427] Kurtubî, *a.g.e.*, 17/58; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/629.

Hak bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

"Onlar, Allah'ın kalplerine imanı yazdığı ve kendilerini tarafından bir ruh ile desteklediği kimselerdir" (Mücâdile 58/22).

Bu, kalp incelip ağyardan (mâsivadan) arınınca gerçekleşir.

Allah Teâlâ, bu kalbe ayrıca yemin etti. O, beytülma'mûrdur. Çünkü kalp, yüce Rabb'in evidir. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ey Davud, beyti (kalbini) temizle ki oraya yerleşeyim."

Kalp, ilâhî marifet ve nurlarla mâmur olur.

Allah Teâlâ, madde âlemine dalmaktan yükselmiş ruhlara da yemin etti. Ruh, kalp evinin tavanıdır. Ahadiyyet (birlik) denizi, her şeyi mâmur eder, her şeyi ihata eder, her şeyi fâni eder. Bütün varlık başı ve sonuyla, zâhiri ve bâtınıyla bitişik bir deniz gibidir.

Azabı hak edenler için Rabb'inin azabı muhakkak gerçekleşecektir. Onlar, kalpleri perdeli kimselerdir. Azapların en büyüğü, kalbin Allah'tan perdelenme gamı içinde kalması ve kötü bir hesapla yüz yüze gelmesidir.

Âriflerden Serî es-Sakatî, bir duasında şöyle demiştir: "Allahım, bana azap edeceğin zaman, kalbimi perdeleme azabıyla azap etme!"

Bu azabı geri çevirecek hiç kimse yoktur. İnsanlardan kimse onu engelleyemez, ancak Allah, acıdığı kimseleri ondan korur. Yahut Allah'ın, Hz. Peygamber'in metodu üzere terbiye veren âriflerden bu işe ehil yaptığı kimseler, kalbi perdelenme azabından kurtarır.

Azap Gününün Dehşetli Anları

Cenâb-ı Hak sonra, geleceğine yemin ettiği azabın vaktini belirterek şöyle buyurdu:

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

لِلْمُكَذِّب۪ينَۙ ﴿١١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي خَوْضٍ يَلْعَبُونَۢ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى نَارِ
جَهَنَّمَ دَعًّاۜ ﴿١٣﴾ هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾ اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا
اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَۚ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُواۚ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْۜ
اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

9. ***O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır.***

10. ***Dağlar şaşılacak bir şekilde yürür.***

11. ***O gün, yalanlayanların vay haline!***

12. ***Onlar, daldıkları bâtıl içinde oyalanıp duran kimselerdir.***

13. ***O gün cehennem ateşine şiddetle itilirler.***

14. ***Onlara şöyle denir: "İşte bu, yalanlamakta olduğunuz ateştir."***

15. ***"Bu da mı sihir? Yoksa siz göremiyor musunuz?"***

16. ***"Girin oraya! İster sabredin ister etmeyin; sizin için birdir. Size sadece (dünyada) yaptığınız işlerin karşılığı veriliyor."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu hatırlat: *O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır.*" Onlara vaat edilen azap, göğün değirmen taşı gibi dönüp sarsıldığı ve çalkalanan gemi gibi içindekileri müthiş bir şekilde salladığı gün gerçekleşir.

"O gün dağlar şaşılacak bir şekilde yürür." Yani dağlar, bulunduğu yerden sökülüp havadaki toz gibi olur; insanı hayrette bırakacak bir şekilde hızla seyreder. Bu öyle bir haldir ki nasıl olduğunu akıl idrak edemez.

"*O gün* geldiğinde yahut durum bahsedildiği gibi olunca, *yalanlayanların vay haline! Onlar, daldıkları bâtıl içinde oyalanıp duran kimselerdir.*"

Yani onlar, acayip bir şekilde bâtıl işleri ve yalanları savunma içindedirler. İçine daldıkları boş şeylerle oyalanıp durmaktadırlar.

"O gün cehennem ateşine şiddetle itilirler." Yani elleri boyunlarına bağlanır ve başları ayaklarıyla birleştirilip yüz üstü şiddetle cehenneme atılırlar.

"Onlara şöyle denir: İşte bu, dünyada *yalanlamakta olduğunuz ateştir. Bu da mı sihir?"* Bu, onlar için bir kınama ve azarlamadır. Çünkü onlar, kendilerine bu azabı haber veren vahye "sihir" diyorlardı. Onlara sanki şöyle deniliyor: "Size bu azabı haber veren Kur'an'a sihir diyordunuz; bu da mı sihir? *"Yoksa siz göremiyor musunuz?"* Yoksa siz, dünyada habere karşı kör olduğunuz gibi, haber verilen azabı göremiyor musunuz? Bu da onlar için bir azarlama ve kendileriyle alay etmedir.

Onlara denir ki: *"Girin oraya! İster sabredin ister etmeyin; sizin için birdir."* Yani cehennem ateşine girin ve onun şiddetli acısını tadın. Orada istediğinizi yapın. İster sabredin ister etmeyin; sizin için ikisi de birdir. *"Size sadece dünyada yaptığınız işlerin,* inkâr ve isyanların *karşılığı veriliyor."* Sabır ancak, üzüntülü bir şeye karşı sonundaki faydayı elde etmek ve sabrının hayırlı karşılığını almak için yapıldığında meziyettir. Sonunda bir kurtuluş ve fayda bulunmayan ve zaten yaptıklarının karşılığı olan bir azaba sabretmek ise bir meziyet değildir. Bizleri rezil ve kötü durumlara düşürecek işlerden yüce Allah'a sığınırız.

9-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların semasının sallanıp çalkalandığı yani ruhların ilâhî vâridatlarla harekete geçip Allah'a kavuşma şevkiyle çalkalandığı gün, Cenâb-ı Hakk'a kavuşma gerçekleşince ruh sükûn ve huzura kavuşur. Bunun için şöyle denilmiştir: "Muhabbetin, evveli cünûn (delilik); ortası fünûn (değişik ve garip haller), sonu ise sükûndur."

Müridin başlangıçta iç âleminde yaşayacağı bu çalkantının sebebi şudur: Nurların ordusu, insanın kalbine girip oradan ağyarın ordusunu (nefsanî ve şeytanî şeyleri) çıkarmak istediğinde, iki ordu arasında harp ve vuruşma meydana gelir. Nurların ordusu, kulun iç âleminden ağyarın ordusunu söküp atmak ve kendisi oraya yerleşmek ister. Ağyarın ordusu ise vatanında durmak ister. Bunun üzerine ikisi arasında savaş başlar ve onlardan biri galip gelinceye kadar devam eder.

Nurların ordusu galip gelince, kulun iç âlemine ve dışına yerleşir. Bundan sonra kulun aklında sadece tevhidle ve kulu Allah Teâlâ'ya yaklaştıracak şeylerle ilgili düşünce oluşur. Ağyarın ordusu galip gelir ve nurların ordusunun kulun içine girmesine imkân vermezse, o da kulun zâhirine yerleşir ve kulun iç âlemi önceden olduğu gibi kötü düşünceler ve dünyevî vesveselerle dolar; kul manen körlük haline döner.

Allah Teâlâ'nın, *"Dağlar da süratle akıp gider"* âyeti hakkında işaret yoluyla deriz ki: Bunun bir manası da şudur: Hakikat nurları parladığında, kulun vücut (benlik) dağı yok olup gider. O gün, yalancıların vay haline! Yani Hakk'ı arayanlar O'nu bulduğunda ve seven mahbubuna vâsıl olduğunda, inkârcılar, ilâhî huzurdan ve sırlardan uzak tutulur. Onlar, dünyanın nimetlerine, şehvetine ve süslerine dalıp oyalanan kimselerdir. Onların bütün sözü ve fikri dünyadır. O gün münkirler, Allah'tan kopma ve uzak kalma ateşine şiddetle atılırlar. Onlar için bu azaptan kurtuluş ve geri dönüş imkânı yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın izzeti onlara şöyle seslenir:

"İşte bu azap, sizin yalanladığınız şeydir. Siz, 'Dünyadan hiçbir şey bizi Allah'tan koparmaz!' derdiniz ve terbiye ehli kâmil mürşidlere, 'O bir sihirbazdır' diye iftira atardınız. Bu da sihir mi? Yoksa siz, bu işin hakikatini görmüyor musunuz? Hak'tan kopma ateşine girin. Kalbinizin perdelenme gamına ister sabredin, ister etmeyin. Çünkü siz, sabrın size fayda verdiği zaman nefsinize muhalefet etmeye sabretmediniz. Şimdi ister feryat edin ister sabredin, sizin için sonuç birdir. Siz, sadece dünyada yaptığınız işlerin karşılığını görüyorsunuz. Siz dünyada, nefislerinizle mücâhede yerine onun hevâsına ve hazlarına uymayı tercih etmiştiniz."

Müttakilerin Cennetteki Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin aksine güzel bir halde olan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ
رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿١٩﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ
عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾ وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ
وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾

17. *Şüphesiz, müttakiler cennetlerde ve nimetler içindedirler.*

18. *Rab'lerinin kendilerine verdiği şeylerle zevk ve sefa sürerler. Rab'leri onları cehennem azabından korumuştur.*

19-20. *Onlara, "Dünyada yaptıklarınıza karşılık olarak, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak afiyetle yiyin için" denir. Ayrıca biz onları, iri gözlü, güzel yüzlü hûrilerle evlendirdik.*

21. *İman eden ve nesilleri imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığına bağlı olup ona göre muamele görür.*

22. *Onlara canlarının istediği meyve ve etlerden bolca verdik.*

23. *Orada, elden ele bir kadeh dolaştırırlar ki onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz,* şirk ve isyanlardan sakınan *müttakiler,* çok büyük *cennetlerde ve nimetler içindedirler."*

"Rab'lerinin kendilerine verdiği, ihsan ettiği *şeylerle zevk ve sefa sürerler. Rab'leri onları cehennem azabından korumuştur."*

Onlara, şeref bahşetmek için denir ki: *"Dünyada yaptığınız hayırlara karşılık olarak, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak afiyetle yiyin için."* Onlarda bitme ve elden gitme korkusuyla bir sıkıntı yoktur. *"Ayrıca biz onları, iri gözlü, güzel yüzlü hûrilerle evlendirdik."* Yani hûrileri onlara yakın arkadaş yaptık. Allah Teâlâ, cennette, evlenme ve akit sıkıntısı olmadan hûrileri müttakilere mülk olarak verip arkadaş yapar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman eden ve nesilleri imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık."* Yani çocuklar, amelde geri olsalar da imanda kendilerine ortak oldukları babalarının derecesine yükseltilirler. Aynı şekilde babalar da, amelde geri olsalar dahi, kendilerini sevindirmek için çocuklarının derecesine yükseltilip birbirlerine katılırlar. İmanda birleştiklerinde, ameli en güzel olanın sevabından hiçbir şey noksanlaştırmadan, sevabı noksan olanın derecesi yükseltilerek diğerine katılır. Babalar mümin olduktan sonra, çocukların bulûğa ermesi veya ermemesi arasında fark yoktur. Açıklama için Sa'lebî'nin tefsirini bakınız.[428]

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] naklettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Cennetlikler cennete girince, bir adam anne babasını, hanımını ve çocuklarını sorar. Kendisine, 'Onlar, senin ulaştığın dereceye ulaşamadı!' denir. Adam, 'Ben kendim ve onların hepsi için amel etmiştim!' der. O zaman onların, (dereceleri yükseltilerek) adama katılması emredilir."*[429]

Kuşeyrî demiştir ki: "Onların sevincinin tam olması için, yakınları kendilerine katılır. Çünkü bir kimse tek başına nimet içinde iken, kalbinin aile ve çocuklarıyla meşgul olması onun tadını bozar. Aynı şekilde samimi arkadaşını, yakınını, dostunu ve hizmetçisini düşünenin durumu da böyledir. Allah Teâlâ, Yusuf kıssasında şöyle buyurmuştur: "*Yusuf kardeşlerine dedi ki: "Bütün ailenizi bana getirin (ki gönlüm hoş olsun).*"" (Yusuf 12/93).

---

[428] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/577-578.

[429] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/578; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/63; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/632.

Hâşiye'de[430] denmiştir ki: "İnsan, çok defa sevdikleriyle birlikte iken huzur ve sükûn bulur. '*Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse o, Allah'ın kendilerine nimetler ihsan ettiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birliktedir*' (Nisâ 4/69) âyeti ve âyetin iniş sebebinde anlatılan hadise de bunu göstermektedir. '*Kişi sevdiği ile beraberdir*'[431] hadisi de konumuzla ilgilidir.

Cennetin hali, insanın aklına gelmeyecek şekilde farklıdır. Derecesi düşük olan kimsenin, derecesi yüksek olanın menzilinde birlikte bulunması mümkündür; ancak bu beraberlik şeklendir; hakikatte ise her biri diğerinden farklı hallere ve zevklere sahiptir. Bu durum şuna benzer: Allah Teâlâ, herkesi ilim ve kudretiyle ihata etmiştir. Bu açıdan bütün kullar eşittir; fakat her biri bu hali Cenâb-ı Hakk'ı marifeti ölçüsünde bilir, hisseder ve zevkine varır. Her birinin marifeti farklı olmakla birlikte, Allah Teâlâ'nın herkesi ihata ettiğini bilme noktasında ortaktırlar. Cennetlikler cennette ruhların hâline göre hareket ederler. Ruhların hali ise belli bir şekle ve kayda bağlı değildir. Cennette dereceleri farklı olsa da çocuklara babalarıyla birlikte hüküm verilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Özetle onlar, ruhlarının ve bedenlerinin nimetler içinde keyif sürmesinde, cemâlullahı görmede ve daha fazla ihsanlara ulaşmada birbirlerinden farklı olmakla birlikte, bir tabakada (aynı menzilde) bir araya getirilirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bununla birlikte onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz.*" Yani çocukları babalarına katılırken, babaların amelinin sevabından bir kısmı çocuklarına verilerek ondan hiçbir şey noksanlaştırılmaz. Babaların sevabında bir noksanlaşma ve derecesinde bir düşüş olmaz. Biz, tarafımızdan bir lutuf ve ihsan olarak çocukları babalarının derecesine yükseltiriz.

---

[430] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[431] Buhârî, Edeb, 96 (nr. 6169), Müslim, Birr, 50; Ebû Davud, Edeb, 113.

"Herkes kazandığına bağlı olup ona göre muamele görür." Yani herkes Allah katında ameline bağlı olarak muamele görür. Eğer ameli salih ise ona fayda verir, değilse kendisini helâk eder.

Âyetin sonu, sanki öncesi için bir açıklamadır. Âyetin öncesinde, *"Biz onların amelinin sevabından çocuklarına vererek hiçbir şey noksanlaştırmayız; çocukların babalarına katılmaları tarafımızdan bir lutuf olarak gerçekleşti"* dendi. Biri, "Çocukların babalarına katılmalar niçin bir lutuf oldu?" diye sorunca, ona şu sevap verildi: "Çünkü normalde herkese yaptığı amele göre muamele edilir. Bu çocukların ise babalarına katılmaya sebep olacak amelleri yoktur; bunun için onlar tarafımızdan bir lutuf olarak babalarına katıldı."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara canlarının istediği meyve ve etlerden bolca verdik."* Kendileri istemese de biz onlara, her vakit, türlü nimet ve ihsanlardan bolca ikram ettik.

"Orada, elden ele bir kadeh dolaştırırlar ki onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma mevcuttur." Onlar ve yakınlarından oluşan meclis arkadaşları, içinde cennet şarabı bulunan kadehleri kemal-i rağbet ve iştiyak ile birbirlerine sunarlar. Onu içme esnasında ve sonrasında ancak hoş ve güzel şeyler söylerler; aralarında boş bir konuşma cereyan etmez. Ayrıca, dünyada olduğu gibi, içtikleri şey onları karşısındakine kötü davranmaya sevketmez. Onlar sadece hikmetli ve güzel kelâm konuşurlar, şerefli insanların yaptıklarını yaparlar.

Kuşeyrî, *"Onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma"* âyeti hakkında demiştir ki: "Dünyada içki içenlerin arasında olduğu gibi, cennet sakinleri arasında boş bir konuşma ve kınanacak bir iş cereyan etmez. Akılları başlarından gidip aralarında edep dışı ve istikamet harici bir şey yapmazlar. Onların meclisi nasıl böyle olmasın ki? Onlar şunu bilmektedirler: Kendilerine bu şarabı sunan yüce Mevlâ, onları seyretmekte ve her hallerini görmektedir. Ârifler, kendilerini saran ilâhî aşkın istilası ile dünyadan ve içindekilerden çekilip alınmışlardır; ilâhî aşk şarabı onlara ünsiyet (muhabbet ve huzur) verir, fakat hislerini yok etmez."[432]

17-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dışındaki her şeyden sakınan müttakiler için dünyada marifet cennetleri, ahirette ise marifet ve nimet cennetleri vardır. Onlar, ayrıca müşahede, mükâşefe ve münâcât nimetleri içinde keyif sürmekte, Rab'lerinin kendilerine ihsan ettiği lutuflar ve özel yakınlığı ile lezzetlenmektedirler. Rab'leri onları, cehennem azabından yani nefislerinin şehvet ateşinden korumuştur. Böylece onların şehvet ateşi sönmüş ve ondan yana güvende olmuşlardır.

Onlara denir ki: Müşahede taamlarından yiyin; manevi artış ve terakki feyizlerinden için. Nefisle yaptığınız mücâhede ve zorlu riyâzetlere karşılık, manevi makamların ve derecelerin tahtları üzerinde yaslanmış olarak ve kulluk menzillerinde saf halinde dizilerek bu manevi nimetleri afiyetle yiyip için. Biz onları, tertemiz, hiç el değmemiş taze hakikatle ve ilimlerle buluşturduk.

Bu maneviyat yoluna inanan ve ona girenlerle, onlara tâbi olan zürriyetleri ve kendilerine bağlanan hak tâlipleri var ya, onlar kendilerinin Hakk'a vuslat derecesine ulaşamasalar da biz kendilerini onlara katarız. Müşahede nimetinde farklı halde bulunsalar da manevi derecede onlarla beraber olurlar. Bununla birlikte vuslat ehlinin amelinden hiçbir şey noksanlaştırmayız. Bilakis, tarafımızdan bir lutuf ve ihsan olarak, zürriyetlerini ve bağlılarını kendilerine katarız. Bu arada kendilerine katılanlara bolca sevap verilir.

Herkes ameline bağlı olarak muamele görür. Herkesin ruhunun tadacağı nimetler, dünyadaki gayret ve mücâhedesinden fazla olmaz. Derece itibariyle başkasıyla beraber olsa da herkesin manevi tadı, salih ameli ve marifeti nisbetinde olur.

---

[432] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/41.

Biz onlara, ayrıca muamelenin halâvetini ve müşahedenin lezzetini tattırırız. Onlar, marifet cennetlerinde birbirlerine ilâhî muhabbet ve fenâ fillâh şarabının kâsesini sunarlar; mahbuplarının müşahedesine dalarak kendi varlıklarından fâni olurlar. Onlar, bu şarabı biri diğerine ikram ederek silsile halinde şeyhlerinden alırlar. Onlar, tek bir kâse (ilâhî aşk şarabı) üzerinde toplanmışlardır. Onda, hiçbir boş şey yoktur. Yani onu içme halinde nefsin vesvesesi bulunmaz; onların bütün himmetleri (duygu ve düşünceleri) o kâsedeki ilâhî aşkta toplanmıştır. Biri bu konuda der ki:

"Aşk şarabını içmek için oturduğun zaman, sadece kâsenin içindeki şarap hakkında konuş!"

İçine nefsin vesvesesi karışan ilâhî aşk, safi değildir. İlâhî aşk şarabında, ruh nefsin tabiatına çekilerek işlenen bir kötülük de yoktur. Ruh, hakları koruyacağı mekâna (ilâhî hukuku yaşayacağı alana) ve helâl hazlarını alacağı yere indiğinde kötü bir hale bulaşmaz. Bilakis, bütün bunları Allah ile, Allah'tan gelen bir izinle ve Allah için yapar. İlâhî izin ve temkinle iner; yaptığı işi ileri derecede bir yakîn sahibi olarak yapar. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizi de onlardan eylesin.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Orada, elden ele bir kadeh dolaştırırlar ki onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ, onların vuslat şarabını içerlerken daha fazla ilâhî yakınlık elde etmek için şevk ve iştiyak içinde olduklarını belirtti. Sonra içtikleri şeyin de onlara temkin ve istikamet kazandırdığını haber verdi. Onların hali, şatah (dengesiz konuşma) ve kavgaya varmaz. Onlar, dünyada, marifet sarhoşlarının insanlar yanında konuştukları şeyleri konuşmazlar. Kısaca, ilâhî huzurda kabul gören âriflerin hali, hiçbir yönden dünya ehline benzemez."[433]

---

[433] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/352.

Cenâb-ı Hak, cennet sakinlerinin hali hakkında sonra şöyle buyurdu:

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾ وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوا اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فٖى اَهْلِنَا مُشْفِقٖينَ
﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ
نَدْعُوهُ اِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحٖيمُ ﴿٢٨﴾

24. ***Kendilerine tahsis edilmiş hizmetçiler etraflarında dönerler; onlar sanki sedefinde saklı inci gibidir.***

25. ***Cennet sakinleri birbirlerine dönüp** (dünyadaki hallerini) **sorarlar.***

26. ***Derler ki: "Gerçekten biz daha önce** (dünyada) **ailemiz içinde** (âkıbetimizden) **korkardık."***

27. ***"Allah bize lutfetti ve bizi vücudun iliklerine kadar işleyen kavurucu azaptan korudu."***

28. ***"Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz O, iyilik edendir, çok merhametlidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine tahsis edilmiş hizmetçiler etraflarında dönerler."* Kendilerine tahsis edilmiş hizmetçiler, cennet kadehleriyle veya onların bütün hizmetleri için etraflarında dönerler.

Bazıları, onların, kâfirlerin küçük yaşta ölen çocukları olduğunu söylemiştir.

Bazıları da demiştir ki: İlâhî kudret onları gayb âleminden yaratıp cennet ehlinin hizmetine verir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cennet ehlinin derecesi en düşük olanı, hizmetçilerinden birine seslendiği zaman, bin hizmetçi hep bir ağızdan, 'Buyur efendim; emrindeyim!' diye karşılık verir."*[434]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu hizmet ve iltifat, cennete giren müminlerin avamı içindir; mukarrebîn makamındaki âriflere gelince, onlar bir şeyin olmasını düşündüklerinde, seslenmeye ihtiyaç duymadan, bir hizmetçiyle veya hizmetçi olmadan hemen önünde hazır olur.

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cennet ehlinin her birinin etrafında 1000 gılmân (hizmetçi genç) koşar. Her hizmetçi, diğerinden ayrı bir iş görür."[435]

"Onlar, temizlik ve safiyette *sanki sedefinde saklı inci gibidir."* Çünkü her biri, o vakitte en safi ve en parlak halinde bulunur.

Katâde'ye, "Hizmetçinin hali böyledir; peki kendisine hizmet edilen kimsenin hali nasıldır?" diye sorulunca demiştir ki: Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki cennette, kendisine hizmet edilen kimsenin, hizmet edene üstünlüğü, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."[436]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Cennet ehli birbirlerine dönüp* dünyadaki hallerini, amellerini ve Allah katındaki bu nimetleri ne ile hak ettiklerini *sorarlar."* Böylece onların hepsi, hem soran hem de sorulan olur.

"Kendilerine sorulanlar yani hakikatte hepsi *derler ki: Gerçekten biz daha önce* dünyada *ailemiz içinde korkardık;* kalplerimiz Allah'ın haşyetinden titrerdi." Âyete şu manalar da verilmiştir:

Biz, imanımızın alınmasından ve ilâhî emanın elimizden gitmesinden korkardık.

---

[434] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/580; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/65.

[435] Kurtubî, *a.g.e.,* 17/65. Burada hadis olarak verilmiştir.

[436] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/589; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/634.

Biz, iyiliklerimiz reddedilip kötülüklerimizle cezalandırılmaktan korkardık.

Biz, kötü âkıbetten korkardık.

"Allah bize mağfiret ve rahmetini *lutfetti ve bizi vücudun iliklerine kadar işleyen kavurucu azaptan korudu."*

Âyette geçen "semûm" "vücudun içine işleyen sıcak rüzgâr" demektir. Cehennem ateşi de aynı özelliğe sahip olduğu için ona bu isim verilmiştir.

"Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk." Yani Allah'la buluşmadan ve O'na dönmeden önce dünyada, sadece O'na ibadet ediyorduk, başkasına ibadet yapmıyorduk. Yahut O'ndan bizi azaptan korumasını istiyorduk. *"Şüphesiz O, iyilik edendir, çok merhametlidir."* O, kendisine ibadet edilince sevap verir; kendisinden bir şey istenince karşılık verir.

24-28. Âyetlerin Tasavvufî Tefsiri

Âriflerin kalplerinde, yakutlar gibi parlak ve güzel vehbî ilimler ve gayba ait hikmetler dolaşır. Onlar, birbirlerine, vuslat yoluna nasıl girdiklerini, her birinin nefisle mücâhedesinin ve Allah'a seyrinin ne şekilde gerçekleştiğini sorarlar. Bunu, bazan kendilerine verilen nimetlerden bahsetmek, bazan da insanların kendilerine uyması için yaparlar.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Âriflerin konuşmaları, ya içlerinde coşan vecdin kendilerini harekete geçirmesiyle veya müridlere hidayet yolunu göstermek için olur."

Kendilerine Cenâb-ı Hakk'a nasıl vâsıl oldukları sorulan ârifler derler ki:

Biz, vuslattan önce, ailemiz içinde yani insaniyet âleminde haktan kesilmekten ve manevi seyrimizden geri dönmekten ürperirdik; hayvanî ve şeytanî sıfatların, dünyevî şehvetlerin kalbimize sirayet ve bizi istila etmesinden korkardık. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kahrının tecellisi olup kullarının çoğu bu şeylere boyun eğerek O'ndan koptular. Allah Teâlâ, bize lutufta bulundu; bizden olan bir şeyle değil, kendi tarafından gelen desteği ile bizi kendisine ulaştırdı. Bizi yakıcı azaptan korudu. Bu azap, dünya hırsı, geçim korkusu ve kalbin yüce sevgiliden kopup uzak kalmasıdır. Eğer yüce Allah'ın bize lutfu olmasaydı, biz ondan kurtulamazdık.

Biz, vuslattan önce, Cenâb-ı Hakk'a yalvarıp elimizden tutmasını, bizi huzuruna çekmesini, bizi vuslata erdirerek acımasını ve bize iyilikte bulunmasını istiyorduk. Şüphesiz O, bolca ihsanıyla iyilikte bulunan ve kendisine yönelenlere çok merhamet edendir.

Her Şeye Rağmen Davete Devam

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önceden emrettiği şekilde insanları uyarma işine devam etmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَذَكِّرْ فَمَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ
نَتَرَبَّصُ بِه۪ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَاِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّص۪ينَۜ
﴿٣١﴾ اَمْ تَأْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ بِهٰذَٓا اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَۚ ﴿٣٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُۚ
بَلْ لَا يُؤْمِنُونَۚ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَد۪يثٍ مِثْلِه۪ٓ اِنْ كَانُوا صَادِق۪ينَۜ ﴿٣٤﴾ اَمْ خُلِقُوا
مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمُ الْخَالِقُونَۜ ﴿٣٥﴾ اَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ بَلْ
لَا يُوقِنُونَۜ ﴿٣٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَبِّكَ اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَۜ ﴿٣٧﴾ اَمْ
لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ ف۪يهِۚ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍۜ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَهُ
الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَۜ ﴿٣٩﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَۜ ﴿٤٠﴾
اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَۜ ﴿٤١﴾ اَمْ يُر۪يدُونَ كَيْدًاۜ فَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا
هُمُ الْمَك۪يدُونَۜ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

29. ***Resûlüm, sen hatırlat. Rabb'inin nimeti sayesinde sen, bir kâhin ve deli değilsin.***

30. ***Yoksa onlar** (senin için), **"O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını** (ölmesini) **bekliyoruz" mu diyorlar?***

31. ***Onlara de ki: "Bekleyin; ben de sizinle birlikte** (asıl sizin başınıza gelecek felaketi) **bekliyorum."***

32. ***Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?***

33. ***Yoksa, "O Kur'an'ı kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, onlar** (sırf inatlarından dolayı) **iman etmiyorlar.***

34. ***Eğer doğru söylüyorlarsa onun gibi bir söz getirsinler.***

35. ***Yoksa onlar hiçbir şey olmadan** (bir yaratıcı bulunmadan) **mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?***

36. ***Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar.***

37. ***Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da her şeye hükmeden kendileri midir?***

38. ***Yoksa onların, üzerine çıkıp** (gökteki sırları) **dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse onların dinleyenleri,** (kendilerini tasdik eden) **açık bir delil getirsin.***

39. ***Yoksa kızlar O'nun, oğullar da sizin mi?***

40. ***Yoksa sen** (davetine karşılık) **onlardan bir ücret istiyorsun da onlar, ağır bir borç altında mı kalıyorlar?***

41. ***Yoksa gayb ilmi onların yanında da ondan mı yazıyorlar?***

42. ***Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl, inkâr edenler tuzağa düşecek olanlardır.***

43. ***Yoksa onların Allah'tan başka bir ilâhı mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, sen hatırlat."* Yani sen, insanları uyarmaya ve kendilerine öğüt vermeye devam et. *"Rabb'inin nimeti sayesinde sen, bir kâhin ve deli değilsin."* Yani Rabb'inin övgüsü, sana ihsan ettiği peygamberlik ve parlak akıl sayesinde, onların zannettiği gibi bir kâhin ve deli değilsin. Allah onları kahretsin; nasıl da haktan çevriliyorlar!

"Yoksa onlar, senin için, *'O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz' mu diyorlar?"* Yani, "O, bir şairdir; kendisinden önceki şairlerden Züheyr ve Nâbiga gibi, onun da başına zamanın felaketlerinin gelip helâk olmasını bekliyoruz" mu diyorlar.

"Onlara de ki: 'Bekleyin; ben de sizinle beraber bekliyorum." Sizin benim helâkimi beklediğiniz gibi, ben de sizin helâkinizi bekliyorum.

Âyet, onların helâk edileceğini bildiren ilâhî bir tehdittir. Şu durum çokça tecrübe edilmiştir: Kim birinin makamına veya elindekine ulaşmak için ölümünü beklerse ondan önce ölür.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bu birbiriyle çelişen sözleri kendilerine akılları mı emrediyor?"* Çünkü kâhin, keskin zekâlı ve dikkat sahibidir. Deli, aklı kapalı, fikri karışık biridir. Şair, yapmadığı şeyleri söyler. Bu özellikler aynı kişide nasıl toplanır? Halbuki Kureyşliler, Araplar arasında akıllı ve ileri görüşlü kimseler olarak tanınır. Kendilerinden çıkan bu çelişkili sözler onları yalanmaktadır.

"Yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?" Doğrusu onlar, kibir ve inat içinde haddi aşan ve hakka ve doğruya yanaşmayan bir topluluktur.

"Yoksa, 'O Kur'an'ı kendisi uydurup söyledi' mi diyorlar? Hayır, onlar iman etmiyorlar." Bu, onların sözünü rettir. Yani durum, onların zannettiği gibi değildir. Bilakis onlar, küfür ve inatlarından dolayı, yanlış olduğunu herkesin bildiği bu çirkin ve boş sözleri söylüyorlar. Bütün Arap ve acemin benzerini getirmekten aciz kaldığı Kur'an'ı bir beşerin kendiliğinden getirmeye nasıl gücü yeter!

"Eğer doğru söylüyorlarsa onun gibi bir söz getirsinler." Yani eğer onlar, *"Kur'an'ı* Muhammed'in *kendisi uydurup söyledi"* derken doğru söylüyorlarsa, belâgat ve fesahatte Kur'an'ın bir benzerini kendileri getirsinler. Çünkü Kur'an onların dilinde Arapça'dır; kendileri de Arapça'yı fasih olarak konuşan kimseler olup Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Arap dilinde ve belâgatta ortaktırlar. Üstelik onlar, hitabet ve şiirle uzun bir zaman meşgul olmuşlar, nazım ve nesir halinde söz söylemede çok sayıda tecrübeleri mevcut, geçmiş hadiseleri ve haberleri ezberlemede müthiş bir hafızaya sahipler. Şüphesiz, bir şeyi yapmaya muktedir olmak, icap edince onu yapmayı gerektirir. Bu işin gereği ise ortada! Zira onların acziyeti iddia edilmekte, karşılarına delil konmakta ve kendilerine meydan okunmaktadır.[437]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor:

"Yoksa onlar hiçbir şey olmadan (bir yaratıcı bulunmadan) mı yaratıldılar?" Yani onlar, kendilerini yarattığım bu harika ve eşsiz takdirin, hiçbir yaratıcı ve kadir eden olmadan kendiliğinden mi ortaya çıkıp var oldular? Yahut onlar, hikmetsiz ve sebepsiz yere yaratıldılar da kendilerine hiçbir hesap sorulmayacak ve azap edilmeyecek mi?

"Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?" Vücutlarını kendileri mi yoktan var ettiler?

"Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar da bu ikisini yaratana ibadet etmiyorlar? *Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar."* Âyetler üzerinde düşünmüyorlar ki kendilerinin, göklerin ve yerin yaratıcısını bilsinler de sadece O'na ibadet etsinler.

"Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır?" Peygamberlik, rızık ve onların dışındaki diğer şeylerin hazineleri onların elinde de onu kime isterlerse ona mı veriyorlar? *Ya da her şeye hükmeden kendileri midir?"* Onlar, her işin ehli, işlerinde galip ve her şeye hükmetme yetkisine sahipler de işleri diledikleri gibi kendileri mi yönetiyor? Rabb'e ait işleri kendileri mi tedbir edip onları irade ettikleri ve diledikleri şekilde yapıyorlar?

---

[437] Açıklama için bk. Ebüssûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/147-148.

"Yoksa onların, üzerine çıkıp meleklerin konuşmasını ve onlara vahyedilen gayba ait ilimleri *dinleyecekleri bir merdivenleri mi var* ki onları dinleyip de kendilerinin hak, diğerlerinin bâtıl olduğunu bilsinler?" Yahut bilgisiz ve delilsiz olarak tahminle hakkında konuştukları işlerin doğru olduğunu bilsinler ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerinden önce ölüp riyasetin kendilerine kalması gibi boş emellerine ulaşsınlar?

"Öyleyse onların dinleyenleri, kendilerini tasdik eden *açık bir delil getirsin."*

Cenâb-ı Hak sonra, onların akılsız sefih kimseler olduğunu şöyle belirtti: *"Yoksa kızlar O'nun, oğullar da sizin mi?"* Onlar, kendi zanlarına göre hikmet ehli kimseler iken, sevmedikleri varlıkları (kızları) Allah'a tahsis ettiler.

"Yoksa sen tebliğ ve uyarına karşılık *onlardan bir ücret istiyorsun da onlar,* bundan dolayı *ağır bir borç altında mı kalıyorlar?"* Yani taşınması zor ağır bir yükün altına gireceklerinden mi sana tâbi olmuyorlar?

"Yoksa gayb ilmi yani içinde gayba ait bilgilerin yazıldığı levh-i mahfûz *onların yanında da onda olanı mı yazıyorlar* ki ona göre bazı şeyleri kabul, diğerlerini reddediyorlar?"

"Yoksa onlar bir tuzak mı kurmak istiyorlar?" Bu tuzak, müşriklerin Dârünnedve'de toplanarak Hz. Peygamber'i öldürmeyi planlamalarıdır. *"Asıl tuzağa düşecek olanlar inkâr edenlerdir."* O tuzak, onu planlayanların başına geçer; vebali onlaradır. Onların bu planı, kendisine tuzak kurdukları kimseye bir zarar vermez. Onların kurduğu tuzaklar, Bedir günü ve daha sonra kendi başlarına geçmiştir.

"Yoksa onların, kendilerini ilâhî azaptan koruyacak *Allah'tan başka bir ilâhı mı var? Allah, onların ortak koştuklarından yüce ve uzaktır."* Allah onların kendisine şirk koşmalarından yüce ve uzaktır. Yahut Allah, onların kendisine ortak koştuğu varlıkların ortaklığından yüce ve uzaktır.

Allah Teâlâ, "yoksa" ifadesiyle başlayan on bir âyetin sekizinde müşriklerin peygamberlikle ilgili karalamalarından, üçünde de rubûbiyyet konusundaki yanlışlarından bahsetti. Cenâb-ı Hak, bunları Resûlullah'a bir teselli olarak söyledi ve sanki şöyle dedi: Resûlüm, onlar seni tenkit ettikleri gibi, benim hakkımda da olumsuz şeyler söylerler; öyleyse ben onları yakalayıp cezalarını verinceye kadar sen sabret!

29-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ettiği gibi, onun vârislerine de der ki: Ey Resûlullah'ın halifesi (kâmil insan)! Allah'ın övgü ve desteğiyle sen, bir kâhin ve mecnun değilsin; bazı insanlar senin için böyle bir iftirada bulunsalar da sen böyle bir halden uzaksın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Müşrikler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kâhinlik ve delilikten uzak olduğunu bilmekteydiler, fakat onlar, kendisini kötülemek için böyle söylediler. Sefih kimse böyle yapar; o, söylediği şeyden uzak olduğunu bildiği halde birini kötüleyip karalamak için hakkında ileri geri konuşur."[438]

Peygamberlik (ve peygamber) hakkında söylenen bütün şeylerin bir benzeri velilik (ve veliler) hakkında da söylenir. Bu, öteden beri devam edegelen bir kanundur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsan, tabiatı icabı dinin hakikatine karşı soğuk, dünya sevgisi ve nefsanî hazlarına ise düşkün yaratılmıştır. İnsanın bu halden çıkması, ciddi bir gayret ve çabayla dinin ölçüleri üzere Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun halifelerine tâbi olarak mümkün olur.

Resûlullah'ın halifeleri, her devirde seyrü sülûk sahibi meşâyih içinden çıkan rabbânî âlimler ve marifetullahta yüksek pâyeye sahip kimselerdir. Halk, müslüman olduklarını iddia ettikleri halde, genelde meşâyihin gidişatını yadırgar; onların istediği gibi dünyayı terketmeyi, halktan uzaklaşmayı, bütünüyle Allah'a bağlanmayı ve emniyeti talep etmeyi imkânsız gibi görür. Halbuki Allah, meşâyihin kalplerine imanı yazmış ve kendilerini tarafından özel bir ruh ile desteklemiştir. O,

---

[438] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/42.

Hakk'ı talepte samimiyet ve güzel iradedir. Bu ise, *"Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever"* âyetinin meyvesidir. Bu, Allah'ın lutfudur; onu dilediklerine verir." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.[439]

Kuşeyrî, *"Resûlüm, de ki: Bekleyin, ben de sizinle birlikte bekliyorum"* (Tûr 52/31) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hiç kimsenin, bir başkasının malına konmak ve yerine geçmek için onun ölümünü temenni etmesi doğru değildir. Bu sıfatta olan kimse, çok defa emeline ulaşamadan ölüp gider."[440]

Kuşeyrî, muhtasar tefsirinde demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: İnsan, işlerinde ve insanları Allah'a davette çok sabırlı olmalı, kulların yaptığı işlerde Allah'a tevekkül etmeli, nefislerin kabul veya reddettiği bütün hükümlerinde O'na teslim olmalıdır."

"Yoksa onların akılları bunu mu emrediyor?" âyetinden, *"Allah onların şirk koşmasından yüce ve uzaktır"* âyetine kadar anlatılan durumlar, her devirde velileri tenkit edenlerin vasıflarıdır. Bu, onların son derece ahmak ve sefih olduğunu gösteriyor. Allah Teâlâ bizi, bütün bu hallerden kurtarsın.

İnkârda İnat Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak, inkârda inat edenlerin halini açıkladıktan sonra, kendilerini tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَٓاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾
فَذَرْهُمْ حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي ف۪يهِ يُصْعَقُونَۙ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْن۪ي
عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَۜ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا عَذَابًا
دُونَ ذٰلِكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

---

[439] Müfessirimizin yaptığı bu nakil, Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinin dışındaki bir eserindendir. Çünkü elimizdeki tefsirde benzer bir açıklama mevcut değildir (mütercim).

[440] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/42.

44. ***Gökten düşmekte olan parçalar görseler, "Bunlar, üst üste yığılmış bulutlardır" derler.***

45. ***Öyleyse sen çarpılacakları günlerine kadar onları kendi hallerine bırak.***

46. ***O gün tuzakları kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir ve kendilerine yardım da edilmeyecektir.***

47. ***Şüphesiz, zulmedenlere bundan başka bir azap daha var, fakat onların çoğu bilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, gökten* kendilerine azap için *düşmekte olan bir parça görseler,* ileri derecedeki azgınlık ve inatlarından dolayı, *'Bu,* bize yağmur yağdırmak için *üst üste yığılmış bulutlardır' derler."* Onun kendilerine azap için düşen bir parça olduğunu kabul etmezler. Yani onlar azgınlıkta öyle bir noktaya varmışlardır ki eğer biz, onların, *"Yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe sana iman etmeyiz"* (İsrâ 17/92) sözleri üzerine, gökyüzünü üzerlerine parça parça düşürsek, onlar inat ederek, *"Bu, üst üste yığılmış bulutlardır, derler."*

"Öyleyse sen çarpılacakları günlerine kadar onları kendi hallerine bırak." O gün, Bedir'de öldürülerek çarpıldıkları gündür. Bazılarının dediği gibi o, birinci sûra üfürülme anı değildir. Çünkü onunla (Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında yaşayan kâfirler değil) ancak o zamanda hayatta olanlar çarpılacaklardır.[441]

"O gün tuzakları kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir." Kâfirlerin bu tuzağı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında Bedir günü kurdukları tuzak olup o, savaşı başlatmaları ve Resûlullah'ı gizlice öldür-

---

[441] Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir (bk. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/14). Bazı müfessirlere göre, kâfirlerin çarpılacakları gün, sûra ilk üfürülme anıdır (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/602; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/437; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/283). Kurtubî, kâfirlerin çarpılacakları gün hakkında dört görüş nakletmiştir: 1. Kâfirlerin öldükleri gün, 2. Bedir günü, 3. Birinci sûra üfürülme anı, 4. Kıyamet günü (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/72).

meyi planlamalarıdır. Sûra üfürülme anında böyle bir tuzak ve hile kurmaları söz konusu değildir; dolayısıyla onun birinci sûra hamledilmesi uygun değildir.

"Onlardan azabı savmak için *kendilerine* başkaları tarafından *yardım da edilmeyecektir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, zulmedenlere bundan başka bir azap daha vardır."* Yani bu zalimler için, başlarına gelen bu öldürülme azabından önce diğer bir azap daha vardır ki o, Bedir Savaşı'ndan önce yaşadıkları kıtlıktır. Bu kıtlık öyle şiddetli oldu ki kâfirler, kuru derileri ve hayvan leşlerini yediler.

Diğer bir mana şudur: Onlara, bundan başka bir azap daha vardır ki o, kabir azabı ve ondan sonraki ahiret azaplarıdır.

"Fakat onların çoğu, durumun böyle olduğunu *bilmez."* Âyette şuna bir işaret vardır: Onların içinde bunu bilen vardır, ancak o, inadına inkâra devam etmektedir.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Onlar, aslen (hak adına) hiçbir şey bilmiyorlar, çünkü onlar tam manasıyla cahil kimselerdir.

44-47. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Haset ve inat sahibi kimselere, gördükleri mucizeler ve kerametler bir fayda vermez. Yahut haset onun basiretini örter. Öyleyse onları gaflet, şaşkınlık ve kalplerini sarmış kalın perdeler içinde kendi hallerine bırak; onlar ölümle çarpılacakları güne kadar öyle devam etsinler. Marifetin fayda vermediği o günde Hakk'ı tanırlar, ancak o gün pişmanlık ve üzüntü içinde kalırlar. Onlara bundan önce de bir azap vardır. Bu azap, dünyada gam, keder, korku ve endişe içinde zor bir hayat yaşamalarıdır. Fakat onların çoğu bunu bilmezler. Çünkü onlar ancak kendi gibileri görür. Kimin marifet dairesi genişlerse (Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanırsa), hoşluk ve huzur içinde yaşar. Bu kimse, gafillere gizlidir; onun manevi makamını ve derecesini tanımazlar.

Zaferin Anahtarı: Sabır

Cenâb-ı Hak sonra, talep edilen bütün güzelliklere ulaşma vesilesi olan sabrı emrederek şöyle buyurdu:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾
وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

48. ***Rabb'inin hükmüne sabret. Şüphesiz, sen bizim gözlerimizin önündesin*** *(gözetimi ve himayemiz altındasın).* ***Kalktığın zaman Rabb'ini hamd ile tesbih et.***

49. ***Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında da O'nu tesbih et.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun izinde gidenlere buyuruyor ki: *"Rabb'inin hükmüne sabret."* Allah'ın, kâfirlere vaat ettiği güne kadar mühlet vermesine ve bu arada senin onların eziyetlerini çekmene sabret. Yahut Allah'ın senin için takdir ettiği sıkıntıya ve insanların eziyetine sabret.

"Şüphesiz sen, bizim gözlerimizin önündesin." Yani bizim özel korumamız ve himayemiz altındasın; biz seni devamlı kontrol edip gözetiyoruz.

Sabredilmesi istenen hükümden kasıt önceden takdir edilen ilâhî hükümdür. Mana şudur: Senin için takdir ettiğimiz şeye sabret. O, seni terbiye eden, bütün işlerini görüp gözeten ve seni koruyan Rabb'inin hükmüdür. Onda ancak senin faydan ve derecenin yücelmesi vardır.

Âyette, *"Gözlerimizin önündesin"* buyrulması, ona son derece itina gösterildiğini, özel koruma altında tutulduğunu ve her işinin görüldüğünü bildirmek içindir.

"Kalktığın zaman Rabb'ini hamd ile tesbih et." Bir mekândan veya uykudan kalktığın zaman, Rabb'inin haddi hesaba gelmeyen nimetlerine hamdederek onu tesbih et.

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Meclisinden kalktığın zaman, "Sübhânekellahümme ve bi-hamdik" de.

Dahhâk ve Rebî' ise şöyle demişlerdir: "Namaza kalktığın zaman şöyle de: *Sübhânekallâhümme ve bi-hamdik ve tebârakesmük ve teâlâ ceddük ve lâ ilâhe gayrük.*"[442]

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında da O'nu tesbih et."*

Gecenin bazı vakitlerinde O'nu tesbih et; çünkü gece ibadeti nefse daha zor gelir ve gösterişten daha uzaktır. Buradaki tesbihten kasıt, ya geceleyin kılınan namazdır ya da *"Sübhânellâhi ve bi-hamdihi"* şeklinde dille tesbih etmektir.

"Yıldızların batışı sırası" sabahın ışığıyla birlikte yıldızların gözden kaybolmasıdır. Bundan kasıt, gecenin sonudur.

Bazıları, gece yapılacak tesbihin, yatsı namazı; yıldızların batış vaktinde yapılacak tesbihin ise sabah namazı olduğunu söylemiştir.

48-49. Âyetlerin Tasavvufî Tefsiri

Âyette, bela ve sıkıntıya uğrayanlara bir teselli vardır. Kim, başına gelen şeyin ancak kendisini ayakta tutan, koruyan, kendisini her an gören ve her sözünü işiten Rabb'inin hükmü olduğunu bilirse, başına gelen sıkıntı onu korkutmaz; tam tersine hayra özenti ve sevincini artırır. Çünkü o, başına gelen bu sıkıntının, derecesini yükseltmek, nefsin cevherini parlatmak ve onda kalan kötü huyları temizlemek için geldiğini bilir. Hakikatte o, bir ceza değil nimettir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim, Allah'ın lutfunun, kaderinden ayrı olduğunu zannederse bu, onun nazarının (bakışının) kusurundandır."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette deniyor ki: Allah'ın, ezelde hükmettiği şeye sabret; çünkü sabretsen de etmesen de bizim ilk hükmümüz değişmez. Fakat hükmüme sabredersen, benim sabredenlere verdiğim hesapsız sevabı alırsın."

---

[442] Manası şöyledir: Allahım! Sana hamdederek zatını her türlü noksan ve kusurlu sıfatlardan tenzih ederim (yüce ve uzak tutarım). Senin adın mübarek ve yücedir. Azamet ve celâlin uludur. Senden başka ilâh yoktur.

Âyette başka bir işaret daha vardır ki onda şöyle deniyor: Resûlüm, sen sabret; şüphesiz, sen bizim gözetimimiz altındasın; biz ezelî hükmümüze sabretmen için sana yardım ederiz. Nitekim Allah Teâlâ, diğer bir âyetinde şöyle buyurmuştur: *"Resûlüm sabret; senin sabrın ancak Allah iledir"* (Nahl 16/127).

Bazıları âyete şu işârî manayı vermiştir: Resûlüm, şüphesiz sen, bizim gözlerimiz mesabesinde olan kimselerdensin. Cenâb-ı Hakk'ın gözleri mesabesinde olan kimseler, peygamberlerden, meleklerden ve velilerinin büyüklerinden kâmil kimselerdir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri için birer göz mesabesindedirler. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh], Hz. Ali [radıyallahu anh] hakkında söylediği söz de bu manadadır. Hz. Ali, işlediği bir kusur sebebiyle adamın birine vurdu; adam gidip halife Hz. Ömer'e şikâyet etti. O zaman Hz. Ömer,

"Bu adama, Allah'ın gözlerinden bir göz isabet etti" dedi.

Bu şöyle olmaktadır: Ârifler, hakikatin sırrından bir sır elde ederek temkin haline ulaştıklarında, ilâhî zatın gözü (tecelli mahalli) olmaktadırlar. Âriflerden birinin şu sözü bu manadadır:

"Asıl marifet, ismi tanımak değil, isim sahibinin gözü (Cenâb-ı Hakk'ın özel tecelli mahalli) olmaktır. Bu, fenâ fillâh makamında temkin halini elde ederek tasarruf sırrına ulaşmak ve her şeyin sahibi yüce mâbudun müşahedesinde kaybolmaktır."

Allah Teâlâ'nın, *"Rabb'ini hamd ile tesbih et"* âyetinde, sürekli zikir halinde olmaya, zikir içinde kaybolmaya ve Cenâb-ı Hak'la birlikte başka bir varlığı görmekten devamlı O'nu yüceltmeye bir işaret vardır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Tûr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(53) NECM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Necm sûresi Mekke döneminde inmiştir. Altmış iki âyettir. Necm sûresi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kendisiyle peygamberliğini ilan ettiği ilk sûrelerdendir. Sûre, adını ilk âyetin başındaki "en-necm" kelimesinden almıştır. **Necm**, "yıldız" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Yoksa onu (Muhammed) kendisi uyurdu mu diyorlar"* (Tûr 52/33) buyruldu. Allah Teâlâ, bu sûrede onun kendi hevâsından konuşmayacağını yeminle belirterek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ
الْهَوٰىۜ ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَد۪يدُ الْقُوٰىۙ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍۜ
فَاسْتَوٰىۙ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ
قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ ﴿٩﴾ فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِه۪ مَٓا اَوْحٰىۜ ﴿١٠﴾ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ

مَا رَاٰى ﴿١١﴾ اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى ﴿١٣﴾ عِنْدَ
سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى ﴿١٥﴾ اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى
﴿١٦﴾ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Akıp giden yıldıza andolsun ki*

2. *Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla dalıp azmadı.*

3. *O, hevâsından konuşmaz.*

4. *O (konuştukları), ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.*

5. *Onu kendisine çok kuvvetli biri (Cebrâil) öğretti.*

6-7. *O, üstün meziyetli bir melektir. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretinde) doğruldu.*

8. *Sonra (ona) yaklaştı ve iyice sarktı.*

9. *Öyle ki iki yay kadar yahut daha yakın oldu.*

10. *Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.*

11. *Kalbi, (gözünün) gördüğünü yalanlamadı.*

12. *Bu durumda siz, onun gördüğü şey hakkında kendisiyle tartışacak mısınız?*

13-14. *Andolsun ki o, Cebrâil'i bir başka inişte daha (aslî sûretiyle) sidretü'l-müntehânın yanında görmüştü.*

15. *Cennetü'l-me'vâ da onun yanındadır.*

16. *O zaman sidreyi bürüyen bürüyordu.*

17. *Onun gözü kaymadı, haddini de aşmadı.*

18. *Andolsun o, Rabb'inin en büyük âyetlerini gördü.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Akıp giden yıldıza andolsun ki ..."* Bu, Süreyya yıldızıdır yahut herhangi bir yıldızdır.

Âyete, şu şekilde üç mana verilmiştir:

Battığı zaman yıldıza andolsun.

Kıyamet günü, dağılıp döküldüğü zaman yıldızlara andolsun.

Doğduğu zaman yıldıza andolsun.[443]

Allah Teâlâ, yıldızların battığı ve doğduğu ana yemin ederek buyurdu ki: *"Arkadaşınız* Muhammed haktan asla *sapmadı ve bâtıla dalıp azmadı."* Veya bâtıla inanmadı. Buradaki hitap Kureyş'edir. Mana şudur: Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], son derece hak ve doğruluk üzeredir; o, sizin vehmettiğiniz gibi sapkın bir halde ve azgınlık içinde değildir.

Dalâlet, hidayetin zıddıdır; azgınlık ise doğruluğun zıddıdır. Bunların bir kimsede bulunması, onun, hak yola tâbi olmadığını gösterir.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Müfessirlerin çoğunluğu, azgınlık ile dalâleti birbirinden ayırmamıştır. Halbuki aralarında fark vardır: Azgınlık, doğruluk ve istikametin zıddıdır; dalâlet ise daha geniş kullanım alanına sahiptir."[444]

Kureyş'e, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için "arkadaşınız" denmesi şunu bildirmek içindir: Onlar, Resûlullah'ın bütün güzel hallerini görmekte, onun sapkınlık ve azgınlık gibi kendisinden uzak tutulan her şeyden temiz olduğunu bilmektedirler. Çünkü onların kendisiyle uzun bir süre beraber olmaları ve onun muazzam halinin güzelliğini müşahede etmeleri bunu gerektirmektedir.

---

[443] Bazı âlimler, âyette yemin edilen "necm"in Kur'an olduğunu söylemişlerdir. Çünkü necm "parça parça olmak" manasına gelir ki Kur'an, yirmi üç senede parça parça inmiştir. Bazıları, yemin edilen yıldızın Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] olduğunu söylemiştir. Onun akması, mi'racdan yeryüzüne inmesidir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/400; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/77-78). Yıldızın Kur'an manasına geldiği görüşü için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/6.

[444] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 28/242 (Beyrut 1990).

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O, hevâsından konuşmaz."* Yani onun, Kur'an olarak okudukları ve onun dışında söyledikleri asla kendi hevâsından ve görüşünden kaynaklanmıyor. *"O ancak,* Allah Teâlâ tarafından *kendisine bildirilen bir vahiydir."*

Peygamberler ictihad etmez diyen bazıları bu âyeti delil getirmişlerdir. Onlara şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ onların ictihad yapmasına müsaade edip verdikleri kararı tasdik edince o ictihad, hevâdan konuşmak değil, bir vahiy gibi olmaktadır.

"Onu çok kuvvetli bir melek yani Cebrâil *öğretti."* Çünkü o, vahiy getirmede Allah Teâlâ ile peygamberleri arasında bir vasıtadır. Şu olay onun nasıl bir kuvvete sahip olduğunu anlamaya yeter: Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. Lût'un kavmi helâk edilirken, kavminin içinde yaşadığı beldeyi yerin altındaki kara su tabakasından itibaren söküp kanadının üzerinde taşıyarak göğe yükseltti, sonra onları altüst ederek yere fırlattı; hepsi helâk oldu. Semûd kavmine de şiddetli bir sayha attı; hepsi diz üstü çöküp helâk oldular. Hz. Cebrâil'in peygamberlere inişi ve göğe yükselişi bir anda gerçekleşirdi.

"O, her yönden üstün meziyetli bir melektir." O, akılda üstün, dinde metanetli, cüssede heybetli ve görünüşü çok güzel bir melektir.

"Cebrâil, en yüksek ufukta, güneşin doğduğu yerde *bulunuyorken,* aslî sûretine girip *doğruldu."* Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], her vahiy getirişinde girdiği sûrette değil de Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı aslî sûrette doğruldu. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Cebrâil'i Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı aslî sûretinde görmeyi istiyordu. Allah Resûlü Hira dağında bulunuyorken Hz. Cebrâil [aleyhisselâm] kendisine aslî sûretinde doğu tarafından gözüktü, batıya kadar yeryüzünü kapladı ve bütün ufku doldurdu. Onu bu halde gören Allah Resûlü kendinden geçip yüz üstü düştü. Sonra Hz. Cebrâil, Hz. Peygamber'e insan sûretinde gelerek kendisini kucakladı ve yüzünden tozları silmeye başladı.

Deniliyor ki: Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] başka hiçbir peygamber Cebrâil'i gerçek sûretinde görmedi. Hz. Peygamber ise onu, biri yeryüzünde, diğeri de gökte iki defa gerçek sûretinde gördü.

Diğer bir görüşe göre, Cebrâil'in istivâ etmesinin yani doğrulmasının manası, kendisine verilen işleri, kuvvetiyle bihakkın yerine getirmesidir.[445]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Sonra Cebrâil ona, yani Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] *yaklaştı ve iyice sarktı."* Yahut Cebrâil, ufka bağlı olduğu halde oradan aşağı doğru sarkarak Resûlullah'a daha da yaklaştı. *"Öyle ki* ona *iki yay kadar yahut daha yakın oldu."* Hz. Cebrâil'le Resûl-i Ekrem'in arası iki yay mesafesindeydi.[446] Yahut ondan da daha yakın oldu.

"Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti." Yani Allah Teâlâ, Cebrâil vasıtasıyla kuluna, dille ifade edilemeyecek büyük şeyler vahyetti.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisi cennete girmeden diğer peygamberlerin cennete girmesinin haram olduğunu ve yine onun ümmeti cennete girmeden diğer ümmetlerin cennetine girmesini haram ettiğini vahyetti.[447]

Âyetin, mi'rac olayına göre yorumlanması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur:

Ona, son derece kuvvetli, şiddet ve metanet sahibi Allah öğretti. Allah ona, nuru ile ufuk tarafından yani yücelik makamından tecelli etti. Bu nur Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaştı; aralarındaki mesafe iki yay kadar yahut daha yakın oldu.

Buhârî'de geçen bir hadiste şöyle denilmiştir: "Yüce Rab, ona ululuk ve şerefine layık bir yakınlıkla yaklaştı."[448]

---

[445] Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 6/153.

[446] İki yay mesafesi ile kastedilen, ileri derecede yakınlıktır. Bu konuda şöyle denilmiştir: Araplar'ın âdetinde şu vardı: Bir şahıs veya kabile diğeri ile dostluk kurup ittifak anlaşması yapmak istediğinde yaylarını birbirine birleştirirlerdi. Bu, son derece yakınlığı ve samimi dostluğu ifade eder; birinin diğerini koruyacağı manasına gelirdi (bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/48; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 9/257 [Beyrut 2001]).

[447] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/8; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/85.

[448] Buhârî, Tevhid, 37 (nr. 5717).

Allah Teâlâ, peygamberine özel tecellilerini göstermek, ona ikramlarda bulunmak ve zatını tanıtmak için bu yakınlığını artırdı.

İsrâ hadisinde geçtiği üzere Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yüce Allah'ın kendisine şöyle hitap ettiğini işitmiştir: "Ey yaratılmışların en hayırlısı yaklaş! Ey Muhammed, yaklaş!" Resûlullah buyurmuştur ki: *"Rabbim beni zatına yaklaştırdı, nihayet Allah Teâlâ'nın, 'Sonra (ona) yaklaştı ve iyice sarktı. Ona iki yay kadar yahut daha yakın oldu' buyurduğu gibi yaklaştım."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'i arasındaki mesafe, iki yay arasındaki mesafe kadar yahut daha yakındı. Bu yakınlıkla kastedilen, şeref ve ihsan yakınlığıdır, mesafe yakınlığı değildir. Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti."[449]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] *kalbi, gözünün gördüğünü yalanlamadı."* Yani Resûlullah'ın, gözüyle Cebrâil'in aslî sûretini görmesini kalbi yalanlamadı. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın kendisine tecelli ettiği nurdan gözüyle gördüğünü kalbi yalanlamadı. Yani kalbi onu görünce, "Ben bunu tanımıyorum!" demedi. Eğer böyle deseydi, gördüğünü yalanlamış olurdu, çünkü Allah Resûlü onu, gözüyle gördüğü gibi kalbiyle de tanıdı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gözünün gördüğü şeyde kalbi yalan söylemedi; bilakis gözüyle gördüğünü tasdik etti.

Bir hadis-i şerifte, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Rabb'ini gördün mü?" diye sorulunca, *"Rabbim'i kalbimle iki defa gördüm"* buyurmuştur.[450]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah gözümün nurunu kalbime koydu; O'na kalbimle baktım."*[451] Yani gözün nuru basirete yansıdı, böylece basiretiyle gördüğünü gözüyle de gördü.

---

[449] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/48.

[450] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/648 (Hadisi, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim, Kâ'b el-Kurazî yoluyla nakletmişlerdir).

[451] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/64; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/648.

Bir haberde şöyle denilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] arşa ulaşınca, bütün bedeni bir göz gibi oldu (öylece gönül gözüyle birlikte Rabb'ine baktı). Bu rivayetle, görme konusundaki ihtilaf ortadan kalkmaktadır.

Ebû Zer [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Rabb'ini gördün mü?" diye sorunca, Allah Resûlü, *"O'nu nuranî bir halde gördüm"* buyurmuştur.[452]

Diğer bir rivayette Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"O bir nurdur; nasıl (gerçek haliyle) görebilirim ki?"*[453] buyurmuştur.

Diğer bir rivayette, *"Bir nur olarak gördüm"*[454] buyurmuştur.

Özetle, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın zatını, O'nun ceberûtunun nurundan bir nurla tecelli eder vaziyette gördü; Çünkü yüce Allah'ın zatını ancak ilâhî tecelliler vasıtasıyla görmek mümkündür. Bu, tahkik ehli sûfîlerce kabul edilmiş bir durumdur. Nitekim bir şair bu konuda şöyle demiştir:

"Cenâb-ı Hakk'ın zatına, bir mazhar (tecelli ettiği şey) olmadan ulaşılmaz; velev ki insan ona ulaşma hırsıyla kendisini parçalasın!"

Kâ'b, İbn Abbas'a [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, dünyada zatını göstermekle kendisiyle özel olarak konuşmayı Hz. Muhammed'le Hz. Musa arasında taksim etti. Hz. Musa, Allah Teâlâ ile iki defa konuştu; Hz. Muhammed ise O'nu iki defa gördü."[455]

Abdullah b. Abbas'a, "Allah Teâlâ, *'O'nu gözler idrak edemez'* (En'âm 6/103) buyurmuyor mu?" diye sorulduğunda, İbn Abbas, "Yüce Allah, aslî nuruyla tecelli ettiğinde gözler O'nu göremez!" demiştir. O, bu sözüyle şunu demek istiyor: Hak Teâlâ, mahlûkata güçleri derecesinde tecelli etmektedir; eğer aslî nuru ile tecelli etseydi, bütün mahlûkat yanıp kül olurdu. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

---

[452] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/649.

[453] Müslim, İmân, 291; Tirmizî, Tefsir, 53 (nr. 3293). Tirmizî, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh], şöyle dediğini nakletmiştir: "Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'ini gördü." Tirmizî, Tefsir, 53 (nr. 3290).

[454] Müslim, İmân, 292.

[455] Tirmizî, Tefsir, 53 (nr. 3289); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/68; Hâkim, *Müstedrek*, 2/575-576; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/647.

"Allah'ın perdesi nurudur; eğer onu açacak olsaydı, yüce zatının tecellileri, gözünün gördüğü her şeyi yakardı."[456]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bu durumda siz, onun gördüğü şey hakkında kendisiyle tartışacak mısınız?"* Yani bu konuda onunla mücadele mi edeceksiniz? Yahut onunla tartışıp kendisine galip mi geleceksiniz? Sizin böyle bir imkân ve gücünüz yok!

"Andolsun ki o, Cebrâil'i aslî sûretiyle *bir başka inişte daha, sidretü'l-müntehânın yanında görmüştü."* Yahut o, Rabb'ini, özel bir tecelli ve tam bir marifetle diğer bir defa daha gördü.

Özetle, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Rabb'ini, ceberûtunun[457] özel tecellisiyle, sidretü'l-mühtehânın yanında, arşın üstünde yücelik perdelerinin açılmasıyla iki defa gördü. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] Allah Teâlâ'yı, kâinattaki tecellileriyle görmesi ise her zaman olmaktadır; bundan bir an bile uzak değildir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, sidretü'l-mühtehâ, yedinci kat gökte arşın yanında sedir ağacına benzer bir ağaçtır. Ona "mühtehâ" yani son bitiş noktası denmesinin birkaç izahı yapılmıştır. Şöyle ki:

1. Sidretü'l-mühtehâ, cennetin bitiş noktasında ve sonunda olduğu için ona bu isim verilmiştir.

2. Onu hiç kimse ileri geçmemiştir; mahlûkatın bilgisi onda son bulmaktadır; onun ötesini (Allah'tan başka) hiç kimse bilmez.

3. Mahlûkatın ruhları veya şehidlerin ruhları oraya kadar ulaşır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Sidretü'l-mühtehâ öyle bir ağaçtır ki atlı bir kimse onun gölgesinde bin sene*[458] *gitse bitiremez. Onun bir*

---

[456] Müslim, İmân, 293; İbn Mâce, Mukaddime, 13 (nr. 196).

[457] Ceberût: Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait tecelliler âlemi.

[458] Tirmizî rivayetinde yüz sene geçmektedir. Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 9 (nr. 2542); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/39.

yaprağı bütün bir ümmeti kaplayıp gölgelendirir. Onun meyveleri büyük testiler (veya küpler) şeklindedir."[459]

"Cennetü'l-me'vâ da onun yanındadır." O, müttakilerin gireceği cennettir. Yahut o, peygamberlerin, sıddıkların ve şehidlerin ruhlarının gireceği cennettir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Mana şudur: Allah'ın kullarına vaat ettiği bu cennet, sidretü'l-mühtehânın yanındaki cennettir. Bazıları, cennetü'l-me'vânın, içine şehidlerin ruhlarının girdiği başka bir cennet olduğunu söylemiştir, ancak birinci görüş daha doğru ve meşhurdur."[460]

Nil ve Fırat'ın sidretü'l-mühtehânın kökünden çıktığını ve onların cennetten olduklarını bildiren hadis-i şerif de bu görüşü desteklemektedir. Hadis Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçmektedir.[461]

"O zaman sidreyi bürüyen bürüyordu." Yani, sidreyi hakikati vasfedilemez ve dille ifade edilemez şeyler bürürken, onu sidrenin yanında gördü.

Bir rivayette sidreyi, yanında Allah Teâlâ'ya ibadet eden büyük bir melekler topluluğu kaplamıştı. İnsanların, kendisiyle bereketlenmek için Kâbe'yi ziyaret ettikleri gibi, meleklerin de bereketlenmek için sidreyi ziyaret ettikleri söylenmiştir.

Bazıları da sidreyi bürüyen şeyin, altından kelebekler olduğunu söylemiştir.

"Onun gözü kaymadı, haddini de aşmadı." Yani Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] gözü, kendisine gösterilen hayret verici şeyleri görmekten başka tarafa kaymadı, görmesi emredilen şeylerin dışına da yönelmedi.

"Andolsun o, Rabb'inin en büyük âyetlerini gördü." Vallahi o, melekûtun acayipliklerinden ve Ceberût'un sırlarından dille ifade edilemeye-

---

[459] Benzer rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/13; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/405.

[460] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/317-318.

[461] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6 (nr. 3207); Müslim, İmân, 264; Tirmizî, nr. 3346.

cek şeyler gördü. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] Mi'rac gecesinde gördüğü harika olaylar hakkında birçok kitap telif edilmiştir.

1-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, manen uyanık kalplerin semasında parlayan ilim yıldızına yemin etti. Şüphesiz, içinde marifetullah yıldızı doğan ve hakikat güneşi parlayan bu kalp sahibi, haktan sapmaz, bâtıla dalıp azmaz ve hevâsından konuşmaz; çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesi içinde kaybolmuştur. Onda ancak Hak tecelli eder. Onda tecelli eden şey, ancak ilâhî ilham yoluyla gelen bir vahiydir. Onu çok kuvvetli biri getirip öğretti. O, kuvvet ve şiddet sahibi rabbânî vâridattır; çünkü o, Kahhâr olan Allah'ın huzurundan gelmektedir. Bu vâridat neye çarparsa onu yerle bir eder. O vâridat, gayb semasının en yüksek noktasında doğruldu; sonra kalbe yaklaştı ve ona doğru iyice sarktı. Kalbe, iki yay aralığı kadar veya daha yakın oldu. Allah Teâlâ bu vâridat vasıtasıyla kuluna hakikat ve sır ilimlerinden, kaderle ilgili gaybların keşfinden dilediğini vahyetti.

Ârifin kalbi, gördüklerini yalanlamadı, çünkü o haktır. Fakat kulluğun zorluğu, onun vuku bulduğu zamanı tayinden uzaklaştırdı. Kalp, Cenâb-ı Hakk'ın zatının sırlarını başka bir defa kâinata ait tecelli dairesinin dışında ceberût âleminde görmüştü. Onlar, melekût ve mülk âlemini saran latif sırlardır. Kalp onları sidretü'l-müntehânın yanında gördü. O, Muhammedî nurun yaratılış ağacıdır. Âlimlerin ilmi ve şehidlerin ruhu ona yükselir ve onda nihayet bulur. Âriflerin fikirleri onun dairesinin dışına çıkmaz. Âriflerin fikirlerinin ve derin âlimlerin sırlarının barındığı me'vâ cenneti de onun yanındadır.

O vakit sidreyi, yani varlık ağacını bürüyen bürüyordu. Onu bürüyen şey, hakikat güneşinin parlaması anında varlıkları saran fenâ ve yokluk halidir. Basiretin gözü, müşahede ettiği bu sırları yalanlamadı. Onu, hiçbir yer, sema, arş ve kürsî müşahededen perdelemedi; çünkü ârifin gözünde bütün bu âlemler artık ilâhî tecellileri perdelemeyen birer latif varlık haline gelmiştir. Onun gözü, haddini de aşmadı; yani kulluk sınırını aşmadı, aciz bir kul olduğunu unutmadı ki rubûbiyyetin azametinin künhünü bilmeyi arzulasın. Zira Cenâb-ı Hakk'ın azametinin hakikatini bilmek, bu dünyada ve ahirette mümkün değildir. Manevi keşifler ve müşahedenin sürekli artan halâveti içinde manevi terakki ebediyen devam eder.

Gerçekten bu safi kalp, Rabb'inin hayret verici büyük tecellileri gördü; öyle ki kendisini yerin ve göğün içine almadığı Rabb'ini içine alacak duruma geldi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyet hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Bu âyette, Allah'ın habibinin şerefi en güzel şekilde açıklanmaktadır. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], O'nu sidretü'l-mühtehânın yanında bir kez daha gördüğünde, Cenâb-ı Hakk'ı tenzihte mükemmel derecede ilme sahip olduğundan, önceki görüşünün kâinatta yani varlıklardaki tecellilerde olmadığını zannetti. Hak Teâlâ'yı ikinci kez görünce, O'nu yaratılmış hiçbir varlığın perdelemediğini bildi.

Büyük zatların âdeti şöyledir: Şerefli bir kimse kendilerini ziyarete geldiğinde, onu uğurlarken kendisiyle birlikte kapıya kadar yürürler. Allah Teâlâ da habibine olan sevgisinin mükemelliğini göstermek için mi'racda böyle iltifatlar göstermiştir.

Âyette şöyle ince bir işaret daha var: Cenâb-ı Hak, habibine iltibas makamını tanıtmak istedi; bunun için işi (zatına ait tecellileri) farklı gösterdi. Gizli bir tuzak ortaya kondu. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak, sidretü'l-mühtehâ ağacından zuhur etti; Hz. Musa'ya üzüm ağacından zuhur ettiği gibi. Bunu habibinin, kendisini kemal-i marifetle tanıması için yaptı. Çünkü sevgilisini değişik örtüler (farklı haller ve tecelliler) içinde tanımayan kimse ârif değildir. Bunun açıklaması, *'O zaman sidreyi bürüyen bürüyordu'* âyetinde mevcuttur. Allah Teâlâ onu, ne ile ve nasıl bürüdüğünü gizledi. Zira akıllar, onun hakikatini anlayamaz. Hem yüce Allah, mekânlara ve ağaçlara girmekten münezzehtir. Şu halde ağaç, Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri için bir zuhur yeri olmuştur; hem de en latif, en güzel bir zuhur yeri. Onun hakikatini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâye sahibi olanlar, O'nu tanıdıktan sonra, kendisine iman ederler."[462]

---

[462] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/359-360.

Putların Zilleti

Cenâb-ı Hak, zatının azamet ve yüceliğinden bahsettikten sonra, kâfirleri korkutup imana yönlendirmek için, kendisinden başka tapılan putların hakirliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰىۙ ﴿١٩﴾ وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى ﴿٢٠﴾ اَلَكُمُ
الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى ﴿٢١﴾ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى ﴿٢٢﴾ اِنْ هِيَ اِلَّٓا
اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ
اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُۚ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ
الْهُدٰىۜ ﴿٢٣﴾ اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰىۘ ﴿٢٤﴾ فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

19. *Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı?*

20. *Bir de üçüncü olarak öteki (put) Menât'ı?*

21. *Erkek size, dişi O'na ait öyle mi?*

22. *Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim.*

23. *Onlar ancak sizin ve atalarınızın (putlara) taktığı kuru isimlerdir. Allah, onlarla ilgili hiçbir delil indirmedi. Müşrikler sadece zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Halbuki onlara, Rab'leri tarafından yol gösterici geldi.*

24. *Yoksa temenni ettiği her şey insanın mı olacaktır?*

25. *Halbuki ahiret de dünya da Allah'ındır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı? Bir de üçüncü olarak öteki (put) Menât'ı?"* Yani, Allah'tan başka taptığınız şu şeyler hakkında bana bilgi verin; geçen âyetlerde söylendiği şekilde onlarda yüce Allah'ın sahip olduğu kudret ve azametten bir şey mi var ki ibadeti hak ettiler? Yoksa hiçbir kudret ve azametleri yok mu? Yoksa niçin onlara tapıyorsunuz?

Lât ve diğerleri müşriklere ait putlardı.

Lât, Tâif'te olup Sakîf kabilesinin putu idi. Bazıları, onun Nahle denen yerde olup Kureyş'in kendisine taptığını söylemiştir.

Lât, "levâ" fiilinden olup "bükülmek" anlamındadır. Ona tapanlar, önünde bükülerek kendisini tavaf ettikleri için bu isim verilmiştir.

Lât, ism-i fâil olarak "karıştıran" manasına da gelmektedir. Adamın biri bu işle meşhur olmuştu; kavrulmuş buğdayı zeytinyağıyla karıştırıp hacılara yediriyordu. Bu adam öldükten sonra, insanlar onun mezarına toplanıp kendisine tapmaya başladılar.[463]

Uzzâ, bir ağaç olup Câhiliye devrinde kendisine tapıyorlardı. Uzzâ, Gatafanlılar'a ait bir puttu. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Mekke'yi fethedince Halid b. Velîd'i (radıyallahu anh) onu kesmesi için gönderdi. Hz. Halid, onu keseceği sırada içinden dişi bir şeytan çıktı. Şeytan, saçlarını dağıtmış, elini başına koymuş vaveyla atıyordu. Hz. Halid, onun başına vurarak kendisini öldürdü, ağacı kesti. Gelip durumu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) haber verince, Allah Resûlü,

"O Uzzâ idi; artık bundan sonra ebediyen kendisine ibadet edilmeyecek"[464] buyurdu.

Menât, Hüzeyl ve Huzâa kabilelerine ait bir put olup deniz sahiline dikilmişti. Onun Müşellel denen beldede bulunup kendisine Kâ'boğulları'nın taptığı da söylenmiştir. Kurbanlar yanında kesildiği için ona bu isim verilmiştir. Menât'a tapan halk, kurbanlarını onun yanında kesiyorlardı. Kendisiyle bereketlenmek için yanında yağmur duası yapıldığından dolayı ona bu ismin verildiğini söyleyenler de olmuştur.

---

[463] bk. Buhârî, Tefsir, 53 (nr. 4859); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/93.

[464] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/93; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/652.

Şöyle denilmiştir: Müşrikler bu putların isimlerini Allah Teâlâ'nın isimlerini müennes yaparak yani dişilere ait kalıplarda kullanarak elde etmişlerdir. Sanki onlar bunu, bozuk düşüncelerine göre, putları Allah'ın kızları gibi görerek yaptılar. Buna göre Lât, "Allah" isminden; Uzzâ, "el-Azîz"den, Menât da "el-Mennân"dan alındı.[465] Onların bu yaptığını reddeden, *"Erkek size, dişi O'na ait öyle mi?"* âyeti de bunu desteklemektedir.

Âyette verilen mesaj şudur: Allah Teâlâ'nın mülkünde ve melekûtundaki azametinin kemalini, kudretinin hükümlerini, emrinin mele-i a'lâda, yerin altında ve ikisinin arasında nasıl icra edildiğini işittikten sonra, bu hakir putları Allah'ın kızları görmeye devam mı edeceksiniz? Üstelik siz, kızları diri diri toprağa gömmekte ve kendilerinden nefret etmekte iken, bunu nasıl yaparsınız?

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Erkek size, dişi O'na ait öyle mi?"* Yani siz, erkekleri kendinize ait göstermeyi seviyorsunuz; dişileri ise Allah'a nisbet ediyorsunuz. Putlara ve meleklere "Allah'ın kızları" demeniz gibi. *"Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim."* Bu, tam manasıyla bir haksızlık ve zulümdür.

"Onlar yani bu putlar, *ancak sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimlerdir."* Onun bir hakikati yoktur. Siz kalkmış onların ilâh olduğunu iddia ediyorsunuz; halbuki onların böyle bir vasfı yoktur. Siz ve atalarınız bu putlara "ilâh" ismini verdiniz ve bâtıl hevânıza uyarak onların ilâhlığına inandınız!

"Allah, putlarla ilgili, yani onlara ibadet yapılması konusunda *hiçbir delil indirmedi. Onlar,* putlara ilâh ismini verme işinde ve ona göre amel etmede *sadece zanna tâbi oluyorlar;* boş bir düşünceyle yaptıkları işin doğru olduğunu zannediyorlar. *Bir de nefislerin arzusuna* yani devamlı kötülüğü emreden nefislerinin keyfine *uyuyorlar. Halbuki onlara, Rab'leri tarafından yol gösterici* peygamber ve kitap *geldi,* fakat onu terkettiler."

"Yoksa temenni ettiği her şey insanın mı olacaktır?" Hayır, böyle bir şey yok. İnsan, temenni ettiği ve nefsinin arzuladığı her şeye sahip olacak

---

[465] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/93.

değildir. Bu olmayacak işlerden biri de kâfirlerin, putlarının kendilerine şefaat etmesi ve ona benzer boş temennileridir. Mesela onlardan birinin âyette bildirilen şu temennisi de bu kısma dahildir:

"İnkârcı insan dedi ki: Kıyametin kopacağını zannetmiyorum; bununla birlikte eğer Rabbim'e döndürülürsem, benim için O'nun katında çok güzel şeyler vardır!" (Fussılet 41/50).

Onlardan birinin peygamber olmayı temenni etmesi de böyledir.

"Halbuki ahiret de dünya da Allah'ındır." Her ikisinin de mâliki ve hâkimi O'dur. O, şefaati ve peygamberliği dilediğine verir; hevâsıyla boş temennilerde bulunana değil. Âyet, aynı zamanda insanın temenni ettiği her şeyin olmamasının sebebini bildiriyor. Şüphesiz, ahiretin ve dünyanın işlerinin sadece yüce Allah'a ait olması, insanın temenni ettiği şeylerden sadece O'nun dilediği ve razı olduğu şeylerin gerçekleşmesini, diğerlerinin ise olmamasını gerektirir.

19-25. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Âyette bahsedilen putlar, safi tevhide ulaşmamış her insanda değişik isim ve özelliklerde bulunur. Lât putuyla işaret edilen şey, fâni cismanî şehvetlerin ve maddi lezzetlerin sevgisidir. Kim bunlara karşı hırs gösterir ve bütün gayretini onlara ulaşmak için harcarsa o, bu puta tapıyor demektir.

Uzzâ putuyla işaret edilen şey, izzet, makam, baş olma ve diğer kalbî şehvetlerin sevgisidir. Kimin tek derdi bunlar olur ve ömrünü onlara ulaşmak için harcarsa, o, bu puta tapıyor demektir.

Menât putuyla işaret edilen şey, basit dünyada sürekli kalmayı temenni etmek, onda uzun emel sahibi olmak ve ölümden hoşlanmamaktır. Kim böyle olursa o, dünyaya tapan ve Allah'a kavuşmaktan hoşlanmayan biridir. Bu durumda yüce Allah da ona kavuşmayı sevmez. İşte böyle olanlara, yüce Allah'ın, *"Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı? Bir de üçüncü olarak öteki (put) Menât'ı? Erkek size, dişi O'na ait öyle mi? Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim"* (Necm 53/19-22) âyetlerindeki kınama gelir.

Yani siz, nefisleriniz için kemal gördüğünüz şeyleri kendiniz için sevip seçtiniz öyle mi? Ayrıca siz, şu hakir dünyayı, ibadet ve sevgiyi hak etme noktasında Allah'a ortak yaparak, onları Allah'a ortaklığa layık gördünüz ha! O zaman bu, tam bir zulüm ve çok insafsızca bir taksimdir!

Sizin kendisine taptığınız dünya ve hevâ, aslında faydası olmayan birtakım isimlerden ibarettir; kendileri fâni olur, peşlerinden azapları ve kınamaları kalır. Onlara bu isimleri siz ve babalarınız verdiniz, onlarla ilgili şeylere son derece itina gösterdiniz, bütün varlığınızla onlara yöneldiniz. Halbuki Allah, onların peşine düşmeye ve onları elde etmek için bu derece hırs göstermeye dair bir delil ve emir indirmedi. Dünyaya yönenlenler, bunların peşine düşme ve onları elde etmek için hırs gösterme konusunda ancak zanna tâbi oluyorlar. Onlar, bu şeyler şeriatın zâhirine göre mubah olduğu için, onların kalbe zarar vermediğini ve onu Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen perdelemediğini zannettiler. Bu, yanlış bir görüştür. Çünkü kalp için tek bir yöneliş vardır. Eğer kalp, tamamen nefsanî hazlarına yönelirse Allah'tan yüz çevirir; Allah'a yönelirse bu defa O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirir. Bu konudaki diğer açıklamalar için Ahkâf sûresinin 20. âyetinin tefsirine bakınız.

Onlar, ayrıca nefs-i emmârenin arzularına tâbi oluyorlar. Çünkü nefis, ancak içinde hazzı ve hevâsı olan şeylere yönelir. Halbuki onlara, Rab'leri tarafından hak yolu gösteren rehber geldi. Yani onları nefsanî ve kalbî alakalardan (kötü alışkanlık, engel ve bağlardan) uzaklaşarak manevi terbiye yoluna sevkedecek kimseler geldi. Onlar, her devirde kulları Allah'a davet eden terbiye şeyhlerinden Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifeleridir.

Yoksa insan, her temenni ettiği şeyin kendisinin olmasını mı istiyor? Bu olmaz. İnsanın temenni ettiği şeylerden ancak, ezelî inâyette kendine takdir edilen eline geçer. Kul, dünyadan, ahiretten ve Allah Teâlâ'dan ancak kaderde kendisine takdir edilene ulaşır. Bu konuda bir şair der ki:

"Kişi, temenni ettiği her şeyi elde edemez; rüzgâr, gemilerin istemediği yönde eser."

İşin başı ve sonu, dünya ve ahiret Allah'a aittir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, mülkünde ve melekûtunda, dünyevî ve uhrevî bütün âlemlere sahip ve hükmedici olduğuna işaret etmektedir. Aslında insan, dünya ve ahiret işlerinde hiçbir yetkiye sahip değildir. Bilakis ahiret hayatı, Allah Teâlâ'nın sağ elinin idaresi altındadır. Bu, salih amellerden ve güzel işlerden ahirette elde edilecek karşılığı sahiplerine vermeyi gerektirmektedir. Cenâb-ı Hak, el-Vehhâb ismiyle dilediğine lutuf ve cemaline mazhar olması için ihsanda bulunur. Dünya mülkü ise Allah Teâlâ'nın sol elinin idaresi altındadır. Bu da dünyanın elde edilmesi için gerekli şeyleri yaratmayı gerektirmektedir. Bunlar, hatalı şeylere kapı açan dünya sevgisi, habis nefse uymak, alçak tabii hislere tâbi olmaktır. Cenâb-ı Hak, bunu el-Muksıt ismiyle yapmaktadır. Yüce Allah, dilediği kimselerin, kahrına ve celâl tecellilerine mazhar olması için bunları yaratmıştır. Salih ameller O'nun mülkünde bir artma meydana getirmediği gibi, inkâr ve isyanlar da O'nun mülkünden bir şey eksiltmez. Cenâb-ı Hakk'ın her iki eli de dolu olup halka bolca ihsan ve ikramlarda bulunmaktadır."

Bütün Şefaatler Allah'ın İzniyledir

Cenâb-ı Hak sonra, basit putların şefaat etme yetkisine sahip olması bir yana, kendi izni ve rızası olmadan şerefli meleklerin bile şefaat etmeye hak sahibi olamayacağını belirterek şöyle buyurdu:

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ
يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ لَيُسَمُّونَ
الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى ﴿٢٧﴾ وَمَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ
وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾ فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ
ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ
رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى ﴿٣٠﴾

26. ***Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri ancak Allah'ın iznine bağlı olarak, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere fayda sağlar.***

27. ***Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişilerin adlarını verip duruyorlar.***

28. ***Halbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.***

29. ***Onun için bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir.***

30. ***Onların ilme dair ulaşabildikleri nokta budur! Şüphesiz, Rabb'in, yolundan sapanı en iyi bilir. O, hidayete ereni de en iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri ancak Allah'ın iznine bağlı olarak, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere fayda sağlar."* Göklerde nice melekler vardır ki Allah katında herhangi bir vakitte şefaatleri bir fayda sağlamaz; ancak ne zaman Allah onlara, kendisine şefaat edilmesini dilediği ve tevhid inancına sahip müminlerden şefaat edilmeye layık gördüğü kimselere şefaat etmeleri için izin verirse o zaman şefaatleri fayda verir. Onların dışındaki inkâr ve tuğyan ehline gelince, onlar, Allah'ın izninden ve şefaatten binlerce fersah uzaktır. Şefaat konusunda meleklerin hali böyleyse, putların hali nasıl olur düşünün!

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin melekler hakkındaki bozuk inançlarını kınayarak şöyle buyurdu:

"Ahirete ve inkârcılarla isyan edenlere verilecek azaba *iman etmeyenler,* her türlü kusurdan uzak olan *meleklere dişilerin adlarını verip duruyorlar."* Onların, "Melekler Allah'ın kızlarıdır", "Her bir melek Allah'ın kızıdır!" sözleri, meleklere dişi adları vermeleridir. Bunu ahirete iman etmeyenlerin yaptığının belirtilmesi, şunu bildirmek içindir: Onlar öyle çirkin bir işin içinde ve azabın peşindeler ki onu yapmaya ancak hiç imanı olmayan kimse cesaret eder.

"Halbuki onların bu hususta, bu tür isimleri verme konusunda veya melekler hakkında *hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar.* Yaptıkları bir ilme dayanmayıp, sadece babalarını taklittir. *Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez."* Çünkü hak, bir şeyin aslı ve iç yüzüdür; o da ancak ilimle bilinir. Zanna gelince, hakikate ait bilgi konusunda onun bir değeri yoktur. Zanna dayalı ilim ancak amelî konularda ve onları öğrenme noktasında bir değer taşır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onun için sen, bizim zikrimizden yüz çeviren kimselerden yüz çevir."* Yani kesin ilim ifade eden Kur'an'dan yüz çeviren kimselerden yüz çevir. O Kur'an ki öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini içinde bulundurmakta ve ahiretin durumu hakkında uyarmaktadır.

Yahut bizim zikrimizi gereğince yapmayan kimselerden yüz çevir. Çünkü Allah Teâlâ'yı gereği gibi anmak, ahireti, onda rağbet edilecek ve korkulup sakınılacak işleri hatırlamayı peşinden getirir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Sen kendisini Rabb'ine ve ahirete kavuşmaya davet ettiğinde, 'Ahiret diye bir hayat yoktur; hayat sadece dünya yaşantımızıdır!' diyen kimseden yüz çevir."

"Bir de dünya hayatından ve onun süslerinden *başka bir şey istemeyen,* bütün nazar ve dikkatini sadece ona yöneltmiş *kimselerden yüz çevir."*

Bu kimseden yüz çevirmenin manası, onu terketmek ve kendisinden uzaklaşmaktır. Şüphesiz, Kur'an'dan yüz çevirerek bütün himmet ve gayretini dünyaya yönelten ve ona dalan kimseyi, bunların aksi bir şeye davet etmek, ancak inadını ve bâtılda ısrarını artırır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların ilme dair ulaşabildikleri nokta budur!"* Yani onların Allah'ı zikirden ve Kur'an'dan yüz çevirmeleri, bütün iradelerini dünya hayatına hasretmeleri, onların ilim adına ulaştıkları en son noktadır; onlar daha ötesine geçemezler. Bu durumda onlara davet ve irşad bir fayda vermez. Buradaki ilimden maksat, yanlış zanna bağlı her türlü idraktir.

"Şüphesiz, Rabb'in, yolundan sapanı en iyi bilir. O, hidayete ereni de en iyi bilir." Yani Allah, hak yoldan sapanla, hidayet üzere gideni ve onlara

verilecek karşılığı en iyi bilendir. Öyle ise sen, onları davette kendini yorma! Çünkü onlar, dalâletten hiç ayrılmayacak kimselerdir.

26-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Herkesin şefaati, Allah katındaki itibarı ve yetkisi kadardır. Bazan bir veli, kendi zamanındaki bütün müminlere şefaat eder. Bu konudaki açıklama Meryem sûresinin 87. âyetinin tefsirinde geçti.

Melekler hakkında doğru inanç şudur: Melekler, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden latif nuranî varlıklardır. Onlarda, letâfet daha baskındır. Erkeklik ve dişilik özellikleri yoktur. İstedikleri şekle girebilirler.

Allah Teâlâ'nın, *"Onun için bizim zikrimizden yüz çeviren kimselerden yüz çevir"* âyetinde gafillere karışmaktan ve onlarla sohbetten sakındırma vardır. Gerçekten onların sohbeti, kalbi öldürücü bir zehirdir. Bir zaruret yokken onlarla oturup kalkmak bir zayiat ve vakti boşa geçirmektir. Ancak, onlarla oturan kimsenin nuru, onların karanlığına galip gelir ve onları Allah'a çekerse, böyle bir kimsenin onlarla oturması, gafiller için bir kemal sebebidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Tek başına oturmak, avam halkla oturmaktan daha hayırlıdır. Seçkin velilerle oturmak ise uzletten daha faziletlidir; ancak bir kimse kemal halini elde etmişse ona söz yoktur (O, tek başına da güzel hal içindedir)."

"Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri ancak Allah'ın iznine bağlı olarak, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere fayda sağlar" âyetinde şöyle bir işaret daha vardır: Nice semavî safi ruhlar vardır ki onların, tabiata bağlı zulmanî nefislere, onları madde âleminden ruhlar âlemine intikal ettirmek için şefaatçi olmaları bir fayda vermez. Onlar ancak yüce Allah'ın, maddeden manaya intikal etmesini ve ruhların semasına yükselmesini istediği ve kudsî huzurunda bulundurmaya razı olduğu kimselere fayda verirler.

Madde âleminden ruhlar âlemine intikale inanmayan ve ona ulaştıran kimseleri inkâr edenler, kalbe gelen rahmânî düşüncelere, nefsanî düşüncelerin adını vermektedir. Yani onlar, kalplerin hallerini bilmedikleri için, rahmânî olan düşünceyle, nefsanî olanın arasını ayırt edememektedirler. Onların, bunu ayırt edecek bilgileri yoktur. Onlar, bütün inançlarında sadece kuvvetli zanna tâbi olmaktadırlar. Halbuki zan, hakikat adına bir şey ifade etmez. İman makamında ancak delil ve burhana dayalı kesin kanaat fayda verir. İhsan makamında ise ancak Hakk'ı müşahede ve görme fayda verir. Kim bu hali ede etmemişse o, Allah Teâlâ'yı hakiki manada zikirden uzaktır; ondan yüz çevirmek gerekir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatının süsünden başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. Bu onların ilme dair ulaştıkları son noktadır" (Necm 53/29-30). *"Onlar, dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler; ahiretten ise tamamen gafildirler"* (Rûm 30/7).

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde demiştir ki: "Dünyayı, nefsinin şehvetlerine tâbi olarak istemekten yahut dünyayı ahiretten daha çok sevmekten, bir de kalbinin Mevlâ'nın zikrinden uzak bir halde ve ondan yüz çevirmiş olmasından sakın! Şüphesiz bu hal, helâk olanların özelliğidir. Allah Teâlâ'nın, *"Bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatının süsünden başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir"* âyeti buna işaret etmektedir.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye, "Efendim, asrınızdaki insanlara ne ile üstünlük sağladınız; halbuki sizde (herkesten ayrı olarak yaptığınız) büyük bir amel göremiyoruz!" diye sorulduğunda, hazret şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] emrettiği bir hasletle üstün geldim; o da sizden gelecek menfaatten ve dünyanızdan yüz çevirmektir."

Şüphesiz, Allah, O'na vuslat yolundan yüz çevirenleri en iyi bilir. O, bu yola gireni de en iyi bilmekte, ona yardım etmekte ve kendisini ilâhî huzuruna çekmektedir. Şüphesiz bütün işler O'nun elindedir.

Nefsinizi Temize Çıkarmayın

Cenâb-ı Hak, göklerin ve yerlerin hükümranlığının kendisine ait olduğunu, herkese yaptığının karşılığını vereceğini, kimsenin kendisini temize çıkarmamasını, herkesin halini en iyi yüce zatının bildiğini belirterek şöyle buyurdu:

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اَسَٓاؤُا بِمَا
عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰىۚ ﴿٣١﴾ اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ
كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَۜ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِۜ
هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِي
بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْۚ فَلَا تُزَكُّٓوا اَنْفُسَكُمْۜ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰىۚ ﴿٣٢﴾

31. ***Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. O,*** *(hepsinin halini en iyi bildiği için),* ***kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandıracak, iyilik edenleri de en güzel şekilde mükâfatlandıracaktır.***

32. ***Onlar, ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir. Şüphesiz, Rabb'inin bağışlaması çok geniştir. O sizi, topraktan yarattığında ve annelerinizin karnında cenin halinde bulunuyorken halinizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, haramlardan sakınan takva sahiplerini en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şey,* yaratılış ve mülk olarak *Allah'a aittir;* ne müstakil ne de ortak olarak O'ndan başkasına ait değildir. O, hepsinin halini en iyi bildiği için, *kötülük edenleri yaptıklarıyla,* yaptıkları kötü işlerin cezasıyla veya yaptıkları kötü işler sebebiyle *cezalandıracak; iyilik edenleri de en güzel şekilde mükâfatlandıracaktır.*" Bu mükâfat, cennettir.

Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, bu ulvî ve süflî âlemi (gökleri ve yeri) yarattı, onda kudretiyle cemali ve celâli arasında tasarrufta bulundu. Bunu, iyilik ve kötülük yapan mükelleflere amellerinin karşılığını vermek için yaptı. Çünkü dostlarına yardım edip ikramda bulunmak ve düşmanlarını kahredip alçaltmak sultanın şanındandır.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu âyeti, önceki âyete bağlayarak düşündüğümüzde mana şöyle olur: Şüphesiz, Rabb'in, hak yoldan sapanı ve hidayet üzere gideni çok iyi bilir. O, herkesin halini en iyi bildiği için, her birine hak ettiği karşılığı verir. Yani O, her şeyi noksansız bilir, her şeye tam manasıyla gücü yeter. O, mükelleflerin bütün hallerini bilir ve ona göre kendilerine karşılık verir. Hiç kimse O'nu, istediğini yapmaktan alıkoyamaz; çünkü göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun mülküdür; O'nun kahrı ve hükümranlığı altındadır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.*"

Büyük günah, azabı büyük olan ve hakkında özel tehdit bulunan günahlardır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Büyük günahlar hakkında söylenecek söz şudur: Dünyada kendisine had (belirli ceza) uygulanan yahut hakkında ahirette azap tehdidi veya lânet ve benzeri şeyler bulunan bütün günahlar büyük günahtır."

Onlar, fuhşiyattan yani çirkin ve hayâsız işlerden de çekinen kimselerdir.

Fuhşiyat, büyük günahlardan çirkin olanlardır. Âyette sanki şöyle denilmiş oluyor: Onlar, büyük günahlardan ve özelikle onların içinde çirkin ve hayâsızlık olanlardan kaçınırlar.

Şu da muhtemeldir: Büyük günahlarla içinde sadece Allah'ın hakkı bulunan günahlar kastedilmiştir, fuhşiyatla ise içinde kul hakkıyla birlikte Allah'ın hakkı bulunan günahlar kastedilmiştir.

"Az ve küçük günahlar hariç!" Büyük günahlardan sakınan kimselerin küçük günahları affedilmiştir.

Şunların küçük günahlara girdiği söylenmiştir: Kasıt olmadan harama bakmak, biriyle alay etmek, helâl olmayan öpme, kalpten günahı geçirmek.

Bazıları, küçük günahı şöyle tarif etmiştir: Küçük günah, Allah Teâlâ'nın, dünyada kendisi için belirli bir ceza koymadığı ve ahirette bir azap tehdidinde bulunmadığı kusurlardır.

"Şüphesiz, Rabb'inin bağışlaması çok geniştir." Şöyle ki O, büyük günahlardan sakınan kimselerin küçük günahlarını affeder. Yahut dilediği kimsenin tövbe etmeden günahlarını affeder. Bu açıklama daha güzeldir.

"O sizi, Âdem'in bünyesinde *topraktan yarattığında ve annelerinizin karnında* farklı tavır, şekil ve sûrette *cenin halinde bulunuyorken* halinizi *en iyi bilendir."* Sizin hiçbir haliniz ve ameliniz O'na gizli kalmaz.

"Bunun için nefsinizi temize çıkarmayın." Nefsinizin çokça salih amel yaptığını, bolca hayır ve taatlerde bulunduğu söylemeyin. Yahut nefsinizin günahlardan temiz ve pak olduğunu söylemeyin; onu övmeyin, nefsinizin benliğini ezin. Şüphesiz, Allah, siz Hz. Âdem'in sulbünden çıkmadan evvel ve annelerinizin karnından dünyaya gelmeden önce, içinizde kimin günahlardan tertemiz ve takva sahibi olacağını bilmektedir.

Bir rivayete göre âyetin iniş sebebi şudur: Bazı insanlar güzel ameller yapıyorlar, sonra da, "Namazımız, orucumuz ve haccımız!" diyerek yaptıkları amelleri dile getiriyorlardı; onları uyarmak için bu âyet indi.

Bu, kendini beğenme ve gösteriş yapma durumunda yasaktır; Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimeti itiraf etmek ve sahibini zikretmek için yapılırsa o câizdir. Çünkü taat ile sevinmek de bir taattir. Nimeti dile getirmek onun şükrüdür. En güzeli şudur: Nimeti dile getirirken ve ona şükrederken, kul, önce kendi kusurunu sonra nimeti dile getirmelidir. Mesela şöyle demelidir: Biz cahil kimselerdik; Allah bize ilim öğretti. Biz, hak yoldan sapmış idik; Allah bizi doğru yola ulaştırdı. Biz, gaflet içindeydik; Allah bizi uyandırdı. Diğer durumlar için de böyle yapmalıdır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin insanları birbirini övmekten sakındırmayı kastetmesi de muhtemeldir. Bu durumda âyet, sadece işittikleriyle birini temize çıkarmaktan yahut birinin kesin kurtulduğunu söylemekten sakındırmaktadır. Osman b. Maz'ûn [radıyallahu anh] vefat ederken, onun cennetlik olduğunu söyleyen bir yakınını, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyarması da bu kısma girmektedir. Bir ordu komutanının veya devlet başkanının, görevlendirdiği bir şahsı, örnek alınması veya insanları hayra teşvik için tezkiye etmesi, onu övmesi ve güzel hallerini dile getirmesi câizdir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir'i [radıyallahu anh] ve diğer bazı sahabileri övmüştür. Mahkemede, şahitlerin tezkiyesi (güzel haline şahit oldukları biri hakkında övücü sözler söylemeleri veya şahitlerin güvenilir olduklarının tesbit ve tescili) de câizdir; çünkü bunda zaruret vardır. Tezkiyenin aslı, takvadır; yani gizli açık bütün kusurlardan uzak ve temiz olmaktır. Allah, insanlar içinde kimin takvalı olduğunu sizden daha iyi bilir."[466]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Bu günahlar nefsin taşıdığı özelliklerden, cibilliyetindeki huylardan, ilk yaratılışında bulunan toprağa ait maddelerden, rahimlerde birbirine karışan nutfelerin değişik evrelerdeki yaratılış ve farklı tavırlarından nefse girmektedir. Bunun için Allah Teâlâ, günahların peşinden, '*O, sizi, topraktan yarattığında ve annelerinizin karnında cenin halinde bulunuyorken halinizi en iyi bilendir*' buyurdu."[467]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah, haramlardan sakınan takva sahiplerini en iyi bilendir."* Öyle ise halinizi insanların bilmesiyle değil, Allah'ın bilmesiyle yetinin. İnsanların övgüsüne değil, Allah'ın vereceği karşılığa bakın. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[466] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/205.

[467] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/388-389; a.mlf., *Kalplerin Azığı*, 2/235.

31-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlarda bulunan müşahede nurları ve nefislerde bulunan kulluk edepleri Allah'a aittir. O, madde âleminde nefislerine bağlanıp kalarak kötülük yapanların cezasını vermek ve ihsan makamına yükseleceklerine iman edenlere en güzel karşılığı bahşetmek için ruh ve nefsi böyle yarattı.

İhsan makamındaki müminlere verilecek en güzel karşılık marifettir, çünkü onlar madde âleminden ruhların âlemine yükselmişlerdir. Onlar, büyük günahlardan sakınan kimselerdir. Onlar için büyük günah, sevdikleri Cenâb-ı Hakk'ın varlığıyla birlikte kendi varlıklarını görmek ve madde âlemine bağlanıp kalmaktır.

Onlar, fuhuş olan çirkin işlerden de sakınırlar. Onlar için çirkin iş, Allah'ın kudretinin bir tecellisi olarak ortaya çıkan şeylere itiraz etmek ve Allah'ın yücelttiği şeyi gözlerinde küçük görmektir. Ancak kalbe gelip orada yerleşmeyen düşünceler hariç (Büyük günah ve fuhşiyattan sakınanlar için Allah onları affetmiştir).

Kuşeyrî demiştir ki: "Âriflere göre büyük günah üçtür. Bunlar, nefs-i emmârenin sevgisi, nefsin çirkin arzularına uyma arzusuyla yanıp tutuşan hevânın sevgisi ve bütün hataların başı olan dünya sevgisidir. Bu sevgilerin her birinin kendisinden ayrılmayan çirkin bir yönü vardır. Nefsi sevmenin çirkin yönü, onun tabiatına bağlı arzulara uymak ve dine aykırı davranmaktır. Hevâyı sevmenin çirkin yönü, dünyayı ve onun şehvetlerini sevmektir. Dünyayı sevmenin çirkin yönüne gelince o, Allah'tan yüz çevirmek ve O'nun dışındaki varlıklara (mâsiva) yönelmektir.

'*Ancak küçük kusurlar affedilir.*' Yani beşerî hayatın zarureti gereği hevâya, nefse ve dünyaya meyletmek affedilir. Bu zaruret, bedeni dinlendirmek ve dünya hazlarından az bir miktar elde etmektir. Bu hazlara ulaşırken niyet, nefsin ve bedenin haklarını korumak olmalıdır; yoksa sırf keyiflenmek için olmamalıdır. Bu hazları, üzerindeki hakları korumak için alanlar affedilmiştir; keyiflenmek için alanlar aldanmıştır."

"*Şüphesiz, Rabb'inin bağışlaması çok geniştir.*" O, sevdiği kulun kusurlarını örter, onu gaybın hazinelerine ve ilâhî huzura ulaştırır. "*O, sizin* *halinizi en iyi bilendir."* Çünkü sizi ilk olarak beşer sıfatında O yarattı ve sizi ruhanî âleme yükseltti. Siz başlangıçta annelerinizin karnında bir cenin halindeydiniz yani hevâ, gaflet ve kâinat dairesi içindeydiniz. Sizi sırf lutuf ve ihsanıyla oradan çıkardı. Öyle ise nefislerinizi temize çıkarmayın; ona rıza gözüyle bakmayın yahut safiyetini bulmadan önce ona kemalat hallerinden hiçbir şey nisbet etmeyin.

Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanın nefsini tezkiye etmesi (onu övmesi ve kusurdan uzak olduğunu söylemesi), kalbinin perdeli olduğunun göstergesidir. Çünkü en yüksek hedefe (ilâhî huzura) cezbedilen ve Rabb'ini müşahede içinde kaybolan kimse, nefsini tezkiye etmez."[468]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, kulun manevi seyir halinde olduğu sürede böyledir; Hakk'a vuslat gerçekleştiğinde ise onun (kendisine ait göreceği ve öveceği) bir nefsi kalmaz; o, övdüğü zaman sadece Rabb'ini över. Yüce Allah, mâsivadan sakınan kimseleri en iyi bilir.

Nefsini Övmenin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, nefsini tezkiye edenin (onu taşımadığı özelliklerle öven ve insanları aldatan kimsenin) cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَرَاَيْتَ الَّذ۪ي تَوَلّٰىۙ ﴿٣٣﴾ وَاَعْطٰى قَل۪يلًا وَاَكْدٰى ﴿٣٤﴾ اَعِنْدَهُ عِلْمُ
الْغَيْبِ فَهُوَ يَرٰى ﴿٣٥﴾ اَمْ لَمْ يُنَبَّاْ بِمَا ف۪ي صُحُفِ مُوسٰىۙ ﴿٣٦﴾ وَاِبْرٰه۪يمَ
الَّذ۪ي وَفّٰىۙ ﴿٣٧﴾ اَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۙ ﴿٣٨﴾ وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا
سَعٰىۙ ﴿٣٩﴾ وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰىۙ ﴿٤١﴾

33. *Şimdi gördün mü o yüz çevireni?*

34. *Azıcık verip sonra keseni?*

---

[468] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/53.

35. *Gaybın bilgisi onun yanında mı ki o gerçeği biliyor?*

36-37. *Yoksa Musa'nın ve o çok vefalı İbrahim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine bildirilmedi mi?*

38. *Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.*

39. *İnsana çalışmasının (karşılığı) dışında bir şey yoktur.*

40. *Şüphesiz o, çalışmasının karşılığını ileride görecektir.*

41. *Sonra ona, yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şimdi gördün mü o* imandan *yüz çevireni? Azıcık verip sonra keseni?*" Yani yaptığı ihsanı kesip vermeyeni!

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyet, imandan sonra inkâra sapan kimse hakkındadır."

Âyetin Velîd b. Mugîre hakkında indiği söylenmiştir. Velîd, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olmuştu. Kâfirlerden biri onu ayıplayarak, "Koca atalarının dinini terkettin ve onların ateşte olduğunu düşünüyorsun öyle mi?" dedi. Velîd, "Allah'tan korkuyorum!" dedi. Bunun üzerine adam, Velîd'e, eğer kendisine malından bir miktar verir ve şirke geri dönerse, onun yerine Allah'ın azabını üstleneceğine söz verdi. Bu aldanmış adam da öyle yaptı; kendisini ayıplayan adama, söz verdiği malın bir kısmını verdi, sonra cimrilik edip vermeyi kesti.[469]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Gaybın bilgisi onun yanında mı ki o gerçeği biliyor? Yoksa Musa'nın* Tevrat'ındaki *ve o çok vefalı İbrahim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine bildirilmedi mi?*"

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] çok vefalı olması şöyle açıklanmıştır:

Hz. İbrahim, imtihan edildiği yahut yapması emredilen hükümleri tam olarak yerine getirdi.

Allah'a verdiği sözü hakkıyla yerine getirdi.

---

[469] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/72; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/103.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e neyi yapmasını emrettiyse onu tam olarak yerine getirdi."

Atâ b. Sâib'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. İbrahim, yaratılmış varlıklardan bir şey istememeye söz verdi. Ateşe atıldığı zaman Cebrâil kendisine,

"Bir ihtiyacın var mı?" diye sordu, Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"Senden bir isteğim yok! Rabbim'e gelince, O zaten benim halimi görüyor' dedi."

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "İbrahim [aleyhisselâm], 'Allah bana yeter' sözünün gereğini yerine getirdi, onun için kendisine, 'Çok vefalı İbrahim' dendi."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Hz. İbrahim, günün başında dört rekât namaz kılarak her günün amelini tam olarak yerine getirdi* (Bunun için ona, "Çok vefalı, amelini hakkı ile yerine getiren İbrahim dendi)." [470] Bu namaz, kuşluk namazıdır.[471]

Rivayete göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Size Allah Teâlâ'nın, halili İbrahim'e, 'çok vefalı' demesinin sebebini söyleyeyim mi? O, her sabah ve akşam,*

'Öyle ise akşama girdiğinizde ve sabaha çıktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin' (Rûm 30/17-18) *âyetini okurdu (ve Allah'ı tesbih ederdi).*"[472]

Hz. İbrahim'e, "çok vefalı" demesinin sebebi hakkında şöyle denilmiştir: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], İslâm'ın amellerini tam olarak yerine getirdiği için ona bu sıfat verildi. Bunlar otuz tane amel olup on tanesi Tevbe sûresinin 111-112. âyetlerinde, on tanesi Ahzâb sûresinin 35. âyetinde, on tanesi de Mü'minûn sûresinin 1-10. âyetlerinde geçmektedir."[473]

---

[470] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/78; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/415.

[471] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/292.

[472] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/77; Ahmed, *Müsned*, 3/439.

[473] Benzer bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/660-661.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], bedenini Allah için ateşe teslim ettiği, oğlunu kurban ettiği ve yiyeceğini misafirlerle paylaştığı için kendisine bu sıfat verildiği de söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], her gün 1 fersah[474] yol yürüyüp sofrasında konuk edeceği misafir arardı. Misafire rastlarsa onu evine getirip ikramda bulunur; yoksa o gün oruca niyet ederdi.[475]

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm], önce söylenmesi, onun sahifeleri olan Tevrat'ın daha fazla ve daha meşhur olmasındandır.

Cenâb-ı Hak sonra, onların sahifelerinde bulunan hükümleri şöyle açıkladı:

"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez." Yani günah işleyen hiçbir nefis, başka bir nefsin günahını üstlenmez; bilakis her nefis sadece kendi günahını taşır, onun azabını görür.

"İnsan için çalışmasının (karşılığı) dışında bir şey yoktur." Bu da Hz. Musa'nın ve İbrahim'in sahifelerinde bulunan bir hükümdür. Yukarıda bir insanının başkasının günahını üstlenerek ondan zararı giderip kendisine fayda vermesinin mümkün olmayacağı açıklandıktan sonra, bu âyette de insanın, başkasının amelinden bir fayda görmeyeceği bildirildi. Sahih hadislerde, ölen kimse adına sadaka vermenin ve hacca gitmenin ve benzeri işlerin câiz olduğunu bildiren haberlere gelince, bunları yapan kimse, ölen adına niyet ettiği zaman ona bir fayda verir; çünkü o, ölenin vekili gibi olup ameli onun adına yapmaktadır.

İbn Atıyye, âlimlerin çoğunluğunun âyete "muhkem" dediğini, dolayısıyla hükmünün geçerli olup devam ettiğini belirtmiştir.[476]

Âyette geçen "insan" lafzı, bütün insanları içeren bir kelime olmakla birlikte tahsis edilmiş olup kasıt kâfirlerdir. Kur'an'daki "el-insan" lafzı incelendiğinde ortaya çıkan budur. Mümine gelince, onun, başkasının amelinden fayda göreceğini gösteren naslar (âyet ve hadisler) mevcuttur. Bu fayda, sadaka veren kimse onu, ölen kimseye niyet ederek verdiğinde gerçekleşir. Ölen kimse için yapılan dua, şefaat, istiğfar ve benzeri şeyler de ona fayda verir. Yoksa bunların dinimizce emir ve tavsiye edilmesinin bir faydası olmazdı. Şu halde âyette geçen insanla, kâfirin kastedildiği ve hükmün ona tahsis edildiği söylenebilir.

---

[474] 1 fersah, 5,762 kilometredir.

[475] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/160.

[476] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/206.

Yahut âyette kastedilen çalışma, namaz gibi başkası adına yapılamayan işlerdir.

Özetle deriz ki: İman öyle bir ameldir ki mümine, başkasının çalışmasıyla fayda temin etmektedir. İmanı olmayan kimse için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.[477]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sevap getiren işlerde, onlarda başkasının çalışmasından fayda görülebilir. Güzel ameli yapan mümin, onunla diğer mümine sevabını ulaştırmaya niyet ederse bu fayda gerçekleşir. Kalpteki manevi örtüleri kaldırmaya, perdeleri açmaya ve mukarrebînlerin makamında terakki etmeye gelince, âyet, bu konuda açık ve herkes için geçerlidir; onda tahsis yoktur.

İnsan için müşahedenin ve Allah'a yakınlığın halâveti (manevi lezzeti), ancak mücâhedesindeki gayreti ve çalışması ölçüsündedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Şüphesiz o, çalışmasını ileride görecektir."* Yani insanın çalışması, kıyamet günü, amel defterinde ve mîzanında kendisine arzedilir, bütün işleri açılıp önüne konur. *"Sonra, yaptıklarının karşılığı kendisine tam olarak verilir."* Her kula, yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir. Hak ettiği azaba, bir ekleme yapılmadığı gibi, tahakkuk eden sevapta da bir noksanlaştırma yapılmaz.

---

[477] Bu zat, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî (v.1036/1626) olup, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiye ile meşhurdur. Buradaki nakil de bu hâşiyedendir.

33-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Seyrü sülûk yoluna giren, bu yolda malını veren ve Mevlâ'sının huzuruna yöneldikten sonra, ondan vazgeçip geri dönen kimseyi gördün mü? Nefsi onu boş temennilere düşürdü, hak yolunda bir şey vermeden ve hiçbir mücâhede etmeden de Allah'a ulaşılır diye kendisini aldattı, böylece o, seyrü sülûkü bırakıp nefsiyle meşgul oldu.

Yahut onu, bir başkası aldattı, kendisini seyrü sülûkten geri çevirdi, ona seyrü sülûk olmadan da Allah'a ulaşılacağını söyleyerek kendisine güvence verdi. Gayb bilgisi onun yanında mı ki bir vasıta (kâmil mürşid) ve nefisle mücâhede olmadan Allah'a ulaşılacağını bildi? Gittiği yolun sonunu gördü de mi böyle konuşuyor?

Yukarıdaki âyetlerde anlatılan durum, işaret yoluyla şu kimselerin haline uymaktadır: İnsanlardan biri, bir şeyhin sohbetine (terbiye halkasına) girer. Ona (dinî hizmetlerde kullanması için) malından verir, nefsiyle hizmetinde bulunur. Sonra ondan vazgeçer, geri döner, başkasına meyleder. Bu kimseden bir hayır gelmez.

Onun yanında gayb bilgisi mi var ki birinci şeyhinin kendisine fayda vermeyeceğini bildi de onu terkedip başkasına gitti? Halbuki onun manevi fethi ilk şeyhinin elindedir. Şeyh, onun yararına ve zararına olan şeyleri görür ve ona göre muamele eder. Bu durum, sohbetine girilen şeyh, manevi terbiye için yetkin ve izinli ise böyledir. Yoksa ehliyetsiz ve yetkisiz kimseler, manevi terbiyede insana bir fayda vermez; ondan uzaklaşmak gerekir.

Yoksa bu seyrü sülûk yolundan vazgeçen kimseye, Hz. Musa'nın ve Hz. İbrahim'in sahifelerinde geçen şu hükümler bildirilmedi mi?

Hiç kimse, bir diğer insanın yerine nefis mücâhedesi ve riyâzet yapamaz.

Herkesin Cenâb-ı Hakk'ı müşahededeki lezzeti, bu uğurdaki mücâhedesi (gayret ve ameli), nefsini ve malını feda etmesi ölçüsündedir. Herkesin amelinin sonucu görülür. Yani herkesin mücâhedesinin eseri, güzel ahlâk, ağırbaşlılık, sükûnet, sevenlerdeki güzellik ve âriflerdeki hoş sima olarak gözükür.

İmam Kuşeyrî, manevi yoldaki çalışmaları şu şekilde dört kısma ayırmıştır:

"**Birincisi,** nefsi tezkiye etmek ve temizlemek için yapılan çalışmadır. Bunun neticesi, sahibine cennet nimetlerini kazandıran salih amellere yönelmektir.

İkincisi, beşerî karanlıkların kirinden ve tabiata bağlı kusurların perdesinden kalbi temizlemek için yapılan çalışmadır. Bunun neticesi, içine ilâhî vâridatların girmesine hazır olması için kalbin dünya sevgisi, baş olma hırsı, haset ve diğer manevi hastalıklardan kurtulup sıhhat bulmasıdır.

Üçüncüsü, ruhun arınması için yapılan çalışmadır. Bu arınma ruhun, keramet talebinden, makamlara bağlanıp kalmaktan ve taatlerin halâvetiyle aldanmaktan kurtulması için yapılır ki bunun sebebi ruhu müşahede makamlarına ulaşmaya ve yüce zatın sırlarını taşımaya hazır hale getirmektir.

Dördüncüsü, sırrın arınması için yapılan çalışma olup o, sırrın ilâhî sıfatlarla ve rabbânî ahlâklarla süslenmesi için yapılır. Bundaki hedef, fenâ fillâh ve bekâ billâh makamına ulaşmaktır. Bu makam, seyrü sülûkün nihayeti ve zirve noktasıdır." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.[478]

Sonuçta Varış Yüce Allah'adır

Cenâb-ı Hak sonra, bütün mücâhedelerin ve seyrü sülûklerin sonucunun kendisine ulaşmak olduğuna işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰىۙ ﴿٤٢﴾ وَاَنَّهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰىۙ ﴿٤٣﴾ وَاَنَّهُ هُوَ
اَمَاتَ وَاَحْيَاۙ ﴿٤٤﴾ وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ
اِذَا تُمْنٰىۖ ﴿٤٦﴾ وَاَنَّ عَلَيْهِ النَّشْاَةَ الْاُخْرٰىۙ ﴿٤٧﴾ وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰىۙ

---

[478] Kuşeyrî'nin açıklamaları için bk. *Letâifü'l-İşârât*, 6/54-55.

﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰى ﴿٤٩﴾ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولٰى ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَا
فَمَا أَبْقٰى ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغٰى ﴿٥٢﴾
وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوٰى ﴿٥٣﴾ فَغَشّٰيهَا مَا غَشّٰى ﴿٥٤﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى
﴿٥٥﴾ هٰذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولٰى ﴿٥٦﴾ أَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ
دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾ أَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ
وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

42. *Şüphesiz, sonunda varış Rabb'inedir.*

43. *O'dur güldüren ve ağlatan.*

44. *Öldüren ve dirilten.*

45-46. *Rahme atılan meniden* (spermden) *erkek ve dişi çifti yaratan.*

47. *Doğrusu tekrar diriltmek de O'na aittir.*

48. *Zengin eden de yoksul bırakan*[479] *da O'dur.*

49. *Doğrusu O, Şi'râ'nın Rabb'idir.*

50-51. *Şüphesiz O, önce gelen Âd kavmini ve Semûd kavmini helâk etti ve geride hiç kimseyi bırakmadı.*

52. *Daha önce de Nuh'un kavmini helâk etmişti. Şüphesiz, onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi.*

53. *Altüst edilen beldeleri O yere çarpıp helâk etti.*

54. *O beldeleri türlü azaplar sardı.*

55. *Öyleyse* (ey insan), *Rabb'inin nimetlerinin hangisinden şüphe ediyorsun!*

---

[479] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/85; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/110.

56. ***Bu peygamber de önceki uyarıcılardan bir uyarıcıdır.***

57. ***Yaklaşmakta olan** (kıyamet iyice) **yaklaştı.***

58. ***Onun vaktini Allah'tan başka bilip açıklayacak kimse yoktur.***

59. ***Şimdi siz, bu söze mi hayret ediyorsunuz?***

60. ***Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?***

61. ***Gaflet içinde eğleniyorsunuz!***

62. ***Haydi Allah için secdeye kapanın ve O'na kulluk edin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, önceki sahifelerde bulunun diğer şeylerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, sonunda varış Rabb'inedir."* Yani bütün insanlar, sonuçta O'na döner. *"Dönüş O'nadır"* (Hac 22/48) âyetinde belirtildiği gibi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Âlimlerin ilmi, O'na kadar ulaşır, sonra dururlar, zatının nasıl olduğunu düşünmezler. Şu hadis bunu göstermektedir: *"Yüce Rabb'in zatının nasıl ve nice olduğu konusunda fikir yürütülmez."*[480] Bu konuda âyetlerin tasavvufî işaretleri bölümünde açıklama gelecek.

"O'dur güldüren ve ağlatan."

Âyete şu manalar verilmiştir:

Gülmeyi ve ağlamayı yaratan O'dur.

Sevinci ve hüznü yaratan O'dur.

Ahirette müminleri güldüren, kâfirleri ağlatan O'dur.

Müminleri ahirette ilâhî ihsanlarıyla güldüren, dünyada ise onları acı ve felaketlerle ağlatan O'dur.

"O'dur öldüren ve dirilten." Yani babaları öldürüp çocukları dirilten O'dur. Yahut inkâr ile kalbi öldüren ve iman ile dirilten O'dur.

---

[480] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/417; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/662.

"Rahme atılan meniden (spermden) erkek ve dişi çifti yaratan da O'dur. Şüphesiz, öldükten sonra *tekrar diriltmek de O'na aittir."*

"Zengin eden de yoksul bırakan da O'dur." Yani fakiri zengin eden ve ona ihtiyacı olan şeyleri veren de O'dur.

"Doğrusu O, Şi'râ'nın Rabb'idir." Şi'râ, şiddetli sıcaklıkta ikizler burcunun peşinden doğan parlak bir yıldızdır. Huzâa kabilesi ona tapıyordu. Bunu onlara, ileri gelen eşraflarından İbn Ebû Kebşe Vecz b. Galib [481] ismindeki bir adam keşfetmişti. Şi'râ yıldızına, Şi'ra'l-abûr da denir. Geniş açıklama için Sa'lebî tefsirine bakınız.[482]

Kureyş, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] "İbn Ebû Kebşe" diyorlardı. Allah Resûlü onların dinine karşı çıktığı ve aykırı davrandığı için Kureyş, onu bahsi geçen adama benzetiyordu.

Allah Teâlâ, kendisinin onların taptığı Şi'râ yıldızının da Rabb'i olduğunu, bunun için ibadete sadece kendisinin layık olduğunu bildirdi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor:

"Şüphesiz O, önce gelen Âd kavmini helâk etti." Onlar, Hz. Hûd'un kavmidir. Sonraki Âd ise İrem'dir.

Onlara "ilk Âd" denmesi, Hz. Nuh'tan sonra helâk olan ilk ümmet oldukları içindir.

Taberî ve diğerleri demiştir ki: "Onlara 'ilk Âd' dendi, çünkü o bölgede diğer bir Âd daha vardı. Onlar, Mekke'de Amâlika ile birlikte oturan bir kabile olup, Lukaym b. Hezzâl b. Hüzeyl oğullarıdır."[483] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin doğrusu şudur: İlk Âd, Âd-ı İrem'dir. O, Hz. Hûd'un rüzgâr ile helâk olan kabilesidir. Sonra onlardan geride bir miktar insan kaldı; bunlar çoğalıp onların peşinden yeryüzünü mâmur ettiler. Onlara da "son Âd" dendi. Geniş açıklama için Ebüssuûd'un tefsirinde Fecr sûresinin 6. âyetinin izahına bakınız.[484]

---

[481] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/324 (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992).

[482] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/28.

[483] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/87-88.

[484] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/424-425.

"Semûd kavmini da helâk etti." Onlar, Hz. Salih'in kavmidir. *"Onlardan geride hiç kimseyi bırakmadı. Âd ve Semûd'dan önce de Nuh'un kavmini helâk etmişti. Şüphesiz, onlar* Âd ve Semûd'dan *daha zalim ve daha azgın kimselerdi."* Çünkü onlar, Hz. Nuh'a öyle eziyet ediyorlardı ki kendisini bayılıp hareketsiz kalana kadar dövüyorlardı. Ondan kendileri kaçtıkları gibi, küçük çocuklarını da onu dinlemekten sakındırıyorlardı.

"Altüst edilen beldeleri O yere çarpıp helâk etti." Helâk edilenler, Hz. Lût'un kavimidir. Hz. Cebrâil, kavmin içinde bulunduğu beldeyi kökünden söküp kanadı üzerinde göğe kadar taşıdı, sonra fırlatıp yere çarptı.

"O beldeleri türlü azaplar sardı." Allah onların üzerine türlü azap ve felaketler yağdırdı. Âyette, onların başına yağan azap ve yağmur gibi inen taşlardan dolayı büyük bir korkutma mevcuttur.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Öyleyse* ey insan, ey muhatap, *Rabb'inin nimetlerinin hangisinden şüphe ediyorsun!"* Mevlâ'nın nimetlerinden hangisini inkâra gidiyor ve şükretmiyorsun? O sana nice nimetler ihsan etti; senden nice azapları savdı.

Yukarıda sayılan işlerin bir kısmı nimet ve bazısı azap iken onlara nimet denmesinin sebebi şudur: İnkârcılar için azap olan işler de müminler için bir nimettir; çünkü onların helâk edilmesi peygamberler için bir yardım, ibret alanlar içinse bir uyarı ve öğüttür.

"Bu peygamber yani Muhammed *de önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır."* O da kendisinden önce gelen peygamberler gibi insanları uyarmaktadır.

Yahut bu Kur'an, insanları uyaran önceki kitaplar gibi bir uyarıcıdır. Yani onun uyarıları da sizden öncekilerin kendisiyle uyarıldıkları uyarıların bir benzeridir.

"Yaklaşmakta olan (kıyamet iyice) yaklaştı." Yani, *"Kıyamet saati yaklaştı"* (Kamer 54/1) âyetiyle yakınlaştığı bildirilen kıyamet yaklaştı. Kıyametin, kâfirlerin uyarılmasından sonra söylenmesi, onların asıl azaplarının kıyamet gününe tehir edildiğini bildirmek içindir.

"Onun vaktini Allah'tan başka bilip açıklayacak kimse yoktur."

Bu, *"Kıyametin vaktini ancak O açıklar"* (A'râf 7/187) âyeti gibidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun korkunç halleri vuku bulduğunda, onları Allah Teâlâ'dan başka gidermeye gücü yetecek hiç kimse yoktur. Allah, dilediklerinden onun korkularını giderir; dilediğine de onlarla azap eder.

Müşrikler, kıyametin korkunç hallerinden bahseden Kur'an'la alay ettiklerinde şu âyet indi:

"Şimdi siz, bu söze mi hayret ediyorsunuz? Onu inanılmayacak bir şey gibi hayretle karşılıyorsunuz? Onunla alay ederek *gülüyorsunuz da* kalpleriniz ürperip korkarak *ağlamıyorsunuz? Gaflet içinde eğleniyorsunuz!"* Yahut onu oyun ve eğlenceye çevirip alaya alıyorsunuz. Müşrikler Kur'an'ı duyduklarında, insanların onu dinlemesini engellemek için türkü ve şarkı söyleyerek karşılık veriyorlardı.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Haydi Allah için secdeye kapanın ve O'na kulluk edin."* O'nunla birlikte başkasına tapmayın; Lât, Uzzâ, Menât, Şi'râ ve onların dışındaki putları Allah'a ibadette ortak yapmayın. Yani bütün yaratılmış varlıkların Rabb'ine ibadet edin, rahmetini umarak O'na koşun.

42-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Şüphesiz, sonunda varış Rabb'inedir." Manevi yolda gidenlerin sonu, Allah'a vâsıl olmak ve kalben sürekli O'nun huzurunda olmaktır. Allah'a vâsıl olmanın manası, O'nun varlık olarak tek olduğunu bilmektir. Bu marifetin sonucu olarak, kulun gözünde, varlığı Rabb'inin varlığında fâni olur; bütün kâinat, yüce yaratıcısının varlığında, zâtî tecellileri içinde eriyip yok olur; böylece varlığın ikiliği aradan kalkar, Cenâb-ı Hakk'ın birliği ve her şeye vücut verenin O olduğu sabit olur. Âriflerin bu konuda pek çok sözü vardır.

Allah Teâlâ sonra, *"Güldüren de ağlatan da O'dur"* buyurdu. Yani kulun kalbini veya halini daraltan ve genişleten O'dur.

Âyete işaret yollu şu manalar da verilmiştir:

Ruhları, manevi perdelerini açarak güldüren, nefisleri ise manen perdelenmenin zilleti içinde ağlatan O'dur.

Cemal sıfatıyla tecelli edince güldüren, celâl sıfatıyla tecelli edince ağlatan O'dur.

"Öldüren ve dirilten de O'dur."

Bazı kalpleri el-Kahhâr isminin gereği cehalet ve gafletle öldüren, bazı kalpleri ise el-Gaffâr isminin gereği ilim ve marifetle dirilten O'dur.

Yahut bazı nefisleri, fâni şehvetlerinden öldüren ve böylece ruhlarını kemal-i marifetle dirilterek onu rubûbiyyet sıfatlarının tecellilerine mazhar eden O'dur.

Yahut bazı ruhları, nefsin karanlığının galebesi ve istilasıyla öldüren, bazı nefisleri de ruhun onu istila etmesi, nurunun galebe çalması ile dirilten O'dur. Böylece nefis yeni bir hayat ve vasıfla dirilip ayrı bir ruha döner (kâmil, safi ruh olur).

"Çiftleri yaratan da O'dur." Yani erkek ile dişiyi, madde ile manayı, hakikatle şeriatı, kudretle hikmeti yaratan O'dur. Bu konuda daha önce açıklama geçti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ruh, erkek gibi olup etkileme özelliğine sahiptir; nefis ise dişi olup üretkenlik sıfatına sahiptir. Ruh ile nefis arasına bir ülfet ve aşk konmuştur ki ikisinin beraberliğinden kalp hâsıl olsun. Bu kalp, dünyevî ve uhrevî ihtiyaçları gidermede merkez görevini yapmaktadır." Kuşeyrî'nin açıklaması özetle verildi.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Şeytan erkek, nefis de dişi gibidir; ikisinin birleşmesinden günah doğar."

"Yeniden diriltmek de O'na aittir." Bu, ruhları gafletle öldükten sonra yeniden diriltmek, onları murakabe ve muhasebe meydanına toplamak, sonra da marifet cennetlerine dahil etmektir. Bu cennete giren kimse (Mevlâ'ya âşık olacağı için), artık nimetlerin bulunduğu cennetlere iştiyak duymaz.

Yahut yeniden diriltme, kulu seyru sülûkten sonra ilâhî huzura cezbetme, (kendi varlığı ile) bekâdan sonra fenâ fillâh haline yükseltme ve ondan bekâ billâh haline ulaştırmaktır. Önceki bekâ, nefsin varlığı ile, ikinci bekâ ise Allah iledir.

Kulunu müşahedeye ulaştırarak kendisiyle zengin eden O'dur. Onu bu halde temkin sahibi yaparak kendi nefsinden fâni eden ve böylece manevi zenginliğini artırarak güzelliğine güzellik katan O'dur.

"Şüphesiz, O, Şi'râ'nın Rabb'idir." Şi'râ ile kastedilen, kendisine ibadet edilen hevâ ve dünyadır. Yaratılmış sıradan bir varlığa ibadet edilip sonsuz kerem sahibi Rab nasıl terkedilir?

İlk Âd'ı helâk eden de O'dur. İlk Âd ile işaret edilen, Firavun gibi kibirli nefis ve azgın hevâdır. Allah onların üzerine çok kuvvetli hidayet rüzgârı göndererek onların azgınlıklarını giderip Mevlâ'larına boyun eğdirdi. Allah kalpteki kötü düşünceleri de silip attı; orada hayrı emreden güzel düşüncelerden başka hiçbir şey bırakmadı.

Allah kalpteki dört engeli de ortadan kaldırdı: Bunlar nefis, şeytan, insanlar ve dünyadır. Onları daha önce haktan çevrildiklerinden dolayı kınadı. Yani Allah ezelî ilminde, kalbi haktan çeviren bu engelleri kınadı.

Allah, kendisinden yüz çeviren nefisleri de helâk etti. Onları, illiyyîn makamına yükselenlerin aksine, ters çevirip en aşağı derekelere attı. Hak'tan yüz çeviren bu nefisleri, dünya, kötü düşünceler, gam ve kederler sardı.

Ey kul, sen bu âfet ve engellerden kurtulup Mevlâ'na yöneldiğinde Rabb'inin hangi nimetlerinden şüphe edersin? Bilakis senin yapman gereken şey, gece gündüz Rabb'inin nimetlerine şükretmektir. Bu yolda elinden tutan kimse (kâmil mürşid), her zamanda Allah'a davet eden uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır.

Yaklaşan yaklaştı. Yani Allah'a yönelip engellerden kurtulduğunda ve seni hakikatler denizine daldıracak birini bulduğunda manevi fethin zamanı yaklaştı. Onu Allah'tan başka açacak kimse yoktur. Bu hakikatleri sana ancak seni onlara sevkeden kimse ile sohbeti lutfeden Allah açar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yakın olan yaklaştı. Aslında yakın olan hakikat yaklaştı. Ey sâlik, sen o hakikatin içindesin fakat nefsanî vasıflarının içinde kendini kaybettiğin için onun farkında değilsin."

Siz ey insanlar, bu hayret verici sözleri ve size garip gelen ince manaları inkâr edip onlarla alay ederek gülüyor musunuz?

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Manevi işaretleri inkâra giden, onlarla alay eden ve onları incelemekten çekinen pek çok insan gördüm.

Denilmiştir ki: Kim bir şeyden hoşlanmazsa ona düşman olur.

Ey insanlar, siz bu hakikatlerle alay ediyorsunuz fakat kendinizi bu ilâhî mevhibelerden mahrum ettiğiniz için nefsinize ağlamıyorsunuz! Bu he kadar tuhaf bir durumdur. Siz, gaflet içinde eğlence ile meşgul oluyor, dünyanın peşinden koşuyorsunuz. Artık uyanın, Allah için secdeye kapanın, O'na kulluk edin, kendisine yalvarıp yakarın ki O sizi hevânızın ve nefsinizin hapishanesinden kurtarsın.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Necm sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

◆

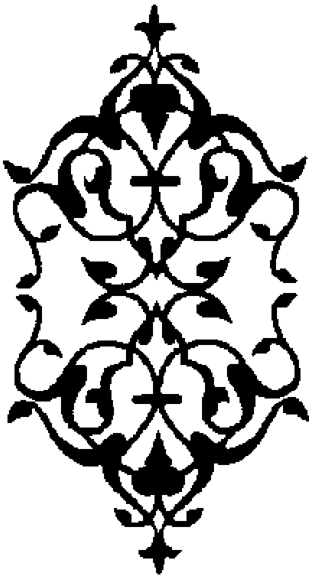

(54) KAMER SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kamer sûresi âlimlerin çoğunluğuna göre bütünüyle Mekke'de inmiştir; ancak bazıları 35. âyetin Medine'de indiğini söylemiştir. Elli beş âyettir. Sûre, adını ilk âyette geçen "el-kamer" kelimesinden almıştır. **Kamer,** "ay" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"O yaklaşan yaklaştı"* (Necm 53/57) buyruldu. Bu sûrede de o yaklaşan şeyin kıyamet olduğu bildirilerek şöyle buyruldu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ① وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا
سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ② وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَٓاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ ③
وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَٓاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌۙ ④ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا
تُغْنِ النُّذُرُۙ ⑤ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍۙ ⑥
خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌۙ
⑦ مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ⑧

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Kıyamet yaklaştı ve ay bölündü.***

2. ***Onlar ne zaman bir mucize görseler*** (imandan) ***yüz çevirip, "Bu kuvvetli bir sihirdir" derler.***

3. ***Onlar hakkı yalanladılar, hevâ ve heveslerine uydular. Halbuki her iş, takdir edilen vakitte gerçekleşecektir.***

4. ***Andolsun, onlara içinde caydırıcı tehditlerin bulunduğu haberler geldi.***

5. ***Bu son derece açık bir hikmettir; fakat uyarıcılar (onlara) bir fayda vermiyor!***

6. ***O halde sen de onlardan yüz çevir. O gün davetçi onları hoşa gitmeyen korkunç bir şeye çağırır.***

7. ***Onlar, gözleri korkudan önlerine düşmüş bir halde kabirlerinden çıkarlar, dağılmış çekirgeler gibi her tarafı kaplarlar.***

8. ***Boyunlarını davetçiye doğru uzatmış bir vaziyette, kâfirler, "Bugün çok zor bir gün!" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kıyamet* için belirlenen saat *yaklaştı."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Kıyametin yaklaşmasının manası şudur: Kıyamete ulaşmak için kalan zaman, geçen zamana göre çok azdır."[485]

İbn Atıyye demiştir ki: "Kıyametin ne zaman kopacağı bizce meçhuldür. Dünyanın ömrü hakkındaki rivayetlerin tümü zayıftır."

"Ay bölündü." Ay iki parçaya ayrıldı.

Âyetin manası şudur: Kıyamet saati yaklaştı; onun yaklaşma alametleri de belirdi; gerçekten ay iki parçaya bölündü.

---

[485] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/60.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında ay iki parçaya ayrıldı. Bir parça dağın üst tarafında, diğer parçası ise alt tarafındaydı." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Şahit olun!"* buyurdu.[486]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müşrikler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Eğer doğru söylüyorsan bizim için ayı iki parçaya ayır!' dediler. Allah Resûlü,

'Eğer onu iki parçaya ayırırsam iman eder misiniz?' diye sordu, onlar da,

'Evet, iman ederiz' dediler. O gece ayın dolunay olduğu bir geceydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Rabb'inden istedi, ay iki parçaya bölündü. Bir parçası Ebûkubeys dağının üzerinde, diğer parçası ise Kuaykıân dağının üzerindeydi."[487]

Bir rivayette şöyle nakledilmiştir: Müşrikler, bir mucize istediler; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara ayın ikiye ayrılması mucizesini gösterdi.[488]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimler, kıyametin vaktinin insanlar tarafından tayin edilemeyeceği ve ayın ikiye yarıldığı konusunda görüş birliği içindedir."

Sahîh-i Müslim'de şöyle geçmektedir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ayı iki defa ikiye ayırdı."[489]

Şerhu'l-Mevâkıf adlı eserde, ayın ikiye ayrılmasının mütevâtir bir haber olduğu açıklanmıştır.

Bazıları, ayın kıyamet günü ikiye ayrılacağını söylemiştir, fakat bu, zayıf bir görüştür.

Bu konuda şöyle denilemez: "Eğer ay ikiye ayrılsaydı, bu durum dünyanın dört bir yanındaki insanlara gizli kalmazdı. Şayet bu iş, onlanın gözü önünde gerçekleşseydi, mütevâtir olarak nakledilirdi! Çünkü insan tabiatı, garip ve acayip şeyleri etrafa yayma özelliğinde yaratılmıştır."

---

[486] Buhârî, Tefsîru Sûre, 54; Müslim, Münâfikîn, 43.

[487] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/117; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/671.

[488] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 36.

[489] Müslim, Münâfikîn, 46 (nr. 2802).

Bu mucizeyi bütün beldelerin görmeyişi normaldir. Önce, Allah Teâlâ'nın onu, bulut veya başka bir şekilde kendilerinden gizlemesi mümkündür, çünkü onun süresi çok azdır. Hem insanların çoğunluğu o anda uykudadır. Bir de şu var: Cenâb-ı Hakk'ın âdeti, genelde mucizeleri ancak kendileri için ortaya koyduğu kimselere göstermesidir.

Uyarı: Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* adlı eserinde demiştir ki: "Bazı kıssacıların anlattığı gibi, ayın, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakasından girip kolunun yeninden çıkmasının bir aslı yoktur. Nitekim Zerkeşî de üstadı Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'den böyle nakletmiştir."[490]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar* yani Mekkeliler *her ne zaman* Resûlullah'ın doğruluğunu gösteren *bir mucize görseler* imandan *yüz çevirip, 'Bu kuvvetli bir sihirdir' derler.*"

Yahut bu, devam edip bitmeyen bir sihirdir, dediler. Rivayet edildiğine göre, ay ikiye bölündüğünde müşrikler, "Bu, İbn Ebû Kebşe'nin (Muhammed'in) bize yaptığı bir sihridir; Mekke dışında seferde olanlara sorun bakalım, onlar da aynı şeyi görmüşler mi?" dediler. Seferde olanlar gelince, kendilerine ayın ikiye ayrıldığını görüp görmedikleri soruldu, onlar da gördüklerini söylediler. O zaman müşrikler, "Onun sihri bütün beldelere ulaştı!" dediler. Olay üzerine bu âyet indi.[491]

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetteki 'el-müstemir' kelimesi, 'arkası kesilmeyip devam eden' manasına da gelir. Bu manaya göre âyet şunu göstermektedir: Mekkeliler ondan önce de pek çok âyet ve geçmiş mucizeleri görmüşlerdir."

Bazıları da âyetteki "el-müstemir" kelimesine, "geçip giden, sabit olmayan, daim kalmayan "manasını vermişlerdir. Buna göre anlam şöyle olur: "O, geçip gidecek, yok olup kaybolacak bir sihirdir."

---

[490] Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, 2/209 (Beyrut 1996).

[491] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/117.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar hakkı yalanladılar ve boş hevâlarına uydular."* Onlar, şeytanın kendilerine güzel gösterdiği şeye tâbi oludular. Bu şey, hak apaçık ortaya çıktıktan sonra onu reddetmektir. Öyle ki kâfirler, "Muhammed aya sihir yaptı yahut gözlerimizi büyüledi!" dediler.

"Halbuki Allah'ın onlara vaat ettiği *her iş, takdir edilen vaktinde gerçekleşecektir."* Yahut takdir edilen her iş, mutlaka vaktinde gerçekleşir. Yahut hayır ve şer bütün işler, onu yapana sevap veya azap getirir.

"Andolsun, onlara yani Mekkeliler'e Kur'an'da, *insanı inkâr ve inattan caydırıcı tehditlerin bulunduğu,* geçmiş ümmetlere ait ve onların peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle nasıl helâk olduklarına dair *haberler geldi."*

"Bu son derece açık bir hikmettir; doğruluk ve isabette zirvededir." Yahut o, kendilerine Allah tarafından ulaştırılmış bir hakikattir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Son derece açık hikmet, üzerinde tefekkür eden kimse için doğruluğu apaçık ortada olan gerçek demektir."

Celâleddin-i Mahallî demiştir ki: "Ona, son derece açık denmesi, vaaz ve beyanda diğerlerinin ulaşamayacağı noktada olmasındandır."

"Fakat önceden, inkâr edecekleri (bilinip) takdir edildiğinden *uyarıcılar* onlara hiç *bir fayda vermiyor!"* Bu uyarıcılar, peygamberlerdir. Yahut onların yaptığı uyarılardır. Âyette, *"fayda vermiyor"* buyrulması, her uyarıda aynı durumun devam ettiğini bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde sen de* uyarının kendilerine bir fayda vermediğini bildiğin için *onlardan yüz çevir.* Onların hesabının görüleceği günü hatırla. *O gün davetçi,* İsrâfil [aleyhisselâm] *onları hoşa gitmeyen korkunç bir şeye çağırır."* Benzerini hiç görmedikleri için ondan hoşlanmazlar. Bu şey, kıyametin korku ve dehşetidir.

"Onlar, gözleri korkudan önlerine düşmüş bir halde kabirlerinden çıkarlar, dağılmış çekirgeler gibi her tarafı kaplarlar." O gün yaşadıkları korkunun

şiddetinden dolayı gözleri, zelil bir halde önlerine bakar. Çünkü zillete düşenin zillet haliyle izzete kavuşan kimsenin izzet hali gözlerine yansır ve yüzünden anlaşılır. Onlar çokluk, birbirlerinin üzerine yığılma ve her tarafa dağılma bakımından çekirgelere benzerler.

İbn Atıyye demiştir ki: Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"İmrân kızı Meryem, çekirgeler için şöyle dua etti: Allahım, çekirgeleri süt emmeksizin yaşat, karınları tok olmadan birbirini takip ettir."*[492]

Cenâb-ı Hak sonra, onların kabirlerinden çıkış hallerini bildirerek şöyle buyurdu: "*Boyunlarını* süratle *davetçiye doğru uzatmış* yahut ona bakar vaziyette kabirlerinden çıkarlar. *Kâfirler, 'Bugün çok zor,* çok çetin ve şiddetli *bir gün!' derler.*" Bu sözün kâfirlere isnat edilmesi, müminlerin bu derece şiddet ve sıkıntı içinde olmayacağına işarettir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi seyrinde ciddi olan ve kurbiyet ehli âriflerin sohbetine devam eden kimseler için manevi fetih saati yaklaştı.

Kuşeyrî demiştir ki: "İki kıyamet vardır. Biri büyük kıyamet olup bu, bütün halk için gerçekleşecek olandır. Diğeri ise küçük kıyamet olup o, Allah'a yönelen sâlik içindir. Bu kıyamet, beşerî vasıfların ortadan kalkması yani kalpten kötü vasıfların temizlenmesi ve insanın tabiatındaki (kalbi perdeleyen) bağların kesilip atılmasıyla gerçekleşir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem],

'Kim ölürse, onun kıyameti kopmuştur'[493] hadisi, büyük ve küçük kıyamete işaret etmektedir." Hadisi küçük kıyamete göre düşündüğümüzde manası şudur: Kim, nefsini görmekten yana manen ölürse, Rabb'ine kavuşarak ve O'nu müşahede ederek kıyameti kopar.

---

[492] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 5/213.

[493] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zikri'l-Mevt*, nr. 173 (Sayda-Beyrut 2006); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2618.

"Ay ikiye ayrıldı" âyetinin işaretiyle deriz ki: Yani iman ayı bölündü. Çünkü kalpte müşahede güneşi parlayınca, sadece delile dayalı iman nurundan bir eser kalmaz. Bir şeyin haberini işitmek, onu görmek gibi değildir.

Eğer gafil ve kalpleri perdeli kimseler, seçkin veliye müşahede güneşinin doğduğunu gösteren bir delil görseler, onu inkâr ederek yüz çevirirler ve, "Bu öteden beri devam edegelen bir sihirdir" derler.

Allah Teâlâ'nın manevi fetih ve diğer işlerde ezelde takdir ettiği her iş, zamanı gelince gerçekleşir; o vakitten önce ve sonra olmaz. Şu halde bir müridin, vakti gelmeden önce manevi fetih için acele etmemesi gerekir. Çoğu zaman mürid, acele ettiği için ondan mahrum edilerek cezalandırılır.

Size, Allah'ın seçkin velilerini inkâr eden kimselerin haberleri ve onları tenkit edenlerin başına helâk olmak veya ilâhî huzurdan kovulmak gibi şeyler geldi. Bu haberlerde ve kötü durumlarda, insanı velileri inkâr etmekten ve tenkitten alıkoyacak ibretler mevcuttur. İbnü'l-Berâ ve benzerlerinin haberlerinde olduğu gibi. O, apaçık bir hikmettir ve bu sonuç, öteden beri devam eden ilâhî bir kanundur. Allah Teâlâ bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Her kim, benim velilerinden birine eziyet ederse, bana harp açmış olur."[494]

Kime ezelde hızlân (ilâhî rahmetten mahrum edilip nefsiyle baş başa bırakılması) takdir edilmişse ona hiçbir uyarı fayda vermez. Ey Hak yolcusu, sen böyle kimselerden ve onlarla çekişmeye girmekten uzak dur; onları terkedip Allah'ın zikriyle meşgul ol. Allah onlara karşı sana yeter; O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir. Sen ölümü ve sonrasını hatırla. Şüphesiz, ahirette velilerin izzeti ve aklını Hak yolunda kullanamayanların zilleti ortaya çıkar. O gün hüsrana düşenler şöyle derler: "Dünyada iken haddi aşan ve zulmedenler için bugün çok zor bir gündür!"

---

[494] Bu konudaki meşhur hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Mukaddime, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880.

Peygamberlerin İbretlik Kıssaları

Cenâb-ı Hak sonra, resûlüne bir teselli olarak önceki peygamberlerin kıssalarını anlattı. Bu aynı zamanda, *"Onlara öncekilerin ibretlik haberleri geldi"* âyeti için de bir açıklamadır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾
فَدَعَا رَبَّهُ اَنّ۪ي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ
مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلٰى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ
﴿١٢﴾ وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾ تَجْر۪ي بِاَعْيُنِنَا جَزَاءً
لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا اٰيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ
عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

9. ***Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp, "Bu bir delidir" dediler ve o (tebliğ görevinden) alıkonuldu.***

10. ***O da Rabb'ine, "Ey Rabbim! Ben mağlup oldum; bana yardım et" diye dua etti.***

11. ***Biz de boşalan bir su ile göğün kapılarını açtık.***

12. ***Yeryüzünü de kaynaklar gibi fışkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti.***

13. ***Biz Nuh'u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemide taşıdık.***

14. ***Gemi, kendisine nankörlük edilen kulumuza (Nuh'a) bir mükâfat olarak gözetimimiz altında akıp gidiyordu.***

15. ***Andolsun, biz onu (tûfan olayını) bir ibret olarak bıraktık; var mı düşünüp öğüt alan?***

16. ***Benim azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler!***

17. ***Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; var mı düşünüp öğüt alan?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan* yani Mekkeliler'den *önce Nuh'un kavmi de* Hz. Nuh'u *yalanlamıştı."* Onlar, sürekli yalanma içindeydiler. Peygamberi yalanlayan bir nesil yok olunca, peşinden onun gibi yalanlayan başka bir nesil geliyordu. Bunun için âyette, yalanlama fiili tekrar edildi.

Şöyle denilmiştir: Nuh'un kavmi, peygamberleri yalanladı ve kulumuz Nuh'u da yalanladı; çünkü o da peygamberlerden biriydi. Âyette, Hz. Nuh için "kulumuz" ifadesinin kullanılması, onu yüceltmek, derecesini yükseltmek ve kavminin onu yalanlamasının ne kadar çirkin bir iş olduğunu bildirmek içindir.

"Onlar kulumuzu yalanlayıp, 'Bu bir delidir' dediler." Yani onu sadece yalanlamakla yetinmeyip kendisinin deli olduğunu söylediler. *"Ve o,* kendisine sövülerek ve ölümle tehdit edilerek tebliğ görevinden *alıkonuldu."*

Âyetin son kısmının, kavminin sözü olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Kavmi dedi ki: "O bir delidir; cinler onu alıkoymuş; yani onu çarpıp aklını gidermişler!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. Nuh [aleyhisselâm], onların imanından ümidini kesince, *Rabb'ine, 'Ey Rabbim! Ben mağlup oldum; bana yardım et' diye dua etti."* Yani kavmimin bana musallat olması yönüyle mağlup oldum, onlar beni dinlemiyorlar. Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin kendisine iman etmesinden ümidini iyice kesti.

Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Nuh [aleyhisselâm], onlara delil yönünden değil, kendisine musallat olup davete karşı durmaları yönünden mağlup oldu; çünkü delile göre Hz. Nuh haklı, kavmi ise haksızdı."[495]

---

[495] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/62.

Bu durum şuna benzer: Sen, davetine uymayan ve söylediğini yapmayan bir kimse için, "Beni mağlup etti" dersin.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], sonra onlara beddua ederek, *"Rabbim, onlara karşı bana yardım et; göndereceğin bir azapla onlardan intikam al!"* dedi. Bu beddua, onlardan ümidini iyice kestikten ve eziyetleri ileri boyutlara ulaştıktan sonra oldu.

Rivayet edildiğine göre, kavminden biri onunla karşılaşınca, kendisini bayıltana kadar dövüyordu. O ise ayılıp kendisine geldiğinde, "Allahım, kavmimi affet, gerçekten onlar bilmiyorlar!" diyordu. En sonunda kendilerine beddua etti.

"Bunun üzerine *biz de boşalan bir su ile göğün kapılarını açtık."* Göğün kapılarını açıp üzerlerine oluk gibi dökülen ve kırk gün hiç kesilmeden devam eden bir su boşalttık. Yemân demiştir ki: "Gökten öyle bir su boşaldı ki yükselen suyla gök ile yerin arası birleşti."[496]

Şöyle denilmiştir: Hz. Nuh'un kavmi, senelerce yağmur yağmasını istiyordu; istedikleri şeyle helâk edildiler.

Göğün kapılarının açılması, yağmurların çokça yağdığını kinaye yollu anlatmak içindir. Bazıları da o zaman gökte gerçekten kapıların bulunduğunu söylemiştir.

"Yeryüzünü de kaynaklar gibi fışkırttık." Bütün yeryüzünü sanki bir kaynak gibi su fışkırttık. *"Derken,* göğün suları ile yeryüzünün *suları,* levh-i mahfûzda *takdir edilmiş bir iş için birleşti."* Bu iş, Nuh'un kavminin tûfan ile helâk edilmesidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Miktarları aynı ölçüde olan birbirinden farklı olmayan iki su birleşti.

Bir rivayette şöyle denilmiştir: Gökten inen su, kar gibi soğuktu; yerden fışkıran su ise kaynar su gibi sıcaktı.[497]

---

[496] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/35.

[497] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/122.

Şöyle denilmiştir: Yeryüzünden kaynayan su çekilip kurudu; gökten inen su ise bugünkü buhar oldu."[498]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz Nuh'u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemide taşıdık."* Yani onu, geniş tahtalardan yapılmış ve uzunca çivilerle birbirine raptedilmiş gemide taşıdık.

"Gemi, bizim gözetimimiz altında akıp gidiyordu." Yahut gemi, bizim korumamız altında akıp gidiyordu.

"Biz, kendisine nankörlük edilen kulumuza (Nuh'a) bir mükâfat olarak böyle yaptık." Çünkü bir peygamber, Allah tarafından ihsan edilmiş bir nimet ve rahmettir. Hz. Nuh da [aleyhisselâm] kıymeti bilinmeyip kendisine karşı nankörlük edilmiş bir nimetti.

Bir okuyuşa göre âyete şu mana da verilmiştir: Biz, inkâr edenlere bir ceza ve azap olsun böyle yaptık.

Bir rivayete göre, Hz. Nuh'un kavminden iman edip gemiye binenlerin dışında Ûc b Unuk hariç kimse kurtulamadı. Su onun evinin sınırına kadar gelip durdu. Onun kurtulma sebebi şuydu: Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] gemi yapmak için saç ağacına ihtiyacı oldu. Kendisinin bunu nakil imkânı yoktu. Ûc denen şahıs, kendisine bu ağacı Şam'dan taşıyarak getirdi. Allah Teâlâ da onun bu yaptığına karşılık kendisini suda boğulmaktan kurtardı. Bu olayı Sa'lebî nakletmiştir.[499]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu rivayetin bâtıl olduğu Hûd sûresinin 36-40. âyetlerinin tefsirinde geçti. Kastallânî'nin zikrettiğine göre o, zındıkların uydurmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, biz onu,* gemiyi yahut tûfan olayını *bir ibret olarak bıraktık."* Yani onu, duyan kimsenin düşünüp ibret alacağı bir olay yaptık.

Katâde demiştir ki: "Allah o geminin kalıntılarını Arap yarımadasında bıraktı." Onun Cûdî dağında olduğu da söylenmiştir. Bu ümmetin ilk nesli o kalıntıları görmüştür.

---

[498] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/63.

[499] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/35; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/122-123.

"Var mı düşünüp öğüt alan?"

"Benim azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler!" Yani benim onlar için uyarım ve azabım çok korkunç oldu; öyle ki onu kelimeler ifade edemez.

"Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınsın diye kolaylaştırdık." Yani onu her türlü öğüt ve ibretlerle doldurarak ve iman edenlere şifa olup yetecek müjde ve azaplardan bahsederek düşünüp ibret ve öğüt almak için kolaylaştırdık. *"Var mı düşünüp öğüt alan?"* Yani yapılan uyarı ve öğüdü alacak kimse yok mu?

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Biz onu ezberlemek için kolaylaştırdık ve onu ezberlemek isteyene yardım ettik. Kendisine yardım edilmesi için onu ezberlemek isteyen yok mu?

Kuşeyrî, *"Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir topluluk için onu okumayı kolaylaştırdı. Bir topluluk için onun ilmini kolaylaştırdı. Bir topluluğun kalbi için onu anlamayı kolaylaştırdı. Bir topluluğun kalbi için onu ezberlemeyi kolaylaştırdı. Bunların hepsi Kur'an ehlidir; hepsi Allah'ın seçilmiş kulları ve dostlarıdır. Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, bazı kimselerin ruhlarını, bedenlerine göndermeden önce, onlara Kur'an'ın sırlarını keşfetti ve şimdi buyuruyor ki: Bizim kendisiyle yaptığımız ahdi hatırlayıp ibret alacak kimse yok mu?"[500]

Rivayet edildiğine göre Tevrat, İncil ve Zebur'un gönderildiği önceki din mensupları, kitaplarını ancak yüzüne bakarak okuyorlardı; Kur'an'da olduğu gibi lafızlarını ezberlemiyorlardı.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'i şu üç şeyle diğer ümmetlere üstün yapmış ve bu üç şeyi onlara özel kılmıştır. Bunlar şunlardır:

1. İsnat ilmine sahip olmaları: Bu ümmet Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ait haberleri, birbirlerine Hz. Peygamber'e kadar uzanan bir senetle (râvi zinciriyle) aktarmışlardır. Diğer ümmetler ise (dinlerine ait

---

[500] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/63.

haberleri) sahifelere yazıyor, bir sahife eskidiğinde yenileniyor, aralarında ilim bu şekilde naklediliyordu.

2. Allah Teâlâ'nın gayb âleminden indirilen kitabını ezberlemek. Diğer ümmetler, kitaplarını yüzünden bakarak okuyorlardı. Bizim kitabımızdan başka, Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu hiçbir kitap ezberlenmemiştir. Ancak Cenâb-ı Hak, Hz. Üzeyir'e [aleyhisselâm] Tevrat'ı ilham ederek öğretmiştir. Bu da, Buhtunnasr, Beytülmakdis'i yakıp yıktığında Tevrat'ın tamamını yaktıktan sonra olmuştu. Bunun için yahudilerden bir grup, Allah Teâlâ Tevrat'ın tamamını sadece ve özellikle ona ilham ettiği için; "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hâşâ, Allah [celle celaluhû] böyle bir şeyden münezzeh ve yücedir.

3. Bu ümmetin her ferdine yaşı küçük de olsa imanla ilgili meseleler sorulabilir. Bu konuda sözü dinlenir, görüşü ve ilmi alınır, kendisinden istifade edilir. Önceki ümmetler ise ilmi sadece rahip, papaz ve din adamlarından alıyorlardı.

Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ümmetine karşı bu ümmete dördüncü bir üstünlük daha vermiştir ki o da bu ümmetin kalpleri isyanlara yöneldiği halde imanlarının sabit kalıp ona şek ve şüphenin arız olmamasıdır. Hz. Musa'nın ümmetinin ise âzaları günahlara bulandığı gibi kalpleri de şirk ve şüphe içinde dönüp duruyordu. Bunun için denizin yarılıp yol olması, onların bu yoldan geçip kurtulması, Firavun'un helâk olması gibi pek çok büyük mucizeyi görüp karaya çıktıktan sonra, putlara tapan kimseleri görür görmez, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm],

'Onların birer ilâhı olduğu gibi, bize de bir ilâh yap' (A'râf 7/38) dediler."[501]

Ebüssuûd demiştir ki: "Kur'an'ın kolaylaştırılmasını, onun lafızlarının ezberlenmesine hamletmek, makama (işlenen konunun maksadına, öncesine ve sonrasına) uygun değildir."[502]

---

[501] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/39-40. Tercüme *Kûtü'l-Kulûb*'a göre yapıldı (mütercim).

[502] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/168.

9-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, halk tarafından eziyet gören veliler için bir teselli ve onların kendilerine zulmedene yapacakları bedduaya icabet edileceğine işaret vardır. Bu beddua, onlara ilham veya gizli bir yolla izin verildiğinde uygundur, yoksa sabretmeleri daha iyidir.

İmam Kuşeyrî, Hz. Nuh ile insanın kalbine, kavmiyle de hevâ, dünya ve diğer alakalar gibi nefsin ordularına işaret edildiğini söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur:

Nefis ve orduları, kalbe gelen Hakk'ın tecellilerini ve gayba ait keşifleri yalanladılar; kalp için, "O, haber verdiği konularda bir delidir!" diyerek onu şehvetlerinin karanlıklarıyla bu ilâhî vâridatlardan menedip engellediler. Bunun üzerine kalp Rabb'ine dua etti ve, "Rabbim, ben nefsin ve ordularının elinde mağlup oldum; bana yardım et ve beni onlardan uzaklaştır" diye yalvardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu nefsanî zulmetleri kalpten silip temizlemek için gayb semasının kapılarını açıp üzerine şiddetli ve ezici ilâhî vâridat yağmurlarını yağdırdı, ayrıca beşeriyet toprağından kulluğun edeplerine ait ilimleri fışkırttı. İlâhî huzurdan gelen vâridat suları, kulluğa ait ilimlerin suyu ile takdir edilen bir iş için buluştu. Bu iş, Allah'ın kalbe yardım etmesi ve onu kudsî huzuruna yükseltmesidir.

Yüce Allah, kalbi cezbe ve inâyet gemisinde taşıdı. Bu gemi, ilâhî gözetim ve koruma altında akıp gitti. Bu, nefis ve orduları tarafından kendisine nankörlük edilen kalbe, bir mükâfat olarak yapıldı.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Biz bu işi, bir ibret olarak insanların önüne koyduk; bizi seyredenler ve bizi talep edenler ondan ibret alırlar. Düşünüp ibret alan yok mu? Kendisini nefis ve ordularının istila ettiği kimselere azabım nasıl oldu, görmediler mi? Kalplerin perdelenme gamı ve kötü hesap konusundaki uyarılarım nasıl oldu, işitmediler mi?

Biz Kur'an'ı öğüt alınması için kolaylaştırdık; bundan sonra ibret alıp da gafletinden uyanarak Mevlâ'sına yönelen yok mu?

Âd Kavminin Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Âd kavminin kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ ﴿١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا
صَرْصَرًا فِى يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾ تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ
مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ
فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

18. *Âd kavmi de (Hûd'u) yalanladı. Azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler!*

19. *Biz onların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde şiddetli bir rüzgâr gönderdik.*

20. *Rüzgâr insanları köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi kaldırıp atıyordu.*

21. *Azabım ve uyarılarım nasılmış!*

22. *Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; var mı düşünüp öğüt alan?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Âd kavmi de* Hz. Hûd'u *yalanladı. Azabım ve uyarılarım nasılmış!*" Yani onlara azap gelmeden önce kendilerine yaptığım uyarılar nasılmış! Âyette şu deniliyor: Âd kavmi Hz. Hûd'u [aleyhisselâm] yalanladı. Onların başına geleni işittiniz mi?

Yahut mana şudur: Onlar için azabımın ve uyarılarımın nasıl olduğunu işitin de ibret alın!

Cenâb-ı Hak sonra, önceki âyette kısaca bahsettiği şeyi açıklayarak şöyle buyurdu: *"Biz onların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde şiddetli bir rüzgâr gönderdik."* Yani uğursuzluğu kendilerinin helâk olmasına kadar devam eden bir günde, onların üzerine çok soğuk veya şiddetli ses çıkaran bir rüzgâr gönderdik. Onlar için uğursuz olan gün, şevval ayının son çarşambasıydı.

"Rüzgâr insanları, erkekleri, kadınları, küçükleri ve büyükleri *köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi kaldırıp atıyordu."* Rivayet edildiğine göre onlar, kuytu yerlere giriyor, derin çukurlar kazıp içine gizleniyor ve birbirlerine sımsıkı sarılıyorlardı; fakat rüzgâr onları bulundukları yerden söküp çıkarıyor ve ölü halde yere fırlatıyordu.

İbn İshak demiştir ki: "Âd kavminin üzerine rüzgâr esmeye başlayınca, içlerinden güçlü kuvvetli yedi kişi ailelerini iki dağ arasındaki gizli bir tünele kapattılar ve rüzgârın onlara ulaşmasını engellemek için kapısında saf bağladılar. Rüzgâr onların her birini tek tek yere serdi."[503]

Onlar öldükten sonra, yerinden sökülüp atılmış hurma kütükleri gibi oldular. Çünkü rüzgâr onların başını koparıyor, vücutları başsız halde kalıyor, ölü olarak yere yıkılıyorlardı. Onlar, uzun boylu kimselerdi. Bu halleriyle, yerinden sökülüp atılmış hurma kütüğüne benziyorlardı.

"Azabım ve uyarılarım nasılmış!" Azap ve uyarının nasıl olduğu açıklandıktan sonra, bu şekilde sorulması, onların korkunçluğunu göstermek ve insanı hayrette bırakan yönüne dikkat çekmek içindir.

Bu kıssada iki kez, *"Azabım ve uyarılarım nasılmış!"* ifadesi geçti. Bunda aynı şeyin tekrarı yoktur. Onların her biri, meselenin ayrı bir yönüne dikkat çekmektedir. Bazıları, bu azap ve uyarılardan birincisinin dünyada, diğerinin ise ahirette olduğunu söylemiştir fakat ikincisinin de dünyevî bir azap üzerine söylenmiş olması, bu görüşü reddetmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; var mı düşünüp öğüt alan?"* Bu âyetin her kıssanın sonunda tekrar edilmesi, ümmetlerin kıssalarının anlatılmasındaki asıl maksadın, kıssacıların yaptığı gibi, geçmişlerin haberleriyle dinleyicilere hoş vakit geçirtmek değil, kıssadan öğüt olmak, üzerinde düşünmek ve onların yaptıklarının bir benzerini yapmaktan çekinmek olduğuna vurgu içindir.

---

[503] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/38.

18-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Azgın, zalim ve basit nefislerin işi, nasıl olurlarsa olsunlar, Allah'ın seçkin velilerini yalanlamaktır. Bu nefisler, kendisini Rabb'ine çağıran kimselere boyun eğmez. O zaman Allah Teâlâ onların üzerine hevâ ve hızlân rüzgârını gönderir. Bu rüzgâr onları zillet ve düşüklük meydanında yere serip kendilerini hasis nefislerine ve basit dünyaya birer kul olarak terkeder. Böyle kimseler için azabım ve uyarım nasılmış gördüler. Biz Kur'an'ı, öğüt alınması için kolaylaştırdık; onda kendini beğenmiş kibirli ve inatçı kimseleri, alçaltma, huzurdan kovma ve uzaklaştırma gibi yaptıklarımızı açıkladık. Bunları düşünüp ibret alarak gaflet uykusundan uyanan, dünyasından vazgeçip ahirete hazırlanan ve nefsinden uzaklaşıp Rabb'ine yönelen yok mu?

Semûd Kavminin Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Semûd kavminin kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوٓا اَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُۥٓ اِنَّٓا اِذًا
لَفٖى ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾ ءَاُلْقِىَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ
اَشِرٌ ﴿٢٥﴾ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ ﴿٢٦﴾ اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ
فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾ وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَٓاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ

كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾ فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ
كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾ اِنَّا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا
كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾

23. *Semûd kavmi de uyarıcıları yalanladı.*

24. *Dediler ki: "Bizden tek bir insana mı uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapkınlık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz."*

25. *"Aramızdan zikir (vahiy) ona mı verildi? Hayır, o, kibirli yalancının biridir."*

26. *Onlar yarın kimin kibirli yalancı olduğunu bilecekler!*

27. *Salih'e dedik ki: "Biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi gönderiyoruz; onun için sen onları gözetle ve sabret."*

28. *"Onlara, suyun (deve ile) kendileri arasında taksim edildiğini bildir. Her su nöbetinde sırası gelen hazır olsun."*

29. *Derken, (deveyi kesmesi için) arkadaşlarını çağırdılar. O da kılıcı alıp deveyi kesti.*

30. *Fakat azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler.*

31. *Biz, onların üzerine tek bir korkunç ses gönderdik; onlar, hayvan ağılındaki kuru ot ve çırpı gibi kırılıp dökülüverdiler.*

32. *Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; yok mu düşünüp öğüt alan?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Semûd kavmi de uyarıcıları* yani Hz. Salih'i *yalanladı.*" Onlar bir peygamberi yalanladıkları halde, "uyarıcıları yalanladılar" denmesi şunun içindir: Bir peygamberi yalanlayan kimse, bütün peygamberleri yalanlamış olur; çünkü hepsi, ilâhî hükümlerde birlik içindedir. Yahut onlar, Hz. Salih'ten [aleyhisselâm], işittikleri uyarı ve öğütleri yalanladılar.

"Dediler ki: Bizden yani cinsimizden, tek başına olan ve tâbisi bulunmayan *bir insana mı uyacağız?"*

Yahut şeref ve itibarı bulunmayan insanlardan birine mi uyacağız ve dinimizi terkedeceğiz? *"O takdirde biz apaçık bir sapkınlık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz."* Yani o tek bir insan, biz ise büyük bir topluluk iken, ona uyarsak, o zaman biz doğrudan uzaklaşmış ve kendimizi bir ateşin içine atmış oluruz.

Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara, "Eğer bana tâbi olmazsanız, haktan sapmış olursunuz ve bir ateşin içine düşersiniz" derdi. Onlar da ileri derecedeki azgınlıklarından dolayı, kendisine aynı şekilde karşılık vererek, "Şayet sana tâbi olursak asıl o zaman söylediğin gibi oluruz!" dediler.

Bazıları, âyette geçen "suur" kelimesiyle "delilik" manasının kastedildiğini söylemiştir. Çünkü delillik de insanı çirkinleştirip kötü hallere düşürür.

Onlar, bir insanın peygamber olmasını inkâr ederek, peygamberin meleklerden olmasını istediler. Onlar ayrıca, bir topluluğun tek kişiye yahut kendilerine göre şeref sahibi olmayan bir adama tâbi olmasını da yadırgadılar. Çünkü o, kendileriyle birlikte dünya malına yönelmiyordu.

Onların, *"Aramızdan vahiy ona mı verildi?"* sözleri de bu ikinci görüşü desteklemektedir. Yani aramızda peygamberlik için seçilmeyi ondan daha fazla hak eden kimseler varken, bu iş ona mı verildi? *"Hayır, o, kibirli yalancının biridir."* O, kendini beğenmiş bir kibirlidir; onu, kendini beğenmesi ve ululuk isteği bize karşı böyle bir peygamberlik iddasına sevketti.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Onlar yarın* yani yakında *kimin kibirli yalancı olduğunu bilecekler!"* Bu vakit, başlarına azabın gelme anı veya kıyamet günüdür. O zaman Hz. Sâlih'in mi yoksa onu inkâr edenlerin mi yalancı olduğunu bilecekler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Salih'e dedik ki: Biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi gönderiyoruz."* Onu istedikleri gibi yalçın kayadan çıkarıp gönderiyoruz. Bunu onları denemek ve imtihan etmek için yapıyoruz.

"Artık sen onları gözetle, ne yaptıklarına bak *ve* eziyetlerine *sabret;* benim azap emrim gelinceye kadar azap istemede acele etme!"

"Onlara, suyun deve ile *kendileri arasında taksim edildiğini bildir."* Su, bir gün deveye, bir gün onlara aittir. *"Her su nöbetinde sırası gelen hazır olsun."* Herkes kendi gününde su payını almak için gelsin; bir gün halk, bir gün deve payını almak için hazır olsun.

"Derken, deveyi kesmesi için *arkadaşlarını çağırdılar."* Arkadaşları, Kudâr b. Salif isminde biri olup Semûd kavminin en kızıl adamıydı. *"O da kılıcı alıp deveyi kesti."* Adam, hiç tereddüt etmeden bu büyük işe cüret etti ve deveyi alıp kesti. Yahut kılıcı alarak onu öldürdü.

Ebû Hayyân demiştir ki: "Onlar, deveyi kesme işini birbirlerine havale ettiler; sonunda onu Kudâr üstlendi, deveyi kesti."

"Fakat azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler. Biz, deveyi kesmelerinin dördüncü gününde *onların üzerine sadece korkunç bir ses gönderdik."* Cebrâil [aleyhisselâm] onlara bir sayha attı, *"Onlar, hayvan ağılındaki kuru ot ve çırpı gibi kırılıp dökülüverdiler."* Yani kırılmış kuru dal gibi yıkılıp helâk oldular.

"Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; yok mu düşünüp öğüt alan?" Bu kıssadan dinlediklerinden öğüt ve ibret alan yok mu?

23-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların velileri inkâr etmesinin sebebi, onlarda beşerî sıfatların gözükmesidir. Bir insanın veli olması, ondan beşerî vasıfların yok olmasını gerektirmez.

İnsandaki beşerî vasıflar iki kısımdır. Bir kısmı, insandan ayrılmayan vasıflardır. Kul ondan ayrı kalamaz; yemek, içmek, uyumak, evlenmek ve bunların dışındaki zaruri özellikler böyledir. Onlar, insanda velilikle bir arada bulunan vasıflardır. Velilik onlarla gözlerden gizlenir, perdelenir ve bundan dolayı inkâr edilir. Bu özelliklerin insanda bulunması, aslında bir kemaldir. Çünkü onlar, velilik sırrı için bir korumadır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Beşeriyet vasfını ortaya çıkararak velilik sırrını gizleyen, kulluğun ortaya konmasında da rubûbiyyetinin azameti ortaya çıkan Allah'ı tesbih ederim."

İnsandaki bir kısım vasıflar ise ârızîdir; onların yok olması mümkündür. Bunlar kibir, haset, kin, dünya sevgisi, makam tutkusu ve diğerleri gibi kötülenmiş vasıflardır. Velilik onlarla birlikte bulunmaz; veliliğin bulunması için bunların kalpten temizlenmesi gereklidir.

Kuşeyrî, âyetten farklı bir işaret çıkarmıştır. Ona göre Semûd kavmi, nefs-i emmâreye ve ordularına; Hz. Salih ise kalbe işaret etmektedir. Buna göre mana şudur:

Nefs-i emmâre ve orduları, kalp kendilerini alışkanlıklarından çıkmaya ve kötü vasıflarından temizlenmeye çağırdığında onu yalanladılar. Nefis ve orduları dedi ki: "Biz, bizden birine mi tâbi olacağız; çünkü kalp de bizim gibi bir mahlûk. Hem biz güçlü bir grubuz! Ona tâbi olursak, bir sapkınlık içine ve ateşe düşmüş oluruz. İlham denen şey aramızda ona mı indirildi? Bilakis o, kibirli yalancının biridir."

Onlar, yarın, bu âlemden ayrıldıklarında, nefis ve ordusunun mu yoksa kalbin mi kibirli yalancı olduğunu bilecekler!

Biz nefsi, insanlar için bir fitne ve imtihan olarak gönderdik. Onunla velilerin avam halktan ayrılmasını istedik. Ey ârif sen, onları gözetle; belki onlar ilk hallerindeki safiyet ve temizliğe dönerler. Onlarla mücâhedede sabret. Onlara, hayat suyu olan ezelî aşk şarabının aralarında taksim edildiğini bildir. Kim ondan içirse, sefa bulur; ondan yüz çeviren ise kendisine yazık etmiş olur. Onu içmeye ehil olanlar hazır bulunur.

Nefs-i emmâre ve ordusu, (nefsi kalbe tâbi olmaktan alıkoymak için) hevâyı çağırdılar; o da ruhun vatanına yükselmek isteyen nefsi yakalayıp kesti; onu düşük vatanına (kötü hallerine) geri çevirdi. Onun için azabım ve uyarım nasıl oldu, gördünüz mü? Biz onların üzerine kahır sayhasını gönderdik; böylece en düşük seviyeye düştüler ve çalı çırpı gibi kupkuru oldular; aslen semaya ait birer varlık iken, yere ait oldular." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak verdik ve kısmen farklı yorumlar kattık.

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şunu bil ki gerçekte nefis bir tanedir; birden fazla değildir; fakat sahip olduğu özelliklerden dolayı birden çok isim almıştır. Nefis, bütün varlığı ile Cenâb-ı Hakk'a yöneldiğinde, 'mutmainne' ismini alır. Nefis bütünüyle beşerî tabiatına yöneldiğinde 'emmâre' ismini alır. Nefis, bazan Hakk'a, bazan tabiatına yöneldiğinde 'levvâme' ismini alır." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍۜ
نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍۙ ﴿٣٤﴾ نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَاۜ كَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾
وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِه۪
فَطَمَسْنَٓا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً
عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّۚ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾

33. ***Lût kavmi de uyarıcıları yalanladı.***

34. ***Biz de onların üzerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesini seher vakti kurtardık.***

35. ***Katımızdan bir nimet olarak onları kurtardık. Biz şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız.***

36. ***Andolsun, Lût onları bizim azabımıza karşı uyardı. Fakat onlar bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar.***

37. ***Onun misafirlerinden kötü arzularını tatmin etmek istediler. Biz de gözlerini silme kör ettik. "Haydi, azabımı ve uyarılarımı tadın!" dedik.***

38. ***Andolsun, onlara sabahleyin erkenden kalıcı bir azap geldi.***

39. ***"Haydi azabımı ve uyarılarımı tadın!" dedik.***

40. ***Andolsun, biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; düşünüp öğüt alan yok mu?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Lût kavmi de uyarıcıları yalanladı."* Uyarıcılar hakkında bilgi daha önce geçti. *"Biz de onların üzerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesini,* iki kızını ve Hz. Lût'a iman edenleri *seher vakti kurtardık."*

Seher, gecenin sonudur. Yahut gecenin son altıda biridir.

Bazıları, iki seherin olduğunu söylemiştir: En faziletlisi, fecrin sökmesinden önceki seherdir, diğeri de fecrin sökmesi anındaki seherdir.

"Katımızdan bir nimet olarak onları kurtardık. Biz, nimetlerimize iman ve taat ile *şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız."*

"Andolsun, Lût onları bizim şiddetli *azabımıza karşı uyardı. Fakat onlar,* kendisini yalanlayıp *bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar."* Onun uyarıları hakkında şüpheye düştüler. "Bir de *onun misafirlerinden kötü arzularını tatmin etmek istediler."* Alıştıkları çirkin fiilli onun konuklarına yapmak istediler. *"Biz de gözlerini silme kör ettik."* Gözlerini tamamen yok edip yüzlerinin diğer yerleri gibi dümdüz yaptık. Yani yüzleri, hiç delik bulunmayan bir sayfa gibi dümdüz oldu.

Rivayet edildiğine göre, kavmi, Hz. Lût'un evine girmek için kapıyı zorladıklarında, içerideki elçiler (misafir görünümündeki melekler), Hz. Lût'a, "Bırak gelsinler; biz Rabb'inin elçileriyiz, bize ulaşamazlar" dediler. Diğer rivayete göre Hz. Lût'un kavmi, kapıdan geri çevrilince, evin duvarına tırmanarak içeri girdiler. Cebrâil [aleyhisselâm] onlara kanadıyla çarptı, gözleri kör oldu; sersemleyip ortada dönmeye başladılar, kapıyı bulamadılar, Hz. Lût onları, gözleri kör vaziyette kapıdan çıkarttı.

Âyet şöyle devam ediyor: Biz onlara, elçilerle veya hal diliyle, *"Haydi, azabımı ve uyarılarımı tadın!"* dedik. Yani uyarılarımızı reddetmenin cezasını çekin, dedik. Bu ceza, gözlerinin kör olmasıdır; çünkü o da başlarına gelmesi konusunda uyarıldıkları azaplardan biriydi.

"Andolsun, onlara sabahleyin erkenden, onları cehenneme götürene kadar kendilerinden ayrılmayan *kalıcı bir azap geldi."* Gelen azabın kalıcı olarak tanımlanması, gözlerinin kör olma cezasının onunla son bulacağına bir işarettir.

"Haydi, azabımı ve uyarılarımı tadın, dedik. Andolsun, biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; düşünüp öğüt alan yok mu?"

Nesefî demiştir ki: "Bu sûrede, *'Biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; düşünüp öğüt alan yok mu?'* âyetinin birkaç defa tekrar edilmesinin faydası şudur: Müminler, kendilerinden önceki milletlerin haberlerini her işittiklerinde, onların başına gelen şeyleri yeniden tefekkür etmelidir. Eğer onda, ibret ve öğüt almaya teşvik ediliyorsa, ibret ve öğüt almalıdır. Bu teşvik ve tavsiyeleri işittiğinde yeniden kendine gelip gafletten uyanmalıdır. Yine Kur'an'da, bahsedilen her nimetten sonra tekrarlanan, *'Ey cinler ve insanlar, Rabb'inizin hangi nimetini yalanlarsınız'* (Rahmân 55/13) âyeti hakkındaki hüküm de aynıdır. Yine sıkça tekrar eden, *'O gün vay yalanlayanların haline!'* (Mürselât 77/15) âyeti de böyledir. Kur'an'da aynı kıssanın birkaç defa tekrar etmesinin sebebi de aynıdır. Bütün bunlarla verilmek istenen mesaj, bu ibretlik şeylerin kalpte hazır tutulması, zihinde canlandırılması ve her zaman hatırlanıp unutulmamasıdır."[504]

---

[504] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/302-303.

33-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Kime, hayvanî şehveti yani aşırı cimâ arzusu galip gelirse onun, 'lâ ilâhe illallah' zikrinin nuruyla bu arzuyu kırması ve onu zıddı olan iffetle tedavi etmesi gereklidir."

Bu âyetlerde halleri anlatılan Hz. Lût'un kavmi, cismanî şehvetleri temsil etmektedir. Buna göre âyete, işaret yollu şu manayı verebiliriz:

Ruh, nefsi, sefa makamına davet ettiğinde, nefis onu yalanladı ve kendisini en basit hallere ve düşük zevklere yönelmeye çağırdı. Allah Teâlâ kuluna yardım etmek istediği zaman, nefsin üzerine ilâhî vâridat indirir ve mücâhede nurlarını gönderir; bu nurlar nefsin kötü vasıflarını temizler ve onu ruhanî makama nakleder.

Allah Teâlâ, *"Biz de onların üzerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesini seher vakti kurtardık"* buyurdu. Bu âyette işaret yollu deniyor ki: Biz, nefsin üzerine güzel vasıflar gönderdik ve onları Hak'tan kopma gecesinin sonunda kurtardık. Yahut ruha güzel vasıflar gönderdik, onu ilâhî nefhaların indiği vakitte kirlerden ve nefs-i emmârenin vasıflarından kurtardık. Bunu, herhangi bir mücâhede ve sebepten değil, sırf kendi katımızdan bir nimet olarak yaptık. Biz, kendisine lutfedilen ilâhî inâyet nimetine şükreden ve buna vesile olan terbiye şeyhlerine teşekkür eden kimseleri böyle mükâfatlandırırız.

Ruh, nefsi, hevâsını ve nefsin ordularını bizim şiddetli yakalamamıza karşı uyardı. O, kahrımız ve onun tecellisi olan vâridattır. Bu vâridat, kalbi titreten bir korku veya onu sarsan bir şevktir. O bir kalbe gelince, nefsi vatanından (boş alışkanlık ve kötü vasıflarından) çıkarır. Nefis ve ordusu, ruhun bu uyarılarını şüphe ile karşılayarak, "Bizi vatanımızdan (alıştığımız huylardan) çıkaracak kimse (kâmil mürşid) kalmadı, manevi terbiye işi sona erdi; bizim içinde bulunduğumuz halden bir başkasına çıkmamız mümkün değildir" dediler.

Nefis ve ordusu, ruhu nefsin şehvetlerine yönelterek marifet ve yakîn nurundan uzaklaştırmak istediler. Biz de onların gözünü kör ettik, kendilerine mani olduk; böylece ruhu güzel halinden geri çevirme imkânı bulamadılar. Tabii bu durum ruh için ezelde ilâhî inâyet takdir edildiğinde böyledir. Yoksa nefis ve ordusu ruhu istila ve ifsat eder.

İlâhî yardımdan mahrum bırakılan nefis ve ordusuna denir ki: Kötü düşünce ve boş hayalleriniz içinde kalarak, benim azabımı ve uyarılarımı dikkate almamanın cezasını çekin.

Allah, marifet ilmine ulaşılan günün evvelinde üzerine müşahede güneşi doğan ruhları dâimî bir azaptan kurtardı. Bu, nefsin kötü vasıflarının temizlenmesi ve ebediyen ondan uzak kalmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Firavun'un Kavmi

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un kavminin haline değinerek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ جَاءَ اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُۚ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

41. ***Andolsun, Firavun ailesine de uyarıcılar gelmişti.***

42. ***Onlar, bütün âyetlerimizi yalanladılar; biz de onları her şeye gücü yeten bir güç sahibinin yakalamasıyla yakaladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, Firavun ailesine de uyarıcılar gelmişti."* Bu uyarıcılar, Hz. Musa ve Hz. Harun'dur [aleyhimesselâm].

Firavun ailesinin kıssasına yemin ifade eden bir vurguyla başlanması, ona verilen önemi göstermek içindir; çünkü onların kıssasında çok büyük mucizeler ve pek çok ibretlik olaylar vardır. Bir de onların başına gelen azap pek korkunçtur. Âyette, "Firavun ailesi" denildi, bununla Firavun'un kendisi de söylenmiş oldu.

"Onlar, bütün âyetlerimizi yalanladılar." Bunlar dokuz büyük mucizedir. *Biz de onları her şeye gücü yeten,* hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı, her işinde galip *bir güç sahibinin yakalamasıyla yakaladık."*

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Haklarında şakîliğe (bedbahtlığa) hükmedilmiş Firavun sıfatlı kibirli nefislere hiçbir vaaz ve uyarı fayda vermez. Ululuk, Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfattır; kim onda Allah ile yarışmaya girerse Allah onun boynunu kırar ve rahmetinden uzaklaştırır.

Kureyş'e Yapılan Uyarı ve Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş'i, kendilerinden öncekilerin başına gelen azaplarla korkutarak şöyle buyurdu:

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولٰئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِى الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ أَمْ يَقُولُونَ
نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ
مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهٰى وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾ إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِى ضَلَالٍ وَسُعُرٍ
﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِى النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾

43. ***Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı üstündür? Yoksa sizin için kitaplarda bir beraat mi var?***

44. ***Yoksa onlar, "Biz, birbirine yardım eden*** *(güçlü)* ***bir topluluğuz" mu diyorlar?***

45. ***O topluluk yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.***

46. ***Hayır, kıyamet, onların*** *(asıl azap)* ***vaktidir. Kıyamet*** *(azabı)* ***gerçekten çok feci ve acıdır.***

47. Şüphesiz, suçlular sapkınlık ve ateşler içindedirler.

48. O gün, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler ve kendilerine, "Cehennemin dokunuşunu tadın!" denir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Araplar veya ey Mekkeliler! *Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı üstündür?"* Yani sizin kâfirleriniz, bu sûrede bahsedilen Hz. Nuh, Hûd, Salih ve Lût'un kavmiyle, Firavun ailesinin kâfirlerinden daha mı üstündür?

Mana şudur: Onlar kuvvet, alet ve dünya imkânları yönüyle sizden daha üstün iken, başlarına gelen geldi; benzeri azap size de gelir.

Yahut onlar, inkâr ve inat yönünden sizden daha geride idiler; bununla birlikte helâk oldular. Bu durumda siz, onların başına gelen azabın benzerinin sizin başınıza gelmeyeceğini mi sanıyorsunuz? Halbuki siz, onlardan imkân ve hal olarak daha kötü bir durumdasınız.

"Yoksa sizin için kitaplarda bir beraat mi var?" Yahut ey Mekkeliler, sizin için önceki kitaplarda, "Sizden kim inkâr derse ve Peygamber'i yalanlarsa o, Allah'ın azabından güvendedir" diye bir beraat indi de bundan dolayı azaptan yana güvende mi oldunuz?

"Yoksa onlar, 'Biz, birbirine yardım eden, her işleri birlikte olan güçlü *bir topluluğuz' mu diyorlar?"*

Onlar, "Biz, başımıza gelen tehlikeyi birlikte savarız; bize zarar verilemez ve karşı durulamaz" mı diyorlar? Yani onlar, kuvvetlerine güvenerek, "Biz, basiretli ve ileri görüşlü kimseleriz; birlik ve dirlik içindeyiz, kimse bize güç yetiremez" mi diyorlar?

Yahut onlar, "Biz, güçlü bir topuluuğuz, düşmanlarımızdan her an intikam alabiliriz; mağlup olmayız" mı diyorlar?

Yahut onlar, "Biz, birbirimize yardım ederiz, birbirimizi destekleriz; bunun için kimse bize zarar veremez" mi diyorlar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O *topluluk* yani Mekke ordusu, *yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.*" Bu, Bedir günü olmuştur.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "'*O topluluk yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır'* âyeti indiği zaman ben, hangi topluluğun hezimete uğratılacağını bilmiyordum. Bedir günü olunca, baktım ki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], '*O topluluk yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır'* diyerek zırhını giyiyordu. O zaman âyetin neyi kastettiğini anladım."[505]

Ancak, doğru olan görüşe göre bu âyet Mekke'de inmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hayır, kıyamet,* onların asıl azap *vaktidir.*" Bedir yenilgisi onların azabının tamamı değildir. Onların asıl azabı kıyamettedir; Bedir bu azabın ilk habercisi ve küçük bir numunesidir. "*Kıyamet* azabı *gerçekten çok feci ve acıdır.*" Yani ahiret azabı, dünya azabından ileri derece korkunç ve acıdır.

"*Şüphesiz,* önceki ve sonraki ümmetlerden *suçlular,* dünyada haktan yana koyu bir *sapkınlık içinde,* ahirette de yakıcı *ateşler içindedirler.*" Yahut onlar, helâk ve yakıcı ateş içindedirler.

"*O gün, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler,* ateşin içinde çekilerek götürülürler *ve kendilerine, 'Cehennemin dokunuşunu tadın!' denir.*" Yani onun yakıcılığını ve elemini tadın, denir.

43-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberleri inkâr edenler hakkında söylenen şeyler, velileri inkâr eden kimseler hakkında da söylenir. Bu durum, velileri inkâr eden kimsenin onlara eziyetle meşgul olduğu zaman böyledir. Yani önceki velileri inkâr edenlerin başına gelenler geldi. Onların başına gelen şey, ya zâhirde görülen bir cezadır; bu, zillet içinde kalmaktır. Ya da bu ceza iç âlemlerinde verilir; bu ise huzurdan kovulmaktır. Ey kendi zamanındaki velileri inkâr edenler, siz de onlar gibisiniz ve benzer bir âkıbetle yüz yüze geleceksiniz. Sizin içinizdeki münkir ve tenkitçiler, önceki münkirlerden daha mı hayırlıdır? Yoksa Allah Teâlâ'nın kitabında sizin için azaptan kurtulduğunuza dair bir beraat mi var?

---

[505] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/434. Kurtubî, aynı rivayeti Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan [radıyallahu anh] rivayet etmiştir (*el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/133).

Yoksa onlar, "Biz din üzere toplanmış, (iman etmiş) bir topluluğuz; kâfirlerin başına gelen şeyler bizim başımıza gelmez" mi diyorlar? O zaman kendilerine denir ki: Birliğiniz hezimete uğratılacak, işleriniz dağıtılacak ve siz, sizden önceki münkirlere katılacaksınız. Yaptığınıza pişman olacaksınız fakat ayakların kaydığı o günde pişmanlık bir fayda vermez. O gün siz, sürekli ilâhî huzurdan uzak bırakılmanın pişmanlığı ve acısı içinde kalırsınız. Kâfirler, nimetlerin sunulduğu cennetlerden mahrum edilirler; ey münkirler siz ise Hak'tan perdelenme gamı ve kudsî huzurdan uzaklaştırılma zilleti içinde marifet cennetlerinden mahrum bırakılırsınız.

Allah dostlarını karalama ve tenkitle uğraşan mücrim kimseler, Allah'a vuslat yolundan çok uzakta ve kalpleri Hak'tan kopma ateşi içindedir. Onlar dünyada nefsanî hazlara ve şehvetlere dalarlar, zillet içinde yüzleri üzeri sürünürler; ahirette ise sürekli ilâhî yakınlıktan uzakta kalma ateşi içindedirler. Onlara, "Hak'tan perdelenmenin ve kötü hesabın acısını tadın" denir.

Her Şey Bir Ölçüyle Yaratılmıştır

Yukarıda anlatılan bütün şeyler, ilâhî takdire ve ezeldeki hükme göre olmaktadır; Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerde buyurduğu gibi:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾ وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ
بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ
شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾ إِنَّ
الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

49. ***Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve hesapla yarattık.***

50. ***Bizim buyruğumuz, göz kırpması gibi, bir tek emirden ibarettir.***

51. ***Andolsun biz, sizin benzerlerinizi helâk ettik. Düşünüp ibret alan yok mu?***

52. ***Onların yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır.***

53. ***Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır.***

54. ***Şüphesiz müttakiler cennetlerde, ırmak başlarındadırlar.***

55. ***Onlar, her şeye muktedir sultanın katında, sıdk makamındadırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve hesapla yarattık."* Yani o şey, meydana gelmeden önce onu, ezelî ilmimizle takdir edip levh-i mahfûzda yazdık; ortaya çıkmadan önce onun halini ve zamanını bilip kaydettik.

Bir diğer mana: Biz her şeyi, hikmetimize göre en sağlam şekilde belirleyip tasarlayarak yarattık.

Âyet, Mu'tezile'ye karşı bir delildir. Onlar, kulların işlerini Allah'ın yaratmadığını; yapılan işler için önceden bir tesbit ve belirleme bulunmadığını söylerler. Allah onların sözlerinden yüce ve uzaktır.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müşrikler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek kendisiyle kader konusunda tartışmaya girdiler; o zaman bu âyet indi."[506]

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bu âyetin Kaderiyye mezhebi (kaderi inkâr edenler) hakkında indiğine yemin ederdi. Yani âyetin ileride böyle kimselerin çıkacağını önceden haber verdiğini söylerdi.[507]

---

[506] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/435.

[507] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/304.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bizim buyruğumuz, bir tek emirden ibarettir."* Yani o, süratle meydana gelen tek bir kelimedir. Bu, Allah Teâlâ'nın, "kün" (ol) sözüdür. Yani biz bir şeyin yaratılmasını istediğimiz zaman ona sadece "ol" deriz, o da istediğimiz gibi oluverir.

Yahut bizim buyruğumuz, tek bir fiildir; o da başka bir işlem olmadan, sebepsiz ve zahmetsiz yaratmaktır.

Bizim işimiz, süratle meydana gelme bakımından *"göz kırpması gibidir."* Yani o, sizden birinin gözünü kırpma süresi içinde oluverir.

Bazıları, bundan kastın, kıyametin süratle kopması olduğunu söylemiştir; şu âyet bunu göstermektedir: *"Kıyametin kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır"* (Nahl 16/77).

"Andolsun biz, sizin benzerlerinizi hep helâk ettik." Yani inkâr etme açısından size benzeyen ümmetleri helâk ettik.

Bazıları âyete, "Size tâbi olanları helâk ettik" manasını da vermiştir.

"Bunları *düşünüp ibret* ve öğüt *alan yok mu?"*

"Onların yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır." Yaptıkları inkâr ve isyanlar, bütün tafsilatıyla hafaza meleklerinin divanında yazılıdır.

"Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır." Küçük büyük bütün ameller ve kâinatta olacak her şey, levh-i mahfûzda tafsilatıyla yazılmıştır.

Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz suçlular sapkınlık ve ateşler içindedirler"* âyetiyle kâfirlerin halini açıkladıktan sonra, müminlerin güzel halini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Şüphesiz inkâr ve isyanlardan sakınan *müttakiler,* büyük *cennetlerde ve ırmak başlarındadırlar."* Bu iki halin peş peşe söylenmesi, inkârdan sakındırıp imana teşvik etmek içindir.

"Onlar, her şeye muktedir bir sultanın katında, sıdk makamındadırlar." Yani onlar, her şeye gücü yeten, mülk ve saltanatının büyüklüğü bilinemeyen, mevcut her şey kendisinin hükümranlığı altında bulunan yüce Rabb'in katında, razı olunan bir haldedirler. O'nun şânı ne kadar yücedir.

"Güçlü melikin katında, yanında" âyetindeki "katı" ve "yanı" ile kastedilen maddi bir mesafe ve alan değildir; onunla kastedilen, Allah'a yakınlık ve sonsuz ikramlarına nail oldukları bir makamda bulunmalarıdır.

49-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu ve benzeri âyetler, kalplerden hüzün ve ağyarı temizleyip atmakta, kulu kendi tedbir ve seçeneklerinin sıkıntısından kurtarıp rahatlatmaktadır. Çünkü akıllı kimse, başına gelen her şeyin ilâhî kader dairesinde gerçekleştiğini, onların belirlenen süreden önce ve sonra meydana gelmediğini kesin olarak bilince, işini Allah'a havale eder, Mevlâ'sının hükmüne teslim olur, başına gelen olaylar hayır olsun şer olsun, hepsini rıza ve kabulle karşılar. Bu konuda bir şair der ki:

"Başa gelen kaderler, mülkün sahibinden olunca, sevindiren ve ağlatan şeyler benim için eşittir."

Bir diğer şair de şöyle demiştir:

"Başına gelen sıkıntılardan dolayı üzülme. Dünya emanet olarak alınan ve bir zaman sonra geri verilecek olan bir elbiseden başka bir şey değildir. Her şeyi gözetip kontrol eden Allah, bir hüküm verince, ona teslim ol. Kendin bir tercihte bulunma. Aslen senin için bir tercih yoktur. Gece çekip gidince, sabahın hangi garip olayla geleceğini bilemezsin."

"Bizim buyruğumuz, tek bir sözdür (istediğimiz derhal olur)" âyetindeki anlatılan durum, "emir" âlemindedir. Ona "kudret âlemi" de denir. Kendisine "hikmet âlemi" de denen "halk âlemi"ne gelince, buradaki işlerin çoğu belli bir sırayla tedrîcî olarak meydana gelir. Bu durum, rubûbiyyet sırrını gizlemek ve ilâhî kudret sırrını korumak içindir. Böylece gayba iman hali devam eder, müminlerin meziyeti ortaya çıkar.

Kendini beğenen ve hakka boyun eğmeyen inatçılara denir ki: Biz, sizin benzerlerinizi helâk ettik. Bu ya maddi helâk olur ya da kapıdan kovulma ve huzurdan uzaklaştırılma gibi manevi helâk olur. Kendisinden öncekilerin haline bakıp ibret alarak inadından dönen yok mu?

Onların yaptığı her şey, amel defterlerinde kayıtlıdır. Kulların küçük büyük bütün amelleri ezelî ilimde yazılmıştır.

Allah'ın dışındaki her şeyden sakınan müttakiler, sıdk makamında, marifet cennetlerinde, ilim ve hikmet nehirlerinin başlarındadır. Bu makam, sonsuz güç sahibi melikin yanında şerefyap olunan kudsî huzur ve ünsiyet mahallidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah katında elde edilen makamların, cennetlerine ünsiyet kanatlarıyla ulaşılır; nehirleri kudsî nurlardır. Allah onları, yakınlık yaygısı üzerine oturttu. O öyle bir yakınlık halidir ki ona ulaşanın artık hali değişmez, örtü ve perdelenmeyle ondan uzaklaşıp mahrum kalmaz. Bunun için ona, "sıdk makamı" dendi. Yani o, dâimî ikram mahallidir, hiç bozulmayan bir meziyettir, ebedî beraberliktir. Allah Teâlâ, hepsini takdir eden ve her şeye gücü yetendir." Açıklamaların tamamı için Baklî'nin tefsirine bakınız.[508]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kamer sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[508] bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/371.

(55) RAHMÂN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Rahmân sûresi Mekke döneminde inmiştir. Yetmiş altı âyettir[509] (Bazılarına göre ise yetmiş sekiz âyettir).[510] Sûre, adını ilk âyetteki "er-rahmân" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Onlar, her şeye muktedir melikin yanında sıdk makamındadırlar"* (Kamer 54/55) buyruldu. O melik, bu sûrenin başında geçen Rahmân ve Rahîm olan Allah'tır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلرَّحْمٰنُۙ ① عَلَّمَ الْقُرْاٰنَۜ ② خَلَقَ الْاِنْسَانَۙ ③ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ
④ اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍۙ ⑤ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ
⑥ وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْم۪يزَانَۙ ⑦ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْم۪يزَانِ
⑧ وَاَق۪يمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْم۪يزَانَ ⑨ وَالْاَرْضَ

---

[509] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/138; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/306.

[510] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 4/266; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/173.

وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿١١﴾
وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Rahmân.***

2. ***Kur'an'ı öğretti.***

3. ***İnsanı yarattı.***

4. ***Ona beyanı*** *(konuşmayı)* ***öğretti.***

5. ***Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.***

6. ***Bitkiler ve ağaçlar*** *(Allah'a)* ***secde ederler.***

7. ***Göğü yükseltti ve mîzanı koydu.***

8. ***Siz de ölçüde haddi aşmayın.***

9. ***Adaletle tartın, teraziyi eksik tutmayın.***

10. ***Yeryüzünü canlılar için yayıp döşedi.***

11. ***Orada türlü meyveler ve salkımlarla kaplı hurma ağaçları vardır.***

12. ***Orada ayrıca yapraklı taneler ve reyhan*** *(hoş kokulu bitkiler)* ***mevcuttur.***

13. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rahmân, Kur'an'ı öğretti."*

Hak Teâlâ, bu sûre-i celilede, insanlara akıttığı dinî ve dünyevî nimetleri, içlerindeki ve dışlarındaki türlü ihsanlardan bahsetti. Bütün bunların peşinden insanların ve cinlerin bunca nimetin gerektirdiği şükrü yerine getirmemelerini yadırgadı.

Yüce Allah, nimetleri saymaya Kur'an'ın öğretilmesiyle başladı. Çünkü o, en büyük ve değeri en yüksek nimettir. Nasıl böyle olmasın ki o, dinî ve dünyevî saadetin kaynağıdır.

Kur'an'ın öğretilmesinin Rahmân'a isnat edilmesi, onun yüce Allah'ın sonsuz rahmetinin bir eseri ve tecellisi olduğunu bildirmek içindir.

Allah Teâlâ, ikinci olarak iman nimetinden bahsederek şöyle buyurdu: "Rahmân, *insanı yarattı.*" Yani insan cinsini yarattı. Âyetteki insanla, Hz. Âdem'in veya Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kastedildiği de söylenmiştir.[511]

İnsanın yaratılmasından kasıt, sahip olduğu zâhirî ve bâtınî kuvveler üzerine inşa edilmesidir.

"*Ona beyanı öğretti.*" Beyan, içindeki kastını açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmektir. Onun öğretilmesinden kasıt, sadece insanın kendi içindeki duygu ve düşüncesini ifade etmesi değildir, o aynı zamanda başkasının açıklamasını anlamaktır. Çünkü öğretmenin gerçekleşmesi buna bağlıdır (Karşıdaki kimsenin sözünü anlamayan kimse, bir şey öğrenemez).

İnsanın yaratılmasının Kur'an'ın öğretilmesinden sonra dile getirilmesi, insanın ancak din için yaratıldığını, Allah'ın vahyinden ve kitaplarından bir bilgi elde etmesi için bu özelliklere sahip kılındığını bildirmek içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanı diğer hayvanlardan ayıran özelliği söyledi ki o, konuşmak ve içindekini açıkça ifade etmektir.

Allah Teâlâ sonra, dış âlemdeki nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu: "*Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.*" Yani onlar, kendi yörüngelerinde belli bir hesap ve sabit bir ölçü içinde akıp dururlar. Öyle ki bu şekilde dünya âleminin işleri düzene girer, değişik mevsimler ve vakitler oluşur; onlarla senelerin, gün ve gecelerin hesabı bilinir. Eğer sürekli gündüz veya gece olsaydı bu hikmet ortadan kalkar, kimse hiçbir şeyin hesabını bilmez ve bütün âlemin nizamı bozulurdu.

---

[511] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/140.

Mücâhid demiştir ki: "Değirmenin bir eksen (kutup, iğ) etrafında döndüğü gibi, güneş ve ay da bir eksen etrafında döner."[512]

Denilir ki: "Güneşin üzerinde şöyle yazılıdır: Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah. Halaka'ş-şemse bi-kudretihi ve ecrâhâ bi-emrihî."

Manası şudur: Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed, Allah'ın resûlüdür. Allah güneşi kudretiyle yarattı, emriyle yürüttü."

Ayın üzerinde şöyle yazılıdır: "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah. Halaka'l-hayra ve'ş-şerra bi-kudretihi ve yebtelî bihimâ men yeşâü min halkıhî. Fetûbâ limen ecrâllahü'l-hayra alâ yedeyhi. Ve'l-veylü limen ecrâllahü'ş-şerra alâ yedeyhi."

Manası şudur: "Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed, Allah'ın resûlüdür. Allah, kudretiyle hayrı ve şerri yarattı. Allah kullarından dilediklerini onlarla imtihan eder. Ne mutlu o kimseye ki Allah onun eliyle hayır ortaya koyar. Yazıklar olsun o kimseye ki Allah onun eliyle şer ortaya koyar."[513]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bitkiler ve ağaçlar secde ederler.*"

Âyette, bitki manası verdiğimiz "necm", yerden biten ve sapı (kalın gövdesi) olmayan bitki demektir; baklagiller gibi. Ağaç ise sapı olan yani kalın gövdesi bulunan bitkidir.

Bazıları, âyette geçen "necm"in, bitki değil, gökteki yıldız olduğunu söylemiştir.

Onların secdesi, kendilerinden istenen şeye boyun eğmeleridir. Onlar bu yönleriyle secde eden mükellef varlıklara benzetildiler.

Gökteki güneş ve ay gibi, yerdeki bitki ve ağaçlar da Rahmân'ın hesabına tâbidir; hepsi O'nun rahmet ve kudretiyle vazife görmekte ve böylece emrine âmâde olmaktadır. Güneş ve ayın ilâhî hesaba göre hareket etmesi Allah'ın emrine bir boyun eğme olduğu gibi, bitki ve ağaçların secde etmesi de Allah'ın emrine boyun eğmenin değişik bir ifadesidir.

---

[512] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 22/172; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/140.

[513] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/49. Rivayetin "Denilir ki ..." şeklinde verilmesi, onun sahihliğinde tereddüt olduğunu gösteriyor. O, açık bir delile dayanmıyorsa, müşahede veya yoruma dayalıdır. Ancak bütün âlemin kendi diliyle ve haliyle "lâ ilâhe illallah" hakikatini ispat ve ilan ettiği kesindir (mütercim).

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Göğü yükseltti."* Yani onu yükseltilmiş bir tavan halinde yarattı. Onu hükümlerinin menşei, peygamberlerine vahiy indiren meleklerin meskeni yaptı. Bu ifadeyle şanının, mülkünün ve saltanatının ululuğuna dikkat çekti.

"Ve mîzanı koydu." Yeryüzünde eşyaların miktarlarının ölçülüp tartıldığı ölçü, terazi ve benzeri aletleri koydu. Yani onu yeryüzünde yarattı. Çünkü insanların alışverişlerinde adalet ölçü ve teraziyle sağlanmakta, kulların hakları onlarla korunmaktadır.

Bazıları "mîzan"ın adalet manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre mana şudur: Allah, dinde adaleti koyup onu emretti ki her hak sahibine hakkı tam olarak verilsin, âlemin işi intizam içinde yürüsün ve insanlar istikamet üzere olsun. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Gökler ve yer, adaletle ayakta durmaktadır."[514]

Adalet, şeriat-ı Muhammediyye'nin kitap, sünnet, icmâ ve kıyas ile hükmettiği şeydir. Cenâb-ı Hak bunu emrederek şöyle buyurdu:

"Ölçüde haddi aşmayın." Yani Allah, kulların haklarını insafla verdikten sonra, ölçüyü aşmayın diye size adaleti emretti.

"Adaletle tartın, teraziyi eksik tutmayın." Ölçüp tartarken düzgün olun; haddi aşmayın, kendinize fazla alıp karşı tarafa noksan vermeyin.

Cenâb-ı Hak, ruhun gıdası olan manevi nimetleri söyledikten sonra, bedenlerin gıdası ve desteği olan nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Yeryüzünü canlılar için yayıp döşedi." Allah halk için yeryüzünü suyun üzerine yayıp döşedi.

---

[514] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 27/133 (Kahire 2005). Aynı konuda bk. İbn Mâce, Zekât, 18.

Âyetteki "enâm"dan kasıt, yeryüzünde hareket halinde olan bütün canlılardır. İbn Abbas [radıyallahu anh], "Enâm, insanlardır" derken, Hasan-ı Basrî, onun cinler ve insanlar olduğunu söylemiştir.[515]

Yeryüzü, onların her ihtiyacı düşünülerek hazırlanmış bir istirahat yeri gibidir; onda kolayca tasarruf ederler, işlerini ve ihtiyaçlarını görürler.

"Orada türlü renk, tat ve şekilde *meyveler ve salkımlarla kaplı hurma ağaçları vardır."*

"Orada ayrıca yapraklı taneler ve reyhan (hoş kokulu bitkiler) mevcuttur."

Yapraklı, samanlı tanelerden kasıt, arpa buğday gibi ekilip dikilen, tanesi gibi sapı da yenen bitkilerdir.

"Reyhan"ın bir manası, rızıktır. Bu rızık, meyvenin özü yani çekirdeğidir. Yani onda insana lezzet veren yiyecekler vardır. Bu yiyecekler içinde hem lezzet veren hem de gıda olanlar vardır ki hurma bunlardan biridir. Onlar içinde sadece gıda olanlar vardır ki arpa buğday cinsi yiyecekler böyledir. Onlardan bir kısmı hayvanların yemi olarak kullanılır, bir kısmı da insanların yiyeceği olarak ayrılır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde, Rabb'inizin* sûrenin başından buraya kadar sayılan *nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

Buradaki hitap, insanlara ve cinleredir.

İnsanların ve cinlerin Allah Teâlâ'nın nimetlerini yalanlamalarının manası, onlara karşı nankörlük etmeleridir. Bu nankörlük, ya o nimetin bir nimet olduğunu baştan inkâr etmek şeklinde olur; Kur'an'ın öğretilmesini ve ona dayanan dinî nimetleri inkâr etmek gibi. Yahut bu nankörlük, o şeyi bir nimet kabul ettiği halde, onun yüce Allah'tan olduğunu inkâr etmek şeklinde olur; kendilerine ulaşan dünya nimetlerini Hak Teâlâ'dan başkasına nisbet etmek (ait görmek) gibi. Bu isnat, müşterek veya müstakil halde olur. Onu ya açıkça söylerler ya da delalet yoluyla anlaşılır. Onların ibadette putlarını Allah Teâlâ'ya ortak koşmaları, onları nimette Cenâb-ı Hakk'a ortak etmelerinin bir sonucudur. Açıklama için Ebüssuûd'a bakınız. [516]

---

[515] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/142.

Âyetin manası şudur: Durum açıklandığı gibi olduğuna göre, ey insanlar ve cinler, siz, Allah Teâlâ'nın nimetlerinin hangisini yalanlarsınız; halbuki onların her biri, hakkı söylemekte ve onun doğruluğuna şahitlik etmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki "er-Rahmân", Allah Teâlâ'nın yüce zatına has isimlerden biridir. Hak Teâlâ'nın dışında hiç kimse, hakikaten veya mecazen bu sıfatla tanımlanmaz. Çünkü "er-Rahmân", yoktan var edilme nimetini ihsan etmeyi gerektirmektedir. Bu sıfatın yüce Allah'tan başkasına verilmesi doğru değildir. "er-Rahîm" sıfatı ise böyle değildir. O, kullara yardım nimetini gerektirmektedir. Hak Teâlâ'dan başkasının bu sıfata sahip olması mecazen doğrudur. Bunun için kullara, "Rahîm" sıfatı verilir, fakat Rahmân sıfatı verilmez.

Sonra, Rahmân'a ait rahmet iki kısımdır. Biri, zattan ayrılmayan zâtî bir rahmettir. Diğeri ise kendisiyle yaratılmışlara yardım ulaştırılan sıfatî bir rahmettir. Allah onunla kullarından dilediklerine rahmet eder. Zâtî rahmete, "tahmâniyyet" denir. O, zattan ayrılmadığı için, âyette istivâ ile birlikte kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak, âyetlerde şöyle buyurmuştur:

"Rahmân arşa istivâ etti (onu rahmâniyeti ile kuşattı)" (Tâhâ 20/5).

"O, sonra da arşa istivâ eden Rahmân'dır" (Furkân 25/59).

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde buna şöyle işaret etmiştir: "Ey arşa, rahmâniyeti ile istivâ eden (onu kuşatan) ve arşın rahmâniyeti içinde kaybolduğu Rabbim!"

Sıfatî rahmete gelince, onunla halka ilâhî yardım ulaşır ve bu yardım, esmâ-i hüsnâya göre çeşitlilik arzeder. Esmâ-i hüsnâ, doksan dokuz tanedir.

---

[516] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/176.

Esmâ-i hüsnâ içinde, cemal (lutuf, iyilik ve ihsan) tecellileri taşıyan isimlere gelince, onlardaki rahmet açıktır. Celâl (azap, imtihan) tecellileri taşıyan isimlere gelince, onlardaki rahmet, Allah'ın lutfunun kaderinden ayrı olmamasıdır (Yani her olanda bir hayır ve rahmet yönü vardır). Zâtî rahmetin tamamı yüzdür. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ, rahmetini yüz parçaya ayırdı; doksan dokuzunu katında tuttu; bir parçasını yeryüzüne indirdi. Bütün canlılara o bir parça ile rahmet eder." [517]

Kur'an, nimetlerin en büyüklerinden olduğu için, Allah Teâlâ onun öğretilmesini, zatına has sıfatlardan rahmâniyetiyle birlikte söyledi. Çünkü Kur'an, basireti açılan kimselere yüce zatın sıfatlarını, sırlarını ve fiillerini açıklamakta, onun hakikatini göstermektedir.

Allah Teâlâ'nın, *"O insanı yarattı"* âyetinin bir manası da şudur: Cenâb-ı Hak, insanı, cismaniyeti yönüyle kendisinden cahil bir halde, letâfet (gizlilik) sırrından kesif hale (maddi vücuda) çıkarttı. Sonra ona beyanı öğretti. Yani Allah insanı akıl ve temyiz gücüyle donatarak, önüne kendisini tanıtacak alametleri koyarak, onu zatına sevkedecek, kendisine rubûbiyyet sırlarını ve kulluk edeplerini öğretecek delil (peygamber ve varislerini) göndererek ona marifetine gidiş seyrini açıkladı. Bu delil (kâmil mürşid), onu devamlı kontrol ve takip eder, kalbinde tevhid nuru parlayana ve marifet güneşi doğana kadar manevi seyirde kendisine rehberlik yapar. *"Güneş ve ay, bir hesaba göre seyreder"* âyeti buna işaret etmektedir. Yani onlar, mâlum bir hesaba göre seyrederler. Kulun kalbinde parlayan nur ve marifet de onun istidadı ve Allah'a yönelişi ölçüsünde artar veya eksilir.

İmam Kuşeyrî, âyet hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Marifet güneşlerinin ve ilim kamerlerinin kalplerin ve sırların burçlarında doğması da aynı şekildedir. Hepsi Allah Teâlâ'nın hükmü ve takdiriyle mâlum bir hesapla olmakta, Cenâb-ı Hak onları ezeldeki hükmüne göre sevketmektedir."

---

[517] Buhârî, Edeb, nr. 6000; Müslim, Tevbe, 17.

"Bitkiler ve ağaçlar secde ederler" âyeti şuna da işaret etmektedir: Kalpte irfan güneşi parladığında, akıl ve fikir Hakk'a boyun eğer ve hakikat karşısında eriyip teslim olur. Allah tarafından özel olarak lutfedilen akıl nuruna ve basirete dayalı fikre gelince, onlar, ilâhî izinle bütün kâinatı dolaşırlar. Çünkü onların nuru en büyük akıl tarafından desteklenmektedir. O, ceberût denizinden fışkıran ilâhî feyzin ilk tecellisidir.

Allah Teâlâ, ruhları, madde âleminin kirlerinden yüce ve uzak tuttu. Bununla kastedilen, yüce zatın sırlarını, ilâhî sıfatların nurlarını ve peygamberlerin mazhar olduğu tecellileri müşahede mahallidir. Kim bu makama yükselirse, ona peygamberlerin zatları ve ruhları gizli kalmaz. Aslında hepsinde tecelli eden zat birdir.

Cenâb-ı Hak, zulmanî nefislere, riyâzet ve mücâhedede haddi aşmamaları için ölçü koydu. Onu bir ölçü ve denge içinde yapmalarını, hevâ ve hazlarına dalıp ölçüyü ihmal ederek dengeyi bozmamalarını istedi.

Allah Teâlâ, insanın bedenini, onun kendisi için terkip ve tertip edildiği kulluk vazifelerinin yerine getirilmesi için yarattı. Eğer beden safi hale gelirse, onda vehbî ilimlerin meyveleri ve şeriatın çeşitli ilimleri neşvü nemâ bulur. Onlar, dinin meselelerinin kendisinden çıkarıldığı delillerdir. Kim, şeriat ilminin zâhirinde kalırsa o kimse mukallit olur; kim de onun özüne ulaşırsa yüksek ilim sahibi müctehid olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Orada salkımlarla kaplı hurma ağaçları vardır"* âyeti şuna işaret etmektedir: Safi kalplerde, ağyardan gizli ve ehli olmayandan saklı vahdâniyyet ilimleri vardır. Orada ayrıca, bozulma ve değişmeyi kabul etmeyen ilâhî muhabbet mevcuttur. Bu muhabbet, içinde nice gizli marifetleri, hakikatleri ve hikmetleri bulundurmaktadır."

Reyhan, manevi kokuya işaret etmektedir. Bu koku, yakînden hâsıl olup ruhların gıdasıdır. Yahut o, manevi zevklerin ve tadın esintisidir.

Ey insanlar ve cinler, siz Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Yahut ey nefis ve ruh, siz Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Çünkü insan, daha önce geçtiği gibi salih amel yapar ve kendisine davet edilen hakikatlere kalp kulağını açıp Allah'a yönelirse nefis ve ruh isteklerini elde etmiş ve arzuladıkları şeylerin zirvesine ulaşmış olur. Bu durumda onlara düşen, nankörlük değil, şükürdür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsanların ve Cinlerin İlk Yaratılışı

Cenâb-ı Hak sonra, insanların ve cinlerin ilk yaratılışından bahsederek şöyle buyurdu:

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِۙ ⑭ وَخَلَقَ الْجَٓانَّ مِنْ مَارِجٍ
مِنْ نَارٍۚ ⑮ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ⑯ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ
الْمَغْرِبَيْنِۚ ⑰ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ⑱ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِۙ
⑲ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِۚ ⑳ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ㉑ يَخْرُجُ
مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُۚ ㉒ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ㉓ وَلَهُ الْجَوَارِ
الْمُنْشَاٰتُ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِۚ ㉔ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ㉕ كُلُّ
مَنْ عَلَيْهَا فَانٍۚ ㉖ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِۚ ㉗ فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ㉘

14. *Allah, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yarattı.*

15. *Cinleri de yalın bir ateşten yarattı.*

16. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

17. *O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir.*

18. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

19. *O, iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar.*

20. ***Fakat aralarında bir engel vardır, birbirine karışmazlar.***

21. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

22. ***O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.***

23. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

24. ***Denizde dağlar gibi akıp giden yüksek yelkenli gemiler de O'nundur.***

25. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

26. ***Yeryüzünde bulunan herkes fânidir.***

27. ***Ancak celâl ve kerem sahibi Rabb'inin zatı bâki kalır.***

28. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, insanı* yani Hz. Âdem'i *pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yarattı."* Yani onu, ateşte pişmiş porselen gibi ses veren kuru çamurdan yarattı.

Bu âyet, şu âyetlere ters değildir:

"Biz insanı, kara çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattık" (Hicr 15/26).

"Doğrusu biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık" (Sâffât 37/11).

Bu âyetlerin manası sonuçta birdir; çünkü insan aslı itibariyle topraktan yaratılmıştır. Allah Teâlâ bu toprağa su katarak onu çamur yaptı, sonra ona şekil verdi, sonra pişmiş kiremit gibi kuru hale getirdi. Sonra da ona ruh üfleyip can verdi.

"Cinleri de yalın, dumansız *bir ateşten yarattı."* Allah, cinleri veya cinlerin babası olan İblîs'i, dumansız, yalın, safi ateşten yarattı. Bazıları, âyetin metninde geçen "meâric"e, karışma manasını vererek, cinlerin, dumanlı bir ateşten yaratıldığını söylemiştir. Yahut burada kastedilen, özel bir ateştir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Yani Rabb'inizin sizi yaratırken üzerinize yağdırdığı nimetlerin hangisini yalanlıyorsunuz?

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bu sûrede birçok nimetinden bahsetti ve her bir nimetten sonra bu âyeti tekrar etti. Hz. Âdem'in topraktan yaratılmasındaki nimet şudur: Allah Teâlâ onu, topraktan yarattıktan sonra, sahip olduğu mertebeye yükseltti. *'Cinleri de yalın ateşten yarattı'* âyeti için söylenecek şeyler de aynıdır."[518]

Yani Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i ruhaniyet ve hilafet mertebesine yükseltti. Cinleri de insanlarda ve diğer şeylerde belli ölçüde tasarruf etme mertebesine yükseltti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir."* Yani Allah, yaz ve kış mevsimlerinde oluşan iki doğunun ve iki batının Rabb'idir.

İbnü'l-Haşâ demiştir ki: "Kışa ait doğu, güneşin, aralık ayının ortasında ufukta doğduğu noktadır ki bu, senenin en kısa günüdür. Yaza ait meşrik ise güneşin haziran ayının ortasında ufukta doğduğu noktadır ki bu, senenin en uzun günüdür.[519] İki batı, güneşin bu günlerde battığı iki batış noktasıdır. Güneşin doğuları ve batıları, güneşin senenin diğer günlerindeki doğuş ve batış noktaları olup onlar, bu iki doğunun ve iki batının dışındadır."

Onun en kısa gün olarak aralığın ortasını ve en uzun gün olarak haziranın ortasını belirtmesi, kendi zamanına göredir; zamanımızda senenin en kısa ve en uzun günleri bu ayların ortasında değil, yirmi birindedir.

İbn Atiyye demiştir ki: "Kur'an'da ne zaman meşrik ve mağrip (doğu ve batı) tekil olarak geçerse[520] bununla, iki yöne işaret edilmektedir. O da güneşin kış ve yaz aylarında günlerin kısalıp uzamasına göre doğuş ve batış noktasıdır. Kur'an'da ne zaman meşrikler ve mağripler (doğular ve batılar) şeklinde çoğul geçerse,[521] bu, güneşin her günkü doğuş ve batışına işaret etmektedir. Kur'an'da ne zaman, iki meşrik ve iki mağrip (iki doğu ve iki batı) şeklinde geçerse,[522] bununla doğuların ve batıların iki bitiş noktasına işaret edilmektedir. Bir şeyin başlangıç ve bitiş noktasını söylemek, hepsini söylemektir."[523]

---

[518] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/73.

[519] Yeni tesbitlerde senenin en kısa günü 21 Aralık, en uzun günü ise 21 Haziran'dır. Buna göre en kısa günün gecesi en uzun gece, en uzun günün gecesi de en kısa gece olmaktadır (mütercim).

[520] İlgili âyetler için bk. Bakara 2/110, 142, 177, 258; Şuarâ 26/28.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*" Kuşeyrî demiştir ki: "Güneşin doğuşundaki ve batışındaki nimet, insanların ileri seviyede fayda görmesi için onun harika bir nizam içinde seyretmesidir."[524]

"*O, iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar.*" Yani Allah tuzlu denizle tatlı denizi birbirine saldı, onlar birbirine yakın ve bitişik haldedirler; görünürde iki su arasında birinin diğerine karışmasına mani olacak bir engel yoktur.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[525] denmiştir ki: "Günlük hayatta görülen bazı olaylar, bu durumu akla yaklaştırmaktadır. Mesela deniz sahilinde suya karışmayan maddeler vardır. Yine yumurtanın beyazı ile sarısının birbirine karışmaması da buna bir örnektir. Bazıları demiştir ki: Allah Fâris denizi denen Hint Okyanusu ile Rum denizi denen Akdeniz'i birbirine saldı, onlar okyanusta buluşurlar. Çünkü onlar, oradan kaynaklanmaktadır. '*Fakat aralarında* Allah Teâlâ'nın kudretiyle koyduğu *bir engel vardır, birbirine karışmazlar.*' Yani sınırlarını aşmazlar, birinin diğerine katılarak onun özelliğini bozması uygun değildir. Yahut onlar, aralarındaki engeli aşarak birbirine karışmazlar."

"*O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*" Onlardan hiçbiri yalanlama kabul etmez.

---

[521] İlgili âyetler için bk. A'râf 7/137; Sâffât 37/5; Meâric 70/40.

[522] İlgili âyetler için bk. Zuhruf 43/38; Rahmân 55/17.

[523] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/227.

[524] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/74.

[525] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

"O denizlerin her ikisinden inci ve mercan çıkar." Mercan, meşhur kırmızı incidir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Mercan, denizin ortasında kayada biten bir ağaçtır. O, Tanca ile Septe arasındaki Mağrib denizinde mevcuttur.

Turtûşî demiştir ki: "Mercan, elin parmakları gibi, denizden çıkan kırmızı köklerdir. Biz onu, Mağrib'de (Fas) çok gördük."

Bazıları, lü'lüün büyük inci, mercanın ise küçük inci olduğunu söylemiştir.

İnci ve mercan tuzlu denizden çıkmaktadır; ancak iki deniz birbiriyle buluşunca tek deniz gibi olduklarından, *"Onlardan inci ve mercan çıkar"* denmesi uygun oldu.

Ahfeş, bir grup âlimin şöyle dediğini nakletmiştir: "İnci ve mercan, hem acı hem de tatlı denizden çıkar. Bunu reddedenin kesin bir delili yoktur. Bir şeyi ispat edenin sözü, onu inkâr edenin sözüne göre daha tercihe şayandır."

Ebû Hayyân demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, inci ve mercanın her iki denizden de çıktığıdır. Ahfeş bu görüşü, bir gruptan nakletmiştir."

"Bu nimetler apaçık ortada iken, *Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"Denizde dağlar gibi akıp giden yüksek yelkenli gemiler de O'nundur." Yahut giderken denizde dağlar gibi dalgalar oluşturan yüksek yelkenli gemiler de O'nundur.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Allah, sizin için gemi yapacak maddeleri yarattı. Sonra bu maddelere ulaşma yollarını ve onları bir araya getirip gemi yapma sanatını öğretti. Ardından bu gemileri birçok sebeple denizde yüzdürüp götürdü. Bu sebepler öyle harika şeylerdir ki onları yaratmaya, bir araya getirmeye ve bir tertip içinde hizmet ettirmeye yüce Allah'tan başkası güç yetiremez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde bulunan herkes fânidir; ancak celâl ve kerem sahibi Rabb'inin zatı bâki kalır."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ bâki olduğuna göre, telef olup elden çıkan her şeyin yerine O yeter. O'nun bâki olması mümin için başına gelen musibetler ve elden kaçırdığı manevi nimetler için bir tesellidir."[526]

Celâl sahibi, azamet ve saltanat sahibi demektir. Kerem sahibi ise kusurları bağışlayarak en güzel lutuf ve ihsanlarda bulunan demektir. Zül-celâli vel-ikrâm (celâl ve kerem sahibi), Allah Teâlâ'nın azametini gösteren sıfatlarından biridir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dua ederken, 'Yâ zül-celâli vel-ikrâm" diyerek dua edin ve buna sarılın!"[527]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] namaz kılan bir adama rastladı. Adam namazın peşinden, "Yâ zül-celâli vel-ikrâm" diyerek dua etmeye başladı. Allah Resûlü, *"Duan kesin kabul oldu"*[528] buyurdu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın onları öldürüp bu değersiz dünyanın darlığından çıkarması ve kendilerini yeniden diriltip ebedî yurtta dâimî bir hayatla şereflendirmesi, O'nun en büyük nimetlerinden biridir.

14-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, insanı diğer varlıklardan ayrı bir özellikte yaratmıştır. Onu, letâfet ve kesafetiyle, mana ve maddesiyle, ruhanî ve beşerî yönüyle dengeli bir şekilde yaratmıştır. Bunun için onun marifeti diğer varlıklardan üstündür. Cinler ve melekler böyle değildir. Onlarda, letâfet yönü (gizlilik ve incelik) galiptir. Onlardan ârif olanlar genelde dengesini kaybedip manevi aşk ve sarhoşluk içinde kalırlar. İnsana gelince, onlardan kimin ruhaniyeti kuru toprak yönüne, manası hissine galip gelirse, melekler gibi veya onlardan daha faziletli olur. Kimin de toprak yönü ruhaniyetine, maddesi manasına galip gelirse, o da hayvanlar gibi yahut onlardan daha aşağı olur.

---

[526] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/75.

[527] Tirmizî, Daavât, nr. 3525; Ahmed, *Müsned*, 4/176.

[528] Tirmizî, Daavât, nr. 3527; Ahmed, *Müsned*, 5/238.

"O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir" âyetinin bir işareti şudur: Allah irfan güneşinin ve iman ayının doğduğu mahallin Rabb'idir. O, aynı zamanda onların battığı mahallin de Rabb'idir. Onların batışı kalp ağyar ile meşgul olup nurları perdelendiğinde olur.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, ruh ve kalbin doğuşuna, hevâ ve nefsin batışına işaret edilmektedir."

Ruh ve kalbin nuru doğunca, nefis ve hevânın karanlığı yok olur. Nefsin ve hevânın karanlığı ruh ve kalbi istila ederse güneşleri batar, nurlara kaybolur. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Halbuki bu halde nice kapalı lutuflar ve gizli sırlar vardır. Ruhun ve kalbin cemal tecellileriyle sükûn bulmaması, nefis ve hevânın da celâl tecellileriyle sarsılmaması birer lutuftur. Çünkü bu taifenin (sûfilerin) kâmili, cemalde celâli (ihsanda kahrı) görür, celâlde cemali (kahırda ihsanı) müşahede eder; kalbi (Allah'tan başka) hiçbir şeyle sükûn bulmaz, hiçbir şeye bağlanıp kalmaz.

"O, iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar" âyeti, şeriat ilminin deniziyle hakikat ilminin denizine işaret etmektedir. Bu iki deniz kâmil insanda buluşur. *"Fakat aralarında bir engel vardır, birbirine karışmazlar."* Bu engel, kâmil, safi akıldır. Akıl, şeriat ilmini mahallinin dışına çıkmaktan engeller; hakikat ilmini de mahallini ileri geçmekten alıkoyar. Şeriatın mahalli zâhirdir; hakikatin mahalli ise iç âlemdir. Kâmil akıl ikisi arasında bir perde ve dengedir. Her birini kendi yerinde ve işinde kullanır. Kimin aklı hafif (zayıf ve dirayetsiz) olursa, bu ikisinden biri ona galip gelir. Şeriat galip gelirse, insan kuru, donuk biri olur; günahtan uzak kalamaz. Hakikat galip gelirse, insan ya manevi sarhoşluk içinde kalır ya da -Allah korusun- dinden çıkacak hallere düşer. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* O Allah ki kulunu, şeriatın ve hakikatin hakkını yerine getirmeye ve her birini kendi mahallinde kullanmaya hidayet edip ona bunun yolunu gösterdi.

"O denizlerin her ikisinden inci ve mercan çıkar." Hakikat denizinden hikmet cevherleri ve manevi ilim yakutları çıkar; şeriat denizinden ise nakilleri incelenerek, kaynakları araştırılarak ve hükmün asıllarına ulaşılarak mercan gibi parlak hüküm, ilim ve edepler çıkar. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* O sizi, içindeki sırları çıkarmanız için hakikat denizine ve nurlarını ortaya koymak için şeriat denizine dalmaya muvaffak etti.

"Denizde dağlar gibi akıp giden yüksek yelkenli gemiler de O'nundur." Yani zâtî tecelli denizinde ve ilâhî sıfatların coşkun nurları içinde akıp giden fikir gemileri O'nundur. Allah o akılları yüksek dağlar gibi sabit tutar; böylece âriflerin akılları ceberût denizinde ve melekût nurları içinde yüzer. Sonra rubûbiyyet edeplerini hakkı ile yerine getirmek için sabit-kadem bir halde kulluk meydanına çıkar. *"O halde,* böyle büyük bir lutuf ve ihsana mazhar olmuşken *Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Eğer O'nun ihsanı ve koruması olmasaydı, ilâhî zat denizinde dalgalar (şiddetli tecelliler) size çarpar, dengenizi kaybedip zındıklığa dalardınız yahut aklınızı tamamen kaybederdiniz. Fakat kim bu yolları ve halleri bilen bir ârifin sohbetine girerse -inşallah- bu mana denizinde batmaktan ve boğulmaktan korkmaz.

"Yeryüzünde bulunan herkes fânidir." Bu mülkün üzerinde bulunan her şey fâni olup kaybolup gidecektir. *"Ancak celâl ve kerem sahibi Rabb'inin* mukaddes *zatı bâki kalır."* Hakikatte O'nunla birlikte mevcut olan hiçbir varlık yoktur. Bir şair bu konuda der ki:

"Eğer işin hakikatine bakarsan şunu anlarsın: Allah'ın dışındaki her şey, bütün tafsilat ve özetiyle yokluktan ibarettir."

Bu durum, manevi zevk ehlince mâlumdur; fenâ fillâh ve bekâ billâh haline ulaşanlar tarafından tasdik edilen bir gerçektir; onu ancak cahiller inkâr eder. Nitekim Allah Teâlâ, *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* buyuruyor.

O, Her An Bir İştedir

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının yarattıklarına muamelesinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِؕ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَاْنٍۚ ﴿٢٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾ سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِۚ ﴿٣١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ
اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُواؕ لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍۚ ﴿٣٣﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾ يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا
تَنْتَصِرَانِۚ ﴿٣٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾ فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ
فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِۚ ﴿٣٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا
يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِه۪ٓ اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّۚ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾

29. ***Göklerde ve yerde bulunanlar, (ihtiyacını) O'ndan isterler. O, her an yeni bir iştedir.***

30. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

31. ***Ey cinler ve insanlar, yakında sizin de hesabınızı göreceğiz.***

32. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

33. ***Ey cin ve insan topluluğu! Göklerin ve yerin hududunu aşıp geçmeye gücünüz yeterse aşıp geçin. Ancak büyük bir güç (kuvvet ve delil) olmadan bunu yapamazsınız.***

34. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

35. ***Üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; kendinizi koruyamazsınız.***

36. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

37. ***Gök yarılıp da erimiş yağ gibi kıpkırmızı gül rengini aldığında haliniz nasıl olur?***

38. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

39. ***O gün hiçbir insana ve cine günahı sorulmaz.***

40. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde ve yerde bulunan* melek, insan, cin ve diğer bütün varlıklar, her türlü ihtiyaçlarını *O'ndan isterler."* Onların her biri yüce Allah'a muhtaçtır; hepsi ihtiyacını O'ndan isterler. Bu isteme, ya dille sözlü olarak ya da halle olur. Göktekiler O'ndan ruhlarının gıdasını isterler; yerdekiler ise ruhlarının ve bedenlerinin gıdasını isterler.

Ebüssuûd demiştir ki: "Bütün mahlûkat, mümkün varlıkları yönüyle kendi başına vücut bulmaktan ve buna bağlı bütün kemalattan uzaktır. Öyle ki eğer onlardan ilâhî inâyet kesilecek olsa, hiçbiri vücut bulamaz, ayakta kalamaz. Onlar her işte Allah'a dua ve O'ndan dilenme halindedirler."[529]

"O, her an yeni bir iştedir." Yani O, her an ve vakitte, yarattıklarına ait bir iştedir. Onların istediklerini vermek de buna dahildir. Allah Teâlâ, sürekli bir iştedir; O bazı şahısları var eder, bazılarını yok eder. Bazı halleri getirir, bazılarını giderir. Bütün bunları sonsuz hikmetine göre dilediği şekilde yapar.

Allah kendisine rahmet etsin, şeyhimiz fakih Seyyid İbn Sûde et-Tâvûdî'nin, bu âyetin tefsirinde şöyle dediğini işittim: "Allah Teâlâ'nın işlerinden biri de şudur: O, her gün (dilediği işleri yaptırmak için meleklerden) üç ordu hazırlayıp gönderir. Bir orduyu rahimlere, bir orduyu dünyaya, bir orduyu da kabirlere gönderir."

---

[529] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/178.

İbn Uyeyne şöyle demiştir: "Allah katında zaman iki günden ibarettir: Biri, dünya günüdür. Allah'ın dünyadaki işi; emretme, yasaklama, diriltme, öldürme, nimet verme ve mahrum etmedir. Diğeri ise ahiret günüdür. Allah'ın oradaki işi, hesap görmek ve amellerin karşılığını vermektir."[530]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğunda kendisine, "Allah'ın her an icra ettiği bu iş nedir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"O'nun bazı işleri şunlardır: Bir günahı affeder, bir sıkıntıyı kaldırır, bir topluluğu yükseltir, başka bir topluluğu alçaltır."*[531]

Rivayet edildiğine göre bu âyet yahudiler hakkında inmiştir. Yahudiler, "Allah cumartesi günü hüküm vermez, herhangi bir iş görmez!" dediklerinde bu âyet indi.[532] Allah Teâlâ onların sözünü reddetti.

Bu işlerden kasıt, Allah Teâlâ'nın onları yeni olarak dileyip yaratması değil, ezelde dilediği işleri yeni olarak ortaya koymasıdır. Şüphesiz kalem, sonsuza dek olacak şeyleri yazmış ve bu iş bitmiştir. Anne rahminde yaratılan çocuğun saadet ve şekavetine dair verilen hüküm ve diğer işler de böyledir. O, yeni olarak verilmiş bir hüküm değil, daha önceden verilen ve levh-i mahfûza yazılmış olan hükmü, meleklerin eliyle ortaya çıkartmaktır. Bunun için bir haberde denilmiştir ki: Rahimde görevli meleğe, "Ümmü'l-kitaba yani levh-i mahfûza git ve yaratılacak çocuk hakkındaki bilgi ve hükümlere bak!" denir. O da gidip bakar ve çocuğu oradaki yazıya göre şekillendirir.

Şöyle denilmiştir: Allah'ın işi, önceden takdir ettiği şeyleri vakitlerine sevketmektir yani onları belirlediği vakitte yaratmaktır.

---

[530] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/446.

[531] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/214; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/699; İbn Mâce, Mukaddime, nr. 202; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1340.

[532] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/446.

Nesefî demiştir ki: "Anlatıldığına göre Abdullah b. Tahir, Hüseyin b. Fazl'ı yanına çağırdı ve ona dedi ki: Bana üç âyet müşkil geliyor; onları bana açıklaman için seni çağırdım.

Birinci âyet, *'O (Kâbil) pişman oldu'* (Mâide 5/31) âyetidir. Sahih hadiste belirtildiğine göre, pişmanlık bir tövbedir. Kâbil'in sonu belli; o halde âyetteki pişmanlığın manası nedir?

İkinci âyet, *'O Allah, her an bir iştedir'* (Rahmân 55/29) âyetidir. Yine sahih hadiste belirtildiğine göre, kıyamete kadar olacak her şey yazılmış ve yazma işi bitirilmiştir. Bu durumda her an yapılan iş nedir?

Üçüncü âyet, *'İnsan için ancak çalışıp yaptıklarının karşılığı vardır'* (Necm 53/39) âyetidir. Âyette, insana ancak yaptıklarının karşılığı verileceği belirtiliyor; o zaman bazı amellere kat kat sevap verilmesi nasıl oluyor?

Hüseyin b. Fazl, bunlara şu cevabı verdi: Birinci âyetteki pişmanlığın tövbe olmaması mümkündür; çünkü denildiğine göre Kâbil, Hâbil'i öldürdüğü için pişman olmadı, o sadece onu sırtında taşımasına ve meşakkatini yüklenmesine pişman oldu. *'İnsan için ancak çalışıp yaptıklarının karşılığı vardır'* âyetindeki hüküm, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın kavmine mahsustur; bu ümmet için ise Allah Teâlâ, bir salih amele kat kat fazlasını verir. *'O, her an bir iştedir'* âyetine gelince, Allah bu işleri ilk defa o anda dileyip ortaya koymaz, O, daha önce dileyip takdir ettiklerini, zamanı gelince ortaya çıkarır.' Hüseyin b. Fazl'dan bu cevapları alan Abdullah b. Tahir, kalkıp onun başını öptü ve kendisine tahsis edilen ödeneği artırdı."[533]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O'nun bahsedilen bu ihsanlarını gördüğünüz halde, *Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"Ey cinler ve insanlar, yakında sizin de hesabınızı göreceğiz." Sizi hesaba çekip yaptıklarınızın karşılığını vermeye özel olarak yöneleceğiz.

Âyette şu mananın kastedilmiş olması da mümkündür: Dünya hayatı bitip sonuna ulaşır; o zaman, "*O, her an bir iştedir*" âyetinde anlatılan işler de son bulur; artık tek iş kalır, o da sizin hesabınızı görmektir. Bu durum, bir temsille anlatılmıştır.

---

[533] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/311.

Cinlere ve insanlara, "sekalân" veya "sekaleyn" denir. İki sekal yani iki ağırlık demektir. Onlara "iki ağırlık" denmesinin birkaç izahı vardır. Şöyle ki:

Cinler ve insanlar, yeryüzünün asıl ağırlığını oluşturdukları için onlara bu isim verilmiştir.

Bir diğer görüşe göre, görüşlerindeki ciddiyet ve ağırlıktan dolayı onlara bu isim verilmiştir.

Yahut onlar ilâhî hükümlerle sorumlu tutulup üzerlerine ağır bir yük yüklendiği için kendilerine bu isim verilmiştir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Size kıyamet günü karşılaşacağınız şeylerin hatırlatılması, sizi kötü hesaba götürecek işlerden sakındırdığı için aslında birer nimettir. Siz nasıl oluyor da sözleriniz veya fiillerinizle bu nimetleri yalanlıyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey cin ve insan topluluğu! Göklerin ve yerin hududunu aşmaya gücünüz yeterse aşıp gidin."* Yani benim kazâmdan kaçmaya, mülkümden çıkmaya, göklerimden ve yerimden çıkıp uzaklaşmaya gücünüz yeterse çıkıp gidin. Kendinizi benim azabımdan kurtarın. *"Ancak bir güç olmadan bunu yapamazsınız."* Kuvvetli bir güç olmadan bunu yapmaya güç yetiremezsiniz. Siz böyle bir güçten çok uzaksınız.

Şöyle denilmiştir: Bu söz onlara kıyamet günü söylenir. Kıyamet günü melekler onları her yandan sarar, cin ve insanlar onları görünce kaçarlar; hangi yöne gitseler, o tarafı meleklerin sardığını görürler. O zaman kendilerine âyetteki söz söylenir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Kıyamet günü başınıza gelecek şeylerin haber verilmesi onlara karşı uyanılıp sakındırılmanız da bir nimettir. Bu uyarılar, onlardan korunmaya hazırlık yapmanız içindir.

"Üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; kendinizi koruyamazsınız." Yani kabirlerinizden çıktığınız zaman, üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; sizi mahşere sevkeder. Onlardan korunamazsınız. Onlara mani olamaz ve kendinizden uzaklaştıramazsınız. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Şüphesiz, âkıbette başa gelecek şeylerin açıklanması, gafletten uyanıp ibret alacak kimse için bir lutuf ve nimettir.

"Gök yarılıp da erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül haline geldiği zaman haliniz nasıl olur?" Yani kıyamet günü gök parça parça olup erimiş yağ gibi kıpkırmızı gül rengini aldığında, öyle korkunç şeyler ve haller olur ki sözle anlatılamaz.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Göklerin yarılması, insanlar mahşerde iken olur. Sonra güneş insanlara yaklaştırılır, o zaman çok büyük sıkıntı ve korku yaşanır. Ancak hadiste belirtilen yedi sınıf insan, bu dehşetten kurtulup arşın gölgesinde ilâhî koruma altında olur. Bazıları bunun, yeni dirilişten önce olacağını söylemiştir. Nitekim Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserinde böyle zikredilmiştir. İşin hakikatini en iyi Allah Teâlâ bilir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? O gün hiçbir insana ve cine günahından sorulmaz." Çünkü herkes simasından tanınır. Bu hesap sorulmama işi, insanlar kabirlerden çıkarılıp gruplar halinde farklı hal ve mertebelerde hesap yerine götürülürken olur. *"Rabb'ine yemin olsun ki oların hepsine hesap soraрız"* (Hicr 15/92) âyeti ve benzeri âyetlere gelince bu, amellerin incelendiği ve hesabın görüldüğü yerde olur. Kıyamet günü çok uzun bir gündür. Orada pek çok durak ve yer vardır. İnsanlara bir yerde hesap sorulur, diğerinde sorulmaz.

Katâde demiştir ki: "Sual bir kere olur; sonra mücrimlerin ağızlarına mühür vurulur, elleri ve ayakları yaptıkları işleri anlatır."[534]

Şöyle denilmiştir: Allah tarafından onlara, ne yaptıklarını bilmek için değil, kendilerini kınamak için sual sorulur.

---

[534] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/313.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Size bu hallerin haber verilmesinde büyük faydalar vardır; çünkü bu haberler sizi, azaba götüren kötü işlerden sakındırır.

29-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların semasında olanlar, ruhaniyetine uygun şeyler isterler. Bu, sırların keşfi ve nurların kesilmeden akması gibi ruhun gıdası ve sefası olan şeylerdir. Bu kimse, sürekli fakirlik ve isteme halindedir. Onun ıstırabı hiç bitmez. Onun Allah'ın dışında kimseyle huzuru ve sükûnu yoktur. Onun istemesi, ya hal ya da kâl diliyle olur.

Ruhaniyet âlemine yükselemeyip beşeriyet toprağında kalan kimse de beşeriyetinin zayıflığına uygun şeyler ister. Bunlar, maddi gıdalar ve beşeriyetin zaruri ihtiyaçlarını giderecek şeylerdir. Yahut bu kimse, kıyamet günü kurtuluşuna ve cennet nimetlerine ulaşmaya vesile olacak şeyleri ister ki o, zâhiren istikamet halidir.

"O, her an bir iştedir" âyeti, Allah Teâlâ'nın tecellilerinin her an farklı olduğuna işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hak, aynı saat içinde, bir topluluğa kabz hliyle tecelli ederken, diğerine bast halini yaşatır.

Birini yükseltirken, diğerini zillete düşürür.

Birine verirken, diğerini mahrum eder.

Birini manen terakki ettirirken, diğerini alçaltır. Bu, sonsuz şekilde devam eder gider. Bunun için âriflerin kalplerine gelen vâridatlar birbirinden farklıdır. Bir kısmı, diğerini nesheder yani hükümsüz bırakır. Bundan dolayı ârifler hiçbir şeyle sakin olmazlar, hiçbir şeye bağlanıp kalmazlar, hiçbir şeye güvenmezler. Tam tersine, ilâhî kudretin kendilerinde neyi ortaya çıkaracağına bakarlar; ona tâbi olurlar. Onlar sabaha çıktıklarında Allah Teâlâ'nın, yeni günde kendilerine ne yapacağına bakarlar. Akşam olunca da aynı haldedirler. Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanımaları, azimetlerini söndürmüş, kesin niyet ve kararlarını çözmüştür. Onlar, işlerinin kendilerinin dışında birinin (Mevlâ) elinde olduğunu ve kendilerinin onda bir dahli olmadığını bildikleri için hiçbir vakit Allah'ın isteği dışında bir şeyi kastetmezler, bir tercihte bulunmazlar ve bir şeyi tedbirle uğraşmazlar.

İmam Kuşeyrî, *"Ey sekalân (ey iki ağır taife, cin ve insanlar), yakında sizin de hesabınızı göreceğiz"* âyetindeki işaretleri verirken "sekalân"ı ruh ve nefis olarak açıklamıştır. Ruh, güzel vasıflarıyla, nefis de kötü vasıflarıyla iki ayrı kutbu ve ağırlığı temsil etmektedir. Buna göre mana şudur: Ey manen temizlenmiş ruhlar topluluğu, size özel olarak tecelli ederek bol ikramlarda bulunacağım ve sizin kadrinizi yükselteceğim; böylece siz her an beni müşahede edersiniz.

Ey karanlıklar içinde kalmış nefisler topluluğu, sizlerin de üzerine türlü sıkıntılarla değişik imtihanlar akıtacağım. Siz, manen temizlenip ağyarın (mâsivanın) kir ve sıkıntısından arınmadıkça cennetime giremezsiniz. Ben size ancak ihtiyaç ve zaruret anında tecelli ederim.

Özetle, bütün iş bu dünyada olup bitmektedir. Kim burada arınırsa ahirette sefa bulur. Kimin burada hali karışır ve kalbi günahlarla kirlenirse ahiret ona karışık ve sıkıntılı olur. Manevi karanlıklar içinde kalmış nefis sahiplerine denir ki:

"Ey cin ve insan topluluğu! Basiretinizle göklerin ve yerin hududunu aşmaya gücünüz yeterse aşıp gidin. Fakat ruhlarınız beden içinde hapiste olduğu ve her yanınızı maddi varlıklar sardığı için buna güç yetiremezsiniz. Onları ancak bir kuvvetle geçebilirsiniz. Bu kuvvet, ruhlarınızın nefislerinize karşı elde ettiği kuvvet ve yetkidir. Ruh, mahir bir doktorun (kâmil mürşid) sohbeti sayesinde nefsi, ruhanî âleme çeker. İşte o zaman basiretiniz kâinat dairesinden (maddi âlemden) geçer müşahede fezasına dalarsınız. Kıyamet günü gelince, ruhlarınız kendisini saran maddi varlıkların bağından ve hapsinden kurtulur, havada cennetin geniş iklimine doğru uçar. Allah Teâlâ, *"Cennet müttakiler için yaklaştırılır"* (Şuarâ 26/90) buyurmuştur.

Kuşeyrî, *"Üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; kendinizi koruyamazsınız"* âyetini, işârî olarak şöyle açıklamıştır: "Âyette hitap edilen cinler nefse; insanlar da ruha işaret etmektedir. Karanlık içinde kalan nefislerin üzerine Hak'tan uzaklık ve perdelenme ateşi gönderilir. Bunun sebebi onların, sürekli cismanî lezzetlere dalmaları ve hayvanî şehvetlerin peşinde koşmalarıdır. Karanlıklar içinde kalan ruhların üzerine de erimiş bakır dökülür. Bunun sebebi ise onların ruha ait yüce makamdan inip nefsin süflî makamına dönmesidir. Onların hiçbiri diğerine yardım edemez. *'O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?'* Şüphesiz, azabı hak edeni cezaya uğratmak, nimeti hak edeni de nimetlere gark etmek, isyankâr nefisle itaatkâr ruhun arasını ayırmak en büyük nimetlerden biridir."[535]

Ârifin maddi yönü Allah'ın zikri içinde eriyip nefsin kötü vasıfları yok olunca, onun her yanından manevi kokular yayılır. Özetle, madde mana içinde eriyip kaybolunca hakikat gülleri açar. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* İnsanların çoğundan gizli kalan bu büyük nimet ortaya çıktığında, onu nasıl yalanlarsınız? *"O gün,* onlardan bu mertebeye ulaşmış *hiçbir insana ve cine günahı sorulmaz."* Onlar, hesapsız olarak doğrudan cennete gönderilen salih kullardır. Müşahede ehli ârifler için kendilerine nisbet edip sevap bekledikleri bir taat ve affedilmeyip azaba sebep olacak bir isyan yoktur. Bunun için onlara herhangi bir sual sorulmaz ve kınama yapılmaz.

Cenâb-ı Hak, bir münâcâtı sırasında Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] şöyle demiştir: "Ey Musa, bana cennet için itaat edenler ve gafletle isyan edenler kalpleri perdeli kimselerdir. Benimle arasında bir perde olmayan kimseye gelince, o benim cemalime âşıktır; onun cennet niyetiyle yapılmış bir taati ve gaflete düşüp de işlediği bir günahı yoktur."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Veli öyle bir mertebeye ulaşır ki ona, 'İstediğini yap; sen artık (şeytanın şerrinden ve günaha düşmekten) güvendesin; senden kınamayı gerektirecek işleri kaldırdık' denir."

Bu durum, kalpten nefsin kötü vasıfları temizlenip kul fenâ fillâh ve bekâ billâh hallerine ulaştıktan sonra gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[535] Kuşeyrî'den yapılan bu alıntıya, onun *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinde rastlamadık. Bu alıntının yine Kuşeyrî'ye ait *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr*, diğer adıyla *et-Tefsîrü'l-Kebîr* adlı eserinden alınmış olması muhtemeldir (mütercim).

Kâfirler İçin Hazırlanan Azap

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerinden intikam alacağı kâfirler için hazırladığı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِس۪يمٰيهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاص۪ي وَالْاَقْدَامِۚ ﴿٤١﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾ هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّت۪ي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَۢ
﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَم۪يمٍ اٰنٍۚ ﴿٤٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

41. ***Günahkârlar simalarından tanınarak perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.***

42. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

43. ***İşte bu, günahkârların yalanladıkları cehennemdir.***

44. ***Onlar, cehennem ile kaynar su arasında dolaşıp dururlar.***

45. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Günahkârlar* yani kâfirler, *simalarından,* siyah yüzlerinden ve gök mavisi gözlerinden *tanınırlar.*" Yahut kendilerini saran üzüntü ve hüzünden tanınırlar. Bazıları bu âyetin, *"O gün hiçbir insana ve cine günahı sorulmaz"* âyeti için bir sebep olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana şudur: Onlara bir şey sorulmaz, çünkü kim oldukları yüzlerinden tanınır. *"Böylece onlar perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar."* Onların perçemleri ve ayakları arkalarından bir zincirle birleştirilir.

Bazıları demiştir ki: Melekler onları bazan perçemlerinden bazan da ayaklarından yakalayarak sürüklerler.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Şüphesiz, başa gelmeden önce bu korkunç hallerle korkutmak en büyük nimetlerden biridir; çünkü bu, kulu, ona götüren işlerden sakınmaya götürür.

"İşte bu, günahkârların yalanladıkları cehennemdir." Yani onlara kendilerini kınamak ve azap etmek için, *"İşte bu, sizin yalanladığınız cehennemdir"* denir.

"Onlar, cehennem ile son derece kaynar su arasında dolaşıp dururlar." Yani onlara, cehennem ateşinin yakmasıyla kaynar su içme arasında azap edilir.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Âyette geçen 'ân', cehennem vadilerinden biridir. Cehennemliklerin irinleri orada toplanır. Cehennemlikler elleri ve ayakları bağlı halde oraya daldırılırlar; mafsalları parçalanana kadar kalırlar, sonra çıkarılırlar. Cenâb-ı Hak onlara yeni bir vücut yaratır, bu defa da ateşe atılırlar. Allah Teâlâ'nın, *'Onlar, cehennem ile kaynar su arasında dolaşıp dururlar'* âyeti bu hali anlatmaktadır."[536]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" İnsanlara bu azapların önceden haber verilmesinin büyük bir nimet olduğu çok defa dile getirildi.

41-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, bu âyetin işaretlerinde müminler içindeki günahkârları iki gruba ayırmış ve onları şöyle tanıtmıştır:

"Birinci grup, avurdunu doldurarak yapmacık tavırlarla konuşan kelâm âlimleridir. Onlar, Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında yeterli ve sıhhatli bilgileri olmadan konuşurlar. Öğrendikleri birtakım cedel ilmiyle keşif ve müşahede erbabı velilerle mücadeleye girerler; onlarla sert ve edepsizce konuşurlar. Şüphesiz, bu kimseler perçemlerinden tutularak ilâhî huzurdan kovulma ve irfan ehlinin mertebelerinden uzaklaştırılma ateşi içinde sürüklenirler.

---

[536] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/61.

İkinci grup, cahil mutasavvıflardır. Onlar, doğru yoldan ayrılmış ve sağlam metottan uzaklaşmış kimselerdir. Bunun sebebi, bu yola, kâmil, Allah'a vâsıl olmuş bir şeyhin izni olmadan taklitle girmeleri ve kendi başlarına kalmalarıdır. Şüphesiz onlar, bu sakat adımları ve bozuk gidişleriyle Hakk'ın yolunda seyrü sülûkten çıkıp ilâhî huzurdan uzak kalma ve Hak'tan kopma ateşine girmişlerdir." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak naklettik.[537]

Bu kimseler genelde şu vasıflarla tanınırlar: Kendisini yüceltmek, katı tabiat, makam hırsı, sert dil ve ilmini gösterme çabası. Kâmil bir ârif ise bütün bunların aksi bir hale sahiptir. O, mütevazi, kolay geçimli ve yumuşak yüzlü biridir. Halinin gizli kalmasını, ortaya çıkıp meşhur olmaktan daha çok sever. Onun hal lisanı, kâl lisanından daha güzeldir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"İşte bu, yukarıda bahsi geçen günahkârların yalanladığı cehennemdir."* Çünkü onların, dünya hayatında yaptıkları boşa gitmiştir; halbuki onlar güzel işler yaptıklarını zannediyorlardı. Onlar iki ateş arasında dönüp dururlar. Bu ateşler, kalbin Hak'tan kopma ateşiyle kendi tedbir ve tercihiyle içine düştüğü ateştir. O da rızık endişesi, insanların korkusu ve perdelenme gamının kalbe attığı ateştir.

Allah Teâlâ'dan, lutuf ve keremiyle bizleri, bu tür kötü hallerden korumasını niyaz ederiz.

Müttakilere Vaat Edilen Cennetler

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsi geçen günahkârların aksine güzel bir halde olan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٧﴾ ذَوَاتَا
اَفْنَانٍ ﴿٤٨﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾

---

[537] Bu nakil de Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât*'ında mevcut değildir. Onun, Kuşeyrî'nin, *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* adlı eserinden nakledilmiş olması muhtemeldir.

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾ مُتَّكِـٔينَ عَلٰى فُرُشٍ بَطَٓائِنُهَا مِنْ اِسْتَبْرَقٍ
وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾ فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ
الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَٓانٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾ كَاَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿٥٩﴾ هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

46. *Rabb'inin makamından (huzurunda hesap vermekten) korkan kimse için iki cennet vardır.*

47. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

48. *İki cennet türlü ağaç ve meyvelere sahiptir.*

49. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

50. *İçlerinde akan iki pınar vardır.*

51. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

52. *İkisinde de her meyveden çift çift vardır.*

53. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

54. *Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar. İki cennetin de toplanacak meyveleri (sahibine) yakındır.*

55. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

56. *O cennetlerde bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır. Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.*

57. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

58. ***Onlar sanki yakut ve mercandır.***

59. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

60. ***İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir değil midir?***

61. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Rabb'inin makamından* yani hesap vermek için huzurunda durmaktan *korkan kimse için iki cennet vardır.*" O gün insanlar, âlemlerin Rabb'ine hesap vermek için ayakta dururlar.

Yahut Allah Teâlâ'nın, hallerini kontrol etmesinden korkan kimse için iki cennet vardır. Şu âyet bu manayı desteklemektedir:

"Herkesin yaptığını görüp gözeten Allah (hiç böyle yapmayan gibi) olur mu?" (Ra'd 13/33).

Mücâhid demiştir ki: "Kendisine iki cennet vaat edilen kimse, bir günaha yöneldiğinde Allah Teâlâ'yı zikredip O'ndan korkarak günahı terkeden kimsedir."

Süddî[538] demiştir ki: "Zamanımızda iki şey kayboldu. Biri kalbi titreten korku, diğeri de endişe veren şevk."[539]

Allah'tan korkana verilen iki cennetin biri kırmızı yakuttan, diğeri ise yeşil zeberceddendir. Her iki cennetin mesafesi yüz senelik yoldur.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan korkan kimseye verilen iki cennet nedir biliyor musunuz? Onlar, cennet bahçeleri içinde iki bahçedir; onların ağaçlarının kökleri, dalları ve meyveleri sabittir."*[540]

Allah Teâlâ, mümine onları ikram eder ki bir cennetten diğerine geçerek sevinci tam olsun.

---

[538] Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

[539] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/62.

[540] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/62; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/161.

Şöyle denilmiştir: O cennetin biri Allah'tan korktuğu için, diğeri ise şehvetini terkettiği içindir.

Yahut cennetin biri inancı, diğeri ameli içindir.

Yahut cennetin biri taatleri yaptığı, diğeri ise günahları terkettiği içindir.

Yahut cennetin biri iman ve salih amelinin mükâfatı olarak verilir, diğeri ise kendisine fazladan bir nimet olarak ihsan edilir.

Bu iki cennet hakkında şunlar da söylenmiştir:

Cennetin biri, ruhanî, diğeri cismanîdir.

Cennetin biri, sâbikûn olanlar (hayırlarda önde giden salihler) için; diğeri de amel defterini sağ tarafından alan umum müminler içindir.

Cennetin biri insanlar, diğeri ise cinler içindir. Çünkü âyetteki hitap her iki grubadır.

Sanki söyle denilmiş oldu: Ey insan ve cinler, sizden Allah'tan korkan herkes için iki cennet vardır. Birinci görüş daha tercihe şayandır. Açıklamaların devamı âyetlerin tasavvufî işaretleri kısmında gelecek.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

Cenâb-ı Hak, sonra bu iki cenneti şöyle tanıttı:

"İki cennet, canın çektiği, gözleri aydın edecek *her türlü ağaç ve meyvelere sahiptir. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Ondaki hiçbir şeyi yalanlamak mümkün değildir. *"Bu iki cennetin içinde,* diledikleri şekilde en üst ve en alt tarafa *akan iki pınar vardır."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "O iki cennette soğuk su akar. Biri tesnim, diğeri selsebildir."

Bazıları ise onlarda su ve cennet şarabı aktığını söylemiştir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? İkisinde de her meyveden birer çift vardır." O meyveler iki sınıftır; biri tanınıp bi-

linir; diğeri ise yiyene kadar tanınıp bilinmez. Yahut o meyvelerin bir kısmı yaş, diğeri kurudur. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar." Astarı böyle olursa, onun dışının nasıl olacağını düşünün! Bazıları onların dışının sündüsten olduğunu söylemiştir. Dışlarının nur olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bazıları ise, "Onun nasıl olduğunu ancak Allah bilir" demişlerdir.

"İki cennetin de toplanacak meyveleri sahibine *yakındır."* Yani onların ağaçlarından toplanacak meyveler çok yakındır; öyle ki ayaktaki, oturan ve yatan kimse onlara uzanıp alabilir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ağaç cennet sakinlerine yaklaştırılır; Allah'ın dostu ondan isterse ayakta, isterse oturarak ve isterse yatarak meyvesini alır."[541]

Kuşeyrî demiştir ki: "Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *'Kim, sübhânellâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber derse, kendisi için cennette bir ağaç dikilir. Onun kökü altın, dalları inci, meyveleri bâkire kızların göğüsleri gibidir. Meyvesi kaymaktan daha yumuşak, baldan daha tatlıdır. Onun meyvesinden her alındığında, önceki haline döner (yerinde yeni meyve biter).'*[542] Allah Teâlâ'nın, *'İki cennetin toplanacak meyveleri yakındır'* âyetinde kastedilen budur. Onu istediklerinde meyve ağızlarına getirilir, hiç meşakkat olmadan alırlar. Şöyle denilmiştir: O meyveler öyle yakındır ki onu ayaktaki, oturan ve yanı üzeri yatan kimse alabilir."[543]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"O cennetlerde bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır." İki cennet, birçok mekân, köşk ve meclis içerdiği için, âyette çoğul ifadesiyle "onlarda" dendi. Yahut iki cennet, iki pınar, meyveler, ağaçlar ve onların toplanması gibi sayılan bu nimetlerin içinde bakışlarını sadece

---

[541] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/161.

[542] Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2058.

[543] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/80. Burada uyuyan kimse tabiri geçmektedir, cennette uyku olmayacağı için biz bu kelimeye uzanıp yatan manasını verdik (mütercim).

eşlerine çevirmiş dilberler vardır. O cennet hizmetçileri, gözlerini sadece zevcelerine çevirirler, ondan başkasına bakmazlar.

"Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur." Yani onlara insanlardan ve cinlerden hiç kimse dokunmamıştır. Âyette dokunma manası verdiğimiz "et-tams", "şehvetle cimâ etmek"tir. Âyette, cinlerin de insanlar gibi cimâ ettiğine bir delil vardır.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"Onlar yani cennet hizmetçileri bu genç kızlar, safilik ve beyazlıkta *sanki yakut ve mercandır."* Yahut onlar, safilikte ve yüzlerinin kırmızılığında yakut ve mercan gibidirler.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Cennet hûrileri yetmiş elbise giyerler. Bacaklarının iliği, parlaklığından dolayı arka tarafından gözükür; aynen beyaz cam bardağın içinde kırmızı şarabın gözüktüğü gibi."*[544]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir değil midir?" Yani güzel amelin karşılığı ancak güzel mükâfattır.

Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyeti okudu ve peşinden şöyle buyurdu: *'Biliyor musunuz Rabb'iniz ne buyurdu? Buyurdu ki: Kendisine tevhid (iman) nimetini ihsan ettiğim kimsenin mükâfatı ancak cennettir.'*"[545]

Hadisin diğer rivayetinde şöyle buyrulmuştur: *"Allah buyurdu ki: Kendisine tevhidimi (birliğime imanı) ve marifetimi ihsan ettiğim kimsenin mükâfatı ancak onu cennetimde iskan etmem ve rahmetimle kudsî huzurumda bulundurmamdır."*[546]

Yahut dünyada, "lâ ilâhe illallah" diyen kimsenin ahiretteki mükâfatı cennettir.[547]

---

[544] Tirmizi, Sıfatü'l-Cenne, nr. 2533; 2534; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/165.

[545] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/65; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/456; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/713-714.

[546] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/65; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/166.

[547] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/714; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/315.

Süddî demiştir ki: "Dünyada Allah'a itaat edenlerin ahirette mükâfatı ancak ikram ve ihsandır."

Cafer-i Sâdık demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Kendisine ezelde iyilik ettiğim (hakkında iyilik yazdığım) kimsenin mükâfatı ancak ona ebedî olarak bu ihsanımı devam ettirmemdir."

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "*'İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir'* âyeti, iyiler ve fâcirler için bir taahhüttür. Fâcirin (kâfirin) yaptığı iyi bir işe dünyada, salihin iyiliklerine ise tam olarak ahirette karşılık verilir."[548]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

46-61. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Rabb'inin makamından korkan kimse için iki cennet vardır." Yani Rabb'inin makamından korkan, O'nu önce murakabe sonra müşahede eden kimseye iki cennet vardır. Bu cennetlerin biri, dünyada hemen verilen marifet cenneti, diğeri de ahirette verilecek nimetler cennetidir. Marifet cenneti ruhlar için, nimetler cenneti ise bedenler içindir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın makamından korkanlara iki cennet vardır. Bu cennetlerin biri müminlere hemen verilir. Bu, taatin halâveti ve yüce Allah'a yakınlığın huzurudur. Diğeri ise ahirette verilecek sevap cennetidir. Müminler, ahiretteki cennetlerinde farklı derece ve halde oldukları gibi, dünyadaki marifet ve kurbiyet cennetlerinde de sahip oldukları manevi hallere göre farklı durumdadırlar."[549]

Taatin halâveti cenneti, bütün müminler için, Allah'a yakınlığın huzuru cenneti ise mukarrebînler (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler) içindir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın makamından korkan kimseye iki cennet vardır: İşaret ehline göre bu cennetler şunladır:

---

[548] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/65.

[549] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/79.

Biri müşahede cenneti, diğeri ise mükâleme (Cenâb-ı Hak ile konuşma) cennetidir.

Biri muhabbet cenneti, diğeri mükâşefe cennetidir.

Biri marifet cenneti, diğeri tevhid cennetidir.

Biri manevi makamların cenneti, diğeri manevi hallerin cennetidir.

Biri kalbin cenneti, diğeri ruhun cennetidir.

Biri kerametlerin cenneti, diğeri ilâhî yakınlık cennetidir."[550]

Yahut biri vuslat cenneti, diğeri kemal cennetidir.

Yahut biri kemal cenneti, diğeri ise kemale erdirme cennetidir.

Yahut biri fenâ fillâh cenneti, diğeri ise bekâ billâh cennetidir.

Yahut biri bekâ billâh cenneti, diğeri ise sonsuza dek terakki cennetidir.

"O iki cennet, her türlü meyve ve nimete sahiptir" âyeti, bu manevi cennetlerdeki türlü ilim, zevk, sır ve nurlara işaret etmektedir. Onda ayrıca sırların denizinde yüzen her türlü fikre işaret edilmektedir. Onların her birinde akan iki pınar vardır. Bu pınarların birinden şeriat, muamele ve kulluk edeplerine ait ilimler akmaktadır; diğerinde ise tarikat, hakikat ve tevhid-i has ilimleri akmaktadır.

Onlarda her türlü manevi zevk meyveleri vardır. Bu zevkler de iki sınıftır. Bir sınıf, hâsıl olup elde edilmiştir; diğer sınıf ise her nefeste yenilenmektedir.

Yahut bir sınıf hikmet âlemi içindir, diğer sınıf ise kudret âlemi içindir.

Yahut bir sınıf yüce zata aittir, diğeri ise ilâhî sıfatlara aittir.

Yahut bir sınıf müşahedenin halâveti (manevi tadı) içindir; diğer sınıf ise kulluk edepleri içindir.

Onlar, üns döşekleri üzerinde yaslanmış oturmaktadırlar. Bu ünsiyetin iç kısmı, manevi huzur, ferahlık ve sürekli bast halidir. Müşahedesinde temkin sahibi olan kimse için bu manevi cennetlerin meyveleri çok yakındır ve onları elde etmesi çok kolaydır. Çünkü marifetin meyveleri olan müşahedenin halâveti ve ünsiyet, onun elinin altındadır; onları istediği zaman elde edebilir. Ârifin müşahedesi devamlıdır; yüce sevgiliye yakınlığı hiç kesintiye uğramaz. Fikri istediği zaman ahadiyyet (tevhid, birlik) denizine dalar; ondan hikmet yakutları ve ilim cevheri çıkarır. Onlar öyle sırlı şeylerdir ki herkes onları kavrayamaz.

---

[550] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/379.

Manevi halinde temkin sahibi olmayan kimse böyle değildir. Onun fikri yorgun, müşahede lezzeti noksan olur. İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Çünkü müşahedenin ilk dönemlerinde lezzet yoktur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözüyle bu hale işaret etmiştir:

'Allahım beni, (dünyada) bir sıkıntı ve zarar olmadan senin cemaline bakma lezzetiyle ve sana kavuşma şevkiyle rızıklandır.'[551]

Ârifler için manevi cennetlerde onlara has yeni, taze hakikatler vardır. Bu hakikatler onların dışındakilere açılmaz. O hakikatlere, kendilerinden önce hiçbir insan ve cin ulaşmamış ve onlara dokunmamıştır. Çünkü onlar, manevi zevk sahiplerine özeldir. Onlardan birinin elde ettiği hakikat ilimlerini başkası elde edemez, onlara açılan hakikatler başkasına açılmaz. Bu hakikatler istidada göredir. Onlar, safiyette yakut, güzellikte inci gibidir. İşte bu, ihsan makamına ulaşanların mükâfatıdır."

"İhsanın karşılığı ancak ihsandır." Yani ihsan makamına ulaşanların mükâfatı ancak ihsan, Allah'a yakınlık ve kendilerine bu ilimlerin ve hakikatlerin tahsis edilmesidir.

Yahut âyetin manası şudur: Bizimle ihsan halinde olanların mükâfatı, ancak onlara zatımızın sırlarını açarak ihsanda bulunmamızdır.

Yahut ihsanda bulunan kullarımızın mükâfatı, ancak kendisine yakınlığımız ve dostluğumuz ile ihsanda bulunmamızdır.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetteki ihsanın, Cebrâil'in sorusu üzerine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı şu tarif olması da muhtemeldir:

---

[551] Ahmed, *Müsned*, 5/191; Hâkim, *Müstedrek*, 1/516; Taberânî, *el-Kebîr*, 5/119.

'İhsan, Allah'a sanki O'nu görüyor gibi kulluk yapmandır. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir.'[552] Bu, murakabe ve müşahede makamıdır. Allah Teâlâ bu ihsan halinin mükâfatını, âyette geçen iki cenneti yapmıştır. Bu görüşü şu yorum da desteklemektedir: Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde (Rahmân 55/46-61) özelliklerini tanıttığı iki cenneti, en yüksek makam sahiplerine has kılmış; daha sonraki âyetlerde (Rahmân 55/62-78) bahsedilen iki cenneti ise bu makamdan aşağıda olanlara vermiştir. Önceki âyetlerde geçen iki cennet, Vâkıa sûresinde anlatılan sâbikûn içindir; bundan sonra konu edilen iki cennet ise ashâbü'l-yemîn (amel defterini sağ tarafından alan cennetlik müminler) içindir." Açıklamaların tamamı için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız. [553]

Diğer Müminlere Müjdelenen İki Cennet

Cenâb-ı Hak, amel defterini sağından alan müminlerin gireceği iki cennete işaret ederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِۚ (٦٢) فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۙ (٦٣) مُدْهَٓامَّتَانِۚ
(٦٤) فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۚ (٦٥) فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِۚ (٦٦) فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۚ (٦٧) فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌۚ (٦٨) فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۚ (٦٩) فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌۚ (٧٠) فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِۚ (٧١) حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِۚ (٧٢) فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِۚ (٧٣) لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَٓانٌّۚ (٧٤) فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِۚ (٧٥) مُتَّكِـِٔينَ عَلٰى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍۚ (٧٦) فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٧٧) تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (٧٨)

---

[552] Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizi, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

[553] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/331.

62. ***Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır.***

63. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

64. ***O iki cennet koyu yeşildir.***

65. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

66. ***İçlerinde kaynayan iki pınar vardır.***

67. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

68. ***İçlerinde her türlü meyve, hurma ve nar vardır.***

69. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

70. ***Onlarda iyi huylu, güzel hanımlar vardır.***

71. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

72. ***Onlar, çadırları içinde kocalarına tahsis edilmiş hûrilerdir.***

73. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

74. ***Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.***

75. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

76. ***Cennet ehli yeşil yastıklara ve güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar.***

77. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

78. ***Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı çok yücedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır."* Yani mukarrebîne vaat edilen bu iki cennetten başka, onlardan aşağı derecede olan ashâbü'l-yemîn müminler için diğer iki cennet vardır. Ebû Musa el-Eş'arî'den [radıyallahu anh] gelen rivayet de bu görüşü desteklemektedir. Ebû Musa [radıyallahu anh], *"Rabb'inin makamından korkan kimse için iki cennet vardır"* (Rahmân 55/46) âyeti hakkında demiştir ki: "Altından olan bu iki cennet sâbikûn (hayırlarda önde olan kâmil müminler) içindir. Gümüşten olan diğer iki cennet ise ashâbü'l-yemîn müminler içindir."[554] O bunu hadis olarak da nakletmiştir. Şüphesiz altın, gümüşten daha kıymetli ve üstündür; altına sahip olan kimse gümüşe iltifat etmez. Bazıları bu konuda farklı görüşe sahiptir.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde bu konuda geniş açıklamalar yapmış ve bu son iki cennetin önceki iki cennetten daha üstün olduğunu söylemiştir. İbn Atıyye de Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] benzer bir görüş nakletmiştir.[555] Fakat çoğunluğun görüşü bunun aksinedir. Bunun açıklaması âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecek inşallah.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"O iki cennet koyu yeşildir." Öyle ki şiddetli yeşilliğinden dolayı rengi siyaha çalmaktadır. Âyetten şu anlaşılıyor: Bu iki cennette hâkim olan bitki örtüsü, yere serilmiş nebatat ve kokulu bitkilerdir. İlk iki cennette hâkim olan bitki örtüsü ise ağaçlar ve meyvelerdir. Kim onlarda canı bir şey çekerse kendisine verilir. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"O iki cennette kaynayan iki pınar vardır. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"Ayrıca onlarda her türlü meyve, hurma ve nar vardır." Âyette, önce "onlarda meyve var" denmiş, peşinden meyve cinsinden hurma ve nar zikredilmiştir. Bu, onların faziletini ve faydasını göstermek içindir. Çünkü hurma, hem meyve hem gıdadır. Nar ise hem meyve hem devadır. Bunun için bazıları hurma ile narı meyveden saymamıştır. Ebû Hanîfe de onlardan biridir. O bu âyette dayanarak demiştir ki: "Kim, 'Ben meyve yemeyeceğim' diye yemin etse, sonra nar veya hurma yese, yeminini bozmuş olmaz."

Bize göre, yemin örflere bağlıdır; bölgelerdeki değişik kullanım ve algılamalara göre yeminin durumu farklılık arzeder.

---

[554] Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/456; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/708.

[555] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/235.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Onlardan hiçbiri inkârı kabul etmez.

"Onlarda yani içlerinde birçok köşk ve mesken barındıran bu iki cennette *huyları güzel, yüzleri güzel hanımlar vardır. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Onlar, çadırları içinde kocalarına tahsis edilmiş hûrilerdir."* Onlar, çadırları içinde kapanıp kalmış hûrilerdir. Yahut onlar, çadırları ve köşkleri içinde, gözlerini sadece kocalarına çevirmiş ve ondan başkasına bakmayan hûrilerdir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, nefislerini, kalplerini ve gözlerini sadece kocalarına çevirmişlerdir."

Bu hûriler, güzel ses ve nağmeleriyle şöyle derler: "Biz, mutlu mesut kimseleriz; asla kederlenmeyiz. Biz, ebedîyiz; yok olup gitmeyiz. Biz, zevcelerimizden razıyız, asla kızmayız!"[556]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) şöyle demiştir: "Cennet hûrileri böyle derse, biz mümin kadınlar da dünyada onlara şöyle karşılık veririz:

'Biz namaz kılanlarız; siz ise namaz kılmadınız. Biz oruç tutanlarız; siz ise oruç tutmadınız. Biz sadaka verenleriz; siz ise sadaka vermediniz.'" Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), sonra demiştir ki: "Vallahi biz onlara galip geldik!"[557]

Onların çadırları, içi boş inciden yapılmıştır.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"Cennet ehli yeşil yastıklara ve güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar." Âyette yastık manası verdiğimiz "refref", bir hadise göre, yeşil örtülerle döşenmiş bir tahttır; cennetlikler bu tahtın üzerine binerek cennette istediği yere gider.

---

[556] Bu konudaki bir hadis için bk. Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 34 (nr. 2564); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/169.

[557] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/68; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/170.

Nesefî demiştir ki: "Bu âyetlerde anlatılan iki cennetin özellikleri, ilk olarak bahsedilen iki cennetten daha düşüktür. Koyu yeşil olan iki cennet, türlü meyvelerle dolu iki cennetten daha düşüktür. İçinde kaynayan iki pınar bulunan iki cennet, içinde akıp giden iki pınar bulunan cennetten daha düşüktür. İçinde meyve bulunan iki cennet, içinde her çeşit meyvelerden birer çift bulunan cennetten daha düşüktür. Hûrilerle, üzerine yaslanılan yerler de böyledir. Sonrakilerin özellikleri öncekilerden daha düşüktür."[558]

"Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı çok yücedir." Yani O'nun ismi, bütün noksanlıklardan temiz, uzak ve yücedir. Yahut O'nun isminin hayrı çoktur. Bunda, sûre boyunca bahsedilen nimetlerin tasdik ve takriri vardır. Zü'l-celâl, azamet sahibi demektir. Yüce Allah ayrıca, dostlarına bolca ikramda bulunandır.

Denilmiştir ki: Allah Teâlâ, bu sûrede dünya nimetlerini saydıktan sonra, *"Ancak celâl ve ikram sahibi Rabb'inin zatı bâki kalır"* buyurdu. Ahiret nimetlerinin sonunda ise, *"Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı çok yücedir"* buyurdu. Âyetler, bahsedilen duruma münasip oldu. Çünkü ilk âyetten önce dünyanın fâni olacağı söylendi; peşinden de Allah Teâlâ'nın bâki kaldığı ve ebedî olduğu bildirildi. Son âyetten önce ise Cenâb-ı Hak, nimet yurdu ahirette müminlere ihsan ettiği hayırları, çokça ikramları ve ebedî ihsanlarını anlattı. Bunun için onların peşinden hayır ve bereket kaynağı olan yüce isminin söylenmesi münasip oldu.

Hz. Câbir [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ashabına Rahmân sûresini okudu. Peşinden şöyle buyurdu: *"Ne oluyor ki sizi sükût eder vaziyette görüyorum. Bu sûreyi cinlere okuduğum zaman onlar sizden daha güzel karşılık verdiler. Onlara Allah Teâlâ'nın, 'O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?' âyetini her okuyuşumda, 'Rabbimiz, hiçbir nimetini yalanlamıyoruz; bütün hamd ve şükür sana aittir' dediler."*[559]

---

[558] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/316.

[559] Tirmizi, Tefsiru Sûre, 55 (nr. 3291); Hâkim, *Müstedrek*, 2/473; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17138-139.

Nesefî demiştir ki: "Rahmân sûresinde, *'O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?'* âyeti otuz bir defa tekrar edildi. Bu tekrarın sekiz tanesi, içinde Allah Teâlâ'nın eşsiz yaratışı, harika sanatı, insanların ilk yaratılışı ve ahiret halleri anlatılan âyetlerin peşinden yapıldı. Sonra, içinde cehennem ve şiddetli azapları anlatılan âyetlerin peşinden cehennemin kapıları sayısınca yedi kez tekrar edildi. Peşinden iki cennetin ve oraya girenlerin özelliklerinin anlatıldığı âyetlerde, sekiz defa tekrar edildi. Ayrıca sıfatları bu iki cennetten daha düşük olan diğer iki cennetin anlatıldığı âyetlerde de sekiz defa daha tekrar edildi. Kim bu ilk sekiz hususa iman edip gereğince amel ederse ona cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır."[560]

62-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mukarrebînlere (ilâhî huzurda kabul görmüş velilere) ihsan edilen iki cennetin dışında ashâbü'l-yemîn müminler için de iki cennet vardır. Bu iki cennet ruhanî, manevi cennetlerdir.

Onlar, taatteki halâvet cennetiyle, kâmil istikamet cennetidir.

Yahut güzel muamele cennetiyle, kerametlerin zuhur cennetidir.

Yahut Hakk'a münâcât cennetiyle O'na yakınlık cennetidir.

Yahut biri ruhları için hemen berzahta verilen cennettir; diğeri ise yeniden diriltildikten sonra ahirette bedenlerine verilen cennettir. Bu ikram, mukarrebîn için de geçerlidir.

Onlar, iki yeşil cennettir. Çünkü göz yeşile bakmaya daha fazla meyillidir. Aynı şekilde zâhiri ibadet ehli de ibadetlerin manevi tadını alıp onlarla kaldıklarında, genelde insanlar kendilerine hürmet ve tâzim içinde bakar; onlara ikramlarda bulunurlar. Onlar çok defa amellerinin karşılığını bu şekilde dünyada alırlar. Fenâ fillâh ve bekâ billâh halini elde etmiş bâtın ehli ise böyle değildir. Onlar insanlardan kaçtıkları, ibadetleri de genelde tefekkür ve ibret almaktan oluşup insanlara gizli kaldığı için ibadetleri bilinmez, kendilerinde ancak nuranî bir hal gözükür.

---

[560] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/316.

O manevi cennetlerde, kaynayan iki pınar vardır. Onlarda takvanın meyvesi olan zâhirî ilimler kaynar. Şu âyet bunu göstermektedir: *"Allah'tan korun; O size ilim öğretir"* (Bakara 2/282). Çok ilim, zâhir ehline göre bir kemaldir; ancak bâtın ehli, sadece ilmin çokluğuna itibar etmez. Onlar göre asıl itibar edilen şey, ilmin amele, amelin manevi zevke dönüşmesi ve müşahedenin elde edilmesidir.

Şeyhlerimizin şeyhi Seyyid Ali İmrânî [rahmetullahi aleyh] kitabında[561] demiştir ki: "Harp sanatı ve düşmanla aramızda cereyan eden şeylerin bilgisi, savaş meydanına girmeden önce öğrenilip elde edilir. Düşmanla harbe girmiş kimse ise ilimle değil işle meşgul olur."

O manevi cennetlerde güzel bir meyve vardır. Bu meyve, dinî meseleleri iyice tahkik etmek, hadis ilminde mütehassıs ve tefsir ilminde otorite olmaktır. Yahut o, muamele ilmini tahkik etmek, inanç ilimlerini derinlemesine incelemek ve kalplerin ilacı olan tasavvuf ilmine sımsıkı sarılmaktır.

O cennetlerde güzel ahlâk vardır. Bu ahlâk, faydalı ilmin meyvesidir. Onlar, sadece sefa ehlinin kalplerinde bulunur, ancak onlar için ortaya çıkar. Yahut o kalplerde öyle sırlı ilimler vardır ki onlar başkasına açılmaz. Onlara hiçbir insan ve cin ulaşmamıştır. Bu ilimlerin kapısı safi kalp sahiplerinden önce kimseye açılmamıştır.

et-Teshîl adlı eserde der ki: "Manevi ilimler, ilâhî bir lutuf ve özel bir hibe olduğu için, öncekilerden çoğunun ulaşması zor olan ilimlerin, daha sonrakilerden pek çok kimse için hazırlanıp saklanması akıldan uzak değildir."

O manevi cennetlere girenler, tefekkür ve ibretle bakışla nice manevi ilimler elde ederler. Onlar öyle ilimlerdir ki parlaklığı gözleri kamaştırır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Bir âlimin bir saat ilim üzerinde tefekkür etmesi, bir cahilin bin sene ibadet yapmasından daha hayırlıdır."[562]

---

[561] Bu kitap *Kitâbü Seyyidî Ali el-Cemel* adıyla basılmıştır (Beyrut 2007).

[562] Benzer bir hadis için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28789.

Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin ismi ne kadar yücedir. O, bu büyük nimetleri bu iki gruba ihsan buyurdu.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet, ulu ve yüce Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline, ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Rahmân sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

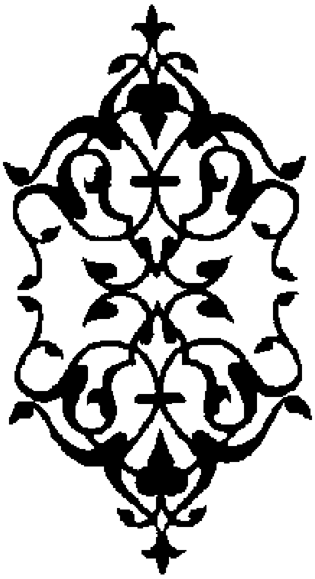

(56) VÂKIA SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Vâkıa sûresi Mekke döneminde inmiştir. Doksan altı âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "el-vâkıa" kelimesinden almıştır. **Vâkıa,** "gerçekleşen, meydana gelen olay" demektir. Onunla kıyamet kastedilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Vâkıa sûresi, içerik olarak Rahmân sûresi için bir tamamlama niteliğindedir. Rahmân sûresinde amel defterlerini sol tarafından alan cehennemliklerden, sâbikûn (iman ve hayırda önde olanlardan) ve amel defterlerini sağ tarafından alan cennetliklerden bahsedildi. Bu sûrede de bu üç sınıf tekrar konu edildi. Ancak bu sûrede onların alacağı karşılığın ortaya çıkacağı günden bahsedilerek şöyle buyruldu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۙ ① لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ۢ ② خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ ۙ ③

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا ۙ ④ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ۙ ⑤ فَكَانَتْ هَبَاءً

مُنْبَثًّا ۝٦ وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً ۝٧ فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا اَصْحَابُ
الْمَيْمَنَةِ ۝٨ وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ مَا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ۝٩
وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ۝١٠ اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ۝١١ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ۝١٢

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Olacak vaka gerçekleştiği* (kıyamet koptuğu) *zaman,*
2. *Onun gerçekleşmesini yalanlayacak kimse yoktur.*
3. *O, kimini alçaltır, kimini yükseltir.*
4. *Yeryüzü şiddetle sarsıldığı,*
5. *Dağlar parça parça olduğu,*
6. *Havada yayılmış toz haline geldiği,*
7. *Ve siz üç sınıf olduğunuz zaman.*
8. *Bir sınıf, ashâbü'l-yemîn. Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?*
9. *Diğer sınıf, ashâbü'l-meş'eme. Bilir misin ashâbü'l-meş'eme kimdir?*
10. *Bir diğer sınıf ise sâbikûn, önde olanlardır.*
11. *İşte onlar* (Allah'a) *yaklaştırılmış kimselerdir.*
12. *Onlar, naîm cennetlerindedir.*

Tefsir

İbn Atıyye demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *'Kim Vâkıa sûresini okumaya devam ederse asla fakirlik görmez.'*"[563]

Hz. Osman [radıyallahu anh], Abdullah b. Mesud'u [radıyallahu anh], kendisine maddi bir şeyler vermek için çağırdı. O bunları almaya yanaşmadı. Kendisine, "Ailen ve çoluk çocuğun için al!" dediler. O zaman Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şöyle dedi: "Onlar Vâkıa sûresini okuyorlar. Ben, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim: *"Kim Vâkıa sûresini okumaya devam ederse asla fakirlik görmez."*[564]

---

[563] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/2800; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/3.

İbn Atıyye demiştir ki: "Çünkü Vâkıa sûresinde kıyamet ve insanların ahiretteki payları (alacakları karşılık ve varacakları sonuç) anlatılmaktadır. Bunun hakikatinin anlaşılması, insana öyle bir gönül zenginliği kazandırır ki onunla birlikte kalpte fakirlik bulunmaz. Kim ahireti anlarsa ona hazırlanmakla meşgul olur."[565]

Mesrûk demiştir ki: "Kim öncekilerin, cennetliklerin ve cehennemliklerin, dünyanın ve ahiretin haberlerini bilmek isterse Vâkıa sûresini okusun."[566]

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Vâkıa gerçekleştiği* yani kıyamet koptuğu *zaman* ..."

Bu, sûra ikinci üfürüş anıdır. O, muhakkak gerçekleşecek bir olay olduğu için, sanki gerçekleşmiş gibi ona "vâkıa" dendi. Sanki şöyle deniliyor: O gerçekleşmesi kaçınılmaz şey meydana geldiği zaman.

Bir işin vukuu, onun başa gelmesi demektir.

Âyette şu denilmek isteniyor: Kıyamet koptuğu zaman öyle korkunç şeyler olur ki sözle ifade edilemez.

"*Onun kopuşunu* yani kıyametin kopuş vaktini *yalanlayacak kimse yoktur.*"

Yahut önceki sûrede zikredilen şeyleri yalanlayacak kimse yoktur. Yani kıyamet koptuğu zaman, iki gruba verileceği söylenen nimetler kendilerine verilir. O vâki olduğu zaman hiç kimse Allah'a yalan söylemez. Yahut hiç kimse, dünyada yalanladığı gibi, olayı kendi içinde yalanlamaz. Çünkü o gün herkes iman eder, samimi olur, hakkı tasdik eder. Bugün ise insanların çoğu yalan söyler, hakkı yalanlar.

---

[564] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 6/72; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/176; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 680. Bazı rivayetlerde hadiste, *"Kim her gece Vâkıa sûresini okursa"* buyrularak onun okunma zamanı belirtilmektedir (bk. Begavi, *a.g.e.*, 8/28; Süyûti, *a.g.e.*, 8/3).

[565] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/238.

[566] Sa'lebî, , *a.g.e.*, 6/72.

"O, kimini alçaltır, kimini yükseltir." O olay, bazı toplulukları alçaltır, bazılarını ise yükseltir. Bu onun büyüklüğünü ve halinin korkunçluğunu ifade etmektedir. Çünkü büyük vakaların durumu böyledir.

Yahut bu âyet, o gün cehennemlik şakîlerin azap derekelerine düşüşünü ve cennetlik mesut kimselerin yüksek derecelere çıkışını açıklamaktadır. Onunla ayrıca, varlıkların şiddetle sarsılacağı, yıldızların dökülüp dağların yürütülerek yerlerinden sökülüp atılacağı da anlatılmış olmaktadır. Nitekim bu durum, devamındaki âyette şöyle açıklandı:

"Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman!" Yani yeryüzü şiddetle hareket ederek üzerindeki dağ ve bina gibi her şeyi yerle bir ettiği zaman ... İşte o zaman yüksek olan şeyler alçalır; alçak olan şeyler ise yükselir.

Yahut o zaman amel defterlerini sağ tarafından alanlar en mutlu kimselerdir. Mana şudur: Kıyamet kopup bunlar olunca, amel defterlerini sağ tarafından alanlar çok mutlu bir haldedirler. Onlara verilen mükâfat çok büyüktür. Âleme zor gelen bu şiddetli vâkıada, onların Allah katındaki dereceleri ne kadar büyüktür!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dağlar parça parça olduğu zaman."* Yani ufalanan kavut gibi ufalandığı zaman ... Yahut yerinden sökülüp yürütüldüğü zaman, *havada yayılan toz haline gelir."*

"Ve ey insanlar topluluğu yahut ey ümmet, *siz o zaman üç sınıf olursunuz."* İki sınıf cennette, bir sınıf ise cehennemdedir.

Katâde demiştir ki: "Âyet, kıyamet günü insanların içinde olacağı üç dereceyi dile getirmektedir; insanlar bu üç dereceden birinde olur."

Cenâb-ı Hak, sonra bu üç sınıfı açıklayarak şöyle buyurdu: "Biri, *ashâbü'l-yemîndir."* Onlar amel defterlerini sağlarından alan kimselerdir. *"Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?"* Bu ifade onların şanını yüceltmektedir. Yani bilir misin onlar, hangi güzel halde ve vasıftadır? Onlar mesut ve mutlu bir haldedirler.

"Diğeri, ashâbü'l-meş'emedir." Onlar, amel defterlerini sol tarafından alan kimselerdir. *"Bilir misin ashâbü'l-meş'eme kimdir?"* Onların hangi halde ve vasıfta olduklarını bilir misin? Onlar, en âdi ve en düşük derekelerdeki bedbaht kimselerdir.

Denilmiştir ki: Cennetlikler, sağ taraflarından tutulup cennete götürülür; cehennemlikler ise sol taraflarından yakalanıp ateşe atılır.

Sağ, bereket ve uğuru, sol ise uğursuzluğu ve hayırsızlığı ifade eder.

Kuşeyrî demiştir ki: "Ashâbü'l-meymene (cennetlikler), Hz. Âdem'in zürriyeti sulbünden çıkarıldığında sağında kalan kimselerdir. Ashâbü'l-meş'eme (cehennemlikler) ise sol tarafında kalan kimselerdir."[567]

"Bir diğeri ise *sâbikûn, önde olanlardır."* Onlar, halleri meşhur olup güzellikleri bilinen kimselerdir. Yahut onlar, dünyada hayırlarda önde olan, ahirette ise cennete önde giren kimselerdir.

Sâbikûnun kimler olduğu hakkında farklı görüşler dile getirilmiştir.

Bazıları onların, imana girmede önde giden kimseler olduğunu söylemiştir. Şöyle ki onlar, hak ortaya çıktığında hiç tereddüt etmeden ve gecikmeden hemen ona tâbi olan kimselerdir.

Bazıları onların, fazilet ve kemalatları elde etmede en önde giden kimseler olduğunu söylemiştir.

Bazıları onların, iki kıbleye (Kudüs'e ve Mekke'ye) doğru namaz kılan ilk müslümanlar olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ, onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Muhacir ve ensardan önde giden ilkler ve onlara güzelce uyan kimseler var ya, Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldu"* (Tevbe 9/100).

Bazıları onların, namaza herkesten önce giden kimseler olduğunu söylemiştir.

Bazıları onların, hayırlarda yarışan ve en önde koşan kimseler olduğunu söylemiştir.

---

[567] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/87.

Kısaca onlar, nefisleriyle mücâhede ve riyâzetle Allah'a ulaşmak için yarışan ve nihayet ihsan makamı olan müşahedeye ulaşan kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar Allah'a yaklaştırılmış kimselerdir."* Yani Allah'a ulaşmak için yarışan bu kimseler, keramet ve tâzim içinde Allah'a yaklaştırılan kimselerdir. Onlar, derece olarak peygamberlerden sonra gelir.

"Onlar, naîm cennetlerindedir." Yani onlar türlü nimetlere sahip cennetlerdedir. Mukarrebînin meskeni olan firdevs cennetine de "naîm cenneti" denmesi uygundur.

Sâbikûn sınıfı en önce konu edilmeyi hak eden kimseler iken, en sonra dile getirilmesi, onları ve sahip oldukları güzel hallerini bir arada anlatmak ve onlara ait nimetleri müstakil olarak açıklamak içindir. Onların hiçbir alanla sınırlanmadan mutlak olarak "önde gidenler" olarak tanımlanmaları, kendilerinin bütün işlerde önde olduklarını ve hepsinde büyük başarı gösterdiklerini ifade etmektedir.

1-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelen kimselere hakikat açıldığında, öyle ilimler ve sırlar elde ederler ki bütün insanlar onları kavrayamaz. Hakikatin açılması, onun iç yüzünün kendilerine gözükmesi ve kalplerinde hakikat nurlarının parlamasıdır. O zaman gözlerinde kâinat fâni olur, resimler (cisimler) ve işaretler silinip gider; sadece el-Hayyü'l-kayyûm olan (bütün varlıklara hayat veren ve onları ayakta tutan) Allah, ezelde olduğu gibi bâki kalır.

Onun gerçekleşmesini yalanlayacak kimse yoktur. Onun vâki olması konusunda bir yalan yoktur. Hakikate yönelen, hakikat ehliyle birlikte olan, hak erbabı kâmil mürşide boyun eğen ve onun emrettiği her şeyi yerine getiren kimse için, hakikatin zuhurunda hiçbir şüphe yoktur. Hakikat, ona yönelen, nurlarına ulaşan ve sırlarını elde eden kimseye boyun eğer, iç yüzünü gösterir.

Yani hakikatin durumu herkes için böyledir. O, bazılarını alçaltır, bazılarını yükseltir. Hakikat ancak kendisine yönelen kimseye açılır.

Bu da nefsin karşılaştığı zorlu hallerle, şiddet ve sıkıntılarla, sürekli zikirlerle ve terbiye için yaptığı yolculuklardaki ıstıraplarla iyice sarsılıp içindeki sırrın açığa çıkmasıyla mümkündür. Onun sırrının insanda gizlenmesi, kaymağın sütte gizlenmesi gibidir. Sütten kaymağın çıkarılması için onun çalkalanması gerekmektedir.

Hakikatin zuhuru için insanın aklının da maddi bağlardan kurtulması, kötü düşüncelerden arınması ve hak karşısında tam bir mahviyete ulaşması gerekir. Akıl, irfan güneşi ile sarıldığında, nuraniyet içinde kaybolup gider; aynen güneş doğduğu zaman ayın kaybolması gibi.

Ey hakikate yönelenler, siz üç sınıf oldunuz.

Bir grup, hakikate yöneldi, fakat onun nurlarından kendilerine gözüken az bir şeyle yetindiler. Bunlar hakikate yönelen umum halktır.

Bir grup hakikate yaklaştı, ancak onun nurlarına takat getiremeyip gerisin geri döndü. Onlar, hakikatten mahrum olan kimselerdir. Yahut onlar, hakikat ilmini, ruhsat ve şehvetlerine dalmak için bir vesile yaptılar. Şeriata aykırı işlere daldılar; bir de kalkıp kendilerinin hakikat ehli olduğunu iddia ettiler. Haramların kendilerine bir zarar vermediğini söyleyenler bu gruptandır. Bunlar, kendi hallerine terkedilmiş ve zındıklığa düşmüş iken, kalkıp hak adamı olduklarını iddia eden bedbaht kimselerdir.

Bir grup ise hakikate ulaştı; onu zevk ve keşif yoluyla elde etti; fenâ fillâh ve bekâ billâh hallerini yaşadı; önce manevi sarhoşluk içine düşüp sonra sahv haline (uyanıklığa) döndü. Onlar, ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş, hayırlarda en önde giden ârifler olup dâimî olarak marifet cennetlerinde ve müşahede nimetleri içindedirler. Allah Teâlâ bizleri de onların seçkinlerinden eylesin. Âmin. Sûrenin sonunda mukarrebîn ile ashâbü'l-yemînin farkı açıklanacak inşallah.

Sâbikûnun Sayısı

Cenâb-ı Hak sonra, sâbikûn sınıfını oluşturan âriflerin öncekiler içinde çok olduğunu, fakat zaman itibariyle azaldıklarını açıklayarak şöyle buyurdu:

ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّل۪ينَۙ ﴿١٣﴾ وَقَل۪يلٌ مِنَ الْاٰخِر۪ينَۜ ﴿١٤﴾ عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍۙ
﴿١٥﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِل۪ينَ ﴿١٦﴾ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَۙ
﴿١٧﴾ بِاَكْوَابٍ وَاَبَار۪يقَۙ وَكَاْسٍ مِنْ مَع۪ينٍۙ ﴿١٨﴾ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا
يُنْزِفُونَۙ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَۙ ﴿٢٠﴾ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَۜ ﴿٢١﴾
وَحُورٌ ع۪ينٌۙ ﴿٢٢﴾ كَاَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِۚ ﴿٢٣﴾ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿٢٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا وَلَا تَأْث۪يمًاۙ ﴿٢٥﴾ اِلَّا ق۪يلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾

13. *Onların çoğu öncekilerden,*

14. *Azı da sonrakilerdendir.*

15. *Onlar, mücevherlerle döşenmiş tahtlar üzerindedirler.*

16. *Karşılıklı yaslanmış vaziyette otururlar.*

17-18. *Ebediyen genç kalacak hizmetçiler, ellerinde şarap pınarlarından doldurulmuş sürahiler, ibrikler ve kadehlerle çevrelerinde dolaşırlar.*

19. *Ondan ne başları ağrır ne de akılları gider.*

20. *Onlar için ayrıca beğendikleri meyveler,*

21. *Arzu ettikleri kuş etleri,*

22-23. *Saklı inciler gibi safi ve temiz iri gözlü hûriler vardır.*

24. *Bütün bunlar onlara işledikleri amellere karşılık bir mükâfat olarak verilir.*

25. *Orada ne boş bir söz ne de günaha sokan bir şey işitirler.*

26. *Sadece "selâm, selâm" sözünü işitirler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onların çoğu öncekilerden, azı da sonrakilerdendir."*

Âyetin manası şudur: Ümmet-i Muhammed'in ilk nesilleri içinde sâbikûn (ilim, amel ve fazilette önde gidenler) çoktur; sonra gelenler içinde ise azdır. Bunun sebebi şudur: Bu ümmetin ilk devirlerinde hayır çoktu, nurlar ve sırlar ortaya çıkmıştı. O devirde büyük âlimler ve veliler yetişti. Sonrakiler içinde ise böyle olmadı. Son devirlerde, sâbikûn, ümmetin geneline nisbetle azdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu görüşü desteklemektedir:

"Asırların en hayırlısı benim asrımdır. Sonra onları (ashabımı) takip edenler gelir, sonra onların peşinden gelenler."[568]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde, âyette bahsedilenlerin hepsinin kendi ümmetinden olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur:

"Her iki grup da benim ümmetimdendir."[569]

Şu halde, bu ümmetin ilk devirlerinde hayırlarda önde giden veliler çoktu; kıyamete kadar gelecek diğer nesiller içinde ise azdır. Bu açıklama Sa'lebî'den alındı.[570]

Diğer bir görüşe göre, evvelkilerden kasıt, önceki ümmetlerdir; sonrakiler ise ümmet-i Muhammed'dir. Bu, uzak yahut yanlış bir görüştür.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, çok olan önceki sâbikûn ile sadece peygamberlerin kastedildiğini, onların Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile son bulduğunu, ondan sonra velilerin geldiğini, onların da her zaman sayılarının az olduğunu belirtmiştir. Celâleddin-i Mahallî, bu âyetin tefsirinde net anlaşılmayan karışık bir ifade kullanmıştır.[571] Açıklamalar için *Hâşiye*'ye bakınız.[572]

---

[568] Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, nr. 3650; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 214, 215.

[569] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/18; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/85.

[570] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/85.

[571] Mahallî'nin açıklaması için bk. Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, 4/138.

[572] Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

"Onlar, mücevherlerle döşenmiş tahtlar üzerindedirler."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], bu tahtların altın ile döşendiğini söylemiştir.[573] Yani onlar altın ve yaş inci çubuklardan döşenmiştir. Tahtın uzunluğu 300 zirâdır. Cennet ehli oturmak istediği zaman taht alçalır, üzerine oturunca yükselir.

"Karşılıklı yaslanmış vaziyette otururlar." Yani tahtlar üzerine kurulurlar ve ona sultanlar gibi yaslanırlar. Birbirlerine yüz yüze bakarlar; onlardan biri arkadaşına, kafasını geri çevirerek bakmaz. Bu şekilde onların hoş geçimleri, güzel ahlâkı ve safi muhabbetleri tanıtıldı.

"Ebediyen genç kalacak erkek hizmetçiler, ellerinde şarap pınarlarından doldurulmuş sürahiler, ibrikler ve kadehlerle çevrelerinde dolaşırlar; onlara hizmet ederler." Onlar ebediyen genç olarak kalırlar, ihtiyarlamazlar. Bazıları, âyetteki "el-muhalledûn" kelimesine, kulağına küpe takılmış manasını vererek, cennet hizmetçilerinin küpeli olduğunu söylemiştir.

Bazıları, bu hizmetçilerin, dünyadaki çocuklar olduğunu söylemiştir. Onların, mükâfat verilecek bir hayırları bulunmadığı gibi ceza verilecek bir kötülükleri de yoktur.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kâfirlerin küçük yaşta ölen çocukları, cennet sakinlerinin hizmetçileri olurlar."[574] Doğru olan görüş budur. Onlar, içlerinde, akan pınardan cennet şarapları doldurulmuş küp şeklindeki kulpsuz bardaklarla, tutacak sapı ve dökecek emziği olan ibriklerle ve dolgun kadehlerle dolaşır, hizmetlerini görürler.

"Ondan ne başları ağrır ne de akılları gider." Cennet ehlinin, içtikleri cennet şarabından başlarında bir ağrı oluşmadığı gibi, akılları başlarından gidip sarhoş da olmazlar.

"Onlar için ayrıca seçip beğendikleri meyveler vardır." Önlerine gelen meyvelerin en iyisini ve en kalitelisini kendileri seçer, onu elleriyle

---

[573] Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/8.

[574] Heysemi, *ez-Zevâid*, 7/219.

kopartırlar. Böyle yapmaları, koparılmış hazır meyveyi alıp yemekten daha hoş ve daha huzur vericidir.

"Onlara ayrıca *arzu ettikleri kuş etleri vardır."* Ondan kızarmış veya pişmiş halde, nasıl istiyorlarsa o şekilde kendilerine takdim edilir.

"Orada kendileri için ayrıca *saklı inciler gibi safi ve temiz iri gözlü hûriler vardır."*

Zeccâc demiştir ki: "Onlar, sedefinden yeni çıkmış inci gibidirler; zaman ve elden ele dolaşmak onu değiştirmemiştir."

"Onlara verilen bu nimetler, işledikleri amellere karşılık bir mükâfattır." Yani onlara, dünyada işledikleri salih amellere karşılık bu ikramlar yapılır. Cennetin kendisine girmek, sırf Allah'ın rahmetiyledir; cennetteki nimetlerin ve köşklerin çokluğu amele bağlıdır; manevi terakki ise yakîn ve marifete bağlıdır. Bu konuda değişik bilgi veren âyet ve hadisler arasında bir çelişki yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar cennette ne boş* ve bâtıl *bir söz, ne de günaha sokan* ve hezeyan sayılan *bir şey işitirler. Orada sadece 'selâm, selâm' sözünü işitirler."* Yani onlar, cennette sadece birbirlerine söyledikleri "selâm, selâm" sözlerini işitirler. Bunun manası şudur: Onlar, aralarında selâmı yayarlar, bir selâmdan sonra birbirlerine tekrar selâm verirler. Yahut selâm veren ve alanlar birbirlerine verdikleri ve aldıkları selâm sözünü işitirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, İslâm'ın ilk devirlerinde mukarrebîn (Allah'a yakınlık elde etmiş) zatların, âhir zamandan daha çok olduğunu haber verdi. Bu, sayı yönüyle böyledir; işin keyfiyet yönüne gelince âhir zamandaki mukarrebîn velilerin rütbesi daha büyük, ilim ve tahkik yönleri daha geniştir. Çünkü onlar, gafletin her yanı sardığı bir zamanda var güçleriyle Hakk'a ve hayra yöneldiler; dinî hassasiyetin gevşediği bir zamanda ciddiyetle kulluk yaptılar. Onlar, Allah yolunda ciddi olan çok az insan buldular ve hakikat ehli olan pek nadir kimse gördüler. İşte onların tek başlarına hak yolunda gösterdikleri bu gayret ve çabalarına karşılık olarak Cenâb-ı Hak kendilerine, diğer insanlara vermediği bir mertebe verdi. Şu hadis de bu görüşü desteklemektedir:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kardeşlerimi özledim!"* buyurdu. Orada bulunan ashap,

"Yâ Resûlallah, biz senin kardeşlerin değil miyiz?" diye sordular. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Siz benim ashabımsınız; kardeşlerim, benden sonra gelen müminlerdir" buyurdu ve onların özelliklerini saydı. Sonra şöyle buyurdu:

"Onlardan birinin (İslâm'ın gariplik yaşadığı o günlerde) yaptığı bir salih ameli, sizden yetmiş kişinin ameline denktir." Ashap,

"Yâ Resûlallah, onlardan yetmiş kişinin ameline mi denktir?" diye sordular, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, sizden yetmiş kişinin ameline denktir" buyurdu. Ashap,

"Yâ Resûlallah, niçin böyle?" diye sorduklarında, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Siz hayırda yardımcılar buldunuz; onlar ise kendilerine hayırda yardım edecek kimse bulamazlar!" buyurdu.[575]

Râvileri güvenilir olan diğer hadiste, ashâb-ı kirâm, "Yâ Resûlallah, bizden daha hayırlı kimseler var mı?" diye sordular, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Evet, vardır; onlar sizden sonra gelen bir topluluktur. Onlar, Kur'an'ı iki kapak arasında yazılı halde buldular ve onun içindekilere iman ettiler: Ayrıca bana da görmeden iman ettiler, benim getirdiklerimi tasdik ettiler ve onlarla amel ettiler. Bu durumda onlar (Kur'an ve Sünnet'e iman etme yönüyle) sizden daha hayırlıdırlar."[576] Onların bir yönden hayırlı olması, ashaptan her yönden hayırlı olmalarını gerektirmez.

---

[575] Aynı konuda biraz farklı bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 4/23 (nr. 3540-3541); Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/65-66.

[576] Hadisin ilk kısmı için bk. Müslim, Tahâret, 39.

Cenâb-ı Hak sonra, mukarrebîn velileri işaret yoluyla şöyle tanıttı: Onlar, izzet ve inâyetle süslenmiş, ilâhî yardım ve korumayla kuşatılmış, hidayet tahtları üzerinde yerleşmişler, hidayetin hakikatine ulaşmışlar, manevi makam ve güzel ahlâkta sevgiyle birbirlerine yönelmişlerdir. Yani onlar, kalpleri ve sırlarıyla birbirlerine yönelirler, aralarında herhangi bir düşmanlık ve haset bulunmaz. Bütün kâinat onların etrafında dönüp kendilerine hizmet eder. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Sen, kâinatın sahibini müşahede etmezsen, kâinatla beraber olursun (kalbin varlıklara bağlı kalır). Kâinatın sahibini müşahede ettiğin (O'na bağlandığın) zaman ise bütün varlık seninle birlikte olur."

Mukarrebîne (ilâhî yakınlığa ulaşmış âriflere) tarikat ilmi sunulur; hakikat şarabından içirilir. Bu onların başını ağrıtmaz; çünkü o, dünya şarabı gibi değildir. Onlar, akılları başlarından gidip sarhoş da olmazlar. Onlara hakikat şarabını sunan kimse, mahir bir ârif olunca, onlar ancak içinde manevi uyanıklık ve ayıklık bulunan bir sarhoşluğa düşerler.

Onlar için tercih ettikleri şekilde müşahede lezzeti vardır. İsterlerse fikir ve nazarla, isterlerse zikir ve müzakere ile müşahede tadını elde ederler. Şeyhlerimizden biri derdi ki: "İnsanların sarhoşluğu, önlerinde hazır içkilerle olur; bizim sarhoşluğumuz ise gönlümüzdeki zikirle ve yüce sevgiliyi hatırlamakla olur."

Mukarrebîn için, canlarının çektiği tarikat ve şeriat ilimleriyle, hiç kimsenin eli değmemiş, ehli olmayandan korunmuş, saklı inciler gibi safi ve parlak hakikat ilimleri vardır. Bu onlara, Allah yolunda yaptıkları mücâhedeye ve çektikleri sıkıntılara karşılık olarak verilmiştir.

Mukarrebîn, marifet cennetlerinde hiçbir boş söz ve günah sayılacak şey işitmezler; çünkü onların ahlâkı güzeldir. Allah kendisinden razı olsun, İbnü'l-Fârız[577], ârifin güzel ahlakından şöyle bahseder:

---

[577] İbnü'l-Fârız, Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî (v. 632/1235), "sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43.

"O, günahına tövbe etmiş kimsenin ahlâkını güzelleştirir; onu hiç azmi olmayan kimsenin azim ve gayret sahibi olacağı bir yola ulaştırır. O, eli hayır nedir bilmeyen kimseye ikramda bulunur. Hilim sahibi olmayan biri kendisine kin kustuğunda ona karşı halîm olur."

Gerçek sûfîlerden sadece selâm ve dua işitirsin. Tasavvufun hakikati şöyle tarif edilmiştir: Tasavvuf, şerefli bir zamanda, şerefli kimselerden ortaya çıkan şerefli ahlâktır.

Ashâbü'l-Yemînin Cennetteki Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ashâbü'l-yemînin cennetteki halinden ve sahip oldukları nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا اَصْحَابُ الْيَمِينِ ㉗ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ
㉘ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ㉙ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ㉚ وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ ㉛ وَفَاكِهَةٍ
كَثِيرَةٍ ㉜ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ㉝ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ㉞ اِنَّا
اَنْشَاْنَاهُنَّ اِنْشَاءً ㉟ فَجَعَلْنَاهُنَّ اَبْكَارًا ㊱ عُرُبًا اَتْرَابًا ㊲
لِاَصْحَابِ الْيَمِينِ ㊳ ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ ㊴ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ ㊵

27. *Ashâbü'l-yemîn. Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?*

28. *Onlar, dikensiz kiraz,*

29. *Meyveleri küme küme dizili muz ağaçları,*

30. *Ve uzamış gölgeler altındadırlar.*

31. *Onlar ayrıca fışkıran su başında,*

32-33. *Tükenmeyen ve yasaklanmayan türlü meyveler içinde,*

34. *Ve yüksek döşekler üzerindedirler.*

35. *Biz o cennet kadınlarını yepyeni bir şekilde yarattık.*

36-37. ***Onları eşlerini çok seven, hep aynı yaşta bâkireler yaptık.***

38. ***Onlar, ashâbü'l-yemîn içindir.***

39. ***Ashâbü'l-yemînin birçoğu öncekilerden,***

40. ***Birçoğu da sonrakilerdendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ashâbü'l-yemîn. Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?"* Buradaki soru, onların haline hayreti ifade etmekte, hallerini övmekte ve şanlarını yüceltmektedir. Sonra, ashâbü'l-yemînin içinde bulundukları nimetler şöyle sayılmıştır:

"Onlar, dikensiz kiraz ağaçları altındadırlar."

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Onun meyvesi, testiden daha büyüktür."[578]

Cennetin bütün meyveleri açık haldedir; hiçbir meyve kabuk içinde değildir.

Rivayet edildiğine göre, müslümanlar Tâif'te yeşillik ve meyvesi bol bir vadi gördüler. Onun kirazları hoşlarına gitti ve, "Keşke bizim için cennette böyle meyveler olsa!" dediler. Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.[579]

Ümeyye b. Ebü's-Salt, bir şiirinde cennetin özellikleri hakkında şöyle demiştir:

"Cennetlerdeki bahçeler gölgeliktir. Orada dolgun göğüslü kadınlar vardır. Kiraz ağaçları dikensizdir."[580]

"Onlar, ayrıca meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altındadırlar." Öyle ki muz, ağacın en altından en üstüne kadar sıra sıra dizildiğinden, ağacın gövdesi gözükmez.

---

[578] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/188.

[579] Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/11; Kurtubî, *a.g.e.*, 17/188.

[580] Kurtubî, *a.g.e.*, 17/188; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 8/202.

el-Câmiu'l-Utbiyye adlı eserde, İmam Mâlik'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu âyette geçen meyve muzdur. Gerçekten dünyadaki muz, cennet meyvesine benzemektedir. Allah Teâlâ, cennet meyveleri hakkında, *"Onların yenmesi süreklidir"* (Ra'd 13/35) buyurmuştur. Muz da kış-yaz bütün mevsimlerde yenen bir meyvedir."

"Onlar, uzamış gölgeler altındadırlar." O gölge, ne kısalır ne de kaybolur; fecirle güneşin doğması arasındaki gölge gibidir.

"Ayrıca onlar, fışkıran subaşındadır." Onlar, kanal ve boru gibi bir şeyden akmayan, kendileri için diledikleri yerde, diledikleri şekilde, hiçbir yorgunluk olmadan yerden fışkıran su başındadırlar.

"Onlar ayrıca, dünya meyveleri gibi bazı vakitlerde kesilip *tükenmeyen,* tam tersine her zaman mevcut olan ve hiçbir şekilde alınması *yasaklanmayan* her cinsten türlü *meyveler içindedirler."*

Yahut o meyvelerin dünya bostanları gibi etrafı çevrilip girilmesine engel olunmaz.

Yahut onlar, bazı zamanlarda arkası kesilip tükenmez ve bir karşılığa bağlı olup parası verilmediği için menedilmez.

"Ve onlar, kıymeti çok *yüksek döşekler üzerindedirler."* Yahut tahtlar üzerinde yükseltilmiş döşekler üzerindedirler. Bu tahtların yüksekliği 500 senelik yoldur.[581]

Bazıları, âyetteki "döşekle", kadınların kastedildiğini söylemiştir. Kadınlar, yüksek koltuklar üzerinde yaslanmış vaziyette otururlar. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onlar ve zevceleri, gölgeler altında koltuklar üzerinde yaslanmış halde otururlar." (Yâsîn 36/56). Bu görüşü şu âyet desteklemektedir: *"Biz o cennet kadınlarını yepyeni bir şekilde yarattık."* Yani onları bir doğum yoluyla olmadan ilk olarak yaratırız. Bununla kastedilen cennet hûrileridir.

---

[581] Bu konudaki bir hadis için bk. Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 8 (nr. 2540); Kurtubî, *a.g.e.*, 17/190.

Yahut onları, yeni bir vücuda kavuştururuz; eskimiş vücutlarını yenileriz. Buna göre onlar, dünya kadınlarıdır.[582]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onları bâkireler yaptık."* Kocası ona her yaklaştığında kendisini bâkire halde bulur. *"Onlar kocalarını çok seven,* güzel, sevecen *ve hep aynı yaştadırlar."* Yaşları aynı olup hepsi otuz üç yaşındadır.[583] Kocaları da aynı yaştadır.

*"*Onları, *ashâbü'l-yemîn için* böyle yeniden yarattık. *Ashâbü'l-yemînin çoğu,* büyük bir çoğunluğu *öncekilerdendir;* pek *çoğu da sonrakilerdendir."*

Bunu göre sâbikûn, öncekiler içinde çoktur, sonrakiler içinde ise azdır. Ashâbü'l-yemîn (amel defterini sağından alıp cennete girecekler) ise öncekiler ve sonrakiler içinde pek çoktur. Âyetin tefsirinden ortaya çıkan budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre, âyette geçen ashâbü'l-yemîn (amel defterini sağından alıp cennete girecek olan müminler), kâinat hapishanesinde mahsur kalan, maddi dairenin dışarı çıkamayan kalpleri perdeli kimselerdir. Bunlar âbidlerin, zâhidlerin, şeriat âlimlerinin, salihlerin ve umum müminlerin oluşturduğu gruptur. Onlar, riyadan, ucbdan (nefsini ve amelini beğenmekten) arınmış, gevşeklik ve kusurdan uzak çokça salih amel işlemişlerdir. Taatlerin halâvetine (manevi tadına) ulaşmışlar ve manevi makamlardan birçoğunu elde etmişlerdir. Kendilerine kanaat verilenler, onun rahatlığı içindedirler. Kendisine rıza ve teslimiyet ihsan edilenler ise bunun hoşluğu içinde yaşarlar. Onların kalplerinde delile veya ilhama dayalı tevhid ilmi vardır. Onlar, münâcâtın halâveti, kerametlerin zuhuru, zâhirî ilimlerin çeşit ve inceliklerinin lezzetine ulaşma gibi pek çok manevi meyveler içindedirler. Onlar, amellerinin durumuna göre değişik derecelere sahiptirler.

---

[582] Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], dünyada ihtiyar halde vefat eden mümin kadınların, ahirette yeni bir vücuda kavuşacaklarını haber vermiş ve delil olarak bu âyeti okumuştur. Tirmizi, Tefsiru Sûre, 56/5 (nr. 3296).

[583] Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cennet ehli, cennete tüysüz, bıyıkları henüz terlemeye başlamış, gözleri sürmeli ve yaşları otuz, otuz üç yaşlarında girerler"* (Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 12).

Biz, daha önce de geçtiği gibi, her bir gruba yepyeni ilim ve haller ihsan ederiz; onların ilimlerinde, amellerinde veya haline uygun olarak zühdünde artış yaparız. Her sınıf kendi alanında ilerleme ve kendi mahallinde yükselme halindedir.

Biz onlara ihsan ettiğimiz ilim ve halleri hep yeni ve taze yaptık; çünkü onlar manevi olarak her yükselişte daha önce tanımadıkları yeni ilim ve hallere ulaşır. Onlar, herkesin haline, anlayışına ve zevkine uygun şeyler olup kendilerine müştaktır. Bunlar, umum olarak ashâbü'l-yemîn içindir; onlar öncekiler ve sonrakiler içinde pek çoktur.

Cehennemlik Ashâbü'ş-Şimâlin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, cehennemlik olan ashâbü'ş-şimâlin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَٓا اَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ ف۪ي سَمُومٍ وَحَم۪يمٍ ﴿٤٢﴾
وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ وَلَا كَر۪يمٍ ﴿٤٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ
مُتْرَف۪ينَ ﴿٤٥﴾ وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظ۪يمِ ﴿٤٦﴾ وَكَانُوا يَقُولُونَ
اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٤٧﴾ اَوَ اٰبَٓاؤُ۬نَا الْاَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾
قُلْ اِنَّ الْاَوَّل۪ينَ وَالْاٰخِر۪ينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى م۪يقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾
ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾
فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَم۪يمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ
الْه۪يمِ ﴿٥٥﴾ هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدّ۪ينِ ﴿٥٦﴾ نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾

41. *Ashâbü'ş-şimâl. Ashâbü'ş-şimâl kimdir bilir misin?*

42-44. *Onlar, iliklerine kadar işleyen bir ateş ve kaynar su içinde; serin olmayan ve hiçbir faydası bulunmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar.*

45-46. *Çünkü onlar, bundan önce bolluk içinde sefahate dalmışlardı ve büyük günah işlemekte ısrar ediyorlardı.*

47. *Diyorlardı ki: "Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, kesin yeniden diriltileceğiz öyle mi?"*

48. *"Evvelki atalarımız da diriltilecek ha!"*

49-50. *De ki: "Şüphesiz, öncekiler ve sonrakiler, belli bir günün belirlenen vaktinde mutlaka toplanacaklardır."*

51-52. *Sonra siz ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka (cehennemde) bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz.*

53. *Karınlarınızı onunla dolduracaksınız.*

54. *Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz.*

55. *Kanmak bilmez susamış develerin su içişi gibi içeceksiniz.*

56. *İşte bu, hesap ve ceza gününde onların ziyafetleridir.*

57. *Sizi biz yarattık. Hâlâ tasdik etmeyecek misiniz?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ashâbü'ş-şimal. Ashâbü'ş-şimâl kimdir bilir misin?"* Onlar ne uğursuz kimselerdir! Âyetteki soru, onların halinin korkunçluğunu dile getirmek içindir. Ashâbü'ş-şimâl ile ashâbü'l-meş'eme aynıdır; ikisi de amel defterini solundan veya arkasından alacak cehennemlikleri ifade eder.

"Onlar, iliklerine kadar işleyen bir ateş ve son derece *kaynar su içinde;* diğer dumanlar gibi *serin olmayan ve hiçbir faydası bulunmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar."* Yani o gölgede, altında bulunan kimseyi serinletmek ve sıcaklığın eziyetinden korumak gibi bir fayda yoktur. Bunun manası şudur: O, yakıcı ve zarar veren bir gölgedir.

"Çünkü onlar, bundan önce dünyada *bolluk içinde sefahate dalmışlardı."* Onlar, dünyada yiyecekler, içecekler, güzel meskenler, hoş makamlar gibi maddi nimetlerle keyif sürüyor ve şehvetleri peşinde koşup duruyorlardı. Bu hal onları günahlardan sakınmaktan alıkoydu ve ibret almalarına mani oldu. Âyet, onların bahsedilen azaba düşme sebebini haber vermektedir.

"Onlar ayrıca *büyük günah işlemekte ısrar* ve devam *ediyorlardı."* Bu büyük günah, şirktir. Çünkü şirk, Allah'a verilen sözleri bozmak ve yüce sultanın taatinden çıkıp başkasına yardım etmeye yönelmektir.

Âyette "günah" manasını verdiğimiz "el-hıns", yeminle pekiştirilmiş ahdi bozmaktır. Yahut o, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmektir. Şu âyet bu görüşe delil olmaktadır: *"Onlar, Allah adıyla bütün güçleriyle yemin ederek, 'Allah ölen kimseyi yeniden diriltmez' dediler"* (Nahl 16/38).

"Onlar, son derece azgınlıklarından dolayı *diyorlardı ki: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, yeniden diriltileceğiz öyle mi?"* Yani bizim deri, kemik ve et gibi vücut organlarımızın bir kısmı toprak, bir kısmı da çürümüş kemik olduktan sonra yeniden diriltileceğiz öyle mi? *"Evvelki atalarımız da diriltilecek ha!"*

Cenâb-ı Hak onlara şöyle cevap verdi: *"De ki: Şüphesiz, öncekiler ve sonrakiler, belli bir günün belirlenen vaktinde mutlaka toplanacaklardır."* Yani içinde sizin baba ve atalarınızın bulunduğu önceki ümmetlerle, sizin de içinde bulunduğunuz sonraki ümmetler, dünyanın yok olup kıyametin kopmasıyla ilgili tayin edilen belli günde mutlaka toplanacaklardır. O, yeniden diriltilme ve hesap günüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, ey haktan,* hidayetten *sapan* ve öldükten sonra dirilmeyi *yalanlayanlar! Siz mutlaka* yeniden diriltilip hesap için toplanarak peşinden cehenneme girdikten sonra, orada *bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz.* Şiddetli açlıktan dolayı *karınlarınızı ondan dolduracaksınız.* Peşinden hiç beklemeden *üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz.* Ondan, *kanmak bilmez susamış develerin su içişi gibi içeceksiniz."* Yani sizin su içişiniz normal içiş gibi olmayacak, aksine, suya kanmama hastalığına yakalanmış susuz devenin içişi gibi içeceksiniz. Özetle mana şudur: Onlar öyle bir açlık hissederler ki bu açlık onları erimiş maden gibi içlerini yakacak zakkumdan yemeye mecbur eder. Onunla karınlarını doldurduktan sonra öyle bir susuzluk hissederler ki bu susuzluk onları bağırsaklarını parçalayacak kaynar sudan içmeye mecbur eder; ondan, suya kanmayan devenin içişi gibi içerler.

"İşte bu, hesap ve *ceza gününde onların ilk ziyafetleridir."* Yani onlar cehenneme ilk vardıklarında kendilerini karşılamak için sunulan ilk ziyafet budur. Karşılama ziyafeti bu ise cehenneme yerleştikten sonra kendilerine verilecek azap ziyafetlerinin nasıl olacağını düşünün! Bunda onlarla açıkça alay etme vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizi biz yarattık. Hâlâ tasdik etmeyecek misiniz?"* Bunda, onları Allah'ın yarattığını tasdik etmeye bir teşvik vardır. Çünkü onlar, kendilerini Allah'ın yarattığını tasdik etseler de görüşleri ve gidişatları bu tasdikin gerektirdiği şeyin aksi olunca, sanki onu yalanlamış olmaktadırlar. Ya da onların öldükten sonra diriltilmeyi tasdik etmesi istenmektedir; zira onları ilk defa yaratanın ikinci kez yaratması imkânsız değildir.

41-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre, ashâbü'ş-şimâle katılacak olan bir grup da ilâhî destekten mahrum bırakılmış âsiler ve cahillerdir. Onlar, cehalet ve Hak'tan uzaklık ateşi içindedirler. Bu ateş onların ruhlarına ve kalplerine sirayet eder. Onlar hırs, yorgunluk, endişe ve korku içindedirler. Kendilerini dünya işlerini tedbir ve tercih karanlığı kaplamıştır. Onlarda, hakka rıza ve teslimiyet sahipleri gibi bir huzur ve sükûn yoktur. Tam tersine bir uğursuzluk hâkimdir. Bu uğursuzluk onları müşahededen perdeler, kendilerini zillet, tamah ve basit hallere düşürür.

Bu kimseler, âriflere ulaşmadan önce, nefsanî hazlarıyla sefa sürmekte ve şehvetlerinin peşinde sürüklenip durmaktaydı. Onlar ayrıca bütün hataların başı olan dünya sevgisinde ısrar ve devam ediyorlardı. Ruhların, cehaletten sonra marifetle dirileceğini inkâr ediyor ve, "Biz tam manasıyla maddileşmiş, kalplerimiz kemik gibi katılaşmış ve haktan uzak kalmışken, bu manevi ölümden sonra ruhlarımız ilim ve marifetle yeniden dirilecek öyle mi?" diyorlardı. Kısaca onlar, Allah Teâlâ'nın, cehalet ve gafletle ölmüş kalpleri ve ruhları kendileriyle dirilttiği terbiye ehli kâmil mürşidleri inkâr ediyorlardı.

Onlara de ki: Sizden böyle bu anlayışta olan öncekilerle, kıyamete kadar gelecek olan sonrakiler, bir manevi terbiyecinin sohbetine (terbiyesine) girdiklerinde, muhakkak ilâhî huzurda toplanırlar, Allah onlara belirli günde manevi makamları açar. O, manevi fetihleri için takdir edilmiş gündür.

Sonra, ey ölü ruhları ve kalpleri dirilten manevi doktorun varlığını inkâr edip yalanlayan gafiller! Siz, zakkum gibi acı cehalet ağacından, kalplerinize akıp gelen şek ve kötü düşüncelerden yemekte ve onunla karınlarınızı doldurmaktasınız. Öyle ki içinizde marifet ve yakîn nurlarına hiç yer kalmadı. Bir de bunun üzerine gazap, keyfince dünya işlerini tedbir ve nefsanî şeyleri tercih gibi yakıcı şeyleri içersiniz; öyle ki ondan gece gündüz hiç usanmazsınız. Yaptığınız ve yıktığınız her şeyde haliniz bu şekildedir. Bu, ömrü boşa harcamak ve vakti zayi etmektir.

Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yönelenleri vuslata ve kendisine kavuşmanın rahatlığına ulaştırdığı mükâfat günü, ehl-i dünyaya, dünyada çektikleri sıkıntılarından ayrı olarak verilmiş ilk cezadır.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Sizi yoktan biz yarattık. Öyle ise ruhlarınızın cehalet ve gafletle öldükten sonra, ilim ve marifetle yeniden dirileceğini tasdik etmeniz gerekmez mi? Şüphesiz, bedenleri yoktan var etmeye kadir olan Allah, ruhları da diriltmeye kadirdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, ölüleri diriltmeye kadir olduğunu gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُٓ اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ
قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوق۪ينَ ﴿٦٠﴾ عَلٰٓى اَنْ نُبَدِّلَ
اَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ ف۪ي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْاَةَ
الْاُو۫لٰى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَاَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُٓ
اَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ
﴿٦٥﴾ اِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾ اَفَرَاَيْتُمُ الْمَٓاءَ الَّذ۪ي
تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَاَنْتُمْ اَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ اَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ
نَشَٓاءُ جَعَلْنَاهُ اُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّت۪ي
تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ شَجَرَتَهَٓا اَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُ۫نَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ
جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْو۪ينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظ۪يمِ ﴿٧٤﴾

58. *Attığınız o meniye ne dersiniz?*

59. *Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?*

60. *Aranızda ölümü biz takdir ettik. Bizim önümüze geçilmez.*

61. *Biz, sizin yerinize benzerlerinizi getirmeye ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmaya da güç sahibiyiz.*

62. *Andolsun, birinci yaratılışınızı bildiniz. O halde düşünüp ibret alsanız ya!*

63. Ektiğinizi gördünüz mü?

64. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?

65. Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde kalırdınız ve şöyle sızlanıp dururdunuz:

66. "Doğrusu biz ağır borç altına girdik!"

67. "Doğrusu biz her şeyden mahrumuz!"

68. İçtiğiniz suya ne dersiniz?

69. Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz?

70. Dileseydik onu acı bir su yapardık. O halde şükretseniz ya!

71. Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?

72. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?

73. Biz onu bir ibret ve çölde konaklayanlar için istifade edecekleri bir meta yaptık.

74. O halde, yüce Rabb'inin adını tesbih et *(O'nu yücelt).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Attığınız o meniye ne dersiniz?"* Yani rahimlere attığınız nutfe hakkında ne dersiniz?

"Onu siz mi yaratıyorsunuz; takdir ediyor, şekillendiriyor ve düzgün bir insan haline getiriyorsunuz, *yoksa* hiçbir sebep olmadan yoktan *yaratan biz miyiz?"*

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu âyetin öldükten sonra dirilmeye delil olmasını şöyle ifade edebiliriz: Meni, vücutta hazmedilen gıdaların fazlasından hâsıl olur. O, organların en uç noktalarına kadar serpiştirilmiş haldedir. Cimâ anında meninin çözülüp gelmesi hepsinden olduğu için lezzet, bütün vücuda yayılır. Sonra Allah Teâlâ, şehvet kuvvetini bütün bünyeye musallat etmiştir. Öyle ki o, bu yayılmış parçaları bir araya toplar.

Özetle deriz ki: İnsanın vücudunu oluşturan parçalar (hücreleri oluşturan besin maddeleri) önce âlemin her yanında dağılmış durumdaydı. Allah Teâlâ onları canlının bedeninde topladı. Sonra bu parçacıklar insan bedeninin her yanına dağıldı. Sonra Allah onları meni torbasında topladı. Sonra onu, fışkıran bir su halinde rahmin haznesine çıkardı (Böylece anneden ve babadan rahme gelen menideki sperm hücreleri aşılanarak, yaratılacak insanın ilk nüvesini oluşturdu). Bu dağınık parçaları bir araya toplayıp ondan canlı bir varlık yaratmaya gücü yeten Allah'ın, onlar ölümle dağıldıktan sonra, yeniden bir araya getirip tekrar yaratmaya da gücü yeter. Bu, O'nun için zor ve imkânsız değildir."

Tîbî, *"İnsanın yaratıldığı su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar"* (Târık 86/7) âyetinin tefsirini yaparken demiştir ki: "Meni, dördüncü sindirim sistemindeki artan besinlerden oluşur. Meni, vücuttan atılırken bedenin bütün cüzlerinden ayrılarak gelir. Bunun için her organın tabiatını ve özelliklerini taşır. Onun büyük kısmı dimağdan doğar. Dimağ, meniye manevi özellikleri kazandıran en büyük organdır." Diğer açıklamalar için *el-Hâşiye*'ye[584] bakınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aranızda ölümü biz takdir ettik."* Yani sonsuz hikmetimize dayalı olan taksimimizin gerektirdiği şekilde her biriniz için bir ölüm vakti belirledik.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ölümünüz, bizim istediğimiz vakitte olur. İçinizden bazısı küçük çocukken, bazısı gençken, bazısı da ihtiyarken ölür. Bu ölüm, ayrı illetlere bağlı olarak, farklı sebeplerle ve değişik zamanlarda gerçekleşir."[585]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bizim önümüze geçilmez."* Yani biz bunları yapmaktan aciz değiliz.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz, sizin yerinize benzerlerinizi getirmeye kadiriz."* Evet, biz buna da kadiriz. Sizi yok edip yerinize insandan benzerlerinizi getirmemizin önüne geçemezsiniz ve bu konuda bizi mağlup edemezsiniz. Bu değiştirme ya bizzat vücutla veya özellik bakımından olur.

---

[584] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[585] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/93.

"Ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmaya da güç sahibiyiz." Sizi değiştirdikten sonra, sizi hiç bilmediğiniz bir sûrette yaratmaya da kadiriz.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Sizi maymunlar ve domuzlar yapmaya kadiriz."

Âyetin manası şudur: Biz her iki işi birlikte yapmaya da kadiriz. Yani sizin benzerinizi yarattığımız gibi, size benzemeyen şekilde de yaratırız; durum böyleyken sizi öldükten sonra yeniden yaratmaktan nasıl aciz kalırız!

Bu değiştirme vasıflarda da olabilir. Buna göre mana şudur: Biz, sizin şu anda sahip olduğunuz vasıfları değiştirip sizi hiç bilmediğiniz vasıflarda yaratmaya da güç sahibiyiz.

"Andolsun, birinci yaratılışınızı bildiniz." Yani Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratılışını ve fıtratını bildiniz. Yahut önce nutfe, sonra alaka, sonra bir et parçası olma şeklinde gerçekleşen yaratılışınızı bildiniz.

"O halde düşünseniz ya!" Düşünüp de bütün bunları yapanın, sizi öldükten sonra tekrar diriltmeye gücünün yeteceğini bilseydiniz ya!

Cenâb-ı Hak, yoktan var etme nimetini söyledikten sonra, insanlara imdat ve yardım nimetinden bahsederek buyurdu ki:

"Ektiğinizi gördünüz mü?" Yani toprağı işleyip içine attığınız tohumu gördünüz mü? Onun halini ve seyrini hiç düşündünüz mü?

"Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?" Onu siz mi yerden bitirip çıkarıyorsunuz, yoksa biz mi?

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Meyveyi veya bitkiyi, 'Ben bitirdim' demeyin; 'Ben ektim' deyin."*[586]

---

[586] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 22/348; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/197; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/138.

"Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde kalırdınız." Arazinizde gördüğünüz güzel halin peşinden karşılaştığınız bu kötü halden dolayı hayretler içinde kalırdınız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun için çektiğiniz yorgunluk ve yaptığınız masraflara pişman olurdunuz. Yahut başınıza bu musibetin gelmesine sebep olan günahları işlediğinize pişman olurdunuz ve şöyle sızlanıp dururdunuz:

"Doğrusu biz ağır borç altına girdik!" Bu araziye yaptığımız harcamaların ağır borcu altına girdik.

Yahut yiyeceğimiz zayi olduğu için bizler mahvolduk.

"Doğrusu biz her şeyden mahrumuz!" Haddi aşıp isyan etmemizin uğursuzluğu sebebiyle rızkımızdan mahrum bırakıldık. Asıl mahrum, rızkı engellenen kimsedir. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], onun, rızkı kendisinden uzaklaşan kimse olduğunu söylemiştir.

"İçtiğiniz suya ne dersiniz?" Yani içmeye uygun halde gökten indirilen tatlı su üzerinde hiç düşündünüz mü? *"Onu* beyaz *buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz?"* Beyaz buluttan inen su en tatlı olanıdır. Yahut onunla bütün bulutlardan inen su kastedilmiştir. Onu kudretimizle biz indirdik, yerin içinde biz depoladık, sonra onu çeşme ve nehirlerle biz çıkarttık.

"Dileseydik onu, içilmesi mümkün olmayan *acı bir su yapardık. O halde şükretseniz ya!"* Bu, bütün nimetlere şükretmeye bir teşviktir.

"Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?" İki ağacı birbirine sürterek çıkarttığınız ateşe ne dersiniz? Araplar iki ağaç dalını alıp birini diğerinin üzerine sürterek ateş elde ediyorlardı. Üstteki ağaca "zend", alttakine ise "zende" ismini veriyorlar, zendi erkek, zendeyi dişi kabul ediyorlardı. Onlar, "merh" ve "afar" denen iki cins ağaçtı.

"Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?" Yani birbirine sürterek ateş çıkarttığınız merh ve afar denen çakmak ağaçlarını yoktan siz mi yarattınız, yoksa onu kudretimizle ilk olarak yaratan biz miyiz?

Âyette, "yaratmak" (halk) yerine, eşsiz bir sanat olarak ilk defa ortaya koyma manasına gelen "inşa etmek" tabiri kullanılmıştır. Bu, yüce Allah'ın sonsuz kudretini ve hikmetini ifade etmektedir. Çünkü ateş elde edilen o ağaçlarda, içinde az çok ateş bulunan diğer ağaçlardan çok ayrı ve farklı özellikler vardır. Bunun için şöyle denilmiştir: "Her ağaçta ateş bulunur fakat bu konuda 'merh' ile 'afar' meşhur."

Şu âyette de ruh üfürmek yerine "inşa etmek" tabiri kullanılmıştır: *"Sonra onu (maddi yönü şekillenmiş insanı), diğer bir yaratılışla inşa ettik (kendisine ruh verdik)"* (Mü'minûn 23/14). Bu kullanımın hikmeti de aynıdır.

Cenâb-ı Hak sonra ateşin faydalarını açıklayarak şöyle buyurdu: *"Biz onu bir ibret ve çölde konaklayanlar için istifade edecekleri bir meta yaptık."* Yani onu, cehennem ateşini hatırlatan bir sebep yaptık ki ona bakıp kendilerine vaat edilen cehennem ateşini hatırlasınlar ve onun nasıl şiddetli bir azap olduğunu anlasınlar. Yahut onu cehennem ateşi için bir hatırlatma ve onun numunesi yaptık. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Yakmakta olduğunuz şu ateşin harareti, cehennemin hararetinin yetmişte biri kadardır."[587]

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onu, öldükten sonra dirilme konusunda basiretleri açacak ve onlara gerçeği idrak ettirecek bir sebep yaptık. Zira yaş bir ağaçtan ateşin çıkarılmasından daha harika bir şey yoktur. Yeşil ağaçtan yakıcı ateş çıkaran kudret, ölüleri tekrar diriltmeye kadirdir.

Bu ateş, özellikle çölde yolculuk yapan ve ıssız yerlerde konaklayan kimseler için çok faydalı bir metadır. Çünkü yerleşim merkezlerine yakın yerlerde konaklayanlar ağaçtan ateş çıkarmaya pek mecbur kalmazlar.

Bu âyetlerde önce yoktan var edilme nimeti zikredildi. Sonra insanın hayatını destekleyen yemek nimeti söylendi. Ardından içecek nimetinden ve yemeğin içinde karıştırılan su ile onu pişiren ateş nimetinden bahsedildi. Zira yemek ancak bunlardan sonra yenir. Dünyadaki ilâhî kanuna göre beden hayatta olduğu sürece yemek ve içmekten uzak kalamaz.

---

[587] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, nr. 3265; Müslim, Sıfatü'l-Cenne, 30.

Cenâb-ı Hak, birliğinin ve kudretinin delillerini saydıktan sonra, zatının, kendisine yakışmayan hallerden uzak tutulmasını emretti. Çünkü akıl, yüce yaratıcısının varlığını idrak edince, O'nun hakikatini idrak etmeye yönelir ve o tarafa yükselir; çoğu zaman O'nu yaratılmış varlıklara benzetir yahut O'nun maddi bir cisme sahip olduğunu düşünür veya bütün sıfatlarını inkâr eder. Hak Teâlâ bunun için şöyle buyurdu:

"O halde, yüce Rabb'inin adını tesbih et." Yani ey Allah'ın âyetlerini işiten ve O'na delil arayan kimse, Rabb'ini zatına layık olmayan şeylerden uzak tut ve O'nu yücelt. Adını yücelt demek, zatını yücelt demektir. Yani Rabb'inin ismini zikrederek zatını bütün noksan ve kusurlu sıfatlardan tenzih et; uzak tutup yücelt. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

58-74. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Bu âyetlerde, seyrü sülûk ehline işaret yollu deniyor ki: Ey müridlere manevi terbiye veren şeyhler! Müridlerin kalplerine attığınız irade (hakkı talep) tohumuna baktınız mı? Onu, onların kalplerinde siz mi yaratıyorsunuz da onda irade filizleniyor, muhabbet ağacı yeşerip büyüyor ve marifet meyvesi veriyor? Yoksa bunları onların kalplerinde biz mi yaratıyoruz?

Biz aranızda ölümü takdir ettik. Sizden bazısı maddi olarak ölür, bazısı da vuslattan önce manevi olarak ölür. Bir kısmınız ise vuslattan sonra ölür. Manevi ölüm, manevi seyirden geri dönmektir. Bu da ancak vuslattan (Cenâb-ı Hakk'a kavuşmadan) önce olur.

Bizim önümüze geçilemez, yaptığımıza engel olunamaz. Biz, sizin benzerlerinizi yaratmaya ve vasıflarınızı değiştirmeye güç sahibiyiz. Şüphesiz, kalpler Allah'ın elindedir. Biz sizi, ilk olarak cehalet ve Hak'tan uzaklık gibi bilmediğiniz halde yarattık. Siz, manevi terbiye veren Allah dostlarıyla karşılaşmadan önce gaflet ve tembellik halinizdeki ilk yaratılışını yakından bildiniz. Şimdi düşünüp ibret alarak kavuştuğunuz manevi uyanma ve marifet nimetine şükretmeniz gerekmez mi?

Kalp toprağına ektiğiniz salih amelleri, manevi halleri, mücâhede ve riyâzetleri hiç düşündünüz mü? Onları, kalplerinizde yetiştirip büyüten, sizden kabul edilecek kıvama ve meyvelerini toplayacağınız hale getiren siz misiniz yoksa biz miyiz? Eğer biz dileseydik onları boşa çıkarır ve reddeder, hepsini toz duman ederdik. O zaman siz, onların meyvelerini toplayamadığınız için çektiğiniz meşakkatlere pişman olur ve şöyle derdiniz: Biz, büyük bir borca ve yük altına girdik; çünkü biz amel bakımından fakir hale düştük, bütün amellerimizi kaybettik. Daha doğrusu biz, mücâhede ve taatlerimizin meyvelerinden (güzel sonuçlarından) mahrum kaldık.

İçtiğiniz suya baktınız mı? O, kalpleri dirilten hayat suyudur. Onu şeyhlerinizin vasıtasıyla içersiniz. Kuş, yavrusunu beslediği gibi, şeyh de müridin ruhunu manevi gıdalarla besler. Böylece müridin ruhu dirilir, maddi âlemden uzaklaşır; yüce Mevlâ'ya yönelir. Kalplerin ve ruhların hayatı olan bu suyu, hidayet ve inâyet bulutundan siz mi indiriyorsunuz yoksa biz mi? Eğer biz dileseydik o suyu acılaştırırdık; o zaman ruh, içtikten sonra onu geri atar yahut içmekten çekinirdi. Birinci hal, manevi yola giren fakat kaderin kendilerini desteklemediği kimselere aittir. Bu kimseler, bir gemiye binip yola çıktıktan sonra, seferi yarıda kesip geri dönen kimseye benzer. İkinci hal ise marifet rızıklarından mahrum bırakılan tâliplere aittir.

Bu nimetlere şükretseydiniz ya! Çünkü Allah sizi ilâhî ezelî aşk şarabını içmeye muvaffak etti. Ondan içmeye devam ettiniz, nihayet manen sarhoş oldunuz ve sonra sahv haline (manevi ayıklığa) ulaştınız; o aşk ile ruhlarınız ve bedenleriniz hayat buldu.

İçinizde yaktığınız şehvet ateşine bakmaz mısınız? Onun ağacını yani tabii hislere ve heveslere bağlı nefsi yaratan siz misiniz yoksa biz miyiz? Aslında biz bu şehvet ateşini sizin için bir düşünme ve uyanma vesilesi yaptık. Yani Mevlâ'sına sığınması için sahibini uyaran bir ikaz yaptık.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah, sürekli kendisine yönelmen için senin nefsini harekete geçirdi."

Biz onu, manevi seyir halindekiler için faydalanacakları bir sebep yaptık. Çünkü nefisle yapacakları cihadla manevi seyirleri geçekleşir; onu tasfiye ederek (kötü vasıflarından arındırarak) kemalatı elde ederler ve ondan fâni olarak Hakk'a vuslata ererler.

Şeyhlerimizin şeyhi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye, müridlerinden biri nefsinden şikâyet edince, hazret şöyle demiştir: "Bana gelince, ben nefsimden şikâyet etmiyorum. Allah benim adıma nefsime hayır mükâfat versin; ben bütün kazancımı onun sayesinde (onunla mücâhede ederek) elde ettim."

İmam Kuşeyrî, *"Tutuşturduğunuz ateşe bakmaz mısınız?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyet, Hakk'ı seven sadık birinin seyrü sülûkünde kalbini Hakk'ı taleple yakıp tutuşturan muhabbet ateşine işaret etmektedir. Bu ateşin ağacı, ilâhî inâyettir. Ârif Ebü'l-Hasan el-Mansûr'un [kuddise sırruhû], kendisine muhabbetin hakikati sorulduğunda verdiği şu cevap bunu gösteriyor: 'Muhabbet, ebedî ilâhî inâyettir. Eğer o olmasaydı sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin!'

Biz o muhabbet ateşini, kendisiyle Hakk'ın yoluna sülûke ulaşsınlar diye beşerî nefisler için bir uyarı ve sevenlerin ruhları için bir meta yani gıda yaptık. Hak âşıkları ilâhî muhabbet sayesinde günlerce yiyip içmeden durabilirler. Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî, Ebû Akîl el-Mağribî ve halleri güzel sâliklerden pek çoğu gibi."[588]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O halde, yüce Rabb'inin adını tesbih et"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kuluna yüce zatını tenzih etmesini emretti; bunu nefsiyle değil, Rabb'iyle yapmasını istedi." Baklî sonra demiştir ki: "İsim ve müsemma birdir. Âyetin manası şudur: Beni, benimle takdis et (her türlü kusur ve noksanlıktan yüce tut); çünkü ben, beni nefsinle veya benden başkasıyla yüceltmenden daha ulu ve yüceyim. *'Yüce Rabb'inin ismini tesbih et'* âyetinin işaretine bakmıyor musun? Bunun manası şudur: O'nun şanı, yaratılmış bir varlığın, zatını hakkı ile övmesinden ve vasfetmesinden yücedir; varlıkların buna gücü yetmez."[589]

---

[588] Kuşeyrî'nin bu açıklamaları *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinde mevcut değildir; onun, *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* adlı diğer tefsirinden alınmış olması muhtemeldir (mütercim).

[589] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/386.

Kur'an'a Temiz Olanlar Dokunur

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilme ve gayba dair diğer haberlerle indirilen Kur'an'ın hak olduğuna yemin ederek şöyle buyurdu:

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِۙ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظٖيمٌۙ ﴿٧٦﴾ اِنَّهُ
لَقُرْاٰنٌ كَرٖيمٌۙ ﴿٧٧﴾ فٖي كِتَابٍ مَكْنُونٍۙ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَۜ
﴿٧٩﴾ تَنْزٖيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٨٠﴾ اَفَبِهٰذَا الْحَدٖيثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَۙ ﴿٨١﴾
وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

75. *Yıldızların yerlerine yemin ederim,*

76. *Eğer bilirseniz bu, gerçekten büyük bir yemindir.*

77. *Şüphesiz o, şan ve şeref sahibi bir Kur'an'dır.*

78. *O, korunmuş bir kitaptadır.*

79. *Ona, temiz olanlardan başkası el süremez.*

80. *O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir.*

81. *Şimdi siz, bu sözü mü küçümsüyorsunuz?*

82. *Allah'ın verdiği rızka O'nu yalanlayarak mı karşılık veriyorsunuz?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yıldızların* düşüş ve batış *yerlerine yemin ederim.*" Âyette özellikle yıldızların batış yerine yemin edilmiştir, çünkü onların batışıyla izleri kaybolmakta ve bunda hiç değişime uğramayan, daima aynı hal ve sıfatta olan yüce yaratıcının varlığına bir delil bulunmaktadır.

Yahut yıldızların batma vakti, gece teheccüd namazına kalkanların Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakardıkları, üzerlerine ilâhî rahmet ve rızanın indiği zamanlar olduğundan o vakte yemin edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, *"Eğer bilirseniz bu, gerçekten büyük bir yemindir"* buyurarak onun büyüklüğünü ifade etti.

Bu yeminin peşinden şöyle buyruldu: *"Şüphesiz o, şan ve şeref sahibi bir Kur'an'dır."* Yani o, güzel ahlâkın ve ilâhî rızanın kaynağıdır.

Yahut o, bütün hayır ve faydaları içinde toplayan bir kitaptır; çünkü o, dünya ve ahiretin saadetiyle ilgili mühim ilimlerin asıllarını içermektedir.

Yahut o, Allah katında şerefli bir kitaptır.

Mana şudur: Eğer bilirseniz bu, bir yemindir fakat siz onun hakikatini bilmiyorsunuz.

Yahut şayet siz bunu bilseydiniz, onu yüceltirdiniz.

Yahut eğer siz bunu bilseydiniz onun gereği ile amel ederdiniz.

"O, korunmuş bir kitaptadır." Yani o, mukarrebîn meleklerin dışındaki kimselerden korunmuş, onlardan başkasının muttali olmadığı levh-i mahfûzda yazılı ve korunan bir kitaptır.

"Ona, temiz olanlardan başkası el süremez." Âyette "o" ile kastedilen ya levh-i mahfûzdur ya da Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Kastedilen levh-i mahfûz olunca, mana şöyle olur: Ona ancak bütün cismanî kirlerden tertemiz ve günahlardan uzak olan melekler dokunabilir.

Kastedilen Kur'ân-ı Kerîm olunca, mana şöyle olur: Ona insanlardan ancak temiz olanların dokunması uygundur. Kur'an'la kastedilen, onda yazılan âyetlerdir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Eğer korunan kitabın, meleklerin elindeki kitap olduğunu söylersek, temiz olanlarla kastedilenler meleklerdir. Çünkü onlar günah ve ayıplardan temizdirler. Şayet korunan kitabın, insanların elindeki kitap olduğunu söylersek, temiz olanlarla kastedilenlerin müslümanlar olması muhtemeldir; zira onlar, küfürden temizdirler. Yahut onunla, büyük hadesten temiz olanlar kastedilmiştir. Büyük hades, cünüplük ve hayızdır. Bu durumda temizlik, boy abdesti almaktır. Yahut onunla, küçük hadesten temiz olanlar kastedilmiştir. Buna göre temizlik, abdest almaktır.

'Ona el süremez' ifadesi, haber olduğu gibi nehiy olması da muhtemeldir. Bazıları onun nehiy olmasını yani âyetin, 'ona el sürmesinler' anlamına alınmasını kabul etmemiştir. Ancak, onun nehiy olması uygundur. Yahut o, nehiy manasına gelen bir haberdir. Buna göre mana şudur: Ona, temiz olanların dışındakilerin el sürmesi uygun değildir. Yani bu kitabın hakkı budur; vâkıada aksini yapanlar olsa da.

Fakihler, âyetteki ihtimallere göre, mushafa yani Kur'ân-ı Kerîm'e el sürmesinin câiz olduğu kimseler hakkında farklı görüşlere sahiptir. Bütün fakihler, kâfirlerin Kur'ân-ı Kerîm'e dokunmasının câiz olmadığı konusunda görüş birliği içindedir. Kâfirlerin dışındakiler hakkında da değişik görüşler söylenmiştir.

Bazıları, cünübün, hayız halindeki kadının ve küçük abdest gereken kimsenin Kur'ân-ı Kerîm'e el sürmesinin câiz olmadığını söylemiştir. Bu, İmam Mâlik ve ona tâbi olanların görüşüdür. Onlar, ayrıca bu kimselerin Kur'ân-ı Kerîm'i bir askı veya örtü içinde taşımasını da menetmiştir.[590] Onların delili bu âyettir. Onlara göre âyetteki temiz olanlarla, büyük ve küçük hadesten (cünüplük, hayız ve küçük abdestsizlikten) temizlik kastedilmiştir. İmam Mâlik, *el-Muvatta'* adlı eserinde, bu âyeti görüşüne delil yapmıştır.[591]

Bu görüşe sahip olanların delillerinden biri de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Amr b. Hizâm'a yazdığı şu yazıdır: *'Kur'an'a sadece temiz olanlar dokunsun!'*[592]

---

[590] İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, bunda bir sakınca olmadığını söylemiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/205.

[591] Mâlik, *Muvatta'*, Kur'ân, 1.

[592] Mâlik, *Muvatta'*, Kur'ân, 1; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 18892; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/204.

İkinci görüş sahiplerine göre, Kur'ân-ı Kerîm'e cünübün, hayızlının ve abdesti olmayan kimsenin el sürmesi câizdir. Bu, Ahmed b. Hanbel'in ve Zâhirîler'in görüşüdür. Onlar, *"Ona ancak temiz olanlar dokunur"* âyetindeki temiz olanlarla müslümanların veya meleklerin kastedildiğini söylemişlerdir.

Üçüncü görüş sahipleri ise Kur'ân-ı Kerîm'e cünüp olanın el süremeyeceğini, fakat ona abdestsiz kimsenin el sürmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş sahipleri, âyetteki temiz olanlarla, cünüplükten temiz olanların kastedildiğini, abdesti olmayanların temiz sınıfına girdiğini ve dolayısıyla onların Kur'ân-ı Kerîm'e el sürmesinin ve onu abdestsiz olarak taşımasının câiz olduğunu söylemişlerdir.

İmam Mâlik, Kur'ân-ı Kerîm'i yeni öğrenen küçük çocukların onu abdestsiz olarak taşımasına ruhsat vermiştir. Çünkü onlardan sürekli abdestli olmalarını istemek kendilerine meşakkat verir.

Âlimler, cünüp kimsenin Kur'ân-ı Kerîm'i el sürmeden yüzünden veya ezber okuması konusunda da farklı görüşler dile getirmişledir. İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe, cünüp kimsenin Kur'ân-ı Kerîm okumasının her hâlükârda yasak olduğunu söylemiştir. Zâhirîler ise buna cevaz vermiştir. İmam Mâlik, Allah'a sığınma, dua ve benzeri durumlar için kısa âyetlerin okunmasının câiz olduğunu söylemiştir.

Âlimler, hayız ve nifas halindeki kadınların ezberlerinden Kur'ân-ı Kerîm okumaları konusunda da farklı görüşler söylemiştir. İmam Mâlik'ten bu konuda gelen 'câizdir' ve 'câiz değildir' şeklinde iki görüş vardır. Bazıları, bu durumdakiler için az âyetle çok âyet arasında ayırım yapmış; az âyetin okunmasına müsaade ederken çok âyetin okunmasını yasaklamıştır."[593]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hayız ve nifas halindeki kadınların ezberden Kur'an okumaları mutlak olarak câizdir; Kur'an'dan az veya çok, her âyeti okuyabilirler.

---

[593] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/339-340.

Kevâşî, İbn Atâ'nın şöyle dediğini nakletmiştir: "Okunan âyetlerin gizli işaretlerini ancak sırrını kâinattan (gönlünü mâsivadan ve mâsiyetten) temizleyenler anlar."[594]

Buhârî'de, *"O'na ancak temiz olanlar dokunur"* âyeti hakkında şu açıklama yapılmıştır: Kur'an'ın manevi tadını ve faydasını ancak ona iman edenler bulur. Onu hakkıyla ancak kâmil mümin taşır. Bunu şu âyetin işaretinden anlıyoruz: *"Kendilerine Tevrat'ın ilmi yüklenip de onunla amel etmeyenlerin durumu, kitaplar taşıyan merkebin durumu gibidir"* (Cum'a 62/5).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir."* Bu, Kur'an için zikredilen dördüncü sıfattır.[595] Yani o, âlemlerin Rabb'i katından indirilmiştir.

"Şimdi siz, bu sözü mü Kur'an'ı mı *küçümsüyorsunuz?"* Yani onu hafife mi alıyorsunuz? Hafife alıp da ona ciddi olarak yönelerek destek vermiyorsunuz ha!

İbn Atıyye demiştir ki: "İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: 'Âyetin metninde geçen müdâhene (gevşeklik göstermek ve yağcılık yapmak), helâl olmayan şeylerde müsamaha göstermek ve göz yummaktır. Müdârât (idare etmek ise), helâl olan işlerde müsamaha göstermektir."[596]

"Allah'ın verdiği rızka O'nu yalanlayarak mı karşılık veriyorsunuz?" Yani size verilen rızkın şükrünü, onu yalanlayarak mı yerine getiriyorsunuz. Şükrün yerine yalanlamayı mı koyuyorsunuz? Hz. Ali'den [radıyallahu anh] bu manada bir okuyuş rivayet edilmiştir. O, Hz. Peygamber'den de [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir. Mana şudur: Siz, Kur'an nimetine şükrünüzü onu yalanlayarak mı yerine getiriyorsunuz?

Bir rivayete göre bu âyet, yağan yağmurun bulutlara nisbet edilmesi (yağmuru yağdıranın bulutlar olduğunun söylenmesi) üzerine inmiştir. Buna göre mana şudur: Siz, Allah'ın size buluttan verdiği yağmur nimetine şükrü, onun Allah'tan olduğunu yalanlayıp yağmuru yıldızlara nisbet ederek ve, "Bu yıldız sayesinde yağmura kavuştuk!" diyerek mi yerine getiriyorsunuz? Burada yasaklanan şey, yağmurun yağmasında yıldızların tesirine inanmaktır, yoksa onları ve bulutları yağmurun bir alameti olarak görmek değildir. Bazıları, şirke düşülmesini engellemek için yağmurun yağmasında Allah Teâlâ'nın dışında diğer varlıkların etkisinin düşünülmesinin mutlak olarak yasaklandığını söylemiştir. İbn Rüşd'ün, Sahnûn'a nisbet ettiği görüşünden anlaşılan da budur. Bu mesele ihtilaflıdır.

---

[594] İbn Atâ'nın sözü için ayrıca bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/388.

[595] Önceki âyetlerde geçen diğer üç özellik ise şunlardır: 1. O, şan ve şeref sahibi bir Kur'an'dır. 2. Korunmuş bir kitaptadır. 3. Ona, temiz olanlardan başkası el süremez.

[596] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/252.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Yıldızlardan bahsedildiğinde dilinizi tutun (şirke düşürecek şeyler konuşmayın)."*[597]

Bazıları bu konuda ayrım ve açıklama yaparak demiştir ki: Kötü fiiller, varlıklara nisbet edilerek söylenebilir. Şu hadis bunu göstermektedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] aya işaret ederek, *"Bunun şerrinden Allah'a sığının. Şüphesiz, karanlık çöktüğü zaman şerrinden sığınılacak gâsık budur"*[598] buyurdu.

Güzel işlere gelince, onların yüce Allah'a ait olduğunu söylemek gereklidir; edep budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre, yıldızların batış yerleri âriflerin sırlarıdır. Çünkü o sır denizlerinde Allah'ın dışındaki her şey batar; aklî ve naklî ilim yıldızları ve delile dayalı tevhid kamerleri onda kaybolup gider. Zira âriflerin kalplerinde irfan güneşi doğunca, artık yıldızların ve ayın ışığından bir eser kalmaz. Bana ait bir kaside-i ayniyyede şöyle demiştim:

"Bizim için gündüzün güneşi ortaya çıktı; güneş doğunca yıldızın ışığından bir şey kalmaz."

Şeyhlerimizin şeyhi Seyyid Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "On dört ilim öğrenmiştim; hakikat ilmini öğrendiğimde (Kur'an ve Sünnet hariç) hiçbirine ihtiyacım kalmadı." Yani hakikat ilmi onların yerine bana yetti.

---

[597] İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, nr. 2490; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 615.

[598] Tirmizî, nr. 3366; Ahmed, *Müsned*, 6/61; Hâkim, *Müstedrek*, 2/540.

Kul, müşahede haline ulaşarak marifetullah hazinesini elde edince, ruhu başka şeye iltifat etmez. Yüce Allah'ı bulan, neyi kaybetmiştir? O'na ulaşan neden mahrum kalmıştır?

Bu, "Müşahede sahibinden marifetullahın dışındaki ilimler yok olup gider" demek değildir; tam tersine ârif, bu marifetle birlikte zâhirî ilimlere dönünce, onları daha geniş ve daha detaylı olarak bulur. Fakat onun sahip olduğu marifetullah öyle bir ilimdir ki (zaruri olanlar hariç) onun dışındakilerle meşgul olmak, boş işlerle uğraşmak sayılır. Nitekim İmam Gazâlî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye bu konuda şöyle demiştir: "Sen boş işlerle uğraştığın zamanlarda yani bir kâmil şeyhle buluşmadan önce yakın arkadaştın!"

Âyette, yıldızların batış yerine yapılan yemin için, "O büyük bir yemindir" buyruldu. Evet, işaret ehline göre de Allah katında Hakk'a vâsıl olanların kalplerinden ve âriflerin sırlarından daha büyük bir şey yoktur. Çünkü o kalpler Hak Teâlâ'yı ilim ve tecelli olarak içine almıştır. Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Beni yerim ve göğüm içine almadı; mümin kulumun kalbi içine aldı."[599]

Şu halde bu yemin çok büyüktür. Kendisiyle yemin edilen şeyler daha büyüktür. Üzerine yemin edilen şey ise en büyük olup o, Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Cüneyd-i Bağdâdî, *"Ona ancak temiz olanlar dokunur"* âyeti hakkında demiştir ki: "Ona ancak, sırlarını Allah'ın dışındaki şeylerden temizlemiş olan ârifibillâh zatlar dokunur." Yani, onun taze hakikatlerine ve ince işaretlerine ancak manevi kir ve ağyardan temizlenmiş kalpler ulaşabilir; o da âriflerin kalpleridir. O Kur'an, âlemlerin Rabb'i tarafından peygamberlerin efendisine indirilmiştir. Sonra onun ârif halifelerinin kalpleri onun sırlarından bolca almıştır. Siz bu sözü mü hafife alıyorsunuz?

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Siz, böyle bir hak kelâmı kabulde gevşeklik gösteriyor, bu tür hakikatlerden ve inceliklerden dolayı hayrette mi kalıyorsunuz?"

---

[599] Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256.

Buradaki uyarı ve kınamadan, işaret ilmini hafife alan, onu inkâr eden ve onu incelemekten yüz çeviren kimselere de bir pay vardır. Onlara sanki şöyle deniyor: Siz, âriflerin kalpleri vasıtasıyla ortaya çıkarılıp önünüze sunulan bu manevi ilimlere, onları yalanlayarak ve onlara sahip olanları inkâr ederek mi şükrediyorsunuz? Bu ilimlerin şükrü böyle mi olur?

Ölüm Anında İnsanların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ölüm geldiğinde insanların nasıl aciz kaldıklarını belirterek şöyle buyurdu:

فَلَوْلَٓا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَۙ ﴿٨٣﴾ وَاَنْتُمْ حٖينَئِذٍ تَنْظُرُونَۙ ﴿٨٤﴾ وَنَحْنُ
اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوْلَٓا اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدٖينٖينَۙ
﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٨٧﴾ فَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبٖينَۙ
﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعٖيمٍ ﴿٨٩﴾ وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ
الْيَمٖينِۙ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمٖينِ ﴿٩١﴾ وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ
الْمُكَذِّبٖينَ الضَّٓالّٖينَۙ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمٖيمٍۙ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحٖيمٍ
﴿٩٤﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقٖينِۚ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظٖيمِ ﴿٩٦﴾

83. *Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize!*

84. *O zaman siz bakıp durursunuz.*

85. *Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz.*

86-87. *Eğer hesaba çekilmeyecekseniz ve doğru söylüyorsanız, onu geri döndürsenize!*

88. *Şayet ölen kimse Allah'a yakın kılınmışlardan ise,*

89. *Ona rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti vardır.*

90. ***Eğer o, amel defterini sağından alan cennetliklerden ise,***

91. ***Ona, "Sana amel defterini sağından alan cennetliklerden selâm var!" denir.***

92. ***Ama ölen kimse haktan sapan yalancılardan ise,***

93. ***Ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır.***

94. ***Bir de cehenneme atılma vardır.***

95. ***Şüphesiz bu, kesin gerçektir.***

96. ***Öyleyse yüce Rabb'inin adını tesbih et.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, önce Kur'an'ı yalanlayanları kınadı. Bu kınama, "*Sizi biz yarattık, hâlâ tasdik etmeyecek misiniz?*" âyetiyle yapıldı. Sonra bütün insanların yiyecekleri, içecekleri ve diğer geçim vesileleriyle kendisinin hükmü ve emri altında olduklarını bildirdi. Peşinden onların ölüm karşısında nasıl aciz kaldıklarını belirterek şöyle buyurdu:

"Ölüm anında, *ruh boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize!* Ey ölen kimsenin etrafında bulunanlar, *o zaman siz,* ölen kimsenin içine düştüğü sıkıntılı hale *bakıp durursunuz.*"

"*Biz ona* ilim, kudret ve ihata olarak *sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz.* Çünkü siz onun halinden ancak ölümün şiddetinden müşahede ettiğinizi biliyorsunuz; ölümün hakikatini, nasıl gerçekleştiğini ve sebeplerini bilmiyorsunuz. Ayrıca siz, onun yaşadığı şeylerden hiçbirini gidermeye güç yetiremezsiniz. Onun bütün halleri bizim bilgimiz dahilinde ve kontrolümüz altındadır. Fakat siz, bizim işlerimizin nasıl icra edildiğini bilmediğinizden bunu göremez ve idrak edemezsiz.

"*Eğer hesaba çekilmeyecekseniz ve doğru söylüyorsanız, onu geri döndürsenize!*" Yani siz, kendinizin Allah'ın hükmü ve kudreti altında olduğunuzu düşünmüyor ve bu iddianızda samimi iseniz, boğaza gelen ruhu cesede geri çevirin!

Mana şudur: Ey kâfirler, siz sürekli inkâr içindesiniz. Size bir kitap indirdiğimde, "Bu, bir sihir ve iftira" diyorsunuz. Size doğru söyleyen bir peygamber gönderdiğimde, "Bu, bir sihirbaz ve yalancı" diyorsunuz. Size hayat veren bir yağmur indirdiğimde, "Bu falan yıldızla bize gelen bir şeydir" diyerek maddi sebepleri yaratıcı olarak görüp beni inkâr ediyorsunuz. Eğer bu inancınızda hak üzere olduğunuzu düşünüyorsanız, ayrıca benim hayat veren, öldüren, yoktan var eden ve tekrar yaratan sıfatlarımı inkârda haklı iseniz ve benim hükmüm altında olmadığınızı iddia ediyorsanız, o halde boğaza gelmiş ruhu bedene niçin geri çevirmiyorsunuz? Onun bedenden çıkmasına mani olsanız ya!

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyetlerde ölümden sonra ruhların berzah âlemindeki hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Şayet ölen kimse, Allah'a yakın kılınmış kimselerden ise ona rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti vardır." Yani ölen kimse, sûrenin başında bahsedilen üç grup içinde sâbikûndan Allah'a yakın kılınmış kimselerden ise ona bu nimetler vardır. Cenâb-ı Hak onları, sûrenin başında sâbikûn olarak nitelendirdikten sonra bu âyette en yüce vasıflarıyla tanıttı. Bu, Allah Teâlâ'ya son derece yakın olmadır. Sâbikûn (iman ve hayırlarda önde olanlar), mukarrebîn kimselerdir. Onlar, yüce Allah'ı müşahede yoluyla tanıyan ve Allah'ın zatında fâni olmuş âriflerdir. Şu hadis-i şerif onların halini anlatmaktadır:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Her halleriyle tekten olanlar öne geçtiler"* buyurdu. Kendisine,

"Yâ Resûlallah, onlar kimlerdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

"Onlar, kendilerini kaybedecek şekilde Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir. Zikir onların üzerindeki (günah) ağırlıklarını hafifletti; kıyamet gününde ilâhî huzura yükleri hafif olarak geldiler"[600] buyurdu. Sâbikûn, bütün benlikleriyle Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir. Öyle ki zikir onların etine ve kanına işlemiş ve böylece Cenâb-ı Hakk'a yakınlık elde etmişlerdir.

---

[600] bk. Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Daavât, 128 (nr. 3596); Ahmed, *Müsned*, 2/323.

Onlar için bir rahatlık vardır. Yani onların ruhları için dünyanın sıkıntı ve kederlerinden bir rahatlık ve maddi âlemin darlığından ruhlar âleminin genişliğine geçiş vardır. Gerçi bu durum onlar için ölümden önce de gerçekleşmiştir, fakat ölümden sonra onun meydanı daha geniş olur.

Yahut onlar için, kendilerine tahsis edilmiş bir rahmet vardır.

Yahut onların üzerine esen hoş bir nesim vardır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] âyette geçen "ravhun" kelimesini, "rûhun" şeklinde de okumuştur.[601] Buna göre mana şudur: Onlar için yeni bir hayat ve dâimî yaşam vardır.

Yahut mana şudur: Ona, içinde ölüm olmayan dâimî hoş bir hayat vardır.

Ayrıca onların ruhları için hoş bir rızık vardır. Bundan kasıt, ruhların ilim ve sırlardan olan rızkıdır. Yahut onların bedenleri için hoş bir rızık vardır. Çünkü onların ruhları, cennette sahibinin bedeninin şekline girerek uçar ve cennetin meyvelerinden yer, nehirlerinden içer. Bu durum, şehidlerle ilgili hadiste dile getirilmiştir. Sıddıklar, şehidlerden daha üstündür.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Onlar için cennet vardır. Yahut kokladıkları reyhan (hoş bir koku) vardır.

Ebü'l-Âliye demiştir ki: "Mukarrebînden (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerden) biri dünyadan ayrılırken kendisine cennetin reyhanlarından bir dal verilir, onu koklar; sonra ruhu kabzedilir."[602]

Onlar için ayrıca naîm cenneti vardır; berzah âleminde ruhu o cennette sefa sürer. Tekrar dirildikten sonra ise cesedi ruhuyla birlikte o cennette keyif sürer. Bu, ruhların tekrar dirilmeden önce cennete gireceğini gösteriyor. Bu durum, şehidlere ve sıddıklara hastır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Eğer o, amel defterini sağından alan cennetliklerden ise ona, 'Sana amel defterini sağından alan cennet-*

---

[601] Ebû Davud, Huruf, nr. 3991; Tirmizî, Kırâât, nr. 2938.

[602] Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/26; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/210.

liklerden selâm var!' denir." Yani, "Ey amel defterini sağından alan cennetlik kimse, sana cennetlik kardeşlerinden selâm var; yani sana selâm ediyorlar" denir. Ruha kabirde sual sorulduktan sonra, ruh tanıdığı ruhların yanına yükseltilir; önceden giden ruhlar onu karşılarlar, kendisine selâm verirler ve dünya zindanından kurtulduğu için onu kutlarlar.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey Muhammed, senin için ashâbü'l-yemînden (amel defterini sağından alan cennetliklerden) selâmet vardır; sen onlarda ancak selâmet görürsün.

"Ama ölen kimse haktan sapan yalancılardan ise ..." Onlar, sûrenin başında geçen ve haklarında, *"Sonra siz, ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka (cehennemde) bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz"* denilen üçüncü sınıftır.

"Ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır." Ona ilk olarak sunulacak kaynar bir su vardır; onu içer.

"Bir de cehenneme atılma ve içindeki türlü azaplara katlanma *vardır."* Bu, kâfirin, ölümüyle birlikte cehenneme girdiğini gösteriyor. Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Ona kabirde cehennemin sıcaklığı ve dumanı vardır. Âyetin berzah âlemine has olmayıp berzahı ve sonrasını kapsaması da muhtemeldir.

İnsanlar, ruhların berzah âlemindeki durumu hakkında değişik görüşler söylemiştir. Bizim hadis ve haberlerden ortaya çıkarttığımız sonuç şudur:

Mukarrebîn olan sıddıkların ruhları cisimlerinin sûretlerine girer, cennetlerde ve diğer yerlerde diledikleri yere giderler.

Şehidlerin ruhları yeşil kuşların kursaklarına girer ve cennette istediği yere gider. Onların ruhları dünyada bedenlerinde mahpus olduğu için, berzahta kuşların kursaklarında tutulurlar. Ârifler ise böyle değildir. Onların fikirleri melekût ve ceberût âleminde serbestçe dolaştığı için, öldükten sonra ruhları da serbest olur.

Haklarında azap tahakkuk etmeyen iyilik sahibi salihlerin ve diğer müminlerin ruhları ise berzahta farklı yerlerde bulunurlar. Onlardan bazıları sidretü'l-müntehâ ağacının gölgesi altında bulunur. Bir kısmı ise dünyadaki amelleri ölçüsünde göklerde değişik makamlarda bulunur. Her sınıf, kendi grubuyla birlikte toplanır. Âlimler kendi sınıflarıyla toplanır. Kur'an ehli kendi sınıflarıyla toplanır. Aynı şekilde salihler ve veliler de kendi sınıflarıyla toplanır. Dünyaya dalanlar, azaptan kurtuldukları zaman, ruhları uykuya dalmış kimse gibi olurlar; yeniden dirilme için sûra üfürülmesiyle uyanana kadar günlerin nasıl geçtiğini bilmezler. Bu konuda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], zina edenlerin, faiz yiyenlerin ve diğerlerinin durumu hakkında gördüğü rüyayı düşün. Hadis Buhârî'de nakledilmiştir.

İbn Hacer der ki: "Müminlerin ruhları, illiyyînde, kâfirlerin ruhları ise siccîn denen azap derekelerindedir. Her ruhun, kabirdeki cesediyle manevi bir bağlantısı vardır. Bu, dünya hayatındaki irtibata benzemez. Ona en çok benzeyen durum, uyuyan kimsenin halidir. Ruhun kabirdeki bedenle bağlantısı uyuyan kimsenin haalinden daha kuvvetli olsa da durumu anlamak için en iyi örnek uyuyan kimsenin halidir. Bu izahla, ruhların yerlerinin "illiyyîn" veya "siccîn" olduğunu bildiren haberlerle, İbn Abdülberr'in naklettiği, "Ruhlar, kabirlerinin içindedir" görüşünün arası bulunmuş olur. Bununla birlikte ruhlara tasarruf izni verilir; ruh illiyyîndeki veya siccîndeki yerine gider. Ölü, bir kabirden diğerine nakledilince, bu irtibat devam eder. Ölünün âzaları parçalanınca da ruhun onlarla bağlantısı devam eder."[603]

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde demiştir ki: "Mümin Rabb'ine geldiğinde Allah Teâlâ onu, bir huzur, hoş nimet ve elçi melekleri diliyle müjdeyle karşılar. Bu müjde şu âyette geçmektedir:

"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra istikamet üzere gidenlerin üzerine melekler iner ve onlara şöyle derler: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin'" (Fussılet 41/30). Sonra emredilir, onun için kabrine yatak ve örtü serilir, kabri kokulanır. Bu durum şu âyette zikredilmektedir: *"Kim salih amel işlerse, kendileri için (cennette) yer hazırlarlar"* (Rûm 30/44). Ayrıca yattığı yer nurla aydınlatılır, kıyamete kadar ona şerefli me-

---

[603] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/613. Müfessirimizin alıntısı, İbn Hacer'in değişik yerlerdeki açıklamalarından oluşmaktadır. Biz, bütün olarak ifade ettik (mütercim).

lekler arkadaşlık edip şenlik olurlar. Sonunda Allah Teâlâ onu, cennette kendisi için hazırladığı menziline gönderir."[604]

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinin 70. aslında der ki:

Allah Teâlâ şehidleri kendisine hemen kavuşturur; onları sûra üfürülmeden önce diriltir; cennet sakinleriyle doğrudan konuştuğu gibi şehidlerle konuşur. Bu derece, sıddıklar hariç, şehidlerden aşağı mertebede olanlara verilmez. Sıddıklar bu dereceye en layık olanlardır; çünkü onlar bütün ömürleri boyunca nefislerini (canlarını ve mallarını) Allah yolunda feda etmişlerdir. Şehidler ise Allah'ın taatinde nefislerini bir saat feda ettiler. Bundan, şehidlerin kendilerinden aşağı derecede olanlara karşı özel bir hayata sahip oldukları ortaya çıktı. Bu özel hayata sıddık, şehidden daha layıktır."[605]

Özetle: Bazı ruhlar berzahta dolaşır ve dünyadakilerin hallerine bakar. Bazı ruhlar arşın altındadır. Bazı ruhlar, dünyada Allah için gösterdiği çaba ve gayret ölçüsünde cennetlerde dilediği yere uçarak gider. Bazıları, serbest bırakılıp bedenine gönderilir, onu ziyaret eder. Bazıları, ruhu kabzedilenleri karşılar.

Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kâmil müminlerin ruhları, gökle yer arasında istediği yere gider; Allah Teâlâ onu cesedine geri çevirene kadar dolaşır. Bu ruhlar bedenlerine döndüklerinde dirilerin hallerini bilirler. Onların yanına dünyadakilerden bir ölü gelince onun etrafını sarıp kendisine dünyadan haber sorarlar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu yetkiye sahip olan ruhlar, âriflerin ruhlarıdır; onların derecesinden altta olanların ruhlarına bu imkân verilmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bir haberde denilmiştir ki: Ârif vefat edince ruhuna, "İstediğin yerde dolaş" denir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, bu* sûrede anlatılanlar *kesin gerçektir.*" Yani yakînen sabit olan şeylerdir. Yahut onlar, yakîn olan doğru haberdir.

---

[604] Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/181-182.

[605] Hakîm-i Tirmizî, *a.g.e.*, 1/239-240.

"Öyleyse yüce Rabb'inin adını tesbih et." Şüphesiz, bu sûrede anlatılanlar, O'nu şanına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tutmayı gerektirmektedir. Bu şeylerden biri de şirk ve O'nun hakkı ifade eden âyetlerini yalanmaktır.

83-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer kul mukarrebînden (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerden) ise onun için visal huzuru, cemal nimeti ve kemal cenneti vardır.

Yahut onun için geniş rahmet, özel nimet ve bekâ cenneti vardır.

Yahut onun için fenâ fillâh halinin huzuru, bekâ billâh halinin hoşluğu ve ebedî terakki cenneti vardır.

Yahut onun kalbi için Allah ile ünsiyetin huzuru, ruhu için kudsî kokular ve nefsi için firdevs cenneti vardır.

Eğer o, ashâbü'l-yemînden ise ey Muhammed, ashâbü'l-yemînden sana selâm var! Onlar sana selâm verirler, sana kavuşma iştiyakı ile yanarlar, sana gelmenin ve sohbetine girmenin hoşluğu içinde yaşarlar.

Özetle, mukarrebînden olan ârifin rahatı, nimeti ve kavuşması Rabb'iyledir. Ashâbü'l-yemînden olan müminin ise iştiyakı Allah'ın resûlünedir, rahatı ve nimete ulaşması onun sohbeti ve yakınlığı iledir.

Mukarrebînden olan ârif, Cenâb-ı Hakk'ın zatında fâni olmuştur; ashâbü'l-yemînden olan mümin ise O'nun resûlü insanların efendisi Hz. Muhammed'de [sallallahu aleyhi vesellem] fânidir. Cenâb-ı Hakk'ın zatında fâni olanlar, mukarrebîndir yani ilâhî huzurda özel yakınlık etmiş âriflerdir. Hz. Peygamber'de [sallallahu aleyhi vesellem] fâni olanlar ise ashâbü'l-yemîndir.

Özetle âyette şöyle deniyor: Eğer o mukarrebînden ise o benim içindir; ben ona karşılık olarak huzur, hoş nimet ve naîm cennetini veririm. Şayet o, ashâbü'l-yemînden ise ey Muhammed, o sana teslim edilmiştir; o cennetliktir. Bunlar, şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Hâşiyesi*'nde yaptığı açıklamaların özetidir.

İmam Gazâlî, *İhyâ*'da özetle der ki: "Mukarrebînden olan ârif için yüce melike vuslat saadeti vardır. Ashâbü'l-yemînden olan mümin için ise kurtuluş vardır. Mümin sâliktir (Cenâb-ı Hakk'a seyir halindedir); ârif ise vâsıldır (Cenâb-ı Hakk'a kavuşmuştur). Allah'tan yüz çeviren kâfir için ise cehennem vardır. Bu konudaki bütün haberler, ârifibillâh zatlara göre yakîn derecesinde haktır. Çünkü onlar, bütün bunları müşahede ile idrak etmiştir."

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Mukarrebînden olan ârifler, her şeye en yakın olan yüce Mevlâ'yı müşahede ettiklerinden dolayı, bütün korkulardan yana rahatlık içinde ve yüce habibin yakınlığından dolayı her türlü sıkıntıdan güvendedirler. Ashâbü'l-yemîn de bu hallerden güvendedir."

Nesefî demiştir ki: Rivayet edildiğine göre Osman b. Affân [radıyallahu anh], ölüm hastalığında olan Abdullah b. Mesud'u [radıyallahu anh] ziyaret için yanına geldi. Ona,

"Şikâyetin nedir?" diye sordu; İbn Mesud,

"Günahlarım!" dedi. Hz. Osman,

"Neyi arzuluyorsun?" diye sordu. İbn Mesud,

"Rabbim'in rahmetini" dedi. Bir rivayette, "Rabbim'in hükmettiği şeyi istiyorum!" dedi. Hz. Osman,

"Bir doktor çağırmadın mı?" diye sordu; İbn Mesud,

"Beni doktor (yüce Allah) hasta etti" dedi. Hz. Osman,

"Senin için bir ihsanda bulunmamızı ister misin?" diye sordu. İbn Mesud,

"Ona ihtiyacım yok" dedi. Hz. Osman,

"Senin ihtiyacın yoksa kızlarına verirsin" dedi. İbn Mesud,

"Onların da ihtiyacı yoktur; ben onlara her gece Vâkıa sûresini okumalarını emrettim. Çünkü ben Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim: *"Kim her gece Vâkıa sûresini okursa o asla fakirlik çekmez."* [606]

---

[606] İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 680; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/176.

Kamer, Rahmân ve Vâkıa sûrelerinde "Allah" ism-i şerifi geçmemektedir.[607]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet yüce ve ulu Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm eylesin.

Vâkıa sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

◆

---

[607] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/327.

(57) HADÎD SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Hadîd sûresi Medine döneminde inmiştir. Ancak onda Mekke'de inen bazı âyetler mevcuttur. Hadîd sûresi yirmi dokuz âyettir. Sûre, adını 25. âyette geçen "el-hadîd" kelimesinden almıştır. **Hadîd** "demir" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak önceki sûrenin sonunda, *"Rabb'ini yüce ismiyle tesbih et"* (Vâkıa 56/96) buyurdu. Bu sûrenin başında da, *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir"* buyruldu. Bunun manası şudur: Göklerdeki ve yerdeki varlıklara uyarak Rabb'ini tesbih et; şüphesiz, onlarda bulunanlar O'nu tesbih etmektedir.

Seâlibî demiştir ki: "Önceki âyet, Rabb'ini yüce ismiyle tesbih et, anlamına gelmektedir. O tesbih, bu sûrenin başındaki, *'O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir ve Bâtın'dır"* âyetidir. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: 'Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam), Hadîd sûresinin ilk altı âyetinde mevcuttur.'"[608]

---

[608] Seâlibî, *Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/292-293.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢﴾ هُوَ
الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣﴾ هُوَ الَّذ۪ي
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۜ
يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا
يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٤﴾
لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ الَّيْلَ
فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِۜ وَهُوَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, Azîz'dir, Hakîm'dir.*

2. *Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O, diriltir, öldürür. O, her şeye kadirdir.*

3. *O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir ve Bâtın'dır.*[609] *O, her şeyi hakkıyla bilendir.*

---

[609] Allah'ın Evvel ve Âhir olması, varlığının bir başlangıcı ve sonu olmaması demektir. Allah'ın Zâhir ve Bâtın olması ise O'nun varlığının, varlığına delalet eden delillerle açık olması, bununla birlikte gözle görülememesi ve akılların, yüce zatının mahiyetini kavrayamaması demektir.

4. *O, gökleri ve yeri altı günde (altı evrede) yarattı, sonra arşa[610] istivâ etti. O, yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*

5. *Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Bütün işler O'na döndürülür.*

6. *O, geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. O, göğüslerin gizlediğini (kalplerde olanı) bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir."* Yani göklerde ve yerde bulunan melekler, cinler, insanlar ve cansızlar, hal diliyle ve sözlü olarak Allah'ı tesbih etmekte; O'nu yüceliğine layık olmayan inanç, iş ve amelden yüce ve uzak tutmaktadırlar. Şüphesiz, kâinattaki bütün varlıklar, yoktan var ediliş ve ortaya çıkışıyla yüce yaratıcının varlığına delil olmaktadır. O yaratıcı ki varlığı zaruridir, bütün kemal sıfatların sahibidir, her türlü noksanlıktan münezzehtir. *"O'nu tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur"* (İsrâ 17/44) âyetiyle kastedilen budur.

"O, *Azîz'dir;* yüce zatını inadına tesbih etmeyenlerin cezasını verir; *Hakîm'dir,* emrine teslim olarak yüce zatını tesbih edenlerin mükâfatını vermede hikmet sahibidir."

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur." Yani göklerde, yerde ve ikisinde bulunan varlıklarda bütün tasarruf O'na aittir. O, dilediği gibi var eder, yok eder ve diğer tasarruflarda bulunur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ mülkünü, insanların anlayış derecesine göre anlattı. Yoksa O'nun mülkü yanında göklerin ve yerin hangi büyüklüğünden bahsedilir? Gökler ve yerler, O'nun mülkü yanında bir hardal tanesinden daha küçük kalır. Cenâb-ı Hak, insanların, gördükleri şeyin üstünde ve ötesindeki şeyleri idrakten aciz olduklarını bildiği için, göklerin ve yerin mülkünün, sonsuz kudretine ait bir mülk olduğunu belirtti. O öyle bir kudrettir ki Allah bir şeyi var etmek istediği zaman ona, 'ol' der, o da ilâhî kudretle oluverir. O'nun iradesinin bir sonu olmadığı gibi, kudretinin de nihayeti yoktur."[611]

---

[610] Arş, kudret ve hâkimiyet tahtı, sınırsız kudret makamı demektir.

"O, diriltir ve öldürür." O, ölüleri diriltir; dirileri öldürür. *"O, her şeye kadirdir."* Diriltmek ve öldürmek de bu şeylerin içindedir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakmaz.

"O *Evvel'dir;* her şeyden önce var olandır. *Âhir'dir;* her şey yok olduktan sonra varlığı devam edendir. *Zâhir'dir;* her şeyde zuhur edendir (bütün kâinatta kudretiyle tecelli edendir). *Bâtın'dır;* her şeyde zuhur ettikten sonra, zatını gözlerden gizleyendir." Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allahım, Evvel sensin, senden önce hiçbir şey yoktur. Âhir sensin, senden sonra hiçbir şey yoktur. Zâhir sensin, senin üzerinde (sana hüküm verecek ve hükmüne mani olacak) hiçbir şey yoktur. Bâtın sensin, senin önünde hiçbir şey yoktur." [612]

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] açıklamasına göre yüce Allah'ın Zâhir isminin manası, her şeye galip gelen, hiçbir şeye mağlup olmayan, bütün kâinatta galip ve hâkim olarak tasarrufta bulunan demektir. Çünkü O'nun üzerinde kendisine mani olacak hiç kimse yoktur. Bâtın isminin manası ise, O'ndan başka kendisine sığınılacak hiç kimse yoktur; O, kendisine sığınanları korur."

Âyetlerin tasavvufî işaretlerinde -inşallah- bu isimlerin açıklaması ve meselenin tahkiki gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi hakkıyla bilendir."* Açık-gizli hiçbir şey O'nun ilminden uzak kalamaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökleri ve yeri,* dünya günleriyle *altı günde yarattı."* Eğer, onları bir anda yaratmayı isteseydi, şüphesiz yapardı. Fakat onları altı günde yarattı, bu sayı yaratılışta asıl oldu ve Allah bununla kullara teenniyi (acele etmeden iş yapmayı) öğretti.

---

[611] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân,* 3/390.

[612] Müslim, Zikir, 61.

"Sonra arşa istivâ etti." Arşı rahmetiyle sardı, kudretiyle hükmü altına aldı. Böylece arş ve içindekiler, zatının sırlarının azameti içinde kayboldu.

"O, yere gireni bilir." Yere giren taneyi, yağmur damlasını ve yerde bulunan hazineleri bilir. *"Oradan çıkanı,* bitki ve diğer şeyleri de *bilir.* O, *gökten ineni,* melekleri ve yağmur damlalarını bilir. *O* aynı zamanda meleklerden, ölenlerden ve amellerden *oraya yükseleni de bilir. Siz nerede olsanız, O,* ilim, kudret ve zatının ihatasıyla *sizinle beraberdir."*

İbn Atıyye, Allah'ın kullarıyla beraberliğinin ilmiyle olduğu konusunda âlimlerin ittifakı olduğunu ileri sürmüştür. Onun âlimlerle kastı, zâhir ilim ehli ise bu doğrudur; batın ehline gelince, onlar, bunun aksinde ittifak etmişlerdir. Açıklama için âyetin tasavvufî işaretlerine bakınız.

"Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir." O, herkese ameline göre karşılık verir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Bütün işler O'na döndürülür."* Yani bütün işler, müstakil ve ortak olarak başkasına değil, sadece O'na döndürülür.

"O, geceyi gündüze katar." Geceden noksanlaştırıp gündüze ekleyerek gündüzü uzatır. *"Gündüzü de geceye katar."* Aynı şekilde gündüzden de noksanlaştırarak geceyi uzatır. *"O, göğüslerin gizlediğini bilir."* Yani kalpte gizlenip ondan ayrılmayan vesvese ve kötü düşünceler dahil her şeyi bilir. Allah Teâlâ, kâfirlerin organlarıyla yapıp ortaya koydukları bütün amelleri bildiğini belirttikten sonra, içlerinde gizledikleri niyetlerini ve kötü düşüncelerini de bildiğini belirtti.

Yahut Cenâb-ı Hak, onların kalplerinin iyi ve kötü olarak gizlediği her şeyin hakikatini bilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tesbihin kelime manası "yüzmek"tir. Âriflerin kalpleri zat denizinde ve sıfatların tecelli dalgaları içinde yüzer; sonra kulluk vazifelerini ve ibadet görevlerini yerine getirmek için yeryüzü sahiline geri dönerler. Göktekiler ve yerdekiler, farkında olsunlar veya olmasınlar, zat denizinde (Cenâb-ı Hakk'ın zâtî tecellileri içinde) yüzmekte ve ona dalmış durumdadırlar. Fakat onların hepsi, Zât-ı Bârî'nin birliği yanında silinip gitmekte, ortada kendilerine ait bir varlık kalmamaktadır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, Allah Teâlâ tenzih edilmekte yani bütün kusurlardan ve noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutulmaktadır. Bu tenzih, Allah ism-i şerifiyle yapılmıştır. Bu ism-i şerif, göklerde ve yerde, küllî ve cüz'î olarak, gizli ve açık tecelli eden bütün cemal ve celâl isimlerini ve sıfatlarını içinde toplamaktadır. Şunu bil ki zâtî tecellilerin feleği, ilâhî sıfatların semasıdır. Sıfatların feleği ise zatın tecellileri için bir yer hükmündedir. Aynı şekilde ilâhî sıfatların feleği, ilâhî isimlerin seması hükmündedir. İsimlerin feleği de sıfatların yeri hükmündedir. Bütün gökler ve yerler, Allah'ın yüce isminin zuhur yeri yani tecelli mahallidir. Söylediğimiz gibi, yüce Allah, tafsil makamında bütün varlıklar tarafından tesbih edilmektedir; cem' makamında[613] ise asıl tesbih eden (zatını yücelten) kendisidir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin, "Zâtî tecellilerin feleği, ilâhî sıfatların semasıdır" sözüyle kastettiği şudur: Yüce zatın, aslî latif sırları, kendisiyle tecelli ettiği sıfatların nurları için bir tavan hükmündedir. Sıfatların nurları, bu sırlar için bir yer hükmündedir. Aynı şekilde sıfatların nurları, isimlerin yeri için bir tavan hükmündedir. İsimler de sıfatların seması için bir yer hükmündedir. Kuşeyrî, açıklamasına şunu da ekleseydi güzel olurdu: İsimlerin feleği, eserler (yaratılan şeyler) için bir semadır. Eser de isimlerin seması için bir yerdir. Demek ki her makam, altı için bir sema; üstü için bir yer gibidir. Buna göre eserler, isimlerin seması için bir yer hükmündedir. İsimler, sıfatlar için, sıfatlar da zat için bir yer hükmündedir. O'nun eserlerinin varlığı isimlerinin varlığına delil olmaktadır. Aynı şekilde, isimlerin varlığı sıfatlarının varlığına, sıfatların varlığı da zatının varlığına delil olmaktadır. Bu, terakki (varlık âleminde manevi yükselme) makamıdır; terakkiden sonra varlık âlemine geri dönüş ise aksi yönden olmaktadır; yani zattan sıfatlara, sıfatlardan isimlere, isimlerden eserlere intikal edilmektedir. Konuyla ilgili açıklamalar için İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserine bakınız.

---

[613] Tafsil makamına "fark makamı" da denir. Fark, Cenâb-ı Hak'la birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Cem' ise her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek varlık, hakiki fâil, asıl sebep, tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir. Fark şeriat, cem' hakikattir. Fark ve cem' hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri noksan ve tehlikelidir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196-198; Sühreverdî, *Avârif*, 62. Bölüm; Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377; İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, s. 58).

Allah, rubûbiyyetinin künhünün bilinmesinden yücedir; zuhurundan sonra gizlemesinde de sonsuz hikmet sahibidir.

Ruhların ve bedenlerin mülkü Allah'a aittir.

Yahut yukarıda geçtiği gibi, ilâhî zat, sıfatlar ve isimlerin felekleriyle, onların arzının feleği Allah'a aittir.

Allah, velilerinin kalplerini marifetiyle diriltir; düşmanlarının kalplerini ise yüce zatını tanımaktan cahil bırakarak öldürür.

Yahut Allah, kalpleri kendisini tanıtarak diriltir; nefisleri ise kötü arzularından temizleyip uzaklaştırarak öldürür. O, diriltme, öldürme ve diğer işlerin hepsine kadirdir.

O, başlangıcı olmayan Evvel'dir; nihayeti bulunmayan Âhir'dir. O, Zâhir'dir; O'nunla birlikte (kendisine ait bir vücutla) zâhir olan hiç kimse yoktur. O, zuhur halinde gizli olandır (Zuhurunun şiddetinden gözlerden gizlidir). Yahut O, tecellileriyle zâhirdir (varlığı açıktır). Tecellilerinin üzerine yaydığı ululuk perdesiyle gizlidir.

Yahut O, kudretiyle zâhir, hikmetiyle bâtındır.

Yahut O, kendisini tanıtmak açısından zâhirdir; zatının nasıl ve nice olduğu konusunda bâtındır (gizlidir). Kısaca O, gizliliğinde zâhir, zuhurunda gizlidir. O, ortaya koyduğu şeylerde gizlenmiştir; içinde gizlendiği şeylerde de varlığı açıkça gözükmektedir.

Yüce Allah'ın "ez-Zâhir" ismi, varlıkların (hakikatinin) gizlenmesini, kendisine ait varlığının yok olmasını ve ilâhî nurlar içinde kaybolmasını gerektirmektedir. Çünkü, O'nunla birlikte zâhir olan hiçbir şey yoktur. O'nun "el-Bâtın" ismi ise içinde gizlenmesi için varlakların maddi yönünün ortaya çıkmasını gerektirmektedir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah, kendisi Bâtın (gizli) olduğu için her şeyi ortaya koydu; kendisi Zâhir olduğu için, her şeyin varlığını kudretiyle sarıp örttü."[614] Bunun hakikatini ancak manevi zevk sahibi kimseler anlar.

Kuşeyrî demiştir ki: "Yüce Allah, Âhir oluşu içinde Evvel'dir; Evvel oluşu içinde Âhir'dir. Bâtın oluşu içinde Zâhir'dir; Zâhir oluşu içinde Bâtın'dır. Bütün bunlar, aynı anda tek bir zatta mevcuttur. Çünkü O'nun yüce zatı, birbirinden farklı her şeyi ihata etmiştir ve aynı zamanda her şeyden müstağnidir. Ebû Said-i Harrâz'a, 'Rabb'ini nasıl tanıdın?' diye sorulunca, 'O'nu, zıtları bir arada toplamasıyla tanıdım' demiş ve sonra, *'O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır'* (Hadîd 57/3) âyetini okumuştur. Zıt şeylerin toplanması, ancak tek şahısta aynı anda olur."

Kuşeyrî, *"O, gökleri ve yeri altı günde yarattı"* (Hadîd 57/4) âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyette altı sıfat mertebelerine işaret edilmektedir. Bunlar, hayat, ilim, kudret, irade, işitme ve görme sıfatlarıdır. Bunun manası, Allah Teâlâ, bütün varlıklara bu altı sıfata sahip zatıyla tecelli etti, demektir." Diğer açıklamalar için Kuşeyrî'nin eserine bakınız.[615]

Allah Teâlâ'nın arşa istivâ etmesi konusunda A'râf sûresinin 54. ve Secde sûresinin 4. âyetlerinin tefsirinde açıklama geçti.

Cenâb-ı Hak, insanın bünyesine giren kötü vasıfları bilir; manevi temizlik ve mücâhede ile ondan çıkıp giden şeyleri de bilir. Yüce Allah, temiz kalplere gayb semasından inen ilim ve sırları bildiği gibi, onlardan çıkan müşahede halâvetini de bilir. Siz nerede olsanız O, kudsî celâline ve ululuğun kemaline layık şekilde zatı ve sıfatlarıyla sizinle birliktedir. Çünkü Allah'ın sıfatı, zatından ayrılmaz; Allah, ilmiyle beraber olunca, bu O'nun zatıyla da olmasını gerektirmektedir. Bunu iyi anla. Onun hakikatini zevk yoluyla yani müşahedeyle anlayamazsan, anlayanların sözüne teslim ol.

---

[614] Açıklama için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 278.

[615] Kuşeyrî'nin bu açıklamalarını *Letâifü'l-İşârât* adlı eserinde tesbit edemedik; onun, yine Kuşeyrî'ye ait *el-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* adlı diğer tefsirinden alınmış olması muhtemeldir (mütercim).

Bana, şeyhim fakih, muharrir Cenevî[616] şunu nakletti: "Mısır âlimleri, Allah Teâlâ'nın kullarıyla beraberliğinin nasıl olduğunu tartışmak için toplandı. Toplantı şu görüşle bitti: Allah Teâlâ'nın beraberliği, kendisine layık bir şekilde zatıyla olmaktadır."

Yine aynı üstadımı şöyle derken işittim: "Fakih, allame, Seyyid Ahmed b. Mübârek, salih bir insan olan Seyyid Ahmed es-Sakalî ile karşılaştı. Ona, *'Siz nerede olsanız Allah sizinle beraberedir,* âyeti hakkında itikadın nedir?' diye sordu; Ahmed es-Sakalî de, 'Bu beraberliğin Allah'ın zatıyla birlikte olduğuna inanıyorum' dedi. Bunu işiten Ahmed b. Mübârek, 'Şahitlik ederim ki sen âriflerden birisin' dedi."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Zat denizi bitişiktir, onun sıfatlarından ayrılması düşünülemez. Hiçbir zaman ve mekân O'ndan uzak ve boş değildir. Allah, zaman ve mekân yok iken mevcuttu; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ârifler için bu konuda iki makam vardır. Biri, aynü'l-cem' makamı, diğeri ise kadim (ezelî) olanın, yaratılan varlıklardan ayrı tutulup tek olduğunu idrak makamıdır. Cenâb-ı Hak, tek ve ezelî olduğu için, ârifin gözünde Rahmân'ın izzeti ve azametinin gücü yanında bütün kâinat küçülür ve nihayet hiçbir izi kalmaz."

Baklî, sonra şöyle demiştir: "Cem' hali sebebiyle yani kâinatta sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen dolayı, ilâhî sıfatın nuru aklın nurunu parlattı. Sıfatın nuru, zatla kaimdir. Allah Teâlâ, fiili için nuruyla zatından ve sıfatlarından tecelli eder. Sonra fiilden tecelli eder. Böylece sen, bütün eşyayı O'nun varlığını yansıtan birer ayna olarak görürsün. O, (tecellileriyle) her şeyde zâhir olup gözükmektedir. Yüce Allah, avam halka fiiliyle, havas tabakasına (seçkin velilere) isminin tecellileriyle, havassü'l-havasa sıfatıyla, zatını müşahede edenlere ise zatıyla gözükür. Bununla birlikte Allah Teâlâ, varlıklardan tamamen uzak olmaktan, onların içine girmekten, onlardan ayrılmaktan ve onlarla birleşmekten münezzehtir. Bu, ancak manevi aşkla bilinecek bir durumdur. Onun nasıl olduğunu ancak âşıklar bilir."[617]

---

[616] İbn Acîbe'nin bütün üstat ve şeyhleri, tefsirin 1. cildinin "Giriş" bölümünde tarafımızca genişçe tanıtıldı (mütercim).

Baklî'nin söylediklerinin özü şudur: Sen, zatı ve sıfatlarıyla tek ve bir olana bakarsan, gözünde O'nunla birlikte kimse kalmaz. Çünkü O'nunla birlikte olan hiçbir şey yoktur. Eğer Cenâb-ı Hakk'a cem' ve fark[618] gözüyle bakarsan, cem' gözünde fark da gözükür (Cenâb-ı Hak'la birlikte, diğer varlıkları da görürsün). Bu durumda kul için O'na nazar edince cem' hâsıl olur, eşyaya baktığında da fark oluşur. Hakikatte fark (Allah'tan başka hakiki varlık) yoktur. Bunu iyi anla. Bunu ancak kâmil aşk sahipleri anlar. Onlar, fenâ fillâh mertebesine ulaşmış kimselerdir. İbnü'l-Fârız bu durumu şöyle dile getirir:

"Cenâb-ı Hak der ki: Bende fâni olmadan beni gerçekten sevmiş olmazsın. Benim sûretim (cemalim) seni sarıp her yanına güzelliğim yansımadıkça da bende fâni olmuş olmazsın."

İmanda Sabit Durmak

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, âlemin yüce zatını tesbih ettiğini, kâinatın mülk ve tasarrufunun kendisine ait olduğunu belirtti ve zatının sahip olduğu en yüce sıfatları söyledi. Peşinden, kalplerde gizli olan bütün düşünce ve niyetleri bildiğini belirttikten sonra, mümin kullarının imanda sabit durmasını emrederek şöyle buyurdu.

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفٖينَ فٖيهِۜ فَالَّذٖينَ
اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبٖيرٌ ۝٧ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِۚ
وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مٖيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ

---

[617] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/393-394.

[618] Cem' ve fark tabirleri az yukarıda açıklandı.

مُؤْمِنٖينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذٖى يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهٖٓ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ
الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا
فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مٖيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا يَسْتَوٖى مِنْكُمْ مَنْ
اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ اُولٰٓئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذٖينَ اَنْفَقُوا
مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١٠﴾
مَنْ ذَا الَّذٖى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُٓ اَجْرٌ كَرٖيمٌ ﴿١١﴾

7. ***Allah'a ve Resûlü'ne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan,*** *(Allah yolunda)* ***harcayın. İçinizde iman edip de*** *(Allah yolunda)* ***harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır.***

8. ***Peygamber sizi, Rabb'inize iman etmeye davet edip dururken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz? Halbuki*** *(Allah, ruhlar âleminde)* ***sizden sağlam bir söz almıştı. Eğer*** *(bu söze)* ***inanan kimselerseniz*** *(gereğini yapın).*

9. ***O, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için kuluna apaçık âyetler indirendir. Şüphesiz, Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.***

10. ***Size ne oluyor da Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. İçinizden, fetihten önce harcayanlar ve savaşanlar,*** *(fetihten sonra infak eden ve savaşanlarla)* ***bir değildir. Onların derecesi, sonradan malını harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine en güzel olanı*** *(cenneti)* ***vaat etti. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

11. ***Allah'a güzel bir borç verecek kimdir ki Allah onu kendisine kat kat ödesin. Zaten onun için çok değerli bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a ve Resûlü'ne iman edin."* Yani iman üzere kalmaya devam edin.

Eğer âyetteki hitap müminlere ise bu onları daha sonra gelecek infak ve diğer işlere davete bir hazırlık olur; çünkü onlar, bu yüksek rütbelere ehil kimselerdir. Şayet hitap kâfirlere ise imana girin, iman edin, anlamına gelir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan* Allah yolunda *harcayın."* Yani siz aslında o mala sahip değilken, O sizi, onda tasarruf etmeye, usulünce harcamaya yetkili kıldı. Bu durumda siz, sadece bir vekil konumundasınız. Öyleyse ondan Allah Teâlâ'nın haklarını yerine getirecek alanlarda harcayın; kendisine izin verilen birine, başkasının malından harcama yapmanın kolay geldiği gibi, size de Allah yolunda mal harcamak kolay gelsin. Âyetteki emir, zekâtı ve diğer infak çeşitlerini kapsar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, sizden öncekilerin ellerindeki mallara sizi vâris yaparak onların yerine sizi getirdi; bu mal sizden de başkalarına intikal edecek, öyleyse öncekilerin halinden ibret alın ve malda cimrilik yapmayın.

"İçinizde Allah'a ve Resûlü'ne *iman edip de* malını Allah yolunda *harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır;* bu öyle büyük bir mükâfattır ki değeri ölçülemez."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peygamber sizi, Rabb'inize iman etmeye davet edip dururken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?"* Bu âyet, emredildikleri şekilde imanı terketmelerine karşı onlara bir kınamadır. Âyette, imandan kaçmak için onların hiçbir özürlerinin bulunmadığı bildirilmekte ve ileri sürecekleri bütün bahaneler reddedilmektedir. Onlara deniyor ki: Nasıl iman etmezsiniz; halbuki Allah'ın resûlü sizi bu konuda uyarmakta ve önünüze sizi imana sevkedecek kesin deliller koymaktadır. *"Hem* bundan önce *Allah* ruhlar âleminde *sizden sağlam bir söz almıştı."* Allah, Hz. Âdem'in belinden zerrelerinizi çıkarıp size akıl vererek Rab'liğini ikrar ve davetini tasdik konusunda sizden söz almıştı. Artık sizin imanı terk konusunda hiçbir bahaneniz kalmadı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah sizin önünüze birliğini ispat eden delilleri koyarak ve size bu deliller üzerinde düşünme imkânı vererek sizden iman sözü aldı; artık siz de bu delillere bakın, onlardan ibret alın ve *eğer* bu misaka yahut iman etmeyi gerektiren herhangi bir delile *inanan kimselerseniz,* iman edin. Şüphesiz, bu durum, iman etmeyi gerektirir; öyle ki iman etmeniz için ondan daha kuvvetli bir gerekçe yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık âyetler* yani Kur'an'ı *indirendir."* Karanlıklardan çıkaran, Allah Teâlâ veya kulu Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Allah onları, inkâr, isyan ve gaflet karanlıklarından, iman, tövbe ve manevi uyanıklık nuruna çıkarmak için Kur'an'ı indirdi.

"Şüphesiz, Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir." Çünkü O, sizin önünüze yüce zatının varlığını ve birliğini ispat eden aklî delilleri koyduktan sonra, Peygamber'ini göndererek ve âyetlerini indirerek sizi iki cihan saadetine ulaştırdı.

Allah Teâlâ, onları imanı terketmelerinden dolayı kınadıktan sonra, infakı terketmelerinden dolayı da kınayarak şöyle buyurdu:

"Size ne oluyor da Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?" Hakikatte mal Allah'a aitken ve siz de sadece onu, Allah'ın belirlediği yerlere harcamakla görevli halifeleri iken, nasıl oluyor da bu malı Allah'a yakınlık vesilesi olan işlerde harcamıyorsunuz? *"Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır."* Onlardaki her şeye O vâris olur; başka birine hiçbir şey kalmaz. Durum böyleyken, sizin için onu Allah yolunda harcamaktan kaçınmaya hangi bahane kalır? O Allah ki sizi helâk edip mallarınıza vâris olur. Bu durumda o malı Allah için harcayıp ahirete göndermek daha hayırlıdır. Bu âyet, sadakaya teşvik konusunda en etkili âyettir.

Cenâb-ı Hak sonra, onlardan farklı zamanlarda infak edenlerin arasında büyük farkın olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"İçinizde fetihten önce malını harcayanlar ve savaşanlar, fetihten sonra malını harcayan ve savaşanlarla *bir değildir."* Fetihten kasıt, Mekke'nin fethidir. Mana şudur: İslâm'ın izzet bulup yayılmasından önce malını Allah yolunda infak edenler, bundan sonra infak edenlerle bir değildir.

"Onlar, derece bakımından, fetihten sonra malını harcayan ve savaşanlardan daha üstündür." Yani fetihten önce Allah yolunda malını harcayan ve savaşan kimseler, fetihten sonra malını harcayan ve savaşanlardan daha üstündür. Çünkü ihtiyaç ve zaruret vaktinde malını harcayan kimse, genişlik ve zenginlik halinde mal harcayandan daha üstündür. Fetihten önce Allah yolunda malını harcayan ve savaşanlar, muhacir ve ensardan oluşan imanda öncülük yapan ilk nesildir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, Uhud dağı ağırlığınca altını Allah yolunda harcasa, onların infak ettiği bir müddün[619] *hatta yarısının sevabına ulaşamaz."*[620]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bununla beraber Allah, hepsine* yani iki gruptan her birine *en güzel olanı* yani farklı dereceleriyle cenneti *vaat etti. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Size, amelleriniz ölçüsünde karşılık verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a güzel bir borç verecek kimdir?"* Bu âyet, infak etmeyi emir, onu terketmeyi kınama ve infak edenlerin derecelerini açıkladıktan sonra, Allah Teâlâ tarafından, malı hayır yolunda infak etme konusunda çok etkileyici bir teşviktir. Âyetin mesajı şudur: Kim, benzeri bir karşılığı veya daha fazlasını bekleyerek malını Allah yolunda harcarsa, o kimse, Allah'a borç veren biri gibi olur. Güzel infak, onda ihlâslı olmak, malın en kalitelisini vermek ve en faziletli yerlere harcamaktır.

"Kim bu şekilde malını Allah yolunda harcarsa, *Allah onu kendisine kat kat öder."* Yani Allah onun infakına karşılık olarak, lutfuyla katbekat fazlasını mükâfat olarak verir. *"Zaten onun için çok değerli bir mükâfat vardır."* Bu mükâfat, kendisine bir şey ilave edilmese de bizâtihi çok değerli ve uğruna yarışılmayı hak eden bir mükâfattır. Ona katbekat mükâfat eklenince değeri nasıl olur bir düşünün!

---

[619] **Müd:** Bir tahıl ölçek birimi olup yaklaşık 832 gram tahıl alır.

[620] Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 5 (nr. 3673); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 221; Ebû Davud, Sünnet, 10; Tirmizî, Menâkıb, 58; İbn Mâce, Mukaddime, 1.

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, terbiye şeyhlerine ve müttaki âlimlere, müşahede ve görmeye dayalı yahut tahkik ve delile dayalı imanla iman etmelerini emretti. Birinci iman şekli veliler, ikincisi ise âlimler içindir. Cenâb-ı Hak sonra işaret yollu şöyle buyurdu: Sizi, kendisinde tasarruf için yetkili kıldığı vehbî veya zâhirî ilimlerden infak edin. Sizden, az önce söylendiği gibi iman eden ve sahip oldukları geniş vehbî ilimlerden veya alanı dar zâhirî ilimlerden infak edenler için büyük bir mükâfat vardır. Bu mükâfat, sıdk makamında ilâhî huzurda bulunmak ve bedenlerin sefa sürdüğü cennet bahçelerinde olmaktır.

Size ne oluyor ki Allah'a iman etmiyorsunuz; yani tevhidin delillerini basiret ve ibretle tefekkür ederek her an imanınızı yenilemiyorsunuz! Halbuki Allah Resûlü, sizi imanınızı yenilemeye çağırmaktadır. Hem Allah, ruhlar âleminde sizden, birliğine iman ve Rab'liğini ikrar sözü aldı. Sonra peygamberler göndererek ve Allah'a davet eden terbiye şeyhlerinden halifelerini bulundurarak iman ahdini yeniledi. Eğer bu ahde iman ediyorsanız gereğini yapın.

Kuluna apaçık âyetleri indiren O'dur. Bu âyetler, Kur'an'dır. Allah sizi karanlıklardan nura çıkarmak için onu resûlüne indirdi. O sizi, isyanların karanlığından tövbenin ve istikametin nuruna çıkarır. Gafletin karanlığından manevi uyanıklığın nuruna çıkarır. Hevânın ve nefsanî hazların zulmetinden zühd ve iffetin nuruna çıkarır. Maddenin karanlığından mananın nuruna çıkarır. Cehaletin karanlığından Allah'ı tanımanın nuruna çıkarır.

Size ne oluyor ki canlarınızı ve ruhlarınızı Allah'ın rızası için feda ederek O'nun yolunda harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mirası (maddi manevi bütün mülk) Allah'ındır. O, sizin bedenlerinize ve ruhlarınıza vâris olur. Kim onları Allah yolunda feda ederse, Hak Teâlâ ona karşılık kendisine devamlı bir müşahede verir. Kim onlarda cimrilik ederse, peşinden Hak'tan perdelenme üzüntüsü gelir.

Sizden, maneviyat yolunun zuhurundan önce nefsini Allah yolunda feda eden ve onunla savaşanlar, onun zuhurundan sonra nefsini feda eden ve onunla mücâhede yapanlarla bir değildir. Öncekilere yardımcı olarak birileri yoktu; sonrakiler ise pek çok yardımcı buldular. Bununla birlikte Allah, her birine maddi cennetler vaat etti; ancak öncekilere ayrıca maneviyat cennetini yani marifet cennetini verdi. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Öncekilerden ve sonrakilerden hiç kimsenin durumu O'na gizli kalmaz.

İmam Kuşeyrî, *"Allah'a güzel bir borç veren kimdir?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bunun bir manası da kulun kalbinden iki dünyanın sevgisini silip atmasıdır (Kalp Allah'tan başka hiçbir şeye rağbet etmezse, malı infak kolay olur). Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

'Sadakanın en hayırlısı, kulun zenginlik halinde (mala rağbeti ve ihtiyacı yokken) verilen sadakadır.'[621] Kim bir şeyden hür olmazsa yani kalbini ondan tamamen çekmezse o şeyi terketmesi çok zor olur."[622]

Allah bu kimseye, sonu olmayan manevi terakkilerle katbekat mükâfat verir. Zaten onun için çok değerli bir mükâfat vardır; o, her şeye gücü yeten yüce sultanın katında has kullara tahsis edilen sıdk makamıdır.

Ahirette Ortaya Çıkan İman Nuru

Cenâb-ı Hak sonra, emrettiği imanın ahirette ortaya çıkacak meyvesinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ
وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ⑫ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ

---

[621] Buhârî, Zekât, nr. 1426; Müslim, Zekât, 95.

[622] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/106-107.

لِلَّذِينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ
فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ
وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلٰى
وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ حَتّٰى
جَاءَ اَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ
وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَاْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

12. ***O gün mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu görürsün. Onlara, "Bugün müjdeniz, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir" denir. İşte bu, en büyük kurtuluştur.***

13. ***O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar, iman edenlere, "Bize bakın*** *(biraz durun)* ***da nurunuzdan bir parça alalım" derler. Kendilerine, "Arkanıza dönün de orada nur arayın" denir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir; onun içi rahmet, dışı azaptır.***

14. *(Münafıklar)* ***müminlere şöyle seslenirler: "Biz*** *(dünyada)* ***sizinle beraber değil miydik?"*** *(Müminler de)* ***derler ki: "Evet, öyle idi, fakat siz*** *(inkâr ve nifakla)* ***kendinize kötülük ettiniz;*** *(müminlerin başına musibetlerin gelmesini)* ***beklediniz,*** *(din konusunda)* ***şüpheye düştünüz, Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı*** *(şeytan)* ***da sizi Allah ile aldattı."***

15. ***Bugün sizden ve inkâr edenlerden hiçbir fidye kabul edilmez. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O gün mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu görürsün.*" Bu nur, dünyadaki iman nurudur. O, ahirette maddi olarak görülen bir ışığa dönüşür.

Müminlerin önlerinde ve sağlarında koşan nurun Kur'an olduğu da söylenmiştir.[623]

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlara, dünyadaki amelleri ölçüsünde nur verilir. Bazılarına verilen nur, hurma ağacı gibi yüksektir. Bazılarına verilen, bir adam boyu olur. En az nur verilenin nuru da ayağının başparmağında olur; o bazan parlar, bazan söner."[624]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müminlerden bazısının nuru, dolunay gibidir; bazısının nuru ise parlak güneş gibidir; beş yüz senelik mesafeyi aydınlatır. Bu durum, diğer hadislerde belirtilmiştir. Onlara verilen nur, iman ve irfanları ölçüsünde olur.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Müminler, sırattan farklı süratlerde geçerler ve kendilerine verilen nurla sıratın üzerinde önlerini aydınlatırlar."

Ebû Nasr el-Hemedânî demiştir ki: "Kıyamet günü ümmet-i Muhammed yedi sınıf olur. Bunlar, sıddıklar, âlimler, büdela (velilerden bir grup), şehidler, hacılar, itaat edenler ve isyan edenlerdir. Sıddıklar, sırat köprüsünü yıldırım gibi geçerler. İlmiyle amel eden âlimler, sıratı şiddetli esen rüzgâr gibi geçerler. Büdela, bir saatte kuş gibi geçer. Şehidler, hızlı koşan cins at gibi yarım günde geçerler. Hacılar, yürüyerek bir günde geçerler. İtaat edenler bir ayda geçerler. İsyan edenler ise ayaklarını sırata koyarlar, günah yükleri sırtlarındadır, ayakları kayıp düşerler. Cehennem onları yakmak için yönelir; o anda kalplerindeki iman nurunu görür ve,

---

[623] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/220.

[624] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/398; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/220; Hâkim, *Müstedrek*, 2/478.

'Ey mümin, çabuk geç, nurun alevimi söndürecek!' der."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sıddıklar iki kısımdır. Onlardan kulları Allah'a sevkeden, hak yolunda kendilerine uyulan ve seyrü sülûkünü tamamlamış olanlara cennet köşkleri yaklaştırılır, onlara binerler ve üzerlerinde cennete giderler. Sıddıklardan ferdlere (imamet makamında olan kutublara) gelince, onlar sıratı şimşek gibi geçerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Mukâtil demiştir ki: "Müminlere verilen bu nur, onlar için cennete gidişte kendilerine delil (rehber) olur."

Müminler için, özellikle ön ve sağ yönlerin söylenmesinin sebebi şudur: Saîdler (cennetlikler) amel defterlerini önlerinden ve sağlarından alırlar; şakîler (cehennemlikler) ise amel defterlerini sol taraflarından ve arkalarından alırlar. Mümine verilen nur, kendilerinin cennetlik olduklarına dair bir alamet ve işaret olur. Çünkü onlar, yaptıkları iyilikleri sebebiyle saadet ehli olmuşlar, beyaz amel defterleriyle de kurtuluşa ermişlerdir.[625]

Melekler onlara der ki: *"Bugün müjdeniz, cennetlerdir.* Yani cennetlere girmektir. Çünkü müjde, bedenlere değil, olaylara olur. *Onlar, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir. İşte bu, en büyük kurtuluştur."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar, iman edenlere, 'Bize bakın,* yani biraz bekleyin de *nurunuzdan bir parça alalım' derler.* Çünkü müminler, süratli bir şekilde yıldırım hızıyla cennete götürülür; münafıklar ise geride karanlık içinde kalır. O zaman müminlere, "Durun, hemen gitmeyin de nurunuzdan bir parça alalım!" derler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bize yönelin, bize bakın da nurunuzdan bir parça alalım! Çünkü müminlerin nuru, önlerindedir. Münafıklara, kendilerini defetmek veya onlara alay etmek için müminler veya melekler tarafından şöyle denir:

---

[625] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/332.

"*Arkanıza dönün;* yani bize bu nurun verildiği hesap yerine dönün *de orada nur arayın.* Çünkü biz bu nuru orada aldık."

Yahut onlara, "Arkanıza dönün!" denir; onlar da arkalarına dönerler, o esnada aralarına engel konur. "*İki grubun arasına kapısı olan bir sur çekilir.*" Cennet tarafıyla cehennem arasına duvardan bir perde konur. Onun, münafıklara bakan tarafında bir kapısı vardır. Bu kapı, münafıkların, müminlerin içinde bulunduğu nur ve rahmeti görmeleri ve böylece üzüntülerinin artması için konulmuştur.

"O surun müminlere bakan *iç tarafı rahmettir;* münafıklara bakan *dış tarafı ise azaptır.*" Münafıklar, ateşle sur arasındadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Münafıklar müminlere şöyle seslenirler: Biz* dünyada *sizinle beraber değil miydik?*" Onlar, bu sözle, zâhirde müminlere aynı durumda olduklarını söylemek isterler. Müminler de onlara der ki:

"*Evet, öyle idi;* siz görünüşte bizimle birlikteydiniz (bizimle namaz kılar, oruç tutar, zekât verir, cihada çakırdınız). *Fakat siz* inkâr ve nifakla *kendinizi mihnete düşürdünüz,* onu helâk ettiniz; müminlerin başına musibetlerin gelmesini *beklediniz,* din konusunda *şüpheye düştünüz, Allah'ın* ölüm *emri gelinceye kadar boş kuruntular sizi aldattı.*" Bu kuruntulardan biri de İslâm'ın sönüp gitmesini beklemenizdir. Yahut bu kuruntularınız, bitmeyen emeller ve uzun süre yaşama hırsıdır. "*O çok aldatıcı* şeytan *da sizi Allah ile aldattı.*" Şeytan size, "Allah çok affedicidir, çok ihsan ve iyilik sahibidir; size azap etmez" diyerek sizi aldattı.

Yahut şeytan, "Öldükten sonra dirilmek ve hesap yoktur!" diyerek sizi aldattı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bugün sizden ve* açıkça *inkâr edenlerden hiçbir fidye kabul edilmez. Barınağınız,* varacağınız *yer ateştir.* Ondan ebediyen ayrılmazsınız. "*Size yaraşan odur.*" Sizin için kalacak yerlerin en evlası, en layığı odur.

Âyetin bir manası, "O cehennem sizin mevlânızdır" şeklindedir. Mevlâ, "sahip, efendi, dost, yardımcı, insanın işlerini üstlenen kimse" anlamlarına gelmektedir. Buna göre âyete şu manalar verilmiştir:

O ateş sizin sahibinizdir. Bir efendinin, mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunduğu gibi, cehennem de size tasarrufta bulunur; sizi istediği gibi yakar.

Cehennem sizin dostunuzdur. Bu, onlarla alay etmek için söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: "O cehennem *gidilecek ne kötü yerdir!*"

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O gün, imanında kemale eren ve Hakk'a vuslatı talep eden mümin erkek ve kadınların, önlerinde ve sağlarında nurlarının koştuğunu (parlayıp her taraflarını sardığını) görürsün. O, Allah'a yönelme nurudur. Onlar, Hakk'ı müşahede nurlarına ulaşırlar. Kendilerine denir ki: "Bugün sizin müjdeniz, altından ilim nehirleri akan ve içinde ebedî olarak kalacağınız marifet cennetleridir. İşte bu, en büyük kurtuluştur."

Kuşeyrî demiştir ki: "Onların nurları önlerinde ve sağlarında koşar. Kıyamet günü onlara bu nur verildiği gibi, bugün de (dünyada) onlar için kalplerinde ve içlerinde bir nur vardır. Onlar bu nurun içinde yürürler ve bütün durumlarda onunla doğruya ulaşırlar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Kâmil mümin, Allah'ın nuruyla bakar.'[626]

Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur:

'O, Rabb'inden bir nur üzeredir' (Zümer 39/22).

Kâmil mümindeki bu nur, çok defa ona yakın olan kimseye de isabet eder; nur çok defa onun kalbine iner. Şüphesiz, Allah'ın velilerinde böyle bir hususiyet mevcuttur."[627]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın ârife giydirdiği nura, kâinat ve içindekiler boyun eğer (Ona hürmet edip saygı gösterir). Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî de benzer şeyler söylemiştir. Geniş açıklama için Baklî'nin tefsirine bakınız.[628]

---

[626] Tirmizî, Tefsîru Sûre, 15 (nr. 3127); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7496; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/267.

[627] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/107.

Sırf dışlarını süslemeye özen gösterip iç âlemlerini unutan ve böylece kalpleri nurdan yoksun kalıp harap olan münafık erkek ve kadınlar, dünyada kâmil müminlere, "Bize bakın, bize yönelin de nurunuzdan bir parça alalım!" derler. Onlara, "Arkanıza dönün, dünyanıza ve nefsanî hazlarınıza dönün de onlarda bir nur arayın!" denilir. Bu, onların ikiyüzlülüklerine karşılık kendileriyle alay etmek için söylenir. Aralarına manevi bir sur (engel) çekilir. Bu sur, boş âdetlerini terketmek ve zâhirî süsleri harap etmektir. Çünkü onlar, bunu yapmaya güç yetiremezler. O surda, içlerinden nuru isteyenin gireceği bir kapı vardır. Bu manevi surun iç tarafı rahmettir. Nefsini tezkiye ve terbiye edenler için onun içinde rahatlık, kalp huzuru, manevi neşe ve güzel marifetler vardır. Onun insanlara bakan dış yönü ise azaptır. Bu azap onların içinde bulunduğu hırs, yorgunluk, endişe, korku ve kalp sıkıntısıdır.

Münafıklar, kâmil müminlere, "Biz sizinle maddi âlemde birlikte değil miydik?" derler. Onlar da, "Evet, öyleydi, fakat siz mana âlemine yani içinde rahatlık, huzur ve sükûn bulunan ruhlar âlemine yükselmediniz. Aksine, dünya meşguliyetleriyle kendinizi fitneye düşürdünüz; dünyanın geçici hazlarıyla maddi itibar ve makamını elde etme peşinde koştunuz, güzel şeyleri yeme, içme ve giyinme derdine düştünüz, Allah'a yönelen kimselerin başına musibet gelmesini yahut onların sizin bulunduğunuz hale dönmelerini beklediniz. Manevi terbiye veren velilerin varlığı hakkında şüphe ettiniz. Boş ve yalan beklentiler sizi aldattı. Siz salihlerle sohbet ve nefisle mücâhede olmadan (kâmil mürşid terbiyesinde seyrü sülûk yapmadan) veliliği elde edeceğinizi zannettiniz. Uzun emeller ve ileride yaparım düşüncesi sizi tövbeden ve Allah'a yönelmekten alıkoydu. O çok aldatıcı şeytan da sizi Allah'ın hilim ve rahmetiyle aldattı; size yerinizde oturmayı ve Allah dostlarının makamlarından geri kalmayı güzel gösterdi.

İşte bugün, yani dünyada ve ahirette velilerin makamlarının ortaya çıktığı gün, sizden ve münkirlerden, manen perdelenme gamından kurtulmak için vereceğiniz hiçbir fidye kabul edilmez. Sizin varacağınız yer, kalplerinizin Allah'tan kopma ateşidir. O sizi sarar, üzerinize akar. O, ne kötü bir sonuçtur!

---

[628] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/395-396.

Kalplerin Yumuşama Zamanı Gelmedi mi?

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine yönelmekten geri kalanları kınayarak şöyle buyurdu:

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا
يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ اِعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا
لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾

16. ***İman edenler için, kalplerinin Allah'ın zikrine karşı yumuşama ve inen hakka teslim olma zamanı gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitap verilen ve üzerlerinden uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaşan kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.***

17. ***Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltir. Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açıkladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edenler için, kalplerinin Allah'ın zikrine karşı yumuşama ve inen hakka teslim olma zamanı gelmedi mi?"* Yahut onun zamanı yaklaşmadı mı? Yani müminlerin kalplerinin Allah Teâlâ'nın zikrine yumuşama, onunla huzur bulma ve emirlerine yapışıp yasaklarından kaçarak Allah'ın itaatine koşma zamanı gelmedi mi?

Denilmiştir ki: Müminler, Mekke'de sıkıntı içindeydiler; Medine'ye hicret edince bol rızık ve nimete kavuştular. Bu arada bazıları daha önceki hallerine nazaran gevşeklik gösterdiler. O zaman bu âyet indi.[629]

---

[629] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/58.

Bununla şu gerçek bilinmiş oldu: Bazan şiddet ve sıkıntı, kul için sırf rahmettir; celâl tecellisi olan musibetler, aslında birer iyiliktir. Senin için sevgili olan neredeyse, düşmanın da oradadır.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "İslâm'a girişimiz ve bu âyetle uyarılışımız arasında sadece dört sene geçti."[630]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ise şöyle demiştir: "Müminlerin kalplerinde bir gevşeme oldu; bunun üzerine Allah Teâlâ, Kur'an'ın inişinin on üçüncü senesinde bizi uyarıp kınadı."[631]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] huzurunda bu âyet okundu; o sırada yanında Yemâme'den bir grup bulunuyordu. Grup âyeti işittiğinde şiddetli şekilde ağladı. Hz. Ebû Bekir onlara bakarak, "Biz de bir zamanlar böyle idik; sonra kalplerimiz sertleşti"[632] dedi.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun, "Sonra kalplerimiz sertleşti" sözünün manası şudur: Kalplerimiz ilâhî vâridatlara karşı kuvvetlendi ve sabit hale geldi. Çünkü kalp, manevi yolun başında yumuşaktır; üzerine gelen manevi hallere ve vâridatlara mağlup olur, azıcık bir şeyden etkilenir. Kalp, nurları ve vâridatları almaya devam ederse onlara alışır, kuvvetlenip sertleşir. Artık vâridatlar onu sarsmaz; böylece kul, hallere sahip olur, haller onu etkisi altına alıp mağlup etmez. Bu, bizzat yaşayarak bilinecek bir durumdur. Âriflerden ağlama hali kaldırılır; o, salihlerde ve dervişlerde görülür.

Bu âyet Fudayl b. İyâz'ın tövbe sebebi olmuştur. Şöyle ki: Fudayl, gençliğinde sevdiği bir kız ile buluşmak için anlaşmıştı. Kızla görüşmek üzere evin duvarına tırmanırken, birinin, *"İman edenler için, kalplerinin Allah'ın zikrine karşı yumuşama ve inen hakka teslim olma zamanı gelmedi mi?"* âyetini okuduğunu işitti. Geri durdu ve, "Allah'tan korkma ve O'na dönme zamanı geldi" diyerek tövbe etti.[633]

---

[630] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/333; Süyûtî, *a.g.e.*, 8/58.

[631] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/225.

[632] Nesefî, *a.g.e.*, 4/333.

[633] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/227.

Allah'ın zikrinden kasıt, hangi lafızla olursa olsun Hak Teâlâ'nın ismini zikretmektir. Şu âyet de bu manadadır:

"Müminler ancak, Allah zikredildiğinde kalpleri ürperen, O'nun âyetleri okunduğu zaman imanları artan ve sadece Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir" (Enfâl 8/2).

Yahut zikirden kasıt Kur'an'dır.

Huşûdan maksat, Allah'a yönelmek, O'na boyun eğmek, O'nun emir ve yasaklarına uymaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, daha önce kendilerine kitap verilen ve üzerlerinden uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaşan kimseler gibi olmasınlar."* Bu kimseler, yahudi ve hıristiyanlardır. Onlarla peygamberleri arasında uzun zaman geçti; bu arada onlar şehvetlerine uymaları sebebiyle kalpleri katılaştı. Bu şöyle oldu:

Cenâb-ı Hak önceleri, İsrâiloğulları ile şehvetleri arasına engel koyuyor, onların günahlara girmesine mani oluyordu. Onlar, Tevrat'ı işittiklerinde ona saygı duyuyor, kalpleri rikkate geliyordu. Üzerlerinden uzun bir zaman geçti, kalp katılığı ve sertlik onlara galip geldi, Tevrat'la amel etmeyi bıraktılar, hevâlarına uydular, din konusunda ihtilafa düşüp farklı gruplara ayrıldılar.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "İsrâiloğulları'nın üzerinden uzun zaman geçince kalpleri katılaştı. Kendileri yeni bir kitap uydurup ortaya koydu. Bunu, onlara nefisleri güzel gösterdi. Çünkü daha önce Allah Teâlâ, kitabındaki emirleriyle, onlarla şehvetleri arasına engel koyuyordu. Sonuçta Allah'ın kitabını terkettiler; sanki onu hiç bilmiyormuş gibi davrandılar. Kendilerinin uydurduğu kitapla amel edilmesini isteyerek dediler ki: 'Bu kitabı İsrâiloğulları'na götürün, onlardan bununla amel edilmesini isteyin, eğer size uyarlarsa onları serbest bırakın, yoksa öldürün.'

Sonra bu kitabı onların ileri gelen âlimlerinden birine göndermeye karar verdiler, 'Eğer o âlim bize uyarsa artık hiç kimse muhalefet edemez. Uymazsa onu öldürün; ondan sonra kimse bize aykırı davranamaz' dediler ve âlime bir adam gönderdiler. Âlim, Allah'ın kitabını bir kâğıda yazıp onu boru şeklinde içi boş yuvarlak bir şeyin içine koyarak boynuna astı, üzerine de elbisesini giyip onların yanına geldi. İsrâiloğulları âlime, kendi yazdıkları kitabı arzederek, 'Buna inanıyor musun?' diye sordular; o da göğsüne işaret etti ve orada asılı kitabı kastederek,

'Ben bu kitaba iman ettim!' dedi. Bunun üzerine onu serbest bıraktılar. Bu âlimin, yanından ayrılmayan talebeleri vardı. Âlim ölünce, yıkamak için elbiselerini çıkarttıklarında, boynunda asılı şeyi gördüler, içine baktıklarında yazılı kitabı buldular. Onun, iman ettiği şeyin bu kitap olduğunu anladılar ve bazıları o kitaba inandılar. Böylece İsrâiloğulları, din konusunda ihtilafa düşüp yetmiş iki millete (gruba) ayrıldı. Onların içinde en hayırlı grup, bu âlimin yanında bulunan hak kitaba inananlardır."[634]

Allah Teâlâ, âyetin sonunda buyurdu ki: *"Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir."* Onlar, hak olan dinlerinden çıkmışlar ve iki hak kitabın (Tevrat ve İncil'in) hükümlerini terketmişlerdir. Yani onların çok azı mümindir. Bunun için Cenâb-ı Hak müminleri, onların fâsıklarına benzemekten nehyetti.

İbn Atıyye demiştir ki: "*'Kendilerine kitap verilenler...'* âyeti, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] devrinde yaşayan İsrâiloğulları'na işaret ediyor. Bunun için, *'Daha önce kendilerine kitap verilenler'* denildi. Bu şekilde, bir peygamberin asrında yaşayanlar, diğer peygamberin asrında yaşayanlara benzetildi. *'Üzerlerinden uzun zaman geçti'* âyeti hakkında denilmiştir ki: Onların hayatı uzadı, uzun süre yaşadılar. Bunu şöyle yorumlayanlar da olmuştur: Kıyametin beklenmesi uzadı (uzun süre kıyameti beklediler, kopmayınca kalpleri katılaştı)."[635]

İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil demiştir ki: "Âyette uzadığı bildirilen şey, emeldir. Onların emelleri (dünyada uzun süre kalma arzuları) uzayınca, kaçınılmaz olarak kalpleri katılaştı."

Denilmiştir ki: Sahabede bir usanç oluştu. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bize geçmiş milletlerin halinden bahsedin" dediler. Bunun üzerine, *"Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"* (Yusuf 12/3) âyetiyle başlayan Hz. Yusuf'un kıssası indi. Bir müddet sonra da Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Bize öğüt verseniz" dediler, bu sûre indi.

---

[634] Olayın tamamı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/112. Biz kısa bir rivayet için bk. Kurtubî, *a.g.e.*, 17/226; Süyûtî, *a.g.e.*, 8/59.

[635] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/264.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltir."* Bu âyetin, zikrin kalplerdeki tesirini temsille anlattığı söylenmiştir. Şüphesiz, yağmurun yeryüzünü dirilttiği gibi, zikir de kalpleri diriltir. Âyette ayrıca şu öğretilmektedir: Kalbin katılığını giderme yolu ancak Allah'a sığınıp yardımını istemek, kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp bütün güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilmektir. Muhakkak Allah Teâlâ, tek başına yeryüzünü dirilttiği gibi, manen ölmüş katı kalpleri de diriltir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açıkladık."* Onlardan biri de bu âyettir. İçindekileri düşünmeniz, gereğince amel etmeniz ve böylece iki cihan saadetine ulaşmanız için size âyetlerimizi açıkladık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

16-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbin, Allah'ın zikri anında huşû içinde olması, zikredilen yüce zatın nurlarının parlaması anında hayrete düşüp kendinden geçmesidir. Bu durumda zikreden kimse, zikrettiği zatta fâni olur.

Hak'tan inen şeyi dinlerken huşû içinde olmak ise onu insanlardan değil, Hak'tan işitmektir. Bu durum, mukarrebînin (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerin) derecelerinin en zirvesidir.

Cenâb-ı Hak, sonra, havassı (seçkin velileri), bildikleri sırf dile dayalı olan zâhirî ilim sahiperine benzemekten sakındırdı. Çünkü onların emeli uzadı; onlar baş olma yolunda yarıştılar, hazır nefsanî hazları elde etme derdine düştüler; nihayet kalpleri katılaştı, Hakk'a ulaşma iradesinden tamamen çıktılar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kalbin katılaşması, şehvetlere tâbi olmaktan ileri gelir. Şehvetle kalp safiyeti bir arada bulunmaz. Kalbin katılaşmasının sonucu, onun Rabb'ini murakabeden uzaklaşmasıdır. Denilmiştir ki: Kalp katılığının başlangıcı, kötü düşüncedir. Kul onu kalbinden gidermezse, kötü fikre dönüşür. Kötü fikri kalbinden çıkarmazsa, azimete (kesin karara) dönüşür. Kul, kötülük yapma kararını kalbinden gidermezse, ilâhî emre muhalefete döner. Kul bu hali kalbinden silip atmazsa, kalbi katılaşır, sonra üzerine mühür vurulur, kalp tamamen kapanır."[636] İşte o zaman kalbe, vaaz ve uyarı fayda vermez. Bu konuda bir şair şöyle demiştir:

"Kalp katılaştığında ona hiçbir öğüt fayda vermez; taşlaşmış toprağa yağmurun fayda vermediği gibi."

Şunu da bilin ki Allah Teâlâ, kalpler gaflet ve cehaletle öldükten sonra, onları ilim ve marifetle diriltir. O, iyice düşünüp aklını kullananlar için âyetlerini güzelce açıkladı.

Sadakaya Teşvik

Cenâb-ı Hak sonra, insanları sadaka vermeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ
لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ أُولٰٓئِكَ
هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَٓاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا أُولٰٓئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

18. ***Şüphesiz, sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir borç verenlere, yaptıkları hayrın mükâfatı kat kat ödenir. Onlara ayrıca çok değerli bir mükâfat vardır.***

19. ***Allah'a ve peygamberlerine iman edenlere gelince, onlar, sıddıklar ve Allah katında şehidlerdir. Onlar için mükâfatlar ve nurlar vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar ise cehennemliktirler.***

---

[636] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/109.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz,, mallarından sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara* yahut Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik eden erkeklerle kadınlara *ve Allah'a güzel bir borç verenlere, yaptıkları hayrın mükâfatı kat kat ödenir."* Allah için verilecek güzel borç, helâl ve temiz maldan gönül hoşluğu ile sadaka vermektir. Onların yaptığı bu hayırlara, bire yedi yüze kadar sevap verilir.

"Onlara ayrıca çok değerli bir mükâfat vardır." Bu mükâfat, cennet ve içindeki nimetlerdir.

Sadaka vermek hakkında pek çok hadis rivayet edilmiştir. Onlardan örnek olarak şunları söyleyebiliriz:

"Sadaka, kuldan yetmiş kötülüğü defeder."[637]

"Sadaka, kulun ömrünü bereketlendirir."[638]

"Şüphesiz sadaka, Rabb'in gazabını söndürür ve kötü ölümü uzaklaştırır."[639]

"Herkes kıyamet günü, insanlar arasında hüküm verilinceye kadar sadakasının gölgesi altında bulunur."[640]

Rivayet edildiğine göre genç bir erkekle genç bir kadın, evlenmek için Hz. Süleyman'ın (aleyhisselâm) yanına geldiler. Hz. Süleyman nikâhlarını kıydı, sevinerek huzurundan ayrıldılar. Peşlerinden ölüm meleği Hz. Süleyman'ın yanına gelerek, "Onların haline sevinme; bana, beş gün sonra bu gencin ruhunu almam emredildi!" dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman, gencin durumunu takibe aldı. Altı gün geçti, genç ölmedi. Sonra beş ay daha geçti, genç yine hayattaydı. Bu duruma çok şaşırdı. O sırada yanına ölüm meleği geldi. Hz. Süleyman, ona gencin durumunu sorunca melek dedi ki:

---

[637] Taberânî, *el-Kebîr*, 4/274; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/109.

[638] Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/110.

[639] Tirmizî, Zekât, 28; İbn Hibbân, *el-İhsân*, 8/104 (nr. 3309). Hadisin son kısmı için ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 3/502.

[640] Ahmed, *Müsned*, 4/147; Hâkim, *Müstedrek*, 1/416; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1766; İbn Hibbân, *el-İhsân*, 8/104 (nr. 3310).

"Sana söylediğim gibi, bana, onun beş gün sonra ruhunu almam emredildi fakat genç senin yanından çıkınca, bir dilenci ile karşılaştı, ona bir dirhem sadaka verdi, dilenci de onun ömrünün uzun olması için dua etti; bunun üzerine bana, gencin sadakasının bereketine ruhunu alma işini ertelemem emredildi."

Bu konudaki açıklamalar için, *"Allah dilediğini siler, dilediğini de sabıt tutar"* (Ra'd 13/38) âyetinin tefsirine bakınız.

Sadaka ile ömrün uzamasına bir diğer örnek de Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] zamanındaki bir adamın halidir. Bu adam, komşusuna eziyet ediyordu, o da durumu Hz. Musa'ya bildirdi. Hz. Musa, adamı uyardı, fakat adam uyarıya aldırmayıp komşusuna eziyet vermeye devam etti. Bunun üzerine Hz. Musa, adamın helâki için beddua etti. Adam o sabah bir ekmeği sadaka olarak verdi. O sırada adamın evine bir yılan indi, fakat sadaka yılana karşı durdu, yılan adama ulaşamadı. Yılan adamı zehirlemek için havaya kalktı; bir anda yere düşüp öldü. Böylece sadaka belayı savdı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a ve peygamberlerine iman edenlere gelince, onlar, sıddıklardır."* Yani Allah ve Resûlü'nü ileri derecede tasdik eden kimselerdir. Yahut onlar, ileri derecede doğru sözlü kimselerdir. Bu mana, daha tercihe şayandır.

"Onlar ayrıca Allah katında şehidlerdir." Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Allah'a ve Resûlü'ne iman eden herkes, dereceleri peygamberlerin altında ve havassın (velilerin) üstünde olan sıddıkların derecesindedir. Aynı şekilde Allah'a ve Resûlü'ne iman eden herkes, şehidlerin derecesine ulaşır. Fakat durum böyle değildir. Buna göre "iman edenler" âyetini, veliler gibi kâmil manada iman edenler şeklinde anlamak gerekir. O veliler ki peygamberler kendilerine bir haber getirdiğinde onda hiç şüphe etmediler ve onu tasdikte bir an duraksamadılar. Yani hemen imana koştular ve Allah yolunda şehid oldular. Âyetin işaretlerinde, sıddıkın hakiki manası gelecek.

Denilmiştir ki: Allah'a ve Resûlü'ne mutlak olarak iman eden herkes, sıddık ve şehiddir. Yani onlar, sıddık ve şehidlerle nimetlerde eşit olmasalar da onlara katılırlar. Şu âyette geçtiği gibi:

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, onlar, Allah'ın kendilerine nimetler ihsan ettiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birliktedirler" (Nisâ 4/69).

Kısaca âyette imana rağbet ettirilerek teşvik edilmektedir. Bu tür kullanım tarzı, Araplar'ın kelâmında mevcuttur. Berâ b. Âzib'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadis de bu görüşü desteklemektedir:

"Ümmetimin müminleri, şehiddirler."[641]

Mücâhid demiştir ki: "Her mümin, sıddık ve şehiddir."[642] Yani yukarıda söylediğimiz şekilde kâmil manada iman edenler, sıddık ve şehid sayılır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah yolunda öldürülenlerin dışında yedi sınıf şehidden bahsetmiştir.[643] Bunu onların diğer müminlere karşı elde ettikleri rütbenin şerefini göstermek için söylemiştir. Allah yolunda öldürülen kimsenin şerefi ise daha özeldir.

Bazıları demiştir ki: Âyetteki şahitliğin manası, müminlerin diğer ümmetlere şahitlik etmesidir.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Onlar için mükâfatlar ve nurlar vardır."* Yani onlar için sıddıkların sevabı ve nuru vardır. Mana şudur: Onlar için mükemmel mükâfatlar ve ziyası tam nurlar vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar ise cehennemliktirler."*

18-19. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Çokça sadaka veren erkek ve kadınlar, canlarını ve ruhlarını Allah'ın rızası için feda edenlerdir. Kim, Allah yolunda bir şeyini feda ederse, onun yerine bir başkasını vermek Allah'a aittir.

---

[641] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/414-415; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/60.

[642] Süyûtî, *a.g.e.*, 8/61.

[643] Bu yedi grup şunlardır: Vebadan ölenler, suda boğulanlar, zatülcenp hastalığından ölenler, karın hastalığından ölenler, yangında ölenler, yıkık göçük ve depremde ölenler, doğum yaparken ölenler (hadis için bk. Ebû Davud, Cenâiz, nr. 3111; İbn Mâce, Cihâd, nr. 2803; Mâlik, Cenâiz, nr. 36).

"Allah'a güzel bir borç verenler" âyetinin işârî manası şudur: Onlar, kalplerini Allah'ın dışındaki varlıkların sevgisinden uzaklaştırdılar ve onu sürekli Allah'ın huzurunda bulunmaya bağladılar. Onlara kat kat nurlar ve sırlar verilir. Zaten onlar için çok kıymetli bir mükâfat vardır ki o, yüce zatı müşahede etmektir. İşte bu kimseler, *"Allah'a ve peygamberlerine iman edenlere gelince, onlar, sıddıklardır"* âyetinde işaret edilen sıddıklardır. Sûfîlere göre, âyette bahsedilen iman, herkesin imanı değil, kâmil müminlerin yakînî imanıdır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Onlar, Allah'ı, Allah'ın özel desteği ile marifet ve muhabbetle müşahede edenler ve O'nun resûlüne muhabbet ve marifetle tâbi olanlardır. Onlar bunu, marifetin şeref ve faziletinden dolayı yapmakta; ilâhî emir ve yasak karşısında sevgiyle boyun eğmektedirler. İşte bu kimseler, sıddıklardır. Çünkü onlar, ihlâs ve yakînin kaynağıdırlar. Onlar, Allah'ın sözünü, sıddıkların müşahedesiyle müşahede ettikten sonra tasdik etmişlerdir. Bu öyle bir tasdiktir ki içinde nefis ve şeytandan gelen bir itiraz ve şüphe yoktur. Onlar, ilâhî muhabbet kılıcıyla öldürülmüş ve vuslat denizine atılmış Allah'ın şahitleridir. Onlar, Allah'ın cemaliyle dirilirler; varlıklarını Allah'ta ve kâinatı Allah'ın azameti içinde fâni ederek yüce zatı müşahede ederler.

Onlar, Allah'ın nuruyla insanların içindeki düşünceleri görüp bilirler, onların lehine ve aleyhine şahitlik ederler. Çünkü onların feraseti kesindir, yanılmaz. Onlar, Allah'ın emin kullarıdır. Allah onları, sıddıkıyet, şehadet, velâyet ve manevi hilafet için seçmiştir."[644]

Kuşeyrî demiştir ki: "Sıddık, zâhiri ve bâtını (içi ve dışı) bir olan kimsedir. Şöyle denilmiştir: Sıddık, kulluğun en ağır yüklerini yüklenen, ruhsatlara dalmayan ve tevillere yanaşmayan kimsedir. Şahitler ise kalpleriyle vuslat vatanlarını müşahede eden ve sırlarıyla ilâhî yakınlık vatanlarında bağlanıp kalan kimselerdir. Onların nurları, Cenâb-ı Hakk'ın basiretlerini aydınlattığı tevhid nurudur."[645]

---

[644] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/397.

[645] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/110.

Dünyanın İç Yüzü

Sıddıklık ve şahitlik makamında zühd (gönlü dünya sevgisinden çekmek) şart olduğu için, Cenâb-ı Hak, fâni varlıklara karşı zühdün gerçekleşmesi için dünyanın basitliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ
وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِۜ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ
ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًاۜ وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ
شَدِيدٌۙ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ
الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾ سَابِقُٓوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا
كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۙ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِۜ
ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

20. *Biliniz ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. Dünyanın hali bir yağmura benzer ki onun bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurur; sen onu sapsarı görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap veya Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*

21. *Rabb'iniz tarafından bağışlanmaya; Allah'a ve Resûlü'ne inananlar için hazırlanan ve genişliği, gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun. İşte bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biliniz ki dünya hayatı* ancak küçük çocukların oyunu gibi *bir oyundur*. Gençlerin eğlencesi gibi *bir eğlencedir*. Kadınların süsü gibi *bir süstür*. Akranların birbirine karşı övünmesi gibi, *aranızda karşılıklı övünmedir*. Arazi sahiplerinin yaptığı gibi *çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir*." Yani onların çokluğu ile övünmekten ibarettir. Kısaca dünya ve içindekiler, akıllı kimsenin kendisiyle huzur ve sükûn bulması bir yana, ona güvenip itimat etmeyeceği hakir ve basit şeylerdir. Bununla birlikte dünyanın nimet ve süsleri, süratle yok olur ve kısa zamanda bozulup gider. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"*Dünyanın hali bir yağmura benzer ki onun bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider*. Bitki yeşillik ve güzellikten *sonra kurur; sen onu* bu yeşil halinden *sonra sapsarı görürsün*. O bir anda sararıp solar. *Sonra da* kırılıp parçalanarak *çer çöp olur*."

Hak Teâlâ, dünyanın azıcık faydasıyla birlikte asıl halini ve süratle bozulup gitmesini yağmurun bitirdiği bir bitkiye benzetti. Bitki, gövdesi üzerinde büyüyüp gelişerek kuvvetlenir ve çiftçilerin hoşuna gidecek bir hale gelir. Yahut Allah'ın kendilerine yağmur ve bitki vesilesiyle verdiği nimetlerini bilerek inkâr eden kâfirlerin hoşuna gider. Allah sonra bir âfet gönderir, o güzelim bitkiler kurur, sararır ve dağılıp çer çöp haline gelir.

Bu benzetme sırf dünya ile meşgul olan ve sürekli onun peşinde koşan kimse içindir. Allah'a taat yolunda harcanan yahut çoluk çocuğun geçimi gibi zaruri ihtiyaçlarda kullanılan ve taatleri yapmaya yardımcı olan dünya malına gelince, o, bu benzetmenin içine girmez.

Âyette anlatılan durum, insanın hayat seyri için de bir benzetmedir. Şöyle ki insan genç ve kuvvetli olarak gelişip büyür, görünüş ve şekli güzeldir; sonra noksanlaşmaya ve ihtiyarlamaya başlar, nihayet ölür; düzeni bozulur, malı mülkü dağılır başkasının olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dünya değersizdir; ondan daha değersiz olan, dünyayı talep edendir. Ondan daha değersiz olan ise dünya için yarışandır. Dünya bir cifeden ibarettir; cifenin peşinde koşanların hiçbir değeri yoktur. Onların en düşük olanı da dünya malında cimrilik edendir. Bu şekilde kötülenen dünya, kulu ahiretten alıkoyandır. Kulu ahiretten alıkoyan her şey, dünyadır."[646]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ahirette ise* Allah'tan yüz çevirenler için *çetin bir azap vardır. Ayrıca* Allah'a yönelen ve O'ndan başka her şeyden gönlünü çeken kimseler için ise *Allah'ın mağfiret ve rızası vardır."*

Kısaca, dünya basit işlerden ibarettir. Bunlar, oyun, eğlence, süs, övünme, mal ve evladı çoğaltmadır. Ahirete gelince, onun işleri ve halleri çok büyüktür. Onda olan, şiddetli bir azap, mağfiret ve hamde layık Allah'ın rızasıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Dünya hayatı,* kendisine güvenip dayanan kimse için *aldatıcı metadan başka bir şey değildir."* Aldatıcı meta, güzel olan tarafını gösterip çirkin olan kısmını gizleyendir. O, insanları aldatıp kandıranın yaptığını yapar. Dünya da böyledir; peşinde koşanlara tatlı ve çekici tarafını gösterir, onlara sürekli tatlı görünür; onlar da şehvet ve güzelliklerinin içine dalarlar, ahirete hazırlanmaktan uzak kalırlar. Ömürleri boş işlerde tükenir. Dünya onları aldatıp tuzağına düşürür, sonuçta müflis halde (elinde hiçbir hayır bulunmadan) ölüme kadar götürür.

Zünnûn-i Mısrî demiştir ki: "Ey müridler, dünyanın peşinde koşmayın. Eğer peşinde koşmak zorunda kalırsanız, onu sevmeyin. Şüphesiz, kula gereken azık onda elde edilir fakat gönlün rahatlığı onun dışındaki şeylerdedir."[647]

Cenâb-ı Hak, dünyanın basit, işlerinin değersiz olduğunu belirttikten sonra, ahiretin işinin büyük olduğunu hatırlatarak, kullarını ondan vaat edilen şeyleri elde etmek için yarışmaya teşvik etti. Bu şeyler, mağfiret ve Allah'ın rızasıdır. Bunun için buyurdu ki:

"Salih ameller yaparak *Rabb'inizden bağışlanmaya koşun.* Yani yarışanların rakipleriyle yarıştığı gibi, siz de Allah'ın mağfiretine ulaşmak için yarışın. Ayrıca *Allah'a ve Resûlü'ne inananlar için hazırlanan ve geniş-*

---

[646] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/111.

[647] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/335.

liği, gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun." Yani yedi kat gök ve yedi kat yer genişliğinde olan cennete koşun. Âyette, cennetin genişliği söylendi, fakat uzunluğu söylenmedi. Bunun hikmeti şudur: Genişliği ve uzunluğu olan şeylerin, genişliği uzunluğundan daha azdır. Âyette cennetin ne kadar geniş olduğu söylenince, bundan uzunluğunun daha fazla olduğu anlaşılır. Bu, durumu insanların anlayışına yaklaştırmak için söylenmiştir. Yoksa cennet burada söylenenden çok daha büyüktür. Nasıl böyle olmasın ki ahirette (derecesi en düşük) bir mümine, on dünya büyüklüğünde cennet verilecektir.[648]

"Bu cennet, Allah'a ve Resûlü'ne iman edenler için hazırlanmıştır." Bu âyet, cennetin şu anda yaratılmış ve hazır olduğuna bir delildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir."* Onlar, müminlerdir. Âyette, kimsenin ameliyle cennete giremeyeceğine dair bir delil vardır. Bu durum, bir hadis-i şerifte açıkça belirtimiştir.[649]

"Allah büyük lutuf sahibidir." Bunun için dilediğine bunu ihsanı eder. O öyle bir ihsandır ki ondan öte istenecek bir şey yoktur.

20-21. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Hikmet sahiplerinden biri, dünyayı şu yedi şeye benzetmiştir.

1. Dünya tuzlu suya benzer; insanı içine batırır fakat onun susuzluğunu gidermez, ona zarar verir, fayda vermez.

2. Dünya, bulutun gölgesine benzer; sürekli durmaz, akıp gider, aldatır, seni ortada bırakır.

3. Dünya, bir anda parlayan şimşeğe benzer; şimşeğin ışığı süratle kaybolur ve insana çarparsa zarar verir.

4. Dünya, yaz bulutuna benzer; yaz bulutu zarar verir, faydası yoktur.

5. Dünya, baharda açan çiçeğe benzer; bahar çiçeğinin güzelliği insanı aldatır, sonra sararıp solar, bir de bakarsın ki çöpe dönmüş.

---

[648] Bu miktar bir hadis-i şerifte geçmektedir (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/376-377; 4/590-592; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9863; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18352).

[649] Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, nr. 6467; Müslim, Münâfikîn, 78.

6. Dünya, görülen bir rüyaya benzer; insan rüyasında sevinçli bir hal yaşar, uyandığında sevinçten eser bulamaz, geride sadece onu kaçırdığına üzüntüsü kalır.

7. Dünya, içine zehir katılmış bala benzer; balın görünüşü insanı aldatır, yiyeni öldürür.

Seyyid Abdurrahman el-Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* kitabında demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya gidenlerin ilk derecesi, dünyaya buğzetmektir. O dünya ki kalplerin karalığı, gayb nurlarını örten perde ve sevenle sevilen arasındaki en büyük engeldir. Dünyayı terk ölçüsünde kul manevi sefere hazırlanır ve kalplerin Hakk'a nazar etmesi sahih olur. Eğer kulun kalbinde, dünya bir sineğin kanadından daha değersiz hale gelerek terkedilirse o, müridlerin ilk derecesine adım atmış olur. Bundan sonra kul, dünyasının kendisine takdim ettiğine bakar ve ahiretine yönelir."

Kuşeyrî, bu âyetin işaretinde demiştir ki: "Âyetteki benzetmede nefsin, kalbin, ruhun ve sırrın tavırlarına (vasıf ve hallerine) bir işaret vardır."

Kuşeyrî daha sonra der ki: "Âyette, çocuk hükmünde olan nefs-i emmârenin, dinin hükümlerine muhalefet ederek ve tabiatının arzularına uyarak ortaya koyduğu oyunlara dair bir işaret vardır. Onda ayrıca zühd, vera', tevekkül ve onlara bağlanıp kalma gibi, kalbin eğlencelerine işaret edilmektedir. Yine onda sırrın, gizli hallerden, keşif, müşahede ve Hakk'a nazar gibi gayba ait makamlardan oluşan manevi süsüne işaret olunmaktadır. Onda ayrıca ruhun, ilâhî tecelli ve ihsanlarla övünmesine işarette bulunulmaktadır. Bir de onda sırrın sırrının, maddi varlıklardan fâni olup her şeyi kendinde toplayan ebedî zatla bâki olarak elde ettiği manevi nimetleri çoğaltmasına işaret edilmektedir."[650]

Burada şunu hatırlatalım: Kuşeyrî, açıklamasında sırrı ruhtan önce söyledi, normalde ise ruh, (makam ve sıra olarak) sırdan öncedir.

"Allah'ın mağfiretine ve cennetine koşun ..." âyetinde, Allah'a yönelmeye, süratle O'na koşmaya ve bu işte yarışmaya teşvik vardır. Bu konuda bir şair der ki:

---

[650] Kuşeyrî'nin bu açıklaması elimizdeki *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinde yoktur. O, yine Kuşeyrî'nin *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* isimli diğer tefsirinden alınmış olabilir.

"Söz ve fiillerinle hayırlarda öne geçmeye bak! Nefsini, Hak yolunda geri kalmış kimselerin duyacağı pişmanlıktan sakındır!"

Anlatıldığına göre, Ebû Halid el-Kayrevânî, Hak yolunda ciddi gayret sahibi âbidlerden biriydi. Bir gün yarış yapan atlar gördü; iki kişi yarışıyordu. Biri diğerini geçti. Geride kalan, azmini yitirmedi, gayret edip önündekini geçti ve yarışı kazandı. Onun bu sabır ve azmini gören Ebû Halid, yanına vararak adamın alnından öptü, kendisini tebrik ederek, "Allah sana bereket versin; sabrettin ve yarışı kazandın" dedi, sonra Hak yolundaki yarışta nefsinin halini düşündü, başına gelecek sonuçtan korkarak kendinden geçip bayıldı.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hak Teâlâ, *'Allah'ın mağfiretine ve cennetine koşun ...'* âyetinde, müridleri süratle mağfiretine koşmaya çağırdı; cemaline müştak âşıkları ise iştiyakla mağfiretine koşmaya çağırdı. Hepsi bu hitabın içine girmektedir. Çünkü herkes, Allah'ı hakkı ile tanımadıkları ve O'na hakkıyla ibadet yapamadıkları için, günah denizine düşmüşlerdir. Cenâb-ı Hak hepsini, Allah'ı hakkıyla tanıdıkları düşüncesine aldanmaktan rahmetiyle temizlenmeye çağırdı."[651]

Yani O'nu hakkı ile tanımadıkları halde, öyle zannetmelerinin gururundan temizlenmeleri için onları mağfiretiyle temizlenmeye çağırdı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Başa Gelen Her Şey Levh-i Mahfûzda Yazılmıştır

Cenâb-ı Hak sonra, kullarını başlarına gelen şeylere karşı teselli etti. Bunlardan biri de dünyaya aldanmaktır. Bu konuda şöyle buyurdu:

مَٓا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فٖي كِتَابٍ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌۚ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَاْسَوْا عَلٰى
مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَٓا اٰتٰيكُمْۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

---

651 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/397.

﴿٢٣﴾ اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ
الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

22. ***Yeryüzünde ve bizzat kendinizde başınıza gelen her musibet, biz onu yaratmadan önce, muhakkak bir kitapta*** *(levh-i mahfûzda)* ***yazılmıştır. Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.***

23. ***Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle de şımarmayasınız diye size bunu bildirdik. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenenleri sevmez.***

24. ***Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim*** *(infak ve itaatten)* ***yüz çevirirse bilsin ki Allah ganîdir; övülmeye layıktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde başınıza gelen her musibet, biz onu yaratmadan önce, muhakkak bir kitapta,* levh-i mahfûzda *yazılmıştır.*" Yeryüzünde meydana gelen kuraklık, ekin ve meyveleri vuran âfetlerle, nefislerinize gelen hastalık, sıkıntı ve çocukların ölümü gibi musibetler, insanları veya musibetleri yaratmadan önce levh-i mahfuzda yazılmıştır.

"*Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.*" Yani onları levh-i mahfûzda yazmak Allah'ın kudreti için çok kolaydır; o bir anda yapılacak bir iştir. Levh-i mahfûzda musibetler gibi sevinçler ve ihsanlar da yazılmıştır. Devamındaki şu âyet bunu göstermektedir:

"*Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle de şımarmayasınız diye size bunu bildirdik.*" Yani başınıza gelen acı tatlı her şeyi, yaratılmadan önce levh-i mahfûzda yazdığımızı size bildirdik ki dünyadan elinizden gidenlere üzülüp ilâhî rahmetten ümidinizi kesmeyesiniz ve dünyaya dair elinize geçen nimet, genişlik, afiyet ve sıhhate de kendini beğenip böbürlenen kimseler gibi sevinmeyesiniz. Çünkü kim bütün bunların takdir edildiğini yani ilâhî ilme göre belirlendiğini; elden çıkması takdir edilenin muhakkak gideceğini, gelmesi takdir edilenin de geleceğini bilirse, elinden gidene üzüntüsü, eline geçene de sevinci büyük olmaz. Bütün bunlarla birlikte, kulun başına gelen musibetlerde, onun derecesini artırma ve günahlarını temizleme mevcuttur. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz müslümanın başına gelen her türlü sıkıntı, yorgunluk, hastalık, hüzün, hatta kendisine üzüntü veren düşünceler, onun günahlarına kefâret olur (onları temizler)."[652]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ'nın mümin hakkındaki takdirini çok hayret verici buldum. Eğer mümin için sevindirici bir şey takdir edilmişse ona rıza gösterir, bu onun için bir hayır olur. Şayet onun için sıkıntı verici bir şey takdir edilmişse sabreder, bu da onun için bir hayır olur."[653]

Yine bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir müslümanın başına, vücuduna bir diken batması veya ondan daha küçük bir musibet geldiğinde (sabrederse), bu sebeple kendisine manevi bir derece yazılır ve bir günahı silinir."[654]

Herkes, elde ettiği bir menfaate sevinir, başına bir zarar geldiğinde ise hüzünlenir. Bu, insanın fıtratında bulunan tabii bir durumdur. Bunun için Hz. Ömer [radıyallahu anh], kendisine bir ganimet veya hayır (mal) getirildiğinde, "Allahım, biz, ancak bize verdiğin nimetlerden dolayı sevinmeye güç yetiriyoruz" derdi. Fakat insanın sevinci şükür, hüznü ise sabır olmalıdır. Kötülenen hüzün, sabır haline ters olan üzüntü ve feryattır. Aynı şekilde insanı şükürden alıkoyan, azdıran ve böbürlenmeye götüren ölçüsüz sevinçler de kötülenmiştir.

---

[652] Buhârî, Merdâ, 1 (nr. 5642); Müslim, Birr, 52; Tirmizî, nr. 966; Ahmed, *Müsned*, 2/303.

[653] Çok az değişik lafızlarla bk. Müslim, Zühd, 64; Ahmed, *Müsned*, 4/332.

[654] Müslim, Birr, 46; Tirmizî, nr. 965; aynı konuda bk. Buhârî, Merdâ, 1 (nr. 5640).

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenenleri sevmez."* Şüphesiz, dünya hazlarıyla sevinen ve onu gözünde büyüten kimse, onlarla kibirlenip böbürlenir.

Âyette, dünya malıyla sevinip övünenlerin halinden bahsedilmesi, onun, elinden gidene üzülen kimsenin durumundan daha çirkin bir durum olduğunu bildirmek içindir.

Cenâb-ı Hak, kendini beğenip böbürlenenlerin halini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Onlar, cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir."* Yani Allah, kendilerine bir dünya malı ve payı verildiğinde, haddi aşarak sevinen kimseleri sevmez. Onlar dünya nimetlerine bu şekilde sevindiklerinden, dünya gözlerinde büyüdü, böylece onda cimrilik ettiler; başkalarına da malı ellerinde tutmayı emrettiler, onları cimriliğe ve mal biriktirmeye teşvik ettiler.

"Kim, malını infak etmekten yahut Allah'ın emir ve yasaklarından *yüz çevirirse* ve kendisine yasaklanan şeye son vermezse, *bilsin ki Allah ganîdir; övülmeye layıktır."* Yani O'nun, cimri kimsenin infakına bir ihtiyacı yoktur. O, zatında övülmüştür. Cimrilerin Allah'a şükürden yüz çevirmesi O'na bir zarar vermez.

Âyette, infaktan yüz çevirenler için bir tehdit mevcuttur ve onda, infak emrinin ancak bunu bizzat yapana fayda vereceğine dikkat çekilmektedir.

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın, tabiatının galip gelmesi ve nefsanî hazlara meyil gibi başına gelen manevi âfetler; ucb (kendini beğenme), gösteriş, kibir, haset ve diğerleri gibi kalbe musallat olan hastalıklar; makamlara, keşif ve kerametlere takılıp kalma gibi ruha ârız olan haller, muhakkak daha önce levh-i mahfûzda yazılmıştır. Bu, ezelî ilim ve kesin kaderdir. Kime ilâhî kader rüzgârı destek verirse, (Allah kendisini desteklerse) o kimse, nefsine rağmen Hakk'a yönelir. Kim de ilâhî yardımdan mahrum edilip zorda kalırsa, hak yoldan geri döner yahut Hak yolundaki seyrinden durur. Öyleyse her iki halde de kulluk ve edep olarak Allah'a yönelmek gereklidir. Allah Teâlâ, insanlar elden kaçırdıklarına üzülmesinler diye bu gerçeği açıkladı. Kim, hakkıyla kulluk yaparsa onun elden kaçırdığı bir şey yoktur. Bunun bir diğer sebebi de insanların kendilerine verilen fâni nimetlerle sevinip şımarmamalarıdır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette anlatılan durum, nefsinin bağından kurtulan hür kimselerin özelliğidir. İnsanların kıymeti, halleri değiştiğinde belli olur. Kim cefa, sıkıntı veya mihnet gibi istemediği şeylerden biri başına geldiğinde hali değişmiyorsa, o kimse kâmil biridir. Kim de elinde dünya malının olmayışına üzülmediği gibi, zararlı bir şey halini değiştirmiyor ve eline geçen dünyalık da kendisini sevindirmiyorsa o kimse, içinde yaşadığı vaktin efendisidir."[655]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâmın hali böyleydi. Kâ'b b. Züheyr, onları tanıtırken demiştir ki:

"Onlar, mızrakları bir kavme ağır bir darbe vurup mağlup ettiğinde buna sevinmezler. Kendileri bir yenilgiye uğradıklarında da üzülüp feryat etmezler."

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Bir adamı tanımak istediğinde, onun başına acı durumlar geldiğinde ne yaptığına bak! İnsanın başına gelen olaylar karşısında halinin değişmesi, onda nefsanî vasıfların bir şekilde kaldığının alametidir."[656]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Vâsıtî'den naklen demiştir ki: "Ârif, yakînen tanıdığı zatın hakikatinde fâni olan kimsedir. Kulda marifet makamı gerçekleştiğinde, onda (Mevlâ'sından başka biriyle) sevinecek veya üzülecek bir hal kalmaz. Allah Teâlâ, '*Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle de şımarmayasınız diye size bunu bildirdik*' buyurmuştur."[657]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde şu sözüyle bu duruma işaret etmiştir: "Kalplerin çektiği acı ve hüzünler, Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen ve O'nun tecellilerini görmekten mahrum edildiği içindir."

---

[655] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/112.

[656] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/112.

[657] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/399.

İbnü'l-Fârız, ilâhî aşkın kalbe girince ne yaptığını şöyle dile getirmiştir:

"Ey yüce sevgili, bir kimsenin kalbi, seni bir gün hatırlarsa, oraya sevinç yerleşir, üzüntü çeker gider."

Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir: "Ey Davud, sıddıklara söyle; benimle sevinsinler, benim zikrimle sefa sürsünler."

İmam Gazâlî, bu âyeti delil göstererek, her şeyin önceden takdir edildiğini; dolayısıyla kula takdir edilen rızkın taleple (peşinden koşmakla) artmayacağını ve talep etmeyince de azalmayacağını söylemiştir. Eğer rızık taleple artsaydı ve talep etmeyince noksanlaşsaydı, üzülen ve sevinen kimse için bir sebep oluşurdu. Çünkü biri, rızkı talepte kusur etmiş, onu aramada gevşeklik göstermiş, bunun için rızık elinden kaçmış olurdu. Diğeri ise gayret ve ciddiyetle rızka ulaşmış olurdu. Halbuki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden mal isteyen birine, bir miktar yiyecek verdikten sonra,

"Al bunu; o senindir; eğer sen ona gelmeseydin, o sana gelecekti"[658] buyurdu.

İmam Gazâlî, sonra, kula verilecek sevap ve azabın da önceden yazıldığını, ancak sevabın taleple (salih amelle) arttığını ve ameli terkle azaldığını söylemiş; peşinden kaderde yazılan şeyleri iki kısma ayırmıştır. Bir kısım, hiçbir şarta ve kulun fiiline bağlanmadan mutlak olarak yazılmıştır. Kulların rızıkları ve ecelleri bu kısma girmektedir. Diğer kısım ise kulun fiiline bağlıdır. Sevap ve azap bu kısma girmektedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun kaderde yazılan şeyleri iki kısma ayırmasında tenkide açık yönler vardır. Doğru olan durum, olayın detayına bakmaktır. Şöyle ki:

---

[658] İbn Hibbân, *el-İhsân*, nr. 3240; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, 1/169; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1190.

Kim, hikmet âlemine bakarsa -ki o, hükümler âlemidir- maddi ve manevi rızıkların kulun fiiliyle birlikte yani ona nisbet edilerek zikredildiğini görür.

Maddi rızka gelince, o bazan kulun çalışmasıyla gelir. Kul, rızık sebeplerine yönelse fakat takvadan yana noksanı olsa, rızık yine gelir. Kul, maddi sebeplerden tamamen uzaklaşsa fakat takva makamını elde etse, bu defa rızık sebepsiz gelir. Şu âyet bunu gösteriyor:

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve kendisini hiç beklemediği yerden rızıklandırır" (Talâk 65/2-3). Allah'tan korkan takva sahibi, bütün varlığı ile Allah'ın taatine yönelmiş kimsedir. Allah da onun bu taatine karşılık kendisini rızık için çalışmaktan kurtarmıştır.

Kim de kudret âlemine bakarsa -ki o, hakikat âlemidir- arada bir vasıta olmaksızın bütün fiillerin Allah'a ait olduğunu görür. Allah'a, yaptıklarının hesabı sorulmaz, kullar ise yaptıklarından sorumludur. Manevi rızık da böyledir. Manevi rızık, elde edene sevabın, mahrum olana da azabın terettüp ettiği taat ve yakîndir. Buna göre kim, hikmet âlemine bakarsa, onu kulun ameline ve çalışmasına bağlı bulur. Şeriat da bunu emretmiştir. Kim de kudret âlemine bakarsa, kulun fiili ve çalışması bir yana, onun varlığını gözünde silip yok eder.

İmam Kuşeyrî, *"Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenenleri sevmez"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Zira kibir, kulda nefsin kötü özelilklerinin kalmasından ve kendinde bir değer görmesinden ileri gelir. Övünmek ise kulun övündüğü şeyde bir kıymet görmesinin neticesidir."[659]

Onlar, sahip oldukları maddi ve manevi rızıklarda cimrilik yapan kimselerdir. Onlarda cimrilik yapmak, onlarla sevinmenin ve onlara bağlanıp kalmanın alametidir. Kendisine bu nimetleri vereni ve onları üzerine yağdıranı müşahede edene gelince, o, Allah ile zengin olup her şeyden gönlünü çektiği için, hiçbir şeyde cimrilik yapmaz. Kim, bütün bu güzel hallerden yüz çevirirse, Allah ondan ve bütün halktan müstağnidir; onların hiçbirine ihtiyacı yoktur. Varlıklar yaratılmadan önce, O, övülmüştür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[659] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/113.

İlâhî Hükümlerin İcrasına Yardımcı Sebepler

Cenâb-ı Hak sonra, kendileriyle ilâhî hükümlerin icra edileceği nimetlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ
لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَاْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ
لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ
﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ
وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍۚ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا
عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ
وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةًۜ وَرَهْبَانِيَّةًۨ ابْتَدَعُوهَا
مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَاۚ
فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْۚ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

25. *Andolsun, biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve beraberlerinde, insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik. Biz ayrıca kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok fayda bulunan demiri indirdik. Allah bunu, kendisine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemek için yaptı. Şüphesiz, Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.*

26. *Andolsun, biz Nuh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların zürriyetleri arasında devam ettirdik. Onlardan bir kısmı doğru yola ermiştir; çoğu ise fâsık kimselerdir.*

27. Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. *(Kendi görüşleriyle)* ***icat ettikleri ruhbanlığa[660] gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Ancak onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz,* insanlar içinden *peygamberlerimizi açık delillerle,* kesin hüccet ve mucizelerle *gönderdik."*

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Andolsun biz, melekleri peygamberlerimize, peygamberlerimizi de ümmetlerine gönderdik. *"Beraberlerinde, kitabı indirdik.."* âyeti de bu izahı desteklemektedir. Âyette kastedilen kitap, Allah tarafından gönderilen bütün ilâhî kitaplardır. Çünkü ilâhî kitaplar meleklerle indirilmiştir. Bu görüşe şöyle cevap verilir: Âyetin takdiri şöyledir: Biz, peygamberlere içindeki hükümleriyle birlikte kitabı indirdik.

"Biz ayrıca mîzanı yani şeriatı *indirdik.* Şeriat, hükümlerin sahih olanı ile bozuk olanlarını tanıyıp ayırmak için bir ölçüdür. Onu, *insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye indirdik."*

Bazıları, âyette bahsedilen mîzanın, maddi terazi olduğunu söylemiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], teraziyi indirdi ve onu Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] vererek, "Kavmine emret, tartılarını onunla yapsınlar!" dedi.[661]

---

[660] Ruhbanlık, insanlardan uzaklaşıp riyâzete çekilerek dünya zevklerini terketmek ve kendini aşırı bir şekilde ibadete vermek demektir. Hak dinler böylesi bir yaşantıyı tavsiye etmemiştir. Ruhbanlığı hıristiyanlar icat etmişlerdir. Hz. İsa'dan sonra, gördükleri baskı ve zulüm sebebiyle bir kısım hıristiyanlar insanlardan uzaklaşarak, insanlardan uzak mekânlara yerleşip kendilerini ibadete adamışlardı. Zamanla, Hıristiyanlığın bünyesinde yerleşen bu uygulamaya "ruhbanlık", bunu yapanlar da "ruhban" adı verilmiştir.

[661] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/337.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ayrıca demiri indirdik."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Âdem [aleyhisselâm], cennetten yanında demircilerin şu beş aletiyle birlikte indi: Örs, pense, bileği, çekiç, iğne."

Yahut, *"Demiri indirdik"*, onu madenlerden çıkarttık, manasındadır. Madenler, yere inen sulardan meydana gelmekte ve zamanla maden yatakları oluşmaktadır.

Demirden kastın, silah olduğu da söylenmiştir.

Âyetin manası özetle şudur: Biz, peygamberlerimizi gönderdik ve onlarla birlikte hükümlerimizi bildiren kitabı indirdik. Kim, ona isteyerek tâbi olursa kurtulur, kim de yüz çevirirse biz demiri indirdik; ondan yapılan silahlarla savaşılır ve itaatten yüz çevirenler zorla istikamete getirilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O demirde,* kendisinden faydalanılan ve harpte kullanılan *müthiş bir güç ve insanlar için birçok fayda vardır."* Onu, araç ve gereç yapımında kullanırlar. Demirin kullanılmadığı hiçbir sanat bulamazsın.

"Allah bunu, kendisine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemek için yaptı." Yani Allah demiri, kılıç ve mızrak yapımında ve din düşmanlarıyla savaşta gereken diğer silahların imalatında kullanarak, Allah'ı ve peygamberlerini görmedikleri halde, onlara gayben yardım edenleri ortaya çıkarmak için böyle yaptı.

"Şüphesiz, Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir." O, yolundan yüz çevirenlerin zararını kuvvetiyle defeder; dinine yardım edenleri izzetiyle destekler; harp meydanlarında sabit kalması için onlara sabır ve metanet verir.

Nesefî demiştir ki: "Bu üç şey (kitap, mîzan ve demir) arasındaki münasebet şudur: Kitap, şeriatın kanunu ve dinî hükümlerin yasasıdır. O, doğru yolu gösterir ve antlaşmaların nasıl korunacağını belirler. Özetle kitap ilâhî hükümleri ve cezaları ihtiva eder. Adaleti ve ihsanı emreder. Azgınlık ve zulmü yasaklar. Haksızlık ve zulümden kaçınmak ancak, karşılıklı muamelelerde adalet ve eşitliği sağlayacak bir aletle olur. Bu alet de mîzan yani terazidir. Mâlumdur ki ilâhî emirleri içeren kitap ve eşitliği sağlamak için konulan alet, insanları zulüm ve haksızlıktan korumak içindir. Hakkı bilerek inkâra gidenler, zulümde inat edenler ve itaatten el çekip âdil devlet başkanına karşı ayaklananlar, kılıçla yola getirilirler. Kılıçla kastedilen, son derece kuvvetli olarak tanıtılan demirdir."[662]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, biz Nuh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik."* Hz. Nuh ile Hz. İbrahim'in özellikle söylenmesi, onların kendilerinden sonraki peygamberlerin babası oldukları içindir.

"Peygamberliği yani vahyi *ve kitabı onların zürriyetleri arasında devam ettirdik."* Onların zürriyetleri içinden bazılarına peygamberlik verip kitap indirdik. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], buradaki kitaba, "kalemle yazı yazmak" manasını vermiştir.

"Onlardan bir kısmı yani onların zürriyetinden veya kendilerine peygamber gönderilenlerden bir kısmı *doğru yola,* hakka *ermiştir; çoğu ise* doğru yoldan çıkmış *fâsık kimselerdir."*

"Sonra onların peşinden yani Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in ve diğer peygamberlerin peşinden *peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik."* Yani bir peygamberden sonra, başka bir peygamber gönderdik; Hz. İsa'ya kadar böyle devam etti. Nihayet Hz. İsa'yı peygamber olarak gönderdik. *"Ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların* yani hıristiyanların *kalplerine şefkat,* sevgi ve yumuşaklık *ve* din kardeşlerine karşı *merhamet duygusu koyduk."* Bu vasıflar, yahudilerde değil, hıristiyanlarda gözükmektedir.

Hz. İsa'ya ilk inanlar havâriler ve yahudilerden bir gruptu. Onlardan kalan grup Hz. İsa'yı inkâr etti. Hıristiyanlar, havârilere tâbi olan ve onları takip eden gruplardır. Onların içinde rahmet ve şefkat sahipleri eksik olmaz, yahudilere gelince, onların kalpleri taştan daha katıdır.

---

[662] Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 4/337.

"Onların kendi görüşleriyle icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık."

Ruhbanlık, insanlardan uzaklaşıp kendini ibadete vermektir. Hıristiyanların bunu icat etmelerinin sebebi şudur: Hz. İsa'nın göğe kaldırılmasından sonra, zorba ve zalim hükümdarlar hıristiyanlara üç kez katliam uyguladılar; iman edenlerin çoğunu öldürdüler; onlardan çok az insan hayatta kaldı. Onlar da dinleri adına işkence görmekten korktular, dinlerini yaşamak ve canlarını kurtarmak için insanların arasından ayrılıp dağ başlarına çekildiler. Sa'lebî bunu bir hadis olarak nakletmiştir. Onun tefsirine bakınız.[663]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki biz bunu onlara farz kılmamıştık.* Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi." Kendi kendilerine, Allah rızası için bunu yapacaklarına söz verdiler. *"Fakat ona da gereği gibi uymadılar.* Verdikleri sözün gereğini yerine getirmediler. Çünkü o, Allah için verilmiş bir söz olup bozulması helâl değildir."

Bazıları âyetteki bu uyarının, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberlik dönemine yetiştiği halde ona iman etmeyenler hakkında olduğunu söylemiştir. Buna göre âyetin manası şöyledir: Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman etmedikleri için bu ruhbanlığın hakkını yerine getirmediler. Peşinden gelen şu âyet bu görüşü desteklemektedir:

"Biz de içlerinden doğru bir şekilde iman edenlere yani Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenlere, kendilerine tahsis edilen *mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu fâsık kimselerdir."* Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan uzaklaşıp Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmişlerdir.

25-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bu ümmetin içinde her devirde kendisine davet eden kimseler bulundurmuştur. Onlar, peygamberlerin vârisleri, ârifibillâh velilerdir. Kendilerine ezelde ilâhî inâyet takdir edilenler için onların veliliğinin delilleri apaçık ortadadır. Cenâb-ı Hak onlarla birlikte kitabının hakikatini açıklayan ilâhî vâridatlar indirdi. Allah onlarla ayrıca mîzanı (ölçü) indirdi. Bu, o velinin bulunduğu devirdeki insanların terbiyesine münasip ilhamdır. İrşadla görevli kâmil veli, bu ilhamla müridlerinin hallerini ölçer; her birine haline uygun vird, amel ve hal verir. Bunu insanlar, ifrat ve tefrite düşmeden hallerinde dengeyi korusunlar diye yapar.

---

[663] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/120-211; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/42-43.

Allah Teâlâ, kâmil insanlarla birlikte demirle işaret edilen cezbeyi de indirmiştir. Bu cezbe, âriflerin kalplerinde bulunur. Onda, akılları hayrette bırakan müthiş bir kuvvet ve insanlar için birçok fayda vardır. Çünkü o, velinin insanların arasında ışığında yürüdüğü nurdur. Veli, müridlerin kalplerini bu cezbe ve nurla çeker. Kendisinde bu manevi cezbe bulunmayan kimse, manevi terbiye için ehil olamaz. Zira cezbesiz kimse, sırf zâhirde kalmış biridir. Velide bu cezbeyle birlikte, seyrü sülûk de gereklidir. Yoksa o da manevi terbiye vermeye ehil olamaz.

Allah Teâlâ, bu nuru özellikle velilerine tahsis etmiştir. Bunu, dinine ve peygamberinin sünnetine gayben yardım edenleri ortaya çıkarmak için yapmıştır. Yani veliler bu hizmeti yaparken, ilâhî iradenin nasıl bir sonucu murat ettiğini bilmezler. Onlar, Allah'ın dinine yardım için var güçleriyle çalışırlar, sonra yüce Allah'ın ne yaptığına ve kaderde yazılmış olup ortaya çıkan şeyin ne olduğuna bakarlar. Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini tanımaya gelince, bu konuda müşahede makamındadırlar (O'nu yakînen tanırlar). Allah Teâlâ çok güçlüdür; kendisine yönelenlerin kalplerini kuvvetlendirir. O, Azîz'dir. dinine yardım için çalışanları destekler, aziz eder.

Âyette, *"Biz Nuh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik"* buyruldu. Bu iki peygamberin özellikle söylenmesinin hikmeti şudur: Hz. Nuh [aleyhisselâm], son derece kuvvet ve şiddet sahibi bir peygamberdi. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] ise son derece yumuşak biriydi.

Her devirdeki veliler de böyledir. Bazı veliler kuvvete, bazıları ise yumuşaklığa meyleder (Bazıları Allah yolunda sert ve tavizsiz, bazıları ise yumuşak olur). Allah Teâlâ bir dini veya yolu ortaya çıkarıp yaymak istediği zaman, insanların içinde velilerinden yumuşaklığa meyledenle, sertliğe yönelen bu iki zıt grubu bulundurur. Yüce Allah insanların içinde dengeyi sağlamak için böyle yapar. Eğer bu âlemde sadece kuvvet sahibi veliler bulunsaydı, insanlar yanar veya suda boğulurdu. Hz. Nuh'un zamanında olduğu gibi. Şayet âlemde sadece yumuşaklık sahibi veli bulunsaydı, bu defa da dinde bir gevşeme baş gösterirdi; Hz. İbrahim'in zamanında olduğu gibi. Hz. İbrahim'in yumuşaklığından dolayı ümmeti çok olmamıştır.

Hz. Musa zamanında kuvvetle yumuşaklık birleşince, kendisine tâbi olanlar çok olmuştur. Çünkü Hz. Musa [aleyhisselâm] kuvvetli, Hz. Harun ise [aleyhisselâm] yumuşaktı. Bundan dolayı, Hz. Musa'nın tâbi olanları çok oldu.

Ümmet-i Muhammed'in içinde devamlı kuvvetle yumuşaklık birlikte bulunduğu için, bu ümmet çok olmuş ve geniş bir alana yayılmıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kolayı seçen yumuşak biriydi. Onun yanında ise vezirlerinden Allah'ın dini konusunda son derece sert ve tavizsiz bir tutum sergileyen Hz. Ömer [radıyallahu anh] bulunuyordu. Sonra Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yerine Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] halife oldu ve Allah Resûlü'nün hilim meşrebini takip etti. Onun yanında da yine Hz. Ömer [radıyallahu anh] bulunuyor, kuvvet ve sertliğiyle dengeyi sağlıyordu. Hz. Ömer halife olunca, önceki haline göre yumuşadı; bu defa onun yanında Hz. Ali [radıyallahu anh] bulundu; kuvvet ve dirayetiyle dengeyi sağladı. İşte bu şekilde, hangi grubun tâbileri çoğalmışsa, muhakkak onda yumuşaklıkla kuvvet birleşmiştir. Her şeyi sonsuz hikmetiyle tedbir eden ve zıtları bir arada bulunduran Allah'ı tesbih ederim; O'nun şanı ne kadar yücedir.

"Ona tâbi olanların kalplerine bir sevgi ve rahmet koyduk" âyetindeki durum, Allah'a yönelen müridlerin vasfıdır. Bu ümmetin, ruhbanlığı (dağlara çekilmek değil), kendini mescid ve zâviyelerde ibadete adamaktır. İslâm ümmetinin bu durumu bir hadiste geçmektedir.[664]

---

[664] Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinin ruhbanlığının (halktan uzaklaşmak değil) Allah yolunda cihad olduğunu belirtmiştir (bk. Ahmed, *Müsned*, 3/266; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/148; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/43; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/66). Diğer bir hadiste ise hicret, cihad, namaz, oruç, hac ve umrenin bu ümmetin ruhbanlık şekli olduğu belirtilmiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/43).

Dağlara ve çöllere çekilip tek başına yaşamak âriflerin tercih ettiği bir hayat tarzı değildir; âriflerin tercihi, insanların içine karışıp onları irşad etmektir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyette (Hadîd 57/27) Ehl-i sünnet ile bid'atçıları tanıttı. Ehl-i sünnet, rahmet ve şefkat sahibi kimselerdir. Bid'atçılar ise kendi görüşleriyle ruhbanlık ve yeni ibadet şekilleri icat eden kimselerdir.

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin sünnetine sarılanların kalplerinin, dininde ve peygamberine uyma konusunda sevgi ve şefkatle dolu olduğunu bildirdi. Bu sevgi, Allah'ın onları sevmesinden ileri gelmektedir. Onlardaki bu rahmet ise Allah'ın kendilerine ihsan ettiği rahmettendir. Çünkü Hak Teâlâ onları ezelde dostluğuna seçmiştir. Onlar, peygamberlerin halifeleri ve ümmetin rehberleridir.

Allah Teâlâ, et yememek ve insanların rağbetini elde etmek için cuma ve cemaatlere gitmeyip kırk gün çilehanede oturmak gibi kendi görüşüyle ruhbanlık icat eden bazı katı kimselerin doğru yolda olmadıklarını, aksine onların, kendilerini dinde aldatan şeytanlarına uyduklarını, şeytanların onlara boş ve hayalî şeyleri süslediğini belirtmiştir. Halbuki Allah onlara sadece razı olduğu şeyleri farz kıldı. Allah'ın razı olduğu da ancak şeriat ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] öğrettiği yoldur."[665]

Baklî'nin uygun görmediği kırk gün meselesi şudur: Önceden, kendisini ibadete adamış bazı kimseler, kırk gün halvette kalmayı nezreder, böylece cuma ve cemaatlere katılmazlardı. Bu konuda en güzeli, şu tavsiyeye uymaktır:

"Bir kimsenin dinde adalet sahibi olduğu sabit olunca, onu yaptığı işle baş başa bırak, hemen tenkit etme. En selâmetlisi budur."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[665] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/399.

İman ve Takvanın Mükâfatı

Cenâb-ı Hak sonra, Ehl-i kitaba (yahudi ve hıristiyanlara) iman etmelerini veya müminlere imanda devam etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه۪ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ
رَحْمَتِه۪ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِه۪ وَيَغْفِرْ لَكُمْؕ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌۚ
㉘ لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ
وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُؕ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ㉙

28. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve peygamberine iman edin ki size rahmetinden iki pay versin, size ayrıca kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur ihsan etsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.***

29. ***Böylece Ehl-i kitap Allah'ın lutfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lutfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsin. Allah, büyük lutuf sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey* önceki peygamberlere *iman edenler! Allah'tan korkun ve* sizin kitabınızda bahsedilen *peygamberine,* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman edin ki size rahmetinden iki pay versin.* Bu payın biri, Allah'ın resûlüne, diğeri ise kendisinden önceki peygambere iman ettiğiniz içindir. Fakat bu, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderildikten sonra, önceki peygamberlerin şeriatlarının devam ettiği manasında değildir. Onlar, hükümleri İslâm'la kaldırılmadan önce hak idiler. Ehl-i kitabın şeriatının yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte onlardan Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenlere iki pay verilmesi, insanın sevip alıştığı şeylerden çıkmasının çok zor olmasındandır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O size ayrıca* kıyamet günü *kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur ihsan eder."* Bu nur, *"Nurları önlerinde ve sağlarında koşar"* (Hadîd 57/12) âyetinde belirtildiği gibi, kıyamet günü müminlere verilecek bir nurdur.

"Ve Allah sizin önceki inkâr ve isyanlarınızı *bağışlar. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* Şu hadis-i şerif, bu âyetteki hitabın Ehl-i kitaba yapıldığını söyleyen görüşü desteklemektedir:

"Üç kimse vardır ki onlara mükâfatları iki defa verilir: Onlardan biri, Ehl-i kitap'tan olup kendi peygamberine ve bana iman eden kimsedir ..."[666]

Bazıları ise âyetteki hitabın müminlere yapıldığını söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Ey iman edenler, size yasakladığı konularda Allah'tan korkun (haramlara yanaşmayın) ve imanınızda devam edin ki Allah size rahmetinden iki pay versin, size ayrıca kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur ihsan etsin ve sizi bağışlasın. *Sahîh*'te geçen şu hadis de bu görüşü desteklemektedir:

"Bizimle bizden önceki Ehl-i kitabın durumu şuna benziyor: Bir adam, sabahtan akşama kadar ücretle çalıştırmak üzere adamlar tuttu. Her birine bir kırat[667] *ücret belirledi. Yahudiler öğleye kadar çalıştılar, öğle zamanı usanıp işi bıraktılar. İşin sahibi onlara hak ettikleri ücreti verdi. Sonra hıristiyanlar çalışmaya başladılar ve ikindiye kadar çalıştılar. Onlar da yorulup işi bıraktılar. Kendilerine hak ettikleri ücret verildi. Sonra kalan işi tamamlamak üzere siz (ümmet-i Muhammed) geldiniz, akşama kadar çalışıp işi bitirdiniz. Size, diğer ümmetlerin iki katı ücret verildi. Ehl-i kitap, 'Bunlar neden az çalışıp çok kazandılar?' dediler. Allah Teâlâ onlara, 'Sizin hakkınızdan bir şey noksanlaştırdım mı?' dedi. Onlar da, 'Hayır' dediler. O zaman Allah Teâlâ, 'Bu benim ihsanımdır, onu dilediğime veririm' buyurdu."*[668]

---

[666] Buhârî, İlim, 31 (nr. 97); Müslim, İmân, 241; Tirmizî, Nikâh, 25; Nesâî, Nikâh, 65. Hadiste geçen üç kimseden ikincisi, sahip olduğu câriyeyi güzelce eğitip terbiye ettikten sonra âzat eden ve kendisiyle evlenen kimsedir. Üçüncü kimse ise Allah'a karşı kulluk görevini ve efendisine hizmetini güzel yapan köledir.

[667] 1 kırat, dirhemin yirmi dörtte biridir. 1 dirhem ise yaklaşık 3,12 gramdır.

[668] Buhârî, Enbiyâ, nr. 3459; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/241.

Denilmiştir ki: *"Onlara (Ehl-i kitap'tan iman edenlere) sabretmelerine karşılık mükâfatları iki kat verilir"* (Kasas 28/54) âyeti indiği zaman, Ehl-i kitap'tan iman edenler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına karşı övündüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve peygamberine iman edin ki size rahmetinden iki pay versin ..." (Hadîd 57/28) âyetini indirdi. Müminler hakkındaki vaatleriyle bu âyet inince, yahudiler müminlere haset ettiler. Bunun üzerine yüce Allah,

"Böylece Ehl-i kitap Allah'ın lutfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lutfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsin. Allah, büyük lutuf sahibidir" (Hadîd 57/29) âyetini indirdi.[669] Yani onlar, Allah'ın lutfundan hiçbir şeye sahip değiller ki onu istediklerine versinler. Onlar şunu da iyi bilsinler: Bütün lutuf Allah'ın elindedir, hepsi O'nun mülkünde ve yetkisi altındadır; onu kullarından dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir; ikram ve ihsanının bir sonu yoktur.

Eğer âyetteki hitabın Ehl-i kitaba ait olduğunu düşünürsek, *"Ehl-i kitap şunu bilsin ..."* âyetinin manası şöyle olur: Onlardan iman etmeyenler Allah'ın lutfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini bilsinler.

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre âyetteki müjdeler şu kimseler için de geçerlidir: Kimin geçmiş ataları içinde seçkin bir veli, salih hal, şerefli ilim ve yüksek bir makam sahibi bulunur, sonra onların dışında hakiki bir terbiye ehli ortaya çıkar da bu kimse ona boyun eğer ve başkalarına onun veliliğini tasdik ederse, kendisine iki sevap verilir. Ayrıca bu kimsenin manevi makamı çok büyük olur. Velilik, kullar arasında intikal edip durmaktadır. Herkes bilsin ki lutuf Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir. Kulunu hayırlarda muvaffak eden Allah'tır. Bütün güç ve kuvvet, yüce Allah'a aittir.

---

[669] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/122.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Hadîd sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(58) MÜCÂDİLE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mücâdile sûresi Medine döneminde inmiş olup yirmi iki âyettir. Sûre, adını ilk âyette sözü edilen olaydan almıştır. **Mücâdile,** "münakaşa etmek, tartışmak" demektir. Bir adamın "zıhâr"[670] yaptığı karısı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek onu şikâyet etti ve bu konuda Allah Resûlü'yle tartıştı. Olay üzerine bu sûre indi.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, Allah'ın büyük lutuf ve ihsan sahibi olduğu belirtildi. Bu sûrenin başında da O'nun kullarına olan ihsanından bahsedildi. Yüce Allah'ın lutuf ve ihsanlarından biri de darda kalmışa yardım etmek ve onun sıkıntısını gidermektir.

Rivayet edildiğine göre, Havle bint Sa'lebe b. Mâlik el-Hazrecî, Ubâde b. Sâmit'in kardeşi Evs b. Sâmit'in nikâhı altında bulunuyordu. Havle bir gün namaza durdu. Kocası onu bu halde gördü. Havle, güzel bir kadındı. Selâm verince kocası kendisiyle birlikte olmaya çağırdı. Hanımı yanaşmadı, bunun üzerine kocası kızdı ve ona zıhâr yaptı. Sonra söylediğine pişman oldu ve hanımına, "Sen bana kesin haram oldun" dedi. Bu durum kadına çok ağır geldi. Hemen Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] giderek, "Evs, ben genç ve rağbet edilen bir kadınken benimle evlendi. Yaşım ilerledi, bu arada ona birçok çocuk verdim; o ise beni annesi gibi yaptı (bana zıhâr sözlerini söyledi)" dedi.

---

[670] **Zıhâr:** Bir kimsenin eşine, "Sen bana annemin sırtı gibisin" demesi veya onu kendisine evlenmesi haram olan kadınlardan birinin karın, bel, kasık gibi bakılması haram olan bir uzvuna benzeterek kendisine haram kılması demektir. Câhiliye döneminde zıhâr, kadını kocasına süresiz olarak haram kılardı. İslâm ise kefâretini ödeyerek bu haramlığı ortadan kaldırdı. Zıhâr kefâreti sûrenin 3-4. âyetlerinde açıklanmaktadır.

Diğer bir rivayette kadın, "Onun küçük çocukları var; eğer ona bıraksam zayi olurlar; ben yanıma alsam aç kalırlar" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Senin durumun hakkında elimden bir şey gelmez" dedi. Diğer rivayette, *"Sen ona haram oldun!"* buyurdu. O zaman kadın,

"Yâ Resûlallah, o boşama sözünü söylemedi ki! O benim çocuklarımın kocası ve en sevdiğim insan!" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine,

"Sen ona haram oldun!" buyurdu. O zaman kadın,

"İhtiyacımı ve acımı Allah'a şikâyet ediyorum (O'nun katından bir çözüm bekliyorum)" dedi. Kadın sürekli Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir çözüm bulması için müracaat ediyor, Allah Resûlü de her defasında,

"Sen ona haram oldun!" diyordu. Kadın boynunu bükerek gidiyor ve halini Allah'a şikâyet ediyordu.

Rivayet edildiğine göre, kadın başını göğe kaldırarak, "Allahım, halimi sana şikâyet ediyorum; sen, peygamberinin diliyle bir vahiy indir (meselemi çöz!)" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ aşağıdaki âyetleri indirdi.[671]

---

[671] Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/446-453; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/49-50; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/69-79.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِ
وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Zaten Allah, sizin karşılıklı olarak yaptığınız konuşmayı işitmekteydi. Şüphesiz, Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

Tefsir

"Allah, kocası Evs *hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir."* Yani Allah, kocası Evs'in kendisine söylediği zıhâr sözleri hakkında sana müracaat eden, sana soru sorup fetva isteyen kadının sözlerini işitmiştir.

Kevâşî demiştir ki: "Âyetteki, 'işitti', ifadesi, 'bildi ve isteğine karşılık verdi' anlamındadır. Âyetin başındaki 'kad' edatı ise 'bekleme veya beklentiye girme' manasındadır. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona şikâyette bulunan kadın, Allah Teâlâ'nın bu konuya bir açıklık getirmesini ve olayı çözmesini bekliyorlardı."

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Bu olay şunu göstermektedir: Kimin bütün insanlardan ümidi kesilir ve onun için derdini çözecek Allah'tan başka kimse kalmazsa, Allah o konuda kendisine yeter."

Kuşeyrî demiştir ki: "Kadın, Allah'a şikâyetinde samimi olup sıkıntısını gidermede Allah'tan başkalarından ümidini kesince, Allah onun hakkında, *'Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir ...'* âyetini indirdi. Denilmiştir ki: Bu kadının hadisesi, kıyamete kadar müminler için, zıhâr konusunda bir çözüm ve rahmet oldu. Bununla şu mesaj da verilmiş oldu: Allah'a yönelen hiç kimse hüsrana düşmez, zarar etmez."[672]

Kadının şikâyetinin (halini Allah'a arzetmesinin) peşinden bu sûre inince, Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] onun süratle inişine hayret ederek, "Allah, ne kadar çabuk işitti (kadının isteğine ne kadar çabuk karşılık verdi)" demiştir.

"Allah'a şikâyette bulunan" âyeti, O'na yalvarıp yakaran ve içinde bulunduğu sıkıntıyı O'na açan anlamına gelir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zaten Allah, sizin karşılıklı olarak yaptığınız konuşmayı işitmekteydi."* Yani Allah, kadının sözünü işitti ve isteğine karşılık verdi; çünkü O, kadının ve Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] karşılıklı konuşmalarını işitmekteydi. *"Şüphesiz, Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."* O, işitilecek ve bilenecek her şeyi en mükemmel şekilde işitir ve bilir.

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dış âlemde insanlar arasında cereyan eden bir durumdan bahseden bu âyet, işaret ehline göre, insanın iç âlemindeki şu duruma da işaret etmektedir: Şüphesiz, Allah, kalbin durumu hakkında şikâyette bulunan ruhun sözünü işitti. Çünkü kalp, ruhun makam ve meskenidir. Eğer kalp salih olursa o da salih olur. Şayet kalp, dünya sevgisine kapılarak ve nefsin hevâsına tâbi olarak bozulursa o da bozulur. Bunun için ruh, ilham elçisiyle mücadeleye girmekte ve bozuk kalbin halinden Allah'a şikâyet etmektedir. Eğer ruh, talebinde doğru ve samimi olursa Allah onların mücadelesini ve ruhun yakarışını işitmektedir; ruhun isteğine karşılık verir ve kendisine onu tedavi edecek bir tabip (kâmil bir mürşid) hazırlar; böylece ruh, onun sayesinde asıl safiyet ve hürriyetine (yaratılıştaki temiz haline ve Rabb'ine) döner. Allah her şeyi işiten ve görendir.

---

[672] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/117-118.

Zıhârın Hükmü

Cenâb-ı Hak sonra, zıhâr yapanları kınadı ve zıhârın hükmünü belirterek şöyle buyurdu:

اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا
الّٰٓـئ۪ وَلَدْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراًۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ
غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا
فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ
قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۚ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪يناًۜ ذٰلِكَ
لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

2. *İçinizden kadınlarına zıhâr yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anneleri değildir. Onların anneleri ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçekten zıhâr yapanlar, çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz, Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*

3. *Kadınlarından zıhâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönmek isteyenler, eşlerine temas etmeden önce, bir köle âzat etmelidirler. Bu şekilde size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*

4. *Kim* (köle âzat etme imkânı) *bulamazsa eşine dokunmadan önce peş peşe iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne hakkıyla iman etmeniz için size açıklanıyor. Bu hükümler, Allah'ın sınırlarıdır* (onları çiğnemeyin). *Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İçinizden kadınlarına* yani zevcelerine *zıhâr yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anneleri değildir. Onların* gerçek *anneleri ancak, kendilerini doğuran kadınlardır."* Haramlıkta annelere benzeyenler ancak dinin anne olarak onlara kattığı kimselerdir. Bunlar da süt yoluyla anne olanlarla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zevceleridir. Onlar, anne hükmündedirler. Eşlere gelince onlar, kocası için annelikten çok uzaktır.

"Gerçekten zıhâr yapanlar, dilleriyle dine ve tabiata göre çok *çirkin ve yalan,* haktan uzak yanlış *bir söz söylüyorlar.* Şüphesiz, Allah, onların önceden yapıp tövbe ettikleri kusurları için *çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."*

Cenâb-ı Hak, zıhârın çirkinliğini belirttikten sonra, onun hükmünü açıklayarak buyurdu ki: *"Kadınlarından zıhâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönmek isteyenler, eşlerine temas etmeden önce, bir köle âzat etmelidirler."* Yani bu çirkin sözü söyleyenler, sonra da onu tedarik, telafi ve zararını ortadan kaldırmak isteyenler yahut söylediğinin aksini yapmak isteyenler, eşlerine temas etmeden önce bir köle âzat etmelidirler.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetteki 'söylediğine dönme'nin ne olduğu konusunda altı farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlar şunlardır:

Birinci görüş: Zıhârın, İslâm'a girdikten sonra olması durumunda bu hüküm geçerlidir. Yani onlar, Câhiliye devrinde zıhâr yapıyorlardı. Bunu İslâm'a girdikten sonra yaptıkları zaman, o, önceki sözüne (daha önce yaptığı işe) dönmektir. Bu görüş, İbn Kuteybe'ye aittir. Buna göre, sadece zıhâr yapıldığında kefâret gerekir. Onun dışındakilerin görüşü ise farklıdır. Diğer âlimlere göre ancak zıhârla dönme olayı birlikte olunca kefâret gerekir.

İkinci görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın hanımıyla cinsel ilişkiye girmesidir. Bu görüş, İmam Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Buna göre koca, zıhâr yaptığı hanımıyla cinsel ilişkiye girmedikçe kefâret gerekmez. Cinsel ilişkiye girince, kefâret gerekir. Bunun için, koca hanımını yanında tutsun, boşasın veya kadın ölsün farketmez.

Üçüncü görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın hanımıyla cinsel ilişkiye girmeye azmetmesidir (buna karar vermesidir). Bu görüş de İmam Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Zıhâr yapan koca, hanımıyla cinsel ilişkiye girmeye azmettiğinde, kendisine kefâret gerekir. Bunun için, koca hanımını yanında tutsun, boşasın veya kadın ölsün farketmez.

Dördüncü görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın hanımıyla cinsel ilişkiye girmeye ve onu yanında tutmaya (kendisini boşamamaya) karar vermesidir. İmam Mâlik'ten rivayet edilen en sahih görüş budur.

Beşinci görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın, özellikle hanımını yanında tutmaya azmetmesidir. Bu görüş İmam Şâfiî'ye aittir. Koca, hanımına zıhâr yaptıktan sonra (imkânı varken) onu boşamazsa kendisine kefâret gerekir.[673]

Altıncı görüş: Âyetteki dönmek, bir defa zıhâr yapan kimsenin onu bir kere daha tekrar etmesidir. Bu, Zâhirîler'e ait bir görüş olup zayıftır. Onlar, ilk yapılan zıhârın bir şey gerektirmediği, kefâretin ancak zıhâr ikinci kez yapıldığında gerekli olduğu görüşündedirler. Halbuki âyet, ilk defa zıhâr yapan kimse hakkında nâzil olmuştur; bu da onların görüşünü reddetmektedir.

Âyetin, 'söylediklerine' kısmına da yukarıdaki gibi farklı görüşlere dayalı olarak şu manalar verilmiştir:

Kendisine haram kıldığı cinsel ilişkiye dönenler,

Cinsel ilişkiye azmedenler,

Zıhârla terkettiği hanımını yanında tutanlar (onu boşamayanlar),

Hanımını yanında tutmaya azmedenler."[674]

---

[673] İmam Ebû Hanîfe'ye göre, zıhâr kadını kocasına haram kılar; bu haramlığı ancak kefâret ortadan kaldırır. Sadece zıhâr, kefâreti gerektirmek için yeterlidir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/252).

[674] İbn Cüzey'in *et-Teshîl* adlı tefsirinin elimizdeki baskısında bu bilgi mevcut değildir. Baskının dipnotunda, âyetin tefsiriyle ilgili açıklamalarda kısmen tasarruf edildiği kaydedilmiştir.

Bu kimselerin bir köle âzat etmeleri gerekir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî, âzat edilecek kölenin mümin olmasını şart görmüşlerdir.[675]

İmam Mâlik ve cumhura göre âyetteki "temas"tan maksat, cinsel ilişkiyle onun öncesindeki elle dokunma ve öpmedir. Zıhâr yapan kimsenin, kefâretini ödemeden bunlardan birini yapması câiz değildir. Eğer onlardan birini yaparsa tövbe eder, fakat kefârete geri dönmez. Yani kefâreti ödemişse bir daha ödemez. İki ay oruca veya altmış fakiri doyurmaya başlamışsa başa dönmez, kaldığı yerden devam eder.

Hasan-ı Basrî ve Süfyân-ı Sevrî demişlerdir ki: "Âyette kastedilen sadece cinsel ilişkidir; buna göre cinsel ilişkinin dışındaki şeyler kefâretten önce helâldir."[676]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu şekilde,* bu hükümle *size öğüt veriliyor."* Çünkü bu işin kefâret gerektirmesi, onu yapanın bir suç işlediğini göstermektedir. O halde bu hükümden öğüt alıp zıhâra dönmemeli, ona karşı Allah'ın cezasından korkmalıdır. *"Allah, yaptıklarınızdan,* ortaya koyduğunuz bütün amellerden *haberdardır."* Zıhâr da bu amellerin içine girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim* köle âzat etme imkânı *bulamazsa, eşine dokunmadan önce peş peşe iki ay oruç tutması gerekir."* Eğer bu orucu, kendi isteğiyle bozarsa bütün âlimlerin ittifakına göre, oruca yeniden başlar. Şayet orucunu hastalık veya unutmak gibi bir özürle bozarsa İmam Mâlik'in bir görüşüne göre, oruca kaldığı yerden devam eder. Ebû Hanîfe, bu kimsenin yeniden başlayacağı görüşündedir. İmam Şâfiî'den ise her iki görüş de nakledilmiştir.

"Peş peşe iki ay oruç tutmaya gücü yetmeyen kimse ise altmış fakiri doyurur."

İmam Şâfiî ve İbnü'l-Kassâr, doyurulacak fakirlerin tam altmış olması gerektiğini söylemişlerdir. Eğer bir fakiri altmış gün doyurursa,

---

[675] İmam Ebû Hanîfe ise âzat edilecek kölenin mümin olmasını şart görmemiş, kâfir veya yazışmalı köleyi âzat etmenin de yeterli olduğunu söylemiştir.

[676] Konuyla ilgili farklı görüşler için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 8/52; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/251-253.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre bu geçerli olmaz. Ebû Hanîfe ise aksi görüşte olup bir fakiri altmış gün doyurmanın da kefâret için geçerli ve yeterli olduğunu söylemiştir. Otuz fakiri iki gün doyurma konusunda da imamlar aynı şekilde farklı görüşlere sahiptirler. Yedirilecek yemek, kefâret ödeyecek kimsenin yaşadığı beldede genelde yiyecek olarak kullanılan gıdalardır.

Cenâb-ı Hak, köle âzat etmede ve oruçta, zıhâr yapan erkeğin bu kefâreti eşiyle temastan önce yapması gerektiğnii belirtti. Altmış fakiri doyurmada ise bu şart söylenmedi. Âlimler bu konuda da farklı görüşler dile getirmişlerdir.

İmam Mâlik, altmış fakire yemek yedirmenin de temastan önce yapılması gerektiği görüşündedir. Ebû Hanîfe ise zıhâr yapıp altmış fakire yemek yedirme durumunda olan kimsenin, zıhâr yaptığı eşiyle kefâretten önce cinsel ilişkiye girmesinin câiz olduğunu, çünkü Allah Teâlâ'nın âyette, temas etmemeyi yedirme için belirtmediğini söylemiştir. İmam Şâfiî demiştir ki: "Yemek yedirmenin de temastan önce olması gerekir; ancak zıhâr yapan kimse, zıhar yaptığı eşiyle fakirlere yemek yedirme sırasında temasta bulunsa, kefârete kaldığı yerden devam eder, başa dönmez."

Cenâb-ı Hak, zıhâr kefâretinde yapılacak şeylerin sırasını belirlemiştir. İlk yapılacak işten aciz kalınmadıkça diğerine geçilmez. Katil kefâretiyle temettu' haccında da yapılacak işler, belirtilen sırayla yapılmalıdır. Bazı kefâretlerde bu sırayı gözetmek şart değildir; kişi, istenen şeyler arasında bir tercihte bulunabilir.

Âlimlerden biri, kefâretleri iki gruba ayırmış, birinde tertibe dikkat etmenin şart, diğerinde ise serbest olduğunu söylemiştir. Sırayı gözetmenin serbest olduğu kefâret çeşitleri, ihramlı kimsenin Harem bölgesinde avlandığında ödemesi gereken kefâretle, ihramlı iken bir özründen dolayı tıraş olan kimseye gereken kefârettir. Sıra gözetilecek kefâretler ise zıhâr, temettu' (umreyle haccın arasını ayırıp ihramdan çıkmak), katil ve yemin kefâretleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne hakkıyla iman etmeniz için size açıklanıyor."* Yani bunları, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmeniz, Allah'ın sizin için koyduğu hükümlerle amel etmeniz ve Câhiliye devrinde içinde bulunduğunuz kötü şeyleri terketmeniz için size açıklıyoruz.

"Size zıhâr ve kefâreti hakkında açıkladığımız *bu hükümler, Allah'ın* çiğnenmesi câiz olmayan *sınırlarıdır.* Onlarla amel etmeyen *kâfirler için elem dolu bir azap vardır."* Kâfirler tabirinin kullanılması, onun ne kadar çirkin bir iş olduğunu ifade etmek içindir. *"Kim inkâr ederse Allah, bütün âlemlerden müstağnidir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur)"* (Âl-i İmrân 3/97) âyetinde de "inkâr" aynı maksat için kullanılmıştır.

2-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsinden uzaklaşan ve Allah'ın helâl kıldığı şeylerden istifade etmeyi ona haram kılanlar, bunu, nefsi sınırlamak ve onu sıkı kontrolde tutmak için yapmaktadırlar. Fakat onlar, bu konuda ifrata gitmektedirler. Bu kimseler, yaptıklarının doğruluğuna delil olarak da bir zamanlar kendilerinin nefsin şehvetleri içinde hapis kaldıklarını, nefsin onlara tam manasıyla sahip ve hâkim olduğunu, bunun için ondan intikam aldıklarını ileri sürmektedirler. Allah'ın helâl kıldığı şeyleri nefse haram kılmak doğru değildir. Bu konuda ifrata gitmek yasaklanmıştır. Yasak olan ifrat, nefsi helâke götüren riyâzet ve zor işlerdir.

Kuşeyrî demiştir ki: "İnsan, nefsinin haklarını vermelidir; çünkü nefis, ruhun bineğidir. Ruh manevi seyrini ancak onunla gerçekleştirir. Nefis, ruhun desteği ve yardımcısıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

'Şüphesiz, nefsinin (bedeninin) sende hakkı vardır; ona hakkını ver!'[677]

Buna göre ruhun, bazı vakitlerde nefse müsamaha gösterip onu idare etme yoluna gitmesi gerekir. Bu, nefsin, ruhun tasarruflarına ve hükümlerine meyletmesi için lazımdır. Yoksa nefis zayıflar ve ruha uymaktan usanır; böylece ruh, Allah'a seyrinden kesilir."

---

[677] Konuyla ilgili hadisler için Buhârî, Savm, 51, 55; Tirmizî, Zühd, 64; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 320; Beyhakî, es-*Sünenü'l-Kübrâ*, 4/276; Ahmed, *Müsned*, 6/268.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisiyle bu duruma işaret etmektedir:

"Şüphesiz, bu din çok sağlamdır; ona yumuşaklıkla dal ve nefsine Allah'ın ibadetini kızılacak bir şey haline getirme. Şu bir gerçek ki yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır."[678] Muhakkak Allah, böyle bir şeyi yapıp hatasından dönenler için çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

Nefsinden uzaklaşıp onu sıkıntıya soktuktan sonra, Allah'ın nefse helâl kıldığı şeylerden istifade etmeye dönenlerin kefâreti, nefsini şehvetin bağından kurtarmaktır. Artık, temiz ve mubah şeylerden aldığı her şeyi, sadece ondan zevk duyup faydalanmak için değil, Allah'a yaklaşmak ve şükür niyetiyle almalıdır. Nefsin iştahla arzuladığı ve vakti gelmeden önce ulaşmaya hırs gösterdiği bir şeyi asla almamalıdır. Eğer nefse karşı bu usulde hareket etmeye güç yetiremezse, onunla mücâhede ve riyâzet için iki ay yahut daha fazla oruç tutmalıdır; tâ ki nefis zaruret sınırında dursun, lüks olan keyfî isteklerde bulunmasın. Şayet buna gücü yetmezse, o zaman altmış yahut daha fazla fakiri doyurmalıdır. Hatta, kalbine gelen her bir nefsanî haz sebebiyle, onu kalpten temizlemek için kefâret olarak bir fakiri doyurmalıdır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer bu şekilde kendisini nefsin tasallutundan âzat etmeye güç yetiremezse, ruhun iki ay peş peşe oruç tutması gerekir. Yani ruh, nefsi sürekli dünyaya ve ahirete yönelmekten alıkoymalı, onun mâsivaya yönelmesine fırsat vermemelidir. Şayet ruh, nefiste enaniyetten (benlikten) bir şeyler kaldığı için onu mâsivaya yönelmekten kesmeye güç yetiremezse, bu defa ruhun, ruhanî kuvvetlerden zayıf düşmüş, nefsin sultası ve vasıfları karşısında çaresiz kalmış altmış güçsüze yemek yedirmesi (güçsüz manevi kuvveleri manen besleyip desteklemesi) gerekir. Bunu onların, ilâhî ahlâkla ahlâklanması ve ruhanî vasıfları elde etmesi için yapmalıdır."

---

[678] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18; a.mlf., *Şuabü'l-İmân*, 3/402; Bezzâr, *Müsned*, nr. 74; Heysemi, *ez-Zevâid*, 1/62. Hadisin ilk kısmı kaynaklardan eklendi.

Bütün bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne, tam bir imanla iman etmeniz içindir. Bunlar, Allah'ın, hevâ ve bid'atla çiğnenmesi câiz olmayan hudutlarıdır. Bu hikmetleri inkâr edenler için kalbin ilâhî huzurdan uzaklık azabı ve Hak'tan kopma ateşi vardır. O azap, Hak'tan perdelenme ve kötü hesap gamıyla ruha ve kalbe elem verir.

İlâhî Emre Aykırı Davrananların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, emrine aykırı hareket edenlerin uğrayacağı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ⑤ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ
اللّٰهُ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ شَهِيدٌ ⑥ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي
الْاَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ
سَادِسُهُمْ وَلَا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوا
ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ⑦

5. *Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler, kendilerinden öncekilerin helâk edildikleri gibi helâk edileceklerdir. Halbuki biz apaçık âyetler indirdik. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.*

6. *O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır; onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir.*

7. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizlice konuştuğu yerde dördüncüleri mutlaka O'dur. Beş kişinin gizlice konuştuğu yerde altıncıları mutlaka O'dur. Bunlardan daha az veya daha çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara, dünyada yaptıklarını haber verir. Şüphesiz, Allah, her şeyi bilendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler ..."* Yani onlara düşmanlık edip emirlerine aykırı davrananlar. Şüphesiz, birbirine düşman olan grupların her biri, diğerine karşı düşmanlık içindedir ve ayrı bir yoldadır. "Allah ve Resûlü'ne düşmanlık edip onların yoluna aykırı gidenler, *kendilerinden öncekilerin helâk edildikleri gibi helâk edileceklerdir."* Yani geçmiş ümmetlerden peygamberlerine düşmanlık eden kâfirlerin yakalanıp helâk edildikleri yahut lânetlendikleri gibi, onlar da aynı âkıbete duçar olacaklardır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın emrine muhalefet edenler ve Resûlullah'a itaati terkedenler, önceki kâfirlerin ve isyan edenlerin zelil edildiği gibi, zelil ve rüsva edileceklerdir. Âyet, Hendek günü müminlerle alay edenler hakkında inmiştir. Çünkü Allah, isyan edenlerden intikam alma sünnetini o gün icra etti. Kim, Allah Resûlü'nün dininde bir bid'at çıkarak onun bir sünnetini zayi ederse bu rezillik onun da başına gelir, bu zilleti o da yaşar."[679]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyet, münafıklar ve yahudiler hakkında inmiştir. Onlar, Resûlullah'ın ve müminlerin başına bir musibetin gelmesini bekliyorlar, onların kötü hallere düşmesini temenni ediyorlar ve bunu aralarında gizlice konuşuyorlardı."

"Halbuki biz apaçık âyetler indirdik." Yani onlar, düşmanlıkları sebebiyle helâk oldular; oysa biz onlara, kendilerinden önceki ümmetlerden Allah'a ve Resûlüne düşmanlık edenlerin âkıbeti ve onlara yaptığımız

---

[679] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/119.

muamele hakkında apaçık âyetler indirdik. Yahut biz, Resûlullah'ın doğru ve getirdiklerinin hak olduğuna dair apaçık âyetler indirdik.

"Bu açık âyetleri *inkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır."* Yahut iman edilmesi gereken her şeyi inkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır. Bu durumda apaçık âyetler, iman edilecek şeyler içine öncelikle girmektedir. Bu azap, onların izzet ve kibirlerini yok edip kendilerini alçaltan bir azaptır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hatırla; *o gün Allah onların hepsini diriltecektir."* Yahut Allah'ın onların hepsini dirilttiği gün onlara bu azap vardır. Yani Allah, onlardan hiçbirini bırakmadan hepsini diriltecektir. Yahut onlar, hepsi bir halde ve tepede toplanacaklardır.

"*Ve Allah,* onları utandırmak, hallerini teşhir etmek ve azaplarını şiddetlendirmek için, dünyada *yaptıkları çirkin işleri kendilerine haber verecektir."* O zaman kâfirler, insanların önünde içine düştükleri rezillikten kurtulmak için cehenneme koşarak gitmeyi temenni edeceklerdir.

"*Allah onları bir bir saymıştır."* Onları ilmiyle kuşatmış, O'ndan hiçbir şey gizli kalmamıştır. "*Onlar ise* yaptıklarını *unutmuşlardır."* Çünkü onlar, yaptıkları şeyi basit görüyorlar ve ancak büyük işlerin yazılacağını düşünüyorlardı.

"*Allah, her şeye şahittir."* Hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz.

Cenâb-ı Hak sonra, yüce şahitliğinin her şeyi kapsadığına dair bir delil getirerek buyurdu ki: "*Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun?"*

Bu âyetteki görmek, şu âyetlerdeki görmekle aynı manadadır:

"*İbrahim'le Rabb'i hakkında tartışan kimseyi görmüyor musun?"* (Bakara 2/258).

"*Onların (bâtılı savunan şairlerin) her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin?* (Şuarâ 26/225).

Yani müşahedeye dayalı bir ilimle bilmez misin ki Allah, göklerde ve yerde mevcut olan bütün varlıkları bilir.

"Üç kişinin gizlice konuştuğu yerde dördüncüleri mutlaka O'dur." Yani Allah Teâlâ, onların durumunu bilmektedir. *"Beş kişinin gizlice konuştuğu yerde altıncıları mutlaka O'dur. Bunlardan daha az veya daha çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir."* Onların gizlice konuştuklarını bilir; onların yaptığı işten hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

Âyette "üç" ve "beş" sayılarının özellikle belirtilmesi, vâkıaya uygun olarak söylenmiş olabilir. Çünkü âyet, münafıklar hakkında inmiştir. Münafıklar, müminleri öfkelendirmek için üçlü beşli gruplar halinde toplanıp gizlice konuşmalar yapıyorlardı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan, üç veya beş kişi yahut bundan daha az ve daha fazla sayıda kimse, toplanıp gizlice konuştuklarında Allah onlarla beraberdir; onların konuştuklarını işitir. Bir de âdet şudur ki gizli görüşmeler yapacak grup, ileri görüşlü ve tecrübe sahibi kimselerden oluşur. Onların sayısı da ikiden başlar, beşe, altıya ve durum icabı daha fazlasına kadar çıkar. Cenâb-ı Hak, âyette üçü ve beşi söyledi ve, *"Bundan daha az"* buyurdu. Bu ifade, iki ve dördü gösteriyor. Sonra, *"Bundan daha fazla"* buyurdu. Âyetin bu kısmı da beşten yukarısını gösteriyor. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[680]

Âyet şöyle bitiyor: "*Sonra* Allah, kıyamet günü kâfirlere, onları rezil etmek ve içine düştükleri azabı gerektiren şeyleri açıklamak için dünyadaki *yaptıklarını haber verir. Şüphesiz, Allah, her şeyi bilendir."* O'nun ilmi, her şeyi aynı seviyede bilir. Hiçbir zaman ve mekân O'ndan boş değildir.

5-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur: *"Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim."*[681]

Kim, Allah'ın velisine düşmanlık ederse Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık etmiş olur; kendisinden önce, velilere eziyet edenlerin helâk olduğu gibi o da helâk olur. Halbuki Allah Teâlâ her devirde velilerinin mevcut olduğuna dair apaçık âyetlerini indirmiştir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır:

---

[680] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/343.

[681] Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

"Biz bir âyeti neshettiğimizde (hükmünü kaldırdığımızda) veya onu unutturduğumuzda, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz" (Bakara 2/106).

Veliler, Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan birer âyet ve şahittir. Allah onlardan birini alınca, yerine daha hayırlısını veya bir benzerini getirir. Onların veliliğini inkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır. Bu azap, ilâhî huzurdan kovulup uzaklaştırılmak, Hak'tan perdelenme gamı ve kötü hesaptır. Allah, o gün inkârcıların hepsini bir araya toplayıp onlara velilerine yaptıkları tenkit ve eziyetleri haber verir. Allah onların bütün yaptıklarını bir bir sayıp kaydetmiş, onlar ise unutmuştur. Çünkü onlar, velilikten yana tam manasıyla cahil oldukları için, yaptıkları tenkit ve eziyetlerin doğru olduğunu zannediyorlardı. Münkirler toplanıp velileri üzecek şeyler konuştuklarında, âyette geçtiği gibi, onlar hakkında şöyle denir:

"Üç kişinin gizlice konuştuğu yerde dördüncüleri mutlaka O'dur. Beş kişinin gizlice konuştuğu yerde altıncıları mutlaka O'dur. Bunlardan daha az veya daha çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara, dünyadaki yaptıklarını haber verir. Şüphesiz, Allah, her şeyi bilendir."

İmam Kuşeyrî, *"Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler, kendilerinden öncekilerin helâk edildikleri gibi helâk edileceklerdir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani Allah'ın tecellilerine mazhar olanlara düşmanlık yapanların âkıbeti budur. Allah'ın tecellilerine mazhar olanlar, muhakkik veliler ve hakikat sırlarını ayakta tutan âriflerdir. Ayrıca Resûlullah'ın aynası hükmünde olan ilmiyle amel eden ve dinin hükümlerini ayakta tutan âlimlere düşmanlık edenlerin âkıbeti de aynıdır. Onları inkâr edenler, apaçık keramet ve deliller karşısında veya dinî ilimlerin ve ilâhî hükümlerin yayılması anında delilsiz kalıp rezil olacaklardır. Yüce Allah, dostlarının gerçek veli olduğunu ve manevi verasetlerinin kuvvetini gösteren apaçık alametler ve parlak deliller indirdi. Bu deliller, velilerin sahip olduğu müşahede halleri yahut âlimlerin ortaya koyduğu kesin deliller ve parlak burhanlardır. Kim, inkâr perdesiyle onların velâyet nurlarını ve manevi verasetinin eserlerini örtüp görmezden gelirse, onun için Hak'tan kopma ve sürekli horluk içinde kalacağı bir zillet azabı vardır."[682] Kuşeyrî'nin ifadeleri, biraz açıklanarak verildi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O sizinle beraberdir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın ilimle beraberliği umumidir; O'nun yakınlığı ise hususidir. İlimle yakınlık, umumidir (herkesi kapsar); ilâhî tecellilerin zuhuru ise hususidir. Bu özel yakınlık, şu âyette ifade edilmektedir:

'Sonra (ona) yaklaştı ve iyice sarktı. Öyle ki iki yay kadar yahut daha yakın oldu' (Necm 53/8-9). Aradaki yer, mesafe, mekân ve yön kalkıp ilâhî zatın ve sıfatların nurları ârife ulaşınca, işte bu, hakiki beraberlik olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, yaratılmış varlıklardan ayrılmaktan ve onlara bitişmekten münezzehtir (böyle bir durumdan yüce ve uzaktır). Eğer sen, meclisleri Allah için ve Allah hakkında olan özel sohbet ehlini görmüş olsaydın, onların yüzünde Allah ile beraberliğin nurlarını görürdün. Sen, şekli gösteren zâhirî ilimle kalmakla, hakikatten ne kadar uzaktasın. Bilmez misin Allah'ın ilmi ezelîdir ve Allah varlıklara ilmiyle tecelli etmektedir. İlâhî sıfatlar, ilâhî fiilleri de kapsamaktadır ve zuhurları varlıklar üzerinde müşahede edilmektedir. Zerreler ilâhî sıfatların yakınlığından uzak değilken, yüce zat denizine dalmış âşık, kudsî ve âli ruhlar zatın yakınlığından nasıl uzak olur? Sakın benim, kadim olan zatın, yaratılmış varlıklar için bir mahal olmadığı konusunda cahil olduğumu zannetme! Şüphesiz O, bütün hâdis varlıkları yaratandır. Bu denizden geçersen, Rahmân'ın müşahedesi içinde maddi-manevi hiçbir varlık ve insan göremezsin."

Baklî'nin açıklamalarının özeti şudur: İlimle beraberlik, zatla da beraber olmayı gerektirir; çünkü sıfat mevsufundan ayrılmaz. Latif zat denizi, ondan zuhur eden kesif varlıkları onlardan ayrılmadan ihata etmiştir. Kadim olanın yaratılmış varlıklara mahal olmayacağı sözüne gelince, bu doğrudur. Fakat bizim katımızda (âriflerin nazarında) yaratılmış varlıklar, zatın müşahedesi içinde eriyip yok olmuştur. Çünkü âlemde olan ancak yüce zatın değişik tecellileridir.

---

[682] Kuşeyrî'nin açıklaması *Letâifu'l-İşârât*'ın elimizdeki baskısında mevcut değildir. Bu açıklama Kuşeyrî'nin *et-Teysir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinden alınmış olabilir.

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Yaratılmış varlık, ezelî olana yaklaşınca, eriyip yok olur, geriye ezelî olan kalır."

Öyleyse sen, madde âleminden geçip mana denize ulaş ki hakiki varlık olarak sadece ezelî olan zatı bulasın. Bunu anla ve söylenenlere teslim ol. Eğer sen gökte hilâli görmemişsen, onu gözüyle gören insanların sözüne teslim ol.

İsyan ve Düşmanlığa Devam Edenler

Cenâb-ı Hak, çizdiği ilâhî hudutlarında duran ve emirlerini koruyan müminlerden bahsettikten sonra, ona muhalefet edenlerden söz ederek, "Gizlice konuşmaktan menedilip de menedildikleri şeyi yapan ve günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanları görmez misin?" buyurdu. Şöyle demek daha güzel olur: Allah Teâlâ kâfirleri, *"Onlara, yaptıklarını haber verir"* âyetiyle gizlice ve düşmanca konuşmaları konusunda tehdit ettikten ve onların her şeylerini bildiğini söyledikten sonra, peşinden şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَاِذَا جَٓاؤُ۫كَ حَيَّوْكَ
بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُۙ وَيَقُولُونَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا
نَقُولُۜ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمَص۪يرُ (٨)

8. ***Gizlice konuşmaktan menedildikten sonra yine o menedildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve peygambere isyan konusunda gizlice konuşanları görmez misin? Onlar sana geldiklerinde seni, Allah'ın selâmlamadığı bir şekilde selâmlıyorlar. İçlerinden de, "Bu söylediklerimiz yüzünden Allah bize azap etse ya!" diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Orası ne kötü bir dönüş yeridir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gizlice konuşmaktan menedildikten sonra yine o menedildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve peygambere isyan konusunda gizlice konuşanları görmez misin?"*

Âyet, yahudi ve münafıklar hakkında inmiştir. Onlar, aralarında gizlice konuşuyorlar, müminleri gördükleri zaman da onları kızdırmak için birbirlerine kaş göz işareti yapıyorlardı. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onları bundan menetti, fakat onlar, benzeri işleri yapmaya yine devam ettiler.

Âyetteki, "Görmez misin?" hitabı Allah Resûlü'nedir.

Siyer kitaplarında şöyle geçer: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], müminlerin aleyhine gizli konuşmalara devam eden ve emrini dinlemeyen münafıkların mescidden çıkarılmasını emretti, onlar sürüklenerek mescidden çıkarıldılar. *el-İktifâ* aldı eserde böyle geçmektedir.

Onlar, sırf günah, müminlere karşı düşmanlık ve Allah Resûlü'ne isyan olan işler hakkında gizlice konuşuyorlardı. Yani Hz. Peygamber'e isyan sayılan işleri birbirlerine tavsiye ediyorlardı.

"Onlar sana geldiklerinde seni, Allah'ın selâmlamadığı bir şekilde selâmlıyorlar." Yani sana selâm verdiklerinde, Allah'ın sana verdiği şetkilde selâm vermiyorlar; es-selâmü aleyke" yerine, kelimeyi değiştirip "es-sâmu aleyke" diyorlar. "es-Sâmu", "Ölüm" anlamındadır. Bununla, "Sana ölüm olsun" diyorlar. Halbuki Allah Teâlâ, resûlüne şöyle selâm vermektedir:

"Allah'ın seçilmiş kullarına selâm olsun" (Neml 27/29).

"Peygamberlere selâm olsun" (Sâffât 37/181).

Âyet şöyle devam ediyor: *"İçlerinden de, 'Bu söylediklerimiz yüzünden Allah bize azap etse ya!' diyorlar."* Onlar birbirlerine veya kendi içlerinden, "Eğer o hak peygamber ise bu yaptığımız konuşmalar sebebiyle Allah bizleri helâk etse ya" diyorlar. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"Azap olarak *cehennem onlara yeter! Oraya girecekler* ve içinde yanacaklar. *Orası ne kötü bir dönüş yeridir!"*

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velileri haksız suçlamalarla karalamaktan ve meclislerinde onları üzecek şeyleri konuşmaktan sakındırıldıktan sonra, buna devam edenleri görmedin mi? Onların aralarında konuştuğu şeyler, günah, düşmanlık, iki kişinin arasını bozma, kalpleri karıştırma ve sünnetine aykırı davranarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] isyan sayılan şeylerdir.

Ey Resûlullah'ın halifesi olan ârif! Münkirler senin yanına geldikleri zaman seni, Allah'ın, dostlarına verdiği selâmla selâmlamazlar. Yani onlar, sana hitap ederken, Allah'ın, velilerine emrettiği hürmet ve tâzime aykırı hitap ederler. İçlerinden de, "Onları küçük görmemize karşılık Allah bize azap etse ya!" derler. Onlara, kalplerinin Allah'tan kopma ve ilâhî huzurdan uzaklaştırılma azabı yeter. O hal içinde ebedî olarak kalırlar. O ne kötü bir durumdur!

Müminlere Selâm ve Hürmet Şekli

Cenâb-ı Hak sonra, müminlere, yukarıdaki durumun aksini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ
وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓي اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

9. ***Ey iman edenler! Aranızda gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın; iyilik ve takvayı konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.***

10. ***Günah olan gizli konuşmalar şeytandandır. Bu, iman edenleri üzmek içindir. Halbuki şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar veremez. Öyle ise müminler sadece Allah'a tevekkül etsinler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Meclislerinizde ve halvet yerlerinizde *birbirinizle gizlice konuştuğunuz zaman,* şu münafıkların yaptığı gibi *günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın; iyilik ve takvayı konuşun.*" Yani müminlerin hayrına olan ve Allah Resûlü'ne isyandan sakındıran şeyleri konuşun. Yahut farzları yerine getirmeyi ve isyanları terketmeyi konuşun. "*Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.*" O size, hayır-şer her ne konuşmuşsanız onun karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Günah ve düşmanlık içeren *gizli konuşmalar,* başkasından değil, *şeytandandır.* Çünkü kötü işleri güzel gösteren ve onlara sevkeden odur. Bu fısıltılar, kendilerine büyük bir sıkıntı içinde olduklarını yahut mümin kardeşlerinin başına bir bela geldiğini vehmettirerek *iman edenleri üzmek içindir.*" Yahut münafıklar, bu gizli konuşmalarıyla müminlere iftira atarak ve onları kötüleyerek üzmek istemektedirler. Bunun için dinimiz, üç kişi bir arada bulunduğunda, iki kişinin, üçüncüden ayrılıp gizlice konuşmasını yasaklamıştır.[683] Bu durum, üçüncü şahsın, arkadaşlarının kendisi hakkında kötü bir şey konuştukları zannına kapılmaması içindir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyurdu ki: "*Allah'ın* dilemesi ve *izni olmadıkça,* şeytan yahut hüzün, *müminlere hiçbir zarar veremez. Öyle ise müminler sadece Allah'a tevekkül etsinler.*" Münafıkların gizli konuşmalarına aldırış etmesinler. Şüphesiz, Allah, müminleri münafıkların şerrinden ve zararından korur. Müminler, işlerini Allah'a havale etsinler ve şeytanın şerrinden O'na sığınsınlar. Gerçek şu ki şeytanın tuzak ve hilesi zayıftır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Münafıkların gizli konuşması çirkin bulundu ve tehlikesinin büyük olduğu belirtildi. Çünkü onların konuşması, iki kişinin arasını bozmayı içeriyordu. Halbuki işlerin en hayırlısı, iki kişinin arasını düzeltmektir. Her iş zıddının hükmünü alır. Yani iki kişinin arasını bozmak için yapılan gizli konuşmalar ne kadar tehlikeli ise hayır, takva ve Allah'a yaklaştıracak işler hakkında konuşmak da o derece kıymetlidir."

---

[683] Bu konudaki bir hadis için bk. Buhârî, İsti'zân, 47; Müslim, Selâm, 37, 38; Ebû Davud, Edeb, 24; Tirmizî, Edeb, 56; İbn Mâce, Edeb, 50; Ahmed, *Müsned*, 2/9.

Kuşeyrî sonra şöyle demiştir: "Kulda müşahede hali galipse, kalpler ilâhî huzurda hazırsa, Allah'a tevekkül sahihse, kulun nazarı yerinde ve isabetliyse, bu haller ona tesir etmez. Yani şeytanın vermek istediği hüzün, vehim ve zarar onu etkilemez; bunlar ancak kalbi ve hali zayıf kimselere tesir eder."[684]

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey iman edenler, kalplerinizle ve sırlarınızla (içinizden) gizlice konuştuğunuzda, günah olan şeyi konuşmayın. Bu günah, kalbi dünya işlerini tedbir için meşgul etmektir. Bilakis dünyanın gereksiz işlerinden kalbinizi uzak tutun ki Allah ile huzur halini elde etmiş olarak dünyadan size nasibiniz gelsin.

Düşmanlığı da konuşmayın. Bu, kalbi insanların hali ve işiyle meşgul etmektir. Yani onlardan gelecek fayda ve zararı hesap edip durmaktır. Kalbi bundan kurtarmalıdır; çünkü esasında (ilâhî takdirin dışında) insanların elinde fayda ve zarar verme imkânı yoktur.

Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] isyanı da konuşmayın. Bu, içinde sünneti terketme düşüncesini barındırmak yahut (onun halifesi olan) meşâyihin emrine muhalefet etmeyi düşünmektir.

İçinizde (kalbiniz ve sırrınızla) iyiliği konuşun. Bu iyilik, Allah'ın azametini gösteren deliller üzerinde tefekkür etmektir. Ayrıca takvayı konuşun. Takva, kalbi Allah'ın huzurunda bulunmaya hasredip mâsivadan (O'nun sevmediği her şeyden) uzaklaşmaktır.

Mâsivayı terkederek, huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun; O sizi, her şeye muktedir sultanın huzurunda sıdk makamına oturtur.

---

[684] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/121-122.

Dünya hakkında düşünmek ve kalbi onunla meşgul etmek şeytandandır. Çünkü kalpte şeytanın sol taraftan girdiği bir yer vardır. Kalp Allah'ı zikredince, şeytan sinip kaçar; kalp gaflete düşünce, şeytan kalbe dünyevî dert ve düşüncelerle vesvese vermeye başlar. Şeytan bunu, müminleri üzmek ve kalp huzurlarını bozup kafalarını karıştırmak için yapar. Kalpte iman nuru kuvvetlenince, şeytan, ona bir zarar veremez; ancak Allah'ın izni ve dilemesiyle olan hariçtir. Demek ki şeytanın kendi başına kalbe bir tasallutu ve hâkimiyeti yoktur. Şu halde müminler, Allah'a tevekkül etsinler (her işlerinde O'na güvenip dayansınlar). Müminlerin Allah'a tevekkülü sağlam olursa, Allah onları şeytandan korur. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Gerçek şu ki şeytanın, iman edenler ve Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur" (Nahl 16/99).

İmam Kuşeyrî'nin az yukarıda belirttiği gibi, manevi hali kuvvetli olan kimselere şeytanın kalbe atacağı hüzün ve zarar ulaşmaz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Meclis Edebi

Cenâb-ı Hak, müminler arasında kin ve düşmanlığa sebep olacak şeyleri yasakladıktan sonra, aralarında sevgi ve yakınlaşmaya vesile olacak işleri emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قٖيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا
يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ وَاِذَا قٖيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
مِنْكُمْۙ وَالَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١١﴾

11. ***Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın" denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size, "Kalkın" denildiği zaman hemen kalkın ki Allah içinizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size, 'Meclislerde yer açın,* sonradan gelenlerin yer bulması için kendinizi toplayıp yeri genişletin' *denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin."* Âyette kastedilen meclis, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] meclisidir. Sahâbe-i kirâm, Allah Resûlü'nün sözünü dinleme arzularından dolayı meclisinde bulunmak için yarışıyorlar ve bu sebeple izdiham oluşturuyorlardı.

Bu meclisin, savaş safları yani gazilerin mevzileri olduğu da söylenmiştir. Şu âyet bu konudadır:

"Hani sen, müminleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erkenden ailenden (evinden) ayrılmıştın. Allah her şeyi işiten ve görendir " (Âl-i İmrân 3/121).

Bu konuda denilmiştir ki: Müminlerden biri savaşta ilk safa gelerek, "Yer açın, bana da yer verin!" diyordu, diğerleri ise savaşa ve şehidliğe olan rağbetlerinden dolayı ona yer açmıyorlardı. Bu âyet indi.[685]

Ancak, âyetin öncesinde ve sonrasında gizlice konuşma olayı anlatıldığı için, birinci görüş yani âyetteki meclislerle ilim ve sohbet meclislerinin kastedildiğini söylemek daha münasiptir.

Siz, emre uyarak meclislerde gelenlere yer açarsanız, Allah da size, genişletilmesini istediğiniz her konuda genişlik verir. Sizin genişlemesini isteyeceğiniz şeyler, rızık, ev, göğüs, kabir, cennet, ilim ve marifet olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Size,* Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinden, *"Kalkın* ve namaza, cihada veya diğer salih amellere yönelin *denildiği zaman hemen kalkın."* Yahut size, "Mecliste gelen için ayağa kalkıp yer verin" denildiğinde hemen kalkın, yani sizden isteneni yapmayı ağırdan alıp geciktirmeyin.

Denilmiştir ki: Ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] oturmayı istiyorlardı. Çoğu kez bazıları, kendilerine kalkın denilene kadar oturuyordu. Bundan dolayı onlara, emredilince derhal kalkmaları ve ağırdan almamaları emredildi.

---

[685] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/265.

Âyet şöyle devam ediyor: "Sizden istenen bu şeyleri yapın ki *Allah, sizden iman edenleri yükseltsin."* Onları emirlerine ve resûlünün emrine uymaları sebebiyle dünyada ilâhî yardım, zafer ve güzel yâd ile, ahirette de cennet köşklerine dahil ederek yüceltsin. *"Kendilerine ilim verilenleri ise* ilimle ameli birleştirdikleri için âli *derecelerle yükseltsin."* Şüphesiz ilim, yüce rütbesiyle birlikte amelle birleşince öyle yücelir ki derecesini akıl idrak edemez. Hepsinde bir şeref bulunmakla beraber, amelden yoksun olan ilim böyle değildir. Bunun için genelde âlimlerin sadece sözlerine uyulur (salih amel ve güzel hal açısından örnek alınacak âlim azdır).

Âlimlere verilecek derecelerin ne olduğu hakkında iki görüş vardır. Birincisi, bu dereceler âlime dünyada verilir. Onlar rütbe, şeref ve insanların saygısıdır. Diğer görüşe göre ise bu dereceler âlimlere ahirette verilir. Bu görüş daha tercihe şayandır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âlimlerin, iman ehline yedi yüz derece üstünlüğü vardır. Her derece arasında beş yüz senelik mesafe mevcuttur."[686] Bu tür bir haber, kendi görüşüyle söylenmez. Onun, bir hadise dayanması muhtemeldir.

Âyetin manası şudur: Allah, sizden iman edenleri bir derece yükseltir; ilim verilenleri ise derecelerle yükseltir.

Bazıları, âyette geçen derecelerin, hem iman edenlere hem de ilim ehline ait olduğunu söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Allah, sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir. İlim sahiplerinin üstünlüğü, diğer delil ve sebeplere dayanır.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh], bu âyeti okuyunca şöyle derdi: "Ey insanlar, bu âyeti iyi anlayın; o sizin ilme rağbetinizi artırsın."[687]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[686] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 2/48.

[687] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/133.

"Âlimin âbide üstünlüğü, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."[688] Diğer rivayette, *"Benim ümmetime üstünlüğüm gibidir."*[689]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Âlimin bir günlük ibadeti, cahil âbidin kırk senelik ibadetine denktir."*[690]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü ilk şefaat edecek kimseler önce peygamberler, sonra âlimler, sonra şehidlerdir."[691]

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şahadetiyle, peygamberlikle şehidlik arasında vasıta olan ilmin rütbesi ne kadar büyüktür. Hadisteki âlimlerin içine, Allah'ı bilen âriflerle, ilâhî hükümleri bilen âlimler girmektedir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ilim, mal ve saltanat arasında seçim yapmada serbest bırakıldı, o ilmi seçti. Bunun üzerin Allah ona, malı ve saltanatı da verdi."[692]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ, İbrahim'e [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: "Ey İbrahim, ben her şeyi bilen âlimim, âlimleri severim."[693]

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "İlimden mahrum kalan kimse acaba neyi elde etmiştir? İlmi elde eden de acaba neden mahrum olmuştur?"

İlimler çok çeşitlidir. İlmin şerefi, öğrettiği şeye bağlıdır. İlimlerin en üstünü, Allah Teâlâ'nın yüce zatını, müşahedeye dayalı olarak bilmektir. Buna, "marifetullah" denir. Sonra, ilâhî sıfatları ve isimleri bilmek gelir. Sonra ilâhî hükümleri bilmek ve peşinden ona ulaştıracak alet ilimlerini bilmek gelir.

---

[688] Ebû Davud, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 11, Ahmed, *Müsned*, 5/196.

[689] Ebû Davud, İlim, 1; Tirmizi, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32; Ahmed, *Müsned*, 5/196.

[690] Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/345. Aynı konuda, farklı lafızlarla bir hadis için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/269. Konuyla ilgili başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Tek bir âlim, şeytana karşı, bin âbidden daha güçlüdür"* (Tirmizi, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17).

[691] İbn Mâce, Zühd, 47; İbn Abdulber, *Beyânü'l-İlm*, 1/30.

[692] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/269.

[693] Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/345.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır." Bu âyet, ilâhî emre sarılmayan kimse için bir tehdittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlim meclisi için söylenen edepler, vaaz ve nasihat meclisi için de istenir. Vaaz ve nasihat meclisi de ilim meclisidir, çünkü nasihat faydalı ilimdir. Dervişlerden veya diğer insanlardan biri şeyhin meclisine geldiği zaman, halkada boş yer varsa oraya oturur, yoksa halkanın arkasına oturur. Oturduğu yer, ayakkabıların bulunduğu yer de olsa oraya razı olmalı, halkaya oturmak için insanları sıkıştırmamalı ve birini yerinden kaldırmamalıdır. Ancak şeyh, kendisine yardım veya başka bir fayda için onun öne gelmesini emrederse yavaşça, nezaketle ve edep içinde öne geçer.

Eğer meclistekilere, "Genişleyin, gelen için yer açın!" denilirse hemen yer açmalılar ki Allah da onlara marifet, irfan, ahlâk, manevi zevk, makamlar ve artırılması istenen diğer konularda genişlik ve bereket ihsan etsin.

Onlara, "Namaz, hizmet yahut bir iş için kalkın" denilince, hemen kalkmalılar ki Allah da onlardan iman sahiplerini yükseltsin. Avam halk içinde marifete ehil kimse yoktur. Çünkü onların âriflerin sohbetine katılması, kendileriyle bereketlenmek ve gösterecekleri hürmetle sevap almak içindir. Allah'ın zatını keşif ve müşahede yoluyla bilen ârifler, Allah'ı delil ve burhanla bilenlerden yedi yüz derece üstündürler. Âlimler de cahillerden yedi yüz derece üstündürler. Ârif, âlimden yedi yüz derece üstündür.

Müminler dört tabakadır. En üst tabakada ârifibillâh veliler bulunur. Sonra âlimler, sonra salihler ve sonra avam halk gelir. Velilerden kasıt, Allah Teâlâ'nın, kendisine bir terbiye şeyhi ile buluşmayı nasip ettiği ve onun terbiyesine girerek fenâ fillâh ve bekâ billâh makamlarına ulaşan, kendisinden kâinatın perdeleri açılan ve kâinatın sahibini müşahedeye dalan kimsedir. Onlar, mukarrebîn makamına yükselmiş sıddıklardır. Âlimlerden kasıt ise ilmin gösterdiği şekilde ihlâsla amel edenlerdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki:

"Şunu bil ki Allah Teâlâ'nın kitabında ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetinde, nerede ilim zikrediliyorsa, ondan kasıt ancak faydalı ilimdir. Bu ilim, hevâyı söndürür, nefse ait kötü vasıfları kalpten söküp atar, beraberinde haşyet bulunur ve kul onunla Allah'a yönelir. Yüce Allah, *"Kulları içinde Allah'tan haşyetle* (tâzim ve saygı ile) *ancak âlimler korkar'* (Fâtır 35/28) buyurdu. Cenâb-ı Hak, haşyet sahibi olmayan âlimlerin bilgisini 'gerçek ve faydalı ilim' kabul etmemiştir.

Allah Teâlâ'nın kullarından istediği ilmin şahidi (alameti), haşyettir. Haşyetin şahidi, ilâhî emirlere uymaktır. Beraberinde, dünyaya rağbet, dünya ehline karşı yağcılık, himmetini dünya kazanmaya, mal toplamaya ve servet biriktirmeye sarfetmek, dünya malıyla övünmek, onu çoğaltmaya çalışmak, uzun emel, ahireti unutmak gibi kötü haller bulunan ilme gelince, böyle bir ilim, peygamberlerin mirası olmaktan çok uzaktır. Bir vârise intikal eden miras, onu bırakanın bıraktığı şekilde intikal etmez mi? Bu vasıftaki âlimler, kendisini yakıp başkasına ışık veren muma benzerler. Allah Teâlâ böyle bir ilmi, sahibinin aleyhine delil ve huzurunda azabını çoğaltmaya sebep yapmıştır. Sakın, böyle bir âlimin ilminden köylü-şehirli pek çok insanın faydalanması seni aldatmasın. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

'Şüphesiz, Allah, bu dini günahkâr bir adamla da kuvvetlendirir.'[694]

Dünya malı kazanmak ve onunla üstünlük elde etmek için ilim öğrenen kimse, yakuttan yapılmış bir kaşıkla pislik sunan kimseye benzer. Aradaki vesile ne güzel, fakat onunla sunulan şey ne kadar kötü!

Vakitlerini ilim talebi için ayıran, kırk sene ilim öğrenmekle uğraşan, fakat onunla amel etmeyen kimse, bu süre içinde oturup sürekli taharetle uğraşan, sürekli abdestini yenileyen, ancak onunla bir vakit namaz kılmayan kimseye benzer. Çünkü ilmin maksadı, onunla ameldir; nitekim taharet ve abdestin maksadı da namaz kılmaktır.

---

[694] Buhârî, Cihâd, nr. 3062; Müslim, İmân, 178.

Adamın biri, Hasan-ı Basrî'ye bir mesele sordu; o da konuyla ilgili fetvayı söyledi. Adam, Hasan-ı Basrî'ye, 'Fakihler senin söylediğinin aksini söylüyorlar!' deyince Hasan-ı Basrî, adamı uyararak dedi ki: 'Yazık sana! Sen hiç gerçek fakih gördün mü? Gerçek fakih (ilâhî hükümlerdeki kastı hakkıyla anlayan kimse), Allah'ın emrini ve yasağını O'ndan aldığı bir ilimle bilip anlayan kimsedir.'

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'yi şöyle derken işittim: 'Gerçek fakih, kalp gözünden perdeyi kaldıran ve Rabb'inin melekûtunu müşahede eden kimsedir.' İbn Atâullah-ı İskenderî'nin açıklamaları burada bitti."[695]

Allah Teâlâ'yı delil ve burhan yoluyla bilen ihlâs sahibi âlimlerin derecesi, yüce Allah'ı müşahede ile tanıyan ârif velilerin derecesinden sonra gelir. Âlimleri sâlihler takip eder, onlardan sonra diğer müminler gelir. Kim bunun aksini söylerse, o kimse, velâyet mertebesini bilmiyor demektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cennet sakinlerinin çoğunluğunu, safdil (aklı kıt) kimseler oluşturur."[696] İlliyyîn makamı ise basiret sahibi gerçek akıl sahiplerine aittir. Onlar Allah'ın, basiretlerini açtığı, mücâhede ve riyâzetle sırlarının (manevi kir ve perdelerden) temizlendiği ve böylece Hakk'ı müşahede edip O'nu yakînen tanıyan kimselerdir. Hak Teâlâ, bir âyetinde onlardan şöyle bahsetmiştir:

"Onlar, sözü dinleyip onun en güzeline uyarlar. Onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır" (Zümer 39/18). Geniş açıklama için bu âyetin tefsirine bakınız.

Kimin kalbi Allah'tan perdeli iken, başkasını O'na sevkederse o aklı kıt biridir. Ancak delile göre hareket eden kimse, taklit edenden daha üstündür. Yani vesveseden yana güvendedir. Yoksa dinde güvenilir birine tâbi olup o ne derse ihlâsla yapan kimse, delile takılıp amelden geri kalan kimseden hal olarak daha güzeldir.

---

[695] bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 17-18 (Beyrut, ts.).

[696] Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/79; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, nr. 1361.

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde tevhidin dereceleri hakkında geniş açıklamalar yapmış ve bu arada demiştir ki:

"Tevhid konusunda en yüksek derece peygamberlere aittir. Sonra ârifibillâh velilerin derecesi gelir. Ondan sonra ilimde yüksek pâye sahibi âlimlerin derecesi gelir. Onları salihler takip eder." Görüldüğü gibi İmam Gazâlî, ârifibillâh velileri, âlimlerden önce zikretmiştir.

Üstat Kuşeyrî, *Risâle*'sinin önsözünde demiştir ki: "Allah Teâlâ bu taifeyi (ârif sûfîleri), velileri içinde seçilmiş kimseler kılmış ve onları peygamberlerden sonra insanların en üstünü yapmıştır."[697]

İbn Rüşd'e [rahmetullahi aleyh], Gazâlî ve Kuşeyrî'nin, velileri âlimlerden üstün tutmalarıyla ilgili sözleri sorulunca demiştir ki: "Allah'ı yakînen tanıyan âriflerin, Allah'ın hükümlerini bilen âlimlerden üstün olmasına gelince, üstat Ebû Hâmid el-Gazâlî'nin sözünde, âlimler ittifak etmişlerdir. Akıllı bir kimse, Allah için gerekli olan celâl vasıflarını ve kemal sıfatlarını yakînen bilen âriflerin, Allah'ın hükümlerini bilen âriflerden daha üstün olduğunda şüphe etmez. Allah'ı yakînen tanıyan ârifler, aynı zamanda usul ve fürû âlimlerinden (kelâm ve fıkıh ehlinden) daha üstündür. Çünkü her ilim, konu ettiği şeyle şeref kazanır" (Konusu Allah Teâlâ'yı tanıtmak olan marifet ilmi, ilimlerin en faziletlisidir; ona sahip olan ârifler de âlimlerin en üstünüdür). O, bu görüşünü delillendirmek için uzun açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar *el-Mi'yâr* adlı eserde zikredilmiştir; oraya bakınız.[698]

Âlimlerden biri, ârifin âlime üstünlüğü konusunda şunları söylemiştir:

Ârif, söylediklerinin üzerinde bir hal ve makamdadır; âlim ise söylediğinin altındadır. Yani ârif, (tövbe, sabır, şükür, recâ, korku, tevekkül, marifet ve muhabbet gibi) yakîn makamlarından biri hakkında konuştuğu zaman makamı, anlattığı halin üzerindedir. Çünkü ârif, sürekli manevi makamlar içinde ilerler; ulaştığı makamda temkin sahibi yani sabit-kadem olduktan sonra ondan bahseder. Âlim ise bu makamların sadece özelliklerini anlatmakla yetinir.

---

[697] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 36 (İstanbul: Semerkand, 2007).

[698] Bu isimde pek çok eser mevcuttur; konunun hangisinde geçtiğini tesbit edemedik (mütercim).

Âlim seni amele sevkeder; ârif ise seni amelini görmekten uzak tutar.

Âlim seni ağır yükümlülükler altına sokar; ârif ise seni müşahedeye ulaştırarak rahatlatır.

Âlim seni zâhirî ilimlere yöneltir; ârif ise sana (zaruri ilimlerle birlikte) dâimî hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan Allah'ı tanıtır.

Âlim seni sebeplere yöneltir; ârif ise seni sebeplerin sahibine sevkeder.

Âlim seni aradaki vasıtaları (varlıkları ve sebepleri) görmeye sevkeder; ârif ise seni bütün sebep ve vasıtaları yaratıp hareket ettirene yöneltir.

Âlim seni ağyara bağlanıp kalmaktan sakındırır; ârif ise seni nurlara (manevi hal ve makamlara) bağlanıp kalmaktan sakındırır ve yüce Mevlâ'nın huzuruna sevkeder.

Âlim seni açık şirkten sakındırır; ârif ise seni gizli şirkten kurtarır.

Ârifle âlimin arasındaki farklar konusunda bunların dışında pek çok şey söylenmiştir.[699]

Sûfilerin ıstılahında, ilâhî hükümleri bilenlere "âlim" denir; Cenâb-ı Hakk'ın zatını keşif ve müşahede yoluyla bilenlere de "ârif" denir. Bu açıklamalar, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde de geçmektedir.[700] Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[699] Ârifle âlimin, bâtınla zâhir ilminin tarif ve farkları hakkında geniş bilgi için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, s. 326-338.

[700] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/48 vd.

Hz. Peygamber'le Özel Konuşma Edebi

Cenâb-ı Hak sonra, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile özel konuşma ve görüşme edeplerinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ
نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةًۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُۜ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ
اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾ ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ
صَدَقَاتٍۜ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

12. ***Ey iman edenler! Peygamber'le özel konuşma yapacağınız zaman, öncesinde bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer*** *(sadaka verecek)* ***bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

13. ***Peygamber'le özel konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz da mı bunu yapmadınız! Allah sizi affetti. Artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Bazı mühim işleriniz için Hz. *Peygamber'le özel konuşma yapmak istediğiniz zaman, özel konuşmanızın öncesinde bir sadaka verin.*"

Bu emirde, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltme, fakirlere fayda, Allah Resûlü'yle özel görüşmelerde ve soru sormada ifrata gidenler için bir sakındırma mevcuttur. Onda ayrıca, ihlâslı müminle münafık, ahireti sevenle dünyayı seven birbirinden ayrılmaktadır.

Âyetteki emrin, teşvik için mi yoksa farz manasında mı olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür, fakat bu hüküm, peşinden gelen âyetle kaldırılmıştır.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'ın kitabında bir âyet vardır ki onunla benden başka kimse amel etmedi. O, özel konuşma âyetidir. Benim 1 dinarım vardı; onu 10 dirheme sattım; Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] her özel konuşmamda ondan 1 dirhem sadaka veriyordum." [701]

Yine Hz. Ali demiştir ki: "Sadaka konusunda müslümanlara ruhsat verilmesinin ve hükmün hafifletilmesinin sebebi benim."

Diğer rivayette Hz. Ali şöyle demiştir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu ibadetin (sadakanın) insanlara ağır geleceğini anladı ve bana,

"Yâ Ali, sana göre bu sadaka ne kadar olsun? Bir dinar yeterli midir?" diye sordu; ben de,

"Hayır, 1 dinar çoktur" dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yarım dinar yeterli midir?" diye sordu. Ben,

"Yarım dinar da çoktur" dedim. Allah Resûlü,

"Peki, o zaman ne kadar olsun?" diye sordu. Ben de,

"Bir buğday veya bir arpa ağırlığında (altın veya gümüş) olsun" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen gerçekten çok zâhid (dünyadan gönlünü çekmiş) birisin" buyurdu. Bunun üzerine Allah, ruhsat âyetini indirdi. [702]

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye, *'Sen gerçekten çok zâhid birisin'* sözünün manası şudur: Sen, malı az olan birisin; bunun için sadakayı kendi durumuna göre belirledin."

---

[701] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/482-483; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/84.

[702] Tirmizî, Tefsîru Sûre, 58 (nr. 3300); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/83.

Bir rivayette Hz. Ali, "Bir arpa ağırlığında altın yeter" deyince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen gerçekten çok zâhid birisin" buyurdu. Bu rivayet Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde de geçmektedir.[703]

Âyet şöyle devam ediyor: "Hz. Peygamber'le özel konuşmanızdan önce vereceğiniz *bu sadaka, dininiz için daha hayırlıdır* ve nefislerinizi cimriliğin kirinden *daha temizleyicidir. Eğer* sadaka verecek *bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Bunun için, sadaka vermeden Resûlullah ile özel konuşma yapmanıza müsaade etti.

Denilmiştir ki: Hz. Peygamber'le özel konuşmak için sadaka verme on gece sürdü, sonra hükmü kaldırıldı. Bazıları da bunun bir saat kadar sürdüğünü söylemiştir.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] on mesele sordum, o da bana cevaplarını verdi. Sonra âyet indi; Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka verme hükmünü kaldırdı. Ben,

"Yâ Resûlallah, vefa nedir?" diye sordum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Tevhid ve Allah'tan başka ilâhın olmadığına şahitlik etmektir" buyurdu. Ben,

"Fesat nedir?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Küfür ve Allah'a ortak koşmaktır" buyurdu. Ben,

"Hak nedir?" diye sordum; Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"İslâm, Kur'an ve sana geldiğinde velâyettir" buyurdu. Ben,

"Çare nedir?" diye sordum; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Çareyi terkedip Allah'a teslim olmaktır" buyurdu. Ben,

"Bana düşen nedir?" diye sordum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

---

[703] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 2/444.

"Allah'a ve Resûlü'ne itaattir" buyurdu. Ben,

"Allah Teâlâ'ya nasıl dua edeyim?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Sıdk ve yakîn ile" buyurdu. Ben,

"Allah'tan ne isteyeyim?" diye sordum; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Afiyet iste" buyurdu. Ben,

"Nefsimin kurtuluşu için ne yapayım?" diye sordum; Resûl-i Ekrem

"Helâl ye, doğru söyle" buyurdu. Ben,

"Sevinç ve sürûr nedir?" diye sordum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Cennettir" buyurdu. Ben,

"Kulun rahatlığı nedir?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Allah'a kavuşmasıdır" buyurdu. Ben sorularımı bitirince, âyet indi ve Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka verme hükmünü kaldırdı. [704]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peygamber'le özel konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu?"* Yani sadaka vermekten dolayı fakir düşeceğinizden mi korktunuz? Yahut içinde nefislerin hoşlanmadığı infak bulunan bu emirden mi korktunuz? "Korktunuz da mı size emredileni *yapmadınız* ve sakada vermek size ağır geldi? Siz onu yapmadınız; bununla birlikte *Allah sizi affetti.*" Yani sizden yükümlülüğü kaldırdı; Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka vermeyi terketmeniz sebebiyle sizi hesaba çekmedi; aynen günahına tövbe edeni ondan dolayı hesaba çekmediği gibi.

"Öyle ise namazı kılın, zekâtı verin." Yani siz, Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka verme konusunda kusur işlediniz; bunu telafi için namazı hakkı ile kılmaya ve zekâtı vermeye koşun. "Diğer işlerde *Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin."* Onların emirlerini yerine getirmek, bu

---

[704] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/346.

konuda vâki olan kusurları telafi etmek gibidir. "*Allah, zâhiren ve bâtınen bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*" Bu âyette, hem müjde hem de tehdit mevcuttur.

12-13. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Şeyhlerinizi ziyaret ettiğinizde, kendileriyle özel görüşme ve konuşma yapmadan önce bir sadaka verin. Bu sadaka, şeyhe veya onun hane insanlarına teslim edilebilir. Çünkü bu sadaka, manevi feyiz kapılarını açan bir anahtardır. O, derin bir kuyudan su çeken kovaya benzer; böyle bir kuyudan su ancak kova veya benzeri bir vasıtayla çekilebilir.

Bunu yapmanız sizin için daha hayırlı ve kalplerinizi cimrilikten temizlemek için daha tesirlidir. Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsanız, Allah çok affedici ve çok merhamet edicidir. Bu konudaki kusurdan dolayı Allah sizi affetti. Öyle ise namazı hakkıyla kılın ve özellikle kalplerin namazına dikkat edin. Kalplerin namazı, yüce Allah'ı tâzim etmek ve sürekli O'nun huzurunda bulunmaktır. Ayrıca malınızın zekâtını verdiğiniz gibi, bedenlerinizin zekâtını da verin. Bedenlerin zekâtı, meşâyihe ve mümin kardeşlere hizmete koşmaktır. Size emrettikleri ve yasakladıkları hususlarda Allah'a, Resûlü'ne ve onun halifelerine (rabbânî âlimlere ve mürşidlere) itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

Münafıklara Uyarı

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkları kınayıp uyarmaya dönerek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ
وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ
عَذَابًا شَدٖيدًا اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ

جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ
عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ
لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ
الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ
اُو۬لٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾

14. *Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Onlar bile bile yalan yemin ederler.*

15. *Allah, onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yaptığı iş ne kötüdür!*

16. *Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın dininden alıkoydular. Bunun için onlara alçaltıcı bir azap vardır.*

17. *Onların malları ve evlatları Allah'ın azabına karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak. Onlar cehennemliktirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*

18. *O gün Allah onların hepsini diriltir. Onlar size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin ederler. Onlar kendilerinin faydalı bir iş yaptıklarını zannediyorlar. Dikkat edin onlar, yalancıların tâ kendileridir.*

19. *Şeytan onları istila etmiş ve kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki şeytanın taraftarları hüsrana uğrayanların tâ kendileridir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi?"* Onlar yahudilerdir. Şu âyet bunu gösteriyor: *"Onlar, Allah'ın lânet ve gazap ettiği kimselerdir"* (Mâide 5/60).

Hak Teâlâ'nın gazabı, O'nun intikam almayı irade etmesidir.

Münafıklar, yahudileri dost ediniyorlar ve onlara müminlerin gizli haberlerini aktarıyorlardı. Bunun için Allah onların halini ortaya koyup kendilerini rezil etti.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: "Ey müslümanlar topluğu, bu *münafıklar ne sizdendirler ne de yahudilerden."* Âyette geçtiği gibi onlar, iki grup arasında dolaşıp dururlar. Bir onlara, bir bunlara gidip gelirler (Nisâ 4/143).

"Onlar, münafık olduklarını *bile bile yalan yere yemin ederler;* "Vallahi biz müslümanız, münafık değiliz" derler.

"Allah, onlara, acısına dayanılmaz cinsten *şiddetli bir azap hazırlamıştır. Onların* geçmişte *yaptığı işler ne kötüdür!"* Onlar, ısrarla kötü işleri yapmaya devam ederlerdi. Yahut bu söz, onlara ahirette söylenecek şeyi haber vermektedir.

"Onlar, mallarını ve kanlarını korumak için yalan *yeminlerini kalkan yapıp,* güven ve emniyetteyken insanları *Allah'ın dininden alıkoydular."* Yahut kendilerini Allah'ın yolundan yani Allah'a iman ve itaatten alıkoydular. *"Bunun için onlara alçaltıcı bir azap vardır."* Bu azap onları alçaltıp rezil eder. Allah onlara, inkârları ve hak yoldan alıkoymaları sebebiyle, içine atılanı alçaltan bir azap hazırladı. Şu âyet de bu manadadır:

"İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşı azaplarının üstüne azap ekleriz" (Nahl 16/88).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların malları ve evlatları Allah'ın azabına karşı kendilerine* az da olsa *hiçbir fayda sağlamayacak."* Yani o kendileri için korkup onları korumak için yalan yere yemin ettikleri malları ve evlatları, Allah katında onlara hiçbir fayda vermeyecektir.

Rivayet edildiğine göre, münafıklardan bir adam, "Kıyamet günü, kendimizi mallarımız ve evlatlarımızla koruruz (onlar bize yardım eder)" dedi. Ona cevap olarak bu âyet indi.

"*Onlar,* yani bu çirkin vasıflara sahip kimseler, *cehennemliktirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*"

"*O gün Allah onların hepsini diriltir. Onlar,* mümin olduklarına dair dünyada *size yemin ettikleri gibi,* ahirette *Allah'a da yemin ederler.*" Allah'a yemin ederek, "Biz, ihlâslı gerçek müminleriz, münafık değiliz" derler. "*Onlar,* dünyada *kendilerinin faydalı bir iş yaptıklarını zannediyorlar.*" Yahut onlar, dünyada olduğu gibi, ahirette de yalan yeminlerinin işe yarayacağını, ondan fayda görüp zarardan korunacaklarını zannederler. Çünkü onlar, dünyada yalan yeminleriyle ailelerine ve mallarına gelecek zararı savıyorlardı. "*Dikkat edin onlar, yalancıların tâ kendileridir.*" Onlar yalanda öyle bir noktaya ulaşmışlardır ki daha ötesi yoktur. Zira onlar, bütün gaybı, gizliyi ve âşikârı bilen Allah'ın huzurunda yalan söylemeye cesaret edecek kadar ileri gitmişlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şeytan onları istila etmiş,* üzerlerinde hâkimiyetini kurup kendilerini emri altına almış *ve onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur.* Öyle ki onlar, kalpleriyle ve dilleriyle Allah'ı zikretmezler. *İşte onlar, şeytanın taraftarlarıdır.* Yani onun ordusu ve tâbileridir. *İyi bilin ki şeytanın taraftarları hüsrana uğrayanların tâ kendileridir.*" Onlar öyle bir hüsran yaşarlar ki daha ötesi yoktur. Çünkü onlar, ebedî cennet nimetlerini ellerinden kaçırmışlar ve onun yerine can yakıcı cehennem azabını almışlardır.

14-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin arasına karışmış münafıklar, (manevi yolu inkârla uğraşan) zâhir ehlini tasdik eden, bu işte onlara yardım eden ve bâtın ehlini (kâmil mürşidleri) inkâr eden kimselerdir. Onlar, bâtın ehli mürşidlerle karşılaştıklarında onlara sevgi gösterir, uyum sağlar ve kendileriyle birlikte olduklarını iddia eder. Bu kimseler, zâhir ehli ile bâtın ehli arasında dolaşıp dururlar; ne onlara ne bunlara katılırlar. Onlar, tam bir zâhir ehli olmadıkları gibi, hakikate ulaşmadıklarından bâtın ehli de değillerdir. Yukarıda tefsirini yaptığımız âyetin uyarı ve tehdidi bir şekilde onları da içerir.

Sûfîlerin arasına karışmış münafıklar için hazırlanan azap, kalplerinin Hak'tan perdelenme gamı ve mukarrebînlerin derecesinden geri kalmalarıdır.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Yeminlerini (asıl hallerini gizlemek için) bir kalkan yaparak insanları Allah'ın yolundan alıkoydular"* âyetinin işârî tefsirinde demiştir ki: "Kim dünyalık bir menfaat elde etmek için, yaptığı taati kalkan yapıp arkasına gizlenirse, ilâhî kader okları bilmediği yerden onun perdesini delip aslını ortaya çıkarır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Onların malları ve evlatları Allah'ın azabına karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak.''[705]

Ahiret günü Allah, hepsini bir araya toplar. Münafıklar, mukarrebîne (Allah katında özel yakınlık elde etmiş velilere) yanaşarak, bugün dünyada dilleriyle yaptıkları gibi, hal dilleriyle yemin ederek, kendilerinin onlardan olduklarını söylerler; kendilerinin bâtın ehli olduğunu zannederler ve iyi bir halde olduklarını düşünürler. O zaman, Allah tarafından karşılarına hiç beklemedikleri şeyler ortaya çıkarılır. Bu şeylerden biri de onların âriflerle sohbetlerinde ihlâslı olmadıklarıdır. Onlar, âriflere karşı hatalı davrandılar, bu yüzden bâtıl düşünceler içinde kaldılar. Eğer onların has tevhid ehli âriflerle sohbeti Allah için devam etseydi, ârifler onlara hatalarını gösterirlerdi.

Şeytan onları istila etti, içinde bulundukları kötü hali onlara güzel gösterdi; onlara Allah'ın zikrini ve O'nu müşahedeyi unutturdu. Böylece onlar, her işte şeytanın taraftarları oldular.

---

[705] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/123.

Şah Şücâ-i Kirmânî demiştir ki: "Şeytanın kulu istila ettiğinin alametleri şunlardır:

1. Onu yeme, içme ve süslenme gibi bedeniyle meşgul etmesi.

2. Kalbini, Allah'ın nimet ve ihsanlarını tefekkürden ve onlara şükürden uzaklaştırması.

3. Dilini yalan, gıybet ve iftira ile meşgul ederek Rabb'inin zikrinden uzaklaştırması.

4. Kalbini dünya işlerini tedbir etmek ve dünya malı biriktirmekle meşgul edip yaratılanları tefekkür ve sahibini murakabe etmekten uzaklaştırması."

Şeytana Uyanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, şeytanın taraftarlarının âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾

كَتَبَ اللّٰهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

20. ***Allah'a ve peygamberine düşman olanlar var ya, onlar en düşük kimseler arasındadırlar.***

21. ***Allah, "Elbette ben ve peygamberlerim galip geleceğiz" diye yazmıştır. Şüphesiz, Allah çok kuvvetlidir, Azîz'dir*** *(her işinde galiptir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a ve peygamberine düşman olanlar* yani onlara muhalefet edenler, onlarla kendileri arasına engel koyanlar *var ya,* onlar, az önce bahsedilen şeytanın taraftarlarıdır. *Onlar en düşük kimseler arasındadırlar."* Öncekiler ve sonrakiler içinde onlardan daha zelil bir kimse göremezsin. Çünkü iki hasımdan birinin zilleti, diğerinin izzeti ölçüsünde olur. Allah'ın izzeti sonsuz olduğuna göre, O'na düşman olan kimsenin zilleti de aynı şekilde olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* levh-i mahfûzda, *'Elbette ben ve peygamberlerim,* düşmanlara karşı delil ve kılıçla veya onların biriyle *galip geleceğiz' diye yazmıştır."* Bu âyet, Allah'a düşman olanların en zeliller içinde olmasının sebebini de belirtmektedir.

"Şüphesiz, Allah, velilerine yardımda *çok kuvvetlidir, Azîz'dir,* her işinde galiptir; istediğini yapmaya hiç kimse mani olamaz."

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim Allah dostlarına düşmanlık ederse o kimse mağlup olur; onun dünyada ve ahirette âkıbeti zillettir. *"Allah, 'Elbette ben ve peygamberlerim galip geleceğiz' diye yazmıştır."* Peygamberlerin halifeleri de o galip geleceklerdendir. *"Elbette Allah, kendisine yardım edenlere yardım eder. Şüphesiz, Allah çok kuvvetlidir, Azîz'dir (her hükmünü icra eder)"* (Hac 22/40). Ancak bâtın ehli iken halk içinde bilinmeye ve nefsi adına ortaya çıkmaya çalışan kimse gibi, tavrını değiştirenler, bu hükmün dışındadırlar; Allah onları galip getirmez. İlâhî kudret onu çeşitli hizmet ve sıkıntılarla edeplendirir. Çünkü bâtın zâhire dönmez, aksi de böyledir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'ın Taraftarlarındaki İman

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'ın taraftarlarının halinden bahsederek şöyle buyurdu:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَش۪يرَتَهُمْ
اُو۬لٰٓئِكَ كَتَبَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ الْا۪يمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ أُولٰئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

22. ***Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa, Allah'a ve peygamberine düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetlere koyacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Onlar, Allah'ın taraftarlarıdır. Şüphesiz, Allah'ın taraftarları kurtuluşa eren kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Resûlüm yahut ey bu hitabı dinleyen herkes! *Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa, Allah'a ve peygamberine düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.*" Yani mümin bir topluluğun, Allah'ın emirlerine aykırı giden ve resûlüne düşmanlık eden müşriklerle dostluk kurduğunu göremezsin. Yani bunu yapması uygun değildir. Bundan sakınmalı ve böyle bir iş asla vuku bulmamalıdır.

Âyette, Allah'ın düşmanlarıyla dostluk kurmaktan ve onlarla içli dışlı olmaktan sakındırmak için böyle etkili bir dil kullanılmıştır. Emri vurgulamak ve manayı kuvvetlendirmek için, ayrıca, "*Onlar babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa!*" buyrulmuştur. Yani Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler, ona en yakın insanlar da olsa onlarla dostluk kurmaz. Şüphesiz, Allah Teâlâ'ya iman, O'na düşman olan herkesi baştan terk etmeyi gerektirmektedir. Bu, imanında samimi olanların halidir. Bunun için sahâbe-i kirâm, Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık eden babaları, oğulları ve kardeşleriyle savaşıyorlardı.

Ubeyde b. Cerrâh [radıyallahu anh], Uhud Harbi'nde müşriklerin safında savaşan babasını öldürmüş[706] ve başını Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] getirmiştir. Bunu Allah'a ve Resûlü'ne itaatini göstermek için yapmıştır.

Sa'd b. Ebû Vakkâs [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bedir günü, müşriklerin safında bulunan kardeşim Utbe'yi öldürmek için çok gayret ettim ama olmadı!" Onlar hakkında bu âyet indi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların kalplerine imanı yazdı."* Yani Allah, böyle olanların kalplerinde imanı sabitleştirdi. Âyette, amellerin imandan ayrı bir şey olduğuna delil vardır. Çünkü kalpte sabit olan, imandır; kalpte âzaların amellerinden bir şey sabit olmaz.

"Ve onları kendi katından bir ruh ile destekledi." Yani Allah, yüce katından bir ruh ile onları kuvvetlendirdi.

Bu ruh, yakîn nurudur yahut Kur'an'dır. Ona düşmana karşı zafer manası verenler de olmuştur. Bu ruhun, imanın kendisi olması da mümkündür. Çünkü iman, kalplerin hayatı için bir ruhtur.[707]

Süfyân-ı Sevrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Bazıları, bu âyetin, zalim sultanla birlikte olan kimseler hakkında indiği görüşündedir." Yani âyet, zalim sultana yağcılık yapıp kendisine nasihat etmeyen kimseler hakkında inmiştir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Kim, imanını sahih ve tevhidini hâlis yaparsa, bid'atçılar ile dostluk kurmaz, onunla aynı mecliste bulunmaz, ona düşman olduğunu açıkça ortaya koyar. Kim bir bid'atçıya yağcılık yapıp onu desteklerse, Allah ondan sünnetlerin tadını çekip alır. Kim bir dünyalık izzet veya mal elde etmek için bid'atçının davetine uyarsa; Allah onu elde ettiği izzet içinde zelil eder, zenginlik içinde fakirleştirir. Kim bir bid'atçının yüzüne gülerse, Allah onun kalbinden iman nurunu çekip alır. Kim bunları tasdik etmezse, tecrübe etsin!" Bunu Nesefi nakletmiştir.[708]

---

[706] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/137; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/63. Bunun Bedir Savaşı'nda olduğu da söylenmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/275).

[707] Âyette geçen ruha "burhan, delil, hidayet, rahmet ve Cibrîl" manaları da verilmiştir (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/494; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/137).

Cenâb-ı Hak, düşmanlarıyla dostluk kurmayan müminlere dünyada ikram ettiği nimetleri açıkladıktan sonra, ahirette ihsan edeceği nimetleri açıklayarak buyurdu ki:

"Onları, altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetlere koyacaktır. Allah onların hâlis tevhidi ve taatleri sebebiyle *onlardan razı olmuş, onlar da* kendilerine ahirette verdiği büyük mükâfat ve dünyada takdir ettiği güzellikler sebebiyle *Allah'tan razı olmuşlardır."* Âyet onların kendilerine dünyada ve ahirette verilen şeylerden dolayı yaşadıkları sevinci açıklamaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, Allah'ın taraftarlarıdır."* Hakkı ayakta tutan ve insanların haklarını koruyan yardımcılarıdır. Bu, kâfirlerin şeytanın taraftarları olmasına mukabil müminlerin niçin Allah'ın taraftarları olduklarını açıklamaktadır.

"Şüphesiz, Allah'ın taraftarları kurtuluşa eren kimselerdir." Bu âyet de müminlerin iki cihan saadetini elde ettiklerini açıklamaktadır. Yani onlar, dâimi nimetler içinde ebediyen sefa süren, sevilecek her şeyi elde eden ve korkulacak bütün şeylerden güven içinde olan kimselerdir.

22. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hakiki imanı ve hâlis irfanı isteyen bir topluluğun, gafillerle ve isyankârlarla dostluk kurduğunu göremezsin. Onlar, nesep olarak kendilerine insanların en yakını olsalar da durum değişmez. Hakiki kardeş ve hâlis dost, seninle hak yolunda giden, sana taatte yardımcı olan ve seni gaflete düşüren her şeyden uzak tutan kimsedir. Seni gaflet ve isyana sevkeden kimse ile aranda gerçek bir dostluk bağı yoktur. Bu kimse, baba, anne ve kardeş olsa da durum budur. Bu konuda, *"O gün (Allah için birbirini seven ve hak yolda destekleyen) müttakiler hariç, bütün dostlar birbirinin düşmanı olur"* (Zuhruf 43/67) âyetinin tefsirinde geniş açıklama geçti.

---

[708] Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/349.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim dini konusunda haktan sapan kimselere yanaşırsa yahut inancında bid'ata dalan kimselere yağcılık yaparsa, Allah onun kalbinden tevhid nurunu çekip alır. Bu kimse, dininde hainlik ve inancında kusur içindedir. Yakında yaptığının cezasını çeker. Allah, velilerinin kalplerine imanı yazmış ve onu sabit kılmıştır. Denilir ki: Allah, velilerin kalplerine ismini nakış gibi işlemiştir. Sen de kalplerine yüce Allah'ın ismi nakış gibi işlenmiş bu kimseleri yücelt!"[709]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Allah ve Resûlü'ne düşmanlık yapanları dost edinmeyen müminler, diğer varlıklara karşı Allah'ı tercih ettiler. Çünkü Allah Teâlâ onların kalplerine tevhid ve marifet ağaçlarını dikti; ruhlarına zatıyla tecelli etti; böylece bu tecellinin hakikati onların ruhlarında ve akıllarında nakış gibi yer etti."[710]

"Allah onları tarafından bir ruh ile destekledi" âyeti hakkında *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de[711] demiştir ki: "O, müşahede makamı ve ona ait tecellidir. O, sûfîlere göre sırrın hakikatidir. O öyle bir ilimdir ki onun gölgesi, ilâhî iradenin tahsis (takdir ve nasip) ettiği şekilde, Allah'a yönelen ruhlara, kabiliyet ve istidadına göre yayılır. O yüce Allah'ın, peygamberlerine indirdiği vahiy ve velilerine öğrettiği ilâhî bir ilimdir. Bundan dolayı ona, 'nefh' ve 'ilka' denir. Ruhun hayatı ve kuvveti ondan olduğu ve o, Allah'a izafe edildiği için kendisine 'ruh' denmiştir. Çünkü ruh, Allah'ın sıfatlarının nurundan bir tecellidir. O'nun ilminin etkisine bir misaldir. Allah'ın kudretinin ve kelâmının bir eseridir. Özetle, hakiki ilim Allah'ın zatına aittir. Diğer sıfatlar da aynı şekildedir. İlâhî ilmin bir tecellisi, yansıması ve misali olan ârızî ilim ise yüce Allah'ın kullarından tahsis ettiğ kullarına aittir. Kullar, Allah'ın ilminden ancak O'nun dilediği kadarını bilebilirler. *'Size ilimden pek az şey verilmiştir'* (İsrâ 17/85) âyeti de bu gerçeği dile getiriyor. Parlak bir aynadaki resimlerin, karşısında duran cisimlere bir yansıması ve etkisi oluyorsa; Allah'a yönelen ruhlara intikal eden

---

[709] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/124-125.

[710] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/406.

[711] Bu eser, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

ilimler de böyledir. Bu ilimler, hakiki vücut sahibi katından gelen ve zâtî ilminden yansıyan tecelliler olup, hakiki ilme nisbetle gölge hükmündedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah onların ruhlarını, zâtî tecellisiyle ve sıfatlarını müşahedede içinde tuttuğu halle kuvvetlendirdi. Daha doğrusu onları zat denizinin tecellileri içine daldırdı."[712]

"Onlar Allah'ın hizbidir" âyeti hakkında Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Hizb, taraftar demektir. Onlar, abdallardır. Onların en üstünü sıddıklardır."[713]

Velilerden Hüseyin er-Râzî demiştir ki: "Allah'ın hizbi (dostları), konuştukları zaman, (dile getirdikleri ince hikmetlerle) insanı hayrette bırakırlar. Sükût etseler (nuranî hallerinden ârif olukları) belli olur. İnsanlardan uzaklaşsalar (kalpleriyle ilâhî huzurda) hazır olurlar. Uyusalar, mana âlemini müşahede ederler."[714]

İbn Atâ demiştir ki: "Allah'ın öyle has kulları vardır ki Allah'a bağlılıkları devamlıdır. Gözleri hep O'nunla aydınlıktır. Kalpleri sürekli Allah'a bağlı olduğu ve safi yakînle O'na nazar ettiği için, hayatları ancak Allah iledir. Onların hayatı, O'nun hayatına bağlıdır. Onlar için ebediyen ölüm yoktur. Onların Allah'tan ayrı kalmaya sabırları da yoktur. Çünkü ruhları Allah'a âşık olmuş ve katında bağlanıp kalmıştır. Onların sığınağı ilâhî huzurdur. Kalpleri, içinde parlayan ilâhî nurla mest olmuş, parlamış ve nurunun fazlası vücut âzalarına yansımıştır. Böylece onlar ilâhî himaye içinde korunmuşlardır. Onlar, Allah'ın hizbi olan dostlarıdır."[715]

Velilerden Ebû Osman demiştir ki: "Allah'ın taraftarı, Allah için kızan ve Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmayan kimsedir." [716]

---

[712] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/407.

[713] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/316; Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/408.

[714] Sülemî, *a.g.e.*, 2/316; Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/407.

[715] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/408.

[716] Sülemî, *a.g.e.*, 2/316.

Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizi de bütün bu vasıfları kendisinde toplayan kimselerden eylesin. Âmin.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Mücâdile sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

◆

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

10

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 251
Kur'an Kitaplığı: 34
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-159-059-2

Editör
Ali Sözer

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ünün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Haziran 2014, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 Faks: 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL MEDIEN
AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 Fax: 02203/3694910 www.semerkandonline.de

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

10

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

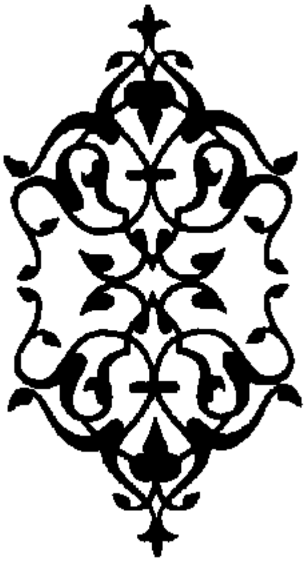

İÇİNDEKİLER

(59) HAŞR SÛRESİ 11
Sûre Hakkında Bilgi 11
Düşmanı Yıpratma Taktiği 18
Ganimetlerin Hükmü 20
Muhacir ve Ensarın Fazileti 24
Münafıkların Garip Halleri 33
Kâfirlerin Ortak Âkıbeti 38
Takva ve Ahirete Hazırlık 40
Kur'ân-ı Kerîm'in Yüceliği 43
En Güzel İsimler O'nundur 45

(60) MÜMTEHİNE SÛRESİ 51
Sûre Hakkında Bilgi 51
Hz. İbrahim'in Örnek Alınacak Hali 56
Allah Dilerse Kalpleri Kaynaştırır 61
Kâfirlerle İrtibatta Ölçü 62
Müslüman Kadınlar Kâfirlere Helâl Değildir 69
Kadınlarla Biat 75
Gazaba Uğramışları Dost Edinmeyin 79

(61) SAF SÛRESİ 83
Sûre Hakkında Bilgi 83
Yahudi ve Hıristiyanların Çirkin İşleri 88
Cihada Teşvik 95

(62) CUM'A SÛRESİ 101
Sûre Hakkında Bilgi 101

Yahudilerin Kötü Hali ve Boş İddiaları 106
Cuma Namazı ve Fazileti 111

(63) MÜNÂFİKÛN SÛRESİ 119
Sûre Hakkında Bilgi 119
Münafıkların Ruh Yapısı 123
Münafıklardaki Kibir 125
Ecel Gelmeden Hayırda Acele Edin 133

(64) TEGÂBÜN SÛRESİ 139
Sûre Hakkında Bilgi 139
Kâfirlere Uyarı 145
İman Edilecek Esaslar 149
Her Şey Allah'ın Takdiriyledir 151
Kulu Allah'tan Alıkoyan Engeller 155

(65) TALÂK SÛRESİ 165
Sûre Hakkında Bilgi 165
Bütün Hayırların Kaynağı Olan Takva 172
Hayızdan Kesilen ve Hamile Olan Kadınların İddeti 180
Boşanan Kadınlara Mesken ve Nafaka Sağlamak 183
İlâhî Sınırları Aşanların Cezası 189
İlâhî Kudretin Delilleri 193

(66) TAHRÎM SÛRESİ 199
Sûre Hakkında Bilgi 199
Hane-i Saâdette Yaşanan Olay 208
Kendinizi ve Ailenizi Ateşten Koruyun 214
Nasuh Tövbesi 216
Kâfir ve Münafıklarla Cihad 220
Cennetlik ve Cehennemlik Kadınlar 221

(67) MÜLK SÛRESİ 229
Sûre Hakkında Bilgi 229
Kâfirlerin Çekeceği Azap 237
Allah'tan Korkanlara Müjde 240
Kâinatta Gerçek Tasarruf Sahibi 243
İlâhî Kudretin Kâinattaki Tezahürleri 247
Kıyametin Ne Zaman Kopacağı Bilgisi 252

(68) KALEM SÛRESİ 257
Sûre Hakkında Bilgi 257
Allah Resûlü İlâhî Koruma Altındadır 264
Malına Aldanan Cimrilerin Acı Âkıbeti 270
Takva Sahiplerinin Ayrıcalığı 277
Kâfirlerin İçine Düştüğü İstidraç 284
Hz. Peygamber'e İftira Edenlere Ret 289

(69) HÂKKA SÛRESİ 293
Sûre Hakkında Bilgi 293
Helâk Olan Diğer Milletler 298
Kıyametin Halleri 301
Cennetlik ve Cehennemliklerin Hali 306
Kur'ân-ı Hakîm İlâhî Koruma Altındadır 316

(70) MEÂRİC SÛRESİ 321
Sûre Hakkında Bilgi 321
İnsandaki Hırs ve Cimrilik 330
Hakkı Yalanlayanların Âkıbeti 337

(71) NUH SÛRESİ 343
Sûre Hakkında Bilgi 343
Hz. Nuh'un, Kavmini Hakk'a Davet Etme Şekilleri 347
Kâinat Âyetlerini Tefekkür 352
Hz. Nuh'un Kavmi İçin Ettiği Bedduası 355

(72) CİN SÛRESİ 365
Sûre Hakkında Bilgi 365
Cinlerin Gökteki Haberleri Dinlemekten Engellenmeleri 371
Cinler de Farklı Gruplara Sahiptir 376
Hz. Peygamber'e Vahyedilen Temel Prensipler 381
İlâhî Daveti Reddetmenin Cezası 385

(73) MÜZZEMMİL SÛRESİ 391
Sûre Hakkında Bilgi 391
Kâfirleri Allah'a Havale Et 400
Gece İbadetinde Hafifletme 404

(74) MÜDDESSİR SÛRESİ 411
Sûre Hakkında Bilgi 411
İnkârda Başı Çeken Kâfirler 418
Cehennem Bekçilerinin On Dokuz Olmasının Hikmeti 427
Hevâsına Tâbi Olanla Ondan Kurtulan Kimsenin Hali 433

(75) KIYÂME SÛRESİ 441
Sûre Hakkında Bilgi 441
Vahiy Alma Şekli 448
Ahireti İnkâr Edenlerin Hali 451

(76) İNSÂN SÛRESİ 459
Sûre Hakkında Bilgi 459
Ahirette Kâfirlere ve Salihlere Hazırlanan Şeyler 464
Cennetliklere Verilen Diğer Nimetler 474
En Büyük Şeref: Kur'ân-ı Hakîm 480

(77) MÜRSELÂT SÛRESİ 487
Sûre Hakkında Bilgi 487

Kıyametin Kopma Anı 490
İlâhî Kudretin Delilleri 492
Hakkı Yalanlayanların Sonu 495
Allah Yolunda Ciddiyetle Amel Edenlerin Güzel Sonu 500

(78) NEBE' SÛRESİ 505
Sûre Hakkında Bilgi 505
İlâhî Kudretin Delilleri 509
Ahiret Halleri 514
Takva Sahiplerine Bahşedilen Nimetler 520

(79) NÂZİÂT SÛRESİ 529
Sûre Hakkında Bilgi 529
Hz. Musa'nın Haberi 537
İlâhî Kudret İçin Her Şey Kolaydır 543
Kıyametin Ne zaman Kopacağını Soranlar 550

(80) ABESE SÛRESİ 553
Sûre Hakkında Bilgi 553
İnsanın Nankörlüğü 560
Herkesin Birbirinden Kaçacağı Gün 567

(81) TEKVÎR SÛRESİ 573
Sûre Hakkında Bilgi 573
Kur'an, Hak Tarafından Gönderilen Bir Kitaptır 583

(82) İNFİTÂR SÛRESİ 591
Sûre Hakkında Bilgi 591
Allah'ın Rahmetiyle Aldananlar 594
Dünyaya Aldananların Âkıbeti 598

(83) MUTAFFİFÎN SÛRESİ 603
Sûre Hakkında Bilgi 603
Salihlerin Şerefi, Âriflerin Yüceliği 614
Müminlerin Kâfirlere Güleceği Gün 623

(84) İNŞİKÂK SÛRESİ 627
Sûre Hakkında Bilgi 627
Hakikate Ulaşma Yolu 631
Herkes Allah'a Dönecektir 636

(85) BURÛC SÛRESİ 643
Sûre Hakkında Bilgi 643
İman ve Salih Amel Sahiplerine Müjde 655

(86) TÂRIK SÛRESİ 663
Sûre Hakkında Bilgi 663
Kur'an Haktır, Hak Katından Gelmiştir 669

(87) A'LÂ SÛRESİ 673
Sûre Hakkında Bilgi 673
Arınıp Zikredenler Kurtuluşa Erdi 680

(88) GÂŞİYE SÛRESİ 691
Sûre Hakkında Bilgi 691
Ahirette Yüzleri Gülenler 695
Hz. Peygamber'in Asıl Görevi Öğüt ve Uyarıdır 700

(89) FECR SÛRESİ 703
Sûre Hakkında Bilgi 703
Allah Herkesin Halini Gözetlemektedir 710
Nefs-i Mutmainne 715

(59) HAŞR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Haşr sûresi Medine döneminde inmiş olup yirmi dört âyettir. Sûre, adını ikinci âyette geçen "haşr" kelimesinden almıştır. **Haşr,** "toplamak" ve "herhangi bir tarafa yönlendirmek" manasındadır.[1]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak önceki sûrenin sonunda, *"Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler var ya onlar, en zeliller içindedir"* (Mücâdile 58/20) buyurdu. Bu sûrenin başında da şöyle buyruldu: *"O Allah, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır."* Çünkü bu âyet, onların yaşadığı zilletin bir kısmını açıklamaktadır. Hak Teâlâ buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾
هُوَ الَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ
لِاَوَّلِ الْحَشْرِۜ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ

---

[1] Haşrin iki manası için bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 5/283 (Beyrut 1993). Sûrede başlıca, Medine'de yaşamakta olan ve Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] yaptıkları antlaşmaya ihanet ederek İslâm toplumunu ortadan kaldırmak üzere Mekkeli müşriklerle ittifak yapan Nadîroğulları'nın Medine'den topluca sürülmesi hadisesi ile yahudilerle antlaşma yapan münafıklar konu edilmektedir.

مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فٖى قُلُوبِهِمُ
الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدٖيهِمْ وَاَيْدِى الْمُؤْمِنٖينَ فَاعْتَبِرُوا يَٓا
اُو۬لِى الْاَبْصَارِ ۝٢ وَلَوْلَٓا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَٓاءَ لَعَذَّبَهُمْ
فِى الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ۝٣ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَٓاقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ۝٤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, Azîz'dir; Hakîm'dir.***

2. ***O Allah, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, kalplerine korku düşürdü. Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri, ibret alın.***

3. ***Eğer Allah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak kendilerine dünyada azap edecekti. Ahirette ise onlar için cehennem azabı vardır.***

4. ***Bu, onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmeleri sebebiyledir. Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki Allah'ın azabı şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir."* Yani yedi kat gök ve yedi kat yer sakinleri O'nu tenzih etmekte, yüce zatını her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltmektedir.

Kevâşî[2] demiştir ki: "Âyette, Allah Teâlâ'nın kudretine bir işaret olduğu gibi, düşmanlarına karşı müminlere ihsan ettiği zafer sebebiyle tesbih edilmeye layık olduğuna da bir işaret vardır."

"O, Azîz'dir; her işinde galiptir; her istediğini yapar. *Hakîm'dir;* her işi hikmetlidir." İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin sonunda geçen 'Azîz' ve 'Hakîm' sıfatları, düşmanların yurtlarından çıkarılmasına münasip iki sıfattır."[3]

Rivayet edildiğine göre, bu sûrenin tamamı, Nadîroğulları hakkında inmiştir.[4] Onlar, yahudilerden bir grup olup Hz. Harun'un [aleyhisselâm] neslinden gelmektedirler. Bunlar, İsrâiloğulları arasında fitne çıkınca, Medine'ye göç edip oraya yerleşmiş ve ahir zaman peygamberinin gönderilmesini beklemeye başlamışlardı.[5]

Bazıları da onların, Yemen Hükümdarı Tübba' ile beraber olan ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gelmesini beklemek için Medine'ye yerleşen iki âlimin neslinden geride kalanlar olduğunu söylemiştir.

Nadîroğulları olayı şöyle gelişti: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Medine'ye geldiğinde Nadîroğulları'yla bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre onlar, Hz. Peygamber'in lehinde ve aleyhinde davranmayacaklardı. Resûl-i Ekrem Bedir günü galip gelince, bu yahudiler, "O, Tevrat'ta vasıfları anlatılan peygamberdir; onun bayrağı yere düşmez yani o mağlup edilmez!" dediler. Uhud Savaşı'nda, müslümanlar dağılıp yetmiş şehid verince, Allah Resûlü hakkında şüpheye düştüler ve antlaşmayı bozdular. Reisleri olan Kâ'b b. Eşref, kırk kişilik bir atlı grupla Mekke'ye gidip Kâbe'nin yanında Ebû Süfyân'la buluştu ve onunla birlikte olup Hz. Peygamber'e karşı savaşmak üzere antlaşma yaptı. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Muhammed b. Mesleme'ye bir grup gençle gidip Kâ'b'ı öldürmesini emretti. O da bir hile ile Kâ'b'ı öldürdü. Muhammed b. Mesleme, Kâ'b b. Eşref'in sütkardeşiydi.

---

[2] Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiriyle meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

[3] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/283.

[4] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/350 (Beyrut 1996).

[5] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/4 (Beyrut 1998).

Hz. Peygamber, onlardan başka zamanlarda da hainlik görmüş ve sözlerinden döndüklerine şahit olmuştu. Şöyle ki: Amr b. Ümeyye ed-Damrî, yanlışlıkla iki kişiyi öldürmüştü. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], ölenlerin diyetine yardım etmeleri için Nadîroğulları'na geldi. Yanında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali de vardı. Nadîroğulları, bu konuda dediğini yapacaklarını söylediler ve Allah Resûlü'nü kalenin altına oturttular. O sırada içlerinden bir adama, kaleden Resûlullah'ın üzerine bir değirmen taşı yuvarlamasını emrettiler. O esnada Hz. Cebrâil inerek suikastı haber verdi ve Hz. Peygamber'in elinden tutup oradan kaldırdı. Resûl-i Ekrem Medine'ye döndü ve müslümanlara Nadîroğulları'nın üzerine yürümelerini emretti. O zaman Nadîroğulları Zehra denen yerde bulunuyorlardı.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Nadîroğulları'na Medine'den çıkmalarını emretti. Onlar da çıkış hazırlığı yapmak için on gün süre istediler. Kendilerine on gün süre verildi. Bu arada münafıklardan Abdullah b. Übey ve adamları onlara gizlice haber göndererek, "Kalenizden çıkmayın; eğer onlar sizinle savaşırlarsa biz de sizinle birlikteyiz, sizi yalnız bırakmayız. Şayet Medine'den çıkmak zorunda kalırsanız biz de sizinle birlikte çıkarız!" dediler. Bunun üzerine Nadîroğulları, kale surlarını tahkim edip savunmaya geçtiler. O zaman Resûl-i Ekrem onları muhasara etti ve muhasara yirmi bir gece sürdü. Bu arada Allah Resûlü, müslümanlara onların hurma ağaçlarını kesmelerini emretti. Allah Nadîroğulları'nın kalplerine bir korku attı; münafıkların yardımından ümitlerini kestiler ve Hz. Peygamber'e sulh talebinde bulundular. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara ancak şu şartlarla kendileriyle antlaşma yapacağını bildirdi:

1. Bulundukları yerden başka bir yere sürgün edilecekler.

2. Her üç ev, bir deveye istedikleri eşyayı yükleyip gidecek; diğer eşya ve silahlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] kalacak.

Nadîroğulları bunu kabul etmek zorunda kaldılar ve Şam bölgesinde Eriha ve Ezriât'a göç ettiler. Yalnız onlardan iki hane; Ebü'l-Hakîk ile Huyey b. Ahtab'ın ailesi Hayber'e göç edip oradaki yahudilere katıldılar. Bir grup da Hîre'ye gitti. Aşağıdaki âyetler işte bu olayı anlatmaktadır:

"O Allah, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk haşirde yani ilk toplu sürgünde Medine'deki *yurtlarından çıkarandır."* Yani Allah onların çıkarılmasına hükmedendir; bu konuda başka bir sebep yoktur. Allah onları ilk haşirde yani ilk sürgünde yurtlarından çıkardı.

Onun ilk haşir (sürgün) olarak nitelendirilmesi şunun içindir: Bu, yahudilerin Şam'a ilk sürgünüdür. Onlardan hiçbir grup sürgün edilmemişti. Onlar, Arap yarımadasından Şam'a sürülen ilk Ehl-i kitap'tır. Onların son sürgünü Hz. Ömer devrinde Hayber'den Şam'a olmuştur.

Yahut onların son haşri (toplanması) kıyamet günü olacaktır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim, mahşerin Şam bölgesinde olacağından şüphe ederse bu âyeti okusun."[6]

Bu onların ilk haşridir (toplanıp sürgün edilmesidir). Diğer insanların haşri ise ikinci haşirdir.

Nadîroğulları yurtlarından çıkıp gidince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, *"Siz yolunuza devam edin; bu sizin ilk haşrinizdir; (kıyamet günü gerçekleşecek ikinci haşir için) bizler de sizin peşinizden gelmekteyiz"*[7] buyurdu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız."* Çünkü onların, savaş gücü yüksek, mukavemetleri sağlam, kaleleri korunaklı, sayı ve mühimmatları fazla idi.

"Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı." Yani onlar da kalelerinin Allah tarafından gelecek bir felakete karşı kendilerini koruyacağını zannediyorlardı.

"Ama Allah'ın emri yani azabı *onlara ummadıkları,* hiç düşünmedikleri ve beklemedikleri *yerden geldi."* Reisleri olan Kâ'b b. Eşref, sütkardeşi tarafından öldürüldü.

"Allah, kalplerine korku ve endişe *düşürdü. Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı."* Onlar, evlerini içten,

---

[6] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/140; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 8/89 (Beyrut 2002).

[7] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 22/499 (Riyad 2003); Süyûtî, *a.g.e.,* 8/89.

müslümanlar da dıştan yıkıyorlardı. Çünkü Allah onların kökünü kazımak ve Medine'de onlara ait bir ev yahut yerleşim yeri bırakmamak istiyordu. Onları evlerini yıkmaya sevkeden şey, sürgün sebebiyle içinde düştükleri krizi atlatmak için tahta ve taşa ihtiyaç duymaları, sürgünlerinden sonra geride müslümanlara bir ev kalmaması ve binalarında tahta ve sac olarak işe yarar ne varsa yanlarında götürme istekleridir. Müminlere gelince, onları bu işe sevkeden şey, düşmanın korunaklarını ortadan kaldırmak ve harp alanını genişletmektir.

Onların müminlerin elleriyle evlerini harap etmesinin manası şudur: Nadîroğulları yapılan antlaşmayı bozup müminlerin aleyhine olan işlere girişince, bu durum müminleri harekete geçirdi. Sanki onlar müminlere bu işi yapmayı emrettiler ve onları bunu yapmaya mecbur ettiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ey basiret sahipleri, ibret alın."* Yani onların başına gelen akıl almaz korkunç işlerden ibret ve öğüt alın. Yahut onların başına geleni ve bunu hak etmelerinin sebebini düşünün de onlar gibi iş yapmaktan sakının. Yoksa siz de onlar gibi azaba duçar olursunuz.

Beyzâvî âyete şu manayı vermiştir: "Onların halinden öğüt alın; kimseye hainlik etmeyin ve Allah'tan başkasına güvenmeyin!"[8]

Bu âyet, kıyasın câiz olduğuna delildir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Eğer Allah, onlar hakkında* böyle korkunç bir şekilde vatanlarından *sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak* öldürülme ve esir edilmeyle *kendilerine dünyada azap edecekti;* Kurayzaoğulları'na yapıldığı gibi. *Ahirette ise onlar için cehennem azabı vardır."* O öyle bir azaptır ki ondan daha şiddetlisi yoktur.

"Başlarına gelen *bu durum, onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmeleri sebebiyledir."* Yani Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmeleri ve O'nun resûlüne, bahsedilen çirkin işleri yapmalarıdır.

"Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki Allah'ın azabı şiddetlidir." Allah onu şiddetli azaba uğratır.

---

[8] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/482 (Beyrut 1988).

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar, Allah'ın birliğine dair sahip oldukları ilimlerle, O'nu, ikilikten ve kendisiyle birlikte başka bir varlığın bulunmasından tenzih ettiler. Nefislerin ve akılların sahip olduğu kesin deliller de O'nun zatını, bir varlığa benzemekten ve bir benzerinin bulunmasından tenzih etti. Kâmil ârif, Cenâb-ı Hakk'ı zatına layık olmayan her şeyden tenzih ederken, aynı zamanda O'nu hiçbir varlığa benzetmez. Sadece tenzih yetmez, teşbihi de ortadan kaldırmak gerekir. Çünkü O'nun misli hiç kimse bulunmadığı gibi, O'na benzeyen bir varlık da mevcut değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Tenzih ve teşbihteki ölçüleri ancak marifet ilminden büyük pay sahibi kâmil kimseler bilir.

Hak Teâlâ, diğer âyette işaret yoluyla buyurdu ki: İlâhî huzura yöneldikleri ilk anda kalplerden kötü düşünceleri ve bozuk fikirleri çıkaran O'dur. Bu kötü düşünceler nefiste yerleştiği ve nefis onlara iyice alıştığı için siz onların kalpten çıkacağını tahmin etmiyordunuz. Onlar, Allah'tan gelecek şeylere karşı, kalelerinin kendilerini koruyacağını zannediyorlardı. Çünkü boş alışkanlıklar onları hâkimiyeti altına alıp nefislerinde iyice yerleşerek kendilerini çepeçevre sarmıştır. Dost ve yakınlarla içli dışlı olmak, baş olma sevdası, makam hırsı ve mal sevgisi de kötü şeylerin kalpte yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Fakat Allah onlara hiç hesap etmedikleri bir yönden geldi. Ona, kendisini bu kötü alışkanlık ve vasıflardan temizleyecek ârif bir şeyh nasip etti. Kalbe onu gaflet uykusundan uyandıracak bir korku veya onu harekete geçirecek bir şevk attı. Düşmanların içine de korku saldı. Böylece kötü düşünceler kalpten zorla çıkıp gitti. Sonunda onlar kâmil şeyhlerin ve mümin kardeşlerin yardımıyla içlerini kötülüklerden temizlediler, dışlarındaki boş alışkanlıkları ve gösterişten ibaret olan süsleri yok ettiler. İşte o zaman iç âlemleri ilim ve marifetlerin sırlarıyla mâmur oldu. Ey akıl sahipleri, ibret alın ve siz de onlar gibi yapın!

Eğer Allah, bu kötü düşünceleri kalplerden çıkarıp atmayı takdir etmeseydi, onlara dünyada hırs, endişe ve tamah ateşiyle azap ederdi. Bu kimseler için dünyada kalplerine perde çekildikten sonra ahirette de

Hak'tan kopma ateşi vardır. Bunun sebebi, onların Allah'a ve Resûlü'ne muhalefet etmeleridir. Çünkü bu hikmet âlemindeki bütün muhalefetler nefis ve ordusundan kaynaklanmaktadır.

Düşmanı Yıpratma Taktiği

Cenâb-ı Hak sonra, kuşatma sırasında düşmanı zayıflatacak ve öfkelendirecek bir taktikten bahsederek şöyle buyurdu:

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلٰى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ
وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

5. ***(Savaş gereği) herhangi bir hurma ağacını kesmeniz yahut onları (kesmeyip) kökleri üzerinde bırakmanız hep Allah'ın izniyledir. Bu, fâsıkları aşağılayıp rezil etmesi içindir.***[9]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Savaş gereği herhangi bir hurma ağacını kesmeniz yahut* onlara hiçbir zarar vermeksizin *kökleri üzerinde bırakmanız hep Allah'ın izniyledir.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette bahsedilen hurma ağacı, acve ve bernî denilen iyi cins hurmanın dışındaki hurma ağacıdır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Nadîroğulları'nın hurma bahçelerinden hurma ağaçlarının kesilmesini emretti, bir kısmı kesildi. Yahudiler, "Bunun ne faydası var?' diye sordular; müslümanlar cevap vermediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi."[10]

---

[9] Nadîroğulları kuşatma altına alınınca, bazı müslümanlar kuşatma gereği onlara ait hurma ağaçlarını kesmişlerdi. Ağaçları kesilen yahudiler Hz. Peygamber'e, "Ey Muhammed! Hani sen yeryüzünde fesat çıkarmamayı emrediyordun. Şimdi bu fesat ne?" diye sormuşlardı (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/97). Âyet yapılan işlerin, aslında Allah'ın izniyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Bütün bunlar, bir savaş taktiği olup gaye düşmanı zayıflatmak, gücünü kırmak, moralini bozmak, onları barışa veya teslim olmaya mecbur etmektir. Böyle bir gerekçe yokken düşmana ait ağaçların ve ürünlerin tahrip edilmesi, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından yasaklanmıştır.

[10] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/129 (Kahire 1999).

Yani onlardan bir kısmını kesmeniz ve bir kısmına hiçbir zarar vermeden kökü üzerinde sağlam bırakmanız Allah'ın izniyle olmuştur. Onların kesilmesi de bırakılması da Allah'ın izniyledir.

"Bu, fâsıkları aşağılayıp rezil etmesi içindir." Yani Allah, yahudileri zelil etmek ve kızdırmak için hurma ağaçlarının bir kısmının kesilmesine, bir kısmının ise bırakılmasına izin verdi; müminlere onların mallarına istediklerini yapmalarını emretti.

Bu âyetten, savaş sırasında gerekirse düşmanların evlerini yıkmaya, ağaçlarını kesmeye ve ekinlerini yakmaya ruhsat olduğuna dair delil çıkarılmıştır. Ancak bu işlem, savaş bölgesiyle sınırlı kalmalı, her tarafa yayılmamalı ve onda düşmanı çaresiz bırakma, yıldırma, moralini bozma ve kızdırıp zelil etme gibi hedefler olmalıdır. Âyette, özellikle hurma ağaçlarının söylenmesi, onları kesmek yahudileri daha fazla öfkelendirdiği içindir; çünkü hurma onlar için en güzel geçim kaynağı ve en gözde yiyecekleriydi.

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müridin, manevi terbiyeye ilk girişinde kalbinden dünya sevgisini çıkarıp atması gereklidir. Velev ki o, mala zarar vermeye götürse de kalbin ıslahı için iki zarardan daha hafifini tercih ederek bunu yapmalıdır. Şiblî'nin terbiye halkasına aldığı bir müridin kibrini kırıp kalbinden mal sevgisini çıkartmak için elbisesini ve başındaki örtüyü yırttırması buna bir örnektir. Mürid, kemale erip temkin halini elde edince, giyim kuşamda ve yeme işinde serbest bırakılır. Onun için şöyle denir: Kesip attığınız yahut terkettiğiniz Allah'ın izniyledir.

Kuşeyrî, âyetin zâhirî tefsirini yaptıktan sonra demiştir ki: "Âyette şuna bir delil vardır: Dinin hükümlerinde sebep aranmaz. İlâhî emir geldiği zaman, sebep aramak yanlış olur. O noktada dil susar, niye ve niçin sorularıyla delil aramaz. İlâhî emirlere karşı kalpten itiraz düşüncelerinin geçmesi ve onun kusurlu olduğunun düşünülmesi, irfan (ve edep) sınırından çıkmaktır.

Meşâyih, 'Üstadına itiraz için, 'Bu niçin böyle?' diyen kimse iflah olmaz' demişlerdir. Hangi müridin kalbinde bu tür düşünceler dolaşıp durursa ondan bir hayır gelmez. Kim kalbini ilâhî hükümlerde sebep aramaktan kurtarmaz, cereyan eden her şeye rıza göstermez, Allah tarafından sırrına ve kalbine gelen gayba ait zuhuratları güzel bulmazsa, o kimsenin Allah katında bir değeri yoktur."[11]

Bu sözün bir benzeri de *Hikem*'de geçmektedir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim, içinde bulunduğu vakitte Allah Teâlâ'nın kendisinde ortaya koyduğu şeyin dışında bir şeyi isterse, o kimse öyle cahildir ki cehalet namına ne varsa kendisinde toplamıştır."

Ganimetlerin Hükmü

Cenâb-ı Hak, sonra ganimetlerin hükmünü açıklayarak şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْهُمْ فَمَٓا اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا
رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٦﴾ مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ
وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ كَيْ
لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْۜ وَمَٓا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ
وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُواۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾

6. ***Allah'ın onlardan peygamberine verdiği ganimetlere gelince, siz onu elde etmek için hiçbir at ve deve koşturmadınız. Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselerin üzerine salar. Allah'ın her şeye gücü yeter.***

---

[11] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 6/129.

7. Allah'ın, o memleketlerin halkından peygamberine verdiği ganimetler Allah'a, peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.** (Allah taksimatı böyle yaptı ki)* ***o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de yasak ettiyse ondan sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın onlardan peygamberine verdiği ganimetlere gelince ..."* Yani Allah'ın onlardan alıp peygamberine iade ettiği mallarına gelince ... Âyette şu duruma vurgu yapılmaktadır: Doğru olan, bu malların Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde olmasıdır. Bu mallar, kâfirlerin elinde haksızlıkla bulunmaktadır. Bunun için Allah Teâlâ, o malları hak edene geri verdi. Çünkü Hak Teâlâ insanları kendisine ibadet etmeleri için yarattı; diğer şeyleri de O'na ibadete vesile etsinler diye yarattı. Bu durumda o malların müminlerin elinde bulunması en uygun olanıdır.

"Siz onu elde etmek için hiçbir at ve deve koşturmadınız." Yani siz onları elde etmek ve ganimet olarak almak için hiçbir at ve deve koşturmadınız. Uzun ve meşakkatli yol yürümediniz. Şiddetli bir zorlukla karşılaşmadınız. Çünkü onların yurdu, Medine'ye 2 mil[12] uzaklıkta bulunuyordu. Müslümanlar oraya yürüyerek gittiler. İçlerinde sadece Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] binek üzerindeydi. Böylece Allah Teâlâ orayı sulh yoluyla fethetti.

Âyette sanki şöyle deniliyor: Onlar, Allah'ın peygamberine sulh yoluyla verdiği ganimetlerdir; siz onları el emeği ve alın teri ile elde etmediniz.

"Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselerin üzerine salar." Yani Allah, öteden beri devam eden sünneti gereği, peygamberlerini, düşmanlarından dilediklerinin üzerini salar. Allah Teâlâ, resûlünü bu kimselerin üzerine hiç alışılmadık bir şekilde saldı. Bunun için siz zorluklara

---

[12] Bir mil, 4000 zirâdır. Bir deniz mili 1855 metredir.

dalmadınız; harbin şiddetli sıkıntılarını çekmediniz. Bu durumda sizin onların mallarında bir hakkınız yoktur.

"Allah'ın her şeye gücü yeter." Allah, bazan alışılan şekillerde, bazan da alışılmışın dışında, dilediği her şeyi yapar.

Cenâb-ı Hak sonra, ganimetin taksimini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Allah'ın, o memleketlerin halkından peygamberine verdiği ganimetler Allah'a, peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir."

Denilmiştir ki: Birinci âyet, Nadîroğulları'nın malları hakkında indi. Allah Teâlâ, onları sadece resûlüne tahsis etti, o da bu malları muhacirler arasında paylaştırdı; ondan ensara bir şey vermedi, ancak fakir olan üç kişiye pay ayırdı. Bunlar, Ebû Dücâne, Sehl b. Huneyf ve Hâris b. Samt'tır.

İkinci âyet ise savaşarak fethedilen bütün beldeler ve onlardan elde edilen ganimetler hakkında indi. Açık ve tercih edilen görüş budur. Allah Teâlâ bu tür ganimetlerin verileceği yerleri şöyle açıkladı:

"Bu ganimetler Allah'a, peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir."

Âlimler, bu ganimetin taksiminde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bir görüşe göre, âyetin zâhirine tâbi olarak ganimet altı kısma bölünür; Allah'ın hissesi olarak ayrılan mallar, Kâbe'nin ve diğer mescidlerin imarına harcanır.

Diğer bir görüşe göre, bu ganimetler beş kısma bölünür; çünkü âyette Allah'ın adının geçmesi tâzim içindir. Bir görüşe göre Peygamberimiz'in hissesi, İslâm devlet başkanına verilir; diğer görüşe göre bu pay askerlere, kale ve sınır boylarındaki savunma hizmetlerine ayrılır; başka bir görüşe göre ise müslümanların faydalanacağı işlere harcanır. Ganimetlerin taksimiyle ilgili geniş açıklama Enfâl sûresinin 1 ve 41. âyetlerin tefsirinde geçti.

"Allah Teâlâ ganimetlerin nasıl paylaşılacağını açıkladı ki *o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın.*" Yani fakirlerin hakkı olan ganimetler, sizden zenginlerin elinde dolaşan ve sadece onlara has bir nimet, servet, zenginlik, şeref, üstünlük gibi şeyler olmasın.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Peygamber size* ganimetten *ne verdiyse onu alın,* kabul edin." Yahut size neyi emrettiyse onu yapın. Çünkü bunu yapmak size farzdır. "Ayrıca *o size neyi de* almayı veya yapmayı *yasak ettiyse ondan sakının.*" O şeyi istemeyin yahut o işi yapmayın.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Nadîroğulları'ndan ve çevre beldelerden elde edilen ganimetleri sadece muhacirlere dağıtınca, ensardan bazıları, "Bu ganimetlerde onlarla birlikte bizim de payımız var!" dediklerinde bu âyet indi.[13]

Âyet şöyle devam ediyor: "Peygamber'e aykırı davranma konusunda *Allah'tan korkun. Çünkü* resûlüne muhalefet edenlere *Allah'ın azabı çok şiddetlidir.*"

Âyetin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği her şeyi yani yapmayı ve sakınmayı emrettiği bütün hükümleri içermesi en güzelidir; ganimetler de bu şeylere dahil olmaktadır.

6-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlim iki kısımdır. Biri, ilâhî vehbî ilim olup sırf ilâhî lutuf ve ihsan olarak kalbe akıtılır. Bu, rubûbiyyet sırlarına ait ilimdir ve verilene özeldir. Bu ilme sahip olan kimse onu başkasına (ehli olmayanlara) açmamalıdır; ancak onun için nefsini feda eden kimseye açabilir. Birinci âyet, buna işaret etmektedir.

İlmin ikinci kısmı, çalışarak elde edilen (kesbî) ilimdir. O, gayret ve çalışmayla elde edilir. Bu ilim bütün insanlara, avam havas herkese verilebilir. İkinci âyet de buna işaret etmektedir.

Sır, ilme ehli olanlara özel kılındı ki zâhir ehlinden ona sahip olanlar, onu her yerde yayıp açıklamasınlar. Bunu yapmak âlemin nizamını bozar.

---

[13] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 22/526.

İmam Kuşeyrî, *"Peygamber size neyi verdiyse onu alın ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyet, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olmanın farz olması, ilimde genişçe açıklandığı üzere onun yoluna ve sünnetine uymanın gerekliliği konusunda temel bir âyettir. Kul kalbine gelen düşünceleri ona arzetmeli ve müşkül meselelerini ilme göre onunla çözmelidir. Eğer kalbine gelen düşünceyi Kur'an ve Sünnet kabul etmiyorsa o, bâtıl ve yanlış bir şeydir, ondan kaçınmalıdır."[14]

Muhacir ve Ensarın Fazileti

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsedilen fakirleri açıklayarak şöyle buyurdu.

لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِرٖينَ الَّذٖينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ
هُمُ الصَّادِقُونَ ⑧ وَالَّذٖينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاٖيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ
يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فٖى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّٓا
اُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ
شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ⑨ وَالَّذٖينَ جَٓاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ
يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذٖينَ سَبَقُونَا بِالْاٖيمَانِ وَلَا
تَجْعَلْ فٖى قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا رَبَّنَٓا اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحٖيمٌ ⑩

8. ***Bu ganimet malları yurtlarından çıkarılan ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlere aittir; onlar Allah'ın lutuf ve rızasını ararlar, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım ederler. İşte*** *(imanlarında)* ***sadık olanlar onlardır.***

---

[14] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/130.

9. ***Bunlardan önce Medine'yi yurt edinen ve imanı gönüllerine yerleştirenler, yurtlarına hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.***

10. ***Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı bir kin bulundurma! Rabbimiz! Şüphesiz sen çok şefkatli ve çok merhamet edensin."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu ganimet malları yurtlarından çıkarılan ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlere aittir."* Yani bu ganimet, yurtlarından ve mallarından çıkarılan fakir muhacirlere verilir. Çünkü Mekkeli kâfirler onları Mekke'den çıkmaya zorladılar. Bunlar 100 kişiydi. Âyette, kâfirlerin, müslümanların mallarından istila ettiklerini mülkiyetlerine geçirdiklerine dair bir delil vardır. Zira Allah Teâlâ, hicret eden müslümanların Mekke'de yurtları ve malları olduğu halde, onlara "fakir" ismini verdi.

"Onlar Allah'ın lutuf ve rızasını arayarak yurtlarından çıktılar." Yani O'ndan dünyada rızık, ahirette rızasını arayarak yurtlarından çıktılar.

Yahut onlar, cenneti ve Allah'ın rızasını isteyerek yurtlarından çıktılar.

Bir diğer mana: Onlar, imanlarını artırmak ve ilâhî rızayı daha fazla elde etmek için yurtlarından çıktılar.

"Bir de onlar Allah'a ve Peygamber'ine yardım için yani Allah'ın dinine yardım etmek ve Peygamber'ine destek vermek niyetiyle *yurtlarından çıktılar. İşte onlar* yani açıklanan bu sıfatlara sahip olan kimseler, imanlarında *sadık olanlardır."* Onlar doğrulukta kök salmış, kemale ermişlerdir. Çünkü onların sadakati, vatanlarını, aile ve mallarını terketmede ortaya çıkmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlardan önce Medine'yi yurt edinen ve imanı gönüllerine yerleştirenler ..."*

Bu âyet, ensarın güzel vasıflarından bahsetmektedir. Onların, muhacirleri sevmesi ve ganimetlerin onlara verilmesine gönül hoşluğu ile rıza göstermeleri de bu güzel vasıflara dahildir. Ensar, muhacirler hicret etmeden önce Medine'yi kendilerine yurt edinmişler ve imanı içlerinde iyice yerleştirmişlerdir. Yani Medine'yi sabit yurt edinmişler ve imana sımsıkı sarılmışlardır.

İmana sarılmak, onda ihlâslı olmak, imanın gereği olan alametleri göstermek ve hükümlerini yaşayarak ortaya koymaktır. Bu konuda ensarın, muhacirlerden önde olduğunda şüphe yoktur. Çünkü muhacirler, hicretten önce bunları açıkça yapamıyorlardı. Ensarın muhacirlerden önde olması sadece, imanın gereği olan şeyleri açıktan yapma konusundadır; yoksa imanda ihlâs konusunda değildir. Çünkü bu konuda ensarın muhacirlerden önde olması düşünülemez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, yurtlarına hicret edenleri severler."* Ensarın, muhacirlere sevgisi o noktadaydı ki onlarla mallarını bölüştüler, onları evlerine yerleştirdiler, iki hanımı olan, onlardan birini boşadı ki muhacir kardeşi onunla evlenebilsin. Onların muhacirleri sevmesi, Allah'ın dinine yardım için hicret etmeleri ve imanlarından dolayı kendilere duydukları aşırı muhabbet sebebiyledir.

"Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar." Yani onu, kendilerinin de muhtaç olduğu bir şey olarak görüp sıkıntı çekmezler. Onların nefisleri, ganimetlerden muhacirlere verilen şeyin peşine düşmez; ondan herhangi bir şeye kendisinin de muhtaç olduğunu düşünerek ona tamah etmez.

Yahut onlar, muhacirlere verilen ganimetlerden dolayı bir hasede ve iç sıkıntısına düşmezler; çünkü bunu muhacirlere tahsis eden Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem].

"Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları nefislerine tercih ederler." Yani ensar, kendileri ihtiyaç içinde bulunsalar bile, bütün geçim sebeplerinde muhacirleri kendilerine takdim ve tercih ediyorlardı.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Nadîroğulları ganimetlerini elde edince, ensara,

'Siz kendi isteğinizle, muhacir kardeşlerinizle mallarınızı ve evlerinizi bölüştünüz. Bu ganimette de onlara ortak oldunuz. Eğer isterseniz mal ve evleriniz size kalsın, bu ganimetten size bir şey vermeyelim, hepsini muhacirlere dağıtalım' buyurdu. Bunun üzerine ensar,

'Hayır, biz mallarımızı ve evlerimizi onlarla bölüştük; bu devam etsin. Ayrıca bizler, bu ganimetteki payımızdan da vazgeçip hepsini onlara veriyoruz; onlara ortak olmayalım!' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *'Onlar kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile, başkalarını nefislerine tercih ederler'* âyetini indirdi."[15]

Bazıları, bu üç âyetin birbirine bağlı olduğunu söyleyerek onlara şu manayı vermiştir: Ganimetler, fakir muhacirlere, onlardan önce Medine'yi yurt edinen ve imana sımsıkı sarılan ensara ve onlardan sonra gelenlere aittir. Hz. Ömer'den rivayet edilen şu haber de bu görüşü desteklemektedir: Hz. Ömer [radıyallahu anh] bu üç âyeti sonuna kadar okudu ve sonra dedi ki: "Bu âyet, bütün müslümanları kapsamaktadır. Yeryüzünde bulunan her müslümanın bu ganimette payı vardır; ancak köleleri bundan hariçtir."[16]

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay da nakledilmiştir:

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] anlatıyor: Sıkıntı içinde olan bir adam Resûlullah'a [aleyhisselâm] gelerek,

"Yâ Resûlallah! Çok açım, bana yiyecek ver!" dedi. Allah Resûlü hanımlarına haber göndererek,

"Yanınızda yiyecek bir şey var mı?" diye sordurdu. Onlar da,

"Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin olsun ki yanımızda sudan başka bir şey yok!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] adama,

---

[15] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/151; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/77 (Riyad 1993); Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/ 200; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/25.

[16] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/151; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/77; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/355.

"Bu gece sana yedirecek bir yiyeceğimiz yok!" buyurdu. Sonra sahabilere dönerek,

"Kim bu adamı bu gece misafir ederse Allah ona rahmet eylesin!" buyurdu. O zaman ensardan bir zat (onun Ebû Talha olduğu söylenmiştir) ayağa kalkarak,

"Onu ben misafir ederim yâ Resûlallah!" diyerek adamı evine götürdü. Ailesine,

"Bu, Resûlullah'ın misafiridir, ona ikram et, evde ne varsa ona getir!" dedi. Kadın da,

"Evimizde sadece çocukların yiyeceği var!" dedi. Bunun üzerine adam,

"Kalk, çocukları biraz oyala ve bir şey yemeden uyut. Sonra kandili yak. Misafir yemeye başlayınca, sen kalkıp ışığı düzeltiyormuş gibi yaparak onu söndür. Sonra gel, ortadaki yemeği Resûlullah'ın misafiri yiyip doysun diye biz yemek yiyor gibi yapalım, fakat bir şey yemeyelim" dedi.

Hanım kalktı, çocukları oyalamaya başladı ve hiçbir şey yemeden uyudular. Sonra, tirit yemeği yaptı ve sofraya getirdi. Kandili yaktı. Misafir yemeye başlayınca, kalktı ışığı düzeltiyormuş gibi yaparak kandili söndürdü. Karı koca sofrada ağızlarını şapırdatarak yemek yiyormuş gibi yaptılar, fakat hiçbir şey yemediler. Kaşığı boş getirip boş götürdüler. Misafir onların da yediğini zannederek yemeğin hepsini yedi ve doydu. Karı koca aç olarak gecelediler. Sabah olunca misafirle ev sahibi erkenden Resûlullah'a gittiler. Allah Resûlü onları görünce tebessüm ederek,

"Allah Teâlâ, *bu gece falan erkekle filan kadının yaptıklarından çok hoşnut oldu"* buyurdu. Bunun üzerine yüce Allah,

"Onlar, kendileri muhtaç olsalar bile, başkalarını nefislerine tercih ederler" âyet-i kerimesini indirdi.[17]

---

[17] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/527; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/76-77; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/25; ayrıca bk. Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 10, Tefsîru Sûre (59), 9.

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] şöyle nakledilmiştir: Ashâb-ı kirâmdan fakir birine kızartılmış bir koyun kellesi hediye edildi. Kendisi ve çocukları bu yiyeceğe muhtaçtı. Bu aç halde iken kelleyi getirene,

"Onu şu falanca komşuma götür; o ve çocukları bizden daha muhtaç bir haldedir" dedi ve oraya gönderdi. O da aynı şekilde diğer bir komşusuna gönderdi. O da bir başkasına gönderdi ve sonuçta kelle ilk götürüldüğü yere geri döndü. Onların bu fedakârlığını övmek üzere Allah Teâlâ,

"Onlar kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile, başkalarını nefislerine tercih ederler" âyet-i kerimesini indirdi.[18]

Âyet şöyle bitiyor: *"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir."* Yani Allah kimi nefsinin cimriliğinden korur ve o kimse mal sevgisi ve infaktan nefret etme konusunda nefsine galip gelirse işte bu kimseler, ulaşılmak istenen bütün hayırları elde ederler ve korkulan her şeyden kurtulurlar.

Âyette geçen "şuh", "buhl" denen cimrilikten daha kötüdür.

Şuh, aşırı cimrilik olup nefsin sahip olduğu mala aşırı derecede düşkün olması ve onu kimseye vermemek için hırs göstermesidir. Buhl ise elindekini başkasına vermemektir.

Şöyle de denilmiştir: Şuh, yani insanı helâk eden cimrilik, başkasının malını zulümle yemektir; buhl ise kendi malını kimseye vermemektir.

Esved b. Hilâl [rahmetullahi aleyh] anlatıyor: İbn Mesud'a [radıyallahu anh] bir adam gelerek,

"Ben helâk olmaktan korkuyorum!" dedi. İbn Mesud [radıyallahu anh],

"Niçin?" diye sorunca adam,

"Allah Teâlâ'nın, *'Kim nefsinin cimriliğinden korunursa o, kurtuluşa ermiştir'* âyetini işittim. Ben eli sıkı bir adamım. Kimseye bir hayrım ulaşmıyor" dedi. O zaman İbn Mesud [radıyallahu anh],

---

[18] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/151; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/ 25.

"Bu senin anlattığın hale bahillik denir. Aslında bahillik çok kötü bir şeydir. Fakat âyette geçen cimrilik senin durumun değildir. Âyetin bahsettiğine şuh denir. Şuh, kardeşinin malını zulüm ve haksızlıkla ele geçirip yemendir" dedi.[19]

Bazıları da şöyle demiştir: Şuh, yani insanı helâk eden cimrilik, elindekini kimseye vermemek ve başkasının elindekine tamah etmektir; buhl ise kimsenin malına tamah etmeden elindeki malı kimseye vermemektir. Kısaca şuh, buhlden daha kötüdür.

Cenâb-ı Hak sonra, muhacir ve ensarın peşinden gelen nesilden bahsederek şöyle buyurdu: *"Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: ..."*

Bunlar, muhacir ve ensarı güzelce takip eden, kıyamete kadar gelen bütün müminlerdir.

Bazıları onların, İslâm kuvvetlendikten sonra hicret edenler olduğunu söylemiştir. Birinci görüş daha kuvvetlidir.

Onlar şöyle dua ederler:

"Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla." Bu duayı yapanlar, muhacir ve ensarın faziletlerini itiraf için onları, imanda öncü olma vasıflarıyla andılar. Hz. Âişe'nin (radıyallahu anh) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Sonradan gelenlere muhacir ve ensar için istiğfar etmeleri emredildi; onlar ise haklarında kötü konuştular."[20]

Dua şöyle devam ediyor: "Bütün *iman edenlere karşı kalplerimizde bir kin* ve düşmanlık *bulundurma! Rabbimiz! Şüphesiz sen, son derece şefkatli ve merhamet edensin.*" Bunun için merhamet ve rahmetinle duamıza icabet etmeye layıksın.

---

[19] Hâkim, *Müstedrek*, 2/490; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/530; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/107.

[20] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/153; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/30-31; Müslim, Tefsir, 15.

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi ihsanları, ilâhî feyzi ve Hak tarafından seçilmeyi hak eden üç sınıftır:

Birincisi, kalplerinin ve sırlarının salahı için vatanlarından hicret eden, yurtlarını ve yakınlarını terkeden fakirlerdir.

İkincisi, Allah için yurtlarına hicret edenleri bağrına basıp konuk eden, mallarıyla ve canlarıyla onları kendilerine tercin eden kimselerdir.

Üçüncüsü de onlardan sonra gelip Cenâb-ı Hakk'ın tanıttığı gibi, kendilerinin ve önceki mümin kardeşlerinin affedilmesini isteyenlerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Bunlardan önce Medine'yi yurt edinen ve imanı gönüllerine yerleştirenler, yurtlarına hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ bir önceki âyette fakir müslümanları övdü ve onları en güzel vasıflarıyla tanıttı. Çünkü onlar, fakirlik hallerinde Allah'a ve Resûlü'ne karşı sadık kimselerdir. Cenâb-ı Hak bu âyette de zenginlik hallerindeki sadakatlerinden dolayı zenginleri övdü ve onların güzel vasıflarını anlattı. Bu vasıflar, Allah'a şeksiz iman, marifetullah, kendilerini Allah'a yaklaştıran şeylere sarılma, fakir mümin kardeşlerine karşı tevazu göstermeleri, onları sevmeleri, haset, cimrilik, kin ve dünya sevgisinden temiz olmalarıdır. Hak Teâlâ, onların ayrıca cömertlik ve îsâr ahlâkına sahip olduklarını, kalplerinde zerre kadar dünya sevgisi ve itibar hırsı kalmadığını söyledi. Kimin tabiatı nefsinin hırsından temizlenirse kurtulur ve Rabb'ini müşahedeyi elde eder."[21]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Rûzbihân-ı Baklî, sanki şunu demek istiyor: Allah Teâlâ'nın, *"Ganimetler fakir muhacirler içindir ..."* âyetiyle işaret edilenler, seyrü sülûk halindeki müridlerdir. *"Bunlardan önce Medine'yi yurt edinen ve imanı gönüllerine yerleştirenler ..."* âyetiyle işaret edilenler ise Allah'a vâsıl olmuş âriflerdir. Yani onlar, marifet yurduna yerleşmişlerdir. Çünkü ârifler, marifet içinde yerleşmişler, onda derinleşmişler; imanın hakikatiyle tanışıp onun manevi tadını tatmışlardır.

---

[21] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/411-412 (Beyrut 2008).

Allah Teâlâ, *"Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar"* âyetinde, onların sahip olmadıkları şeylerden gönüllerini çekip zühd sahibi olduklarını, ondan hırs ve tamahlarını kestiklerini belirttikten sonra, *"Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları nefislerine tercih ederler"* âyetinde onların sahip oldukları şeylerde ise îsâr ahlâkına ulaştıklarını, kendi mallarında din kardeşlerini kendilerine tercih ettiklerini belirtti. Bu şekilde dünya kalplerinden tam olarak çıktı. Öyle ki artık bu kalp, kaçırdığı dünya nimetlerine bağlanmaz, ulaştıklarını da elinde tutmaz, tam aksine, kendisi o mala ihtiyaç içinde bulunsa bile, başkasını nefsine tercih eder. Âyet, onların gönüllerinin selâmetine ve nefislerinin cömertliğine işaret etmektedir. Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâmın ahlâkı böyleydi. Onlar bu iki ahlâkla bütün insanlara üstünlük sağladılar. Bunlar aynı zamanda sûfilerin de elde ettiği birer ahlâktır.

Şeyh Bâyezid-i Bistâmî demiştir ki: Belhli bir gencin mağlup ettiği gibi kimse beni mağlup etmedi. Bu genç hacca gelmişti. Orada bana,

"Ey Bayezid! Size göre zühd nedir?" diye sordu. Ben de,

"Elimize geçince yeriz, bir şey bulamadığımızda da sabrederiz; bize göre zühd budur" dedim. Genç,

"Bizim Belh'teki köpekler de böyle yaparlar; bulunca yerler, bulamayınca sabrederler!" dedi. O zaman ben,

"Peki size göre zühd nedir?" diye sordum; genç,

"Elimize yiyecek bir şey geçince, başkalarını tercih ederiz; bir şey bulamayınca ise şükrederiz" dedi.[22]

Zünnûn-i Mısrî'ye, "Kalbi nurla açılmış (ve Allah'a yönelmiş) zâhidin alameti nedir?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Bunun alameti şu üç şeydir: Elinde biriken dünya malını dağıtmak, elinde olmayanın peşine düşmemek, günlük yiyeceği eline geçince (ona muhtaç olan) başkasını nefsine tercih etmek."[23]

---

[22] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/151; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/355; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/27.

Münafıkların Garip Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkların şaşılacak hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِاِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
اَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ
اَحَدًا اَبَدًاۙ وَاِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْؕ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾
لَئِنْ اُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْۚ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْۚ وَلَئِنْ
نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فِى
صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾ لَا يُقَاتِلُونَكُمْ
جَمِيعًا اِلَّا فِى قُرًى مُحَصَّنَةٍ اَوْ مِنْ وَرَاۤءِ جُدُرٍؕ بَاْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌؕ
تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰىؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَۚ ﴿١٤﴾

11. ***Münafıkların, kitap ehlinden inkâr eden kardeşlerine, "Yemin ederiz ki siz*** *(Medine'den)* ***çıkarılırsanız, muhakkak biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize olacak işlerde asla kimseye uymayız. Eğer size karşı savaşılırsa size mutlaka yardım ederiz" dediklerini görmedin mi? Allah şahittir ki onlar kesinlikle yalancıdır.***

12. ***Andolsun ki münafıklar, kardeşleri*** *(yahudiler Medine'den)* ***çıkarılırsa onlarla beraber çıkmazlar. Kendilerine karşı savaşılırsa onlara yardım etmezler. Yardım edecek olsalar bile mutlaka arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez.***

---

[23] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/151; Kurtubî, *a.g.e.*, 18/27.

13. ***Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha fazladır. Bu, onların gerçeği anlamayan bir toplum olmalarındandır.***

14. ***Onlar sizinle toplu halde savaşamazlar; ancak müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında*** *(savaşmak isterler).* ***Onların aralarındaki savaşları şiddetlidir. Sen onları toplu halde sanırsın; halbuki kalpleri darmadağınıktır. Bu, onların akıllarını kullanmayan bir topluluk olmalarındandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed veya işiten kimse! *Münafıkları* yani Abdullah b. Übey ve taraftarlarını *görmedin mi* ne yapıyorlar?"

Önceki âyetlerde, müminlerin güzel sözleri ve farklı tabakadaki konumlarıyla ortaya koydukları övülecek halleri anlatıldı. Bu âyetlerde de münafıklarla kâfirler arasında cereyan eden yalan konuşmalar ve bozuk haller anlatıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Münafıklar, kitap ehlinden inkâr eden kardeşlerine şöyle diyorlar: 'Yemin ederiz ki siz Medine'den çıkarılırsanız, muhakkak biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize olacak işlerde asla kimseye uymayız. Eğer size karşı savaşılırsa size mutlaka yardım ederiz.'"*

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Nadîroğulları'nın kalelerini muhasara edince, Abdullah b. Übey ve adamları onlara gizlice haber göndererek dediler ki: "Kalenizden çıkmayın. Eğer müslümanlar sizinle savaşırlarsa biz sizinle beraberiz, sizi yalnız bırakmayız. Şayet sizi kalenizden çıkarırlarsa biz de Medine'den sizinle birlikte çıkarız. Size karşı savaşma konusunda hiç kimseye yani Resûlullah'a ve müslümanlara tâbi olmayız. Yahut sizi yalnız bırakma ve size vaat ettiğimiz şeye aykırı davranma konusunda hiç kimseye itaat etmeyiz. Kuşatma süresi uzasa da biz sizinle beraberiz ve verdiğimiz sözün arkasındayız."

Münafıklar, *"Eğer size karşı savaşılırsa size mutlaka yardım ederiz!"* dediler. Allah Teâlâ da onları yalanlamak için, *"Allah şahittir ki onlar kesinlikle yalancıdır"* buyurdu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun ki münafıklar, kardeşleri yahudiler Medine'den çıkarılırsa onlarla beraber çıkmazlar. Kendilerine karşı savaşılırsa onlara yardım etmezler."* Gerçekten durum böyle oldu; onlardan hiçbiri yahudilere yardım etmek için başını kaldıramadı. Âyette, apaçık bir mucize vardır. Şöyle ki münafıkların ne yapacağı önceden haber verilmiş ve aynen öyle olmuştur.

"Bilfarz *yardım edecek olsalar mutlaka arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de asla yardım edilmez."* Kendilerine yardım edilmeyenler, ya münafıklar ya da yahudilerdir. Yani onlar bir daha asla şevket (izzet ve yetki) elde edemezler.

Âyette, *"Onlara yardım etmezler"* denildikten sonra, *"Yardım edecek olsalar ..."* buyrulması, bilfarz manasındadır. Yani "olmaz ya, olacak olsa ..." demektir. Şu âyette de bu manada bir kullanım vardır:

"(Resûlüm, olmaz ya) eğer Allah'a şirk koşacak olsan, hiç şüphesiz amelin boşa gider" (Zümer 39/65).

Cenâb-ı Hak, olan bir şeyi bildiği gibi, olmayan bir şey şayet olacak olsaydı, onun nasıl olacağını da bilir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha fazladır."* Yani onlar, sizden daha fazla korkarlar. Bu onların nifaklarına bir alamettir. Yani onlar size açıktan Allah'tan korktuklarını söylerler, halbuki içlerinde Allah'tan daha fazla sizden korkup çekinirler.

"Onların *bu* şekilde, Allah'tan daha fazla sizden korkup çekinmeleri, *onların, gerçeği* hiç *anlamayan bir toplum olmalarındandır."* Eğer anlasalardı Allah Teâlâ'nın azametini bilirler ve O'ndan hakkıyla korkarlardı.

"Onlar yani yahudi ve münafıklar *sizinle toplu halde savaşamazlar.* Yani herhangi bir yerde toplanıp birleşerek sizinle savaşmaya güç yetiremezler. *Ancak* yol veya hendeklerle *müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında savaşmak isterler."* İleri derecedeki korkularından dolayı, meydana çıkıp sizinle yüz yüze gelmeksizin, kale içinde veya siper gerisinde savaşırlar.

"Onların aralarındaki savaşları şiddetlidir." Âyet şunu açıklıyor: Onların müslümanlardan korkuları, aslında zayıf ve korkak oldukları için değildir. Onlar birbirlerine karşı çetin savaşçıdırlar. Onların zayıflığı ve korkaklıkları size karşıdır; bunun sebebi de Allah Teâlâ'nın onların kalplerine korku vermesidir.

"Sen onları, yani münafıkları ve yahudileri *toplu halde sanırsın; halbuki kalpleri darmadağınıktır."* Yani sen onları kendi aralarında muhabbet ve birlik içinde zannedersin, hâlbuki onların kalpleri darmadağınıktır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu durum, ihtilafa düşüp zayıflayan toplumların halidir. Böyle bir toplum, giriştiği her işte mağlup olur."[24] Yani onların arasında kin ve düşmanlık mevcuttur; bu durumda onlar birbirlerini gerçek manada destekleyemezler, müttefiklerine yardımda bulunamazlar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kalpler birbirinden nefret ederken, bedenlerin bir arada bulunması, bütün fesadın kaynağı ve ihtilafın sebebidir. Kalplerin aynı noktada birleşmesi, hedeflerinin ortak ve gayelerinin aynı olması bütün zafer ve saadetleri elde ettirir."[25]

Cenâb-ı Hakk'ın, münafık ve yahudilerin özelliklerinden bahsettiği bütün şeyler, müminlere onlarla savaşmaya cesaret vermekte ve kalplerine kuvvet kazandırmaktır.

"Onların bu dağınıklığı hiçbir şeyi *akıl edemeyen bir topluluk olmalarındandır."* Akıl etselerdi hakkı tanırlar, ona tâbi olurlar, kalpleri hakla huzur bulur, sözleri bir olur, hep bir ağızdan aynı gerçeği haykırırlardı. Fakat haktan yana cahil oldukları için yolları farklı oldu. Yolları farklı olduğu için kalpleri de darmadağınık oldu.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Onlar, kalıplarının dağınık olmasının kalplerini ve güçlerini zayıflattığını bilmezler. Ancak bu, uzak bir manadır.

---

[24] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/290.

[25] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/133.

11-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, kalbinden kötü vasıfların çıkması ve onun marifeti almaya hazır olması için kalbini muhasara ettiğinde, münafıklık alameti olan nefsanî hazlar, boş arzular ve kötü vasıflar nefislere der ki:

"Kalpten çıkmayın; biz size yardım edeceğiz ve destek vereceğiz. Eğer zorla çıkarılırsanız biz de sizinle birlikte çıkarız. Şayet mücâhede ve riyâzetle size savaş açılırsa biz de ihtilaf ve gevşeklikle size yardım ederiz."

Allah şahittir ki onlar yalan söylüyorlar. Çünkü Allah'ın izni olmadan hiç kimse bir şey yapamaz. Eğer onlar kalpten çıkarılacak olsalar, diğerleri onlarla birlikte çıkmazlar.

Onlar sizinle toplu halde savaşamazlar. Yani hevâ ordusuyla nefsin ordusu sizinle savaşmak için birleşemezler. Onlar ancak kötülüklere ve dünyevî şeylere şiddetle bağlanmış, etrafı boş meşguliyet ve maddi engellerle çevrilip içine nur girmeyen gafil kalplerde birleşirler. Yahut iman duvarlarının gerisinde kalbe vesvese verirler. Boş meşguliyetlerden arınmış ve bazı kötülüklerden temizlenmiş kalplere gelince, onlarla kalpte kalan diğer kötü özellikler savaşır. Onların arasındaki savaş çok çetindir. Yani aralarındaki harp süreklidir. Nefsin ordusu galip gelince, zulmeti ruhu istila eder. Kalbin ve ruhun ordusu galip gelince nur, nefsin zulmetini bastırır.

Sen onları birlik içinde zannedersin, halbuki onların kalpleri darmadağınıktır. Yani sen, hevânın ve nefsin arzularını bir zannedersin, oysa onların kalbi (kaynağı) farklıdır. Boş arzular birbirinden farklıdır. Nefsanî hazlar değişik değişiktir. Günahlar ayrı ayrıdır. Herkes için bunlardan bir pay vardır. Her nefsin diğerinden ayrı bir arzusu vardır. Bu, onların aklını kullanmayan bir toplum olmalarındandır. Eğer onlar akıllarını kullanabilinselerdi, arzuları Allah'ın ve resûlünün muhabbetinde birleşirdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, bütün his ve hevâsıyla benim getirdiğim şeylere tâbi oluncaya kadar (kâmil manada) iman etmiş olmaz."[26]

---

[26] Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/213; İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 2/269.

Kâfirlerin Ortak Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, Nadîroğulları'nı Bedir'de öldürülen kâfirlere benzeterek şöyle buyurdu:

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَلِيمٌۚ ﴿١٥﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْۚ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ اِنِّي
بَرِٓيءٌ مِنْكَ اِنِّٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَٓا
اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَاۜ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾

15. ***Onların durumu, kendilerinden az öncekilerin** (Mekkeli müşriklerin)* ***durumu gibidir. Onlar** (Bedir'de)* ***yaptıklarının cezasını tattılar. Onlara ayrıca elem dolu bir azap vardır.***

16. ***Münafıkların durumu ise şeytanın durumu gibidir. Şeytan insana, "İnkâr et" der; insan inkâr edince de, "Şüphesiz ben senden uzağım; ben âlemlerin Rabb'i Allah'tan korkarım" der.***

17. ***Nihayet ikisinin de âkıbeti, ebediyen ateşte kalmaları olmuştur. İşte zalimlerin cezası budur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onların durumu, kendilerinden az öncekilerin durumu gibidir."* Yani yahudilerin başlarına bu azabın gelmesindeki durumu, kendilerinden az önce Bedir'de benzer bir âkıbeti yaşayan Mekkeli müşriklerin durumuna benzemektedir. Nadîroğulları Gazvesi, Bedir Savaşı'ndan altı ay sonra gerçekleşmiştir. Nitekim Buhârî de Zührî'den bu görüşü nakletmiştir. Buhârî sonra demiştir ki: "İbn İshak Nadîroğulları Gazvesi'nin Maûne Kuyusu olayı ile Uhud'dan sonra olduğunu söylemiştir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn İshak'ın görüşü, sûrenin başında geçen rivayete uygundur. Meşhur olan da budur.

"Onlar yaptıklarının cezasını tattılar." Yani onlar ihanetlerinin ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlıklarının kötü âkıbetini tattılar. O, dünyada ölümdür. "Bununla birlikte *onlar için* ahirette *elem dolu bir azap vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Münafıkların durumu ise şeytanın durumu gibidir. Şeytan insana, 'İnkâr et' der; insan inkâr edince de, 'Şüphesiz ben senden uzağım; ben âlemlerin Rabb'i Allah'tan korkarım' der."* Yani münafıkların önce yahudileri savaşa kışkırtmaları ve kendilerine yardım edeceklerini vaat etmeleri, sonra da onları terkedip sözlerinden dönmeleri şeytanın şu durumuna benzemektedir: Şeytan yaptığı hile ile önce insanı azdırır; sonra ondan uzaklaşır; kendisini kötü iş ve âkıbeti ile baş başa bırakır.

Bazıları şeytanın aldatmasından kastın Bedir günü Kureyş'e verdiği vesvese olduğunu söylemiştir. Âyette geçtiği üzere şeytan onlara, *"'Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım' demişti. Fakat iki ordu birbirini görünce şeytan, ardına dönüp kaçarak, 'Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; hem Allah'ın azabı çok şiddetlidir' dedi"* (Enfâl 8/48).

"Nihayet ikisinin de âkıbeti, yani inkâr eden insanla şeytanın âkıbeti, *ebediyen ateşte kalmaları olmuştur. İşte zâlimlerin cezası budur."* Yani cehennemde ebedî olarak kalmak (inkâr ve şirk üzere ölen) her bir zalimin cezasıdır. Sa'lebî, bu âyetin tefsirinde rahip Bersîsa'nın uzunca bir kıssasını ve şeytanın onu nasıl aldattığını nakletmiştir. Oraya bakınız.[27] Onda büyük bir ibret vardır.

Bazıları âyetin rahip Bersîsa hakkında indiğini söylemiştir.[28]

---

[27] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/156-160.

[28] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/119.

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Üzerine müşahede nurları geldiğinde kötü vasıfların durumu, ensar ve muhacirler Bedir'de kendilerini yendiğinde Kureyş kâfirlerinin durumuna benzemektedir. O gün Allah müminleri gökteki meleklerle destekledi; onlar da kâfirleri bozguna uğrattılar, onların birçoğunu öldürüp Kalip Kuyusu'na attılar.

Nefs-i emmârenin ve ordularının durumu, şeytanın durumuna benzer. Şeytan insana kötülükleri yapması için vesvese verir, sonra geri dönüp gider. İnsan onlara itaat ettiğinde, her ikisinin de âkıbeti ebedî olarak Allah'tan kopma ateşi içinde kalmalarıdır. Bu, nefsini Allah'a vuslattan mahrum ederek ona zulmedenlerin cezasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Takva ve Ahirete Hazırlık

Cenâb-ı Hak sonra, bütün hayırların kaynağı olan takvayı ve ahirete hazırlanmayı emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ
وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ
نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾ لَا يَسْتَو۪ٓي
اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِۜ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

18. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes yarın için ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun; şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

19. ***Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fâsık kimselerdir.***

20. ***Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler var ya onlar, kurtuluşa erenlerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Yaptığınız ve terkettiğiniz her işte *Allah'tan korkun ve herkes yarın için ne hazırladığına baksın.*" Yani kıyamet günü için ne salih amel işlediğine baksın. Ahiret çok yakın olduğu için ona "yarın" dendi. Yahut dünya ile ahiret, bugün ve yarın şeklinde birbirini takip eden iki gün gibidir. O öyle bir gündür ki dehşetinin ve büyüklüğünün nasıl olduğunu insan bilemez.

Velilerden Mâlik b. Dînâr'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cennetin kapısında şöyle yazılıdır: Yaptıklarımızın karşılığını bulduk; yaptığımız salih amellerle kazançlı çıktık, yapmadıklarımızdan zarar ettik."[29]

"*Allah'tan korkun.*" Bu ifade, takva emrini kuvvetlendirmek için tekrar edildi. Yahut birinci, "*Allah'tan korkun*" emri, farzları eda konusundadır; nitekim peşinden gelen, "*Herkes yarın için ne yaptığına baksın*" âyeti bunu bildirmektedir. İkinci, "*Allah'tan korkun*" emri ise günahları terk konusundadır. Peşinden gelen, "*Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan* yani işlediğiniz günahlardan *haberdardır*" âyeti bunu bildirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.*" Yani Allah Teâlâ'nın haklarını unutan veya zikrini terkeden ve bundan dolayı kendilerine nefislerini unutturduğu kimselere gibi olmayın. Onlar Allah'ı unutunca Allah da onları kendi hallerine terketti, onları hayırlarda muvaffak ederek ve hidayete erdirerek hayırla anmadı.

Yahut Allah kendilerine nefislerini unutturdu, bundan sonra onlar nefislerine fayda veren şeyi dinlemediler, onu azaptan kurtaracak işleri yapmadılar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onlara kıyametin öyle dehşetli hallerini gösterdi ki gördükleri şeyler onlara kendilerini unutturdu.

"*İşte onlar,* kötülükte son noktada olan *fâsık kimselerdir.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah'ı unutan ve bu yüzden ebedî cehennemi hak eden *cehennemliklerle,* Allah'tan korkan ve bu yüzden ebedî cenneti hak eden *cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler var ya onlar, kurtuluşa erenlerdir."*

---

[29] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/357.

Âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Onlar, gafletleri ve âkıbetleri hakkında düşünmemeleri, bütün gayretleriyle dünyayı tercih edip şehvetlerinin peşine düşmeleri sebebiyle cennetle cehennem arasındaki farkı ve cennetliklerle cehennemlikler arasındaki büyük farklılığı bilmiyorlar. Büyük bir kurtuluşun cennetliklere ait olduğunu, elim bir azabın da cehennemliklerin başına geleceğini anlamıyorlar. Halbuki onlara düşen, bunu bilmeleri ve kendilerine gelip kurtuluş yoluna girmeleridir.

Bazıları (İmam Şâfiî), *"Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz"* âyetini delil göstererek, bir müslümanın (savaş haricinde, kasıtlı olarak) öldürdüğü bir kâfire karşılık olarak kısas edilmeyeceği ve kâfirlerin istila ile müslümanların mallarına sahip olamayacağı görüşüne varmıştır.[30] (Bu görüşte olmayan Hanefîler tarafından) ona cevap olarak denilmiştir ki: "Âyette belirtilen eşitsizlik, ahiret hallerindedir, dünya işlerinde değildir."[31] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

18-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey iman edenler! Kendisi'yle birlikte başkasını müşahede etmekten Allah'tan korkun ve herkes yarın için marifetten ne hazırladığına baksın. Çünkü ahirette Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmek, dünyadaki marifet ölçüsünde olur. Allah'tan korkun ve O'na mâsivayı tercih etmeyin.

Allah'ı unutan, yani O'nun zikrini ve O'na yönelmeyi unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine nefislerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Yani Allah onları nefislerini ıslah etmekten ve ona ilacını vermekten uzaklaştırdı, böylece nefisleri kötü düşünceler ve boş şüpheler içinde ölüp gitti. İşte onlar, ilâhî huzurdan uzak kalan fâsık kimselerdir.

Cehennemliklerle yani Allah'tan kopma ve perdelenme ateşi içinde kalanlarla, cennetlikler yani marifet cennetine girenler bir olmaz. Cennetlikler var ya onlar, bütün güzel arzularını elde edip bütün korktukları şeylerden güvende olarak kurtuluşa erenlerdir.

---

[30] Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/358.

[31] İmâm-ı Âzam'a göre, bir müslüman, kendileriyle sulh halinde olduğu bir kâfiri, haksız yere bilerek, kasıtlı olarak öldürürse devlet tarafından ona kısas uygulanır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Yüceliği

Bu ilâhî öğütler bazı kalplere tesir etmeyince, o kalpler taştan daha katı oldu. Şu bir gerçektir ki eğer bu Kur'an bir dağa indirilmiş olsaydı, dağ huşû ile boyun eğer, ilâhî korkudan parça parça olurdu. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ
خَشْيَةِ اللّٰهِ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

21. ***Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak onu Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak onu Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün."* Yani biz, bu şanı yüce, çeşitli uyarıları içeren Kur'an'ı herhangi bir dağın üzerine indirseydik, dağ, sertlikte ve kendisine çarpan şeyden etkilenmeme konusunda bir sembol iken, hiç şüphesiz onu Allah korkusundan yani Kur'an'ın yücelik ve azametinden boyun eğmiş, parça parça olmuş vaziyette görürdün. Âyet, Kur'an'ın yüceliğini ve içindeki öğütlerin tesirinin kuvvetini bir temsil yoluyla anlatarak olayı insan idrakine yaklaştırmaktadır. Âyetin devamı da bunu ifade ediyor:

"İşte bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." Âyette geçen misallerle, bu misale ve Kur'an'da geçen benzeri diğer misallere işaret edilmektedir. Bundan maksat, kalbinin katlığı, Kur'an okurken huşûunun azlığı, ondaki uyarı ve sakındırmalar üzerinde düşünmeyişinden dolayı insanı kınamaktır.

21. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden İbn Atâ demiştir ki: "Âyet, Allah dostlarının ve marifetullah sahiplerinin faziletine işaret ediyor. Şu bir gerçektir ki varlıklardan hiçbiri Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını taşıyamaz ve onun tecellisi anında hayatta kalamaz; ancak Allah'ın bunun için kendilerine kuvvet verdikleri bu tecellileri taşıyabilir. Onlar da âriflerin kalpleridir."[32]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının tecellisi hakkındadır böyledir; zâtî tecelliler nasıl olur düşünün! Onu taşımaya ancak marifette yüksek paye sahibi mukarrebîn âriflerin kalpleri güç yetirir.

Ârif müfessirlerden Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Eğer ilâhî hitabı insanın yerine dağlar alsaydı, ilâhî nurların tecellisi ve kudretin etkisi anında bütün dağlar sarsılır, darmadağın olur, sert kayalar parçalanır, yüksek tepeler yerle bir olurdu. Çünkü dağlar, işin hakikatini yakînen bilmekte ve bu yüce hitabı taşımaktan aciz olduğunu itiraf etmektedir. Cenâb-ı Hak bu konuda buyuruyor ki: "*Gökler, yer ve dağlar ilâhî emaneti yüklenmekten çekindiler ve ondan korktular*" (Ahzâb 33/72).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Baklî, sanki şuna işaret ediyor: Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatının tecellisi, göklere, yere ve dağlara sunulup da onların taşımaktan çekindikleri emanetin içine dahildir. Bu emanet ise Hak Teâlâ'nın zatının ve sıfatlarının tecellisidir. Onları taşımaya ancak hakiki ârif olan insan-ı kâmil güç yetirir. Zatın tecillisine gelince, daha önceden geçtiği gibi, gökler, yer ve dağlar onu taşımaktan çekinmiştir. Sıfatların tecellisine gelince, Allah Teâlâ bu âyette dedi ki eğer o, dağa tecelli etseydi dağ boyun eğer, parçalanır ve taşımaya güç yetiremezdi. Şayet kalplerden gaflet perdeleri kalksa, Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatının tecellisinin heybetinden ve hitabının yüceliğinden kalpler erirdi. Ancak Allah Teâlâ velilerinin kalplerini kuvvetlendirmiş ve onlar kalplerinden perdeler kalktıktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın zatını müşahede etmeye ve hitabını işitmeye güç yetirmişlerdir.

---

[32] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/321 (Beyrut 2001).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) daha sonra demiştir ki: "Kardeşim, sakın bazı kelâmcıların, 'Dağların aklı (dili, konuşması ve tesbihi) yoktur' sözlerine itibar etme! Hiç şüphesiz dağların da ancak Allah'ın bildiği ruhları ve akılları vardır. Âyette şöyle buyrulmaktadır:

'Ey dağlar! Kuşların eşliğinde Davud'la birlikte tesbih edin, dedik' (Sebe 34/10). Eğer dağlarda ilâhî hitabı kabul etme özelliği olmasaydı, Allah onlara, 'Ey dağlar' şeklinde hitap etmezdi. Cenâb-ı Hakk'ın az bir hitabı ve doğrudan emir vermesi sebebiyle dağlardaki kayalar Allah korkusundan aşağı doğru yuvarlanırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Taşlardan bazıları da Allah korkusundan baş aşağı yuvarlanır' (Bakara 2/74). Taşların haşyeti (ilâhî korkuyu hissedip etkilenmeleri), onların Allah'ı bildiklerini ve O'nun hitabını işittiklerini gösterir."[33]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Maddi varlıkları ayakta tutan ilâhî sırlar, bütün cansız varlıklara ve diğerlerine sirayet etmiştir. Bu durumda varlıklar, işin bâtınî yönüyle bakıldığında kendilerine has bir akıl ve ilme sahiptirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

En Güzel İsimler O'nundur

Cenâb-ı Hak sonra, kelâmını işittiğinde kalplerdeki ilâhî heybeti ve haşyeti artırması için zatını tanıtarak buyurdu ki:

هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ
الرَّحٖيمُ ﴿٢٢﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ
الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزٖيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۜ
يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٤﴾

---

[33] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/415.

22. *O, öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, gizliyi ve açığı bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.*

23. *O, öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, Melik'tir* *(bütün mülkün sahibi ve hâkimidir).* ***Kuddûs'tür*** *(her türlü kusurdan uzaktır).* ***Selâm'dır*** *(bütün noksanlıklardan uzaktır).* ***Mümin'dir*** *(güven veren ve emniyet bahşedendir).* ***Müheymin'dir*** *(her şeyi görüp gözeten ve kontrol edendir).* ***Azîz'dir*** *(her dilediğini yapan mutlak güç sahibidir).* ***Cebbâr'dır*** *(mahlûkata dilediğini zorla yaptıran ve onların hallerini düzeltendir).* ***Mütekebbir'dir*** *(yüce ve uludur; hiç kimseye ihtiyacı yoktur).* ***Allah, müşriklerin ortak koştuklarından münezzehtir.***

24. *O Allah, Hâlik'tır* *(takdir edip yaratandır).* ***Bârî'dir*** *(varlıkları yoktan, kusursuz ve uyumlu bir şekilde var edendir).* ***Musavvir'dir*** *(bütün yarattıklarına hikmetine göre şekil verendir).* ***En güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, Azîz'dir; Hakîm'dir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O, öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O,* tektir; *gizliyi ve açığı bilendir.*" Yani hissedilmekten uzak olan ezelî sırları ve müşahede sahasına çıkan maddi varlıkları bilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsirinde demiştir ki: "O, gayb olan mâlumatları, onlar var olmadan önce ve var olduktan sonra bilir. O'nun gaybı bilmesi, açıktan bildiklerini artırmaz; açıktan bildikleri de gayba ait ilmini artırmaz. (O'nun gayb olanı bilmesiyle açık olanı bilmesi arasında bir fark yoktur)."[34]

Gaybın şehadet âleminden önce söylenmesi, onun daha önce var olmasından ve ezelî ilmin ona taalluk etmesindendir.

Yahut gaybdan kasıt henüz yok olan şeyler; şehadetten kasıt da mevcut olanlardır.

Yahut gaybdan kasıt sır olanlar; şehadetten kasıt da açık olanlardır.

---

[34] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/416.

"O, Rahmân'dır, Rahîm'dir." O, herkese ihsan ettiği büyük nimetlerle Rahmân sıfatını gösterir; sevdiklerine ihsan ettiği özel nimetlerle de Rahîm sıfatını ispat eder.

Yahut O, yoktan var etme nimetiyle Rahmân'dır; yarattığı varlıklara olan imdat nimetiyle (ilâhî yardım ve desteği ile) Rahîm'dir.

"O, öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." Cenâb-ı Hak, tevhide verdiği önemi açıkça göstermek için aynı âyeti tekrar etti.

"O, Melik'tir." Mülkünde dilediği gibi bütün tasarruf edendir. O'nun mülkü (tasarruf ve hâkimiyeti) ebediyen devam eder.

"O, Kuddûs'tür." Zatına layık olmayan her şeyden yüce ve uzaktır.

"O, Selâm'dır." O, bütün noksanlıklardan uzaktır. Yahut halk O'ndan bir zulüm görmez, herkes zulüm görmekten yana güvendedir. Yahut O, kıyamet günü dostlarına selâm verendir.

"O, Mümin'dir." Kullarına güven verendir. Yahut O'na itaat edenler azabından emindir. Yahut O, kulları zatının birliğini ikrar ve ilan ettiklerinde onları tasdik edendir. Yahut O, peygamberlerini mucizelerle destekleyip tasdik edendir.

"O, Müheymin'dir." Her şeyi görüp gözeten ve koruyandır.

"O, Aziz'dir." Her dilediğini yapandır; her işinde galiptir; hiç kimseye mağlup olmayandır.

"O, Cebbâr'dır." Mahlûkata dilediğini zorla yaptırandır. Yahut onların hallerini düzeltendir.

"O, Mütekebbir'dir." Bir ihtiyacı bulunmasından yahut bir noksanı olmasından yücedir. Yahut son derece yücelik ve ululuk sahibidir.

"Allah, müşriklerin ortak koştuklarından münezzehtir." Cenâb-ı Hak, kendisine ortak olunması asla mümkün olmayan sıfatlarını saydıktan sonra, zatını müşriklerin yakıştırdığı şeylerden tenzih etti; onlardan yüce ve uzak bulunduğunu belirtti.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah, Hâlik'tır."* Varlıkları hikmetinin gerektirdiği şekilde takdir edip yaratandır. *"O Bârî'dir"*; varlıkları bozukluktan uzak bir halde yaratandır. Bazıları el-Bârî'ye, "varlıkları farklı şekillerde yaratarak birbirinden ayırandır" manasını vermiştir.

"O, Musavvir'dir." Varlıkları dilediği sûret ve şekilde yaratandır.

İmam Gazâlî demiştir ki: "Allah Teâlâ, takdir edici olarak yaratandır. Takdir ettiklerini ortaya çıkararak Bârî'dir. Yoktan var ettiği varlıkları en güzel biçimde yaratması ve onları en güzel şekilde süslemesiyle Musavvir'dir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gazâlî'nin söylediklerinin özü şudur: Yaratıcı sıfatı, iradeye bağladır; Bârî sıfatı, kudrete bağlıdır. Musavvir ise hikmete bağlıdır. En güzeli şöyle demektir: Hâlik, eşyayı bir asıl ve örneği olmadan yoktan var edendir. Bârî, mümkün olan her varlığı taşıyacağı sûreti kabul için hazırlayandır. O, irade etme manasındadır. Çünkü onda tahsis vardır. Musavvir, her mahlûka ilâhî hikmetle kendisi için hazırlanan sûret ve şekli verendir. O, Hakîm isminin manasına dahildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"En güzel isimler O'nundur."* Çünkü bu isimler, en güzel manalara delalet etmektedir. İsrâ sûresinin 110. âyetinin tefsirinde bu isimler sayıldı.

"Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder." Bütün varlıklar, kendi dilleriyle açıkça O'nun bütün noksan sıfatlardan uzak olduğunu ilan ederek yüce zatını tenzih eder. "O, *Azîz'dir;* sonsuz güç sahibidir, kimseye mağlup olmaz. *Hakîm'dir;* takdir ettiği hiçbir şeyde kendisine itiraz etmek mümkün değildir."

Cenâb-ı Hak, bu sûreyi, göklerdeki ve yerdeki varlıkların yüce zatını tesbihiyle başlattı, aynı şekilde onların tesbihiyle bitirdi.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Habibim Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın en büyük ismini (ism-i a'zamı) sordum; Allah Resûlü, *"Haşr sûresinin son âyetlerini oku ve onu çokça tekrar et"* buyurdu. Ben tekrar aynı soruyu sordum, aynı cevabı verdi. Ben üçüncü kez aynı soruyu sordum; Allah Resûlü yine aynı cevabı verdi.[35]

Yine Ebû Hüreyre'den [radıyallahu anh] gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim, sabaha çıktığında üç defa, 'Eûzü billâhi's-semîi'l-alîmi mine'ş-şeytâni'r-racîm' der ve peşinden Haşr sûresinin son üç âyetini okursa, Allah Teâlâ yetmiş bin melek görevlendirir; bu melekler akşama kadar onun için dua ve istiğfar ederler. Eğer kul, o gün içinde ölürse şehid olarak ölür. Kim onları akşamleyin okursa aynı müjde ve sonuçlara ulaşır."[36]

Müfessir İbn Cüzey, Abdullah b. Mesud'dan [radıyallahu anh] şöyle bir hadis nakletmiştir: Abdullah b. Mesud demiştir ki:

"Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an okuyordum; Haşr sûresinin sonuna geldiğimde bana,

'Elini başının üzerine koy!' buyurdu. Ben,

'Bunu niçin yapayım yâ Resûlallah?' diye sordum. Şöyle buyurdu:

'Cebrâil bana Kur'an okuttu; Haşr sûresinin sonuna geldiğimde bana,

'Ey Muhammed, elini başının üzenine koy!' dedi. Ben,

'Bunu niçin yapayım?' diye sordum. Cebrâil şöyle dedi:

'Allah Teâlâ Kur'an'ı açtı, âyetlerine tek tek nazar buyurdu; Haşr sûresinin sonuna gelince, meleklere, ellerini başlarının üzerine koymalarını emretti. Melekler, 'Ey Rabbimiz, bunun hikmeti nedir?' diye sordular; Allah Teâlâ, 'O âyetler, ölüm hariç her derde devadır' buyurdu."[37]

Üstadımız fakih Muhammed el-Cenevî'nin hadis hakkında şöyle söylediğini işittim: "O, senedi zayıf bir hadistir. İnsan tek başına onunla amel edebilir, fakat insanların arasında olunca onu terketmelidir ki halk onun mendup veya vâcip olduğunu düşünmesin."

---

[35] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/163; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/359.

[36] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, nr. 2922; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, nr. 3425; Ahmed, *Müsned*, 3/21.

[37] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/363 (Beyrut 1995); ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/121.

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tefsirü'l-Fâtihati'l-Kebîr adlı eserimizde, Allah Teâlâ'nın isimleriyle dua etmenin, onlarla ahlâklanmanın ve onların hakikatine erişmenin nasıl olacağını açıkladık.[38]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, *'En güzel isimler O'nundur'* âyetiyle yüce zatına ait ezelî sıfat ve isimlerin bulunduğunu açıkladı. Bu sıfat ve isimler, başkasının ortaklığından ve hakikatiyle idrak edilmekten yücedir. Allah Teâlâ bu sıfatlarıyla zuhur edince, âyetlerde sıfatlarının nurlarını açıkladı; nurunun taşıdığı ruhları yani manevi hayatı ruhlara, bedenlere, asırlara, zamanlara, kudretine şahit varlıklara ve hadiselere giydirdi. Böylece bütün varlıklar ilâhî sıfatların tecellisi olan gaybî nuranî bir dille O'nu tesbih ettiler. *'Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar O'nu tesbih ederler'* âyeti bunu haber vermektedir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: O'nun nurunu taşıyan ruhlar, bedenlerde, ruhlarda, cansız varlıklarda ve bütün mevcudata sirayet eden zata ait latif sırlardır. Bütün varlıklar ve kâinat Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait latif sırlarla ayakta durmaktadır.

Rûzbihân-ı Baklî, açıklamasının devamında demiştir ki: "Cenâb-ı Hak sonra, kendisinin zatına yaptığı tenzihle, kulların tehzihinden, idraklerinden ve ilimlerinden uzak olduğunu açıkladı ve bunu şu şekilde ifade buyurdu: 'O, Azîz'dir; Hakîm'dir. O, hakikatiyle idrak edilmekten yücedir; takdir ettiği şeyleri yaratmada sonsuz hikmet sahibidir. Allah Teâlâ, yaratılmış varlıkların yüce zatını tanıtmasından ve insanların dilleriyle O'nun hakikatine yaptıkları işaretlerden yücedir."[39] (Hiçbir varlık O'nun hakikatine delil ve şahit olamaz; O'na hakikatiyle ancak kendisi delil ve şahittir).

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Haşr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[38] bk. İbn Acîbe, *Tefsirü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 198-339 (nşr. Bessâm Muhammed Bârûd, [baskı yeri yok], Dârü'l-Hâvî, 1999).

[39] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/416.

(60) MÜMTEHİNE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mümtehine sûresi Medine döneminde inmiş olup on üç âyettir.

İbn Hacer, sûrenin meşhur isminin "Mümtehane" olduğunu söylemiştir. **Mümtehane,** "imtihan edilen kadın" manasında olup bu kadın, sûrenin inmesine sebep olmuştur. Bu kelime, "mümtehine" şeklinde de okunmuştur. Buna göre **mümtehine,** sûrenin ismi olup anlamı, "imtihan eden" demektir. Aslında Medine'ye sonradan hicret eden kadınları imtihan eden Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminler iken, mecazen sûreye bu isim verilmiştir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak önceki sûrelerde müminlere, Allah ve Resûlü'nün emrine aykırı davranan kimselerle dostluk kurmayı ve onları sevmeyi yasakladı. Bu kimse, en yakın akraba olsa da onu gönülden sevmemelerini emretti. Hak Teâlâ sonra münafıkları kötüledi; onların yahudilerle dostluk kurmasını ve onlara yardım vaatlerini kınadı. Yüce Mevlâ kâfirlerle dostluğu yasakladıktan sonra, onlarla az da olsa dostluk kuranları bu sûrede sakındırarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّٖى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ تُلْقُونَ
اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّۚ يُخْرِجُونَ
الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْۜ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فٖى
سَبٖيلٖى وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتٖى تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِۗ وَاَنَا اَعْلَمُ بِمَٓا
اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا اَعْلَنْتُمْۜ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ
۝ اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ
وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَۜ ۝ لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا
اَوْلَادُكُمْۚ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ۝

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz, halbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabb'iniz olan Allah'a inandınız diye resûlünü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak ve benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız onları dost edinmeyin. Siz onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Ben, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa gerçekten o doğru yoldan sapmış olur.***

2. ***Şayet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar; size elleri ve dilleriyle kötülük ederler. Onlar zaten sizin inkâr etmenizi arzu etmektedirler.***

3. ***Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Kıyamet günü Allah aranızı ayıracaktır. Allah, bütün yaptıklarınızı görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin."* Yani onlarla yakınlık ve arkadaşlık kurmayın. Âyet, Hâtıb b. Ebû Beltea hakkında nâzil olmuştur. Olayın özeti şudur:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'nin fethi için hazırlık yaparken, bu zat Mekkeliler'e, "Resûlullah sizin üzerinize yürümek için sefer hazırlığı yapıyor; tedbirinizi alın!" diye bir mektup yazdı.

Bir rivayete göre mektubunda, "Resûlullah gece gibi karanlık (kalabalık) ve sel gibi akan bir orduyla üzerinize geliyor; tedbirinizi alın!" diye yazdı ve onu Abdülmuttaliboğulları'nın âzatlı câriyesi Sâre ismindeki bir kadınla gönderdi. Kadının isminin Külsûm bint Ukbe b. Ebû Muayt olduğu da söylenmiştir. Bunun üzerine Cebrâil [aleyhisselâm] inerek durumu Hz. Peygamber'e haber verdi. Resûlullah da [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Ali, Ammâr, Talha, Zübeyr, Mikdâd ve Ebû Mersed'i mektubu götüren kadının arkasından gönderdi ve onlara,

"Peşinden gidin, Ravza-i Hâh'a[40] *(Hâh bostanına) vardığınızda, orada deve üzerinde hevdeç içinde giden bir kadın göreceksiniz. Onda Mekkeliler'e gönderilen bir mektup vardır; onu alın ve kadını serbest bırakın. Eğer mektubu vermeye yanaşmazsa boynunu vurun!"* buyurdu. Giden grup kadını bahsedilen yerde buldular. Ondan mektubu istediler, kadın inkâr etti. Bunun üzerine Hz. Ali kılıcını çekti; tehlikeyi gören kadın mektubu saç örgülerinin arasından çıkarıp verdi.

Nesefî'de şu ilave vardır: Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'yi fethedince dört kimse hariç bütün Mekkeliler'e eman (güvence) verdi. Kendilerine eman verilmeyen dört kişiden biri de bu kadındır.[41]

---

[40] Ravza-i Hâh: Mekke ile Medine arasında Medine'ye 12 mil uzaklıkta bir yerdir.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Hâtıb'ı huzuruna çağırdı ve ona, *"Bunu niçin yaptın?"* diye sordu. Hâtıb,

"Yâ Resûlallah! Ben müslüman olduğumdan bu yana küfre düşmedim. Sana samimiyetle tâbi olduktan sonra seni hiç aldatmadım. Fakat ben, Kureyş'e sonradan katılan (nesep olarak onlardan olmayan) biriyim. Onların içinde ailemi koruyacak kimse yok. Onlara bir iyilik ederek ailemi koruma altına almak istedim. Şunu kesin olarak biliyorum ki benim bu mektubum onlara hiçbir fayda sağlamaz" dedi. Allah Resûlü, onun sözlerini tasdik etti ve özrünü kabul etti. Bu olaya şahit olan Hz. Ömer,

"Yâ Resûlallah! Bana müsaade buyur da şu münafığın boynunu vurayım" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buna mani olarak buyurdu ki:

"Ey Ömer, ne biliyorsun, belki de Allah, Bedir Savaşı'na katılan müslümanların haline baktı ve onlara, 'Bundan sonra istediğinizi yapın, sizi affettim' buyurdu." Bunu işiten Hz. Ömer'in gözlerinden yaşlar boşaldı.[42] Yani kendisi de Bedir'e katılanlardan olduğu için bu müjdeye sevincinden ağladı. Olay üzerine bu âyet indi.

Âyette, büyük günahın imanı gidermeyeceğine dair bir delil vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz, halbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler."* Yani siz onlara sevgi besliyor ve sevdiğinizi onlara ulaştırıyorsunuz. Yahut siz, aranızdaki sevgi sebebiyle kâfirlere Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] haberlerini iletiyorsunuz.

Âyetin manası şudur: Kâfirleri dost etmeyin. Yahut onlara sevgi göstermeyin. Çünkü onlar size gelen hakkı, İslâm'ı yahut Kur'an'ı inkâr ettiler; iman sebebi olacak bir şeyi inkâr sebebi yaptılar.

---

[41] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/360.

[42] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/360. Değişik rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/559-564; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/125-128.

"Onlar, Rabb'iniz olan Allah'a inandınız diye resûlünü ve sizi yurdunuzdan, Mekke'den *çıkarıyorlar."* Yani Hakk'a iman ettiğiniz için sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. *"Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız onları dost edinmeyin."* Âyette sanki şöyle deniliyor: Şayet benim dostum iseniz, düşmanlarımı sevmeyin!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Siz onlara gizlice sevgi besliyorsunuz."* Yani onlara sevginizi gizlice ulaştırıyorsunuz. Yahut onları sevmeniz sebebiyle Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sırlarını onlara gizlice haber veriyorsunuz. *"Ben, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim."* Ve resûlüme de gizlediklerinizi bildiririm. Bu durumda sizin yaptığınızı gizlemenizin ne faydası olacak? *"Sizden kim bunu yaparsa,* yani kâfirleri dost edinirse *gerçekten o,* hak ve *doğru yoldan sapmış olur."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şayet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar."* Yani kalplerindeki düşmanlığı açığa vururlar ve bunun gereklerini yaparlar. *"Size elleri ve dilleriyle kötülük ederler."* Öldürmek ve esir almak gibi size kötülük olacak şeyleri yapmaktan geri durmazlar. *"Onlar zaten sizin inkâr etmenizi* yani dinden dönmenizi *arzu etmektedirler."*

Sonraki âyette şöyle buyruluyor: "Kendileri için müşriklerle dostluk kurduğunuz ve onları korumak için müşriklere yaklaştığınız *yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Allah, kıyamet günü aranızı* yani sizinle yakınlarınızın ve çocuklarınızın arasını *ayıracaktır."* O gün karşılaştığınız korkunç haller sebebiyle birbirinizden kaçarsınız. Şu âyetler bu hali ifade etmektedir:

"O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün herkesin kendisini meşgul edecek bir işi vardır" (Abese 80/34-37).

"Allah, bütün yaptıklarınızı görendir." Size, yaptıklarınızın karşılığını verir.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Senin en azılı düşmanın, nefsindir. Nefis, Allah, resûlü ve velileri için de bir düşmandır. Çünkü o, devamlı kötü işleri emreder. Nefsin orduları da ona dahil edilir. Kullara denir ki:

Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan nefis ve ordularını dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyor ve söylediklerini tasdik ediyorsunuz; halbuki onlar, mücâhede yoluyla size gelen hakkı (marifet ve ilhamı) inkâr ettiler. Onlar, kalbe gelen hak vâridatı veya müşahedeye dayalı imanı kalpten çıkarıyorlar. Onlar ayrıca, Rabb'iniz olan Allah'a hakiki manada iman etmenizden korkarak sizi ilâhî huzurdan uzaklaştırıyorlar. Eğer siz, benim yolumda cihad ederek, rızamı ve marifetimi arayarak hevânızdan kurtulmuşsanız, artık ona dönmeyin ve nefsinizi dost edinmeyin. İçinizden bazıları onlara gizlice sevgi gösteriyor ve isteklerine uyuyor. Ben sizin nefsinize meyilden gizlediğinizi ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Kim nefsiyle mücâhede yolundan geri dönerse gerçekten o, Allah'a vuslata götüren hak yoldan sapmış olur.

Şöyle denilmiştir: "Kimin devamlı ruhsatlara ve şehvetlerine tâbi olduğunu görürsen bil ki ondan hayır gelmez."

Allah'ı bırakıp da peşine düştüğünüz hazlarınız ve yakınlarınız size hiçbir fayda sağlamaz. Allah'ı bulamayan kimse neyi elde etmiştir? Geçici hazlar yok olup gider, geride üzüntü ve pişmanlık bırakır. Ey isyan ve gaflet içinde ölenler, Allah kıyamet günü sizi, o fâni zevklerinizden ayırır. Yahut sizinle, istediğiniz cemâlullahı müşahedenin arasını ayırır. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir; herkese hak yolunda çektiği çile ve yorgunluk ölçüsünde mükâfat verir.

Hz. İbrahim'in Örnek Alınacak Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kalbi Allah'tan alıkoyan her şeye düşman olma konusunda Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] uymayı emrederek şöyle buyurdu:

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُۚ اِذْ قَالُوا
لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُ۬ا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۘ كَفَرْنَا بِكُمْ
وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ
وَحْدَهُٓ اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰه۪يمَ لِاَب۪يهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَٓا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ
اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ
④ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ
الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ⑤ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ ف۪يهِمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ
يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَۜ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ⑥

4. ***İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret oluşmuştur" demişlerdi. Yalnız İbrahim'in, babasına, "Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim; fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" sözü başka. Onlar şöyle dua ettiler: "Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik, dönüşümüz de ancak sanadır."***

5. ***"Ey Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için bir fitne yapma*** *(onların zulmüne maruz bırakma).* ***Bizi bağışla. Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen Azîz'sin, Hakîm'sin."***

6. ***Andolsun, onlarda sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlara güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse Allah mutlak zengindir*** *(hiç kimseye ihtiyacı yoktur),* ***övülmeye layık olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır."* Yahut onlarda kendisine uyulmaya ve manen terakki etmeye layık övülecek bir haslet vardır. Hz. İbrahim'le [aleyhisselâm] birliktekiler, kendisine tâbi olan müminlerdir. Yahut onunla aynı asırda ve yakın dönemde yaşayan peygamberlerdir. Taberî ve diğerleri bu görüşü tercih etmiştir.[43] Çünkü Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Nemrud'la mücadele ederken yanında kendisine tâbi olan müminler gözükmemektedir. Ayrıca Hz. İbrahim [aleyhisselâm], hanımı Sâre ile Şam'a yolculuk yaparken ona, "Şu anda benden ve senden başka yeryüzünde Allah'a ibadet eden kimse yok!"[44] demiştir.[45]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hani onlar kavimlerine dediler ki: Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptığınız putlardan uzağız. Sizi tanımıyoruz."* Yani dininizi yahut mâbudunuzu veya sizi ve putlarınızı inkâr ediyoruz; size ve putlarınıza bir değer vermiyoruz, halinizi önemsemiyoruz. Size karşı hiç terketmeyeceğimiz tavrımız budur. *"Siz bir tek Allah'a inanıncaya* ve içinde bulunduğunuz şirki terkedinceye *kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret oluşmuştur."* Eğer tek Allah'a iman eder ve şirki terkederseniz o zaman aramızdaki düşmanlık dostluğa, kin sevgiye döner.

Âyetin manası özetle şudur: Hak Teâlâ buyuruyor ki: Kâfirlerin size düşmanlığı ancak sizin Hakk'a imanınız sebebiyledir. Öyleyse siz de onları düşman edinin ve kendileriyle düşman olarak mücadele edin. Onları sevmediğinizi ve kendilerinden nefret ettiğiniz ortaya koyun; bu düşmanlığın tek sebebinin onların Allah'ı inkâr etmeleri olduğunu, bu sebep devam ettiği müddetçe bu düşmanlığın da mevcut olacağını, eğer bu sebebi ortadan kaldırıp iman ederlerse aradaki düşmanlığın dostluğa döneceğini açıkça belirtin. Siz bu konuda Allah'ın halili Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] ve diğer peygamberlere uymaktasınız. Onlar, kâfirlere düşman olarak onlarla mücadele ettiler ve bu konuda Allah'a güvenip dayandılar.

---

[43] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/559-566; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/51.

[44] Bu söz bir hadiste geçmektedir (bk. Buhârî, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 8 [nr. 3358]).

[45] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/295.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetteki örnek alma, müşriklerden ve şirklerinden uzak kalmayla sınırlıdır. Bu her millette devam eden bir durumdur. Bizim Peygamberimiz'de [sallallahu aleyhi vesellem] ise inanç konuları olsun, dinin hükümleri olsun her konuda güzel bir örnek vardır."[46]

Sizin için bu kimselerde güzel bir örnek vardır. *"Yalnız İbrahim'in, babasına, 'Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim' sözü başka."* Bu, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] babasına verdiği bir sözden dolayı olmuştur. Buna göre âyetin manası şöyledir: Ona her konuda uyun fakat kâfir babası için istiğfar etmesi konusunda uymayın. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kendisine yasak edilmeden önce kâfir babası için istiğfar etmesi, aklen ve dinen caizdir; çünkü bu, onun cehennemlik olduğunu bilmesinden önce olmuştur. Fakat bu, aslen örnek alınmayacak bir durumdur.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor: *"Fakat benim Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez."* Yani hidayet, mağfiret ve hayırda muvaffakiyet ancak yüce Allah'ın iradesinde ve elindedir; ben bunlarda bir güç ve yetki sahibi değilim. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], babasına sanki şöyle dedi: Ben senin için istiğfar ederim, benim ancak istiğfara gücüm yeter, ötesi yüce Allah'ın işidir. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], aczini ortaya koymak ve işi Allah'a havale etmek için böyle söyledi.

Hz. İbrahim ve beraberindekiler şöyle dua ettiler: *"Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik, dönüşümüz de ancak sanadır."* Bu da Hz. İbrahim ve beraberindekilerden nakledilen örnek alınacak hallerden biridir. Onlar, kâfirlere karşı tavırlarını açıkladıktan ve onlara düşmanlıklarını ilan ettikten sonra, bütün işlerinde, özellikle kâfirlere karşı müdafaa ve şerlerini defetme konusunda Allah'a iltica ederek bu duayı yaptılar.

Bazıları âyette geçen duaların, müminlere telkin edildiğini, âyetin, "Ey müminler, deyiniz ki" takdiriyle başladığını söylemiştir, fakat Ebüssuûd bu yorumu zayıf bulmuştur.[47]

---

[46] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/295.

[47] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/236-237 (Beyrut 1999).

Hz. İbrahim ve beraberindekilerin duası şöyle devam ediyor: *"Ey Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için bir fitne yapma (Onların zulmüne maruz bırakma)."* Kâfirleri üzerimize musallat edip de bize gücümüzün üstünde azap etmelerine müsaade etme! *"Bizi bağışla."* Taşkınlık ve kusurlarımızı affet. *"Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen Azîz'sin;* her dilediğini yapan güç sahibisin. Sana sığınan kimse zelil olmaz, sana güvenen kimsenin beklentisi boşa gitmez. *Sen Hakîm'sin;* bütün yaptıkların hikmetlidir; sen ancak içinde sonsuz hikmetler bulunan işleri yaparsın."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, onlarda,* İbrahim ve onunla birlikte bulunan müminlerde *sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlara güzel bir örnek vardır."* Âyetin tekrar edilmesi, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] uymaya şiddetle teşvik içindir. Bunun bir hikmeti de şunu bildirmektir: Kim, Allah'a ve ahiret gününe iman ederse onlara uymayı terketmez. Çünkü onları örnek almamak, Allah'a ve ahiret gününe iman etmemenin alametlerindendir. Devamındaki âyet, bunu haber vermektedir:

"Kim yüz çevirirse Allah mutlak zengindir, övülmeye layık olandır." Bu tür ifadelerle ancak kâfir olanlar uyarılıp tehdit edilir. Yani Allah'ın hiç kimseye ihtiyacı yoktur, O, tek olarak hamdedilip övülmeye layıktır.

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müridin, Hz. İbrahim'in ahlâk ve meşrebinde olması gerekir. Mürid, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gibi, kim olursa olsun, kendisini Allah'tan alıkoyan herkesten uzaklaşmalı, her kim onu Mevlâ'sından alıkoyuyorsa ona karşı düşmanlığını ve nefretini göstermeli, o kimse hak yoldaki seyrinde kendisine uyana kadar bu tutumunu devam ettirmelidir. Ancak kendisi Hakk'a davete ehilse, karşısındakini hak yola nasihat ve hikmetle davet etmeli, bu yolda kendisine muhalefet edeni uyarmalıdır. Eğer davet ettiği kimseden ümidini keserse Allah'tan onun affını istemeli, bu kulun hidayetinde ve hak yola sevkinde aciz olduğunu itiraf ederek bütün işlerinde yüce Mevlâ'sına yönelmeli, zalimlerin ve gafillerin fitnesinden Allah'a sığınmalıdır. Allah her işinde galiptir; dilediğini yapar.

Allah Dilerse Kalpleri Kaynaştırır

Allah Teâlâ, kâfirlere düşman olunmasını emredince, müminler müşrik olan yakınlarına düşman oldular, müşrik olan anne babalarına karşı düşmanlıkta ileri gittiler. Cenâb-ı Hak bunun müminlerde şiddetli etki yaptığını bildiği için şu âyeti indirdi:

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذٖينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةًۜ وَاللّٰهُ قَدٖيرٌۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٧﴾

7. Olur ki Allah sizinle düşman olduğunuz kimseler arasına bir sevgi koyar. Allah, her şeye gücü yetendir. Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Olur ki Allah sizinle* müşrik akrabalarınızdan *düşman olduğunuz kimseler arasına bir sevgi koyar.*" Bu sevgi, onların dinde size katılmasıyla gerçekleşir. Allah Teâlâ, müslümanların din konusunda sert davrandıklarını ve müşrik akrabalarına düşmanlıkta şiddetli olduklarını görünce, kalplerini hoş etmek için onlara bu vaatte bulundu ve vaadini gerçekleştirdi. Mekke'nin fethedildiği gün müşriklerden pek çoğu müslüman oldu; böylece (daha önce düşman oldukları kimselerle) aynı safta buluştular, birbirlerini sevdiler, birbiriyle dost ve kardeş oldular, kaynaştılar, karşılıklı kız alıp verdiler.

"*Allah, her şeye gücü yetendir.*" Yani halleri değiştirmede ve dostluk sebeplerini kolaylaştırmada sonsuz kudret sahibidir. "*Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.*" Mümin olanları bağışlar ve onlara merhamet eder. Yahut O, sizin müşriklerle önceden kurduğunuz dostluklardaki kusurlarınızı ve daha sonra tabiatınız icabı akrabalarınıza karşı içinizde kalan meyilleri affeder; bu konuda kalbinde hiçbir şey kalmayan kimselere de merhamet eder.

7. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Umulur ki Allah, sizinle, kendisine düşman olduğunuz, muhalefet ettiğiniz ve hevâsının yollarını kestiğiniz nefsiniz arasına bir sevgi koyar. Bu, nefis mücâhede ile kötü vasıflarından temizlenip edeplenerek terbiye olunca gerçekleşir. O zaman kulun yapması gereken, nefsine iyi davranmak ve ihsanda bulunmaktır. Çünkü bu terbiye ile nefis, kendisiyle ledünnî ilimlerin ve rabbânî marifetlerin elde edildiği ruhanî bir varlığa dönüşmüştür. Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Meczûb nefis hakkında demiştir ki:

"Nefsini terbiye konusunda var gücünü harca; sabah akşam onun üzerinde dur; umulur ki nefsin sana teslim olur ve bundan sonra onunla marifetler elde etmeye başlarsın."

Âyet, manevi seyirlerine devam eden mücâhede ehlini teselli etmekte ve onlara ümit vermektedir. Allah'a vâsıl olanların hali ise ayrıdır. Onlar müşahedeye ulaşmış kimselerdir. Mücâhede müşahededen önce olur.

Yahut âyet, mücâhede ehli için şöyle bir teselli olmaktadır: Mücâhede ehli Allah için akraba ve yakınlarından kaçarak aralarındaki irtibatı kestiğinde, Allah, yakınlarını hidayete ulaştırarak ve kendileriyle aynı yola getirerek onları teselli eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerle İrtibatta Ölçü

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerden kendileriyle irtibatın devam edebileceği kimseleri açıklayarak şöyle buyurdu:

لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ
⑧ اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَاَخْرَجُوكُمْ

مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْۚ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

8. ***Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızdan ve onlara adaletle muamele etmenizden menetmez. Şüphesiz Allah, adaletle muamele edenleri sever.***

9. ***Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten meneder. Kim onları dost edinirse işte onlar zalim kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızdan ve onlara adaletle muamele etmenizden menetmez."* Yani Allah sizin bu kimselere iyilik yapmanızı ve kendilerine adaletle muamele etmenizi yasaklamaz. Onlara adaletle hüküm verin, kendilerine zulmetmeyin. Müşrike zulmetmek dahi yasaklanmışsa, müslümana zulmetmek nasıl olur, düşünün!

"Şüphesiz Allah, adaletle muamele edenleri yani adaletle hükmedenleri *sever."*

Rivayet edildiğine göre, Kuteyle bint Abdüluzzâ[48], müşrik bir kadın olarak kızı Esmâ'nın yanına geldi, ona birtakım hediyeler getirdi. Hz. Esmâ [radıyallahu anhâ], onun hediyelerini kabul etmedi ve kendisinin de evine girmesine izin vermedi. Olay üzerine bu âyet indi. Hz. Esmâ durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi ve ne yapması gerektiğini sordu. Allah Resûlü annesinin hediyesini kabul etmesini ve kendisine ihsanda bulunmasını emretti.[49]

---

[48] Kuteyle, Câhiliye devrinde Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] karısı idi. Hz. Ebû Bekir onu boşamıştı. Hz. Esmâ [radıyallahu anhâ] bu kadından doğmuştur (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/53).

[49] Ahmed, *Müsned*, 4/4; Hâkim, *Müstedrek*, 2/485.

Bazıları, âyette kastedilen kimselerin Huzâa kabilesi olduğunu söylemiştir. Bu kabile, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] sulh antlaşması yapmış; onunla savaşmayacaklarına ve onun aleyhine kimseye yardımda bulunmayacaklarına dair söz vermişlerdi.

Celâleddin-i Mahallî, bu âyetin, kâfirlerle cihad emrinden önce indiğini söylemiştir.[50] İbn Atıyye de benzer bir görüşü dile getirmiş, ancak o, bunun aksi görüşleri de nakletmiş ve sonra demiştir ki: "Buna göre âyet kâfirler hakkında inmiştir, fakat daha sonra kâfirlerle savaşı emreden âyetle hükmü kaldırılmıştır."[51]

Kevâşî demiştir ki: "Âyet, müminlere düşmanlık etmeyen ve onlarla savaşmayan kâfirlerle maddi ilgi ve irtibatı devam ettirme konusunda bir ruhsattır." Kevâşî daha sonra şöyle demiştir: "Bu âyette, müslümanlarla savaşa girmeyen kâfirlerle akrabalık hukukunu devam ettirmenin ve onlara iyilik yapmanın câiz olduğuna dair bir delil vardır. Onlarla müslümanların arasındaki dostluk kesilmiş olsa bile, bu tür ilgi ve iyilikler câizdir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: Kâfirlerin içinde güzel ahlâk sahibi ve müslümanlara faydası dokunan kimselere yumuşak davranılması emredildi. Şu hadis bütün bunların şahididir:

"Şüphesiz Allah her işte yumuşak davranmayı sever."[52] Bu yumuşaklık, müslümanlara bir zarar bulunmadığı yer ve zamanlarda gösterilir.

Dârekutnî şu olayı nakletmiştir: Vezir Mu'tedide'nin kölesi, Kadı İsmail b. İshak'ın yanına girdi. Bu köle hıristiyandı. Kadı onun için ayağa kalktı ve kendisine merhaba edip yer gösterdi. Yanında bulunanların bunu yadırgadığını görünce, onlara,

"Sizin neyi yadırgadığınızı biliyorum. Allah Teâlâ, *'Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızdan ve onlara adaletle muamele etmenizden sizi men etmez'* buyurmuştur. Bu adam müslümanların işlerini görmektedir ve o, bizimle Vezir Mu'tedide arasında bir elçidir. Benim bu yaptığım, âyette geçen iyiliğe dahildir" dedi. O zaman cemaat sükût etti."[53]

---

[50] Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, 4/189 (Beyrut 2006).

[51] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/296.

[52] Buhârî, Edeb, nr. 6024; Müslim, Selâm, 10.

Berzelî demiştir ki: "Herhalde Kadı İsmail bunu bir zaruret olarak gördü, âyetin zâhiriyle amel etti ve bunu yapmadığında onun müslümanlara eziyet vermesinden korktu."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Ben, insanları idare etme ahlâkıylagönderildim."*[54]

Denilmiştir ki insanları idare etmekle onlara yağcılık yapmak arasında fark vardır. Yağcılık, fâsık bir kimsenin yaptığı kötülüğü ret ve inkâr etmeksizin ondan razı olduğunu ortaya koymaktır. İdare ise cahile bir şey öğretirken yumuşak olmak, fâsığı kötü işinden menederken kibar ve nazik davranmaktır. Allah Teâlâ, Hz. Musa ve Hz. Harun'u, Firavun'a gönderdiği zaman, *"Ona yumuşak söz söyleyin"* (Tâhâ 20/44) buyurmuştur.

Şöyle denilmiştir: Yağcılık, dünyalık elde etmek için dini terketmektir; idare ise dini korumak için dünyayı satmaktır.

Sühreverdî, *el-Âdâb* adlı eserinde, sûfilerin uygulayacağı ruhsatları sayarken demiştir ki: Bunlardan biri de dünyalık insanlara, idarecilere ve sultanlara ikramda kendini zorlamak, onlar için ayağa kalkmak ve kendilerini güzel karşılamaktır. Bu konudaki edep, onların dünyalıklarına tamah etmemek ve yanlarında bir mevki edinmeye çalışmamaktır. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) yanına Kureyş'in reisleri geldiğinde onlara ikramda bulunur, kendilerine itibar eder ve onlarla hoş sohbet ederdi. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Size bir kavmin efendisi gelince, ona ikramda bulunun."[55]

---

[53] Aynı hadiseyle ilgili daha kısa bir rivayet için bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/228 (Beyrut 2008); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/54.

[54] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 7/351; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, 10/358; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2337; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 679, 918.

[55] İbn Mâce, Edeb, nr. 3712; Hâkim, *Müstedrek*, 4/292; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/168.

İnsanlara makamlarına göre davranma konusundaki açıklamalar için Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinin 84. aslına bakınız. Orada der ki:

"Akıllı kimse, insanlara Allah Teâlâ'nın onlara nasip ettiği hale göre davranır. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Hakîm'de belirttiği gibi (Fecr 89/15) zengine, onu imtihan etmek için mal vermiştir. Eğer sen bir zengine, yüce Allah'ın kendisine verdiği hale (mevki ve konuma) göre muamele etmezsen, onu hafife almış ve gösterdiğin bu cefayı hak ettiği bir suçu yokken onu küçük düşürmüş olursun. Bu durumda Allah'ın tedbirine uymayı terketmiş, adamın dengesini bozmuş ve günaha girmiş olursun. Sultan ve yöneticilere karşı davranışın da aynı şekilde makamlarına uygun olmalıdır. Sultanlara halka yapılan muameleyi yaparsan, onların hakkını hafife almış olursun. Sultanın hakkını hafife almak nasıl câiz olur? Halbuki (âdil) sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir (O'nun emrine uygun icraat yapar), onunla nefisler sükûn bulur, işler toplanır; halk birlik ve dirlik içinde yönetilir. Allah'ın gölgesine bakan kimselerin, onların amellerine iltifat etmekten uzak durması gerekir.

Hakîm et-Tirmizî, anlatılan bu durumun zıddına ortaya konan davranışların marifet ve yakîn zayıflığı ile nefisten kurtulamamaktan ileri geldiğini belirtmiştir. Bu durumda olan kimselerin, bahsedilen inceliği müşahede etme kuvvetine sahip olmadıklarını kaydeden Hakîm et-Tirmizî, bundan dolayı hali zayıf kimselerin, sultanlara karıştıklarında, nefislerinin, onların kendilerine yapacağı iyilik ve ihsanın tadını alacağını ve bu yüzden kalplerinin onlara kayıp görüşlerine katılacağından korktuklarını, bunun için onlardan uzaklaştıklarını söylemiştir.

Hakîm et-Tirmizî, diğer bir grubun ise sultanlara, halkın bakışından farklı bir gözle baktığını, onların içinde bulunduğu durumla değil, kendilerine verilen görevle meşgul olduğunu, bu yüzden onlara karışmanın kendilerine bir zarar vermediğini belirtmiştir. İşte Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı ve onlara güzelce tâbi olanlar (tâbiîn nesli) bu bakış ve manevi kuvvetle, idarecilerle buluşuyor ve onların hediyelerini alıyorlardı.

Mâlik b. Dînâr, Muhammed b. Vâsi' ve onlardan öncekilerle Hasan-ı Basrî idarecilerle buluşuyor, onlardan hediye kabul ediyor, onları Allah'ın gölgesi (halkın içinde ilâhî hükmü icra eden kimseler) olarak görüyor, kendilerine şefkat gösterip nasihat ediyorlardı.

Hakîm et-Tirmizî, sonra, Abdullah b. Abbas yoluyla gelen şu hadis-i şerifi nakletmiştir:

"Kim, zengine (sırf malı için) ikramda bulunur (onu yüceltir), fakiri aşağılarsa o kimse lânetlenmiştir."

Hakîm et-Tirmizî, bu hadisin manasını şöyle açıklamıştır: "Kim, dünyayı ve dünyalık insanları yüceltirse, bu lânetin içine girer. Dünyayı gözünde küçük gören kimse ise dünyalık insanların onunla imtihan edildiğini görür. Çünkü bu kimseden, önce kendisine verilen malın şükrü istenir, sonra da ondan ince bir hesaba çekilir. Bu durumda ona, selin kapıp götürdüğü kimseye acıdığı gibi merhamet eder, kendisine ikramda bulunur; Allah Teâlâ'nın devamlı yaptığı gibi, o da bu kimseye iyilik yapar. Böylece onu dini üzere sabit tutar, maneviyatını bozmaz. Peygamberler ve veliler bu şekilde yapmışlardır. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Size bir kavmin efendisi gelince ona ikramda bulunun"[56] buyurmuştur. Bu inceliği bilen kimse, dünya için değil, Allah için ikram eder, Allah için hakir görür. Kim bunu dünya için yaparsa o lânetlenmiştir.

Hakîm et-Tirmizî, sonra şu hadis-i şerifi nakletmiştir:

"Kime rıfk (herkese yumuşaklıkla muamele ahlâkı) verilmişse ona, dünyanın ve ahiretin hayrı verilmiştir. Kim de rıfktan mahrum edilmişse dünyanın ve ahiretin hayrından mahrum bırakılmıştır."[57]

Hakîm et-Tirmizî, sonra Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] ashabından Nastûr'un kıssasını anlatmıştır. Kıssada, halkı hak dine davet için yola çıkan Nastûr ve iki arkadaşının o bölgedeki bir sultanla yaşadıkları anlatılmaktadır. Nastûr, iki arkadaşına, her işlerinde yumuşak ve nazik olmalarını, özellikle halkı hak dine davette buna çok dikkat etmelerini tavsiye etmiş, fakat iki arkadaşı gittikleri beldedeki sultanı, bâtıl dine uyduğu için sert ve kaba bir şekilde uyarmışlar, sultan da bunlara kızıp hapse attırmıştır. Durumu haber alan Nastûr, onların yanına gelmiş, o bölgeye yerleşmiş, önce hak dine mensup olduğunu gizlemiş; ilim, edep ve hilmiyle sultanın dikkatini çekmiş, onun itibarını kazanmış ve başdanışmanı olmuştur. Nastûr, önce ince bir siyasetle arkadaşlarını hapisten kurtarmış, sonra sultanın huzurunda onları imtihan etmiş, yapılan imtihanda putların acizliği ile tek ilâhın gücünü göstermiş, peşinden tek ilâha iman ettiğini açıklamış, sultan ve halk da kendisine uymuştur. Bunun üzerine Nastûr, arkadaşlarına,

---

[56] İbn Mâce, Edeb, nr. 3712; Hâkim, *Müstedrek*, 4/292; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/168.

[57] Tirmizî, Birr, nr. 2013; Ahmed, *Müsned*, 6/451; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/193.

"İşte rıfk denen şey yani acele etmeden yumuşak ve usulünce hareket etmek budur" demiştir. Bu çok ibretlik bir hadisedir; oraya bakınız.[58]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten meneder."* Sizi yurtlarınızdan çıkaranlar, Mekke'nin azgınlarıdır; onlara yardım edenler ise diğer halktır. *"Kim onları dost edinirse işte onlar zalim kimselerdir."* Çünkü onlar, sevgiyi yanlış yerde kullanmışlardır.

Âyetin manası şudur: Allah, size saldırmayan kimselere iyilik etmenizi yasaklamadı; O ancak size eziyet veren kâfirlerle dostluk kurmanızı ve onlara iyilik etmenizi yasakladı.

8-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah size, sizi ilâhî huzura seyirden alıkoymayan mutmain nefislere iyilik etmeyi ve onlara yumuşak davranmayı yasaklamadı; O ancak sizinle savaşan, sizi ilâhî huzurdan alıkoyan ve sizi velilik dairesinden çıkaran nefislerin hevâsına uyarak onları dost edinmenizi, bu nefislerin hazlarının ve kötü arzularının peşinden koşmanızı yasakladı. Kim onu dost edinir ve onun esareti içinde kalırsa, gerçekten o kimse nefsine zulmetmiş ve onun değerini düşürmüştür. Çünkü onu, Allah Teâlâ'nın huzuruna kabul edilmenin nimetlerinden mahrum etmiştir.

---

[58] Bu kıssa, *Nevâdirü'l-Usûl*'ün Beyrut 1992 baskısında yoktur. Ancak daha sonra yapılan yedi ciltlik tahkikli bir baskıda yer almaktadır (bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/506-510 [Dımaşk-Beyrut 2010]). Kıssa için ayrıca bk. Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/7230-7232.

Yahut Allah sizi, size bir zarar vermeyen halka vaaz ve öğütle iyilikte bulunmaktan ve onlara güzel sözle adaletle davranmaktan menetmez; O sizi ancak size muhalif olan münkirleri dost edinmekten meneder. Bu muhalifler de gafil zorbalar, idareci ve zenginlere yağcılık eden Kur'an okuyucuları, kendini beğenip büyüklenen âlimler ve cahil âbidlerdir. Gerçekten bu kimselerle içli dışlı olmak, mürid için öldürücü bir zehir gibidir; kim onları dost edinirse asla iflah olmaz.

Müslüman Kadınlar Kâfirlere Helâl Değildir

Cenâb-ı Hak sonra, müslüman olan kadınları, kâfir kocalarına geri vermeyi yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا جَٓاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّۜ
اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِا۪يمَانِهِنَّۚ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى
الْكُفَّارِۜ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّۜ وَاٰتُوهُمْ مَٓا اَنْفَقُواۜ
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۜ وَلَا
تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقُواۜ
ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِۜ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾ وَاِنْ فَاتَكُمْ
شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ اِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَاٰتُوا الَّذ۪ينَ ذَهَبَتْ
اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَٓا اَنْفَقُواۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

10. ***Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar. Onlara*** *(kocalarına)*, ***mehir olarak harcadıklarını verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir*** *(müşrik)* ***kadınları nikâhınızda tutmayın. Onlara harcadığınız mehri*** *(evlendikleri kâfir kocalarından)* ***isteyin. Kâfirler de*** *(İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına)* ***harcamış oldukları mehri*** *(sizden)* ***istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

11. ***Eğer eşlerinizden biri sizi bırakıp kâfirlere kaçar ve siz de kâfirlerle yapılan savaşta galip gelip ganimet alırsanız, zevceleri düşmana gidenlere, o kadına harcadıkları kadarını verin ve inandığınız Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan sakının.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin.*" Yani kâfirlerin arasından ayrılarak size gelen imanla şereflenmiş ve kelime-i şehadeti söyleyen kadınlar size geldiklerinde, kalpleriyle dillerinin bir olup olmadığını anlamak için onları imtihan edin ve galip zannınıza göre hüküm verin. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu tür kadınların, şu şekilde yemin etmelerini isterdi:

"Vallahi, kocama kızıp vatanımdan çıkmadım. Herhangi bir yere rağbet ettiğim için vatanımı terketmedim. Bir dünyalık arayarak veya müslümanlardan bir adama âşık olarak buraya gelmedim. Ben sadece Allah ve Resûlü'nün muhabbeti için hicret ettim."

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Mekkeliler'le Hudeybiye'de yaptığı sulh antlaşmasına göre, müşriklerden kaçıp gelen müminleri -kadın olsun erkek olsun- onlara iade edecekti. Antlaşma yazılıp imzalandıktan sonra, müşriklerin içinde bulunan müslüman kadınlardan Sübey'a bint el-Hâris geldi. Müşrik kocası, onun kendisine geri verilmesini istedi. O sırada bu âyet indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yukarıda geçtiği şekilde, ondan sadece Allah ve Resûlü'nün muhabbetinden dolayı geldiğine yemin etmesini istedi. Kadın da yemin etti; bunun üzerine Allah Resûlü, onu kocasına geri vermedi; kocasına mehrini verdi. Daha sonra onu Hz. Ömer [radıyallahu anh] nikâhladı. Hz. Peygamber Hudeybiye'de antlaşmasından sonra, Mekke'den kaçıp gelen müslüman erkekleri onlara iade ediyor, fakat müslüman kadınları geri göndermiyordu.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hicret edip gelen bir kadının imtihanı şöyle demesidir: Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullah (Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur. Yine şahitlik ederim ki Muhammed, Allah'ın resûlüdür)."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, onların imanlarını daha iyi bilir."* Çünkü Allah, onların kalplerindekini bilir. Âyette, bu imtihanın hafif olmasına ve istenen şeyin kesin bilgiyle değil bilakis kuvvetli zanla hâsıl olduğuna bir işaret vardır. Kesin bilgiye gelince, o, Allah Teâlâ'ya aittir.

"Eğer siz, gücünüzün yettiği ilimle -ki bu, kuvvetli zandır- açık alametlere bakarak *onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kâfirlere* yani kâfir kocalarına *geri göndermeyin."*

Âyette, zanna ve kıyasın verdiği sonuca "bilgi" denmesi, bunların bilgi yerine geçtiğini ve sahibinin, *"Hakkında bir bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme"* (İsrâ 17/36) âyetinin tehdidi altına girmediğini bildirmektedir. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[59]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar."* Onlar, müslüman olarak vatanlarından çıkıp hicret ettikleri için müşrik kimseye haramdır. Âyette haramlığın iki defa tekrar edilmesi, ikincinin birinci hükmü tekit etmesi yani hükmün kesinliğini göstermesi içindir. Yahut birincisi, ilk nikâhın ortadan kalktığını açıklamak, ikincisi de kocası müşrik olarak kaldığı sürece onunla yeni bir nikâhın helâl olmadığını bildirmek içindir. Eğer koca, hicret eden mümin kadının iddetini bekleme süresi içinde müslüman olursa, onunla evlenmeye en layık olan odur.

---

[59] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/365.

"Onlara mehir olarak harcadıklarını verin." Yani müşrik kocalarına, kadınlara verdikleri mehrin benzerini verin. *"Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur."* Çünkü onların müslüman olması, onlarla kâfir kocalarının arasını ayırır. Mehir, kadının, nikâhlı kocasına vücudundan istifade etmesine izin vermesine karşılık belirlenen sembolik (fakat verilmesi farz olan) bir ücrettir.

İmâm-ı Âzam, bu âyeti delil göstererek, kâfir kocasından kaçıp İslâm beldesine hicret eden bir kadına iddet gerekmeyeceğini söylemiştir.

Müfessir Kevâşî demiştir ki: "Allah Teâlâ, hicret eden kadınların dârülharpte müşrik kocaları olsa da onlarla nikâhlanmayı helâl kıldı; çünkü İslâm, iddeti bittikten sonra yani kocasından ayrılan bir kadının bekleme süresi dolduktan sonra, onunla müşrik kocasının arasını ayırmıştır. Eğer iddeti bitmeden önce kocası müslüman olursa İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre kadın onun hanımıdır. Ebû Hanîfe ise hamile kadının dışındakiler için farklı görüştedir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kâfir (müşrik) kadınları nikâhınızda tutmayın."* Bunlar, harp halinde olunan kâfir diyarında kalan yahut dinden dönerek kâfirlere katılan kadınlardır. Yani sizinle kâfir kadınlar arasında bir bağlantı ve evlilik bağı kalmamıştır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kimin Mekke'de kalan müşrik bir kadını varsa onu hanımı saymasın; çünkü erkeğin İslâm beldesinde, hanımının da harp halindeki küfür diyarında olması, kadının erkekle olan nikâh bağını keser."

Âyet indiği zaman, Hz. Ömer [radıyallahu anh], Mekke'de kalan iki müşrik hanımını boşamıştır. Bunlar, Kureybe bint Ebû Ümeyye ile Ümmü Külsûm el-Huzâî'dir.[60]

"Onlara yani kâfirlere katılan hanımlarınıza *harcadığınız mehri,* evlendikleri kâfir kocalarından *isteyin. Kâfirler de* hicret edip İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen hanımlarına *harcamış oldukları mehri* sizden *iste-*

---

[60] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/170; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/59.

sinler. Bu, âyette geçen bütün şeyler *Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir."* O, sonsuz hikmetinin gerektirdiği hükümleri koyar.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman müminler, hicret eden kadınların mehirlerinden vermeleri emredilen miktarı, onların müşrik kocalarına verdiler, fakat müşrikler, kâfir kadınların mehirlerinden müslüman kocalarına bir şey vermeye yanaşmadılar. Bunun üzerine şu âyet indi:

"Eğer eşlerinizden biri sizi bırakır, sizi terkedip *kâfirlere kaçar ve siz de kâfirlerle yapılan savaşta galip gelip ganimet alırsanız, zevceleri düşmana gidenlere, o kadına harcadıkları kadarını verin."* Yani sizin hicret eden kadınlara verdiğiniz mehrin bir benzerini, kendisini terkedip kâfirlere katılan kadının kocasına verin.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyette geçen bütün hükümler daha sonra kaldırılmıştır."

Kevâşî, âyetin hükmünün kaldırılıp kaldırılmadığı, malın geri verilmesinin devam edip etmediği ve âyetteki "verin" emrinin farz mı mendup mu olduğu konusundaki farklı görüşleri dile getirmiştir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Müşriklerle savaşıp onları mağlup ederek ganimet elde ettiğinizde, dinden dönerek kâfirlere katılan kadınların müslüman kocalarına, bu ganimetten, onlara harcadıkları mehri verin.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Muhacir müminlerin kadınlarından dinden dönüp müşriklere katılanlar altı tane olup isimleri şöyledir:

1. Ümmü'l-Hakem bint Ebû Süfyân. Bu kadın, İyâz b. Şeddâd'ın nikâhındaydı.
2. Fâtıma bint Ebû Ümeyye. Bu kadın, Hz. Ömer'in nikâhındaydı.
3. Abede bint Abdüluzzâ. Bu kadın, Hişâm b. Âs'ın nikâhındaydı.
4. Berva' bint Ukbe.

5. Ümmü Külsûm bint Cervel. Bu kadın da Hz. Ömer'in nikâhındaydı.

6. Hind bint Ebû Cehil. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dinden dönen ve müşrik olarak kâfirlerin içinde kalan bu kadınların mümin kocalarının, onlara verdikleri mehirleri ganimetten ayırıp kendilerineverdi."[61]

Âyet şöyle bitiyor: *"İnandığınız Allah'tan korkun."* Yani size emredilen şeyleri terketmekten ve yasaklanan sınırları geçmekten sakının. Hiç şüphesiz iman, emredilen şeyleri yapmayı gerektirir.

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey seçkin veliler gibi iman eden ârif meşâyih! Sizin terbiye yolunuza inanmış kimseler size geldiğinde ve meşrebiniz üzere yolunuzda gitmek istediklerinde, onları imtihan edin. Onlar, taleplerinde samimiler mi yoksa hevâlarından bir şeyi elde etmek için mi gelmişler, bunu anlayın. Eğer onların samimi olduklarını anlarsanız, onları gafillerin arasına, özellikle münkirlerin içine geri göndermeyin. Çünkü münkirlerin, velilerin yoluna karışması ve bilgisizce bu yolu karalaması helâl (doğru) değildir.

Size Allah için gelenlere, bu yolda nefislerinden ve mallarından verdiklerine karşılık marifet ilimlerinden verin. Onlarla müridlik akdi (biat ve intisap) yapmanızda bir sakınca yoktur. İntisap, mehir verilerek yapılan nikâh akdi gibi bağlayıcı ve sorumluluk gerektiren manevi bir antlaşmadır. Bu akdi yapanlara gereken mehir, onlara, sahip olduğunuz sırdan (manevi ilim, feyiz ve hallerden) taşıyacakları ölçüde vermenizdir. Kim ahdini bozar ve müridlikten dönerse, onun bağını tutmayın, onu salıp nefsiyle baş başa bırakın. Eğer sizden harcadıklarından bir şey isterse, siz de onun verdiklerine karşılık olarak kendisine verdiğiniz ilmi ondan geri isteyin.

Şayet sizden bir derviş inkâr ehline döner, münkirlerden biri de tövbe edip size gelirse, sizden kaçana verdiğiniz ilmi ona verin. Kendisine yöneldiğiniz Allah'tan korkun; manevi sırrı hak etmeyene vermeyin ve onu ehli olandan da esirgemeyin.

---

[61] bk. Sa'lebi, *a.g.e.*, 6/171; Kurtubi, *a.g.e.*, 18/62.

Allah Teâlâ, kitabının sırlarını en iyi bilendir.

Kadınlarla Biat

Cenâb-ı Hak sonra, kadınlarla yapılan biattan bahsederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَٓاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا
يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـٔـًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْن۪ينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ
وَلَا يَأْت۪ينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَر۪ينَهُ بَيْنَ اَيْد۪يهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْص۪ينَكَ
ف۪ي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾

12. ***Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir hayırlı işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek için geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek,* yani kız çocuklarını toprağa gömmemek, *elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek üzere biat etmek için sana geldiklerinde, onların biatını kabul et ..."*

Elleriyle ayakları arasında iftira uydurmak şudur: Bir kadın, başka anneden doğmuş bir çocuk bulur, onu kocasına getirerek, "Bu benim senden olma çocuğumdur" derdi. Âyette, kadının yalan söyleyerek kocasına ait gösterdiği çocuk, kinaye yoluyla, elleri ve ayakları arasında uydurulan şeyle ifade edildi. Çünkü kadının çocuğu taşıdığı karnı, iki eli arasındadır; çocuğun doğduğu ferci ise iki ayağı arasındadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hiçbir hayırlı işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek için geldikleri zaman ..."* Yani onlara emrettiğin iyiliklerde ve yasakladığın kötülüklerde sana isyan etmemek üzere biat yapmaya geldiklerinde biatlarını kabul et. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sadece iyiliği emrettiği halde böyle buyrulması, yüce yaratıcıya isyan olan bir işte kullara itaat etmenin câiz olmadığına dikkat çekmek içindir. Âyette sayılan işlerin özellikle kadınlara tahsis edilmesi, onlar kadınlar tarafından daha fazla yapıldığı içindir.

"Kadınlar, burada sayılan ve sayılmayan diğer hükmü açık konularda biat etmek için sana geldiklerinde *onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan* geçmişteki günahları için *bağışlama dile. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Yani O'nun mağfiret ve rahmeti sonsuzdur. Onlar Hz. Peygamber'e biat ettikleri hususlarda vefa gösterip sözlerinde dururlarsa, Allah onları affeder ve kendilerine merhamet eder.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'nin fethi günü erkeklerle biatı bitirince, Safâ tepesinde kadınlarla biat etmeye başladı. Hz. Ömer de Allah Resûlü'nden aşağıda bir yere oturmuş onun emriyle kendisine vekâleten kadınlardan biat alıyordu. Ebû Süfyân'ın karısı Hind bint Utbe, Hz. Peygamber'in kendisini tanımasından korkarak başını gözünü sarmış, tanınmaz bir vaziyette kadınlarla birlikte biat yapmaya geldi. Resûl-i Ekrem,

"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamanız üzere sizinle biat ediyorum" buyurdu. Hind,

"Vallahi gördüğüm kadarıyla sen, biatta erkeklere koşmadığın şartları bize koşuyorsun" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], erkeklerden sadece İslâm ve cihad üzere biat alıyordu. Allah Resûlü, sözlerine devamla, *"Hırsızlık yapmayacaksınız!"* buyurdu. Hind,

"Kocam Ebû Süfyân eli sıkı bir adamdır; ben onun malından evin zaruri ihtiyaçları için bir şeyler aldım" dedi. Orada bulunan Ebû Süfyân hanımına, "O aldıkların sana helâl olsun!" dedi. Resûl-i Ekrem,

"Zina etmeyeceksiniz" buyurdu. Hind,

"Hür kadınlar zina eder mi?" dedi. Hz. Peygamber,

"Çocuklarınızı öldürmeyeceksiniz" buyurdu. Hind,

"Biz çocuklarımızı küçükken besleyip yetiştirdik; sen onları büyükken öldürdün!" dedi. Hind'in oğlu (Hanzale) Bedir Gazvesi'nde öldürülmüştü. Resûlullah,

"Elleriniz ve ayaklarınız arasında iftira uydurup getirmeyeceksiniz" buyurdu. Hind,

"Vallahi iftira çok çirkin bir iştir; sen bize ancak doğru ve güzel ahlâkı emrettin!" dedi. Allah Resûlü,

"İyi işlerde isyan etmeyeceksiniz (size emredilen hayırlı işleri yapacaksınız)" buyurdu. Hind,

"Biz bu meclise, içimizde sana isyan etme düşüncesiyle oturmadık" dedi. Kadınlar, Hz. Peygamber'in biat için kendilerine koştuğu şartları kabulettiler.[62]

Rukayka'nın kızı Ümeyme [radıyallahu anhâ] anlatıyor: Medineli bir grup kadınla Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna giderek,

"Ey Allah Resûlü! Hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmayacağımıza, zina etmeyeceğimize ve kimseye iftirada bulunmayacağımıza ve dinî emirlere karşı gelmeyeceğimize dair sana biat ediyoruz, dedik. Resûl-i Ekrem de,

"Gücünüzün yettiği kadar!" buyurdu. Biz,

"Allah ve Resûlü bize, bizden daha şefkatlidir. Müsaade buyurun da elinizden tutup biat edelim, yâ Resûlallah" dedik. Allah Resûlü,

---

[62] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/172; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/366. Biraz kısa bir rivayet için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 22/596; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/64.

"Ben kadınlarla musafaha etmem. Benim bir kadına söylediğim, yüz kadın için söylediğim gibidir" buyurdu.[63]

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] eli hiçbir yabancı kadının eline değmedi; o, kadınlardan sadece sözlü olarak biat aldı."[64]

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kadınlara biat verirken eline bir bez sarmış ve kadınlar onun üzerine ellerini koyarak biat etmişlerdir.[65]

Diğer bir rivayet ise şöyledir: Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince, müslüman kadınlar kendisine gelerek,

"Yâ Resûlallah! Erkeklerimiz sizinle biat ettiler. Biz de sana biat etmek istiyoruz!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kap içinde bir miktar su istedi. Elini suya batırdı; sonra onu kadınlara verdi. Onlar da teker teker ellerini suya batırdılar. Söylenen sözleri tekrar ettiler. Bu şekilde biat yapmış oldular."[66] Bu uygulama onlarla musafaha gibi oldu.[67] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir toplum içinde bulunan terbiye şeyhi, ümmeti içindeki peygamber gibidir. Hak tarafından ona denir ki:

"Mümin nefisler sana gelerek,

Allah ile birlikte (müstakil vücut ve yetki sahibi) başka bir varlık görmeyeceklerine,

Dünyaya ve hevâya meyletmeyeceklerine,

---

[63] Tirmizî, Siyer, 37; Nesâî, Biat, 18; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/ 5; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/600.

[64] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/173; Buhârî, Ahkâm, nr. 7214; Müslim, İmâre, 88.

[65] İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/6; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, nr. 2876; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 9832; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/173; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/63; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/95; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/39. Sa'lebî, bunu Şa'bî'den rivayet etmiştir.

[66] İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/11; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/95; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/64; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/26; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/39.

[67] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 14/81.

Tefekkürün meyvesi olan manevi vâridatları ihmal etmeyeceklerine,

Bir işi Allah'tan başkasına nisbet ederek yahut hal ve söz ile yalan söyleyerek iftira yapmayacaklarına,

Emrettiğin ve yasakladığın hususlarda sana isyan etmeyeceklerine söz verip biat etmek istediklerinde onlarla biat yap ve geçmişte işledikleri kusurları affetmesi için Allah'a yalvar. Şüphesiz, Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

Gazaba Uğramışları Dost Edinmeyin

Cenâb-ı Hak, müşrikleri dost edinmeyi yasakladıktan sonra, yahudileri de dost edinmeyi yasaklayarak buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ
الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

13. ***Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kâfirlerin kabirlerdekilerden ümit kestikleri gibi, ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kâfirlerin kabirlerdekilerden ümit kestikleri gibi, ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin.*" Allah'ın gazap ettiği toplum yahudilerdir.

Rivayet edildiğine göre âyet, bazı müslüman fakirler hakkında inmiştir. Bu fakirler, yahudilerin meyvelerinden almak için onlara gidip geliyor ve müminlerin haberlerini götürüyorlardı. Âyetle bundan sakındırıldılar.[68]

---

[68] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/68.

Allah'ın gazap ettiği kimselerin, bütün kâfirler olduğu da söylenmiştir, çünkü onlar ilâhî gazap altındadırlar.

İbn Arafe[69] demiştir ki: "Burada şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ kâfirlerle mutlak manada bütün dostluk çeşitlerini nasıl yasaklamış olur? Halbuki Allah Teâlâ, bu sûrenin 8. âyetinde, *'Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızdan ve onlara adaletle muamele etmenizden menetmez'* buyurmuştur. Bu iki âyetin arası nasıl birleştirilir? Buna cevaben deriz ki: Âyette menedilmeyen şey, onlarla sulh halinde olmaktır; yoksa yakın dostluk değildir."

Âyet, kendisiyle dostluk kurulmayacak toplumun vasfını şöyle bildiriyor: "*Onlar, ahiretten* yani ahirette verilecek sevaptan *ümitlerini kesmişlerdir.*" Çünkü onlar, Tevrat'ta vasıfları yer alan ve mucizelerle desteklenen Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] bilerek, inadına inkâr ettikleri için, kendilerine ahirette hiçbir pay (sevap ve mükâfat) bulunmadığını bildiklerinden dolayı ahiretten ümitlerini kesmişlerdir.

Yahut onlar, ahiretten ümidini kesen kimsenin yaptığı şeyi yaptıkları için, halleri ümit kesenin hali gibidir.

Âyette bahsedilenlerin kâfirler olduğunu söylediğimizde, onların ümitsizliği açıktır, çünkü onlar ahireti inkâr etmektedirler. Ancak birinci görüş yani ahiretten ümit kesenlerin yahudiler olması daha açıktır. Peşinden gelen, "Kâfirlerin yani müşriklerin *kabirdekilerden ümit kestikleri gibi* ..." âyeti de bunu göstermektedir. Kâfirler, kabirdekilerin, dünyaya geri dönmesinden ümitlerini kesmişlerdir. Yahut ölen kâfirler, dünyaya geri dönmekten ümitlerini kesmişlerdir. Zira onlar, ahiretin gerçek halini yakînen bilmişler, ahiretin ebedî nimetlerinden mahrumiyetlerini ve elim azaplarına düşmelerini görmüşlerdir. Yani onlar ahiretten tam manasıyla ümitlerini kesmişlerdir.

---

[69] İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîru İbn Arafe* adlı bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

İbn Arafe tefsiri, yeni olarak dört cilt halinde basılmıştır (Beyrut 2008).

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kâfirler, ölülerinin diriltilerek yeni bir hayata dönmelerinden ümitlerini kestikleri gibi, onlar da ahiretten ümitlerini kesmişlerdir.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyette kastedilenler müşriklerse, onların ahiretin varlığından gerçekten ümit kesmişlerdir. Eğer yahudiler kastedilmişse onlar da ahiretin nimetlerinden ümitlerini kesmişlerdir. Şayet, 'Bu nasıl olur, halbuki yahudiler ahiret nimetlerinin kendilerine has olduğunu düşünüyorlar?' dersen, derim ki: Onların inkârı, inada dayanmaktadır. Onlar bile bile hakkı inkâr etmektedirler. Bunun için ahiret nimetlerinden bir nasipleri yoktur."

Allah Teâlâ, sûreyi kâfirlerle dostluğu yasaklayarak başlattı ve aynı yasakla bitirdi. Bunu, yasaklanan şeyin ciddiyetini kuvvetle ifade etmek için yaptı.

13. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce defalarca şunu belirttik: Bir müridin, müşahede sahibi oluncaya kadar, (bir zaruret yokken) halkla içli dışlı olması yasaktır. Mürid, müşahede sahibi olunca istediğini yapar. Her kim Allah'tan perdelenmişse, o kimsenin ilâhî gazaptan bir payı vardır. Her kim ahirete tam olarak hazırlık yapmıyorsa, ahiretten ümit kesenler gibi onu unutmuş sayılır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Mümtehine sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

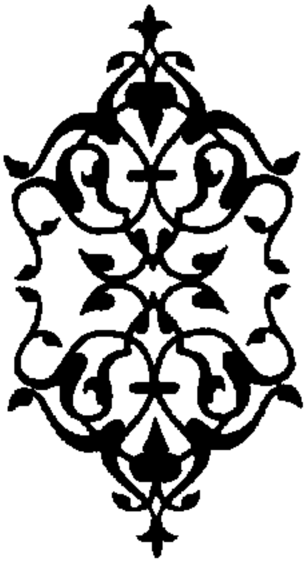

(61) SAF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Saf sûresi Medine döneminde inmiş olup on dört âyettir. Sûre, adını 4. âyette geçen "saff" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede kâfirleri dost edinmeyi yasakladı; bu sûrede ise onlarla cihad etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ
﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِهِ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. O Azîz'dir, Hakîm'dir.***

2. ***Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?***

3. ***Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazaba sebeptir.***

4. ***Şüphesiz Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bina gibi saf bağlayarak savaşanları sever.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. O Azîz'dir;* her hükmünü icra eder; *Hakîm'dir;* her işini hikmetle yapar."

Sahabeden bazıları, "Hangi amellerin Allah Teâlâ'nın daha çok hoşuna gittiğini bilseydik, o uğurda mallarımızı harcardık" dediler.[70] Bunun üzerine cihad âyeti indi fakat bazıları cihaddan geri durdular. O zaman,

"*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*" âyeti indi.

Diğer bir rivayette denilmiştir ki: Allah Teâlâ, Bedir şehidlerinin sevabını haber verince, sahabeden bazıları, "Vallahi bir savaşta bulunursak bütün gücümüzle savaşacağız" dediler; fakat bunu diyenlerden bazıları Uhud günü savaştan kaçtılar. Onlar hakkında bu âyet indi.

Bir diğer rivayet şöyledir: Âyet, yalan yere kendisini öven kimse hakkında indi. O, "Ben savaşta falan düşmanı öldürdüm" diyordu, fakat aslında öldürmemişti. "Filan düşmanı yaraladım" diyordu, halbuki yaralamamıştı.

---

[70] Bazı rivayetlerde, "O ameli ölene kadar yapardık" yahut, "Ona koşardık" dediler.

Bir rivayette denilmiştir ki: Bedir Savaşı'nda müşriklerden biri müslümanlara eziyet etti ve zayiata sebep oldu. Sonunda Suheyb onu öldürdü, fakat başka biri bu düşmanı kendisinin öldürdüğünü iddia etti; onun hakkında bu âyet indi.[71]

Âyetin manası şudur: Yapmadığınız hayır ve iyilikleri niçin yaptım diye iddia ediyorsunuz?

Âyette kınamanın ana sebebi, bahsedilen işin yapılmaması iken, kınamanın onların sözlerine yöneltilmesi, bu durumda günahlarının katlandığına dikkat çekmek ve şunu bildirmek içindir: Âyette kınanan şey, sadece vaat edilen hayrın yapılmaması değildir; asıl kınanan şey, yapmayacağı şeyi vaat etmektir. Bazıları bunu bir iyilik olarak düşünüyorlardı. Eğer âyette, "Söylediklerinizi niçin yapmıyorsunuz?" denseydi, bundan, kınanan şeyin sadece ameli terketmek olduğu anlaşılırdı. Fakat âyet, hem yapılması vaat edilen işi terketmeyi, hem de yapmayacağı şeyi vaat etmeyi kınamaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazaba sebeptir."* Âyet, onların yaptıklarının son derece çirkin ve yakışıksız bir iş olduğunu açıklıyor.

Cenâb-ı Hak, katında gazaba sebep olan şeyi açıkladıktan sonra, razı olduğu şeyi açıklayarak buyurdu ki:

"Şüphesiz Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bina gibi saf olarak savaşanları sever." Sûreden maksat, bu âyettir.

"Saf olarak" ifadesi, nefislerini saf ve temiz hale getirerek yahut birbirine yapışıp saf bağlayarak manasındadır.

Denilmiştir ki: Âyette istenen şey, düşmanlarıyla savaşırken müslümanların niyetlerinin (ve hedeflerinin) bir olmasıdır. Böyle olmalı ki onlar, aksamı birbirine perçinlenmiş bina gibi, sabit ve sağlam bir şekilde hak kelimede toplanmış olsunlar.

---

[71] Rivayetler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/69-70.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyetteki benzetme, binanın yerinde sabit ve sağlam durduğu gibi, müminlerin de düşmanla savaşta sabit durup kaçmadıklarını ifade etmek içindir."

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecîbî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, Allah'ın âyetlerini müşahede edince, onda Allah'ı müşahedeyi talep ettiler. Bu taleple nefislerinde Allah'ın kudretinin nurunun doğrudan tesirini buldular. O zaman, Cenâb-ı Hakk'ın bütün yaratılmış varlıklardan ayrı bir vücuda sahip olduğunu görüp O'nu tenzih ve takdis ettiler (Zatını her türlü noksanlık, varlıklara benzeme ve ortaklıktan yüce tuttular)."[72]

İmam Kuşeyrî, *"Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazaba sebeptir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bütün kullara karşı verilen sözden dönmek çirkin bir şeydir; Allah Teâlâ'ya verilen sözden dönmek ise daha çirkindir.

Şöyle denilmiştir: Her nefesinde Cenâb-ı Hakk'a muhtaç olduğunu müşahede etmeden, kendisinin dünyadan el etek çekmiş manen metanetli biri olduğunu ortaya koymak, kulda birtakım davaların bulunduğunu gösterir. Halbuki Allah Teâlâ, kulun bütün güç ve kuvvetinden sıyrılmasını sever.

Denilmiştir ki: Allah Teâlâ, *'Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazaba sebeptir'* âyetinde yapmadığı şeyleri söyleyenlere yaptığı tehdidi başka hiçbir kusur için yapmamıştır."[73]

Bunun için âlimlerden pek çoğu, halka vaaz ve öğüt vermekten kaçınıp sükûtu tercih etmişlerdir. Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Eğer vaazım bana fayda verseydi, size de vaaz ederdim. Ben suya batmış biriyim; bu durumda ıslanmaktan korkmam!"

---

[72] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/420.

[73] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/145.

Ebû Zeyd es-Seâlibî demiştir ki: "Vaaz ve öğütten kaçınmak, bu işi yapan birileri bulunduğu zaman câizdir, yoksa geri durmak ve sükût etmek uygun değildir."

Bâcî, *Sünenü's-Sâlihîn* adlı eserinde Asmaî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bana ulaşan bir habere göre, hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: Ben size vaaz ediyorum; halbuki ben günahları çok olan biriyim. Eğer bir kimse, nefsinin işini sağlam yaptıktan yani nefsini kemale erdirdikten sonra kardeşine vaaz etseydi, hayrı tavsiye işi terkedilmiş, şer üzere kalınmış olurdu. Fakat kardeşlerle hayır konuşmakta, kalplerin hayatı, nefislerin cilası ve gafletten uyanıp hakkı hatırlama mevcuttur."

Ebû Hâzim (Seleme b. Dînâr) demiştir ki: "Ben insanlara vaaz ediyorum, fakat kendimi vaaza layık görmüyorum; ben insanlara yaptığım vaazı sadece nefsime yapıyorum."[74]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi Seyyid Ali Cemel el-İmrânî, halka öğüt verdiği zaman derdi ki: "Biz sadece nefsimize sesleniyoruz!"

Seâlibî sonra demiştir ki: Hasan-ı Basrî, Mutarrif'e,

"Arkadaşlarına öğüt ver" dedi. Mutarrif,

"Yapmadıklarımı söylemekten korkuyorum" dedi. O zaman Hasan-ı Basrî,

"Allah sana rahmet etsin, hangimiz söylediği bütün şeyleri yapıyor? Şeytan bu şekilde sizi halka vaaz ve öğüt vermekten uzaklaştırmayı sever; o zaman sizden kimse iyiliği emretmez, kötü işlerden sakındırmaz!" dedi.[75]

el-Câmiu's-Sagîr'de nakledilen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kendiniz tam yapmazsanız da iyiliği emredin. Bütünüyle kaçınamazsanız da kötü işlerden sakındırın."[76]

---

[74] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/277 (Beyrut 2007).

[75] Seâlibî, *Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/362 (Beyrut 1997).

[76] Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 8177; Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, nr 981 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5522; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/277.

İmam Gazâlî demiştir ki: "Kim, âfet ve gösteriş korkusuyla ameli terkederse bu şeytanın ondan istediği asıl şeydir. Çünkü kuldan istenen şey, ihlâsı kaybetmemesidir. Kul ameli terkedince, ameli de ihlâsı da elden kaçırmış olur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şüphesiz ihlâslı ve kalp ehli kimselerin yaptığı vaaz, diğerlerinden daha tesirlidir; çünkü söz kalpten çıkarsa kalbe ulaşır; dilden çıkarsa kulakta kalır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Hikmet sahiplerinin (âriflerin) nurları, sözlerinin önündedir. Nerede (hangi kalpte) nuraniyet bulunursa ondan çıkan ifade yerine ulaşır."

Nur ehli ârifler, meclislerinde bulunanlarla daha bir şey konuşmadan önce, nurları onlara sirayet eder. Çok defa insanlar, onların sözlerinden istifade ettikleri gibi, susmalarından da istifade ederler. Zulmet ehline gelince, o, kalbinde dünya sevgisi olan kimsedir. Onların sözlerinin faydası azdır; kalplerinin zulmeti, sözlerinden önce kendilerini dinleyenlerin kalplerine ulaşır ve ondan çok az kimse istifade eder.

Yahudi ve Hıristiyanların Çirkin İşleri

Cenâb-ı Hak sonra, yahudi ve hıristiyanların kötü hallerinden ve işlerinden bahsetti. Onların bu hali, kendilerine cihad emredilince içine düştükleri korkudan ve peygamberlerine karşı gösterdikleri kötü davranıştan ileri gelmektedir. Bunun bir diğer sebebi de hak ortaya çıkınca onu inkâr etmeleridir. Allah Teâlâ, müminleri, onların yaptıklarından sakındırmak için buyurdu ki:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنٖى وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنّٖى رَسُولُ اللّٰهِ
اِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُٓوا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ
﴿٥﴾ وَاِذْ قَالَ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اِنّٖى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ

مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنْ بَعْدِى
اسْمُهُٓ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ
اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ
مُتِمُّ نُورِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى
وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

5. ***Hani Musa kavmine, "Ey kavmim! Allah'ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bildiğiniz halde, niçin bana eziyet ediyorsunuz?" demişti. Onlar haktan bâtıla meyledince, Allah da kalplerini kaydırdı. Allah, fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.***

6. ***Hani, Meryem oğlu İsa, "Ey İsrâiloğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı tasdik edici ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici*** *(olarak gönderdiği)* ***peygamberiyim" demişti. Fakat onlara apaçık mucizeleri getirince, "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler.***

7. ***İslâm'a davet edildiği halde, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır? Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.***

8. ***Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar; halbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.***

9. ***O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, cihaddan yüz çeviren o kimselere, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], İsrâiloğulları'na söylediği sözü zikret. Hani Musa, onları, zalim kimselerle cihada teşvik ederek şöyle demişti:

"Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa zarara uğrarsınız" (Mâide 5/21). Fakat onlar, Hz. Musa'nın bu emrini yerine getirmediler ve kendisine şiddetle isyan ederek dediler ki:

"Ey Musa! Orada zalim bir toplum var; onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de hemen gireriz" (Mâide 5/22).

"Ey Musa! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyiz; artık sen ve Rabb'in gidip savaşın. Biz burada oturacağız!" (Mâide 5/22). Bu şekilde Hz. Musa'ya her türlü eziyeti yaptılar. O zaman Hz. Musa,

"Hani Musa kavmine, 'Ey kavmim! Allah'ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bildiğiniz halde, niçin bana eziyet ediyorsunuz?' demişti." Yani sizler, kesin olarak ve sürekli benim apaçık mucizelerimi görerek yakînen biliyorsunuz ki ben, sizi dünyanın ve ahiretin hayrına irşad etmem için Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberim. Bu bilginiz gereği, bana son derece tâzim göstermelisiniz ve bana itaate koşmalısınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar haktan bâtıla meyledince,* yani kendilerine gelen haktan ısrarla yüz çevirince ve bu halde devam edince, *Allah da kalplerini kaydırdı."* Onlar tercihlerini azgınlık ve sapkınlık tarafına çevirdikleri için Allah da kalplerini hakkı kabulden ve doğruya meyilden çevirdi. *"Allah, fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* Yani taatten çıkan, hak yoldan uzaklaşan ve azgınlık üzere ısrarla devam eden kimseleri, taate ve güzel edebe ulaştıran yola hidayet etmez. Fâsıklardan maksat, özelikle bu âyette zikredilenlerdir yahut bütün fâsık kimselerdir. Âyette zikredilenler, zaten öncelikle onların arasına girmektedir. Her nasıl olursa olsun, onların fâsıklık sıfatı, *"Musa dedi ki: Rabbim! Ben kendimden* *ve kardeşimden başkasına hâkim olamıyorum; bizimle, bu fâsık kavmin arasını ayır"* (Mâide 5/25) âyetiyle, *"Allah, 'Öyleyse orası (arz-ı mukaddes) onlara kırk yıl haram edilmiştir. (Bu müddet içinde) yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen, fâsık bir toplum için üzülme!' dedi"* (Mâide 5/25) âyetine bakıyor. Kur'ân-ı Hakîm'in nazm-ı şerifinin güzelliği bunu gerektiriyor ve selim zevk de buna razı oluyor. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[77]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani, Meryem oğlu İsa, 'Ey İsrâiloğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size gönderdiği peygamberiyim' demişti."* Hz. İsa, Hz. Musa [aleyhimesselâm] gibi, "Ey kavmim!" demedi. Çünkü onun kavmiyle baba yönünden bir bağı yoktur ki onlar kavminden olsunlar. Hz. İsa [aleyhisselâm], İsrâiloğulları'na ve hıristiyanlar gibi onlara katılan kimselere gönderilmiş bir peygamberdi.

Hz. İsa [aleyhisselâm] kendisini şöyle tanıttı: *"Ben, benden önce gelen Tevrat'ı tasdik ediciyim."* Bu onların Hz. İsa'yı tasdik etmelerinin birinci sebebidir. *"Ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyiciyim."* Bu da onun tasdikini gerektiren sebeplerden biridir. Çünkü Hz. İsa'nın Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] müjdelemesi de Tevrat'ta geçmektedir. Buna göre âyetin manası şudur: Ben, Tevrat'ı tasdik edici ve benden sonra gelecek peygamberi müjdeleyici olarak gönderilmiş bir peygamberim. Yani benim dinim, Allah'ın geçmiş ve gelecek bütün kitaplarını ve peygamberlerini tasdik etmektir. Benim müjdelediğim peygamberin ismi Ahmed'dir. O Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem].

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Her peygamber, kavmine, Hz. Peygamber'in geleceğini müjdelemiştir. Allah Teâlâ bu konuda sadece Hz. İsa'dan bahsetti; çünkü o, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] önceki son peygamberdir. Bundan anlaşılıyor ki bütün peygamberler onu birbirlerine müjdelemişler; önce gelenler, sonrakilere haber vermiş ve nihayet bu haber Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] kadar gelmiştir."[78]

Kevâşî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bir ismi Ahmed'dir. Ahmed, çok hamd eden demektir. Bunun manası şudur: Bütün peygamberler, Allah'a hamdedederler; Resûlullah ise diğerlerinden en fazla hamdeder. Bütün peygamberler, kendilerinde güzel haslet ve ahlâk bulunduğu için övülmüş kimselerdir; Allah Resûlü ise övülecek sıfatlara en fazla sahip olandır."

---

[77] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/243.

[78] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/146.

Kevâşî sonra demiştir ki: "Kâ'b el-Ahbâr'dan şöyle nakledilmiştir: Havâriler, Hz. İsa'ya,

"Ey ruhullah, bizden sonra bir ümmet var mıdır?" diye sordular; Hz. İsa [aleyhisselâm] dedi ki:

"Evet, vardır, o Ahmed'in ümmetidir. Onlar, hikmet ehli, âlim, salih ve müttaki kimselerdir. Onlar (içindeki âlimler) fıkıhta sanki peygamberler gibi derin anlayış ve ilme sahiptirler. Onlar, Allah'ın verdiği az rızka razı olurlar; Allah da onların az amelinden razı olur."

Süheylî, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ahmed ve Muhammed isimleri hakkında demiştir ki: "Bu isimler onun son peygamber olduğuna işaret ediyor; çünkü işler bitip tamama erince, hamdetmek dinimizce emredilmiş bir iştir (Peygamberlik de onunla tamamlandığı için, kendisine "çok hamdeden" manasında Ahmed denilmiştir)."

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat* Hz. İsa ve Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] *onlara apaçık mucizeleri getirince, 'Bu, apaçık bir sihirdir' dediler."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İslâm'a davet edildiği halde, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?"* Yani kendisi iki cihan saadetine çağrıldığı halde, ona icabet edeceği yerde, Cenâb-ı Hakk'ın kullarını hakka davet ettiği kelâmına, "Bu bir sihirdir" diyerek Allah'a iftira eden insandan daha zalim kim vardır? Yani bu kimse, bütün zalimlerden daha zalimdir.

"Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." Yani onları içinde salah ve kurtuluşları olan yola iletmez, çünkü onlar bu yola yönelmemektedir.

"Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu, yani dinini yahut kitabını veya apaçık delillini *söndürmek istiyorlar."* Yani onlar, söyledikleri yalanla Al-

lah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Bu ifade onların, Kur'an'a, "Bu bir sihirdir" diyerek İslâm'ı ortadan kaldırma düşünceleriyle bir nevi alay etmektir. Onların hali, ağzı ile güneşi söndürmeye çalışan kimsenin haline benzetildi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır."* Yani onu bütün âleme yayacak ve bütün dinlere üstün yapacaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayetle,* Kur'an'la yahut mucizelerle *ve* tevhid dini olan *hak din ile gönderendir."* Allah, hak dini, ona muhalif bütün dinlere üstün ve galip getirmek için gönderdi.

Gerçekten yüce Allah, mevcut bütün dinleri İslâm ile mağlup edip onun hükmüne boyun eğdirerek bu vaadini gerçekleştirdi.

Mücâhid şöyle demiştir: "Hz. İsa [aleyhisselâm], âhir zamanda gökten indiği zaman, yeryüzünde sadece İslâm kalır."[79]

"Müşrikler hoşlanmasa da, Allah hak dinini üstün yaptı; bâtıl dinleri ise zelil ve mağlup etti. "

Şerefeddin-i Tîbî, *"İslâm'a davet edildiği halde, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?"* âyetinin ve devamındaki âyetlerin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyetlerde, ümmet-i Muhammed'i, Hz. Musa'nın kavminin karşılaştığı kalp kaymasından ve peygamberlerine eziyet etmeleri sebebiyle ilâhî yardımdan mahrum bırakılmalarından sakındırdı. Cenâb-ı Hak ayrıca, Hz. İsa'nın kavminin, kendilerine apaçık delil ve mucizeler geldikten sonra, 'Bu apaçık bir sihirdir' sözleriyle onları yalanlayarak işledikleri suçtan da sakındırdı. Bakın yüce Allah, *'İslâm'a davet edildiği halde, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?'* âyetinde hepsini nasıl topladı. Halbuki İslâm'a davetin gereği, ona çağıranı yüceltmek ve davetine uymaktır."

---

[79] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/77; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 4/370.

Tîbî sonra demiştir ki: "*'Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez'* âyetine gelince, bu önceki âyetin bir devamıdır. Çünkü zulüm, bir şeyi hak etmediği yere koymaktır. Kendisini Allah'a davet edene icabet yerine, yalan ve iftirayı koyan kimsenin yaptığından daha büyük hangi zulüm vardır?

İnkâr, nuru gizlemek ve örtmek için çalışmaktır. Hak din, tevhid dinidir. Şirk, hak dinin zıddıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, *'Müşrikler hoşlanmasa da O, resûlünü hak dinle gönderendir'* buyurdu."

5-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Büyüklere yani kâmil insanlara karşı edep dışı davranmak ve onlara eziyet etmek bütün tard ve huzurdan kovulmaların sebebidir. Bu aynı zamanda bütün zillet ve alçalmaların da sebebidir. Büyük zatlara karşı güzel edep, tâzim ve hürmetle muamele ise bütün manevi yakınlıkların, seçilip sevilmenin, izzetin ve ilâhî yardımla zafere ulaşmanın sebebidir. Bunun için sûfîler şöyle demişlerdir:

"Amelin ekmekteki tuz gibi az olsa da edebin un gibi çok olsun."

Bakın, İsrâiloğulları Hz. Musa'ya [aleyhisselâm], *"Sen ve Rabb'in gidip ikiniz savaşın; biz burada oturacağız"* (Mâide 5/24) diyerek ona karşı edep dışı davrandıklarında Allah Teâlâ onları nasıl kıyamete kadar zelil ve rüsva etti. Onların yanında bir de Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına bakın; ona nasıl son derece güzel edep gösterdiler. Bedir günü,

"Yâ Resûlallah, biz sana, İsrâiloğulları'nın, Hz. Musa'ya dediği gibi, *'Sen ve Rabb'in gidip ikiniz savaşın, biz burada oturacağız'* demiyoruz; biz diyoruz ki: 'Sen ve Rabb'in gidin (istediğiniz emri verin), biz seninle birlikteyiz. Vallahi sen bizi şu denize daldırsan, seninle birlikte dalarız!'" dediler. Bakın Allah bu güzel edeplerinin bereketine onları nasıl izzete kavuşturdu ve kendilerine yardım edip bütün bâtıl dinlere galip getirdi. Allah hepsinden razı olsun.

Cihada Teşvik

Cenâb-ı Hak sonra, müminleri bu sûredeki asıl maksat olan cihada teşvik ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْج۪يكُمْ مِنْ عَذَابٍ
اَل۪يمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ
وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۙ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ
وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي
جَنَّاتِ عَدْنٍۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۙ ﴿١٢﴾ وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَاۜ نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ
وَفَتْحٌ قَر۪يبٌۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُٓوا اَنْصَارَ
اللّٰهِ كَمَا قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّ۪نَ مَنْ اَنْصَار۪ٓي اِلَى اللّٰهِۜ قَالَ
الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ وَكَفَرَتْ
طَٓائِفَةٌۚ فَاَيَّدْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِر۪ينَ ﴿١٤﴾

10. *Ey iman edenler! Size, hepinizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?*

11. *Allah'a ve Peygamber'ine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*

12. (Eğer bunları yaparsanız) *Allah, günahlarınızı bağışlar, sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere ve adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte bu, en büyük kurtuluştur.*

13. *Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih! Müminleri müjdele!*

14. ***Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havârilere, "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?" demişti. Havâriler de, "Biz Allah'ın yardımcılarıyız" demişlerdi. Bunun üzerine İsrâiloğulları'ndan bir kesim inandı, bir kesim de inkâr etti. Biz de inananları düşmanlarına karşı destekledik; böylece üstün geldiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size, hepinizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?"* Sanki onlar, "Bu ticaret nedir?" veya, "Ne yapalım?" dediler; Cenâb-ı Hak da onlara şöyle buyurdu

"Allah'a ve Peygamber'ine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."

Âyet, haber şeklinde gelmiştir, fakat manası emirdir. Yani Allah'a ve Peygamber'ine inanın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin, demektir. "*Bu iş*, yani imanla birlikte mallarınız ve canlarınızla cihad yapmanız, *eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.*" Hem siz, daha önce, "Allah'ın en sevdiği amellerin hangisi olduğunu bilseydik onlara koşardık!" diyordunuz; işte, Allah'ın en sevdiği ameller bunlardır.

Âyetin sonuna şu mana da verilmiştir: Eğer siz ilim sahibi iseniz, bunun sizin için daha hayırlı olduğunu bilirsiniz; çünkü cahiller yaptıkları amellerin değerini hakkı ile bilemez ve anlamayazlar.

"Eğer siz, iman eder, mallarınız ve canlarınızla cihad yaparsanız, *Allah, günahlarınızı bağışlar, sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere ve adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar.*" Cennet meskenleri ancak yüce sevgiliyi müşahede ile hoş ve güzel olur.

Adn cenneti, cennetin ortasında bulunan bir cennet olup orada salihler, âlimler ve şehidler kalır. Onun üstünde firdevs cenneti vardır ki orası peygamberlerin, sıddıkların ve mukarrebînin kaldığı yerdir. Meşhur olan görüş budur; Buhârî'nin *Sahîh*'inde böyle geçmektedir.

"İşte bu, en büyük kurtuluştur." Yani sözü geçen bu mağfiret ve bahsedildiği şekilde üstün vasıfları anlatılan cennetlere konulmak öyle bir kazanç ve kurtuluştur ki ondan daha ötesi yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Seveceğiniz başka bir kazanç daha var."* Yani bu büyük nimete ilave olarak size acilen verilecek, sevdiğiniz ve rağbet ettiğiniz başka bir nimet daha var. Âyette, hemen dünyada verilecek şeylerin sevgisini üstü kapalı bir şekilde kınama mevcuttur. Bu hemen verilecek nimetin ne olduğunu şöyle açıkladı:

"Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih!" Yani o, size hemen verilecek bir fetihtir. Bu, Mekke'nin fethidir; yardım ise Kureyş'e karşı zafer kazanmadır. Yahut o, İran ve Bizans'a karşı elde edilen fetihlerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Size, sizi elim bir azaptan kurtaracak olan sevdiğiniz bir ticaret göstereyim mi? O, ilâhî yardım ve yakın bir fetihtir.

"Müminleri müjdele!" Sanki müminlere şöyle dendi: Allah'a ve Resûlü'ne iman edin, Allah yolunda mallarınız ve canlarınızla cihad yapın ki Allah size mükâfatınızı versin ve size yardım esin. Ey peygamberim, sen de bunu müminlere müjdele!

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Ey iman edenler! Allah'ın* yani Allah'ın dininin *yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havârilere, 'Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?' demişti."* Yani kim Allah'a yönelerek benim askerim ve bana bağlı has adamım olur, dedi. Bunun manası, "Allah'ın dinine yardımcı kimseler olun!" demektir. Nitekim Hz. İsa havârilere, *"Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?"* diye sorunca, *'Havariler, 'Biz Allah'ın yardımcılarıyız'"* yani Allah'ın dinine yardım edenleriz, dediler.

Havâriler, Hz. İsa'nın seçkin adamları demektir. Onlar, Hz. İsa'ya İsrâiloğulları'ndan ilk iman edenlerdir. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] böyle demiştir.[80] Rivayete göre onlar on iki erkekti.

---

[80] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/80.

Onlar, çamaşır yıkayıp elbiseleri beyazlattıkları için kendilerine bu ismin verildiği de söylenmiştir. Çünkü bu kelime, hâlis beyaz manasına da gelmektedir.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Onlar, dini ve ilmi ayakta tutarak nefisleri temizledikleri için kendilerine "havâriler" ismi verildi.

Yahudiler Hz. İsa'yı [aleyhisselâm] inkâr edip öldürmeye kastettikleri zaman, Hz. İsa, havârilerle birlikte Nasara denen bir beldeye kaçtı; belde ahalisi ona yardım etti. Hz. İsa, onların da katılımıyla havârilerle birlikte yahudilerle savaştı. Âyetin devamında bu durum anlatılarak buyruldu ki:

"*Bunun üzerine İsrâiloğulları'ndan bir kesim* ona *inandı, bir kesim de onu inkâr etti.* Bunun üzerine Hz. İsa onlarla savaştı. *Biz de* Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] *inananları düşmanlarına karşı destekledik,* yani onları kuvvetlendirdik, *böylece* düşmanlarına galip ve *üstün geldiler.*"

10-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakk'ı talep edenlere denir ki: Size, manevi bir ticaret yolu göstereyim mi? O, Allah dostlarının elinde gerçekleşen terbiye yoludur. O sizi elim bir azaptan kurtarır. Bu azap, kalbin sürekli Hak'tan perdelenme gamı içinde kalmasıdır. Bu azaptan kurtulmak istiyorsanız, önce Allah'a ve Resûlü'ne iman edersiniz; sonra mallarınızı ve nefislerinizi ortaya koyarak hevânız ve diğer engeller ile mücâhede edersiniz. Bunun için mallarınızı, sizi Rabb'inize sevkeden kimseye teslim edersiniz; nefislerinizi de sizi terbiyle eden kâmil mürşidin önüne serersiniz; mürşid, ilâhî huzura ulaştıran yolda nefse dilediği gibi hükmeder. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Yani biraz bilginiz ve aklınız varsa, bu sizin dininiz ve dünyanız için daha hayırlı neticeler verir.

Ayrıca Allah günahlarınızı affeder; yani sizin kusurlarınızı örter, sıfatlarınızı kendi sıfatıyla güzelleştirir. Sizi, sizden gelen amellerle değil, kendi tarafından ihsan ettiği rahmetiyle huzuruna ulaştırır. Sizi, altlarından ilim ve hikmetler akan marifet cennetlerine koyar ve hoş meskenlere yerleştirir. Bu meskenler, yakîn makamlarında âlemlerin

Rabb'ini müşahede ile birlikte elde edilen huzur ve sükûn halidir. Yahut o, ilâhî tecellilere rıza göstermenin huzuru ve emrine teslim olmanın hoşluğudur. Veya o, manevi makamlardaki şerefle birlikte sürekli ilâhî huzurda bulunmaktır. Bu da adn cennetinde gerçekleşir. Bu hal, marifet cennetlerinde yerleşmektir ki en büyük kazanç ve kurtuluş budur.

Allah size bundan başka, sevdiğiniz ve dünyada elde edilen bir nimet daha ihsan eder ki o, Allah'tan özel bir yardım, dâimî izzet ve yakın bir fetihtir. Bu fetih, mana âlemine girmektir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yakın fetih, Cenâb-ı Hakk'a yakınlık elde etmek ve O'nu (dünyada kalp gözüyle) görmektir. Bu fethin, müşahede olduğu da söylenmiştir. Onun, fenâ fillâh makamına ulaşıp yüce Allah'a vâsıl olarak ebedî bir vücut bulmak olduğunu söyleyenler de olmuştur."[81]

Eğer kendilerine emredilenleri yaparlarsa, bunu elde edeceklerini müminlere müjdele!

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın yardımı, âriflere ve tevhid ehline takdir ettiği ezelî desteğidir. Yakın fetih, kulun kalbinin perdesini ve vuslat kapılarını açmasıdır. Ârifler Allah'ın yardımıyla nefislerine galip gelip onu mağlup ettiler; O'nun gayb kapılarını açmasıyla gizli olan bütün rubûbiyyet hükümlerini ve ulûhiyyet nurlarını müşahedeettiler."[82]

Sûrenin diğer âyeti, Allah'ın dinine yardım etmeye ve kulların Allah'a irşad edilmesine teşvik etmektedir. Bu yapılmalıdır ki bütün âlemde dinin nurları yayılsın, isyanların ve bid'atların karanlığı sönüp gitsin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Saf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[81] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/148.

[82] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/423.

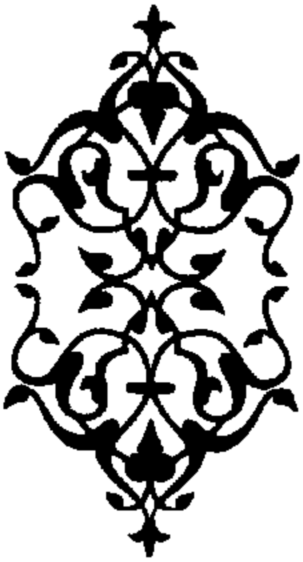

(62) CUM'A SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Cum'a sûresi Medine döneminde inmiş olup on bir âyettir. Sûre, adını 9. âyette geçen "cum'a" kelimesinden almıştır.[83]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede, Hz. İsa'ya iman edenlere verdiği desteği ve böylece onun düşmanlarına galip geldiğini anlattı. Bu sûrede ise peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilişinden bahsetti. Bu şuna işaret etmektedir: Havârilerin galip geldiği gibi, Allah Resûlü de kendisine muhalefet edenlere galip gelecektir.

Şöyle de denilebilir: Önceki sûrede Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] geleceği müjdesi verildi; Allah Teâlâ bu sûrede de onu söyledi; ayrıca Allah Resûlü'ne has vasıflardan, manevi temizlik, güzel ahlâkla süslenme ve ümmetine has diğer faziletlerden bahsederek buyurdu ki:

---

[83] Sûrede başlıca, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilişi, yahudilerin Allah'a itaatten kaçınmaları ve cuma namazıyla ilgili bazı hükümler konu edilmektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَز۪يزِ
الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي بَعَثَ فِي الْاُمِّيّ۪نَ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِه۪ وَيُزَكّ۪يهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَف۪ي
ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢﴾ وَاٰخَر۪ينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ
﴿٣﴾ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Göklerdeki ve yerdeki her şey Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm olan Allah'ı tesbih eder.***

2. ***O Allah, ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Halbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler.***

3. *(Allah, o peygamberi)* ***onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O Azîz'dir, Hakîm'dir.***

4. ***İşte bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder."*

Bütün varlıkların yaptığı tesbih birkaç türlü olabilir:

1. Yaratılışıyla yaptığı tesbih. Bu şudur: Sen herhangi bir varlığa (ibret ve ferasetle) baktığında, onun yaratılışı sana Allah Teâlâ'nın birliğini ve zatına layık olmayan şeylerden uzak ve yüce olduğunu gösterir.

2. Marifetle tesbih. Bu şöyle olur: Allah Teâlâ, her varlıkta, yüce zatını tanıyacak ve O'nu şanına layık olmayan şeylerden uzak tutacak bir marifet (bilgi, idrak, his) yaratır. O da bu marifetle Rabb'ini tesbih eder. Baksana âyet-i kerimede ne buyruluyor:

"O'nu tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur; fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız" (İsrâ 17/44).

3. Mecburen tesbih. Bu şöyle olur: Allah Teâlâ, her cevhere (bütün varlıklara), onlar bilmese de yüce zatını tesbih ettirir. Bu açıklamayı Nesefi yapmıştır.[84]

"O Allah Melik'tir, Kuddûs'tür." Yani kemalatlardan yüce zatına layık olmayan şeylerden münezzehtir (yüce ve uzaktır). "Allah, noksan (kusurlu ve düşük) sıfatlardan münezzehtir" denilmesi, yeterli değildir. Çünkü O, böyle bir sıfatla nitelenmez ki ondan uzak tutulsun. Bu, bazan O'nun hakkında bir kusur olur. Sultan, berber değildir, demek gibi.

"O Allah Azîz ve Hakîm'dir." Azîz'dir, her işinde galiptir, her istediğini yapar, kimse engel olamaz. Hakîm'dir, her işi güzel, sağlam ve hikmetlidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah, ümmîlere içlerinden bir peygamber gönderendir."* Yani O, ümmî bir kavmin içinde ümmî bir zatı peygamber olarak gönderdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onlara, içlerinden nesebini, hallerini ve doğruluğunu bildikleri birini peygamber olarak gönderdi.

Ümmî, ümmî Araplar'a mensup kimse demektir. Onlar, okuma ve yazmayı bilmedikleri için kendilerine "ümmî" denilmiştir.

Denildiğine göre Araplar içinde yazı yazma işi Tâif'te başladı. Onlar yazıyı Hîreliler'den, onlar da Enbâr halkından aldı.

---

[84] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/373.

"O peygamber kendilerine Allah'ın âyetlerini yani Kur'an'ı *okuyor, onları* şirkten ve Câhiliye devrinin çirkin işlerinden *temizliyor, onlara kitabı* yani Kur'an'ı *ve hikmeti* yani sünneti *öğretiyor."* Âyetteki hikmete şu manalar da verilmiştir:

Dinin fıkhı.

Sağlam ilim.

Güzel, sağlam amel.

Buna göre âyetin son kısmının manası şöyle olur: O peygamber kendilerine, Kur'an'ı ve hikmeti yani sünneti, derin fıkhı, sağlam ilmi ve güzel ameli öğretir.

"Halbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapkınlık, inkâr ve cehalet *içindeydiler."* Yani onlar son derece kötü, saplık bir haldeydiler. Bu âyet onların kendilerini doğru yola irşad edecek kimseye ne kadar muhtaç olduklarını açıklamakta ve Hz. Peygamber'in, başkasından bir şey öğrenme vehmini tamamen ortadan kaldırmaktadır. Çünkü onlar, cehalet ve sapkınlık içine dalmışlardı; içlerinde din adına bir şey bilen kimse yoktu ki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ondan ilim öğrensin. Ona Allah tarafından ilim verildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Allah, *o peygamberi onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir."* Yani onu, asrında yaşadığı kimselere ve henüz kendilerine katılmayan, onlarla aynı dönemde yaşamayan fakat katılacak olan diğer insanlara gönderdi. Onlar, sahabeden sonra kıyamete kadar gelecek bütün insanlardır.

Bazıları onların acemler (Araplar'ın dışındaki milletler) olduğunu söylemiştir. Mana nasıl olursa olsun Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] daveti, kıyamete kadar gelecek bütün insanları kapsamaktadır.

"O Azîz'dir, Hakîm'dir." O Allah, sonsuz izzet ve hikmet sahibidir; bunun için ümmî bir zata böyle büyük bir işi yapma imkânı verdi ve bütün insanların içinden onu seçti.

"İşte bu, yani diğer insanların arasından Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sahip olduğu bu özel imtiyaz *Allah'ın lutfudur* ve ihsanıdır."

Yahut ona verilen bu muvaffakiyet ve insanların iman etmesi, Allah'ın ihsanıdır; yoksa onların hak ettikleri bir şey değildir.

Yahut onlara peygamber gönderilmesi, kendi hallerine bırakılıp ihmal edilmemeleri ve bahsedilen bu güzel neticelerin elde edilmesi, Allah'tan bir lutuf ve ihsandır. Allah Teâlâ, *"O bu lutfu dilediğine verir; Allah, büyük lutuf sahibidir"* âyetiyle, aradaki bütün sebepleri kaldırdı ve bunun sadece ilâhî iradeye bağlı bir nimet olduğunu bildirdi. O öyle büyük bir nimettir ki onun yanında ahiret ve dünya nimetleri küçük kalır.

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, yüce Allah'ı, müşahedeye dayalı marifetle tanımazsa (âriflere göre) o kimse ümmîlerdendir. Allah Teâlâ, kulları, koyu bir sapkınlık içindeyken onlara Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] göndermekle kendilerine nasıl büyük bir lutufta bulundu ise ondan sonraki ümmetine de içlerinde terbiye şeyhlerini bulundurarak onlara ihsanda bulunmuştur. Bu kâmil şeyhler, onlara Allah'ı müşahedeye götüren âyetleri okumakta, onları Allah'tan perdeleyen çirkin işlerden temizlemekte, kendilerine kitabın ve hikmetin sırlarını öğretmektedir. Bu, şeriattır. Çünkü Kur'an'ın ve hikmetin sırlarına vâkıf olmak ancak kalplerin temizlenmesi ve nefislerin tezkiyesinden sonra mümkün olur. Onlar, kâmil şeyhle buluşmadan önce koyu bir sapkınlık içinde ve müşahede yolundan sapmış haldeydiler.

Allah Teâlâ, bir önceki nesilden sonra da insanları uyaracak ve onlara Rab'lerini tanıtacak kâmil insanlar var etti. Bu şekilde, Allah'a davet eden kimseler kıyamete kadar kesilmez, fakat onlara ancak Allah'ın kendisine vâsıl etmek istediği kimseler ulaşır. Bunun için âyette, *"Bu, Allah'ın lutfudur; onu dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir"* buyurdu.

Yahudilerin Kötü Hali ve Boş İddiaları

Allah Teâlâ, Araplar'a bu büyük meziyeti lutfedince, yahudiler, "Biz de kitap ehliyiz; ilim sizden önce bizdeydi!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ
اَسْفَارًاۜ بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُٓوا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ
اَوْلِيَٓاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾
وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُٓ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾
قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ
اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

5. *Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, büyük kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.*

6. *De ki: "Ey yahudiler! Siz, insanların içinde sadece kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız ve bunda samimi iseniz haydi ölümü isteyin!"*

7. *Ama onlar, yaptıkları zulümlerden dolayı ölümü asla temenni etmezler. Allah, zalimleri bilir.*

8. *De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra siz, görünmeyen ve görünen* (gayb ve şehadet) *ne varsa hepsini bilen Allah'a döndürüleceksiniz; O size yaptıklarınızı tek tek haber verecektir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tevrat'la* yani ondaki ilim ve içindekilerle amel etmekle *yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, büyük kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir."* Bu durumda onlar, Tevrat'ı öğrenme ve gereğiyle amel etme sorumluluğunu hiç yüklenmemiş gibidir. Yahudiler bu konuda kitap taşıyan eşeğe benzetildiler. Çünkü onlar, önce Tevrat'ı yüklendiler, onu okudular ve içindekileri ezberlediler fakat onunla amel etmediler; âyetlerinden bir fayda görmediler. Şöyle ki Tevrat'ta Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderileceği yazılmakta ve gelişi müjdelenmekteydi, ancak yahudiler buna iman etmediler. Bu durumda onlar, büyük ilim kitapları yüklenip onları taşıyan fakat içindekilerin ne olduğunu bilmeyen, bu işten kendisine ancak sıkıntı ve yorgunluk kalan merkebe çok benzemektedirler.

et-Telhîs adlı eserde denir ki: "Buradaki benzeme yönü, yahudilerin Tevrat'la bu kadar içli dışlı oldukları ve onu öğrenme adına bunca zahmeti çektikleri halde, ondan ileri derecede fayda görmemeleridir. Her kim ilmi öğrenir fakat onunla amel etmezse onun misali budur."

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Yahudiler, âyetteki, 'Ümmîler içinde bir peygamber gönderdi ...' kısmına takılıp apaçık delilleri terkettikleri ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bütün insanlığa gönderilişini inkâra gittikleri zaman Allah Teâlâ onları, üzerinde büyük kitaplar taşıyan, fakat ne taşıdığını ve içinde ne olduğunu bilmeyen merkebe benzetti."

"Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hali ne kötüdür!" Yahut yalancı bir kavmin misali ne kadar kötüdür. Onlar, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] gerçek bir peygamber olduğunu gösteren Allah'ın âyetlerini yalanlayan yahudilerdir.

"Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." Onlar zulmü seçtikleri vakit Allah onları doğru yola iletmez. Yahut Allah, ezelî ilminde zalim (kâfir) olarak yazılan kimseleri hidayete iletmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Zalimler (kâfirler), kendilerini ebedî azaba itecek işler yaptıklarından Allah onları hidayete ulaştırmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Ey yahudiler! Siz, insanlar arasında sadece kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız ve bunda samimi iseniz haydi ölümü isteyin!"*

Yahudiler, *"Biz Allah'ın oğulları ve O'nun dostlarıyız!"* (Mâide 5/18) diyorlardı. Âyette şu denilmek isteniyor: Eğer bu sözünüzde samimi iseniz ve bunun gerçekleşeceğine inanıyorsanız, Allah'tan, sizi bir an evvel öldürüp yeniden dirilterek dostları için hazırladığı ihsan yurdu cennete koymasını isteyin! Çünkü seven, sevdiğine kavuşmaya ve sıkıntı dünyasından kurtulup sevinç ve huzur diyarına intikal etmeye can atar.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette buyurdu ki: *"Fakat onlar daha evvel yaptıkları,* ateşi gerektiren inkâr ve isyan türü *işlerden dolayı asla ölümü istemezler. Allah, zalimleri bilir."* Onların zalim olarak anılması kendilerini kötülemek ve bütün işlerinde zulüm üzere olduklarını tescil etmek içindir. Allah'ın dostluğundan uzak oldukları halde, böyle bir iddiada bulunmaları da zalimliğe dahildir.

Yahudilerden hiçbiri ölümü temenni etmeye cesaret edemedi, tam aksine ondan kaçtılar. Cenâb-ı Hak onların bu halini şöyle beyan buyurdu:

"De ki: Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz, inkârınızın cezasını çekmek için yakalanıp azap edilmekten korktuğunuz için temenni etmeye cesaret edemediğiniz *ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır."* Ondan kaçıp kurtulmanız mümkün değildir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Eğer ölümü temenni etselerdi, muhakkak o saat ölürlerdi!"[85]

Bu durum yani yahudilerin ölümü asla temenni etmeyeceklerini haber vermesi Kur'an'ın mucizelerinden biridir.

Âyette şu mesaj veriliyor: Savaş veya benzeri hangi ölüm vesilelerinden kaçarsanız kaçın o size mutlaka gelecektir. *"Sonra siz, görünmeyen*

---

[85] Benzer bir hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 1/248; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2604.

ve görünen ne varsa hepsini bilen, kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığı *Allah'a döndürüleceksiniz; O size yapmakta olduğunuz şeyleri,* inkâr ve isyanları *tek tek haber verir."* Yaptıklarınıza karşılık size hak ettiğiniz şey verilir.

Müfessir Kevâşî demiştir ki: "Allah Teâlâ, yahudileri üç konuda yalanladı.

1. Yahudiler, Allah'ın dostu olmalarıyla övündüler; Cenâb-ı Hak, *'Öyleyse ölümü temenni edin'* buyurarak onları yalanladı.

2. Yahudiler, kendilerinin kitap ehli olmasıyla övünüp Araplar'ın bir kitabı (yazma ve okumalarının) olmadığını söylediler; (ellerindeki kitaptan fayda görmedikleri için) büyük kitaplar taşıyan merkeplere benzetildiler.

3. Yahudiler, cumartesinin kendilerine has bir gün olmasıyla övündüler, müslümanların ise böyle özel bir günlerinin bulunmadığını söylediler; Allah Teâlâ müslümanlara cuma gününü tahsis etti." Bunun için, yahudileri yalanlamanın peşinden cuma gününden bahsetti.

5-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'an'ı okuyan, güzel tilavet yapan fakat manaları üzerinde hiç düşünmeyen yahut ilim okuyup da onunla amel etmeyen kimsenin durumu, sırtında kitaplar taşıyan fakat ondan hiç istifade etmeyen merkebe benzemektedir.

Ölümün, nefse, bir amele veya hale arzedilmesi, doğru bir ölçüdür. Hangi şahıs, amel ve hal, ölüme arzedilince, ölüm onu korkutup mağlup ediyorsa, onlarda bir arıza ve sakatlık var demektir.

Manevi terakki ve daha fazla marifet için dünyada uzun süre kalma arzusu övülmüştür; bunların dışındaki şeyler için yaşama sevgisi ise kötülenmiştir. Bakara sûresinin 94 ve 95. âyetlerin tefsirinde bu konuda geniş açıklama geçti; oraya bakılabilir.

Ölümü temenni etmeye gelince, bu yasaklanmıştır; ancak din adına meydana gelebilecek bir fitne korkusundan ölüm temenni edilebilir. Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer'e [radıyallahu anhümâ],

"Niçin ölümün için çokça dua ediyorsun? Seni hayattan usandıran nedir? Sen ya hali bozuk birini ıslah edersin ya da salih birine destek verirsin! Bu durumda ölümü temenni etmenin manası nedir?" diye sorunca, Hz. Ömer [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Ey İbn Abbas, ben ölümü nasıl temenni etmem ve Allah'ı ulaşmayı nasıl istemem! Ben ölümü insanların içinde ağzını açmış, dünyadan hangi hazır yemi (eceli gelmiş kimseyi) yakalayacağını bekler vaziyette görüyorum. İnsan, doğru ya da yanlış yolda ölüme yakalanır. Onların doğru gördüğü hale pek güvenilmez; yanlışın da sonu gelmez. Eğer Rabbim bana insanlardan hesap sormasaydı, onlardan kaçardım ve yeryüzü de benden kurtulmuş olurdu."

Süfyân-ı Sevrî'ye, "Ölümü neden temenni ediyorsun; halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] böyle yapmaktan sakındırmıştır?" diye sorulduğunda,

"Eğer Rabbim bana, 'Ölümü niçin temenni ettin?' diye sorarsa, 'Rabbim, sana güvendiğim ve insanlardan korktuğum için derim'" şeklinde cevap vermiş ve şu manadaki beyitleri okumuştur:

"İnsanlar hayatı övüp haddi aştıklarında dedim ki: Ölümde bilinmeyen bin tane fazilet vardır. Onda kulun Hakk'a kavuşarak elde ettiği bir emniyet ve insaf etmeyen bütün yakınlardan ayrılış vardır."

Tâvûs demiştir ki: "Kişiyi (dünyanın ve içindekilerin fitnesinden) ancak kabir çukuru korur."

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar: "Niceleri hayat için göz yaşı döküyor, ben ise ölüme olan şevkimden bütün yaşlarımı akıttım Zaman elimden kaçmadan önce ölmek isterim, çünkü ben onun kaçmasından korkuyorum!"

Cuma Namazı ve Fazileti

Cenâb-ı Hak, yahudilerin cumartesiyle övünmelerine cevap olarak cuma gününün şanından bahsederek buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا
اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾
فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ
وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا
انْفَضُّٓوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًاۜ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ
التِّجَارَةِۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿١١﴾

9. ***Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ın zikrine** (cuma namazına) **koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.***

10. ***Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.***

11. ***Bir ticaret kervanı veya eğlence gördükleri zaman dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah katındaki şey, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.*"

Haftanın bu gününe cuma isminin verilmesi, insanların o gün namaz için toplanmalarından dolayıdır.

Bir rivayete göre bu güne cuma ismini veren ilk kişi, (Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dedelerinden) Kâ'b b. Lüey'dir. Daha önce Araplar bu güne "arûbe" diyorlardı.[86]

Rivayete göre, hicretten önce ensar toplanıp, "Yahudilerin haftada toplandıkları bir günleri var; aynı şekilde hıristiyanların da bir günü var. Gelin, biz de kendisinde toplanacağımız bir gün belirleyelim; o günde Allah'ı zikredip namaz kılalım. Cumartesi yahudilere, pazar hıristiyanlara ait. Biz de cumayı tahsis edelim" dediler ve Esad b. Zürâre'nin yanında toplandılar. Esad onlara iki rekât namaz kıldırdı ve öğüt verdi. Böylece o günde toplandıkları için, ona "cum'a" ismini verdiler. Allah Teâlâ bundan sonra onların yaptıklarını tasdik için cuma âyetini indirdi. Bu, İslâm'da kılınan ilk cumadır.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ilk cumasına gelince, bu şöyle olmuştur: Allah Resûlü, Medine'ye hicret ederken ilk olarak Kubâ köyünde Amr b. Avf oğullarının yanında konakladı ve orada pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri kaldı. Bu sırada onlar için bir mescid yaptırdı. Sonra cuma günü Medine'ye gitmek üzere yola çıktı. Yolda Sâlim b. Avf oğulları yurdunda onlara ait bir vadide cuma namazı vakti girdi. Orada bir mescid yaptılar. Resûl-i Ekrem orada hutbe verip cuma namazını kıldırdı. Açıklama için Sa'lebî'ye bakınız.[87]

Cuma günü, günlerin efendisidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim cuma günü ölürse Allah Teâlâ onun için şehid sevabı yazar ve bu kimse kabir azabından korunur."[88]

"Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun. Yani namaz yerine yürüyün, hutbe ve namazda hazır bulunun *ve alışverişi bırakın."* Yani o anda bütün muameleleri terkedin. Âyette alışveriş özellikle söylendi, çünkü cuma günü zeval vaktinde çarşılarda çokça alışveriş yapılmaktaydı. Onlara, "Dünya ticaretini terkedin, erkenden

---

[86] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/185.

[87] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/185; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/248-249.

[88] Ebû Nuaym, *Hılyetü'l-Evliyâ*, 3/115; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4113.

ahiret ticaretine yönelin; kendisinden daha faydalı bir şey bulunmayan Allah'ın zikrine koşun" denildi.

"Eğer, hayrı ve şerri hakikatiyle *bilirseniz* yahut ilim ehliyseniz *bu,* Allah'ın zikrine koşmak *sizin için* alışverişten *daha hayırlıdır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Namaz kılınınca,* yani namaz eda edilip bitince *yeryüzüne dağılın."* Buradaki emir, farz değil, mubahlık bildirmektedir. "Yani gerekli işlerinizi yapmak için mescidden çıkın *ve Allah'ın lutfundan nasibinizi,* rızkınızı *arayın."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlara dünyaya dair bir şey talep etmeleri emredilmedi, onlardan istenen ancak hasta ziyareti, bir cenazede bulunmak ve Allah için sevilen bir kardeşi ziyarete gitmektir."[89]

Benzer bir açıklama hadis-i şerifte de geçmiştir.[90]

Hasan-ı Basrî, cumadan sonra aranacak şeyin ilim olduğunu belirtirken, bazıları da nâfile namaz olduğunu söylemiştir.

"Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz." Yani O'nu çokça zikredin yahut çok zaman zikredin; O'nun zikrini namaza tahsis etmeyin. Allah'ı çokça zikredin ki iki cihanın hayrını elde edesiniz.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Bir ticaret kervanı veya eğlence gördükleri zaman dağılıp ona gittiler."*

Rivayet edildiğine göre, Medine halkı şiddetli bir açlık, kıtlık ve pahalılıkla karşılaştı. O günlerde Dihye b. Halîfe, yükü zeytinyağı olan bir kervanın başında Şam'dan Medine'ye döndü. Bu sırada Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], cuma günü hutbede cemaate hitap ediyordu. O sırada cemaatten pek çoğu, kendilerinden önce gidilip kervandan yiyecek alınır, onlara bir şey kalmaz korkusuyla, kalkıp kervana doğru koştular. Resûlullah'la birlikte sekiz veya on iki kişi kaldı. Bu on iki kişi, cennetle müjdelenen on sahabi ile Bilâl-i Habeşî ve İbn Mesud'du. Bir rivayete göre geride kırk kişi kalmıştır.

---

[89] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 8/165.

[90] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/193; Süyûtî, *a.g.e.,* 8/164.

Bu sayı, cumanın kabulü için gereken insan sayısı konusundaki farklı görüşlerin kaynağı olmuştur.

İmam Mâlik, cumanın, imamın dışında on iki kişiyle geçerli olduğunu, ayrıca onun ikamet mümkün olan ve genelde ihtiyaçlarını karşılayabilecek imkânlara sahip bir köyde kılınmasının gerekli olduğunu söylemiştir.

İmam Şâfiî, cuma için kırk kişi gerekir derken, İmam Ebû Hanîfe, cuma kılınacak yerin insanların toplandığı bir şehir olması ve cumayı hükmü geçen sultanın (veya nâibinin) kıldırması gerektiğini söylemiştir. İmâm-ı Âzam'a göre cuma namazı dört kişiyle geçerlidir.[91]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], cemaat huzurundan ayrılıp kervana doğru gidince şöyle buyurdu:

"Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederek diyorum ki eğer cemaatin hepsi kalkmış olsaydı, Allah şu vadiyi onlar için ateşe çevirirdi."[92]

Ebû Davud'un *Merâsîl*'inde şu rivayet yer almaktadır: "İlk dönemde hutbe Cuma namazından sonra okunuyordu. Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm, cuma namazını kıldıkları için, kendilerine düşen görevi yaptıklarını düşünerek hutbeyi dinlemeden kervana yöneldiler. Daha sonra hutbe, namazdan önceye alındı."[93]

Bir ticaret kervanı geldiğinde onu davul, trampet ve alkışla karşılıyorlardı. Âyette eğlence ile kastedilen budur. Âyette özellikle ve öncelikle ticaretin söylenmesi, asıl kastın o olmasındandır. Bunun bir hikmeti de şu dur: Kendisine çok ihtiyaç varken ticaret kervanına yönelmek kötülenmişken, haddizatında kötülenen eğlenceye koşmanın ne kadar kötü olduğunu düşünün!

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, bir ticaret gördüklerinde ona koşup gittiler yahut bir eğlence gördüklerinde ona koştular.

---

[91] Cuma namazı için gereken sayı ve diğer şartlar konusunda geniş bilgi için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/100-110.

[92] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3019; Kurtubî, *a.g.e.*, 18/100.

[93] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/165-166; Kurtubî, *a.g.e.*, 18/101.

Şerefeddin-i Tîbî[94] demiştir ki: "Ticaret, mükellef bir kulu Allah'ı zikirden (ve namazdan) alıkoyunca eğlence sayıldı; zikirden alıkoymayınca ise daha önceki âyette söylendiği gibi bir ihsan kabul edildi." Geniş bilgi için onun tefsirine bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve seni* minberde *ayakta bıraktılar."* Âyette, bir özür durumu hariç, hutbenin ayakta verilmesinin talep edildiğine dair bir delil vardır.

"De ki: Allah katındaki sevap, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Çünkü onda kesin dâimî bir fayda vardır; eğlence ve ticaretteki fayda ise beklentiden ibaret olup kesin değildir. *Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* Öyle ise O'na koşun; rızkı O'ndan talep edin. Bunun manası şudur: Onlar alışverişi terketmekle Allah'ın rızkından mahrum kalmazlar; çünkü O, rızık verenlerin en hayırlısıdır; hepsinin rızkını vermek O'na aittir.

9-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârif meşâyih tarafından, cem' makamında[95] kalplerin namazına yani sürekli Allah ile beraber olmaya çağrıldığınız zaman, Allah'ın zikrine koşun ve O'nu zikretmeye dil ve kalple, sonra sadece kalple, sonra ruh ve sırla devam edin. Hiç şüphesiz zikir, veliliğin diplomasıdır; işin başında ve sonunda muhakkak gereklidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyet üzerinde bir miktar açıklama yaptıktan sonra demiştir ki: "Allah'ın zikrine koşmak, müridlerin makamıdır. Marifette tahkik haline ulaşmış ârife gelince, Allah'ın bizzat onun kalbinde tecelli etmesiyle, ilâhî zikir ona galip gelip her yanını sarmıştır."[96] (Buna zâtî ve sultanî zikir denir).

---

[94] Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (v. 743/1342), *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhiyle tanınmaktadır. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine,* 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb,* 8/239-240 [Beyrut 1992]).

[95] Cem': Kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Kulun kalbini ve düşüncelerini toplayacak olan Allah Teâlâ'dır. Kul her şeyini Hak'ta toplayınca, bütün düşüncesi Allah için, Allah ile Allah'tan gelen şeylerle olur. Cem' her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek varlık, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi,* s. 196-198 [Semerkand 2007]; Sühreverdî, *Avârif,* 62. bölüm; Kelâbâzî, *Taarruf,* s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye,* s. 377 (Kahire 1992); İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf,* s. 58 [Dımaşk 2004]).

"Alışverişi terkedin." Yani sizi Allah'tan alıkoyan her şeyi terkedin. Bütün bağ ve alakaları terketmeden kalpte hakikatler tecelli etmez. Sizi meşgul eden her şeyi terketmeniz, eğer bilirseniz yani marifetullah sahibi iseniz sizin için daha hayırlıdır.

"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan nasibinizi arayın" âyetinin işaretiyle deriz ki: Siz fenâ fillâh halinden sonra bekâ billâh makamına ulaştığınızda, ubûdiyyet toprağında dağılın; artık tasarruflarınızda izinli, halinizde temkin sahibi olduğunuz ve yakînde yüksek payeye ulaştığınız için, beşeriyet meydanında mubah şehvetlerinizi almada rahat davranın. En kazançlı ticaretlerle Allah'ın ihsanını arayın. Bu ticaret, kulları Allah'a irşad etmektir.

"Allah'ı çok zikredin." Yani Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini her şeyde görerek, her şeyin içinde ve her şeyin yanında Allah'ı zikredin. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Muâz'a yaptığı şu vasiyeti de buna işaret etmektedir:

"Her taşın ve ağacın yanında Allah'ı zikret."[97]

İmam Kuşeyrî, *"Bir ticaret kervanı veya eğlence gördükleri zaman dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah katındaki şey, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Âyet, ilâhî cezbeden mahrum sâliklerin haline işaret ediyor. O, manevi terakki seyri kesilmiş bir sâliktir. Onlar, bir ticaret yani ahiret sevabı getiren bir taat gördüklerinde, sevabına bakarak ona yönelirler ve üzerine atlarlar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

---

[96] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/425.

[97] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/240-241; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/159; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/74.

"Kendisine bir ücret verilince çalışan, fakat bir şey verilmeyince iş yapmayan kötü işçiler gibi olmayın!"

Yahut ey hakiki sâlik, ahiret ücretine talip kimseler, nefsin yaptığı taati görerek hoşlandığı ve insanların ona bakmasıyla lezzetlendiği bir eğlence gördüklerinde, seni Cenâb-ı Hakk'ın kulluğunda ve O'nun kayyumiyetini müşahedede tek başına bırakıp o eğlenceye koşarlar. Onlara de ki: Allah katındaki âli mevhibeler ve yüce ihsanlar, nefsin başkasına bakarak tat aldığı eğlenceden ve ahiret sevabıyla ulaşmak istediği ticaretten daha hayırlıdır. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"De ki: Kim Allah'a kavuşmayı bekliyorsa, salih amel işlesin ve Rabb'ine ibadetinde hiçbir şeyi O'na ortak koşmasın" (Kehf 18/110).

Allah'ın âriflerin kalplerine hemen dünyada ihsan ettiği ilâhî vâridatlar ve hakikat nurları, gafillere dünyada ve ahirette verilmesi beklenen şeylerden daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır. Çünkü O, herkese ayrı bir rızık verir.

Yüce Allah'ın nefse verdiği manevi rızık, onun dine göre usulünce Allah'a itaat etmesidir.

Allah Teâlâ'nın kalbe verdiği rızık, zühd, vera', rıza, teslimiyet, murakabe, bast (manevi huzur ve genişlik); kabz (manevi sıkıntı ve darlık), ünsiyet ve heybet gibi kalbe ait amel ve hallerdir.

Yüce Allah ruha, ilâhî tecelliler, müşahedeler, mana âlemini seyirler ve üzerine yağdırdığı ilâhî mevhibelerle rızık verir.

Cenâb-ı Hak sırra, onu gayriyi ve ayrılığı görmekten kurtarıp sadece zatını müşahedeyle rızıklandırır.

Hafâ latifesinin rızkı ise Allah'ta fâni ve O'nunla bâki olma haliyle elde ettiği marifet, muhabbet ve tevhiddir."[98]

---

[98] Kuşeyrî'den yapılan bu alıntının, onun *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinin dışındaki diğer bir tefsirinden alınmış olması muhtemeldir; çünkü elimizdeki *Letâifü'l-İşârât* baskısında bu detay mevcut değildir (mütercim).

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, müridlere edep öğretilmektedir. Onlar, meşâyihin sohbetini terkedip keramet talebiyle halvete çekilerek kendilerince belirledikleri nâfile ibadetlere yöneldikleri ve halvetlerinde elde ettikleri hallerin, şeyhlerinin sohbetinde elde ettiklerinin yanında bir eğlence sayıldığını bilmedikleri zaman, âyetin uyarısı kapsamına girerler."[99]

Bu tesbit doğrudur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, hakikatin kaynağı yaptığı efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Cum'a sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[99] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/425.

(63) MÜNÂFİKÛN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Münâfıkûn sûresi Medine döneminde inmiş olup on bir âyettir. Sûre, münafıkların genel karakter ve özelliklerinden bahsettiği için bu adı almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilişini dile getirince, müslümanlar, kendisiyle biat yaparken, onun peygamberliğine şahitlik etmişlerdi. Münafıklar da onlara uyarak zâhiren Allah Resûlü'nün peygamber olduğuna şahitlik ettiler, fakat Allah Teâlâ bu sûrede onların asıl niyetini ve halini açıklayarak kendilerini rezil etti. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا جَٓاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
اِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَكَاذِبُونَ ① اِتَّخَذُٓوا اَيْمَانَهُمْ
جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ② ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ③

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Münafıklar sana geldiklerinde, "Şahitlik ederiz ki şüphesiz sen Allah'ın peygamberisin" derler. Allah da biliyor ki sen, şüphesiz O'nun peygamberisin. Fakat Allah şahitlik eder ki o münafıklar, gerçekten yalancıdırlar.***

2. ***Onlar, yeminlerini kalkan yaparak kendilerini ve insanları Allah yolundan çevirdiler. Onların yaptıkları şey ne kötüdür!***

3. ***Bunun sebebi şudur: Onlar, önce iman edip sonra inkâr ettiler; bu yüzden de kalplerine mühür vuruldu. Artık hakkı anlamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey resûlüm! *Münafıklar sana geldiklerinde* yani yanında hazır bulunduklarında, '*Şahitlik ederiz ki şüphesiz sen Allah'ın peygamberisin' derler.*" Onlar, bu şahitliklerinin kalplerindeki samimiyetten, hâlis itikadlarından, ileri derecedeki rağbet ve şevkten kaynaklandığını bildirmek için sözlerini böyle vurguyla söylediler.

Allah Teâlâ da şöyle buyurdu: *"Allah da biliyor ki* onların zâhiren söyledikleri gibi *sen, şüphesiz O'nun* gerçek *peygamberisin. Fakat Allah şahitlik eder ki o münafıklar, gerçekten yalancıdırlar."*

Cenâb-ı Hak onlara, yaptıkları şahitliğin yanlış olmasından değil bu şahitliği samimi bir kalple yaptıklarını iddia etmelerinden dolayı yalancı dedi.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yüce Allah, münafıkların, 'Biz bu şahitliği gerçeği görerek basiretle yapıyoruz ve senin gerçekten peygamber olduğuna inanıyoruz' demelerinden dolayı kendilerini yalanladı. Allah yaptıkları şahitliği değil, Hz. Peygamber'e, 'Seni samimi olarak tasdik ediyoruz' sözlerini yalanladı."[100]

---

[100] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/155.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* yalan *yeminlerini kalkan yaptılar.*" Yani başlarına gelecek öldürülme, esir edilme ve diğer tehlikelere karşı yeminlerini siper yaptılar. Yeminlerini kalkan yapmaları, ihtiyaç olunca yemin etmek için onu önceden tasarlayıp hazırlamaları ve böylece hesap ve cezadan kurtulmalarıdır.

"*Onlar bu şekilde* kendilerini *Allah yolundan çevirdiler,* hak yoldan uzaklaştılar." Yahut onlar, İslâm'a girmek isteyenlerin kalbine şüpheler atarak onların hak dine girmelerini engellediler; Allah yolunda malını infak etmek isteyenleri bundan alıkoyarak onların hayır yapmasına mani oldular. Bu yaptıkları biraz sonra anlatılacak. Hiç şüphesiz onların haktan yüz çevirmeleri, bu fiilî yeminlerinden öncedir. Bundan dolayı yaptıkları iş için, "*Yeminlerini kalkan yaptılar*" tabiri kullanıldı.

"*Onların yaptıkları* bu ikiyüzlülük ve insanları haktan alıkoymak *ne kötüdür!*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bunun sebebi şudur.*" Yani onların, insanlar içinde en çirkin amelleri yapan kimseler olarak tanımlanması yahut kendilerinin nifak, yalan ve bozuk yeminlerle hallerini gizleyen kimseler olarak nitelendirilmesinin sebebi şudur:

"*Onlar, önce iman ettiler,* İslâm'a giren diğer insanlar gibi kelime-i şehadet getirdiler, fakat *sonra inkâr ettiler.*" Yani kendilerinde görülen küfür halleri ve alametleriyle inkârları ortaya çıktı. Yahut onlar, müminlerin yanında iman ettiklerini söylediler, şeytanlarının yanında ise inkârlarını dile getirdiler. "*Bu yüzden de kalplerine mühür vuruldu.*" Nifaklarının cezası olarak artık oraya iman girmez. Böylece onlar inkâra devam ettiler ve onunla huzur buldular. "*Artık,* hak adına hiçbir şey *anlamazlar;* imanın hak olduğunu ve hakikatini asla bilmezler."

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazan, terbiye şeyhlerine, dünyalık elde etmek için münafıklık yapan kimseler gelir ve onlara, "Şahitlik ederiz ki sen âriflerdensin yahut terbiye verecek bir şeyhsin" gibi sözler söyler. Âyetteki durum bu kimse için de geçerlidir.

Bu kimse bazan ortada kalır; bir oraya bir buraya gidip gelir. Şöyle ki ona bazan velilik nurları görünür; o zaman veliyi tasdik eder. Bazan velâyet nurları kendisinden perdelenir; o zaman geri döner, sonra kalbine mühür vurulur.

İmam Kuşeyrî, *"Bunun sebebi şudur: Onlar, önce iman edip sonra inkâr ettiler; bu yüzden de kalplerine mühür vuruldu. Artık hakkı anlamazlar"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, icabet nuruyla biraz aydınlandılar, fakat kendilerine saadet nuru parlamadı; böylece mahrumiyetin kahrı ile nurları söndü; ezelde haklarında takdir edilen şekavet hükmünün zulmeti içinde kaldılar."[101]

İmam Kuşeyrî, diğer bir yerde âyete şu işârî yorumu yapmıştır: "Ey safi ruh, sana münafık hevâ ve nefs-i emmâre geldiğinde, 'Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın velisisin, yani kâmil ve safi bir haldesin' derler. Onlar bu şekilde ruhun manevi terakkisini durdurmak ve onu elde ettiği güzel hal ile yetindirmek isterler.

Allah biliyor ki sen Allah'ın velisisin. Safiyet halini elde ettiğinde rabbânî ilmin ve ilhamın mahalli olursun. Allah şahitlik eder ki onlar, hevâ ve nefs-i emmâre, hakikatini bilmeden söyledikleri bu şahitlikte samimi değil, yalancıdırlar. Onlar, yeminlerini kendilerine bir kalkan yaptılar. Sen onlara nurlarınla saldırır da kötü alışkanlık ve şehvetlerinden çıkarırsın diye sana böyle söylerler. Onlar, alışkanlıklarına bağlanıp kaldıkları için kendilerini Allah yolundan alıkoydular. Yahut onlar, ruh kendilerini tasdik edip dediklerini yapınca, ruhu Allah yolundan (seyrü sülûkünden) alıkoydular.

Onların böyle yapmasının sebebi şudur: Onlara ilâhî vâridat nurları geldiğinde iman ettiler; bu nurlar söndüğünde inkâr edip nefsanî hazlarına geri döndüler; eski kötü alışkanlıklarına bağlanıp kaldıklarından kalplerine mühür vuruldu. Artık onlar, hakikat adına bir şey anlamazlar; yaratılış sırrını ve niçin yaratıldıklarını bilmezler."

Kuşeyrî'nin yorumlarını mana olarak verdik.

---

[101] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/155.

Münafıkların Ruh Yapısı

Cenâb-ı Hak sonra, münafıklar içi çürük kütük gibi olduğu için kendilerini kınayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْۜ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْۜ كَاَنَّهُمْ
خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌۜ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْۜ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْۜ
قَاتَلَهُمُ اللّٰهُۘ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

4. ***Onları gördüğün zaman dış görünüşleri hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar âdeta duvara dayanmış kütükler gibidirler. Her sesi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onları gördüğün zaman* cüsseli, güzel görünüşlü ve parlak yüzlü oldukları için *dış görünüşleri hoşuna gider."* Buradaki hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] veya dinleyen herkesedir.

"Konuşurlarsa, ifadelerindeki fesahat, dillerindeki akıcılık ve kelâmlarındaki halâvetten dolayı *sözlerine kulak verirsin."* Münafıkların başı olan Abdullah b. Übey iri cüsseli, yakışıklı, giyim kuşamı düzgün biriydi. Münafıklardan bir grup da onun gibiydi. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinde bulunduklarında, yaslanarak otururlardı. Görünüşleri alımlı ve dilleri fesahatliydi. Hz. Peygamber ve beraberindeki müminler onlara yönelir ve sözlerini dinlerlerdi.

"Onlar, âdeta duvara yaslanmış kütükler gibidirler." Yani onlar, dıştan böyle güzel ve alımlı görünürler, fakat içleri itibariyle duvara dayanmış içi boş kalas gibidirler. Onların, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisindeki halinin, istif edilip duvara dayanmış kerestelere

benzetilmesi, o meclisteki ilim ve hayırdan hiç istifade etmeyip bomboş oturmalarındandır. Çünkü kereste, işe yarayacak halde olduğu zaman bir çatıya, duvara veya fayda verecek bir yere konur. İşe yaramayıp bir kenara terkedildiğinde ise duvara dikilerek istif edilir. İşte münafıklar, faydalı bir işe yaramama açısından bu kerestelere benzetildi.

Yahut onlar, ruhsuz bedenler ve akılsız cisimler gibi şuursuz, hissiz, zevksiz, tatsız ve bahtsız kimselerdir.

"Meydana gelen *her sesi* ve gürültüyü *aleyhlerine sanırlar.*" Onlar, korku içlerine iyice yerleştiği için her sesi kendilerine zarar verecek bir şey sanırlar. Ordu içinde biri yüksek sesle çağrıda bulunsa yahut bir hayvan ipini koparıp gürültüyle kaçsa veya kaybolan mal için biri bağırsa, münafıklar başlarına bir bela geldi zannederler.

"*Onlar*, içlerinde düşmanlık kök salmış azılı *düşmandırlar.*" Hiç şüphesiz düşmanın en tehlikelisi, gülerek sokulup zehrini akıtan, yürek dağlayan ve yuva yıkandır.

"*Öyleyse onlardan sakın!*" Onların tatlı sözüne aldanma. "*Allah onları kahretsin!*" Bu, onlar için bir bedduadır. Yahut onunla müminlere, münafıklar için nasıl beddua edecekleri öğretilmektedir. "*Nasıl da çevriliyorlar!*" Hak apaçık belli olduktan sonra ondan nasıl da yüz çevirip kaçıyorlar! Bu, onların cehalet ve dalâletlerine duyulan hayreti ifade etmektedir.

4. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah katında bedenlerin cüsseli olmasına ve dillerin fesahatine itibar edilmez; ilâhî huzurda itibar, temizlenmiş kalplere ve nurlanmış gönülleredir. Hadis-i şeriflerde şöyle buyrulmuştur:

"*Allah sizin dış görünüşünüze bakmaz, fakat O sizin kalplerinize ve amellerinizebakar.*"[102]

---

[102] Müslim, Birr, 34.

"Saçı başı dağınık, bir şey istediğinde kapılardan geri çevrilen nice fakir görünümlü salih insan vardır ki bir şeyin gerçekleşeceğine dair Allah adıyla yemin etse, Allah onun sözünü doğrular (istediğini verir, kendisini yalancı çıkarmaz)."[103]

İmam Kuşeyrî, *"Onları gördüğün zaman dış görünüşleri hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar âdeta duvara dayanmış (içleri çürük) kütükler gibidirler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani onlar birer şekil ve kalıptan ibarettir; içlerinde akıl ve hakikat adına bir şey yoktur. Boş cevizin dışı güzeldir, fakat içinde bir şey bulunmadığı için ancak çocukların oyunu için kullanılır."[104]

Bu konuda şair der ki: "Fiil ve ahlâkında güzellik yoksa gencin yüzündeki güzellik onun için bir şeref değildir."

Halk, gevezelik ve boş lakırdı edenleri kötülemek için, "Ancak boş ceviz konuşur (çok ses çıkarır)" der.

Hadis-i şerifte bu kimseler kötülendiği gibi, onlardan sakındırma da mevcuttur. *"İhtiyaçlarınızı yüzü güzel kimselerden isteyin"*[105] hadisine gelince, ondaki yüz güzelliğinden kasıt, kişinin içini kaplayan samimi iman ve marifet nurundan kaynaklanan neşe, parlaklık, canlılık ve güzelliğin yüzdeki yansımasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıklardaki Kibir

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkları yermek ve kötü hallerini ortaya çıkararak kendilerini rezil etmek için şöyle buyurdu:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ
يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾ سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ

---

[103] Müslim, Birr, 134; Ahmed, *Müsned*, 3/284; İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/414; Hâkim, *Müstedrek*, 4/364.

[104] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/155.

[105] Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/195; Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16796.

تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾
هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا
وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾
يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا اِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ وَلِلّٰهِ
الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

5. ***O münafıklara, "Gelin, Allah Resûlü sizin için bağışlama dilesin" denildiği zaman başlarını çevirirler ve onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.***

6. ***Onlar hakkında bağışlama dilesen de dilemesen de onlar için birdir. Allah, onları asla bağışlamayacaktır. Şüphesiz Allah, fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez.***

7. ***Onlar, "Allah Resûlü'nün yanında bulunanlara*** *(muhacirlere)* ***bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler" diyenlerdir. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar bunu anlamazlar.***

8. ***Onlar, "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, izzetli olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracak" diyorlar. İzzet ancak Allah'ın, Peygamber'inin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buruyor ki: "Nifakları ortaya çıktığında *o münafıklara, 'Gelin, Allah Resûlü sizin için bağışlama dilesin' denildiği zaman,* bunu söyleyenden veya istiğfardan *başlarını çevirirler ve onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün."*

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Benî Mustalik'ın kendisine karşı Hâris b. Ebû Dırâr kumandasında toplandığını haber aldı. Bunun üzerine onlara doğru yola çıktı. Nihayet sahile doğru Kudeyd nahiyesinden Müreysî' denilen su üzerinde onlarla karşılaştı; savaştılar ve onları mağlup etti, pek çoğunu öldürdü; oğullarını, kadınlarını ve mallarını ganimet olarak aldı.

Bu sırada Benî Gıfâr'dan Hz. Ömer'in atını çeken ücretli adamı Cehcâh b. Said ile Abdullah b. Übeyy'in anlaşmalı adamı Cüheyneli Sinan, su yüzünden tartışıp kavga etti. Sinan,

"Yetişin ensar!" deyi seslendi; Cehcâh da, "Yetişin muhacirler!" diye bağırdı. Muhacirlerin fakirlerinden biri, Cehcâh'a yardım için geldi ve Sinan'a bir tokat attı. Bunu haber alan Abdullah b. Übey öfkelenerek,

"Bunu da yaptılar ha! Biz Muhammed'le bizi tokatlasınlar diye mi birlikte olduk! Onlarla bizim durumumuz tıpkı, 'Besle kargayı oysun gözünü' sözünde olduğu gibidir. Vallahi Medine'ye dönersek, üstün olanlar, o zelilleri mutlaka oradan çıkaracak" dedi. Sonra da kavmine,

"Bunu siz kendiniz yaptınız. Onları memleketinize soktunuz, mallarınızı onlarla bölüştünüz. Yiyeceğinizi bu adama (Hz. Peygamber'e) vermeyin; yanındakilere infakta bulunmayın; sonuçta dağılıp giderler ve onu terkederler" diye akıl verdi.

Zeyd b. Erkam [radıyallahu anh] bunları işitti. O zaman Zeyd genç biriydi. Abdullah b. Übeyy'e,

"Vallahi zelil olan ve kavmi içinde sevilmeyen sensin. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ise başında mi'rac tacı vardır; Rahmân'ın verdiği bir izzet içindedir ve müminlerle kuvvet sahibidir" dedi. Abdullah b. Übey de,

"Sus (sözlerimi kimseye anlatma); ben eğleniyordum!" dedi. Fakat Zeyd, gidip Abdullah b. Übeyy'in sözlerini Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi. Bunu işiten Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah! Bana izin ver, şu münafığın boynunu vurayım!" dedi. Allah Resûlü, *"Olmaz, o zaman pek çok gururlu kimse Medine'de gürültü ve yaygara çıkarır!"* dedi. Hz. Ömer,

"Eğer onu bir muhacirin öldürmesini hoş görmüyorsan, ensardan birine emret o öldürsün" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Nasıl olur yâ Ömer! O zaman insanlar, 'Muhammed ashabını öldürüyor' diye laf etmezler mi?" buyurdu ve sonra Abdullah b. Übeyy'i yanına çağırarak,

"Bana ulaşan bu sözleri sen mi söyledin?" diye sordu, o da,

"Sana kitabı indiren Allah'a yemin ederim ki ben böyle bir şey söylemedim! Zeyd yalan söylüyor!" dedi ve yemin etti. Allah Teâlâ'nın *"Onlar yeminlerini kendilerini korumak için bir kalkan edindiler"* (Münâfikûn 63/2) âyeti bu durumu ifade etmektedir.

Orada hazır bulunan ensar, Abdullah'ı müdafaa ederek,

"Yâ Resûlallah! O bizim yaşlımız ve büyüğümüzdür; bir gencin onun aleyhindeki sözüne inanma! Belki Zeyd, Abdullah'ın ne söylediğini kavrayamayıp vehme kapılmış (bunları zanla söylemiş) olabilir!" dediler. Zeyd b. Erkam [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Ensarın bu sözlerini işitince içimde ciddi bir sıkıntı oluştu; insanlar, 'Kendini yalancı durumuna düşürdün" diyerek beni kınadılar, ben de evime kapandım."

Âyet indiği zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Zeyd'e,

"Ey genç, Allah seni tasdik etti, münafıkları yalanladı" buyurdu.

Abdullah b. Übeyy'in bu şekilde yalanı ortaya çıkınca kendisine,

"Senin hakkında şiddetli âyetler nâzil oldu; hemen Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] git; senin için af dilesin" denildi. Fakat o başını çevirerek,

"Bana iman etmemi emrettiniz, iman ettim. Malımın zekâtını vermemi emrettiniz, zekât verdim, artık Muhammed'e secde etmemden başka bir şey kalmadı" dedi. Bunun üzerine, *"O münafıklara, 'Gelin, Allah Resûlü sizin için bağışlama dilesin' denildiği zaman başlarını çevirirler ..."* âyeti nâzil oldu. Bundan sonra Abdullah b Übey fazla yaşamadı, bir kaç gün içinde hastalandı ve öldü."

Bunu, Nesefî rivayet etmiştir.[106]

Burada şunu hatırlatalım: Berâe (Tevbe) sûresi Münâfikûn sûresinden sonra inmiştir. Bu sûrede bulunan, *"O münafıklardan hiçbiri için cenaze namazı kılma!"* (Tevbe 9/84) âyeti, Abdullah b. Übey hakkında inmiştir. Bu durumda, rivayetin sonundaki bilgi tenkide açıktır.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Onlar hakkında bağışlama dilesen de dilemesen de onlar için birdir."* Yani onlara nasihatin bir faydası yoktur. "Onlar nifak üzere devam ettikleri sürece, *Allah, kendilerini asla bağışlamayacaktır."*

Âyetin manası şudur: Onlar için, istiğfar edilmesi ve edilmemesi eşittir; çünkü onlar, inkâr ettikleri için ona yönelmezler ve onu ciddiye almazlar. Yahut Allah onları ebediyen affetmeyeceği için, onlar adına başkasının istiğfarı bir fayda vermez.

"Şüphesiz Allah, fıskta ısrar ettikleri, küfür ve nifakta kök saldıkları için *fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* ensara, *'Allah Resûlü'nün yanında bulunanlara,* yani muhacirlere *bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler' diyenlerdir."* İbn Übeyy'in bu sözü, kendisi adına istiğfar etmesi için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çağrılma sebebidir. Diğer münafıklar onun sözüne razı olup katıldıkları için, âyette, "onlar" denildi.

Cenâb-ı Hak sonra, bu habis herifi ret için şöyle buyurdu: *"Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır."* Âyet onların, müminlere bir şey verilmeyince, fakirlerin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] etrafından dağılıp gideceği düşüncelerini reddetmektedir. Âyet ayrıca bütün rızıkların sadece Allah'ın elinde olduğunu; onu dilediğine verip dilediğine vermeyeceğini, Medineli münafıklar kendilerine bir şey vermeseler bile Allah'ın bu rızıktan muhacirlere vereceğini açıklamaktadır.

---

[106] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/379; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 22/667-668; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 8/131; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 8/176.

"Fakat münafıklar bunu anlamazlar." Ancak Abdullah b. Übey ve benzerleri, şeytan kendilerine bâtılı güzel gösterdiği için, bu gerçeği anlayıp da hak yola gelmezler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar diyorlar ki: Andolsun,* eğer Benî Mustalik Gazvesi'nden *Medine'ye dönersek, izzetli olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracak!"* Abdullah b. Übey, izzetli olanla kendisini, zayıf olanla da müminleri kastediyordu. Söz, tek kişi tarafından söylendiği halde, âyette, "Onlar, diyor ki" buyrulması, diğer münafıkların ona rıza gösterip katılmalarındandır.

Cenâb-ı Hak, onlara şu şekilde cevap verip görüşlerini reddetti:

"İzzet ancak Allah'ın, Peygamber'inin ve müminlerindir." Yani üstünlük, galibiyet ve şeref ancak Allah'a ve O'nun izzet verdiği peygamberine ve müminlere aittir; onların dışındakilerin değildir. Nitekim zillet ve horluk da şeytanla ona tâbi olan kâfirlere ve münafıklara aittir.

Salihlerden biri, fakir olduğu için eski bir elbise içinde görülüp, durumu kendisine sorulunca şöyle demiştir: "Ben İslâm üzere değil miyim? Müslüman olmak öyle bir izzettir ki onunla birlikte zillet yoktur. O öyle bir zenginliktir ki onunla birlikte fakirlik bulunmaz."

Hz. Ali'nin oğlu Hasan [radıyallahu anh], güzel giyimli ve heybetli bir zattı. Halktan biri kendisine, "Sende kibir var!" deyince, Hz. Hasan,

"Bendeki kibir değildir, fakat o izzettir" demiş ve, *"İzzet ancak Allah'ın, Peygamber'inin ve müminlerindir"* âyetini okumuştur.[107]

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat münafıklar,* aşırı cehalet ve gururlarından dolayı bu gerçeği *bilmezler."* Gerçek izzetle zilleti bilmezler de böyle hezeyanları sayıklayıp dururlar.

---

[107] Rivayetler için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/381.

Rivayet edildiğine göre, münafıkların başı Abdullah b. Übeyy'in oğlu Abdullah [radıyallahu anh] salih bir mümindi. Bu âyeti işitince, babasına geldi ve ona,

"Ey baba, vallahi zelil olan sensin ve aziz olan da Resûlullah'tır [sallallahu aleyhi vesellem]" dedi ve babasının eve geçeceği yolun ağzında durdu, kılıcını sıyırdı, onun eve girmesine mani olarak,

"Vallahi, Allah Resûlü izin verinceye kadar ve sen de en zelil bir halde olduğunu kabul etmedikçe evine giremeyeceksin!" dedi. Durum Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ulaştırıldı; Allah Resûlü, Abdullah'a haber gönderip babasının yolundan çekilmesini, onun evine girmesine izin vermesini ve kendisine iyi davranmasını söyledi; o zaman Abdullah, "Şimdi tamam!" deyip babasının yolundan çekildi.[108]

5-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, büyüklere karşı boyun eğmekten (tevazu gösterip tâbi olmaktan) kibirlenirse, onda nifaktan bir huy vardır. Büyüklerden kasıt ârifibillâh velilerdir. Kim, onlara karşı kibirlenip kendilerinden yüz çevirir ve bu halde ölürse onda nifaktan bir parça kalmış olur. Çünkü o, kendi başına nifaktan tam olarak kurtulamaz; nifak çeşitlerinden ancak meşâyihin elinde büyük bir manevi temizlikle kurtulmak mümkündür. İnsanları, manevi yola mensup dervişlere infak etmekten meneden kimse de aynı şekilde nifaktan bir parça taşımaktadır. Onun cezası, Allah'a vâsıl olan âriflerin manevi kokusundan mahrum kalmaktır.

"Göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir." Yani maddi ve manevi rızıkların hazinesi Allah'a aittir. O, bu rızıklardan bazan birini, bazan ikisini birden verir. Yahut ikisini de vermez.

Bir adam, Hâtim el-Esamm'a, "Nereden yiyip içiyorsun?" diye sorunca, Hâtim, *"Göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir"* âyetini okumuştur.[109]

---

[108] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/200.

[109] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/328; Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/427.

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Allah'ın göklerdeki hazinesi gayblardır; yeryüzündeki hazinesi ise kalplerdir. Allah, bütün gaybı bilen ve kalpleri istediği gibi evirip çevirendir."[110]

Velilerden Şiblî, *"Göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir"* âyetini okur ve derdi ki: "Öyleyse nereye gidiyorsunuz?" Yani bu âyetten sonra rızık derdine düşerek nereye gidiyorsunuz; kime yöneliyorsunuz?

"İzzet ancak Allah'ın, Peygamber'inin ve müminlerindir" âyeti hakkında âlimlerden biri demiştir ki: "Allah'ın izzeti, O'nun kahrıdır. O'nun, peygamberine verdiği izzeti, onu halkın önüne çıkarıp galip getirmesidir. Allah'ın, müminlere verdiği izzet ise onlara eziyet edenlere karşı kendilerine yardım etmesidir."

Bu âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah'ın izzeti, O'nun velâyetidir (özel dostluğu ve korumasıdır). *"İşte o durumda velâyet (koruma ve yardım) ancak hak olan Allah'a aittir"* (Kehf 18/44) âyeti bunu ifade etmektedir. Allah'ın peygamberinin izzeti, Allah'ın ona her işinde yetmesi ve özel inâyetiyle kendisine yardım etmesidir. Müminlerin izzeti ise Allah'ın kendilerini yüceltmesi ve özel himayesi altında korumasıdır.

Allah'ın izzeti, O'nun rubûbiyyetidir (bütün varlıkları yaratıp yaşatan, büyütüp besleyen, ayakta tutup idare eden bir Rab olmasıdır). Allah Resûlü'nün izzeti, peygamberliğidir. Müminlerin izzeti ise yüce Allah'a kulluktur. Öyle ise ey kul, eğer izzet ve şeref sahibi olmak istersen, insanlardan himmetini (gönlünü ve yönelişini) çek, onların elindekine tamah etme kapısını kapat ve vera'[111] ile süslen.

---

[110] Sonu farklı bir rivayet için bk. Sülemî, *a.g.e.*, 2/328; Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/427. Bu rivayetlerde Cüneyd-i Bağdâdî'nin sözü şöyle bitiyor: "Gayb âlemlerinden ayrılan şey, kalplere gelir. Kalplerden ayrılan şeyler de gayb âlemine ulaşır. Kul ise iki şeyin hesabından sorumludur: Biri, kulluk hizmetindeki kusurları; diğeri, işledikleri hatalarıdır."

[111] Vera': Takvanın en üst derecesi olup haramların yanında şüpheli şeylerden dahi kaçınmaktır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Vallahi ben, izzeti (gerçek şeref ve itibarı) ancak insanlardan himmetini (onlardan gelecek itibar ve menfaatten gözü ve gönlü) çekmekte buldum."

Bir diğeri ise şöyle demiştir: "Senin için takdir edilen sıkıntı muhakkak başına gelir, öyleyse başına geleni, zilletle değil izzetle karşıla!"

Ecel Gelmeden Hayırda Acele Edin

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde münafıkların infakı engellemelerini kötüledi; gelecek âyetlerde ise müminlere Allah yolunda infak etmeyi emretti. İnfaka bir hazırlık olarak önce yüce zatını zikretmelerini emrederek buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ عَنْ
ذِكْرِ اللّٰهِۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾ وَاَنْفِقُوا
مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ
لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾
وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

9. *Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Kim bunu yaparsa onlar, gerçekten hüsrana uğrayanlardır.*

10. *Herhangi birinize ölüm gelip de, "Rabbim! Ölümümü yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip salihlerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın.*

11. *Allah, eceli geldiğinde hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Mallarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın."* Yani mallarınızı tedbir için gösterdiğiniz ihtimam, onların ıslahı için gösterdiğiniz itina ve onlardan istifade sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın. *"Evlatlarınız da sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın."* Yani onlarla sevinciniz, kendilerine karşı şefkatiniz, onlara nafaka temini için geçim sebeplerine dalmanız sizi yüce Allah'ın zikriyle meşgul olmaktan; namazdan, zikirden ve diğer ibadetlerden alıkoymasın.

Âyetin amacı, müminleri bu şeylerle oyalanıp Allah'ı zikirden uzak kalmaktan sakındırmaktır. Müminlere böyle bir yasaklamanın yöneltilmesi, emri kuvvetle ifade etmek ve işin önemine dikkat çekmek içindir. Şu âyette de bu manada bir kullanım vardır: *"Bir kavme beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sevketmesin!"* (Mâide 5/2).

Âyet şöyle bitiyor: *"Kim bunu yaparsa,* yani dünya ile meşgul olup dinini ihmal ederse, *gerçekten onlar,* tam manasıyla *hüsrana uğrayanlardır."* Çünkü onlar, ebedî olan büyük nimeti terkedip fâni olan hakir dünyayı almışlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Herhangi birinize ölüm gelip de, 'Rabbim! Ölümümü yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip salihlerden olsam!' demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın."*

Yani size rızık olarak verdiklerimizin fazla olan kısmından ahirete hazırlık olarak harcayın. Hem o rızıkların yaratılıp hazırlanması ve elinize geçmesi sizden kaynaklanmıyor.

Âyetteki infak emri, farz olan infak çeşitleriyle nâfileleri kapsamaktadır. Bu infakı, size ölüm gelmeden önce, yani onun alametlerini görüp emarelerini müşahede etmeden önce yapın. Sizden biri o vakit yani ölümün geleceğini yakînen anlayınca, "Rabbim, keşke bana yakın bir zamana kadar, kısa bir süreliğine mühlet versen de bolca sadaka versem ve salihlerden olsam" der.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, hiç kimseyi eceli geldiğinde,* yani levh-i mahfûzda yazılı olan ömrünün sonuna ulaştığında *ertelemez,* ona mühlet vermez. *"Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Size ona göre karşılık verir. Yaptıklarınız hayırsa hayır, kötü ise kötü karşılık bulursunuz. Öyle ise hayırlarda yarışın; âniden gelecek olan ölüm ve sonrası için hazırlık yapın.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Zekâtında ve haccında noksanlık yapan, kusur işleyen herkes, ölüm anında geri dönmeyi ister."

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Her kim, ibadet ve taat yolundaki gayretinde ve vakitlerini hayırla mamur etmede kusur işlemişse o, ölüm gelince dünyaya geri dönmeyi ister. Kim, Allah'a vâsıl olmadan önce kendisine ölüm gelmişse o kimse aldanmıştır. Bunun için Allah Teâlâ bu sûreden sonra Tegâbün (aldanma) sûresini getirdi.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Herkes ölüm anında pişman olur. Ölen kimse günahkâr biriyse, 'Keşke tövbe etseydim!' diye pişman olur. Eğer itaatkâr biriyse, 'Keşke daha fazla salih amel yapsaydım!' diye pişman olur."*[112]

Garîbü'l-Münteķâ adlı eserde şöyle zikredilmiştir: "Ölüm anındaki kulun gözünden perde kalkınca, 'Ey ölüm meleği, ruhumu almayı bir gün tehir et de Rabbim'den özür dileyip tövbe edeyim, kendim için salih bir amel işleyeyim' diye rica eder. Ölüm meleği, 'Günlerin bitti!' der. Kul, 'Bana bir saat mühlet ver' diye rica eder; ölüm meleği, 'Saatlerin de bitti, artık senin için hiçbir saat yok' der."

Şöyle denilmiştir: Münâfikûn sûresi 63. sûredir. Onda, *"Allah, eceli geldiğinde hiç kimsenin ölümünü ertelemez"* âyetiyle Hz. Peygamber'in vefatına işaret edilmektedir. Çünkü Allah Resûlü altmış üç yaşında vefat etmiştir. Allah, onun vefatının insanlık için büyük bir kayıp ve zarar olduğunu göstermek için bu sûrenin peşinden Tegâbün sûresini getirdi.

---

[112] Benzer bir hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 58; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* nr. 2232.

9-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, müminlere malları ve evlatlarıyla meşgul olup Allah'ın zikrinden uzak kalmayı yasakladı. Diğer engeller de bunlara kıyas edilir. Şu halde, kul için, hiçbir vakitte Allah'ın zikrini terketmesi için bir bahane yoktur. İçinde bulunulan her bir vakit için yerine getirilmesi gereken yeni bir hak ve o vakitte yapılacak önemli bir iş vardır. Öyle ki o iş, başka vakitte yerine getirilemez. Vakitlerin hakları kazâ edilemez çünkü yeni vaktin de ayrı bir hakkı vardır. Belirli ve sınırlı vakitlerde yapılacak haklar ise böyle değildir; onlar diğer bir vakitte de yapılabilir

Zikir, kalbi mâsivadan temizleyip oradan dünya muhabbetini ve diğer boş sevgileri çıkarttığı için, Allah Teâlâ, zikri emrettikten sonra, peşinden infak etmeyi emretti. Bu, zikrin kalbe verdiği kuvvet ve lezzetle kula infakın kolay gelmesi içindir.

Hikmet sahiplerinden biri, zikri övme ve ona rağbet ettirme konusunda demiştir ki: "Zikir, veliliğin diplomasıdır. Maneviyat yolunun başında ve sonunda zikir gereklidir. Zikir, kula şerefli haller, yüksek ve güzel makamlar ve sırlı ilimler kazandırır; daha önceden ölü olan kalpleri diriltir. Nefsi ve ordusunu zelil eder, nefsin azgınlığını giderir Suyun, içine girdiği topraktan zararlı maddeleri, haşeratı ve hayvanları sürüp çıkarttığı gibi, zikir de kalbe çarptığı ve merkezine girdiği zaman, onu nefsin tasallutundan kurtarır, katılığını giderir. Bunun için zikir, amellerin en faziletlisi ve manevi halleri en fazla temizleyip kulun derecesini artıran bir ameldir. Öyle ki zikir, düşmanla cihaddan daha faziletli kılınmıştır.

Ey ârifler, size rızık olarak verdiğimiz ilim ve marifetlerden, onları talep eden ve ehil olan kimselere infak edin. Bunu, sizden marifet talep eden sâlik, kendi elindeki maddi şeyleri Allah yolunda infak ettikten sonra yapın. Yoksa cimri dervişte hayır yoktur. Çünkü cimrilik, en çirkin huylardan biridir. Eldeki fırsatları iyi değerlendirin, ecel gelmeden salih amellere koşun. Manevi terakki ancak bu dünyada gerçekleşir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Vakitlerinizin selâmet içinde geçmesine aldanmayın; âniden gelecek olan ecelinize karşı uyanık olun; önünüzdeki yolculuk için hazırlık yapın; 'İleride yaparım!' diyerek salih amellerden gerikalmayın."[113]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Münâfikûn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[113] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/158.

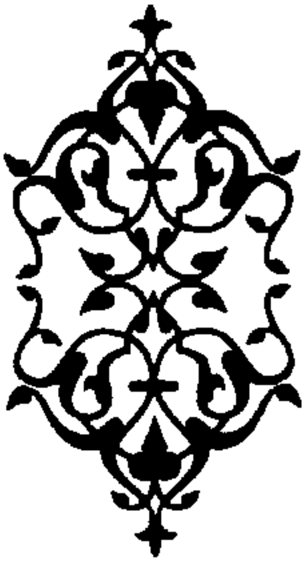

(64) TEGÂBÜN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tegâbün sûresi Mekke'de nâzil olmuştur, ancak son dört âyeti Medine döneminde inmiştir.[114] On sekiz âyettir. Sûre, adını 9. âyette geçen "tegâbün" kelimesinden almıştır. **Tegâbün**, "aldanmak" yahut "aldatmak" manasındadır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır"* buyruldu. Yani iman veya küfür olarak ne yaparsanız Allah hepsini bilir. Bu sûrede de, *"Kiminiz kâfir, kiminiz mümindir"* buyruldu. Allah Teâlâ sanki önceki sûrede inkârını gizleyen münafıkları zikretti, bu sûrede de inkârını açıkça ortaya koyan kâfirlerden bahsederek buyurdu ki:

---

[114] Tegâbün sûresinin iniş yeri hakkında farklı görüşler mevcuttur. Onun Medine döneminde indiğini söyleyenler olduğu gibi, Mekke'de nâzil olduğunu ileri sürenler de olmuştur. İlk kısmının Mekke'de, son dört âyetinin Medine'de indiği de söylenmiştir. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] bu görüştedir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/122).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِۚ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُۘ
وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١﴾ هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ
مُؤْمِنٌۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ
وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْۚ وَاِلَيْهِ الْمَصٖيرُ ﴿٣﴾ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. Bütün mülk O'na aittir; hamd de O'na mahsustur. O, her şeye gücü yetendir.***

2. ***O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mümindir. Allah, bütün yaptıklarınızı görendir.***

3. ***O, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız O'nadır.***

4. ***O, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir. Allah, göğüslerde gizlenenleri** (kalplerin içindekileri) **bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder."* Yani göklerdeki ve yerdeki bütün mahlûkat, Hak Teâlâ'yı, zatının ululuğuna layık olmayan şeylerden tenzih ederler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün mahlûkat, Allah'ı tesbih eder, fakat kalp kulağı sağır olanlar onların tesbihini işitmezler."[115]

"Bütün mülk, başkasına değil, sadece *O'na aittir; hamd de O'na mahsustur."* Çünkü her şeyi yoktan ver eden, ayakta tutan, hallerini kontrol eden O'dur. Büyük-küçük her türlü nimetleri veren de O'dur. Başkalarının elinde bulunan nimetler, koruyup kollanması ve yerince kullanılması için Allah tarafından verilmiş emanetlerdir. Başkasına yapılacak övgü ve teşekkür ise Allah'ın nimetinin onun eliyle gelmiş olmasındandır.

"O, her şeye gücü yetendir." O'nun kudreti için her şey eşittir; O'na zor gelecek hiçbir şey yoktur.

"O, sizi, bütün ilmî ve amelî kemalatı bünyesinde toplamış vaziyette, eşsiz bir sanatla yoktan *yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfirdir.* Yani bazınız yaratılışının gerektirdiği durumun aksine, inkârı seçip onu ameli haline getirmiştir. *Kiminiz mümindir."* Bir kısmınız da yaratılışının gerektirdiği duruma uygun olarak imanı seçmiş ve onun için çalışmıştır. Aslında hepinizin yapması gereken, yaratılıp vücuda getirilme nimetleriyle onlara bağlı olarak ihsan edilen diğer nimetlere şükrederek imanı seçmenizdir. Siz ise bütün bunları yapma imkânına sahip iken, onu yapmadınız; tam aksine gruplara ayrılıp fırkalara bölündünüz.

Âyette önce inkârın söylenmesi, onun insanlar arasında daha yaygın ve kınanmaya daha münasip olmasındandır.

İmam Kuşeyrî, *"Kiminiz kâfir, kiminiz mümindir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, ezelî ilminde bazı insanların inkâr edeceğini bildiği için ona 'kâfir' ismini verdi; 'mümin' ismini vermesi de böyledir." [116]

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyeti bu şekilde yorumlamak, makama (âyetteki maksada) uygun değildir." Diğer açıklamalar için onun tefsirine bakınız. [117]

---

[115] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/158.

[116] Kuşeyrî, *a.g.e.,* 6/159.

[117] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/255.

"Allah, bütün yaptıklarınızı görendir." O, her yaptığınızı gören ve ona göre karşılık verendir. Öyle ise siz de kendinize fayda verecek iman ve taati seçin; sizi inkâr ve isyanın içine yuvarlayacak şeylerden sakının.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökleri ve yeri hak ile yarattı."* Yani onları, dinî ve dünyevî faydaları içeren sonsuz hikmetiyle yarattı; yeryüzünü mükelleflerin yerleşip yaşadıkları bir mekân olarak hazırladı. Bunu onların amel etmesi ve ona göre kendilerine karşılık vermesi için yaptı.

"O, sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı." Şöyle ki sizi en güzel sûrette ve kabiliyette yarattı; size zâhirî ve bâtınî kuvvelerle, idrak ve his merkezlerini yerleştirdi. Bunlar, açık-gizli bütün kemalatı elde etme vesileleridir. O size, yaratılmış varlıkların hulasası olması özelliğini bahşetti ve sizi bütün mahlûkat için birer örnek yaptı. Bütün kâinat mana ve muhtevasıyla insanda toplanmıştır.[118]

Nesefî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah sizi, yeryüzündeki bütün canlıların en güzeli ve en şereflisi olarak yarattı. Bunun delili şudur: İnsan, kendi şeklinin diğer canlılardan hiçbirinin şekline dönüştürülmesini temenni etmez. İnsanın eğik değil dik vaziyette yaratılması, ona verilen şekil güzelliğine dahildir. İnsana kıyas edildiğinde, diğer canlıların görünüşleri sevimsiz ve yaratılışları çirkindir; fakat insanın yaratılışında bir çirkinlik yoktur. Ancak güzellik de derece derecedir. Kendisinden daha güzel olanın altında kalanlara fazla meyil olmaz, fakat o, bu haliyle de güzellik dairesinden çıkmış değildir. Bir hikmet sahibi demiştir ki: "Şu iki şeyin sonu yoktur: Cemal (güzellik) ve hoş beyan."[119]

Abdülkadir-i Geylânî, *Kasîde-i Ayniyye*'sinde bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"Sana çirkin gözüken her şeyi, O'nun güzelliğine nisbet ettiğinde, O'ndaki güzelliklerin sana koşarak geldiğini görürsün. O'nun güzelliği çirkinin noksanını tamamlar; artık ortada ne bir noksanlık kalır ne bir çirkinlik!"

---

[118] Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/255.

[119] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/383.

Âyet şöyle bitiyor: *"Dönüş yalnız O'nadır."* Öldükten sonraki yeniden yaratılışta dönüş, başkasına değil sadece O'nadır. Öyleyse size verilen bu manevî kuvve ve hisleri, yaratılış gayelerine uygun biçimde kullanarak içinizi (niyet ve kalbinizi) güzelleştirin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir."* Yani Allah, aranızda gizlediklerinizi ve açıktan yaptığınız işleri bilir.

Âyetin son kısmı, *"O, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir"* âyetinin içinde zımnen bulunmakla birlikte, ayrıca söylenmesi, sevap ve cezanın ona bağlı olduğunu göstermek içindir. Onda ayrıca, herkesin içinde gizlediği iyilik ve kötülüğe göre hak edeceği müjde veya azap vurgulu bir şekilde ifade edilmiştir.

"Allah, göğüslerde gizlenenleri, kalplerin içindekileri *bilendir"* âyeti, öncesinin devamı niteliğinde olup Allah Teâlâ'nın insanların gizli-açık her şeylerini bildiğini ifade ederek önceki âyeti tasdik etmektedir. Yani Allah, insanların kalplerinde gizledikleri ve ondan hiç ayrılmayan bütün şeyleri bilir. Bu durumda onların aralarında gizledikleri ve açıktan yaptıkları O'na nasıl gizli kalır! Hiçbir şey gizli kalmayacağına göre, O'na karşı gelmekten ve isyan etmekten sakınmak gereklidir.

"Kiminiz kâfir, kiminiz mümindir" âyetinden sonra gelen ve Allah Teâlâ'nın gökte-yerde, gizli açık her şeyi bildiğini haber veren âyetler, inkâr edenleri tehdit manası içermekte; böyle bir yaratıcıya isyan edilmesini ve O'nun nimetlerine şükredilmemesini yadırgamaktadır.

Şerefeddin-i Tîbî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bütün âyetler, Allah'ın, mülkünde ve melekûtundaki azametini açıklamaktadır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak önce yüce zatını, şanına layık olmayan şeylerden tenzih etti ve göklerdeki ve yerdeki yaratılmış bütün varlıkların da yüce zatını, celâline layık olmayan şeylerden tenzih ettiğini (yüce ve uzak tuttuğunu) bildirdi. Sonra, mutlak mâlikliğin kendisine has olduğunu; bütün kemal, cemal, nimet ve ihsanın kendisinden kaynaklandığını; O'nun, hidayete eren ve dalâlet içinde kalan bütün insanların yaratıcısı olduğunu haber verdi. Peşinden, insanın içinde olduğu gibi dış âlemde de yüce zatının varlığına ve sonsuz kudretine nice delillerin bulunduğu bildirdi. Sonra bütün varlıkların dönüşünün sadece kendisine olacağını açıkladı. Allah Teâlâ, bu bahsi yüce zatının küllî ve cüz'î her şeyi kapsayan bir ilme sahip olduğunu bildirerek tamamladı. Gizli-açık her şeyi bildiğini birkaç defa tekrarladı; bunu tekitle ifade etti. Sanki, *"Allah, bütün yaptıklarınızı görendir"* âyetindeki görmeyle birlikte bulunan ilim, bütün varlıkları tafsilatıyla bildiğini ifade etmekte, ayrıca kazâ ve kaderi ispat etmektedir. Cenâb-ı Hak, azametini açıklamayı bitirdikten sonra, zatını inkâr edenleri azapla tehdit ederek buyurdu ki:

"Daha önce inkâr edip de inkârlarının cezasını tadanların haberi size gelmedi mi? Onlar için ayrıca elem dolu bir azap vardır."

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sizi yaratan O'dur. Sizden bazıları velâyet yolunu inkâr etti; bazıları da ona iman edip içine girdi. Yani sizin bazılarınız avam, bazılarınız havastır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Sizden bazıları kâfirdir; yani varlıklarla Hak'tan perdelenmiştir; yaratılmışlara bakıp Hak'tan gafil kalmıştır. Bazıları ise mümindir; yani Hakk'ın varlıklardaki zuhurunu müşahede ve tasdik edendir."

Kuşeyrî, sonra insanları üç kısma ayırmıştır:

1. Sadece yaratılmışları görenler. Bunlar, fark ehlidir.

2. Sadece Hakk'ı görenler. Bunlar, cem' ehlidir.

3. Varlıklarda Hakk'ı, Hak'ta varlıkları görenler ve biriyle diğerinden perdelenmeyenler. Bunlar, cem'u'l-cem' ehlidir.

Allah Teâlâ ruhları, yüce zatının tanınması; bedenleri ise kendisine ibadet yapılması için yarattı. O, her şeyi ile tektir, birdir. O sizi şekillendirdi ve şekillerinizi ne güzel yaptı. Öyle ki sizi ulvî ve süflî âlemin özelliklerini bünyesinde toplayacak vaziyette yarattı. Çünkü bir hadiste geçtiği gibi, Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i, kendi sûretinde (esmâ-i ilâhiyyenin tecellilerine ayna olacak ve onlardan en büyük payı alacak şekilde)yarattı.[120]

Cenâb-ı Hakk'ın mukaddes zatı, bütün sıfat ve isimlerinin tecellilerini kendisinde toplamaktadır. Bütün isim ve sıfatların tecellileri, insanın sûretine (yaratılışına) yansımıştır; kâinattaki diğer varlıklarda böyle bir durum yoktur; onlarda, ilâhî isim ve sıfatlardan bir kısmının tecellisi vardır. Bu inceliği iyi düşünün.

"Dönüş O'nadır." Yani bütün sûret ve şekiller O'na döner; hiçbir şey Cenâb-ı Hakk'ı zatının ve sıfatlarının tecellisinin dışında ortaya çıkmaz.

O, içinizde gizlediğiniz güzel itikadları ve alenen yaptığınız hâlis ibadetleri bilir.

Yahut O, manevi zevke dayalı keşiflerden gizlediklerinizi bildiği gibi, ihtiyarî olarak alenen yaptığınız kulluğu da bilir. Bu, zâhir ehli ile bâtın ehline hastır.

Yahut O, içinizde gizlediğiniz bozuk inançları bildiği gibi, açıktan yaptığınızı habis ve kötü amellerinizi de bilir.

Yahut içinizde gizlediğiniz ittihad (Allah ile bir vücut olma) ve hulûl (Allah'ın kulun bedenine girmesi) inancınızı ve açıktan yaptığınız kötü amelleri bilir. Bu ikisi, şerli-kötü kimselerde bulunan hallerdir.

Kâfirlere Uyarı

Cenâb-ı Hak, azamet ve birliğini ispat eden bu büyük delillerin ortaya konulmasından sonra, hakkı inkâr edenleri azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

---

[120] Buhârî, İsti'zân, nr. 6227; Müslim, Cennet, 28.

اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۘ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ
عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَأْت۪يهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُٓوا
اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَاۘ فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٦﴾
زَعَمَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ
بِمَا عَمِلْتُمْۜ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌ ﴿٧﴾

5. Önceden inkâr edenlerin haberleri size gelmedi mi? Onlar, yaptıkları işlerin cezasını tattılar. Onlar için ayrıca elem dolu bir azap vardır.

6. Bunun sebebi şudur: Peygamberleri, onlara apaçık mucizeler getirdi, onlar ise, "Bir insan mı bizi doğru yola iletecek?" dediler ve inkâr edip yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah, ganîdir; her türlü övgüye layıktır.

7. İnkâr edenler, asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hayır, Rabbim'e andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz ve sonra yaptıklarınız size bir bir haber verilecektir. Bu, Allah için kolaydır."

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Mekkeli kâfirlere buyuruyor ki: "Nuh'un kavminin ve onlardan sonra küfürde ısrar eden *önceki ümmetlerin haberleri size gelmedi mi? Onlar, yaptıkları işlerin cezasını tattılar.*" Yani dünyada, helâk edilerek ve kökleri kazınarak inkârlarının cezasını çektiler.

Mana şudur: Önceki ümmetler içinde inkâr eden ve kendilerine bir mühlet verilmeksizin inkârlarının cezasını dünyada çeken kâfirlerin haberleri size gelmedi mi? "*Onlar için ayrıca* ahirette *elem dolu bir azap vardır.*" O öyle dehşetli ve büyük bir azaptır ki derecesi bilinemez.

"Bunun sebebi şudur: Yani dünyada tattıkları ve ahirette tadacakları bu azabın sebebi şudur: *Peygamberleri, onlara apaçık mucizeler getirdi, onlar ise 'Bir insan mı bizi doğru yola iletecek?' dediler."* Yani bahsedilen bütün kavimler, kendilerine apaçık mucizelerle gelen peygamberleri hakkında, bir insanın peygamber olmasını inkâr ederek, "Bir insan mı bizi doğru yola iletecek?" dediler. Onlar, bir insanın peygamber olmasına hayret ederek onu inkâr ettiler, fakat taşa ibadet etmeyi (putlara tapmayı) yadırgamadılar.

"Peygamberi inkâr edip onun getirdiği apaçık deliller üzerinden düşünmekten yahut onlara iman etmekten *yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi."* Yani kendilerini helâk edip köklerini kazıyarak onların imanına ve taatine hiçbir ihtiyacı olmadığını gösterdi. Eğer onların iman ve taatine ihtiyacı olsaydı, böyle yapmazdı.

"Allah, onların iman ve taati şöyle dursun, bütün âlemlerden *ganîdir;* hiç kimseye ihtiyacı yoktur. *Her türlü övgüye layıktır."* Her bir mahlûkat, hal ve kâl lisanıyla O'na hamdeder; O'nu övüp yüceltir. Yahut O, hiç kimse kendisine hamdetmese de yüce zatıyla bütün hamd ve övgülere yegâne layık olandır.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"İnkâr edenler, asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler." Yani Mekkeliler öldükten sonra asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. Onların bu iddiasını reddetmek ve görüşlerini iptal için *de ki: "Hayır, Rabbim'e andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz."*

Eğer, "Onların inkâr ettiği bir konuda yemin etmenin manası ve faydası nedir?" diye sorarsan, derim ki: Böyle bir durumda yemin etmek câizdir, çünkü yeminle birlikte yapılan tehdit kalplerde daha büyük bir tesir bırakır. Sanki şöyle denilmiş oluyor: "Sizin inkâr ettiğiniz o şey var ya, vallahi o, kesin olarak meydana gelecektir."

"Sonra yaptıklarınız size bir bir haber verilecektir." Yani sizler, hesaba çekilecek ve yaptıklarınızın karşılığını alacaksınız. *"Bu* bahsedilen di-

riltme ve hesaba çekme işi, *Allah için kolaydır."* Çünkü Allah'ın kudretı her şeye yeter ve hiç yoktan yaratılan bir madde, yeniden yaratılmayı kabul eder; bu mümkün ve kolaydır.

5-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey zamanındaki velileri inkâr edenler, size, daha önceki münkirlerin haberleri gelmedi mi? Onlar, yaptıkları işin cezasını çekerek öldüler. Bu ceza, onların Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen perdelenerek ve ilâhi yakınlıktan uzaklaştırılarak gerçekleşti. Onlar, yaptıkları işin cezasını dünyada endişe, korku, şek ve kötü düşüncelerin kendilerine musallat olması şeklinde çektiler. Onlar için ahirette de ilâhî yakınlıktan uzaklık ve perdelenme azabı vardır. Bunun sebebi, kendileri gibi bir insanın Allah tarafından seçilerek veli olmasını inkâr etmiş olmalarıdır. Böylece onlar, zamanlarında yaşayan veliyi inkâr ettiler ve ondan yüz çevirdiler. Allah da onlardan, onların yönelişinden ve bütün varlıklardan müstağni olduğunu, hiçbirine ihtiyacı bulunmadığını gösterdi.

İnkâr edenler, varlıklarla Hak'tan perdelenenler yani varlıklara takılıp Hakk'ı müşahede etmekten perdelenenler, kendi itikadlarınca, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. Onlara de ki: Hayır, Rabbim'e yemin olsun ki sizler, nadir durumlar hariç, Hakk'ı müşahededen perdeli olarak yaşadığınız gibi, öldükten sonra da öyle diriltileceksiniz. Çünkü kul yaşadığı hal üzere ölür; marifet ve inkârdan hangi halde ölürse o hal üzere de diriltilir. Sonra siz amellerinizden hesaba çekileceksiniz. Küçük-büyük hiçbir ameliniz göz ardı edilmeyecek, hepsi hesaba getirilecek. Âriflerin durumu ise farklı olacak. Onlar için mîzan kurulmayacak, onlara hesap sorulmayacak. Zira onlar, nefislerinden fâni olup Allah ile bâki olmuşlardır. Onlar, hesapsız olarak cennete girecek olan yetmiş bin kişiye dahildir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İman Edilecek Esaslar

Cenâb-ı Hak, inkâr edenleri tehdit ettikten sonra, imanı emir ve ona teşvik ederek buyurdu ki:

فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالنُّورِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلْنَاۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَب۪يرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِۜ
وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحاً يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِه۪ وَيُدْخِلْهُ
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَداًۜ ذٰلِكَ
الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٩﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا
اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٠﴾

8. *Artık Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz nura (Kur'an'a) iman edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*

9. *Toplanma günü için sizi topladığı zamanı hatırla. O gün, kimin aldandığının ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah'a inanır ve salih amel işlerse, Allah onun kötülüklerini örter ve onu içinden ırmaklar akan, ebedî kalacakları cennetlere koyar. İşte bu, en büyük kurtuluştur.*

10. *İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar, cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklardır. Orası ne kötü bir varılacak yerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Artık Allah'a, peygamberi Muhammed'e ve indirdiğimiz nura,* Kur'an'a *iman edin."* Çünkü o, varlıkların hakikatini açıklar; insan ışıkla yolu bulduğu gibi, onunla hak yolu bulur.

"Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır." Kimin, ilâhî emri dinleyip gereğini yerine getirdiğini ve kimin getirmediğini bilir; hepinize ona göre karşılık verir. Âyette, "Allah" ismi-i celâlinin açıkça söylenmesi, kalplerdeki ilâhî heybeti artırmak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Toplanma günü için sizi topladığı zamanı hatırla."* O gün, önceki ve sonraki bütün insanların hesaplarının görülüp amellerine karşılığın verilmesi için toplanacağı gündür

"O gün, kimin aldandığının ortaya çıkacağı gündür." O gün, bazı insanların, bazılarına kaybettireceği gündür. Bir hadiste belirtildiği gibi, kıyamet günü, cennetlik her mümine, kâfir olsaydı cehennemde gireceği yer gösterilir ki yüce Allah'ın ona nasıl bir iyilikte bulunduğunu görsün ve daha fazla sevinip şükretsin. Aynı şekilde, cehennemlik bir kâfire de mümin olsaydı cennette gireceği yeri gösterilir ki nasıl bir nimeti kaçırdığını görerek hüznü ve pişmanlığı artsın.[121]

O gün, bazı insanlar da farklı ve yüksek derecelerden mahrum kalarak kayıp yaşar. İşte asıl kayıp budur; dünyadaki kayıp değildir.

"Kim Allah'a inanır ve salih amel işlerse, Allah onun kötülüklerini örter ve onu içinden ırmaklar akan, ebedî kalacakları cennetlere koyar. İşte bu, günahların örtülmesi ve cennete konulmak, *en büyük kurtuluştur."* O öyle bir kurtuluştur ki onun ötesinde bir şey aranmaz; çünkü ona ulaşan kimse, en büyük helâkten kurtulmuş ve en yüce arzularına (cennete ve cemale) ulaşmış olur.

"İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar, cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklardır. Orası ne kötü bir varılacak yani dönülecek *yerdir."* Sanki bu iki âyet-i kerime, aldanışın nasıl olacağını açıklamaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[121] Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 51; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 25; İbn Mâce, Cihâd, 16; Ahmed, *Müsned*, 2/54; 4/131.

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıdaki âyetlerde Cenâb-ı Hak işaret yollu buyuruyor ki: Allah'a ve Resûlü'ne, delile dayalı değil, müşahedeye dayalı bir imanla iman edin. Yani önce delile dayalı imanı elde edin, sonra müşahede makamına ilerleyin. Ayrıca Kur'an'a iman edin ve kalp aynalarınızı arındırın ki arada bir vasıta olmaksızın hakikatleri bizden işitin. Dünyada cem' ehlinin dâimî cem' günü için toplanacağı zamanı hatırlayın. O gün, aldananların belli olacağı gündür. O gün, zikredenler gafillerden; Allah yolunda çalışanlar, kullukta kusur içinde kalanlardan ve ârifibillâh zatlar Allah'tan perdeli olanlardan ayrılır; zikredenler, âbidler ve ârifler kazanır, diğerleri kaybeder. İşte bu kayıp, en büyük aldanmadır.

Kim, Allah'a iman eder, sonra Allah'ı müşahede için çalışır ve sırf Allah için salih amel yaparsa, biz onun günahlarını örteriz, yani ondan, amellerini ve kendinde bir varlık görmeyi gideririz. Onun beşerî vasıflarını kendi sıfatlarımızla sararak kendisini, altından ilim ve hikmet ırmakları akan marifet cennetlerine koyarız. İşte bu, en büyük kurtuluştur. Yani kuldan mecazi vücudun alınıp kendisine hakiki vücudun verilmesi, (kulun varlıklardan fâni olup Allah ile bâki olması) en büyük kurtuluştur.

Velilerin yolunu inkâr edenler ve âyetlerimizi yani Allah'a delil olan ârifleri yalanlayanlar, bir çeşit ateşe girecek kimselerdir. Onlar, kalplerinin Allah'tan perdelenmesi ateşine girerler, onda ebedî olarak kalırlar. Bu perdelenme ne kötü bir haldir.

Her Şey Allah'ın Takdiriyledir

Yukarıda geçen aldanma, bir çeşit musibettir. Cenâb-ı Hak, başa gelen iyi-kötü bütün hallerin, kendisinin kazâ ve kaderiyle olduğunu söyleyerek şöyle buyurdu:

مَٓا اَصَابَ مِنْ مُص۪يبَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُۜ وَاللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ
فَاِنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿١٢﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

11. ***Allah'ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah'ı inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah her şeyi bilendir.***

12. ***Allah'a itaat edin, peygamberine de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki resûlümüze düşen sadece açıkça tebliğdir.***

13. ***O Allah ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Müminler sadece Allah'a tevekkül etsinler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın izni* yani takdiri ve iradesi *olmadan* dinî ve dünyevî *hiçbir musibet başa gelmez."* Âyetin ifadesinden şu anlaşılıyor: Sanki bütün musibetler insana yönelmiş durumdadır ve insanın başına gelmeleri Allah Teâlâ'nın iznine bağlıdır.

"Kim Allah'a inanırsa, yani bütün kaderlerin Allah'ın elinde olduğunu tasdik ederse, *Allah onun kalbini doğruya iletir;* onu musibete sabretmeye ve ilâhî hükme teslim olmaya muvaffak eder."

Yahut Allah onu, kendisini sığınmaya sevkeder. Kul, bir musibetle yüz yüze gelince, "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn" yani, "Biz Allah'a ait birer kuluz ve O'na döneceğiz" der.

Yahut Allah onun kalbine öyle bir ilim ve idrak verir ki kul, sadece kendisi için takdir edilen şeyin başına geleceğini, takdir edilmeyenin ise gelmeyeceğini bilir.

Mücâhid demiştir ki: "Bu kimse, başına bir musibet gelince sabreder, kendisine bir nimet verilince şükreder, biri tarafından zulme uğrayınca onu affeder."

İbn Atıyye, müfessirlerden şunu nakletmiştir: "Kim, kaderi kabul ederse musibetler ona hafif gelir ve Allah Teâlâ'nın emrine teslim olur."

"Allah her şeyi bilendir." Allah, kalplerde bulunan rıza halini veya tedbirle uğraşma sıkıntısını bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Size emrettiği hususlarda *Allah'a itaat edin."* Bu emirlerden biri de musibetler anında O'nun takdirine rıza göstermektir. "Size öğrettiği sünnet ve güzel ahlâkta *Allah'ın peygamberine de itaat edin."* Âyette, verilen hükmü tekit için, itaat emri tekrarlandı. Bunun bir diğer sebebi, iki itaat arasında uygulamada bazı farkların bulunduğunu bildirmektir.

"Eğer, Allah ve Resûlü'ne itaatten *yüz çevirirseniz, bilin ki resûlümüze düşen sadece açıkça tebliğdir."* Yani eğer itaatten yüz çevirirseniz, bunun peygamberimize bir zararı yoktur; çünkü ona düşen sadece tebliğdir; o da bunu fazlasıyla yapmıştır.

Âyette, "resûlümüz" ifadesinin kullanılması, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmek içindir. Bununla ayrıca şuna dikkat çekilmektedir: Allah Resûlü'nün temel vazifesi tebliğdir ve onun davetinden yüz çevirmek çok çirkin bir iştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.* O'ndan başkası ibadete layık değildir. *Öyleyse müminler,* başkasına değil *sadece Allah'a tevekkül etsinler."*

Allah Teâlâ, resûlünü, yüce zatına tevekkül etmeye teşvik etti ki kendisine Allah'ın yardımı gelsin. Bu emir, ondan başkalarını da kapsamaktadır.

"Sadece Allah'a tevekkül etsinler" âyetinde, "Allah" ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, O'na tevekkül emrinin sebebini bildirmek içindir. Çünkü

ilâhlık, bütünüyle Allah'a bağlanılmasını ve O'nun dışındaki varlıklara güvenip dayanmanın terkedilmesini gerektirmektedir.

11-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Alıp verdiğin her bir nefes Allah'ın takdiriyle olup onunla sende ilâhî hüküm icra edilmektedir. Zâhirî olsun bâtınî olsun, kalbe veya nefsin uğradığı her musibet, ancak Allah'ın izni ve takdiriyle gerçekleşir. Aynı şekilde, insanın ulaştığı her sevinç yahut malındaki ve manevi halindeki her türlü artış da Allah Teâlâ'nın izniyledir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün hasletler kula Allah tarafından bahşedilir; hepsini yaratan O'dur; hepsi Allah'ın ilim ve iradesiyle hükme bağlanmıştır. Kim, Allah'a iman ederse Allah onun kalbini doğruya yöneltir; böylece kul, dünyada genişlik ve sıkıntı halinde Allah'a yönelir; Allah da ahirette onu cennete ulaştırır."

Âriflerden Ebû Bekir el-Verrâk demiştir ki: "Kim, nimet ve rahatlık anında Allah'a iman eder ve onların Allah'ın bir ihsanı olduğunu bilirse, Allah onun kalbini şükre yöneltir. Kim, sıkıntı ve bela anında Allah'a iman eder ve onların Allah'tan olduğunu bilirse Allah onun kalbini sabır ve rızaya yöneltir."

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[122] demiştir ki: "*Allah'ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez*" âyetinin zâhirinden anlaşılan ve ilk akla gelen şudur: Âyet, bütün işlerin Allah'a ait olduğunu, bütün hükümlerin O'nda toplandığını ifade etmekte; sebepleri ve onlara bağlanıp kalmayı reddedip her şeyin Allah'ın takdiriyle meydana geldiğini bildirmektedir. Bunu ancak Allah'a iman edenler anlar ve onun huzurunu yaşar; diğerlerinin ise kalbi marifeti kabulden yana darlık ve sıkıntı içindedir. Bunun için Allah Teâlâ, "*Kim Allah'a iman ederse Allah onun kalbini doğruya,* marifetine ve onunla sükûn bulmaya *ulaştırır*" buyurdu. Âyetin diğer manası şudur: Kim de Allah'a iman etmezse, Allah'tan kopma ve uzaklaşma ateşine girer; tedbirle uğraşma sıkıntısını çeker. Âyette, imana teşvik ve inkârdan sakındırma mevcuttur. İmanın sonu, dünyada rıza ve teslimiyet cennetidir; inkârın sonu ise bunun zıddıdır. Cenâb-ı Hak, müminlere ahirette vereceği mükâfatı söyledikten sonra, onlara dünyada vereceği yakîn ve rıza mükâfatına işaret etti. Kâfir için ise bunu zıddı olan haller vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[122] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Farz kıldığı hususlarda Allah'a itaat edin; sünnetlerde de peygamberine itaat edin. Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra geride halifeleri kalmıştır ve onlar da manevi terbiye yolunda birtakım özel uygulamalar koymuşlardır. Kim onlardan yüz çevirirse kendisine, *"Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki resûlümüze (ve onun halifesine) düşen ancak açıkça tebliğdir"* denir. Tebliğ eden değil, itiraz eden sorumludur.

Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetinde ve diğer âyetlerde tevekkül hakkında geniş açıklamalar geçti. Oralara bakılabilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kulu Allah'tan Alıkoyan Engeller

Cenâb-ı Hak, rıza ve imana teşvik edip emrine itaati emrettikten sonra, kulu onlardan alıkoyan şeylerden sakındırarak buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ
فَاحْذَرُوهُمْۚ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ
﴿١٤﴾ اِنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٥﴾
فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَط۪يعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا
لِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ اِنْ
تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ
شَكُورٌ حَل۪يمٌۙ ﴿١٧﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٨﴾

14. ***Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan bazısı sizin için birer düşmandır; öyleyse onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

15. ***Mallarınız ve çocuklarınız sadece birer imtihandır; Allah'ın katında ise büyük mükâfat vardır.***

16. ***O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun; dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kimler nefislerinin cimriliğinden korunursa işte onlar gerçekten kurtuluşa eren kimselerdir.***

17. ***Eğer Allah'a güzel bir borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat artırır ve sizi bağışlar. Allah, Şekûr'dur** (az iyiliğe çok karşılık verendir); **Halîm'dir** (azapta acele etmez).*

18. ***O, görünmeyen ve görünen her şeyi bilendir; Azîz'dir, Hakîm'dir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan bazısı sizin için birer düşmandır."* Sizi Allah Teâlâ'nın taatinden alıkoyar, dünya işlerinde sizinle çekişip dururlar. Yani bazı eşler, kocalarına düşmanlık eder, onlarla çekişip durur. Bazı çocuklar da babalarına düşmanlık eder, onlara karşı saygısızlık yapıp haklarını çiğnerler. *"Öyleyse onlardan sakının."* Eğer sizi Allah'tan uzaklaştırırlarsa onlara karşı uyanık durun, tedbirli olun.

Böyle olan bütün eşler, çocuklar ve diğer insanlar âyetin kapsamına girer. Âyet, bu sıfattaki kimselerden sakınmayı emretmektedir.

"Ama onların dünya işlerleriyle alakalı olup affedilmeyi kabul eden kusurlarını yahut din işleriyle ilgili olup tövbe ettikleri günahlarını *affeder,* onları kınamaktan vazgeçip kendilerini *hoş görürseniz ve* kusurlarını örtüp kendilerini *bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Allah da sizin günahlarınızı affeder ve size onlara yaptığınız şekilde muamele eder.

Rivayet edildiğine göre Mekkeli bazı insanlar, Medine'ye hicret etmek istediler fakat hanımları ve çocukları kendilerine sarılarak, "Bizi böyle yüz üstü bırakıp nereye gidiyorsunuz?" dediler. Bunun üzerine onlar da kendilerine acıyıp hicretten vazgeçtiler. Daha sonra hicret ettiklerinde kendilerinden önce gidenlerin dinde fakih olduklarını ve önce hicret etmenin üstünlüğünü elde ettiklerini görünce, hicretlerine mani olan hanımlarını ve çocuklarını cezalandırmak istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onları, hanım ve çocuklarını affetmeye teşvik etti.[123]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Mallarınız ve çocuklarınız sadece birer fitnedir;* yani sizi günaha ve azaba düşüren birer bela ve mihnettir."

Yahut mallarınız ve çocuklarınız ancak sizin için birer imtihandır; Allah onlarla kullarını imtihan eder, hallerini ortaya çıkarır; onları hayırdan alıkoyup koymadıklarını gösterir; böylece inancında kuvvetli olanla zayıf olan bilinir.

Hasan-ı Basrî[124] demiştir ki: "Önceki âyette, '*Zevcelerinizden ve çocuklarınızdan bazıları sizin için birer düşmandır*' buyruldu; çünkü bütün hanımlar ve çocuklar düşman değildir. Bu âyette ise, '*Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır*' buyruldu, bir ayırım yapılmadı; çünkü bütün mallar ve çocuklar birer imtihandır ve kalbi az çok meşgul ederler."

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] ay gibi parlak ve güzel yüzlü çocukları vardı. Bir gün çocukları önündeyken, kendisine,

"Onlar seni sevindiriyor mu?" diye soruldu, O da,

"Hayır, sevindirmiyor; beni sevindiren şudur: Onlar hayır üzere ölseler de kendilerini toprağa defnetsem ve onların sevaplarını elde etsek" dedi. Kendisine,

---

[123] Tirmizî, Tefsîru Sûre, 64 (nr. 3317); Hâkim, *Müstedrek*, 2/490; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/131; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/184.

[124] Bazı tefsirlerde Hasan-ı Basrî yerine, "Hikmet sahiplerinden biri" ve "âlimlerden biri" diye geçmektedir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/209; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/143).

"Onları terbiye edersen de sevap kazanırsın!" denilince, İbn Mesud [radıyallahu anh],

"Kalbi Allah'tan meşgul eden her şey uğursuzdur" dedi. Bu rivayet *el-Lübâb* adlı eserden nakledildi.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sizden biri, 'Allahım, beni fitneden (imtihandan) koru!' demesin, çünkü kimse fitneden tamamen uzak kalamaz. Fakat sizden biri, 'Allahım, fitnenin sapıtanlarından sana sığınırım!' desin."[125]

Ebû Büreyde [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] cuma günü hutbe veriyordu. O sırada Hasan ile Hüseyin mescide geldiler. İkisinin de üzerinde kırmızı birer gömlek vardı. Gömlekleri uzun olduğu için yerde sürünüyor, elbisenin uçlarına bastıklarından düşe kalka yürüyorlardı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onları bu halde görünce, minberden indi, onları kucaklayıp kaldırdı. Sonra, "*Mallarınız ve çocuklarınız sadece birer imtihandır*" âyetini okudu. Peşinden,

"*Bu ikisini o halde görünce sabredemedim; hutbeyi kesmek zorunda kaldım*" buyurdu ve sonra hutbesine devam etti.[126]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah'ın katında ise büyük mükâfat vardır.*" Bu mükâfat, Allah'ın muhabbet ve taatini, malların ve çocukların muhabbetine ve onların işlerini tedbir için koşmaya tercih eden kimselere aittir. Âyette, zevcelere ve çocuklara karışmaktan, onlarla içli dışlı olmaktan korkutup sakındırma yoktur; âyette, sadece onlarla meşgul olup Allah'ın zikrinden ve taatinden geri kalma yasaklanmaktadır. Yüce Allah'ı zikretmek ve taat yapmak, evlâdu iyâl ile birlikte kolay oluyorsa kendilerine karışmak daha iyidir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Enes [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Yâ Resûlallah, kişinin ailesiyle birlikte oturması mı daha çok hoşunuza gider yoksa mescidde oturması mı?' diye sordum, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

---

[125] Sa'lebi, *a.g.e.*, 6/209; Begavî, *a.g.e.*, 8/143; Süyûtî, *a.g.e.*, 8/185.

[126] Ebû Davud, Salât, nr. 1119; Tirmizî, Menâkıb, nr. 3774; İbn Mâce, Libâs, nr. 3600; Ahmed, *Müsned*, 5/354; Begavî, *a.g.e.*, 8/143-144.

"Kişinin ailesiyle birlikte (günaha girmeden, hayır üzere) bir saat oturması beni, şu mescidimde itikâfa girmesinden daha çok sevindirir. Senin ailen için bir dirhem harcaman, onu Allah yolunda harcamandan daha faziletlidir.'" Rivayet için Semerkandî'nin tefsirine bakınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun."* Yani Allah'a isyandan sakınma ve emirlerini yerine getirme hususunda bütün güç ve takatinizi harcayın.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyetin, *'Allah'tan hakkı ile korkun'* (Âl-i İmrân 3/102) âyetini neshedip etmediği yahut onun için bir açıklama olup olmadığı konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Âyetin manası şudur: Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan hakkıyla korkun. Doğru olan mana budur."[127]

Âyet şöyle devam ediyor: "Size verilen öğütleri *dinleyin,* sizden yapmanız emredilen hususlarda *itaat edin,* size verdiğimiz rızıklardan harcanması emredilen yerlere *harcayın.* Bu yerlere malınızı sırf Allah rızasını için harcamanız *sizin adınıza daha hayırlıdır.* Yani kendiniz için bir hayır yapın. *Kimler nefislerinin cimriliğinden korunursa işte onlar gerçekten kurtuluşa eren kimselerdir;* bütün hayırları elde edenlerdir."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Eğer* mallarınızı belirlenen yerlere ihlâsla harcayarak *Allah'a güzel bir borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat artırır;* bire on, bire yedi yüz ve daha fazla mükâfat verir ve yaptığınız infakın bereketine sizi bağışlar, kusurlarınızı affeder. *Allah, Şekûr'dur;* az iyiliğe çok karşılık verendir; Halîm'dir; azapta acele etmez."

"O, görünmeyeni (gaybı) ve görüneni bilendir. O'na hiçbir şey gizli kalmaz. *Azîz'dir, Hakîm'dir."* Son derece kudret ve hikmet sahibidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[127] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/321.

14-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Seni ilâhî huzura seyirden veya vuslat basamaklarında yükselmekten alıkoyan her şey, senin için bir düşmandır; ona uymaktan ve kendilerine bağlanıp kalmaktan kaçarak onlardan sakın! Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gibi ol. Hani o, bir zamanlar, ailesi Hâcer'i ve oğlu İsmail'i Allah'ın emriyle, içinde hiçbir ekili arazi ve insan bulunmayan vadide (Mekke) tek başlarına bırakmış; onları Allah'ın himaye ve korumasına terketmişti. Bak, Allah onları en güzel şekilde nasıl korudu; onların işlerini gördü, her taraftan insanların gönüllerini onlara meylettirdi (onların civarında bulunduğu Kâbe'ye yöneltti), böylece kendilerine her yandan rızıklar yağdırdı. Allah Teâlâ'nın, kendisine tevekkül eden ve bütün varlığı ile O'na bağlanan kimselere uyguladığı kanunu böyledir.

Zevce ve çocuklardan bazıları insanın manevi halini artırır ve ona Rabb'ine kullukta yardımcı olur; bunlar düşman değildir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Ailenden ve çocuklarından kim seni dünyaya meyletmeye çağırıyorsa o senin için bir düşmandır. Kim de sana kanaat ve tevekkül sahibi olman için yardım ediyorsa o, düşmandeğildir."[128]

İmam Kuşeyrî, âyetteki işaretler hakkında demiştir ki:

"Zevcelerinizden bazıları ile yani kendisiyle sürekli beraber olduğunuz kimseyle işaret edilen, nefs-i emmârenizdir. Evlatlarınızdan bazıları ile yani sizden neşet eden şeylerle işaret edilen ise emmâre nefsinizin kötü vasıfları, boş arzuları ve şehevî huylarıdır. Onlar sizin için birer düşmandır; çünkü onlar sizi, Rabb'in beyti olan kalp şehrine hicret etmekten engeller. Öyleyse bütünüyle onlara uymaktan sakının. Eğer nefsinizin işlediği kusurları affederseniz, bu güzel olur; çünkü nefis sizin bineğinizdir. Onu sürekli kınamaktan vazgeçin; onu affedin yani iman nurunuz ve kalplerinizin şuası ile onun zulmetlerini örtün. Hiç şüphesiz Allah da çok affedicidir; sizin kusurlarınızı lutfuyla örtmektedir. O, üzerinize rahmetini yağdırarak size çok merhamet eder." Kuşeyrî'nin yorumlarını mana olarak verdik.[129]

---

[128] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/331.

Mallarınız ve evlatlarınız sadece Hak tarafından sizin için birer imtihan vesilesi yapılmıştır. Bu imtihanla, onlara bağlanıp kalanlar yahut onlardan gönlünü çekenler ortaya çıkıp bilinir. İlâhî inâyete ulaşanları, Allah'ın zikrinden hiçbir şey alıkoymaz. Onlar, Allah'a yönelince, Allah da onların bütün işlerinde kendilerine yetti. Yahut onlar kuvvetli bir aşkla Allah'a yönelip mâsivadan gönüllerini çekince, Allah onlara yetti.

İmam Kuşeyrî, âyetin işaretlerinde demiştir ki: "Mallarınızla yani kazandıklarınızla işaret edilen, karışık amellerinizdir. Evlatlarınızla yani sizden meydana gelen şeyle işaret edilen ise bozuk ahlâkınızdır. İnsan tabiatının (fıtratının) karışıp kirlenmesi öyle bir fitnedir ki insanın Hak'tan yüz çevirmesine, dünyaya yönelmesine ve insanlar katında itibar aramasına sebep olur ve bundan sonra nefis, insanların hakkınızda güzel düşünceyle size yönelmesini ister. Halbuki bütün varlıklardan fâni olup (gönlü çekip) Allah ile bâki olarak elde edilecek en büyük mükâfat Allah katındadır."

"Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun." Yani bütün gücünüzü harcayarak Allah'tan başka varlıklardan gönlünüzü çekin. Daha önce şu açıklama geçmişti: *"Allah'tan hakkı ile korkun"* (Âl-i İmrân 3/102) âyeti, tecrid ehline (her şeyden gönlünü çekip Allah'a yönelenlere) hitap etmektedir. *"Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"* âyeti ise sebeplere bağlı kimselere hitap etmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Velilerden İbn Atâ demiştir ki: "Güç yetirme, bedenlere ve amellere ait bir iştir; hakkıyla takva ise kalplere ve hallere ait bir iştir."

Bunun manası şudur: Allah'tan, kalplerinizi O'na yöneltip başka hiçbir şeye iltifat etmeden hakkı ile korkun. Ayrıca takatiniz nisbetinde âzalarınızla amel ederek gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun.

---

[129] Kuşeyrî'den yapılan alıntı, elimizdeki *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinde mevcut değildir. Onun *et-Tefsirü'l-Kebîr* (*et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr*) adlı diğer tefsirinden yapılmış olması muhtemeldir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Emredilen şeylerin hepsini yapmaya güç yetirdiğiniz müddetçe sorumlu tutulursunuz. Öyleyse gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun. Kulun takva halinde bir kusuru yokken, takvasını görmekten sakınması, takvanın hedef noktası ve zirvesidir."[130]

Âyette şu uyarı yapılıyor: Allah'tan korkun ki arada bir vasıta olmaksızın hakikatleri bizden işitin. Sizi bize yaklaştıracak emirlerimize ve sizi bizden uzaklaştıracak yasaklarımıza itaat edin.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şeriatın hükümlerinde nefsinizle itaat edin; tarikatın edeplerinde kalbinizle itaat edin; hakikatin zuhurunda ruhunuzla itaat edin."

Mallarınızdan, ilimlerinizden ve sırlarınızdan, tâliplere, sâliklere ve vuslat ehline infakta bulunun. Bu sizin için daha hayırlı olur. Çünkü gerçekte insanlar tek bir nefistir. Senin başkalarına infakta bulunman aslında kendine infakta bulunmandır. Bu durum, gayrilik ortadan kalkıp tekte buluşulduğunda gerçekleşir.

Kim Allah'a vuslatı talep yolunda nefsi ezecek ve yoracak şeylere daldırarak nefsini Allah rızası için feda edip onun cimriliğinden korunursa işte onlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeyi elde edip kurtuluşa eren kimselerdir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim nefsinin cimriliğinden korunur ve nihayet kalbinden kötü düşünceler kalkar ve kâinatın bağından kurtulursa işte onlar kurtuluşa eren kimselerdir."[131]

Âriflerden biri demiştir ki: "Kim, zorlanarak ve istemeden infakta bulunursa o cimridir. Kim, isteyerek gönül hoşluğu ile infakta bulunursa bu farzdır. Kim de malı elinde biriktirme, onu ehline vermeme, mala rağbet etme ve dünyaya karşı hırs gösterme belasından korunursa o kimse kurtuluş meydanına girmiştir."

Eğer vücudunuzu, hiçbir karşılık beklemeden ve yaptığınızı görmeden güzel bir borç olarak Allah'a verirseniz, o size, Hak'ta fâni ve Hak ile bâki bir vücut ihsan ederek yaptığınıza fazlasıyla karşılık verir. Bu öyle bir vücuttur ki kullara nisbeti câiz olan bütün mevcudatı kapsar.

---

[130] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/162.

[131] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/162.

Allah sizi affeder. Yani kötülüklerinizi örter. Ayrıca Allah'ta fâni ve O'nunla bâki olmadan önce, kendinize ait bir varlık hissetmenizi de bağışlar.

Allah Şekûr'dur; hiçbir şeyi olmadan kendisine yönelen kimseyi kabul eder. Halîm'dir; kulu ihsanlarına gark ederek kötülüklerini görmekten uzaklaştırır. O, gaybı yani ruhların iç halini bilendir. O, varlıkların zâhirî hallerini de bilendir. Azîz'dir; velilerini ve kendisine mensup herkesi izzete kavuşturur. O, kullarının yönelişlerine göre onlara farklı dereceler takdir ve taksim etmekte sonsuz hikmet sahibidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Tegâbün sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

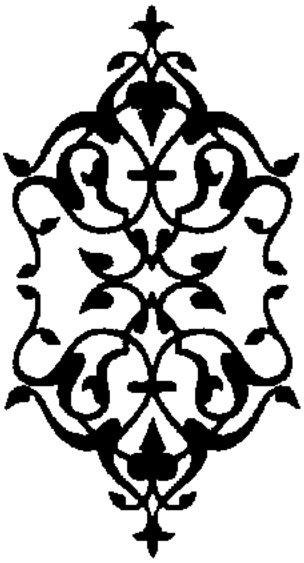

(65) TALÂK SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Talâk sûresi Medine döneminde inmiş olup on iki âyettir. Sûre, adını işlediği konudan almıştır.[132] **Talâk**, "boşamak" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Hiç şüphesiz zevcelerinizden bazıları sizin için bir düşmandır"* (Tegâbün 64/14) buyruldu. Bu haldeki kadınlar, boşamaya mahal olup Cenâb-ı Hak şu âyetleriyle ona işaret etmektedir:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا
الْعِدَّةَۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا
اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ
فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۜ لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾ فَاِذَا

---

[132] Talâk sûresine, "kısa Nisâ sûresi" de denir (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/55).

بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا
ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهٖ مَنْ
كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti sayın.*[133] *Rabb'iniz olan Allah'tan korkun. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir.*

2. *Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları iyilikle tutun yahut onlardan güzellikle ayrılın. İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bu, Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere verilen öğüttür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde ..."*

Allah Teâlâ, nidayı Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], hitabı (ve hükmü) ise bütün ümmetine yöneltti. Çünkü o, ümmetinin imamı ve kendisine tâbi olunacak rehberidir. Nitekim bir kavmin reisine, "Ey filan, şöyle şöyle yap!" denildiğinde, bununla onun önderliği ortaya konulmuş ve reisliği nazar-ı dikkate alınmış olur. Zira o, kavminin örnek alıp tâbi olduğu biridir. Böyle bir kimse tek başına bütün kavmini temsil eder ve hepsinin yerine geçer.

---

[133] **İddet:** Boşanan kadının eşiyle irtibatının tamamen kesilmesi için dinen beklenmesi gereken süre.

"Onları boşamak istediğinizde iddetlerini dikkate alarak boşayın." Yani hayız ve nifas hallerinde olmadan, temizlik süreleri içinde boşayın; boşamayı temizlik süresi içinde başlatın. Çünkü kadın, hayız ve nifastan temizken boşanırsa bu temizlik dönemi (Mâlikîler'e göre) onun sayacağı kurlarından (temizlik süresinden) sayılır; üçüncü hayzı görmekle iddetten çıkar. Kadın temizlik süresinde değilken boşanırsa durum farklıdır; o zaman kadın temizlik süresini bekler; bu durumda ancak dördüncü hayzı görünce iddetten çıkar.

Âyetin kastı, kadınları temizlik süreleri içinde, kendileriyle cimâ etmeden boşamaktır. Sünnete uygun boşama budur.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âlimler, boşamanın mubah yahut mekruh olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Sünnete uygun olmayan boşama ise yasaklanmıştır."[134]

Yine İbn Cüzey demiştir ki: "Kadını hayız halinde boşamanın yasaklamasının hikmeti hakkında âlimler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları, hayız halinde boşama durumunda, beklenecek iddet süresi uzadığı için bu yasağın getirildiğini söylerken, bazıları onun taabbüdî bir mesele, yani bir hikmet aranmadan itaat edilecek ilâhî bir emir olduğunu ileri sürmüştür. Doğru olan görüş, sürenin uzamasıyla ilgili olandır. Bu ihtilaftan değişik konular ortaya çıkar. Bunlardan bazıları şunlardır:

Kadın razı olduğu zaman, onu hayız halinde boşamak câiz midir, değil midir?

Kadın hamile iken, onu hayız halinde boşamak câiz midir, değil midir?

Kadınla nikâhtan sonra cinsel ilişkiye girmeden, onu hayız halinde boşamak câiz midir, değil midir?

---

[134] Böyle bir boşama haram ve bid'at olmakla birlikte Hanefîler'e ve âlimlerin çoğunluğuna göre geçerlidir.

Yasak için iddet süresinin uzamasını sebep görmek, bunların câiz olmasını gerektirir; hükmün taabbüdî olması ise bunları engeller.

Kim, hanımını hayız hâlinde boşarsa boşama geçerli olup İmam Mâlik'e göre, adamın hanımına dönmeye zorlanır ve bu emredilir. İmam Şâfiî'ye göre ise icbar edilmeksizin kendisine dönmesi, hanımı temizlenip sonra hayız görene ve peşinden tekrar temizlik devresi gelene kadar beklemesi, sonra isterse boşaması, isterse yanında tutması istenir. Bu hüküm şu hadise dayanmaktadır:[135]

Abdullah b. Ömer hanımını hayızlı iken boşadığında, Hz. Ömer [radıyallahu anhümâ] durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi. Allah Resûlü kızdı ve şöyle buyurdu:

"Ona söyle, boşadığı kadına dönsün; sonra onu, temizlenip peşinden bir hayız daha görüp ondan da temizleninceye kadar yanında tutsun. Bundan sonra, eğer boşamak isterse, onunla cinsel ilişkiye girmeden önce boşasın. İşte Allah'ın emrettiği iddet budur."[136]

Âyet şöyle devam ediyor: "Ve boşadığınız kadınlar için *iddeti sayın.*" Yani onu iyi zaptedin ve üç temizlik devresini tamamlayın.[137] Çünkü bu durumda, boşanan kadına geri dönme, kadının iskân edilmesi, miras ve başka hükümler devreye girmektedir.

"Süreyi uzatma ve boşadığınız kadınlara zarar verme konusunda *Rabb'iniz olan Allah'tan korkun.* Kadından ayrılma durumunda, iddetlerini tamamlayana kadar onları içinde oturdukları *evlerinden çıkarmayın.*" Boşanan kadınların oturdukları ev kocalarına ait iken, âyette, "O kadınları evlerinden çıkarmayın" buyrulması, onların kendi evleriymiş gibi orada oturmayı hak ettiklerini açıklayarak, verilen emri vurgulamak içindir.

"Kendileri de çıkmasınlar." Sizden izin alarak olsa bile, yine de çıkmasınlar; çünkü çıkış için izin vermek, çıkarma hükmündedir.

---

[135] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil*, 2/383-384.

[136] Buhârî, Talâk, 1, 2, Tefsiru Sûre, 65/1; Müslim, Talâk, 9, 10.

[137] Hanefîler'e göre bu durumda iddet için beklenecek süre, üç hayız müddetidir.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Onlar, kendi kararlarıyla çıkmasınlar. Çıkış konusunda kocayla ortak karar alırlarsa bu câizdir.

Bu yorum, İmam Mâlik'in görüşüne aykırıdır. Ona göre, boşanan kadının, iddeti içinde kocasının evinin dışında gecelemesi ve gündüz ondan uzaklaşması câiz değildir; ancak zaruri işler ve durumlar bundan hariçtir. Bunun sebebi, nesli korumak ve kadını tehlikelerden muhafaza etmektir.

Eğer ev, mülk olarak kocaya ait veya koca tarafından kiralanmış ise hanımını orada oturtması gereklidir. Şayet ev kadına aitse, iddet müddetince koca eve kira öder. Eğer kadın, evini evlilik müddetince kocasının istifadesine vermişse iddet müddetinde kocanın o evden çıkması konusunda iki görüş vardır. Sahih olan görüş, bu istifadenin sona ermesi ve kocanın evden çıkmasıdır. Çünkü boşama ile istifade kesilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ancak apaçık bir hayâsızlık yapmaları hariç."* O zaman kadının kocasının evinde oturma hakkı düşer. İddet bekleyen boşanmış kadının evden çıkarılmasını mubah kılan bu hayâsızlığın ne olduğu hakkında beş görüş ileri sürülmüştür:

1. Bazıları onun zina olduğunu, bu durumda kadına gereken cezanın uygulanması için kocasının evinden çıkarılacağını söylemiştir. Leysî ve Sa'lebî bu görüştedir.[138]

2. Yakın akrabalara karşı kötü söz söylemek ve çirkin davranışlarda bulunmak. Bu durumda kadın evden çıkarılır, mesken hakkı düşer. Koca nesebini korumak için hazırladığı bir evde oturmaya kadını mecbur eder. Bu görüş, Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh] aittir. Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] âyeti, "Size karşı kötü sözler söylemeleri hariç" manasına gelecek şekilde okuması da bu görüşü desteklemektedir.

3. İftira, hırsızlık ve diğer bütün günahlar. Bu görüş de Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh] aittir. Taberî de bu görüşe meyletmiştir.

4. Kadının taşınmak için başka bir eve geçmesi. İddet bekleyen kadın bunu yaptığında, kocasının evinde oturma hakkı düşer. Bu görüş,

---

[138] İbn Cüzey tefsirinde bu isimler Leys b. Sa'd ve Şa'bî olarak geçmektedir.

İbnü'l-Feres'e aittir. İddeti içinde kocasına karşı kötü davranan ve huysuzluk yapan kadın hakkında İmam Mâlik de bu görüştedir.

5. Kadının, boşanmadan önce huysuzluk ve geçimsizlik yapması. Koca, hanımını itaatsizlik ve geçimsizliği sebebiyle boşamışsa, bundan sonra kocanın onu evinde oturtma görevi yoktur. Bu görüş Katâde'ye aittir.[139]

"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır." Yani bahsedilen bu hükümler, Allah'ın kulları için tayin ettiği sınırlardır. *"Kim, Allah'ın* bu açıklanan *sınırlarını* onlardan bir şeyi ihlal ederek *aşarsa şüphesiz kendine zulmetmiş,* ona zarar vermiş *olur."* Çünkü belki o, yaptığına pişman olup hanımına geri dönmek ister. Kendine zulmetmeyi, kendini azaba maruz bırakmak şeklinde yorumlamaya, *"Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir"* âyeti mani olmaktadır.

Âlimler, Allah Teâlâ'nın yeni ortaya çıkaracağı durum hakkında demişlerdir ki:

Allah, kocanın hanımıma karşı duyduğu nefreti, muhabbete çevirir.

Allah, kocanın hanımına karşı duyduğu isteksizliği, ona rağbete çevirir; koca onu boşadığına pişman olur, geri döner. Buna göre, âyette geçen zulüm, kocanın haddi aşması sebebiyle başına gelecek dünyevî zarardan ibaret olup bu pişmanlıktır. Çünkü eğer koca hanımını üç defa boşamışsa geri dönemez. Yahut bu zarar utanmadır. Şayet koca hanımı evinden sebepsiz olarak çıkarmışsa, bu onun için utanılacak ve ayıplanacak bir durumdur. Yahut erkek, yüce Rabb'inin emrine aykırı hareket ettiği için, kendini, dünyada ve ahirette yüz yüze geleceği bir azaba maruz bırarak ona zulmetmiş olur.

Âyet şöyle bitiyor: "Ey muhatap, *bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir."* Bu, geri dönüştür. Mana şudur: İddeti iyi sayın, size emredilen şeylere riayet edin, olur ki Allah, hanımlarınıza geri dönüş şartlarını hazırlar.

---

[139] Görüşler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/384.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca,* yani iddetleri bitmeye yaklaşınca, *onları iyilikle tutun,* kendilerine dönün; güzel davranarak ve halinize uygun infakta bulunarak onları yanınızda tutun. *Yahut onlardan güzellikle ayrılın."* Mehirlerini vererek, boşama anında kendilerine ihsanda bulunarak ve konuşulan şartlara uyarak onlardan ayrılın. Mana şudur: Siz, seçimi yapmakta serbestsiniz. Ya kadına geri dönüp onu iyilikle yanınızda tutarsınız ya da isterseniz geri dönmeyip iyilikle onlardan ayrılırsınız, kendilerine bir zarar vermekten sakınırsınız. Bu zarar, kadının iddeti bitmek üzereyken, ona göre dönüp peşinden kendisini tekrar boşamak; bunu onun bekleme süresini uzatmak ve kendisine eziyet etmek için yapmaktır.

"Geri dönme ve ayrılma anında, *içinizden,* müslümanlardan *iki âdil kimseyi şahit tutun."* Meşhur olan görüşe göre bu durumda şahit tutmak, farz değil menduptur (teşvik ve tavsiye edilmiş bir iştir). Bu şahitliğin sebebi, karı koca arasında vâki olacak inkâr ve itirazı ortadan kaldırmaktır. "İki âdil şahit" ifadesi, şahitlerin erkek olmasını gerektirmektedir. Âlimlerin çoğunluğuna göre kadınların nikâhta ve boşanmada şahitlik yapması câiz değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şahitliği Allah için dosdoğru yapın."* Ey şahitler, ihtiyaç anında şahitliği sırf Allah rızası için doğru şekilde yapın. *"İşte bu, Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere verilen öğüttür."* Bununla işaret edilen şey, kocanın hanımına dönüşüne şahitlik yapmaya teşvik veya bahsedilen bütün şeylerdir. Bunlardan ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse faydalanır ve bu şekilde öğüt verilmekten maksat da zaten odur.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerin zâhirî manasını manevi terbiyeye uygularsak deriz ki: Dünyayı ve nefsinizin hazlarını terkettiğinizde bu, belirli bir vakte kadar olsun. O, manevi halde sabit-kadem olduğunuz ve vuslattan sonra temkin halini elde ettiğiniz vakittir. Bekleme süresini sayın. Yani vaktinizin tembellik veya fuzulî işlerle zayi olmaması için, manevi seyrinizin günlerini iyi hesaplayın. Rabb'inizden başkasına yönelmekten sakının. Şiddetli mücâhede ile nefislerinizi bedenlerinizden çıkarmayın; çünkü onlar sizin manevi seyrinizde marifet sebebiniz ve bineğinizdir. Nefsinizi ayakta tutacak yiyecek ve giyecek şeyleri vererek ve kötü arzularına uymayarak ona iyilikte bulunun. Nefisleriniz de kendi başlarına çıkıp gitmesinler. Yani onların, irşad olmadan önce terbiye halkasından çıkmasına izin vermeyin. Ancak nefis azgınlık yapar ve çirkin işlere dalarsa sahibi, onu manen öldürmeye yaklaşacak derecede kendisiyle mücâhedede ileri gitsin. Bu, manevi yolda gidenler için Allah'ın belirlediği sınır ve usullerdir. Kim o sınırları çiğneyip haddi aşarsa ifrat ya da tefrite düşerek nefsine zulmetmiş olur. Tefrite düşen (gerekeni yapmayan ve kusur içinde kalan kimse) Hakk'a vâsıl olamaz, ifrata dalan da (dengesiz ve ölçüsüz giden) bu yolda devam edemez.

Ey Hak yolcusu, ne bilirsin belki Allah, bundan sonra sana bir teslimiyet hali ve kolaylık yaratır. Kul, vuslat vaktine ulaşınca ve temkin halini elde edince nefse önceki günlerinde olduğu gibi sıkı takip gerekmez. İsterse nefsini o halde devamlı tutar; isterse onlardan tamamen uzaklaşıp gönlünü çeker. Ulaştığınız manevi hallere, bu yolun ehli ârifleri şahit tutun. Kâmil şeyh veya bu işin ehli bir ârif, nefsinizin terbiye olduğuna şahitlik etmeden onu mücâhede bağından ve müridlik halinden çıkarmayın. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bütün Hayırların Kaynağı Olan Takva

Cenâb-ı Hak sonra, bütün hayırları içinde toplayan takvaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًاۙ ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُۜ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهِۜ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ
لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

... Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır.

3. ***Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır."* Kim, hanımını sünnette tavsiye edildiği şekilde boşayarak, iddetini bekleyerek, kadına zarar vermeyerek, onu evinden çıkarmayarak, şahit tutmada ve diğer konularda ihtiyatla hareket ederek Allah'tan korkarsa Allah ona, evliliğin muhtemel gam ve sıkıntılarından bir çıkış yolu yaratır, başına gelen kederleri giderir.

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], hanımını üç kez boşayan bir kimseye, "Sen, boşama konusunda Allah'tan korkmadın; hanımını kesin olarak boşamış oldun; senin için bir çıkış yolu göremiyorum" demişti.

Tercih edilen görüşe göre, âyetin mana ve hükmü umumidir. Yani kim sözlerinde, fiillerinde ve tavırlarında Allah'tan korkarsa Allah onun için dünya ve ahiret sıkıntılarından bir çıkış yolu yaratır.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuyarak şöyle buyurmuştur: *"Allah onun için dünyanın şüpheli ve karışık hallerinden, ölümün sıkıntılarından ve kıyamet gününün zorluklarından bir çıkış yolu yaratır."*[140]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyetin umumi manada alınması, beş sebepten dolayı daha tercihe şayandır:

1. Allah'tan korkmayı umumi manasına hamletmek daha isabetlidir. Çünkü onun içine boşama ve diğer bütün durumlar girer.

---

[140] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/216; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/150.

2. Rivayet edildiğine göre bu âyet, Avf b. Mâlik el-Eşcaî hakkında inmiştir. Şöyle ki: Avf'ın oğlu esir edilmişti, ayrıca kendisi geçimi dar bir kimseydi. Gelip durumunu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet etti, Allah Resûlü, ona takvayı emretti, kendisinin ve hanımının "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" zikrini çok çekmelerini söyledi. Onlar da söyleneni yaptılar; çok geçmeden oğlu geldi, rızkı genişledi.[141]

3. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: *"Ben bir âyet biliyorum, eğer insanlar onunla amel etseler, hepsine yeterdi. Bu, 'Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur' âyetidir."* Allah Resûlü, âyeti tekrar tekrar okumuştur.

4. Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuyarak şöyle buyurmuştur: *"Allah onun için dünyanın şüpheli ve karışık hallerinden, ölümün sıkıntılarından ve kıyamet gününün zorluklarından bir çıkış yolu yaratır."*

5. "Allah *onu beklemediği yerden rızıklandırır"* âyeti de onun umumi manada alınmasını gerektiriyor; çünkü âyetin bu kısmı, boşamayla ilgili değildir; o her işte takvalı olmayla uygundur."[142]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onu beklemediği yerden rızıklandırır."* Yani Allah onu, hiç düşünmediği ve hesap etmediği yerden rızıklandırır. *"Kim Allah'a tevekkül ederse O kendisine yeter."* Kim, bir başkasına tutunmadan ve kendi tedbiriyle uğraşmadan her işini Allah'a havale ederse Allah onun bütün işlerinde kendisine yeter. *"Şüphesiz Allah, her emrini yerine getirir."* O, dilediğini yaratır, istediğini yapar; hiçbir şey O'nun iradesi dışına çıkamaz, istenilen hiçbir şey O'nu aciz bırakmaz.

"Allah, her şey için bir ölçü koymuştur." Yahut her şey için bir vakit tayin etmiştir. Yahut Allah her şey için tarafınca bilinen bir miktar ve ve vakit belirlemiştir. O iş, tayin edilen vakitten önce ve sonra olmaz. Bu âyet, Allah'a tevekkül etmeye teşvik etmekte ve tevekküle rağbeti artır-

---

[141] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/216; Hâkim, *Müstedrek*, 2/492; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/151.

[142] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/385.

maktadır. Çünkü kul, rızık ve diğer bütün işlerin yüce Allah'ın elinde olduğunu, onların her biri için belirli bir vakit tayin edildiğini, o vakitten önce hiçbir şeyin meydana gelmeyeceğini kesin olarak bilince, Allah'a tevekkül eder ve bütün varlığı ile O'na yönelir. Bu durumda kula önceden tayin edilmiş kadere teslim olmaktan başka bir şey kalmaz.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette, Allah'a güvenip dayanmaya teşvik edilmektedir. Âyet şu mesajı veriyor: Ey insan, sen Allah'a tevekkül etsen de etmesen de her işte O'nun muradı ve hükmü geçerlidir. Eğer sen, Allah'a tevekkül edersen, O sana yeter; böylece hazır rahatı bulmuş ve berekete ulaşmış olursun. Şayet O'na tevekkül etmezsen, Allah seni inkârın, itirazın ve kızgınlığın ile baş başa bırakır. Her iki durumda da O'nun muradı ve hükmü geçerlidir."[143]

2-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'tan tam olarak korkarsa Allah onun için her müşkülden, her şüpheden ve her karışık işten bir çıkış yolu yaratır; din ve dünya işlerinde insanlara müşkül gelen her şey onun için çözülür; Allah onu, herhangi bir tâlim ve okuma olmadan, hiç hesap etmediği şekilde akla gelmeyecek ilim, sır ve marifetlerle rızıklandırır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kul, takvasında samimi olduğu zaman, Allah, kılın yağdan çekilip çıkarılması gibi, onu meşgalelerinden çekip kurtarır; üzerine inâyetini indirir, onu özel koruması içine alır, kalbinden boş meşgaleleri giderir, onu kendi tedbirinden çıkarır, her türlü meşgaleden sıyırır, her işinde kendisine yeter; onu takdir fezasını müşahedeye ulaştırır."[144]

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, bu takva hakkında demiştir ki: "Takva, zâhirde ve bâtında olmalıdır. Zâhirî takva, Allah'a isyan olan haramlardan sakınmaktır; bâtınî takva ise kötü düşüncelerden ve boş davalardan uzak durmaktır. Dışını günahlardan temizleyip de içinde bir sürü boş davalara sahip olan, kendi tedbirine ve nefsinin tercihlerine güvenen kimsenin hayrı şerrini korumaz, yani o kimse bu âyetteki vaadin kapsamına girmez."

---

[143] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 5/324.

[144] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/164.

Hazret sonra demiştir ki: "Ancak nefsini, ilâhî takdir rüzgârları onu hangi tarafa yöneltiyorsa ona rıza göstermeye alıştıran, hiçbir şeyle huzur ve sükûn bulmayan ve Allah Teâlâ'nın, haklarında, *'Onlar, yanlarını yataklarından ayırıp (gece uykudan kalkarak) korku ve ümitle Rab'lerine dua ederler ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler'* (Secde 32/16) buyurduğu kimselerden olanlar böyle değildir; onlar âyetin müjdesine dahildir. Onlar, bedenlerini uykudan uzaklaştırıp, kalplerini Allah'tan başkasıyla huzur bulma halinde kalmaya terketmiş değillerdir. Bilakis onların kalpleri her şeyden çekilmiştir, sırları ise hiçbir şeye bağlanıp kalmamıştır. Bu manayı iyi anla! Onlar, kendi tedbirlerine güvenip dayanmaktan ve ilâhî tecellilerle çekişip durmaktan uzaklaşarak Rab'lerine korku ve ümitle dua etmektedirler. İlâhî korku onları, Allah'tan başkasından çekip almış ve Allah'a olan şevkleri onları O'na bağlamıştır. Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği maddi ve manevi rızıklardan ihtiyaç sahiplerine infak ederler." Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin açıklamalarını özetleyerek verdik.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah onu beklemediği yerden rızıklandırır"* âyeti hakkında *Hâşiyetü'l-Fâsî'de*[145] demiştir ki: "Allah onu, kendisine ulaşmakta hiçbir meşakkat çekmeden, ezelde takdir edilen şeyle rızıklandırır. Kul, nereden ve kimden geleceğini beklemeden, hiç kimsenin eline bakmadan ve bir yorgunluk çekmeden yiyeceği ve giyineceği şeyleri rahatça elde eder. Allah ona gayb hazinelerini açar, istemeye gerek bırakmadan nimetlerini kendisine ulaştırır. Kim, Allah'ı yakînen tanırsa O'nu sonsuz kudretiyle ve her zerreyi ihata eden ilmiyle tanır; bundan sonra bütün ihtiyarını O'na bırakır, her işini Allah'a havale eder; Allah da dünya ve ahiret bütün ihtiyaçlarında ona yeter. O, her şeyi işiten ve bilendir. Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Gerçek takva, kulun bütün güç ve kuvvetinden sıyrılıp Allah'a yönelmesidir."[146]

---

[145] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[146] Tüsteri'nin sözü için bk. Sülemi, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/332.

İmam Kuşeyrî, *"Kim Allah'a tevekkül ederse O kendisine yeter; şüphesiz Allah, her emrini yerine getirir"* âyetinin işaretlerinde demiştir ki: "Allah bir şeyi takdir etmişse o muhakkak olur. Aslında tevekkülle, takdir edilen şeyde bir değişme ve erteleme olmaz; ancak işinde Allah'a tevekkül eden kimse, kalbiyle O'na güvenir ve başına gelen şeye karşı hoşnutsuzluk göstermez. Bu, en büyük nimetlerden biridir."[147]

Kuşeyrî daha sonra der ki: "Tevekkül, nefsini, asla minnet edemeyecek halde görmek; ayrıca senin bir tedbirin olmaksızın ve ilâhî hükmün ne olduğunu bilmeksizin kaderin tecellilerinin sende cereyan ettiğini müşahede etmektir. Bu durumda kula düşen edep, durumu yani ilâhî tecellileri soruşturmaya kalkmadan sükût ve rıza ile karşılamaktır. Bir hadiste, *'Fayda vermeyen ilimden Allah'a sığınırım'*[148] buyrulmuştur. Şu durum da bu kısma girmektedir: Senin başına bir meşguliyet gelir, karşına mühim bir iş çıkar; ne yapacağını bilemezsin. Bu durumda senden istenen, sükûnet içinde olmandır. Ancak sahip olduğun ilim, olayın iç yüzünü araştırmayı ister, sen de bu işin ne zaman uygun olduğunu, hangi sebeple meydana geldiğini, ne şekilde oluştuğunu ve kimin eliyle gerçekleştiğini bilmeyi arzularsın. Bütün bunlar, büyük zatlara (âriflere) göre hata olup güzel bulunmayan şeylerdir. İşte bu ilim, Allah'a sığınılması gereken ilimdendir. Böyle bir durumda sana gerekli olan, itirazla uğraşmadan sükûnet ve rıza göstermektir. İşin hakikatinin açılma vakti gelince, meselenin iç yüzünü görüp gerçeği tanırsın. Çoğu kez kul, böyle bir durumda işin aslının rüyada kendisine öğretilmesini bekler yahut bir kitapta gerçeğin karşısına çıkmasını ister veya biri tarafından halinin açıklanmasını ümit eder. Bütün bunlar edebi terketmektir. Yüce Allah, dostları için bunlara razı olmaz. Böyle durumlarda kula gereken şey, sükûnettir."[149]

---

[147] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/165.
[148] Müslim, Zikir, 73.
[149] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/165-166.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde tevekkülü açıklarken demiştir ki:

"Tevekkül ancak zühdle yani dünyadan gönlü çekmekle geçerli olur. Zühdün başlangıcı, haram olan şeylere muhabbeti ve ilgiyi kesmektir.

Tevekkül sahibinin ilk hali, günlük yiyeceği konusunda (gerekeni yaptıktan sonra) Allah'a güvenmesidir. Sonra, hiç ölmeyen ve hep hayatta olan yüce Allah'ın hükmüne sabır gelir. Tevekkülün en yüksek derecesi, Allah'ın hükümlerine teslim olmak ve o hükümlere razı olmaktır. Bu da nefsi bir tarafa atıp Allah ile meşgul olarak, yalnız O'nu severek ve nefsini unutarak elde edilir.

Gerçek tevekkül, vekil olan Allah'ın kudret elini müşahede ettikten sonra olur. Çünkü O'nun kudret eli görülünce diğer eller onda kaybolur. İşte o anda sen Allah'a hakkıyla tevekkül edersin; O da senin tevekkülünü kabul eder. Sen O'na teslim olursun, O da seni teslim alır. O sana öyle bir tecelli eder ki bu tecelli seni hükmü veren yüce hâkime (Allah) itaate mecbur eder. Yine o tecelli seni asıl vekilin olan Rabb'ine teslim eder.

Senin Allah'a tevekkülünün en yeksek seviyesi, O'ndan hayâ ederek kendisine tevekkül etmen, O'nun da senin işlerini en güzel şekilde düzenleyerek sana, tevekkülünün sonucunu göstermesidir. Sen O'na tam tevekkül edersen, O seni kimseye bırakmaz; senin bütün işlerini görmeyi kendi üzerine alır, başkasına bırakmaz. O senin için değişik hükümler verir. Bunlar, ya sabretmeni, ya bütün işlerini O'na havale etmeni, ya O'ndan razı olmanı, ya O'na teslim olmanı yahut nefsinin sevk ve idaresinden kurtulup rahata ermeni gerektirir. Yahut bu tecelli seni, kendi hesap ve düşüncelerinle iş yapma sıkıntısından kurtarır. Kısacası, *'Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona kâfidir'* (Talâk 65/3). Yani O, dilediğini dilediği gibi yapar demektir.

Bir tefsire göre âyete, 'Kim Allah'a tevekkül ederse tevekkülü ona yeter' şeklinde anlam verilmiştir. Yani kulun, diğer makamlar içinde tevekkülü ona yeter, demektir. Âyete, 'Allah onu kendinden başkalarına muhtaç etmez' manasını verenler de olmuştur.

Yüce Allah, bütün insanlığa kendisini şöyle tanıtmıştır:

'Şüphesiz Allah her emrini yerine getirir' (Talâk 65/3).

Yani Allah, kendisine tevekkül edende ve etmeyende hükmünü icra eder. Ancak tevekkül edenlerin dünya ve ahiret işlerindeki sıkıntılarına karşı Allah kâfi gelir. Allah'a tevekkül etmeyen kimsenin kısmeti ne ise eline o geçer; Allah onun kısmetinde sineğin kanadı kadar bir artış yapmaz. Tevekkül edenin de tevekkülü ile rızkını zerre kadar noksanlaştırmaz. Ama tevekkül edenin hidayetini artırır ve onu takvadan sonra yakîn makamlarına yükseltir; kendi izzetiyle aziz kılar.

Cenâb-ı Hak, kendisine tevekkül etmeyenin yakîn inancını noksanlaştırır; onun yorgunluk ve kederini artırır, kalbini dağıtır, fikrini meşgul eder.

Allah Teâlâ, kendisine tevekkül eden kulunun günahlarını bağışlar, ona manevi makamlar içinde rıza ve muhabbetini verir.

Allah'ın kuluna yetmesine ve onu korumasına gelince, Cenâb-ı Hak, tevekkülünde sadık olanlara kendisinin yeteceğini; bütün işlerini kendisine havale edenleri koruyacağını vaat etmiştir. Ancak bu işte tercih O'na aittir. Kulun dünya ve ahiret işleriyle ilgili bu korumayı nasıl, ne şekilde, nerede, ne zaman yapacağını O bilir. O bunu, kulun anlayacağı ve anlamayacağı şekillerde yapar. Çünkü kulun üzerinde her iki dünyada ilâhî hükümler cereyan eder; o, her iki dünyada Allah'ın rahmet ve ihsanınamuhtaçtır."[150]

---

[150] Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı* (trc. Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand, 2003, 3/158-159. *Kûtü'l-Kulûb*'dan kısmen ekleme yapıldı.

Hayızdan Kesilen ve Hamile Olan Kadınların İddeti

Cenâb-ı Hak sonra, hayızdan kesilen ve hamile olan kadınların iddet süresinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالّٰٓـي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ
ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍۙ وَالّٰٓـي لَمْ يَحِضْنَۜ وَاُو۬لَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ
حَمْلَهُنَّۜ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِه۪ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ
اَنْزَلَهُٓ اِلَيْكُمْۜ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِه۪ وَيُعْظِمْ لَهُٓ اَجْرًا ﴿٥﴾

4. ***Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların iddetleri üç aydır. Hamile olanların iddeti ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'tan korkarsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.***

5. ***İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük mükâfat verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kadınlarınızdan,* yaşlılıktan dolayı *âdetten kesilmiş olanlar hususunda tereddüt ederseniz, onların iddetleri üç aydır.*" Âlimler, kadının hayızdan kesilme yaşını altmış veya elli beş olarak tayinetmişlerdir.[151]

Rivayet edildiğine göre, insanlardan bazıları, "Hayız gören kadınların iddetini biliyoruz; hayız görmeyenin iddeti nedir?" diye sordular ve bu âyet indi.[152]

---

[151] Hanefiler'de kadının hayızdan kesilme yaşı elli beştir.

[152] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/152.

Yani hayızdan kesilen kadınların iddetlerinin nasıl olacağı konusunda hüküm vermekte müşkül durumda kalıyorsanız, onların boşanma durumunda bekleyecekleri iddetleri üç aydır.

Yahut onların hayızlarının kesilip kesilmediği konusunda tereddüt ediyorsanız, onların bekleyecekleri iddet üç aydır. Bunlar, hayız görme yaşında bulunduğu halde, hayız olmayıp durumları hakkında şüphe edilen kadınlardır. Bunların iddetleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, âyetin zâhirine bakarak onların iddettinin üç ay olduğunu söylemiştir. Bazıları, onların iddetinin dokuz ay olduğunu, bunun üç ayında kadının rahminde çocuk olup olmadığının tesbit edildiğini söylemiştir. Mâlikî mezhebinde meşhur olan görüş budur. İmam Mâlik'in bu konudaki rehberi Hz. Ömer'dir [radıyallahu anh]; çünkü onun görüşleri genelde Hz. Ömer'e dayanmaktadır.

Bazıları da bu durumdaki kadının, yaşı otuza da ulaşsa, hayız gören kadınlardan sayılacağını söylemiştir. Bu da İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.

"Küçüklüğünden dolayı *henüz âdet görmeyenlerin iddetleri de üç aydır."*

"Hamile olanların iddeti ise doğum yapmalarıyla sona erer." Hamile kadınlar, ister boşanmış olsun, ister kocaları vefat etmiş olsun, doğum yapmaları ile iddetleri biter. Bu görüş İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ebû Hanîfe ve diğer âlimlere aittir.

Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas [radıyallahu anhümâ] demişlerdir ki: "Âyetteki hüküm yani doğumla iddetin bitmesi, boşanmış olan hamile kadınlar hakkındadır. Kocası vefat etmiş hamile kadınlara gelince, onların iddeti, iki iddetten yani doğum veya dört ay on günden en uzun olanıdır. Eğer doğum daha uzunsa, kadın doğum yapınca iddeti biter. Kadın kısa bir zaman sonra doğum yapmışsa, bu defa dört ay on günün bitmesini bekler."

Cumhurun delili, Sübey'a el-Eslemiyye hadisidir. Sübey'a, kocası vefat ettikten kısa bir süre sonra doğum yaptı, bu arada kendisine evlenme teklifi yapanlar oldu; o da durumunu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sorunca, Allah Resûlü, onun iddetinin bittiğini bildirip evlenmesini emretti.[153]

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] bu görüşe dönmüştür; eğer bu hadis Hz. Ali'ye de ulaşmış olsaydı, muhakkak o da bu hükme dönerdi.

Bu âyet, Bakara sûresinde geçen, *"Sizden vefat edenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendileri için dört ay on gün beklesinler"* (Bakara 2/234) âyetindeki hükmü tahsis etmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kim,* iddet hükümlerini uygulamada ve kadının haklarını korumada *Allah'tan korkarsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.'* Yani onun işini kolaylaştırır; çıkmaza giren işleri takvanın bereketiyle çözülür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu,* yani size öğretilen hükümler, *Allah'ın* amel etmeniz için *size indirdiği emridir. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter,* çünkü iyilikler kötülükleri temizler. *Ayrıca Allah ona büyük mükâfat verir;* mükâfatını kat kat artırıp çoğaltır.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kötülüklerden ve dünyaya meyilden ümidini kesen nefislerin, kötü vasıflarından temizlenip temizlenmediği konusunda şüphe ederseniz, onları üç ay bekletip kontrol edin; eğer bu süreden sonra nefislerde kötü işlere bir meyil gözükmezse onların temizlenmiş olduğuna hükmedilebilir. Aynı şekilde fıtratı üzere kalıp kendisinde herhangi bir kusur gözükmeyen temiz nefisler de üç ay kontrolde tutulup durumu izlenir; eğer onun günahlardan uzak olduğu ortaya çıkarsa onunla mücâhede etmeye gerek yoktur. Bir sürü meşguliyetler yüklenmiş nefislerin manevi fethinin tamamlanma süresi ise ona ağırlık veren ve kendisini manevi seyirden alıkoyan her şeyi bırakıp terkedinceye kadardır.

---

[153] Buhârî, Talâk, 39 (nr. 5318); Müslim, Talâk, 57.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Muhammed el-Bûzîdî'yi şöyle derken işittim: "Eğer isterseniz, şu konuda size yemin de ederim. Kalbinde (Allah'ın razı olmadığı) bir bağı olan hiç kimse melekût âlemine giremez."

Kim Allah'tan korkarsa, yani iyilik ve takvaya samimiyetle karar verirse Allah Teâlâ onun işini kolaylaştırır; ona seyrü sülûk yolunu kolay eder; kendisine ağırlık veren ve Allah'tan uzaklaştıran her şeye karşı ona yeter. Allah bunu ya ondaki kötü hali gidererek yapar ya da onu kendi işiyle meşgul edip kötülükten uzaklaştırır. Kim, bütün günahlardan uzaklaşarak Allah'tan fiilî olarak korkarsa, Allah onun geçmişteki günahlarını örter. Yani onun önceki sevimsiz vasıflarını, tarafından ihsan edeceği güzel vasıflarla örter, ona müşahede kapısını açarak büyük bir mükâfat verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Boşanan Kadınlara Mesken ve Nafaka Sağlamak

Cenâb-ı Hak sonra, boşanan kadınlar için mesken ve nafaka hükümlerini açıklayarak şöyle buyurdu:

اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ
لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَاِنْ كُنَّ اُو۬لَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى
يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ وَاْتَمِرُوا
بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ اُخْرٰى ⑥ لِيُنْفِقْ
ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا اٰتٰيهُ اللّٰهُ لَا
يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَا سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ⑦

6. Boşadığınız eşlerinizi** (iddetleri süresince)* ***imkânlarınız nisbetinde, oturduğunuz meskenlerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya

sokup evden çıkmaya mecbur etmek için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Şayet çocuğunuzu sizin için emzirirlerse** (emzirme) **ücretlerini verin ve aranızda güzel bir şekilde anlaşın. Eğer güçlükle karşılaşırsanız, çocuğu baba için başka bir kadın emzirecektir.

7. İmkânı geniş olan, imkânına göre nafakayı bol versin. Rızkı dar olan da Allah'ın ona verdiğinden** (imkânı ölçüsünde) **harcasın. Allah, herkesi ancak kendisine verdiği imkân nisbetinde yükümlü tutar. Allah, sıkıntının ardından bir kolaylık ihsan eder.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Boşadığınız eşlerinizi* iddetleri süresince *imkânlarınız nisbetinde, oturduğunuz meskenlerin bir bölümünde oturtun.*"

Katâde demiştir ki: "Kocanın tek evi varsa, onu evin bir köşesinde oturtur." Boşanmış kadının mesken ihtiyacı, kocanın imkânı ölçüsünde karşılanır.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Ric'î talâkla yani dönüş imkânı olan boşamayla boşanmış kadının mesken ve nafaka ihtiyacını görmek koca için ittifakla vâciptir. Üç talâkla boşanmış kadına gelince, onun hakkında üç görüş vardır:

1. Bu durumdaki bir kadın için iddet müddetince mesken sağlanması gerekir, nafaka gerekmez. Bu, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin görüşüdür.

2. Onun için mesken ve nafaka sağlanması gerekir. Bu, İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.

3. Ona mesken de nafaka da sağlanmaz. Bu da İmam Muhammed, Sâbit el-Bünânî ve Übey b. Kâ'b'ın görüşüdür.

İmam Mâlik'in delili, Fâtıma bint Kays'ın hadisidir. Bu kadını kocası üç talâkla boşadı. Kadın durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] arzedince, Allah Resûlü ona, *"Kocanın sana nafaka verme görevi yoktur"*[154] buyurdu. Bundan, kadının mesken hakkının olduğu sonucu çıkar.

Bu durumdaki kadının mesken ve nafaka hakkının olduğunu söyleyenlerin delili Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] şu sözüdür:

"Bir kadının sözüne bakarak Rabbimiz'in kitabından bir âyeti terkedemeyiz. Ben Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], üç talâkla boşanmış kadın hakkında, *'Onun mesken ve nafaka hakkı vardır'* buyurduğunu işittim."

Üç talâkla boşanmış kadının mesken ve nafaka hakkı olmadığını söyleyenlerin delili ise bir rivayete göre, kocası tarafından üç talâkla boşanan Fâtıma bint Kays'ın şu sözüdür: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] benim için bir nafaka ve mesken hakkı belirlemedi."[155]

Âyet şöyle devam ediyor: "İddet bekleyen kadınları evden çıkmaya mecbur etmek için *onları sıkıştırarak kendilerine* mesken konusunda *zarar vermeye kalkışmayın. Eğer,* boşanmış kadınlar *hamile iseler, doğum yapıp iddetleri kadar nafakalarını verin."*

İbn Cüzey demiştir ki: "Âlimler, bu âyetle amele ederek, boşanmış hamile kadın için iddet müddeti içinde nafaka verilmesinin vâcip olduğunu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu, ister ric'î boşama yani kocanın iddet müddeti içinde yeni bir nikâh kıymadan tek taraflı olarak hanımına dönebileceği bir boşama olsun, isterse bâin boşama yani karşılıklı rıza ve nikâh olmadan dönüş olmayacak kesin boşama olsun hüküm değişmez.

Âlimler ayrıca, hamile olmayan boşanmış kadın için, eğer bu boşama dönüş imkânı olan (ric'î) bir boşama ise iddeti müddetince kendisine mesken temin edilip nafaka verilmesinin vâcip olduğu konusunda da görüş birliği içindedir. Âlimler, bâin talâkla boşanmış hamile olmayan kadına nafaka verilmesi konusunda ise az önce belirttiğimiz gibi, farklı görüşlere sahiptirler.

---

[154] Müslim, Talâk, 36; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/155.

[155] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/386-387.

Kocası vefat etmiş kadına gelince, kadın hamile ise İmam Mâlik ve âlimlerin çoğunluğuna göre onun için nafaka yoktur; çünkü onlar, bu âyeti sadece boşanmış kadınlar hakkında görmektedirler. Bazı âlimler ise bu durumdaki kadına, kocasının mirasından nafaka verileceğini söylemişlerdir."[156]

Âyet şöyle devam ediyor: "Şayet bu boşanmış kadınlar, *çocuklarınızı sizin için emzirirlerse* emzirme *ücretlerini verin.*" Bu ücret, nafaka ile fıkıh kitaplarında genişçe açıklanan diğer ihtiyaçlardır. "*Ve aranızda güzel bir şekilde anlaşın.*" Âyetin hitabı, erkek ve kadınlaradır. Yani taraflardan her biri, diğerine müsamaha, yumuşak muamele ve ihsan türünden bir hayrı emretsin. Baba elini sıkı tutmasın; anne de güçlük çıkarmasın.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ücret konusunda aranızda istişare ederek anlaşın.

"*Eğer güçlükle karşılaşırsanız,* anne, yabancı kadınların emzirme ücretine razı olmayıp sıkıntı çıkarırsa *çocuğu baba için başka bir kadın emzirecektir.*" O zaman koca, bu konuda güçlük çıkarmayan başka bir sütanne bulur. Âyette, bu konuda zorluk çıkaran anneye bir kınama vardır.

Âyetin mesajı şudur: Eğer anne, çoğunu emzirme konusunda kocaya zorluk çıkarır ve ondan gücünün üstünde fazla ücret isterse koca çocuğu için, şartlarına uygun başka bir sütanne bulur. Ancak çocuk başkasının sütünü kabul etmezse bu durumda anneye, emsal ücret verilerek çocuğu emzirmeye mecbur edilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İmkânı geniş olan, imkânına göre nafakayı bol versin. Rızkı dar olan da Allah'ın ona verdiğinden* imkânı ölçüsünde *harcasın.*" Yani eli geniş olan da dar olan da imkânı elverdiği ölçüde harcama yapsın. Boşanmış kadına ve süt emziren anneye yapılması emredilen infakı, herkes gücü nisbetinde yapsın. Rızkı dar, hali sıkıntılı olan kimse de Allah'ın kendisine verdiğinden imkânı ölçüsünde harcama yapsın. Bu durumda, hâkim ona, gücü nisbetinde sorumluluk yükler.

---

[156] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/387.

"Allah, herkesi ancak kendisine verdiği imkân ve rızık *nisbetinde yükümlü tutar."* Bunda, eli dar olan kimsenin gönlünü hoş etme ve onu gücü ölçüsünde harcama yapmaya teşvik vardır. Cenâb-ı Hak, bunu şu vaadi ile tekit etti:

"Allah, sıkıntının ardından bir kolaylık ihsan eder." Ona geçimindeki darlıktan sonra bir genişlik ve zenginlik nasip eder. Cenâb-ı Hakk'ın âdeti, zorluğun peşinden genişliği getirmektir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur: *"Hiç şüphesiz her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Gerçekten her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır"* (İnşirâh 94/5-6). Âyette, iki ayrı kolaylık ile bir zorluk söylenmiştir. Bir zorluk, iki kolaylığı mağlup edemez.

6-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefislerinizin Hakk'a yönelmeden önceki halini dikkate alarak onu terbiye edin. Müride gereken şey, nefsini yavaş yavaş terbiye etmesidir. Bu terbiye sonunda mürid, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesine dalarak nefsin kötü hallerinden tamamen uzaklaşır. Nefsi, tabiatından (alışkanlık ve huylarından) bütünüyle çıkarmak için şiddet uygulamamalıdır; bu durumda nefis usanıp yorulur.

Denilmiştir ki: Kim Allah'a, tabiat ve fıtratına uygun şekilde seyrederse Allah'a ulaşması, tabiatına ulaşmasından daha yakın olur. Kim de Allah'a, tabiatına aykırı hareket ederek seyrederse onun Allah'a vuslatı, tabiatından uzaklığı nisbetinde olur. Böyle yapmada, meşakkat ve zorluk vardır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse gibi olmayın; böyle yapan, ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır."[157]

Evet, nefse şöhret ve itibar sevgisinde yahut dünya muhabbetinde kesin olarak muhalefet etmelidir; bu konuda bir ruhsat yoktur. Allah kendilerinden razı olsun, Şâzeliyye yolunda şeyhlerimizin benimsediği usul budur. Şeyhlerimiz müride, aç susuz kalma ve fazla riyâzet konusunda zorlama yapmıyorlardı; onlar müride sadece halk içinde gizli kalmayı, şöhret peşinde koşmamayı, zâhirî süs ve alâyişi terketmeyi, tam bir zühd haline ulaşmayı ve kâmil manada verai (şüpheleri işlerden dahi sakınmayı) emrediyorlardı. Şeyhlerimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'yi şöyle derken işittim:

---

[157] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 3/18; a.mlf., *Şuabü'l-Îmân,* 3/402; Bezzâr, *Müsned,* nr. 74; Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/62. Hadisin ilk kısmı kaynaklardan eklendi.

"Tamah kapısını kapatın, vera' kapısını açın; vallahi bunu yaparsanız bâtınınız zâhirinize galip gelir." Yani mana, maddiyata galip gelir, kâmil manada müşahede gerçekleşir.

Yine o derdi ki: "Biz, açlıkla ve toklukla uğraşmıyoruz; biz Allah ile beraberiz." Yani biz, Allah'ın zikrine ve müşahedesine dalarak açlıktan ve tokluktan uzaklaşmışız.

Eğer nefisleriniz yük altında ise yani dünyevî bağ ve alakalarla sarılmışsa, onlara, Allah dostlarının sohbetinde elde ettiğiniz ilâhî vâridatlardan (nur, feyiz ve marifetten) infakta bulunun; tâ ki bu vâridatlar o alakaları kalpten temizlesin ve böylece nefsin üzerindeki ağırlıklar kalkmış olsun. Şayet nefisleriniz güzel ahlâkla süslenip ruhanî hale dönerek sizin için kalbin gıdası olan yakîn ve marifeti elde ederse onlara iyilikte bulunup güzel davranın, birbirinize iyiliği emredin. Sizden istenen, ona iyilik ve ihsanda bulunmanızdır; nefisten istenen ise size itaattir.

Himmet sahibi âriflerin sohbetine girmediğiniz için manevi desteğinizin azalması ve himmetinizin zayıflaması sebebiyle birbirinize zorluk çıkarıp anlaşamazsanız, nefse başka biri nur ve feyiz versin. Yani kendinize kâmil bir şeyh edinin ki o, nefsinizi ilim ve marifet sütüyle beslesin. Bunun için, "Şeyhi olmayan kimsenin şeyhi şeytandır" denilmiştir.

Manen zengin ve imkânı geniş olanlar, muhtaç olanlara imkânları ölçüsünde infakta bulunsunlar. Onlar, Allah'a vâsıl olmuş ârifler olup sahip oldukları geniş ilim ve sırlarından, isteyen müridlerine infakta bulunurlar. Manevi rızkı az olan Hak yolcuları da Allah'ın kendilerine verdiği manevi rızıklardan, onlara tâbi olan müridlere imkânları nisbetinde infakta bulunsunlar. Allah herkesi, kendisine verdiği imkân ölçüsünde sorumlu tutar.

Allah, ilim ve sırları elde etmedeki zorluk ve darlıktan sonra, size bir kolaylık ihsan eder; böylece temkin halini elde ettikten sonra bolca ilim ve sırlara kavuşursunuz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Sınırları Aşanların Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, ilâhî sınırları aşan azgınları azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَاباً شَدِيداً
وَعَذَّبْنَاهَا عَذَاباً نُكْراً ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا
خُسْراً ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَاباً شَدِيداً فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ
اَلَّذِينَ اٰمَنُوا قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْراً ﴿١٠﴾ رَسُولاً يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ
اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ
اِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحاً يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَداً قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقاً ﴿١١﴾

8. Nice beldeler, Rab'lerinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azdılar; biz de kendilerini çetin bir hesaba çektik ve görülmemiş bir azaba çarptırdık.

9. Böylece yaptıklarının cezasını tattılar ve işlerinin sonu tam bir hüsran oldu.

10. ***Allah, ahirette onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. O halde, ey iman etmiş olan akıl sahipleri, Allah'tan korkun! Şüphesiz Allah, size bir zikir*** *(uyarıcı Kur'an'ı)* ***indirdi.***

11. ***O, ayrıca, iman edip salih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi. Kim Allah'a inanır ve salih bir amel işlerse Allah onu, altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere koyar. Allah, ona gerçekten ne güzel bir rızık vermiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nice belde ahalisi, Rab'lerinin ve O'nun elçilerinin emrinden yüz çevirip azdılar."* Yani azgınlık ve inatla onlara itaat etmekten yüz çevirdiler. *"Biz de kendilerini çetin bir hesaba çektik;* büyük-küçük bütün yaptıklarından en ince detayına kadar hesap sorduk *ve onları görülmemiş bir azaba çarptırdık."*

Bu azap, ya ahiret azabıdır ya da dünya azabıdır. Dünya azabı olması daha tercihlidir; çünkü ondan sonra ahiret azabından bahsedilerek, *"Allah, ahirette onlara şiddetli bir azap hazırladı"* buyruldu.

"Böylece yaptıklarının cezasını tattılar; durumun vahametini gördüler ve yaptıklarının cezasını çektiler. *İşlerinin sonu tam bir hüsran oldu."* Yani hüsrana düşüp helâk oldular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, ahirette onlara şiddetli bir azap hazırladı."* Bütün azapların ahirette olması durumunda bu âyet, önceki tehdit için bir tekrar olmakta ve onun beklenen bir hakikat olduğunu açıklamaktadır. Sanki şöyle denilmiş oldu: Allah onlar için ahirette bu şiddetli azabı hazırladı.

"O halde, ey iman etmiş akıl sahipleri, emrine aykırı davranma konusunda *Allah'tan korkun!"* Haddi aşan ve azan kimselerin başına gelen şeyden çekinin. Gerçek akıl sahipleri, safi, temiz akıl sahipleridir. Allah Teâlâ onları, "iman edenler" şeklinde tanıttı. Onlar, şirkten ve şüpheden uzak hâlis bir imanla inanan kimselerdir.

"Şüphesiz Allah, size bir zikir yani uyarıcı Kur'an'ı *indirdi."* Âyette geçen "zikir" uyarma ve hatırlatma yanında şeref anlamına da gelir. Bu manada diğer bir âyette şöyle buyrulmuştur:

"O (Kur'an) senin ve kavmin için bir zikirdir yani şereftir" (Zuhruf 43/44).

Yahut o Kur'an, kendisine indirilen veya onu okuyan kimse için bir şereftir.

"O, ayrıca, iman edip salih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarması için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir resûl gönderdi."

Âyette geçen resûl, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] veya Cebrâil'dir [aleyhisselâm].

O resûl veya Allah Teâlâ, size açık âyetleri okuyor. Çünkü o âyetleri Cenâb-ı Hak açıklamıştır. *"Sizin için âyetleri açıkladık"* (Âl-i İmrân 3/118) âyeti bunu ifade etmektedir.

Yahut onlar, açıklayıcı âyetler olup size ilâhî hükümleri açıklamaktadır. Onlar, iman edip salih amel işleyenleri karanlıklardan nura çıkarmak için indirildi. Nura çıkaracak olan Allah Teâlâ veya Hz. Peygamber'dir. Yani Allah veya resûlü, onlara şu içinde bulundukları imanı ve salih ameli kazandırmaları için bu âyetler indirildi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Yüce Allah, mümin olacağını bildiği ve öyle takdir ettiği kimseyi karanlıklardan nura çıkarması için apaçık âyetlerini okuyan bir resûl gönderdi.

"Kim, indirilen apaçık âyetlerde açıklandığı şekilde *Allah'a inanır ve salih bir amel işlerse Allah onu, altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacağı cennetlere koyar. Allah, ona,* dünyada ve ahirette *gerçekten ne güzel bir rızık vermiştir."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Güzel rızık, kula yetecek ölçüde verilen rızıktır. Onda, sahibinin noksan bulup da ekleyeceği bir şey olmadığı gibi, onu Rabb'inden uzaklaştıracak bir fazlalık da yoktur."[158] Kuşeyrî'nin sözünü mana olarak verdik; diğer açıklamalar âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecek.

---

[158] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/167.

8-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nice kalpler vardır ki kulluk vazifelerinden yüz çevirerek Rabb'inin emrine karşı gelmiştir. Çünkü Allah'tan gafil kalpler ancak ululuk zenginlik ve rahatı sever. Kul onu, insanlar içinde bilinmemeye, zillete, fakirliğe ve yorgunluğa çekince, azgınlık yapıp kibre düşer. Allah Teâlâ, kibirli kalpleri mühürlemiştir. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"Allah her kibirli zorbanın kalbini bu şekilde mühürler" (Mü'min 40/35).

Âyette, gönderilen elçiyle, kahredici ilâhî vâridatlara da bir işaret vardır. Kalbin bir özelliği de bu vâridatlardan kaçmaktır; çünkü ilâhi vâridatlar kalpte yerleşmiş kötü alışkanlıkları yerle bir eder, kalpten temizler.

Allah Teâlâ'nın, kalbi hesaba çekmesi, onun bütün düşüncelerini yazıp önüne koyarak kendisini kınamasıdır. Allah'ın kalbe azabı, içine atacağı korku, endişe, dünya hırsı, tamah, Hak'tan perdelenme gamı ve kötü hesapla yüz yüze gelmesidir. Allah'a ve Allah'ın velilerine karşı kibirli kalplerin cezası bunlardır. Onların âkıbeti, ilâhî huzurda bulunma nimetinden ve Allah'a yakınlık nesiminden mahrumiyettir.

Ey akıl sahipleri, ey safi kalpler, Allah'tan korkun! Yani takvanız üzere devam edin ve harap kalplere gelen âfetlerden sakının. Bu akıl sahipleri, veliler gibi yakîn ve müşahedeyle iman edenlerdir.

Allah size, bir öğüt verici gönderdi, en büyük peygamberinin halifesi olan kimseyi gönderdi. O, sizi Allah'a davet eden kâmil şeyhtir. O, iman edip kulluk edeplerinden ibaret olan salih amelleri işleyenleri, cehaletin, gafletin ve kâinatın karanlıklarından müşahede nuruna çıkarmak için size, Allah'ın âyetlerini okur, yani O'na ulaştıran şahitlerini gösterir.

Kim Allah'a iman eder, bütün işlerinde O'na güvenip dayanır, salih amel işler ve Allah'tan gayri şeylerden yüz çevirirse Allah onu marifet cennetlerine koyar, orada ebedî olarak kalır. Bu şekilde Allah onun kalbine, ruhuna ve sırrına, ilim, marifet ve ilâhî sırların en güzellerinden ihsan etmiştir.

İmam Kuşeyri, âyet hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Kalplerin rızıkları da böyledir. Yani onlar da kula yetecek ölçüde verilir; ne fazla ne noksan olur. Bu rızkın güzelliği, kalbe içinde bulunduğu vakitte meşgul olacağı hallerin kâfi ölçüde verilmesidir. Onda bir noksanlık yoktur ki kalp onu tedarik etmek için azap ve sıkıntı çeksin. Onda bir fazlalık da yoktur ki kalp hatalı düşüncelere kapılıp onu gidermek için ilâhî bir desteğe muhtaç olsun."[159]

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّۜ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ
بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ
شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

12. ***Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yarattı. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yarattı."* Müfessirler, göklerin yedi kat olduğu konusunda görüş birliği içindedirler.

---

[159] Kuşeyri, *a.g.e.*, 6/167.

"Allah, yerden de bir o kadarını yarattı." Kur'an'da, bu âyetten başka, yerlerin yedi kat olduğunu gösteren başka bir âyet yoktur. İki gök katı arasında beş yüz senelik yol vardır. Her semanın kalınlığı da bu kadardır. Yerler de gökler gibi katmanlar halindedir.

Âlimlerin çoğunluğu, yerlerin, tabaka halinde birbiri üzerinde olduğunu, göklerde olduğu gibi her tabaka arasında bir mesafenin bulunduğunu ve her bir yer tabakasında Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıkların mevcut olduğunu söylemişlerdir. Bu varlıkların, cinler olduğunu söyleyenler olduğu gibi, melekler olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

Dahhâk demiştir ki: "Yer tabakaları birbirine bitişiktir; aralarında boşluk ve geniş mesafe yoktur; gökler ise böyle değildir."[160]

Kurtubî demiştir ki: "Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü haberler bunu göstermektedir. Buna işaret eden bir hadiste rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yolculuğu sırasında bir belde veya şehir görünce şöyle dua ederdi:

'Ey yedi kat göklerin ve onların gölgelediği varlıkların Rabb'i olan Allahım. Ey yedi kat yerlerin ve onların üzerinde taşıdığı varlıkların Rabb'i olan Allahım. Ey şeytanların ve onların azdırdığı kimselerin Rabb'i olan Allahım. Ey rüzgârların ve onların taşıyıp dağıttığı şeylerin Rabb'i olan Allahım. Senden, bu beldenin ve içinde yaşayanların hayrını isteriz. Bu beldenin ve içinde yaşayanların şerrinden de sana sığınırız.'[161]

Konumuza ışık tutan diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

'Kim, zulümle bir karış toprak gasbederse Allah kıyamet günü onun boynuna yedi kat yeri asar (cezasını böyle verir).'[162]

Yerin katmanlarında yaşayan varlıkların göğü görüp görmedikleri ve ışığından istifade edip etmedikleri konusunda iki görüş vardır. Bir görüşe göre, bu varlıklar yerin her tarafından göğü görmekte ve onun ışığından istifade etmektedirler. Diğer görüşe göre ise onlar, göğü görmemektedirler; Allah Teâlâ, onlar için, kendilerinin gördüğü bir ışık yaratmıştır."[163]

---

[160] Açıklamalar ve nakil için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/264; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/162.

[161] Hâkim, *Müstedrek*, 1/446; Taberânî, *el-Kebîr*, 8/39; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/162.

[162] Buhârî, Mezâlim, nr. 2453; Müslim, Müsâkât, 137-142.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Yeryüzü birbirinden denizlerle ayrılmış yedi kıtadır; gökyüzü hepsini gölgelendirir."

Şöyle denilmiştir: Yeryüzü tek tabakadır; ancak yedi iklime ayrılmıştır. Buna göre, göğün benzeri olması, kütlesinin büyüklüğü, mamur yerlerinin çokluğu ve diğer hususlardadır. Ancak birinci görüş yani yerin değişik yedi katmandan oluştuğu görüşü daha tercihe şayandır. Münzirî'nin naklettiği bir hadiste, yerin her bir katmanında bulunan şeyler açıklanmıştır. Yerin bazı katmanlarında cehennemi tutuşturan yakıtlar, kibrit görevi gören taşlar bulunur; bazısında rüzgârların hazineleri (toplandığı yataklar) bulunur. Yerin en altında ise İblîs'in tahtı bulunur. Hadis için Münzirî'nin eserine bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın emri bunlar arasından inip durur."* Yani Allah'ın emri ve hükmü göklerle yer arasında cereyan eder; Allah onlarda hükmünü icra eder.

Katâde demiştir ki: "Her bir semada ve her bir yer katmanında Allah'ın yarattığı bir grup varlık mevcuttur, her birinde icra ettiği bir emri ve uyguladığı bir hükmü vardır."[164]

Denilmiştir ki: Gökle yer arasında inip duran şeyler, yağmur yağdırmak, bitkileri bitirmek, gece ile gündüzü, yaz ile kışı peş peşe getirmek ve değişik türden hayvanları yaratmak gibi yüce Allah'ın tedbir ettiği harika işlerdir.

İmam Gazâlî demiştir ki: "Yüce Allah, olmasını takdir ettiği bir işi, ilâhî huzurdan arşı taşıyan meleklere indirir; sonra onlardan göklerdeki melekler alır; sonra iş yeryüzündekiler arasında dağıtılır; ilâhî hükme göre icraat yapılır."

---

[163] Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/163; Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/264.

[164] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/80.

Şöyle denilmiştir: Uygulanması takdir edilen iş, yedinci kat semadan en alt yere indirilir.

Her bir yer tabakasında mahluk olduğunu söyleyenlere göre, onlar için bir peygamber var mıdır yok mudur?[165] Bunun en doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"O böyle yaptık ki *Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.*" Çünkü anlatılan bu işleri, bu sıfatlara sahip olmayan biri gerçekleştiremez. Âyetin manası şudur: Müşahede ettiğiniz ve vahiyden öğrendiğiniz bu işlerle insanı hayrette bırakan bunca harika yaratıklar O'nun kudretinin ve ilminin dışına asla çıkamaz.

12. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların yükseldiği manevi semalar da yedi tabakadır; onlardan ilâhî huzur arşına çıkılır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. Tövbe seması,
2. Sabır seması,
3. Vera' ve zühd seması,
4. Rıza ve teslimiyet seması,
5. Muhabbet seması,
6. Murakabe seması,
7. Müşahede seması.

Sonra ilâhî sırlar içinde manevi huzur arşında istivâ seması gelir.

Kulluk toprağı da yedi tabakadır; nefis onlardaki inişle İblîs'in tahtına kadar iner. Nefis onlardan sıyrılarak ruhların semasını yükselir. Bunlar şunlardır:

---

[165] Mâverdî, İslâm davetinin yerin en üst tabakasında yaşayan insanlar için geçerli olduğunu, yerin diğer tabakalarında akıllı mümeyyiz varlıklar bulunsa da davetin onları bağlamadığını söylemiştir (bk. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn [Tefsîrü'l-Mâverdî]*, 6/36-37 [Beyrut 2007]; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/162).

1. Şehvet toprağı,

2. Gaflet toprağı,

3. Dünya sevgisi toprağı,

4. Yükselme ve itibar edinme toprağı,

5. Rızık endişesi ve fakirlik korkusu toprağı,

6. Tedbir ve tercih toprağı,

7. Gazap, kin ve haset toprağı. Kul, bu kötülenmiş ahlâklara esfel-i sâfilîne (en alt derekeye) iner. Kul, bu ahlâklardan kurtulup ruhların semasına yükselince kalbine vahiy, ilham ve rabbânî keşifler inmeye başlar. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"O böyle yaptı ki *Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz."* Yani siz, yüce Allah'ın kudreti, ilmi ve zatıyla her şeyi ihata ettiğini öğreten hakiki ilmi elde edin.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Eğer bedenler, marifet konusunda ruhlar gibi olsaydı, Allah Teâlâ onlara, varlıklara bakıp da Cenâb-ı Hakk'ı tanımaları için birtakım sebep ve istidlallerle hitap etmezdi; ruhlarda olduğu gibi, kendisini tanıtmak için hiçbir sebep ve delil kullanmadan doğrudan hitap ederdi. Yüce Allah elest bezminde ruhlara, doğrudan, *'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?'* (A'râf 7/172) diye hitap buyurmuştur. Bu, hiçbir sebebe bağlı olmayıp müşahede ve yakînen tanımaya dayalı bir hitaptır. Allah Teâlâ, kulların, ilâhî hitabın doğrudan yapılması durumunda ilâhî vâridatları taşımaktan aciz olduklarını bildiği için, hitabını delil ve şahitler üzerinden yaptı. Cenâb-ı Hakk'ı herhangi bir varlık ve sebeple tanıyan kimse gerçekte ârif değildir. Kim, kâinatın yaratılışına bakarsa, Allah Teâlâ'yı her şeyi kapsayan geniş bir kudret sahibi olarak tanır, O'nun kahrından korkar ve Hak Teâlâ'nın kendisinin her haline vâkıf olduğunu bildiği için korkudan kalbi erir."[166]

---

[166] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/435.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Talâk sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(66) TAHRÎM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tahrîm sûresi Medine döneminde inmiş olup on iki âyettir. Sûre, adını Hz. Peygamber'in, helâl olan bir şeyi kendisine haram kıldığından söz eden ve "Tahrîm âyeti" diye adlandırılan birinci âyetten almıştır. **Tahrîm,** "haram kılmak" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede geçen talâk (boşama), hür kadınları haram etmektedir; câriyeler boşanmaz. Bu sûrede de câriyeleri haram etmenin hükmünden bahsedildi ve bu arada câriyesini kendisine haram eden Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] uyarıldı. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْۚ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlar, çok merhamet eder.***

2. ***Allah** (gerektiğinde)* ***yeminlerinizi bozmayı** (ve kefâret ödemeyi)* ***size meşru kıldı. Allah, sizin yardımcınızdır. O, her şeyi bilir; her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?"*

Bu âyetin iniş sebebi hakkında iki rivayet vardır. Birincisi şudur:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün, zevcesi Hz. Hafsa'nın [radıyallahu anhâ] evine geldi, Hz. Hafsa evde yoktu; babasını (Hz. Ömer'i) ziyarete gitmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, câriyesi Mâriye'ye haber gönderip yanına çağırttı ve onunla Hz. Hafsa'nın evinde halvete girdi. O sırada Hz. Hafsa geldi, Allah Resûlü'nün, kendi evinde câriyesiyle birlikte olmasından rahatsız olarak,

"Yâ Resûlallah, hanımların içinde en değersizi ben miyim ki benim evimde böyle yapıyorsun, benim yatağımda câriyenle birlikte oluyorsun?" dedi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Onu kendime haram etmemden razı olur musun?" diye sordu, Hz. Hafsa,

"Evet" dedi. Resûlullah da [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu kendime haram ettim" buyurdu. İbn Abbas'ın rivayetinde, Allah Resûlü bu sözle birlikte,

"Vallahi onunla bir daha cimâ yapmayacağım" dedi ve sonra, Hz. Hafsa'ya,

"Bu durumu hiç kimseye söyleme. Ayrıca sana bir müjde vereyim: Benden sonra ümmetimin idare işini (halifeliği) Ebû Bekir ve Ömer üstlenecektir" buyurdu.

Sonra Hz. Hafsa duramadı, kendisiyle Hz. Âişe'nin arasındaki duvardan bir delik açarak, durumu ona haber verdi. Hz. Hafsa ile Hz. Âişe [radıyallahu anhümâ] arasında yakın bir dostluk vardı; bunun için olayı ona açmakta bir sakınca görmedi ve ondan bunu gizli tutmasını istedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, durumu peygamberine vahiyle bildirdi.[167]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hafsa'yı boşadı ve diğer hanımlardan uzaklaştı; Mâriye'nin evinde yirmi dokuz gün kaldı. Bunun üzerine Cebrâil indi, Hafsa'ya geri dönmesini emretti ve ona, "Çünkü Hafsa, çok oruç tutan, çok ibadet eden bir kadındır; o senin cennetteki hanımlarındandır" dedi, o zaman Allah Resûlü ona göre döndü.[168]

Bu âyetin inmesi hakkında nakledilen ikinci rivayet şudur:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hanıma Zeyneb bint Cahş'ın [radıyallahu anhâ] yanına girdiğinde Hz. Zeyneb ona bal şerbeti ikram ederdi. Bu vesileyle onun yanına uğrar ve yanında biraz fazla kalırdı. Bunun üzerine Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Hz. Sevde [radıyallahu anhüm] aralarında bir anlaşma yaptılar. Buna göre Allah Resûlü onlardan kimin yanına gelirse, ona, "Sen megâfir mi yedin?" diyeceklerdi. Megâfir, Arabistan'da urfut denen ağacın sakızıdır. Bu sakız, tatlı fakat kötü kokuludur. Plan uygulandı. Resûl-i Ekrem, onlardan kimin yanına vardı ise,

"Sen megâfir mi yedin?" diye sordu, o da,

"Hayır, bal şerbeti içtim" dedi. Onlar,

"O balı yapan arı, herhalde urfut ağacından yemiş (çünkü ağzınız kötü kokuyor!)" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü,

---

[167] Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/85-87; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/224-225; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/162-163.

[168] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/394.

"Onu bir daha içmeyeceğim!" buyurdu. Allah Resûlü, kendisinde kötü kokunun bulunmasını hiç sevmezdi. Bundan sonra Hz. Zeyneb'in yanına gitti, Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ],

"Size bal şerbetinden vereyim mi?" diye sordu; Allah Resûlü,

"Artık ona bir ihtiyacım yok!" buyurdu. Olay üzerine bu âyet indi. Âyet, câriyesini ve balı kendisine haram kılarak kendisini sıkıntıya sokmasından dolayı Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] uyardı. Müfessirlere göre birinci rivayet daha meşhurdur, ikinci rivayeti ise Buhârî *Sahîh*'indenakletmiştir.[169]

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Allah Teâlâ, niçin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bazı şeyleri kendisine haram kılmasını kınadı da Âl-i İmrân sûresinin 93. âyetinde geçtiği gibi, Hz. Yakub'un bazı şeyleri (bir rivayette deve etini) kendisine haram kılmasını kınamadı?"

Buna cevap olarak derim ki: Bizim Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] rütbesi, muhabbet ve özel koruma açısından en yüksektir; bunun için Allah Teâlâ, onun, kendisine darlık ve sıkıntı vermesine razı olmadı. Bu şuna benzer: Senin çok sevdiğin ve kendisine genişlik verdiğin bir çocuğun olsa; sonra o kalkıp kendisini zora ve dara sokacak işler yapsa, sen ona olan muhabbet ve şefkatinden dolayı bu yaptığına razı olmazsın. Açıklama için İbn Arafe'nin tefsirine bakınız.

Müfessir İbn Cüzey el-Mâlikî demiştir ki: "Bir şeyi kendine haram kılmanın fıkhî yönü hakkında biraz açıklama yapalım: Kişinin, zevcesinin dışında, yiyecek, mal ve diğer şeyleri kendine haram kılmasına gelince, İmam Mâlik'e göre, bu durumda bir şey yapması gerekmez. İmam Ebû Hanîfe ise yemin kefâreti ödemesi gerektiğini söylemiştir. Kişinin, câriyesini kendisine haram kılmasına gelince; eğer bununla onu âzat etmeye niyet etmişse câriye âzat olur; niyet etmemişse bir şey lazım gelmez. Onun hükmü, yiyeceklerde söylediğimiz gibidir. Zevcesini kendisine haram kılan kimseye gelince, bu konuda pek çok farklı görüş ilerisürülmüştür.[170]

---

[169] Buhârî, Talâk, nr. 5267; Müslim, Talâk, 20-21.

[170] Kurtubî bu konuda on sekiz görüş nakletmiştir (bk. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/167-169).

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. İbn Abbas, Hz. Âişe [radıyallahu anhüm] ve diğer âlimlere göre zevcesine, "Sen bana haramsın" diyen kimsenin yemin kefâreti ödemesi gerekir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bunun zâhirinden anlaşılan şudur: Kocanın, hanımına, "Sen bana haramsın" demesiyle, onu bir yahut üç boşama niyetiyle haram kılmaya yemin etmesi aynıdır. Yine bu haram kılmayı doğrudan yapmasıyla bir sebebe bağlayarak söylemesi de aynıdır. Mesela zevcesine, "Senin üzerine hangi hanımı alırsam o bana haram olsun" demesi gibi. Allah kendilerinden razı olsun, az önce ismi geçen sahabilerin görüşüne göre bu durumlarda kocaya bir şey lazım gelmez.

İbn Cüzey devamla demiştir ki: "İmam Mâlik'in meşhur görüşü şudur: Kocanın, kendisiyle cinsel ilişkiye girdiği hanımına, 'Sen bana haramsın' demesiyle, üç boşama gerçekleşir. Nikâh kıyıp henüz cinsel ilişkiye girmediği hanımı için bunu söylemesi ise niyetine göre hüküm alır." İbnü'l-Mâcişûn demiştir ki: "Bu ifade, iki şekilde de üç boşama olur. İmam Mâlik'ten rivayet edilen diğer bir görüşe göre, bu ifadeyle bir kesin (bâin) boşama gerçekleşir. Günümüze kadar uygulanan fetva budur. Onun, bir dönüşlü (ric'î) boşama olduğunu söyleyenler de olmuştur."[171]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen, zevcelerinin rızasını arayarak böyle yaptın."* Yani zevcelerini razı ve memnun etmek için kendini sıkıntıya soktun. Burada kastedilen, Hz. Hafsa'nın razı edilmesidir. Bu ifade, âyetin, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] câriyesini kendisine haram kılması üzerine indiği görüşünü destekliyor. Balı kendisine haram kılmasına gelince, Allah Resûlü onunla zevcelerini razı etmeyi amaçlamıştır; onu, bazı zevcelerinin burnuna gelen kötü kokusundan dolayı terketmiştir.

"Allah çok bağışlar." Yani senden meydana gelen yanılmayı affetti, seni hesaba çekmedi. *"Allah,* sana *çok merhamet eder."* Bunun için sana genişlik verdi ve senin kendine sıkıntı vermene razı olmadı.

---

[171] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/389.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin zâhirî hitabında, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın kendisine helâl kıldığı bir şeyi zevcesinin hatırını gözeterek nefsine haram etmesinden dolayı bir uyar vardır. Âyetin işareti ise şudur: Allah'ın hakkını, her zaman her şeyir önüne geçirmek vâciptir. Allah Teâlâ sonra, onun sıkıntısını gidermek ve işini çözüme kavuşturmak için, *'Allah (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmayı (ve kefâret ödemeyi) size meşru kıldı'* buyurdu. Bununla, onun işlediği terk-i evla cinsinden kusuru bağışladığını haber verdi."[172]

Özetle, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], sehven (yanılarak) mâsivaya meyletmesini, yani zevcesinin hatırını gözetip helâl bir şeyi kendisine haram kılmasını bağışladı. Yanılma, Cenâb-ı Hakk'ın kulu üzerindeki kahır tecellilerindendir. Allah onunla kullarını bir şeyi yapmaya mecbur eder. Bu şekilde, yüce Rabb'in kuvveti ve kulun zayıflığı ortaya çıkar. Aslında bu, beşer için noksanlık değildir. Fakat o, genelde azim olmadan meydana geldiği için bir gevşeklik ve hata kabul edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem hakkında, *"O unuttu, biz kendisinde bir azim bulmadık"* (Tâhâ 20/115) buyurmuştur. Şu halde hakikatte mağfiret ve yanılmadan tövbe talebi, ancak azmin azlığından ve metanetin bulunmayışından olmuştur. Salihlerin güzel işleri, Allah katında özel yakınlık elde etmiş mukarrebînler için kusur kabul edilir. Bu konuda Zemahşerî'nin ve ona tâbi olanların sözüne kulak verme. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın kendisine helâl kıldığı bir şeyi, haram etmesini bir hata olarak görmüşlerdir. Bu görüş, nübüvvet makamına karşı cüretkâr bir söz olup o, edebin azlığından söylenmiştir. Âyette, *"Allah'ın sana helâl kıldığı bir şeyi sen kendine niçin haram ediyorsun?"* buyrulması, Zemahşerî'nin görüşünü reddetmektedir. Burada, yüce sevgilinin, habibine şefkatli bir uyarısı vardır o kadar.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Allah, gerektiğinde yeminlerinizi bozmayı size meşru kıldı."* Yani Allah size yeminlerinizi bozmayı helâl kıldı. Bu, yapılan yemini bozup kefâretini ödemektir.

---

[172] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/169-170.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kefâret ödeyip ödemediği konusunda farklı görüşler söylenmiştir.

Mukâtil, Resûl-i Ekrem'in, Mâriye'yi kendisine haram etmesinin kefâreti olarak bir köle âzat ettiğini söylemiştir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir kefâret ödemedi; çünkü o affedildi.[173]

Bazıları, bunun, haram kılmayla birlikte yapılan yemin olduğunu söylemiştir.

Bazıları, onun, haram kılmanın kendisi olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe bu görüştedir. Ona göre, helâl olan bir şeyi kendisine haram kılan kimsenin, yemin kefâreti ödemesi gerekir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, sizin yardımcınızdır."* Yani O, sizin sahibiniz ve işlerinizi görendir; bunun için size sıkıntı veren şeyi sevmez.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de demiştir ki: "Kim bu sûreyi düşünürse ona, Allah katında, habibullahın ne kadar büyük bir dereceye sahip olduğu görünür ve Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şu sözünün hakikatini anlar:

"Yâ Resûlallah, görüyorum ki Rabb'in, senin arzularını yerine getirmeye ne kadar acele ediyor!" Hadisi, Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir.[174]

"O, size gerekli ve faydalı olan *her şeyi bilir.* Bunun için onu size helâl kılar. *O her işinde hikmet sahibidir."* Bütün fiil ve hükümlerinde en sağlam ve en güzel olanı yapar; bunun için size ancak sonsuz hikmetinin gerektirdiği şeyleri emreder ve yasaklar.

---

[173] Nesefi, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/395.

[174] Buhârî, nr. 4788; Müslim, Radâ', 49, 50.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kendisine ezelde ilâhî inâyet ve yakınlık takdir edilen herkese, Allah'ın kendisine helâl kıldığı şeyleri haram ettiğinde, bu uyarı yapılır ve kendisine olan muhabbetten dolayı böyle yapmasına razı olunmaz. Fas'ta veba hastalığı yayıldığında, ben de benzer bir şey yapmıştım. Zevcelerimden birine, "Senin üzerine evlenmeyeceğim" diye yemin etmiştim. Bunun sebebi de onun bana karşı son derece kızgın ve sert oluşuydu. Hastalığın yayıldığını gördüğüm için, galip zannıma göre bizim aramızda da ölümü beklemeye başlamıştım. Aramız açık olarak ölmemizden korktuğumdan, onu memnun etmek için böyle bir yeminde bulundum. O sırada, arkadaşlarımız içinde dervişlerden biri, rüyasında bana, " *"Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?"* âyetini okuduğunu gördü. Bunun işaretinden, bu yeminden dolayı bir şey yapmam gerekmediğini anladım. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Çünkü yeminin yapılması, ölüm zannının galebesiyle olmuştu. Böyle bir durum olmayınca yemin bozulur. Bu şuna benzer: Bir adam, ete hücum olduğunu ve et almak için izdiham yaşandığını görünce, "Vallahi, asla et satın almayacağım" diye yemin eder, sonra herkesin çekilip ortalığın boşaldığının görünce gidip et alır. İmam Mâlik, bu durumda, yapılan yeminden dolayı bir şey yapılması gerekmediğini söylemiştir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyette Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], kendi başına bir şey yapmaması ve kendisine vahyedilene uyması konusunda edep öğretti."

İmam Kuşeyrî, âyette geçen "nebi" ile kalbe bir işaret olduğunu söyleyerek, ona şu manayı vermiştir: "Ey Allah'a yönelen kalp, nefsinin rızasını ve hazlarını arayarak niçin Allah'ın sana helâl kıldığı müşahede halâvetini kendine haram ettin ve nefsinin hevâsına tâbi olarak ona şeriatın mubah kıldığı şeylerde ruhsat verip genişlik tanıdın! Halbuki o seni, hakikat sırlarından perdeler.

Yahut nefsinle birlikte kalmaya razı olarak ve onun varlığını hissederek niçin Allah'ın sana helâl kıldığı hakikat denizine dalıp manevi sarhoşluk içinde kalmayı kendine haram ettin?

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Benim öyle bir vaktim vardır ki o vakitte Rabbim'den başkası benimle olamaz."*

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bazan kendisinde manevi sekr (kendinden geçme) ve Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri içinde kaybolma hali galip geldiğinde, Hz. Âişe'ye, "Ey Hümeyra, benimle konuş ve beni hareket ettir!" buyururdu.

Aynı şekilde, kalbe ilâhî vecd galip geldiği ve sahibi, ölmekten yahut beşeriyetinin yok olmasından korkarsa, nefsinden veya başkasından kendisini soğutmasını yani normale döndürmesini ister.

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin şöyle dediğini işittim: "Bana, manevi vecd ve sekr hali galip gelince, ölmekten ve telef olmaktan korkarak, hararetimin sönüp normal halime dönmek için gidip avam halkla birlikte otururdum" (Halk genelde feyiz ve vâridatın kesilmesine sebep olduğu için, o hal üzerinden kalkardı). Bu durum, şeyhinin vefatından sonra olmuştur (Şeyhi hayatta olsaydı, durumunu kontrol ederdi).

"Allah çok affedici ve çok merhamet edicidir." Yani Allah, maddi âleme biraz meylinden dolayı kulunu hesaba çekmez. Bu hal, onun nefsi için bir ilaç hükmündedir. *"Allah size, yeminlerinizi bozmayı helâl kıldı."* Yani nefse iyilik ve ihsan için biraz meyletmeyi mubah kıldı. Çünkü o, kalbin bineğidir; kalp onunla mücâhede ile vuslat kabesine yani yüce Rabb'in huzuruna ulaşır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hane-i Saâdette Yaşanan Olay

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] pak zevcelerinden bazıları arasında yaşanan olaydan bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه۪ حَد۪يثًاۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِه۪ وَاَظْهَرَهُ
اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِه۪ قَالَتْ
مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَاۜ قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَل۪يمُ الْخَب۪يرُ ③ اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى
اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَاۚ وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ
وَجِبْر۪يلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَه۪يرٌ ④
عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ
مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَٓائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا ⑤

3. ***Hani peygamber eşlerinden birine, gizli bir söz söylemişti. Fakat eşi o sözü** (başkasına) **haber verdi, Allah da bunu peygambere bildirdi. Peygamber onun bir kısmını eşine bildirdi, bir kısmından da vazgeçti. Peygamber, durumu eşine haber verince, o, "Bunu sana kim bildirdi?" diye sordu. Peygamber de, "Bunu bana, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah haber verdi" dedi.***

4. *(Ey Peygamber'in eşleri!)* ***Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, bu yerinde olur; çünkü kalpleriniz kaydı** (tövbe etmeniz gerekti). **Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız, bilin ki Allah onun yardımcısıdır; Cebrâil ve salih müminler de onun yardımcısıdır. Ayrıca melekler de onun destekçisidir.***

5. *Eğer o sizi boşarsa, Rabb'i ona, sizden daha hayırlı, müslüman, mümin, devamlı taat halinde olan, tövbe eden, ibadet yapan, oruç tutan, dul ve bâkire eşler verir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey bu âyetleri işiten kimse, şunu hatırla: *Hani peygamber eşlerinden birine,* yani Hz. Hafsa'ya *gizli bir söz söylemişti.*" Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ona söylediği gizli söz, câriyesi Mâriye'yi yahut balı kendisine haram kılması veya kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in hilafeti konusudur.

"*Fakat eşi o sözü* Hz. Âişe'ye *haber verdi,* sırrı yaydı. *Allah da bunu peygambere bildirdi.*" Allah Teâlâ, Hz. Hafsa'nın gizli sözü yaydığını Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e haber verdi. Yahut Allah onun bu yaptığını ortaya çıkardı.

"*Peygamber,* Hafsa'nın yaydığı *sözün bir kısmını* kendisine *bildirdi.*" Onun, halifelikle ilgili söz olduğu söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hafsa'ya,

"*Ben sana bu sırrı kimseye açma demedim mi?*" dedi; o da, "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin olsun ki Allah Teâlâ'nın Âişe'nin babasına ve benim babama yaptığı bu özel ikrama duyduğum sevinçten kendimi tutamadım!" dedi.

"*Peygamber bir kısmından da vazgeçti;* bir iyilik olarak ona, bütün söylediklerini haber vermedi."

Süfyân-ı Sevrî demiştir ki: "Bazı kusurları bilmezlikten ve görmezlikten gelmek, şerefli zatların sürekli yaptığı bir şeydir."[175]

Hasan-ı Basrî der ki: "Kerem ve şeref sahibi zatlar, her şeyi sonuna kadar araştırmaz."

Rivayete göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hafsa'yı bir defa boşayarak kendisini cezalandırdı; diğer eşlerine de bir ay yaklaşmamak için yemin etti, bu süre içinde Mâriye'nin yanında kaldı. Sonra, Resûlullah zevcelerini, onunla kalmakla ondan ayrılmak arasında muhayyer bırakan âyet indi (bk. Ahzâb 33/28-29).

---

[175] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/395.

Diğer bir rivayette şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Hafsa'yı boşamaya niyet edince, Cebrâil [aleyhisselâm] kendisine, "Onu boşama, çünkü o, çok oruç tutan ve çok ibadet yapan bir kadındır" dedi.[176]

Şöyle denilmiştir: Haber verilen söz, halifelik meselesidir; söylenmeyen ise Mâriye'nin haram kılınmasıyla ilgili sözdür.

"Peygamber, Hafsa'ya, yaydığı *sözü haber verince Hafsa, 'Bunu sana kim bildirdi?' dedi. Peygamber de, 'Bunu bana, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan,* kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığı *Allah haber verdi' dedi."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, bu yerinde olur."* Âyetin hitabı, Hz. Âişe ile Hz. Hafsa'yadır [radıyallahu anhümâ]. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sevdiğini sevmek ve hoşlanmadığını kötü görmek konusunda kendilerine gerekeni yapmamışlardır. Allah Resûlü'nün, Mâriye'yi nefsine haram kılması ona çok ağır gelmişti ve bunu hoş bulmamıştı; Hz. Âişe ile Hz. Hafsa [radıyallahu anhümâ] ise bu duruma sevinmişlerdi (Aslında onların da bu durumu hoş bulmaması beklenirdi).

Âyetin manası şudur: Eğer Allah'a tövbe ederseniz, bu size vâciptir, çünkü sizin kalpleriniz haktan kaydı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Şayet Allah'a tövbe edersiniz, tövbeniz kabul edilir.

Bir diğer mana: Çünkü siz tövbe etmeyi gerektiren bir şey yaptınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız,* yani aşırı gayret ve kıskançlık, sırrı yaymak ve Mâriye'yi haram kılmasına sevinmek gibi onu üzecek işlerde birbirinize yardım ederseniz, *bilin ki Allah onun Mevlâ'sıdır;* onun dostu ve yardımcısıdır;

---

[176] Rivayetler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/173.

mukarrebîn meleklerin reisi olan *Cebrâil ve salih müminler de onun yardımcısıdır."* Yani müminlerin içinde hali salih olan kimseler yahut iman edip salih amel eden bütün müminler de onun yardımcısıdır.

Salih müminlerin, nifaktan uzak kimseler olduğu da söylenmiştir.

Bazıları, salih müminlerle bütün sahabenin kastedildiğini söylemiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], salih müminlerin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğunu söylemiştir. Bu durum, bir hadiste de zikredilmiştir.[177] İkrime ve Mukâtil de bu görüştedir. Mana ve konuma uygun olan da budur. Çünkü onlar âyette, Cebrâil'le melekler arasında söylenmiştir. Böylece, manevi destek ile maddi destek birleştirilmiş oldu. Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ilâhî desteklerle manevi olarak yardım etmektedir. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ise risalet işlerinde ve onun zâhirî hükümlerini yürütmede Allah Resûlü'nün yardımcısı ve destekçisidirler. Ayrıca onların Resûlullah'ın destekçisi olarak geçmesi, kızlarının kalplerinde daha fazla tesir edip Resûl-i Ekrem'in işlerini daha da kolaylaştırır. Durum bu olunca, onların söylenmesi daha uygundur. Salih müminlerle, bütün salihlerin kastedildiğini söylemek ise böyle değildir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[178]

"Ayrıca, adetleri pek çok olan ve bütün gökleri dolduran *melekler de onun destekçisidir."* Yani Allah Teâlâ'dan, namus-i a'zamdan (Cebrâil) ve salih müminlerden sonra, bunca melek de onun destekçisi ve yardımcısıdır. Bunca destekçisi ve yardımcısı olan bir kimseye karşı iki kadının güç ve iş birliği yapması ne ifade eder?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer o sizi boşarsa, Rabb'i,* sizin yerinize *ona sizden daha hayırlı zevceler verir."*

Nesefî demiştir ki: "Şöyle bir soru sorulabilir: Yeryüzünde müminlerin annelerinden daha hayırlı kadınlar yokken, kendilerinin yerine gelecek olanlar, onlardan nasıl daha hayırlı olur? Buna cevap olarak derim ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine eziyet verdikleri için hanımlarını boşadığında, onlarda bu vasıf kalmaz. Onların dışındakilerden kimde bu vasıflar bulunuyorsa, onlar, daha hayırlı olur."[179]

---

[177] Hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 10477; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/177.
[178] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/268.

Ebüssuûd buna şu cevabı vermiştir: "Vuku bulmamış bir şeye bağlanan bir durumun olması gerekli değildir."[180]

Âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Hafsa'yı boşamadığını göstermez; çünkü hepsinin boşanmasının bir duruma bağlanması, içlerinden birinin boşanmasına ters değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların yerine getireceği kadınların vasıflarını şöyle sıraladı:

"Onlar müslümandır, mümindir." Yani onlar, ihlâsla imanlarını ikrar ederler. Yahut onlar, hakkı tasdik edip ona teslim olurlar.

"Devamlı taat halindedirler." Yani onlar, Allah'a ve Resûlü'ne itaat halindedirler.

"Onlar, günahlarından *tövbe ederler."*

"Onlar, zillet ve tevazu içinde *ibadet yaparlar."*

"Onlar, oruç tutarlar." Âyete "seyahat ederler" veya "hicret ederler" manası da verilmiştir.

Zeyd b Eslem demiştir ki: "Bu ümmetin içinde hicretten başka (hayırolacak)seyahatyoktur."[181]

"Onlar, dul ve bâkiredirler." Yani onların bazıları dul, bazıları bâkiredir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], câriyesini kendisine haram kıldığı ve bunu gizli tutmaya çalıştığı için iki kez uyarıldı. Çünkü bunda, insanların ne diyeceğini önemseme ve onlara göre hareket etme vardır. Halbuki ârif sadece Hakk'ı gözetir. Bu âyetteki uyarı, şu âyettekine yakındır: *"Sen insanlardan çekiniyordun; halbuki kendisinden çekinilmeye layık olan Allah'tır"* (Ahzâb 33/37).

---

[179] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/396.

[180] Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/268.

[181] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/178.

Onda, tasavvuf açısından şu edep vardır: Ârifin gözünde bütün insanlar ölü gibi olmalı yahut havadaki toz gibi gözükmelidir. Böyle olursa, ârif, sadece yüce Allah'a güvenip dayanır, O'ndan başka hiç kimseden korkmaz, ibadetinde kimseye gösteriş yapmaz. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinin gözünde, insanlar, (kendisine güvenilmeyecek, kendisinden korkulmayacak ve kendisi için gösteriş yapılmayacak aciz) develer gibi olmadıkça, o kimse gerçek manada iman etmiş olmaz."[182] Çünkü –Allah dileyip izin vermedikçe- onların elinden hiçbir fayda ve zarar gelmez.

İmam Kuşeyrî, âyete işârî olarak şu manayı vermiştir: Kalp, bedende içli dışlı olduğu nefse gizlice, kendisine muhalefet edeceğini söyledi. Bunu da, *"Onlarla (kadınlarla) istişare edin fakat söylediklerinin aksini yapın"*[183] hadisine göre yaptı. Nefis, kalbin söylediğini hevâya haber verdi. İkisi, kalbe karşı ne yapacaklarını düşünüp kendilerince bir plan yaptılar. Allah Teâlâ, bunu ilham yoluyla kalbe bildirdi. Kalp de onların bazı işlerini kınadı, bazılarına da müsamaha gösterip kınamaktan yüz çevirdi. Kalp, nefse, hevâya ifşa ettiklerini haber verince, nefis, "Sana bunları kim haber verdi?" diye sordu; kalp de, "Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah bildirdi!" dedi.

Ey nefis ve hevâ, eğer Allah'a tövbe ederseniz ve O'nun hükmüne teslim olursanız, bu sizin için gereklidir; çünkü tövbe edilmesi gereken işler yaptınız.

Eğer nefisle hevâ, hakka aykırı işleri güzel göstererek, hazlarına ve şehvetlerine tâbi olmayı süsleyerek kalbe karşı iş birliğine girerlerse, hiç şüphesiz Allah, kalbin dostudur; ona gökteki ve yerdeki ordularıyla yardım eder; manevi destekleri ve vâridatları gönderir.

---

[182] Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 10/83.

[183] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1529; Sehâvî, *Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 585.

Ey nefis ve hevâ, eğer kalp, sizden bağını kesip uzaklaşırsa, Rabb'ı, sizin yerinize ona, güzel ahlâk ve mutmain nefisler verir. Onlar, Allah'a teslim olmuş, mümin, itaatkâr, ibadet eden, fikirleriyle gayb meydanlarında dolaşan ve tevhid denizlerinde yüzen, zâhirî ilimlere ulaşmış ve hakikatleri elde etmiş nefislerdir.

Kendinizi ve Ailenizi Ateşten Koruyun

Cenâb-ı Hak sonra, kocalara, kadınları irşad etmeyi ve edeplendirmeyi emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْل۪يكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ
وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ
وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ۝٦ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَۜ
اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٧

6. Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah'ın emrine isyan etmeyen ve kendilerine emredilen şeyi derhal yapan melekler vardır.

7. Ey inkâr edenler! Bugün özür dilemeyin! Siz ancak (dünyada) yaptığınız işlerin karşılığını görüyorsunuz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Nefsinizi ateşten koruyun."* Yani isyanları terkederek ve taatleri yerine getirerek onu ateşten koruyun. *"Ailenizi de ateşten koruyun."* Kendiniz için tatbik ettiğiniz terbiye usullerini aileniz için de tatbik ederek onları ateşten koruyun. Yahut ailenize doğruyu öğreterek ve onları hakka irşad ederek kendilerini ateşten koruyun.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yaptığınız taatleri onlara gösterin ki sizden güzel şeyleri öğrensinler ve yaptıklarınızı örnek alsınlar."[184]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur *"Allah, şöyle diyen kimseye rahmet etsin: Ey hane halkı! Namazınıza dikkat edin, orucunuzu tutun, fakirlerinize sahip çıkın, yetimlerinizi gözetin!"*[185] Yani size faydalı işlere sarılın. Kimin çoluk çocuğu olur da onların eğitim ve irşadını ihmal ederse bu yüzden hesaba çekilir.

"Yani *ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun;* bunun için, onları Allah'a taate sevkedin." O öyle bir ateştir ki diğer ateşlerin odunla tutuştuğu gibi, o, insanlar ve taşlarla tutuşur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cehennemi tutuşturan taşlar, kibrit taşlarıdır; onlar, harareti çok şiddetli olan maddelerdir."

"Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah'ın emrine isyan etmeyen ve kendilerine emredilen şeyi derhal yapan melekler vardır." Yani cehennemin işlerini gören ve ateşle azap eden melekler vardır. Onlar zebânilerdir. Onların, sözleri sert ve halleri çok şiddetlidir.

Yahut onların vücut yapıları çok büyük ve davranışları çok katıdır; en şiddetli ve zor işleri yapacak güçtedirler. Allah Teâlâ, onların içinde rahmet ve acıma duygusu yaratmamıştır.

Onlar, Allah'ın emrine isyan etmezler; kendilerine ne emredilirse onu derhal yaparlar. Yani kendilerine bir şey emredilince, ona hemen sarılırlar ve emredilen şeyi hiç geciktirmeden ve gevşeklik göstermeden derhal yaparlar.

Kıyamet günü, kâfirler cehenneme girerken, kendilerine şöyle denir: *"Ey inkâr edenler! Bugün özür dilemeyin!* Özür dilemeniz size bir fayda sağlamaz; çünkü siz dünyada, haddi aşıp çok kusur işlediniz. Bugün *siz sadece,* dünyada *yaptığınız işlerin,* inkâr ve isyanların *karşılığını görüyorsunuz."* Halbuki dünyada size, inkâr ve isyanlar yasaklanmış, iman ve taat emredilmişti. Siz, bunca emir, delil ve bilgiden sonra inkârı seçip isyanlara daldınız; artık özrünüz asla kabul edilmez.

---

[184] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/171.

[185] Seâlibî, *Cevâhirü'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 3/380; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/333 (Beyrut 2001).

6-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsinizi, rezil ve kötü işlerden temizleyip faziletlerle süsleyerek manen perdelenme ve Hak'tan kopma ateşinden koruyun. Bunu yapın ki nefisleriniz manevi derecelerinizde sizlere katılsın. Kalbin Hak'tan kopma ateşini tutuşturan bütün insanlardır. Katı kalplerin üzerinde katı ve şiddetli melekler vardır; onlar, kalbi hükmü altına alan engellerdir. Müminler içinde kim, velilik yolunu inkâr ederse, kıyamet günü salih mukarrebînlerin (ârifler) derecesinden aşağı düştüğünde, özür dilemesi kendisine bir fayda vermez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Nasuh Tövbesi

Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı iş birliği yapan zevcelerini tövbeye teşvik ettikten sonra, bütün insanların tövbe etmesini emretti; çünkü günah ve kusurdan uzak kalan kimse yoktur. Bu konuda şöyle buyurdu:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًاۜ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ
يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُۙ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُۚ نُورُهُمْ يَسْعٰى
بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَاۚ
اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٨﴾

8. *Ey iman edenler! Allah'a nasuh tövbesiyle (samimi olarak) tövbe edin. Umulur ki Rabb'iniz kötülüklerinizi örter; peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından koşar; onlar da, "Rabbimiz! Nurumuzu tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kadirsin" derler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'a nasuh tövbesiyle* samimi olarak *tövbe edin."* Yani Allah'a, son derece samimi olarak tövbe edin. Samimi tövbe, gereğince ve usulünce yapılan tövbedir. Bu da bütün çirkin işlerden pişman olup yaptığına aşırı derece üzülerek ve onlara bir daha dönmemeye kesin karar vererek olur.

Nasuha, sadık ve hâlis manasını verenler de olmuştur.

Nasuh tövbesine, insanlara nasihat eden tövbe manasını verenler de olmuştur. Yani samimi tövbe, sahibinin, tövbenin gerektirdiği işlerdeki ciddiyet ve kararlılığı gözüktüğü için, insanları benzer bir hale davet eden tövbedir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Samimi tövbe, sağılan sütün memeye geri dönmediği gibi, tövbe eden kimsenin de günahlara dönmemesidir."* [186]

Huzeyfe b. Yemân [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir kimsenin tövbe ettiği günaha geri dönmesi, kötülük olarak ona yeter!"

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], nasuh tövbesini şöyle tarif etmiştir: "O, dil ile istiğfar etmek, kalp ile pişman olmak ve âzaları günahlardan uzak tutmaktır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Umulur ki Rabb'iniz kötülüklerinizi örter."* Âyetteki "umulur ki" ifadesi, kesinlik ifade eder. Bu ifadeyle şu da bildirilmektedir: Allah'ın günahları affetmesi, O'nun bir lutuf ve ihsanıdır;

---

[186] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/182; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/227.

yoksa kulun yaptığı tövbe bunu gerektirmiş ve zaruri kılmış değildir. Bu, kul hangi ameli yaparsa yapsın, ameline güvenmeyip korku ve ümit içinde olması içindir.

"Allah, peygamberini ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde sizi, altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Onların nurları, sıratta ve diğer yerlerde *önlerinden ve sağlarından koşar. Onlar,* münafıkların nuru söndüğünde, *'Rabbimiz! Nurumuzu tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kadirsin' derler."*

Şöyle denilmiştir: Onların nurları tam olmakla birlikte, Allah'a yaklaşmak için bu duayı yaparlar.

Bazıları da şöyle demiştir: Müminlerin nurları, amellerine göre birbirinden farklıdır. Onlar, tarafından bir lutuf olarak Allah'tan, nurlarını tamamlamasını isterler.

Şöyle denilmiştir: Sâbikûn (iman ve amelde önde olan ârifler), sırattan cennete şimşek gibi geçerler. Müminlerin bazıları sıratı rüzgâr gibi, bazı yeğin at gibi, bazıları yüz üstü, bazıları arkası üzere sürünerek geçerler. Bu esnada, *"Rabbimiz, nurumuzu tamamla"* diye dua ederler.

Daha önce şunu söylemiştik: Allah katında özel yakınlık elde etmiş mukarrebînden bazılarına cennetin odaları (köşkleri) yaklaştırılır, onlara binerek cennete giderler. Onlardan bazıları havada uçarak cennetin kapısına gelirler; cennetin bekçisi onlara, "Siz kimsiniz?" diye sorar, onlar da, "Bizler Allah için birbirini sevenleriz!" derler. O zaman cennetin bekçisi, "Buyrun cennete, amel edenlerin mükâfatı ne güzel" der. Onlar birbirlerine, "Bize, herkesin üzerinden geçeceği söylenen sırat köprüsü nerede?" diye sorarlar; kendilerine, "Siz onu geçtiniz fakat hissetmediniz" denir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Avam halkın tövbesi günahlardandır; velilerin tövbesi kulluktaki kusurlarındandır. Veliler içindeki seçkin zatların tövbesi ise bütün gaybı bilen Allah'ın huzurundan uzak kalmalarındandır. Bunlar, insanlar içinde tövbeye en muhtaç olanlardır; çünkü kul için hata ve yanılma kaçınılmazdır; o hal içinde kul kalbiyle varlıklar içinde dolaşır yahut itidalden sapar. Âriflerin bu halden tövbe etmeleri gerekir. Bundan dolayı Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir mecliste yetmiş yahut yüz defa istiğfarederdi.[187]

Nasuh tövbesi hakkında, daha önce söylenenlerden başka selef (önceki ârif ve âlimler) pek çok açıklama yapmışlardır.

Said b Cübeyr demiştir ki: "Nasuh tövbesi, kabul edilen tövbedir. Tövbenin kabul edilmesi için üç şart vardır:

1. Tövbem kabul edilmeyecek diye korkmak.
2. Tövbenin kabul edileceğini ümit etmek.
3. Taatlere devam etmek."

Said b Müseyyeb demiştir ki: "Nasuh tövbesi, kendisiyle nefsinize karşı samimi olduğunuz ve ona nasihat ettiğiniz tövbedir."

Kurazî demiştir ki: "Tövbe dört şeyle tamam olur:

1. Dil ile istiğfar,
2. Bedenle, günahları terk,
3. Kalple, günaha dönme niyetini terk,
4. Kötü arkadaşları terk."

Süfyân-ı Sevrî demiştir ki: "Nasuh tövbesinin alameti dörttür: Kıllet, illet, zillet, gurbet."

Fudayl b. İyâz demiştir ki: "Nasuh tövbesi, günahını sürekli gözünün önünde tutmak ve ona sürekli pişman olmaktır."

Ebû Bekir-i Vâsıtî demiştir ki: "Nasuh tövbesi, sırf Allah için yapılan tövbedir; onda ne dünyevî bir menfaat ne de uhrevî bir beklenti vardır."

---

[187] Buhârî, Daavât, 3; Müslim, Zikir, 41-42.

Ebû Bekir el-Verrâk demiştir ki: "Nasuh tövbesi, Tebük Seferi'nden geri kalan üç sahabinin hali gibi, bütün genişliğine rağmen yeryüzünün sana dar gelmesi, işlediğin kusurdan dolayı kalbinin daralmasıdır."

Râbia el-Adeviyye demiştir ki: "Nasuh tövbesi, kabulü konusunda hiç şüphe etmediğin tövbedir."

Serî es-Sakatî demiştir ki: "Nasuh tövbesi, ancak nefsine ve müminlere samimi olmakla geçerli olur; çünkü tövbesi kabul olan kimse, insanların da kendisi gibi samimi olarak tövbe etmesini ister."

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Nasuh tövbesi, tövbe ettiği günahları unutmak ve onları bir daha hatırlamamaktır. Çünkü Allah'ı seven kimse, O'nun dışındaki her şeyi unutur."[188]

Kâfir ve Münafıklarla Cihad

Cenâb-ı Hak, tövbeden sonra cihadı emretti. Zira ilâhî yardım ve zafer ancak dinin emirlerine muhalefet kirinden (günahlardan) temizlenerek olur. Hak Teâlâ buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَاْوٰيهُمْ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ⑨

9. ***Ey Peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et; onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Peygamber! Kâfirlerle* kılıçla *ve münafıklarla* delille *cihad et.*" Yahut münafıklarla sert söz ve etkili vaazla cihad et. Yahut onlarla, kendilerine ilâhî hadleri (cezaları) uygulayarak cihad et. Âyette, münafıkların öldürülmesi emredilmedi; çünkü onlar müslüman olduklarını söyleyerek asıl hallerini gizlemektedirler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

[188] Tövbe hakkındaki tarif ve tanımlar için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/230-232; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/182-183. Bu konuda, *Kûtü'l-Kulûb*, *İhyâ*, *Kuşeyrî Risâlesi*, *Avârifü'l-Maârif* ve *Kaynaklarıyla Tasavvuf* adlı eserlerin tövbe bölümünde geniş bilgi verilmektedir.

"Ben, zâhire göre hüküm vermekle emrolundum; insanların gizli hallerinin (içlerinin) hesabı ise Allah'a aittir."[189]

"Onlara karşı, savaşta ve delil getirmede *sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir.* Orada şiddetli bir azap tadarlar. *O* cehennem *ne kötü bir yerdir!"* Yahut onların varış yeri ne kötüdür!

9. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her insana, nefis, hevâ, şeytan ve hak yolunda kendisine engel olan diğer düşmanlarıyla cihad etmesi ve onlara karşı sert davranması emredilmiştir. Tâ ki bu düşmanlar Allah'a teslim olup hükmüne boyun eğsinler yahut güçleri azalıp zayıf düşsünler. Cihad-ı ekber (en büyük cihad) budur. Çünkü bu cihad devamlıdır ve onda galip gelenler Hakk'a vâsıl olurlar. Kim, düşmanına galip gelinceye yahut Rabb'ine kavuşuncaya kadar bu cihada devam ederse; dereceleri peygamberlerden aşağıda ve şehidlerden yukarıda olan sıddıklardan olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cennetlik ve Cehennemlik Kadınlar

Cenâb-ı Hak sonra, cehennemliklerle birlikte olup da kendilerine uymadıkları için onların bu hali kendilerine zarar vermeyen bahtiyarları örnek verdi. Ayrıca, cennetlik kimselerle beraber olup da onların emirlerine muhalefet ettikleri için, bu beraberliğin kendilerine fayda vermediği bedbahtları örnek verdi. Hak Teâlâ, örnekleri, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları içinde ona karşı güç ve iş birliği yapanları korkutmak için vererek şöyle buyurdu:

---

[189] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 585; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 178.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ كَانَتَا
تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا
مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا
لِلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَۢ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي
الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَۙ
﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ
رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

10. *Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, "Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!" denildi.*

11. *Allah, iman edenlere de Firavun'un karısını misal verdi. O şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun kötü işinden koru ve beni şu zalimler topluluğundan kurtar!"*

12. *Allah, iffetini koruyan İmrân kızı Meryem'i de misal verdi. Biz ona ruhumuzdan üfledik; o, Rabb'inin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti. O, taat edenlerdendi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi."* Darbımeselin aslı, garip bir durumdan bahsederek ona benzeyen diğer bir durumu anlatmaktır. Yani Allah, kâfirlerin, inkârları ve müminlere düşmanlıklarından dolayı azaba uğrayacakları, onların müminlerle aralarındaki nesep ve akrabalık bağlarının kendilerine bir fayda vermeyeceği konusunda bu iki kadını misal verdi. Onlardan biri, Hz. Nuh'un karısı, diğeri de Hz. Lût'un karısıdır. Bir rivayete göre, Hz. Nuh'un karısının ismi Vâhile, Hz. Lût'un karısının ismi ise Râile'dir.

"Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı." Yani onlar, iki büyük peygamberin nikâhı altında olup dünya ve ahiret saadetini elde etme imkânına sahiptiler. "Ancak, kocalarının sırlarını yayarak yahut inkâr ve nifakla *onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı."* Yani bu iki peygamber, aralarındaki zevcelik hakkına rağmen, hanımlarını Allah'ın azabından kurtaramadılar.

"Onlara, ölüm anında veya kıyamette, *'Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!' denildi."* Yani onlara, peygamberlerle aralarında hiçbir yakınlık bağı olmayan diğer kâfirlerle birlikte ateşe girin denir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ezeldeki kısmet günü, haklarında ayrılık takdir edilen bu iki kadına, azap günü, peygamberlere yakınlıkları bir fayda vermedi."[190]

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu iki misalde Resûlullah'ın zevceleri için bir ibret (ve uyarı) vardır, diyen kimsenin sözü doğrudan uzaktır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı güç ve iş birliği yapan iki zevcesine edep öğretildikten sonra, onları uyarmak için bu misallerin verildiğini söylemek uzak bir ihtimal değildir. Hem onda, müminlerin annelerinin yüce mevki ve itibarı göz ardı edilmiş de değildir. Onda sadece, şefkatli bir ikazla, kendilerinin şerefini ve yakınlığını artıracak şeylere yönlendirme vardır. Bu şeyler, Resûl-i Ekrem'e hürmet ve tâzim, emirlerine itaat, sırrı korumak, onun sevdiği ve razı olduğu işleri yapmaktır. Kim sana nasihat ediyorsa, o seni seviyor demektir. Kim de seni ihmal edip kendi haline terketmişse, o sana kızmış demektir. Resûlullah'ın pak zevcelerine yapılan bu uyarı,

---

[190] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/173.

Cenâb-ı Hakk'ın onları sevdiğinin ve kendilerini her türlü kusurdan koruduğunun alametidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, iman edenlere de Firavun'un karısını misal verdi."* Müminler, küfrün kahrı altında olsalar bile, imandan küfre dönmedikleri müddetçe, imanlarının kendilerine fayda vereceği konusunda Firavun'un karısını misal verdi. O, Âsiye bint Müzâhim'dir. Bir rivayete göre o, Hz. Musa'nın halası olup kendisine iman etmiştir.[191] Hz. Âsiye'nin imanı ettiği ortaya çıkınca Firavun onu çarmıha gerdirdi, güneş altına bırakıp işkence etti. Üzerine büyük bir taş attırdı. O sırada Hz. Âsiye, cennette inciden yapılmış köşkünü gördü. Allah Teâlâ ruhunu aldı; atılan taş ruhsuz cesede isabet etti, hiç acı duymadı.

Selmân-ı Fârisî demiştir ki: "Firavun'un karısına, elini ayağını çarmıha bağlayıp güneş altına atarak azap ediyorlardı. Onlar çekip gittiğinde melekler kendisini gölgelendiriyorlardı."[192]

Âyette şuna bir işaret vardır: Hz. Âsiye, çektiği bunca azap ve şiddete rağmen imanından dönmedi. Salih mümin kadınlar da böyle olmalı. Allah Teâlâ, Hz. Âişe ile Hz. Hafsa'ya da Âsiye gibi olmalarını emretti. Yukarıdaki açıklama Sa'lebî'den alınmıştır.[193]

"O şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bana katında, rıdvanına yakın, *cennette bir ev yap."* Yahut mukarrebînin (sana yakın has kullarının) derecelerinin en yükseğinde bana bir köşk yap. Rivayet edildiğine göre, Hz. Âsiye bu duayı yapınca, cennetteki köşkü kendisine gösterildi.

"Beni Firavun'dan ve onun kötü işinden koru." Yani beni onun habis nefsinden ve kötü işinden koru. Ve beni, şu zalimler topluluğundan kurtar. Yani zulümde ona uyan Kıptîler'den kurtar!

Hasan-ı Basrî ve İbn Keysân demişledir ki: "Allah Teâlâ, Âsiye'yi en güzel şekilde onlardan kurtardı, kendisini cennete yükseltti; o şu anda cennette yiyip içmektedir."[194]

---

[191] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/187.

[192] Kurtubî, *a.g.e.*, 18/187.

[193] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/232-233.

[194] Kurtubî, *a.g.e.*, 18/187.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, iffetini koruyan İmrân kızı Meryem'i de misal verdi."* Yani Allah, Hz. Meryem'in halini, kavmi kâfir iken ona verilen dünya ve ahiret şerefini, âlemdeki kadınlar içinden seçilip üstün yapılmasını müminlere örnek ve misal yaptı.

"Biz ona ruhumuzdan üfledik." Yani yaratılışı bize ait olan ruhu veya vasıtasız olarak yarattığım ruhtan ona üfledik.

"O, Rabb'inin kelimelerini, indirdiği sahifeleri yahut peygamberlerine vahyettiklerini *ve* bütün *kitaplarını tasdik etti."*

Bir okuyuşa göre âyete şu mana da verilmiştir: O, İsa'yı ve ona indirilen İncil'i tasdik etti.

"O, taat edenlerdendi." Yani sürekli taat halinde olanlardan biriydi. Onun taat ve ibadeti, erkeklerin ibadetinden geri değildi; bunun için onlardan biri sayıldı. Yahut o, taat edenlerin neslindendi, çünkü Hz. Meryem, Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'un neslindendir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Erkeklerden kemale eren çoktur; kadınlardan ise şu dört kadın kemale ermiştir: Müzâhim kızı Âsiye, İmrân kızı Meryem, Hüveylid kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fâtıma. Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü ise tirit (et) yemeğinin diğer yiyeceklere üstünlüğü gibidir."[195]

Nesefî demiştir ki: "Bu iki temsilde, müminlerin annelerinden sûrenin başında bahsedilen iki annenin, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sevmediği bir hususta ona karşı iş birliği yapmalarından dolayı kendilerine kapalı yollu bir ikaz vardır ve onları ağır bir üslupla sakındırma mevcuttur. Onda ayrıca şu duruma işaret edilmektedir: Bu iki annenin (ve diğerlerinin) yapması gereken, bu iki mümin kadın gibi olmak ve Resûlullah'ın zevcesi olmalarına güvenmemektir."[196]

---

[195] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/234. Biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Menâkıb, 62; Ahmed, *Müsned*, 3/135; Hâkim, *Müstedrek*, 3/186. Hz. Fâtıma hariç bk. Buhârî, Enbiyâ, 32; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 70; Tirmizî, Et'ime, 31; Ahmed, *Müsned*, 4/394.

[196] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/399.

Sa'lebî'de geçtiğine göre, İbn Abbas [radıyallahu anh] ve bir grup âlim demişlerdir ki: "Allah Teâlâ, bu âyetlerde, isyana dalan ve başkasının iyi halinden fayda göreceğini uman kimselerin bu beklentisini kesip attı ve insan Allah'a itaat halinde olduğu sürece başkasının günahının ona bir zararı olmadığını haber verdi."[197]

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, bu âyetlerin işaretlerinde demiştir ki: "Âyette bahsedilen iki kâfir kadın, emmâre nefse ve peşine düşülen hevâya işaret etmektedir. Yani nefisle hevâ, kalp ile ruhun hükmü altında idiler. Kalple ruha galip gelerek ve onları kendilerine çekerek onlara hainlik ettiler. Bundan sonra kalp, nefsanî hazlara meyletti, ruh ise makam sevgisi, baş olma hırsı ve keramet arzusu gibi zulmanî işlere yöneldi. Nefis ve hevâ, Allah'tan gelen şeye karşı onlara hiçbir fayda sağlamadılar. Çünkü kalp ve ruh, nefis ve hevâya uymakla yakîn halini ve müşahedeye dayalı marifeti kaybettiler.

Âyetteki iki mümin kadınla, mutmain nefse ve mutmain kalbe işaret edilmektedir. Bu ikisi, nefs-i emmâreye ve hevâya galip geldiler. Onlarla birlikte bulunmak kendilerine bir zarar vermedi. Mutmain nefis, 'Yâ Rabbi, benim için cennette, katında, muktedir melikin yanında sıdk makamında bir ev bina et' diye dua etti. Mutmain kalp, nefsi manevi hastalıklardan koruyunca, Cenâb-ı Hak ona ruhundan üfürdü; nefis onunla dirildi ve O'nun kudsî nurlarını müşahede etti. Böylece Allah'ın zatına delil olan kelimelerini tasdik etti; sonra kelâmın sahibini müşahede haline yükseldi ve böylece sürekli Allah'a taat edenlerden oldu. Bu şekilde, rubûbiyyetin azametini müşahede ile kulluğun edeplerini birleştirdi."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Biz ona ruhumuzdan üfürdük"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani onda önce ilâhî fiilin nuru zuhur etti; sonra fiilin nurunda ilâhî sıfatın nuru zuhur etti; peşinden ilâhî sıfatın nurunda yüce zatın nuru zuhur etti. Böylece zatın ve sıfatların nuruyla hayat buldu, O'nun sıfatlarından pay sahibi oldu ve zatının nurunun müşahedesine nazar eden biri haline geldi; artık kendisinden yüce zatın, ilâhî sıfatların ve fiillerin nuru hiç kesilmedi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ruhundan kendisinde bir iz bulunan kimsenin özelliğidir.

---

[197] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/233.

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, nurundan, kulunun ruhuna üfürdü. Bunu, ruhun bu nurla dirilmesi, o nuru talep etmesi, kendisini nurlandıran Rabb'inden gafil olmaması ve böylece dünyada övülecek bir halde yaşayıp ahirette şehid olarak diriltilmesi için yaptı. Ruh, Cenâb-ı Hak ile huzur halini bulunca, O'nun âlemdeki zuhurunu tasdik etti. Ruh, insanlar için Hak Teâlâ'nın bir aynasıdır. *'Rabb'inin kelimelerini tasdik etti'* âyeti bunu ifade ediyor. Ruha, kudsî nurlar ve Cenâb-ı Hak ile ünsiyetin hoşluğu ulaşınca, nefis, benlik havası içinde manevi sarhoşluğa meyletti; ancak kendisine ezelde takdir edilen ilâhî inâyet yetişip onu, manevi sarhoşluğa kapılıp sahv (manevi uyanıklık ve amel) makamından düşmemesi için kulluk derecesinde tuttu. Baksana Allah Teâlâ ne buyurdu: *'O, taat ehlinden oldu.'* Yani Rabb'inin marifetinde müstakim oldu, ayrıca nefsinin kıymetini tanımada ve onun, her an Rabb'ine muhtaç, O'nun emrine bağlı bir varlık olduğunu bilmedeistikametinikorudu."[198]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Tahrîm sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[198] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/437-438.

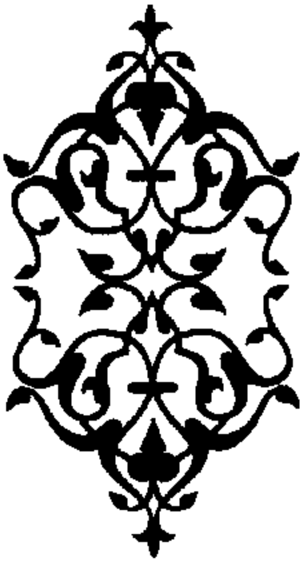

(67) MÜLK SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mülk sûresi Mekke döneminde inmiş olup otuz âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "mülk" kelimesinden almıştır.[199]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu konuda şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Tahrîm sûresinin sonunda, kâfirlerin haline misal olarak haklarında cehennemlik hükmü verilmiş iki kadından bahsetti. Bu kadınlar, iki peygamberin nikâhı altında bulunmalarına rağmen, iman etmedikleri için azaptan kurtulamadılar. Cenâb-ı Hak, müminlerin haline örnek olarak da Hz. Âsiye ile Hz. Meryem'i gösterdi. Onlar, kavimleri kâfir iken kendileri cennetlik olan iki kadındı. Bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın mülkünde, ezelde verdiği hükme göre tasarrufta bulunmasıdır. O, bütün mülkün ve hükmün kendi elinde bulunduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

---

[199] Hadisi-i şeriflerde, okuyanı kabir azabından ve cehennem ateşinden koruduğu için Mülk sûresine, "Vâkıye", Münciye", "Mânia" ve "Mücâdele" isimleri de verilmiştir. Mülk sûresinin, yatsı namazından sonra, gece okunması tavsiye edilmiştir. Sabah veya gündüz de okunabilir. Onun namaz içinde okunması daha faziletlidir. İlgili rivayetler için bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 9 (nr. 2890); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/235; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/189; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/230-233.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ①
الَّذ۪ي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً
وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفُورُ ② الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقاً مَا
تَرٰى ف۪ي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى
مِنْ فُطُورٍ ③ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ
خَاسِئاً وَهُوَ حَس۪يرٌ ④ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَاب۪يحَ
وَجَعَلْنَاهَا رُجُوماً لِلشَّيَاط۪ينِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّع۪يرِ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bütün mülk elinde olan Allah, ne yücedir. O, her şeye gücü yetendir.***

2. ***O, hanginizin daha güzel amel yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yaratandır. O, Azîz'dir*** *(her işinde galiptir);* ***Gafûr'dur*** *(çok bağışlayandır).*

3. ***O, yedi göğü kat kat yarattı. Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak*** *(ve düzensizlik)* ***görüyor musun?***

4. ***Sonra tekrar tekrar bak; bakışların*** *(aradığını bulamayıp)* ***aciz ve bitkin halde sana dönecektir.***

5. ***Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle süsledik. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve*** *(ahirette de)* ***onlara alevli ateş azabını hazırladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bütün mülk elinde olan Allah, ne yücedir."* Yani O, yaratılmış varlıkların sıfatlarından yüce ve uludur. Cenâb-ı Hak, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde, yarattığı bir varlığa benzemekten yüce ve uzaktır.

"Bütün mülk O'nun elindedir." Bütün tasarruf ve her şeyin hâkimiyeti O'nun elindedir. O, bütün mülkün sahibidir; onu dilediğine verir, dilediğinden de çekip alır.

Âyetteki yed (el), mecazen, sonsuz kudreti ve tam hâkimiyeti ifade eder.

"O, yapılması mümkün olan *her şeye gücü yetendir."* Yahut O, nimet vermeye ve intikam almaya gücü yetendir.

Âyetin son kısmı, öncesinin içeriğini tasdik etmekte ve Cenâb-ı Hakk'ın hükmünün büyük küçük her şeyde geçerli olduğunu ifade etmektedir. O ayrıca, Hak Teâlâ'nın, eşyayı (varlıkları) ve onlarda meydana gelen halleri dilediği gibi yarattığını göstermektedir.

Cenâb-ı Hak, sonra, dikkatleri, yaptığı işlerden müşahede edilen şeylere çevirerek şöyle buyurdu: *"O, ölümü ve hayatı yaratandır."* Yani ey mükellef kullar, sizin hayatınızı ve ölümünüzü yaratan O'dur.

Hayatı yaratmanın manası, kendisiyle hissetme özelliğinin elde edileceği hali var etmesidir. Ölüm ise bu hissin yok edilmesidir.

Ehl-i sünnet'e göre ölüm, hayatın zıddı olan vücudî (mevcut) bir sıfattır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh], "Allah Teâlâ ölümü parlak yüzlü, besili bir koç sûretinde yarattı; o kimin yanından geçse ve kim onun kokusunu alsa, muhakkak ölür. Allah Teâlâ hayatı da bir at sûretinde yarattı; onun yanından geçtiği ve kokusunu alan her şey hayat bulup dirilir"[200] sözüne gelince, bu temsil ve tasvir yoluyla anlatılmış mecazi bir ifadedir. Onun hakiki manada olması da mümkündür; çünkü ilâhî kudret, ölümü ve hayatı o şekilde yaratmaya muktedirdir.

---

[200] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/236; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/191.

Âyette ölümün önce söylenmesi, onun, ölünün ve hayatın yaratılma hikmeti olan güzel amele, insanı daha fazla sevkedeceğindendir. Bu hikmete, devamındaki âyette şöyle işaret edilmiştir:

"Hanginizin daha güzel amel yapacağını denemek için Allah ölümü ve hayatı yarattı." Yani Allah, sultan-köle herkese gelecek olan ölümle, doktor-hasta hiç kimseye ebedî kalmayacak olan hayatı yarattı. Bunu, hanginizin daha güzel amel yapacağını denemek ve hepinize ilim ve amellerinize göre farklı derecelerde karşılık vermek için yaptı. Çünkü amel, sadece âzalara has değildir; kalplerin de ameli vardır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] âyeti şöyle tefsir etmiştir:

"Allah, hanginizin daha akıllı, Allah'ın haram kıldığı şeylerden daha fazla kaçındığını ve Allah'ın taatine daha fazla koştuğunu denemek için ölümü ve hayatı yarattı."[201]

Diğer rivayette, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] âyeti şöyle tefsir etmiştir:

"Allah, hanginizin daha akıllı olduğunu, Allah'tan daha çok korktuğunu nâfile ibadeti az olsa da Allah'ın emrine ve nehyine daha fazla dikkat ettiğini denemek için ölümü ve hayatı yarattı."[202]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ve diğerleri, âyete şu manayı vermişlerdir: "Allah, hanginizin dünyaya karşı daha fazla zühd sahibi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yarattı."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah, kullarını sıkıntı anında sabredip etmeyeceğini, nimete kavuşunca da şükredip etmeyeceğini denemek yani ortaya çıkarmak için ölümü ve hayatı yarattı."[203]

Nesefî, âyetin, *"Hanginizin daha güzel amel yapacağını deneyip ortaya çıkartmak için"* kısmını şöyle tefsir etmiştir: Allah, hanginizin daha ihlâslı ve daha doğru amel yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. Hâlis amel, Allah rızası için olandır; doğru amel ise sünnet üzere yapılandır.

---

[201] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/237; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/175.

[202] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/237.

[203] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/175.

Âyetin mesajı şudur: Allah size, kendisiyle amel etmeye güç yetireceğiniz bir hayat verdi ve sizi, çirkini bırakıp güzel ameli tercih etmeye davet eden ölümü başınıza musallat etti. Onun ötesinde muhakkak gerçekleşecek olan dirilme ve hesap var.

"O, Azîz'dir; her işinde galiptir, kötü amel yapan kimse onu aciz bırakamaz. *O, Gâfur'dur;* kusurları çok örtendir." Öyle ki günah ve kusur işleyenler O'ndan ümitlerini kesmezler.

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz kudretine bir şahit ve delilden bahsederek şöyle buyurdu:

"O, yedi göğü kat kat yarattı." Yani gökleri, birbiri üzerine gelecek şekilde katmanlar halinde yarattı. Gökler, tabaka halinde birbirini sarmaktadır.

"Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsin."

Âyette, "Rahmân" sıfatının kullanılması, Allah Teâlâ'nın, gökleri tarafından bir rahmet ve ihsan olarak kudretiyle yarattığını, onun yaratılışında pek çok hikmet ve nimetin bulunduğunu bildirmek içindir.

Âyetin hitabı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] veya muhatap olabilecek herkesedir. Yani Rahmân'ın yarattığı göklerde hiçbir uyumsuzluk, dengesizlik ve düzensizlik bulmazsın.

Süddî âyete, "Hiçbir ayıp ve kusur bulamazsın" manasını vermiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir kere daha bak!"* Yani göğe bir daha bak; bak ki sana haber verilen şeyin doğruluğunu gözlerinle göresin ve içinde hiçbir şüphe kalmasın. *"Bak bakalım onda hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra* ilk bakışın ardından *tekrar tekrar* defalarca *bak.* Bak bakalım, onda bir kusur, eksiklik, çatlak, düzensizlik ve dengesizlik görebiliyor musun? Böyle bir şey göremezsin ve *bakışların* aradığını bulamayıp *aciz ve bitkin halde sana döner."*

Cenâb-ı Hak sonra, göğün güzelliğinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle* yani gece ışık veren yıldızlarla *süsledik."* Onların bir kısmı hareket halinde, bir kısmı ise sabit olup hepsi dünya seması için bir süstür. Onları bir yerde toplanmış gibi görürsün, halbuki hepsi aynı dünya semasında olmayıp bir kısmı göğün diğer tabakalarındadır. Onların hepsi, akıllara hayret verecek harika bir nizamda ve gözlerin hakikatini göremeyeceği güzellikte yaratılmıştır.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Bu âyette, yıldızların dünya semasında toplanmış olduğunu gösteren bir delil yoktur. Yıldızlar farklı semalarda oldukları halde, dünya semasında toplanmış gibi gözükmelerinin sebebi şudur: Gökler, şeffaftır; yıldızların dünya semasında olmasıyla daha üzerindeki bir semada bulunması aynıdır. Bazı yıldızlar daha üst semada bulunduğu halde, zorunlu olarak dünya semasında gibi gözükmekte ve orada parlamaktadır. Her iki durumda da dünya seması yıldızlarlasüslenmişolmaktadır."[204]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık."* Yani o yıldızlarda diğer bir fayda daha yarattık. Bu fayda, onlardan alınan ateş parçasının, sizi nurdan çıkarıp zulmetlere daldıran düşmanlarınızın yani şeytanların üzerine atılmasıdır. Bir melek, bu yıldızların ateşinden bir parça alıp cine atarak onu öldürür. Yahut melek, attığı ateşle cinin dengesini bozar, aklını giderir, cin korkunç bir varlığa döner, insanları korkutur. Yıldızlara gelince, onlar yerlerinden ayrılmazlar; çünkü onlar yörüngelerinde sabittir.

Katâde[205] demiştir ki: "Allah Teâlâ yıldızları şu üç şey için yarattı:

1. Göğü süslemek için.
2. Şeytanları taşlayıp gökten uzaklaştırmak için.

---

[204] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* 30/53 (Beyrut 1990).

[205] Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

3. Kendileriyle yol bulanlara bir alamet olmaları için. Kim onlar hakkında bundan başka bir yorum yapmaya kalkarsa, o kimse, kendi görüşüyle konuşmuş olur, hata eder ve bilgisi olmadığı bir hususta kendisini zora sokmuş olur."[206]

"O *şeytanlar için* dünyada üzerlerine atılan ateşle yakıldıktan sonra, ahirette, *alevli ateş azabını hazırladık.*" En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî ve bâtınî bütün mülk elinde olan Allah, ne kadar yücedir. O, bunları dilediğine verir, dilediğini de onlardan mahrum eder. Zâhirî mülk (ve saltanat), geçici bir izzettir; bâtınî manevi mülk ise dâimî bir izzettir. Bu ikisi birbirine zıttır; onlar bir şahısta bulunmaz ve bir araya gelmez. Tam aksine, biri gelince diğeri gider.

Bâtınî mülk, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye dayalı marifettir. Ona da ancak, tevazu, zillet ve benliği yok etmek uygundur; o, ancak bu şekilde elde edilir ve korunur. Ne zaman nefis ortaya çıksa, sahibi uyarılır; dikkat etmezse, felaket çukurlarına yuvarlanır.

Allah Teâlâ, bazı kalplerde ve ruhlarda manevi ölümü yaratır; o zaman bu kalp ve ruhlar hakir, zelil ve cahil bir halde kalıp ölür. Bazı kalplerde ve ruhlarda da hayat yaratır; o zaman bu kalp ve ruhlar, manen dirilir, ârif manevi yetkiye sahip ve aziz olur. Allah bunu, hanginizin Allah'a dönerek ve bütün varlığı ile O'na yönelerek daha güzel amel yapacağını deneyip halinizi ortaya çıkarmak için yaptı. Yahut Allah, kimin haktan döneceğini ve Allah'a davet edenlerden yüz çevireceğini ortaya çıkarmak için böyle yaptı.

Denilmiştir ki: "En güzel amel, kulun amelini unutup, ilâhî ihsanı görmesidir." Yani kul bütün gayretiyle salih amel yapmalı, fakat amelini görmekten uzaklaşmalı, onu unutmalı; yaptığına güvenmemeli, sadece Rabb'ine yönelip O'nun rahmetine güvenmelidir. Kim, ölümü sürekli gözü önünde tutar ve her an ölebileceğini düşünürse, muhakkak salih amel için gayrete gelir. Allah şu sözlerin sahibine rahmet etsin:

---

[206] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/123; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/402.

"Ölümün dehşetini, kabri ve bedenin çürümesini düşünmekte, insanı boş lezzetlerle meşgul olmaktan sakındıran bir hal vardır.

Kırkına yaklaştıktan sonra mı bir şeyler yapmayı bekliyorsun? Ondan sonra ihtiyarlık vardır; o da seni uyarıp korkutur.

Yerin içinde nice kimseler vardır ki güzellikleri yok olup gitmiştir.

Sen ise bütün varlığın ile dünyaya yönelmişsin, hırsla dünya malı toplama ve çoğaltma yarışındasın.

Sabah akşam bir tehlike üzerinde, oyun eğlence peşindesin. Biliyor musun akan günler, geçen zaman ve üzerinde yaşadığın dünya sana ne diyor? Âh bir anlasaydın, neler söylüyor!

Eğer bir kimse, bütün gayretiyle dünyanın peşinde koşar da ahiretini unutursa, şüphesiz o kimse hüsrana uğramıştır.

Öyleyse ciddi olarak ahirete yönel ve ölümü unutma! Zaten sen, ölüme ve ahiret diyarına doğru gitmektesin!"

Allah Azîz'dir; kendisine yönelen kimseleri de aziz eder. O, yüz çevirdikten sonra kendisine dönenleri çok affedicidir. Allah, ruhların yükseleceği manevi makamları yedi tabaka yapmıştır. Bunun açıklaması Talâk sûresinin 12. âyetinin işaretlerinde geçti.

Ruhlar âlemi, son derece sağlam ve muhkemdir; onda hiçbir bozukluk ve düzensizlik yoktur.

İmam Kuşeyrî, *"Biz dünya semasını yıldızlarla süsledik"* âyetinin işaretinde demiştir ki: "Dünya semasıyla işaret edilen kalptir, çünkü kalp ruha yakındır. Âyette işaret yollu şu mesaj veriliyor: Biz, kalbi, ilim lambalarıyla, kalbe ait vâridat nurlarıyla ve rabbânî ilhamların nuraniyetiyle süsledik; onu şeytanların uzaklaştırıldığı, nefsanî düşüncelerin kovulduğu, zulmanî şeytanî vesveselerin savıldığı bir yer yaptık. Kalbi saran şeytanlar ve kötü düşünceler için şiddetli bir azap hazırladık; onlar, kalbe gelen melekî ve Rahmân'a ait düşüncelerle yanar giderler."

Kâfirlerin Çekeceği Azap

Cenâb-ı Hak, bu büyük uyarıdan sonra, inkâr edenlerin başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلِلَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَۜ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ⑥ اِذَٓا اُلْقُوا
فٖيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهٖيقًا وَهِيَ تَفُورُۙ ⑦ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِۜ كُلَّمَٓا
اُلْقِيَ فٖيهَا فَوْجٌ سَاَلَهُمْ خَزَنَتُهَٓا اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذٖيرٌ ⑧ قَالُوا بَلٰى قَدْ
جَٓاءَنَا نَذٖيرٌۙ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍۚ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فٖي
ضَلَالٍ كَبٖيرٍ ⑨ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فٖٓي اَصْحَابِ
السَّعٖيرِ ⑩ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْۚ فَسُحْقًا لِاَصْحَابِ السَّعٖيرِ ⑪

6. Rab'lerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. O, ne kötü bir dönüş yeridir!

7. Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler.

8. Cehennem neredeyse öfkeden çatlayacak haldedir! Oraya her bir topluluk atıldıkça, cehennem bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar.

9. Onlar da der ki: "Evet, bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve, 'Allah hiçbir şey indirmemiştir; siz büyük bir sapkınlık içindesiniz' demiştik."

10. Ayrıca derler ki: "Eğer bize yapılan uyarılara kulak vermiş veya aklımızı azıcık kullanmış olsaydık, şu alevli ateşe girmezdik."

11. Böylece günahlarını itiraf ederler. Artık, bu alevli ateşe girenler, Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rab'lerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır."* Yani Allah'ı inkâr eden şeytanlar ve insanlar için cehennem azabı vardır; onunla toptan azap görürler. "O cehennem, *ne kötü bir dönüş yeridir!"*

"Odunun ateşe atılması gibi, *cehennemin içine atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu,* merkebin anırması gibi çıkardığı tuhaf, çirkin sesi *işitirler."* Tencerenin, içindeki şeyi kaynattığı gibi, cehennem de onları içinde kaynatır. Cehennemin dehşetli azabı ve vücutları yalayıp yakması anında çıkan ses, anırmayı andıran korkunç uğultuya benzetildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Cehennem neredeyse öfkeden çatlayacak,* yani dağılıp parça parça olacak *haldedir!"* Bu, onları sarıp içine almak için kendilerine boynunu uzattığında olur. Cehennemin kâfirlere öfkesi, Allah'ın onda yarattığı bir idrakle olup gerçek manadadır.

"Oraya her bir kâfir topluluk atıldıkça, cehennem bekçileri, Mâlik ve yardımcıları, kendilerini kınamak için *onlara, 'Size bir uyarıcı,* sizi bu korkunç azaba karşı uyaran bir peygamber *gelmemiş miydi?' diye sorarlar."*

"Onlar da, 'Evet, bize bir uyarıcı gelmişti' derler." Allah'ın adaletini, kendilerine haksızlık etmediğini itiraf ederler. Gerçekten Allah Teâlâ, onlara peygamberler göndererek, ahirette ileri sürecekleri bahaneleri ortadan kaldırdı. Onların, içine düşecekleri azaba karşı uyarılmaları, elden kaçırdıkları saadete üzülmeleri ve bundan dolayı duyacakları aşırı pişmanlığa hazırlık içindir. Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor:

"Fakat biz onu yalanlamış, onun Allah tarafından gönderilen bir uyarıcı olduğunu inkâr etmiş *ve onlara, 'Allah,* sizin söylediğiniz gibi cennet, cehennem ve diğer hususlarda *hiçbir şey indirmemiştir; siz büyük bir sapkınlık içindesiniz' demiştik' derler."* Yani kâfirler, kendilerini uyaran peygamberlere, "Siz, büyük bir hata içindesiniz, doğrudan uzaksınız" dediler.

"Siz büyük bir sapkınlık içindesiniz" sözünü, meleklerin kâfirlere söylemiş olması da mümkündür. O zaman âyette geçen "dalâlet" (sapkınlık), "helâk" manasında olur.

Yahut bu söz, peygamberlerin sözü olup, kâfirler onu, cehennem bekçilerine naklettiler. Buna göre mana şöyle olur: Kâfirler, cehennem bekçilerine derler ki: "Peygamberler bize, '*Siz ancak büyük bir sapkınlık içindesiniz*' dediler, fakat biz aldırış etmedik, uyarılarını dikkate alıp kurtuluş yoluna girmedik."

"Kâfirler *ayrıca,* haddi aştıklarını itiraf ederek *derler ki: 'Eğer bize yapılan uyarılara,* hak olanı öğrenmek için *kulak vermiş veya aklımızı* azıcık *kullanmış olsaydık, şu alevli ateşe girmezdik."* Şu ateşe giren şeytanların ve diğerlerinin arasında olmazdık.

Âyette, mükellef olmanın temel şartının, hak daveti işitmek ve akıl olduğuna dair bir delil vardır. Bu ikisi, kul için birer hüccettir.

"İşte böylece günahlarını, yani inkârlarını ve peygamberleri yalanlamalarını *itiraf ederler;* ancak bu itiraf kendilerine fayda vermeyen bir günde olduğundan, sonuç değişmez."

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu alevli ateşe girenler, Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar!"* Yani Allah onları rahmetinden ve özel ihsanlarından uzak kılsın. Bu, onlar için bir bedduadır.

6-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rab'lerini müşahedeyi inkâr edenler için, dünyada bir cehennem azabı vardır. Bu azap, Allah'tan uzaklık ve perdelenme halinde olmaktır. Mukarrebîn (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler), yüce sultanın katında sıdk makamında kabul gördüklerinde, ondan uzak olan kalbi perdelilerin içine düştüğü durum ne kadar kötüdür.

Onlar, manevi perdelerin ve uzaklık halinin içine atıldıklarında, bu manevi ateşin kendilerine öfkelenerek homurdandığını, kendilerine ve kötü özelliklerine kızdığını işitirler. Bu hal, onların amellerinin çirkinliğinden ileri gelmektedir. O ateş, onlara olan öfkesinden neredeyse parça parça olacak hale gelir. Gafillerin her biri o ateşe atıldıkça, onun bekçileri kendilerine, "Size, Allah'a davet eden âriflerden bir uyarıcı gelmedi mi?" diye sorarlar. Onlar da kendilerini Allah'a davet eden âriflerin geldiğini, fakat onları inkâr ettiklerini, onların veli olduğunu kabul etmediklerini ve böylece Allah'tan perdeli bir halde manen öldüklerini itiraf ederler. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Allah'tan Korkanlara Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin aksine, ilâhî mağfirete ve cennete kavuşan müttakilerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٢﴾ وَاَسِرُّوا
قَوْلَكُمْ اَوِ اجْهَرُوا بِهِ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ
وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

12. *Görmedikleri hâlde Rab'lerinden korkanlar var ya, onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.*

13. *Sözünüzü ister gizleyin ister açığa vurun farketmez; hiç şüphesiz Allah, sinelerin özünü (kalplerde olanı) bilir.*

14. *Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir; her şeyden haberdardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmedikleri halde Rab'lerinden korkanlar var ya ..."* Yani Allah'ın kendilerine gizli olan azabından korkanlar var ya ...

Yahut insanların görmediği ilâhi azaptan korkanlar var ya ...

Âyetteki "gayb"a, "kalp" manası da verilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Kalpleriyle Allah'tan korkanlar var ya ... Çünkü kalp, gayb âlemine ait bir latifedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rab'lerini görmedikleri halde, O'ndan korkanlar var ya ...

"Onlar için günahlarından *bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."* O öyle kıymetli bir mükâfattır ki kıymeti akılla ölçülemez. Bu mükâfat, cennet ve içindeki nimetlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sözünüzü ister gizleyin ister açığa vurun farketmez."* Mana şudur: Gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz bir olsun; çünkü hepsi Allah'ın ilminde birdir. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Sizden sözünü gizli söyleyenle açıktan söyleyen birdir (Allah her ikisini de bilir)" (Ra'd 13/10).

Allah Teâlâ, önceki âyette, *"Görmedikleri halde Rab'lerinden korkanlar var ya ..."* buyurduğunda, bazıları, "Birtakım şeyler Allah'a gizli kalabilir" diye vehmedebilirler. Cenâb-ı Hak, hemen peşinden, *"Sözünüzü ister gizleyin ister açığa vurun farketmez, Allah hepsini bilir"* buyurarak böyle bir vehme düşme tehlikesini ortadan kaldırdı.

Rivayet edildiğine göre, müşrikler, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] aleyhinde konuşmalar yapıyorlardı, Cebrâil de [aleyhisselâm] gelip onları Allah Resûlü'ne haber veriyordu. Bunun üzerine aralarında, "Sözünüzü gizli söyleyin ki Muhammed'in Rabb'i işitip de ona haber vermesin!" dediler. O zaman bu âyet indi.[207]

Âyet şöyle bitiyor: *"Hiç şüphesiz Allah, sinelerin özünü (kalplerde olanı) bilir."* Yani kalplerde olanı dil söylemeden önce, Allah, onlardaki bütün düşünceleri bilir. Böyle biri, dille konuşulanları nasıl bilmez! Kısaca Allah, bütün insanların içlerinde gizlediklerini ve kalplerinde bulunan düşüncelerini bilir. Bu durumda, insanların açıktan yaptıkları O'na nasıl gizli kalır? Allah, bütün kalplerin hallerini bilir, O'na kalpte saklı hiçbir şey gizli kalmaz.

---

[207] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/197; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/403.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir; her şeyden haberdardır."* Bütün varlıkları yoktan var eden zat, onların zâhirî ve bâtınî her halini bilmez mi? O, Latîf'tir; eşyanın en ince ve en gizli hallerini bilir. Habîr'dir; hepsinin hakikatinden haberdardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, yarattığını bilmez mi?

Âyette, Allah'ın, kullarının fiillerini yarattığına dair bir delil vardır; Ehl-i sünnet'in görüşü budur. Bunun izahı şudur: Allah Teâlâ önce, kendisinin gizli açık her şeyi ve kalplerde bulunan bütün düşünceleri bildiğini söyledi, sonra, *"Yaratan bilmez mi?"* buyurdu. Bu âyet, öncesiyle bağlantılıdır. Yüce Allah, kulların gizli ve açıkta yaptıkları her şeyi ve kalplerinde bulunanları yaratıcı olduğundan, *"Yaratan bilmez mi?"* buyurmuştur. Eğer Allah, onların, düşündükleri dahil her iş ve hallerini yaratan olmasaydı, bunun bir anlamı olmazdı. Allah, bütün eşyayı ve hallerini yaratandır ve onların hepsini bilmektedir. Bunun için âyetin peşinden, *"O, Lâtif'tir; en gizli şeyleri bilir; Habîr'dir; her şeyden haberdardır"* buyurdu.

12-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rab'lerini görmeden O'dan korkanlar, O'nu her an murakabe ederek kendisine kulluk yaptılar. Nihayet O'nu yakînen tanıdılar, bundan sonra onlar için, daha önce gaip olan şeyler, müşahede edilir hale geldi

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyette âriflerin, kendisini müşahedeyle tanımadan önceki marifetlerinin nasıl olduğunu açıkladı. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede edince, ondan müşahede ilmini elde ettiler. O, hakikati yakînen tanıma ilmidir. Onlar bu hali elde edince, Allah'tan gayb halinde korktular. Bu, kalbin haşyetidir. Ârifler, Hak Teâlâ'yı müşahede ettiklerinde, kalplerindeki haşyete O'nu tâzim de eklendi. Bu, ruh ve sır ilmidir."[208]

---

[208] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/440.

"O, Latîf'tir; en gizli şeyleri bilir; Habîr'dir; her şeyden haberdardır."

Âlimlerden biri demiştir ki: "Hak Teâlâ, bir yerde bulunmaktan, bir yönde olmaktan, bir şekle girmekten, madde ve sûretten münezzehtir. Bununla birlikte, hiçbir yer, mekân, yön, cisim, cevher ve araz O'ndan hâlî (O'nun ilmi, iradesi ve kudreti dışında) değildir. Çünkü O, lutfu ile her şeye sirayet etmiştir. Nuraniyetiyle her şeyde zâhirdir. Nasıl olduğu bizce bilinmeksizin, O her şeyi ihata etmiştir. Ancak Allah hiçbir şeyle kayıtlı değildir. Kim bu hakikati anlamaz ve onu müşahede etmezse onun basiret gözü kördür ve Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen mahrumdur."

İmam Gazâlî demiştir ki: "Latîf ismine ancak, eşyanın bütün gizliliklerini, ince ve sırlı yönlerini bilen kimse layıktır. Habîr ise iç âleme ait haber ve hallerin hiçbiri kendisine gizli kalmayan kimse demektir. Mülk ve melekût âleminde cereyan eden ne varsa, hareket eden ve sabit duran ne kadar zerre mevcutsa, ıstırap halinde olan ve sükûna kavuşan ne kadar nefis varsa, hepsinin ilmi ve haberi O'nun katındadır. Haber, ilim manasındadır fakat ilim, bâtınî gizli şeylere izafe edilince, ona 'hibre' denir; sahibine de 'habîr' yani gizli her şeyden haberdar olan kimse denir."

Kâinatta Gerçek Tasarruf Sahibi

Cenâb-ı Hak sonra, mülkünde nasıl tasarruf ettiğini açıkladı. Kullarına ihsan ettiği nimetlerini saydı. Peşinden, bunca nimete şükretmeyenleri yere batırmak ve gökten üzerlerine taş yağdırmakla tehdit ederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فٖى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا
مِنْ رِزْقِهٖۜ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾ ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ يَخْسِفَ
بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِىَ تَمُورُۙ ﴿١٦﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ يُرْسِلَ

عَلَيْكُمْ حَاصِبًاۜ فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾

15. ***O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır.***

16. ***Semadakinin, sizi yere batırmayacağından emin mi oldunuz? O zaman yer şiddetle sarsılır.***

17. ***Yahut semadakinin, üzerinize taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz? Yakında uyarım nasılmış bileceksiniz!***

18. ***Andolsun, onlardan öncekiler de yalanlamıştı. Ama intikamım nasıl oldu!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir."* Yani onu, üzerinde rahatça yürüyeceğiniz bir halde hizmetinize sunandır.

"Onun üzerinde, her tarafında *yürüyün."* Yeryüzünün dağı, bağı, tepesi, vadisi, doğusu, batısı, güneyi, kuzeyi, kutuplara varana kadar her yanı sizin üzerinde yürümenize, dolaşıp rızık ve ilim aramanıza, bakıp ibret almanıza müsait hale getirilmiştir.

"O'nun rızkından yiyin." Yani yeryüzünde dolaşarak Allah'ın rızkını arayın. Yahut bir yerde rızık bulmanız zorlaşırsa, başka biri yere gidin, rızkınızı başka yerde arayın. Bir şair der ki:

"Ey nefsim, niçin sana düşman olanların arasında yaşayacağın bir yerde yerleşip kalmayı arzuluyorsun! Sen, yüce Allah'ın, muhkem âyetinde, *'Yerin üzerinde yürüyün, onun her tarafında gezip dolaşın'* buyurduğunu işitmedin mi?"

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın, yeryüzünden çıkan rızkından yiyin.

"Dönüş ancak O'nadır." Yani öldükten sonra dirilerek gerçekleşecek dönüş ancak Allah'adır. O huzurda size, bunca nimetlerin şükründen hesap sorulur.

Cenâb-ı Hak sonra, nimetlerine şükretmeyenleri tehdit ederek buyurdu ki: *"Semadakinin, sizi yere batırmayacağından emin mi oldunuz?"* Semada olan, Allah'ın melekûtu ve zatının sırlarıdır. Bu tabir şunun için kullanılmıştır: Sema, ilâhî hükümlerin, tedbirlerin ve vahiylerin indiği; Allah'ın meleklerinin, emirlerinin ve yasaklarının meskeni olan bir yerdir. Yeryüzünde ortaya çıkan her şeye önce semada hüküm verilir; sonra yeryüzünde meydana getirilir. Âyette sanki, "Gökleri yaratandan emin mi oldunuz?" deniliyor.

Lecâî demiştir ki: "Yukarıda olan her şey bir semadır. Mesela, evin çatısı onun semasıdır. Âyette kastedilen, dünyanın seması yani onun üzerindeki gök tabakası ve diğer gök katmanları değildir. Âyetin manası şudur: Yücelik makamında olandan emin mi oldunuz? O, Allah'ın celâl yüceliğidir. Allah Teâlâ'yı yüceltmek için, "Allah semadadır" denebilir; fakat, "Allah yerdedir" ifadesi O'nun için kemal sıfatlardan değildir. Allah Teâlâ, bir yerde olmaktan yüce ve uludur."

Âyetin işaretlerinde, meselenin tevhid ehline göre incelemesi gelecek.

Âyete şu manayı verebiliriz: "Zatının sırları *semada olanın*, Kârûn'u yerin dibine batırdığı gibi, *sizi yere batırmayacağından* emin mi *oldunuz?"* Yani Allah yeryüzünü ayaklarınızın altına serdikten ve siz de üzerinde rahatça yürüyüp onda rızkını yedikten sonra, bu nimetlere nankörlük ettiğiniz için, sizi yere batırmayacağından emin mi oldunuz?

Âyet şöyle bitiyor: *"O zaman yer şiddetle sarsılır."* Çalkalanıp hareket eder.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Yahut semadakinin, üzerinize taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz?"* Allah'ın, Lût kavmine ve Fil ordusuna yaptığı gibi, gökten üzerinize taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz? Yahut içinde taş bulunan bir rüzgâr göndermeyeceğinden emin mi oldunuz?

"Yakında, uyarıldığınız azabı bizzat gördükten sonra, *uyarım nasılmış bileceksiniz!"* Fakat o zaman bu bilmenin size bir faydası olmaz.

"Andolsun, onlardan öncekiler de yalanlamıştı." Mekke kâfirlerinden önce, geçmiş ümmetlerin kâfirlerinden Nuh kavmi, Âd ve benzerleri de peygamberlerini ve onların getirdiklerini yalanlamıştı. *"Ama intikamım nasıl oldu!"* Onları azaba uğratarak aldığım intikamım çok korkunç ve dehşetli oldu.

Âyette, açıkça Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli, müşrikler için de korkunç bir tehdit vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

15-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bedenlerinizi kulluk ve rubûbiyyet edeplerini yerine getirmeniz için hazırladı. Onu iyi tanıyın; ondaki harika nizamı ve eşsiz hikmetleri ibretle düşünüp tefekkür ederek kalbinizle, beden ülkenizin her yanını dolaşın. Kâinatın bütün esrarı onda toplanmıştır. Kalbinizin nazar ve tefekkür yoluyla ondan elde ettiği iman kuvveti rızkını yiyin. O, kalplerin gıdasıdır. Ayrıca ondan elde edilen Cenâb-ı Hakk'ı müşahede rızkını da yiyin. Bu ise ruhların ve sırların gıdasıdır. Ruhların, cehalet ve gafletle öldükten sonra, manevi uyanıklık ve marifete ulaşıp yeniden dirilerek dönüşleri Allah'adır.

Allah'a karşı edebinizi bozduğunuzda, O'nun sizi yerin dibine geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?

Şunu bil ki Cenâb-ı Hakk'ın zatı, bütün varlığı kaplamıştır; ancak O, hiç mekân ve zamanla sınırlanmış değildir. Âyette geçtiği gibi, her ne tarafa yönelseniz, Allah'ın zatı oradadır (Bakara 2/115). Daha önce geçtiği, Cenâb-ı Hakk'ın zatının sırları her şeye sirayet etmiş olup her şeyi ayakta tutmaktadır. O, her şeyde mevcuttur; hiçbir şey O'ndan hâlî değildir. Manevi sırlar, maddi varlıkları ayakta tutmaktadır.

Cenâb-ı Hak, *"Semada olanın sizi yere batırmayacağından ve üzerinize taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz"* âyetlerinde semayı özellikle söyledi, çünkü sema, yükseltilmiş muazzam bir varlıktır. Yüce olan zatın onda zikredilmesi münasip oldu. Allah Teâlâ'nın semada olduğunu bildiren bütün âyet ve hadisleri bu manada yorumlamak gerekir. Onlarda, hulûl (varlığa girme) ve ittihad (varlıkla birleşme) manası yoktur. Çünkü kâinatta olan sadece Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri, zatının ve sıfatlarının tezahürleridir. Allah ezelde mevcut iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey mevcut değildi; O şu anda da ezeldeki gibidir. Kâinatın misali, Cebrâil'in [aleyhisselâm], aslî sûretinin dışında yeni bir şekil alarak ashaptan Dihye b. Halîfe'nin sûretinde gözükmesine benzer. Şu kadar var ki Hak Teâlâ, zatını ve onun sırlarını kibriya (yücelik ve ululuk) perdesiyle örtmüştür. Kâinatta zuhur eden, O'nun sıfatların tecellileridir. Bunu ancak manevi zevk ve safi gönül sahibi ârifler anlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Kâinattaki Tezahürleri

Cenâb-ı Hak sonra, elinde olan mülkte icra ettiği bazı tasarruflardan bahsetti. Bunlar, kuşları havada tutmak, kendisine sığınan kimseye düşmanlarına karşı yardım etmek ve semanın gaybından rızık getirmektir. Bu konuda şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَٓافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَۜ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا
الرَّحْمٰنُۜ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾ اَمَّنْ هٰذَا الَّذ۪ي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ
يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِۜ اِنِ الْكَافِرُونَ اِلَّا ف۪ي غُرُورٍۚ ﴿٢٠﴾ اَمَّنْ هٰذَا
الَّذ۪ي يَرْزُقُكُمْ اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَهُۚ بَلْ لَجُّوا ف۪ي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾ اَفَمَنْ
يَمْش۪ي مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِه۪ٓ اَهْدٰٓى اَمَّنْ يَمْش۪ي سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ

مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾ قُلْ هُوَ الَّذٖى اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ
وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلٖيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذٖى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ
وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

19. ***Üstlerinde kanatlarını açıp kapatarak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) Rahmân tutuyor. Şüphesiz O, her şeyi görendir.***

20. ***Yahut Rahmân'dan başka size yardım edecek şu ordunuz kimlerdir? İnkârcılar ancak bir aldanış içindedirler.***

21. ***Peki, Allah rızkını keserse, kimdir size rızık verecek olan? Hayır, onlar azgınlık ve nefretle direnip durmaktadırlar.***

22. ***Şimdi, yüz üstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha güzel gider, yoksa dosdoğru bir yolda düzgünce yürüyen mi?***

23. ***De ki: "Sizi yaratan, size kulaklar, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"***

24. ***De ki: "O, sizi yeryüzünde yaratıp çoğaltandır ve O'nun huzurunda toplanacaksınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Üstlerinde kanatlarını açıp kapatarak uçan kuşlara bakmazlar mı?"* Yani onlar, bunu unuttular ve o ibretlik olaya bakmadılar. Havada uçmak, suda yüzmek gibidir. Kuş için hava, yüzen için su gibidir. Yüzmede asıl iş, kolları açıp yaymaktır. Kolları veya kanatları kapatmaya gelince, bu, hareketi temin için yapılan ilave bir iştir.

"Onları, havada, kanatlarını açıp kapatırlarken *ancak* rahmeti her şeyi kapsayan *Rahmân tutuyor."* Aslında kuşların havada uçması, tabiatın gereğine aykırıdır. Onları havada tutması, O'nun rahmetindendir. Yoksa ağırlığı olan bir varlık aşağı düşer ve uçamaz. Aynı şekilde eğer

Allah Teâlâ, bu âlemi muhafaza etmese ve düzenini sağlamasa, bütün âlem yıkılıp yok olur.

"Şüphesiz O, her şeyi görendir." O, varlıkların, harika bir şekilde nasıl yaratılacağını ve onların ne şekilde düzenleneceğini bilir. O'nun, kuşları, kendilerine has şekil ve hususiyetlerde havada uçacak vaziyette hazırlaması da eşsiz sanatlarındandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yahut Rahmân'dan başka size yardım edecek şu ordunuz kimlerdir?"* Bu soru, kâfirleri kınamayı ve ayıplamayı içerir; çünkü Allah'ın azabına karşı onlara, Rahmân'dan başka hiç kimsenin yardım edemeyeceği hatırlatılmaktadır.

Mana şudur: Rahmân'dan başka, size yardım edeceğini düşündüğünüz şu hakir askerler kimdir?

"İnkârcılar, başlarına gelecek felaketlerden, sadece Allah'ın korumasıyla değil de putlarının yardımıyla korunacaklarını düşünmeleri açısından *bir aldanış içindedirler."* Bu düşünceleriyle onlar, büyük bir aldanış içindedirler ve şeytan tarafından koyu bir sapkınlığa düşürülmüşlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peki, Allah,* yağmuru ve diğer sebepleri tutarak *rızkını keserse, kimdir size rızık verecek olan?"* Yani, eğer Allah rızık vermeyi kesecek olursa, putlarınız içinde size rızık getirmeye gücü yetecek hakir kimdir?

"Hayır, onlar azgınlık ve nefretle direnip durmaktadırlar." Sanki onları iyice azarlayıp tamamen aciz bıraktıktan sonra denildi ki: Bundan hiç etkilenmediler, hakka kulak vermediler; tam aksine kibir ve azgınlık içinde kalmaya devam ettiler, kendilerine ağır gelen hakka inat ve nefret içinde karşı durdular.

Cenâb-ı Hak sonra, müşrikle tevhid ehlinin halini bir misalle anlatarak şöyle buyurdu: *"Şimdi, yüz üstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha güzel gider, yoksa dosdoğru bir yolda düzgünce yürüyen mi?"*

Mana şudur: Her an ayağı tökezleyip yere yıkılan ve her adımında yüz üstü kapaklanan kimse mi maksadına daha kolay ulaşır, yoksa bu hallerden uzak, bedeni sağlam bir halde hiçbir eğriliği olmayan düz bir yolda düzgünce giden kimse mi maksadına daha kolay ulaşır?

Bazıları, yere kapaklanan kimseyle gözleri kör; düzgünce yürüyen kimseyle de gözleri gören kimsenin kastedildiğini söylemiştir.

Diğer bir rivayette şöyle denilmiştir: Yere kapaklanan kimse, yüz üstü cehenneme atılacak kâfirdir. Düzgünce yürüyen kimse ise yürüyerek cennete gidecek mümindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Sizi* yoktan yaratan; *size kulaklar, gözler ve kalpler veren O'dur."*

O, size bu kulakları, Allah'ın âyetlerini dinlemeniz, onlardaki emirleri yerine getirip yasaklarından kaçınmanız ve öğütlerine uymanız için verdi.

O, size bu gözleri, Allah Teâlâ'nın harika işlerine şahitlik eden kâinat âyetlerine ibretle bakmanız için verdi.

O, size bu kalpleri, işittiğiniz Kur'an âyetlerini ve müşahede ettiğiniz kâinat âyetlerini tefekkür edesiniz ve böylece iman ve marifet basamaklarında yükselesiniz diye verdi.

"Ne kadar az şükrediyorsunuz!" Size verilen bu âzaları yaratıldıkları şeylerde kullanarak onlara şükretmeniz gerekirken, siz bunu ne kadar az yapıyorsunuz! Yani ey müminler, siz çok az şükrediyorsunuz veya çok az bir zaman şükrediyorsunuz.

Bazıları buradaki "az" ifadesinin "hiç bulunmadığı" manasında olduğunu söylemiştir. Bu mana, kâfirler için uygundur. Yani ey kâfirler, siz hiç şükretmiyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: O, sizi yeryüzünde yaratıp çoğaltandır.* Hesap için başkasının değil, *O'nun huzurunda toplanacaksınız."* Öyleyse O'nunla buluşmaya hazırlanın!

19-24. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Onlar, âriflerin fikirlerinin, yüce mevki ve derecelere yükselerek gayb meydanlarında dolaştığını, ilâhî huzura bağlanıp kaldığını ve O'na nazar ederek sükûn bulduğunu görmezler mi? Onları, o yüce huzurda, kendilerine rahmetiyle bu nimeti ihsan ve orada iskan eden Rahmân tutmaktadır. O, her şeyi görendir; kendisine yöneleni ve yönelmeyeni görür.

Rahmân'dan başka, size seyrü sülûk yolunda yardım edecek ve sizi sultanlar sultanının huzuruna ulaştıracak şu ordunuz, güvendiğiniz yardımcılarınız kimdir? Bu gerçeği inkâr edenler büyük bir aldanış içindedirler; çünkü onlar, Hakk'a vuslatlarının ancak kendi gayret ve taatleriyle gerçekleşeceğini zannettiler.

Eğer Allah rızkını keserse, ilim, marifet ve yakîn ile kalplerinize kim imdat edip size manevi rızık verecek? Böyle bir durumda o rızıkları size çok az kimse yöneltir. Onlar da yüce Allah katında naz ve niyaz sahibi kimseler olup size rızık vermesi için O'na yalvarırlar ve böylece onların hatırına size, kesilen manevi nimetler verilir. Çokları ise azgınlık ve nefret içinde bocalayıp durmaktadır.

Maneviyat yolunda, bir kâmil şeyh ve ârif rehberi olmadan düşe kalka giden kimse mi maksadına daha kolay ulaşır, yoksa kendisini müşahedeye ulaştıran dosdoğru bir yolda sağa sola sapmadan düzgünce giden kimse mi? Elbette ikincisi; çünkü o, bu yolda mahir bir rehberin (yolu çok iyi bilen kâmil mürşidin) elinden tutarak ve onun talimatına uyarak gitmektedir. Bu yolu bilen kimseye uyan sâlik, hedefine daha kolay ve daha doğru bir şekilde ulaşır.

De ki: Sizi yaratan ve önünüze marifetine ulaştıracak delilleri koyan O'dur. Onları önünüze koydu ki vahye dayalı ve aklî delilleri O'nun varlığına delil yapasınız, sonra yolu bilen bir rehberin (kâmil mürşidin elinde) seyrü sülûk yaparak apaçık marifetine yani müşahedeye ulaşasınız.

De ki: Sizi, kulluk arzında taat yapmanız için yaratan ve yeryüzünün dört bir yanına yayan O'dur; rubûbiyyetinin azametini müşahede ederek dönüşünüz de ancak O'nadır.

Kıyametin Ne Zaman Kopacağı Bilgisi

Kâfirler sonra, Allah'ın huzurunda toplanmanın ne zaman olacağını sordular. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ
اللّٰهِۖ وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٦﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً س۪يٓـَٔتْ وُجُوهُ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا وَق۪يلَ هٰذَا الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَهْلَكَنِيَ اللّٰهُ
وَمَنْ مَعِيَ اَوْ رَحِمَنَاۙ فَمَنْ يُج۪يرُ الْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ
الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِه۪ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَاۚ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ
﴿٢٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَٓاؤُ۬كُمْ غَوْراً فَمَنْ يَأْت۪يكُمْ بِمَٓاءٍ مَع۪ينٍ ﴿٣٠﴾

25. *Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?" diyorlar.*

26. *De ki: "O bilgi, Allah katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım."*

27. *O azabı yakından gördükleri zaman inkâr edenlerin yüzleri korkudan mosmor kesilir; onlara, "İşte* (inkâr ve alay için) *isteyip durduğunuz şey budur!" denir.*

28. *De ki: "Söyler misiniz, eğer Allah beni ve beraberimdekileri helâk etse yahut bize merhamet etse, inkârcıları elem dolu bir azaptan kim kurtaracak?"*

29. *De ki: "O, Rahmân'dır. O'na iman ettik, yalnızca O'na tevekkül ettik. Siz, kimin apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu yakında bileceksiniz!"*

30. *De ki: "Söyleyin bakalım, eğer suyunuz çekilip yerin dibine giderse, size kim bir akarsu getirebilir?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "*Onlar,* ileri derecedeki azgınlık ve inatlarından dolayı alay ederek, '*Eğer,* kıyametin kopacağına dair iddianızda *doğru söylüyosanız, bu tehdit* yani olacağı vaat edilen toplanma *ne zaman gerçekleşecek?' diyorlar.*"

Onların hitabı, Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi vesellem) yapılan vaat ve onu içeren âyetleri okuma konusunda kendisine ortak olan müminleredir. Onlar şunu demek istediler: Eğer bu konudaki iddianızda doğru söylüyorsanız, onun vaktini açıklayın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: O bilgi,* yani kıyametin ne zaman kopacağına dair bilgi yüce *Allah katındadır.* O'ndan başkası onu bilemez. *Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım.*" Ben, vaat edilen bu işin kesin gerçekleşeceğini haber vererek sizi uyarıyorum. Onun vaktini ve ne zaman meydana geleceğini bilmeye gelince, o, uyarıcının görevleri arasında değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O vaat edilen *azabı yakından gördükleri zaman inkâr edenlerin yüzleri,* onları saran üzüntü, zulmet ve zilletten dolayı çirkinleşip *mosmor kesilir.* Kendilerini kınamak ve azaplarını artırmak için *kâfirlere, 'İşte* dünyada inkâr ve alay ederek acele *isteyip durduğunuz şey budur!' denir.*"

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Kâfirlere denir ki: Öldükten sonra dirilme ve hesap diye bir şey yoktur şeklinde iddia ettiğiniz şey işte budur!

Mücâhid'den, vaat edilen şeyin Bedir günü kâfirlerin başına gelen felaket olduğu görüşü nakledilmiştir, fakat bu, uzak bir manadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*De ki: Söyler misiniz,* yani bana haber verin: *Eğer Allah beni ve beraberimdekileri helâk etse,* yani bizi öldürse *yahut* ecellerimizi erteleyerek *bize merhamet etse,* bu durumda biz, O'nun rahmeti içinde iki güzel şeyden birini yani zaferi yahut şehidliği bekleriz." Âyette, ölüm yerine "helâk" tâbirinin kullanılması, kâfirlerin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlerin helâki için beddua etmeleri sebebiyledir.

Âyet şöyle bitiyor: "Bizim halimiz böyle, peki *inkârcıları elem dolu bir azaptan kim kurtaracak?"* Yani biz, ölsek veya hayatta kalsak, sizi elim azaptan hiç kimse kurtaramaz. İnkârınızdan dolayı o azap size muhakkak ulaşır. Sizin, bizim için beddua etmenizin bir faydası yoktur.

"*De ki:* Sizi kendisine davet ettiğim *O* Allah, bütün nimetlerin sahibi olan *Rahmân'dır. Biz,* sadece *O'na iman ettik* ve O'nun dışında kim olursa olsun, kendi başına bir fayda ve zarar vermekten uzak olduğu için *sadece O'na tevekkül ettik. Yakında,* sizden ve bizden *kimin apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu bileceksiniz!"*

"*De ki: Söyleyin bakalım, eğer suyunuz* tamamen *çekilip yerin dibine giderse* yahut ona bir kova ve benzeri aletle ulaşmak mümkün olmazsa, *size,* rahatça akan ve herkesin ulaşabileceği *bir akar suyu kim getirebilir?"*

Rivayet edildiğine göre inkârcılardan birinin yanında bu âyet okununca, adam, "Yere kazma ve çapayı vururuz, su gelir!" dedi. O gece, gözlerinin suyu çekildi, adam kör oldu. Onun filozof ve tabip Muhammed b. Zekeriyya (Ebû Bekir er-Râzî) olduğu söylenmiştir.[209] Allah Teâlâ bizi, kitabına karşı edep dışı kötü hallerden muhafaza etsin.

Müfessir İbn Arafe demiştir ki: "İbn Atıyye, Mülk sûresinin fazileti hakkında dört hadis nakletmiştir. Genel kabule göre, faziletler konusunda sahih olan hadisler azdır; ancak bu hadisler öyle değildir."[210]

---

[209] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/407.

[210] İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe,* 4/256 (Beyrut 2008). İbn Atıyye'nin naklettiği hadisler şunlardır:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Mülk sûresini her gece yatma zamanı okurdu.

"Mülk sûresi, kendisini okuyan kimseyi kabir azabından korumak için mücadele eder ve onu azaptan kurtarır."

"Mülk sûresini her gece okuyan kimse, ne güzel ve hoş bir iş yapmıştır."

"Mülk sûresini her müminin ezberlemesini ne kadar isterim" (bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 5/337). Hadislerin kaynakları, sûrenin giriş kısmında verildi.

İmam Mâlik'in *el-Muvatta* adlı eserinde şu hadis nakledilmiştir:

"Mülk sûresi, onu okuyan kimseyi kabir azabından kurtarmak için mücadeleeder(vekurtarır)."[211]

25-30. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Maneviyat yolunun inkâr edenler, bu yola giren müridlere derler ki: "Eğer, 'Allah'a yönelen kimselere manevi fetih vaat edilmiştir' derken doğru söylüyorsanız, bu fethin ne zaman gerçekleşeceğini söyleyin."

Ey insanları Allah'a davet eden ârif, de ki: "Manevi fethin ne zaman gerçekleşeceğini ancak Allah bilir. Ben sadece apaçık uyarı yapan biriyim. Sizi, manen perdelenme gamı içinde kalma ve kötü hesapla karşılaşma konusunda uyarıyorum."

Velilik yolunu inkâr eden kimseler, Allah'a yönelen âriflerde manevi fetih eserlerini yakından gördüklerinde, yüzleri utanç ve pişmanlıktan sevimsiz bir hal alır. Manevi fetih eserleri, âriflerin yüzlerinde parlayan irfan nuru, kalplerinde ortaya çıkan hakikatler ve dillerinden dökülen hikmetlerdir.

Velileri inkâr edenlere denir ki: Sizin yoktur diye inkâr ettiğiniz ve zamanı geçti dediğiniz şey işte budur.

Velilik yolunu inkâr edenler, bu yola müntesip kimselerin helâkini isterler. Onlara denir ki: Söyleyin bakalım, Allah bizi ölümle yok edecek olsa yahut hayatta tutup bize rahmet etse, sizi Allah'tan kopma ve O'ndan uzak kalma azabından kim kurtaracak? Yani biz ölsek de kalsak da bu azap size muhakkak gelecek.

De ki: O bizim kendisine yöneldiğimiz Rahmân'dır. O, bize rahmet eder ve bizi rahmetiyle sarar. Biz ancak O'na iman ettik ve sizin şerrinize karşı O'na güvenip dayandık. Mukarrebîn makamındaki ârifler en âlâ makamlara yükseldiklerinde ve kalpleri perdeli gafiller de en alt derekelere düştüklerinde, kimin apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu bileceksiniz.

---

[211] Mâlik, *el-Muvatta*, Kur'ân, nr. 19.

De ki: Eğer, kalplerinizin hayat suyu olan iman ve tevhid çekip giderse, size hayat verecek suyu kim getirir? Yani ancak Allah'ı bilen ârif-lerin getireceği o suyu (irfan, feyiz ve ilâhî aşkı) size kim getirir?

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Mülk sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(68) KALEM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kalem sûresi Mekke döneminde inmiş olup elli iki âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "kalem" kelimesinden almıştır. "Nûn" sûresi diye de anılır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede, *"Yakında, kimin apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu bileceksiniz!"* (Mülk 67/29) buyurdu. Bu sûrede de, *"Resûlüm sen, Rabb'inin nimeti sayesinde (onların dediği gibi) deli değilsin"* (Kalem 68/2) buyurarak, onda hiçbir sapkın hal bulunmadığını belirtti; aksine, onun en yüce bir ahlâk sahibi olduğunu vurgu ve yeminle bildirerek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾ مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ ﴿٢﴾ وَاِنَّ
لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1-2. ***Nûn. Kaleme ve satır satır yazdıklarına yemin olsun ki resûlüm sen, Rabb'inin nimeti sayesinde deli değilsin.***

3. ***Şüphesiz senin için kesilmez minnetsiz bir mükâfat vardır.***

4. ***Sen gerçekten yüce bir ahlâk üzeresin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nûn."* Nûn, "sâd" ve "kâf" gibi, rumuzlardan yani manasını Allah Teâlâ'nın bildiği ve resûlü ile arasında işaret olarak kullandığı harflerdendir. En doğrusunun Allah Teâlâ bilir, sanki Cenâb-ı Hak, "nûn" ile, peygamberine tahsis ettiği nübüvvet ve hilafet sırlarına işaret etmektedir.

Buna göre "nûn"un bir manası şudur: Resûlüm biz seni, peygamber olarak gönderdik, özel olarak seçtik ve bizim adımıza halife olarak görevlendirdik.

Diğer bir mana: Resûlüm biz seni, mülkümüzde ve melekûtumuzda övüp yücelttik.

Ona şu manayı verenler de olmuştur: Ey yüce peygamber, şanlı resûl, "nûn" ve kalemin hakkı için sen (müşriklerin söylediği gibi) deli değilsin.

"Nûn"un, Nûr, Nâsır ve Nasîr isimlerinin kısaltılmış hali olduğu da söylenmiştir. Onun, Rahmân isminin kısaltılmışı olduğunu söyleyenler de olmuştur; fakat bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey kalemdir; sonra nûnu yarattı. O, divittir. 'Nûn. Kaleme ve yazdıklarına yemin olsun ki' âyeti bunu ifade etmektedir."[212]

Eğer hadis sahihse, âyetin tefsirinde öncelikli ve tercih edilecek odur.

---

[212] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/207. İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 23/143; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 8/241.

Âyetin tefsirinde, Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinden şöyle rivayet edilmiştir: "Âyette kendileriyle yemin edilenler, insanların elindeki divit ve kalemdir."

İbn Abbas'ın ayrıca şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Nûn*, üzerinde yedi kat yerler bulunan en büyük balıktır."[213]

Kelbî ve Mukâtil, bu balığın isminin "yemhût" olduğunu söylemiştir. Onun isminin "leyûs" ve "bâhûtâ" olduğunu söyleyenler de olmuştur. Sa'lebî'nin naklettiği bir rivayette, dünyanın öküz ve balığın üzerinde olduğu söylenmiştir.[214] Ancak, "nûn"un balıkla tefsir edilmesi zayıf bir görüştür.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette geçen 'nûn'un, i'rab harekesi almaması, ona balık veya divit manasını verenlerin görüşünü çürütmektedir. 'Nûn'un, bu şekilde yazılış ve okunuşu, kendisinin, 'elif lâm mîm' ve diğer harfler gibi bir hece harfi olduğunu (ve Allah ile Resûlü arasında bir şifre olarak kullanıldığını) gösteriyor."

Cenâb-ı Hak sonra, kaleme yemin ederek şöyle buyurdu: *"Kaleme ve yazdıklarına yemin olsun."* Onun, levh-i mahfûzu yazan kalem olduğu söylenmiştir. Yazıyı yazanlar meleklerdir.

Bazıları, âyette yemin edilen kalemin, insanların yazı için kullandığı kalem olduğunu; Cenâb-ı Hakk'ın, ondaki fayda ve hikmetlerden dolayı kendisine yemin ettiğini söylemiştir.

İbnü'l-Heysem demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya ait her semavî kitabın kalemle yazılması, onun yüceliğini göstermektedir. Bunun için ona yemin edildi."

Denilmiştir ki: "Kalem, zeki kimselerin, iletişim aracı ve şerefli insanların aralarında irtibat kurdukları bir elçidir."

Şöyle denilmiştir: Bir şeyi açıklama iki şeyle olur; biri dille, diğeri ise kalemledir. Kalemin yazıp açıkladıkları yıllarca kalır; dilin açıkladıkları ise zamanla kaybolup gider; bu da kalemin faziletini gösterir.

---

[213] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 23/140.

[214] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/246. Rivayeti tercüme etmedik.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Din ve dünya işlerinin ayakta durması iki şeyledir; biri kalem, diğeri kılıç yani güç. Kılıcın gücü kalemin gücünden geridedir."

Bir tanesi bu manayı, beyitlerinde şöyle dile getirmiştir:

"Zayıf ve boş kamıştan yapılan kalem, keskin uçlu uzun mızraktan, göğsü delip geçen ok demirinden ve keskin parlak Hint kılıcından daha etkilidir. Kalem, görüldüğünde kalplere korku salan aslandan da daha vurucudur."

Bir diğeri ise şöyle demiştir: "Onlar öyle bir kavimdir ki bir hasetçinin kendilerine düşmanlık ettiğini öğrendiklerinde, onun kanını kalemlerin uçlarıyla dökerler. Bir kâtibin, parmaklarıyla yazdığı hicivle vurduğu darbe, keskin kılıcın darbesinden daha yaralayıcı ve tesirlidir."[215]

Buna göre, "*Yazdıklarına yemin olsun*" âyetindeki yazanlar insanlardır.

Cenâb-ı Hak sonra, yeminle haber verilen şeyi söyleyerek şöyle buyurdu: "*Resûlüm sen, Rabb'inin nimeti sayesinde deli değilsin.*" Yani sen, kâfirlerin yalan ve yanlış yere ileri sürdükleri gibi, deli değilsin. Sen, Rabb'inin nimeti olan peygamberlikle şerefyab olduğundan, artık delilikten uzaksın.

Âyette, "Rabb'inin nimeti sayesinde" ifadesinin kullanılması, Hz. Peygamber'e şeref bahşetmek ve Allah Teâlâ'nın, ona nimetini tamamlayacağını ve kendisini en yüce makamlara ulaştıracağını bildirmek içindir. Âyetin amacı, kâfirlerin haset, düşmanlık ve büyüklük taslayarak Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] nisbet ettikleri delilikten onun uzak olduğunu dile getirmektir. Halbuki kâfirler de Allah Resûlü'nün böyle bir halden son derece uzak bulunduğunu; kendisinin akl-ı selim ve ileri görüşlü biri olduğu yakînen bilmektedirler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz senin için hiç bitmeyecek bir mükâfat vardır.*" Yahut senin için hiç kimsenin minnet etmeyeceği bir mükâfat vardır. Allah Teâlâ onu sana vasıtasız olarak (hiç kimsenin eli ve emeği olmadan) verdiği için, kimse sana minnet edemez.

---

[215] Açıklama ve beyitler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/248.

"Resûlüm, sen gerçekten yüce bir ahlâk üzeresin." Öyle yüce bir ahlâk ki yüceliğini ve büyüklüğünü hiçbir insan idrak edemez. Böyle bir ahlâka sahip olduğun için sen, onların hiçbir beşerin tahammül edemeyeceği sıkıntı ve eziyetlerine sabrettin.

Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ahlâkı sorulunca şöyle demiştir:

"Onun ahlâkı Kur'an'dı. Sen, 'Gerçekten müminler kurtuluşa erdi' (Mü'minûn 23/1-10) âyetini ve devamını okumadın mı? (Resûlullah'ın ahlâkı bu âyetlerde anlatılan güzel hallerdi)."[216]

Denilmiştir ki: Âyetin kastı, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Kur'an'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınarak onun edebiyle edeplenmesidir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetin açıklaması şudur: Hiç şüphesiz Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bütün faziletleri bünyesinde toplamış ve her türlü güzel hasleti elde etmiştir. Onun fazilet ve güzel ahlâkından bazıları şunlardır:

Şerefli bir nesebe sahip olması, ileri derecede akıl sahibi olması, çokça ilim sahibi olması ve ibadet etmesi, son derece hayâ sahibi olması, cömertlik, şecaat, sabır, şükür, güzel ahlâk, sükûnetle iş yapmak, iktisat, zühd, tevazu, şefkat, adalet, affetme, öfkesini tutma, akraba hukukunu koruma, güzel geçim, güzel tedbir, fesahatle konuşma, âzalarının kuvveti, sûretinin güzelliği ve bunların dışında kendisi hakkında haber verilen güzel haller. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"*[217] buyurmuştur.

---

[216] Müslim, Müsâfirîn, 139; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/249; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/210.

[217] Ahmed, *Müsned*, 2/398; Mâlik, Hüsnü'l-Huluk, 1; Beyhakî, es-*Sünenü'l-Kübrâ*, 10/323 (Beyrut 1994).

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Onun ahlâkına büyük denildi, çünkü onun Allah Teâlâ'dan başka bir derdi ve hedefi yoktu."[218]

Ahlâk, insandaki huy ve tabiattır. Kamus sahibi, bu tariflere mürüvvet ve dini de eklemiştir.

Âlimlerden biri, ahlâkın hakikatini şöyle açıklamıştır: Ahlâk, nefiste yerleşen bir melekedir; insanın bir fikir ve düşüncesi olmadan fiiller ondan kolayca meydana gelir. Sabır, bu tarifin dışında kalır, çünkü onda bir iş yaparken tabiatı zorlama vardır. Tefekkür de bu tarifin dışındadır; zira o, iradeli düşünceyle olur. Sonra, bu melekeden meydana gelen işlere bakılır: Eğer onlar gazap, acelecilik, kibir, sertlik, kaba davranış, katılık, cimrilik, korkaklık ve diğer çirkin huylardan biriyse, ona "kötü ahlâk" denir. Şayet bu işler af, hilim, cömertlik, sabır, merhamet, insanlarla güzel geçinme, eziyetlere tahammül gibi güzel huylar ise ona "güzel ahlâk" denir. Güzel ahlâk, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] en yüksek seviyede sahip olduğu bir kemal hali olup Allah Resûlü onu şöyle övmüştür:

"Mîzana, güzel ahlâktan daha ağır bir şey konmamıştır. Güzel ahlâk sahibi, gündüzleri nâfile oruç tutan, gecelerini de ibadetle geçiren kimselerin derecesineulaşır."[219]

Diğer hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur: *"İnsana verilenlerin en faziletlisi güzel ahlâktır."*[220]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

1-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şöyle denilmiştir: Kalem sûresinin başındaki "nûn" harfi, Allah Teâlâ'nın "kün" emriyle her işi süratle icra etmesine işarettir. Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] delilikten uzak olduğuna kalem üzerine yemin etti. Onun halifelerine de deli, sihirbaz yahut aptal gibi iftiralar atıldığında, benzeri tenzih sözleri söylenir. İnsanları irşad ve uyarı görevinde bulunanlar için de peygamberlerine söylendiği gibi, *"Şüphesiz senin için bitmeyen minnetsiz bir mükâfat vardır. Sen gerçekten yüce bir ahlâka sahipsin"* denir.

---

[218] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/398-399.

[219] Tirmizî, Birr, 62 (nr. 2010). Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/211.

[220] Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 20151.

Dermek ki güzel ahlâk, bir kimsenin veli olduğunun delillerindendir. Bir kimsede güzel ahlâk yoksa bu, onda veliliğin bulunmadığını gösterir. Çünkü ilâhî aşk, kalbe ve ruha girdiğinde, onların ahlâkını güzelleştirir, onlardaki çirkin huyları temizler; geride sadece som altın gibi güzel ahlâkı bırakır.

Şeyhlerimizin şeyhi Seyyid Abdurrahman el-Ârif demiştir ki: "Allah Teâlâ göğsünü nurla açıp genişlettiği için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yüce bir ahlâka sahipti. Cenâb-ı Hak bu durumu şöyle ifade buyurmuştur:

'Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?' (İnşirâh 94/1). Onun güzel ahlâk sahibi olmasının bir diğer sebebi de hadiste belirtildiği gibi, göğsünün yarılıp temizlenmesi, içinden şeytanın payının çıkarılıp atılması, sonra hikmet ve nurla doldurulmasıdır. Böylece onun kalbi sadece Allah Teâlâ'ya tahsis edilmiş oldu, O'ndan başka hiç kimseye bağlılığı kalmadı; sonunda Kur'an'ı almaya münasip ve müsait hale geldi. Kur'an onun ahlâkı oldu; bir düşünme ve çaba olmaksızın güzel ahlâk kalbine nakşedildi, hatta şerefli tabiatı buna göre şekillendirildi. Bundan sonra vahyin emri onda sirayet etti ve bütün hallerinde buna göre hareket etti. Bunun için sünnet, Kur'an kaynaklıdır ve sütün memeden, kaymağın sütten çıkması gibi, ondan çıkmıştır. Böylece Allah Resûlü, Kur'an ahlâkı ile ahlâklandı. Hakikatte o, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmış, ilâhî sıfatların mazharı, rabbânî sır ve tecellilerin aynası olmuştur. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

'Resûlüm, sana biat edenler, Allah'a biat etmektedirler' (Feth 48/10). Kim, onu görürse Hakk'ı görmüş olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Allah kendisinden razı olsun, Hz. Âişe, "Onun ahlâkı Kur'an'dı" derken, ilâhî makamdan hayâ edip çekinerek Allah Resûlü'nün asıl halini gizledi ve, "Onun ahlâkı Rahmân'ın ahlâkıydı" demedi.

Allah Resûlü İlâhî Koruma Altındadır

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için yakıştırdıkları deli suçlamasını reddederek şöyle buyurdu:

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَۙ ⑤ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ⑥ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ
اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهٖۖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ⑦ فَلَا تُطِعِ
الْمُكَذِّبِينَ ⑧ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ⑨ وَلَا تُطِعْ كُلَّ
حَلَّافٍ مَهِينٍۙ ⑩ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍۙ ⑪ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَثِيمٍۙ
⑫ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيمٍۙ ⑬ اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَۜ ⑭ اِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ⑮ سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ⑯

5-6. *İçinizden kimin deli olduğunu yakında sen de göreceksin onlar da görecekler.*

7. Şüphesiz Rabb'in, kimin, yolundan saptığını ve kimin doğru yolda gittiğini en iyi bilendir.

8. O halde yalanlayanlara uyma.

9. Onlar isterler ki sen onlara taviz veresin, onlar da sana karşı yumuşasınlar.

10. *Şunların da hiçbirine uyma: Çokça yemin eden, aşağılık,*

11. *Daima kusur arayıp kınayan, fitne için söz taşıyan,*

12. *Hayrı engelleyen, haddi aşan, sürekli günaha dalan,*

13. *Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz.*

14. *O, mal ve oğulları var diye böyle davranır.*

15. ***Kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları!" der.***

16. ***Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, senin ve onların işlerinin âkıbetini *yakında sen de göreceksin onlar da,* yani Kureyş kâfirleri de *görecekler!"*

Yahut sizden kimin deli olduğunu yakında sen de göreceksin onlar da görecekler.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet günü, hak ile bâtıl birbirinden ayrıldığında, sen de onlar da kimin ne halde olduğunu bilecek."

Şöyle denilmiştir: Onlar, dünyada İslâm'ın zuhur etmesi ve senin onlara hâkimiyetinle davet işinin nasıl parlak bir sonuca ulaştığını, senin bütün âlemin kalbinde nasıl bir hürmet ve saygıyla karşılandığını ve kendilerinin nasıl zelil ve alçak bir hale düştüklerini yakında görecekler.

Mukâtil demiştir ki: "Âyet, kâfirler için Bedir günü başlarına gelecek azabı haber vermektedir."

Yani sizden hangi grubun deli olduğunu yakında bileceksiniz. Yahut deliliğin ve fitnenin müminlerde mi yoksa müşriklerde mi olduğunu yakında bileceksiniz.

Âyette, Ebû Cehil, Velîd b. Mugîre ve benzerlerine kapalı yolla bir uyarı ve tehdit vardır; *"Yarın kimin çok yalancı ve kibirli olduğunu bilecekler!"* (Kamer 54/26) âyetinde olduğu gibi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Rabb'in, kimin, yolundan saptığını en iyi bilendir."* Yani O, kimin, kendisini ebedî azaba sürükleyen şeye yönelerek iki cihanın saadetine ulaştıran yolundan saptığını ve dalâlet çukurunda kaldığını en iyi bilendir. Zararlı olanla faydalı olanın arasını ayırt edemeyen deli işte bu kimsedir. O, bundan öte, zararlı şeyi faydalı zannederek onu tercih etmekte ve faydalı şeyi zararlı görerek onu terketmektedir.

"Allah kimin doğru yolda gittiğini de en iyi bilendir." O, kendisine ulaştıran yola giren, istenen her şeyi elde eden, korkulacak her şeyden kurtulan kimseleri en iyi bilendir. İşte takdire şayan üstün akıl sahipleri bunlardır. Allah, her iki gruba, hak ettiği azap ve mükâfatı verir.

"Resûlüm, senin hidayet üzere olduğun, seni yalanlayanların da dalâlet üzere bulundukları belli olunca, artık *o yalanlayanlara uyma."* Onlara itaat etmeme haline devam et, bu konuda taviz verme. Bu, Hz. Peygamber için, kâfirlere karşı isyanında sabır ve samimiyetle devam etmesine bir teşviktir. Kâfirler, Hz. Peygamber'e gelerek şu talepte bulundular: "Bir müddet biz Allah'a tapalım, bir müddet de sen bizim putlarımıza tap. Böyle yaparsan senden elimizi çekeriz, sana bir zarar vermeyiz!" Allah Teâlâ, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] onların isteğine uymaktan sakındırdı.

Yahut Allah Resûlü, onların kalplerini hak dine çekmek için, içindeki düşüncesinin tersine hareket ederek onları idare etmekten ve kendilerine taviz vermekten sakındırıldı.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar isterler ki sen onlara taviz veresin, onlar da sana karşı yumuşasınlar."* Sen onlara yumuşak davranasın, onlar da sana karşı yumuşak olsunlar.

"Şunların da hiçbirine uyma!"

"Çokça yemin edene!" Hak olsun bâtıl olsun çokça yemin eden kimseye uyma! Bu âyet, çokça yemin eden kimseyi uyarmak için yeterlidir.

"Görüş ve icraatında *aşağılık* işlerle meşgul olan kimseye de uyma!" Yahut çok yalan söyleyen kimseye uyma; çünkü yalancı kimse insanlar gözünde küçük biridir.

"Daima kusur arayıp kınayana, insanları karalayan ve onların gıybetini yapana ve iki kişinin arasını bozmak için birinden diğerine *söz taşıyana da uyma!"*

"Hayrı engelleyen, cimri *kimseye de uyma!"* Yahut ailesini hayırdan yani İslâm'dan ve hayırlı işlerden alıkoyan kimseye tâbi olma! Âlimlerin çoğunluna göre, bu kimseden maksat, Velîd b. Mugîre'dir. Kendisinin on oğlu vardı. Onlara, "Sizden kim İslâm'a girerse onu malımdan ve desteğimden mahrum ederim!" derdi.

"Zulümde *haddi aşan, sürekli günaha dalan,* çokça günah işleyen *kimseye de uyma!"*

"Kaba saba, sert tabiatlı; bütün *bunların ötesinde bir de soysuz* yani veled-i zina olan *kimseye de uyma!"* Velîd, Kureyş içinde, babası belli olmayan biriydi, onların soyundan gelmiyordu. Doğumundan on sekiz sene sonra, Mugîre onun kendi oğullarından biri olduğunu iddia ve ilan etti.[221]

Denildiğine göre Velîd'in annesi onu zinadan peyda etmişti; âyet-i kerime onun bu çirkin halini ortaya koyana kadar Velîd durumu bilmedi. Tohum habis olunca, ondan yetişen de habis olur.

Rivayet edildiğine göre, âyet-i kerime inince Velîd, annesinin yanına giderek ona, "Muhammed benim on vasfımı saydı, onların dokuzunu kendimde buldum. Zinadan olmaya gelince, onun hakkında bilgim yok. Bana işin hakikatini söyle; yoksa senin boynunu vururum!" dedi. Annesi de korkarak, "Senin baban cinsel yönden iktidarsızdı. Ben, onun ölüp malının çocuğundan başkasına gitmesinden korktum; bir çobanı çağırarak ondan hamile kaldım; sen o çobandansın!" dedi.[222]

Bazıları, onun Ahnes b. Şerîk olduğunu söylemiştir. O, aslı itibariyle Sakîf'ten iken, Benî Zühre'den sayılmıştır.

"O, mal ve oğulları var diye böyle davranmaktadır." Yani çokça mal ve oğul sahibi olduğu için, onlardan destek ve kuvvet alarak haddi aşan bu özelliklerin sahibine uyma! Onun dünyadan nasibi budur.

Bazıları bu âyeti gelecek âyete bağlayarak ona şu manayı vermişlerdir: "O, mal ve oğul sahibi olduğu için âyetlerimizi yalanlar ve *kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman, 'Bunlar öncekilerin masallarıdır,* öncekilerin yalanlarıdır' *der.*" Yani malı ve oğulları ile böbürlenen bu kimseye uyma!

---

[221] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/217.

[222] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/410.

Şöyle denilmiştir: Velîd b. Mugîre, Hz. Peygamber'i kendisinde olmayan bir şeyle ayıpladı, yalan söyledi ve ona deli dedi. Allah Teâlâ da buna karşılık, onda bulunan on kötü vasfı saydı. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] kötüleyen kimseye adaletiyle on karşılık veriyorsa, ona salât okuyan veya kendisini öven kimseye lutfuyla en az on ve daha fazla mükâfat verir.[223]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yakında biz onun burnunu damgalayacağız."* Biz onu hor hakir bırakmak için, yakında burnunu ateşle dağlayıp ona alamet koyacağız. Özellikle burnun zikredilmesi, ona vurulacak damganın daha çirkin olmasındandır.

Denilmiştir ki: Onun burnu Bedir günü kılıçla kesilerek damgalandı; burnunda bu azaptan bir iz kaldı. Bahsedilen kimsenin Velîd b. Mugîre olduğunu söylersek, bu görüş tenkide açıktır, çünkü Velîd, Bedir Savaşı'ndan önce öldü. Velîd, kendisinden akıl ve yardım istenen beş kişiden biriydi; bu ekibin hepsi Bedir Savaşı'ndan önce öldü.

Âyete şu manayı veren de olmuştur: Kıyamet günü ona, diğer kâfirler arasında kendisini çirkin gösterecek bir damga vururuz.

5-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif ve Allah'a yönelen kimseler, yakında kimin fitneye düştüğünü göreceksiniz. Ey inatçı gafiller, siz de yakında kimin fitneye düştüğünü ve aklını yitirdiğini göreceksiniz. Hepiniz, kalpleri Allah'ta toplanan, bütün himmetleriyle O'na yönelen ve Allah'ın da dünya işlerinde kendilerine yettiği kimselerin mi fitneye düşüp aklını yitirdiğini yoksa kalpleri darmadağınık, niyet ve hedefleri farklı, öylece fitne vadilerinde ölüp giden, Allah Teâlâ'nın da dünyanın hangi vadisinde helâk olduklarına aldırış etmediği kimselerin mi fitneye düşüp aklını yitirdiğini yakında bileceksiniz. Bu iki grubun hali bir hadis-i şerifte de anlatılmıştır.[224]

---

[223] Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl,* 4/410.

[224] Hadis için bk. İbn Mâce, Mukaddime, nr. 257; Hâkim, *Müstedrek,* 2/443; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 2/105.

Şüphesiz Rabb'in, kendisine ulaştıran yoldan yüz çevirenle, hak yola giren, onda ilerleyen ve nihayet kudsî huzura ulaşan kimseleri en iyi bilendir. Öyleyse, ey Hakk'a yönelen kimse, sakın bu yolu yalanlayanlara uyma! Onlar sizin, kendilerine taviz verip onlarla dünyevî hazlarına ortak olmanızı isterler ve böyle yaparsanız size meyledeceklerini söylerler. Bunu sizi, ciddiyetle amel ve mücâhede yolundan alıkoymak ümidiyle yaparlar. Sakın çokça yemin eden hakir kimselere uyma!

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hakir kimse, Cenâb-ı Hakk'ın katında itibardan düşen kimsedir. Böylece Allah onu huzurundan uzaklaştırmıştır. Çokça kusur arayan ve dostların arasını bozmak için laf getirip götüren kimse ise Allah'ın velilerini tenkit ve karalamayla uğraştığı için azabadüşenkimsedir."[225]

Âyette, kendilerine uyulmayacak kimseler, "hayra mani olan kimse" olarak tanıtıldı. Sûfîlerin ahlâkı bunun zıddıdır. Onlar, Allah'ın kullarına, maddi ve manevi olarak çokça hayır ulaştıran kimselerdir.

Kendilerine uyulmayacak kimseler ayrıca, "haddi aşan ve günaha dalan" şeklinde tanıtıldı. Bunun zıddı, çokça iyilik ve itaattir. Kabalığın zıddı, yumuşak yüzlü ve güzel geçinmektir.

Soyu bilinmeyen kimse ile, yolda bulunan ve babası belli olmayan kimse kastedilir. Her kimin terbiyeye ihtiyacı olup kendisini terbiye edecek bir şeyhi bulunmaz ise, (ârifler nazarında) o kimse, babası belli olmayan, yolda bulunmuş çocuk gibidir. Nesebi belli olmayan kimsenin insanlara imamlık yapması uygun olmadığı gibi, bir şeyhi olup ondan manevi terbiye almayan kimseye de manevi terbiye işinde uyulmaz.

Allah Teâlâ'nın, *"O, mal ve oğulları var diye böyle davranır. Kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman, 'Öncekilerin masalları!' der"* âyetinde onun diğer bir hali anlatılmaktadır. O kimseyi, âyetleri yalanlamaya sevkeden şey, malı ile azmasıdır. Cenâb-ı Hak, insanların içinde genelde uyguladığı kanununu şudur: Refah ve zenginlik içindeki insanlar, -çok azı hariç- sâbîkûnun yani hayırlarda önde giden âriflerin yolundan pek bir şey elde edemezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[225] Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 6/182.

Malına Aldanan Cimrilerin Acı Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş'in halini bir misalle anlattı. Şöyle de denilmiştir: Aşağıda verilen misal, malı ve çocukları olup onlardan bir fayda görmeyen kimse içindir. Allah Teâlâ, âyetlerde bahsedilen bostan sahiplerine yaptığı gibi, onların da malını mülkünü yerle bir eder. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurdu:

اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَٓا اَصْحَابَ الْجَنَّةِۚ اِذْ اَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا
مُصْبِح۪ينَۙ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَٓائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ
نَٓائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَاَصْبَحَتْ كَالصَّر۪يمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادَوْا مُصْبِح۪ينَۙ ﴿٢١﴾ اَنِ اغْدُوا
عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِم۪ينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَۙ ﴿٢٣﴾ اَنْ
لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْك۪ينٌۙ ﴿٢٤﴾ وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِر۪ينَ ﴿٢٥﴾
فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُٓوا اِنَّا لَضَٓالُّونَۙ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾ قَالَ اَوْسَطُهُمْ
اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ
﴿٢٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا
طَاغ۪ينَ ﴿٣١﴾ عَسٰى رَبُّنَٓا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَٓا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ
﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

17. ***Biz, vaktiyle bahçe sahiplerine bela verdiğimiz gibi, onlara da bela verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden*** *(fakirler gelmeden)* ***bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi.***

18. *(Bunu tasarlarken)* ***istisna da yapmıyorlardı*** *(İnşallah demiyorlardı).*

19. *Nihayet onlar uykuda iken Rabb'inden bir âfet* (ateş) *bahçeyi sardı.*

20. *Bahçe, siyah kül haline geliverdi.*

21-22. *Sabahleyin birbirlerine, "Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin" diye seslendiler.*

23-24. *Hemen yola koyuldular. Bir taraftan da, "Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanımıza sokulmasın" diye gizlice konuşuyorlardı.*

25. *Yoksulları engellemeye güçlerinin yettiğini düşünerek erkenden yola çıktılar.*

26. *Fakat bahçeyi o halde gördüklerinde, "Biz herhalde yolumuzu şaşırdık, yanlış yere geldik!" dediler.*

27. (Gerçeği anlayınca da), *"Hayır, meğer biz mahrum bırakılmışız!" dediler.*

28. *Onların en akl-ı selim olanı, "Ben size, 'Rabb'inizi tesbih etseydiniz ya!' dememiş miydim?" dedi.*

29. *Onlar, "Rabbimiz'i tesbih ederiz; şüphesiz biz zalim kimselermişiz" dediler.*

30. *Ardından birbirlerini kınamaya başladılar.*

31. *Şöyle dediler: "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kimselermişiz!"*

32. *"Umulur ki Rabbimiz bize bunun yerine daha hayırlısını verir. Çünkü biz Rabbimiz'e yöneliyor, O'nun rahmetini istiyoruz."*

33. *İşte böyledir azap! Ahiret azabı ise daha büyüktür; keşke bilselerdi!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, vaktiyle bahçe sahiplerine bela verdiğimiz gibi, onlara da* yani Mekkeliler'e de *bela verdik."* Onları, kıtlık ve açlıkla imtihan ettik; öyle ki leş ve kuru kemikleri yediler. Bunun sebebi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onlar için, *"Allahım, Mudar kabilesinin bela ve sıkıntılarını artır; Yusuf'un zamanında Mısır halkının çektiği kıtlık gibi, onlara da kıtlık yaşat"*[226] şeklinde beddua etmesiydi.

Âyette konu edilen "bahçe sahiplerine" gelince, onlar namaz kılan bir topluluktu.

Denildiğin göre onlar, Hz. İsa [aleyhisselâm] semaya yükseltildikten sonraki dönemde yaşayan Ehl-i kitap'tan bir grup mümindi. Yemen San'a'ya 2 fersah mesafedeki Darvân beldesinde yaşıyorlardı. İbn Cüzey, onların, İsrâiloğulları'ndan olduğunu söylemiştir.[227]

İbn Abbas demiştir ki: "Bu bahçeye Darvân denmekte olup o, San'a'ya 2 fersah mesafededir. Yolcular, oradan geçerler. Bu bahçeyi salih bir insan ekiyordu. Sonra üç oğluna miras kaldı. Babaları zamanında, bahçenin mahsulü toplanırken, oraktan artan ve hasat yerinde kalan ürünleri fakirlere kalırdı. Meyve toplanırken, serginin dışında kalanları da fakirler alırdı. Babaları, bahçenin mahsulünden fakirlere sadaka veriyordu. Onun zamanından yetimler, dullar ve fakirler bu sadakalarlageçiniyordu."[228]

Bir rivayette, babaları senelik yiyeceğini aldıktan sonra, kalan mahsulü sadaka olarak dağıtıyordu. Hasat zamanı, "Gelin payınızı alın" diye fakirlere sesleniyordu. Babaları ölünce, çocukları, "Malımız azaldı, çoluk çocuğumuz çoğaldı" dediler ve insanlar evlerinden çıkmadan önce sabah erken bahçelerine giderek mahsulü toplamaya, fakirlere hiçbir şey hissettirmemeye anlaşıp yemin ettiler. Onların bu hali âyette şöyle ifade edilmektedir:

---

[226] Buhârî, Ezan, nr. 804; Müslim, Mesâcid, 294.

[227] İbn Cüzey, *el-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/400.

[228] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/255-256.

"Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden fakirler ortaya çıkmadan önce *bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. Fakat* bunu tasarlarken *istisna yapmıyorlardı;* yani 'inşallah' demiyorlardı."

Yahut onlar, babalarının yaptığı gibi, fakirlerin hakkını bir kenara ayırmıyorlardı.

"Nihayet onlar uykuda iken Rabb'inden bir âfet bahçeyi sardı." Allah tarafından bir bela geldi. Denildiğine göre, Allah Teâlâ bahçenin üzerine bir ateş indirip onu yaktı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rabb'in tarafından gönderilen bir ziyaretçi, o bahçeyi şöyle bir dolaşıp kolaçan etti. Denildiğine göre Cebrâil [aleyhisselâm] bahçenin etrafında dolaştı. Çünkü o, onu yere batırmakla görevliydi. Cebrâil, bahçeyi kökünden söktü, onunla beytin (Kâbe) etrafında dolaştı, sonra bahçeyi Tâif'e koydu. Mekke ve yakın çevresinde içinde hurma ağaçları, asma ve su bulunan ondan başka bahçe yoktur. İşte Tâif şehri odur. Açıklama için *el-Lübâb* adlı esere bakınız.[229]

"Onlar uykuda iken yahut cereyan eden ilâhî kaderden habersiz iken *bahçe,* inen azapla yanarak *siyah kül haline geliverdi."*

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Bahçe, bütün mahsulü toplanmış, içinde hiçbir şey kalmamış kupkuru yere döndü.

Bahçe, inen ateşle yanıp zifiri karanlık gibi simsiyah oldu.

Bahçe, tamamen kuruyup gündüz gibi bembeyaz kesildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Sabahleyin birbirlerine, 'Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin' diye seslendiler. Hemen yola koyuldular.* Bir taraftan da yaptıklarını fakirlerin duymaması için, *'Sakın, bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın' diye gizlice konuşuyorlardı."* Yani onların bahçeye girmesine izin ve imkân vermeyin, diyorlardı.

---

[229] Rivayet için ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/221.

"Kendi zanlarınca, *yoksulları engellemeye güçlerinin yettiğini düşünerek erkenden yola çıktılar.*" Yani fakirler gelmeden önce bahçenin mahsulünü toplamaya güçlerinin yettiğini düşünerek erkenden bahçeye gittiler.

Yahut fakirlere kızarak ve onları engellemeye veyahut bahçenin mahsulünü toplamaya güçlerinin yettiğini düşünerek erkenden yola çıktılar.

Bazıları, âyetin lafzında geçen "hard"ın bahçenin adı olduğunu söyleyerek ona şu manayı vermişlerdir: Kendi düşüncelerine göre, mahsulünü toplamaya güçlerinin yettiğini düşünerek erkenden "Hard" adındaki bahçelerine gittiler.

"*Fakat bahçeyi* yanmış vaziyette *gördüklerinde, 'Biz herhalde yolumuzu şaşırdık, yanlış yere geldik!' dediler.*" Bahçenin helâk olmuş halini görünce, burası bizim bahçe değil, biz herhalde yanlış bir yere geldik, dediler. Fakat biraz düşündüklerinde, onun kendi bahçeleri olduğunu anladılar.

"O zaman, '*Hayır,* burası bizim bahçe, *meğer biz,* nefsimize karşı işlediğimiz kusurlar yüzünden onun hayır ve bereketinden *mahrum bırakılmışız!' dediler.*"

"*İçlerinden en dengeli olanı,* yani en âdil ve görüşü en hayırlı olanı yahut en yaşlı kardeşleri, *'Ben size, 'Rabb'inizi tesbih etseydiniz ya!' dememiş miydim?' dedi.*" Yani Allah'ı zikredin ve kötü niyetinizden Allah'a tövbe edin dememiş miydim? Kardeşleri bunu yapmaya azmettikleri zaman, o, "Allah'ı zikredin; bu çirkin işinize hemen tövbe edin; başınıza bir azap gelmeden onun şerrini gidermeye bakın!" diyerek kendilerini uyarmıştı. Fakat onlar, kendisine karşı çıktılar, söylediklerini yapmadılar.

Şöyle denilmiştir: Âyette geçen tesbihten kasıt, bir işi yapmaya niyetlenildiğinde, "inşallah" demektir. Çünkü, "inşallah" demek, Allah Teâlâ'yı yüceltmek ve işini O'na havale etmek anlamına gelir. Tesbih, yüce Allah'ı, zatına layık olmayan şeylerden tenzih etmektir, yani Zât-ı Bârî'yi, kemaline zıt sıfat ve hallerden uzak tutup yüceltmektir. İşini Allah'a havale etmek de tenzih de, O'nu yüceltmektir.

İlk görüş yani zikir ve tövbe, manaya daha uygundur. Çünkü devamındaki şu âyet bunu gösteriyor: *"Onlar, 'Rabbimiz'i tesbih ederiz; şüphesiz biz, zalim kimselermişiz'*, fakirleri bahçede artan ürünleri almaktan menederek zalimce bir karar vermişiz *dediler."*

Yahut "inşallah" dememekle bir zalim olmuşuz, dediler.

Onları, büyük kardeşlerinin, kendilerini başlarına azap gelmeden önce söylemeye çağırdığı şeyi, azap geldikten sonra söylediler.

"Ardından birbirlerini kınamaya başladılar." Yani fakirlerden kaçışlarından dolayı birbirlerini suçlamaya, suçu birbirine atmaya başladılar. Sonra hepsi, haddi aştıklarını itiraf ederek, *"Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kimselermişiz!"* dediler. Yani fakirlerin hakkını vermeyerek ve "inşallah" demeyi terkederek Allah'ın hududunu (emir ve edebini) çiğnedik dediler. Dualarına şöyle devam ettiler:

"Umulur ki Rabbimiz bize bunun yerine daha hayırlısını verir." Yani yaptığımız tövbenin ve hatalarımızı itirafın bereketine, Allah bize, bu bahçeden daha hayırlısını verir.

"Şüphesiz biz Rabbimiz'e yöneliyoruz; O'nun rahmetini istiyor, O'ndan hayrı talep ve affını ümit ediyoruz."

Mücâhid demiştir ki: "Bahçe sahipleri tövbe ettiler; kendilerine daha hayırlı bir bahçe verildi."

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bana ulaşan bir habere göre, bahçe sahipleri ihlâsla tövbe ettiler; Allah da onların bu samimiyetine karşılık kendilerine bir bahçe verdi. Bu bahçeye "el-Hayvân" adını verdiler. Onda öyle büyük üzüm salkımları yetişirmiş ki tek salkımını bir katır taşırmış."

Ebû Halid-i Yemenî demiştir ki: "Ben onlara verilen bahçeye girdim ve ayakta duran siyah bir adamı andıran üzüm salkımlarını gördüm."[230]

---

[230] Rivayetler için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/257; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/226.

Onların mümin olduklarını söyleyenlerin görüşü yukarıda geçmişti. Onlar ya İsrâiloğulları'ndan veya başka kabilelerdendir.

Onların, *"Şüphesiz biz Rabbimiz'e yöneliyoruz"* sözlerine bakarak, kendilerinin mümin olup olmadıkları konusunda tereddüt edenler olmuştur. Evet, bazıları onların önceden kâfir olduklarını söylemiştir. Bu durumda, onların, bu sözleriyle mümin olma ihtimali vardır. Yahut onların bu sözü, müşriklerin şiddetli bir sıkıntıyla karşılaştıklarında söyledikleri söze benzemektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte azap böyledir!"* Yani emrimize aykırı davranan ve nimetlerimize şükretmeyenlere dünyada verilecek azap, bahçe sahipleri hakkında anlattığımız azabın bir benzeridir. *"Ahiret azabı ise* dünyadakinden *daha büyüktür,* daha şiddetlidir. *Keşke,* onun daha büyük olduğunu *bilselerdi* ve kendilerini ona götüren şeylerden sakınsalardı!"

Şerefeddin-i Tîbî, İmam Fahreddin-i Râzî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu kıssada anlatılan kimse, *'O, kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman, çokça mal ve oğul sahibi olmasıyla şımararak, 'Bu, öncekilerin masallarıdır' dedi'* (Kalem 68/14-15) âyetinde vasfedilen kimsedir. Allah ona, çokça mal ve evlat verdiği için adam Allah'ı inkâr etti. Allah onları kendisine sadece bir iptila için (imtihan ve musibet olarak) verdi. Kul, onları inkâra sarfedince, Allah hepsini yerle bir etti. Bahçe sahiplerinin işledikleri bu kadarcık bir isyanla Allah onların bahçesini yerle bir ettiyse, Allah Resûlü'ne düşmanlık yapan, inkâr ve isyanda ısrar eden kimsenin hali nasıl olur sen düşün!

Yahut bu helâkin sebebi şudur: Bahçe sahipleri, bahçelerinden faydalanmak için yola çıktılar, fakat fakirleri ondan faydalanmaktan menettiler. Allah onların işlerini tersine çevirip başlarına bela gönderdi. Mekkeliler de aynı şekildedir. Onlar da Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabına tuzak kurmak için Bedir'e geldiler, ancak Allah onların düşünce ve hesaplarını ters yüz etti; kendileri öldürüldüler ve esir alındılar."

17-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, insanlara iyilik yapıp bolca ihsanlarda bulunur fakat sonra cimrilik ederse onun, Allah'ın kullarına cimrilik ettiği gibi, Allah da ondan feyzini keser. Kul, iyilik ve ihsanını çoğalttığı sürece, Allah da ona bol ihsanlarda bulunur; kul cimrilik ederse, Allah da ona olan ihsanlarını kısar. *"Allah onlara, sahip oldukları vasıflara göre karşılık verecektir"* (En'âm 6/139).

Aynı şekilde, kim, kendisinden önceki büyüklerinin iyilik ve ihsandaki âdetlerine aykırı davranıp elini sıkı tutarsa, Allah da ona, maddi veya manevi rızıklarda geçmişlerine yaptığı ihsanın tersini yapar. Eğer o kimse, haline tövbe edip önceki atalarının güzel haline dönerse Allah da ona ihsan etmeye döner; önceki hallerine tövbe eden bahçe sahiplerine yaptığı gibi. Âyetin açık ifadesi budur.

Bu hüküm, şu durum için de geçerlidir: Bir kimse, kendisine lutfedilen ilim ve mevhibelerden, diğer insanlara bolca verir fakat sonra hiçbir özür yokken vermeyi kısarsa, Allah da ona daha fazla ihsanlarını yağdırmaz. Çok defa iç âleminde Allah tarafından gönderilen sıkıntılı bir hal zuhur eder, manevi ihsanlardan yana kalbi bomboş kalır; tövbe edip önceki haline dönene kadar bu durum devam eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Takva Sahiplerinin Ayrıcalığı

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsedilen kimselerin aksine, emirlerine tâbi ve teslim olan müttakilerin halini anlatarak şöyle buyurdu:

اِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ
كَالْمُجْرِمِينَۜ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ۠ كَيْفَ تَحْكُمُونَۚ ﴿٣٦﴾ اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَۙ
﴿٣٧﴾ اِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَۚ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ

الْقِيٰمَةِ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ۚ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ ۚ ﴿٤٠﴾ اَمْ لَهُمْ
شُرَكَاءُ ۚ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ
سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ۙ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ
تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۚ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

34. ***Şüphesiz müttakiler için Rab'leri katında naîm cennetleri vardır.***

35. ***Biz müslümanları suçlularla bir tutar mıyız?***

36. ***Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?***

37. ***Yoksa size ait bir kitabınız var da*** *(söylediklerinizi)* ***ondan mı okuyorsunuz?***

38. ***Onda, "Seçip beğendiğiniz her şey sizindir" diye mi yazılı?***

39. ***Yahut bizden, her neye hükmederseniz mutlaka öyle olacağına dair kıyamete kadar sürecek kesin sözler mi aldınız?***

40. ***Resûlüm sor onlara: "Onların hangisi buna kefildir?"***

41. ***Yoksa onların ortakları mı var? Doğru söylüyorlarsa, haydi getirsinler ortaklarını!***

42. ***O gün sâk*** *(perde)* ***açılır; iş iyice zorlaşır. Secdeye çağrılırlar fakat güç yetiremezler.***

43. ***Gözleri korku ve dehşetten düşmüş halde kendilerini bir zillet kaplar. Halbuki onlar sapasağlam iken secdeye çağrılıyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz müttakiler için* ahirette *Rab'leri katında,* kudsî huzurda *naîm cennetleri vardır.*" Yani orada, dünya bahçeleri ve nimetlerinin aksine, azalıp noksanlaşma endişesinden ve yok olma korkusundan uzak, sürekli lezzetli, taze ve dâimî nimetler vardır.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Onlar için naîm cennetleri vardır. O cennetlerin özelliklerinden bazıları şöyledir: Kul orada sürekli kalır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sohbet arkadaşı ve can dostudur. Orada kullarını ağırlayan sonsuz kerem sahibi Mevlâ'dır. Ondaki mükâfat ve ihsan çok büyüktür. Orada hiçbir sıkıntı ve hüzün yoktur."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz müslümanları suçlularla bir tutar mıyız?"* Âyet, az önce bahsedilen müttakilerin naîm cennetlerini elde edeceğini vurgulamkta, ayrıca ahiretle ilgili haberleri ve müslümanlar için hazırlanan nimetleri işittiklerinde kâfirlerin söylediği sözleri de reddetmektedir. Kâfirler şöyle diyorlardı:

"Eğer Muhammed'in ve ona tâbi olanların iddia ettikleri gibi, öldükten sonra yeniden diriliş gerçekleşirse, bizimle onların hali ancak dünyadaki gibi olur. Onlar, bizden fazla bir şeye sahip olamazlar ve bizden üstün bir hale ulaşamazlar."

Allah Teâlâ, âyetle onların bu sözlerini reddetti.

Mana şudur: Biz, taatlerin meşakkatini ve günahları terkin zorluğunu çeken müslümanları, dünya hayatının hazır zevkleriyle keyfeden kâfirlerle bir tutarak hiç hükümde haksızlık eder miyiz?

"Size ne oluyor, nasıl itaat edenle isyan edeni eşit görerek böyle sakat bir *hüküm veriyorsunuz?"* Sanki iş size bırakılmış da istediğiniz gibi hüküm veriyorsunuz! Âyette onların verdiği hükme hayret edilmekte, o, haktan çok uzak görülmekte ve akıllı kimseden böyle bir hükmün çıkmayacağı bildirilmektedir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Yoksa* gökten inmiş *size ait bir kitabınız var da* söylediklerinizi *ondan mı okuyorsunuz? O kitapta, 'Seçip beğendiğiniz her şey sizindir' diye mi yazılı?"* Yani onda, tercih ettiğiniz ve arzuladığınız her şeyi elde edeceğiniz mi yazılı?

"Yahut bizden, her neye hükmederseniz mutlaka öyle olacağına dair kıyamete kadar sürecek kesin sözler mi aldınız?"

Yahut biz, son derece vurguyla ve ağır yeminlerle yemin ettik ve, "Vallahi hükmettiğiniz şey sizin için gerçekleşecek" mi dedik?

"Resûlüm, o müşriklere sor: 'Onların hangisi buna kefildir?'" Yani müşrikleri ayıplayıp susturmak için kendilerine sor bakalım; içlerinden hangisi verdikleri hükmün muhakkak gerçekleşeceğine kefil olur?

"Yoksa onların ortakları mı var?" Yoksa insanlar içinde kendilerine bu sözde ortak olan ve onlarla aynı görüşte olan birileri mi var? *"Eğer* davalarında en azından kendilerini taklit edenlerin bulunduğu konusunda *doğru söylüyorlarsa, haydi getirsinler ortaklarını!"*

Âyetin manası şudur: Gerçek şu ki aklı başında hiç kimse, onların verdiği hükmün doğru olduğunu söylemez ve o konuda kendilerine yardımcı olmaz. Onların bir destekçisi olmadığı gibi, verdikleri hükmü ifade eden bir kitapları ve Allah katından onlara verilmiş bir söz de yoktur. Ayrıca, verdikleri hükmü kendileri için gerçekleştirmeyi garanti eden bir kefil de mevcut değildir. O, kendilerinin uydurduğu birtakım düşünce ve temennilerden ibarettir.

Diğer bir görüşe göre, ortaklardan maksat putlardır. Buna göre mana şöyle olur: Onların, verdikleri hükmün gerçekleşeceğini kendilerine garanti eden taptıkları putları mı var? Öyleyse onları getirsinler de bunu kendilerinden dinlesinler. Bu, onlarla alay etmek için söylenmiş bir sözdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün sâk (perde) açılır; iş iyicezorlaşır."*[231]

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, "sâk (bacak-baldır) açıldı" tabiri, işin şiddetini ve olayın zorluğunu anlatmak için kullanılan mecazi bir ifadedir. Yani kıyamet günü, iş şiddetlenip iyice zorlaşır. Şöyle ki işin iç yüzü açılır, bütün işlerin hakikatleri ortaya çıkar, her şey gözle görülür.

---

[231] Âyetin metninde "sâk" geçmektedir. Sâk, "bacak, baldır, incik ve gövde" manasına gelmektedir. "Sâk açıldı" ifadesi, âlimlerin çoğunluğuna göre, hakikat manasında değil, mecazi anlamda kullanılmıştır. Perde açıldı, olayın içi yüzü gözüktü, işin aslı ortaya çıktı, iş zora girdi manasındadır (bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 23/187-195; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/229-230).

Nesefî demiştir ki: "Kıyamet günü, açılan bir bacak yoktur, fakat bu tabir, kinaye yoluyla işin zorluğunu anlatmaktadır. Çünkü onlar, zorlukla yüz yüze geldiklerinde, işin aslını ve vehametini anlarlar."[232]

Sa'lebî, "sâk"ın açılması hakkında bu manaları verdikten sonra, haşirle ilgili birçok hadis nakletmiştir ki, hepsi "sâk"ın açılmasının hakiki manada olduğunu göstermektedir.

Ebû Musa el-Eş'arî'nin [radıyallahu anh] naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"O gün sâk açılır"* âyetini okumuş ve şöyle buyurmuştur: *"Büyük bir nur açılır, ona secde ederler."*[233]

Sa'lebî, sonra, haşirle ilgili hadisin tamamını nakletmiştir.[234]

Kimin, has tevhidin nuruyla gönül gözleri cilalanmışsa (müşahedeye ulaşmışsa) o kimse için, böyle kapalı manaları anlamak zor değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir durumla sınırlı değildir; O dilediği gibi tecelli eder. Hadislerde geçtiğine göre, Allah Teâlâ, kullarının arasında hüküm vermek için tecelli eder, kürsüsünün üzerine oturur. Bacağın açılmasıyla ilgili hadislerde rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Hak, sâkın açılmasından sonra müminlerin önüne gelir, müminler kendisine secde ederler, sonra cennete giderler. Hadisi, İmam Münzirî ve diğerleri nakletmiştir.[235]

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî de bu hadise, Bakara sûresinin 210. âyetinin tefsirinde yer vermiştir. Onda, Cenâb-ı Hakk'ı bir cisme benzetmek ve O'nu bir halle sınırlamak yoktur. Çünkü kâinatta ne varsa hepsi Hak Teâlâ'nın tecellileri ve zâtının zuhurlarıdır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Secdeye çağrılırlar fakat güç yetiremezler."* Kâfirlerin secdeye çağrılması, mükellef oldukları bir işi yapmaları için değildir; çünkü ahiret sorumluluk yeri değildir. Onlara yapılan bu çağrı, dünyada secdeyi terketmelerine karşın kendilerini kınayıp azarlamak ve bu konudaki kusurlarından dolayı duydukları üzüntüyü artırmak içindir. Onlar secdeye çağrılır ancak secde etmeye güç yetiremezler; zira sırtları kemik gibi sertleşip eğilmez. Bundan, onların secde etmek istedikleri fakat onu yapamadıkları anlaşılıyor.

---

[232] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/414.

[233] Taberî, *a.g.e.*, 23/195; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/259-262.

[234] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/259.

[235] Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 5265; Taberî, *a.g.e.*, 23/193; Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/261-262, Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/230-231.

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) âyete şu manayı vermiştir: "Belleri, bütün bir kemik gibi olur; eğilip doğrulamazlar."

Sahih bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Müminlerin hepsi Allah için secdeye kapanırlar. Dünyada gösteriş, adını duyurmak ve nifak için Allah'a secde edenlerin beli sert bir tahta gibi olup eğilmez; ne zaman secde etmek isteseler, sırt üstü geri düşerler."*[236]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gözleri korku ve dehşetten düşmüş halde kendilerini bir zillet kaplar."* Yani onlar, secdeye çağrıldıklarında halleri budur. Korku ve dehşetin eseri gözlerde ortaya çıktığı için, olay gözlere nisbet edildi.

"Halbuki onlar, dünyada *sapasağlamken* secde etmeye güçleri yeterken, peygamberler diliyle *secdeye çağrılıyorlardı,* fakat onların davetine uymayıp secdeden kaçınıyorlardı."

Bir görüşe göre, dünyadaki secdeden kasıt namazdır; çünkü secde namazdan bir parçadır. Ayrıca, onların dünyada secdeye çağrılması, ilâhî emir olup uyulması gereken bir davettir.

34-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dışındaki varlıklardan sakınan müttakiler için Rab'leri katında, O'nun kudsî huzurunda naîm cennetleri vardır. Onlar, devamlı müşahede ve hakkı seyir içindeki marifet cennetleridir. Bizim acı tatlı her hükmümüze ve ilâhî emirlerimize boyun eğen müslümanları, devamlı isyan eden mücrimler gibi yapar mıyız?

---

[236] Buhârî, Tefsîru Sûre, 68 (nr. 4919).

Cenâb-ı Hak sonra, itaat edenlerle isyan edenleri eşit görenleri kınadı ve bunu yapandan böyle olduğuna dair delil istedi.

"O gün sâk (perde) açılır, işler zorlaşır" âyetinin bir manası şudur: O gün Allah Teâlâ kullarına, zatının nurundan bir nurla insan sûretinde tecelli eder. Bu, insana şeref bahşetmek içindir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı."[237] Yani onu, kullarına mahşerde ve cennette tecelli edeceği sûrette yarattı. Bunun hakikatini ancak, ahadiyyet denizine dalmış olan ârifler anlar. Âriflerin makamına ulaşmayan kimsenin, onların sözlerine teslim olması ve Cenâb-ı Hakk'ı hiçbir varlığa benzetmemesi yeterlidir. Ârifler, yüce Allah'ı bütün tecellileriyle tanırlar; O'nun tecellilerinden hiçbirini inkâr etmezler. Hadiste belirtildiği gibi, Allah Teâlâ, mahşerde müminlere ilk önce tanımadıkları bir şekilde tecelli eder; müminler onu inkâr ederler ve, *"Rabbimiz gelinceye kadar burada bekleyeceğiz"* derler.[238] Cenâb-ı Hakk'ın bu tecellisini ancak delil ehli zâhir âlimler inkâr eder; âriflere gelince, onlar, tecelli edenin Allah Teâlâ olduğunu bilirler, onu tasdik ederler, fakat yüce Mevlâ'nın kendilerine bildirdiği sırrı gizlemek için sükût ederler. Bundan dolayı Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fahreddin-i Râzî'ye yazdığı bir mektubunda şöyle demiştir:

"Bize gel de Allah Teâlâ, sana kıyamet günü tecelli ettiğinde O'nu (değişik tecellileriyle tanımadığın için) inkâr edenlerden olmadan önce, sana bugün Allah'ı tanıtalım!"

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, şahitlerin toplandığı gün, âşıklarına, sevdiklerine, zatına müştak olan ve O'nu yakînen tanıyan âriflere, bazı has sıfatlarıyla tecelli eder. Bu, ezelî nurlardan bir kısmının, gayret perdesi içinde keşfidir. Bu halde onlar, açılan bu ilâhî sırları müşahede ederler. Kendilerini azamet nurları sardığı için secdeye çağrılırlar ki has sıfatın sırrının keşfi içinde yanmasınlar. Çünkü o, azamet ve ululuk mahallidir. İlâhî zata ait sırların nurları, farklı şekillerde zuhur eder ki peşinden bekâ olmayan bir fenâ ile kendilerinden geçmesinler. Ondan kasıt, muhabbetin artması ve ilâhî azamete nazar etmektir."[239]

---

[237] Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244, 251.

[238] Buhârî, Rikâk, 62 (nr. 6573), 1; Müslim, İmân, 299.

Baklî'nin sözünün özeti şudur: Cenâb-ı Hak, kullarına insan sûretinde tecelli eder; hatta rubûbiyyet sırrının ortaya çıkmasını istemediğinden, insan bacağını andıran nurunu gösterir. Baklî'nin, "Allah Teâlâ, âşıkları için bazı has sıfatlarıyla tecelli eder" sözünün manası budur. Yani onlara insan sûretinde zuhur eder. O, gayret perdesi içinde gerçekleşen bir keşiftir.

Baklî, ayrıca şunu demek istiyor: Eğer Allah Teâlâ onlara, hiçbir vasıta ve perde olmadan ceberûtunun sırlarını doğrudan açsaydı, yanıp kül olurlardı. Fakat O, görmeye takat getirebilsinler diye sıfatlarının nurlarıyla tecelli etti. Bu tecelli değişik sûretlerde olur. Onlardan biri de insan sûretinde zuhur etmesidir. Cenâb-ı Hak böyle tecelli etti ki onlar, fenâ ile bekâ, sekr ile sahv arasında kalsınlar. Şayet perde olmadan zatının sırlarıyla tecelli etseydi, yanarlardı yahut hiç ayılmadan manevi sarhoşluk içinde ve bekâ hali olmadan fenâ halinde kalırlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin İçine Düştüğü İstidraç

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri yavaş yavaş nasıl azaba sürüklediğinden basederek şöyle buyurdu:

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾ وَاُمْلِي لَهُمْ اِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ
مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ
لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ

---

[239] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/445-446.

﴿٤٨﴾ لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّه۪ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾

فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٥٠﴾

44. *(Ey Muhammed!)* ***Bu sözü*** *(Kur'an'ı)* ***yalanlayanlarla beni baş başa bırak! Biz onları bilemedikleri yönden adım adım helâke yaklaştıracağız.***

45. ***Onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.***

46. ***Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar bu yüzden ağır bir borç altında mı kalıyorlar?***

47. ***Yahut gayb*** *(levh-i mahfûz)* ***onların yanlarında da onlar mı*** *(bundan aktarıp)* ***yazıyorlar?***

48. ***Rabb'inin hükmüne sabret. Balık sahibi*** *(Yunus)* ***gibi olma. Hani o,*** *(balığın karnında)* ***kavmine kızgın ve kederli bir halde Rabb'ine yakarmıştı.***

49. ***Ona Rabb'inden bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir halde ıssız bir yere atılacaktı.***

50. ***Fakat Rabb'i onu seçti ve salihlerden kıldı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Bu sözü* yani Kur'an'ı *yalanlayanlarla beni baş başa bırak!"* Mana şudur: Onu bana bırak; benimle onun arasından çekil; ben, onun işini görmede (hak ettiği cezayı kendisine vermede) sana yeterim. Çünkü ben, onun hak ettiği azabı en iyi bilenim ve ona gücüm yeter. Onların ahiretteki hali böyle olunca, sen, Kur'an'ı yalanlayan kimseyi bana bırak; ondan intikam alma konusunda bana güven.

"Biz onları bilemedikleri yönden adım adım azaba yaklaştıracağız." Allah Teâlâ'nın, isyan edenleri istidraca düşürmesi, onlara sıhhat ve nimet vermesi, onların da bunu Allah'a isyana kullanmasıdır.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, ne zaman yeni bir isyana dalsalar, biz de kendilerine yeni bir nimet veririz ve onlara bu nimetlerin şükrünü unuttururuz. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Bir kula Allah'ın nimet verdiğini, onun da isyana devam ettiğini görürsen, bil ki o kul istidraca düşürülmüş (yavaş yavaş azaba sürüklenen) biridir." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra bu âyeti okudu.[240]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlara,* azaplarını artırmaları için *mühlet veriyorum;* onlar ise bunun kendilerine hayır irade edildiği için yapıldığını zannediyorlar. *Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır;* çok kuvvetli ve şiddetlidir."

Cenâb-ı Hakk'ın, ihsanına ve verdiği imkânlara istidraç dendiği gibi, tuzak da denmiştir; çünkü o, bazı insanların helâkine sebep olduğu için tuzak gibi olmaktadır. Kısaca, âyette geçen tuzağın, hilenin ve istidracın manası, kulu emniyet ve nimet içinde yakalayıp azap etmektir.

Âyette bu işler zikredilmekle birlikte, Allah Teâlâ'ya, onları yaptığı için "hile yapan", "tuzak kuran" ve "istidraca düşüren" isimleri verilmez. Çünkü Kur'an ve Sünnet'te, Allah'ın isimleri içinde böyle bir isim geçmemektedir. Allah Teâlâ'nın isimleri de sadece Kur'an ve Sünnet'ten öğrenilir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Yoksa sen,* peygamberlik davetine karşılık *onlardan* dünyevî *bir ücret istiyorsun da onlar bu yüzden ağır bir borç altında mı kalıyorlar?"* Yani sen böyle yaptığın için ağır bir yük altına giriyorlar da bunun için mi senden yüz çeviriyorlar?

"*Yahut gayb* yani levh-i mahfûz veya gayb bilgisi *onların yanlarında da onlar,* verdikleri hükmü ondan *mı yazıyorlar* ve böylece Allah'ın ilmine ihtiyaçları kalmıyor?"

---

[240] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/415.

"Rabb'inin hükmüne sabret." Yani O'nun verdiği hükme sabret. Bu hüküm, Rabb'inin onlara mühlet vermesi, seni onlara karşı zafere ulaştırmayı ertelemesidir. Onlara mühlet verilir fakat asla ihmal edilmezler. *"Balık sahibi* Yunus [aleyhisselâm] *gibi* aceleci ve kavmine kızgın *olma!* O bu yüzden belaya uğratıldı. *Hani o, kavmine öfkeyle dolu bir halde* balığın karnında *Rabb'ine yakarmıştı."* Yani ondaki sinir ve öfke hali sende bulunmasın, yoksa sen de onun gibi belaya uğratılırsın.

"Eğer ona Rabb'inden bir nimet, rahmet *yetişmemiş olsaydı,* yani Allah Teâlâ, onun duasına icabet ve özrünü kabul ederek kendisine ihsanda bulunmasaydı yahut onu tövbeye muvaffak edip tövbesini kabul etmesiydi, *o mutlaka* aceleyle kavminden uzaklaşmasından dolayı *kınanmış bir halde ıssız bir yere atılacaktı."* İçinde ağaç bulunmayan kuru bir araziye atılacaktı. Fakat ona rahmet edildi, kınanmadan, aksine kendisinden razı olunarak ve hak katında kabul görerek sahile atıldı.

"Rabb'i onu, yaptığı duasının ve tesbihinin bereketine peygamberlik için seçti, kendisine yeniden vahiy gönderdi ve onu 100.000 yahut daha fazla insana gönderdi. Bazıları, onun denize atılmadan önce peygamber olmadığını söylemiştir, fakat bu görüş yanlıştır. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

"Şüphesiz Yunus, gönderilmiş peygamberlerdendi. Hani bir zaman o, (kavminden) kaçıp yük dolu gemiye binmişti" (Sâffât 37/139-140).

"Allah onu, salahta kemale ermiş *salihlerden kıldı."*

Bir rivayete göre bu âyet, Uhud günü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], düşman karşısında bozguna uğrayıp geri çekilen müminler hakkında beddua etmeye niyetlendiği zaman inmiştir.[241] Fakat bu görüş zayıftır; çünkü sûrenin tamamı Mekke döneminde inmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[241] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/291.

44-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin sözünü yalanlayan kimseyi bana bırak. Onların sözü, bâtın ilminin esası olan tevhidin sırlarına dair ilimdir. Kim bu ilmi ve onun sahiplerinin varlığını inkâr ederse o, haline aldanmış, istidraca düşmüş biridir. Biz onları hiç bilmedikleri yönden azaba yaklaştırırız. Yani onları, hiç farketmedikleri şekilde, yavaş yavaş Hak'tan uzaklık haline yaklaştırırız. Onlar ise kendilerinin manen yükseldiklerini sanırlar, halbuki aşağı düşmektedirler. Onlar, kendileriyle Allah arasındaki perdelerin açıldığını zannederler, oysa gün geçtikçe daha fazla perde ile perdelenmektedirler.

Şöyle denilmiştir: İstidracın (yavaş yavaş azaba düşmenin) aslı, lezzetlerle huzur bulmak, nimetlerle keyif sürmek ve nimetlerin altındaki azapları unutmaktır."

Bu, manevi terbiye yolunun varlığını inkâr edenin yahut o yola girip de şeyhinin kendisine tavsiye ve işaret ettiği şeylere sarılmayan kimsenin halidir.

İnsanları Allah'a davet eden fakat insanların davetinden kaçtığı kimseye, "Sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar bu yüzden ağır bir borç altında mı kalıyorlar?" denir. Allah yolunda malını harcamak, ancak marifet ilmini tatmayan kimseye ağır gelir. Marifet ilmini tadan kimseye ise bütün kâinatı harcasa ağır gelmez. O, bu yolda, sadece malını değil, canını ve ruhunu verir ve elde ettiği marifetin sırları yanında bu verdiklerini çok az bulur.

Allah'a davet eden kimseye eziyet edilince, kendisine şöyle denir: "Rabb'inin hükmüne sabret, acele etme ki Rabb'in seni seçsin ve ilâhî huzura girmeye ehil kimselerden olasın."

Velilerden Ebû Bekir-i Vâsıtî demiştir ki: "Allah tarafından seçilmek, peşinden salihliği getirdi; yoksa salihlik, peşinden seçilmeyi getirmedi."

Hz. Peygamber'e İftira Edenlere Ret

Cenâb-ı Hak sonra, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] deli diye iftara edenlerin sözlerinin reddederek şöyle buyurdu:

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا
الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

51. ***İnkâr edenler Kur'an'ı işittiklerinde neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi. Onlar, senin için, "Şüphesiz o bir delidir" diyorlar.***

52. ***Halbuki o (Kur'an), âlemler için bir zikirdir*** *(öğüt ve şereftir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler Kur'an'ı işittiklerinde neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi."* Yani kâfirler, şiddetli düşmanlıklarından ve sana düşman gözüyle kinle yan yan bakarak neredeyse senin ayağını kaydırıp seni yerinden edeceklerdi. Yahut sana olan şiddetli kinlerinden dolayı az kalsın seni öldüreceklerdi.

Esedoğulları kabilesinden, bakışları insanlara zarar veren kimseler vardı. Onlardan biri üç gün aç kalırdı. Sonra yanından herhangi bir hayvan geçtiğinde ona bakıp, "Bugün bunun gibi güzel bir hayvan görmedim!" derdi; o hayvan kısa zamanda ölürdü.

Onlardan biri, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bakışıyla zarar vermek istedi; fakat Allah Teâlâ onu korudu, olay üzerine bu âyet indi.[242]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Göz değmesi haktır. Kem göz (şerli nazar), deveyi öldürüp kazana, adamı öldürüp kabre sokar.*"[243]

Göz değmesi, bazı şerli nefislerde bulunan bir özelliktir.

---

[242] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/235.

[243] Buhârî, Tıb, nr. 5740; Müslim, Selâm, 41.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Göz değmesinin ilacı, bu âyeti okumaktır."[244]

"Onlar, senin için, 'Şüphesiz o bir delidir' diyorlar." Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumundan dolayı son derece hayrette kaldıklarından ve Kur'an'ın içerdiği hayret verici hikmetleri ve bilgileri bilmediklerinden, "Gerçekten Muhammed bir delidir!" dediler. Böyle demelerinin bir sebebi, onun durumuna hayret etmeleri, diğer sebebi ise insanları ondan nefret ettirme çabalarıdır.

"Halbuki o Kur'an, âlemler için bir zikirdir; yani cinler ve insanlar için bir vaaz ve öğüttür." Kâfirler, cehalet, adavet ve hayretlerinden böyle söylüyorlar, halbuki o Kur'an, onların dinle ilgili muhtaç oldukları bütün hükümleri açıklamakta ve kendilerine öğüt vermektedir. Çünkü onu indiren zat, bütün sırları (gizli halleri) bilir; her şeyin hakikatinden haberdardır ve onların söylediklerini bilmektedir.

Bazıları, âyette geçen "zikir" kelimesine, şeref ve fazilet anlamını vermişlerdir. Şu âyet de bu manadadır:

"Hiç şüphesiz o Kur'an, senin ve kavmin için bir şereftir" (Zuhruf 43/44).

Bazıları ise âyetteki "o" zamiriyle Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] işaret edildiğini söylemişlerdir. Allah Resûlü'nün âlemler için bir uyarıcı ve şeref olduğunda hiçbir şüphe yoktur.

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] kâfirlerin haset edip gözleriyle zarar verme gayretleri ve kendisine deli olduğu iftirasını atmaları karşısında ne söylenmişse, kendisini inkâr edenlere karşı velilere de aynısı söylenir. Büyük zatlara haset ve eziyet edilmesi öteden beri devam eden bir durumdur. Bunun için Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh], *el-Hizbü'l-Kebîr* adlı dua mecmuasında şöyle demiştir: "Allahım, senin bana ihsan ettiğin nimetlere haset edenlerin şerrinden sana sığınırım."

---

[244] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/264; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/203.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Kalem sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

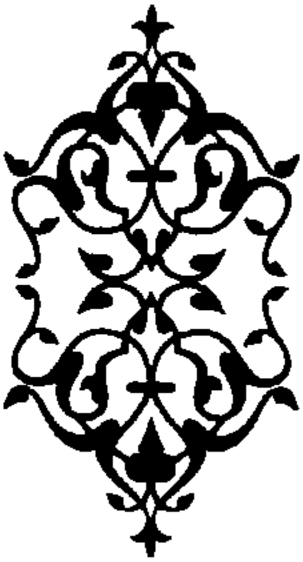

(69) HÂKKA SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Hâkka sûresi Mekke döneminde inmiş olup elli iki âyettir. Sûre, adını birinci âyeti oluşturan "hâkka" kelimesinden almıştır. **Hâkka,** "mutlaka gerçekleşecek olan kıyamet" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"İnkâr edenler Kur'an'ı işittiklerinde neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi"* (Kalem 68/51) buyruldu. Bu sûrenin başında da, *"Semûd ve Âd kavimleri, başlarına gelecek büyük felaketi yalanladılar"* buyruldu. Hâkka sûresi, bu ümmetten inkâr edenler için bir tehdit olup önceki ümmetlerin başına gelen felaketlerin bir benzerinin onların da başına geleceğini haber vererek kendilerini uyarmaktadır. Çünkü onlar, aşağıdaki âyetlerde işaret edilen kıyameti önceki ümmetler gibi inkâr etmişlerdir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَاقَّةُۙ ﴿١﴾ مَا الْحَاقَّةُۚ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُۜ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ
ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَاَمَّا ثَمُودُ فَاُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾

وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ۙ (٦) سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ
سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍ ۙ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعٰى ۙ
كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ۚ (٧) فَهَلْ تَرٰى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ (٨)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Gerçekleşecek olan!***

2. ***Nedir o gerçekleşecek olan?***

3. ***Gerçekleşecek şeyin ne olduğunu sen nereden bileceksin?***

4. ***Semûd ve Âd kavimleri, başlarına patlayacak büyük felaketi yalanladılar.***

5. ***Semûd kavmi korkunç bir sarsıntı ile helâk edildi.***

6. ***Âd kavmine gelince, onlar da şiddetli uğultu çıkaran azgın bir rüzgârla helâk edildiler.***

7. ***Allah, onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki** (eğer orada olsaydın), **o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün.***

8. ***Şimdi onlardan geri kalan bir şey görüyor musun?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekleşecek olan!"* Yani vuku bulması kesin, geleceğinde hiçbir şüphe olmayan, belirli vakit ve olay. Bununla kastedilen, kıyamettir.

el-Hâkka, şu manaları da içerir:

Sevap ve azabı hak edenlerin ortaya çıktığı ve herkese hakkının verildiği gün ...

Hakikatlerin ortaya çıktığı ve bilindiği gün ...

"Nedir o gerçekleşecek olan?" Yani o, garip halleri ve dehşetli durumlarıyla seyri sorulacak işlerin meydana geldiği bir gündür. Devamındaki şu âyet bu manayı vurgulamaktadır:

"Gerçekleşecek şeyin ne olduğunu sen nereden bileceksin?" Onun ne olduğunu sana kim bildirdi? Yani o, yaratılmışların ilminin dışına çıkan bir olay olduğu için sen onu künhü ile bilemezsin. Bunun manası şudur: O, öyle büyük, öyle korkunç ve öyle dehşetlidir ki neredeyse hiçbir kulun aklı onu idrak edemez ve kavrayışı hakikatini anlayamaz. Sen onun dehşetli halinden ne kadarını anlasan o, bundan daha büyüktür.

Cenâb-ı Hak sonra, o günü yalanlayanların başına gelen azaptan bahsederek şöyle buyurdu: *"Semûd ve Âd kavimleri, başlarına patlayacak büyük felaketi* yani kıyameti *yalanladılar."*

Âyette geçen, "el-hâkka" ve "el-kâria" kıyametin isimleridir. Kıyamete, "kâria", yani çarpan, beyinleri patlatan olay denmesi şunun içindir: Kıyametle, insanların başına çeşitli korkunç olaylar ve dehşetli haller gelir: Gök yarılıp parçalanır. Yeryüzü ve dağlar sarsılır, birbirine çarpıp toz duman olur. Yıldızlar söner ve dağılıp dökülür.

Ebüssuûd demiştir ki: "Bu âyette açıklanan, kıyametin korkunçluğu, olayın büyüklüğü ve onu yalanlayan kimsenin helâki hak edeceğidir. Sanki şöyle denilmiştir: Kıyametin ne olduğunu sana bildiren kimdir? Âd ve Semûd kavmi onu yalanladılar ve bu yüzden helâk edildiler."[245]

"Semûd kavmi, haddi aşan şiddeti korkunç *bir sarsıntı ile helâk edildi."* O, korkunç bir ses veya sarsıntıdır. Yani onlar, azgınlık ve isyanları sebebiyle bu şekilde helâk edildiler.

"Âd kavmine gelince, onlar da şiddetli uğultu çıkaran azgın bir rüzgârla helâk edildiler." Yahut şiddetli soğuk bir rüzgârla helâk edildiler. Rüzgâr, soğuğu ile yakıp helâk ediyordu. Cenâb-ı Hak, bu rüzgârı onların üzerine sürekli estirdi, sonunda rüzgâr hepsini helâk etti.

---

[245] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/293.

Rüzgâra, "azgın" denmesi, şiddetli gazabından dolayıdır. Sanki rüzgâr, kendisini tutan (sevk ve idare eden) meleklere karşı isyan etti, melekler onu zaptedemediler, rüzgâr Allah'ın izniyle O'nun düşmanlarına karşı gazaplandı ve onlara musallat edildi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, gönderdiği her rüzgârı bir ölçüyle gönderir; aynı şekilde yağdırdığı her yağmuru da bir ölçüyle yağdırır. Ancak Âd ve Nuh kavminin helâk edildiği günlerde gönderilen rüzgâr ve indirilen yağmur böyle değildir. O zaman su, haznesinden taştı (haddinden fazla yağdı), aynı şekilde rüzgâr da haznesinden taştı (ölçü dışında şiddetlice esti)." Allah Resûlü, sonra bu âyetiokudu.[246]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, o rüzgârı kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti."* Âyette, onların nasıl helâk edildiği açıklanıyor. Rüzgâr, bu süre içinde hiç kesilmeden esti, onların kökünü kazıdı, arkalarında hiçbir şey bırakmadı.

Araplar, şiddetli rüzgârın estiği bu günlere "eyyâmü'l-acûz" (kocakarı günleri) derler. Bu rüzgâr, bir çarşamba sabahı başlayıp diğer çarşambaya kadar devam etmiştir. Ona bu ismin verilme sebebi şudur: Âd kavminden bir kocakarı, rüzgârdan korunmak için kuytu bir yere saklandı. Rüzgâr, sekizinci gün onu saklandığı yerden çekip çıkardı ve helâk etti.

Bazıları da bu azabın, kışın son günlerinde gerçekleştiği için ona "eyyâmü'l-acûz" dendiğini söylemiştir. Acûz, "bir şeyin gerisi, arkası ve sonu" anlamlarına da gelmektedir. Araplar o günlere değişik isimler vermişlerdir.[247]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, eğer o gün ve gecelerde yahut rüzgârın estiği anda onların diyarında olsaydın, *o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi yere serilmiş,* helâk olup ölmüş *halde*

---

[246] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 23/210; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/266; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/239.

[247] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/267; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/240.

görürdün." Onların boyları uzun olup 100 veya 200 zirâya ulaşıyordu; bunun için uzun hurma ağaçlarına benzetildiler.

"Şimdi onlardan geri kalan bir şey görüyor musun?" Yahut onlardan geride kalmış hiç kimseyi görüyor musun? En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gerçekleşecek büyük şey, Cenâb-ı Hakk'ın, ahadiyyet tecellisinin tahakkuku ve âriflerin kalplerinde ezelî aşkın zuhurudur. Çünkü o, hakkı ispat eder ve bâtılı çürütür. Onunla varlıkların hakikati aslî halinde ortaya çıkar.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hakikat perdesinin açıldığı gün, bütün işlerin iç yüzünün ortaya çıktığı ve zan ehlinde hiçbir şüphenin kalmadığı gündür. O gün, nefsin itiraz edeceği bir şey kalmaz ve cahillere âriflerin veliliğinin alametleri apaçık gözükür."

Cenâb-ı Hak sonra, onun büyüklüğünü ve oradaki durumun çetin olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"Nedir o gerçekleşecek hakikat? Gerçekleşecek hakikatin ne olduğunu sen nereden bileceksin?" Onun hakikatini ancak, manevi hali kuvvetli, hak yolunda cesur kâmil arifler bilir. Allah kendisinden razı olsun, Abdülkadir-i Geylânî bu konuda der ki:

"Korkmaktan sakın, bu maneviyat yolunun zorluğu seni korkutmasın. Marifet ilmine ancak zorluklara katlanan cesur kimseler ulaşır."

Sonra, azgın nefislerden katı kalplerden kim bu maneviyat yolunu inkâr eder ve onun varlığını yalanlarsa, vesvese ve kötü düşence çukurlarında yahut bâtınî ve zâhirî fitne rüzgârları içinde helâk olup gider. Allah, o fitne rüzgârını ona musallat eder. Âyette işaret edildiği gibi, bu rüzgâr onun üzerine, vücuttaki yedi âza adedince yedi gün, sekiz gece eser.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onların üzerine, insan tabiatındaki yedi vasfın keşfedilip temizlenmesine kadar fitne rüzgârları esti. Bu vasıflar, gazap, şehvet, kin, haset, cimrilik, korkaklık ve kendini beğenmektir. Bu rüzgâr hiç durmadan eser; kulu doğru işleri yapmaktan ve hayırlı şeyleri yerine getirmekten alıkoyar."

Helâk Olan Diğer Milletler

Cenâb-ı Hak sonra, kıyameti yalanlayan diğer ümmetlerden bir kısmından bahsederek şöyle buyurdu:

وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا رَسُولَ
رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾ إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ
فِى الْجَارِيَةِ ﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾

9. *Firavun, ondan öncekiler ve altüst edilen şehirler de o hataları işlediler.*

10. *Onlar, sürekli Rab'lerinin elçisine karşı geldiler. Bunun üzerine O da kendilerini şiddetli bir azapla yakaladı.*

11. *Şüphesiz, sular kabardığı zaman, sizi gemide biz taşıdık.*

12. *Onu sizin için bir uyarı yapalım ve belleyecek kulaklar da onu bellesin diye böyle yaptık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun, ondan öncekiler ve altüst edilen şehirler de o hataları işlediler."* Altı üstüne getirilen şehir, Hz. Lût'un kavminin yaşadığı beldelerdir. Onların işlediği hatalardan biri de öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti yalanlamaktı.

"Onlar, sürekli Rab'erinin elçisine karşı geldiler." Yani her ümmet, kendisine gönderilen peygamber, onları yaptıkları çirkin işlerden sakındırdığında ona isyan ettiler. *"Bunun üzerine Allah da kendilerini şiddetli bir azapla yakaladı."* Onların çirkin işleri arttığı gibi, başlarına gelen azap da arttı.

"Şüphesiz, sular kabardığı zaman, sizi gemide biz taşıdık." Hz. Nuh [aleyhisselâm] zamanında meydana gelen tûfanda, sular yükselip dünyadaki dağların 15 zirâ üzerine yükseldiği zaman, sizi, Nuh'un gemisinde babalarınızın sulbünde biz taşıdık. Bu tûfanın sebebi, onların her türlü isyana dalmaları, Hz. Nuh'u ve ona vahyedilen ilâhî hükümleri yalanlamaları ve azgınlıkta çok ileri gitmeleridir. Kıyamet halleri de onların yalanladığı ilâhî hükümlere dahildir.

Âyetin kastı, onların tûfan günlerinde gemide taşınmalarıdır. Âyette şu gerçeğe dikkat çekilmektedir: Gemideki insanların muhafazası, sırf Allah Teâlâ'nın korumasıyla gerçekleşmiştir; gemi sadece zâhirî bir sebeptir.

"Onu yani müminlerin kurtulma ve kâfirlerin helâk olma işini *sizin için bir uyarı,* ibret ve Allah Teâlâ'nın kudretinin sonsuzluğuna, hikmetinin kemaline, kahrının kuvvetine ve rahmetinin genişliğine bir delil yapalım diye böyle yaptık."

"Bir de belleyecek kulaklar onu bellesin diye böyle yaptık." Alıcı ve belleyici kulağın özelliği, muhafaza edilmesi gereken şeyi, sürekli hatırlayarak, yayarak ve üzerinde tefekkür ederek muhafaza etmesidir. Ayrıca bu kulak, emredilen şeyle ameli terkederek onu zayi etmez.

Katâde demiştir ki: "Alıcı ve belleyici kulaklar, Allah'tan alıp anlayan ve işittiğinden fayda gören kulaklardır."

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber bana buyurdu ki: *"Ey Ali, Allah Teâlâ'dan, senin kulağını hakikati işitip anlayan ve belleyen kulaklardan yapmasını istedim."* Hz. Ali demiştir ki: "Bundan sonra, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] işittiğim hiçbir şeyi unutmadım; hem unutacak da değildim."[248]

9-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Firavun tabiatlı nefis, ondan önce gelen dünya meşgaleleri, şeytanın vesveseleri yahut nefis tarafından ortaya çıkan hevâ, boş hazlar ve haktan çevrilmiş kalpler hata işlediler. Bu hata, kötü alışkanlık ve boş hazlara bağlanıp kalmaktır. Onlar, Rab'lerinin elçisine isyan ettiler. Bu elçi, kendilerini, alışkanlıklarından çıkarak Allah ile huzur haline davet eden kâmil mürşiddir. Onlar, kâmil mürşide isyan edince, Allah da onları helâk ederek yahut ilâhî huzurdan uzaklaştırıp kovarak cezalandırdı; kalplerinin perdelenme gamı içinde sürekli kalmaları için, onların işlediği çirkin işlerine karşılık kendilerini sürekli artan bir azaba duçar etti.

Ey kendilerini Hakk'a davet eden kâmil mürşide uyup kurtuluş gemisinde onun terbiye kalesine giren sâlikler, insanları dünya sevgisi kaplayıp onları hevâ denizinde boğduğunda, biz sizleri rahmetimizle taşıyıp koruduk. Bunu, sizden öncekilerin ve sonra gelenlerin ibret alması için yaptık.

Yahut gayb suyu (manevi nurlar) kaynayıp ortaya çıktığında ve ahadiyyet denizi üzerinize kapandığında, helâk olmamanız için sizi, şeriat gemisinde biz taşıyıp kurtardık.

Yahut melekûtun denizlerinde ve ceberût âleminin sırlarında yüzen fikir gemileri içinde sizi biz taşıdık. Bunu sizin için bir ibret ve manevi yükselme olması için yaptık. Ayrıca, rubûbiyyet ilminde yüksek pâyeye ulaşmış alıcı ve belleyici kulaklar o sırları alıp bu denizlere dalmak isteyenlerin faydalanması için onları kitaplara yazsınlar diye kendilerine imkân verdik. Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî ve benzerleri gibi, ilâhî sırları beyitler halinde terennüm edenlerin hali böyledir. İbn Atâullah-ı İskenderî ve benzerleri de ilâhî sırları ve hikmetleri dile getiren eserler telif etmişlerdir. Allah Teâlâ bizleri onların bereketiyle faydalandırsın.

---

[248] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 23/223; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/268; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/243.

Kıyametin Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin hallerini ve başlangıcında gerçekleşecek korkunç olayları anlatarak şöyle buyurdu:

فَإِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ
فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ
فَهِىَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾ وَالْمَلَكُ عَلٰى اَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ
فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾ يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

13. ***Sûra bir defa üfürüldüğünde,***

14. ***Yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine çarpıldığında,***

15. ***İşte o gün, olacak olur*** *(kıyamet kopar).*

16. ***O gün gök yarılmış ve çökmeye yüz tutmuştur.***

17. ***Melekler ise onun çevresindedirler. O gün Rabb'inin arşını onların üstünde sekiz melek taşır.***

18. ***O gün*** *(hesap için)* ***huzura alınırsınız ve hiçbir sırrınız gizli kalmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sûra bir defa üfürüldüğünde ..."* O, ilk üfürülmedir. İlk üfürülmede bütün halk ölür, ikinci üfürülmede ise dirilip kabirlerinden kalkarlar.

"Yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine çarpıldığında ..." Yani onlar, sırf ilâhî kudretle yahut zelzele vasıtasıyla veya şiddetli bir rüzgârla yerlerinden sökülüp kaldırılarak birbirine vurulup parçalandıklarında

... Yer ve dağlar birbirine vurulur ve parçalanıp uflanırlar, toplanmış kum yığınına dönerler, toz duman olurlar.

"İşte o gün, olacak olur; bunlardan sonra kıyamet kopar."

"O gün gök yarılmıştır; yani gök, meleklerin inmesi için kapı kapı, göz göz açılmıştır. Gök daha önce muhkem bir halde iken o gün, *çökmeye yüz tutmuştur."* Gök, yün veya pamuk ipliği gibi zayıflayıp sarkmıştır.

"Melekler ise onun çevresindedirler." Meleklerin meskeni olan gök yarılınca, melekler onun çevresine ve kenarlarına sığınırlar.

"O gün Rabb'inin arşını onların üstünde sekiz melek taşır." Yani göğün çevresini sarmış meleklerin üzerinde sekiz melek göğü taşır. Bugün göğü dört melek taşımaktadır; kıyamet günü ise onları takviye için dört melek daha ilave edilir; böylece arşı taşıyanlar sekiz melek olur.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bugün arşı dört melek taşımaktadır; kıyamet günü olduğunda Allah Teâlâ onları, diğer dört melekle takviye eder, böylece sekiz melek olurlar."[249]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar, meleklerden sekiz saf olup adetlerini Allah'tan başka kimse bilmez."[250]

Bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır.[251]

Bazıları, âyetin kastının, Allah Teâlâ'nın azametini akıllara yaklaştırmak için bir temsil olduğunu söylemiştir. Durum, dünyada sultanların umumi hüküm için halkın karşısına çıktıkları gün, üzerlerinde görülen hallere benzetilmiştir. Çünkü bu, (insanların gözünde) tasavvur edilecek en yüksek azamet ve ululuktur. Bu sadece bir temsilden ibarettir; yoksa Allah Teâlâ'nın işleri, her türlü ifade ve işaretin dışındadır.

---

[249] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/229; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/268; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/245-246.

[250] Taberî, *a.g.e.*, 23/227; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/269.

[251] Bu konuda hadis-i şerifin açıklaması yeterlidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün* hesap ve ceza için *huzura alınırsınız.*" Bu durum, sultanın, askerlerinin hallerini yakından bilmesi için ordunun huzura arzedilmesine benzetildi.

Bir hadis-i şerifte şöyle rivayet edilmiştir: "*Kıyamet günü, insanlar üç kere arzolunur. Bunların ikisi, karşılıklı özür beyan etmek ve kendini savunmak için delil getirmekle geçer. Üçüncü arzda ise amel defterleri dağıtılır; azaptan kurtulanlar amel defterlerini sağ taraftan alırlar, helâk olanlar ise amel defterlerini sol taraftan alırlar.*"[252]

Bu arzedilme, sûra ikinci kez üfürülmeden sonra olur. "O gün" ifadesi, tek bir günü değil, geniş bir zamanı içermektedir. O günün içine, sûra iki kez üfürülme, insanların ölmesi, yeniden dirilmesi, hesaba çekilme, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girmesi gibi birçok olay dahildir.

Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre, ölülerin kabirden kalkması yerin birbirine çarpılıp toz haline gelmesinden ve dağların yürütülmesinden sonra olur. Bu dirilme, içinde hiçbir tepe ve kavis bulunmayan dümdüz bir yer üzerinde olur. Göğün yarılması ise –Allah Teâlâ en doğrusunu bilir- daha sonra olur; ahiretle ilgili bazı haberlere göre göğün yarılması, insanlar toplanma yerindeyken gerçekleşir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*O gün, hiçbir sırrınız gizli kalmaz.*" Yani dünyadaki hiçbir haliniz ve sırrınız gizli kalmaz; her şey ortaya çıkarılır.

13-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ebedî hayattan habersiz gafil kalplere, manen dirilmeleri için kâmil şeyhin himmetinden bir nefha üfürüldüğü zaman ... Bu, ya kalpteki kötü şeyleri kökünden söküp atan bir şevkle veya kalbi titretip kendine getiren bir korkuyla olur.

Ayrıca kulun beşeriyetinin karanlığı ve aklının katılığı üzerinden kaldırılıp yok edildiği zaman, kulun maddi yönü geri planda kalıp etkisini kaybeder ve irfan güneşinin nurları parladığında aklın nuru görünmez olur. İşte o gün, hak olan gerçekleşir, yani müşahedeye dayalı hakikat ortaya çıkar. Yer ve gökler (insandaki beşerî vasıflar) değişip ayrı bir hüviyet kazanır. Bütün varlık, melekûtî bir nur ve ceberûtî bir sır olur. Ruhların seması yarılır, maddenin perde gerisinde mananın sırları ortaya çıkar. O gün ruh, ilâhî nurun şuaları karşısında zayıf ve bitkin olup kendisine ait bir vücut kalmaz, âdeta silinip yok olur.

---

[252] Tirmizî, Kıyâme, 4 (nr. 2425); İbn Mâce, Zühd, 33 (nr. 4277); Ahmed, *Müsned*, 4/414.

O zaman, ilâhî vâridatlar ve melekî düşünceler ruhun etrafını sarıp ona ledünnî ilimleri ve safi amelleri ilham ederler. O zaman Rabb'inin arşını yani Allah'ın marifetinin arşı, marifet sultanının tahtı ve zâtî tecellilerin mahalli olan kalbi sekiz haslet taşır. Bunlar, sabır, şükür, vera', zühd, tevekkül, teslimiyet, muhabbet ve murakabedir. Bu kalp, marifetin arşıdır. O gün düşünceler kalbe arzedilir. Kalbe hiçbir düşünce gizle kalmaz; onlardan güzel olanları kabul eder, çirkin olanları geri çevirir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de,[253] arşın üzerinde ve yerin en altında bulunan şeyler söylenmiştir. Hâşiye sahibi, bu konuda şu hadis-i şerifi nakletmiştir:

"Yedinci kat göğün üzerinde bir deniz vardır. Bu denizin en üstü ile en altının mesafesi, iki gök arasındaki genişlik kadardır. Onun da üzerinde dağ keçilerinin şeklini andıran sekiz melek vardır. Onların boynuzları ile boyunları arasındaki genişlik, iki gök arasındaki mesafe kadardır. Onların üzerinde arş vardır. Arşın en üstü ile en altının genişliği, iki gök arasındaki mesafe kadardır. Allah Teâlâ da onun üzerindedir."[254]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Yer tabakalarının adedi yedidir. Her bir tabaka arasında beş yüz senelik mesafe vardır. Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin olsun ki eğer siz, bir dağın başından yerin en altına bir kova sarkıtacak olsaydınız, kova

---

[253] Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

[254] Ebû Davud, Sünnet, nr. 4723; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 69 (nr. 3320); İbn Mâce, Mukaddime, 13 (nr. 193); Ahmed, *Müsned*, 1/207.

Allah'ın üzerine inerdi."[255] Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şu âyeti okudu:

"O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır" (Hadid 57/3).

Âriflerin seyyidi ve Allah'a vâsıl olanların rehberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hadisinin özeti şudur: Cenâb-ı Hak her şeyi kuşatmıştır. O'nun zât-ı âlisinin nurları, bütün varlıkları ihata etmiştir. Arşın üstünde ne varsa, yerin altında da o vardır. Eğer bir kimse, arşın üzerine yükselecek olsa, orada yüce Allah'ı bulur. Şayet o kimse, yerin en altına inecek olsa, orada da yüce Allah'ı bulur. Çünkü O'nun azameti, her şeyi ihata etmiş ve bütün varlıklarını vücudunu silip yok etmiştir.

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, varlığı ile tektir; O'nunla birlikte hiçbir şey yoktur. Şu kadar var ki O'nun yaratılış dairesinin dışındaki zatının azameti, latif ve gizli oluşuyla ezelî hali üzere bâkidir. Allah Teâlâ, varlıkları yaratınca, zatını kibriya ridasıyla gözlerden gizledi. Onda iki zıt durum ortaya çıktı. Bunlar, ubûdiyyet-rubûbiyyet, madde-mana, kudret ve hikmettir. Cenâb-ı Hak, Rubûbiyetini, kibriya ridâsıyla gizledi. İndirdiği vahiylerde aslî azametinden ve onun sıfatlarından bahsetti, fakat rubûbiyyetin açıklanmasını gizlemek için varlıklarda tecelli eden azamet hakkında sükût edildi. Çünkü eğer o açıklansaydı, hikmet âleminin nizamı bozulurdu. Bunun için Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Ulûhiyyetin bir sırrı vardır; şayet o açılsa peygamberlik ortadan kalkardı. Peygamberliğin bir sır vardır; eğer o ortaya çıksa, ilim iptal olurdu. İlmin bir sırrı vardır; şayet o ortaya çıksa ilâhî hükümler geçersiz olurdu."

Ulûhiyyetin sırrı, her şeyin onunla hayat bulup ayakta durması ve onun her şeyde zuhur etmesidir. Öyle ki onunla birlikte varlıklar için bir vücuttan bahsedilemez. Eğer bu sır, bütün insanlara açılsaydı, ibadet ve kulluktan müstağni olurlar (ibadet ve taate ihtiyaç hissetmezlerdi). Bu durumda peygamberliğin hükümleri geçersiz olurdu. Çünkü peygamberlik, insanlara, Allah'a ibadeti ve kulluk edeplerini açıklamaktan ibarettir. Bu sırrın ortaya çıkması durumunda, vahiy almaya ihtiyaç kalmaz. Ayrıca, bütün kalpler bu sırrı taşımaya güç yetiremez. Şayet bu sır, zayıf kalplere tecelli etseydi, kalpler dehşet ve hayrete düşerler, çok kere bu tecelli onların telef olmasına sebep olurdu.

---

[255] Tirmizi, Tefsiru Sûre, 57 (nr. 3298); Ahmed, *Müsned*, 2/370.

Peygamberlik sırrı, Allah ile kulları arasına perde çekmektir. Bu perde çekilir ki insanlar, peygamber vasıtasıyla Allah'tan ilim almaya muhtaç olsunlar. Eğer bu sır açılmış olsaydı, peygamber olmadan, hiç zorlanmaksızın açıkça ilim almak mümkün olacağından, peygamberliğe ihtiyaç kalmazdı.

İlmin sırrı, âkıbetleri gizlemektir. Şayet bu sır açılsa ve herkes sonunun cennet mi cehennem mi olacağını bilseydi, ilâhî hükümler ortadan kalkardı. Çünkü kesin olarak cennete gideceğini bilen kimsenin ibadete ihtiyacı kalmazdı; aynı şekilde kesin olarak cehenneme gideceğini bilen kimse de isyanlara dalardı. Allah Teâlâ, herkes, cehennem korkusuyla cennet ümidi arasında kulluk yapsın diye bu sırrı gizledi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cennetlik ve Cehennemliklerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kullarını cennetlik ve cehennemlik olarak iki kısma ayırdı ve onların ahiretteki âkıbetlerini açıkladı. Bunlar, ilâhî huzura arzedilmenin sonucunda verilen hükümlerdir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

فَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهٖ فَيَقُولُ هَٓاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ ⑲ اِنّى
ظَنَنْتُ اَنّى مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ⑳ فَهُوَ فى عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ㉑ فى
جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ㉒ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ㉓ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنٖيٓـًٔا بِمَٓا اَسْلَفْتُمْ
فِى الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ ㉔ وَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهٖ فَيَقُولُ يَا

لَيْتَنِى لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْۚ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْۚ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ
الْقَاضِيَةَۚ ﴿٢٧﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنِّى مَالِيَهْۚ ﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنِّى سُلْطَانِيَهْۚ ﴿٢٩﴾
خُذُوهُ فَغُلُّوهُۙ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُۙ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِى سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا
سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُۜ ﴿٣٢﴾ اِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِۙ ﴿٣٣﴾
وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِۜ ﴿٣٤﴾ فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا
حَمِيمٌۙ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍۙ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُٓ اِلَّا الْخَاطِؤُنَ ﴿٣٧﴾

19. ***Amel defteri sağından verilen kimse der ki: "Gelin, kitabımı okuyun!"***

20. ***"Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağıma inanıyordum."***

21. ***İşte o, hoş bir hayat içindedir.***

22. ***Yüksek bir cennettedir.***

23. ***Onun meyveleri sarkmış olup yakındır.***

24. ***Onlara, "Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için" denir.***

25. ***Kitabı sol tarafından verilen kimseye gelince, o der ki: "Keşke kitabım bana verilmeseydi."***

26. ***"Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim."***

27. ***"Keşke ölüm her şeyi bitirseydi."***

28. ***"Malım bana hiçbir yarar sağlamadı."***

29. ***"Saltanatım da yok olup gitti."***

30. *(Meleklere şu emir verilir:)* ***"Onu yakalayıp bağlayın."***

31. *"Sonra cehenneme atın."*

32. *"Sonra onu, yetmiş arşın uzunluğundaki zincire vurup ateşe sokun."*

33. *"Çünkü o, azamet sahibi Allah'a inanmıyordu."*

34. *"Yoksulu doyurmaya teşvik etmiyordu."*

35. *"Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur."*

36. *"Kanlı irinden başka bir yiyecek de yok."*

37. *"Onu günahkârlardan başkası yemez."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Amel defteri sağından verilen kimse, onda gördüğü hayırlardan dolayı sevinç ve sürurundan, kendi cemaatine der ki: Gelin, kitabımı okuyun! Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı sanıyordum."* Yani ben, hesabımla karşılaşacağımı biliyor ve ona yakînen inanıyordum. Âyette "sanma" manası verdiğimiz "zan" tabirinin kullanılması şunu bildirmek için olabilir: Nefiste meydana gelen düşünceler, itikada bir zarar vermez, çünkü nazarî ilimler onlardan kurtulamaz. Bu kullanımın hikmeti, Bakara sûresinin 46. âyetinin tefsirinde anlatıldı.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İşte o, hoş bir hayat içindedir."* Yani sahibinin razı olduğu bir hayat içindedir. Çünkü o, her türlü endişe ve sıkıntıdan uzaktır, dâimîdir, içinde sürekli tâzim ve hürmet vardır.

"O, mekânı *yüksek bir cennettedir."* Çünkü o, yedinci kat göktedir. Yahut o cennetin derecesi yüksektir veya onun binaları, ağaçları ve köşkleri yüksektir.

"Onun meyveleri sarkmış olup yakındır." Onun meyveleri, almak isteyen için çok yakındır; öyle ki oturan ve yatan kimse bile, ayakta duran gibi uzanıp onları alabilir.

İbn Arafe demiştir ki: "Bu âyet, muhatabı sıkıntıdan kurtarmakta ve müşkülünü gidermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, cenneti yüksek olarak tanıttı. Yüksek mekânın durumu, meyvesinin de yüksekte olmasıdır. Yüce Allah, âyetle bu endişeyi giderdi; onun meyvesinin yüksek olmakla birlikte ona ulaşmanın yakın ve almanın kolay oluğunu bildirdi."

*"Onlara, '*Dünyadaki *geçmiş günlerde yaptığınız* salih *amellerinize karşılık olarak,* hiçbir sıkıntı çekmeden ve eziyetle karşılaşmadan *afiyetle yiyin, için' denir."*

Mücâhid, geçmiş günleri, oruç tutulan günler olarak tefsir etmiştir.

Abdullah b. Abbas da [radıyallahu anh], âyetteki müjdenin oruç tutanlar hakkında olduğunu söylemiştir. Buna göre mana şudur: Allah rızası için tuttuğunuz oruçla kendinizi yemek ve içmekten alıkoymanıza karşılık afiyetle yiyin, için.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ kıyamet günü salih müminlere şöyle buyurur:

"Ey dostlarım, ben size dünyada çokça nazar ettim. Sizi, susuzluktan dudaklarınız morarmış, gözleriniz mahmurlaşmış, karınlarınız acıkmış halde gördüm. Bugün, size verilen nimetler içinde keyif sürün; geçmiş günlerde yaptığınız salih amellere ve benim için çektiğiniz sıkıntılara karşılık olarak afiyetle yiyip için."[256]

Âyetteki müjdenin sadece oruca ait olduğunu söylemek uygun değildir; bilakis insanın dünyada salih amel olarak yaptığı her şey âyete dahildir. Şu âyet bunu göstermektedir:

"Dünyada yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle yiyin için" (Tûr 52/19; Mürselât 77/43).

Bu ve benzeri âyetler, gayret sahiplerini harekete geçirdi de onlar vakitlerini salih amelle mâmur ettiler ve nefeslerini dahi gafletle zayi etmekten korudular. Hz. Ömer [radıyallahu anh] şöyle derdi:

---

[256] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 8/272.

"Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekin; çünkü bu daha hafiftir yahut hesabınız için daha kolaydır. Amelleriniz tartılmadan önce, nefsinizi tartın (halinizi kontrol edin) ve büyük arz için kendinizi teçhiz edin (salih amellerle süslenin). O gün ilâhî huzura getirilirsiniz; hiçbir sırrınız gizli kalmaz."[257]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Kitabı sol tarafından verilen* ve içindeki çirkin amelleri gören *kimseye gelince, o der ki: Keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim."* O, kötü âkıbeti müşahede ettiğinden dolayı, "Keşe hesabımı bilmeseydim, ona hiç vâkıf olmasaydım" der ve sözüne şöyle devam eder:

"Keşke ölüm her şeyi bitirseydi." Yani şu yaşadığım ölüm, benim bu âlemle bütün irtibatımı kesip işimi bitirseydi; ondan sonra bir daha dirilmeseydim, bu karşılaştığım durumla yüz yüze gelmeseydim! O, yaşadığı durumu ölümden daha acı bulduğu için, ölümü temenni eder.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Keşke dünya hayatı ölüm olsaydı ve ben diri olarak yaratılmasaydım.

"Malım bana hiçbir yarar sağlamadı." Yani biriktirdiğim mallarım bana hiçbir fayda vermedi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sahip olduğum zenginlik bana ne fayda verdi ki!

"Saltanatım da yok olup gitti." Yani mülküm, izzetim ve insanlar üzerindeki otoritem yok olup gitti; fakir ve zelil olarak kaldım. Yahut dünyada kendimi savunduğum delillerim çürüyüp gitti.

Allah Teâlâ cehennemin bekçilerine şöyle buyurur: *"Onu yakalayıp bağlayın."* Ellerini boynuna birleştirip bukağıya vurun.

"Sonra cehenneme atın." Onu cehenneme atın. O, çok büyük bir ateştir. Onu böyle büyük bir ateşe atın ki cezası işlediği günaha uygun olsun. Çünkü o, dünyada insanlara karşı büyüklenip böbürleniyordu.

---

[257] Süyûtî, *a.g.e.*, 8/271.

"Sonra onu, yetmiş arşın uzunluğundaki zincire vurup ateşe sokun." Onun uzunluğu, meleğin zirâsıyla 70 arşındır. Onun uzunluğunu sadece Allah Teâlâ'nın bileceği söylenmiştir. Zincir onun makatından girer boğazından çıkar. Onun, önünden girip arkasından çıkacağı da söylenmiştir.

"Çünkü o, azamet sahibi Allah'a inanmıyordu." Âyette, onun azabı hak ediş sebebi açıklanmaktadır. Allah'ın, "azamet sahibi" sıfatıyla söylenmesi, şunu bildirmek içindir: Azamet ve ululuğa sadece O müstahaktır. Kim bu sıfatı kendisine nisbet ederse, en büyük azapları hak eder.

"Yoksulu doyurmaya teşvik de etmiyordu." Yani o, kendi malından harcamak şöyle dursun, başkasını, yiyeceğini Allah için vermeye teşvik de etmiyordu. Denilmiştir ki: Âyette, özelikle teşvik etmek söylendi. Fakirlere yiyecek vermeye teşviki terkedenin hali bu oluyorsa, elinde olup da fakire bir şey vermeyenin hali nasıl olur, düşünün!

Âyette, kâfirlerin, iman esasları dışındaki dinî hükümlerle de muhatap olduğuna dair bir delil vardır. İtikadların en kötüsü, yüce Allah'ı inkârdır. Rezaletlerin en çirkini de cimrilik ve kalp katılığıdır.[258]

Âyette, bu kimsenin öldükten sonra dirilmeye (ahirete) iman etmediğine de bir işaret vardır. Çünkü fakirleri doyurmak, ancak Allah için yapılacak ve sevabı ahirette beklenecek bir iştir. İnsan öldükten sonra dirilmeye inanmadığı zaman, onu, fakirleri Allah için yedirip doyurmaya sevkedecek sebep bulunmaz. Âyette, ayrıca fakirleri doyurmaya imkânı varken onları mahrum bırakmanın büyük günah olduğuna dair bir delil vardır; zira onları mahrum bırakmak ve buna teşvik etmemek, inkârla birlikte söylenmiştir. Bu onun, büyük günah olduğuna delil olmaktadır.

Rivayet edildiğine göre Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh], hanımı et yemeği yaparken fakirlere de vermesi için suyunu çok koymaya teşvik eder ve, "Kıyamet günü kâfirleri saracak 70 arşın uzunluğundaki zincirin yarısından iman ile kurtulduk; diğer yarısından da fakirlere vereceğimiz sadaka ile kurtulalım" derdi.[259]

---

[258] Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/523; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 6/297.

Nesefî demiştir ki: "Bu âyet-i kerime, bütün müminlere rahmet edileceğini, kâfirlere ise merhamet edilmeyeceğini belirtmektedir. Zira Allah Teâlâ, insanları iki sınıfa ayırdı; onlardan bir sınıfı ehl-i yemîn (amel defterini sağ tarafından alan cennetlik kimseler) yaptı ve, *'Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağıma inanıyordum'* âyetiyle onların iman sahibi olduğunu belirtti. Onlardan bir sınıfı ise ehl-i şimâl (amel defterini sol taraftan alan cehennemlik kimseler) yaptı ve, *'Çünkü o, azamet sahibi Allah'a inanmıyordu'* âyetiyle onların kâfir olduğunu belirtti. Azap görecek müminlerin, kitabı sağ tarafından verilmeden önce azap görmesi mümkündür."[260]

İbn Atıyye demiştir ki: "Kitapları (amel defterleri) sağ tarafından verilenler cennette ebedî kalan müminlerdir. Âlimler, isyan etmiş olup hakkında ilâhî vaat (azap) gerçekleşecek olan müminlerin amel defterlerini ne zaman alacakları konusunda farklı görüşler dile getirmişlerdir.

Bazıları demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre azap görecek mümin, kitabını diğer insanlarla birlikte alır ve bu kitap azap müddetince kendisiyle beraber bulunur."

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Mümin, kitabını sağ taraftan aldığında, Allah Teâlâ kendisine izin verinceye kadar onu okumaz. Kendisine izin verince, *'Gelin, kitabımı okuyun'* der.

Diğerleri de demiştir ki: 'Âyetten anlaşılan şudur: Azap gören müminler, cehennemden çıktıktan sonra kitaplarını alırlar. Azap süresince imanları kendileriyle birlikte bulunur.' Bana göre de âyetin zâhirinden anlaşılan budur. Çünkü ateşe giden bir kimse, nasıl, *'Gelin, kitabımı okuyun'* der?

Ebedî cehennemde kalan kâfirler de kitaplarını sol taraflarından alankimselerdir."[261]

---

[259] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/423.

[260] Nesefi, *a.g.e.*, 4/423.

[261] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/360.

İbn Atıyye, İnşikâk sûresinin 9. âyetini tefsir ederken demiştir ki: "Günahkâr müminlerden hakkında azap vaadi gerçekleşenlere kitapları, cehennemden çıktıktan sonra verilir. Bazıları, bu kimseye kitabının ateşe girmeden önce verilmesinin mümkün olduğunu söylemiştir fakat, *'O, ailesine sevinç içinde döner'* (İnşikâk 84/9) âyeti, bu görüşü reddetmektedir."[262]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Öldükten sonra dirilmekle ilgili hadislerden ortaya çıkan şudur: İnsanların amel defterleri, itaat edene de isyana dalana da, mümine de kâfire de bir defada verilir. Mümin, kitabını sağından alır, bu onu çok sevindirir. Eğer kâmil bir müminse, sevinci hemen ortaya çıkar; isyana dalan bir müminse, sonu cennet olacağı için sevinir. O anda durumun kendisine gizli kalması da mümkündür. Böyle bir durumda o, kurtulacağını zannettiği için sevinir. Sırattan geçerken, isyanından dolayı ayağı kayar ve hakkında vaat edilen ilâhî azap gerçekleşir, sonra cehennemden çıkar. Müminin cehennemden çıktıktan sonra, hesap ve kitapla karşılaşacağını söylemek doğrudan uzak bir görüştür; bu konuda bir âyet ve hadis gelmemiştir.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh İbn Ebû Cemre demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın kitabındaki âdeti şöyledir: O, taatte ve isyanda yani inkârda en zirvede olandan bahseder; hali karışık olan hakkında ise sükût eder. Bu onun, biraz taatten, biraz da isyandan payının olduğunu gösterir."

Âyette geçtiği üzere, ""*Gelin, kitabımı okuyun*" diyen kimse kâmil mümindir. Yahut hesaba çekilen ve günahları affedilen kimsedir. İsyankâr hakkında ilâhî azap vaadi gerçekleşen mümine gelince, belki onun hakkında sükût edildi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Hem zaten ahirete gidecek ve işin hakikatini öğreneceksin.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: "*Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur.*" Yani onu koruyacak ve kendisinden azabı savacak bir yakını yoktur. Çünkü dünyada kendisini koruyan dostları ondan kaçar.

---

[262] İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/547.

"Cehennemlikler için *kanlı irinden başka bir yiyecek de yok."* Onlar için ancak, cehennemdekilerin bedenlerinden akan irin ve kan vardır.

"Onu günahkârlardan, yani en büyük hatayı işleyen kâfirlerden *başkası yemez."*

Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre onlar, müşriklerdir.

19-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Amel defterini sağ taraflarından alanlar, (dünyadaki halleri ilâhî ilimde bilindiği için) ezelde haklarında cennet takdir edilen kimselerdir. Amel defterlerini sol tarafından alanlar ise aynı şekilde ezelde cehennemlik olmaları takdir edilenlerdir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah, Âdem'in zürriyetinden bir avuç aldı ve, 'Bunlar cennete gidecek kimselerdir; yaptıklarına aldırmam' buyurdu. Sonra Âdem'in zürriyetinden bir avuç daha aldı ve, 'Bunlar da cehenneme gidecek kimselerdir; yaptıklarına aldırmam' buyurdu."[263]

İmam Kuşeyrî, âyetin işaretlerinde, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] uzunca bir hadisinde geçen, *"Allah Âdem'in zürriyetinden bir avuç aldı"* sözüne işaret ederek demiştir ki: "O sırada Hz. Âdem ve oğulları (bütün insanlar) o avucun (ilâhî kudret elinin) içindeydi. Allah Teâlâ, cemal ve lutuftan ibaret olan sağ eliyle Hz. Âdem'in cemal tecellisine mazhar olan sağını sıvazladı; ondan cemal eliyle, parlak bir şekilde ashâbü'l-yemîn (cennetlik) olan zürriyetini çıkardı. Allah Teâlâ sonra, celâl ve kahırdan ibaret olan sol eliyle, Hz. Âdem'in celâl tecellisine mazhar olan sol tarafını sıvazladı ve celâl eliyle, siyah nohut gibi ashâbü'ş-şimâl (cehennemlik) olan zürriyetini çıkardı." Kuşeyrî'nin açıklamaları bu manadadır.

---

[263] Hadis için bk. Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, Sûre 8, 2; Hâkim, *Müstedrek,* I/ 27; Ahmed, *Müsned,* I/44.

Kulun kitabıyla işaret edilen, ona verilen istidat ve ezelde herkesin alnına (kaderine) yazılan yazı olup onda kulun ebede kadar yapacakları kaydedilmiştir. Kıyamet günü kula verilecek olan kitap, alnına (kaderine) yazılan yazının bir nüshası olup o, ezeldeki yazıyla aynıdır. Kulun amellerinin melekler tarafından ayrıca yazılmasının hikmeti, zâhirde önüne delilin konulmasıdır. Kime ezelde ilâhî inâyet takdir edilmişse, o kimse kitabını eline alınca sevinir ve, "Gelin kitabımı okuyun; hiç şüphesiz ben, bu hesabımla karşılaşacağımı kesin olarak biliyordum" der.

Onlar, iki dünyada razı olacakları hoş bir hayat içindedirler. Dünyada, ilâhî tecellilere razı olmanın huzuru, teslimiyetin hoşluğu ve marifet cenneti içindedirler. Ahirette ise yüce Rahmân'ın huzurunda sıdk makamında, madden ve manen kadri yüce âli bir cennet içindedirler. Bu cennetlerin meyveleri çok yakın olup rahatlıkla koparılıp alınır.

Marifet cennetine gelince, onun meyvesi manevi ilimler, hikmetler ve ileri derecedeki anlayışlardır. Ahiretteki cennete gelince, onda sürekli terakki gerçekleşir ve ebediyen manevi keşiflere mazhar olunur. Onlara denir ki: "Geçmişte mücâhede günlerinizde yaptıklarınıza karşılık olarak, ruhlarınızın ve bedenlerinizin gıdası olan şeylerden hiçbir keder ve yorgunluk olmadan afiyetle yiyin; muhabbet kâsesiyle kalplerinize ve sırlarınıza sunulan ilâhî aşk badesinden için."

Hakkında cehennemlik olma hükmü verilen kimse ise, "Keşke hiç yaratılmasaydım, yok olup gitseydim" der ve yoklukta kalmayı temenni eder. Sonra, bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın âyetin devamında söylediği gibi, ilâhî rahmetten kovulup uzaklaştırılarak cismanî ve ruhanî azapların içine atılır. Kötü âkıbetten ve ilâhî ihsana ulaştıktan sonra onun elimizden çekilip alınmasından yüce Allah'a sığınırız.

Kur'ân-ı Hakîm İlâhî Koruma Altındadır

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'ân-ı Hakîm'in hak olduğunu yeminle ifade ederek şöyle buyurdu:

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَۙ (٣٨) وَمَا لَا تُبْصِرُونَۙ (٣٩) اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ
كَرِيمٍۚ (٤٠) وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍۜ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَۙ (٤١) وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍۜ
قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَۜ (٤٢) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٤٣) وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا
بَعْضَ الْاَقَاوِيلِۙ (٤٤) لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِۙ (٤٥) ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ
الْوَتِينَۘ (٤٦) فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ (٤٧) وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ
لِلْمُتَّقِينَ (٤٨) وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ (٤٩) وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى
الْكَافِرِينَ (٥٠) وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ (٥١) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (٥٢)

38. *Andolsun gördüklerinize,*

39. *Ve görmediklerinize,*

40. *Hiç şüphesiz o Kur'an, çok şerefli bir elçinin* (Allah'tan getirdiği) *sözüdür.*

41. *O, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!*

42. *Bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!*

43. *O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir.*

44. *Eğer* (Peygamber) *bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı,*

45. *Mutlaka onu kuvvetle yakalardık.*

46. *Sonra da onun şah damarını keserdik.*

47. *Sizden hiçbiriniz buna engel olamazdı.*

48. *Şüphesiz Kur'an, müttakiler için bir öğüttür.*

49. *Gerçek şu ki biz, içinizde yalanlayanların olduğunu biliyoruz.*

50. *Şüphesiz Kur'an, kâfirler için bir pişmanlık sebebidir.*

51. *Gerçekten o, kesin bilgidir.*

52. *O halde sen, yüce Rabb'inin adıyla tesbih et.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şehadet âleminde *gördüklerinize andolsun*. Gayb âleminden *görmediklerinize de andolsun.*"

Yahut gördüğünüz yer, gök, cisim ve maddelere ve görmediğinz meleklere ve ruhlara andolsun.

"Yahut gördüğünüz zâhirî nimetlere ve görmediğiniz bâtınî nimetlere andolsun ki *şüphesiz o Kur'an,* Allah katında *çok şerefli bir elçinin sözüdür.*" Bu elçi, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] veya Hz. Cebrâil'dir [aleyhisselâm]. O, Kur'an'ı, yüce Allah'ın katından alıp O'nun görevlendirdiği bir elçi sıfatıyla insanlara okuyup tebliğ etmektedir.

"O, sizin zannettiğiniz gibi, *bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!*" Yani çok az iman ediyorsunuz.

"*O Kur'an,* sizin düşündüğünüz gibi *bir kâhin sözü de değildir.*" Kâhin, gizli bazı şeylerden haber verir; bazan doğru söylediği olur, fakat çoğunda hata eder; o bunları kendisine cinlerin haber verdiğini iddia eder. Yıldızlara bakarak veya bazı hesaplamalar yoluyla gaybdan haber verenler de bu kısma girer.

"*Ne de az düşünüyorsunuz!*" Buradaki az, hiç yok manasındadır. Mana şudur: Siz, iman etmiyor ve hiç düşünmüyorsunuz.

Ebüssuûd demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Önceki âyette, Kur'an'ın şair sözü olmadığı belirtildikten sonra, iman söylendi; çünkü Kur'an'ın şiire benzemediği apaçık ortada olup onu ancak inatçı biri inkâr eder. Kur'an'ın kehanete benzemediğini anlamak ise Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hallerini, Kur'an'ın kâhinlerin yoluna tamamen zıt olan manalarını düşünmeye ve onu kâhinlerin sözleriyle kıyaslamaya bağlıdır. Aslında bu da fazla düşünmeye ihtiyaç bırakmayacak kadar açıkbiriştir."[264]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmedir."* Bu âyet, Kur'an'ın şerefli bir elçinin sözü olduğunu, ona âlemlerin Rabb'inden indiğini, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an'ı kendisine Cebrâil'in [aleyhisselâm] diliyle indirdiğini tasdik etmektedir.

"Eğer Peygamber bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, yani bizim nakletmediğimiz bir şeyi, bizim söylediğimizi iddia ederek bizim adımıza iftira etseydi *mutlaka onu kuvvetle yakalardık,* yani onu elinden tutarak öldürürdük; aynen sultanların kendileri adına yalan söyleyenleri, öfkesini dindirmek ve intikamını almak için elinden tutup boyunlarını vurarak öldürdükleri gibi. Yani onun elinden yakalar, *sonra şah damarını keserdik."* Şah damarı kalbe bağlı bir damardır, o kesilince sahibi hemen ölür.

"Sizden hiçbiriniz buna yani öldürmeye veya maktule *engel olamazdı."* Âyetteki hitap insanlara veya müslümanlaradır.

"Şüphesiz Kur'an, müttakiler için bir öğüttür." Çünkü ondan ancak Allah'tan hakkıyla korkan müttakiler faydalanır.

"Gerçek şu ki biz, içinizde yalanlayanların olduğunu biliyoruz." Onlara bu yalanlamalarının cezasını veririz.

"Şüphesiz Kur'an, kâfirler için bir pişmanlık sebebidir." Onlar, Allah'ın müminlere verdiği sevabı (mükâfat ve ihsanları) gördüklerinde tarif edilmez derecede pişman ve perişan olurlar.

"Gerçekten o, hakka'l-yakîndir; hakkında hiçbir şüphe bulunmayan kesin hakikattir." Az sonra açıklanacağı üzere, hakka'l-yakîn ilme'l-yakînden daha üstündür.

---

[264] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/297.

"O halde sen, yüce Rabb'inin adıyla tesbih et." Yani O'nun yüce ismini zikrederek tesbih et. Bunu O'nun zatını iftira edilmekten uzak tutmak ve sana vahyettiklerine şükretmek için yap. Yani vahiy nimetine ve seni seçme lutfuna şükür olarak, "sübhânellahi'l-azîm" (yüce Allah'ı tesbih ederdim) de.

38-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, mukaddes zatıyla, şehadet âleminde zuhur eden ve zuhur etmeyen şeylerle Kur'an'ın hak olduğuna yemin ederek şunu bildirdi: Kur'ân-ı Hakîm, Hakk'ın huzurundan gelmiştir, hak olan peygamberine indirilmiştir, hakkı söylemektedir, hak olan elçinin (Hz. Cebrâil'in) diliyle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ulaştırılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın zatının tecellisidir, O'ndan gelmiştir, kulları O'na ulaştırır. O, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîni içermektedir.

İlme'l-yakîn, delil ve burhanla elde edilen ilimdir.

Ayne'l-yakîn, keşif ve açıklamayla elde edilen ilimdir.

Hakka'l-yakîn ise bizzat içinde olarak, tanıyarak ve tadarak elde edilen bir ilimdir. Bunu bir misalle açıklamaya çalışalım: Mesela, Mekke'nin varlığını ele alalım.

Mekke'yi bizzat görmeyip onun varlığını haber yoluyla öğrenen kimsenin bilgisi ilme'l-yakîndir.

Mekke'yi uzaktan gören fakat içine girmeyen kimsenin bilgisi ayne'l- yakîndir.

Mekke'ye giren, içinde yaşayan, onun mekânlarını ve sokaklarını tanıyan kimsenin bilgisi hakka'l-yakîndir. Cenâb-ı Hakk'ı müşahede de böyledir.

Kim O'nun varlığını delil yoluyla bilirse o, ilme'l-yakîn sahibidir. Kime kâinatın maddi perdeleri açılır, Cenâb-ı Hakk'ın zatının sırlarını müşahede eder, fakat bu müşahedesi devamlı olmazsa o kimse ayne'l-yakîn sahibidir. Kim de sürekli müşahede halini elde eder ve marifette yüksek pâyeye ulaşırsa o kimse hakka'l-yakîn sahibidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Hâkka sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(70) MEÂRİC SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Meâric sûresi Mekke döneminde inmiştir. Kırk dört âyettir. Sûre, adını üçüncü âyetteki "meâric" kelimesinden almıştır. **Meâric,** "yükselme mertebeleri, yüksek dereceler" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Şüphesiz Kur'an, kâfirler için bir pişmanlık sebebidir"* (Hâkka 69/50) buyruldu. Bu sûrenin başında da, *"Bir isteyen, olacak azabı istedi; kâfirlerden onu savacak yoktur"* buyurarak, bu pişmanlığın, onların iman fırsatını ellerinden kaçırdıklarını yani ahirette olacağını açıkladı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَاَلَ سَٓائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍۙ ① لِلْكَافِرينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌۙ ② مِنَ
اللّٰهِ ذِي الْمَعَارِجِۜ ③ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ فِي يَوْمٍ
كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍۚ ④ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا ⑤
اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًاۙ ⑥ وَنَرٰيهُ قَرِيبًاۜ ⑦ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَٓاءُ

كَالْمُهْلِ ۙ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ۙ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ
حَمِيمًا ۚ ﴿١٠﴾ يُبَصَّرُونَهُمْ ۚ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ
يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ۙ ﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَاَخِيهِ ۙ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُـْٔوِيهِ ۙ
﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا ۙ ثُمَّ يُنْجِيهِ ۙ ﴿١٤﴾ كَلَّا ۜ اِنَّهَا لَظٰى ۙ ﴿١٥﴾
نَزَّاعَةً لِلشَّوٰى ۚ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰى ۙ ﴿١٧﴾ وَجَمَعَ فَاَوْعٰى ﴿١٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1-2. ***Bir isteyen, kâfirler için gerçekleşen azabı istedi. Onu savacak kimse yoktur.***

3. ***O, yüksek dereceler sahibi Allah'tandır.***

4. ***Melekler ve Rûh (Cebrâil) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.***

5. ***Resûlüm, sen güzel bir şekilde sabret.***

6. ***Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar.***

7. ***Biz ise onu yakın görüyoruz.***

8. ***O gün gök erimiş maden gibi olur.***

9. ***Dağlar da atılmış renkli yüne döner.***

10. *(O gün)* ***hiçbir samimi dost, dostunu sormaz.***

11-14. ***Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm aşiretini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak verip kendisini kurtarmak ister.***

15. ***Hayır, o alevlenen bir ateştir.***

16. ***Derileri kavurup soyar.***

17. ***O, (haktan) uzaklaşıp (taatten) yüz çevireni,***

18. ***Servet toplayıp kasada yığanı kendine çağırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir isteyen,* kıyamet günü *kâfirler için gerçekleşen azabı istedi."* Azabın olmuş gibi söylenmesi, muhakkak gerçekleşeceği içindir. Yahut kâfirler için gerçekleşen bu azap dünyada başlarına gelir. O, Bedir gününün azabıdır.

Bir rivayete göre, bu azabı isteyen, müşriklerden Nadr b. Hâris'tir. O, âyette söylendiği gibi alay yollu şöyle demiştir: *"Allahım, eğer bu kitap senin tarafından gelmiş bir hak kitap ise durma üzerimize gökten taşlar yağdır yahut bize acıklı bir azap ver"* (Enfâl 8/32).

Bu azabı isteyenin Ebû Cehil olduğu da söylenmiştir. O da şöyle demiştir: *"Haydi üzerimize gökten bir parça düşürüver!"* (Şuarâ 26/187).

Bazıları ise bu azabı isteyenin Hâris b. Nu'mân el-Fihrî olduğunu söylemiştir. Şöyle ki: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali [radıyallahu anh] hakkında söylediği, *"Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur"*[265] sözü ulaşınca, Hâris, "Allahım, eğer Muhammed'in söyledikleri doğru ise üzerimize gökten taş yağdır!" dedi. Çok geçmedi Allah Teâlâ onun üzerine bir taş attı; taş dimağından girip altından çıktı, o anda helâkoldu.[266]

"Allah'tan gelen *bu azabı savacak,* geri çevirecek *hiç kimse yoktur."* Yani o, Allah katından gelmektedir. Yahut azabın vakti geldiği zaman, onu Allah Teâlâ tarafından engelleyecek kimse yoktur.

"O, yüksek dereceler sahibi Allah'tandır." Âyetin lafzında geçen "meâric", içinde yükseğe çıkılacak mi'rac ve asansörler demektir ki melek-

---

[265] Ahmed, *Müsned,* 5/348; Hâkim, *Müstedrek,* 3/110; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* nr. 8145.
[266] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/257.

ler, ilâhî emir ve yasakları getirirken onun içinde inip çıkarlar. Onun, birbiri üzerine tabaka halinde dizilmiş gökler olduğu söylenmiştir.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

O, yüksek faziletler sahibi Allah'tandır.

Yahut o, âli dereceler sahibi Allah'tandır.

Yahut o, içinde hoş kelimenin ve salih amelin yükseldiği dereceler sahibi Allah'tandır.

Yahut o, müminlerin seyrü sülûklerinde içinde yükseldikleri âli makamların sahibi Allah'tandır.

"Melekler ve Ruh ona, yani Allah'ın arşına ve emrinin indiği makama *süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir."*

Âyette geçen ruh, Cebrâil'dir [aleyhisselâm].

Yahut buradaki ruh, meleklerin muhafazasıyla görevli bir melektir; bizi muhafaza eden melekler gibi.

Bu ruhun, ölüm anında müminlerin bedenlerinden ayrılan ruhları olduğu da söylenmiştir. Bu ruhlar, sidretü'l-müntehâya kadar yükselir, orada hesaba çekilir, sonra makamını görmesi için cennete gönderilir, sonra sual için kabrine döndürülür.

"Melekler ve Ruh o makama, insanların hesabına göre *süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir."* Âyet, temsil ve hayal ettirme yoluyla bu makamların ne kadar yüksek ve uzak olduğunu açıklamaktadır. Mana şudur: Bu dereceler ve makamlar o kadar yüksektedir ki melekler oraya bir günde yükselirler; bu bir gün, dünya hesabıyla elli bin sene eder.

Âyete şu mana da verilmiştir: Melekler ve ruh, Allah'ın arşına her gün, miktarı elli bin senelik yol olan bir mesafede yükselmektedirler, yani bir insanın elli bin senede alacağı mesafeyi katetmektedirler.

Secde sûresinin 5. âyetinde bu yükselmenin bin senede gerçekleştiği söylenmiştir. O âyetin tefsirinde, iki âyet arasındaki farklı durumun izahı yapılmıştır. Konunun özeti şudur: Cenâb-ı Hak, her zaman ve mekânda mevcuttur; hiçbir mekân ve zaman O'nsuz değildir. Allah Teâlâ, yükselmeyi işlerin tedbire bağladığında, mesafeyi yaklaştırdı, bunun için Secde sûresinde işlerin kendisine bin yılda yükseldiğini belirtti. Olayı zatına bağladığında ise zatının şanına ve azametinin yüceliğine dikkat çekmek için meleklerin ve ruhun yükseldiği mesafeyi uzatıp bunun dünya hesabıyla elli bin yılda gerçekleştiğini belirtti.

Bazıları şöyle demiştir: Kâfirlerin azabı, miktarı elli bin sene olan bir günde gerçekleşir ki o, kıyamet günüdür. Onun uzun bir süre olarak söylenmesi, kâfirlerin başına gelecek azabın şiddetini kinaye yollu anlatmak içindir. Yahut azabın süresi gerçekten bu kadar uzundur.

Şöyle denilmiştir: Ahirette durup beklenecek elli durak vardır; kâfirler her birinde bin sene bekler. Müminlere gelince, onların bekleme süresi öğle ile ikindi arası kadar veya bundan daha az bir süredir. Ebû Said-i Hudrî'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, ahiretteki bu gün ne kadar da uzun!" denildiğinde Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Fakat o, mümin için çok kısaltılır; öyle ki bu gün ona dünyada kıldığı bir farz namazdan daha kısa gelir."[267]

Abdülhak, *el-Âkıbet* adlı eserinde demiştir ki: "Kıyamet gününün uzunluğu bu miktardır, yani elli bin senedir. Fakat bu süre şahıslara göre değişir. Bazı insanların bekleyişi ve hapsedilişi günün sonuna kadar devam eder. Bazıları dünya günleriyle bir gün, bazıları bir saat, bazıları daha az bir süre içinde hesaptan ve o günün dehşetinden kurtulur; salih amelinin ve Rabb'inin arşının gölgesinde rahat eder. Bazı insanlar, hiç hesap ve azap görmeden cennete götürülür. Aynı şekilde bazı insanlar da hesap yerinde hiç bekletilmeden veya çok kısa bir süre bekletilip sonra cehenneme gönderilir."

---

[267] Ahmed, *Müsned*, 3/75; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/260.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, insanları öyle kısa bir sürede ve kolayca hesaba çeker ki eğer bu hesapla insanlar meşgul olsaydı elli bin sene sürerdi; fakat Allah Teâlâ onu bir günde bitirir."[268] Bu, uzak bir manadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, sen güzel bir şekilde sabret."* Çünkü Nadr b. Hâris'in, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] ve vahyi yalanlayarak alay yollu acele azap istemesi Allah Resûlü'nü üzüyordu; bunun için ona güzel bir şekilde sabretmesi emredildi.

Güzel sabır, içinde feryat ve şikâyet bulunmayan sabırdır.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Güzel bir şekilde sabretme emri, her halde geçerli muhkem bir hüküm olup neshedilmemiştir."

Bazıları ise kâfir ve müşriklerle savaşı emreden âyetlerle bu hükmün kaldırıldığını söylemiştir.

"*Şüphesiz kâfirler onu,* azabı yahut kıyamet gününü *uzak* ve imkânsız *görüyorlar. Biz ise onu* olması kesin *yakın* bir *şey görüyoruz.*"

Uzaklıktan kasıt, imkân dahilinde olup vuku bulmaktan uzak olmasıdır; yakınlıktan kasıt da gerçekleşmesinin mümkün ve kolay olmasıdır. Yani biz onu kudretimiz için çok kolay görüyoruz; o bizim için gerçekleşmesi uzak ve imkânsız bir şey değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, onun vaktini şöyle açıkladı: *"O gün gök erimiş maden gibi olur."*

Ebüssuûd, kâfirlerin sorduğu şeyin, Nadr'ın, Ebû Cehil'in ve Fihrî'nin istediği şeyler değil, kıyamet olduğunu belirtmiş ve bunun doğruya daha yakın olduğunu kaydetmiştir.[269]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Dağlar da atılmış renkli yüne döner."* Türlü renklerde boyanmış yün gibi olur. Çünkü âyette belirtildiği gibi dağlar, beyazlı, kırmızılı çeşitli renkte ve kapkara tabakalar halindedir (Fâtır 35/27). Dağlar toz duman edilip havada savrulduğunda, rüzgârın uçurduğu atılmış yüne benzer.

---

[268] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/194 (Kahire 1994).

[269] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/301.

"O gün hiçbir samimi dost, dostunu sormaz." Yani herkes kendi ile meşgul olduğundan, en yakın bir dost, diğer yakınının halini soramaz.

Âyete farklı okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: O gün kimse, yakınından hesaba çekilmez, herkese kendi hesabı sorulur, hiç kimse diğerinin günahından hesaba çekilmez.

"Onlar birbirlerine gösterilirler." Yani samimi dostlara yakınları gösterilir, onlardan gizlenmezler; ancak onların kendileriyle meşgul olması diğerlerinin halinden sormaya mani olur.

"Günahkâr kimse yani kâfir veya bütün günahkârlar, *o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm aşiretini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak verip kendisini kurtarmak ister."*

"Hayır, o alevlenen bir ateştir." Bu, mücrimin isteğine bir ret ve kendisinden fidye kabul edilmeyeceğini ilandır.

"O ateş, derileri kavurup soyar." Ateş, deriyi kafadan sıyırıp ayırır, deri sonra eski haline döner.

"O ateş, hakka *sırtını dönüp* taatten *yüz çevireni, mal toplayıp kasada yığanı,* servet biriktirip Allah'ın ondaki hakkını yerine getirmeyeni veya mal ile meşgul olup dinden uzak kalanı, biriktirdiği servetle övünüp kibirleneni *kendine çağırır."* Böyle bir halden yüce Allah'a sığınırız.

1-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafillerin ve inkârcıların kalplerine, hevâ denizinden bir azap aktı. O, kalplerine inen tasa, sabırsızlık, şüphe ve kötü düşüncelerdir.

Yahut münkirlerden biri, inkâr ehli için gerçekleşen azabı istedi. Bu azap, kalplerinin perdelenme gamı içinde kalmaları ve kötü hesaptır. Onu Cenâb-ı Hak tarafından savacak kimse yoktur; çünkü Allah Teâlâ haktan uzaklaşan ve hak ehlini inkâr eden kimselerin bu azaba düşmesine hükmetmiştir.

O Allah, yüce makamların yani manevi terakki makamlarının sahibidir. Ruhlar ve sırlar, bir makamdan diğerine geçerek onlara yükselirler. İslâm makamından imana, imandan ihsana yükselirler. Yahut bir âlemden diğerine yükselirler; mülk âleminden melekûta, melekût âleminden ceberûta, ceberût âleminden de Rahmân'a has âleme terakki ederler.

Melekler ve ruh ona yükselir. Meleklere gelince onlar, sonuçta dehşete ve ilâhî aşkla kendinden geçme haline ulaşırlar. Safi ruha gelince o, sahv ve temkin halinde Cenâb-ı Hakk'ın zatını müşahedeye ulaşır. Bu, peygamber ve sıddıklardan en has kulların makamıdır. Eğer ruha ilâhî inâyet takdir edilmiş, sahibi manevi yolu çok iyi bilen bir mürşide ulaşmışsa ruh o makama çok kısa bir zamanda yükselir, fakat manevi yolu bilen bir mürşide ulaşmamışsa, bu manevi makamları çok uzun bir sürede alır. Bunun için Hak Teâlâ, *"Ruh o makama,* insanların hesabına göre *süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir"* buyurdu. Yani o bu makamı yolu bilenle bir günde alır. Öyle ki eğer o yolu kendi başına almaya kalksaydı elli bin senede ancak alırdı.

Şunu bil ki Allah Teâlâ, bir şeye yakındır ve bir şeyden uzaktır diye nitelenemez. Çünkü O, her şeye, o şeyden daha yakındır; ancak nefsi, Hak Teâlâ'dan cehaleti, vehmi ve gafleti uzaklaştırdı. Cehalet ve vehim ortadan kalktığında, Cenâb-ı Hakk'ı çok yakın bulur; nefis bunun farkında değildir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak için bir mekân ve ulaşma noktası yoktur ki varlıklar oraya yükselsin. Bilakis O'nun izzeti ve celâlinin tecellisi her zerrede apaçık ortadadır. Eğer sen, mesafe olarak yakınlık ve uzaklığı ortadan kaldırır, vehim ve boş kuruntuları kalbinden silip atarsan, Cenâb-ı Hak ile ruh arasında bir ayrılık olmadığını görürsün. Hak Teâlâ'nın, hak ehline vuslatı bir anlıktır; çünkü vuslat O'ndandır, O ise çok yakındır, uzak değildir."[270]

Ey Hakk'a seyreden sâlik, dâimî vuslatı elde etmek için güzelce sabret. Gafiller, o vuslatı çok uzak görüyorlar, biz ise onu kendisine yaklaştırdığım kimse için çok yakın görüyoruz.

"O gün gök erimiş maden gibi olur." Yani Hakk'a vuslat anı, âlemlerin gözden silindiği ve kâinatların eriyip yok olduğu andır; o anda ezel denizi, ezelî olana ulaşır; sadece ezelî olan yüce zat kalır.

Muhakkik âriflerden biri demiştir ki: "Müşahedenin hakikati, latif gizli olan şeylerin kesif görünür halde olmasıdır. Hakikati görmenin aslı ise kesif olan varlıkların latif olmasıdır (maddenin gözden silinip görünmez olmasıdır)." Bu, ince bir manadır, onu iyi anla.

Hiçbir samimi dost, yakın dostunu sormaz. Yani, Hak'tan uzak kimselerle, Allah'a yakınlık elde etmiş kimseler arasında samimi muhabbet yoktur; velev ki onlar kendilerine nesep olarak insanların en yakını olsun. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Allah'a ve ahirete inanan hiçbir topluluğun, Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık eden kimselere sevgi beslediğini göremezsin; velev ki onlar, babaları, kardeşleri yahut aşiretleri olsun" (Mücâdile 58/22).

Mücrim (çekinmeden büyük günahlara dalan kimse), Allah Teâlâ'nın, dostlarına ihsan ettiği izzet ve yakınlığı gördüğünde, başına gelen Allah'tan kopma ve ilâhî huzurdan uzaklaştırılma azabından kurtulmak için, sahip olduğu her şeyi hatta yeryüzündeki bütün insanları fidye olarak vermek ister, fakat kabul edilmez. Hayır, o, alevli bir ateştir; başlardaki kibri soyar alır, dahası onları, mukarrebînin makamından aşağı düşürür. O ateş, mücâhede ve manevi terbiyeden kaçıp dünya malı biriktiren ve onu kasalarda saklamakla uğraşan kimseleri kendisine çağırır. Bu hal, gelecek âyette işaret edilen hırs ve cimriliktir.

---

[270] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/452.

İnsandaki Hırs ve Cimrilik

Cenâb-ı Hak sonra, insan tabiatındaki mal hırsından ve ondan kurtulanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

نَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًاۙ (١٩) اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًاۙ (٢٠) وَاِذَا مَسَّهُ
لْخَيْرُ مَنُوعًاۙ (٢١) اِلَّا الْمُصَلّٖينَۙ (٢٢) اَلَّذٖينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَٓائِمُونَ
(٢٣) وَالَّذٖينَ فٖٓى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌۙ (٢٤) لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ (٢٥) وَالَّذٖينَ
يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدّٖينِ (٢٦) وَالَّذٖينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَۚ (٢٧)
اِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (٢٨) وَالَّذٖينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ (٢٩)
اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومٖينَۚ (٣٠) فَمَنِ
ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ (٣١) وَالَّذٖينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ
وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (٣٢) وَالَّذٖينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَٓائِمُونَ (٣٣) وَالَّذٖينَ
هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (٣٤) اُو۬لٰٓئِكَ فٖى جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ (٣٥)

19. *Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.*

20. *Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanıp feryat eder.*

21. *Kendisine hayır ulaşınca ise cimrilik yapar.*

22. *Ancak, namaz kılanlar böyle değildir.*

23. *Onlar, namazlarına devam ederler.*

24-25. *Onların mallarında, isteyenler ve (istemekten çekinip) mahrum kalanlar için belli bir hak vardır.*

26. *Onlar, ceza gününü tasdik ederler.*

27. ***Onlar, Rab'lerinin azabından korkarlar.***

28. ***Çünkü Rab'lerinin azabından emin olunamaz.***

29. ***Onlar, mahrem yerlerini korurlar.***

30. ***Ancak eşleri yahut sahip oldukları câriyeleri hariç! Onlar bundan dolayı kınanmazlar.***

31. ***Kim bunun ötesini isterse, işte onlar sınırı aşan kimselerdir.***

32. ***Onlar, emanetlerini ve verdikleri sözü gözetirler.***

33. ***Onlar, şahitliklerini dosdoğru yaparlar.***

34. ***Onlar, namazlarını muhafaza ederler.***

35. ***İşte onlar, cennetlerde ağırlanıp ikram görürler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], âyetin lafzında geçen ve çok hırslı ve sabırsız manası verdiğimiz "helû" kelimesine, elde edemediğine karşı çok hırslı anlamını vermiştir.

Dahhâk ise bu kelimeyi, gözü doymayan kimse olarak açıklamıştır.

Helû, şiddetli hırs göstermek, bir musibet anında çokça sızlanmak ve feryat etmek manasındadır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde bu anlamda şöyle buyurmuştur:

"Kula verilen şeylerin en kötüsü, mal hırsıyla cimrilik ve ödünü koparan korkaklıktır."[271]

Cenâb-ı Hak, onun en güzel tefsirini şöyle yapmaktadır:

"Kendisine kötülük dokunduğu zaman aşırı derecede *sızlanıp feryat eder. Kendisine hayır,* zenginlik ve afiyet *ulaşınca ise cimrilik yapar."*

---

[271] Ebû Davud, Cihâd, 21 (nr. 2511); Ahmed, *Müsned*, 2/302; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 9170.

Sa'leb'e, "Âyette geçen 'helû' nedir?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, peşinden gelen âyetlerde onu açıkladı; O'nun tefsirinden daha açık bir tefsir olmaz."

Âyette anlatılan kimse, kendisine bir kötülük (sıkıntı, darlık, zarar ve hastalık) dokunduğu zaman, şiddetle sızlanıp feryat eder; eline bir hayır (mal ve zenginlik) geçince ise cimrilik yapıp ondan kimseye bir şey vermez. Bu, insanın tabiatıdır; halbuki insan, tabiatındaki kötü alışkanlıklara muhalefet etmek ve Allah'ın dinine göre davranmakla memurdur.

Âyette geçen şer, zarar ve fakirliktir; hayır ise genişlik ve zenginliktir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanlar içinde bazılarını bu halden ayrı tutarak şöyle buyurdu:

"Ancak, namaz kılanlar böyle değildir. Onlar, namazlarına devam ederler." Onlar, yüce yaratıcının taatine daldıklarından hiçbir şey kendilerini namazdan alıkoymaz. Onlar, yukarıda geçen ve insanın tabiatına konan kötü vasıfların aksine, insanlara karşı çok şefkatlidirler, hesap gününe iman ederler, azaptan korkarlar, şehvetlerini kırmışlardır, ahireti dünyaya tercih etmişlerdir.

Müfessir İbn Cüzey el-Mâlikî demiştir ki: "Çünkü onların namazı, kendilerini dünya malının azlığına aldırış etmemeye sevkeder ve böylece onun sıkıntılarından dolayı sızlanmazlar; ellerine dünya malı geçince de cimrilik etmezler."[272]

Âyetlerin işaretleri kısmında -inşallah- meselenin tahkiki gelecektir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların mallarında, isteyenler ve* istemekten çekinen ve bunun için zengin zannedilip *mahrum kalanlar için belli bir hak vardır."* Bu hak, zekâttır; çünkü onun miktarı belirli ve mâlumdur. Yahut o, kişinin kendisine görev edinip belirli vakitlerde verdiği sadakadır.

---

[272] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/411.

"Onlar, ceza gününü tasdik ederler." Yani hesap ve karşılık gününü tasdik ederler, bunun için ahiret sevaplarını elde etme ümidiyle kendilerini taatlerde ve malî ibadetlerde yorarlar. Bu, onların ahireti tasdik ettiklerini gösterir.

"Onlar, Rab'lerinin azabından korkarlar." Onlar, faziletli salih amelleri yapmakla birlikte, onları gözlerinde kusurlu görerek ve Cenâb-ı Hakk'ı yücelterek nefisleri adına korkarlar. Şu âyette söylendiği gibi:

"Onlar, Rab'lerine dönecekleri için, verdiklerini kalpleri ürpererek verirler" (Mü'minûn 23/60).

"Çünkü Rab'lerinin azabından emin olunamaz." Taatte hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın hiç kimseye, Allah Teâlâ'nın azabından emin olması uygun değildir, tam aksine kul için uygun olan, kuşun iki kanadıyla dengede uçtuğu gibi, korku ile ümit arasında olması ve böylece yol almasıdır.

"Onlar, mahrem yerlerini korurlar. Ancak eşleri yahut sahip oldukları câriyeleri hariç! Onlar, eşleri ve câriyeleriyle ilişkiye girdikleri için *kınanmazlar. Kim bunun ötesini isterse,* zevceleri ve câriyeleri dışında haram yoldan nefsini tatmin etmek isterse *işte onlar sınırı aşan,* Allah'ın koyduğu hududu çiğneyen, helâli bırakıp harama dalan *kimselerdir."*

Bu âyet, müt'anın (ücretle yapılan süreli evliliğin), erkeklerle ve hayvanlarla ilişkiye girmenin ve elle meni getirmenin haram olduğuna delil olmaktadır. Fakat elle boşalmak, zinadan ve erkeğin erkekle ilişkiye girmesinden daha hafif bir günahtır.

"Onlar, emanetlerini gözetirler." Buradaki emanet, dinin hükümlerini ve kulların emanetini içermektedir.

"Ve verdikleri sözü de gözetirler." Yani ahidlerini korurlar, verdikleri sözde dururlar. Bu ahidlerin içine, insanlarla yapılan anlaşmalar, adaklar ve yeminler de girer. Onlar, yaptıkları anlaşmalara uyarlar, ona hainlik yapmazlar ve anlaşmayı bozmazlar.

Şöyle denilmiştir: Emanet, akılların delil olduğu ve güzel bulduğu şeylerdir; ahid ise Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği ve korunmasını istediği işlerdir.

"Onlar, şahitliklerini dosdoğru yaparlar." Hâkimin huzurunda adaletle şahitlikte bulunurlar; bir yakınını veya şerefli kimseyi korumak için yalancı şahitliğe meyletmezler. Şahitliklerinde kuvvetliyi zayıfa tercih etmezler. Bunu dindeki sağlam duruşlarını göstermek ve müslümanların haklarını korumak için yaparlar.

Doğru şahitlik, korunacak emanetlerin içine girdiği halde, ayrıca söylenmesi onun faziletini belirtmek içindir.

"Onlar, namazlarını muhafaza ederler." Onun şartlarına riayet ederler, farzlarını, sünnetlerini ve müstehaplarını tam olarak yerine getirirler. Namaz en önemli ibadetlerden biri olduğu için onu burada bir kere daha söyledi. Yahut yukarıda söylenen, farz namazlardır; burada konu edilen ise nâfile namazlardır.

Şöyle denilmiştir: Namaza devam etmek, onu çokça yapmaktır; onu muhafaza ise vakitlerinde kılmaktır.

Yahut namaza devam etmek, onu vaktinde kılmaktır; onu muhafaza etmek ise farzı, vâcibi, sünneti ve edepleriyle hakkıyla yerine getirmek ve namaz esnasında kalp huzurunu korumaktır.

Yahut önce söylenen namazdan kasıt, kalplerin namazıdır; o, Cenâb-ı Hak ile huzur halinin devam etmesidir. İkinci olarak söylenen namazdan kasıt ise âzaların kıldığı namazdır.

"İşte onlar, yani bu güzel vasıfların sahipleri, kıymeti akılla takdir edilemeyen ve gerçek hali bilinemeyen *cennetlerde ağırlanırlar,* onlarda yerleşirler, tâzim ve tebrik edilirler, hiç bitmeyen nimet ve ikramlara kavuşurlar."

19-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsan, iç âlemi nurdan yana harap olduğu için başına gelen sıkıntılar karşısında sabırsızlık gösterir, şikâyet ve feryat eder. Ancak Allah'a yönelen kimseler böyle değildir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, yüce zatıyla zengin olan kimselerin sohbetiyle kendilerine ihsanlarda bulunduğu kimselerdir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namazlarında devamlıdırlar"* âyetinde bahsettiği kimselerdir. Yani onlar kalplerin namazında devamlıdırlar. Bu namaz, fikirleri tevhid sırlarına daldığı için, onların Hak ile huzur hallerinin devam etmesidir. O, zatta fâni olma makamıdır. Onlar, kalplerine sefa hali yerleştiği için, bir sıkıntı anında sızlanma ve feryat etmeden uzak kimselerdir. Kim bu makama çıkmamışsa o, hangi hale ulaşırsa ulaşsın, tabiatı sabırsızlık, sızlanma ve tamahtan kurtulamaz.

Âriflerden birine, "Kalplerin namazı var mıdır?" diye sorulunca, o, "Evet, kalp bir kere Rabb'ine secde ettiğinde başını bir daha kaldırmaz!" demiştir. Yani kalbe Cenâb-ı Hakk'a yönelme nuru ulaşınca kalp sürekli O'na boyun eğer.

Onların mallarında, isteyenler ve mahrum kalanlar için bir hak vardır. Yani Allah Teâlâ'nın âriflere ihsan ettiği ilim ve sırlarda, isteyenler için belirli bir hak vardır. İsteyen kimse, Allah'a vuslatı talep edendir. Mahrum kalan ise kalbi meşgul eden dünya bağları çok veya himmeti zayıf olduğu için, vuslatı değil bereketlenmeyi talep eden kimsedir.

Yahut isteyen kimse, âriflerin terbiye ve tasarrufu altına giren kimsedir. Mahrum ise onların terbiyesine girmeyen kimsedir. Bununla birlikte bu kimsenin de hakkı vardır. Ârif onu, gücü yeten işlere ve kendisine fayda veren şeylere irşad ederek bu hakkı öder.

Onlar, hesap gününü tasdik eden kimselerdir. Onlar ölümü, ahireti ve hesabı devamlı gözleri önünde bulundururlar ve ona hazırlık için çalışırlar.

Onlar, Rab'lerinin azabından korkarlar. Bu azap, kalplerin Cenâb-ı Hak'tan kopması ve gaflet içinde kalma azabıdır. Gerçek şu ki Rab'lerinin azabından emin olunmaz. Kul, temkin halinde hangi mertebeye ulaşırsa ulaşsın, kendisinde bu korku bulunmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ, kalpleri istediği yöne çevirir. Allah'ın gizli tuzağından ancak hüsrana düşenler emin olur.

Onlar, avret yerlerini haramdan korurlar. Ancak eşleri yahut sahip oldukları câriyeleri hariç! Onlar bundan dolayı kınanmazlar. Onlar, eşlerinin ve câriyelerinin haklarını da ilâhî izinle, temkin halinde ve yakînde yüksek pâyeye ulaşarak yerine getirirler. Kim, bundan başka bir yolla şehvetini tatmin etmek isterse, o kimse, haddi aşmış olur. Bunu yapanlara tövbe gerekir.

Onlar, emanetlerini gözetip korurlar. Onların emanetleri, ömür sermayesi olan nefesleri ve vakitleridir. Yahut emanetler, göklere, yere ve dağlara arzedilip de onların yüklenmekten çekindiği emanetlerdir.

Onlar verdikleri sözü de gözetip korurlar. Bu söz, ruhlar âleminde Allah'ın kendilerinden aldığı sözdür. O, yüce Allah'ın rabliğini ikrar ve kulluk vazifelerini yerini getirmek için verilen sözdür. Onlar bu sözü, bütün nefeslerinde ve vakitlerinde korurlar, onu zayi etmezler, önceki ve sonraki ahidlerine riayet ederler. Yani Allah'a ve kullara verdikleri sözü korurlar, güçleri yettiği kadar ona vefa gösterirler. Asıl kasıt, vefa niyetidir; fiili vefa değildir. Kim bir antlaşma yapsa ve niyeti ona vefa göstermek olsa fakat elinde olmayan durumlar ona mani olsa, o kimse antlaşmasına vefa göstermiş biridir.

Onlar, rubûbiyyet nurlarına ait şahitliklerini edebiyle yerine getirirler.

Onlar, kendilerine farz olan namazlarını Allah'a şükür ve kulluk edebini yerine getirmek için muhafaza ederler.

Onlar, marifet cennetlerinde olup, dünyada ve ahirette sonsuz ikramlara kavuşurlar.

Hakkı Yalanlayanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, zikredilen güzel hasletlerden uzak oldukları için, bu ikramı hak etmeyenlerden bahsetti. Onlar, ikramı değil, Kur'an'la alay ettikleri ve onu yalanladıkları için horlanmayı hak eden kimselerdir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ (٣٦) عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
عِزِينَ (٣٧) اَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ (٣٨) كَلَّا اِنَّا
خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ (٣٩) فَلَا اُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ
اِنَّا لَقَادِرُونَ (٤٠) عَلٰى اَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ
(٤١) فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖى يُوعَدُونَ (٤٢)
يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ (٤٣)
خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذٖى كَانُوا يُوعَدُونَ (٤٤)

36-37. ***İnkâr edenlere ne oluyor ki boyunlarını uzatarak*** *(alay etmek için)* ***sağdan soldan gruplar halinde sana doğru koşuyorlar?***

38. ***Onlardan her biri naîm cennetine sokulacağını mı umuyor?***

39. ***Hayır*** *(bu mümkün değil)!* ***Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden*** *(meniden)* ***yarattık.***

40-41. ***Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki bizim, onların yerine daha hayırlılarını getirmeye gücümüz yeter. Bizim önümüze geçilemez.***

42. ***Onları bırak; kendilerine vaat edilen güne kavuşuncaya kadar bâtıl inançlarına dalsınlar ve*** *(boş işlerle)* ***oyalanadursunlar.***

43. O gün kabirlerinden süratle çıkarlar, sanki dikili putlara koşuyorlar gibi yerlerinden fırlarlar.

44. Gözleri horluktan aşağı düşmüş haldedir ve kendilerini bir zillet kaplar. İşte bu, onlara vaat edilen gündür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenlere ne oluyor ki boyunlarını uzatarak,* gözlerini sana dikerek alay etmek için *sağdan soldan* farklı *gruplar hâlinde sana doğru koşuyorlar?*"

Müşrikler, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Kâbe'de namaz kılarken gördüklerinde süratle onun meclisine koşuyorlar, etrafında gruplar halinde halka oluyorlar, kendisini dinliyorlar, sözleriyle alay ediyorlar ve, "O bir şairdir, o bir kâhindir, o bir iftiracıdır!" diyorlardı. Sonra da, fakir müslümanları kastederek, "Eğer Muhammed'in söylediği gibi bunlar cennete girerse, elbette biz onlardan önce cennete gireriz!" diyorlardı. Bunun üzerine, "*Onlardan her biri,* iman etmeden *naîm cennetine sokulacağını mı umuyor?*" âyeti indi.

"*Hayır, bu mümkün değil!*" Âyet, onların boş beklentisini reddetmektedir. Bu beklenti, onların iman etmeden cennete girmeleridir.

"*Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden, meniden yarattık.*" Âyet, reddin sebebini açıklamaktadır. Yani biz onları, belden atılmış bir meniden yarattık. Bu halde ilâhî ikramları ancak iman ve taat ile süslenen, beşeriyetinin kirini iman nuruyla örten; onu izzet, şeref ve Hakk'a yakınlığın zirvesine yükselme vesilesi olan takva ile süsleyen kimse hak edebilir. O takva aynı zamanda ilâhî ikramlara ulaşmanın da vesilesi olup onun yeri cennettir. Bu da ancak tabiatın arzularına muhalefet ederek ve ruhun maddi yöne galip gelmesiyle olur. Onlar, böyle olmayıp sırf maddi ve cismanî yönle kaldıklarında, ruhanî kerametlere ulaşmayı beklemesinler; çünkü bu, ilâhî hikmete göre imkânsız bir şeydir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyetin manası hakkında şöyle denilmiştir: Biz onları, belden atılmış bir meniden yarattık. Hal böyleyken onlar nereden şeref buluyorlar da öne geçeceklerini iddia ederek, 'Muhakkak biz onlardan önce cennete gireriz!' diyorlar. Onların belden atılmış pis bir sudan yaratılmış olmaları, kudsî âleme girmeye münasip değildir. Kim, iman ve taat ile kemale ermez, meleklerin ahlâkı ile süslenmezse oraya girmeyi hak edemez. Bu açıklamalarda bir zorlama olduğu açıktır. Doğruya en yakın olanı şudur: Âyet, müstakil bir cümle olup hemen sonrasında yapılan ilâhî kudretin açıklaması için bir hazırlıktır. Devamındaki âyette, kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi ve hesabı inkâr etmeleri, Allah Resûlü'yle ve ona indirilen vahiyle alay etmeleri ve alay yollu kendilerinin cennete gireceklerini iddia etmeleri sebebiyle, Allah Teâlâ'nın onları helâk edip yerlerine başka toplulukları getirmeye kadir olduğu belirtilmektedir. Hiç şüphesiz, onların da bildiği gibi yüce Allah'ın ilk yaratmaya gücünün yetmesi, O'nun bunu yapmaya da güç sahibi olduğuna apaçık bir delildir."[273] Bu durum, devamındaki âyette şöyle açıklanmıştır:

"Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki biz onların yerine daha hayırlılarını getirmeye kadiriz." Mana şudur: Bizim onları bildikleri bir maddeden yarattığımız anlaşılınca, doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki biz onları, işledikleri günahları sebebiyle bir defada helâk edip yerlerine onlardan daha hayırlı ve onlar gibi olmayan kimseleri getirmeye kadiriz.

"Bizim önümüze geçilemez." Biz bunu yapmaktan aciz değiliz. Yahut biz bunu yapmak istediğimizde kimse bize engel olamaz, karşı durup bizi mağlup edemez. Fakat bizim ince hikmetlere dayalı irademiz, onların azabını ertelemeyi gerektirdi.

"Öyleyse resûlüm *sen onları kendi hallerine bırak; kendilerine vaat edilen güne kavuşuncaya kadar bâtıl inançlarına dalsınlar ve oyalansınlar."* Bu gün, sûra ikinci defa üfürmeyle gerçekleşecek olan yeniden dirilme günüdür. Devamındaki şu âyetler bunu gösteriyor:

"O gün onlar kabirlerinden süratle çıkarlar, sanki dikili putlara koşuyorlar gibi yerlerinden fırlarlar. Gözleri horluktan aşağı düşmüş haldedir; kor-

---

[273] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/304.

ku ve zilletten dolayı onları yukarı kaldıramazlar. *Kendilerini bir zillet kaplar;* onları şiddetli bir horluk hali sarar. *İşte bu, onlara* dünyada *vaat edilen* ve onların yalanladığı *gündür.*"

36-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insanları Hakk'a davet eden ârif, inkâr ve gafillere ne oluyor ki nefisle mücâhede olmadan veli olmayı isteyerek sana doğru koşuyorlar. Onların her biri ruhların naîm cennetine yani marifet cennetine girmeyi mi umuyor? Hayır, bu halde mümkün değil! Biz onları, kendilerinin de bildiği yerin özelliklerini taşıyan çamurdan yarattık. Bu durumda hiç kimse, ruhaniyeti beşeriyetine, manası maddesine galip gelmeden ve toprağa bağlı tabiatı kudsî hakikatlerin altında temizlenip yok olmadan veliliğe adım atmayı ummasın.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ sadık velilerine, onları kudsî civarına (ilâhî huzuruna) ulaştırmayı lutfetmiştir. Çünkü onlar, cennet toprağından yaratılmışlardır; ruhları da melekûtun nurundan yaratılmıştır; onlar asıl yerine döner. Cenâb-ı Hak onları, kendisine kavuşturmak için yarattı ve nuruyla onları süsleyip huzuruna ehil yaptı. Hızlân ehli (cehennemlikler) ise şehevî ve şeytanî âlemden yaratıldı. Bunların kaynağı ateştir; onlar da yerlerine gireceklerdir. Zira onlar, Allah'ın civarına (ilâhî huzura) ehil değillerdir.

Cenâb-ı Hak, âyette işaret yollu buyuruyor ki: Biz onları yarattığımız nutfe ve çamura bakmayız, onlara itibar etmeyiz; biz, marifet için tarafımızca seçilmeye itibar ederiz, çünkü onlarla Allah Teâlâ'nın civarına (huzuruna, cennet ve cemaline) ulaşılır."[274]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hakikat şudur: İnsanın beşerî yönü, bütünüyle topraktandır. Ruh ise bütünüyle melekût âlemindendir. Onlardan hangisi galip gelirse hüküm ona göre verilir. Eğer ruh galip gelirse insanın beşeriyeti hidayet nuruyla aydınlanır, iç âleminde marifetin sırları açılır, hakikat nurları parlar. Şayet beşeriyet galip gelirse ruh karanlık içinde kalır. Bazan onun içinde iman şuası kalır; bu, amel defterini sağından alan iman sahiplerinin makamıdır. Bazan da nur tamamen söner; bu ise inkâr makamıdır. Ondan Allah'a sığınınız.

---

[274] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/455.

Rûzbihân-ı Baklî'nin, "Onlar, cennet toprağından yaratılmışlardır" sözünün manası şudur: Onlar, üzerine cennet suyu serpiştirilen topraktan yaratılmışlardır; bunun için cennete ait olarak bahsedildi. İmam Kuşeyrî'de de bu manada açıklamalar geçmişti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, bedenleri değiştirmeye gücünün yettiğine yemin etti. Yüce Allah, dilemesine göre, habis (kötü) bir fıtratı temiz bir fıtratla değiştirir; aksi de olur.

Sonra şöyle buyurdu: Ey ârif, gafilleri kendi haline bırak; onlara vaat edilen güne kadar iç âlemlerinde kötü düşünce ve boş kuruntulara dalsınlar; zâhirlerinde de dünya işleriyle oyalansınlar. O gün pişman olurlar, fakat pişmanlık fayda vermez.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Meâric sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

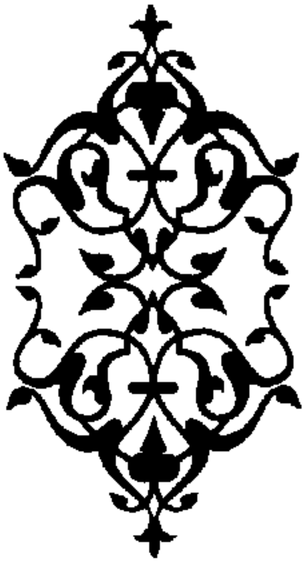

(71) NUH SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mekke döneminde inmiştir. Yirmi sekiz âyettir. Sûrede başlıca, Nuh peygamberin mücadeleleri ve Nuh tûfanı konu edilmektedir. Sûre, adını konusundan almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonundaki âyette, *"İşte bu, onlara vaat edilen gündür"* (Meâric 70/44) buyruldu. Bu sûrenin başında geçen, *"Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar"* âyeti de bu vaat edilen günü haber vermektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَهُمْ
عَذَابٌ اَلِيمٌ ① قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ى لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ② اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ
وَاتَّقُوهُ وَاَط۪يعُونِۙ ③ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَٓاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ④

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. Şüphesiz biz Nuh'u, kavmine, "Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar" diye peygamber olarak gönderdik.

2. Nuh şöyle dedi: "Ey kavmim! Şüphesiz, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."

3-4. "Allah'a ibadet edin. O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vakte kadar ertelesin. Şüphesiz Allah'ın belirlediği vakit gelince ertelenmez. Eğer bilseydiniz."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz Nuh'u, kavmine, 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar' diye peygamber olarak gönderdik."*

Hz. Nuh [aleyhisselâm], ülü'l-azm[275] peygamberlerin ilkidir. Nuh'un, Süryânîce'de "sâkin" manasına geldiği söylenmiştir. Bazıları da Rabb'ine kavuşma arzusu ve şevkiyle çok ağlayıp inlediği için, ona "Nuh" isminin verildiğini söylemiştir.

Hz. Nuh'un, kavmini uyardığı can yakıcı azap, ahiret azabı veya tûfandır. Onların hiçbir mazeretinin kalmaması için bu uyarı yapılmıştır.

"Nuh dedi ki: Ey kavmim! Şüphesiz, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım." Yani ben, işin hakikatini açıklayarak sizi uyaran biriyim, anlayacağınız bir dille, Rabbim'in hükümlerini size açıklıyorum.

Hz. Nuh'un, "Ey kavmim" diye hitap etmesi onlara karşı şefkatini göstermektedir.

---

[275] **Ülü'l-azm:** Büyük azim, sabır ve sebat sahibi demektir. Kavimlerinin eziyetlerini sabreden, yeni bir şeriat getiren, onu kurmak ve yerleştirmek için büyük bir azimle gayret eden, büyük meşakkatlere göğüs geren, sabır ve metanet timsali peygamberlere verilen sıfattır. Bunların başında Hz. Nuh [aleyhisselâm] gelir (bk. Beyzâvî, *Envârü't Tenzil*, 2/398).

Hz. Nuh uyarısını şöyle yaptı: *"Allah'a ibadet edin."* Yani O'nun birliğine iman ederek kendisine kulluk yapın. *"O'na karşı gelmekten sakının,* isyandan uzak durun, size emrettiğim ve yasakladığım hususlarda *bana itaat edin."*

Hz. Nuh'un, "Bana itaat edin" demesi, itaatin, Allah'ın dışındaki varlıklara da yapılabileceğinden dolayıdır. Peygamberine itaat, Allah'a itaat sayılmaktadır. İbadet ise böyle değildir, o, sadece yüce Allah'a yapılır.

Hz. Nuh'un uyarısı şöyle devam ediyor: "İman ve itaat edin ki *Allah,* bazı *günahlarınızı bağışlasın."* Bağışlanacak günahlar, hak dine girmeden önce Câhiliye döneminde yapılan günahlardır. İslâm'a (hak dine) girmekle, kul hakları hariç, diğer günahlar affedilir; kul haklarının ödenmesi (veya helâllik alınması) gerekir.

Bazıları, hak dine giren kimsenin, bütün günahlarının affedileceğini söylemiştir. İbn Atıyye, âyetin ifade şeklinden hareketle, İslâm'a giren kimsenin bütün günahlarının değil, bir kısmının affedileceğini, bunun, âyetin ifadesinden daha net anlaşıldığını, iman ile kişinin sadece geçmiş günahlarının affedildiğini, bu affın geçmiş ve gelecek bütün günahları kapsamadığını söylemiştir.[276]

Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ, onlara, geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiğini söyleseydi, bu onları günaha teşvik etmek olurdu, bu ise câiz değildir."[277]

Hz. Nuh'un sözü şöyle devam ediyor: *"Sizi belli bir vakte kadar ertelesin."* Bu, sizin ölüm vaktinizdir. (Eğer iman ederseniz) sizin için belirlenen eceliniz dolunca, ölürsünüz; bu ölüm, suda boğulma ve toptan helâk edilme gibi hemen gerçekleşen biz azapla olmaz. Şayet iman etmezseniz, sizi hemen azaba uğratır, bu durumda sizin için belirlenen ecel, o azap vakti olur.

---

[276] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 5/372.

[277] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/200.

Çok defa, ecel öne alınır zannedildiğinden, Allah Teâlâ, şu âyetle bu düşünceyi reddetti:

"Şüphesiz, Allah'ın belirlediği vakit gelince ertelenmez." Bu, ecel dolunca gerçekleşecek olan ölümdür. *"Eğer* bunu *bilseydiniz* ölüm gelmeden önce iman ederdiniz." Bu âyette, Mu'tezile'nin ecelin değişeceğine dair görüşüne delil yoktur. Açıklama için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[278]

1-4. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Nuh, ruhu; kavmi ise nefsi, hevâyı ve kötü vasıfları temsil etmektedir. Buna göre âyette işaret yoluyla şöyle deniliyor:

Biz ruhu, kendilerini Hakk'a aykırı davranmaması konusunda uyarması için kavmine gönderdik. Bu kavim, nefis, hevâ ve onlara ait insan tabiatına yerleşmiş zulmanî (kötü) vasıflardır. Kendilerine Hak'tan kopma azabı gelmeden önce, ruhun onları dine aykırı davranmaktan sakındırmasını istedik. Ruh onlara dedi ki: Ey kavmim, ben sizi açıkça uyaran bir uyarıcıyım. Sadece Allah'ı severek O'na kulluk edin; O'nunla birlikte dünyayı, onun şehvetlerini ve süslerini sevmeyin. Allah ile birlikte (kendisine güvenilecek) başka bir varlık görmekten sakının. Sözlerimde, fiillerimde, ahlâk ve vasıflarımda bana uyun ki Allah sizin varlığınıza bağlı günahlarınızı affetsin, sizi nuruyla sarsın, sizi (huzuruna alacağı) belirli bir vakte kadar ertelesin. Allah'ın belirlediği maddi veya manevi ölümün zamanı ertelenmez, zamanı gelince ölümünüz gerçekleşir. Keşke bunu bilseydiniz. Fakat sizin dünya sevgisine dalmanız, bu vakti size çok uzak gösterdi."

Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.

---

[278] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/413-414.

Hz. Nuh'un, Kavmini Hakk'a Davet Etme Şekilleri

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm], kavminden gördüğü sıkıntılardan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي دَعَوْتُ قَوْم۪ي لَيْلًا وَنَهَارًاۙ ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَٓاء۪ٓي اِلَّا
فِرَارًا ﴿٦﴾ وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ ف۪ٓي
اٰذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًاۚ ﴿٧﴾ ثُمَّ
اِنّ۪ي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًاۙ ﴿٨﴾ ثُمَّ اِنّ۪ٓي اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَاَسْرَرْتُ لَهُمْ اِسْرَارًاۙ
﴿٩﴾ فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ اِنَّهُ كَانَ غَفَّارًاۙ ﴿١٠﴾ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ
مِدْرَارًاۙ ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَن۪ينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ
لَكُمْ اَنْهَارًاۜ ﴿١٢﴾ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًاۚ ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ﴿١٤﴾

5. ***Nuh dedi ki: "Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim."***

6. ***"Fakat benim davetim sadece onların kaçışını artırdı."***

7. ***"Ben onları bağışlaman için her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve kibirlendikçe kibirlendiler."***

8. ***"Sonra ben onları açıkça davet ettim."***

9. ***"Sonra, onlarla hem açıktan hem de gizli konuştum."***

10. ***"Dedim ki: 'Rabb'inizden bağışlanma dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır.'***

11. *'(Bağışlanma dileyin ki)* ***üzerinize gökten bol bol yağmur yağdırsın.'***

12. *'Mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın; size bahçeler versin, sizin için ırmaklar akıtsın.'*

13. *'Size ne oluyor ki Allah'ın yüceliğine iman etmiyorsunuz?'*

14. *'Halbuki O, sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır.'"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Nuh,* Allah Teâlâ'ya *dedi ki: Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz,* hiç ara vermeden ve bir gevşeklik göstermeden sürekli imana ve taate *davet ettim. Fakat benim davetim sadece onların* davet ettiğim şeylerden *kaçışını artırdı."*

Aslında Hz. Nuh'un daveti kaçmak için bir sebep değilken, onların kaçışı, bu davet esnasında olduğu için, kaçma olayını davete nisbet etti (onları sanki davet kaçırmış gibi olayı dile getirdi). Bu, şu âyetteki gibidir: "*Kalplerinde hastalık olanlara gelince, inen sûre onların pisliğini (inkârını) artırır"* (Tevbe 9/125). Aslında Kur'an, kalpteki pisliği yani inkârı, itirazı ve isyanı artırmaz, fakat müşriklerin inkârı ve itirazı âyetler inince olduğu için, bu yaptıkları, Kur'an'a nisbet edilerek anlatıldı.

Hz. Nuh'un kavminden bir adam, oğlunu Hz. Nuh'un yanına götürerek, ona, "Oğlum, buna dikkat et; sakın onun sözlerine aldanma! Babam da bana bu şekilde vasiyet etmişti!" derdi.

Hz. Nuh sözüne şöyle devam ediyor: "*Ben onları bağışlaman için* sana imana *her davet edişimde,* yani iman ederek senin affına ulaşmalarını söylediğimde, sözümü işitmemek için *parmaklarını kulaklarına tıkadılar,* beni görmemek için *elbiselerine büründüler.* Yani kendilerine Allah'ın dinine girmeleri için nasihat eden kimsenin yüzünü görmekten rahatsız oldukları için elbiselerine bürünerek uzaklaştılar. *İnanmamakta direndiler;* inkâra çakılıp kaldılar ve davetime uymaktan kaçınıp *kibirlendikçe kibirlendiler."*

Hz. Nuh [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor: "*Sonra ben onları* toplantı ve meclislerde *açıkça* doğru yola *davet ettim. Sonra, onlarla hem* *açıktan hem de gizli konuştum."* Onlardan tek veya toplu olarak kiminle karşılaşsam, herkesi gizli ve açıktan davet ettim.

Kısaca Hz. Nuh [aleyhisselâm], önce kavmini gece gündüz, gizlice Allah'a davet etti; sonra açıktan davet etti, sonra hem gizli hem de açıktan davet etti. İyiliği emreden davetçiler de böyle yapmalı; önce kolaydan başlamalı, sonra davetin şiddetini artırmalıdır. Davetçi insanları davet etmeye gizli nasihatle başlar; kendisine itaat etmediklerinde daveti açıktan yapar; üçüncü safhada davetini hem gizli hem de açıktan yapar. Açıktan davet gizli davetten daha ağırdır; hem gizli hem açıktan yapılan ise sadece biriyle yapılandan daha ağır ve etkilidir.

Hz. Nuh [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor: "Onlara *dedim ki:* İnkâr ve isyana tövbe ederek *Rabb'inizden bağışlanma dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır."* İstiğfar, affını istemektir. İstiğfar eden kâfirse, inkârının affedilmesini istemektedir; istiğfar eden müminse, günahlarının affedilmesini istemektedir. Şüphesiz Allah Teâlâ, kendisine yönelenlerin günahlarını devamlı affedicidir.

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor: *"Ey kavmim, Allah'tan bağışlanma dileyin ki O, üzerinize gökten* iri taneli *bol yağmur yağdırsın. Mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın; size bahçeler versin, sizin için ırmaklar akıtsın."* Arazi ve bostanlarınız için akan ırmaklar yaratsın. Hz. Nuh'un kavmi mal ve çocukları çok seviyordu. Bunun için Hz. Nuh, onları mal ve çocuklarla harekete geçirerek imana davet etti.

Şöyle denilmiştir: Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] uzun davetinden sonra kavmi onu yalanladığında Allah Teâlâ, onlara kırk veya yetmiş sene yağmur yağdırmadı, kadınlarını kısır bıraktı. Bunun üzerine Hz. Nuh [aleyhisselâm], onlara, eğer iman ederlerse Allah Teâlâ'nın kıtlığı giderip bolluk getireceğini ve içinde bulundukları sıkıntıyı gidereceğini vaat etti.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], bir defasında yağmur duasına çıktığında, sürekli istiğfar etti, sonunda yağmur yağdı. Kendisine, "Senin yağmur istediğini işitmedik, sadece istiğfar ettin; sebebi nedir?" diye sorulduğunda, Hz. Ömer, "Ben, semanın kapılarını açacak ve yağmurun yağmasına sebep olacak asıl işi yaptım" dedi ve bu âyeti okudu.

Bir adam Hasan-ı Basrî'ye gelerek kıtlıktan şikâyet etti. Hasan-ı Basrî ona, "Allah'tan affını iste, istiğfar et" dedi. Bir başkası fakirlikten, bir diğeri çocuğunun azlığından, bir diğeri arazisinin verimsizliğinden şikâyet etti. Hasan-ı Basrî, hepsine istiğfar etmesini tavsiye etti. Durum kendisine sorulunca, hazret, "Ben kendimden bir şey söylemedim" dedi ve, *"Allah'tan bağışlanma dileyin ki O, üzerinize gökten bol yağmur yağdırsın. Mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın; size bahçeler versin, sizin için ırmaklar akıtsın"* âyetini okudu.

Hz. Nuh [aleyhisselâm] kavmine dedi ki: *"Size ne oluyor ki Allah'ın yüceliğine iman etmiyorsunuz?"* Yani Allah'ın azametinden korkmuyorsunuz.

Ahfeş, bu âyette geçen "recâ"nın korku manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü recada (ummada, beklemede) bir yönüyle korku ve ümitsizlik vardır. Âyetteki "vakar", azamet (ululuk ve yücelik) manasındadır.

Ebüssuûd ise bu âyetteki "recâ"nın inanmak anlamında olduğunu söylemiştir. Bu açıklamalar ışığında âyetin manası şöyle olur: Size ne oldu ki Allah Teâlâ'nın kendisine iman etmeyi ve taati gerektirecek bir azamet sahibi olduğuna inanmıyorsunuz?

Diğer bir mana: Size ne oldu ki Allah Teâlâ'nın sevap yurdu ahirette sizi yücelteceği bir halde olmayı ummuyorsunuz? *"Halbuki O, sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır."* Yani Allah'a neden iman etmiyorsunuz; oysa siz içinde bulunduğunuz inkâra tamamen aykırı bir durumda yaratıldınız. Yani siz, Allah Teâlâ'nın sizi farklı hallerde yarattığını biliyorsunuz. Allah sizi, ilk önce bir nutfe olarak yarattı; sonra bir alaka (rahme yapışan bir kan pıhtısı) yaptı, sonra bir et parçasına çevirdi, sonra kemiklere et giydirdi, sonra bütün organları tamam bir insan haline getirdi; sonra size (ruhla) ayrı bir yaratılış özelliği verdi. İnsan bu âleme geldiğinde küçük bir çocuktur; zaman içinde büyüyerek olgunluk yaşına, sonra ihtiyarlık devresine ulaşır. Kendisini bu evrelerden ve devrelerden geçiren sonsuz kudret ve ihsan sahibi yüce yaratıcısına karşı inkâr ve isyan ederek kusur işlemek akıllı işi değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

5-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları doğru yola davet eden kimselerin, ülü'l-azm peygamberlerin haline ve gidişatına uyması gerekir. Davetçi, insanlara öğüt verkmekten ve onları Allah'a davet etmekten usanmamalı; ret ve inkârla karşılansa bile, gece gündüz davetine devam etmelidir. Davetçi şunu bilmelidir: Allah Teâlâ'nın, onun vesilesiyle bir insanı doğru yola ulaştırması, onun için dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır.

İmam Kuşeyrî, *"İnanmamakta direndiler ve kibirlendikçe kibirlendiler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Onlar, inkâr ve isyana devam ettiklerinde peşinden kibir ve büyüklenme geldi. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde de aynı durum anlatılmaktadır:

'Onların üzerinden uzun zaman geçti, böylece kalpleri katılaştı' (Hadîd 57/16)." [279]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kim günahta ısrar ederse bu onu sapkınlığa devam etmeye götürür. Nihayet kişi, kötü işlerini güzel görmeye başlar. Onları güzel görünce, kibirlenir, Allah'ın velilerine karşı üstünlük taslar; bundan sora onların nasihatini kabul etmez. Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: 'Günahta ısrar etmek kişiyi kibre götürür. Kibir, cehalete götürür. Cehalet, bâtıla dalmaya götürür. Bu da kalp katılığına sebep olur. Kalp katılığı nifaka sebep olur. Nifak ise –Allah korusun- kişiyi inkâra götürür.'" [280]

Kuşeyrî, *"Rabb'inizden affınızı isteyin"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Amel edenler bilsinler ki istiğfar, nimet kapılarını çalmaktır. Allah'a arzedilecek bir ihtiyacı olan kimse, isteğine ancak, duasının başında istiğfar ederek ulaşır. Kim lutuf ve ihsan isterse, onun, önce özrünü dile getirmesi ve kusurdan kurtulması gerekir."[281]

---

[279] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/200.
[280] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/456.

"Size ne oluyor ki Allah'ın yüceliğine iman etmiyorsunuz?" âyetinin bir manası da şudur: Size ne oluyor ki Allah'ın yüce ve ulu olduğuna inanarak O'nun her an sizi kontrol ettiğini düşünmüyorsunuz ve O'nun gücünden korkmuyorsunuz! Kulun müşahedesi, murakabesi kadardır. Murakabe işini güzel yapmayan kimse, müşahedenin zirvesine ulaşamaz. Allah sizi farklı evrelerde yarattı. Yani beşeriyet yönünüzü değişik devrelerde tamamladı. Bunlar yedi evre olup şunlardır: Nutfe, et parçası, cenin, çocukluk, olgunluk, ihtiyarlık ve ebedî âleme irtihal (ölüm).

Allah'a ulaşmak için ruhun da yedi makamı vardır. Bunlar, tövbe, vera' (şüpheli şeylerden dahi sakınmak), zühd, tevekkül, rıza, teslimiyet, murakabe ve müşahededir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâinat Âyetlerini Tefekkür

Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavmini, bedenlerindeki ilâhî tecellileri düşünmeye davet ettikten sonra, onlara, üstlerindeki ve altlarındaki âlemlere ve onların içindeki harika sanatlara ibretle bakmalarını emrederek şöyle dedi:

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًاۙ ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ
الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَاللّٰهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ
الْأَرْضِ نَبَاتًاۙ ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ
جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًاۙ ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

---

[281] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/201.

15. ***"Görmez misiniz Allah yedi kat göğü nasıl tabaka halinde birbiriyle uyum içinde yarattı?"***

16. ***"Onların içinde ayı bir ışık, güneşi de ışık kaynağı yaptı."***

17. ***"Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi bitirdi."***

18. ***"Sonra sizi oraya döndürecek ve sizi** (oradan tekrar) **çıkaracaktır."***

19-20. ***"Allah, yeryüzünü sizin için bir yaygı yaptı ki onun geniş yollarında yürüyesiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hz. Nuh, sözüne devamla kavmine dedi ki: '*Görmez misiniz Allah yedi kat göğü nasıl tabaka halinde birbiriyle uyum içinde yarattı?*'" Yani gökleri, birbirinin üzerinde tabaka halinde yarattı. Âyetteki görmek, ilimle bilmek manasındadır. Çünkü gözle göklerin sadece bir tabakası görülür. Onlara, "Görmez misiniz, yani bilmez misiniz?" diye sorulması, onların bunu önceki vahiyle bildiklerinden dolayıdır. Yahut onlar, gök biliminde mahir kimseler idiler, onun için kendilerine bu soru soruldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onların içinde ayı bir ışık yaptı.*" Yani ayı, karanlık gecede yeryüzünü aydınlatan bir ışık yaptı. Ay, dünya semasında olduğu halde, "onların içinde" denilerek bütün göklere nisbet edilmesi, gökler tabaka halinde oldukları için hepsinin birbiriyle irtibatlı olmasındandır. Ayrıca ay, bütün göklerde bulunmadığı halde, ifade olarak "onlarda" denilmesi de mümkündür. Mesela, bir kimse için, "Falanca şehirdedir" denir; halbuki o, şehrin bir kısmında bulunmaktadır; bununla, onun şehrin her yerinde olduğu kastedilmez.

Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer [radıyallahu anhümâ] demişlerdir ki: "Güneş ve ayın yüzü göklere dönüktür, arkaları ise yeryüzüne bazan bakmaktadır." Böylece ayın ışığı, bütün göklere yayılmaktadır; çünkü gökler latif (saydam) olup ışığı perdelemez.

"Allah, güneşi de ışık kaynağı yaptı." Allah, güneşi, gecenin karanlığını yok eden bir lamba yaptı, dünyada yaşayanlar onun ışığında yeryüzündeki şeyleri görürler ve ufukları seyrederler; aynen evdekilerin, lambanın ışığında görmek istedikleri şeyleri gördükleri gibi. Ayın ışığı bu derece kuvvetli değildir, onda bütün varlıklara yansıyan bir ışık vardır, fakat güneşin ışığı daha kuvvetlidir. Ayrıca ay, ışığını güneşten almaktadır. Âlimler, güneşin dördüncü kat semada olduğu konusunda görüş birliği içindedirler.[282]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyrulmaktadır: *"Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi bitirdi."* Yani sizi ondan yarattı. Âyette, yaratma yerine mecazen bitirme kullanılmıştır; çünkü o, insanın yeni olarak ortaya çıkarılmasına ve yerden yaratılmasına daha açık bir delildir. Âyetin manası şudur: Allah sizi yerden bitirdi, siz de bitki gibi bitiverdiniz.

"Sonra sizi ölümün ardından *oraya döndürecek ve sizi* yeniden diriltip haşrederek oradan tekrar *çıkaracaktır.* Bu muhakkak gerçekleşecek olup onda şüphe yoktur."

"Allah, yeryüzünü sizin için bir yaygı yaptı." Siz, evinizdeki halının üzerinde rahatça hareket ettiğiniz gibi yeryüzünde hareket edersiniz.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, yeryüzünün yuvarlak değil, düz olduğudur. Gerçi ikisinden birine inanmak, dinî yönden bir zarar vermez, ancak onun yuvarlak olduğunu söylemek yanlıştır. Yeryüzünün düz olduğuna inanmak ise âyetin zâhirinden anlaşılan bir durum olup doğru olan budur." İbn Mücâhid, Büyük Okyanus'un sakin halini buna delil göstererek demiştir ki: "Eğer yeryüzü yuvarlak olsaydı, üzerinde su durmazdı."

Beyzâvî üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Bu görüş, doğruluktan uzaktır; çünkü astronomi âlimleri suyun yeryüzünde değil denizde bulunduğu ve orada sabit kaldığı görüşündedir. Bunun için, dünyanın dengesini sağlasın diye, denizlere mukabil yeryüzünde dağlar yerleştirilmiştir. Bu durum âyetlerde ifade edilmektedir."

---

[282] Açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/434.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünün düz olduğunu bildirmesi, zâhiren gözle görülen haline göredir.[283]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah, yeryüzünü böyle yaptı ki *onun geniş yollarında yürüyesiniz."* Bu geniş yolların, dağların arasındaki yollar olduğu da söylenmiştir.

15-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce ruhların, gökler gibi yedi tabaka (yedi mertebe) olduğu açıklandı. İnsanın içindeki ay, delile dayalı tevhid nurudur; güneş ise marifet güneşidir.

Allah Teâlâ, sizin beşerî yönünüzü yerden yarattı; sonra sizi, kulluk görevlerinizi yerine getirmeniz için fenâ fillâh halinin ardından bekâ billâh haline geri çevirdi. Sonra sizi ondan ilâhî huzur arşına yükseltti. Allah, kulluk arzını sizin için bir yaygı yaptı ki onun geniş yollarında Allah'a gidesiniz. Hak yolun imamları, bu kulluk yolunun esaslarını Kur'an'dan, sünnetten, âriflerin ilhamlarından ve âşıkların manevi keşiflerinden alarak tesbit ettiler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Nuh'un Kavmi İçin Ettiği Bedduası

Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin iman etmesinden ümidini kesince onları Rabb'ine şikâyet etti ve onlar için beddua etti. Cenâb-ı Hak, bunu şöyle haber verdi:

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا
خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا
تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا

---

[283] Günümüzde bilim, yeryüzünün yuvarlak olduğunu tesbit etmiştir. Esasen bu duruma işaret eden âyetler de vardır.

وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطِيَٓـاتِهِمْ اُغْرِقُوا فَاُدْخِلُوا
نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ
عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ
وَلَا يَلِدُٓوا اِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ
بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

21. ***Nuh dedi ki: "Rabbim! Onlar bana isyan ettiler; malı ve çocuğu hüsrandan başka bir şeyini artırmayan kimselere uydular."***

22. ***"Onlar da büyük tuzaklar kurdular."***

23. ***"Dediler ki: 'Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yegûs'u, Yeûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın.'"***[284]

24. ***"Onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar.*** (Rabbim!) ***Sen de bu zalimlerin sadece sapkınlıklarını artır."***

25. ***Hataları*** *(küfür ve isyanları)* ***yüzünden suda boğuldular ve bir ateşe sokuldular; kendilerine Allah'a karşı yardım edecek kimse de bulamadılar.***

26. ***Nuh dedi ki: "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"***

27. ***"Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler doğururlar."***

28. ***"Rabbim! Beni, anne babamı, mümin olarak evime girenleri, bütün mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla. Zalimleri ise daha da perişan eyle."***

---

[284] Ved, Süvâ', Yegûs, Yeûk ve Nesr, Nuh peygamberin kavminin taptığı putların adlarıdır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh dedi ki:* Ey *Rabbim! Onlar bana isyan ettiler."* Yani kendilerine emrettiğim hususlarda bana isyan etmeye devam ettiler; halbuki ben onları doğru yola ulaştırmak için bütün gücümü kullandım; kendilerine en güzel şekilde öğüt verip uyarılarda bulundum. *"Onlar* yani içlerindeki fakirler *ise malı ve çocuğu hüsrandan başka bir şeyini artırmayan kimselere,* reislerine *uydular."* Yani onlar, kendilerini malı şımartmış, evladı aldatmış kimselere uymaya devam ettiklerinde, bu onların ahiretteki zararlarının artmasına sebep oldu; böylece reisleri onlar için hüsranda örnek oldular. Onların bu şekilde anlatılmaları şunu bildirmektedir: Fakirlerin reislerine uymalarının tek sebebi, onların malları ve evlatları sebebiyle elde ettikleri itibarlarıdır. Fakirler, onlardaki bu hale bakıp kendilerinin her konuda uyulmaya layık kimseler olduğunu zannettiler, yanıldılar.

"Onlar da büyük tuzaklar kurdular." Tuzak kuranlar, reisleridir. Onların tuzakları, din konusunda şüphe uyandırmak için türlü hilelere başvurmaları, Hz. Nuh'a tuzak kurmaları, insanları ona eziyet etmeye teşvik etmeleri ve halkı ona meyletmekten alıkoymalarıdır.

"Reisleri *dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın.* Yani, hiçbir şekilde putlara ibadeti terkedip de Nuh'un Rabb'ine ibadet etmeyin. *Hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yegûs'u, Yeûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın."*

Ved, erkek sûretinde yapılmış bir puttu.

Süvâ', kadın sûretinde yapılmış bir puttu.

Yegûs, aslan sûretinde yapılmış bir puttu.

Yeûk, at sûretinde yapılmış bir puttu.

Nesr, kartal sûretinde yapılmış bir puttu.

"Sakın ilâhlarınızı bırakmayın" ifadesinin kapsamına bunlar da girdiği halde, ayrıca dile getirilmeleri, onların bu kavmin gözünde en büyük put olmalarından dolayıdır. Bu putlar onlardan Araplar'a intikal etti.

Ved, Kelb kabilesine aitti. Süvâ' Hemdân, Yegûs Mezhic, Yeûk Murâd, Nesr Himyer'in idi.

Diğer bir rivayete göre bunlar, salih kimselerin ismiydi. İnsanlar onlara uyuyordu. Bu zatlar, Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında yaşamışlardı.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, Hz. Âdem'in çocuklarıydı. Vefat ettiklerinde, İblîs, onlardan sonra gelenlere, "Keşke onların sûretlerini yapsaydınız; onlara bakar, kendileriyle bereketlenirdiniz!" dedi; onlar da yaptılar. O nesil de ölünce İblîs, onlardan sonra gelenlere, "Sizden öncekiler bunlara ibadet ediyordu" dedi, onlar da bu sûretlere ibadet ettiler.[285]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kendisine tapılan ilk put, Mehlâil b. Kaynân b. Ennûş b. Şît b. Âdem zamanında yapıldı. Bu şöyle oldu: Âdem [aleyhisselâm] vefat edince, Şît [aleyhisselâm] onu Hindistan'da Serendib dağında yüksekçe bir yerde bulunan bir mağaraya koydu. Burası yeşili bol olan bir dağdı. Sonra çocukları Hz. Âdem'i ziyaret etmeye, ona dualar okumaya, kendisini hürmet ve tâzimle anmaya başladılar. Kâbil, Hâbil'i öldürünce kardeşleri onu bulundukları yerden sürgün etmişlerdi. Kâbil ve çocukları, kardeşlerinden uzakta bulunuyorlardı. Şeytan onlara salih bir adam kılığında gelerek,

'Şît'in oğulları Âdem'in kabrinden bereket diliyorlardı, siz onlara katılamıyorsunuz; bunun için bir taşı yontarak Hz. Âdem'in sûretini yapın, onunla bereketlenin' dedi, onlar da denileni yaptılar. Şît'in, Yegûs isminde salih bir oğlu vardı; o vefat edince onun da kabriyle bereket dilemeye başladılar. Kâbil'in oğulları bir sûret de Yegûs için yaptılar. Peşinden Yeûk, Ved, Süvâ' ve Nesr için de birer sûret (büst) yaptılar. Bunların hepsi Hz. Şît'in [aleyhisselâm] oğulları olup salih kimselerdi. Çocukları ve diğer insanlar, onlarla hayatlarında ve vefatlarından sonra bereket umuyorlardı. Kâbil'in çocukları onlara ulaşma imkânı bulamadığından, taşları yontup bu salih insanların sûretlerini yapıyor, onları yüceltiyor, ziyaret ederek diğerleri gibi bereketlenmek istiyorlardı. Üzerlerinden uzun bir zaman geçtikten sonra, yeni nesiller, Allah'ı bırakıp bu sûretlere tapmaya başladılar. Bu durum Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesine kadar devam etti. Hz. Nuh, onları bundan sakındırdı fakat vazgeçmediler. Allah Teâlâ, yeryüzünü ve üzerindekileri helâk edince, tûfan, bu putları Cidde'ye ve Mekke'nin etrafındaki yerlere attı, kum onları örtüp gizledi."

---

[285] Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/435.

Kelbî[286] demiştir ki: "Amr b. Luhay kâhindi. Künyesi, Ebû Temâme idi. Kendisine cinler gözükürdü. Bir gün, cinlerden biri gözükerek ona,

"Ey Ebû Temâme, hemen Cidde'ye git, oradaki putları çıkar ve onları Tihâme suyuna (Mekke'ye yakın bir yere) götür. Bu konuda üşengeçlik gösterme ve bir şeyden çekinme; sonra Araplar'ı onlara ibadet etmeye çağır, onlar çağrına uyacaklardır" dedi. Bunun üzerine Amr b. Luhay, cinin tarif ettiği yere gitti, orada bulunan putları gizlice çıkarttı, onları Tihâme suyuna getirdi. Hac mevsimi olunca, insanlar Mekke'de toplandılar; Amr b. Luhay, onları bu putlara ibadet etmeye çağırdı, onlar da topluca çağrısına uydular. Çağrıya ilk uyan Avf b. Uzre oğulları oldu. Amr b. Luhay, onlara "Ved" isimli putu verdi; onlar da bu putu Dûmetül-cendel'de Vâdilkurâ'ya diktiler. İslâm gelene kadar bu put yanlarında kaldı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Tebük Gazvesi'nde, Halid b. Velîd'i [radıyallahu anh], bu putu yıkması için Dûmetülcendel'e gönderdi, Araplar Halid b. Velîd'e engel olmak istedi, fakat Halid b. Velîd onlarla savaştı ve putlarını yıkıp parçaladı."

Kelbî demiştir ki: "Mâlik b. Hâris'e, 'Bana Vedd'i tarif et' dedim. Mâlik, bu putu defalarca görmüştü. Şöyle tarif etti: Çok büyük bir adam sûretinde yapılmıştı. Beline bir izâr sarılmış, üzerine ayrı bir şal atılmış, kılıç kuşanmış halde bir ata binmişti; elinde bir harbe, harbenin ucunda bir bayrak vardı, sırtında bir yay ve torbası içinde okları bulunuyordu."

---

[286] Kelbî, Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Amr b. Luhay, Mudar kabilesine Süvâ' adlı putu verdi. Mudar kabilesi, Hüzeyl kabilesiyle birlikte ona tapmaya başladılar. Amr, kalan putları da diğer kabilelere dağıttı.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: " *İsrâ gecesi Amr b. Luhayy'ı kırmızı tenli, kısa boylu, mavi gözlü bir adam olarak gördüm. Ateş içinde eteğini sürüyerek gidiyordu. Çünkü o, belli yaşa gelmiş develere binmeyi, onlardan istifade etmeyi yasaklayan ve Hz. İsmail'in dinini değiştiren ilkkişidir.*"[287]

Amr b. Luhay, Huzâa kabilesinden olup Mekke'de oturuyordu. Pek çok çocuğu oldu. Onlardan bazıları Amâlikalılar tarafından sürgün edildi. Geniş bilgi için *el-Lübâb fî Ma'rifeti'l-Ensâb* adlı esere bakınız.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "*Onlar,* reisler veya putlar *gerçekten birçoklarını saptırdılar.*"

Allah Teâlâ'nın, "*Rabbim, gerçekten onlar, insanların birçoğunu (doğru yoldan) saptırdılar*" (İbrahim 14/36) âyeti de aynı durumu haber vermektedir.

Hz. Nuh'un sözü şöyle bitiyor: "Rabbim! *Sen de bu zalimlerin sadece sapkınlıklarını artır.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hataları,* küfür ve isyanları *yüzünden* tûfanla *suda boğuldular ve* büyük *bir ateşe sokuldular.*"

Bu ateşten kasıt, kabir azabı olabilir, çünkü o, suda boğulmanın peşinden başlarına gelecek bir azaptır. Yahut o, suda iken başlarına gelen bir azaptır. Rivayet edildiğine göre onlar, bir yandan suda boğuluyorlar, diğer yandan ateşle azap görüyorlardı. Yahut o, cehennem azabıdır.

Âyette "*bir ateş*" şeklinde belirsiz ifade kullanılması, ya ateşin büyüklüğüne ve korkunçluğuna dikkat çekmek içindir ya da Allah Teâlâ'nın, onlara, hatalarına göre çeşitli azaplar hazırladığını bildirmek içindir.

---

[287] Buhârî, Tefsir, nr. 4623; Müslim, Cennet, nr. 50.

"Onlar, kendilerine Allah'a karşı yardım edecek kimse de bulamadılar." Yani onlardan Allah'ın azabını savacak ve kendilerini kurtaracak yardımcılar bulamadılar. Âyette, onların putlarının onlara bir fayda vermediği ve buna güçlerinin yetmediği üstü kapalı ifade edilmektedir.

Şöyle denilmiştir: Hz. Nuh'un kavmi, rızık konusunda bolluk içindeydiler. Bu yüzden azdılar. Hz. Nuh'a eziyet ediyor, onunla tartışıyor ve kendisini dövüyorlardı. Öyle ki Hz. Nuh [aleyhisselâm], aldığı darbelerin etkisiyle çok defa bayılıyordu. Ayılınca, *"Allahım, kavmimi affet, çünkü onlar bilmiyorlar!"* diye dua ediyordu. Onun bu hali bir hadiste dedilegetirilmiştir.[288]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"* Yani onlardan yeryüzünde dolaşan kimseyi bırakma. *"Çünkü sen onları* helâk etmeyip *bırakırsan, kullarını* doğru yoldan *saptırırlar;* onları yanlış yola çağırırlar *ve sadece ahlâksız ve kâfir kimseler doğururlar."* Yani onlar, bulûğa erdiğinde inkâr eden çocuklar doğururlar.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], 1000 seneye yakın bir süre onların halini gördükten sonra, onların ve nesillerinin yapacağı şeyi kesin bildiği için böyle söyledi. Yahut Hz. Nuh bu bedduayı, Allah Teâlâ'nın, *"Önceki iman edenlerden başka, kavminden hiç kimse iman etmeyecek"* (Hûd 11/36) diye haber vermesinden sonra yaptı.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], son olarak şu duayı yaptı: *"Rabbim! Beni ve anne babamı affet."* Hz. Nuh'un anne ve babası mümindi. Babasının ismi, Lamek b. Metuşelah; annesinin ismi ise Şemhâ bint Ennûş idi.

Bazıları, Hz. Nuh'un, anne babasıyla Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'yı kastettiğini söylemiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Nuh'un, kendisiyle Hz. Âdem arasında hiçbir babası (dedeleri) inkâra düşmedi."

Hz. Nuh'un duası şöyle devam ediyor: *"Mümin olarak evime,* mescidime yahut gemime *girenleri de affet."* Hz. Nuh [aleyhisselâm], evine mümin olarak girenlerin küfre dönmeyeceğini bildiği için böyle dua etmiş olabilir. Bu durumda, Hz. Nuh'un hanımı ile oğlu Ken'an duanın dışında kalırlar. Hz. Nuh [aleyhisselâm], oğlu için, *"O senin ailenden değildir"* (Hûd 11/46) denildikten sonra, onu evinden çıkarmaya kesin karar verdi.

---

[288] bk. Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, nr. 3477; Müslim, Cihâd, nr. 105.

Hz. Nuh'un duası şöyle devam ediyor: "Kıyamete kadar gelecek olan bütün *mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla."* Hz. Nuh, önce beraberinde olan müminler için dua etti, çünkü onlar, onun duasına daha layık ve daha fazla hak sahibidirler. Sonra bütün müminler için dua etti.

Hz. Nuh duasını şöyle tamamladı: "*Zalimleri* yani kâfirleri ise *daha da perişan eyle."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Nuh [aleyhisselâm] iki dua yaptı; birinde müminlerin affını, diğerinde ise kâfirlerin helâkini istedi. Kâfirler hakkında yaptığı dua kabul edildi, müminler için yaptığı duanın kabul edilmemesi imkânsızdır."

Helâk olan kavmin küçük çocuklarının suda boğulup boğulmadığı konusunda farklı şeyler söylenmiştir.

Bazıları demiştir ki: Allah Teâlâ, tûfandan kırk sene önce onların kadınlarını kısır bıraktı; suda boğulduklarında hiç küçük çocukları yoktu.

Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, onların küçük çocuklarını azapsız olarak öldürdü, sonra büyüklerini suda boğdu.

Bazıları ise şöyle demiştir: Diğer hayvanlar gibi, onların küçük çocukları da kendileriyle birlikte suda boğuldu. Meşhur olan görüş budur; çünkü musibet umumi olarak gelir, herkes niyetine göre haşredilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

21-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dış âlemde Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kavmini Rabb'ine şikâyet etmesi gibi, iç âlemde de ruh, Rabb'ine şikâyet ederek dedi ki: Rabbim, nefis ve askerleri bana isyan ettiler; dünyaya dalanların, mal ve evlat sevgisinde fâni olanların haline uydular. Bu da onların ancak zararını artırdı. Beni kendilerine meylettirerek bana büyük bir tuzak kurdular. Dediler ki: "Altın ve gümüş putlarınızı terketmeyin; dünya sevgisini, hevâyı, nefsanî hazları, makam ve mevkii, maddi alaka ve meşguliyetleri, kalbe gelen kötü düşünce ve arzuları da terketmeyin. Yani sizi bu şeylerden uzaklaştıracak işleri yapmayın. Bu işler, kötü alışkanlıkları terketmek, dünyadan el etek çekmek ve şüpheli işler dahil bütün haramlardan uzaklaşmaktır. Onların yerine dünya malınızı artırmaya ve nefsanî arzularınızı tatmin etmeye devam edin."

Nefis ve askerleri, kendilerine uyan pek çok kimseyi doğru yoldan saptırdılar.

Ruh ayrıca dedi ki: "Yâ Rabbi, doğru yoldan sapan bu zalimlerin (nefis ve askerlerinin) sadece perişanlığını artır, onların kökünü kes, kötülük damarlarını kurut."

Onlar, hataları yüzünden dünya denizinde boğuldular, gaflet ateşinde yandılar, Allah'tan gelene karşı kendilerine yardım edecek kimse de bulamadılar.

Ruh ayrıca dedi ki: "Yâ Rabbi, beşeriyet toprağında (kalpte ve iç bünyede), karanlığı ile benim sana gelmemi engelleyen, nefsanî hisleri kuvvetlendiren hiçbir kâfir (kötü vasıf) bırakma; hepsini temizle. Sen onları bırakırsan, kullarını sana gelmekten alıkoyarlar, onları sana vuslattan engellerler; onlar sadece inkâr ve isyan içeren kötü düşünceler üretirler."

Ruh sonra şöyle dua etti: Rabbim beni affet. Benim anne ve babam hükmünde olan küllî aklı ve küllî nefsi de affet. O, en büyük ruhtur. Benim evime girenleri yani yoluma sımsıkı sarılanları ve meclisime girenleri de affet. Erkek-kadın bütün müminlerin ruhlarını affet. Benim doğru yolumdan çıkan zalimlerin sadece perişanlığını artır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Nuh sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(72) CİN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Cin sûresi Mekke döneminde inmiştir. Yirmi sekiz âyettir. Ağırlıklı olarak cinlerden bahsettiği için "Cin sûresi" adını almıştır. Sûrede ayrıca tevhid, peygamberlik ve öldükten sonra dirilmek gibi meseleler konu edilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrede Hz. Nuh'un davetinden bahsetti. Tevhide davette ve ilâhî hükümlerle mükellef olmada cinler de insanlar gibidir. Bunun için Hz. Nuh'un davetinin peşinden cinlerin davet edilmesinden bahsetti. Benzer bir durum Ahkâf sûresinde gerçekleşmiş, Hz. Hûd'un insanları tevhide davetinden sonra cinlerin davet edilmesinden bahsedilerek şöyle buyrulmuştur: *"Hani bir zamanlar, cinlerden bir grubu, Kur'an'ı dinlemeleri için sana göndermiştik"* (Ahkâf 46/29). Bununla, cinlerin tevhide davet edilme bakımından insanlar gibi olduğuna işaret edildi. İnsanlara gönderilen her peygambere cinlerin de iman etmesi emredildi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

بِسْــــمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اُو۫حِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُٓوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا
عَجَبًاۙ ﴿١﴾ يَهْد۪ٓي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِه۪ۜ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَٓا اَحَدًاۙ ﴿٢﴾ وَاَنَّهُ
تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًاۙ ﴿٣﴾ وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَف۪يهُنَا
عَلَى اللّٰهِ شَطَطًاۙ ﴿٤﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ
كَذِبًاۙ ﴿٥﴾ وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ
فَزَادُوهُمْ رَهَقًاۙ ﴿٦﴾ وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًاۙ ﴿٧﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *(Ey Muhammed!)* ***De ki: "Bana cinlerden bir topluluğun*** *(Kur'an'ı)* ***dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: 'Şüphesiz biz acayip*** *(hayranlık verici)* ***bir Kur'an dinledik.'***

2. ***'O Kur'an doğru yola iletiyor, biz de ona iman ettik. Artık, Rabbimiz'e hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız.'"***

3. ***"Doğrusu Rabbimiz'in şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de bir çocuk."***

4. ***"Meğer bizim aramızdaki beyinsizler, Allah hakkında saçma sapan şeyler söylüyormuş."***

5. ***"Doğrusu biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanıyorduk."***

6. ***"Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarına sığınırlardı da onların taşkınlıklarını artırırlardı."***

7. "Gerçekten onlar da sizin sandığınız gibi, Allah'ın hiç kimseyi öldükten sonra tekrar diriltmeyeceğini sanmışlardı."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, ümmetine *de ki: Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'an'ı) dinlediği vahyedildi.*" Bunlar, Ahkâf sûresinde geçtiği gibi, Nusaybin cinleri olup Yahudilik dinine bağlı idiler.

Cinler akıllı, gözle görülmeyen, yaratılış terkiplerinde ateş veya hava galip olan varlıklardır.

Bazıları cinin, maddi alakalardan sıyrılmış ruhlardan bir ruh olduğunu söylemiştir.

Âyette, Hz. Peygamber'in, cinlerin gelişini ve Kur'an dinleyişini farketmediğine ve onlara Kur'an okumadığına dair bir delil vardır. Olay şudur: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında Kur'an okurken, cinlerden bir grup kendisine rastlamış ve okunan Kur'an'ı dinlemiş, Allah Teâlâ da bu durumu kendisine bildirmiştir. Burada anlatılan buluşma, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] naklettiği hadiste anlatıldığı gibi, Resûl-i Ekrem'in cinlerle beraber bulunup onları İslâm'a davet ettiği ve kendilerine Rahmân sûresini okuduğu olaydan farklıdır.

Kur'an'ı dinleyen cinler, kavimlerine döndüklerinde şöyle dediler: "*Şüphesiz biz acayip,* nazmının güzelliğinde ve manasının inceliğinde insanların sözünden apayrı eşsiz *bir Kur'an,* kitap *dinledik.*"

Acayip şey, alışılanın dışında olandır.

Cinlerin sözü şöyle devam ediyor: "*O Kur'an doğru yola iletiyor, biz de ona iman ettik.*" Kur'an'a iman, Allah'a ve O'nun birliğine iman etmek ve şirkten uzak durmak olunca, cinler dediler ki: "*Artık, Rabbimiz'e,* yarattığı varlıklardan *hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız.*"

"Doğrusu Rabbimiz'in şanı çok yücedir." Rabbimiz'in azameti yücedir ve bütün kusurlardan uzaktır. Yahut O'nun saltanatı ve zenginliği yüce ve kusursuzdur.

Âyette geçen "ced", yüceldi, büyük oldu, gözlerde büyüdü, itibar sahibi oldu manasındadır. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] şu sözü de bu anlamdadır: "Bir adam, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuduğu (anlayıp amel ettiği) zaman, gözümüzde büyürdü. Ona ayrı bir saygı gösterirdik."

Cinlerin sözü şöyle devam ediyor: "Cinlerin ve insanların içindeki kâfirlerin dediği gibi, *Rabbimiz, bir eş ve çocuk edinmemiştir."*

Cinler, Allah Teâlâ'nın saltanatının yüceliğinden veya zenginliğinin büyüklüğünden dolayı, O'nun bir eşe ve çocuğa ihtiyacı olmadığını söylediler. Yani O, rab ve ilâh olması sebebiyle, bir eş ve çocuk edinmekten uzaktır.

Cinler, Kur'an'ı dinleyip tevhide ve imana ulaştıklarında, kâfir cinlerin, Allah'ın, eş ve çocuk edinme konusunda insanlara benzediği şeklindeki inançlarının hatalı olduğunu anladılar ve Cenâb-ı Hakk'ı böyle bir şeyden yüce görüp uzak tuttular.

"Meğer bizim aramızdaki beyinsizler yani en cahil ve azgın olan cinler yahut İblîs ki ondan daha sefih kimse yoktur, *Allah hakkında saçma sapan şeyler söylüyormuş."* Yani bu akılsız, beyinsiz sefihler bize, Allah hakkında doğrudan uzak, küfür olan şeyler söylüyormuş.

"Doğrusu biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanıyorduk." Yani biz, hiç kimsenin, eşi ve oğlu vardır şeklinde Allah hakkında yalan söylemeyeceğini zannediyorduk. Bunun için bize söylediklerini tasdik ediyorduk, tâ ki Kur'an bize, onların yalan söylediğini açıklayıncaya kadar.

"Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden erkeklere sığınırlardı da, onların taşkınlıklarını artırırlardı." Araplar'dan bir adam, çölde ıssız bir vadide konakladığı ve kendisine bir zarar gelmesinden korktuğu za-

man, "Kavminin sefihlerinden bu vadinin efendisi olan cine sığınırım" derdi. Bununla, cinlerin büyük reislerini kastederdi. Cinler de bunu işitince büyüklenirler, "Biz insanlara ve cinlere reis olduk" derlerdi. *"Onların taşkınlıklarını artırırlardı"* âyeti bu durumu ifade ediyor. Yani insanlar, cinlere sığınmakla onların taşkınlık, cahillik, kibir ve azgınlıklarını artırırlardı.

Bazıları, azdıranın insanlar değil, cinler olduğunu söyleyerek âyete şu manayı vermiştir: Cinler, insanları doğru yoldan saptırıp kendilerine sığınacak hale getirerek, onları günah ve isyan konusunda azdırırlardı.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyuruyor: "Ey Mekkeliler, *o cinler de sizin sandığınız gibi, Allah'ın hiç kimseyi öldükten sonra tekrar diriltmeyeceğini sanmışlardı."* Yani ey kâfirler, cinler de sizin gibi öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı, sonra Kur'an'ı dinleyerek doğru yolu buldular, öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğuna inandılar. Onlar gibi sizin de iman etmeniz gerekmez mi?

Âyete şu anlam da verilmiştir: Onlar, Allah'ın, insanlardan asla bir peygamber göndermeyeceğini zannettiler.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

1-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cinler, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an dileyip bilgi aldıkları gibi, onun, müttaki âlim ve veli halifelerinden de Kur'an ve ilim dinlerler; onlardan her birinin talebine göre zikir, öğüt ve ilim meclislerinde bulunurlar. Arkadaşlarımızdan biri bana şunu anlattı:

"Boş bir arazide gecelemiştim, o sırada cinlerden iki adam geldi, benimle konuştular, kendilerinin cin olduklarını ve kavimleriyle birlikte burada konakladıklarını söylediler. Cinler ayrıca, 'Biz sizin şeyhinizin yani Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin meclisinde bulunuyoruz ve kendisinden ilim dinliyoruz' dediler."

Cinlerin içinde de veliler, âlimler, Kur'an okuyanlar ve diğer gruplar mevcuttur. Onların bu durumu, aşağıda 11. âyetin tefsirinde gelecek.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, velilerinden bazılarını cinlerden yarattı. Cinlerin, melekût âleminin özelliklerini taşıyan ruhları ve ruhanî (latif, gözlerden gizli) cisimleri vardır. Onlar, marifette bizim kardeşlerimizdir (bu konuda bizim gibidiler). Allah ve Resûlü'ne itaat ederler, Allah dostlarını severler. Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uyarlar. Kur'an dinlerler ve onun manasını anlarlar. Cinlerden bazıları Hz. Peygamber'i bizzat görmüşler ve onun fem-i saadetlerinden Cenâb-ı Hakk'ın kelamını dinlemişler, ona boyun eğip teslim olmuşlar, Allah'ı tanımanın sevincine gark olmuşlar ve O'nun hitabıyla şerefyâb olmuşlardır."[289]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İnsanların marifeti, cinlerin marifetinden daha kâmildir. Çünkü insanın, beşerî yönü ile ruhanî yönü denge içindedir; cinlerde ise yaratılışlarındaki saydamlıktan (letâfet) ve ateş unsurundan dolayı itidalden sapma durumu daha fazladır.

Cüneyd-i Bağdâdî, *"O Kur'an doğruyu iletir"* âyeti hakkında demiştir ki: "O, kulu Allah'a ulaştırır. Âyette geçen rüşdün (doğrunun) manası budur."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "O Kur'an insanı, doğruluğun kaynağına ulaştırır; o, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî zatıdır."[290]

"Rabbimiz'in azameti çok yücedir" âyetine şu mana da verilmiştir: Ezelî olan Rabbimiz'in azameti, bir eş ve çocuk edinmekten yüce ve uzaktır. Eş ve çocuk edinmek, hikmet âleminde (dünyada) gerçekleşen bir olaydır. Cenâb-ı Hak, kudretini gizlemek için, dünya âleminde bu sebepleri (çocuğun hâsıl olması için anne babayı) yaratmıştır. Bunu iyi anla. Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Allah'ın şanı, bir eş ve çocuk edinmekten yücedir."

---

[289] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/457-458.

[290] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/458.

Cahil beyinsiz kimselerin söylediği boş söz, Allah Teâlâ ile birlikte başka varlıkların bulunduğunu söylemektir. Bu, Allah hakkında söylenmeyecek yalandır. Böyle bir yalanın söylenmeyeceğini cinler bile farketmiştir. Bunun için bir ârif şöyle demiştir:

"Yüce ilâhı tanıdıktan sonra, bir başkasını görmedim; zaten başkasında bir varlık görmek bize yasaktır."

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah'tan başkasını görmeye zorlansam, buna güç yetiremem; çünkü Allah ile birlikte (varlığı kendisinden olan) başka biri yoktur ki onu göreyim."

Her kim Allah'tan başkasına sığınırsa, o doğru yoldan sapmış ve başkalarını da saptırmıştır. Kim öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederse, o haktan sapmış ve doğru yoldan çıkmış biridir.

Cinlerin Gökteki Haberleri Dinlemekten Engellenmeleri

Cenâb-ı Hak sonra, cinlerin gökteki haberleri dinlemekten menedilmelerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَٓاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدٖيدًا وَشُهُبًاۙ ﴿٨﴾
وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِۜ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ
شِهَابًا رَصَدًاۙ ﴿٩﴾ وَاَنَّا لَا نَدْرٖٓي اَشَرٌّ اُرٖيدَ بِمَنْ فِي الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ
بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًاۙ ﴿١٠﴾

8. ***"Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu kuvvetli bekçilerle ve ateş parçalarıyla dolu bulduk."***

9. ***"Halbuki biz,*** *(daha önce)* ***göğün bazı yerlerinde*** *(gayb haberlerini)* ***dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini bekleyen yakıcı bir ateş bulur."***

10. *"Doğrusu biz bilmiyoruz, yeryüzündekiler için kötülük mü istendi, yoksa Rab'leri onlara bir hayır mı diledi?"*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Cinler şöyle dediler: Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik."* Yani göğe ulaşmak ve oradakilerin konuşmalarını dinlemek istedik. *"Fakat onu kuvvetli bekçilerle dolu bulduk."* Yani göğü koruyan kuvvetli bir melek topluluğu ile dolu bulduk. *"Ayrıca onu ateş parçalarıyla dolu bulduk. Halbuki biz,* daha önce *göğün bazı yerlerinde* gayb haberlerini *dinlemek için otururduk."* Yani biz, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce gökte koruyucu meleklerin ve alevli ateşin bulunmadığı yerlerde oturup gizlice gökteki haberleri dinlerdik.

Hadis-i şerifte cinlerin bu oturuş şekli anlatılmıştır. Cinler tek sıra halinde birbirinin üzerine oturarak göğe yükseliyor, en üstteki yandığı zaman onun yerine diğeri geçiyordu. Bu şekilde gökten bazı konuşmaları dinliyor, onlara kendileri de ilavelerde bulunarak kâhinlerin kalbine atıyorlardı. Kâhinler de ona yüz yalan katarak insanlara söylüyorlardı.[291]

Bu durum, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önceydi, peygamber olarak gönderildikten sonraki duruma ise devamındaki âyette şöyle işaret edilmektedir:

"Fakat şimdi Resûlullah peygamber olarak gönderildikten sonra *her kim* gökteki haberleri *dinlemeye kalkacak olursa, kendisini bekleyen yakıcı bir ateş bulur."* Ateş onu, göğü dinlemekten alıkoyar. Onları çevirenin melekler olduğu da söylenmiştir. Görevli melekler, göğe kulak veren cinleri ellerindeki ateş topuyla geri çevirirler ve onların gizlice gökten haber dinlemelerini engellerler. Âlimlerin çoğunluğuna göre, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesinden önce böyle bir engelleme yoktu.

---

[291] Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre, 34 (nr. 4800).

Şöyle denilmiştir: Câhiliye devrinde gökten haber çalmak isteyen şeytanlar engelleniyordu, fakat onlar bazı vakitlerde gizlice gökten haber çalmaya çalışırlardı. Şeytanlar bu işten kesin olarak Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesinden sonra engellendiler.[292]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin zâhirinden anlaşılan budur; şeytanların gökten engellenmesi Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmeden önce de mevcuttu, fakat bu çok az olurdu. Câhiliye şiirleri bunun örnekleriyle doludur. Sa'lebî'nin tefsirinebakınız.[293]

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: "İblîs önce göklerdeki konuşmaları gizlice dinlerdi. Hz. İsa [aleyhisselâm] doğup peygamber olarak gönderilince, üç kat gökten haber alması engellendi. Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] doğup peygamber olarak gönderince bütün göklerden haber alması engellendi, böyle bir şeye teşebbüs edince üzerine ateş atıldı."

Ebû Cafer el-Ukaylî, kendisine ait bir senedle Lehb b. Mâlik'in şöyle dediğini nakletmiştir:

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile birlikteydim, kendisine kâhinlerden bahsederek dedim ki: Babam annem size feda olsun; biz, göğün korunmasını, şeytanların gözetlenmesini ve üzerlerine yıldızlar atılarak göğü dinlemekten engellenmelerini gören ilk kimseleriz. Bu şöyle oldu: Bir defasında biz, Hatal adlı bir kâhinimize geldik. Kendisi oldukça yaşlı bir ihtiyardı. Ona,

'Ey Hatal, şu şeytanlara atılan yıldızlar hakkında bir bilgin var mı? Onlardan korkuyoruz ve âkıbetimizden endişe ediyoruz' dedik. Hatal,

'Bana, gecenin son üçte biri geçince seher vakti gelin, size bazı haberler vereyim; başınıza gelecek şey hayır mı şer mi, güven mi yoksa tehlike mi size söyleyeyim' dedi. Biz de ertesi gün seher vakti yanına geldik. Baktık ki gözlerini göğe dikmiş vaziyette ayakta duruyordu. Kendisine,

---

[292] İlgili rivayetler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/13.

[293] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/293.

'Ey Hatal' diye seslendik; bize,

'Susun!' diye işaret etti. O sırada gökten büyük bir yıldız kaydı. Kâhin, yüksek sesle bir çığlık atarak,

'Ona (cine) büyük bir ateş değdi, ateşin azabı onu sardı, alevi kendisini yaktı' dedi. Sonra bize dönerek,

"Ey Kahtân topluluğu, size hak olan bir şeyi haber veriyorum, Kâbe'ye ve rükünlere yeminle söylüyorum; şanı büyük bir zatın doğumu sebebiyle azgın cinlerin göğü dinlemesi engellendi. O zat, Allah tarafından indirilen Kur'an'la gönderilir, doğru yolu tarif eder ve hakkı bâtıldan ayıran bir kitapla gelir; putlara ibadeti yasaklar' dedi. Biz,

'Kavmine neyi tavsiye ediyorsun?' diye sorduk; Hatal,

'Kendim için güzel gördüğümü kavmim için de tavsiye ediyorum; insanların en hayırlısı olan peygambere uymalarını istiyorum. Onun delili, güneş gibi açık ve parlaktır. Güven diyarı Mekke'de peygamber olarak gönderilir, içinde hiçbir şüphe olmayan kitapla hükmeder' dedi. Biz,

'O, kimlerdendir?' diye sorduk; Hatal,

'Hayatıma yemin ederim ki o Kureyş'tendir. Onun aklında bir yanılma ve ahlâkında bir bozukluk yoktur. O bir ordunun içinde bulunur, ama ne muazzam ordu!' dedi. Biz,

'Söylesene o Kureyş'ten kimlerdendir?' diye sorduk, Hatal,

'Kureyş'in en şereflilerinden Hâşimoğulları'ndandır. Kâfirlerle savaş için gönderilir. Kendisine karşı duran bütün zalimleri öldürür. Bu, açık (doğru) bir haberdir; onu bana cinlerin reisi bildirdi' dedi ve peşinden, 'Allahüekber; hak geldi, ortaya çıktı ve cinlerden haber kesildi' dedi."

Bir sonraki âyette cinlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Doğrusu biz bilmiyoruz,* göğün korunmasıyla *yeryüzündekiler için kötülük mü istendi, yoksa Rab'leri onlara bir hayır,* iyilik ve rahmet mi *diledi?"*

Âyette, hayır ve güzel olan işler Allah Teâlâ'ya nisbet edildi, kötülük ise O'na nisbet edilmedi; bu, Kur'an'ın bize öğrettiği güzel bir edeptir. Şu âyetlerde de aynı edep mevcuttur:

"İbrahim dedi ki: Ben hasta olduğumda O bana şifa verir" (Şuarâ 26/80).

"Sana gelen iyilik Allah'tandır, başına gelen kötülük ise nefsindendir" (Nisâ 4/79).

Halbuki âyetin öncesinde bütün işlerin Allah'tan olduğu belirtilerek şöyle buyrulmuştur:

"De ki: Hepsi (iyilik de kötülük de) Allah katındandır" (Nisâ 4/78).

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, göğü şeytanların gizlice kulak verip dinlemesinden korumuştur, O'nun dostlarının kalplerini kötü düşüncelerden koruması daha önemlidir. Yüce Allah bir kulu kendisine dost edinince, onun kalbini şek ve şüpheden, dünya işlerini tedbir düşüncesinden ve Rabb'i hakkında edebe uymayan şeylerden korur, onun kalbini yakîn ve ilâhî huzur ile doldurur; rıza ve teslimiyet haline ulaştırır. Böylece kul, her işinde ve her durumda, nefsinin isteklerinden uzaklaşıp Mevlâ'sının isteklerine yönelir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de bu hale sahip kimselerden yapsın.

Cinler de Farklı Gruplara Sahiptir

Cinler sonra dediler ki:

وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَۜ كُنَّا طَرَٓائِقَ قِدَداًۙ ﴿١١﴾ وَاَنَّا
ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِي الْاَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَباًۙ ﴿١٢﴾ وَاَنَّا
لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِهٖۜ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهٖ فَلَا يَخَافُ بَخْساً
وَلَا رَهَقاًۙ ﴿١٣﴾ وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَۜ فَمَنْ اَسْلَمَ
فَاُو۬لٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَداً ﴿١٤﴾ وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباًۙ
﴿١٥﴾ وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّر۪يقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَٓاءً غَدَقاًۙ ﴿١٦﴾
لِنَفْتِنَهُمْ ف۪يهِۜ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهٖ يَسْلُكْهُ عَذَاباً صَعَداًۙ ﴿١٧﴾

11. ***"İçimizden bazıları salih kimselerdir; bazıları ise böyle değildir. Biz, farklı yollar tutmuşuz** (farklı gruplara ayrılmışız)."*

12. ***"Biz kesin olarak şunu anladık: Yeryüzünde Allah'ı asla aciz bırakamayız; kaçarak da O'nu acze düşüremeyiz."***

13. ***"Gerçekten biz hidayet rehberini** (Kur'an'ı) **işittiğimizde ona inandık. Kim Rabb'ine iman ederse o, mükâfatının eksiltilmesinden ve haksızlığa uğramaktan korkmaz."***

14. ***"Kuşkusuz içimizde müslüman olanlar da var, hak yoldan sapanlar da. Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayan** (ve bulan) **kimselerdir."***

15. ***"Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır."***

16-17. ***Eğer hak yolda dosdoğru gitselerdi, onlara, kendilerini denemek için bol yağmur yağdırırdık. Kim Rabb'inin zikrinden yüz çevirirse, Rabb'i onu gittikçe şiddeti artan bir azaba sokar."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Cinler sözlerine devamla dediler ki: *"İçimizden bazıları salih kimselerdir;* Rab'lerine karşı kulluklarında ve diğer cinslerine karşı davranışlarında güzel hal sahibidirler. *Bazıları ise böyle değildir."* Onlar, orta haldedirler; halleri güzel zannedilse de öncekiler gibi imanda ve takvada olgun değillerdir.

Bu, cinlerin Kur'an dinlemeden önceki halini açıklamaktadır. Nitekim hemen peşinden gelen, *"Biz farklı yollar tutmuşuz"* âyeti de bunu belirtmektedir. Yani bizler farklı mezheplere ve değişik dinlere sahibiz. Onların Kur'an dinledikten sonraki hallerine gelince, *"Gerçekten biz hidayet rehberini (Kur'an'ı) işitince ona inandık"* âyeti onların yeni durumunu açıklamaktadır. Yani biz, bundan önce farklı gruplara ve mezheplere ayrılmıştık. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.

Sa'lebî âyeti şöyle tefsir etmiştir: *"Cinler dediler ki: İçimizden bazıları salih kimselerdir.* Bunlar, Kur'an dinleyen yedi cindir. *Bazıları ise böyle değildir. Biz,* insanlar gibi, *çeşitli yollara,* değişik fikirlere, farklı gruplara *ayrılmışız."*

"İçimizden bazıları salih kimselerdir; bazıları ise böyle değildir" âyetine şu mana da verilmiştir: Biz Kur'an'ı dinledikten sonra farklı gruplara ayrıldık. Bizden bazıları salih ve takva sahibidir, bazıları ise salih değildir; onlar, sadece iman edip teslim olmuş kimselerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizden bazıları müslümandır, bazıları ise müslüman değildir.

Said b. Müseyyeb demiştir ki: "Cinler müslüman, yahudi ve hıristiyan gruplara ayrılmıştır."

Süddî, *"Biz çeşitli yollara (farklı gruplara) ayrılmışız"* âyeti hakkında demiştir ki: "Cinlerin arasında sizin gibi Kaderiyye, Mürcie, Râfızî ve Şiîvardır."[294]

Özetle, âyetin manasını iki türlü anlayabiliriz:

Birinci mana: Hepimiz müslümanız, fakat farklı derecelere sahibiz.

İkinci mana: Bizden bazıları müslümandır, bazıları ise müslüman değildir. Biz de insanlar gibi müslüman, hıristiyan, yahudi ve Mecûsi şeklinde farklı gruplara ayrılmış durumdayız. Tercih edilen görüşe göre bu durum, cinlerin Kur'an dinlemelerinden önceki halleridir. *"Gerçekten biz hidayeti (Kur'an'ı) işittiğimizde ona inandık"* âyeti bu görüşü desteklemektedir.

Cinlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Biz kesin olarak şunu anladık: Yeryüzünde* nerede olursak olalım *Allah'ı asla aciz bırakamayız;* oradan göğe *kaçarak da O'nu acze düşüremeyiz."* Yani istesek bile, yeryüzünde ve gökte Allah Teâlâ'dan kaçarak kurtulacağımız bir mekân yoktur ve bu imkânsızdır.

"Gerçekten biz hidayet rehberi olan Kur'an'ı *işittiğimizde ona* veya Allah Teâlâ'ya *inandık. Kim Rabb'ine iman ederse o, mükâfatının eksiltilmesinden ve haksızlığa uğramaktan korkmaz."* Yahut yüzünün kara olacağı zelil bir hale düşmez. *"O gün onların yüzünü bir toz ve zillet kaplamaz"* (Yunus 10/26) âyeti de bu durumdan bahsetmektedir.

Âyette, amelin imandan bir parça olmadığına ve müminlerin cehennemde ebedî olarak kalmayacağına dair bir delil vardır.

Cinlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Kuşkusuz içimizde müslüman olanlar* yani iman edenler *de var,* iman ve taatten oluşan *hak yoldan sapanlar da var.* Onlar, kâfirlerdir. *Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayan* ve bulan *kimselerdir. Hak yoldan,* İslâm'dan *sapanlara gelince, onlar* Allah'ın ilminde *cehenneme odun olmuşlardır."*

---

[294] Açıklamalar için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/294.

Âyette, kâfir cinlerin cehennemde azap göreceklerine dair bir delil vardır. Cinler ateşten yaratılmış olsalar da onlara ateşle azap edilecektir. Bu azabın nasıl olacağını en iyi Allah Teâlâ bilir. Daha önce geçtiği gibi, meşhur olan görüşe göre cinler, iman ve taatlerine karşılık olarak cennetle mükâfatlandırılacaklardır.

İbn Atıyye demiştir ki: *"Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayan kimselerdir"* âyeti, cinlerin sözü değil, Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitaben söylediği bir sözdür. Peşinden gelen şu âyet de bu görüşü desteklemektedir.

"Eğer hak yoldan sapanlar İslâm yolu üzere *dosdoğru gitselerdi, onlara, bol yağmur yağdırırdık."* Yani onların rızkını bollaştırırdık. Bol yağmur, bereketli rızkın vesilesidir. *"Bunu kendilerini denemek için* yani halleri değişince nasıl şükredeceklerini ortaya çıkarmak için *yapardık."*

Allah Teâlâ bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur: *"Eğer kullarım bana itaat etselerdi onlara geceleyin yağmur yağdırır, gündüz güneşi çıkarır, gök gürültüsünü hiç duyurmazdım."*[295]

Şu âyette de bu durum ifade edilmektedir: *"Eğer o ülke halkı iman edip günahlardan sakınsalardı, üzerlerine gökten ve yerden bereketler açardık"* (A'râf 7/96).

Yukarıdaki âyete şu mana da verilmiştir: Eğer onlar inkâr yolu üzere devam etselerdi, kendilerini farkında olmadan azaba yaklaştırmak için üzerlerine bol yağmur yağdırırdık. Bunu onları denemek için yapardık, nimete şükretmediklerinde kendilerini helâk ederdik. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Eğer insanların (mala aldanarak küfürde toplanan) tek bir ümmet olma tehlikesi olmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üzerine çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık" (Zuhruf 43/33). Ancak birinci mana daha açık ve tercihe şayandır. Devamında gelen, *"Kim Rabb'inin*

---

[295] Ahmed, *Müsned*, 2/359.

zikrinden yüz çevirirse Rabb'i onu şiddetli bir azaba sokar" âyeti de bunu göstermektedir. Yani kim, Kur'an'dan veya tevhid inancından yahut ibadetten yüz çevirirse onu, meşakkatli, zor bir azaba sokarız. Azap onun üzerine yükselerek her tarafını sarar.

11-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce, cinlerin içinde salihlerin ve âriflerin bulunduğunu, ancak insanın maddi yönü ile manevi yönü dengede bulunduğu için marifetinin daha tam olduğunu belirtmiştik. Kutub, evtâd, nükabâ, nücebâ ve diğer veli gruplarına gelince, şereflerinden dolayı onlar sadece insanlardan olur.

"Biz kesin olarak şunu anladık: Yeryüzünde Allah'ı asla aciz bırakamayız; kaçarak da O'nu acze düşüremeyiz" âyetinin bir manası da şudur: Biz Allah'tan kaçacak bir yerin bulunmadığını kesin olarak anladık; bunun için kendi isteğimizle O'na döndük. Biz, bela ve musibetle zorla değil, O'nun ihsanlarını görerek kendisine boyun eğdik.

"Gerçekten biz hidayet rehberi (Kur'an'ı) işittiğimizde ona inandık." Yani bizi doğru yola çağıran davetçiye hiç gecikmeden ve tereddüt etmeden uyduk. En büyük davetçi olan Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra diğer bütün davetçilere de uyduk.

Her devirde hayırlarda rehber olan sâbikûn sınıfından ârifler bulunur. Âyette bahsedilenler de cinler içindeki sâbikûn ve mukarrebîn sınıfıdır.

Kim Rabb'ine iman eder ve O'na yönelirse mükâfatında bir eksilme olmasından ve zillete düşmekten korkmaz; bu kimse hangi gruptan olursa olsun sadece olgunluk elde eder ve izzet sahibi olur.

İnsanlardan bazıları Allah Teâlâ'nın bütün hükümlerine isteyerek itaat edip teslim olur. Kim Rabb'ine teslimiyet gösterir ve başına gelenlere razı olursa o kimse doğruya ulaşmış olur. Kim de Allah'tan ümidini keser ve ilâhî tecellilere razı olmazsa o kimse cehennem odunu olur.

Eğer onlar rıza ve teslimiyetle Allah'ın razı olduğu yolda dosdoğru gitselerdi, Allah onların üzerine ilâhî aşk yağmurlarını ve manevi hayat sularını bolca akıtırdı; onunla kalpleri ve ruhları dirilir, böylece hayatta ve öldükten sonra Cenâb-ı Hakk'ın mukaddes zatını müşahede içinde keyif sürerlerdi.

Kuşeyrî demiştir ki: "İstikamet, nimetin tamama ermesini ve rahatlığın artmasını gerektirir. Allah'tan yüz çevirmek ise nimetin azalmasını ve azabın devamlı olmasını gerektirir."[296]

"Onları deneyelim diye böyle yaptık" âyetinin manası şudur: Kim, verdiğimiz nimetlerin kıymetini bilip şükredecek, kim de onların kıymetini bilmeyip nankörlük edecek ve hiç farkında olmadan nimet elinden çekilip alınacak, bunu ortaya çıkaralım diye böyle yaptık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'e Vahyedilen Temel Prensipler

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] vahyedilen şeyler arasında şunlar da mevcuttu:

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًاۙ ﴿١٨﴾ وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ
اللّٰهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًاۜ ﴿١٩﴾ قُلْ اِنَّمَا اَدْعُوا رَبّ۪ي وَلَٓا
اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾ قُلْ
اِنّ۪ي لَنْ يُج۪يرَن۪ي مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَدًاۙ ﴿٢٢﴾ اِلَّا
بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِه۪ ...

---

[296] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/204.

18. ***Şüphesiz mescidler Allah'a aittir. O halde, Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin.***

19. ***Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığında cinler (okuduğu Kur'an'ı dinlemek için) başında toplandılar. (Öyle ki) neredeyse birbirlerini çiğneyeceklerdi.***

20. ***De ki: "Şüphesiz ben sadece Rabbim'e ibadet ederim ve O'na hiç kimseyi ortak koşmam."***

21. ***De ki: "Şüphesiz ben, size ne zarar verebilirim ne de fayda sağlayabilirim."***

22. ***De ki: "Gerçek şu ki beni Allah'a karşı hiç kimse koruyamaz ve O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam."***

23. ***"Benim yapabileceğim sadece Allah'tan gelenleri tebliğ etmek ve O'nun vahiylerini duyurmaktır ..."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz mescidler Allah'a aittir."* Resûlüm de ki: Bana şu da vahyedildi: Mescidler, yani içinde namaz kılmak için yapılmış binalar Allah'a tahsis edilmiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: "Mescidler Allah için olduğundan oralarda *Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin."* Çünkü mescidler Allah'ındır ve O'na ibadet yapılsın diye tahsis edilmiş yerlerdir. Öyleyse orada Allah Teâlâ'dan başkasına kulluk etmeyin, mescidlerde sadece ibadet olan bir iş yapın.

Mescidlerle kastedilenin Mescid-i Harâm olduğu da söylenmiştir. Oraya "mescidler" denmesi, onun her köşesinin kendisine mahsus kıblesi olan birer mescid olmasındandır.

Yahut o, bütün mescidlerin kıblesi olduğu için ona "mescidler" denmiştir.

Bazıları da âyetteki mescidlerle kastedilenin bütün yeryüzü olduğunu söylemiştir. Çünkü yeryüzü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için mescid ve temiz yapılmıştır.

Mescidlerle kastedilenin, kulun üzerinde secde yaptığı yedi organ olduğu da söylenmiştir. Bunlar iki ayak, iki diz, iki el ve yüzdür. Âyette şöyle diyor: Bunlar, Allah Teâlâ'nın sana ihsan ettiği organlardır; öyleyse onların üzerinde başkasına secde etme, edersen O'nun nimetlerine nankörlük yapmış olursun. O organları yaratıcısından başkası için yere serme.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın kulu* Muhammed, *O'na ibadet etmek için kalktığında cinler* onun etrafında Kur'an'ı dinlemek için oluşturdukları izdihamdan *neredeyse birbirlerini ezeceklerdi."* Yani Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] namazda Allah'a ibadet ederken veya Ahkâf sûresinde geçtiği gibi, sabah namazında Kur'an okurken cinler onun etrafında toplandılar.

Âyette, "Allah'ın nebîsi" veya "Allah'ın resûlü" denilmeyip "Allah'ın kulu" denilmesi, kulluğun en şerefli bir özellik olmasındandır.

Yahut Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisi adına yaptığı dualarda "Yâ Rabbi, kulun senden istiyor" şeklinde dua ettiği için, âyette de tevazu ifadesi olan bu kelime kullanıldı.

Bir diğer yorum da şudur: Allah'ın kulunun ibadeti yadırganacak bir şey değildir ki cinler, "Bu ne yapıyor?" diye başına toplansınlar.

Cinler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı ibadeti gördüklerinde şaşkınlıklarından ve onun ashabına uyarak büyük bir izdihamla etrafında toplandılar. Yahut cinler, okunan Kur'an'dan çok hoşlandıkları ve hayrete düştükleri için Allah Resûlü'nün etrafında toplandılar. Çünkü onlar böyle bir şeyi daha önce ne görmüşler ne de işitmişlerdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklere muhalefet ederek sadece Allah'a ibadet etmek için ayağa kalktığında, müşrikler onu engellemek için başına üşüştüler.

Katâde şöyle demiştir: "Kâfir insanlar ve cinler Allah'ın nurunu (dinini) söndürmek için bir araya geldiler, fakat Allah onlara fırsat ve imkân vermedi, onlara rağmen nurunu (dini) yaydı."

İbn Atıyye, bunun Allah Teâlâ'dan bir hitap olabileceği gibi, cinlerin ağzından nakledilmiş bir söz de olabileceğini söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Şüphesiz ben sadece Rabbim'e ibadet ederim ve* ibadetimde *O'na hiç kimseyi ortak koşmam."* Bu, ilk olarak benim yaptığım ve yadırganacak bir şey değildir ki hayrete düşmeyi ve bana düşmanlık etmek için başımda toplanmayı gerektirsin.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], başkasına ve kendisine zarar vermeye veya fayda temin etmeye güç sahibi olmadığını, bunun sadece Allah'ın elinde bulunduğunu, bunun için ibadetin de yalnız O'na yapılacağını belirterek dedi ki:

"Şüphesiz ben, size ne zarar verebilirim ne de fayda sağlayabilirim." Yani ben size kendi başıma bir zarar veya fayda verme gücüne sahip değilim; çünkü benim görevim sadece uyarmaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Gerçek şu ki beni Allah'a karşı hiç kimse koruyamaz."* Yani, eğer O'na isyan edersem, kimse benden O'nun azabını savamaz. Bu, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] şu sözüne benziyor:

"Eğer ben O'na isyan edersem, Allah'tan gelecek azaba karşı bana kim yardım eder?" (Hûd 11/63).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ben O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam. Benim yapabileceğim sadece Allah'tan gelenleri tebliğ etmek ve O'nun vahiylerini duyurmaktır ..."* Beni kurtaracak olan şey, Allah'ın benimle gönderdiği ve tebliğ edilmesini istediği şeyleri tebliğ etmemdir. Bu açıklamayı Nesefi yapmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

18-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi huzur mescidleri Allah'a tahsis edilmiştir. Bu huzur, sadece Zât-ı Akdes'i müşahede etmek ve Allah'tan başka kimseye ibadet yapmamaktır. Âyette şu uyarı yapılıyor: O'ndan başka kimseyi (vücut, yetki ve imkân sahibi) görmeyin, yoksa O'nun huzurundan çıkarsınız.

Allah'ın her devirde kulları hakka davet için görevlendirdiği ârif kulu ayağa kalktığında insanlar onun başında toplandılar; öyle ki izdihamdan neredeyse birbirlerini ezecek hale geldiler. İnsanlar, ârifin güzel halinden hayrete düşerek ya da nurlarından nasiplenmek için başına toplandılar.

Ârif kul der ki: Ben sadece Rabbim'e ibadet ederim ve ibadetimde O'na hiç kimseyi ortak koşmam.

Ey ârif, başında toplanan kalabalığa de ki: Ben kendi başıma size bir zarar vermeye veya sizi doğru yola ulaştırmaya güç sahibi değilim. Benim asıl işim sizleri uyarmak ve açıklamakla mükellef olduğum şeyleri tebliğ etmektir. Allah, kullarını dilediği kimsenin vesilesiyle doğru yola ulaştırır.

Ey davetçi de ki: Eğer ben, doğru yola davette bir kusur işler veya edebe aykırı bir şey yaparsam, Allah'tan başka sığınacak ve kendimi kurtaracak bir yer bulmam.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Daveti Reddetmenin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, peygamberinin yaptığı daveti reddedenlerin cezasını hatırlatarak şöyle buyurdu:

...وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًاۜ ﴿٢٣﴾
حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ عَدَدًا

﴿٢٤﴾ قُلْ اِنْ اَدْر۪ٓي اَقَر۪يبٌ مَا تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبّ۪ٓي اَمَداً ﴿٢٥﴾ عَالِمُ
الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِه۪ٓ اَحَداًۙ ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ
فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ رَصَداًۙ ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا
رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً ﴿٢٨﴾

... Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse, onlara cehennem azabı vardır; orada ebedî olarak kalırlar."

24. ***Kendilerine vaat edilen şeyi gördüklerinde kimin yardımcısının daha zayıf ve kimin sayısının daha az olduğunu bilecekler.***

25. ***De ki: "Size vaat edilen azap yakın mıdır, yoksa Rabbim onun için bir süre mi belirler kesin bilemem."***

26-28. ***O, bütün gaybı bilendir. Razı olduğu elçi hariç, hiç kimseye gaybını bildirmez. Bu durumda O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler*** *(melekler)* ***yerleştirir ki resûllerin, Rab'lerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Şüphesiz Allah, onların her halini kuşatmış ve her şeyi bir bir kaydetmiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse* peygamberin davetini reddeder ve getirdiklerini kabul etmezse, *onlara cehennem azabı vardır; orada ebedî olarak kalırlar. Kendilerine vaat edilen azabı gördüklerinde kimin yardımcısının daha zayıf ve kimin sayısının daha az olduğunu bilecekler."* Yani onlar ahiretin türlü azaplarını görene kadar içinde bulundukları halde kalmaya devam ederler. Azap başlarına gelince, kendilerinin mi yoksa müminlerin mi daha zayıf, güçsüz ve az olduğun anlarlar. O gün kâfirlerin hiçbir yardımcısı yoktur; müminlere ise Allah yardım edip izzet ve şeref bahşeder.

Bazıları âyete geçen azabın Bedir Savaşı'nda kâfirlerin karşılaştığı mağlubiyet olduğunu söylemiştir, fakat devamındaki şu âyet, bu görüşün doğruluktan çok uzak olduğunu göstermektedir:

"De ki: Size vaat edilen azap yakın mıdır, yoksa Rabbim onun için bir süre mi belirler kesin bilemem."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, bütün gaybı bilendir. Razı olduğu elçi hariç, hiç kimseye gaybını bildirmez."* Allah Teâlâ, razı olduğu bir elçiye (peygambere) gayb olan bazı şeyleri bildirir. Peygamberin gaybdan haber vermesi kendisi için bir mucize olsun diye, ona bazı gayb haberlerini bildirir. Veli olan bir zat, gayba dair bir haber verse ve o da çıksa, onun kesin olarak gaybı bildiği söylenemez. Onun bu haberi ya salih bir rüyaya dayanır, ya ferasetle söylenmiştir ya da kalbine gelen bir tecelli ile onu dile getirmiştir. Bir de şu var ki velinin bütün kerameti, bağlı olduğu peygamberin mucizesidir.

Âlimlerden biri, bu âyette müneccimlerin (gök bilimcilerin) yalanlanmasına dair delil olduğunu söylemiştir, fakat durum böyle değildir. Onların içinde bazılarının verdiği haber doğru çıkmaktadır. Bitkilerden ilaç üreten ve ürettikleri ilaçların belirli hastalıkları iyileştireceğini söyleyen doktorlar da böyledir. Çünkü onlar, bitkilerin özelliklerini tanımakta ve hangi hastalığa iyi geldiklerini bilmektedir. Bu ise, sırf düşünmekle bilinecek bir şey değildir. Burada şunu diyebiliriz: Onlar, buna bir peygamber tarafından öğretilen bir bilgiyle de ulaşmış olabilirler; o peygamberin kim olduğu unutulmuş, ancak bu konudaki öğrettiği bilgi insanlar arasında kalmıştır. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[297]

Özetle deriz ki: Peygamberin gaybdan haber alması ve (kendisine öğretilen) gaybı bilmesi kesindir; peygamber olmayan kimseler için ise bu durum kesin değildir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyette, velilerin keşfe bağlı kerametlerinin olmadığına delil olacak bir şey yoktur; keşif mertebelerinin en yükseğinin peygamberlere ait olması, bu mertebelerden bir kısmının onların dışındaki kimselerin elde edememesini gerektirmez. Bununla birlikte hiçbir veli de peygamberlerin mertebesinde bulunduğunu iddia edemez; bu mertebe açık vahiyle elde edilen kâmil keşif mertebesidir."[298]

---

[297] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/443-444.

Ebüssuûd'un bu sözünde, Zemahşerî'ye üstü kapalı bir tenkit vardır; çünkü Zemahşerî bu âyeti velilerin kerametinin olmadığına dair bir delil görerek, "Allah, gaybı bilmeyi (kendisinin razı olup izin verdiği) peygamberlere has kıldı, onların dışındakilere böyle bir imkân vermedi" demiştir.

Âlimlerden biri der ki: "Mu'tezile mezhebinin ileri gelenlerinin velilerin kerametlerini inkâr etmesi yadırganmaz, çünkü bu sapık mezhebin içinde Allah Teâlâ'ya veli olacak kimse çıkmamıştır; bu durumda onlar kerameti nasıl tanıyacaklar!"

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, elçisinin* yani peygamberin *önünde ve arkasında* kendisine gaybı bildirirken onu şeytanların hücumundan, vesveselerinden ve zararlarından koruyacak *gözetleyici ve koruyucu melekler yerleştirir ki resûllerin, Rab'lerinin vahiylerini* fazla ve eksik yapmadan muhataplara tam olarak *tebliğ ettiklerini bilsin."* Yani bunu ortaya çıkarsın. Çünkü Allah Teâlâ, vahiyden önce de peygamberlerin ne yaptığını bilmektedir. İlâhî bilgi bu şekilde ortaya çıkarılmaktadır.

"Şüphesiz Allah, onların her halini kuşatmıştır; peygamberlerin sahip olduğu bütün bilgileri bilmektedir ve yağmur, kum, ağaçların yaprakları ve denizlerin köpüklerine varana kadar *her şeyi bir bir kaydetmiştir."* Bu durumda O, peygamberlere indirdiği vahyi ve kelâmı nasıl bilmez!

23-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Allah'a ve Resûlü'ne isyan eder yahut peygamberinin terbiyesi üzere Allah'a davet eden halifesine karşı gelirse, onlar için gaflet ateşi vardır, orada sürekli kalırlar. Bu kimseler, hayatlarında Allah'ın davetçisine karşı boş iddialarla üstünlük taslıyorlar ve kendilerine tâbi olanlarla övünüyorlardı. Kendilerine vaat edilen ölüm hallerini gördüklerinde kimlerin yardımcılarının daha zayıf ve sayı olarak daha az olduğunu bilecekler. Ey ârif de ki: "Size vaat edilen ölüm yakın mıdır yoksa Allah size belirli bir süre mi verdi bunu bilmiyorum; ancak size verilen ömrün bitmesi ve gizli sırların ortaya çıkarılıp boş iddia sahiplerinin rezil olacağı ahiret yurduna göç etmeniz kaçınılmazdır.

---

[298] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/318.

Allah gaybı bilendir; yani O, zatının sırlarından ve melekûtunun nurlarından gözlerden gizli olanları bilir. Diğer bir ifadeyle Allah, varlıkları ayakta tutan manevi sırları bilir. O, kendisinden razı olduğu peygamber veya onun vekili olan gerçek ârifler hariç, gaybını kimseye bildirmez, yani bunların dışında kimseye zatının sırlarını açmaz. Kendisine sırlarını açtığı kimsenin önüne ve arkasına onu her yönden gelecek tehlikelerden ve bütün engellerden koruyacak gözcüler yerleştirir ki onu zâtî sırlara ulaştırsın. Böylece ârifler Rab'lerinin emirlerini tebliğ ederler ve insanları Cenâb-ı Hakk'ın zatını tanımaya davet ederler.

Yüce Allah her şeyi ilmiyle kuşatmış ve her şeyi bir bir kaydetmiştir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Cin sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

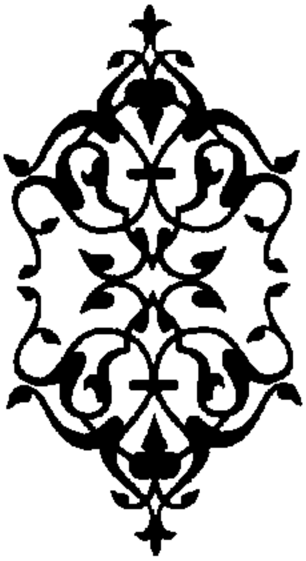

(73) MÜZZEMMİL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Müzzemmil sûresi, 20. âyeti hariç Mekke döneminde inmiştir; 20. âyeti ise Medine'de inmiştir. Sûre yirmi âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "müzzemmil" kelimesinden almıştır. **Müzzemmil**, "örtünüp bürünen" demektir. Sûrede başlıca, Hz. Peygamber'in ibadet ve taat hayatı konu edilmiştir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûresinin sonunda, Allah Teâlâ, gaybını sadece razı olduğu elçiye bildirdiğini haber verdi. O'nun razı olduğu elçilerden biri de bu sûrenin başında kendisine hitap edilen Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Cenâb-ı Hak, ona hitaben şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ① قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَل۪يلًاۙ ② نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ
قَل۪يلًاۙ ③ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلًاۜ ④ اِنَّا سَنُلْق۪ي عَلَيْكَ

قَوْلًا ثَقِيلًا ﴿٥﴾ إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ﴿٦﴾
إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ
إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ
وَكِيلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey örtüye bürünen*** *(peygamber)**!***

2. ***Birazı hariç, gece*** *(ibadet için)* ***kalk.***

3. ***Gecenin yarısını ibadetle geçir yahut bundan biraz eksilt.***

4. ***Yahut buna biraz ekle. Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku.***

5. ***Şüphesiz biz sana*** *(sorumluluğu)* ***ağır bir söz vahyedeceğiz.***

6. ***Gece ibadeti*** *(kalbin toplanması için)* ***daha etkili ve okuma olarak daha sağlamdır.***

7. ***Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet vardır.***

8. ***Rabb'inin adını an ve bütün varlığınla O'na yönel.***

9. ***O, doğunun da batının da Rabb'idir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; öyle ise O'nu kendine vekil et.***

10. ***Müşriklerin söylediklerine sabret ve onlardan güzel bir şekilde ayrı dur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey örtüye bürünen peygamber!"*

Süheylî demiştir ki: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *'Ey örtüye bürünen'* şeklinde hitap, onun bu hitap anındaki haline göre yapılmış olup bunun iki faydası vardır:

Birinci fayda, kendisine söylenecek şeyi yumuşak bir üslupla söylemektir. Araplar, birine yumuşak söylemek ve ona kızmadığını göstermek için, muhatabın halini yansıtan bu tür ifadeleri kullanırlar. Mesela, Hz. Ali [radıyallahu anh], Hz. Fâtıma'ya [radıyallahu anhâ] kızarak mescide gidip yattı. O günkü mescidin zemini toprak olduğu için yüzü toprağa bulanmıştı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kızının evine gelip durumu öğrenince Hz. Ali'nin yanına geldi, onun, yüzü toprağa bulanmış bir vaziyette yattığını görünce, 'Kalk ey Ebû Türâb', yani toprağın babası, toprağa bulanmış adam, buyurdu. Bununla kendisine kızmadığını ve onu kınamadığını yumuşak bir ifadeyle dile getirdi.

İkinci fayda, gece örtüye bürünüp yatan herkese uyarıda bulunmak; onların gece namazına kalkmasını ve Allah'ı zikretmesini sağlamaktır. Çünkü ortak vasıfta olanlar, aynı hitaba muhatap olurlar. Kim bununla amel ederse, aynı vasfa sahip olur."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir gece elbisesine bürünmüş uyuyordu. O sırada Cebrâil [aleyhisselâm] indi; ona gece namazını emrederek, "Gece namazı için kalk" buyurdu.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor:

"Birazı hariç, gece ibadet için kalk. Gecenin yarısını ibadetle geçir." Yarısı ifadesi, gece ibadetinin faziletini ortaya koyduğu gibi, sevap olarak da bütün geceyi ibadetle geçirmek gibi sayılacağını bildirmektedir. Gecenin yarısını ibadetle geçirmek, çoğunluğunu ibadetle geçirmek gibidir ve sevabı da ona göredir.

"Yahut bundan biraz eksilt." Yani gecenin yarısından biraz azaltıp üçte biri kadar kısmında kalkıp ibadet yap.

"Yahut buna biraz ekle." Yani istersen gecenin yarısından daha fazla süre kalkıp süreyi üçte ikiye çıkar.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], gecenin yarısını, yahut ondan daha azını veya daha fazlasını ibadetle geçirme konusunda serbest bırakıldı. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, âyette verilen emir, gece ibadetine teşvik içindir.

Bazıları, âyet indiği sırada Hz. Peygamber'e gece ibadetinin farz olduğunu söylemiştir.

Şöyle de denilmiştir: Gece namazı Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] farzdı, bu farziyet vefat edene kadar devam etti.

"Gece ibadeti esnasında *Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku."* Yani Kur'an'ı yavaşça ve harflerini açık açık oku, öyle ki dinleyen kimse onları sayabilsin.

Kur'an'ı, manayı bozmayacak şekilde düzgün okumak farzdır; böyle okumayan kimse günahkâr olur.

Kur'an'ı, ağır ağır okumaktan maksat, manasını düşünmek ve onun sırları (gizli anlamları, işaretleri ve içerdiği bilgileri) hakkında fikir yürütmektir.

İmam Gazâlî *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki:

"Kur'ân'ı tertil üzere yani güzel, düzgün, tane tane açık bir şekilde okumak, kalbe, acele ve karışık okumaktan daha çok tesir eder. Kur'an'ı okumaktan kasıt, âyetlerini tefekkürdür; yavaş ve düzgün okumak ise buna yardımcıdır." Âyetin tasavvufî işaretlerinde –inşallah- bu konuda geniş açıklama gelecektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz."* Bu ağır söz, mükellefler için ağır ve meşakkatli hükümler içeren Kur'ân-ı Azîm'dir.

Kur'an'ın ağır olması hakkında şu açıklamalar da yapılmıştır:

O, münafıklara ağır gelen bir sözdür.

O, lafzındaki güzellik ve manasındaki sağlamlılık yönüyle ağırdır.

O, âyetlerini iyice düşünenler için ağırdır; çünkü bunu yapmak için kişinin fazlaca düşünmeye, kalbini boşaltmaya ve dünyevî düşüncelerden uzak tutmaya ihtiyacı vardır.

O, mîzanda sevabı ağır bir sözdür.

O, Cebrâil'den [aleyhisselâm] alınması çok ağır bir sözdür. Öyle ki Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] kışın soğuk günde vahiy indiğinde, farklı bir hale girer, vahiy bittiğinde saadetli alnından ter boşanırdı.[299]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gece ibadeti daha etkili ve söz olarak daha sağlamdır."* Yani kişi, gece ibadetine kalktığı zaman daha dinç olur. Yahut gece saatleri daha huzurlu ve bereketlidir.

Zeynelâbidin (Ali b. Hüseyin), akşam ile yatsı arasını ibadetle geçirir ve, "Âyette bahsedilen gece ibadeti işte budur" derdi.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu öyle bir vakittir ki selef (önceki dönemlerde yaşayan salihler) onu değişik ibadet türleriyle geçirmeye büyük önem veriyor ve bu konuda titizlik gösteriyorlardı. Çünkü gece ibadeti, gündüz dünya meşguliyetleriyle kazanılan zulmeti (kalbe atılan günah kirlerini) temizler.

Gece ibadeti, dille kalbin uyumunu sağlama (yani okuduğunu düşünme ve anlama) açısından çok etkilidir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Geceleyin insan, insanları ve diğer şeyleri görmekten kurtulduğu için, gece ibadetinde içle dışın (zâhirle bâtının, kalple dilin) uyumu çok kolay olur."

Âyete şu mana da verilmiştir: Gece ibadetine devam etmek çok zordur. Yani o, gece uykuyu bölerek kılındığın için, gündüz kılanan namazlardan daha ağırdır.

Bir de o vakitte okunan Kur'an daha düzgün ve daha sağlam olur. Çünkü gece, yeme içme, insanlarla konuşma gibi aklı karıştıracak meşguliyetler bulunmadığı, ses ve benzeri gürültüler kesildiği için, kalp daha huzurlu olur, kişi okuduğunu daha güzel anlar.

"Şüphesiz senin için gündüz uzun bir meşguliyet vardır." Gündüz mühim işlerinle ve ümmetine dini öğretmekle meşgul olursun; bu durumda geceyi Rabb'ine ibadete ayır.

---

[299] Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 2; Müslim, Fezâil, 78.

"Rabb'inin adını an." Yani gece-gündüz sürekli O'nu zikret; bu zikir tesbih (sübhânellah), tehlil (lâ ilâhe illallah) ve tekbir (Allahüekber) şeklinde olabileceği gibi Kur'an okumak ve ilim öğretmek şeklinde de olabilir, senin için hangisi mümkünse o şekilde zikre devam et.

"Ve bütün varlığınla O'na yönel." Yani bütün duygu ve düşünceni toplayarak tüm varlığın ile Allah'a ibadete yönel.

Âyette geçen "tebettül", hayrı başkasından değil, sadece Allah'tan bekleyerek bütün duygu ve düşünceyle O'na yönelmektir.

Bazıları, "tebettül"ü, dünyayı ve içindekileri terkedip Allah katındaki şeylere yönelmek şeklinde açıklamıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, doğunun da batının da Rabb'idir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; öyle ise O'nu kendine vekil et."* Yani Allah'ın sana vaat ettiği yardım, zafer ve izzet konusunda O'nu kendine vekil edin.

Mana şudur: O'nun doğunun ve batının Rabb'i olduğunu, kendisinden başka ilâhın bulunmadığını bildiğinde, artık bütün işlerinde O'nu vekil edin.

"Müşriklerin, Allah hakkında, 'O'nun eşi ve oğlu vardır' türünden *sözlerine sabret;* aynı şekilde senin için de 'sihirbaz ve şair' demelerine sabret. *Ve onları güzel bir şekilde terket."* Onlardan ayrı durarak ve onları idare ederek kendilerini terket; onlara eziyet verme, devamındaki âyette buyrulduğu gibi onları Allah'a havale et.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kalbinle onlardan uzak dur, fakat bedeninle aralarında bulun, onlara güzel davran, yaptıklarına karşılık vermekle uğraşma.

Bazıları, kâfirlerle savaşmayı emreden âyetle bu hükmün kaldırıldığını söylemiştir.

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ilimlere, marifetlere ve sırlara bürünmüş olarak yatan Peygamber, sana verilen bunca nimete şükür olarak gece kalkıp ibadet et. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu emre var gücüyle uydu, öyle ki gece ibadetinde uzun süre ayakta kalmaktan ayaklarının altı şişti. Kendisine, "Niçin bu kadar yoruluyorsunuz?" dendiğinde, *"Bana verilen bunca nimetlere şükreden bir kul olmayayım mı?"*[300] buyurdu.

Geceyi ibadetle geçirmek sadece namaz kılmakla olmaz; herkes haline göre geceyi ihya edebilir. Âbidler ve zâhidler gece teheccüd namazı kılarak, Kur'an okuyarak ve seherlerde istiğfar ederek geceyi ihya ederler; ârifler ise geceyi (diğerlerinden ayrı olarak) daha çok tefekkür ve müşahede ile geçirirler; bu hal, kalplerin sürekli namaz halinde olması yani ilâhî huzurda bulunmasıdır.

"Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku" âyeti, teheccüd namazı kılanlara hitap etmektedir. Geceyi namazla ihya edenler bunu değişik şekillerde yaparlar. Bazıları namazda bir sûreyi veya bir âyeti tekrar ederek geceyi tamamlar. Bunlar, kalbi titreten bir korkuya ve onu ağyardan temizleyen bir şevke sahip kimselerdir. Bazıları kısa bir sürede Kur'an'ı hatmederler. Bazıları her gece bir rekâtta Kur'an'ı hatmeder. Bazıları bir gecede Kur'an'ı iki defa hatmeder. Bazıları öğle ile ikindi veya akşam ile yatsı arasında Kur'an'ı hatmeder. Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî ramazan ayında Kur'an'ı altmış defa hatmetmiştir. Bundan daha fazla hatim yapanlar da olmuştur. Bütün bunlar, bu ümmetin salihlerinde gerçekleşmiş keramet türü hârikulâde işlerdir. Velilere mekânın dürülüp kısaltılması gibi, zaman genişletilip ilâhî kelâmı okuma kısa sürede okuma imkânı verilmiştir. Buhârî'de geçtiği gibi, Hz. Davud [aleyhisselâm], atının hazırlanmasını emreder, atı eyerlenip hazırlanana kadar baştan sona Zebur'u okurdu.[301]

---

[300] Buhârî, Tefsiru Sûre, 48, 2 (nr. 8436); Müslim, Münâfikîn, 79-81; Tirmizî, Salât, 187; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 17; İbn Mâce, İkâme, 200; Ahmed, *Müsned*, 4/251.

[301] Buhârî, Enbiyâ, 37 (nr. 3417). Konuyla ilgili açıklamalar için bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 11/158 (Beyrut 1997).

Fergânî, *Tâiyye* şerhinde şu olayı nakletmiştir: "Bir adam, Kâbe'nin Hicr bölgesiyle Rüknülyemânî arasında Kur'an'ı hatmediyordu, biri bunun olabileceğini inkâr etti. Bunun üzerine, hatmeden kimse onun kulağını tutarak bahsedilen mesafe içinde kulağına Kur'an'ı başından sonuna kadar okudu, durumu inkâr eden adam bütün Kur'an'ı harf harf işitti. Her şeye kadir olan Allah'ı tesbih ederim."

"Şüphesiz biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz" âyeti hakkında İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ağır söz, mîzanda çok ağır ve değeri yüksek demektir. Şöyle denilmiştir: O sözü melekten almaya ve hakikatiyle anlamaya ancak semavî bir kuvvetle desteklenen ve Cenâb-ı Hakk'ın özel yakınlığı içinde terbiye edilen kimse güç yetirir."[302]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın ezel olan sözü nasıl ağır olmaz; onun yüceliği ve ağırlığı altında ruhlar bedenler ve bütün kâinat erise yeridir. Cenâb-ı Hakk'ın (kelâm) sıfatın ve diğerlerini ancak kendi zatı taşıyabilir, başkası değil. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hak Teâlâ'nın sıfatlarının özel tecellileriyle desteklenmişti, böylece yüce Kur'an'ı O'nun yardımıyla taşıyordu."[303]

Gece ibadeti, kalp ile dilin uyum içinde olması ve okunan şeyleri tefekkür için daha uygun ve daha verimlidir. Çünkü kalp, geceleyin dünya meşguliyetlerinden uzaklaşıp rahatlamakta, zâtî tecellilere ve ilâhî sıfatları tefekkür denizine daha güzel dalmaktadır.

Şeyh Bâyezid-i Bistâmî, her gece sahraya çıkar, gözünü semaya dikerek ayakta gecelerdi. Bir defasında kendisini bu halde gören birine demiştir ki: "Cenâb-ı Hak beni ulvî ve süflî felekte (üste ve altta bulunan âlemlerde) dolaştırdı, melekûtunun acayip sırlarını bana bildirdi."

Onun Cenâb-ı Hakk'ın zâtî tecellilerine dalması ve gökteki ve yerdeki bu tecelliler içinde dönmesi ancak fikriyle (kalbiyle) olmaktadır. Onun gece boyunca bu halde ayakta durması manevi halin kendisine

---

302 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/208.

303 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/461.

hâkim olmasıyla gerçekleşmektedir. Zamanımızda da Allah'ın böyle seçkin kulları mevcuttur. Onlar, bedenleriyle yataklarında otururken, ruhlarıyla bütün âlemi zahmetsizce dolaşmaktadırlar. Bu, onlara verilen müşahede kuvveti ve manevi imkânla olmaktadır.

"Şüphesiz senin için gündüz uzun bir meşguliyet vardır" âyeti hakkında deriz ki:

Âyette geçen "sebh", "yüzmek ve bir şeyin içine dalmak" anlamındadır. Âyetin bir manası da şudur: Sen gündüz, uzun süre ahadiyyet (tevhid ve birlik) denizine dalmaktasın; gece ve gündüz böyle yapmaya devam et. Kalbinle, ruhunla ve sırrınla Rabb'inin ismini zikret. Zâhirinle ve bâtınınla O'na ibadete yönel. Böylece Rabb'ine vuslat gerçekleşir. Dille Rabb'inin ismini zikretmek, O'nu kalple zikretmeyi sağlar. Sonra kalp, müşahede denizine dalar.

O, doğunun ve batının Rabb'idir. O, kalpte parlayan müşahede güneşinin ve iman kamerinin Rabb'idir. O'ndan başka ilâh yoktur; öyleyse O'nu kendine vekil edin ve kefil olarak O'na güven ki sana bolca ihsanda bulunsun, değeri yüce makamlar ihsan etsin. İnsanların senin hakkında söylediği olumsuz sözlere sabret. Şu bir gerçek ki bütün varlığı ile Allah'a yönelen kimseler, insanlar tarafından yadırganır, insanlara yönelenler ise sevilip takdir edilir.

"Onları en güzel şekilde terket" âyetinin manası hakkında İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Zâhirde onlarla güzel geçin, sırrınla ve kalbinle ise onlardan ayrı dur. Şöyle de denilmiştir: İnsanları güzel bir şekilde terketmek, nefsinin hazzıyla değil, Rabb'inin hakkını yerine getirmekle meşgulolmaktır."[304]

---

[304] Kuşeyri, *a.g.e.*, 6/209.

Kâfirleri Allah'a Havale Et

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirleri güzel bir şekilde terk etmeyi emrettikten sonra onları kendisine havale etmesini isteyerek şöyle buyurdu:

وَذَرْن۪ي وَالْمُكَذِّب۪ينَ اُو۫لِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَل۪يلًا ⑪ اِنَّ لَدَيْنَٓا
اَنْكَالًا وَجَح۪يمًاۙ ⑫ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا اَل۪يمًا ⑬ يَوْمَ تَرْجُفُ
الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَث۪يبًا مَه۪يلًا ⑭ اِنَّٓا اَرْسَلْنَٓا
اِلَيْكُمْ رَسُولًاۙ شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًاۜ ⑮
فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَب۪يلًا ⑯ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ
كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ ش۪يبًاۗ ⑰ اَلسَّمَٓاءُ مُنْفَطِرٌ بِه۪ۜ كَانَ وَعْدُهُ
مَفْعُولًا ⑱ اِنَّ هٰذِه۪ تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلًا ⑲

11. ***Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver.***

12-13. ***Şüphesiz bizim yanımızda*** *(kâfirler için hazırlanmış)* ***bukağılar, yakıcı ateş, boğazdan zor geçen yiyecekler ve acı verici bir azap vardır.***

14. ***O azap, yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını haline geleceği gün gerçekleşir.***

15. *(Ey Mekkeliler!),* ***Biz, vaktiyle Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi size de şahitlik edecek bir peygamber gönderdik.***

16. ***Firavun o peygambere isyan etti, biz de onu yakalayıp şiddetli bir şekilde cezalandırdık.***

17. *Eğer inkâra devam ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan günün azabından nasıl korunursunuz?*

18. *O günün dehşetinden gök yarılıp parçalanır; Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşir.*

19. *Şüphesiz bunlar bir öğüt ve uyarıdır; artık dileyen Rabb'ine ulaştıran yolu tutar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak."* Onları bana bırak, işlerini bana havale et; ben onların işini bitirmeye, haklarından gelmeye yeterim. Yalancılardan kasıt, Kureyş'in ileri gelenleridir.

"Onlara biraz mühlet ver; Bedir Savaşı'na veya kıyamete kadar süre tanı. *Şüphesiz bizim yanımızda* kâfirler için hazırlanmış *bukağılar, yakıcı ateş, boğazdan zor geçen,* boğaza yapışıp kalan, yutulması zor, dikenli ve acı *yiyecekler ve acı verici bir azap vardır."* O, öyle bir azaptır ki acısı kalbe işler. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğu (diğer rivayette, dinlediği) zaman kendinden geçip bayılmıştır.[305]

Rivayet edildiğine göre, Hasan-ı Basrî oruçluydu, iftarda kendisine yemek getirildi, o sırada bu âyet okundu. Öyle etkilendi ki yemeği yiyemedi, kaldırılmasını söyledi. Aynı durum ikinci gün oldu, yine yemek yiyemedi. Üçüncü gün olunca oğlu gidip durumu Sâbit el-Bünânî'ye, Yezîd ed-Dabbî'ye ve Yahya el-Bekkâ'ya haber verdi, onlar Hasan-ı Basrî'nin yanına gelerek yemek yemesi için ısrar ettiler, bunun üzerine o da bir miktar kavrulmuş buğday yedi ve biraz su içti.[306]

---

[305] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/306; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/44; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/320.

[306] bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/44.

"Bu azap bütün ağırlığı ve yüksekliği ile *yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını haline geleceği gün gerçekleşir."* O gün dağlar, dağılıp giden bir kum yığını haline gelir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Mekkeliler! *Biz, vaktiyle Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi size de şahitlik edecek bir peygamber gönderdik."* Firavun'a gönderilen peygamber Hz. Musa'dır [aleyhisselâm]. Size gönderilen peygamber ise Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. O, sizin dünyada yaptığınız inkâr ve isyanlara kıyamet günü şahitlik eder.

"Firavun, kendisine gönderilen *peygambere isyan etti, biz de onu yakalayıp şiddetli bir şekilde cezalandırdık."* Kendisine şiddetli ve ağır bir ceza verdik. Âyette, Hz. Musa ve Firavun özel olarak dile getirildi; çünkü onların haberi Mekkeliler arasında yaygındı. Bunun sebebi, onların yahudilere komşu olmasıdır.

"Eğer inkâra devam ederseniz, içindeki dehşetli ve korkunç olaylardan dolayı *çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan günün azabından nasıl korunursunuz?"*

Âyette geçen ihtiyarlama ya hakiki manadadır ya da temsilî bir anlatımdır. Hakiki manada olursa, izahı şudur: Üzüntü ve kederler insana yüklenince insanın gücü zayıflar ve hızlı bir şekilde saçı başı ağarır. Bunun temsilî bir anlatım olduğunu söylersek, o, şiddetli sıkıntı çekilen bir günde söylenen şu söze benzer: "Bu öyle bir gündür ki sıkıntıdan çocukların saçı ağarır."

İhtiyarlama hakiki manada olursa, çocuktan kasıt, bulûğa ermiş ve günaha batmış kimsedir. Çocuğun başının ağaracağı bu gün, hadiste geçtiği gibi, Hz. Âdem'e, *"Zürriyetinden cehennemlik olanları ayır ve cehenneme gönder"*[307] denildiği gündür.

"O günün dehşetinden büyüklüğüne ve sağlamlığına rağmen *gök yarılıp parçalanır."* Gök böyle olursa, diğer varlıkların durumu nasıl olur

---

[307] Buhârî, Enbiyâ, nr. 3348; Müslim, İmân, 379; Süyûtî, *a.g.e.,* 8/321.

düşünün! Bundan, göğün tamamen değiştiğini, isminin ve cisminin kaybolduğunu ve ondan geriye sadece bahsedildiği gibi dağılmış bir şey kaldığını anlıyoruz.

"Allah'ın öldükten sonra dirilme *vaadi mutlaka gerçekleşir.* Bahsedilen dehşetli durumları içeren *bu âyetler şüphesiz birer öğüt ve uyarıdır; artık dileyen* onlardan öğüt alır, *Rabb'ine ulaştıran yolu tutar.* İman ve taatle Allah'a giden yola girer. Bu, O'nun rızasına ulaştıran hak yoldur."

11-19. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Kuşeyrî demiştir ki: *"Yalancıları bana bırak"* âyetinde bahsedilen yalancıların kapsamına gireceklerden biri de aslında hakiki varlık ve gerçek vücut sahibi tek iken, kâinatta pek çok vücudun olduğunu söyleyenlerdir." Bu konuda şair şöyle demiştir:

"Bu varlık âleminde görünüşte pek çok varlık gözükse de (Rabbim), senin hayatına yemin ederim ki âlemde sadece sen varsın."

Âyette bahsedilen nimet sahipleri, lüks yaşayan ve maddi zevklerinin peşinde koşan kimselerdir. Nimetlerle keyif sürmek onları Allah'a yönelmekten alıkoydu; nihayet kalpleri ve ruhları ayrılığa düştü, varlıkları Allah'a ortak koştular.

"Onlara az bir süre tanı." Yani ömürleri müddetince kendilerine mühlet ver; çünkü insanın dünyadaki ömrü ne kadar uzun da olsa ahiretin yanında çok kısadır. Bir de inkâr ve isyan içinde geçen ömürde hiçbir fayda yoktur.

Şüphesiz bizim katımızda onları tevhidin sırlarına ulaşmaktan alıkoyan bağlar, bukağılar ve engeller vardır. Bizim katımızda ayrıca, maddi engellere takılıp kalan ruhun içmekte zorlanacağı ilâhî aşk ve kolayca yutamayacağı manevi yiyecekler vardır. Katımızda ayrıca acı veren bir azap vardır. Bu azap, huzurumuzdan ve kudsî yakınlığımızdan kovulmaktır. O gün insanın bedeni Allah'ı zikrin etkisiyle sarsılır; akıl, yüce zatın nurlarının tecellisi karşısında silinip gider.

Biz size şahit olacak bir elçi gönderdik. O, sizi tevhid sırlarına davet eden kimsedir. Aynı şekilde her devrin firavunlarına da onları Allah'a davet eden kimseler gönderdik, fakat bu firavunlar kendisine gönderilen elçiye isyan etti. Bu elçi, Allah'ın ve Resûlü'nün halifesi olan ârifibillâhtır. Bunun üzerine biz isyan edenleri yakalayıp şiddetli bir şekilde cezalandırdık. Ölüm onları, köşklerindeki rahatlığından çıkarıp kabirlerin sıkıntı ve darlığına attı. Ey gafiller, eğer tek ve kahhâr olan Allah'ın huzurunda duracağınız günü inkâr ederseniz, O'ndan hakkı ile nasıl korkacaksınız? O gün, herkesin hesabını gören yüce melikin korkusundan çocukların bile saçı ağarır. O gün kul ile ameli arasına engel konduğunda yaşanan olayların dehşetinden gök parçalanır. Çünkü o gün amel günü değildir; o gün sadece dünyada yapılan amellerin karşılıkları verilir. Kâfirlerle arzuladıkları şeylerin arasına engel konur. Bu apaçık bir öğüt ve uyarıdır. Dileyen kimse araya ölüm engeli girmeden, dünyada kendisini Allah'a ulaştıran yola girer. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gece İbadetinde Hafifletme

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] gece kalkıp ibadet etmesini emrettikten sonra, onda hafifletme yaparak şöyle buyurdu:

اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَٓائِفَةٌ
مِنَ الَّذٖينَ مَعَكَۜ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۜ عَلِمَ اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِۜ عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰىۙ
وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِۙ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ
فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِۘ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُۙ وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًاۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ
عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًاۜ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٠﴾

20. *Şüphesiz Rabb'in, senin bazan gecenin üçte ikisine yakın kısmını, bazan yarısını ve bazan da üçte birini ibadetle geçirdiğini, senin beraberinde bulunan müminlerden bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Gece ve gündüzü yaratan ve sürelerini belirleyen Allah'tır. O, sizin bu şekilde gece ibadetine gücünüzün yetmeyeceğini bildi ve sizi muaf tuttu* *(ibadet yükünüzü hafifletti)*. ***Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizden bazılarının hasta olacağını, bazılarının Allah'ın lutfundan rızık aramak için yeryüzünde yolculuk yapacağını, diğer bazılarının ise Allah yolunda savaşacağını bilmektedir. O halde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, Allah katında onu daha hayırlı ve mükâfat olarak daha büyük bulursunuz. Allah'tan bağışlanmayı dileyin; şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Rabb'in, senin gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini, seninle beraber bulunan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor."*

Âyette, gece namazının herkese farz olmadığına dair bir delil vardır. Çünkü onlardan bir grubun bunu yaptığının dile getirilmesi, yapanları övmek içindir. Bir gruptan kasıt, sahabeden büyük bir çoğunluktur.

"Gece ve gündüzü yaratan ve sürelerini belirleyen Allah'tır." Yani gece ve gündüzü belirlemeye, onları bir ölçüyle peş peşe getirmeye sadece Allah'ın gücü yeter ve onların saatlerinin ne kadar olacağını yalnız O bilir.

Sonra onlar, gece ibadetine devam ettiler, öyle ki uzun süre ayakta kalmaktan dolayı ayakları şişti. Bunun üzerine şu âyet inerek hükmü hafifletti:

"Allah sizin buna yani sûrenin başında emredilen miktarda gece ibadeti yapmaya rahatlıkla *gücünüzün yetmeyeceğini*, onu ancak sıkın-

tı ve zorlukla yapabileceğinizi *bildi de sizi bağışladı,* yükünüzü hafifletti, size gece ibadetini farz kılmadı; *artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."* Kolayınıza geldiği şekilde gece namazından kılın. Namaza "Kur'an" denmesi, Kur'an okumanın namazın temel farzlarından biri olmasındandır.

Şöyle denilmiştir: Önceleri âyette bahsedilen sürelerden birini tercih ederek o süre miktarınca teheccüd namazı kılmak farzdı, sonra "kolayına gelen kısmı" ifadesiyle bu hüküm kaldırıldı, daha sonra beş vakit namazla bu miktarın farz olma hükmü ümmetten kaldırıldı.

"Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" âyeti ile farz namazdaki Kur'an okumanın kastedildiği söylenmiştir. Bu durumda emir, bunu yapmanın farz olduğunu bildirmektedir.

İmam Mâlik, *"Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun"* âyetiyle kastedilenin Fâtiha sûresi olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe âyeti zâhirine göre ele almış ve Kur'an'dan yeterli miktarda hangi âyet okunsa bunun farz ve nâfile namazlar için yeterli olduğunu söylemiştir. Meşhur olan görüşe göre âyet, gece namazı hakkındadır. Onun her gece kılınacak bütün namazlar için olduğu da söylenmiştir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bir görüşe göre Kur'an'dan kolay olandan kasıt, beş âyet ve yukarısıdır. Bunun on âyet ve yukarısı olduğu da söylenmiştir."

İbn Atıyye, bir âlimin şöyle dediğini nakletmiştir: "Yatsı namazından sonra vitirle birlikte kılınacak iki rekât namazla, âyetteki emir yerine getirilmiş olur. Kim daha fazlasını yaparsa, Allah da vereceği sevabı artırır."[308]

Sa'lebî demiştir ki: "Âyetteki kolay okuyuşla (veya namazla) kastedilen, bir miktar belirtmeksizin kişiye hafif ve kolay gelendir."

Denilmiştir ki: Bu okuyuş, herkese değil, Kur'an ehline (âlimlere) farzdır. Yani onlara her gece bir miktar Kur'an okumak farzdır.

---

[308] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 5/391.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kim her gece 100 âyet okarsa, Kur'an ondan şikâyetçi olmaz."

Kim her gece Kur'an'dan bir hizb (beş sayfa) okursa, bu ona yeter; ona, "Niçin Kur'an okumadın?" diye hesap sorulmaz.

Ebû Hanîfe, Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: "*Kim bir gecede yüz âyet okursa gafillerden yazılmaz. Kim iki yüz âyet okursa geceyi ibadetle geçirenlerden yazılır.*"[309]

Cenâb-ı Hak sonra önceki hükmü değiştirmedeki hikmeti açıkladı. Bunun hikmeti, gece ibadetinin hastalar, yolcular ve Allah yolunda savaşanlar için çok zor olmasıdır. Bunun için şöyle buyurdu:

"*Allah, sizden bazılarının hasta olacağını,* bu halde gece ibadetinin onlara meşakkatli olacağını bilmektedir. Ayrıca, bir *kısmınızın Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını,* ticaret için yolculuk yapacağını *da bilmektedir.*" Allah'ın lutfunu aramanın kapsamına ilim tahsili ve velileri ziyaret de girmektedir.

"*Allah diğer bir kısmınızın da* Allah'ın adını duyurmak ve dinini yaymak için *Allah yolunda savaşacağını bilmektedir.*" Allah Teâlâ, mücahidle ticaret yapanı bir tuttu, çünkü helâl rızık kazanmak bir çeşit cihaddır.

İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim, sabrederek ve sevabını Allah'tan bekleyerek müslümanların şehrine bir yiyecek getirir ve onu günlük fiyattan satarsa Allah katında şehidlerle birlikte olur."

Abdullah b. Ömer de [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Benim için Allah Teâlâ'nın yolunda şehidlikten sonra en güzel ölüm şekli, Allah'ın lutfunu aramak (yani helâlinden ticaret yapmak) için çıktığım bir yolculuk sırasında yükümün bir tarafında giderken ölmemdir."

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: "*O halde,* meşakkate girmeden *Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.*" Allah Teâlâ, müminlerin şiddetli ihtiyaçlarından dolayı Kur'an'dan kolaylarına geleni okuma emrini iki kez tekrarladı.

---

[309] Hâkim, *Müstedrek,* 1/308.

"Farz *namazı dosdoğru kılın*, malınızdan, verilmesi farz kılınan *zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin.*" Güzel borçla kastedilen şey, Allah yolunda helâl maldan ihlâsla yapılan bütün harcama ve hayırlardır. Fakire verilen sadaka onun başına kakılıp minnet altına sokulmasın diye, Allah Teâlâ borç ve sadakayı zatına verilen bir şey gibi dile getirdi. Çünkü fakir, hayır yapanın bu şekilde Allah'a yaklaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu durumda zenginin, fakire yaptığı hayrı onun başına kakma hakkı ve imkânı yoktur, asıl minnet etme hakkı fakire aittir; çünkü zenginin hayrını kabul ederek ona manen iyilikte bulunmaktadır.

"*Kendiniz için önceden iyilik olarak ne gönderirseniz, onun sevabını Allah katında daha hayırlı ve sevapça daha büyük olarak bulursunuz.*" O, sizin için geride bıraktığınız veya ölüm anında vasiyet etmek için elde tuttuğunuz maldan sevap olarak daha hayırlıdır. Bütün hallerinizde *Allah'tan bağışlanma dileyin*; sürekli istiğfar edin; çünkü insan kusurdan tamamen uzak değildir. *Şüphesiz Allah çok bağışlayandır*; günah işleyenlerin kusurlarını örter. O, *çok merhamet edendir*; ibadet ve taate koşanların yükünü hafifletir."

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] maddi ve manevi olarak iki yönden kuvvet verilmiştir. O, bütün insan gruplarının kendisine uyması için zâhirî ibadetlere ve bâtınî ibadetlere güç yetiriyordu. Âbidler ve zâhidler Allah Resûlü'nden oruç ve gece ibadeti gibi zâhirî ibadetleri aldılar. Seyrü sülûk erbabı ârifler ise ondan, zâhirî ibadetlerin yanında tefekkür, müşahede ve kalple ilâhî huzurda bulunma gibi bâtınî ibadetleri aldılar. Âbidlerin, zâhidlerin ve salihlerin gece ibadeti rükû ve secde ile yani namazla olur; âriflerin gece ibadeti ise kalple sürekli yüce Mevlâ'yı müşahede etme, O'na münâcât (gizli yakarış ve dua etme) ve ilâhî huzurda nazla yakarma şeklinde gerçekleşir. Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm da böyleydi. Onların bazısı geceyi namaz kılarak ihya ederdi. Ebû Bekir-i Sıddîk ve benzeri zatlar ise geceyi daha çok tefekkürle geçirirdi.

Geceyi ve gündüzü takdir eden, onları peş peşe getiren, sürelerini uzatan ve kısaltan, onları dilediği gibi yöneten yüce Allah'tır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Kulunu, gece gibi karanlık olan bedenin bağından (nefsanî düşkünlük ve arzulardan) kurtarıp gündüz gibi aydınlık olan hakikate ulaştıran Allah'tır; bütün bunlar sâlikin hesabıyla değil, Allah'ın hesap ve takdiriyle gerçekleşir."

Allah sizin bu müddet içinde kendisine ulaşmaya güç yetiremeyeceğinizi bildi. Allah'a ulaşmak O'nun ihsanı ve rahmetiyle olur; yoksa sadece kulun gayret ve ameliyle olmaz. Bu yolda gidenlerin niceleri yolda kalmış ve eski haline geri dönmüştür. Bu konuda şöyle denilmiştir:

"Manevi yolda giden herkes nihayete ulaşamaz. Nihayete ulaşan herkes O'na kavuşamaz. O'na kavuşan kimse ise O'ndan ayrılmaz."

"Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" âyetinde seyrü sülûk erbabına deniliyor ki: Kalplerinizi Kur'an'ın manalarının nurlarını almaya ve sırlarını anlamaya hazırlamak için Allah'ın zikriyle tertemiz hale getirinceye kadar, bütün zamanınızı Kur'an'ın harflerini okuyarak geçirmeyin. Kalpler, maddi şeylerin şekil ve derdiyle dolu, nefsin kötü arzularına ve boş lezzetlerine bulanmış bir haldeyken Kur'an'ın sırlarına ulaşamaz, manevi tadını alamaz, âyetlerini güzelce düşünme imkânı bulamaz. Bunun için kâmil şeyhler, müridlerine önce sadece zikir, riyâzet ve bütün vakitlerini Allah ism-i şerifini zikirle geçirmeyi emrederlerdi; müridin aklı cevher gibi arınıncaya, kalp aynası parlayıncaya, fenâ ve bekâ makamlarına ulaşıncaya kadar buna devam etmesini isterlerdi. Mürid bundan sonra manevi tadını almak için Kur'an okumaya dönerdi. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Allah, içinizden bazılarının hasta olacağını, yani kalplerinin benlik perdeleriyle, dünya sevgisi ve şehvetleriyle manen hasta kalacağını, ona Kur'an'ın sırlarından ve hakikatinden bir şey açılmayacağını *bilmektedir."*

Yine Allah, bazılarının, lutfundan rızık aramak için yeryüzünde yolculuk yapacağını bilmektedir. Onlar, zâhirî ilim peşinde koşan âbid ve zâhidlerdir; bu kimseler Kur'an'ın manevi işaret ve sırlarından fazla bir şey elde edemezler.

Allah bazılarının da Allah yolunda savaşacağını, nefisleriyle mücâhede ile meşgul olacaklarını, bu hâlde Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını derin düşünmeye vakit ayıramadıklarını bilmektedir. Onlara denir ki:

Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Bütün düşüncenizi tek bir zikre (yüce Allah'ın zikrine) bağlayarak kalplerinizle kılınacak manevi namazı kılın, riyâzet ve mücâhede ile bedenlerinizin zekâtını verin (onları temizleyerek olgunluğunu artırın), kalplerinizden dünya sevgisini kesip atarak Allah'a güzel borç verin. Kim dünyadan gönlünü çekerse Allah onu sever. Nefsiniz için mücâhede ve riyâzet gibi ne hayır yaparsanız, dünyada ve ahirette onun mükâfatını Allah katında bulursunuz. Allah katında bulacağınız mükâfat daha hayırlı ve sevabı daha büyüktür. Böylece müşahedeniz devam eder ve beraberinde Cenâb-ı Hak ile özel konuşma hali gelir. Hakk'ı unutup kendi benliğinize yönelmenizden dolayı Allah'tan bağışlanma dileyin; şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Müzzemmil sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(74) MÜDDESSİR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Müddessir sûresi Mekke döneminde inmiştir; elli altı âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "müddessir" kelimesinden almıştır. **Müddessir,** "örtüye bürünen" demektir. Sûrede başlıca, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] tebliğ ve davetle görevlendirilmesi, müşriklerin ona karşı çıkması ve onların cehennemle uyarılması konu edilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede geçen "müzzemmil" ile bu sûrede geçen "müddessir" Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] iki vasfıdır; ikisi de "örtüye bürünen" manasındadır. Cenâb-ı Hak ona, önce, "Ey müzzemmil!" diyerek hitap etti, bu sûrede de, "Ey müddessir!" şeklinde hitap ederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْۙ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ ﴿٤﴾
وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْۙ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُۙ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾ فَاِذَا نُقِرَ فِي
النَّاقُورِۙ ﴿٨﴾ فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَس۪يرٌۙ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِر۪ينَ غَيْرُ يَس۪يرٍ ﴿١٠﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey örtüye bürünen** (peygamber!)*
2. ***Kalk ve insanları uyar.***
3. ***Rabb'ini yücelt.***
4. ***Elbiseni** (her türlü kirden) **temiz tut.***
5. ***Şirk ve günahtan uzak dur.***
6. ***Daha fazlasını bekleyerek iyilik yapma.***
7. ***Rabb'in için sabret.***
8. ***Sûra üfürüldüğü gün,***
9. ***O gün çok çetin bir gündür.***
10. ***Kâfirler için hiç de kolay değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey örtüye bürünen peygamber!"*

Bazıları Müddessir sûresinin ilk inen sûre olduğunu söylemiştir, fakat doğrusu, ilk inen âyetler Alak sûresinin ilk beş âyetidir. Sonra, iki seneye yakın bir süre vahiy kesildi, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu duruma çok üzüldü; hatta yüksekçe dağların başına çıkıp ne yapacağını düşündüğü bir sırada Cebrâil [aleyhisselâm] ona aslî sûretinde 600 kanadıyla yer ile göğü kapatmış bir şekilde ufukta gözükerek, "Korkma, endişelenme, sen Allah'ın peygamberisin" dedi. Hz. Cebrâil'i ilk defa bu şekilde gören Allah Resûlü, gördüklerinden dolayı büyük bir heyecana kapıldı, içini bir ürperti sardı, hemen Hz. Hatice'nin [radıyallahu anhâ] yanına dönerek, *"Beni örtün, beni ötün"* dedi. İçinde bulunduğu hâlden çıkması için yüzüne soğuk su serptiler. O zaman bu âyet indi.[310]

Şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş'ten hoşa gitmeyen sözler işitince üzüldü ve gamlı bir kimsenin yaptığı gibi, elbisesine bürünüp yatarak ne yapacağını düşünmeye başladı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, insanlardan eziyet görse de onları uyarmayı terketmemesini emrederek "Yatağından *kalk ve insanları uyar*" buyurdu. Yahut azim ve samimiyetle ayağa kalk ve eğer iman etmezlerse kavmini Allah'ın azabıyla uyarıp korkut.

---

[310] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/310; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/57.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kalk ve millet ayrımı yapmadan bütün insanları uyar. Allah Teâlâ, diğer bir âyette onun bütün insanlara gönderildiğini şöyle bildirmektedir:

"Biz seni, bütün insanlara bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik" (Sebe' 34/28).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'ini yücelt."* Yani sadece Rabb'ini yüceltmek için "Allahüekber" de. Yüceltme, söz ve itikadla birini tâzim etmektir. Mana şudur: Senin gözünde sadece Allah büyük olsun; sana başkasından bir sıkıntı gelirse, "Allahüekber" de. Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], "Allahüekber" dedi. Bunu işiten Hz. Hatice de [radıyallahu anhâ] tekbir getirdi, sevindi ve onun vahiy olduğunu bildi.[311]

Bazıları, âyette verilen tekbir emrinin namaza başlarken getirilen tekbir olduğunu söylemiştir. Fakat mana geneldir. Sanki şöyle denilmiş oldu: Neyle karşılaşırsan karılaş Allah'ı yüceltmeyi terketme.

"Elbiseni, kirli şeylerden *temiz tut."* Elbisenin temiz olması namazda farzdır; elbise temiz olmadan namaz kabul olmaz. Elbisenin namaz haricinde temiz olması ise kişi için fazilet olup olgunluk alametidir. Bu temizlik, elbiseyi pis şeylerden korumak ve pis bir şey bulaşmış ise onu yıkayıp gidermektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Araplar'a muhalefet için elbisenin eteğini kısa tut. Çünkü Araplar, kibir için elbiselerini uzatırlar ve eteklerini yerde sürürlerdi. Ayrıca elbiseyi topuklardan aşağı uzatmak, onun yerdeki pisliklerle kirlemesine sebep olur. Bu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Araplar'ın kötü âdetlerinden terketmesi emredilen ilk âdettir.

---

[311] Kurtubî, *a.g.e.*, 29/59.

Bazıları demiştir ki: *"Elbiseni temizle"* emrinden kasıt, nefsi kötü işlerden ve çirkin hallerden uzak tutmaktır. Bir kimsenin ayıplanacak işlerden ve kötü ahlâktan temiz olduğu anlatılırken, "Falancanın eteği ve elbisesi temizdir" denir. Kimin içi âlemi temizse, onun genellikle dışı da temiz olur.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde demiştir ki: "Âyetteki elbisenin mecazi manada olduğunu söyleyenler daha çoktur."[312]

Âyetteki elbisenin maddi elbise olduğunu düşünenler, bu âyeti delil göstererek, elbisede pislik varsa namazdan önce temizlenmesinin farz olduğunu söylemişlerdir. İmam Şâfiî bu görüştedir; İmam Mâlik'in iki görüşünden biri de böyledir.

"Şirk ve günahtan uzak dur." Yani onlardan uzak durmaya devam et. Zührî ve diğer bazı âlimler âyete bu manayı vermişlerdir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Azabı gerektiren günahları terket."

Âyette geçen "recz" kelimesi, değişik okunuşlara göre azap, günah, zulüm ve put manasına gelmektedir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Puta tapmayı, azaba sebep olacak işleri, zulmü ve her türlü günahı terket.

"Daha fazlasını bekleyerek iyilik yapma." Yani, verdiğine karşılık daha fazlasını bekleyerek iyilik yapma. Yahut verdiğine karşılık daha fazlasını isteyerek bir şey verme; çünkü sen en üstün ahlâkı uygulamakla ve en şerefli edepleri korumakla görevlisin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Verdiğin şeyi ve yaptığın iyiliği çok görme yahut verdiğinden fazlasını isteme.

---

[312] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4/340. Kurtubî, âyetteki elbiseye sekiz mana verildiğini belirtip onları şöyle saymıştır: 1. Amel, 2. Kalp, 3. Nefis, 4. Beden, 5. Aile, 6. Ahlâk, 7. Din, 8. Bedene giyilen elbise. Bunlara göre âyetin manası şöyle olur: Amelini, kalbini, nefsini, bedenini, aileni, ahlâkını, dinini ve elbiseni her tülü kirli, kötü ve hoş olmayan şeylerden temizle (*el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/59-60).

"Rabb'in için sabret." Yani Allah rızası için sabret; O'nun emirlerini ve yasaklarını uygularken sabrı kullan. İlâhî emirleri tebliğ ederken karşılaştığın meşakkatlere ve müşriklerin eziyetlerine sabret.

"Sûra üfürüldüğü gün. O gün çok çetin bir gündür." Âyet, öncesiyle irtibatlıdır. Sanki şöyle deniliyor: Onların eziyetlerine sabret; nasıl olsa onların önünde korkunç bir gün var, sana yaptıkları eziyetlerin cezasını o günde görürler; sen de sabrının karşılığını alırsın.

"O gün kâfirler için hiç de kolay değildir." Sûra üfürüldüğü gün, kâfirler için çok zor bir gündür. Bu ifade, o günün müminler için kolay olduğunu bildirmektedir. Yahut o gün öyle zor bir gündür ki dünya işlerinde olduğu gibi, zorluğun gidip yerine kolaylığın gelmesi beklenmez. Dünya işlerinde zorluğun peşinden bir kolaylığın gelmesi beklenir.

O günün hangi gün olduğu hakkında farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazıları, âyette geçen zor günün, birinci sûra üfürüldüğü gün olduğunu söylerken, bazıları onun, ikinci sûra üfürüldüğü gün olduğunu söylemiştir. Doğru olan görüş, zor günün, ikinci sûra üfürüldüğü gün olmasıdır. Çünkü o günün zorluğu sadece kâfirlere aittir. Birinci sûra üfürülmesi anında ise hayatta olan iyi-kökü herkes bayılır, o günün dehşeti herkesi sarar.

Bir haberde şöyle denilmiştir: *"İsrâfil'in üfleyeceği sûrda, ruhlar adedince delik bulunur. Ruhlar, ikinci üflemede sûrun içinde toplanır, meleğin üfürmesiyle birlikte her delikten bir ruh çıkar ve gidip kendisine ait bedene girer; böylece bedenler, Allah Teâlâ'nın izniyle dirilerek ayağa kalkar."*

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ilimlere, sırlara ve marifetlere bürünmüş zat, kalk ve insanları uyar.

Âyetin hitabı öncelikle en büyük davetçi olan Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], sonra onun her devirde mevcut olan halifelerinedir. Bu halife, Allah'ın her asrın başında kendisiyle dini ihya etmek ve kullarını uyarmak için gönderdiği kimsedir. Bu ümmete her yüzyılın başında dini ihya edecek bir müceddidin gönderileceği hadiste belirtilmektedir.[313]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ey örtüye bürünen, yani ezelî aşk denizine dalan dostum, kulları benim muhabbetime çağırmak için kalk, dostlarımı benden başkasının sevgisiyle meşgul olmamaları için uyar; bize yönelenlere gayb denizindeki hakikat cevherleriniaçıkla."[314]

Baklî, *"Rabb'ini yücelt"* âyeti hakkında demiştir ki: "Hüseyin'in âyetin manası hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: Rabb'ini, O'na davette sana bir ihtiyacı olmaktan yüce tut. Şu bir gerçektir ki senin davetini kabul edenler, benim ezelde kendilerine hidayet takdir ettiğim kimselerdir."[315]

Kuşeyrî demiştir ki: "Rabb'ini, herhangi birinin yüceltmesine ihtiyacı olmaktan yücelt. O'nun ululuk ve yüceliği zatına mahsustur, zatıyla kâimdir; O'nu yüceltenlerin yüceltmesine bağlı değildir."

Âyetten ilk anlaşılan şudur: Allah Teâlâ, kulları hak yola davet eden kimsenin sadece Allah'ı tâzim edip yüceltmesini, cemiyette ileri gelen ve büyüklük taslayan hiç kimsenin onu insanları uyarmaktan ve onlara öğüt vermekten alıkoymamasını emretti.

"Elbiseni temiz tut" âyetinin bir manası da şudur: İman ve irfan elbiseni insanların elindeki dünyalık şeylere tamah etme kirinden temiz tut; buna özellikle davet esnasında dikkat et. Doğru yola davetine karşılık bir ücret isteme. Onun için bir mükâfat da bekleme; yoksa uyarı ve öğüdünün bereketinden mahrum kalırsın, bir de onun faydası az olur.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] rüyamda gördüm. Bana,

---

[313] Hadis için bk. Ebû Davud, Melâhim, 1 (nr. 4291); Azimâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, 11/385; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1845; Hâkim, *Müstedrek*, 4/523.

[314] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/465.

[315] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/466.

"Ey Ali, elbiseni temiz tut; her nefesinde Allah'ın yardımına mazhar olursun" buyurdu. Ben,

"Yâ Resûlallah, elbisem nedir?" diye sordum, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Allah sana marifet elbisesini, sonra muhabbet elbisesini, sonra tevhid elbisesini, sonra iman elbisesini, sonra İslâm elbisesini giydirdi. Kim Allah'ı tanırsa her şey gözünde küçülür. Kim Allah'ı severse her şey ona basit gelir. Kim Allah'ın birliğini kabul ederse O'na hiçbir şeyi ortak koşmaz. Kim Allah'a iman ederse, her şeyden güvende olur. Kim Allah'a teslim olursa, O'na isyanı az olur. Bu kul bir kusur işlese hemen Allah'tan özür diler ve affedilmesini ister. O özür dileyince Allah özrünü kabul eder."

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Resûlü'nden bunları işitince, Allah Teâlâ'nın '*Elbiseni temiz tut*' âyetini anladım."

"*Şirk ve günahtan uzak dur*" âyetinde geçen ve "günah" manası verdiğimiz "rucz", kulu Allah'tan alıkoyan her şeydir. Kul, Allah ile meşgul olarak onları terketmelidir.

"*Daha fazlasını isteyerek bir iyilik yapma*" âyetinin bir manası da şudur: Canını Rabb'ine feda ettiğinde, iyilik yaptığını söyleme ve bunu gözünde büyütüp büyük mükâfatlar bekleme; çünkü buna mukabil O'nun sana bahşettiği manevi vücudun azameti yanında senin maddi vücudunun bir kıymeti yoktur. Yahut O'na ulaşmayı isteyerek varlığını O'na feda etme; zira Allah'a sadece O'nun keremi (lutuf ve yardımı) ile ulaşılır, başka bir sebeple değil.

"*Rabb'in için sabret.*" Yani Rabb'ine ulaşmak için bu yoldaki meşakkatlere sabret.

Bir diğer mana: Allah'a davet sırasında insanlardan gelen eziyetlere Rabb'in için sabret.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "İlâhî takdirin tecellisi içinde benliğini Rabb'ine feda ederken sabret. Yani sana ilâhî sırların nurları açıldığında, O'nun celâline ve cemaline bakmak için özel olarak seçildiğinde Rabb'in için O'nunla birlikte olmaya sabret; bu konuda bir tedirginlik yaşama, yoksa temkin makamından düşersin."[316]

Sûra üfürüldüğünde yani varlıkların fâni olması için sûra üfürüldüğünde, içindeki sırlar ortaya çıkarıldığı için gökler ve yer ârifin gözünden silinip gider. Böylece onun gönül gözünde aslen yok olan varlıklar fâni olur, ezelî olan Allah bâki kalır. Allah'ın velilerini inkâr edenler için o gün çok zor bir gündür. Çünkü o gün, âlemlerin fâni olduğu ortaya çıkar, fakat gönlü maddi varlıklara bağlı ve kalbi Allah'tan perdeli olanlar bu hakikati idrak edemezler. Maddi varlıklar sadece nefsinin kötü alışkanlıklarını temizleyen ve nefsin hevâsına uymayan kimsenin gönül gözünden silinip gider. Bu da sadece Allah dostlarına ihsan edilen bir şeydir. Maddeye bağlı kalplerin işi zordur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ı yardımıyla mümkündür.

İnkârda Başı Çeken Kâfirler

Cenâb-ı Hak sonra, o günün kendilerine çok zor geleceği kâfirlerin ileri gelenlerinden bazılarından bahsederek şöyle buyurdu:

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ
شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا اِنَّهُ
كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾ سَاُرْهِقُهُ صَعُودًا ﴿١٧﴾ اِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾
فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ
وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ﴿٢٤﴾
اِنْ هٰذَا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾ سَاُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ
﴿٢٧﴾ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾

---

[316] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/466

11. ***(Hiçbir şeyi olmadan)* tek olarak yarattığım kişiyi bana bırak.**

12-13. ***Ona bol mal ve gözü önünde duran oğullar verdim.***

14. ***Kendisine alabildiğine imkânlar sağladım.***

15. ***O ise daha da artırmamı bekliyor.***

16. ***Hayır, bu olacak şey değil; çünkü o, bizim âyetlerimize karşı inatçı kesildi.***

17. ***Ben de onu sarp bir yokuşa sardıracağım.***

18. ***O, düşündü taşındı, ne diyeceğini planladı.***

19. ***Kahrolası nasıl da* (fitne olacak yanlışı) *planladı.***

20. ***Yine kahrolası, nasıl da* (fitne olacak yanlışı) *planladı.***

21. ***Sonra* (Kur'an hakkında ne söyleyeceğini) *düşündü.***

22. ***Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı.***

23. ***Sonra arkasını dönüp gitti ve kibirlendi,***

24. ***Dedi ki: "Bu, sadece başkasından öğrenilmiş bir sihirdir."***

25. ***"Bu, sadece insan sözüdür."***

26. ***Ben onu sekara* (cehenneme) *sokacağım.***

27. ***Sekar nedir bilir misin?***

28. ***İçine atılanı yiyip bitirir, bununla birlikte onu bırakmaz.***

29. ***Derileri kavurur.***

30. ***Üzerinde on dokuz* (görevli melek) *vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:" Hiçbir şeyi olmadan *tek başına yarattığım kişiyi bana bırak."* Yani onun işini bana bırak. Ben, senin yerine onun hakkından gelirim. Bu kimse, Velîd b. Mugîre el-Mahzûmî'dir.

Onun tek olmasına şu şekilde birkaç mana verilmiştir:

Onu hiçbir malı ve çocuğu yokken tek başına yarattım.

Onu benimle baş başa bırak, ben onun hakkından gelirim, ondan senin intikamını alırım.

Ben onu tek başıma yarattım, onun yaratılışında kimseyi kendime ortak etmedim.

Birinci mana en uygun olanıdır. Devamında gelen, *"Ona bol mal verdim"* âyeti bunu göstermektedir. Yani ona geniş araziler ve pek çok mal verdim. Velîd b. Mugîre'nin çok sayıda ekili arazisi, sağmal hayvanları ve ticaret malları vardı.

Mücâhid demiştir ki: "Velîd'in 12.000 dinarı (altın parası) vardı. Tâif'teki bir bahçesinde yaz ve kış meyve yetişirdi."

"Ona ayrıca gözü önünde duran oğullar verdim." Yani zengin oldukları için sürekli Mekke'de yanında bulunan oğullar verdim; Velîd onları görerek mutlu oluyordu, oğullarının işlerini başkaları gördüğünden, onlar, herhangi bir iş için babalarından ayrılmıyorlardı.

Yahut Velîd'in oğulları, itibarlı kimseler olduklarından dolayı önemli meclis ve toplantılarda babalarıyla birlikte bulunuyorlardı.

Velîd'in çocuklarının sayısının on, on üç veya yedi olduğu söylenmiştir. Yedi çocuğun hepsinin erkek olduğunu söyleyenler, onların isimlerini şöyle saymışlardır: Velîd b. Velîd, Halid b. Velîd, Umâre, Hişâm, Âs, Kays ve Abdüşems. Bunlardan Velîd, Halid ve Umâre müslüman olmuşlardır. Süheylî, müslüman olanlar içinde Umâre'nin yerine Velîd b. Velîd'i saymıştır. Doğru olan tesbit de budur. Çünkü Velîd b. Velîd müslüman olduğu için müşrikler tarafından Mekke'de eziyete maruz kaldığında Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] onun için,

"Allahım, Velîd b. Velîd'i kurtar" diye dua etmiştir.

Bu Velîd, kardeşi Halid b. Velîd'in müslüman olmasına sebep olmuştur. Halid b. Velîd, Hz. Peygamber'den kaçıyordu. Velîd, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem],

"Halid bize gelse kendisine ikramda bulunuruz" dediğini işitti, hemen kardeşi Halid'e bir mektup yazarak bunu bildirdi. Bunun üzerine Ha-

lid b. Velîd'in kalbine İslâm sevgisi düştü, gelip müslüman oldu. Allah Resûlü ona, "Seyfullah" (Allah'ın kılıcı) ismini verdi. Allah Teâlâ, onun vesilesiyle birçok beldeyi fethetti.

Umâre'ye gelince, pek çok kimsenin kaydettiği gibi o, Habeşistan Kralı Necâşî'nin yanında müşrik olarak öldü. Necâşî onu bir suçu sebebiyle öldürdü. Bu olayı Tîbî nakletmiştir. Nakil ve açıklamalar için Abdurrahman-ı Fâsî'nin Beyzâvî üzerine yazdığı hâşiyeye bakınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendisine alabildiğine imkânlar sağladım."* Yani Velîd b. Mugîre'ye geniş itibar, mevki ve iktidar verdim. Öyle ki kendisine "Kureyş'in reyhanı" lakabı verilmişti. Ona en yüksek seviyede mal ve itibar nimetleri verdim. Onların bir kimsede bulunması dünya ehli yanında büyük bir üstünlüktür.

"O ise kendisine verilen bunca mala, çocuklara ve mevkiye şükretmeksizin onları *daha da artırmamı bekliyor."* Bu ne tuhaf bir beklentidir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "O, bu nimetlere cennetin eklenmesini, kendisine orada da mal ve çocuk verilmesini istemektedir. Âs b. Vâil'in, *"Ahirette elbette bana mal ve evlat verilir"* (Meryem 19/77) demesi gibi. Velîd, ileri derecedeki cehaletinden dolayı, "Eğer Muhammed doğru söylüyorsa cennet sadece benim için yaratılmıştır" derdi.[317]

Allah Teâlâ, onun bu boş temennisini reddederek buyurdu ki: *"Hayır, bu olacak iş değildir."* Bu günden sonra onun için bu inkârıyla fazla nimet bir arada olmayacak. Gerçekten de bu âyetin inmesinden sonra Velîd b. Mugîre'nin malı azalmaya ve itibarı gitmeye başladı, her şey tersine döndü, sonunda helâk olup gitti.

"Çünkü o, bizim âyetlerimize, Kur'an'a *karşı inatçı kesildi."* Onu bilerek inadına inkâr etti. O, kendisine bunca nimetleri veren Rabb'inin hak ve doğru olduğu apaçık âyetlerini inkâr etti; onca nimete nankörlük yaptı. Aslında bu, bütün nimetlerden mahrum edilmeyi gerektiren bir tutumdur. Bununla birlikte ona bolca nimet vermiş olmam, kendisi

---

[317] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/68.

için sadece bir istidraç olup neticede onun azabını artırmaktadır. Devamındaki şu âyette de bunu ifade etmektedir:

"Ben de onu sarp bir yokuşa sardıracağım." Onun bu inkâr ve nankörlük içinde cenneti arzulamasına karşılık ben kendisini çıkması çok meşakkatli bir tepeye sardıracağım. Bu, güç yetirilemez zor bir azaba atılan kimsenin halini temsil yoluyla anlatmaktır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Âyette geçen sarp yokuş, cehennemde ateşten bir dağdır; kâfir onun başına yetmiş senede çıkar; sonra tekrar ateşin dibine atılır, aynı süre içinde ateşin dibine iner. Bu durum ebediyen tekrar edip durur."[318]

Cenâb-ı Hak sonra, onun bu azabı neden hak ettiğini açıklayarak şöyle buyurdu: "O, Kur'an hakkında ne diyeceğini *düşündü taşındı*, söyleyeceği şeyi içinde *ölçtü biçti*; kararını hazırladı."

Allah Teâlâ, Velîd b. Mugîre'ye zenginlik ve itibardan sonra fakirlik ve zillet yaşatarak cezasını hemen verdi. Bunun sebebi, Kur'an'a karşı inada dayalı inkârıydı. Allah, bu zirveye ulaşmış inadından dolayı onu ahirette de şiddetli bir azaba uğratır. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın mucize kelâmı hakkında "sihir" demiş, Allah Resûlü için de "sihirbaz" demiştir.

"*Kahrolası*, lânete uğrayası adam *nasıl da* fitne olacak yanlışı *planladı. Kahrolası nasıl da* düzmece bir kararı *planladı*."

Rivayet edildiğine göre Velîd b. Mugîre, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], Gâfir (Mü'min) veya Fussılet sûresini okurken dinledi, çok etkilendi, sonra, kabilesi olan Mahzûmoğulları'nın yanına döndü, onlara dedi ki:

"Vallahi Muhammed'den öyle bir söz işittim ki o, insan ve cin sözü değildir. Onda başka bir tat ve güzellik vardır; üst kısmında ayrı, alt kısmında başka bir bereket mevcuttur. O her şeye üstün gelir, hiçbir şey ona üstünlük sağlayamaz."

---

[318] Tirmizî, Cehennem, nr. 3326; Ahmed, *Müsned*, 3/75; Hâkim, *Müstedrek*, 2/507.

Velîd'in bu sözlerini işiten Kureyş,

"Vallahi Velîd dininden çıktı; böyle giderse bütün Kureyş de dininden çıkar!" dediler. Velîd'in kardeşinin oğlu olan Ebû Cehil hemen devreye girdi ve Kureyş'e,

"Ben, sizin adınıza onunla konuşur, kendisini ikna ederim!" diyerek üzüntülü bir şekilde Velîd'in yanına gitti. Velîd,

"Seni üzüntülü görüyorum, ne oldu?" diye sordu, Ebû Cehil,

"Nasıl üzülmeyeyim ki Kureyş, senin yaşlandığını düşünerek sana yardım etmek için yiyecek topluyor; senin Muhammed'in sözlerini güzel bulduğunu, ayrıca fazla yiyeceklerini elde etmek için İbn Ebû Kebşe'nin (Muhammed'in) ve Ebû Kuhâfe'nin oğlu Ebû Bekir'in yanına gittiğini söylüyorlar!" dedi. Bunları işiten Velîd kızdı ve Kureyş'in yanına geldi, onlara,

"Siz Muhammed'in deli olduğunu ileri sürüyorsunuz; hiç onun deliler gibi boğazından ses çıkardığını gördünüz mü?" diye sordu; onlar da,

"Hayır, görmedik" dediler. Velîd,

"Siz onun şair olduğunu iddia ediyorsunuz; peki kendisinin daha önce hiç şiir söylediğini işittiniz mi?" diye sordu, onlar,

"Hayır, işitmedik" dediler. Velîd,

"Siz onun kâhin olduğunu zannediyorsunuz; peki onun hiç kehanette bulunduğunu gördünüz mü?" diye sordu, onlar,

"Hayır, görmedik" dediler. Velîd,

"Siz onun yalancı olduğunu söylüyorsunuz; peki kendisinin daha önce hiç yalan söylediğini işittiniz mi?" diye sordu, onlar,

"Allah biliyor ki onun hiç yalan söylediğini işitmedik" dediler. Sonra Velîd'e, "Peki, o nedir?" diye sordular. Bunun üzerine Velîd bir müddet düşündü, sonra,

"O, olsa olsa bir sihirbazdır; onun (âyet diye okuduğu aklı çelen sihirli sözlerle) karı ile kocasının, efendi ile kölesinin arasını ayırdığını görmüyor musunuz? Onun söyledikleri, (sihrin yaygın olduğu) Bâbilliler'den öğrenilmiş bir sihirden ibarettir" dedi. Bunun üzerine meclisten sevinç çığlıkları yükseldi; orada toplananlar Velîd'in söylediklerini çok hoş bularak ve onun eski dininde kaldığına sevinerek dağıldılar.[319] *"O, düşünüp taşındı ve ne diyeceğini planladı"* âyetinin manası budur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Sonra* Kur'an hakkında ne diyeceğini defalarca *düşündü.*" Yahut hakkı ne ile nasıl reddeceğini düşündü. Veyahut söylemeyi planladığı şeyi düşündü.

"*Sonra,* Kur'an hakkında söyleyecek bir kusur bulamayınca ve ne diyeceğini bilemeyince *yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı.*"

Şöyle denilmiştir: Velîd, insanların yüzüne baktı, sonra yüzünü ekşitti, yüzündeki sertlik ve ekşilik iyice arttı; kaşlarını çattı.

"*Sonra* hakka veya Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] arkasını *dönüp gitti ve* ona uymaktan *büyüklenerek dedi ki: Bu,* başkasından nakledilen ve öğrenilen *bir sihirden ibarettir; bu, sadece insan sözüdür.*"

Allah Teâlâ buyurdu ki: "*Ben onu sekara sokacağım.*" Sekar, cehennemin özel adıdır.

"*Sekar nedir bilir misin?*" Bu soruyla, onun azabının çok şiddetli ve korkunç olduğuna işaret edilmektedir. Onun hali şöyle açıklanmaktadır:

"*O, içine atılanı yiyip bitirir.* O içine atılan her şeyi helâk gider. Helâk ettikten sonra da *onu bırakmaz;* eski haline dönene kadar tutar." Eski haline dönünce tekrar helâk eder. Bu azap bu şekilde ebediyen devam eder.

---

[319] Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/315; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 29/70; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 8/330-331.

Âyete şu mana da verilmiştir: O ateş, vücutta et koymaz, kemik bırakmaz, hepsini yiyip bitirir. Vücut, azap edilmek için eski haline getirilince daha şiddetli azap eder.

Dahhâk demiştir ki: "Ateş onları yakaladığında, onlardan geriye hiçbir şey bırakmaz, her şeylerini yiyip bitirir; azap edilmek için tekrar ona atıldıklarında onları tamamen bitirene kadar kendilerini bırakmaz. Her şeyin bir kesilme ve usanma dönemi vardır; ancak cehennem için böyle bir durum söz konusu değildir."

"*O ateş derileri yakıp kavurur;* onu değiştirip simsiyah hale getirir."

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Cehennem onlara apaçık gözükür; onu gözleriyle görürler. '*Azgınlara cehennem apaçık gösterilir*' (Şuarâ 26/91) âyeti de aynı manadadır."

"*Onun üzerinde on dokuz* görevli melek *vardır.*" Bu melekler cehennemin bekçileridir.

Onların on dokuz sınıf melek olduğu da söylenmiştir.

Bazıları, onların on dokuz saf melek olduğunu söylerken, bazıları onların on dokuz temsilci melek olduğunu söylemiştir.

Şöyle denilmiştir: Cehennem bekçileri için on dokuz sayısının özellikle belirtilmesinin hikmeti şudur: Meleklerin kendisiyle kuvvet bulduğu zikirleri "besmele"dir. Besmelenin harfleri on dokuz tanedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetteki tehdit, Allah Teâlâ'nın kendisine mal, mevki ve evlat verdiği, sonra kalkıp Allah'ın velilerini tenkit eden ve manevi terbiye yoluna girenleri küçümseyen herkes için geçerlidir. Sadece bunlar değil, manevi yola girenleri ulu orta pervasızca tenkit eden herkese, Velîd b. Mugîre'nin başına gelen durum gelir. Yani bu kimse, kendisini yoracak bir azaba uğrar. Bu azap dünyada hırs, tamah ve kalp fakirliği içinde yaşamaktır. Ahirette ise manen perdeli bir halde kalmak ve Allah katında özel yakınlık elde etmiş mukarrebînin sahasından (makam ve meclisinden) uzaklaştırılmaktır.

Bu kimse, dünyada Allah'ın velilerine nasıl bir tuzak kuracağını düşünüp taşındı, bu konuda ne yapacağını planladı. Allah ona lânet etsin, ne kötü bir plan yaptı. Sonra velilere baktı, yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı.

Ben (İbn Acîbe) böyle katı fıkıhçıları çok gördüm. Onlar, dünyadan el etek çekip Allah'a yönelmiş birini gördüklerinde yüzlerini ekşitiyor, bu taifeye (dervişlere) kızgınlıklarından dolayı başlarını çevirip gidiyorlardı. İlâhî rahmetten mahrum kalmaktan Allah'a sığınırız.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sihirbaz ve benzeri sözlerle iftira edildiği gibi, onun halifelerine de bu yapılır. Âriflere iftira eden ve onları ayıplayan kimseye Allah tarafından denir ki: "Onu kızgın bir ateşe sokacağım. Bu azap, o kimsenin kalbinin gaflet içinde kalıp Allah'tan kopması ve ilâhî huzurdan kovulmasıdır. Bu öyle bir azaptır ki Allah katında ona ait hiçbir rütbe, makam ve itibar bırakmaz; ondan âriflerin görüntüsünü ve Allah'ı sevenlerin güzelliğini alıp götürür; onun halini değiştirir, kendisini sıkıntı ve pişmanlık ateşine atar, onu mukarrebîn velilerin makamından geri kalmanın üzüntüsü içinde yakar. Bu azabın üzerinde onları kuşatan on dokuz perde vardır. Bu perdeler şunlardır:

Kalp ve bedenle yapılan isyanların perdesi, gaflet perdesi, dünya sevgisi, hevâ sevgisi, haset, inkâr, kin, gazap, meşhur olma arzusu, makam sevgisi, tamah, hırs, fakirlik korkusu, rızık endişesi, insanlardan korkmak, aklınca işlerini düzenleme sıkıntısı, bir şeyleri tercih derdi, acelecilik, kalp katılığı ve vehim yani boş kuruntu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cehennem Bekçilerinin On Dokuz Olmasının Hikmeti

Cenâb-ı Hak sonra cehennem bekçilerinin on dokuz melekten oluşmasının hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَمَا جَعَلْنَٓا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةًۖ وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا
فِتْنَةً لِلَّذٖينَ كَفَرُواۙ لِيَسْتَيْقِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ
الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اٖيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَۙ
وَلِيَقُولَ الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَا يَعْلَمُ
جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَۜ وَمَا هِىَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾ كَلَّا وَالْقَمَرِۙ
﴿٣٢﴾ وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَۙ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ اِذَٓا اَسْفَرَۙ ﴿٣٤﴾ اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِۙ
﴿٣٥﴾ نَذٖيرًا لِلْبَشَرِۙ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَۜ ﴿٣٧﴾

31. *Biz, cehennemin görevlilerini sadece meleklerden yaptık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık. Bunun bir diğer sebebi de kendilerine kitap verilenler* (Kur'an'ın hak olduğunu) *kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, "Allah, bu örnekle ne anlatmak istedi ki?" desinler. İşte böyle; Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabb'inin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için sadece bir öğüttür.*

32. *Hayır,* (onlar öğüt almazlar). *Aya yemin olsun,*

33. *Ayrıca, çekilip gittiğinde geceye,*

34. *Aydınlandığında sabaha yemin ederim ki,*

35. *O (sekar) belaların en dehşetlisidir.*

36. *İnsanlar için en büyük uyarıcıdır.*

37. *İçinizden ileriye geçmek yahut geride kalmak isteyenler için bir uyarıcıdır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, cehennemin görevlilerini* yani onun bekçilerini, işlerini görenlerini ve cehennemliklere azap edenlerini *sadece meleklerden yaptık."* Çünkü onlar, azap görenlerin cinsinden değildir. Onlarda bir şefkat ve acıma duygusu yoktur. Bu azap melekleri, yaratılmışların en korkuncudurlar. Onların her biri bütün insanların ve cinlerin kuvvetine sahiptir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde onları şöyle tanıtmıştır:

"Onların gözleri sanki şimşek gibidir; ağızları büyüklük açısından kaleyi andırır, saçlarını (bir rivayette dudaklarını) yerde sürürler. Her biri insan ve cinlerin kuvvetine sahiptir. Onların biri omuzunda bir dağ olduğu halde tek başına bir ümmeti cehenneme götürür; onları cehenneme atar, üzerlerine de o dağı fırlatır." [320]

Diğer bir rivayette şöyle buyrulmuştur: *"Onların her birinin elinde demirden bir sopa bulunur."*

Kâ'b'ın rivayetinde şöyle denilmiştir: *"Onların her birinin elinde başı çatallı bir demir çubuk bulunur; onunla kalabalık insanları sürer, yedi yüz bin kişiyi cehenneme atar. Cehennem bekçilerinin cüsseleri öyle büyüktür iki omuz arası yüz senelik yoldur."*

Bir diğer hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Onların her birinin iki omuz arası, doğu ile batı kadar geniştir. Onların kalplerinde merhamet yoktur. Onlardan biri bir adama öyle bir darbe vurur ki adamın karnından ayağına kadar toz olur."*

---

[320] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/73; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/334.

Yine Kâ'b'dan gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: *"Bir adamın cehenneme götürülmesi emredilir, onu cehenneme götümek için yüz bin melek koşar."*

Kurtubî demiştir ki: *"Onun üzerinde on dokuz melek vardır"* âyetinden kasıt, onların reisleridir. Cehennemde görevli bütün meleklere gelince onların sayısını sadece Allah Teâlâ bilir. Rivayet ve açıklamalar için Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserine bakınız.[321]

Rivayet edildiğine göre, *"Onun üzerinde on dokuz melek vardır"* âyeti indiği zaman Ebû Cehil, "Sizden on adam o meleklerden birini tutmaktan aciz midir? Siz, güçlü ve yiğit insanlarsınız!" dedi. Güçlü savaşçılardan bir olan Ebü'l-Eşed b. Kelede el-Cumahî, "Ben onların on yedisiyle baş ederim; siz de ikisiyle baş edin tamam bu iş" dedi. Bunun üzerine âyet indi. Âyette şu denilmek isteniyor: Biz o cehennemin azap meleklerini sizin gibi insanlardan yapmadık ki onlara güç yetiresiniz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların sayısını,* on dokuz sayısını *inkâr edenler için bir fitne* yani imtihan ve deneme *vesilesi yaptık."* Bunun için Ebû Cehil, söyleyeceğini söyledi. Yani biz bu sayıyı sadece kâfirler için bir fitne sebebi yaptık. Aslında onları fitneye düşüren bu sayı değil, onun Kur'an'da dile getirilmesi ve cehennemin üzerinde on dokuz görevli meleğin bulunduğunun bildirilmesidir. Çünkü onların fitneye düşmesi bu şekilde gerçekleşti. Ehl-i kitabın (Kur'an'daki bu haberin doğruluğuna) yakînen inanmaları ve müminlerin imanlarının artması da onun Kur'an'da geçmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.

Cehennem üzerinde görevli on dokuz melek hakkında bazıları demiştir ki: Onlardan altı tanesi kâfirleri cehenneme doğru çeker, altı tanesi onları arkadan sürer, altı tanesi demir tokmaklarla sırtlarına vurur; diğeri ise cehennemin bekçisi Mâlik'tir. O, en büyükleridir.

Şöyle denilmiştir: Cehennemde on dokuz tane azap yeri vardır; her birinde bir melek görevlidir.

---

[321] Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire fî Umûri'l-Âhire*, s. 405-407 (Beyrut 2004).

Bazıları da şöyle demiştir: Cehennemde on dokuz azap türü vardır; her birinde bir melek baş görevlidir. Bu konuda başka şeyler de söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Cehennemde baş görevli melekleri on dokuz tane yapmamızın bir diğer sebebi de *kendilerine kitap verilenler* önceki iki kitapta (Tevrat ve İncil'de) söylenen bu sayının Kur'an'da da geçtiğini işittiklerinde onun Allah katından indirilmiş bir kitap olduğunu *kesin olarak bilsinler.* Bir de Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman edenlerin* diğer indirilenleri tasdik ettikleri gibi, bunu da tasdik ederek *imanları artsın;* böylece mevcut imanlarını daha da artırsınlar." Yahut müminler, Ehl-i kitabın teslimiyetini ve tasdikini gördüklerinde imanlarındaki yakînlerini artırsınlar.

"Kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler." Bu, Ehl-i kitap'la müminlerin yukarıda bahsedilen halini tekit etmekte ve yakînen inanan kimsede herhangi bir şüphenin bulunmadığını bildirmektedir. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bunun bir diğer sebebi de, *kalplerinde bir hastalık* yani şüphe *bulunanlar ile kâfirler, 'Allah, bu örnekle ne anlatmak istedi ki?' desinler."* Kâfirlerden kasıt, Mekke müşrikleri ve inkârda ısrar edenlerdir. Yani onlar, "Allah bu tuhaf örnekle neyi anlatmak ve ne demek istedi?" derler.

Şöyle denilmiştir: Onlar, onu olması imkânsız bir şeymiş gibi gördeklerinden dolayı onu, yalan bir örnek olarak değerlendirdiler. Yahut, "Meleklerin sayısının on dokuz olmasının hikmeti nedir; daha az veya daha çok olamaz mıydı?" dediler.

"İşte durum böyledir; Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir." Yani doğru yoldan sapmanın ve doğru yolu bulmanın örneği böyledir; Allah, hakkı ispat ve ilan eden âyetleri (delilleri) gördüğünde iradesini bâtıldan yana kullanan kimseyi işte böyle saptırır. Bu âyetleri gördüğünde (veya işittiğinde) iradesini doğru yolda kullananlardan dilediklerini de işte böylece hidayete erdirir.

"Rabb'inin ordularını ancak O bilir." Yani bahsedilen meleklerin de içinde bulunduğu bütün yarattıklarını ancak Allah bilir. O'ndan başka kimsenin, yaratılmış varlıkların sayısını bilme imkânı yoktur. Allah'tan başka kimse, yaratılmış varlıkların hallerini tafsilatıyla bilmek şöyle dursun, onların özelilklerini ve hakikatini özetle de bilemez; kimsenin oların sayısını, nasıl ve nice olduklarını bilme imkânı yoktur. Allah'ın cehennemde görevli meleklerin sayısını on dokuzdan daha fazla yapması O'nun için zor bir şey değildir; fakat bu sayıda sizin bilmediğiniz hikmetler vardır.

"Bu, insanlar için sadece bir öğüttür." Bu sekar cehennemi ve onun korkunç halleri hakkında anlatılan bu şeyler, insanların kötü işlerden kaçınmaları için yapılmış bir uyarı ve öğüttür.

"Hayır, onlar öğüt almazlar." Onlar, haklarında ezelde şekavet (cehennemlik olma) hükmü verildiği için öğüt ve ibret almazlar.

"İnsanlara büyük faydalar veren *aya yemin ederim. Ayrıca, çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha yemin ederim ki* o, *sekar* felaket ve *belaların en dehşetlisidir.* Onun benzeri bir felaket yoktur. *O, insanlar için en büyük uyarıcıdır.* Tabii ki o, *içinizden ileriye geçmek yahut geride kalmak isteyenler için bir uyarıcıdır."* Yani sizden, hayır yolunda ilerlemek veya ondan geri kalmak isteyenler için bir uyarıcıdır.

Zekkâk demiştir ki: "O, emredilen şeyleri yapmak ve yasaklanan işlerden kaçınmak isteyen kimseler için bir uyarıdır."

Beyzâvî üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Özetle deriz ki: Kul, iyilik yapma imkânına sahip olduğu gibi, aksini yani kötülük yapma gücüne de sahiptir. Bunun için kul, iyi işleri yapmak, kötülüklerden kaçınmakla mükellef (sorumlu) tutulmuştur. İyi kötü bütün işlerin gerçekleşmesinin Allah'ın dilemesine bağlanması, kulu sorumluluktan kurtarmaz; çünkü kul tercih ettiği işi yapmada kendi iradesini kullanmaktadır ve onu yapması için kendisine bir zorlama yapılmamaktadır. İnsân sûresinin 54-56. âyetlerinde de bu durum dile getirilmişti."

31-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın isimlerinden ikisi de "el-Celîl" ve "el-Cemîl"dir. Cenâb-ı Hak, el-Celîl ism-i şerifinin tecellilerini uygulamak için ordular görevlendirmiştir, onlar insanları celâlinin tecellisi olan inkâr ve isyanlara sürüklerler. Hak Teâlâ, el-Cemîl isminin tecellilerini uygulamak için de ordular görevlendirmiştir; onlar da insanların cemalinin tecellisi olan hidayete ve taate yönlendirirler. Yüce Allah bunu, zatından kaçanla, kendisine yönelen kimseleri deneyip imtihan etmek için yaptı.

Cenâb-ı Hak, âyette işaret yollu şöyle buyuruyor: Biz, Allah'tan kopma ateşinde azabına düşenlerin başında sadece melekleri görevlendirdik. Onlar, ilâhî huzura girişte görevli meleklerdir. Onlar ilâhî huzura girmeye layık olmayan bazı nefislere mani olurlar ve onları hevâ ateşine atarlar. Bizim nefsi perdeleyen ve ilâhî huzura girmekten engelleyen şeyleri on dokuz tane yapmamızın tek sebebi, bunun gafiller ve velilerin varlığını inkâr edenler için bir imtihan olmasıdır. Böylece, bu engellere takılıp Rabb'inden perdelenen kimselerle, onlardan kurtulup Rabb'ine ulaşan kimseler ortaya çıkar. Bunun bir diğer sebebi de Allah'ı yakînen tanıyanlar o perdelerden kurtulduklarında yakîne ulaşırlar, onlardan kurtulmak için mücâhede eden sâliklerin de imanları artar; gittikleri yolun hak olduğu konusunda kalplerinde hiçbir şüphe ve vesvese kalmaz. Kalplerinde iman zayıflığı gibi hastalık bulunanlar ise, "Allah kulların kalplerinde bu hastalıkları yaratmakla ne yapmak istedi ki?" derler.

Onlara denir ki: Allah kalbi perdeleyen bu şeylerle, bazılarının onlara takılıp kalarak Allah'ın huzurundan uzaklaşmasını, bazılarının da onlardan kurtularak doğru yola ulaşmasını istedi. Rabb'inin kulları O'ndan uzaklaştıran kahır ordularıyla O'na ulaştıran rahmet ordularının sayısını ancak kendisi bilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın orduları, azameti, ululuğu, saltanatı ve kahrıdır. Öyle ki göklerin ve yerin orduları ondan ortaya çıkmıştır. Âriflerin kalplerinde, muvahhidlerin ruhlarında ve sevenlerin nefislerinde tasarrufta bulunan manevi ordular Allah'a aittir. O ordularla, bütün inatçı zalimler ve azgın zorbalar helâk edilir.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: "Siz (insanlar), yaratılmış varlıkların sayısını bilmeye güç yetiremiyorsunuz, bu durumda benim isim ve sıfatlarımı hakikatiyle nasıl bileceksiniz?"[322]

Cenâb-ı Hak sonra, nefsanî hazların ateşinden ve kötü arzuların peşine düşmekten sakındırdı, içine düşenler için onların en büyük felaket olduğuna, insanı en aşağı seviyeye düşürdüğüne yemin etti. Sonra buyurdu ki: İsteyen, hevâsından kaçarak bana gelsin; isteyen de kötülüklere dalarak huzurumdan geri kalsın. Kötü hale düşmekten yüce Allah'a sığınınız.

Hevâsına Tâbi Olanla Ondan Kurtulan Kimsenin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, nefsi Hak'tan perdeleyen kötülüklere takılıp kalanlarla onlardan kurtulanların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ اِلَّا اَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾
فِى جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ
فِى سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ
الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا
نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتّٰى اَتٰينَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾ فَمَا تَنْفَعُهُمْ
شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾
كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ

---

[322] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/467.

امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ
الْاٰخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّا اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا
يَذْكُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

38. *Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.*

39. *Ancak, amel defterini sağ tarafından alanlar hariç.*

40-41. *Onlar cennetlerdedir. Orada mücrimlerin halini sorarlar.*

42. *Onlara, "Sizi sekara (cehenneme) sokan nedir?" derler.*

43. *Onlar da der ki: "Biz namaz kılmazdık."*

44. *"Yoksula yedirmezdik."*

45. *"Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık."*

46. *"Üstelik ceza gününü de yalanlıyorduk."*

47. *"Nihayet ölüm bize gelip çattı."*

48. *Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez.*

49. *Böyle iken onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar?*

50-51. *Onlar sanki aslandan kaçan yaban eşekleridir.*

52. *Bir de onlardan her biri, kendisine mahsus özel bir kitap verilmesini ister.*

53. *Hayır, hayır! Onlar ahiretten korkmuyorlar.*

54. *Hayır, durum onların düşündüğü gibi değil! Şüphesiz bu (Kur'an) bir uyarıdır.*

55. *Artık kim dilerse ondan öğüt alır.*

56. *Fakat Allah dilemedikçe öğüt alamazlar. Allah, kendisinden korkulmaya en layık olandır. O, affetmeye de en layık olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Herkes kazandığına karşılık bir rehindir."* Yani herkes yaptığı amelin hesabını vermek ve karşılığını görmek için Allah'ın huzurunda tutulur. Herkes günahı sebebiyle rehin alınır.

"Ancak, amel defterini sağ tarafından alanlar hariç." Onlar, yaptıkları salih amellerle kendilerini azaptan kurtarırlar; aynen borçlu kimsenin borcunu ödeyerek kendini talepten ve takipten kurtardığı gibi.

Bazıları, âyette kastedilenlerin, müslümanların bulûğa ermemiş çocukları olduğunu söylemiştir; çünkü onların, kendilerini rehin almayı gerektirecek kötü amelleri yoktur.

Onların, Allah tarafından haklarında cennetlik olma hükmü verilen kimseler olduğu da söylenmiştir.

"Onlar, anlatılamayacak güzellikte olan *cennetlerdedir. Orada azgın günahkârların halini sorarlar."*

Nesefi, bu sormanın cennetliklerin birbiri arasında gerçekleştiğini söylemiştir. Cennetliklerden bazıları diğerlerine, azgın günahkârların halini sorar, onlar da der ki: "Biz mücrimlere, "Sizi cehenneme sokan nedir?' diye sorduk, onlar, 'Biz namaz kılanlardan değildik; yoksula yedirmezdik, bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık, üstelik ceza gününü de yalanlıyorduk; nihayet ölüm bize gelip çattı!" dediler" şeklinde cevap verirler.[323]

Ebüssuûd, bu görüşü kabul etmemiş; soru ve cevabın cennetliklerle cehennemlikler arasında gerçekleştiğini belirtmiştir.[324]

Mücrimler (kâfirler), kendilerine soru soranlara cevap olarak derler ki:

"Biz namaz kılmazdık; bize farz edilen namazı kılmazdık. Müslümanların yedirdikleri gibi *yoksulu yedirmezdik."* Âyette, kâfirlerin de

---

[323] Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/457.

[324] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/332.

müslümanlar gibi dinin amelî konulardan sorguya çekileceklerine dair bir delil vardır. Mücrimlerin cevabı şöyle devam ediyor:

"Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık." Biz de bâtıla dalanlara katılır, Allah'ın âyetleri hakkında yalan ve iftara olacak şeyleri söylerdik.

"Üstelik hesap ve *ceza gününü de yalanlıyorduk; nihayet ölüm bize gelip çattı!"* Bu ifade, onların, bahsedilen işleri, kendilerine ölüm gelene kadar devam ettirdiklerini göstermektedir.

"Artık, meleklerden, peygamberlerden, velilerden ve salihlerden oluşan *şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."* Çünkü şefaat sadece müminlere fayda verir. Âyette, müminler için şefaatin mevcut olduğuna dair bir delil vardır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Ümmetimden öyle kimseler vardır ki onun şefaatiyle Rebîa ve Mudar kabilelerinden daha çok kimse cennete girer."*[325]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Böyle iken onlara ne oluyor da* Kur'an'la yapılan uyarı ve *öğütten yüz çeviriyorlar?"* Bunca deliller iman etmelerini gerektirirken ve bütün hak davetçiler onları imana çağırırken, onlar neye dayanarak imandan yüz çeviriyorlar ve davetçiye arkalarını dönüp kaçıyorlar?

"Bu halleriyle *onlar sanki aslandan kaçan yaban eşekleridir."* Kâfirler Kur'an'dan ve ondaki öğütlerden kaçmaları bakımından müthiş bir korkuyu kapılıp azgınlaşan ve bütün gücüyle kaçan yabani eşeklere benzetildiler. Bu benzetmeyle onların ne kadar çirkin ve kötü bir halde oldukları apaçık ortaya kondu.

"Bir de onlardan her biri, kendisine mahsus özel bir kitap verilmesini ister." Yani onlar, bu öğütle yetinmediler, ona razı olmadılar; her biri, kendisine özel sahifeler verilmesini, gökten şahsına mahsus bir kitap indirilmesini, içinde isimlerinin ve beraatlarının yazılı olmasını istediler. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Bizim her birimi-

---

[325] Ahmed, *Müsned,* 4/212; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/321.

ze gökten bir kitap getirmedikçe, gelen kitabın üzerinde, 'Bu, âlemlerin Rabb'inden falan oğlu filana gönderilmiştir' yazmadıkça ve onda sana tâbi olmamızı emretmedikçe, sana tâbi olmayacağız" dediler. Şu âyette onların bu sözünden bahsedilmektedir:

"Kâfirler, 'Sen gökten bize okuyacağımız bir kitap indirmedikçe, sana inanmayız' dediler" (İsrâ 17/93).

Diğer bir rivayete göre müşrikler şöyle dediler: "Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, sabahleyin kalktığımızda her birimizin başucunda gökten inmiş bir sahife bulunsun, sahifenin içinde, o kimsenin beraati ve cehennemden güvende olduğuna dair bir yazı bulunsun!"

Cenâb-ı Hak onların bu küstahça tavırlarını reddetti ve onları mucize istemekten sakındırarak şöyle buyurdu:

"*Hayır,* onlara istedikleri verilmeyecek; onlar, kendilerine sahife verilmediği için imandan yüz çeviriyor değiller, *bilakis onlar ahiretten korkmuyorlar,* bunun için öğütten yüz çeviriyorlar. *Hayır, durum onların düşündüğü gibi değil; şüphesiz bu Kur'an apaçık bir uyarıdır."*

Cenâb-ı Hak onları, öğütten yüz çevirmekten sakındırarak buyurdu ki: "*Bu Kur'an* herkes için yeterli apaçık *bir uyarıdır; artık kim dilerse ondan öğüt alır.* Yani dileyen onun öğüdünü alır, uygular ve iki cihan saadetini elde eder. *Ancak, Allah dilemedikçe onlar,* sadece kendi dilemeleriyle *öğüt alamazlar."* Allah onların doğru yolu bulmalarını isterse öğüt alırlar; yoksa Allah dilemedikçe onların başka bir yolla bunu yapmaları mümkün değildir. Âyette, kulların bütün fiillerinin Allah Teâlâ'nın dilemesine bağlı olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah, kendisinden korkulmaya en layık olandır.* O, azabından korkulup sakınılmaya, kendisine iman ve itaat edilmeye en layık olandır. O, kendisine iman ve itaat edenleri *affetmeye de en layık olandır."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti şöyle açıklamıştır: *"O, kendisinden korkulmaya layıktır; O, kendisinden korkanları affetmeye de en layık olandır."*

Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayetine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğu zaman şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ buyurdu ki: Ben, kendisinden korkulmaya en layık olanım. Benimle birlikte başka bir ilâh edinilmez. Kim, bana ortak koşmaktan sakınırsa ben onu affetmeye en layık olanım."*[326]

38-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Herkes kazandığına karşılık bir rehindir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bir hale bağlanıp kalan ve bir makama takılan herkes rehindir. Ancak Allah'tan başka her şeyden gönlünü çekenler, kendilerini mâsivanın (dünyanın, manevi halin, makamın, kerametin ve bütün itibarların) bağından âzat etmişlerdir. Onlar, Hak Teâlâ'yı müşahede eden cennetlik kimselerdir. Onlar, Allah'a yakınlık ve vuslat cennetlerindedirler."[327] Yani sahip olduğu manevi hale veya makama takılıp kalan herkes, onunla rehin alınmıştır; ancak Cenâb-ı Hakk'ı müşahede haline ulaşan ârifler, bütün bunların bağından kurtulmuşlardır. Onlar, Allah Teâlâ'nın lutuf ve ihsanıyla dostluğu için seçtiği müminlerden has bir gruptur. Onlar, marifet cennetlerinde bulunurlar. Gafillere, "Sizi Allah'a yakınlık ve vuslat derecesinden aşağı düşüren nedir?" diye sorarlar, onlar da cevap olarak derler ki:

"Biz, kalbi sürekli Allah'ın huzuruna bağlamak olan manevi namazı kılmazdık; fakirleri yedirip içirmezdik. Biz, mallarımızda ve canlarımızda cimrilik ederdik. Dünya ehli ile boş işlere dalardık; dilimizle söylemesek de halimizle hesap gününü yalanlardık."

Çünkü onlar, amelleri, hesap gününü tasdik etmeyenler gibi davrandıkları için ahiretteki sonuca göre böyle derler.

Gafiller sözlerine devamla derler ki: "Bize ölümden sonra yakîn hali gelinceye kadar böyle devam ettik; şimdi pişman olduk fakat pişmanlık fayda vermedi."

---

[326] Tirmizî, Tefsîru Sûre, 74 (nr. 3328). İbn Mâce, Zühd, 35 (nr. 4299); Dârimî, Rikâk, nr. 2724; Ahmed, *Müsned*, 3/142.

[327] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/467.

O gün ayaklar kayar, şefaat edenlerin şefaati onlara fayda vermez, çünkü onlar gafil olarak öldüler. Şefaat, kişiyi kurbiyyet makamına yükseltmek ve onu özel seçilmiş kullar arasına katmak için olmaz. Kim, dünyada gafleti sebebiyle Allah'tan uzak bir halde ölmüşse, o kimse ahirette, Allah'a yakın has kullardan olmaz, kendisine bin peygamber ve bin veli şefaat etse bile bu gerçekleşmez. Çünkü Allah'a yakınlık, dünyada elde edilen keşif miktarınca olur. Ruhtan manevi perdelerin açılması için gereken manevi arınma ve terbiye dünyada istenmektedir. Kişiye fayda veren keşif dünyada elde edilendir. İnsan dünyada ne durumda ise ahirette ona münasip durumla karşılaşır. Bunu şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

"Kişi, yaşadığı şekilde ölür; öldüğü şekilde diriltilir."[328]

Şefaat, müminin cehennemden kurtuluşu için veya maddi derecesini (ahiret nimetlerini) artırmak için olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Onlara ne oluyor ki kendilerini uyaran âriflerden ve onların öğüdünden yüz çeviriyorlar. Onlar sanki, aslandan korkup kaçan yaban eşekleri gibidir. Onlar, ahmak ve cahil oldukları için eşeklere benzetilmiştir.

Her kim velilerden keramet isterse o kimse, Hakk'ın rızasını talebinde yalancıdır; eğer o kimse Allah rızasını talep etmede samimi olsaydı, Allah ona velilerin eliyle birçok keramet gösterirdi.

Hayır, o gafiller ahiretten korkmuyorlar, şayet korksalardı, onu sürekli gözlerinin önünde tutarlar, ona hazırlanırlar, böylece herhangi bir kerامete ve mucizeye bağlanıp kalmazlardı.

Bütün işler yüce Allah'ın elindedir. O, kendisinden korkulmaya layıktır; O, kullarını affetmeye de en layık olandır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[328] Müslim, Cennet, 83.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Müddessir sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(75) KIYÂME SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kıyâme sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "kıyâme" kelimesinden almıştır. Sûrede başlıca, öldükten sonra dirilme ve ceza, ölüm sırasında insanın durumu ve kâfirlerin ahirette karşılaşacağı zorluklar konu edilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Onlar ahiretten korkmuyorlar"* (Müddessir 74/53) buyruldu. Onların korkmadığı gün, ahiret olup Allah Teâlâ bu sûrenin başında o güne yemin ederek şöyle buyurmuştur:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ① وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ② اَيَحْسَبُ
الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُۜ ③ بَلٰى قَادِرِينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ
④ بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُۚ ⑤ يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِۜ

﴿٦﴾ فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُۙ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُۙ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ
وَالْقَمَرُۙ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّۚ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَۜ ﴿١١﴾ اِلٰى
رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّۜ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَۜ
﴿١٣﴾ بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِه۪ بَص۪يرَةٌۙ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذ۪يرَهُۜ ﴿١٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hayır** (onların dediği gibi değil); **kıyamet gününe yemin ederim.***

2. ***Hayır** (onların dediği gibi değil); **kendini kınayan nefse de yemin ederim** (ki şüphesiz siz diriltilip hesaba çekileceksiniz).*

3. ***İnsan, kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor?***

4. ***Evet, bizim onun parmak uçlarını bile önceki haline getirmeye gücümüz yeter.***

5. ***Fakat insan gelecekte de kötülük işlemeye devam etmek ister.***

6. ***"O kıyamet günü ne zaman?" diye sorar.***

7-9. ***Gözlerin dehşetten kamaştığı, ayın tutulup karardığı, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman,***

10. ***O gün insan, "Kaçış nereye?" diyecektir.***

11. ***Hayır, sığınacak hiçbir yer yoktur.***

12. ***O gün varıp durulacak yer, sadece Rabb'inin huzurudur.***

13. ***O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geride bıraktığı şeyler haber verilir.***

14-15. ***İnsan, mazeretler ileri sürse de kendi haline yakînen şahittir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hayır*, onların dediği gibi değil; kıyamet gününe yemin ederim ki öldükten sonra dirilmek gerçekleşecektir."

"*Hayır*, onların dediği gibi değil; *kendini kınayan nefse yemin ederim* ki şüphesiz siz diriltilip hesaba çekileceksiniz."

Âyette kendisine yemin edilen nefis, takvaya ulaşan nefistir; o, taatlerde bütün gayretini sarfetse bile, kendisini kusurlu bularak sahibini kınar.

Bir diğer görüşe göre, kendisine yemin edilen nefis, devamlı nefs-i emmâreyi yani kötülüğü emreden nefisleri kınayan mutmainne nefislerdir.

Bazıları ise âyette iyi-kötü bütün nefislere yemin edildiğini söylemiş ve bu görüşünü şu hadise dayandırmıştır:

"Kıyamet günü iyi-kötü herkes kendisini kınar. Eğer hayırlı işler yapmışsa, 'Niçin daha fazla yapmadım!' diye kendisini kınar. Kötülük etmiş biriyse, "Keşke yapmasaydım!' diye kendisini kınar."[329]

Sa'lebî bu hadisi, Hz. Berâ'nın [radıyallahu anh] sözü olarak nakletmiştir.[330]

Ebüssuûd bu haberi zayıf bularak demiştir ki: "Herkeste az çok bulunacak bu kadar kınama, kendisine yemin edilerek yüceltilmeye medar olmaz. Âyette yapılan yemin, daha özel olmalı ki yemin edilmeye değsin. İyilik yapmış müminler kendilerini kınarsa, kâfirlerin kendilerini kınaması nasıl olur düşünün!

Bir görüşe göre kendisine yemin edilen kınayıcı nefis, Hz. Âdem'in nefsidir; çünkü o, kendisinin cennetten çıkarılmasına sebep olan işi neden yaptım diye nefsini sürekli kınamaktadır."[331]

---

[329] Aynı konuda bir hadis için bk. Tirmizi, Zühd, 58; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2232.

[330] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/328.

[331] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/335.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden *insan,* kendisinin toprakta dağılıp ufalanarak toz haline gelmiş yahut rüzgârın yeryüzünün değişik yerlerine savurduğu veya denize attığı *kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor?"*

Şöyle denilmiştir: Adî b. Rebîa, Ahnes b. Şerîk ile akraba olmuştu. İkisi de Allah Resûlü'ne düşmanlık edip eziyet veriyorlardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında, *"Allahım, beni şu iki kötü komşudan sen kurtar"* diye dua etmiştir. Adî b. Rebîa dedi ki: "Ey Muhammed, kıyamet ne zaman kopacak, nasıl ve ne şekilde gerçekleşecek?" diye sordu. Allah Resûlü de kıyametle ilgili bilgi verdi. Adî, "Ey Muhammed, kıyameti gözlerimle görsem seni yine tasdik etmem ve sana inanmam. Peki, kıyamet günü Allah şu çürüyüp dağılmış kemikleri toplayacak mı?" diye sordu, bunun üzerine, *"İnsan, kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor?"* âyeti indi.[332] Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Evet, bizim onun parmak uçlarını bile önceki haline getirmeye gücümüz yeter." Yani Allah dünyada, küçük olmasına rağmen parmak uçlarını birbirinden ayrı ve dağınık olmadan bir araya getirdiği gibi, ondan daha büyük olan kemikleri bir araya getirmeye de güç sahibidir.

"Fakat insan önündeki günlerde de kötülük işlemeye devam etmek ister." Yani kâfir insan, önündeki vakitlerde ve gelecek zamanda günahına devam etmeyi ister, günahtan çekinmez, elini çekmez.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kâfir ve gafil insan, gelecek günlerde de isyan olan işlerini çoğaltmaya azmeder; kalbinden günahta ısrar düşüncesini söküp atmaz; bu durumda tövbesi de kabul olmaz. Çünkü tövbenin kabul edilmesinin şartlarından biri de yapılan kötü amelin benzerine dönmemeye kesin karar vermektir. İnsan, yaptığı kötü işten hoşlanır ve benzeri bir günaha dönmeyi düşünürse, onun pişmanlığı gerçek ve makbul değildir."[333]

---

[332] Ebüssuûd, *a.g.e.,* 6/335.

[333] Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât,* 6/220.

Âyete şu mana da verilmiştir: O insan, önündeki şeyleri (ahireti, hesabı, cenneti ve cehennemi) inkâr eder. *"Kıyamet günü ne zaman kopacak, diye sorar"* âyeti de bunu göstermektedir. O bunu, kıyametin kopmasını imkânsız görerek alay etmek için sorar.

Devamındaki âyette kıyametin kopma anına ait bazı durumlardan şöyle bahsedildi:

"Gözlerin dehşetten kamaştığı, ayın tutulup karardığı, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman kıyamet kopar." Ayın ışığı yok olup gider veya ay tamamen gözden kaybolur. Ay ile güneş birleştirilir, birbirine sarılıp dürülerek ateşe (cehenneme) atılır. Yahut güneşle ay, ışıkları sönmüş siyah iki yuvarlak halinde bir araya getirilir.

Atâ b. Yesâr demiştir ki: "Kıyamet günü güneşle ay birleştirilip denize atılır; böylece Allah'ın en büyük ateşinden biri olurlar."

Yahut Allah güneşle ayın batış yerini birleştirir, ikisi aynı yerden batarlar.

"O gün insan, "Kaçış nereye?' der." Yani bu büyük olayların meydana geldiği gün insan, kurtuluştan ümidini kesmiş olarak, "Bu ateşten kurtulmalın yolu nedir, nereye kaçmalı?" diye kurtuluş yolu arar.

İnsandan kasıt, kâfirlerdir yahut dehşetin büyüklüğünden dolayı kurtuluş yeri arayacak olan bütün insanlardır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu durum, cehennem yetmiş bin zincirle çekilip getirildiği zaman olur. Her zincir yetmiş bin meleğin elindedir. Bunu gören insan, 'Kaçış yeri nerede?" diye ondan kaçıp kurtulmak ister. 'Ona, *hayır,* Allah'ın hükmünden *kaçıp kurtulacak* ve sığınacak *bir yer yoktur; O gün varıp durulacak yer, sadece Rabb'inin huzurudur'* denir. Yani O'nun hükmünden kaçıp kurtulmak mümkün değildir. O gün insanın varıp karar kılacağı yer ve yolculuklarının son durağı Allah'ın huzurudur.

Yahut onların işi, Allah'ın hükmüyle noktalanır, haklarında verilen ilâhî hüküm onlar için son karardır.

Yahut onların kalacakları yer Allah'ın dilemesine kalmıştır; O, dilediğini cennete, dilediğini cehenneme gönderir.

'O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geride bıraktığı şeyler haber verilir.' Yani iyi olsun kötü olsun herkese, amelleri tartılırken yaptığı bütün iyi ve kötü ameller bildirilir. İyiliklerine karşılık mükâfat alırken, kötülüklerine karşılık olarak azaba uğrar. İnsanın geride bıraktıkları ise yapmadığı iyilik veya kötülüklerdir. İnsan, yapmadığı farz amellerden dolayı azap görür, terkettiği günahlar karşılığında da sevap kazanır.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

İnsana, ölümünden önce yaptığı iyilik ve kötülükler haber verilir; ona ayrıca kendisi yapmadığı fakat başkasının yapmasına sebep olduğu iyilikler ve kötülükler de haber verilir.

İnsana, ömrünün evvelinde (gençliğinde) yaptıkları ve ömrünün sonuna yani ihtiyarlığa bıraktığı amelleri haber verilir.

İnsana, malından Allah yolunda harcayarak ölmeden ahirete gönderdikleriyle, geride vârislerine bıraktıkları haber verilir. *'Herkes, önceden yapıp gönderdiklerini ve geride bıraktıklarını bilir'* (İnfitâr 82/5) âyeti de aynı manadadır.

"İnsan, mazeretler ileri sürse de kendi haline yakînen şahittir." Yanı kendi yaptığı kötü amellere şahittir. İnsanın amellerine şahit olanın, o ameli yaptığı vücut organları olduğu da söylenmiştir.

Yahut insan kendi nefisine karşı bir delildir. Yani o gün insana dünyada iken yaptığı bütün amelleri bildirilir; hem o bütün hallerini tafsilatıyla bilmektedir; hem yaptıklarına vücut organları da şahitlik etmektedir. Artık bundan sonra, kendisini savunmak için hangi mazeret ileri sürse kabul edilmez; çünkü âzaları kendisini yalanlamaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kıyamet gününe yemin ettikten sonra peşinden nefs-i levvâmeye (Rabb'ine karşı işlediği kusurlardan dolayı kendisini kınayan nefse) yemin etti; bunun sebebi ikisinde de büyük olayların mevcut olmasıdır. Hatta nefs-i levvâme Allah katında daha büyük bir rütbeye sahiptir; çünkü bu nefis, önce işlediği kusurlardan dolayı sahibini kınar, sonra bu halden yükselerek nefs-i mülhime yani sahibine hayırları ve ledünnî ilimleri ilham eden bir nefis olur. Sonra vasıtasız olarak Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halini elde ederek mutmain (Allah ile huzur bulmuş, yakîne ulaşmış) bir nefis olur. Artık varlıkları Allah'a değil, Allah'ı varlıklara delil görür; O'ndan başka gerçekte bir vücut sahibi görmez. İşte o zaman nefis (ruh) aslına dönmüş olur; bütün varlıklar da asıllarına (fânilik hallerine) dönmüş olurlar. Ezelî ve ebedî olan Allah Teâlâ'dır. Artık ârifin gözünde sonradan yaratılmış varlıklar silinip gider, ezelî olan yüce zat, önceden olduğu gibi, tek olarak bâki kalır.

Bu izaha göre nefisler emmâre, levvâme, mülhime ve mutmainne olarak dört çeşittir. Hakikatte nefis (ruh) tektir; o manevi tezkiye, terbiye ve terakkisindeki değişik durumlara, yükseliş ve inişlerine göre farklı isimler alır.

Nefsin aslı ruhtur. Ruh, günahların zulmetine bulandığı zaman ona "nefs-i emmâre" denir. Yaptığı kötü işleri kınamaya başladığı zaman ona "nefs-i levvâme" denir. İlham alacak ve kalbe ilham verecek hale gelince ona "nefs-i mülhime" denir. Mâsivadan kurtulup Allah ile huzur halini elde edince ona "nefs-i mutmainne" denir.

Kuşeyrî, âyetlere işârî olarak şu manaları vermiştir: "Nefsi ve hevâsıyla perdelenmiş insan, onun iyi ve kötü amellerini bir araya getirmeyeceğimizi mi sandı. Onun yaptığı iyi ve kötü işler çok küçük bile olsa biz onları bir araya getirmeye kadiriz.

Kalbi perdeli insan, gelecek zamanda daha fiilen yapmadan önce niyet ve itikadıyla kötülük yapmak istiyor, yani gelecekte günah işlemeye karar veriyor. O, uzun emele sahip olduğu ve ahireti unuttuğu için, 'Kıyamet günü ne zaman?' diye soruyor. Eğer onun basireti (kalp gözü) açılsaydı, kâinatta sürekli birini yok eden, diğerini var eden ilâhî tecellilere bakarak varlık âleminde her an bir çeşit kıyametin yaşandığını görürdü.

İlâhî tecelliler karşısında gözler kamaştığı, güneş gibi parlayan ruh karşısında kalbin nurunun sönüp kaybolduğu, ilâhî tecelli altında ruh ile kalp birleştiği zaman, insan, 'Yok olmaktan ve ölüp gitmekten kurtuluş yolu nerede?' der. O zaman insanda, temkin kuvveti yoktur, bunun için tamamen yok olmaktan korkar. O gün, Allah'a kaçtıktan sonra, huzur ve temkin hali de O'nun katındadır. Bunun için Hak Teâlâ, *'Allah'a koşun (Mâsivadan O'na kaçın)'* (Zâriyât 51/50) buyurmuştur." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.

O gün insana, daha önce yaptığı mücâhedeler (ibadet, taat ve riyâzetler) haber verilir; zira onların güzel sonucunu görür; yapmayıp geride bıraktığı güzel şeyleri de görür; çünkü onları terketmenin uğursuzluğunu görür. Müşahede, mücâhede ölçüsünde gerçekleşir. Kul ne kadar mücâhede ederse, müşahedesi o derece büyük olur. Güzel işlerden geri kaldığı ölçüde müşahedesi azalır. Aslında insan bütün yaptıklarına ve yapmadıklarına şahittir. Eğer insanın basireti sağlam ve iç âlemi temizse kalbinin noksan ve fazla halini görür; onun zayıf ve kuvvetli halini farkeder. Manevi seyrindeki halinde haddi aştığında, bir sürü mazeretler de ileri sürse özrü kabul edilmez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Vahiy Alma Şekli

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine vahiy geldiği zaman, daha vahiy tamamlanmadan indirilen âyeti Cebrâil'den [aleyhisselâm] almak istiyordu. Cebrâil [aleyhisselâm] ona vahyi okuduğunda, âyet henüz bitmeden Allah Resûlü, işittiklerimi unuturum korkusuyla onu hızlıca tekrarlamaya çalışıyordu. Bunun üzerine şu âyet indi.[334]

---

[334] Buhârî, Tefsîru Sûre, 75/1 (nr. 4929); Müslim, Salât, 147; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 75/1; Nesâî, İftitah, 37; Ahmed, *Müsned*, 1/343.

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ ﴿١٧﴾ فَاِذَا
قَرَاْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾

16. ***(Resûlüm) Onu (vahyi) hemen almak için aceleyle okumaya çalışma.***

17. ***Şüphesiz onu (kalbinde) toplamak ve (dilinle) okumak bize aittir.***

18. ***O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşunu takip et.***

19. ***Sonra onu açıklamak da bize aittir.***

Tefsir

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu âyetin, öncesiyle bağlantısı konusunda farklı şeyler söylenmiştir.

Bazıları demiştir ki: "Bu âyette, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bir çabası, tutması ve koruması olmadan onun kalbinde Kur'an'ı muhafaza edeceği ve sabit tutacağı belirtilmektedir. Buna gücü yeten Allah, ölüleri diriltmeye, onların çürüyüp dağılmış kemiklerini toplamaya ve parmak uçlarını önceki gibi düzgün şekilde bir araya getirmeye güç sahibidir."

Şerefeddin-i Tîbî, Fahreddin-i Râzî'nin bu âyet hakkındaki şu yorumunu nakletmiştir: "Allah Teâlâ, kâfirlerin aceleyi yani hemen elde edilen dünya zevklerini sevdiğini haber verdi. *'Bilakis insan, önündeki zaman içinde günahlara dalmak ister'* âyeti bunu bildiriyor. Cenâb-ı Hak, *'O vahyi hemen almak için dilini depretme'* âyetiyle en önemli işlerde ve dinin asıl meselelerinde de olsa, acele etmenin kötü bir şey olduğunu belirtti. Âyet bir uyarı mahiyetinde ara cümle olarak söylendi, böylece dünya işlerinde acele etmenin öncelikle kınanacak bir şey olduğu kuvvetle ifade edilmiş oldu."[335]

---

[335] bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 30/196-197.

Bu konuda bazıları da şöyle demiştir: Sûre tamamlanmadan önce bu âyetin arada söylenmesi şuna benzemektedir: Bir adam kitap okumakta iken, başına sıkıntı gelen biri gelip kendisine soru sorar; o da okumaya ara verip sorusunu cevaplandırır, sonra okumasını tamamlamak için kaldığı yerden devam eder. Açıklamalar için Süyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserine bakınız.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Onu* yani Kur'an vahyini *hemen almak için aceleyle okumaya çalışma."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cebrâil vahiy getirince, o daha vahyi bitirmeden, dinlediklerini unutma endişesiyle hemen okumaya başlıyordu. Ona, Cebrâil'in [aleyhisselâm] okuması devam ederken, vahyi okumak için dilini hareket ettirmemesi söylendi ve, *"Şüphesiz onu* senin kalbinde *toplamak ve okumak,* senin dilinle okunmasını gerçekleştirmek *bize aittir"* âyetiyle, Allah, bu konuda kendisine güvence verdi. *"Sana vahyedilmesi bitirilmeden önce, onu okumak için acele etme"* (Tâhâ 20/114) âyeti de aynı manadadır.

"O halde, biz onu sana Cebrâil'in diliyle *okuduğumuz zaman, onun okunuşunu* yani Cebrâil'in okuyuşunu *takip et. Sonra,* onun mana ve hükümlerinden biri sana müşkül gelirse *onu açıklamak da bize aittir."*

16-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âriflere denir ki: Kalbine ilâhî vâridatlar indirildiği zaman, onları dile getirmek için acele etme; onların kalbine gelişini sonuna kadar bekle ki senden ne istendiğini anlayasın. Onları kalbinde tutmak ve korumak bize aittir. Onları feyiz halinde senin dilinle okuduğumuzda, onun okunuşunu takip et; sonra onları açıklamak da bize aittir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Hakikatler, manevi tecelli halinde toptan gelir; kalp onu aldıktan sonra peşinden açıklaması gelir. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşunu takip et. Sonra onu açıklamak da bize aittir."*

Manevi feyiz halinde gelen ilâhî vâridatlar, önce özet ve kapalı bir şekilde ortaya çıkar, sahibi olanları tam olarak kavrayamaz ve detayını anlayamaz. Vâridatlar gelip onları ifade ettikten ve yazıya geçirdikten sonra, ârif onları iyice düşününce manasını doğru olarak anlar ve kapalı yönleri açığa çıkar. Onda bir noksanlık ve bozukluk bulunmaz; çünkü o, ilham yoluyla gelen bir vahiydir.

Kâmil şeyhlerden biri, halkasındaki insanlara demiştir ki: "(Kalbimize gelen ilim ve marifetlerden) sizin bizden istifade ettiğiniz gibi, biz de kendimizden istifade ediyoruz."

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Şâzelî, manevi mevhibelere mazhar olunca, yanında bulunanlara, "Bu sırları bizden yazıp kayda alacak kimse yok mu?" derdi. Bu konuda sûfîlerin kitaplarında yazılı daha pek çok örnek mevcuttur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ahireti İnkâr Edenlerin Hali

Cenâb-ı Hak devamındaki âyetlerde, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmekten ve dünyayı sevmekten sakındırma konusuna dönerek şöyle buyurdu:

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ اَنْ
يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾ كَلَّا اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾
وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾ وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ
الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾ فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ﴿٣١﴾ وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٣٢﴾ ثُمَّ
ذَهَبَ اِلٰى اَهْلِهِ يَتَمَطّٰى ﴿٣٣﴾ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٤﴾ ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ

فَاَوْلٰى ﴿٣٥﴾ اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ
مَنِيٍّ يُمْنٰى ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ
الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ﴿٣٩﴾ اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

20. ***Hayır** (yaptığınız doğru değil!). **Siz, hemen ele geçeni** (dünyayı) **seviyorsunuz,***

21. ***Ahireti bırakıyorsunuz.***

22. ***O gün birtakım yüzler sevinçten parıldar;***

23. ***Rab'lerine bakar.***

24. ***O gün birtakım yüzler ise asıktır.***

25. ***Onlar, beli kıran bir felakete uğratılacaklarını anlarlar.***

26. ***Hayır** (dünya hayatı ahiretten hayırlı değildir). **Can boğaza dayandığı zaman,***

27. ***"Bunu kurtaracak kimdir?" denir.***

28. (*Ölmek üzere olan kimse*) ***bunun dünyadan ayrılış olduğunu bilir;***

29. ***Bacakları birbirine dolanır.***

30. ***İşte o gün sevkediliş sadece Rabb'inedir.***

31. ***O,** (hakkı) **tasdik etmedi, namaz kılmadı,***

32. ***Hak dini yalanladı,** (iman ve taatten) **yüz çevirdi,***

33. ***Sonra da kibirlenerek ailesine gitti.***

34. ***Ona denir ki: "Bu azap sana layıktır, layık!"***

35. ***"Evet, bu azap sana layıktır, layık!"***

36. ***İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanır?***

37. *O, (belden) atılan meniden oluşan bir nutfe (sperm) değil miydi?*

38. *Sonra o nutfe, bir "alaka" (rahme yapışan parça) oldu; derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi.*

39. *Ondan da iki cinsi, erkek ve dişiyi yarattı.*

40. *Peki, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hayır,* yaptığınız doğru değil! İçinde bulunduğunuz bu öldükten sonra dirilmeyi inkâr halinden ve isyanlardan uzaklaşın. *Siz,* hazır ve *hemen ele geçecek olan* dünyayı *seviyorsunuz; ahireti bırakıyorsunuz.*" Yani ey insanlar siz, acele etme vasfı ve fıtratı üzere yaratıldığınız için her şeyde acele ediyorsunuz; bunun için fâni olan ve süratle elden çıkıp giden dünyayı seviyorsunuz, kendisi ve nimetleri devamlı olan ahireti terkediyorsunuz.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Eğer dünya, taşı toprağı ile yok olacak altından olsaydı, ahiret de ebedî kalacak topraktan olsaydı, akıllı kimse ebedî olanı, fâni olana tercih ederdi. Halbuki durum bunun tam tersidir; dünya fâni olan topraktan, ahiret (cennet) ise ebedî kalacak altından yaratılmıştır."

Bazılarına göre âyet, kâfirlere hitap etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O gün birtakım yüzler sevinçten parıldar.*" Yani kıyamet günü pek çok yüz, ilâhî nimetlere ermenin sevinciyle parlar. O, ihlâslı müminlerin yüzüdür. Onların yüzünde, nimetlere ermenin sevinci görülür.

"*Rab'lerine bakarlar.*" Yani Allah'ın cemalini müşahede içine dalarlar ve O'nun dışındaki her şeyden uzaklaşırlar.

Allah Teâlâ'nın kıyamet günü görülmesi farklı olur. Cenâb-ı Hak herkese, dünyadaki kabiliyeti ölçüsünde yüce zatının nurundan takat getirebileceği kadarıyla tecelli eder; böylece herkes, dünyadaki manevi huzuru ve marifeti kadar Allah'ın cemaline bakma nimetinden nasiplenir.

Âriflere göre Allah Teâlâ'yı dünyada ve ahirette görmek mümkündür ve bu, her iki dünyada da gerçekleşir. Tefsirini yaptığımız âyet buna şahittir. Bu âyet, *"Gözler O'nu idrak edemez"* (En'âm 6/103) âyetini tahsis etmiş; yani O'nu bütün gözlerin değil, bazı gözlerin göremeyeceğini belirtmiştir. Bazıları âyete, *"Gözler O'nu göremez"* manasını vermiştir. Biz de bu manaya göre, âyet tahsis edilmiştir, dedik.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Müminler Allah Teâlâ'yı cennete girmeden önce ve sonra görürler. Sahih hadis bunu haber vermektedir. Hadiste geçen, *"Allah mahşerde onlara tanımadıkları bir sûrette gelir"* ifadesindeki "sûret"ten kasıt, sıfattır. Yani Allah onlara tanımadıkları bir sıfatta tecelli eder. Bunun manası şudur: Müminler ikinci seferde Allah'ı tanıdıkları yüce sıfatı üzere görürler. Bu söylediğimiz durum müminler içindir; marifet sahibi âriflere gelince onlar hangi şekilde tecelli ederse etsin yüce Allah'ı tanırlar, hiçbir halde O'nu inkâr etmezler.

Âyetin maksadı, ahiret sevgisinin sebep olduğu güzel âkıbetten bahsederek, dünyaya bağlanmayı kötülemektir. Şu denilmek isteniyor: Akıllı bir kimse, şu basit düşük dünya lezzetini alıp böyle bir sevinç ve lezzeti nasıl bırakır; Allah'ın cemalini seyretmek öyle tatlı ve öyle mutluluk vericidir ki onun üstünde bir lezzet ve sevinç bulunmaz.

Yahut akıllı kimse, sonu hüsran ve azap olan dünya sevincine nasıl aldanır? Açıklama için Şerefeddin-i Tîbî'nin tefsirine bakınız.

"Rabb'ine bakar" âyetini Allah'ın emrine veya vereceği sevaba bakmak şeklinde yorumlamak doğru değildir. Mu'tezile mezhebi âyeti böyle yorumlamıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün birtakım yüzler ise asıktır*; somurtmuş, son derece üzgün ve kederlidir." O, kâfirlerin yüzüdür.

"Onlar, beli kıran dehşetli ve büyük *bir felakete uğratılacaklarını anlarlar. Hayır,* dünya hayatı ahiretten hayırlı değildir." Yani dünyayı tercih

edip ona bağlanmaktan geri durun; önünüzdeki ölümü unutmayın. O ölüm gelince bütün dünya zevkleriniz sona erer ve siz ebedî kalacağınız ahirete göçersiniz. "Bu durum, *ruh boğaza,* gırtlağa *dayandığı zaman* olur. O anda, *'Bunu kurtaracak kimdir?' denir."* Ölen kimsenin yanında bulunanlar, "Bunu ölümden kim kurtaracak?" derler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Melekler birbirlerine, "Bunun canını hanginiz alacak; ruhunu rahmet melekleri mi yoksa azap melekleri mi kabzedecek?" derler.

"Ölmek üzere olan kimse *bunun dünyadan* ve sevdiği dünya nimetlerinden *ayrılış olduğunu bilir;* ölüm anında *bacakları birbirine dolanır."*

Said b. Müseyyeb, âyete şu manayı vermiştir: "Onun iki bacağı, kefene sarıldığında birbirine dolanır."

Bazıları da dünyadan ayrılıp ahirete yönelmenin şiddetiyle insanın bacaklarının birbirine dolanacağını söylemiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ise bununla iki üzüntünün temsilen anlatıldığını, ölen kimsenin birinci üzüntüsünün çocuklarından ayrılmak, ikinci üzüntüsünün ise tek ve Samed olan Allah'ın huzuruna çıkmak olduğunu belirtmiştir.

"İşte o gün sevkediliş sadece Rabb'inedir." Yani Allah'a ve Allah'ın hükmünedir; başkasına değil. İlâhî hüküm sonunda kul ya cennete ya da cehenneme sevkedilir.

"O, peygamber ve ona indirilen Kur'an gibi tasdik edilmesi gereken şeyleri *tasdik etmedi.* Yahut malını Allah yolunda sadaka olarak verip temizlemedi. Kendisine farz kılınan *namazı kılmadı.* Kendisine anlatılan Peygamber'i ve Kur'an'ı *yalanladı,* iman ve taatten *yüz çevirdi. Sonra da kibirlenerek,* haklıymış gibi böbürlenerek *ailesine gitti."*

"Ona denir ki: Bu azap sana layıktır, layık!" Yani yazıklar olsun sana, Allah, sevmediğin azabı başına getirsin, helâk olasın. Sana layık olan azaptır. "Evet, bu azap sana layıktır!" İkinci âyet, birinciyi tekit etmek-

tedir. Sanki şöyle denilmektedir: Azap olsun sana, sonra yine azap olsun sana; sana layık olan azaptır.

Bazıları, birinci âyetin, dünyadaki, kabirdeki ve berzahtaki azabı haber verdiğini, ikinci âyetin ise kıyametteki ve cehennemdeki azabı haber verdiğini söylemiştir.

"İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanır?" Kâfir insan, dünyada başıboş bırakılacağını, kendisini bir emir ve yasaklama olmayacağını, öldükten sonra dirilmeyeceğini ve hesaba çekilmeyeceğini mi zanneder?

"O insan, belden atılan meniden oluşan bir nutfe (sperm) değil miydi? Sonra o nutfe, bir 'alaka', rahme yapışan donuk bir parça *oldu; derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi,* düzgün bir insan şekline getirdi. *Ondan da* yani insandan veya meniden de *iki cinsi,* neslin devamı için *erkek ve dişiyi yarattı. Peki, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"* Elbette ölüleri diriltmek yok var etmekten daha kolaydır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğu zaman; *"Sübhânekellahümme, belâ"* yani, *"Allahım, seni tesbih ederim, senin her şeye gücün yeter"* derdi.[336]

20-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Gazâlî *İhyâ*'da demiştir ki: "Bil ki insanı helâk eden hataların başı dünya sevgisidir; kurtuluş sebeplerinin başında ise kalbi aldatıcı dünyadan çekmek gelir."

Gazâlî daha sonra demiştir ki: "Bil ki ahirette Allah'a kavuşma saadetine ulaşmak, dünyada O'nun sevgisini ve kendisiyle ünsiyeti elde etmekle gerçekleşir. İlâhî sevgi, sadece marifetle (yüce Allah'ı yakînen tanıyarak) elde edilir. Marifet, sürekli fikir ve zikir içinde olmakla elde edilir. Allah ile ünsiyet (kalp huzuru) ancak ilâhî sevgi ve zikirle hâsıl olur. Sürekli zikre devam etmek ise kalpten dünya sevgisini söküp atmakla kolay ve mümkün olur. Bu ise dünyanın lezzetlerini ve şehvetlerini terketmekle gerçekleşir. Dünyanın lezzetli ve çekici şeylerini terketmek, şehvetleri kalpten söküp atmakla elde edilir. Şehvetleri yakan korku ateşi gibi de kalpten şehvetleri söküp atan bir şey yoktur." Gazâlî'ye ait bu açıklamayı *el-Cevâhir* sahibinin naklinden aldık.

---

[336] Ebû Davud, Salât, nr. 884; Ahmed, *Müsned,* 2/249; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 29/105.

Allah Teâlâ kime kâmil bir terbiye şeyhi nasip etmişse, onun, fazla zorluk çekmeden en kısa zamanda nefsini tedavi etmesi mümkün olur. Öyle ki kâmil şeyh, onu, kısa zaman içinde nefsinden uzaklaştırıp ilâhî huzura yöneltir. Böylece kul, *"O gün birtakım yüzler sevinçten parıldar; Rab'lerine bakarlar"* âyetindeki müjdeye ulaşır. O, dünyada ve ahirette yüz parlaklığına ve Hakk'ı müşahede nimetine ulaşır. Gözünden kâinatın maddi yönü silinir gider; gönül gözüne ezelî zatın sırları açıkça gözükür; böylece Allah'ı bütün varlıkların delili olarak görür; O'ndan başka kimseyi hakiki vücut sahibi olarak görmez. Bu konuda şairin şu sözünü terennüm eder:

"Gözümde ve gönlümde Allah'tan başka hiçbir varlık kalmadı; o noktada kavuşan ve ayrılan diye bir şeyden bahsedilmez. Müşahede delili bunu getirdi; müşahedeye ulaştıktan sonra gözüm sadece O'nu gördü."

İmam Kuşeyrî, *"O gün birtakım yüzler sevinçten parıldar ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Bu âyet, Allah'ı müşahede edenlerin sahv halinde (uyanık ve akılları başında) olduklarını, bir hayret ve dehşet haline düşmediklerini gösteriyor. Çünkü yüzdeki sevinç, kulun bast halinde (rahatlık ve huzur içinde) olduğunun alametidir. Dostla buluştuğunda bekâ halinde (sürekli O'nunla) kalmak, buluşmadan daha büyük bir nimettir. Hakikat ehli âriflere göre, Cenâb-ı Hakk'ı görmek, görenin kendinde olmasını ve bu halin devam etmesini gerektirir."

"O gün bazı yüzler somurtmuş halde asıktır" âyetinde bahsedilen yüzlerden biri de dünyada Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen perdelenmiş gafillerin yüzüdür. O, Allah'a yönelmeyip O'na kullukta kusur içinde olduğu için, başına büyük bir felaketin geleceğini anlar.

Hayır, onun yaptığı doğru değildir; bu halde olan kimse dünyada Allah'tan korkup isyandan elini çeksin ve vakit geçmeden önce taate yönelsin. Yoksa can boğaza dayandığında pişmanlık bir fayda vermez. O anda yanında bulunanlar, "Bunu, içine düştüğü sıkıntıdan kim kurtaracak?" derler, fakat kimse onu ölümden kurtaramaz. Ölen kimsenin bacakları birbirine dolanır; o gün kulun sevki sadece Rabb'inedir. O anda pişman olunur, ayaklar kayar.

Bu gafil kimse, dünyada velilerin bulunduğunu tasdik etmedi, onların terbiye halkasına girerek kalbindeki perdeleri ve hastalıkları gidermedi. Bu hastalıklar, kalbi saran şüphe ve kötü düşüncelerdir. Bu kimse, kalbini sürekli Allah'a bağlama namazını kılmadı, fakat kalpleri tedavi eden manevi doktorun varlığını yalanladı; o doktorun irşadı her tarafa yayıldığı halde ondan yüz çevirdi. Sonra kibirlenip böbürlenerek hevâsına ve dünyasına gitti. Yazıklar olsun bu kimseye. Allah onu huzurundan uzaklaştırsın. Gerçekten yazıklar olsun ona!

İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın, onu Hakk'a davet eden bir davetçi göndermeden kendisini başıboş bırakacağını mı zannediyor? Bu gafil insan, ilk başta bir damla basit bir meni değil miydi? Allah sonra ona şekil verdi ve içine ruhundan üfürdü. Bunu yapan Allah, ölüleri diriltmeye güç sahibi değil midir? Yani ölü kalpleri ve ruhları ilim ve marifetle diriltemez mi? Rabbimiz'in izzetine yemin olsun ki O, bütün bunları yapmaya güç sahibidir.

Hikem sahibi İbn Atâullah-ı İskenderî der ki: "Kim, Allah'ın onu şehvetlerinden çekip kurtarmasını ve gafletinden çıkarmasını imkânsız görürse, ilâhî kudreti aciz görmüş olur. Halbuki Allah'ın her şeye gücü yeter."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kıyâme sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(76) İNSÂN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: İnsân sûresi Medine döneminde inmiş olup otuz bir âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "insân" kelimesinden almıştır. Aynı âyette geçen "dehr" kelimesinden dolayı ona Dehr sûresi de denir. **Dehr,** "zaman" demektir. Sûrede başlıca, ahiret hayatıyla ilgili meseleler ve özellikle takva sahiplerinin cennette kavuşacakları nimetler konu edilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Peki, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"* buyruldu. Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında insanın yoktan var edilmesini kudretine delil göstererek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ ح۪ينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـٔاً مَذْكُوراً
﴿١﴾ اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ
سَم۪يعاً بَص۪يراً ﴿٢﴾ اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّب۪يلَ اِمَّا شَاكِراً وَاِمَّا كَفُوراً ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***İnsanın üzerinden uzun bir süre geçti; o süre içinde insan, anılmaya değer bir şey değildi*** *(çünkü henüz yaratılmamıştı).*

2. ***Biz insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden*** *(anne ile babanın menisinden)* ***yarattık; bu sebeple onu işitir ve görür kıldık.***

3. ***Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; o ister şükretsin, ister nankörlük yapsın*** *(kâfir olsun).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanın üzerinden uzun bir süre geçti; c süre içinde insan, anılmaya değer bir şey değildi;* çünkü henüz yaratılmamıştı. İnsan olarak anılacak hiçbir unsura sahip değildi."

İnsanla, ya bütün insan cinsi ya da Hz. Âdem [aleyhisselâm] kastedilmiştir. İkinci görüş İbn Abbas [radıyallahu anh] ve Katâde'den nakledilmiştir.

Hz. Âdem [aleyhisselâm], kendisine ruh üfürülmeden önce, insan sûretinde şekillenmiş olarak uzun bir süre, kırk sene bekletildi. Onun ruhsuz cesedi, şekillenmiş halde Mekke ile Tâif arasında uzun bir süre kaldı.

Dahhâk'tan gelen bir rivayete göre, o şöyle demiştir: "Hz. Âdem [aleyhisselâm] ilk olarak topraktan şekillendirildi ve bu halde kırk sene kaldı. Sonra toprağına su katılarak siyah çamur halinde kırk sene daha kaldı. Sonra bu çamur ateşte pişmiş kerpiç gibi iyice kurutularak kırk sene de öyle bekledi. 120 sene geçtikten sonra kendisine ruh verilerek yaratıldı."[337]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Araştırmacıların çoğunluğuna göre Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] gökte şekil verildi. Şöyle denilmiştir: Hz. Âdem [aleyhisselâm], yaratılma sırasında cennetin kapısında idi; melekler onun yanından geçiyorlar, şekil ve görünüşüne hayret ediyorlardı. Hz.

---

[337] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/107.

Âdem'in [aleyhisselâm] bedeninin yeryüzünde şekillendirilip sonra göğe çıkarılmış olması da mümkündür. Cenâb-ı Hakk'ın gücü hepsine yeter. Bu işin nasıl olduğunu en iyi yüce Allah bilir.

Âlimlerden biri demiştir ki: Birinci âyette geçen insanla kastedilen Hz. Âdem [aleyhisselâm], ikinci âyette geçen insanla kastedilen ise onun evladıdır. Buna göre ikinci âyetin manası şöyle olur:

"Biz insan neslini karışık bir nutfeden, yani anne ile babasının birbirine karışmış menisinden *yarattık."* İnsan vücudunun temelini oluşturan nutfe, anne ile babanın suyunun (menisinin) karışımıdır. Bu suların her birinin renk, incelik ve kalınlık yönünden kendisine has farklı özellikleri vardır. Erkeğin suyu (menisi) beyaz ve kalındır. Sinir ve kas kuvveti ondan gelir. Kadının suyu ise sarı olup incedir. Bağlanma kuvveti onda mevcuttur. Çocuk her birinden bir özellik alır. Çocuktaki sinir, kas ve kemik kuvveti babanın suyundan oluşur; et, kan ve saç ise annenin suyundan oluşur. Kurtubî demiştir ki: Bu durum, bir hadiste de belirtilmiştir.

Denilmiştir ki: "Erkeğin suyu, kadının suyuna baskın gelirse, çocuk baba tarafına çeker; kadının suyu baskın gelirse, çocuk anneye (ve anne tarafına) benzer."

Şöyle denilmiştir: İki sudan hangisi daha önce rahme ulaşmışsa, çocuk ona benzer.

Nutfe, anne rahminde değişik evrelerde farklı renkler alır; nutfe iken alaka olur, sonra et parçasına dönüşür, sonra farklı evrelerle yaratılışı tamamlanır.

İbnü's-Sikkît, âyette nutfeye "karışık" denmesini, onun yeryüzündeki bitkilerin farklı gıdalarının karışımından oluşmasına bağlamış ve bunun için insanların farklı tabiatlara sahip olarak yaratıldığını söylemiştir.

"Bunu onu imtihan etmek için yaptık. Yani onu, gelecekte emir ve yasaklarla mükellef tutarak ne yapacağını denemek için böyle yarattık; *bu sebeple onu işitir ve görür kıldık.* Gökten inen ilâhî âyetleri işitmesi ve

kâinattaki ilâhî âyetleri görmesi için kendisine kulak ve göz verdik.” Bunlar, imtihanın sebebidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Biz,* insana âyetlerimizi indirerek, ayrıca önüne aklî ve naklî delilleri koyarak *ona doğru yolu gösterdik; o ister şükretsin, ister nankörlük yapsın,* kâfir olsun." Yani biz ona, kendisini istenen hedefe ulaştıracak yolda yürüme imkânı ve kudreti verdik. O, tuttuğu yolda şükrederek veya inkâr ederek gider. Eğer insan, doğru yola girerek Allah'a şükrederse faydası kendisinedir; yanlış yola dalarak nankörlük ederse vebali ve azabı onadır.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın üzerinden uzun bir zaman geçti. İnsan, kendisine ilâhî tecelli olmadan önce, anılacak bir şey değildi; kendisinden bahsedilecek maddi bir vücuda sahip değildi; maddi olarak değil, mana olarak ilâhî ilimde mevcuttu. Ona ilâhî tecelli yansıyıp maddi vücut verilince muhatap alınan ve ilâhî emirlerle yükümlü bir varlık oldu.

Âyetin başındaki "هَلْ" soru edatını, inkâr anlamında alarak ona şu manayı verenler de olmuştur: İnsanın üzerinden, kendisini anmadığımız bir zaman geçti mi? Bilakis bütün vakitlerde biz onu andık ve her an kendisini destekledik.

Cenâb-ı Hak sonra, bu tecellinin nasıl olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu: Biz insanın maddi yönünü, içine yeryüzünün parçaları karışmış bir nutfeden yarattık; bunun için o, aslına çekiyor, maddi hazlara ve hevâya çakılıp kalıyor. Biz insanı bu şekilde imtihan ederiz. Böylece Hakk'ı talepte samimi olup nefsini aslî tabiatından çıkarmak için mücâhede edenle, Hakk'ı talepten yüz çevirip onu maddi hazlarına kapıp koyvereni birbirinden ayırır, ortaya çıkarırız.

Şöyle denilmiştir: Âyette deniliyor ki: Ben insanı birbirine karışmış iki nutfeden (erkekle kadının sperm hücrelerinden) yarattım. Çocuğun tabiatı onlardan baskın olana çeker. Eğer erkeğin suyu, kadının suyuna baskın gelirse çocuk babanın tabiatına çeker; babanın iyi ve kötü huylarından alır. Şayet kadının döl suyu, babanın erlik suyuna baskın gelirse çocuk aynı şekilde annesine çeker. Bu Allah Teâlâ'nın bir imtihanı ve kulu mağlup eden hükmüdür. İnsan ne kadar çalışsa, tabiatı ona baskın gelir. Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

> *"Bir dağın yer değiştirdiğini (yerinden sökülüp başka bir yere taşındığını) işitirseniz inanın, fakat bir insanın tabiatının değiştiğini işitirseniz inanmayın."*[338]

Nefsi terbiye için bir kâmil mürşidin terbiyesine girmenin ve bu yolda mücâhede etmenin faydasına gelince, bu, insanın tabiatındaki huyları bütünüyle söküp atmaz, belki kontrol eder; onun serkeşliğini dindirir, azgınlığını giderir; böylece kul, düşük tabiatından Allah'a sığınır, O'na yönelir. Eğer kötü tabiatı ortaya çıktığı anda hemen Allah'a yönelirse, bu durum velinin velâyetini zedelemez. Bunun için velilerin mücâhede ve riyâzetten sonraki halleri birbirinden farklılık arzeder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Biz insana kulak ve göz verdik; ona semavî kudsî bir ruh üfledik; o ruh daima aslına (Rabb'ine) ulaşmak ister. Kime, nutfeden gelen tabiatı baskın gelir ve onu maddi şeylere bağlarsa ruhu, bedeni içinde hapsedilmiş gibi yalnız ve garip kalır, Rabb'inden perdelenir. Bazılarının da ruhu, maddi tabiatına baskın gelir, o zaman ruh kudsî huzura yükselir, sonunda aslına döner. *"Biz ona, kendisini istediği hedefe ulaştıracak yolu gösterdik"* âyeti buna işaret etmektedir. Yani biz insana, onu ilâhî huzurumuza ulaştıracak yolu açıkladık. Bundan sonra o, ya bu yola girerek şükreder ya da ondan yüz çevirerek ve yolu bilen âriflerin terbiyesi altına girmeyerek inkâr eder.

---

[338] Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 6/443; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 696.

Ahirette Kâfirlere ve Salihlere Hazırlanan Şeyler

Cenâb-ı Hak sonra, ahirette kâfirlere ve salih kullarına hazırladığı şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا (٤) إِنَّ الْأَبْرَارَ
يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا (٥) عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا
عِبَادُ اللّٰهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا (٦) يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ
شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا (٧) وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا
وَأَسِيرًا (٨) إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا
شُكُورًا (٩) إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا (١٠) فَوَقٰيهُمُ
اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا (١١) وَجَزٰيهُمْ بِمَا
صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا (١٢) مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ
فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا (١٣) وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا
تَذْلِيلًا (١٤) وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِاٰنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ
قَوَارِيرَا۠ (١٥) قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا (١٦) وَيُسْقَوْنَ فِيهَا
كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا (١٧) عَيْنًا فِيهَا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا (١٨)

4. *Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.*

5. *İyiler ise karışımı kâfur olan bir kadehten içerler.*

6. *Bu, Allah'ın has kullarının içip onu* (istedikleri yere) *akıttıkları bir kaynaktır.*

7. *O salih kullar verdikleri sözleri yerine getirirler; felaketi her yanı sarmış olan günden korkarlar.*

8. *Onlar, yoksula, yetime ve esire severek yiyecek yedirirler.*

9. *Şöyle derler: "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz; sizden herhangi bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz."*

10. *"Çünkü biz, yüzleri ekşiten o çetin günde Rabbimiz'den korkarız."*

11. *Allah da onları o günün felaketlerinden korur; yüzlerine nur, gönüllerine sürur verir.*

12. *Sabretmelerine karşılık onlara mükâfat olarak cennet ve ipekten elbiseler verir.*

13. *Cennette koltuklar üzerine kurulmuş olarak otururlar. Orada ne güneş* (yakıcı sıcak) *görürler ne de dondurucu soğuk.*

14. *Üzerlerine cennet ağaçlarının gölgeleri sarkar, cennetin meyveleri de* (kolayca alınacak şekilde) *yakınlaştırılır.*

15. *Etraflarındaki hizmetçiler ellerinde gümüşten kaplar ve billur gibi parlak kupalarla dolaşarak kendilerine ikramda bulunurlar.*

16. *Onlar, gümüşten yapılmış öyle billur kaplardır ki cennetlikler onları istedikleri şekilde belirleyip ayarlarlar.*

17. *Orada kendilerine, içine zencefil karıştırılmış içecek sunulur.*

18. *Bu içecek, adı "selsebîl" olan pınardandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz, kâfirler için* ateşe çekilip götürülecekleri *zincirler,* sıkıca bağlanacakları *demir halkalar* ve içinde yakılacakları *alevli bir ateş hazırladık.* Rabb'ine itaat eden *iyi kullar ise karışımı kâfur olan bir kadehten içerler."*

Şöyle denilmiştir: İyi kullar (ebrâr), imanında samimi olanlardır. Yahut onlar, karıncayı bile incitmeyen ve kötülüğe niyet etmeyen kimselerdir. Onlar, içine kâfur karıştırılmış bir içecekten içerler. Kâfur cennette bir pınarın adıdır; suyu beyazlık, koku ve soğukluk açısından kâfur gibidir.

Katâde demiştir ki: "Onların içeceğine kâfur karıştırılır; içeceklerinin sonunda ise içine misk karıştırılıp sunulur."

Şöyle denilmiştir: Onların içeceğinde kâfur kokusu, beyazlığı ve soğukluğu yaratılır; sanki içine kâfur karıştırılmış gibi olur.

Bu, cennetliklerin haline daha uygundur.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Onlar, cennet kâsesiyle o pınardan içerler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu, Allah'ın has kullarının içip onu* oturdukları mekânda istedikleri yere kolaylıkla *akıttıkları bir kaynaktır."* Bunu yapmalarına engel olunmaz; o pınar istedikleri yerde kuvvetle fışkırarak akar.

"O salih kullar verdikleri sözleri, yapmak için üstlendikleri taatleri *yerine getirirler."* Bu âyet, salih kulların bahsedilen bu nimete nasıl ulaştıklarını açıklamaktadır. Sanki, "Onlar ne yaptılar ki bu yüksek dereceye ulaştılar?" diye bir soru sorulmuş; "Onlar, yapmak için söz verdikleri şeyleri hakkı ile yerine getirirler; onların Allah'ın kendilerine yüklediği görevleri yerine getirmede nasıl hassasiyet içinde olacaklarını düşünün ..." şeklinde cevap verilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, felaketi her yanı sarmış olan günden korkarlar."* Yani yeryüzünün her yanını saran kıyamet gününün şiddetli felaketlerinden ve azabından korkarlar.

"Onlar, sahip oldukları yiyeceklere kendileri muhtaçken ve onu seviyorken sırf Allah rızası için *yoksula, yetime ve esire yedirirler."* Bu,

"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça hayra ulaşamazsınız" (Âl-i İmrân 3/92) âyetiyle aynı manadadır. Yani ellerindeki yiyeceği kendileri seviyorken, onu gönül hoşluğu ile Allah için başkalarına verirler.

Yahut onlar, bunu Allah sevgisiyle yaparlar. Bu mana, onların haline daha uygundur, peşinden gelen, *"Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz"* âyeti de bunu gösteriyor.

Âyette geçen ve "fakir" manası verdiğimiz "miskîn", çalışmaktan aciz kalan ve fakirliğin kendisini eve hapsettiği kimsedir.

Yetim, babası vefat etmiş küçük çocuktur.

Esir, savaşta esir alınmış kâfirdir. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir savaş esiri getirilince onu bir müslümana vererek, "Buna iyi davran" buyururdu. Ya da esirle kastedilen, mümin esirlerdir; köleler ve hapse atılmış kimseler de bu gruba girer.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], borçlu kimseye de "esir" ismini vererek, alacaklıya, "Borçlun senin esirindir; ona güzel davran!" buyurmuştur.

Devamındaki âyette, onlar niçin yemek yedirdiklerini şöyle açıkladılar: *"Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz."* Yani sevabını Allah'tan isteyerek yediriyoruz.

Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, Allah Teâlâ'nın onların içindeki ihlâsı açıklamaktadır; çünkü Allah onların halini bilmektedir, bunun için kendilerini övmüştür. Onlar bir şey söylememiş olsalar bile, âyet onların halini haber vermektedir. Bu yorum, doğrudan uzak ve tenkide açıktır. Âyette, *"Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz"* buyrulması, bu yorumun isabetli olmadığını göstermektedir. Onların bu sözüyle, sadakayı boşa çıkaran başa kakma ve onun sevabını azaltan bir karşılık bekleme ortadan kaldırılmıştır.

Rivayet edildiğine göre, Ebû Bekir-i Sıddık [radıyallahu anh], birilerine sadaka gönderdiği zaman, onu götüren görevliye, sadakayı alanların ne dediğini sorardı; görevli onların dua ettiğini söylerse, o da onlara dua ederdi; bunu verdiği sadakanın hâlis olması için yapardı.

Salihlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Sizden herhangi bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz."* Yani size yaptığımız bu iyiliğe karşılık sizden herhangi bir mükâfat, hediye ve övgü beklemiyoruz. *"Çünkü biz, yüzleri ekşiten o çetin günde Rabbimiz'den korkarız."* Verilen sadakaya bir karşılık beklemekten dolayı Allah'ın azap etmesinden korktuğumuz için sizden bir karşılık beklemiyoruz.

Yahut biz, Allah'tan korkuyoruz ve yüzleri ekşiten o çetin günde korkulardan güvende olmak amacıyla O'nun rızası için sadaka veriyoruz.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Allah da onları,* kendisinden korkmaları ve azabından korunmak için salih ameller yapmaları sebebiyle *o günün felaketlerinden korur;* kâfirlerin ve fâcirlerin yüzleri somurturken, Allah onların *yüzlerine bir güzellik, gönüllerine sürur verir.* Taatlerin meşakkatine, haramları terketmeye ve zor zamanlarda başkalarını kendilerine tercih edip yiyeceklerini onlara vermeye *sabretmelerine karşılık olarak onlara,* içinde istediklerini yiyecekleri *cenneti ve* giyinip süslenecekleri *ipekten elbiseleri verir."*

Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir:

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin [radıyallahu anhümâ] hastalandılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] beraberinde bir grup insanla onları ziyarete geldi. Gelenler, Hz. Ali'ye,

"Keşke oğlun için bir şey nezretsen!" dediler. Bunun üzerine Hz. Ali [radıyallahu anh], çocukları iyileşirse, üç gün oruç tutmaya söz verdi. Aynı şekilde Hz. Fâtıma ve Fidda ismindeki hizmetçileri de üçer gün oruç tutmaya söz verdiler. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin iyileştiler; bunun üzerine Hz. Ali, bir yahudiden 3 sâ'[339] arpa borç aldı. Hz. Fâtıma, 1 sâ' arpayı öğütüp hizmetçi dahil hanedeki kişi adedince beş ekmek yaptı. İftar etmek için ekmekleri sofraya koydular, o sırada kapılarına bir dilenci gelerek,

---

[339] **Sâ':** Ölçek birimi olup 1 sâ' yaklaşık 3 kilogramdır.

"Ey Muhammed'in ailesi, ben fakir bir müslümanım, bana yiyecek bir şeyler verin; Allah da size cennet sofralarında yiyecek ihsan etsin" dedi. Bunun üzerine sofradaki ekmekleri ona verip kendileri su ile oruçlarını açtılar.

Ertesi gün yine oruca niyet ettiler. İkinci günün iftarı için hazırladıkları ekmekleri sofraya koydukları sırada kapılarına bir yetim gelerek yiyecek istedi, onlar da ekmekleri ona verip kendileri su ile oruçlarını açtılar.

Ertesi gün yine oruca niyetlendiler. Üçüncü günün akşamında da bir esir gelerek kendilerinden yiyecek istedi, onlar da kalan arpayı öğüterek yaptıkları ekmekleri ona verip kendileri su ile oruçlarını açtılar. Ertesi sabah Hz. Ali, oğlu Hasan ile Hüseyin'in ellerinden tutarak Hz. Peygamber'in huzuruna gittiler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara bakınca, iki çocuğun şiddetli açlıktan kuş gibi titrediklerini gördü. *"Sizde gördüğüm bu sıkıntılı haliniz nedir?"* diye sorunca, Hz. Ali yaşadıklarını anlattı. Allah Resûlü kalktı, birlikte Hz. Fâtıma'nın yanına geldiler. Hz. Fâtıma, evinin bir köşesinde iki büklüm olmuş gözleri dışarı fırlamış vaziyette oturuyordu. Bu durum Resûl-i Ekrem'i çok üzdü, içi sızladı. O sırada Cebrâil [aleyhisselâm] inerek,

"Ey Muhammed, Allah senin haneni mübarek kılsın" dedi ve ona bu sûreyi okudu.

Bu olayı Zemahşerî ve müfessirlerin çoğunluğu nakletmiştir.[340] Ancak Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde bu rivayetin senedinin sağlam olmadığını ve anlatılan durumun dinin temel ölçülerine uymadığını belirtmiştir. Mesela ona göre, bu anlatılan olay şu âyete ters düşmektedir.

---

[340] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/343-346; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/116-119. Kurtubî, Sa'lebî, Kuşeyrî ve birçok müfessirin naklettiği bu haberin sabit olmadığını kaydetmiş ve haberle ilgili Hakîm et-Tirmizî'nin tenkidine yer vermiştir.

"Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar: De ki: İhtiyacınızdan fazla olanı infak edin" (Bakara 2/219).

Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Sadakaların en hayırlısı, kişinin zenginlik halini koruyarak (kendisini başkasına muhtaç duruma düşürmeden) verdiği sadakadır. Hayır yapmaya, önce kendinden, sonra (geçim sorumluluğunu üstlendiğin) en yakın kimselerden başla!"*[341]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Kişiye, geçimini üstlendiği kimseleri (imkânı varken) zayi ve ihmal etmesi günah olarak yeter."[342]

Hakîm et-Tirmizî, bu âyet ve hadisleri naklettikten sonra der ki: "Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] bunlardan habersiz olması düşünülebilir mi? Diyelim ki kendisi bu fedakârlığı yaptı, peki ailesini ve iki küçük yavrusunu böyle yapmaya zorlayıp onları anlatılan hale düşürmesi câizmidir?"[343]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hakîm et-Tirmizî'ye şu cevap verilir: Bu durum, özel hallere girmektedir. Sahâbe-i kirâm, çok ileri derecede yakîn haline sahip olduğu için, başkalarını kendilerine tercih etme konusunda özel halleri vardır. Mesela Ebû Bekir-i Sıddık [radıyallahu anh], çok defa bütün malını Allah yolunda harcamış, ailesine ne bıraktığı sorulunca, "Onlara Allah ve Resûlü'nü bıraktım" demiştir.

Eve gelen misafire, evdeki son yemeği ikram eden, hanımına da, "Çocukları uyut da yemeği Resûlullah'ın misafiri yesin" diyen ve haklarında, *"Onlar, kendileri ihtiyaç içinde iken, başkalarını kendilerine tercih ederler"* (Haşr 59/9) âyeti inen sahabinin durumu da aynı şekilde özeldir. Manevi hal sahipleri mazurdur; şu kadar var ki bu tür hallerde onlara uyulmaz. Hakîm et-Tirmizî'nin, Hz. Ali ve ailesinin fedakârlığı ile ilgili bu haberi inkâr ve tenkit etmesi doğru değildir.

---

[341] İlgili hadisler için bk. Buhârî, Zekât, nr. 1327, Hibe, 17; Müslim, Zekât, 90; Ebû Davud, Zekât, 39; Hâkim, *Müstedrek*, 1/413.

[342] Ebû Davud, Zekât, nr. 1692; Ahmed, *Müsned*, 2/160

[343] Hakîm et-Tirmizî'nin değerlendirmeleri için bk. *Nevâdirü'l-Usûl* (nşr. Abdülkadir Atâ), 1/154-156.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, cennette koltuklar üzerine kurulmuş olarak otururlar. Orada ne güneş sıcağı görürler ne de dondurucu soğuk."* Çünkü cennette güneş ve soğuk yoktur. Oradaki gölge devamlıdır; hava ılımandır; yakıcı bir güneş sıcaklığı olmadığı gibi, eziyet verici bir soğuk da yoktur.

"Üzerlerine cennet ağaçlarının gölgeleri sarkar." Cennet ağaçlarının gölgeleri onlara çok yakındır. Şerefeddin-i Tîbî, âyetin ifadesinden hareketle, cennetteki ağaçların gölgelerinin cennetliklerin üstünden doğru sarktığını belirtmiştir. Allah'tan korkan salih kullara (ebrâra) iki cennet vaat edilmiştir; Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Rabb'inin makamından korkanlara iki cennet vardır" (Rahmân 55/46).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Cennetin meyveleri de* kolayca alınacak şekilde *yakınlaştırılır."* Yani cennetin meyveleri, ayakta duranın, oturanın ve yatanın rahatça uzanıp alabileceği şekilde istifadeye hazır hale getirilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Etraflarındaki hizmetçiler ellerinde gümüşten kaplar ve billur gibi parlak kupalarla dolaşırlar, onlara ikramda bulunurlar."* Hizmetçiler, ellerinde kupa şeklindeki kâselerle onların etrafında dolaşırlar.

Allah Teâlâ, önce cennetliklerin elbiselerini tanıttı, sonra oturuş şekillerini ve yiyeceklerini anlattı, sonra içeceklerini dile getirdi, ardından da hizmetçilerinden ve kendileri için hazırlanan büyük saltanattan bahsetti.

Onlara içecek sunulan kupa şeklindeki kâseler öyle parlaktır ki içindeki içecek dışından gözükür. Onlar, gümüş gibi parlak ve güzel, billur gibi temiz ve şeffaftır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Her yerin kabı kendi toprağından olur; cennetin yeri gümüştendir; onun için kapları gümüşten yapılmıştır."

"Onlar, gümüşten yapılmış öyle billur kaplardır ki cennetlikler onları istedikleri şekilde belirleyip ayarlarlar." Yani cennetlikler, bu kapları istedikleri ve beğendikleri şekle sokarlar. Onların, arzularına göre belirli ölçü ve şekillerde olmasını isterler; kaplar, kendilerine bir ikram olarak, istedikleri ölçü ve şekilde gelir.

Yahut onlara içecek sunan hizmetçiler, bu kapları, içenin durumuna göre ayarlarlar; bu onlar için daha lezzetli ve içmesi daha hafif olur.

Mücâhid demiştir ki: "O kaplardaki içecekler öyle ölçülüdür ki ne kabını taşacak kadar fazladır ne de dibinde kalacak kadar azdır."

Âyete şu mana da verilmiştir: Bu kaplar, onların salih amellerine göre ayarlanır; ona göre kapların şekli ve içindekinin lezzeti değişir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada kendilerine, içine zencefil karıştırılmış içecek sunulur."* Yani tadı ve kokusu zencefile benzeyen bir içecek sunulur. *"Bu içecek, adı 'selsebîl' olan pınardandır."* Ona selsebîl denmesi, içiminin kolay ve suyunun tatlı olmasındandır. O, zencefil tadındadır; onda bir acılık ve sıkıntı yoktur; bilakis kolaylık ve afiyetle içilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, velilerin yolunu inkâr eden, kalpleri perdeli kimseler için hak yoluna girmelerine mani olacak meşguliyet ve dünyevî bağlantılardan oluşan zincirler, nefsanî haz ve engellerin oluşturduğu bukağılar hazırladık; onlar, bunlardan kurtulup da Allah'a gidemezler; engellerine takılmış olarak şehvetlerine çakılıp kalmışlardır. Biz onlar için ayrıca, gafletle Hak'tan kopma ve ilâhî huzurdan kovulma ateşi hazırladık.

Ebrâr (salih) kullara gelince onlar, ayıp ve kusurların kirinden temizlenmişler ve kalplerini haktan perdeleyecek şeylerden uzaklaşmışladır. Onlar, içine yakîn karıştırılmış ilâhî aşk şarabından içerler. O, Allah'ın ihlâslı kullarının içtiği bir pınardır. Onu, kalplerinde, ruhlarında ve sırlarında istedikleri şekilde akıtırlar; kalpleri yakîn ve muhabbetle dolar.

Onlar, müşahede nuruna ulaşana kadar yapmak için üstlendikleri mücâhede ve riyâzetleri hakkı ile yerine getirirler.

Onlar, felaketi her yanı ve herkesi saracak olan günden korkarlar. Çünkü o günde, boş iddia sahipleri rezil olur; ihlâslı kullar ortaya çıkar.

Onlar, ruhların ve sırların gıdası olan ilim ve marifetlerden, onu çok sevdikleri halde miskine (fakir), yetime ve esire ikram ederler. Onlara göre, bu marifetten daha kıymetli bir şey yoktur; çünkü o, bütün dertlerin ilacı olan en büyük iksirdir.

Âriflere göre miskin (fakir), yakîni (imanı) zayıf olandır, yani gerçek miskin, iman ve marifet fakiridir. Yetim, kendini terbiye edecek bir şeyhi olmayan kimsedir. Esir ise dünyevî alakalara ve boş hazlara bağlanıp kalmış kimsedir.

Ârifler onlara, "Biz, size sadece Allah rızası için ikramda bulunuyoruz; buna karşılık sizden dünyevî ve uhrevî bir karşılık beklemiyoruz; bir teşekkür, övgü ve senâ istemiyoruz" derler. Çünkü onların gözünde övülme ile yerilme, kendilerine bir şey verilmesiyle verilmemesi eşittir. Onlar, sözlerine şöyle devam ederler:

"Biz, sizden bir şey talep edersek ve Allah'a davette bir kusur işlersek bundan dolayı Allah'ın bize azap etmesinden korkarız. O azap günü öyle bir gündür ki o gün cahillerin yüzü ekşiyip somurtur; âriflerin yüzleri ise güneş gibi parlar. Allah onları bu günün azabından korur. Onlar, dünyada biraz sabrettiler, ahirette çok büyük bir rahatlık elde ettiler. Allah Teâlâ onların yüzlerini parlatır, gönüllerini dâimî bir huzur ve sürurla doldurur. Manevi seyir günlerindeki sabırlarına karşılık olarak onlara marifet ve nimet cennetlerini bahşeder. Orada, kabul tahtları üzerinde yaslanarak otururlar; rıza ve hoşnutluk yatakları üzerinde keyif sürerler. Orada, bir şeyi tedbir etme ve tercih sıkıntısına düşmezler, zafiyet ve kalp kırıklığı yaşamazlar; âriflerin iç âlemleri devamlı kuvvetlidir, çünkü onlar ebedî hazineyi (ilâhî marifet ve sevgiyi) bulmuşlardır. Hazine yanında olan kimsenin kalbi, sürekli güven ve huzur içindedir.

İmam Kuşeyri demiştir ki: "Müşahede güneşi onlara eziyet vermez, çünkü müşahede anındaki tecelliler çok defa sahibini bütünüyle kendinden geçirir; ona sekr hali (manevi sarhoşluk) hâkim olur, bu durumda müşahedenin lezzetini tadamaz. Onlar için perdelenme soğuğu da yoktur."

Âriflere cennet yakınlaştırılır. Bu diğer bir cennet olup o, bekâ billâh cennetidir; birincisi cennet ise fenâ fillâh cennetidir. Onun gölgeleri üzerlerine sarkar. O, rıza huzuru ve teslimiyet nesimidir. Onun hikmet ve mevhibeleri kolayca ele geçecek şekilde hazır hale getirilir. Ârifler ne zaman bir ilim ve hikmete ihtiyaç duysalar, fikirlerini mana âlemine salarlar, fikirleri onlara taze ilimler ve insanı hayrette bırakan hikmetler getirir.

Onların etrafındaki hizmetçiler ilâhî aşk şarabı ile dolaşırlar; onlar bu şaraptan istedikleri şekilde ve diledikleri yerde her an içerler. Allah Teâlâ bizleri de onlardan eylesin. Âmîn.

Cennetliklere Verilen Diğer Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, cennetliklere bahşedilen diğer nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا
۞١٩ وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ۞٢٠ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ

سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ
شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

19. ***Çevrelerinde, ölümsüz yapılmış hizmetçiler dolaşır; onları gördüğünde saçılmış inciler sanırsın.***

20. ***Orada, nereye baksan nimet ve büyük bir mülk*** *(saltanat)* ***görürsün.***

21. ***Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır, gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rab'leri onlara tertemiz bir içecek içirir.***

22. ***Onlara şöyle denir: "Şüphesiz bu sizin mükâfatınızdır; dünyadaki çalışmanız makbul olup karşılığı verilmiştir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Çevrelerinde, ölümsüz yapılmış hizmetçiler dolaşır."* Onlar, Allah Teâlâ'nın, müminlere hizmet için yarattığı hizmetçilerdir. Diğer bir görüşe göre onlar, kâfirlerin bulûğa ermeden ölen çocukları olup Allah onları cennetliklerin hizmetçisi yapmıştır. Onlar hiç ölmezler. Yahut onlar, devamlı aynı tazelik ve güzellikte kalırlar, zamanla sararıp solmazlar, yaşlanıp ihtiyarlamazlar.

"Onları gördüğünde, güzelliklerinden, renklerinin safiliğinden, yüzlerinin parlaklığından, meclislerin ve evlerin her yanına dağılmış olmalarından dolayı *saçılmış inciler sanırsın."* Onların, özellikle dağılmış incilere benzetilmesi, dağılmış incinin bakana daha güzel gözükmesindendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada, nereye baksan nimet ve büyük bir mülk görürsün."*

Yani cennette nereye baksan, büyük bir nimet ve geniş bir saltanat görürsün. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Cennetliklerden derecesi en düşük olanına, genişliği bin senelik yol olan bir mülk verilir. O, bu mülkün en yakınını gördüğü gibi, en uzak yerini de görür."[344]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Cennetliklerden derecesi en düşük olanı, birlerce hizmetçi içinde kırmızı yakut bir ata binmiş olarak yürür. O atın iki kanadı vardır."* Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra, *"Orada, nereye baksan nimet ve büyük bir mülk (saltanat) görürsün"* âyetini okudu.[345]

Cennetteki mülk hakkında şöyle denilmiştir: O öyle bir mülktür ki peşinden zeval (yıkım ve yok olma) gelmez.

Hakîm et-Tirmizî, âyette geçen mülke şu manayı vermiştir: O, bir şeyi yapma yetkisidir; cennetlikler bir şeyin olmasını istediklerinde, o şey (Allah'ın izniyle) olur.[346]

Şöyle denilmiştir: Sultanların yanına girilirken izin istendiği gibi, melekler de cennetliklerin yanına girerken izin alırlar. İşte asıl saltanat budur.

Rivayet edildiğine göre, melekler cennetliklere hediyeler getirirler; yanlarına girmek için birçok kapıcıdan izin alırlar. Son kapıcı onlara izin verir; melekler bütün kapılardan ellerinde hediyeler, dillerinde selâm ve hürmetle yanlarına girerler.[347]

Cenâb-ı Hak sonra, cennetliklerin elbiselerinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır, gümüş bileziklerle süslenmişlerdir."* Fâtır sûresinde ise şöyle buyrulmuştur:

"Orada, altın bileziklerle ve incilerle süslenirler" (Fâtır 35/33).

Bu iki âyetteki durumu şöyle açıklarız: Onlar gümüşle, inci ve altınla süslenirler.

---

[344] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/127. Aynı konuda biraz farklı bir hadis için bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 75; Ahmed, *Müsned*, 2/15.

[345] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/376-377.

[346] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/127.

[347] bk. Kurtubî, *a.g.e.*, 29/127.

Said b. Müseyyeb demiştir ki: Cennetliklerin her birinin elinde üç türlü süs vardır: Biri gümüşten, biri altından, diğeri ise incidendir.

Bir diğer açıklama şöyledir: Cennetlikler, amellerinin farklılığına göre değişik süsler takınırlar. Bazıları altınla, bazıları gümüşle, bazıları ise inci ile süslenirler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rab'leri onlara tertemiz bir içecek içirir."* İçirme olayının Allah Teâlâ'ya nisbet edilmesi, cennetliklere şeref ve hususiyet bahşetmek içindir.

Şöyle denilmiştir: Melekler, cennetliklere içecek sunarlar, onlar, bunu meleklerden almaya yanaşmazlar, "Uzun zamandır cennet nimetlerini aradaki vasıtalardan alıyoruz (keşke bize nimeti bir aracı olmadan Rabbimiz ikram etse!)" derler; bunun üzerine arada bir el olmadan kâseler gaybdan ağızlarına gelir, ondan içerler.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu rivayette bahsedilenler, dünyada iken kalpleri Allah'tan perdeli kimseler olabilirler; kalpleri açılmış ve müşahedeye ulaşmış âriflere gelince, onların gözünden vasıtalar silinmiştir, şekil olarak mevcut olsalar bile. Onlar, vasıtalara takılmazlar, her durumda Allah'ı müşahede ederler.

"Allah onlara, tertemiz bir şarap içirir." O, dünya şarabı gibi pis değildir. Şarabın pis olduğu, akılla değil, dinle bilinir.

Yahut cennet şarabı, dünya şarabı gibi ham maddesi pis elle sıkılarak yahut kirli ayakla ezilerek hazırlanmadığı için tertemizdir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyette kastedilenler, Allah'ın salih kullarından diğer bir gruptur; onlar, önceki iki gruptan daha üstündür. Bunun için onlara içecek sunma işi Allah Teâlâ'ya nisbet edildi ve içeceklerinin tertemiz olduğu belirtirdi; çünkü bu içecek, onu içeni maddi lezzetlere meyilden ve Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelme duygusundan temizler; böylece onlar Allah'a kavuşmanın ve O'nunla bâki olmanın lezzetiyle sadece O'nun cemalini müşahedeye dalarlar. Bu, sıddıkların en son derecesidir. Bunun için ebrârın (salih kullar) sevabı onunla tamamlandı."

Cennetliklere denir ki: "*Bu* sayılan lutuf ve ikramlar *sizin* salih amellerinize karşılık *bir mükâfattır; çalışmanız* katımızda *makbul görülüp karşılığı verilmiştir.*" Yaptıklarınızdan razı olduk; çünkü siz, fakir, yetim ve esirlere bir ikramda bulunduğunuzda, onlara, "Sizden bir mükâfat ve teşekkür beklemiyoruz; biz bunu sırf Allah rızası için yapıyoruz" derdiniz.

19-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âriflerin kalplerinde ve sırlarında dağılmış inciler gibi güzel ilim cevherleri ve hikmet yakutları dolaşır. Fikrin hakikat âleminde dolaştığında ve ahadiyyet denizinde yüzdüğünde basiretinle ruhlara ait harika nimetler görürsün. Bu nimet, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmenin lezzeti ve her şeyin sahibi yüce dostu görmenin sevincidir. Orada ayrıca büyük bir mülk ve saltanat görürsün. O, Hak Teâlâ'nın ezelî, ebedî, zâhirî ve bâtınî zatının azametidir. Bu hakikati gördüğünde, bütün varlıklar sana tâbi olurlar; senin kalbinin açılmasıyla âlem de açılır, iç âleminin tutulmasıyla varlıklar da sıkıntıya düşerler. O'nun hükmü, senin hükmün olur; O'nun emri senin emrinle ortaya çıkar; varlıklarda himmetinle yüce Mevlâ'nın iradesine uygun olarak tasarrufta bulunursun.

Âriflerin üzerinde izzet, güzellik, heybet ve celâl elbiseleri vardır. Onlar, yakîn makamlarıyla süslenirler. Rab'leri onlara tertemiz bir içecek içirir; o, ilâhî ezelî aşk şarabıdır. Bu ilâhî aşk, kalplerden ve sırlardan mâsivayı, gafleti ve manevi kirleri temizler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası hakkında denilmiştir ki:

Yüce Allah'ın onlara içirdiği ilâhî şarap, onları, ağyarın sevgisinden temizler.

Şöyle denilmiştir: Bu şarap onların kalbindeki kin, aldatma ve boş iddiaları temizler."

Kuşeyrî sonra şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bugün (dünyada) kime ilâhî sevgi şarabını içirirse, o hiçbir şeyden korkmaz. İlâhî sevgi kâsesinden içmenin gereği, kâinatta hiçbir varlık ayırımı yapmadan herkese iyilik ve ihsanda bulunmaktır ve kalpte hiçbir kötü duygu kalmamasıdır.

İlâhî sevgiden içmenin neticesi, yüce sevgilinin hatırına her şeyini insanlara feda etmek, halka hizmeti cana nimet bilmek, bu konuda hiçbir kibir ve benlik göstermemektir.

Bu ilâhî sevgiden içmenin bir diğer neticesi, bazı vakitlerde kendinden geçip dünyada ve ahirette kimseyi gözün görmemes, içini ve dışını bir sevincin sarması, utanma ve hayânın kalkıp içine düştüğü aşk ve vecdi ortaya koymaktır.

İlâhî aşkla sarhoş olmanın bir başka sonucu şudur: Kuldan, çekinme hali gider, rahat olur, serbest konuşur, bazan şikâyette bulunur, bazan normal halde dile getirilmeyecek şeyleri talep eder. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], *'Rabbim, bana zatını göster de sana bakayım'* (A'râf 7/42) talebi de ilâhî aşk içinde dile getirilmiş bir istektir. Âlimler şöyle demişlerdir: 'Hz. Mûsa [aleyhisselâm], Allah'ın kelâmını işitince kendisinden geçti, ilâhî aşk içinde dili böyle söyledi.'

Allah âriflere tevhid şarabından içirdiği zaman, onlardan bütün ağyarı (Allah'tan başka varlıkları) görmeyi yok eder, o zaman izzet tecellileri içinde hayran kalırlar, ululuk tecellileri içinde kendilerinden geçerler, birlik tecellileri içinde bütün varlıkları eriyip gider. Bu durumda ne akıl kalır ne temyiz gücü, ne anlayış kalır ne de idrak. Kul, manevi keşfin başında ilâhî tecellilerle sarılır, sonra bu tecelliler içine dalar, ardından onların içinde tamamen eriyip yok olur; *'Şüphesiz sonuç Rabb'inedir'* (Necm 53/42) âyeti tecelli eder."[348]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, Rab'lerinin kendilerine sunduğu şaraptan içtiklerinde, derileri ve kalpleri Allah'ın zikriyle yumuşar. Allah bu şaraptan onlara dünyada zikir halkalarında Allah'a yakınlık halindeyken sevgi kâsesinde sundu; ahirette ise nurdan minberler üzerinde zatını müşahede halinde sunar."[349]

---

[348] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/231-232.

[349] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/475.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Baklî'nin, dünya ve ahiret ayırımı yapması, muhakkik âriflerin haline uygun değildir; çünkü ârifin gözünde dünya ve ahiret diye bir şey kalmamıştır; onun gözünde sadece Allah vardır. Yalnız tecelliler farklıdır. Dünyada meydana gelen şey, ahirette de meyana gelir, sadece burada ilâhî tecellileri örten perde kalındır.

Sonra, manevi halinde sabit-kadem olan temkin sahibi ârife denir ki: Bu, sizin dünyadaki mücâhede ve sabrınıza karşılık verilmiş bir mükâfattır. Ameliniz makbul oldu; bunun için bolca ihsanlara kavuştunuz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

En Büyük Şeref: Kur'ân-ı Hakîm

Cenâb-ı Hak, sûrenin başında insanın ilk yaratılışından bahsetti, insanları inkâr edenler ve şükredenler olarak iki kısma ayırdı. Sonra itaat edenlere hazırladığı nimetleri genişçe açıkladı. Peşinden peygamberi ve habibi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir şeref olarak bahşettiği nimetinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْز۪يلًاۚ ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ
وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًاۚ ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً
وَاَص۪يلًاۚ ﴿٢٥﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَو۪يلًا ﴿٢٦﴾ اِنَّ
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَٓاءَهُمْ يَوْمًا ثَق۪يلًا ﴿٢٧﴾ نَحْنُ
خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَٓا اَسْرَهُمْۚ وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَٓا اَمْثَالَهُمْ تَبْد۪يلًا
﴿٢٨﴾ اِنَّ هٰذِه۪ تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا

تَشَٓاؤُ۫نَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يماً حَك۪يماًۗ ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ
مَنْ يَشَٓاءُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ۜ وَالظَّالِم۪ينَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً ﴿٣١﴾

23. ***Şüphesiz, Kur'an'ı sana parça parça biz indirdik.***

24. ***O halde, Rabb'inin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre itaat etme.***

25. ***Sabah akşam Rabb'inin adını an.***

26. ***Gecenin bir kısmında O'na secde et; geceleyin uzun bir süre de O'nu tesbih et.***

27. ***Şu insanlar dünyayı tercih ediyorlar ve önlerinde kendilerini bekleyen o çetin günü ihmal ediyorlar.***

28. ***Onları biz yarattık ve bünyelerini sapasağlam yaptık. Dilediğimizde*** *(onları yok eder)* ***yerlerine benzerlerini*** *(başkalarını)* ***getiririz.***

29. ***İşte bu bir öğüttür; dileyen, Rabb'ine ulaştıran bir yol tutar.***

30. ***Ama Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.***

31. ***O, dilediğini rahmetine dahil eder; zalimlere ise acı bir azap hazırlamıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Kur'an'ı sana parça parça biz indirdik.*" Yani Kur'an'ı birçok hikmetle ayrı zamanlarda, parça parça, azar azar biz indirdik, başkası değil.

"*O halde,* sana yardım konusunda *Rabb'inin hükmüne sabret.* Hiç şüphesiz O'nun hükmü en güzel şekilde sonuçlanır."

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamber olarak tebliğ vazifeni yerine getirmeye, bu konuda karşılaşacağın eziyetlere tahammül göster, hiç şüphesiz zafer ve başarı senin olacaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre itaat etme."* Yani günah işleyene işlediği günahta, inkâr edene de inkârında uyma. Yahut seni günaha davet eden hiçbir günahkâra ve inkâra çağıran hiçbir azgın kâfire itaat etme.

Şöyle denilmiştir: Âyetteki günahkârla kastedilen, Utbe b. Rebîa'dır, çünkü o, her türlü günahı işleyen biriydi. Azgın kâfir ile kastedilen ise Velîd b. Mugîre'dir. O da inkârda haddi aşan ve azgınlıkta son derece ileri giden biriydi. Âyetin zâhirinden anlaşılan ise âyetin kastının bütün günahkârlar ve kâfirler olduğudur.

Mana şudur: Onlardan hiçbirine itaat etme. Onlardan birine itaat yasaklanınca, ikisine birden itaat zaten yasaklanmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sabah akşam Rabb'inin adını an."* Yani bütün vakitlerde zikre devam et. Bu iki vakitten özellikle bahsedilmesi, onların fazilet ve şerefinden dolayıdır.

Denilmiştir ki: Allah Teâlâ, habibine, günahkâr ve kâfirlere itaat etmeyi yasakladı; onu, kâfirlerden gelecek eziyetlere ve onların ileri derecedeki düşmanlıklarına sabretmeye teşvik etti; peşinden de bütün vakitlerini Allah'ın zikrine ve ibadetine ayırmasını emretti. Şu âyet de bu manadadır:

"Biz, onların söylediklerinden dolayı senin göğsünün daraldığını biliyoruz; öyle ise Rabb'ini tesbih et!" (Hicr 15/97-98).

Hz. Peygamber'in Allah'ı zikretmeye yönelmesinde, kendisi için bir rahatlık mevcuttur. Bu şekilde yalnız kalma sıkıntısı gider, gönlü Rabb'inin zikriyle hoş olur, huzur bulur, fakat onlar bunu bilmezler. Bu emirde, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sadece Allah'a itaat etmesi, O'na itaatin dışındaki şeyleri terketmesi istenmektedir. Bu açıklama Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'den alındı.

Bazılarına göre, âyette "sabah" manası verdiğimiz "bükre", ile sabah namazı; "akşam" manası verdiğimiz "esîl" ile de öğle ve ikindi namazları kastedilmiştir.

"Gecenin bir kısmında O'na secde et." Yani gecenin bir bölümünde akşam ve yatsı namazlarını kıl. *"Geceleyin uzun bir süre de O'nu tesbih et."* Yani gecenin uzun bir bölümünde, bazan üçte biri, bazan yarısı, bazan da üçte ikisi kadar bir sürede teheccüd namazı kıl, geceyi ibadetle geçir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar* yani kâfirler, *dünyayı seviyorlar,* onun fâni lezzetlerine dalıyorlar, dünyayı ahirete tercih ediyorlar, bunun için hiçbir zikre ve namaza yönelmiyorlar; *önlerinde kendilerini bekleyen o ağır,* çetin *günü ihmal ediyorlar."* Ona hazırlanmıyorlar; o günü önemsemiyorlar. O, kıyamet günüdür. O günde yaşanacak şiddetli olaylar kâfirlere çok ağır gelecektir.

"Onları biz yarattık, başkası değil. Ayrıca *onların bünyelerini sapasağlam yaptık."* Yani onların bünyelerini çok kuvvetli yaptık, böylece sağlam ve kuvvetli oldular.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların eklem yerlerinin sinirlerle bağlantısını sağlam bir şekilde biz yarattık.

Bir diğer mana: Onlardan Allah'ın birliğini kabul etme sözünü biz aldık.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Dilediğimizde onların yerine benzerlerini (başkalarını) getiririz."* Yani onları helâk etmeyi dilediğimizde helâk ederiz, onların yerine itaat eden ve isyan etmeyen kimseler getiririz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları helâk ettikten sonra, benzerlerini harika bir şekilde yeniden yaratırız. Bunda şüphe yoktur. O, öldükten sonra dirilmektir. Allah'ın kudret ve kuvveti bunu yapmaya yeter.

"İşte bu yani bu sûre yahut apaçık öğüt içeren bu âyetler *bir öğüttür; dileyen, Rabb'ine ulaştıran bir yol tutar;* Allah'a itaat ederek ve resûlüne

uyarak Allah'a yaklaşmak için bir yol edinir. *Ama* Allah'a giden yola girmeyi *Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."*

Yahut kâfirler ancak Allah'ın dilediğini isteyebilirler. Âyette işin hakikati ortaya konulmakta; Allah'a ulaşmak için sırf onların istemesinin yeterli olmadığı açıklanmakta, Allah dilemedikçe onların buna güçlerinin yetmeyeceği belirtilmektedir. Çünkü kulun yaptığı işteki etkisi sadece kesb (onu yapma) konusundadır; takdir ve yaratma konusunda değildir. O işin olmasında asıl etki eden şey Allah Teâlâ'nın dilemesidir.

"Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." Allah, onların olacak bütün hallerini bilmekte, söz ve işlerde en isabetli hükmü vermektedir. Bu, Allah Teâlâ'nın dilemesinin bir ilim ve hikmete dayandığını açıklamaktadır. Yani yüce Allah sonsuz ilim ve hikmet sahibidir; herkesin neye ehil ve layık olduğunu bilir; onlar için sadece hikmetinin gerektirdiği şeyleri diler.

"O, dilediğini rahmetine dahil eder." Âyet, yüce Allah'ın ilim ve hikmete dayalı dilemesinin sonuçlarını açıklamaktadır. Yani Allah, rahmetine dahil etmeyi dilediği kimseyi rahmetine dahil eder. O, iradesini Cenâb-ı Hakk'a ulaşma yolunda kullanan ve bunun için gayret eden kimsedir; Allah da onu iman ve taat gibi cennete götüren şeyleri yapmada muvaffak eder.

"Zalimlere gelince, Allah onlar için *acı bir azap hazırladı."* Onlar, iradelerini doğru yolun dışında kullanan kimselerdir. Allah onlar için son derece acı veren bir azap hazırladı.

23-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olan ârif, biz sana Kur'an'ın hakikatini indirdik, yani sana kalbinle ve sırrınla sadece Allah'a bağlanmayı ve O'nu müşahede etmeyi ihsan ettik. Bunu, manevi hallerle süslenme seyrine göre yavaş yavaş, azar azar gerçekleştirdik. Sen Rabb'inin hükmüne sabret; yani Allah'ın senin için hükmettiği celâl tecellilerine, tehlikeli durumlara ve ağır hallere sabret; şüphesiz sabrın sonu Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmektir. Bu uğurda canı ve ruhu feda etmek gerekir, ancak bunu yapan çok azdır.

Ey Hak yolcusu, manevi seyir halindeyken, seni ondan çevirmek isteyen günahkâra itaat etme yahut seni manevi yoldan alıkoymak isteyen münkire de itaat etme. Rabb'inin ismini zikret; yani her nefeste O'nun en büyük isminin zikrine dal. O, Zât-ı Bârî'ye has "Allah" ism-i şerifidir. Her nefeste "Allah, Allah" diyerek zikret. Sabah akşam, gece gündüz bu zikri çokça yap.

Gecenin bir bölümünde O'na secde et, gece uzun bir süre ibadetle meşgul ol. Yani gece hükmünde olan gaflete düştüğünde ve kalbin perdelendiğinde Allah'a boyun eğip tazarru ile yalvarıp yakar, kalbinin Hak'tan kopup dünyaya yönelmesinden ve böylece vücut ikliminin gaflet karanlığında kalıp Rabb'inden perdelenmekten korkarak seherlerde O'nu tesbih et.

Varlıklarıyla ve nefislerinin hazlarıyla perdelenenler, hemen ele geçecek şeyleri (dünyayı) severler, hevâlarını yüce Mevlâ'nın sevgisine tercih ederler, önlerindeki şiddetli ve dehşetli günü ihmal ederler. Allah'tan korkan kimseler, o gün (ahirette) gruplar halinde sıdk makamına sevkedilirler; nefislerine tâbi olanlar ise geride hesap yerinde kalırlar.

Bütün bunlar, basiret gözü açılıp da Hakk'ı ve hak ehlini görenler için bir öğüttür. Kim, Rabb'ine ulaştıran bir yola girmek isterse, hakikat ehli âriflerin sohbetini tercih etmelidir ki ârifler onu hakikate ve ilâhî huzura ulaştırsınlar. Fakat bütün iş, Allah'ın elindedir. Onlar ancak Allah'ın dilediğini isterler. Allah kimi, özel yardımına ulaştırmak isterse, onu hidayet yolundaki rahmetine dahil eder. Allah kimi de nefsi ile baş başa bırakmayı dilerse, onu yanlış yolda yürütür.

Yüce Allah bizi kötü hale düşmekten ve yanlış yolda gitmekten korusun. Kulu kötülükten koruyacak ve hayırlarda muvaffak edecek güç ve kuvvet Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

İnsân sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(77) MÜRSELÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mürselât sûresi Mekke döneminde inmiş olup elli âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "mürselât" kelimesinden almıştır. **Mürselât,** "gönderilenler" demektir. Sûrede başlıca, kıyametin, hesap ve azabın gerçekleşeceği, Allah'ın kudreti ve günahkârların âkıbeti konu edilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrenin sonunda, *"Allah zalimlere acı bir azap hazırladı"* (İnsân 76/31) buyurdu. Bu sûrenin başında da o azabın gerçekleşeceğine yemin ederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا
﴿٣﴾ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا اَوْ نُذْرًا ﴿٦﴾
اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾

Bismillâhirrahmânirrahim.

1. ***Birbiri peşinden gönderilenlere,***

2. ***Kasırga gibi esenlere,***

3. ***Yaydıkça yayanlara,***

4. ***Seçip ayıranlara,***

5-6. ***Hakka uyanlar için özür yahut** (yanlış yolda gidenler için) **azap sebebi olması için** (peygamberlere) **zikri** (vahyi) **getirenlere yemin olsun ki,***

7. ***Size vaat edilen** (kıyamet ve azap) **mutlaka gerçekleşecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yemin olsun birbiri peşinden gönderilenlere."* Yani ilâhî emir ve yasakları indirmek için peş peşe gönderilen meleklere yemin olsun. Allah onları kullarına nimet bahşetmek ve ihsanda bulunmak için gönderdi.

"Yemin olsun *kasırga gibi esenlere."* Yani giderken rüzgâr gibi esen meleklere yemin olsun.

"Vahiy için yeryüzüne indiklerinde kanatlarını havada *yaydıkça yayan meleklere de* yemin olsun."

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Dünyanın dört bir yanında ilâhî hükümleri yayanlara yemin olsun.

İnkâr ve cehaletle ölmüş nefislere iman ve ilim yayanlara yemin olsun.

"Ayrıca hak ile bâtılın arasını *seçip ayıranlara ve* hak yolda gidenler için *bir özür ya da* bâtıla dalanlar için bir *uyarı* ve azap *sebebi olması için* kalplere *zikri,* âyetleri ve öğütleri *bırakanlara yemin olsun ki size vaat edilen* kıyamet ve başınıza inecek azap *mutlaka gerçekleşecektir."*

Âyette yemin edilen şey, peş peşe esen rüzgâr da olabilir. Buna göre mana şöyle olur: O rüzgâr peş peşe şiddetle eser, havadaki bulutları süratle yayar, onları Allah Teâlâ'nın yağmur yağdırmayı dilediği yerlere dağıtır ve bu şekilde kalplere bir uyarı atar. Yani Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin eserlerini müşahede anında kalplere bir korku ve öğüt atılır. Bu durum, korku ve tövbe ile Allah'tan affedilmelerini isteyenler için bir özür ve af sebebi olur; yağmuru Allah'ın gönderdiğini kabul ederek onu yıldızların işi görenler için de bir uyarı ve azap sebebi olur.

Yahut onlarla Allah Teâlâ, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gönderdiği Kur'an âyetlerine yemin etmiş de olabilir. Kur'an âyetleri, süratle önceki kitapları neshetti; yeryüzünün doğusuna ve batısına hidayeti yaydı, hak ile bâtılın (doğru ile yanlışın) arasını ayırdı. Hakkı, âlimlerin kalplerine attı. Bu hak, müminler için bir özür ve af vesilesi, kâfirler için ise bir uyarı ve azap sebebi oldu.

İbn Cüzey demiştir ki: "Tercihe şayan görüş şudur: Âyette yemin edilerek dikkat çekilen 'gönderilenler' ve 'esenler' rüzgârlardır. Çünkü rüzgârın özelliği, gerçekten esmektir. 'Yayanlar' ve 'ayıranlar' ise meleklerdir; zira ayırma, meleklerin haline uygun bir iştir."[350]

Allah Teâlâ, yemin ederek haber verdiği şeyi şöyle belirtti: "*Şüphesiz, size vaat edilen* kıyamet ve başınıza azabın inmesi kesin olarak *gerçekleşecektir.* Bundan kaçış yoktur."

1-7. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Allah Teâlâ, her asırda dinin ve tabiatın güzel bulduğu hayırlı şeyleri insanların arasında yaymak için gönderdiği âriflerin nefislerine yemin etti; onlar insanları düşük ve rezil işlerden temizleyip faziletlerle süslerler. Yeryüzünün her tarafına ulaşarak bid'at ve gafleti silip atarlar, doğru yolu her tarafta yayarlar. Kullar onlarla hayat bulur, hak ile bâtılı, doğru ile yanlışı, gafil ile kalbi uyanığı, manen perdeli olanlarla müşahede ehlini birbirinden ayırıp tanır. Onlar, kalplere Allah'ı zikretmeyi öğretirler, öyle ki zikir bütün bedenlerine yayılır. Allah'ı zikreden hak yolcularına özürlerinin kabul edilip günahlarının affedileceği şeyleri öğretirler; gafil münkirleri de uyarıp onları, azaba düşürecek hal, söz ve işlerden sakındırırlar.

---

[350] İbn Cüzey, *et-Teshil li-Ulûmi't-Tenzil*, 2/441.

Beyzâvî demiştir ki: "Bir diğer yoruma göre Allah Teâlâ âyette, bedenleri kemale erdirmek için gönderilen kâmil nefislere (ruhlara) yemin etti; bu kâmil nefisler kalpte, Cenâb-ı Hak'tan başka ne varsa hepsini silip atar; bunun eserini bütün âzalara yayar; aslen hak olan ile zatı itibariyle bâtıl (fâni) olan şeyi birbirinden ayırır. O zaman Hak Teâlâ'nın zatının dışında her şeyi yok olmuş görürler; kalbe Allah'ın zikrini yerleştirirler, öyle ki kalpler ve diller sadece yüce Allah'ın zikriyle meşgul olur."[351]

Kıyametin Kopma Anı

Cenâb-ı Hak sonra, geleceğini yeminle bildirdiği kıyametin vaktinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْۙ ﴿٨﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْۙ ﴿٩﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ
نُسِفَتْۙ ﴿١٠﴾ وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْۜ ﴿١١﴾ لِاَيِّ يَوْمٍ اُجِّلَتْۜ ﴿١٢﴾ لِيَوْمِ الْفَصْلِۚ
﴿١٣﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِۜ ﴿١٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾

8. ***Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman,***

9. ***Gök yarıldığı zaman,***

10. ***Dağlar ufalanıp savrulduğu zaman,***

11. ***Peygamberler için*** *(ümmetlerine şahitlik etmek üzere)* ***vakit belirlendiği zaman*** *(kıyamet gerçekleşir).*

12. *(Bu)* ***hangi güne ertelenmiştir?***

13. ***Hüküm ve ayrım gününe.***

14. ***Hüküm günü nedir, bilir misin?***

15. ***Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!***

---

[351] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/556.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman."* Yıldızlar, silinip yok edildiği yahut ışıkları tamamen söndürüldüğü zaman. "*Gök yarıldığı,* meleklerin inmesi için kapı kapı yapıldığı *zaman. Dağlar* süratle yerinden sökülüp atıldığı ve *ufalanıp* savrularak *toz duman olduğu zaman. Peygamberler için* ümmetlerine şahitlik etmek üzere *vakit belirlendiği zaman ...*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamberler gelmesini bekledikleri vakti gördükleri zaman. İşte o zaman âniden gelir ve kıyamet kopar.

"Kıyametin kopması *hangi güne ertelenmiştir?* O, bütün insanların birbirinden ayrıldığı *hüküm gününe* ertelenmiştir."

İbn Atâ demiştir ki: "O gün kişi, en yakınlarından, kardeşlerinden ve dostlarından ayrılır; sadece Allah için birbirini sevenler birbirinden ayrılmazlar."

"Hüküm günü nedir, bilir misin? Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Bu sûrede, *"O gün vay yalanlayanların haline!"* âyeti birçok defa tekrarlanmaktadır. İbn Atıyye, bunun sadece vurgu için olduğunu söylemiştir, fakat doğru olan şudur: Her âyet, tasdik edilmesi gereken bir durumdan sonra gelmiştir, bunun için her yalanmaya ayrı bir azap vaat edilmiştir. Her âyet tefsir edilirken bu duruma dikkat çekilecektir.

8-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpte irfan güneşi parladığı ve yüce Allah'ın zatına ait bazı sırlar ortaya çıktığı zaman maddi ilimlerin ışığı söner ve vehme dayalı düşünceler kalpten silinip gider; kalpte sadece Hak Teâlâ'nın birliğine ait tevhid ilmi kalır. Bu ilimlerin ışığının sönmesi, kalbin onlardan uzaklaşarak onlardan daha tatlı ve daha faydalı olana yönelmesidir. Bu tatlı şey, Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatını müşahede ile O'nun nurlarına ve sırlarına dalmakla meydana gelen müşahede lezzetidir.

Ruhların semasından maddi varlıkların karanlığı temizlenip hakikat müşahede edildiği, vehim ve hayaller kalpten silinip gittiği, Allah'a davet eden manevi terbiyeciler için vuslat vakti belirlendiği zaman, işte o gün, Allah'ta fâni olmanın gerçekleştiği en büyük fetih günüdür. O, kulun dünyada Rabb'ine kavuşma günüdür. O, ayrım günüdür; o gün, havas ile avam, ilâhî huzurda kabul gören ârifle iman sahibi mümin, müşahede sahipleriyle delilde kalanlar birbirinden ayrılır. Bu büyük sırra ulaşma yolunu yalanlayanların o gün vay haline!

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلٖينَۜ (١٦) ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرٖينَ (١٧) كَذٰلِكَ نَفْعَلُ
بِالْمُجْرِمٖينَ (١٨) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبٖينَ (١٩) اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ
مَٓاءٍ مَهٖينٍۙ (٢٠) فَجَعَلْنَاهُ فٖى قَرَارٍ مَكٖينٍۙ (٢١) اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍۙ
(٢٢) فَقَدَرْنَاۗ فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ (٢٣) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبٖينَ (٢٤) اَلَمْ
نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًاۙ (٢٥) اَحْيَٓاءً وَاَمْوَاتًاۙ (٢٦) وَجَعَلْنَا فٖيهَا رَوَاسِىَ
شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَٓاءً فُرَاتًاۜ (٢٧) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبٖينَ (٢٨)

16. *Biz öncekileri helâk etmedik mi?*

17. *Sonra gelenleri de onlara katarız.*

18. *Biz suçlulara işte böyle yaparız.*

19. *Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!*

20. *Biz sizi basit bir sudan (meniden) yaratmadık mı?*

21-22. ***Sonra onu belli bir süreye kadar sağlam bir yerde*** *(anne rahminde)* ***tuttuk.***

23. ***Sonra ona bir şekil verdik. Biz ne güzel şekil veririz!***

24. ***Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!***

25-26. ***Biz yeryüzünü diriler ve ölüler için bir toplanma yeri yapmadık mı?***

27. ***Orada sabit yüksek dağlar oturtup, size*** *(ondan çıkarttığımız kaynaklardan)* ***tatlı su içirmedik mi?***

28. ***Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz,* ahiret gününü yalanladıkları için Nuh, Âd ve Semûd gibi *önceki kavimleri helâk etmedik mi? Sonra gelenleri de onlara katarız."* Yani öncekilere yaptığımızın benzerini sonrakilere de yaparız; çünkü onlar da öncekiler gibi ahiret gününü yalanladılar. Âyet, Mekkeli müşrikler için bir tehdit içermektedir.

"Biz, suçlulara yani inkâr ve isyana dalan bütün ümmetlere *işte böyle* feci azap *yaparız.* O azabın gerçekleştiği gün, vaat ettiğimiz şeyleri *yalanlayanların vay haline!"*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz sizi basit bir sudan,* yani meniden *yaratmadık mı? Sonra onu* Allah'ın ezelde belirlediği *belli bir süreye kadar sağlam bir yerde,* anne rahminde *tuttuk."* Bu süre ileri ve geri alınmaz. Rahimde kalma süresi, genelde dokuz aydır, fakat bu süre ilâhî hesaba göre uzayıp kısalabilir.

"Sonra ona bir şekil verdik. Biz ne güzel şekil veririz! Bizim buna gücümüzün yettiğini *yalanlayanların o gün vay haline!"*

Âyete şu manalar da verilmiştir: Bizim onları yeniden yaratmaya gücümüzün yettiğini yalanlayanların o gün vay haline!

Öldükten sonra diriltme vaadimizin doğru olduğunu gösteren ilk yaratılma nimetini yalanlayanların o gün vay haline!

"Biz yerin üstünü *diriler ve* altını *ölüler için bir toplanma yeri yapmadık mı?"* Yerin üzerinde pek çok canlı bulunmaktadır; içindeki ölülerin sayısı ise bizce meçhuldür; onları sadece Allah bilir.

Rivayete göre Şa'bî, bir cenazeye katıldı, kabristana bakınca, "Burası ölülerin toplanma yeridir" dedi. Sonra, evlere baktı, "Buralar da dirilerin toplanma yeridir" dedi.[352]

Âlimlerden Rebîa'ya göre kabir, ev gibi koruma altında olduğu için oradan kefen çalanın eli kesilir.[353]

"Yeryüzünde sabit yüksek dağlar yerleştirip onlardan çıkarttığımız nehir ve kaynaklardan *size* duru ve *tatlı su içirmedik mi?* Bu büyük nimetleri *yalanlayanların o gün vay haline!"*

16-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, önceki zorbaları, zayıf fakirlere karşı büyüklenenleri helâk etmedik mi? Sonradan gelenleri de onlara katarız. Biz, her devirde inkâr ve isyana dalanlara böyle yaparız.

Âyete şu mana da verilebilir: Biz, önceki ve sonraki gafilleri, şehvetlerine dalmaları sebebiyle kalplerini ve ruhlarını öldürerek helâk etmedik mi? Azgın kibirli kimselere de böyle yaparız. Bu vaadin gerçekleşmesini yalanlayan şüphecilerin o gün vay haline!

Biz sizi basit bir sudan yaratmadık mı? Aslınız böyle basit bir su ve sonunuz da kokuşmuş bir leş, siz nasıl kibirlenip büyükleniyorsunuz?

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Şu insana ne oluyor ki cismiyle övünüp şımarıyor. Halbuki onun başlangıcı belden atılan pis bir su; sonu ise pis bir leştir. O ise bu iki zaman arasında karnında pislik taşımaktadır."

Bu insanın maddi yönüdür; bedene üfürülen ruha gelince, ruh aslı itibariyle izzetli ve şereflidir. Bu durumda kimin ruhu maddi yönüne ve aklı hevâsına galip gelirse o, şeref ve temizlik açısından melekler gibi olur. Kimin de maddi yönü ruhuna ve hevâsı aklına galip gelirse o, basitlik ve düşüklük açısından hayvanlara benzer.

---

[352] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/355.

[353] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/140.

Biz insan bedenini, ilim ve marifetle dirilmiş kalplerin ve ruhların toplanma yeri yapmadık mı? Kalplerin marifetle dirilmesi, ruhun maddi yöne, aklın da hevâya galip gelmesiyle gerçekleşir. Yine biz, insanın bedenini hevâsına tâbi olduğu için ölen nefislerin ve kalplerin buluşma yeri yapmadık mı?

Biz, zararlı ile faydalı olan şeyleri birbirinden ayırması için insanın bedenine sabit ve sağlam akıllar koyduk. Size, kalplerin ve ruhların hayat bulduğu ilimlerin suyundan içirdik; o, tatlı bir su olup Allah onu, kâmil insanların eliyle içmeye muvaffak ettiği kimselere nasip eder. Bunu yalanlayanların o gün vay haline; çünkü onlar, bu tatlı sudan (marifet ilminden ve ilâhî sevgiden) hiç içmeden kalpleri susuz bir şekilde yaşarlar ve susuz bir halde ölürler. Böyle bir hale düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

Hakkı Yalanlayanların Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, gerçekleri yalanlayanların sonundan bahsederek şöyle buyurdu:

اِنْطَلِقُٓوا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَۚ ﴿٢٩﴾ اِنْطَلِقُٓوا اِلٰى ظِلٍّ ذ۪ي ثَلٰثِ
شُعَبٍۙ ﴿٣٠﴾ لَا ظَل۪يلٍ وَلَا يُغْن۪ي مِنَ اللَّهَبِۜ ﴿٣١﴾ اِنَّهَا تَرْم۪ي بِشَرَرٍ
كَالْقَصْرِۚ ﴿٣٢﴾ كَاَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌۜ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ
﴿٣٤﴾ هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَۙ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ
يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٣٧﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِۚ جَمَعْنَاكُمْ وَالْاَوَّل۪ينَ
﴿٣٨﴾ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَك۪يدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَۜ ﴿٤٠﴾

29. ***Onlara şöyle denir: "Yalanlamakta olduğunuz şeye*** *(cehennem azabına)* ***gidin."***

30. ***"Üç kola ayrılmış gölgeye gidin."***

31. ***"O ne gölgelendirir ne de alevden korur."***

32. ***Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar.***

33. ***O kıvılcımların her biri kızıl develer gibidir.***

34. ***Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!***

35. ***Bugün, kâfirlerin konuşamayacakları bir gündür.***

36. ***Kendilerine konuşma izni verilmez ki özür dilesinler.***

37. ***Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!***

38. ***Bu, hüküm ve ayırma günüdür. Sizi ve öncekileri bir araya topladık.***

39. ***Eğer*** *(azaptan kurtulmak için)* ***bir hileniz varsa, durmayın hilenizi uygulayın.***

40. ***Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, ahiret gününü yalanlayan kâfirlere şöyle der: *"Yalanlamakta olduğunuz şeye,* yani ebediyen içinde kalacağınız cehennem azabına *gidin. Üç kola ayrılmış gölgeye,* cehennemin dumanına *gidin.'* Cehennemin dumanı, büyüklüğünden dolayı üç kola ayrılmıştır. Büyük dumanlar böyledir; onlara baktığın zaman onun parçalara ayrıldığını görürsün.

Şöyle denilmiştir: Ateşten bir dil çıkar; kâfirleri çadır gibi sarar; onun dumanı üç kola ayrılır, her bir kol, hesapları bitene kadar kâfirleri sarar. O sırada müminler arşın gölgesinde bulunurlar.

Cehennemin dumanının üç kola ayrılmasının hikmeti hakkında denilmiştir ki: İnsanı, kudsî nurlardan perdeleyen nefis perdeleri üç tanedir; bunlar, his, hayal ve vehim perdeleridir.

Bir diğer yorum ise şöyledir: Kâfirleri bu azaba götüren şu üç kuvvettir:

1. Şeytânî vehim kuvveti. Bedende bulunduğu yer, dimağdır.
2. Gazap kuvveti. Kalbin sağ tarafında bulunur.
3. Hayvanî şehevî kuvvet. Kalbin sol tarafında bulunur. Bunun için şöyle denilmiştir: Cehennemin dumanından üçe ayrılan kollardan biri kâfirin başının üstünde, biri sağında, biri de sol tarafında durur.

Cenâb-ı Hak sonra bu gölgenin özelliğinden bahsederek şöyle buyurdu: "*O ne gölgelendirir ne de alevden korur.*" Yani bu duman, kâfirleri mahşerin veya cehennemin şiddetli sıcağına karşı serinletmez; içinde soğukluk bulunmadığı için onları cehennemin ateşinin alevlerinden korumaz. Bu durum, şu âyette de anlatılmaktadır:

"*Cehennemlikler, serin ve faydalı olmayan kapkara bir duman tabakası altındadırlar*" (Vâkıa 56/43-44).

"*Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar. O kıvılcımların her biri kızıl develer gibidir.*" Çünkü ateşin kıvılcımları sarıdır. Onun siyah olduğu da söylenmiştir. Zira devenin siyahlığı sarıya çalar. Birinci âyet bir benzetmeyle kıvılcımların büyüklüğünü anlatmaktadır; peşinden gelen âyet ise kıvılcımların rengini, çokluğunu, süratle hareket edişini ve karışımını temsille ifade etmektedir.

"Allah'ın, böyle bir ateşi ve daha büyüğünü yaratmaya gücünün yeteceğine bunca şahit ve delil varken, onu *yalanlayanların o gün vay haline! Bu gün, kâfirlerin konuşamayacakları bir gündür.*" Âyet, onların cehenneme göreceği vakte işaret etmektedir. Yani bu günde hiçbir şey konuşmazlar. Bunu şöyle anlamak gerekir: Kâfirler, cehenneme girdikten sonra hiçbir şey konuşmazlar. Çünkü sorgu, cevap ve hesap bitmiştir.

Bir de şu var: Kıyamet günü çok uzun bir gündür; onda birçok durak ve vakit vardır. Bir vakit konuşan kimse diğerinde konuşmayabilir. Âyette bütün vakitler, bir gün olarak ifade edildi.

Yahut onlar, kendilerine fayda verecek bir şey konuşmazlar; çünkü onların ahiretteki durumlarıyla ilgili anlatılanların hepsi bir konuşma çeşididir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine konuşma izni verilmez ki özür dilesinler."* Yani onlara konuşma izni verilmediği için özür dileme imkânı da bulamazlar, zaten kabul edilecek özürleri de yoktur.

Şerefeddin-i Tîbî, *Keşşâf*'tan naklen der ki: "Bu öyle bir gündür ki onlar kendilerine fayda verecek bir şey konuşmazlar; kendilerinden azabı savacak bir mazeret de ileri süremezler. Öldükten sonra dirilmeyi ve sonrasını *yalanlayanların o gün vay haline!"*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bugün,* hak ile bâtılı, haklı ile haksızı birbirinden *ayırma günüdür.* Ey ümmet-i Muhammed, o gün *sizi ve önceki ümmetleri bir araya topladık.* Böylece bütün insanlar ve diğer mahlûkat arasında hüküm verildi. Ey kâfirler, *eğer* azaptan kurtulmak için *bir hileniz,* çareniz ve tuzağınız *varsa, durmayın hilenizi uygulayın.* Çünkü kendilerini taklit ve takip ettiğiniz kim varsa hepiniz bir aradasınız, gücünüz yeterse bir yolunu bulup bu azaptan kurtulun bakalım!" Bu, kâfirler için dünyada müminlere hile yapıp tuzak kurmalarına karşılık bir azarlama ve acizliklerini ortaya koymadır.

"Bu hali *yalanlayanların o gün vay haline!"* Çünkü o gün, azaptan kurtuluş için hiçbir çarenin olmadığı ortaya çıkar.

29-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah katında özel yakınlık elde etmiş salih amel sahiplerinin derecelerinin yükselmesini, gaflet ve tembellik içinde kalanların da derecelerinin düşmesini yalanlayanlara, "Yalanladığınız şeylerin zıddı olan duruma gidin; Allah'tan uzaklık ve kalplerin perdelenme azabı içine girin" denir. Onların bunları yalanması dille değil halledir; çünkü onlar, manevi derecelerini artıracak ve kalplerinin üzerinden perdeleri kaldıracak şeyleri yapmadılar.

Onlara, "Manen perdelenmenin üç kola ayrılmış dumanı içine girin" denir. Onların kalplerine üç perde çekilmiştir. Bunlar, gaflet perdesi, hevâ perdesi ve kâinatın maddi yönüne bağlanıp kalma perdesidir. Bu perdeler bir duman gibi kalplerini sarmıştır; fakat o duman, onları serinletmez. Onda, yakîn halinin huzuru, rıza ve teslimiyet halinin rahatlığı yoktur. Bu onları, gafletle Allah'tan kopma ve ilâhî huzurdan uzaklaşma azabından kurtarmaz. Yahut onları, kendi akıllarıyla iş yapmanın ve nefisleriyle karar vermenin sıkıntısından kurtarmaz. Kimin iç âlemi gafletle Allah'tan kopma ateşine düşmüş ise bu ateş onun zâhirine kıvılcımlar saçar; ondan gazap, katılık, kabalık ve çirkin konuşma türü şeyler ortaya çıkar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, üç kola ayrılan dumanı oluşturan vasıflara işaret edilmektedir; onlar, hayvanî özellikler, saldırganlık ve şeytanî huylardır. Bunların her biri, kalpteki katılık ve sertliğe göre dışa yansır. Bu vasıflar bazılarında öyle şiddetlenir ki cehennemin kıvılcımları gibi büyük saraylar ve yüksek köşkler büyüklüğünde ortaya çıkar. Mesela gazap kuvveti ileri dereceye ulaşınca, adam her yana ateş püskürür. Bu ince hakikatleri ve gizli işaretleri temsille haber veren âyetleri yalanlayanların o gün vay haline!"

Bu öyle bir gündür ki gafiller, ileri derecedeki hayretlerinden ve kuvvetli dehşetlerinden konuşamazlar. Kendilerine izin de verilmez ki tembelliklerinden, kulluktaki kusurlarından ve bu gün için doğru dürüst hazırlanamadıklarından dolayı özür dilesinler, hatalarını telafi etsinler. Bu gerçekleri yalanlayanların o gün vay haline!

Kuşeyrî demiştir ki: "Çünkü onlar, dünyaya ve dünyanın zevklerine yönelerek, ahiretten ve oradaki derecelerden yüz çevirerek güzel kabiliyetlerini bozdular, sonuçta bu hale düştüler."

Bugün, gayret ve ciddiyetle salih amel yapanlarla, tembellik yapan ve işlerini bozan kimseler birbirinden ayırılır.

Yahut Allah'a yakınlık elde etmiş ve vuslata ermişlerle, Allah'tan uzak kalmış gafiller birbirinden ayrılır.

Yahut bugün, müşahedeye ulaşmış âriflerle delil ve burhanda kalmış ilim sahipleri birbirinden ayrılır.

Yahut bugün, mukarrebînle (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş âriflerle), amel defterini sağından alıp cennetlik olan avam müminler birbirinden ayrılır.

Cenâb-ı Hak onlara der ki: Hepinizi bir araya getirdim; hayırlarda önde gidenlerle, geride kalanlar bugün birbirinden ayrılır. Ey gafiller, eğer bugün, derecelerinizi yükseltmek için bir çare biliyorsanız, uygulayın; fakat buna güç ve imkânınız yoktur. Çünkü siz bu fırsatı dünyada kaçırdınız. Bu hükmü ve kulları derecelerine göre ayırmayı yalanlayanların o gün vay haline!

Allah Yolunda Ciddiyetle Amel Edenlerin Güzel Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, ilâhî rızaya ulaşmak için ciddiyetle amel edenlerin güzel halinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا
وَاشْرَبُوا هَنِيٓئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ
﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾ كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا اِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ
﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ
﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ فَبِاَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

41. *Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, gölgelikler içinde ve pınar başlarındadır.*

42. *Orada canlarının çektiği her türlü meyve vardır.*

43. *Onlara, "Yapmakta olduğunuz şeylere karşılık afiyetle yiyin için" denir.*

44. *Şüphesiz biz iyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız.*

45. *Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!*

46. *Ey kâfirler! (Dünyada) yiyin ve azıcık keyif sürün bakalım! Gerçek şu ki siz günahkâr kimselersiniz.*

47. *Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!*

48. *Onlara, "Allah'a boyun eğin" dendiği zaman boyun eğmezler.*

49. *Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!*

50. *Artık onlar bu Kur'an'dan başka hangi söze inanacaklar?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkâr ve hakkı yalanlamadan *sakınanlar,* uzun *gölgelikler içinde ve* akan *pınar başlarındadır. Orada canlarının çektiği her türlü meyve,* lezzet alınacak ikramlar ve çeşit çeşit nimetler *vardır.* Onlara, *'Dünyada yaptığınız salih amellere karşılık afiyetle yiyin için* yiyip içtiklerinizden dolayı size herhangi bir hesap sorulmaz ve kınama olmaz' *denir. İşte biz, iyilik ve ihsan sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.* Onlar, inançlarında ve amellerinde ihlâslı olup en güzel şekilde kulluk yaptılar, ihsanda bulundular; ona benzer bir mükâfata yahut daha büyüğüne ulaştılar. Bunu *yalanlayanların o gün vay haline!"* O gün müminler, bu büyük mükâfata ulaştılar, yalanlayanlar ise ebedî azap içinde kaldılar.

Onlara dünyada, yaptıklarından sakındırmak için denir ki: *"Ey kâfirler!* Dünyada istediğinizi *yiyin ve az bir zaman keyif sürün bakalım!"* Yahut bu söz onlara ahirette söylenir. Bu, onlar için azap kesinleşti, manasındadır. Onların dünyadaki hallerine ve fâniyi ebedî olana tercih edişlerine bakılarak böyle söylendi.

Mana şudur: Dünyada az bir zaman veya az olan dünya ile keyif sürün bakalım. Çünkü dünyanın hepsi, ahiretin yanından çok azdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçek şu ki siz günahkâr* yani kâfir *kimselersiniz."* Şüphesiz kâfirler, dünyada helâl haram demeden eline geçeni yiyip içen ve az bir zaman eğlenen, sonra da helâk olup ebedî azap içinde kalan kimselerdir.

"Bu gerçekleri *yalanlayanların o gün vay haline! Onlara, 'Allah'a boyun eğin' dendiği zaman boyun eğmezler."* Yani Allah'a itaat edin, O'ndan korkun, vahyini kabul ederek ve resûlüne itaat ederek Allah'a iboyun eğin, tevazu gösterin, bu büyüklenmeyi ve kibri terkedin dendiği zaman, Allah'tan korkmazlar ve yapılan öğüdü kabul etmezler; kibir ve azgınlıklarında ısrar ederler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, namaz kılmaları emredildiğinde namaz kılmıyorlardı.

Rivayet edildiğine göre, âyetin işin sebebi şudur: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Sakîfliler'e, namaz kılmalarını emrettiğinde onlar, "Biz, belimizi bükemeyiz, bel bükmek bizim için bir düşüklüktür!" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü,

"Rükû ve secde olmayan bir dinde hayır yoktur" buyurdu.[354]

Bazıları da bunun ahirette olacağını, kâfirlerin secdeye çağrıldıklarında buna güçlerinin yetmeyeceğini söylemiştir.

"Allah'ın emrini ve yasaklarını *yalanlayanların o gün vay haline!"* Bu âyette, kâfirlerin dinin ibadetleriyle de mükellef olduğuna dair bir delil vardır.

---

[354] Ebû Davud, Harâc, nr. 3026; Ahmed, *Müsned*, 4/217; Taberânî, *el-Kebir*, 9/45.

"Artık onlar bu Kur'an'dan başka hangi söze inanacaklar?" Yani onlar, güneş gibi parlak delillere dayalı olarak harika bir şekilde ve eşsiz bir üslupta iki dünyanın halinden ve yeniden dirilişe dair şeylerden bahseden bu Kur'an'a iman etmezlerse, başka neye iman edecekler? Yani semavî kitaplar arasında âyetleri apaçık ve mucize olan bu Kur'an'a iman etmezlerse, başka hangi kitaba iman edecekler?

Bu âyeti okuyan kimsenin, "Ben Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman ettim" demesi uygun olur.

41-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dışındaki her şeyden sakınanlar ve kalplerini koruyanlar, Allah'a yakınlığın huzuru, teslimiyetin neşesi ve O'na ulaşmanın saadeti içindedir. Onların huzuru ne güzeldir; ilâhî sevgiyi yudumladıkları kaynakları ne hoştur. Bir şair bu durumu şöyle dile getirmiştir:

"Ey Allah'a yakınlık nesimi, sen ne hoşsun. Sana kavuşan kimse, ilâhî sevginin ve huzurun tadını aldı. İnsanlar için senin kaynağından kudsî sevgiyi içmeleri ne güzel bir hayattır."

Allah'tan korkanlar ve kalplerini O'nun dışındaki varlıklardan koruyanlar, kalplerinde kaynayan tatlı su kaynaklarının başındadırlar; ondan kana kana içerler; canlarının çektiği zaman müşahede meyvelerinden yerler. Onlara, "Ruhlarınızın ve sırlarınızın manevi meyvelerinden yiyin" denir. Bu meyveler, irfan basamaklarında (marifet ilimlerinde) yükselmektir. Onlara ayrıca denir ki: "Mücâhede günlerinde yaptıklarınıza karşılık olarak manevi zevkine doyum olmayan ilâhî sevgiden kana kana için, hepsi size mübarek ve afiyet olsun." Biz, Allah için ilimlerini sağlam ve amellerini güzel yapan müttakileri işte böyle mükâfatlandırırız.

Bu yüksek makama giden maneviyat yolunu yalanlayanların o gün vay haline! Onlara şöyle denir: "Şehvetleriniz içinde az bir zaman eğlenin bakalım. Siz, günahkâr kimselersiniz. Haddi aşanlar ve amelden geri kalanlar, amellerin karşılıklarının alınacağı gün pişman olurlar." Onlara, "Sizi manen terbiye edecek ve bu yüksek makamlara çıkaracak müttaki âriflere boyun eğin" denildiğinde, boyun eğmezler. Hak yolu ve ehlini yalanmalarından dolayı yazıklar olsun onlara! Eğer (Kur'an ve Sünnet'e bağlı) Allah dostlarının rehberliğinde gidilen hak yola girmekten kaçarlarsa, bundan sonra hangi söze ve hangi yola inanacaklar? Hangi yola girecekler? Hangi kitapla doğru yolu bulacaklar? Haktan sonra ancak sapkınlık vardır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla gerçekleşir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Mürselât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(78) NEBE' SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Nebe' sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk âyettir. Sûre, adını ikinci âyette geçen "nebe'" kelimesinden almıştır. **Nebe'**, "haber" demektir. Sûrede, ölüm ötesi hayatın varlığını ispat, kıyamet, öldükten sonra dirilme ve hesap için toplanma konularına yer verilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Bu, hüküm ve ayrım günüdür"* (Mürselât 77/38) buyruldu. O gün, bu sûrenin ikinci âyetinde belirtilen büyük haberdir. Bu yorum, büyük haberi, öldükten sonra dirilme manasında aldığımızda uygundur. Büyük haber, Kur'an'dır dersek, o zaman sûrenin önceki sûre ile bağlantısı, *"Bu Kur'an'dan sonra onlar hangi söze iman edecekler?"* (Mürselât 77/50) âyetiyle olur. O, şu âyette işaret edilen büyük haberdir:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ① عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ② الَّذٖى هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ
③ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ④ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Onlar, birbirlerine neyi soruyorlar?***

2-3. ***Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi mi soruyorlar?***

4. ***Hayır, yakında** (onun doğruluğunu) **bilecekler.***

5. ***Hayır, hayır, yakında** (işin hakikatini) **bilecekler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, birbirlerine neyi soruyorlar?"* Soru soranlar, Mekkeliler'dir. Onlar, birbirlerine öldükten sonra dirilmenin ne zaman olacağını soruyorlardı. Bunu, işin hakikatini öğrenmek ve gereğini yapmak için değil, inkâr ve alay için yapıyorlardı.

"Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi mi soruyorlar?"

Büyük haber, kıyametin kopması, öldükten sonra dirilme ve sonrasındaki hayattır.

Bazıları, hakkında soru sorulan büyük haberin "Kur'an" olduğunu söylemiştir. Âyette, onların böyle bir gerçek hakkında soru sormaları ve onun hakkında ihtilafa düşüp mücadele etmeleri hayretle karşılanıyor. Bu gerçeğin, *"Böyle büyük bir haberi mi soruyorlar?"* şeklinde dile getirilmesi, onun büyüklüğünü göstermek, onu inkâr etmenin tehlikesini ifade etmek ve onun hakkında mücadele etmenin ne kadar tuhaf olduğunu bildirmek içindir; çünkü o Kur'an'ın hak olduğu apaçık ortadadır, onun Allah katından geldiği ve içindeki haberlerin doğruluğu delillerle ortaya konmuştur. Bu durumda onun hakkında çekişmeye girilmemesi, yersiz sorular sorulmaması, tam aksine tereddütsüz kabul edilmesi ve hakkında hiç şüpheye düşülmemesi gerekir Allah Teâlâ, onun hakkında, *"De ki: Bu Kur'an, (önemli mesajlar içeren) büyük bir haberdir"* (Sâd 38/67) buyurmuştur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Büyük haber, Allah'ın ezelî kelâmıdır. O, ezelî olan Allah'ın azametiyle büyüktür; onun bereketine (hakikatine ve sırlarına) sadece Allah dostları ve seçkin kulları ulaşır."[355]

Şöyle denilmiştir: "Müşrikler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere, öldükten sonra dirilme hakkında sürekli soru soruyorlardı. Âyette kullanılan fiil, bahsedilen işi karşılıklı yapmayı ifade eder, fakat buradaki sorma, tek taraflı oluyordu." Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[356]

Yukarıda geçtiği gibi, hakkında soru sorulan büyük haber, öldükten sonra dirilmedir yahut Kur'an'dır. Kur'an olması halinde, iki sûre arasındaki bağlantı şöyle olur: Önceki sûrede, *"Onlar, Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?"* (Mürselât 77/50) buyruldu. Bu sûrenin başında da, *"Onlar büyük haberi (Kur'an'ı) soruyorlar"* buyruldu. En güzeli şöyle demektir: Hakkında soru sorulan şey, dinin haber verdiği öldükten sonra dirilme, tevhid, hesap, ceza ve diğer bütün şeylerdir.

Ebüssuûd demiştir ki: "*'Onlar, çok büyük haberi soruyorlar'* âyeti, sorulan şeyin ne kadar önemli ve büyük olduğunu bildirmektedir. Bunun için önce, 'Onlar neyi soruyorlar?' denilerek sorulan şey, kapalı bir ifadeyle dile getirilip onun çok önemli bir şey olduğu belirtilmiş, dinleyenlerin zihni o tarafa çekilmiş, muhataplar sanki böyle bir soru sormuş gibi kabul edilmiş; bu şekilde onun insanların ilmi dışında kalan, benzeri bulunmayan, öğrenmek için özen isteyen ve bilen birine sorulmasını gerektiren bir konu olduğuna dikkat çekilmiştir. Sanki şöyle denildi: Onlar neyi soruyorlar? Onu size söyleyeyim mi? Onlar, büyük haberden soruyorlar. Şu âyetteki soru-cevap da aynı tarzda gerçekleşmiştir:

'Allah, 'Bugün mülk (hüküm ve saltanat) kimindir?' diye sorar. Sonra kendisi şöyle cevap verir: 'Tek ve kahhâr olan Allah'a aittir'" (Mü'min 40/16).[357]

---

[355] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/479.

[356] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/353.

[357] Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/353.

"Onlar, sordukları konuda ihtilaf etmektedirler." Onlardan bazıları öldükten sonra dirilmeyi kesin olarak inkâr etmektedir. Bazıları, olacağından şüphe içindedir. Bazıları, *"Hayat, sadece yaşadığımız bu dünya hayatıdır"* (Câsiye 45/24) derken, diğer bazısı, *"Biz, kıyamet nedir bilmeyiz"* (Câsiye 45/32) demektedir. Bazıları, ruh ve bedenin ahirette dirilmesini inkâr etmektedir; bu âyette bahsedilenler gibi. Bazıları, bedenin yeniden dirilmesini inkâr etmektedir; Ehl-i kitabın bir kısmı bu görüştedir.

Yahut bu soruyu soranlar, Kur'an hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları ona "sihir", bazıları ise "kehanet" demektedir. Bazısı onun hak bir kitap olduğunu bilmekte, fakat haset ve kibirlerinden dolayı inkâr etmektedir.

Kur'an hakkında ihtilaf edenler Kureyş halkıdır, ancak bu onlarla sınırlı değildir.

Bazıları, âyetteki ihtilafla Kureyş'in Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu konusunda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] muhalefetinin kastedildiğini söylemiştir; çünkü onlar Kur'an'ı inkâr ettiler.[358]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır, yakında* azap başlarına gelince işin hakikatini *bilecekler."* Bu onların ihtilafının doğru olmadığını bildirmekte ve inkâr etmek için soru sormalarının yersiz olduğuna dikkat çekmektedir.

"Hayır, hayır, yakında işin hakikatini *bilecekler."*

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tarikatın nurları ortaya çıkınca ve hakikat ehli âriflerin sırları açıklanınca, onlar hakkında insanlar arasında çok şey konuşulur. Onlara denir ki: Siz neyi soruyorsunuz? Hakkın zuhuru ve müşahedesi olan büyük haberi mi soruyorsunuz?

İnsanlar, âriflerin sahip olduğu müşahede ve hakikat ilimleri hakkında değişik görüşlere sahiptir. Bazıları onu baştan inkâr eder. Bazıları ise onu toptan kabul eder ve der ki: "O hakikatler, insanların içinde gizli olan kimselere aittir, kimse onları tanımaz!" Hayır, işin doğrusu böyle değil, hakikatlerin ortaya çıktığı ve boş iddaların boşa çıktığı gün işin aslını bileceksiniz. Haddi aşan ve amelden geri kalan kimse o gün pişman olur, fakat pişmanlık fayda vermez. O gün çoklarının ayağı kayar, çoğu kişi zarara düşer.

---

[358] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/353-354.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَاداًۙ ⑥ وَالْجِبَالَ اَوْتَاداًۙ ⑦ وَخَلَقْنَاكُمْ
اَزْوَاجاًۙ ⑧ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتاًۙ ⑨ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاساًۙ
⑩ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاًۖ ⑪ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِدَاداًۙ
⑫ وَجَعَلْنَا سِرَاجاً وَهَّاجاًۖ ⑬ وَاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَٓاءً
ثَجَّاجاًۙ ⑭ لِنُخْرِجَ بِه۪ حَباًّ وَنَبَاتاًۙ ⑮ وَجَنَّاتٍ اَلْفَافاً ⑯

6. ***Biz, yeryüzünü*** *(sizin için)* ***bir döşek yapmadık mı?***

7. ***Dağları da*** *(yeri sağlam tutan)* ***birer kazık yapmadık mı?***

8. ***Sizleri*** *(erkek ve dişi olarak)* ***çift yarattık.***

9. ***Uykunuzu bir dinlenme*** *(vesilesi)* ***kıldık.***

10. ***Geceyi*** *(sizi örten)* ***bir elbise yaptık.***

11. ***Gündüzü de geçiminizi sağlamanız için çalışma zamanı kıldık.***

12. ***Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik.***

13. ***Orada pırıl pırıl yanan bir lamba koyduk.***

14-16. ***Size hububat, bitkiler, ağaçları iç içe geçmiş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, yeryüzünü* sizin içine yerleşip yaşamanız için *bir döşek,* yaygı *yapmadık mı?"* Çocuğa dinlenme, beslenme ve temizlik gibi ihtiyaçlarını görecek şekilde beşik hazırlandığı gibi, yeryüzünü de sizin her türlü ihtiyacınızı görecek biçimde hazırlayıp istifadenize sunduk.

Müşrikler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edince, onlara şöyle dendi: Bu hayret verici varlıkları, onları öldükten sonra diriltecek olan Allah yaratmadı mı? Öyleyse siz, O'nun ölüleri yeniden diriltmeye gücünün yettiğini nasıl inkâr edersiniz! Bu da önceki gibi yoktan yaratmak değil midir?

Yahut onlara şöyle denilmiş oldu: Allah bu varlıkları niçin yarattı? Hikmet sahibi Allah, boş, abes ve yersiz bir iş yapmaz. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek, O'nun yaptığı her işi boşuna yaptığı sonucuna götürür. Allah böyle bir şeyden yüce ve uzaktır. Buraya kadar yapılan izahlar, onların hakkında soru sordukları şeyin, Kur'an veya Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] değil, öldükten sonra dirilmek olduğunu ortaya koyuyor.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruldu: *"Dağları da* yeri tutması ve sizi sarsmaması için *birer kazık yapmadık mı?"* Evin, sabit temeller üzerine bina edildiği ve sağlama alındığı gibi, Allah Teâlâ da yeri, dağlar ile sabit ve sağlam hale getirdi.

"Sizleri erkek ve dişi olarak *çift yarattık."* Bunun hikmeti, iki cinsin birbiriyle huzur ve sükûn bulması, geçim işlerinin düzene girmesi ve neslin çoğalmasıdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizi, farklı renk, sûret ve dillerde yarattık.

"Uykunuzu bir dinlenme vesilesi kıldık." Yahut uykunuzu, günlük işlerinize ara verip bedeninizi dinlendirmek için bir fasıl yaptık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Uykunuzu bir çeşit ölüm yaptık. Birçok yönden hayat fonksiyonlarının durması açısından uyku ile ölüm arasında tam bir benzerlik vardır. Şu âyetler de bu durumu ifade etmektedir:

"Geceleyin (uykuya daldırarak) sizi öldüren O'dur" (En'âm 6/60).

"Allah, ölüm anında nefisleri (ruhları) alır; ölmeyeninkini de uykusunda alır" (Zümer 39/42).

"Geceyi, karanlığı ile sizi örten *bir elbise yaptık."* Elbisenin insanın ayıp ve avret yerlerini gözlerden gizlediği gibi, gece de insanı örtüp gizler, bunun için gece, elbiseye benzetildi.

Bazıları, âyetteki kastın, insanın uyku anında yorgan, battaniye gibi örtünüp gizlendiği şeyler olduğunu söylemiştir.

"Gündüzü de geçiminiz için çalışma zamanı kıldık." Gündüz, ölümün kardeşi (benzeri) olan uykudan çıkıp hayatı yaşama zamanıdır. Şu âyet de aynı manadadır:

"O, gündüzü yeryüzüne dağılıp çalışma zamanı yaptı" (Furkân 25/47). Yani onda, uykudan çıkıp yeryüzüne dağılarak rızkınızı ararsınız, ihtiyaçlarınızı görmek için çalışırsınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Üstünüze yedi* kat *sağlam gök bina ettik."* Üzerinden uzun zaman geçmesi onu eskitmez, zamanla düzeninde bir yıpranma ve bozulma olmaz.

"Orada pırıl pırıl yanan bir lamba koyduk." Göğe size ışık ve ısı veren bir güneş koyduk. Dünya bir evdir, onun ışığı gündüz güneş, gece ise ay ve yıldızlardır. Hepsini takdir edip yoktan var eden ve bir nizam içinde yürüten yüce Allah'tır.

"Size hububat, bitkiler, ağaçları iç içe geçmiş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık."

Allah Teâlâ, yağmur yağdıracağı zaman rüzgârı gönderir; rüzgâr, suyu bulutlara taşır, sonra bulutu sıkıştırır, böylece yağmur yağar. Onunla yeryüzünde yiyecek olarak kullanılan buğday, arpa ve benzeri maddelerle, hayvanların yiyeceği saman, ot ve benzeri bitkiler bitirir. Bu yağmurla ayrıca ağaçları iç içe geçmiş bahçeler yaratır.

Ebüssuûd demiştir ki: "Bil ki Allah Teâlâ, âyetlerde bahsettiği işleriyle, öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğuna üç yönden delil getirmiştir:

1. Allah Teâlâ'nın kudretini ispat ederek. Çünkü bu harika işleri, bir örneğe bakmaksızın ve bir kanuna tâbi olmaksızın yoktan var etmeye gücü yeten zatın, onları tekrar yaratmaya daha fazla gücü yeter.

2. Allah'ın ilim ve hikmet sahibi olması yönüyle. Zira kâinattaki bunca varlığı yoktan var eden, onları büyük gayeler ve varlıklara ait güzel faydalar için harika bir nizam ve düzen içinde yürüten Allah'ın, onları bütünüyle hikmetsiz yaratması ve onlara devam edecekleri bir hayat vermemesi imkânsızdır.

3. Yapılan işin bizzat kendisiyle. Şüphesiz uykudan sonra uyanmada, öldükten sonra dirilme için birçok yönden örnek vardır ve onlar bu hali her gün yaşamaktadırlar. Aynı şekilde ölü topraktan buğday ve bitkilerin çıkarılması da onların her zaman gördükleri bir olay olup hepsi, ölülerin, kabirlerinde çürüyüp dağıldıktan sonra yeniden diriltileceklerine birer şahit ve delildir. Âyetlerde sanki şöyle deniliyor: Allah, dışınızda ve içinizde yarattığı bu şeyleri öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna dair birer delil yaptı. Onlar ayrıca Allah'a iman etmeyi gerektiren harika işlerdir. Hal böyle iken siz, nasıl oluyor da onu inkâr ediyor ve alay etmek için hakkında soru soruyorsunuz!"[359]

---

[359] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/357.

6-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, sizin bedenlerinizi Allah'a kulluk ve rubûbiyyet edeplerini korumak için hazırlanmış bir yer yapmadık mı? Aklı, insanı istikametten ayrılarak hevâya meyletmekten koruyacak bağlam bir dayanak yapmadık mı?

Sizi, ârifler-âlimler, âbidler-zâhidler, salihler-cahiller, asiler ve kâfirler şeklinde farklı sınıflarda yarattık.

Uykunuzu, kalpleriniz ve bedenleriniz için bir dinlenme sebebi yaptık. Uykunun âriflerin kalplerini dinlendirmesi şöyle olur: Ârifin kalbi, bazı vakitlerde hafif bir dalgınlık (manen perdelenme) hali yaşar, o durumda müşahededen çıkıp maddi âleme, dünya işlerine yönelir. Bu, kalpler için bir rahatlama vesilesi olur. Çünkü devamlı tecelli altında olmak, insanın beşerî fonksiyonlarını yok eder. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kalplerinizi bazan mubah şeylerle rahatlatıp dinlendirin."[360]

Yahut uykuyu, bedenlerinizin ibadete güç kazanması için bir dinleme vesilesi yaptık.

İnsanın iç âleminde gece hükmünde olan gafleti, kulu müşahededen perdeleyen bir sebep yaptık. Gündüz hükmünde olan müşahedeyi de ruhlar ve sırlar için bir hayat yaptık. Üzerinizde çetin ve zor yedi makam bina ettik; bu makamları geçer ve ilerisine yükselirseniz müşahede fezasına dalarsınız. Bu makamlar şunlardır:

1. Samimi bir tövbe (tövbe-i nasuh),
2. Vera' (şüpheli şeylerden dahi sakınmak),
3. Zühd (kalbi dünyadan çekip yüce Mevlâ'ya bağlamak),
4. Nefisle mücâhedeye ve onun kötü alışkanlıkları terketmeye sabır,

---

[360] Aynı konuda biraz değişik lafızlarla bir hadis için bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4484; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5354; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1400; Bu rivayetlerde hadis, *"Kalplerinizi ara sıra dinlendirin"* şeklindedir.

5. Tevekkül (her işte Allah'a güvenip dayanmak),

6. Rıza (başa gelen tecellilere razı olmak),

7. Teslimiyet (bütün ilâhî emirlere severek boyun eğmek),

Bu makamları elde ettikten sonra kalplerinize parlayan bir ışık koyduk. O, müşahede güneşi olup asla batmaz.

Gayb semasından üzerinize bol bol manevi su indirdik; onunla ruhlar ve sırlar hayat bulur. Bu su, ilâhî vâridatlar ve ledünnî ilimlerdir. Bu manevi suyu indirme sebebimiz, onunla ruhların gıdası olan hikmetleri, nefislerin gıdası olan ilimleri ve tevhid hakikatlerini ortaya çıkarmaktır. Onda, manevi zevk meyveleri ve Allah'a yakınlık gölgeleri vardır.

Ahiret Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin hakkında soru sorup durduğu yeniden dirilişten sonra yaşanacak hallerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتاً (١٧) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ
أَفْوَاجاً (١٨) وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَاباً (١٩) وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ
فَكَانَتْ سَرَاباً (٢٠) إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَاداً (٢١) لِلطَّاغِينَ
مَآباً (٢٢) لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَاباً (٢٣) لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْداً وَلَا شَرَاباً
(٢٤) إِلَّا حَمِيماً وَغَسَّاقاً (٢٥) جَزَاءً وِفَاقاً (٢٦) إِنَّهُمْ كَانُوا لَا
يَرْجُونَ حِسَاباً (٢٧) وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّاباً (٢٨) وَكُلَّ شَيْءٍ
أَحْصَيْنَاهُ كِتَاباً (٢٩) فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَاباً (٣٠)

17. ***Şüphesiz hüküm ve ayırma günü belirlenmiş bir vakittir.***

18. ***O gün sûra üflenir ve siz bölük bölük gelirsiniz.***

19. ***Gök açılıp kapı kapı olur.***

20. ***Dağlar yürütülür, serap haline gelir.***

21. ***Şüphesiz cehennem** (içine atılacaklar için) **bir gözetleme yeridir.***

22. ***O, azgınların sonuçta varacakları bir duraktır.***

23. ***Orada çağlar boyu kalacaklardır.***

24. ***Orada ne bir serinlik tadarlar ne de içecek bir şey!***

25. ***Sadece kaynar su ve irin içerler.***

26. ***Bu, yaptıklarına uygun bir cezadır.***

27. ***Çünkü onlar hesaba çekileceklerini düşünmüyorlardı.***

28. ***Âyetlerimizi de inat ve ısrarla yalanlamışlardı.***

29. ***Biz ise her şeyi bir kitapta** (levh-i mahfûzda) **yazıp tesbit ettik.***

30. ***Kâfirlere şöyle denilir: "Şimdi cezanızı tadın; artık size azabınızı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz* insanlar arasında *hüküm* verme ve iyileri kötülerden, haklıları haksızlardan *ayırma günü,* Allah Teâlâ'nın ilminde takdir edilip zamanı *belirlenmiş bir vakittir."* O, herkese yaptıklarının karşılığının verilmesi için Allah katında bilinen ve belirlenmiş olan bir vakittir.

Yahut o, öncekilerin ve sonrakilerin toplanması ve herkese hak ettiği mükâfat veya cezanın verilmesi için belirlenmiş bir vakittir. Onda öne alınma ve gecikme söz konusu değildir.

"O gün sûra üflenir." Bu, ikinci üfleniştir. Sûr, İsrâfil'in [aleyhisselâm] üfleyeceği bir borudur. Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayetine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığında sûru da yarattı ve onu İsrâfil'e verdi. İsrâfil, sûru ağzına koymuş, gözünü arşa dikmiş, kendisine ona üfleme emrinin verilmesini beklemektedir. Nihayet sûra üfleme emri verilir, İsrâfil sûra ilk üflediğinde, Allah Teâlâ'nın dilediklerinden başka hayatta (canlı) kimse kalmaz. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

'Sûra üflenir, Allah'ın diledikleri dışında, yerde ve gökte kim varsa, bayılıp yere düşer (ve ölür)' (Zümer 39/68). *Sonra İsrâfil'e bir kez daha sûra üflemesi emredilir. O da bir defa daha üflediğinde bütün ölüler dirilip ayağa kalkarlar. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:*

'Sonra sûra bir daha üflenir; bir de bakarsın bütün insanlar ayağa kalkmış etrafa bakınıp duruyorlar'" (Zümer 39/68).[361]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Siz bölük bölük gelirsiniz."* Amellerinize göre farklı hallerde ve konumlarda gruplar halinde gelirsiniz. Bazılarınız ata binmiş olarak, bazılarınız uçarak, bazılarınız yalın ayak yürüyerek, bazılarınız yüz üstü sürünerek ve başka hallerde gelirsiniz.

Yahut hepiniz farklı ümmetler halinde gelirsiniz; her ümmet, peygamberiyle birlikte gelir. Bu konudaki bir âyette şöyle buyrulmuştur:

"O gün herkesi imamıyla (dünyada tâbi olduğu kimseyle) birlikte çağırırız" (İsrâ 17/47).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Gök açılıp kapı kapı olur."* Yani gök, meleklerin inmesi için yarılıp parçalanır; gökte birçok kapı, yol ve yarık oluşur. Halbuki bugün gökte hiçbir yarık yoktur.

"Dağlar, yerinden sökülüp *yürütülür, serap haline gelir,* dağılıp toz olur."

---

[361] Hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 35, Rikâk, 43; Müslim, Fezâil, 159; Ahmed, *Müsned*, 2/166.

Dağların yürütülmesi, ölülerin diriltilmesinden önce mi yoksa sonra mı gerçekleşir? Bu konuda iki görüş vardır. Bazıları bunun ölülerin diriltilmesinden önce olacağını ve mahşerin beyaz düz bir yer üzerinde gerçekleşeceğini söylemiştir. Âyetlerin zâhirinden anlaşılan budur. Örnek olarak şu âyetleri verebiliriz:

"O gün dağları yürütürüz; yerin dümdüz hale geldiğini görürsün. Bütün insanları mahşer yerinde toplarız" (Kehf 18/47).

"Yeryüzü dağlarla birlikte kaldırılıp şiddetli bir darbe ile birbirine çarpılıp paramparça edildiğinde; işte o gün kıyamet kopar" (Hâkka 69/14-15).

Bazıları ise dağların yürütülmesinin ölüler kabirlerinden diriltilip kaldırıldıktan sonra gerçekleşeceğini söylemiştir. Bu âyetin zâhirinden ve Kâria sûresinden anlaşılan budur. Ebüssuûd, sadece bu görüş üzerinde durarak demiştir ki: "Allah Teâlâ yeryüzünü değiştirir; onun bu korkunç hali üzerinde dağları yürütür; bu yürütme, insanların onu görmesi için, sûra ikinci kez üfürülmesinden sonra gerçekleşir."[362] İşin hakikatini en iyi Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, hüküm gününün dehşetli halini açıkladıktan sonra, o günde yaşanacak durumlardan ve verilecek hükümlerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz cehennem bir gözetleme yeridir." Yani cehennem içine girmeleri için onları gözetler ve bekler.

Yahut cehennem bütün insanların üzerinden geçeceği bir yoldur; mümin üzerinden geçip gider, kâfir ise içine düşer.

Yani cehennem, Allah'ın ilminde ve hükmünde belirlendiği gibi, görevli meleklerin kâfirlere azap etmek için onları bekledikleri bir yerdir.

"Orası, azgınların sonuçta varıp *girecekleri bir duraktır.* Ondan kurtuluşları yoktur. *Orada çağlar boyu,* ebediyen *kalacaklardır."* Hasan-ı Basrî, âyetin lafzında geçen, "ahkâb" ifadesinin "ebediyen" manasına geldiğini belirtmiştir.

---

[362] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/359.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Orada ne bir serinlik tadarlar ne de içecek bir şey!"* Yani orada kendilerini rahatlatacak serin bir esinti bulamazlar, buldukları tek şey sıcak alevdir. Orada soğuk bir içecek de bulamazlar, onun yerine kaynar su içerler. Yani onlardan cehennemin hararetini giderecek hiçbir serinlik bulamazlar.

Âyette geçen ve "serinlik" manası verdiğimiz "berden" kelimesi, uyku yerine de kullanılmaktadır. Çünkü uyku da insandaki hararetin şiddetini giderir.

"Sadece kaynar su ve irin içerler." Onlar cehennemde, susuzluklarını giderecek soğuk bir içecek bulamazlar, orada içtikleri tek şey kaynar sudur. O, üzerine döküldüğü şeyi yakar. Onların içtiği diğer şey, vücutlarından akan kokmuş irindir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bu irinin ne kadar pis koktuğunu bildirmektedir:

"Eğer cehennemdeki irinden dünyaya bir kova dökülseydi, dünyadaki varlıklar leş kokusu içinde kalırlardı."[363]

Bazıları, bu irinin, onların içtikleri kaynar sudan dolayı gözlerinden akan yaşlar olduğunu söylemiştir.

"Bu, yaptıklarına uygun bir cezadır." Yani onların bu şekilde cezalandırılmaları, işledikleri pis ve çirkin işlere uygun bir cezadır.

"Çünkü onlar hesaba çekileceklerini düşünmüyorlardı." Yani Allah'ın onları hesaba çekmesinden korkup çekinmiyorlardı. Yahut onlar, öldükten sonra dirilmeye inanmıyorlardı ki hesaba çekilmeyi beklesinler.

"Kendilerine bunları haber veren *âyetlerimizi de aşırı derecede yalanlamışlardı.* Bunun için inkâr ve isyanda ısrar ediyorlardı. *Biz ise, her şeyi* -onların çirkin işleri de bu şeylere dahildir- *bir kitapta,* levh-i mahfûzda *yazıp tesbit ettik;* onları muhafaza ve zaptettik." Kitaptan kasıt, levh-i mahfûz olabileceği gibi, yazıcı meleklerin yazdıkları amel defterleri de olabilir.

---

[363] Tirmizî, Cehennem, nr. 2584; Ahmed, *Müsned,* 3/83.

"Kâfirlere şöyle denilir: Şimdi cezanızı tadın; artık size azabınızı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız." Hesabı inkâr etmenin ve âyetlerimizi yalanlamanın sebep olduğu azabı tadın. Yani yalanlamanızın azabını tadın. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'da cehennemliklere en ağır gelen âyet budur."[364]

17-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Avam halk ile seçkin velilerin ayrılma günü veya avam müminlerin makamından mukarrebînin (Allah katında özel yakınlık elde etmiş âriflerin) makamına yükselme günü Allah'ın ilminde belirlenmiştir. O, kulun, kâinatı müşahededen onu var edeni müşahedeye yükselme günüdür. Yahut delil makamından müşahede makamına yükselme günüdür.

O gün, kendilerine ilâhî inâyet takdir edilen ruhların sûruna üflenir; kalbi her şeyden çekip çıkaran bir şevk veya ilâhî korku onları harekete geçirir, böylece ruhlar, kudsî huzura gelirler. Ruhların ilâhî huzura gelişi bu yolu iyi bilen mahir rehberin (kâmil mürşidin) nezaretinde gruplar halinde gerçekleşir. Manevi seyir halinde olan bu ruhların yükselmesi için ruhların seması açılır, kapı kapı olur.

Hakikat nurları parladığında akıl eriyip toz duman olur, aklın nurundan sadece madde ile manayı, şeriatla hakikati birbirinden ayıracak kadar bir şey kalır.

Maneviyat yolunu bilen âriflere boyun eğmeye yanaşmayan ve avam halkla birlikte kalan kibirli azgınları Allah'tan uzaklık ateşi beklemektedir. Onlar, bu ateşten hiç ayrılmazlar; yaşadıkları sürece ve ölümlerinden sonra o ateş içinde kalırlar. O ateş içinde, Allah'ın hükmüne ve tercihe razı olmanın rahatlığını bulamazlar; hakka teslimiyetin tatlı nesimini içemezler. Onların bulduğu tek şey, nefisle iş görmenin ve hevâsına göre tercihlerde bulunmanın sıkıntısıdır. Buna bir de dünya sevgisinin pis kokusu ve dünyanın gamı eklenir. Bu onların, haram hazlarına ve hevâlarına meyletmenin cezası olup yaptıklarına tam uygundur. Çünkü onlar, hesaba çekileceklerini düşünmezler, ölmeden önce nefislerini hesaba çekmezler ve onu kötü halinden kurtarmaya yönelmezlerdi. Bir de onlar, Allah'a delil olan ve insanları O'na davet eden seçkin velileri yalanladılar. Onlara denir ki: Gaflete düşüp kalplerinizin Allah'tan kopmasının cezasını çekin; biz sizin sadece yorgunluk, hırs ve korkunuzu artıracağız.

---

[364] Sahabeden gelen bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/397.

Kötü hale düşmekten ve düşmanlara maskara olmaktan yüce Allah'a sığınırız.

Takva Sahiplerine Bahşedilen Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, takva sahibi kullarına bahşettiği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا
دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً
حِسَابًا ﴿٣٦﴾ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ
مِنْهُ خِطَابًا ﴿٣٧﴾ يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا
مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ
اتَّخَذَ إِلٰى رَبِّهِ مَآبًا ﴿٣٩﴾ إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ
الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

31. ***Şüphesiz takva sahipleri için bir kurtuluş** (cennet) **var.***

32. ***Bahçeler ve üzüm bağları var.***

33. ***Memeleri tomurcuklanmış eşit yaşta dilberler var.***

34. ***Dolu dolu kadehler var.***

35. ***Orada ne boş söz işitirler ne de yalan.***

36. ***Bu, Rabb'in tarafından verilmiş yeterli bir mükâfattır.***

37. ***O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabb'idir. Rahmân'dır.** (İzni olmadan) **O'nun huzurunda söz söyleyecek kimse yoktur.***

38. ***O gün ruh ve melekler saf saf dururlar. Rahmân'ın izin verdiklerinin ve doğru söyleyenin dışında kimse konuşamaz.***

39. ***İşte bu, hak olan gündür. Artık dileyen kimse Rabb'ine ulaştıran bir yol tutar.***

40. ***Şüphesiz biz sizi, yakın bir azap ile uyardık. O gün kişi, önceden yapıp gönderdiklerine bakar ve kâfir, "Âh, ne olurdu keşke toprak olaydım!" der.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz takva sahipleri için bir kurtuluş (cennet) var."* Yani onlar için, her hoşa gitmeyen şeyden kurtuluş ve bütün sevilecek şeyleri elde etme vardır.

"Onlar için ayrıca içinde her türle meyvenin bulunduğu *bahçeler ve üzüm bağları, memeleri tomurcuklanmış eşit yaşta dilberler, dolu dolu kadehler var. Onlar cennette ne boş söz işitirler ne de yalan."* Yani onlar birbirlerine yalan söylemezler. Yahut onları kimse yalanlamaz.

"Bu, Rabb'in tarafından lutfedilmiş yeterli bir mükâfattır." Yani Allah bu mükâfatı onlara tarafından bir lutuf ve ihsan olarak vermiştir. Çün-

kü O'na hiçbir şey vâcip değildir. Âyete, Allah bu mükâfatı onlara, amellerine göre lutfetti manası da verilmiştir.

"O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabb'idir. Rahmân'dır. İzni olmadan, göklerdeki ve yerdeki hiç kimse *O'nun huzurunda söz söyleme imkânına sahip değildir."* Yani O'nun izini olmadan, kimse özür dileyip affını isteme, şefaat etme ve bunların dışında bir söz edemez.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yoktan yaratılmış miskin kulun, Allah Teâlâ'nın izni olmadan konuşması ve nefes alması nasıl mümkün olur? Hayır, kulun böyle bir imkânı yoktur. O'na bu imkânı veren tek ve cebbâr olan Allah'tır."

Kuşeyrî daha sonra demiştir ki: "Hesap gününde ilâhî heybet ve korku bütün halkı sarar; seçkin kullara gelince, onlar, heybet hali içinde de Cenâb-ı Hakk'ın yüceliğini müşahede ederler ve izzet içinde olurlar."[365]

"O gün ruh ve melekler saf saf dururlar." Âlimlerin çoğunluğuna göre âyetteki "ruh" Cebrâil'dir [aleyhisselâm]. Onun, büyük bir melek olduğu, Allah Teâlâ'nın arştan sonra ondan daha büyük bir varlık yaratmadığı, onun tek başına bir saf oluşturduğu da söylenmiştir.

"Rahmân'ın izin verdiklerinin ve doğruyu, hakkı *söyleyenin dışında* insanlardan hiç *kimse* korkudan *konuşamaz."* Sadece yüce Allah'ın konuşması veya şefaat etmesi için izin verdikleri konuşur.

Şerefeddin-i Tîbî, Fahreddin-i Râzî'den şu açıklamayı nakletmiştir:

"Eğer, 'Allah Teâlâ, bir kula konuşma izni verdiyse onun sözünün hak ve doğruyu olacağı mâlum iken, ayrıca doğruyu söyleyen' denmesinin hikmeti nedir?' diye sorulursa, buna iki yönden cevap verilir.

Birincisi, âyet şu manada düşünülmelidir: Onlar ancak kendilerine izin verildikten ve doğru söyledikten sonra konuşurlar. Onlar bundan sonra sadece hakkı ve doğruyu söylemeye çalışırlar. Bu, onların taat halini mübalağa ile dile getirmektir.

---

[365] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/244.

İkincisi, âyeti şu manada anlamak da mümkündür: Onlar ancak Rahmân'ın izniyle konuşurlar. Bu izin, şefaat etmeleri ve hak sözü söyleyenlerden şefaat edilecek kimseler hakkında olur. Hak söz, 'lâ ilâhe illallah' kelime-i tevhididir."[366]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Doğru söylemekten kasıt, sultanlarla konuşurken yapıldığı gibi, konuşmada edebe dikkat etmek ve hürmeti gözetmektir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"İşte bu, hak olan gündür."* Onun varlığı ve gerçeklemesi kesindir; onu geri çevirecek ve ondan kaçıp kurtulacak kimse yoktur. O, bahsedildiği gibi, öldükten sonra dirilip ayağa kalkma, insanlar arasında hüküm verme, haklı ile haksızı birbirinden ayırma günüdür. İşte bu büyük günde, ruh ve melekler saf saf dizilirler, Allah'ın celâlinden ve azametinden dolayı hiçbir melek ve diğer varlıklar konuşamaz. Bu, gerçekleşmesi kesin olan bir gündür.

"Artık dileyen kimse, salih amellerle *Rabb'ine ulaştıran bir yol tutar."* Yani bahsedilen bu günün gerçekleşmesi kesin olunca, dileyen kimse, şanı ulu Rabb'inin vereceği mükâfatı (rızasını ve cennetini) elde etmek için bir yol arar. Bunun yolu, iman ve taattir.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz sizi, yakın bir azap ile uyardık."* Sizi, bu sûrede bahsedilen öldükten sonra dirilme ve devamındaki korkunç olaylarla ve Kur'an'da geleceği haber verilen diğer müthiş felaketlerle uyardık. Yani sizi yakın bir azapla korkuttuk. Bu, ahiret azabıdır. Onun gerçekleşmesi kesin olduğu için, ondan "yakın" olarak bahsedilmiştir. Zaten her gelecek olan yakındır. Bu yakınlık diğer bir âyette şöyle dile getirilmiştir:

---

[366] Açıklama için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* 32/23.

"O azabı gördükleri gün, sanki dünyada bir akşam veya kuşluk vakti kadar kaldıklarını düşünürler" (Nâziât 79/46).

Katâde, müşriklerin uyarıldığı yakın azabın, Bedir günü Kureyş'in katledilmesi olduğunu söylemiştir, fakat devamında gelen, *"O gün kişi, önceden yapıp gönderdiklerine bakar"* âyeti, bu görüşü kabule mani olmaktadır.

O gün insan, dünyada iyi kötü her ne yapıp göndermişse onları görür. Yahut yaptıklarına bakar. Âyetteki "kişi"den kastın kâfir olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O gün kâfir, 'Âh, ne olurdu keşke toprak olaydım!' der."* Yani kâfir, "Keşke toprak olsaydım, hiç yaratılmasaydım ve mükellef yapılmasaydım!" der.

Yahut kâfir, "Keşke bugün toprak olsaydım, yeniden diriltilmeseydim" der.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, insanlar ve cinler gibi hayvanları da diriltip mahşerde toplar, onların arasında cereyan eden haksızlıkların da hesabını görür, öyle ki boynuzlu koyundan boynuzsuz koyunun hakkını alır, sonra hayvanlara, "Toprak olun" emrini verir, hepsi toprak olur. Bunu gören kâfirler, hayvanlar gibi toprak olmak (ve böylece azaptankurtulmak)isterler.[367]

Şöyle denilmiştir: Âyette geçen kâfirden kasıt, İblîs'tir. İblîs, Hz. Âdem'e ve nesline yapılan muameleyi, onların mümin olanlarına verilen sevap ve mükâfatı, kendisinin de içinde bulunduğu şiddet ve azabı görünce, *"Beni ateşten yarattın, Âdem'i ise topraktan yarattın"* (Sâd 38/76) diyerek hakir gördüğü topraktan olmayı temenni eder.[368]

Şerefeddin-i Tîbî, âyette geçen "kişi"nin, herkesi içerdiğini belirtmiş ve sonra, Râzî'den şu nakli yapmıştır:

---

[367] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/366; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/163-164.

[368] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/367; Râzi, *a.g.e.*, 31/25.

"Eğer, 'Âyette, herkesin dünyada yaptığı işleri ahirette göreceği belirtildikten sonra, müminlerin değil de özellikle kâfirlerin pişmanlığının dile getirilmesinin hikmeti nedir?' diye soracak olursan, derim ki: Kâfirin bu sözü, onun son derece pişmanlık içinde olduğunu gösterir. Bu durum, hali belirtilmeyen müminin de dille tarif edilemeyecek derecede sevinç ve rahatlık içinde olduğunu gösterir."

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Âyetten anlaşılan şudur: Allah Teâlâ, herkesin amelini göreceğini haber verdikten sonra, sadece kâfirlerin pişmanlığını dile getirdi; çünkü bu, insanlara yapılan uyarıya uygun bir durumdur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Eğer o anda müminlerin ne söylediğinden bahsedilecek olsaydı, şöyle denirdi: Mümin de elde ettiği sevinç ve ferahlıktan dolayı, "Gelin, kitabımı okuyun, amellerimi görün" der. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'tan hakkı ile korkan müttakiler için kurtuluş vardır. Bu, varlıkları (gerçek vücut, güç ve yetki sahibi) görmekten kurtulmak ve Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini müşahedeye dalmaktır. Bu, marifet cennetlerine girmek, maneviyat meyvelerini toplamak ve yepyeni taze hakikatlere ulaşmaktır. Onlar, manevi halinde temkin sahibi olan ârifler için, müşahedenin lezzeti açısından genelde eşit durumdadır. Onlar, ezelî aşk şarabından içerler. Son derece edep sahibi oldukları için, ilâhî huzurda hiçbir boş söz ve yalan işitmezler. Bu, seyrü sülûk ve riyâzet günlerinde çektikleri çilelere karşılık olarak Rabb'in tarafından kendilerine verilmiş bir mükâfattır. O, Rahmân tarafından ihsan edilmiş ve onları herkesten müstağni kılan (kimseye muhtaç bırakmayan) yeterli bir ihsandır. Onlar son derece heybet içinde bulunduklarından, ilâhî huzurda konuşmaya güç yetiremezler. Bu durum, heybet makamında tutulan bazı ârifler içindir. Diğer bazı ârifler vardır ki onlar, bast makamında (genişlik, rahatlık ve neşe içinde) tutulurlar. Onlar, Allah'ın marifetinde temkin sahibidirler yani sabit-kadem bir haldedirler. O'na karşı rahat ve genişlik içinde bulunurlar. Her iki dünyada kullarına şefaat ederler.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kimin dünyadaki sözü, keşif ve müşahede ile olursa o, dünyada ve ahirette konuşmaya izinlidir; bu kimse, Cenâb-ı Hak'la hürmet ve heybetle birlikte rahat konuşur; Allah Teâlâ onun sebebiyle mahlûkatı helâk olma tehlikesinden kurtarır."[369]

O gün ruh, saf halinde ilâhî huzurda durur. Ruhtan kasıt, meleklere katılmış safi ruhlardır. Bu ruhlar, kendisiyle şeref elde ettikleri kulluk makamında meleklerle birlikte saf halinde dururlar. İlâhî huzurda bulunmanın heybetinden dolayı hiçbir şey konuşmazlar. Sadece Allah Teâlâ'nın, manevi makamı derecesinde kendisine şefaat izni verdikleri ve hak söyleyenler, yani konuşma edebine dikkat edenler konuşurlar. Kulun sahip olduğu makam, şefaat ettiklerinin sayısına yetmese bile, ilâhî huzurdaki konuşma edebine dikkat ettiğinde, Allah'ın izniyle pek çok kimseye şefaat eder.

Şöyle anlatılır: Velilerden biri, vefatı anında, "Yâ Rabbi, beni, zamanımda yaşayan bütün müminlere şefaatçi yap!" diye dua etti. Allah Teâlâ tarafından gizli bir ses ona,

"Senin makamın bu dereceye ulaşmadı" dedi. Bunun üzerine veli,

"Yâ Rabbi, bu işi benim amelim ve gayretimle olacak olsa, ona ulaşmaya benim ömrüm ve amelim yetmez; fakat senin lutuf ve ihsanınla olursa, ihsanın bundan daha büyüktür" dedi. O zaman Allah Teâlâ ona, devrinde yaşayan müminlere şefaat etme izni ve müjdesi verdi.

Bu hikâyeyi, üstadımız fakih âlim Seyyid İbn Sûde et-Tâvüdî'den de [rahmetullahi aleyh] dinledim. Bu velinin Rabb'ine karşı edebi ve güzel hitabı onu ulaşmadığı dereceye ulaştırdı.

---

[369] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/480.

Hakikatlerin ortaya çıktığı, kuru iddiaların işe yaramadığı ve sahiplerinin rezil olduğu bu gün gerçektir. Artık dileyen Rabb'ine ulaşmak için bir yol tutsun. Bu yol, Allah'tan başka her şeyi terkederek O'na güzelce yönelmektir.

İmam Kuşeyrî, *"Biz sizi yakın bir azapla uyardık"* âyetinin işaretlerinde demiştir ki: "Yani sizi, nefse, dünyaya ve hevâya yönelme azabından sakındırdık. O gün herkes, iyilik ve kötülük olarak ne yapmışsa onu görür."

Velilerin yolunu inkâr eden ve kalbi perdeli bir halde ölen kimse, mukarrebînin makamına dair kaçırdıklarına üzüntüden dolayı, "Keşke toprak olaydım" der.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Nebe' sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

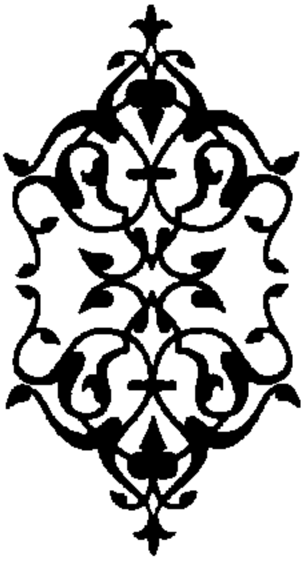

(79) NÂZİÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Nâziât sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk altı âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "nâziât" kelimesinden almıştır. **Nâziât** burada, "ruhları çekip alan melekler" demektir. Sûrede başlıca tevhid, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve hesap konu edilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Sizi yakın bir azapla uyardık"* (Nebe' 78/40) buyruldu. O, bu sûrenin başında, geleceği yeminle haber verilen azaptır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً (١) وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً (٢) وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً (٣)
فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً (٤) فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْراً (٥) يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (٦)
تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ (٧) قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ (٨) اَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ (٩) يَقُولُونَ

ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾ ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿١١﴾ قَالُوا تِلْكَ
اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾ فَاِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *(Kâfirlerin ruhlarını)* ***şiddetle çekip çıkaranlara andolsun,***

2. *(Müminlerin ruhlarını)* ***kolaylıkla alanlara andolsun,***

3. ***Yüze yüze gidenlere andolsun,***

4. ***Koşarak yarışanlara andolsun,***

5. *(Kendilerine verilen)* ***işleri yönetenlere andolsun ki kıyamet kopacaktır.***

6. ***O gün sarsan şiddetle sarsar.***

7. ***Onu bir diğeri takip eder.***

8. ***O gün kalpler titrer.***

9. ***Gözleri*** *(korkudan)* ***yere dikilir.***

10-11. ***Kâfirler derler ki: "Biz, çürümüş kemikler olduktan sonra eski halimize döndürüleceğiz öyle mi?"***

12. ***"Öyle ise bu zararına bir dönüştür."***

13. ***Doğrusu o, bir haykırıştan ibarettir.***

14. ***Bir de bakarsın ki hepsi bir düzlükte*** *(mahşerde)* ***toplanıvermiş.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bedenlerden ruhları *şiddetle çekip çıkaranlara* yani meleklere *andolsun.*"

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyete bu manayı vermiştir.

Yahut kâfirlerin ruhlarını şiddetle çekip çıkaranlara yani meleklere andolsun. Bu mana da yine İbn Abbas'tan ve ayrıca İbn Mesud'dan rivayet edilmiştir. İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Ölüm meleği kâfirin ruhunu bedeninden bütün kılların ve tırnakların altından, ayakların kökünden çeker, sonra ruhu bedenin her tarafına dağıtır, sonra yukarı doğru çeker, tam çıkacağı sırada bedenine geri bırakır. Ona acı vermesi için ruhu aynı şekilde tekrar çeker. Melek bunu müminlere değil kâfirlere yapar."[370]

Yahut görevli melek kâfirlerin ruhlarını cehenneme daldırıp daldırıp çıkarır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Müminlerin ruhlarını bedenlerinden *kolaylıkla çıkarıp alan meleklere andolsun.* Ayrıca müminin ruhunu alarak havada *yüze yüze* sidretü'l-müntehâya kadar *giden meleklere andolsun.*"

Yahut denize dalan ve ondan çıkaracağı şeyi çıkaran dalgıç gibi, müminin ruhunu bedeninden çıkarmak için ona süratle dalan ve onu kolaylıkla çekip çıkaran meleklere andolsun.

"Kâfirlerin ruhunu cehenneme, müminlerin ruhunu da cennete *yarışırcasına götüren meleklere andolsun.* Yine *işleri yöneten meleklere andolsun ki kıyamet kopacaktır.*" Bu melekler, azabı hak edenlere elem ve acı verecek azabı hazırlarlar; sevabı hak edenlere cennet nimetlerini hazırlarlar.

Âyetlere şu mana da verilmiştir: Gidişlerinde yüzercesine yol alan, emredildikleri işlere süratle koşan, kulların işlerini çekip çeviren, aldıkları emir üzere kullara dinlerinde ve dünyalarında fayda verecek işleri yürüten meleklere andolsun ki kıyamet kopacaktır.

Bu âyetlerde yemin edilen şeylerin yıldızlar olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Doğudan çıkıp bütün felekleri katederek batıya akan, bir burçtan çıkıp diğerine geçen, felekte yüzercesine yol alan, birbiriyle yarışan ve kendisine verilen işleri yerine getiren yıldızlara andolsun. Yıldızların (güneş ve ay da bunların içindedir) kâinatta yaptığı işlerin başında, mevsimlerin oluşması, zamanların bilinmesi, ibadet vakitlerinin düzenlenmesi gelir. Yıldızların doğudan batıya hareketleri kuvvet ve zorla olur, bir burçtan değiren geçmesi ise kolaylıkla gerçekleşir.

---

[370] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 29/165.

Bir diğer yoruma göre âyetlerde yemin edilen şeyler, cihada çıkmış gazilerin kendileri veya elleridir. Buna göre mana şöyle olur: Ok torbasına el atıp süratle okunu çıkaran ve düşmana atmak için hazırlanan, cihad için karada ve denizde yüzercesine koşan, düşmanla savaş için yarışan savaş işlerini güzelce yürüten gazilere andolsun ki kıyamet kopacaktır.

Âyette geçen bu vasıfların, savaş atlarına ait olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur. Savaş atları İslâm ülkesinden savaş ülkesine doğru süratle çıkar, yüzercesine gider, düşmana ulaşmak için yarışır, zafer ve galibiyete dair mühim görevler yaparlar.

Bu konudaki en güzel açıklama –inşallah- âyetlerin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

Âyette şöyle denilmiş oluyor: Bütün bunlara yemin olsun ki siz, öldükten sonra tekrar diriltileceksiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün sarsan şiddetle sarsar."* Bu sarsan şey, sûra ilk üflemedir. Bu üflemeyle yer şiddetle sarsılır, üzerindeki bütün canlılar ölür, dağlar sallanır, yer birbirine çarpıp dümdüz olur. *"Sonra onu bir diğeri takip eder."* Bu da sûra ikinci üflemedir. Çünkü o, birincinin peşinden gelir. İki üfleme arasında kırk sene vardır. Birinci üfleme insanları öldürür, ikincisi ise diriltir.

"O gün kalpler titrer." Onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin kalpleridir. Kâfirlerin kalpleri korku ve dehşetten tir tir titrer. *"Gözleri* korkudan *yere dikilir;* zelil ve perişan bir halde olur."

"Kâfirler derler ki: Biz, çürümüş kemikler olduktan sonra eski halimize döndürüleceğiz öyle mi?" Yani biz öldükten sonra, dünyada olduğumuz gibi yeniden hayat bulup diri olacağız öyle mi?

Kâfirler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler, bunu çok uzak görerek, "Bu iş *biz çürümüş kemikler olduktan sonra olacak ha!"* dediler. Sözlerine devamla, *"Öyle ise bu zararına bir dönüştür"* dediler. Bu âyet, onların başka bir inkârından bahsetmektedir. Aslında bu, önceki inkârın neticesi ve parçasıdır. Bununla şunu demek istediler: Eğer haber verilenler doğru ise ve biz öldükten sonra diriltilecek isek, bu durumda biz, onu inkâr ettiğimiz için büyük bir zarara uğrarız. Onlar bunu alay için söylediler.

Allah Teâlâ onların sözlerine cevap olarak şöyle buyurdu: *"O, bir haykırıştan ibarettir."* Yani siz, yeniden diriltmeyi Allah'a zor gelecek bir iş zannetmeyin, tam aksine o, Allah için çok kolay bir iştir. Onun olması bir sayhaya bağlıdır. Bununla, sûra ikinci üflemeyi kastediyor.

"Bir de bakarsın ki hepsi bir düzlükte mahşerde *toplanıvermişler."* Yani onlar, yerin altında ölü iken, sûra ikinci kez üflenmesiyle bir anda yerin üzerinde dirilmiş olarak toplanırlar.

Bazıları bu yerin, Şam topraklarında Beytülmakdis'e yakın bir yer olduğunu söylemiştir. Bu yerin Mekke arazisi olduğu da söylenmiştir.

Bazıları ise âyette geçen ve "düz yer" manası verdiğimiz "es-Sâhire"nin, cehennemin bir ismi olduğunu, kâfirlerin orada toplanacağını söylemiştir.

Rivayete göre İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "O, gümüşten bir yer olup onun üzerinde Allah Teâlâ'ya hiç isyan edilmemiştir; Allah onu insanları dirilttiğinde yaratır."

Bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın kıyamet günü bu yeri yeni yaratacağını söylemiştir.

Bu konuda şu yorum da yapılmıştır: İnsanların toplanacağı bu yer, yerin yedinci katıdır. Allah Teâlâ kıyamet günü onu getirir ve bütün halk üzerinde hesaba çekilir. Bu, yeryüzü başka bir yere dönüştürüldüğünde gerçekleşir.

Bazıları ise bu yerin cehennemin kenarında büyük bir sahra olduğunu söylemiştir.[371] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin tecelli ettiği mana denizlerine dalarak mâsivayı görmekten kurtulan, dünya bağlarından ve hevâya tâbi olmaktan sıyrılan, fikirleriyle melekût âleminin nurlarına ve ceberût âleminin sırlarına dalan, kudsî huzura ulaşmak için yarışan ve Hak Teâlâ'nın verdiği yetki ile kâinatın birtakım işlerini yürüten ruhlara andolsun. Bu, kutubluk makamıdır.

Âyete şu işârî manayı da verebiliriz:

Kendini bütünüyle taat ve ibadete vererek şehvetlerinden ve nefsanî hazlarından sıyrılan nefislere andolsun. Onlar, ibadet ehlinin nefisleridir.

Aşk ile Allah'a koşarak dünyadan ve dünya ehlinden uzaklaşan nefislere andolsun. Bunlar, zâhidlerin nefisleridir.

Akıllarıyla ilimlerin sırlarına dalıp Kur'an ve Sünnet'ten kıyamete kadar faydası devam edecek inci yakut misali hakikatler çıkaran nefislere andolsun. Onlar, ilimde yüksek pâye elde etmiş âlimlerin nefisleridir.

Türlü mücâhedelerle ve makamlarda yükselerek yüce Allah'a ulaşmak için yarışan ve nihayet Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye ulaşan nefislere andolsun. Onlar, ârif velilerin nefisleridir.

---

[371] Rivayetler için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/172-173.

Hak Teâlâ'nın izniyle insanların manevi rızıklarını, gıdalarını ve rütbelerini taksim etme işini yürüten nefislere andolsun. Onlar, kutubların ve gavsların nefisleridir.

Beyzâvî demiştir ki: Âyette, fazilete ulaşmış nefislere yemin edilmiş de olabilir. Bu nefisler (ruhlar), vefat anında bedenden süratle ayrılırlar, şevk ile melekût âlemine dalarlar, orada yüzercesine yükselirler, ilâhî huzura ulaşmak için yarışırlar; o huzurda elde ettikleri şeref ve kuvvet ile birtakım işleri yürütenlerin (meleklerin) arasına katılırlar.

Yahut âyette seyrü sülûk halindeki nefislere yemin edilmiş de olabilir. Bu nefisler, ilâhî aşkın çekimiyle şehvetlerinden sıyrılıp çıkarlar, kudsî âleme dalarlar, manevi derecelerde yüzercesine ilerlerler, kemalat hallerinde yarışırlar, nihayet diğer nefisleri kemale erdirecek hali ve yetkiyieldeederler."[372]

Fahreddin-i Râzî, bu yoruma şunu eklemiştir: "Manevi terbiyenin sonunda kemalatı elde eden nefisler, kulları Allah'a davet etme işini yürütürler."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyet, âriflerin kalplerine çarpan ilâhî tecellilerin kuvvetine işaret etmektedir. Kalbe gelen bu tecelliler, Allah'a âşık ruhları, yaratılmış varlıklara bağlanmaktan çekerek asıl kaynağına (Allah'a) yöneltir."

Baklî, sonra şöyle demiştir: "İlâhî huzura ulaşma şevki içinde olan ruhlar, keşif vakti Cenâb-ı Hakk'ın eşsiz cemalini müşahede ettiklerinde bedenlerinden rahatça, neşe ile çıkarlar. Bu ruhlar, melekût âleminde ve ceberût âleminin tecellileri içinde ezelî ve ebedî sırları elde etmek için yüzerler. Bütün himmetlerini kullanarak melekût âleminde yükselmek ve zâtî tecellinin cennetlerine ulaşmak için yarışırlar. İşleri yürütenler de kudsî nurla aydınlanmış akıllardır. Bu akıllar, vahye ve hakiki ilhamlara göre kulluk işlerini yürütürler."[373]

---

[372] Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/564-565.

[373] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/481.

Allah Teâlâ bu şeylere yemin ederek şunu bildiriyor: Şüphesiz Allah, cehalet ve gafletle ölmüş ruhları, zikir ve mücâhede ile diriltir. Ruhlar, Allah'ın marifeti ile hayat bulunca, ebedî bir hayata sahip olurlar. Bu durum, ilâhî bir zuhurat ve vâridatla nefsin şiddetli bir şekilde sarsılıp uyandığı, kötü alışkanlıklarını ve hevâya uymayı terkettiğinde gerçekleşir. Onu diğer bir tecelli ve zuhurat takip eder. Bu, müşahede nurlarının ortaya çıkmasıdır. O zaman ölmüş nefis, manen dirilir, sonrasında ölüm olmayan yeni bir hayat bulur. Bedenen maddi olarak ölmeye gelince, o, bir yerden diğerine intikal etmekten ibarettir.

O gün, yani mücâhede ve riyâzet gününde kalpler ıstıraba düşer, yüce sevgiliyi (Allah'ı) müşahede etmeden huzur ve sükûn bulamazlar. Manevi seyir halinde gözler, huşû ve heybetten yere bakar; Allah'a vâsıl olana kadar kula izzet elbisesi giydirilmez.

Maneviyat yolunu ve müşahede halini inkâr edenler derler ki: Biz, cehaletle öldükten ve çürümüş kemikler gibi gaflet çukurlarına atıldıktan sonra, ruhların ezeldeki safiyet ve nuraniyet haline geri mi döneceğiz? Bu zararlı bir dönüştür!

Bu gafiller, bahsedilen makama yani vuslata ulaştıklarında kendileri için keyfedecekleri hiçbir şeyin kalmayacağını düşündüler. Onun için, "Bu zararlı bir dönüştür" dediler. Halbuki ârif vuslata ulaştığında (Allah'a kavuştuğunda) iki cennette keyif sürer. Biri, bedenlerin nimete gark olduğu cennet, diğeri ise ruhların manen keyif sürdüğü marifet cennetidir.

Allah Teâlâ, gafillerin, vuslatı imkânsız görmesine cevap olarak dedi ki: Onun gerçekleşmesi, kalbi uyandıracak bir sayhaya (ve cezbeye) bağlıdır. Bu cezbe, bir ârifin himmeti veya kâmil velinin nazarıdır. Ona mazhar olanlar bir anda kendilerini ilâhî huzurda bulurlar.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "Vallahi benimle bir adamın kemale ermesi arasında, benim ona (Allah'ın nuruyla) bir kere nazar etmem vardır, ona böyle bir nazar ettiğimde kendisini manen zengin ederim (Allah'ı tanır, kimsenin ilmine ihtiyacı kalmaz!)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Vallahi bizim zamanımızda da böyle veliler vardır. Onlar, bir kimseye Allah'ın nuruyla baktıklarında, onu kemale erdirirler ve marifete ulaştırırlar. Bize böyle dostlarını gösteren Allah'a hamdolsun.

Hz. Musa'nın Haberi

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı inatlarını dile getirdi. Gelecek âyetlerde ise Hz. Musa'nın kıssasından ve Firavun'un Allah'a karşı azgınlığından bahsetti. Öyle bir azgınlık ki zalim Firavun ilâhlık iddiasına kadar gitti. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli olsun diye bu kıssadan bahsederek şöyle buyurdu:

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰىۢ ﴿١٥﴾ اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۚ ﴿١٦﴾
اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۘ ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰٓى اَنْ تَزَكّٰىۙ ﴿١٨﴾ وَاَهْد۪يَكَ
اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰىۚ ﴿١٩﴾ فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰىۘ ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰىۘ ﴿٢١﴾ ثُمَّ
اَدْبَرَ يَسْعٰىۘ ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰىۘ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا۬ رَبُّكُمُ الْاَعْلٰىۘ ﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ
اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُو۫لٰىۜ ﴿٢٥﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰىۜ ﴿٢٦﴾

15. *(Resûlüm), sana Musa'nın haberi geldi mi?*

16. *Hani, Rabb'i ona mukaddes Tuvâ vadisinde şöyle seslenmişti:*

17. *"Firavun'a git; çünkü o çok azdı."*

18. *"Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin?*

19. *Sana Rabb'ine giden yolu göstereyim ki O'na saygı duyup korkasın!"*

20. ***Musa ona en büyük mucizeyi gösterdi.***

21. ***Fakat Firavun, Musa'yı yalanladı ve isyan etti.***

22. ***Sonra koşarak çekip gitti.***

23. ***Hemen** (adamlarını) **topladı ve onlara seslendi:***

24. ***"Ben, sizin en yüce rabbinizim!" dedi.***

25. ***Allah da onu, dünya ve ahiret azabına uğrattı.***

26. ***Şüphesiz bunda Allah'tan saygı içinde korkanlara büyük bir ders vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa ile ilgili vereceği habere dikkat çekmek ve teşvik etmek için, *"Sana Musa'nın haberi geldi mi?"* buyurdu. Yani sana onun haberi geldi, onu sana ben haber veriyorum. Mana şudur: Musa'nın haberi sana geldi, değil mi?

"Hani, Rabb'i ona mukaddes mübarek, temiz Tuvâ vadisinde şöyle seslenmişti: *Firavun'a git; o gerçekten çok azdı,* inkâr ve isyanda haddi aştı. *Ona* varınca *de ki*: *'*İman ve taat ile küfür ve isyan kirlerinden *temizlenmek ister misin?'* Böyle bir şeyi arzular mısın?"

İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm], Firavun'a davetini soru yoluyla arzetmesini emretti; çünkü böyle yapması, söylediklerine kulak vermesi ve anlaması için daha elverişlidir. Bir de Firavun'un ona küçükken yaptığı hizmetlere karşı daha uygun bir davranıştır."

"Sana Rabb'ine giden yolu gösteriyim ki O'na saygı duyup korkasın!" Yani Allah'ın birliğinin delillerini ortay koyarak ve zatının sıfatlarını tanıtarak senin O'nu tanımana vesile olayım ki O'ndan saygı ile korkasın. Çünkü Allah'tan saygı içinde korkmak ancak marifetle (O'nu yakînen tanıyarak) olur. Allah Teâlâ bu konuda bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Kulları içinde Allah'tan saygı içinde sadece âlimler korkar" (Fâtır 35/28). Yani Allah'tan sadece O'nu yakînen tanıyanlar korkar.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Allah'ı yakînen tanıyın; O'nu tanıyan kimse, isyan edemez. Allah'tan korkmak işin başıdır. Kim Allah'tan korkarsa, her türlü hayırlı işi yapar. Kim Allah'ın azabından korkmazsa, o kimse her türlü kötü işi yapar." Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim, düşmanın baskınından korkarsa, geceleyin erkenden yola çıkar, erkenden yola çıkan kimse menziline (hedefine ve emniyete) ulaşır."[374]

Nesefî demiştir ki: "Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Firavun'a ilk hitabı soru şeklinde oldu. Bu, bir şeyi arz manasındadır. Bir kimsenin, misafirine, 'Bize buyurur musun?' demesi gibi. Sonra ona yumuşak söz söyledi. Bununla onun da yumuşak konuşmasını sağlamak ve azgınlığını azaltıp kontrol etmek istedi. Zaten Allah Teâlâ, onu ve kardeşi Harun'u Firavun'a gönderirken, *'Ona yumuşak söz söyleyin'* (Tâhâ 20/44) buyurmuştu."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Musa ona en büyük mucizeyi gösterdi."* Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'a davetinin hemen arkasından mucize göstermedi; aralarında epeyce konuşma geçti. Sonunda Firavun, *"Eğer bir mucize getireceksen getir de görelim!"* (A'râf 7/106) dedi, o zaman Hz. Musa en büyük mucizeyi gösterdi. Bu büyük mucize, ejderhaya dönüşen asâdır. Yahut asâ ve Hz. Musa'nın ışık saçan elidir; çünkü onların ikisi (aynı elden çıktığı için) tek mucize sayılır.

Bu âyette, mucizeyi Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] gösterdiği belirtilmiştir. Bu, işin zâhirine göre söylenmiştir. Allah Teâlâ diğer bir âyette ise, *"Ona bütün mucizelerimizi biz gösterdik"* (Tâhâ 20/56) buyurmuştur. Bu da işin hakikatine göre söylenmiştir.

"Fakat Firavun, Musa'yı yalanladı ve isyan etti." Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] getirdiği mucizeye sihir dedi. Onun söylediklerinin doğru

---

[374] Tirmizî, Kıyâme, nr. 2450.

olduğunu ve kendisinin Allah'a iman ve taatte bulunması gerektiğini bildiği halde, inatla en şiddetli ve en çirkin bir şekilde Allah'a isyan etti. Şöyle ki âlemlerin Rabb'inin varlığını baştan inkâr etti; halbuki bu lânetli herifin kendisi ve kavmi Azîz ve Celîl olan Allah'a ibadet etmekle yükümlü idi. Ayrıca ona sadece haddi aşan kimselerin söylediği ve azgın grupların kabul ettiği o büyük sözü (ilâhlık iddiasını) terketmesi ve İsrâiloğulları'nı serbest bırakması emredilmişti. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.

"Sonra koşarak, arkasını dönüp *gitti."* Yani iman ve taatten yüz çevirdi. Yahut bulunduğu meclisi terketti; mucizeye karşı koymaya ve mukabele etmeye çalıştı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Firavun ejderhadan korktu, arkasını dönüp kaçtı. Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa (aleyhisselâm), elindeki asâyı yere atınca, asâ, ağzını açmış kıllı bir ejderhaya dönüştü. Öyle ki ağzını açtığında iki çenesinin arası 80 zirâ genişliğinde büyüktü. Ejderha ağzını açtı, alt çenesini yere, üst çenesini ise köşkün üzerine koydu. Sonra Firavun'un üzerine doğru yürüdü. Firavun korkup kaçtı. Bu arada korkusundan üzerini pisletti. İnsanlar kaçışmaya başladılar, korku ve izdihamdan birbirlerini ezdiler, bu hengamede Firavun'un kavminden 15.000 kişi öldü. Bir rivayete göre, ejderha 1 mil havaya yükseldi, sonra yere indi ve Firavun'a doğru yürümeye başladı. Hem yürüyor hem de Hz. Musa'ya,

"Ey Musa, ne yapmamı istersen emret" diyordu. Bunu gören Firavun, Hz. Musa'ya,

"Seni gönderen Allah hakkı için, şunu tut!" diye yalvardı. O zaman Hz. Musa, ejderhayı tuttu, ejderha asâya dönüştü.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Firavun hemen* sihirbazları *topladı." "Firavun, sihirbazları toplamaları için şehirlere adamlar gönderdi"* (Şuarâ 26/53) âyeti de bu durumu ifade etmektedir.

"Firavun, yanında toplananlara *seslenerek, 'Ben, sizin en yüce rabbinizim!* Benim üzerimde bir rab yok!' *dedi.* Yahut kavmine hitap ederek, *'Ben, sizin en yüce rabbinizim!'* dedi." Kavminin, taptığı putlar vardı, Firavun, bu putları ve Allah Teâlâ'yı inkâr ederek böyle söyledi. Bu öyle büyük (çirkin ve yanlış) bir sözdür ki ondan başka kimse söylememiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu söz, haddi aşmada ve edebi çiğnemede son noktadır. Firavun'dan sonra Mısır'ın kâfir hükümdarlarında ve onlara tâbi olanlarda bu tür hezeyanlar görülmüştür."

Şöyle denilmiştir: İbn Atıyye'nin böyle söylemesinin sebebi şudur: İbn Atıyye'nin zamanında Mısır hükümdarı İsmâilî idi. O, hükümdarlarının ilâhlığına inanan bâtıl bir mezheptir. Onların ilk hükümdarı Mu'tez b. Mansûr b. Kasım'dır; sonuncuları ise el-Âdude'dir. Allah Teâlâ Sultan Selâhaddin-i Eyyûbî zamanında Mısır'ı bu mezhepten kurtardı. Allah, İslâm'a ve müslümanlara yaptığı hizmetlerden dolayı ona bol mükâfat versin.

"Allah Firavun'u suda boğarak *onu, dünya ve ahiret azabına uğrattı."* Onu iki âlemde herkese ibret olacak bir ceza ile cezalandırdı. Firavun'un ahiret azabı, onu işiten ve ders alan kimseyi, böyle bir azaba götürecek işlerden uzaklaştırır.

Bazıları, Firavun'un ilk ve sonraki sözünden dolayı azaba uğradığını belirtmiştir. Firavun'un ilâhlık iddiasıyla ilgili ilk sözü, *"Sizin için kendimden başka bir ilâh olduğunu bilmiyorum!"* (Kasas 28/38) sözüdür. Bu konudaki son sözü ise, *"Ben, sizin en yüce rabbinizim!"* sözüdür. Firavun'un ilk sözüyle son sözü arasında kırk senenin geçtiği söylenmiştir.[375]

"Şüphesiz bunda, yani Firavun'un kıssasında veya ona yapılan azapta *Allah'tan saygı içinde korkanlar için büyük bir ders vardır."* Allah'tan saygı içinde korkan kimse, O'nu ve kudretini yakînen tanıyan kimsedir.

---

[375] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 29/174.

15-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, Hz. Musa'nın kalbe, Firavun'un ise nefse işaret ettiğini söylemiştir. Buna göre, âyetten çıkan işaretleri şöyle ifade edebiliriz:

Kula denir ki: Kalbin, gönül aynasından kâinatı dürüp attıktan sonra mukaddes huzurda Rabb'inin ona nasıl nida ettiğinin haberi sana geldi mi? Allah ona dedi ki: "Firavun tabiatlı nefse git, gerçekten o çok azdı."

Nefsin azgınlığı, yücelmek ve insanlar içinde tanınmak istemektir.

Kalbe yapılan hitap şöyle devam ediyor: "Nefse de ki: İlâhî huzura girmen için bütün pisliklerden (isyanlardan) temizlenip arınmak ister misin? Sana Rabb'ini tanıtıyım da, O'na karşı saygı içinde ol ve O'ndan kork. Çünkü Allah'tan hakkıyla sadece O'nu yakînen tanıyanlar korkar."

Kalp, nefse (hak yolundaki) en büyük delili gösterdi. Bu, kötü alışkanlıkları terketmek ve hevâya aykırı davranmaktır. Fakat nefis kalbin, manevi terbiye ve riyâzetteki azmini görünce onu yalanladı ve karşı geldi. Nefis, dünya sevgisi, baş olma hevesi, insanları kendisine yöneltme arzusu, nefsanî hazlar ve şehvetlerden oluşan askerlerini (yardımcılarını) topladı ve onlar, "Ben sizin en büyük rabbinizim; benden başkasına tapmayın, boyun eğmeyin!" dedi. Bu, Firavun tabiatlı nefsin sözüdür. Bunun üzerine Allah Teâlâ nefse, dünyanın ve ahiret azabını tattırdı. Yani nefsin üzerine kalbin ordusunu (nur, feyiz, ilham, ilim, hikmet gibi ilâhi vâridatları) gönderdi, onu fenâ ve bekâ denizine attı. Bunda, Allah'tan korkan ve manevi temizlik yoluna giren için büyük bir ders vardır. Çünkü o, bu şekilde vahdet denizine (birlik sırrına) ulaşır. Kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

İlâhî Kudret İçin Her Şey Kolaydır

Cenâb-ı Hak, sûrenin başında, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceğini yeminle haber verdi. Gelecek âyetlerde de bunun, ilâhî kudret için çok kolay olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَٓاءُۜ بَنٰيهَاۙ ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَاۙ ﴿٢٨﴾
وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَاۖ ﴿٢٩﴾ وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَاۜ
﴿٣٠﴾ اَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَاۖ ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَاۙ ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ
وَلِاَنْعَامِكُمْۜ ﴿٣٣﴾ فَاِذَا جَٓاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰىۘ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ
مَا سَعٰىۙ ﴿٣٥﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِمَنْ يَرٰى ﴿٣٦﴾ فَاَمَّا مَنْ طَغٰىۙ ﴿٣٧﴾ وَاٰثَرَ
الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۙ ﴿٣٨﴾ فَاِنَّ الْجَح۪يمَ هِيَ الْمَأْوٰىۜ ﴿٣٩﴾ وَاَمَّا مَنْ خَافَ
مَقَامَ رَبِّه۪ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰىۙ ﴿٤٠﴾ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰىۜ ﴿٤١﴾

27. (Ey inkârcılar!) *Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı? Göğü Allah bina etti.*

28. *Tavanını yükselterek onu düzenledi.*

29. *Gecesini kararttı, gündüzünü aydınlık yaptı.*

30. *Ardından yeri düzenleyip döşedi.*

31. *Ondan suyunu ve merasını çıkardı.*

32. *Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi.*

33. *Bunları sizin ve hayvanlarınız için bir geçim kaynağı yaptı.*

34. *En büyük felaket* (kıyamet) *geldiği zaman,*

35. *O gün insan yaptıklarını hatırlar.*

36. ***Cehennem, her gözün göreceği şekilde ortaya konur.***

37-39. ***Kim isyanda haddi aşar ve dünya hayatını tercih eders(*** ***şüphesiz, onun varacağı yer cehennemdir.***

40-41. ***Kim de Rabb'inin huzurunda durmaktan korkar ve nefsin(*** ***kötü arzularından alıkoyarsa şüphesiz, onun varacağı yer de cennettir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmeyi kendi zanlarınca çok zor görerek onu inkâr eden Mekkeliler'e hitaben buyuruyor ki: *"Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı?"* Bu onlar için bir kınama ve azarlamadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, yukarıda geçen bir âyette, *"Onun gerçeklemesi sadece bir sayhadan ibarettir"* buyurarak kıyametin kopmasının ve ölülerin tekrar dirilmesinin ilâhî kudret için çok kolay olduğunu belirtti.

Âyetin manası şudur: Sizce öldükten sonra sizi diriltmek mi daha meşakkatli ve zordur yoksa bunca büyüklüğü ve içinde akılları hayrette bırakacak harika işler bulunan gökleri yaratmak mı daha zordur? Şu âyet de bu manadadır:

"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerini yaratamaz mı? Elbette yaratır" (Yâsîn 36/81).

Cenâb-ı Hak sonra göğü nasıl yarattığını açıklayarak şöyle buyurdu: *"Onu* Allah *bina etti. Tavanını* yerden beş yüz senelik bir mesafede *yükselterek düzene koydu."* Onu aynı seviyede, dümdüz yaptı. Onda hiçbir düzensizlik ve çatlaklık yoktur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah göğün düzenini, içine koyduğu yıldızlarla, seyyarelerle ve sadece kendisinin bildiği diğer şeylerle tamamladı.

"Gecesini kararttı, kuşluğunu (gündüzünü) aydınlık yaptı." Yani gündüzü güneşle aydınlattı. Güneşin en parlak olduğu vakit kuşluk vakti olduğu için âyette, *"kuşluğunu aydınlattı"* dendi.

"Ardından yeri düzenleyip döşedi." Yani yeryüzünü içindeki insanların ve diğer varlıkların kalacağı ve her tarafında dolaşabileceği şekilde yayıp hazırladı. Dünya ilk yaratıldığında küre şeklinde idi, fakat üzerinde yaşanacak şekilde yayılıp döşenmemişti. Allah Teâlâ, göğü yarattıktan 2000 sene sonra, yeryüzünü Kâbe'nin altından başlayarak yaydı ve yaşam için hazır hale getirdi.[376] Sonra bunu nasıl yaptığını açıklayarak şöyle buyurdu:

"Ondan, gözeler, pınarlar ve nehirler akıtarak *suyunu çıkardı.* Ayrıca ot, ağaç, buğday gibi hayvanların yiyecek maddelerinden *merasını çıkardı.* Üzerindekiler sallanmasın diye yeryüzüne *dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi."* Yeryüzünde dağların sabit şekilde yerleştirilmesi ilâhî hikmettendir, yoksa Cenâb-ı Hakk'ın, dağlar olmadan da yeryüzünü sabit tutmaya gücü yeter.

Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Allah Teâlâ yeryüzünü Beytülmakdis'in bulunduğu yerde, ele sığacak küçük bir taş şeklinde yarattı; taşın üzerinde yapışık bir duman vardı. Allah dumanı yükseltti, ondan gökleri yarattı; taşı ise yerinde tuttu ve ondan da yeryüzünü yaratıp yaydı. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Yer ile gök bitişikti, Allah onları ayırdı" (Enbiyâ 21/30).

Bu meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey, Muhammedî nurun parçasından olan arştır. Cenâb-ı Hak sonra, sarı bir yakut yarattı. Yakut, Allah Teâlâ'nın heybetinden (azametinden) eriyip su oldu. Sonra su çalkalandı, üzerinde köpük oluştu. Allah ondan yeryüzünü yarattı. Sonra dünyanın üzerinde bir duman oluştu. Allah ondan göğü yarattı. Sonra yeryüzünü yaydı ve onu içindeki insan, hayvan ve diğer varlıkların yaşayacağı şekilde hazırladı. Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette bu konuda şöyle buyurdu:

---

[376] İlgili rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/412.

"Bunları sizin ve hayvanlarınız için bir geçim kaynağı yaptı." Yani yeryüzünde çıkarttığı suyu, bitkileri, ağaçları ve diğer gerekli maddeleri insanların ve hayvanların geçim kaynağı yaptı.

"En büyük felaket, yani her şeyi saran âfet *geldiği zaman, o gün insan yaptıklarını hatırlar."*

O, kıyamet günüdür.

Yahut o, sûra ikinci üflemedir.

Bazıları bu büyük felaketin, insanların ve diğer varlıkların mahşere sevkedildiği zaman olduğunu söylemiştir. Onun cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme götürüldüğü vakit olduğunu söyleyenler de olmuştur.

O gün insan, dünyada iyi kötü her ne yapmışsa amel defterinde yazılı olarak gördüğü için hepsini hatırlar. Onları dünyada unutması aşırı gafletinden ve uzun emelindendi. Bir âyette şöyle buyrulmuştur:

"Kendileri yaptıklarını unuttukları halde Allah onları yazıp tesbit ettirmiştir" (Mücâdile 58/6).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Cehennem, her gözün göreceği,* gözü olan hiç kimseye gizli ve kapalı kalmayacak *şekilde* getirilip *ortaya konur."*

Rivayet edildiğine göre, cehennem açılır, alevleri etrafa sıçrar, her göz onu görür.

"Kim isyanda *haddi aşar ve* fâni *dünya hayatını tercih eder,* onun zevklerine dalıp iman ve itaat ile ebedî ahiret hayatı için hazırlanmazsa *şüphesiz, onun varacağı yer cehennemdir."*

"Kim de büyük felaketin yaşanacağı, her insanın dünyada yaptıklarını hatırlayacağı ahiret gününde bütün hüküm elinde olan *Rabb'inin huzurunda durmaktan korkar ve nefsini kötü,* düşük ve haram *arzularından alıkoyarsa,* yani nefsini fâni şehvetlerinin peşine düşmekten korur,

âkıbetinin vehametini bilerek dünyanın fâni süs ve lezzetlerine aldanmazsa *şüphesiz, onun varacağı yer de cennettir*; başkası değil."

Şöyle denilmiştir: Yeri cennet olan kimse, bir günaha meyleden fakat Rabb'inin huzurunda hesap vereceğini hatırlayarak günahı terkeden kimsedir.

Hevâ, nefsin, kendisini dinle kayıtlamadan ve kontrol altına almadan, arzuladığı şeylerin peşinden gitmesidir. Bu konuda âyetlerin tasavvufî işaretlerinde açıklama yapılacaktır.

27-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ancak ârifibillâh zatların yakînen tanıdığı ilâhî tecelli geldiği zaman, o gün insan tevhid ilmi hakkında ne kadar gayret gösterdiğini anlar. Kim, bütün varlıklarda Allah Teâlâ'yı tanırsa, O'nu bütün tecellilerde tanır. Bu tecelliler ne kadar farklılık ve değişiklik arzetse de ârif onları tanır ve hepsinin Cenâb-ı Hakk'a ait olduğunu bilir. Kimin marifeti bazı noktalarda noksan ise o, bazı durumlarda ilâhî tecellileri tanımaz ve inkâra gider. Kıyamet günü Allah Teâlâ'nın kulların tanımadığı bir sûrette tecelli etmesi gibi. O zaman avam müminler, bu sûretin kime ait olduğunu bilmezler ve onu inkâr ederek, "Biz burada Rabbimiz'i bekliyoruz" derler. Cenâb-ı Hak sonra, müminlere tanıdıkları bir sûrette tecelli eder, o zaman tanırlar, kabul ve ikrar ederler. Bu onların marifetteki kusurlarından kaynaklanmaktadır. Eğer onlar, Allah Teâlâ'yı bütün tecellilerinde tanısalardı, ondan hiçbir şeyi inkâr etmezlerdi. Nitekim ârifler, O'nu bütün tecellileriyle tanırlar ve böyle bir sıkıntıya düşmezler.

Cehennem, herkesin göreceği şekilde gösterilir. O zaman, kalbi gafletle Allah'tan kopma ateşi içinde olanların hali de apaçık ortaya çıkar; herkes onları görür.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yani O'nu varlıkların gayri gören kimse için manen perdelenme ateşi gözükür. Çünkü, cemal ve celâl (nimet ve azap), ulvî ve süflî, maddi ve manevi bütün tecellilerde her şeyin aslı (yaratıcısı) O'dur."

Kim haddi aşıp hevâsına tâbi olursa, dünyayı ahirete tercih ederse, dünya ile meşgul olup Allah'a yönelmezse, onun varacağı yer cehennemedir. Bu, Rahmân'ı müşahededen mahrumiyet cehennemidir.

Kim de Rabb'inin bütün varlıkları ayakta tuttuğunu, hepsinin üzerinde kontrolcü ve hepsinin haline vâkıf olduğunu bilerek O'ndan korkarsa ve nefsinin kötü arzularına engel olursa, onun da varacağı yer cennettir.

Birinci hal yani Rabb'inin bütün varlıkları ayakta tuttuğunu görmek, müşahede sahipleri içindir.

İkinci hal yani Allah'ın her şeyi kontrol ettiğini bilmek, murakabe ehli içindir.

Üçüncü hal yani O'nun her şeye vâkıf olduğunu bilmek ise muhasebe ehli içindir.

Yahut kim, yarın Allah'ın huzurunda hesap vereceğinden korkup nefsini, onu Allah'tan uzaklaştıran ve Mevlâ'sının zikrine karşı kalbini katılaştıran her şeyden korursa, onun varacağı yer cennettir.

Nefsinin arzuladığı mubahları terkedenler için, marifet cennetleri vardır; nefsinin haram arzularını terkedenler için ise maddi nimetlerin ihsan edildiği cennetler vardır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyetlerde kullarının manevi makamlardaki ilk hallerine göre hitap etti. O halde onların, nefislerini, onun aşırı isteklerini ve hazlarına meyletmeyi terketmeleri gerekir; çünkü Allah'a yöneldikleri bu vakitte onlara ruhsatlar ve lüks şeyler câiz değildir. Onların, Allah Teâlâ'ya vuslattan perdelenme korkusuyla nefislerinin hazlarından yüz çevirmeleri gereklidir. Bir de onlar şunu bilmektedirler: Yüce Allah, nefislerinin gizli açık her haline vâkıftır; nefis Allah'tan uzaklaşıp gizli arzularına meylettiğinde Allah bunu bilmektedir. Onlar, Allah'ın yardımıyla nefisleriyle mücâhede edip onu terbiye ederek emirleri altına aldıklarında Allah onları müşahede makamına ulaştırır. O, âriflerin cennetidir. Ârifler marifet derecelerinde yükseldiklerinde, artık nefislerini hevâlarından uzak tutmaya ihtiyaçları yoktur; çünkü onların nefisleri, bedenleri ve şeytanları ruhanî olmuştur; melekût âlemine ait ruha benzemişlerdir, yani ona tâbi olmuşlardır. Bu durumda nefisleri ruhlarının Cenâb-ı Hakk'ı müşahededeki manevi tadın tesirinden etkilenerek güzel şeyleri arzular. Artık nefisleri, ruhlarının arzuladığı şeyleri arzular. Ruhlar gayb âlemlerinde, nefislerin ise kalplerdedir. Bu halde ruhların ve nefislerin baktığı her şey kendileri için bir cennet olur. O cennetlerde, Hak Teâlâ'yı müşahede nurları parlar.

Kâfirin, dini terkedenin ve boş iddialarda bulunanın bu makamdan bir nasibi yoktur. Onlar cahildirler, gaflet içinde yaşarlar, sapkınlık içinde ölürler. Kalpleri manen dirilmiş marifet sahipleri ise ruhlarıyla rabbânîlerin hoş hayatını yaşarlar; nefisleri de cennettekilerin hayatını yaşar. Allah bütün bunları yapmaya güç sahibidir; O, rahmetini dilediklerine ihsan eder. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Şeytanım müslüman oldu (emrime teslim oldu)"[377] buyurmuştur.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Biz peygamberler topluluğunun bedenleri bir ruh gibidir."*

Baklî, sonra Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'nin şu sözünü nakletmiştir: "Hevâdan tamamen sadece peygamberler ve bazı sıddıklar kurtulur, hepsi değil. Hevâdan ancak nefsini her durumda edebe tâbi eden kurtulur."[378]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Nefsini edebe tâbi eden kimse, ilâhî izinle nefsinin haklarını korur hazlarını verir, çünkü o, temkin sahibidir

---

[377] Müslim, Münâfikîn, 69-70.

[378] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/484.

(manevi halinde sabit-kadem bir haldedir) ve yakînde yüksek pâyeye sahiptir. Fakat böyle kimseler de çok azdır.

Kıyametin Ne zaman Kopacağını Soranlar

Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin ne zaman kopacağını soranlardan bahsederek şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا ﴿٤٢﴾ فٖيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا
﴿٤٣﴾ اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا
﴿٤٥﴾ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

42. ***Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar.***

43. ***Sen nerede onun vaktini bilmek nerede?*** *(Onun vaktini bilmek ve bildirmek senin işin değil ki!).*

44. ***Onun nihaî bilgisi Rabb'ine aittir.***

45. ***Sen, sadece ondan korkanları uyarırsın.***

46. ***Kıyameti gördükleri gün onlara, dünyada sanki bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmışlar gibi gelir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar,* yani Allah'ın onu ne zaman meydana getireceğini öğrenmek istiyorlar. *Sen nerede onun vaktini bilmek nerede?"* Onun vaktini sen nereden bilecek de onlara bildireceksin. Yani senin kıyametin vaktini bilmek ve onlara açıklamak gibi bir görevin yok ki sana bunun açıklamasını sorsunlar; sen sadece onları kıyamet konusunda uyarıcısın. Onun vaktini bilmek ve bildirmek senin işin değil ki! Onun ne zaman kopacağını sadece bütün gaybı bilen Allah bilir.

Şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sürekli kıyametin kopmasından bahsediyor ve (Cebrâil'e ve yüce Allah'a) onun ne zaman kopacağını soruyordu. Nihayet bu âyet indi, Allah Resûlü sorudan vazgeçti. Bu durumda âyet, onun bu konuyu çokça sormasına hayreti dile getirmektedir. Yani deniliyor ki: Senin meşgul olduğun işlerin var, kıyametin ne zaman kopacağını sormak ve bunun üzerinde durmak senin işin değil ki!

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Hz. Peygamber (Allah Teâlâ'ya veya Cebrâil'e) kıyametin ne zaman kopacağını çokça soruyordu. Bu âyet indiğinde, bu konudaki soru sormaya son verdi."

"Sanki sen kıyametin ne zaman kopacağını biliyormuşsun da onu sana soruyorlar" (A'râf 7/187) âyeti bu görüşü reddetmez. Âyetin manası şudur: Onların düşüncesine göre sen, Allah'a kıyametin ne zaman kopacağından o kadar sordun ki nihayet onun vaktini öğrendin. Halbuki onların düşündüğü gibi sen, kıyametin ne zaman kopacağını bilmiyorsun.

Ayrıca biz deriz ki: Bu âyet, diğer âyetten önce inmiştir. Evet, önceleri Hz. Peygamber kıyametin ne zaman kopacağını çokça soruyordu; bu âyet indiğinde, bu konuda soru sormaya son verdi. Nitekim bu durum, az önce naklettiğimiz hadiste belirtildi. A'râf sûresindeki âyet ise Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda soru sormaya son verdikten sonraki durumu haber vermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Sen kıyametin ne zaman kopacağını nereden bileceksin, çünkü biz sana onun vaktini bildirmedik."

Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin ne zaman kopacağına dair gerçek bilginin kendisinde olduğuna işaret ederek şöyle buyurdu:

"Onun nihaî bilgisi Rabb'ine aittir." Yani onun ne zaman kopacağına dair nihaî bilgi Rabb'inin katındadır; onu Allah'tan başkası bilmez.

"Sen, sadece ondan korkanları uyarırsın." Yani sen, onlara kıyametin ne zaman kopacağını bildirmek için peygamber gönderilmedin; sen

yalnız onun şiddetli hallerinden korkanları uyarıp korkutmak için peygamber gönderildin.

"Kıyameti gördükleri gün onlara, dünyada sanki bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmışlar gibi gelir." Kıyametin korkunç hallerini gördüklerinde dünyada kalma sürelerini çok az bulurlar. Şu âyet de aynı manadadır:

"Kendilerine vaat edilen azabı gördükleri gün, onlara (dünyada) sanki gündüzün bir saati kadar kalmışlar gibi gelir" (Ahkâf 46/35).

Ebüssuûd, âyetlerde az bulunan sürenin, dünyada veya kabirlerde kalma süresi değil, azaba karşı uyarıldıkları zamandan sonra geçen süre olduğunu belirtmiş ve bu görüşünü destekleyecek açıklamalarda bulunmuştur.

42-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, sana Allah Teâlâ'nın, kendisine yönelenleri fenâ fillâh makamına dahil ederek onlara ihsan ettiği manevi fethin ne zaman gerçekleşeceğini soruyorlar. Sen sadece, onu kaçırmaktan korkan kimseyi uyarmakla yükümlüsün, yani sen sadece kulu ona ulaştıran yolu açıklamakla ve ondan alıkoyan şeylere karşı uyarmakla yükümlüsün. Senin görevin, manevi fethin zamanını açıklamak değildir. Çünkü o, keremi bol yüce Mevlâ'nın bir ihsanıdır.

Manevi fethe ulaşanlar, onu elde ettikleri gün, onun büyüklüğü yanında, yaptıkları mücâhedelerini ve seyrü sülûklerini çok az bulurlar.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Nâziât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(80) ABESE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Abese sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk iki âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "abese" fiilinden almıştır. **Abese,** "yüzünü ekşitti" demektir. Sûrede başlıca itikad, peygamberlik, Allah'ın kudreti ve kıyamet halleri konu edilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Resûlüm, sen, sadece bir uyarıcısın"* (Nâziât 79/45) buyruldu. Yani sen, kuvvetli zayıf, mümin kâfir ayrımı yapmadan sana gelen herkes için bir uyarıcısın. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] iyi niyetle de olsa az bir ayrım yapınca, Allah Teâlâ bu sûrenin başında onu yumuşak bir ifadeyle uyararak, *"Yüzünü ekşitti ve öteye döndü"* buyurdu.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, önceki sûrede, *"Resûlüm, sen, sadece bir uyarıcısın"* (Nâziât 79/45) buyurdu. Bu sûrede de onun uyarısından kimin fayda görüp kimlerin görmeyeceğini haber verdi, fayda gören kimsenin fakir kimse olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَبَسَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿١﴾ اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰىؕ ﴿٢﴾ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّهُ
يَزَّكّٰىۙ ﴿٣﴾ اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰىؕ ﴿٤﴾ اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰىۙ
﴿٥﴾ فَاَنْتَ لَهُ تَصَدّٰىؕ ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰىؕ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ
جَٓاءَكَ يَسْعٰىۙ ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشٰىۙ ﴿٩﴾ فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰىۚ ﴿١٠﴾ كَلَّٓا
اِنَّهَا تَذْكِرَةٌۚ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُۢ ﴿١٢﴾ ف۪ي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍۙ
﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍۙ ﴿١٤﴾ بِاَيْد۪ي سَفَرَةٍۙ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍؕ ﴿١٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1-2. *Kendisine o âmâ geldi diye (Peygamber) yüzünü ekşitti ve öteye döndü.*

3. *Resûlüm, ne bilirsin, belki de o arınacak,*

4. *Yahut öğüt alacak ve bu öğüt kendisine fayda verecek.*

5. *İrşada ihtiyaç duymayan kimseye gelince;*

6. *Sen, ona yöneliyorsun.*

7. *O arınmak istemiyorsa bundan sana ne? (Sana bir vebal yoktur).*

8-10. *Allah'tan korkarak koşa koşa sana gelenden ise yüz çeviriyorsun.*

11. *Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (âyetler) birer öğüttür.*

12. *Dileyen ondan öğüt alır.*

13-16. ***O Kur'an, şerefli, değeri çok yüksek ve tertemiz sahifelerde sadık ve itaatkâr yazıcı meleklerin elleriyle (levh-i mahfûzdan) yazılmıştır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendisine o âmâ geldi diye (Peygamber) yüzünü ekşitti ve döndü."*

Bu âmâ, Abdullah b. Ümmü Mektûm'dur [radıyallahu anh]. Ümmü Mektûm, babasının annesidir. Babasının ismi Şüreyh b. Rebîa el-Fihrî'dir. Olay şöyle olmuştur:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş'in ileri gelenleriyle görüşme yapıyordu. Bunlar Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ebû Cehil, Abbas b. Abdülmuttalib, Ümeyye b. Halef ve Velîd b. Mugire idi. Allah Resûlü onları İslâm'a davet ediyor, onların İslâm'a girmesiyle pek çok kimsenin müslüman olacağını düşünüyordu. Tam bu sırada sahabilerden gözleri görmeyen Abdullah b. Ümmü Mektûm gelerek,

"Yâ Resûlallah, Allah'ın sana öğrettiği şeyleri bana öğret" dedi ve bunu birkaç defa tekrarladı. Abdullah, Hz. Peygamber'in bir toplulukla meşgul olduğunu bilmiyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], âmânın böyle bir zamanda araya girip sözünü kesmesini hoş bulmadı, rahatsız oldu ve ondan yüz çevirdi; diğerleriyle meşgul oldu. O zaman bu âyetler indi.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], bundan sonra Abdullah b. Ümmü Mektûm'a ikramda bulunur, onu gördüğünde, *"Rabbim'in beni kendisi için uyardığı kimse merhaba! Bir ihtiyacın var mı?"* diye sorardı. Allah Resûlü, onu iki defa Medine'ye kendi yerine vekil bırakmıştır.

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyarı yaparken, doğrudan kendisine hitap ederek, "Sen yüzünü ekşittin ve yüz çevirdin" demedi. Yumuşak ve şefkatli bir ifade kullandı, isim vermeden, "O, yüzünü ekşitti ve yüz çevirdi" buyurdu. Çünkü âlemlerin sahibinin bir kulunun yüzüne karşı uyarı yapması çok ağırdır. Zemahşeri, İbn Atıyye ve onlara tâbi olanlar, bu konuda farklı şeyler söylemişlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, ne bilirsin, belki de o* âmâ *arınacaktı."* Yani bu âmânın halini sana kim bildirdi ki ondan yüz çeviriyorsun; belki de senden duyduklarıyla cehalet kirinden o temizlenecekti!

Âyette, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine yöneldiği kâfirlerin arınmayacağına ve öğütten faydalanmayacağına işaret vardır. Âmâ hakkında ise şöyle buyruldu:

"Yahut öğüt alacak ve bu öğüt kendisine fayda verecekti." Yani şayet o, tam bir temizlenme haline ulaşamazsa, hiç değilse senin öğüdün ona fayda verir. Sen, onun bunlardan hangisini yapacağını bilemezsin, bilseydin ondan yüz çevirmezdin.

"İrşada ihtiyaç duymayan, kendini zengin gören *kimseye gelince; sen ona yöneliyorsun."* Yani mal açısından zengin olan yahut imana ihtiyacı olmadığını düşünen veya sendeki ilim ve marifete kendini muhtaç hissetmeyen kimseye gelince, sen onun ıslah ve irşadına önem vererek kendisine yöneliyorsun.

Âyette, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlarla birlikte bulunmaktan sakındırılmakta ve bundan son derece nefret ettirilmektedir. Çünkü kendisine sırt çevirip kaçan kimselere yönelmek, Allah'ı tanımış ve marifetle zengin olmuş şerefli kimselerin şanına yakışmaz.

"Hem o arınmak istemiyorsa bundan sana ne?" Ondan dolayı sana bir vebal yoktur. Yani onun imana gelip temizlenmek istemeyişi senin için bir kusur değildir ki sen bundan dolayı üzülesin yahut kınanasın.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bu kâfir temizlenmek istemiyorsa ne yapabilirsin ki? Bundan dolayı sana bir şey düşmez ki!

"Allah'tan korkarak koşa koşa sana gelenden ise yüz çeviriyorsun." Yani sende bulunan ilâhî hükümleri ve güzel hasletleri öğrenmek için koşarak sana gelenden yüz çeviriyorsun.

O âmâ, Allah'tan korkmaktadır.

Yahut o, sana geldiği için kâfirlerin ona eziyet etmesinden korkmaktadır.

Yahut sana gelirken, gözü görmediği için ayağı bir yere takılıp düşmekten korkmaktadır. O bu halde iken sana gelmekte, sen ise meşgul olduğunu söyleyip onu ihmal etmektesin.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bundan sonra asla bir fakire karşı yüzünü ekşitmedi ve öğüt dinlemeyen bir zenginle de ilgilenmedi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Hayır,* bir daha *böyle yapma!"*

Bu uyarıyla denilmek istenen şudur: Sen, davetini kabul eden ve ondan faydalanmaya hazır olan kimseye yönel; davetini kabul etmeyen, sana yönelmeyen ve kendini irşada muhtaç görmeyen kimseyle uğraşma.

Gerçi Hz. Peygamber'in kastı güzeldi, niyeti İslâm'ın yayılması ve kuvvetlenmesiydi, fakat Allah Teâlâ onu, kendisine davet işinde daha evla olanı yapması noktasında uyardı. Bir de fakirlere karşı beklenen davranış onlara tevazu gösterilmesidir. Zenginler ise böyle değildir; çünkü onlar genelde kibirli ve kendini büyük gören kimselerdir. Bunun için, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bundan sonra bir zengine özel muamele yapmadı ve hiçbir fakirden de yüz çevirmedi. Ümmeti içinde Allah'a davet eden âlim ve fazilet sahiplerinin de böyle davranması gerekir.

Süfyân-ı Sevrî'nin meclisinde fakirler, devlet adamları gibi rağbet görürdü.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Çünkü bu* âyetler *bir öğüttür."* Onlar, kendisinden öğüt alınması ve gereğince amel edilmesi gereken âyetlerdir.

"Dileyen ondan öğüt alır." Allah kimin öğüt almasını dilemişse o öğüt alır. Yani Allah ona Kur'an'dan öğüt almayı ilham eder.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kim, dilerse onu ezberler ve ondan öğüt alır. Kendisini zengin gören, irşada ihtiyacının olmadığını düşünen kimsenin yaptığı gibi, kim ondan yüz çevirirse onun işine önem vermek gerekmez.

Kısacası, bu Kur'an âyetleri birer öğüttür; dileyen onlardan öğüt alır.

"O Kur'an âyetleri, Allah katında *şerefli, değeri çok yüksek ve tertemiz sahifelerde bulunmaktadır."* Oraya, levh-i mahfûzdan yazılmıştır.

O sahifelere, şeytanların elleri dokunamaz.

Yahut o sahifeler, Allah'ın kelâmı olmayan şeylerden temizdir.

Bir diğer mana: O sahifelerde, lafız ve mana bakımından herhangi bir bozukluk ve kusur bulunmaz.

"O sahifeler sadık ve itaatkâr yazıcı meleklerin elleriyle levh-i mahfûzdan *yazılmıştır."*

Âyetteki "yazıcı" manasını verdiğimiz "sefera" kelimesi, "aracı, elçi" anlamına da gelmektedir. Bu kelime Kur'an'da sadece melekler için kullanılır. Onun peygamberlere, sahifeleri okuyan hafızlara veya sahabilere ait olabileceğini söylemek uzak bir ihtimaldir. Bu lafız meleklere has olup başkası için doğrudan (kayıtsız olarak) neredeyse kullanılmaz. Kurtubî demiştir ki:

"Vâkıa sûresinde geçen, *'Ona sadece temiz olanlar dokunur'* (Vâkıa 56/79) âyetindeki 'temiz olanlar', bu sûrede bahsedilen yazıcı meleklerdir." [379]

Bu melekler, Allah katında çok şerefli ve değerlidirler. Yahut onlar, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidirler; müminlerin affedilmesi için sürekli Allah'a yalvarırlar. Onlar ayrıca, her türlü günahtan uzaktırlar ve sürekli Cenâb-ı Hakk'a itaat halindedirler. Yahut bu melekler çok sadıktırlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[379] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/187. Bu konuda farklı görüşler vardır. Hanefîler, "Kur'an"dan kastın, elimizdeki yazılı mushaf, "temiz olanlar"dan kastın da insanlar olduğu görüşündedir. bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/555 [Beyrut 2003]). Mâlikîler'den İbnü'l-Arabi, *"Ona sadece temiz olanlar dokunur"* (Vâkıa 56/79) âyeti hakkında demiştir ki: "Eğer âyeti haber anlamında alırsak, temiz olanlardan kasıt meleklerdir. Âyetin, 'Ona temiz olanlardan başkası dokunmasın' manasında yasaklama olduğunu düşünürsek, hüküm insanları da içerir" (bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/174-176).

1-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden kimselerin, zayıflara ve fakirlere güzel davranması, bütünüyle onlara yönelmesi, kendilerini güler yüz ve sevinçle karşılaması gerekir. Onlar, mal yönünden fakirler olabildiği gibi âmâ, mahpus ve hastalar gibi beden yönünden aciz ve zayıflar da olabilir. Yahut onlar yakînî iman yönünden zayıf kimselerdir. Bu kimseler davetçiye (kâmil mürşide) geldiklerinde, davetçinin onlara güzel davranarak gönüllerini hoş etmesi gerekir.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî, günahkârlarla ve sert zorba insanlarla buluşup ilgilenmeye diğerlerinden daha fazla önem verirdi. Kendisine bunun sebebi sorulunca şöyle demiştir:

"Bunlar bize geldiklerinde boyunları bükük, gönülleri mahzun, kalpleri kırık oluyor; kendilerini irşada muhtaç görüyorlar. Diğer âlimler ve salihler ise böyle değildir (onların kalpleri kırık, gönülleri mahzun değildir, kendilerini irşadımıza muhtaç görmüyorlar!)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah kendilerinden razı olsun, ben şeyhlerimizin halini de böyle gördüm. Onlar da zalim zorba kimselere ve günahkârlara iyilikle muamele ederek onları Allah Teâlâ'ya çekmek istiyorlardı. Şeyhlerimiz demişledir ki: "Bir adam bize canavar gibi azgın halde gelir; biz onu biraz zayıflatıp kurt haline getiririz. Sonra azgınlığını biraz daha giderip onu kediye çeviririz. Sonra boynuna zinciri takıp onu Rabb'ine doğru çeker götürürüz.

Evet, durum bazan böyle olur. Genel ölçü şudur: Fakirlerle azgınların hakkını korumak aynı vakte denk gelmişse, Allah katındaki şereflerinden dolayı fakirlerin hakkı öne alınmalı, önce onların ihtiyacı görülmelidir. Ancak fakirler, ilim ve irfanda yüksek pâyeye ulaşmış olur ve kendilerinin ikinci sıraya konulmasından rahatsız olmazlarsa, o zaman diğerlerine öncelik verilebilir. Çünkü bu durumda fakirler, îsâr ahlâkını yani kendileri muhtaç iken başkalarının onlara tercih edilmesini severler.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyetlerde fakirlerin derecesini, onlara tâzim edilmesini, dünyanın basitliğini ve dünya ehlinin düşüklüğünü açıkladı. Fakir, sadık, marifet sahibi ve ilâhî muhabbet ehli olunca, şeref onundur. Böyle bir fakir sohbet ehlidir, zenginlerle meşgul olup onu ihmal etmek câiz değildir. Zenginler, marifet ehlinin fıtratına sahip değilseler, her şeyden el çekip Mevlâ'ya yönelme yoluna gelmezler; onlarla (gereksiz) sohbet etmek, vakti zayi etmektir. Bakınız Allah Teâlâ,

'İrşada ihtiyaç duymayan kimseye gelince, sen ona yöneliyorsun. O arınmak istemiyorsa bundan sana ne?' âyetleriyle peygamberini nasıl uyardı. Yani fıtratı dünya sevgisi üzere yaratılan, ahiret ve ebediyetin gerçek olduğunu göremeyen (anlamayan ve kabul etmeyen) kimse nasıl temizlenir?"[380]

İnsanın Nankörlüğü

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'dan yüz çeviren ve ona ihtiyacı olmadığını düşünen kimseye lânet okuyarak şöyle buyurdu:

قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَٓا اَكْفَرَهُۜ ﴿١٧﴾ مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُۜ ﴿١٨﴾ مِنْ نُطْفَةٍۜ
خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُۙ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبٖيلَ يَسَّرَهُۙ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ اَمَاتَهُ فَاَقْبَرَهُۙ ﴿٢١﴾ ثُمَّ اِذَا
شَٓاءَ اَنْشَرَهُۜ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَٓا اَمَرَهُۜ ﴿٢٣﴾ فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ
اِلٰى طَعَامِهٖۙ ﴿٢٤﴾ اَنَّا صَبَبْنَا الْمَٓاءَ صَبًّاۙ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقًّاۙ

---

[380] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/484-485.

﴿٢٦﴾ فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾
وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

17. ***Kahrolası insan! Ne kadar nankördür!***

18. ***Allah, onu neden yarattı?***

19. ***Bir meni parçasından yarattı ve ona düzgün bir şekil verdi.***

20. ***Sonra ona** (çıkış) **yolunu kolaylaştırdı.***

21. ***Sonra onu öldürdü ve kabre gömdürdü.***

22. ***Sonra onu dilediği vakitte** (ahiret hayatı için) **tekrar diriltir.***

23. ***Hayır, hayır, doğrusu o, Allah'ın kendisine emrettiğini tam olarak yerine getirmedi.***

24. ***İnsan, yiyeceğine bir baksa ya** (onu nasıl hazırladık!).*

25. ***Biz, önce gökten sağanak yağmur yağdırdık.***

26. ***Sonra** (içinden bitki çıkması için) **toprağı güzelce yardık!***

27-31. ***Orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar bitirdik.***

32. ***Bütün bunları sizin için ve hayvanlarınız için geçim vesilesi yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kahrolası,* lânet olası *insan!*" Buradaki insandan kasıt, yüce sıfatlarından bahsedilen, kendisine yönelmeyi ve iman etmeyi gerektiren Kur'an'ı inkâr eden ve ona ihtiyacının olmadığını söyleyen kâfir olabileceği gibi, içlerinde böyle kimselerin bulunduğu bütün insan cinsi de olabilir.

Bazıları, âyetteki insandan kastın, müşriklerden Ümeyye b. Halef yahut Utbe b. Rebîa olduğunu söylemiştir.

"O, ne kadar nankördür!" Onun inkârı ne kadar ileridir. Âyette, onun aşırı derecedeki inkârına hayret edilmekte ve onun lâneti hak etmesinin sebebi belirtilmektedir.

Bazıları âyetteki "mâ" edatının soru için olabileceğini düşünerek âyete şu manayı vermiştir: O insanı inkâra sevkeden nedir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, onu neden yarattı?"* Yani onu hangi basit şeyden yarattı? Cenâb-ı Hak sonra insanın yaratılışını ve devamındaki seyrini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Allah insanı başlangıçta belden atılmış *bir meni parçasından yarattı ve ona düzgün bir şekil verdi."* Onu kendisi için gereken şeyleri yapacak şekilde hazırladı, ona buna uygun organlar ve şekiller verdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, insanın yaratılışı tamamlanana kadar ona değişik evreler takdir etti.

"Sonra ona, rahmin ağzını açarak annesinin karnından çıkış *yolunu kolaylaştırdı."* Ona, çıkışının kolay olması için başı öne gelecek şekilde olmasını ilham etti.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ona, önceki takdire göre hayır veya şer yolunu kolaylaştırdı. Yahut ona, kendisini imana götürecek doğru düşünceyi kolaylaştırdı.

"Sonra onu öldürdü ve kendisine bir şeref olarak üzerinin örtülmesi için *kabre gömdürdü."* Onu, ölmüş hayvanlar gibi bir yere atılıp canavarların ve yırtıcı kuşların yiyeceği olacak bir varlık yapmadı.

Âyette, kulun öldürülmesi bir nimet olarak sayıldı. Çünkü ölüm, müminler için ebedî hayata ve dâimî nimetlere ulaşmak demektir. Ayrıca o, sevenin sevdiğine (müminin Rabb'ine) kavuşma vesilesidir.

"Sonra onu dilediği vakitte diriltir; yeni hayata başlatır." Bu, ahiret günüdür. Ahiret hayatının Allah'ın dilemesine bağlanması, onun ne zaman gerçekleşeceğinin kullara açıkça bildirilmediğini ifade etmek içindir.

İbn Arafe, Ehl-i sünnet'e göre ahiret hayatının gerçekleşmesinin Allah'ın dilemesine bağlamanın câiz olduğunu söylemiştir. Çünkü Ehl-i sünnet, "Ahiret hayatı, aklen câiz, dinen vâciptir" demektedirler. Mu'tezile ise akla dayalı iyilik ve kötülük anlayışlarına göre ahiretin vâcip olduğunu söylemiştirr.

"Hayır, hayır, doğrusu o insan, *Allah'ın kendisine emrettiğini tam olarak yerine getirmedi."* Yani insan, Allah'ın kendisine emrettiği bütün şeyleri yerine getirmedi; çünkü insan bir şekilde kusur içindedir; kusurdan tamamen kurtulmuş değildir.

Allah Teâlâ, bütün kullarına müşahedeye ulaşmayı emretmiştir. Bu durum mümkündür ve herkesten beklenen bir şeydir. Herkes bu emri yerine getirememiştir, fakat Cenâb-ı Hakk'ın velilerinden çokları ona ulaşmıştır. Kim müşahedeye ulaşırsa, onun hakkında, "Kullukta kusur içindedir" denmez. Gerçi ilâhî marifetin sonu yoktur, kul hangi makama yükselse, ondan daha üstünü ve ötesi vardır, ancak müşahedeye ulaşanlar yüce Allah'a hakkı ile kulluk ettiklerinden dolayı kusurlu görülmezler. Müşahedeye ulaşmayan müminler ise kullukta kusur içindedir. Fakat onların azabı, (kâfirler gibi cehennem değil) Rabb'inden perdelenmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra şükre sebep olması için, insanlara verdiği nimetler üzerinde düşünmeyi emretti. Şükür, kulun bütün gücünü Mevlâ'sının taatine sarfetmesidir. Böyle yaparsa belki Rabb'inin kendisine emrettiğini yerine getirmiş olur. Bunun için şöyle buyurdu:

"İnsan, bedenini ayakta tutan ve yaşam vesilesi olan *yiyeceğine bir baksa ya* onu nasıl hazırladık! *Biz,* bunun için *önce gökten sağanak halinde yağmur yağdırdık. Sonra* içinden bitkinin çıkacağı şekilde *toprağı güzelce,*

harika *bir şekilde yardık!"* Yahut yeri sürerek yardık. Yeri kullar sürmektedir, fakat hakikatte o Cenâb-ı Hakk'ın işidir; çünkü kâinatta O'ndan başka hakiki fâil yoktur.

Allah Teâlâ yeri, ondan bitecek şeyin özelliğine göre büyük, küçük ve değişik şekillerde yarıp açtı. Yeri, harika bir sanatla her bitkiye uygun şekilde yardı. Bu yarma, kendiliğinden olduğu gibi, araziyi sürerek de olur.

"Orada taneler bitirdik. Buğday, arpa ve gıda için kullanılan diğer hububat türlerini bittirdik. *Ayrıca üzümler, taze yoncalar, zeytin ve hurma ağaçları, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar bitirdik."*

Ebû Bekir-i Sıddık'a [radıyallahu anh], âyette "otlak" manası verdiğimiz, "Eb nedir?" diye sorulmuş, o da anlamını hatırlayamadığı için şöyle demiştir:

"Allah'ın kitabı hakkında manasını bilmediğim bir şeyi söylersem beni hangi gök gölgelendirir ve hangi yer üzerinde taşır!"[381]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], bir gün hutbede bu âyeti okuyunca, "Hepsinin manasını anladık fakat 'ebben' nedir acaba?" dedi. Sonra elindeki kamçıyı havaya kaldırarak, "Vallahi bu bir zorlamadan ibarettir. Ey Ömer, 'ebben'in anlamını bilmesen ne olacak ki?" dedi ve sonra yanındakilere şu uyarıyı yaptı:

"Kur'an âyetlerinden manası açık olanlara uyun, bilemediklerinizi ise(ehline)bırakın!"[382]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bütün bunları sizin için ve hayvanlarınız için bir geçim vesilesi yaptık."* Onların bir kısmı sizin için gıda olurken, bir kısmı hayvanlarınızın yiyeceği (alaf) olarak kullanılmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[381] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/191.

[382] Hâkim, *Müstedrek*, 2/290, 514; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2281; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* 8/421-422.

17-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın zikrinden gafil olanlar lânetlenmiştir, yazıklar olsun onlara! Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi veselkem] şöyle buyurmuştur:

"Dikkat edin, bu dünyada Allah'ın zikri, zikir sayılacak işler, âlimler ve ilim talebeleri hariç, diğer her şey lânetlenmiştir."[383]

Bu dünyada lânetlenmeyen şeyler sadece Allah'ı zikirdir, bir de ihlâslı olduklarında âlimler ve talebelerdir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanın nimetlere karşı ileri derecedeki nankörlüğüne hayret etti; çünkü insan, nimet içinde nimeti vereni görmemektedir. Cenâb-ı Hak ayrıca insanın ilk yaratılışını ve sonunu, ikisi arasında onun bedenini ayakta tutan şeyleri dile getirdi.

İmam Kuşeyrî, *"Onu neden yarattı (bunu biliyor mu)?"* âyetinin işaretlerinde demiştir ki: "İnsanın (Rabb'ini) inkâr etmeye bir yolu ve imkânı yoktur; çünkü biz onu kendi tarafımızdan üfürülen bir ruhtan yarattık, onu zatımızın, sıfatlarımızın ve isimlerimizin tecellilerine mazhar olması için hazırladık."

Cenâb-ı Hak diğer âyette, *"Sonra ona yolu kolaylaştırdı"* buyurdu. Yani ona, isimlerimizin celâl ve cemal (kahır ve nimet) tecellilerinin ortaya çıkacağı yolu kolaylaştırdık. Sonra onu enaniyetinden (nefsinin benlik duygusundan) öldürdük, onu kendinin görmekten fâni olacağı fenâ makamına gömdük. Sonra Allah dilediği zaman onu, fenâ fillâh halinden sonra bekâ billâh haliyle yeniden diriltir. Bütün bunların sebebi, nimetlerimize karşı nankörlükten uzaklaşması ve zatımızı müşahede hallerine dalmasıdır. Her kim, fenâ ve bekâ hallerini elde ederek Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ederse o, yüce Mevlâ'sının ona emrettiği şeyleri tam olarak yerine getirir. Her kim müşahedeye ulaşmazsa o, kullukta kusur içindedir; bütün insanların ve cinlerin ibadeti kadar ibadet yapsa bile.

---

[383] Tirmizî, Zühd, 14 (nr. 2322); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4112).

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyete şu mana da verilmiştir: Allah insan için, ona emredilen her şeyi yapmasını takdir etmedi, etseydi insan hepsini yapar, O'na isyan etmezdi."[384]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin manası şudur: İnsan, Allah'a verdiği ilk sözü yerine getirmedi. Cenâb-ı Hak insanlara, *'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?'* diye sorduğunda, insanlar, *"Elbette, sen bizim Rabbimiz'sin!'* dediler. (A'râf 7/172). Fakat insan Allah'ın ondan istediği şeyi hakkı ile yerine getirmedi. Bu şey, O'na hâlis kulluk yapmaktır."[385]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hâlis kulluk, Cenâb-ı Hakk'ın azametini müşahede ederek tam bir ihlâsla yapılan kulluktur.

"İnsan, yiyeceğine baksa ya!" âyetinde bahsedilen yiyecek, maddi ve manevi olarak iki kısımdır. Manevi yiyecek, kalplerin ve ruhların gıdası olan şeylerdir; marifet ve muhabbet gibi.

"Biz gökten sağanak halinde yağmur yağdırdık" âyetinin bir manası da şudur: Biz, ölü kalplere ilimleri ve vâridatları (feyiz ve nurları) akıttık, böylece kalpler dirildi.

Kuşeyrî, âyetin işaretlerinde demiştir ki: "Biz, katı kalplere rahmet suyunu akıttık, böylece kalpler tövbe için yumuşadı. Biz ayrıca safi kalplere marifet suyunu akıttık, orada tevhid çiçekleri ve tecrid gülleriaçtı."[386]

Tecrid, kalbi mâsivadan (Allah'tan gayri her şeyden) çekip yüce Allah'a bağlamaktır.

Sonra insanın bedenini, türlü ibadetleri ve kulluk vazifelerini yapacak şekilde hazırlardık. Onun kalbinde muhabbet tohumlarını ve ilâhî aşk üzümlerini bitirdik. Ayrıca orada zühd halini yani dünyanın süslerinden ve şehvetlerinden uzaklaşıp Allah'a bağlanmayı, ilim ışıklarını, amel tadını, marifet ve keşif meyvelerini yarattık. Kalpte ayrıca, ruhların gıdası olacak şeyleri var ettik. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve cemal tecellilerini tefekkür ederek marifete ulaşmaktır. Bu marifeti elde eden kimse, her şeyden bir ilim ve marifet alır, her şeyde Allah'ı tanır. Bu konuda şehylerimizin şeyhi Seyyid Abdurrahman el-Meczub [rahmetullahi aleyh] bir beytinde demiştir ki:

---

[384] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/254.
[385] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/485.
[386] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/254.

"Yaratılmış varlıklar, değişik çiçeklerin bulunduğu bir bahçe gibidir; ben onların içinde kalbime gıda olacak marifeti toplarım. Gerçi varlıklar kalp için büyük bir perdedir; fakat hakikat âlemine giriş de onların arasında gerçekleşmektedir."

"Onları, sizin için ve hayvanlarınız için bir gıda yaptık" âyetinin işaretlerinde denir ki: İç âleminizde yetişen bu şeyleri, kalpleriniz ve ruhlarınız için bir gıda yaptık, onlar sizin ihsan makamında irfanınızı takviye eder. Onları nefisleriniz için de bir gıda yaptık, bu şeyler iman makamında nefislerin yakînini takviye eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Herkesin Birbirinden Kaçacağı Gün

Cenâb-ı Hak sonra, yeniden dirilmenin vaat edildiği günde insanların içine düşeceği hallerden bahsetti.

Kevâşî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bunca dünya nimetlerini saydıktan sonra, onlardan pek çok faydanın elde edilmesiyle birlikte hepsinin geçici ve fâni olduğuna, peşinden ölümün muhakkak geleceğine işaret ederek şöyle buyurdu:

فَإِذَا جَآءَتِ الصَّآخَّةُ (٣٣) يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ (٣٤) وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ
(٣٥) وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (٣٦) لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ (٣٧)
وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ (٣٨) ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (٣٩) وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
عَلَيْهَا غَبَرَةٌ (٤٠) تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ (٤١) أُولَٰٓئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ (٤٢)

33. ***Kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit,***

34. ***O gün kişi kaçar kardeşinden,***

35. ***Annesinden ve babasından,***

36. ***Eşinden ve çocuklarından.***

37. ***O gün her birinin kendini meşgul edecek bir işi vardır.***

38. ***O gün yüzler vardır ki pırıl pırıl parlar,***

39. ***Güleçtir, sevinç içindedir.***

40. ***O gün yüzler de vardır ki toz toprak içindedir.***

41. ***Onları bir siyahlık bürür.***

42. ***İşte onlar, fâcir kâfirlerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit.*" Bu, kıyametin sesidir. O, büyük bir felaket olup bütün halk o sese kulak verir. O öyle şiddetli bir sestir ki kulakları sağır eder. O Allah'ın emriyle gerçekleşen bir âfet olup dehşetini kelimeler ifade edemez.

"*O gün kişi,* kendi derdiyle meşgul olduğundan *kardeşinden kaçar*; onun halini soramaz. Ayrıca dünyada kendilerini aşırı derecede sevmesine rağmen *annesinden ve babasından kaçar.* İnsan *o gün eşinden ve çocuklarından da kaçar.*"

Âyette önce kardeş, peşinden anne baba söylendi; çünkü onlar insana en yakın olanlardır. Sonra eş ve çocuklar dile getirildi; çünkü onlar insanın en sevdikleridir.

"*O gün her birinin kendini meşgul edecek bir işi vardır.*" Bahsedilen kimselerden her birinin kendine yetecek, onu meşgul edecek, kendi derdine düşürecek hesap verme, hak sahipleriyle helâlleşme işi vardır; o gün kişinin başkasıyla ilgilenmesine engel olacak korkunç durumlar mevcuttur.

Cenâb-ı Hak, insanların içine düşeceği bu büyük âfetten bahsettikten sonra, onların saîd (cennetlik) ve şakî (cehennemlik) olarak iki kısma ayrılacağını belirterek şöyle buyurdu:

"O gün yüzler vardır ki pırıl pırıl parlar." O gün yüzlerin parlamasının en önemli sebebinin geceyi ibadetle geçirmek olduğu söylenmiştir.

Onların yüzlerinin parlamasının, kalplerindeki iman nurundan kaynaklandığı da söylenmiştir.

"O yüzler, ebedî nimetleri ve dâimî güzellikleri gördüklerinden *güleçtir, sevinç içindedir. O gün yüzler de vardır ki toz toprak içindedir. Onları bir siyahlık bürür.* Onların üzerinde toz ve is vardır; onları siyahlık, karanlık, tasa ve keder sarmıştır. *İşte onlar,* inkârla birlikte sürekli günahlara dalan *fâcir kâfirlerdir."*

Allah Teâlâ'dan her türlü kötü halden selâmet ve afiyet dileriz.

33-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpleri kudsî huzura çeken ilâhî nefha gelince, kalpler Allah ile huzur ve sükûn bulur, O'nun dışındaki her şeyden kaçar. Bu ilâhî nefha (ilâhî aşk esintisi, feyiz ve cezbe) vasıtalı ve vasıtasız şekilde insanın gönlüne esince, Allah ile ünsiyet bulduğundan ve O'nun zikriyle meşgul olduğundan onun insanlardan, akraba veya yabancı bütün insanlardan kaçtığını görürsün. Onun bu hali yüce Mevlâ'ya ulaşana ve O'nu müşahedede temkin sahibi olana kadar devam eder. Manevi halinde sabit-kadem hale gelince, insanların arasına karışır; bedeniyle onlarla birlikteyken kalbiyle onlardan ayrılır. Zâhiren halkla, bâtınen Hak'la olur. Eli kârda, gönlü yârda olur. Allah kendisinden razı olsun, Allah dostlarından Râbia el-Adeviyye bu konuda demiştir ki:

"Rabbim, gönlümde seninle sohbet ve muhabbet ederken, bedenimle benimle oturmak isteyenlerle birlikte oldum. Bedenim, meclisimde bulunanlarla sohbet ve muhabbet ederken, benim gönlümde asıl sohbet ettiğim kalbimin sevgilisi yüce Mevlâm'dır."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ârifler der ki: Gerçek istikamet, içinde bulunduğun vakti, kıyamet bilmendir. Her bir veli ve ârif bugün (dünyada) kalbiyle bütün halktan uzaklaşır; çünkü her birinin kendisini meşgul edecek bir işi (Rabb'iyle özel meşguliyeti) vardır. Ârif, bedeniyle halkla birliktedir, kalbiyle onlardan ayrıdır." Kuşeyrî sonra, Râbia el-Adeviyye'nin yukarıda geçen sözlerini nakletmiştir.[387]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, dünyada ve ahirette kendisinden başkasına güvenmemeleri konusunda kullarına kuvvetli ve etkili bir şekilde nasihat etti. Çünkü hiç kimse onu, Allah'ın yakalamasından kurtaramaz. Sonuçta herkes, Allah'ın dışındaki varlıklardan kaçıp Allah'a koşar."

Baklî, *"O gün her birinin kendini meşgul edecek bir işi vardır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlardan her birini meşgul edecek bir iş vardır. Ârif de Rabb'ini müşahede ile meşguldür; bu onu, bütün mâsivadan kurtarır."[388]

"O gün yüzler vardır ki pırıl pırıl parlar; güleçtir, sevinç içindedir" âyetinin işaretiyle deriz ki: Her kim dünyada vücut karanlığından kurtulup marifetullahın aydınlığına ulaşırsa, kıyamet günü onun yüzü yüce sevgilinin nuruyla pırıl pırıl parlar, O'nu müşahede etmenin sevinciyle güler, O'nun sürekli kendisine yönelmesi ve kendisinden razı olması sebebiyle sevinç içindedir.

Velilerden Ebû Tahir demiştir ki: "Ondan gaflet perdesi açılır Hakk'a yakınlıktan dolayı yüzü güler, O'nu müşahede etmesi sebebiyle sevinç içindedir."

---

[387] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/255.

[388] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/487.

İbn Atâ ise şöyle demiştir: "O yüzleri yüce Mevlâ'ya bakmak parlatır, O'nun razı olması güldürür."[389]

Kuşeyrî demiştir ki: "O gün yüzler, farklı sebeplerden dolayı gülerler. Bazıları Allah'ın cennetine ulaştığı için güler. Bazıları hûrilere ulaştığı için güler. Bazıları şundan, bazıları bundan dolayı güler. Bazıları ise Rabb'ine nazar ettiği ve O'nu gördüğü için güler. Bazı yüzler de vardır ki onları Allah'tan ayrı kalmanın karanlığı kaplar; Hak'tan perdelenme ve ilâhî huzurdan uzaklık zilleti sarar."[390]

Baklî, *"O gün yüzler vardır ki pırıl pırıl parlar"* âyetinin işaretlerinde demiştir ki: "Âriflerin yüzleri, onda Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin nurları zuhur ettiği için parlar; yüce sevgiliyi müşahedeye ulaşmanın sevinciyle güler, O'nun hitabından, rızasına ulaştığından ve O'nunla devamlı bir hayat bulduğunu bildiğinden sevinir. Hak Teâlâ sonra, o günde düşmanlarının ve boş iddia sahiplerinin yüzlerinin nasıl olacağını haber vererek şöyle buyurdu:

"O gün yüzler de vardır ki toz toprak içindedir. Onları bir siyahlık bürür." Cenâb-ı Hak'la buluşma gününde onların yüzlerini Hak'tan ayrı kalma karanlığı kaplar, Allah'tan uzaklık zilleti sarar; çünkü onlar Hak'tan perdelidirler, ilâhî huzurdan kovulmuşlardır.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Allah onlardan yüz çevirir ve onlara gazap eder; bu da yüzlerinin her gün karanlığını ve siyahlığını artırır."[391]

Allahım, zatının nuruyla yüzlerimizi aydınlat. Dünyada ve ahirette velilerinin arasında bulundurarak bizi sevindir. Senin her şeye gücün yeter.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Abese sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[389] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/487.

[390] Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/255.

[391] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/487.

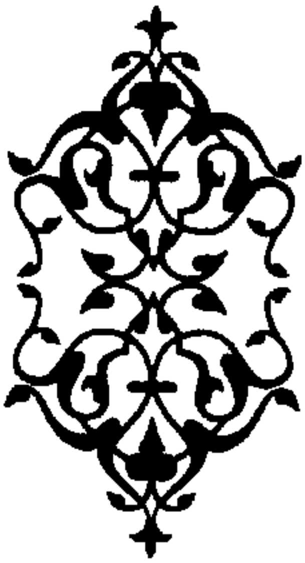

(81) TEKVÎR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tekvîr sûresi Mekke döneminde inmiş olup yirmi dokuz âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "kuvvirat" fiilinin masdarından almıştır. **Tekvîr,** "dürmek" demektir. Sûrede başlıca kıyamet, vahiy ve peygamberlik konuları ele alınmaktadır.[392]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"O gün yüzler vardır ki pırıl pırıl parlar"* (Abese 80/38) buyruldu. Cenâb-ı Hak bu sûrede de o günün hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْۙ ① وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْۙ ② وَاِذَا
الْجِبَالُ سُيِّرَتْۙ ③ وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْۙ ④ وَاِذَا الْوُحُوشُ
حُشِرَتْۙ ⑤ وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْۙ ⑥ وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْۙ ⑦

---

[392] Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kim kıyamet gününü gözüyle görmüş gibi olmak isterse Tekvîr, İnfitâr ve İnşikâk sûrelerini okusun"* (bk. Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'ân, 73 [nr. 3333]). Kısa bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/515.

وَاِذَا الْمَوْؤُ۫دَةُ سُئِلَتْۙ ﴿٨﴾ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْۚ ﴿٩﴾ وَاِذَا الصُّحُفُ
نُشِرَتْۙ ﴿١٠﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ كُشِطَتْۙ ﴿١١﴾ وَاِذَا الْجَح۪يمُ سُعِّرَتْۙ
﴿١٢﴾ وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْۙ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَٓا اَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Güneş katlanıp dürüldüğü zaman,***

2. ***Yıldızlar bulanıp söndüğü zaman,***

3. ***Dağlar yürütüldüğü zaman,***

4. ***Kıymetli develer*** *(ve değerli mallar)* ***terkedildiği zaman,***

5. ***Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman,***

6. ***Denizler kaynatıldığı zaman,***

7. ***Nefisler*** *(kendi sınıfıyla)* ***buluşturulduğu zaman,***

8-9. ***Diri diri toprağa gömülen kız çocuğuna, hangi günahtan olayı öldürüldüğü sorulduğu zaman,***

10. ***Amel defterleri açıldığı zaman,***

11. ***Gök sıyrılıp açıldığı zaman,***

12. ***Cehennem iyice kızıştırıldığı zaman,***

13. ***Cennet yaklaştırıldığı zaman,***

14. ***Her nefis*** *(amel olarak)* ***ne hazırladığını bilecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

"Güneş katlanıp dürüldüğü zaman ..." Yani ışığı giderildiği zaman ...

Yahut yörüngesinden çıkarılıp atıldığı zaman ... Allah Teâlâ güneşi dürüp yere atar.

Ebû Salih, âyete, güneş tersine döndürüldüğü zaman manasını vermiştir.[393]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ise güneşin dürülmesini arşa katılması olarak açıklamıştır.[394]

"Yıldızlar bulanıp söndüğü zaman." Yani yerlerinden kopup döküldüğü zaman. O gün bütün yıldızlar yere dökülür.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Yıldızlar, gök ile yer arasında nurdan zincirlerle asılmış kandillerdir. Bu zincirler, nurdan meleklerin ellerindedir. Göklerdekiler ve yerdekiler ölünce, yıldızlar, meleklerin ellerinden düşüp parçalanır. Çünkü o zaman yıldızları tutan melekler de ölürler."[395]

Yıldızların bulanmasını, onların ışığının sönmesi olarak yorumlayanlar da olmuştur.

Rivayet edildiğine göre, kıyamet günü güneş ve yıldızlar, onlara ibadet edenlerin görmesi için cehenneme atılır.[396] Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Kâfirlere denir ki: Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennem odunusunuz, siz hep beraber oraya gireceksiniz" (Enbiyâ 21/98).

---

[393] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/427.

[394] Rivayetler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/195-196.

[395] bk. Kurtubî, *a.g.e.*, 29/196.

[396] Konuyla ilgili bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/426.

"Dağlar yerinden çıkarılıp *yürütüldüğü zaman ..."* Dağlar yerlerinden sökülerek yürütülür, yeryüzünden havaya doğru savrulur, toz duman olur, yerleri dümdüz bir şekilde boş kalır, artık yeryüzünde herhangi bir tepe ve tümsek gözükmez, her taraf dümdüz olur.

"Kıymetli develer terkedildiği zaman ..." Onlar, on aylık hamile develer olup sahipleri yanında en kıymetli ve en değerli mallardır. Bu develere sahip olanlar kıyametin dehşeti anında, kendi canlarının derdine düştükleri için, develerini terkederler. O dehşet anında sadece develer değil, bütün kıymetli mallar ve değerli eşyalar terkedilir. Bu durum, o günün şiddetini kinaye yoluyla anlatmaktadır.

"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman ..." Yani o gün vahşi hayvanlar her taraftan bir araya toplanır.

Bazıları, vahşi hayvanların kıyamet günü kısas için toplanacağını söylemiştir.

Katâde demiştir ki: "Kıyamet günü sineklere varana kadar, bütün hayvanlar kısas için toplanır. Aralarında hüküm verildikten sonra hayvanlar toprağa çevrilirler. Tavus kuşu ve benzerleri gibi, insanların sevdiği hayvanlar hariç, hiçbir hayvan kalmaz, hepsi toprak olur."

"Denizler kaynatıldığı zaman ..." Denizler, ısıtılıp kaynatıldığı zaman.

Âyette geçen "süccirat" kelimesi, "doldurmak" anlamına da gelmektedir. Buna göre mana şudur: Denizlerin arasındaki engeller kaldırılıp birbirlerine doğru akıtılarak doldurulduğu ve hepsi tek deniz haline geldiği zaman. Nitekim İnfitâr sûresinde, *"Denizler yarılıp (aralarındaki engeller kaldırılıp birbirlerine doğru) akıtıldığı (ve hepsi bir deniz olduğu) zaman"* (İnfitâr 82/3) buyrulmuştur.

Şöyle denilmiştir: Yıldızlar denize atılır, sonra tutuşturulur, hepsi ateşe döner.

Buna göre âyetin manası şudur: Denizler tutuşturulup cehenneme atıldığı zaman. Bir haberde, cehennemde ateşten bir denizin bulunduğubildirilmiştir.[397]

"Nefisler eşleştirildiği zaman." Yani ruhlar bedenleriyle buluşturulduğu zaman.

Yahut herkes, nitelik olarak benzediği kimselerle bir araya getirildiği, iyiler iyilerle cennette, kötüler kötülerle cehennemde toplandığı zaman ...

Âyete şu mana da verilmiştir: Herkes amel defteriyle veya ameliyle buluşturulduğu zaman.

Bir diğer mana: Müminler hûrilerle, kâfirler de şeytanlarla eşleştirildiği zaman ...

"Diri diri toprağa gömülen kız çocuğuna, hangi günahtan olayı öldürüldüğü sorulduğu zaman ..." Câhiliye döneminde Araplar, fakirlik korkusundan veya ayıplanma endişesinden dolayı kız çocuklarını diri olarak toprağa gömüp öldürüyorlardı.

Şöyle denilmiştir: Bir adamın kız çocuğu doğunca, ona yünden veya kıldan yapılmış bir elbise giydirirdi. Kız altı yaşına gelince, onu çöle götürür, onun için bir çukur kazar, onu içine atar ve üzerine toprak yığardı.

Şöyle denilmiştir: Câhiliye döneminde hamile bir kadın, doğumu yakalaşıp doğum sancıları başlayınca çöle gider bir çukur kazardı, eğer kız çocuğu doğurursa, orada bırakır, erkek doğurursa bir beze sarıp kocasına getirirdi.

Kıyamet günü olunca, öldürülen kız çocuğuna, *"Hangi günahından dolayı öldürüldün?"* diye sorulur. Bu sorunun çocuğa sorulması, önce onu teselli etmek; sonra onu öldürene ne kadar gazap edildiğini, onun muhatap alınacak biri olmadığını, ileri derece bir azarı ve azabı hak ettiğini göstermek içindir.

---

[397] Haber için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/198.

Âyette, müşriklerin bulûğa ermemiş küçük çocuklarına azap edilmeyeceğine dair bir delil vardır; çünkü günahı olmayan kimseye azap edilmez.[398]

"Amel defterleri açıldığı zaman ..." Amel defterleri kul ölünce dürülüp kapanır, hesap anında açılır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kıyamet günü insanlar yalın ayak ve çıplak olarak haşredilir" buyurdu. Orada bulunan Ümmü Seleme [radıyallahu anhâ],

"Kadınların durumu nasıl olacak?" diye sordu. Allah Resûlü,

"O gün bütün insanları meşgul edecek (başkasına bakmasına mani olacak) bir meşguliyet (korku ve endişe) vardır" buyurdu. Ümmü Seleme,

"Onları meşgul edecek şey nedir?" diye sorunca, Allah Resûlü,

"Amel defterlerinin açılmasıdır; onda zerre kadar ameller dahi yazılı bulunur"[399] buyurdu.

Âyete şu mana da verilmiştir: Amel defterleri herkese dağıtılır. Mersed b. Vedâa demiştir ki: "Kıyamet günü olunca, arşın altından sahifeler uçuşarak gelir; müminin eline bir kâğıt konur, içinde, 'Bunun yeri yüksek cennettir' yazılıdır. Kâfirin eline bir kâğıt konur, içinde, 'Bunun yeri kızgın ateştir' yazılıdır. Bunlar, amel defterlerinin dışındakisahifelerdir."[400]

"Gök sıyrılıp açıldığı zaman ..." O gün gök yerinden sökülüp dürülür; üstünde cennet ve arş gözükür.

"Cehennem iyice kızıştırıldığı zaman ..." O gün, kâfir ve âsilere gazap edildiği için cehennem iyice tutuşturulur.

---

[398] Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 6/384; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/200-201.

[399] Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/385; Kurtubî, *a.g.e.*, 29/201; ayrıca bk. Buhârî, Enbiyâ, 8, Rikâk, 45, Eşribe, 28; Müslim, Cennet, 58; Tirmizî, Kıyâme, 3; Ahmed, *Müsned*, 5/3; 6/98.

[400] Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/385.

"Cennet yaklaştırıldığı zaman ..." Yani cennet müttakilere yaklaştırılır. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Cennet müttakilere uzak olmayacak şekilde yaklaştırılır" (Kâf 50/31).

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sûrenin başından buraya kadar on iki durumdan bahsedildi. Bunların altısı dünyada sûra iki üfleme arasında gerçekleşir. Onlar, ilk altı âyette anlatılan durumlardır. Diğer altı şey ise ahirette yani sûra ikinci üflemeden sonra gerçekleşir."

Bu rivayetten vahşi hayvanların toplanmasının dünyada olacağı anlaşılıyor. Bu durumda, vahşi hayvanların toplanmasından kasıt, ahirette kısas için toplanmaları değil, kıyametin dehşetiyle her taraftaki vahşi hayvanların bir araya gelmeleridir.

Fakat öldükten sonraki halleri anlatan meşhur haberlere baktığımızda bu on iki durumun hepsinin ölülerin dirilmesinden sonra (ahirette) olacağı anlaşılıyor. Çünkü bu haberlere göre güneş mahşerde insanlara iyice yaklaştırılır; hesap bitince dürülüp cehenneme atılır. Yıldızlar göğün yarılmasından ve dürülüp yok edilmesinden sonra düşüp parçalanır. Dağlara gelince, daha önce geçtiği gibi onun hakkında farklı görüşler vardır. Kıymetli develere gelince, onların ihmal ve terkedilmesi, ancak dirildikten sonra olur.

Cenâb-ı Hak bu yeminlerle şu gerçeği haber veriyor:

"Her nefis (amel olarak) ne hazırladığını bilecektir." Yani herkes hayır şer, iyilik kötülük her ne yapmışsa, onu önünde hazır bulur ve bütün yaptıklarını yakînen bilir.

Amellerin hazır olması iki türlü olur:

1. Amellerin yazıldığı defterlerin getirilip ortaya açılmasıyla. Amel defterlerinin açılacağını bildiren âyet bu durumu ifade etmektedir.

2. Amellerin bizzat kendilerinin hazır edilmesiyle. Bu, iyi kötü her amelin durumuna münasip şekilde ona bir şekil verilmesiyle olur. Şu âyetler bu durumu ifade etmektedir:

"Cehennem kâfirleri her taraftan çepeçevre sarar" (Tevbe 9/49). Yani onların cehennemlik olmalarına sebep olan amelleri, niteliğine uygun bir şekil alarak ahirette onları sarar. Bu durumu ifade eden diğer âyet şudur:

"Yetimlerin mallarını yiyenler sadece karınlarına ateş doldurmuş olurlar" (Nisâ 4/10). Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] altın kapta bir şey içen kimse hakkında buyurduğu şu sözü de bu durumu ifade etmektedir:

"Altın kapta bir şey içen kimse karnında fokur fokur ses veren cehennem ateşiyutmuşolur."[401]

Bunların olması akıldan uzak bir durum değildir. Bakın ilim, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] rüya âleminde süt sûretinde gözükmüştür.[402] Amellerin değişik şekil ve sûret alması, Hazarât-ı hamseyi[403] iyi bilenlere kapalı değildir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet günü salih ameller güzel bir sûrette getirilir; kötü ameller de çirkin bir sûrette getirilip mîzana konur."[404]

Amellerin hazır olması ve nefislerin onları hazır bulması ne şekilde olursa olsun, hepsi Allah Teâlâ'nın emriyle gerçekleşmektedir. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

---

[401] Buhârî, Eşribe, 28 (nr. 5634); Müslim, Libâs, 1.

[402] Hadis için bk. Buhârî, İlim, 22, Fezâilü's-Sahâbe, 6, Ta'bir, 15; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 15-16; Tirmizî, Rü'yâ, 9, Menâkıb, 17; Nesâî, İmân, 18.

[403] Hazarât-ı hamse: "Beş varlık mertebesi" demektir. Daha çok Muhyiddin İbnü'l-Arabi ve onun fikirlerini benimseyen sûfilerin dile getirdiği bu mertebeler, "âlemler" olarak da ele alınmış ve değişik isimlerle sıralanmıştır. Bazıları bu beş âlemi şöyle sıralamıştır: A'yân-ı sâbite, ceberût, melekût, mülk (âlem-i şehâdet) ve insan. Diğer bazı sûfiler ise bu mertebelere şu isimleri vermiştir: 1. Gayb-ı mutlak. Buna hazret-i zat, âlem-i â taayyün, vücûd-ı mahz, gaybü'l-gayb da denir. 2. Gayb-ı izâfî. Buna âlem-i ceberût, taayyün-i evvel, akl-ı evvel de denir. 3. Hazret-i misâl. Buna âlem-i vahidiyyet, taayyün-i sânî, âlem-i emr, âlem-i melekût, âlem-i tafsil de denir. 4. Şehâdet-i mutlak. Buna âlem-i mülk, âlem-i his, âlem-i anasır, âlem-i felekiyât da denir. 5. Hazret-i câmia yani insan-ı kâmil mertebesi (geniş bilgi için bk. Süleyman Ateş, "Hazarât-ı Hams", *DİA*, 17/115-116; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 2009*, s. 260-261, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009).

[404] Açıklamalar ve rivayet için bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/385-366.

"O gün her nefis, iyilik ve kötülük olarak yaptıklarını hazır bulur" (Âl-i İmrân 3/30). Nefis bunları yaptığı için, sanki onları kıyamet gününe hazırlamış olmaktadır. Kıyamet günü onları bilmesi, dünyada iyilik veya kötülük olarak ne yapmışsa onun karşılığını görmesidir.[405]

1-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki nefis, ruh ve sır, tek varlığın değişik hallerine göre verilmiş isimlerdir. O, bedenlerde bulunan manevi âleme ait latif bir varlıktır. Bu varlık, günahlara ve hevâsına meylettiği müddetçe ona "nefis" denir. Tam bir takva halini elde edip bütün günahlardan temizlendiğinde ona "ruh" denir. Manen temizlenip kendisine Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırları açıldığında ve nurları parladığında ona "sır" denir. Yukarıda geçen âyetlerin işaretlerine gelince:

"Güneş katlanıp dürüldüğü zaman" âyeti, nefsin, ruh mertebesine intikal ettiğinde eski vasıfarının kalpten silinip giderilmesine işaret etmektedir.

"Yıldızlar bulanıp söndüğü zaman" âyeti, kalpte irfan güneşi parladığı zaman, yıldız hükmünde olan zâhirî ilimlerin onun yanında çok sönük kalacağına işaret etmektedir. Bu durumda ârifte, zâhirî ilimlerden sadece kulluk vazifelerini yerine getireceği kadarı kalır, yani ârifin diğer zâhirî ilimlere ihtiyacı kalmaz. Ârif zâhirî ilimlere yöneldiği zaman ise diğerlerinden daha fazla onun hakikatine ulaşır, ilmin inceliklerini ortaya çıkarır.

"Dağlar yürütüldüğü zaman" âyeti, kalpte irfan güneşi doğunca aklın geri plana itileceğine işaret edilmektedir. Çünkü bu durumda aklın ışığı zayıf kalır; güneş doğduğunda ay ışığının zayıflayıp kaybolması gibi.

"Kıymetli gebe develer terkedildiği zaman" âyetinin işareti şudur: Kalpte irfan güneşi parladığında, amellerin ve hallerin ağırlığını, ken-

---

[405] bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/366.

di tedbir ve tercihlerinin sıkıntılarını taşıyan nefisler serbest bırakılır, nefis bu ağırlıklardan kurtulur.

"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman" âyetinin işareti şudur Kalpteki kötü ve basit düşünceler toplanır birlik denizine atılır. Ahadiyyet (birlik) denizi kaynayıp bütün varlıkları sarar ve başı sonuna, zâhiri bâtınına bitişik tek deniz olur.

Ruhlar, fenâ fillâh halinden sonra bekâ billâh makamına yükselerek Allah'a yakınlık elde ettiklerinde ve O'nun tarafından seçilme nimetine erdiklerinde ilâhî marifetlere kavuşurlar.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Kul marifet ve müşahedeye ulaşınca, ruhla nefis dünyada sürekli Allah'ı zikirde birleştikleri gibi, nefsin tabiatı ruhun tabiatıyla kaynaşıp birleşir; o zaman nefis ulaştığı cennet nimetlerine sevinir."

"Diri diri toprağa gömülen kız çocuğuna, hangi günahtan olayı öldürüldüğü sorulduğu zaman" âyeti şuna işaret etmektedir: Dünya sevgisiyle işlemez hale getirilen ve öldürülen kalplerin tefekkürünün niçin bu hale getirildiği, onun neden sırf dünyaya dalıp onun işleriyle meşgul edildiği ve böylece tevhidin sırlarından mahrum bırakıldığı sorulur.

Kuşeyrî demiştir ki: "Öldürülen şeyler, içine gösteriş, desinler ve hevâ karıştırılan yani Allah rızası için yapılmayan amellerdir."

"Sahifeler açıldığı zaman", yani ilâhî vâridatlar (nur, feyiz, rahmet) kudsî kalplerde yayıldığı zaman, bu vâridatların nurları dilde ledünnî ilimler olarak ortaya çıkarken, âzalara güzel ahlâk olarak yansır.

"Gök sıyrılıp açıldığı zaman", yani varlık perdesi açılıp ilâhî sırlar ortaya çıktığı zaman, varlıklara bağlı gafil kalplerin Allah'tan kopma ateşi iyice kızıştırıldığı zaman, Allah'a ulaşan ve her şeyde O'nu müşahede eden âriflere marifet cenneti yaklaştırıldığı zaman, her nefis, müşahede nurları açıldığında mücâhede olarak ne hazırladığını ve ne yaptığını bilecektir.

Bütün hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an, Hak Tarafından Gönderilen Bir Kitaptır

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'ın Hak tarafından gönderildiğini ve hak bir kitap olduğunu yeminle şöyle haber verdi:

فَلَٓا اُقْسِمُ بِالْخُنَّسِۙ ﴿١٥﴾ اَلْجَوَارِ الْكُنَّسِۙ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَۙ
﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَۙ ﴿١٨﴾ اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَر۪يمٍۙ ﴿١٩﴾ ذ۪ي قُوَّةٍ عِنْدَ
ذِي الْعَرْشِ مَك۪ينٍۙ ﴿٢٠﴾ مُطَاعٍ ثَمَّ اَم۪ينٍۜ ﴿٢١﴾ وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍۚ
﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُب۪ينِۚ ﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَن۪ينٍۚ ﴿٢٤﴾
وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَج۪يمٍۚ ﴿٢٥﴾ فَاَيْنَ تَذْهَبُونَۜ ﴿٢٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ
لِلْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَق۪يمَۜ ﴿٢٨﴾ وَمَا تَشَٓاؤُ۫نَ اِلَّٓا اَنْ
يَشَٓاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٩﴾

15-16. ***Gündüzün sinip gizlenen, sonra dolaşıp yörüngelerine giren yıldızlara andolsun.***

17. ***Yine yöneldiği zaman geceye,***

18. ***Aydınlandığı zaman sabaha da andolsun ki,***

19. ***O Kur'an,*** *(Allah katında)* ***şerefli bir elçinin sözüdür.***

20. ***O elçi çok güçlüdür ve arşın sahibi katında pek itibarlıdır,***

21. ***Göklerde ona itaat edilir; o,*** *(vahiy hususunda)* ***güvenilen biridir.***

22. ***Şunu bilin ki arkadaşınız*** *(Hz. Peygamber)* ***deli değildir.***

23. *Gerçekten o, Cebrâil'i apaçık ufukta gördü.*

24. *O peygamber, gayb hakkında cimri değildir (ona dair hiçbir şeyi gizlemez).*

25. *O Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir.*

26. *Öyle ise nereye gidiyorsunuz?*

27-28. *O, âlemlere, içinizden doğru yolda gitmek isteyenlere bir öğütten ibarettir.*

29. *Fakat âlemlerin Rabb'i olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gündüzün sinip gizlenen, sonra dolaşıp yörüngelerine giren yıldızlara andolsun.*" Bazıları âyette yemin edilen bu yıldızların, güneş ve ay dışındaki şu beş yıldız olduğunu söylemiştir Merih, Zühal, Utârid, Zühre ve Müşteri. Bu yıldızlar burcun sonuna gelince, geri dönerek ilk yerlerine giderler. Onlar, burcun sonuna kadar güneş ve ayla birlikte hareket ederler, sonra ilk yerlerine dönerler. Gündüz güneşin ışığı altında gizlenirler. Yani onlar bazan gizlenip gözden kaybolur, bazan dönüp yerlerine giderler.

"Karanlığı ile *yöneldiği zaman geceye andolsun.*" Gecenin yönelmesi iki şekilde olur. Biri gelmesi, diğeri gitmesidir. Gelmesi, kararmaya başladığı vakittir, gitmesi ise fecirle aydınlığının yok olduğu zamandır.

"*Aydınlandığı zaman sabaha da andolsun.*" Yani ışığı etrafa yayılıp yükselerek gündüzün oluştuğu vakte andolsun.

Bütün bu yeminlerle haber verilen gerçek şudur: "*O Kur'an,* Allah katında *şerefli bir elçinin* yani Cebrâil'in *sözüdür.*"

Âyette Kur'an'dan Cebrâil'e ait bir söz olarak bahsedilmesi, Cebrâil'in onu Allah'tan alıp Hz. Peygamber'e indirdiği içindir. Yoksa Kur'an, Hz. Cebrâil'in kendi sözü, hükmü ve muradı değildir.

"O elçi çok güçlüdür." Kendisine yüklenen işleri yapacak müthiş bir güce sahiptir, onları yapmaktan aciz kalmaz, onları yaparken bir zafiyet göstermez.

"Arşın sahibi katında pek itibarlıdır." Allah katında çok itibarlı bir yere ve yüksek bir mevkie sahiptir. Onun bu yüksek derece ve mevkiini ifade etmek için, Allah, "Arşın sahibi katında" buyurdu.

"Göklerde ona itaat edilir." Göklerde bulunan bütün melekler Cebrâil'e itaat ederler. Cebrâil [aleyhisselâm] hepsinin reisidir. Yahut arşın yanında bulunan mukarrebîn melekler ona itaat ederler, onun emriyle hareket ederler.

Bazıları meleklerin Cebrâil'e [aleyhisselâm] itaatine örnek olarak demiştir ki: "Mi'rac gecesi Cebrâil, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için gök kapılarının açılmasını isteyince görevli melekler hemen göğün kapılarını açtılar. Cennetin bekçisi Hz. Peygamber için cennetin kapısını açtı ve Allah Resûlü cennete girdi. Aynı şekilde cehennemin bekçisi de Resûl-i Ekrem'in cehenneme bakması için onun kapısını açtı."

"O elçi, Cebrâil [aleyhisselâm] vahiy hususunda *güvenilen biridir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şunu bilin ki arkadaşınız,* Allah Resûlü, kâfirlerin zan ve iddia ettiği gibi *deli değildir. Gerçekten* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] *onu* yani Cebrâil'i, Allah'ın yarattığı aslî sûretinde *apaçık ufukta,* güneşin doğduğu en yüksek ufukta *gördü."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cebrâil'e,

"Seni gökteki sûretinde görmek istiyorum" dedi. Cebrâil,

"Buna güç yetirebilir misin?" diye sordu, Resûlullah,

"Evet, güç yetiririm" dedi. Cebrâil,

"Nerede görmek istersin?" diye sordu; Resûl-i Ekrem, *"Ebtah'ta"* dedi. Cebrâil,

"Orası beni almaz, oraya sığmam" dedi. Allah Resûlü,

"Mina'da olsun" dedi. Cebrâil,

"Oraya da sığmam" dedi. Hz. Peygamber,

"Öyleyse Arafat'ta olsun" dedi. Cebrâil,

"Orası bunun için uygundur" dedi ve Resûlullah'a bir vakit verdi, o vakitte Arafat'ta olmasını istedi. Allah Resûlü, belirtilen vakitte evinden çıktı, Arafat dağına yöneldiğinde şiddetli bir ses duydu. Bir de baktı ki Cebrâil ayakları yerde, başı gökte (altı yüz kanadıyla) yer ile gök arasını doldurmuş vaziyette duruyor. Hz. Peygamber onu bu halde görünce bayıldı. Cebrâil, önceki haline döndü, Allah Resûlü'nü kucaklayarak,

"Korkma! Sen İsrâfil'i görsen halin nasıl olur? Onun başı arşın altında, ayakları yerin yedinci katında, arş omuzunun üzerindedir. Bununla birlikte o, bazan Allah Teâlâ'nın korkusundan öyle ezilip küçülür ki bir serçe kadar olur. O zaman Rabb'inin arşını sadece O'nun azameti (ilâhî kudret) taşır" dedi.[406]

Bazıları, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Cebrâil'i, Mi'rac gecesinde gördüğünü söylemiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber, en yüksek ufukta iken Rabb'ini gördü.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O peygamber, gayb hakkında cimri değildir."* Yani Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy konusunda cimri değildir, kendisine bildirilen ve açıklanması emredilen gayba dair haberleri kimseden gizlemez; bildiğini öğretmek için bahşiş bekleyen kâhinler gibi davranmaz, bilakis onu isteyen herkese öğretir, ondan hiçbir şey gizlemez.

---

[406] Rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/206-207.

Yahut o, gayba dair haberler konusunda suçlanamaz, yani o, kendisine vahyedilen ve açıklanması emredilen şeylerde hiçbir noksanlık yapmadığı gibi, ona bir ilavede de bulunmaz.

"O Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir." Allah Teâlâ'nın, *"Onu şeytanlar indirmedi"* (Şuarâ 26/210) âyeti de aynı gerçeği ifade etmektedir. Yani o Kur'an, gökten haber çalmak için kulak hırsızlığı yapan şeytanların sözü değildir. Bununla, Kur'an'a kehanet ve sihir diyenlerin sözü reddedilmektedir.

"Öyle ise nereye gidiyorsunuz?" Apaçık hakkı terkedip de nereye gidiyorsunuz? Onların hakkı terkedip bâtıla yönelmeleri, dosdoğru yolu bırakıp da çıkmaz yollara sapan kimsenin durumuna benzetildi.

Zeccâc âyete şu manayı vermiştir: "Size açıkladığım bu doğru yolu terkedip de ondan daha açık hangi yola gidiyorsunuz?"

Cüneyd-i Bağdâdî de âyete şu manayı vermiştir: "Her şey bizim katımızda iken, siz bizi terkedip de nereye gidiyorsunuz?"

"O, âlemlere, içinizden doğru yolda gitmek isteyen bütün insanlara bir uyarı ve *öğütten ibarettir."* Yani bu Kur'an, İslâm'a girerek doğru yolu bulmak ve istikamet üzere yaşamak isteyenlere bir uyarı ve öğüttür. Ondan faydalanacak kimseler bunlardır. Bu ifade, sanki başkalarının ondan öğüt ve ibret almayacağını bildiriyor.

"Fakat âlemlerin Rabb'i olan Allah dilemedikçe siz böyle bir istikamet halini *dileyemezsiniz."*

Rivayet edildiğine göre, *"O Kur'an, içinizden doğru yolda gitmek isteyenlere bir öğüttür"* âyeti indiği zaman, Ebû Cehil, "Bu bize kalmış; istersek doğru yola gireriz, istersek girmeyiz!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Fakat âlemlerin Rabb'i olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz "* âyetini indirdi.[407] Yani bütün varlıkları yaratan, besleyip büyüten, terbiye ve ıslah eden Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.

---

[407] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/208; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/392.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın indirdiği pek çok kitabı okudum; onlarda şu hükmü gördüm: Kim, bir şeyi sadece kendisinin dilediğini (Allah'ın ona karışmadığını) söylerse, Allah'ı inkâr etmişolur."[408]

Vâsıti demiştir ki: "Allah Teâlâ, seni bütün vasıflarında aciz bıraktı (senin tek başına bir şey yapamayacağını gösterdi). Sen sadece O'nun dilediğini istersin; yalnızca O'nun verdiği kuvvetle amel edersin, sadece O'nun ihsanı ve özel yardımı ile itaat edersin, yalnızca seni kendi haline terketmesiyle isyana dalarsın. Sana ait ne kaldı? Yaptıklarınla niçin ve nasıl övünüyorsun? Halbuki ondan her bir şey yani amelin takdir edilip yaratılması sana ait değildir."

Şerefeddin-i Tîbî, müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî'den naklen demiştir ki: "Kulun istikameti dilemesi Allah'ın dilmesine bağlıdır, çünkü kulun dilemesi sonradan yaratılmış bir iştir; onun yaratılması için başka bir irade gereklidir."

Sonra demiştir ki: "Mu'tezile'nin, 'Bu dileme, kulun mecburen yapmak zorunda kaldığı dilemeye girer' sözü zayıftır. Çünkü biz şunu açıkladık: Kulun, kendi tercihi ile yaptığı dileme sonradan yaratılmış bir şeydir; her yaratılan şey, bir yaratıcıya muhtaçtır."

15-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vücut ikliminde önce gördükleri işlerle ortaya çıkan fakat müşahede nuru parlayınca geri çekilen beş duyuya andolsun. Bu beş duyu işitme, görme, koklama, tat alma ve dokunmadır. Bu duyular, müşahede nuru parlayınca geri çekilir. Onlar, gaflet yahut fetret anında nefsin hevâsı peşinde koşarlar; zikir yahut kalbin uyanma anında ise gizlenirler (kötülük peşinde koşamazlar).

---

[408] Kurtubî, *a.g.e.*, 29/208; Sa'lebi, *a.g.e.*, 6/393.

Kulun kendi varlığını gördüğü ve engellere bağlanıp kaldığı gaflet haline andolsun. Kalpte marifet nurunun parlamaya başlayıp irfan güneşinin doğarak yavaş yavaş yükselmesine andolsun ki âriflerin kalbine atılan ilham vahyi, Rabb'i tarafından gelen şerefli bir elçinin (ilham meleğinin) sözüdür. O, çok kuvvetlidir. Çünkü o, her şeyi kahreden, güçlü zatın huzurundan gelmektedir. O ilham meleği öyle güçlüdür ki nuruyla çarptığı bütün kötülükleri yerle bir eder (kalpten silip atar). O, arşın sahibinin katında çok itibarlıdır. Bunun için ilhama mazhar olan kimse, hak ile birlikte olur, Hak katında itibar ve manevi yetki kazanır. Zira o, hayırlarda önde giden mukarrebînden (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerden) olur. O, kendisine itaat edilen ve güvenilen biridir. İlâhî vâridata uymak gerekli olur; çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan gelmektedir.

İlham meleği, getirdiği bilgiler konusunda güvenilirdir.

Ey insanlar, sizin aranızda bulunan ve ilhama mazhar olan ârif deli değildir. O, Rabb'ini, apaçık ufukta basiret gözüyle görmüştür. O, sır ve mana âlemidir. Şöyle ki ârif, ruhuyla madde âleminden mana âlemine yükseldi. Yahut bedenlerin âleminden ruhların âlemine yükseldi ve böylece Rabb'ini müşahede etti.

Ârif, gayb bilgisi konusunda ve has tevhidin sırlarına dair verdiği haberler hususunda kınanacak bir durumda değildir. O bu konuda cimri de değildir; bilakis ehlini bulunca ondan bolca ikram eder.

Ârife gelen ilham, şeytanın sözü değildir. Çünkü müşahedeye ulaşmış âriflerde, kalplerine gelen vâridatı bozacak ve karıştıracak şeytanî vesveseler kalmaz.

Ey insanlar, sizi Hakk'ın huzuruna ulaştıracak âriflerin yolunu bırakıp da nereye gidiyorsunuz? O, bütün insanlar için bir uyarıcıdır. Yani Allah Teâlâ, her devirdeki ârifi, o zamanın insanları için bir uyarıcı yapmıştır. Âriflerin uyarısı (ve terbiyesi) sadece kulluk yolunda istikamet üzere gitmek ve Rabb'ini müşahedeye ulaşmak isteyen kimselere fayda verir. Fakat bütün iş Allah'ın elindedir; âlemlerin Rabb'i Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.

Allahım bizim için ihsanını dile, bize ilâhî inâyetinle yönel, bizi özel korumana al, bizi kendilerine en büyük inâyetini nasip ettiğin kimselerden yap. Âmin ...

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Tekvîr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(82) İNFİTÂR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: İnfitâr sûresi Mekke döneminde inmiş olup on dokuz âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "infetarat" fiilinin masdarından almıştır. **İnfitâr**, "yarılmak" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"O Kur'an, istikamet üzere yaşamak isteyen kimseye bir öğüttür"* (Tekvîr 81/27) buyruldu. Allah Teâlâ, bu sûrede de, *"Herkes, yaptığı iyilik veya kötülüğü bilecek"* buyruldu.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْۙ ﴿١﴾ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْۙ ﴿٢﴾ وَإِذَا
الْبِحَارُ فُجِّرَتْۙ ﴿٣﴾ وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْۙ ﴿٤﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ
وَأَخَّرَتْ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Gök yarıldığı zaman,*

2. *Yıldızlar dökülüp dağıldığı zaman,*

3. *Denizler açılıp birbiriyle kaynaştığı zaman,*

4. *Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman,*

5. *Herkes önden yapıp gönderdiklerini ve geride bıraktıklarını bilecek.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Gök yarıldığı zaman."* Yani gök, meleklerin inmesi için yarılıp açıldığı zaman. Şu âyet de bu durumu haber vermektedir:

"Gök açılır, kapı kapı olur" (Nebe' 78/19).

"Yıldızlar dökülüp dağıldığı zaman." Yani yerlerinden düşerek parça parça oldukları zaman.

"Denizler açılıp birbiriyle kaynaştığı zaman." Denizlerin sınırları açılıp birbiriyle kaynaşır, tatlı su acı su ile karışır, aralarındaki engel ve perde kaldırılır, bütün denizler tek deniz olur.

Rivayet edildiğine göre yeryüzü yarılır, içindeki bütün denizler akıp gider cehenneme ulaşır, ateş olur. Hasan-ı Basrî'ye göre, önceki sûrede geçen, denizlerin tutuşturulmasının manası budur. Bu âyet de aynı manadadır.

"Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman." Yani kabirlerin toprağı ters çevrilip içindeki ölüler çıkarıldığı zaman.

"Herkes önden yapıp gönderdiklerini ve geride bıraktıklarını bilecek." Bu sayılan işler meydana gelince, her insan kitabını (amel defterini) okur,

amelinin karşılığını görür. Çünkü bunlarla kastedilen, tek zamandır. Onun başlangıcı sûra ilk üfürmedir; sonu ise amel defterlerinin açılması ve insanların arasında hüküm verilmesidir.

"Önden gönderdiği ve geride bıraktığı" âyetine şu manalar verilmiştir:

Geçmişte yaptığı iyilik veya kötülükleri bilir. Kim bir iyi veya kötü çığır açarsa ve kendisinden sonra onu uyulursa, uyanların sevabının veya günahının bir misli de ona yazılır. Bu görüş, Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Mesud'a aittir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ayrıca demiştir ki: İnsan, yaptığı günahları ve terkettiği taati bilir.

Diğer bir mana: İnsan, malından Allah yolunda verip kendisi için ahirete gönderdiğini ve vârislerine bıraktığını bilir.

Âyete şu mana verilmiştir: İnsan, vaktinde yerine getirdiği farzı ve vaktin sonuna bıraktıklarını bilir.

Yahut insan, çocuklarından anne karnında düşen veya küçük yaşta ölenlerden ahirete gönderdikleriyle, geride bıraktıklarını bilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maneviyet seması yarılıp açıldığında, varlıkların içindeki saklı hakikatler ortaya çıktığında, müşahede güneşinin doğmasıyla zâhirî ilimler dökülüp dağıldığında, ahadiyyet denizleri açılıp bütün kâinatı kaplayarak her şeyi silip yok ettiğinde, ölü kalpler marifetle uyanıp dirildiğinde her nefis, Allah için yaptığı mücâhedeyi bileceği gibi, ondan sonraya bıraktığı şeyi de bilir. Çünkü kötü alışkanlıkları terk için yapılan mücâhede ölçüsünde müşahede gerçekleşir. Manevi sarhoşluktan kurtulma ölçüsünde kalp uyanır. Manevi şeylerden içildiği kadar kalbin susuzluğu gider. Manevi yolun başlangıcındaki sa'yü gayret, ihlâs ve ibadet kadar sonuçta manevi haller zuhur eder. Hak yolcusunun manevi terbiyenin başlangıcındaki hali, sonundaki halinin aynasıdır. Kimin başlangıcı parlak olursa sonu da parlak olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla gerçekleşir.

Allah'ın Rahmetiyle Aldananlar

Cenâb-ı Hak sonra, nefsine aldanan, onunla mücâhede etmeyen ve önündeki ahirete hiçbir amel göndermeyen kimseyi kınayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِۙ ﴿٦﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ
فَعَدَلَكَۙ ﴿٧﴾ ف۪ٓي اَيِّ صُورَةٍ مَا شَٓاءَ رَكَّبَكَۜ ﴿٨﴾ كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدّ۪ينِۙ
﴿٩﴾ وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظ۪ينَۙ ﴿١٠﴾ كِرَاماً كَاتِب۪ينَۙ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾

6. ***Ey insan! Seni Kerîm Rabb'ine karşı ne aldattı?***

7. ***O Rabb'in ki seni yoktan yarattı, sana düzgün bir yaratılış ve dengeli bir vücut verdi.***

8. ***Seni dilediği biçimde şekillendirdi.***

9. ***Hayır, bilakis siz hesap gününü yalanlıyorsunuz.***

10-11. ***Halbuki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır.***

12. ***Onlar yaptıklarınızı bilirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insan! Seni Kerîm Rabb'ine karşı ne aldattı?"* Yani seni hangi şey aldattı ve O'na isyan etmeye sevketti? Halbuki sen önünde büyük tehlikelerin ve âfetlerin bulunduğunu, dünyada yaptığın ve terkettiğin amellerini o gün göreceğini bilmektesin.

Allah Teâlâ'nın kerem sıfatının ve cömertliğinin dile getirilmesi, onun, şeytanın kandırmasına kanıp aldanmaya sebep yapılmaya uygun olmadığını bildirmek içindir. Çünkü şeytan insana, "Sen istediğini yap, Rabb'in çok kerem (cömertlik ve ikram) sahibidir; sana dünyada ihsanda bulunduğu gibi ahirette de ihsan ve ikramlarda bulunur" der. Doğrusu bu, kötü bir kıyastır ve boş bir temennidir. Halbuki yüce Allah'ın bunca ihsanı, imana ve taate yönelmeyi, inkâr ve isyandan kaçınmayı gerektirmektedir. Sanki insana şöyle deniliyor:

"Seni Rabb'ine isyan etmeye sevkeden nedir? Halbuki o Rabb'in, seni isyandan sakındıracak ve itaate sevkedecek sıfatların sahibidir."

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuyunca, *"İnsanı Rabb'ine karşı cehaleti aldattı"* buyurmuştur.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] âyetin manası hakkında demiştir ki: "Onu, ahmaklığı aldattı."

Katâde ise şöyle demiştir: "İnsanı, ona musallat edilen düşmanı (şeytan) aldattı."

Fudayl b. İyâz'a, "Allah Teâlâ, kıyamet gün seni, huzurunda durdurup, 'Seni Kerîm Rabb'ine karşı ne aldattı?' diye soracak olsa ne dersin?" diye sorulduğunda şöyle demiştir:

"Yâ Rabbi, beni senin günahkârların kusurunu örtmen aldattı; çünkü Kerîm olan zat kusurları örter, derim."

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar: "Ey gizlice günah işleyen kimse; Allah'tan hayâ etmiyor musun, O seni yalnız iken görmektedir. O'nun (işlediğin kusurlara hemen azap etmeyip) sana mühlet vermesi ve uzun zaman günahlarını örtmesi seni aldattı."

Mukâtil demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, kulun kusurlarına ceza vermeyip affetmesi onu aldattı."

Yahya b. Muâz demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ beni, huzurunda durdurup, 'Seni Kerîm Rabb'ine karşı ne aldattı?' diye sorarsa, O'na, 'Yâ Rabbi, beni senin bana önceden ve halen yaptığın iyilikler aldattı' derim."

Bir başkası demiştir ki: "Aynı soru bana sorulacak olsa, 'Yâ Rabbi, beni senin hilmin (yumuşak muamelen) aldattı' derim."

Ebû Bekir Verrâk demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ bana, 'Seni Kerîm Rabb'ine karşı ne aldattı?' diye sorarsa, 'Beni sana karşı keremin (sayısız iyilik ve ihsanların) aldattı' derim."

Âyette, Allah Teâlâ'nın başka bir sıfatının değil de Kerîm sıfatının dile getirilmesi, sanki kula, böyle bir soru karşısında cevap telkin etmek, ona ne diyeceğini öğretmek içindir. Bundan dolayı Ebü'l-Fazl el-Âbid demiştir ki:

"Yâ Rabbi, beni senin, tehdidini kereminle sınırlandırman aldattı."

Mansûr b. Ammâr demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ bana, 'Seni Kerîm Rabb'ine karşı ne aldattı?' diye sorarsa ben, 'Yâ Rabbi, beni senin kullarına yaptığın iyilik ve onların kusurlarını affetmen aldattı' derim."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Rabb'in ki seni yoktan yarattı, sana düzgün bir yaratılış ve dengeli bir vücut verdi."* Seni, vücut organların sağlam, düzgün ve yapacağı işlere hazır bir hale getirdi, vücut organlarını birbirine uyumlu ve münasip yarattı. Onların her biri diğeriyle uyumludur; mesela, elinin biri diğerinden daha uzun değildir. Aynı şekilde gözlerinin biri, diğerinden daha geniş ve büyük değildir. Vücudunun bir kısmı beyaz, bir kısmı siyah değildir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah senin vücudunu, ayakta duracak ve yürüyecek şekilde düz yarattı, hayvanlar gibi yapmadı.

"Seni, farklı sûretler içinde *dilediği biçimde şekillendirdi."* Senin için en güzel sûreti seçti. Bu durum şu âyette de dile getirilmektedir:

"Şüphesiz biz insanı en güzel sûrette yarattık" (Tîn 95/4).

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Hayır,* Allah'ın şükür ve taati gerektiren keremine aldanıp onu inkâr ve isyanlara sebep yapmanız doğru değildir. Siz, isyandan çekinmiyorsunuz, bilakis ondan daha çirkin olanı da yapıyorsunuz; *hesap gününü yalanlıyorsunuz,* öldükten sonra dirilmeyi, hesap ve cezayı inkâr ediyorsunuz."

Âyete şu anlam da verilmiştir: Siz dini yani İslâm'ı yalanlıyorsunuz; halbuki İslâm, Allah'ın hükümlerine dahildir, durum bu iken siz onu tasdik etmiyorsunuz.

"Şüphesiz üzerinizde bekçiler vardır. Siz hesap ve ceza gününü yalanlıyorsunuz, halbuki üzerinizde tarafımızdan amellerinizi yazmakla görevlendirilmiş melekler vardır. *Onlar* bizim katımızda *çok değerlidir. Onlar,* iyilik ve kötülük adına az veya çok her ne yaparsanız bütün *yaptıklarınızı bilirler."* Yazıcı meleklerin bu şekilde övülüp yüceltilmesi, amellere karşılık vermenin büyüklüğünü, onun Allah katında önemli bir yerinin olduğunu, bunun için bu işte kadri yüce meleklerin görevlendirildiğini bildirmek içindir.

6-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, seni Allah'a karşı ne aldattı da O'nun kudsî huzuruna yönelmiyorsun, O'na ulaşmak için canla başla çalışmıyorsun?

İnsanı, cehaleti ve hevâsına (nefsinin kötü arzularına) uyması aldattı.

Yahut onu, Rabb'ine ihtiyaç duymadığını sanması aldattı. Allah'a ihtiyacının bulunmadığını düşünmek haramdır.

Yahut insanı, durumunu bilemeyip halini karıştırması aldattı. O, her yönden noksan iken, kendisini kâmil zanneder. Yahut aldanmış kimse, kendisini Allah'a ulaşmış zanneder, halbuki bu yolda bir adım olsun atmamıştır. O kendisini en yüksek makamlarda zanneder, oysa en düşük derecelerde bulunmaktadır. Salihlerin yolunda gittiğini düşünen pek çok kimse bu şekilde aldanmıştır. Onlar, Allah dostlarının derecelerine ulaştıklarını düşünürler fakat, daha yolun başındadırlar. Bunun sebebi, böyle düşünenlerin âriflerin sohbetine (terbiye halkısına) girmemeleridir. Eğer âriflerin sohbetine girselerdi, kendilerinin daha işin başında olduklarını görürlerdi. Bu, katmerli cehalettir. Onlar, cahildirler fakat cahil olduklarını bilmiyorlar.

Cenâb-ı Hak sonra insanı, yaratılışındaki özellik ve güzelliklere bakarak kendisine doğru (mana âleminde) ilerlemeye teşvik etti. Çünkü Allah Teâlâ onu en güzel şekilde, dengeli biçimde yarattı. Sonra ona ezelî ruhundan semavî kudsî bir ruh üfledi. Sonra Cenâb-ı Hak onu, dünya, nefis ve şeytana aldanmaktan sakındırdı, o ise emredileni yapmadı, bilakis aldanmaya devam etti; öldükten sonra dirilmeyi ve hesap gününü yalanlayan kimse gibi davrandı. Halbuki onun üzerinde Allah tarafından görevlendirilmiş şerefli melekler mevcuttur. Bu melekler, insanın yaptıklarını bilirler ve kaydederler. Hevâsına dalan ve haline aldanan insanlar, gizli-açık bütün halleri bilen Allah'ın onları gözetlediğini bilip isyandan çekinmediler, yaptıklarını gören yazıcı meleklerden utanmadılar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dünyaya Aldananların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, dünyaya aldanmaktan sakındırdığı fakat bundan vazgeçmeyen kimselerin âkıbetini açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ
الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٧﴾
ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا
وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ﴿١٩﴾

13. ***Şüphesiz, iyiler nimet içindedirler.***

14. ***Günahkârlar ise cehennemdedirler.***

15. ***Hesap günü oraya gireceklerdir.***

16. ***Onlar oradan bir daha ayrılmayacaklardır.***

17. ***Hesap gününün ne olduğunu sana kim bildirdi?***

18. ***Evet, hesap gününün ne olduğunu sana kim bildirdi?***

19. ***O gün kimse kimseye bir şey yapamaz. O gün emir*** *(yetki ve hüküm)* ***sadece Allah'a aittir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, iyiler* yani müminler büyük bir *nimet içindedirler,* nimet cennetlerindedirler. *Günahkârlar ise cehennemdedirler. Hesap günü oraya gireceklerdir.* Ceza günü onun yakıcı azabını tadacaklardır. O yalanladıkları azap hesap günü onları yakacaktır. *Onlar,* ateşe girdikten sonra bir an olsun *oradan ayrılmayacaklardır."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Zaten onlar bundan önce de ondan ayrı değillerdi; cehennemin yakıcı azabını kabirlerinde tadıyorlardı. Bunu Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözünden anlıyoruz:

"Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da cehennem çukurlarındanbirçukurdur."[409]

"Hesap gününün ne olduğunu sana kim bildirdi? Evet, hesap gününün ne olduğunu sana kim bildirdi?" Bu ifade, kâfirlerin yalanladığı hesap gününün ne kadar dehşetli ve büyük olduğunu gösteriyor; onun insanın idrakinin dışında olduğunu, insan hangi şekilde düşünürse düşünsün, nasıl hayal ederse etsin, o günün bütün tasavvurların üstünde ve hayallerin ötesinde olduğunu bildiriyor.

---

[409] Tirmizî, Kıyâme, 26 (nr. 2460).

Âyete, "Hesap günün mahiyetini (gerçek dehşetini ve hakikatini) sen nereden bileceksin?" manası da verilmiştir. Bu âyet, bütün muhataplara hitap etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra bu günü kısaca şöyle açıkladı: "*O gün kimse kendi başına kimseye bir şey yapma* yetkisine ve *gücüne sahip değildir.*" Yani ondan azabı uzaklaştırmaya veya herhangi bir şekilde ona fayda vermeye gücü yetmez; bir nefis diğerine sadece Allah'ın izin vermesiyle şefaat edebilir.

"*O gün emir (yetki ve hüküm) sadece Allah'a aittir.*" Allah'tan başka kimsenin bir yetki ve gücü yoktur. O günde Allah tek başına hüküm verir; O'nun dışında kimsenin hükmü geçerli olmaz. Aslında her iki dünyada da emir, yetki, hüküm yüce Allah'a aittir, fakat bu durum dünyada gizli olup onu sadece Allah'ı tanıyan âlimler bildiği, ahirette ise bütün mülkün (hüküm ve hükümranlığın) Allah'a ait olduğunu herkes anlayacağı için âyette böyle buyruldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın salih kulları, müşahede ve huzur nimeti içindedirler. Günahkârlar ise perdelenme ve Allah'tan uzaklık ateşindedirler, hesap günü oraya girerler; hesap ve ceza günü Hak'tan perdelenme ateşiyle yanarlar. Hesap gününün ne olduğunu sana kim bilirdi? Soruyorum, hesap gününün kim olduğunu sana kim bilirdi? Bu ifade, o günün dehşetini bildirmekte ve onun aslında insanı hayrette bırakacak bir şey olduğunu dile getirmektedir. O gün, Allah'ın dışında her şey zatı, sıfatı ve fiilleriyle fâni olduğu için, hiç kimsenin diğerine bir şey yapmaya gücü yetmez."

Vâsıtî, "*O gün emir (yetki ve hüküm) sadece Allah'a aittir*" âyeti hakkında demiştir ki: "Bütün emir, iş, yetki, hüküm bugün de o gün de (dünyada ve ahirette), ezelde ve ebedde Allah'a aittir, fakat gayb olan bu işin hakikatini ancak ulu veliler müşahede ederler. Âyetin hitabı ise bütün insanlaradır. Onlar, ahirette bu gaybın hakikatini gördüklerinde, bütün işin yüce Allah'a ait olduğunu yakînen bilirler. Mafiret ehline gelince, onların bu gerçeği dünyadaki müşahedeleri ahiretteki müşahedeleri gibidir. Onların gaybı açıkça görmeleri, daha önceki müşahedeleriyle elde ettikleri tasdiklerinde bir artış sağlamaz; Âmir b. Abdülkays gibi. O demiştir ki:

"Gözümden gayb perdesi kaldırılacak olsa, yakînim (imanım) olduğundan daha fazla artmaz." Hz. Ali de [radıyallahu anh] aynısını söylemiştir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün emir (yetki, hüküm ve hükümranlık) o günde, öncesinde ve sonrasında sadece Allah'a aittir; fakat o gün (ahirette) bütün davalar biter, durum açığa çıkar, herkes zaruri olarak marifet sahibi olur (işin ve mülkün asıl sahibini tanır)."

Şeyh İbn Abbâd[410], *Resâilü'l-Kübrâ* adlı eserinde demiştir ki: "Âh bir bilseydim mülk (hüküm ve yetki) ne zaman yüce Allah'tan başkasına ait oldu ki, âyetlerde,

'O gün mülk Allah'a aittir' (Hac 22/56),

'O gün emir (yetki ve hüküm) sadece Allah'a aittir' (İnfitâr 82/19) buyruldu. Eğer hasta kalplerin boş iddiaları olmasaydı, âyetlerde, 'o gün' şeklinde bir kayıt konmazdı."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyetle kullarını, O'nun dışındaki her şeyi terkederek bütün varlıklarıyla O'na yönelmeye çağırmaktadır. Çünkü bütün mülk dünyada ve ahirette Allah'a aittir; O, dilediğini hak yoldan saptırır, dilediğini doğru yola iletir."[411]

---

[410] İbn Abbâd, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim en-Nefzi er-Rundî (v. 792/1390), Şâzeli şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderi'nin *Hikem*'i üzerine yazdığı *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır. *Resâilü'l-Kübrâ* adlı eseri meşhurdur (geniş bilgi için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/675; Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267).

[411] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/491.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

İnfitâr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(83) MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mutaffifîn sûresi Mekke döneminde inmiş olup otuz altı âyettir. Onun Medine'de indiğini söyleyenler olduğu gibi, yarısının Mekke'de yarısının Medine'de indiğini söyleyenler de olmuştur. Sûre, adını ilk âyette geçen "mutaffifîn" kelimesinden almıştır. **Mutaffifîn**, "ölçüde ve tartıda hile yapanlar, noksan ölçüp eksik tartanlar" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"O gün emir (yetki ve hüküm) sadece Allah'a aittir"* (İnfitâr 82/19) buyruldu. Durum bu iken O'na isyan edenlerin vay haline! Cenâb-ı Hak, günahlar içinde maddi faydası az ve çirkin bir iş olan ölçü ve tartıda hile yapmaktan özellikle bahsederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَۙ ۝١ اَلَّذِينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَۖ
۝٢ وَاِذَا كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَۜ ۝٣ اَلَا يَظُنُّ اُولٰٓئِكَ اَنَّهُمْ

مَبْعُوثُونَۙ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍۙ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَۜ
﴿٦﴾ كَلَّٓا اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍۜ ﴿٧﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ
مَا سِجِّينٌۜ ﴿٨﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌۜ ﴿٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَۙ ﴿١٠﴾
اَلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِۜ ﴿١١﴾ وَمَا يُكَذِّبُ بِهٖٓ اِلَّا كُلُّ
مُعْتَدٍ اَثِيمٍۙ ﴿١٢﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَۜ
﴿١٣﴾ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾
كَلَّٓا اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَۜ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّهُمْ لَصَالُوا
الْجَحِيمِۜ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَۜ ﴿١٧﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline!***

2. ***Onlar insanlardan ölçekle bir şey satın aldıkları zaman haklarını tam alırlar.***

3. ***Fakat kendileri onlara ölçekle yahut tartıyla bir şey verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.***

4-5. ***Onlar, büyük bir gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?***

6. ***O gün, bütün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzurunda divan durur.***

7. ***Hayır*** (böyle yapmayın). ***Şüphesiz günahkârların kitabı*** (amel defterleri) ***siccîndedir.***

8. ***Siccînin ne olduğunu sana kim bildirdi?***

9. O, (kâfirlere ait) damgalı (mühürlü) kitabın konduğu yerdir.

10. Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!

11. Onlar hesap gününü yalanlıyorlar.

12. Onu, ancak haddi aşan her günahkâr kimse yalanlar.

13. Ona âyetlerimiz okununca, "eskilerin masalları" derdi.

14. Hayır** (bu doğru değil). **Aksine onların işledikleri günahlar kalplerini paslandırmıştır.

15. Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rab'lerini görmekten perdeleneceklerdir.

16. Sonra onlar cehenneme gireceklerdir.

17. Sonra da onlara, "Yalanlamakta olduğunuz işte budur" denecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline!"* Âyette geçen "veyl", şiddetli kötülük veya acı veren azaptır.

Veylin cehennemde bir ateş vadisi olduğu da söylenmiştir. Kâfir ona atılır, dibine varmadan kırk sene gider.

Onun kınama ve azap için kullanılan bir kelime olduğu da söylenmiştir.

Veyl kelimesinin âyetin başında kullanılması, beddua için olup veyl olsun, azaba uğrasın, yazıklar olsun gibi anlamlara gelir.

Âyetin manası şudur: Ölçüde ve tartıda eksiklik yapanların vay haline, yazıklar olsun onlara, azap insin başlarına, cehennemde veyl azabı başlarına gelsin.

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye geldiğinde, bazı insanların ölçü ve tartıda ciddi hileler yaptıklarını gördü, onları uyardı, o sırada bu âyet indi. Bundan sonra ölçü ve tartıyı güzel yaptılar.[412]

Şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye geldiğinde, orada Ebû Cüheyne diye tanınan bir adam vardı. Yanında iki ölçek bulunurdu. Biriyle müşteri için ölçüp verir, diğeri ile kendisi için ölçüp alırdı, ikisi arasında fark vardı. Müşteriye eksik verir, kendisine tam alırdı.

Diğer bir rivayete göre Medine'de bazı tüccarlar vardı, ölçek ve tartıda müşterinin hakkını eksik verirlerdi. Bir şey satacakları zaman, malı ölçüp tartmazlar, malı ortaya atarak, üzerine elini koyarak veya tahminî bir rakam söyleyerek satarlardı. O sırada bu âyet indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tüccarların yanına giderek bu âyeti okudu ve şöyle buyurdu:

"Beş şeyin olması, beş şeye bağlıdır: Bir toplum, verdiği sözü bozarsa Allah onlara düşmanlarını musallat eder. Bir toplum, Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse aralarında fakirlik yayılır. Bir toplumda fuhuş ortaya çıkarsa içlerinde ölüm çoğalır. Bir toplum ölçü ve tartıda eksiklik yaparsa bitki ve üründen mahrum kalır ve kıtlık yaşar. Bir toplum zekâtını vermezse Allah onlardan yağmuru keser."[413]

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinden dolayı kınanmayı ve azapla bedduayı hak ettikleri hileli alışverişi açıklayarak şöyle buyurdu:

"Onlar insanlardan ölçekle bir şey satın aldıkları zaman haklarını tam alırlar." İnsanlara bir şey satıp karşılığını alırken, ölçeği tam doldururlar, insanlardan bir şey satın alıp ölçekle karşılığını verirken, eksik verirler, onları zarara uğratırlar, ayrıca bu konuda onlara zorluk çıkarırlar.

---

[412] İbn Mâce, Ticârât, nr. 2223.

[413] İbn Mâce, Fiten, nr. 4019; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/217. Dördüncü madde hariç bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/126.

"Fakat kendileri onlara ölçekle yahut tartıyla bir şey verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar." İnsanlardan bir şey satın alıp, onlara ölçekle veya tartıyla karşılığını verirken tam vermezler, ölçeği eksik, tartıyı noksan yaparlar. Burada asıl mesele ölçü tartı aleti değil, huy haline gelen sahtekârlıktır. Onlar, alırken kendi haklarını fazlasıyla korurken, verirken karşı tarafın hakkını yer, malından çalar.

"Onlar, büyük bir gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" O, kıyamet günüdür. Yani bu çirkin vasıflara sahip olan kimseler, öldükten sonra büyük bir günde hesap vermek için diriltileceklerine hiç ihtimal vermiyorlar mı? O öyle büyük bir gündür ki onun dehşetini diller ifade, akıllar idrak edemez. O gün, zerre kadar amellerinden dahi hesaba çekilirler. Bunun olacağını zayıf bir zanla kabul eden kimse bile bu çirkin işleri yapmaya cesaret edemez. Ona yakînen inanan kimsenin durumu nasıl olur düşünün!

Anlatıldığına göre, bir A'râbî, Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân'a, "Allah Teâlâ'nın, ölçü ve tartıda eksiklik yapanlar hakkında ne dediğini işitmedin mi?" dedi. Bununla, onların büyük bir azaba uğrayacağını kastetti ve sözünü şöyle tamamladı:

"Onlar için durum bu iken senin halin ne olacak? Sen müslümanların mallarını ölçü ve tartıda noksan yaparak değil, bütünüyle alıp gasbediyorsun!"

"O gün, yani insanların diriltileceği gün *bütün insanlar,* vereceği hükmü görmek için *âlemlerin Rabb'inin huzurunda divan dururlar."* Yahut O'nun vereceği cezayı, azabı ve mükâfatı görmek için huzurunda dururlar.

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] bu sûreyi okuyordu. Bu âyete gelince durdu, yüksek sesle ağlamaya başladı, sonrasını okuyamadı.

"Hayır, böyle yapmayın." Alışverişte hile yapmaktan vazgeçin, öldükten sonra dirilmekten ve hesaptan yana içine düştüğünüz gafletten uyanın ve bilin ki bu yaptıklarınız son verilmesi ve tövbe edilmesi gereken işlerdir.

Cenâb-ı Hak sonra, yaptıkları bu çirkin işi neden terketmeleri gerektiğini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Şüphesiz günahkârların kitabı yani amel defterleri *siccîndedir."* Müfessirlerin çoğunluğuna göre "siccîn", yedinci kat yerin altında bir yerdir; "İlliyyîn" de yedinci kat göğün üstünde bulunan bir yerdir.

Sözlükte şu açıklama yapılmıştır: "İlliyyîn" yedinci kat göğün üstünde bulunan bir yerdir; müminlerin ruhları oraya yükselir. "Siccîn" ise fâcirlerin (kâfirlerin) amel defterlerinin bulunduğu bir yerdir. O, cehennemde bir vadidir. Yahut o, yedinci kat yerde bulunan bir taştır.

Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği bir hadiste, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Siccîn, yedi kat yerin en altıdır."[414]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah şöyle buyurdu:

"Felâk, cehennemde ağzı kapalı bir kuyudur. Siccîn ise cehennemde ağzı açıkbirkuyudur."[415]

Âyetin manası şudur: Fâcirlerin (kâfirlerin) amelleri, siccînde kaydedilmiştir, yazılıp koruma altına alınmıştır. Çünkü kâfirlerin ruhları orada hapsedilir.

Cenâb-ı Hak sonra, siccînin önemine ve büyüklüğüne dikkat çekerek şöyle buyurdu: *"Siccînin ne olduğunu sana kim bildirdi?"* Yani onun hakikatini bilmeye kimsenin idraki yetişmez. "O, kâfirlere ait *damga-*

---

[414] Begavi, *Meâlimü'l-Tenzîl*, 6/363; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/221; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/444.

[415] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 30/96; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/221; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/444.

lanmış mühürlenmiş *bir kitaptır.* Yani siccîn, kâfirlerin amellerinin ve isimlerinin yazılı olduğu damgalı ve mühürlü kitabın konduğu yerdir.[416]

"Yalanlayanların o gün vay haline! Onlar hesap ve ceza gününü yalanlıyorlar. O günü ancak dinin belirlediği sınırları çiğneyen, *haddi aşan her günahkâr kimse yalanlar."*

Yahut o, düşünce ve ibret sınırını aşarak hezeyana dalan ve Allah Teâlâ'nın kudretinin, onu yeniden yaratmaya yetmeyeceğini söyleyen günahkâr kimsedir. O, haddi aşan ve aynı zamanda günahlara dalan, fâni şehvetlerinin peşinde koşan ve böylece ebedî lezzetlerden mahrum kalan ve sonunda ahiret âlemini inkâr eden kimsedir.

"Ona, ahireti haber veren *âyetlerimiz okununca, 'Bunlar, eskilerin masalları,* öncekilerin sözleri ve evvelkilerin hikâyeleridir" *derdi."* Bunu söyleyen kimsenin, müşriklerin elebaşlarından Velîd b. Mugîre olduğu söylenmiştir. Bazıları onun, Nadr b. Hâris olduğunu söylerken, bazıları da bu vasıflarda bulunan herkesin âyetin kapsamına girdiğini söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır,* haddi aşan günahkâr kimsenin bu sözü doğru değil, o yalan söylüyor; *tam aksine onların işledikleri günahlar kalplerini paslandırmıştır."* Âyet onları, böyle vebali büyük bir sözü söylemeye sevkeden durumu açıklıyor. Âyette şu deniyor: Bizim âyetlerimizde, bu bâtıl sözleri söylemeyi gerektirec ve onu doğrulayacak hiçbir şey yoktur; onların bunu söylemelerin tek sebebi şudur: Onların işlediği inkâr ve isyanlar kalplerini paslan rıp iyice kapattı, aynayı tamamen örten pas gibi oldu. Bu hal, onla hakkı görmelerine ve tanımalarına mani oldu. Hz. Peygamber [sallalla aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

[416] Bu sûrede, "siccîn" ve "illiyyîn" tarif edilirken, "kitâbün merkûm" tabiri kullanılmıştır. "Kitâbün merkûm" rakamlı, işaretli, silinmeyecek şekilde sağlamca ve açıkça yazılmış, damgalı ve mühürlü bir kitap demektir. Ortak mana şudur: O, kime ait olduğu açıkça ve silinmeyecek şekilde sağlamca yazılmış, üzerine sahibinin nereye gideceğini gösteren özel işaret konmuş, damgalanıp mühürlenmiş bir kitaptır. Yani siccîn ve illiyyîn böyle bir kitabın konduğu veya bulunduğu yerdir. Kâfirlerin kalplerinde inkâr ve isyan silinmeyecek şekilde sabitleşmiş, onların ayrılmaz bir vasfı olmuştur. Bunun için isimlerinin ve amellerinin yazıldığı kitap, siccîne konulmuştur. Onlar, sürekli inkâr etme özelliğine sahip olduklarından dolayı ebedî cehenneme gireceklerdir. Ebrârın yani salihlerin ve âriflerin kalplerinde de iman, yakîn, irfan, iyilik ve güzel ahlâk yerleşip sabitleşmiş, onların ayrılmaz bir vasfı olmuştur. Onlar, sürekli iman ve iyilik yapma vasfına sahip oldukları için ebedî cennete gireceklerdir (geniş açıklama için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* 31/85; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer,* 8/385; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* 9/67-68 [sad. Azim Dağıtım]).

"Kul, bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer ke dini günahtan uzak tutar, istiğfar ve tövbe ederse kalp parlar. Ama güna devam ederse o siyahlık artar ve sonunda kalbi tamamen kaplar. İşte bu, All Teâlâ'nın, 'Öyle değil, fakat onların yapmış olduğu günahlar kalplerini iy kaplamıştır' (Mutaffifîn 83/14) *âyetinde anlatılan, kalbin kapanması ve güna örtülmesidir."*[417]

Yani kâfirler böyle bir sözü, kalpleri günah kiriyle iyice karardı kapandığı, katılaştığı ve tamamen kör olduğu için söylediler.

"Hayır, yaptığınız doğru değil, kalbinizin bu hale gelmesinden sa nın! *Şüphesiz onlar, kıyamet günü Rab'lerini görmekten perdeleneceklerdi* Onların kalpleri dünyada günahlarla kararıp kapandığı için, ahire Allah Teâlâ'yı görmekten alıkonuldular. Müminler ise böyle değild Onların kalpleri saf ve temiz olduğu için dünyada Cenâb-ı Hakk'ı rırlar; kıyamet gününde de yüce Rab'leri onlara cemalini gösterir.

İmam Mâlik demiştir ki: "Allah Teâlâ, düşmanlarını perdeleyec ve onlar cemalullahı göremeyeceklerdir. Dostlarına ise perdeyi açac ve onlar cemalullahı göreceklerdir."

İmam Şâfiî demiştir ki: "Bu âyette, Allah'ın velilerinin (mümin rin) Cenâb-ı Hakk'ı göreceğine dair bir delil vardır."

Zeccâc demiştir ki: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü (m minler tarafından) görüleceğine delildir. Eğer böyle olmasaydı, kâ ler için, *"Onlar Rab'lerinden perdelenmişlerdir (O'nu göremeyeceklerdi* denilmesinin bir faydası olmazdı." Açıklamalar için Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri*'ne yazdığı *Hâşiye*'ye bakınız.

---

[417] Müslim, İmân, 231; Tirmizî, Tefsir, 83; İbn Mâce, Zühd, 29; *el-Muvatta*, Kelâm, 18; med, *Müsned*, 2/297

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onlar kızgın ateşe* yani cehenneme *gireceklerdir."* Âyet, kâfirlerin başına gelecek felaket ve azapları sırasıyla haber vermektedir. Hiç şüphesiz cehenneme girmek, kâfirler için Allah'ın cemalini görememekten, ilâhî ikramlardan mahrum kalmaktan ve horlanıp azarlanmaktan daha şiddetli bir azaptır.

"Sonra onlara, 'Dünyada *yalanlamakta olduğunuz işte budur;* şimdi onun cezasını çekin!' *denir."* Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

1-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Azaltma ve eksiltme mallarda olduğu gibi, amellerde ve hallerde de olur. Amellerde noksanlık, onu dinin öğrettiği gibi sağlam yapmamaktır. Allah kendilerinden razı olsun, sahabeden İbn Mesud ve Selmân-ı Fârisî bu konuda demişlerdir ki:

"Namaz bir ölçüdür; kim onu hakkı ile kılarsa, kendisine sevabı tam olarak verilir. Kim onu noksan yaparsa, Allah Teâlâ'nın, ölçü ve tartıyı noksan yapanlar hakkında ne buyurduğunu biliyorsunuz."

Buna göre kim, amelini zâhiri ve bâtınıyla sağlam yapmazsa, o kimse amelini noksan yapan biridir.

Hallerde noksanlık ise onda niyetin temiz (Allah için) olmaması yahut onun dinin belirlediği usullerin dışına çıkmasıdır.

Allah Teâlâ, *"Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan ölçekle bir şey satın aldıkları zaman haklarını tam alırlar. Fakat kendileri onlara ölçekle yahut tartıyla bir şey verdikleri zaman eksiltme yaparlar"* buyurmuştur. İmam Kuşeyrî, bu âyetlerin işaretlerinde demiştir ki:

"Âyet, ibadet ve taatte kusur işleyen, bununla birlikte tam bir şefkat ve rahmet isteyenlere işaret ediyor. Onlar ki Allah'tan rızıklarını tam olarak isterler, O'na ibadet ve taate gelince, onları noksan ve kusurlu yaparlar. Bu, apaçık bir aldanma ve zarardır. Onlar, büyük günde ilâhî huzurda toplanacaklarına inanmıyorlar mı? Ona yakînen inanmadıkları için amelleri ve itikadları bozuktur."

O gün insanlar, âlemlerin Rabb'inin huzurunda toplanıp divan durur. Kullukta kusur içinde olanlar için o gün çok korkunç şeyler ve büyük tehlikeler mevcuttur. O gün, Allah yolunda ciddiyetle amel edenlerin kıymeti ve âriflerin şerefi ortaya çıkar.

Hayır, durum onların düşündüğü gibi değil! Kullukta kusur içinde olanlar bundan vazgeçsinler ve fâcirlerin (ahireti inkâr eden günahkârların) peşinden gitmesinler. Şüphesiz kâfirlerin kitabı, siccîndedir. Burada kitaptan kasıt, ezelde yazılan kitaptır, yani kaderdir. Onlar daha yaratılmadan, (Allah tarafından halleri bilindiği için) haklarında şekavet (cehennemlik hükmü) yazılmıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Saîd (cennetlik kimse), annesinin karnında iken hakkında, 'Bu cennetliktir' yazılan kimsedir. Şakî (cehennemlik kimse) ise annesinin karnında iken, (Allah tarafından hali bilindiği için), hakkında, 'Bu, cehennemliktir' yazılan kimsedir."[418]

Siccînin ne olduğunu sana ne bildirdi? O, içinde şakîlerin cehennemlik oldukları yazılı mühürlü kitabın konduğu yerdir.

Hakk'ı ve O'na davet edenleri yalanlayanların o gün vay haline! Onlar hesap gününü yalanlıyorlar. Onlar, bütünüyle dünyaya yönelmiş kimselerdir. Onu, ancak haddi aşan her günahkâr kimse yalanlar. Onlar, manevi zevk ve şuurdan uzak, keşif ve müşahededen mahrum kimselerdir. Ona bizi tanıtan âyetlerimiz okununca, "Bunlar eskilerin masallarıdır" der. Yani o, kulları Allah'a davet eden ve her haliyle O'na delil olan âriflerden bir vaaz ve öğüt işitince, "Bunlar, öncekilerin hurafeleridir" der. Bunun sebebi, kalplerinin günah kirleriyle kapanmasıdır. Allah Teâlâ, bu kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

---

[418] Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, 2/5; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 491.

"Hayır, onların söyledikleri doğru değil. *Aksine onların kazandıkları günahlar kalplerini paslandırmıştır. Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rab'lerini görmekten perdeleneceklerdir."*

Onların kalpleri günah kirleriyle iyice kararıp kapanınca ve orayı nefsanî hazlar ve hevâ tamamen sarınca dünyada Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen alıkonuldular. Onların perdelenmesi ahirette de devam eder. Ancak cennete giren müminler için cennette çok az bir süre bu perde kaldırılır, o zaman cemalullaha bakarlar.

Hasan b. Fazl demiştir ki: "Allah Teâlâ kâfirleri, dünyada tevhidinden perdelediği gibi, ahirette de cemalini görmekten perdeler."

Vâsıtî demiştir ki: "Kâfirler öyle bir perde içindedirler ki Allah Teâlâ'yı hiç göremezler. Avam müminlerin de kalpleri perdelidir, fakat onlar Cenâb-ı Hakk'ı cennette bazı vakitlerde görürler."

Bunun manası şudur: Âriflere gelince, onlar Hak Teâlâ'yı her vakit (sürekli) görürler.

Vâsıtî sonra şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ı hiçbir şey perdelemez. Hiçbir şey O'nu ihata edemez. Hiç kimse, O'nunla bütünleşmemiştir ve hiçbir şey O'ndan kopup ayrılmamıştır."

İmam Gazâlî, *İhyâ* adlı eserinde demiştir ki: "Dünyaya yönelmek, kulu Allah Teâlâ'ya kavuşmaktan alıkoyar. Kalp Allah'tan perdelenince, onu cehennem ateşi sarar; çünkü cehennem ateşi sadece kalbi Allah'tan perdeli olanları sarar. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *'Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rab'lerini görmekten perdeleneceklerdir. Sonra onlar cehenneme gireceklerdir.'* Allah Teâlâ, zatından perdelenmenin acısı üzerine cehennem azabını ekledi. Aslında, cehennem azabı eklenmeseydi bile kula, Rabb'inden perdelenmenin acısı yeterdi. Ona bir de cehennem azabı eklenirse durum nasıl olur düşünün!"

Kulun Allah'tan perdelenmesi, hakikati keşfe mani olan kalp paslanmasının ve kalbin günah kirleriyle tamamen kapanmasının sonucu gerçekleşmiştir. Buna göre her kim kalbini hevânın kirlerinden temizler ve onu zikir ve fikir nurlarıyla yıkarsa, kalpte müşahede nurları parlar ve ilâhî sırlar ortaya çıkar. Hatta kul, dünyada ve ahirette Cenâb-ı Hakk'ı müşahede eder, illiyyîn makamına yükselmiş mukarrebînden (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş âriflerden) olur. Müminlerden kim de kötü arzularının peşinde koşmaya devam eder ve sonuçta şehvet kirleri kalbini tamamen sararsa, cennete giren avam müminlerden olarak iki dünyada da perdeli kalır.

Kalbi müşahededen perdeleyen kirler (ve perdeler) altı çeşit olup şunlardır:

Şirk perdesi,

İnkâr perdesi,

İsyan perdesi,

Gaflet perdesi,

İbadet ve taatlerden manevi tat alma ve onunla yetinme perdesi,

Kâinattaki varlıkları görme ve onlara bağlanma perdesi.

Kalp bütün bu kirlerden temizlenip perdelerden kurtulunca müşahede makamına yükselir. Bütün bu perdelerin kalkması ise sadece ârif şeyhlerin sohbetiyle (manevi terbiyelerine girmekle) gerçekleşir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Salihlerin Şerefi, Âriflerin Yüceliği

Cenâb-ı Hak sonra, salih kulların şerefinden ve mukarrebînin (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş âriflerin) yüksek derecesinden bahsederek şöyle buyurdu:

كَلَّا اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَفٖى عِلِّيّٖينَ (١٨) وَمَا اَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَ (١٩)
كِتَابٌ مَرْقُومٌ (٢٠) يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (٢١) اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفٖى نَعٖيمٍ (٢٢)
عَلَى الْاَرَآئِكِ يَنْظُرُونَ (٢٣) تَعْرِفُ فٖى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعٖيمِ (٢٤)
يُسْقَوْنَ مِنْ رَحٖيقٍ مَخْتُومٍ (٢٥) خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفٖى ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ
الْمُتَنَافِسُونَ (٢٦) وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنٖيمٍ (٢٧) عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (٢٨)

18. ***Hayır, (durum onların sandığı gibi değil!). Şüphesiz iyilerin kitabı (amellerinin ve isimlerinin yazıldığı defter) illiyyîndedir.***

19. ***İlliyyînin ne olduğunu sana kim bildirdi?***

20. ***O, yazılmış bir kitaptır.***

21. ***Ona, mukarrebîn (Allah'a yakın olanlar) şahit olur.***

22. ***Şüphesiz iyi kimseler büyük bir nimet içindedirler.***

23. ***Koltukları üzerinde (etrafı) seyrederler.***

24. ***Onların yüzlerinde nimetlerin sevincini görürsün.***

25. ***Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecek içirilir.***

26. ***Onun mührü misktir. İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.***

27. ***O içeceğin katkısı tesnîmdir.***

28. ***Tesnîm, Allah'a yakın olanların içtiği bir pınardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hayır,* durum onların sandığı gibi değil!" Allah Teâlâ, hakkı yalanlayanları reddettikten sonra, ebrârın yani salih kulların halini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Şüphesiz iyilerin kitabı, yani amellerinin yazıldığı kitap *illiyyîndedir."*

Ebrâr (salihler), Allah'a itaat eden kimselerdir; çünkü onlardan, fâcirlerin (günahkâr kâfirlerin) mukabili olarak bahsedildi.

Hasan-ı Basrî, iyi insanı, karıncayı dahi incitmeyen kimse olarak tarif etmiştir.

İlliyyîn, cennetin en yükseğinde bulunan bir yer olup orada mukarrebîn (Allah katında özel yakınlık elde etmiş ârifler) kalır.

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "İlliyyîndekiler, cennetliklere bir pencereden bakarlar. Onlardan biri pencereye yaklaşınca, cennette ona ait bir nur parlar. Bu nuru gören cennetlikler, 'İlliyyînden biri bize baktı' derler."

İmam Süyûtî, *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserinde şu hadisi nakletmiştir:

"İlliyyîn makamından bir adam çıkar, mülkünde yürümeye başlar. Cennetteki bütün çadırlara onun yüzünden bir ışık girer; hatta cennet sakinleri onun kokusunu alır ve, 'Bu ne güzel koku!' derler."

Daha önce şu hadis-i şerif geçmişti: *"Cennetliklerin çoğunluğu, (dünya işlerine aklı fazla ermeyen) saf kimselerdir. İlliyyîn makamındakiler ise (sadece Allah'ın rızasını ve cemalini isteyen) gerçek akıl sahipleridir."*[419] Bu hadis ve gerçek akıl sahiplerinin vasıfları hakkında Mücâdile sûresinin 11. âyetinin işaretlerinde açıklama geçti, oraya bakınız.

Berâ b. Âzib'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği hadis-i şerifte Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"İlliyyîn, yedinci kat gökte arşın altındadır."[420] Saîdlerin (cennetliklerin) amellerinin yazıldığı divan oradadır. Kul salih bir amel yapınca, bu amel oraya çıkarılır, bu divana yazılır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

[419] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/202; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 39283; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/264; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, nr. 1361.

[420] Begâvî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/363.

"Melekler, içinde kulun ameli bulunan bir sahifeyle göğe çıkarlar; eğer Allah o amelden razı olursa, "Onu illiyyîne koyun' buyurur. Razı olmazsa, 'Onu siccîne koyun' buyurur."

Cenâb-ı Hak sonra, illiyyînin ne kadar yüce bir makam olduğunu belirtmek için şöyle buyurdu: *"İlliyyînin ne olduğunu sana kim bildirdi? O,* cennetliklerin amellerinin ve isimlerinin *yazıldığı* mühürlü *bir kitaptır."* Yani mühürlü kitabın konduğu yerdir. Yahut mühürlü kitap orada bulunmaktadır. *"Ona, mukarrebîn,* yani Allah'a yakın olan melekler yahut Allah'a yakın olan âriflerin ruhları *şahit olur."*[421] Çünkü illiyyîn Allah'a çok yakın meleklerin ve mukarrebînin (âriflerin) ruhlarının bulunduğu makamdır.

"Şüphesiz ebrâr yani cennetlik müminler, *büyük* bir *nimet içindedirler.* Özel hazırlanmış odaları içindeki *koltuklar üzerinde,* Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği nimetleri ve güzellikleri *seyrederler."* Yahut cehennemde azap gören düşmanlarını seyrederler; özel odalarında bulunmaları onları görmelerine engel olmaz.

"Onların yüzlerinde, nimetlerin sevincini, parlaklığını ve mutluluğunu *görürsün."* Bu durum, cennet nimetlerinden payı olan herkeste gözükür. Cennete giren herkes, derecesine göre cennet nimetlerine ulaşır ve bu sevinci yaşar.

"Onlara, mühürlü, el değmemiş, içine tadını bozacak hiçbir şey karıştırılmamış *saf bir içecek içirilir."* Onun, safi cennet şarabı olduğu da söylenmiştir. Onun ağzı mühürlüdür yani kapalıdır. *"Onun mührü misktir."* Onlara içecek sunulan kabın ağzı toprakla değil, miskle mühürlüdür. Bu onun, daha önce hiç kimse tarafından açılmadığını ve ondan içilmediğini gösterir.

Yahut o içeceğin sonu misktir. İçeceğin son yudumu misk gibi kokar.

---

[421] Müfessirlerden Burhâneddin-i Bikâî (v. 885/1480), göklerde bulunan peygamberlerin, sıddıkların, şehidlerin ve salihlerin de illiyyîne çıkanların isimlerini ve amellerini göreceğini söylemiştir (bk. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer,* 8/362 [Beyrut 2006]).

"İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar." Böyle bir içeceği elde etmek için veya bu cennet nimetlerine ulaşmak için yarışsınlar. Rağbet edenler buna rağbet etsinler, çalışanlar bunun için çalışsınlar yahut yarış edenler bunun için yarış etsinler. Bu da hayırlara koşmak ve kötülüklerden el çekmekle olur.[422]

"O içeceğin katkısı tesnîmdir." Yani bu mühürlü içeceğe sadece tesnîm karıştırılır. Tesnîm, firdevs cennetinin en yükseğinde bulunan bir pınardır. Çok yüksekte bulunduğu için ona bu isim verilmiştir. Çünkü o, cennet içeceklerinin en yükseği ve en kıymetlisidir. Cenâb-ı Hak sonra tesnîmi şöyle açıkladı:

"O, mukarrebînin yani Allah'a yakın olanların *içtiği bir pınardır."*

Abdullah b. Abbas ve İbn Mesud [radıyallahu anhümâ] demişlerdir ki: "Mukarrebîn, onu içine hiçbir şey karıştırılmadan içerler; sonra ondan diğer cennetliklerin içeceğine karıştırılır."

Mukarrebîn, Allah'ın zatında fâni olmuş ve müşahedeye ulaşmış kimselerdir. Ebrâr (iyiler) ise delil ve burhan ehli cennetlik müminlerdir. Onların içeceklerinin farklı olmasının sebebi şudur: Mukarrebîn, sadece Allah'ı seven ve bu sevgilerine başka hiçbir şeyi karıştırmayan kimselerdir. Bunun için ahirette onlara, içine hiçbir şey karıştırılmayan safi içecek sunuldu. Cennetlik diğer müminlere gelince onlar, Allah sevgilerine başka şeyler de karıştırdılar, bunun için ahirette içeceklerine başka şeyler karıştırıldı. Dünya ahiretin tarlasıdır; kim burada safi iş yaparsa, ahirette, ona safi içecek sunulur; kim burada karışık işi yaparsa, ona karışık içecek verilir.

---

[422] Zünnûn-i Mısrî [rahmetullahi aleyh], bu güzel ve özel nimetlere ulaşmak için yarış edenlerin vasıflarını şöyle saymıştır: "Kalpleri sürekli yüce Allah'a bağlıdır. Gönülleri O'na ulaşmak için çırpınır. O'nun adı anıldığında vücutları titrer. İnsanlardan kaçarlar. Yalnızlığı severler. Geçmişte işledikleri kusurlar için göz yaşı dökerler. Allah'ın zikrini işittiklerinde manevi bir tat alırlar. Rahmân'ın kelâmı (Kur'an) üzerinde derin derin düşünürler. Nimetleri sevinç ve şükürle karşılarlar. Çokça münâcât yaparlar (yüce Mevlâ'ya yalvarıp yakarır, O'nunla özel olarak konuşurlar)" (bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/382).

Eğer, "Âyette, niçin ağzı mühürlü içecek için yarışmaya teşvik edildi de ondan daha üstün olan tesnîm için böyle bir teşvik yapılmadı?" diye bir soru sorulacak olursa derim ki: Bazıları bu konuda şöyle demiştir: Bununla şuna işaret edilmektedir: Ağzı mühürlü cennet içeceği içmek, salih amel gibi bir sebebe bağlıdır, tesnîme ise bir sebeple değil sadece ilâhî inâyet ve nasiple ulaşılır.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Âyetteki teşvik, her iki içecek için yapılmıştır. Daha düşük bir içecek için yarışmaya teşvik edilince, ondan daha üstün olan için yarışmak zaten teşvik edilmiş olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

18-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ebrârın kitabı, Allah tarafından özel olarak yazılıp mühürlenmiş bir kitaptır. Allah Teâlâ, bu kitaba, onların ezelî saadete erdiğini ve ebedî dostluğu elde ettiklerini yazdı. Bu kitap O'nun yanındadır. Onu ancak Allah ile özel konuşma nimetine ulaşan ve kendilerine gayba dair hakikatler açılan mukarrebîn (ârifler) görürler ve bilirler."

Ebû Osman-ı Mağribî demiştir ki: "Yazılmış mühürlü kitap, Allah Teâlâ'nın senin vücut organlarına yaptırdığı hayır ve şerdir. Allah onları yazmıştır, kulun yaptıkları bu yazıya aykırı olmaz. Bu yazı, kazâ ve kadere bağlı olup yüce Allah'ın iradesi ve kudretiyle meydana gelmektedir. Ondan kaçış ve kurtuluş yoktur. Kul, görünüşte bu işleri yapmaya güç sahibidir, fakat hakikatte gücü yoktur. Bu durum avam halk içindir. Seçkin kullara, velilere ve hakikat ehline gelince, onlar her şeyde ve herkeste Allah'ın yazdığı bu yazıyı görürler. Onu sadece mukarrebîn (Allah katında özel yakınlık elde etmiş ârifler) görür. Onlar, müşahedeye ulaşmış kimseledir. Onlar, (Allah'ın izniyle) bu yazıyı gördüklerinde, yanındaki kimse için velilik mi düşmanlık mı yazıldığını bilirler ve ilâhî izin olursa ondan haber verirler. Buna müşahede ve feraset denir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ömer'e de [radıyallahu anh] bu halin verildiğini şöyle ifade buyurmuştur:

'Ümmetim içinde kendisine ilham olunan, (manen ilim öğretilen) ve kendisiyle kelâm edilen kimseler vardır. Ömer de onlardandır.'[423] Yani Hz Ömer, halktan gizlenen hakikatleri ve kaderde yazılan yazıları müşahede eden biridir. Kim bu hali ederse o, Cenâb-ı Hakk'ın arada bir vasıta olmadan kendisiyle doğrudan konuştuğu kimsedir."[424]

Cerîrî demiştir ki: "O, Allah Teâlâ'nın ezelde verdiği saadet (cennetlik olma) ve şekavet (cehennemlik olma) hükmünü kullarının kalbine yazdığı bir yazıdır. Bu yazı, kulların içinde gizlidir; fakat zâhirlerinde (işlerinde) ortaya çıkar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

'Herkes ne için yaratıldı ise ona ait işler kendisine kolaylaştırılır.'"[425]

Özetle deriz ki: Yazılmış, mühürlü kitap, herkes için ezelde yazılmış kitaptır. Eğer bir kimsenin cennetlik olduğu yazılmış ise onun kitabı illiyyîne konur; bu, onun oraya kavuşacağına işarettir. Hakkında cehennemlik yazılan kimsenin kitabı ise siccîne konur; bu onun oraya ulaşacağına işarettir.

İlliyyîne konan kitabı mukarrebîn (melekler ve ârifler) görür. Onu, fikirlerin ilmi ve sırların keşfi ile görürler; bazan feyiz ve cezbe halinde onu dile getirirler. Onlar, Allah tarafından kendileriyle özel kelâm edilen (ilhama mazhar olan) kimselerdir. Az yukarıda geçen hadis-i şerifte Hz. Ömer'in de onlardan biri olduğu belirtilmiştir.

Mukarrebîn, Allah'ta fâni olmuş ve Allah ile bekâ halini elde etmiş âriflerdir.

---

[423] Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 6; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 23; Tirmizî, Menâkıb, 17.

[424] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/380; Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/493.

[425] Buhârî, Kader, 2; Müslim, Kader, 9; Ebû Davud, Sünnet, 1. Cerîrî'nin sözü için bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/494.

Cenâb-ı Hak sonra, *"Ebrâr (iyiler) büyük bir nimet içindedirler"* buyurdu. Yani onlar, taatlerin lezzetini ve Allah ile münâcâtın manevi tadını alırlar; yükseldikleri manevi makamlarındaki koltuklarda Allah Teâlâ'nın kendilerine ne yaptığına bakarlar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar ruhların, sırların ve kalplerin cennetlerinin bahçelerinde ilâhî tecellilere bakarlar; onların her birine tahsis edilmiş bir bahçe vardır."

Ebrârın (salihlerin) ilâhî tecellilere bakışı ilimle olur, müşahede zevkiyle olmaz, çünkü müşahedeyle bakmak mukarrebîne aittir.

Onların yüzlerinde, nimete ulaşmanın sevincini görürsün. Bu, onların yüzlerinde parlayan ilâhî muhabbet sevinci ve Allah'a yakınlığın parlaklığıdır. Burada ebrârdan kasıt, manevi seyir halindekiler olabilir. Bunun için âyette, *"Onlara el değmemiş, mühürlü bir içecek sunulur"* buyruldu. Yani onlara hevânın bulanıklığından uzak, safi ezelî şarap sunulur; o, âriflerin kalplerinde üzerine mühür vurulmuş bir içecektir.

Kuşeyrî demiştir ki: "İlâhî aşkın içileceği kaplar, asfiya ve evliyanın kalpleridir. Onun mührü (sonu) misktir, yani Cenâb-ı Hakk'ın sevgisidir. Bu mühürlü kaplardan yani âriflerin kalplerinden ilâhî aşkı sadece Allah'a giden yolda sadık olan tâlipler içer."

İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar. Kimin bu ilâhî sevgiden bir nasibi yoksa asıl mahrum olan odur. İbnü'l-Fârız bu konuda der ki:

"Ömrünü başka şeylerin peşinde koşarak zayi eden ve bu ilâhî aşktan bir nasibi olmayan kimse haline ağlasın!"

Kuşeyrî demiştir ki: "Onların bu konudaki yarışması, salih amellere koşarak, ilâhî yakınlığa ulaşmak için yarışarak, kalbi Allah'a bağlayarak, bütün kötü huylardan sıyrılarak, himmetleriyle melekût âleminde dolaşarak ve sürekli Allah'a münâcât ederek olur."[426]

---

[426] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/266.

"Onun katkısı tensîmdir." İşaret ehline göre tesnîm, safi vahdet denizinden akan bir pınardır. O, büyük kutub Abdüsselâm b. Meşîş'in [rahmetullahi aleyh], "Beni, vahdet denizine daldırdı" dediği denizdir. Bunun için Cenâb-ı Hak onu, kendisinden mukarrebînin içtiği bir kaynak olarak tanıtmıştır. Mukarrebîn (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler) dünyada ve ahirette ondan katıksız olarak içerler, diğerlerinin içeceklerine ise ondan karıştırılır.

Âriflerden biri demiştir ki: "İlâhî sıfatların tecellilerine mazhar olanlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede edenler gibi kuvvetli değildir. Bunun için mukarrebîn, Allah Teâlâ'nın zatını ve sıfatlarını birlikte müşahede ettiklerinden, içine hiçbir şey karıştırılmayan tesnîmden içerler."[427]

Çünkü onlar, dünyada ilâhî sevgilerine hevânın bulanıklığını karıştırmadılar; Allah da ahirette onlara içine hiçbir şey karıştırılmayan safi içecekten içirdi. İşte gerçek yarış bu makamı elde etmek için olmalıdır. Bu konuda bir şair der ki:

"Ey sevgili, sen yanımda bulununca, benim ruhum ve reyhanımsın. Sen benden ayrılınca, dünya bana zindan olur. Ben senin arzuladığın şeyler için yarışmaz ve seni kıskanmazsam, ne için yarışacağım! Sen sevgilisi olunca nefsim nasıl beğenmez; herkes cinsine meyleder, ben de sana meylettim."

Ebrâr (iyiler, cennette elde edecekleri) nimetler için yarışır; mukarrebîn ise nimetin sahibine ulaşmak için yarışır. Ebrâr, bedenlerin zevk aldığı nimetler için yarışır; mukarrebîn ise ruhların zevk aldığı nimetler için yarışır. Allah'ın kulundan razı olması en büyük nimettir. İşte en büyük kurtuluş budur. Allah Teâlâ bizi, rızasına ve cemalini müşahedeye ulaşmak için yarışanlardan eylesin. Âmin ...

---

[427] Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/382.

Müminlerin Kâfirlere Güleceği Gün

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin ahiretteki halinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذِينَ اَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَاِذَا
مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَاِذَا انْقَلَبُوا اِلٰى اَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ
﴿٣١﴾ وَاِذَا رَاَوْهُمْ قَالُوا اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا اُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ
حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾ عَلَى
الْاَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

29. *Şüphesiz suçlular (kâfirler) iman edenlere gülüyorlardı.*

30. *Müminler yanlarından geçerken, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı.*

31. *Evlerine döndüklerinde (müminlere yaptıklarından) keyif duyarak dönüyorlardı.*

32. *Müminleri gördükleri vakit, "İşte, bunlar yoldan sapmış (aldatılmış) kimselerdir" diyorlardı.*

33. *Halbuki onlar, müminlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi.*

34. *İşte bugün de müminler kâfirlere gülerler.*

35. *Koltuklar üzerinde (onları) seyrederler.*

36. *Nasıl, kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz suçlular,* Ebû Cehil, Velîd b. Mugîre, Âs b. Vâil ve benzeri kâfirler, Ammâr, Suheyb, Habbâb ve Bilâl gibi *iman edenlere* onlarla alay etmek için *gülüyorlardı. Müminler yanlarından geçerken, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı."* Onları ayıplamak ve kınamak için birbirlerine kaş göz işareti yapıyorlardı. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali [radıyallahu anh], bir grup müslümanla birlikte Hz. Peygamber'e geliyordu; münafıklar onlarla alay ettiler, gülüştüler ve birbirlerine kaş göz işareti yaparak, "Şu efendiye bakın!" dediler. Hz. Ali, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanına ulaşmadan bu âyet indi.[428] Bu rivayete göre âyet Medine'de inmiştir.

"O kâfirler, *evlerine döndüklerinde* müminler hakkındaki kötü konuşmalarından ve onlarla eğlenmelerinden *keyif duyarak dönüyorlardı."* Yahut yaptıklarından hoşlanarak evlerine dönüyorlardı.

"Kâfirler, müminleri gördükleri vakit, 'İşte, bunlar yoldan sapmış, aldatılmış *kimselerdir' diyorlardı."* Yani kâfirler, "Onlar Muhammed tarafından aldatılmışlar, doğru yoldan sapmışlar, ahirette bekledikleri nimetler için dünya lezzetlerini terketmişler, hazırı bırakıp ileride olacak şeylere yönelmişler, hakikati (maddeyi ve dünyayı) bırakıp hayalin (görünmeyen şeylerin) peşine düşmüşlerdir, onların bu hali tam bir sapkınlıktır!" diyorlardı. Bu zavallı kâfirler, kendilerinin aldandıkları ve içine daldıkları işlerin asıl sapkınlık olduğunun farkında değillerdi. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"Halbuki onlar, müminlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi." Yani kâfirler, müslümanların amellerini yazmak ve hallerini kontrol etmek için gönderilmediler. Kâfirler müminler hakkında böyle söylüyorlar, oysa onlar Allah Teâlâ tarafından müminleri izlemek, amellerini kontrol etmek, iyi ve kötü hallerine şahitlik yapmak için görevlendirilmediler; aksine onlara nefislerini ıslah etmeleri emredildi. Onların

---

[428] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/407; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/229.

bununla meşgul olmaları, başkalarının kusurlarını araştırmalarından daha hayırlı ve daha gereklidir.

"İşte bugün de yani ahirette *müminler kâfirlere gülerler."* Müminler, kâfirleri dünyadaki izzet ve kibirlerinden sonra ahirette elleri bağlanmış, türlü azaplarla sarılmış, hakir ve zelil bir hale düşmüş vaziyette görünce gülerler. "Cennetteki *koltukları üzerinde* azaptan yana emniyet ve güven içinde otururlar ve kâfirlerin perişan hallerini *seyrederler."* Kâfirler dünyada müminlere düşman oldukları için, onları azap içinde görmek müminleri sevindirir.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Cennetle cehennem arasında bir pencere vardır. Mümin, dünyada ona düşman olan kâfirin haline bakmak istediğinde o pencereden bakar."[429] Şu âyet bunun delilidir:

"Mümin, dünyadayken tanıdığı kâfiri görmek için *bakınır ve onu cehennemin ortasında bulur"* (Sâffât 37/55). Bunun üzerine, kâfirler dünyadayken onlara güldükleri gibi, müminler de onlara gülerler. Bu, kâfirlerin yaptıklarına uygun bir karşılıktır. Müminler, koltukları üzerinde oturarak, kâfirlerin içinde bulunduğu kötü hale bakarak gülerler.

Şöyle denilmiştir: Kâfirler için cennetten bir kapı açılır; onlara, "Haydi gelin, girin" denir. Kapıya ulaştıklarında, cennet kapısı kapanır. Perişan halde geri dönerler. Bu durum defalarca tekrar eder. Müminler de bu duruma bakıp gülerler. Bu rivayet pek sıhhatli değildir. *"Nasıl, kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?"* âyeti bunu reddetmektedir. Çünkü müminlerin kâfirler gülmesi, onların dünyada müminlere gülmesinin karşılığıdır; öyle ise durumların birbirine benzer olması gereklidir.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Müminler kâfirlere, müminlerle alay etmelerinin cezası verildi mi verilmedi mi diye bakarlar!

---

[429] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/408.

Bir diğer mana: Müminler, cehennemdeki düşmanlarına bakarlar.

Yahut müminler, içinde bulundukları cennet nimetlerine bakarlar.

Sonra, yeni ve ayrı bir cümlede şöyle buyruluyor: *"Nasıl, kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?"* Yani bu alçaltıcı azaba atılmakla kâfirler hak ettikleri cezayı bulmuş oldular mı? Buradaki sorunun manası şudur: Evet, onlar hak ettikleri cezayı buldular.

29-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâfirlerin, zayıf müslümanlara söylediklerini, Hak'tan uzak müslümanlar da manevi terbiyeye girmiş zikir ehline söylerler. Halbuki o gafiller, zikir ehlinin başına kontrolcü ve bekçi olarak gönderilmediler. Hakikatler ortaya çıktığında, zikir ehli olanlar mukarrebîn âriflerle birlikte âli makamlara yükseltildiklerinde, bu gafiller de amel defterini sağından almış gafil müminlerle avam derecesinde kaldıklarında, işte o zaman, onların dünyada ehl-i zikre güldüğü gibi ehl-i zikir de onlara güler.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Mutaffifîn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(84) İNŞİKÂK SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: İnşikâk sûresi Mekke döneminde inmiş olup yirmi beş âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "inşakka" fiilinin masdarı olan "inşikâk" kelimesinden almıştır. **İnşikâk**, "yarılmak" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Nasıl, kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?"* (Mutaffifin 83/34) buyruldu. Onların cezalarını bulacakları gün, kıyamet günü olup Allah Teâlâ bu sûrenin başında o günden bahsederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْأَرْضُ
مُدَّتْ ﴿٣﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿٤﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Gök yarıldığı,***

2. ***Rabb'inin buyruğunu dinlediği zaman ki onun yapması gereken de budur.***

3. ***Yeryüzü yayılıp dümdüz edildiği,***

4. ***İçindekileri atıp boşaldığı,***

5. ***Rabb'inin buyruğunu dinlediği zaman ki onun yapması gereken de budur*** *(O zaman insan yaptıklarını karşısında bulur!).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gök yarıldığı zaman ..."* Yani gök, meleklerin bulutların içinden inmesi için kapı kapı yarılıp açıldığı zaman. *"Ve Rabb'inin buyruğunu dinlediği zaman ..."* Âyetteki "ezine" fiili, "dinlemek" anlamındadır. Ezine fiilinin dinlemek anlamında kullanıldığı bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, Kur'an'ı teganni (güzel ses ve nağme) ile okuyan bir peygamberi dinlediği gibi, kimseyi dinlemedi."[430]

Yani gök, Allah Teâlâ'nın emrini dinler, O'na boyun eğer. Allah onun yarılmasını istediği zaman ilâhî kudretle derhal yarılır, aldığı emri uygulamaktan çekinmez ve geri durmaz. *"Hem onun yapması gereken de budur."* Yani onun için hak olan ve gereken şey, Rabb'inin emrini dinleyip itaat etmesidir; çünkü onu yoktan var eden ve düzene koyan Allah Teâlâ'dır.

"Yer yayılıp dümdüz edildiği zaman ..." Yani yer küresi, üzerindeki dağlar ve tepeler birbirine çarparak dağılıp toz haline geldiği ve yer dümdüz olduğu zaman.

---

[430] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, nr. 6024; Müslim, Müsâfirîn, 234.

Âyete şu mana da verilmiştir: Yer yarılıp parçalanarak kitap sayfaları gibi dürüldüğü zaman.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Yeryüzü, Ukâz panayırı gibi dümdüz edildiği zaman ..."

"İçindekileri atıp boşaldığı zaman ..." Yani yer, içindeki ölüleri ve hazineleri dışarı attığı zaman. Şu âyet de bu durumu haber vermektedir:

"Yer, içindeki ağırlıkları dışarı çıkardığı zaman" (Zilzâl 99/2). Yer içinde ne varsa hepsini boşaltır, içinde hiçbir şey kalmaz. Bu durum, işin ciddiyetini ve tehlikenin büyüklüğünü haber vermektedir. Bu, hamile bir kadının vakti gelmeden önce (dehşetli bir durumla karşılaştığı için) karnındaki çocuğu doğurmasına benzer.

"Yer, Rabb'inin buyruğunu dinlediği zaman." Yani yer, Rabb'inin, "İçindekileri dışarı at ve onları tamamen boşalt" emrini dinleyip derhal itaat ettiği zaman. *"Hem onun yapması gereken de budur."* Yani onun Rabb'inin emrine boyun eğmesi ve verilen emri yerine getirmesi, hakikaten gerçekleşecek bir olaydır. Fakat bu, daha önce böyle değil de şimdi böyle oldu manasında değildir; yerin Allah'ın emrini dinleyip itaat etmesi zaten mevcut olan bir durumdur. Onun yapması gereken de budur. Yerin Rabb'inin buyruğunu işitmesi ve yerine getirmesi gerçek bir olaydır. Göğün yarılması için de aynı şeyler söylenir. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[431]

Âyette, bunlar gerçekleştiği zaman ne olacağı gizli tutulmuştur. Bunun manası şudur: O zaman öyle korkunç olaylar gerçekleşir ki dil onları ifade etmekten aciz kalır.

Yahut bunun cevabı, daha önce Tekvîr ve İnfitâr sûrelerinde verildiği için, onlarla yetinilip burada tekrar edilmedi. O sûrelerde verilen cevap şudur: Kıyamet koptuğu zaman, herkes, dünyada yaptığı amelleri görür, bilir ve karşılığını alır.

---

[431] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/400.

Yahut bunun cevabı, az sonra gelen, *"Sonunda O'na kavuşacaksın"* âyetinde belirtilen durumdur. Yani gök yarıldığı, yeryüzü dümdüz edildiği (kıyamet koptuğu) zaman, insan, ulaşmak için çırpınıp durduğu şeye ulaşır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Fecrin gecenin karanlığından çıkıp aydınlanması gibi, ruhların seması bedenin karanlığından çıkıp aydınlandığı zaman, yani bedenin karanlığı ruhlar âleminin nurunda kaybolduğunda, varlıkların hakikati ezelî ilimdeki haliyle ortaya çıkar; sonradan yaratılan varlıklar silinip yok olur; ebedî olan zat kalır.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ kâinatı yerinden söküp değiştirmek istediği zaman, göklerin ve yerin üzerine azametinin ve kibriyasının heybetini atar; bu azamet ve kibriya tecellisinin etkisiyle gök parçalanır, yer dümdüz olur. Üzerlerindeki ilâhî tecellinin ağırlığından dolayı göklerin ve yerin parçalanıp dağılması da haklarıdır. Çünkü bu ilâhî tecelli onları parçalar. Onlar, Rablerine boyun eğip buyruğuna itaat ederler. Hem onlar nasıl itaat etmesinler ki, Allah'ın kudret elinde bir hardal tanesinden daha hafiftirler. Bakınız Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ne buyurdu:

'Kâinat Rahmân'ın elinde, bir hardal tanesinden daha hafiftir.'

Allah Teâlâ aynı şekilde âriflerin ruhlarına ve sevenlerin kalplerine de azamet ve kibriyası ile tecelli eder; o zaman ilâhî nurun heybetinden ruhlar parçalanır, kalpler sarsılır. İlâhî heybet inince mukarrebîn âriflerin kalpleri de aynı hale düşer. Allah Teâlâ konuyla ilgili bir âyette şöyle buyurmuştur:

'Sonunda kalplerinden dehşet giderildiği zaman, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler. Şefaat sahipleri de, 'Hakk'ı buyurdu!' derler. O, yüce ve uludur' (Sebe' 34/23).

Âriflerden biri demiştir ki: İlâhî emir hitabı, bedene (kullara) ulaştığı zaman, bazısı itaat eder, bazısı isyan eder. İlâhî heybet hitabı gelince ise her şeyi yok eder, onun karşısında kimse konuşamaz. *'Gök yarıldığı zaman ...'* âyetinde olduğu gibi ... Allah göğe heybetle, 'Yarıl!' emrini verince gök yarıldı, Rabb'inin buyruğuna kulak verdi, emrine itaat edip teslim oldu. Böyle yapması da gerekiyordu; çünkü onu Allah yoktanvaretti."[432]

İnsanın bedeni, kulluk için hazır hale getirildiğinde, beden mücâhede ve riyâzetle yumuşayarak ilâhî hükümleri uygulayacak kıvama geldiğinde, içindeki çirkin huyları ve kusurlu işleri dışarı atıp hepsinden temizlendiğinde, Rabb'inin ibadet ve kulluk emirlerine kulak verdiğinde hakikat ortaya çıkar. Yani o zaman kul öyle sırlara ve bilgilere ulaşır ki onları dil ifade edemez, onlar işaretle bile tesbit edilemez.

Hakikate Ulaşma Yolu

Cenâb-ı Hak sonra, insanı bu büyük sırra ulaştıracak şeyleri elde etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحاً فَمُلَاق۪يهِۚ ﴿٦﴾ فَاَمَّا
مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِيَم۪ينِه۪ۙ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَاباً يَس۪يراًۙ ﴿٨﴾
وَيَنْقَلِبُ اِلٰٓى اَهْلِه۪ مَسْرُوراًۜ ﴿٩﴾ وَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ وَرَٓاءَ ظَهْرِه۪ۙ
﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراًۙ ﴿١١﴾ وَيَصْلٰى سَع۪يراًۜ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ كَانَ ف۪ٓي اَهْلِه۪
مَسْرُوراًۜ ﴿١٣﴾ اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَۚ ﴿١٤﴾ بَلٰىۚ اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِه۪ بَص۪يراًۜ ﴿١٥﴾

---

[432] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/495-496.

6. Ey insan! Şüphesiz, sen Rabb'ine (ulaşma yolunda) çabalayıp durmaktasın ve sonunda O'na kavuşacaksın.

7. Kime kitabı sağından verilirse,

8. O, kolay bir şekilde hesaba çekilir.

9. Sevinçli olarak ailesine döner.

10. Fakat kime kitabı arkasından verilirse,

11. "Yetiş ey ölüm!" diye bağırır,

12. Ve alevli ateşe girer.

13. Çünkü o, (dünyada iken) ailesi içinde mutlu idi.

14. Hiçbir şekilde Rabb'ine dönmeyeceğini sanırdı.

15. Hayır! Sandığı gibi değil! Şüphesiz Rabb'i onu görmekteydi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insan! Şüphesiz sen, seni Rabb'in ulaştıracak yolda çabalayıp durmaktasın."* Buradaki hitap bütün insanlaradır. Yani ey insan, sen O'na giden bir yoldasın ve bu yolda (iyi kötü işler içinde) var gücünle çalışıp çabalamaktasın. Çünkü elindeki zaman uçup gitmekte ve sen her an ömründen bir parça kaybetmektesin. Bu halinle sen, hızla ölüme doğru gitmektesin; *"Sonunda Rabb'in kavuşursun."*

Şerefeddin-i Tîbî, müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî'den naklen demiştir ki: "Bu âyette ince bir nükte vardır ki o da şudur: Bu dünya hayatının bitmesiyle müminin sıkıntı ve yorgunluğu bitecek ve ondan sonra ebedî saadet ve rahatlığı başlayacaktır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Eğer insanın çabası yüce Mevlâ'sına ulaşmak içinse, öldükten sonra onun için devamlı bir vuslat gerçekleşir ve insan ebedî olarak rahatlığa, huzura, cennetlere ve ilâhî rızaya ulaşır. Kulun çabası cennetteki hûriler ve köşkler içinse, ona da sürekli sevinç müjdesi verilir; çok kere ruhu temenni ettiği şeye ulaşır. Şayet kulun çabası, dinini yaşamakla birlikte dünya nimetlerini de elde etmek içinse, ölümle yorgunluğundan kurtulup rahatlığa ulaşır. Eğer kulun çabası, kulluktaki kusuruyla birlikte nefsanî hazlarına ve şehvetlerine dalmak içinse, o, ölümle bir yorgunluktan diğer yorgunluğa geçer. Kötü halden ve âkıbetten yüce Allah'a sığınırız.

Ebû Bekir Verrâk demiştir ki: "Sen, Rabb'ine karşı bir muamele içindesin; bu dünyada yaptıkların yarın büyük günde getirilip önüne konacaktır; öyle ise Rabb'ine karşı seni utandırmayacak bir muamele içinde ol!"

Cenâb-ı Hak kendisine kavuştuktan sonra insanın karşılaşacağı durumları açıklayarak şöyle buyurdu: "*Kime kitabı* yani amel defteri *sağından verilirse o kolay bir şekilde hesaba çekilir.*" Hesabı kolay ve kısa yoldan bitirilir. O, iyiliklerine mükâfat verilen, kötülükleri ise affedilen bir kimsedir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"*Kim, ince bir hesaba tâbi tutulursa azaba uğrar.*" Orada bulunanlar,

"Yâ Resûlallah, âyette, '*Kitabı sağından verilenler kolay bir hesaba çekilir*' buyrulmuyor mu?" diye sordular, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"*O, kulun amellerinin ona sunulup gösterilmesidir. Kimin hesabı tartışmalı geçerse azaba uğrar*"[433] buyurdu.

Kula amelinin sunulması, ona, önce, "Sen falan falan işi yaptın" diye yaptıklarının haber verilmesi, sonra da, "O yaptığın kusurları dünyada örtmüştüm, bugün de affediyorum!" denilmesidir.

"*O, sevinçli olarak ailesine döner.*" Onun yanına döneceği ailesi hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

---

[433] Buhârî, Rikâk, 49, Tefsiru Sûre (84) 1; Ahmed, *Müsned*, 6/103.

Eğer mümin iseler akrabalarının yanına sevinçle döner.

Müminlerin yanına sevinçle döner.

Cennetteki ailesinin, hûri ve gılmanların yanına sevinçle döner.

Kendinden önce hesabı bitmiş ve amel defterini sağından almış ailesinin yahut akrabalarının yanına sevinçle döner.

Eğer, Vâkıa sûresinde geçtiği gibi, insana kitabının yani amel defterinin berzahtaki karşılaşma anında verildiğini söylersek, ruhlar sualden sonra sevinçle ailesine ve akrabalarının yanına dönerler. Kul mesrur bir şekilde yani haline sevinerek ve, *"Alın, kitabımı okuyun"* (Hâkka 69/19) diyerek ailesinin yanına döner. Yahut Rabb'ine kavuşmanın ve sürekli O'nunla olmanın sevinciyle ailesinin yanına döner.

Uyarı: İnsanlar, hesap konusunda farklı kısımlara ayrılırlar: Bazıları için hiçbir hesap ve uyarı olmaz. Onlar, Allah'ın zatında fâni olmuş, mukarrebîn (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş) âriflerdir. Bazıları kolay bir şekilde hesaba çekilir. Onlar, iyi, salih kullardır. Bazıları ince bir hesaba tâbi tutulur ve azaba uğratılır, sonra şefaatle kurtarılır. Onlar, müminler içinde haklarında ilâhî vaadin gerçekleştiği günahkârlardır. Bazıları ise ince bir hesaba tâbi tutulur ve ebedî azaba atılır. Onlar, kâfirlerdir. Allah Teâlâ, şu âyetiyle onlara işaret etmektedir:

"Fakat kime kitabı arkasından verilirse ..." Denilmiştir ki: Bu kimsenin sağ eli, boynuna bağlanır, sol ise sırtına konur, böylece amel defteri arkasından verilir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Onun göğsünden bir delik açılır, sol eli arkasına çıkarılır, böylece amel defteri sol eline arkasından verilir.

"O, 'Yetiş ey ölüm!' diye bağırır. Ölüp yok olmak ister. Fakat ölmeyip, *alevli ateşe girer. Çünkü o,* dünyada iken *ailesi içinde mutlu idi."* Onlarla birlikteyken, inkârından dolayı memnundu ve öldükten sonra dirilmeye iman edenlere gülerdi.

Şöyle denilmiştir: O, sürekli nefsine tâbi olan ve hevâsının keyfini yerine getirmekle meşgul biriydi.

"O, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eder ve *hiçbir şekilde Rabb'ine dönmeyeceğini sanırdı. Hayır! Sandığı gibi değil!* O, muhakkak Rabb'ine dönecektir. *Şüphesiz Rabb'i onu görmektedir."* Yani onu yaratan Rabb'i, onu ve cezayı gerektiren bütün amellerini görmektedir. Öyle ki onun hiçbir hali Rabb'ine gizli değildir; öyle ise onun Rabb'ine döneceği ve yaptıklarının hesabını vereceği kesindir.

6-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a vuslatı talep eden insan! Sen, Rabb'ine ulaşmak için mücâhede ve riyâzetle çabalayıp durursun ve sonunda fenâ fillâh ve bekâ billâh makamında Rabb'ini müşahede ederek O'na kavuşursun.

Kim, ezelî ilimde cennetlik ve saadet ehlinden olduğu yazılmış olan kitabını sağından alırsa o, kolay bir şekilde hesaba çekilir. O, dünyada bir kusur işlerse, bir şekilde edeplendirilir, ahirete hesap bırakılmaz. O ailesenin yani Allah için sevdiği kardeşlerinin yanına Mevlâ'sına kavuşmanın sevinciyle döner.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "O, Rabb'ine kavuşmanın, O'na yakınlık ve vuslattan elde ettiği nimetlerin sevinciyle ailesinin yanına döner. Bu, maneviyat yolunda orta halde olan kimseye ait bir durumdur. Kim gerçek vuslata ulaşır ve Allah'ın ehli (has dostu) olursa, O'ndan ayrılıp da başkasının yanına gitmez."

Ezelde hakkında hızlân (cehennemlik) yazılmış olan kitabı arkasından verilen kimseye gelince o, Allah'a yönelmekten gafil olduğu ve ilâhî daveti göz ardı ettiği için, "Yetiş ey ölüm!" diye bağırır, kıyamet günü yok olmayı temenni eder; sonra kalbi Allah'tan kopma ve ilâhî huzurdan uzaklaştırılma azabına girer. O, dünyada iken sevinç ve rahatlık içindeydi, ailesi ve akrabaları ona güzel davranırlardı, ona eziyet eden kimse yoktu. Bütün bunların içinde o, isyanlara devam ediyordu. İşte bu hal, istidraçtır (kulun, mevcut haline aldanıp yavaş yavaş azaba yaklaşmasıdır).

Allah dostlarının hâli ise böyle değildir. Bunun için kendisine eziyet edilmeyen bir veli bulamazsın. Eziyet ve sıkıntı veliyi Rabbine doğru koşturur. Sûfilerden biri demiştir ki: "Nikâhı altında kendisine eziyet eden bir kadın bulunmayan veli çok azdır."

O cahil ve gafil kimse, dünyada ve ahirette Rabb'ine döneceğini ve O'na hesap vereceğini hiç zannetmiyordu. Bilakis Allah onu huzuruna döndürür ve ona en ufak amelinin dahi hesabını sorar. Çünkü O, kulunun zâhirini ve bâtınını görmektedir.

Herkes Allah'a Dönecektir

Cenâb-ı Hak sonra, herkesin ilâhî huzura döneceğini yeminle haber vererek şöyle buyurdu:

فَلَٓا اُقْسِمُ بِالشَّفَقِۙ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَۙ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَۙ
﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍۜ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَۙ ﴿٢٠﴾
وَاِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُونَۜ ﴿٢١﴾ بَلِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
يُكَذِّبُونَۘ ﴿٢٢﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَۘ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ
﴿٢٤﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

16. *Yemin ederim şafağa,*

17. *Geceye ve içinde topladıklarına,*

18. *Dolunay halini aldığı zaman aya ki,*

19. ***Şüphesiz siz halden hale geçersiniz.***

20. ***Böyleyken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?***

21. ***Kendilerine Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar.***

22. ***Tam aksine, inkâr edenler (onu) yalanlıyorlar.***

23. ***Halbuki Allah, içlerinde ne sakladıklarını çok iyi bilmektedir.***

24. ***Onlara acı bir azabı müjdele!***

25. ***Ancak iman edip de salih ameller işleyenler başka. Onlar için bitmez tükenmez bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Yemin ederim şafağa."* Şafak, güneş battıktan sonra, batı tarafında ufukta görülen kırmızılıktır. Yahut kırmızılığın peşinden gelen beyazlıktır. Ona inceliğinden dolayı "şafak" denilmiştir. Kalbin inceliğinin bir sonucu oluşan şefkat de bu manadadır.

"Geceye ve içinde topladıklarına yemin ederim." Gecenin içinde topladıkları, hayvanlar ve diğer varlıklardır. Yahut gecenin topladığı karanlık, yıldızlar ve gece teheccüd namazına kalkanlardır.

"Ayın on beşinde ışığını toplayıp *dolunay halini aldığı zaman aya yemin ederim ki şüphesiz siz halden hale geçeceksiniz."* Bir halden sonra başka bir halle karşılaşacaksınız. Onların her biri şiddet ve korkunçluk bakımından öncekine benzer. Ölümün şiddetli halleri gibi ... Ölümü kabir takip eder, ondan sonra yeniden dirilmek, sonra mahşerde toplanmak, sonra hesap, sonra mîzan (amellerin tartılması, sonra sırat gelir.

Yahut yaratılırken bir halden diğerine geçersiniz ki bu haller şu sırayla başınıza gelir: Önce nutfe, sonra rahme yapışan bir madde (alaka), sonra bir et parçası, sonra cenin, sonra dünyaya çıkış, sonra çocukluk, sonra olgunluk, sonra yaşlılık, sonra ihtiyarlık ve sonra ölüm. Peşinden yukarıda bahsedilen hallerden sonra cennete veya cehenneme giriş gelir.

Hikmet sahiplerinden biri, insanın nutfe ile başlayıp ölümle biten dönemde otuz yedi safha geçirdiğini söyleyerek bunları saymıştır. Bunlar, insanın anne rahminde geçirdiği safhalarla çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık ve aşırı ihtiyarlıkla sonuçlanan hayat devreleridir. *"Şüphesiz siz halden hale geçersiniz"* âyetinin manası budur.[434]

Âyete şu anlam da verilmiştir: Siz, sizden öncekilerin gidişatına uyarsınız; onların yaşarıklarını siz de yaşarsınız.

Âyet, diğer bir okuyuşa göre Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap etmektedir. O zaman âyete şu manalar verilmiştir:

Resûlüm sen, kâfirlerle mücadelende bir halden diğerine geçersin.

Sen, bir ülkenin fethinden diğerinin fethine geçersin.

Sen, İsrâ gecesi göklerde yükselerek, bir gökten diğerine geçersin.

Sen, yaşadığın günlerde farklı halleri yaşarsın: Önce peygamber olarak gönderiliş, sonra davet, sonra hicret, sonra cihad, sonra beldelerin fethi, sonra hac, sonra kullara veda, sonra ebedî âleme yolculuk, sonra ahirette şefaat etme, sonra ebedî nimet yurdu cennete yerleşme hallerini yaşarsın.

Âyette geçen ve "hal" manası verdiğimiz "tabak" kelimesi, birçok anlama gelir. Birbirine uyan, üste konan, bir şeyin kapağına, örtüsüne tabak ve tabaka dendiği gibi; derece, hal ve durumlara da tabaka denir. Bu kelime, insan bünyesindeki ve insanlık tarihindeki gelişmeler için kullanıldığı gibi; asır, millet, yeni nesil ve yirmi senelik süre için dekullanılır.[435]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hal böyleyken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?"* Yani kıyamet günü durum anlatıldığı gibi olacakken onlara ne oluyor ki O'na iman etmiyorlar? Onları imandan alıkoyan şey nedir? Halbuki bütün deliller iman etmeyi gerektirmektedir.

---

[434] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/411-412.

[435] Geniş açıklama için bk. Elmalılı, *Hak Dini*, 9/88-89 (sad. Azim Dağıtım).

"Kendilerine Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar." Ona boyun eğmiyorlar. Onları bundan alıkoyan nedir?

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün, *"Secde et, Rabb'ine yaklaş"* (Alak 96/19) âyetini okuyunca, kendisi ve beraberindeki müminler secde ettiler. Kureyş müşrikleri ise el çırparak ve ıslık çalarak onların başları üzerinde gürültü yapıp olaya tepki gösterdiler. O zaman bu âyet indi.

Ebû Hanîfe, bu âyetten, tilavet secdesinin vâcip olduğu sonucunu çıkarmıştır. (Çünkü onda, secde etmeyenler kınanmaktadır).

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], "Mufassal sûrelerde[436] secde âyeti yoktur" demiştir. İmam Mâlik de bu görüştedir.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], bu âyeti okuyunca secde etmiş ve sonra, "Vallahi Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyette secde ettiğini gördükten sonra, ben de her okuyuşumda secde ettim" demiştir.[437]

Enes b. Mâlik'in ise [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın arkasında namaz kıldım; İnşikâk sûresini okurken bu âyete geldiklerinde secde ediyorlardı."

İhtimal ki onlara, bu âyette secde edilmesinin kaldırıldığı haberi ulaşmadı.[438]

Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre, bu âyette secde etmek vâcipdeğildir.[439]

---

[436] Çoğunluğun görüşüne göre mufassal sûreler, Hucurât sûresinden başlayıp Kur'an'ın sonuna kadar olan sûrelerdir.

[437] Buhârî, Sücûdü't-Tilâve, nr. 1074; Müslim, Mesâcid, 111; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/377.

[438] Müfessirimiz Ahmed İbn Acîbe, İbn Abbas'ın rivayetine göre, kısa sûrelerde secde âyetinin bulunmadığını söyleyen İmam Mâlik'in görüşüne tâbi olarak bu değerlendirmeyi yapmıştır (mütercim).

[439] Rivayet ve açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/402-403.

"Aksine o inkâr edenler, kıyametin bahsedilen hallerini ve korkunç durumlarını anlatan Kur'an'ı *yalanlıyorlar."* Halbuki onların önüne bunu tasdik etmelerini gerektiren birçok delil kondu. Onlar, Kur'an'ı yalanladıkları için, o okunduğu zaman boyun eğmiyorlar. *"Halbuki Allah,* inkâr, haset, düşmanlık ve kin olarak içlerinde ne sakladıklarını *çok iyi bilmektedir."* Yahut Allah, onların amel defterlerinde hangi kötü amelleri biriktirdiklerini ve kendileri için ne tür azaplar hazırladıklarını bilmektedir.

"Onlara acı bir azabı müjdele!" Onlara, etkisi yüzlerinde gözükecek olan acı haberi duyur.

"Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için bitmez tükenmez bir mükâfat vardır." Onların mükâfatı hiç bitmez. Yahut onlar, kendilerine ihsan edilen mükâfatla minnet altına sokulmazlar; verilen nimetler başlarına kakılmaz.

16-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, imanın başlangıcındaki ve nihayetindeki nura yemin etti. Ayrıca hicap gecesinin yani kalplerin perdelenmesinin kapsadığı amel çeşitlerine yemin ederek buyurdu ki:

Şafağa yemin ederim. İmanın başlangıcındaki nura yemin ederim. O nur, şafağın beyazı gibidir. Işığı kuvvetli değildir.

Geceye ve içinde topladıklarına yemin olsun. Kalplerin perdelenme haline, kendini ibadete veren âbidlere, zâhidlere, ebrâra ve müttaki âlimlere yemin olsun.

Nuru artmaya ve delili kuvvetlenmeye başladığı zaman iman ışığına da yemin olsun ki ey sâlikler, siz, müşahede güneşine ulaşana kadar bir halden diğer hale geçip durursunuz.

Hallerin ilki tövbedir. Sonra manen uyanma, sonra nefsin kötü alışkanlıklarını terketmek için mücâhede, sonra murakabe, sonra ilâhî huzura yaklaşma, sonra Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, sonra O'nunla özel konuşma, sonra sonsuz derecelerde ilerleme gelir.

Maneviyat yolunu inkâr edenlere ne oluyor ki bu yola girip seyrü sülûk yapmaya iman etmiyorlar? Onlara bu yolu ve usulünü gösteren Kur'an okunduğu zaman ona boyun eğmiyorlar, o âyetleri hakkı ile düşünmüyorlar? Tam aksine, velilik yolunu inkâr edenler, bu âyetlerin bildirdiği hakikatleri yalanlıyorlar.

Allah onların kalplerinde sakladıkları manevi hastalıkları, kusurları ve inkârı bilmektedir. Onlara, Allah'tan uzaklık ve kalplerinin perdelenmesi azabını müjdele! Ancak velilerin yoluna iman eden, onu tasdik eden ve onlarla birlikte hak yolda gidenlere büyük bir mükâfat vardır. Bu mükâfat, müşahede makamıdır. Onlar bundan alıkonulmazlar ve mahrum bırakılmazlar. Tam aksine sonsuza dek üzerlerine ilâhî nurlar, sırlar ve keşifler akar durur. Yahut onlar, hiç minnet altına sokulmazlar, kendilerine verilenler Allah tarafından ihsan edilen ilâhî lutuflar olup asla başa kakılmaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

İnşikâk sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

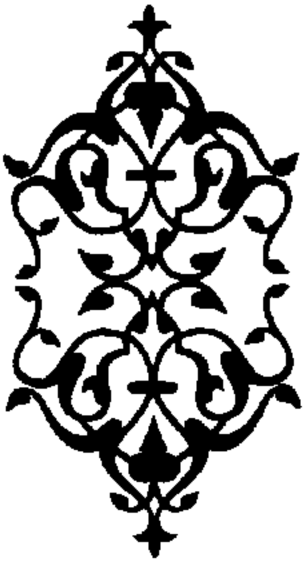

(85) BURÛC SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Burûc sûresi Mekke döneminde inmiş olup yirmi iki âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "burûc" kelimesinden almıştır. **Burûc,** "burçlar" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin son âyetinde, *"Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için bitmez tükenmez bir mükâfat vardır"* buyruldu. Bu sûrenin 4. âyetinde de, *"Hendeklere atılanlar öldürüldüler (şehid edildiler)"* buyruldu. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurdu: Hendeklere atılarak öldürülen müminler gibi sabrettiklerinde, onlar için büyük bir mükâfat vardır.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ kâfirlerin içinde sakladığı hile, tuzak, müminlere eziyet ve onlara türlü işkence hesaplarını bildiğini haber verdikten sonra, bu imtihanın önceki ümmetlerde de bulunduğunu bildirdi. Bu sûre, Kureyş için bir uyarı, kendilerine eziyet edilen müminler için ise bir teselli ve kalplerini iman açısından pekiştirmedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْــــمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِۙ ﴿١﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِۙ ﴿٢﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍۜ ﴿٣﴾
قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِۙ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِۙ ﴿٥﴾ اِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌۙ
﴿٦﴾ وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ شُهُودٌۜ ﴿٧﴾ وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ اِلَّٓا اَنْ
يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِۙ ﴿٨﴾ اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌۜ ﴿٩﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَر۪يقِۜ ﴿١٠﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Burçlara sahip göğe andolsun,***

2. ***Vaat edilen güne*** *(kıyamete)* ***andolsun,***

3. ***Şahitlik edene ve şahitlik edilene andolsun ki,***

4-5. ***İçi alevli ateş dolu hendeklerde müminleri yakarak öldürenler lânete*** *(ilâhî gazaba ve azaba)* ***uğradı.***[440]

6-7. ***O vakit, ateşin etrafında oturmuş, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı.***

8. ***O zalimlerin müminlerden intikam almasının tek sebebi, onların Azîz ve her türlü övgüye layık olan Allah'a iman etmeleriydi.***

9. ***O Allah ki göklerin ve yerin mülkü O'na aittir. Allah, her şeye şahittir.***

---

440 Âyete şu mana da verilmiştir: İçi alevli ateşle dolu hendeklere atılan müminler yakılarak öldürüldüler.

10. *Şüphesiz mümin erkeklerle mümin kadınlara işkence edip sonra da tövbe etmeyenlere, cehennem azabı ve yangın azabı vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Burçlara sahip göğe andolsun ..."* Burçlar on iki tane olup şunlardır: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık burcu.

Burcun kule, kale ve hisar manaları da vardır. Burçların hisarlara benzetilmesi, hareket halinde olan yıldızların onlara inmesi ve onlarda sabit hale gelmesi ve ayın menzillerini oluşturmaları sebebiyledir.

Yahut onlar çok büyük yıldızlar olup rahatça görüldükleri için onlara burç denmiştir.

Bir diğer yoruma göre burçlar, göğün kapıları oldukları için onlara burç denmiştir. Çünkü gökten inen şeyler onlardan çıkar.

"Vaat edilen güne andolsun ..." O, kıyamet günüdür.

"Şahitlik edene ve şahitlik edilene andolsun ..." Yani bu güne şahit olana ve o gün görülecek şeylere yemin olsun. Buna göre şahitten kasıt, o gün şahit olacak bütün varlıklardır. O gün şahit olunacak şey ise o gün görülüp yaşanacak olan hayret verici durumlar ve korkunç hallerdir. Bu yorum, "şahit olunan" kelimesiyle, "orada bulunan şey" manasının kastedilmesine göredir.

Âyetteki "şahit ve meşhûd" yani şahitlik eden ve şahitlik edilen hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan bazılarını verelim:

1. Şahitlik eden, ümmet-i Muhammed, şahitlik edilen ise diğer ümmetlerdir. Çünkü daha önce geçtiği gibi ümmet-i Muhammed, kıyamet günü diğer ümmetler hakkında şahitlik yapacaklardır.

2. Şahitlik eden, Hz. İsâ [aleyhisselâm], şahitlik edilen ise onun ümmetidir. Şu âyet buna delildir: *"İsa dedi ki: Yâ Rabbi, ben içlerinde bulunduğum sürece onlara şahittim"* (Mâide 5/117).

3. Şahitlik eden, bütün peygamberlerdir; şahitlik edilenler ise ümmetleridir.

4. Şahitlik eden, hafaza (yazıcı) melekleridir; şahitlik edilenler ise insanlardır. Çünkü onlar, insanların yaptıklarına kıyamet günü şahitlik yapacaklardır.

Şahitlik eden, vücudun organlarıdır; şahitlik edilenler ise onların sahipleridir.

5. Şahitlik eden Allah, melekler ve ilim sahipleridir; şahitlik edilen Allah'ın birliğidir. Şu âyet bunu ifade ediyor: *"Allah şahitlik etti ki O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şahitlik ettiler"* (Âl-i İmrân 3/18).

6. Şahitlik eden, bütün varlıklardır; şahitlik edilen ise onları yaratanın varlığı, O'nun hayat, kudret ve ilim gibi sıfatlarının ispatıdır.

7. Şahitlik eden yıldızdır. Bu görüş, şu hadise dayanmaktadır: *"İkindiden sonra, (akşamın olduğunu gösteren) şahit yani yıldız doğmadıkça namaz yoktur."*[441] Şahitlik edilen ise gecedir. Çünkü yıldızlar, gündüzün bittiğine ve gecenin girdiğine şahitlik etmektedir.

8. Şahitlik eden, Hacerülesved'dir; şahitlik edilen ise hacceden insanlardır. Çünkü kıyamet gününde Hacerülesved, dünyada onu öpen, ona dokunan ve onu selâmlayan insanlara şahitlik yapacaktır.

9. Şahitlik eden, cuma günüdür; şahit olunan ise arefe günüdür. Çünkü cuma günü, kulun amellerine şahitlik eder, arefe gününe ise insanlar şahit olurlar; o gün Arafat'a çıkarak ondaki rahmete şahit olurlar. Bu durum, bir hadis-i şerifte de dile getirilmiştir.[442]

10. Şahitlik eden, arefe günüdür; şahitlik edilen ise kurban kesme günüdür. Bu görüş Hz. Ali'ye aittir. Açıklamalar için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.

---

[441] Müslim, Müsâfirîn, 292.

[442] Hadis için bk. Tirmizî, Tefsîru Sûre, 85 (nr. 3339). Hadiste, âyetteki vaat edilen günün kıyamet günü olduğu, şahit olunan günün ise arefe günü olduğu belirtilmiştir.

11. Şahitlik edenler, günler ve geceler; şahitlik edilenler ise insanlardır. Konuyla ilgili bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Her yeni gün şöyle seslenir: Ben, yeni bir günüm ve onda yapılanlara şahidim. Öyle ise beni ganimet bil (hayırlı işlerle değerlendir)."[443] Gece de aynısını söyler. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Dünkü günün, âdil bir şahit olarak geçti. Geride aleyhine bir şahit bırakmış oldun. Eğer dün bir kötülük yapmışsan, bugün bir iyilik yap ki onu temizlesin ve sen hamdetmiş olasın. Yapılacak bir hayrı, 'Yarın yaparım!' deme; yarın gelir ama sen hayatta olmayabilirsin! Elindeki günde bir hayır yaparsan, yarın sana fayda verir. Şunu iyi bil ki hayatın geçen zamanı geri gelmez."

Yukarıdaki âyetlerde yapılan yeminle şu bildiriliyor: *"İçi alevli ateş dolu hendeklerde müminleri yakarak öldürenler lânete uğradı."* Âyette sanki şöyle deniliyor: Bu şeylere yemin ederim ki içi alevli ateş dolu hendeklerde müminleri yakarak öldürenlerin lânete uğradığı gibi, Kureyş içindeki kâfirler de lânete uğradı.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Gerçekten, içi alevli ateşle dolu hendeklere atılan müminler yakılarak öldürüldüler. Bu manaya göre âyetin kastı, müminlerin sahip oldukları imanda sabit durmaları, kâfirlerin eziyetlerine sabretmeleri, kendilerinden önce yaşayanların çektiği eziyetleri ve ona sabretmelerini düşünmeleri, böylece onların da kavimlerinden gördükleri eziyetlere aynı şekilde sabretmeleri ve ayrıca şunu bilmeleridir: Onlara eziyet eden kâfirler, önceki kâfirlerle aynı durumda olup onlar gibi lânetlenmiştir.

Sahih bir hadiste rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden önceki ümmetler içinde bir padişah, bir de onun sihirbazı vardı. Bu sihirbaz yaşlanınca padişaha,

---

[443] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/303; Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 43161.

'Ben yaşlandım, bana genç birini göndersen de ona sihirbazlığı öğretsem' dedi.

Padişah da ona bir genç gönderdi. Gencin yolu üzerinde o zamanki hak dine inanmış ibadetle meşgul bir âlim bulunmaktaydı. Genç ona uğradı, yanında oturdu ve konuşmalarını dinledi, beğendi. Sihirbaza her gittiğinde bu âlime uğrar ve yanında bir süre kalırdı. Sihirbaz ona, 'Niçin geç kaldın?' diye kızar ve döverdi. Delikanlı bu durumu âlime şikâyet etti. O da,

'Sihirbazdan korktuğunda, 'Evdekiler alıkoydular' de; ailenden çekindiğinde de, 'Sihirbaz alıkoydu' dersin' dedi.

Genç, durumu böylece idare edip giderken, bir gün yolda insanların gelip geçmesine engel olan büyük ve yırtıcı bir hayvana rastladı ve kendi kendine, 'Sihirbazın mı yoksa âlimin mi daha üstün olduğunu işte şimdi öğreneceğim' diyerek bir taş aldı ve,

'Ey Allahım, âlimin yaptıklarını sihirbazın yaptıklarından daha çok seviyorsan, şu hayvanı öldür ki insanlar yollarına devam etsinler' dedi ve taşı hayvana doğru fırlatıp onu öldürdü. İnsanlar da geçip gitti. Daha sonra delikanlı âlime gelip olayı anlattı. Âlim ona,

'Delikanlı! Şimdi artık sen benden daha üstünsün. Zira sen, bu gördüğüm mertebeye erişmişsin. Öyle sanıyorum ki sen yakında bir belaya uğratılacaksın. Böyle bir şey olursa, sakın benim bulunduğum yeri kimseye söyleme' dedi.

Delikanlı körleri, alaca hastalığına tutulmuş olanları kurtarır ve diğer hastalıkları tedavi ederdi. Padişahın o sıralarda kör olmuş bir yakını bunu duydu, değerli hediyelerle birlikte delikanlıya giderek,

'Eğer beni tedavi edersen bütün bunlar senin olacak' dedi.

Delikanlı,

'Ben kendiliğimden kimseye şifa veremem. Şifayı ancak Allah Teâlâ verir. Eğer sen yüce Allah'a inanırsan, ben O'na dua ederim, O da (dilerse) sana şifa verir' dedi.

Adam iman etti. Allah Teâlâ da ona şifa verdi. Adam eskiden olduğu gibi padişahın yanına gelip meclisteki yerini aldı. Onu bu halde gören padişah,

'Senin gözünü kim iyileştirdi?' diye sordu. O da,

'Rabbim' dedi. Bu defa padişah,

'Senin benden başka rabbin mi var?' diye gürledi. Adam,

'Benim de senin de rabbimiz Allah Teâlâ'dır' dedi.

Bunun üzerine sinirlenen padişah adamı tutuklattı ve gencin yerini gösterinceye kadar ona işkence ettirdi. Sonuçta adam gencin yerini söyledi. Delikanlı getirildi. Padişah ona,

'Delikanlı, demek senin sihirbazlığın körleri ve alaca tenli olanları iyi edecek dereceye ulaşmış. Duydum ki sen epeyce işler yapıyor muşsun, öyle mi?' diye sordu.

Delikanlı,

'Hayır, ben kimseye şifa veremem. Asıl şifa veren Allah Teâlâ'dır' dedi.

Padişah delikanlıyı tutuklattı ve âlimin yerini gösterinceye kadar ona işkence ettirdi. Neticede âlim getirildi ve kendisine, 'Dininden dön!' denildi. Âlim bu teklife yanaşmadı. Bunun üzerine padişah bir testere getirtip başının tam ortasından âlimi ikiye biçtirdi. Adamın parçalarının her biri bir yana düştü.

Sonra padişahın adamı getirildi, ona da, 'Dininden dön!' denildi. O da kabul etmedi. Padişah onu da testere ile ikiye biçtirdi, adamın parçalarının her biri bir tarafa düştü.

Daha sonra delikanlı getirildi ve, 'Dininden dön; yoksa öleceksin' diye tehdit edildi, fakat delikanlı kabul etmedi, direndi. Padişah delikanlıyı adamlarından bir gruba teslim etti ve onlara şu tâlimatı verdi:

'Bunu şu dağın tepesine çıkarın, dininden dönmeyi teklif edin, dönerse ne âlâ, dönmezse, dağdan aşağıya yuvarlayın gitsin.'

Adamlar delikanlıyı götürdüler, dağın tepesine çıkardılar. Delikanlı,

'Allahım beni bunların elinden nasıl istersen öylece kurtar' diye dua etti. Bunun üzerine dağ sallandı. Adamlar dağdan aşağıya yuvarlandılar. Gence bir şey olmadı. Genç yürüyerek padişahın yanına geldi. Padişah,

'Yanındakiler nerede, onlara ne oldu?' diye sordu. Delikanlı,

'Allah beni onların elinden kurtardı' dedi. Bunun üzerine padişah onu adamlarından başka bir grubun eline teslim ederek,

'Bunu bir gemiye bindirin, denizin ortasına götürün. Dininden dönmesini söyleyin, dönerse ne âlâ, dönmezse denize atın gitsin' dedi.

Adamlar delikanlıyı alıp götürdüler. Delikanlı,

'Allahım beni bunların elinden nasıl istersen öylece kurtar' diye dua etti. O anda denizin suları kabardı, dalgalar gemiyi altüst etti. Adamlar denize düştüler. Delikanlıya bir şey olmadı. O yürüyerek yine padişahın yanına geldi.

Padişah,

'Yanındakiler nerede, onlara ne oldu?' diye sordu. Delikanlı,

'Allah beni onların elinden kurtardı' dedi. Padişah genci öldürmekten aciz kalmış ve ne yapacağını şaşırmıştı. Delikanlı padişaha,

'Söylediklerimi yapmadıkça beni öldüremezsin' dedi. Padişah,

'Nedir onlar?' diye sordu. Delikanlı,

'Halkı geniş bir meydanda topla. Beni bir hurma kütüğüne bağla. Ok torbamdan bir ok al, yaya yerleştir. Sonra, 'Delikanlının Rabb'inin adıyla' diyerek oku at. Böyle yaparsan beni öldürebilirsin' dedi.

Padişah halkı geniş bir meydanda topladı. Delikanlıyı hurma kütüğüne bağladı. Sonra delikanlının ok torbasından bir ok aldı, yayına yerleştirdi. 'Delikanlının Rabb'i olan Allah'ın adıyla' deyip oku fırlattı. Ok, delikanlının şakağına isabet etti. Delikanlı elini şakağına koydu ve oracıkta öldü.

Bunun üzerine halk,

'Biz, delikanlının Rabb'ine iman ettik' dediler. Padişahın adamları durumu padişaha ileterek,

'Gördün mü çekindiğin şey başına geldi; halk Allah'a iman etti' dediler.

Bunun üzerine padişah, sokak başlarına büyük hendekler kazılmasını emretti. Hendekler ateşle doldurulmuştu. Padişah,

'Bu yeni dinden dönmeyen herkesi, zorla ateşe atın yahut onları ateşe girmeye zorlayın' dedi.

Emri yerine getirdiler. En sonunda kucağında çocuğu ile bir kadın getirildi, kadın bir ara ateşe girmemek ister gibi yaptı, geri durdu. Çocuk,

'Anneciğim, sık dişini, sabret, çünkü sen hak dine inanıyorsun!' diyerek onacesaretverdi."[444]

Rivayete göre, gencin ismi Abdullah b. Sâmir'dir. Sihirbazın ismi Feymiyûn'dur. Kralın ismi Zûnüvâs'tır. Kelâî, kıssanın tamamını nakletmiştir. Denildiğine göre bu hendek olayı değişik yerlerde birkaç defa meydana gelmiştir. Biri, Yemen Necrân'da, diğeri Şam'da, bir diğeri ise Fars'ta yani İran'da gerçekleşmiştir. Âyet, Necrân'daki olay hakkında inmiştir. Rivayetler için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.

Said b. Müseyyeb demiştir ki: "Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yanında bulunuyorduk. O sırada bir haberci gelerek, bir harabede yaptıkları kazıda hadiste bahsedilen zalim kralın şehid ettiği gencin cesedini bulduklarını, onun şehid edildiği haliyle elini şakağında bulduklarını, elini yanına uzattıklarında eski yerine geri götürdüğünü söyledi. Hz. Ömer de onlara bir mektup yazarak, genci buldukları gibi defnetmelerini bildirdi."

"O vakit, ateşin etrafında oturmuş, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı." Yani müminleri ateşte yakanlar lânete uğradılar. Onlar, hendek-

---

[444] Müslim, Zühd, 73; Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 76 (nr. 3340); Ahmed, *Müsned*, 6/16.

lere yakın yerlere oturmuşlar, müminlere yaptıkları işkenceyi seyrediyorlardı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların her biri, kendisine emir ve havale edilen işkence etme işini kusursuz yaptığını kralın yanında anlatıyor ve biri diğerine şahitlik ediyordu.

Yahut onlar, müminlere yaptıklarına kıyamet günü şahit olurlar; o gün, dilleri kendi aleyhlerine şahitlik yapar, işledikleri zulmü bir bir anlatır.

Bir diğer mana: Onlar, müminlere yaptıkları işkenceden zevk alıyorlardı, kalpleri katılaştığı için onlara hiç acımadılar. Bu anlam, âyetin ifadesine ve meşhur rivayetlere uygundur.

Bir rivayete göre, zalimler, müminleri ateşe attıklarında, kendileri de ateşin kenarında oturuyorlardı. Ateş onları sarıp yaktı ve Allah Teâlâ müminleri ateşten kurtardı. Rebî' b. Enes ve Vâhidî bu görüşte olup, *"Onlar için yangın azabı vardır"* âyetini bu manada yorumlamışlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O zalimlerin müminlerden intikam almasının tek sebebi, onların Azîz ve her türlü övgüye layık olan Allah'a iman etmeleriydi."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Müminleri ayıplayıp hallerini inkâr etmelerinin tek sebebi, onların Allah'a iman etmeleriydi. Şu âyet bu manadadır:

"Onlar, haksız yere memleketlerinden sadece, 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için çıkarıldılar" (Hac 22/40).

Âyette, Allah Teâlâ'nın, "Azîz" ve "Hamîd" sıfatlarının zikredilmesi şunun içindir: O, kendisine iman edilmesini gerektiren ve bunu hak eden vasıflara sahiptir. O, her şeye hükmü geçen, her şeye gücü yeten mutlak güç sahibidir. O'nun azabından korkulur. O aynı zamanda her türlü övgüye layık olandır; verdiği nimetlere karşılık O'na hamdetmek gerekir. O'ndan mükâfat beklenir. Bütün bunlar şunu gösterir: Onların ayıpladığı iman etme çok büyük bir vasıftır. Kim bu vasfa sahip olan bir kimseyi ayıplar, kınar ve ona zarar vermeye kalkışırsa o, çok yanlış bir iş yapmış ve azgınlıkta haddi aşmış olur. Bu durumda o, tarifi mümkün olmayan bir azapla kendisinden intikam alınmayı hak eder.

"O Allah ki göklerin ve yerin mülkü O'na aittir." Bu durumda, onlarda bulunan bütün varlıkların, O'na ibadet yapması ve boyun eğmesi hak ve gerekli olur. *"Allah, her şeye şahittir."* Bu, onlar için şiddetli bir tehdittir. Bunun manası şudur: Allah Teâlâ, onların bütün yaptıklarını bilir ve ona göre hak ettiklerini verir.

"Şüphesiz mümin erkeklerle mümin kadınlara dinlerinden dönmeleri için baskı yapıp *işkence eden ve sonra da tövbe etmeyenlere, cehennem azabı ve yangın azabı vardır."*

Onlardan kasıt, kazdıkları hendeklerde yaktıkları ateşle müminlere işkence edenlerdir. İşkence görenlerden kasıt da bu hendeklere atılanlardır.

Yahut âyet, Allah'a iman edenleri dininden döndürmeye çalışan, onları buna zorlayan ve bunun için işkence yapan herkesi kapsamaktadır. Hendek kazanlar onların içine öncelikle girmektedir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette kastedilenler Kureyşliler'dir; çünkü onlar, İslâm'a girenlere işkence yaptılar. Âyetin, *'Sonra tövbe etmeyenler'* kısmı bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca, rivayet edildiğine göre, kazdıkları hendeklere ateş doldurarak müminlere azap edenler, inkârları üzere ölmüşlerdir. Kureyşliler'e gelince, onların bir kısmı, bu âyet indikten sonra tövbe etmiştir." İbn Atıyye'nin açıklamaları özetle verildi.

Onlara, inkârları sebebiyle ahirette cehennem azabı vardır. Onlara ayrıca dünyada yangın azabı vardır. Bu, daha önce geçtiği gibi onları sarıp yakan dünya ateşidir. Yahut o, ayrı ve büyük bir azap olup onları ahirette yakar. Böyle bir azaba uğramalarının sebebi, müminleri dinlerinden döndürmeye çalışmaları ve onları ateşe atarak yakmalarıdır.

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sâlikin, içinde yükseldiği manevi menzillere ve makamlara yemin olsun. Bu makamlar tövbe, sabır, vera', zühd, tevekkül, rıza, teslimiyet, murakabe ve müşahede gibi yüksek makamlardır.

Âriflere vaat edilen güne yani en büyük manevi fetih gününe de yemin olsun. O, yaratılmış varlıkları görmekten çıkıp hepsini yoktan var edeni müşahede etmektir.

Cenâb-ı Hakk'ın zatına açıkça şahit olana yemin olsun. Yine O'nun yüce zatından, zatının sırlarından ve nurlarından şahit olunanlara da yemin olsun.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Şahit de şahit olunan da O'dur; O, zatını hakikatiyle kendisi görür, yani O'nu, kendisi dışında hakikatiyle hiç kimse göremez.

Şahit olan Allah Teâlâ'dır. O, cemal ve güzellik tecellileriyle tecelli ederek şahitliğini yapmıştır. Bu tecellilerin görüldüğü yer ise güzelliği yansıtan bütün varlıklardır.

Şahit olan, Allah Teâlâ; O'nun müşahede edildiği yer ise âriflerin kalpleridir. Âriflerin kalpleri O'nu, keşif yoluyla görür.

Şahit olan, sevenlerin kalpleridir; şahit olunan ise O'na kavuşmaktır. O, sevenlerin hem şahidi hem meşhûdudur. Allah, ârifin şahididir; ârif de Allah'ın şahididir."[445]

İnsanları Cenâb-ı Hakk'ın yolundan alıkoyanlar, bu yolda gidenlerin önüne engeller koyanlar lânetlenmiştir; onlar kim olurlarsa olsunlar, bunu nasıl yaparlarsa yapsınlar farketmez. Onlar, Allah'a yönelen kimselere eziyet verenlerdir. Onların, Hak yolcularından nefret etmelerinin ve onlara sıkıntı vermelerinin tek sebebi, sûfîlerin imanın kemalini ve yakîn halini elde etmeyi istemesidir. Allah'a yönelen kimselere eziyet eden ve buna tövbe etmeyenlere Allah'tan uzaklık azabı vardır. Onlar ayrıca hırs, yorgunluk, korku ve endişe azabı içinde kavrulurlar.

---

[445] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/498.

İman ve Salih Amel Sahiplerine Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin türlü azaplara duçar olmasına karşılık, iman ve salih amel sahiplerinin elde edeceği güzel mükâfattan bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾ اِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ
﴿١٢﴾ اِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ
الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾ هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾
فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ مِنْ
وَرَآئِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِى لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

11. *İman edip salih ameller işleyenlere gelince; onlara altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte bu en büyük kurtuluştur.*

12. *Şüphesiz, Rabb'inin yakalaması çok şiddetlidir.*

13. *O, ilk olarak (yoktan) var eder; (öldükten) sonra yeniden diriltir.*

14. *O, çok bağışlayandır, çok sevendir.*

15. *Arşın sahibidir, şanı yüce olandır.*

16. *O, dilediği her şeyi yapar.*

17-18. *Sana, orduların, Firavun ve Semûd'un haberi geldi mi?*

19. *Hayır, inkâr edenler, sürekli bir yalanlama içindedirler.*

20. ***Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatmıştır.***

21-22. ***Hayır, o (yalanladıkları kitap) levh-i mahfûzda olan pek şerefli bir Kur'an'dır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kâfirler tarafından eziyet görenlerden ve diğer insanlardan *iman edenler,* imanında sabredenler *ve salih ameller işleyenlere gelince;* bu imanları ve salih amelleri sebebiyle *onlara altından ırmaklar akan cennetler vardır."*

Eğer cennetle oradaki ağaçlar kastediliyorsa, ağaçların altından nehirlerin akması açıktır ve anlaşılır bir durumdur. Şayet cennetle, ağaçları da içeren yer yani bahçe kastediliyorsa, altından ırmakların akması, onların zâhirî olarak zeminde akmasıdır; çünkü ağaçlar bahçenin sahasını örttüğü için, akan ırmaklar ağaçların altından akmış olmaktadır. Nitekim ağaçların bulunduğu yere bahçe denilmektedir.

"İşte bu, en büyük kurtuluştur." O öyle büyük bir nimettir ki dünya, içindeki bütün nimetler, süsler ve rağbet edilen şeyler onun yanında çok küçük kalır.

Kurtuluş, kötülükten kurtulmak, iyi ve güzel olan şeyi elde etmektir.

"Şüphesiz, Rabb'inin zalimleri ve zorbaları *yakalaması,* onlara azap etmesi ve onlardan intikam alması *çok şiddetlidir."*

"Rabb'in" ifadesiyle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edilmekte ve ona şu bildirilmektedir: Senin kavminin içindeki kâfirler için de bu tehditten büyük bir pay vardır. Allah onları da yakalayıp intikamını alır.

"O, ilk olarak yoktan *var eder;* öldükten *sonra yeniden diriltir."* O Allah, hiç kimsenin bir dahli, katkısı ve yardımı olmadan bütün varlıkları ilk olarak yoktan var edendir; onları öldükten sonra yeniden dirilte-

cek, onlara yeni bir vücut verecek olan da O'dur. Bu durum, O'nun yakalamasının ne kadar şiddetli olduğunu, O'nun her şeyi ilkten var etmeye ve öldükten sonra onları tekrar yaratmaya gücünün yettiğini göstermektedir.

Bir diğer mana: O, kâfirleri dünyada yakalayıp cezalandırır, aynı şekilde ahirette tekrar yakalayıp hesap sorar ve bir daha cezalandırır.

"O, mümin kullarına karşı ise *çok bağışlayıcıdır*; onların kusurlarını örter, günahlarını affeder. O aynı zamanda dostlarını *çok sevendir*." Yahut O, kendisine itaat edenlere, her istediklerini verir, onlara karşı, kişinin sevdiklerine davrandığı gibi muamele eder.

"*O, arşın sahibidir.*" Allah, arşın yaratıcısı ve mâlikidir. Bazıları, arştan kastın, mülk yani hükümranlık olduğunu söylemiştir. Buna göre mana şudur: O, herkesi hükmü altına alan bir hükümranlık sahibidir.

"*O, şanı yüce olandır.*" O, zatıyla ulu olandır. Çünkü O, vâcibü'l-vücûd (varlığı zaruri olan) ve sonsuz kudret sahibidir.

"*O, dilediği her şeyi yapar.*" Kendi fiilleri ve kulların işleri dahil hiçbir şey O'nun iradesi dışında olmaz. Bu âyette, Allah'ın kulların fiillerini yarattığına dair bir delil vardır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Sana, orduların, Firavun ve Semûd'un haberi geldi mi?*" Yani sana, hakka karşı taşkınlık yapan azgın orduların ve geçmiş milletlerin haberi geldi.

Allah Teâlâ'nın, "Dilediği her şeyi yapar" vasfıyla tanıtılması, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) bir teselli olmasının yanı sıra, Allah'ın, bu orduların başına gelen şeyleri onun kavminin başına da getireceğini bildirmektedir.

Firavun'dan kasıt, kendisi ve kavmidir. Onların haberinden kasıt, inkâr ve sapkınlıkta inatla devam etmeleri ve sonuçta başlarına gelen ibretlik azaptır. Mana şudur: Sana, onların haberi geldi ve sen onların başına ne geldiğini yakînen bildin. Öyle ise Allah Teâlâ'nın yakalayı azap etmesine karşı kavmini uyar, öncekilerin başına gelenlerin benzerinin onların da başına gelmesinden sakındır.

"Hayır, inkâr edenler, sürekli bir yalanlama içindedirler." Yani Mekkeli kâfirler, inkâr ve azgınlıkta, bahsedilen kimselerden daha ileridirler. Bunun için azabı ve cezayı daha çok hak ediyorlar, çünkü onla Kur'ân-ı Kerîm'i yalanlamada çok ileri dereceye ulaşmışlar ve âdet yalanlama onların içinde kök salmıştır.

Yahut âyette şöyle deniliyor: Mekkeli kâfirlerin suçu, önceki kavimler hakkında işittikleri şeylerden öğüt ve ibret almamaktan ibare değildir; bununla birlikte onlar, bu haberlerden bahseden Kur'an'ı şiddetli bir şekilde yalanlamaktadırlar. Fakat onlar, bu hadiselerin gerçekleşmiş olduğunui yalanlamıyorlar, onlar, onlardan bahseden Kur'an'ı Allah katından gelmiş olduğunu yalanlıyorlar. Halbuki onun durum apaçıktır, hak olduğu her şeyi ile ortadadır ve Hak katında geldiği kesin delillerle ispat edilmiştir.

"Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatmıştır." Onların bütün hallerini bilmektedir; onlara gücü yeter; O'ndan kaçıp kurtulamazlar. Âye kâfirlerin Allah'ın azabından asla kurtulamayacaklarını ve O'ndan kaçıp sığınacak bir yer bulamayacaklarını temsil yoluyla ifade etmektedir.[446]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hayır, o* yalanladıkları kitap, diğer semavî kitaplar içinde nazmı ve i'cazıyla çok yüce bir yer sahip *pek şerefli bir Kur'an'dır. O, levh-i mahfûzda* yazılı olup tahriften tebdilden ve şeytanların ona ulaşmasından korunmuştur."

Hasan-ı Basrî'ye göre, âyette bahsedilen levh, melekler için parlayan bir şey olup onu okurlar.

Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Levh, beya bir incidir; uzunluğu yer ile gök arası kadar, genişliği ise doğu ile bat arası kadardır. Onun kalemi nurdur; her şey onda yazılmıştır."

---

[446] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/408.

Mukâtil ise levh-i mahfûzun, arşın sağında bulunduğunu söylemiştir.

Şöyle denilmiştir: Levh-i mahfûzun üst kısmı arşa bağlıdır; en altı ise şerefli bir meleğin kucağındadır.[447]

11-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müşahedeye dayalı bir imanla gerçek manada iman eden ve kalp, ruh ve sırlarıyla salih ameller, yani bâtınî ameller yapanlara altından ilim ve hikmet nehirleri akan marifet cennetleri vardır. Bu, en büyük kurtuluş ve en yüce saadettir.

Rabb'inin, velilerin yolunu inkâr edenleri yakalaması çok şiddetlidir. Onlara verilecek ceza, kalplerinin perdelenme gamı ve kötü hesaptır. Allah, ilk olarak var eden ve sonra tekrar hayat verendir. O, kalpleri perdeli kimseleri perde içinde tutarken, âriflere müşahede halini verir. O, tövbe edip O'na yönelenleri çok affeder, muhabbet ehli hak yolucularını ise çok sever.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "O, suçları çok affeden, keşifle müşahedeye ulaşılmasını ise çok sevendir."[448]

"O, arşın sahibidir." O, ulvî ve süflî bütün âlemlerde geçerli bir hükümranlık sahibidir.

Baklî demiştir ki: "Allah Teâlâ önce, kendisini arşı yaratan olarak tanıttı, sonra her şeyden yüce ve ulu olduğunu belirtti. Bu şekilde kendisinin önceden bir mekânda bulunmadığını, şimdi de hiçbir mekânda olmadığını bildirdi. Çünkü O'nun celâli ve cemali, bir mekâna girmekten ve sonradan yaratılanlara muhtaç olmaktan yüce ve uzaktır."[449]

---

[447] Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/426427; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/256-257.

[448] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/498.

[449] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/499.

Kuşeyrî demiştir ki: "Arş ile kastedilenin Rahmân'ın istivâ ettiği âriflerin kalpleri olması da mümkündür. Çünkü bir hadiste, *'Ârifin kalbi, Allah'ın arşıdır'*[450] buyrulmuştur."

O, her dilediğini yapandır. O, dilerse kendisinden uzak olanı yaklaştırır, yakın olanı uzaklaştırır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah dilerse, ruh erbabını, nefis erbabından yapar. O'nun bunu yapmaya gücü yeter. O bunu yaptığında kimseye zulmetmiş olmaz, sadece adalet yapmış olur. Eğer bunun aksini dilerse onu da yapar. Nefsinin hevâsına tâbi olan kimseleri de ruh erbabı (Allah'a yönelmiş) kimseler yapar."

Yüce Allah dilediğini yaptığı için, âriflerin ıstırabı (korku ve endişesi) hiç bitmez. Onlar, Allah'tan başka hiç kimseyle huzur ve sükûn bulmazlar.

"Sana orduların haberi geldi mi?" âyetinin bir işareti de şudur: Sana, ruhu en düşük bayağı işlere çekmek için harap eden nefsin ordularının haberi geldi mi?

Âyetteki Firavun, hevâyı temsil eder, Semûd ise dünya sevgisini ve düşük tabiatı temsil eder.

Velilerin yolunu inkâr edenler, bütün bunları yalanlarlar. Bunun için onlar ruhla nefsi ayırt edemezler, cem' hâliyle fark halini[451] tanıyamazlar.

Cenâb-ı Hak onları çepeçevre sarmıştır; O her şeyi zat, sıfat ve fiilleriyle ihata ettiğinden, hiçbir şey O'ndan kaçıp kurtulamaz; gizlenip saklanamaz.

---

[450] Bu manadaki hadis ve değerlendirmeleri için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1884, 1885 1886.

[451] Cem': Kulun düşünce, fikir, himmet ve niyetinin tek noktada toplanmasıdır. Cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek vücut, hakiki fail ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir. **Fark ve tefrika:** Ayırmak, ayrı tutmak, Cenâb-ı Hakk'ın zatı dışındaki şeyleri O'na ait bir mülk olarak görmek, varlıklar için ârızî bir vücut kabul etmek, Cenâb-ı Hak'la birlikte diğer varlıklar da müşahede etmektir. Fark şeriat, cem' hakikattir. Cem' ve tefrika hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri noksan ve tehlikelidir.

Safi sırlara ve tertemiz ruhlara vahyedilen ilhamlar çok şereflidir. Onlar, kötü düşüncelerden ve karanlık vesveselerden korunmuş kalbe ilham edilir. O, ârifin kalbidir. Yüce Allah en doğrusunu bilir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Burûc sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

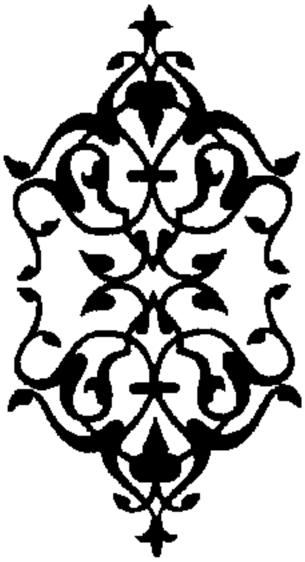

(86) TÂRIK SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Târık sûresi Mekke döneminde inmiş olup on yedi âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "târık" kelimesinden almıştır. **Târık,** "şiddetle çarpan, vuran, gece gelen şey" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede, Kur'an'ın yazıldığı levh-i mahfûzun şeytanın ulaşmasından korunduğunu belirtti. Cenâb-ı Hak bu sûrede de, *"Herkesin üzerinde muhakkak bir koruyucu vardır"* buyurarak insanın âfetlerden korunduğunu haber vererek şöyle buyurdu.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ وَالطَّارِقِۙ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُۙ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُۙ
﴿٣﴾ اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌۜ ﴿٤﴾ فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَۜ ﴿٥﴾
خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍۙ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَٓائِبِۜ ﴿٧﴾ اِنَّهُ عَلٰى
رَجْعِه۪ لَقَادِرٌۜ ﴿٨﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَٓائِرُۙ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍۜ ﴿١٠﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Göğe ve târıka andolsun.***

2. ***Târık nedir bilir misin?***

3. ***O,** (ışığıyla karanlığı)* ***delen bir yıldızdır.***

4. ***Şüphesiz, herkesin üzerinde bir koruyucu vardır.***

5. ***Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın.***

6. ***O, atılan bir sudan yaratıldı.***

7. ***Bu su, bel ile göğüs kemikleri arasından çıkar.***

8. ***Şüphesiz** (onu ilkin bir nutfeden yaratan)* ***Allah, öldükten sonra tekrar diriltmeye kadirdir.***

9. ***O gün, bütün sırlar açılıp ortaya dökülür.***

10. ***O gün insanın ne bir gücü vardır ne de yardımcısı vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göğe ve târıka andolsun."* Gök, mahlûkatın rızkının kaynağı ve meleklerin meskeni olduğu için Cenâb-ı Hak onun değerini yüceltti. Cennet halkı da göktedir. Hak Teâlâ göğü ve Târık denen yıldıza yemin etti. Bundan kasıt, yıldız cinsidir. Yahut göğe çıkmak ve gizlice haber dinlemek isteyen şeytanlara atılan yıldız cinsidir. Yüce Allah, onun büyük faydalarından dolayı kendisine yemin etti. Sonra onun durumunu yücelterek, *"Târık nedir bilir misin?"* buyurdu. Yani o öyle yüksek bir konuma ve değere sahiptir ki insanların aklı onu idrak edemez; onun bilgisi sadece bütün varlıkları yaratan ve her şeyi bilen zattan elde edilir.

Âyetin manası şudur: Sana târıkın ne olduğunu kim bildirdi?

Sonra onu kendisi açıklayarak şöyle buyurdu: *"O, parlak bir yıldızdır;* sanki ışığı ile karanlığı delip geçer ve içine nüfuz eder."

O yıldıza Târık dendi, çünkü gece onun parlamasıyla başlar. Gece âniden gelen kimseye Târık denir. Manası, ansızın kapıyı çalan, âniden gelen demektir. Yahut o, göğe çıkmak isteyen cinlere (şeytanlara) çarpıp onları yaktığı için ona Târık denilmiştir.

Ondan kastın, belirli bir yıldız olduğunu söyleyenler de olmuştur. Onun Süreyya yıldızı olduğunu söyleyenler dolduğu gibi, Zuhal veya Kuzey yıldızı (Oğlak burcu) olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Cenâb-ı Hak, bu yeminlerle bildirmek istediği şeyi şöyle açıkladı: *"Şüphesiz her insanın üzerinde bir koruyucu vardır."* Yani herkesin üzerinde onu koruyan, kontrol ve takip eden biri vardır, o da yüce Allah'tır. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Allah, her şeyi gözetir" (Ahzâb 33/52).

Yahut her insanın üzerinde görevli olan bu koruyucu, onun iyi kötü bütün amellerini yazıp tesbit eden yazıcı meleklerdir. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Şüphesiz, sizin üzerinizde koruyucu melekler (amellerinizi yazanlar) vardır" (İnfitâr 82/10).

Yahut âyette kastedilen koruyucu, insanı âfetlerden koruyan meleklerdir. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"İnsanın önünde ve arkasında onu takip eden ve Allah'ın emriyle kendisini koruyan melekler vardır" (Ra'd 13/11). Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Her mümini korumak için yüz altmış melek görevlidir. Onu, başına gelmesi takdir edilmeyen musibetlerden korurlar; bal kazanının sineklerden korunduğu gibi. Eğer insan bir an kendi başına bırakılsaydı, şeytanlar onları kapıp kaçarlardı."[452] Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra, *"Şüphesiz, her insanın üzerinde bir koruyucu vardır"* âyetini okudu.

---

[452] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/430; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/5; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 1278.

"Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın." Cenâb-ı Hak, her insanın üzerinde bir koruyucunun bulunduğunu haber verdikten sonra, insana ilk yaratılışına bakmasını, yaratılış halleri ve safhaları üzerinde güzelce düşünmesini emretti. İnsan bunu yaparsa şunu anlar: İnsanı hiçbir hayat emaresi bulunmayan bir maddeden yaratmaya gücü yeten Allah'ın, onu öldükten sonra tekrar diriltmeye de gücü yeter. Bunu anlayan insan, o yeniden dirilme ve hesap verme gününde kendisine fayda verecek ve mükâfat kazandıracak işler yapar; amellerini kaydeden meleklere, onu alçaltacak ve azaba düşürecek kötü işleri yazdırmaz.

Âyetin öncesiyle birlikte manası şudur: İnsan, herkesin üzerinde onu âfetlerden koruyan yahut hayır-şer, büyük-küçük bütün amellerini yazan görevli meleklerin olduğunu, kendisinin boş yere yaratılmadığını ve başıboş bırakılmayacağını bildiğinde, ilk yaratılışına bakar ve onu yoktan var eden bir yaratıcının olduğunu anlar. Böylece O'na ibadet eder ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmaz.

Cenâb-ı Hak sonra, insanın ilk yaratılış seyrini açıklayarak şöyle buyurdu:

"O, atılan bir sudan yaratıldı." İnsanın, baba ve annesinden gelen yaratılış suyu, annenin rahminde birleştiği için, âyette, "bir sudan" dedi, "iki ayrı sudan" demedi.

"Bu su, bel ile göğüs kemikleri arasından çıkar." Yani erkeğin belinden ve kadının üzerine gerdanlığını koyduğu göğüs kemikleri arasından çıkar.

Şöyle denilmiştir: Rahimdeki ceninin kemik ve sinirleri erkekten, et ve kanı kadındandır.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: Nutfe (meni), sindirim sisteminin dördüncü safhasından sonra kalan maddelerden oluşur ve bütün organlardan bir özellik alarak ayrışıp bir araya gelir. Bunun sebebi, ondan, bu organların benzeri organların ortaya çıkmasıdır. Nutfenin toplandığı yer, iki yumurtanın yanında birbirine sarılmış damarlardır. Nutfenin oluşmasına en büyük yardımcı dimağdır; bunun için aşırı cinsel ilişki (fazla meni sarfiyatı) dimağı zayıflatır. Onun yerine geçecek (vücuda kuvvet verecek) bir madde vardır ki o iliktir. O, belde bulunur. Onun göğüs kemiklerine inen birçok kolu vardır. Bel ile göğüs kemikleri meni torbasına en yakın yerler olduğu için âyette özellikle bu ikisi söylendi. Buna göre âyetin manası şudur: O nutfe, erkeğin beli ile göğüs kemikleri arasından ve kadının beli ile göğüs kemikleri arasından çıkar. Bu en güzel yorumdur. Müfessir İbn Cüzey de bu görüşü öne çıkarmıştır.[453]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz,* insanı ilk olarak bir nutfeden yaratan *Allah,* onu *öldükten sonra tekrar diriltmeye* elbette *kadirdir.*"

"*O gün, bütün sırlar açılıp ortaya dökülür.*" Kalplerde olan inançlar, niyetler ve diğer düşünceler açığa çıkarılır, gizli bütün ameller ortaya konur; iyi kötü anlaşılır. Sırlardan kasıt, kalplerdir. Önceki âyetle birlikte mana şudur: Allah, kalplerde bulunan her şeyin ortaya çıkarıldığı o günde, insanı, öldükten sonra yeniden diriltmeye kadirdir.

"*O gün insanın,* Allah'tan başka ne kendisiyle tehlikelerden korunacağı *bir gücü vardır ne de* ondan azabı savacak *bir yardımcısı mevcuttur.*" Dünyadaki mevki ve makamlar, zâhirde ya insanın kendi kuvvetiyle ya da bir başkasının ona yardımıyla elde edildiği için, Allah Teâlâ, kıyamet günü (kendi izni dışında) bunların hiçbirinin olmayacağını haber verdi.

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, işaret yoluyla ârifin kalbine yemin etti. Çünkü ârifin kalbi, marifet güneşinin, iman kamerinin ve ilim yıldızlarının bulunduğu manevi bir göktür. Cenâb-ı Hak ayrıca, o kalbe âniden gelen ilâhî vâridatlara ve kudsî nefhalara da (manevi feyiz, esinti ve ilhamlara) yemin etti. Sonra o kalpte parlayan ilim yıldızının halini ve şanını yücelterek buyurdu ki:

---

[453] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/472.

"Târık nedir bilir misin? O, ışığıyla karanlığı delen bir yıldızdır." Yani o, cehalet karanlığını delip geçen ilim yıldızıdır. Bu cehalet, ya dinin hükümlerinde ya da hakikat ilimlerinde olur.

Şüphesiz herkesin üzerinde bir koruyucu ve kontrolcü vardır. Bu koruyucu, Allah Teâlâ'dır. O, insanın iç âlemini ve dışını gözetler; zâhirini ve bâtınını bilir. Bu âyette, insanın zâhirini ve bâtınını (dışını ve içini, düşüncelerini ve amellerini) ince bir kontrolden geçirmeye teşvik vardır.

İnsan, hikmet âlemi olan dünyada maddi yönünün neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. Bu su (meni, sperm hücreleri), erkeğin bevl mahallinden çıkıp, kadının rahmine girer, döllenme orada gerçekleşir. İnsan maddi olarak aslına baktığı zaman, tevazu gösterir, acizliğini anlar, edebe bürünür, hakka boyun eğer. Onun izzet ve şerefi de bundadır. Kim tevazu gösterirse Allah onu yüceltir. İnsanda ayrıca kudsî âleme ait bir ruh vardır. İnsan, ona önem verir ve onu manevi kirlerden temizlerse iki cihanın şerefini elde eder. Kim nefsini (ruhunu) tanırsa Rabb'ini tanır.

İnsan maddi yönüyle yeryüzüne ait maddelerden terkip edilmiştir; ruhu yönüyle ise semaya (melekût âlemine) aittir. Hüküm, bu iki yönden galip gelene (vücuda hâkim olana) göre verilir.

Allah, insanı aslına döndürmeye yani ruhuyla gayb âlemine (müşahede, hakikate ve marifete) ulaştırmaya kadirdir; o zaman insan, daha önce maddi âleme bağlı biri iken, semavî âleme bağlı bir ruhani olur. Bu, insanın içindeki kötülüklerin ortaya çıkarılıp tedavi edilerek temizlenmesinden sonra gerçekleşir. Kim nefsinin kötü huylarını araştırıp ortaya çıkararak onları temizlemezse, bu hali elde edemez.

Şunu da unutmayalım: İnsanın nefsiyle cihadda ve onun kötülüklerini ortaya çıkarıp onlardan arınma mücadelesinde onun Allah'tan başka kuvveti ve yardımcısı yoktur. Kötülüklerden korunmak ve iyiliklere ulaşmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Haktır, Hak Katından Gelmiştir

Cenâb-ı Hak sonra, özel koruma altında olan kitabının hak olduğuna yemin ederek şöyle buyurdu:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ
﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾ إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾
فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

11. ***Dönüşlü olarak yağmur yağdıran göğe,***

12. ***Yarılıp açılan yere andolsun ki,***

13. ***Şüphesiz o Kur'an, hak ile bâtılı ayırt eden bir sözdür.***

14. ***O, boş bir söz değildir.***

15. ***Onlar** (hak dini engellemek için) **tuzak kuruyorlar.***

16. ***Ben de** (onlar için) **tuzak kuruyorum.***

17. ***Öyle ise sen inkârcılara mühlet ver; onlara biraz zaman tanı!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dönüşlü olarak yağmur yağdıran göğe andolsun."* Çünkü gök, yağmuru bir kere yağdırır, bir zaman sonra tekrar yağdırır.

"Yarılıp açılan yere andolsun ki şüphesiz o Kur'an, hak ile bâtılı ayırt eden bir sözdür." Yer, içinden bitki ve ağaçların çıkması için yarılır. Âyet-

te yemin edilen yarılma ve açılma, yerden kuyu açma değildir. Bazıları böyle söylemiştir, fakat bu görüş yeminle bildirilen duruma uygun değildir. Çünkü göğün dönüşlü olarak yağmur yağdırmasına ve yerin yarılıp içinden bitki çıkarılmasına yemin edilerek bildirilen şey, öldükten sonra dirilmeyi haber veren Kur'an'ın hak bir kitap olduğudur. Göğün ve yerin bahsedilen halinde, öldükten sonra dirilemeye şahit olan şeyler vardır, bunun için "dönüşlü olarak yağmur yağdırma" ve "yarılıp içinde bitki çıkarma" tabirleri kullanıldı. Zira gökten yağan yağmurla yerin yarılıp içinde bitkilerin çıkması, öldükten sonra dirilip ayağa kalkmayı andırmaktadır. Bu durum Kur'an'ın değişik yerlerinde dile getirilmiştir. Yerden kuyuların açılması ve fışkırması bize bu manayı vermez; dolayısı ile yerin yarılıp açılmasını, ondan bitkilerin ve ağaçların çıkması şeklinde yorumlamak daha isabetlidir.

"Şüphesiz o Kur'an, hak ile bâtılı ayırt eden bir sözdür." Kur'an'a bu manada "Furkan" da denilmiştir.

"O, boş bir söz değildir." Onda, oyun eğlence ve boş söz cinsinden hiçbir şey yoktur; o bütünüyle ciddi, gerçek ve doğru sözlerden ibarettir. Allah Teâlâ Kur'an'ı böyle tanıttığı için, onun hakkı kalplerde yüceltilmesi, hürmet ve tâzimle karşılanması, okuyanın ve dinleyenin onun şerefini yüceltmesi, sapkınların onunla doğru yola gelmesi ve azgınların ona boyun eğip hükümlerine teslim olmasıdır.

"Onlar, yani Mekkeli kâfirler Kur'an'ın hükümlerini ortadan kaldırmak ve nurunu söndürmek için bütün güçleriyle *tuzak kuruyorlar,* türlü hileler yapıyorlar. *Ben de* onların bu tuzaklarına karşılık olarak, bozulmayacak ve karşı koymaya güç yetmeyecek bir *tuzak kuruyorum;* onları hiç bilmedikleri şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştırıyorum. *Öyle ise sen inkârcılara mühlet ver; onlara biraz zaman tanı!"* Yani onların helâki için hemen beddua etme ve onlardan intikam almakla uğraşma, tam aksine sen Allah ile meşgul. O, onların işini bitirme konusunda sana yeter.

11-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki hakikat gök, şeriat ise yer hükmündedir. Tarikat ise göğe yükselmek için kullanılacak bir merdiven ve asansör gibidir. Kim tarikata girmezse, hakikat göğüne yükselemez. Bunun için Allah Teâlâ hakikat semasına ve şeriat yerine yemin ederek Kur'an'ın hak bir kitap olduğunu bildirdi.

Hakikatin "dönüşlü" olarak tanıtılması, kulun ona dönmesi ve ulaşması fenâ fillâh halinde gerçekleştiği içindir. Şeriatın yarılıp içinden bitki ve meyveler çıkaran vasfıyla tanıtılması, ondan, ismine layık ilim ve nurlar çıktığı içindir.

Kur'an, "hak ile bâtılı ayıran" olarak tanıtıldı. Kim hakkı onun dışında ararsa, Allah onu doğru yoldan saptırır. Onun bir diğer vasfı, boş söz olmayışı ve içinde bu manada hiçbir şeyin bulunmayışıdır. Öyle ise onu okuyan kimsenin, hürmet ve tâzim içinde, huşû halinde olması, okuyuşuna boş söz ve gülme gibi ona layık olmayan şeyler karıştırmaması gerekir. Maalesef, günümüzde Kur'an okuyan bazı cahiller bunu yapmaktadır.

Cenâb-ı Hak sonra her mümine düşmanlarından uzaklaşmayı ve onların yerine Allah ile meşgul olmayı emrederek şöyle buyurdu: "Öyle ise *sen inkârcılara mühlet ver; onlara biraz zaman tanı!*"

Âriflerden biri demiştir ki: "Sakın sana eziyet eden kimseye karşılık vermekle meşgul olma; sen Allah ile meşgul ol ki O, onun eziyetini senden savsın. Şunu bil ki Allah'ın onu sana musallat etmesi, senin kulluktaki sadakatini ortaya çıkarmak içindir. Çok kimse, bu konuda hata etti. Onlar, kendilerine eziyet veren kimseyle meşgul oldular; bu durumda bir sürü günahla birlikte eziyet de devam etti. Eğer onlar Allah'a yönelselerdi Allah, onlara eziyet edenlerin hakkından gelmeye yeterdi."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Târık sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(87) A'LÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: A'lâ sûresi Mekke döneminde inmiş olup on dokuz âyettir. Sûre, adını birinci âyette yer alan ve Allah Teâlâ'yı niteleyen "a'lâ" kelimesinden almıştır. **A'lâ**, "en yüce" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrede Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlere mühlet vermesini ve ona eziyet edenlerden uzaklaşmasını emretti. Cenâb-ı Hak bu sûrede de ona kâfirlerle uğraşmak yerine yüce zatını tesbih ve zikretmekle meşgul olmasını emrederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰىۙ (١) اَلَّذ۪ي خَلَقَ فَسَوّٰىۖ (٢) وَالَّذ۪ي
قَدَّرَ فَهَدٰىۖ (٣) وَالَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الْمَرْعٰىۖ (٤) فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰىۜ
(٥) سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰىۙ (٦) اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا
يَخْفٰىۜ (٧) وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰىۚ (٨)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Yüce Rabb'inin adını tesbih et.***

2. ***O, varlıkları yarattı ve onlara düzgün bir şekil verdi.***

3. ***O,*** *(her şeyi)* ***bir ölçüyle yarattı ve doğru yolu gösterdi.***

4-5. ***O, meraları*** *(yeşil otlak yerlerini)* ***çıkaran, sonra da onu kupkuru simsiyah hale getirendir.***

6. ***Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.***

7. ***Ancak Allah'ın dilediği başka. Şüphesiz O, açık olanı da bilir, gizli kalanı da.***

8. ***Biz seni en kolay olana rahatça ulaştıracağız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yüce Rabb'inin adını tesbih et."* O'nun yüce ismini inkâra sebep olacak itikadlardan, bozuk anlayışlardan ve şirki gerektiren kullanımlardan uzak tutup yücelt. Allah ismi, O'nun dışında bir şahsa veya puta verilmez. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur

"O'nun ismini alan birini biliyor musun?" (Meryem 19/65).

Allah Teâlâ'nın dışındaki varlıklara rab ve ilâh denilmiştir, fakat "Allah" ism-i şerifi kimseye verilmemiştir. Allah Teâlâ ismini, şanına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tutmayı emrediyorsa, O'nun zatını tenzih etmek daha layık ve daha gereklidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O'nun ismini, (gaflet içinde) tâzim ve hürmetle yapılmayan zikirden uzak tut.

Bir diğer mana: O'nun mukaddes zatını, şanına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tut.

Allah'ın yüceliği, her şeye hükmünün geçmesi ve her şeye gücünün yetmesidir. Yahut O'nun yüceliği, yaratılmış varlıklara ait hallerden ve akılların hakikatini idrak etmesinden yüce ve uzak olmasıdır.

Bazıları demiştir ki: Âyetin manası şudur: "Sübhâne rabbiye'l-a'lâ" de. *"Ulu Rabb'inin adını tesbih et"* (Vâkıa 56/74) âyeti indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu rükûnuza koyun, rükûda, 'Sübhâne rabbiye'l-azîm' deyin" buyurdu. *"Yüce Rabb'inin adını tesbih et"* (A'lâ 87/1) âyeti inince Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu secdeye koyun, secdede, 'Sübhâne rabbiye'l-a'lâ' deyin" buyurdu.[454] Bundan önce müminler rükûda, "Leke reka'tü" (Senin için rükû yaptım) diyorlardı. Secdede ise, "Leke secettü" (Senin için secde ettim) diyorlardı; sonra onların yerine bu tesbihleri koydular.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, varlıkları yarattı ve onlara düzgün bir şekil verdi."* Yani Allah, dilediği her şeyi yarattı ve onlara düzgün bir şekil, organları birbirine uyumla bir vücut verdi. Onlarda birbirine uyumlu olmayan bir organ yoktur. Hepsi ilâhî iradeye göre sağlam bir şekilde dizayn edilmiştir. Bütün bunlar, onların her şeyi bilen ve her işini hikmetle yapan yüce yaratıcının eseri olduğuna birer delildir.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, her şeyi kemali elde edecek ve geçimini rahatça sağlayacak şekilde yaratıp düzenledi.

"O, her şeyi bir ölçüyle yarattı ve doğru yolu gösterdi." Yani varlıkları ezelî ilminde belirledi ve her birini, hakkında yazılan şekavet veya saadete, rızık ve ecele sevketti.

Bir diğer mana: Her canlı için hayatını ıslah ve idame ettirecek sebepleri takdir etti ve onu bu sebeplere yöneltti, ondan nasıl faydalanacağını öğretti. Bir çocuk annesinin karnından çıkar çıkmaz, annesinin göğsünde hazırlanmış gıdasını arar. Diğer canlılar da böyledir. Her şeyi en güzel şekilde düzenleyen, her işini hikmetle yapan Allah ne kadar yücedir!

---

[454] Ebû Davud, Salât, 148 (nr. 869); İbn Mâce, İkâme, 20 (nr. 887); Dârimî, Salât, 69; Ahmed, *Müsned*, 4/155.

"*O Allah, meraları çıkarttı;* yani merada hayvanların yiyeceği taze otları bitirdi, *sonra da onu kupkuru simsiyah hale getirdi.*" Yani yerde yemyeşil otları bitirdi, bir müddet geçtikten sonra o yeşilliği kupkuru simsiyah hale getirdi.

"*Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.*" Yani sana Kur'an'ı öğreteceğiz ve artık onu unutmayacaksın. Bu, Allah Teâlâ'nın bütün mahlûkatına doğru yolu ve yapacağı işi gösterdiğini bildirdikten sonra, özellikle peygamberine nasıl yol gösterip destek verdiğini açıklamaktadır. Bu özel hidayet ve inâyet, Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] vahyi alma yolunu göstermesi, âlemlere hidayet rehberi olan Kur'an'ı ezberletmesi ve ayrıca onu korumayı garanti etmesidir. Yüce Allah, resûlüne, o zamana kadar gelen vahyi ve daha sonra gelecek vahyi unutturmayacağını garanti etmiştir. Ona Kur'an'ın okutulması Cebrâil [aleyhisselâm] vasıtasıyla olmaktadır. Âyetin manası şudur: Sana, şimdiye kadar vahyettiğimizi ve bundan sonra vahyedeceğimizi Cebrâil'in diliyle okutacağız yahut seni güzel bir okuyucu yapacağız; sen, kitap ve okuma nedir bilmeyen bir ümmî iken, okuduklarını kuvvetli ve sağlam hafızan sayesinde asla unutmayacaksın. Bunu, senin için ayrı bir mucize olsun diye böyle yaptık. Çünkü o öyle bir kitaptır ki içinde i'caz yönü apaçık âyetler ve gayba dair haberler mevcuttur. Sen, ümmî bir insan olarak bütün bu özelliklere sahip kitabı okuyacaksın, ezberleyeceksin ve asla unutmayacaksın. Bu ne güzel bir hidayet ve açık bir mucizedir.

"*Ancak Allah'ın dilediği başka!*" Yani ondan hiçbir şeyi unutmayacaksın, ancak Allah onun tilavetini (okunuşunu) neshettiği için sana unutturmayı dileği âyetler hariç. Bu, Allah Teâlâ'nın, peygamberinin kalbinde vahyi koruyacağına, ona hiçbir âyeti unutturmayacağına dair bir işarettir; fakat Cenâb-ı Hakk'ın neshetmeyi (kaldırmayı) istediği, bunun için onun hafızasından sildiği, hükmünü ve okuyuşunu kaldırdığı âyetler bundan hariçtir.

Müfessir Kevâşî demiştir ki: "Ancak Allah'ın nesih yoluyla sana unutturmayı diledikleri hariç."

Âyete şu mana da verilmiştir: Onu unutursun fakat sonra hatırlarsın. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, namazda Kur'an okurken bir âyeti atladı. Übey b. Kâ'b, okunmayan âyetin neshedildiğini (kaldırıldığını) zannetti ve namazdan sonra durumu sordu. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Onu unuttum"*[455] buyurdu.

Şeyh Senûsî demiştir ki: "Tahkik ehli âlimler, Allah Resûlü'nün, tebliğ etmesi gereken âyetleri, tebliğden önce unutmayacağı görüşündedirler. Selef (önceki âlimler) bu konuda ittifak halindedir. Tebliğden sonra ise unutması mümkündür; çünkü bu durum, insanın başına gelecek şeylerdendir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Ben de bir insanım; sizin unuttuğunuz gibi unuturum. (Namazda Kur'an okurken ve diğer zamanlarda) unuttuğum zaman bana hatırlatın."*[456]

Peygamberlerin yanılması mümkündür; çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına takdir ettiği bir durumdur. Kul ile Rab birbirinden ayrılıp tanınsın diye Allah Teâlâ, peygamberlerine de bazan yanılma halini yaşatır. Bu onlar hakkında bir noksanlık değil, aksine kemal sebebidir. Zira onların yanılmasıyla dine ait hükümler belirlenir ve bu konuda insanlar onları örnek alır.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kur'an'ı okumaktan ve tekrar etmekten uzak kalma yoksa unutursun. Ancak Allah'ın, okunuşunu kaldırarak sana unutturmayı dilediği âyetler hariç. Bu yorum zayıftır.

---

[455] Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 8240.

[456] Buhârî, Salât, 31 (nr. 401); Müslim, Mesâcid, 89.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz O, açık olanı da bilir, gizli kalanı da."* Yani O, zâhiri ve bâtını, dışta olanı ve içte kalanı bilir. Sana vahyedilenler de buna dahildir. Allah, unutturmayı dilediğini unutturur; kalmasını dilediğini hafızada tutar.

Bir diğer mana: Allah, Cebrâil sana Kur'an'ı okurken senin onu unutmamak için açıktan okuduğunu bildiği gibi, seni buna sevkeden düşünceni de bilir.

Yahut O, senin Kur'an'ı unutma endişesiyle içinden ve açıktan okuduğunu bilir.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Allah sizin açıktan ve gizlice yaptığınız konuşmaları ve işleri bildiği gibi, hallerinizden açık ve gizli olanları da bilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah katında, gizli ve açık birdir; çünkü O, hepsini ezelî görmesiyle görür, ezelî bilgisiyle bilir. Ezelî olanda bir noksanlık yoktur; O'na göre zâhir ile bâtını farklılık arzetmez. O'nun katında zâhir bâtın, bâtın da zâhirdir; çünkü zâhir olan O'nun zuhur ettirmesiyle ortaya çıkmış, bâtın da O'nun gizlemesiyle gizli kalmıştır."[457]

"Biz seni en kolay olana rahatça ulaştıracağız." Seni en kolay ve en rahat yola ulaşmada muvaffak edeceğiz. O, şeriatların (dinlerin) en kolayı ve en müsamahalısı olan İslâm dinidir.

Yahut biz seni, dinin her sahasında, ilimde, amelde, öğretmede, doğru yolu göstermede ve doğruyu bulmada devamlı en kolay olan yolda muvaffak edeceğiz. Bu kolaylaştırmanın içine melekten vahyi almak, o vahiydeki, kendisinin ve diğerlerinin kemalini gerçekleştirecek müsamahaya dayalı dinî hükümleri ve ilâhî kanunları kolayca kavramak da girmektedir. Allah Teâlâ'nın, dinî hükümleri başkalarına da kolaylaştırdığı halde, onu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] has bir durum olarak dile getirmesi, onun bu konuda ileri seviyede bir kuvvete ve uygulama gücüne sahip bulunduğunu, öyle ki her işi kolayca halletmenin kendisinde yerleşmiş bir meleke olduğunu, sanki onun bu fıtratta yaratıldığını bildirmek içindir. Bu açıklama Ebüssuûd'aaittir.[458]

---

[457] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/501.

1-8. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Rabb'ini, O'nunla birlikte başkasını görmekten tenzih et, yüce ve uzak tut. O'nu hulûlden (bir varlığa girmekten) ve ittihaddan (varlıklarla bütünleşip bir olmaktan) takdis edip uzak tut.

Kuşeyrî demiştir ki: "Rabb'ini, isimlerini yakînen tanıyarak tesbih et. Sırrınla O'nun ihsan denizine dal; oradan O'nu övüp methettiğinde şanını yüceltecek marifetleri çıkar."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "O'nun ismini, arştan yere başkasında bulunmaktan uzak ve yüce tut. Tâ ki kul, O'nun mukaddes isminin tecellisiyle başkalarını görmekten uzak olsun ve o ismin bereketiyle ilâhî sıfatların ve mukaddes zatın kudsiyetini görmeye ulaşsın."[459]

Allah, en yücedir. O, her şeyin üzerindedir; her şeyden daha yakındır. O, çok yakın olmasıyla birlikte en yücedir, en yüce olmasıyla birlikte çok yakındır. O'nun üstünde ve önünde hiçbir şey yoktur. O bütün varlıkları yoktan yaratandır. O, varlıkları ortaya çıkarttı ve onlara düzgün bir şekil verdi, onları sağlam bir şekilde yarattı. O, bütün hayat mertebelerini bir ölçüyle yarattı ve varlıklara onlara ulaşma yolunu gösterdi.

O Allah, zatının tecellilerinden ve sıfatlarının nurlarından ruhların gıdası olacak güzellikleri ortaya çıkarttı; sonra onları değiştirdi, cemal tecellilerini celâl ve kahır tecellisine çevirdi (Nimetten sonra sıkıntı, afiyetten sonra âfet, genişlikten sonra darlık yaşattı).

---

[458] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/415.

[459] Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/500.

Kuşeyrî demiştir ki: *"'Allah, canlıların gıdası olan merayı çıkarttı'* âyetinin bir işareti de şudur: Allah, ruh, sır ve kalp sahipleri için ruhani meralar yarattı ki onlar bu meralarda ilâhî mevhibeleri ve manevi ihsanları toplayarak manen gıdalansınlar. Allah, nefs-i emmâre ve hevâ sahipleri için de cismanî meralar ortaya çıkarttı ki onlar bu hayvani lezzetlerden ve şehvetlerden çöplensinler."

Ey ârif, sana akılların ifadeden aciz kaldığı ilim ve sırları ilham edeceğiz ve sen onları unutmayacaksın; ancak Allah'ın unutturmayı diledikleri başka. O, açık olanı, yani bu ilimlerden açıklanması uygun olanları bilir. O, gizli olanı ve ehli olmayandan gizlenmesi gereken ilimleri de bilir.

Ey ârif, seni en büyük huzura ulaştıran yolu sana kolaylaştıracağız. Kuşeyrî demiştir ki: "Yani Allah'a ulaştıran yolu sana kolaylaştıracağız. O, bütün insanların ve cinlerin ameline bedel olan rahmânî cezbe yoludur."

İşte o zaman Allah'a davet ve Allah için öğüt vermek uygun olur.

Arınıp Zikredenler Kurtuluşa Erdi

Allah Teâlâ, kimlerin öğüt alacağını ve kurtulduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى ﴿٩﴾ سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا
الْاَشْقَى ﴿١١﴾ اَلَّذٖى يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰى ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ فٖيهَا
وَلَا يَحْيٰى ﴿١٣﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى
﴿١٥﴾ بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٧﴾
اِنَّ هٰذَا لَفِى الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٨﴾ صُحُفِ اِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

9. *O halde, eğer öğüt fayda verirse öğüt ver.*

10. *Allah'tan saygı içinde korkan öğüt alır.*

11-12. *En büyük ateşe girecek olan en bedbaht kimse (kâfir) ise öğüt almaktan kaçınır.*

13. *Sonra orada ne ölür (kurtulur) ne de (rahat bir hayat) yaşar.*

14-15. *Şüphesiz temizlenen ve Rabb'inin adını anıp namaz kılan kurtuldu.*

16. *Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz.*

17. *Halbuki ahiret daha hayırlı ve süreklidir.*

18-19. *Şüphesiz bu (hükümler) ilk sayfalarda, İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Öyle ise eğer öğüt fayda verirse* insanlara *öğüt ver."* Hakkı gösteren ve hakka ulaştıran vahyi sana kolaylaştırdığımız gibi, sen de daha önce yaptığın şekilde insanları içinde ebedî saadetleri olan şeye davet et. Yani uyarı ve öğüdüne devam et. Aslında, Allah Resûlü uzun bir zamandır insanları uyarıyor ve onlara öğüt veriyordu. Onların imana gelmelerini çok isteyerek bu konuda bütün gücünü harcıyordu. Bununla birlikte bazılarının dinden nefreti ve kaçışı artıyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], insanlar içinde öğüdünün fayda vereceğini gördüğü kimselere öğüt vermesini, uyarı ve öğüdün fayda vermediği, aksine azgınlığını ve kaçışını artırdığı, Allah'ın kalplerini mühürlediği kimselerle kendisini yormamasını emretti. Şu âyetlerde oluğu gibi:

"Kur'an'la, ilâhî tehditten (azaptan) korkanı uyar" (Kâf 50/45).

"Zikrimizden (Kur'an'dan ve hak davetten) yüz çevirenden sen de yüz çevir" (Necm 53/29).

Bazıları âyete şu anlamı vermiştir: Fayda verse de vermese de sen insanlara öğüt ver! Müfessir İbn Cüzey, bu manayı doğrudan uzak bulmuştur.[460]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyeti, zâhirî anlamına göre yorumlamak daha uygundur. Buna göre, vaaz ve öğüdü ancak bunların fayda verdiği ve etkilediği kimselere yapmak gerekir. Hakkı kabul etmememe konusunda inat ettiği kesinleşen kimseye gelince, ona öğüt vermek sadece inadını artırır. Bu konudaki alametler yeterlidir.

"Allah'tan saygı içinde korkan öğüt alır." Allah Teâlâ'dan hakkı ile korkan kimse öğüdü dinler ve kabul eder. *"En büyük ateşe girecek olan en bedbaht kimse,* hakkında önceden cehennemlik olduğu yazılan kâfir *ise öğüt almaktan kaçınır."*

En bedbaht kimse, en azgın kâfir olarak da tarif edilmiştir. Çünkü o, Hz. Peygamber'e düşmanlıkta son derece ileri gitmiş biridir. Bir rivayete göre âyet, Velîd b. Mugîre ve Utbe b. Rebîa hakkında inmiştir.[461]

En büyük ateş, cehennem tabakalarının en altıdır.

Şöyle denilmiştir: En büyük ateş, cehennem ateşidir; en küçük ateş ise dünya ateşidir. Bunu Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisinden anlıyoruz:

"Dünyadaki ateşiniz, cehennem ateşinin yetmişte biri kadar yakıcıdır."[462]

"Sonra orada ölmez ki rahat etsin. *Ve o,* kendisine fayda verecek bir hayat da *yaşamaz."*

"Şüphesiz, senin öğüdün ve uyarınla inkâr ve isyanlardan *temizlenen,* kalbi ve diliyle *Rabb'inin adını anan* ve beş vakit *namazı kılan kurtuldu."* Yani bu kimse bütün korktuğu kötü hallerden kurtuldu ve beklediği bütün güzellikleri elde etti.

---

[460] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/474.

[461] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 30/19.

[462] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 10 (nr. 3265); Müslim, Cennet, 30.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Malını zekâtını vererek temizleyen ve namazı kılarak Allah'ı zikreden kimse kurtuldu. *"Beni zikretmek için namaz kıl"* (Tâhâ 20/14) âyetinde olduğu gibi.

Bir diğer mana: Malından fıtır sadakasını çıkarıp vererek onu temizleyen, bayram namazı için yolda başlayıp imam hutbeye çıkana kadar Rabb'inin ismini zikreden ve bayram namazını kılan kimse kurtuldu. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] âyeti böyle tefsir ettiği rivayet edilmiştir.[463] Buna göre âyet, Medine'de inmiştir. Yahut o, ileride indirilecek bir hükmü haber vermektedir. Çünkü fıtır sadakası ve bayram namazı Medine'de emredildi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Fakat siz,* ahireti bırakıp *dünya hayatını tercih ediyorsunuz."* Ahirette sizi kurtaracak işleri yapmıyorsunuz. Onun yerine fâni aciz lezzetleri tercih ediyor, onları elde etmek için koşuyor ve bu şekilde ahiret için gerekli hazırlığı yapmaktan geri kalıyorsunuz.

"Halbuki ahiret, nimetlerinin güzelliği ve kalitesiyle, sıkıntı verecek bütün şeylerden uzak olmasıyla *daha hayırlıdır* ve *süreklidir."* Ahirette müminlere bahşedilecek cennet hayatında geçip gitme ve tamamlanıp bitme yoktur.

Âyetin hitabı, bir görüşe göre kâfirleredir. Onların dünyayı ahirete tercih etmesi, ahireti bütünüyle unutmaları ve ondan yüz çevirmeleri şeklindedir.

Diğer bir görüşe göre âyetteki hitap mümin-kâfir herkesedir. Buna göre dünyanın ahirete tercih edilmesinden kasıt şudur: İnsanlar çoğunlukla bu halden kurtulamazlar. Yani insanların çoğunluğu dünya için ahiretten daha fazla çalışırlar, tercihlerinde dünyayı öne alırlar. Ahireti dünyaya tercih edenler çok azdır.

İmam Gazâlî demiştir ki: "Dünya hayatının tercih edilmesi, insan tabiatına galip gelen bir durumdur. Bundan kurtulanlar çok azdır. Bunun için Allah Teâlâ, '*Siz, dünya hayatını tercih ediyorsunuz*' buyurdu."

---

[463] Kurtubî, *a.g.e.*, 30/20; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/485.

Âriflerden biri demiştir ki: "Eğer dünya, fâni olacak altından, ahirette de ebedî kalacak topraktan olsaydı, akıllı kimse, fâni olacak şeyi terkedip ebedî kalacak olanı seçerdi. Durum bunun aksi, yani dünya fâni topraktan, ahiret ise ebedî kalacak altından olunca akıllı kimse ne yapmalı düşünün!"

"Şüphesiz bu hükümler, yani kurtulanların vasıflarıyla ahiretin daha hayırlı ve ebedî olduğu, *ilk sayfalarda, İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardır."*

Müfessir İbn Cüzey el-Gırnâtî demiştir ki: "Âyetteki 'bu hükümlerle' işaret edilen şeyler, daha önce bahsedilen dünyaya yönelmekten sakındırmak ve ahirete yöneltmektir. Yahut bu sûrenin içerdiği hükümler veya Kur'an'dır. Mana şudur: Bu bahsedilenler, bu kitapta (Kur'an'da) mevcut olduğu gibi, önceki peygamberlerin kitaplarında da mevcuttur."[464]

Ebû Zer [radıyallahu anh] rivayet ettiği hadiste demiştir ki: Hz. Peygamber'e,

"Yâ Resûlallah, Allah Teâlâ'nın indirdiği kitaplar kaç tanedir?" diye sordum. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ, yüz sahife ve dört kitap indirdi. Elli sahife Şît'e, Otuz sahife İdris'e, on sahife İbrahim'e, on sahife de Tevrat'tan önce Musa'ya indirdi.[465] *Kitap olarak da Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Furkan'ı (Kur'an'ı) indirdi."* Ben

"Yâ Resûlallah, Hz. İbrahim'e verilen sahifelerde ne vardı?" diye sordum. Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Hepsi misal ve emsallerden oluşan öğütlerdi. Bu öğütlerden bazısı şunlardır:

Ey insanlara hükmeden ve bulunduğu duruma aldanan sultan! Ben seni dünya malı toplayasın diye bu işe getirmedim; ben sana mazlumların ahını din-

---

[464] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/475.

[465] Bazı rivayetlerde, bu on sahifenin Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] indirildiği bildirilmiştir (bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/437).

dir, onların hakkını koru, zulme uğrayıp bana yakarmasınlar, diye bu yetkiyi verdim. Ben, kâfir de olsa, zulme uğrayınca, mazlumun duasını geri çevirmem.

Aklı başında olan kimse gününü dörde ayırır:

Bir kısmında Rabb'ine münâcâtta bulunur (zikir, dua ve senâ ile meşgul olur).

Bir kısmında nefsini hesaba çeker (iyilik ve kötülüklerini düşünür, halini kontrol eder, gereğini yapar).

Bir kısmında tefekkür eder, âlemdeki varlıklar üzerinde düşünür, onlardan ibret alır.

Bir kısmında yeme içme gibi günlük ihtiyaçlarını temin eder, (mubah yoldan nefsinin ve ailesinin hakları verir).

Akıllı kimse ancak şu üç şeyin peşinde koşar:

1. *Ahiretine hazırlık için salih amel peşinde.*
2. *Dünya geçimini sağlamak için iş peşinde.*
3. *Harama düşmeden helâl zevkleri peşinde.*

Akıllı kimseye düşen şudur: Yaşadığı zamanı iyi okumak, kendi işine yönelmek ve faydasız konuşmalardan sakınmak. Kim sözünü amelinden kabul ederse konuşması az olur, sadece kendisini ilgilendiren şeyleri konuşur."

Hz. Ebû Zer [radıyallahu anh] şöyle devam ediyor: "Yâ Resûlallah, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] sahifelerinde neler vardı?" diye sordum; Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Hepsi ibret ve uyarı içeren şeylerdi. Onlardan bazısı şunlardır:

Öleceğini kesin bildiği halde, gaflet içinde keyif sürene şaşarım.

Cehennemin olduğunu kesin bildiği halde, (gereksiz yere) gülene şaşarım.

Kaderin olduğunu bildiği halde, (kendisine takdir edilmeyen şeylerin peşinde) yorulan kimseye şaşarım.

Dünyanın halini, onun ve içindekilerin geçip gittiğini, hepsinin halden hale dönüştüğünü gördüğü halde, kalbini dünyaya bağlayıp onunla huzur bulan kimseye şaşarım.

Yarın hesap vereceğini kesin bildiği halde, hayırlı amel etmeyene şaşarım."

Hz. Ebû Zer [radıyallahu anh] sonra demiştir ki: Ben,

"Yâ Resûlallah, Hz. İbrahim'in ve Hz. Musa'nın elinde olan sahifelerden herhangi bir şey dünyada sana indirilen şeyler içinde mevcut mudur?" diye sordum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, yâ Ebû Zer, mevcuttur; 'Şüphesiz temizlenen ve Rabb'inin adını anıp namaz kılan kurtuldu' âyetini ve sûrenin sonuna kadar devamını oku" buyurdu.[466] Ben,

"Yâ Resûlallah, bana tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

"Sana Allah'tan korkmanı tavsiye ederim; gerçekten Allah korkusu, bütün işlerin başıdır."

Ben, "Yâ Resûlallah, biraz daha tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

"Sana Kur'an'ı okumanı ve yüce Allah'ı zikretmeni tavsiye ederim. Bu, senin için yeryüzünde bir nur, gökte saklanıp korunacak ve sana fayda verecek bir hazinedir."

Ben, "Yâ Resûlallah, biraz daha tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

"Çok gülmekten sakın; çok gülmek kalbi öldürür ve yüzdeki nuru giderir."

Ben, "Yâ Resûlallah, biraz daha tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

"Allah yolunda cihad (hizmet) et, cihad ümmetimin kendini dünyadan çekip Allah'a adamasıdır."

Ben, "Yâ Resûlallah, biraz daha tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

---

[466] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/489; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/22-23.

"Fakirleri sev ve onlarla birlikte bulun (kendileriyle meclis kur, sohbet yap)."

Ben, "Yâ Resûlallah, biraz daha tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

"Maddi olarak, senden aşağıda olanlara bak; senden üstte olanlara bakma! Böyle yapman, Allah'ın sana verdiği nimetlere (mevcut haline) şükretmen için daha uygundur."

Ben, "Yâ Resûlallah, biraz daha tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

"Acı da olsa her zaman hakkı söyle."

Ben, "Yâ Resûlallah, biraz daha tavsiyede bulunun" dedim. Şöyle buyurdu:

"Kendinde bulunan kusurlar seni, insanların kusurlarını araştırmaktan ve yaptığın işleri onlarda da bulmaya çalışmaktan uzak tutsun. Senin, kendinde olan kusurları görmeyip onu insanlarda araman ve kendi yaptığını onlarda da bulmaya çalışman sana ayıp olarak yeter."

Ebû Zer [radıyallahu anh] devamla der ki: "Allah Resûlü sonra eliyle göğsüme vurarak,

"Ey Ebû Zer, tedbir gibi akıl, haramlardan elini çekmek gibi vera', güzel ahlâk gibi şeref olmaz" buyurdu.[467]

Kâ'b el-Ahbâr'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya indirdiği on sahifede peş peşe yazılmış yedi satırı okudum. Sırasıyla şunlar yazılıydı:

1. Kim dünya üzüntüsüyle sabahlarsa, Allah'a kızmış olarak sabaha çıkar.

2. Kimin en büyük derdi dünya olursa, Allah onun kalbinden ahiret korkusunu çekip alır.

---

[467] İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 361; Hâkim, *Müstedrek*, 2/597; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/222-223; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 3301.

3. Kim başına gelen bir musibetten (insanlara) şikâyetçi olursa, sanki yüce Allah'ı halka şikâyet etmiş olur.

4. Kim dünya sultanlarından birine (dünyalık bir şey kazanmak için) tevazu gösterir (boyun eğip yağcılık yaparsa), dininin üçte biri gider.

5. Kim rızkının hangi yoldan geldiğine, yani helâl mi haram mı olduğuna aldırış etmezse, Allah da onu cehennemin hangi kapısından ateşe atacağına aldırış etmez!

6. Kim gülerek günah işlerse, ağlayarak cehenneme girer.

7. Kim ihtiyaçlarını (sürekli) insanlara arzederse, Allah fakirliği onun gözü önünden hiç ayırmaz."

9-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a davet eden ârif, eğer öğüt fayda verirse, öğüdünün fayda vereceğini düşünür ve ümit edersen, insanlara öğüt ver; şayet öğüdünün hiç fayda vermeyeceğini kesin bilirsen, öğüt için kendini yorma! Bu durumdaki öğüt çoğu zaman boşa gider; sana açıkça düşman olana, haset edene, inatçıya yahut mevki makam sevgisine kapılmış kimseye öğüt vermen gibi. Bu kimselere öğüt vermek, soğuk demire tokmak vurmak gibidir (demirde bir değişme ve şekillenme olmaz).

İnsanlara öğüt veren kimsenin ince bir siyaset sahibi ve yumuşak olması gereklidir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et; gerektiği zaman onlarla en güzel tarzda mücadele et!" (Nahl 16/125).

Hikmet, herkesi konumuyla kabul etmek ve o hal içinde Rabb'ine yöneltmektir. Makam mevki sahiplerini o halde kabul edersin ve onları Allah'ın kullarına şefkat ve merhamet etmeye yöneltirsin. Zenginleri olduğu gibi kabul edersin ve onları mallarını Allah yolunda harcamaya yönlendirirsin. İlim sahiplerini ilmiyle kabul eder ve onları ihlâslı olmaya, ilmi yaymada bütün gayretlerini sarfetmeye teşvik edersin. Fakirleri, fakirlik haliyle kabul edersin ve onları sabretmeye teşvik edersin. Diğer kesimler için de durum böyledir. Eğer biri, içinde bulunduğu (manevi) makamdan daha yükseğine ulaşmak istiyorsa, onu o makama yönelt ve kendisine rehberlik yap.

İnsanlara samimi olarak nasihat edip öğüt verenlerin Allah katında çok büyük değeri vardır. Bir hadis-i şerifte buyrulduğu gibi, Allah'ın, kulları içinde en sevdikleri, Allah'ın kullarına (bütün mahlûkata) en faydalı olanlardır.[468]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: "*Şüphesiz Allah'ın en sevdiği kullar, Allah'ı kullarına, kulları da Allah'a sevdiren ve yeryüzünde insanlara nasihat için dolaşanlardır.*"[469]

Allah'tan saygı içinde korkanlar öğüt alır. Yani Allah'tan korkanlar ve ezelde haklarında ilâhî inâyet takdir edilmiş kimseler verilen öğütten fayda görür; ezelde haklarında şekavet (cehennemlik olma hükmü) yazılmış kimseler ise ondan yüz çevirir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Şakî (bedbaht), kötü halini bilen kimsedir. Âyette geçen 'en şakî kimse' ise içinde bulunduğu kötü hali bilmeyen ve en büyük ateşe girecek olan kimsedir. Bu, kulun kendi haline terkedilmesi, ilâhî huzurdan kovulması ve Hak'tan tamamen uzak kalmasıdır. En küçük ateş ise nefsanî hazların ve şehvetlerin peşine düşmektir."

Sonra o, ne ölür ne de yaşar. Yani nefsi bu halden (hevâsına tâbi olmaktan ve şehvetlerinin peşinde koşmak arzusundan) ölmez ve ruhu da hakikatleri görerek dirilmez ki rahat etsin.

Onu temizleyen kurtuldu. Yani nefsini hevâsından temizleyen vuslata ererek kurtuldu. Bu da nefsi günahlardan uzaklaştırarak, kalbi gaflet ve boş iddialardan, ruhu Allah'tan başkasına yönelmekten ve sırrı benlikten temizleyerek gerçekleşir. Siz, kudsî huzura yönelme yerine dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ı müşahedenin devamlı olduğu ahiret yurdu daha hayırlı ve ebedîdir. Dünyadan yüz çevirmek ve şevkle Allah'a yönelmek, peygamberlere indirilen bütün sahifelerde yazılı olan bir durumdur. Kuşeyrî demiştir ki: "Çünkü tevhid, cennet müjdesi ve cehennem tehdidi dinlerde değişmeyen gerçeklerdir."

---

[468] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3370; Bezzâr, *Müsned*, nr. 1949; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 10033; Hatîb, *Târih*, 6/334; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191.

[469] İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü'l-Evliyâ*, 53; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, 16/103 (nr. 44069), hadisin ilk kısmı. Aynı konuda biraz değişik lafızlarla bk. Beyhaki, *Şuabü'l-Îmân*, 1/367.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kişinin Allah'tan başka her şeyden gönlünü çekip bütün varlığı ile O'na yönelmesi, Hz. İbrahim'e verilen sahifede mevcuttu. Kur'an'da geçtiği gibi Hz. İbrahim (aleyhisselâm) bu konuda şöyle demiştir:

'Ben, sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım' (En'âm 6/78). O sahifelerde Allah'a yönelmek de mevcuttu. Hz. İbrahim (aleyhisselâm) bu konuda da şöyle demiştir:

'Ben yüzümü (kalbimi), gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'a yönelttim' (En'âm 6/79).

Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) sahifelerinde de manevi makamlara bağlanıp kalmaktan pişmanlık duymak ve Allah'a şevk ile koşmak mevcuttu. Bunu şu âyetlerden anıyoruz.

'Musa dedi ki: (Zamanı gelmeden ve şartları hazır olmadan önce zatını görme talebimden dolayı) sana tövbe ettim; ben müminlerin ilkiyim' (A'râf 7/143).

'Rabbim, sen razı olasın diye huzuruna acele ile geldim" (Tâhâ 20/84).[470]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

A'lâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[470] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/502.

(88) GÂŞİYE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Gâşiye sûresi Mekke döneminde inmiş olup yirmi altı âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "gâşiye" kelimesinden almıştır. **Gâşiye,** "kaplayıp bürüyen" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Halbuki ahiret, daha hayırlı ve süreklidir"* (A'lâ 87/17) buyruldu. Cenâb-ı Hak bu sûrede de bütün insanların ahiretteki hallerini açıklayarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ الْغَاشِيَةِۜ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌۙ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ
نَاصِبَةٌۙ ﴿٣﴾ تَصْلٰى نَاراً حَامِيَةًۙ ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍۜ ﴿٥﴾ لَيْسَ
لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَر۪يعٍۙ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْن۪ي مِنْ جُوعٍۜ ﴿٧﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Dehşeti her şeyi kaplayan felaketin haberi sana geldi mi?*

2. *O gün birtakım yüzler vardır ki zillete bürünmüştür.*

3. *Çalışmış, (fakat boşa) yorulmuştur.*

4. *Kızgın ateşe girerler.*

5. *Onlara son derece kızgın bir kaynaktan su içirilir.*

6. *Onlar için, kuru bir dikenden başka yiyecek yoktur.*

7. *O, ne besler ne de açlığı giderir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Dehşeti her şeyi kaplayan felaketin haberi sana geldi mi?*" Yani sana onun haberi geldi. Durumun soru ile dile getirilmesiyle kastedilen şudur: Bu felaket, hayret verici olayları kapsamaktadır. O dikkatle kulak verilecek bir durumdur. O, anlatılmaya layık, şehirli-köylü herkesin onu öğrenmek ve içeriğini anlamak için yarışması gereken eşsiz hadiselerdendir.

Gâşiye, şiddeti ve korkunç halleriyle insanları saracak şiddetli felaket demektir. Bu mana, *"Azap onları üzerlerinden çepeçevre sarar"* (Ankebût 29/55) âyetinde de geçmiştir.

Âyette gâşiye ile kastedilen kıyamettir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanların o dehşetli gündeki hallerini açıklayarak şöyle buyurdu:

"O gün birtakım yüzler vardır ki sahibi, karşılaştığı perişanlık ve horluk sebebiyle *zillete bürünmüştür. Çalışmış* fakat boşa *yorulmuştur."*

"Çalışıp da boşa yorulma" iki türlü açıklanmıştır. Birincisi, bunun kıyamet günü gerçekleşen bir durum olmasıdır. O, cehennemde çok

meşakkatli işler yapar, demirden zincirler ve bukağılar sürümekten, devenin çamura saplanması gibi ateşe saplanmaktan, ateşin içinde bir aşağı bir yukarı çırpınıp durmaktan iyice yorulup bitap düşer.

Bazıları ise çalışmanın dünyada olduğu söylemiştir. Yani o, dünyada bir sürü kötü işler yaptı, onlarla keyif sürdü; bugün (ahirette) ise onun zahmetini çekmekte, zilletini yaşamakta, acısını tatmaktadır.[471]

"Bu kimseler harareti son derece yüksek *kızgın ateşe girerler*, orada devamlı kalırlar. *Onlara son derece kızgın bir kaynaktan su içirilir. Onlar için, kuru bir dikenden başka yiyecek yoktur."*

Âyette "kuru diken" manası verdiğimiz "darî'", şıbrık denilen dikenli bir ottur. Deve onu yaş iken yer fakat kuruyunca yemez. O, öldürücü bir zehirdir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Darî', cehennemde dikene benzeyen bir şeydir; öd ağıcından daha acıdır, leşten daha kötü kokar, ateşten daha yakıcıdır."[472]

İbn Keysân demiştir ki: "O öyle bir yiyecektir ki cehennemlikler ondan kurtulmak için Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakarırlar, inleyip sızlar."[473]

Ebü'd-Derdâ ve Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, kıyamet günü cehennemliklerin yüzünü, onların dünyadaki kötü amellerine benzeterek çirkinleştirir. Onlara öyle bir açlık hali verir ki onlara göre bu açlık, içinde bulundukları azaba denktir. Bunun üzerine açlıktan kurtulmak için yardım isterler, onlar (darî' denen) dikenli yiyecek verilir. Sonra ondan kurtulmak için yardım isterler; onlara boğazlarında kalacak başka bir yiyecek verilir. O zaman, dünyada boğazlarına bir şey tıkandığı zaman, onu su ile açtıklarını hatırlarlar ve su isterler. Bin sene susuz halde bırakılırlar. Sonra onlara, son derece kaynar bir kaynaktan su verilir. Onu kolay ve rahatça içemezler. Her ne zaman onu yüzlerine yaklaştırsalar hararetten yüzlerinin derisini soyar ve onu yakıp kızartır. Su karınlarına indiğinde bağırsaklarını parçalar. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

[471] Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/416.

[472] Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 3719; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/27-28; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/492-493.

[473] bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/439; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/28.

"Onlara kaynar sudan içirilir; su bağırsaklarını parça parça eder" (Muhammed47/15).[474]

Cehennemde azaplar çeşitlidir; azap görenler de farklı tabakalarda bulunurlar. Bazıları zakkum yer, bazıları irin yer, bazıları diken yer. Âyetler arasında bir çelişki yoktur.

Bu âyet indiği zaman müşrikler, "Bizim develerimiz dikenle besleniyor (cehennemde dikenli yiyeceğin olması bir zarar vermez!)" dediler. Bunun üzerine,

"O diken, ne besler ne de açlığı giderir" âyeti indi.[475] Yani dünyada olduğu gibi onun besleme ve doyurma özelliği yoktur. Onlar bunu sadece zaruretlerini gidermek için yerler, fakat bir faydasını görmezler. Gazabına uğramaktan yüce Allah'a sığınırız.

1-7. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

İnsanı çepeçevre saran felaket, dünyadır. Dünya, kalpleri muhabbetinin, sevgisinin, hazlarının ve şehvetlerinin karanlığı ile iyice sarmıştır. Nice kimseler vardır ki dünyayı talep arzusuyla zelil olmuştur; onu elde etmek için gece gündüz çalışmış, dünya işlerini yoluna koymak için yorulmuştur. Tek derdi dünyayı elde etmek olan kimseye, ölüm gelene kadar rahatlık yoktur. O ayrıca, gaflet içinde Allah'tan kopma ve O'ndan uzak kalma ateşine girer; kendi aklıyla işleri düzenleme derdiyle yanıp kavrulur. Dünyayı talep edenlerin kalpleri ve ruhları için temiz ve leziz bir yiyecek yoktur; onlar için sadece şüpheli veya haram yiyeceklerin sıkıntısı vardır. Şüpheli ve haram yiyecekler de dünya peşinde koşan kalbin zafiyetine bir fayda vermez, onu besleyip kuvvetlendirmez, tam aksine kalbin dünyaya olan hırsını artırır. Onlar, ruhun açlığını da gidermez.

---

[474] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/439-440.

[475] Sa'lebi, *a.g.e.*, 6/440; Kurtubi, *a.g.e.*, 30/29.

Ahirette Yüzleri Gülenler

Cenâb-ı Hak sonra, öncekilerin aksine ahirette yüzleri parlayan bahtiyarların halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ
فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾ فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَأَكْوَابٌ
مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾ أَفَلَا يَنْظُرُونَ
إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾
وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

8. *O gün birtakım yüzler vardır ki nimet içinde mutludurlar.*

9. *Yaptıklarından dolayı hoşnutturlar.*

10. *Yüksek bir cennettedirler.*

11. *Orada hiçbir boş söz işitmezler.*

12. *Orada suyu bolca akan kaynak,*

13. *Yükseltilmiş tahtlar,*

14. *Hazırlanmış kadehler,*

15. *Dizilmiş yastıklar,*

16. *Serilmiş değerli yaygılar (lüks halılar) vardır.*

17. *Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratıldı!*

18. ***Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltildi!***

19. ***Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikildi!***

20. ***Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayıldı!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, cehennemliklerin halini açıkladıktan sonra, cennetliklerin halini açıklayarak buyurdu ki: *"O gün birtakım yüzler vardır ki nimet içinde mutludurlar."* Onların yüzleri parlak ve güzeldir. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Yüzlerinde, cennet nimetlerine ulaşmanın sevincini okursun" (Mutaffifîr 83/24).

"Yaptıklarından dolayı hoşnutturlar." Yani dünyada yaptıkları işlere, Allah Teâlâ ahirette büyük mükâfatlar verdiği için, sonuçtan çok hoşnutturlar. Yahut onlar, kendilerini büyük ikram ve mükâfata ulaştırdığını gördüklerinde Allah'a itaatlerinden ve salih amellerinden dolayı hoşnutturlar.

"Mekânı veya değeri *yüksek bir cennettedirler. Orada hiçbir boş söz işitmezler."* Orada boş bir kelime işitilmez. Yahut orada boş konuşan kimse işitmezler; çünkü cennetliklerin bütün konuşmaları zikir ve hikmettir.

Yahut ey muhatap, sen orada hiç boş söz işitmezsin.

"Orada suyu bolca akan kaynak vardır." Yani suyu çokça akan kaynaklar vardır.

"Yükseltilmiş tahtlar mevcuttur." Orada oldukça yüksek ve fazla miktarda tahtlar vardır; mümin onların üzerine oturarak Allah Teâlâ'nın ona insan ettiği saltanata ve nimetlere bakar.

"Orada ayrıca, kendilerine bakarak haz alacakları *hazırlanmış kadehler mevcuttur."* Onlar önlerine konmuştur. Yahut pınarların etrafına su içmek için hazırlanıp konmuş kadehler vardır.

"Orada ayrıca *dizilmiş yastıklar vardır."* Onların bir kısmı yan yana dizilmiş, bir kısmı ise yere atılmıştır; mümin istediğinin üzerine oturur, istediğine yaslanır.

"Orada ayrıca *serilmiş yaygılar*, kaliteli ve lüks halılar *vardır."* Yahut onlar oturulacak yerlere göre ayrılmışlardır.

Allah Teâlâ, bu âyetleri indirdiğinde Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onları okudu ve bahsedilen şeylerin nasıl olduklarını açıkladı. Tahtların 100 fersah yüksekliğinde ve kadehlerin sayılamayacak kadar çok olduğunu söyledi, yastıkların uzunluğundan ve yaygıların genişliğinden bahsetti. Bunları dinleyen müşrikler inkâr ederek, "Tahtlar bu kadar nasıl yüksek olur? Bu kadar çok kadeh nasıl bir arada bulunur? Bu uzunlukta yastıklar ve böyle geniş halılar nasıl var olabilir? Biz dünyada böyle bir şey görmedik!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara, kudret harikası şu sanatları hatırlattı:

"*Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratıldı!"* O, oldukça yüksek bir hayvandır. Yere çöktürülüp üzerine binilir, yük yüklenir, sonra ayağa kalkar ve yürür. Mümin için cennetteki köşkler de böyledir; onlar da deve gibi, önce alçalır, mümin üzerine binene kadar öylece bekler, sonra yükselir.

Yahut onlar, gözlerinin önünde duran ve her zaman çeşitli işlerinde kullandıkları deveye bakmıyorlar mı, Allah onu, diğer hayvanlardan ayrı ve farklı olarak nasıl harika bir şekilde yarattı? Devenin cüssesi iridir, kuvveti çoktur. Vücudu, yapacağı meşakkatli işlere göre harika bir şekilde yaratılmıştır. Bu işler, çok uzaklara ağır yük taşımak, uzun süre susuzluk ve açlığa sabretmektir. Öyle ki deve, on günden fazla susuz kalabilir ve az bir yiyecekle yetinir. Yaş diken ve ağaç parçaları gibi basit şeyleri yiyerek karnını doyurur. Büyük-küçük herkese boyun eğer. Hatta bir fare devenin ipinden tutarak çekip yuvasına götürse deve, onun yuvasının önüne kadar gider. Devede, Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretini gösteren bunlardan başka özellikler de mevcuttur. Mesela, deve iyice yorulduğunda, güzel sesli biri nağmeli şeyler söylese, deve neşelenir, hareketlenir, coşar ve dinlenmiş olarak yoluna devam eder. Onun eti, sütü, derisi, tüyü ve diğer faydaları ayrıdır. Müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî'nin bu konudaki açıklamalarından da anlaşıldığı gibi,[476] bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, sûrenin başında belirtilen işleri yapmaya kudretinin olduğuna ve onları haber veren zatın, hepsine gücünün yeteceğine şahittir. Böylece akıl ile nakil bu konuda birleşir. Bu açıklama *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

"Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltildi!" Yani bir direk ve destek olmadan harika bir şekilde nasıl yükseltildi. Yahut nasıl olduğunu akıl ve anlayışın idrak edemeyeceği şekilde nasıl yaratıldı.

"Çevresine ve eteklerine yerleştikleri, develerini ve diğer hayvanlarını otlatmada sularından ve ağaçlarından faydalandıkları *dağlara bakmıyorlar mı,* sağlam ve sabit şekilde, sağa sola meyletmeden ve bir uzama olmadan *nasıl dikildi!"*

"Yeryüzüne bakmıyorlar mı, üzerinde yaşayan varlıkların geçimlerini sağlayacak ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düz, geniş ve uygun bir şekilde *nasıl yayıldı!"*

Celâleddin-i Süyûtî (v. 911/1505) demiştir ki: "Âyette, yeryüzünün düz olduğuna, astronomi âlimlerinin dediği gibi küre şeklinde (yuvarlak) olmadığına bir delil vardır. Gerçi onların söyledikleri, dinin esaslarına bir zarar vermez. (Yer kürenin yuvarlak olduğunu söylemek, inanç esaslarına bir zarar vermez)."[477]

İbn Arafe, *"Allah, geceyi gündüze dolar, gündüzü de geceye dolar"* (Zümer 39/5) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyet, göğün (ve yerin) yuvarlak olduğuna delildir. Gecenin gündüze, gündüzün de geceye sarılması, içinde döndükleri mahallin (gök ve yerin) yuvarlak olmasını gerektirir. Çünkü gece ile gündüzün bağlı olduğu başka bir mekân yoktur."[478]

---

[476] Fahreddin-i Râzi'nin açıklamaları için bk. *Mefâtîhu'l-Gayb*, 31/142-144.

[477] bk. Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, 6/395-396 (Beyrut 1988). Bu hüküm ve tartışma önceki dönemlere aittir; günümüzde bu mesele çözülmüş, gelişen bilim ve teknoloji sayesinde dünyanın yuvarlak olduğu tesbit edilmiştir.

[478] İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/377 (Beyrut 2008).

Übbî'nin eserinde denilmiştir ki: "Hikmet sahiplerinin ve diğerlerinin çoğunluğunun görüşüne göre gökler ve yer küresi yuvarlaktır."

8-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nice yüzler vardır ki Rabb'ini müşahede ve görme lezzetiyle mutluluk içindedir; yaptığı mücâhededen dolayı hoşnuttur; çünkü bu mücâhede onu, yüce bir cennette yani marifet cennetinde apaçık müşahedeye ulaştırmıştır. Orada hiçbir boş söz işitmez; zira o makamdakiler, boş ve çirkin sözlerden uzaktırlar. Onların sözleri zikir, sükûtları fikirdir. Orada kalplerinden akan ilim ve hikmet pınarları vardır. Orada ayrıca manevi makamların yüksek tahtları vardır, onunla daha ileri marifete yükselirler. Orada, ilâhî aşkın sunulduğu kâseler mevcuttur. Bu aşk, zikir ve müzakere meclislerinde sunulur. Onlar için bütün sıkıntılardan kurtuldukları ve rahat edecekleri bir ortam vardır; çünkü onlardan ibadet ve taatin ağırlığı kaldırılmıştır. Onlar, hiç zorlanmadan aşk ile kulluk ederler. Varlıklara hayat veren ve her şeyi ayakta tutan yüce Mevlâ, onların üzerindeki ağırlığı kaldırmış, kulluk vazifelerini yerine getirmede kendilerini muvaffak etmiştir. Onlar için kudsî huzurda üzerinde ülfet ve ünsiyet edecekleri dostluk sergileri serilmiştir.

Onlar, düşence ve fikir kabiliyetlerini kullanmıyorlar mı? Kullansalardı ruhları ilâhî huzura ulaşır ve orada karar kılardı. Çünkü tefekkür kalbin ışığıdır. Tefekkür olmayınca kalbin ışığı yoktur. Tefekkür, kalbin Rabbi'nin huzuruna yükselmesidir.

Onlar, devenin yaratılışına bakmıyorlar mı? Gerçekten o, insanı hayrette bırakan garip bir tecellidir. Göğün, ilâhî kudretle nasıl yükseltildiğine, yerin de O'nun heybetinden nasıl serildiğine bakmıyorlar mı?

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetteki deve, nefs-i emmâreye işaret etmektedir. Bunu şu hadise göre söylüyoruz: '*İnsanlar, develer gibidir; yüz deve içinde işe yarayacak, yük için kullanılacak kaliteli deve zor bulunur.*'"[479]

---

[479] Buhârî, Rikâk, nr. 6498; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, nr. 232.

Onlar, ruhlarına bakmıyorlar mı manevi makamlarda nasıl yükseltildi. Çünkü ruhlar, âriflerin fikirlerinin cevelan mahallidir. Akla bakmıyorlar mı maddeyi manadan, şeriatı hakikatten ayırmak için nasıl sağlam bir şekilde tutuldu. Bedenlerine bakmıyorlar mı, ruh ona hâkim olup işlerini düzenlediğinde Allah'a kulluk için nasıl hazır hale getirildi.

Hz. Peygamber'in Asıl Görevi Öğüt ve Uyarıdır

Cenâb-ı Hak, resûlünü insanlara öğüt vermeye ikinci kez teşvik ederek şöyle buyurdu:

فَذَكِّرْ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ اِلَّا مَنْ تَوَلّٰى
وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ الْاَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ اِلَيْنَٓا اِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾
ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

21. *Sen öğüt ver! Sen sadece bir öğüt vericisin.*

22. *Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.*

23. *Ancak, kim yüz çevirir, inkâr ederse,*

24. *Allah onu en büyük azaba uğratır.*

25. *Şüphesiz, onların dönüşü bizedir.*

26. *Sonra onların hesabını görmek de sadece bize aittir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *sen* insanlara aklî ve naklî delillerle *öğüt ver! Sen sadece bir öğüt vericisin.* Sana düşen iş, sadece tebliğdir. *Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin. Ancak, kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azaba uğratır.*" Yani sen onları iman etmeye zorlayan biri değilsin; fakat kim davetinden yüz çevirir ve hakkı inkâr ederse, sen şunu bil ki hükmetmek ve kahretmek Allah'a ait bir şeydir. O, inkâr edeni büyük bir azaba uğratır. Bu, cehennem azabıdır.

"Şüphesiz, onların dönüşü bizedir. Sonra onların hesabını görmek de sadece bize aittir." Biz onlara yaptıklarının hesabını sorarız ve emsallerine yaptığımız gibi hak ettikleri cezayı veririz.

21-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), inkâr edenler tarafından ne söylenmişse, onun insanlara öğüt veren halifelerine de aynısı söylenir. Kim âriflerin davet ve öğüdünden yüz çevirirse, Allah'ı unutup varlıklara bağlanma, manen perdelenme ve kötü hesap azabına uğrar.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Gâşiye sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

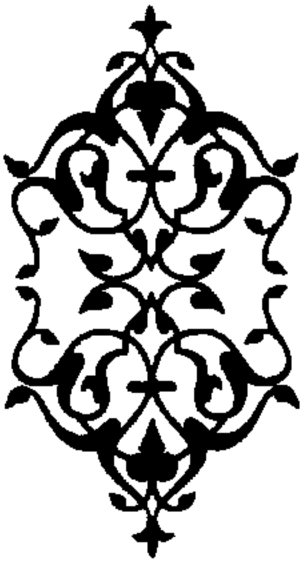

(89) FECR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Fecr sûresi Mekke döneminde inmiş olup otuz âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "fecr" kelimesinden almıştır. **Fecr**, "tan yerinin ağarma vakti" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Şüphesiz, onların dönüşü bizedir"* (Gâşiye 88/25) buyruldu. Bu sûrenin başında da yemin edilerek bu gerçek şöyle dile getirildi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْفَجْرِۙ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍۙ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِۙ ﴿٣﴾ وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِۚ ﴿٤﴾ هَلْ
ف۪ي ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذ۪ي حِجْرٍۜ ﴿٥﴾ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍۙ ﴿٦﴾ اِرَمَ ذَاتِ
الْعِمَادِۙ ﴿٧﴾ اَلَّت۪ي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِۙ ﴿٨﴾ وَثَمُودَ الَّذ۪ينَ جَابُوا
الصَّخْرَ بِالْوَادِۙ ﴿٩﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْاَوْتَادِۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِۙ
﴿١١﴾ فَاَكْثَرُوا ف۪يهَا الْفَسَادَۙ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍۚ ﴿١٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Fecre,***

2. ***On geceye,***

3. ***Çifte ve teke,***

4. ***Geçip gittiğinde geceye andolsun*** *(ki ey müşrikler siz ölecek ve bize hesap vereceksiniz).*

5. ***Nasıl, bunlarda, akıl sahibi kimseler için yemin edilmeye değer bir özellik var değil mi?***

6. ***Görmedin mi Rabb'in nasıl azap etti Âd kavmine?***

7. ***Sütunlar sahibi İrem'e?***

8. ***Ki şehirler içinde onun bir benzeri yaratılmamıştı.***

9. ***Vadide kayaları oyan Semûd'a?***

10. ***Kazıklar sahibi Firavun'a?***

11. ***Onlar, bulundukları ülkelerde iyice azdılar.***

12. ***Oralarda çokça fitne fesat çıkarttılar.***

13. ***Bu yüzden Rabb'in onların üzerine azap kamçısı yağdırdı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Fecre yemin olsun."* Fecir, gece karanlığının yarılıp sabahın ilk beyazlığının çıkmasıdır. Buna, "şafak atması ve tan ağarması" de denir. Bu beyazlığın dikey olanına "yalancı fecir", yatay olanına ise "gerçek fecir" denir. Oruç ve namaz için dikkat edilecek vakit gerçek fecirdir.

Âyette, şerefinden dolayı fecir vaktine yemin edilmiş olabilir; sabaha yemin edildiği gibi. Çünkü onda ilâhî kudretin eseri ortaya çıkmaktadır. Yahut o vakitteki namaza (sabah namazına) yemin edilmiştir; zira sabah namazı, meleklerin şahit olduğu bir namazdır.

"On geceye de yemin olsun." Burada yemin edilen on gece, ya zilhicce ayının veya muharrem ayının ilk on günüdür ya da ramazan ayının son on günüdür.

"Çifte ve teke de yemin olsun." Yani her şeyin çiftine ve tekine yemin olsun. Âyetteki çift ve teke şu şekilde değişik manalar verilmiştir.

On gecenin çift ve tek günlerine yemin olsun.

Namazların çift rekâtlı ve tek rekâtlı olanlarına yemin olsun.

Nahr (kurban kesme) gününe yemin olsun. Çünkü o, zilhiccenin onuncu (yani çift) günüdür. Arefe gününe de yemin olsun, zira o da dokuzuncu tek sayılı gündür.

Çift yaratılan varlıklara ve tek olan yaratıcıya yemin olsun.

Çift rekâtlı olarak kılınan nâfile namazlara ve peşinden kılınan vitir namazına yemin olsun.

Sayılara yemin olsun; çünkü onların bir kısmı çift, bir kısmı tektir.

Tercih edilen görüş, âyetin, bir konuya tahsis edilmeden çift ve tek olan her şeyi kapsayacak şekilde yorumlanmasıdır. Allah Teâlâ sanki her şeye yemin etti; çünkü mevcut şeyler ya çift ya da tektir.

Allah Teâlâ, özel olarak on geceye yemin ettikten sonra, umumi olarak bütün gecelere de yemin ederek şöyle buyurdu:

"Geçip gittiğinde geceye de yemin olsun." Yahut gecede yürütülen, götürülen şeylere yemin olsun. Bazıları, bununla Kadir gecesinin kastedildiğini söylemiştir.

"Nasıl, bunlarda, akıl sahibi kimseler için yemin edilmeye değer bir özellik var değil mi?" Mana şudur: Kim akıl sahibi ise şunu bilir: Allah Teâlâ'nın kendilerine yemin ettiği bu şeylerde, O'nun birliğine ve her

şeyin Rabb'i olduğuna dair acayip işaretler ve deliller vardır. Onların her biri yemin edilmeye layıktır. Bu şeylere yemin edilmesi, onların değerini büyütmek ve hepsinin yemin edilmeye değer kadri yüce şeyler olduğunu akıl sahiplerine göstermektir. Bu, şu âyet gibidir:

"Şüphesiz o, -eğer bilirseniz- büyük bir yemindir" (Vâkıa 56/76).

Âyette geçen "hicr" akıl anlamındadır. İnsanı, ona fayda vermeyen zararlı şeylere düşmekten koruduğu için akla "hicr" denilmiştir. Hicr, engel olmak, durdurmak, men etmek, sınırlamak, kontrol altına almak manalarına gelir. Bunun için akla, "hicr" denilmiştir. Yine sahibini bağladığı ve onu rezil işlerden uzak tuttuğu için akla, "akıl" ve onunla aynı anlamda olan "nühâ" denilmiştir.

Mana şudur: Akıl sahibi bir kimseye göre bunlar, kendilerine yemin edilerek yüceltilmeyi hak eden şeyler değil midir?

Bir diğer mana: Bunlarla yaptığım yeminde, akıl sahipleri için bir yemin, (yemin anlamı ve vurgusu) yok mudur? Yani o, böyle şeylere yemin edilerek kuvvetlendirilen büyük bir yemin değil midir?

Bir diğer mana: Bu şeylere yapılan yemin, akıl ve dirayet sahibi bir kimseyi ikna edecek düzeyde değil midir?

Yemin edilerek verilmek istenen haber gizli tutulmuştur. Bu haber şudur: Ey müşrikler topluluğu, siz hepiniz öleceksiniz, hesaba çekileceksiniz, bütün yaptıklarınız size haber verilecek ve cezanızı çekeceksiniz. Devamındaki şu âyet de bu manayı destekliyor:

"Görmedin mi Rabb'in Âd kavmine nasıl azap etti?" Onları nasıl helâk etti. Âyetteki, "Görmedin mi?" ifadesi, "ilim yoluyla kesin olarak bilmedin mi" demektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Âd ve benzerlerine ne yapıldığını bilince, bununla, azgınlık ve fesat çıkarma yönüyle onlarla ortak olan kavminin de benzeri bir âkıbetle karşılaşacağı sonucunu çıkarır.

Mana şudur: Resûlüm, sen, Rabb'inin, Âd kavmine ve benzerlerine nasıl azap ettiğini kesin bir ilimle bilmedin mi? Şunu da kesin olarak bil ki Rabb'in, bu azabı gerektiren inkâr ve isyanlarda onlara benzeyen bu müşriklere de aynı şekilde azap eder.

Âd kavminden kasıt, Âd'ın çocuklarıdır. Âd'ın nesebi şöyledir: Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nuh. Âd, Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kavmidir. Onlara babalarının ismiyle "Âd kavmi" denilmiştir.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Kavmin birinci nesillerine "Âd-ı ûlâ" (ilk Âd), sonraki gelenlerine ise "Âd-ı âhire" (sonraki Âd) denilmiştir.

"Rabb'inin sütunlar sahibi İrem'e nasıl azap ettiğini görmedin mi?"

İrem, iki manada yorumlanmıştır. **1.** Kabile ismi, **2.** Yer ismi.

Kabilenin ismi olursa, ilk Âd kastedilmiş olur. Çünkü İrem, Âd'ın dedesidir. Âd kavmi de onun torunlarıdır.

İrem yer ismi kabul edilince, Âd kavminin yaşadığı yerin adı olur.

İrem'i kabile ismi kabul ettiğimizde, *"Sütunlar,* direkler *sahibi İrem"* âyetinin manası şudur: Onlar, çölde yaşayan, direklerle çadırlar kuran bir kavimdi. Yahut onlar, çadır direkleri gibi uzun boylu, iri cüsseli kimselerdi.

İrem'i şehir ismi olarak kabul ettiğimizde, *"Sütunlar,* direkler *sahibi İrem"* âyetinin manası şudur: Bu şehir, yüksek sütun ve direklerle kurulu çadırlardan oluşmaktaydı. Adamların boyları, çadır direği gibi uzun olduğu için, kalacakları yerler de yüksek yapılıyordu.

Rivayet edildiğine göre onların çadırlarının direk ve sütunları altından idi, Allah Teâlâ onlara rüzgâr gönderince, hepsini toprağa gömdü.

Rivayet edildiğine göre, Âd'ın Şeddâd ve Şedîd adında iki oğlu vardı. İkisi de kraldı ve insanlara kahır ve zorbalıkla hükmediyorlardı. Şedîd ölünce, iş Şeddâd'a kaldı. Şeddâd, dünyaya kral oldu, bütün krallar ona boyun eğdi. Şeddâd, cennetin vasıflarını işitince, adamlarına, "Bana cennet gibi bir şehir yapın" emrini verdi ve bu emir üzerine Aden çöllerinden birinde İrem kuruldu. Yapımı 300 sene sürdü. Şeddâd, 900 sene yaşamıştır. İrem, büyük bir şehirdi. Köşkleri altın ve gümüşten, sütunları zebercet ve yakuttandı. İçinde her sınıf ağaç ve nehirler vardı. Yapımı tamamlanınca Şeddâd, şehri görmek için memleketin ileri gelen adamlarıyla birlikte yola çıktı. Şehre ulaşmaya bir gün bir gecelik mesafe kalmıştı ki Allah Teâlâ üzerlerine gökten bir sayha (çığlık) gönderdi, hepsi helâk oldular.

Bir rivayette şöyle denilmiştir: Şehrin üzerini kumlar örttü, bunu gören Şeddâd üzüntüsünden öldü.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Kılâbe, kaybolan devesini aramak için peşine düştü. O sırada yolu İrem'e düştü. Oradan taşıyabileceği kadar değerli eşya yükledi. Bu durum Halife Muâviye'ye ulaşınca, Abdullah b. Kılâbe'yi yanına çağırttı. O da başından geçenleri anlattı. Bunun üzerine Hz. Muâviye, Kâ'b el-Ahbâr'a adam göndererek bu şehrin durumunu sordu. O da şu cevabı verdi:

"Orası, sütunlar üzerine kurulmuş İrem'dir. Senin zamanında müslümanlardan bir adam oraya girecek. O, kızıl kumral tenli, kısa boylu, kaşında ve boynunda beyazlık bulunan bir adamdır. Devesini aramak için yola çıkar."

Hz. Muâviye, dönüp Abdullah b. Kılâbe'ye baktı ki anlatılan vasıflar onda mevcut. O zaman, "Vallahi, o, bu adamdır!" dedi. Rivayet için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.

"Onlar öyle kimselerdir *ki şehirler içinde onların bir benzeri yaratılmamıştı."* Yani kuvvet ve boy bakımından Âd kavmi gibi bir kavim yaratılmamıştı. Onlardan bir adam büyük kayayı kaldırır, bir kabilenin üzerine fırlatıp onları helâk ederdi. Boyları çok uzundu.

Yahut Şeddâd'ın şehri İrem gibi bir şehir dünyada yaratılmamıştı.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde şunu kaydetmiştir: "Velilerden biri demiştir ki: Yüz tane şehre girdim; onların en küçüğü sütunlar üzerine kurulmuş İrem'di." Mekkî, sonra demiştir ki: "Buna göre, '*Şehirler içinde onun bir benzeri yaratılmamıştı*' âyetinde kastedilen İrem, Yemen beldesindedir."

"Rabb'inin, *vadide kayaları oyan* kendilerine evler yapan *Semûd'a nasıl azap ettiğini görmedin mi?"* Onlar, dağdaki büyük kayaları yontup keserek kendilerine evler yapıyorlardı.

Dağları ve kayaları ilk yontanların Semûd kavmi olduğu söylenmiştir. Onlar, 700.000 ev yapmışlardı, hepsi de taştandı. Vadiden kasıt, Vâdilkurâ'dır. Onun başka bir vadi olduğunu söyleyenler de olmuştur. Vadi, içinde su olmasa da iki dağın arasındaki yerdir.

"Rabb'inin, *kazıklar sahibi Firavun'a nasıl azap ettiğini görmedin mi?"* Firavun'a "kazık sahibi" denmesi iki şekilde açıklanmıştır. Birincisi, büyük ve kalabalık bir orduya sahip olduğu içindir. Çünkü ordu, bir yerde konaklayacağı zaman kazıklardan çadır kurulur. İkinci yorum şudur: Firavun, insanlara işkence etmek için kazıkları kullanıyordu, onları kazıklara bağlatarak veya yere çakılmış kazıkların üzerine atarak işkence yapıyordu. Hz. Musa'ya iman eden hanımı Âsiye'ye yaptığı gibi.

"Onlar, bulundukları ülkelerde iyice azdılar. Oralarda, inkâr, adam öldürme ve zulümle *çokça fitne fesat çıkarttılar. Bu yüzden Rabb'in onların üzerine azap kamçısı yağdırdı."* Onların azgınlık ve fesatlarının peşinden her birinin üzerine şiddetli azaplar indirdi. Öyle ki bu azapların dehşetini insan aklıyla idrak, diliyle ifade edemez. Bu azap türleri ve şekilleri birçok sûre-i celilede açıklanmıştır. Ona "azap kamçısı" denmesi şunu bildirmek içindir: Onlar için ahirette hazırlanan azabın yanında bu azap, kılıcın yanında kamçı gibi hafif kalır. Azabın geliş şekli için kullanılan "yağdırıldı" ifadesi de onun şiddetini, çokluğunu ve sürekliliğini bildirmektedir. Yani onlar, acı veren sürekli bir azaba uğratıldılar. Sıkıntı ve azap sebebi olacak işlerden yüce Allah'a sığınırız.

1-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerin işaretleriyle deriz ki: Allah Teâlâ, gündüz gibi parlak ihsan nurunun kalbe doğuşuna, kâmil imana, çift olarak yaratılanlara ve vahdetinin birliğine yemin ederek şunu bildirdi: Kim yüce Allah'a samimiyet ve ihlâsla yönelirse onun önündeki engeller muhakkak kaldırılır

Ey ârif, Allah Teâlâ'nın, azgınlıkta Âd kavmine benzeyen nefs-i emmâreye ne yaptığını görmedin mi? Emmâre nefis, öyle bir düşmandır ki kalbi Allah'tan perdelemede ve hak yoldan alıkoymada onun gibisi yaratılmadı; çünkü o, yetmiş şeytandan daha tehlikelidir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetteki kayaları yontan Semûd kavmiyle, insandaki şehvet kuvvetine işaret ediliyor, kazıklar sahibi Firavun'la da gazap kuvvetine, ona tâbi olanların çokluğuna ve bu yüzden içine düşülen türlü azaplara ve sıkıntılara işaret ediliyor."

Bu azgın kuvvetler, kalp şehrinde büyük fesat çıkarttılar; bunun üzerine Allah Teâlâ desteklemek ve kendisine dost yapmak istediklerinin üzerine türlü mücâhede ve riyâzet azaplarını yağdırdı ki nefisleri ölüp kalpleri dirilsin, ruhları ilâhî huzura yükselsin.

Allah Herkesin Halini Gözetlemektedir

Cenâb-ı Hak sonra, kullarının halini gözetlediğini ve herkesi kontrol ettiğini bildirerek şöyle buyurdu:

اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ
وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبّٖٓى اَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾ وَاَمَّٓا اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ
فَيَقُولُ رَبّٖٓى اَهَانَنِ ﴿١٦﴾ كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتٖيمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَٓاضُّونَ
عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكٖينِ ﴿١٨﴾ وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلًا لَمًّا ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ
الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾

14. ***Şüphesiz Rabb'in her an gözetlemededir.***

15. ***İnsana gelince, Rabb'i onu imtihan edip kendisine ikramda bulunur ve ona bolca nimetler verirse, "Rabbim bana ikram etti" der.***

16. ***Ama ne zaman onu imtihan edip rızkını daraltırsa, bu defa da, "Rabbim beni hor bıraktı" der.***

17. ***Hayır, doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz.***

18. ***Yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.***

19. ***Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz.***

20. ***Malı da çok seviyorsunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Rabb'in her an gözetlemededir."* Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ her şeyi görür ve işitir. O'na hiçbir şey gizli kalmaz, hiç kimse O'ndan kaçıp kurtulamaz. Şu halde O'nun kullarını her an gözetlemesi, dünya sevgisine dalıp O'nu unutmamayı gerektirir. *'İnsana gelince, Rabb'i onu imtihan edip kendisine ikramda bulunur ve ona bolca nimetler verirse, 'Rabbim bana ikram etti' der. Ama ne zaman onu imtihan edip rızkını daraltırsa, bu defa da, 'Rabbim beni hor bıraktı' der'* âyetleri, insanın, Allah'ı unuttuğuna ve O'nu murakabenin gerektirdiği halin aksine gittiğine işaret etmektedir."

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Allah Teâlâ Âd, Semûd ve Firavun gibi azgınlara ne yaptığını, onların üzerine nasıl azaplar yağdırdığını bildirdikten sonra, *'Şüphesiz Rabb'in, her an gözetlemededir'* buyurdu. Bunun manası şudur. Allah, önceki azgın kavimlere böyle yaptı; O, insanların en üstününe ve peygamberlerin efendisine karşı azgınlık yapan bu kâfirleri de gözetlemektedir. Halbuki Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] insanlara en güzel ahlâkı ve en şerefli işleri emrediyor;

onları, düşük ve rezil işlerden sakındırıyor. Buna rağmen onlar, kendisine karşı azgınlık yapıyorlar. Bu durumda Allah onların da başına azap yağdırır ve onları ahirette de bütün azapların üzerinde bir azapla cezalandırır. *'Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez'* (Fecr 89/25) âyetinde belirtildiği gibi."

Allah Teâlâ, her an insanları gözetlediğini belirttikten sonra, onların değişik hallerini açıklayarak şöyle buyurdu:

"İnsana gelince, Rabb'i onu imtihan edip kendisine ikramda bulunur ve ona bolca nimetler verirse, 'Rabbim bana ikram etti' der." Yani, "Bana hak ettiğim malı ve mevkii vererek beni üstün kıldı" der, fakat insan bununla imtihan edildiğini, bütün bunların ona, şükür mü yapacak yoksa nankörlük mü edecek belli olsun diye verildiğini hiç düşünmez!

"Ama ne zaman Rabb'i onu imtihan edip rızkını daraltırsa, yani sonsuz hikmet ve iradesiyle insanın rızkını azaltıp ona sadece zaruri ihtiyaçlarını giderecek kadar verirse, *bu defa da insan, 'Rabbim beni hor bıraktı' der."* Bunun bir imtihan olduğunu, sabır mı gösterecek yoksa feryat mı edecek belli olsun diye böyle yapıldığını hiç düşünmez! Halbuki malın azlığı insan için bir düşüklük değildir, hatta bu durum onu iki cihan saadetine götürür; malın çok olması ise çok defa onu dünya ve ahirette hüsrana düşürür. Şu halde Rabb'inin her an onu gördüğünü bilen kimsenin, sonuçta ebedî ahiret için çalışması ve fâni dünya için hiç endişe etmemesi gerekir. Oysa insan bunun aksini yapmaktadır; Rabb'i ona, şükür mü edecek yoksa nankörlük mü edecek ortaya çıksın diye imtihan etmek için genişlik ve bol nimet verdiğinde, "Rabbim bana ikramda bulundu; bana verdikleriyle beni diğer insanlara üstün kıldı" der; şerefi dünya malının çokluğunda görür. Rabb'i, sabretmesi için, onu fakirlikle imtihan ettiği ve rızkını daralttığı zaman da, "Rabbim beni hor düşürdü" der, hor ve hakir olmayı dünya malının azlığında görür. Çünkü o, sadece dünyaya önem vermekte, dünyayı düşünmekte, onunla lezzetlenip ondan keyif duymaktadır.

Allah Teâlâ, kulun, kendisine verilen nimetler karşısında, "Rabbim bana ikramda bulundu" sözünü de reddetti. Zîra kul bu sözüyle, Allah Teâlâ'nın o nimetleri kendisine onları hak ettiği için verdiğini kastetti. *"O bana sadece sahip olduğum bir ilimden dolayı verildi"* (Kasas 28/78) âyetinde geçen kimse gibi. Halbuki Allah bu malı ona sadece imtihan için verdi, yoksa hak ettiği için değil. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette, *"Hayır, öyle değil"* buyurarak, onun bu yanlış düşüncesini reddetti. Yani şeref mal çokluğunda olmadığı gibi, hor ve hakir olmak da dünya malının azlığında değildir. Bilakis şeref, Allah'a itaatte muvaffak olmada, düşüklük ise nefis ile baş başa bırakılmadadır.

Âyetteki, *"Hayır, öyle değil"* ifadesi, insanın söylediklerini reddetmekte ve her iki durum için de onu yalanlamaktadır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ben insanı, katımda çok şerefli olduğu için nimetle imtihan etmedim; yine o benim katımda çok düşük olduğu için de kendisini fakirlikle denemedim; onlar kazâ ve kadere göre olan şeylerdir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Doğrusu siz, yetime ikram etmiyorsunuz."* Yani siz söylediğiniz durumda değilsiniz; bilakis ondan daha kötü bir haldesiniz ve mala daha fazla düşkünsünüz. Çünkü Allah Teâlâ size çok mal verdi, siz ise bunun gereğini yerine getirmediniz. Onun gereği, elinizdeki maldan yetimlere iyilik ve ihsanda bulunmanızdır.

"Siz, yoksulu yedirmeye, onun karnını doyurmaya ve diğer zaruri ihtiyaçlarını gidermeye *birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haramı helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz."* Onlar, kadınlara ve çocuklara miras malından paylarını vermeyip onların haklarını yiyorlardı. Onlar, miras malının nasıl kazanıldığını bildikleri halde, mirasçı helâl haram ne bırakmışsa hepsini yiyorlardı.

"Siz, malı da çok seviyorsunuz." Malı çok fazla seviyorsunuz, buna ilaveten mal konusunda çok hırs gösteriyorsunuz ve ondaki hakları yerine getirmiyorsunuz. Hayır, bu yaptığınız doğru değil!

14-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz Rabb'in, kullarını her an gözetlemektedir, kulların gizli hallerine vâkıftır, kendisine yöneleni ve O'ndan yüz çevireni bilmektedir. Allah Teâlâ, kullarını cemal ve celâl tecellileriyle (nimet ve sıkıntı ile) imtihan eder. İnsana gelince, Rabb'i onu imtihan edip kendisine ihsanda bulunduğunda ve zâhiren bol nimet verdiğinde, *"Rabbim bana ikramda bulundu"* der, şımarıp büyüklenir. Onu yine imtihan edip rızkını daralttığında, *"Rabbim beni hor bıraktı"* der, ilâhî rahmetten ümidini keser ve duruma kızar.

Hayır, insanın bu yaptığı doğru değil. Her iki durumu yaşayanlar, bu itikadlarından ve yaptıklarından vazgeçsinler; şunu bilsinler ki o, Allah tarafından bir imtihandır.

Kim nimete şükreder, fakir ve miskine yedirir, yetime iyilik ve ihsanda bulunursa, salih kullardan olur; aksi durumda günahkârlardan olur.

Kim fakirliğe sabreder, kısmetine razı olur, yokluğa sevinirse o, Allah'ın velilerindendir. Kimin hali bunun aksi olursa, Allah'tan uzak kalanlardan olur.

Kim kusur içindeki insanın haline iyi bakarsa, ona verilen sıkıntının bir nimet, nimetin ise bir âfet olduğunu görür. Rabb'ini yakînen tanımadan önce insana dünya malının bolca verilmesi, onun için bir düşüklük sebebidir; ona dünyanın verilmeyişi ise bir ihsandır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Çok defa, Allah sana dünya malı verir, fakat seni manevi nimetlerden mahrum eder. Yine O seni çok defa dünya malından mahrum bırakır, ancak sana manevi nimetler verir."

Cenâb-ı Hak daha sonra, insanı hayvanî şehvetlere dalmaktan ve fâni mal sevgisinden sakındırdı. Bunlar, gaflete dalanların işidir.

Nefs-i Mutmainne

Cenâb-ı Hak sonra, insanları kıyametin korkunç halleriyle korkutarak ve nefs-i mutmainneye yapılacak ilâhî hitaptan bahsederek şöyle buyurdu:

كَلَّٓا اِذَا دُكَّتِ الْاَرْضُ دَكًّا دَكًّاۙ ﴿٢١﴾ وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّاۚ ﴿٢٢﴾
وَج۪ٓيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰىۜ ﴿٢٣﴾
يَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي قَدَّمْتُ لِحَيَات۪يۚ ﴿٢٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُٓ اَحَدٌۙ ﴿٢٥﴾
وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُٓ اَحَدٌۜ ﴿٢٦﴾ يَٓا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُۗ ﴿٢٧﴾ اِرْجِع۪ٓي اِلٰى
رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةًۚ ﴿٢٨﴾ فَادْخُل۪ي ف۪ي عِبَاد۪يۙ ﴿٢٩﴾ وَادْخُل۪ي جَنَّت۪ي ﴿٣٠﴾

21. ***Hayır** (yaptığınız doğru değil!). **Yer birbiri ardına şiddetle sarsılıp dümdüz olduğu zaman,***

22. ***Rabb'inin emri gelip melekler saf halinde dizildiği zaman,***

23. ***O gün cehennem getirilir. O gün insan kusurunu anlar, fakat bu anlamanın ona ne faydası olacak!***

24. ***"Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" der.***

25. ***Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez.***

26. ***O'nun vuracağı bağı kimse vuramaz.***

27. *(Allah şöyle der:)* ***"Ey Rabb'i ile huzur bulmuş nefis!"***

28. ***"Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak dön Rabb'ine!"***

29. ***"Gir** (salih) **kullarımın arasına!"***

30. ***"Gir cennetime!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hayır,* bu yaptığınız doğru değil!. *Yer birbiri ardına şiddetle sarsılıp dümdüz* veya toz duman *olduğu zaman. Rabb'in geldiğinde* yani kulları arasında hüküm vermek için tecelli ettiğinde." Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Rabb'in geldiğinde âyeti, O'nun emri ve hükmü geldiğinde manasındadır."

"Melekler saf halinde dizildiği zaman." Yani göklerdeki bütün melekler inerler, insanların ve cinlerin arkasında saf halinde dizilirler.

"O gün cehennem getirilir." Denmiştir ki cehennem, cehennemliklere apaçık gösterilir. Onun getirilmesinin manası budur. *"Cehennem, azgınlara apaçık gösterilir"* (Şuarâ 26/91) âyetinde belirtildiği gibi. Diğer bir görüşe göre, cehennem gerçekten getirilir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"O gün cehennem getirilir. Onun yetmiş bin zinciri vardır; her bir zinciri yetmiş bin melek çekmektedir. Cehennem getirilip arşın sol tarafına konur. Onun hiddetli bir soluması (dehşetli bir ses çıkarması) vardır."[480]

"O gün insan gerçeği *anlar."* Dünyada yapılan uyarıları ve verilen öğütleri anlayıp kabul eder. Yani yer sarsılıp dümdüz olduğunda, kullar arasında hüküm verildiğinde, insan amelinin karşılığını gördüğünde Allah'a kullukta ne kadar kusur içinde olduğunu anlar. *"Fakat bu anlamanın ona ne faydası olacak!"* Çünkü bunun faydasının olacağı yer ahiret değil dünyadır, o da geçti.

"İnsan, *'Keşke bu* ebedî ahiret *hayatım için önceden* fâni dünyada *bir şey yapsaydım,* salih ameller işleseydim' *der. Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez."* Yani hiç kimse Allah'ın vereceği azabı veremez, onu üstlenemez; çünkü o günde bütün hüküm Allah'a aittir. *"Onun vuracağı bağı kimse vuramaz."*

---

[480] Müslim, Cennet, 29.

Zemahşerî, *Keşşâf* adlı tefsirinde demiştir ki: "Hiç kimse, zincirlerle ve bukağılarla Allah'ın azap ettiği gibi azap edemez. Kimse kimseye, Allah gibi bağ vuramaz."

Âyetteki insandan kasıt, vasıfları anlatılan kâfirdir. Bazıları âyetteki insandan kastın, Übey b. Halef olduğunu söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Kimse onun gibi azap görmez ve onun gibi bağa vurulmaz. Çünkü o, inkâr ve inatta en ileri noktada idi.

Cenâb-ı Hak sonra, mümine şöyle hitap buyurur: *"Ey Rabb'i ile huzur bulmuş (mutmain) nefis!"* Allah Teâlâ, mümin kuluna bir ikram ve şeref olarak arada bir vasıta olmadan doğrudan hitap eder yahut bu hitap meleğin diliyle olur.

Âyette geçen mutmain nefis, Allah'ın varlığı ile veya zikriyle yahut O'nu müşahede ederek huzura kavuşmuş, yakînin zirvesine ulaşmış nefistir. Öyle ki artık ona hiçbir şek, şüphe ve vehim gelmez.

Mutmainneye, hiçbir şeyin kendisini korkutmadığı ve üzüntüye düşürmediği güven içinde olan nefis anlamı da verilmiştir.

Bazılarının âyeti, "Güvende olan mutmain nefis" şeklinde okuması, bu manayı desteklemektedir.

Bu hitap kula, yeniden dirilme anında yahut hesabı tamamlandığında veya ölümü anında yapılır. Ona denir ki:

"Sen Rabb'inden razı, Rabb'in de senden razı olarak dön Rabb'ine!" Yani sen, sana verilenlerden razı olarak ve Allah katında da senden razı olunmuş olarak O'nun vaadine veya ikramına dön.

"Gir, ihlâslı salih *kullarımın arasına,* onların grubuna ve içine katıl. Onlarla birlikte *gir cennetime!"*

Ebû Ubeyde Kasım b. Sellâm demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Seçkin kullarımla birlikte, kullarımın arasında cennetime gir. *"Beni, rahmetinle salih kullarının arasına kat"* (Neml 27/19) âyeti de bu manadadır.

Bazıları, âyetteki nefisten kastın, "ruh" olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "Ey mutmain ruh, kullarımın bedenlerine gir" olur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] Tâif'te vefat edince, daha önce görülmemiş bir kuş gelip naaşının içine girdi. Toprağa defnedilince, kabrinin yanında, *"Ey Rabb'i ile huzur bulmuş nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak dön Rabb'ine! Gir salih kullarımın arasına! Gir cennetime!"* âyeti okundu. Onu kimin okuduğunu bilemediler.[481]

Bazıları bu âyetin, Hz. Hamza [radıyallahu anh] hakkında indiğini söylerken, bazıları da Mekkeliler tarafından asılan Hubeyb b. Adî [radıyallahu anh] hakkında indiğini söylemiştir. Tercih edilen görüş, âyetin bu vasıftaki bütün müminleri içerdiğidir.[482] Çünkü âyetlerde özel sebebe değil, lafzın genel hükmüne bakılır.

21-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mana âleminin tecellilerinin istilasıyla madde sarsıldığında veya ruhanî halin istilasıyla insanın beşeriyeti belirli bir seyir ve sıra içinde peş peşe sarsıldığında ve nihayet mananın sırlarına ulaşıldığında.

Rabb'in geldiğinde yani müşahede için zuhur ve tecelli ettiğinde.

Ayrıca melekler saf saf geldiğinde.

O gün cehennem getirilir. Bu cehennem, maddeye bağlı kalplerin Allah'tan uzak kalma ateşidir. O gün insan, ihmal ettiği mücâhedenin ve cem' ehlinin (kalpleri sadece Allah'a bağlı olan âriflerin) sohbetinin kıymetini anlar; fakat ömrünün uzun bir kısmı kalbi maddeye bağlı ve gaflet içinde geçtiğinden, bu anlayışın ona bir faydası olmaz. O zaman şöyle der:

"Keşke böyle bir manevi hayat için önceden bir şeyler yapsaydım; mücâhededen sonra ruhumu müşahedeye ulaştırsaydım."

---

[481] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/51.

[482] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/429.

O gün, sadece Allah Teâlâ kudretiyle kulları içinde tasarruf eder. Kalbi Hak'tan perdeli olanlara, onları boş meşguliyetler ve dünyevî bağlar içinde tutarak azap eder. Sonra ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş kudsî ruh sahiplerine şöyle hitap eder:

"Ey Hakk'ın müşahedesiyle mutmain olmuş, ebedî huzura ermiş, Allah'ta fâni ve bâki olma hali devam etmiş ruh, Rabb'ine dön. Daha önce madde ile perdeli iken şimdi sen Rabb'inin celâl ve cemal tecellilerine razı olarak O'nun katında da razı olunmuş olarak Rabb'ini müşahede etmeye dön.

Mutmain olmuş (Allah ile huzur bulmuş) nefsin alameti şudur: Bu nefse sahip kimse, şiddetli ve korkunç durumlar karşısında yılmadan dayanır, hezimete uğramaz. Çünkü kim gerçekten yüce melik ile (Allah'la) birlikte ise kendisini korkutan ve tehdit edenlere aldırmaz.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Nefs-i mutmainne (Allah ile huzur bulmuş nefis), kendisini yoktan var eden ilk hitabın nurundan meydana gelmiş, Cenâb-ı Hak'la, O'nun hitabıyla ve O'na ulaşmakla huzur bulmuş nefistir. Allah Teâlâ, onu ilk kaynağına çağırdı. O, ilk halinden sonuna kadar Allah'ın müşahedesinden başka bir şeye ulaşmadı. O, Allah'ın özel yardımıyla Allah'tan razıdır. Allah da ezelî seçimiyle ondan razıdır."

Nefisler emmâre, levvâme ve mutmainne olarak üç kısımdır. Bazıları buna, mülhimeyi de eklemiştir.

Emmâre, devamlı kötü şeyleri emreden nefistir.

Levvâme, kendini kınayan, yaptığı kusurlara üzülen, yaptığına pişman olan fakat günahları tamamen terkedemeyen nefistir.

Mülhime, ilham almaya hazır olan ve kalbe iyi işleri ilham eden nefistir.

Mutmainne, kötülüklerden arınmış, Allah'ı zikretmekle ve O'nun sevgisiyle huzur bulmuş nefistir.

En doğrusunu Cenâb-ı Hak bilir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Fecr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

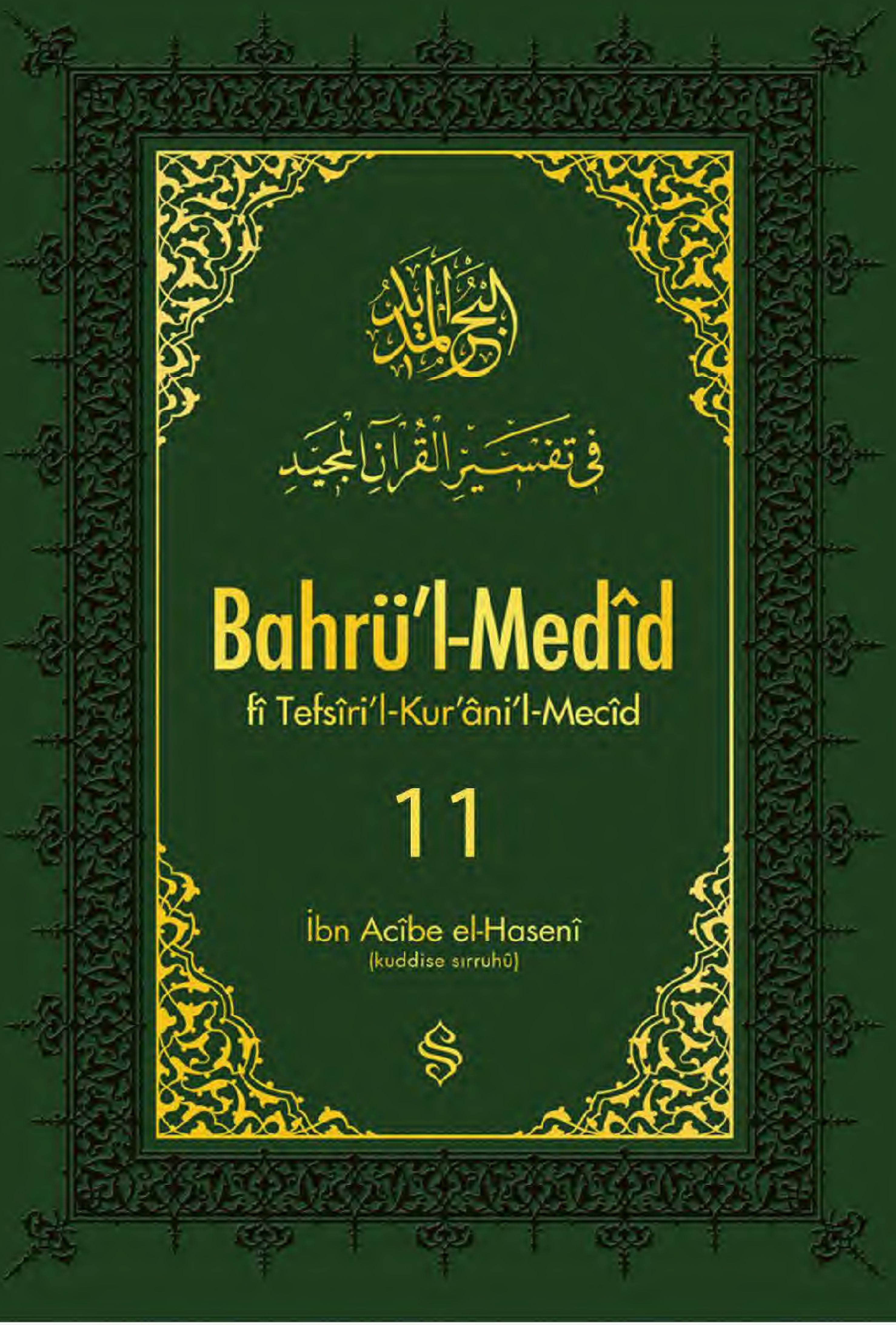

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

11

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 260
Kur'an Kitaplığı: 38
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-159-079-0

Editör
Ali Sözer

Yazar : İbn Acîbe el-Haseni
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ürün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ocak 2015, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No 3 Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış www.semerkandpazarlama.com

EROL
AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str. 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 **Fax:** 02203/3694910 www.semerkandonline.de

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

11

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME

DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

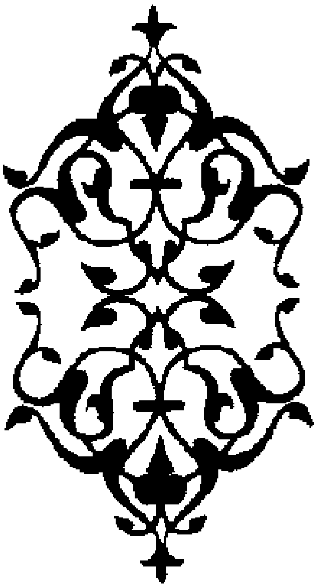

İÇİNDEKİLER

(90) BELED SÛRESİ 9
Sûre Hakkında Bilgi. 9
Huzura Ulaşmak İçin Mücâhede 15

(91) ŞEMS SÛRESİ 19
Sûre Hakkında Bilgi. 19
Azgınların Acı Âkıbeti 24

(92) LEYL SÛRESİ 27
Sûre Hakkında Bilgi. 27
Dünya da Ahiret de Yüce Allah'a Aittir 31

(93) DUHÂ SÛRESİ 37
Sûre Hakkında Bilgi. 37
Hz. Peygamber'e Verilen Nimetler 42

(94) İNŞİRÂH SÛRESİ 51
Sûre Hakkında Bilgi. 51
Hz. Peygamber'in Göğsünün Açılması 53
Hz. Peygamber'in Şanının Yüceltilmesi 55

(95) TÎN SÛRESİ 59
Sûre Hakkında Bilgi. 59
İnsanın En Güzel Biçimde Yaratılması 62

(96) ALAK SÛRESİ 69
Sûre Hakkında Bilgi. 69
İslâm'ın İlk Emri: Yaratan Rabb'inin Adıyla Oku! 70
Nankörlere ve Azgınlara Uyarı 73

(97) KADR SÛRESİ 79
Sûre Hakkında Bilgi. 79
Kadir Gecesi Hangi Gecedir? 81

(98) BEYYİNE SÛRESİ 87
Sûre Hakkında Bilgi. 87
Kâfirlerin ve Müminlerin Ahiretteki Halleri 93

(99) ZİLZÂL SÛRESİ 99
Sûre Hakkında Bilgi. 99
Zilzâl Sûresinin Fazileti 100

(100) ÂDİYÂT SÛRESİ 109
Sûre Hakkında Bilgi. 109
Sûrenin İniş Sebebi 112

(101) KÂRİA SÛRESİ 115
Sûre Hakkında Bilgi. 115

(102) TEKÂSÜR SÛRESİ 123
Sûre Hakkında Bilgi. 123
Sûrenin Fazileti 123

(103) ASR SÛRESİ 133
Sûre Hakkında Bilgi. 133

(104) HÜMEZE SÛRESİ 137
Sûre Hakkında Bilgi. 137

(105) FİL SÛRESİ 145
Sûre Hakkında Bilgi. 145
Fil Olayı 147
Önemli Bir Fayda 150

(106) KUREYŞ SÛRESİ 153
Sûre Hakkında Bilgi. 153

(107) MÂÛN SÛRESİ 159
Sûre Hakkında Bilgi. 159

(108) KEVSER SÛRESİ 165
Sûre Hakkında Bilgi. 165
Kevser Nedir? 166
Kevser Sûresindeki İncelikler 171
Sûredeki Diğer İncelikler 172
Hz. Peygamber'in Neslinin Kızıyla Devam Etmesinin Hikmeti 173

(109) KÂFİRÛN SÛRESİ 175
Sûre Hakkında Bilgi. 175
Kâfirûn Sûresinin Fazileti 176

(110) NASR SÛRESİ 181
Sûre Hakkında Bilgi. 181
Tesbihle Hamdin Birlikte Söyleniş Hikmeti 186
Nimete Şükür Edebi 187
Sürekli İstiğfarın Sebebi 187

(111) TEBBET SÛRESİ 191
Sûre Hakkında Bilgi. 191

(112) İHLÂS SÛRESİ 199
Sûre Hakkında Bilgi. 199
Sûrenin İniş Sebebi 200
İhlâs Sûresinin Fazileti 204

(113) FELAK SÛRESİ 211
Sûre Hakkında Bilgi. 211
Sûrenin İniş Sebebi 212

(114) NÂS SÛRESİ 219
Sûre Hakkında Bilgi. 219

SON SÖZ 225

İÇİNDEKİLER (1-11 CİLT) 227
İNDEKS 295

(90) BELED SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Beled sûresi Mekke döneminde inmiş olup yirmi âyettir. Sûre, adını ilk âyetteki "beled" kelimesinden almıştır. **Beled**, "şehir, belde" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrenin sonunda Allah ile huzur bulmuş mutmainne ruhtan bahsetti. Bu sûrede de Rabb'ine kavuşmadan önce ruha rahatlığın bulunmadığını, aksine, dünyada bulunduğu sürece sıkıntı ve meşakkat içinde olacağını bildirerek buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ① وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ② وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَۙ
③ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ي كَبَدٍۜ ④ اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ
اَحَدٌۢ ⑤ يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًاۜ ⑥ اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ يَرَهُٓ اَحَدٌۜ ⑦
اَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِۙ ⑧ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِۙ ⑨ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِۚ ⑩

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Andolsun bu beldeye.***

2. ***Ki sen bu beldede oturmaktasın.***

3. ***Babaya ve ondan meydana gelen çocuğa yemin ederim ki,***

4. ***Şüphesiz biz, insanı bir sıkıntı ve meşakkat içinde yarattık.***

5. ***İnsan, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?***

6. ***"Yığınla mal harcadım" diyor.***

7. ***Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?***

8-9. ***Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi?***

10. ***Ayrıca ona iki yol gösterdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun bu beldeye."* Allah Teâlâ, Belde-i Harâm'a yani Mekke-i Mükerreme'ye ve diğer şeylere yemin ederek bildirdi ki insan birçok meşakkat ve sıkıntıyla iç içe yaratılmıştır. İki yemin arasında getirilen ara cümlede şöyle buyrulmuştur:

"Sen bu beldede oturmaktasın." Sen orada bulunduğun ve oturduğun için kendisine yemin etmeye değer.

Âyette "oturmaktasın" anlamı verdiğimiz "hil" kelimesi birçok manaya gelmektedir. Bir yere inip konaklamak, yerleşip kalmak, helâl etmek, mubah görmek, serbest olmak, ihramdan çıkmak, yapılan yeminin sorumluluğundan çıkmak gibi ... Mekke'nin harem bölgesinin dışında kalan bölgeye de "hil" denir.

Buna göre âyete şu manalar da verilmiştir:

Sen o beldede (Mekke) hürmeti çiğnenmiş durumdasın. Mekke'de hayvan avlamak, insan öldürmek ve ağaçları koparmak helâl değilken, kâfirler sana eziyet ettiler.

Bu izaha göre bazıları ilk âyete şu anlamı vermiştir: Bu beldeye yemin etmiyorum. Yani içinde sana eziyet edilen bu beldeye yemin etmiyorum. Ancak bu görüş zayıftır.

Bir diğer mana: Sen bu beldede serbestsin; bir kâfiri öldürme ve başkasına helâl olmayan diğer şeyler sana helâl kılındı; orada istediğini yapabilirsin. Bu, tercih edilecek bir görüştür. Bu karara Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisinden varıyoruz:

"Şüphesiz bu belde haram bölgedir. Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığı gün Mekke'yi haram bölge yaptı. Onu benden önce hiç kimseye helâl kılmadığı gibi, benden sonra gelecek hiç kimse için de helâl kılmadı. Bana da sadece gündüzün birkaç saati helâl kılındı."[1]

Yani Mekke'nin fethi gününde Allah Resûlü'ne birkaç saat istediğini yapması için izin verildi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] o süre içinde müşriklerin en azılılarından İbn Hattal'ın öldürülmesini emretti; görevliler onu, Kâbe'nin örtüsüne sarılmış halde buldular, fakat öldürdüler. Aynı saatler içinde birkaç müşrik daha öldürüldü.

Şunu sorabilirsin: Beled sûresi Mekke'de inmiştir. Mekke'nin fethi ise hicretin sekizinci senesinde gerçekleşmiştir. Bu durumda âyetle hadisin bildirdiği durum nasıl açıklanır?

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Âyet, Mekke'nin fethedileceğine dair bir vaat ve müjdedir. Açıklama için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız. Birçok âyet vardır ki Mekke'de inmiştir, onun haber verdiği durum ise hicretten sonra Medine döneminde gerçekleşmiştir. Şu âyetler bu duruma örnektir:

"Malının zekâtını vermeyen o müşriklerin vay haline!" (Fussılet 41/6-7). Fussılet sûresi Mekke'de inmiş, zekât ise Medine'ye hicretten sonra emredilmiştir.

---

[1] Buhârî, Cenâiz, 76, İlim, 39, Sayd, 9, 10; Müslim, Hac, 445, 447; Ebû Davud, Menâsik, 89; Nesâî, Hac, 110; İbn Mâce, Menâsik, 103; Ahmed, *Müsned*, 1/253.

"İsrâiloğulları'ndan bir şahit de onun hak olduğuna şahitlik etti" (Ahkâ· 46/10). Sûre Mekke'de inmiştir, İsrâiloğulları'ndan bir şahit (Abdullah b. Selâm) ise Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın hak olduğuna hicretten sonra Medine'de şahitlik etmiştir. Buna benzer âyetler çoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Babaya ve ondan meydana gelen çocuğa yemin ederim ki ..."* Yani Âdem'e ve onun neslinden gelen bütün çocuklarına yemin ederim. Kendisine yemin edilen baba ve çocuğu hakkında şu yorumlar da yapılmıştır:

Nuh'a ve oğluna yemin ederim.

İbrahim'e ve oğluna yemin ederim.

İbrahim'e, oğlu İsmail'e ve onun soyundan gelen Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yemin ederim. Şu durum bu görüşü desteklemektedir: Mekke Hz. İbrahim'in bina edip harem bölgesi yaptığı, Hz. İsmail'in büyüyüp yetiştiği ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] meskeni olan bir yerdir.

Diğer bir yorum: Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve oğluna yemin ederim ki.

Âyette bütün babaların ve çocuklarının kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.

Yeminle bildirilen durum şöyle haber veriliyor: *"Şüphesiz biz, insanı* yani bütün insan cinsini *bir sıkıntı ve meşakkat içinde yarattık."* Gerçekten insanın dünyadaki meşakkati, anne rahminde kendisine ruh verilmesiyle başlayıp ruhunun bedenden çekilmesine kadar devam etmektedir. İnsan doğduktan bir zaman sonra, hayatı tanıma, okuma ve yazmayı öğrenme meşakkatiyle yüz yüze gelmektedir. Sonra, dini görevleri ve geçim işlerini yerine getirme meşakkati, dünya ve ahiretin dertleri başlamaktadır. İnsan sonra ölüm acısını tatmakta, kabirde sual sıkıntısını yaşamakta, sonra yeniden dirilmenin yorgunluğu, şiddetli hesabın çilesi ve sırat köprüsünden geçmenin dehşetiyle yüz yüze gelmektedir. Kısaca insana cennete girmeden önce rahat yoktur. Cennetten önce yaşanan bunca sıkıntı, zorluk, keder ve üzüntülerin hikmeti, insana cennetin tadını farkettirmek ve kıymetini öğretmek içindir. İnsan doğrudan cennete konsaydı, onun gerçek tadını anlamaz, kıymetini bilmezdi. Bu durum, avam halk içindir. Seçkin âriflere gelince, onlar, Cenâb-ı Hakk'ın marifetine ulaştıklarında rahata kavuşmuşlardır ve üzerlerindeki yük, sıkıntı ve meşakkat alınmıştır. Çünkü onlar, kendilerinin ve her şeyin ezelî kudret tarafından taşındığını yakînen görmüşler ve yüce Allah'a teslim olmuşlardır. Onlar, üzerlerinden yükü atıp sahibine teslim olunca, Allah da onların işlerini görmeyi üzerine almış ve kendilerine her konuda yetmiştir. Şu âyette ifade edildiği gibi:

"Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenip dayanırsa) Allah ona yeter" (Talâk 65/3).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsan, kendisine hiç kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"* Yani kâfir insan, kendisini yeniden diriltmeye kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?

Yahut bazı insanlar, kimsenin onu mağlup edemeyeceğini mi zannediyor? Buna göre âyet, belirli şahıslar hakkında inmiştir. Onun Ebü'l-Eşed Üseyd b. Kelede el-Cumahî olduğu söylenmiştir. Ebü'l-Eşed, çok kuvvetli ve kuvvetiyle övünen bir adamdı. Öyle ki ayaklarının altına Ukâz derisini serer ve, "Kim beni yerimden oynatırsa ona şunu şunu veririm!" derdi. On kişi deriyi çeker, deri parça parça olur fakat o yerinden oynamazdı.

Âyette kastedilen kimsenin, Amr b. Abdüved olduğu da söylenmiştir. O da çok kuvvetli biriydi. Medine'de Hendek Savaşı'nda atıyla hendeği geçmişti. Onu Hz. Ali [radıyallahu anh] öldürdü.

Bu mağrur adam, *"Yığınla, çok mal harcadım der."* Bununla Câhiliye dönemindeki harcamalarını kastediyor. O bunu övünmek ve gösteriş olsun diye yapardı.

"O, gösteriş ve adını duyurmak için mal harcarken *kendisini kimsenin görmediğini,* Allah Teâlâ'nın onu görmediğini ve hesaba çekip cezasını vermeyeceğini *mi sanıyor?"* Şüphesiz Allah onu her an görmektedir; ona yaptıklarının karşılığını verir.

Cenâb-ı Hak sonra, ona verdiği nimetleri hatırlatarak şöyle buyurdu: *"Biz ona* görülecek şeyleri göreceği *iki göz,* içindeki düşünceleri ifade edeceği *bir dil* ve ağzını kapatacağı, konuşma, yeme içme, üfleme ve diğer işlerde kullanacağı *iki dudak vermedik mi? Ona iki yol* yani cennete götüren hayır yoluyla cehenneme götüren şer yolunu *gösterdik."* Bu âyet, *"Şüphesiz biz ona (doğru ve yanlış) yolu gösterdik; ister şükretsin ister nankörlük yapsın!"* (İnsân 76/3) âyetiyle aynı manadadır.

Bazıları âyete, "İnsan doğduğu zaman ona annesinin iki memesini gösterdik, onu bulmasını ve emmesini ilham ettik" anlamını vermiştir.

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, mana (gayb) âlemine yemin etti. O, yüce zata ait sırlardır. Yüce Allah babaya yemin etti. Baba ile işaret edilen, en büyük ruhtur. Ondan doğanlara da yemin etti. Onlar ise diğer ruhlardır.

Şüphesiz Allah insanı bir sıkıntı ve meşakkat içinde yarattı. Bu, zâhirdeki ve bâtındaki yorgunluktur. Fakat aslına dönen kimse için yani kudsî ruhanî ruh için bir sıkıntı kalmaz. Bu halde ruh, tabiatın yorgunluğundan kurtulup rahata erer.

Müfessir Kevâşî, âriflerden birinden nakille demiştir ki: "İnsan, tabiatıyla kaldığı ve haline bağlandığı sürece bir zulmet ve bela içindedir; tabiatının bağlarından kurtulup insanî vasıflarından fâni olduğu yani maddi karanlıklardan arınıp Allah'ı müşahede ettiği zaman ise huzur ve rahatlık içinde olur."

Özetle şunu söyleyebiliriz: Allah Teâlâ'yı, müşahedeye dayalı bir marifetle tanıyan ârifin dışında, bütün insanlar bir sıkıntı ve meşakkat içindedirler. Ârif ise tam bir hoşluk ve huzur, cennet ve rıza içindedir.

Cahil kimse, üzerindeki ağırlıkları (hayat yükünü, gaflet ve isyan ağırlıklarını) kimsenin kaldırmaya güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? Bunun için mi, kendi işini kendi görmeye çalışıyor? (işlerini âlemlerin Rabb'ine havale etmiyor). Halbuki o, bize tevekkül ederek işlerini görmeyi bize bıraktığında, onun her yükünü çekmeye ve bütün işlerini görmeye güç sahibiyiz.

Biz ona iki göz vermedik mi? İnsan onlarla, gökleri ve yeri kimin taşıdığını görsün! Gökleri ve yeri taşıyan zat, onun yüklerini taşımaya güç sahibi değil midir? Elbette güç sahibidir; öyleyse insan, Allah'a tevekkül ederek nefsini, kendi akıl ve tedbiriyle iş görme sıkıntısından kurtarsın. O'nun dışında, insanın herhangi bir işini gören kimse, bunu kendi başına yapmıyor; ona bu işi yaptıran da yüce Allah'tır.

Biz insana, Mevlâ'sının nimetlerine şükredeceği bir dil verdik. Ona ayrıca, kendisini mâlâyâni şeyleri konuşmaktan koruyacak iki dudak verdik. Ona şeriat ve hakikat yolunu gösterdik; onlara girdiğinde bize ulaşır.

Huzura Ulaşmak İçin Mücâhede

Cenâb-ı Hak sonra insana, onu rahata ulaştıracak yola girmesini ve bu konuda nefsiyle mücâhede etmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ
﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ ﴿١٤﴾ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ اَوْ
مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿١٦﴾ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ
وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰئِكَ اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا هُمْ اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

11. ***Fakat o, sarp yokuşa atılmadı.***

12. ***Sarp yokuş nedir bilir misin?***

13. ***O köle âzat etmektir.***

14-15. ***Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan yetime yemek yedirmektir.***

16. ***Yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır.***

17. ***Sonra da iman ederek birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olmaktır.***

18. ***İşte onlar, amel defterleri sağından verilen cennetliklerdir.***

19. ***Âyetlerimizi inkâr edenler ise amel defterleri solundan verilen cehennemliklerdir.***

20. ***Üzerlerinde etrafı sımsıkı kapatılmış bir ateş vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Fakat o, sarp yokuşa atılmadı."* İnsan nefsine zor gelen salih amelleri yapmadı.

"Sarp yokuş nedir bilir misin? O köle âzat etmektir." Yahut âzat olması için maddi yardımda bulunmaktır.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Kâfirlerden esirleri kurtarmanın sevabı daha büyüktür. Çünkü bu esiri kurtarmak, neye mal olursa olsun müslümanlara vâciptir. Fakat bu, kefâretler için câiz değildir."

"Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan acıkmış *yetime yemek yedirmektir. Yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır. Sonra da iman etmektir."* Yani imanda devam edenlerden *olmaktır.* Çünkü bütün bunlar, iman ile fayda verir.

"Ayrıca günahlardan kaçınmak ve taatleri yapmak için yahut başa gelen musibetlere karşı *birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden olmaktır. Bir*

de aralarında, birbirlerine *merhametli olmayı tavsiye edenlerden olmaktır. İşte onlar,* yani bahsedilen bu vasıflara sahip olanlar *amel defterleri sağından verilen cennetliklerdir."* Onlar, uğur ve bereket sahibi kimselerdir.

"Hakka delil olarak önlerine koyduğumuz *âyetlerimizi,* apaçık delilleri yahut Kur'an'ı *inkâr edenlere gelince, onlar, amel defterleri solundan verilen* uğursuz bedbaht *cehennemlik kimselerdir. Üzerlerinde kapıları kapatılmış bir ateş vardır."*

11-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a ulaşmak isteyen kimse, senin zor olanı yapman gerekmez mi? Bu, nefsin alışkanlıklarını değiştirerek, onun hevâsını (kötü arzularını) terkederek ve nefsi sevmediği işlerin içine iterek hak yoluna girmektir.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Vallahi, insanın önündeki engel çok çetindir, onu aşmak oldukça zordur. Bu zor iş, insanın nefsiyle, hevâsıyla ve düşmanı olan şeytanla mücadele etmesidir."

Âyette, bu zor iş şöyle açıklandı: O, esiri, esaret bağından kurtarıp hürriyetine kavuşturmaktır. Yani nefsi, mâsivanın (Allah'tan başka her şeyin) bağından kurtararak onu hürriyetine kavuşturmaktır.

Yahut nefsi, kusur ve ayıplarından kurtarmaktır.

Yahut nefsi, insanların elindekilere tamah etmekten kurtarmaktır, çünkü tamah, zillet ağacının tohumudur.

Yahut nefsi, kâinat hapishanesinden kurtarıp kâinatı yaratanı müşahede fezasına yükseltmektir.

Yahut gafil ve cahil kimseyi, uyarı, öğüt ve terbiye ile nefsinin bağından kurtarmaktır.

Zor fakat gerekli işlerden biri de iman ve yakîn yönünden aç kalmış (iman ve marifeti zayıf) ruhu doyurmaktır.

Bu gerekli işlerden biri de manen yetim kalmış, ruhanî babası olmayan yani kendisini terbiye edecek şeyhi bulunmayan kimseyi iman ve yakînini artıracak şeylerle destekleyip ruhen kuvvetlendirmektir.

Bu gerekli işlerden biri de tevhid sırlarından yana fakir, maddi şeylere çakılıp kalmış kimselerin elinden tutarak onları manevi sırların semasına yükseltmektir.

Sonra, insanın yapması gereken en önemli şey, seçkin âriflerin yoluna inanarak manevi seyrin meşakkatine karşı birbirlerine sabrı, merhameti, sevgiyi ve ilgiliyi tavsiye edenlerden olmaktır. Manevi yolda giden dervişlerin ahlâkı budur. Onlar, uğur ve bereket sahibi kimselerdir. Bunların aksine velilerin yolunu inkâr edenlere gelince, onlar, uğursuz kimselerdir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Beled sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(91) ŞEMS SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Şems sûresi Mekke döneminde inmiş olup on beş âyettir. Sûre, adını birinci âyetteki "şems" kelimesinden almıştır. **Şems**, "güneş" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Âyetlerimizi inkâr edenlere gelince, onlar, amel defterleri solundan verilen kimselerdir. Üzerlerinde kapıları kapatılmış bir ateş vardır"* (Beled 90/19-20) buyruldu. Allah Teâlâ, bu sûrede de yeminle onların helâk oluşundan bahsederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَاۖ (١) وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَاۖ (٢) وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَاۖ (٣)
وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰيهَاۖ (٤) وَالسَّمَٓاءِ وَمَا بَنٰيهَاۖ (٥) وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَاۖ
(٦) وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَاۖ (٧) فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۖ (٨) قَدْ اَفْلَحَ مَنْ
زَكّٰيهَاۖ (٩) وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ (١٠)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Güneşe ve onun aydınlığına,***

2. ***Onu izlediğinde aya,***

3. ***Güneşi ortaya çıkardığında gündüze,***

4. ***Onu bürüdüğünde geceye,***

5. ***Göğe ve onu bina edene,***

6. ***Yere ve onu yayıp döşeyene,***

7. ***Nefse ve onu düzgün şekilde biçimlendirene,***

8. ***Sonra da ona kötülük duygusunu ve takvasını ilham edene yemin olsun ki,***

9. ***Nefsini arındırıp temizleyen kurtuldu.***

10. ***Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğradı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Güneşe ve onun aydınlığına yemin olsun."* Yani ışığı parlayıp her tarafı sardığında ...

"Aydınlık ve parlaklıkta *onu izlediğinde aya yemin olsun."* Bu, kamerî ayın ilk yarısında gerçekleşir; güneş battığında ay, onun peşinden gelerek yeryüzüne ışık verir, güneşin yerine geçer.

"Güneşi ortaya çıkardığında gündüze yemin olsun." Güneş gündüz parlak bir şekilde ortaya çıkar, herkesin göreceği şekilde ışığını yayar. Bu durum, günün başlaması ve güneş ışığının etrafa yayılması anında olur; çünkü bu vakitte güneş tam olarak parlar.

Âyete şu manaları verenler de olmuştur:

Karanlığı yok ettiği zaman gündüze yemin olsun.

Yeryüzünü aydınlattığı zaman gündüze yemin olsun.

"Onu bürüdüğünde geceye yemin olsun." Yani güneşi bürüyüp her tarafı karanlık yaptığı zaman geceye yemin olsun.

"Göğe ve onu sonsuz kudretiyle harika şekilde *bina edene; yere ve onu* her tarafından *yayıp döşeyene yemin olsun."* Devamındaki âyette yemin şöyle devam ediyor:

"Nefse ve onu düzgün şekilde biçimlendirene yemin olsun." Sonsuz hikmet sahibi Allah, nefsi, kemal halini kazanacak şekilde, en sağlam biçimde yarattı.

Nefisten kastın Hz. Âdem'in nefsi olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, bütün nefisler olduğunu söyleyenle de olmuştur. Bütün nefislerin kastedilmesi daha uygundur.

"Sonra da ona kötülük duygusunu ve takvasını ilham edene yemin olsun ki ..." Yani Allah ona, takva ve isyan duygusunu ilham etti, ona günahın çirkinliğini ve taatı güzelliğini öğretti. Yahut ona, günahların ve takvanın yolunu gösterdi; ona her ikisini yapabilecek bir kuvvet verdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Şekavetini (cehennemlik olmasını) dilediklerine günah duygusunu ilham etti, o da günaha koştu; saadete (cennete) eriştirmeyi dilediklerine ise takva duygusunu ilham etti, o da o yolda koştu.

"Nefsini (şirk, inkâr, isyan ve gaflet kirlerinden) *arındırıp temizleyen kurtuldu."* Yani nefsini iman ve taatle temizleyip ıslah eden kimse, arzuladığı bütün güzellikleri elde etti, korktuğu bütün sıkıntılardan kurtuldu.

"Onu kötülüklere gömüp kirleten, azdıran *kimse de ziyana uğradı."*

İkrime demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın temizlediği nefis kurtuldu, azdırdığı nefis ise ziyana uğradı.

Temizlik ve kirletmenin, kulun fiili olması da mümkündür.

Yeminle haber verilen durum gizli tutulmuş olup şu olabilir: Şüphesiz Allah, Semûd kavminin üzerine azap indirip köklerini kazıdığı gibi, Kureyş'ten inkâr edenleri de helâk edip köklerini kazır.

Bazıları, yeminle haber verilen şeyin, *"Nefsini arındırıp temizleyen kurtuldu ..."* âyeti olduğunu söylemiştir. Bazıları ise, *"Semûd kavmi, azgınlığıyla hakkı yalanladı"* âyeti olduğunu söylemiştir. Birinci tesbit en güzelidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, kendisine yemin edilen varlıklar ve durumlar insanın iç âlemindeki bazı durumlara işaret etmektedir. Şöyle ki:

Güneşle, kalpte parlayan irfan güneşine işaret edilmektedir. İrfan güneşinin ışığını yaymasının başlangıcı, fenâ fillâh halinin evvelidir.

Âyetteki ay ile, kalpteki imana işaret edilmektedir. Fenâ fillâh halindeki kul, kendisi kemale erip diğer insanları da kemale erdirmek için hikmet âlemine (insanların arasına) indiğinde, iman, irfan güneşini takip eder.

Gündüzle işaret edilen durum, kulun irfan halinde temkin sahibi olmasıdır. Kalp, kâinatın sahibini müşahede ettiğinde irfan nuru, maddi varlıkların karanlığını örter ve onu kökünden temizler.

Gece ile işaret edilen durum, kalbin gaflete düşüp Rabb'inin zikrinden ve murakabesinden kopmasıdır. Cenâb-ı Hak, bazan kalbe kahır tecellisi ile tecelli eder ve kulu imtihan etmek için kalbini örter. Bu durumda kulun ne yaptığına bakar; daralıp, sıkıntıya düşüp Allah'a mı yöneliyor yoksa hepten gevşeyip elinde olanı da mı kaybediyor, bu ortaya çıkar. Buna kabz hali de denir. Kabz, kalbin tutulması, daralması, kapanması ve sıkılmasıdır. Kabzın peşinden bast hali gelir ki o, kalbin açılması, rahatlaması, aydınlanması ve Allah ile huzur halini elde etmesidir. Her iki hal, sırasıyla kula gelir giderler. Allah Teâlâ, onların birbirini takip etmesine yemin etti.

Sema ile işaret edilen, ruhların semasıdır. Onun bina edilmesi, ruhun yükseltilmesidir.

Yer ile işaret edilen, insanın bedenidir. Onun yayılıp döşenmesi, bedenin kulluk vazifeleri için hazırlanmasıdır.

Allah Teâlâ nefsi düzenleyip şekillendirdi, onu ilâhî yakınlık ve Allah'tan uzaklık için hazır hale getirdi. Ona verdiği akıl nuru ile kendisine günah ve takvanın ne olduğunu öğretti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah nefsin sıfatını düzelterek ona şekil verdi, üzerine ezel nuruyla damga vurdu. Sonra ona lutfu ile zatına giden yolu vasıtasız olarak öğretti. *'Ona günahın ve takvanın ne olduğunu ilham etti'* âyeti bunu haber vermektedir. Nefse önce kahır yolunu (günahı) öğretti, böylece nefis, helâk sebebi olacak işleri tanıdı. Sonra ona lutuf yolunu (takvayı) tanıttı, böylece nefis kendisini kurtuluşa erdirecek şeyleri tanıyıp öğrendi. Bundan kasıt nefsin, kahır ve lutuf yoluyla hakkı tanıması ve böylece yüce yaratıcısı hakkında tam bir marifete ulaşmasıdır."[2]

Kuşeyrî demiştir ki: "Ona günahını ve takvasını ilham etti, yani nefsi kendi haline terkettiğinde nefis günaha daldı; onu takvada muvaffak ettiğinde ise takva halini korudu.

Şöyle denilmiştir: Nefsin günahı, (kendisine garanti edilmiş) rızkı elde etmek için çırpınmasıdır. Takvası ise kendisine takdir edilen ilâhî hükme razı olmasıdır.

Kurtuluşa eren ve helâk olan nefis hakkında denilmiştir ki: "Nefsini günah ve ayıplardan, yaptığı iyiliklere bir karşılık beklemekten temizleyen, ayrıca nefsini ilâhî taksimlere itirazdan ve haram işlemekten uzaklaştıran kurtuldu. Nefsine hainlik eden, onun kontrolünü ihmal eden ve onu günahlarla kirleten kimse ise zarar etti."[3]

---

[2] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/509.

[3] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/292-293.

Hakîm et-Tirmizî'nin, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde yaptığı açıklamaların özeti şudur: Nefsini günah kirleri içine gömen kimse, bir şeyi ışık almayan bir çukura gömen kimse gibidir. Hevâ ve şehvet de böyledir, kalbin üzerini örterler, ona ilâhî yakınlık ve vuslat nurunun ulaşmasını engellerler.

Azgınların Acı Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, nefisini inkâr ve isyanla kirleten bazı kimselerin başına gelenleri anlatarak şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَآ ﴿١١﴾ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَا ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ
اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰيهَا ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ
بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا ﴿١٤﴾ وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا ﴿١٥﴾

11. ***Semûd kavmi, azgınlık yaparak hakkı yalanladı.***

12. ***Hani onların en bedbaht olanı** (fesat çıkarmak için) **ileri atılmıştı.***

13. ***Allah'ın resûlü de onlara şöyle demişti: "Allah'ın devesine kötülük etmeyin ve onun su içmesini engellemeyin!"***

14. ***Fakat onlar, onu yalanladılar ve deveyi boğazladılar. Bunun üzerine Rab'leri, işledikleri suçlar sebebiyle üzerlerine azap indirdi ve onları yerle bir etti.***

15. ***Allah, bu işin sonundan korkmaz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Semûd kavmi, azgınlık yaparak hakkı yalanladı."* Yani azgınlıkları sebebiyle hakkı yalanladılar; çünkü onları buna sevkeden azgınlıklarıydı. Âyette, onların benzeri halde olanlara bir öğüt ve azgınlık yapan kimselere bir tehdit mevcuttur. Zira inkâr ve isyanla azgınlık yapmak, dünyada ve ahirette helâk ve perişan olmayı gerektiren en çirkin günahtır.

"Hani onların en bedbaht olanı fesat çıkarmak için harekete geçip *ileri atılmıştı."* Yani Semûd kavminin en azgını olan adam, bu işin başını çekti. O, Kudâr b. Salif isminde biridir.[4] Yahut o, deveyi kesmek için hareket eden eşkıyaların başıdır.

"Allah'ın resûlü Salih [aleyhisselâm] *onlara* yani Semûd kavmine *dedi ki: Allah'ın devesine kötülük etmeyin ve onun su içmesini engellemeyin!"*

Âyette, "Allah'ın resûlü" ifadesinin kullanılması, ona itaatin gerektiğini ve buna karşın onların yaptığı bu isyanın ileri derecede bir azgınlık olduğunu bildirmek içindir. "Allah'ın devesi" ifadesinde de aynı sır ve uyarı mevcuttur.

Mana şudur: Allah'ın devesini kesmekten sakının yahut onun hakkını gözetin, belirlenen vakti gelince su içmesine engel olmayın.

"Fakat onlar onu yalanladılar; Hz. Salih'in [aleyhisselâm], *'Ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi acı bir azap yakalar'* (A'râf 7/73) sözünü yalanladılar, *'Ve deveyi boğazladılar.'"* Deveyi boğazlayan bir kişi olduğu halde, bunun hepsine nisbet edilmesi, diğerlerinin yapılan işe razı oldukları içindir. Deveyi tek kişinin kestiğini şu âyetten anlıyoruz:

"Onlar, en yakın arkadaşlarını çağırdılar, o da bıçağı çıkarıp deveyi kesti" (Kamer 54/29).

Katâde demiştir ki: "Bize ulaşan bir habere göre, deveyi kesen adam, onların büyükleri ve küçükleri, erkekleri ve kadınları bu duruma razı olmadıkça onu kesmedi."[5]

"Bunun üzerine Rab'leri, işledikleri suçları sebebiyle üzerlerine azap indirdi ve onları yerle bir etti." İnen azap hepsini birden sardı, onlardan bü-

---

[4] Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/70.

[5] Kurtubi, *a.g.e.*, 30/70.

yük küçük kimse kurtulamadı. Yahut azap Semûd kavmini binalarıyla birlikte yerle bir etti. Âyetin ifade şekli şunu bildiriyor: Haline tövbe etmeyen ve hak davetçiye karşı gelen bütün günahkârların âkıbeti budur. Öyle ise bütün günahkârlar bu durumdan ibret alsınlar!

"Allah, bu işin sonundan korkmaz!" Yani onları helâk ettikten sonra, insanlarda olduğu gibi, kimsenin kendisine hesap sormasından korkmaz. Çünkü O, kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktadır. Âyette belirtildiği gibi: *"O'na yaptığının hesabı sorulmaz, insanlar ise yaptıklarından hesaba çekilirler"* (Enbiyâ 21/23).

11-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kuşeyrî demiştir ki: "Semûd kavmi gibi azgınlık fıtratında yaratılan nefis, azgınlığı sebebiyle hayvanî şehvetlere ve bedenî lezzetlere dalarak kalbi yalanladı. Peşine düşülen azgın hevâ, ruhu öldürmek için harekete geçti. Allah'ın iç âlemde elçisi olan salih kalp, onlara, 'Ey azgın nefsin askerleri (hevâ, şehvet, şöhret ve gaflet) ruhu bırakın da keşif ve müşahede ile manevi âlemin nurlarından istifade etsin' dedi. Fakat nefis ve ordusu kalbi yalanladılar; nefsanî zulmet ve hayvanî şehvetleriyle ruhu öldürdüler. Rab'leri de nefse ve ordularının üzerine, işledikleri günahları sebebiyle Allah'tan uzaklık ve ilâhî huzurdan kovulma azabını indirdi, onları yerle bir etti; hepsini aynı şekilde cezalandırdı. Allah, bütün âlemlerden müstağni olduğu (hiç kimseye ihtiyacı bulunmadığı) için, bunun sonucundan korkmaz."

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Şems sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(92) LEYL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Leyl sûresi Mekke döneminde inmiş olup yirmi bir âyettir. Leyl, "gece" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Nefsini arındırıp temizleyen kurtuldu. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğradı"* buyruldu. Allah Teâlâ bu sûrede, kurtuluşun elde edileceği ve insanı zarara götüren şeyleri açıklayarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰىۙ (١) وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰىۙ (٢) وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ
(٣) اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰىۜ (٤) فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰىۙ (٥) وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰىۙ
(٦) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰىۜ (٧) وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰىۙ (٨) وَكَذَّبَ
بِالْحُسْنٰىۙ (٩) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰىۜ (١٠) وَمَا يُغْن۪ي عَنْهُ مَالُهُ اِذَا تَرَدّٰىۜ (١١)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Karanlığı ile ortalığı bürüdüğü zaman geceye,***

2. ***Açılıp aydınlandığı zaman gündüze,***

3. ***Erkeği ve dişiyi yaratana yemin olsun ki,***

4. ***Sizin işleriniz çeşit çeşittir.***

5. ***Kim** (malından Allah için) **verir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa,***

6. ***En güzel sözü** (kelime-i tevhidi) **tasdik ederse,***

7. ***Biz onu en kolay yola ulaştırırız.***

8. ***Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmezse,***

9. ***En güzel sözü** (kelime-i tevhidi) **yalanlarsa,***

10. ***Biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.***

11. ***Helâke yuvarlandığı zaman, malı ona bir fayda vermez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Karanlığı ile* güneşi veya her şeyi *bürüdüğü zaman geceye yemin olsun."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Gece, ufku ve gökle yer arasını kapladığı zaman, karanlığı ile her şeyi örter."[6]

"Açılıp aydınlandığı zaman gündüze yemin olsun." Yani ışığı ile ortaya çıktığı, açılıp aydınlandığı zaman gündüze yemin olsun.

"Erkeği ve dişiyi yaratana yemin olsun." Yani aynı sudan erkeği ve dişiyi yaratan sonsuz güç sahibine yemin olsun.

Bazıları, âyette yemin edilen erkek ve dişinin, Hz. Âdem ile Hz. Havva olduğunu söylemiştir. Onunla bütün insan cinsinin erkek ve dişilerinin kastedildiğini söyleyenler mevcut olduğu gibi, insanla birlikte diğer hayvan cinsinin de kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.[7]

---

[6] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/295.

Yeminle bildirilen haber şudur: *"Sizin işleriniz çeşit çeşittir."* Yani sizin amelleriniz ve çalışmalarınız faklı farklıdır.

Cenâb-ı Hak sonra, bu farklı amelleri açıklayarak şöyle buyurdu: "Kim malının hakkını *verir,* Allah'ın yasakladığı haramlardan *sakınır ve en güzeli,* en güzel hasleti *tasdik ederse, biz onu en kolay yola ulaştırırız."*

"En güzel" hakkında şu açıklamalar yapılmıştır:

En güzel haslet ki o, imandır.

En güzel kelime ki o, kelime-i tevhiddir yani, "Lâ ilâhe illallah" sözüdür.

En güzel millet ki o, İslâm'dır.

En güzel mükâfat ki o, cennettir.

Onu tasdikin manası, Allah Teâlâ'nın vaat ettiklerinin onu bu müjdelere ulaştıracağını kesin bilmesi, bu konuda kalbine hiçbir şüphe ve tereddüt gelmemesidir.

"Biz onu en kolay yola ulaştırırız." Yani ona, kendisini rahatlık ve kolaylığa ulaştıracak yolu hazırlarız. Cennete girmek ve onu temin eden işleri yapmak gibi ...

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Onu hayırlı işlerde yavaş yavaş ilerleterek, ona bu yolu kolaylaştırdığımızı açıkça gösteririz. Bu kolaylaştırma, Allah'ın ezelde verdiği bir hükümdür."

"Fakat kim, malında *cimrilik eder,* onu hayır yollarında harcamaz *ve kendini Allah'a muhtaç görmezse,* yani Allah katındaki şeylerden gönlünü çeker, sanki onlara hiçbir ihtiyacı yokmuş gibi davranıp Allah'tan korkmazsa. Yahut dünya malı ve şehvetleriyle yetinip ahiret nimetle-

---

[7] Kurtubî, *a.g.e.,* 30/73.

rine hiç yönelmezse, *ayrıca en güzeli* yani kelime-i tevhidi ve yukarıda bahsedilen güzellikleri *yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz."* Yani kendisini aslında zor ve meşakkatli olan işlere hazırlayıp salarız. Cehenneme ve ona götüren işlere girmek gibi ... Kul kendi tercihi ile bu işleri seçince, onları yapmak kendisine kolaylaştırılır.

Müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Sonu rahata çıkan her şey ve bütün övülecek işler, âyette bahsedilen kolayın içine girer. Bütün taatler, bu özelliktedir. Sonu yorgunluk ve sıkıntıya çıkan her şey de âyette bahsedilen zorun kapsamına girer. Bütün günahlar bu özelliktedir."[8]

"Helâke yuvarlandığı zaman, o cimrilik ettiği *malı ona bir fayda vermez."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Kabir çukuruna veya cehenneme yuvarlandığı zaman malı kendisine bir fayda vermez. Böyle bir halden yüce Allah'a sığınırız.

1-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın bu âyetlerde yemin ettiği şeylerle iç âlemdeki durumlara işaret edilmektedir. Cenâb-ı Hak, gece gibi olan manevi perdeye yemin etti. O, perdeli kalpleri sardığında insan karanlık içinde kalır. İlâhî tecelli ise gündüze benzemektedir. O, safi kalpleri sardığında kalp aydınlık olur. Kalbin perdelenmesi celâl ve kahır tecellisi, kalbin nurla aydınlanması ise cemal ve lutuf tecellisidir. Allah Teâlâ her iki tecelliye ve bütün canlıları yaratan kudretine yemin ederek şunu bildirdi: İnsanların işleri çeşit çeşittir. Kim Allah yolunda malını ve canını verir ve onu yüce Mevlâ'sından alıkoyan her şeyden sakınırsa, biz kendisini, huzurumuza ulaştıran en kolay yola girmeye muvaffak ederiz.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ ona, kendisine ulaştıran yolu kolaylaştırır, ondan kulluk vazifelerindeki zorluk ve sıkıntıyı kaldırır."

---

[8] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* 31/181.

Kuşeyrî ise âyete şu anlamı vermiştir: "Ona taatleri kolaylaştırırız, haramları çirkin gösteririz, kendisine ilâhî yakınlığa ulaşma şevki veririz, imanı sevdiririz ve kalbinde ihsan halini süsleriz."[9]

Fakat kim malında ve canında cimrilik eder, Rabb'ini müşahede derecesinde tanımaya yönelmez ve iman makamıyla yetinirse, biz de onun için zor olanı kolaylaştırırız. O, dünya sevgisi ve mal toplamakla meşgul olmak gibi, ilâhî huzurdan uzak kalmak ve kalbinin perdelenme yoludur. Allah'tan uzaklık çukurlarına yuvarlandığında malı ona hiçbir fayda sağlamaz.

Dünya da Ahiret de Yüce Allah'a Aittir

Cenâb-ı Hak insanların işlerinin çeşit çeşit olduğunu belirttikten sonra, kişinin yapması gerekeni açıklayarak şöyle buyurdu:

اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى ﴿١٢﴾ وَاِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُولٰى ﴿١٣﴾ فَاَنْذَرْتُكُمْ نَارًا
تَلَظّٰى ﴿١٤﴾ لَا يَصْلٰيهَٓا اِلَّا الْاَشْقٰى ﴿١٥﴾ اَلَّذ۪ي كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٦﴾
وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقٰى ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ي يُؤْت۪ي مَالَهُ يَتَزَكّٰى ﴿١٨﴾ وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ
مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰٓى ﴿١٩﴾ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى ﴿٢١﴾

12. *Şüphesiz doğru yolu göstermek bize aittir.*

13. *Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir.*

14. *Sizi alev saçan bir ateşe karşı uyarıyorum.*

15-16. *Ona, sadece yalanlayıp yüz çeviren bedbaht kimse girer.*

17-18. *Allah'tan çok korkan ve temizlenmek için malını hayır yolunda veren kimse ondan uzak tutulur.*

---

[9] Kuşeyrî, a.g.e., 6/296.

19. ***O, hiç kimseye, malını ondan gördüğü bir iyiliğe karşılık olarak vermez.***

20. ***Sadece yüce Rabb'inin rızasına ulaşmak için verir.***

21. ***Elbette kendisi de** (istediğine kavuşarak) **hoşnut olacaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz doğru yolu göstermek bize aittir."* Delillerini ortaya koyarak ve ilâhî hükümleri açıklayarak, insanlara hak yolunu göstermek bize aittir.

Yahut sonsuz hikmetlerle verdiğimiz kararın gereğini yapmak bize düşer. Şöyle ki: Biz insanları ibadet için yarattık. Bu durumda onlara doğru yolu ve ona götüren sebepleri açıklamak bizim görevimizdir. Biz de bunu fazlasıyla yaptık. Doğru yola teşvik etmek ve yanlış yoldan sakındırmak için her iki yola girenin durumunu açıkladık. Bundan ortaya çıktı ki hidayet, insanı hedefe ulaştıran şeye yöneltmektir, yoksa sadece delili ortaya koymak değildir. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.

"Şüphesiz son da ilk de (ahiret de dünya da) *bize aittir."* Yani onlarda dilediğimiz gibi her türlü tasarrufta bulunmak bize aittir. Onlarda dilediğimizi yaparız; dilediğimize dünyayı veririz, dilediğimize ahireti veririz. Yahut dilediğimize her ikisini birden veririz veya dilediğimizi her ikisinden mahrum bırakırız. Kim onları bizden başkasından isterse hata etmiş olur.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Dünyada ve ahirette bulunan her şey bize aittir; sizin bizim hidayet yolumuzu terketmeniz bize bir zarar vermez.

"Sizi alev saçan bir ateşe karşı uyarıyorum. Sizi böyle bir ateşle korkutuyorum. *Ona, sadece* Allah'ın peygamberini *yalanlayıp* imandan *yüz çeviren bedbaht kimse girer."* Yani o ateşe ebedî olarak yalnız ezelde haklarında cehennemlik olma hükmü verilmiş kimseler girer.

"Allah'tan çok korkan, inkâr ve isyanlardan son derece sakınan, onlara dalmak şöyle dursun, yanına bile yanaşmayan *kimse ondan uzak tutulur."* İnkârdan sakınan, fakat günahlardan sakınmayan kimse ise ateşten bu derece uzak tutulmaz.

"Bu kimse *temizlenmek için,* yani gösteriş ve duyurmak için değil Allah katında temiz olmayı isteyerek *malını* fakirlere *verir."* Yahut o, malının zekâtını verir; böylece malını fakirin hakkından, kalbini de mal sevgisinden temizler.

Yahut o, malını Allah rızası için vererek günahlardan ve ayıplardan temizlenir.

"O, hiç kimseye, malını ondan gördüğü bir iyiliğe karşılık olarak vermez." Yani o kimsenin minneti altında olup gördüğü bir iyiliğe karşılık verme durumunda değildir. O, birinden iyilik görmüş de buna karşılık olarak ona iyilik yapıyor değildir.

"O yaptığı iyiliği *sadece yüce Rabb'inin rızasına ulaşmak için* yapar, verdiği malı sadece Allah için *verir."*

Âyet, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. O, Bilâl-i Habeşî'yi [radıyallahu anh], ona eziyet eden müşriklerden Allah rızası için satın alıp âzat ettiğinde bu âyet indi. Bunun için şöyle denilmiştir: Önceki âyet geçen "en şakî" yani en azgın ve bedbaht kimse, Ebû Cehil ile Ümeyye b. Halef'tir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Müşrikler Bilâl'e işkence ediyorlardı. Bilâl ise, 'Ahad ahad' (Allah birdir, Allah birdir) diyordu. O sırada Hz. Peygamber Bilâl'in yanından geçti. Ona, *'Seni bu ahad ahad demen kurtaracak'* buyurdu. Sonra onun durumunu Ebû Bekir'e haber vererek, *'Bilâl Allah yolunda işkence görüyor!'* dedi. Ebû Bekir, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ne demek istediğini anladı; gidip Bilâl'i 1 rıtl[10] altın karşılığında Ümeyye b. Halef'ten satın aldı ve âzat etti."[11]

---

[10] Rıtl: Bir ölçü birimi. Mısır'da 460,8, Suriye'de 3,202 gramdır.

[11] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 30/79.

Şöyle denilmiştir: Hz. Ebû Bekir, Ümeyye b. Halef'e Nistas ismindeki bir kölesini vererek ona karşılık Bilâl'i satın aldı. Nistas, müşrik bir köleydi. Zengindi. Hz. Ebû Bekir ona, "Müslüman ol, bütün malın senin olsun!" dedi, fakat Nistas buna yanaşmadı, Hz. Ebû Bekir de onu Ümeyye b. Halef'e vererek onun yerine Bilâl'i aldı ve âzat etti. Bunun üzerine müşrikler, "Bilâl'in Ebû Bekir'e yaptığı bir iyilik var ki buna karşılık onu âzat etti" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.[12]

Urve demiştir ki: "Ebû Bekir, yedi kişiyi âzat etti; hepsi de Allah yolunda işkence görüyorlardı. Bilâl ve Âmir b. Füheyre de bunlardandır. Ebû Bekir, müslüman olduğunda 40.000 dirhemi vardı, onları Allah yolunda harcadı."[13]

Abdullah b. Zübeyr demiştir ki: "Ebû Bekir, zayıf köleleri satın alıp âzat ediyordu. Bunu gören babası ona, 'Keşke sana destek verecek, zor durumda arka çıkacak kimseleri satın alsaydın!' dedi. Ebû Bekir de, 'Ben de böyle yaparak (ahirette azaba karşı) arkamı kuvvetlendirmek, tehlikeyi savmak istiyorum' dedi. O zaman hakkında bu âyet indi."[14]

Ebû Bekir'in ismi Abdullah b. Osman'dır. Câhiliye devrinde ona Abdülkâbe derlerdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Abdullah olarak değiştirdi.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Elbette kendisi de* istediğine kavuşarak *hoşnut olacaktır."* Vallahi biz, Allah için yaptığı bütün iyiliklerin karşılığını ona veririz, o da razı olur.

Âyet, Allah için iyilik yapan bu insanın ulaşmak istediği bütün şeylere en üstün ve en mükemmel şekliyle ulaşacağına dair güzel bir müjdedir. Çünkü onunla Allah rızası gerçekleşir. Bu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] verilen şu müjde gibidir:

"Rabb'in sana verecek ve sen razı olacaksın" (Duhâ 93/5).[15]

---

[12] Kurtubî, *a.g.e.*, 30/79.

[13] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/473.

[14] Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/473.

[15] bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/438.

12-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakikate ulaşmak isteyen kimseye yolu açıklamak bize aittir. Biz, içinde Hak yolcusuna lazım olan hiçbir şeyi eksik etmediğimiz bir kitap (Kur'an'ı) indirdik. İnsanları doğru yola ulaştıran bir peygamber gönderdik. Onun için her devirde halifeler bulundurduk. Onlar, emrimizle insanları kudsî huzurumuza ulaştırırlar.

İsteyene ahireti vermek bize aittir. Dünya da onu talep eden içindir. Biz, talep edenlere zatımızın sırlarını açıp gösterdik.

Sizi alevli bir ateşe karşı uyarıyorum. O, Allah'tan uzak kalma ateşidir. Ona sadece, ezelde bizden uzak kalması takdir edilenler girer.

İmam Kuşeyrî, *"O, yalanladı ve yüz çevirdi"* âyetinin işaretlerinde demiştir ki: "Yani o, velilerin, şeyhlerin ve süyrü sülûk erbabının üzerinde zuhur eden hakkı yalanladı; onların irşadını ve nasihatlerini kabulden, onların müşahede ve keşfe dayalı marifetlerini ve manevi vecdlerini dinlemekten yüz çevirdi. Takva sahibi olan kimse o ateşten uzak tutulur. Yani mâsivadan sakınan kimse, Allah'tan uzaklık yolundan ve kalbinin perdelenmesi azabından uzak tutulur, böyle bir tehlikeden korunur. O, ayıplardan ve enaniyetten temizlenip Allah'a yaklaşmak için malını verir. O bu malı, kendisine bir iyilik etmiş de ona karşılık vermek durumunda olduğu kimseye vermez. Yani onun iyilik ve ihsanı, bir maddi karşılık için değildir. O sadece yüce Rabb'i için verir. Yani O'nun yüce zatını tanımak için verir. O, Cenâb-ı Hakk'ın mukaddes zatını sürekli müşahede ederek razı olacaktır."

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Leyl sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

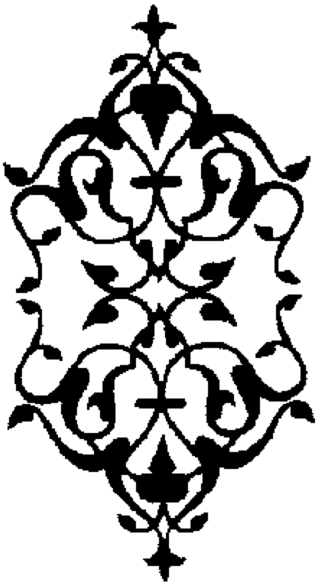

(93) DUHÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Duhâ sûresi Mekke'de inmiş olup on bir âyettir. **Duhâ,** "kuşluk vakti" demektir. Sûre, adını ilk âyette geçen bu kelimeden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, Ebû Bekir-i Sıddık [radıyallahu anh] için, *"(Muhakkak ona yaptıklarının karşılığını vereceğiz) ve o, razı olacak"* buyruldu. Bu sûrede ise Hz. Peygamber için,

"Rabb'in sana (her istediğini) verecek ve sen hoşnut olacaksın" buyruldu. Allah Teâlâ, Sıddık-ı Ekber'e, onu razı edecek şeyleri vereceğini bildirdikten sonra, bunu peygamberi Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] için de yapacağını haber vererek şöyle buyurdu.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالضُّحٰىۙ ﴿١﴾ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىۜ ﴿٣﴾
وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰىۜ ﴿٤﴾ وَلَسَوْفَ يُعْط۪يكَ رَبُّكَ
فَتَرْضٰىۜ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Andolsun duhâ** (kuşluk) **vaktine***
2. ***Ve sükûna erdiğinde geceye ki,***
3. ***Rabb'in seni terketmedi ve sana darılmadı.***
4. ***Gerçekten senin için ahiret, dünyadan daha hayırlıdır.***
5. ***Rabb'in sana** (her istediğini) **verecek ve sen razı olacaksın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun kuşluk vaktine."*

Kuşluk vakti, gündüzün evvelinden başlayıp güneş yükselene kadar devam eden vakittir. Özellikle bu vakte yemin edilmesi, onun fayda ve faziletini gösterir. Bir vaktin fazileti, içinde olan mühim iş ve olaylardan ileri gelir. Allah Teâlâ, Musa [aleyhisselâm] ile özel olarak kuşluk vaktinde konuşmuştur. Yine Firavun'un sihirbazları o vakit içinde iman edip secdeye kapanmışlardır.

Kuşlukla bütün gündüzün kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü peşinden gelen âyette onun mukabili olarak şöyle buyrulmuştur:

"Ve sükûna erdiğinde geceye yemin olsun ki." Gecenin mukabili gündüzdür. Gecenin sakinliğinden kasıt, onda insanların sakin olması, ses ve gürültülerin durmasıdır. Bununla gecenin karanlığının çöküp her yanı kaplaması da kastedilmiş olabilir.

Bir diğer görüşe göre, üzerine yemin edilen duhâ (kuşluk) vakti, Hz. Musa'nın yüce Allah'a münâcât edip özel konuşma yaptığı vakittir; gece ise Mi'rac gecesidir.

Yeminden sonra cevap cümlesi gelir. Bu âyetteki cevap cümlesi şudur: *"Rabb'in seni terketmedi ve sana darılmadı."* Yani seni peygamber olarak tercih ettiği zamandan bu yana seni hiç terketmedi. Seni sevdi ve sana hiç kızmadı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e bir ara vahiy gelmesi gecikti. Bu durum günlerce devam etti. Bunu fırsat bilen müşrikler,

"Rabb'i Muhammed'i terketti ve ona kızdı!" diye laf etmeye başladılar. Bunun üzerine bu âyetler inerek onların düşüncelerini reddetti; Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] verilecek ikram ve ihsanları müjdeledi. Bu âyetlerle Allah Teâlâ, habibine dünyada vahiy ve diğer ikramlarını sürekli yapacağını bildirdiği gibi, ahirette onlardan daha büyük nimetler vereceğini haber vererek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz senin için ahiret, dünyadan daha hayırlıdır."

Bu konuda şöyle denmiştir: Ahiret onun için daha hayırlıdır, çünkü oradaki nimetler her türlü sıkıntıdan temiz ve uzaktır. Dünya ise fânidir, bir sürü sıkıntı, zorluk ve zarar ile doludur. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] verilen peygamberlik şerefi her ne kadar dengi bulunmayan bir şeref ve fazilet ise de yine de bu dünyada nefse sıkıntı ve meşakkat verecek pek çok şey mevcuttur.

Bu âyetin önceki âyetlerle bağlantısı şudur: Allah Teâlâ, önceki âyetlerde habibini terketme ve kendisine kızma diye bir şeyin olmadığını, ona vahyetmeye devam ettiğini, çünkü onun Allah'ın habibi olduğunu, bundan daha büyük bir şerefin bulunmayacağını bildirdi. Bu âyette de ona ahirette vereceği nimet ve şereflerin daha büyük olacağını haber verdi. Kendisine verilecek ahiret nimetlerinden bazısı şunlardır: Bütün peygamberlerden önce kendisine şefaat-i uzmânın yani en büyük ve umumi şefaat yetkisinin verilmesi. Ümmetinin diğer ümmetlerin haline şahitlik etmesi. Onun şefaatiyle müminlerin derecelerinin yükseltilmesi ve yüksek makamlara çıkarılması. Bunların dışında, kelimeyle ifade edilemeyecek daha pek çok ikram ve kerametler.

"Rabb'in sana her istediğini *verecek ve sen razı olacaksın."*

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] dünyada ihsan ettiği pek çok nimeti içermektedir. Bu nimetlerden bazıları şunlardır:

Kendisine verilen yakînî iman, öncekilerin ve sonrakilerin ilmi, peygamberliğinin her yana yayılması, kendi asrında ve kendisinden sonra gelen halife ve sultanların devrinde gerçekleşen fetihlerle dininin yücelmesi, davetinin her yana yayılması, İslâm'ın doğuda ve batıda tanınması. Bunlardan başka, bir de ahirette kendisi için hazırlanan ve sadece yüce Allah'ın bildiği daha nice nimetler vardır.

İbn Abbas [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'e ahirette verecek nimetlerin bir kısmını şöyle haber vermiştir: "Allah Teâlâ habibine cennette beyaz inciden yapılmış 1000 köşk verir. Onun toprağı misktendir. Her köşkte kendisine layık şekilde zevce ve hizmetçiler bulunur."[16]

Diğer hadiste şöyle nakledilir:

Bu âyet-i kerime indiği zaman Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ümmetimden bir kişi cehennemde kaldığı sürece ben razı olmam (ancak bütün ümmetimi alıp cennete girdiğim zaman hoşnut olurum)."[17]

Ehl-i beyt âlimlerinden Muhammed Bâkır [rahmetullahi aleyh] *"Rabb'in sana (her istediğini) verecek ve sen hoşnut olacaksın"* âyeti hakkında demiştir ki:

"Kur'ân-ı Kerîm'de müminler için en ümit verici âyet budur. Âyette kastedilen, Resûlullah'ın ümmetine şefaat etmesidir."[18]

Bir defasında Allah Resûlü, kızı Fâtıma'nın yanına gitti. Fâtıma'nın üzerinde yün ve kıldan yapılmış bir elbise vardı. El değirmeni ile buğday öğütüyor, bir yandan da küçük çocuğunu emziriyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kızını bu halde görünce hüzünlendi, gözlerinden yaş boşandı. Ona hitaben,

---

[16] Hâkim, *Müstedrek*, 2/256; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/337; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/542.

[17] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/542.

[18] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/209-210 (Beyrut 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/543.

"Kızım, yarın ahiret nimetlerinin tadını elde etmek için bu gün dünyanın acı ve sıkıntılarını önceden çek, sabret" buyurdu ve peşinden,

"Rabb'in sana her istediğini *verecek ve sen hoşnut olacaksın"* âyetini okudu. [19]

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yüce Allah ilk iki âyetteki yeminle, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ruh güneşinin beşeriyetine ışık vermesi anında kalbinin kazandığı gündüz gibi parlaklığa işaret etmektedir. Gece ile de ilâhî hükme teslim olan tabiatında cereyan eden beşerî hallere işaret etmiştir. Sonra yüce Allah ona şunu demek istedi:

Rabb'in, senin zâhirinden peygamberlik feyzini keserek seni terketmedi; kalbinden de velâyet feyzini keserek sana kızmadı. Senin sonraki halin, öncekiden daha hayırlıdır. Yani, senin nihayetteki hallerin, başlangıçtaki hallerinden daha faziletlidir.

Allah Resûlü'nün sonraki halinin öncekinden daha faziletli ve hayırlı olmasının sebebi şudur: O, şeriat ve tarikat kanatlarıyla hakikat semasında sürekli uçmakta, ilâhî yakınlık ve ikram makamlarında durmadan yükselmektedir. Böylece mana âleminde elde ettiği her yeni makam, bir öncekinden daha hayırlı ve daha yüksektir."

Bu sûre-i celilede Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılan hitapların, ayrıca onun ârifibillâh halifelerine yapılmış olması mümkündür. En doğrusunu yüce Allah bilir.

---

[19] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/543.

Hz. Peygamber'e Verilen Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e verdiği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَاٰوٰى ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَٓالًّا فَهَدٰى ﴿٧﴾ وَوَجَدَكَ
عَٓائِلًا فَاَغْنٰى ﴿٨﴾ فَاَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾ وَاَمَّا السَّٓائِلَ فَلَا تَنْهَرْ
﴿١٠﴾ وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

6. ***O seni yetim bulup barındırmadı mı?***

7. ***Seni dinî hükümlerden habersiz bulup da yol göstermedi mi?***

8. ***Seni fakir bulup zengin etmedi mi?***

9. ***Sakın yetimi ezip üzme.***

10. ***Senden bir şey isteyeni azarlama.***

11. ***Rabb'inin nimetini minnet ve şükranla an.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O seni yetim bulup barındırmadı mı?*" Yani Allah seni baba ve annenden yetim kalmış buldu; seni önce dedenin, sonra amcanın bakım ve himayesinde büyüttü. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], anne rahminde iken babası vefat etti. Kendisi henüz altı aylık idi. Sekiz (veya altı) yaşındayken de annesi Âmine vefat etti. Onun bakımını önce dedesi Abdülmuttalib, o ölünce amcası Ebû Tâlib üstlendi. Amcası onun bakım ve terbiyesinde elinden geleni yaptı, ona karşı çok güzel davrandı. Âyette bahsedilen barındırma işi budur.

İmam Kuşeyri der ki: "Onun terbiye ve bakımını bizzat Allah üstlendi, kendisini rahmeti altında büyüttü, özel lutuf ve gözetimiyle terbiye etti." [20]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yetim bırakılmasının bir hikmeti şudur: Allah Teâlâ, habibini kendisinin dışında kimsenin minneti altına sokmamıştır.

Arapça'da yetimin bir manası da "benzeri ve misli olmayan, tekten" demektir. Mesela, pahada emsali olmayan bir inciye, "Dürretün yetimetün" derler. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Rabb'in seni şerefte emsalsiz, fazilette benzersiz buldu da özel olarak huzuruna alıp barındırdı.

"Seni dinî hükümlerden habersiz bulup da yol göstermedi mi?"

Yani Rabb'in seni akılların ulaşamayacağı ilâhî hükümlerden habersiz bulup sana onları öğretti, hepsinin hakikatine ulaştırdı. Şu âyet bu duruma işaret etmektedir:

"İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin" (Şûrâ 42/52).

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Sen ilâhî hükümlerin tafsilatını bilmiyordun, onları sana gösterdik, hepsinin tafsilatını öğrettik."

Âyete verilen diğer bir mana şudur: Sen peygamberliğe ait temel esasları bilmiyordun, onları sana öğrettik.

Kadı İyâz'ın belirttiği gibi, müfessirlerden hiçbiri, bu âyetteki "dalle" fiiline, imandan ve hak yoldan saptı manası vermemiştir.

(Dalle fiilinin şaşkınlığa düştü, kayboldu, kaybetti, unuttu, bulamadı, boşa gitti gibi anlamları da vardır. Bu âyetteki fiile, "hak yoldan saptı" anlamını değil, diğer manalardan birini vermek uygun düşer. Müfessirler de böyle yapmıştır).

---

[20] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/299.

Hz. Peygamber'in kaybolmasıyla ilgili şu olaylar nakledilmiştir:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] çocukken Mekke'nin bir mahallesinde kayboldu. Dedesi ve diğer insanlar aradılar bulamadılar. Kendisine Ebû Cehil rastladı, getirip dedesi Abdülmuttalib'e teslim etti.

Yine bir defasında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çocukken kayboldu. Aradılar bulamadılar. Bunun üzerine dedesi Abdülmuttalib Kâbe'ye gitti, yedi defa tavaf etti, Kâbe'nin örtüsünü sarılarak onu buldurması için Allah'a yalvardı. O sırada gökten gizliden gelen bir ses işittiler; şöyle diyordu:

"Ey insanlar, üzülüp feryat etmeyin. Muhammed'in bir Rabb'i var ki onu kendi haline bırakıp zayi etmez. Muhammed Tihâme vadisinde semüre ağacının yanındadır, oraya bakın!"

Bu sözleri işiten Abdülmuttalib ve Varaka b. Nevfel hemen koşarak oraya gittiler, baktılar ki Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ağacın yanında durumuş dalları ve yapraklarıyla oynuyor.

Yine bir defasında sütannesi Halime Resûlullah'ı Kâbe'nin kapısında kaybetti. Kendisini sütten kesmiş, dedesi Abdülmuttalib'e teslim etmeye getirmişti.

Bir kaybolma olayı da Şam yolculuğu sırasında yaşanmıştır. Hz. Peygamber gençlik yıllarında yaptığı bu yolculuğa amcası Ebû Tâlib ile birlikte çıkmıştı. Rivayete göre, karanlık bir gecede İblis gelip Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] devesinin yularını tuttu, yolun dışına çıkardı. O sırada Cebrâil [aleyhisselâm] geldi, İblis'e bir üfledi, İblis Hindistan topraklarına fırladı. Sonra Cebrâil Allah Resûlü'nü kafileye getirdi.[21]

Âyetin son kısmındaki, *"Sana yol gösterdi"* kısmına şu anlam verilmiştir:

Allah Teâlâ sana hak dinlerin usul ve metotlarını gösterdi, her şeyi açıklayan kitaptan vahyettiği hükümlerin hakikatleri açıkladı ve sana bilmediğin şeyleri öğretti.

---

[21] Rivayetler için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/456; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/480-482.

"Seni fakir bulup zengin etmedi mi?" Sen dünya malı yönünden fakirdin, Allah seni kendisiyle zengin etti, kimseye muhtaç etmedi. Allah seni Hatice ile evlendirdi; o senin geçim yükünü üstlendi. Yahut Allah sana ganimetlerden ayırdığı payla seni zengin etti. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Benim rızkım, kılıç-mızrak altında (cihadda) yapıldı."[22]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sakın yetimi ezip üzme."*

Müfessirler bu âyete şu manaları vermişlerdir: Zayıf olduğu için sakın yetimin malına el koyma, onun hakkını üzerine geçirme. Kendi yetimlik halini hatırla. Yetimi hakkı olan şeylerden menederek onu üzme. Yetimi üzme şekilleri çoktur. Onun hakkı olan şeyi kendisine vermemek hepsini içine alır.

Kısaca âyet şunu diyor: Ey şerefli peygamberim, sen yetimle ilgini kesme, onlara karşı şefkatli muamelene devam et.

Yetimlerle ilgilenme konusunda pek çok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan birkaç tanesini hatırlatalım.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Bir yetimin bakımını üstlenen kimse, ona karşı muamelesinde Allah'tan korkarak hareket ederse, o kimse cennette benimle şu şekilde beraberdir." Allah Resûlü bu yakınlığı ifade etmek için, şehadet parmağı ile orta parmağını birleştirerek gösterdi.[23]

Hz. Peygamber diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Yetim ağladığı zaman, Rahmân'ın arşı titrer. Bunun üzerine Allah Teâlâ, meleklerine,

'Ey meleklerim, babasını toprak altında kaybettiğim şu yetimi kim ağlatıyor?' diye sorar. Melekler,

---

[22] Ahmed, *Müsned*, 2/50; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 5/313.

[23] Buhârî, Edeb, nr. 6005; Müslim, Zühd, nr. 42.

'Rabbimiz, en iyi sen bilirsin' der. O zaman Allah Teâlâ şöyle buyurur:

'Ey meleklerim, sizi şahit tutarak söylüyorum, kim bu yetimin ağlamasını dindirir ve gönlünü hoş ederse ben de kıyamet günü onu hoşnut ve razı ederim.'"[24]

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bir yetim görünce onun başını okşar ve kendisine bir şeyler verirdi.

Enes [radıyallahu anh] der ki: "Kim bir yetimi himayesine alır, onun bakımını üstlenir ve ihtiyaçlarını görürse, bu kendisini ahirette cehennemden koruyan bir perde olur."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "*Kim bir yetimin başını okşarsa yetimin başındaki saç adedince kendisine sevap yazılır.*"[25]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Senden bir şey isteyeni azarlama.*" Yani onu tersleme, kendisine yüzünü ekşitme, ona kaba ve sert konuşma; güzel muamele et; bir şey veremeyecek durumda olsan bile, kendisini güzelce çevir.

İbrahim b. Edhem demiştir ki: "Bize gelip bir şey isteyenler ne güzel kimselerdir; onlar bizim ahirete azığımızı (orada bize lazım olacak sevapları) taşımaktadırlar."

İbrahim en-Nehaî der ki: "Sizden sadaka isteyen kimse ahiret postacısıdır. Kapınıza gelerek sanki şöyle der: 'Bana yapacağınız hayırla ahiretteki yakınlarınıza bir şey göndermek istiyor musunuz?'"

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"*Sizden biri, kapısına gelip bir şey isteyen kimseyi eli boş çevirmesin. Gelen kimsenin bileklerinde altından bilezikler olsa bile, eğer istiyorsa gücünüzce bir şeyler verin.*"[26]

---

[24] İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/142 (Beyrut 1997) Son kısmı hariç. Ebû Nuaym, *Târîhu İsfahân*, 2/299.

[25] Ahmed, *Müsned*, 5/250; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/178-179; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 3456; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7821.

[26] Bezzâr, *Keşfü'l-Estâr*, nr. 952; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/101-102, Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16289.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Senden bir şey istemeye gelen kimse at üzerinde de olsa, ona (gücünce bir şeyler) ver."[27]

"Bir dilenci, (vermeye bir şey bulamadığın için özür dileyerek yumuşaklıkla) üç defa geri çevirdiğin halde gitmeyip istemede ısrar ederse, onu azarlamanda sana bir günah yoktur."[28]

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Âyetteki isteyen kimse, ilme dair bir şey soran kimsedir."

"Ve Rabb'inin nimetini minnet ve şükranla an." Yani şükretmek, ilan etmek ve eserlerini göstermek için Allah'ın nimetlerini an. Allah Teâlâ buradaki nimetle, Hz. Peygamber'e ihsan ettiği bütün nimetleri kastetmektedir. Bu nimetlerin içine dünyada kendisine verilen ve ahirette verilmesi vaat edilen bütün nimetler girer. Bunların en başında gelen peygamberlik nimeti de bunlardan biridir. Yine kendisine öğretilen ilimler ve vahyedilen Kur'an da şükredilecek ve anılacak nimetlerin içindedir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kulun kendisine verilen nimetlerden bahsetmesi bir şükürdür."[29]

Bunun için önceki salihlerden bazıları, "Allah bana şu nimeti verdi, şu makamı nasip etti: Ben sabah namazını (tayy-i mekân yoluyla) falanca yerde kıldım ..." gibi sözler söylemişlerdir. Bu tür şeyler ancak verilen nimete şükür yahut insanları hayırlı işlerde kendisine uymaya teşvik için söylenebilir. Övünmek veya gösteriş için söylemekse câiz değildir.

---

[27] Aynı konuda bk. Ebû Davud, nr. 1665; Ahmed, *Müsned*, 1/201; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/203; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/101.

[28] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4830; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/99; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 651.

[29] Ahmed, *Müsned*, 4/278; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4419; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3398.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî der ki:

"Allah Teâlâ bu sûrede önce habibine verdiği üç nimeti söyledi, sonra onlara mukabil üç tane tavsiyede bulundu. Bu nimet ve tavsiyeler şöyledir.

'O seni yetim bulup barındırmadı mı?' âyetinde bahsedilen nimete karşılık olarak, *'Sakın yetimi ezip üzme'* tavsiyesi yapıldı.

'O seni şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?' âyetinde bahsedilen nimete karşılık olarak, *'Senden bir şey isteyeni azarlama'* tavsiyesi yapıldı.

'Seni fakir bulup zengin etmedi mi?' âyetinde bahsedilen nimete karşılık olarak, *'Rabb'inin nimetini minnet ve şükranla an'* tavsiyesi yapıldı."[30]

Hz. Peygamber, Duhâ sûresini okuyunca, sonunda "Allahüekber" diyerek tekbir getirmiştir. Böylece bu sûrenin sonunda tekbir getirmek sünnet olmuştur. İmam Bezzî'nin rivayetine göre Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], bu sûresinin ve Nâs sûresine kadar diğer bütün sûrelerin sonunda tekbir getirilmesini emretmiştir.[31]

6-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Resûl-i Ekrem, Allah seni, bütün dünyevî alakalardan sıyrılmış ve kendisinden başka her şeyden gönlünü çekmiş bir halde bulup seni huzuruna alarak himaye etmedi mi?

Cenâb-ı Hakk'a yönelen herkesin yolu budur. Kul hevâsından tamamen sıyrılıp kalbinde Allah'tan başka her şeyi silip atmadıkça yüce Allah onu huzuruna kabul etmez.

İmam Kuşeyrî der ki: "Âyete şu mana da verilmiştir: Ey Peygamber, sen bulunduğun makamda tekten oldun, sana o makamda ortak olan hiç kimse bulunmadı; bu sebeple Rabb'in seni özel yakınlığına aldı.

---

[30] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/491.

[31] Hâkim, *Müstedrek*, 3/204; Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2079; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/539.

'O seni şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?' âyetine şu manalar verilmiştir:

Rabb'in seni, kendi muhabbeti içinde tamamen kaybolmuş ve hayrette kalmış buldu, seni lutfuyla ilâhî muhabbetin zirvesine ulaştırdı.

Rabb'in seni yüce zatının hakikatini idrakten hayret içinde buldu, seni nuruyla kemale erdirip kendisine kavuşturdu."

İmam Kuşeyrî âyete şu mananın verildiğini de nakleder:

"Resûlüm sen, benim seni nasıl ve ne derece sevdiğimi bilmiyordun; sana zatımı tanıttım, seni nasıl sevdiğimi öğrettim."

Bir diğer mana:

"Resûlüm sen, benim katımdaki kıymetini bilmiyordun, sana seni tanıttım, katımdaki kadrü kıymetini öğrettim."

Allah seni, yüce zatı dışındaki herkesten (gönlünü çekmiş, ümidini kesmiş) bir fakirlik halinde buldu, kendisiyle zengin etti, zatı dışındaki herkesten kurtardı. Senin mal değil ancak kendisinden ilim ve irfan istemene izin verdi; çünkü onlarda kanaat olmaz. Bunun için şöyle buyurdu:

"Resûlüm, de ki: Rabbim, ilmimi artır."[32]

Kûtü'l-Kulûb'da denir ki:

"Allah Teâlâ habibi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem], maddi şeylerle değil, kendi zatıyla zengin etti. Onun Allah katında öyle yüce bir mertebesi vardı ki Cenâb-ı Hak onu dünya ile zengin yapmaya yahut madde ile hoşnut etmeye razı olmadı, ancak yüce zatı ile zengin ve memnun etti."

Allah Teâlâ'nın zenginliği madde ile olmayıp yüce zatı ile olduğu gibi, Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem], madde ile değil yüce Mevlâ'sı ile zengin olmuştur.

---

[32] Tâhâ 20/114.

Allah kendilerinden razı olsun, veliler de böyledir. Velilerde Allah Teâlâ'nın el-Ganî (hiç kimseye ihtiyacı olmayan, her şeyden zengin ve yüce) ism-i şerifi tecelli etmiş, böylece veliler de madde ile değil yüce Mevlâ ile zengin olmuşlardır. Bu açıklamayı *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu sûrede Allah Teâlâ peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] hangi tavsiyelerde bulunmuş ise aynı tavsiyeleri onun halifelerine de yapmıştır.[33]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Duhâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[33] Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirinin sonunda der ki: "Ey Muhammed aleyhisselâma tâbi olan mümin! Sen de Cenâb-ı Hakk'ın sana ihsan ettiği nimetleri sürekli düşün ve hep onları an. Sana yapılan ihsanlara daima şükret. Nimetlerdeki hakları yerine getir. Rabb'inin rahmetine güven. O'nun nimetlerine şükredenlerden ol. Sürekli O'nun lutuf ve kereminden bahset. O'nun sonsuz rahmetinden ümidini kesme. Sakın hiçbir halde O'nu unutma. Sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et" (Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/517 [Kahire, ts.]).

(94) İNŞİRÂH SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: İnşirâh sûresi Mekke'de inmiş olup sekiz âyettir. Önceki sûrede anlatılan nimetler bu sûrede tamamlanmıştır. Bu yönüyle ikisi sanki bir sûre gibidir. Bu iki sûrede sayılan nimetlerin hepsi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümidini kuvvetlendirmek ve kâfirlerin eziyetlerine karşı kalb-i şerifini teskin etmek içindir. Bunun için nimetlerin peşinden, *"Her zorlukla birlikte muhakkak bir kolaylık vardır"* müjdesi verilmiştir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَۙ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ٓي
اَنْقَضَ ظَهْرَكَۙ ﴿٣﴾ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَۜ ﴿٤﴾ فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ
يُسْرًاۙ ﴿٥﴾ اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًاۜ ﴿٦﴾ فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْۙ ﴿٧﴾ وَاِلٰى
رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Resûlüm, senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*

2. *Üzerindeki (peygamberlik) yükünü hafifletip ağırlığını kaldırmadık mı?*

3. *O yük ki senin belini bükmüştü.*

4. *Senin şanını ve adını yüceltmedik mi?*

5. *Hiç şüphesiz, her zorlukla birlikte muhakkak bir kolaylık vardır.*

6. *Gerçekten, her zorlukla beraber muhakkak bir kolaylık vardır.*

7. *Bir işi bitirince hemen (başka hayırlı bir) işe koyul.*

8. *Her halinde Rabb'ine yönel.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki *"Resûlüm, senin için göğsünü açıp genişletmedik mi?"* Yani senin göğsünü açıp genişlettik.[34] Öyle genişledi ki gayb ve şehadet âlemini içine alacak duruma geldi. Mana âleminden aldığı nuru, feyzi ve ilmi diğer insanlara verecek bir kabiliyet kazandı. İnsanların içinde bulunması, onun melekût âleminden nur almasına mani olmadı. İnsanların işleriyle meşgul olması, kendisini Hakk'ın müşahedesinde kaybolmaktan alıkoymadı.

---

[34] Büyük müfessir Fahreddin-i Râzi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinin değil de niçin göğsünün açıldığını şöyle cevaplandırır: "Göğüs, şeytanın vesvese verdiği bir yerdir. *'İnsanların göğsüne vesvese veren şeytanların şerrinden, insanların Rabb'ine sığın'* (Nâs 114/1-5) âyetlerinde bu durum ifade edilmiştir. Göğüsten bu vesvesenin giderilip hayırlı düşüncelere çevrilmesi onun nurla açılmasıdır. Bunun için kalp değil, özellikle göğüs denilmiştir. Ârifibillâh Hakim et-Tirmizi der ki: 'Kalp, akıl ve marifet yeridir. Şeytanın asıl hedefi orasıdır. Bunun için şeytan önce göğse gelir. Göğüs, kalbi içinde barındıran ve koruyan bir kale gibidir. Eğer şeytan açık yer bulursa, oraya dalar ve askerlerini de indirir. Kalbe üzüntü, gam ve keder saçar. O zaman kalp daralır, taatin lezzetini, İslâm'ın tadını bulamaz. Eğer kalbin düşmanı olan şeytan ilk hücumunda dışarı atılır ve geri çevrilirse kalp emniyette olur, darlığı gider, göğüs genişler; bu durumda insanın güzel kulluk yapması kolay olur'" (Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/206 [Beyrut 1995]).

Hakim et-Tirmizi [rahmetullahi aleyh], *Beyânü'l-Fark* adlı eserinde der ki: "Hz. Peygamber'in kalbinin daralması avam insanlarda olduğu gibi şeytanın vesvesesinden değildir. Bütün peygamberler bundan korunmuştur. Onların göğsünü daraltan şey, kâfirlerin Allah'a ortak koşmaları yahut O'nu yalanlamalarıdır. Kalbin daralmasının bir sonu yoktur. Herkesin kalbi, cehaleti ve kızgınlığı ölçüsünde daralır. Allah'ın hidayet nuruyla açılınca, göğsün açılıp genişlemesinin de bir sonu yoktur. Göğüs Hakk'a kapalı olunca, bâtıla açılır. Bâtıla karşı kapalı olunca Hakk'a açılır. *'Biz senin göğsünü açmadık mı?'* âyeti, Hz. Peygamber'in göğsünün ilâhî nurlarla açıldığını ve bâtıla tamamen kapandığı ifade etmektedir.

Mümînin gönlü ise çoğu zaman vesvese, gam, üzüntü, ihtiyaç peşinde koşma, birçok hadiseyle karşılaşma ve başına gelen musibetler yüzünden daralır durur. Mümin, bâtıl ve haram bir şeyin anlatıldığını işitince de kalbi tahammül edemez, daralır. Çünkü Allah Teâlâ onun kalbini İslâm nuru ile açıp genişletmiştir; artık o, Rabb'inden gelen bir nur ile hareket eder; her şeye nurla bakar, işin iç yüzünü görür" (bk. Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 41-42 [Kahire 1958]).

Hz. Peygamber'in Göğsünün Açılması

Hz. Peygamber'in göğsünün açılması konusunda şu rivayetler de nakledilmiştir:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] çocukken Cebrâil [aleyhisselâm] gelip göğsünü açmış, kalbindeki siyah bir parçayı çıkarıp atmıştır. Sonra kalb-i şerifini altın bir tastaki zemzemle yıkayıp yerine koymuş ve göğsünü kapatmıştır.[35]

Resûl-i Ekrem'in göğsünün açılma olayı bir de Mi'rac gecesi olmuştur. Yine Cebrâil [aleyhisselâm] gelip göğsünü açmış, kalb-i şerifini ilim ve imanla doldurmuştur.[36]

"Göğsünü açmadık mı?" şeklindeki soru ifadesi, olayın kesin olarak gerçekleştiğini bildirmek içindir. Öyle ki bu soruya verilecek tek cevap, "Evet, açtın yâ Rabbi" olacaktır.

Âyetteki *"senin için"* ifadesi, göğsün açılmasının Hz. Peygamber'in menfaat ve faydasına olduğunu bildirmek, onun kalb-i şerifine sürur bahşetmek ve peşinde olduğu şeylere karşı şevkini artırmak içindir. Bu, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], bir sıkıntı anında daha fazla temkin sahibi olması için yapılmıştır.

Âyetin bir manası şudur: Ey resûlüm, biz senin kalbini iman, peygamberlik nuru, ilim ve hikmetle açıp genişlettik.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn* hâşiyesinde der ki: "Bu âyette Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e verdiği fazilet ve üstünlük ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Hz. Musa [aleyhisselâm], *'Rabbim, göğsümü genişlet'* [Tâhâ 20/25] diye Allah'tan istekte bulundu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ise böyle bir istekte bulunmadan, yüce Allah kendisine bu nimeti bahşetti. Bu, onun diğer peygamberlere üstünlüğünü gösterir. Bu âyetten, Allah Resûlü'nün tebliğ görevindeki ağır yükün hafifletildiği anlaşılmaktadır; çünkü bu hal içinde o, yüce Rabb'i ile beraberdir. Bu âyetin peşinden gelen, *'Üzerindeki (peygamberlik) yükünü hafifletip ağırlığını kaldırmadık mı?'* âyeti de bu anlama uygundur. Göğsün açılması, ilâhî nurla genişlemesidir."

---

[35] Müslim, İmân, 261; Ahmed, *Müsned*, 3/121; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3507.

[36] bk. Buhârî, Salât, 1, Menâkıbü'l-Ensâr, 42; Müslim, İmân, 264; Nesâî, Salât, 1; Ahmed, *Müsned*, 3/148-149.

"Üzerindeki (peygamberlik) yükünü hafifletip ağırlığını kaldırmadık mı?" Yani senden o yükün ağırlığını aldık, zorluğunu giderdik.

"O yük ki senin belini bükmüştü." Yani üzerindeki yük kendisine ağırlık vermişti, öyle ki yükün ağırlığından saadetli sırtından ses geliyordu. Bu âyette şu deniyor: Peygamberlik yükünün ve onu yerine getirmenin ağırlığını hafiflettik.

Âyetin metninde geçen "vizr" kelimesi, "ağırlık" veya "ağır yük" manasına geldiği gibi, "günah" ve "kusur" manasına da gelir. Buna göre âyete, *"Allah senin kusurlarını affetti"* anlamı da verilmiştir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] diğer insanların işlediği cinsten bir kusuru yoktur. Onun için düşünülebilecek tek şey, iki hayırlı iş içinde en faziletli olanı terkedip ondan bir derece düşük olan güzel işi yapmaktır. Bu durumlarda peygamberlere ilâhî uyarı gelebilir.

İbn Arafe der ki: "Bu âyet hakkında en uygun açıklama şudur: Âyetteki 'kaldırdık' manası verilen "vedea" fiiline uzaklaştırmak manasını vermek daha uygundur. Buna göre anlam şöyle olur: Ey resûlüm, senin gibi peygamber olan kimselerin başına gelmesi düşünülen her türlü kusuru senden uzaklaştırdık.

Ayrıca günah manasına gelen 'vizr' kelimesi, mecazi olarak ağır yük anlamına da gelir. Bu âyette kelimeyi 'günah' manasında değil, 'ağır yük' manasında anlamalıdır."

Birinci fiile "kaldırdık" anlamını verince, vizr kelimesine de "ağır yük" anlamını vermelidir. O zaman âyetin manası şöyle olur:

Resûlüm, peygamberlik görevini icra ederken başına gelen her türlü keder ve üzüntü yükünü senden aldık, yükünü hafiflettik, işini kolaylaştırdık.

Burada şunu hatırlatırım: Her makamın günah sayılan kendine has durumları vardır. Salihler için güzel olan birtakım şeyler, ilâhî huzurda kabul görmüş ârifler için kusur sayılır. Kulun yükseldiği her makamda, kendisinden, öncekine göre daha fazla edep istenir. Sanki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsan ettiği makamların hakkını verememekten korkuyordu, bunun için üzülüyordu, bundan dolayı sırtında ağır bir yük oluşmuştu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ondan bu ağırlığı giderdi, kendisinin bütün günahlarını affettiğini müjdeledi. Bu şekilde onu üzüntü ve kederden kurtardı.

Hz. Peygamber'in Şanının Yüceltilmesi

Yüce Allah, habibinin sıkıntısını giderdiği gibi, şu âyetle de onun şerefini artırmıştır:

"Senin şanını ve adını yüceltmedik mi?" Yani ey resûlüm, biz senin ismini yücelttik, onu doğuda ve batıda bütün âleme yaydık.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] adının ve şanının yüceltilmesine örnek olarak şunları sayabiliriz: Cenâb-ı Hak, kelime-i şehadette, ezanda, kamette, Tahiyyat'ta, hamd ile başlanan her yerde habibinin ismini kendi ismiyle birlikte andı. Kur'an'ın birçok yerinde de habibini kendi zatıyla birlikte zikretti. Şu âyetler buna örnektir:

"Allah'a itaat edin; resûlüne de itaat edin" (Nisâ 4/59).

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan içinde ebedî kalacakları cennetlere kor" (Nisâ 4/13).

"Onların Allah ve Resûlü'nü razı etmeleri daha gereklidir" (Tevbe 9/62).

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] adının yüceltilmesine örnek olarak şunları da zikredebiliriz: Allah Teâlâ kendisine, "Resûlullah" ve "Nebiyyullah" ismini verdi. Onu önceki kitaplarda anıp bütün peygamberlere ve ümmetlerine tanıttı.

Müfessir İbn Atıyye der ki: "Adının yüceltilmesi ve âleme duyurulması Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir nimettir. İnsanların işlerini yürüten kimselerin tanınması ve isimlerinin insanlar arasında yayılması da güzel bir durumdur. Kendini ibadete vermiş kimselerin ise adının bilinmemesi, şahsının tanınmaması daha güzeldir."

Ben de derim ki: En güzeli, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin [rahmetullahi aleyh] söylediği gibi şudur: "Kim ibadet ve taatiyle meşhur olmayı severse o, şöhretin kuludur. Kim gizli kalmayı severse o, bu halin kuludur. Kim Allah'ı severse, onun gizli kalmasında veya meşhur olmasında bir sakınca yoktur."

Adının ve işinin gizli kalması, manevi terbiyenin başındaki mürid için daha selâmetlidir. Allah'a vâsıl olmuş ârifinse, insanların içinde tanınması daha şerefli ve kemale ermesi için daha gereklidir.

Allah Teâlâ, bu âyetin peşinden habibini, kâfirlerden gördüğü eziyetlere karşı teselli etti ve ona müjde vererek buyurdu ki:

"Hiç şüphesiz, her zorlukla birlikte muhakkak bir kolaylık vardır. Gerçekten, her zorlukla beraber muhakkak bir kolaylık vardır."

Bu âyetlerde deniyor ki: Resûlüm, senin müşriklerden gördüğün bela ve eziyetlerin zorluğuyla birlikte, bir kolaylık da vardır. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın seni destekleyip onlara galip getirmesidir.

Bir rivayete göre müşrikler, Hz. Peygamber'i ve müslümanları fakirliklerinden dolayı ayıplıyorlardı. Öyle ki bir ara Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] aklına müşriklerin İslâm'dan yüz çevirmesinin müslümanların fakirliğinden kaynaklandığı düşüncesi geldi. O zaman Cenâb-ı hak, kendisine ihsan etmiş olduğu en yüce nimetleri hatırlattı, onun fakir olmadığını bildirdi. Peşinden de, *"Hiç şüphesiz, her zorlukla birlikte muhakkak bir kolaylık vardır"* buyurdu. Bununla ona sanki şöyle demek istedi: Resûlüm, biz seni hangi hal içinde bulundurursak bulunduralım, sen hiçbir durumda Allah'ın rahmetinden ümidini kesme!

Bu âyetin peşinden tekrar aynı şekilde her zorluktan sonra bir kolaylığın bulunduğunun belirtilmesi, Allah Resûlü'nü teselli etmek ve kalb-i şerefini kuvvetlendirmek içindir. Onun için bu sûre indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Tek zorluk, hiçbir zaman iki kolaylığa galip gelemez."[37]

Âyetin Arapça terkibindeki bir incelikten dolayı, zorluk manası bir, kolaylık iki defa zikredilmiş olmaktadır. Buna işaret olarak hadiste böyle buyrulmuştur.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyrulmaktadır:

"Bir işi bitirince hemen başka hayırlı bir *işe koyul."* Yani dini tebliğ veya cihad işinden dönünce ibadete koyul; Rabb'inin sana verdiği nimetlere ve vaat ettiği ihsanlara şükür için nefsini yor. Âyete şu anlamlar da verilmiştir:

Halkı davet işini bitirince Hakk'a ibadete koyul.

Namazını bitirince duaya sarıl.

Peygamber olarak ümmetine Hakk'a tebliğ görevini bitirince onlara şefaat etmene vesile olacak işlere yönel.

Ashâb-ı kirâmdan İbn Mesud [radıyallahu anh] der ki: "Ben, bir müminin dünyasına veya ahiretine yarayan bir iş yapmadan öylece boş oturmasını hiç hoş görmem."[38]

"Her halinde Rabb'ine yönel." Bir şey isterken sadece O'ndan iste; O'ndan başkasından bir şey isteme. Senin bütün ihtiyaçlarını görüp dardan kurtarmaya gücü yeten sadece O'dur; başkasının böyle bir gücü yoktur.

Âyete, "İnsanları Rabb'inin katındaki nimetlere rağbet ettir, teşvik et" manası da verilmiştir. Bu mana, son kelimeyi, "rağğib" şeklinde okuyanlara göre verilmiştir.

---

[37] Hâkim, *Müstedrek*, 2/527; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10013; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/551.

[38] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8538; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/63.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu sûrede Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için dile getirilen nimetler ve işler, onun Allah'a davet eden ârifibillâh halifelerine de aynen söylenmiş sayılır. Ârif olan zata şöyle denilmektedir: Senin kalbini marifetimle genişletmedik mi? Bize yöneldiğinde kusurlarını affetmedik mi?

Yahut şöyle denir: Senden manevi yolculuğun ağırlıklarını aldık, yükünü hafiflettik, seni bize taşıdık. Böylece sen yükü taşıyan değil, tarafımızca taşınan oldun. Seni insanları bize davet etmen için hazırladığımızda ismini yücelttik, seni halka duyurduk. Daha önce, manevi seyrin sırasında insanlar seni bizden alıkoymasın ve meşgul etmesin diye adını gizlemiştik. Hiç şüphesiz manevi terbiyedeki mücâhedenin zorluğuyla birlikte, Hakk'ı müşahede kolaylığı vardır. İnsanları Hakk'a davet ve onları uyarma işini bitirince, nefsini sürekli ilâhî huzurda olmaya zorla ve buna sabret.

Şöyle de denebilir: Ey ârif kulum, kendi nefsini kemale erdirme işini tamamlayınca, diğer insanların da kemale ermesi için çalış; halkın hidayete ermesi yolunda bütün gayretini sarfet, tamamen bu işe yönel.[39]

Hayırları işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

İnşirâh sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[39] Nimetullah-ı Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye* adlı tefsirinde, bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirir: "Ey Allah'a kavuşmayı isteyen ve O'nun kapısına gönül veren Hak yolcusu! Seni Rabb'inin aşkında fâni olmaktan alıkoyan bütün kötü arzu ve emelleri kalbinden at. Gönlünü dünya adına her şeyden çek. Bütün varlığınla Cenâb-ı Hakk'a yönel, O'nda fâni ol. Benliğinden sıyrıl. Kendinde bir şey görme; hiçbir şeyi kendinden bilme. Böylece iradenle nefsini öldür. Öldür ki Hak Teâlâ'ya ulaşasın, O'nun huzurunda kabul göresin, sevgisinde ebediyen bâki kalasın. Yüce Allah, lutuf ve keremiyle bizleri, gönlünü dünyadan çekip Mevlâ'sına veren bahtiyarlardan yapsın" (bk. Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/518).

(95) TÎN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tîn sûresi Mekke'de inmiş olup sekiz âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ İnşirâh sûresinde halkın en hayırlısı Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği nimetlerden bahsetmiştir. Bu sûrede ise en güzel kıvamda yarattığı diğer insanların halini anlatmaktadır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

وَالتّٖينِ وَالزَّيْتُونِۙ ① وَطُورِ سٖينٖينَۙ ② وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَمٖينِۙ ③ لَقَدْ
خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فٖٓي اَحْسَنِ تَقْوٖيمٍۘ ④ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلٖينَۙ
⑤ اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍۜ
⑥ فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدّٖينِۜ ⑦ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِمٖينَ ⑧

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Yemin olsun incire ve zeytine,***

2. ***Sînâ dağına,***

3. ***Ve şu emin beldeye ki,***

4. ***Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık.***

5. ***Sonra da onu en aşağı derecelere döndürdük.***

6. ***Fakat iman edip salih amel işleyenler müstesna. Onlar için hiç bitmeyen ve eksilmeyen bir mükâfat vardır.***

7. ***Bundan sonra** (ey insan) **sana, ahiret gününü yalanlatan nedir?***

8. ***Allah, hüküm verenlerin en üstünü değil midir?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yemin olsun incire ve zeytine."* Allah Teâlâ, bu iki nimete yemin etmiştir; çünkü onlarda insanlar için pek çok fayda vardır.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir tabak incir hediye edildi; ondan bir miktar yedi ve sonra ashabına şöyle buyurdu:

"Siz de yiyin; eğer cennetten bir meyvenin indiğini söylemiş olsaydım, inciri söylerdim; çünkü cennetin meyveleri çekirdeksizdir (onlarda bir fazlalık ve dışa atılacak bir şey bulunmaz). İncir yiyin. İncir, basura iyi gelir, eklem hastalığına fayda verir."[40]

İncirin pek çok faydası sayılmıştır. Bunlardan bazısı şunlardır: İncir, atılacak bir şeyi olmayan hoş bir meyvedir. Yumuşak bir gıdadır. Hazmı kolaydır. Faydası çoktur. Yumuşaktır, insanın içini yumuşatır. Balgamı söker. Böbrekleri temizler. Mesanedeki kum ve taşı döker.

---

[40] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/492.

Bedene kuvvet verir, şişmanlatır. Ciğer ve dalağın gözeneklerini açar, kan dolaşımını ve terlemeyi kolaylaştırır.

Ali b. Musa Rıza [rahmetullahi aleyh][41] demiştir ki:

"İncir, ağız kokusunu giderir, saçları uzatır, felçten korur."

Zeytine gelince, o hem meyve hem gıda hem de devadır. Onun tek özelliği yağı olsaydı bile bu onun fayda ve faziletini anlatmaya yeterli olurdu. Zeytinin ağacı mübarek (bereketli) bir ağaçtır. Buna âyetler şahitlik etmektedir (bk. Nûr 24/35; Mü'minûn 23/20).

Muâz b. Cebel [radıyallahu anh], bir zeytin ağacının yanından geçti; dalından bir parça aldı ve misvak olarak kullandı. Sonra şöyle dedi: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"Zeytin ağacından ne güzel misvak olur. O mübarek bir ağaçtır. Ağza hoş bir koku verir ve diş çürümesini önler. O, benim ve benden önceki peygamberlerin misvak olarak kullandığı bir ağaçtır."[42]

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette anlatılan incirle zeytin şu sizin yediğiniz incir ve zeytindir."

Âyetteki "incir" ve "zeytin" ile onların yetiştiği iki dağın kastedildiğini söyleyen âlimler de olmuştur.[43]

"Sînâ dağına da yemin ederim."

Tûrisînâ, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa [aleyhisselâm] ile özel konuşma yaptığı dağdır.

"Ve şu emin beldeye de yemin ederim ki ..." Âyette geçen emin belde, Mekke'dir. Allah Teâlâ ona özel bir şeref vermiştir. Oranın emin olması, oraya mümin olarak giren kimsenin özel koruma altında olması sebebiyledir. Çok güvenilir bir kimsenin kendisine emanet edilen şeyi

---

[41] Ehl-i beyt'ten Musa Kâzım'ın oğludur. Allah hepsinden razı olsun.

[42] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 682; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/100.

[43] Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/543-556.

güzelce koruduğu gibi, Mekke'ye giren de öyle korunur. Dünya ve ahiret hayırlarıyla dolu olan bu iki beldeye yemin edilmesinin hikmeti, bir açıklamaya gerek bırakmayacak şekilde açıktır.

İnsanın En Güzel Biçimde Yaratılması

Yukarıdaki yeminlerle bildirilmek istenen gerçek şudur:

"Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık." Âyet, bütün insan cinsini kastediyor. Yüce Allah her insanı biçim ve manasıyla, zâhiri ve bâtınıyla en güzel şekilde yaratmış ve onlara en güzel dengeyi vermiştir. Kendilerini ayakta yürüyecek şekilde, âzaları birbirine uyumlu bir biçimde ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarından bazısına sahip bir şekilde yaratmıştır. Cenâb-ı Hak kendisinde bulunan kudret, ilim, hayat, işitme, görme ve konuşma sıfatlarını hallerine uygun biçimde insanlara da vermiştir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bu duruma işaret etmektedir:

"Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı."[44]

Hadisin bir rivayetinde şöyle buyrulur: *"Allah Âdemi Rahmân'ın sûretinde (O'nun sıfatlarını yansıtacak şekilde) yarattı."*

İnsanın taşıdığı şaşılacak halleri açıklamak çok uzun sürer.[45]

---

[44] Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr, 115, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244; İbn Hibbân, *el-İhsân*, nr. 6162; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 3298.

[45] Kadı Yahya b. Eksem [rahmetullahi aleyh], bu âyetteki güzel yaratılışa, yüz güzelliği anlamını vermiştir. Bu konuda şu ilginç olay nakledilir: Zamanın halifesi (Me'mûn) bir gece hanımı ile birlikte mehtaplı bir gecede baş başa konuşuyorlardı. Halife, bir ara hanımına, "Eğer sen şu dolunaydan daha güzel değilsen şöyle şöyle olsun" diye büyük bir yemin etti. Sabah olunca sözün hükmünü âlimlere sordu. Hepsi hanımı aydan daha güzel olmadığı için yemininde yalancı olduğunu söylediler. Durum Kadı Yahya b. Eksem'e intikal etti. Kadı, halifenin sözünde yalancı olmadığını, kendisine bir şey gerekmediğini söyledi. Soruyu soranlar, "Nasıl olur, bu fetvanla üstatlarına muhalefet etmiş oluyorsun" dediler. Kadı, "Fetva ilme göre verilir; bu konudaki fetvayı hepimizden daha âlim olan yüce Allah vermiştir. O insanı tanıtırken, *'Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık'* buyurmaktadır; bu âyete göre, halifenin hanımı da aydan güzeldir" dedi (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/11; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/561 (Beyrut 2001).

"Sonra da onu en aşağı derecelere döndürdük." Yani bu derece güzel ve üstün biçimde yaratılan insanlardan bir kısmını cehennemlik yaptık. Bu halleriyle onlar bütün varlıklardan daha çirkin ve hepsinden daha aşağı durumdadır. Çünkü onlar, kendilerine verilen güzel özelliklerin gereğini yapmadılar, gerçek insanî özelliklerini kullanmadılar. Eğer o sıfatların gereğini yapsalardı en üstün mertebelere çıkarlardı.

Âyete şu mana da verilmiştir:

Biz insanı ömrünün en kötü devresine ve perişanlık haline döndürdük. Bu devre, gençlikten sonraki ihtiyarlık ve kuvvetten sonraki zayıflık dönemidir. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"Biz kime uzun ömür verirsek, yaratılışta onu tersine (eski güçsüz haline) çeviririz" (Yâsîn 36/68). Yani biz, uzun ömür verdiğimiz insanı o düzgün ve dengeli halinden sonra, yaratılışını tersine çevirerek sûret ve şekil olarak en kötü duruma döndürürüz. O zaman, daha önce dik duran beli bükülür, siyah saçları beyazlar, derisi buruşur, gözleri görmez, kulakları işitmez olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat iman edip salih amel işleyenler müstesna. Onlar için hiç bitmeyen ve eksilmeyen bir mükâfat vardır."* Bu âyete iki türlü mana verilebilir.

1. Önceki âyete bağlayarak. O zaman mana şöyle: Sonra da onu en aşağı derecelere indirdik, ancak iman edenleri değil.

2. Önceki âyete bağlamadan müstakil olarak. O zaman mana şöyle olur: Fakat kim ihtiyarlık halinde iman ve eder ve salih amel yaparsa, ihtiyarlık haline ve o hal içinde ibadetin meşakkatine sabrettiklerinden dolayı, kendilerine hiç kesilmeyecek bir mükâfat ve sevap vardır; özellikle çok ileri yaşta bunu yaptıklarında sevapları daha fazladır.

Enes [radıyallahu anh] Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Bir mümin elli yaşına ulaştığı zaman, Allah onun hesabını kolaylaştırır, yükünü hafifletir. Altmış yaşına ulaştığı zaman, Allah ona kendisine yönelmesini nasip eder. Yetmiş yaşına ulaştığı zaman, göktekiler onu sever. Seksen yaşına ulaştığı zaman, iyilikleri yazılır, Allah onun kusurlarını affeder. Doksan yaşına ulaştığı zaman, günahları affedilir, ailesi için şefaatçi (rahmet sebebi) olur; artık o, Allah'ın yeryüzünde bir esiridir. Yüz yaşına ulaştığı zaman, bir amel yapamazsa, kendisine sıhhatli ve gençken yaptığı hayırlı amellerin sevabı yazılır."[46]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bundan sonra (ey insan) sana ahiret gününü yalanlatan nedir?"* Yani ey insan, hesap gününü ispat eden bu kadar güzel açıklama ve kesin delillerden sonra, sana onu yalanlatan nedir?

Âyet şunu demek istiyor: Hiç şüphesiz insanın bir damla meniden yaratılması, sonra bir insan olarak düzgün vaziyette şekillendirilmesi, belirli mertebelerden geçirilerek en son düzgün bir hale getirilmesi, daha sonra da ihtiyarlık haliyle ömrün en güçsüz ve perişan haline döndürülmesi, yüce yaratıcının varlığına ve kudretine en açık delildir. Bu şaşılacak şekil ve halde insanı yaratmaya gücü yeten bir zat, elbette onu öldükten sonra diriltip tekrar yaratmaktan aciz değildir. Öyleyse ey inkârcı insan, senin hesap gününü yalanlamana sebep nedir?

Bu yalanlama Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için de olabilir. O zaman âyetin anlamı şöyle olur: Bu kesin delillerden sonra seni yalanlayan kimdir?

"Allah, hüküm verenlerin en üstünü değil midir?" Bu âyet kâfirler için bir tehdit içermektedir. Hiç şüphesiz Allah, kâfirler için hak ettikleri şekilde hüküm verir. Allah hüküm verenlerin en üstünüdür. Resûlüm, sen üzülme, Allah seninle seni yalanlayan kimselerin arasında en güzel hükmü verir.

---

[46] Ahmed, *Müsned*, 3/218; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3587; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4246, 4247; Heysemi, *ez-Zevâid*, 10/204-205.

Âyetin lafzında geçen "hükm"e, hikmet manası da verilmiştir. Hikmet, bir şeyi güzel ve sağlam yapmak anlamındadır. Buna göre anlam şöyle olur: İnsanı yaratan ve onu en güzel biçimde şekillendiren Allah, her işini en güzel yapan değil midir?

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğu zaman, *"Belâ ve ene alâ zâlike mine'ş-şâhidîn (Evet yâ Rabbi, sen her işini en güzel şekilde yapansın; ben buna şahidim)"* derdi ve böyle söylenmesini emrederdi. [47]

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu konuda İmam Kuşeyrî'nin [rahmetullahi aleyh] söylediklerinin özeti şudur:

Allah Teâlâ bu sûrede son derece şerefli olan dört şeye yemin etmiştir: Birincisi, kalbe yemin etmiştir. Âyetteki "tîn" kalbe işaret eder. Bu kalp, akla dayalı şüphe ve vehimlerden arındığı zaman, onda ledünnî ve manevi ilimler ortaya çıkar.

İkincisi, ruha yemin etmiştir. Zeytinle işaret edilen şey insanî ruhtur. Bu ruh, sırrın nuruyla aydınlanınca, içindeki kemalat ortaya çıkar. Şu âyette ruhtaki bu kabiliyete işaret edilmektedir:

"O (kandil) mübarek zeytin ağacından elde edilen yağdan tutuşturulur. O öyle bir yağırdır ki neredeyse, kendisine bir ateş değmese de ışık verir" (Nûr 24/35).

Üçüncüsü, sırra yemin etmiştir. Tûrisînâ ile sırra işaret edilmiştir. Sır, ilâhî tecelli yeridir, Hakk'ı müşahede, O'nunla konuşma ve dertleşme mahallidir.

Dördüncüsü, emin beldeye yemin etmiştir. Yeryüzünde emin kimse, Allah'ın halifesi olan âriftir. Ârifin emniyet hali, temkin halinden sonra elde ettiği gizlilik hâlidir. Bu, ilâhî hüküm ve hikmetlerin edebine göre amel etme ve ibadetleri yerine getirmek için sebeplere dönme makamıdır. Bu makam, *"Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık"* âyetiyle üzerine yemin edilen kâmil insanlık makamıdır.

---

[47] bk. Ebû Davud, Salât, 150 (nr. 887); Tirmizî, Tefsîru Sûre (95), nr. 3347; Ahmed, *Müsned*, 2/249; Beyhakî, *Sünen*, 2/310; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 623.

Kuşeyrî der ki: "Âyetin manası şudur: Biz insanı, ilâhî tecellilere en üst seviyede mazhar olmuş bir vaziyette ve ilâhî emaneti taşıyacak kabiliyette yarattık; onu rahmânî sıfatlarla donattık. Ruhunu, ruhanî âlemin merkezi yaptık. Fıtratını farklı mizaçları toplayacak şekilde ve en dengeli biçimde düzenledik. Onu kâinat içinde en geniş ve en kapsayıcı özellikte ortaya çıkarttık."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî, şu sözüyle insanın bu özelliğine işaret eder:

"Ey insan, kâinatta mevcut olan her şey sende toplanmıştır."

Şairlerden biri de insanın bu özelliğini şöyle dile getirir:

"Ey içindeki sırdan habersiz olan insan, cevherine iyi bak; bakarsan kendinde bütün kâinatı dercedilmiş görürsün. Sen zâhirin ve bâtınınla en mükemmel şekilde yaratılmış bir varlıksın. Ey ilâhî sırları içinde toplayan insan, değerini iyi bil!"

İbn Atâullah-ı İskenderî [rahmetullahi aleyh] *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde, mürşidi Şeyh Ebü'l-Abbas'ın [rahmetullahi aleyh] şöyle dediğini nakleder:

"Bir gece Tîn sûresini okuyordum; *'Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu en aşağı derecelere döndürdük'* âyetine geldim. Bunun manasının ne olduğunu düşünmeye başladım. O sırada bana levh-i mahfûz açıldı; bir de baktım ki orada şunlar yazılı: "Biz insanı ruh ve akıl yönünden en güzel biçimde (varlıklar içinde en yüksek mertebede) yarattık. Sonra nefsine ve hevâsına uyduğu için onu en aşağı derecelere indirdik."[48]

---

[48] İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 107 (Beyrut, ts.).

"Ancak iman edip salih amel yapanlar" âyetinde bahsedilenler, güzel yaratılış hali içinde kalan ruh ve akıl sahipleridir. Diğer insanlar ise nefsine ve hevâsına uyanlardır.[49]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. [50]

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Tîn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[49] İsmail Hakkı Bursevi [rahmetullahi aleyh] der ki: "Bazı insanlar şehvet denizine dalarlar, hayvanî hislerinin peşine düşerler, cismanî ve şeytani lezzetlerle oyalanır dururlar, zulüm yaparlar. Böylece iç âlemleri tersine döner, insanlık vasfı değişir. Allah katında itibar dış görünüşe değildir, Allah insanın kalbine bakar, içine itibar eder. Dış görünüşü güzel olan nice insanlar vardır ki iç âlemleri çok kötü ve çirkin vaziyettedir. Kıyamet günü herkes iç âleminin durumuna göre sınıf sınıf haşredilir" (bk. Bursevi, *Rûhu'l-Beyân*, 10/562). Dünyada güzel bir insan biçiminde iken mahşere hayvan, yılan, şeytan, kaplan gibi en çirkin sûretlerde gelenler çok olur. Bu halden yüce Allah'a sığınınız.

[50] Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirir: "Ey sonu cennete giden tevhid yolunda sabit kalmak isteyen ümmet-i Muhammed, bu sûre üzerinde çok iyi düşün ve ondaki senin için gerekli olan en mühim şeyleri alıp uygula. Bütün varlığın ile yüce Allah'a yönel. Salih amellere sarıl. Yanlış işlerden ve haramlardan kaçın. Sakın dünyanın basit işlerine bulaşma, alçak şeyleriyle kendini kirletme. Boş hayal ve temennilere dalmaktan sakın. Çünkü bu şeyler seni alçaltır, en aşağı derecelere indirir, ateşe iter, seni pişmanlık ve perişanlık içinde bırakır" (Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/519).

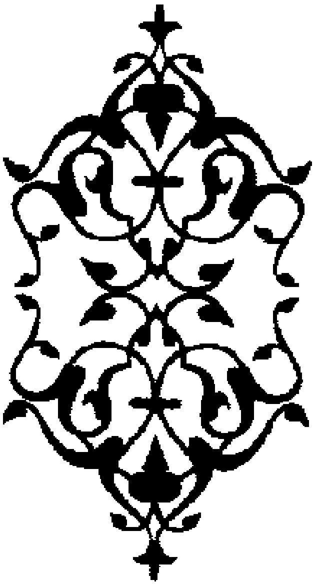

(96) ALAK SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Alak sûresi Mekke'de inmiş olup on dokuz âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ bir önceki sûreyi kendisinin hüküm verenlerin en üstünü olduğunu bildirerek tamamlamıştır. O'nun eşsiz hükümlerinden biri de Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] nübüvvet ve risâlet tacını giydirmesi, ona kitabı ve hikmeti öğretmesidir.

Bu sûre, Kur'an'ın vahyedilen ilk sûresidir; vahiy ve âyetlerin inişi bu sûre ile başlamıştır.[51]

---

[51] bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/220; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/256-257; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/139; Hira dağında sûrenin hepsi değil, ilk beş âyeti inmiştir. Diğer kısmı daha sonra nâzil olmuştur (bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/157-158 [Beyrut 1985]; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/560).

İslâm'ın İlk Emri: Yaratan Rabb'inin Adıyla Oku!

Yüce Allah'ın sonsuz hikmetlerinden biri de insanı bir nutfeden (bir damla meniden) yaratması, sonra onu değişik evrelerden geçirerek en mükemmel hale ulaştırmasıdır. Cenâb-ı Hak ilk inen âyetlerde buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾ اِقْرَأْ
وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُۙ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Yaratan Rabb'inin adıyla oku.***

2. ***O, insanı bir nutfeden** (rahimde aşılanmış yumurtadan) **yarattı.***

3. ***Oku! Rabb'in, çok büyük kerem** (lutuf ve ihsan) **sahibidir.***

4. ***O Rab ki kalemle** (yazmayı) **öğretti.***

5. ***İnsana bilmediği şeyleri öğretti.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yaratan Rabb'inin adıyla oku."*

Bu hitap vahyin ilk inişi anında Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılmıştır. Kendisine şöyle denmiştir: Bu Kur'an'ı Rabb'inin ismiyle başlayarak oku! Yahut O'ndan yardım isteyerek oku.

Âyette, *"Rabb'inin ismiyle"* ifadesinde, Cenâb-ı Hakk'ın rablik sıfatı söylenerek O'nun her şeyin sahibi olduğuna, varlıkları terbiye ettiğine, onları layık oldukları makama derece derece ulaştırdığına dikkat çekilmiştir. Bununla ayrıca Hz. Peygamber'in de [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine nice ilim ve hikmetleri içeren bir kitabın vahyedilmesiyle, insanları beşerî ve ruhanî yönden en mükemmel makamlara ulaştıracak bir tebliğ yaptığına ve terbiye verdiğine işaret edilmiştir.

"O, yaratandır." Bu ifadede O'nun neyi yarattığı belirtilmemiştir. Bunun içine yaratılan her şey girer. Çünkü O'ndan başka bir yaratıcı yoktur. Her şeyi yaratan sadece O'dur. Bütün varlıklar, O'nun takdir ve hükmüyle var olmuşlardır. Takdir ve yaratılma yönüyle hepsi aynıdır.

"O, insanı bir nutfeden (rahimde aşılanmış yumurtadan) yarattı." Burada diğer varlıklar içinden özellikle insanın dile getirilmesi, onun şerefini bildirmek içindir. Bunun bir diğer sebebi de vahyin insana inmiş olmasıdır.

Önceki âyeti, "O insanı yaratandır" şeklinde anlamak mümkündür. Birinci âyette bu mana kapalı bir şekilde söylenmiş, peşinden gelen âyette açıklanmıştır. Bu, insanın yaratışının büyüklüğünü ifade etmek ve fıtratındaki şaşılacak güzellikleri göstermek içindir.

Önceki sûrede Allah Teâlâ'nın insanı en güzel biçimde yarattığı zikredildi. Bu sûrede ise kısaca insanın yaratılış esnasında geçtiği evrelerden bahsedildi, ayrıca kendisine verilen nimetler dile getirildi. Ardından, insanın nasıl azgınlaştığı ve bu insanın ahirette hangi hallerle karşılaşacağı söylendi. Sûrenin bu kısmı, önceki sûrede geçen, *"Gerçekten biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da onu en aşağı derecelere döndürdük"* âyetlerinin bir tefsiri gibidir.

Allah Teâlâ insanın ilk yaratılışını anlatırken, *"Onu bir nutfeden yarattı"* buyurdu. Âyetin lafzında geçen ve "nutfe" olarak tercüme ettiğimiz "alak" ifadesi, özel bir mana içindir. Bu kelime "bağlanmak, tutunmak, yapışmak, toplamak, birleştirmek, ilgi duymak ve sevmek" gibi anlamlara gelir. İnsanın temelini oluşturan bu maddenin özelliği insana da yansımıştır. İnsan kelimesinin bir manası da bünyesinde birçok şeyi toplayandır.

İnsanın yaratılış safhasındaki bu halde şu duruma da bir işaret vardır: Dinin başlangıcı da insanın başlangıcı gibidir. İnsan önce zayıf bir haldedir, sonra yavaş yavaş kuvvetlenerek kemale erer. Din de böyledir.

Sonra okuma emri tekrarlanarak şöyle buyruldu:

"Oku!" Yani sana emredileni yap. Bu ifade, istenen şeyi yapmasını kuvvetle emretmek için tekrarlandı. Bir de peşinden gelen, *"Rabb'in, çok büyük kerem sahibidir"* sözüne bir hazırlık yapılmış oldu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], meleğin ilk, "Oku!" emrine karşılık, *"Ben okuma bilmem"* diye özür beyan etmişti. O bu sözüyle, okumanın daha önce okuyup yazanların işi olduğunu, kendisinin ise ümmî olup kimseden böyle bir ders almadığını belirtmek istemişti. Bunun üzerine tekrar kendisine "Oku!" emri verildi. İşte o zaman,

"Sana isminden yardım isteyerek okumanı emreden *Rabbin, çok büyük kerem sahibidir"* buyruldu. O, herkesten çok ikram ve ihsan sahibidir. Kullarına çok büyük nimetler ikram eder. Öyle cömerttir ki kendisine isyan edenlere hilimle davranır, müsamaha gösterir, onları hemen cezalandırmaz. Bundan daha büyük bir kerem ve ihsan olur mu?

"O Rab ki insana kalemle (yazmayı) ve bilmediği şeyleri öğretti." Cenâb-ı Hakk'ın kullarına hiç bilmedikleri şeyleri öğretmesi, onları cehalet karanlığından ilmin nuruna ulaştırması, O'nun sonsuz kerem ve ihsanını göstermektedir. Bu âyette ayrıca birçok fayda ve faziletinden dolayı yazı yazma sanatına da dikkat çekilmiştir. Bilindiği gibi, ilimlerin kitaba geçirilmesi, hikmetlerin kaydedilmesi, önceki insanların haberlerinin zaptı, Allah Teâlâ'nın indirdiği kitapların yazılması ancak yazı ile olmaktadır. Eğer yazı olmasaydı, din ve dünya işleri düzgün gitmezdi. Yüce Allah'ın ince hikmetini anlatmaya şu kalem ve yazıdan başka bir delil olmasaydı, bunlar bile yeterli olurdu.

İbn Âşur-i Fâsî bu konuda der ki:

"Allah'ın yarattığı her varlıkta ve yaptığı işlerde şaşılacak şeyler vardır. Öyle ki bu varlık âlemindeki hakikatler sürekli değişir durur. Sen bu varlıklarla gözünle konuş (onlara gönül ve ibret gözüyle bak); onların dilini baş kulağı işitmez. Cenâb-ı Hakk'ın hitabı hazırdır (yüce Mevlâ, kâinatın diliyle herkese hitap etmektedir); fakat onu anlayanlar gittiler."

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün işlerinde Rabb'inle olman için O'nunla (O'ndan yardım isteyerek ve her işinde O'nu müşahede ederek) oku. Allah Teâlâ, bütün varlıkları, onlara bakılıp yüce zatının tanınması için yarattı, varlık âleminde tecellilerine en fazla mazhar olan insanı bir damla basit sudan ortaya çıkarttı. Sonra onu, ilimle en yüksek mertebelere yükseltti. İnsanı, pis bir su seviyesinden ilim ve marifetin zirvesine ulaştırdı. İnsana yaptığı bu ihsanı anlatmak için,

"Oku! Rabb'in çok kerem ve ihsan sahibidir" buyurdu. O Rabb'in ki sana sayısız ikramlarda bulundu; sana bilmediklerini öğretti. Yine O Rabb'in insana, kalemle yazmayı ve bilmediği nice şeyleri öğretti.

Nankörlere ve Azgınlara Uyarı

İnsan bu nimetlere şükretmediği takdirde Cenâb-ı Hak onu şu şekilde uyardı:

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى ﴿٦﴾ أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى ﴿٧﴾ إِنَّ إِلَى
رَبِّكَ الرُّجْعَى ﴿٨﴾ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ﴿١٠﴾
أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى ﴿١٢﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ

كَذَّبَ وَتَوَلّٰىۜ ﴿١٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰىۜ ﴿١٤﴾ كَلَّا لَئِنْ لَمْ
يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِۙ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍۚ ﴿١٦﴾ فَلْيَدْعُ
نَادِيَهُۙ ﴿١٧﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَۙ ﴿١٨﴾ كَلَّاۜ لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿١٩﴾

6. ***Gerçek şu ki insan azar.***

7. ***Kendini zengin ve yeterli gördüğü için.***

8. ***Şüphesiz dönüş Rabb'inedir.***

9. ***Gördün mü şu engelleyeni,***

10. ***Namaz kılarken kulu Muhammed'i.***

11. ***Söyle bakalım, ya o*** *(peygamber)* ***doğru yolda bulunuyor,***

12. ***Yahut takvayı emrediyorsa!*** *(Ona uymak gerekmez mi?)*

13. ***Ne dersin, o*** *(azgın insan hakkı)* ***yalanlıyor ve doğru yoldan yüz çeviriyorsa!*** *(Yaptığı doğru mudur?)*

14. ***O insan, Allah'ın*** *(yapılan her işi)* ***gördüğünü bilmez mi?***

15. ***Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse muhakkak onu alnından*** *(perçeminden)* ***yakalarız*** *(cehenneme atarız).*

16. ***O yalancı, günahkâr alından.***

17. ***Haydi o, kendi meclisini*** *(adamlarını ve taraftarlarını)* ***çağırsın*** *(da görelim).*

18. ***Biz de zebânileri çağıracağız.***

19. ***Hayır! Ona uyma!*** *(Sen namaz kılıp)* ***secde et de Allah'a yaklaş!***

Tefsir

İnsan bu nimetlere şükretmediği takdirde Allah Teâlâ onu şu şekilde uyardı: *"Hayır,* o azgın insanın söyledikleri ve yaptıkları doğru değildir. *Gerçek şu ki insan azar."* Allah ona şükretmesi için nice nimetler vermişken, o kalktı inkâra gitti, azgınlık yaptı. Gerçekten insan (kalbi kör olunca) haddi aşar ve Rabb'inin emrine karşı kibirlenir.

Sûrenin altıncı âyetinden sonuna kadar olan kısmı, daha sonraki bir zamanda Ebû Cehil hakkında inmiştir. Meşhur olan görüş budur.

"Kendini zengin ve yeterli gördüğü için." İnsan, kendini zengin, yeterli ve kudret sahibi görüp hiç kimseye ihtiyacı olmadığını düşündüğü zaman azar. İnsanın genelde azma sebebi budur. İnsanı tevazuya sevkeden ise fakirlik, yani kendini aciz görme, yüce Rabb'ine muhtaç bilme halidir.

Allah Teâlâ sonra, haddi aşan insanı bu azgınlığının sonucundan sakındırdı ve ona hitap ederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz senin dönüşün Rabb'inedir." O sana bu azgınlığının karşılığı olan cezayı verecektir.

"Gördün mü kulu Muhammed'i namaz kılarken engelleyen şu adamı!" Yani Allah'ın peygamberi Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] namazdan alıkoyan, namaz kılarken onu engellemeye çalışan şu Ebû Cehil denen herifi gördün mü? O ne kötü bir iş yapıyor. Âyet onun ne kadar çirkin bir halde olduğunu ve ne kadar tuhaf bir iş yaptığını anlatıyor. Ayrıca onun, gözü gören herkesin garip karşılayacağı çirkin bir iş yaptığını bildiriyor.

Rivayet edildiğine göre, Ebû Cehil Kureyş'ten bir grup insanla birlikteydi. Onlara, "Eğer Muhammed'i Kâbe'de namaz kılarken görürsem, ayağımla boynuna basacağım" dedi. O sırada Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] namaz kılıyordu. Onu görünce yanına doğru geldi. Sonra eliyle bir şeyden korunarak gerisin geri dönüp kaçtı. Ona, "Ne oldu, niye geri durdun?" diye sorduklarında Ebû Cehil,

"Benimle onun arasında ateşten bir hendek oluştu, bana korkunç bir şey ve bir kanat engel oldu!" dedi. Bu olay üzerine âyetler indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] o anda ne olduğunu şöyle haber vermiştir:

"Eğer o sırada bana yaklaşsaydı melekler onu parça parça ederdi."[52]

Âyetteki, *"Gördün mü şu adamı?"* ifadesindeki görme, baş gözünün görmesidir. Bu kelime bazan "aklın görüşü ve kalbin bilmesi" için de kullanılır. O zaman "bilmek" manasında olur. Görmek fiili şu âyetlerde "bilmek ve haber vermek" anlamında kullanılmıştır:

"Gördün mü, ya o (peygamber) doğru yolda bulunuyor yahut takvayı emrediyorsa! Ne dersin, onu engelleyen kimse hakkı *yalanlıyor ve doğru yoldan yüz çeviriyorsa!"*

Görmek, bir şeyi bilmenin sebebidir. "Gördün mü?" demek, "Bu konuda ne biliyorsun, ne dersin?" demektir. Âyetlerdeki hitap, kendisine hitap edilmesi uygun olan herkesedir. Bununla, aklı başında olan herkesin bu tür olayları düşünüp değerlendirmesi, doğru ile yanlışı, haklı ile haksızı bilmesi istenmektedir.

Yukarıdaki üç âyete cevap olarak şöyle buyrulmuştur:

"O insan, Allah'ın (yapılan her işi) gördüğünü bilmez mi?"

Bu âyetlerde iki gruba da ayrı ayrı hitap edilmektedir. Şöyle ki:

Allah Teâlâ önce âyetleri inkâr edenlere şöyle sesleniyor: Ey kâfir insan, eğer o peygamberin işi ve namazı doğruysa, o peygamber Allah'a davetiyle de takvayı emrediyorsa, sen onu niçin inkâr ediyorsun, kendisine neden karşı geliyorsun?

Sonra hak tarafındakine dönerek onu şöyle teselli ediyor: Ey mümin, eğer o kâfir kimse hakkı yalanlıyor ve hidayet yolundan yüz çeviriyorsa onun yaptığının ne değeri var; sen işine bak!

---

[52] Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân (Sûre 96), 5 (nr. 4958); Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 13/503-504; Müslim, Münâfikîn, 38.

Gaznevî der ki: "'Eğer o peygamber hidayet üzere bulunuyor ve takvayı emrediyorsa' âyetinin cevabı söylenmemiştir. Bu cevap şudur: Şayet o peygamber doğru yolda ise ona uymak farz değil midir? Yani ey hakkı yalanlayan, hidayetten yüz çeviren kâfir kimse, sen böyle bir kulu namazdan nasıl alıkoyarsın? Allah'ın seni gördüğünü bilmez misin?"

"Hayır! Allah'a ibadete mani olan kimsenin yaptığı doğru değil. *Eğer vazgeçmezse, muhakkak onu alnından,* perçeminden *yakalarız,* cehenneme atarız. *O yalancı, günahkâr alından. Haydi o,* kavminin toplandığı *meclisi,* adamlarını ve taraftarlarını *çağırsın* da görelim!"

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil, Hz. Peygamber namaz kılarken yanına gitti. Ona, "Seni namazdan menetmedim mi?" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona ağır ve sert konuştu. Ebû Cehil,

"Beni tehdit mi ediyorsun? Benim bu vadide (Mekke) adamlarım ve taraftarlarım senden daha çoktur" dedi. O zaman bu âyetler indi. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"O adamlarını çağırsın; biz de zebânileri çağıracağız."

Yani onu ateşe sürüklemesi için azap meleklerini çağıracağız. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu olay hakkında şöyle buyurmuştur:

"Eğer Ebû Cehil adamlarını çağırsaydı, azap melekleri onu milletin gözü önünde yakalayıp azap ederdi."[53]

"Hayır! Onun söylediği doğru değil. *Sen ona uyma!"* Yani sen bulunduğun doğru yolda devam et; onun isyanından ve kendisinden yüz çevir. *"Yalancılara uyma"* (Kalem 68/8) âyeti de bu manadadır.

"Sen namaz kılıp *secde et de Allah'a yaklaş!"* Yani sen hiçbir gevşeklik ve zafiyet göstermeden namazına ve secdene devam et; böylece Rabb'ine yaklaş.

---

[53] bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 84 (nr. 3349); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* nr. 11684; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* Alak sûresi tefsiri. Bazı rivayetlerde, *"Onu azap melekleri yakalardı"* sözü İbn Abbas'a [radıyallahu anh] ait olarak nakledilmiştir.

6-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim Allah'a yönelen ve namazına devam eden bir kimseyi inkâr ederse, onun hakkında da bu âyetlerdeki uyarılar söylenir. O da, "Gördün mü namaz kılanı engelleyen ve onunla alay eden şu kulu!" diye kınanır. Allah'a dönmüş kimseye de şöyle denir:

Sakın, seni namazdan ve hak yoldan alıkoymak isteyen o kimseye uyma! Sen kalbinle ve bütün bedeninle secdeye var, bu şekilde yüce Mevlâ'na yaklaş; böyle yap ki O'na kavuşma nimetine eresin.[54]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Alak sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[54] Nimetullah-i Nahcuvâni [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirir: "Ey Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmak ve ulaşmak isteyen Hak yolcusu! Allah senin bu arzu ve isteğinde yardımcın olsun. Sen sana emredilen bütün taat ve ibadetlere ihlâsla ve tam bir boyun büküklüğü içinde devam et; çünkü Allah Teâlâ'ya yaklaşmanın tek yolu, kalp kırıklığı, boyun büküklüğü, yalvarma ve bütün beşerî şeylerden kalbi çekip Allah'ın muhabbetinde fâni olmadır. Bir de iradeli olarak nefsi öldürmek, onun bütün kötü arzularını ve boş isteklerini kalpten silip atmak gerekir. Böyle yaparsan Cenâb-ı Hakk'a kavuşur, O'nunla ebedî bir hayat bulursun. Yüce Allah bizleri, lutfuyla bu vasıflara sahip kullarından eylesin" (bk. Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/521).

(97) KADR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kadr sûresi Medine'de inmiştir. Bu, Abdullah b. Abbas'ın görüşüdür. Onun Mekke'de indiği de söylenmiştir. Kadr sûresi beş âyettir. Sûre, Kadir gecesinden bahsettiği için bu ismi almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak önceki sûrede secde ederek Allah'a yaklaşma emrini verdi. Bu sûrede ise Allah'a yaklaşmanın büyük ölçüde gerçekleştiği vakitten bahsederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فٖى لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢﴾
لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾ تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فٖيهَا
بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ ﴿٤﴾ سَلَامٌ هِىَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Şüphesiz biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik.***

2. ***Kadir gecesinin ne olduğunu bilir misin?***

3. ***Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.***

4. ***O gecede, Rab'lerinin izniyle melekler ve Rûh (Cebrâil), her iş için iner dururlar.***

5. ***O, fecrin doğuşuna kadar süren selâm ve selâmet gecesidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz onu,* Kur'an'ı *Kadir gecesinde indirdik."*

Allah Teâlâ, *"Onu biz indirdik"* ifadesiyle Kur'an'ın indirilmesini kendisine nisbet ederek onun şanını yüceltmiştir. Bu ifade aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın ona ne kadar önem verdiğini de göstermektedir. Âyette, Kur'an ismi açıkça söylenmemiş, bunun yerine "o" zamiri kullanılmıştır. Bu, Kur'an'ın herkes tarafından bilinen bir kitap olduğunu bildirmek içindir. Sanki "o kitap" denince, bütün zihinlerde hazır olan ve beliren şeyin Kur'an olduğu belirtilmiştir.

Şöyle bir görüş de vardır: Bu âyette, *"Onu indirdik"* sözüyle, bir önceki sûrede, "Oku!" emriyle okunması istenen şey kastedilmiştir. Bu durumda sûre, önceki sûreye mana olarak bitişmiş olup onun bir devamı olmaktadır.

"Kadir gecesinin ne olduğunu bilir misin?" Allah Teâlâ bu âyetle Kur'an'ı indirdiği gecenin şanını yüceltmiştir. Bu âyette, o gecenin kıymetini insanın idrak edemeyeceğine de işaret edilmektedir. Onun kıymetini sadece bütün gaybı bilen Allah bilir. Nitekim yüce Allah o gecenin kıymetini şöyle bildirmiştir:

"Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır." Yani bu gece, içinde Kadir gecesi bulunmayan bin aydan daha hayırlıdır. Bu âyet, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] o gecenin kıymetini bilmeye teşvik eden âyetin peşinden onun kıymetini kısaca ifade etmiştir. Bu teşvik aynı zamanda o gecenin kıymetinin bilinmesi konusunda bir müjde taşımaktadır ve bu müjde verilmiştir. Her iki âyette de açıkça "Kadir gecesi" ifadesinin kullanılması, onun büyüklüğünü kuvvetle ifade etmek içindir.

Kur'an'ın Kadir gecesinde indirilmesine gelince; bununla iki şey kastedilmiş olabilir:

1. Kur'an dünya semasına bütünüyle toptan o gece indirilmiştir. Rivayet edildiğine göre Kur'an, levh-i mahfûzdan dünya semasına Kadir gecesinde toptan bir defada indirilmiştir. Sonra yirmi üç sene içinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] parça parça indirilmiştir.[55]

2. Kur'an bu gecede indirilmeye başlanmıştır. Bu görüş daha açık ve kuvvetlidir.

Bu geceye Kadir gecesi denmesi, o gecede bütün işlerin hükme bağlanmasından ve o sene içinde olacak şeylerin ortaya çıkarılıp görevli meleklere bildirilmesinden dolayıdır. Şu âyette bu ifade edilmektedir:

"O gecede her hikmetli iş hükme bağlanır" (Duhân 44/4). Buna göre "kadr", "takdir etme, belirleme" manasındadır.

Bu geceye Kadir gecesi denmesinin diğer bir sebebi, onun diğer gecelere göre çok şerefli ve kıymetli olmasındandır. Buna göre "kadr", "şeref" anlamındadır.

Kadir Gecesi Hangi Gecedir?

Meşhur olan görüşe göre Kadir gecesi, ramazan ayının 27. gecesidir. Rivayet edildiğine göre sahabeden Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh], Kadir gecesinin ramazan ayının 27. gecesi olduğunu yemin ederek söylerdi.[56]

---

[55] Bu konudaki rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/567-568.

[56] bk. Müslim, Müsâfirîn, 179 (nr. 762); Ebû Davud, nr. 1378; Tirmizî, nr. 793, 3351; Ahmed, *Müsned*, 5/130.

Bu konuda başka görüşler de vardır.[57] Kadir gecesinin aranması gereken zaman, ramazanın son on günündeki tek gecelerdir.

Bu gecenin gizli tutulmasının birçok sırrı vardır. Bunlardan biri de bu geceyi arayan kimsenin, bütün geceleri ihya ederek daha fazla sevaba ulaşmasıdır. Beş vakit namaz içinde orta namazın gizlenmesi de böyledir. Bunun gibi gizlenen başka şeyler daha vardır ki onların bazısı şunlardır:

(Kendisiyle edilen duaların kabul edildiği) ism-i a'zam yüce Allah'ın isimleri içinde gizlenmiştir.

Duaların kabul edildiği saat cuma gününde gizlenmiştir.

Yüce Allah'ın rızası ibadet ve taatlerin içinde gizlidir. Allah'ın, kulunun hangi ibadet ve taatinden razı olacağı bize gizlidir. Bunun için hiçbir ibadet ve taati küçük görmeyip imkân ölçüsünde her türlü hayırlı işi yapmaya çalışmalıdır.

Yüce Allah'ın gazabı günahların içinde gizlidir. Bunun için hiçbir günahı küçük ve basit görmeyip hepsinden sakınmaya çalışmalıdır.

Kulları içinde kimin Allah dostu olduğu da gizlenmiştir. Bunun sebebi, belki bu kimse Allah dostudur diyerek herkese karşı güzel zanla bakmak ve edepli davranmaktır.

Âyette, *"Bin aydan hayırlıdır"* şeklinde özellikle bin sayısının zikredilmesi, iki sebeple olabilir:

Biri, bununla hayrın çokluğu anlatılmıştır.

Diğeri de bu konuda nakledilen şu rivayetlerdir:

Bir defasında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına İsrâiloğulları'ndan bir adamdan bahsetti. Onun silahını kuşanarak Allah yolunda bin ay cihad ettiğini haber verdi. Bunu dinleyen müminler onun haline şaşırdılar, ameline hayran oldular, kendi amelleri gözlerinde küçüldü, buna üzüldüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara bu gazinin bin aylık amelinden daha hayırlı olan Kadir gecesini verdi.

---

[57] Değişik görüşler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/571-584.

Bir diğer rivayet şudur:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bütün ümmetlerin ömürlerinin çok uzun olduğunu gördü; onlara göre ümmetinin ömrünü kısa buldu. Diğer ümmetlerin yaptığı amelleri ümmetinin yapamayacağından korktu, buna üzüldü. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona Kadir gecesini verdi ve bu geceyi diğer ümmetlerin bin ayından daha hayırlı yaptı.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] saltanatı 500 ay sürdü. Zülkarneyn'in [aleyhisselâm] mülk ve hükümdarlığı da 500 ay sürdü. İkisinin toplamı 1000 ay eder. Cenâb-ı Hak, Kadir gecesini ihya eden kimse için onların saltanatından daha hayırlı yaptı.

Allah Teâlâ, daha sonra bu gecenin niçin faziletli olduğunu şöyle açıkladı:

"O gecede, Rab'lerinin izniyle melekler ve Rûh (Cebrâil), her iş için iner dururlar."

Âyette geçen "ruh", ya Cebrâil'dir [aleyhisselâm] ya da meleklerin sadece bu gece gördükleri diğer bir melektir.

Yahut âyetteki ruhtan kasıt, ilâhî rahmettir.

Meleklerin inmesiyle kastedilen şudur: Bu gecede melekler yeryüzüne inerler, insanlara selâm verirler, onların dualarına âmin derler. İlgili rivayetlerde böyle anlatılmıştır.

Bir başka görüşe göre, melekler yeryüzüne değil, dünya semasına inerler. Bu inişleri kendi başlarına değil, Allah'ın izniyle olur. Kendilerine bildirilen ve verilen her işi görmeye gelirler. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın gelecek seneye kadar olmasını takdir ettiği işlerdir.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, yeni sene içinde olacak bütün işleri meleklerine bildirir.

Şöyle de denmiştir: Yeni sene içinde olacak işler, Şaban ayının on beşinci gecesinde yani Berat gecesinde gayb ilminde ortaya çıkarılır, Kadir gecesinde de meleklere bildirilir. Onun için meleklerin bu çok mühim işler için inmeleri özellikle söylenmiştir. Onların bu işler için inmeleri, müminlere selâm vermek ve dualarına "âmin" demek için inmelerine engel değildir. Nitekim o gece için âyette,

"O, baştan sona selâm ve selâmet gecesidir" buyrulmuştur. Yani o gece müminler için selâm ve selâmet gecesidir.

O geceye "selâm" denmesi, meleklerin insanlara çokça selâm vermesindendir. Rivayet edildiğine göre melekler o gece, ayakta olan, oturan, Kur'an okuyan ve namaz kılan her mümine selâm verirler.

Bu gece aynı zamanda selâmet gecesidir. Allah Teâlâ, bu gecede sadece hayır ve selâmet olan şeyleri takdir eder; diğer gecelerde ise hem selâmet hem de bela ve musibet takdir eder.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sûredeki 'o' anlamına gelen 'hiye' zamiri, Kadir gecesinin ramazanın 27. gecesi olduğuna işaret etmektedir; çünkü bu kelime sûrenin yirmi yedinci kelimesidir."

Bu gecenin bitişi şöyle belirtilmiştir:

"O, fecrin doğuşuna kadar devam eder." Yani o gece fecirle (tan yerinin ağarmasıyla) biter.

Yahut melekler fecre kadar selâm verirler.

Bir mana da şudur: Melekler fecre kadar sırasıyla grup grup inerler.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp ehli ârifler için bütün vakitler Kadir gecesidir. Onlara göre bütün mekânlar (yüce Allah'a döndükleri ve göz yaşı döktükleri) Arafat gibidir. Bütün günler cuma gibi mübarektir. Çünkü zamanın ve mekânın yüceltilmesinden kasıt, onlarda meydana gelen ilâhî yakınlık, keşif ve müşahededir. Âriflere göre bütün vakitler bu manada eşittir; onlar her zaman yüce Allah'a yakınlık içindedirler. Bu konuda âriflerden bir şair şöyle demiştir:

"Ey yüce dost, eğer zatımda sizin cemalinizi müşahede etmeseydim, bu dünyada bir saat yaşamaya razı olmazdım. Benim yüce Kadir gecem, vakitlerimin seninle mâmur olmasıdır. Hiç şüphesiz seven senin muhabbetinde tam fâni olduğu zaman, her yer onun için (Kâbe'yi ziyaret için ihrama girilecek) bir mîkat mahalli olur, âşık başka mîkata ihtiyaç hissetmez (Çünkü âşık, kalbiyle sürekli Rabb'ini müşahede eder, hep O'nun huzurunda bulunur)."

Bir diğeri de şöyle der:

"Eğer bilinse, benim her gecem Kadir gecesidir. Aynı şekilde, dostumla buluştuğum her gün de cuma günüdür. Âşık için dostun kapısına her gidiş ve geliş bir sa'y ve hac gibidir. Onun kapısında durmak nice vakfeye denktir."

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Allah'a hamdolsun, bizlerin bütün vakitleri Kadir gecesi gibi bereketli ve faziletlidir."

Gerçekten âriflerin hali böyledir; çünkü onların bütün ibadetleri kalbin tefekkürü, ibret alınması ve Hakk'ı müşahede içinde gerçekleşir. Bir haberde geçtiği gibi, *"Uyanık kalple bir saat hakikatleri tefekkür etmek, gaflet içinde yapılan yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır."*[58] Hatta müşahede halinde yapılacak bir tefekkür, bundan daha faziletlidir. Bu konuda bir ârif der ki:

"Yüce Allah ile geçen her anımın kıymeti, gaflet içinde yapılan binlerce hacca bedeldir."

---

[58] Hadis için bk. Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 44; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 5897.

Şöyle denilmiştir: Tefekkürün sevabı, kalpten perdenin açılması ve kulun Cenâb-ı Hakk'ın zatını müşahede etmesidir. Bu da hiçbir şeyle kıyas edilemeyecek kadar üstün bir şeydir.[59]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kadr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[59] Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], bu sürenin tefsirini şu nasihatle bitirir: "Ey Kadir gecesini ihyaya azmeden ve ona ulaşma şevkiyle yanan Hak yolcusu! Sen hayatının bütün gecelerini ihya için paçaları sıva, gayret et. Kadir gecesi onların içinde gizlidir. Kısaca, hiçbir anında yüce Rabb'ini unutma. Böyle yaparsan, bütün gecelerin dünyadan ve içindekilerden daha hayırlı olur" (Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/522).

(98) BEYYİNE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Sûrenin nerede indiği hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Mekke'de inmiş olduğu en meşhur olanıdır. Medine'de indiği de söylenmiştir. Beyyine sûresi sekiz âyettir. Sûre adını, ilk âyette geçen "beyyine" kelimesinden almıştır. **Beyyine,** "apaçık delil, hüccet" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrede Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından insanlara okunan tertemiz sahifelerden bahsedilmiştir. Bu sahifeler yani Kur'an ise Kadir gecesi indirilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ
حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُۙ ① رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَةًۙ ②
ف۪يهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌۜ ③ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا
جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُۜ ④ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ
حُنَفَٓاءَ وَيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ د۪ينُ الْقَيِّمَةِۜ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ehl-i kitap ve müşriklerden inkâr edenler kendilerine apaçık delil gelmedikçe inkârı bırakacak değillerdi.***

2. *(Bu delil)* ***Allah tarafından gönderilip kendilerine tertemiz sahifeleri*** *(Kur'an'ı)* ***okuyan peygamberdir.***

3. ***O sayfalarda*** *(Kur'an'da)* ***en doğru hükümler vardır.***

4. ***Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil*** *(peygamber)* ***kendilerine geldikten sonra*** *(onun hakkında)* ***ayrılığa düştüler.***

5. ***Halbuki onlara, dini yalnız Allah için yaşayarak ve Hanîf olarak*** *(bütün şirk çeşitlerinden uzak kalarak)* ***Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. İşte sağlam din budur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ehl-i kitap ve müşriklerden inkâr edenler kendilerine apaçık delil gelmedikçe inkârları bırakacak değillerdi."*

Âyetteki inkârcılar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona indirilen Kur'an'ı inkâr edenlerdir.

Ehl-i kitap, yahudi ve hıristiyanlardır.

Müşrikler ise putlara tapanlardır.

Bu âyete birkaç mana verilmiştir.

Bir manası şudur: Onlar kendilerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilinceye kadar kâfirliği terketmediler. O gönderilince bazısı iman etti, bazısı kâfirlikte sabit kaldı.

Bir diğer mana şudur: Onlara bulundukları halin yanlış olduğunu açıklayan apaçık delil gelinceye kadar dinlerinden ayrılmadılar. Hak din gelince, önlerine doğruyu gösteren delil konmuş oldu.

Âyetin bir anlamı da şudur: Allah Teâlâ kendilerine Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] göndererek önlerine apaçık delili koymadan onlar dünyadan ayrılmadılar. Eğer bu delil önlerine konmasaydı ahirette şöyle derlerdi:

"Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de şu perişanlığa ve alçaklığa düşmeden senin âyetlerine uysaydık!" (Tâhâ 20/134).[60]

Allah Teâlâ, bu delinin ne olduğunu şöyle açıkladı:

"Bu delil Allah tarafından gönderilip kendilerine tertemiz sahifeleri (Kur'an'ı) *okuyan peygamberdir."* Yani Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem].

İnsanların önüne konan en açık ve en büyük delil Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. O, insanlara içinde en sağlam delil, hüküm ve hikmetler bulunan Kur'an'ı okumaktadır. Bu okuma, yazılı bir metinden değil, ezberinden olmaktadır. Kur'an, Hz. Peygamber'e yazılı bir metin olarak verilmemiş, kalbine vahyedilerek ezberine konmuştur. Çünkü o ümmî idi, okuma yazma bilmiyordu. Fakat o, sahifelerde yazılı olanları manen okuyunca, sanki sahifeleri okumuş gibi oldu. Cenâb-ı Hak sonra, bu sahifelerde bulunan şeyi açıklayarak şöyle buyurdu:

"*O sayfalarda* yani Kur'an'da *en doğru hükümler vardır.*" O, içinde en doğru hükümleri içeren bir kitaptır. O aynı zamanda önceki hak kitapların hükümlerini de içinde bulundurduğu için, "Onda sağlam kitapların hükümleri vardır" denilmesi uygun oldu.

---

[60] Ebüssuûd, âyete diğerlerinden farklı olarak şu manayı vermiştir: "Ehl-i kitap'tan ve müşriklerden inkâr edenler, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar, daha önce verdikleri, hakka uyma ve ahir zamanda gönderilecek peygambere iman etme konusundaki vaatlerinden ayrılmadılar. Çünkü Ehl-i kitap Hz. Peygamber'in geleceğini biliyor, onu bekliyor ve müşrik Araplar'a bunu söylüyorlardı. Hatta düşmanlarıyla savaşta, onu vesile ederek Allah'tan yardım ve zafer diliyorlardı (Bakara 2/89). O, kitaplarından tanıdıkları ve bekledikleri peygamber apaçık delille, Kur'an'la (ve mucizelerle gelince) onu inkâr ettiler (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/454-455).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil yani peygamber *kendilerine geldikten sonra* onun hakkında *ayrılığa düştüler."*

Onların Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliği hakkında ihtilafa düşmeleri bilmemekten, cehaletten kaynaklanmıyordu; tam tersine yahudi ve hıristiyanlar onun hak peygamber olduğunu biliyorlardı. Bunun için kimi hasedinden onu inkâr etti, kimi de insafa gelip ona iman etti.

Bu âyette sadece Ehl-i kitap söylendi, halbuki ilk âyette, müşriklerle Ehl-i kitap birlikte söylenmişti. Bunun sebebi şudur: Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlar, Hz. Peygamber hakkında sağlam bilgi sahibiydiler; çünkü ellerindeki Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında bilgi mevcuttu. Müşriklerin ise böyle sağlam bir bilgileri yoktu. Onun için Ehl-i kitabın bu konuda ayrılığa düşmesi, daha fazla kınanacak bir durumdur.

Buna göre ilk âyete şu mana da verilmiştir: Ehl-i kitap ve müşriklerden inkârcılar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliği hakkında bir ayrılığa düşmediler. Allah onu peygamber olarak gönderince, ayrılığa düşüp farklı şeyler söylemeye başladılar.

"Halbuki onlara, dini yalnız Allah için yaşayarak ve Hanîf olarak (bütün şirk çeşitlerinden uzak kalarak) Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti." Yani onlara Tevrat ve İncil'de, Allah'a hiçbir varlığı ortak koşmadan ve nifaka da düşmeden sadece O'na kulluk yapmaları emredilmişti; fakat onlar bu hükmü bozdular ve değiştirdiler.

Dini Allah'a has kılmak, onu sırf Allah rızası için yaşamaktır. Bunun bir manası da kendini dine adamaktır.

Müfessir İbn Cüzey der ki: "Mâlikîler bu âyetten, abdestte niyetin farz olduğu sonucunu çıkarmışlardır; fakat bu, âyetin kastından uzak bir hükümdür. Âyetteki ihlâsla kastedilen şey, Allah'ın birliğini kabul etmek, şirkten uzaklaşmak yahut amellerde riyayı (insanlara gösteriş için ibadet etmeyi) terketmektir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] riyayı gizli şirk olarak tanıtmıştır.[61]

Allah Teâlâ kudsî bir hadiste şöyle buyurmaktadır:

"Ben şirkten en fazla uzak olanım. Kim bir amel yapar da ona benimle birlikte başkasını da ortak ederse ben aradan çekilirim; onunla şirk koştuğu kimseyi baş başa bırakırım (O kimsenin böyle bir amelden alacağı bir sevap olmadığı gibi, vebali onun olur)."[62]

İbn Cüzey'in açıklamalarının bir kısmı aşağıda âyetlerin tasavvufî işaretleri kısmında gelecektir.

Hanîf olmak, bütün bozuk inanç ve itikadlardan uzaklaşıp tevhid üzere kalmak ve İslâm'a tam yönelmektir.

"Onlara namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredildi" âyetini iki manada anlamak mümkündür:

Birincisi, bununla, Ehl-i kitabın kendi kitaplarında emredilen namaz ve zekât kastedilmiştir. O zaman anlam açıktır. Diğer manası ise Ehl-i kitaba kendi kitaplarında emredilen namaz ve zekât yeni dinle de emredilmektedir. Bu durumda onların yapması, bu yeni dine girmeleridir.

"İşte dosdoğru din budur." Yani tevhid üzere kurulu, namaz ve zekâtı emreden İslâm, en doğru, en sağlam dindir. Âyetin lafzında geçen "zâlike" zamiri, uzağa işaret için kullanılır. Bununla, emredilen bu şeylerin yüksek şerefi ve yüceliği kastedilmiştir.

---

[61] Riyanın bir çeşit şirk olduğunu bildiren hadisler için bk. İbn Mâce, Zühd, 21; Ahmed, *Müsned*, 5/428; Hâkim, *Müstedrek*, 4/329/330; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4831.

[62] bk. İbn Mâce, nr. 4202; Ahmed, *Müsned*, 2/301; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 395.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah tarafından seçilmiş rabbânî âlimlerin varlığını inkâr eden ilim ehli ve cahiller, kendilerine bu zatları tanıtan sağlam delil ortaya konana kadar inkâra devam ettiler; ancak delili görenlerin çoğu inkâr ve ihmallerinden vazgeçtiler. Bu delil, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi kâmil mürşidin ortaya çıkmasıdır. Bu halife onlara yüce Allah'ın kitabını en güzel şekilde okuyup anlatmaktadır. İnsanlar kâmil mürşidi tasdik konusunda, ancak o ortaya çıktıktan sonra farklı gruplara ayrıldılar; bazıları ona tâbi ve teslim oldu; bazıları yanaşmadı, onu anlamadı, tanımadı, inkâr etti. Halbuki onlara her işlerinde ihlâslı olmak, kalplerini bütün manevi kirlerden temizlemek emredilmişti. Bu da ancak kâmil mürşidin sohbetine ve terbiyesine girmekle mümkün olur.

Müfessir İbn Cüzey, bu âyetin tefsirinde ihlâs üzerinde durmuş ve onu şöyle açıklamıştır:

"Bil ki ameller üç çeşittir. Bunlar emirler, yasaklar ve yapılması mubah kılınan işlerdir. Bunların hepsinde ihlâslı olmak gerekir.

Yapılması emredilen amellerde ihlâs, ameli sadece Allah rızası için yapmaktır. Bu da amele Allah rızasından başka hiçbir şeyi karıştırmamaktır. Böyle olursa amel hâlis olur.

Eğer amel Allah rızasının dışında bir dünya menfaati, insanların övgüsü veya başka bir sebep için yapılırsa bu, sırf gösteriş için yapılmış bir amel olup Allah katında makbul değildir, reddedilir.

Şayet amelde hem Allah rızası hem de başka niyetler bulunursa, bunda açıklama isteyen yönler ve farklı ihtimaller vardır."

Burada şunu hatırlatayım: Bu konuda İmam Gazâlî'nin söylediklerini Bakara sûresinin 198. âyetini tefsir ederken daha önce naklettik. Oraya bakılabilir. Meselenin özeti şudur: Bir amelde böyle iki niyet bulununca, bakılır; hangi niyet galip ise ona göre hüküm verilir.

Müfessir İbn Cüzey'in açıklamalarına dönüyoruz:

"Yapılması yasaklanan işlerdeki ihlâsa gelince; eğer bir kimse bu işleri hiçbir niyeti olmadan terkederse, sorumluluktan kurtulmuş olur, fakat onu terkettiği için kendisine bir sevap yazılmaz. Şayet kötü işleri Allah rızası için terkederse, günahtan kurtulmuş olur, ayrıca kendisine sevap da yazılır.

Yeme içme, uyuma ve cimâ gibi mübah işlere gelince, eğer bunları niyetsiz yaparsa kendisine bir sevap yazılmaz. Şayet onları Allah rızası için yaparsa kendisine sevap vardır. Bu tür mubah işlerde niyet Allah rızası olunca, onlar bir çeşit hayra dönüşür. Mesela, yemek yiyen kimse, bunu ibadet etmeye gücü olsun diye yaparsa, yine hanımıyla cimâ eden bir kimse bununla iffetini korumaya, günahlardan korunmaya niyet ederse bunlar bir çeşit hayır olur. Diğer mubahlar da böyledir."[63]

İhlâsın üç derecesi vardır:

Birincisi, hiçbir insanı nazar-ı dikkate almadan, dünyada ya da ahirette elde edeceği bir menfaat için Allah'a kulluk yapmaktır.

İkincisi, sadece ahiret nimetlerini isteyerek Allah'a kulluk yapmaktır.

Üçüncüsü, kul olduğunu bilerek ve muhabbetle Allah'a kulluk yapmaktır.

Kâfirlerin ve Müminlerin Ahiretteki Halleri

Allah Teâlâ Ehl-i kitabın ve müşriklerin dünyadaki halini açıkladıktan sonra, ahiretteki halini açıklayarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ
خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ﴿٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

---

[63] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/502.

الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ⑦ جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ
عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ⑧

6. ***Ehl-i kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte kâinattaki varlıkların en şerlileri onlardır.***

7. ***İman edip salih ameller işleyenlere gelince, kâinattaki varlıkların en hayırlısı da onlardır.***

8. ***Onların Rab'leri katındaki mükâfatları, altından ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bunlar Rabb'inden korkan huşû sahipleri içindir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ehl-i kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. Onlar, kâinattaki varlıkların en şerli olanlarıdır."*

Onlar, yaratılmış varlıklar içinde en şerli, en zararlı ve en düşük kimselerdir. İman edip salih amel işleyenlerin ise hali şöyle açıklanmıştır:

"İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar kâinattaki varlıkların en hayırlısıdır. Onların Rab'leri katındaki mükâfatları, altından ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır."

Onlar, yüce Allah'tan razı olmuşlardır; çünkü O'nun rahmetiyle bütün güzel arzularına ulaşmışlardır. Allah onlara gözlerin hiç görmediği, kulakların işitmediği ve aklın hayal bile edemediği nimetler ikram etmiştir.

"Bunlar Rabb'inden korkan huşû sahipleri içindir." Gerçekten Allah'tan hakkı ile korkan âlimlerin özelliği olan kalpteki bu huşû, bütün ilmî ve amelî kemalatın sebebidir. Bunlar da dünya ve ahiret saadetini temin eden şeylerdir.

Burada yüce Allah'ın her şeyin sahibi olduğunu ve her şeye terbiye verdiğini ifade eden Rab sıfatının kullanılması, kalpteki korkunun sebebini anlatmak içindir; bir de bu ifade mümini, sahip olduğu terbiyeye aldanmaktan (Rabb'ini unutup kendine güvenmekten) sakındırmaktadır. Bu açıklama müfessir Ebüssuûd'a aittir.[64]

"Onlar kâinattaki varlıkların en hayırlısıdır" âyeti, mümin insanların, meleklerden daha faziletli olduğunu göstermektedir. Bu konuda Nisâ sûresinin 172. âyetini tefsir ederken geniş açıklama geçmiştir.

Kuşeyrî der ki: "Bu âyet, müminlerin meleklerden daha faziletli olduğunu göstermektedir."

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyede der ki: "Müminler, bütün varlıkların en hayırlılarıdır."

Sonra bu hâşiyede şöyle bir olay nakledilmiştir: Hz. İsa [aleyhisselâm] bir defasında daha önce ölmüş bir adamı mucize olarak Allah'ın izniyle diriltti. Ona ahiretteki durumunu sordu. Adam cennette bulunduğunu ve yanına gelen bir meleğin şöyle dediğini söyledi:

"İnsanlar içinde öyle kimseler var ki Allah katında meleklerden daha şerefli ve üstündür."

Sonra hâşiye sahibi, Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinden şu nakli yapmıştır:

---

[64] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, 9/187.

"Hiç şüphesiz (kâmil) mümin, Allah katında mukarreb meleklerden daha şereflidir."

Âlimlerden biri demiştir ki:

"Meleklerin aklı vardır, şehvet duygusu yoktur. Hayvanların şehveti vardır, aklı yoktur. İnsanın ise hem aklı hem şehveti vardır. Kimin aklı şehvetine galip gelirse o kimse, melekler gibi yahut onlardan daha faziletli olur. Kimin de şehveti aklına gelip gelirse, o kimse hayvanlar gibi yahut onlardan daha sapkın olur."

6-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlim sahiplerinden ve başka gruplardan kimler yüce Allah'ın seçkin dostlarını inkâr ederse, onlar için Hak'tan perdelenme ve kopma cehennemi vardır. Kimler de bu yüce velilere inanır ve terbiyeleri altına girerse, onlara içinde sürekli kalacakları marifet cennetleri vardır. Allah onlardan razı olmuştur; çünkü onları kendine yaklaştırmıştır. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır; zira bütün işleri ona teslim edip sadece O'ndan uzak kalmaktan ve huzurundan kovulmaktan korkmuşlardır.

Müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bil ki insan, ceset ve ruhtan oluşmuştur. Bedenin cenneti, Kur'an'da anlatılan cennettir. Ruhun cenneti ise Rabb'inin rızasıdır. İnsanın başlangıcı cennette olmuştur, nihayeti ise akıl ve ruh âlemidir. Bunun için âyette salih müminlerin mükâfatı cennetle başladı, Allah rızası ile noktalandı." [65]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) Vâsıtî'den naklen der ki: "Allah'ın rızası ve gazabı iki ezelî sıfatıdır. Ezeldeki hükme göre, ebedî olarak devam ederler. Bu iki sıfat, Allah'ın makbul kulları ile rahmetten mahrum kulları üzerinde değişik şekilde tezahür eder. Birincilerin üzerinde rıza nuru parlar; ikincileri ise bir karanlık sarar."

---

[65] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* 32/52.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Haşyet, kalpte gizlidir, huşû ise açıktır."[66]

Evet, haşyetin yeri kalptir; huşû ise haşyetin âzalarda görülen şeklidir. [67]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Beyyine sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[66] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/520; ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/412.

[67] Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirir: "Ey Cenâb-ı Hakk'a yönelen, O'nun kabul ve rızasını bekleyen Hak yolcusu! Bu saadete ulaşman için, kalbini bütün manevi kirlerden ve hastalıklardan arındırman gerekir. İlâhî takdire teslim ol, tecelliye rıza göster; onlara ters olan her şeyi içinden at. Kalbini, seni ilâhî yakınlıktan uzaklaştıran bütün bid'at ve bâtıl işlere meyilden temizle. Her halinde Cenâb-ı Hakk'a teslim ol, O'nun işlerine rıza göster, sevinç ve üzüntü hallerinde hep O'na yönel. Zenginlik ve fakirlik hallerinde O'na güven. Şunu bil ki O'nun mülkünde ancak kendisinin dediği olur (bk. Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/524).

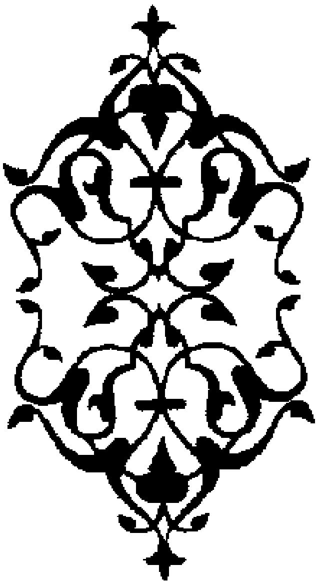

(99) ZİLZÂL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Zilzâl sûresi Mekke'de indirilmiştir. Medine'de indirildiğini söyleyenler de vardır. Sekiz âyettir. Sûre, ismini ilk âyette geçen "zilzâl", kelimesinden almıştır. **Zilzâl**, "deprem ve şiddetli sarsıntı" anlamındadır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Onların Rab'leri katındaki mükâfatları adn cennetleridir"* (Beyyine 98/8) buyruldu. Bu sûrede, o mükâfatın verileceği zamandan bahsedildi. Sanki inkâr eden kimse, "Bu ceza ve mükâfat ne zaman verilecek?" diye sormuş, ona cevap olarak,

"Yerküre şiddetli bir sarsıntıyla sallandığı zaman" denilmiştir. Peşinden gelen Âdiyât sûresinde ise o günü inkâr ederek hiçbir hazırlık yapmayanların göreceği azap anlatılmıştır.

Zilzâl Sûresinin Fazileti

Hz. Peygamber Zilzâl sûresini, içinde pek çok manayı toplayan benzeri az bir sûre olarak tanıtmıştır.[68]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Zilzâl sûresi Kur'an'ın yarısına denktir. İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir. Kâfirûn sûresi Kur'an'ın dörtte birine denktir."[69]

Resûl-i Ekrem'e bir adam geldi. Kur'an'dan hangi sûreleri okuyacağını sordu. Allah Resûlü,

"Elif lâm râ ile başlayan üç süreyi (Yunus, Hûd ve Yusuf sûrelerini) oku!" buyurdu. Adam,

"Benim yaşım çok ilerledi, kalbim zorlanıyor, dilim ağırlaştı. Bunlar bana ağır gelir" dedi. Allah Resûlü, adama Hâmîm'lerden üç sûreyi okumasını tavsiye etti. Adam yine zorlanacağını söyledi. Allah'ı tesbihle başlayan üç sûreyi tavsiye etti, adam onlarda da zorlanacağını söyledi ve peşinden,

"Ey Allah'ın resûlü, bana, içinde bütün manaları toplayan bir sûre okuyunuz" dedi. Hz. Peygamber, Zilzâl sûresini sonuna kadar okudu. Adam sûreyi dinleyince,

"Vallahi ondaki mana bana yeter. Ben onu okurum. Daha fazlasını yapamam" dedi ve izin alıp gitti. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] adamın peşinden iki defa şöyle buyurdu:

"Bu dediğini yaparsa adamcağız kurtuldu."[70]

Cenâb-ı Hak bu sûrede şöyle buyurdu:

---

[68] Buhârî, Tefsîru Sûre, 99; Müslim, Zekât, 24-26; Nesâî, Hayl, 1.

[69] Tirmizî, Fezâil, 10; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/591.

[70] Ebû Davud, Salât, 9 (nr. 1399); Ahmed, *Müsned*, 2/169; Hâkim, *Müstedrek*, 2/532; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 773; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/590.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَاۙ ﴿١﴾ وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَاۙ ﴿٢﴾
وَقَالَ الْاِنْسَانُ مَا لَهَاۚ ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَاۙ ﴿٤﴾ بِاَنَّ رَبَّكَ
اَوْحٰى لَهَاۜ ﴿٥﴾ يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتاً لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْۜ ﴿٦﴾ فَمَنْ
يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُۜ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرّاً يَرَهُ ﴿٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Yeryüzü şiddetli bir şekilde sarsıldığında,*

2. *Yer, içindeki ağırlıkları dışarı çıkardığında,*

3. *Ve insan, "Ne oluyor buna!" dediği vakit,*

4. *İşte o gün* (yer), *üzerinde olup bitenleri anlatır,*

5. *Rabb'inin ona bildirmesiyle* (bunu yapar).

6. *O gün insanlar amellerini görmeleri* (karşılığını almaları) *için grup grup kabirlerinden çıkıp hesap yerine gelirler.*

7. *Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür.*

8. *Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yeryüzü şiddetli bir şekilde sarsıldığında."* Yani yeryüzü şiddetli bir şekilde, peş peşe kuvvetle sarsıldığı zaman. Bu sarsılma yüce Allah'ın dilemesine göre kendine has çok ayrı bir sarsılmadır. Öyle bir sarsılır ki daha ötesi yoktur.

Yahut yer öyle bir sarsılır ki derecesi ölçülemez.

İbn Arafe der ki: "Âyette sarsılan yerden kasıt, yerin birinci tabakasıdır; çünkü yerin ikinci tabakasında (kıyamet kopunca dışarı çıkarılacak) ölüler yoktur. Gök bilimcilere göre gökler, tabaka halinde birbirini sarmaktadır. Yerler de böyledir. Bize göre, göklerin arasında belli bir boşluğun olması mümkündür. İsrâ ve mi'rac olayını anlatan hadisin zâhirî ifadelerinden bu anlaşılıyor (Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir gökten diğerine mi'racla yükselerek gitmiştir. Demek aralarında bir mesafe vardır)."

Yeryüzünün bu sarsıntısı sûra ikinci defa üfürülmesi esnasında olacaktır. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

"Yer içindeki ağırlıkları dışarı çıkardığında." Yani yer, içindeki ölüleri ve hazineleri dışarı çıkaracaktır. Bu âyette yerin açıkça söylenmesi, olayı kesin olarak ifade etmek içindir. Ayrıca bunda, yerin başka bir yere çevrileceğine de bir işaret vardır.

"Ve insan, 'Ne oluyor buna!' dediği vakit." Bu sözü her insan söyleyecektir. Çünkü yerin şiddetli sarsıntısı herkesi kaplayacaktır. İnsanlar yeryüzünün şiddetli sarsıntısını ve içindeki ölüleri dışarı fırlattığını, dağların yürütülüp toz duman edildiğini görünce, seyrettiği bu korkunç haller karşısında, "Buna ne oluyor!" diye hayretini dile getirecektir. Bunu herkes söyleyecektir. Müminler, olayın büyüklüğünü ifade için, kâfirlerse hayret ve şaşkınlıklarından böyle diyeceklerdir.

"İşte o gün (yer), üzerinde olup bitenleri anlatır." Yeryüzü bu şekilde sarsıldığı ve kıyamet koptuğu zaman, yer insanlara üzerinde olan her şeyi bildirir.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ yeri konuşturur, o da üzerine hayır şer ne yapılmışsa hepsini bir bir haber verir. Bu konuda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Yeryüzü, üzerinde kim ne yapmışsa, 'Şu günde şu kimse şunu yaptı' şeklinde hepsini haber verir."[71]

---

[71] Tirmizi, Tefsîru Sûre, 99 (nr. 3364); Ahmed, *Müsned*, 2/374; Hâkim, *Müstedrek*, 2/532.

"Bunu Rabb'inin ona bildirmesiyle yapar." Allah ona konuşmasını vahyeder, yani "konuş" diye emreder, o da konuşur.

"O gün insanlar amellerini görmeleri, yani amellerinin karşılığını görüp almaları *için grup grup kabirlerinden çıkıp hesap yerine gelirler."*

Yani yukarıda anlatılan durum meydana geldiğinde, insanlar kabirlerinden çıkarlar, tabaka ve gruplar halinde hesap yerine gelirler. Kiminin yüzü bembeyaz parlar, emniyet ve güven içinde gelir. Kiminin yüzü simsiyahtır, korku ve dehşet içinde hesap yerine varır. Bu durum bir başka âyette şöyle anlatılır:

"Sûra üfürüldüğünde grup grup (hesaba) gelirsiniz" (Nebe' 78/18).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar hesap yerinden değişik gruplar halinde ayrılırlar; amel defterini sağından alanlar cennete, amel defterini solundan veya arkasından alanlar cehenneme sevkedilirler. Herkesin hayır veya şer olarak yaptığı amelin karşılığını görmesi için böyle yapılır.

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."

Zerre, maddenin bölünemeyen en küçük parçasıdır. Küçük karıncaya da "zerre" denir. Yine, güneşin ışınları içinde havada gözüken toz parçacıklarına da "zerre" denmiştir.

Hayrı anlatan âyetin müminler hakkında, şerri anlatan âyetin de kâfirler hakkında olduğu söylenmiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] der ki:

"Mümin olsun kâfir olsun kim dünyada iyi veya kötü bir amel yaparsa, ahirette onu muhakkak görür. Mümin, yapmış olduğu bütün iyilik ve kötülükleri ahirette karşısında görür; Allah onun kötülüklerini affeder, iyiliklerine sevap verir. Kâfire gelince, Allah onun iyiliklerini reddeder, kötülüklerinin cezasını verir."

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî şöyle demiştir:

"Kâfir kimse, yaptığı iyi işlerin karşılığını dünyada görür. Onun karşılığı ailesinde, malında ve çocuklarında kendisine verilir. Öyle ki Allah katında hiçbir hayrı bulunmadan dünyadan çıkıp gider. Müminse, günahlarının cezasını dünyada çeker. Bu cezayı kendisinde, ailesinde ve malında karşılaşacağı imtihanlarla çeker. Öyle olur ki Allah katında (cezasını çekmediği) hiçbir kötülüğü kalmadan dünyadan çıkar gider."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Bir kul günahından tövbe edince Allah günahlarını yazıcı meleklerine unutturur, aynı şekilde ona şahitlik edecek âzalarına ve yeryüzüne de o günahları unutturur. Öyle olur ki onun aleyhine şahitlik edecek hiç kimse bulunmadan kul Allah'a kavuşur."[72]

Müfessir İbn Cüzey der ki: *"Kim zerre miktarı şer işlemişse onu görür"* âyeti, kâfirler için aynen uygulanır. Müminlere gelince, onların işledikleri günahlarından dolayı azap görmeleri ancak şu altı şartla olur:

1. Müminin işlediği günah büyük günahsa,

2. Bu günahlara tövbe etmeden ölmüşse,

3. Bu günahlardan dolayı mîzanda hayır tarafı ağır gelmemişse,

4. Kendisine şefaat edilmemişse,

5. Bedir'e katılanlar gibi, günahlarının affedilmesini hak etmiş bir kimse değilse,

6. Allah Teâlâ onu rahmetiyle affetmemişse, mümin (geçici olarak, günahı kadar) azap görür. Günahkâr müminin durumu Allah'a kalmıştır; O, dilerse azap eder, dilerse affeder."[73]

---

[72] İsfahânî, *et-Tergîb*, nr. 751; Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 10179; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4602.
[73] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/504.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Nefislerin toprağı yani fıtratı (manevi terbiye altında) kendine has bir şekilde sarsıldığında, nefis ilâhî tecelliler ve hallerle hareket ettirildiğinde ve insan bütünüyle nefsinden gaybet halini (ondan tamamen sıyrılıp Hakk'a yönelmeyi) elde ettiğinde, irfan güneşi parlar, bu güneş bütün varlıkları sarar; o güneş aydınlığında kalp her şeyde Allah'ı müşahede eder. Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahmetullahi aleyh] bu konuda nazım halinde şöyle der:

"Nefislerin şiddetle sarsıldığı ve tabiatların yerle bir edildiği günü görseydin, o gün Hakk'ın güneşinin her yanı sardığını ve aydınlattığını görürdün. İşte o gün gerçek er kişiler, Allah dostları ortaya çıkar."

Nefisler ilâhî aşkla sarsılıp nurla temizlenince, içindeki ilimleri ortaya çıkarır. O gün, nurla aydınlanmış nefisler Rabb'inin ilhamı ile içlerinde saklı bulunan sırları haber verirler, ortaya çıkarırlar.

O gün insanlar, değişik gruplar halinde fenâdan bekâya ulaşırlar. Onların kiminde hakikat hali galiptir, kiminde şeriat hali galiptir, kimi orta haldedir.

Şöyle de denebilir: Hakk'a ulaşan kulların kiminde kabz (manevi tutukluk) ve sertlik hali galiptir. Kiminde bast (kalp huzuru, genişlik ve manevi neşe) haliyle yumuşaklık galiptir. Bu kimse insanlara daha faydalıdır. En doğrusunu Allah bilir.

Böylece herkes müşahedesinde elde ettiği manevi nimet ve derecelerle Allah yolunda yaptığı mücâhedesinin karşılığını görmüş olur. Kim bu yolda, nefsinin hazlarından ve kötü âdetlerinden birini terkederek zerre kadar hayır yapmışsa onu görür. Kim de nefisinin zâhirdeki arzularına uymayı artırarak zerre kadar kötülük etmişse onu görür. Çünkü zâhirde nefse ne kadar uyulursa, iç âlemde o nisbette noksanlık olur. Ancak kul müşahedesinde temkin sahibi olursa, nefsin mubah hazlarını vermek, onun manevi haline bir noksanlık getirmez.

Sûfî müfessirlerden Necmeddin-i Dâye [rahmetullahi aleyh], *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye* adlı tefsirinde der ki:

"Herkes eliyle kazandığı yani bizzat yaptığı amelleri görsün diye hesap yerine getirilir. Her amel kendine has bir şekilde gözükür. Allah için yapılan salih ameller nurlu bir vaziyette gözükürken, kötü işler karanlık olarak gözükür. Ayrıca her amelin manevi bir şekli vardır. İnsan yaptığı işleri, kendine has bir şekil içinde görür. Mesela, salih ameller çok güzel bir şekil ve sûrette gözükür. Kötü ameller ise değişik hayvan sûretlerinde gözükür. Bu durum salih amel sahiplerini sevindirirken, kötü amel sahiplerini haddinden fazla üzer ve perişan eder.

Âyet, müminleri, küçük de olsa her türlü hayra teşvik etmektedir. Bir kuru üzüm tanesi, bir dilim ekmek ve benzeri bir madde ile de olsa hayır yapmalıdır. Yine bu âyetler, en küçük bir kötülükten de insanı sakındırmaktadır. Bu kötülük çok küçük bir haksızlık, haram kazanç, aldatmak, bir kere haince bakmak, bir kere harama adım atmak gibi basit görülen işler olabilir. İnsan kusurun küçüklüğüne değil, onu kime karşı yaptığına bakmalıdır. Yüce Allah'a karşı cüret ve edepsizlikle işlenen küçük kusurlar, tövbe edilmezse birikerek çoğalır, küçük iken büyük olur; insanı yakar."[74]

Allah Resûlü bu konuda şu önemli bir uyarı yapmaktadır:

"Günahların küçüklerinden de sakının. Küçük günahlardan sakınmayan kimselerin hali şuna benzer: Bir grup insan yolculuk yaparken bir vadide konaklarlar. Kendilerine ateş lazımdır. Herkes bir odun parçası getirir. Bu parçalar birikince büyük bir yığın olur. Onu yakarlar, ekmeklerini pişirir ve diğer işlerini görürler. Küçük günahları çekinmeden işleyen kimse de bir gün hesaba çekildiğinde (biriken onca günah) kendisini yakar, helâk eder."[75]

---

[74] bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/594 (Mana özetlenerek alındı. Bu kısım, tercüme ettiğimiz tefsirde mevcut değildir).

[75] Ahmed, *Müsned*, 5/331; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5872; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7267; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 2916-2917.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardım ile mümkün olur.[76]

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Zilzâl sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[76] Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirmiştir: "Ey Cenâb-ı Hakk'a yönelmiş mümin! Salih amellere sarıl. İhlâs ve huşû ile güzel amellerini artır. Bütün bozuk ve kötü işlerden elini çek; çek ki ahirette en güzel karşılığı göresin. Bütün iş, hal ve amellerinde bu âyetleri göz önünde tut. Böyle yaparsan sürekli zikir halinde olursun ve yaptığın amellerin ne sonuç vereceğini çok iyi anlarsın. Allah Teâlâ bizi, lutuf ve keremiyle, sürekli zikreden, her uyarıdan öğüt alan ve bu âyetlerin gereğince amel eden kullarından eylesin" (Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/525).

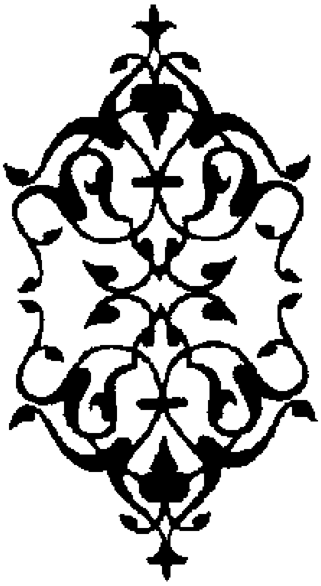

(100) ÂDİYÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Âdiyât sûresi Mekke'de nâzil olmuştur. Medine'de nâzil olduğunu söyleyenler de vardır. On bir âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede insanı amellerinin karşılığını göreceği haberiyle korkuttu. Bu sûrede de insanın nimetlere karşı çok nankör olduğunu belirtti. Yani insan, kendisine verilen nimetlere karşı nankörlük yapar, dünya sevgisine dalar. Bu durumda ona hiçbir nasihat fayda vermez; ancak Allah'ın koruduklan müstesna ... Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًاۙ ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًاۙ ﴿٢﴾ فَالْمُغ۪يرَاتِ
صُبْحًاۙ ﴿٣﴾ فَاَثَرْنَ بِه۪ نَقْعًاۙ ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِه۪ جَمْعًاۙ ﴿٥﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ
لِرَبِّه۪ لَكَنُودٌۚ ﴿٦﴾ وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَه۪يدٌۚ ﴿٧﴾ وَاِنَّهُ لِحُبِّ
الْخَيْرِ لَشَد۪يدٌۜ ﴿٨﴾ اَفَلَا يَعْلَمُ اِذَا بُعْثِرَ مَا فِى الْقُبُورِۙ ﴿٩﴾
وَحُصِّلَ مَا فِى الصُّدُورِۙ ﴿١٠﴾ اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَب۪يرٌ ﴿١١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Yemin olsun** (Allah yolunda) **harıl harıl koşanlara,***

2. *(Nallarıyla taşlara)* ***çarparak kıvılcım saçanlara,***

3. *(Ansızın)* ***sabah düşmana baskın yapanlara,***

4. ***O anda tozu dumana katanlara,***

5. ***Ve düşmanın içine dalanlara ki,***

6. ***Gerçekten insan, Rabb'ine karşı pek nankördür.***

7. ***Hiç şüphesiz o, bu haline şahittir.***

8. ***Ayrıca insan mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür.***

9. ***İnsan, kabirlerdekiler diriltilip dışarı atıldığında,***

10. ***Ve kalplerde gizlenen her şey ortaya çıkarıldığında** (Rabb'ine hesap vereceğini ve her yaptığının karşılığını göreceğini)* ***bilmiyor mu?** (Bunun kesin olarak başına geleceğini bilsin).*

11. ***Şüphesiz Rab'leri o gün onların her şeyinden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yemin olsun* Allah yolunda *harıl harıl koşanlara.*" Allah Teâlâ bu âyetlerde, gazilerin cihad esnasında harıl harıl nefes çıkararak koşan atlarına yemin etmiştir. İbn Abbas [radıyallahu anh], atların çıkarttıkları sesleri anlatmaya çalışırken, "ıh, ıh" şeklinde ses verdiklerini söylemiştir. Bu atların ve üzerindeki yiğitlerin gurur duyulacak güzel hallerinden birkaçı daha şöyle sayılmıştır:

"Nallarıyla taşlara *çarparak kıvılcım saçanlara.* Ansızın *sabah düşmana baskın yapanlara ...*"

Düşmana baskın genelde sabah yapılır. Düşman farkında olmasın diye gece yol alınır; sabah olunca saldırı gerçekleştirilir; çünkü gündüz olunca yapacakları işleri ve sakınacakları şeyleri görme imkânı olur. Düşmanı takip etme, saldırı, esir alma gibi atlara nisbet edilen işler, aslında onların üzerindeki gazilere aittir. Ancak saldırıda at temel araç olduğu için, onlar dile getirilmiştir.

"O anda tozu dumana katanlara ..." O atlar ki süratle koşar, hızla düşmana saldırır ve o anda tozu dumana katar. Atların saldırı esnasında tozu dumana katma halinin sabahleyin olduğu belirtilmiştir; çünkü bu iş gece gözükmez. Aynı şekilde ayaklarıyla taşlara çarpıp ateş çıkarma işinin de gece olduğu belirtilmiştir. O da ancak gece belli olur. Kısaca, atlar gece süratle koşarak yol alır ve bu esnada ayaklarından kıvılcım çıkarırlar. Tozu dumana katma işi ise ancak sabah görünür.

"Ve düşmanın içine dalanlara ki ..." Düşmanın içine dalma işe de sabah olur. Bu yeminlerle şunlar bildirilmiştir:

"Gerçekten insan, Rabb'ine karşı pek nankördür."

Nankör insanın hali şöyle tarif edilmiştir:

O, yol arkadaşına hiçbir şey vermez, tek başına yer, hizmetinde olanları döver.

Şöyle de denmiştir: Nankör kimse, Rabb'ine itiraz eder, Allah'ın işlerini kusurlu bulur, sürekli sıkıntı ve musibetleri sayar durur, kavuştuğu nimet ve rahatlıkları unutur.

Bu kimse her haliyle isyan içindedir; ya büyük günah işler ya inkâra girer yahut Allah'ın nimetlerine karşı şükürde kusur eder. O ilâhî huzura hazırlanma konusunda son derece vurdumduymaz, Cenâb-ı Hakk'a karşı tâzim ve hürmette kusurlu ve gevşektir. Geleceği ve ahireti için hiç hazırlanmaz. İlerisi için bir hayır yapıp göndermez. Bu hal onun gafletinden, Rabb'ini tanımamasından, O'nun kendisinden ne istediğini, ahireti için ne beklediğini, rızkını nasıl garanti ettiğini bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun için Allah Teâlâ bu insanı kınadıktan sonra, onu şu şekilde tehdit edip korkutmuştur:

"İnsan, kabirlerdekiler diriltilip dışarı atıldığında, kalplerde gizlenen her şey ortaya çıkarıldığında, Rabb'ine hesap vereceğini ve her yaptığının karşılığını göreceğini *bilmiyor mu?"*

Âyette nankör olarak tanıtılan insan, Allah Teâlâ'nın koruduklan hariç, bütün insanlardır. Âyetin zâhirinden anlaşılan ve meşhur olan görüş budur. Âyetteki insanla, Velîd b. Mugîre ve onun dışındaki belirli kimseler de kastedilmiş olabilir.

Sûrenin İniş Sebebi

Sûrenin iniş sebebi olarak şu olay nakledilir:

Hz. Peygamber Benî Kinâne kabilesine bir grup asker gönderdi. Başlarına Münzir b. Amr'ı emîr tayin etti. Münzir, İkinci Akabe Biatı'nda on iki temsilciden biriydi. Bir ay kendilerinden haber alınamadı. Bunu fırsat bilen münafıklar, "Onların hepsi öldürüldü!" diye yaygara çıkardılar. O sırada bu sûre indi ve onların ölmediğini, selâmet içinde olduklarını müjdeledi.[77] Bu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir müjde, yaygaracılar için de bir üzüntü sebebi oldu.

Bu olay, sûrenin Medine'de inmiş olmasını gerektiriyor. Bu ise çoğunluğun görüşüne ters düşüyor. Çoğunluğa göre sûre, Mekke'de inmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Hiç şüphesiz o, bu haline şahittir." İnsan, kendisindeki bu özelliği iyi tanır; çünkü üzerinde belirtileri gözüküp durmaktadır.

"Ayrıca insan mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür."

İnsanda mal sevgisi çok kuvvetlidir, insan malı elde etmek için kendini çok zorlar, bir sürü sıkıntıya sokar; onun için kendisini paralar.

Âyete şu anlam da verilmiştir: İnsan mal konusunda çok cimridir, yani malı çok sevdiği ve ondan infak etmek kendisine çok ağır geldiği için cimrilik yapar, elini sıkı tutar. İnsanın nankör olduğunu bildiren âyetin peşinden onun böyle kınanacak bir özellikle tanıtılması, münafıkları nifaka sevkeden şeylerden birinin de mal sevgisi olduğuna işaret eder. Çünkü onlar, içlerinden inkâr ederken dıştan mümin olduklarını söyleyerek mallarını korumakta ve ganimetlerden pay almaktadırlar.

---

[77] Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/523; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/461.

Allah Teâlâ, nankörleri şöyle korkuttu: *"İnsan, şunu bilmiyor mu? Kabirlerdekiler diriltilip dışarı atıldığında, kalplerde gizlenen her şey ortaya çıkarıldığında ..."* Yani insan kalbindeki hayır-şer her şey birbirinden ayrılıp ortaya konduğunda sonunun nereye varacağını, Allah'ın onun içindeki ve dışındaki her haline vâkıf olduğunu bilmez mi? İnsan şunu iyi bilsin:

Allah, insanın yüce zatına karşı yaptığı kusurlara, taatteki noksanlıklarına, kötü arzularına ve şehvetine uymasına, dünyayı ahirete tercih etmesine, nefsinin hazlarını yerine getirip Rabb'inin haklarını yerine getirmemesine ve kulluk görevlerini yerine getirmedeki ihmaline karşılık onu hesaba çekecek ve gereken cezayı verecektir.

"Şüphesiz Rab'leri o gün onların her şeyinden haberdardır."

Yani Allah onların yaptığı işlerin zâhirini ve bâtınını bilir. Bu öyle bir bilgidir ki her amele ne karşılık gerektiğini kesin tesbit eder. Hiç kimseye haksızlık yapılmaz, zulmedilmez. Bunun için özellikle "o gün" ifadesi kullanılmıştır; yoksa Allah Teâlâ'nın ilmi zaten her şeyi kuşatmaktadır; O, olmuş ve olacak her şeyi bilmektedir.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ aşk ile kendisine yönelmiş ruhlara yemin etmektedir. Bu kudsî ruhlar kalpteki kötü düşüncelere saldırıp onları murakabe kuvvetiyle silip yok ederler. Kalp cevherinden fikir ve ibret nurunu ortaya çıkarırlar. Kalpteki dünya, hevâ, nefis ve şeytan düşmanlarına hücum edip, müşahede nurlarının parlaması esnasında onları muhalefet kılıcı ile ezip kahrederler. Tövbe ve hidayet rüzgârıyla kötülük ve günah tozlarını havaya kaldırıp yok eder, kalbi onlardan temizlerler. Ondan sonra manevi ilimlerin ve sırların içine dalarlar, onlardan ganimet ve gıda olarak elde ettiklerini kalp hazinelerinde ve sır depolarında saklarlar.

Evet, insan sayısız nimetler içinde yüzdüğü halde, Rabb'ine karşı çok nankördür; sahip olduğu nimetleri bilmez ve onlara şükretmez. Bunun sebebi, insanın gaflette oluşu ve nimetleri tefekkür etmeyişidir. Gerçekten bu insan gafil ve cahildir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "İnsan, Allah Teâlâ'nın verdiği nimetleri hakkı ile bilemez. İnsan gerçekten nankördür; çünkü kendisine nimet vereni tanımamaktadır."

Baklî sonra Vâsıtî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Nankör kimse, kendisinin yaptığı taatleri sayıp durur, fakat Allah'ın kendisine lutfettiği ihsan ve kerametleri unutur."[78]

İnsan bütün hallerine şahittir; inkârını, isyanını, tabiatının cimriliğini bilir. Yine insan malı çok sever; öyle ki onu yüce Mevlâ'sını tanımaya tercih eder; işte o zaman apaçık bir şekilde perişan olur. Bu insan, kabrinden kalktığı zaman başına ne geleceğini bilmiyor mu? O günde şerefli insanlarla rezil olanlar ortaya çıkar. Kalplerde bulunan marifet ve her çeşit kemalat ortaya konur. Hiç şüphesiz Rabb'in, o gün her şeyden haberdardır; herkese hak ettiği karşılığı verir; iyiler iyiliklerinin, nefsine tâbi olanlar da işledikleri kötülüklerin karşılığını görür.[79]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkün olur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Âdiyât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[78] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/523.

[79] Kadı Beyzâvî de [rahmetullahi aleyh] bu sûredeki yeminlerin, zâhiri düşmanlara karşı saldıran atlara ve onları süren mücahidlere yapıldığı gibi, kalpteki manevi düşmanlara karşı saldırıya geçen ve onları kalpten atan kudsî ruhlara da yapılmış olabileceğini belirtir (bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/615).

Nimetullah-i Nahcuvânî de tefsirinde bu sûredeki yeminlerin aynı zamanda kudsî ruhlara da yapıldığını, onların Allah'a seyirleri sırasında karşılarına çıkan nefis, şeytan, dünya, hevâ gibi düşmanlarıyla âyetlerde anlatıldığı gibi mücadele ettiklerini belirtir (bk. Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/525).

(101) KÂRİA SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kâria sûresi Mekke'de inmiş olup on bir âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Şüphesiz Rab'leri o gün onların her şeyinden haberdardır"* (Âdiyât 100/11) buyruldu. Allah Teâlâ, onlara hesap gününde amellerinin karşılığını verecektir. Bu karşılık verme işi de bu sûrede işaret edilen kıyamet günü olacaktır. Allah Teâlâ buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْقَارِعَةُۙ ﴿١﴾ مَا الْقَارِعَةُۚ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُۜ ﴿٣﴾
يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِۙ ﴿٤﴾ وَتَكُونُ
الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِۜ ﴿٥﴾ فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُۙ
﴿٦﴾ فَهُوَ ف۪ي ع۪يشَةٍ رَاضِيَةٍۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُۙ
﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌۜ ﴿٩﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا هِيَةْۜ ﴿١٠﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Şiddetlice çalan!***

2. ***Nedir o şiddetlice çalan?***

3. ***O dehşetli ses nedir bilir misin?***

4. ***O gün insanlar, darmadağınık olmuş kelebekler gibidir.***

5. ***Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur.***

6. ***O gün kimin tartıları ağır gelirse;***

7. ***İşte o, hoşnut kalacağı bir yaşayış içinde olur.***

8. ***Kimin de tartıları hafif gelirse;***

9. ***Onun içine gireceği yer hâviyedir.***

10. ***Hâviye nedir bilir misin?***

11. ***O, kızgın bir ateştir!***

Tefsir

Kâria, "kuvvetlice vuran, dehşetle kapıyı çalan" demektir. Âyette anlatılan şiddetli ses, kıyametin koptuğunu bildiren sestir. Kıyametin başlangıcı, sûra birinci defa üfürülmesidir. Kıyametin sonu ise Cenâb-ı Hak tarafından bütün halkın hesabının görülüp aralarındaki davaların bitirilmesidir.

Kıyametin koptuğunu ilan eden bu ses, kalplere ve kulaklara öyle şiddetli bir şekilde çarpar ki insanın her yanını korku kaplar. Onun için bu sese kâria denmiştir. Onun isminin açıkça söylenmesi, dehşetini kuvvetle anlatmak içindir.

"O dehşetli ses nedir bilir misin?"

Bu soru da kıyametin dehşet ve korkunçluğunu kuvvetle anlatmak içindir. Soru, bu işin meydana gelmesinin insanın bilgisi dışında bir şey olduğunu da ifade etmektedir. Yani âyet şunu demek istiyor:

"Bu dehşetli sesin durumunu sana kim bildirdi?" Hem sen bunu nereden bileceksin?"

Allah Teâlâ bu âyetin peşinden o anın durumunu şöyle haber verdi:

"O gün insanlar, darmadağınık olmuş kelebekler gibidir."

Önceki âyetlerde kıyamet anındaki dehşetli sesin büyüklüğünden bahsedilip Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onu bilmeye teşvik edildikten sonra, bu âyetlerde sanki şöyle denildi: Hatırla o günü; o gün insanlar çoklukta, sağa sola dağılmada, acizlik ve zillette, ıstırap ve dehşette etrafa dağılmış kelebekler gibidirler. Kelebeklerin ateşe doğru koştukları gibi, insanlar da kendilerini hesap yerine çağıran davetçiyi koşarak takip ederler. Bu durum Kamer sûresinde şöyle geçer:

"O gün onlar sanki etrafa dağılmış çekirge sürüsü gibidirler" (Kamer 54/7).

Ebû Ubeyde, âyette "feraş" olarak geçen hayvanın sinek olmadığını belirtmiştir. Bu hayvan, kendini ateşe veya ışığa atan kelebektir. Ona "pervane" de denir.

Müfessir Kevâşî şöyle der: "İnsanların kıyamet günü yeniden dirilme anında kelebeklere benzetilmesi, birbirine karışmaları, o andaki zayıflıkları, çoklukları ve birbirlerinin üstüne yığılmaları sebebiyledir. Bu, o günün korkunçluğunu anlatmak içindir. Şu âyette de insanların bu durumu anlatılır:

'O gün onlar sanki etrafa dağılmış çekirge sürüsü gibidirler' (Kamer 54/7).

Kelebeğe 'feraş' denmesi, onun hemen etrafa dağılması ve çok hafif olması sebebiyledir."

Bazı âlimler, bu benzetmenin kâfirler için yapıldığı görüşünü tercih etmişlerdir; çünkü dağınık kelebeklerin ateşe düşmeleri gibi kâfirler de cehenneme düşerler.

"Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur." O gün dağlar havada atılan, parçaları birbirinden ayrılmış renkli yün gibi dağınık olur. Halbuki

âyette belirtildiği gibi (Neml 27/88) dağlar daha önce yerinde sabit ve donuk gözükmekteydi.

Bu iki durum, dehşetli sesin sûra ikinci üfürmeden sonra meydana getireceği neticedir. O günde yüce Allah yerleri değiştirip başka bir yer haline getirir. Dağlar âyette geçtiği gibi, yerlerinden sökülüp korkunç bir halde yürütülür. Bunlar, mahşerdekilerin seyretmesi için yapılır. Gerçi dağların birbirine çarpıp parçalanması sûra birinci üfürme sırasında olur; fakat onların yürümesi ve dümdüz yapılması sûra ikinci üfürmeden sonra olur. Bu durumlar diğer âyetlerde şöyle anlatılır:

"Sana dağların durumunu sorarlar. De ki: Rabbim (kıyamet günü) onları (kum gibi) ufalayıp dağıtacak. Böylece bulundukları yeri dümdüz ve bomboş bırakacaktır. O günde (insanlar) davetçiye (İsrâfil'e) uyarlar" (Tâhâ 20/105-108).

Şu âyet de yeryüzünün durumunu haber vermektedir:

"O gün yer, değiştirilip başka bir yere çevrilir" (İbrahim 14/48).

İnsanların davetçiye yani İsrâfil'e uyarak mahşere gelmeleri, bütün halkın yüce Allah'ın huzuruna getirilmesi sûra ikinci üfürmeden sonra olacaktır. Müfessir Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] böyle demiştir. Bu konuda derim ki: Dağların yerinde durup da yeryüzünün birbirine çarpılıp ufalanması anlaşılması zor bir durumdur. Çünkü bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

"O gün yer ve dağlar yerinden kaldırılıp birbirine bir defa çarpılır, ikisi de dağılıp toz olur" (Hâkka 69/14).

Bu âyet, dağların yerle birbirine çarpılıp düzlenmesinin kabirlerden kalkmadan önce olduğunu belirtmektedir. Bu iki âyetin verdiği haberlerin arasını şöylece birleştirmek mümkündür: Dağların bir kısmı yerle birbirine çarpılıp ufalanır. Bu, insanların mahşere gidişi sırasında olur. Bir kısmı da mahşerdekilerin seyretmesi için sonraya bırakılır. İnsanlar mahşerde iken o olaylar bir yandan olur. O günde ne yapacağını en iyi yüce Allah bilir. Hem zaten sen gidecek ve göreceksin.

Yüce Allah, yukarıdaki âyetlerde bütün halkı saran dehşeti zikrettikten sonra, herkese ait özel durumu şöyle belirtti:

"O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse ..." Tartıda ağır gelen amel, hakka uyularak yapılan amellerdir. Bu amelin Allah katında bir ağırlığı ve değeri vardır. Ağır gelen şeyin tartı ve terazi olduğu da söylenmiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] der ki: "O, ölçüyü belirten dili ve iki kefesi olan bir terazidir. Onda ameller tartılır."

Bu konuda âlimler şöyle demiştir: Amellerin yazıldığı sahifeler teraziye konur. Bütün insanlar ona bakar. Adaleti göstermek ve kulun itirazını ortadan kaldırmak için böyle yapılır.

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet günü her insanın amel terazisine bir melek görevlendirilir. Hesabı görülecek insan getirilir, terazinin önünde durdurulur. Ameli tartılır. Eğer terazisi ağır gelirse, melek adamın ismini söyleyerek bütün halkın duyacağı bir şekilde şöyle seslenir: "Herkes bilsin, filan kimse öyle bir saadet elde etti ki bundan sonra ebediyen azap görmez, rahmetten mahrum olmaz."

Eğer hesabı görülen kimsenin amel terazisi hafif gelirse melek şöyle seslenir: "Filan kimse azabı hak etti, artık bundan sonra ebediyen saadeti bulamaz."[80]

Mîzan hakkında şöyle de denilmiştir:

Ahiretteki mîzan, (maddi bir alet değil) doğru karar ve adaletli hükümden ibarettir. Âlimlerden Mücâhid, A'meş ve Dahhâk bu görüştedir. Daha sonraki âlimlerden çoğu bu görüşü tercih etmiştir. Bu görüş sahipleri şöyle der:

"Terazi ile bütün maddi cisimlerin miktarlarını tesbit etmek mümkün değildir; amellerin miktarını bilmek nasıl mümkün olur."

---

[80] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/529.

Ancak meşhur olan görüş, bu terazinin (şekli ve ölçmesi farklı olsa da) görülen ve bilinen bir şey olduğudur.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, kıyamet günü salih ameller güzel bir sûrette getirilir; kötü ameller ise çirkin bir sûrette getirilir ve mîzana konur.

Kimin tartısı ağır gelirse âyet onun hakkında şu müjdeyi veriyor:

"İşte o, hoşnut kalacağı bir yaşayış içinde olur." O bu hayattan razı olduğu gibi, kendisinden de hoşnut ve razı olunur.

Diğer kimsenin durumu ise şöyle belirtilmiştir: *"Kimin de tartıları hafif gelirse ..."* Bunun sebebi o kimsenin hep bâtıla uyup hayır sayılacak hiçbir amelinin bulunmamasıdır. Yahut, hayır ameli bulunsa da kötülüklerinin fazla olmasıdır. Bu kimsenin sonu şöyle belirtilir:

"Onun içine gireceği yer hâviyedir." Hâviye, cehennemin isimlerinden biridir. Son derece derin olduğu için ona bu isim verilmiştir. Rivayet edildiğine göre cehennemlikler hâviyenin içinde yetmiş sene yuvarlanır da dibine ancak ulaşır.

Âyette cehennemlik kimsenin varacağı yere "üm" denmiştir. Üm, "anne" manasına gelir. Bir çocuğun annesinin kucağına girip sığındığı gibi, cehennemlikler de ateşin içine gireceği için ona bu isim verilmiştir.

Katâde ve başkaları da cehennemlik kimse ateşin içine baş aşağı atılacağı için ona bu ismin verildiğini söylemişlerdir. Birinci görüş âyetin şu kısmına daha uygundur:

"Hâviye nedir bilir misin?" Önceki âyetlerde kapalı dile getirilen şey, bu ve devamındaki âyette açıklanmıştır. Böyle bir soru ile verilmek istenen bir mesaj da şudur: O öyle büyük ve tehlikeli bir şeydir ki bilinen ölçülerin dışındadır; onun büyüklüğünü anlamak aklı aşar.

"O, kızgın bir ateştir!" Yani kızgınlık ve hararette son noktadadır. Bununla şuna işaret edilmiştir: O ateş öyle hararetli ve kızgındır ki

onun yanında dünya ateşine kızgın denmez. Hadis-i şerifte ifade edildiği gibi, dünya ateşinin harareti, cehennem ateşinin hararetinin yetmişte biri kadardır.[81]

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Kulun manevi terbiyesinde fenâ makamına ulaşması anında zâtî tecellinin şuaları kalbine şiddetlice vurur. Hem öyle bir vurur ki kalpler ilâhî nur içinde hayret ve dehşet içinde kalır. O gün, Hakk'a vâsıl olan ârifin gözünde insanlar havada uçuşan kelebekler gibi zayıf, aciz ve çaresiz yahut havadaki toz gibi gözükür.

Eğer o makamda varlıkların halini bir inceleyecek olsan, kendilerine ait bir vücut, değer ve kuvvet bulamazsın; orada sadece Allah'ı bulursun. Yani ârifin nazarında insanlar böyle çaresiz ve küçük gözükür. Bu durumda onun kalbinde insanlardan korkma ve çekinme diye bir şey kalmaz.

Yine fenâ fillâh makamında akıllar, havaya atılmış yün gibi zayıf gözükür. İlâhî nurun tecellisi anında akıl başta kalmaz, hayrete düşer. Çünkü akıl nura göre çok zayıftır. Güneş doğduğunda gökteki ay nasıl zayıf ve hükümsüz kalıyorsa, nur parlayınca aklın durumu da öyledir.

Allah katında kıymeti olan ve mîzanda ağır gelen amel sırf Hak için yapılan ameldir. Mîzanda ancak hak olan ve Hak için yapılan ameller ağır gelir. Hak, bâtıl ile karşılaştığında bâtılı ezer, yok eder. Hayırlı amelleri ağır gelen kimse hoş bir hayat içindedir; çünkü o, marifet cennetlerine girmiştir. İşte asıl hoş, tatlı ve güzel hayat odur. Kim de hevâsına uyduğu için amel terazisi hafif gelirse, onun da gireceği yer ateştir. Bu, Hak'tan kopma ve rahmetten mahrum kalma ateşidir. Bu mahrumiyet ve hevâ ateşi içinde baş aşağı çakılıp kalır. Onda şek, vehim, vesvese ile yanar durur; tedbir derdiyle kavrulur, kendince tercih sıkıntıları içinde kıvranır. Hakk'a teslim olmamanın çilesini çeker.

---

[81] Hadis için bk. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 10; Müslim, Cennet, 30; Tirmizi, Cehennem, 7; İbn Mâce, Zühd, 38.

Bir haberde şu söz nakledilmiştir: "Ahirette amel terazileri ağır gelenler ancak dünyada hakka uyanlardır. Amelin ağırlığı dünyada olmaktadır. İçine hak konan bir terazinin ağır gelmesi haktır ve kesindir. Ahirette sadece dünyada bâtıla uyanların amel terazisi hafif gelir. İçine bâtıl konan bir terazinin hafif gelmesi de kesindir."

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kâria sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(102) TEKÂSÜR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tekâsür sûresi Mekke'de inmiş olup sekiz âyettir.

Sûrenin Fazileti

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Sizden biri, her gün bin âyet okumaya güç yetiremez mi?"* buyurdu. Sahabiler,

"Her gün bin âyet okumaya kimin gücü yeter?" diye sordular. Resûlullah Efendimiz,

"Sizden biri el-hâkümü't-tekâsür sûresini okumaya güç yetiremez mi? (Onu okuyan kimse, bin âyet okumuş gibi sevap alır, ilim öğrenir)"[82] buyurdu.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrede kıyametin dehşetini anlattı; bu sûrede ise insanları o güne hazırlanmaktan alıkoyan şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

---

[82] Hâkim, *Müstedrek*, 1/567; Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2518.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

أَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُۙ ﴿١﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَۜ ﴿٢﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَۙ
﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَۜ ﴿٤﴾ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَق۪ينِۜ ﴿٥﴾
لَتَرَوُنَّ الْجَح۪يمَۙ ﴿٦﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَق۪ينِۙ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ
يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّع۪يمِ ﴿٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Çoklukla övünmek sizi o kadar oyaladı ki,***

2. ***Nihayet kabirlere kadar gidip ziyaret ettiniz.***

3. ***Hayır!*** *(Yaptığınız doğru değil).* ***Yakında bunu bileceksiniz!***

4. ***Elbette yakında*** *(gerçeği)* ***bileceksiniz!***

5. ***Gerçek öyle değil! Kesin bir şekilde bilmiş olsaydınız*** *(böyle yapmazdınız).*

6. ***Mutlaka cehennem ateşini göreceksiniz.***

7. ***Sonra ahirette onu kesin olarak gözle göreceksiniz.***

8. ***Nihayet o gün*** *(dünyada sizi Hak'tan alıkoyan)* ***nimetlerden muhakkak hesaba çekileceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Çoklukla övünmek sizi o kadar oyaladı ki ..."* Yani birbirinize karşı kabile ve mal çokluğu ile övünüp böbürlenmeniz sizi oyaladı.

Rivayet edildiğine göre, Abdümenâfoğulları ile Sehmoğulları kabileleri, birbirine karşı üyelerinin çokluğu ile övündüler. Karşılıklı olarak büyüklerini ve ileri gelen eşrafını saydılar. Her biri, "Bizim sizden daha fazla büyüğümüz var, daha kıymetli eşrafımız mevcut ve daha kalabalığız" dedi. Abdümenâfoğulları daha fazla geldi. Sehmoğulları,

"Câhiliye devrindeki fitne ve savaşlar bizi helâk etti, adamlarımız öldürüldü; siz bizi ölülerimizle birlikte sayın" dediler. Bunun için kabristana gittiler. Kabirdeki ölülerini saydılar. Bu defa Sehmoğulları daha fazla geldi.[83]

Buna göre âyetin manası şu olur: Sizler, dirilerinizin çokluğu ile övünmekle oyalandınız; hatta sayınızı çoğaltmak istediniz ve bunun için kabirlere ölüleri saymaya kadar gittiniz.

Âyette onların bu şekilde ölülerini saymaları "kabirleri ziyaret etmek" şeklinde ifade edilmiştir; bu onlarla alay etmek ve yaptıklarını kınamak için söylenmiştir.

Şöyle denilmiştir: Onlar, kabirleri ziyaret eder ve, "Bu filandır; şu falancadır" diyerek ölülerle övünürlerdi.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Sizi mal biriktirme derdi ve evlat çoğaltma hevesi oyaladı; ölüp kabre girene kadar böyle gittiniz, dünyayı kazanma peşinde ömrünüzü zayi ettiniz, ahiretiniz için önemli ve gerekli olan şeyler için çalışmaktan yüz çevirdiniz. Buna göre, "kabirleri ziyaret ettiniz" demek, "ölüp kabre girdiniz" demektir.

Abdullah b. Şehhîr [radıyallahu anh], babasından şöyle nakleder:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] *"Sizi mal ve evlat çokluğu ile övünme oyaladı"* âyetini okudu ve sonra şöyle buyurdu:

"İnsanoğlu malım, malım der durur. Halbuki ey insan, senin malın sadece yiyip erittiğin, giyip eskittiğin ve bir de Allah yolunda verip ahirete gönder-

---

[83] Sa'lebi, *a.g.e.*, 6/530.

diğindir.[84] *Bunların dışındakiler, bırakıp gidilecek ve başkalarına terkedilecek şeylerdir."*[85]

Âyette bahsedilen ve yerilen çokluk, insanı Allah'tan alıkoyan şeylerdir. Bu kınama, ilimde, marifette, taat ve güzel ahlâklarda ilerlemeyi ve bunlardan fazlaca elde etmeyi içine almaz. Bunlar dinimizce de istenen ve teşvik edilen şeylerdir; çünkü onlarla iki cihan saadeti elde edilir.

Âyetteki *"sizi oyaladı"* ifadesi de bu söylediğimizi desteklemekte ve burada kastedilen şeyin, özellikle insanı Allah'ı zikirden ve ahirete hazırlanmaktan alıkoyan şeyler olduğuna işaret etmektedir. Öyle ki insan Allah'ın zikrinden kopmadan bütün dünyayı ele geçirse kınanmaz. Bu bir oyalanma ve aldanma da değildir. Bu durumu ifade eden bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın zikri ve Allah için yapılan şeyler hariç, dünya ve içindekiler lânetlenmiştir."[86]

İmam Fahreddin-i Râzî der ki: "Âyette, 'Çokluk sizi şundan veya bundan alıkoydu' denmedi; onun insanı neden alıkoyduğu belirtilmedi. Bundan gaye, alıkoymanın içine girme ihtimali olan her şeyi ifade etmesidir. Bu, daha kapsamlı ve etkili bir ifade şeklidir. Böyle ifade edilince, insanı oyalayan ve aldatan bütün durumlar akla gelir. O zaman âyetin manası şu olur:

Mal ve evlat çokluğu ile övünme sizi, Allah'ın zikrinden, kıyamet hallerini düşünmekten ve ahirete hazırlanmaktan alıkoydu."[87]

Müfessir İbn Atıyye der ki: "Âlimler, *'Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz'* âyetinin tefsirinde farklı şeyler söylemişlerdir. Bazı âlimler demiştir ki: 'Bu âyette, vefat etmiş atalarla övünmek ve onların adını yüceltmek için kabirlerini çokça ziyaret etmek kınanmıştır.' Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

[84] Müslim, Zühd, 3; Tirmizi, Zühd, 31; Nesâî, Vesâya, 1.

[85] Müslim, Zühd, 4.

[86] Tirmizi, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.

[87] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/74.

'Sizlere kabir ziyaretini yasaklamıştım, artık kabirleri ziyaret edebilirsiniz. Ancak kimse oralarda çirkin ve kötü sözler konuşmasın.' [88]

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] önceleri kabir ziyaretini yasaklaması âyetteki durumdan dolayı idi. Daha sonra buna izin vermiştir. Bu izin kabirdekilerin halinden ibret almak içindir; yoksa kabirlerle ve kabirdekilerle övünmek için değildir. Günümüzde bazı insanlar bunu yapmaktadır; onlar sürekli kabristanda bulunurlar, şeref olsun diye ölmüşlerinin kabirlerini güzel beyaz taşlar ile yapar, yükseltir, süsler, boyar, içine kandillik koyarlar. Bunlar yanlıştır."[89]

İbn Arafe el-Mâlikî der ki: "Kabir ziyareti her zaman değil, belli zaman aralıklarında yapılması istenen bir şeydir; mesela ayda bir olabilir.[90]

Büyüklerden biri derdi ki: Bir müridi manevi yolun başında (farz olan ilim, amel ve zikre yönelmek yerine) sık sık kabirleri ziyaret ederken ve tasavvufa dair büyük kitapları incelerken görürseniz, onun sonunun hayra çıkmayacağını bilin. Çünkü o, kendisine lazım olan ilim ve işleri bırakıp şimdilik fayda vermeyecek şeylere yönelmiştir."

Yani bu kimse, işin zâhirini anlatan ilimlerle bir şey elde edemez. Bir de şu var ki bâtınî ilim, zâhirî şeylerle meşgul olunca gevşer, geriler. Bu durumda uygun olan şudur: İlim öğrenmeye ehil olan bir kimse, önce nasibi kadar ilim tahsil etmeli, sonra ehlinin yanına giderek bâtınî ilmi öğrenmelidir. Yoksa sadece tasavvuf kitaplarını incelemekle, mürşidsiz Hakk'a vâsıl olamaz. Bu şekilde belki velilere karşı bir muhabbet sahibi olabilir. Bununla da ancak himmeti zayıf kimseler yetinir. Halbuki mürşid edinmenin amacı, irşad olup yüce Allah'a dost olmaktır.

---

[88] Müslim, Cenâiz, 105-106; Ebû Davud, Cenâiz, 81; Nesâî, Cenâiz, 101; İbn Mâce, Cenâiz, 48; Ahmed, *Müsned*, 2/441; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/376.

[89] İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 5/518 (Beyrut 2001).

[90] Hadis-i şerifte, özellikle kadınların bir zaruret yokken sık sık kabir ziyaretlerine gitmeleri uygun görülmemiştir (bk. Ebû Davud, nr. 3236; Tirmizi, nr. 1056; Ahmed, *Müsned*, 2/338; Hâkim, *Müstedrek*, 1/374). Bunun sebebi, kabir ziyaretine ibret almak için değil övünmek için gidilmesi, bu arada saçı başı yolarak ağıt yakmak, ölüme, kadere kızmak gibi haram olan işlerin yapılması; kabirlere para atmak, bez bağlamak, mum yakmak, kabre doğru namaz kılmak gibi bid'atların işlenmesi, kısaca hayırlı bir işin kötülüğe alet edilmesidir. Edebine göre yapılan ziyaretler ise sünnet ve sevaptır.

Allah Teâlâ, daha sonra mal ve evlat çokluğu ile övünmeden sakındırarak şöyle buyurdu:

"Hayır! (Yaptığınız doğru değil). Yakında (bunu) bileceksiniz!"

Yani içinde bulunduğunuz durum ve yaptığınız iş doğru değil. Yahut gerçek durum, o kimselerin düşündüğü gibi değildir. Bu ifade, müşriklerin durum ve tutumlarını ret içindir. Ayrıca şuna da dikkat çekilmektedir: Akıllı kimsenin en büyük derdi ve himmeti dünya olmamalıdır; böyle olan kimsenin sonu vahimdir.

Âyette şu denmek isteniyor: Sizler âkıbetini görünce yaptığınız işin kötülüğünü bileceksiniz.

"*Daha sonra* o içinde olduğunuz halin hesabı görülürken ne kadar kötü bir iş yaptığınızı *yine bileceksiniz.*" Bu ikinci ifade birinciden daha vurgulu ve daha dehşetlidir. Birinci görme, ölüm anında veya kabirde olur; ikincisi ise haşir anında gerçekleşir.

"*Gerçek öyle değil! Kesin bir şekilde bilmiş olsaydınız* böyle yapmazdınız."

Eğer önünüzde olan ve sizi bekleyen şeyleri, tereddütsüz kabul ettiğiniz şeyleri bildiğiniz gibi kesin bir ilimle bilseydiniz, ibadet ve taate öyle sarılırdınız ki tarif edilemez.

Müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî der ki: "Bu âyet, âlimler için de büyük tehdit içermektedir; çünkü âyet şuna işaret ediyor: Eğer mal ve evlat çokluğu ile övünmenin nasıl bir âfet olduğu yakînen bilinse, onlar bu yaptıklarını terkederlerdi. Bundan şu da anlaşılır: Kim fazla mal ve evlat ile övünmeyi terketmezse o kimse henüz yakîne ulaşmamıştır. İlmiyle amel etmeyen âlimlere ne kadar yazık; gerçekten çok yazık onlara!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Mutlaka cehennem ateşini göreceksiniz."* Bu şekilde azap vaadi kuvvetle ifade edilmiş ve tehdit daha şiddetli yapılmış olmaktadır.

"Sonra ahirette onu kesin olarak gözle göreceksiniz." Olayın bir kere daha dile getirilmesi, önceki manayı kuvvetlendirmek içindir.

Âyetlerdeki iki defa görme olayı şöyle de izah edilmiştir: Birinci görme, cehennemi uzaktan görmektir. İkinci görme ise içine girerek görmektir.

Yahut birinci görme kalple, ikinci görme bizzat gözle olur. Bunun için ikinci görüşe, ayne'l-yakîn denmiştir. Yani gözle görme, yakînin tâ kendisidir ve yakîn bu görme ile gerçekleşir. Müşahede ilmi, yakînin en son mertebesidir.

"Nihayet o gün dünyada sizi Hak'tan alıkoyan *nimetlerden muhakkak hesaba çekileceksiniz."* Yani sizi dinden ve dinî vazifelerden alıkoyan nimetlerden hesaba çekileceksiniz.

Âyetteki hitap, özellikle bütün himmet ve gayretini nimetlerle keyif sürmeye hasreden, sadece güzel şeyler yemek ve güzel elbiseler giymek için yaşayan, bütün vakitlerini oyun eğlence ile geçiren, ilme ve amele önem vermeyen, kendini ibadet ve taat yükünün altına sokmayan kimseler içindir. Sahip olduğu nimetleri Allah için taat yapmaya kuvvet bulmak ve onların şükrünü yerine getirmek için kullanan kimse bu tehditten uzaktır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ buyurur ki: 'Üç nimet var ki kuluma onlardan şükür hesabı sormam; bunların dışındaki nimetlerden sorarım. Hesap sormayacağım nimetler şunlardır: Onu barındıran ev. Belini doğrultan, onu ayakta tutan günlük yiyecek. Avretini örtecek elbise.'"[91]

---

[91] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6488; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/619.

Kıyamet günü bütün insanlar, dünyada kendilerine verilen nimetlerden hesaba çekilir. Allah Teâlâ kullarının halini en iyi bilir. Kâfire, kendisine nimeti veren Rabb'ine başkasını ortak koştuğu için onu kınamak ve azarlamak için hesap sorulur. Mümine ise kendisine verilen nimetin şükründen hesap sorulur.

Bu konuda derim ki: Her kim nimeti elde ederken ve kullanırken edebe dikkat ederse ona hesap sorulmaz. Bu edep şudur: Nimeti asıl verenin yüce Allah olduğunu görmek ve bilmek, nimeti alırken, yerken ve kullanırken Allah'ı zikretmek, nimetin sonunda Allah'a şükretmek. Böyle yapan kimseye hesap sorulmaz yahut sorulursa bu o nimetin meziyet ve şerefini göstermek içindir. Ebû Hayseme hadisinde Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bu duruma bir örnektir:

"İşte bunlar, kendisinden hesap sorulacağınız (güzel) nimetlerdir."[92]

En doğrusunu Allah bilir.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Mal ve evlatları çoğaltma yahut zâhirî ilimlerle sürekli meşgul olma sizi, müşahedeye dayalı marifeti elde etmek için yüce Allah'a yönelmekten alıkoydu; öyle ki kalbinizi uyandırmadan gaflet içinde öldünüz. Hayır, bu yaptığınız doğru değil. Müşahede ehli olanlar, mukarrebîn ile yüce makamlara çıktığında, delille yetinenler de amel defterini sağından alan avam halk ile kaldığında, yaptığınız işin âkıbetini göreceksiniz.

Hayır, yaptığınız doğru değil; şayet işin hakikatini yakînen bilseydiniz bütün hallerinizde Allah'a yönelirdiniz. Böyle devam ederseniz mutlaka cehennemi göreceksiniz. Bu cehennem Allah'tan kopma, O'na vuslattan mahrum kalma cehennemidir. O cehennemi baş gözünüzle kesin olarak göreceksiniz. Sonra, size verilen nimetlerin şükrünü yerine getirip getirmediğinizden hesaba çekileceksiniz. Nimetin şükrü, nimette onu vereni görmektir.

---

[92] Tirmizî, Zühd, 39 (nr. 2369); Hâkim, *Müstedrek*, 4/131.

Bir defasında rüya âleminde iki tane yaşlı zat gördüm. Onlara,

"Şükrün hakikati nedir?" diye sordum. İçlerinden biri,

"Nimetin şükrü, onunla sahibine isyan etmemektir" dedi. Ben,

"Bu avam halkın şükrüdür; havassın (seçilmiş âriflerin) şükrü nedir?" diye sordum; sükût ettiler. O zaman ben,

"Havassın şükrü, sürekli nimeti vereni müşahede içinde olmaktır" dedim.

Evet, işin aslı böyledir. Nimetle isyan etmemeyi âbid ve zâhidler içinde bazı salihler de yapabilir. Nimet sahibini müşahede hali ise böyle değildir; onu herkes yapamaz. O, zâhirî ve bâtınî ilimlerde derinleşmiş, temkin sahibi âriflere hastır.

Meâric sûresinin tefsirinde ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn halleri arasındaki farkları söylemiştik. Oraya bakılabilir.[93]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkün olur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Tekâsür sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[93] Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirmiştir: "Ey ahirete ait bütün inançlarında yakînî ilme sahip olan ümmet-i Muhammed! Senin sürekli ahireti hatırlaman ve onu devamlı göz önünde tutman gerekir. Öyle ol ki bu konudaki ilmin gözle görmek ve bizzat tatmak gibi şüphesiz olsun. Ahiret halleri başına gelmeden bu ilmi elde etmeye çalış. Dünyanın geçici fâni süslerine yaklaşma; onun ebedî olmayan nimetlerine aldanma. İhtiyacını görecek şeylerle yetin. Her durumda iffetli ol, namusunu koru. Özellikle şeytanın kardeşi olan, sürekli mal derdiyle yanan, makam hevesiyle kavrulan, akranına üstün gelmek için çırpınan insanlarla içli dışlı olma. Şunu bil ki kötü ahlâklı kimselerle sohbet, insanı manevi sırları öğrenmekten ve ilâhi nurları müşahededen alıkoyar. Ey Rabbimiz! Bize tarafından öyle bir cezbe ver ki bizi sana çekip bütün boş işlerden ve ateşlerden korusun. Bizi, selâm yurdu olan cennetine ulaştırsın" (bk. Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/528).

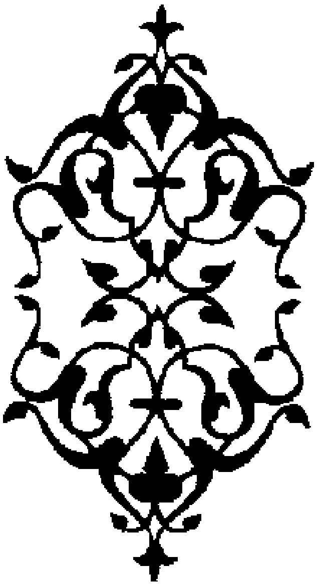

(103) ASR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Asr sûresi Mekke'de inmiş olup üç âyettir.[94]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, dünya ile oyalanmanın ve dünya malının çokluğu ile övünmenin ömrü zayi ettiği anlatıldı. Bu hal bir hüsrandır; apaçık bir zarardır. Cenâb-ı Hak bu sûrede de o hüsran haline yemin ederek buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَصْرِۙ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَف۪ي خُسْرٍۙ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

---

[94] İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] bu sûre hakkında demiştir ki: "Eğer insanlara bu sûreden başkası indirilmeseydi, (taşıdığı mana ve mesajla) bu sûre onlara yeterdi" (Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/612). Bu sûrenin, Kur'an'ın bütün ilimlerini (özetle) içerdiği belirtilmiştir. Çünkü Kur'an'ın bütün ilimlerini bu sûrede özetlenen şu dört alanda toplamak mümkündür: İman, salih amel, iyiliği emir, kötülükten sakındırma.

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Asra yemin ederim ki,***

2. ***İnsan gerçekten zarar içindedir.***

3. ***Ancak iman edip salih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Asra yemin ederim ki..."* Allah Teâlâ bu âyette, büyük faziletinden dolayı ikindi namazına yemin etmiştir; ikindi namazının salâtü'l-vüstâ (orta namaz) olduğu söylenmiştir. Âyette, bu namaz özel olarak söylenmiş ve korunması istenmiştir (Bakara 2/238).

Asrın, öğle ile akşam arasındaki vakit olduğu da söylenmiştir. Allah Teâlâ, öğleden önceki duhâ vaktine yemin ettiği gibi, bu vakte de yemin etmiştir.

Âyette yemin edilen asrın, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) ve ashabının yaşadığı Asr-ı saâdet olduğu da söylenmiştir. Çünkü o asır, diğer bütün asırlardan daha faziletlidir.

Âyette yemin edilen asrın, bütün asırlar ve zaman dilimleri olduğu da söylenmiştir. Çünkü zaman, faydalı ve zararlı bütün olayları içinde taşımaktadır.

Yapılan bu yeminin cevabı şöyle verilmiştir: *"İnsan gerçekten zarar çindedir."* İnsan, kazanç ve çalışmalarında ömrünü nefsanî haz ve boş ırzularının peşinde sarf etmekle büyük bir zarar içindedir. *"Ancak iman dip salih ameller işleyenler zarar içinde değildir."* Çünkü onlar, dünyayı ırakıp ahireti satın almışlar, böylece asıl kazancı elde edip mesut olnuşlardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: İman edip salih amel yapanlar, hiç arar etmeyeceklerı bir ticaret yapmış olurlar; çünkü onlar fâni ve basit olan dünyayı satmışlar, ebedî olan değerli şeyleri tercih etmişlerdir. Basit ve kötü şeyleri bırakıp kendilerine ahirette fayda verecek salih amellere sarılmışlardır. Bu ne kârlı bir alışveriştir! Âyetin bu kısmı, onların nefislerini kemale erdirdiğini ifade etmektedir. Onların diğer iki önemli vasfından şöyle bahsedilmiştir:

"Bir de birbirlerine hakkı tavsiye edenler." Âyetin bu kısmı ise kâmillerin diğer insanları kemale erdirdiklerini anlatmaktadır. Yani onlar, kendilerine ve diğer insanlara hak olan işleri, inkârı mümkün olmayan hakikatleri, güzellikleri her iki dünyada da yok olmayan doğru şeyleri tavsiye etmektedir. Hak olan şeylerin hepsi hayırdır. Yüce Allah'a iman etmek, bütün inanç ve amellerde Allah'ın kitabına ve peygamberine uymak hayırların başıdır.

"Ve birbirine sabrı tavsiye edenler." Tavsiye edilen ilk sabır, nefs-i emmârenin sevkettiği kötülüklere karşı sabırdır. Diğer bir sabır çeşidi, yapılması nefse ağır gelen taatleri yerine getirme konusunda sabırdır. Bir diğer sabır, Cenâb-ı Hak tarafından gönderilen sıkıntılara sabırdır. Sabrın bir çeşidi de sahip olunan nimetlere hakkı ile şükretmeye sabretmektir.

Sabrı tavsiye etmek, hakkı tavsiyenin içine girerken, ayrıca söylenmesi, ona çok itina gösterilmesi gerektiğini ortaya koymak içindir. Şöyle demek de mümkündür:

Hakkı tavsiye ibadetlerde olur. Bu, Allah Teâlâ'yı razı edecek işleri yapmaktır. Sabrı tavsiye ise bütün kulluk işlerinde olur; bu da yüce Allah'ın her işine rıza göstermektir.

Sabırdan kasıt, sadece nefsi arzuladığı şeylerden uzak tutmak değildir; sabır aynı zamanda Hak Teâlâ'dan gelen şeyleri güzel karşılamak, onlara içi ve dışıyla razı olmaktır.[95]

---

[95] Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/468.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ı aşk ile zikredenlerin yaşadığı zamana yemin olsun ki nefsine bakıp kendini bir şey sanarak Rabb'inden perdelenen insan zarar içindedir. Ancak, seçkin kulların iman ettiği gibi yakînen iman eden ve onlar gibi salih amel yapanlar bunun dışındadır.

Salih amel, nefsin engellerini geçip ilâhî lutuflara ulaşmak ve faydalı şeyleri elde etmek için çalışmaktır. Onlar bu şekilde kalpten perdenin açılması nimetine ulaştılar. Böylece Allah'tan başka kimseyi görmediler; yüce sevgilinin müşahedesine dalıp kendi nefislerinden, varlıklarından ve başkasının varlığını görmekten uzak kaldılar. Kendileri kemale erdikten sonra, başkalarını kemale erdirmekle meşgul oldular.

Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, onlar hep hakkı tavsiye ettiler. Yani doğru olan işleri yaptılar. Nefse ağır gelen budur. Ama onların nefsine hiçbir hayırlı iş ağır gelmez oldu.

Yahut onlar, herkese, Hakk'a yönelmeyi, bu yolun meşakkatine sabretmeyi, gönlü ilâhî huzurda tutmayı, düşünceyi Hakk'a bağlamayı tavsiye ettiler.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Asr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(104) HÜMEZE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Hümeze sûresi Mekke'de inmiş olup dokuz âyettir. Övünmek ve haram işler için mal biriktirmek insan için bir felakettir. Allah Teâlâ bu kimseyi yerip kötüleyerek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ① اَلَّذ۪ي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ②
يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُٓ اَخْلَدَهُ ③ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ④
وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ ⑤ نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ ⑥ اَلَّت۪ي تَطَّلِعُ
عَلَى الْاَفْـِٔدَةِ ⑦ اِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ⑧ ف۪ي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ⑨

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen bütün kimselerin vay haline!***

2. ***O sürekli mal toplar ve onu sayıp durur.***

3. ***Bir de o, malının kendisini ebedî kılacağını zanneder.***

4. ***Hayır** (öyle değil)! **Şüphesiz o, hutameye atılacaktır.***

5. ***Hutame nedir bilir misin?***

6. ***O, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir.***

7. ***O öyle bir ateştir ki insanın kalbinin içini sarar** (tâ ciğerini yakar).*

8. ***O ateş mahzeni onların üzerine kapatılıp kilitlenir.***

9. *(Onlar) **uzatılmış sütunlara bağlı olarak** (azap görürler).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen bütün kimselerin vay haline!"*

Veyl ona, vay haline demek, helâk olsun diye beddua etmektir.

Bu ifade, kınanan bir şeyin kötülüğünü şiddetle anlatmak için de kullanılır.

Âyette geçen "hemz" ve "hümeze", "kırmak ve incitmek" anlamlarına gelir. "Lemz" ve "lümeze" ise "birini arkasından çekiştirmek, onunla alay etmek, şerefini zedelemek" manalarına gelir.

Âyetin anlamı şudur: İnsanları kırıp inciten, onları küçük düşüren ve şereflerini çiğnemekle uğraşan kimselere yazıklar olsun.

Müfessir İbn Cüzey şöyle demiştir: "Âyette kınanan kimse, sürekli insanları ayıplayan ve onların haysiyetini zedeleyen kimsedir. Bu iki işin (hemz ile lemz) tarifinde farklı şeyler söylenmiştir. Bu görüşler özetle şöyledir:

Hemz (kırıp incitme) insanın yüzüne karşı olur; lemz (şerefini zedeleme) ise insanın arkasından yapılır. Bunun aksi de söylenmiştir.

İncitme elle olur, diğeri dille olur.

İkisinin benzer şeyler olduğu da söylenmiştir.

Bu sûre, Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. Bu adam, insanlar hakkında çok kötü konuşurdu. Âyetin, Ümeyye b. Halef ve Velîd b. Mugîre hakkında indiği de söylenmiştir.

Âyetin iniş sebebi hususi olsa da manası umumidir. Kim bu vasıfları taşıyorsa, o kimse âyetin tehdidi altına girer."[96]

"O, sürekli mal toplar ve onu sayıp durur." Yani başa gelecek âfet ve musibetlere karşı bir hazırlık olsun diye malı bir kenarda biriktirir.

"Bir de o, malının kendisini ebedî kılacağını zanneder." Yani bu malı sayesinde hiç ölmeyeceğini ve dünyada sürekli kalacağını düşünür. Âyetin bu ifadesi, insanı salih amele teşvik etmektedir. Gerçekten insanı ahirette dâimî nimetler içinde tutacak olan onlardır. Mala gelince, o, hiç kimseye ebedî bir hayat kazandıramaz. İnsanı ebedîleştiren hayırlı ilim ve salih ameldir. Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şu sözü bu konuyla ilgilidir:

"Mal biriktirenler, hayatta iken (manen) ölüdürler. Âlimler ise zaman durdukça hayırla anılıp insanların arasında kalmaya devam ederler."

Mal biriktiren kimsenin, malıyla ebedî kalma düşüncesi, dünyaya dair olabileceği gibi, ahirete dair de olabilir. Şu âyet bu kimsenin temennisini haber vermektedir:

"O inkârcı zâlim kimse dedi ki: Kıyametin kopacağını sanmıyorum. Eğer Rabbim'e döndürülecek olsam dahi, şimdiki halimden daha iyisini bulacağımı ümit ediyorum!" (Kehf 18/36).

---

[96] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/512.

"Hayır, onun yaptığı doğru değil! Şüphesiz o, hutameye atılacaktır." Onun hesabı ve düşüncesi doğru değil. Bu kimse ateşe atılacaktır. O öyle bir ateştir ki içine atılanı kırıp geçirir, yakar bitirir.

"Hutame nedir bilir misin?" Bu soru, ateşin dehşetini bildirmek için sorulmuştur. Yani o ateşin dehşetini ancak Allah bilir, O bildirmezse kimse bilemez.

"O, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir." O, Allah'ın emri ve kudretiyle tutuşturulmuş bir ateşidir.

"O öyle bir ateştir ki insanın kalbinin içini sarar, tâ yüreğini yakar." Yani o ateş onların içlerine girer, göğüslerine ulaşır ve gönüllerini sarar. Gönül, kalbin en orta noktasıdır. İnsanın bedeninde gönülden daha nazik ve hassas bir yer yoktur. Kendisine dokunacak azıcık bir acıdan en fazla gönül incinir. Onu cehennem ateşinin tamamen sarması durumunda acısı nasıl olur düşünün!

Şöyle de denilmiştir: Âyette gönlün söylenmesinin sebebi şudur: İnsan vücudunda inkârın ve bozuk düşüncelerin yeri gönül olduğu için, bu suçların cezası da aynı yere uygulanacaktır.

"O ateş, onların üzerine kapatılıp kilitlenir. Onlar, uzatılmış sütunlara bağlı olarak azap görürler." Yani üzerlerine kapılar kapanır, bu kapıların üzerine de büyük sütunlar dayanır. Bu, azaptan çıkışlarını önlemek ve bütün kurtuluş ümitlerini bitirmek için yapılan bir emniyet uygulamasıdır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Mümin akıllıdır, ileri görüşlüdür, yaptığı işi iyi bilir, düşünerek hareket eder, acele etmez, bilgilidir, şüpheli şeylerden de kaçınır. Münafık ise insanların gıybetini yapar, onlarla alay edip incitir, çok yer, düşünüp araştırmadan hareket eder, nereden kazandığına ve nereye harcadığına hiç aldırış etmez."[97]

---

[97] Deylemi, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 7830. Daha kısa bir rivayet için bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 9158; Kudâî, *Müsned*, nr. 251.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Yazıklar olsun kendi ayıplarını bırakıp insanların ayıpları ile uğraşanlara.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Varlıklara ve olaylara ezelde takdir edilen nasiplerine göre bakmayıp halka hasetle uğraşanlara yazıklar olsun, onlar için kalplerinin perdelenmesi azabı vardır. Bu kimseler bütün himmetleriyle dünya malı toplamaya yönelir ve kazandıklarından da kimseye vermezler."

"O, sürekli mal toplar ve onu sayıp durur" âyeti, kim olursa olsun, mal toplayarak onu sayıp duranları kınamaktadır. Zamanımızdaki salih insanlara hayret edilir; onlar ihtiyaçları dışında yığın yığın dünya malı toplarlar, bir de bu halleriyle kalkıp seçkin velilere verilen büyük makamlara ulaşmak isterler. Bu, çok büyük bir hatadır. Kalpte dünya pisliği ile marifet nasıl buluşur? Kalp aynasını varlıkların sûretleri kaplamış iken, kalp nasıl temiz olur ve içinde nurlar ışık verir?

Âriflerden biri der ki: "Kalbi dünya sevgisiyle dolu zenginlerin ibadeti, çöplüklerde namaz kılmaya benzer. Fakirlerin ibadeti ise temiz ve güzel mescidlerde namaz kılmaya benzer."

"Bir de o, malının kendisini ebedî kılacağını zanneder" âyeti şuna işaret eder: Yani o kimse, malının kendisini Allah ile bâki kılacağını zanneder. Hayır öyle değildir.

Rûzbihân-ı Baklî demiştir ki: "Allah Teâlâ, yüce zatını tanımayan cahil kimsenin şu vasfını bildirdi: O, malının kendisini Cenâb-ı Hakk'a ulaştıracağını düşünür. Hayır, vallahi o malı ile Hakk'a ulaşamaz; kul Allah'a ancak O'nun yardımı ile ulaşır."

Ebû Bekir b. Tahir demiştir ki: "O kimse malının kendisini ebedi saadet makamına ulaştıracağını zanneder."

Hayır, bu mümkün değildir. Böyle düşünen kimse, önüne gelen her şeyi yakıp yıkan bir ateşe atılır. Bu ateş, dünya sevgisidir. Bu sevgi kalbe girince, orada karşılaştığı güzel kulluk tadını ve marifeti yok eder. Bu sevgi ile kalpte hiçbir nur kalmaz. Bu, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir. Dünya sevgisi öyle bir ateştir ki gönlü sarar, orada bulunan imanı ve irfanı bozar, yakar, yıkar, yok eder. Bu ateş gönlü tamamen kaplar. Artık o kimselerin en büyük derdi ve ilimdeki tek hedefi dünyalık şeyler olur.

Yine Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın iki türlü ateşi vardır. Biri kahır, diğeri lutuf ateşidir. Kahrının ateşi, inkârcıların kalbini O'nun yüceliğini anlamaktan uzaklaştırmasıdır. Lutuf ateşi ise sevdiği ârif ve âşık kullarının kalbinde muhabbet ateşini yakmasıdır."

Sonra Vertecübî, Cafer'in[98] şöyle dediğini nakleder: "Müminin kalbinde muhabbet ateşi tutuştuğu zaman, Allah'tan başka bütün düşünceleri ve O'nun zikrinden başka bütün zikirleri yakar, yok eder."[99]

İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Allah'tan başka bir şeyle zengin olan kimse, aslında fakirdir. O'nun dışındaki bir şeyde huzur aramak vahşettir. O'ndan başkasında izzet aramak zillettir.

Asıl fakir, Rabb'ini unutup kendini malı ile zengin gören kimsedir. Düşük kimse, dünyalık makamı ile yetinip marifetten mahrum olan kimsedir. Müflis kimse, Rabb'inin rahmetini unutup taatinin kendine yettiğini düşünen kimsedir. Zelil, Allah'tan başkası ile yetinen ve avunan kimsedir. Aziz ise Allah ile zengin olan ve O'ndan başkasına gönül vermeyen kimsedir.

Şöyle denilmiştir: "Müminin kalbinde marifet nuru parladığı zaman, orada Allah'tan gayri bütün istek, arzu ve dertleri yakar, temizler. O zaman kulun bütün müşkülleri hallolur.

Bu nur öyle bir şeydir ki hadiste belirtildiği gibi, yarın kıyamet günü cehennem mümine şöyle seslenir:

---

[98] Buradaki Cafer, Ehl-i beyt'ten Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] olabileceği gibi, velilerden Cafer-i Huldî de [kuddise sırruhû] olabilir.

[99] Nakiller için bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/526.

"Ey mümin, üzerimden çabuk geç; yoksa nurun ateşimi söndürecek!"[100]

Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirmiştir:

"Ey ilâhî kahrın tecellisinden ve sonuçlarından korkan ümmet-i Muhammed! Bütün ahlâk ve davranışlarında dengeli ol, adaletten ayrılma. İnsanlara yumuşak ve güler yüzlü davran. Kalbin temiz ve uyanık olsun. Kimse ile çekişme. Kimseye düşmanlık yapma. Kalbinde nefsanî düşünceler bulundurma ve şeytanî iddialarda bulunma. Mesela, sahte şeyhlik derdine düşme. Dervişlik gösterileriyle uğraşma. Gösterişten sakın. Nefsinin kötü arzularına uyma. Makam derdiyle yanma. Servet biriktirmek için çırpınma. Mal, evlat, hizmetçi ve binek gibi dünyalık şeyleri çoğaltmakla uğraşma. Herkese Allah rızası için yakın ol. İnsanları idare et; onlarla uyum içinde yaşa. Nifak ve ayrılıktan sakın. Kısaca, bütün mümin kardeşlerini kendi nefsine tercih et. Onların haklarını güzel yerine getir. Böyle yaparsan yüce Allah'ın haklarını daha güzel yerine getirmiş olursun. Allah da seni sever. Herkese Allah'ın ahlâkı ile davran. Sana ölüm gelene kadar herkese, kâinattaki bütün varlıklara iyi davranarak Rabb'ine güzel kulluk yap."[101]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Hümeze sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[100] Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/319-320. Hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 22/258; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/360.

[101] Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/530. Bu kısım tarafımızca eklendi (mütercim).

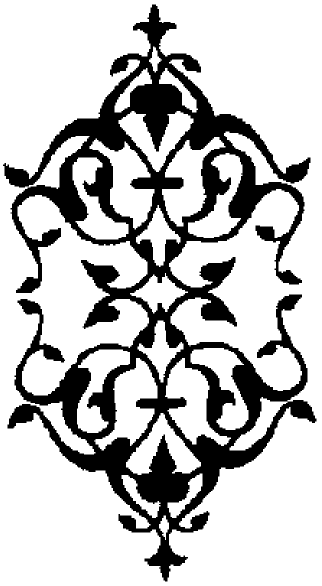

(105) FÎL SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Fîl sûresi Mekke'de inmiş olup beş âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûre, insanlarla alay eden ve onları arkadan çekiştirip şereflerini çiğneyen kimseler için bir tehdit içermektedir. Onlara şu denmek isteniyor: Eğer bu kötü davranışlarınızdan vazgeçmezseniz, dünyada, fil ordusunun başına gelen felaket sizin de başınıza gelir, burada helâk edilir, zelil olursunuz. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ① أَلَمْ يَجْعَلْ
كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ ② وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ③
تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ④ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Rabb'in fil ordusuna ne yaptı görmedin mi?***

2. ***Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı?***

3. ***Onların üstüne sürü halinde kuşlar gönderdi.***

4. ***O kuşlar, onların üzerlerine ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyordu.***

5. ***Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Rabb'in fil ordusuna ne yaptı görmedin mi?*" Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem]. Yahut bu olayı işiten herkesedir. Buradaki soru, bilinmeyen bir şeyi sorup öğrenmek için değil, olayın meydana geldiğini kesin olarak ifade etmek içindir. Âyetteki "görme", bilme manasındadır. Buna göre anlam şöyle olur: Habibim sen, sana gelen mütevâtir derecesindeki haberlerle ve zâhirî neticeleriyle, gözle görmek derecesinde kesin olarak Fil olayını bilmedin mi?

Âyette, "*Görmedin mi Rabb'in ne yaptı?*" ifadesinde görme olayının yüce Allah'ın işine bağlanması, hadisenin büyüklüğünü, oluş şeklinin dehşetini, onun şaşılacak şeklini, yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğüne delil oluşunu, ilminin kemalini, hikmetinin yüceliğini, beyti olan Kâbe'nin izzetini ve peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] şerefini bildirmek içindir. Hiç şüphesiz bu olay, onun peygamberliği öncesinde gerçekleşen ve gelişini haber veren mucize olaylardandır. Buna "irhâsât" denir. Rivayet edildiğine göre Fil olayı, Hz. Peygamber'in doğduğu sene meydana gelmiştir.[102]

---

[102] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/633.

Fil Olayı

Âyette kısaca bahsedilen Fil olayı şöyle olmuştur:

Zamanın Habeşistan Kralı Necâşî tarafından Yemen'e vali yapılan Ebrehe b. Sabbâh el-Eşrem, San'a'da bir kilise yaptırdı. Kilisenin ismini Kulleys koydu. Ebrehe hıristiyandı. Yaptığı kilise ile Kâbe'ye giden hacıları oraya çekmeyi, Kâbe yerine oranın ziyaret edilmesini istiyordu.

Kinâne kabilesinden bir adam kalkıp San'a'ya geldi, bir gece kilisinin içine pisledi. Vâkıdî'nin nakline göre adam, pislikleri kilisenin ön tarafına, mihrap kısmına sürüp kirletti. Kilisenin içine ölmüş ve kokmuş hayvan leşi attı. Bunu yapan kimse Nüfeyl el-Hadramî idi.

Bu durumu öğrenen Ebrehe çok kızdı, Araplar'ın ziyaret ettiği Kâbe'yi yıkacağına yemin etti. Ordusuyla Habeşistan'dan yola çıktı. Yanında bir de fil vardı. Filin ismi Mahmud'du. İri cüsseli çok büyük bir fildi. Bu fili ona Habeşistan Kralı Necâşî göndermişti. Ondan başka on iki fil daha vardı. Fillerin sekiz tane olduğunu söyleyenler de vardır.

Ebrehe, Mugammis denen yere varınca konakladı. Mekke'nin reisi Abdülmuttalib onunla görüşmeye geldi. Ebrehe'ye, bu işten vazgeçmesi için Tihâme bölgesinin mallarının üçte birini vermeyi teklif etti, Ebrehe kabul etmedi.[103] Ordusunu saldırıya hazırladı. Fili öne geçirdi. Ebrehe'nin elinde esir olan ve ordusuna kılavuzluk yapan Has'am kabilesinden Nüfeyl b. Habîb, filin yanına yanaştı, kulağını tutarak,

"Mahmud, olduğun yere çök; sen Allah'ın haremi olan (korumaya aldığı, isyanı ve zulmü haram kıldığı) bir yerdesin. Sen en iyisi geldiğin yere selâmetle geri dön!" diye seslendi ve kendisi koşarak dağa doğru gitti. Fil kendini yere atıp çöktü. Onu hareme Kâbe tarafına yönelttiklerinde çöküp kalıyor, yerinden kalkmıyordu. Filin yönünü Yemen'e veya başka bir tarafa çevirdiklerinde ise kalkıp koşuyordu. Bu durum defalarca devam etti. Fili Kâbe'nin üzerine yürütmeye muvaffak olamadılar. Öyle uğraşırlarken yüce Allah deniz tarafından bir kuş sürüsü gönderdi. Bu sürü bir kara bulut gibi geldi, ordunun üzerinde durdu. Her kuş, üç taş taşıyordu. Biri gagasında, ikisi ayaklarında bulunuyordu. Bu taşlar, mercimekten büyük, nohuttan küçüktü. Kuşlar taşları atmaya başladılar. Atılan taş, adamın başından giriyor, arkasından çıkıyor, adamın içini yakıyordu. Her taşın üzerinde kime atılacaksa onun ismi yazılıydı. Askerler kaçışmaya başladılar, hepsi yollarda ve su başlarında ölüp helâk oldular.

---

[103] bk. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 1/218 (Beyrut 1993).

Ebrehe de bu taşlardan nasibini aldı. Aldığı taş darbesiyle parmakları ve diğer organları parça parça dökülmeye başladı. Nihayet kalbi parçalanıp öldü.

Ebrehe'nin veziri ilk anda taşlanmaktan kurtulmuştu. Kaçarak Habeşistan'a gitti. Onu bir kuş takip ediyordu. Vezir, Necâşî'nin huzuruna çıkıp olayı anlattı. O sırada kuş, vezirin başında dolanıp duruyordu. Olayı baştan sona anlatınca, kuş ağzındaki taşı bıraktı. Taş vezire isabet etti ve hükümdarın önünde yere yıkılıp öldü.

Şöyle bir olay da rivayet edilmiştir:

Ebrehe'nin adamları, Abdülmuttalib'in 200 devesini almışlardı. Abdülmuttalib onların durumunu görüşmek üzere Ebrehe'nin yanına gitti. Ebrehe onu görünce, kendisini gözünde büyüttü; ona saygıyla davrandı. Abdülmuttalib, iri yapılı, güzel yüzlü ve heybetli bir zattı. Ebrehe'nin yanına varınca, kendisini şöyle tanıttılar:

"Bu zat Kureyş'in reisidir. Mekke kervanlarının sahibidir. Ovalarda insanları, dağlarda vahşi hayvanları doyurur. Cömert ve iyiliksever bir kimsedir."

Bunları işiten Ebrehe tahtından inip onunla birlikte yerdeki serginin üzerine oturdu. Onu kendi yanına oturttuğu da söylenmiştir.

Ebrehe, tercümanına,

"Ona sor bakalım, ihtiyacı nedir?" dedi. Tercüman sordu. Abdülmuttalib, "Adamların develerimi almış, onları geri vermenizi istiyorum!" dedi. Ebrehe, bu isteği tuhaf karşılayarak,

"Ben onun ve babalarının dininin en kutsal, en şerefli yeri olan Kâbe'yi yıkmaya geldim. O bana bu konuda bir şey söylemiyor da develerinin derdine düşmüş!" dedi. Abdülmuttalib,

"Ben develerin sahibiyim; Kâbe'yi de koruyacak bir sahibi vardır!" dedi. Ebrehe,

"Onu benden kimse koruyamaz!" dedi. Abdülmuttalib,

"İşte sen, işte Kâbe! İstediğini yap!" dedi. Kendisine develeri verildi. O da alıp döndü. Sonra Kâbe'ye geldi. Kâbe'nin kapısındaki halkaya yapışıp yüce Allah'a samimiyetle dua etti. Kâbe'yi ve kendilerini korumasını istedi. Yanında Kureyş'ten bir grup insan da vardı. O böyle dua ederken Yemen tarafından gelen bir kuş sürüsü gördü. Onlara bakınca,

"Vallahi bunlar garip bir kuş sürüsü. Necid ve Tihâme kuşlarına benzemiyor!" dedi. Kâbe'nin halkasını bıraktı. Yanındakilerle dağa çekildi; Ebrehe'nin ne yapacağını gözetlemeye başladılar. İşte o sırada Allah Teâlâ Ebrehe'nin ordusunun üzerine bir kuş sürüsü gönderdi ve ondan sonra olan oldu.

Denildiğini göre Ebrehe, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında yaşayan ve müslüman olan Necâşî'nin dedesidir. O sırada Habeşistan'ın başındaki Necâşî başka biridir.

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ben filin sürücüsü ile bakıcısını gördüm. İkisinin de gözleri kör, ayakları felç olmuştu; Mekke'de insanlardan yiyecek istiyorlardı."[104]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı?"* Bu âyette, Allah Teâlâ'nın onlara ne yaptığı özetle belirtilmiştir. Soru, olayın anlatıldığı gibi olduğunu vurgulamak ve tasdik ettirmek içindir. Allah Teâlâ, onları yerle bir ederek Kâbe'yi yıkma planlarını altüst etmiştir.

---

[104] İbn Hişâm, *Sîre,* 1/59; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* 2/174; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve,* 1/120.

"Onların üstüne sürü halinde kuşlar gönderdi."

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], bu kuşların kırlangıçlara çok benzediğini söylemiştir.

Ebü'l-Cüz der ki: "Allah Tealâ, kuşları sırf bu iş için o vakit havada yarattı."

Muhammed b. Kâ'b der ki: "Bu kuşlar, siyah renkte deniz kuşlarıydı."

Onların kırmızı ve siyah renkte yarasaya benzeyen kuşlar olduğu da söylenmiştir.

"O kuşlar, onların üzerlerine ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyordu." Yani tuğla gibi ateşte pişirilmiş taşlar atıyorlardı. İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben, Ümmü Hânî'nin evinde bu taşlardan bir ölçek gördüm."

"Böylece Allah onları yenilmiş ekine çevirdi." Yani onları, kurtçuklar tarafından yenmiş ekin gibi delik deşik yaptı.

Yahut onları hayvan tarafından yenilerek ağızda çiğnenip iyice öğütülen saman gibi yaptı. Bu benzetmede onlar hakkında şu üç durum anlatılmak istenmiştir: Değersizlik, alçalma ve telef.

Yahut onları hayvanların yiyerek dağıttığı saman gibi yaptı.

Önemli Bir Fayda

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], birçok salih ve kalp ehli kimseden şunu nakletmiştir:

"Kim sabah namazının farzında, birinci rekâtta Fâtiha ile İnşirâh sûresini (Elemneşrahleke), ikinci rekâtta da Fâtiha ile Fîl sûresini okursa ona hiçbir düşman zarar veremez."

İmam Gazâlî bunu *el-Cevâhir* adlı eserinde söylemiştir.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Ârifin kalbi, varlıklar için yüce Allah'a yönelecekleri manevi bir kâbedir. O kalp, Cenâb-ı Hakk'ın evidir. Boş düşünce ve vesvese orduları orayı harap etmek ister. Allah, zâhirdeki evini Ebrehe'den koruduğu gibi, ârifin kalbini de bu tür saldırılara karşı korur. Bu durumda denir ki:

Ey muhatap! Rabb'inin fil ordusuna ne yaptığını görmedin mi? Bu ordu, (manevi kalp için) hayvanî ahlâklar, vahşi sıfatlar, kötü ve basit düşüncelerdir. Allah, ârifin gönlüne hücum eden bu düşmanların hilesini bozmadı mı? Allah onların üzerine ilâhî vâridat kuşları gönderdi; onlar, kalbe hücum eden bu şeylerin üzerine zikir taşları ve fikir nurları attılar. Bu zikir ve nurlar kötü ahlâkları kalpten çıkarttı; onları yenilmiş saman gibi ezip mahvetti; kalbi temizledi.[105]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak, efendimiz Muhammed'e, onun ehline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Fîl sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[105] İmam Kuşeyri [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirinde şu sözü nakleder: "Abdülmuttalib, o günkü inancı üzere, Allah'a yönelip O'ndan beytine (Kâbe) gelecek belayı defetmesi için ihlâs ve samimiyetle dua etti; Allah da onun duasını boşa çıkarmadı, kabul etti. Bir mümin de ihlâsla Rabb'ine dua ederse, yüce Allah onun da duasını boşa çıkarmaz. Bir de Abdülmuttalib, kendisi için değil, Allah'ın evi için istekte bulunmuştu. Allah için olan hiçbir şey boşa gitmez" (Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/322).

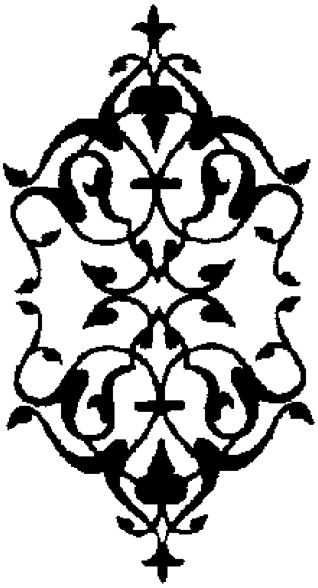

(106) KUREYŞ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kureyş sûresi Mekke'de inmiş olup dört âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede fil ordusunun helâk edilmesi, Kâbe gibi Kureyş'i de muhafaza etmek için gerçekleşmiştir. Bunun için yüce Allah onlara yaptığı bu iyiliği hatırlatıp ona şükretmelerini emrederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لِاِيلَافِ قُرَيْشٍۙ ① اِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَٓاءِ وَالصَّيْفِۚ ② فَلْيَعْبُدُوا
رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِۙ ③ اَلَّذ۪ٓي اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ④

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Kureyş'in güvenliğini sağladığı,***

2. ***Kış ve yaz seyahatlerini emniyet içinde gerçekleştirdiği için,***

3. ***Onlar, şu evin Rabb'ine kulluk etsinler.***

4. ***O Rab, onları açlıktan kurtaran ve her çeşit korkudan güvende kılandır.***

Tefsir

Allah Teâlâ'nın Kureyş'e yaptığı iyilikler pek çoktur. Onlara denmek isteniyor ki: Allah'ın size yaptığı diğer nimetleri unutmuş olsanız da hiç değilse O'nun size sağladığı can güvenliği ve yol emniyeti için ibadet edin.

Bazıları, Kureyş sûresi ile Fîl sûresini bir sûre olarak görmüşler ve bu sûrenin başındaki lâm harf-i cerrini önceki sûrenin son âyetine bağlayarak mana vermişlerdir. Buna göre mana şöyle olur:

"Allah Kureyş'e kasteden Habeş fil ordusunu helâk etti ki insanlar bu sayede onların adını işitsin, onlara son derece hürmet ve saygı göstersinler ve böylece onların yol güvenliği sağlansın."

Ancak âlimlerin çoğunluğuna göre, aralarında mana irtibatı bulunsa da iki sûre birbirinden ayrı müstakil birer sûredir.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kureyş'in güvenliğini sağladığı* ..." Yani Kureyş, kendilerine can emniyeti ve yol güvenliği sağladığı için bu beytin (Kâbe'nin) sahibine kulluk etsin.

Kureyşliler iki yöne yolculuk yaparlardı. Kışın Yemen tarafına, yazın da Şam bölgesine giderlerdi. Oralardan erzak ve eşya getirip ticaret yaparlardı. Yoluculuk sırasında güven ve emniyet içinde olurlardı; çünkü onlar Allah'ın haram bölgesinde (belirli şeyleri haram kılıp özel koruma altına aldığı yerde) oturmaktaydılar ve şerefli evinin sahipliğini yapımaktaydılar. Bu sebeple onlara bir saldırı olmazdı. Halbuki diğer insanların yolları kesilir, malları yağmalanırdı.

Kureyş, Nadr b. Kinâne'nin oğullarına verilen bir isimdir. Fihr b. Mâlik'in çocuklarına verilen isim olduğu da söylenmiştir.

Kureyş'e niçin bu isim verildiği hakkında şunlar söylenmiştir:

Kureyş, "kırş" kelimesinden türetilmiş ism-i tasgîr (küçültme) kalıbında bir isimdir. Kırş, denizde yaşayan iri cüsseli bir hayvandır. Bu hayvan, gemilere takılır onları meşgul ederdi, kendisiyle ancak ateşle baş edilirdi. Şiddet ve sertlikte bu hayvana benzediği için, Kureyş'e de bu isim verilmiştir.

Diğer bir görüş şöyledir:

Kureyş, "karş" kelimesinden türemiştir. Karş, toplamak ve kazanmak anlamındadır. Kureyş, çokça ticaret yaptığı ve beldelerde dolaştığı için ona bu isim verilmiştir.

Diğer bir görüşe göre, Kureyş'in atalarından Kusay b. Kilâb, dağınık aşiretleri bir bayrak altına topladığı veya bu insanlar Harem çevresinde Kâbe'nin etrafında toplandığı için onlara Kureyş ismi verilmiştir. Kelimenin, "toplamak" manası da vardır.

"Onlar, kendilerini açlıktan kurtaran şu evin Rabb'ine kulluk etsinler."

Allah onlara, Kâbe'nin etrafında oturmaları sebebiyle, emniyet içinde yolculuk yapmayı temin etti ve bu sayede onlara kolay rızık yolunu açtı; onları daha önce düştükleri şiddetli açlıktan kurtardı.

Kelbî demiştir ki: "Şam'dan ilk ticaret izni (vize) alan ve onunla Şam'a yolculuk yapan Abdümenâf'ın oğlu Hâşim'dir."

Allah Teâlâ, rahmet peygamberi Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderip Kureyş müslüman olunca, Allah o bölgenin insanlarını bu iki yolculuğun zahmetinden kurtardı. Hz. Peygamber'in bereketine Mekke'ye her yandan rızık akmaya başladı.

Velilerden Mâlik b. Dînâr [rahmetullahi aleyh] der ki: "Allah'ın gözünden düşen (gazabına uğrayan) her ümmete Allah şiddetli açlık çektirir. Öyle ki açlık ciğerlerini eritir."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dua ederdi: *"Allahım, şiddetli açlıktan sana sığınırım. O, insanın başına gelen ne kötü bir haldir."*[106]

Buradaki kötülenen açlık, çok ileri derecede olan, insanın dengesini bozan ve içinde bir kuvvet bırakmayan açlıktır. Yoksa orta haldeki bir açlık, sûfilere göre övülmüştür.

Allah Teâlâ sonra şöyle buyurdu: *"O sizi korkudan güvende kıldı"* Yani büyük bir korkudan güvende kıldı. Emin kılındıkları korku hakkında şunlar söylenmiştir:

Bu, fil ordusunun korkusudur.

Yolculuk sırasında insanların saldırması korkusudur.

Bölgeyi saran açlık ve kıtlık korkusudur. Anlatıldığına göre Kureyş öyle bir kıtlık yaşamıştır ki açlıktan ölmüş leşleri ve atılmış kemikleri yemişlerdir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] duası bereketine onlardan bu kıtlığı kaldırmıştır.

Onlardan giderilen bir korku da cüzzam hastalığı korkusudur. Onların beldesine bu hastalık girmemiştir. Bu da Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], *"Rabbim, burayı güvenli bir belde yap!"* (Bakara 2/126) duasının bereketine olmuştur.

Sûrenin Tasavvufi İşaretleri

Allah Teâlâ, evi olan Kâbe'nin ehlini felaketlerden koruduğu gibi, kendisine bağlı âşık kullarını da korur. Dünyanın bütün süs ve alâyişinden kalbini çekip kendini yüce Mevlâ'ya adayan bir insan, nereye gitse emniyettedir. Onun etrafındaki diğer insanlar, bir sürü âfet ve felaketlere maruz kalırken, Hakk'a âşık kul özel bir himaye içinde yaşar

---

[106] Ebû Davud, Vitir, 32 (nr. 1547); İbn Mâce, Et'ime, 53 (nr. 3354); Nesâî, İstiâze, 19.

Ben bu durumu bizzat gördüm. Bir zamanlar Tıtvân şehri muhasara edildiğinde, oradan her çıkan kimse ya soyguncular tarafından gasbediliyor ya da öldürülüyordu. Biz ise Allah'ın korumasıyla, istediğimiz her yere emniyet içinde gidiyorduk. Çünkü biz ve arkadaşlarımız, Allah dostlarının giysisini giyiyorduk; üzerimizde dervişlere ait cübbe, elimizde tesbih ve omuzumuzda seccademiz bulunuyordu. Eğer biri bu kıyafeti çıkarırsa, o yakalanıyor ve eziyet görüyordu. Dervişlerden biri özel elbisesini çıkarıp yolculuğa çıkmıştı, yolda yakalanıp malı elinden alındı. Durum şeyhine ulaşınca dervişe,

"Sen ölçüye dikkat etmedin, haddi aştın. Nefsinin keyfi için ölçüsüz hareket eden kimsenin zarar görmesi daha evlâdır" dedi.

Hakk'a yönelmiş kimseye denir ki:

Bu beytin sahibine, yani peşinde olduğunuz gönül evinin Rabb'ine ibadet edin. O Allah ki sizi, yöneldiğiniz her taraftan rızıklandırmakta, lazım olan şeyi size sağlamakta, sizi manevi yolculukta açlık ve korkulardan emin kılmaktadır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kureyş sûrenin tefsiri burada tamamlandı.

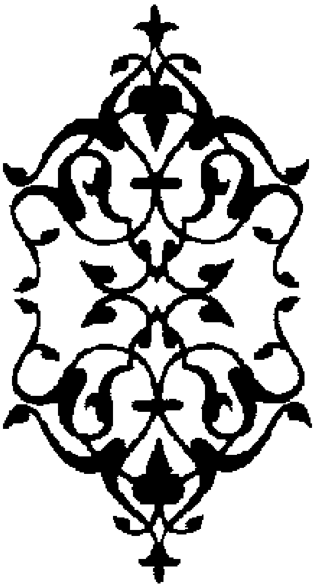

(107) MÂÛN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mâûn sûresi Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğini söyleyenler de vardır. Yarısı Mekke'de yarısı Medine'de inmiştir diyenler de olmuştur. Yedi âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrede Kureyş'e, onlara ihsan ettiği nimetlere karşılık bir şükür olarak kendisine ibadet yapmayı emretti. Bu sûrede de hesap gününü yalanlayan ve şükre yanaşmayan kimsenin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَرَاَيْتَ الَّذ۪ى يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِؕ ① فَذٰلِكَ الَّذ۪ى يَدُعُّ الْيَت۪يمَۙ ② وَلَا
يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِؕ ③ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّ۪ينَۙ ④ اَلَّذ۪ينَ هُمْ
عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَۙ ⑤ اَلَّذ۪ينَ هُمْ يُرَٓاؤُ۫نَۙ ⑥ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ⑦

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Dini** (hesap gününü) **yalanlayanı gördün mü?***
2. ***Bu kimse, yetimi itip kakar,***
3. ***Yoksulu doyurmaya teşvik etmez.***
4. ***Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki,***
5. ***Onlar namazlarından gaflet içindedirler.***
6. ***Onlar** (ibadetlerinde) **gösteriş yaparlar,***
7. ***Ve** (en ufak bir) **hayra da mani olurlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dini,* hesap gününü *yalanlayanı gördün mü?"* Buradaki soru, bilinmeyen bir şeye cevap aramak için değildir. Onun amacı, anlatılan şeye dinleyicinin dikkatini çekmek, onu bahsedilen şeyi bilme konusunda şevklendirmektir. Bu soruda hayret ve şaşkınlık manası da mevcuttur.

Âyetteki hitap, Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem]. Yahut işiten herkesedir. Âyette geçen "görmek", bilmek anlamındadır.

"Bu kimse, yetimi itip kakar." Âyetin bir manası şudur:

"Din gününü yahut İslâm'ı yalanlayan kimseyi tanıyor musun? Eğer onun kim olduğunu bilmek istiyorsan o, yetimi şiddetle itip kakan, onu çirkin bir şekilde azarlayıp geri çeviren kimsedir."

Âyette bahsedilen kimsenin, Ebû Cehil olduğu söylenmiştir. O, bir yetimin malının bakımını üstlenmişti. Yetim ona çıplak bir vaziyette gelip kendi malından vermesini istedi. Ebû Cehil, onu şiddetli bir şekilde azarlayarak geri çevirdi, malından vermedi. Âyet onun bu haline işaret ediyor.

Âyette bahsedilen kimsenin, Velîd b. Mugîre veya Âs b. Vâil olduğu da söylenmiştir. Âyetin bahsettiği şahıslar içinde Ebû Süfyân'ın da ismi geçmektedir. Anlatıldığına göre bir gün Ebû Süfyân bir deve kesti. O sırada bir yetim gelerek bir parça et istedi, Ebû Süfyân da elindeki asâ ile ona vurarak geri çevirdi. Bu durum, o müslüman olmadan önce meydana gelmiştir.

Âyetin belli bir şahsı değil, bu vasıftaki bütün insanları kastettiği söylenmiştir.

"Yoksulu doyurmaya teşvik etmez." Bu kimse, ailesini ve zengin kimseleri yoksula bir şey vermeye teşvik etmez. O, kimseyi teşvik etmeyince, kendisi bizzat yoksula hiçbir şey vermez. Âyette, iyiliğe engel olmak, hesap gününü yalanlamanın bir göstergesi sayılmıştır; çünkü o kimse eğer ahirete iman etseydi, hesaba ve azaba yakînen inansaydı, Allah'ın azabından ve gazabından korkar, cimrilik yapmazdı.

"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarından gaflet içindedirler; ona önem vermezler. *Onlar,* insanlar kendilerini sevsin ve övsün diye ibadetlerinde *gösteriş yaparlar. Ve* en ufak bir *hayra da mani olurlar.* Yani mallarından, verilmesi farz olan zekâtı vermezler."

Âyetin bu kısmı, münafıklar hakkında inmiştir. Çünkü onlar, namazı önemsemez, onun farz olduğuna inanmazlardı.

Kevâşî, bir âlimden naklen der ki: "Âyette bahsedilen gaflet, namazın içinde olan gaflet değildir. Namaz içinde az çok gaflet hali yaşamayan kimse neredeyse yoktur. Hz. Peygamber'in de [sallallahu aleyhi vesellem] bazan namazda okuduğu âyeti unutma şeklinde yanıldığı olmuştur (Bu, ümmete o durumda ne yapılacağını göstermek için meydana gelmiştir).

Hz. Enes'in [radıyallahu anh] şu sözü, yukarıdaki görüşü desteklemektedir:

'Allah'a hamdolsun ki âyette, 'Namazdan gaflet edenler' dendi; 'Namazın içinde gaflete düşenler, denmedi."

Namazdan gaflet, namazı terketmek, onu ciddiye almamak ve ona yönelmemek anlamındadır. Eğer, 'Namazın içinde gaflete düşenlere yazıklar olsun denseydi' işimiz çok zordu. Çünkü bundan tamamen kurtulmak çok zor bir iştir."

Kevâşî sonra, İbn Atâ'nın şu sözünü nakleder: "Kur'an'da şiddetli her tehditten sonra, muhakkak daha yumuşak bir tehdit gelir. Ancak, *'Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki ...'* âyetinden sonra, daha yumuşak bir tehdit gelmemiştir. Bu âyette, hiç kalp huzuru olmadan namaz kılanlar azapla tehdit edilmiştir, onu hepten terkedenlerin hali nasıl olur, düşünün!"

İbn Atâ'ya, "Namaz nedir?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"Namaz, ancak Allah'ın bileceği bir şekilde kulun yüce Rabb'ine ulaşması ve O'nunla buluşmasıdır."

Bundan sonra Kevâşî der ki: "Âyette, *'Onlar (ibadetlerinde) gösteriş yaparlar'* buyrulmuştur. Bu şunu gösteriyor: Kim namazına sırf Allah rızası için başlar, namaza ve dinin diğer ibadetlerine son derece hürmet ve tâzim içindeyken, bir yanılma ve gaflet haline düşerse, bu âyetin tehdidi altına girmez."

Kevâşî sonra şöyle der: "Gösterişten kaçınmak ve kurtulmak gerçekten son derece zor bir iştir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

'Riya (ibadet ve amelde insanlara gösteriş yapma duygusu), karanlık bir gecede siyah bir taş üzerinde yürüyen siyah karıncanın ayak izinden daha gizli ve farkedilemeyecek derecede sinsidir.'"[107]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Onlar amellerini Allah için yapmazlar, ihlâsın hakikatine ulaşmak için de çalışmazlar. Bu durumda onlara Allah tarafından kendilerini insanlar için amel etmekten alıkoyacak ve onlar için amelini süslemekten kurtaracak bir manevi yardım gelmez."

---

[107] Biraz farklı lafızlarla bk. Ahmed, *Müsned*, 4/403; Hâkim, *Müstedrek*, 2/290; Heysemi, *ez-Zevâid*, 10/223.

"Ve onlar en ufak hayra mani olurlar." Âyette "en ufak hayır" manası verdiğimiz "mâûn", bir evde kullanılan balta, su, ateş ve benzeri eşyalardır. Âlimler der ki: "Bu tür şeylerin bir zaruret anında emanet olarak istendiğinde verilmemesi dinen sakıncalıdır. Bir zaruret yokken istendiğinde verilmemesi ise güzel ahlâka yakışmaz."

İkrime [rahmetullahi aleyh] der ki: "Âyetteki tehdit bu şeyleri vermeyenlere değildir; oradaki tehdit, mal ve eşyaları toplayıp onları namazda düşünüp dururken gaflete düşen ve onlardan hiç kimseye vermeyenleredir."

İbn Aziz (veya İbn Üzeyz) der ki: "Âyetteki mâûn, Câhiliye devrinde her türlü hediyeye ve fayda getiren şeye denirdi. İslâm'da ise zekât ve hayır cinsinden olan taate 'mâûn' denir."

Şöyle de denilmiştir: "Âyette bahsedilen hayır, bir müslümanın diğer müslüman kardeşinden istifade edeceği normal şeylerdir. Bunlar emanet, yardım isteme ve benzeri iyiliklerdir."

Ferrâ, bu hayrın "su" olduğunu söylemiştir.

Buhârî'de ise şöyle geçer: "Bu hayır, bütün iyilik çeşitleridir. En yükseği zekât, en basiti ise bir eşyayı emanet vermektir."

En doğrusunu Allah bilir.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Din İslâm, iman ve ihsan hallerine hakkı ile sahip olmaktır. Kim bu üç makamı elde ederse, iç âlemi bütün kötü ve hoş olmayan şeylerden yana tertemiz olur. Bu durumda onun kalbinde halka karşı şefkat, acıma, ihsan ve cömertlik oluşur ve kul, ihlâs makamını elde eder, yüce Allah'a güzel kulluk yapmanın tadını alır.

İhsan makamını (yüce Allah'ı müşahede halini) elde etmeyen kimsenin kalbi katılık, cimrilik ve gizli riyadan kurtulamaz. Çoğu kez onun için bu âyetlerde anlatılan durumlar geçerli olur, hepsi onda bulunur.

İmam Kuşeyrî, *"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar, namazlarından gaflet içindedirler"* âyeti hakkında der ki: "Bu âyet, namazın sır ve inceliklerinden perdeli olan, ondaki manevi ilim ve hallerden habersiz bulunan, bir de onun zâhirî ilim ve hükümlerini bilmeyen kimselere işaret etmektedir.

'Onlar gösteriş yaparlar.' Yani amel ve hallerini manevi karanlık içindeki nefislerine ait görerek gösteriş yapıp onu boşa çıkarırlar.

'Ve hayrı engellerler.' Yani doğru yolunda giden kimseye fayda verecek irşad ve nasihati esirgerler."

Kuşeyrî'nin ifadelerini mana olarak naklettik.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkün olur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Mâûn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(108) KEVSER SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kevser sûresi Mekke'de inmiş olup üç âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrede eli sıkı cimri kimseleri kınayıp kötüledi. Bu sûrede ise Peygamber'ine eli açık olmayı ve cömertliği emretti. Cömertlik insanın en kıymetli malından olacağı için, ona deve kurban etmesini emretti. Çünkü deve, o günkü insanlara göre en kıymetli maldı. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿٢﴾ اِنَّ شَانِئَكَ
هُوَ الْاَبْتَرُ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *(Resûlüm!) Şüphesiz biz sana kevseri verdik.*

2. *O halde sen de Rabb'in için namaz kıl ve kurban kes.*

3. *Asıl soyu (ve sonu) kesik olan, sana kızıp kin besleyendir.*

Tefsiri

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm! Şüphesiz biz sana kevseri verdik."* Yani sana pek çok hayır verdik. Allah Teâlâ habibine peygamberlikle öyle bir şeref vermiştir ki onda dünya ve ahiret hayrı, bütün âlemin reisliği ve iki cihan saadeti mevcuttur.

Kevser Nedir?

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] verilen kevserin cennette bir nehir olduğu söylenmiştir. Bu nehrin içeceği baldan tatlı, sütten beyaz, kardan soğuk, kaymaktan yumuşaktır. İki tarafı inci ve zeberced döşelidir. Bardakları altından olup gökteki yıldızlar sayısıncadır. Ondan bir defa içen kimse, ebediyen bir daha susamaz. Bundan sonra keyif için içer.

Ahirette bu nehre ilk varacak olanlar fakir muhacirlerdir. Onlar, dünyada iken, doğru dürüst elbise bulamayan, saçı başı dağınık, zengin ve güzel kadınlarla evlenemeyen, hallerini gizlediklerinden dolayı kendilerine sultanların kapıları açılmayan kimselerdir. Onların her biri ihtiyacını içinde saklayarak ve sıkıntısını gönlünde taşıyarak dünyadan ayrılmıştır. Onlar zâhiren böyle fakirdiler, fakat manen öyle naz sahibiydiler ki ellerini açıp da yüce Allah'tan bir şeyin olmasını isteselerdi, Allah onların isteğini verirdi (Ancak onlar Allah'tan ahireti ve ilâhî rızayı istediler; yüce Mevlâ da bunları kendilerine lutfetti).

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] kevseri, pek çok hayır olarak tefsir ederdi. Kendisine, "O, cennette bir nehir değil midir?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"O nehir de Allah Resûlü'ne verilen çok hayrın içindedir."

Allah Resûlü'ne verilen kevserin (çok hayrın) ne olduğu konusunda çok şey söylenmiştir.[108] Bunlardan bazısı şunlardır:

Evlatlarının ve kendisine tâbi olan ümmetinin çok olması.

Ümmeti içinde âlimlerin çok olması.

Kendisine, dünya ve ahiret hayrını içinde toplayan Kur'ân-ı Kerîm'in verilmesi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yüce Allah'a,

"Yâ Rabbi! İbrahim'i kendine halil (dost) seçtin. Musa ile özel olarak konuştun. Bana özel olarak neyi verdin?" diye yalvardı. O zaman,

"Seni yetim olarak bulup barındırmadı mı?" âyeti indi. Hz. Peygamber bununla yetinmedi, daha fazla istedi. O zaman,

"Biz sana kevseri verdik" âyeti indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine yetinmedi, daha fazlasını istedi. Yetinmemekte de haklıydı, çünkü yüce Allah'tan gelen şeylere kanaat etmek, bir çeşit mahrumiyettir. Elindekiyle avunup yetinmek, Allah'tan daha fazla gelecek şeylerin yolunu keser. O zaman Cebrâil [aleyhisselâm] indi ve Resûl-i Ekrem'e,

"Yüce Allah sana selâm ediyor ve şöyle buyuruyor: "İbrahim'i kendime halil edinmiş, Musa ile özel olarak konuşmuşsam, seni de kendime habib (özel sevgili) yaptım. İzzet ve celâlime yemin ederim ki habibimi hiç kimseye tercih etmem."

---

[108] İmam Fahreddin-i Râzî [rahmetullahi aleyh], Allah Resûlü'ne verilen kevserin (çok hayrın) ne olduğu hakkında on beş görüş nakletmiştir. Bunlar özetle şunlardır: **1.** Cennette bir nehir. **2.** Cennette bir havuz. **3.** Evlatlarının (seyyid ve şeriflerin) çokluğu. **4.** Ümmetinin âlimlerinin çok olması. **5.** Peygamberlik. **6.** Kur'ân-ı Kerîm. **7.** İslâm. **8.** Kendisine tâbi olan ümmetinin çokluğu. **9.** Kendisine verilen üstünlük ve faziletler. **10.** Adının yüceltilmesi. **11.** İlim. **12.** Güzel ahlâk. **13.** Makam-ı mahmûd yani en büyük şefaat yetkisi. **14.** Kevser sûresi ve içinde bahsedilen nimetler. **15.** Allah Teâlâ'nın Hz. Resûlullah'a verdiği bütün nimet, hayır, şeref ve faziletler (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/116-120).

O zaman Hz. Peygamber razı oldu ve rahatladı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"O halde sen de Rabb'in için namaz kıl." Allah Teâlâ Resûlullah'a ikram ve ihsan ettiği nimetleri kâinatta hiç kimseye vermemiştir, vermeyecektir de. Bütün bu nimetler, ona emredilen şeyleri en güzel şekilde yerine getirmesini gerektirir. Bunun için kendisine şöyle denmiştir:

Habibim, sırf Rabb'in için namaz kılmaya devam et. O Rab ki kâinatta bir benzeri olmayan en güzel nimetleri sana ihsan etmiştir. Sen de bu eşsiz nimetlerin şükrünü yerine getirmek için, namazdan gafil olanların ve onu gösteriş için kılanların tersine, ihlâsla Rabb'ine kulluk et, namaz kıl. Gerçekten namaz, bütün şükür çeşitlerini içinde toplamaktadır.

"Ve kurban kes."

Bu âyette şu denmek isteniyor: Deve kurban et. Deve, Araplar için en kıymetli bir maldı. Kestiğin kurbanı fakirlere ve muhtaçlara sadaka olarak dağıt. Onları geri çeviren, bir şey vermeden gönderen ve kendilerine basit eşyaları bile vermekten çekinen kalbi katı kimselerin aksine, sen onlara ikramda bulun.

Âyetteki namaz ve kurban hakkında farklı görüşler söylenmiştir.

İbn Atıyye'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Âyette emredilen namaz (Müzdelife'de) cemaat halinde kılınan sabah namazıdır, kurban ise Mina'da kesilen kurbandır."

Diğer bir görüş şudur: Âyette emredilen namaz bayram namazı, kurban ise kurban bayramı günlerinde kesilen kurbandır.[109]

Diğer bir görüş şudur: Namaz kıl emri, bütün namazları içerir. Nahr ise namazda sağ eli sol elin üzerine koyup göğsün altında bağlamaktır. Bunun, tekbir esnasında elleri göğüs hizasına kadar kaldırmak olduğunu söyleyenler de vardır.

---

[109] Hanefiler, bayram namazlarının ve kurbanın vâcip oluşuna bu sûredeki, *"Rabb'in için namaz kıl, kurban kes"* emrini delil göstermişlerdir.

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] son âyete şöyle mana verdiği rivayet edilmiştir: "Namazda göğsünle kıbleye yönel."

Ferrâ ve Kelbî de âyete böyle anlam vermişlerdir.[110]

"Asıl soyu ve sonu *kesik olan, sana kızıp kin besleyendir."*

Kim olursa olsun, sana kızan ve düşmanlık eden kimse var ya asıl soyu kesik olan odur. Onun geride bir nesli kalmayacağı gibi, güzellikle anılan bir adı da bulunmayacaktır.

Resûlüm, sana gelince, kıyamete kadar senin soyun devam edecek, adın ve sanın anılacak, faziletin ve ahlâkın yayılıp duracaktır. Mümin olarak doğan ve yaşayan herkes senin evladın ve takipçindir. İsmin günde beş defa ezanla minarelerde anılıp yüceltilecektir. Her âlim ve zikir ehli senin adını anıp duracaktır. Bu durum, kıyamete kadar devam edecektir. Önce Allah'ın ismi, sonra senin ismin anılacaktır. Bunlar dünyada olacak şeylerdir, ahirette ise senin için öyle nimet ve şerefler hazırlanmıştır ki insanlar onu ifade edemezler. Senin gibi birine soyu kesik denemez; asıl soyu ve arkası kesik olan kimse, dünyada ve ahirette unutulmuş o sana kızan kimsedir.

Denilir ki bu âyet Âs b. Vâil hakkında inmiştir. Bu herif, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] oğlu Abdullah vefat edince ona, "Soyu kesildi, nesli kurudu!" derdi.

Bir defasında Âs b. Vâil Resûlullah'ın yanına gitmişti. Ona, "Kiminle birlikteydin?" diye sorulunca, "Soyu kesikle!" dedi. Aynı şekilde Kureyş müşrikleri de kendisine, "Soyu kesik, zavallı" derlerdi. Allah kendisine lânet etsin, yahudi şairlerinden Kâ'b b. Eşref Mekke'ye gelince, Kureyşliler'i Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] aleyhine kışkırtıyordu. Kureyş müşrikleri, ona,

---

[110] Nakiller için bk. Şirbînî, *Sirâcü'l-Münîr,* 8/444 (Beyrut 2004); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 8/650-651.

"Biz Kâbe'deki su ve bakım hizmetlerini gören kimseleriz. Sen ise Medine'nin ileri gelen bir reisisin. Söylesene, biz mi hayırlıyız yoksa kavmi içinde şu soyu kesik, nesli kurumuş kimse mi daha hayırlı?" diye sordular. O da, "Sizler daha hayırlısınız!" dedi. Bunun üzerine Kâ'b b. Eşref hakkında şu âyet indi:

"Kendilerine kitaptan (Tevrat'tan) bir pay verilmiş kimselere bakmaz mısın? Onlar Allah'tan başka putlara tapıyorlar ve inkâr edenler için de, 'Bunlar müminlerden daha hayırlıdır' diyorlar" (Nisâ 4/51).

Müşrikler hakkında da Kevser sûresindeki şu âyet indi:

"Gerçekten soyu kesik olan, sana buğzeden ve düşmanlık yapandır."

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Bu sûrede Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] buyrulduğu gibi, onun ahlâkı ile ahlâklanmış ve izinden hiç ayrılmayan halifesine de denir ki:

Ey dostum, biz sana kevseri yani pek çok hayrı verdik. Çünkü marifetullahı elde eden (Allah Teâlâ'yı tanıyan ve bütün varlığını O'nun yolunda harcayan) kimse her türlü hayrı elde etmiştir. Bu kul Rabb'ine der ki: Seni bulan kimse, neyi kaybetmiştir ki!

Marifet ehline yapılan hitap şöyle devam eder: Bütün kalbini toplayarak Rabb'in için namaz kıl, nefsini ve onun kötü arzularını kalpten silip at. Gerçek şu ki sana buğzeden ve düşmanlık yapan kimsenin arkası kesik, işi bitiktir. Sana gelince senin adın bu âlemde devamlı hayırla anılacaktır, senin hayatın ölümle bitmeyecektir. Takva ehli, âşık kulların ölümü, peşinden ölüm olmayan ebedî bir hayat demektir.

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh], *"Sana buğzeden ve düşmanlık yapan kimsenin soyu kesiktir"* âyetine şu manayı vermiştir: "O kimse sana karşı yapmak istediği kötü emellerine ulaşamayacaktır, onun sana zarar verme yolu kesiktir."

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e ve ailesine salât etsin.

Kevser Sûresindeki İncelikler[111]

Müfessirlerin imamı Fahreddin-i Râzî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Bu sûrede, bir önceki Mâûn sûresinde bahsedilen şeylere, zıddı ile bir karşılık verilmiş gibidir. Şöyle ki: Allah Teâlâ, önceki sûrede münafıkların şu dört özelliğinden bahsetti:

1. Aşırı derecede cimrilik ve eli sıkılık.
2. Namazı terketmek.
3. Namazda ve diğer ibadetlerde insanlara gösteriş yapmak.
4. Zekât vermemek, hayır yapmamak.

Kevser sûresinde ise bunların zıddı olan şu dört şeyden bahsedildi:

1. Cömertlik. İlk âyette, *"Biz sana bol hayır verdik"* denildi. Bu, sen de bolca hayır yap, eli sıkı ve cimri olma demektir.

2. Namaza ve kulluğa devam. *"Namaz kıl"* âyeti bunu istiyor.

3. İhlâs. Âyetin, *"Rabb'in için"* kısmı bunu istemektedir. Bu, insanlara gösteriş yapma, her işini ve ibadetini sırf Allah rızası için yap demektir.

4. İnsanlara hayır yapmak. *"Kurban kes"* emri bunu gerektiriyor. Kurban, en hayırlı maldan kesilir. İnsan en hayırlı malını kesip muhtaçlara dağıtınca, artık geride saklayacağı hiçbir hayır bırakmaz; her şeyini sevdiği Allah yolunda harcayabilir.

Yine Fahreddin-i Râzî [rahmetullahi aleyh], bu sûredeki bir başka hikmete şöyle dikkat çeker.

Bu sûrede Allah'a giden hak yolcularının hali özetle anlatılmaktadır. Şöyle ki: Allah'a giden hak yolcuları üç derecede bulunurlar:

En yüksek derece, kalple ve ruhla yüce Allah'ın nurunda kaybolmaktır; *"Biz sana kevseri verdik"* âyeti buna işaret eder. Bu hal Allah vergisidir. Her ruhun kabiliyeti, alma gücü ve nasibi bir değildir. Bu işte en önde olan Resûlullah Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] saadetli ruhudur. Marifet ve ilâhî aşkta önder odur.

---

[111] Bu kısım, konuyu tamamlayıcı olarak tarafımızca eklenmiştir (mütercim).

İkinci derece, sürekli bedenle yapılacak ibadet ve taatlerle meşgul olmaktır; *"Rabb'in için namaz kıl"* âyeti bu hale işaret etmektedir.

Üçüncü derece, nefsi boş arzularından alıkoymak, onun kötü isteklerine engel olmak, kısaca şüphe ve haramlardan sakınmaktır; *"Kurban kes"* âyeti de bu hale işaret etmektir. Bunun manası, "Kalbindeki boş arzuları, kötü düşünceleri silip at" demektir.

Râzî, *"Asıl soyu kesik olan (ve arkası olmayan) kimse, sana buğzedendir"* âyetine şu manayı vermiştir: "Seni bu kötü işlere ve geçici zevklere çağırarak sana kötülük yapmak isteyen nefsin hali fânidir, geçicidir, devamlılığı yoktur. Rabb'in katında dâimî kalacak ve sana fayda verecek olan şeyler, salih ameller, ruhanî marifetler ve manevi ilimlerdir. Sen onlara yönel."[112]

Sûredeki Diğer İncelikler

Allah Teâlâ, hiç kimseye vermediği nimet, makam ve şerefi ihsan ettiği habibi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], bunlara bir şükür olarak iki şey emretmiştir:

1. Son nefese kadar ihlâsla namaz kılıp ibadet yapmak.

2. Allah'ın kullarına malı ve canıyla hizmet etmek.

Bunları yapan kimseyi düşmanlarına karşı koruma işini de yine yüce Allah üstlenmiştir.

Demek ki kulun manevi makamları arttıkça imanı, ihlâsı, marifeti, muhabbeti ve hizmeti artar.

Yüce Allah bir kulunu iman, ilim ve salih amelle dünyada şerefli yaparsa, onu ahirette zelil etmez, yalnız bırakmaz.

---

[112] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/111.

Her nimet şükür ister. En güzel şükür, nimetin içinde onu vereni görmek ve kalbi ona vermektir.

Yüce Allah, karşılıksız ikram eder, sebepsiz nimet verir. O'ndan bir şey isterken, rahmetinden başka bir şey düşünmemelidir. Kulun istediği şeyin olmasını, yaptığı bir amele bağlaması ihlâsa terstir, edebe aykırıdır. Yine günahlarını perde yapıp O'ndan istemekten çekinmek de Allah'ın sevmediği bir şeydir. Her kul yüce Mevlâ'sından bir şey isterken O'nun rahmetine güvenip istemeli, bu arada iyi veya kötü bir amelini aklına getirmemelidir.

Hz. Peygamber'in Neslinin Kızıyla Devam Etmesinin Hikmeti

Önce şunu hatırlatalım ki bu hüküm yüce Allah'a aittir ve iş olup bitmiştir. O'nun her hükmü hikmetli, her işi güzeldir. Ancak bu hükmün bazı hikmetlerini görmek mümkündür.

Bu konuda büyük müfessir Elmalılı Hamdi Yazır [rahmetullahi aleyh] tefsirinde güzel bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamanın özü şudur:

Hz. Peygamber'in, kendisinden sonra erkek evladının yaşamamasının iki önemli hikmeti vardır: Biri, onun son peygamber olması, diğeri de imâmet ve veliliğin nesebe bağlı olmamasıdır.[113]

Bunları, tefsirden de istifadeyle biraz izah edelim:

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], ruhanî yönden olduğu gibi, cismanî kuvvet yönünden de en yüksek seviyede olduğunu göstermek için, Allah kendisine hem erkek hem kız evlat vermiştir. Fakat peygamberlik kendisiyle son bulduğu için erkek çocukları, kendisinden önce, masum yaşlarında küçükken alınmıştır.

Eğer erkek çocukları yaşasaydı, peygamber olamayacaklardı. Bu, bazılarının gözünde onlar için bir noksanlık görülecekti. Peygamber olamayacakları için, önderlik ve veliliğine vâris olmaları söz konusu olacaktı. Bu da birkaç yönden mahzurlu olabilirdi:

---

[113] Elmalılı, *Hak Dini*, 9/538-539 (sad. Azim Dağıtım).

Önce, imâmetin (önderliğin) ve veliliğin babadan oğula geçtiği zannedilecekti. Halbuki dinde böyle bir prensip yoktur. İslâm'da imâmetin ölçüsü, temelde ehliyet ve yetkin olmaktır; veliliğin ölçüsü ise takvadır. Şeref, nesepte değil, edeptedir. Eğer nesepten gelende edep ve takva bulunursa bu çok güzeldir. Bulunmazsa, bu defa nesebin şerefinin zedelenmesi söz konusudur.

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem], peygamberliğinin en önemli özelliği, onun bütün insanlara gönderilmiş olmasıdır. Yani ona bütün insanlar yakınlık elde edebilir, ilmine ve edebine vâris olabilir, ehil olunca ümmetine imamlık (önderlik) yapabilir, hakkını verince velilik mertebesine yükselebilir.

Eğer Hz. Peygamber'in, kendisinden sonra erkek evlatları bulunup da imâmete ehil bulunmasalar veya velilik yönünden noksan olsalardı, bu durum da ümmet için bir imtihan ve fitne sebebi olabilirdi. Bu ve benzeri hikmetlerle, erkek çocuklarının masum iken ebedî saadet yurduna alınmaları, hem kendileri hem rahmet peygamberi ve hem de ümmeti için en hayırlı olmuştur.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kız çocukları için peygamberlik ve imâmet düşünülmediği için, bu sıkıntılar söz konusu değildir. Allah Resûlü'nün âleme edep örneği olacak ve Muhammedî nuru taşıyacak saadetli gül nesli, kızları yoluyla devam etmiştir; kıyamete kadar da devam edecektir.

Bu durumla Câhiliye Arapları'nın bazı yanlış anlayışları da düzeltilmiştir. Bunların en önemlisi, bir insanın erkek evladı olmazsa, neslinin tamamen kuruyacağı anlayışıdır. Diğeri ise kız çocuklarının hiç hesaba katılmayıp onların nesep gibi, mirastan da mahrum bırakılmalarıdır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hamdolsun âlemlerin Rabb'i Allah'a.

(109) KÂFİRÛN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kâfirûn sûresi Mekke'de nâzil olmuş olup altı âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede geçen, *"Asıl soyu kesik olan (ve arkası olmayan) kimse, sana buğzedendir"* âyetiyle kastedilenler Mekke'deki kâfirlerdir. Allah Teâlâ bu sûrede peygamberine kâfirlerden uzak kalmayı ve onlardan dinini korumayı emrederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ ① لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَۙ ② وَلَٓا اَنْتُمْ
عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۚ ③ وَلَٓا اَنَا۬ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْۙ ④ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ
مَٓا اَعْبُدُۜ ⑤ لَكُمْ د۪ينُكُمْ وَلِيَ د۪ينِ ⑥

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***De ki: "Ey kâfirler!"***

2. ***"Ben sizin taptıklarınıza tapmam."***

3. ***"Sizler de benim taptığıma tapmazsınız."***

4. ***"Hem ben sizin taptığınıza*** *(daha önce de)* ***tapmış değilim."***

5. ***"Zaten siz de benim taptığıma*** *(hiçbir vakit)* ***tapmadınız."***

6. ***"Artık sizin dininiz size, benim dinim de banadır."***

Kâfirûn Sûresinin Fazileti

Hz. Peygamber buyurmuştur ki: *"Kâfirûn sûresi Kur'an'ın dörtte birine denktir. İhlâs sûresi Kur'an'ın üçte birine denktir."*[114]

"Gece yatacağın zaman Kâfirûn sûresini okursan şirkten uzak olursun (O gece ölürsen imanlı gidersin)."[115]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Cübeyr b. Mut'im'e, *"Ey Cübeyr! Bir yolculuğa çıktığın zaman arkadaşların içinde hali en güzel, yol azığı en bereketli kimse olmak ister misin?"* diye sordu. Cübeyr de [radıyallahu anh],

"Anam babam sana feda olsun, tabii isterim" diye cevap verdi. Resûlullah Efendimiz şöyle buyurdu:

"Öyleyse şu beş sûreyi oku: Kul yâ eyyühel-kâfirûn, İzâ câe nasrullah, İhlâs, Felak ve Nâs. Her sûreye besmele ile başla, besmele ile bitir."

Cübeyr [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Ben önceleri zengin bir adamdım; birileriyle yola çıktığımda onların en dağınığı ve azığı en bereketsiz olanı ben oluyordum. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] öğrettikleriyle amel ettikten sonra, arkadaşlarım içinde hali en güzel ve azığı en bereketli kimse ben oldum."[116]

---

[114] Tirmizî, Fezâil, 10; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/591, 656.

[115] Ebû Davud, nr. 5055; Tirmizî, nr. 3403; Nesâî, nr. 11709; Hâkim, *Müstedrek*, 1/565.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey kâfirler!"* Bu âyetteki hitap, Allah Teâlâ'nın, ileride iman etmeyeceklerini bildiği belirli kâfirleredir. Rivayet edildiğine göre, Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grup Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ey Muhammed, gel, sen bizim dinimize uy, biz de senin dinine uyalım. Bir sene sen bizim ilâhlarımıza ibadet et, bir sene de biz senin ilâhına ibadet edelim; bakalım, eğer senin dinin daha hayırlı ise biz sana katılırız, şayet bizim dinimiz daha hayırlı ise sen bize katılırsın." Bu teklife Allah Resûlü, *"Başkasını kendisine ortak etmekten Allah'a sığınırız"* karşılığını verdi. Bunun üzerini bu sûre indi. Allah Resûlü, ertesi gün sabahtan Mescid-i Harâm'a gitti, orada Kureyş'ten bir grup insan bulunuyordu. Onlara bu sûreyi okudu; onlar da onun, kendi dinlerine uyma işinden ümitlerini kestiler.

Sûrede şöyle deniyor:

Habibim onlara de ki: Ben sizin taptığınız putlara asla ibadet etmeyeceğim. Siz de şu anda benim ibadet ettiğim ilâhıma ibadet etmiyorsunuz. Hem ben daha önce de asla sizin yaptığınız gibi putlara ibadet etmedim. O zaman böyle bir şey olmamışken, şimdi hak din İslâm gelince böyle bir şey benden nasıl beklenir? Zaten siz de hiçbir zaman benim yaptığım şekilde Allah'a ibadet etmediniz.

Sizin Allah'a şirk koşmaktan ibaret olan bozuk dininiz size aittir; sizin istediğiniz ve düşündüğünüz gibi ona dair benim yapacağım hiçbir şey yoktur. Boşuna ümitlenmeyin. Bu, imkânsız bir şeydir. Nitekim benim hak dinim de bana aittir; sizin için ezelde cehennemlik olma hükmü verildiği için, siz de bu dinden bir pay sahibi olamazsınız. Bu, önceki âyetlerin de ortaya koyduğu gibi kesin bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

[116] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7419; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/133-134; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/591, 658.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Avam halk, Hak yoluna girmiş bir müridin dünyaya ve onun zevklerine geri dönmesini istediklerinde müride denir ki:

Ey Hak yolucusu, seni bu yoldan döndürmek isteyenlere de ki:

Ey, gerçek tevhidin elde edilmesinden ibaret olan bu yolu, yani varlıkları terkedip bütünüyle Allah'a bağlanma yolunu inkâr edenler! Ben sizin ibadet edercesine içine daldığınız dünyaya ve dünyanın zevklerine ibadet etmem (onlara boyun eğmem, kalbimi vermem). Ben sizin delisi olduğunuz dünyaya kalbimi kaptırmam, ileride de ona dönmeyeceğim. Hem siz de benim gibi sırf Cenâb-ı Hakk'a bağlanıp muhabbetle ibadet yapmıyorsunuz. Yani buna gücünüz yetmiyor, yapamıyorsunuz. Ben de şu anda sizin yaptığınız gibi kalbi dünyaya kaptırmış bir vaziyette gaflet içinde ibadet etmiyorum. Sizin sebeplere bağlı olarak zorluk ve zahmet içinde yaşadığınız din size aittir. Benim de kalbimi bütün sebepleri yaratan yüce Allah'a bağlayıp hoşluk içinde yaşadığım din bana aittir.

Şöyle de denebilir:

Sizin vesvese, boş düşünce ve kuruntularla karışmış dininiz size aittir; yakînî iman üzere kurulu Allah için yaşanan safi din de bana aittir.

Delile dayalı dininiz size aittir, bizzat müşahedeye dayalı din de bana aittir.

Müşahede ehli âriflere göre, sadece delil ve haberde kalan kimseler, avam halkı oluşturur. Seyyid Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî de [kuddise sırruhû] böyledemiştir.[117]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun ehline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Kâfirûn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[117] Nimetullah-i Nahcuvâni [rahmetullahi aleyh], bu sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirmiştir "Ey bütün bâtıl dinlerden, bozuk fikirlerden ve boş düşüncelerden kaçıp hak yola giren ümmet-i Muhammed! Sakın gaflet, dalâlet, cehalet ve şüphe sahipleriyle beraber olma. Hiçbir durumda onların meclisinde bulunma. Onlar seni haktan uzaklaştırır, bâtıl ve boş şeylere meylettirir. Çünkü insan tabiatı, kiminle beraber olursa, onun huyunu kapar, halinden etkilenir, boş sözüne kapılır. Böylece bid'atlara meyleder, bozuk fikirleri savunur hale gelir. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanı ile bizleri bu hallerden korusun" (Nahcuvâni, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/535).

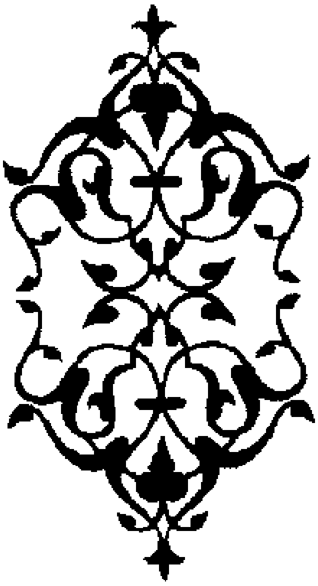

(110) NASR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Nasr sûresi Medine'de inmiş olup üç âyettir. Sûre, ismini birinci âyetteki "nasr" kelimesinden almıştır. **Nasr,** "yardım, nusret, zafer" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede Hz. Peygamber'e kâfirlerin dininden ve yolundan uzak kalmasını emretti. Bu sûrede ise kâfirlere ve onların bâtıl yoluna karşı ilâhî yardımı müjdeledi, ayrıca Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinden ayrılmaya hazırlanmasını yani vefatının yakın olduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِذَا جَٓاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُۙ ① وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ ف۪ي د۪ينِ
اللّٰهِ اَفْوَاجاًۙ ② فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُۜ اِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً ③

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Allah'ın yardımı ve fetih geldiği vakit,***

2. ***Ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün zaman,***

3. ***Rabb'ine hamdederek O'nu tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Düşmanlara karşı *Allah'ın yardımı ve fetih geldiği vakit ...*"

Âyette bahsedilen fetih, Mekke fethidir yahut diğer beldelerin fethidir. Bu sûrenin Mekke'nin fethinden önce indiğini söylediğimizde şunu diyebiliriz: Onların fethedileceğini önceden bildirmek, peygamberliğin alametlerindendir. Çoğunluğun görüşü de budur. Buna göre mana şöyle olur:

Sana Allah'ın yardımı geldiğinde, senin Araplar'a üstünlüğünü kabul ettirdiğinde, Mekke'nin ve diğer Arap beldelerinin fethi gerçekleştiğinde, tesbih ve istiğfarı çoğalt. Böylece ilâhî huzura çıkmaya hazırlanmış ve sana verilen nimetlere şükretmiş ol.

"Fetih geldiğinde" tabiri, onun yakında gerçekleşeceğini bildirmek içindir.

Rivayete göre bu sûre, Veda haccında teşrîk günleri içinde Mina'da indi. Hz. Peygamber bundan sonra seksen gün yaşadı.[118]

Âyetin ifadesinden şu da anlaşılmaktadır: İnsanların İslâm'a grup grup girdiklerinin görülmesi sona ermeyecek, Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra da devam edecektir.

---

[118] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 30/207-208.

Mekke'nin fethi, hicretin sekizinci senesinde ramazan ayının onunda gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] beraberinde muhacir, ensar ve diğer Arap kabilelerinden 10.000 kişi vardı. Allah Resûlü, Mekke'de on beş gün kaldı. Mekke'ye girdiğinde Kâbe'nin kapısının önünde durarak şöyle buyurdu:

"Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerike leh, sadaka va'deh ve nasara abdeh ve hezemel ahzâbe vahdeh" (Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun bir ortağı da yoktur. O, kuluna doğru söyledi, ona yardım etti ve düşman ordularını tek başına hezimete uğrattı).

Sonra Mekkeliler'e dönerek,

"Ey Mekkeliler, benim size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?" diye sordu. Onlar da,

"Güzel davranacağını düşünüyoruz. Çünkü sen, çok şerefli ve cömert bir kardeşsin" dediler. Allah Resûlü onlara,

"Gidiniz, hepiniz serbest bırakıldınız (esir muamelesi veya ölüm cezası görmeyeceksiniz)" buyurdu, hepsini serbest bıraktı. Halbuki onlar kendiliğinden teslim olmamış, savaşarak ele geçirilmişti ve İslâm ordusu için kendileri esir, malları ganimet idi. Bunun için Mekkeliler'e, "âzat edilmiş kimseler" denir. Sonra Mekkeliler, toptan müslüman oldular, gelip Allah Resûlü'ne İslâm'ı kabul ettiklerine dair biat yaptılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] daha sonra Hevâzin üzerine yürüdü.

"İnsanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün zaman ..."

Yani insanların gruplar halinde İslâm'a girişlerini bizzat gördüğün veya haberini alıp bildiğin vakit.

Âyette, Allah'ın dini ile İslâm kastedilmiştir; çünkü İslâm'dan başka Allah'a nisbet edilecek başka bir din mevcut değildir.

İnsanların İslâm'a girişleri, gruplar halinde peş peşe gerçekleşmiştir. Bazan bir kabile veya millet toptan İslâm'a girmiştir. Halbuki daha önceleri İslâm'a girişler tek tek oluyordu. Bunun için Araplar şöyle derdi:

"Muhammed, Allah'ın fil ordusundan koruduğu Harem'i (Mekke) ele geçirirse, sizin ona karşı koyacak hiçbir gücünüz kalmaz."

Mekke fethedilince oradakiler, bir savaş olmaksızın gelip müslüman oldular. Mekke fethinden sonra, diğer kavim ve kabilelerden de pek çok insan İslâm'a girdi. Tebük Seferi'nde Hz. Peygamber'in yanında 70.000 kişi bulunuyordu.[119]

Ebû Muhammed b. Abdülber der ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] vefat edince, Araplar içinde hiç kâfir yoktu. Bir rivayete göre, Hz. Peygamber vefat ettiği zaman müslümanların sayısı 114.000'di."

"İşte o zaman Rabb'ine hamdederek O'nu tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir."

Yani Allah'ın yardımını ve fethi gördüğün zaman Allah'a hamdederek O'nu tesbih et, sübhânellah de, O'nun için namaz kıl. Bunca nimet karşısında tevazu göstermek ve nefsindeki bütün benlik duygularını ezip yok etmek için Rabb'ine istiğfar et, sürekli O'ndan affını iste. Şüphesiz, Allah tövbeleri çok kabul edendir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir:

"Mekke fethedilip Arap kabileleri İslâm'a girince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Kur'an'ın bu sûredeki emrine uyarak sıkça şöyle demeye başladı:

'Sübhânekellâhümme ve bihamdik estağfiruke ve etûbü ileyk'" (Allahım, seni şanına yakışmayan her şeyden uzak tutar yüceltirim. Sana hamdederim. Senden affımı isterim).[120]

---

[119] Kaynaklar Tebük için hazırlanan ordunun Medine'deki sayısının 30.000 kişi olduğunu kaydetmektedir (bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/125; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/7; Köksal, *İslâm Tarihi*, 7/284). Müellif, 70.000 derken, bununla, orduya yolda katılanları da ekleyen bir rivayeti vermiş olabilir.

[120] Buhârî, Tefsîru Sûre, 110 (nr. 4967); Müslim, Salât, 217.

Yine bir defasında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir: *"Bu sûreden ecelimin yaklaştığını anlıyorum."*[121]

Hz. Abbas ve Hz. Ömer de [radıyallahu anhümâ] bu sûreden Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatının yaklaştığı sonucu çıkarmışlar; Allah Resûlü onları doğrulamıştır. Aynı sonucu Abdullah b. Abbas ve diğerleri de çıkarmışlardır.[122]

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Ey mürid! Ey Allah'a yönelmiş sâlik! Sana nefsinin engellerini aşma kuvveti vererek Allah'ın yardımı geldiğinde ve sen bu yolda nefsine karşı zafer elde ettiğinde, yani manevi fetih gerçekleştiğinde, Rabb'ine hamdederek O'nu tesbih et, yücelt.

Allah'ın kuluna nasip edeceği manevi fetih, onu fenâ makamına ulaştırması ve kendisine hakikat sırlarını göstermesidir.

Ey mürid, sen bu makama ve hale ulaştıktan sonra, (senin vesilenle) insanların grup grup Allah'ın yoluna girdiklerini gördüğün zaman Rabb'ini tesbih et (O'nu bütün noksan sıfatlardan uzak tutup yücelt). O'nun mülkünde kimseyi O'na ortak koşma, sakın ikiliğe düşme, tevhidden uzaklaşma. Ayrıca nefsinde bir varlık görme (kibir ve ucb) tehlikesine karşı sürekli Rabb'ine istiğfar et, O'ndan affını iste.

Kuşeyrî der ki: "Bu konuda şöyle denilmiştir: Allah'ın kuluna yardımı, onu nefsinden fâni etmesi, beşeriyetin kalbe perde olacak hallerinden kurtarması ve nefse ait bütün kötü düşüncelerden uzaklaştırmasıdır.

Allah'ın kuluna nasip ettiği manevi fetih ise kulunu zatına yaklaşma mahalline yükseltmesi, kendisine özel yakınlık derecesini ihsan etmesi, ona cem' makamını (her yerde ve her şeyde Allah'ı müşahede mertebesini) vermesi ve çok yüksek marifetlere ulaştırmasıdır. Bu çok özel bir ihsandır; çünkü bütün iman sahipleri, o hale ulaşma hasretiyle yanmaktadır.

---

[121] Bu konudaki rivayetler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/260-262; Süyûtî, ed-*Dürrü'l-Mensûr*, 8/663.

[122] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/151.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"*'Rabb'ine hamdederek O'nu tesbih et'* âyetinin bir manası şudur: Resûlüm sen, kendi yapacağın tesbihle değil, Allah Teâlâ'nın zatını övdüğü şekilde O'nu tesbih et. Ayrıca, senin yaptığın hamd, yüceltme, amel ve elde ettiğin marifetlerdeki kusurların için istiğfar et. Bunların hepsinde bir kusur bulunduğunu bil. Çünkü yaratılmış bir varlığın hali, Rahmân olan Allah'ın cemalini hakkı ile idrak etmeye müsait değildir. Yüce Allah'ı en güzel kendisi tanır, över, yüceltir. Bunun için Allah, yüceliğini anlamaktan aciz kalan, O'nun ikram ve ihsanlarını gerçek manada bilmediğini itiraf eden kulun tövbesini kabul eder."[123]

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına salât ve selâm etsin.

Nasr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

Nasr Sûresindeki Bazı Hikmetler[124]

Burada, sûredeki bazı tabirleri ve hikmetleri açıklayacağız.

Tesbihle Hamdin Birlikte Söyleniş Hikmeti

İmam Süheylî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Bu sûrede olduğu gibi Kur'ân-ı Hakîm'de, hamd ile tesbih sürekli birlikte söylenir. Bunun sırrı şudur: Allah Teâlâ'nın marifeti iki kısma ayrılır. Biri zatını tanımak, diğeri de isim ve sıfatlarını tanımaktır. Biri olmadan diğer kısmın ispat edilmesi mümkün değildir. Zatın varlığını ispat, aklın gereğidir. İlâhî isim ve sıfatların ispatı ise ancak Kur'an ve Sünnet'le olur. Akıl ile yüce zat bilinir, din ile de ilâhî isim ve sıfatlar öğrenilir. Aklın yapacağı iş, yüce zatın, sonradan yaratılmadığını ve yaratılmış hiçbir varlığa benzemeyeceğini anlamak, O'ndan bu sıfatları nefyetmektir. İşte bu, O'nu tesbih etmek, yani noksan sıfatlardan ve yaratılmışlara ait hallerden uzak tutmaktır.

---

[123] Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/530-531.

[124] Bu kısım, diğer tefsirlerden tarafımızca eklenmiştir (mütercim).

Akıl önce gelir, din sonra gelir. Din, akla yüce yaratıcı hakkında doğru bakışı öğretir; böylece akıl yüce yaratıcısını tanır. Din sonra akla bilmediği daha çok şeyi öğretir. Böylece tesbih etmekle hamd ve senânın bir arada yapılması gerekli olur. Bunun için bize yüce Allah'ı tesbih etmekle hamd birlikte emredilmiştir."[125]

Nimete Şükür Edebi

Bu sûredeki, *"Rabb'ini hamd ile tesbih et"* emrine, "namaz kıl" manası da verilmiştir. Çünkü tesbih, namazın bir parçasıdır. Sûrede, fetihten sonra tesbih ve istiğfar emredilmiştir. Allah Resûlü de kendisine Mekke fethi nasip olunca, ilk iş olarak sekiz rekât namazı kıldı. Bunun bir kısmı şükür, bir kısmı da kuşluk namaz idi.

Daha sonra bütün müslüman kumandanlar, kendilerine bir fetih nasip olunca bu şükür namazını kılmışlardır.[126]

Her mümin, özel bir nimete kavuşunca bu şükür namazını kılmalıdır. Çünkü her nimet şükür ister. Mesela evlenen, çocuğu olan, hayırlı bir hizmeti başarıyla tamamlayan, bir imtihanı başaran, okulunu bitirip başarı diploması alan, dünya çapında güzel işlere imza atan her mümin, kendisine nasip olan nimete şükretmelidir. Allah'a isyan olan işlerle şükür olmaz; o nankörlük ve vefasızlık olur.

Sürekli İstiğfarın Sebebi

Fahreddin-i Râzî [rahmetullahi aleyh], bu sûrede Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] emredilen istiğfarın sebeplerini açıklarken der ki:

---

[125] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/642.

[126] Ahmed, *Müsned*, 6/342; Köksal, *İslâm Tarihi*, 6/418-419 (İstanbul 2004).

1. Hz. Peygamber'in istiğfarı, tesbih yerine geçer, çünkü, "Rabbim beni affet" demek, Allah'ı çok affedici sıfatıyla zikrederek yüceltmektir.

2. Onun bu şekilde kulluk yapması, diğer insanlara örnek olması içindir. Çünkü hiçbir mükellef kul yaptığı ibadette hiç kusur olmadığından emin olamaz. Burada şuna da işaret edilmektedir: Resûl-i Ekrem aşırı derecede ibadet ve taat yaparken ve ayrıca Allah tarafından bütün günahlardan korunmuş iken, istiğfardan uzak kalmıyorsa, başkası nasıl uzak kalır ve benim istiğfar yapmaya ihtiyacım yok diyebilir?

3. Hz. Peygamber'in istiğfarının bir sebebi de kendisine ihsan edilen sayısız nimetlere şükürden aciz kaldığını görmesidir.

4. Bu istiğfarın bir sebebi de seyrü sülûkte meydana gelen kusurlardır. Çünkü Allah'a giden bir kul, kullukta bir makama ulaşır. Ondan sonra başka bir makama yükselir. Bu arada önceki makamın noksanlarını görür ve onun için Allah Teâlâ'ya istiğfar eder. Yüce Mevlâ'ya seyir mertebelerinin bir sonu bulunmadığı için, bu istiğfarın da bir sonu yoktur.

Hz. Peygamber'e verilen istiğfar emri, onun ümmeti için istiğfar etmesi gerektiği anlamına da gelir. O zaman kastedilen şey açıktır. Çünkü yüce Allah başka bir âyet-i kerimede resûlüne şöyle emretmiştir:

"Resûlüm sen, kendin için istiğfar et, ayrıca ümmetinin erkek ve kadınları için de istiğfar et" (Muhammed 47/19).

Allah Resûlü'nün ümmeti pek çok olunca (ve her birinin çeşitli kusurları bulununca), onlar için yapılacak bu istiğfar daha önemli ve daha gerekli olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] her meclisin sonunda muhakkak istiğfar ederdi.[127]

Âriflerden Abdurrahman-ı Tâhî [kuddise sırruhû], bu sûrede emredilen istiğfarın hikmetini şöyle açıklamıştır: "Tarikatın amacı, nefsin aciz ve zelil olduğunun farkına varmaktır. Fazilet şükürdedir. Şükretmek ise elimizde değildir. İnsanda bulunan her iyi haslet, yüce Allah'ın bir ihsanıdır. Kötülükler ise kendi nefsimizdendir. Kul, şükretmeye Allah'ın yardımıyla muvaffak olduğuna göre, kendisine nisbet edeceği hiçbir şey kalmaz. Böylece kul, kusurlu olmaktan hiç kurtulamaz.

---

[127] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/149-150.

Bu durumda insan, her iyiliği yüce Rabb'inden bilmeli, bütün kötülük ve kusurları da nefsinden görüp devamlı mağfiret dilemelidir."[128]

Bunun için ârifler, sadece bir kusur ve günahtan sonra değil, kılınan bir namaz, çekilen bir zikir, okunan bir Kur'an ve yapılan bir hayırdan sonra da istiğfar ederler. Bu edep, bu sûredeki emre uygun olarak yapılmaktadır. Çünkü insana nasip olan bütün hayırlar, Cenâb-ı Hakk'ın ona açtığı manevi bir fetih ve ilâhî bir yardımdır. Bu yardıma ulaşan bir kula düşen vazife, nefsini övmek, amelini beğenmek değil, onu kendisine nasip eden Rabb'ini yüceltmek, O'na hamdederek kulluktaki kusuruna istiğfar etmektir. Böylece, hem nimetin asıl sahibi unutulmamış hem de benliğe düşülerek amel boşa çıkarılmamış olur.

Bir insan manen ve maddeten yükseldikçe şükrü, tevazusu ve edebi artmıyorsa, onun Allah'tan uzaklığı artar. Şu halde, herkes için, her zaman en güzel amel, hamd, şükür, zikir, tövbe ve istiğfardır.

Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], her kulun her zaman tövbe ve istiğfar etmesi gerektiğini şöyle belirtmiştir:

"Bütün insanlar hata eder. Hata edenlerin en hayırlısı ise çokça tövbe edenlerdir."[129]

"Ey insanlar! Allah'a tövbe ediniz. Ben, günde yetmişten fazla, -bir rivayette yüz defa- Allah'a tövbe ediyorum."[130]

"Kalbimi (nurdan birtakım) perdeler kaplar ve bu sebepten dolayı Allah Teâlâ'ya günde yüz defa istiğfar ederim."[131]

---

[128] Abdurrahmân-ı Tâhî, *İşaretler*, s. 119.

[129] Tirmizî, Kıyâme, 49; Ahmed, *Müsned*, 3/197; Hâkim, *Müstedrek*, 4/244.

[130] Buhârî, Daavât, 3; Müslim, Zikir, 42.

[131] Müslim, Zikir, 41; Ebû Davud, Vitir, 26.

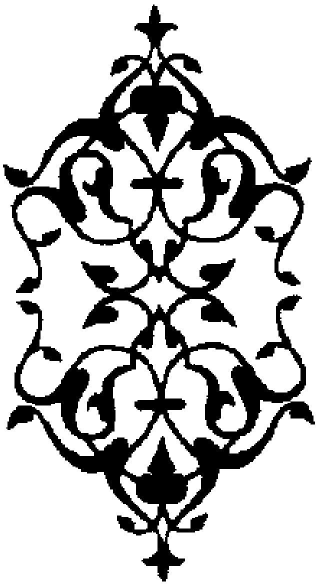

(111) TEBBET SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tebbet sûresi Mekke'de inmiş olup beş âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede kusurlarından dolayı tövbe edenlerin tövbesini kabul edeceğini bildirdi. Bu müjde, günahına pişman olanlar içindir; Ebû Leheb gibi günahta inat ve ısrar edenler için değildir. Onun için ezelde, azap görme hükmü verilmiştir. Allah Teâlâ bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَّتْ يَدَٓا اَبٖى لَهَبٍ وَتَبَّ ① مَٓا اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ
② سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ③ وَامْرَاَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ④ فٖى
جٖيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da.*

2. *Ona malı ve kazandıkları hiçbir fayda vermedi.*

3. *O, alevli bir ateşe girecek.*

4. *Karısı da* *(ateşe girecek);* ***odun taşıyıcı olarak,***

5. *(Hem de)* ***boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da."* Ebû Leheb'in asıl ismi Abdüluzzâ'dır. Abdülmuttalib'in oğludur. Hz. Peygamber'in amcasıdır. Onun helâkini anlatmak için elin kuruması ifadesinin seçilmesinin ve azabın ele isnat edilmesinin sebebi şu olaydır:

Kur'an'da, *"Yakın akrabalarını uyar!"* (Şuarâ 26/214) âyeti inince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Safâ tepesine çıkarak,

"Ey insanlar, önemli bir haberim var, toplanın!" diye seslendi. Her yönden insanlar toplandılar. Resûlullah onlara,

"Ey Abdülmuttaliboğulları, ey Fihroğulları! Ne dersiniz; şu dağın eteğinde size saldırmak üzere hazırlanmış bir atlı süvari grubu var desem, bana inanır mısınız?" diye sordu. Onlar da,

"Evet inanırız" dediler. O zaman Hz. Peygamber,

"Ben sizlere önünüzde çetin bir azabın bulunduğunu söylüyor ve sizi ondan sakındırıyorum, (Allah'a iman edin ve o azaptan kurtulun)" dedi. Bunları işiten Ebû Leheb,

"Yazıklar olsun sana, bizleri bunun için mi çağırdın?" dedi ve yerden bir taş alarak Hz. Peygamber'e doğru fırlattı. Sonra çekip gitti. Halk dağıldı. Olay üzerine bu sûre indi.

Âyette, *"Ebû Leheb'in eli kurusun, zaten kurudu da!"* dendi. Bundan kasıt, sadece eli değil, bütünüyle kendisidir. El, bütün beden yerine kullanılmıştır. Şu âyette de durum böyledir:

"Ona denir ki: İşte bu aşağılama ve azap, senin iki elinin kazandığı (bütün bedeninle işlediğin günahlar) yüzündendir" (Hac 22/10).

Âyetteki "kurudu da" ifadesi, bu işin kesin olduğunu bildirmek içindir.

Âyette, onun ismi yerine "alevli ateşin babası" manasındaki Ebû Leheb künyesinin kullanılması, kendisinin cehennemlik olduğuna da işaret etmektedir. Bir de o, bu künye ile meşhur olmuştu. Bunun bir diğer sebebi de şudur: Ebû Leheb'in asıl ismi Abdüluzzâ'dır. Uzzâ bir putun ismidir. İsim, "Uzzâ'nın kulu" anlamındadır. Âyette böyle çirkin bir ismin kullanılması kötü bulunmuştur.

"Ona malı ve kazandıkları hiçbir fayda vermedi." Yani eli kuruyup helâk olunca, bunlar ona bir fayda vermedi. Asıl malı ve onunla yaptığı ticaretleri kendisini kurtarmadı.

Diğer bir mana şöyledir:

Ona halk içinde kazandığı itibarı ve etrafında topladığı tâbileri bir fayda vermedi.

Bir diğer mana: Ona babasından miras kalan malı ve kendi kazancı bir fayda vermedi.

Bir diğer mana: Onun Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı yaptığı hile ve düşmanlıklar kendisine bir fayda vermedi, emeline ulaşamadı.

Bir diğer mana: Kendisine göre bir değeri var zannettiği ameli onu kurtarmadı, bir işine yaramadı. Şu âyet bu tür amellerin durumunu bildirmektedir:

"Onların yaptığı her ameli ele alırız, (içlerinde bir hayır olmadığı için) onu toz duman eder kaybederiz" (Furkân 25/23).

İbn Abbas [radıyallahu anh], "elinin kazandığı" âyetine, "çocuğu" anlamını vermiştir. Rivayet edildiğine göre Ebû Leheb, "Eğer kardeşimin oğlu Muhammed'in söyledikleri doğru ise ben malımı ve oğlumu feda ederek o azaptan kurtulurum" derdi. Fakat ümidini bağladığı oğlu helâk oldu, temennisi gerçekleşmedi. Oğlu Utbe'yi Şam yolculuğu sırasında bir aslan parçaladı.

Utbe, babası Ebû Leheb gibi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlık yapıyordu. Bir defa yüzüne karşı yaptığı bir hakaretten dolayı, Allah Resûlü onun için, *"Allahım, ona köpeklerinden birini musallat et"* diye beddua etti. Allah ona, bir aslanı musallat etti.

Ebû Leheb'in kendisi de, Bedir Savaşı'ndan yedi gün sonra, tâun cinsi kara kızıl hastalığından öldü. Hastalığı sırasında öyle bir hal aldı ki insanlar hastalık kendilerine geçmesin diye ondan uzaklaştılar. Ondan tâun hastalığı gibi korkuyorlardı. Ölünce üç gün kendi haline terkedilmiş olarak kaldı, vücudu değişti. Yakınları yanaşamadı, sonra zencilerden birkaç kişiye ücret verdiler, adamlar onu götürüp toprağa gömdüler. Sonu Allah Teâlâ'nın belirttiği gibi oldu. Bu dünyadaki halidir. Ahiretteki hali ise şöyle alatıldı:

"O, alevli bir ateşe girecek."

Ebû Leheb, şüphesiz ahirette iyice tutuşup alevleri parlamış büyük bir ateşe girecek. Bu, cehennem ateşidir.

Ebû Leheb'in bu haberden sonra imana davet edilmesinin ve imanla mükellef yapılmasının hükmü hakkında âlimler farklı şeyler söylemişlerdir.

Âyetin zâhirî lafzı Ebû Leheb'in sadece ateşe gireceğinden bahsediyor. Fakat bunda onun iman etmeden öleceğine dair bir işaret vardır ve öyle olmuştur. Bu da ayrı bir gayb haberidir. Gerçi günahları affedilmeyen müminler de geçici bir süre cehennem ateşine gireceklerdir, ancak kalplerinde zerre kadar da olsa bulunan imanın bereketiyle sonunda ateşten çıkıp cennete gireceklerdir.

"Karısı da ateşe girecek; *odun taşıyıcı olarak."*

Ebû Leheb'in karısının ismi Ümmü Cemile'dir. Babasının adı Harb'dir. Ebû Süfyân'ın kız kardeşidir. Bu kadın, sırtında diken, pıtrak ve hurma dikeni taşır, onları getirip geceleyin Hz. Peygamber'in geçeceği yollara serperdi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir ipeğin üzerinde yürüyormuş gibi o dikenlerin üzerinde yürürdü, dikenler ayağına batmazdı.

Onun odun taşımasının bir manası da insanların arasında laf getirip götürmesi ve ara bozmasıdır. Laf getirip götüren ve insanların arasını bozanlar için, "Aralarında odun taşıyor, fitne ateşi yakıyor" denir.

"Odun taşıyıcı olarak" ifadesi, onu kınamak ve ayıplamak içindir.

Bunun bir manası da şudur: Ebû Leheb'in karısı, kıyamet günü sırtında zakkum ve diken gibi cehennem odunları taşıyacaktır.

Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Ebû Leheb'in karısı, malı çok olmakla birlikte aşırı cimriliğinden dolayı sırtında odun taşırdı. Bunun için âyette cimriliğinden dolayı ayıplandı."

"Hem de boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde." Ebû Leheb'in karısının omuzunda hurma liflerinden örülmüş bir ip bulunur, onunla odun taşıyıp dururdu. Oduncuların yaptığı gibi, ipi omuzuna bağlardı. Onun bu şekilde anlatılması, kendisini küçük düşürmek ve oduncalara benzeyen halini tasvir ederek anlatmak içindir. Bir diğer sebebi de onu ve kocasını üzüntüye sevketmektir. Çünkü onlar Kureyş içinde asil ve şerefli bir aile olarak biliniyorlardı.

Şöyle rivayet edilmiştir: Bu âyet-i kerime indiği zaman Ebû Leheb'in karısı, Hz. Peygamber'in evine geldi. Elinde de bir taş vardı. İçeri girdi. Evde Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Bekir-i Sıddık'la [radıyallahu anh] birlikte oturuyordu. Allah Teâlâ onun gözlerini perdeledi, kadın Allah Resûlü'nü görmedi, sadece Ebû Bekir'i gördü. Ona, "Muhammed nerede? İşittiğime göre o beni hicvediyormuş (ayıplayıp kınıyormuş); eğer onu görürsem ağzına şu taş ile vuracağım!" dedi. Kadın bunları söylerken Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] oturduğu yerde ona bakıyor ve tebessüm ediyordu. Ebû Bekir de [radıyallahu anh],

"Yok, öyle bir şey olmadı" diyerek kadını başından savdı. O da elinde taş söylenerek dönüp gitti.

Gözü kör olan kimse, güneşi nasıl görecek ki!

Bu âyette kadının ilâhî rahmetten uzaklaştırıldığına ve hayırlardan mahrum oluşuna temsil yoluyla bir işaret vardır. Gerçekten onun hakkı yalanlama ve inkâr hırsı aşırı boyutlara varmıştır.

Mürre el-Hemedânî demiştir ki: "Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemile, her gün bir yük pıtrak dikeni getirir, onları müslümanların geçeceği yollara atardı. Bir gece sırtında bir yük dikenle gelirken yoruldu, dinlenmek için bir taşın başına oturdu. Tam o sırada bir melek arkadan onu yüküyle birlikte çekti, kadın yuvarlanıp sırt üstü düştü, boğazına dolanan ipiyle boğularak öldü gitti."[132]

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Ebû Leheb'in eli kurudu, kendisi helâk oldu, asırlar boyu Kur'an'da çirkin halinin ve vasfının anlatılmasıyla rezil rüsva oldu; çünkü o, küfür ve inkârını ilk ilan edendi. Bu haliyle o, İslâm'da inkârcıların başı oldu. Her kim Allah Teâlâ'nın seçilmiş velilerini (halkı irşad eden kâmil mürşidleri) inkâr ederse, Ebû Leheb'in yolunda gitmiş olur. Ona malı ve kazancı fayda vermez. Bu münkir kimse, Allah'tan kopma ve ilâhî rahmetten uzaklaşma ateşine girecektir. O ateş yakıcı ve alevli bir ateştir. Bu kimsenin (münkirlikte) eşi, yani nefsi de omuzunda hızlân ipiyle günah odunlarını taşıyıp duracaktır. Hızlân, insanın ilâhî yardım ve rahmetten mahrum edilip kendi nefsiyle baş başa bırakılmasıdır.

---

[132] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/590.

Nimetullah-i Nahcuvânî [rahmetullahi aleyh], sûrenin tefsirini şu nasihatle bitirir:

"Ey Mevlâ'ya yönelen Hak yolcusu! Yüce Allah seni iki dünyanın helâk ve perişanlığından korusun. Sen Kur'an'ın anlattığı kıssa, hüküm, ibret ve misallerin içinde saklı işaretleri çok iyi düşün, Allah'ın sana verdiği imkân, güç ve takat nisbetinde onlardan payına düşeni al, ilâhî mesajı iyi anla. Şunu bil ki Kur'an'da anlatılan her şey insanları irşad etmek ve kemale erdirmek içindir.

Sana bu sûrenin işaretinden şunu anlamak düşer: İnsanlara güzel muamele etmek, arkadaşlık ve komşuluk edeplerine riyat etmek, özellikle irfan sahibi Allah dostlarına karşı çok nazik ve edepli olmak gerekir. Ayrıca dünya nimetlerinin ve lezzetlerinin basitliğini görmeye çalış. Onların elde durmadığını, yok olup gittiğini ve arkada bir pişmanlık ve üzüntü bıraktığını gör. Gör de ona göre tedbirini al; yüce Allah'ayönel."[133]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına salât ve selâm etsin.

Tebbet sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[133] Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, 2/535. Bu kısım tarafımızca eklendi (mütercim).

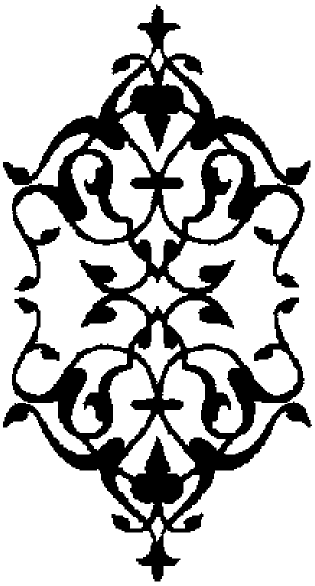

(112) İHLÂS SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: İhlâs sûresi Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğini söyleyenler de vardır. Bu sûrenin, bir defa Mekke'de, bir de Medine'de olmak üzere iki defa indiği de söylenmiştir. Dört âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrede Ebû Leheb'i kınadı ve inkârından dolayı ona azap vaat etti. Bu sûrede de bizleri alevli ateşten kurtaracak tevhid inancını öğretti.

Bu sûrenin pek çok ismi vardır. Tevhid, ihlâs, necat, velâyet, marifet, cemal, sığınma, samed, esas, nur ve emân isimleri bunlardan bazılarıdır. Bu isimler içinde İhlâs ismi meşhurdur ve sûre onunla tanınır.

Bu sûreye İhlâs sûresi denmesinin bazı sebepleri şunlardır:

Bu sûrede yüce Allah şirkten uzak tutulmaktadır.

Bu sûre, hâlis tevhid inancını işlemektedir.

Bu sûre, Allah'a has olup sadece O'ndan bahseden bir sûredir. Onda dünya veya ahiretle ilgili bir şey yoktur.

Bu sûre, kalbi nifak, şirk ve günah kirlerinden temizler. Okuyanı, şeytandan, dünyanın hastalık ve dertlerinden, ölüm anındaki sıkıntılardan, ahiretin dehşetinden ve cehennemin ateşinden kurtarır.[134]

İhlâs sûresine "sığınma sûresi" de denmiştir; çünkü bu sûre ile maddi ve manevi düşmanlardan, zararlardan yüce Allah'a sığınılır.

İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerinin üçüne birden "Muavvizât" denir. Bu, "kendileriyle Allah'a sığınılan sûreler" demektir.

Felak ve Nâs sûrelerinin ikisine ise "Muâvizeteyn" (iki sığınma sûresi) denir.

Sûrenin İniş Sebebi

Sûrenin iniş sebebi olarak şunlar nakledilmiştir:

Müşrikler Hz. Peygamber'e gelerek, "Bize, kendisine davet ettiğin Rabb'ini tanıt, O'nun sıfatlarından bahset. Rabb'in altından mıdır gümüşten midir, nasıldır?" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sükût buyurdu, o anda bir cevap vermedi. Sonra bu sûre indi.[135]

Sûrede yüce Allah'ın tek olduğu ve bütün varlıkların O'na muhtaç olup hepsinin ihtiyacını gördüğü belirtilince, müşrikler,

"360 tane put bizim ihtiyaçlarımızı göremezken, senin tek ilâhın bütün mahlûkatın ihtiyaçlarını nasıl görür?" dediler o zaman Sâffât sûresinin ilk dört âyeti indi.[136]

Diğer rivayete göre yahudiler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bize Rabb'ini tanıt, O'nun hangi sıfatlara sahip olduğundan bahset" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] o anda vahiy alma haline girdi, titremeye başladı, kendisinden geçti, Cebrâil [aleyhisselâm] bu sûreyi indirdi.[137]

---

[134] İhlâs sûresinin isim ve manaları için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/161-162; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/ 656.

[135] Tirmizi, Tefsiru Sûre (112), 1-2; Ahmed, *Müsned*, 5/134.

[136] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/161.

Bu rivayetlere bakılarak, İhlâs sûresinin Mekke ve Medine'de ayrı ayrı iki defa indiği belirtilmiştir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌۚ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الصَّمَدُۚ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْۙ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُنْ
لَهُ كُفُواً اَحَدٌ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***De ki: O, Allah birdir.***

2. ***Allah sameddir*** *(hiçbir varlığa ihtiyacı yoktur, bütün varlıklar O'na muhtaçtır).*

3. ***O, doğurmamış ve doğmamıştır.***

4. ***O'nun dengi*** *(ve benzeri)* ***hiçbir varlık yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*De ki: O, Allah birdir.*"

Kendisine ibadet edilmesini hak eden, varlığı zorunlu olan, bütün kemal sıfatlarına sahip bulunan Allah, tektir; O'nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ortağı yoktur. O, bölünüp parçalanmaz, Zatına bir sınır çizilmez, yüceliği sayı ile anlatılmaz. O, Evvel'dir; bir başlangıcı yoktur. Âhir'dir; bir sonu yoktur. Zâhir'dir; varlığının delilleri herkes için açıktır. Bâtın'dır; zuhuru herkes için gizlidir.

---

[137] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/670-671.

Yüce Allah'ın tek olmasının üç manası vardır:

1. Yüce Allah, ilâh olarak tektir; âlemde ikinci bir ilâh yoktur. Bu, adedi ortadan kaldırır.

2. Yüce Allah, zatı ve sıfatlarıyla tektir; O'nun bir eşi, ortağı, benzeri ve dengi yoktur.

3. Yüce Allah, vücut olarak tektir. Zatında bir bölünme ve parçalanma olmaz.

Bu âyetin kastı, yüce Allah'ın bir ortağının olmadığıdır. Bu şekilde müşriklerin O'na ortak edinme beklentileri reddedilmiş olmaktadır. Bu açıklama müfessir İbn Cüzey'e aittir.[138]

"Allah sameddir."

Samed, bütün ihtiyaçlar için müracaat edilen, kendisi hiç kimseye muhtaç olmayan, zatının dışındaki bütün varlıkların her an muhtaç olduğu, her şeyin kendisiyle ayakta durduğu yüce zat demektir.

Samede şu manalar da verilmiştir:

Samed, ebedî olan, varlığının bir sonu bulunmayandır.

Samed, dilediğini yapan ve istediği gibi hükmedendir.

Samed, yediren, doyuran, fakat kendisi yiyip içmeyen, kimse tarafından doyurulmayan ve böyle bir şeye ihtiyacı olmayandır.

Allah Teâlâ âyette, kendisinin samed olduğunu belirtirken, bunu ma'rife (belirlilik takısı alan) bir kelime ile ifade etmiştir. Bundan şu anlaşılır: Âyetle ilk muhatap olan Araplar, samed deyince bunun ne manaya geldiğini anlıyorlardı. Onun için bu ifade ile yetindi. Fakat yüce Allah tek olduğunu ifade ederken, "O birdir" deyip yetinmedi, tek ve bir oluşunu açıkladı.

---

[138] bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/524.

"Allah sameddir" âyetinde Allah ism-i şerifi tekrar söylendi. Bununla şuna işaret edildi: Kim samed sıfatına sahip değilse o, ilâhlıktan uzaktır, onun zikriyle tatlanmak da mümkün değildir.

İkinci âyet, birincinin neticesi gibidir.

Bu sûrede önce yüce Allah'ın, bütün kemal sıfatlarına sahip olmayı gerektiren ilâhlığı anlatıldı. Sonra zatında hiçbir şekilde parçalanma, bölünme, çoğalma gibi beşerî hallerin bulunmadığı söylendi. Zatının hakikatinde ve sahip olduğu özelliklerde kimsenin O'na ortak olmasının mümkün olmadığı belirtildi. Sonra, yüce Allah'ın hiçbir varlığa ihtiyaç duymadığı, tam tersine bütün varlıkların vücut bulma, varlığını devam ettirme ve diğer hallerinde sürekli O'na muhtaç olduğu ortaya kondu. Böylece O'nun gerçek ilâh olduğu belirtilmiş ve samed sıfatına bağlı olarak sahip olduğu özellikler dile getirilmiş oldu.

Allah Teâlâ, bundan sonra, önceki âyetlerin hükmü içinde mana olarak mevcut olan bazı hükümleri ayrıca şöyle açıkladı:

"O, (hiçbir varlığı) doğurmadı."

Yani O'ndan hiçbir varlık doğmadı. Bununla müşriklerin ve hıristiyanların yanlış itikadları reddedilmiştir. Çünkü onlar, müşrikler meleklerin Allah'ın kızı, hıristiyanların ise Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlardı. Bunun için ifade geçmiş zaman kipiyle (mâzi sîgası) ile ifade edildi. Yani geçmişte böyle bir şey olmadı; O'ndan hiçbir çocuk doğmadı; çünkü hiçbir şey O'nun cinsi değildir. Kimse O'nun cinsi olmayınca hiçbir varlık O'na eş olamaz ve bu yolla bir çocuğu olması da düşünülemez. Bu durum bir âyette şöyle belirtilmiştir:

"O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun bir eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yaratmıştır. O, her şeyi hakkı ile bilendir" (En'âm 6/101).

Allah Teâlâ'nın, kendisine yardım edecek veya O'nun adına işlerini görecek kimseye ihtiyacı yoktur; çünkü O'nun, samed oluşundan ve mutlak zenginliğinden dolayı birilerine ihtiyaç duyması imkânsızdır.

"O, doğrulmadı da."

Yani, Allah, hiçbir varlıktan meydana gelmedi. Önce, şimdi ve gelecek zaman içinde O'nun yokluğa nisbet edilmesi, yani bir zaman diliminde yok olduğunun düşünülmesi imkânsızdır.

Önceki âyette yüce Allah'ın hiçbir varlıktan doğmadığı mana olarak anlaşıldığı halde, burada bir kere daha açıkça söylenmesi, şuna işaret etmek içindir: Bu iki durum birbirinin lazımıdır. Biri olmayınca diğeri de olmaz. Şu durum herkes tarafından bilinmektedir: Bir varlık doğurmuşsa, kendi de doğrulmuştur. Kendisi bir varlıktan doğmamışsa, ondan da bir şey doğmaz.

"Onun dengi (ve benzeri) hiçbir varlık yoktur."

Hiçbir varlık, eş veya başka biri olarak O'na denk, emsal ve benzer değildir.

Bu sûre-i celile, kısa olmakla birlikte Allah hakkındaki bütün bilgileri ve O'nun kudsî sıfatlarını özetle içermekte, bu sıfatları inkâr edenleri reddetmektedir.

İhlâs Sûresinin Fazileti

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kul hüvellahü ehad sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir."[139]

Kur'an'ın ana konularını üç alanda toplamak mümkündür. Bunlar inanç esasları, hükümler ve kıssalardır. Derin bir şekilde bakılırsa, bu sûrenin bütün inanç esaslarını içerdiği görülür.

Bu manadaki bir hadiste şöyle buyrulur:

"Sizden biri, her gece Kur'an'ın üçte birini okumaktan aciz midir?" Ashap,

---

[139] Müslim, Müsâfirin, 259 (nr. 812); Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 11 (nr. 2900).

"Bir kimse bir gecede Kur'an'ın üçte birini nasıl okuyabilir?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Kul hüvellahü ehad sûresini bir defa okursa, bu Kur'an'ın üçte birine denktir."[140]

İmam Müslim'in rivayet ettiği hadiste şöyle buyrulur:

"Yüce Allah Kur'an'ı üç ana bölüme ayırdı. Kul hüvellahü ehad sûresini (onda işlenen tevhid inancını) Kur'an'ın ana bölümlerinden biri yaptı."[141]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Yedi kat gökler ve yedi kat yer, Kul hüvellahü ehad sûresindeki tevhidi ispat için yaratıldı."[142]

Yani, bütün kâinat bu sûrede anlatıldığı gibi yüce Allah'ın birliğini ispat etmek ve yüce zatını tanıtmak için yaratılmıştır.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir adamın İhlâs sûresini okuduğunu işittiğinde,

"Ona vâcip oldu" buyurdu. Oradakiler,

"Ona ne vâcip oldu?" diye sorduklarında, Hz. Peygamber,

"Cennet vâcip oldu" buyurdu.[143]

Sehl b. Sa'd es-Sâidî [radıyallahu anh] şöyle naklediyor:

Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek fakirlikten ve geçim darlığından şikâyette bulundu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] adama,

"Evine girdiğin zaman içeride biri varsa ona selâm ver; eğer kimse yoksa bana selâm ver (salavat getir) ve Kul hüvellahü ehad sûresini oku" buyurdu.

---

[140] Müslim, Müsâfirîn, 259 (nr. 811); Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 11 (nr. 2896).

[141] Müslim, Müsâfirîn, 260.

[142] Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2265; Zeylaî, *Tahrîcü'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, 4/331 (Dâru İbn Hüzeyme, 1414 hicri); Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 1020.

[143] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 11 (nr. 2897); Hâkim, *Müstedrek*, 1/566; Nesâî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 702.

Adam söylendiği gibi yaptı; Allah Teâlâ ona bol rızık gönderdi, öyle ki gelen rızık kendisine yettiği gibi komşularına da ondan ikramda bulundu.[144]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim bir günde iki yüz defa Kul hüvellahü ehad sûresini okursa, Allah Teâlâ onun elli senelik günahını affeder; ancak bu günah bir borç (kul hakkı ise) ise onu affetmez."[145]

İhlâs sûresinin fazileti hakkında İmam Süyûtî'nin *el-Câmiu's-Sagîr* adlı hadis kitabında pek çok hadis nakledilmiştir. Ancak biz uzatıp okuyucuyu usandırma korkusuyla hepsine yer vermedik.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Bu sûre, müşahede sahibi seçkin velilerin tevhid anlayışıyla, delil üzere iman eden umum halkın tevhid anlayışını içermektedir.

Seçkin velilerin tevhid anlayışında iki makam vardır. Biri, ceberût âleminin sırlarının keşfedildiği makam, diğeri de melekût âleminin nurlarının seyredildiği makamdır.[146] İhlâs sûresindeki "hüve" lafzı, ceberût âleminin aslî, latîf sırlarının keşfedildiği makama işaret etmektedir. Allah lafzı ise ceberût denizinden fışkıran kesif nurların seyredildiği makama işaret etmektedir.

Müşahedenin hakikati, latif olan nurların kesif (yoğun) hale yani müşahede edilecek duruma gelmesidir. Muayenenin (varlıkların aslını görmenin) hakikati ise kesif olan şeylerin latif hale gelmesidir. Buna göre muayene, daha ince ve sırlıdır. Varlıkları, ceberût denizinden kaynayan kesif nurlar halinde görmek müşahededir. Bu nurlar latif hale gelip her şeyi kaplayan latif denize ulaştığında ve ahadiyyet denizi her şeyi kapladığında ona muayene denir.

---

[144] Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/224.

[145] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 11 (nr. 2898);

[146] Beş duyu organı ile görülmeyen, içinde meleklerin yaşadığı, arştan dünya semasına kadar olan âleme melekût âlemi, duyu organları ile görülen ve hissedilen âleme müşahede âlemi, bunların dışındaki ilâhî tecellilerin zuhur ettiği âleme ceberût âlemi denir.

Allah Teâlâ'nın tek oluşunu, hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şeyin O'na muhtaç olmasını, bir varlıktan doğmaktan ve kendisi çocuk edinmekten uzak oluşunu anlamak için insanlar bir delile ihtiyaç duyar. Bu, iman makamıdır. Müşahede hali ise ihsan makamıdır. Âyet, ilâhın hakikatini insan aklına yaklaştırarak anlatmaktadır.

Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ hakikati sırlara 'hüve' sözüyle açtı, ruhlara 'Allah' sözüyle açtı, kalplere 'ehad' sözüyle açtı; müminlerin nefislerine ise sûrenin kalan kısmıyla açtı.

Sûre hakkında şu açıklama da yapılmıştır:

Allah'ta fâni olan âşıkların hakikati keşfi 'hüve' iledir. Muvahhidlerin keşfi 'Allah' sözüyledir. Âriflerin keşfi 'ehad' sözüyledir. Âlimlerin keşfi ise sûrenin kalan kısmıyla olur.

Bu konuda bir açıklama da şöyledir:

Allah Teâlâ, seçilmiş velilerin içindeki has kullarına 'hüve' (O) lafzıyla hitap etti; onlar da sadece O'nunla oldular ve O'nunla kaldılar. Yüce Allah seçkin kullarına 'Allah' sözüyle hitap etti; onlar da hep Allah ile meşgul oldular. Sonra onlardan aşağı mertebede olanlar için daha fazla beyanda bulundu ve zatının 'ehad' (tek) olduğunu belirtti. Onlardan aşağı derecede olanlara zatını tanıtmak için daha fazla beyanda bulundu ve zatının 'samed' olduğunu bildirdi. Bu şekilde derecesi düşük olan diğer müminlere de diğer sıfatlarını söyleyerek zatını tanıttı."[147]

Hakîm et-Tirmizî [rahmetullahi aleyh], *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde der ki: "Hüve lafzı, Allah Teâlâ için bir isimdir, zamir değildir. Aslı, hakikat manasındaki hüveyitten gelir."

---

[147] bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/332.

Diğer açıklamalar için bu esere bakılabilir.

Şâzelî yolunun büyüklerinden Şeyh Abdurrahman Ârif demiştir ki:

"Sözün özü şudur: 'Hüve' lafzıyla yüce Allah'a işaret edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın nurları içinde kaybolmuş ve hakiki hüviyetin ne olduğunu gerçek manada anlamış âriflere mahsustur. Ahadiyyet denizi onları çepeçevre sardığından ve hakiki vücut gözlerinin önüne açıldığından ârifler, yüce Allah'tan başka her şeyi gönüllerinden silip attılar. Ârifler, 'O' denince sadece Allah'ı hatırlarlar; başka kimse akıllarına gelmez. Çünkü gerçekte var olan ve işaret edilecek hakiki vücuda sahip olan tektir ve o da sadece yüce Allah'tır. Ne zaman 'O' denilse, âriflerin aklına Allah gelir; zira onlar, diğer herkesi şuurlarından silip atmışlar ve bütün beşerî şekillerden fâni olmuşlardır. Onlar ilâhî tecellileri seyre dalıp kendi varlıklarını bile hissetmez duruma gelmişlerdir. Bu hal, tevhidde ve Allah'ı yüceltmede hedef noktadır. Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] bereketine bizlere sürekli o hal içinde bulunmayı ihsan etsin ve bizleri dostlarından yapsın."

Fahreddin-i Râzî [rahmetullahi aleyh] der ki: "Bu sûredeki, *"De ki: Allah birdir'* âyeti, iki ilâh anlayışını reddetmektedir. Bu kimseler, 'Nuru bir ilâh, karanlığı ayrı bir ilâh yarattı' derler; iyilik ve kötülükleri iki ayrı tanrının yarattığına inanırlar. Bu âyet hıristiyanların üçlü ilâh inancını da reddetmektedir. Âyetle ayrıca yıldız ve felekleri başka bir tanrının yönettiğine inanan Sâbiîler'in inancını da reddetmektedir.

'Allah sameddir', bütün varlıkları yaratan ve ihtiyaçlarını görendir, âyeti, kâinatta Allah'tan başka ilâh olduğunu söyleyenlerin inancını reddetmektedir.

'O doğurmadı ve doğrulmadı' âyeti, yahudilerin, hıristiyanların ve müşriklerin inancını reddetmektedir. Yahudiler, 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler. Hıristiyanlar, 'Mesîh İsa Allah'ın oğludur' dediler. Müşrikler de, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' dediler.

'Hiç kimse O'na denk değildir' âyeti de Allah'a putları ortak koşan müşriklerin görüşünü reddetmektedir."[148]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına salât ve selâm etsin.

İhlâs sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

[148] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/170. Bu kısım tarafımızca eklendi (mütercim).

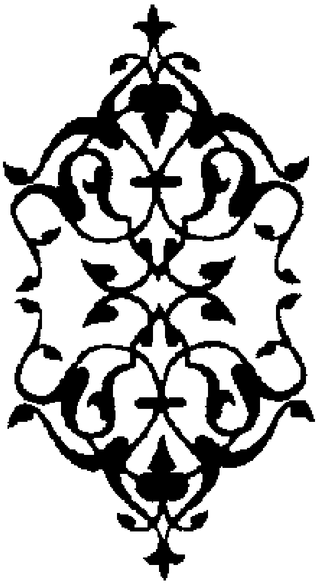

(113) FELAK SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Felak sûresi Medine'de inmiş olup beş âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: İhlâs sûresinde kendisine sığınılacak ve tutunulacak zat tanıtılmıştır. İhlâs sûresiyle Allah'a sığınma konusunda Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] hadisi mâlumdur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hasta iken Hz. Osman'ı [radıyallahu anh] ziyarete geldi. Ona,

"Şu anda hissettiğin acıdan seni koruması (ve kurtarması) için bir ve samed olan yüce Allah'a sığınırım" diye dua etti ve onun da hastalık ve benzeri şeylerden bu şekilde Allah'a sığınmasını emretti.[149]

İhlâs sûresinden sonra, içinde Allah'a sığınma emri olan Felak ve Nâs sûrelerinin gelmesinin bir sebebi de şöyle söylenmiştir:

---

[149] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/11; Heysemî, *ez-Zevâid*, 5/110.

İhlâs sûresinin iniş sebebi Allah hakkındaki cehalet ve edep dışı isteklerdir. Allah'ın nesebini sormak insana şer olarak yeter. Bunun için Felak sûresinde bütün şerlerden Allah'a sığınılması emredildi. Sonra özel olarak karanlığın şerrinden Allah'a sığınılması emredildi. Çünkü iplere üfürme ve sihir işleri daha çok gece karanlığında olur. Sonra hasetten Allah'a sığınılması emredildi. Zira insanı sihir büyü gibi kötü işlere sevkeden hasettir. Peşinden vesveseden Allah'a sığınılması emredildi. Çünkü bütün kötülüklerin kaynağı bu vesvesedir. Bir insanın iradeli olarak kötülük yapması ancak bir insan ve cin şeytanın vesvesesi ile olur.

En doğrusunu yüce Allah bilir.

Sûrenin İniş Sebebi

Celâleddin-i Mahallî der ki: "Felak ve Nâs sûreleri, yahudi Lebid b. A'sam'ın Hz. Peygamber'e sihir yaptığında nâzil oldu."

Sahih hadis kitaplarında nakledildiği üzere, yahudilerden Lebid b. A'sam Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] sihir yapmış, bu sihir Allah Resûlü'nün saadetli bedeninde rahatsızlık sebebi olmuştur. Daha sonra Cebrâil [aleyhisselâm] büyüyü yapanın ismini ve büyünün yerini haber vermiştir. Resûl-i Ekrem Hz. Ali'yi göndererek büyüyü yerinden çıkartmıştır. O sırada Felak ve Nâs sûreleri nâzil olmuştur. Resûlullah bu sûreleri okuyunca üzerindeki bütün sıkıntı gitmiş ve Hz. Peygamber rahatlamıştır.[150]

---

[150] Tefsirdeki rivayet kısaltılarak özetle verilmiştir. Sihir olayı için bk. Buhârî, Tıb, 47; 50, Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 14/738-741; Müslim, Selâm, 42; İbn Mâce, Tıb, 45; Ahmed, *Müsned*, 6/96.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِۙ ① مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَۙ ② وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ
اِذَا وَقَبَۙ ③ وَمِنْ شَرِّ النَّفّٰثَاتِ فِي الْعُقَدِۙ ④ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا
حَسَدَ ⑤

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***De ki: Ben sabahın Rabb'ine sığınırım,***
2. ***Yarattığı şeylerin şerrinden,***
3. ***Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden,***
4. ***Düğümlere üfürüp büyü yapanların şerrinden,***
5. ***Ve haset ettiği vakit hasetçinin şerrinden.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ben sabahın Rabb'ine sığınırım."* Âyetin lafzında geçen "felak", "sabah" manasındadır. Felak, yarıp çıkarmak anlamındadır. Gecenin içinden gündüzün aydınlığı çıkarıldığı için sabaha "felak" denmiştir.

Yarılıp açılarak içinden bir şey çıkan durumlar ve olaylar anlatılırken bu fiil kullanılır. Mesela, toprağın yarılıp içinden bitkinin çıkarılması, dağların altından su gözelerinin fışkırması, buluttan yağmurun akıtılması, çekirdeğin yarılıp içindeki şeyin ortaya çıkarılması, karındaki rahmin ve fercin açılıp içinden çocuğun çıkması ve bunlara benzer şeyler felak fiili için örnek olarak verilebilir.

"Felak"ın cehennemde bir azap kuyusu olduğu da söylenmiştir

Âyette "felakın Rabb'i" ifadesi, bize şunu haber vermektedir: Karanlıktan sonra nur vardır. Darlıktan sonra genişlik gelir. İşler tıkandıktan sonra açılır. Bu, herkes için bir müjdedir. O, insanlara, sığınmaya öğretmekte ve onları buna hazırlamaktadır.

Bu âyetler ayrıca sihir ve benzeri yollarla bağlanan düğümlerin çözüleceğini ve zorda kalanların kurtulacağını haber vermektedir. Bu şekilde insanın ümidini kuvvetlendirmektedir. Birkaç örnek verip diğer zorlukların da aynı şekilde yüce Allah'a sığınmakla aşılacağını müjdelemektedir. Bunun için kulları Allah Teâlâ'ya yönelmeye ve sığınmaya teşvik etmekte, buna çok önem verip özen göstermelerini istemektedir.

Sonraki âyetlerde kendisinden sığınılacak şeyler zikredilerek şöyle buyruldu:

"Yarattığı şeylerin şerrinden ..."

Yaratılan şeylerin içine insan, cin ve diğer bütün varlıklar girer. Her ne olursa olsun, bu ifade ile, zarar veren her şeyden Allah'a sığınılmış olur. Bu ifade çok geneldir, onun içine zarar veren maddeler, hayvanlar, yıldırım ve benzeri gök âfetlerinin hepsi girer.

Şerrin yaratılan şeylere izafe edilmesi, onun özellikle halk âleminde meydana geldiğini ifade etmek içindir. İçinde yaşadığımız ve bozulup dağılmayla yüz yüze olan bu hikmet âlemine "halk âlemi" denir. Bu âlemde varlıklar birbirine zıt terkiplerle yaratılmış olup biri diğerinin düzenini bozup ortadan kaldıracak özelliklerle donatılmıştır. Âlem-i emir ise böyle değildir. Orada sebep ve gerekçeler yoktur. O âlemde her şey, Cenâb-ı Hakk'ın "Ol!" emriyle oluverir.

"Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden ..."

Aslında gecenin şerrinden sığınma, önceki âyetin içine girmektedir. Ancak ondan sığınmaya çok fazla ihtiyaç olduğu ve kötülüklerin çoğu gece meydana geldiği için ayrıca söylenmiştir.

Âyetin manası şudur: Gece karanlığı çöktüğü ve her yanı iyice sardığı zaman, meydana gelecek kötülüklerin şerrinden sabahın (nurun ve aydınlığın) Rabb'i Allah'a sığınırım.

Gerçekten gece içinde çok acayip olaylar olmakta ve şaşılacak işler meydana gelmektedir.

Âyetteki gece anlamı verdiğimiz "gâsık" kelimesine, kamer (ay) manası verenler de olmuştur. Ayın karanlığa gömülmesi, tutulup ışığını kaybetmesi ve kapkaranlık olmasıdır.

Bu konuda gelen bir rivayette Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir:

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gece gökte yeni doğmuş aya baktı, sonra elimi tutarak,

*'Âişe, bunun şerinden Allah'a sığın; âyette şerrinden Allah'a sığındırılan gâsıkbudur'*buyurdu."[151]

Gökteki ayın karanlığa gömülmesi, ayın son bir veya iki günü hiç görünmemesidir. Müneccimler o zamanı uğursuz sayarlar. Bunun için sihirbazlar da vücutta hastalık yapacak sihirlerini o günlerde yaparlar. Bu görüşün, sûrenin inme sebebine uygun olduğu söylenmiştir.

Gâsıkın Süreyya yıldızı olduğunu söyleyenler de olmuştur. Onun karanlığa gömülmesi, kaymasıdır. Bu yıldızın kaymasıyla birçok hastalık ve tâun ortaya çıkar.

Gâsıkın, insanın başına gelen her türlü şer olduğu da söylenmiştir. Onun bastırması, insana hücum etmesi ve onu her yandan sarmasıdır. Bu hal insanı aciz bırakacak bir durum olduğundan, ondan Allah'a sığınmalıdır.

Âyette, Allah'a sığınılacak gece karanlığının temsil yoluyla insanı saran aşırı şehveti anlattığını ve o hal içinde gelecek tehlikeden yüce Allah'a sığınılması gerektiğini söyleyen âlimler de vardır.

---

[151] Tirmizi, nr. 3366; Ahmed, *Müsned*, 6/61; Hâkim, *Müstedrek*, 2/540.

Karanlık manası verdiğimiz gâsık için bundan başka şeyler de söylenmiştir. Kısaca, içinde nur ve edep olmayan her iş karanlıktır, tehlikelidir; ondan yüce Allah'a sığınmalıdır.

"Düğümlere üfürüp büyü yapanların şerrinden ..."

Yani kötü nefislerin şerrinden Allah'a sığınırım de.

Yahut iplere düğüm atarak sihir yapan ve onlara üfüren kadınların şerrinden ... Üfürme, ya tükürerek olur ya da tükürmeden nefes vererek olur. Âyette kelimenin "en-neffâsât" şeklinde ma'rife olarak (belirlilik takısıyla) söylenmesi, ya Hz. Peygamber'e sihir yapan o mâlum kadını ifade içindir ya da cins içindir. Cinsi ifade edince, bu işle uğraşan bütün sihirbazları kapsar. Bu durumda Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] sihir yapan yahudi Lebid'in kızları zaten ifadenin içine girmiş olur.

"Ve haset ettiği vakit hasetçinin şerrinden ..."

İçindeki hasedi dışarı vurduğu ve gereğini yaptığı zaman hasetçinin şerrinden insanların ilâhına sığınırım de!

Hasetçinin hasedi içinde kaldığı sürece başkasına zarar vermez. Fakat bu şeytanî duygu insanın içinde depreşip de onu fiilen bir şey yapmaya zorladığı zaman, hasetçi, karşı tarafa zarar verecek şeyleri söz ve fiille uygulamaya başlar. Bunun için hasetçinin zararı haset ettiği zamana bağlanmıştır. Çünkü ondan önce haset, başkasına zarar vermez, sadece sahibine zarar ve sıkıntı verir.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâti [rahmetullahi aleyh] haset hakkında der ki:

"Haset, hem temiz fıtratlarca hem de dinimizce kötü bulunmuş bir huydur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Ateşin odunu yakıp kül ettiği gibi, haset de insanın iyiliklerini yakıp yok eder.'[152]

---

[152] Ebû Davud, nr. 4903; İbn Mâce, Zühd, 22 (nr. 4210).

Âlimlerden biri demiştir ki: 'Haset gökte ve yerde işlenen ilk günahtır. Gökte İblîs Hz. Âdem'e haset etti, Allah emrettiği halde ona hürmet secdesine yanaşmadı. Yeryüzünde de Hz. Âdem'in oğlu Kâbil, kardeşi Hâbil'e haset etti ve bu hasetle onu öldürdü.'

Hasedin farklı dereceleri vardır.

Birinci derece, bir insanın müslüman kardeşindeki bir nimetin yok olmasını istemesidir. Bu nimet kendisinin eline geçecek bir nimet de değildir. Bunun tek sebebi, kendisinden başkasına Allah'ın nimet vermesini istememek ve bundan acı duyup rahatsız olmaktır.

İkinci derece, müslüman kardeşindeki bir nimetin yok olmasını ve o nimetin kendisine verilmesini istemektir.

Üçüncü derece, müslüman kardeşindeki bir nimetin yok olmasını istemeden bu nimetin bir benzerinin de kendisine verilmesini temenni etmektir. Bu, câizdir; o haset değildir, ona gıpta, yani imrenme denir.

Haset eden kimse kendine üç türlü zarar verir:

1. Günah kazanır; çünkü haset büyük günahlardandır.

2. Allah Teâlâ'ya karşı saygısızlık etmiş olur. Hasedin aslı, Allah'ın bir kuluna nimet vermesini kötü görmek ve O'nun işine itiraz etmektir.

3. Çokça gam ve keder ile kalbini acılara gark eder.

Kısaca, haset eden mesut olmaz, kimse tarafından sevilemez, gönüllere giremez, kimsenin efendisi olamaz.

Allah Teâlâ bizleri haset edenlerden değil, kendine haset edilenlerden eylesin."[153]

---

[153] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/527.

Sûrenin Tasavvufî İşaretleri

Felakın aslı ceberût denizinin (gayb âleminin) kendisinden ortaya çıktığı nurdur. Bu, bütün kâinatın çekirdeği olan Muhammedî nurdur. Bu nuru ortaya çıkaran Allah Teâlâ, habibine, onu Rabb'inden alıkoyan bütün varlıkların şerrinden kendisine sığınmasını emretmiştir. Ayrıca insana hücum eden, ona hükmeden nefsin hevâsından, gazabından ve kininden de Rabb'ine sığınmasını emretmiştir. Yine kendisine hile yapan, tuzak kuran sihirbaz ve hasetçilerin şerrinden de Rabb'ine sığınmasını emretmiştir.

Haset, avam havas bütün insanların gözünde kötü bir huydur. Haset eden, asla mesut olmaz.

Hasedin aslı, başkasına verilmiş hayra üzülmek ve onun elinden gitmesini, yok olmasını istemektir. Fakat onun elindeki nimetin kalmasını isteyerek bir benzerinin de kendisine verilmesini istemek haset değildir; buna gıpta, yani özenme ve imrenme denir. İlim, amel, manevi zevk ve haller gibi kemalatlarda başkasına özenmek, övülmüş ve güzel bulunmuştur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına salât ve selâm etsin.

Felak sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(114) NÂS SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Nâs sûresi Medine'de inmiştir, altı âyettir. Önceki sûre ile bağlantısını Felak sûresinde açıkladık. Cenâb-ı Hak bu sûrede buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (١) مَلِكِ النَّاسِ (٢) اِلٰهِ النَّاسِ (٣) مِنْ شَرِّ
الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (٤) اَلَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ (٥) مِنَ
الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (٦)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***De ki: Sığınırım insanların Rabb'ine,***

2. ***İnsanların melikine*** *(sahibine ve hâkimine),*

3. ***İnsanların ilâhına,***

4. *O sinsice vesvese veren şeytanın şerrinden.*

5. *Öyle bir şeytan ki insanların göğüslerine (kalplerine) vesvese verir durur.*

6. *(O şeytan), cinlerden de olur insanlardan da.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Sığınırım insanların Rabb'ine."* Yani onları terbiye eden ve her işlerini düzenleyip yoluna koyana.

"İnsanların melikine." Yani insanların sahibine ve her işlerini tedbir edenine. Yüce Allah'ın terbiyesi, sultanların emri altındakileri terbiye etmesine benzemez. O'nun terbiyesi çok başkadır. Her şeyden önce yüce Allah, kullarının her şeyine tam sahiptir; onlarda tam bir tasarruf hakkı ve hükmetme yetkisi vardır. Şu âyeti de bu manada düşünmeli.

"İnsanların ilâhına." Bu âyet şunu açıklıyor: Yüce Allah'ın kullarının meliki olması, diğer sultanlar gibi, sadece onları hükmü altına alıp işlerini tedbir etmesi, kendilerini yönetmesi ve himaye edip koruması şeklinde değildir. O'nun melikliği (sahipliği ve hâkimliği) insanların mâbudu olması yönüyledir. Bu da O'nun ilâh oluşundandır. Bu ilâhlık ise kullar üzerinde tam bir tasarrufu gerektirir. Öyle ki onları diriltme, öldürme, varlık âlemine getirme ve yok etme yönüyle bütün yetki O'ndadır; O, dilediğini yapar.

Âyette, *"insanların ilâhına"* şeklindeki izafetin ayrı bir hikmeti vardır. Aslında, *"İnsanların Rabb', insanların meliki"* âyetlerinde bütün âlemin O'nun terbiyesinde ve mülkiyetinde bulunduğu, ilâhlığını ilan ve ikrar ettiği mana olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca, *"İnsanların ilâhına"* denmesi, insanlara, O'nun razı olduğu gerçek sığınma şeklini öğretmek içindir. Çünkü kulun Rabb'ine tevessül etmesi, O'nu terbiyecisi, sahibi ve mâbudu kabul ederek yüce zatına yönelip teslim olması, kendisine ilâhî rahmeti ve şefkati çekmenin en güzel yoludur.

Allah Teâlâ'nın kuluna bu şekilde kendisine sığınmayı emretmesi, hiç şüphesiz çok değerli bir vaattir ve kendisine sığınan kimseyi muhakkak koruyacağına alamettir. Kendisinden Allah'a sığınılacak şey, düşmanlığı ile tanınan şeytandır. Şeytanın şerrinden Allah'a sığınmanın açıkça söylenmesi de O'nun kendisine samimi olarak sığınan kulunu şeytanın tasallutundan koruyacağına bir işarettir. Bu durum bir âyette şöyle ifade edilmiştir:

"Şu bir gerçek ki benim (ihlâslı) kullarım üzerine senin hiçbir hâkimiyetin (zarar verme imkânın) yoktur" (Hicr 15/42; İsrâ 17/65).

Bu âyetlerde geçen, "İnsanların Rabb'i, insanların meliki, insanların ilâhı" ifadelerinin sadece kötü ve zararlı nefislerin şerrinden O'na sığınmak için dile getirildiği söylemek noksan olur; makam, mana ve muradın hakkı verilmiş olmaz. Bu ifadelerin tekrar edilmesi, daha fazla hakikati açmak, kalplere yerleştirmek ve insanlara şeref vermek içindir. Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, müfessir Ebüssuûd'a [rahmetullahi aleyh] aittir.[154]

İbn Cüzey der ki: "Bu âyetlerde terakki sanatı (ifadede derece derece yükselme) görülmektedir. Şöyle ki:

İlk âyette, *'İnsanların Rabb'ine"* dendi. Rab, sahip ve efendi anlamlarına da gelir. Bu anlamlar pek çok insan için kullanılabilir. Mesela, 'evin sahibi', 'malın sahibi', 'bahçenin sahibi' denebilir. İkinci âyette, *'İnsanların meliki'* dendi. Melik de herkese değil fakat bazı insanlar için kullanılır. Melikler (sultanlar), diğer insanlardan daha üstün kimselerdir. Bunun için melik, Rab'den sonra söylendi. Son olarak *'İnsanların ilâhına'* dendi. İlâh, en yüce varlıktır; o melikten daha üstündür. Hiçbir melike ilâh denmez. İlâh, tek olan, hiçbir ortağı ve benzeri bulunmayan zattır."[155]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O sinsice vesvese veren şeytanın şerrinden ..."* Âyette şeytanın hannâs sıfatı söylenmiştir. Hannâs,

---

[154] bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/492.

[155] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/529.

"kalbi boş bulunca oraya dalan, kalp Allah'ı zikredince sinip kaçan" demektir.

"Öyle bir şeytan ki insanların göğüslerinde (kalplerine) vesvese verir durur."

Şeytan, insan Allah'ın zikrinden uzaklaşınca vesvese verir. Âyette, kalplerine vesvese verir denmedi. Çünkü şeytanın vücutta durduğu yer göğüstür, kalbin içi değildir. Göğüs kalbin kafesidir. Şeytan oradan hortumunu kalbe uzatır. Kalp, yüce Rabb'in evidir. Orası imanın mahallidir. Şeytan kalbi bütünüyle hâkimiyeti altına alamaz. Göğüsten kalbin etrafını sarar, oraya vesvese atmak için fırsat kollar. Eğer şeytan kalbi tam istila etse ve hâkimiyetine alsa, kalbini böyle ele geçirdiği bütün insanların imanını bozar.

İbn Cüzey der ki: "Şeytanın vesvesesi çok çeşitlidir. Şeytan önce kalpteki imanı bozmak ve mümini inancında şüpheye düşürmek ister. Buna gücü yetmezse, onu taatlerden geri bırakmaya çalışır. Hayırdan alıkoyamazsa, bu defa yaptığı ibadet ve taatte onu gösteriş yapmaya sevkeder; bu şekilde yaptığı hayrı boşa çıkarmak ister. Eğer kul bundan da kurtulursa, bu defa şeytan ona kendini beğendirmek ve amelini çok bulup gözünde büyütmek için vesvese verir.

Şeytan ayrıca kalpte haset, kin, kızgınlık ateşini körükler ve bu şekilde insanı kötü işlere bulaştırıp çirkin hallere düşürür.

Şeytanın vesvesesinden kurtulmanın yolu üçtür:

1. Allah Teâlâ'yı çokça zikretmek.

2. Şeytandan çokça Allah'a sığınmak.

3. Bu konuda en faydalı işlerden biri de Nâs sûresini çokça okumaktır." [156]

---

[156] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/530.

Ben de (Ahmed İbn Acîbe) derim ki: Şeytanın vesvesesini kalpten tamamen söküp atmanın yolu, irşadla görevli ârifibillâh kâmil bir mürşidin sohbet halkasına yani manevi terbiyesine girmektir. Bu terbiye ile mürşid onu fenâ fillâh makamına ulaştırır (kalp Allah'ın sevgisinde kaybolur), böylece şeytanın vesvesesinden kurtulur; yoksa bu hale ulaşmadan kulda vesvese tamamen kesilmez.

Sonra kalbe vesvese verenler açıklanarak şöyle buyruldu:

"(O şeytan), cinlerden de olur insanlardan da."

İnsanların vesvesesi daha büyük ve daha tehlikelidir; çünkü cinlerin vesvesesi, eûzü çekerek veya Allah'ı zikrederek çeker gider. İnsanların vesvesesi ise böyle değildir. İnsanların vesvesesinden maksat, onların din hakkında kalbe attığı şüpheler, iç âleme attıkları bozuk fikirler, insanlar hakkında kötü düşünceler ve bunlara benzer zararlı şeylerdir.

Müfessir İbn Cüzey der ki: "Eğer sen, 'Kur'an niçin Allah'a sığınma sûreleri olan Felak ve Nâs sûreleri ile bitti, bunun hikmeti nedir?' dersen, buna üç şekilde cevap verilebilir:

1. Şeyhimiz üstat Ebû Cafer b. Zübeyr demiştir ki: 'Hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm, bir kula verilmiş en büyük nimettir. Her nimete haset edenler bulunur. Bunun için Kur'an, hasedi söndürecek ve onun şerrinden kulu kurtaracak bu iki sûre ile bitti.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Felak ve Nâs sûreleri hakkında şöyle buyurmuştur: *'Bana öyle âyetler indirildi ki onlar gibisini görmedim.'* [157]

2. Allah Resûlü, Kur'an'ın ilk sûresi olan Fatiha hakkında da şöyle buyurmuştur: *'Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da onun gibisi indirilmedi.'*[158]

---

[157] Müslim, Müsâfirîn, 264; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 12; Nesâî, Fezâilü'l-Kur'ân, 25.

[158] Buhârî, nr. 4474; Ebû Davud, nr. 1458; Tirmizî, nr. 2875; Ahmed, *Müsned*, 4/211; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558; Mâlik, Salât, 38.

Böylece Kuran-ı Kerîm, benzeri indirilmemiş bir sûre ile başlamış ve benzerleri görülmemiş iki sûre ile bitirilmiştir. Böylece, açılışı da bitirilişi de en güzel şekilde olmuştur. Bakınız, hutbe, risâle, kaside ve diğer söz sanatlarında, başlangıç ve bitişler en güzel şekilde yapılmaya çalışılır.

3. Allah Teâlâ, Kur'an okumak isteyen kimseye kovulmuş şeytandan Allah'a sığınmayı emretmiştir. Aynı şekilde, Kur'an'ın bitişi de iki sığınma sûresi ile olmuştur. Böylece Kur'an okumaya başlarken ve Kur'an'ın en son âyetleri okunurken Allah'a sığınma gerçekleşmiş olur. Bu şekilde Allah'a sığınma, başlangıcı ve bitişi kapsar ve Kur'an okuyan kişi, işin başında ve sonunda yüce Allah'ın korumasında olur."[159]

Sûrenin Tasavvufi İşaretleri

Vesveseden bütünüyle kurtulmak ancak kulun fenâ fillâh makamına ulaşması ve kalbin melekût âleminin nurları ve ceberût âleminin sırlarıyla mâmur olmasıyla gerçekleşir. Kul öyle bir noktaya varır ki kalp bütünüyle Allah'ın muhabbeti ve tecellileriyle dolar. İşte o zaman vesvese denen şey kesilir, kalbe gelen düşüncelerin şekli değişir; hepsi tevhid sırları içinde bir çeşit fikir ve ibretlik nazara dönüşür, yüce zatı müşahede sebebi olur.

Bir tanesi bu hali şöyle dile getirmiştir: "İnsanların kalplerine vesvese veren şeytanları vardır; vallahi ey sevgili benim kalbime söz atan da naz eden de sensin."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur. Taatleri yapmak, günahlardan sakınmak ancak yüce Allah'ın vereceği kuvvetle ve yardımla olur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i beyt'ine ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

---

[159] İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/530.

SON SÖZ

el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd adlı tefsirimiz, yüce Allah'ın yardım ve desteğiyle burada tamamlandı. Allah Teâlâ'dan, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi, nebîlerin sonuncusu, peygamberlerin imamı Muhammed Mustafa Efendimiz'in yüzü suyu hürmetine bu eseri insanlara hüsnükabulle sevdirmesini, onu elde etmek, onunla hayırlı maksat ve muradına ulaşmak isteyen herkesin bu muradını yerine getirmesini dilerim. Bu tefsiri yazarken temel kaynaklarımız, Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirleriyle şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'si oldu. Zaman zaman İbn Cüzey'in, Sa'lebî'nin ve Kuşeyrî'nin tefsirlerinden de yararlandık.

Tefsirin bitiş tarihi: 6 Rebîülevvel 1221 Pazar.

Eserin müellifi: Allah'ın zayıf kulu, her halde yüce Mevlâ'sına muhtaç Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe el-Hasenî. Allah Teâlâ onu her iki âlemde sonsuz lutuf ve ihsanlarına ulaştırsın. Âmin.

Son duamız şudur: Âlemlerin Rabb'ine sonsuz hamdolsun.

Bu kıymetli eserin tercümesini bize nasip eden yüce Rabbimiz'e sonsuz hamdolsun. Hamdinden aciz olduğumuzu itiraf ederek, Zât-ı Bârî'den bütün kusurlarımızın affını istirham ederiz.

Cenâb-ı Hak, habibi Seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] hürmetine bütün günahlarımızı bağışlasın, bizi onun sevgi ve şefaatlerine ulaştırsın, Ehl-i beyt'iyle gönülde, halde, yolda, iki cihanda beraber eylesin, Hz. Kur'an'ın şerefli hizmetinde daim ve kaim kılsın, bize hakikat yolunda şahitlik ve rızası uğrunda şehidlik lutfetsin. Âmin.

Velhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn hamden kesîran tayyiben mübâreken dâimen ebedâ.

Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tercümenin bitiş tarihi:
18 Rebiülâhir 1433 Pazar/
11 Mart 2012 Pazar

İÇİNDEKİLER
(1-11 CİLT)

1. CİLT

Takdim ve Takriz 13
Mütercimin Önsözü 17
Tercümede Takip Ettiğimiz Usul 21

BİRİNCİ BÖLÜM
TASAVVUFÎ TEFSİRİN İLMÎ DEĞERİ ve TEFSİRLER İÇİNDEKİ YERİ

A) Kur'an'ın Zâhiri ve Bâtını Meselesi 25
B) Kur'an'daki Zâhirî ve Bâtınî İlimler 35
C) İşârî/Tasavvufî Tefsir Hakkında 41
  a) Genel Olarak Tefsir Çeşitleri 41
  b) İşârî Tefsire Duyulan İhtiyaç 42
  c) İşârî/Tasavvufî Tefsir Nedir? 46
  d) İşârî Tefsirde Aranan Şartlar 49
  e) İşaret Ehlinin Tefsirdeki Usulü 52
  f) Sûfîlerin Zâhir-Bâtın Konusundaki Hassasiyetleri 52
  g) Bâtıniyye ile Sûfiyye Arasındaki Fark 54
  h) Şartlarına Uygun İşârî Tefsir Örnekleri 55
D) Tefsir Çeşitleri ve İbn Acîbe'nin Tefsiri 57
E) Müfessirde Aranan Şartlar 63

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ACÎBE'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TEFSİRİNDEKİ METODU

A) İbn Acîbe'nin Hayatı ... 71
- a) İsmi ... 71
- b) Doğumu ... 72
- c) Ailesi ... 72
- d) Soy Şeceresi ... 73
- e) Çocukluğu ve Yetişmesi ... 74
- f) Hocaları ... 79
  - f.a) İlk Ders Aldığı Hocaları ... 79
  - f.b) Tıtvan'da İlim Aldığı Hocaları ... 79
  - f.c) Fas'ta İlim Aldığı Hocaları ... 83
- g) İbn Acîbe'nin Aldığı İlmî İcâzetler ... 85
- h) İbn Acibe'nin Tasavvufî Terbiyeye Girişi ... 87
- ı) İbn Acibe'nin Tasavvuftaki Şeyhleri ... 87
  - 1. Şeyh Mevlây el-Arabî Derkâvî el-Hasenî ... 87
  - 2. Şeyh Muhammed Bûzîdî el-Hasenî ... 89
- i) İbn Acîbe'nin Tarikat Silsilesi ... 94
- j) Âlimlerin İbn Acîbe Hakkındaki Övgüleri ... 96
- k) Vefatı ... 97

B) İbn Acîbe'nin Eserleri ... 97
- a) Tefsir ve Kıraate Ait Eserleri ... 98
- b) Hadis ve Dualara Ait Eserleri ... 99
- c) Fıkıh ve Akaide Ait Eserleri ... 100
- d) Lugatla İlgili Eserleri ... 100
- e) Şahıs, Tarih ve Tabakatla İlgili Eserleri ... 101
- f) Tasavvufla İlgili Eserleri ... 101

C) İbn Acîbe'nin İtikadı ve Tasavvufî Görüşü ... 105
- a) İbn Acîbe'nin İtikadî Yönü ... 105
- b) Tasavvufî Görüşü ... 108

D) el-Bahrü'l-Medîd 129
a) Yazılış Sebebi 129
b) Yazılış Tarihi 129
c) Yazma Nüsha ve Baskıları 130
d) Üzerinde Yapılan Çalışmalar 131
e) Dili ve Üslubu 131
f) Kaynakları 131
E) İbn Acîbe'nin Tefsirindeki Metodu 139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN-I KERÎM ve İSTİÂZE

Kur'ân-ı Kerîm Nedir? 155
Eûzü Besmelenin Mana ve Hikmetleri 168
Eûzünün Manası ve Temel Konuları 168
Eûzüdeki Hikmet ve İncelikler 175
Şeytandan Korunmanın En Güzel Yolu 185
Besmeledeki Hikmet ve İncelikler 186
Besmele ile İlgili Hükümler 198
Müellifin Önsözü 201
(1) FÂTİHA SÛRESİ 207
Sûre Hakkında Bilgi 208
Fâtiha Sûresinin Fazileti 209
Besmele Hakkındaki Görüşler 211
Besmelenin Namazdaki Kıraatte Okunmasının Hükmü 212
Önemli Tabirlerin Açıklaması 213

FÂTİHA SÛRESİNİN TEFSİRİ 215
Önce İbadet 222
5. Âyetin Tefsiri 224
Doğru Yol İçin Dua 228
Dua Âyetlerinin Tasavvufî İşaretleri 237

Fâtiha ile İlgili Hüküm ve Edepler 241
Namazda Fâtiha'yı Okumanın Hükmü 245
Fâtiha'dan Sonra "Âmin" Demenin Hükmü 245
(2) BAKARA SÛRESİ 249
Sûre Hakkında Bilgi 249
Sûre Başındaki Harflerin Mana ve Hikmeti 250
Kurtuluşa Eren Müttakiler 253
Ehl-i Kitap'tan İman Edenler 259
Kalbi Mühürlenmiş Kâfirler 261
Münafıkların Hali 263
Münafıkların Misali 274
Bütün İnsanların Kulluğa Çağrılışı 279
Kur'an, Kâfirlere Meydan Okuyor 282
Allah Hakkı Açıklamaktan Hayâ Etmez 286
Yüce Yaratıcıyı Nasıl İnkâr Edersiniz? 289
Yeryüzünde Hükmedecek Halifenin Yaratılması 292
Halifenin Sıfatı ve Görevi 297
Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesi 300
Şeytanın Hz. Âdem ve Eşini Hataya Düşürmesi 301
Hz. Âdem'in Cennetten Yeryüzüne İndirilişi 304
İsrâiloğulları'nın İbretlik Halleri 306
İyiliği Başkasına Emredip Kendini Unutanlar 311
Sabır ve Namazla Allah'tan Yardım 313
Nimete Şükür, Ahirete Hazırlık 315
İsrâiloğulları'na Verilen Diğer Nimetler 318
Buzağıyı Put Edinenler 321
İsrâiloğulları'nın Tuhaf İstekleri 326
İsrâiloğulları'nın Tîh Çölündeki İmtihanları 328
İsrâiloğulları'nın İlâhî Emre Muhalefeti 331
Tîh Çölündeki Mucize ve İmtihanlar 334
Kurtuluşa Erme Yolu 340
İlâhî Ahdi Çiğnemenin İbretlik Cezası 343

İnek Kesme Olayı 346
Kalpleri Taş Kesilenler 352
Tevrat'ı Tahrif Edenler 359
İsrâiloğulları'nın Boş İddia ve Temennileri 361
Allah'la Yaptıkları Sözleşmeyi Bozanlar 364
Peygamberlerini Yalanlayan ve Öldüren Millet 371
İnkâr ve Alay Etmenin Sonu 373
İsrâiloğulları'nın Hak Dine Karşı Tavırları 375
Kalbe İşleyen Buzağı Sevgisi 381
Yahudilerin "Cennet Bizimdir" İddiası 383
Meleklere Düşman Olanlar 388
Mucize Beklentisine Girenler 391
Ahidlerini Bozanlar 392
Sihrin Hakikati 396
Hârût ve Mârût Olayı 398
Hz. Peygamber'e Karşı Edep 403
Yahudilerdeki Kin ve Haset 405
Nesih Meselesi 406
Hz. Peygamber'den Mucize İsteyenler 410
Cenneti Tekeline Alanlar 414
Mescidlerde Allah'ın Zikrine Mani Olanlar 418
Bütün Yönler Allah'ındır 420
Allah'a Oğul İsnadında Bulunanlar 423
Kâfirlerin Mucize Talebi 426
Yahudi ve Hıristiyanlar Nasıl Razı Olur? 429
Hz. İbrahim'in İmtihanı ve Kâbe'nin İnşası 433
Hz. İbrahim'in Dininden Ayrılanların Hali 435
Yahudilik Hz. İbrahim'in Dini Değildir 446
Hz. İbrahim'in Hanîf Dini 449
Allah'ın Kabul Ettiği İman 451
Kıblenin Değişmesi 458
Ehl-i Kitabın Kıble Konusundaki İnatları 468

Mekke Dışındakilerin Kıblesi 472
Cenâb-ı Hakk'a Vuslat Yolları 476
Can ve Mallarda Yaşanacak İmtihan....480
Safâ ile Merve Arasında Sa'y....487
Hakkı Gizleyenlerin Durumu....488
İlimlerin Sınıfları....491
Tevhide Davet 491
Müminlerin Allah Sevgisi....496
Bâtıl Yolun Takipçileri....503
Allah Adına Hüküm Vermekten Sakınmak....506
Körü Körüne Geçmişini Taklit Edenler 509
Haram Edilen Yiyecekler 512
Para Karşılığında Âyetleri Satanlar 515
Asıl İyilik Nedir?....518
Kısastaki Hikmet ve Hayat....522
Ölmeden Önce Vasiyet....527
Oruç Emri ve Ramazan Ayı....530
Oruç Gecesine Ait Hükümler 538
Haram Kazançtan Sakının....544
Helâl ve Haram Aylar....546
Evlere Kapısından Giriniz....548
Kâfirlere Karşı Cihad Emri ve Edebi....551
Hac ve Umrenin Hükümleri....557
Hac Ayları....562
Hacda Ticaretin Hükmü....564
Hacda Vakfe ve Diğer Vazifeler....566
Fesat Peşinde Koşanlarla Canını Allah'a Feda Edenler 573
Sulh ve Barış Dini İslâm'a Girin.... 577
İsyan Edenler Neyi Bekliyor? 579
Allah'ın Nimetini Değiştirenler....580
İnsanların Tevhidden Sonra Tefrikaya Düşmesi....584
Cennet Ucuz Değil....587

Neyi İnfak Etmeli? 589
Cihad Emri ve İnsanların Cihada Bakışı 591
Haram Aylarda Savaşın Hükmü 593
İçki ve Kumarın Durumu 597
Maldan Ne Kadarını Vermeli? 602
Yetimin Malında Tasarrufun Hükmü 605
Nikâhları Haram Olanlar 607
Hayız Halindeki Yasaklar 610
Boş Yere Yemin 615
İlâ (Hanımına Yaklaşmamaya Yemin) 618
Boşanan Kadınların İddeti 620
Karı Kocanın Karşılıklı Hakları 622
Boşamanın Sayısı ve Hukuku 624
Kadınların Evlenmesine Mani Olmayın 629
Çocuğun Sütten Kesilmesi 631
Kocası Ölen Kadınların İddeti 634
Cimâdan Önce Boşamanın Hükmü 637
Namazı Muhafaza ve Orta Namaz 639
Kadınların Diğer Hakları 642
Boşanan Kadınlara Mal Vermek 643
Ölümden Kaçış Yok! 645
Allah Yolunda Cihad 650
Allah İçin Güzel Borç Vermek 651
İsrâiloğulları'nın Savaşla İmtihanı 655
Ordunun Nehir Suyu ile İmtihanı 662
Hz. Davud'un Câlût'u Öldürmesi 666
Peygamberler Farklı Derecelere Sahiptir 671
Ümmetler de Farklı Farklıdır 675
Allah Yolunda İnfak 676
Âyetü'l-kürsî 677
Yüce Yaratıcının Özellikleri 683
Ayetü'l-kürsî'nin Fazileti 684

Dinde Zorlama Yoktur 686
Nura ve Zulmete Davet Edenler 688
Hz. İbrahim'le Nemrûd'un Tartışması 690
Ölüler Nasıl Dirilir? 692
Malını Allah Yolunda İnfak Edenlerin Misali 698
İnfak Ahlâkı 702
İhlâsla Yapılan İnfakın Bereketi 706
Amelini Bozanın Durumu 708
İnfak Edilecek Mal 710
Şeytanın Vaadi, Allah'ın Vaadi 712
Hikmet 714
İnfakta İhlâs 717
Kendilerine Hayır Yapılacak Fakirler 721
Her Zaman İnfak 725
Faiz Yiyenlerin Hali 726
Faizin Tehlikesi 729
Darda Kalan Borçluya Süre Tanımak 732
Alışverişte Borçların Yazılması 736
Rehin ve Hükmü 740
Kalpten Geçen Düşüncelerin Hükmü 743

2. CİLT

(3) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 15
Sûre Hakkında Bilgi 15
Allah'ın Âyetlerini İnkârın Sonu 18
Rahimlerdekine Şekil Veren O'dur 19
Muhkem ve Müteşâbih Âyetler 21
İnkârcıların Sonu 26
Dünyanın Süslü Nimetleri 31
Müttakiler İçin Hazırlanan Nimetler 36
Allah'ın, Meleklerin ve Âlimlerin Şahidi Olduğu Tevhid 39

Hak Yolda İhtilafın Sebebi 43
İnkârda Israr Edene Karşı Tavır 45
Peygamberlerini Öldüren Millet 47
Haktan Yüz Çevirenler 49
İzzet ve Zillet Allah'ın Elindedir 52
Kâfirlerin Dostluğundan Sakın 58
Allah Sevgisini İspatın Yolu 63
Hz. Meryem Kıssası 66
Hz. Zekeriyya'nın Duası 75
Hz. Meryem'in Özel Seçilişi 80
Hz. İsa'nın Gelişi ve Peygamberliğinin Müjdelenmesi 84
Hz. İsa ve Havârileri 93
Hz. İsa'nın Semaya Yükseltilmesi 98
Hz. İsa'nın Yaratılışı 102
Yalancılar İçin Lânet Duası 105
Tevhide Davet 110
Hz. İbrahim Hıristiyan ve Yahudi Değildi 112
Ehl-i Kitabın Huyu ve Hileleri 115
Yahudilerin Hainliği 122
Allah'a Verdikleri Sözü Az Bir Pahaya Değiştirenler 125
Ehl-i Kitabın Allah'ın Âyetlerini Tahrifi 128
Hiçbir Peygamber ve Âlim İnsanları Şirke Çağırmaz 129
Peygamberlerle Yapılan Sözleşme 132
Herkesi Kurtuluşa Götüren İman 136
İslâm'dan Başka Din Kabul Edilmez 138
Hak Dinden Dönenlerin Cezası 141
İnkâr Üzere Ölenin Sonu 143
Gerçek Hayra Ulaşma Yolu: En Sevdiğini İnfak 144
Helâl Şeyleri Haram Kılanlar 147
Kâbe ve Hac 150
Bilerek Hakkı İnkâr Edenlere Kınama 154
Ehl-i Kitaba İtaatin Tehlikesi 156

Allah'ın İpine Topluca Sarılmak 161
İyiliği Emir Kötülüğü Nehiy 164
Yüzleri Ağaranlar ve Kararanlar 167
İnsanlığın Hayrı İçin Çıkarılmış Ümmet 172
İmandan Kaçanların Hali 176
Bütün Ehl-i Kitap Aynı Değildir 180
Malı ve Evladı Kendisine Fayda Vermeyenler 182
Kâfirlerin Amellerinin Durumu 183
Yabancıları Dost Edinmeyin 185
Uhud Savaşı'yla Gelen Uyarılar 189
Faiz Yasağı 199
Takva Ehlinin Cömertliği 201
Cennetlik Kimselerin Ahlâkı 206
İnanan En Üstündür 211
Acıların İçinde Saklı Rahmet 213
Dinden Dönen Kendine Zarar Eder 217
Allah Yolunda Savaşan Âlimler 222
Kâfirlere Uymanın Sonu 225
Kâfirlerin Kalbine Salınan Korku 227
İlâhî Yardım Ne Zaman Gerçekleşir? 228
Uhud Savaşı'nda Yaşanan Acının Hikmeti 231
Zor Anda Gelen İlâhî Yardım 233
Savaşta Hezimetin Sebebi 237
Münafıklar Gibi Olmayın! 238
Allah İçin Can Verenlerin Bulduğu Rahmet 240
İstişare ve Tevekkül 242
Allah'ın Yardımı Olmadan Zafer Olmaz 247
Ganimete Hıyanet Olmaz 248
Allah'ın Müminlere En Büyük Lutfu: Hz. Resûlullah 252
İlâhî Yardıma Mani Şeyler 254
Zafer de Mağlubiyet de Allah'ın İzniyledir 256
Allah Yolunda Şehid Olanların Hali 259

Allah'a ve Resûlüne İtaatin Sonu........263
Allah Bize Yeter!........265
Kâfirlerden Korkmayın!........269
Verilen Mühleti Nimet Zannetmesinler........270
Müminle Münafık Seçilmeden Bırakılmaz........272
Cimriliğin Sonu........274
Zengin Olan Allah'tır........276
Her Peygamber Yalanlanmıştır........280
Her Nefis Ölümü Tadacaktır........281
Musibet ve Eziyetlere Sabır........283
Ehl-i Kitap'tan Alınan Söz........285
Sahip Olmadıkları Şeyle Övülmeyi Sevenler........286
İlâhî Kudretin Delilleri........288
Her Halde Allah'ı Zikredenler........290
Zikir ve Fikir Ehlinin Duasına İcabet........298
Kâfirlerin Keyfine Aldanmayın........300
Hakka Tâbi Olan Ehl-i Kitap........303
Allah Yolunda Sabır, Sebat, Nöbet ve Takva........305

(4) NİSÂ SÛRESİ........311
Sûre Hakkında Bilgi........311
Yetimlerin Malına Dikkat!........315
Birden Fazla Kadınla Evlenme........318
Nikâhta Kadına Verilen Mehir........320
Sefihlere Mal Verilmez........322
Kadınların Mirastaki Hakkı........328
Miras Taksiminde Yakınlara İhsan........330
Yetimin Malını Haksız Olarak Yemenin Cezası........334
Miras Taksimi........336
Kocanın ve Zevcenin Mirası........343
Zina Edenlerin Cezası........350
Kabul Edilen Tövbe........352

Nikâhla İlgili Hükümler 355
Kadınlarla Güzel Geçim 358
Boşanma Durumunda Korunacak Haklar 361
Nikâhları Haram Olanlar 363
Kendileriyle Evlenmek Helâl Olanlar 370
Câriyelerle Evlilik 372
Zina Eden Câriyenin Cezası 375
Yüce Allah'ın Müminlere Özel İkramları 376
Mal Edinme Yolu 381
Haksız Yere Cana Kıymak 382
Büyük Günahlardan Sakınmanın Mükâfatı 385
İlâhî Taksime Razı Olmak 387
Yakınların Mirası 390
Erkeklerin Aile Reisliği 392
Aile İçi Geçimsizliğin Çözümü 396
Tevhid ve Yakınlara İhsan 398
Cimrilik ve Riyanın Sonu 403
Zerre Kadar Hayır Zayi Olmaz 406
Hz. Peygamber'in Ahirette Şahitliği 407
Sarhoşluk Halinde Namaz 409
Yahudilerin Düşmanlığı 414
Ehl-i Kitabın İmana Davet Edilmesi 417
Affedilmeyen Günah: Şirk 420
Kimse Kendini Temize Çıkarmasın! 421
Yahudilerdeki Haset Hastalığı 427
Emaneti Ehline Verin! 432
İdarecilere İtaat 434
Allah ve Resûlü'nün Hükmünden Başkasını Arayanlar 437
İlâhî Hükme Candan Teslim Olmak 441
Peygamber ve Sıddıklarla Beraber Olmanın Yolu 445
Cihad ve Tedbir 450
Zayıflar İçin Cihad 453

Şeytanın Dostlarıyla Savaş 455
Ölümden Kaçış Yok! 457
İyilik de Kötülük de Allah'tandır 460
Peygamber'e İtaat, Allah'a İtaattir 463
Münafıkların Hali 465
Kur'an'ı Düşünmüyorlar mı? 466
Müminlerin Sırlarını Yaymak 468
Cihad, Şefaat ve Selâm 473
Herkes Allah'ın Huzurunda Toplanacaktır 477
Münafık ve Kâfirlerin Durumu 478
Münafık ve Kâfirlerle Dostluk Etmek 480
Münafıkların Diğer Halleri 483
Hata ile Adam Öldürmenin Cezası 484
Kasten Adam Öldürmenin Cezası 487
Mümine Kâfir Muamelesi Yapılmaz 491
Cihad Edenlerle Etmeyenler Bir Olmaz 494
Hicretten ve Cihaddan Geri Kalanların Hükmü 496
Hicret Yolunda Can Verenler 500
Yoluculukta Namazları Kısaltma 503
Korku Namazı 506
Namaz Vakitleri Belirlenmiş Bir Farzdır 510
Düşman Karşısında Gevşemeyin 511
Hainlere Arka Çıkılmaz 513
Tövbeye Teşvik 517
İftira En Büyük Kötülüktür 518
Her Hayır Allah'ın Rahmetiyledir 520
Her Sözde Hayır Yoktur 521
Müminlerin Yolundan Ayrılmanın Sonu 523
Şirkin Kötülüğü 526
İman ve Salih Amel Sahiplerine Müjde! 529
Sadece Temenni Yetmez 530
Kadın ve Yetimlerin Hakkına Dikkat! 535

Karı Koca Arasında Sulh 528
Kadınlar Arasında Adalet 541
Boşanma ve İlahî Yardım 543
Bütün Hayırların Başı: Takva 545
İki Cihanın Hayrı Allah'ın Elindedir 549
Herkese Karşı Adalet 550
Gerçek İman 553
Dinden Dönenlerin Akıbeti 555
Boş ve Batıl Sözlere Dalanları Terk 557
Dinle Alay Edenlerin Hali 559
Kâfirleri Dost Edinmeyin! 563
Münafıkları Cehennemdeki Yeri 564
Güzel Ahlâk 569
İman Esasları Bölünmez 571
Yahudilerin Çirkin İstekleri 574
Ahdi Bozanların Cezası 577
Hz. İsa'nın Gökten İnişi 581
Yahudilerin Zulüm ve Düşmanlıklarının Sonu 582
Kendisinden Bahsedilmeyen Peygamberler de Vardır 585
Vahyin Şahitleri 590
Kulları Hak Yoldan Alıkoyanların Cezası 592
İman Her Şeyden Hayırlıdır 594
Ehl-i Kitabın Taşkınlığı 595
Hiçbir Peygamber ve Melek Allah'a Kulluktan Çekinmez 598
Bütün İnsanlığın Mesul Olduğu Kitap ve Peygamber 601
Mirasta Kelâle Meselesi 603

(5) MÂİDE SÛRESİ 607
Sûre Hakkında Bilgi 607
Harem Bölgesinde Yasak Olan Şeyler 610
Haram Kılınan Yiyecekler 614
Allah'ın Razı Olduğu Tek Din: İslâm 617

Haramı Helal Yapan Zaruret Hali 619
Helal Olan Yiyecekler 620
Nikahı Helal Olan Ehl-i Kitap Kadınlar 625
Abdestin Farzları 627
Allah'la Yapılan Sözleşmelerin Hakkı 631
Adaleti Ayakta Tutan Şahitler Olun 633
İlahî Koruma Nimetine Şükür 636
Ahdi Bozmanın Vebali ve Cezası 639
Hıristiyanların Ahde Vefasızlığı 643
Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'e İmana Davet Edilmesi 645
Ehl-i Kitabın Hezeyanı 647
Yahudi ve Hıristiyanların Diğer Batıl Sözleri 650
Ehl-i Kitabı Hz. Peygamber'e Uymaya Davet 653
İsrâiloğullarına Verilen Özel Nimet 655
İsrâiloğullarının Korkaklık ve Küstahlığı 658
Hâbil ile Kâbil Kıssası 665
Bir Cana Kıyan Bütün İnsanlara Kıymış Gibidir 674
Haddi Aşıp Fitne Çıkarmanın Cezası 680
Takva ve Vesile 683
Ahirette Fidye Kabul Edilmez 685
Hırsızlığın Cezası 687
Dili Başka Kalbi Başka Olanlar 690
Yahudilerin Çirkin İş ve Davranışları 691
Allah'ın Hükmü İle Hüküm Vermeyenler! 697
Kısas 701
Hz. İsâ ve İncil 704
Her Ümmete Bir Şeriat Verilmiştir 706
Hakkı Bırakıp Cahiliye Hükmünü İsteyenler 709
Hevasına Tabi Olanlarla Dostluk Kurulmaz 712
Dinden Dönenlerin Akıbeti 716
Kâfirlerle Dostluk Haramdır 724
Ehl-i Kitabın Uyarılması 726

Hakkı Batıl, Hayrı Şer Görenler	727
Yahudilerin İki Yüzlülüğü	729
Yahudilerin Diğer Kötü Sıfatları	730
Ehl-i Kitabı İman ve Takvaya Davet	735
Hakkı Tebliğ ve İlahî Himaye	737
Hak Kitapla Amel Etmeyenin Bir Kıymeti Yoktur	740
Her Milletin Davet Edildiği Din: İslâm	743
Peygamberlerini Öldüren Kavim!	745
Hıristiyanların Üçlü İlah Hezeyanı	747

3. CİLT

(5) MÂİDE SÛRESİNİN DEVAMI	15
Dinde Keyiflerine Uyup Haddi Aşanlar	15
Yahudilerin Çirkin Söz ve Halleri	17
Müslümanlara Düşman Olanların Dereceleri	20
Dini Zorlaştıranlar	24
Yemin Kefâreti	26
İçki ve Kumarın Haram Edilişi	30
Kulun Samimi Tövbesi Öncesini Temizler	33
İhramlı İken Avlanmanın Hükmü	36
Kâbe'nin Hürmeti ve Yüceliği	44
Temizle Pis, İyi ile Kötü Bir Değildir	47
Gereksiz Yere Soru Sormak	49
Batıl Yolda Olanları Taklit Edenler	55
Önce Nefis Terbiyesi	57
Vasiyet ve Şahitlik	60
Her Peygambere Ümmetinden Sorulur	64
Hz. İsa'ya Verilen Yetki ve Mucizeler	65
Sofra Mucizesi	68
Allah'tan Başka Kimseye Tapılmaz	73

EN'ÂM SÛRESİ (6) 81
Sûre Hakkında Bilgi 81
İlâhî Kudretin Delilleri 84
Yüce Allah Tektir 84
Cenâb-ı Hakk'ın Birliğinden Yüz Çevirenler 87
İbret ve Tefekküre Davet 89
Kâfirlerin İnadı 91
Her Peygamberin Karşılaştığı Olay: İnkâr ve Alay Edilmek 93
Geçmiş Ümmetlerden İbret Almak 95
Her Şey Allah'ın Elinde 95
Yüce Allah'ı Tanıtan Deliller 98
En Büyük Şahit: Yüce Allah 102
Allah Adına Yalan Söyleyenler 105
Şirke Düşenlerin Sonu 107
Kalpleri Örtülü Olanların Hali 109
Yalancıların Hali 112
Dünyayı Yegane Hayat Görenlerin Sonu 115
Hz. Peygamber'i Değil, Allah'ın Âyetlerini Yalanlıyorlar 119
Haktan Yüz Çevirme Sebebi: Kalbin Ölmesi 122
Her Canlı Türü Birer Ümmettir 124
Âyetleri Yalanlayanların Hali 127
Allah'ın Birliğinin Delilleri 128
Darda Kalınca Yüce Allah'a Yönelmek 129
Peygamberleri Kabul Edenlerle Reddedenlerin Âkıbeti 135
Peygamberden Mucize, Veliden Keramet İstenmez 136
Fayda Görecek Kimseyi Uyar! 138
Allah Diyenlerle Birlikte Ol! 140
Müminlere Bahşedilen Selâm ve Rahmet 144
Günahkârların Hakkından Allah Gelir 147
Gaybın Anahtarları Allah'ın Katındadır 150
Ölüm Vaktini Allah Bilir 152
Darda Kalanın Müracaat Edeceği Tek Makam: Yüce Allah 153

Her Haberin Bir Vakti Vardır 158
Dinle Alay Edenlerden Uzak Dur 160
Bütün İnsanlara Uyarı 163
Şirke Düşen Kimsenin Şaşkınlığı 166
Hz. İbrahim'in Kıssası 170
Hz. İbrahim'in, Rabbinin Varlığına Ait Delilleri İncelemesi 171
Hz. İbrahim ile Puta Tapanların Mücadelesi 176
Hz. İbrahim'in Neslinden Gelen Peygamberler 184
Allah'ın Yüceliğini Takdir Edemeyenlerin Hali 189
Bütün İnsanlığı Uyarmak İçin Gelen Mübarek Kitap 193
Kur'ân'ı Yalanlayanların Âkıbeti 195
Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri 199
Allah'ın Birliğinin Diğer Delilleri 201
Allah Teâlâ'nın Birliğine Bir Başka Delil 204
İnsanların İçine Düştüğü Bir Diğer Şirk Çeşidi 207
Allah Teâlâ Görülebilir mi? 210
Rabbimiz'den Gelen Delil ve Nurlar 216
Âyetlerin İndiriliş Hikmeti 218
Her Şey Allah'ın Dilemesiyle Gerçekleşir 220
Kâfirin Putuyla Değil Kendisiyle Mücadele Etmeli 221
İmtihan İçin Mucize İsteyenlerin Durumu 224
Allah Dilemedikçe Mucize Fayda Vermez 226
Her Peygamberin Düşmanı Vardır 228
Allah'tan Başka Hakem Aranmaz 232
Cahillere Yanaşma! 234
Allah'ın Adını Zikrederek Yiyip İçmek 237
Nurda Yürüyenle Karanlıkta Kalan Bir değildir 242
Kötülükte Başı Çekenler 243
İsyanda Başı Çekenlerin Tuhaf Tavırları 245
Hidayet ve Dalâletin Alameti 247
Hidayete Ulaşanlara Hazırlanan Nimetler 250
Cehennemliklere Hazırlanan Azap 251

Ahirette İnkârcıların İtirafları 256
Bâtıla Dalanlara İlâhî Tehdit 261
Müşriklerin Cehaleti 263
Çocuklarını Öldürme Şenaati 270
Helâli ve Haramı Ancak Mülkün Sahibi Belirler 271
Kulların Günlük İstifadesi İçin Yaratılan Bazı Hayvanlar 274
Yenilmesi Haram Olanlar 278
İsrâiloğulları'na Haram Edilen Yiyecekler 281
Allah'ın Geniş Rah met ve Hilmi 283
Hüküm Allah'ın, Sorumluluk Kulundur 284
Bütün İnsanlara Haram Kılınan Şeyler 289
İsrâiloğulları'na Verilen Nimet 294
Yüce Kur'an'ın Fazileti 295
Haktan Yüz Çevirenlerin Başına Gelecek Azap 298
Dinlerini Gruplara Ayıranlar 301
İyilik ve Kötülüğün Karşılığı 304
İhlâs Makamı 307
İnsana Verilen Halifelik ve Farklı Dereceler 309

(7) A'RÂF SÛRESİ 313
Sûre Hakkında Bilgi 313
Yüce Kur'an'ın İndiriliş Hikmeti 315
Kur'ân-ı Hakîm'e Uymaya Teşvik 316
İtaatten Kaçmanın Cezası 318
Amellerin Tartılması Haktır 321
İnsana Tahsis Edilen Özel Nimetler 323
Yaratılış Nimeti 325
Hz. Âdem'in Cennetten Dünyaya İndirilmesi 333
En Hayırlı Giysi: Takva 338
Şeytan Müminlerin Düşmanı, Kâfirlerin Dostudur 340
Şeytanın Dostlarının Çirkin İşleri 342
Namazda Örtü 346

Helâl Olan Rızkı Kimse Haram Yapamaz 347
Peygamberleri Tasdik Edenlerle İnkâr Edenlerin Âkıbeti 351
Hakkı Kabulde Kibredenlerin Âkıbeti 352
Hakkı Yalanlayanların Tadacağı Azap 354
Kâfirlere Cennet Haramdır 356
Cennet Ehline Yapılan İhsanlar 358
Cennet ve A'raf Ehlinin Cehennemliklerle Konuşmaları 362
A'râf'takilerin Cehennemliklerle Alay Edişi 365
Cehennemliklerin Cennet Ehlinden Yardım İsteyişi 367
Göklerin ve Yerin Yaratılışı 370
Temiz Toprak Temiz Ürün Verir 377
Hz. Nuh ve Kavmi 381
Hz. Hud ve Âd Kavmi 385
Hz. Salih ve Semûd Kavmi 392
Hz. Lut ve Kavmi 398
Hz. Şuayb ve Kavmi 401
Cenâb-ı Hakk'ın Ümmetlere Muamelesi 409
Bütün İnsanlara Uyarı 413
Hz. Musa ve Firavun Kıssası 415
Firavun'un Hz. Musa'dan Mucize İstemesi 417
Hz. Musa'nın Sihirbazlarla Karşılaşması 420
Sihirbazların İmanı ve İmtihanı 422
Hz. Musa Kıssasının Devamı 425
Firavun'un Kavmine Gönderilen Musibet 428
Firavun Taraftarlarının Azgınlığı ve Uğradıkları Azap 430
İsrâiloğulları'nın Tuhaf Talepleri 435
Hz. Musa'nın Kırk Günlük İnzivaya Çekilmesi 439
Hz. Musa'nın Yüce Allah'ı Görme İsteği 441
Hz. Musa'ya Tevrat'ın İndirilişi 447
Hz. Musa'nın Kavminin Buzağıdan Put Edinmesi 452
Hz. Musa'nın Tûr Dağından Dönmesi 454
Hz. Musa'nın Kavminin Kusurlarından Dolayı Özür Dilemesi 461

Her Şeyi Kuşatan İlâhî Rahmet....464
Bütün İnsanları İmana Davet....474
Hidâyet Yolunda Rehber Olanlar....476
İsrâiloğulları'nın On İki Kabileye Ayrılması....477
İsrâiloğulları'ndan Maymuna Çevrilenler....479
İsrâiloğulları'nın Dünyadaki Cezaları....483
Yahudilerin Allah'ın Âyetlerini Dünya Menfaatine Satmaları....485
Yahudilerin Zorla İtaate Getirilişi....488
Elest Bezminde Yüce Allah ile Yapılan Sözleşme....490
Allah'a Verdiği Sözü Bozanın Acı Âkıbeti....494
Sapıkların ve Hüsrana Düşenlerin Alameti....500
Esmâ-i Hüsnâ ile Dua....502
Ümmet-i Muhammed'in Arasındaki Hidâyet Rehberleri....506
Hakkı Yalanlayanların Acı Durumu....507
Tefekküre Teşvik....510
Kıyametin Vakti....513
Fayda ve Zarar Allah'tandır....517
Yaratılışın Aslı ve Hikmeti....519
Şirk Bütün Kullara Haramdır....522
Allah, Salihlerin İşlerini Görür....525
Bakıp da Görmeyenler!....526
Güzel Ahlak....529
Şeytan Müttakilere Zarar Veremez....533
Peygamber (s.a.v) Kendi Keyfine Göre Âyet Getirmez....535
Kur'an Okunduğu Zaman Dinlemenin Hükmü....537
Kalbî Zikir....538

(8) ENFÂL SÛRESİ....543
Sûre Hakkında Bilgi....543
Ganimetler ve Gerçek Müminlerin Vasıfları....544
Âyetin İniş Sebebi....545
Bedir Savaşı'na Çıkıştaki İmtihan....550

Bedir Savaşı'nın Hikmeti 555
Meleklerin Yardıma Gelişi 558
Savaşta Müminlere İndirilen Sekînet ve Güven 561
Kâfirlerin Öldürülmesinin Sebebi 564
Harpten Kaçmak Yasaktır 566
Bütün Güç ve Kuvvet Allah'a Aittir 569
Allah'a ve Resûlü'ne İtaat Edin! 574
Kalbe Hayat Veren Şeye Koşun! 577
Umumi Fitneden Sakının! 582
Ashâb-ı Kirâma Yapılan Özel İhsanlar 585
Hıyanetten Sakının! 587
Kalp Hastalıklarının İlacı: Takva 590
Kâfirlerin Tuzaklarının Boşa Çıkışı 592
İnadına Azap İsteyenler! 596
Azabın Gelişine Karşı Emniyet 598
Din ile Alay Edenler 600
Mallarını Bâtıl Yolda Harcayanların Âkıbeti 602
Kâfirleri Tövbeye Teşvik 605
Din Allah İçin Yaşanıncaya Kadar Cihad 606
Savaşta Elde Edilen Ganimetlerin Taksimi 608
Hak ile Bâtılın Ayrıldığı Gün: Bedir Savaşı 612
Kalbi Takviye Edecek İki Kuvvet: Sabır ve Zikir 617
Şeytanın Kâfirlere Oyunu 620
Münafıkların Müslümanları Tenkidi 624
Münafıkların ve Şüphecilerin Âkıbeti 625
Zulüm ve İsyan, Eldeki Nimeti Giderir 627
Nankörlüğün Başka Bir Çeşidi: Ahdini Bozmak 629
Düşmanlara Karşı Kuvvet Hazırlamak 632
Düşmanla Sulh Zamanı 636
Allah Herkese Yeter! 638
Cihada Teşvik 639
Savaşta Kâfirler Ne Zaman Esir Alınır? 643

İyi Niyetin Karşılığı 648
Muhacir ve Ensarın Fazileti 651

(9) TEVBE SÛRESİ 657
Sûre Hakkında Bilgi 657
Sûrenin Evvelinde Besmele Yazılmamasının Hikmeti 658
Müşriklere Uyarı ve Ültimatom 659
Allah ve Resûlü, Müşriklerden Uzaktır 663
Müşrikleri Takip ve Kontrol 666
Eman İsteyene Eman Verilir 668
Müşriklerin Müslümanlarla Antlaşması Olmaz! 669
Sözleşmeyi Bozanların Cezası 673
Cihad Olmadan İlerleme Olmaz 678
Müşriklerin Mescidlere Girmesi Yasaktır 680
Allah Yolunda Cihad, Her Hizmetten Üstündür 683
Gafil ve İsyankâr ile Dostluk Yasaktır 686
Huneyn Savaşı'nda Gelen İlâhî Yardım 689
Müşriklerin Beytülharâm'a (Kâbe) Girmesi Yasaktır 694
Ehl-i Kitap'la Cihad 697
Yahudilerin ve Hıristiyanların Şirke Düşmesi 700
Yahudi ve Hıristiyan Âlimlerinin Çirkin İşleri 707
Allah Katında Ayların Sayısı ve Haram Aylar 711
Haram Ayları Değiştirenler 714
Cihaddan Geri Kalanların Kınanması 717
Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem]
Özel Yardımı 719
Cihada Teşvik 722
Cihaddan Kaçmak İçin İzin İsteyenler 725
Cihaddan Geri Kalmanın Sebebi 728
Fitneye Düşenlerin Hali 732
Başımıza Sadece Takdir Edilen Gelir! 734
Münafıkların Yaptığı Hayrın Kabul Edilmeyiş Sebebi 738

Münafıkların Zâhirî Hallerine Aldanmayın! 739
Münafıkların Sıfatı 741
Münafıkların Çirkin İşleri 742
Zekâtın Verileceği Yerler 744

4. CİLT

(09) TEVBE SÛRESİNİN DEVAMI 13
Münafıkların Diğer Çirkin İşleri 13
İnsanları Memnun Edip Allah'ı Gazaba Getirenler 17
Münafıkların Korkusu 19
Münafığın Erkeği de Kadını da Aynı Özelliğe Sahiptir 21
Önceki Kavimlerin Halinden İbret Alın! 25
Gerçek Müminlerin Vasıfları 26
Kâfir ve Münafıklara Karşı Sert Mücadele Et! 30
Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar 34
İstiğfarın Fayda Vermediği Kimseler! 39
Cihaddan Geri Kalan Münafıkların Kötü Durumu 42
Münafıklara Cenaze Namazı Kılma! 45
Gücü ve İmkânı Olduğu Halde Cihaddan Kaçanlar 49
Savaştan Geri Kalan Araplar'ın Özür Dilemesi 51
Özürleri Hak Katında Kabul Edilenler 53
Münafıkların Yalan Özürleri 58
Şehir Dışında Yaşayan Münafıkların Hali 60
İslâm'a Önce Girenlerin Fazileti 65
Münafıklığı Âdet Edinenler! 67
Hali Karışık Olanların Durumu 69
Sadaka ile Manevi Temizlik 72
Ameli Karışık Olanların Durumu 75
Savaştan Geri Kalan Üç Kişinin Hali! 76
Fitne İçin Mescid Yapanlar! 77
Can ve Mal Karşılığında Cennet 84

Allah'a Canını ve Malını Satan Cennetliklerin Vasıfları 87
Müşrik Olarak Ölenler İçin Af İstenmez 91
Yüce Allah Delilsiz Azap Etmez 94
Tövbeleri Kabul Edilen Üç Sahabi 97
Sadıklarla Beraber Olmak 102
Allah Yolunda Atılan Tek Bir Adım Zayi Dahi Olmaz 104
İlim Ehli Görevi Başında Kalsın! 106
Cihada Yakından Başlanır 11
Kalplerinde Nifak Hastalığı Onların Hali 113
Ümmetine Çok Düşkün Peygamber 117

(10) YUNUS SÛRESİ 123
Sûre Hakkında Bilgi 123
İlâhî Azametin Delilleri 126
Güneş ve Ayın Yaratılış Hikmeti 131
İmanın Getirdiği Saadet 135
Azabın Geciktirilmesindeki Hikmet 138
Kula Her Halde Şükür Gerekir 140
Zulüm ve Günahta Israr Edenlerin Âkıbeti 142
Kur'an Allah Katından Gelmiştir 144
Allah Adına İftira Edenler 148
İnsanların İhtilafa Düşme Sebebi 150
Kâfirlerin Mucize Talebi 152
Her Gün Şahit Olduğumuz Rahmet Mucizeleri 153
Dünya Hayatının Misali 160
İyilik Sahiplerine Yapılan İlâhî İhsanlar 165
Cehennemliklerin Durumu 167
Hakikatin Ortaya Çıktığı Gün 169
İbadete Layık Olan Kimdir? 172
Putların Âcizliği ve Onlara Tapanların Cahilliği 176
Kur'an, Âlemlerin Rabb'ine Aittir 181
Kalp Kulakları ve Gönül Gözleri Kapalı Olanlar 185

Kâfirlerin Yalanladıkları Azabın Geleceği Gün 188
Bütün Fayda ve Zarar Allah'ın Elindedir 191
İnkârcı Zalimlerin Azaptan Kurtuluşu Yoktur 193
Öğüt Alana Kalplerin Şifası Geldi 196
Allah Adına Yalan Uyduranlar! 198
Cenâb-ı Hak, Her An Kullarına Şahittir 200
Allah'ın Velilerine Korku ve Hüzün Yoktur 204
Hz. Nuh'un Kıssası 213
Peygamberleri Yalanlamanın Cezası! 216
Hz. Musa ve Hz. Harun'un Kıssası 218
Hz. Musa'nın Firavun'un Sihirbazlarıyla Karşılaşması 220
Hz. Musa'ya Tâbi Olup İman Mücadelesi Verenler 222
Müminlerin Tek Dayanağı Yüce Allah'tır 223
Zulmün Altındayken Namaz Tedbiri 225
Hz. Musa'nın, Firavun'a Bedduası 227
Firavun ve Taifesinin Suda Boğuluşu 230
İlmi Hak'tan Uzaklaşma Sebebi Yapanlar 233
Şüphe Eden Kimse İlim Ehline Sorsun 234
Davetin Fayda Vermediği Kimseler 236
Vaktinde İman Etmeyenler 238
Allah'ın İzni Olmadan Kimse İman Edemez 239
Âlemden İbret Alın! 241
Acı-Tatlı Her Şey Allah'ın Elinde 244
Herkesin Yaptığı Kendinedir! 250

(11) HÛD SÛRESİ 253
Sûre Hakkında Bilgi 253
Bütün Canlıların Rızkı Allah'a Aittir 259
Göklerin ve Yerin Yaratılışı 264
İlâhî Azabı Engelleyecek Kimse Yoktur 270
Nimet Verilince ve Alınınca Kulun Hali 271
Müşriklerin Tuhaf İstekleri! 274

Tek Derdi Dünya Olana Uyarı Fayda Vermez! 278
Rabb'inden Bir Delil ve Şahitle Desteklenen Kul 281
Hak Adına Yalan Söyleyenlerin Hali 285
Hz. Nuh'un Kavmi ile Mücadelesi 289
Hz. Nuh'un Kavmine Cevabı 291
Hz. Nuh'un Kavminin Acele Azap İstemesi 297
Hz. Peygamber'e Teselli 299
Hz. Nuh'un Gemiyi Yapması 301
Tufanın Başlaması 304
Gemiye Biniş 307
Tûfanın Bitişi 310
Hz. Nuh'un Gerçek Ehli Olanlar 313
Geminin Karaya İnişi 315
Hz. Hûd ve Kavminin Kıssası 318
Hz. Hûd'un Kavminin Cevabı 321
Âd Kavmine Azabın Gelişi 325
Hz. Salih'in Kıssası 329
Deve Mucizesi 332
Hz. Lût'un Kıssası 334
Hz. İbrahim'in, Hz. Lût'un Kavmine Esefi 338
Hz. Lût'un Kavminin Helâk Edilişi 341
Hz. Şuayb'ın Kıssası 346
Hz. Şuayb'a Kavminin Cevabı 352
Hz. Şuayb'ın Kavmine Öğüdü 353
Hz. Şuayb'ın Kavminin Helâki 360
Hz. Musa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi 362
Geçmiş Kavimlerin Hallerinden İbret Almak 364
Herkesin Şahit Olacağı Kıyamet Gününün Hali 368
Şirkten Sakındırma 375
Tevrat Hakkında Şüpheye Düşenler 376
İstikamet ve Namaz Emri 377
Ümmetlerin Helâk Sebebi: Zulüm ve İsyana Devam 385

İnsanlar Arasında Süregelen İhtilafın Hikmeti 369
Kıssalardaki Hikmet 392
İlâhî Emre Muhalefet Etmenin Sonu! 393

(12) YUSUF SÛRESİ 395
Sûre Hakkında Bilgi 395
Kıssaların En Güzeli 395
Hz. Yusuf'un Rüyası 398
Kardeşlerinin Yusuf İçin Harekete Geçmeleri 405
Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılışı 410
Hz. Yusuf'un Kuyudan Çıkarılışı 418
Züleyha'nın Hz. Yusuf'tan Talebi 426
Kadınların Ellerini Kesmesi 439
Hz. Yusuf'un Zindana Girmesi 445
Hz. Yusuf'un, Zindan Arkadaşlarını Hak Dine Daveti 449
Zindanda Görülen Rüyaların Yorumu 451
Hz. Yusuf'un Zindandan Çıkışı 454
Hz. Yusuf'un Kardeşlerinin Mısır'a Gelişi 470
Hz. Yusuf'un Kardeşlerinin Mısır'dan Babalarına Dönüşü 476
Hz. Yusuf'un Kardeşlerinin Mısır'a İkinci Gelişi 482
Kardeşlerin Hırsızlık Suçlamasına Cevapları 489
Hz. Yakub'un Gözlerine Ak Düşmesi 496
Hz. Yusuf'un Kardeşlerinin Üçüncü Kez Mısır'a Gidişleri 501
Gözleri Açan Bereketli Gömlek! 507
Hz. Yakub Mısır'da 511
Ebedî Dosta Kavuşma İştiyakı 517
Kıssanın Hikmeti 521
Allah'a Basiretle Davet 525
Peygamberler Erkeklerden Gönderilmiştir 527
Kıssalarda, Akıl Sahipleri İçin İbret Vardır 534

(13) RA'D SÛRESİ 539
Sûre Hakkında Bilgi 539
İlâhî Kudretin En Büyük Delili: Direksiz Gökler 541
İlâhî Kudretin Yeryüzündeki Delilleri 543
Hak Delilden Yüz Çevirenlerin Âkıbeti 547
Rahmet Yerine Azap İsteyenler! 549
İnadına Mucize İsteyenlerin Hali! 551
Şükredilen Nimet Elden Alınmaz 556
Dua Ancak Yüce Allah'a Olur 561
İlmin ve Cehaletin Misali 568
Hak İlmi Bilenle Onu İnkâr Edenin Hali 574
Allah'a Verdiği Sözde Durmayanlar 578
İman İçin Mucize İsteyenler 581
Kalpler Ancak Allah'ın Zikriyle Huzur Bulur 582
Hz. Peygamber'in Vârisleri 588
Mucize İsteyenlere Cevap 590
Peygamberlerle Alay Edenlerin Sonu 594
Şirke Düşenlerin Kötü Hali 595
Müttakilere Vaat Edilen Cennet 598
Peygamberler de Evlenmiştir 603
Şahit Olarak Allah Yeter! 611

(14) İBRAHİM SÛRESİ 617
Sûre Hakkında Bilgi 617
Her Peygamber Kavminin Diliyle Davet Yapmıştır 621
Şükür Nimeti, İnkâr Azabı Artırır 624
Hak Davete İtiraz Edenler 629
Mucize Getirmek Allah'ın İzniyledir 633
Kâfirlerin Peygamberleri Tehdidi 639
Kâfirlerin Amelinin Hali 644
Kulların İlâhî Huzura Arzedilişi 648
Şeytanın Cehennemliklere Hitabı 651

Salihlere Verilen Cennet Selâmı 654
İman ve Küfrün Misali 655
İman Nimetine Nankörlük Edenlerin Cezası 661
İmanın Gereği: İman ve İnfak 664
Şükredilecek Nimetler 667
Hz. İbrahim'in Duası 670
Hz. İbrahim'in Bütün Ailesi İçin Duası 681
Hesap Gününü İnkâr Edenlerin Hali 683
Cehennemliklerin Hali 688

(15) HİCR SÛRESİ 699
Sûre Hakkında Bilgi 699
Kur'ân-ı Hakîm Yüce Allah'ın Korumasındadır 702
Her Peygamberle Alay Edilmiştir 704
Gökler ve Yerler Mucize Dolu! 707
İnsan ve Cinlerin Yaratılışı 717
Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesi ve İblis'in İnadı 719
Şeytanın Zarar Veremediği Müttakiler 727
Hz. İbrahim'e Misafir Gelen Melekler 735
Hz. Lût'un Kavminin Helâk Edilişi 740
Hz. Şuayb'ın Kıssası 748
Hz. Salih'in Kıssası 749
Ölüm Gelene Kadar Kulluğa Devam 753

5. CİLT

(16) NAHL SÛRESİ 13
Sûre Hakkında Bilgi 13
Gökten Kalplere Hayat Getiren Melekler 16
Bütün Kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın Şahididir 19
Allah Teâlâ'nın Varlığına Diğer Deliller 25
Şirke Düşmenin Çirkinliği 33

Kendini Beğenenlerin Sıfatı ve Cezası 39
Müttakilerin Güzel Hali ve Âkıbeti 45
Âyetlerle Alay Edenlerin Sonu 42
Müşriklerin, Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkârı 58
Ruhların Dirilişine Giden Yol 61
Bilmiyorsanız İlim Sahibi Zikir Ehline Sorun 64
Allah Dostlarına Tuzak Kuranların Kötü Âkıbeti 68
Tefekkür Edilip İbret Alınacak Şeyler 69
Şirkin Her Türlüsü Haramdır 74
Müşriklerin Cehalet ve Sefihliği 77
Kâfirlere Mühlet Verilmesinin Hikmeti 80
Allah Hakkında İftara Etmenin Sonu 82
Hz. Peygamber'i Teselli 84
Tevhidin Delilleri 86
Bal Arısındaki İbretlik Olay 90
Yaratan ve Öldüren O'dur 95
Şirke Düşenlerin Akılsızlığı 97
İnsana Verilen Özel Nimetler 100
Allah'tan Başkasına Kulluk Edilmez 102
Yüce Rab ile Âciz Kulun Misali 104
İlâhî İlim ve Kudretin Delilleri 108
Tefekküre Teşvik 110
İlâhî Âyetlerden Yüz Çevirenlerin Kötü Âkıbeti 115
Dinin Temelini Oluşturan Ahlâk 119
Ahde Vefa 125
Salih Amel Sahiplerine Vaat Edilen Hoş Hayat 131
Kur'an Okuma Edebi 133
Allah Teâlâ Dilediği Âyeti İndirir 138
Allah'ın Kelâmını Tenkit Edenlerin Cezası 140
Rabb'ine Dönen Kabul Görür 147
Herkesin Kendi Derdine Düşeceği Gün 148
Nimetleri İnkâr Edenin Misali 149

Nimete Şükür Emri
Kusurdan Sonra Tövbeye Teşvik
Şükür ve Tevhidde Rehber Peygamber
Yahudilere Cumartesi Gününün Tahsisi
İnsanları Allah Yoluna Davet Usulleri
Eziyete Karşılık Verme Usulü

(17) İSRÂ SÛRESİ
Sûre Hakkında Bilgi
İsrâ Mucizesi
Hz. Musa'ya Verilen Hidayet Kitabı
İsrâiloğulları'nın Fesatları
En Doğru Yola İleten Kitap
İnsandaki Acelecilik
Peygamber Gönderilmeden Azap Edilmez
Dünya Sevgisinin Sonu
Allah'a İtaat, Anne Babaya İyilik
Yakın Akrabaya İyilik
Sakınılacak Kötü İşler
Bilmediğin İşin Peşine Düşme!
Kur'an'da Her Şey Açıklandı
Kâinatta Her Şey O'nu Tesbih Eder
Kalplerine Perde Çekilenler
Öldükten Sonra Diriltilmeyi İnkâr Edenlere Cevap
İnsanlara Güzel Söz Söyleyin
Müşriklerin Putları Hiçbir Şeye Güç Yetiremez
Her Memleketin Bir Helâk Zamanı Vardır
İstenen Mucizelerin Verilmeme Sebebi
İnsanları İmtihan Eden Rüya ve Ağaç
Şeytanın İnsana Bitmeyen Düşmanlığı
İnsanın Nimetlere Karşı Nankörlüğü
İnsanoğluna Verilen Şeref ve Kerametler

Kıyamet Günü Herkes İmamıyla Birlikte Çağrılır 261
Basireti Kör Olanların Hz. Peygamber'den İstekleri 265
Namaz ve Makam-ı Mahmud 270
Hak Geldi Batıl Yok Oldu! 274
Hastalıkların Şifası Olan Kitap 274
Herkes Fıtratına Göre Hareket Eder 280
Ruhun Aslı 282
Kimse Kur'an'ın Bir Benzerini Getiremez 288
Kâfirlerin Tuhaf İstekleri 292
Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir 298
İlâhî Kudretin Delilleri 301
Hz. Musa'ya Verilen Dokuz Mucize 304
Kur'an Cenâb-ı Hak Tarafından Hak ile İndi 308
Allah'a Esmâ-i Hüsnâ ile Dua 312
Namazdaki Kıraatte Usul 317

(18) KEHF SÛRESİ 321
Sûre Hakkında Bilgi 321
İçinde Hiçbir Eğrilik Bulunmayan Kitap 321
İman Etmiyorlar Diye Üzülme! 326
Ashâb-ı Kehf'in Kıssası 330
Kıssanın Seyri 334
Ashâb-ı Kehf'in Mağaradaki Hali 342
Ashâb-ı Kehf'in Uykudan Uyanmaları 347
İnsanların Ashâb-ı Kehf'ten Haberdar Olması 350
Ashâb-ı Kehf Kıssasının Sonu ve Önemli Edepler 356
Hidayet Kitabını Oku 361
İhlâslı Kullarla Olmaya Sabret 363
Hakkı Açıktan İlan Emri 367
İman ve Salih Amel Sahiplerinin Mükâfatı 369
Dünyaya Aldananla Ondan Gönlünü Çekenin Misali 371
Dünya Hayatının Misali 383

Kulların Saf Halinde İlâhî Huzura Arzedilişi 387
Kibir ve Kendini Beğenmenin Sonu 391
Allah'tan Başkasını Dost Edinenlerin Cezası 395
Kur'an'ı İnkâr Edenlerin Hali 397
Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın Kıssası 403
Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile Buluşması 408
Hz. Musa'nın, Hz. Hızır'dan İlim Talebi 414
Yoluculuk Sırasında Görülen Harika Olaylar 420
Sırlı İşlerin İç Yüzü 427
Zülkarneyn Kıssası 436
Zülkarneyn'in Doğuya Yolculuğu 446
Zülkarneyn'in Seddi Yapması 450
Kâfirlere Hazırlanan Ateş Ziyafeti 461
Çalışmaları Boşa Gidenler 464
Müminlere Hazırlanan Cennet Ziyafeti 468
Kehf Sûresini Okumanın Fazileti 473

(19) MERYEM SÛRESİ 477
Sûre Hakkında Bilgi 477
Hz. Zekeriyya'nın Duası 480
Hz. Zekeriyya'ya Oğul Müjdesi 484
Hz. Yahya'ya Verilen Nimetler 490
Hz. Meryem'in Kıssası 494
Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı Doğurması 498
Hıristiyanların Bozuk İtikadlarına Ret 510
Hz. İbrahim'in, Babasını Hakk'a Daveti 516
Babasının Hz. İbrahim'e Tepkisi 522
Allah İçin Hicretin Mükâfatı 525
Hz. Musa'nın Kıssası 530
Vaadine Sadık Kul: Hz. İsmail 534
Hz. İdris'in Yüce Bir Makama Yükseltilmesi 537
Özel İhsanlara Mazhar Olan Peygamberler 541

Namazı Zayi Edip Şehvetlerine Tâbi Olanlar 544
Melekler Sadece İlâhî İzinle İner 549
Ahiret Hayatı ve İnsanların Hali 554
Cehenneme Düşenlerin Hali 563
Kötülere Tanınan Süre ve İyilere Yapılan Destek 566
Sapkınlık İçindeki Kimsenin Tuhaf Halleri 570
Putların Kimseye Faydası Olmaz 574
Müminlerin ve Kâfirlerin Âkıbeti 579
Şirk ve Dalâlet Ehlinin Çirkin İşleri 583
Salih Kullar İçin Kalplere Konan Sevgi 588
İlâhî Kelâm, Tebliğ Edilsin Diye Kolaylaştırıldı 592

(20) TÂHÂ SÛRESİ 597
Sûre Hakkında Bilgi 597
Hz. Musa'nın Kıssası 606
Hz. Musa'ya Verilen Mucizeler 616
Hz. Musa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi 622
Hz. Musa'ya Yapılan İlâhî İhsanlar 628
Hz. Musa ile Hz. Harun'un Firavun'a Gönderilişi 635
Firavun'un Hz. Musa ile Konuşması 642
Firavun'un Hz. Musa ile Hesaplaşma İsteği 651
Firavun'un Sihirbazlarını Toplaması 656
Sihirbazların Müslüman Oluşu 664
Sihirbazların Firavun Karşısındaki Onurlu Tavırları 668
Firavun'un Denizde Boğulması 672
İsrâiloğulları'na Yapılan Özel İhsanlar 676
İsrâiloğulları'nın Buzağıya Tapması 682
Buzağıya Tapanları Ret 689
Sâmirî'nin Acı Sonu 695
Kıssalardaki Hikmet 700
Kur'an'dan Yüz Çevirenleri Bekleyen Azap 701
İlâhî Huzurda Başlar Eğilir 709

Hz. Âdem'in, İblîs'le Mücadelesi 714
Hz. Âdem'in Tövbesinin Kabul Edilmesi 722
Geçmiş Nesillerden İbret Almak 731
Dünya Süsünü Bırak, Namaza Bak 737
Kâfirlerin Yersiz Mucize İstekleri 740

6. CİLT

(21) ENBİYÂ SÛRESİ 13
Sûre Hakkında Bilgi 13
Gaflete Dalan Şaşkınların Hali 17
Peygamberler Erkeklerden Gönderilmiştir 20
Haddi Aşanların Helâk Şekli 26
Gök ve Yer Eğlence Olsun Diye Yaratılmadı 29
Âlemin İlâhı Tektir 34
Allah Teâlâ Evlat Edinmekten Yücedir 42
Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri 46
Hiç Kimse Dünyada Ebedî Değildir 52
İnsan Çok Hemenci Yaratılmıştır 56
Kulu Azaptan Allah'tan Başkası Koruyamaz 62
Kalp Kulağı Sağır Olanlar Hak Sözü İşitmezler 68
Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a Verilen Furkan 72
Hz. İbrahim'in Kavmi ile Mücadelesi 75
Hz. İbrahim'in Putları Kırması 79
Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması 87
Hz. İbrahim'in Şam'a Hicreti 94
Manevi Önderlik ve Doğru Yolda Rehberlik 96
Hz. Lût ve Hz. Nuh 100
Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası 103
Hz. Eyyûb'un Kıssası 111
Diğer Meşhur Peygamberler 124
Hz. Yunus'un Kıssası 127

Hz. Zekeriyya'nın Kıssası 133
Hz. Meryem'in ve Hz. İsa'nın Kıssası 136
Bütün Peygamberler Tevhid İnancında İttifak Etmiştir 137
Herkesin Dönüşü Yüce Allah'adır 140
Kâfirlerin Başına Gelecek Azap 144
Cennetliklerin Hali 147
Göklerin Kâğıt Gibi Dürüleceği Gün 152
Yeryüzünün Vârisleri 154
Bütün Âlemlere Rahmet: Hz. Muhammed 157

(22) HAC SÛRESİ 165
Sûre Hakkında Bilgi 165
Azgın Şeytanlara Uyanların Sonu 170
Öldükten Sonra Dirilmenin Delili 172
İnkârcıların Değişik Halleri 177
İmanla İnkâr Arasında Gidip Gelenler 179
Cennetlik Müminler 184
Hiç Kimse Allah'ın Yardımını Engelleyemez 185
Müminlerle İnkârcıların Âkıbeti 189
Varlıkların Yüce Allah'a Secdesi 191
Hak ile Bâtılın Mücadelesi 194
Kâbe ve Hacla İlgili Hükümler 200
İnsanların Hacca Çağrılması 205
Eti Haram Olan Hayvanlar 211
Allah'ın Dininin Alametlerine Hürmet ve Saygı 214
Allah, Müminleri Savunur 223
Allah Yolundan Alıkoyanlarla Cihad 224
Peygamberlerini Yalanlayanların Acı Sonu 229
Kâinattan İbret Almak 233
Hemen Azap İsteyenlere Cevap 237
Şeytan Vahye Müdahale Edemez 239
İnkâr ve Şüphe İçinde Kalanların Âkıbeti 245

İntikamda Ölçü......249
İlâhî Kudretin Delilleri......253
İlâhî Kudrete Bir Başka Delil......255
Her Ümmete Bir Din Gönderilmiştir......256
İnkârları Yüzlerine Yansıyanlar......262
Âciz Putların Hazin Hali......263
Allah Dilediğini Elçi Seçer......266
İlâhî Muhabbete Ulaşma Yolları......268

(23) MÜ'MİNÛN SÛRESİ......275
Sûre Hakkında Bilgi......275
Kurtuluşa Eren Müminler......276
İnsanın Yaratılış Seyri......283
Gökten ve Yerden Gelen İhsanlar......287
Hz. Nuh ve Nimete Nankörlük Eden Kavmi......294
Hz. Hûd'un Kıssası......301
Her Ümmetin Belirli Bir Eceli Vardır......307
Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un
Peygamber Olarak Gönderilişi......310
Hz. İsa ve Annesi......314
Şükür İçin Salih Amel......316
Yüce Allah'a Yakınlık Devletine Erenler......322
Hak'tan Gaflet İçinde Olanlar......328
Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek......331
Gaflete Dalanların Hali......340
İlâhî Kudretin Delilleri......344
Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri......347
Yüce Allah'ın Oğlu ve Ortağı Yoktur......351
Azap ve Vesveseden Korunmanın Yolu......353
Kıyametin Korkunç Halleri......360
Cehennemliklerin Cevabı......365
İnsan Boş Yere Yaratılmadı......370

(24) NÛR SÛRESİ 375
Sûre Hakkında Bilgi 375
Zinanın Cezası 376
Zina Eden Kimseyle Evlenme Yasağı 384
Zina İftirasının Cezası 388
Karı Koca Arasında Lânetleşme 392
Hz. Âişe'ye İftira Edilmesi Olayı 395
İftira Olayına Dalanların Kınanması 400
İftirayı Yayanların Cezası 407
Şeytanın Adımlarına Uyup İyilikten Uzaklaşmayın 409
Temiz İnsanlara İftira Atmanın Cezası 413
Herkes Kendi Cinsine Layıktır 418
Evlere Girerken İzin Almak 421
Mümin Kadınların Örtüsü ve Süslenme Edebi 423
Bütün Müminleri Tövbeye Davet 433
Bekârları Evlendirin 436
Evlenmeye Teşvik 438
Kölelerle Hürriyet Anlaşması 442
Kimseyi Kötülüğe Zorlamayın! 447
İlâhî Nurun Misali 451
Yüce Allah'ı Zikir İçin İzin Verilen Evler 457
Amelleri Seraba Benzeyenler 461
Bütün Varlıklar Dua ve Tesbihini Bilir 466
İlâhî Nurun Dünya Atmosferindeki Tecellisi 468
Yeryüzündeki İbretlik Olaylar 473
Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir 475
Münafıkların Tuhaf Hali 477
Müminlerin İlâhî Hüküm Karşısındaki Tavrı 481
Sözüyle Özü Birbirine Uymayanlar! 484
İhlâslı Kullara Vaat Edilen Yardım ve İmkân 487
Kâfirlerin Sonu 492
Evin İçinde İzin Alınacak Zamanlar 493

Örtünmede İhtiyar Kadınlara Verilen Ruhsat 498
Yemek Konusunda Kendisine Ruhsat Verilenler 501
Evlere Girerken Selâm Vermek 507
Topluca Görülen İşlerde Başkandan İzin Almak 508
İzinsiz İş Yapmanın Sonu 512

(25) FURKAN SÛRESİ 517
Sûre Hakkında Bilgi 517
Müşriklerin Bâtıl İşleri 521
Kur'an ve Peygamber Hakkında İleri Geri Konuşanlar 523
Kâfirlerin Yersiz İsteklerine Ret 529
Ahireti Yalanlayanlara Korkunç Azap 536
Bütün Peygamberler Beşerdir 539
Kâfirlerin Yersiz Tekliflerine Cevap 545
Meleklerin İneceği Gün! 552
Kur'ân-ı Hakîm'i Terkedenler 560
Kur'an'ın Aralıklarla İndirilmesinin Hikmeti 564
Peygamberi ve Kitabı İnkâr Edenleri Sonu 568
İbretlik Yapılan Kavimler 570
Peygambere Hürmetsizliğin Cezası 577
Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri 581
Hz. Peygamber,
Bütün Âleme Gönderilmiştir 589
İlâhî Kudretin Delilleri 591
Allah ile Kul Arasındaki Vasıtanın (Peygamberin) Konumu 595
Hiç Ölmeyene Güvenip Dayan 596
Burçları Yaratan Allah 603
Rahmân'ın Has Kullarının Hali 606
Günah İşleyip de Tövbe Etmeyenin Cezası 612
Salih Kulların Güzel Vasıfları 615

(26) ŞUARÂ SÛRESİ 621
Sûre Hakkında Bilgi 621
İlâhî Kudretin Delilleri 626
Hz. Musa'nın Firavun ve Kavmine Gönderilişi 629
Hz. Musa'nın, Firavun'la Mücadelesi 633
Hz. Musa'nın Asâ ve El Mucizesi 641
Firavun'un Şaşkınlığı 643
Sihirbazların Toplanması 644
Sihirbazların Müslüman Olması 647
Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkışı 650
Denizin Yarılması ve Firavun'un Boğulması 654
Hz. İbrahim'in Kıssası 659
Hz. İbrahim'in Duası 667
Ahiret Gününün Korkunç Halleri 673
Hz. Nuh'un Kıssası 679
Hz. Hûd'un Kıssası 686
Hz. Salih'in Kıssası 692
Hz. Lût'un Kıssası 698
Hz. Şuayb'ın Kıssası 702
Kur'an'ın Hak Olduğuna Şahitler 708
Müşriklere Azap Tehdidi 715
Kur'ân-ı Hakîm'e Şeytanlar Musallat Olamaz 718
Yakın Akrabanı Uyar! 721
Şeytanların İndiği Kimseler 727

7. CİLT

(27) NEML SÛRESİ 15
Sûre Hakkında Bilgi 15
Hz. Peygamber'e Kur'an'ın İniş Şekli 19
Hz. Musa'nın Kıssası 21

Hz. Musa'nın El Mucizesi 26
Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası 28
Hz. Süleyman'ın Ordusu Karınca Vadisinde 34
Sebe Melikesinin Tesbit Edilişi 42
Hz. Süleyman'ın Belkıs'a Mektup Göndermesi 53
Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Hediye Göndermesi 60
Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Gelip Teslim Oluşu 65
Hz. Salih'in Kıssası 73
Kavminin Hz. Salih'i Öldürme Teşebbüsü 76
Hz. Lût'un Kıssası 81
Yüce Allah'tan Hayırlı Kim Vardır? 85
Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri 88
Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil 90
Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil 93
Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil 95
Ahiret Hakkında Şüphe İçinde Olanlar 97
Önceki Milletlerden İbret Alın! 100
Yüce Allah Gizli Açık Her Şeyi Bilir 103
Geçen Ümmetlerin Halinden Haber Veren Kitap 104
Kıyametin Alametlerinden Dâbbetü'l-Arz 109
Kıyametin Kopuşu ve Hakkı Yalanlayanların Hali 112
Sûra Üfleniş ve Sonrası 116
Tebliğin Peşinden Gereken Edep 125

(28) KASAS SÛRESİ 131
Sûre Hakkında Bilgi 131
Hz. Musa ile Firavun'un Kıssası 134
Hz. Musa'nın Annesine Verilen İlâhî Emir 136
Hz. Musa'nın Annesinin Hali 142
Hz. Musa'nın Annesine Kavuşması 145
Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkması 148
Hz. Musa'nın Mısır'dan Ayrılışı 155

Hz. Musa'nın Medyen'e Gitmesi ... 160
Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb ile Buluşması ... 165
Hz. Musa'nın Mısır'a Dönüşü ... 174
Hz. Musa'nın Cenâb-ı Hak'tan Yardım Talebi ... 180
Firavun'un İnat ve Azgınlığı ... 182
Yüce Allah'a Karşı Gelmenin Sonu ... 187
Hz. Musa'ya Verilen Nurlu Kitap ... 189
Hz. Resûlullah'ın Peygamberliğinin Delilleri ... 191
Peygamber Göndermenin Hikmeti ... 196
Kur'an Âyetlerinin Ayrı Ayrı İndirilmesinin Hikmeti ... 200
Kur'ân-ı Hakîm'in Kıymetini Bilenler ... 201
Hidayet Sadece Yüce Allah'ın Elindedir ... 205
İslâm'a Girmemek İçin İleri Sürülen Boş Mazeretler ... 208
Nimetlerle Şımaranların Acı Sonu ... 210
Dünya Sevgisinin Sonu ... 212
Dünyada Aldananların Âkıbeti ... 216
Allah Teâlâ'nın En Güzel Sıfatlarından Bazıları ... 221
Yüce Allah, Yaratmada ve Seçmede Tektir ... 226
Kârûn Kıssası ... 230
Kârûn'un Cevabı ... 233
Kârûn'un Yerin Dibine Batışı ... 237
Tevazu Gösterenlerin Güzel Âkıbeti ... 243
Hz. Peygamber'e Vaat Edilen Müjde ... 247

(29) ANKEBÛT SÛRESİ ... 253
Sûre Hakkında Bilgi ... 253
Müminlere Eziyet Verenler Allah'tan Kaçamaz ... 257
Hak Yoldan Alıkoyana İtaat Edilmez ... 260
İmtihanı Kaybedenlerin Hali ... 262
Kâfirlerin, Müslümanlara Tuhaf Teklifi ... 264
Hz. Peygamber'e Teselli ... 266
Hz. İbrahim'in Kıssası ... 269

İlâhî Kudretin Tecellilerinden İbret Almak 273
Hz. İbrahim'in Kavminin Cevabı 277
Hz. Lût'un Kıssası 282
Hz. Şuayb'ın Kısassı 288
Hz. Hûd, Salih ve Musa'nın Kavimlerinin Hali 289
Yüce Allah'tan Başkasına Güvenenin Hali 293
En Büyük İki İbadet: Namaz ve Zikir 297
Namaz ve Zikrin Meyvesi: Güzel Ahlâk 305
Kur'ân-ı Hakîm'i Yüce Allah İndirmiştir 308
Mucize İsteyenlere Ret 312
Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali 315
Dini Yaşamak İçin Hicret 317
Herkesin Rızkı Yüce Allah'a Aittir 319
Asıl Hayat, Ahiret Hayatıdır 323
Her Nimet Şükür İster 326
Yüce Allah'a Yönelen Âşıkların Güzel Âkıbeti 328

(30) RÛM SÛRESİ 333
Sûre Hakkında Bilgi 333
Kendini ve Âlemi Tefekkür 340
Öncekilerin Hallerinden İbret Alın! 342
Öldükten Sonra Saflar Ayrılır 345
Gece Gündüz Tesbih ve Beş Vakit Namaz 348
Öldükten Sonra Diriltilmenin Delilleri 352
İlâhî Kudretin Diğer Delilleri 356
Cenâb-ı Hakk'ın Saltanat ve Azametinin Delili 361
Şirkin Çirkinliği ve Tutarsızlığı 364
Tevhid ve Fıtrat Dinine Yönel 366
Gafillerin Hali 372
Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır 375
Yüce Allah'ın Birliğinin Delili 379
Karada ve Denizdeki Fesadın Sebebi 381

Fesattan Kurtuluşun Yolu: Ahirete Hazırlanmak 384
Öldükten Sonra Diriltmenin Delili 386
Hz. Peygamber'e Teselli 389
Yüce Allah'ın Kudretinin Delilleri 391
Gafillerin Felaket Anındaki Tavrı 394
İlâhî Kudretin İnsandaki Delilleri 397
Ahiretin Korkunç Halleri 399

(31) LOKMAN SÛRESİ 405
Sûre Hakkında Bilgi 405
İnsanları Eğlence ile Hak Yoldan Saptıranlar 409
İyilik Sahiplerinin Güzel Âkıbeti 418
İlâhî Kudretin Şahitleri 419
Hz. Lokman'ın Kıssası 421
Anne Babaya İyilik 428
Hz. Lokman'ın Oğluna Vasiyeti 433
İnsana Verilen Zâhirî ve Bâtınî Nimetler 438
Kopmayan Kulpa Tutunanlar 443
Yüce Allah'ın Birliğinin Delili 445
Allah'ı Tanımanın Sonu Yoktur 446
Yüce Allah'ın Kemal Sıfatlarının Delili 450
Mutlak Gaybı Sadece Yüce Allah Bilir 455

(32) SECDE SÛRESİ 463
Sûre Hakkında Bilgi 463
Gökten Yere, Bütün İşleri Allah Düzenler 466
O'nun Yarattığı Her Şey Güzeldir 470
İnsanın Yüce Allah ile Buluşması 473
Cenâb-ı Hakk'a Gönülden Teslim Olanların Vasfı 481
İtaat Edenlerle İsyan Edenler Bir Olmaz 487
Hidayet Önderlerinin Vasfı 491
Öncekilerden İbret Alın 494
Yüce Allah'ın Kudretinin Eserleri 496

(33) AHZÂB SÛRESİ 501
Sûre Hakkında Bilgi 501
Bir İnsanda İki Kalp Bulunmaz 505
Hz. Peygamber'in Hanımları Ümmetin Anneleridir 511
Peygamberlerle Yapılan Sözleşme 515
Ahzâb (Hendek) Savaşı 520
İmtihanın Sonucu 526
Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar 529
İnsanları Cihaddan Alıkoymaya Çalışanlar 532
Münafıkların Diğer Halleri 534
Hak Yolun Korkusuz Kahramanları 535
Düşman Ordularının Geri Dönüşü 540
Hz. Peygamber'in Hanımlarının Dünya Talebi 544
Hz. Peygamber'in Hanımlarına İlâhî Uyarı ve Müjde 548
Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i 550
Cennetlik Erkekler ve Kadınlar 555
Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi 560
Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi 567
Hz. Muhammed [s.a.v], Peygamberlerin Sonuncusudur 571
Yüce Allah'ı Sabah Akşam Zikir 573
Işık Saçan Peygamber 581
Nikâhlanıp Cimâdan Önce Boşanan Kadınların Hükmü 586
Hz. Peygamber'e Tanınan Özel İmkân 589
Hz. Peygamber'e Hanımları Konusunda Verilen Genişlik 595
Hz. Peygamber'e Getirilen Sınırlama 599
Yemek ve Meclis Âdabı 602
Hz. Peygamber'in Hanımlarıyla Evlenme Yasağı 605
Yakın Akrabalara Tanınan Genişlik 607
Hz. Peygamber'e Salât ve Selâm 609
Haktan Gafil ve Uzak Olanların Hali 617
Mümin Kadınlara Örtünme Emri 620
Münafıklara Uyarı! 622

Kâfirlerin Kötü Hali 624
Hz. Peygamber'e Eziyet Vermek Haramdır 627
İnsana Yüklenen Büyük Emanet 632

(34) SEBE' SÛRESİ 639
Sûre Hakkında Bilgi 639
Ahireti İnkâr Edenlere Uyarı ve Cevap 642
İlim Sahipleri Kur'an'ın Hak Kitap Olduğunu Bilir 644
Kâfirlerin Cahilce Sözleri 646
Hz. Davud'a Verilen Özel Nimetler 649
Hz. Süleyman'a Verilen Yetki ve Nimetler 654
Hz. Süleyman'ın Vefatı 662
Nimete Şükretmeyenlerin Başına Gelen Felaket 667
Sebe Halkının Paramparça Olma Sebebi 674
İblîs'e Tâbi Olmanın Sonu 677
Allah'a Ortak Koşanların Hüsranı 680
Bütün Varlıklara Rızık Veren Yüce Allah'tır 684
Bütün İnsanlara Gönderilen Müjdeci ve Uyarıcı 688
Kâfirlerin Ahirette Karşılaşacağı Felaket 691
Hz. Peygamber'e Teselli 695
Sadakaya Teşvik 700
Kıyamet Günü Müşriklerin Kınanması 703
Gaflet Ehlinin Hali 706
Tefekkür ve İbret 709
Peygamberler Halktan Ücret İstemez 711
Kâfirlerin Ahiretteki Pişmanlık ve Perişanlıkları 715

8. CİLT

(35) FÂTIR SÛRESİ 15
Sûre Hakkında Bilgi 15
Nimetlerle Zikir ve Fikir 22

Dünyadan Sakının 25
Yaptıkları Kötülükleri İyilik Zannedenler! 29
Öldükten Sonra Dirilmenin Misali 32
Bütün İzzet ve Şeref Yüce Allah'tandır 33
Yaratılış Yönüyle İnsanın Aslı 37
İlâhî Kudretin Delilleri 40
İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili 43
Herkes Yüce Allah'a Muhtaçtır 46
Bütün Hayır Allah'tandır 51
Müminle Kâfirin Misali 55
Hz. Peygamber'e Teselli 60
Bütün Varlıklar, O'nun Kudretinin Şahididir 61
Allah'tan Sadece Âlimler Korkar 63
Kur'an Ehline Müjde 68
Kur'an'a Vâris Olan Ümmet 71
Cehennemliklerin Hali 83
Yüce Allah Kalplerdekini Bilir 87
Kureyş'in İnat ve Azgınlığı 94
Yüce Allah Halîm ve Çok Affedicidir 97

(36) YÂSÎN SÛRESİ 101
Sûre Hakkında Bilgi 101
Yâsîn Sûresinin Fazileti 101
Kur'an Yüce Allah Tarafından İndirilmiştir 105
Allah Ölüleri Diriltir 110
Antakya'ya Gönderilen Elçilerin Kıssası 113
Kıssanın Devamı 118
İnkârcı Kavmin Helâki 122
Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri 126
Gece ve Gündüzdeki İlâhî Delil 129
İlâhî Kudretin Başka Bir Delili 134
Nimetlere Nankörlük Edenler 136

Kıyametin Hemen Gelmesini İsteyenler! 140
Kıyamet Günü Kâfirlerin Azarlanıp Kınanması 149
Kâfirler İçin Dünyadaki Tehdit 152
Kur'ân-ı Hakîm Şiir Değildir 155
İnsanlara Yapılan İhsanlar ve Kâfirlerin Nankörlüğü 158
Öldükten Sonra Dirilmek Haktır 162

(37) SÂFFÂT SÛRESİ 169
Sûre Hakkında Bilgi 169
Öldükten Sonra Dirilmek Haktır 174
Kâfirlerin Ahiretteki Hali 178
Kâfirlerin Azaba Düşme Sebebi 182
İhlâslı Kulların Güzel Hali 184
Kulu İlâhî Aşktan Mahrum Eden Sebepler 189
Hz. Nuh: Ülü'l-azm Peygamberlerden İlk Uyarıcı 198
Halil İbrahim'in Kıssası 201
Hz. İbrahim'in Putları Kırışı 203
Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etme Olayı 207
Hz. İbrahim'in Nesli 220
Hz. Musa ve Hz. Harun'un Kıssası 223
Hz. İlyas'ın Kıssası 225
Hz. Lût'un Kıssası 228
Hz. Yunus'un Kıssası 230
Allah'a İftira ve Çocuk İsnat Edenler 236
Bütün İşler Yüce Allah'ın Elindedir 239
Meleklerin Makamları ve Görevleri 241
Peygamberlere Vaat Edilen Zafer 248

(38) SÂD SÛRESİ 255
Sûre Hakkında Bilgi 255
Kâfirlerin Şaşkınlığı! 258
Kâfirlere Uyarı ve Tehdit 266
Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali 269

Hz. Davud'un İmtihanı 275
Hz. Davud'a Verilen Halifelik 284
Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek ve Onlardan İbret Almak 290
Kur'an Okumanın Bâtınî Edepleri 291
Hz. Süleyman'ın Kıssası 294
Hz. Süleyman'ın İmtihanı 298
Hz. Eyyûb'un Kıssası 308
Hz. İbrahim ve Oğulları 313
Hz. İbrahim'in Diğer Evlatları 316
Müttakilere Verilen Müjde 317
Cehennemliklerin Hali 320
Peygamberin Görevi Uyarmaktır 324
Hz. Âdem'in Yaratılışı ve İblîs'in Tavrı 327
Hakk'a Davet Hak Rızası İçin Yapılır 334

(39) ZÜMER SÛRESİ 337
Sûre Hakkında Bilgi 377
Allah'a Yakınlık İçin Putlara Tapanlar 340
Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri 345
Nimetlere Şükür Emri 349
Şükürsüz Kulun Hali 351
Şükreden Kulların Hali 353
İbadetin Aslı: Takva 357
Dinin Temeli: İhlâs 360
İlâhî Müjdeye Ulaşanlar 364
Azabı Hak Edenler 367
İlâhî Kudretin Delilleri 370
Kalbin Nurla Açılması 373
Kalpleri Yumuşatan Kitap 376
Hidayete Ulaşanla Dalâlet İçinde Kalan Kimsenin Misali 380
Kur'an'ın Üstünlüğü ve Şerefi 382
Müşrikle Müminin Misali 383

Hakkı Yalanlayanla Tasdik Edenin Hali 388
Her Şey Yüce Allah'ın Elindedir 394
Kâfirlere Vaat Edilen Azap 395
Ölümden Sonra Dirilmenin Delilleri 397
Putlar Kimseye Bir Fayda ve Zarar Veremez 401
Müşriklerin Alameti 403
Şirkin Cezası 407
Müşriklerin Çirkin Tutumları 410
Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır 412
Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesilmez 413
Kur'an'a Tâbi Olun 421
Hakkı Yalanlayanlarla Tasdik Edenlerin Sonu 425
Göklerin ve Yerin Anahtarları Allah'ın Elindedir 427
Allah'ı Hakkı ile Tanıyamadılar! 432
Kıyamet Halleri 435
Cehennemliklerin Ateşe Sevkedilişi 439
Cennetliklerin Melekler Tarafından Karşılanışı 441

(40) MÜ'MİN SÛRESİ 445
Sûre Hakkında Bilgi 445
Hakkı Yalanlayanların Sonu 451
Kâfirlerin Pişmanlık ve Üzüntüsü 460
İlâhî Kudretin Delilleri 464
Kıyamet Gününün Dehşeti! 471
Kurtuluşun Yolu: Tefekkür 476
Hz. Musa'nın Kıssası 478
Firavun Ailesinden Bir Müminin Kavmine Uyarıları 482
Peygamberleri Yalanlayanların Âkıbeti 488
Firavun'un Azgınlığı 491
Hz. Musa'ya İnanan Müminin Diğer Öğütleri 493
Kâfirlerin Cehennemde Çekişmesi 503
Peygamberlere ve Müminlere İlâhî Yardım Vaadi 506

Hz. Peygamber'e Yardım Vaadi 509
Kıyametin Kopması Haktır 513
Dua ve İbadetten Kaçanların Sonu 515
Allah'ın Birliğinin Delilleri 518
Ahireti İnkâr Edenlerin Hali 526
Allah Yolunda Sabır 530
Şükredilecek Nimetler 533
Hakikatlere Açılan Kapı: Tefekkür 535

(41) FUSSILET SÛRESİ 541
Sûre Hakkında Bilgi 541
Kâinatı Yaratan Allah Nasıl İnkâr Edilir! 546
Kâfirlere Tehdit 552
Ahirette Âzaların Şahitliği 559
Arkadaşın Etkisi 564
Kötü Arkadaşla Gelen Âfet 566
Kâfirlerin Cehennemdeki Çekişmeleri 569
Allah Dostlarının Ölüm Anı ve Sonrası 570
Allah'a Davet Edenlerin Hali 574
Allah Teâlâ'nın Birliğinin Delilleri 580
Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali 583
Hz. Peygamber'e Teselli 586
Tevrat Hakkında da Görüş Ayrılığına Düşüldü 589
Kıyametin Ne Zaman Kopacağını Sadece Allah Bilir 591
İnsan Fıtratındaki Yansımalar 593
Tefekkürden Yüz Çevirmenin Tehlikesi 596

(42) ŞÛRÂ SÛRESİ 601
Sûre Hakkında Bilgi 601
Müşriklerin Acziyet ve Zilleti 606
Hüküm Allah'a Aittir 610
Yüce Allah'ın Kulları İçin Emrettiği Din 615

Kur'an'a Sarılmaya Teşvik 624
Allah'tan Başkası Din Koyamaz 631
Ehl-i Beyt'i Sevmek 634
Vahiy Allah'ın Kontrolündedir 638
Rızıkların Ölçülü Olmasının Hikmeti 644
İlâhî Kudretin Şahitleri 649
Kullara Gelen Musibetlerin Sebebi 651
İlâhî Kudretin Diğer Bir Delili 654
Dünyaya Karşı Zühd 656
Zulmün Vebali ve Cezası 666
Bütün İş Allah'ın Elindedir 669
Vahiy Alma Şekilleri 671

(43) ZUHRUF SÛRESİ 677
Sûre Hakkında Bilgi 677
Hz. Peygamber'e Teselli 680
Müşriklerin Yüce Yaratıcıyı Kabulleri 682
Şirkin İptali 687
Müşriklerin Şüphelerini Boşa Çıkarma 691
Körü Körüne Taklitten Sakındırma 695
Allah Adına Hüküm Vermeye Kalkanlar 698
Allah Katında Dünyanın Basitliği 703
Rahmân'ın Zikrinden Uzak Kalmanın Sonu 706
Hak Yolda Sabit Kalma Emri 712
Hz. Peygamber'e Teselli 715
Firavun'un Azgınlık ve Taşkınlığı 718
Hz. İsa'nın Durumu 723
Hz. İsa'nın Peygamber Olarak Gönderilişi 729
Allah İçin Birbirini Sevenlerin Âkıbeti 733
Kâfir ve Müşriklerin Âkıbeti 746
Yüce Allah, Hiç Kimseyi Evlat Edinmedi 751
Müşriklerin Allah'ın Rabliğini İkrar Etmesi 756

9. CİLT

(44) DUHÂN SÛRESİ 13
Sûre Hakkında Bilgi 13
Kâfirlere Uyarı ve Tehdit 20
Kâfirlerin Peşinden Gidenlerin Âkıbeti 25
Firavun ve Kavminin İbretlik Halleri 30
Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkâr Edenlere Cevap 36
Kâfirin Ahiretteki Hali 42
Cennet Ehlinin Güzel Hali 46

(45) CÂSİYE SÛRESİ 53
Sûre Hakkında Bilgi 53
Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali 60
İnsanlara İhsan Edilen Zâhirî Nimetler 64
Herkese Karşı Güzel Ahlâk 67
İsrâiloğulları'na Yapılan İhsanlar 71
Hz. Peygamber'e Verilen Şeriat 73
Salihlerle Fâsıkları Hali 76
Nefsine Tapanlar 80
Hevâsına Uyanların Boş Sözleri 87
Öldükten Sonra Dirilmek Haktır 90

(46) AHKÂF SÛRESİ 101
Sûre Hakkında Bilgi 101
Şirkin Delili Yoktur 104
İlâhî Âyetleri İnkâr Edenler 106
İnkâr ve İftira Edenlere Cevap 108
Kâfirlerin Bâtıl Sözleri 115
Anne Babaya İyilik 120
Anne Babaya İtaatsizliğin Cezası 126
Mümin Anne Babasına Âsi Olan Münkirin Cezası 130

Dünya ile Keyif Sürüp Ahiretten Yüz Çevirenin Cezası 135
Önceki Kavimlerin Âkıbetinden İbret Almak 139
Kur'an Dinlemeye Gelen Cinler 142
Yüce Allah'ın Her Şeye Gücü Yeter 148
Önceki Peygamberler Gibi Sabret 150

(47) MUHAMMED SÛRESİ 157
Sûre Hakkında Bilgi 157
Kâfir ve Din Düşmanlarıyla Savaş 162
Tefekkür ve İbret 170
İbret Almayanların Sonu 174
Müttakilere Vaat Edilen Cennet 176
Münafıkların Hali 180
Hidayetin Sebebi ve Esası: Kelime-i Tevhid 184
Haktan Dönenin Hali 195
Sadıkların İmtihanı 201
Allah'a ve Resûlü'ne İtaat 204

(48) FETH SÛRESİ 211
Sûre Hakkında Bilgi 211
Müminlere İndirilen Sekînet 216
Allah'ın Resûlüne Biat, Allah'a Biattır 220
Cihaddan Geri Kalanların Acıklı Hali 225
Mazereti Olanlara Kınama Yok 233
Rıdvan Biatı 235
Müminlere Zafer Müjdesi 242
Mekke'ye Girmekten Menedilmenin Hikmeti 246
Câhiliye Taassubuna Düşenler 248
Mekke Fethinin Müjdesi 254
Müminlerin Tevrat ve İncil'deki Vasıfları 257

(49) HUCURÂT SÛRESİ 265
Sûre Hakkında Bilgi 265
Hz. Peygamber'e Karşı Edebi Korumayanlar 272
Önemli İşlerde Araştırmadan Karar Vermeyin 276
Kardeşlerin Arasını Düzeltin 282
Müminlerle Alay Etmeyin 289
Kötü Zan ve Gıybet Haramdır 295
Gıybete İzin Verilen Durumlar 306
İnsanların En Şereflisi 310
Gerçek Müminlerin Sıfatı 315
Müslümanlığını Başa Kakanlar 319

(50) KÂF SÛRESİ 323
Sûre Hakkında Bilgi 323
İnkâr Edenlerin Acı Âkıbeti 331
Kuluna Şah Damarından Daha Yakın 335
Kâfirlerin Ahiretteki Hali 342
Müjde ve Azabın Ortaya Çıkacağı Gün 346
Kâfirlere Uyarı 353

(51) ZÂRİYÂT SÛRESİ 363
Sûre Hakkında Bilgi 363
Kâfirlerin Şaşkınlığı 366
Müttakilerin Güzel Hali 371
İlâhî Kudretin Delilleri 376
Hz. İbrahim'in Misafirleri 384
İbret Alınacak Ümmetler 390
Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Sebebi 399

(52) TÛR SÛRESİ 407
Sûre Hakkında Bilgi 407
Azap Gününün Dehşetli Anları 410

Müttakilerin Cennetteki Hali 414
Her Şeye Rağmen Davete Devam....423
İnkârda İnat Edenlerin Sonu 429
Zaferin Anahtarı: Sabır....432

(53) NECM SÛRESİ....435
Sûre Hakkında Bilgi....435
Putların Zilleti....446
Bütün Şefaatler Allah'ın İzniyledir....451
Nefsinizi Temize Çıkarmayın....456
Nefsini Övmenin Cezası....461
Sonuçta Varış Yüce Allah'adır 467

(54) KAMER SÛRESİ....477
Sûre Hakkında Bilgi....477
Peygamberlerin İbretlik Kıssaları....484
Âd Kavminin Kıssası....491
Semûd Kavminin Kıssası....493
Firavun'un Kavmi....502
Kureyş'e Yapılan Uyarı ve Tehdit....503
Her Şey Bir Ölçüyle Yaratılmıştır....506

(55) RAHMÂN SÛRESİ....511
İnsanların ve Cinlerin İlk Yaratılışı....520
O, Her An Bir İştedir....528
Kâfirler İçin Hazırlanan Azap....537
Müttakilere Vaat Edilen Cennetler....539
Diğer Müminlere Müjdelenen İki Cennet....548

(56) VÂKIA SÛRESİ....557
Sûre Hakkında Bilgi....557
Sâbikûnun Sayısı 563

Ashâbü'l-Yemînin Cennetteki Hali 570
Cehennemlik Ashâbü'ş-Şimâlin Hali 574
İlâhî Kudretin Delilleri 579
Kur'an'a Temiz Olanlar Dokunur 588
Ölüm Anında İnsanların Hali 595

(57) HADÎD SÛRESİ 605
Sûre Hakkında Bilgi 605
İmanda Sabit Durmak 614
Ahirette Ortaya Çıkan İman Nuru 620
Kalplerin Yumuşama Zamanı Gelmedi mi? 627
Sadakaya Teşvik 632
Dünyanın İç Yüzü 637
Başa Gelen Her Şey Levh-i Mahfûzda Yazılmıştır 642
İlâhî Hükümlerin İcrasına Yardımcı Sebepler 649
İman ve Takvanın Mükâfatı 657

(58) MÜCÂDİLE SÛRESİ 661
Sûre Hakkında Bilgi 661
Zıhârın Hükmü 665
İlâhî Emre Aykırı Davrananların Âkıbeti 672
İsyan ve Düşmanlığa Devam Edenler 678
Müminlere Selâm ve Hürmet Şekli 680
Meclis Edebi 683
Hz. Peygamber'le Özel Konuşma Edebi 692
Münafıklara Uyarı 696
Şeytana Uyanların Âkıbeti 701
Allah'ın Taraftarlarındaki İman 702

10. CİLT

(59) HAŞR SÛRESİ 11
Sûre Hakkında Bilgi. 11
Düşmanı Yıpratma Taktiği 18
Ganimetlerin Hükmü 20
Muhacir ve Ensarın Fazileti 24
Münafıkların Garip Halleri 33
Kâfirlerin Ortak Âkıbeti 38
Takva ve Ahirete Hazırlık 40
Kur'ân-ı Kerîm'in Yüceliği 43
En Güzel İsimler O'nundur 45

(60) MÜMTEHİNE SÛRESİ 51
Sûre Hakkında Bilgi 51
Hz. İbrahim'in Örnek Alınacak Hali 56
Allah Dilerse Kalpleri Kaynaştırır 61
Kâfirlerle İrtibatta Ölçü 62
Müslüman Kadınlar Kâfirlere Helâl Değildir 69
Kadınlarla Biat 75
Gazaba Uğramışları Dost Edinmeyin 79

(61) SAF SÛRESİ 83
Sûre Hakkında Bilgi 83
Yahudi ve Hıristiyanların Çirkin İşleri 88
Cihada Teşvik 95

(62) CUM'A SÛRESİ 101
Sûre Hakkında Bilgi. 101
Yahudilerin Kötü Hali ve Boş İddiaları 106
Cuma Namazı ve Fazileti 111

(63) MÜNÂFİKÛN SÛRESİ........119
Sûre Hakkında Bilgi........119
Münafıkların Ruh Yapısı........123
Münafıklardaki Kibir........125
Ecel Gelmeden Hayırda Acele Edin........133

(64) TEGÂBÜN SÛRESİ........139
Sûre Hakkında Bilgi........139
Kâfirlere Uyarı........145
İman Edilecek Esaslar........149
Her Şey Allah'ın Takdiriyledir........151
Kulu Allah'tan Alıkoyan Engeller........155

(65) TALÂK SÛRESİ........165
Sûre Hakkında Bilgi........165
Bütün Hayırların Kaynağı Olan Takva........172
Hayızdan Kesilen ve Hamile Olan Kadınların İddeti........180
Boşanan Kadınlara Mesken ve Nafaka Sağlamak........183
İlâhî Sınırları Aşanların Cezası........189
İlâhî Kudretin Delilleri........193

(66) TAHRÎM SÛRESİ........199
Sûre Hakkında Bilgi........199
Hane-i Saâdette Yaşanan Olay........208
Kendinizi ve Ailenizi Ateşten Koruyun........214
Nasuh Tövbesi........216
Kâfir ve Münafıklarla Cihad........220
Cennetlik ve Cehennemlik Kadınlar........221

(67) MÜLK SÛRESİ........229
Sûre Hakkında Bilgi........229
Kâfirlerin Çekeceği Azap........237

Allah'tan Korkanlara Müjde 240
Kâinatta Gerçek Tasarruf Sahibi 243
İlâhî Kudretin Kâinattaki Tezahürleri 247
Kıyametin Ne Zaman Kopacağı Bilgisi 252

(68) KALEM SÛRESİ 257
Sûre Hakkında Bilgi 257
Allah Resûlü İlâhî Koruma Altındadır 264
Malına Aldanan Cimrilerin Acı Âkıbeti 270
Takva Sahiplerinin Ayrıcalığı 277
Kâfirlerin İçine Düştüğü İstidraç 284
Hz. Peygamber'e İftira Edenlere Ret 289

(69) HÂKKA SÛRESİ 293
Sûre Hakkında Bilgi 293
Helâk Olan Diğer Milletler 298
Kıyametin Halleri 301
Cennetlik ve Cehennemliklerin Hali 306
Kur'ân-ı Hakîm İlâhî Koruma Altındadır 316

(70) MEÂRİC SÛRESİ 321
Sûre Hakkında Bilgi 321
İnsandaki Hırs ve Cimrilik 330
Hakkı Yalanlayanların Âkıbeti 337

(71) NUH SÛRESİ 343
Sûre Hakkında Bilgi 343
Hz. Nuh'un, Kavmini Hakk'a Davet Etme Şekilleri 347
Kâinat Âyetlerini Tefekkür 352
Hz. Nuh'un Kavmi İçin Ettiği Bedduası 355

(72) CİN SÛRESİ 365
Sûre Hakkında Bilgi 365
Cinlerin Gökteki Haberleri Dinlemekten Engellenmeleri 371
Cinler de Farklı Gruplara Sahiptir 376
Hz. Peygamber'e Vahyedilen Temel Prensipler 381
İlâhî Daveti Reddetmenin Cezası 385

(73) MÜZZEMMİL SÛRESİ 391
Sûre Hakkında Bilgi 391
Kâfirleri Allah'a Havale Et 400
Gece İbadetinde Hafifletme 404

(74) MÜDDESSİR SÛRESİ 411
Sûre Hakkında Bilgi 411
İnkârda Başı Çeken Kâfirler 418
Cehennem Bekçilerinin On Dokuz Olmasının Hikmeti 427
Hevâsına Tâbi Olanla Ondan Kurtulan Kimsenin Hali 433

(75) KIYÂME SÛRESİ 441
Sûre Hakkında Bilgi 441
Vahiy Alma Şekli 448
Ahireti İnkâr Edenlerin Hali 451

(76) İNSÂN SÛRESİ 459
Sûre Hakkında Bilgi 459
Ahirette Kâfirlere ve Salihlere Hazırlanan Şeyler 464
Cennetliklere Verilen Diğer Nimetler 474
En Büyük Şeref: Kur'ân-ı Hakîm 480

(77) MÜRSELÂT SÛRESİ 487
Sûre Hakkında Bilgi 487
Kıyametin Kopma Anı 490

İlâhî Kudretin Delilleri 492
Hakkı Yalanlayanların Sonu 495
Allah Yolunda Ciddiyetle Amel Edenlerin Güzel Sonu 500

(78) NEBE' SÛRESİ 505
Sûre Hakkında Bilgi 505
İlâhî Kudretin Delilleri 509
Ahiret Halleri 514
Takva Sahiplerine Bahşedilen Nimetler 520

(79) NÂZİÂT SÛRESİ 529
Sûre Hakkında Bilgi 529
Hz. Musa'nın Haberi 537
İlâhî Kudret İçin Her Şey Kolaydır 543
Kıyametin Ne zaman Kopacağını Soranlar 550

(80) ABESE SÛRESİ 553
Sûre Hakkında Bilgi 553
İnsanın Nankörlüğü 560
Herkesin Birbirinden Kaçacağı Gün 567

(81) TEKVÎR SÛRESİ 573
Sûre Hakkında Bilgi 573
Kur'an, Hak Tarafından Gönderilen Bir Kitaptır 583

(82) İNFİTÂR SÛRESİ 591
Sûre Hakkında Bilgi 591
Allah'ın Rahmetiyle Aldananlar 594
Dünyaya Aldananların Âkıbeti 598

(83) MUTAFFİFÎN SÛRESİ 603
Sûre Hakkında Bilgi 603

Salihlerin Şerefi, Âriflerin Yüceliği 614
Müminlerin Kâfirlere Güleceği Gün 623

(84) İNŞİKÂK SÛRESİ 627
Sûre Hakkında Bilgi 627
Hakikate Ulaşma Yolu 631
Herkes Allah'a Dönecektir 636

(85) BURÛC SÛRESİ 643
Sûre Hakkında Bilgi 643
İman ve Salih Amel Sahiplerine Müjde 655

(86) TÂRIK SÛRESİ 663
Sûre Hakkında Bilgi 663
Kur'an Haktır, Hak Katından Gelmiştir 669

(87) A'LÂ SÛRESİ 673
Sûre Hakkında Bilgi 673
Arınıp Zikredenler Kurtuluşa Erdi 680

(88) GÂŞİYE SÛRESİ 691
Sûre Hakkında Bilgi 691
Ahirette Yüzleri Gülenler 695
Hz. Peygamber'in Asıl Görevi Öğüt ve Uyarıdır 700

(89) FECR SÛRESİ 703
Sûre Hakkında Bilgi 703
Allah Herkesin Halini Gözetlemektedir 710
Nefs-i Mutmainne 715

11. CİLT

(90) BELED SÛRESİ 9
Sûre Hakkında Bilgi. 9
Huzura Ulaşmak İçin Mücâhede 15

(91) ŞEMS SÛRESİ 19
Sûre Hakkında Bilgi. 19
Azgınların Acı Âkıbeti 24

(92) LEYL SÛRESİ 27
Sûre Hakkında Bilgi. 27
Dünya da Ahiret de Yüce Allah'a Aittir 31

(93) DUHÂ SÛRESİ 37
Sûre Hakkında Bilgi. 37
Hz. Peygamber'e Verilen Nimetler 42

(94) İNŞİRÂH SÛRESİ 51
Sûre Hakkında Bilgi. 51
Hz. Peygamber'in Göğsünün Açılması 53
Hz. Peygamber'in Şanının Yüceltilmesi 55

(95) TÎN SÛRESİ 59
Sûre Hakkında Bilgi. 59
İnsanın En Güzel Biçimde Yaratılması 62

(96) ALAK SÛRESİ 69
Sûre Hakkında Bilgi. 69

İslâm'ın İlk Emri: Yaratan Rabb'inin Adıyla Oku! 70
Nankörlere ve Azgınlara Uyarı 73

(97) KADR SÛRESİ 79
Sûre Hakkında Bilgi. 79
Kadir Gecesi Hangi Gecedir? 81

(98) BEYYİNE SÛRESİ 87
Sûre Hakkında Bilgi. 87
Kâfirlerin ve Müminlerin Ahiretteki Halleri 93

(99) ZİLZÂL SÛRESİ 99
Sûre Hakkında Bilgi. 99
Zilzâl Sûresinin Fazileti 100

(100) ÂDİYÂT SÛRESİ 109
Sûre Hakkında Bilgi. 109
Sûrenin İniş Sebebi 112

(101) KÂRİA SÛRESİ 115
Sûre Hakkında Bilgi. 115

(102) TEKÂSÜR SÛRESİ 123
Sûre Hakkında Bilgi. 123
Sûrenin Fazileti 123

(103) ASR SÛRESİ 133
Sûre Hakkında Bilgi. 133

(104) HÜMEZE SÛRESİ 137
Sûre Hakkında Bilgi. 137

(105) FÎL SÛRESİ 145
Sûre Hakkında Bilgi. 145
Fil Olayı 147
Önemli Bir Fayda 150

(106) KUREYŞ SÛRESİ 153
Sûre Hakkında Bilgi. 153

(107) MÂÛN SÛRESİ 159
Sûre Hakkında Bilgi. 159

(108) KEVSER SÛRESİ 165
Sûre Hakkında Bilgi. 165
Kevser Nedir? 166
Kevser Sûresindeki İncelikler 171
Sûredeki Diğer İncelikler 172
Hz. Peygamber'in Neslinin Kızıyla Devam Etmesinin Hikmeti 173

(109) KÂFİRÛN SÛRESİ 175
Sûre Hakkında Bilgi. 175
Kâfirûn Sûresinin Fazileti 176

(110) NASR SÛRESİ 181
Sûre Hakkında Bilgi. 181
Tesbihle Hamdin Birlikte Söyleniş Hikmeti 186
Nimete Şükür Edebi 187
Sürekli İstiğfarın Sebebi 187

(111) TEBBET SÛRESİ 191
Sûre Hakkında Bilgi. 191

(112) İHLÂS SÛRESİ 199
Sûre Hakkında Bilgi. 199
Sûrenin İniş Sebebi 200
İhlâs Sûresinin Fazileti 204

(113) FELAK SÛRESİ 211
Sûre Hakkında Bilgi. 211
Sûrenin İniş Sebebi 212

(114) NÂS SÛRESİ 219
Sûre Hakkında Bilgi. 219

SON SÖZ 225

İÇİNDEKİLER (1-11 CİLT) 227
İNDEKS 295

İNDEKS

A

Abbas (Hz.), **III**, 649, 650; **VIII**, 212; **XI**, 185

Abbas, **II**, 160, 320, 433, 684, 696; **III**, 146, 215, 299, 306, 329, 394, 412, 552, 554, 644, 649, 650, 684, 690, 691, 750; **IV**, 47, 126, 133, 180, 438, 623, 637, 648; **V**, 174, 449, 509, 604, 675, 721, 724; **VI**, 40, 63, 67, 86, 121, 162, 339, 412; **VII**, 58, 170, 230, 414, 468, 514, 611; **VIII**, 45, 121, 147, 211, 284, 578; **IX**, 305, 311, 369, 463, 689; **X**, 13, 536, 555, 559; **XI**, 56, 66, 85, 105, 119

Abdullah b. Abbas, **I**, 25, 36, 37, 38, 41, 43, 44, 58, 149, 152, 210, 211, 212, 249, 277, 384, 418, 442, 463, 506, 510, 612, 617, 663, 669, 682, 722, 735; **II**, 16, 50, 51, 128, 130, 131, 163, 195, 261, 319, 338, 339, 342, 344, 347, 356, 357, 368, 371, 379, 388, 391, 393, 400, 411, 416, 439, 479, 489, 499, 505, 558, 562, 612, 624, 657, 667, 670, 675, 680, 699, 742, 744; **III**, 41, 42, 69, 81, 108, 112, 126, 210, 255, 256, 328, 347, 380, 403, 424, 482, 495, 555, 562, 599, 639, 671, 695, 699, 701; **IV**, 107, 125, 157, 258, 265, 273, 305, 412, 421, 463, 513, 558, 569, 608, 656, 657, 677, 690, 709, 744; **V**, 42, 88, 134, 176, 177, 191, 219, 226, 246, 257, 272, 283, 295, 344, 345, 354, 358, 376, 405, 411, 431, 491, 502, 507, 546, 557, 591, 598, 599, 610, 612, 618, 619, 620, 630, 632, 637, 648, 656 665, 666, 685, 686, 705, 710, 717, 718, 725; **VI**, 14, 31, 44, 47, 48, 50, 59, 71, 81, 89, 104, 118, 128, 129, 150, 174, 177, 180, 181, 192, 195, 196, 208, 217, 240, 243, 264, 303, 325, 326, 340, 342, 361, 374, 390, 414, 415, 419, 430, 484, 497, 504, 515, 532, 540, 553, 571, 572, 586, 598, 608, 618, 648, 649, 653, 722, 724; VII, 16, 22, 25, 40, 46, 47, 48, 79, 84, 86, 98, 113, 123, 151, 156, 161, 164, 176, 178, 200, 213, 216, 250, 302, 311, 329, 349, 350, 363, 434, 440, 458, 464, 511, 537, 556, 557, 574, 592, 608, 609, 618, 621, 657, 659, 669, 670; VIII, 16, 38, 48, 64, 73, 130, 131, 135, 137, 143, 154, 165, 171, 186, 212, 216, 232, 234, 250, 268, 271, 272, 292, 312, 325, 359, 399, 400, 432, 433, 447, 454, 461, 469, 472, 483, 517, 520, 549, 560, 568, 576, 597, 602, 635, 639, 640, 643, 658, 707, 713, 727, 734, 736; IX, 15, 16, 21, 68, 71, 72, 80, 92, 94, 109, 110, 116, 123, 127, 136, 138, 145, 153, 164, 166, 181, 198, 218, 240, 262, 269, 300, 312, 325, 364, 367, 387, 409, 415, 441, 462, 479, 516, 543, 550, 566, 583, 592, 605, 628, 651, 652, 685; X, 15, 27, 67, 71, 72, 73, 97, 110, 113, 135, 139, 169, 173, 181, 182, 195, 200, 203, 211, 215, 217, 226, 231, 232, 258, 259, 265, 272, 282, 302, 309, 314, 331, 353, 358, 361, 362, 414, 455, 460, 468, 472, 530, 531, 533, 575, 579, 580, 585, 593, 618, 629, 639, 658, 711, 713, 716, 718; XI, 33, 40, 61, 77, 79, 84, 103, 110, 119, 120, 150, 166, 169, 185, 194

Abdullah b. Acîbe, I, 72, 74, 75

Abdullah b. Ahmed, III, 141

Abdullah b. Amr, VII, 215; IX, 253

Abdullah b. Amr b. Âs, III, 496

Abdullah b. Amr b. Harâm, II, 257

Abdullah b. Câbir, I, 210

Abdullah b. Cahş, I, 595; II, 212, 495; VII, 561

Abdullah b. Cübeyr, II, 191, 218, 219, 229

Abdullah b. Ebû Serh, VI, 285, 286; VII, 503

Abdullah b. Ebû Ümeyye, V, 295; VII, 206

Abdullah-ı Herevî bk. Herevî

Abdullah b. Huzâfe, III, 50

Abdullah b. Kâ'b, IV, 54

Abdullah el-Kâmil, I, 74

Abdullah b. Kılâbe, X, 708

Abdullah b. Mesud, I, 26, 32, 39, 44, 157, 163, 164; II, 59, 159, 346, 443, 462, 565, 675; III, 59, 255, 361, 495, 610, 614, 681; IV, 274, 422, 606, 608, 630, 762; V, 81, 118, 122, 135, 157, 276, 393, 425, 444, 452, 558, 581, 590, 612, 630, 658, 696; VI, 107, 145, 167, 192, 357, 362, 372, 449, 556, 586, 610, 704; VII, 36, 169, 201, 250, 412, 435, 456, 512, 577, 676, 714; VIII, 64, 86, 92, 98, 120, 171, 211, 212, 233, 292, 500, 562, 705; IX, 21, 43, 116, 144, 181, 198, 213, 290, 479, 558, 559, 603, 622, 628, 629, 685; X, 29, 49, 113, 157, 158, 234, 275, 367, 407, 531, 593, 611, 618; XI, 57

Abdullah b. Mugaffel, I, 247; IV, 54

Abdullah b. Mübârek, I, 490, 724; II, 56; III, 244; V, 330; VI, 552; VIII, 74, 647; IX, 86

Abdullah b. Osman, XI, 34

Abdullah b. Ömer, I, 85, 164, 409, 421, 622; II, 146, 149, 359, 505, 565, 607; III, 71, 567; IV, 17, 203, 205, 400, 658; V, 93, 262, 363; VI, 380, 532, 726; VII, 422, 459, 482; VIII, 76, 415, 433, 447; IX, 293, 421; X, 168, 353, 407, 607, 616

Abdullah b. Rebah, VII, 668

Abdullah b. Revâha, VI, 730, 731; IX, 285

Abdullah Salih, I, 102

Abdullah b. Sâmir, X, 651

Abdullah b. Selâm, I, 374, 432, 470, 577; II, 123, 129, 177, 181, 304, 428, 553, 579, 584, 693; III, 467, 471; IV, 235, 600, 614; VI, 711; VII, 308, 644; IX, 111, 112; XI, 12

Abdullah b. Sûriyâ, I, 389

Abdullah b. Şehhîr, XI, 125

Abdullah b. Übey, I, 271; II, 64, 190, 191, 220, 235, 238, 257, 451, 714; III, 727, 743; IV, 32, 33, 41, 46, 47; VI, 397, 398, 399, 408, 448, 672; VII, 527, 503; IX, 254, 285; X, 14, 34, 123, 127, 128, 129, 130, 131

Abdullah b. Ümmü Mektûm, II, 495; III, 723; VII, 281; X, 555

Abdullah b. Zeyd, III, 69

Abdullah b. Ziba'râ, VI, 146

Abdullah b. Zübeyr, VI, 203; VIII, 213; IX, 267; XI, 34

Abdurrahman (Hz. Ebû Bekir'in oğlu), III, 168

Abdurrahman b. Ali el-Âsımî el-Kasrî, I, 86

Abdurrahman Ârif, I, 86, 134; II, 295; V, 227, 582, 605; VI, 598; VII, 33; X, 263

Abdurrahman b. Avf, I, 61, 599, 646, 700, 701, 745; II, 410, 458, 509; IV, 40; VII, 594, 595, 666

Abdurrahman-ı Câmî, I, 298

Abdurrahman b. Ebû Nuaym, VI, 666

Abdurrahman-ı Fâsî, I, 95, 133, 134, 239, 579; II, 154, 198, 205, 355, 447, 473, 568, 654, 716, 740; III, 199, 256, 473, 528, 676, 711; IV, 71, 102, 137, 164, 266, 267, 372, 373, 379, 430, 500, 515, 533, 563, 583, 605, 610, 636, 732, 737; V, 41, 72, 96, 146, 177, 212, 243, 251, 260, 273, 367, 378, 413, 417, 420, 426, 492, 505, 539, 573, 599, 605, 613, 719, 722; VI, 32, 33, 40, 45, 149, 155, 156, 168, 193, 269, 271, 296, 304, 314, 327, 358, 369, 412, 541, 599, 604, 619, 662, 671, 672, 691, 726; VII, 24, 93, 267, 287, 299, 307, 341, 369, 436, 444, 458, 472, 516, 564, 633; VIII, 59, 71, 85, 105, 111, 131, 148, 213, 217, 221, 242, 245, 277, 283, 296, 302, 343, 375, 427, 436, 438, 459, 495, 507, 537, 613, 626, 627, 646, 653, 675, 700; IX, 50, 103, 110, 115, 185, 186, 193, 253, 348, 373, 416, 465, 523, 565, 581, 593, 602, 706; X, 154, 176, 205, 281, 304, 354, 421, 431, 482, 525, 611, 698; XI, 50, 53, 95, 225

Abdurrahman Hasan Mahmud, I, 101
Abdurrahman el-Kettâmî es-Sanhâcî, I, 79
Abdurrahman el-Lecâî bk. Abdurrahman b. Yusuf el-Lecâî
Abdurrahman el-Meczûb, I, 95; III, 625, 655; V, 436, 449, 529; VI, 236; VII, 33; X, 62
Abdurrahman-ı Medenî, I, 95
Abdurrahman el-Mencere, I, 85
Abdurrahman b. Muhammed el-Kasrî el-Fâsî, I, 136, 453; II, 349
Abdurrahman b. Semüre, I, 700
Abdurrahman b. Yusuf el-Lecâî, VII, 242; IX, 70, 242, 383, 455, 641; VII, 172, 173, 225, 242; X, 245
Abdülaziz el-Karavî, I, 86
Abdülbâki, I, 73
Abdülgaffâr, IV, 214
Abdülgafur b. Tihâmî, I, 98, 103
Abdülhak İbnü'l-Harrât, I, 137
Abdülhâris, III, 521; V, 250
Abdülkâbe, XI, 34
Abdülkadir-i Geylânî, I, 107, 137, 144, 280, 333, 422, 506, 735; II, 61, 96, 664; III, 206, 207, 737; IV, 269, 424, 546, 628; V, 83; VI, 41, 475, 550, 559, 595; VII, 472; VIII, 566; IX, 25, 389; X, 142, 297
Abdülkadir el-Kûhin, I, 84, 85, 86, 100
Abdülkerim b. Ali el-Yâzüğî el-Fâsî, I, 82
Abdülkerim-i Cîlî, I, 107, 137, 144; IV, 424; V, 83; VIII, 750
Abdülkerim b. Kureyş, I, 79, 82, 87, 137
Abdülkerim-i Kuşeyrî bk. Kuşeyrî
Abdülmelik b. Mervân, IX, 89; X, 607
Abdülmugîs, II, 666
Abdülmuttalib, II, 152, 212; III, 552; VII, 206, 561, 569; VIII, 213, 555; X, 555; XI, 42, 44, 147, 148, 149, 151, 192
Abdülmuttaliboğulları, III, 245; V, 319; XI, 192
Abdüluzzâ, III, 520; VI, 444; IX, 249; X, 63, 73; XI, 192, 193
Abdülvahid b. Zeyd, I, 402; IV, 39
Abdülvehhâb-ı Şa'rânî bk. Şa'rânî
Abdümenâf, III, 610; XI, 155
Abdümenâfoğulları, III, 245; VI, 722
Abdüsselâm İmrânî el-Hâlidî, I, 102, 104, 105
Abdüsselâm b. Meşîş, I, 95, 537; II, 79, 506, 549, 721, 722; III, 165, 728; IV, 623; V, 346, 515, 604, 623; VIII, 162, 240, 305, 599, 745; X, 622
Abdüsselâm b. Muhammed b. Kureyş, I, 82
Abdüşems, X, 420
Abede bint Abdüluzzâ, X, 73
Âd, I, 376; II, 660; III, 90, 95, 385, 386, 387, 388, 391, 393, 395, 449, 605; IV, 25, 318, 319, 320, 325, 326, 333, 386, 411, 425, 629, 630, 686; V, 56, 197, 243, 401, 564; VI, 202, 229, 304, 309, 571; VII, 253, 290, 343, 409, 422, 495; VIII, 96, 451, 476, 553, 555, 556, 558; IX, 40, 101, 135, 136, 137, 138, 139,

140, 331, 332, 391, 392, 393, 395, 468, 470, 471, 474, 491, 492; X, 246, 293, 294, 295, 296, 493, 704, 706, 710, 711
Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nuh, VI, 304; X, 707
Âd kavmi, III, 390, 396, 618; IV, 327, 328, 379, 711; VI, 230, 303, 306, 687, 688, 697; VII, 292, 387, 521; VIII, 266, 267, 486; IX, 136, 137, 393, 491; X, 707, 708
el-Âdâb, X, 65
el-Âdâbü'l-Merdıyye li-Sâliki Tarîki's-Sûfiyye, I, 89
adalet, I, 64, 151, 459, 505; II, 180, 318, 350, 389, 434, 536, 542, 634, 635; III, 61, 62, 126, 232, 233, 291, 292, 321, 331, 405, 506, 547, 631, 743; IV, 77, 129, 187, 324, 380, 387, 466; V, 120, 122, 124, 436; VI, 30, 69, 70, 243, 251, 373, 447, 479, 707; VIII, 272, 436, 487, 495, 626, 647; IX, 78, 515, 652, 656; X, 261, 660
Âdem (Hz.), I, 8, 140, 142, 180, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 335, 440, 454, 531, 567, 585, 601, 660, 691; II, 67, 73, 102, 103, 133, 151, 312, 442, 586, 596, 597, 648, 649, 665, 666, 667, 671, 672, 673, 675, 746, 750; III, 85, 203, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 352, 375, 391, 404, 440, 458, 490, 491, 519, 520, 521, 522, 540; IV, 151, 305, 316, 330, 399, 400, 425, 623, 682, 717, 719, 721, 722, 724, 725, 726, 727, 731; V, 100, 173, 190, 194, 248, 249, 252, 259, 260, 287, 377, 391, 392, 453, 487, 519, 538, 541, 542, 617, 648, 677, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 727, 728, 729; VI, 59, 103, 116, 125, 173, 201, 202, 210, 284, 296, 299, 374, 474, 681, 724; VII, 24, 158, 171, 192, 207, 267, 300, 353, 368, 469, 470, 478, 502, 516, 552, 614, 615, 634, 679; VIII, 27, 38, 57, 58, 61, 78, 245, 263, 288, 307, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 346, 347, 399, 420, 467, 524, 549, 582, 726, 727, 728; IX, 139, 152, 253, 288, 310, 313, 314, 329, 458, 513, 521, 522, 561, 582, 616, 651; X, 145, 204, 314, 358, 361, 402, 443, 460, 461, 524, 684; XI, 21, 28, 62 217
Aden, III, 299, 553; V, 473; IX, 21; X, 708
Adî b. Bedâ, III, 61, 62
Adî b. Hâtim, I, 541, 542; II, 111
Adî b. Kâ'b, I, 271
Adî b. Kays, IV, 759, 760
Adî b. Rebîa X, 444
Adîoğulları, IX, 236
adn, IV, 28, 367; V, 228, 547; VI, 143; X, 96
el-Âdude, X, 541
Afrece, II, 329
ağyar, II, 30; VII, 144
ahde vefa, I, 521; II, 192, 287, 644; III, 293, 413, 414, 652, 671, 672; IV, 576; V, 130, 536; VII, 170; IX, 250

Ahfeş, VIII, 186; IX, 183, 524; X, 350

Ahkâmü'l-Kur'ân, I, 211; II, 152, 374, 391, 397, 411, 486, 505, 510, 516, 620, 621, 622; III, 27, 222, 537, 695, 699; V, 143, 273, 503; VI, 106, 201, 208, 379, 394, 430, 445, 500, 504; VII, 170, 171, 606; VIII, 659; X, 65, 414, 558

Ahmed b. Abdullah, I, 95; VII, 207

Ahmed b. Abdurrahman er-Ruşâ, I, 82

Ahmed b. Atâullah-ı İskenderî bk. İbn Atâullah-ı İskenderî

Ahmed b. Ebü'l-Havârî, IV, 301

Ahmed el-Hâdır, I, 73

Ahmed b. Hadraveyh, I, 687

Ahmed b. Hanbel, I, 245, 400, 488; II, 505; III, 240, 745; IV, 745; V, 330, 360, 602; VII, 423, 425, 580, 633; VIII, 531; IX, 198, 591; X, 72

Ahmed İbn Atâ bk. İbn Atâ el-Edemî

Ahmed b. Kasım-ı Uklîşî el-Endelüsî bk. Uklîşî

Ahmed b. Muhammed b. Mehdî b. Hüseyin, I, 71

Ahmed b. Mübârek es-Sicilmâsî, I, 83

Ahmed-i Rifâi, IV, 112

Ahmed b. Said el-Hiberî, VII, 207

Ahmed b. Ukbe el-Hadramî, I, 95

Ahmed Zerrûk, I, 51, 81, 95, 136, 204, 394; II, 65; III, 82, 221, 508, 549; IV, 300; V, 579; VI, 261; VII, 615, 631; VIII, 577, 637

Ahnes b. Şerîk, I, 574; III, 120; X, 267, 444; XI, 139

Ahzâb, I, 105

Âişe (Hz.), I, 528, 540, 617, 647; II, 23, 189, 319, 462, 504, 536, 607; III, 69, 168, 522, 583, 610; IV, 531, 692; V, 93, 173; VI, 153, 192, 376, 395, 396, 398, 400, 406, 408, 409, 413, 414, 415, 416, 418, 419, 428, 430, 431, 450, 500; VII, 96, 165, 250, 307, 435, 543, 545, 546, 548, 590, 592, 596, 601, 604; VIII, 84, 158, 219; IX, 127, 268, 284, 291, 551, 664; X, 30, 78, 201, 203, 205, 207, 209, 210, 224, 261, 263, 551; XI, 149, 150, 184, 185, 215

Akabe Biatı, IV, 66; XI, 112

Akâidü'l-Cezâirî, VII, 432

Akâidü'n-Nesefî, I, 48, 204

akbaba, VII, 31, 47

Âkıb, II, 108; IV, 601; V, 354

el-Âkıbet, X, 325

Akîl b. Ebû Tâlib, III, 644, 649

Akra' b Hâbis, IX, 273, 274

Akrep, IV, 708; VI, 90, 603, 604; VIII, 200; X, 645

aktab, III, 311; VI, 157

Ali (Hz.), I, 43, 44, 62, 73, 74, 94, 126, 229, 244, 249, 271, 399, 409, 528, 570, 664, 665, 725; II, 33, 55, 72, 79, 133, 165, 255, 286, 364, 367, 378, 401, 432, 433, 623, 720; III, 82, 141, 437, 583, 594, 610, 623, 658, 660, 661, 673, 684, 695, 736; IV, 282, 400, 555, 609, 662, 690, 730; V, 92, 122, 186, 247, 276, 355, 359, 439, 478, 546, 580, 589, 730; VI, 135, 192, 379, 401, 440, 478, 556, 560, 593, 607; VII, 215, 244, 250,

294, 339, 542, 553, 594, 595, 619, 629; VIII, 79, 178, 121, 211, 252, 274, 278, 291, 305, 313, 375, 416, 463, 532, 571, 641, 653, 658, 661, 663; IX, 21, 123, 249, 250, 262, 276, 284, 314, 372, 434, 592, 655, 693, 694; X, 14, 53, 130, 181, 182, 299, 323, 393, 468, 469, 470, 471, 494, 601, 624, 646; XI, 13, 139, 212
Ali b. Abdullah Basrî, V, 168
Ali Abdülhâlik, I, 131
Ali Cemel el-İmrânî, I, 91, 95, 508, 514, 530, 555; II, 471; III, 230, 669; IV, 75, 648, 707; V, 136, 457; IX, 545; X, 87
Ali b. Ebû Tâlib bk. Ali (Hz.)
Ali el-Havvâs, I, 731; VIII, 732
Ali b. Hüseyin, III, 347; VII, 565; X, 395
Ali İsmail Temmâm el-Mısrî, I, 99
Ali el-Kârî, I, 29
Ali b. Musa Rıza, XI, 61
Ali es-Sanhâcî, I, 95
Ali b. Ümeyye b. Halef, III, 624
Ali b. Vefa, I, 95
Ali b. Zeyd, I, 26
Alkame, VI, 167; VIII, 705
Allâme Davud, I, 99, 102
Âlûsî, I, 35, 42, 51, 62, 297; II, 111, 464; VI, 711; VII, 32, 170; IX, 515; X, 78
Amâlikalılar, II, 660; III, 390, 391, 434, 437; V, 696; VII, 676; VIII, 295; IX, 137; X, 360
Âmile, VII, 668
Âmine (Hz.), I, 443; XI, 42
Âmir b. Abdülkays, X, 601
Âmir b. Azbat, II, 493
Âmir b. Füheyre, IX, 123, XI, 34
Âmir b. Hadramî, V, 147
Âmir b. Seken, IV, 79
Âmir eş-Şa'bî bk. Şa'bî
Âmir b. Tufeyl, IV, 52, 558; VII, 521
Âmiroğulları, III, 346
Ammâr b. Yâsir, I, 385, 413; II, 116, 443; III, 242, 583; IV, 33, 373; V, 62, 142, 147, 174, 364; VI, 541; VII, 281; VIII, 354, 375, 663; IX, 115, 291; X, 53, 596, 624
Amr b. Abdüved, XI, 13
Amr b. Âs, II, 383; III, 61, 62, 496, 551; VIII, 719
Amr b. Avf oğulları, IV, 79
Amr b. Cerîr, II, 382
Amr b. Cühaş, II, 637
Amr b. Hişâm, III, 551
Amr b. Luhay, III, 197, 277; X, 359, 360
Amr b. Lüey, VII, 668
Amr b. Meymûn, VII, 163
Amr b. Ümeyye ed-Damrî, II, 637; X, 14
Amre, VI, 448
Anîze Ümmü Ganem, III, 397
el-Arabî Ahmed b. Abdullah, I, 95
Arabî b. Abdullah, I, 530, 736; II, 632
el-Arabî ez-Zevvâdî, I, 79
Arafat, I, 478, 560, 563, 566, 567, 568, 601, 707; II, 611, 617, 618; III, 491, 661, 664; IV, 229; VI, 216; X, 586, 646; XI, 84
Arâisü'l-Beyân, I, 18, 122, 144, 239, 454, 455, 752; II, 32, 77, 102, 200, 205, 230,

284, 303, 324, 342, 349, 359, 360, 361, 387, 390, 394, 402, 425, 471, 473, 511, 587, 589, 664, 678, 700, 723, 734, 737, 739, 740; **III**, 53, 68, 101, 115, 138, 152, 181, 189, 198, 204, 213, 216, 315, 375, 376, 381, 442, 472, 499, 522, 532, 623, 634, 635, 694, 707; **IV**, 56, 91, 101, 111, 120, 130, 164, 285, 315, 321, 340, 371, 385, 452, 454, 466, 488, 533, 584, 604, 607, 680, 696, 716, 764; **V**, 18, 95, 114, 125, 177, 179, 202, 244, 260, 287, 316, 339, 340, 366, 419, 494, 510, 562, 622, 627, 681, 730; **VI**, 60, 67, 94, 110, 123, 204, 221, 237, 273, 338, 353, 364, 412, 413, 481, 650, 715; **VII**, 34, 80, 109, 174, 179, 182, 339, 383, 432, 473, 581, 586, 684; **VIII**, 27, 50, 67, 79, 104, 110, 148, 247, 263, 288, 357, 367, 379, 404, 427, 439, 459, 496, 501, 513, 518, 521, 580, 589, 615, 631, 642, 676, 680, 755; **IX**, 18, 36, 50, 99, 114, 119, 125, 155, 161, 170, 189, 223, 224, 241, 258, 263, 264, 288, 321, 383, 399, 403, 419, 445, 510, 546, 587, 592, 608, 614, 626, 636, 642, 646, 656, 706, 707; **X**, 31, 45, 46, 50, 86, 99, 116, 118, 131, 132, 197, 227, 242, 284, 329, 340, 370, 398, 416, 433, 438, 479, 507, 526, 535, 549, 560, 566, 570, 571, 601, 620, 631, 654, 659, 678, 690; **XI**, 23, 97, 114, 142, 186

Arap, **I**, 28, 73, 84; **II**, 163, 253, 431, 474; **III**, 264, 299, 394, 475, 593, 619; **IV**, 112, 276, 411, 626; **V**, 78, 139, 266, 290, 439; **VI**, 27, 291, 323, 385, 387, 489, 710; **VII**, 170, 291, 501, 521; **VIII**, 196, 586, 587; **IX**, 115, 117, 226, 310, 425, 426, 487; **X**, 15; **XI**, 182, 183, 184

ârifibillâh, **I**, 29, 49, 71, 81; **II**, 140, 262, 409, 437, 446, 591, 700, 726; **III**, 135, 288, 528, 721, 724, 727; **IV**, 110, 190, 454, 526, 555, 593, 620, 647; **V**, 67, 119, 201, 402, 449, 699, 742; **VI**, 157, 188, 236, 446, 455, 465, 558, 559, 611, 625; **VII**, 25, 29, 109, 691; **VIII**, 39, 59, 60, 151, 315, 529, 610; **IX**, 224, 369, 594, 603, 653, 687, 690; **X**, 131, 151, 547; **XI**, 41, 58, 223

Ârizatü'l-Ahvezî, **V**, 503

Âs b. Vâil, **III**, 92; **IV**, 759, 760; **V**, 571; **VI**, 541; **X**, 421, 624; **XI**, 161, 169

Âsaf b. Berhiya, **VII**, 67, 68; **VIII**, 300, 301

Ashâb-ı Kehf, **V**, 282, 321, 330, 331, 332, 334, 339, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 400, 403, 436, 550

ashâbü'l-uhdûd, **IX**, 331

Âsım, **III**, 157

Âsım b. Adî, **IV**, 40; **VI**, 394

Âsım Efendi, **V**, 442

Âsım İbrahim el-Keyyâlî, **I**, 88, 98, 100, 102, 103, 104, 105

Âsiye (bint Müzâhim), **II**, 70, 81; **V**, 624, 630, 666, 667; **VI**, 658; **VII**, 139, 140, 141; **X**, 224, 225, 229, 709

Aslan, **IV**, 708; **VI**, 603, 604; **X**, 645

Âşer, IV, 404
Âşir, I, 452
aşure, III, 436; IV, 239, 307, 311; V, 344, 655
Atâ b. Ebû Rebâh, III, 240; VII, 153, 415, 511, 556; IX, 260
Atâ b. Yesâr, VI, 90; VII, 448; X, 445
Atıyye b. Büsr el-Mâzinî, VI, 440
Âtike, III, 552; V, 295
Attâb b. Üseyd, II, 454
Avârifü'l-Maârif, I, 18, 31, 33, 37, 115, 144, 203, 227, 254, 404, 661; III, 303, 317, 748; IV, 101, 391; V, 95, 458; VI, 98, 99, 725; VII, 179, 230, 417; VIII, 283, IX, 304, 610; X, 115, 220
Avf b. Mâlik el-Eşcaî, X, 174
Avf b. Uzre, X, 359
ayne'l-yakîn, I, 125, 696, 697, 698; II, 43, 369, 500, 577; III, 237, 360, 361; IV, 180, 587; VII, 52, 100, 115; X, 319, 320; XI, 129, 131
aynü'l-cem', IV, 101, 120; V, 509; IX, 224, 613
Ayyâş b. Ebû Rebia, II, 485; VIII, 415, 416;
Azâzîl, I, 172
Âzer, II, 89; III, 170; V, 517, 520, 525; VII, 207, 422
Aziz, II, 81; IV, 421, 422, 423, 434, 446; XI, 142, 163
azletmek, II, 244

B

Bâcî, I, 648; VI, 426; VII, 310; X, 87
bâhin, IV, 657
Bahîra, III, 54
Bahreyn, II, 718; III, 649
el-Bahrü'l-Medîd, I, 7, 14, 15, 17, 18, 34, 42, 48, 52, 55, 63, 97, 98, 105, 107, 108, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 152, 168, 199, 206, 239; II, 652; III, 330, 505; IV, 219, 768; V, 315; IX, 303; XI, 225
el-Bahrü'l-Muhît, I, 136; IV, 563; V, 196; IX, 571
Baklî bk. Rûzbihân-ı Baklî
Balık, II, 452; IV, 708; V, 408, 409, 413; VI, 603, 604; VIII, 233; IX, 152; X, 285, 287, 645
Basra, I, 646; II, 73, 670, 688; III, 313; V, 241, 404; VI, 167; IX, 379
bast hali, I, 653; III, 155; VI, 52, 588; VII, 230; XI, 22
Başak, IV, 708; VI, 603, 604; X, 645
bâtın ilmi, I, 471; II, 500
bâtınî hal, I, 108
Bâyezid-i Bistâmî, I, 333; II, 320, 396, 421, 721; IV, 180, 546; VIII, 66, 578; X, 32, 398
Becîle, VII, 668, 676
Bedir, I, 363, 466, 663; II, 28, 29, 30, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 214, 215, 247, 249, 254, 255, 267, 498, 652, 661; III, 254, 397, 496, 543, 545, 546, 550, 552,

554, 555, 563, 572, 576, 586, 594, 599, 602, 603, 605, 608, 611, 612, 613, 614, 615, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 626, 639, 644, 645, 650, 720; IV, 47, 66, 153, 189, 257, 271, 560, 641, 662, 757, 760; V, 14, 151, 268, 401, 733; VI, 161, 178, 196, 247, 329, 330, 342, 343, 355, 555, 556, 619, 625, 654; VII, 18, 102, 316, 336, 489, 497, 498, 598, 716; VIII, 56, 95, 123, 180, 250, 308, 335, 396, 412, 568, 597, 622, 709, 754; IX, 23, 158, 164, 202, 206, 402, 427, 430, 431, 505, 704; X, 13, 38, 39, 40, 54, 77, 84, 85, 94, 253, 265, 268, 276, 323, 387, 401, 524; XI, 104, 194

Behcetü'l-Basîr fî Şerh-i Ferâiz-i Muhtasar-ı Halîl, I, 85

Behcetü'n-Nüfûs, I, 135, 243; VII, 460

bekâ billâh, I, 238; II, 309; IV, 318; V, 614; VII, 599, 617; VIII, 434, 675; IX, 224, 263, 348, 467, 474, 527, 536, 546, 553, 563, 602, 688; X, 116, 355, 474, 565, 582, 635

bekâ hali, II, 326; X, 284

bekâ makamı, I, 495; VII, 141

Bekir b. Vâil oğulları, II, 718; III, 671, 675, 676

Bel'am, III, 495, 499

Belh, V, 483, 514, 551, 661; VI, 289, 291, 541, 617; VII, 79, 150, 655; VIII, 499; X, 32

Belkıs, I, 190, 191; V, 251; VII, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 591, 670, 671; VIII, 306

Benât-i Na'ş, V, 30

Benî Asfar, III, 733

Benî Dîl, III, 671

Benî Gıfâr bk. Gıfâroğulları

Benî Kayle, II, 157

Benî Kurayza bk. Kurayzaoğulları

Benî Mustalik bk. Mustalikoğulları

Benî Nadîr bk. Nadîroğulları

Benî Selûl, IV, 559

Berâ b. Âzib, III, 298; VII, 280; IX, 635; X, 616

Berâî, II, 56

Berre, VIII, 211

Berva' bint Ukbe, X, 73

berzah, I, 572; VI, 383; VIII, 399

Bessâm Muhammed Bârud, I, 98

Beşir, II, 515

beyaz kurtçuk, VII, 62

Beyhaki, I, 138, 211, 245, 249, 250, 313, 400, 402, 443, 517, 518, 576, 579, 603, 605, 623, 669, 682, 684, 710, 713, 715, 750; II, 29, 32, 38, 42, 92, 125, 136, 165, 180, 201, 202, 251, 287, 291, 357, 359, 394, 399, 495, 496, 623, 677, 702; III, 58, 118, 131, 132, 236, 240, 246, 248, 324, 516, 517, 555, 568, 579, 599, 611, 623, 699, 709; IV, 33, 36, 38, 70, 88, 128, 156, 203, 220, 274, 380, 387, 433, 608, 646, 692, 744, 756, 760, 762; V, 38, 82, 123, 174, 201, 206, 238, 260, 289, 314, 315, 329, 330, 341, 378, 384, 474, 478, 560, 579, 589, 590, 591, 595, 621, 622; VI, 98, 162, 206, 261, 270, 281, 376, 385, 388, 430, 432, 438, 440, 445, 488, 503, 508, 525, 574, 621, 670, 712, 717, 731; VII, 51, 82, 91, 195, 280, 306, 355, 399, 410, 414, 483, 549, 591, 596, 607, 710; VIII, 33, 35, 73, 77, 84, 144, 151, 260, 307, 335, 336, 415, 475, 520, 624, 647, 660, 661, 703, 738; IX, 38, 71, 83, 199, 224, 287, 294, 297, 309, 318, 404, 582, 647, 670, 671; X, 65, 67, 114, 187, 261, 331, 564, 689; XI, 47, 48, 57, 65, 69, 91, 106, 123

Beytullah, I, 433, 440, 487; II, 150; III, 339, 601; VI, 200, 201, 202, 207; VIII, 329; IX, 212, 226, 236, 250

Beytülmakdis, I, 331, 332, 418, 419, 433, 458, 459, 463, 464, 466, 469, 474, 656, 693; II, 68, 69, 81, 103, 118, 150, 151, 576, 640, 659, 662, 663, 748; III, 417, 479; IV, 95, 509; V, 173, 181, 182, 184, 246, 440, 456, 495, 496; VI, 95, 314; VII, 45, 659, 663, 664; VIII, 272, 306, 728; IX, 358, 489; X, 533, 545

Beyzâvî, I, 18, 56, 57, 62, 132, 133, 134, 135, 136, 141, 142, 222, 223, 224, 225, 232, 233, 235, 247, 279, 296, 297, 312, 324, 396, 421, 425, 435, 447, 457, 459, 460, 461, 466, 470, 473, 474, 493, 507, 522, 523, 536, 603, 609, 612, 682, 683, 685, 687, 709, 714, 740, 749, 750; II, 16, 53, 54, 63, 66, 82, 91, 92, 99, 112, 149, 156, 159, 235, 250, 282, 289, 291, 293, 308, 309, 311, 312, 344, 354, 382, 383, 388, 405, 446, 447, 452, 454, 467, 496, 498, 509, 511, 522, 524, 525, 528, 533, 546, 547, 567, 579, 591, 602, 615, 629, 634, 638, 649, 654, 668, 669, 670, 672, 679, 683, 695, 705, 713, 715, 721, 736, 739, 750, 751; III, 16, 21, 31, 32, 35, 56, 58, 63, 75, 81, 83, 84, 85, 97, 121, 139, 141, 142, 145, 168, 170, 186, 188, 192, 206, 211, 222, 227, 242, 258, 262, 279, 283, 313, 327, 337, 339, 341, 343, 344, 373, 374, 375, 378, 379, 385, 388, 391, 395, 398, 399, 405, 406, 419, 424, 427, 432, 433, 437, 442, 443, 474, 475, 476, 482, 483, 492, 496, 498, 504, 506, 507, 511, 557, 568, 570, 573, 579, 594, 595, 596, 600, 601, 603, 604, 610, 611, 615, 618, 622, 639, 645, 654, 659, 660, 662, 664, 665, 666, 672, 673, 675, 676, 678, 682, 688, 695, 701, 702, 729, 731; IV, 14, 15, 24, 28, 29, 37, 41, 42, 47, 60, 88, 95, 96, 105, 106, 109, 115, 119, 125, 128, 129, 134, 142, 146, 147, 155, 158, 162, 168, 174, 177, 179, 183, 186, 187, 189, 192, 194, 196, 197, 211, 219, 235, 236, 240, 241, 246, 247, 256, 261, 265, 266, 272, 273, 276, 277, 288, 296, 306, 311, 312, 320, 323, 324, 327, 346, 349, 355, 356, 359, 361, 362, 363, 369, 379, 380, 386, 389, 397, 399, 400, 422, 429, 430, 450, 466, 486, 487, 505, 506, 510, 514, 515, 516, 545, 550, 553, 566, 570, 580, 581, 582, 583, 592, 605, 614, 622, 625, 626, 627, 631, 632, 636, 642, 653, 658, 659, 663, 668, 669, 672, 674, 678, 690, 693, 695, 710, 711, 714, 718, 721, 723, 729, 734; V, 18, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 41, 47, 48, 65, 66, 72, 73, 74, 91, 93, 96, 97, 114, 120, 122, 131, 132, 138, 139, 141, 143, 145, 153, 154, 157, 173, 184, 199, 216, 218, 224, 227, 231, 243, 252, 262, 266, 267, 300, 331, 346, 377, 393, 410, 448, 518, 551, 556, 558, 585, 591, 653, 704, 705; VI, 248, 355, 430, 470, 547, 549, 580, 653; VII, 38, 177, 219, 220, 222, 232, 235, 250, 255, 333, 336, 343, 349, 350, 390, 395, 422, 424, 441, 457, 498, 552, 553, 558, 570, 584, 585, 611, 634, 659; VIII, 16, 47, 172, 216, 245, 246, 259, 492, 505, 560, 673; IX, 31, 78, 367, 430, 480; X, 16, 311, 344, 354, 421, 431, 477, 490, 535; XI, 114, 225

Bezzâr, I, 31, 284, 400, 540, 701, 728; II, 33, 174, 472, 490, 613; III, 32, 175, 500; IV, 28, 40, 212, 417, 441, 666; V, 123, 543, 576; VI, 162, 382; VIII, 102, 144, 212, 734, 739, 740, 741; IX, 70, 81, 83, 122, 671; X, 187, 689; XI, 46, 64

Bezzî, XI, 48

Bilâl-i Habeşî, IV, 373; V, 62, 211, 364, 501; VII, 208, 281; IX, 115, 123, 291; X, 113, 624; XI, 33, 34

Birmâvî, VI, 398

Birzâlî, I, 40

Bişr b. Berâ b. Ma'rûr, IV, 300, 609; IX, 239

Bişr b. Eyyûb, VIII, 317

Bişûrü'l-Hediyye fî Mezhebi's-Sûfiyye, I, 88

Bizans, I, 195, 318; II, 302; III, 586; VII, 409, 527, 543; VIII, 58; X, 97

Bizanslılar, I, 554; III, 586, 596; VII, 335, 336

Boğa, IV, 708; VI, 603, 604; X, 645

Buğyetü'l-Mesâlik, II, 211

Buğyetü's-Sâlik, I, 441; III, 36

Buhârî, I, 31, 43, 47, 56, 80, 81, 83, 84, 108, 110, 111, 135, 137, 138, 141, 166, 167, 171, 209, 211, 242, 247, 253, 257, 267, 273, 334, 362, 363, 373, 386, 390, 454, 478, 517, 520, 532, 535, 541, 545, 561, 572, 586, 598, 604, 613, 616, 623, 630, 640, 646, 648, 651, 652, 672, 699, 707, 711, 715, 718, 729, 734, 741, 744, 748, 750; II, 23, 32, 34, 65, 70, 79, 81, 94, 97, 104, 119, 125, 144, 145, 152, 162, 169, 180, 181, 222, 225, 249, 251, 254, 275, 287, 291, 297, 302, 305, 306, 308, 314, 319, 326, 367, 371, 381, 384, 386, 390, 394, 395, 418, 419, 435, 444, 457, 462, 487, 490, 493, 504, 538, 552, 560, 561, 566, 568, 584, 589, 597, 604, 616, 622, 628, 635, 636, 638, 645, 652, 654, 671, 673, 675, 676, 681, 701, 703, 708, 730, 742; III, 20, 29, 38, 46, 53, 97, 106, 109, 126, 159, 171, 179, 198, 223, 291, 299, 322, 360, 379, 380, 394, 398, 404, 407, 460, 467, 489, 503, 506, 531, 567, 578, 583, 597, 607, 611, 618, 647, 664, 667, 677, 679, 705, 720, 725, 743; IV, 16, 29, 38, 46, 47, 55, 68, 74, 90, 92, 94, 99, 175, 197, 258, 267, 291, 322, 325, 344, 346, 353, 366, 374, 403, 429, 433, 434, 459, 462, 479, 487, 498, 500, 529, 531, 534, 550, 560, 564, 569, 570, 614, 658, 672, 677, 683, 690, 709, 711, 729, 737, 757, 758; V, 49, 51, 80, 91, 93, 98, 121, 123, 165, 166, 172, 174, 207, 214, 225, 228, 242, 246, 260, 262, 287, 299, 314, 341, 379, 383, 388, 405, 406, 411, 416, 417, 422, 423, 424, 435, 458, 466, 469, 483, 491, 505, 514, 537, 542, 549, 557, 559, 571, 586, 589, 590, 608, 612, 622, 633, 681, 719, 735, 736; VI, 71, 84, 90, 106, 108, 138, 142, 149, 153, 155, 161, 180, 192, 196, 208, 222, 229, 272, 282, 329, 331, 341, 379, 382, 383, 393, 394, 397, 398, 411, 432, 441, 464, 542, 558, 585, 586, 591, 611, 619, 664, 666, 671, 683, 691, 722, 723, 728, 731, 732, 733; VII, 37, 40, 76, 83, 91, 175, 182, 200, 201, 203, 206, 259, 280, 281, 353, 368, 387, 436, 459, 469, 484, 512, 518, 521, 542, 546, 551, 559, 569, 578, 584, 592, 598, 603, 604, 606, 611, 619, 629, 678, 690, 698, 710, 714; VIII, 17, 58, 63, 67, 68, 85, 86, 122, 130, 156, 157, 160, 200, 205, 299, 302, 308, 330, 340, 358, 399, 400, 415, 419, 433, 437, 447, 455, 468, 564, 640, 658, 663, 672, 703, 712, 713, 728, 738; IX, 42, 88, 112, 114, 127, 143, 147, 174, 185, 187, 208, 212, 224, 236, 250, 259, 268, 278, 284, 287, 296, 307, 313, 348, 349, 372, 393, 398, 401, 408, 416, 439, 443, 447, 479, 483, 518, 548, 565, 584, 592, 600, 618, 620, 640, 644, 658, 670, 675, 681, 688; X, 28, 38, 58, 64, 78, 96, 145, 150, 168, 182, 194, 202, 205, 219, 225, 272, 282, 283, 289, 360, 361, 372, 395, 397, 402, 448, 470, 516, 578, 580, 620, 628, 633, 639, 677, 682, 699; XI, 11, 45, 53, 62, 76, 100, 121, 163, 184, 189, 212, 224

Buhtunnasr, I, 693; II, 734; III, 484, 701; V, 182. 183. 185. 439; VI. 27. 28: VII. 664; IX, 489

Bûsirî, I, 64, 80, 85, 101, 102, 137, 512; II, 369; III, 16, 316; IV, 459, 623; V, 31; VII, 313, 652; VIII, 637; IX, 82

Büdeyl, III, 61

el-Büdûrü's-Sâfire, I, 137

Bünyamin, I, 452, 658; IV, 403, 404, 470, 472, 473, 476, 477, 480, 482, 484, 485, 486, 490, 493, 494, 495, 503, 504

C

Câbir, I, 94, 210, 229

Câbir b. Abdullah, I, 229; II, 40, 72, 191, 192, 257, 336, 337, 435, 604; IV, 162; V, 558; VIII, 557, 641; V, 211, 558, 560; VII, 238, 464, 592; IX, 222, 552

Câd, I, 452; IV, 404

Cafer-i Sâdık, I, 32, 33, 61, 184, 236, 254; II, 41, 60, 307, 670; III, 531; IV, 340, 385; V, 562, 605, 718; VI, 150, 273, 574; VII, 177, 645; VIII, 68, 294, 427, 456, 680, 755; IX, 403, 545; XI, 142

Cafer-i Tayyâr, III, 22; VII, 204, 415, 600

Câlût, I, 12, 490, 656, 662, 664, 666, 667, 668, 670; V, 183, 185

el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, I, 135, 562, 643, 660, 663, 668; II, 33, 34, 38, 42, 95, 99, 152, 243, 263, 331, 369, 374, 381, 411, 498, 566, 615, 670, 734, 738; III, 555, 609; IV, 47; V, 134, 478, 540, 548, 555, 585, 591, 598, 599, 630; VI, 16, 28, 91, 92, 106, 107, 123, 126, 129, 175, 197, 201, 208, 213, 217, 232, 289, 358, 367, 382, 393, 398, 414, 420, 430, 443, 444, 474, 478, 483, 500, 511, 678, 697, 706; VII, 30, 32, 36, 40, 44, 75, 79, 80, 86, 111, 149, 153, 163, 170, 171, 185, 204, 228, 253, 255, 267, 280, 291, 295, 310, 321, 336, 347, 388, 422, 431, 456, 468, 476, 483, 501, 503, 508, 558, 570, 584, 606, 610, 612, 619, 642, 656; VIII, 17, 34, 41, 82, 92, 98, 101, 103, 109, 121, 132, 138, 211, 216, 278, 280, 282, 296, 321, 371, 375, 377, 400, 405, 409, 429, 436, 446, 454, 458, 462, 472, 483, 489, 560, 635, 637, 640, 719, 720, 728; IX, 15, 21, 39, 44, 45, 53, 72, 79, 81, 85, 86, 93, 94, 111, 116, 123, 131, 145, 152, 154, 164, 177, 191, 198, 199, 203, 205, 208, 213, 222, 240, 243, 244, 260, 261, 279, 291, 292, 313, 316, 325, 337, 344, 350, 358, 367, 380, 387, 408, 409, 421, 430, 437, 439, 447, 448, 462, 468, 479, 480, 486, 487, 505, 511, 513, 514, 516, 541, 543, 544, 551, 552, 559, 571, 582, 590, 598, 603, 622, 628, 658, 667, 668, 684, 686, 704; X, 13, 27, 28, 29, 30, 32, 58, 63, 65, 72, 77, 78, 79, 85, 93, 97, 114, 139, 157, 173, 180, 185, 194, 195, 196, 202, 210, 211, 212, 217, 220, 224, 229, 231, 241, 258, 261, 262, 267, 273, 275, 280, 281, 289, 296, 300, 302, 323, 325, 373, 401, 412, 414, 421, 424, 428, 456, 460, 469, 476, 494, 524, 531, 534, 541, 558, 564, 575, 577, 578, 586, 587, 606, 608, 659, 665, 682, 686, 693, 718; XI, 25, 33, 132, 206

Câmiu'l-Beyân, I, 25, 26, 37, 43, 50, 60, 135, 149, 203, 418, 554, 670, 728; II, 82, 103, 133, 145, 153, 159, 162, 169, 195, 278, 304, 323, 356, 395, 410, 435, 448, 462, 479, 508, 580, 626, 661, 676, 739, 743; III, 32, 50, 51, 52, 69, 71, 117, 120, 126, 142, 255, 258, 419, 424, 495, 506, 511, 514, 531, 583, 588, 599, 646, 661, 671, 687; IV, 20, 28, 32, 36, 70, 79, 88, 92, 93, 119, 137, 226, 235, 240, 258, 266, 416, 498, 509, 510, 523, 559, 569, 589, 630, 658, 662, 691, 712, 744, 756; V, 81, 122, 157, 226, 266, 272, 283, 294, 295, 313, 337, 355, 364, 406, 416, 431, 460, 469, 472, 478, 484, 492, 493, 506, 512, 514, 534, 539, 546, 549, 558, 560, 591, 599, 624, 658, 666, 716, 725, 726; VI, 31, 44, 48, 59, 81, 82, 90, 95, 107, 109, 115, 126, 129, 131, 142, 145, 146, 153, 170, 180, 187, 192, 196, 225, 241, 281, 303, 341, 357, 362, 380, 381, 385, 422, 497, 502, 505, 525, 533, 549, 556, 573, 578, 580, 607, 609, 611, 614, 616, 652, 656, 705; VII, 22, 38, 50, 68, 79, 86, 96, 111, 117, 118, 120, 123, 140, 146, 151, 152, 157, 164, 169, 172, 195, 196, 201, 206, 214, 231, 238, 241, 244, 253, 291, 299, 311, 314, 336, 349, 363, 410, 425, 434, 448, 475, 482, 484, 538, 553, 555, 558, 562, 565, 569, 574, 591, 592, 596, 601, 603, 604, 606, 621, 629, 634, 655, 665, 668, 670, 671, 682; VIII, 32, 73, 86, 146, 158, 164, 199, 226, 227, 232, 234, 252, 260, 273, 281, 311, 415, 432, 436, 458, 520, 532, 549, 571, 646, 737, 738; IX, 21, 43, 44, 94, 109, 143, 152, 165, 199, 213, 216, 218, 261, 268, 278, 333, 421, 430, 437, 440, 441, 442, 462, 463, 468, 470, 514, 530, 622, 635, 662, 693, 704; X, 15, 23, 28, 30, 54, 58, 77, 78, 129, 165, 195, 201, 235, 258, 259, 280, 296, 300, 302, 608; XI, 77

el-Câmiu's-Sagîr, I, 99, 138, 143; II, 254; VI, 15; VII, 256, 257; VIII, 212; IX, 259; X, 87, 416; XI, 206

Can Levi Mişon, I, 131

ceberût âlemi, I, 299; III, 172; IV, 263; VI, 349; VII, 454

Cebrâil, I, 63, 108, 149, 157, 190, 193, 210, 246, 252, 294, 322, 371, 372, 388, 389, 466, 567, 672, 674, 728, 735; II, 54, 76, 77, 86, 87, 195, 151, 244, 255, 304, 395, 439, 508, 579, 596, 637, 638, 645; III, 66, 92, 225, 299, 395, 400, 453, 530, 551, 552, 570, 623; 46, 116, 282, 303, 413, 414, 431, 508, 594, 623, 675, 676, 678, 746, 759, 760; IV, 164, 335, 339, 340, 344, 345, 346, 361, 453, 463, 510, 514, 516, 518, 519, 534, 734, 737; V, 123, 137, 499, 500, 501, 502, 507, 553, 624, 696, 697, 699, 712; 89, 90, 91, 123, 128, 149, 202, 708, 709, 714, 715, 731, 732; VI, 136, 241, 266, 306, 401, 419, 549, 554, 565, 631, 657, 671, 695, 696, 704, 710, 715; VII, 20, 62, 68, 80, 118, 185, 121, 122, 289, 416, 468, 469, 541, 542, 557, 569, 682, 984; VIII, 17, 116, 123, 124, 216, 276, 294, 310, 339, 420, 460, 465, 522, 536, 640, 649, 705; IX, 15, 300, 358, 385, 387, 436, 438, 439, 440, 442, 463, 471, 496, 500, 547, 650, 704; X, 14, 49, 53, 191, 201, 208, 209, 210, 211, 241, 247, 273, 317, 318, 319, 322, 324, 393, 395, 412, 448, 450, 469, 522, 551, 584, 585, 586, 676, 678; XI, 44, 53, 80, 83, 167, 201, 212

Ced b. Kays, III, 727, 732, 733; IX, 222

el-Cedyü, V, 30

Cehcâh b. Said, X, 127

Celâleddin-i Mahallî, I, 136; VIII, 489

Celâleddin-i Süyûtî bk. Süyûtî

Celâleyn Tefsiri, I, 80, 133, 134, 136, 239, 453, 579; II, 198, 205, 349, 355, 447, 473, 568, 736, 740; III, 256, 473, 676, 711; IV, 48, 71, 102, 137, 164, 266, 267, 379, 430, 500, 515, 533, 563, 636, 737; V, 41, 72, 96, 185, 224, 243, 251, 260, 367, 413, 420, 426, 492, 505, 573, 599, 605, 613, 722; VI, 32, 40, 155,

168, 193, 296, 304, 314, 327, 358, 369, 412, 541, 599, 604, 662, 671, 672, 691, 726; VII, 93, 267, 287, 299, 307, 341, 369, 444, 458, 472, 516, 672; VIII, 59, 85, 105, 148, 213, 217, 221, 242, 245, 277, 302, 343, 375, 427, 436, 438, 459, 495, 507, 613, 627, 653, 700; IX, 50, 103, 110, 115, 186, 193, 253, 348, 373, 416, 465, 523, 565, 581, 706; X, 154, 176, 304, 482, 525, 611, 698; XI, 50, 95, 225
cem' hali, II, 210; III, 165, 166, 580; IX, 224
Cem'u'l-Cevâmi, I, 82; VIII, 217
cennetü'l-me'vâ, IX, 436, 443
cerâd, III, 431
Cerade, VIII, 299
Cerîrî, V, 340; X, 620
cessâse, VII, 110
el-Cevâhir, X, 457; XI, 150
el-Cevâhirü'l-Acîbe min Telifi Seyyidi Ahmed İbn Acîbe, I, 102, 104, 105
el-Cevâhirü'l-Hisân, I, 136
Cevâhirü'l-Kırtâs, I, 88
Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî, I, 57, 63
Cevherî, I, 205
Cezayir, I, 89; IV, 75
Cibrîl bk. Cebrâil
Cibrîl-i Emin bk. Cebrâil
cihad, I, 10, 11, 551, 591, 592, 640, 650, 651; II, 10, 11, 34, 65, 79, 94, 249, 261, 435, 450, 453, 457, 473, 492, 494, 495, 616, 628, 633, 638, 671, 713; III, 109, 171, 489, 606, 678, 683, 697; V, 147, 262, 276, 458, 483; VI, 196, 224, 329, 531, 591, 683, 722; IX, 205; X, 6, 220, 221
cihad-ı ekber, I, 60; IV, 109
cömertlik, I, 92, 415, 519, 521, 550; II, 208, 236, 302, 405, 426, 540, 733; III, 498, 606; IV, 47, 176, 248; V, 79, 121; VI, 326, 420; VII, 363, 560; VIII, 36, 47, 80, 212, 366, 686; X, 31, 261, 262, 595; XI, 163
Cûdî, IV, 307, 310, 311; IX, 487
Cübeyr b. Mut'im, III, 611; XI, 176
Cülâs, IV, 32, 33
Cülendâ b. Kerker, V, 429
Cünda' b. Amr, III, 396
Cündeb b. Abdullah, I, 164
Cündeb b. Züheyr, V, 472
Cüneyd-i Bağdâdî, I, 53, 90, 126, 128, 144, 220, 394, 429, 494, 724, 743; II, 96, 175, 244, 295, 296, 307, 320, 376, 402, 413, 437; III, 155, 165, 293, 629, 706, 714, 750; IV, 180, 285, 350, 351, 405, 546, 555, 643, 716; V, 340, 407, 528, 602, 720; VI, 123, 151, 189, 506, 559, 666, 673, 726; VII, 33, 125, 230, 293, 329, 415, 416, 426, 431, 486, 535, 660; VIII, 303, 387, 580, 641, 731; IX, 50, 125, 189, 208, 253, 288, 305, 594, 678; X, 132, 220, 262, 370, 587. XI, 170
Cürhüm, IV, 676, 677; VI, 202
Cüveyriye bint Hâris, VII, 545
Cüzâm, VII, 668

çile, I, 322; II, 532, 609; IV, 105; V, 541; VII, 268; X, 56

Çin, V, 241, 440, 447; VII, 655; VIII, 306

D

dâbbetü'l-arz, III, 299; VI, 143; VII, 110, 111, 128

Dahhâk, I, 26

Dahhâk b. Müzâhim, II, 99, 657; III, 258; IV, 553, 657; V, 71, 469; VI, 150, 231, 556, 593, 619, 652; VII, 250, 295, 351, 672; VIII, 77, 146, 487; 469; IX, 146, 337, 433; X, 194, 331, 425, 460; XI, 119

Dakyanus, V, 332, 335, 337, 338, 343, 352, 353, 355

Damdam b. Amr el-Gıfârî, III, 551

Damreoğulları, III, 659, 665

Dân, I, 452; IV, 404, 406

Dârekutnî, I, 628; II, 435, 669; III, 51; V, 278; VIII, 212; X, 64

Davud (Hz.), I, 12, 666; II, 428, 576; III, 17, 18, 185, 427, 440, 458; IV, 248, 425, 603, 670; V, 183, 185, 237, 440; VI, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 523; VII, 24, 28, 30, 398, 422, 424, 425, 552, 594, 649, 650, 651, 652, 653, 656, 657, 658, 659, 660, 663, 688; VIII, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 295, 297, 306, 474, 673; IX, 152, 647; X, 397

Davud-i Bâhilî, I, 95

Davud-i Tâî, I, 126; IV, 555

Davud-i Zâhirî, III, 240

deccâl, II, 581; III, 299; V, 241, 456; VI, 95

Dekyûs, V, 331

delice (dölengeç), VII, 31

Demîrî, V, 196; VIII, 200

Deylem, V, 241

Deylemî, I, 47, 61, 195, 418, 471; II, 165, 207, 494, 652, 718; III, 440; V, 50, 241; VI, 55, 135, 387, 437; VII, 159, 216, 321, 578, 598; VIII, 20, 212, 661; IX, 337, 374, 401; X, 693; XI, 140

Deyne, IV, 404

Dımaşk, I, 37, 38, 49, 51, 57, 60, 61, 67, 96, 105, 204, 205, 256; II, 79, 90, 369, 659; III, 417, 529, 537, 599; IV, 113, 263; V, 17, 85, 104, 206, 225, 438, 441, 500, 618, 716, 717, 721; VI, 41, 314, 559, 574, 595; VII, 50, 137, 159, 165, 172, 223, 454, 472, 475, 598, 654, 703; VIII, 64, 109, 131, 171, 283, 295, 310, 330, 336, 421, 566, 745; IX, 34, 304, 381; X, 68, 115

Dımyâmînî, III, 453

Dırâr Mescidi, IV, 82

Dihye b. Halîfe, III, 92; X, 113, 247

Dinye, I, 452

Divan, I, 137

Dîvânü Kasâid fi't-Tasavvuf, I, 102

dua, I, 304, 305, 323, 324, 337, 339, 347, 348, 362, 438, 439, 440, 442, 443, 467, 478, 479, 487, 535, 536, 539, 569, 570, 571, 599, 646, 666, 701, 734, 749; III,

70, 72, 94, 141, 156, 157, 226, 230, 278, 365, 371, 374, 377, 390, 391, 396, 423, 424, 430, 432, 433, 434, 495, 499, 502, 503, 504, 519, 520, 558, 559, 560, 561, 570, 572, 579, 599, 618, 634, 635, 738, 750
dünya sevgisi, I, 35, 109; VII, 233; X, 195, 197; XI, 142
ed-Dürerü'l-Mütenâsire fî Tevcihi'l-Kırââti'l-Mütevâtire, I, 99

E

ebrâr (salih), II, 303; X, 473, 616, 618, 621, 622
Ebrehe b. Sabbâh el-Eşrem, XI, 147
Ebtah, X, 586
Ebû Abdullah-ı Kuraşî, II, 147
Ebû Abdullah-ı Misnâvî, I, 86
Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Bennîs el-Fâsî, I, 84, 85
Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Verzâzî et-Tıtvânî, I, 82
Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, I, 40, 83; VI, 32, 193, 594, 652; VII, 84; VIII, 91; IX, 74; V, 242, 491, 583, 613; X, 80
Ebû Abdullah Muhammed Tâvüdî bk. İbn Sûde
Ebû Abdullah Tayyib b. Abdülmecid b. Kîrân, I, 84
Ebû Abdullah-ı Sâhilî, III, 36; VII, 559; IX, 317
Ebû Abdurrahman es-Sülemî, I, 48, 62; II, 307
Ebû Ahmed-i Yezîdî, VIII, 356
Ebû Akîl, IV, 40; IX, 587
Ebû Ali ed-Dekkâk, V, 104; VII, 103
Ebû Âmir, IV, 79
Ebû Amr eş-Şeybânî, IV, 514
Ebû Bekir (Hz.), I, 158, 189, 190, 212, 250, 271, 478, 599, 603, 725, 745; II, 202, 221, 277, 278, 296, 443, 531, 571, 637, 652, 672, 717, 718, 719; III, 58, 168, 214, 323, 529, 553, 554, 559, 594, 610, 623, 644, 645, 661, 667, 695, 719, 720; IV, 36, 103, 119, 422, 466, 755; V, 212, 317, 318, 319, 517, 521, 632; VI, 192, 398, 402, 403, 409, 411, 412, 424, 438, 732; VII, 169, 250, 319, 335, 336, 431, 545, 576, 577, 580, 606, 645; VIII, 379, 571, 635, 658, 661; IX, 69, 123, 177, 231, 262, 267, 269, 278, 291, 459, 628, 655; X, 14, 63, 201, 203, 209, 211, 408, 423, 467, 470, 564, 639; XI, 33, 34, 37, 195, 196
Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, I, 37, 211 II, 516, 702; III, 222, 537; IV, 691, 723; V, 273, 491, 503; VI, 106, 500, 504; VII, 170, 171, 606; VIII, 301, 659: IX, 594; X, 65, 414, 558
Ebû Bekir Muhammed b. Lebbâd el-Kayrevânî, I, 86
Ebû Bekir b. Tahir, VI, 714; VII, 20; XI, 141
Ebû Bekir-i Vâsıtî bk. Vâsıtî
Ebû Bekir el-Verrâk, V, 95, 638; VI, 666; VIII, 518; X, 154, 596, 633, 220
Ebû Bistâm, VIII, 356

Ebû Cafer el-Ukaylî, X, 373

Ebû Cafer b. Zübeyr, III, 76; XI, 223

Ebû Cehdel b. Süheyl, V, 62

Ebû Cehil, III, 109, 120, 242, 245, 503, 552, 553, 593, 597, 615, 619; IV, 425, 589, 641, 659, 729, 760; V, 246, 600; VI, 57, 177, 216, 541; VII, 113, 206, 214, 503, 606, 692; VIII, 108, 180, 352, 375, 555, 584; IX, 44, 45, 243; X, 74, 265, 323, 326, 423, 429, 555, 587, 624; XI, 33, 44, 75, 76, 77, 160

Ebû Cendel, IX, 306

Ebû Davud, III, 42, 58, 374, 489, 531, 546, 568, 633, 658, 664, 709, 710; V, 38, 121, 123, 164, 165, 207, 214, 218, 238, 262, 318, 424, 435, 474, 535, 542, 627, 633, 735, 736; X, 114

Ebû Dücâne, II, 218, 219; X, 22

Ebû Evfâ, IV, 73, 74

Ebû Eyyûb el-Ensârî, VI, 401, 402; IX, 39

Ebû Hafs Haddâd, I, 404; III, 165; IX, 118

Ebû Halid-i Yemenî, X, 275

Ebû Hanîfe, I, 211, 212, 245, 246, 488, 562, 619, 620, 630; II, 152, 368, 391, 397, 411, 412, 504, 505, 508, 510, 511, 628, 681, 682, 688, 695; III, 27, 28, 29, 39, 40, 42, 63, 239, 259, 610, 655, 675, 695, 745; IV, 553, 657; V, 134, 209; VI, 105, 106, 201, 208, 379, 390, 393, 428, 436, 445, 711, 724; VII, 38, 171, 336, 458, 593, 612; VIII, 65, 164, 312, 581; IX, 44, 164, 550, 590, 591, 667, 668, 669; X, 42, 72, 114, 181, 184, 202, 205, 397, 406, 407, 639

Ebû Hayseme, IV, 105; XI, 130

Ebû Hayyân el-Endelüsî, I, 134, 136; IV, 563; IX, 496, 524, 571

Ebû Hâzim, VII, 660; X, 87

Ebû İmrân el-Abdûsî, I, 86; V, 262; IX, 85

Ebû İshak el-Herevî, III, 747, 748; IV, 16

Ebû İshak İbrahim el-Basrî, I, 94

Ebû İshak ez-Zeccâc bk. Zeccâc

Ebû Kays b. Eslet el-Ensârî, II, 356

Ebû Kays Fakihe b. Mugîre, III, 624

Ebû Kerb Esad el-Himyerî, VII, 676; IX, 333

Ebû Kuhâfe, IX, 123; X, 423

Ebû Leheb, III, 511; VI, 723; VIII, 85, 375; XI, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199

Ebû Lehîa, IV, 433

Ebû Lübâbe, III, 587, 588, 589

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, VIII, 423, 557

Ebû Medyen el-Mağribî, I, 67, 591; III, 26; V, 365; VIII, 734

Ebû Mersed, X, 53

Ebû Miclez, VI, 380

Ebû Muhammed b. Abdülber, XI, 184

Ebû Muhammed Câbir, I, 94

Ebû Muhammed b. Itâb, I, 86

Ebû Muhammed Mekkî, VI, 497

Ebû Muhammed Said, I, 94

Ebû Muhammed Salih el-Heskûrî, I, 86

Ebû Muhammed Sehl, I, 163

Ebû Musa el-Bünânî, I, 86

Ebû Musa el-Eş'arî, I, 679; II, 323; III, 599; IV, 55; V, 341; VI, 125, 558; IX, 131, 549; X, 281

Ebû Musa İmrân el-Cânâtî, I, 86

Ebû Mus'ab, VII, 416

Ebû Müslim-i Havlânî, VIII, 740

Ebû Nasr el-Hemedânî, IX, 622

Ebû Nasr es-Serrâc bk. Serrâc

Ebû Nuaym, I, 36, 45, 60, 66, 138, 604, 671, 701, 715; II, 41, 109, 201, 254, 262, 394, 400, 444, 677; III, 141, 237, 324, 440, 458, 710; IV, 111, 136, 236, 380, 762; V, 225, 262, 414, 562, 721, 729, 739; VI, 63, 94, 100, 102, 150, 261, 339, 373, 382, 383, 549, 563, 666; VII, 20, 91, 143, 164, 246, 435, 473, 535, 578, 592, 633, 660, 661; VIII, 64, 142, 144, 182, 188, 448, 627, 645, 732, 736; IX, 81, 168, 169, 647; X, 87, 112, 116, 268, 647, 687; XI, 40, 46, 69, 149

Ebû Osman, I, 404; II, 349; IV, 643; V, 648; VII, 416; IX, 288, 305, 707

Ebû Osman-ı Hîrî, I, 52, 213; VI, 663, 669; IX, 288

Ebû Osman-ı Mağribî, III, 724; X, 619

Ebû Rezîn, IV, 268

Ebû Rezîn el-Ukaylî, VIII, 32

Ebû Sa'lebe el-Huşenî, III, 51, 58

Ebû Said, I, 359, 701; II, 287, 354, 471, 656, 676; IV, 37; V, 226; VII, 484, 574; VIII, 144, 281, 356, 433, 630, 661, 672; IX, 294, 305, 399, 404, 612; X, 325

Ebû Said-i Harrâz, I, 52; II, 471; IV, 206, 207; V, 287; IX, 36, 294, 305, 399, 612

Ebû Said-i Hudrî, IV, 80; V, 466, 726; VI, 181, 554

Ebû Sinan el-Esedî, IX, 236

Ebû Süfyân, II, 219, 220, 226, 227, 263, 265, 266, 267, 424; III, 109, 551, 552, 602, 603, 619, 672; VI, 330, 340, 341; VII, 417, 503, 521, 545, 642; VIII, 58, 576; IX, 22, 236, 307; X, 13, 73, 76, 77; XI, 161, 195

Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdülmuttalıb, III, 691

Ebû Süleyman-ı Dârânî, I, 543, 671; II, 345, 422; III, 165; V, 101; VI, 102, 673; VII, 485, 490

Ebû Tahir, X, 570

Ebû Talha, II, 145, 234; X, 28

Ebû Tâlib, II, 568; III, 111, 583, 644, 649, 658; IV, 92, 124; V, 173, 236; VI, 334; VII, 205, 206, 207, 208, 591, 600; VIII, 84, 85, 104, 121, 260, 261; IX, 262; XI, 42, 44

Ebû Tâlib-i Mekkî, I, 30, 137, 144, 157, 162, 165, 409, 613, 707, 724; II, 74; III, 308, 323, 437, 473, 750; IV, 254, 255, 256, 284, 324, 516, 583, 610, 611, 636, 715; V, 122, 212, 341, 342, 419, 420, 461, 529, 735; VI, 111, 270, 282, 283, 440, 725, 727; VII, 41, 42, 159, 179, 180, 246, 247, 303, 305, 413, 416, 598, 645, 715; VIII, 39, 40, 244, 245, 297, 409, 643; IX, 133, 223, 255, 272, 398, 459, 488, 489, 603, 685, 691, 694; X, 178, 179, 708

Ebû Taybe (Zaybe), VIII, 737

Ebû Türâb Nahşebî, I, 525; II, 387

Ebû Ubeyd (Kasım b. Sellâm), I, 26; VI, 423; IX, 86; X, 717

Ebû Ubeyd et-Tûsî, IX, 86

Ebû Ubeyde, VI, 609; VIII, 446; X, 717; XI, 117

Ebû Ubeyde b. Cerrâh, II, 48, 49

Ebû Ümâme, II, 323; V, 469; VII, 410; VIII, 144, 738; IX, 337

Ebû Ümâme el-Bâhilî, V, 97, 716; VI, 439

Ebû Vehb-i Çeşmi, II, 34

Ebû Yahya, I, 574

Ebû Yâsir, II, 128

Ebû Zekeriyya el-Ferrâ, I, 138

Ebû Zer, II, 296, 476; III, 610; IV, 64; V, 538; VI, 192, 196, 541, 725; VII, 250; VIII, 130, 531, 532, 744; IX, 283, 441; X, 684, 685, 686, 687

Ebû Zeyd Abdurrahman el-Ârif, I, 86

Ebû Zeyd es-Seâlibî bk. Seâlibî

Ebû Züheyr en-Nümeyrî, I, 246

Ebû Zür'a, III, 709

Ebûkubeys, III, 552; VI, 206, IX, 479

Ebü'd-Dahdah, I, 612

Ebü'd-Derdâ, I, 28, 36, 44, 298, 664; II, 165, 296, 657; III, 259; IV, 669; VI, 725; VII, 347; VIII, 144, 744; IX, 44; X, 311, 693

Ebü'l-Abbas, I, 71, 75, 91, 201, 736; III, 215, 299, 306, 394, 750; IV, 438; V, 174, 637, 675, 721, 724; VI, 40, 63, 67, 86, 121, 162, 192, 339, 412; VII, 170, 230, 414, 468, 514, 611; VIII, 121, 131, 147, 578; IX, 305; X, 13; XI, 66

Ebü'l-Abbas el-Hazır, VII, 414

Ebü'l-Abbas-ı Mürsi, I, 95, 144, 203, 227, 230, 239, 257, 326, 408, 719, 735; II, 160, 320, 684, 696; III, 146, 329, 412; IV, 126, 133, 180, 623, 637, 648; V, 449, 509, 604; VI, 67, 162; VII, 58, 514; VIII, 45, 284; IX, 369, 463, 689; X, 536, 559; XI, 56, 85, 105

Ebü'l-Âliye, III, 610; VI, 95, 192; VII, 250; VIII, 74; IX, 598

Ebü'l-A'ver es-Sülemi, VII, 503

Ebü'l-Cüz, XI, 150

Ebü'd-düyûf, II, 534

Ebü'l-Eşed Üseyd b. Kelede el-Cumahî, X, 429; XI, 13

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, IV, 518

Ebü'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc, I, 84, 85, 86; V, 242

Ebü'l-Haccâc ed-Darîr, VIII, 417

Ebü'l-Hasan el-Adevi, I, 83

Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Şatîr el-Haseni, I, 81

Ebü'l-Hasan Nûreddin, I, 95

Ebü'l-Hasan-ı Sagîr, I, 86; V, 262

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, I, 77, 89, 95, 113, 288, 345, 380, 411, 499, 589, 643, 661, 698; II, 79, 256, 374, 653; III, 53, 189, 230, 464, 499; IV, 56, 65, 98, 301, 372, 374, 492, 546, 556, 567, 584, 585, 594, 629, 664; **V**, 247, 408, 463, 479, 515, 521, 528, 592, 604, 729; **VI**, 162, 199, 491; **VII**, 58, 108, 136, 165, 224, 269, 598, 599, 622; **VIII**, 49, 162, 305, 308, 393, 406, 508, 509, 577, 599, 675, 745; **IX**, 147, 369, 455, 536, 587; **X**, 175, 176, 290, 416, 417; **XI**, 179

Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî bk. Şüşterî

Ebü'l-Hayr el-Askalânî, **I**, 525; **VI**, 132

Ebü'l-Hüseyin Nûri, **IV**, 643; **VIII**, 731, 732

Ebü'l-Kasım Ahmed el-Mervânî, **I**, 94

Ebü'l-Kasım b. Beşküvâl, **I**, 86

Ebü'l-Kasım el-Hassâsî, **IV**, 707

Ebü'l-Kasım el-Kazvînî, **I**, 80

Ebü'l-Leys Semerkandî bk. Semerkandî

Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî bk. Şa'rânî

Ebü'l-Mevâhib Muhammed b. Ahmed el-Bûzidî el-Hasenî bk. Muhammed el-Bûzîdî

Ebü'n-Naîm-i Cenevî el-Fâsî, **I**, 86

Ebü'n-Necib-i Sühreverdî, **I**, 31

Ebü'ş-Şeyh, **I**, 276, 494, 583, 682, 702; **II**, 289; **III**, 142, 305; **IV**, 265, 632, 646, 712; **V**, 177, 225; **VII**, 50, 51, 485; **VIII**, 366; **IX**, 15; **XI**, 85

Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, **VIII**, 212

Ebü'l-Velîd Râşid, **I**, 86

Ebüssuûd, **I**, 18, 132, 133, 134, 136, 141, 142, 685; **II**, 99, 293; **III**, 211, 391, 449; **IV**, 422, 520; **V**, 184, 211, 279, 297, 300, 328, 346, 378, 380, 388, 393, 394, 439, 448, 452, 486, 487, 488, 491, 496, 518, 540, 551, 556, 558, 591, 601, 608, 609, 639, 648, 652, 653, 662, 670, 675, 704, 705; **VI**, 14, 18, 22, 30, 31, 48, 59, 76, 88, 106, 110, 116, 142, 151, 167, 177, 198, 202, 203, 216, 227, 248, 265, 285, 286, 289, 317, 334, 335, 379, 450, 485, 513, 520, 522, 526, 533, 534, 543, 547, 549, 553, 562, 565, 570, 580, 583, 628, 634, 635, 642, 653, 658, 664, 689, 697, 710, 720, 730; **VII**, 17, 20, 32, 36, 37, 63, 69, 89, 102, 113, 117, 124, 127, 162, 255, 333, 336, 350, 402, 422, 498, 553, 611, 656; **VIII**, 17, 201, 214, 259, 262, 265, 268, 277, 278, 280, 281, 296, 297, 299, 301, 307, 325, 326, 338, 343, 347, 348, 352, 372, 377, 381, 392, 399, 415, 457, 458, 466, 469, 480, 499, 504, 505, 512, 536, 560, 562, 576, 581, 598, 608, 609, 618, 646, 670, 673, 679, 684, 689, 699, 700, 725; **IX** 16, 28, 45, 69, 110, 121, 138, 152, 160, 171, 175, 176, 199, 205, 206, 214, 245, 260, 279, 321, 403, 430, 439, 464, 470, 489, 511, 517, 529; **X**, 59, 91, 112, 141, 142, 194, 195, 211, 212, 287, 295, 311, 317, 318, 326, 338, 339, 350, 377, 387, 388, 393, 429, 430, 435, 443, 444, 507, 508, 512, 517, 540, 552, 578, 580, 581, 629, 639, 658, 679, 693, 716; **XI**, 32, 34, 89, 95, 112, 118, 135, 221, 225

el-Ed'iyyetü ve'l-Ezkâr el-Mümhika li'z-Zünûbi ve'l-Evzâr, **I**, 100

Edrec, **III**, 698

Efrâim, **IV**, 465, 515, 520; **VIII**, 309, 489

ehl-i dünya, **I**, 478
ehl-i fenâ, **III**, 104
Eklîmâ, **II**, 666, 667, 673
ekyâl, **IX**, 40
Elfiyye, **I**, 80, 81, 82, 84, 99, 138
Elmalılı Hamdi Yazır, **I**, 198; **V**, 442; **XI**, 173
Elyesa, **III**, 185, 186; **VIII**, 316, 317
Emevî, **II**, 68; **VIII**, 109; **X**, 607
En'am, **VII**, 426
Endülüs, **II**, 226; **V**, 240, 331, 346, 404, 424; **VII**, 656; **VIII**, 307
Endülüs Cezîresi, **V**, 241
Endülüslüler, **I**, 195; **II**, 498
Enes b. Mâlik, **I**, 195, 212, 247; **II**, 34, 42, 173, 220, 302, 377, 739; **III**, 516, 517; **IV**, 387; **V**, 47, 378; **VI**, 112, 115, 382, 443, 508, 533, 561, 574, 666; **VII**, 304, 416, 482, 538, 577, 580, 603, 621; **VIII**, 64, 74, 649; **IX**, 122, 199, 212, 244, 291, 544; **X**, 29, 158, 608, 639, 652; **XI**, 46, 63, 119, 161
Enes b. Nadr, **II**, 220; **VII**, 538
Enmâr, **VII**, 667, 668, 676
Envârü'l-Kulûb, **II**, 175; **IV**, 638
el-Envârü's-Seniyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Hemziyye, **I**, 101
el-Envârü's-Seniyye fi'l-Ezkâri'l-Nebeviyye, **I**, 99; **VII**, 558
Envârü't-Tenzîl, **I**, 57, 135, 222, 224, 225, 233, 235, 279, 296, 297, 312, 324, 396, 421, 425, 435, 447, 457, 460, 461, 470, 474, 507, 523, 682, 709; **II**, 54, 63, 92, 99, 112, 149, 156, 159, 235, 250, 309, 311, 382, 447, 454, 467, 509, 511, 528, 591, 602, 695, 705, 751; **III**, 16, 32, 35, 56, 58, 145, 242, 313, 327, 337, 343, 379, 433, 443, 476, 482, 483, 504, 507, 568, 570, 573, 594, 596, 601, 604, 611, 615, 618, 622, 639, 645, 654, 659, 662, 665, 666, 673, 676, 682, 688, 695, 702, 729, 731; **IV**, 14, 15, 24, 29, 37, 42, 47, 95, 96, 106, 109, 115, 125, 128, 134, 146, 162, 174, 177, 183, 186, 187, 189, 196, 197, 219, 236, 241, 247, 256, 261, 265, 266, 273, 277, 288, 296, 306, 320, 346, 349, 355, 356, 359, 369, 380, 389, 397, 399, 400, 422, 430, 450, 466, 487, 506, 510, 514, 515, 516, 550, 553, 566, 582, 614, 622, 625, 626, 632, 659, 663, 672, 695, 711, 718, 729; **V**, 18, 23, 27, 28, 29, 31, 36, 41, 47, 65, 72, 97, 122, 132, 139, 141, 143, 154, 157, 173, 184, 199, 218, 224, 227, 252, 262, 266, 300, 377, 393, 410, 518, 551, 556, 558, 585, 591, 653, 704, 705; **VI**, 248, 355, 430, 470, 547, 580, 653; **VII**, 220, 222, 232, 235, 250, 255, 333, 336, 343, 350, 390, 395, 422, 424, 457, 552, 553, 558, 570, 584, 585, 611, 634, 659; **VIII**, 16, 47, 172, 216, 492, 560, 673; **IX**, 78, 367, 430; **X**, 16, 311, 344, 490, 535; **XI**, 114
erbaîn, **I**, 83, 136; **III**, 214
Erbed b. Rebîa, **IV**, 558
Erem b. Sâm, **VII**, 668
Erîha, **III**, 588
Ervâ, **VI**, 448
el-Esâs, **IV**, 303

Esbâbü'n-Nüzûl, I, 135; II, 424, 738; III, 645, 650; IV, 756; V, 571; VI, 181; IX, 292
Esed, II, 483, 553; IV, 52, 63; VII, 545, 676; IX, 238
Esedoğulları, II, 718; IX, 316, 317, 321; X, 289
Esîm, IX, 44
Esmâ, I, 682, 704; III, 502; IV, 161; V, 184, 312, 314, 315, 478; VI, 495; VII, 51, 600; VIII, 33, 35, 151, 520; IX, 517, 518; X, 63
Esmâ bint Yezîd, VII, 483
Esmâoğulları, IX, 379
Esved b. Abdüyegûs, IV, 759, 760
Esved el-Ansî, II, 717
Esved b. Hilâl, X, 29
Eş'as b. Kays, II, 127; VII, 606
Eşheb, II, 681; VII, 477
Eşkem, VII, 426
Evs, I, 368; II, 157, 192, 329, 637, VII, 668, 676; IX, 285, 286, 311, 662, 663
Evs b. Sâbit-i Ensâri, II, 328
Evs b. Sâmit, IX, 661
Evsliler, I, 368; III, 553
evtâd, III, 311; IV, 113; VI, 157; X, 380
Evzâî, I, 612; II, 82, 615; III, 259; IV, 380; VIII, 109; IX, 133
Eyke, IV, 361, 748, 749; V, 197; VI, 703, 704, 706; VII, 648; VIII, 266, 267
Eykeliler, IX, 331, 332
Eyle, I, 344; II, 663; III, 18, 481, 698; V, 424; VI, 290
Eymen, VII, 668
Eyyûb (Hz.), II, 540, 586, 600; III, 184, 185; IV, 409, 515, 520; V, 250, 648; VI, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 133, 318, 401, 402, 718; VII, 246, 422; VIII, 219, 297, 302, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 317; IX, 39, 151
Eyyûb b. Ays b. İshak, VIII, 309
Eyyûb es-Sahtiyânî, VII, 246
Ezd, VII, 667, 676
ezelî inâyet, VII, 147
Ezhârü'l-Bustân, I, 82, 83, 84, 97, 101
el-Ezkâr, IX, 373
Ezrakî, V, 439
Ezriât, III, 587; IV, 756; X, 14

F

Fahreddin-i Râzî, I, 39, 135, 168, 169, 193, 216, 234; II, 99; III, 329, 330, 641; IV, 430; V, 331, 438, 491; VI, 125; VII, 82; VIII, 297, 301, 374, 398, 594; IX, 145, 437, 663, 693; X, 234, 276, 283, 449, 522, 535, 588, 632, 698; XI, 30, 52, 96, 126, 128, 167, 171, 187, 208
fâni dünya, I, 360; II, 37, 241; III, 718; V, 130, 336, 569, 669; X, 546, 712
Faraklit, III, 468
Fârân dağı, III, 467
Fâris b. İsa el-Bağdâdi, III, 155; VII, 230
fark hali, II, 42; III, 165; IV, 586, 726; V, 588

Fars, III, 633; VII, 409; X, 651

Fas, I, 6, 72, 74, 76, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 88, 90, 91, 103, 131; II, 109; IV, 436; V, 241; VII, 431; IX, 524; X, 206

Fâtıma (Hz.), I, 362, 679; II, 70, 72, 73, 81, 82, 108; VI, 430, 440; VII, 553, 595; VIII, 634; X, 73, 184, 185, 225, 393, 468, 469; XI, 40

Fâtıma bint Ebû Ümeyye, X, 73

Fâtıma bint Kays, X, 184, 185

el-Fâtihatü'l-Kebîr, III, 505

el-Fehrese, I, 72, 73, 77, 82, 85, 87, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 101, 102, 104, 105, 108, 114, 131, 238, 359, 380

Fehresü'l-Fehâris, I, 83

fenâ ehli, II, 447

fenâ fillâh, I, 228, 238, 479, 705; II, 447; III, 104, 143, 218, 612, 650; IV, 317; V, 594, 614; VI, 395, 455; VII, 528, 579, 598, 599, 616, 617; VIII, 247, 434, 470, 537, 599, 675; IX, 18, 49, 224, 241, 348, 351, 419, 434, 467, 474, 527, 536, 546, 563, 602, 614, 688; X, 99, 116, 355, 474, 552, 565, 582, 635, 671

feraş, XI, 117

Ferkadân, V, 30

Ferrâ, II, 99, 566; IV, 371, 411, 413, 421, 563; VII, 291; XI, 163, 169

Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I, 138; IV, 737; V, 225

Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr, I, 30; VI, 321

Fezâre, VII, 521

fıtrat, I, 374, 586; II, 528; III, 198, 243, 491; IV, 151; V, 260; VI, 59; VII, 368, 369, 370

Fî Beyâni't-Telâsim Elletî İhtecebet bi-ha'r-Rubûbiyye, I, 104

Fidda, X, 468

Fihr b. Mâlik, IX, 274; XI, 155

Fihroğulları, II, 488; VI, 722; XI, 192

Fil olayı, XI, 146, 147

Filistin, I, 656; II, 659, 663; III, 397, 403, 417, 434; V, 331; VI, 95, 290, 314, 632; VII, 280; IX, 393

Finhâs b. Âzûrâ, II, 123, 277, 278, 279, 575, 732; III, 81, 190, 701; IX, 68

Firavun, I, 188, 318, 319, 320, 322, 490, 691, 692; II, 26, 27, 70, 261, 565, 566, 579, 640, 693; III, 71, 159, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 428, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 438, 439, 449, 450, 627, 628; IV, 170, 171, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 237, 238, 362, 363, 364, 376, 425, 432, 624, 625, 626; V, 304, 305, 307, 308, 369, 507, 508, 609, 619, 622, 623, 624, 626, 627, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 677, 697, 732, 739; VI, 230, 310, 311, 312, 313, 488, 569, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658; VII, 26, 27, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 161, 167, 175, 176, 178, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 190, 192, 231, 240, 241, 244, 290, 291, 292, 498; VIII, 121, 224, 266, 267, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 500, 527, 554, 644, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722; IX, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 37, 151, 331, 332, 391, 392, 394, 474, 489, 502, 503, 504; X, 65, 222, 224, 298, 300, 400, 402, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 655, 657, 660, 704, 709, 710, 711; XI, 38

firdevs cenneti, V, 469

Fîrûz ed-Deylemî, II, 718

Fîrûzâbâdî, I, 138

Firyâbî, I, 28

Fudayl b. İyâz, II, 384, 683; IV, 417, 642; V, 667; VII, 244, 329, 619, 659; VIII, 571; IX, 79, 203, 628; X, 219, 595

Furkan, I, 37, 166, 209, 211, 486, 685, 747; II, 16, 17, 18, 246, 489; IV, 346, 394, 607, 683, 690; V, 210, 725; VI, 72, 74, 147, 517, 518, 519, 520, 549, 564, 585, 590, 619, 620; X, 670, 684

el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye, II, 175; III, 494, 507, 582; IV, 391; V, 258; VII, 637, 691; VIII, 515; IX, 80

el-Fütûhâtü'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye, I, 100

G

gaflet-uyanıklık, II, 208

Garîbü'l-Müntekâ, X, 135

Gassân, II, 719; VII, 668, 676

Gatafân, II, 316, 483, 718; IV, 52, 63; VII, 520, 521, 522, 534; IX, 238

Gavres b. Hâris, II, 637

gavs, I, 231; IV, 113; VI, 157; VIII, 460

Gavsâ, IV, 343

gayb âlemi, III, 172, 494; V, 414

gaybet hali, II, 470

Gaylân b. Müslim ed-Dımaşkî, VIII, 108

Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye, I, 137, 144; III, 509; V, 594; VI, 122, 558, 560; VIII, 24, 64; X, 601

Gazâlî, I, 42, 43, 44, 51, 55, 56, 65, 136, 214, 240, 564, 565; II, 176, 294, 295, 568, 631; III, 214, 215, 346, 373, 400, 451, 464, 499, 541, 580, 581, 625, 750; IV, 30, 56, 65, 85, 86, 108, 130, 131, 328, 379, 459, 546, 607, 608, 609, 660, 672; V, 124, 204, 250, 366, 385, 407, 521, 561; VI, 222, 383, 456, 552, 672, 726; VII, 233, 360, 412, 448, 494, 643; VIII, 57, 138, 291, 409, 470, 525, 578, 710, 741, 744; IX, 93, 134, 153, 208, 306, 594, 603, 647, 690; X, 48, 88, 195, 243, 394, 456, 613, 683; XI, 92, 150

Gazneli Sultan Mahmud, III, 529

Gaznevî, V, 173; XI, 77

Gıfâr, IV, 52, 68; IX, 68, 226; X, 127

Gırnata, V, 331

gıybet, I, 174, 184, 674; II, 250; VI, 386, 726; VII, 631, 632; IX, 299, 300, 301, 303, 305, 306, 307, 308, 701

göçeğen kuşu, VII, 31, 40

Gunm b. Avf, IV, 79

güvercin, I, 697; III, 720; VII, 31

güzel ahlâk, I, 90, 108, 240, 298, 561, 562, 701; II, 334, 402, 433, 570, 577, 725; III, 35; V, 141; VI, 293, 356, 552; VII, 163, 305, 307, 554, 560, 594, 711; VIII, 17, 36, 366, 579; IX, 272, 381, 466, 554; X, 64, 214, 261, 262, 263, 582, 609, 687

H

Habbâb b. Eret, II, 34; III, 141; V, 364, 571; IX, 291; X, 624

Habeşi, I, 134

Habeşistan, II, 304, 498, 502; III, 22; IV, 600; V, 61, 62, 241; VII, 204, 208, 280; X, 421; XI, 147, 148, 149

Habeşliler, IV, 306; V, 241, 452

Habîb en-Neccâr, VI, 573; VIII, 114, 119, 120, 121, 122, 123

Habîb-i Acemî, I, 126; IV, 555; VII, 158

Habibe bint Zeyd, II, 395

Hâbil, II, 13, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 673, 674; VIII, 216; IX, 531; X, 358; XI, 217

Haccâc-ı Zalim, VI, 203, 666; VII, 96, 158; VIII, 752; IX, 309;

Hâcer (Hz.), II, 151; III, 186, 467, 468; IV, 675, 676, 677, 681; V, 526; X, 115, 160

Hadramut, VI, 231; VII, 80; IX, 136

Hadura ahalisi, VI, 27

Hafs b. Ebü'l-Âs, IX, 132

Hafsa, VII, 545, 596; X, 200, 201, 203, 209, 210, 212, 224

Hakâiku't-Tefsîr, I, 30, 48, 62, 145; II, 99, 307; VI, 412, 663, 673, 715, 726, 733; VII, 20, 69, 77, 92, 144, 156, 164, 176, 188, 236, 256, 272, 302, 318, 329, 426, 430, 442, 473, 482, 490; VIII, 47, 50, 68, 148, 399, 501, 518, 615, 631, 652, 676; IX, 264, 297, 305, 355, 374, 707; X, 44, 131, 160, 176, 618, 620, 622; XI, 97

Hakâiku't-Te'vîl, I, 145; VI, 33, 401

hakikat ehli, I, 28, 34, 58, 205, 358; II, 349, 398; III, 202; IV, 237; VII, 438, 601, 624; VIII, 694; IX, 369, 396, 563, 567; X, 485, 508

Hakîm et-Tirmizî, I, 45, 60, 66, 137, 246, 298; II, 22, 25; III, 121, 216, 311; IV, 136, 372, 374, 526, 527; V, 48, 561, 562; VI, 102, 363, 364, 373; VII, 423, 565, 701, 703; VIII, 496, 572, 741; IX, 31, 252, 253, 372, 373, 550, 565, 600, 601, X, 66, 67, 68, 469, 470, 471, 476; XI, 24, 52, 95, 207, 211

hakka'l-yakîn, I, 125, 328, 342; II, 500, 577; III, 237; IV, 180, 588; V, 307; VII, 52, 100; X, 318, 320; XI, 131

hal lisanı, II, 232; III, 364; IV, 563; VIII, 463; IX, 539

Halid b. Abdullah el-Kasrî, VII, 153

Halid b. Hizâm, II, 502

Halid b. Sinan, II, 654; V, 17

Halid b. Velîd, I, 196; II, 197, 218, 219, 718; IX, 131, 243, 244, 278, 291, 447; X, 359, 420

Hallâc-ı Mansûr, I, 122, 325, 692; II, 121, 216; III, 155, 212, 571, 582; IV, 144, 643; V, 721; VI, 339; VII, 164, 230; IX, 223

Hâm, I, 507; III, 55; IV, 306; V, 452; VII, 268; VIII, 199

Hâmân, I, 490; III, 435; V, 640, 739; VII, 134, 136, 137, 140, 146, 183, 184, 185, 253, 290, 291; VIII, 478, 491, 492

hamdele, I, 479

Hamdûn el-Kassâr, IV, 716; VI, 559; VIII, 501; IX, 34

Hammâd, VII, 414

Hamne bint Cahş, VI, 397

el-Hamriyyetü'l-Ezeliyye, I, 137

Hamza (Hz.), II, 212, 718; III, 242; V, 163, 164; VII, 538; VIII, 337, 375, 415; IX, 291; X, 718

Hamza, I, 598; II, 705; III, 443; VI, 196, 656

Hanîf dini, VIII, 621

Hanif olmak, XI, 91

Hanîfeoğulları, II, 718; IX, 231

Hanne bint Fâkuzâ, II, 68

haram, I, 26, 29, 33, 41, 44, 46, 53, 54, 56, 110, 159, 199, 253, 367, 368, 379, 390, 419, 433, 443, 506, 507, 508, 509, 512, 513, 514, 515, 529, 544, 545, 552, 553, 593, 594, 595, 597, 598, 608, 609, 610, 613, 636, 646, 647, 726, 728, 731; II, 32, 34, 41, 85, 91, 111, 124, 148, 149, 158, 166, 172, 178, 316, 350, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 378, 381, 384, 410, 434, 436, 491, 524, 527, 578, 582, 583, 588, 607, 608, 609, 610, 611, 614, 615, 616, 617, 619, 620, 621, 623, 624, 659, 662, 675, 678, 692, 694, 696, 703, 730, 731, 741, 748, 749; III, 18, 24, 25, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 55, 162, 235, 238, 239, 240, 267, 268, 269, 270, 271, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 286, 289, 290, 291, 337, 346, 348, 349, 350, 351, 356, 367, 368, 369, 399, 465, 469, 470, 481, 516, 566, 634, 647, 666, 698, 700, 703, 712, 713, 714, 715, 716; IV, 145, 198, 199, 266, 297, 343, 350, 404, 492, 670, 674, 675, 739, 744, 747; V, 22, 23, 53, 54, 55, 88, 101, 152, 153, 154, 159, 160, 213, 214, 216, 250, 266, 305, 417, 419, 423, 687, 715; VI, 132, 210, 211, 212, 217, 235, 270, 280, 356, 384, 386, 420, 423, 427, 428, 432, 448, 504, 548, 556, 593, 606, 610, 616, 700; VII, 51, 126, 127, 145, 233, 336, 382, 410, 412, 413, 414, 431, 432, 512, 569, 595, 606, 607, 699, 700; VIII, 31, 53, 75, 277, 289, 343, 416, 483, 524, 565; IX, 46, 80, 117, 125, 173, 245, 296, 297, 301, 306, 373, 439, 661, 662, 667, 670; X, 91, 167, 178, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206,

207, 209, 210, 212, 232, 333, 502, 520, 546, 548, 688, 694, 713; XI, 11, 23, 52, 106, 127, 137, 147, 154
Hârân, III, 186; VI, 94, 95
Harem, I, 557, 558; II, 12, 152, 424, 610, 612; III, 38, 40, 44, 45, 347, 667, 713, 749; IV, 734; V, 169, 173; VI, 330; VII, 45; IX, 245, 669; XI, 155, 184
Harîrî, II, 73; V, 168
Hâris b. Abdülmuttalib, III, 691
Hâris b. Avf, VII, 521, 522
Hâris b. Ebû Dırâr, X, 126
Hâris b. Hişâm, III, 622; 593
Hâris-i Muhâsibî bk. Muhâsibî
Hâris b. Rebîa b. Esved, III, 624
Hâris b. Samt, X, 22
Hâris b. Süveyd el-Ensârî, II, 138, 139
Hâris b. Talâtile, IV, 759, 760
Hâris b. Zeyd, II, 50, 485
Hârise, II, 191; III, 516; VII, 99, 100; IX, 149
Hârise b. Sa'lebe, VII, 676
Hâriseoğulları, II, 191, 192; VII, 527, 530
Harran, VI, 95; VII, 280
Harrâz bk. Ebû Said-i Harrâz
Harûbe, VII, 664; I, 246, 322, 659; II, 68, 586;
Harun (Hz.), I, 245, 322, 324, 659, 660; II, 663; III, 184, 185, 186, 418, 420, 423, 439, 440, 448, 454, 455, 456, 458; IV, 218, 219, 226, 228, 230; V, 174, 504, 505, 530, 532, 542, 623, 624, 625, 634, 635, 637, 638, 639, 643, 647, 658, 664, 665, 666, 667, 668, 685, 690, 691, 692, 693, 694; VI, 72, 76, 310, 311, 312, 568, 569, 629, 631, 634, 648, 649; VII, 180, 181, 182, 198, 234, 545, 629; VIII, 223, 224, 226; IX, 292, 502, 655; X, 13, 65, 225, 539
Hârûnürreşid (Abbâsî halifesi), VIII, 720
Hârût, I, 9, 142, 397, 398, 399, 400, 402; IV, 220
Has'am, VII, 668, 676; XI, 147
Hasan (Hz.), I, 71, 72, 73, 94, 108; V, 262; VII, 595, 608, 609; VIII, 663; X, 130, 468
Hasan Azzûzî, I, 72, 73, 81, 82, 87, 97, 99, 104, 105, 130, 131, 134, 143; V, 613; VI, 193
Hasan-ı Basrî, I, 26, 37, 126, 570; II, 73, 74, 117, 204, 296, 353, 411, 429, 435, 676; III, 131, 622, 713; IV, 528, 555, 685; V, 43, 226, 386, 448, 599, 698; VI, 31, 70, 116, 129, 130, 150, 167, 169, 299, 318, 355, 381, 449, 478, 579, 604, 607, 608, 654, 678, 718; VII, 22, 77, 158, 299, 320, 349, 354, 387, 412, 417, 476, 483, 569, 595, 655; VIII, 74, 75, 121, 180, 232, 234, 240, 250, 277, 290, 306, 325, 472, 495, 554, 576, 658, 742; IX, 21, 31, 109, 121, 127, 165, 240, 258, 260, 268, 270, 309, 337, 338, 367, 378, 394, 463, 516, 542, 545, 582, 622, 668, 689; X, 67, 87, 113, 157, 205, 209, 224, 290, 312, 350, 395, 401, 407, 421, 425, 517, 545, 592, 616, 639, 658, 693; XI, 17, 47
Hasan el-Cebertî, I, 83

Hasan b. Fazl, X, 613
Hasan el-Müsennâ, I, 73
hasbele, I, 479
hasenâtü'l-ebrâr, I, 443
haset, I, 245, 264, 306, 308, 378, 406, 414, 470, 586, 587, 675; II, 10, 45, 117, 120, 162, 388, 427, 428, 430, 431, 433, 463, 668, 670, 671, 709, 729, 748; III, 106, 120, 247, 293, 496, 733; IV, 164, 383, 399, 404, 406, 731; V, 268, 308, 459; VI, 113, 187, 313, 336, 409, 420, 541, 551; VII, 80, 238, 382, 388; VIII, 262, 264, 266, 511, 512, 617, 664, 699; IX, 73, 197, 232, 307, 395, 431, 467, 497, 569, 645, 659; X, 31, 197, 260, 290, 291, 298, 426, 508, 640, 688; XI, 213, 216, 217, 218, 222, 223
Hassân b. Sâbit, I, 598; VI, 397, 398, 399, 730, 731; IX, 273, 274
Hâşim, VIII, 555; XI, 155
Hâşimî b. Acîbe, I, 72
Hâşimoğulları, III, 245
haşir, IV, 718
Hâşiye alâ Muhtasarı Halîl, I, 100
Hâşiyetü Şeyhzâde, I, 133; II, 99
Hâşiyetü'l-Fâsî, I, 18, 134, 136, 239, 453; II, 349, 447, 568; III, 216, 256, 459, 473; IV, 48, 71; V, 96, 260, 539; VI, 40, 45, 155, 168, 193, 541, 599, 672; VII, 24, 341, 436; VIII, 105, 436, 613, 653; IX, 50, 110, 193, 322, 373, 523, 706; X, 154, 176, 205, 304
Hâşiyetü'l-Konevî, I, 57, 133, 324; III, 443; IV, 510; V, 18, 331, 346, 448
Hâşiyetü'ş-Şihâb, I, 133, 574; II, 99, 311; III, 84, 131, 191, 622; IV, 510; V, 266; VI, 549
haşyet, II, 41; III, 339, 498, 528, 538, 548; IV, 108, 575; V, 605; VI, 44, 324, 327, 482; VII, 566; VIII, 64, 66, 67, 81, 378, 454; IX, 314, 349, 352, 683;
Hatal, X, 373, 374
Hâtıb b. Ebû Beltea, II, 443; X, 53
Hatice (Hz.), II, 70, 81; VII, 508; X, 225, 412, 413; XI, 45
Hâtim el-Esam, X, 131
Hâtim-i Tâî, I, 406; VIII, 84
havâriler, II, 93, 94, 95; III, 68, 69, 70; IV, 56; X, 92, 96, 97
havassü'l-havas, I, 112, 148; III, 310, 444, 548, 655; IV, 202; V, 156; VII, 567, 661
havâtır, I, 278; III, 267, 580; IV, 143, 235, 236, 251; V, 279; VII, 525; IX, 25, 29
havf, I, 707; III, 181, 377; IV, 135, 351; VI, 605; VII, 677; VIII, 66, 409
havkale, I, 479
Havle, I, 540; VI, 394
Havle bint Cafer el-Hanefiyye, VI, 607
Havle bint Hakîm es-Sülemî, VII, 592
Havle bint Sa'lebe b. Mâlik el-Hazrecî, IX, 661
havra, VI, 226
Havva (Hz.), I, 142, 301, 302, 303, 567; II, 312, 666, 667; III, 334, 335, 336, 337, 519, 520, 521, 522; IV, 400, 682; V, 100, 715, 716, 717, 718, 724, 725;

VII, 353; VIII, 346, 347, 420; IX, 310, 314; XI, 28
Hayâtü'l-Hayevân, V, 196; VIII, 200
Hayber, II, 29, 117, 178, 692, 693, 710; III, 484; IV, 112; V, 23; VII, 521, 543; IX, 213, 230, 237, 238, 239, 243, 255; X, 14, 15
Hayr en-Nessâc, I, 526, 527; VI, 132
Hazar, V, 241, 404
Hazrec, I, 368; II, 157, 162, 192; III, 637; VII, 668, 676; IX, 285, 286, 311
Hazreciyye, I, 82
Hâzûrâ, VI, 231
Hedhâd, VII, 49
helâl, I, 25, 26, 27, 29, 33, 41, 46, 54, 109, 110, 159, 198, 199, 218, 235, 300, 317, 322, 344, 397, 400, 428, 491, 506, 507, 508, 509, 513, 515, 538, 539, 543, 545, 557, 569, 595, 614, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 710, 721, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 733; II, 32, 85, 91, 111, 123, 148, 149, 199, 286, 316, 318, 319, 331, 335, 350, 355, 356, 357, 363, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 378, 379, 381, 382, 384, 418, 435, 436, 453, 479, 488, 490, 510, 512, 516, 527, 578, 582, 583, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 620, 621, 623, 624, 625, 626, 627, 667, 671, 693, 703, 741; III, 24, 25, 26, 30, 32, 34, 36, 37, 42, 55, 180, 235, 237, 238, 239, 269, 271, 275, 276, 280, 282, 286, 399, 401, 465, 469, 567, 584, 585, 610, 643, 646, 647, 667, 698, 703, 709, 713, 715, 716, 751; IV, 29, 95, 137, 145, 198, 199, 348, 349, 354, 355, 356, 474, 487, 492, 496, 503, 510, 536; V, 54, 55, 88, 100, 101, 152, 153, 158, 159, 160, 166, 209, 214, 220, 348, 350, 441, 545, 639, 677, 681, 687, 694; VI, 210, 212, 225, 279, 280, 317, 320, 386, 394, 395, 426, 428, 503, 505, 508, 518, 593, 701; VII, 17, 44, 67, 147, 233, 262, 281, 413, 417, 510, 557, 560, 565, 568, 570, 578, 589, 590, 591, 593, 594, 595, 599, 600, 601, 605, 619, 660, 689; VIII, 31, 75, 282, 296, 472; IX, 46, 72, 173, 245, 298, 380, 419, 458, 592, 633, 653, 670, 671; X, 70, 71, 72, 74, 77, 199, 200, 204, 205, 206, 207, 407, 408, 502, 685, 688, 711, 713; XI, 10, 11
el-Hemziyye fî Mehdi Hayri'l-Beriyye, I, 80
Hendek Savaşı, I, 640; II, 53; III, 630; VI, 511; VII, 501, 520, 521, 524, 529, 530, 541; VIII, 123; IX, 226, 673; XI, 13
Heredîs, V, 438
Herevî, I, 137, 219; III, 457, 458, 459, V, 478; VI, 470; VII, 713; VIII, 563, 612; IX, 190
Herim b. Hayyân, IV, 553; V, 590
Hermes, V, 438
hevâ sevgisi, I, 499, 500; X, 426
Hevâzin, III, 676, 690, 692, 713; IV, 592; VII, 521; VIII, 702; IX, 240; XI, 183
hıristiyan, I, 415; II, 6, 103, 112, 131; III, 707; VII, 336
hıristiyanlar, I, 237, 341, 373, 414, 415,

419, 424, 429, 430, 449, 453, 455, 456, 518, 585; II, 16, 44, 108, 110, 119, 123, 129, 142, 153, 168, 378, 598, 646, 650, 651, 652, 654, 699, 724, 735, 741; III, 15, 22, 24, 466, 702; IV, 523, 614, 677, 729; V, 495, 511, 512, 584; VI, 22, 146, 190, 193; VII, 306, 334, 335, 435, 583, 584, 618; VIII, 211, 262, 621, 623, 726, 730; IX, 258, 650, 658; X, 91; XI, 90

Hıristiyanlık, II, 114, 472, 623, 744; VI, 190

hırs, I, 265, 338, 370, 387, 388, 450, 635, 664, 720; II, 53, 237, 542; III, 121, 122, 346; IV, 240, 241, 501, 524, 598; V, 56, 165, 192, 269, 329, 350, 730; VI, 239, 535, 624, 626, 672, 706; VII, 205, 209, 275, 489, 708; VIII, 56, 757; IX, 84, 132, 248, 315, 351, 395, 449, 450, 577, 626, 671; X, 17, 29, 32, 162, 329, 331, 425, 426, 520, 655, 713

Hızır, II, 173, 632; IV, 349, 487, 488; V, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 438, 440; VI, 663; VII, 68; VIII, 226, 227; IX, 188;

Hızkîl b. Habûrâ, VI, 658; VII, 157; VIII, 483

hızlân, I, 260, 392, 465; II, 43; III, 89, 95, 249, 251, 508; IV, 701; VI, 624; VII, 491; VIII, 139, 160; IX, 483, 493; X, 340, 635; XI, 196

Hikem, I, 18, 65, 66, 81, 84, 102, 108, 111, 119, 136, 217, 229, 256, 291, 298, 377, 425, 444, 467, 503, 510, 546, 589, 652, 687, 695, 705; II, 27, 47, 101, 217, 233, 255, 271, 288, 297, 398, 414, 423, 457, 490, 529, 545, 568, 577, 598, 647, 649, 711, 712, 721, 725, 726, 752; III, 26, 49, 98, 118, 155, 166, 170, 176, 212, 218, 229, 323, 338, 340, 342, 358, 376, 381, 509, 515, 549, 592, 737, 747; IV, 37, 169, 180, 210, 212, 226, 229, 231, 244, 247, 248, 299, 315, 340, 373, 416, 435, 506, 534, 536, 548, 559, 567, 573, 585, 588, 598, 637, 638, 654, 665, 670, 727, 735, 740, 747; V, 15, 17, 31, 60, 85, 107, 136, 221, 244, 277, 349, 361, 407, 435, 445, 484, 489, 528, 578, 588, 594, 606, 635, 708, 728; VI, 46, 66, 111, 119, 120, 176, 183, 194, 199, 236, 273, 320, 399, 456, 472, 498, 522, 523, 558, 588, 679, 733, 734; VII, 41, 59, 148, 224, 229, 245, 399, 567, 653, 662; VIII, 21, 24, 29, 39, 48, 49, 64, 68, 91, 275, 284, 289, 356, 386, 387, 413, 444, 591, 599, 686, 758; IX, 82, 84, 85, 117, 183, 322, 422, 433, 497, 517, 569, 586, 611, 612, 646; X, 20, 37, 88, 450, 458, 601, 714

hilafet, II, 67; V, 621; VII, 230; IX, 522, 636; X, 258

hilâl, I, 546

Hilâl kabilesi, VI, 394

Hilâl b. Ümeyye, IV, 77, 99; VI, 394

Hilâl b. Yesâr, I, 246

hilim, I, 92, 237, 238, 390, 550, 702, 704; III, 52, 283, 535, 598; IV, 138, 377, 383, 646; VII, 307, 454; VIII, 93, 209, 366, 576, 579; IX, 626, 655; X, 262

Hilyetü'l-Evliyâ, I, 36, 45, 60, 66, 138, 604; II, 41, 201, 254, 262, 394; III, 141, 440, 458; IV, 111, 136, 236, 380, 762; V, 225, 262, 414, 562, 721, 729, 739; VI, 63, 94, 100, 102, 150, 261, 339, 373, 382, 383, 549, 563; VII, 20, 91, 164, 246, 435, 473, 535, 578, 633, 660, 661; VIII, 64, 142, 182, 188, 448, 627, 645, 732; IX, 81, 168, 169; X, 87, 112, 116, 268, 647, 687; XI, 40, 46, 69

Himyer, II, 319; III, 468; VI, 60; VII, 667; IX, 332, 333; X, 358

Hind bint Ebû Cehil, X, 74

Hind bint Utbe, II, 219; IX, 307; X, 76, 77

Hindistan, IV, 303, 305; V, 241, 725; VI, 299; VII, 457; X, 358; XI, 44

Hint, III, 202; VI, 289; IX, 523; X, 260

Hira, II, 670; IV, 227; V, 348; IX, 438; XI, 69

Hirakl, VIII, 58

Hişâm, II, 488

Hişâm b. Abdülmelik, VI, 718; VIII, 109; IX, 34

Hişâm b. Amr, III, 551

Hişâm b. Âs, X, 73

el-Hizbü'l-Kebîr, I, 698; III, 464; IV, 372; X, 290

Hûd (Hz.), III, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 405; IV, 25, 216, 217, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327; V, 538; VI, 301, 303, 304, 305, 308, 378, 686, 687, 688, 689, 691, 692, 710; VII, 190, 289, 668; VIII, 201, 267, 392, 554; IX, 135, 136, 137, 138, 470, 491; X, 365, 707

Hûd kavmi, IV, 324, 333, 354, 356; VI, 572; IX, 504

Hudeybiye, I, 552, 595; II, 612, 661; III, 38, 651, 671, 676; IV, 589; VII, 310, 336; IX, 212, 213, 222, 226, 229, 230, 231, 236, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 249, 254, 276; X, 70, 71

hullet, IV, 610; IX, 212, 213, 222, 226, 229, 230, 231, 236, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 249, 254, 276

Huneyn, III, 690, 713

Huneyn Savaşı, III, 689, 690, 691, 743; IV, 80; VIII, 156, 702; IX, 240

huşû, I, 256, 313, 314, 352, 353, 419, 640, 641; II, 82, 305, 330, 576; III, 306, 327, 329, 339, 539; IV, 108, 157, 288, 383, 510; V, 222, 225, 312, 542; VI, 244, 276, 278, 279, 280, 281, 607; VII, 17, 164, 298, 300, 304, 371, 479, 555, 556, 557, 645, 660; VIII, 49, 183, 339, 454; IX, 347, 349, 631; X, 43, 536, 671; XI, 94, 95, 97, 107

Hutam b. Dübey'a, II, 611, 612

Huveyhb b. Abdüluzzâ, VI, 444; IX, 249

Huyey b. Ahtab, II, 126, 128, 279, 424; IV, 194; VII, 521; X, 14

Huzeyfe, I, 157, 384, 413; II, 116, 166;

III, 298; IV, 33; V, 241, 272; VI, 143, 382; VII, 111; VIII, 354; IX, 21, 293; X, 217
Hümeysa, VII, 668
hümûd, VI, 601
hürriyet hali, IV, 87; V, 178
Hüseyin (Hz.), II, 72, 108; V, 262; VI, 617; VII, 553, 572, 608, 609; VIII, 406, 634, 663; X, 158, 468, 469
Hüseyin b. Fazl, VI, 669; IX, 531
Hüseyin el-Hacûcî, I, 72
Hüseyin er-Râzî, IX, 707; VI, 560
Hüsnü'l-Muhâdara, V, 241
Hüveylid kızı Hatice, II, 81; X, 225
Hüzeyl, IX, 447, 470; X, 360
Hüzeyme b. Sâbit, IV, 119

I-İ

İblîs, I, 172, 178, 183, 300, 302, 303, 664; II, 33, 353, 425, 671; III, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 339, 466, 471, 521, 593, 594, 623; IV, 87, 425, 652, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 730; V, 104, 248, 249, 250, 253, 391, 392, 393, 394, 395, 435, 576, 714, 715, 716, 728; VI, 113, 114, 115, 116, 117, 533, 557, 574, 674, 675, 676, 679; VII, 234, 615, 677, 678, 679, 680, 713; VIII, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 367, 565, 569; IX, 128, 329, 521; X, 195, 196, 358, 368, 373, 524; XI, 44, 217
İbn Abbâd, I, 144; II, 646, 647, 725; III, 509, 515, 517; V, 594; VI, 120, 121, 122; VII, 246; VIII, 24, 64, 65, 68, 578; X, 601
İbn Abbâd en-Nefzî, I, 137; VI, 558, 560; VII, 245
İbn Abbas bk. Abdullah b. Abbas
İbn Abdülber, I, 47, 584; II, 41, 81, 82, 104, 515; III, 234; VI, 398; VII, 592; VIII, 66, 68, 176; IX, 278, 296, 297, 600
İbn Abdülhakem, IV, 47
İbn Acîbe, I, 14, 15, 17, 18, 19, 34, 35, 37, 39, 40, 42, 47, 48, 52, 63, 64, 66, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 203, 206, 238, 239, 240, 242, 252, 256, 326, 359, 372, 380, 453, 495, 502, 506, 565, 600, 647, 691, 731, 752; II, 2, 16, 73, 109, 175, 176, 198, 205, 233, 261, 288, 296, 323, 343, 349, 423, 425, 447, 473, 568, 590, 652, 714, 721, 725, 736, 740; III, 76, 142, 155, 168, 236, 281, 331, 363, 375, 376, 381, 407, 458, 471, 473, 479, 494, 503, 505, 507, 582, 585, 592, 675, 676, 737, 747, 750; IV, 75, 102, 108, 113, 131, 156, 169, 211,

219, 229, 244, 248, 254, 263, 265, 267, 294, 301, 305, 333, 371, 379, 382, 391, 405, 408, 424, 429, 430, 439, 480, 487, 508, 515, 519, 529, 530, 567, 585, 605, 611, 637, 644, 657, 660, 672, 724, 725, 730, 731, 735, 745, 768; **V**, 19, 41, 44, 62, 83, 91, 93, 96, 107, 146, 173, 174, 176, 178, 212, 221, 240, 241, 250, 258, 283, 287, 297, 303, 306, 315, 316, 340, 341, 343, 346, 363, 393, 399, 404, 410, 419, 424, 426, 438, 446, 452, 463, 473, 474, 491, 492, 518, 529, 557, 563, 573, 579, 583, 594, 598, 599, 604, 605, 606, 608, 613, 621, 638, 641, 645, 653, 661, 681, 697, 720, 728, 735; **VI**, 16, 33, 40, 60, 64, 66, 91, 117, 122, 125, 130, 143, 146, 149, 150, 151, 153, 156, 193, 204, 211, 222, 232, 241, 242, 243, 270, 281, 296, 304, 314, 341, 358, 412, 427, 456, 469, 497, 523, 541, 580, 588, 604, 620, 654, 665, 672, 686, 734; **VII**, 16, 20, 34, 38, 81, 120, 163, 177, 224, 233, 247, 264, 288, 297, 305, 311, 339, 352, 355, 364, 371, 379, 383, 410, 413, 427, 440, 441, 454, 469, 484, 491, 516, 558, 559, 565, 566, 578, 585, 593, 597, 614, 616, 621, 637, 652, 655, 656, 668, 672, 676, 691, 701, 705; **VIII**, 16, 24, 29, 31, 47, 48, 49, 53, 59, 79, 85, 103, 104, 105, 107, 128, 145, 147, 148, 180, 191, 216, 220, 221, 222, 226, 233, 242, 244, 245, 246, 247, 283, 288, 313, 315, 344, 356, 373, 375, 379, 399, 417, 427, 433, 434, 436, 438, 446, 455, 459, 467, 469, 471, 490, 492, 495, 501, 507, 515, 516, 517, 558, 566, 571, 613, 627, 643, 649, 651, 653, 693, 744, 745, 750, 753; **IX**, 24, 36, 50, 57, 58, 80, 83, 103, 110, 111, 115, 123, 125, 131, 147, 154, 177, 180, 183, 189, 190, 193, 208, 233, 240, 242, 253, 271, 278, 280, 284, 288, 298, 304, 334, 342, 348, 350, 368, 373, 380, 382, 383, 403, 416, 421, 461, 465, 470, 475, 487, 523, 524, 533, 565, 581, 591, 601, 610, 612, 613, 622, 623, 628, 646, 647, 671, 691, 706; **X**, 2, 31, 39, 44, 45, 48, 50, 87, 88, 115, 154, 176, 203, 223, 304, 313, 340, 355, 370, 373, 395, 426, 449, 460, 470, 477, 480, 523, 525, 537, 549, 559, 566, 632, 639, 682; **XI**, 2, 11, 50, 223, 225

İbn Aclân, **VI**, 437

İbn Âcurrûm, **I**, 100

İbn Arafe, **I**, 40, 136; **V**, 491, 613; **VI**, 32, 193, 234, 269, 470, 594, 652; **VII**, 84, 200, 565, 566; **VIII**, 20, 91, 107, 195, 221, 417, 479, 481, 494, 495, 528, 585, 613, 616; **IX**, 41, 74, 90, 95, 117, 130, 131, 280, 298; **X**, 80, 81, 86, 202, 254, 309, 563, 698; **XI**, 54, 102, 127

İbn Ardûn, **IV**, 438

İbn Asâkir, **II**, 90, 462, 652, 720; **III**, 142, 599; **V**, 225, 440, 441, 618, 716, 717; **VI**, 574; **VII**, 50, 159, 172, 598, 703; **VIII**, 131, 336, 745

İbn Âsım, **I**, 81

İbn Âşur-i Fâsî, **XI**, 73

İbn Ât, **II**, 515

İbn Atâ el-Edemî, **III**, 749, **VII**, 329, 430, 482

İbn Atâullah-ı İskenderî, **I**, 14, 18, 50, 51, 65, 66, 95, 102, 107, 111, 119, 136, 144, 203, 217, 229, 256, 291, 339, 377, 408, 409, 425, 444, 467, 503, 589, 695, 705; **II**, 27, 47, 101, 232, 271, 288, 398, 414, 423, 457, 490, 529, 545, 568, 592, 598, 649, 712, 721, 725, 726, 752; **III**, 26, 93, 98, 118, 146, 155, 166, 170, 176, 193, 212, 218, 229, 230, 231, 323, 338, 340, 358, 376, 381, 509, 515, 737, 747; **IV**, 37, 126, 180, 210, 212, 226, 229, 244, 247, 299, 315, 340, 373, 416, 430, 435, 506, 524, 534, 536, 559, 567, 573, 585, 588, 598, 623, 637, 638, 654, 665, 670, 727, 740, 747; **V**, 15, 31, 60, 76, 104, 107, 136, 221, 244, 277, 346, 349, 350, 361, 382, 383, 407, 435, 445, 484, 489, 528, 578, 588, 594, 604, 606, 635, 708, 720, 721, 728; **VI**, 46, 66, 111, 120, 162, 176, 183, 199, 236, 273, 320, 399, 456, 457, 472, 498, 522, 558, 588, 679, 720, 733; **VII**, 59, 81, 148, 165, 223, 224, 229, 245, 383, 399, 567, 653, 662; **VIII**, 21, 24, 29, 39, 48, 64, 65, 91, 173, 275, 284, 289, 356, 386, 387, 393, 413, 444, 591, 599, 645, 671, 686, 758; **IX**, 84, 117, 167, 183, 322, 381, 422, 433, 497, 517, 569, 586, 611, 612, 646, 688, 689; **X**, 20, 88, 300, 450, 458, 601, 714; **XI**, 66

İbn Atıyye, **I**, 18, 40, 134, 135, 574; **II**, 192, 305, 384, 587, 672, 676, 689, 695, 713, 714; **III**, 22, 59, 82, 256, 284, 407, 497, 645, 646, 672, 673, 710, 726; **IV**, 15, 62, 115, 116, 125, 134, 150, 156, 170, 171, 174, 177, 178, 200, 235, 282, 306, 312, 320, 337, 358, 366, 371, 381, 382, 414, 433, 434, 450, 452, 466, 474, 484, 508, 514, 515, 528, 529, 530, 569, 570, 606, 691, 704, 712, 724, 725, 729, 731, 734, 743, 746; **V**, 29, 48, 60, 62, 93, 120, 122, 141, 144, 225, 226, 249, 251, 267, 303, 331, 355, 363, 364, 394, 429, 500, 534, 535, 539, 658, 692, 697; **VI**, 32, 149, 168, 188, 303, 352, 356, 470; **VII**, 20, 117, 153, 200, 202, 236, 274, 300, 311, 334, 335, 368, 369, 422, 468, 469, 488, 507, 538, 565, 683; **VIII**, 52, 56, 57, 58, 72, 135, 142, 165, 176, 180, 195, 217, 221, 288, 315, 385, 438, 446, 487, 550, 602, 603, 700, 707, 747; **IX**, 68, 110, 121, 122, 123, 165, 194, 212, 261, 262, 296, 327, 457, 459, 464, 478, 479, 482, 522, 523, 550, 558, 559, 592, 609, 630, 673; **X**, 11, 13, 36, 58, 59, 64, 73, 153, 159, 175, 215, 223, 254, 312, 313, 345, 354, 379, 384, 406, 491, 538, 541, 555, 653; **XI**, 29, 56, 126, 127, 168

İbn Aziz, **II**, 81; **XI**, 163

İbn Bahr, **III**, 622

İbn Berrecân, **I**, 38

İbn Cerir et-Taberî, **I**, 26, 59, 135; **III**, 52, 660; **VI**, 616; **VII**, 196

İbn Cüreyc, **II**, 670; **IV**, 137; **VII**, 55, 124, 152; **IX**, 260

İbn Cüzey, I, 83, 133, 134, 135, 214, 226, 235, 236, 244, 245, 479, 485, 486, 495, 501, 502; II, 245, 246, 260, 313, 315, 336, 337, 344, 347, 354, 373, 374, 386, 397, 467, 548, 612, 613, 623, 624, 668, 675, 676, 681, 689, 744; III, 76, 168, 240, 259, 377, 379, 380, 389, 429, 434, 442, 470, 496, 497, 502, 504, 505, 521, 525, 538, 545, 557, 591, 601, 660, 695, 702, 726, 746, 747; IV, 44, 82, 95, 102, 103, 125, 149, 150, 155, 183, 256, 288, 320, 324, 343, 345, 346, 359, 381, 382, 428, 429, 468, 505, 532, 544, 605, 634, 636, 672, 674, 711, 756; V, 36, 66, 93, 94, 143, 144, 161, 162, 164, 175, 233, 240, 331, 399, 404, 573, 661; VI, 64, 84, 122, 175, 182, 187, 188, 208, 217, 341, 342, 352, 434, 435, 446, 463, 470, 593, 639, 654; VII, 218, 272, 292, 546, 547, 593, 623, 624, 683; VIII, 507, 627, 661, 662, 664; IX, 283, 284, 347, 348, 443, 547, 548, 589, 591, 666, 667; X, 49, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 184, 185, 186, 202, 203, 259, 261, 262, 272, 332, 346, 489, 646, 667, 682, 684; XI, 11, 16, 48, 90, 91, 92, 93, 104, 138, 139, 202, 216, 217, 221, 222, 223, 224, 225

İbn Düreyd, IX, 86

İbn Ebû Cemre, I, 135, 243; VII, 459, 460; X, 313

İbn Ebû Hâtim, I, 26, 65, 135; II, 49, 50, 82, 107, 124, 159, 162, 169, 202, 245, 323, 429, 470, 489, 710, 720, 743; III, 50, 117, 126, 142, 191, 259, 419, 483, 521, 531; IV, 32, 47, 70, 81, 206, 508, 523, 550, 691; V, 46, 234, 378, 466, 538, 543, 551, 603, 666, 721; VI, 59, 107, 115, 174, 202, 495, 497, 533, 553, 651, 656, 723, 731, 732; VII, 22, 25, 48, 117, 118, 120, 122, 123, 172, 238, 241, 244, 267, 354, 390, 475; IX, 440

İbn Ebû Leyla, IX, 145

İbn Ebû Şeybe, I, 44, 156, 246; II, 622, 665; VIII, 69, 70; XI, 45

İbn Ebû Zeyd, I, 80, 86; II, 620; III, 82

İbn Ebü'd-Dünyâ, I, 60, 67, 317, 351, 664; II, 180, 262, 677; III, 118, 458; IV, 220, 380, 387, 416, 550; V, 478, 535, 589; VI, 98, 135, 261, 539; VII, 268, 632; VIII, 64, 146, 151, 624, 627; IX, 39, 169, 224, 294, 298, 299, 300, 303, 308, 309, 482

İbn Ebü'l-Fazl el-Mürsî, I, 38

İbn Gâzî, I, 86; III, 41

İbn Hacer, I, 40, 110, 138, 141, 151, 400, 453, 512, 540, 647, 648; II, 70, 73, 173, 287, 291, 419, 490, 498, 539, 613, 615, 702, 742; III, 32, 240, 517, 535, 623, 711; IV, 165, 433, 459, 608, 737; V, 225, 242, 283, 287, 315, 473, 478; VI, 202, 243, 396, 438, 672; VII, 76, 100, 239, 318, 460, 470, 498, 592; VIII, 302, 454, 672; IX, 16, 70, 150, 193, 600; X, 51, 115; XI, 185

İbn Hacer el-Askalânî, I, 40, 540; V, 491; VI, 32, 193; VII, 459; VIII, 91; IX, 348

İbn Hacer el-Heytemî, I, 512, III, 16; VII, 652
İbn Hallikân, I, 40; II, 624; V, 184; VI, 86; VII, 192; VIII, 190
İbn Hibbân, I, 25, 37, 43, 50, 60, 203, 249, 334, 400, 471, 478, 483, 554, 603, 604, 623, 713, 746, 748; II, 88, 125, 201, 289, 335, 367, 378, 383, 407, 451, 531, 581, 645; III, 109, 179, 292, 305, 445, 500, 503, 533, 647; IV, 28, 38, 71, 266, 453; V, 16, 38, 51, 201, 205, 314, 368, 590, 726; VI, 55, 115, 438, 506, 552, 671; VII, 302, 416, 547, 574, 690; VIII, 17, 63, 67, 330, 366, 387, 531, 549, 636, 740; IX, 174, 208, 404, 633, 647, 670; X, 125, 687; XI, 62, 91, 100
İbn Hişâm, I, 82, 138; III, 110, 142, 661, 671; IV, 63; V, 184, 357; VI, 402; VII, 192; VIII, 190; IX, 39; XI, 149
İbn Hişâm en-Nahvî, I, 138
İbn İdris el-Kettânî, I, 88
İbn İshak, I, 138; II, 667; III, 671; VI, 95, 402; VII, 151; VIII, 226, 483; IX, 332, 492; X, 38, 39
İbn Kamîe, II, 219
İbn Kesîr, I, 670; II, 33, 73, 661, 667, 675, 676, 694; III, 25, 391, 661; IV, 36, 240; V, 17, 81, 439, 440, 453, 500, 539; VI, 88, 90, 432; VII, 280, 543; VIII, 330; IX, 480; XI, 149, 184
İbn Keysân, X, 224, 693
İbn Kîrân, I, 84
İbn Kuteybe, III, 576; VI, 499; VII, 165; IX, 666
İbn Liyûn et-Tücîbî, VII, 416
İbn Lüb, V, 341
İbn Mâlik, I, 80, 81, 82, 85, 138
İbn Mansûr el-Makdisî, VII, 594
İbn Melek, III, 213
İbn Merdûye, VII, 482; VIII, 212
İbn Merzûk, V, 491; VIII, 58
İbn Mesud bk. Abdullah b. Mesud
İbn Meşîş bk. Abdüsselâm b. Meşîş
İbn Muhallas, VII, 139
İbn Mücâhid, II, 652; X, 354
İbn Ömer bk. Abdullah b. Ömer
İbn Râhûye, VI, 15
İbn Revâha, IX, 285
İbn Rüşd, II, 176, 714; VI, 383; VIII, 735; IX, 593, 690;
İbn Sa'lebe, VII, 424
İbn Seb'în, I, 119, 422; II, 649; III, 748; V, 32, 530, 587; VI, 154, 543; VIII, 345
İbn Semüre, I, 616
İbn Sîrîn, II, 714; VIII, 537; IX, 309
İbn Sûde et-Tâvüdî, I, 83, 87, 137; IX, 529; X, 526
İbn Sûriyâ, I, 389, 391; II, 693
İbn Şa'ban, II, 515
İbn Uyeyne, II, 394; VII, 429; IX, 530;
İbn Uzeyz, I, 138; V, 209; VIII, 86
İbn Übey bk. Abdullah b. Übey
İbn Ved'ân el-Mevsılî, VII, 216; X, 356, 357, 358, 359
İbn Vefâ, III, 87; VII, 25, 613; VIII, 235
İbn Vehb, IV, 433; V, 538
İbn Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân, VII, 668

İbn Zeyd, I, 418; V, 560; VII, 201, 655; IX, 152, 199, 292, 367;

İbnü'l-Arabî el-Hâtimî bk. Muhyiddin İbnü'l-Arabî

İbnü'l-Arîf, VI, 86, 121

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, I, 91, 101, 114, 136, 151, 238, 358, 380, 587; II, 65, 163, 176, 455, 647; III, 576; IV, 391; V, 258, 417, 419; VI, 157, 213, 243; VII, 111, 371, 637, 691; VIII, 515; IX, 80, 83, 369

İbnü'l-Fârız, I, 107, 118, 119, 120, 137, 144, 298, 323, 498, 600, 601; II, 147, 210, 263, 317, 372, 459, 460, 588, 649, 650, 722; III, 206, 237, 445, 446, 493, 532, 737; IV, 207, 243, 268, 424, 501, 599; V, 132, 533, 615, 616; VI, 665; VIII, 82, 314, 475; IX, 569, 614, 647; X, 621

İbnü'l-Feres, X, 170

İbnü'l-Hâc bk. Ebü'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc

İbnü'l-Haşâ, IX, 522

İbnü'l-Heysem, X, 259

İbnü'l-Kasım, I, 85; II, 681; III, 28

İbnü'l-Kassâr, IX, 668

İbnü'l-Kattân, VI, 426

İbnü'l-Mâcişûn, X, 203

İbnü'l-Münîr, IX, 400

İbnü'n-Nahvî, IV, 168

İbnü'n-Nakîb, I, 28, 35

İbnü's-Sabbâğ, V, 463; VII, 108

İbnü's-Salâh, I, 48; VII, 558; VIII, 171

İbnü's-Sikkît, VI, 387; IX, 166; X, 461

İbnü't-Tîn, V, 425

İbnü'z-Ziba'râ, VI, 146; VIII, 724, 725

İbrahim (Hz. Peygamber'in oğlu), IV, 498

İbrahim (Hz.), I, 294, 307, 433, 434, 435, 438, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 449, 457, 491, 603, 673, 690, 691, 692, 696, 697; II, 50, 67, 68, 73, 112, 113, 114, 115, 135, 137, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 244, 266, 427, 428, 429, 461, 472, 498, 586, 533, 534, 535, 587, 600, 706, 725, 727, 742; III, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 254, 305, 391, 400, 403, 440, 467, 468, 495, 509, 529, 545, 644, 713, 748; IV, 92, 93, 217, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 347, 398, 399, 401, 402, 414, 425, 433, 446, 447, 504, 506, 508, 513, 518, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 682, 735, 736, 737, 738, 739, 742; V, 156, 157, 158, 159, 174, 179, 438, 439, 463, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 532, 541, 542, 560; VI, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 125, 153, 165, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 210, 230, 266, 268, 271, 272, 273, 315, 324, 399, 453, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 678, 710; VII, 160, 161, 162, 207, 253, 269, 270, 271, 272, 274, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 300, 318, 351, 398, 515, 517, 552, 608, 611; **VIII**, 61, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 280, 304, 309, 313, 314, 316, 517, 524, 616, 670, 672, 695, 696, 697, 698, 723; **IX**, 93, 151, 187, 188, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 462, 463, 464, 466, 531, 649, 652, 654, 655, 674; **X**, 56, 57, 58, 59, 60, 160, 375, 681, 684, 686, 690; **XI**, 12, 156, 167

İbrahim b. Edhem, **I**, 236; **II**, 683; **III**, 689; **IV**, 165, 417; **V**, 212, 667; **VI**, 322; **VII**, 245, 661; **VIII**, 266, 642; **IX**, 133; **XI**, 46

İbrahim el-Efhâm, **I**, 95

İbrahim el-Havvâs, **II**, 244; **IV**, 43; **VI**, 132

İbrahim kavmi, **IV**, 25

İbrahim en-Nehaî, **VI**, 390; **VII**, 412, 414; **VIII**, 144, 659; **XI**, 46

İbrahim b. Şeybân, **I**, 526; **II**, 684

İbrahim Teymî, **IV**, 300

İbrahim b. Yesâr, **II**, 436

el-İbrîz, **IX**, 256

iç âlem, **VI**, 282

İdris (Hz.), **I**, 73, 398, 400, 673; **III**, 186, 383; **V**, 174, 537, 538, 539, 540, 542; **VI**, 125, 571; **VII**, 271, 299; **VIII**, 61, 226, 608; **X**, 684

İdris b. Abdullah, **I**, 71

iffet, **I**, 126, 521, 731; **II**, 92, 103; **III**, 111; **IV**, 442, 443, 620; **V**, 496; **VI**, 292, 385, 416, 607; **VII**, 212, 282, 485; **VIII**, 59; **IX**, 372

İfrâsîm b. Yusuf, **II**, 641

ifrit, **VI**, 113; **VII**, 67

iftikar, **I**, 332, 333, 691; **II**, 390, 401, 459; **III**, 338; **IV**, 506; **V**, 449, 489, 728; **VI**, 550, 618

ihsan makamı, **I**, 107, 115; **II**, 175; **III**, 36, 147; **VI**, 139; **IX**, 317, 562

İhyâ bk. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*

İhyâü Ulûmi'd-Dîn, **I**, 18, 43, 44, 45, 51, 62, 65, 101, 136, 144, 240, 241, 254, 255, 265, 384, 418, 564, 664; **II**, 41, 176, 294, 315, 494, 568, 647; **III**, 112, 214, 215, 347, 373, 451, 464, 499, 580, 581, 625, 750; **IV**, 39, 56, 65, 85, 86, 108, 130, 328, 459, 607, 609, 666, 672; **V**, 124, 204, 250, 366, 385, 386, 561, 735; **VI**, 222, 383, 384, 552, 672, 725, 726; **VII**, 182, 233, 360, 412, 448, 476, 494; **VIII**, 20, 57, 138, 245, 291, 294, 409, 470, 495, 578, 710, 711, 741, 745; **IX**, 133, 134, 309, 603, 690; **X**, 220, 394, 456, 613

İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem, **I**, 102, 108, 256

İkizler, **IV**, 708; **VI**, 603, 604; **X**, 645

İkrime, **I**, 249; **II**, 126, 218; **III**, 482 **V**, 96, 176, 226, 550, 665; **VI**, 118, 174, 573, 648; **VII**, 48, 422; **VIII**, 75, 131, 154, 211, 291, 736, 754; **IX**, 262, 338; **X**, 211; **XI**, 21, 163

İkrime b. Ebû Cehil, **VII**, 503, 606; **IX**, 243

el-İktifâ fî Ahbâri'l-Hulefâ, **IV**, 466 *el-İktifâ fî Megâzi'l-Mustafa ve'l-Hulefâi's-Selâse*, **IX**, 243

ilâh, **I**, 181, 188, 214, 243, 244, 382, 383, 492, 497, 510, 534, 678, 680, 683; **II**, 16, 17, 19, 39, 40, 41, 44, 104, 105, 109, 111, 399, 477, 478, 572, 597, 611, 648, 676, 748, 749, 750; **III**, 15, 16, 74, 78, 107, 129, 133, 148, 154, 170, 173, 208, 209, 220, 222, 286, 330, 345, 369, 373, 389, 436, 438, 443, 452, 453, 455, 456, 475, 523, 524, 549, 649, 701, 703; **IV**, 91, 118, 119, 170, 209, 230, 231, 273, 275, 277, 319, 450, 588, 589, 601, 631, 672, 689, 695, 754, 760; **V**, 16, 17, 18, 34, 75, 116, 118, 180, 194, 199, 200, 217, 219, 224, 231, 238, 239, 254, 285, 314, 335, 338, 431, 468, 471, 511, 513, 525, 581, 598, 603, 607, 608, 611, 615, 690, 695, 696, 698, 699, 700; **VI**, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 49, 63, 65, 86, 127, 130, 144, 145, 159, 162, 252, 264, 297, 307, 350, 351, 352, 353, 370, 371, 383, 465, 520, 521, 522, 555, 577, 578, 581, 634, 635, 637, 639, 720; **VII**, 43, 51, 71, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 179, 185, 221, 223, 226, 227, 229, 248, 250, 260, 270, 278, 321, 366, 451, 480, 680, 681, 704; **VIII**, 22, 115, 120, 138, 161, 182, 183, 184, 232, 252, 258, 259, 260, 262, 324, 327, 346, 347, 348, 349, 392, 404, 445, 446, 448, 449, 450, 481, 492, 498, 518, 519, 520, 542, 544, 751, 754; **IX**, 14, 17, 19, 39, 80, 104, 132, 141, 184, 187, 188, 252, 306, 343, 344, 345, 396, 397, 433, 448, 489, 514; **X**, 46, 47, 71, 152, 153, 368, 392, 396, 399, 438, 541, 646, 674; **XI**, 183, 202, 203, 208, 220, 222

ilâhî aşk, **I**, 600

ilâhî cezbe, **I**, 639; **V**, 89

ilâhî huzur, **I**, 444, 476, 482, 555; **II**, 79, 264, 283, 449; **III**, 686; **IV**, 89, 137; **V**, 549; **VI**, 203; **VII**, 485, 677; **X**, 196, 355, 375

ilâhî inayet, **I**, 125, 342, 375, 391, 586, 689; **II**, 521; **III**, 704; **IV**, 51, 72

ilâhî muhabbet, **I**, 486; **VIII**, 475

ilâhî tecelli, **I**, 354, 716; **III**, 214, 351, 412; **IV**, 321; **V**, 74, 178, 537, 602; **VII**, 392; **VIII**, 202, 247, 333, 437, 477; **IX**, 66, 286, 318, 641; **X**, 448, 462, 547, 630; **XI**, 65

ilâhî vâridat, **IX**, 234

ilka, **I**, 295; **II**, 103, 596; **III**, 533; **V**, 475, 512; **VII**, 19; **IX**, 706

illiyyîn, **I**, 296, 576; **III**, 321, 356; **IV**, 651; **VII**, 486; **IX**, 200, 474, 600; **X**, 609, 614, 617

ilme'l-yakîn, **I**, 696, 698; **X**, 319

İlyas (Hz.), **III**, 184, 186; **V**, 435; **VI**, 125; **VIII**, 225, 226, 227, 228, 316

İmam Ahmed bk. Ahmed b. Hanbel

İmâm-ı Âzam bk. Ebû Hanife

İmam Hamza, **I**, 598; **II**, 705; **III**, 443

İmam Mâlik bk. Mâlik b. Enes

İmam Muhammed, **VI**, 711; **VII**, 336; **X**, 184

İmâm-ı Rabbânî, **I**, 33, 53

İmam Şâfiî bk. Şâfiî
İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, I, 417
iman makamı, III, 35; IX, 317
İmrân, I, 86, 117, 156, 178, 254, 456, 486, 494; II, 15, 67, 69, 70, 73, 74, 82, 198, 245, 310, 425, 531, 596, 727, 735, 744; III, 67, 186, 306, 377, 398, 415, 440, 451, 512, 548, 561, 578, 615, 645, 677, 704, 731; IV, 225, 273, 630, 704, 755; V, 262, 341, 434, 482, 483, 487, 488, 505, 509, 567; VI, 98, 324, 339, 534, 654; VII, 231, 337, 341, 461, 618; VIII, 67, 251, 722, 726; IX, 55, 85, 200, 399, 482, 670, 684; X, 155, 159, 161, 191, 202, 222, 225, 368, 467, 581, 646
İmrân b. Husayn, II, 81, 291
İmrân b. Mâsân, II, 68
inâbe, VIII, 416, 619
İnâletü'l-İlmiyye, IV, 643; VII, 416
inbisat, II, 587
İncil, I, 37, 110, 209, 211, 316, 372, 415, 416, 432, 453, 456, 457, 585, 747; II, 13, 16, 17, 85, 87, 113, 114, 116, 128, 546, 596, 644, 646, 704, 705, 735, 736, 741, 742; III, 18, 66, 105, 330, 465, 466, 468; IV, 84, 85, 282, 283, 614, 758; V, 65, 138, 335, 506, 741; VI, 258, 483, 525; VII, 281, 308; VIII, 60, 61, 249, 510, 714, 730; IX, 257, 261, 488, 630, 650, 652; X, 225, 430, 684; XI, 90, 224
inkisar hali, III, 277; IV, 331
insan-ı kâmil, II, 487
İran, I, 318; II, 52, 302; III, 110, 187, 458, 586, 596; IV, 677; V, 182, 183, 241, 404, 440; VI, 88, 227; VII, 89, 208, 334, 335, 409, 522, 527, 543, 654, 655, 656; VIII, 306; IX, 208; X, 97, 651
İrem, I, 376; III, 387, 394; IV, 327, 426; VI, 304, 306; IX, 136, 470; X, 704, 707, 708, 709
irfan ehli, I, 15, 353, 356; IV, 236, 244
irhâsât, III, 404; XI, 146
İrşâdü'l-Akli's-Selîm, I, 136; II, 99, 293; III, 391, 449; V, 297, 300, 328, 378, 380, 388, 393, 394, 439, 448, 452, 486, 487, 488, 491, 496, 518, 540, 551, 556, 558, 591, 601, 609, 639, 648, 652, 653, 662, 670, 675, 704, 705; VI, 14, 18, 22, 30, 31, 48, 59, 76, 88, 106, 110, 116, 151, 167, 177, 198, 202, 216, 227, 248, 265, 285, 286, 289, 334, 335, 379, 450, 485, 513, 520, 522, 526, 533, 534, 543, 547, 553, 562, 565, 580, 583, 628, 634, 635, 642, 653, 658, 664, 689, 697, 710, 720, 730; VII, 17, 20, 32, 36, 37, 63, 69, 89, 102, 113, 117, 124, 127, 162, 255, 333, 336, 350, 402, 422, 498, 553, 611, 656; VIII, 17, 201, 214, 259, 262, 265, 268, 277, 278, 280, 281, 296, 297, 299, 301, 307, 325, 326, 338, 343, 347, 348, 352, 372, 377, 381, 392, 399, 415, 457, 458, 466, 469, 480, 499, 504, 505, 512, 536, 560, 562, 576, 581, 598, 609, 618, 646, 670, 673, 679, 684, 689, 699, 725; IX, 16, 28, 45, 69, 110, 121, 138, 152, 160, 171, 176, 199, 205, 214,

245, 260, 279, 321, 403, 426, 430, 439, 464, 470, 489, 529; X, 59, 91, 112, 141, 194, 211, 287, 295, 318, 326, 339, 388, 435, 443, 507, 512, 517, 578, 629, 639, 658, 679, 693, 718; XI, 89, 112, 135, 221

İsa (Hz.), I, 196, 234, 341, 378, 415, 416, 427, 664, 665, 673, 674; II, 6, 12, 15, 47, 57, 59, 64, 66, 68, 69, 70, 75, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 129, 133, 137, 142, 173, 296, 418, 464, 555, 572, 578, 579, 580, 581, 582, 586, 587, 595, 596, 597, 598, 599, 644, 646, 648, 649, 650, 651, 654, 656, 704, 705, 706, 727, 746, 748, 749, 750, 751; III, 15, 16, 17, 18, 21, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 155, 184, 186, 191, 208, 215, 254, 255, 299, 417, 467, 468, 697, 698, 701, 702, 703, 704, 705; IV, 17, 56, 170, 177, 206, 414, 432, 434, 523, 551, 552, 607, 622, 709; V, 17, 51, 173, 179, 182, 185, 196, 238, 262, 318, 324, 336, 396, 438, 456, 477, 488, 491, 492, 493, 498, 499, 500, 501, 502, 504, 505, 506, 507, 509, 510, 511, 512, 513, 542; VI, 33, 95, 136, 137, 143, 145, 146, 151, 258, 266, 314, 315, 317, 351, 374, 416, 518, 519, 537, 616, 692; VII, 105, 111, 193, 194, 230, 288, 300, 313, 465, 468, 515, 517, 572, 618, 672, 704; VIII, 114, 115, 116, 131, 142, 184, 221, 262, 341, 342, 616, 670, 705, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 751, 755, 756; IX, 21, 145, 151, 152, 258, 650, 652, 653; X, 67, 89, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 101, 225, 272, 373, 645; XI, 95, 203, 208

îsâr, VIII, 80; X, 31, 32, 560

İshak (Hz.), I, 94, 138, 307, 446, 447, 448, 451, 452, 455, 456; II, 67, 137, 368, 515, 586, 600, 667, 727, 738; III, 184, 185, 467, 671, 747, 748; IV, 16, 335, 336, 398, 401, 446, 447, 490, 504, 508, 513, 518, 519, 681; V, 144, 212, 335, 528, 534, 542, 632; VI, 15, 94, 95, 96, 110, 112, 125, 141, 171, 387, 402, 431; VII, 140, 151, 279, 285, 289, 608; VIII, 212, 214, 226, 280, 314, 483, 661, 732; IX, 133, 177, 296, 332, 387, 492; X, 38, 39, 64

İsmail (Hz.), I, 42, 57, 62, 99, 133, 140, 143, 174, 185, 436, 437, 440, 441, 444, 447, 448, 451, 452, 455, 456; II, 67, 137, 586, 727; III, 81, 185, 417, 457, 467; IV, 16, 118, 168, 412, 513, 514, 519, 676, 681; V, 194; 439, 452, 504, 603; VI, 48, 81, 710, 727; VII, 55, 86, 150, 170; VIII, 205, 218, 732; IX, 110, 260, 541; X, 64, 65, 160; XI, 67

İsmail Hakkı Bursevî, I, 42, 62, 174, 185; XI, 67

İsmail Konevî, I, 57, 133

İsrâfil, III, 623; IV, 335, 737; V, 17, 233, 702, 705; VI, 266; VII, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 557; VIII, 17, 436; IX, 358, 481; X, 415, 516, 586; XI, 118

İsrâiloğulları, I, 8, 9, 12, 237, 306, 307, 308, 309, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 352, 353, 361, 364, 365, 366, 368, 370, 371, 372, 373, 375, 381, 384, 388, 395, 401, 431, 432, 433, 434, 452, 453, 491, 580, 581, 655, 656, 658, 659, 660, 661, 663, 693, 746; II, 29, 49, 69, 71, 72, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 118, 124, 126, 135, 148, 162, 169, 279, 384, 443, 576, 577, 578, 586, 588, 639, 640, 641, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 666, 674, 676, 679, 684, 701, 703, 745, 746, 747, 748; III, 17, 18, 38, 52, 66, 67, 71, 192, 281, 294, 295, 416, 417, 419, 423, 426, 427, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 456, 457, 461, 462, 463, 465, 466, 470, 476, 477, 478, 479, 481, 483, 484, 489, 490, 495, 553; IV, 71, 219, 223, 225, 226, 230, 231, 233, 434, 625, 626, 627, 703, 704; V, 19, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 304, 305, 306, 307, 308, 374, 412, 440, 482, 483, 505, 631, 632, 633, 636, 640, 652, 653, 658, 659, 670, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 682, 683, 684, 685, 687, 690, 691, 693, 694, 696, 697; VI, 108, 116, 230, 312, 313, 383, 488, 489, 553, 569, 629, 630, 632, 633, 636, 637, 651, 652, 653, 654, 655, 657, 658, 708, 711; VII, 24, 37, 105, 131, 135, 136, 138, 151, 152, 156, 157, 190, 194, 231, 240, 241, 422, 448, 492, 545, 576, 628, 629, 651, 659, 676; VIII, 224, 226, 272, 277, 281, 301, 316, 317, 455, 479, 483, 484, 490, 509, 510, 532, 717, 724, 727, 730; IX, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 71, 72, 73, 108, 111, 112, 123, 152, 177, 311, 629, 630; X, 13, 89, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 272, 276, 540; XI, 12, 82

İstahr, VII, 654, 655

İstahra, VII, 140

el-İstîâb, II, 81, 82; IX, 278

istidlal, II, 446, 447; VIII, 684

istidraç, I, 273; III, 56, 474, 499, 508, 509, 740; IV, 159, 256, 271; V, 566; VI, 162, 319, 325, 514; VII, 315, 696; VIII, 99, 449; X, 286, 422

istihare, II, 359

istihlak, VI, 601

istikamet sahibi, II, 180, 203, 303; III, 127, 164; V, 436, 561; VII, 367, 371

istivâ, III, 371, 372, 373, 376, 377; IV, 541, 542; V, 598, 601, 602, 606; VI, 597, 598; VII, 466, 467, 469, 701; VIII, 455, 548; IX, 439, 517, 607, 609, 612; X, 196, 660

İşâ, I, 667; II, 277; VIII, 281

işâret tefsiri, I, 39

işârî, I, 13, 14, 15, 19, 25, 41, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 100, 144, 145, 146, 239, 600, 750; V, 650, 721; VI, 339; VII, 164; IX, 35, 114, 389, 434, 535, 636, 700; X, 122, 213, 447, 534

İtbân b. Mâlik, **I**, 599

el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, **I**, 26, 28, 29, 37, 38, 39, 40, 48, 60, 61, 66, 67, 68; **V**, 17; **VII**, 137; **VIII**, 171; **X**, 450

İyâz b. Şeddâd, **X**, 73

İyşâ, **II**, 69

İzzeddin b. Abdüsselâm, **I**, 380; **VIII**, 400

J

John Leviy Mişon, **I**, 101

K

Kâ'b el-Ahbâr, **II**, 418; **III**, 468, 469; 418; **IV**, 519; **V**, 469, 540, 632; **VI**, 90, 115, 314, 697; **VII**, 37, 38, 351, 644; **VIII**, 92, 211; **IX**, 177, 538; **X**, 92, 625, 687, 708

Kâ'b b. Eşref, **II**, 118, 126, 127, 128, 279, 424, 438, 439, 575; **III**, 191, 630; **VI**, 478; **VII**, 309, 314; **X**, 13, 15; **XI**, 169, 170

Kâ'b b. Lüey, **X**, 112

Kâ'b b. Mâlik, **IV**, 77, 99; **VI**, 730, 731

Kâ'b b. Ucre, **VII**, 611

Kâ'b b. Züheyr, **II**, 232; **IX**, 646

Kâ'boğulları, **IX**, 447

Ka'kâ' b. Ma'bed, **IX**, 267; **IV**, 601

kabak, **VIII**, 233

Kâbe, **I**, 10, 245, 314, 433, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 458, 459, 463, 464, 466, 468, 469, 473, 474, 487, 488, 491, 525, 551, 552, 553, 572; **II**, 6, 118, 150, 151, 152, 153, 154, 267, 424, 432, 433, 611, 612, 616, 661; **III**, 37, 40, 44, 45, 46, 87, 110, 131, 195, 306, 343, 368, 390, 391, 552, 572, 598, 599, 600, 610, 661, 667, 680, 684, 691, 694; **IV**, 81, 226, 601, 662, 670, 671, 672, 674, 675, 677, 680; **V**, 172, 173, 272, 276, 439; **VI**, 143, 145, 146, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 215, 216, 217, 219, 330, 461, 555; **VII**, 78, 99, 127, 162, 209, 355, 668, 714; **VIII**, 108, 213, 218, 562, 608; **IX**, 39, 132, 137, 151, 217, 245, 249, 312, 408, 409, 443; **X**, 13, 22, 160, 273, 338, 374, 398, 545; **XI**, 11, 44, 75, 85, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 170, 183

Kâbil, **II**, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675; **VII**, 655; **IX**, 531; **X**, 358; **XI**, 217

Kâbil (şehir), **VIII**, 569

kabz hali, **III**, 155; **V**, 133; **VII**, 230, 377, 453, 645; **VIII**, 42; **XI**, 22

Kaderiyye, **I**, 64, 114, 226; **II**, 451; **III**, 121; **IV**, 390; **V**, 89; **VIII**, 108; **IX**, 401, 507; **X**, 378

Kadı İyâz, **I**, 453; **VI**, 427; **VIII**, 84, 301, 747; **XI**, 43

Kadı İsmail, **VII**, 608

Kadir gecesi, **I**, 563, 707; **II**, 297; **IV**, 604; **VIII**, 40, 366; **IX**, 14, 15, 19; **XI**, 80, 81, 85, 86, 87

Kafdağı, **IX**, 325

kâhin, **III**, 120; **IV**, 447; **V**, 231; **VI**, 728; **VII**, 135; **IX**, 328, 424, 425, 428; **X**,

316, 317, 423
Kahtân, VII, 668; X, 374
kalb-i selim, IV, 195
Kalib Kuyusu, III, 397; VII, 716; VIII, 56; IX, 206; X, 40
Kâlib b. Yufennâ, II, 641, 660
kalp gözü, III, 87, 217; IV, 270; VI, 236, 417, 506; VIII, 59; IX, 342; X, 448
kâmil iman, I, 383; III, 70, 547
kâmil mümin, II, 711; III, 69; IV, 658; VI, 581; VIII, 224, 244, 655; IX, 82, 592
kâmil mürşid, I, 18, 19, 409; III, 43, 261, 716; IV, 251, 310, 351; V, 99, 154, 708, 730; VI, 287, 337, 672; VIII, 383; IX, 84, 195, 209, 345, 466, 474, 501, 518, 535, 626;
kâmil şeyh, I, 97, 558, 724; II, 132, 470; III, 36, 143, 444, 512; V, 24, 570, 604; VI, 98, 412, 442; VII, 330; VIII, 522; X, 172, 251, 457
el-Kâmûsü'l-Muhît, I, 138
kan, II, 490; III, 432; V, 184
Kandehar, VII, 655
Kânûnü't-Te'vîl, I, 37
Karaviyyin, I, 84
Kâre, III, 397
karga, I, 697; II, 671, 672; III, 38
kartal, VII, 32, 47
Kârûn, I, 490; III, 159; V, 69, 254, 739; VII, 131, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 253, 290, 291, 292, 629, 648; VIII, 411, 478, 644; X, 245
el-Kasd, VIII, 399
Kasım b. Ebû Berre, VIII, 211
Kasım el-Hassâsî, I, 95; IV, 707
Kasîde-i Ayniyye, I, 137, 280, 422, 506; II, 664; III, 737; IV, 269, 424, 628; V, 83; VI, 41, 475, 559, 595; VII, 472; VIII, 566; X, 142
Kasîde-i Bürde, I, 64, 80, 137, 512; III, 16; IV, 459; V, 31; VII, 313
Kasîde-i Hemziyye, I, 137; IV, 623; VIII, 637
Kasîde-i Münferice, IV, 168
Kasîde-i Nûniyye, VIII, 345; IX, 113
Kasîde-i Tâiyye, I, 137
Kassâr, I, 86; IV, 716; VI, 559; VIII, 501; IX, 668
kasvet, II, 729; IV, 312; VIII, 33, 110
Kâşânî, I, 219, 227; III, 446, 458, 493; IV, 101; VIII, 283; IX, 190, 304, 610; X, 115
Katâde, II, 52, 90, 100, 207, 220, 514, 562, 580, 657; IV, 361, 514, 606; V, 393, 425, 444, 452, 469, 590, 630, 658, 696, 698; VI, 107, 357, 572, 604, 701, 704; VII, 36, 38, 51, 55, 144, 336, 513, 575; VIII, 75, 86, 146, 176, 199, 210, 211, 215, 220, 315, 415, 423, 646; IX, 43, 121, 191, 301, 312, 328, 356, 421, 487, 533, 560; X, 170, 184, 195, 234, 299, 384, 460, 466, 524, 576, 595; XI, 25, 120, 195
Kavâid, I, 82
Kavâidü't-Tasavvuf, I, 51, 136, 204
Kavânînu Sûfiyye, I, 73

kaya kuşu, VII, 31
Kayle, VII, 606
Kays. b. Velîd b. Mugîre, III, 624
Kayser, V, 182, 441; VII, 544
keklik, VII, 32
Kelâî, IX, 243; X, 651
kelâle, II, 346, 603
Kelb, VII, 507; X, 358
Kelbî, I, 352; II, 126, 458, 689; III, 81, 92; V, 483, 504, 513, 534, 557; VI, 537; VII, 86, 475, 513; IX, 110; X, 247, 259, 359; XI, 155, 169
el-Kelbiyye bk. Kuteybe
kemal hali, V, 169, 319, 385; VI, 672; VII, 154, 566; VIII, 412; X, 262
Kenan, IV, 305, 308, 313; VI, 300; VII, 207
kerkenez, VII, 31
Kesker, VII, 656
el-Keşf ve'l-Beyân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân, I, 99
el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, I, 135, 138, 540; III, 619; IV, 118
Keşfü'n-Nikâb an Sırrı Lübbi'l-Elbâb, I, 104
el-Keşşâf, I, 135, 541; II, 99; III, 404, 597; IV, 165, 189, 202, 515, 632; V, 31, 448, 653; VI, 31, 64, 174, 672; VII, 239, 318; VIII, 123, 302, 454; IX, 16; X, 78, 115, 498, 717
Kettânî, I, 82, 83, 88
Kevâşî, I, 29, 134, 135; III, 394; V, 675, 678, 683, 688, 697, 724; VI, 40, 41, 44, 48, 84, 107, 148, 167, 175, 188, 192; VII, 611, 682, 683, 686, 700, 713; VIII, 121, 131, 138, 166, 172, 176, 191, 210; IX, 305, 592, 663; X, 13, 64, 72, 73, 91, 92, 109, 567, 677; XI, 14, 117, 161, 162
Kınnesrîn, IV, 80
Kıptî, I, 322; III, 432, 433; V, 433, 631, 632; VI, 631, 635; VII, 24, 151, 156, 157; VIII, 483; IX, 29
Kıptîler, II, 656; III, 423, 452; IV, 625; V, 305, 404, 640, 654, 670, 686, 687; VI, 230, 651, 652, 655, 657; VII, 135, 147, 151, 157; IX, 29; X, 224
kırlangıç kuşu, VII, 31
Kızıldeniz, III, 403; V, 440, 673; VI, 312, 656
kibir, I, 68, 313, 374, 385, 469, 575, 585, 610, 692; II, 150, 433, 692; III, 246, 247, 293, 327, 328, 347, 570, 596; IV, 169, 219, 228, 340, 383, 641; V, 38, 194, 222, 382, 391, 506, 508, 553, 655, 623, 741; VI, 178, 277, 310, 312, 313, 342, 420, 538, 547, 637; VII, 32, 80, 184, 243; VIII, 51, 96, 253, 257, 258, 331, 405, 481, 483, 510, 511, 512, 513, 582, 664; IX, 112, 117, 248, 251, 425, 497, 645, 648; X, 6, 125, 130, 249, 262, 351, 369, 413, 479, 502; XI, 185
Kimyâ-yı Saâdet, II, 295
kin, I, 389, 405; II, 157, 185, 186, 187, 188, 196, 400, 431, 610, 612, 634, 643, 644, 731, 733; III, 18, 31, 33, 359, 637, 670; IV, 83, 383, 601, 630, 730, 731, 732; V, 32, 459, 591; VI, 160,

411, 420; **VII**, 80, 382; **VIII**, 121, 122, 405, 485; **IX**, 70, 198, 248, 497, 570, 683; **X**, 25, 30, 31, 36, 58, 134, 197, 298, 426, 478, 640; **XI**, 166, 169, 222

Kinâne, **II**, 126; **III**, 622; **IV**, 118; **V**, 78; **VII**, 667; **VIII**, 699; **XI**, 112, 147, 155

Kinâneoğulları, **III**, 621, 622, 659, 665

Kinde, **II**, 718

Kirman, **VII**, 655

Kisrâ Ebravîz, **VII**, 335

Kitâbü'l-Ahbâr, **IX**, 373

Kitâbü'l-Âkibe fî Zikri'l-Mevt, **I**, 137

Kitâbü'l-Erbaîn, **I**, 136; **III**, 214

Kitâbü'l-Havf, **VIII**, 409

Kitâbü'l-Megâzî, **I**, 138; **VII**, 151

Kitâbü't-Teshîl, **I**, 85

Kitâbün fî Hakâiki't-Tasavvuf, **I**, 105

Kitâbün fi'l-Hamrati'l-Ezeliyye, **I**, 105

Koç, **IV**, 708; **VI**, 603, 604; **X**, 645

Kova, **IV**, 708; **VI**, 603, 604; **X**, 645

Kubâ Mescidi, **IV**, 79, 80, 81, 82

Kubeysa b. Süfyân, **VIII**, 355

Kudâme b. Maz'ûn, **II**, 458

Kudâr b. Salif, **III**, 397; **VII**, 77; **IX**, 496; **XI**, 25

Kuderî, **I**, 86

Kudeyd, **X**, 127

kudsî huzur, **II**, 413; **VI**, 143; **IX**, 510

Kudüs, **I**, 433, 458; **II**, 151, 640; **III**, 417, 434, 478, 479, 701; **IV**, 95; **V**, 171, 175, 440; **VI**, 27, 314; **VII**, 45, 659, 676; **IX**, 561;

Kûfe, **I**, 398; **II**, 688; **III**, 313; **IV**, 305; **V**, 240, 241, 483, 504, 513; **VI**, 299; **VII**, 38, 86, 280; **IX**, 110, 143; **X**, 359

Kûhin, **I**, 88, 89, 90, 96, 97, 100

Kulleys, **XI**, 147

kummel, **III**, 431

kumru kuşu, **VII**, 31

Kurayza, **I**, 368, 392; **II**, 29, 177, 637; **III**, 484; **IV**, 112, 756; **VII**, 520, 541, 542, 543, 544; **IX**, 164

Kurayzaoğulları, **I**, 368; **II**, 692, 693, 710; **III**, 587, 630; **V**, 185, 269; **IX**, 198, 202, 332; **X**, 16

Kurazî, **III**, 103; **V**, 261, 262, 404, 585, 602; **VII**, 36, 236; **IX**, 440; **X**, 219; **XI**, 104

kurbağa, **III**, 432; **VII**, 32

kurbiyet, **II**, 253, 374, 375; **III**, 181; **IV**, 100, 207, 443; **VIII**, 40; **IX**, 18, 103, 482, 545

Kureybe bint Ebû Ümeyye, **X**, 72

Kureyş, **I**, 79, 80, 82, 87, 137, 149, 418, 448, 567, 568, 595, 613; **II**, 29, 123, 124, 218, 424; **III**, 52, 102, 105, 140, 141, 143, 192, 261, 347, 511, 513, 514, 551, 552, 554, 556, 570, 572, 585, 593, 597, 602, 603, 605, 611, 613, 621, 624, 628, 629, 649, 671, 683; **IV**, 118, 124, 145, 299, 345, 459, 589, 591, 592, 662, 702, 706, 757, 758, 759; **V**, 40, 61, 62, 128, 129, 138, 142, 175, 194, 236, 243, 246, 266, 282, 293, 326, 357, 364, 401, 438; **VI**, 24, 30, 34, 43, 144, 145, 196, 202, 241, 264, 312, 341, 375, 528, 561, 571, 575, 659, 682, 697, 701, 706, 710, 712; **VII**, 20, 126, 127, 198, 200, 202,

204, 206, 208, 265, 271, 274, 296, 297, 309, 311, 313, 335, 406, 448, 495, 520, 521, 522, 523, 534, 541, 545, 562, 647, 681; VIII, 57, 94, 95, 113, 114, 138, 139, 197, 229, 236, 237, 248, 249, 257, 258, 260, 261, 262, 264, 266, 288, 381, 392, 402, 412, 532, 555, 562, 635, 712, 713, 725; IX, 21, 22, 37, 38, 74, 80, 140, 159, 175, 193, 202, 226, 236, 244, 249, 331, 332, 437, 447, 470, 503; X, 39, 40, 54, 65, 97, 265, 267, 270, 374, 401, 412, 421, 423, 508, 524, 555, 639, 643, 647; XI, 22, 75, 148, 149, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 169, 177, 195
Kureyşliler, II, 424; III, 110, 141; IV, 317, 745; V, 31, 56, 65, 157, 294; VI, 710; VII, 692; VIII, 138, 541; IX, 109, 236, 425; X, 653; XI, 154, 169
Kurre b. Meslime, II, 718
Kurtubî, I, 18, 75, 134, 135, 211, 562, 640, 643, 660, 663, 668; II, 33, 34, 38, 42, 89, 90, 95, 99, 152, 243, 263, 369, 374, 381, 411, 498, 501, 505, 566, 615, 667, 670, 734, 738; III, 186, 222, 555, 609; IV, 47, 333, 550, 691, 731, 745, 758, 759; V, 134, 182, 241, 358, 441, 478, 540, 548, 555, 585, 591, 598, 599, 630, 698; VI, 16, 28, 91, 92, 106, 107, 123, 126, 129, 175, 187, 197, 201, 208, 213, 217, 232, 289, 357, 358, 367, 382, 393, 398, 414, 420, 430, 443, 444, 474, 478, 482, 483, 500, 511, 562, 566, 593, 608, 653, 678, 697, 706; VII, 20, 30, 32, 36, 40, 44, 75, 79, 80, 86, 87, 111, 117, 149, 153, 163, 170, 171, 185, 204, 228, 253, 255, 267, 280, 285, 287, 291, 295, 310, 311, 321, 336, 347, 377, 388, 422, 423, 426, 431, 435, 436, 456, 468, 476, 483, 501, 503, 508, 527, 545, 558, 570, 584, 606, 610, 612, 619, 621, 642, 656, 657, 658; VIII, 17, 34, 41, 82, 92, 98, 101, 103, 109, 121, 132, 138, 211, 216, 233, 234, 278, 282, 296, 321, 371, 375, 377, 400, 405, 406, 409, 429, 436, 446, 454, 458, 462, 472, 483, 489, 560, 563, 635, 637, 640, 714, 719, 720, 728; IX, 15, 21, 31, 39, 44, 45, 53, 72, 79, 81, 85, 86, 93, 94, 111, 116, 123, 131, 132, 136, 138, 145, 146, 152, 154, 164, 165, 177, 191, 198, 199, 203, 205, 208, 213, 222, 240, 243, 244, 260, 261, 279, 291, 292, 313, 316, 325, 337, 338, 344, 350, 358, 367, 380, 387, 408, 409, 415, 421, 430, 437, 439, 447, 448, 462, 468, 479, 480, 486, 487, 505, 511, 513, 514, 516, 541, 543, 544, 551, 552, 559, 571, 572, 582, 590, 598, 603, 622, 628, 630, 658, 667, 668, 684, 686, 704; X, 13, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 58, 63, 65, 72, 74, 77, 78, 79, 85, 93, 97, 114, 139, 157, 173, 180, 185, 194, 195, 196, 202, 210, 211, 212, 217, 220, 224, 229, 231, 241, 258, 261, 262, 267, 273, 275, 280, 281, 289, 296, 300, 302, 323, 325, 373, 401, 412, 413, 414, 421, 424, 428, 429, 456, 460, 461, 469, 476, 494, 524, 531, 534, 541, 558, 564, 575, 577, 578, 586, 587, 588, 606, 608, 624, 659, 665, 682,

683, 686, 693, 694, 718; **XI**, 25, 29, 33, 34, 182, 206
Kus b. Raziç, **III**, 185
Kus b. Sâide, **II**, 472
Kusay b. Kilâb, **III**, 576; **IV**, 591; **IX**, 38; **XI**, 155
Küse, **VII**, 280
el-Kused, **VIII**, 399
Kuşeyrî, **I**, 18, 40, 52, 53, 81, 102, 133, 136, 144, 151, 213, 214, 227, 228, 236, 241, 242, 284, 285, 372, 420, 454, 462, 526, 527, 653, 716, 743; **II**, 57, 72, 74, 77, 101, 102, 142, 143, 175, 176, 198, 210, 295, 296, 308, 334, 376, 430, 437, 473, 502, 503, 600, 602, 630, 737, 739, 740; **III**, 45, 145, 160, 194, 361, 372, 384, 389, 412, 451, 471, 504, 505, 526, 535, 541, 560, 561, 569, 583, 585, 629, 632, 635, 645, 662, 663, 677, 678, 697, 724, 748, 750, 751; **IV**, 16, 30, 57, 71, 74, 89, 90, 101, 103, 109, 110, 111, 120, 121, 130, 135, 203, 206, 207, 210, 262, 273, 294, 480, 563, 610, 679, 680, 703, 731, 738; **V**, 18, 95, 145, 146, 168, 178, 201, 202, 212, 221, 267, 268, 283, 284, 291, 292, 310, 316, 323, 332, 340, 365, 366, 417, 419, 426, 445, 454, 471, 529, 531, 535, 548, 553, 559, 572, 573, 574, 578, 589, 607, 667, 675, 678, 681, 684, 686, 706, 707, 721, 729, 730, 731; **VI**, 16, 32, 34, 49, 58, 59, 63, 67, 68, 74, 75, 107, 123, 138, 139, 148, 155, 156, 203, 204, 211, 220, 221, 222, 229, 232, 242, 243, 262, 270, 281, 292, 293, 294, 301, 331, 337, 338, 339, 350, 353, 369, 374, 395, 403, 412, 417, 451, 469, 485, 486, 491, 492, 493, 508, 513, 514, 542, 565, 590, 599, 602, 609, 610, 620, 624, 640, 670, 671, 677, 683, 685, 686, 726; **VII**, 19, 20, 44, 46, 80, 81, 92, 93, 133, 143, 164, 177, 189, 195, 196, 210, 224, 225, 234, 263, 264, 272, 274, 282, 287, 300, 303, 311, 312, 339, 344, 345, 348, 351, 352, 354, 355, 357, 358, 363, 364, 366, 371, 372, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 386, 388, 389, 390, 393, 394, 396, 397, 399, 407, 408, 421, 427, 429, 437, 438, 441, 442, 443, 454, 461, 466, 473, 479, 480, 486, 487, 489, 490, 491, 494, 495, 499, 504, 505, 510, 514, 515, 516, 518, 519, 525, 539, 540, 547, 548, 550, 560, 564, 575, 578, 581, 586, 588, 607, 651, 656, 657, 661, 662, 673, 687, 688, 695, 697, 699, 705, 706, 708, 709, 710, 718, 719; **VIII**, 19 21, 24, 25, 31, 36, 37, 42, 46, 48, 49, 50, 54, 59, 62, 67, 80, 82, 83, 89, 92 97, 98, 104, 113, 119, 120, 122, 128, 133, 134, 136, 139, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 154, 155, 162, 168, 173, 184, 185, 186, 188, 193, 200, 202, 218, 219, 235, 246, 256, 259, 260, 261, 272, 274, 282, 283, 284, 303, 304, 307, 308, 311, 313, 334, 338, 339, 340, 342, 344, 350, 351, 355, 357, 360, 364, 367, 368, 370, 372, 373, 376, 377, 380, 381, 382, 390, 417, 418, 424, 426, 428, 429, 437, 447, 448, 450, 470, 471, 473, 474, 475, 477,

481, 482, 485, 490, 495, 496, 502, 508, 516, 521, 525, 526, 543, 552, 558, 559, 565, 572, 573, 574, 577, 582, 583, 603, 608, 609, 610, 614, 633, 637, 638, 643, 644, 645, 648, 649, 650, 651, 664, 665, 666, 669, 674, 680, 686, 687, 690, 701, 702, 710, 722, 723, 738, 747, 750, 751, 753, 756; **IX**, 18, 19, 20, 24, 35, 38, 47, 48, 57, 58, 59, 62, 63, 65, 66, 71, 75, 76, 84, 85, 90, 103, 114, 116, 125, 147, 154, 155, 161, 167, 170, 173, 174, 176, 179, 184, 187, 189, 192, 193, 194, 200, 201, 203, 209, 210, 215, 219, 224, 233, 237, 244, 245, 248, 251, 271, 282, 288, 289, 304, 305, 318, 322, 330, 334, 340, 341, 342, 352, 355, 356, 366, 374, 375, 381, 399, 415, 417, 418, 428, 429, 433, 439, 440, 451, 460, 461, 467, 473, 475, 478, 481, 482, 485, 487, 488, 490, 497, 498, 501, 518, 519, 522, 523, 525, 526, 535, 536, 538, 539, 543, 545, 547, 551, 561, 581, 587, 594, 610, 612, 620, 625, 631, 632, 636, 638, 639, 641, 646, 648, 663, 664, 670, 671, 673, 676, 677, 681, 682, 683, 690, 700, 706; **X**, 18, 19, 20, 24, 36, 64, 86, 91, 99, 115, 116, 117, 120, 122, 125, 137, 141, 144, 154, 160, 161, 162, 175, 177, 191, 193, 204, 206, 213, 215, 220, 223, 226, 232, 236, 269, 298, 314, 326, 341, 345, 346, 351, 352, 381, 398, 399, 403, 406, 409, 416, 444, 445, 447, 448, 457, 469, 474, 478, 479, 499, 522, 527, 542, 547, 551, 565, 566, 570, 571, 582, 600, 601, 611, 621, 660, 679, 680, 689, 690, 699, 710; **XI**, 23, 26, 28, 31, 35, 41, 43, 48, 49, 65, 66, 95, 142, 143, 151, 164, 185, 207, 225

Kuşeyrî Risâlesi, **I**, 52, 53, 81, 136, 214, 227, 236, 526, 527, 743; **II**, 57, 210, 296, 376, 430, 437; **III**, 561, 629, 748; **IV**, 101, 111, 135, 203, 207, 210, 262, 273; **V**, 95, 168, 340, 721, 729; **VI**, 63, 339, 412; **VII**, 20, 143, 164, 473; **VIII**, 283, 376, 645; **IX**, 85, 304, 610, 690; **X**, 115, 220

Kutbü'l-Ârifin, **VII**, 172, 225, 242; **IX**, 50, 242, 383, 455

Kuteybe, **VII**, 606

Kuteyle, **VI**, 448; **VII**, 606

Kuteyle bint Abdüluzzâ, **IX**, 123; **X**, 63

Kutfir, **IV**, 421, 465

Kutrub, **V**, 612

Kutub Fahreddin, **I**, 95

Kutub Sa'd, **I**, 94

Kutub Şemseddin, **I**, 95

Kutub Tâceddin, **I**, 95

Kûtü'l-Kulûb, **I**, 18, 31, 137, 144, 157, 163, 165, 254, 255, 409, 613, 707, 724; **II**, 74, 315, 563, 653; **III**, 308, 323, 437, 473, 750; **IV**, 254, 255, 256, 284, 324, 516, 583, 610, 611, 636, 715; **V**, 122, 212, 341, 342, 386, 419, 420, 461, 529, 735; **VI**, 111, 270, 282, 283, 440, 725, 727; **VII**, 41, 42, 159, 179, 180, 246, 247, 303, 305, 413, 416, 598, 645, 715; **VIII**, 39, 40, 244, 245, 246, 297, 409, 643; **IX**, 133, 223, 255, 272, 398, 459, 488, 489, 603, 685, 691, 694; **X**,

178, 179, 220, 708; XI, 49
Külsûm bint Ukbe b. Ebû Muayt, X, 53
Kümeyl, I, 409

L

Lahm, III, 437; VII, 668
lâhut, II, 678
Lamek b. Metuşelah, III, 383; X, 361
Lâmiyyetü'l-Ef'âl, I, 80
Lâmiyyetü'z-Zekkâk, I, 80
Lât, I, 149; II, 526, 527, 615; IV, 596; V, 266; VI, 241; VII, 503; IX, 446, 447, 448, 449, 472
Lâvi, I, 452; III, 186, IV, 404; VII, 231
Lebîd b. A'sam, XI, 212
Lebîd b. Rebîa, II, 382; IV, 175
Lecâî bk. Abdurrahman b. Yusuf el-Lecâi
ledün ilmi, VII, 28
ledünnî ilim, III, 282; IV, 108, 716; V, 31, 498; VI, 61, 293; VIII, 21
ledünnî ilimler, I, 712, 740; II, 25, 372, 537, 591, 655, 698; III, 72, 86, 369, 548, 596, 612; IV, 716, 751; V, 99, 414, 426, 528; VI, 471, 472; VII, 310, 711; VIII, 129; X, 582
Lehb b. Mâlik, X, 373
Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye, I, 100, 103, 104, 105
Letâifü'l-İşârât, I, 18, 40, 136, 144, 151, 228, 242, 372, 420, 454, 462; II, 72, 74, 77, 102, 143, 198, 296, 308, 334, 473, 503, 600, 630, 737, 740; III, 45, 145, 361, 384, 389, 412, 451, 471, 504, 505, 526, 535, 541, 569, 583, 585, 632, 635, 645, 663, 678, 697, 724, 751; IV, 16, 30, 57, 71, 74, 90, 103, 110, 121, 130, 480, 563, 610, 680, 703, 731, 738; V, 18, 146, 178, 201, 221, 268, 284, 292, 323, 332, 366, 417, 419, 426, 454, 471, 531, 535, 559, 573, 578, 675, 678, 681, 684, 686, 707, 731; VI, 32, 34, 49, 58, 59, 68, 74, 75, 107, 123, 139, 148, 155, 203, 204, 211, 220, 222, 229, 232, 243, 262, 270, 281, 293, 294, 301, 331, 338, 350, 353, 369, 374, 395, 403, 417, 451, 469, 485, 486, 492, 493, 513, 514, 542, 565, 590, 602, 610, 620, 624, 640, 670, 671, 677, 683, 686, 726; VII, 19, 44, 46, 80, 81, 93, 133, 189, 195, 196, 210, 225, 234, 264, 272, 274, 282, 287, 300, 303, 339, 345, 348, 352, 355, 357, 364, 366, 372, 378, 384, 389, 390, 397, 408, 421, 427, 429, 438, 442, 443, 454, 461, 466, 473, 480, 487, 491, 494, 499, 505, 510, 515, 516, 518, 519, 525, 540, 548, 550, 560, 564, 575, 578, 581, 586, 588, 607, 651, 657, 662, 673, 687, 688, 695, 697, 699, 705, 709, 710, 719; VIII, 19, 21, 25, 31, 37, 46, 48, 50, 54, 59, 62, 67, 82, 89, 92, 97, 98, 104, 113, 120, 122, 128, 134, 136, 140, 145, 147, 148, 149, 152, 155, 162, 168, 173 184, 185, 188, 193, 202, 219, 235, 246, 259, 260, 261, 274, 282, 284, 304, 308, 334, 338, 342, 344, 351, 355, 357, 360, 364, 367, 368, 370, 373, 377, 380, 382, 390,

417, 418, 424, 426, 428, 437, 448, 450, 470, 473, 474, 477, 482, 485, 490, 495, 496, 502, 508, 516, 521, 526, 543, 552, 559, 565, 572, 574, 577, 582, 603, 608, 609, 610, 614, 633, 638, 644, 648, 651, 665, 666, 669, 674, 680, 686, 690, 701, 710, 723, 738, 747, 751, 753, 756; IX, 18, 19, 20, 24, 35, 38, 47, 48, 57, 58, 59, 62, 71, 75, 84, 90, 103, 114, 116, 125, 147, 154, 161, 167, 170, 173, 184, 189, 192, 194, 200, 203, 210, 224, 233, 237, 245, 251, 289, 305, 318, 322, 330, 340, 342, 352, 366, 374, 375, 399, 418, 428, 429, 439, 440, 461, 467, 478, 485, 487, 488, 522, 523, 525, 536, 539, 543, 545, 561, 581, 587, 612, 620, 625, 632, 636, 639, 641, 646, 648, 664, 673, 677, 682, 700, 706; X, 18, 20, 24, 36, 86, 91, 99, 117, 120, 125, 137, 141, 161, 162, 175, 177, 191, 204, 215, 223, 232, 269, 326, 345, 351, 352, 381, 398, 479, 522, 566, 570, 621; XI, 23, 28, 43, 143, 151, 207

Letâifü'l-Minen, I, 50, 51, 136, 203, 238, 408, 409; III, 146, 230, 231; IV, 126, 430, 524, 637; V, 382, 383, 604; VI, 162, 457, 720; VII, 81, 165, 383; VIII, 65, 173, 393, 671; IX, 688, 689; XI, 66

el-Levâihü'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Vazifeti'z-Zerrûkıyye, I, 101

Levâmiu Envâri'l-Kevkebi'd-Dürrî fî Şerhi Hemziyyeti'l-Bûsîrî, I, 85

levh-i mahfûz, I, 226, 356, 539; IV, 273, 605, 606; V, 497, 532, 646; VII, 17, 104; VIII, 755; IX, 94, 408, 427, 530, 589; X, 285, 286, 518; XI, 66

Leyûzâ, II, 667

Leyyâ, I, 452; VII, 168

lika, IX, 179, 180

Lokman (Hz.), III, 151, 179; IV, 278, 553; V, 283; VI, 538, 584; VII, 115, 261, 262, 405, 406, 412, 414, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 430, 433, 434, 435, 436, 460, 461; VIII, 23

Lût (Hz.), III, 186, 319, 398, 399, 400, 597; IV, 26, 308, 317, 334, 335, 336, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 354, 356, 735, 736, 737, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 747, 748, 749; V, 69, 254, 732; VI, 94, 95, 100, 101, 102, 103, 112, 230, 308, 575, 698, 699, 700, 701; VII, 81, 82, 84, 85, 190, 211, 253, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 292, 495; VIII, 96, 123, 228, 229, 266, 267, 451, 486, 670; IX, 141, 331, 332, 385, 388, 438, 471, 498, 499, 500, 501, 504; X, 222, 223, 245, 298

Lût kavmi, IV, 354, 356; V, 732; VII, 288, 292, 495; VIII, 266, 267, 451; IX, 498, 499

el-Lübâb, V, 17, 441, 447, 621, 696, 725; VI, 544; VII, 207, 297, 300, 423; X, 158, 273, 360

M

Ma'bed el-Huzâi, II, 265

Ma'kıl b. Yesâr, I, 630; IV, 54

Ma'n b. Adî, IV, 79
Ma'rûf-i Kerhî, I, 126; II, 167, 735; IV, 555; IX, 133
Mağrib, I, 81, 83, 87, 88, 89, 96, 97, 99, 100, 103, 105, 130, 131, 134, 453, 668; II, 349; IV, 479; V, 241, 613; VI, 121, 193; VII, 559, 656; IX, 524
Mahmud, XI, 147
Mahmud el-Gurâb, I, 49
Mahreme b. Nevfel, III, 551
Mahzumoğulları, VIII, 108
el-Makâlidü'l-Vücûdiyye fi'd-Dâireti'l-Vehmiyye, IV, 268
makam sevgisi, I, 35; II, 709, 729; III, 149, 230, 648; IV, 747; VI, 465; VII, 80; VIII, 202; X, 226, 426
Makam-ı İbrahim, IX, 79
makam-ı mahmud, V, 272
Makdisî, VII, 417, 595
mâlik, VII, 687; VIII, 307, 490, 748
Mâlik b. Dînâr, II, 515; X, 41, 67; XI, 156
Mâlik b. Duhşüm, IV, 79
Mâlik b. Enes, I, 85, 101, 143, 208, 211, 212, 245, 247, 350, 443, 523, 533, 557, 562, 596, 617, 619, 620, 638, 640, 644; II, 357, 359, 360, 368, 373, 381, 411, 412, 486, 504, 505, 507, 508, 615, 621, 622, 628, 681, 682, 688, 689; III, 27, 28, 39, 40, 41, 222, 239, 260, 271, 349, 371, 530, 609, 610, 611, 655, 695, 699, 745, 746; IV, 433, 553, 745; V, 29, 134, 135, 143, 144, 164, 206, 538, 602; VI, 106, 201, 208, 217, 379, 391, 393, 426, 427, 430, 436, 437, 443, 444, 445, 446, 700; VII, 171, 416, 467, 477, 546, 593, 612; VIII, 164, 221, 281, 312, 431, 581, 735, 740; IX, 145, 163, 164, 284, 572, 590, 591, 666, 667, 668, 669; X, 72, 114, 168, 169, 170, 181, 184, 186, 202, 203, 206, 255, 406, 414, 610, 639
Mâlik b. Hâris, X, 359
Mâlik b. Nüveyre, II, 718
Mâlik b. Sayf, I, 392; II, 118, 128, 279, 742; III, 190, 191, 701
Mâlik b. Zi'r el-Huzâî, IV, 419
Mâlikîler, I, 560; II, 412, 615, 621, 629, 681; III, 537, 675; VII, 170; X, 167, 558; XI, 90
mana ehli, I, 90, 144, 537; IV, 243
manevi fetih, I, 92, 262, 558; II, 131, 188, 236, 253, 324, 526, 560; III, 555; V, 60, 110, 188, 234, 304; VI, 647; VII, 148, 461, 498; VIII, 125, 513; IX, 482, 483; X, 255, 654; XI, 185
manevi feyiz, I, 530, 707; II, 151, 554, 635; VII, 646; IX, 696; X, 667
manevi hal, III, 381
manevi himmet, I, 345; III, 528; V, 67, 162; VI, 261
manevi ilim, I, 354, 356, 439, 529, 743; II, 358; III, 653; V, 33, 99, 578; VII, 388, 442; IX, 527; X, 74; XI, 164
manevi kalp, I, 633; XI, 151
manevi keşif, I, 234; III, 182; IV, 24; V, 615; VI, 376
manevi makam, I, 22, 254, 387; VIII, 370; IX, 369, 569

manevi nisbet, I, 360; II, 403

manevi sarhoşluk, I, 600, 601; II, 140; III, 274, 446; V, 89; VII, 90, 181, 454; VIII, 79, 246; IX, 526, 563; X, 207, 284, 474

manevi sır, III, 751

manevi tasarruf, II, 426

manevi terbiye, I, 146, 147, 289, 357, 360, 525, 723; II, 142, 632, 722; III, 46, 297, 655, 738; IV, 147; V, 365, 605, 620, 621, 708, 743; VI, 171, 199, 200, 220, 221, 260, 337, 338, 395, 409, 679; VII, 72, 76, 111, 154, 164, 209, 221, 266, 355, 708; VIII, 29, 42, 60, 151, 240, 253, 441, 464, 526, 529, 578; IX, 82, 184, 208, 224, 240, 317, 329, 450, 466, 501, 585, 654; X, 155, 269, 288, 425, 542; XI, 105

manevi vecd, IV, 284; V, 565; VI, 232; VIII, 578; X, 207

manevi zevk, I, 114, 128; IV, 391, 508; V, 31, 67, 248, 515; VI, 188, 293, 544, 714; VIII, 577, 585, 671, 731; IX, 527, 546, 547, 612, 687; X, 247, 514, 612; XI, 21

Mansûr (halife), VII, 458

marifet ehli, I, 31; III, 316, 731; IX, 200

Mârût, I, 9, 142, 397, 398, 399, 400, 402; IV, 220

Mâsân, II, 68, 71; V, 483

Mâsânoğulları, V, 483

mâsiva, I, 650; II, 39, 88, 471, 473; III, 43, 94; IV, 516; V, 133, 366; VII, 579; VIII, 80; IX, 682, 460

Maûne Kuyusu, X, 38

Mâzerî, IV, 47, 48, 723, 725; VIII, 84

Me’cûc, III, 299; V, 451, 452, 453, 455, 456; VI, 140, 142, 143; VIII, 199

me’vâ cenneti, IX, 444

Meâni’l-Kur’ân, I, 138; IV, 411; VI, 110, 141, 171, 431; VII, 140, 150, 205, 228, 291, 362, 368, 370, 377; IX, 296

el-Mebâhisü’l-Asliyye, I, 91, 136, 238, 380, 605; II, 65, 163, 176, 455, 647; III, 576; V, 258; VI, 157; VII, 111, 371, 637, 691; VIII, 515; IX, 80, 83, 369

mecburen tesbih, X, 103

Mecnun Behlûl, II, 244

Mecûsî, I, 196, 586; VI, 195; VII, 50, 334, 335, 336, 337; IX, 231; X, 378

Mecûsîlik, II, 744

Medân, I, 446; III, 403; VII, 161

Medârikü’t-Tenzîl, I, 135, 145; II, 192; VI, 105, 112, 125, 129, 178, 209, 210, 269, 280, 401, 415, 416, 419, 420, 427, 429, 462, 474, 485, 495, 504, 515, 525, 541, 542, 556, 566, 579, 598, 604, 609, 617, 618, 639, 654, 656, 657, 677, 696, 701, 711, 712, 718, 724, 726, 729, 732, 733; VII, 17, 22, 29, 32, 37, 38, 41, 51, 75, 77, 79, 85, 91, 99, 102, 111, 138, 139, 144, 147, 149, 153, 156, 162, 163, 167, 168, 169, 171, 184, 185, 188, 198, 206, 213, 222, 227, 228, 231, 235, 236, 241, 244, 250, 256, 261, 265, 267, 271, 275, 278, 280, 284, 285, 291, 294, 295, 306, 314, 318, 321, 329, 335, 341, 350, 354, 362, 363, 376, 396, 402, 422, 426, 429, 430, 457, 460, 476, 482, 490, 498, 501, 503, 507, 508, 512, 517, 537, 541, 542, 546, 569, 570, 577, 585, 590, 591, 596, 601, 603, 604, 611, 612, 619, 641, 651, 652, 655, 670, 718; **VIII**, 16, 34, 50, 51, 65, 73, 74, 102, 108, 109, 116, 121, 123, 127, 151, 162, 165, 168, 171, 180, 186, 199, 201, 211, 214, 215, 216, 221, 231, 238, 240, 250, 252, 260, 265, 268, 271, 274, 276, 277, 278, 281, 290, 296, 299, 301, 311, 312, 355, 359, 371, 392, 399, 402, 405, 409, 423, 448, 454, 472, 489, 499, 504, 507, 517, 537, 545, 549, 554, 571, 576, 588, 603, 635, 641, 652, 653, 658, 660, 689, 693, 707, 716, 720, 725, 726, 727, 752, 753; **IX**, 15, 37, 44, 56, 78, 79, 111, 144, 152, 164, 191, 192, 199, 203, 222, 244, 279, 291, 300, 301, 303, 320, 358, 367, 380, 401, 430, 463, 500, 507, 511, 531, 533, 544, 552, 553, 604, 623, 628, 639, 650, 652, 675, 686, 695, 705; **X**, 13, 27, 32, 41, 42, 49, 54, 71, 77, 93, 103, 129, 130, 142, 201, 205, 209, 212, 225, 235, 241, 254, 267, 268, 281, 286, 312, 358, 387, 435

Medine, **I**, 100, 249, 360, 415, 463, 466, 574, 595, 686, 741; **II**, 15, 53, 54, 86, 103, 106, 112, 140, 152, 153, 173, 190, 193, 218, 263, 265, 267, 268, 311, 331, 356, 383, 404, 454, 458, 461, 479, 483, 488, 498, 501, 607, 611, 637, 681, 725; **III**, 27, 28, 81, 142, 273, 313, 469, 537, 539, 543, 551, 552, 553, 555, 567, 585, 588, 593, 594, 599, 613, 657, 688, 701, 721; **IV**, 32, 33, 35, 43, 44, 65, 66, 67, 68, 70, 80, 81, 82, 104, 112, 253, 382, 539, 750; **V**, 61, 62, 135, 147, 164, 171, 174, 240, 241, 261, 266, 268, 269, 275, 354, 364, 404, 456, 585, 602; **VI**, 90, 165, 180, 181, 225, 248, 286, 341, 342, 375, 385, 396, 489, 621; **VII**, 36, 131, 165, 248, 253, 280, 319, 333, 349, 350, 405, 448, 463, 501, 503, 513, 521, 522, 523, 527, 528, 532, 534, 541, 542, 619, 623, 639, 660, 668, 676; **VIII**, 101, 337; **IX**, 39, 53, 68, 69, 72, 101, 111, 114, 157, 197, 211, 226, 230, 265, 275, 312, 316, 332, 477, 605, 627, 661; **X**, 11, 13, 14, 15, 16, 21, 25, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 51, 53, 78, 83, 101, 112, 113, 119, 126, 127, 128, 130, 139, 157, 165, 199, 391, 459, 555, 603, 606, 624, 683; **XI**, 11, 12, 13, 79, 87, 99, 109, 112, 159, 170, 181, 184, 199, 201, 211, 219

Medyen, **I**, 67, 446, 591; **III**, 26, 95, 402, 403, 481, 495; **IV**, 25, 26, 328, 347, 360, 361, 411, 419, 749; **V**, 365, 531, 628, 632, 633, 654; **VI**, 230, 635, 636, 704, 706; **VII**, 22, 84, 160, 161, 162, 163, 167, 191, 193, 288, 292; **VIII**, 209, 734; **IX**, 332, 408

Mehdevi, **V**, 174

Mehdî b. Hüseyin, **I**, 71, 72, 79

Mehmed Vehbi Efendi, **II**, 308

Mekke, **I**, 10, 37, 38, 192, 208, 419, 434, 439, 463, 464, 472, 487, 553, 559, 560, 571, 572, 595, 599, 608; **II**, 86, 138, 141, 150, 151, 152, 193, 263, 267, 283, 371, 424, 432, 454, 456, 458, 461, 479, 489, 501, 516, 612, 618; **III**, 40, 62, 81, 110, 111, 141, 142, 168, 187, 194, 195, 244, 273, 313, 390, 391, 467, 469, 537, 539, 551, 552, 585, 592, 593, 613, 622, 624, 630, 633, 649, 650, 667, 671, 676, 677, 687, 688, 690, 691, 696, 719, 720, 748, 749; **IV**, 80, 123, 194, 253, 382, 395, 523, 530, 531, 539, 549, 591, 593, 617, 671, 672, 674, 675, 677, 699, 743, 757, 758, 760; **V**, 13, 23, 46, 62, 71, 92, 134, 150, 164, 169, 171, 174, 191, 211, 226, 235, 240, 241, 266, 268, 269, 275, 276, 294, 319, 321, 376, 411, 439, 456, 473, 477, 526, 535, 546, 591, 597, 665, 704, 717, 732; **VI**, 13, 19, 31, 66, 81, 118, 165, 178, 192, 201, 216, 217, 225, 226, 248, 275, 286, 312, 341, 342, 355, 383, 497, 517, 555, 572, 577, 598, 621, 648, 666; **VII**, 15, 45, 46, 48, 126, 127, 131, 176, 198, 202, 204, 208, 209, 211, 212, 248, 253, 297, 309, 326, 327, 333, 334, 335, 336, 349, 350, 405, 448, 463, 464, 489, 497, 498, 521, 543, 556, 591, 639, 707, 708, 714; **VIII**, 15, 35, 38, 96, 101, 137, 169, 175, 211, 213, 214, 250, 255, 261, 262, 268, 269, 270, 271, 337, 445, 511, 512, 541, 545, 564, 597, 601, 607, 608, 639, 677, 697, 699, 703, 713, 736, 749, 753; **IX**, 13, 26, 39, 40, 45, 53, 68, 72, 80, 101, 110, 111, 115, 123, 144, 152, 164, 171, 175, 212, 214, 217, 219, 226, 230, 236, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 254, 255, 312, 323, 363, 407, 435, 447, 470, 477, 480, 505, 511, 557, 561, 605, 618, 627; **X**, 13, 25, 53, 55, 61, 68, 71, 72, 76, 97, 139, 160, 229, 246, 257, 273, 287, 293, 319, 321, 343, 359, 360, 365, 374, 391, 411, 420, 430, 441, 460, 487, 505, 529, 533, 553, 573, 591, 603, 627, 643, 663, 673, 691, 703; **XI**, 9, 10, 11, 12, 19, 27, 37, 44, 51, 59, 61, 62, 69, 77, 79, 87, 99, 109, 112, 115, 123, 133, 137, 145, 147, 148, 149, 153, 155, 159, 165, 169, 175, 182, 183, 184, 187, 191, 199, 201

Mekkî b. Ebû Tâlib, **I**, 86, 134

mele-i a'lâ, **VI**, 45; **VIII**, 172, 324, 325, 326

melekût âlemi, **II**, 99, 198, 216; **III**, 494; **IV**, 263; **V**, 171, 246, 320, 340; **VI**, 349; **VII**, 27, 454, 559, 636; **VIII**, 477; **IX**, 288, 342, 409; **X**, 183, 535, 549, 668

Menâkıbü'ş-Şeyh Ali el-Cemel, **I**, 88

Menâkıbü'z-Zühhâdü's-Seb'a, **I**, 105

Menât, **I**, 149, 151; **II**, 526, 527; **IV**, 596; **VI**, 241, 242; **VII**, 503; **IX**, 446, 447, 448, 449, 472

Menâzilü's-Sâirîn, **I**, 137, 220; **III**, 457, 458, 459; **IX**, 190

Menhecühü fi't-Tefsîr, **I**, 72, 87, 97, 105, 130, 131, 134, 143, 453

Meniyyetü'l-Fakîri'l-Mütecerrid, **I**, 100

Mercânî, **I**, 40

Merih, **VI**, 51, 603; **X**, 584

Merv, VI, 412; VII, 655; VIII, 306
Meryem (Hz.), I, 372; II, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 92, 95, 100, 103, 111, 418, 597, 649, 749; III, 186; IV, 338, 433, 739; V, 477, 482, 483, 488, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 504, 505, 506, 509, 510, 511, 512, 521, 631; VI, 33, 136, 137, 318, 416, 450, 658; VII, 137, 144; IX, 482; X, 222, 225, 229
Mescid-i Aksâ, II, 70, 600; V, 172, 175, 176, 178, 179
Mescid-i Harâm, I, 418, 465, 466, 472, 473, 551, 553, 559, 594, 595; II, 600, 610, 612; III, 598, 599, 601, 667, 670, 671, 680, 683, 684, 694, 695, 696; V, 172, 175; VI, 145, 200, 201, 204, 330; VIII, 108; IX, 237, 238, 243, 245, 254, 255; X, 382; XI, 177
Mescid-i Nebevî, I, 209, II, 145, 331; III, 588; IV, 70; VI, 482; VIII, 101; IX, 265, 273
mesh, II, 419; III, 483
Mesîh, II, 85, 86, 104, 110, 595, 596, 597, 599, 647, 648, 747, 748, 749, 750; III, 208, 468, 701, 702, 703; IV, 177; VII, 618; VIII, 184, 342, 512, 726; XI, 208
Mesrûk, V, 340; VI, 390; VII, 456; VIII, 211; IX, 559
Meşâriku's-Sâğânî, III, 213
Mettâ, I, 672; III, 186; VI, 131
Mevlây Ahmed, I, 74
Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî, I, 96, 129, 144, 205; II, 364, 655; III, 215; IV, 437; VII, 58; IX, 63, 271; X, 188, 207, 369
Mevlây İbrahim, I, 74
Mevlây İdris el-Asgar, I, 74
Mevlây İdris el-Ekber, I, 71, 73, 74
Mevlây Muhammed, I, 74
Mevlây Musa, I, 74
Mevlây Süleyman, I, 84, 85
Mevlây et-Tayyib, IV, 75
Mevlây et-Tihâmî, IV, 75
Meymûn b. Mihrân, VI, 718
Meymûne bint Hâris, VII, 545, 592
Mısır, I, 83, 101, 102, 104, 130, 318, 329, 338, 656, 751; II, 90, 443, 534, 660; III, 87, 311, 417, 423, 427, 434, 439, 452; IV, 225, 226, 230, 411, 414, 418, 419, 421, 422, 423, 440, 454, 456, 458, 459, 461, 466, 467, 469, 470, 471, 473, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 486, 493, 494, 495, 497, 499, 501, 503, 504, 506, 507, 509, 511, 512, 513, 514, 517, 518, 530, 625, 675, 743; V, 85, 196, 241, 305, 308, 404, 440, 531, 631, 632, 633, 637, 640, 654, 658, 659, 670, 672, 673, 686, 687; VI, 95, 230, 289, 290, 341, 489, 631, 632, 635, 650, 651, 653, 654, 655, 664; VII, 22, 131, 134, 135, 136, 138, 148, 150, 151, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 174, 176, 629; VIII, 204, 483, 484, 489, 718, 719, 720; IX, 29, 30, 31, 383, 613; X, 272, 541; XI, 33
mi'rac, IV, 441; V, 174, 179, 539; VII, 492; VIII, 17, 673, 675, 714; IX, 300, 444; X, 585, 586; XI, 38, 53

Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf, I, 104, 131; IV, 113, 263; VII, 454; VIII, 283; IX, 304, 610; X, 115
Miftâhu'l-Ulûm, I, 80
Miftâhu'l-Felâh, I, 136
Mîkâil, I, 388, 389; III, 403, 623; IV, 335, 519, 737; VI, 266; VII, 118, 121, 122; VIII, 276, 436
Mikdâd b. Amr, III, 553
Mikdâd b. Esved, II, 458, 492, 493, 661; X, 53
Mikran, VII, 655
Mikrez b. Hafs, IX, 249
Mikyes b. Dubâbe el-Kenânî, II, 488
Mina, I, 557, 558, 560, 568, 571, 572; VI, 216, 217; VIII, 211, 215; IX, 245; X, 586; XI, 168, 182
minhac, II, 707
el-Minhâc, V, 195, 196
el-Minhatü's-Sabite fi's-Salâti'l-Fâite, I, 83
Mirkâtü'l-Mefâtîh, I, 29, 30
Mis'ar, VIII, 356
Mistah b. Üsâse, VI, 397, 399, 409, 411
Mişkâtü'l-Envâr, I, 42, 56; VI, 456
Mişkâtü'l-Mesâbîh, I, 25, 29, 37, 43, 50, 60, 524; II, 243, 711; IV, 383
Mu'tez b. Mansûr b. Kasım, X, 541
Mu'tezile, II, 462, 488, 686; III, 121, 180, 211, 220, 259, 303, 337, 343, 443, 637; IV, 71, 168, 390, 548, 632, 653; V, 49; VI, 320, 713; VII, 46, 108, 109, 206, 222, 478, 647; VIII, 423, 487, 524, 692; IX, 205, 401, 507; X, 346, 388, 454, 563, 588
Muâviye (halife), X, 708
Muâviye b. Ebû Süfyân, III, 390; V, 331, 345, 346; VI, 129; VII, 285, 417; VIII, 213, 663; X, 708
Muâz (Hz.), II, 40; VI, 550, 552; VIII, 740; IX, 372, 373; X, 116
Muâz b. Cebel, I, 547, 745; III, 517; IV, 530, 608; VII, 475; VIII, 20; IX, 299, 337; XI, 61
Muâz b. Enes, VII, 580
Muâz el-Vâiz, III, 749
Muâze, VI, 448
Mudar, VI, 161, 329; IX, 311; X, 272, 360, 436
Mugammis, XI, 147
Mugîre b. Şu'be, VII, 595
Mugîre b. Vâil, VI, 478
Mugîreoğulları, IV, 662
Mugîs, III, 391; IX, 137
Muğni'l-Lebîb, I, 80, 138
muhabbet ehli, I, 162, 503, 591; II, 27, 317, 655, 724, 730, 743; III, 582; IV, 328; VII, 413; VIII, 426; X, 560, 659
muhacir, III, 651; IV, 66; VIII, 360; IX, 313, 561; X, 5, 24, 73
Muhallem b. Cesâme, II, 493
Muhammed (Hz.), I, 13, 17, 94, 124, 125, 127, 155, 157, 171, 206, 222, 229, 230, 250, 259, 341, 355, 362, 375, 378, 437, 443, 490, 515, 660, 671, 673; II, 18, 50, 67, 77, 97, 107, 115, 138, 142, 162, 170, 172, 193, 230, 280, 281, 285, 331, 332, 428, 555, 572, 587, 588, 592, 602, 603, 632, 646, 653, 654, 686, 698,

706, 708, 710, 735, 736, 744; **III**, 90, 94, 95, 101, 103, 164, 188, 189, 190, 192, 225, 228, 246, 258, 306, 311, 314, 316, 320, 352, 445, 446, 448, 466, 468, 476, 484, 486, 496, 497, 517, 529, 539, 565, 572, 586, 698, 716, 726; **IV**, 83, 117, 146, 147, 153, 233, 310, 425, 433, 521, 552, 555, 620, 662, 683, 709, 744; **V**, 17, 84, 113, 150, 158, 170, 172, 177, 178, 179, 185, 195, 237, 259, 264, 272, 273, 290, 308, 510, 627, 739, 742; **VI**, 53, 155, 157, 165, 193, 258, 266, 274, 315, 317, 519, 526, 556, 589, 609, 613, 659, 714, 730; **VII**, 17, 41, 85, 86, 133, 181, 192, 198, 203, 208, 211, 248, 280, 311, 318, 327, 499, 516, 517, 552, 556, 570, 571, 572, 573, 615, 647, 649, 652, 672, 676, 686, 689; **VIII**, 15, 23, 57, 101, 183, 253, 263, 303, 325, 389, 460, 537, 616, 635, 697, 728; **IX**, 17, 18, 39, 73, 93, 102, 103, 116, 145, 159, 182, 258, 326, 327, 328, 437, 440, 441, 443, 513, 565, 602, 657; **X**, 91, 92, 101, 105, 107, 276, 305, 317, 372, 373, 379, 402, 433, 480; **XI**, 12, 37, 49, 50, 59, 69, 89, 90, 146, 155, 172, 208

Muhammed Abbas, **I**, 82

Muhammed b. Abdullah el-Kebîr el-Ârif, **I**, 95

Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî, **I**, 83

Muhammed Abdüsselâm el-Fâsî, **I**, 85

Muhammed Ahmed Hasbullah, **I**, 102

Muhammed b. Ahmed el-Haseni, **I**, 105

Muhammed Bahrü's-Sefâ, **I**, 95

Muhammed Bâkır, **VI**, 574; **XI**, 40

Muhammed Beşîr el-Ezherî, **I**, 97

Muhammed el-Bûzîdî, **I**, 79, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 103, 129, 144, 205, 556; **II**, 655; **V**, 621; **VII**, 21, 58, 311; **VIII**, 29, 205, 467; **IX**, 270; **X**, 183

Muhammed el-Cenevî, **I**, 76, 81, 85, 87, 137, 141; **III**, 281; **VI**, 427; **X**, 49

Muhammed Cessûs, **I**, 85

Muhammed Davud, **I**, 79, 81, 97

Muhammed Eşmel, **I**, 79

Muhammed Fethü's-Suûd, **I**, 94

Muhammed Gaylân, **I**, 82

Muhammed b. Hamza, **VI**, 656

Muhammed b. Hasan, **II**, 411

Muhammed b. Hasan el-Bennânî, **I**, 84

Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdi, **VII**, 38

Muhammed b. Hasan en-Nakkâş, **V**, 251; **IX**, 262

Muhammed el-Hevvârî, **I**, 84

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **I**, 15

Muhammed b. İbrahim Ubbâd en-Nifezî eş-Şâzelî, **I**, 221

Muhammed b. İshak, **II**, 286; **V**, 261,335, 585, 602; **VII**, 36, 151, 236; **XI**, 104, 150

Muhammed b. Kasım-ı Gırnâtî el-Fâsi, **I**, 86

Muhammed b. Kasım er-Rassâ, **IV**, 436

Muhammed Mahlûf, **I**, 80, 81, 82, 83, 84, 97, 101

Muhammed Mehdî, **I**, 73

Muhammed b. Mehdî, I, 71, 72

Muhammed b. Mesleme, X, 13

Muhammed b. Münkedir, V, 431; VIII, 409

Muhammed Sagîr, I, 99, 101

Muhammed Sıddîk, I, 73

Muhammed es-Sûsi es-Simlâli, I, 79

Muhammed b. Tâlib et-Tâvüdî bk. İbn Sûde

Muhammed et-Turtûşî bk. Turtûşî

Muhammed b. Vâsi, III, 342; X, 67

Muhammed b. Yusuf, I, 87, 91; IV, 168; IX, 239

Muhammed b. Zekeriyya (Ebû Bekir er-Râzî), X, 254

el-Muharrerü'l-Vecîz, I, 135, 574; II, 192, 689, 714; III, 59, 82, 256, 284, 407, 646, 673, 710, 726; IV, 15, 62, 116, 125, 134, 156, 171, 178, 200, 235, 282, 306, 320, 337, 358, 371, 381, 382, 450, 466, 508, 515, 529, 530, 570, 606, 691, 712, 725, 729, 731, 746; V, 29, 48, 62, 120, 122, 141, 144, 226, 249, 251, 267, 303, 331, 355, 364, 394, 500, 535, 539, 658; VI, 149, 168, 303, 356, 470; VII, 20, 117, 153, 200, 202, 236, 300, 311, 335, 369, 422, 469, 507, 538; VIII, 52, 56, 72, 135, 142, 165, 176, 180, 195, 221, 288, 315, 385, 438, 446, 487, 550, 603, 700, 747; IX, 68, 110, 121, 194, 212, 261, 327, 459, 464, 482, 523, 550, 559, 592, 630; X, 11, 13, 36, 58, 64, 159, 175, 215, 254, 345, 406; XI, 127

Muhâsibî, I, 502; IX, 404, 405

Muhaşşî, I, 134; IV, 102, 266; VI, 168, 314, 671; VIII, 148

el-Muhtasar, I, 40, 644; II, 368; V, 144, 491; VI, 32, 193; VII, 593; IX, 74; X, 80

Muhtasar-ı Halîl, I, 80, 81, 82, 85

Muhtasaru Şeyh Senûsî, I, 80, 82

Muhtasarü's-Sübkî, I, 81

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, I, 30, 49, 104, 107, 119, 145, 394, 426; II, 413, 649; III, 311; IV, 231; V, 224, 225, 719; VII, 514; VIII, 750; X, 283, 580

el-Muid, V, 314; VII, 713

mukaddes ruh, I, 371; III, 66

Mukarrinoğulları, IV, 54, 55

Mukâtil, II, 159; V, 483, 514, 551, 557, 617, 630, 661, 662; VI, 291, 541, 573, 593, 617, 658, 724; VII, 37, 79, 150, 475; VIII, 211, 499, 689, 735; IX, 136, 181, 240, 623, 630; X, 205, 211, 259, 265, 595, 659

murabata, II, 305, 315

Musa (Hz.), I, 33, 55, 186, 188, 222, 234, 243, 245, 250, 318, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 334, 335, 337, 339, 341, 346, 347, 348, 355, 371, 372, 381, 410, 415, 416, 427, 451, 453, 604, 655, 659, 660, 673, 751; II, 44, 68, 91, 137, 461, 553, 555, 572, 574, 575, 576, 586, 587, 632, 640, 641, 654, 655, 656, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 693, 698, 706, 727, 742, 750; III, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 211, 255, 258, 294, 404, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 470, 476, 477, 478, 495, 497, 499, 506, 553, 599; IV, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 273, 281, 282, 283, 340, 362, 363, 376, 377, 422, 425, 487, 514, 520, 551, 552, 622, 624, 625, 626, 627, 630; V, 91, 104, 159, 174, 178, 179, 196, 219, 259, 304, 305, 306, 307, 308, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 432, 433, 434, 504, 507, 530, 531, 532, 542, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 664, 665, 666, 667, 669, 670, 673, 674, 675, 676, 677, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 719, 720, 729; VI, 72, 76, 86, 125, 149, 190, 196, 230, 258, 266, 290, 310, 311, 312, 313, 315, 416, 568, 569, 621, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 655, 656, 657, 658, 659, 710, 712; VII, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 111, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 230, 231, 234, 240, 241, 242, 289, 290, 291, 313, 440, 448, 473, 492, 502, 515, 516, 517, 576, 614, 628, 629, 630, 631, 663; VIII, 209, 212, 223, 224, 226, 267, 291, 309, 339, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 489, 490, 491, 492, 493, 499, 509, 510, 511, 537, 590, 616, 672, 673, 675, 715, 716, 717, 719, 720, 721, 722; IX, 26, 27, 28, 29, 73, 115, 117, 131, 142, 145, 151, 188, 243, 292, 391, 392, 394, 407, 408, 441, 445, 462, 464, 466, 489, 502, 531, 536, 549, 630, 634, 655; X, 65, 89, 90, 91, 93, 94, 224, 225, 281, 402, 479, 537, 538, 539, 540, 542, 681, 684, 685, 686, 687, 690, 709; XI, 38, 54, 167

Mus‘ab b. Reyyân, I, 318

Mus‘ab b. Umeyr, II, 212, 219; IV, 66; VII, 280

Mus‘ab b. Zübeyr, VII, 416

Musa b. Zafer, V, 685

Mustalik (Benî Mustalik), VI, 396; VII, 545; IX, 277; X, 126, 130

Mustalikoğulları, IX, 277, 278, 279, 280

Mutarrif, X, 87

Mu'tezile, I, 64, 114, 676; II, 462, 488, 686; III, 121, 180, 211, 220, 259, 303, 337, 343, 443
Muttalib b. Ebû Vedâa, III, 62
Muvaffak (halife), VII, 535; VIII, 731
el-Muvatta, I, 137; VI, 217, 426; IX, 590; X, 255, 610
Müberred, VII, 170, 351
Mübeşşir, II, 515
Mücâhid, I, 19, 38, 43, 246; II, 388, 429, 435, 522, 569, 668; III, 671, 746
Müciddi's-Sârî li-Metâlii'l-Buhârî, I, 83
Müdevvene, III, 28
Müdlic, II, 717; VI, 495
Müdlicoğulları, II, 481; V, 318
Mühyissünne el-Begavî, I, 26; VIII, 436
Mülhime, X, 719
Münâvî, I, 30; VIII, 214
Münzir b. Âd, IV, 425
Münzir b. Amr, VII, 61, 63; XI, 112
Münzirî, I, 47, 138, 141, 244, 246, 247, 258, 400, 471, 579, 603, 703, 734; II, 165, 202, 208, 332, 360, 462; III, 340; IV, 28, 38, 280, 417, 730; V, 474, 535; VI, 382, 383, 692, 552; VII, 302, 612, 632; VIII, 65, 112; IX, 71, 299, 373; X, 195, 281, 687; XI, 184
Müdrâre b. Rebî', IV, 77
Müreysî' Gazvesi, VI, 396; IX, 68
Mürre el-Hemedânî, XI, 196
Mürre kabilesi, VII, 521, 522
mürşid-i kâmil, II, 146; VI, 98
Müseyke, VI, 448
Müseylime, II, 718; III, 504; V, 143; VI, 598, 728
Müslim, I, 55, 80, 81, 84, 108, 111, 137, 140, 141, 166, 167, 171, 210, 212, 225, 247, 257, 267, 334, 362, 363, 373, 386, 447, 478, 484, 517, 520, 532, 539, 541, 545, 561, 572, 586, 598, 604, 613, 616, 640, 646, 648, 651, 652, 672, 679, 680, 699, 707, 711, 715, 718, 729, 734, 741, 742, 744, 746, 748, 750; II, 23, 32, 34, 37, 70, 79, 81, 92, 94, 104, 119, 125, 144, 145, 152, 162, 181, 249, 254, 261, 275, 282, 287, 291, 297, 301, 302, 305, 306, 308, 313, 314, 319, 326, 338, 360, 367, 371, 384, 386, 395, 407, 435, 444, 462, 470, 487, 490, 492, 493, 494, 504, 505, 538, 552, 560, 561, 566, 568, 588, 604, 616, 622, 629, 634, 635, 645, 652, 654, 665, 669, 671, 673, 675, 676, 681, 701, 703, 708; III, 20, 29, 38, 46, 48, 53, 58, 97, 126, 175, 179, 198, 223, 266, 291, 299, 322, 347, 360, 394, 398, 404, 407, 445, 503, 506, 531, 540, 558, 559, 567, 576, 579, 583, 597, 607, 618, 633, 647, 667, 679, 691, 710, 725, 743; IV, 29, 38, 47, 55, 68, 71, 74, 90, 94, 99, 118, 128, 175, 197, 266, 279, 291, 322, 346, 353, 366, 374, 381, 403, 412, 429, 432, 433, 434, 462, 475, 479, 487, 498, 500, 503, 534, 560, 666, 673, 677, 683, 690, 691, 692, 711, 729, 757; V, 16, 38, 47, 49, 51, 80, 91, 93, 98, 121, 123, 165, 172, 174, 214, 228, 242, 247, 260, 262, 276, 287, 299, 314, 341, 379, 383, 388, 405, 406, 458, 466, 469, 474, 483, 505, 514, 537, 538, 539, 542, 544,

557, 559, 571, 590, 608, 612, 627, 633, 681, 719; **VI**, 55, 71, 90, 106, 108, 138, 142, 143, 149, 153, 155, 161, 192, 208, 222, 266, 271, 282, 313, 329, 379, 382, 383, 393, 394, 397, 411, 441, 464, 474, 499, 506, 542, 558, 586, 591, 664, 666, 671, 691, 722, 723, 726, 731, 732, 733; **VII**, 25, 37, 40, 76, 83, 110, 201, 203, 206, 215, 307, 353, 368, 387, 469, 484, 512, 518, 521, 542, 546, 551, 553, 559, 569, 578, 580, 598, 603, 606, 611, 629, 678, 690, 698, 710, 714; **VIII**, 17, 24, 52, 58, 68, 71, 84, 108, 111, 122, 130, 131, 151, 156, 157, 200, 205, 299, 302, 308, 340, 358, 419, 433, 437, 447, 455, 468, 549, 561, 564, 633, 640, 672, 703, 712, 722, 728, 730, 738, 740, 747; **IX**, 42, 50, 88, 147, 174, 185, 208, 222, 236, 244, 250, 259, 296, 299, 307, 310, 313, 326, 348, 349, 372, 393, 401, 408, 416, 441, 442, 443, 479, 518, 548, 565, 568, 584, 597, 608, 618, 620, 640, 644, 658, 681, 688; **X**, 30, 64, 78, 124, 125, 145, 168, 177, 182, 185, 194, 202, 205, 219, 225, 261, 272, 283, 289, 360, 361, 395, 397, 402, 439, 448, 470, 516, 549, 578, 580, 610, 620, 628, 639, 646, 651, 677, 682, 699, 716; **XI**, 11, 45, 53, 62, 76, 81, 100, 121, 126, 127, 184, 189, 204, 205, 212, 224

Müsned, **I**, 25, 31, 36, 37, 43, 44, 50, 60, 111, 137, 150, 156, 162, 170, 171, 203, 209, 211, 237, 245, 249, 257, 258, 276, 284, 313, 317, 334, 373, 390, 400, 409, 443, 478, 482, 483, 484, 517, 561, 576, 599, 603, 604, 621, 640, 647, 648, 651, 652, 670, 672, 680, 684, 699, 701, 703, 711, 713, 728, 729, 733, 742, 746, 750; **II**, 32, 33, 34, 37, 81, 82, 88, 94, 97, 104, 114, 119, 125, 145, 153, 161, 165, 174, 181, 201, 205, 207, 208, 225, 243, 249, 254, 272, 282, 285, 301, 305, 306, 313, 335, 353, 354, 359, 378, 383, 390, 393, 394, 395, 401, 406, 407, 435, 462, 472, 475, 476, 487, 490, 493, 494, 495, 505, 531, 538, 560, 581, 587, 597, 604, 607, 613, 634, 654, 665, 669, 671, 673, 694, 701, 702, 738; **III**, 20, 32, 38, 42, 48, 51, 53, 58, 97, 118, 126, 131, 154, 175, 179, 189, 216, 223, 230, 234, 246, 266, 292, 302, 322, 328, 344, 347, 360, 374, 394, 407, 445, 460, 467, 489, 500, 506, 525, 531, 535, 540, 546, 549, 555, 559, 568, 579, 582, 583, 599, 607, 611, 618, 623, 633, 645, 647, 658, 664, 667, 679, 682, 691, 705, 710, 720, 743; **IV**, 16, 28, 29, 33, 38, 40, 42, 55, 71, 82, 92, 99, 118, 119, 128, 156, 197, 205, 212, 216, 266, 268, 279, 291, 306, 344, 364, 381, 417, 429, 432, 433, 434, 441, 500, 529, 530, 558, 564, 580, 606, 608, 642, 660, 666, 673, 677, 691, 709, 712, 714, 761; **V**, 38, 47, 49, 51, 80, 91, 93, 98, 121, 123, 165, 174, 195, 203, 206, 209, 218, 228, 238, 242, 246, 247, 260, 262, 272, 287, 299, 306, 329, 341, 360, 368, 379, 383, 389, 405, 406, 417, 432, 456, 458, 469, 473, 474, 483, 505, 508, 514, 537, 538, 539, 547, 549, 559, 560, 571, 576, 612, 621, 719, 726, 735, 736; **VI**, 15, 55, 67, 71, 84, 115, 131, 142, 148, 153, 155, 161, 162, 179, 208, 213, 235, 242, 271, 313, 331, 363, 373, 397, 432, 438, 439, 440, 441, 451, 464, 474, 488, 490, 499, 503, 506, 533, 542, 554, 558, 591, 666, 683, 697, 722, 728, 731, 732. 733; **VII**. 25. 32. 40. 91. 111. 117. 165, 239, 256, 285, 298, 301, 304, 306, 307, 323, 353, 355, 368, 390, 398, 410, 414, 416, 436, 456, 464, 468, 469, 482, 484, 512, 521, 524, 542, 551, 553, 558, 569, 572, 574, 578, 580, 601, 619, 629, 676, 690, 710; **VIII**, 17, 24, 33, 52, 70, 71, 73, 84, 102, 104, 144, 200, 212, 415, 468, 475, 531, 532, 564, 604, 633, 636, 640, 647, 652, 658, 661, 672, 703, 730, 734, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 747; **IX**, 32, 38, 50, 70, 81, 83, 88, 112, 122, 169, 174, 177, 198, 199, 237, 253, 278, 284, 293, 298, 299, 300, 309, 314, 326, 342, 348, 372, 373, 374, 393, 408, 463, 525, 547, 593, 597, 633, 644, 655, 670, 671, 681, 686; **X**, 49, 63, 67, 108, 112, 125, 150, 158, 187, 225, 261, 283, 303, 304, 305, 314, 323, 325, 331, 379, 397, 422, 436, 438, 448, 456, 463, 470, 476, 502, 516, 518, 578, 610, 633, 651, 675, 689; **XI**, 11, 45, 46, 47, 53, 62, 64, 65, 81, 91, 100, 102, 106, 127, 140, 162, 177, 187, 189, 200, 212, 215, 224

Müsnedü'l-Firdevs, **V**, 241; **IX**, 401

el-Müstahrec, **V**, 173, 240; **VI**, 51

müşahede ehli, **I**, 107, 262, 364, 420, 496; **II**, 209, 314; **III**, 114, 193; **IV**, 110. 526. 536, 602; **V**. 151. 709; **VI**, 199, 456; **VII**, 29, 112; **VIII**, 357, 457

Müşellel, **IX**, 447

Müşteri, **III**, 173; **VI**, 51, 603; **X**, 584

N

Nadîroğulları, **I**, 368, 392; **II**, 29, 178, 710; **III**, 484, 587; **IV**, 756; **V**, 185, 269, 521; **IX**, 198, 202; **X**, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 22, 23, 27, 34, 38

Nadr b. Hâris, **III**, 92, 110, 197, 595, 597; **V**, 40, 189, 399, 564, 600; **VI**, 58, 59, 145, 170, 525, 541; **VII**, 409, 411, 440; **VIII**, 753; **X**, 323, 326, 609; **IX**, 61, 164, 402

Nadr b. Kinâne, **XI**, 155

Nâfi', **I**, 85

Nâfi' b. Ezrak, **VII**, 46

Nâfi' b. Yezîd, **II**, 24

Nakkâş, **V**, 251, 535; **IX**, 262, 288

Nasara, **X**, 98

Nasihatü'l-Kâfiye, **I**, 81, 136; **V**, 579; **VIII**, 637

Nastûr, **X**, 67, 68

nasuh tövbesi, **IV**, 283; **X**, 217

nazar ehli, **II**, 183

Necâşî, **II**, 304; **III**, 22; **IV**, 282; **VII**, 202, 204, 308; **X**, 421; **XI**, 147, 148, 149

Necid, **III**, 593; **VII**, 522; **XI**, 149

Necmeddin-i Dâye, **XI**, 106

Necran, **I**, 415; **II**, 15, 64, 103, 106, 108, 109, 112, 131, 304, 597, 598; IV, 600; V, 354; VII, 202

nefis terbiyesi, I, 92; V, 107, 638

nefs-i emmâre, II, 678; V, 149; VII, 52; IX, 245; X, 122, 447, 680

nefs-i levvâme, II, 678; IV, 435, 469; IX, 498; X, 447, 719

nefs-i mülhime, X, 447

nefsanî haz, I, 321, 330; II, 630, 726; III, 243, 584; IV, 144; VII, 212, 282; IX, 134, 305, 671; X, 472; XI, 134

Neftâlî, IV, 404

Nemrûd, I, 12, 294, 434, 690, 691, 692, 696; III, 174, 440; IV, 25, 425; V, 42, 439; VI, 88, 91, 92

Nesefi, I, 18, 48, 134, 135, 145, 204; II, 192; VI, 33, 105, 112, 125, 129, 178, 209, 210, 269, 280, 401, 415, 416, 419, 420, 427, 429, 462, 474, 485, 495, 504, 515, 525, 541, 542, 556, 566, 579, 598, 604, 609, 617, 618, 639, 654, 656, 657, 677, 681, 696, 701, 711, 712, 718, 724, 726, 729, 732, 733; VII, 17, 22, 29, 32, 37, 38, 41, 51, 75, 77, 79, 85, 91, 99, 102, 111, 138, 139, 144, 147, 149, 153, 156, 162, 163, 167, 168, 169, 171, 184, 185, 188, 198, 213, 222, 227, 228, 231, 235, 236, 241, 244, 250, 256, 261, 265, 267, 268, 271, 272, 275, 278, 280, 284, 285, 291, 294, 295, 299, 302, 306, 314, 318, 321, 329, 335, 336, 341, 350, 354, 362, 363, 376, 395, 396, 402, 422, 426, 429, 430, 435, 436, 440, 457, 458, 460, 476, 482, 483, 490, 498, 501, 503, 507, 508, 512, 517, 537, 541, 542, 546, 569, 570, 577, 585, 590, 591, 596, 601, 603, 604, 611, 612, 619, 641, 651, 652, 655, 670, 718; VIII, 16, 34, 50, 51, 65, 73, 74, 102, 108, 109, 116, 121, 123, 127, 151, 162, 165, 168, 171, 180, 186, 199, 201, 211, 214, 215, 216, 221, 222, 231, 232, 233, 238, 240, 250, 252, 260, 265, 268, 271, 272, 274, 276, 277, 278, 281, 290, 296, 299, 301, 311, 312, 355, 359, 371, 392, 399, 402, 405, 406, 409, 423, 448, 454, 472, 489, 499, 504, 507, 517 537, 545, 549, 554, 571, 576, 588, 603, 635, 641, 652, 653, 658, 660, 689, 693, 707, 708, 716, 720, 725, 726, 727, 752, 753; IX, 15, 37, 44, 56, 77, 78, 79, 111, 144, 145, 152, 164, 191, 192, 199, 203, 222, 244, 279, 291, 292, 300, 301, 303, 320, 358, 367, 380, 401, 430, 463, 500, 507, 511, 531, 533, 544, 552, 553, 603, 604, 623, 628, 639, 650, 651, 652, 675, 686, 695, 705; X, 13, 27, 32, 41, 42, 49, 53, 54, 71, 77, 93, 103, 129, 130, 142, 201, 205, 209, 211, 212, 225, 232, 235, 241, 254, 267, 268, 281, 286, 312, 354, 358, 384, 387, 435, 539

Nesr, X, 356, 357, 358

Nevâdirü'l-Usûl, I, 137, 246, 298, 715; II, 22, 25, 419; III, 121, 182, 213, 216; IV, 372, 374, 526, 527; V, 561; VI, 363; VII, 423, 565, 703; IX, 31, 252, 253, 372, 373, 550, 565, 600, 601; X, 66, 68, 469, 470; XI, 24, 95, 207, 211

Nevâhidü'l-Ebkâr, I, 134, 136, 683; II, 447, 668; III, 474

Nevevî, **I**, 83; **IX**, 296, 373, 382; **V**, 196, 286

Nevf el-Himyerî, **VII**, 38

Nevfel b. Hâris, **III**, 649; **IV**, 14

Nevruz, **V**, 655

Niftâlî, **I**, 452

Nil, **III**, 422, 431; **IV**, 519, 520; **V**, 241, 404, 631; **VI**, 289, 656; **VII**, 137, 138, 139; **VIII**, 719, 720; **IX**, 31, 177, 443

Nimetullah-i Nahcuvânî, **XI**, 50, 67, 78, 86, 97, 107, 114, 131, 143, 179, 197

Ninova, **IV**, 238; **V**, 336; **VI**, 128; **VIII**, 231; **IX**, 143

Nuaym b. Mesud, **II**, 267, 268

Nuh (Hz.), **I**, 190, 440, 673; **II**, 67, 73, 89, 586, 706, 744; **III**, 122, 159, 184, 185, 186, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 458, 644; **IV**, 25, 157, 213, 214, 215, 216, 217, 228, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 354, 356, 386, 629, 630; **V**, 179, 180, 193, 197, 411, 452, 453, 538, 539, 541, 542; **VI**, 100, 101, 102, 103, 202, 229, 230, 276, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 315, 318, 571, 604, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 710; **VII**, 101, 190, 207, 253, 267, 268, 271, 292, 515, 516, 517, 552, 668; **VIII**, 135, 198, 199, 200, 201, 217, 266, 267, 451, 486, 608, 616, 617, 625; **IX**, 28, 151, 331, 392, 393, 468, 470, 471, 484, 485, 486, 487, 490, 504, 649, 650, 652, 654, 655; **X**, 7, 146, 222, 223, 246, 296, 299, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 493, 707; **XI**, 12

Numan b. Evfâ, **III**, 701

nuranî lâhûtî, **II**, 104

Nusaybin, **VIII**, 295; **IX**, 143, 144; **X**, 367

nutfe, **I**, 289, 290, 612; **II**, 20, 54, 104; **III**, 200, 520; **VI**, 283, 284; **VIII**, 347, 526; **IX**, 580, 582; **X**, 340, 350, 352, 453, 456, 461, 637, 638, 666, 667; **XI**, 71

nücebâ, **III**, 311; **VI**, 157; **VIII**, 551; **X**, 380

Nüfeyl b. Habîb, **XI**, 147

Nüfeyl el-Hadramî, **XI**, 147

nükabâ, **II**, 643; **III**, 311; **VI**, 157; **X**, 380

Nüsâ, **III**, 186

Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân, **I**, 138; **V**, 209; **VIII**, 86

O-Ö

Oğlak, **IV**, 708; **VI**, 603, 604; **X**, 645, 665

Osman (Hz.), **I**, 28, 168, 357, 599, 700, 701; **II**, 504, 637, 672, 673; **III**, 610, 658; **IV**, 36, 103, 106, 175, 553, 730; **V**, 467; **VI**, 227, 401, 438, 490; **VII**, 280, 538, 594, 595; **VIII**, 354, 429, 571, 584, 661, 662; **IX**, 236, 262, 558, 603; **XI**, 211

Osman b. Affân bk. Osman (Hz.)

Osman el-Bettî, **II**, 688

Osman b. Maz'ûn, **III**, 24; **IX**, 114, 459; **V**, 122

Osman b. Talha, II, 432

Ömer (Hz.), I, 195, 205, 271, 470, 538, 599, 603, 745; II, 146, 240, 418, 439, 469, 504, 542, 719; III, 32, 50, 141, 242, 469, 553, 558, 567, 639, 644, 645, 709, 710, 712; IV, 36, 46, 81, 143, 400, 422, 466, 520, 553, 609, 662; V, 62, 236, 318, 319, 396, 501, 543, 590, 632; VI, 216, 401, 438, 443, 482, 483, 495, 605, 609, 725, 731, 732; VII, 29, 169, 281, 412, 503, 518, 545, 580, 604, 606, 621; VIII, 73, 211, 212, 260, 416, 448, 571, 661, 662; IX, 21, 68, 69, 131, 132, 134, 177, 194, 217, 231, 236, 262, 267, 278, 291, 298, 305, 306, 309, 312, 434, 505, 507, 644, 655; X, 14, 15, 27, 54, 71, 72, 73, 74, 76, 110, 127, 128, 168, 181, 185, 200, 203, 209, 211, 309, 349, 368, 564, 595, 620, 651; XI, 46, 185

Ömer b. Abdülaziz, I, 665; II, 711; VI, 718; VII, 244, 436; VIII, 24, 65, 108, 109, 278, 289; IX, 297

Ömer b. Hattâb bk. Ömer (Hz.)

P

Pakistan, V, 241, 440

papağan, VII, 31

Pavlus, II, 748, 749; VIII, 114

pişmanlık, I, 331, 420, 504, 505; II, 61, 144, 207, 359, 409, 582, 630, 686; IV, 45, 55, 435, 633, 654; VI, 71, 358, 359, 360, 435, 553, 554, 557; VII, 694, 695, 718; VIII, 124, 641, 706, 708, 711; IX, 25, 62, 77, 79, 431, 506, 531; X, 56, 317, 318, 321, 341, 426, 438, 458, 509, 525, 690; XI, 67, 197

Prof. Dr. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî, I, 57, 63

put Menât, I, 149

R

Ra'yâ, IV, 343

rabbânî ârif, I, 129, 205; II, 624; III, 315

rabbânî nefhalar, II, 452

rabbânî sır, I, 323; V, 498; X, 263

Râbia el-Adeviyye, I, 187, 500; III, 317; X, 220, 569, 570

Râfi' b. Hüreymele, I, 426

Râgıb-ı İsfahânî, V, 90, 91

rahbet, VIII, 66, 67

Râhil, I, 452

Rahme, VI, 115, 117

raks, II, 723

Ravza-i Hâh, X, 53

er-Ravzü'l-Ünüf, I, 138; V, 184; VII, 192; VIII, 190, IX, 39

Rayâlûn, IV, 404

Rebâh b. Halûd b. Âd b. Avs b. İrem b. Sâm, III, 387

Rebi', II, 44, 100, 146, 336; IX, 433

Rebî' b. Enes, VIII, 64, 74; X, 652

Rebi' b. Heysem, VIII, 406

Rebi' b. Huseym, IX, 79

recâ, I, 707; III, 377; IV, 351; IX, 690; X, 350

refâîl, V, 17
Res halkı, VI, 571, 572, 573, 574
er-Resâilü'l-Kübrâ, I, 221; III, 509; VIII, 24
Revhâ, II, 263
Rey, VI, 133; VII, 143, 655
Reyhâne, VII, 49
Rıdvân, I, 86
ricâlullah, I, 736; IV, 113; VI, 157; VIII, 710
er-Risâle, I, 80; II, 364; III, 82; V, 667
Risâle fi Zemmi'l-Gıybeti ve Medhi'l-uzleti ve's-Samt, I, 102
Risâle fi'l-Akâid ve's-Salât, I, 100
Risâletü'l-Akâid, I, 106
riya, I, 705; II, 566, 568, 569; IV, 525; IV, 646; XI, 162
Riyâşî (veya Rekkâşî), IX, 333
riyâzet, I, 30, 322; II, 360, 396, 446, 449; III, 25, 243, 306; IV, 283; V, 508, 529, 650; VI, 52, 255, 292; VII, 29, 641; VIII, 537; IX, 83, 317, 395, 466, 519, 670, 671; X, 188, 409, 410, 525, 536, 710
Rûbîl, I, 452; IV, 404, 412, 493, 494
rubûbiyyet, I, 118, 260, 280, 301, 425, 455, 467, 485, 491, 558; II, 39, 102, 160, 313, 409, 470, 601, 690, 739; III, 33, 86, 93, 125, 172, 182, 188, 340, 372, 376, 476, 493, 519, 590, 671; IV, 91, 212, 222, 488, 647; V, 110, 125, 167, 228, 419, 427, 588; VI, 41, 43, 46, 468, 587; VII, 51, 371, 380, 383, 673, 711; VIII, 79, 263, 366, 537, 675, 676, 727; IX, 170, 215, 395, 396, 427, 473, 509, 518, 527; X, 23, 99, 246, 284, 300, 305, 336, 513
ruhanî baba, I, 366; II, 364; IV, 487; V, 207
Rûhu'l-Beyân, I, 35, 42, 51, 62, 174, 185, 279, 297; II, 111, 464; III, 529; VI, 604, 677, 711; VII, 32, 170, 300; IX, 439, 515; X, 78; XI, 62, 67, 106, 133, 187, 200;
Rûhu'l-Meânî, I, 35, 42, 51, 297
Rum, I, 318; II, 54; III, 633, 732, 733; IV, 367, 479, 677; V, 179, 182, 345, 404; VI, 227, 281; VII, 89, 334, 335; IX, 523
Rumlar, II, 52; III, 586, 733; IV, 112, 306; V, 240, 439, 452, 659; VI, 112, 482, 515; VII, 334, 335, 336, 337, 339; VIII, 199; IX, 208, 213, 240
Ruveym, I, 115; III, 303; IV, 391; V, 366; VI, 321
Rûzbihân-ı Baklî, I, 18, 122, 239, 454, 455, 752; II, 32, 77, 102, 200, 204, 205, 230, 284, 303, 324, 342, 349, 358, 359, 360, 361, 387, 390, 394, 402, 425, 471, 473, 511, 587, 589, 664, 677, 678, 700, 723, 734, 737, 739, 740; III, 53, 67, 68, 101, 114, 115, 138, 152, 181, 189, 198, 204, 213, 216, 255, 314, 315, 375, 376, 381, 442, 451, 472, 499, 522, 532, 623, 634, 635, 694, 705, 707, 724; IV, 56, 90, 91, 100, 101, 111, 120, 129, 130, 164, 284, 285, 315, 321, 339, 340, 371, 385, 452, 454, 466, 488, 533, 584,

604, 607, 679, 680, 696, 716, 764; V, 18, 95, 114, 124, 125, 177, 178, 179, 201, 202, 244, 259, 287, 316, 339, 340, 366, 418, 419, 494, 509, 510, 562, 622, 627, 681, 730, 734; VI, 59, 60, 67, 93, 94, 110, 123, 204, 221, 237, 273, 292, 338, 353, 363, 364, 412, 413, 481, 506, 649, 650, 714, 715; VII, 34, 80, 109, 174, 179, 181, 182, 339, 382, 383, 432, 473, 476, 581, 585, 586, 684; VIII, 27, 50, 67, 78, 79, 104, 110, 148, 246, 247, 263, 288, 357, 366, 367, 379, 404, 427, 438, 439, 459, 496, 501, 513, 517, 518, 521, 579, 580, 589, 614, 615, 631, 642, 676, 679, 680, 755; IX, 18, 35, 36, 49, 50, 98, 99, 114, 119, 124, 125, 155, 161, 169, 170, 189, 223, 224, 241, 242, 258, 263, 264, 287, 288, 321, 382, 383, 399, 403, 419, 445, 510, 545, 546, 587, 592, 607, 608, 613, 614, 625, 626, 636, 642, 646, 656, 677, 706, 707; X, 31, 44, 45, 46, 50, 86, 99, 115, 116, 118, 131, 132, 197, 206, 226, 227, 242, 283, 284, 297, 328, 329, 340, 341, 351, 370, 398, 416, 417, 418, 432, 433, 438, 479, 507, 526, 535, 548, 549, 560, 566, 570, 571, 601, 619, 620, 630, 631, 635, 654, 659, 678, 679, 690, 719; XI, 23, 30, 96, 97, 114, 141, 142, 186

Rübâlün, I, 452

rüsuh, I, 393

rüşd, I, 630; II, 316, 325, 327; III, 290, 291

S-Ş

Sa'd b. Âs, III, 546

Sa'd b. Ebû Vakkâs, I, 599; IX, 283, 505, 704

Sa'd b. Muâz, III, 553, 554, 588, 646; VII, 522, 542

Sa'd b. Ruhayle, VII, 521

Sa'd b. Ubâde, III, 553; IX, 285

Sa'leb, IV, 57; IX, 255, 401; X, 332

Sa'lebe b. Ganeme, IV, 54

Sa'lebe b. Ganm, I, 547

Sa'lebe b. Hâtıb, IV, 34, 35

Sa'lebî, I, 133, 135, 138, 149, 249, 250, 252, 540, 609, 613, 660, 663; II, 34, 55, 60, 88, 89, 90, 95, 96, 109, 123, 127, 129, 131, 133, 140, 142, 145, 146, 159, 166, 173, 240, 243, 244, 249, 262, 278, 285, 286, 311, 323, 329, 342, 354, 356, 359, 379, 386, 400, 422, 424, 428, 430, 431, 433, 439, 459, 464, 479, 498, 508, 514, 525, 534, 539, 552, 553, 558, 565, 566, 567, 580, 598, 607, 612, 620, 641, 656, 657, 667, 670, 672, 673, 676, 689, 710, 718, 725, 734; III, 25, 58, 59, 102, 103, 110, 142, 300, 347, 391, 397, 436, 439, 496, 619, 622, 684; IV, 118, 143, 305, 412, 453; V, 14, 21, 30, 42, 46, 62, 122, 135, 142, 157, 174, 191, 205, 211, 226, 231, 466, 467, 469, 472, 473, 474, 478, 484, 492, 493, 501, 506, 507, 508, 513, 514, 534, 539, 540, 546, 551, 557, 560, 562, 580, 581, 586, 590, 599, 600, 612, 618, 624, 630, 632, 633, 638, 641; **VI**, 28, 31, 48, 59, 89, 90, 91, 92, 95, 107, 109, 113, 115, 116, 123, 126, 128, 129, 131, 143, 145, 146, 150, 160, 170, 180, 196, 202, 206, 207, 219, 232, 241, 259, 264, 267, 270, 278, 286, 291, 299, 314, 325, 341, 361, 362, 363, 374, 381, 382, 383, 385, 394, 402, 411, 420, 424, 437, 438, 439, 440, 441, 444, 448, 449, 453, 478, 489, 495, 504, 505, 525, 532, 533, 540, 542, 554, 656, 658, 665, 666, 669, 673, 678, 704, 705, 706, 723, 731; **VII**, 16, 22, 25, 26, 32, 36, 37, 38, 40, 46, 48, 49, 50, 55, 58, 63, 68, 79, 80, 86, 87, 92, 96, 98, 111, 118, 120, 122, 124, 138, 139, 140, 146, 151, 153, 163, 164, 169, 172, 175, 176, 177, 185, 195, 196, 208, 238, 241, 242, 248, 250, 278, 285, 287, 291, 294, 296, 298, 314, 318, 321, 329, 347, 350, 351, 409, 410, 411, 422, 423, 425, 434, 436, 442, 448, 456, 475, 482, 503, 513, 523, 552, 557, 558, 565, 569, 577, 600, 603, 604, 606, 607, 619, 621, 651, 652, 655, 656, 658, 663, 664, 665, 671, 700, 714; **VIII**, 17, 63, 65, 73, 76, 78, 82, 92, 95, 98, 101, 102, 109, 116, 121, 132, 146, 147, 151, 168, 199, 205, 212, 213, 214, 216, 226, 231, 233, 252, 277, 282, 285, 306, 335, 336, 341, 354, 399, 416, 417, 421, 429, 433, 446, 447, 448, 454, 462, 483, 487, 550, 556, 557, 561, 562, 634, 636, 637, 640, 641, 643, 645, 646, 649, 673, 719, 726, 728, 735, 736, 737, 738, 748; **IX**, 21, 34, 38, 68, 78, 79, 86, 93, 94, 131, 132, 136, 138, 144, 146, 152, 154, 177, 199, 239, 243, 260, 274, 275, 291, 292, 298, 303, 311, 312, 313, 316, 325, 332, 333, 337, 338, 415, 421, 439, 443, 470, 486, 487, 492, 514, 538, 541, 544, 545, 551, 559, 565, 630, 653, 659, 685, 704; **X**, 15, 27, 29, 30, 32, 33, 39, 49, 72, 74, 77, 78, 112, 113, 131, 157, 158, 169, 173, 174, 201, 220, 224, 225, 226, 229, 231, 232, 259, 260, 261, 272, 275, 281, 290, 296, 300, 302, 373, 377, 378, 401, 406, 412, 424, 436, 443, 469, 494, 524, 587, 588, 616, 624, 625, 638, 651, 659, 665, 684, 693, 694, 708; **XI**, 34, 44, 60, 112, 119, 125, 196, 225

Saba rüzgârı, **IV**, 711, 712; **VII**, 37

Sâbiîler, **I**, 341; **II**, 153, 743, 744; **III**, 702; **VI**, 190, 226; **VIII**, 581; **XI**, 208

sâbikûn, **IV**, 72; **IX**, 562, 597; **X**, 218

Sâbit el-Bünânî, **VII**, 658; **X**, 184, 401

Sâbûrâ, **VII**, 168

sadakat, **I**, 239; **II**, 635, 664; **III**, 36, 52, 93, 650; **IV**, 125, 196, 740; **V**, 517, 649; **VII**, 72, 536, 538, 540; **VIII**, 208, 215, 217

Sadeddin-i Teftâzânî bk. Teftâzânî

Sadefe bint Muhtâr, **III**, 397

safi hal, **VII**, 699

Safiyye, **VI**, 722; **VII**, 590, 596; **IX**, 239, 292

Safura, **III**, 404; **VII**, 168

Safvân b. Muattal es-Sülemî, **VI**, 397, 398, 402, 418

Sâğîn, **III**, 467

Sahîh, **I**, 25, 37, 43, 50, 60, 80, 84, 137, 203, 212, 246, 249, 267, 334, 400, 471, 478, 483, 542, 554, 604, 623, 746, 748; **II**, 88, 125, 289, 335, 367, 383, 407, 451, 531, 581, 645, 654; **III**, 179, 292, 322, 445, 467, 500, 533, 647, 711; **IV**, 28, 38, 71, 266, 267, 291, 432, 453, 711; **V**, 16, 38, 51, 201, 205, 314, 368, 416, 423, 435, 590, 726, 735; **VI**, 55, 115, 192, 206, 398, 438, 506, 671; **VII**, 302, 368, 416, 512, 574, 584, 690; **VIII**, 17, 63, 67, 84, 85, 330, 399, 531, 549, 636, 740; **IX**, 174, 208, 443, 479, 658, 670; **X**, 96, 125, 202, 687; **XI**, 91, 100

Sahîh-i Buhârî, **I**, 80, 84, 137, 267; **II**, 654; **III**, 467; **IV**, 267; **V**, 16, 416, 423, 435, 735; **VI**, 192; **VII**, 368, 512, 584; **VIII**, 84, 85, 399; **IX**, 479

Sahîh-i Müslim, **I**, 80, 84, 137

Sahnûn Ebû Said Abdüsselâm, **I**, 86

Sahr, **VII**, 67; **VIII**, 300, 301

Sahr b. Hansâ, **IV**, 54

sahv hali, **II**, 210; **IV**, 586

Sâibe, **I**, 507; **III**, 54

Said b. Cübeyr, **I**, 37, 498; **III**, 103; **V**, 478, 717; **VI**, 497, 572; **VII**, 25, 46; **X**, 219

Said el-Kazavâni (el-Kazzânî), **I**, 94

Said b. Muallâ, **I**, 209

Said b. Müseyyeb, **V**, 206; **VII**, 659; **VIII**, 212, 405, 647; **X**, 219, 377, 455, 477, 651

Said b. Sevvâf, **VI**, 549

Said b. Zeyd, **VII**, 538

Sakîf, **III**, 496, 690; **V**, 266, 704; **VIII**, 562; **IX**, 81, 447; **X**, 267

Salih (Hz.), **II**, 461; **III**, 52, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398; **IV**, 25, 217, 317, 329, 330, 331, 332, 333, 354, 356, 749, 750, 757; **V**, 538; **VI**, 230, 231, 301, 303, 304, 305, 306, 308, 572, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 710; **VII**, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 190, 289, 313; **VIII**, 123, 201, 226, 267, 554; **IX**, 393, 471, 494, 495, 496, 497, 504; **X**, 384; **XI**, 25,

salih amel, **I**, 282, 305, 316, 341, 361, 362, 527, 613, 665, 727, 729; **II**, 98, 100, 427, 430, 489, 529, 530, 533, 599, 600, 633, 634, 635, 743, 744; **III**, 34, 48, 352, 360, 739; **IV**, 71, 72, 104, 105, 131, 165, 256, 271, 272, 273, 286, 288, 314, 388, 521, 582, 583, 627, 654, 655; **V**, 49, 56, 97, 131, 183, 187, 322, 324, 327, 328, 370, 385, 437, 444, 468, 469, 470, 471, 474, 475, 545, 546, 572, 581, 589, 594, 671, 676, 678, 681, 710; **VI**, 56, 139, 141, 151, 155, 181, 184, 195, 197, 246, 248, 316, 317, 447, 490, 612, 613, 614, 728, 730, 731; **VII**, 18, 91, 217, 220, 232, 237, 239, 257, 259, 260, 261, 288, 293, 317, 318, 319, 384, 385, 418, 456, 474, 477, 487, 488, 548, 549, 550, 645, 652, 660, 698, 699, 718; **VIII**, 35, 36, 40, 73, 83, 85, 124, 232, 288, 441, 443, 458, 496, 514, 575, 667;

IX, 71, 77, 96, 97, 120, 122, 173, 257, 262, 458, 519, 573, 600, 685; **X**, 41, 117, 135, 149, 150, 151, 190, 191, 193, 211, 235, 309, 498, 500, 619, 655, 685; **XI**, 60

Sâlim b. Umeyr, **IV**, 54

Sâm, **II**, 89; **III**, 387, 390, 394; **IV**, 306; **V**, 411, 452, 542; **VI**, 304; **VII**, 268, 668; **VIII**, 199; **X**, 707

Sâmirî, **I**, 322, 382; **III**, 452, 453; **V**, 682, 683, 685, 686, 687, 688, 691, 692, 695, 696, 697, 698, 699; **VII**, 231

San'a, **II**, 54; **VII**, 46, 669; **VIII**, 306; **IX**, 39; **X**, 272; **XI**, 147

Sârân, **VII**, 426

Sâre, **II**, 534; **III**, 467, 468; **IV**, 336, 338, 505, 675, 681; **V**, 521, 526; **VI**, 91, 95, 664; **VII**, 280, 281; **VIII**, 205; **IX**, 387; **X**, 53, 58

Saydûn, **VIII**, 299

Seâlibî, **I**, 134, 136; **III**, 256; **V**, 251, 559, 585, 590, 591; **VI**, 470; **IX**, 153, 605; **X**, 87, 215

Sebe, **III**, 48, 160, 329; **IV**, 202, 524; **V**, 227, 251, 294; **VII**, 42, 43, 46, 49, 50, 54, 64, 71, 591, 639, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 674, 676, 677, 678, 714, 719; **VIII**, 106, 350; **X**, 45, 413, 630

Secah el-Mütenebbie, **II**, 718

Sedir, **VII**, 38

Sedûm, **VII**, 280, 285

Sehl b. Abdullah, **I**, 30, 36, 45, 62, 230, 513; **II**, 22, 320, 244; **III**, 509, 471; **IV**, 120, 670, 715, 546; **V**, 104, 471; **VI**, 440, 559, 623; **VII**, 92, 224, 236, 272, 318, 329, 355, 482; **VIII**, 50, 74, 398, 579, 641; **IX**, 85, 98, 256, 297, 374, 587, 626, 704, 707; **X**, 160, 176, 305, 351, 549, 571, 582; **XI**, 66, 97

Sehl b. Huneyf, **X**, 22

Sehl b. Sa'd es-Sâidî, **XI**, 205

Sehmoğulları, **III**, 62; **XI**, 125

sekînet, **I**, 659, 660; **III**, 52, 692, 694, 719, 720, 721; **VII**, 437; **IX**, 216, 217, 218, 219, 237, 240, 241, 250, 251

Sekkâkî, **I**, 80

sekr, **III**, 274; **IV**, 586; **VII**, 90, 636; **VIII**, 46; **IX**, 179; **X**, 207, 284, 474

Selâhaddin-i Eyyûbî, **X**, 541

Selâm b. Müşkim, **III**, 701

Selemeoğulları, **II**, 192; **IV**, 44; **VI**, 43; **VIII**, 101

Sellâm b. Ebü'l-Hakîk, **VII**, 521

Selmân-ı Fârisî, **II**, 53, 547; **III**, 142; **IV**, 373; **VI**, 725; **VII**, 208, 215, 521; **VIII**, 336, 745; **IX**, 93, 208, 302, 601; **X**, 224, 611

Selvetü'l-Enfâs, **I**, 82, 88

semâ, **V**, 287, 288, 340; **VII**, 125, 413, 414, 415, 416; **VIII**, 736

Semerkandî, **I**, 609; **VIII**, 301, 421, 557; **X**, 159

Semûd, **III**, 90, 95, 392, 393, 394, 396, 449, 605; **IV**, 25, 329, 330, 332, 333, 334, 360, 361, 386, 629, 630, 686, 746, 750; **V**, 56, 197, 242, 243, 401, 564, 732; **VI**, 229, 230, 303, 304, 309, 571, 693, 694; **VII**, 73, 74, 211, 253, 290, 292, 343, 409, 495; VIII, 96, 123, 266, 267, 451, 476, 486, 553, 555, 556, 557, 558; IX, 40, 141, 331, 332, 391, 393, 395, 438, 468, 471, 493, 494, 496, 497; X, 293, 294, 295, 493, 655, 657, 660, 704, 709, 710, 711; XI, 22, 24, 25, 26

Semûd kavmi, III, 396; IV, 332, 333, 334, 360, 361, 386, 686; V, 732; VI, 229, 230, 304, 693, 694; VII, 292; VIII, 267, 486; IX, 331, 332, 393, 494, 497; X, 294, 295, 709; XI, 22, 24, 26

Semüre, VI, 438

Senhûn, I, 74

Senûsî, I, 80, 82; V, 538; VII, 432, 615; X, 677

Serî-i Sakatî, I, 53, 126; II, 204, 402; IV, 555; V, 407; VII, 415, 431; IX, 410; X, 220

Serrâc, I, 45, 47, 743

Sevde, II, 539; VII, 545, 596; X, 201

Sevik ordusu, II, 267

Sevr, II, 670; III, 594, 720; VII, 158, 299

Seyfullah, IX, 291; X, 421

seyrü sülûk, I, 19, 46, 48, 63, 87, 88, 89, 93, 129, 143, 146, 147, 204, 205, 304, 310, 479, 547, 642, 654, 719; II, 62, 313, 336, 364; III, 25, 123, 147, 160, 294, 457, 515, 535, 540, 549; IV, 77, 159, 236, 377, 714, 715; V, 89, 115, 145, 146, 162, 167, 197, 244, 578, 649, 672; VI, 320; VII, 454, 646; VIII, 79, 154, 187, 477, 619, 620, 685, 686; IX, 167, 428, 466, 585, 626, 654; X, 31, 183, 251, 408, 409, 525, 535, 641

seyyiâtü'l-mukarrebîn, I, 443

Seyyid Ahmed, I, 92, 93, 96; IV, 112; IX, 613

Seyyid Ahmed Talib, I, 79

Seyyid Ahmed Za'rî, I, 85

Sıddık-ı Ekber bk. Ebû Bekir

sıddıkıyet, I, 566; II, 613, 639; V, 520, 521; VIII, 665; IX, 636

sıdk makamı, IV, 124, 125, 126; IX, 352, 510

es-Sıhâh, I, 205

Silkü'd-Dürer fî Zikri'l-Kazâi ve'l-Kader, I, 100

Silvetü'l-Ahzân, V, 71

Sirâcü'l-Mülûk, IX, 34

Sirâcü'l-Mürîdîn, IV, 691, 723; V, 273, 503

es-Sîretü'n-Nebeviyye, I, 138; III, 140, 142, 555, 661, 671, 720; IV, 63; V, 81, 357; VI, 402; VII, 280, 543

Sîrîn, VI, 443

Sodom, III, 400; IV, 743; VI, 575; VII, 285

Sudanlılar, V, 452; VIII, 199

Suffe, I, 517, 582, 722; V, 364; VI, 367; VIII, 646; IX, 131

Suheyb, III, 141; IV, 373; V, 62, 364; VI, 541; IX, 115, 291; X, 85, 624

Suheyb b. Sinan er-Rûmî, I, 574, 575

Sukkayn, I, 86

Sübey'a el-Eslemiyye, X, 181

Sübey'a bint el-Hâris, X, 71

Süddî, I, 193, 658, 663; II, 90, 117, 670, 689; IV, 412, 744; V, 452, 506, 603;

VI, 48, 81, 90, 573, 676; VII, 147, 150, 171, 434, 576; VIII, 205, 211, 437, 462, 635, 641; IX, 127, 541, 545; X, 233, 378
Süfeyra, VII, 168
Süfyân b. Uyeyne, I, 65, 110; II, 742; IV, 137, 609, 672; VI, 440; VII, 429; IX, 308
Süfyân-ı Sevrî, II, 430; V, 212; VI, 666; IX, 260
Süheyl, I, 400; V, 62; VIII, 204
Süheyl b. Amr, IX, 249
Süheyl yıldızı, VII, 45; VIII, 204
Süheylî, I, 138; II, 515; III, 110; IV, 103; V, 184; VII, 192, 592, 610; VIII, 190; IX, 39; X, 92, 392, 420; XI, 186
Sühreverdî, I, 31, 32, 33, 37, 115, 136, 144, 203, 227, 254, 404, 661; III, 303, 317, 748; IV, 101, 391; V, 95, 458; VI, 98, 99, 725; VII, 179, 230, 417; VIII, 283; IX, 304, 610; X, 65, 115
Sülemî, I, 30, 48, 62, 145, 743; II, 99, 191, 307, 740; IV, 111; V, 285, 721, 729; VI, 63, 339, 397, 412, 663, 673, 715, 718, 726, 733; VII, 20, 69, 77, 92, 143, 144, 156, 164, 176, 177, 188, 236, 256, 272, 302, 318, 329, 426, 430, 442, 473, 482, 490, 503, 581, 592, 659; VIII, 47, 50, 68, 148, 399, 400, 501, 518, 615, 631, 645, 652, 676, 737; IX, 263, 264, 297, 305, 355, 374, 707; X, 44, 131, 132, 160, 176, 618, 620, 622; XI, 97
Süleyman (Hz.), I, 190, 191, 193, 398; II, 68, 230, 428, 429; III, 185, 186, 458, 484; IV, 425, 603; V, 439, 483; VI, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111; VII, 24, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 111, 261, 300, 457, 552, 594, 598, 649, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 662, 663, 664, 665, 666, 671, 672, 688; VIII, 271, 277, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308; IX, 633, 686; XI, 83
Süleyman el-Cezûlî, I, 77; VII, 613
Süleymoğulları, II, 718
es-Süllemü'l-Mürevnak fî İlmi'l-Mantık, I, 80
es-Süllemü's-Subût, I, 82
Sümâme, VI, 340, 342; IX, 164
Sünen-i Beyhakî, I, 138
Sünen-i Ebî Davud, I, 137; VII, 165
Sünen-i İbn Mâce, I, 137
Sünen-i Nesâî, I, 137
Sünen-i Tirmizî, I, 137
sünnet, I, 14, 18, 19, 37, 42, 46, 60, 64, 78, 105, 106, 108, 112, 113, 114, 170, 226, 411, 434, 488, 628, 661; II, 110, 169, 252, 348, 366, 413, 488, 504, 668, 686, 696, 703; III, 138, 180, 211, 229, 255, 256, 259, 279, 300, 303, 443, 606, 688; IV, 63, 71, 187, 200, 231, 310, 311, 383, 390, 632; V, 49, 66, 89, 225, 242, 471, 515, 710; VI, 179, 280, 379, 434, 469, 669, 713, 717; VII, 477, 643; VIII, 206, 216, 217, 417, 460, 637,

739; IX, 206, 345, 515, 656; X, 153, 231, 233, 242, 263, 563; XI, 48, 127
Sürâka b. Mâlik, III, 622
Süreyya, V, 30
Süvâ, X, 356, 357, 358, 360
Süveyd, II, 138, 139, 141, 329; IV, 32; VII, 543
Süyûti, I, 25, 26, 28, 29, 37, 38, 39, 40, 43, 48, 50, 60, 61, 65, 66, 67, 68, 115, 134, 136, 137, 138, 141, 143, 149, 195, 198, 203, 237, 246, 247, 249, 250, 275, 276, 277, 298, 314, 349, 353, 363, 384, 400, 402, 421, 443, 448, 461, 470, 477, 484, 510, 520, 524, 536, 539, 542, 554, 574, 576, 583, 595, 599, 602, 609, 613, 620, 630, 646, 658, 663, 668, 669, 670, 682, 683, 684, 685, 686, 695, 702, 713, 715, 718, 725, 735, 742, 746, 750; II, 24, 29, 38, 42, 44, 49, 50, 55, 73, 90, 103, 107, 109, 111, 124, 127, 131, 133, 136, 145, 153, 159, 169, 201, 202, 207, 222, 243, 245, 249, 254, 255, 278, 287, 289, 291, 299, 304, 306, 307, 323, 326, 329, 354, 377, 378, 386, 388, 394, 395, 399, 406, 410, 428, 429, 439, 443, 447, 448, 459, 462, 463, 470, 479, 489, 492, 493, 495, 496, 501, 505, 531, 539, 547, 553, 561, 580, 581, 607, 612, 638, 656, 661, 663, 668, 677, 694, 699, 710, 720, 738, 743; III, 25, 32, 42, 50, 51, 58, 63, 69, 71, 81, 103, 117, 126, 131, 142, 170, 191, 225, 236, 248, 255, 264, 300, 303, 305, 311, 363, 403, 419, 424, 449, 473, 474, 483, 495, 506, 511, 514, 516, 521, 531, 539, 546, 588, 599, 615, 622, 623, 639, 646, 650, 681, 687, 699, 709; IV, 14, 16, 32, 36, 38, 40, 44, 47, 70, 79, 88, 92, 93, 94, 119, 137, 139, 202, 205, 206, 220, 226, 229, 235, 239, 240, 258, 266, 274, 305, 357, 371, 381, 391, 416, 433, 464, 494, 498, 508, 510, 529, 531, 550, 553, 569, 589, 592, 606, 630, 632, 642, 646, 650, 658, 662, 669, 677, 691, 700, 712, 731, 744, 756, 760, 761, 762; V, 17, 38, 42, 46, 71, 81, 82, 88, 93, 96, 97, 118, 122, 123, 134, 142, 143, 157, 164, 174, 175, 185, 191, 205, 206, 219, 224, 225, 226, 231, 234, 241, 246, 251, 272, 273, 276, 286, 289, 294, 313, 318, 319, 329, 332, 355, 357, 364, 378, 393, 412, 416, 422, 423, 424, 431, 432, 439, 448, 452, 453, 466, 469, 472, 473, 492, 502, 506, 514, 538, 543, 546, 549, 551, 560, 579, 580, 581, 590, 591, 598, 599, 603, 621, 648, 652, 666, 716, 717, 721, 725, 726; VI, 31, 44, 48, 55, 57, 59, 95, 107, 115, 116, 126, 129, 131, 145, 162, 170, 174, 192, 196, 202, 206, 219, 225, 241, 270, 281, 318, 321, 341, 357, 362, 364, 373, 380, 381, 385, 388, 420, 422, 424, 437, 443, 444, 445, 489, 495, 502, 508, 511, 532, 533, 549, 553, 563, 573, 574, 581, 608, 609, 614, 617, 619, 642, 644, 651, 652, 717, 723, 724, 732; VII, 38, 46, 48, 50, 51, 57, 68, 86, 87, 96, 98, 123, 137, 140, 152, 153, 168, 172, 175, 185, 195, 196, 214, 248, 250, 253, 256, 257, 261, 265, 267, 268,

280, 299, 302, 314, 347, 349, 350, 354, 363, 390, 399, 409, 422, 423, 425, 434, 435, 459, 463, 464, 475, 482, 483, 484, 485, 498, 508, 513, 538, 553, 562, 565, 570, 572, 574, 576, 577, 578, 591, 592, 596, 601, 606, 607, 608, 612, 621, 629, 633, 634, 652, 655, 657, 658, 665, 676, 682, 700, 703; VIII, 32, 33, 35, 38, 64, 66, 73, 77, 86, 101, 102, 120, 121, 132, 141, 144, 146, 154, 158, 164, 168, 171, 176, 182, 186, 188, 210, 211, 212, 213, 214, 227, 233, 234, 240, 252, 271, 273, 281, 282, 286, 307, 312, 326, 335, 336, 354, 359, 366, 374, 415, 416, 429, 433, 434, 446, 447, 448, 454, 472, 499, 500, 532, 549, 561, 562, 571, 627, 634, 643, 646, 647, 652, 658, 660, 685, 713, 734, 737, 739, 740, 741; IX, 16, 38, 39, 43, 44, 79, 80, 94, 109, 111, 114, 127, 131, 177, 181, 191, 213, 218, 259, 268, 269, 270, 285, 291, 294, 300, 303, 308, 309, 310, 312, 313, 318, 325, 337, 350, 408, 409, 415, 421, 440, 441, 447, 463, 469, 479, 530, 533, 544, 550, 558, 559, 566, 593, 627, 628, 630, 635, 655, 662, 693; X, 15, 18, 30, 39, 49, 54, 65, 68, 87, 113, 114, 129, 157, 158, 217, 229, 258, 302, 309, 310, 401, 402, 416, 424, 428, 429, 450, 463, 476, 513, 519, 545, 564, 575, 608, 616, 683, 686, 693, 698; XI, 40, 41, 47, 48, 57, 61, 69, 81, 82, 85, 100, 106, 129, 140, 146, 169, 176, 177, 185, 201, 205, 206

Şa'bi, II, 100, 689; VI, 167, 390; VII, 310, 422, 676; VIII, 212, 233, 274; IX, 213; X, 78, 169, 494

Şâfiî, I, 37, 208, 211, 212, 213, 245, 246, 354, 483, 488, 557, 562, 596, 617, 619, 620, 638, 640; II, 57, 364, 368, 370, 381, 411, 412, 413, 503, 505, 507, 508, 615, 621, 622, 628, 682, 688, 689, 695, 699; III, 27, 28, 39, 40, 239, 470, 546, 606, 609, 695, 745; IV, 370, 416; V, 134, 143, 195, 196, 285, 602; VI, 106, 208, 379, 390, 393, 398, 430, 436, 437, 445, 446; VII, 171, 558, 612; VIII, 164, 281, 312, 400, 430, 431, 581, 637, 664; IX, 163, 591, 667, 668, 669; X, 42, 72, 114, 168, 181, 184, 397, 414, 610; XI, 133

Şakîk-ı Belhî, I, 236

Şam, I, 320, 329, 419, 458; II, 479, 659, 663, 718; III, 61, 394, 400, 417, 434, 435, 437, 439, 551, 587; IV, 20, 79, 80, 112, 233, 311, 396, 467, 479, 518, 519, 591, 625, 743, 749, 750; V, 179, 183, 269, 308, 438, 440, 526, 609, 640, 672, 732; VI, 94, 95, 108, 113, 143, 156, 290, 299, 316, 453, 489, 575, 632, 654; VII, 37, 47, 136, 176, 192, 280, 334, 336, 495, 515, 521, 656, 667, 668, 674, 675, 676; VIII, 58, 96, 208, 226, 229, 306; IX, 31, 127, 131, 306, 487; X, 14, 15, 58, 113, 533, 651; XI, 44, 154, 155, 194

Şa'rânî, I, 33, 45, 46, 53, 203, 588, 731; II, 413; III, 53, 87, 211, 231, 311, 416; IV, 111, 648, 732; V, 85; VIII, 645, 702, 732; IX, 300

Şâs b. Kays, II, 157; III, 701

Şâtıbî, II, 515; IV, 657

Şâzeliyye, I, 87, 88, 94, 96; IV, 351; V, 31; X, 188

Şeceretü'n-Nûr, I, 81, 83, 84, 97, 101

Şedîd, V, 315; X, 707

şefaat, I, 80, 123, 149, 316, 317, 433, 670, 678, 680; II, 87, 142, 143, 342, 436, 442; III, 175, 196, 197, 367, 369, 370, 468, 469, 647, 677; IV, 42, 93, 94, 128, 149, 150, 171, 287, 368, 369, 565; V, 14, 153, 251, 272, 273, 274, 575, 579, 581, 582, 583, 706, 708, 735; VI, 42, 43, 44, 46, 241, 300, 669, 672, 674, 676, 678, 679, 722; VII, 207, 229, 248, 346, 456, 503, 681, 682, 683, 690; VIII, 69, 70, 116, 181, 182, 228, 341, 401, 402, 403, 458, 472, 504, 505, 643, 752, 754, 755, 756; IX, 200, 449, 451, 452, 454, 465, 686; X, 436, 439, 522, 523, 526, 600, 638; XI, 39, 40, 57, 104, 167

Şehâbeddin-i Hafâcî, I, 133

Şehâbeddin-i Sühreverdî bk. Sühreverdî

Şehr b. Havşeb, II, 432; III, 468; V, 472

Şehristânî, III, 329, 330

Şelebî, III, 52

Şem'ûn, I, 452, 655; III, 71; IV, 401, 404, 406, 412, 472, 480, 493

Şemâil, I, 81, 82

Şemâilü'l-Husûs, IX, 70

Şemhâ bint Ennûş, X, 361

Şerâhîl b. Mâlik b. Reyyân, VII, 49

Şerefeddin-i Tîbî bk. Tîbî

Şerhu alâ Tâiyyeti Şeyh Ali b. Mes'ûd el-Ca'dî et-Tıtvânî, I, 103

Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ, I, 102, 653; VIII, 649

Şerhu Kitâbi'l-Hısni'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn, I, 102

Şerhu Menâzili's-Sâirîn, III, 458; IV, 101; VII, 594; IX, 190

Şerhu Râiyyeti'l-Bûzîdî fi's-Sülûk, I, 103

Şerhu Salâti Abdisselâm b. Meşîş, I, 103

Şerhu Salâti İbn Arabî el-Hâtemî, I, 103

Şerhu Tâiyyeti'l-Bûzîdî, I, 103

Şerhu'l-Bürde li'l-Bûsîrî, I, 102

Şerhu'l-Hemziyye, VII, 652

Şerhu'l-Hizbi'l-Kebîr li'ş-Şâzelî, I, 102

Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hâiyye fi't-Tasavvufi li'r-Rifâî, I, 103

Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hamriyye li'bni'l-Fârız, I, 102

Şerhu'l-Kasîdeti'l-Münferice li'bni'n-Nahvî, I, 103

eş-Şerhu'l-Kebîr, I, 245

Şerhu'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye, I, 103

Şerhu'l-Mevâkıf, IX, 479; V, 314

Şerhu'n-Nûniyye li'ş-Şüşterî, I, 104

Şerhu'r-Râiyye, I, 91

Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh, I, 29, 136; IV, 165; VI, 672; VIII, 302; IX, 16; X, 115

Şerîk b. Semhâ, VI, 394

Şetîbî, V, 17

Şevâhidü'l-Efkâr, I, 136; II, 447; III, 474

Şeybe b. Rebîa, IV, 760; VI, 196; VII, 113; X, 555

Şeyh Ayderûs, I, 83

Şeyh Bekri, VIII, 674

Şeyh Derdîr, I, 83

Şeyh Ebû Ya'zâ, IV, 417

Şeyh Sakalî, II, 175

Şeyhzâde Muhyiddin, I, 133

Şi'râ, IX, 468, 470, 472, 474

Şiblî, I, 499, 653; II, 56, 652; III, 571, 572, 747; IV, 643; V, 168; VI, 432; VII, 20, 417; VIII, 297, 615; IX, 355; X, 19, 132

Şifâ-i Şerîf, I, 80

şirk, I, 56, 126, 279, 365, 450, 504, 551, 552, 553, 609, 720; II, 82, 124, 385, 420, 454, 525, 694, 744, 749; III, 20, 21, 96, 97, 111, 157, 158, 174, 178, 179, 180, 181, 187, 206, 207, 208, 210, 220, 242, 285, 286, 287, 296, 351, 438, 521, 522, 599, 607, 634, 665, 681, 682, 684, 714; IV, 92, 129, 149, 150, 157, 158, 167, 170, 194, 210, 212, 245, 246, 256, 301, 320, 359, 361, 365, 370, 459, 523, 525, 526, 596, 599, 620, 658, 664, 674, 686, 761; V, 17, 43, 54, 55, 56, 76, 80, 103, 106, 113, 155, 156, 158, 200, 220, 255, 257, 276, 378, 380, 473, 531, 554, 575, 583, 586, 587, 710; VI, 36, 44, 213, 217, 244, 300, 304, 326, 348, 349, 356, 357, 374, 538, 610, 616, 659, 664, 675, 676, 694, 720, 723; VII, 87, 124, 228, 248, 251, 258, 259, 261, 366, 373, 426, 427, 431, 704; VIII, 93, 116, 151, 161, 181, 327, 339, 341, 361, 386, 412, 414, 415, 425, 426, 430, 431, 499, 519, 520, 529, 557, 658, 697, 724; IX, 104, 164, 176, 184, 280, 322, 415, 427, 429, 489, 576, 602; X, 35, 39, 77; XI, 21, 88, 90, 91, 177, 200

Şît (Hz.), II, 666, 673; VI, 125, 571; VII, 271; VIII, 61; X, 358, 684

şöhret, I, 269, 326; II, 370; III, 280; IV, 103; V, 534; VII, 245; VIII, 685; X, 187, 188; XI, 26

Şu'be b. Âmir, II, 128; VII, 595; VIII, 356

Şuayb (Hz.), I, 335, 338; III, 180, 254, 319, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408; IV, 26, 317, 346, 347, 348, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 422, 630, 640, 748, 749; V, 426, 433, 609, 617, 633; VI, 91, 118, 161, 230, 308, 571, 572, 702, 703, 704, 705, 706, 710; VII, 84, 158, 160, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 193, 211, 253, 288; VIII, 267, 486, 670; IX, 331, 332

şuh, X, 29, 30

şükür, I, 8, 79, 148, 208, 213, 235, 281, 292, 315, 332, 480, 534, 536, 560, 568, 642, 707, 744; II, 13, 78, 82, 92, 181, 213, 230, 567, 636; III, 29, 41, 131, 329, 388, 427, 436, 499, 628, 629, 736; IV, 135, 137, 140, 236, 266, 273, 311, 331, 405, 514, 536, 573, 624, 627, 628, 646, 662, 670, 714, 761, 764; V, 31, 106, 152, 156, 306, 311, 312, 488, 615, 679 681; VI, 53, 54, 139, 203, 219, 222, 256, 282, 316, 317, 320, 343, 344, 345, 435, 588, 606, 690; VII, 29, 32, 66, 68, 69, 72, 90, 173, 232, 300, 326, 377, 396, 426, 427, 429, 452, 453, 479, 615, 653, 654, 658, 659, 660, 661, 662, 669, 676, 677; VIII, 42, 45, 159, 281, 289, 315, 340, 348, 349, 350, 385, 443, 460, 629, 655, 685; IX, 33, 552, 644, 671, 690; X, 261, 304, 319, 336, 397, 563, 597, 712; XI, 7, 47, 57, 129, 159, 168, 172, 173, 187, 189

Şüreyh b. Rebia el-Fihri, X, 555

Şüşteri, I, 104, 107, 119, 137, 144, 422, 446, 508, 559, 650; II, 567, 588, 649; III, 111, 171, 176, 206, 557; IV, 268, 384, 643; V, 32, 244, 530, 587; VI, 154, 169, 543; VII, 416; VIII, 345, 698; IX, 113, 115, 180, 382; X, 300

T

Tabakâtü'l-Kübrâ, I, 46, 53, 54, 205; II, 413; III, 53, 87; V, 17, 262, 449, 535; VI, 88; VII, 435, 543

tâgût, VIII, 365

et-Tahbîr fi't-Tezkîr, I, 136, 653; V, 553; VIII, 648

Tahsîlü mâ li'l-Einmeti'l-E'lâm fî Mesâil-Hıyâzeti'd-Dâireti Beyne'l-Hükkâm, I, 85

Tâif, I, 192; III, 690, 713, 717; V, 81, 266; VI, 312, 525; VII, 37, 38; VIII, 262, 512, 699; IX, 143, 447, 571; X, 103, 273, 420, 460, 718

takdis, II, 230; IV, 130, 137; IX, 190, 587; X, 86, 679

takıyyetullah, IV, 350

Takıyyüddin el-Fukayr, I, 95

Talha, III, 583; IV, 730; IX, 284; X, 53

Talha b. Ubeydullah, II, 220; VII, 538

et-Tâlib et-Tâvüdî el-Fâsî İbn Sûde el-Mürrî, I, 83

Tâliu'l-Emâni alâ Muhtasari'ş-Şeyh ez-Zürkânî, I, 83

Talk b. Hubeyb, IV, 669

tamah, I, 285, 370, 380, 554, 563, 607, 630; II, 53, 129, 149, 241, 327, 440, 491; III, 210, 244, 463; IV, 340, 598, 755; V, 130, 178, 342, 385, 730; VI, 54, 338, 596, 597, 686, 689; VII, 209, 490, 712; VIII, 36, 315; IX, 577; X, 17, 26, 30, 65, 132, 192, 416, 425, 426; XI, 17

Tanca, I, 72, 80, 102; V, 404, 424; VII, 656; VIII, 307; IX, 83, 524

Târih-i Tıtvân, I, 79, 81

tatayyur, VII, 75

tâun hastalığı, VIII, 204; XI, 194

Tâvûs, VI, 31; VII, 464; X, 110

tavus kuşu, VII, 30

Tavzîhu İbn Hişâm, I, 80

Tay kabilesi, IV, 52

Taybe, III, 469; VIII, 737

Taytanûs, II, 579

tayy-i mekân, VII, 588; XI, 47

Tebrîzî, I, 25, 29, 37, 43, 50, 60, 524; II, 243, 711; IV, 383; V, 579

Tebsıratü'l-Mütezekkir, I, 135; V, 675, 724; VI, 40, 192
Tebük Seferi, III, 698, 717; IV, 20, 32, 43, 44, 45, 59, 79, 80, 98, 105; VIII, 662; X, 220; XI, 184
tecrid ehli, II, 97, 226, 468; III, 656; VII, 688
Tedmür, VII, 656
Tefsîru İbn Arafe, I, 136
Tefsîrü'l-Celâleyn, I, 136 ; VI, 269, 271; VII, 299
Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr, I, 35, 40, 47, 48, 64, 67, 138; II, 643; X, 50
et-Tefsîrü'l-Kebîr, I, 208; II, 99; VIII, 375, 398; IX, 536; X, 161
et-Tefsîrü'l-Kebîr li'l-Fâtiha, I, 98, 135, 244
Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, I, 38, 65, 135; II, 82, 743; III, 521; IV, 47, 81, 508; V, 46, 234, 466, 721; VI, 59, 202, 495, 497, 533, 651, 656, 723, 731, 732; VII, 22, 25, 48, 117, 118, 120, 122, 123, 172, 238, 241, 244, 267, 354, 390, 475
et-Tefsîrü'l-Muhtasar li'l-Fâtiha, I, 99
Tefsîrü'l-Uklîşî, III, 215
et-Tefsîrü'l-Vasît li'l-Fâtiha, I, 99
Tefsîrü't-Tîbî, I, 136
Teftâzânî, I, 48, 204; III, 77
tefvîz hali, II, 246
telbîs, II, 210
et-Telhîs, X, 107
Telhîsü'l-Miftâh, I, 80, 82, 84
telvîn makamı, II, 543
et-Temhîd, II, 104; IX, 296
Temîm, II, 718
Temîm ed-Dârî, III, 61, 62; IX, 79
Temîm kabilesi, IX, 311
temkin makamı, IV, 262
temkin sahibi, I, 548
et-Tenbîh, I, 137; VI, 558
et-Tenvîr fî İskâtı't-Tedbîr, I, 136, 256, 339, 340; II, 752; V, 76, 104, 720, 721; VII, 165, 223; VIII, 64, 645; IX, 381
Terazi, IV, 708; V, 215; VI, 70, 603, 604; X, 645; XI, 119
terbiye şeyhleri, II, 253; V, 188, 279; VI, 157; VII, 604; VIII, 443, 545, 714
et-Tergîb, I, 47, 138, 400, 471, 579, 603, 703, 734; II, 165, 202, 208; IV, 28, 38, 280, 417, 730; V, 474, 535; VI, 382, 383, 552, 692; VII, 302, 612, 632; VIII, 65, 112; IX, 71, 299, 373; X, 281, 687; XI, 104
et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl, I, 134, 135, 236, 244, 245, 479, 486, 495, 502; II, 246, 260, 315, 337, 347, 354, 374, 386, 397, 467, 548, 744, 613, 624, 668, 676, 689; III, 76, 168, 240, 259, 377, 380, 442, 497, 505, 521, 538, 545, 557, 591, 601, 660, 695, 702, 726, 747; IV, 44, 82, 95, 103, 125, 150, 256, 288, 320, 324, 343, 346, 382, 429, 468, 505, 532, 544, 605, 634, 636, 672, 674, 711, 756; V, 36, 66, 94, 144, 162, 164, 175, 233, 240, 331, 399, 404, 573, 661; VI, 64, 84, 122, 175, 182, 187, 217, 341, 352, 435, 446, 463, 470, 593, 639, 654; VII, 218, 272, 292, 547, 593, 624, 683;

VIII, 664; IX, 284, 348, 443, 548, 554, 591, 667; X, 49, 168, 170, 174, 185, 203, 262, 272, 332, 346, 489, 667, 682, 684; XI, 48, 93, 104, 139, 202, 217, 222, 224

et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye, XI, 106

Tevrat, I, 9, 37, 110, 209, 211, 244, 307, 308, 311, 316, 321, 322, 343, 344, 355, 356, 357, 359, 360, 368, 371, 372, 375, 376, 378, 379, 381, 382, 383, 395, 396, 415, 416, 432, 453, 456, 457, 474, 515, 516, 585, 656, 658, 660, 694, 747; II, 16, 17, 44, 50, 85, 87, 91, 113, 114, 116, 118, 123, 126, 127, 128, 129, 148, 149, 155, 279, 286, 304, 415, 416, 418, 546, 553, 572, 575, 576, 640, 642, 646, 674, 678, 692, 693, 694, 695, 697, 698, 700, 701, 704, 705, 734, 735, 736, 741, 742, 743, 746; III, 19, 66, 81, 82, 105, 191, 192, 233, 294, 295, 439, 447, 448, 449, 454, 455, 458, 460, 465, 466, 467, 468, 476, 486, 487, 488, 489, 701, 702; IV, 84, 85, 233, 235, 281, 282, 283, 376, 377, 614, 666, 703, 704, 758; V, 65, 138, 179, 182, 237, 282, 306, 313, 490, 492, 676, 677, 683, 684, 685, 686, 719, 741; VI, 72, 73, 74, 76, 155, 258, 311, 313, 383, 483, 525, 568, 569, 711; VII, 189, 190, 195, 198, 199, 200, 203, 231, 234, 235, 240, 281, 308, 448, 492, 493, 513, 626; VIII, 60, 61, 101, 223, 224, 249, 283, 301, 339, 401, 509, 510, 512, 589, 590, 714; IX, 111, 115, 117, 202, 257, 261, 333, 408, 462, 464, 488, 489, 592, 629, 630; X, 13, 80, 89, 91, 106, 107, 430, 684; XI, 90, 170, 224

et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr, I, 40; IX, 536, 539, 587, 612, 641, 677; X, 161

et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve'l-Âhire, I, 135; IV, 731, 759; V, 182, 241; VIII, 563

Tezkiretü'l-Mütebassır, I, 135; III, 394; V, 675, 724; VI, 40, 192; VII, 611; VIII, 121; IX, 305; X, 13

Tıtvân, I, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 91, 92, 97, 99, 100, 101, 102, 103; II, 657; IV, 644; XI, 157

Tîbî, I, 29, 30, 136; IV, 165; VI, 672; VIII, 302, 378, 385, 436, 449, 467, 510, 524, 531, 673, 674; IX, 16, 40, 41, 128, 186, 199, 379, 453, 457, 580, 581, 608; X, 93, 94, 107, 115, 143, 276, 421, 449, 454, 471, 498, 522, 524, 588, 632, 711

Tîh, I, 9, 334, 335, 339; II, 662, 663; III, 478; V, 677; VI, 553; IX, 33

Tihâme, V, 466; VII, 676; VIII, 306; IX, 72, 143; X, 359; XI, 44, 147, 149

Tîn, XI, 65

Tirmizî, I, 36, 45, 47, 56, 60, 66, 81, 82, 108, 137, 140, 141, 156, 166, 170, 171, 209, 210, 211, 212, 225, 236, 244, 245, 247, 249, 267, 286, 287, 298, 359, 362, 386, 409, 447, 482, 483, 518, 520, 523, 529, 535, 545, 554, 572, 586, 598, 599, 612, 613, 616, 623, 628, 630, 640, 648, 671, 672, 701, 707, 710, 713, 715, 718, 723, 729, 733, 734, 741, 748, 750; II, 22, 25, 32, 34, 37, 57, 70, 79, 81, 92, 114, 125, 152, 153, 161, 162, 174, 181, 201, 207, 208, 243, 254, 255, 261, 272, 282, 285, 297, 299, 301, 305, 306, 308, 313, 314, 326, 338, 353, 371, 384, 390, 393, 401, 419, 425, 435, 444, 451, 457, 470, 475, 490, 495, 505, 542, 547, 566, 571, 628, 629, 635, 657, 669, 673, 701, 703, 713, 730, 739; **III**, 42, 58, 120, 121, 126, 159, 179, 182, 213, 216, 246, 299, 311, 322, 460, 503, 525, 533, 549, 558, 559, 568, 578, 579, 582, 599, 633, 658, 664, 679, 682, 710; **IV**, 16, 29, 38, 42, 68, 90, 118, 136, 175, 205, 216, 266, 268, 280, 306, 346, 364, 366, 372, 373, 374, 379, 403, 453, 459, 468, 487, 503, 526, 527, 558, 560, 606, 642, 666, 683, 691, 714, 762; **V**, 48, 93, 121, 123, 164, 165, 176, 201, 205, 214, 228, 242, 246, 272, 273, 299, 306, 314, 318, 341, 368, 405, 406, 411, 414, 424, 429, 431, 456, 469, 472, 503, 535, 537, 547, 549, 559, 561, 562, 576, 579, 608, 621, 625, 633, 735, 736; **VI**, 67, 102, 108, 131, 142, 149, 153, 155, 179, 213, 222, 235, 266, 282, 313, 331, 341, 359, 363, 364, 373, 379, 382, 383, 393, 417, 464, 490, 607, 664, 670, 683, 691, 692, 726, 733; **VII**, 32, 37, 76, 110, 111, 117, 214, 215, 239, 256, 285, 293, 301, 303, 323, 324, 336, 390, 398, 399, 416, 423, 456, 464, 468, 484, 518, 538, 546, 559, 565, 578, 580, 591, 595, 601, 629, 632, 668, 682, 698, 701, 703; **VIII**, 17, 24, 101, 102, 104, 195, 252, 260, 281, 282, 308, 326, 358, 387, 446, 455, 468, 496, 517, 564, 572, 595, 604, 636, 647, 658, 685, 705, 709, 735, 737, 740, 741, 756; **IX**, 31, 32, 51, 81, 132, 174, 177, 207, 208, 237, 252, 253, 284, 290, 292, 293, 298, 338, 348, 372, 373, 404, 441, 442, 443, 525, 544, 548, 550, 551, 552, 565, 572, 573, 593, 597, 598, 600, 601, 618, 625, 633, 644, 658, 670, 681, 686, 693; **X**, 49, 66, 67, 68, 78, 135, 150, 157, 158, 225, 229, 262, 303, 304, 305, 314, 397, 422, 438, 443, 448, 469, 470, 471, 476, 518, 539, 565, 573, 578, 580, 599, 610, 620, 646, 651; **XI**, 24, 52, 65, 77, 81, 95, 100, 102, 121, 126, 127, 130, 176, 189, 200, 204, 205, 206, 207, 211, 215, 224

toygar kuşu, **VII**, 32

tövbe, **I**, 66, 94, 96, 126, 170, 268, 302, 303, 304, 305, 309, 322, 323, 324, 325, 338, 341, 342, 344, 347, 363, 375, 390, 441, 443, 444, 479, 489, 490, 513, 527, 539, 574, 578, 596, 611, 612, 614, 617, 618, 626, 707, 709, 729, 730, 731, 744, 749

Tu'me b. Übeyrik, **II**, 514, 521, 523, 687; **VII**, 503

tûfan, **III**, 391, 431; **VII**, 268

et-Tuhfe, **IV**, 436

Tuhfetü'l-Hükkâm, **I**, 81

Tûr bk. Tûrisînâ

Tûr dağı bk. Tûrisînâ

Tûrisînâ, **I**, 343, 673; **II**, 574, 576, 659, 693; **III**, 417, 440, 454, 459, 461, 462,

467, 481; IV, 625; V, 179, 305, 530, 531, 609, 653, 676, 677, 682, 683, 684, 685, 687, 690, 694, 696; VI, 290, 291, 293, 618, 631; VII, 22, 25, 175, 176, 179, 191, 192, 193, 194, 195, 196; VIII, 590, 673, 749; IX, 407, 408, 429, 434, 435; X, 309; XI, 61, 65
Turtûşî, II, 624; IX, 34, 524
Tuvâ, V, 607, 609, 611; VI, 630; X, 537, 538
Tübba', VII, 676; IX, 36, 38, 39, 40, 88, 331, 332, 333; X, 13
Tübba' el-Himyerî, IX, 38
Tücîbî, I, 91, 214; III, 215, 299; IV, 643; VII, 416, 468; VIII, 131
Türk, V, 196, 452; VII, 655

U-Ü

Ubâde b. Sâmit, II, 379, 714; V, 472; VII, 250; IX, 661
Ubeyd b. Umeyr, V, 118; VIII, 672
Ubeyde b. Cerrâh, II, 48; IX, 704
Ubeydullah b. Velîd el-Vassâfî, VII, 153
Uhtub b. Acuz, III, 186; VIII, 316
Uhud, II, 16, 190, 193, 199, 215, 218, 225, 227, 237, 255, 257, 258, 429, 718; III, 720, 733; V, 227; VII, 522, 530; IX, 618, 684, 704; X, 38, 84, 287
Uhud Savaşı, II, 7, 189, 191, 197, 211, 214, 231, 233, 234, 242, 247, 248, 254, 259, 263, 265, 267, 273, 424; III, 603, 604, 630, 730; IV, 80; V, 13, 163; VI, 555; VII, 335, 503, 520, 618; X, 13
Ukâz, X, 629; XI, 13
Ukbe b. Âmir, III, 633
Ukbe b. Ebû Muayt, IV, 760; VI, 555, 556; VII, 562; IX, 164; X, 53
Ukkâşe b. Mihsan, IX, 236
Uklîşî, I, 134, 214, 225; III, 215, 299; VII, 468; VIII, 131
Ulbe b. Zeyd, IV, 54
Ulu Mescid, II, 670
Uman, IX, 136; VII, 676
Umâre, X, 420, 421
Umretü'l-Fergâniyye, I, 196
Unfur, VII, 46
Urcî, II, 244
Ureyneliler, II, 681
Urve b. Zübeyr, II, 204; V, 739; VIII, 699; XI, 34
Usûlü't-Tarîka, I, 81
Utab b. Küşeyr, IV, 14
Utârid, VI, 51, 603; X, 584
Utbe, II, 212; III, 109; IV, 760; VI, 196, 525, 556; VIII, 555, 699; IX, 277, 307, 704; X, 482, 555, 562, 682; XI, 194
Uyeyne b. Hısn, II, 537, 718; VII, 521, 522; IX, 273, 274, 275
uzlet, II, 523; IV, 226, 459, 481; V, 528; VI, 544
Uzzâ, I, 149; II, 526, 527, 615; IV, 596; VI, 241; VII, 503; IX, 446, 447, 448, 449, 472; XI, 193
Übey, II, 64, 190, 191, 220, 235, 238, 257, 451, 714; III, 727; IV, 32, 46; VI, 397, 399, 408, 557, 672; VII, 527; IX, 69, 254, 285; X, 14, 34, 123, 127, 129, 130; XI, 81

Übey b. Halef, V, 21, 555; VI, 555, 556; VII, 335, 336, 472; VIII, 164; X, 717
Übey b. Ka'b, III, 578, 610; IV, 119; V, 261, 404, 585, 602, 612; VI, 95, 192; VII, 36, 250, 501, 516; VIII, 141; X, 169, 184, 677; XI, 81
Übey b. Selûl, III, 743; IX, 68
Ükkâfü b. Vedâa el-Hilâlî, VI, 440
ülfet, VII, 465; VIII, 209, 357; IX, 473; X, 699
Ümeyme, VI, 448; VII, 561; X, 77
Ümeyne, VIII, 300
Ümeyye b. Ebü's-Salt, IX, 81, 571
Ümeyye b. Halef, III, 624; IV, 760; X, 555, 562; XI, 33, 34, 139
Ümeyyeoğulları, IV, 662; VIII, 663, 664
Ümmü Cemile, XI, 195, 196
Ümmü Habibe, VII, 545, 596
Ümmü Hânî, V, 173, 175; VII, 284, 591; VIII, 271; XI, 150
Ümmü Kahle, II, 328
Ümmü Kehha, II, 328, 329
Ümmü Külsûm, VII, 562; X, 72, 74
Ümmü Külsûm bint Cervel, X, 74
Ümmü Külsûm el-Huzâî, X, 72
Ümmü Seleme, I, 484; II, 299, 388; VI, 167; VII, 545, 596, 601; IX, 291; X, 578
Ümmü Şerîk bint Câbir el-Esedî, VII, 592
Ümmü'l-Hakem bint Ebû Süfyân, X, 73
Ümmü'l-kitab, VIII, 679
Ümniye, I, 357
üns, I, 39, 47, 654; II, 358; IV, 638; V, 168, 516, 541; VII, 393; VIII, 80, 586; IX, 546
ünsiyet, I, 323, 342, 476, 653, 726; II, 101, 210, 358, 359, 447, 752; III, 182, 183, 464, 499, 721; IV, 86, 207, 331, 443, 583, 585; V, 277, 410, 605, 615; VI, 157, 211, 232, 236, 601, 647, 732; VII, 177, 473; VIII, 209, 357, 358, 648; IX, 24, 103, 241, 340, 375, 418, 510, 547; X, 117, 456, 569, 699
Ürdün, III, 400; IV, 411; V, 182
Üriyya, VIII, 277, 278, 279
Üsâme, II, 145, 492, 494; IX, 278, 302, 303
Üseyr, II, 515
üveyik kuşu, VII, 30
Üzeyir (Hz.), I, 423, 450, 693, 694, 695; II, 44, 46, 110, 129, 149, 553, 572, 651; III, 208, 698, 701, 702; IV, 177, 523; V, 238, 318, 324, 396; VI, 146, 151, 519, 537; VII, 631; VIII, 342, 724, 756; IX, 489; XI, 208

V

Vâdilkurâ, III, 394; X, 359, 709
vahdet-i vücûd, I, 19, 107; IV, 269
Vâhidî, I, 48, 135, 214; II, 424, 738; III, 404, 497, 645, 650; IV, 14, 256, 278, 563, 756; V, 14, 43, 142, 244, 364, 365, 391, 452, 558, 571, 590; VI, 167, 181, 202, 304, 555, 578, 609, 611, 623; VII, 557, 564, 672; IX, 112, 292; X, 652

Vâhile, IV, 344; X, 223
Vahşi, II, 718; VIII, 337, 415
Vaîdiyye, IV, 168
vakar, III, 52; V, 435; VI, 99, 382, 607, 616, 620; VII, 437; IX, 146, 249, 260; X, 350
Vâkıdî, I, 138; II, 189, 191; VII, 280; XI, 147
Varaka b. Nevfel, II, 472; XI, 44
Varakâtü'l-Hitab, I, 81
Vâsıtî, II, 99; III, 541; V, 729; VI, 63; VII, 69, 473; VIII, 51, 614, 642, 676; IX, 35, 85, 646; X, 219, 288, 588, 600, 613; XI, 96, 114
vasîle, I, 507; III, 55
el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd, I, 135, 214; IV, 256; V, 43, 364, 391, 452, 571, 590; VI, 167, 202, 578, 609, 611, 623; VII, 672
el-Vecîz, III, 280; IV, 14, 15, 278; V, 244, 364; VII, 564
Vecîzü Celîli'l-Kadr, I, 62
vefa ehli, I, 312, 514; III, 143
Vehb b. Abdullah b. Mihsan, IX, 236
Vehb b. Münebbih, I, 658, 660; II, 34, 57, 279; III, 394; IV, 248, 433; V, 378, 425, 633; VI, 108, 113, 117, 129, 383, 523, 572; VII, 37, 168, 177, 267, 650, 670, 671; VIII, 182, 455, 489; IX, 85, 236, 325; X, 588
vehbî ilim, I, 60; X, 23
vela, IX, 180
velâyet-i kübra, I, 566
Velîd b. Mugîre, I, 149; III, 246; IV, 425, 759; V, 231, 281; VI, 146, 241, 541; VII, 113; VIII, 699, 753; IX, 344, 462; X, 265, 267, 268, 419, 420, 421, 422, 425, 482, 555, 609, 624, 682; XI, 112, 139, 161
Velîd b. Velîd, VIII, 415, 416; X, 420
Verrâk, II, 56; V, 95, 638; VI, 666; VIII, 518; X, 154, 220, 596, 633
Vertecübî bk. Rûzbihân-ı Baklî
vesvese, I, 170, 173, 176, 180, 185, 265, 713, 715; II, 251, 294, 489, 630; III, 228, 229, 238, 240, 241, 330, 332, 334, 335, 342, 529, 531, 533, 534, 535, 562, 563, 580, 595, 602, 621, 622, 719; IV, 143, 434, 436, 444, 454, 583, 645, 652, 709, 714, 726; V, 134, 276, 579, 715, 718, 722; VI, 52, 143, 191, 675, 732; VII, 75, 108, 218, 220, 641, 673, 679; VIII, 173, 226, 302, 310, 312, 529, 642, 707, 709, 710, 731; IX, 194, 237, 339, 340, 344, 609, 683; X, 37, 39, 40, 297, 432; XI, 52, 121, 151, 178, 220, 222, 223, 224
Vezzân Şeriflerinin Menakıbı, IV, 75

Y

Ya'fûr, VII, 46
Yâfes, IV, 306; V, 452, 453; VII, 268; VIII, 199
Yahuda, I, 341, 452, 657; II, 641; IV, 404, 412, 413, 420, 480, 493, 494, 509; V, 374; VIII, 190
yahudiler, I, 236, 367, 368, 372, 376, 378, 384, 413, 414, 415, 427, 430, 448, 456,

468, 469, 585, 613; II, 16, 29, 44, 93, 100, 120, 123, 142, 150, 153, 164, 170, 177, 181, 404, 421, 423, 424, 461, 579, 583, 644, 693, 697, 698, 699, 710, 734, 743, 744; III, 191, 208, 672; IV, 282, 523, 603, 729; V, 186, 268, 282, 306, 324, 357, 584; VI, 525; VII, 307, 435, 448, 618, 676; VIII, 432, 512, 527, 673; IX, 197, 530, 659, 673; X, 13, 18, 33, 35, 80, 81, 106, 107, 108; XI, 200

Yahya (Hz.), I, 86, 338, 372, 574; II, 69, 75, 76, 77, 279, 580, 656, 746; III, 184, 186; IV, 411, 414, 433, 607; V, 173, 182, 184, 185, 483, 485, 486, 488, 490, 491, 492, 493, 506, 509, 542; VI, 134, 470; VII, 291, 313; VIII, 507, 670; IX, 355, 382; X, 401; XI, 62

Yahya el-Kâdirî, I, 95

Yahya b. Muâz, I, 141, 176, 490, 729; III, 749, 750; V, 286, 739; VI, 718; VIII, 51; IX, 355, 382; X, 596

Yahya b. Ömer el-Kinânî, I, 86

yakîn ehli, I, 30, 432, 609; II, 751; III, 236, 237, 515; IV, 235, 239, 587, 594; VIII, 244; IX, 18

yakînî iman, I, 534; II, 751; IV, 594, 679; V, 739; X, 559; XI, 40, 178

Yakub (Hz.), I, 140, 307, 341, 445, 446, 447, 448, 451, 452, 453, 455, 456, 657; II, 67, 68, 137, 148, 586, 600, 727; III, 184, 185, 186, 545; IV, 230, 335, 336, 396, 398, 399, 400, 401, 404, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 426, 431, 446, 447, 470, 471, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 488, 490, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 518, 519, 530; V, 480, 526, 527, 528, 531, 541, 542, 674, 693; VI, 15, 94, 95, 96, 118, 387, 400, 632; VII, 50, 137, 167, 231, 279, 281, 285, 289, 608; VIII, 212, 213, 221, 280, 314, 489, 490; IX, 151; X, 202

Yakub b. Mâsân, V, 483

Yâsir, I, 413; II, 128, 443; III, 583; IV, 33; V, 142, 147; VIII, 354

Yay, IV, 708; VI, 603, 604; X, 645

Ye'cûc, III, 299; V, 451, 452, 453, 455, 456; VI, 140, 142, 143; VIII, 199

Yegûs, X, 356, 357, 358

Yelmihâ, V, 336, 337

Yemâme, II, 718; III, 504; V, 241; VI, 340, 572, 598; IX, 331, 628

Yemen, I, 400; II, 661, 673, 717; III, 468, 676; IV, 367, 417, 479, 600, 657; V, 241; VI, 27, 113, 396; VII, 45, 46, 47, 49, 68, 639, 656, 657, 658, 667, 668, 669, 670, 675, 676; VIII, 96, 306; IX, 36, 38, 40, 101, 136, 194, 332, 333; X, 13, 272, 651, 709; XI, 147, 149, 154

Yengeç, IV, 708; VI, 603, 604; X, 645

Yerbû' oğulları, II, 718

Yeshur b. Levi b. Yakub, VII, 137

Yesrûn, VII, 162

Yeşcur, IV, 404

Yeşhur, I, 452

Yeûk, X, 356, 357, 358

Yezîd b. Ebû Hubeyb, **VI**, 609

Yezîd-i Rekkâşî, **V**, 226

Yezîd b. Şecere, **IX**, 312

yılan, **I**, 664; **II**, 216, 275, 502, 750; **III**, 421; **V**, 327, 616, 618, 619, 620, 636, 651, 652, 726; **VI**, 474, 641, 648, 673; **VII**, 22, 23, 175, 177, 178, 338, 669; **VIII**, 200; **IX**, 167, 634; **XI**, 67

Yûhânez, **VII**, 137

Yuhanna, **VIII**, 114

Yunus (Hz.), **I**, 672; **II**, 586; **III**, 185, 186, 458, 726; **IV**, 238; **VI**, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 318; **VII**, 300; **VIII**, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235; **IX**, 143, 152; **X**, 285, 287

Yusuf (Hz.), **I**, 452; **II**, 88, 428; **III**, 165, 184, 185, 186, 417; **IV**, 396, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 478, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 493, 494, 495, 497, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 530, 535; **V**, 173, 403; **VI**, 84, 115, 329, 341, 400, 416, 450, 632, 658, 670; **VII**, 50, 154, 169, 235, 261; **VIII**, 212, 218, 280, 303, 309, 354, 489, 490; **IX**, 21, 118, 151, 416, 631; **X**, 272

Yusuf b. Esbât, **I**, 164

Yusuf-i Fâsî, **I**, 91, 95, 501; **III**, 64; **VII**, 431, 601; **VIII**, 578

Yusuf b. Hüseyin-i Râzî, **VII**, 143

Yusuf b. Mihrân, **VIII**, 212

Yûşa', **II**, 660, 662, 663; **III**, 462; **IV**, 515; **V**, 403, 409, 422; **VI**, 125, 656; **VIII**, 226, 309, 316

Yümn b. Rızk, **VII**, 233

Z

Zâdü'l-Mesîr, **VIII**, 455

Zâdü'l-Müciddi's-Sârî li-Metâlii'l-Buhârî, **I**, 83

zâhir ehli, **I**, 34, 48, 202; **VIII**, 539; **IX**, 699; **X**, 145

Zâhirîler, **II**, 368, 505, 622; **III**, 39; **VI**, 443; **IX**, 591, 667

zakkum ağacı, **V**, 247; **VIII**, 195

Zebîdî, **I**, 83

Zebur, **I**, 37, 747; **II**, 546; **III**, 18; **V**, 235, 237, 741; **VI**, 154, 155, 483; **VII**, 281; **VIII**, 60, 61, 273, 510, 673; **IX**, 488; **X**, 397, 684

Zeccâc, **I**, 138; **II**, 535, 684; **V**, 638; **VI**, 110, 141, 171, 175, 431; **VII**, 140, 150, 205, 228, 295, 362, 368, 370, 377; **IX**, 39, 296, 567; **X**, 587, 610

Zefirân, **III**, 552

ez-Zehrü'l-Enîk, **IV**, 513, 514, 518, 520

Zekeriyya (Hz.), **I**, 138, 338, 372; **II**, 6,

67, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 279, 746; III, 184, 186; IV, 411, 683, 739; V, 182, 185, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 495, 506, 542; VI, 125, 133, 134, 135, 318; VII, 291; VIII, 507; X, 254
Zekkâk, I, 80; X, 431
Zekvân, VII, 67
Zem'a b. Esved, III, 92
Zemahşerî, I, 62, 64, 135, 151, 541; II, 99, 654, 686; III, 180, 404, 443, 597; IV, 189, 202, 515, 632, 636; V, 31, 448, 653; VI, 31, 64, 174, 243; VIII, 123, 436; X, 78, 204, 388, 469, 555, 717
Zerkeşi, I, 41, 67, 68, 141; V, 196; IX, 480
Zerrûk bk. Ahmed Zerrûk
zevk ehli, I, 537; III, 56, 568; IV, 508; V, 248
Zeyd b. Amr, VIII, 417
Zeyd b. Erkam, X, 127, 128
Zeyd b. Eslem, I, 700; II, 432, 653; IX, 121; VII, 598; VIII, 416
Zeyd b. Hârise, I, 192; II, 145; VII, 507, 561
Zeyd b. Nevfel, II, 472
Zeyd b. Rifâa, VI, 397
Zeyd b. Semin, II, 514
Zeyneb bint Cahş, VII, 545, 560, 561; X, 201
Zeyneb bint Hâris, IX, 239
Zeyneb bint Huzeyme, IX, 291; VII, 592
Zeynelâbidin (Ali b. Hüseyin), VI, 617; X, 395
Zeynüddin Muhammed el-Kazvînî, I, 95
zikir ehli, I, 508; II, 620; III, 751; IV, 374; V, 67; VI, 25; X, 626; XI, 169
Zûnüvâs, X, 651
Zübeyr, II, 94, 219, 234; III, 583; IV, 730; X, 53; XI, 223
Zübeyr b. Avvâm, II, 443, 444; VII, 543, 594, 701, 702, 703; VIII, 335
Zühal, I, 394; VI, 51, 603; X, 584
Zühre, I, 399, 400; III, 173; VI, 51, 603; VIII, 204; X, 267, 584
Zührî, I, 528; VII, 460, 607; VIII, 211; X, 38, 414
Züleyha, IV, 422, 426, 428, 431, 432, 434, 437, 439, 440, 441, 442, 444, 446, 464, 465, 515, 519, 520; VI, 416
Zülkarneyn (Hz.), V, 17, 282, 357, 405, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 550; IX, 325; XI, 83
Zülkifl, VI, 125, 126; VIII, 316, 317
Zünnûn-i Mısrî, I, 405, 751; II, 244, 359, 430, 470; III, 635; IV, 388, 410; VI, 100, 665; VII, 92, 415; VIII, 47, 502, 589; IX, 383, 639; X, 32, 618

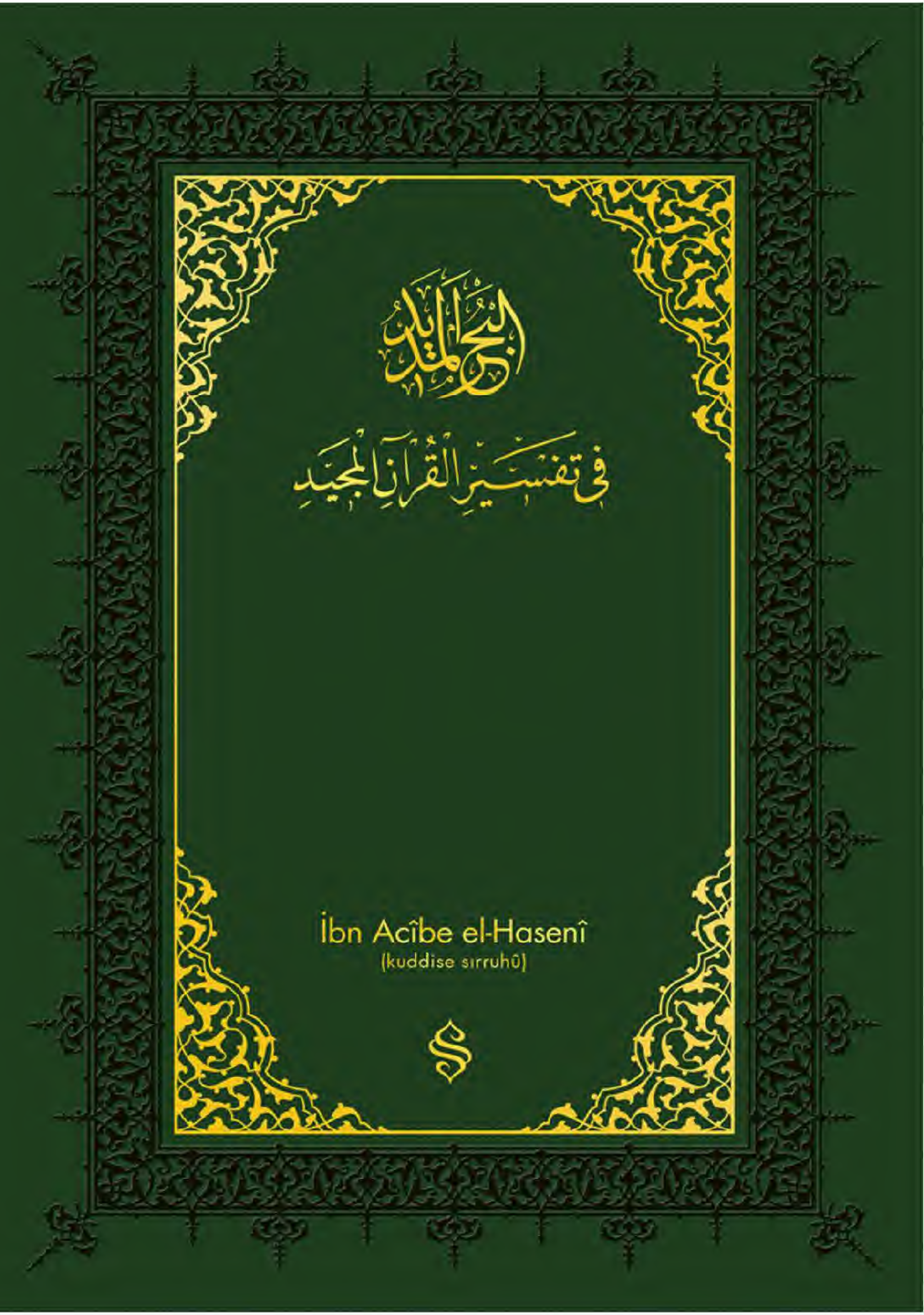

البحر المديد

في تفسير القرآن المجيد

İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)